This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M 617 विषय पुराण

नाव. महाभारत (मुद्रित) पूर्वार्ध ८ पर्व

लेखक/लिपीकार —

पृष्ठ 1366. काळ शके 1810. पूर्ण/~~अपूर्ण~~

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथवर्णक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकासहिताध्यायक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकाप्रारभ्यते. ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अकारादिवर्णानुक्रमेण संक्षिप्ता श्रीमहाभारतसंबंध्याख्यानानुक्रमणिका.

अ.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
अकंपनराजचरित्रम्(यइमे पृथिवीपाला इ०)अत्रैव मृत्यूत्पत्तिकथनम् ···मो०	१२	११८	१
अंगरिष्ठकामंदकसंवादः (अत्राप्युदाहरंतीममित्या०)··· ··· ··· ···रा०	१२	१२२	२
अगस्त्योपाख्यानम् (ततः संप्रस्थितइत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	३	१०२	२
अंतर्भूमिविक्रीडनाख्यानम् (श्रोतुमिच्छामीत्यादि) ··· ··· ··· मो०	१२	५५	१
अन्नदानमाहात्म्यम् (कानिदानानीत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	१३	९७	२
अनागतविधातृप्रत्युत्पन्नमतिदीर्घसूत्राणां मत्स्यानामुपाख्यानम् ··· ···आ०	१२	४	१
अनुगीता (सभायां वसतोस्तत्रेत्यादिः) अत्रैव काश्यपसिद्धसंवादः··· ···	१४	११	२
अनुद्यूताख्यानम् (अनुज्ञातांस्तुतानित्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	२	७५	२
अंबरीषाख्यानम् ··· ··· ··· ···	७	५३	१
अंबरीषेंद्रसंवादाख्यानम् ··· ··· ···रा०	१२	९८	१
अंबोपाख्यानम् (किमर्थंभरतश्रेष्ठेत्यादि) अत्रैवशिखंडिवृत्तांतः ··· ···	५	१६२	२
अभिमन्युवधाख्यानम् (अब्रवीत्परवीरघ्नमित्या०) ··· ··· ··· ···	७	३४	२
अमात्यविभागोनिर्णयविषये ··· ···रा०	१२	८७	२
अरुंधतीकथितं चित्रगुप्तकथितं च धर्मरहस्यम् (नरास्त्वृषिगणाइत्यादि).	१३	१६७	२
अर्घाभिहरणाख्यानम्··· ··· ··· ···	२	३८	२
अर्जुनदिग्विजयः··· ··· ··· ··· ···	२	३१	२
अर्जुनप्रतिज्ञाजयद्रथवधार्था (सत्यंवःप्रतिजानामीत्यादिः)··· ··· ···	७	५९	२
अर्जुनप्रतिज्ञोपोद्घातः ··· ··· ··· ···	७	५७	१
अर्जुनवनवासोपाख्यानम् ··· ··· ···	१	२२८	१
अर्जुनस्येंद्रकीलगमनमस्त्रप्राप्त्यर्थम् ···	३	४४	२
अलंबुषस्यार्ष्यशृंगिणोवधाख्यानम्(अलंबुषस्तुसमरे इत्यादि) ··· ···	७	९२	१
अलायुधवधः ··· ··· ··· ··· ···	७	१७७	२
अंशावतरणाख्यानारंभः ··· ··· ···	१	७६	१
अश्मकजनकसंवाद ··· ··· ··· ··· रा०	१२	२५	२
अश्वमेधसमाप्तिर्युधिष्ठिरस्य (श्रपयित्वापशूनित्यादिः) ··· ··· ··· ···	१४	७२	२
अश्वमेधारंभः (इत्युक्त्वानुययौ पार्थइत्यादिः) ··· ··· ··· ··· ···	१४	६९	२
अश्वमेधोपक्रमः (एवमुक्तस्तु कृष्णेनेत्यादिः) ··· ··· ··· ··· ···	१४	६०	२
अष्टमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य ··· ···	६	१४७	२
अष्टावक्रीयाख्यानम्(यःकथ्यतइत्यादि)	३	१२९	२
अक्षौहिणीपरिमाणम् ··· ··· ··· ···	१	१७	१
अज्ञातवासविचारः पांडवानाम् ··· ···	४	१	१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
अज्ञानमाहात्म्यम् ··· ··· ··· ···	आ० १२	२८	२
आ.			
आंगिरसोपाख्यानम् (श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तामित्यादि) ··· ··· ···	३	२२६	१
आचारविधिः ··· ··· ··· ···	मो० १२	२७	१
आजगरप्रह्लादसंवादः केनवृत्तेन वीतशोकश्चरेदित्येतद्विषयकः ··· ···	मो० १२	९	२
आजगराख्यानम्(तस्मिन्कृतार्थेइत्यादि)	३	१७४	१
आपद्धर्मकथनोपक्रमः (क्षीणस्यदीर्घसूत्रस्येत्यादिः) ··· ··· ···	आ० १२	१	१
आयुष्याख्यानम् (शतायुरुक्तःपुरुषइत्यादि) ··· ··· ··· ···	१३	१८	१
आरणेयाख्यानम् ··· ··· ··· ···	३	३०३	२
आरामतडागादिकरणमाहात्म्यम्(आरामाणां तडागानामित्यादि) ···	१३	९२	१
आरुण्यादिधौम्यशिष्योपाख्यानम् ···	१	२९	२
आस्तीकजरत्कार्वोराख्यानम् ··· ···	१	४३	१
आस्तीकप्रार्थनया सर्पसत्रसमाप्तिः ···	१	७६	१
इ.			
इंद्रकाश्यपसंवादः प्रज्ञाश्रैष्ठ्यविषये ···	मो० १२	११	२
इंद्रद्युम्नोपाख्यानम् (मार्कंडेयमृषयइत्यादि) ··· ·· ··· ···	३	२०४	१
इंद्रनमुचिसंवादाख्यानम् (अत्रैवोदाहरंतीममित्यादि)अनहंकारत्वविषये.	मो० १२	८१	१
इंद्रप्रह्लादसंवादेतिहासःशीलविषये ···	रा० १२	१२३	२
इंद्रबलिसंवादाख्यानम्(ययाबुद्ध्येत्यादि).	मो० १२	७६	२
इंद्रलोकगमनमर्जुनस्य (गतेषु लोकपालेष्वित्यादि) ··· ··· ···	३	४९	२
इंद्रशुकसंवादाख्यानम् आनृशंस्यविषयकम्(आनृशंस्यस्य धर्मज्ञेत्यादि)···	१३	८	१
इंद्रसभावर्णनम् ··· ··· ··· ···	२	१३	१
उ.			
उग्रसेनवासुदेवसंवादः (प्रियः सर्वस्यलोकस्येत्यादिः ··· ··· ···	मो० १२	८७	१
उंछवृत्त्युपाख्यानमहिंसात्मकयज्ञविषयम् (बहूनां यज्ञतपसामित्यादि)	मो० १२	१४४	१
उंछवृत्त्युपाख्यानम् (धर्माः पितामहेनोक्ताइत्यादि) ··· ··· ···	मो० १२	२८४	२
उतथ्यगीता ··· ··· ··· ··· ···	रा० १२	९२	१
उतथ्योपाख्यानम् ··· ··· ··· ···	१	१३२	२
उत्तंकस्यगौतमशिष्यस्योपाख्यानम् (तथाप्रयांतं वार्ष्णेयमित्यादि) ··· ···	१४	४८	२
उत्तंकोपाख्यानम् ··· ··· ··· ···	१	३३	१
उत्तरगोग्रहणम् (यातेत्रिगर्तानित्यादि)	४	३१	१
उत्तरयायातारंभः(वैशंपायनउवाचेत्यादिः) ··· ··· ··· ··· ···	१	११२	२
उत्तराविवाहः (उत्तरां प्रतिगृह्णात्वित्यादिः) ··· ··· ··· ··· ···	४	६१	१
उद्दालकनाचिकेतसंवादेतिहासोगोदानविषयकः (दत्तानां फलसंप्राप्तिमित्यादिः) ·· ··· ··· ···	१३	१०४	१
उपरिचरराजोपाख्यानम् ···· ·· ···	१	८०	१
उपवासविधिः (सर्वेषामेव वर्णानामित्यादिः) ···· ···· ···· ···· ····	१३	१४५	२
उमामहेश्वरसंवादोधर्मविषयकः (ततोनारायणसुहृदित्यादिः) ···· ····	१३	१७३	१
उलूकदूताभिगमनमेतदंतर्गतं बिडालव्रताख्यानं च ···· ···· ···· ···· ··	५	१५०	२
उलूप्यर्जुनसमागमः ···· ···· ···· ····	१	२२९	१

* परदुःखेनदुःखित्वम्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
उष्ट्रग्रीवोपाख्यानम्	रा० १२	११२	१
ऋ			
ऋत्विग्लक्षणम्	रा० १२	८१	१
ऋषभसुमित्रसंवादेतिहासः आशास्वरूपज्ञानविषये	रा० १२	१२४	२
ऋष्यशृंगचरितम् (ऋष्यशृंगइत्यादि)	३	११३	१
ए.			
एकलव्यस्य धनुर्वेदशिक्षार्थं द्रोणं प्रत्यागतस्य चरित्रम्	१	१६१	१
ऐ.			
ऐषीकाख्यानम्. अत्रैवाश्वत्थाम्नोब्रह्मास्त्रमोक्षः, पांडवकृतं तन्मणिहरणं, श्रीकृष्णशापस्तस्य, श्रीकृष्णकथितं महादेवमाहात्म्यं च	१०	१३	१
औ			
और्वचरितम्	१	२०३	१
क.			
कणिकनीतिः	१	१६८	२
कपिलगोसंवादाख्यानम् (अविरोधेनभूतानामित्यादि)	मो० १२	१३३	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
कपिलादानमाहात्म्यम् (कस्मात्समानेइत्यादि) अत्रैव कपिलोत्पत्त्याख्यानम्	१३	११०	१
कपोताख्यानं मुचुकुंदभार्गवसंवादरूपम्.	आ० १२	१८	१
कर्णचक्रमज्जनम्(कालोऽयद्दृश्यइत्यादिः).	८	१०८	१
कर्णभीष्मसमागमः (शरतल्पेइत्यादिः).	७	३	२
कर्णवधः (तमब्रवीद्वासुदेवइत्यादिः) ...	८	१०८	२
कर्णशापवृत्तांतोनारदोक्तः	रा० १२	२	१
कर्णाभिषेकारंभः(हते द्रोणे इत्यादिः)	८	९	१
कल्माषपादराजोपाख्यानम्	१	२००	१
कायव्यदस्युसंवादेतिहासः	आ० १२	३	१
कालकवृक्षीयाख्यनम्	रा० १२	८४	१
कालकेयाख्यानम् (भूयएवाहमित्यादि)	३	१०६	१
काश्यपगीतक्षमाप्रशंसा (अत्राप्युदाहरंतीमाइत्यादिः)	३	३२	१
किर्मीरवधाख्यानम्	३	१२	१
कीचकवधाख्यानम्	४	१२	२
कीटोपाख्यानं व्यासकीटसंवादरूपम्(अकामाश्वसकामाश्चेत्यादि)	१३	१५८	२
कुंडधारोपाख्यानं धर्मश्रैष्ठ्यविषयकम् (धर्ममर्थं च कामंचेत्यादि) ...	मो० १२	१४२	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
कुंडलाहरणाख्यानम्	३	२९६	२
कुंतीकर्णसमागमः (राधेयोहमित्यादिः)	५	१३९	१
कुबेरसभावर्णनम्	२	१५	१
कुमाराभिषेकाख्यानमत्रैव तारकासुरवधः	ग० ९	१७	१
कृतघ्नोपाख्यानम् (मित्रद्रोही कृतघ्नश्चेत्यादि (...	आ० १२	३८	१
कृतवीर्योपाख्यानम्	१	२०२	२
कृपोत्पत्तिस्तत्प्रसंगेन गौतमशारद्वतोपाख्यानम्	१	१५६	२
कृशमुनिवीरद्युम्नसंवादेतिहासः	रा० १२	१२५	२
कृष्णधर्मसंवादः(इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन्नित्यादिः)	१४	८	१
कृष्णयानम् (संजये प्रतियातेत्वित्यादि)	५	८३	१
कैकेयेतिहासः (यस्य स्म विषये राज्ञः स्तेनइत्यादिः)	रा० १२	७९	१
कैराताख्यानम्	३	४५	१
कोशसंचयप्रकारः	रा० १२	९०	२
क्रोधादिप्रभवाख्यानम्	आ० १२	३०	२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ख			
खड्गोत्पत्त्याख्यानम् आ०	१२	३४	१
खांडवदाहाख्यानम्	१	२३६	१
ग			
गंगासागरसंवादः ... ... रा०	१२	११२	२
गणपत्यावाहनं भारतलेखनार्थम्	१	९	१
गणवृत्तम् अत्रैव गुरोर्मातापित्रोश्च माहात्म्यम् ... ... रा०	१२	१०७	१
गदायुद्धाख्यानम् (एवं तदभवद्युद्धमित्यादि) ग०	९	३०	१
गदायुद्धोपोद्घातः ग०	९	१	१
गयराजाख्यानम्	७	५४	१
गांधार्यादीनां विलापः अत्रैव गांधारीकृतं कृष्णंप्रति शापदानम्	११	१०	२
गालवचरित्रम् (अनर्थे जातनिर्बंधमित्यादि) अत्रैव ययातिचरित्रमिदमादिपर्वण्यपि	५	१०९	२
गालवनारदसंवादेतिहासः (गुरुपूजाच सततमित्यादि) ... ... मो०	१२	१७३	१
गुरुशिष्यसंवादाख्यानम् (ब्रह्मयत्परमं ज्ञेयमित्यादि)	१४	३०	२
गृध्रजंबूकसंवादाख्यानं मृतस्यपुनरुज्जीवनविषयकम् आ०	१२	२३	१
गौतमयमसंवादेतिहासः ... ... रा०	१२	१२६	२
गौतमवासवसंवादेतिहासः (एके लोकाः सुकृतिनइत्यादिः)	१३	१३८	१
गौतमांगिरःसंवादाख्यानम्) तीर्थानां दर्शनं श्रेयइत्यादि)	१३	५७	२
घ.			
घटोत्कचवधः (निहत्यालायुधमित्यादिः)	७	१८०	१
घटोत्कचोत्पत्तिः	१	१८३	२
घोषयात्रा	३	२४३	१
च.			
चतुर्थदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१२२	२
चतुर्वर्णधर्मकथनम् ... ... रा०	१२	६१	२
चार्वाकराक्षसवधाख्यानम् (प्रवेशनेतुपार्थानामित्यादि) ... ... रा०	१२	३९	२
चित्ररथाख्यानम्	१	१९३	२
चित्रांगदावृत्तांतः	१	२३०	१
चिरकार्युपाख्यानम् (कथं कार्यं परीक्षेतेत्यादि) ... ... मो०	१२	१३०	१
च्यवनकुशिकसंवादाख्यानम् (संशयो मे महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	८६	२
च्यवननहुषसंवादोपाख्यानम्(हंत ते कथयिष्यामीत्यादि)	१३	८५	१
छ.			
छत्रोपानहोत्पत्तिस्तद्दानमाहात्म्यंच (यदिदं श्राद्धकृत्येष्वित्यादि) ...	१३	१३२	२
ज			
जटासुरवधाख्यानम्	३	१५४	१
जतुगृहदाहवृत्तांतः	१	१७१	२
जंतूपाख्यानम् (कथं वीर्यइत्यादि) मो०	३	१२५	२
जनकेतिहासः (केन वृत्तज्ञेत्यादिः) मो०	१२	६८	१
जनमेजयशौनकसंवादेतिहासः ... आ०	१२	२१	१
जनमेजयसर्पसत्रप्रतिज्ञा	१	७१	१
जनमेजयस्य स्वपितृदर्शनं व्यासप्रसादेन (अदृष्ट्वा तु नृप पुत्रानित्यादि) ...	१५	२२	१
जनमेजयाभिषेकः	१	६५	१
जंबू*खंडवर्णनम् अत्रैव हिमालयादीनां			

* अस्यैव सुदर्शनद्वीपइति नामांतरम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
सुमेरोस्तच्चतुर्दिग्वर्तिदेशानामैराव			
तादिवर्षाणां भारतवर्षस्य च वृत्तांताः	६	१	१
जंबूद्वीपादिवृत्तांतः	६	१४	२
जयद्रथमोक्षणम्	३	२६९	१
जयद्रथवधः (श्रुत्वा निनादमित्यादिः)	७	१३७	१
जरासंधवधोपाख्यानम्	२	२५	२
जापकोपाख्यानम् (जापकानांफलावा			
प्तिरित्यादिः) .... मो०	१२	३४	२
जामदग्न्यकार्तवीर्यवृत्तांतः (सतत्र ता-			
मित्यादिः)	३	११६	२
जामदग्न्याख्यानम् .... रा०	१२	४७	१
जामदग्न्योपाख्यानं भीष्मोक्तम्	१	१३२	१
जीमूतवधाख्यानम् (अथ मासे चतुर्थइ-			
त्यादि)	४	११	२
जैगीषव्यासितदेवलसंवादः (किंशीलः			
किंसमाचारइत्यादि) ... ... मो०	१२	८६	२
ज्येष्ठकनिष्ठवृत्त्याख्यानम् (यथा ज्येष्ठः			
कनिष्ठेष्वित्यादिः)	१३	१४५	१
ज्वरोत्पत्त्याख्यानम् (पितामह महाप्रा-			
ज्ञेत्यादि) .... मो०	१२	१६०	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
त			
तपत्याख्यानम्	१	१९५	२
तपोमाहात्म्यम् (.... .... आ०	१२	३०	१
तारकवधोपाख्यानम् (उक्ताः पितामहे			
नेहेत्यादि)	१३	१२१	१
तिलादिदानमाहात्म्यम् एतद्विषयेयम			
ब्राह्मणसंवादेतिहासः	१३	१०२	१
तुलाधारजाजलिसंवादाख्यानं धर्मप्रामा			
ण्यविषये .... मो०	१२	१२२	२
तृतीयदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	११७	१
अत्रैव कृष्णस्य चक्रधारणम् ...	६	१२१	१
त्रितोदपानतीर्थवृत्तांतः ग०	९	९	१
त्रिपुं*रवधाख्यानमर्जुनंप्रति व्यासेन कथि			
तम् (असुराणां पुराण्यासन्नित्यादि).	७	२१२	२
त्रिपुं*रवधोपाख्यानम् (यथापुरावृत्तमि			
त्यादि)	८	३१	२
द			
दंडोत्पत्त्याद्याख्यानम् ... ... रा०	१२	११८	२
दंपतीसंवादाख्यानम्. इयमेव ब्रह्मगीता			

* * अनयोराख्यानयोरुभयत्र कश्चिद्विशेषोस्ति।

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
(अत्राप्युदाहरंतीममित्यादि) ...	१४	१७	२
दंभोद्भवराजचरित्रम्	५	१०३	२
दमप्रशंसा(किंकुर्वन्सुखमाप्नोतीत्यादि). मो०	१२	७४	१
दममाहात्म्यम् आ०	१२	२९	१
दशमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य अत्र शरश			
य्याशयनमर्जुनकृतमुपधानदानं दि			
व्यजलदानं कर्णभीष्मसंवादश्च	६	१७०	२
दक्षयज्ञध्वंसवृत्तांतः (प्राचेतसस्य दक्ष			
स्येत्यादिः) ... ... मो०	१२	१६२	१
दक्षिणगोग्रहणम् (अथ राजेत्यादि) ...	४	२६	२
दानपात्रत्वादिनिरूपणम् (किमाहुर्भ			
रतश्रेष्ठेत्यादि)	१३	५३	१
दानमाहात्म्यकथनम् (श्रुत्वा सराजेत्या			
दि) इंद्रद्युम्नोपाख्यानांतर्गतम् ...	३	२०४	२
दाशरथिरामाख्यानम्	७	५१	१
दिग्गजोक्तं धर्मरहस्यम् (ततः पद्मप्रती			
काशइत्यादि	१३	१६९	१
दिग्विजयाख्यानम्	२	३१	१
दिलीपाख्यानम्	७	५२	१
दिशाष्टावक्रसंवादेतिहासः (यदिदं सह			

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
धर्मैंतीत्यादिः)	१२	४९	१
दिशास्वस्तिकाख्यानम् (के प्रजानां पतयइत्यादि …मो०	१२	५४	१
दुर्गातितरणम् …रा०	१२	१०९	२
दुर्गास्तवः	४	६	२
दुर्योधनवधाख्यानम् (समुदीर्णं ततोदृष्ट्वेत्यादि)	ग०९	३६	२
दुर्योधनसभादर्शनादि (वसन् दुर्योधनइत्यादि)	२	५१	१
दुर्वासउपाख्यानम् (वसत्स्वेवमित्यादि)	३	२६१	२
दुर्वासोभिक्षाख्यानं कृष्णकथितम् (ब्रूहि ब्राह्मणपूजायामित्यादि	१३	१९७	२
दुःशासनवधाख्यानम् (तत्राकरोद्दुष्करं राजपुत्रइत्यादि)	८	९५	२
दुष्यंतशकुंतलोपाख्यानम्	१	९२	१
देवरहस्यम् (केन तेच भवेत् प्रीतिरित्यादि)	१३	१६५	२
देवलजैगीषव्योपाख्यानम्	ग०९	२५	१
देवादीनां मनुष्येषु संभवकथनम्	१	८६	२
दौष्यंतेर्भरतस्याख्यानम्	७	५५	१
द्युमत्सेनसत्यवत्संवादाख्यानम् (कथं राजा प्रजारक्षेदित्यादि) …मो०	१२	१३२	२
द्यूताख्यानम् (कथं समभवदित्यादि	२	५४	१
द्रव्यानयनोपक्रमोश्वमेधार्थं युधिष्ठिरकृतः (श्रुत्वैतद्वचनमित्यादिः)	१४	५६	१
द्रुपदनगरयात्रा द्रोणसहितानां पांडवादीनां द्रुपदपराभवश्च	१	१६६	१
द्रोणवधस्य संक्षेपेण कथनारंभः (सैनापत्यमित्यादिः)	७	५	२
द्रोणवधाख्यानम् (व्यासेनैवमथोक्तस्त्वित्यादि)	७	१८५	२
द्रोणस्य द्रुपदसमीपगमनप्रभृति पांडवादिशिष्याध्यापनपर्यंतं वृत्तम्	१	१५८	१
द्रोणस्य द्वितीयदिवसयुद्धारंभः	७	१५	२
द्रोणस्य प्रथमदिवसयुद्धारंभः	७	११	२
द्रोणस्याभिषेकः	७	५	१
द्रोणाचार्योत्पत्त्यादिवृत्तांतस्तत्प्रसंगेन भारद्वाजाख्यानम्	१	१५७	१
द्रौपदीवस्त्राहरणाख्यानम् (धिगस्तु क्षत्तारमित्यादि)	२	६७	२
द्रौपदीसत्यभामासंवादः	३	२४१	१
द्रौपदीसंवादाख्यानम्	१	१९०	२
द्रौपदीस्वयंवराख्यानम्	१	२०५	२
द्रौपदीहरणाख्यानम् (तस्मिन्बहुमृगे इत्यादि)	३	२६३	२
द्रौपद्यादिपतनाख्यानं महाप्रस्थाने हिमवति (ततस्ते नियतात्मानइत्यादि)	१७	२	१
द्वितीयदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१०९	२
द्वैतवनगमनं पांडवानाम्	३	२७	१
ध.			
धर्मव्याधाख्यानोपक्रमः (कश्चिद्द्विजातिप्रवरइत्यादिः)	३	२१२	१
धुंधुमारचरित्रम्	३	२०८	२
धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादःशीलप्रशंसाविषयः रा०	१२	१२२	२
धृतराष्ट्रपांडुविदुराणामुत्पत्तिः	१	१३५	१
धृतराष्ट्रपुत्रनामकथनम्	१	१४२	१
धृतराष्ट्रपुत्रशतोत्पत्तिविवरणम्	१	१४०	१
धृतराष्ट्रसांत्वनं संजयादिकृतं. अत्रैव विदुरोपदेशः संसारगहनत्वोपदेशपूर्वकस्तथा व्यासकथितोभूभारहरणार्थं देवानां संकेतः	११	१	१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयः	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
धृतराष्ट्रस्य वनगमनोपक्रमः (युधिष्ठिरस्य नृपतेरित्यादिः)··· ··· ···	१५	२	१
धृतराष्ट्रस्यवनगमनम् (कुंत्यास्तु वचनमित्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	१५	११	१
धृतराष्ट्रादिनिर्याणाख्यानम् (द्विवर्षोपनिवृत्तेष्वित्यादि (··· ··· ···	१५	२४	१
धृतराष्ट्रादीनां युद्धस्थानगमनं अत्रैव धृतराष्ट्रस्य लोहभीमालिंगनं तच्चूर्णीकरणंच	११	७	१
धृष्टद्युम्नादीनां वधाख्यानमत्रैव द्रौपद्याः पंचपुत्राणां वधः ··· ··· ··· ···	१०	८	१
धौम्यतीर्थयात्रा (तान् सर्वानित्यादिः)	३	९७	१
धौम्यनीतिः (कर्माण्युक्तानीत्यादिः)	४	३	२

न.

विषयः	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
नकुलदिग्विजयोराजसूयारंभे ··· ···	२	३५	२
नकुलोपाख्यानम् (पितामहस्य मे यज्ञे इत्यादि) अत्रैव सक्तुप्रस्थाख्यानम्	१४	७३	२
नलोपाख्यानं बृहदश्वकथितम् ··· ···	३	५८	१
नवमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य अत्रैव भीष्मवधार्थं प्रतोदपाणेः कृष्णस्य धावनम्	६	१६७	२
नहुषागस्त्यभृगुसंवादेतिहासः पुष्पधूपादि विषयः (श्रुतं मे भरतश्रेष्ठेत्यादिः)	१३	१३६	१
नक्षत्रयोगदानमाहात्म्यम् (श्रुतं मे भवतोवाक्यमित्यादि)··· ··· ··· ···	१३	९९	१
नारदनीतिकथनं कच्चिदर्थाइत्यादिप्रश्नमुखेन ··· ··· ··· ··· ··· ···	२	७	१
नारदपंचचूडासंवादाख्यानं स्त्रीस्वभावविषयकम् (स्त्रीणां स्वभावमिच्छामीत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	१३	७१	२
नारदवासुदेवसंवादाख्यानम् (के पूज्यावै त्रिलोकेस्मिन्नित्यादि) ··· ···	१३	६६	१
नारदसमंगसंवादेतिहासः (सुदुःखाच्च सुमृत्योश्चेत्यादिः) ··· ··· ···	मो०१२	१७१	२
नारदासितदेवलसंवादोब्रह्मप्राप्तिविषयः (अत्रैवोदाहरंतीममित्यादिः) ···	मो०१२	१४६	१
ना*रायणास्त्रमोचनाख्यानम् (छद्मना निहतमित्यादि) ··· ··· ··· ···	७	१९९	१
नारायणीयाख्यानं नारायणनारदसंवादरूपम् (गृहस्थोब्रह्मचारीवेत्यादि)	मो०१२	२५१	१
निवातकवचवधाख्यानम् (ततःकदाचिदित्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	३	१६४	२
नृगोपाख्यानंब्राह्मणस्वापहारविषयम् (अत्रैव कीर्त्यते सद्भिरित्यादि) ···	१३	१०३	२
नृशंसाख्यानम् (हृतार्थोयक्ष्यमाणश्चेत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	आ०१२	३१	२

प.

विषयः	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
पंचमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य ··· ···	६	१३१	१
पंचेंद्रोपाख्यानम् (पुरावै इत्यादि)··· ···	१	२१५	२
परशुरामाख्यानम् ··· ··· ··· ···	७	५६	१
परशुरामोपाख्यानम् (इमंचाप्यपरं भूय इत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	८	३६	२
पराशरगीतानवाध्यायात्मिका ··· ···	मो०१२	१७७	२
परिक्षिज्जन्माख्यानम् (एतस्मिन्नेव कालेत्वित्यादि)··· ··· ··· ··· ···	१४	५७	२
परिक्षिन्मृगयाद्युपाख्यानम् ··· ··· ···	१	६१	२
पर्वसंग्रहः ··· ··· ··· ··· ··· ···	१	१८	१
पर्वानुक्रमणिका ··· ··· ··· ··· ···	१	१०	१
पवनशाल्मलिसंवादेतिहासः ··· ···	आ०१२	२६	१
पवनार्जुनसंवादोब्राह्मणप्रशंसाविषयः(कांतु ब्राह्मणपूजायामित्यादिः) ···	१३	१९२	१

* द्रोणवधानंतरमश्वत्थाम्नाप्रयोजितमेतत्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पर्व. पत्रम्. पृष्ठम्.

पशुपत्यादिनामनिर्वचनम् (सर्वथाय त्पशूनित्यादि) ७ २१४ २
पांडवसंदेशकथनं संजयस्य (एवं सनत्सु जातेनेत्यादि) ५ ६२ २
पांडवादीनां प्राप्तविद्यानां धृतराष्ट्रादिसमीपे द्रोणानुज्ञया स्वविद्याप्रकाशनम् १ १६२ २
पांडवोत्पत्तिविचारः (जनमेजयउवा चेत्यादिः) १ १४२ २
पांडोर्दिग्विजयः १ १२९ १
पांडोर्मृगयादिवर्णनप्रभृतितच्छ्राद्धदानां तं वृत्तम् १ १४२ २
पांड्यवधाख्यानम् ८ १९ १
पितापुत्रसंवादेतिहासोमोक्षसाधने विलंबाभावविषयकः ... ... मो० १२ ५ १
पितापुत्रसंवादः* (अतिक्रामति कालेस्मिन्नित्यादिः) ... ... मो० १२ १४९ २
पितृरहस्यम् (जन्ममानुष्यकं प्राप्येत्यादि) १३ १६३ २
पुरगुप्तिः ... ... रा० १२ ८८ २
पुरोहितप्रशंसा. अत्र ऐलमातरिश्वसंवाद

पर्व. पत्रम्. पृष्ठम्.

स्तथा ऐलकश्यपसंवादश्च ... ... रा० १२ ७५ १
पुलस्त्यतीर्थयात्रा भीष्मं प्रति पुलस्त्यकथिता (नारदउवाचेत्यादिः) ... ३ ८२ १
पूजनीब्रह्मदत्तराजसंवादः आ० १२ ९ १
पूरुवंशकथनम् १ १२० २
पूर्वयायातसमाप्तिः १ ११२ २
पृथावृत्तकथनम् १ १३८ १
पृथुराजाख्यानम् ७ ५५ १
पौरवाख्यानम् ७ ५० १
पौलोमोपाख्यानम् १ २९ १
पौष्योपाख्यानम् १ ३४ १
प्रतर्दनमैथिलसंवादेतिहासः शूरप्रोत्साहनविषयकः ... ... रा० १२ ९९ २
प्रतीपराजोपाख्यानम् १ १२४ १
प्रभासतीर्थवृत्तांतः अत्रैव चंद्रशापवृत्तांतः ग० ९ ८ १
प्रमथोक्तं धर्मरहस्यम् (ततः सर्वे महाभागाइत्यादि) १३ १६८ २
प्रह्लादबलिसंवादोद्रौपदीकथितः ३ ३० १
प्रह्लादेंद्रसंवादाख्यानम् (यदिदं कर्मलोकेस्मिन्नित्यादि) ... ... मो० १२ ७५ १

पर्व. पत्रम्. पृष्ठम्.

प्रायश्चित्ताख्यानम् आ० १२ ३१ २

ब.

बकदाल्भ्यचरितम् ग० ९ १४ १
बकासुरवधाख्यानम् १ १८४ २
बदरपाचनतीर्थाख्यानम् ग० ९ २३ २
बभ्रुवाहनाख्यानम् (श्रुत्वातु नृपतिः प्राप्तमित्यादि) १४ ६५ २
बलरामतीर्थयात्राख्यानम् (तीर्थयात्रां हलधरइत्यादि) ग० ९ ७ २
बलाककौशिकोपाख्यानम् (पुरा व्याधोभवत्कश्चिदित्यादि) ८ ७७ २
बलींद्रसंवादाख्यानम् व्यसने मग्नस्य किंश्रेयइत्येतद्विषयकम् ... ... मो० १२ ८२ १
बृहद्रथराजोपाख्यानम् (श्रृणु राजन्नित्यादि) २ २३ २
बृहस्पतिवसुमनः संवादः ... ... रा० १२ ६९ २
बृहस्पतींद्रसंवादःप्रजासंग्रहणविषयकः रा० १२ ८७ २
बृहस्पतींद्रसंवादेतिहासः ... ... रा० १२ १०२ २
बोध्यनाहुषसंवादः शांतिविषयकः अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः) ... मो० १२ ९ १

* अस्य पूर्वस्य च भेदोमूलदर्शने स्फुटो भविष्यति.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ब्रह्मसभावर्णनम्	२	१६	१
ब्राह्मणप्रशंसा (अत्रैव पृथ्वीवासुदेवसंवादः शक्रशंबरसंवादश्च (किंराज्ञः सर्वकृत्यानामित्यादिः)	१३	६८	१
ब्राह्मणमाहात्म्यकथनारंभः (मार्कंडेयंमहात्मानमित्यादिः)	३	१८४	२
भ			
भगदत्तवधाख्यानारंभः (प्राग्ज्योतिषस्ततोभीममित्यादिः)	७	२६	१
भगवद्गीतारंभः	६	२५	२
भगवद्गीतोपोद्घातः	६	१६	२
भंगास्वनशक्रसंवादेतिहासः स्त्रीपुरुषसंप्रयोगे स्त्रियोविषयसुखस्याधिक्यमित्येतद्विषयकः (स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगइत्यादिः)	१३	१५	१
भगीरथब्रह्मसंवादेतिहासोऽनशनविषयकः (दानं बहुविधाकारमित्यादिः)	१३	१४	१
भगीरथाख्यानम्	७	५१	२
भारतश्रवणादिविधिफलकथनम् (भगवन्केन विधिनेत्यादि)	१८	६	१
भारद्वाजशत्रुंजयसंवादेतिहासः आ०	१२	१२	१
भार्गववसुमत्संवादेतिहासः (मृगयां विचरन्कश्चिदित्यादिः) ... ...मो०	१२	२१३	२
भीमदिग्विजयः	२	३३	१
भीमस्य विषदानपूर्वकं जलप्रक्षेपादिदुर्योधनकृतम्	१	१५४	२
भीष्मवधोपायचिंतनं युधिष्ठिरकृतम् ...	६	१६८	२
भीष्मस्य काशीपतिकन्याहरणादि ...	१	१३०	१
भीष्मस्य युद्धारंभः(ततोधनंजयं दृष्ट्वेत्यादिः)	६	९८	१
भीष्मस्वर्गारोहणाख्यानम् (ततः कुंतीसुतोराजेत्यादि)	१३	२०४	२
भूतोत्पत्त्याख्यानम्(पितामहामहाप्राज्ञेत्यादि) ... ...मो०	१२	५२	२
भूमिदानमाहात्म्यम् (इदं देयमिदं देयमित्यादि)	१३	९५	२
भूरिश्रवोवधाख्यानम्	७	१३१	१
भृगुभरद्वाजसंवादः सृष्ट्यादिविषयकः ...मो०	१२	१४	२
म.			
मंकिगीताख्यानं धनाशाभिभूतस्य वैराग्येविषये ... ...मो	१२	७	१
मंडूकोपाख्यानंतत्प्रसंगेनैक्ष्वाकपरिक्षिच्चरितंच	३	१९८	१
मतंगगर्दभीसंवादाख्यानम् (क्षत्रियोयदिवा वैश्यइत्यादि)	१३	६२	२
मंदपालचरितम्	१	२४३	१
मनुबृहस्पतिसंवादाख्यानम् ... ...मो०	१२	४१	१
मनुसुवर्णर्षिसंवादोदीपदानविषयकः- (आलोकदानं नामैतदित्यादिः)अत्रैव शुक्रबलिसंवादः	१३	१३४	२
मयदर्शनाख्यानम्	१	२४२	१
मरुत्ताख्यानम्	७	४९	२
महादेवोक्तं धर्मरहस्यम् (सारमुद्धृत्येत्यादि)	१३	१६९	२
महाभिषराजोपाख्यानम्	१	१२४	१
मांडव्योपाख्यानम्	१	१३६	१
मातलिवरान्वेषणम् (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादि)	५	१०५	१
मांधातुराख्यानम्	७	५२	२
मांधातृचरितम् (मांधातेत्यादि)	३	१२४	२
मांधातृवसुहोमसंवादेतिहासः ... ...रा०	१२	१२०	२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
मांधातृविष्णुसंवादाख्यानम् (चातुराश्रम्यधर्माश्चेत्यादि (.... ....रा०	१२	६५	२
मार्कंडेयस्य मायादर्शनादि (तस्मिन्नेकार्णवेइत्यादि)	३	१९२	२
मार्जारमूषिकसंवादेतिहासः (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः) आ०	१२	५	१
मांसभक्षणनिषेधः(कर्मणा मनुजः कुर्वन्नित्यादिः	१३	१५५	२
मुचुकुंदवैश्रवणसंवादोराजपुरोहितयोः समानयोगक्षेमत्वविषये ....रा०	१२	७७	१
मुसलोत्पत्त्याख्यानम्(षड्त्रिंशे त्वथ संप्राप्ते इत्यादि (...	१६	१	१
मृगस्वमाख्यानम्...	३	२५८	१
मृतपुत्रादिदर्शनप्रार्थनोपक्रमोव्यासंप्रतिधृतराष्ट्रादीनाम् (वनवासं गते विप्रेत्यादिः)	१५	१८	१
मृतपुत्रादिदर्शनं धृतराष्ट्रादीनाम् (ततोनिशायां प्राप्तायामित्यादि)	१५	२०	१
मृतानामुदकदानम्	११	१९	१
मृत्युगौतमीकाललुब्धकपन्नगसंवादेतिहासः	१३	१	१
मृत्यूत्पत्त्याख्यानमकंपनचरित्रप्रसंगेन-(अत्र मे संशयइत्यादि)	७	४६	१
मेघ*वाहनपर्वाख्यानम् (त्वयापगेयनामानीत्यादि (अत्रैव श्रीकृष्णंप्रत्युपमन्युना कथितं स्वचरित्रम्	१३	१७	१
मैत्रेयभिक्षा (विद्यातपोभ्यां दानाच्चेत्यादिः)	१३	१६०	२
य			
यमसभावर्णनम्	२	१३	२
ययातेराख्यानम्	७	५३	१
ययात्युपाख्यानम्	१	१०२	२
यवक्रीतोपाख्यानम् (एषामधुविलेत्यादि)	३	१३६	१
यक्षप्रश्नाः (किंस्विदादित्यमुन्नयतीत्यादयः)	३	३०६	१
यक्षयुद्धं भीमेनसह (भीमसेनं ततइत्यादि)	३	१५९	१
यादवनिर्याणाख्यानम्(काली स्त्री पांडुरैर्दंतैरित्यादि)	१६	२	१
याज्ञवल्क्यजनकसंवादेतिहासः (धर्माधर्मविमुक्तं यदित्यादिः) ... ... मो०	१२	२१४	१
युगसंख्यादिकथनम्	३	१८९	२
युधिष्ठिरनिर्वेदः अत्रैवार्जुनादिकृतस्तदनुनयः... ... ... रा०	१२	५	१
युधिष्ठिरयौवराज्याभिषेकादि	१	१६७	२
युधिष्ठिरराज्याभिषेकः... ... ... रा०	१२	४०	२
युधिष्ठिरस्य नरकादिदर्शनं धर्मादिवाक्यादिंद्रसभागमनं स्वस्वस्थानस्थितानां भ्रात्रादीनां दर्शनं(स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्येत्यादि	१८	१	१
युधिष्ठिरस्वर्गारोहणाख्यानम् (ततः सन्नादयन् शक्रइत्यादि)	१७	२	२
युधिष्ठिरादीनां महाप्रस्थानगमनम् (एवं वृष्ण्यंधकपुरेइत्यादि)	१७	१	१
र.			
रंतिदेवाख्यानम्	७	५४	१
रथातिरथसंख्यानं भीष्मकृतम्	५	१५७	२
राजपुरोहितसंवादाख्यानं हीनजातेरमुकदेशविषयकम् (मित्रसौहार्दयोगेनेत्यादि)...	१३	१३	१

* मेघवाहनइंद्ररूपोमहादेवस्तस्य माहात्म्यप्रतिपादकं पर्वेत्यर्थः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
राजसूयाख्यानारंभः (ऋषेस्तद्वचनमित्यादिः)	२	१८	२
राजसूयारंभदीक्षा युधिष्ठिरस्य	२	३६	१
राज्यलंभाख्यानम् (एवमेतदित्यादि)	१	२२३	१
राज्योत्पत्तिकारणाख्यानमत्रैव ब्रह्मणोनीतिशास्त्रनिर्माणंपृथुचरित्रंच ... रा०	१२	५७	२
रामकृष्णनिर्याणाख्यानम् (ततोययुर्दारुकइत्यादि)	१६	३	१
रामोपाख्यानम् (एवं हृतायामित्यादि)	३	२७१	२
राष्ट्रगुप्तीराष्ट्रसंग्रहश्च ... ... रा०	१२	८९	२
राज्ञोऽवश्यकर्तव्यकर्माणि (पार्थिवेन विशेषेणेत्यादि) ... ... रा०	१२	७१	१
रुरुचरितम्	१	४१	१
ल			
लोमशतीर्थयात्रा(एवं संभाषमाणे इत्यादिः)	३	९९	२
लोमशधर्मरहस्यम्(परदारेषु ये सक्ताइत्यादिः)	१३	१६७	२
व			
वरुणसभावर्णनम्	२	१४	२
वसिष्ठकरालजनकसंवादेतिहासः (किंतदक्षरमित्युक्तमित्यादिः) ... ... मो०	१२	१९८	२
वसिष्ठब्रह्मसंवादाख्यानं दैवप्रयत्नविषयकम् (पितामहमहाप्राज्ञेत्यादि) ...	१३	९	१
वसिष्ठसौदाससंवादेतिहासः (एतस्मिन्नेव कालेत्वित्यादिः)	१३	११०	२
वसिष्ठाख्यानम्	१	१९९	१
वसिष्ठापरपर्यायापवोपाख्यानम्	१	१२६	१
वसुदेवनिर्याणं, द्वारकायाः समुद्रेणाप्लावनं, अर्जुनकृतं वृष्णिस्त्रीप्रभृतीनामिंद्रप्रस्थे नयनं, वज्रस्य तत्र राज्याभिषेकादिकंच (एवमुक्तः सबीभत्सुरित्यादि	१६	५	१
वामदेवगीता ... ... रा०	१२	९४	२
वायूत्पत्त्याद्याख्यानम् (अपृच्छत्पितरं ब्रह्मन्नित्यादिः) ... ... मो०	१२	२४४	१
वार्ष्णेयाध्यात्मेतिहासः (योगं मे परमं तातेत्यादिः) ... ... मो०	१२	५६	१
वासुदेवनारदसंवादोज्ञातिषु वर्तनविषयकः रा०	१२	८३	१
वसुदेवपृथ्वीसंवादोगार्हस्थ्यधर्मविषयकः (गार्हस्थ्यधर्ममखिलमित्यादिः ...	१३	१३३	२
विचखनुराजगीतम् ... ... मो०	१२	१२९	१
विजिगीषमाणवृत्तम् ... ... रा०	१२	९६	१
विदुरनिर्याणम् (युधिष्ठिरमहाबाहो इत्यादि)	१५	१६	१
विदुरनीतिर्धृतराष्ट्रप्रजागरस्था.	५	२८	१
विदुरागमनाख्यानम् (ततोराज्ञामित्यादि	१	२१८	२
विदुलापुत्रसंवादेतिहासः कुंत्या कथितः...	५	१२८	१
विपुलोपाख्यानम् (एवमेव महाबाहोइत्यादि)	१३	७२	२
विराटगृहप्रवेशोवेषांतरेण पांडवानाम् ...	४	७	२
विवाहधर्मादिकथनम् (यन्मूलं सर्वधर्माणामित्यादि) अत्रैव रिक्थविभागकथनं, वर्णसंकरकथनम्, पुत्रप्रतिनिधिकथनं च	१३	७६	१
विश्वरूपदर्शनं धृतराष्ट्रसभायाम् (विदुरेणैवमुक्तस्त्वित्यादि)	५	१२६	२
विश्वामित्रचांडालसंवादेतिहासः ... आ०	१२	१४	१
विश्वामित्रोपाख्यानं ब्राह्मण्यप्रशंसाविषयकं (ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापमित्यादि)	१३	६	१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
विश्वोपाख्यानं दुर्योधनंप्रति भीष्मेण कथितं (पुरा किल सुराइत्यादि)···	६	१२८	२
विष्णुद्वादशकं द्वादशसु मासेषु द्वादशनामभिर्विष्णोः पूजनादिकं (सर्वेषामुपवासानामित्यादि) ··· ··· ···	१३	१५०	२
विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् (श्रुत्वा धर्मानशेषेणेत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	१३	१८६	२
वीतहव्योपाख्यानम् (श्रुतं मे महदाख्यानमित्यादि) ··· ··· ··· ···	१३	६४	२
वृत्रगीतेतिहासः (अस्मिन्नर्थेइत्यादिः) मो०	१२	१५२	१
वृषसेनवधाख्यानम् (अभ्यापतत्कर्णसुतइत्यादि) ··· ··· ··· ··· ··· ···	८	९८	२
वृषादर्भिसप्तर्षिसंवादाख्यानम् (द्विजातयोव्रतोपेताइत्यादि) अत्रैव सप्तर्ष्यादीनां नामनिर्वचनम् ··· ···	१३	१२६	१
वैवस्वतमनुचरितम् (ततः सपांडवइत्यादि	३	१८८	१
वैवाहिकाख्यानम् ··· ··· ··· ···	१	२१२	२
व्याघ्रगोमायुसंवादेतिहासः ··· ·······रा०	१२	११०	१
व्यासशुककसंवादेतिहासोगवांपवित्रत्वविषयकः (पवित्राणां पवित्रं यदित्यादिः) ··· ··· ··· ··· ··· ···	१३	११२	२
व्रीहिद्रोणिकाख्यानम् (मुद्गलचरित्रम्)	३	२५८	२

श.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
शकुनिवधाख्यानम् (तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे इत्यादि) ··· ··· ··· ···	९	३२	१
शक्रब्रह्मसंवादोगोलोकविषयः (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः) ··· ···	१३	१०६	१
शतरुद्रीयाख्यानम् (महांतमेवमर्थं मामित्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	७	२०९	१
शपथविधिः, ब्रह्मर्ष्यादितीर्थयात्रा(अत्रैवोदाहरंतीममित्यादिः) ······	१३	१३१	१
शंपाकगीताख्यानं सधननिर्धनयोः सुखदुःखागमविषयम् ··· ··· ····मो०	१२	६	२
शल्यकर्णयोः परस्पराधिक्षेपोक्तयः सशल्यमाभाष्येत्यादयः) ···· ····	८	३९	२
शल्यपर्वसंक्षेपवृत्तांतः ···· ···· ···· ····	९	१	१
शल्यवधाख्यानम् (वध्यमानेष्वनीकेष्वित्यादि) ···· ···· ···· ···· ···· ····	९	१७	२
शल्याभिषेकः सैनापत्ये (अथ हैमवते प्रस्थे इत्यादिः) ···· ···· ··· ····	९	७	१
शशबिंदोराख्यानम् ···· ···· ···· ····	७	५३	१
शांडिलीसुमनासंवादः सत्स्रीसमाचारविषयः (सत्स्रीणांसमुदाचारमित्यादिः)	१३	१६२	१
शांतनुभीष्मयोश्चरितम् ···· ···· ····	१	१२७	२
शिब्याख्यानम् ···· ···· ···· ···· ····	७	५०	२
शिलोंछवृत्तिसिद्धसंवादाख्यानम् (केदेशाः केजनपदाइत्यादि) ···· ····	१३	५९	२
शिवसहस्रनामस्तोत्रं तंडिकृतमुपमन्यूपदिष्टम् (ततः सप्रयतोभूत्वेत्यादि)···	१३	३२	१
शिवसहस्रनामस्तोत्रं दक्षकृतम्) यैर्नामधेयैः स्तुतवानित्यादि) ···· ···· मो०	१२	१६२	२
शिशुपालवधाख्य.नम् (ततः सागरेत्यादि) ···· ···· ··· ···· ···· ····	२	४३	१
शिष्यपरीक्षा लक्ष्यभूतभासशिरश्छेदनरूपा (द्रोणः प्रहरणज्ञानेइत्यादिः)	१	१६१	२
शुकानुप्रश्नाख्यानम् (आद्यंतं सर्वभूतानामित्यादि) ···· ···· ···· ···· मो०	१२	८७	२
शुकानुशासनं व्यासकृतम् (कथं निर्वेदमापन्नः शुकइत्यादि) ···· ······ ···· मो०	१२	२३५	१
शुकाभिपतनाख्यानम् (एतस्मिन्नंतरे शू-			

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ध्येइत्यादि) ... . मो०	१२	२४५	२
शुकोत्पत्त्याद्याख्यानम् (कथं व्यासस्य-धर्मात्मा शुकोजज्ञे इत्यादि) ... मो०	१२	२३८	२
शुक्रोपाख्यानम् (तिष्ठते मे सदा तातेत्यादि) ... ...मो०	१२	१७६	१
श्रृगालवामरसंवादेतिहासः प्रतिश्रुत्याप्रदानविषयः (ब्राह्मणानां तु ये लोका-इत्यादिः)	१३	११	१
श्येनकपोतीयाख्यानं शरणागतरक्षणविषयं (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि) ...	१३	६७	१
श्येनकपोतीयाख्यानम्	३	१२८	२
श्राद्धकल्पः (चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्नित्यादिः)	१३	१२१	२
श्रीगोसंवादेतिहासः (मया गवां पुरीषं वै इत्यादिः)	१३	११३	२
श्रीरुक्मिणीसंवादेतिहासः (कीदृशे पुरुषेतातेत्यादिः)	१३	१४	२
श्रीशक्रसंवादाख्यानम् (पूर्वरूपाणि मराजन्नित्यादि) ... ... मो०	१२	८४	२
श्वर्षिसंवादाख्यानम् ... ...रा०	१२	११४	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
श्वेतवधोपाख्यानम् (श्वेतः क्रोधात्प्रजज्वालेत्यादि)	६	१०५	२
ष.			
षड्गीताख्यानं विदुरस्य धर्मादीनां पंचानां-चोक्तिरूपम् आ०	१२	३५	२
षष्ठदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१३५	२
षोडशराजकीयाख्यानारंभः (श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिमित्यादिः) अभिमन्युवधप्रसंगे व्यासेन कथितम्	[७	४८	२
षोडशराजकीयाख्यानं संजयनारदसंवादरूपम्. एतत्प्रसंगेन पर्वतनारदोपाख्यानम् ... ... रा०	१२	२७	१
स.			
सगराख्यानम् (तानुवाच समेतानित्यादि)	३	१०९	२
सगरारिष्टनेमिसंवादेतिहासः (कथं न युक्तः पृथिवीमित्यादिः) ... ... मो०	१२	१७५	१
सचिवादीनां लक्षणम् .... रा	१२	८१	२
संजययानम्	५	१४	२
सत्यमाहात्म्यम् आ०	१२	३०	१
सत्यासत्यादिव्यवस्था ... ...रा०	१२	१०८	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
संधेयासंधेयपुरुषलक्षणम् (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि) आ०	१२	३७	१
सनत्सुजातीयम् (ततोराजेत्यादि) ..	५	४६	२
सप्तमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१४०	२
सप्तसारस्वततीर्थवृत्तांतः अत्रैव मंकणकोपाख्यानम् ग०	९	११	२
संभवाख्यानारंभः	१	८५	१
सभाक्रियाख्यानम्	२	१	१
सभासदादीनां लक्षणम् ... ...रा०	१२	८५	२
समंतपंचकाख्यानम्	१	१७	१
समुद्रमंथनममृतार्थम्	१	४५	२
सरोनिर्माणं युद्धभूमावर्जुनकृतमश्वानां-जलपानार्थम्	७	८४	२
सर्पमुखबाणमोक्षेणार्जुनकिरीटपातनम् (कर्णो थपार्थमित्यादि)	८	१०५	२
संवर्तमरुत्तीयाख्यानम् (युधिष्ठिर तव प्रज्ञेत्यादि)	१४	२	१
संशप्तकवधाख्यानारंभः	७	१६	१
संसारचक्राख्यानं बृहस्पतियुधिष्ठिरसंवादरूपम् (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	१५१	१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
सहदेवदिग्विजयः	२	३४	१
साध्यहंससंवादेतिहासः (सत्यं दमं क्षमां-प्रज्ञामित्यादिः)इयमेव हंसगीता मो०	१२	१८९	१
सारस्वताख्यानम् ग०	९	२६	२
सावित्रीजपाख्यानं व्यासोक्तम् (पितामहमहाप्राज्ञेत्यादि)	१३	१८९	२
सावित्र्युपाख्यानम् (नात्मानमित्यादि)	३	२८८	२
सिद्धमनुसंवादः ... .रा०	१२	३७	१
सुदर्शनोपाख्यानं गृहस्थधर्माश्रयेण मृत्युजयविषयकं (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	४	१
सुंदोपसुंदाख्यानम् (शृणु मे इत्यादि) ...	१	२२५	१
सुद्युम्नोपाख्यानं तत्प्रसंगेन शंखलिखितोपाख्यानम्... ... ...रा०	१२	२१	१
सुभद्राहरणाख्यानम्	१	२३२	२
सुलभाजनकसंवादेतिहासः (अपरित्यज्य गार्हस्थ्यमित्यादिः) ... ... मो०	१२	२२७	१
सुवर्णोत्पत्त्याद्याख्यानं एतद्विषये जामदग्न्यर्षिसंवादः (किं सुवर्णं कथं जातमित्यादि)	१३	११५	२
सुहोत्राख्यानम्	७	५०	१
सूर्याष्टोत्तरशतनामस्तोत्रं धौम्योपदिष्टं तत्प्रभावाद्युधिष्ठिरस्य स्थालीप्राप्तिः	३	६	१
सेनजिद्विप्रसंवादेतिहासो धनादौ नष्टे शोकापनोदविषयः ....मो०	१२	१	२
सेनानिर्याणं (जनार्दनवचइत्यादि)	५	१४३	१
सेनानीतिः .... रा०	१२	१००	१
सेनोद्योगः पांडवानाम्	५	१	१
सौकन्याख्यानम् (भृगोर्महर्षेरित्यादि)	३	१२२	१
सौगंधिकाहरणाख्यानोपक्रमस्तत्प्रसंगेन हनुमद्भीमसंवादादि (तत्र ते पुरुषेत्यादि)	३	१४४	२
सौपर्णेयाख्यानम्	१	४७	२
सौप्तिकाख्यानं अत्रैवाश्वत्थाम्नः शिवाराधनादि	१०	१	१
सौभपतिशाल्ववधाख्यानम् (असांनिध्यं कथमित्यादि)	३	१९	१
स्कंदोत्पत्त्याख्यानारंभः (अग्नीनां विविधावंशाइत्यादिः)	३	२२१	२
स्कंदोपदिष्टधर्मरहस्यम् (ममाप्यनुमतो धर्मइत्यादि)	१३	१६९	२
स्वर्णष्ठीविचरित्रम् ....रा०	१२	३०	१
ह			
हतवीरसंख्याकथनम्	११	१८	१
हरिणकृशकाख्यानं सामप्राधान्यविषयम् (साम्नि चापि प्रदानेचेत्यादि)	१३	१६२	२
हंसकाकीयाख्यानम् (मारिषाधिरथेरित्यादि)	८	४३	२
हिडिंबवधाख्यानम्	१	१८०	१
ह्रदप्रवेशाख्यानं दुर्योधनस्य (दुर्योधनो महाराजेत्यादि)	९	३२	२
क्ष			
क्षत्रबंधुचांडालसंवादेतिहासोब्राह्मणस्वापहारविषयकः (ब्राह्मणस्वानि ये मंदाइत्यादिः)	१३	१३७	२
क्षेमदर्शीयेतिहासः ....रा०	१२	१०४	१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ समाप्तेयं वर्णानुक्रमसहितानुक्रमणिका श्रीमहाभारतस्य ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥श्री गणेशाय नमः॥ ॥अथादिपर्वसूचीपत्रम्॥

विषयाः	अध्या०
१ अनुक्रमणिकापर्व	
ब्रह्मोपदेशेन लेखनार्थं गणपत्यावाहनम्	१
पर्वानुक्रमणिका तत्फलं च	”
२ पर्वसंग्रहपर्व	
स्यमंतपंचकाख्यानम्	२
अक्षौहिण्यादिपरिमाणम्	”
आदि,सभा,वन,विराटो,द्योग,भीष्म,द्रोण,कर्ण,शल्य,सौप्तिक,स्त्री,शांत्य,नुशासना,श्वमेधिका,श्रमवासिक,मौसल,महाप्रस्थानिक, स्वर्गारोहण,हरिवंशा,ख्यैकोनविंशतिपर्वसंक्षेपवृत्तांताध्यायश्लोकसंख्याकथनं,भारतश्रवणमाहात्म्यफलकथनं च	”
३ पौष्यपर्व	
जनमेजयं प्रति सरमाख्यदेवशुनीशापः	३
शापनिवारणार्थमृषेः सोमश्रवसः पौरोहित्येन वरणम्	”
आरुण्युपमन्युवेदाख्यानां धौम्यशिष्याणामुपाख्यानम्	”
वेदशिष्यस्योऽत्तंकस्योपाख्यानम्	”
पौष्यस्य राज्ञ उपाख्यानम्	”
४ पौलोमपर्व	
सौतिशौनकादिसंवादमुखेन कथोपोद्घातः	४
भृगुवंशकथनम्	५
पौलोमोपाख्यानम्	”
पुलोमापहारः	”
पुलोमाग्निसंवादः	”
च्यवनोत्पत्तीरक्षोविनाशश्च	६
अग्नेर्भृगुशापः	”
अग्निकृतः क्रोधेनात्मसंहारः	७
ब्रह्मकृतस्तवेनाग्नेः संतोषः	”
च्यवनसंतत्यंतर्गतस्य रुरोश्चरितम्	८
मेनकाकन्यायाः प्रमद्वरायाः स्थूलकेशपालिताया रुरुणा सह विवाहप्रसंगः	”
प्रमद्वरासर्पदंशेन रुरोर्दुःखम्	”
देवदूतोपदेशेनरुरुकृतस्वायुरर्धप्रदानेनप्रमद्वरा जीवनं तया सह रुरोर्विवाहश्च	९
रुरुडुंडुभसंवादः	१०
डुंडुभचरितम्	११
जनमेजयसर्पसत्रप्रस्तावः	१२
५ आस्तीकपर्व	
आस्तीकजरत्कार्वोराख्यानम्	१३
जरत्कारोस्तत्पितॄणां च संवादः	”
वासुकिभगिन्या जरत्कारोर्विवाहः	१४
आस्तीकोत्पत्तिः संक्षेपेण सर्पमोचनवृत्तांतश्च	१५
आस्तीकाख्यानविस्तरः	१६
कद्रूविनतयोः कश्यपाद्वरलाभः	”
कद्रूतः सर्पोत्पत्तिर्विनताया अरुणोत्पत्तिः	”
विनताया अरुणदत्तः शापस्तन्मोक्षोपायश्च	”
अमृतमंथनविषये देवानां भगवदाज्ञया विचारः	१७
अमृतार्थं समुद्रमंथनारंभः	१८
तत्र चंद्रादीनामुत्पत्तिः	”
मोहितैर्दैत्यैरमृतकलशो मोहिन्यै दत्तः	”
देवानाममृतपानम्	१९
देवरूपेणामृतं पिबतो राहोः शिरश्छेदनम्	”
देवदैत्ययोर्युद्धं तत्र दैत्यपराजयः	”
सौपर्णेयाख्यानम्	२०
कद्रूविनतयोः पणबंधः	”
सर्पाणां कद्रूशापः	”
ब्रह्मणा कृतं कश्यपाय विषहरविद्यादानम्	”
उच्चैःश्रवसो दर्शनार्थं कद्रूविनतयोर्गमनम्	२१
सर्पैर्मातृवचनादुच्चैश्रवसः पुच्छं वेष्टितम्	२२
गरुडोत्पत्तिः	२३
देवकृतस्तुत्या गरुडेन कृतं स्वतेजःसंहरणम्	”
राहुणा कृतोपद्रवस्य सूर्यस्य क्रोधः	२४
ब्रह्माज्ञयाऽरुणस्य सूर्यसारथ्यकरणम्	”
विनतायाः कद्रूवहनं गरुडस्य सर्पवहनं च	२५
सूर्यतापतप्तस्वपुत्ररक्षार्थं कद्रूकृत इंद्रस्तवः	”
स्तुत्या तुष्टेनेंद्रेण कृतं जलवर्षणम्	२६
गरुडस्य विनतां प्रति दास्यकारणप्रश्नः	२७
सर्पैः कथितो दास्यमोचनोपायः	”
अमृताहरणार्थं गच्छतो गरुडस्य भक्ष्ययाचनम्	२८
ब्राह्मणवर्जं समुद्रकुक्षिस्थनिषादभक्षणे विनताया अनुज्ञा	”
कंठं दहतो ब्राह्मणस्य निषादीसहितस्य परित्राणम्	२९
गरुडस्य कश्यपेन संवादः	”
गजकच्छपपूर्ववृत्तांतकथनम्	”
कश्यपाज्ञया गरुडस्य गजकच्छपग्रहणम्	”
रोहिणवृक्षशाखाभंगः	”
भग्नशाखाया अधोभागे लंबमानवालखिल्यरक्ष-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
णार्थे मुखेन शाखाग्रहणम् ·· ·· ·· ··	३०
कश्यपप्रार्थनया वालखिल्यैः परित्यक्तां शाखां गृहीत्वा कश्यपानुज्ञया हिमालयंप्रति गत्वा शाखां परित्यज्य तच्छृंगस्थितेन गरुडेन कृतं गजकच्छपभक्षणम् ·· ·· ·· ··	”
उत्पातदर्शनेन हेतुना देवैः कृतोऽमृतरक्षणोपायः	”
वालखिल्यतपसा गरुडोत्पत्तिकथनपूर्वकं तस्य पक्षींद्रत्वेभिषेचनम् ·· ·· ·· ·· ··	३१
देवगरुडयुद्धं तत्र देवानां पराजयः ·· ·· ··	३२
अमृतसमीपे गरुडस्य गमनम् ·· ·· ·· ··	३३
अमृतं गृहीत्वा गच्छतो गरुडस्य विष्णुदर्शनम् ··	”
विष्णुगरुडयोः परस्परं वरदानम् ·· ·· ·· ··	”
इंद्रवज्रसंमाननार्थमेकं पक्षं त्यजतो गरुडस्य सुपर्णनामप्राप्तिरिंद्रेण कृतं सख्ययाचनं च ··	”
इंद्रस्य गरुडसख्यलाभः ·· ·· ·· ·· ·· ··	३४
इंद्राद्गरुडस्य सर्पाहारत्ववरलाभः ·· ·· ··	”
इंद्रकृतं सर्पेभ्योऽमृतहरणम् ·· ·· ·· ·· ··	”
अमृताधिष्ठितदर्भलेहनेन सर्पाणां द्विजिह्वत्वम् ··	”
सर्पनामकथनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	३५
तपस्यतः शेषस्य संतुष्टाद्ब्रह्मणो वरलाभः पृथ्वीधारणाज्ञा च ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	३६
मातृशापपरिहारार्थं सर्पाणां विचारोपक्रमः ··	३७

विषयाः	अध्या०
विचारप्रस्तावे एलापत्रभाषणं तत्रैव देवानां ब्रह्मणश्च संवादमुखेनास्तीकोत्पत्तिकथनम् ··	३८
एलापत्रोपदेशेन वासुकिभगिन्या जरत्कारुनाम्न्या रक्षणम् ·· ·· ·· ·· ·· ··	३९
जरत्कारुमुनेर्नामव्युत्पत्तिकथनम् ·· ·· ··	४०
शौनकस्यसौतिं प्रत्यास्तीकोत्पत्तिप्रश्नः ·· ··	”
एतत्प्रसंगेन परीक्षिन्मृगयाकथनम् ·· ·· ··	”
परीक्षिता कृतं शमीकस्कंधेमृतसर्पनिधानम् ··	”
मुनिपुत्राच्छृंगिणः परीक्षितः शापः ·· ·· ··	४१
शृंगिशमीकसंवादः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४२
शमीकप्रेषितेन गौरमुखाख्य शिष्येण सह परीक्षित्संवादः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
ततो मंत्रिभिः सह राज्ञोविचारः ·· ·· ·· ··	”
तक्षककाश्यपसंवादः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
स्वदष्टन्यग्रोधोज्जीवनेन परीक्षितस्य काश्यपस्य धनं दत्त्वा तक्षकेण कृतं परावर्तनं परीक्षिद्दंशनं च ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४३
परिक्षिन्मरणोत्तरं तत्पुत्रस्य जनमेजयस्य राज्याभिषेकः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४४
जरत्कारोः स्वपितॄणां दर्शनं तद्भाषणं च ·· ··	४५
जरत्कारोः स्वपितृसंवादानंतरं दारान्वेषणम् ··	४६
वासुकिना सह समयबंधेन जरत्कारोरुद्वहनं तस्यां गर्भसंभवश्च ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४७

विषयाः	अध्या०
समयोल्लंघनेन क्रुद्धस्य जरत्कारोर्मुनेस्तपस्यार्थं गमनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
वासुकेः स्वभगिन्या जरत्कारोः संवादस्तस्यामास्तीकाख्यपुत्रोत्पत्तिः ·· ·· ·· ·· ··	४८
आस्तीकनामनिर्वचनम् ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
जनमेजयमंत्रिसंवादमुखेन पुनः परिक्षिच्चरितकथनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४९
शून्यारण्यभवकाश्यपतक्षकवृत्तांतोपलब्धिर्यथा जाता तथा कथनम् ·· ·· ·· ·· ··	५०
जनमेजयस्य सर्पसत्रप्रतिज्ञा ·· ·· ·· ··	५१
ऋत्विगुपदेशेन सामग्रीसंपादनोत्तरं राज्ञो दीक्षाग्रहणम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
यज्ञे सर्पपतनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	५२
ऋत्विगादिनामकथनमिंद्रकृतं तक्षकाश्वासनं च	५३
वासुकेः स्वभगिन्या सह संवादः ·· ·· ··	”
आस्तीकस्य स्वमात्रा संवादो वासुकेराश्वासनं च ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	५४
आस्तीकस्य सर्पसत्रगमनम् ·· ·· ·· ··	”
आस्तीककृता जनमेजययज्ञप्रशंसा ·· ·· ··	५५
प्रशंसया तुष्टस्य जनमेजयस्य ऋत्विग्भिः संवादः	५६
ऋत्विगाह्वानेन सतक्षकस्येंद्रस्यागमनम् ·· ··	”

विषयाः	अध्या०
भयेनेंद्रे पलायितेऽग्निसमीपे तक्षकागमनम् ··	५६
आस्तीकस्य यज्ञसमाप्तिवरयाचनम् ·· ·· ··	”
सर्पसत्रे हतानांनागानां नामशः कथनम् ·· ··	५७
तक्षकवृत्तांतकथनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	५८
आस्तीकवरप्रदानेन यज्ञसमाप्तिः ·· ·· ··	”
प्रत्यागतस्यास्तीकस्य सर्पेभ्यो वरलाभः ·· ··	”
६ अंशावतरणपर्व	
सौतेर्भारतकथनप्रतिज्ञा ·· ·· ·· ·· ··	५९
कथानुबंधः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	६०
भारतसूत्रम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	६१
भारतप्रशंसा तच्छ्रवणादिफलकथनं च ·· ··	६२
उपरिचरस्य राज्ञ उपाख्यानम् ·· ·· ·· ··	६३
इंद्रध्वजोत्सववृत्तांतः ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
गिरिकाया उत्पत्तिरुपरिचरस्य तया विवाहश्च	”
मृगयार्थं गतेनोपरिचरेण स्वपत्नीस्मरणात्स्कन्नस्य श्येनद्वारा प्रेषितस्य रेतसो यमुनाजले पतनम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
ब्रह्मशापान्मत्स्यभावं गतयाऽद्रिकया कृतं तद्रेतसः पानम् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
तेन सगर्भायास्तस्या दाशगृहे पुत्रकन्योरुत्पत्तिः	”
तयोर्मध्ये पुत्रस्य राज्यप्राप्तिः कन्याया दाशगृहे स्थितिः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नौकायां सत्यवतीं दृष्ट्वा योजनगंधात्ववरदानपूर्वकं तया संगच्छमानात्पराशरात्तस्यां द्वैपायनोत्पत्तिस्तस्य व्यासनामप्राप्तिश्च	६३
भीष्मादीनां संक्षेपतो जन्मवृत्तांतकथनम्	”
विस्तरश्रवणेच्छया जनमेजयस्य प्रश्नः	६४
ब्राह्मणात्क्षत्रस्य पुनरुत्पत्तिकथनम्	”
भारार्तया पृथ्व्या प्रार्थितस्य ब्रह्मणो देवान्प्रत्यंशावतरणाज्ञा	”
अवतरणार्थमिंद्रकृता नारायणप्रार्थना	”

७ संभवपर्व

विषयाः	अध्या०
अदित्यादिदक्षकन्यानां वंशकथनम्	६५
ऋष्यादीनां वंशकथनम्	६६
पृथिव्यां देवादीनां संभवकथनम्	६७
जरासंधादीनां संभवः	”
द्रोणादीनां संभवः	”
धृतराष्ट्रादीनां संभवः	”
धृतराष्ट्रपुत्राणां संभवस्तन्नामकथनं च	”
युधिष्ठिरादीनां संभवः	”
धृष्टद्युम्नादीनां जन्मकथनम्	”
पृथाचरित्रं तत्रैव कर्णोत्पत्तिः	”
बलरामादीनां संभवः	”
द्रौपदीसंभवः	”
कुंतीमाद्र्योः संभवः	६७
कुरुवंशजिज्ञासोर्जनमेजयस्य प्रश्नः	६८
दुष्यंतशकुंतलोपाख्यानम्	”
मृगयार्थं दुष्यंतस्यारण्यगमनम्	६९
तत्प्रसंगेन दुष्यंतस्य कण्वाश्रमगमनम्	७०
तत्रैव कण्वरहिते शकुंतलां दृष्टवतो दुष्यंतस्य तया सह संवादः	७१
तत्र शकुंतलायाः स्वजन्मवृत्तांतकथनारंभः	”
विश्वामित्रान्मेनकायां शकुंतलाजन्मकथनम्	७२
समयबंधपूर्वकं गांधर्वेण शकुंतलापाणिग्रहणम्	७३
कण्वस्य स्वाश्रमप्रत्यागमनम्	”
कण्वशकुंतलासंवादः कण्वाच्छकुंतलाया वरलाभः	”
शकुंतलायाः पुत्रोत्पत्तिस्तस्य सर्वदमनेतिनाम	७४
सपुत्रायाः शकुंतलाया हस्तिनापुरे दुष्यंतसमीपगमनम्	”
तामनंगीकुर्वतो दुष्यंतस्य शकुंतलायाश्च संवादः	”
आकाशवाणीश्रवणानंतरं सपुत्रायाः शकुंतलाया राज्ञांगीकारः	”
भरतेतिनाम कृत्वा कृतः पुत्रस्य राज्याभिषेकः	”
दक्षप्रजापतेर्वंशः	७५
संक्षेपेण ययात्युपाख्यानम्	”
जनमेजयप्रश्नानुरोधेन ययात्युपाख्यानविस्तरः	७६
संजीवनीलाभार्थं देवैः कृतं शुक्रसमीपे कचप्रेषणम्	”
कचस्य शिष्यत्वेनांगीकारः	”
दैत्यैर्द्वेषेण हतस्य कचस्य प्रत्युज्जीवनम्	”
पुनर्दैत्यदग्धकचभस्मसहितसुरापानेन स्वकुक्षिस्थस्य कचस्य देवयानीप्रार्थनयोज्जीवनं तस्मै विद्यादानं च शुक्रकृतम्	”
शुक्रकुक्षिभेदनं कृत्वा निर्गतेन कचेन कृतं शुक्रस्योज्जीवनम्	”
सुरापानशापः शुक्रदत्तः	”
स्वपाणिग्रहणार्थं प्रार्थितवत्या देवयान्या कचस्य संवादः	७७
कचदेवयान्योः परस्परशापदानम्	”
स्वर्गगतात्कचात्संजीविन्यध्ययनेन देवानां कृतार्थता	७८
शुक्रदैत्ययोर्विरोधोत्पादनार्थमिंद्रकृतं कन्यानां वस्त्रमिश्रणम्	”
वस्त्रविपर्ययेण शर्मिष्ठादेवयान्योर्विरोधः	”
शर्मिष्ठया कूपे प्रक्षिप्ताया देवयान्या ययातिकृतं कूपादुद्धरणम्	”
देवयानीसंदेशेन शुक्रस्य कूपसमीपागमनम्	”
शुक्रकृतं देवयानीसांत्वनम्	७८
देवयानीशुक्रसंवादः	७९
शुक्रवृषपर्वणोः संवादः	८०
शुक्रविरोधपरिहाराय वृषपर्वाज्ञया शर्मिष्ठाकृतं देवयानीदास्यांगीकरणम्	”
देवयानीप्रसादपूर्वकं शुक्रस्य पुरप्रवेशः	”
मृगयाप्रसंगेन पुनर्ययातिदेवयानीसमागमः	८१
शुक्राज्ञया ययातेर्देवयान्या सह विवाहः	”
द्विसहस्रदासीसहितया दासीभूतया शर्मिष्ठया सह देवयानीसहितस्य ययातेः स्वपुरप्रवेशः	”
देवयान्याः पुत्रोत्पत्तिः	८२
अशोकवनिकायां ययातेः शर्मिष्ठया संगताद्ययातेस्तस्यां पुत्रोत्पत्तिः	”
शर्मिष्ठापुत्रं दृष्टवत्यादेवयान्याः शर्मिष्ठया सह संवादः	८३
देवयानीशर्मिष्ठयोरपरपुत्रोत्पत्तिः	”
शर्मिष्ठापुत्रदर्शनेन कुपिताया देवयान्याः शुक्रसमीपे गमनम्	”
ययातेः शुक्रशापाज्जराप्राप्तिः	”
ययातेः स्वपुत्रेषु जरासंक्रमणरूपवरप्राप्तिः	”
स्वजराग्रहणमनंगीकुर्वतां यदुतुर्वसुद्रुह्यूनामनोश्च ययातेः शापः	८४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
स्वजराग्रहणमनंगोकुर्वतः पुरोर्ययातितः स्वराज्यलाभरूपवरप्राप्तिः	८४
पूरोर्यौवनं गृहीत्वा विषयान्सेवमानस्याप्यतृप्तस्य ययातेर्वैराग्येण गीयमाना गाथाः	८५
पूरोः पुनः स्वजरां गृहीत्वा तद्यौवनं समर्प्य ययातिना कृतस्तस्य राज्याभिषेकः	”
ययातेर्वनगमनं यदुप्रभृतीनां वंशविस्तारश्च	”
उत्तरयायातारंभो वैशंपायनउवाचेत्यादिः	८६
ययातेः स्वर्गगमनम्	”
इंद्रययातिसंवादः	८७
स्वर्गतो ययातेः पतनमष्टकप्रश्नश्च	८८
स्वनामकथनपूर्वकमष्टकययातिसंवादः	८९
पतनविषयकाष्टकप्रश्नपूर्वकं ययातेः पतनवृत्तकथनम्	”
स्वर्गपतनहेतुविषयकाष्टकययातिसंवादः	९०
गर्भकर्मविषयकाष्टकययातिसंवादः	”
आश्रमविषयकाष्टकययातिसंवादः	९१
भूमावागमनहेतुविषयकाष्टकययातिसंवादः	९२
प्रतर्दनययातिसंवादः	”
वसुमतः शिबेश्च ययातिना संवादः	९३
पुनरष्टकययातिसंवादः	”
अष्टकादिभिः सह ययातेः स्वर्गगमनम्	”
अष्टकादीनामग्रे ययातेः पुनःस्वमातामहत्वप्रख्यापनम्	९३
ययात्युपाख्यानसमाप्तिः	”
संक्षेपेण पूरुवंशकथनम्	९४
सविस्तरं पूरुवंशकथनम्	९५
पूरुपुत्रजनमेजयप्रभृतीनां वृत्तांतः	”
इक्ष्वाकुवंशोत्पन्नस्य महाभिषस्य राज्ञउपाख्यानं	९६
वसुगंगयोः संवादः	”
प्रतीपराजोपाख्यानम्	९७
स्त्रीरूपेण दक्षिणांकमारूढाया गंगायाः प्रतीपकृतः स्नुषात्वेन प्रतिग्रहः	”
पुत्रार्थं तपस्यतः प्रतीपस्य शांतनुनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
शांतनुं प्रति स्त्रीरूपाया गंगाया अंगीकारविषये प्रतीपवाक्यम्	”
शांतनुराज्याभिषेकपूर्वकं प्रतीपस्यारण्यवासः	”
मृगयार्थं गतस्य शांतनोः स्त्रीरूपया गंगया सह संवादः	”
स्त्रीरूपया गंगया सह पणबंधेन शांतनोर्विवाहः	९८
जातं जातं पुत्रं गंगाजले प्रक्षिपंतीं स्त्रियं प्रति भीष्मरूपाष्टमपुत्रजननसमये शांतनोर्वाक्यं.	”
शांतनुं प्रति गंगायाः पूर्ववृत्तकथनम्	”
आपवस्य वसिष्ठापरपर्यायस्योपाख्यानम्	९९
तपोवनागतानां वसूनामेकेन द्युनाम्ना स्वस्त्रीप्रेरितेन वसिष्ठधेनोर्हरणं	”
क्रुद्धेन वसिष्ठेन वसुभ्यः शापो दत्तः	”
वसुप्रार्थनया तुष्टाद्वसिष्ठाच्छापमोचनवरलाभः	”
एवं वृत्तांतकथनोत्तरं स्त्रीरूपाया गंगाया भीष्मसहिताया अंतर्धानम्	”
शांतनुभीष्मयोश्चरितम्	१००
शांतनोः पुनर्गंगादर्शनं तया सह संवादश्च	”
गंगया दत्तं भीष्मं गृहीतवतः शांतनोः स्वपुरप्रयाणम्	”
भीष्मस्य यौवराज्याभिषेकः	”
शांतनुर्दाशकन्यां दृष्ट्वा दाशसमीपे गत्वा दाशवाक्यं श्रुत्वा स्वपुरमागतः	”
शांतनुवाक्यश्रवणोत्तरं भीष्मो दाशसमीपं गत्वा दाशवचनानुरोधेन प्रतिज्ञां कृत्वा तत्कन्यां गृहीत्वा स्वपित्रे न्यवेदयत्	”
प्रसन्नाच्छांतनोर्भीष्मस्येच्छामरणरूपवरलाभः	”
शांतनोर्दाशकन्यायां चित्रांगदविचित्रवीर्ययोः पुत्रयोरुत्पत्तिः	१०१
शांतनोः स्वर्गगमनोत्तरं चित्रांगदस्य राज्याभिषेकः	”
गंधर्वयुद्धे चित्रांगदे हते विचित्रवीर्यस्य राज्याभिषेकः	१०१
भीष्मस्य काशिपतिकन्याहरणार्थं वाराणसीगमनम्	१०२
राज्ञां समक्षं कन्या हृतवता भीष्मेण युद्धप्रसक्तानां राज्ञां पराजयः कृतः	”
कन्यां गृहीत्वा निर्गच्छता मध्येमार्गं युद्धोद्यतः शाल्वः पराजितः	”
स्वपुरं गत्वा विचित्रवीर्यविवाहोपक्रमं कुर्वंतं भीष्मं प्रति ज्येष्ठकाशिकन्यावाक्यम्	”
अंबिकांबालिकाभ्यां कन्याभ्यां सह विचित्रवीर्यस्य विवाहः	”
यक्ष्मरोगेण विचित्रवीर्यस्य मरणम्	”
सत्यवतीभीष्मसंवादः	१०३
जामदग्न्योपाख्यानं भीष्मेण सत्यवतीसमीपे कथितम्	१०४
उतथ्योपाख्यानम्	”
बृहस्पतेः स्वभ्रातृपत्न्या गर्भिण्या ममतया सहरमणोपक्रमः	”
गर्भस्थेन रेतःपतनमार्गरोधकरणाद्बृहस्पतिरेतसो भूमिपतनम्	”
बृहस्पतिशापाज्जात्यंधस्य दीर्घतमसोऋषेरुत्पत्तिः	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दीर्घतमसा कृता (एक एव पतिर्नार्या) इत्येवंरूपा मर्यादा	१०४
तत्पुत्रैर्गौतमादिभिः स्वमात्रनुज्ञया दीर्घतमसो गंगाजले प्रक्षेपः कृतः	”
बलिनामकेन राज्ञा पुत्रोत्पादनार्थमंध ऋषिर्गृहीतः	”
राज्ञा पुत्रोत्पत्त्यर्थमंधसंगार्थं प्रेरितया सुदेष्णया प्रेषितायांदास्यां काक्षीवदाद्येकादशपुत्रोत्पत्तिः	”
बलिना पुनरंधेन संगं कर्तुं प्रेरितायाः सुदेष्णाया अंधादंगादिपुत्रोत्पत्तिवरलाभः	”
विचित्रवीर्यकुटुंबिन्योर्नियोगेन पुत्रोत्पत्तिविषये भीष्मप्रेरितया सत्यवत्या कृतं व्यासोत्पत्तिकथनपूर्वकं व्यासाह्वानम्	१०५
व्याससत्यवतीसंवादः	”
सत्यवत्या प्रेरितायामंबिकायां व्यासतेजसा निमीलितनेत्रायामंधस्य धृतराष्ट्रस्योत्पत्तिः	१०६
मात्रा पुनः प्रेरिताद्व्यासादंबालिकायां तत्तेजसा पांडुभूतायां पांडोरुत्पत्तिः	”
पुनर्मात्रा याचिताद्व्यासात् सत्यवतीप्रेरितयाप्यंबिकया भयात्स्वयमगच्छंत्या नियोजितायां स्वसमानवेषायां दास्यां विदुरोत्पत्तिः	”
मांडव्योपाख्यानम्	१०७
आश्रमे लोप्त्रदस्युदर्शनेन रक्षिभिर्बद्धस्य दस्युसहितस्य मांडव्यस्य राजाज्ञया शूलारोपणम्	१०७
शकुनभूतानां मुनीनां शूलाग्रे तपस्यतो मांडव्यस्य च प्रश्नप्रतिवचने	”
मांडव्यमुनिसंवादं दूतमुखेन शृण्वता राज्ञा कृतं मांडव्य शूलच्छेदनम्	१०८
मांडव्यस्याणीमांडव्यनामप्राप्तिः	”
यमधर्ममांडव्यसंवादो यमस्य मांडव्यशापश्च	”
मांडव्यशापादेव विदुररूपेण यमस्य शूद्रयोनौ जन्म	”
भीष्मेण किंचित्कालं राज्यं पालयित्वा विद्यासंपन्नस्य पांडोराज्याभिषेकः कृतः	१०९
भीष्मविदुरसंवादो गांधारराजकन्यया गांधार्या धृतराष्ट्रविवाहश्च	११०
पृथावृत्तकथनम्	१११
सेवया प्रसन्नाद्दुर्वाससः कुंत्या मंत्रप्राप्तिः	”
मंत्रप्रभावजिज्ञासया आहूतात्सूर्यात्कुंत्यां कर्णोत्पत्तिः	”
लोकभयात्कुंत्या जले प्रक्षिप्तस्य कर्णस्य राधाभर्त्रा स्वीकारो वसुषेणेतिनामकरणं च	”
याचकायेंद्राय स्वकवचं ददतः कर्णस्येंद्राच्छक्तिप्राप्तिः	”
स्वयंवरे कुंत्या वृतस्य पांडोः कुंत्या सह विवाहः स्वपुरागमनं च	११२
भीष्मेण मद्रदेशं गत्वा याचिताच्छल्यादानीतया तद्भगिन्या माद्र्या सह पांडोर्विवाहः	११३
पांडोर्दिग्विजयार्थं गमनम्	”
दशार्णमगधादीन् जित्वा पांडोः स्वपुरागमनम्	”
पांडोः कुंत्या माद्र्याच सह मृगयार्थं वनगमनं विदुरविवाहश्च	११४
धृतराष्ट्रपुत्रशतोत्पत्तिविवरणम्	११५
तोषिताद्व्यासाद्वरप्राप्त्या गांधार्यागर्भः	”
कुंतीपुत्रोत्पत्त्या दुःखितया गांधार्या घातितात्स्वोदरान्मांसपेशीजननम्	”
तत्कालागतेन व्यासेन मांसपिंडस्य जलसेचनेन शतधा खंडान्विधाय पृथक्पृथक्कुंडेषु निधाय गर्भरक्षणं कृतम्	”
ब्राह्मणादीनां धृतराष्ट्रस्य च संवादः	”
धृतराष्ट्रस्य मासेन पुत्रशतस्योत्पत्तिः कन्यायाश्च	”
अस्मिन्नेव वत्सरे धृतराष्ट्राद्वैश्यायां युयुत्सोरुत्पत्तिः	”
धृतराष्ट्रस्यकन्योत्पत्तिकारणकथनम्	११६
धृतराष्ट्रपुत्राणां ज्येष्ठकनिष्ठभावक्रमेणनामकथनम्	११७
जयद्रथेन सह दुःशलाविवाहः	”
पांडवोत्पत्तिविषये जनमेजयप्रश्नः	११८
मृगयां चरता पांडुना मृगरूपेण मृग्या मैथुनं चरन् किंदमनामा मुनिः शरेण विद्धः	११८
मुनिश्च पांडोर्मैथुननिरोधकं शापं दत्त्वा मृतः	”
पांडोः खेदेन कुंतीमाद्रीसंवादपूर्वकं ताभ्यां सह वनवासः	११९
पांडुर्भ्रमन् शतशृंगपर्वतं गत्वा तपश्चचार	”
ब्रह्मलोकं जिगमिषुभ्यः ऋषिभ्यः स्वस्य पुत्रलाभं श्रुत्वा पांडु शारदंडायन्युपाख्यानकथनपूर्वकं नियोगेन पुत्रोत्पादनार्थं कुंतीं प्रति प्रेरितवान्	१२०
व्युषिताश्वोपाख्यानं कुंत्या पांडुं प्रति कथितम	१२१
पांडुना कृतं श्वेतकेतुविहितस्त्रीपुरुषमर्यादाकथनं पतिनियोगाकरणे स्त्रीणां प्रत्यवायकथनं सौदासाद्युपाख्यानकथनं च	१२२
दुर्वाससो मंत्रलाभं कुंतीतः श्रुत्वा धर्मराजाह्वानपूर्वकं ततः पुत्रोत्पादनानुज्ञा	”
कुंत्या आहूताद्धर्मराजाद्युधिष्ठिरोत्पत्तिः	१२३
” ” वायोर्भीमोत्पत्तिः	”
” ” अर्जुनोत्पत्तिस्तद्वेलायामाकाशवाण्यादि	”
माद्र्या पुत्रार्थं प्रार्थितस्य पांडोराज्ञया कुंत्या आहूताभ्यामश्विभ्यां माद्र्यां नकुलसहदेवयोरुत्पत्तिः	१२४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरादीनां नामकरणम्	१२४
सभार्यस्य वने विहरतः पांडोर्माद्र्युद्देशेन कामोत्पत्त्या तया सह मैथुनप्रवृत्तस्य पांडोर्मरणम्	१२५
स्वपुत्रयोः कुंतीसमर्पणपूर्वकं माद्र्याः पत्या सहचितान्वारोहणम्	”
पांडुमरणानंतरं युधिष्ठिरादिसहितानामृषीणां हस्तनापुरगमनम्	१२६
ऋषयः पांडुवृत्तांतकथनपूर्वकं युधिष्ठिरादीन् भीष्माय समर्प्यांतर्हिताः	”
धृतराष्ट्रेरितो विदुरो भीष्मेण सहितः पांडोरंत्येष्टिं कृत्वा सर्वैः सहोदकं ददौ	१२७
पांडोः श्राद्धदानम्	१२८
व्यासोपदेशेन सत्यवत्याः स्नुषाभ्यां सहिताया वनगमनं स्वर्गारोहणं च	”
संस्कृतानां पांडवादीनां बालक्रीडाप्रसंगे भीमाद्दुर्योधनादीनां पराभवः	”
दुष्टबुद्ध्या भीमं जले प्रक्षेप्तुमिच्छोर्दुर्योधनस्य विचाराज्जलक्रीडामिषेण सर्वेषां गंगातीरगमनम्	”
स्वदत्तसविषान्नभक्षणेन मोहितस्य दुर्योधनेन जले पातितस्य भीमस्य नागलोकगमनम्	”
सर्पदंशेन हतविषस्य भीमस्य तद्दर्शनसंतुष्टवासुक्याज्ञयाष्टकुंडरसपानम्	”
भीमरहितपांडवसहितानां सर्वेषां पुरप्रत्यागमनानंतरं कुंतीयुधिष्ठिरसंवादः	१२९
कुंतीविदुरयोः संवादः	”
अष्टमे दिवसे प्रतिबुद्धस्य नागैराशिषा सह दत्तानुज्ञस्य भीमस्य मातृसमीपागमनम्	”
कृपात्सर्वेषां धनुर्वेदाध्ययनम्	”
जनमेजयस्य कृपोत्पत्तिजिज्ञासायां गौतमस्य शरद्वत उपाख्यानम्	१३०
तपोविघ्नार्थमिंद्रप्रेषिताया जानपद्याख्यदेवकन्याया दर्शनेन शरस्तंबे पतितागौतमरेतसः कृपकृपीरूपमिथुनोत्पत्तिः	”
शांतनुस्तन्मिथुनं गृहीत्वा स्वसंतानत्वेनांगीकृत्यतस्य संस्कारादिकं चकार	”
गौतम आगत्य नामगोत्रादिकथयित्वा धनुर्वेदादिकमध्यापयामास	”
द्रोणाचार्यस्योत्पत्त्यादिवृत्तांतस्तत्प्रसंगेन भरद्वाजर्षेराख्यानं च	”
विवस्त्रघृताचीदर्शनेन स्रुताद्द्रोणे भरद्वाजेन स्थापितात्स्वरेतसो द्रोणनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
द्रोणस्याग्निवेशादाग्नेयास्त्रादिलाभः	”
भरद्वाजसख्युः पृषतस्य द्रुपदः पुत्रोभूत्तस्य पृषन्मरणानंतरं राज्यप्राप्तिः	”
पितृनियोगेनोढायां कृप्यां द्रोणादश्वत्थाम्न उत्पत्तिः	१३०
महेंद्रपर्वते शिष्यैः सह जामदग्न्यसमीपे गतस्य द्रोणस्य जामदग्न्यादस्त्रलाभः	”
द्रुपदसमीपं गत्वा तेन सह स्वसखित्वं कथयतो द्रोणस्य द्रुपदकृतं भर्त्सनम्	१३१
तद्भर्त्सनकुपितस्य द्रोणस्य हस्तनापुरगमनम्	”
क्रीडतां कुमाराणां कूपपतितवीटोद्धरणे यतमानानां द्रोणकृतोऽधिक्षेपः	”
स्वयं कूपनिक्षिप्ताया मुद्रिकाया वीटायाश्च द्रोणकृतः कूपादुद्धारः	”
कुमारकथितवृत्तांतश्रवणेन द्रोणइति प्रत्यभिजानतो भीष्मस्य द्रोणसमीपागमनम्	”
द्रोणवृत्तांतं श्रुतवतो भीष्मस्य परमादरपुरस्सरं स्वगृहनिवासविषये द्रोणप्रार्थनम्	”
कुरुगृहे विश्रांतेन द्रोणेनास्त्रशिक्षार्थं भीष्मसमर्पितानां पौत्राणां शिष्यत्वेनांगीकरणं कृतम्	१३२
विद्यासमाप्त्यनंतरं मत्कथितं कर्तव्यमिति द्रोणेनोक्तेऽर्जुनस्तत्प्रतिज्ञातवान्	”
आगमनविलंबार्थं कमंडलुना जलाहरणे शिष्यप्रेरणं स्वपुत्रस्य तु शीघ्रागमनार्थं कलशेन जलाहरणप्रेरणम्	”
अर्जुनस्य तु वारुणास्त्रेण कमंडलुं पूरयतो द्रौणिना सह शीघ्रमागमनम्	१३२
द्रोणाज्ञया सूदेन भोजनसमये दीपे निर्वापितेऽर्जुनस्योपदेशः	”
बहुशः परीक्षितस्यार्जुनस्य द्रोणाद्विशेषशिक्षाप्राप्तिः	”
धनुर्वेदशिक्षणार्थमागतस्यैकलव्यस्य द्रोणेनानंगीकारः	”
मृण्मयद्रोणप्रतिमानिकटेऽभ्यस्यत एकलव्यस्य धनुर्वेदप्राप्तिः	”
द्रोणाज्ञया कदाचिन्मृगयार्थं गतेषु सर्वेषु तदीयस्य शुनो नैषादिसमीपं गत्वा भषतो नैषादिना सप्तभिर्बाणैर्मुखपूरणं कृतम्	”
ततः परावृत्यागतं बाणपूर्णमुखं श्वानं दृष्टवद्भिः सर्वैः कृतं नैषादिलाघवप्रशंसनम्	”
पांडवैरेकलव्यं प्रति गत्वा प्रश्नमुखेनोपलब्धस्तद्वृत्तांतो द्रोणं प्रति कथितः	”
अर्जुनप्रार्थनया द्रोण एकलव्यं प्रति गत्वा गुरुदक्षिणार्थं तदंगुष्ठं याचितवान्	”
एकलव्येन तत्कालमेव स्वांगुष्ठश्छित्त्वा द्रोणाय दत्तस्तेनार्जुनस्य तोषः	”
शिष्यपरीक्षा	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
लक्ष्यवेधनपरीक्षायां युधिष्ठिरादीनां सर्वेषां प्रश्नप्रत्युत्तराभ्यामसामर्थ्यं ज्ञात्वा द्रोणेन कृतं निवारणम्	१३२
द्रोणेन प्रश्नप्रत्युत्तराभ्यां परीक्षितोर्जुनो द्रोणाज्ञासमकालमेव भासशिरश्छिच्छेद	१३३
स्नानार्थं गंगायामवतरन्द्रोणो ग्राहेण जंघायां गृहीतः	”
मोचनार्थं शिष्यानाह्वयंतं द्रोणमर्जुनो बाणेन जलस्थं ग्राहं हत्वा मुमोच	”
तेन संतुष्टाद्द्रोणादर्जुनस्य ब्रह्मशिरोऽस्त्रलाभः	”
अस्त्रविद्यादर्शनार्थं द्रोणप्रेरितस्य धृतराष्ट्रस्यानुज्ञया रंगभूमिनिर्माणं प्रेक्षागारनिर्माणं च	१३४
परीक्षादर्शनार्थं भीष्मादीनां गांधार्यादीनां च प्रेक्षागारप्रवेशः	”
रंगप्रविष्टानां युधिष्ठिरादीनां परीक्षा	”
गदाधारिणोर्भीमदुर्योधनयो रंगप्रविष्टयोर्युद्धप्रसंगे द्रोणानुशिष्टेनाश्वत्थाम्ना कृतं तन्निवारणम्	१३५
द्रोणेन कृतप्रशंसस्यार्जुनस्य रंगमवतरतो द्रोणाग्रे स्वास्त्रशिक्षादिप्रदर्शनम्	”
रंगप्रविष्टस्य कर्णस्य द्रोणानुज्ञया परीक्षा	१३६
परस्परं संवदतोः कर्णार्जुनयोर्युद्धप्रसंगः	”
कृपवाक्येनाधिक्षिप्तस्य कर्णस्य दुर्योधनकृतोंगराज्याभिषेकः	१३६
कर्णदुर्योधनयोः सख्यम्	”
रंगप्रविष्टस्य सूतस्याधिरथेः कर्णकृतं प्रणामादि	१३७
भीमेन कर्णेऽधिक्षिप्ते क्रोधने वीरोत्पत्त्यनियमविषये दुर्योधनवाक्यम्	”
सूर्यास्तानंतरं सर्वेषां रंगान्निष्क्रमणम्	”
गुरुदक्षिणार्थं जीवतो द्रुपदस्य ग्रहणे द्रोणेन याचिते तदर्थं द्रोणसहितानां सर्वशिष्याणां पांचालपुरगमनम्	१३८
पांचालानां पांडवरहितैः कौरवैर्युद्धप्रसंगे भीताः कौरवयोधा द्रोणानुज्ञयाऽर्धक्रोशांतरे स्थितान्पांडवान्प्रत्याययुः	”
तद्रक्षणार्थं युधिष्ठिररहिताः पांडवा रथानारुह्य युद्धाय निर्जग्मुः	”
अर्जुनेन सत्यजिता सह युद्धप्रसंगे तंनिर्जित्य जीवतो द्रुपदस्य ग्रहणं कृतम्	”
भीमार्जुनयोर्द्रुपदसहितयोर्द्रोणसमीपागमनम्	”
द्रोणद्रुपदसंवादः	”
द्रोणस्यार्धराज्यप्रदानेन मुक्तस्य द्रुपदस्य पुत्रोत्पादनार्थं पृथिव्यां संचरणम्	”
यौवराज्ये युधिष्ठिरस्याभिषेकः	१३९
भीमस्य बलरामाद्गदायुद्धशिक्षणम्	”
द्रोणादर्जुनस्य ब्रह्मशिरोस्त्रप्राप्तिरर्जुनेन च गुरुदक्षिणा दत्ता	१३९
अर्जुनकृतचतुर्दिग्विजयेन धृतराष्ट्रचिंता	”
चिंताग्रस्तेन धृतराष्ट्रेणाहूतः कणिको नीतिज्ञ जंबुकोपाख्यानकथनपूर्वकं नीतिशास्त्रं कथयतिस्म	१४०

८ जतुगृहपर्व

विषयाः	अध्या०
संक्षेपेण जतुगृहदाहादिकथनम्	१४१
विस्तरेण शुश्रूषोर्जनमेजयस्य प्रश्नानुरोधेन विस्तरेण तत्कथनारंभः	”
युधिष्ठिरे पौरानुरागदर्शनेनानुतप्तस्य दुर्योधनस्य धृतराष्ट्रसमीपे भाषणम्	”
दुर्योधनादीनां चतुर्णां विचारानंतरं धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	१४२
दुर्योधनेन दानादिना वशीकृतानां प्रकृतीनां कथाप्रसंगेन संजातगमनेच्छानां पांडवानां धृतराष्ट्रानुज्ञया वारणावतयात्रार्थं गमनोद्यमः	१४३
वारणावते जतुगृहनिर्माणार्थं दुर्योधनेनादिष्टस्य पुरोचनस्य वारणावतं प्रति गमनं जतुगृहनिर्माणं च	१४४
गमनसमये भीष्मादीन्प्रगम्य ब्राह्मणेभ्य आशिषो गृहीत्वा गच्छतो युधिष्ठिरस्य वाक्यश्रवणेन पौराणां निवर्तनम्	१४५
रहस्यं कथयित्वा निवृत्ते विदुरे कुंतीं प्रति विदुरकथितं रहस्यं कथयित्वा निर्गतस्य युधिष्ठिरस्य समातृभ्रातृकस्य वारणावतसमीपे गमनम्	”
दर्शनार्थमागतैर्नागरैः सह पांडवानां वारणावतप्रवेशः	१४६
दश दिवसानन्यत्रोषितानां पांडवानां पुरोचनेन सह जतुगृहप्रवेशः	”
भीमं प्रति विदुरोक्तरहस्यकथनपूर्वकं सर्वान्प्रति युधिष्ठिरोपदेशः	”
विदुरसुहृदा खनकेन युधिष्ठिरेण सह संभाष्य जतुगृहनिर्गमाय बिलखननं कृतम्	१४७
कुंतीकृतं ब्राह्मणभोजनम्	१४८
अन्नार्थिन्या निषाद्याः पंचपुत्रसहिताया यदृच्छागतायास्तत्र वासः	”
भीमेन समंततोऽग्निदाने कृते मातृसहितानां पांडवानां सुरंगाप्रवेशः	”
भीमस्कंधारूढानां सर्वेषां बहिर्निर्गमनम्	”
विदुरप्रेषितेन दूतेन दर्शितायां नौकायामारुह्य पांडवानां गंगोत्तरणम्	१४९
प्रातः पांडवदर्शनार्थमागतानां नागराणां पुरोच-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नसहितपांडवदाहं निश्चिन्वतां धृतराष्ट्रसमीपे तत्कथनम्	१५०
वारणावते तेषां सत्कारार्थं पुरुषान्संप्रेष्य ज्ञातिसहितेन धृतराष्ट्रेण कृतं कुंत्यादीनां जलदानम्	”
रात्रौ दक्षिणदिशि वनं प्रविशतः पांडवानादाय भीमस्य गमनम्	”
तृष्णार्तकुंतीसहितान् पांडवान्न्यग्रोधमूले स्थापयित्वा जलानयनार्थं भीमस्य गमनम्	१५१
जलमानीय भूमिसुप्तान् मात्रादीन्दृष्ट्वा दुःखितस्य भीमस्य जलस्थापनपूर्वकं विलपतो जागरणम्	”
९ हिडिंबवधपर्व	
हिडिंबवर्णनम्	१५२
हिडिंबप्रेरितायास्तद्भगिन्या हिडिंबायाः पांडवसमीपगमनम्	”
भीमं दृष्ट्वा कामार्तया हिडिंबायाः स्त्रीरूपधारिण्या भीमं प्रति वाक्यम्	”
हिडिंबाभीमसंवादः	”
हिडिंबाया आगमने विलंबं दृष्ट्वा हिडिंबस्य तत्रागमनम्	१५३
हिडिंबं दृष्ट्वा भीमेन सह संवदंत्या मानुषरूपधारिण्या हिडिंबाया दर्शनेन क्रुद्धस्य हिडिंबामारणोद्यमः	”
हिडिंबेन युद्धार्थं भीमस्य स्थलांतरगमनम्	१५३
युद्धशब्दश्रवणेन कुंत्यादीनां निद्राभंगः	”
युधिष्ठिरादिषु हिडिंबारूपदर्शनेन विस्मितेषु सत्सु कुंतीहिडिंबयोः संवादः	१५४
युधिष्ठिरादिषु हिडिंबावाक्यश्रवणेनोत्थितेषु सत्स्वर्जुनप्रोत्साहितेन भीमेन कृतो हिडिंबवधः	”
हिडिंबवधेन हृष्टानां धर्मादीनां हिडिंबया सह गमनम्	”
हिडिंबावधे प्रवृत्तस्य भीमस्य युधिष्ठिरकृतं निवारणम्	१५५
कुंत्याद्यनुमत्या भीमोक्तसमयांगीकारपूर्वकं भीमेन सह हिडिंबागमनम्	”
रम्यस्थानेषु भीमेन रममाणायां हिडिंबायां भीमात्पुत्रोत्पत्तिस्तद्रूपवर्णनं पुत्रस्य घटोत्कचनामकरणं च	”
भीमसमयानुसारेण हिडिंबायां गतायां घटोत्कचस्योत्तरदिग्गमनम्	”
वने भ्रमतां पांडवानां व्यासेन कृतं सांत्वनपूर्वकमेकचक्रानगर्यां ब्राह्मणगृहे स्थापनम्	१५६
मासपर्यंतं तत्र निवासविषये तानाज्ञाप्य व्यासस्य गमनम्	”
१० बकवधपर्व	
तत्र वसतां तेषां कदाचित्कुंतीरक्षणार्थं भीममादिश्य धर्मादीनां भिक्षार्थमटनम्	१५७
सभार्यब्राह्मणक्रंदनमकस्माच्छ्रुतवत्याः कुंत्या भीमानुमतेन ब्राह्मणांतर्गृहप्रवेशः	”
ब्राह्मणस्य स्वपत्नीवाक्यं श्रुतवतः शोकः	१५८
कन्यायाः परिदेवितं श्रुत्वा रुदतोरुभयोरग्रे तत्पुत्रवाक्यं श्रुतवत्याः कुंत्या ब्राह्मणादीनामग्रे गमनम्	१५९
कुंतीब्राह्मणसंवादः	१६०
कुंत्याः स्वपुत्रप्रेषणांगीकारवचनश्रवणेन ब्राह्मणादीनां संतोषः	१६१
स्वसमीपागतयोर्मातृविप्रयोरग्रे भीमकृता बकवधप्रतिज्ञा	”
भिक्षां गृहीत्वाऽऽगतेषु धर्मादिषु संतप्यतो युधिष्ठिरस्य कुंत्या भीमप्रभावकथनेन कृतः प्रबोधः	१६२
अन्नमादाय बकसमीपं गतवतो भीमस्य स्वसमीपागतबकमुष्टिप्रहाराद्यनादृत्यान्नभक्षणम्	१६३
भीमेन युद्धं कर्तुं वृक्षमादायागच्छता राक्षसेन सह बाहुयुद्धं कुर्वता भीमेन ग्रीवादिपीडनाद्राक्षसस्य रुधिरवमनम्	”
भीमहतस्य बकस्य शब्दं श्रुत्वा समागतानां तत्परिजनानां भीमकृतसमयपरिपालनम्	१६४
नगरद्वारदेशे बकशरीरं निधाय गुप्ततया ब्राह्मणगृहमागत्य भीमेन कथितो बकवृत्तांतः	”
कैश्चिन्नागरैस्तद्वृत्तांते कथिते मृतरक्षोदर्शनार्थं राजादीनामेकचक्राया निर्गमनम्	”
सर्वैर्ब्राह्मणसमीपमागत्य कृतस्य प्रश्नस्य ब्राह्मणमुखादुत्तरं श्रुत्वा कृतो ब्रह्ममहोत्सवः	”
११ चैत्ररथपर्व	
ब्राह्मणगृहे प्रतिश्रयार्थमागतस्य कस्यचिद्ब्राह्मणस्यमुखाद्द्रौपद्याः स्वयंवरश्रवणम्	१६५
धृष्टद्युम्नाद्युत्पत्तिश्रवणोत्तरं तद्विषये पांडवानां प्रश्नः	”
भरद्वाजाद्द्रोणोत्पत्तेः पृषताद्द्रुपदोत्पत्तेः कथनपूर्वकं ब्राह्मणस्य द्रुपदवृत्तांतकथनम्	१६६
द्रोणहंतृपुत्रोत्पादनार्थमटतो द्रुपदस्योपयाजोपदेशेन याजसमीपे गमनम्	१६७
द्रुपदप्रेरणया याजेनारब्धे यज्ञेऽग्निकुंडात्कुमारोत्पत्तिस्तच्चरितमाकाशवाणी च	”
वेदीमध्यात्पांचाल्या उत्पत्तिस्तद्रूपवर्णनमाकाशवाणी च	”
कुमारस्य धृष्टद्युम्नइति पांचाल्याश्च कृष्णेति नाम-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
करणमृषिकृतम्	१६७
द्रोणसमीपे धृष्टद्युम्नस्यास्त्रशिक्षणम्	”
द्रौपदीवृत्तांतश्रवणेन चलचित्तानां पांडवानां ब्राह्मणामंत्रणपुरःसरं कुंत्या सह द्रुपदनगरप्रस्थानोपक्रमः	१६८
प्रस्थानसमयागतेन व्यासेन कृतं तुष्टाच्छंकरात्पंचपतिवरलाभादिद्रौपदीवृत्तांतकथनम्	१६९
तस्या लाभो युष्माकं भविष्यतीत्युक्त्वा व्यासस्य गमनम्	”
द्रुपदनगरं प्रयास्यतां दीपिकाहस्तार्जुनपुरःसराणां पांडवानां गंगातीरगमनम्	१७०
स्त्रीभिः सह जलक्रीडां कुर्वता पांडवागमनकुपितेन चित्ररथगंधर्वेण सह युद्धप्रसंगः	”
आग्नेयास्त्रप्रक्षेपेण चित्ररथरथं दग्ध्वाऽर्जुनेन कृतं गंधर्वस्य केशेषु ग्रहणम्	”
गंधर्वपत्न्या प्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञयाऽर्जुनेन कृतं गंधर्वमोचनम्	”
गंधर्वप्रार्थनयाऽऽग्नेयास्त्रपरिवर्तनेनार्जुनस्य तस्माद्गांधर्वास्त्रग्रहणानुमोदनम्	”
गंधर्वराजस्य स्वपराजयकथनपूर्वकं पांडवान्प्रति पुरोहितकरणोपदेशः	”
अर्जुनस्य तापत्येतिसंबोधनकारणप्रश्ने गंधर्वक-	
थितं सूर्यकन्यायास्तपत्या उपाख्यानम्	१७१
रूपवत्यास्तपत्याः स्वकन्यायाः स्वभक्ताय संवरणाय राज्ञे दातुं सवितुर्निश्चयः	”
मृगयां कुर्वतः संवरणस्य गिरौ कन्यादर्शनेन कामोत्पत्तिः	”
कन्यां प्रति वक्तुं प्रवृत्तस्य सतोऽतर्हितायाः कन्यायाः संवरणकृतमन्वेषणम्	”
मोहेन भूमितले पतितं संवरणं दृष्ट्वा प्रत्यागतया कन्यया प्रतिबोधितस्य राज्ञः स्वसमीपे तपतीदर्शनम्	१७२
तपतीसंवरणसंवादः	”
पुनरंतर्हितायां तपत्यां मोहितस्य संवरणस्य समीपे अमात्यादीनामागमनम्	१७३
अमात्यैरुत्थापितस्य सूर्यमाराधयतः संवरणस्य समीपे वसिष्ठागमनम्	”
तपतीयाचितुमागतस्य वसिष्ठस्य वाक्यमंगीकृत्य सूर्येण कृतं वसिष्ठाय तपतीदानम्	”
वसिष्ठेनानीतया तपत्या सह संवरणस्य विवाहः	”
वसिष्ठानुज्ञया तस्मिन्नेव गिरौ बहूनि वर्षाणि रममाणस्य संवरणस्य राज्ये द्वादशवार्षिक्याऽनावृष्ट्या पीडितायाः प्रजायाः पीडावर्णनम्	”
वसिष्ठेन तत्र वर्षणं कृत्वा राष्ट्रे आनीते संवरणे पुनर्वृष्ट्या प्रजानां हर्षः	१७३
तपत्याख्यानोपसंहारः	”
गंधर्वस्य वसिष्ठमाहात्म्यकथनपूर्वकं पांडवान्प्रति पुरोहितकरणोपदेशः	१७४
वसिष्ठाख्यानकथनम्	१७५
गाधिपुत्रस्य विश्वामित्रस्य मृगयां कुर्वतस्तृषार्तस्य वसिष्ठाश्रमगमनम्	”
वसिष्ठपूजया तुष्टस्य नंदिनीनाम्नीं वसिष्ठधेनुं दृष्टवतो विश्वामित्रस्य वसिष्ठसमीपे धेनुयाचनम्	”
वसिष्ठस्य धेनुमददतः सतोबलात्कारेण विश्वामित्रकृतं नंदिनीहरणम्	”
ताडिताया अप्याश्रमादचलंत्या नंदिन्या वसिष्ठस्य च संवादः	”
कशाद्याघातेन ताडितायाः कुपिताया नंदिन्याः पुच्छादिदेशोत्पन्नै म्लेच्छैर्विश्वामित्रसैन्यपराजयः	”
पराजितस्य विश्वामित्रस्य राज्यादित्यागपूर्वकं तपस्यतो ब्राह्मणत्वप्राप्तिकथनम्	”
कल्माषपादराजोपाख्यानम्	१७६
मृगयार्थं चरतः कल्माषपादस्य वसिष्ठपुत्रेण श-	”
क्तिनासह मार्गदाननिमित्तं विवादः	१७६
राज्ञा कशया ताडितस्य शक्तेः कल्माषपादं प्रति शापः	”
विश्वामित्रवसिष्ठयोर्याज्यनिमित्तं वैरम्	”
शक्तिं प्रति प्रसादनार्थं राज्ञः शरणगमनम्	”
विश्वामित्रादिष्टस्य राक्षसस्य राजशरीरे प्रवेशस्ततो विश्वामित्रपलायनम्	”
राजानं प्रति मांसभोजनं याचते ब्राह्मणाय सूदद्वारा राज्ञा कृतं नरमांसदानम्	”
नरमांसं पश्यतो ब्राह्मणस्य राज्ञे शापदानम्	”
शक्तिं भक्षयतो राज्ञो विश्वामित्रनिदेशेन सर्वेषां वसिष्ठपुत्राणां भक्षणम्	”
पुत्रशोकेन भृगुपतनाग्निप्रवेशसमुद्रमज्जनादि कुर्वतोपि जीवतो वसिष्ठस्य पुनराश्रमागमनम्	”
पुत्ररहिताश्रमदर्शनेनोद्बुद्धशोकस्य वसिष्ठस्य शरीरबंधनपूर्वकं नदीजले पतनम्	१७७
नद्याः पाशच्छेदनपूर्वकं वसिष्ठस्य तीरे स्थापनाद्विपाशाख्याप्राप्तिः	”
पुनर्वसिष्ठस्य हैमवतीनद्यां मज्जतः शतधा विद्रवणेन रक्षणान्नद्याः शतद्रूनामलाभः	”
पुनराश्रममागच्छतो वसिष्ठस्यादृश्यंतीनाम्न्याः स्नुषाया आश्रममागतस्य वेदाध्ययनश्र-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
वणम्	१७७
स्नुषावाक्यश्रवणेन स्नुषां गर्भवतीं निश्चिन्वतो वसिष्ठस्य मृत्युबुद्धिपरित्यागः	”
वधूसहितस्य गच्छतो वसिष्ठस्य भक्षणार्थमागच्छतः कल्माषपादस्य हुंकारेण निवारणपूर्वकं वसिष्ठेन कृतः शापमोक्षः	”
मुक्तशापस्य स्वस्य पुत्रलाभं प्रार्थयतः कल्माषपादस्य वसिष्ठाद्वरलाभः	”
अयोध्यामागत्याधिष्ठितेन सौदासेन वसिष्ठं प्रति नियुक्तायां राज्ञ्यां वसिष्ठाद्गर्भसंभवः	”
द्वादशवर्षपर्यंतं गर्भे स्थिते राज्ञ्या अश्मना कुक्षिभेदे कृते अश्मकनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
वसिष्ठेन संस्कृतस्यादृश्यंतीपुत्रस्य पराशरस्य मातृवाक्यश्रवणेन क्रुद्धस्य लोकविनाशनविषये मतिः	१७८
पराशरस्य निवारणार्थं वसिष्ठेन कथितं कृतवीर्यचरितम्	”
क्षत्रियेषु धनं याचमानेषु तद्भीत्या भूमौ भृगुभिर्गोपितं धनं तद्गृहखननेन प्राप्तवद्भिः क्रुद्धैः क्षत्रियैः कृतो भृगुकुलोच्छेदः	”
क्षत्रियभीत्या पलायमानानां भृगुपत्नीनां मध्ये कांचिदूरुधृतगर्भां गर्भिणीं दृष्ट्वा तद्गर्भहननार्थं क्षत्रियाणामागमनम्	”

विषयाः	अध्या०
ब्राह्मण्याऊरुभेदनं कृत्वा निर्गतस्य बालकस्य तेजसांधीभूतानां क्षत्रियाणां ब्राह्मणीं प्रति शरणगमनम्	१७८
ब्राह्मणीवाक्येनौर्वं प्रति शरणागतानां क्षत्रियाणां चक्षुःप्राप्तिः	१७९
लोकविनाशार्थं तपस्यत और्वस्य तत्पितृकृतं निवारणम्	”
पितॄणामुपदेशेनौर्वस्य समुद्रे क्रोधत्यागः	१८०
वसिष्ठवाक्येन लोकविनाशनान्निवृत्तस्य पराशरस्य राक्षसनाशार्थं यज्ञारंभः	१८१
पुलस्त्यप्रार्थनया यज्ञं समापयता पराशरेण कृतं यज्ञाग्नेर्हिमवत्पार्श्वे उत्सर्जनम्	”
सौदासस्य स्वभार्यायावसिष्ठनियोगकरणेऽर्जुनस्य कारणविषये प्रश्नः	१८२
शप्तस्य कल्माषपादस्य पत्न्या सह वनं गच्छतो मिथुनोपसंगतयोर्ब्राह्मणदंपत्योर्दर्शनम्	”
तद्भयात्पलायमानयोर्ब्राह्मणदंपत्योर्मध्ये ब्राह्मणं भक्षयतो राज्ञो ब्राह्मण्याः शापस्तस्या अग्निप्रवेशश्च	”
ऋतुकाले संगमेच्छोः कल्माषपादस्य मदयंत्या निवारितस्य शापस्मरणादनुतापः	”
अर्जुनस्य पुरोहितकरणप्रश्ने गंधर्वस्य धौम्यवरणानुज्ञा	१८३

विषयाः	अध्या०
गंधर्वायार्जुनेन कृतमाग्नेयास्त्रदानम्	”
उत्कोचतीर्थे पांडवकृतं पौरोहित्येन धौम्यवरणम्	”
१२स्वयंवरपर्व	
द्रौपदीं द्रष्टुं द्रुपदनगरं प्रस्थितानां पांडवानां मार्गमध्ये मिलितैर्ब्राह्मणैः सह संवादः	१८४
दक्षिणपंचालेषु प्रविष्टानां पांडवानां व्याससमागमोत्तरं नगरप्रवेशः	१८५
कुंभकारगृहे निवसतां पांडवानां ब्राह्मणवेषेण भैक्ष्यवृत्त्याचरणम्	”
नृपपरीक्षार्थं धनुर्यंत्रलक्ष्यादि निर्माय द्रुपदेन कृतां स्वयंवरघोषणां श्रुत्वा राजादीनामागमनम्	”
स्वयंवरदिदृक्षागतानां राज्ञां पौरादीनां च यथास्थानमुपवेशनं पांडवानां ब्राह्मणेषूपवेशनं च	”
द्रौपद्यां रंगेऽवतीर्णायां लक्ष्यवेधनपणं कथयता धृष्टद्युम्नेन कृतं द्रौपदीं प्रति राज्ञां नामगोत्रादिकथनम्	”
दुर्योधनादीनां नाम कथनम्	१८६
देवदैत्यादीनां स्वयंवरोत्सवदर्शनार्थमागमनम्	१८७
यदुवीरेष्वागतेषु सत्सु पांडवान्प्रत्यभिज्ञाय बलरामं प्रति कृष्णेन कृतं पांडवानां प्रतिवेदनम्	१८७

विषयाः	अध्या०
धनुर्दर्शनेन निराशानां राज्ञां धनुर्ज्यारोपणान्निवृत्तिः	”
राजनिवृत्तिदर्शनेन धनुरारोपयतः कर्णस्य द्रौपद्युक्तिश्रवणेन निवृत्तिः	”
एवमेव शिशुपालप्रभृतीनां सर्वेषां राज्ञां निवृत्तिं दृष्टवतोर्जुनस्येच्छोदयः	”
धनुरारोपणार्थमुत्थितमर्जुनं दृष्ट्वा हृष्टानां ब्राह्मणानां शुभाशंसनम्	१८८
प्रदक्षिणापूर्वकं धनुःसज्जीकृत्यार्जुनेन कृतं वेधनपुरःसरं लक्ष्यस्य भूमौ पातनं पुष्पवृष्टिश्च	”
नकुलसहदेवाभ्यां सह युधिष्ठिरे निर्गच्छत्यर्जुनस्य द्रौपद्या सह रंगान्निर्गमनम्	”
क्रुद्धेषु राजसु द्रुपदहननार्थमागतेषु सत्सु द्रुपदस्य ब्राह्मणान्प्रति शरणगमनम्	१८९
राजसंमुखे भीमार्जुनयोः सज्जीभूयावस्थितयोः सतोः कृष्णबलरामसंवादः	”
ब्राह्मणानाश्वास्य युद्धार्थं प्रवृत्तेनार्जुनेन कृतः कर्णपराजयो भीमकृतः शल्यपराजयश्च	१९०
कृष्णेनाश्वासितानां राज्ञां स्वस्वालयगमनम्	”
ब्राह्मणद्रौपदीसहितयोर्भीमार्जुनयोः कुलालगृह-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्रवेशः	१९०
भीमार्जुनाभ्यां कुंतीसमीपे भैक्ष्यमिति निवेदिते सर्वैः सह भोजनविषये कुंत्यनुज्ञा	१९१
द्रौपद्या सह गृहं प्रविष्टायाश्चिनान्वितायाः कुंत्या युधिष्ठिरार्जुनयोश्च संवादः	”
द्रौपद्युद्देशेन सर्वेषां कामोत्पत्त्युपलब्ध्या व्यासवाक्यस्मरणपूर्वकं सर्वान्प्रति युधिष्ठिरस्याज्ञा	”
पांडवा वासमागतस्य कृष्णस्य युधिष्ठिरेण सह संवादानंतरं स्वशिबिरगमनम्	”
पांडवा वासं प्रतिगतस्य धृष्टद्युम्नस्य गूढमुपवेशनम्	१९२
भीमाद्यानीतस्य भैक्ष्यस्य कुंत्याज्ञया द्रौपदीकृतं यथा विभागमन्नदानम्	”
पांडवानां कुशशय्याशयनम्	”
निगूढतया अशेषं पांडववृत्तांतमुपलभ्यागतं धृष्टद्युम्नं प्रति द्रुपदप्रश्नः	”
१३ वैवाहिकपर्व.	
धृष्टद्युम्नमुखाद्वृत्तांतं श्रुत्वा पांडवसमीपे द्रुपदेन कृतं पुरोहितप्रेषणम्	१९३
आगतस्य पुरोहितस्य धर्मानुज्ञया भीमेन कृतं पूजनादि	”
पुरोहितयुधिष्ठिरयोः संवदतोर्द्रुपदप्रेषितस्यान्नरथादिसहितस्य दूतस्यागमनम्	१९३
दूतेनान्नरथादिके निवेदिते कुंत्यादिसहितानां पांडवानां द्रुपदगृहगमनम्..	१९४
परीक्षणार्थं द्रुपदकृतं सर्ववस्तुनिधानम्	”
द्रौपदीसहितायाः कुंत्या द्रुपदांतःपुरगमनम् ..	”
भोजनानंतरं पांडवानां सांग्रामिकवस्तुनिधानप्रदेशे प्रवेशः	”
द्रुपदप्रश्नोत्तरं युधिष्ठिरस्य पांडववृत्तांतकथनम्..	१९५
वृत्तांतश्रवणहृष्टेन द्रुपदेन प्रेरितस्य युधिष्ठिरस्य पंचभिर्विवाहो भवतीति वाक्यश्रवणेनैतादृशविवाहस्याधर्म्यत्वं शंकितवतो द्रुपदस्य युधिष्ठिरेण संवादः..	”
व्यासागमनम्	”
द्रुपदेन पृष्टस्य व्यासस्य द्रुपदादीन्प्रति स्वस्वमतकथनाज्ञा	१९६
द्रुपदादीनां स्वस्वमतकथनम्	”
एतद्विवाहस्य धर्म्यत्वकथनपूर्वकं व्यासस्य द्रुपदगृहप्रवेशः	”
व्यासस्य पंचेंद्रोपाख्यानकथनप्रस्तावः (पुरा वै नैमिषारण्ये) इत्यादिः	१९७
नैमिषारण्ये दैवैरारब्धे सत्रे यमस्य शामित्रकर्मणि व्यापृतत्वात्प्रजावृद्धिं दृष्ट्वा तान्निज्ञासार्थं देवानां ब्रह्मसमीपगमनम्	१९७
ब्रह्माज्ञया पुनर्नैमिषारण्ये गच्छतां देवानां मार्गमध्ये गंगातीरे रुदत्याः स्त्रिया दर्शनम् ..	”
तया सह गच्छत इंद्रस्य पर्वतविवरे पूर्वेषां चतुर्णामिंद्राणां दर्शनं तैः संभाषणं च	”
बलदेवकेशवयोः पांडवानां द्रौपद्याश्चोत्पत्तिवृत्तांतकथनम्	”
व्यासदत्तया दिव्यदृष्ट्या द्रुपदेन कृतं पांडवानां द्रौपद्याश्च पूर्वरूपदर्शनम्	”
शंकराद्वरलाभादिरूपद्रौपदीपूर्ववृत्तांतकथनम् ..	”
युधिष्ठिरादीनां क्रमेण द्रौपद्याः पाणिग्रहणम् ..	१९८
द्रौपदीं प्रति कुंत्या आशीर्वादः कृष्णप्रेषितालंकारादीनां पांडवैः स्वीकरणम्	१९९
१४ विदुरागमन राज्यलंभपर्व	
चारद्वारा पांडवविवाहादिवृत्तांतश्रवणेन दुःखितानां दुर्योधनादीनां हस्तनापुरप्रवेशः ..	२००
विदुरेण पांडववृत्तांते धृतराष्ट्रं प्रति कथिते भूषणसहिताया द्रौपद्या आनयनार्थं धृतराष्ट्रस्य दुर्योधनाज्ञा	”
धृतराष्ट्रसमीपे कर्णदुर्योधनयोर्भाषणम्	”
धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	२०१
दुर्योधनं प्रति कर्णेनोक्त वाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य भीष्मादिभिः सह मंत्रणम्	२०२
भीष्मस्य दुर्योधनादिसमीपे स्वाभिप्रायकथनम्	२०३
द्रोणस्य स्वाभिप्रायकथनम्..	२०४
कर्णकथितं मगधराजवृत्तांतं श्रुत्वा पुनर्द्रोणेन कथितं वाक्यम्	”
धृतराष्ट्रं प्रति विदुरोक्तिः	२०५
धृतराष्ट्राज्ञया विदुरस्य द्रुपदनगरगमनं पांडवदर्शनपूर्वकं तेभ्यो रत्नादिदानं द्रुपदं प्रति केशवपांडवसमीपे धृतराष्ट्रकथितसंदेशकथनं च	२०६
द्रुपदेनानुज्ञातानां पांडवानां कृष्णादिसहितानां हस्तनापुरगमनम्	२०७
पांडवप्रत्युद्गमनाय धृतराष्ट्रप्रेषितैः कौरवादिभिः सह नगरप्रविष्टानां पांडवानां भीष्मादिपादवंदनपुरःसरं गृहप्रवेशः	”
धृतराष्ट्राज्ञयार्धराज्यस्वीकारपूर्वकं पांडवानां खांडवप्रस्थगमनम्	”
नगरमापनपरिखाकरणब्राह्मणादिनिवासनादिपूर्वकं पांडवानां तत्रनिवासः कृष्णादीनां द्वारकागमनं च	”
द्रौपद्या सह खांडवप्रस्थे रममाणानां स्वराज्यं पालयतां पांडवानां समीपे नारदागमनम् ..	२०८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरपूजितस्य नारदस्य स्वपादवंदनं कुर्वत्या द्रौपद्या आशीर्दानपुरःसरं गमनानुज्ञा	२०८
संक्षिप्तसुंदोपसुंदाख्यानकथनपूर्वकं पांडवानुपदिशंतं नारदं प्रति सविस्तरं तच्छ्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	”
निकुंभपुत्रयोः सुंदोपसुंदयोर्विंध्यप्रदेशे तपस्यतोर्ब्रह्मणो वरलाभः	२०९
वरलाभतुष्टयोः सुंदोपसुंदयोर्गृहस्थवेषधारणम्	”
दिग्विजयार्थं निर्गतयोरिंद्रलोकादिजयपूर्वकं महीं जितवतोः कुरुक्षेत्रे निवासः	२१०
देवैः शरणं गत्वा प्रार्थितेन ब्रह्मणा कृतं विश्वकर्माह्वानम्	२११
ब्रह्माज्ञया विश्वकर्मणा निर्मितायास्तिलोत्तमाख्यायाः स्त्रिया ब्रह्माज्ञास्वीकरणम्	”
तिलोत्तमां दृष्ट्वा स्वकार्यसिद्धिं मन्वानानां देवानां यथास्थानगमनम्	”
विंध्यपर्वते तयोर्विहरतोः सतोः पुष्पावचयमिषेण तिलोत्तमाया आगमनम्	२१२
तानुद्दिश्य सकामयोः परस्परं गदायुद्धेन युध्यतोः परस्परप्रहारेणोभयोर्मरणम्	”
तत्तन्मरणोत्तरं विंध्यपर्वते ब्रह्मणा आगत्य कृतं तिलोत्तमाया वरदानमिंद्रस्य त्रैलोक्यराज्यदानं च	२१२
नारदोपदेशेन पांडवानां परस्परं समयकरणम्	”
१५ अर्जुनवनवासपर्व	
समयकरणपूर्वकं खांडवप्रस्थे वसत्सु पांडवेषु कश्चिद्ब्राह्मण आगत्य तस्करेण कृतं स्वगोहरणं निवेदयति स्म	२१३
ब्राह्मणमाश्वास्य द्रौपदीयुधिष्ठिराधिष्ठिते आयुधागारेऽर्जुनस्य प्रवेशः	”
चोराद्गां हृत्वा ब्राह्मणाय समर्प्य पुनरर्जुनस्य स्वपुरागमनम्	”
युधिष्ठिरार्जुनसंवादानंतरमर्जुनस्य वनगमनम्	”
ब्राह्मणैः सह तीर्थान्यटतो गंगाद्वारे निवेशं रचयतोर्जुनस्य स्नानार्थं गंगावतरणम्	२१४
जलादुत्तरणसमये उलुपीनाम्न्या नागकन्यया गृहीतस्यार्जुनस्य नागलोकगमनम्	”
कामातुरया उलूप्या सह संवादपूर्वकमर्जुनस्य संगः	”
अर्जुनं गंगाद्वारे स्थापयित्वा तस्मै वरं दत्वा उलूप्याः स्वभवनगमनम्	”
हिमालयपार्श्वं गत्वा तीर्थाटनं कुर्वतोऽर्जुनस्य समुद्रतीरेण मणिपूरगमनम्	२१५
तत्र चित्रांगदां दृष्ट्वा तां कामितवतोर्जुनस्य तत्पितृनिकटे चित्रांगदायाचनम्	२१५
पुत्रिकाधर्मेण तत्पितुः सकाशात्तां स्वीकृत्य तस्यां पुत्रमुत्पाद्यार्जुनस्य पुनस्तीर्थभ्रमणम्	”
अगस्त्यादिपंचतीर्थानि गत्वा सौभद्रतीर्थे स्नानार्थमवतीर्णस्यार्जुनस्य ग्राहेण चरणग्रहणम्	२१६
ग्राहं गृहीत्वा जलादुत्तीर्णस्य ग्राहं नारीरूपं दृष्टवतोऽर्जुनस्य नारीं प्रति प्रश्नः	”
नार्याः स्वस्या वर्गानामप्रसिद्धाप्सरस्त्वं बोधयंत्याः स्ववृत्तांतकथनम्	”
ब्राह्मणतपोविघ्नार्थमागतानां वर्गाप्रभृतीनां पंचाप्सरसां ब्राह्मणशापः	”
ब्राह्मणं प्रसाद्य तस्माच्छापमोक्षोपायं श्रुतवतीनां पंचाप्सरसां नारदोपदेशेनैतत्तीर्थेष्वागमनम्	२१७
अर्जुनेन कृतशापमोक्षाणामप्सरसां पूर्वरूपप्राप्तिः	”
पुनर्मणिपूरमागतस्यार्जुनस्य चित्रांगदादर्शनं तस्यामुत्पन्नस्य बभ्रुवाहनाम्नः पुत्रस्य राज्ञे समर्पणपूर्वकं गोकर्णगमनं च	”
पुनस्तीर्थानि भ्रमतोऽर्जुनस्य प्रभासतीर्थगमनं कृष्णसमागमश्च	२१८
रैवतकपर्वते किंचित्कालं विहृत्य कृष्णार्जुनयोर्द्वारकाप्रवेशः कृष्णगृहेऽर्जुननिवासश्च	”
१६ सुभद्राहरणपर्व.	
रैवतकपर्वते उत्सवार्थं वृष्ण्यंधकेषु गतवत्सु कृष्णार्जुनयोस्तत्र गमनम्	२१९
सुभद्रादर्शनेन सकाममर्जुनं प्रति कृष्णस्य सुभद्राप्राप्त्युपायकथनम्	”
कृष्णानुमत्या मृगयामिषेण गतेनार्जुनेन कृतं सुभद्राहरणं तत्सहितस्य तस्य स्वपुरगमनोपक्रमश्च	२२०
सुभद्राहरणं श्रुत्वा युद्धार्थमुद्यतानां यादवानां बलरामवाक्यान्निवृत्तिः	”
बलरामस्य क्रोधः	”
१७ हरणाहरणपर्व.	
कृष्णवाक्यादर्जुनस्य निवर्तनपूर्वकं विवाहः	२२१
द्वादशवर्षसमाप्त्यनंतरमर्जुनस्य सुभद्रासहितस्येंद्रप्रस्थप्रवेशः	”
इंद्रप्रस्थे समागतानां बलरामप्रभृतीनां प्रत्युद्गमार्थं युधिष्ठिरप्रेषिताभ्यां नकुलसहदेवाभ्यां सहेंद्रप्रस्थप्रवेशः	”
कृष्णेन वैवाहिके धने युधिष्ठिरादिभ्यो दत्ते यादवानां कृष्णरहितानां द्वारकागमनम्	”
सुभद्रायामभिमन्यूत्पत्तिर्द्रौपद्यां पंचभ्यः पंच पुत्रोत्पत्तिस्तेषां नामादिकथनं च	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
१८ खांडवदाहपर्व	
भीष्माज्ञया राज्यं कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति कृष्णार्जुनयोर्जलक्रीडागमनप्रार्थना	२२२
युधिष्ठिरानुज्ञया यमुनायां जलक्रीडां कृत्वा स्त्रीभिः सहोपविष्टयोः कृष्णार्जुनयोरग्रे ब्राह्मणवेषेणाग्नेरागमनम्	”
ब्राह्मणरूपेण प्रार्थयतोऽग्नेः कृष्णार्जुनाभ्यां संवादः	२२३
जनमेजयपृष्टेन वैशंपायनेन कथितं श्वेतकिराजोपाख्यानम्	”
बहूनि वर्षाण्यविच्छिन्नं यजतः श्वेतकेः श्रांतैर्ऋत्विग्भिर्याजनानंगीकरणम्	”
राज्ञा याजनार्थमाराधितस्य शंकरस्य द्वादशवर्षपर्यंतं संततयाज्यधारयाग्नेस्तोषणाज्ञा ..	”
द्वादशवर्षानंतरं पुनः प्रार्थितस्य शंकरस्याज्ञया दुर्वाससः साहाय्येन यागं कुर्वतो राज्ञो यागे बहुहविर्भोजनेनाग्नेर्ग्लानिः	”
ब्रह्माज्ञया खांडवप्रविष्टस्याग्नेः खांडवस्थैः कृता शांतिः	२२३
पुनर्ब्रह्माज्ञया कृष्णार्जुनौ प्रत्यागतमग्निं प्रत्यर्जुनवाक्यम्	२२४
अग्निप्रार्थिताद्वरुणादर्जुनस्याक्षयेषुधिद्वयसहितगांडीवलाभोऽश्वादिसहितरथलाभश्च ..	२२५
रथधनुषोः प्राप्त्या तुष्टस्यार्जुनस्याग्नेश्चक्रप्राप्त्या वरुणाद्गदाप्राप्त्या तुष्टस्य कृष्णस्य चाज्ञयाग्नेः खांडवदाहारंभः	”
खांडवदहनं दृष्ट्वा त्रस्तैर्देवैः प्रार्थितेनेंद्रेण कृतं बहुतरजलवर्षणम्	२२६
अर्जुने तद्वर्षं निवारयति सत्यात्ममोचनमिच्छंतं तक्षकपुत्रमश्वसेनं निगीर्याकाशमुत्पतंत्यास्तन्मातुरर्जुनेन कृतं शिरश्छेदनम्	२२७
इंद्रकृतवायुवर्षमोहितादर्जुनादश्वसेनमुक्तिः ..	”
विषवमनपुरःसरमागतानां नागानामर्जुनकृतं छेदनं युद्धार्थमागतानां दैत्यादीनां मारणं च	”
देवसहितस्य क्रुद्धस्येंद्रस्य कृष्णार्जुनाभ्यां युद्धप्रसंगे इंद्रप्रहितस्य मंदरशिखरस्यार्जुनकृतं छेदनम्	२२७
१९ मयदर्शनपर्व	
देवेषु पराजितेष्वाकाशवाणीश्रवणेनेंद्रस्य निवृत्तिः	२२८
पलायनं कुर्वतो मयस्याग्नेः चक्रहस्तस्य कृष्णस्यागमनम्	”
अर्जुनं प्रति शरणागतस्य मयस्याभयदानम् ..	”
अस्मिन्खांडवदाहेऽश्वसेनमययोश्चतुर्णां शार्ङ्गकाणां च मोचनम्	”
शार्ङ्गकमोचनकारणविषये जनमेजयस्य प्रश्ने वैशंपायनकथितं मंदपालर्षेराख्यानम्	२२९
तपसा पितृलोकं गतस्य मंदपालस्य धर्मराजसमीपे देवानां वाक्यं श्रुत्वा शार्ङ्गकपक्षिरूपेण भूमावागतस्य शार्ङ्गिकया जरितया संगः	”
जरितायां पुत्रचतुष्टयमुत्पाद्य पुत्रसहितां तां खांडवे परित्यज्य मंदपालोऽन्यया लपितया संगतः	”
खांडवेऽग्निप्रवेशं दृष्ट्वा पुत्ररक्षणोद्देशेनाग्निं स्तुनवतो मंदपालस्याग्नेर्वरलाभः	२२९
ज्वलिताग्निदर्शनेन जरितायास्तत्पुत्राणां च संवादः	२३०
जरितातत्पुत्रसंवादानंतरं पुत्रैर्भर्त्सिताया जरितायाः पुत्रत्यागपूर्वकं स्थलांतरगमनम्	२३१
जरितारिसारिसृक्कस्तंबमित्रद्रोणाख्यानां चतुर्णां शार्ङ्गकाणां परस्परसंवादानंतरं तैः स्तुतस्याग्नेः सकाशात्तेषां भयप्राप्तिः	२३२
चिंतां कुर्वतो मंदपालस्य लपितया संवादः ..	२३३
अग्निशांत्यनंतरं जरितामंदपालयोः पुत्रसमीपागतयोः संवादः	”
मंदपालस्य पुत्राश्वासनपूर्वकं भार्यापुत्रसहितस्यान्यत्र गमनम्	२३४
देवगणैः सहागतस्येंद्रस्य कृष्णार्जुनवरदानपूर्वकं स्वर्गगमनम्	”
अग्न्यनुज्ञातानां कृष्णार्जुनमयानां नदीकूल उपवेशनम्	”

समाप्तमिदमादिपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ सभापर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ सभाक्रियापर्व	
खांडवदाहान्मुक्तस्य मयस्यार्जुनं प्रति प्रत्युपकारप्रार्थना	१
कृष्णार्जुनाभ्यामुक्तस्य मयस्य युधिष्ठिरदर्शनानंतरं सभानिर्माणस्थलमापनादि	”
युधिष्ठिराद्यामंत्रणपुरस्सरं कृष्णस्य द्वारकागमनार्थं निर्गच्छतो युधिष्ठिरादिभिः सारथ्यादिकरणम्	२
अर्धयोजनपर्यंतं गतानां कृष्णपांडवानां परस्परानुज्ञया स्वस्वपुरप्रवेशः	”
अर्जुनानुज्ञया सभानिर्माणसामग्र्यानयनार्थं मैनाकपर्वतस्थबिंदुसरः प्रति मयस्यगमनम्	३
गदाशंखाभ्यां सह द्रव्यादि गृहीत्वा मयस्य खांडवप्रस्थागमनम्	”
भीमाय गदामर्जुनाय शंखं दत्त्वा निर्मितायाः सभाया युधिष्ठिरं प्रति निवेदनम्	”
ब्राह्मणभोजनादिपुरःसरं युधिष्ठिरे सभां प्रविष्टे तत्र ऋषीणां क्षत्रियाणां देवगंधर्वादीनां चोपवेशनम्	४
२ लोकपालसभाख्यानपर्व	
सभां प्रविष्टस्य ऋषिसहितस्य युधिष्ठिरसत्कृतस्य नारदस्य युधिष्ठिरं प्रति कच्चिदर्थाइत्यादिप्रश्नमुखेन राजनीतिकथनम्	५
युधिष्ठिरस्य (ईदृशीभविता काचित्) इत्यादिके सभाविषयकेप्रश्ने इंद्रादिसभावर्णने नारदस्य प्रतिज्ञानम्	६
इंद्रसभावर्णनम्	७
यमसभावर्णनम्	८
वरुणसभावर्णनम्	९
कुबेरसभावर्णनम्	१०
ब्रह्मसभावर्णनम्	११
इंद्रसभास्थहरिश्चंद्रचरिते युधिष्ठिरेण पृष्टे हरिश्चंद्रचरितकथनप्रसंगेन नारदकृता राजसूयप्रशंसा	१२
युधिष्ठिरं प्रति पांडोः संदेशकथनपूर्वकं नारदस्य गमनम्	”
३ राजसूयारंभपर्व	
राजसूयार्थं चिंतयतो मंत्रिप्रभृतिभिः कृतमंत्रस्य युधिष्ठिरस्य कृष्णं प्रति दूतप्रेषणम्	१३
दूतेन सहेंद्रप्रस्थमागतं कृष्णं प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	१३
युधिष्ठिरं प्रति जरासंधवृत्तकथनरूपं श्रीकृष्णवाक्यम्	१४
युधिष्ठिरभीमकृष्णसंवादः	१५
युधिष्ठिरार्जुनयोर्भाषणानंतरं जरासंधवधविचारः	१६
युधिष्ठिरप्रश्नोत्तरं कृष्णकथितं बृहद्रथराजोपाख्यानम्	१७
यदृच्छागतेनापुत्रबृहद्रथतोषितेन चंडकौशिकमुनिना कृतं बृहद्रथाय पुत्रप्रदाम्रफलदानम्	”
राज्ञा चोभाभ्यां पत्नीभ्यां दत्तं फलमुभाभ्यां विभज्य भक्षितं तत उभयोर्गर्भसंभवः	”
प्रसवकाले उभयोः शरीरखंडद्वये जाते ताभ्यां बहिस्त्यक्तस्य खंडद्वयस्य जराराक्षस्या योजनाज्जरासंधसंभवः	”
बालकं गृहीत्वा आगतया राक्षस्या सह बृहद्रथस्य संवादः	”
गृहदेवीति स्वनामाभिधाय बालकरक्षणार्थं कुड्ये सपुत्रमत्प्रतिमां लिखित्वा पूजनं कार्यमिति राजानं प्रति कथयंत्यास्तत्रैव राक्षस्या अंतर्धानम्	१८
पुनर्यदृच्छागतेन चंडकौशिकेन जरासंधवीर्यादौ कथिते जरासंधराज्याभिषेकपूर्वकं बृहद्रथस्य स्वर्गगमनम्	१९
कंसवधेन निमित्तेन जरासंधस्य कृष्णेन सह जातस्य वैरस्य कथनम्	”
४ जरासंधवधपर्व	
कृष्णयुधिष्ठिरसंवादानंतरं भीमार्जुनाभ्यां सह कृष्णस्य मागधपुरगमनार्थं प्रस्थानम् ..	२०
मागधपुरं प्रविश्य जरासंधसमीपगतानां जरासंधेन सत्कारपूर्वकमग्र्यगार उपवेशितानां जरासंधेन सहोक्तिप्रत्युक्ती	२१
कृष्णजरासंधयोः संवादो जरासंधस्य युद्धोद्यमश्च	२२
जरासंधेन युद्धार्थं भीमे वृते उभयोः स्वस्त्ययनादिपूर्वकं युद्धारंभः	२३
कृष्णप्रोत्साहितस्य भीमस्य जरासंधवधे बुद्धिकरणम्	”
कृष्णवाक्यादुद्बुद्धशक्तिना भीमेन जरासंधस्य भ्रामणपूर्वकं कृतो वधः	२४
बंदीकृतान् राज्ञो मोचयित्वा जरासंधरथारोहपुरःसरं निर्गत्य गिरिव्रजाद्बहिर्भीमार्जुनस-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
हितस्य कृष्णस्य स्थितिः	२४
मोचितानां राज्ञां कृष्णवाक्यस्वीकारपूर्वकं कृष्णाय रत्नादिदानम्	"
जरासंधपुत्रस्य सहदेवस्य राज्याभिषेककरणोत्तरं भीमार्जुनसहितस्य कृष्णस्येंद्रप्रस्थागमनम्	"
वृत्तांतश्रवणहृष्टेन युधिष्ठिरेण पूजितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम्	"
५ दिग्विजयपर्व	
युधिष्ठिराज्ञया दिग्विजयार्थं निर्गतानामर्जुनादीनां संक्षेपेण दिग्विजयकथनम्	२५
अर्जुनस्य कुलिंदादिवशीकरणम्	२६
प्राग्ज्योतिषाधिपतेर्भगदत्तस्य युद्धपूर्वकं वशीकरणम्	"
उत्तरस्यां दिशि गच्छतोर्जुनस्य बृहंतादिजयपूर्वकं प्रागुत्तरदिग्वजयं कुर्वतः श्वेतपर्वतं प्रति गमनम्	२७
किंपुरुषाधिपत्यादिजयपुरःसरमुत्तरकुरुभ्यः करं गृहीतवतोऽर्जुनस्येंद्रप्रस्थागमनम्	२८
पूर्वदिग्विजयार्थं गच्छतो भीमस्य पांचालादिसांत्वनपूर्वकं गंडकादीन् जितवतः शिशुपालसत्कृतस्याग्रे गमनम्	२९
श्रेणिमत्प्रभृतीन्म्लेच्छांतान् विजित्य तेभ्यः करग्रहणपुरःसरमिंद्रप्रस्थं प्रति भीमस्यागमनम्	३०
दक्षिणदिग्गमनं कुर्वतः सहदेवस्य शूरसेनादीन् जित्वा माहिष्मत्यां गच्छतोऽग्निसाहाय्यवता नीलेन राज्ञा सह युद्धम्	३१
नीलस्याग्निसाहाय्यकारणजिज्ञासया जनमेजयेन पृष्टेन वैशंपायनेन कथितोऽग्निनीलयोर्वृत्तांतः	"
सहदेवस्तुत्या तुष्टस्याग्नेराज्ञया नीलेनार्चितस्य सहदेवस्य त्रैपुरादिविजयं कुर्वतो बिभीषणात्करग्रहणपूर्वकमिंद्रप्रस्थागमनम्	"
पश्चिमां दिशं गच्छतो नकुलस्य रोहीतकवासिमत्तमयूरादिजयपूर्वकं म्लेच्छादी जित्वा तेभ्यः करग्रहणपूर्वकमिंद्रप्रस्थागमनम् ..	३२
६ राजसूयिकपर्व	
आगतस्य कृष्णस्यानुज्ञया युधिष्ठिरस्य यज्ञसामग्रीसंपादनोद्योगः	३३
युधिष्ठिरप्रार्थनया व्यासकृतमृत्विगानयनम् ..	"
राज्ञामामंत्रणाय दूतप्रेषणानंतरं ब्राह्मणैर्दत्तदीक्षस्य युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणैः सह यज्ञावसथप्रवेशः	"
भीष्माद्यामंत्रणार्थं हस्तनापुरे नकुलप्रेषणम् ..	३३
राजादीनां धृतराष्ट्रादीनां शिशुपालादीनां बलरामादीनां चागमनम्	३४
भीष्मादीन् संमान्य दुःशासनादीनां भक्ष्यभोज्याधिकारादिषु नियोजनपूर्वकं युधिष्ठरयागकरणम्	३५
७ अर्घाभिहरणपर्व	
अभिषेचनीयदिने राजादीनामंतर्वेदिप्रवेशानंतरं भीष्माज्ञया युधिष्ठिरकृतं कृष्णायार्घदानम्	३६
शिशुपालकृतो भीष्माद्यधिक्षेपः	"
शिशुपालस्य सर्वाधिक्षेपपूर्वकं सभातो निर्गमनम्	३७
शिशुपालसांत्वनं कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोक्तिः	३८
सहदेवनारदोक्त्यनंतरं क्रुद्धानां सुनीथप्रभृतीनां यज्ञोपघातविचारणा	३९
८ शिशुपालवधपर्व	
युद्धोद्यतराजसमूहदर्शनानंतरं युधिष्ठिरभीष्मयोः संवादः	४०
शिशुपालकृतं भीष्मकृष्णयोर्निंदादि	४१
शिशुपालवाक्य श्रुत्वोत्पततो भीमस्य भीष्मकृत निवारणम्	४२
पुनः शिशुपालवाक्यश्रवणोत्तरं भीष्मस्य भाषणोपक्रमः	"
शिशुपालोत्पत्त्याख्यानं भीष्मकथितम्	४३
भीमं प्रत्युक्तं भीष्मवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धस्य शिशुपालस्य भीष्मं प्रत्युक्तिः	४४
पुनर्भीष्मस्य युद्धार्थं कृष्णाह्वाने शिशुपालप्रेरणम्	"
भीष्मप्रेरणया शिशुपालेन युद्धार्थमाहूतस्य कृष्णस्य शिशुपालापराधकथनम्	४५
कृष्णकथितापराधश्रवणोत्तरं राजभिः कृतां स्वनिंदां श्रुतवतः शिशुपालस्य पुनः कृष्णनिंदावाक्यम्	"
स्वनिंदाश्रवणोत्तरं स्मृतिमात्रसंनिहितचक्रहस्तः कृष्णो राज्ञः प्रत्येतन्मातृवरदानपरिपूर्तिं निवेद्य चक्रेण शिशुपालशिरश्चिच्छेदेति ..	"
शिशुपालपुत्रस्य राज्याभिषेकः	"
यज्ञसमाप्त्यनंतरं यज्ञं स्तुतवतां राजादीनामनुगमनपूर्वकं पांडवैः कृतं प्रस्थापनम्	"
युधिष्ठिरकुंत्याद्यनुज्ञया कृष्णस्य द्वारकागमनम्	"
९ द्यूतपर्व	
समीपमागतं व्यासं प्रति युधिष्ठिरस्योत्पातफलप्रश्ने तत्कथनोत्तरं व्यासस्य कैलासगमनम्	४६
चिंतापूर्वकं भ्रातॄन्प्रति वदंतं युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनवाक्यानंतरं युधिष्ठिरसमयकरणम्	"

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
शकुनिसहितस्य दुर्योधनस्य युधिष्ठिरसभां दृष्टवतो दौर्मनस्येन हस्तनापुरगमनम्	४७
चिंताक्रांतस्य संतप्तस्य दुर्योधनस्य शकुनिं प्रत्युक्तिः	”
शकुनिदुर्योधनसंवादः	४८
शकुनिधृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादानंतरं दूतप्रेषणेनानीतस्य विदुरस्य धृतराष्ट्रेण संवादः	४९
विदुरभाषणानंतरमेकांते धृतराष्ट्रदुर्योधनयोः संवादः	५०
दुर्योधनस्य स्वसंतापकारणकथनम्	”
दुर्योधनकृतं पांडवधनकथनम्	५१
यज्ञार्थं राजभिर्दत्तस्य करस्य कथनम्	५२
युधिष्ठिराभिषेककथनं तत्कालिकैश्वर्यदर्शनेन स्वसंतापकथनं च	५३
दुर्योधनं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः	५४
दुर्योधनोक्तिः	५५
द्यूतेनैश्वर्यहरणे शकुनिना प्रतिज्ञाते सति धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	५६
द्यूतसभानिर्माणानंतरं विदुरं प्रति धृतराष्ट्रस्य युधिष्ठिरानयनाज्ञा	”
विदुरधृतराष्ट्रसंवादः	५७
धृतराष्ट्राज्ञया पांडवान्प्रति गतस्य विदुरस्य युधिष्ठिरेण संवादः	५८
विदुरेण सह निर्गतस्य युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रगृहगमनाद्यनंतरं द्यूतसभाप्रवेशः	”
शकुनिना द्यतार्थं युधिष्ठिरे प्रेरिते शकुनियुधिष्ठिरसंवादः	५९
आरब्धे द्यूते तद्दर्शनार्थमुपविष्टेषु राजसु शकुनिकृतो युधिष्ठिरपराजयः	६०
पुनः पणपूर्वकं क्रीडतो युधिष्ठिरस्य शकुनिकृतपराजयः	६१
विदुरस्य धृतराष्ट्रं प्रति हितोपदेशः	६२
” ” ” ”	६३
क्रोधपूर्वकं दुर्योधनकृता विदुरभर्त्सना	६४
पुनर्विदुरस्य दुर्योधनभर्त्सनापूर्वकं हितापेदशेः	”
शकुनियुधिष्ठिरसंवादः	६५
पुनर्द्यूते युधिष्ठिरस्य सर्वस्वहरणम्	”
सर्वस्वहरणानंतरं युधिष्ठिरेण पणीकृतानां स्वपुत्राणामात्मसहितानां भ्रातॄणां च शकुनिकृतः पराजयः	”
शकुनिवाक्येन पणीकृताया द्रौपद्या अपि जयः	”
जितायां द्रौपद्यां सभ्यानां शोकादि	”
द्रौपद्यानयने दुर्योधनप्रेरितेन विदुरेण कृतं दुर्योधनभर्त्सनम्	६६
विदुरभर्त्सनापूर्वकं द्रौपद्यानयनार्थं दुर्योधनप्रेषितस्य प्रातिकामिनो द्रौपदीवाक्यश्रवणानंतरं युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम्	६७
पुनर्दुर्योधनप्रेषितस्य प्रातिकामिनो द्रौपदीवाक्यश्रवणोत्तरं सभागमनम्	”
दुर्योधनप्रेषितेन दुःशासनेन कृतं कुरुस्त्रीसमीपे द्रौपदीकेशाकर्षणम्	”
सभामानीय युधिष्ठिरादिसमक्षमपमानिताया द्रौपद्या भीष्मेण संवादः	”
भीमक्रोधोक्त्यनंतरं सभ्यान्प्रति वदंतं विकर्णंधिक्कृत्य दुःशासनं प्रति पांडवद्रौपदीवस्त्राहरणविषयः कर्णस्यादेशः	६८
कर्णाज्ञया द्रौपदीवस्त्राण्याहरति दुःशासने द्रौपद्या स्मृतस्य कृष्णस्य गुप्तरूपेण द्रौपदीसमीपागमनम्	”
कृष्णे नानाविधान्यंतरंतर्वस्त्राण्याविर्भावयति सभायां हलहलाशब्दाविर्भावः	”
भीमस्य दुःशासनरुधिरपानप्रतिज्ञानंतरं सभ्यान्प्रति विदुरकथितः प्रह्लादांगिरससंवादः ..	”
कर्णाज्ञया गृहान्प्रति नेतुं दुःशासनेन कृतं द्रौपद्याकर्षणम्	”
सभायां विलपंतीं द्रौपदीं प्रति भीष्मवाक्यम् ..	६९
द्रौपदीं प्रति दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा क्रुद्धस्य भीमस्य भीष्मादिकृतं सांत्वनम्	७०
कर्णभीमोक्त्यनंतरं दुर्योधनेन युधिष्ठिरं प्रति किंचिदुक्त्वा कृते सव्योरुप्रदर्शने सर्वसमीपे भीमकृता तदूरुभेदप्रतिज्ञा	७१
विदुरदुर्योधनार्जुनानां भाषणानंतरमुत्पातदर्शनं विदुरादिभ्यो विज्ञाय धृतराष्ट्रेण दत्तं द्रौपद्यै पांडवानामदासत्ववरदानम्	”
कर्णभाषणानंतरं भीमार्जुनयोः संवदतोः क्रुद्धं भीमं सांत्वयतो युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रसमीपागमनम्	७२
धृतराष्ट्रेण हितोपदेशपूर्वकं सांत्वितस्य युधिष्ठिरस्य भ्रात्रादिसहितस्येंद्रप्रस्थगमनम् ..	७३
१० अनुद्यूतपर्व	
धृतराष्ट्रसमीपगतानां दुर्योधनादीनां वनवासादिपणपूर्वकं पुनर्द्यूतविचारः	७४
द्रोणाद्युपदेशानादरपूर्वकं धृतराष्ट्रेण कृतं पांडवाह्वानाय प्रातिकामिप्रेषणम्	”
गांधारीधृतराष्ट्रसंवादः	७५
धृतराष्ट्राज्ञया अर्धमार्गादागतस्य युधिष्ठिरस्य वनवासादिपणेन पुनर्द्यूतं कुर्वतः पराजयः ..	७६
पांडवानां वनवासोपक्रमे दुःशासने नृत्यति कु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
द्धस्य भीमस्य समयकरणम्	७७
अर्जुनेन कर्णवधे सहदेवेन शकुनिवधे च प्रतिज्ञाते पांडवानां धृतराष्ट्रसमीपगमनम्	”
धृतराष्ट्रादीनामंत्र्य निर्गच्छतो युधिष्ठिरस्य विदुरवाक्यानुरोधेन विदुरगृहे कुंतीस्थापनस्वी-	
कारः	७८
विरदुरेण सांत्वितानां पांडवानां द्रोणभीष्मवंदनपूर्वकं प्रस्थानम्	”
स्ववंदनार्थमागतां द्रौपदीं प्रति कुंत्युपदेशः	७९
विलपंतीं कुंतीमभिवाद्य पांडवेषु वनं गतेषु विदु-	
रकृतं कुंत्याश्वासनम्	७९
चिंताक्रांतेन धृतराष्ट्रेणाहूतस्य विदुरस्य तत्समीपागमनम्	”
धृतराष्ट्रेण पृष्टस्य विदुरस्य पांडववनगमनप्रकारकथनपूर्वकं पांडवाभिप्रायकथनं द्रौपदी-	
धौम्ययोर्वाक्यकथनं च	८०
पांडवगमनसमये उत्पातदर्शनानंतरमागतस्य नारदस्य कौरवनाशकथनपूर्वकमंतर्धानम्	”
द्रोणवाक्यश्रवणानंतरं विदुरं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः	”
संजयधृतराष्ट्रसंवादः	८१

समाप्तं सभापर्वसूचीपत्रम्

॥ वनपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ आरण्यकपर्व	
वनगमनसमये आगतानां पौराणामनुनयपूर्वकं युधिष्ठिरकृतं निवर्तनम्	१
ब्राह्मणयुधिष्ठिरसंवादानंतरं चिंताक्रांतं युधिष्ठिरं प्रति शौनकस्य ज्ञानोपदेशः	२
युधिष्ठिरशौनकसंवादः	”
युधिष्ठिरप्रार्थितेन धौम्येन कृतं युधिष्ठिरं प्रति सूर्याष्टोत्तरशतनामकथनम्	३
युधिष्ठिरकृतोपासनया तुष्टात्सूर्याद्युधिष्ठिरस्य स्थालीमाप्त्यनंतरं धौम्यपादवंदनम्	”
ब्राह्मणसहितानां पांडवानां काम्यकवनगमनम्	”
धृतराष्ट्रप्रश्नोत्तरं विदुरेण समयोचितनीतौ कथितायां धृतराष्ट्रकृतं विदुरभर्त्सनम्	४
धृतराष्ट्रभर्त्सनया काम्यकवने पांडवान्प्रति गतस्य विदुरस्य युधिष्ठिरं प्रति हितोपदेशः	५
विदुरगमनात्परितप्तेन धृतराष्ट्रेण कृतं विदुरानयनाय संजयप्रेषणम्	६
संजयाद्धृतराष्ट्रसंदेशं श्रुतवतो विदुरस्य प्रत्यागमनोत्तरं धृतराष्ट्रविदुरसंवादः	”
विदुरागमनश्रवणेन परितप्तस्य दुर्योधनस्य शकुनिना संवादः	७
कर्णानुमत्या पांडवहननार्थं दुर्योधनादीनां वनगमनाय प्रस्थानम्	”
तत्कालागतेन व्यासेन कृतं सर्वेषां निवारणम्	”
धृतराष्ट्रं प्रति व्यासोपदेशः	८
धृतराष्ट्रवाक्यश्रवणोत्तरं व्यासकथित इंद्रसुरभि-	
संवादः	९
धृतराष्ट्रं प्रत्युपदिश्य व्यासे गते मैत्रेयागमनं तं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नश्च	१०
दुर्योधनाय हितमुपदिशति मैत्रेये तमुपदेशं स्वोरुताडनपूर्वकं हास्यं कृत्वा अशृण्वति दुर्योधने तं प्रति मैत्रेयशापः	”
पांडवपराक्रमकथनप्रसंगे मैत्रेयेण भीमकृते किर्मीरवधे कथिते मैत्रेयं प्रति किर्मीरवधविषयो धृतराष्ट्रप्रश्नः	”
किर्मीरवधं विदुरः कथयिष्यतीत्युक्तिपूर्वकं मैत्रेयस्य गमनम्	”
२ किर्मीरवधपर्व	
रात्रौ वनं गच्छत्सु पांडवेषु मार्गं निरुध्य स्थित-	
स्य किर्मीरस्य युधिष्ठिरेण संवादः	११
किर्मीरहननोद्यतमर्जुनं निवार्य भीमस्य किर्मीरेण सह युद्धारंभः	”
उभयोर्बाहुयुद्धप्रसंगे भ्रामणपूर्वकं भीमेन कृतः किर्मीरवधः	”
३ अर्जुनाभिगमनपर्व	
पांडवदर्शनार्थं भोजादिष्वागतेषु दुर्योधनादिमारणोद्यतस्य कृष्णस्यार्जुनेन कृतं केशवपूर्ववृत्तांतकथनपूर्वकं निवारणम्	१२
कृष्णस्वरूपकथनपूर्वकं कृष्णाग्रे द्रौपद्या विलापः	”
द्रौपद्या कृतं हिडिंबवधादि भीमवीर्यवर्णनम्	”
कृष्णसमीपे शोचंत्या द्रौपद्याः कृष्णादिकृतं सांत्वनम्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरं प्रति "नाहं द्वारकायामासं" इत्यादिका कृष्णस्योक्तिः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१३
द्वारकायामसंनिधाने सौभवधार्थगमनरूपकारणकथनम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१४
सविस्तरं सौभवधं श्रोतुं युधिष्ठिरप्रश्ने कृष्णस्य सविस्तरकथनारंभः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१५
शाल्वकृतं द्वारकारोधादि तद्वर्णनं च‥ ‥	”
शाल्वसैन्यं दृष्ट्वा वृष्णिषु युद्धार्थं निर्गतेषु शाल्वसचिवसांबयोर्युध्यतोः सांबाच्छाल्वसचिवपराजयः‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१६
सांबेन वेगवति चारुदेष्णेन विविंध्ये च हते सति पुनः शाल्वस्य युद्धोपक्रमः ‥ ‥	”
शाल्वप्रद्युम्नयोर्युद्धप्रसंगे शाल्वबाणप्रहारेण प्रद्युम्नमोहः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१७
सारथिना रणादपवाहितस्य लब्धसंज्ञस्य प्रद्युम्नस्य रथनिवर्तने सारथिं प्रत्युपदेशः ‥	१८
सारथिना रथे परावर्तिते पुनः शाल्वप्रद्युम्नयोर्युद्धप्रसंगे प्रद्युम्नबाणेन शाल्वपतनम् ‥ ‥	१९
शाल्ववधार्थं प्रद्युम्नेन बाणे गृहीते नारदवाय्वोरुपदेशात् प्रद्युम्नेन बाणे उपसंहृते शाल्वपलायनम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
एतस्मिन्नेव समये राजसूयं समाप्य द्वारकामागतस्याहुकादीनामाश्वासनपूर्वकं कृष्णस्य युद्धार्थं निर्गमनम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२०
शाल्वेन सह युध्यता कृष्णेन दानवानां वधे कृते शाल्वस्य मायायुद्धम् ‥ ‥ ‥ ‥	”
मायामयाहुकपरिचारकवाक्याद्वसुदेवं शाल्वेन हतं श्रुत्वापि मायेयमिति निश्चयः कृष्णस्य	२१
कृष्णे पुनर्युध्यति सौभस्य मायाविर्भावपूर्वकं शिलावर्षणादि ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२२
दारुकवाक्यं श्रुत्वा आग्नेयास्त्रेण सौभपाटनपूर्वकं कृष्णकृतश्चक्रेण शाल्ववधः ‥ ‥ ‥	”
एतदाख्यानकथनानंतरं युधिष्ठिरानुज्ञया सुभद्रासहितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम्‥ ‥	”
धृष्टद्युम्नादीनां स्वस्य पुरगमनानंतरं धर्मस्य द्वैतवनगमनोपक्रमः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
दुर्योधनादीन्निंदतां पांडवान्प्रत्यागतानां कुरुजांगलस्थपौराणामर्जुनवाक्यश्रवणोत्तरं निवृत्तिः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२३
भ्रात्रनुमतिपूर्वकं युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणैः सह निवासार्थं द्वैतवनगमनम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२४
द्वैतवने विहरतः पांडवान्प्रति मार्कंडेयागमनं युधिष्ठिरसंवादानंतरं तस्योत्तरद्दिग्गमनं च ‥	२५
संध्याकाले युधिष्ठिरं प्रति बकदाल्भ्योक्तिर्द्वैपायनादिकृता युधिष्ठिरप्रशंसा च ‥ ‥ ‥	२६
परितप्तया द्रौपद्या कौरवापराधस्मारणपूर्वकं कृतो युधिष्ठिरोपदेशः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२७
द्रौपद्या कथितः प्रल्हादबलिसंवादरूप इतिहासः	२८
युधिष्ठिरस्य क्रोधे दोषकथनपूर्वकं द्रौपद्युपदेशः काश्यपगीतगाथाकथनं च‥ ‥ ‥ ‥	२९
धर्माक्षेपेण युधिष्ठिरोपहासपूर्वकं द्रौपद्या कथितो विधातृचरितेतिहासः ‥ ‥ ‥ ‥	३०
द्रौपदीं प्रति युधिष्ठिरोपदेशः ‥ ‥ ‥ ‥	३१
युधिष्ठिरं प्रत्युक्तिरूपेण द्रौपद्या कृता कर्मप्रशंसा ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	३२
भीमकृता युधिष्ठिरभर्त्सना ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	३३
भीमं प्रति युधिष्ठिरकृतः प्रबोधः‥ ‥ ‥ ‥	३४
युधिष्ठिरक्रोधजननार्थं भीमवाक्यम् ‥ ‥	३५
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य दुर्योधनपक्षीयाणां प्रशंसोक्तिः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	३६
पांडवान्प्रत्यागतस्य व्यासस्य धर्मराजाय प्रतिस्मृतिनामकविद्यां दत्त्वांतर्धानम्‥ ‥ ‥	”
पांडवानां ब्राह्मणैः सह पुनः काम्यकवनगमनम्	”
एकांते युधिष्ठिरात्प्रतिस्मृतिविद्यां प्राप्य तदाज्ञया शस्त्रसंपादनार्थं प्रस्थितस्यार्जुनस्य ब्राह्मणाद्याशीर्ग्रहणपूर्वकमिंद्रकीलपर्वतगमनम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	३७
इंद्रकीले तपस्विरूपेणेंद्रं दृष्टवतोऽर्जुनस्येंद्राद्वरलाभानंतरमिंद्राज्ञया तपश्चरणम् ‥ ‥	”
४ कैरातपर्व	
विस्तरेणास्त्रप्राप्तिं शुश्रूषोर्जनमेजयस्य प्रश्नानंतरं वैशंपायनस्य तथा कथनम्‥ ‥ ‥	३८
अर्जुनस्येंद्रकीलगमनानंतरं स्वर्गात्पुष्पवृष्ट्यादिः	”
तपस्यंतमर्जुनं दृष्ट्वा महादेवसमीपं गतानां महर्षीणां महादेववाक्यश्रवणोत्तरं निवृत्तिः ‥	”
किरातवेषेणोमामहेश्वरयोरिंद्रकीलं प्रत्यागतयोः सतोः स्वसमीपागतं वराहरूपिणं मूकदानवं प्रत्यर्जुनोक्तिः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	३९
वराहवधोद्यतस्यार्जुनस्य किरातकृत आक्षेपः	”
उभाभ्यां समकालमेव बाणत्यागे कृते तद्बाणप्रहारेण राक्षसस्य प्राणवियोगः ‥ ‥ ‥	”
उभयोः संवादानंतरमर्जुनेन कृतः किरातं प्रति बाणप्रहारः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
उभयोर्युध्यतोः किरातकृतोर्जुनबाणग्रासः ‥	”
धनुष्कोट्या आकृष्य मुष्ट्या प्रहरत्यर्जुने किरातकृतो गांडीवग्रासः‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
खड्गेन प्रहरतोर्जुनस्य खड्गे भग्ने वृक्षादिना युद्धम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
बाहुयुद्धप्रसक्तस्यार्जुनस्य किरातेन पीडितस्य भूमौ पतनम्	”
महादेवं पूजयता ऽर्जुनेन स्वार्पितमाल्यानां किरातशिरसि दर्शनेन महादेवबुद्ध्या कृतं तत्पादवंदनम्	”
साक्षादुमामहेश्वरौ दृष्ट्वा ऽर्जुनेन कृतस्तत्स्तवः	”
तुष्टेन महादेवेन गांडिवादौ दत्ते महादेवं प्रत्यर्जुनस्य पाशुपतास्त्रप्राप्तिवरयाचनम्	४०
अर्जुनाय पाशुपतास्त्रं दत्त्वा तद्गात्रस्पर्शनपूर्वकं महादेवस्य प्रस्थानम्	”
इंद्रयमवरुणकुबेरेष्वर्जुनदर्शनार्थमागतेषु तेभ्य इंद्ररहितेभ्योर्जुनस्य दिव्यास्त्रप्राप्तिः	४१
अर्जुनं प्रतींद्रेण स्वर्गागमने प्रदिष्टे देवेषु स्वर्गं गतेषु लोकपालदर्शनेनार्जुनस्य संतोषः ..	”
५ इंद्रलोकाभिगमनपर्व	
इंद्रप्रेषितं मातलिसहितं रथमारुह्यार्जुनस्य स्वर्गतस्येंद्रपुरीदर्शनप्रवेशौ	४२
इंद्रेणालिंगनपूर्वकमर्जुने स्वासनउपवेशिते उभयोरग्रे महोत्सवादि	४३
अमरावतीनिवासपूर्वकमस्त्रशिक्षानंतरमिंद्राज्ञया चित्रसेनान्नृत्यादिशिक्षणम्	४४
अर्जुनं प्रति गमनार्थमिंद्रेण चित्रसेनद्वारा प्रेरि-	

विषयाः	अध्या०
ताया उर्वश्यास्तद्वाक्यांगीकरणम्	४५
वेषभूषादिकरणपूर्वकमर्जुनसमीपागताया उर्वश्या अर्जुनप्रत्याख्यानेन कुपिताया उर्वश्या अर्जुनं प्रति क्लीबत्वप्राप्तिशापः	४६
चित्रसेनादर्जुनस्योर्वशीशापवृत्तांतश्रवणोत्तरमयं शापोऽज्ञातवासे उपयोगाय भवेदितींद्रेण शापावसाने कथितेऽर्जुनस्य हर्षः ..	”
इंद्रलोकं गतस्य लोमशस्येंद्रासनगतमर्जुनं दृष्ट्वा चिंतयत इंद्रवाक्येनार्जुनवृत्तांतज्ञानम् ..	४७
इंद्राज्ञया पांडवान्प्रतींद्रसंदेशकथनार्थं लोमशस्य काम्यकवनगमनम्	”
इंद्रलोकगतमर्जुनवृत्तांतश्रवणोत्तरं संजयं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः	४८
संजयधृतराष्ट्रसंवादः	४९
जनमेजयवैशंपायनयोः पांडववर्तनविषयः संवादः	५०
संजयेन कृतं चारद्वारा श्रुतस्य कृष्णांगीकृतसारथ्यादिवृत्तांतस्य कथनम्	५१
धृष्टद्युम्नादिकृतं कृष्णसांत्वनं द्रौपदीसांत्वनं च	”
६ नलोपाख्यानपर्व	
वैशंपायनकथितोऽर्जुनरहितपांडवानां वृत्तांतः..	५२
पांडवान् प्रत्यागतस्य बृहदश्वस्य युधिष्ठिरेण संवादः	”

विषयाः	अध्या०
बृहदश्वकथितसविस्तरनलोपाख्यानारंभः ..	५३
नलवर्णनं बृहदश्वकृतं भीमराजाद्दमयंत्युत्पत्त्यादिकथनं च	”
नलेन संगतैर्हंसैर्नलसंवादानंतरं विदर्भनगरं गतैर्दमयंत्यग्रे कृतं नलवृत्तांतकथनम्	”
सखीद्वारा दमयंतीविरहकारणं ज्ञात्वा भीमेन कृतो दमयंतीस्वयंवरोद्योगः	५४
स्वर्गं गतान्नारदात्स्वयंवरवृत्तांतं श्रुत्वा आगतैरिंद्रयमवरुणाग्निभिः कृता पथि दृष्टस्य नलस्याग्रे दौत्यप्रार्थना	”
दौत्यमंगीकृत्य दमयंत्यग्रे गतस्य नलस्य दमयंत्या सह संवादः	५५
दमयंतीकथितमुपायं श्रुत्वा प्रत्यागतस्य नलस्य देवसमीपे दमयंतीवाक्यकथनम्	५६
स्वयंवरमंडपे राजादीनामागमनोत्तरं नलरूपधारणपूर्वकमिंद्रादीनां प्रवेशः	५७
पंचनलदर्शनेन मोहितया दमयंत्या कृतां प्रार्थनां श्रुतवतां देवानां स्वस्वरूपधारणम्	”
दमयंत्या नले वृते नलाय वरान् दत्त्वा देवेषु स्वर्गं गतेषु राजादीनामपि स्वस्वगृहगमनम्..	”
विवाहानंतरं स्वनगरं गत्वा दमयंत्या सह विहरतो नलाद्दमयंत्यां पुत्रकन्ययोरुत्प-	

विषयाः	अध्या०
तिः	”
स्वर्गगमनसमये द्वापरसहितेन कलिना देवानां संवादोत्तरं क्रुद्धस्य कलेर्द्वापरं प्रत्युक्तिः..	५८
छिद्रान्वेषणपूर्वकं निषधेषु वसतः कलेर्द्वादशवर्षानंतरं नले प्रवेशः	५९
कलिना कृतसंकेतेन पुष्करेणाहूतस्य पणपूर्वकं द्यूतेन क्रीडतो नलस्य पराजयः	५९
नलनिवारणार्थमागतानां पौरादीनां यत्नवैफल्येन निवृत्तिः	”
स्वयत्नवैफल्येन चिंताक्रांतया दमयंत्या कृतं वार्ष्णेयाख्यसूतद्वारा विदर्भान्प्रति स्वपुत्रकन्ययोः प्रेषणम्	६०
वार्ष्णेयस्य विदर्भगृहे नलपुत्रकन्ययोः स्थापनपूर्वकमयोध्यायामृतुपर्णगृहे वासः	”
द्यूते सर्वस्वापहारानंतरं पुष्करवाक्येन कुपितस्यैकवस्त्रस्य दमयंतीसहितस्य नलस्य पुरान्निर्गमनम्	६१
दमयंत्या सह वने वसता नलेन हिरण्यशकुनग्रहणार्थं तदुपर्याच्छादितं वस्त्रं गृहीत्वोत्पतितानां शकुनानां नलं प्रत्युक्तिः	”
नलदमयंतीसंवादः..	”
एकवस्त्रावृतयोर्नलदमयंत्योः रात्रौ सभाप्रवेशा-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नंतरं दमयंत्यां निद्रितायामर्धवस्त्रखंडनपूर्वकं वने दमयंतीं त्यक्त्वानलस्य गमनम्	६२
निद्रातो व्युथाय विलापपूर्वकं गच्छंत्या दमयंत्या अजगरकृतो ग्रासः	६३
अजगरग्रस्तदमयंतीविलापं श्रुत्वा गतेन व्याधेन कृतं दमयंतीमोचनम्	”
दमयंतीरूपदर्शनेन मोहितस्य बलात्कारं कुर्वतो व्याधस्य दमयंतीशापेन मृत्युः	”
वने विलापपूर्वकं भ्रमणं कुर्वत्या दमयंत्यास्तापसाश्रमप्रवेशः	६४
अभिवादनपूर्वकं तापसाग्रे स्ववृत्तांतं कथयित्वा- विलपंतीं दमयंतीमाश्वासयतामृषीणामाश्रमसहितानामंतर्धानम्	”
अंतर्धानदर्शनेन विस्मिताया अनेकपर्वतादिदर्शनपूर्वकं भ्रमंत्या दमयंत्या वणिक्समूहमध्ये प्रवेशः	”
वणिक्समीपे स्ववृत्तांतं कथयंत्या दमयंत्याः सार्थवाहेन संवादः	”
दमयंत्या सह गच्छतो मार्गे निविष्टस्य सार्थस्यार्धरात्रे वनगजैः कृतं मर्दनं	६५
पलायमानसार्थकोलाहलेन प्रतिबुद्धाया दमयंत्याः सार्थानां कोपवाक्यश्रवणेन पलाय-	

विषयाः	अध्या०
नम्	”
ब्राह्मणैः सह चेदिराजपुरं गताया दमयंत्या राजमातृप्रेषितया धात्र्या सह राजगृहप्रवेशादिपूर्वकं निवासः	”
दमयंतीं त्यक्त्वा वने भ्रमंतं दावाक्रांतवनगतार्तनादश्रवणेन वह्निं प्रविशंतं नलं प्रति कर्कोटकवाक्यम्	६६
कर्कोटकेन सह वह्नेर्निर्गत्य गच्छतो दशमे पदे कर्कोटकेन दंशनपूर्वकं विरूपितस्य नलस्य कर्कोटककृतं सांत्वपूर्वकं वासोयुगदानम् ..	”
ऋतुपर्णनगरगतस्य बाहुकेति स्वनामप्रख्यापयतो नलस्य ऋतुपर्णाज्ञया तद्गृहवासः ..	६७
रात्रौ विलपतो नलस्य जीवलेन संवादः	”
नलदमयंत्यन्वेषणार्थं भीमेन नानादिक्षु प्रेषितानां ब्राह्मणानां मध्यात्सुदेवस्य चेदिराजपुरगमनम्	६८
दमयंतीं दृष्ट्वा तर्कयतः सुदेवस्य दमयंतीं प्रति गमनसंभाषणानंतरं तं प्रति राजमातुरुक्तिः ..	”
राजमातृप्रेरितेन सुदेवेन दमयंतीवृत्ते कथिते भ्रूमध्यस्थपिप्लुदर्शनेन राजमातुर्दमयंतीप्रत्यभिज्ञा	६९
प्रणामपुरःसरं दमयंतीप्रार्थनया राजमात्रा प्र-	

विषयाः	अध्या०
स्थापिताया दमयंत्याः सुदेवेन सह विदर्भनगरप्रवेशः	६९
दमयंतीप्रेरितया तन्मात्रा प्रेरितेन भीमेन कृतं नलान्वेषणाय ब्राह्मणनियोजनम्	”
नियुक्तानां ब्राह्मणानां दमयंतीतो नलं प्रति वक्तव्यान् (क्वनुत्वमित्यादीन्) सप्तश्लोकान् श्रुत्वा नलान्वेषणाय गमनम्	”
ऋतुपर्णनगरगतेन पर्णादनाम्ना ब्राह्मणेन बाहुकाग्रे दमयंतीकथितश्लोकपठनानंतरं बाहुकात्तदुत्तरभूतान् (वैषम्यमपीत्यादीन्) पंचश्लोकान् श्रुत्वा दमयंत्यग्रे कृतं तत्कथनम्	७०
मात्रनुज्ञया दमयंतीप्रेरितेन सुदेवेन कृतमृतुपर्णराजनिकटे पुनर्भाविदमयंतीस्वयंवरकथनम्	”
ऋतुपर्णाज्ञयैकेन दिवसेन विदर्भनगरगमनं स्वीकुर्वता बाहुकेन योजिते रथे ऋतुपर्णारोहणादि	७१
अश्वगतिदर्शनेन विस्मितस्यर्तुपर्णस्य बाहुकविषये तर्कः	”
वेगेन गच्छतो रथात्पतितोत्तरीयदर्शनानंतरं तद्ग्रहणविषये नलर्तुपर्णसंवादः	७२

विषयाः	अध्या०
मध्येमार्गं दृष्टस्य बिभीतकस्य फलपत्रादिगणने ऋतुपर्णेन कथिते सति रथस्थापनपूर्वकं वृक्षच्छेदनेन फलपत्रादि गणयतो नलस्य विस्मयेन ऋतुपर्णं प्रत्युक्तिः	७२
परस्परविद्याविनिमयेन ऋतुपर्णान्नलस्याक्षविद्याप्राप्तिः	”
लब्धाक्षविद्यस्य नलस्य शरीरान्निर्गतस्य नलक्षमापनपूर्वकं बिभीतकप्रविष्टस्य कलेर्नलरथारोहणादनंतरं स्वगृहगमनम्	”
सायाह्ने विदर्भनगरं प्रविशतो ऋतुपर्णस्य रथध्वनिश्रवणेन नलबुद्ध्या तद्दर्शनार्थं दमयंत्या हर्म्यारोहणम्	७३
ऋतुपर्णादिषु रथादवरूढेषु रथस्थापनादिकुर्वंतं बाहुकं दृष्टवत्या दमयंत्याश्चितोत्पत्तिः ..	”
दमयंत्याज्ञया बाहुकसमीपं गतवत्याः केशिन्या बाहुकेन संवादः	७४
बाहुकाग्रे कथिताया दमयंतीगाथायाः शोकपूर्वकं बाहुकेन दत्तमुत्तरं श्रुत्वा आगतया केशिन्या कृतं दमयंत्यग्रे तत्कथनम् ..	”
रिक्तघटादिदानरूपनलपरीक्षोपायकथनपूर्वकं पुनर्बाहुकाग्रे केशिनीप्रेषणम्	७५
पुनः केशिन्या नलवृत्ते कथिते नलपक्वं मांसमा-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नाग्य तद्भक्षणेन दमयंत्या कृतं परीक्षणम्	”
दमयंत्या प्रेषितौ कन्यापुत्रौ दृष्ट्वा रुदतो नलस्य केशिनीं प्रत्युक्तिः	”
केशिन्या कथितं कन्यापुत्रदर्शनोत्तरं जायमानं नलविकारं श्रुत्वा दमयंत्या मातृद्वारा प्रार्थितस्य भीमस्याज्ञया नलस्य स्वसमीपानयनम्	७६
परस्परं दर्शनोत्तरमुभयोः परस्पराक्षेपवाक्यानि	”
दमयंत्यां नलानुनयं कुर्वत्यामाकाशगतवायुवाक्यश्रवणेन पुष्पवृष्टिदर्शनेन च नलस्य दमयंतीदोषशंकानिरासः	”
कर्कोटकदत्तवस्त्रपरिधानेन स्वरूपं प्राप्ते नले दमयंतीनलयोःपरस्परालिंगनादि	”
दमयंतीमात्रा नलदमयंतीवृत्तांते कथिते भीमाज्ञया नलस्य तद्गृहवासः	”
भीमराजसमीपं गत्वाभिवादयतोर्नलदमयंत्योर्भीमकृतमाश्वासनपुरःसरं स्वपुरे महोत्सवादि	७७
नलवृत्तांतं श्रुत्वा नलं क्षमापयंतमृतुपर्णं प्रति नलवाक्यम्	”
नलेन दत्तामश्वहृदयविद्यां गृहीत्वा ऋतुपर्णेन कृतं स्वदेशगमनम्	”
भीमानुज्ञया स्वदेशं गतस्य नलस्य पुष्करेण सह द्यूतक्रीडा	७८
द्यूतजिते पुष्करे नलाभिवादनपूर्वकं स्वपुरं गते नलेन स्वपुरमागत्य कृतं पौरसांत्वनम्	”
दमयंत्यानयनपूर्वकं नलस्य स्वराज्यपालनम्	७९
युधिष्ठिरायाक्षविद्यामश्वविद्यां च दत्त्वा बृहदश्वे गतेऽर्जुनतपःश्रवणेन युधिष्ठिरस्य शोकादि	”
७ तीर्थयात्रा पर्व	
अर्जुनगमनानंतरं द्रौपदीभीमनकुलसहदेवैः कृतमर्जुनानुशोचनम्	८०
अर्जुनोत्सुकभ्रात्रादिदर्शनेन चिंताक्रांतस्य युधिष्ठिरस्य नारददर्शनम्	८१
अभ्युत्थानादिना सत्कृतेन नारदेन कृतं तीर्थफलजिज्ञासुं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मपुलस्त्यसमागमादिकथनम्	”
तीर्थयात्राफलविषये भीष्मस्य प्रश्ने पुलस्त्यकृतं तत्कथनम्	८२
पुष्करप्रभृतिस्थाणुतीर्थांततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
नर्मदाप्रभृतिसरस्वतीसंगमांततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
कुरुक्षेत्रगमनादिफलकथनम्	८३
रामह्रदगमनफलं तत्प्रसंगेन रुधिरेण पितृतर्पणादिपरशुरामवृत्तकथनम्	”
वंशमूलादिसप्तसारस्वतांततीर्थगमनादिफलं तत्प्रसंगेन कुशाक्षतकरात् शाकरसस्रवणादिमंकणकर्षिवृत्तांतकथम्	”
औशनसतीर्थप्रभृतिकन्याश्रमांतगमनादिफलकथनम्	”
सन्निहतीतीर्थगमनादिफलकथनं तत्प्रसंगेन कुरुक्षेत्रप्रशंसा च	”
धर्मतीर्थप्रभृतिरथावर्ताद्यारोहणांतफलकथनम्	८४
गंगाद्वारादिवैतसिकाद्यंततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
नैमिषक्षेत्रगमनप्रभृतिवाराणस्यादिगमनांतफलकथनम्	”
गयातीर्थादिचंपाद्यंततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
संवेद्यादिश्रीपर्वतांतगमनादिफलकथनम्	८५
ऋषभपर्वतादिप्रभृतिवेणानद्यंतगमनादिफलकथनम्	”
गोदावर्यादिनदीप्रभृतिप्रयागांततीर्थनमनादिफलकथनम्	”
युगभेदेन पुण्यतीर्थकथनम्	”
भीष्मं प्रत्युपदिशतः पुलस्त्यस्यांतर्धानं युधिष्ठिरं प्रति कथयतो नारदस्यचांतर्धानम्	”
धौम्यं प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	८६
उत्सुकपांडवाश्वासनपूर्वकं धौम्यकृतं पूर्वदिगवस्थिततीर्थकथनम्	८७
दक्षिणदिगवस्थिततीर्थकथनम्	८८
पश्चिमदिग्गततीर्थकथनम्	८९
उत्तरदिग्गततीर्थकथनम्	९०
धौम्ये भाषमाणेऽकस्मादागतस्य युधिष्ठिरसत्कृतस्य लोमशस्य धर्माग्रे स्वागमनकारणकथनम्	९१
लोमशकृतमर्जुनस्यास्त्रप्राप्त्यादिकथनपूर्वकमिंद्रसंदेशकथनम्	”
अर्जुनसंदेशकथनानंतरं लोमशकृतेनोपदेशेन युधिष्ठिरयात्राप्रवृत्तिः	९२
युधिष्ठिराज्ञया पौरादीनां हस्तिनापुरगमनम्	”
वनवासिब्राह्मणैः सह गमने प्रार्थिते युधिष्ठिरेण तस्मिन्नंगीकृते व्यासादीनामागमनम्	९३
ऋष्युपदिष्टव्रताचरणपूर्वकमृषिसहितानां पांडवानां तीर्थयात्रार्थं पूर्वदिग्गमनम्	”
युधिष्ठिरलोमशयोः प्रश्नप्रत्युत्तरे	९४
पांडवानां नैमिषारण्यगमनोत्तरं गयशिरःपर्वतगमनम्	९५
तत्राक्षय्यवटे वसतां चातुर्मास्येन यजतां पांडवानामग्रे शमठकृतं गययज्ञकथनम्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
अगस्त्याश्रमगमनानंतरं दुर्जयायां वसतो युधिष्ठिरस्य लोमशं प्रति वातापिहननविषयः प्रश्नः	९६
उत्तरं ददतो लोमशस्य ब्राह्मणहननादिवातापील्वलवृत्तकथनम्	”
स्वपितृप्रेरितेनागस्त्येन स्वार्थनिर्मितायाः स्त्रिया विदर्भराजाय कृतं दानम्	”
अगस्त्यदत्तायाःस्वगृहे उत्पन्नाया लोपामुद्रानाम्न्याः कन्यकाया यौवनं दृष्टवतो विदर्भस्य चिंता	”
विदर्भराजसमीपे भार्यार्थं लोपामुद्रां याचतेऽगस्त्याय स्वदुहितृवाक्याद्विदर्भेण कृतं लोपामुद्रादानम्	९७
पतिवाक्याद्वल्कलादिधृतवत्या लोपामुद्रया सहागस्त्यस्य तपश्चरणम्	”
ऋतुस्नातां लोपामुद्रामाह्वयतोऽगस्त्यस्य लोपामुद्रया संवादः	”
भिक्षार्थं श्रुतर्वराजसमीपं गतस्यागस्त्यस्य तत्पूर्णायव्ययदर्शनेन याचनयोग्योऽयं न भवतीति निश्चयपूर्वकं श्रुतर्वणा सह ब्रध्नश्वसमोपगमनम्	९८
तस्याप्यायव्ययशोधनाद्यनंतरं तेन श्रुतर्वणा च सह त्रसदस्युं प्रत्यगस्त्यगमनम्	”
तस्यापि तथैवायव्ययदर्शनेन चिंताक्रांतस्यागस्त्यस्य नृपाणां वाक्येन तैः सहेल्वलसमीपगमनम्	”
इल्वलेन सत्कारपूर्वकमातिथ्याय संस्कृतं मेषरूपं वातापिं दृष्ट्वा चिंतयतां नृपाणामगस्त्यकृतं सांत्वनम्	९९
भोजनानंतरमगस्त्यभक्षितं वातापिमाह्वयंतमिल्वलं प्रत्यगस्त्यवाक्यम्	”
भीतस्येल्वलस्यागमनकारणप्रश्नोत्तरमगस्त्यस्येल्वलं प्रति धनयाचनम्	”
आश्रमे धनानयनादनंतरं संतुष्टया लोपामुद्रया सहागस्त्यस्य संवादः	”
तया संगतादगस्त्याद्दृढदस्युनामकपुत्रोत्पत्तिस्तस्यैवेध्मवाहनामप्राप्तिः	”
पांडवानां भृगुतीर्थस्नानानंतरं युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन लोमशकथितो जामदग्न्यतेजोभंगादिवृत्तांतः	”
पुनरगस्त्यचरितशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्नानुरोधेन तत्कथनप्रसंगेन लोमशकथितः कालकेयगणवृत्तांतः	१००
कालकेयसहितवृत्रोपद्रुतानां देवानां ब्रह्मलोकगतानां ब्रह्माज्ञया दधीचाश्रमगमनम् ..	”
देवैः प्रणामपूर्वकं दधीचाग्रे तदस्थियाचने कृते तदंगीकृत्य दधीचेन कृतः स्वप्राणत्यागः ..	”
देवसमर्पितैर्दधीचास्थिभिर्विश्वकर्मणा निर्मितस्य वज्रस्येंद्रेण कृतं ग्रहणम्	”
वृत्रेण युध्यता नारायणकृतबलाधानेनेंद्रेण कृतो वज्रेण वृत्रवधः	१०१
असुरान्मारयत्सु देवेषु भयात्समुद्रप्रविष्टानां कालकेयानां जगद्विनाशविचारः	”
समुद्रान्निर्गत्य रात्रौ मुन्यादिहननपूर्वकं जगत्क्षयं कुर्वत्सु कालकेयेषु देवैर्विष्णुसमीपं गत्वा कृतो विष्णुस्तवस्तत्प्रार्थना च	१०२
विष्णोः सकाशात्कालेयवधार्थं समुद्रशोषणोपायं श्रुत्वागस्त्याश्रममागतैर्देवैः कृतोगस्त्यस्तवः	१०३
अगस्त्यस्तवप्रसंगागतविंध्यवृत्तांतविषये युधिष्ठिरप्रश्ने लोमशकथितोगस्त्यवृत्तांतः	१०४
कालेयवधार्थं देवैः समुद्रपानप्रार्थनायां कृतायां तदंगीकारपूर्वकं देवैः सहागस्त्यस्य समुद्रतीरगमनम्	”
अगस्त्यकृतसमुद्रशोषणानंतरं देवहतावशिष्टानां कालकेयानां पातालप्रवेशः	१०५
स्तवनपूर्वकं देवैः पुनः समुद्रपूरणे प्रार्थितेऽगस्त्यस्य देवान्प्रत्युपायांतरचिंतनाज्ञा	”
विष्णुना सह ब्रह्मसमीपं गतानां देवानां समुद्रपूरणविषये विचारः	”
भगीरथात्समुद्रपूरणं कालांतरे भविष्यतीति पितामहवाक्यश्रवणोत्तरं देवानां स्वस्थानगमनम्	१०६
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन लोमशकथितं सगराख्यानम्	”
पत्नीद्वयसहितस्य कैलासे तपस्यतः सगरस्य महादेवादेकपत्न्यां षष्टिसहस्रपुत्रोत्पत्तिवरलाभोऽपरपत्न्यामेकपुत्रोत्पत्तिवरलाभश्च	”
वैदर्भीनामकपत्न्यामलाबुप्रसवे शैब्यायामेकपुत्रप्रसवेऽलाबुंत्यक्तुमुद्यतं सगरं प्रत्याकाशवाणी	”
आकाशवाणीश्रवणोत्तरमलाबुबीजेभ्यः पृथक्कृत्य घृतकुंभनिहितेभ्यः षष्टिसहस्रपुत्रोत्पत्तिः	१०७
सगरपुत्रोपद्रुतानां लोकानां देवसहितानां ब्रह्माणं प्रति शरणगमनं ब्रह्मवाक्यश्रवणोत्तरं यथास्थानगमनं च	”
अश्वमेधदीक्षानंतरं सगरेण मोचितस्याश्वस्य	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
निस्तोयसमुद्रेऽतर्धानम्	”
अश्वान्वेषणं कुर्वतां समुद्रबिलखननेन पातालप्रविष्टानां सगरपुत्राणां कपिलक्रोधदृष्ट्या दहनम्	”
नारदाद्भस्मीभूतपुत्रश्रवणानंतरं सगरस्यांशुमंतं पौत्रं प्रति वाक्यम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नोत्तरं लोमशकथितोऽसमंजोवृत्तांतः	”
सगरवाक्यान्निर्गत्य कपिलसमीपं गतस्य कपिलाद्वरलाभपूर्वकमश्वेन सहितस्यांशुमत आगमनानंतरं सगरयज्ञसमाप्तिः	”
राज्यं शासतोंशुमतः सकाशाद्दिलीपनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
राज्यं प्राप्य गंगावतरणार्थं यत्नं कुर्वता दिलीपेन कृतो भगीरथस्य स्वपुत्रस्य राज्याभिषेकः	”
गंगावतरणार्थं हिमालये तपस्यतो भगीरथस्य सहस्रवर्षानंतरं गंगावाक्यात्कैलासे महादेवतोषणार्थं तपः	१०८
संतुष्टस्य महादेवस्याग्रे भगीरथकृतं गंगावतरणवेगसहनरूपवरप्रार्थनम्	”
भगीरथप्रार्थनमंगीकृत्य महादेवे हिमालयमागते भगीरथप्रार्थनया गंगाया महादेवशिरस्यवतीर्णाया भगीरथेन सह समुद्रगमनादि ..	१०९
पांडवानां हेमकूटपर्वतगमनानंतरं लोमशकृतमृषभमुनिवृत्तांतकथनपूर्वकं पर्वतवृत्तांतकथनम्	११०
पांडवानां कौशिकीनदीगमनं लोमशकथितः कौशिक्यादिवृत्तांतः	”
ऋष्यशृंगचरितश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	”
उर्वशीदर्शनात्सरोवरे पतितेन विभांडकमुनिरेतसा सहितं जलं पीतवत्यां गर्भिण्यां मृग्यामृष्यशृंगोत्पत्तिः	”
अंगराजस्य लोमपादाख्यस्य वृत्तांतः..	”
ब्राह्मणवाक्याल्लोमपादेन ऋष्यशृंगानयनार्थं नियोजिताया वेश्यायाः स्त्रीभिः सह वनगमनम्	”
नौकाश्रमादिरचनानंतरं वेश्याप्रेषितया वेश्यया सह ऋष्यशृंगसंवादः	१११
ऋष्यशृंगाय भक्ष्यादि दत्त्वा वेश्यायां गतायां चिंताक्रांतं तं प्रत्याश्रमागतस्य विभांडकस्योक्तिः	”
विभांडकं प्रत्यृष्यशृंगकथितं वेश्याचरितादि ..	११२
ऋष्यशृंगमुपदिश्य वेश्यां मृगयतोपि तामनुपलभ्य परावृत्तस्य विभांडकस्य फलानयनार्थं वनगमनम्	११३
एतदंतरे पुनरागतया वेश्यया सहर्ष्यशृंगस्यांगदेशगमनम्	”
अंतःपुरं प्रविष्टाय ऋष्यशृंगाय लोमपादेन कृतं स्वकन्यायाः शांताया दानम्	”
फलान्यादायाश्रमागतस्य क्रुद्धस्य विभांडकस्यांगानागच्छतश्चंपापरिसरवर्तिघोषेषु निवसतो घोषवासिभिः संवादः	”
अंगराजपुरं प्रविश्य पुत्रं स्नुषां च दृष्ट्वा शांतकोपस्य विभांडकस्य पुत्रं प्रत्यादेशः	”
पित्राज्ञाकरणपूर्वकमृष्यशृंगस्य शांतया सहस्वाश्रमगमनम्	”
पांडवानां वैतरणीस्नानाद्यनंतरं लोमशकृतस्वस्त्ययनस्य युधिष्ठिरस्य महेंद्राचलवासः..	११४
महेंद्राचले परशुरामानुचराकृतव्रणेन युधिष्ठिरस्य संवादोकृतव्रणकृतं जामदग्न्यचरितकथनं च	११५
कार्तवीर्यार्जुनवृत्तांतः	”
कार्तवीर्योपद्रुतैः स्वसमीपागतैर्देवैः सह कार्तवीर्यवधविचारं कृतवतो विष्णोर्बदरीगमनम्	” ”
गाधिराजकन्यां वरीतुमागतस्यर्चीकस्य गाधिकथितकन्याशुल्कदानस्वीकारः	”
कन्याशुल्कदानार्थं याचिताद्वरुणात्सहस्रसंख्यान् श्यामकर्णानानीय कन्याशुल्कार्थं दत्तवतऋचीकस्य गाधिकन्यया सह विवाहः	”
विवाहानंतरमागतस्य भृगोर्वरदानेनर्चीकभार्यायां जमदग्न्युत्पत्तिः	”
जमदग्निनोढायां प्रसेनजिद्राजकन्यायां रेणुकायां तस्मात्पंचपुत्रोत्पत्तिः	११६
सरसि स्नानार्थं गतायास्तत्र चित्ररथगंधर्वदर्शनेनांभसि क्लिन्नाया आश्रमागताया रेणुकाया जमदग्निकृतं भर्त्सनादि	”
मातृहननार्थं जमदग्निकृतामाज्ञामनंगीकुर्वतश्चतुरः पुत्रान्प्रति जमदग्निशापः	”
स्वाज्ञया मातृशिरश्छिंदतः परशुरामस्य जमदग्निवरप्रदानम्..	”
जमदग्न्याश्रममागतेन कार्तवीर्येण होमधेनुहरणे कृते जमदग्निवाक्यात्कुपितेन परशुरामेण कृतो बाहुच्छेदनपूर्वकं कार्तवीर्यवधः ..	”
परशुरामरहितमाश्रममागत्य कार्तवीर्यपुत्रैर्जमदग्नौ हतेऽनंतरमाश्रमागतस्य परशुरामस्य मृतपितृदर्शनम्	”
क्षत्रविनाशप्रतिज्ञापूर्वकं निःक्षत्रां पृथिवीं कृत्वा	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
यज्ञे परशुरामेण कृतं कश्यपाय पृथ्वीदानादि	११७
परशुरामदर्शनोत्तरं युधिष्ठिरस्य दक्षिणदिशि प्रस्थानम्	”
युधिष्ठिरस्य प्रशस्तां नदीमारभ्य शूर्पारकपर्यंतं गच्छतः प्रभासतीर्थगमनम्	११८
प्रभासतीर्थे गतस्य युधिष्ठिरस्य वृष्णिभिः समागमादि	”
जनमेजयवैशंपायनयोः प्रश्नोत्तरे	११९
कृष्णं प्रति बलरामोक्तिः	”
सात्यकिकृष्णयुधिष्ठिरभाषणानंतरं वृष्णिषु गतेषु युधिष्ठिरस्य पयोष्णीगमनम्	१२०
पांडवानां पयोष्णीस्नानाद्यनंतरं लोमशकथितवैदूर्यपर्वतादिदर्शनफलकथनप्रसंगेन लोमशं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः	१२१
लोमशकथितं सौकन्याख्यानं तत्र च्यवनस्य तपस्याकथनम्	१२२
तत्र सरसि क्रीडार्थं स्त्रीभिः सहागतेशर्यातिराजे तत्कन्यया सुकन्यया कृतं वल्मीकस्थस्य च्यवनस्य चक्षुर्भेदनादि	”
भार्गवक्रोधात्सर्वेषां मूत्रपुरीषरोधे जाते सुकन्यावाक्याच्छर्यातेर्वल्मीकसमीपगमनादि	”
च्यवनवाक्याच्छर्यातिना दत्तया सुकन्यया सह च्यवनस्य विवाहः	”
अश्विनीकुमारयोः सुकन्यादर्शनानंतरं तया सह संवादः	१२३
अश्विनीकुमारयोश्च्यवनेन सह सरसि निमज्ज्योत्थितयोः सतोः समानरूपाणां त्रयाणां मध्यात्सुकन्यया कृतं स्वभर्तृवरणम्	”
अश्विनीकुमारयोर्हृष्टच्यवनवाक्यश्रवणानंतरं स्वर्गगमनम्	”
तरुणं च्यवनं द्रष्टुमागतस्य शर्यातेश्च्यवनवाक्याद्यज्ञकरणम्	१२४
अश्विनीकुमारयोरर्थे सोमग्रहं गृहीतवति च्यवने कोपाद्वज्रप्रहारं कर्तुमुद्यतस्येंद्रस्य च्यवनकृतं बाहुस्तंभनम्	”
इंद्रमारणार्थं च्यवनेन होमे कृते यज्ञकुंडान्मदनामकासुरोत्पत्त्यादि	”
मदासुरभीतेंद्रप्रार्थनया च्यवनकृतेंद्रमोचनादि	१२५
लोमशकृतं चंद्रमस्तीर्थवृत्तांतकथनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं लोमशकथितं मांधातृचरितम्	१२६
भृग्वाश्रमगतेन युवनाश्वेन कृतमृषिभिः पुत्रेष्टिं कृत्वा स्थापितजलकुंभस्थजलपानम्	”
जलपानेन सगर्भस्य युवनाश्वस्य वामपार्श्वभेदनपुरःसरं पुत्रनिर्गमनम्	”
इंद्रादिभिरागत्य कृतं मांधातेति नामकरणं मांधातृवृत्तांतश्च	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं लोमशकृतं जंतूपाख्यानप्रसंगेन सोमकवृत्तांतकथनम्	१२७
वृद्धावस्थायां जातस्य जंतुनामकपुत्रस्य यजनविषयक ऋत्विक्सोमकसंवादः	”
जंतुयजनात्सोमकस्य पुत्रशतोत्पत्तिः	१२८
पूर्वं परलोकं गतस्य सोमकगुरोर्नरकगमनानंतरं तत्र गतस्य सोमकस्यापि धर्मराजेन संवादानंतरं नरकवासादि	”
सोमकाश्रमवासफलकथनम्	”
प्रजापत्यादियज्ञस्थानादिवृत्तांतकथनानंतरं पांडवानां प्लक्षतीर्थे स्नानं युधिष्ठिरं प्रति लोमशवाक्यं च	१२९
सरस्वतीनद्याद्युपजलांततीर्थकथनानंतरं श्येनकपोतीयवृत्तांतकथनं तत्रोशीनरं प्रति कपोतस्य शरणगमनम्	१३०
कपोतार्थं श्येनवाक्यात्स्वमांसं दत्तवंतमुशीनरं प्रति श्येनस्योक्तिः	१३१
श्वेतकेत्वाश्रमादिकथनप्रसंगे लोमशकथितोऽष्टावक्रवृत्तांतः	१३२
उद्दालकस्य स्वशिष्याय कहोडाय स्वकन्यादानम्	”
शिष्यसमीपे पत्नीगर्भस्थेन बालकेनाक्षिप्तस्य कहोडस्य गर्भस्थबालकाय शापदानम्	”
वित्तार्जनार्थं कहोडे जनकसमीपं गतेऽष्टावक्रस्योत्पत्तिः	”
मातुःसकाशात्पितृवृत्तांतं श्रुतवतोऽष्टावक्रस्य मातुलेन श्वेतकेतुना सह जनकनगरगमनम्	”
मार्गविषयेऽष्टावक्रजनकसंवादः	१३३
द्वारपालाष्टवक्रयोः संवादः	”
राजानं प्रत्यष्टावक्रवाक्यम्	”
जनकाष्टावक्रयोः प्रश्नोत्तरादि	”
बंद्यष्टावक्रयोर्विवदमानयोरष्टावक्रकृतो बंदिपराजयः	१३४
अष्टावक्रादीनामुक्त्यनंतरं जनकसमीपे मज्जितब्राह्मणानामुत्थानम्	”
बंदिनः सागरप्रवेशानंतरं श्वेतकेतुना सहाष्टावक्रस्य स्वाश्रमगमनादि	”
लोमशकृतं समंगादिवृत्तांतकथनं तत्प्रसंगेन युधिष्ठिरप्रश्नश्च	१३५
यवक्रीतोपाख्यानकथनप्रसंगेन भरद्वाजरैभ्ययोर्वृत्तांतकथनम्	”
भरद्वाजपुत्रस्य यवक्रीतस्यानुतापपूर्वकं वेदप्रा-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
स्पर्थं तपस्यत इंद्रेण संवादः	”
वृद्धब्राह्मणरूपेण वालुकामुष्टिभिर्गंगायां सेतुकरणव्यापारं कुर्वतेंद्रेण सह यवक्रीतस्य संवादः	”
इंद्राद्वरलाभानंतरं यवक्रीतस्य पितृसमीपगमनम्	”
भरद्वाजेन यवक्रीतं प्रति कथितो वालधिनामकमुनिवृत्तांतः	”
यवक्रीतकृतः पितृवाक्यांगीकारः	”
रैभ्याश्रमं गत्वा यवक्रीतेन कृतं तत्स्नुषाधर्षणम्	१३६
स्नुषावृत्तांतश्रवणानंतरं क्रुद्धेन रैभ्येण कृतं यवक्रीतवधार्थं कृत्यानिर्माणम्	”
कृत्यारूपस्य रक्षसो यवक्रीतहननं कृत्वा रैभ्यं प्रति पुनर्गमनम्	”
रैभ्यनिर्मितेन राक्षसेन यवक्रीते हते सत्याश्रमागतेन भरद्वाजेन गृहपालात्तद्वृत्तांतश्रवणोत्तरं विलापपूर्वकं कृतौ पुत्रदहनवह्निप्रवेशौ	१३७
बृहद्युम्नयज्ञे साहाय्यार्थं पित्राज्ञया अर्वावसुपरावस्वोर्गमनम्	१३८
एकस्मिन् दिने स्वभार्यादर्शनार्थं रात्रावागतेन परावसुना कृतो मृगाजिनसंवृतस्य पितुर्मृगभ्रमेण वधः	”

विषयाः	अध्या०
परावसुवाक्यादर्वावसुना कृतं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्ताचरणम्	”
परावसुवाक्यात्सुद्युम्नेन यज्ञदर्शनान्निवारितस्यार्वावसोर्वने तपश्चरणम्	”
तपसा तुष्टान्देवान्प्रत्यर्वावसो रैभ्यभरद्वाजयवक्रीतप्रत्युज्जीवनप्रार्थना	”
देववरदानाद्रैभ्यादीनां जीवनानंतरं देवानां स्वर्गगमनम्	”
लोमशकृततीर्थवृत्तांतकथनानंतरं युधिष्ठिरोक्तिः	१३९
युधिष्ठिरभीमद्रौपदीनामुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं पांडवानां सुबाहुदेशगमनादि	१४०
भीमादीन् प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	१४१
लोमशोक्त्यनुरोधेन गच्छतां पांडवानां नरकासुरास्थिदर्शनम्	१४२
लोमशकथितो नरकासुरवृत्तांतः	”
लोमशकथितो वराहवृत्तांतः	”
पांडवानां गंधमादनप्रवेशसमये चंडवातादिवर्णनम्	१४३
मोहिताया द्रौपद्या नकुलेन धारणे कृते युधिष्ठिरकृतं द्रौपदीसमाश्वासनम्	१४४
युधिष्ठिरे शोचति धौम्यप्रभृतीनामागमनोत्तरं युधिष्ठिराज्ञया भीमेन स्मृतस्य घटोत्कचस्य	

विषयाः	अध्या०
भीमसमीपागमनसंभाषणे	”
युधिष्ठिरवाक्याद्भीमेनादिष्टेन घटोत्कचेन कृतं द्रौपद्यादीनां वहनम्	१४५
पांडवानां नानाविधप्रदेशदर्शनपूर्वकं गंधमादने वासः	”
वाय्वानीतं दिव्यपद्मं दृष्ट्वा द्रौपद्या प्रार्थितस्य भीमस्य पद्मानयनार्थं गमनादि	१४६
पथि गजादिमर्दनपूर्वकं गच्छतो भीमस्य स्वर्गमार्गं रुद्ध्वा स्थितस्य हनूमतो दर्शनम्	”
सिंहनादं कुर्वंतं भीमं प्रति हनुमदुक्तिः	”
भीमहनुमत्संवादमध्ये भीमं प्रति को हनुमानिति हनुमत्प्रश्ने भीमस्योत्तरम्	१४७
मत्पुच्छमुत्सार्य गंतव्यमिति हनुमतोक्ते पुच्छमुत्सारयितुमशक्नुवतो भीमस्य प्रणामपूर्वकं हनुमंतं प्रत्युक्तिः	”
हनूमतो भीमं प्रति स्ववृत्तकथनं तत्रैव रामवृत्तांतकथनारंभः	”
रामाद्दूरप्राप्त्यादिकथनानंतरं भीमं प्रति हनुमत उपदेशः	१४८
समुद्रोल्लंघनसामयिकरूपदर्शनार्थं प्रार्थितवंतं भीमं प्रति हनुमद्वाक्यम्	१४९
भीमेन युगसंख्यादिविषये प्रश्ने कृते हनुमत उत्त-	

विषयाः	अध्या०
रम्	”
पूर्वरूपदर्शनार्थं पुनर्भीमप्रार्थनया हनुमता दर्शितं पूर्वरूपं दृष्ट्वा विस्मितस्य भीमस्य हनुमता संवादः	१५०
सौगंधिकवनमार्गं प्रदर्श्य हनूमता कृतो भीमं प्रत्युपदेशः	”
पूर्वरूपोपसंहारानंतरं हनूमतो भीमं प्रति वरयाचनाज्ञा	१५१
भीमानुनयेन भीमसिंहनादबृंहणप्रतिज्ञामर्जुनध्वजस्थितिसमये शत्रुप्राणहरध्वनिकरणप्रतिज्ञां च कृतवतो हनूमतोऽतर्धानम्	”
गंधमादने नानाविधाश्चर्यदर्शनपूर्वकमटतो भीमस्यापराह्णे सौगंधिकवनदर्शनम्	१५२
सौगंधिकसरोरक्षकक्रोधवशनामकराक्षसानां भीमं प्रति प्रश्नः	१५३
भीमस्योत्तरं श्रुतवद्भीराक्षसैः सौगंधिकार्थं कुबेरं याचस्वेत्युपदिष्टे सति भीमकृतस्तदनादरः	१५४
निवारयतो राक्षसान् गदाप्रहारेण हत्वा स्नानपानपूर्वकं भीमेन कृतं पुष्करिणीतः पद्माहरणम्	”
हतशेषैराक्षसैः कुबेरसमीपं गत्वा भीमवृत्ते निवे-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दिते कुबेरात्पद्माहरणानुज्ञामुपलब्धवतां राक्षसानां भीमसमीपागमनम्	”
एतदवसरे प्रचंडवाय्वाद्युत्पातदर्शनेन चिंतयतो युधिष्ठिरस्य भीममपश्यतो द्रौपदीं प्रति प्रश्नः	१५५
द्रौपद्याः सकाशात्सौगंधिकाहरणाय प्रस्थितं भीमं श्रुत्वा सर्वैः सह युधिष्ठिरस्य सौगंधिकसरोगमनं भीमदर्शनं च	”
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्यैतादृशसाहसकरणनिषेधोपदेशः	”
भ्रातॄन्प्रति कृततीर्थकर्माणि कथयतो युधिष्ठिरस्याकाशवाणीश्रवणम्	१५६
धौम्योपदेशेन युधिष्ठिरादीनां पुनर्नरनारायणाश्रमगमनम्	”
८ जटासुरवधपर्व.	
कपटब्राह्मणवेषेण जटासुरस्य युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम्	१५७
कपटेन शस्त्राण्याहृत्य द्रौपद्यादीन् हरतो जटासुरस्य युधिष्ठिरकृतं भर्त्सनम्	”
जटासुरं प्रति सहदेवे वदति सत्यागतस्य भीमस्य जटासुरेण युद्धम्	”
भीमजटासुरयोर्बाहुयुद्धाद्यनंतरं भीमेन कृतो जटासुरवधः	”
९ यक्षयुद्धपर्व.	
नरनारायणाश्रमोषितस्य युधिष्ठिरस्य भ्रातृभिः सह विचारानंतरं ब्राह्मणानुज्ञया तैः सहोत्तरस्यां दिशि गच्छतः कैलासादिदर्शनम्	१५८
सप्तभिर्दिवसैर्हिमवत्पृष्ठगतस्य युधिष्ठिरस्य वृषपर्वदर्शनम्	”
वृषपर्वनिकटे सप्तरात्रोषितस्य युधिष्ठिरस्य तदुपदिष्टमार्गेण गंधमादनगमनं तत्रार्ष्टिषेणाश्रमदर्शनं च	”
आर्ष्टिषेणयुधिष्ठिरसंवादः	१५९
आर्ष्टिषेणाज्ञयार्जुनागमनपर्यंतं तत्र वसतां युधिष्ठिरादीनां वृत्तांतकथनम्	१६०
द्रौपदीप्रशंसनाद्गंधमादनोपरिगतस्य भीमस्य कुबेरपुरादिदर्शनम्	”
गंधमादनोपरि गत्वा सिंहनादं कुर्वतो भीमस्य नादश्रवणेनागतैर्यक्षराक्षसगंधर्वैः सह युद्धम्	”
राक्षसादींश्छिन्नभिन्नान्कुर्वंतं भीमं प्रति कुबेरसखस्य मणिमन्नाम्नो राक्षसस्यागमनम्	”
युद्धे भीमेन गदया मणिमति हते शेषाणां राक्षसानां प्राग्दिग्गमनम्	”
संग्रामशब्दश्रवणानंतरमार्ष्टिषेणाश्रमे द्रौपदीस्थापनपुरःसरं युधिष्ठिरादीनां संग्रामदेशगमनम्	१६१
संग्रामे भीमं दृष्ट्वा पांडवेष्वालिंगनपुरःसरमुपविष्टेषु सत्सु युधिष्ठिरकृतो भीमाधिक्षेपः	”
हतशेषेभ्यो राक्षसेभ्यो भीमवृत्तं श्रुतवतः कुबेरस्यानुचरैः सह पांडवसमीपागमनम्	”
कुबेरं प्रणम्य परिवार्य स्थितेषु पांडवेषु कुबेरेण स्वस्यागस्त्यशापादिवृत्तांतकथनपूर्वकं कृतं पांडवसांत्वनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं कुबेरेण कृतमगस्त्यशापवृत्तांतकथनम्	”
युधिष्ठिरं प्रति कुबेरकृतनीत्यादिकथनानंतरं प्रणतस्य भीमस्याशीर्दानपूर्वकं कुबेरस्य स्वस्थानगमनम्	१६२
युधिष्ठिरसमीपे धौम्यकृतं मंदरादिवृत्तांतकथनं मेरुपर्वतवृत्तांतकथनं च	१६३
गंधमादनपर्वते वसत्सु पांडवेष्वर्जुनं चिंतयत्सु सत्सु स्वर्गादर्जुनागमनम्	१६४
१० निवातकवचयुद्धपर्व.	
इंद्ररथदर्शनेन हृष्यत्सु पांडवेषु रथादवरूढेनार्जुनेन कृतं धौम्यादिपादवंदनादि	१६५
युधिष्ठिरादिपुजितस्य मातलेः स्वर्गगमनानंतरमर्जुनवृत्तांतकथनम्	”
पांडवान् प्रत्यागत्याशीर्दानपूर्वकं पुनः काम्यकवनगमनमुपदिशत इंद्रस्य स्वर्गगमनादि	१६६
युधिष्ठिरेण पृष्टस्यार्जुनस्य स्ववृत्तांतकथनम्	१६७
अर्जुनकृतं किरातरूपधारिमहादेवेन सह युद्धकथनम्	”
अर्जुनकृतं ब्राह्मणरूपेणागतेंद्रसमागमादिकथनम्	१६८
” ” स्वर्गगमनानंतरमिंद्रसमीपगमनास्त्रप्रास्यादिकथनम्	”
” ” इंद्रकथितनिवातकवचवृत्तांतकथनं तद्वधार्थं निर्गतस्य देवाशीर्वादादिकथनं च	”
समुद्रदर्शनानंतरं दानवपुरादि दृष्टवतोर्जुनस्य शंखशब्दं श्रुतवतां निवातकवचानां युद्धार्थं निर्गमनम्	१६९
निवातकवचैर्युद्धार्थं प्रवृत्तस्यार्जुनस्य ब्रह्मर्षिप्रभृतीनामाशीर्वादः	”
अर्जुनकृतं निवातकवचानां युद्धकथनम्	१७०
निवातकवचेषु मायया युध्यत्सु मायासृष्टतमोदर्शनेन भीतयोर्मातल्यर्जुनयोरुक्तिप्रत्युक्ती	१७१
पुनर्निवातकवचानां मायायुद्धप्रवृत्तौ भीतं मां प्रति वज्रास्त्रप्रेरणविषयिण्या मातलिप्रेरणया मया वज्रास्त्रेण कृतो निवातकवचवधः	१७२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मातलिकृतप्रशंसानंतरं मम मातलिसहितस्य निवातकवचनगरगमनानंतरं मातलिकथितस्तन्नगरवृत्तांतः	”
स्वर्गं गंतुं निर्गतस्य मम मध्ये हिरण्यपुरदर्शनं मातलिकृतं तत्पुरवृत्तांतकथनं च	१७३
कालकंजवधार्थं मातलिप्रेरणानंतरं तं प्रत्युक्तवतो मम कालकंजवधार्थं गमनम्	”
युध्यतां कालकंजानां रौद्रास्त्रप्रयोगेण मया कृतो वधः	”
मातलिना स्तुतस्य ममामरावतीं प्रति प्रत्यागमनम्	”
इंद्रसमीपे मातलिना मद्वीर्ये कथिते इंद्रेण कृतमभिनंदनपूर्वकमाशीर्दानम्	”
अर्जुनवाक्यानंतरमस्त्रदर्शनार्थमर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्यम्	१७४
युधिष्ठिराज्ञया दिव्यास्त्राणि योजयित्वा प्रदर्शयतोऽर्जुनस्य देवादिभिरागत्य कृतं निवारणम्	१७५
११ आजगरपर्व.	
युधिष्ठिरं प्रति भीमाद्युक्त्यनंतरं द्वैतवनगमनार्थं युधिष्ठिरेण पर्वतामंत्रणे कृते घटोत्कचेनोढेषु सर्वेषु तदामंत्रणपुरःसरं लोमशस्य स्वर्गगमनम्	१७६
प्रत्यागमनसमये कैलासपर्वतदर्शनादि विधाय यथागतेन मार्गेणागच्छतां क्रमेण सुबाहुदेशागमनम्	१७७
सुबाहुनिकटे स्थापितं सूतादिपरिकरं गृहीत्वा घटोत्कचं च विसृज्य गच्छतां विशाखयूपं प्रत्यागमनादि	”
प्रसंगागते आजगरवृत्तांते जनमेजयेन पृष्टे वैशंपायनस्योत्तरम्	१७८
धनुष्पाणेर्भीमस्य वने मृगयादि कुर्वतः केनचिदजगरेण गृहीतस्य तन्मोचनासामर्थ्यम्	”
अजगरं प्रति भीमस्य “ कस्त्व ” मित्यादिप्रश्ने अजगरस्य स्ववृत्तांतकथनम्	१७९
भीममपश्यतो युधिष्ठिरस्य धौम्येन सह भीमान्वेषणार्थं निर्गतस्य शून्यारण्ये भुजगेंद्रगृहीतस्य भीमस्य दर्शनम्	”
युधिष्ठिरभीमयोः संवादानंतरं भीममोचनार्थमजगरे युधिष्ठिरेण प्रार्थितेऽजगरस्योत्तरम्	१८०
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरमजगरेण स्ववृत्तांते कथिते तं प्रति युधिष्ठिरस्य प्रश्नोत्तरकरणार्थं प्रार्थना	”
सर्पकृतस्य प्रश्नत्रयस्य युधिष्ठिरदत्तमुत्तरत्रयम	”
प्रश्नोत्तरक्रमेण युधिष्ठिराजगरयोःसंवादः	१८१
स्वपूर्ववृत्तांतकथनानंतरं नहुषेऽजगरदेहमोचनपूर्वकं स्वर्गं गते भीमधौम्याभ्यां सह युधिष्ठिरस्य स्वाश्रमागमनम्	”
१२ मार्कंडेयसमास्यापर्व.	
वर्षाकालसमाप्तिपर्यंतं द्वैतवने वासानंतरं शरदि धौम्यादिसहितानां पांडवानां काम्यकवनगमनम्	१८२
काम्यके वसतामर्जुनसखब्राह्मणवाक्यं शृण्वतां पांडवानां दर्शनार्थं सत्यभामासहितस्य कृष्णस्यागमनम्	१८३
युधिष्ठिराभिवादनाद्यनंतरं युधिष्ठिरादीन् प्रति कृष्णवाक्यम्	”
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरे वदति मार्कंडेयागमनानंतरं पूजादिपूर्वकं मार्कंडेयं प्रति कृष्णोक्तिः	”
कृष्णादिसमीपागतस्य नारदस्य पांडवकृतपूजानंतरं मार्कंडेयं प्रति नारदोक्तिः	”
कथासंजनार्थं मार्कंडेयं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्य कथनम्	”
युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणमाहात्म्यविषयप्रश्ने मार्कंडेयकथितो हैहयानां वृत्तांतः	१८४
पुनर्मार्कंडेयस्य ब्राह्मणमाहात्म्यकथनप्रस्तावे वैन्ययज्ञे अत्रिगौतमसंवादाद्याख्यानम्	१८५
मार्कंडेयकथितस्तार्क्ष्यसरस्वतीसंवादः	१८६
मार्कंडेयकथितं वैवस्वतमनुचरितम्	१८७
तपस्यंतं मनुं प्रति क्षुद्रमत्स्यवाक्यम्	”
अलिंजरादिषु वर्धमानस्य मत्स्यस्य मनुकृतः	”
समुद्रे प्रक्षेपः	”
समुद्रप्रक्षेपसमये भाविप्रलयकथनपूर्वकं मनुं प्रति मत्स्योपदेशः	”
मत्स्योपदिष्टायां नाव्यारूढेन मनुना कृतं नौकासमीपवर्तिमत्स्यशृंगे नौकाबंधनम्	”
समुद्रे नौकाकर्षणं कुर्वतो मत्स्यस्याज्ञया मनुना हिमालयशृंगे नौकाबंधने कृते स्वपरिचयकथनपूर्वकं मत्स्यस्यांतर्धानादि	”
विष्णुप्रणामपूर्वकं मार्कंडेयकृतं युगसंख्यादिकथनं भाविवृत्तकथनं च	१८८
मार्कंडेयस्य प्रलयवृत्तांतकथनपूर्वकं प्रलयकालिकस्ववृत्तांतकथनम्	”
न्यग्रोधवृक्षे दृष्टस्य बालकस्य मुखे प्रविश्य बहिर्निर्गतस्य मार्कंडेयस्य बालकं प्रति वाक्यम्	”
स्वस्वरूपकथनपूर्वकं नारायणकृतो मार्कंडेयं प्रत्युपदेशः	१८९
मार्कंडेयवाक्यश्रवणानंतरं युधिष्ठिरादिकृतं कृष्णप्रणामादि	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन मार्कंडेयस्य युगधर्मादिकथनं कलियुगवृत्तांतकथनं च	१९०
कलियुगधर्मकथनानंतरं कलेरंते शंभलग्रामे विष्णुयशसो गृहे कल्किर्भविष्यतीत्यादिकथनम्	”
स कल्की अश्वमेधयज्ञे द्विजेभ्यः पृथिवीं दास्यति ततोऽधर्मक्षयाद्धर्मवृद्ध्या सत्ययुगधर्मप्रवृत्तिः	१९१
मार्कंडेयोपदिष्टे स्वधर्माचरणे युधिष्ठिरेण स्वीकृते सर्वेषां संतोषः	”
पुनर्ब्राह्मणमाहात्म्यं कथयता मार्कंडेयेन कथयितुमारब्धं मंडूकोपाख्यानं तत्प्रसंगादैक्ष्वाकस्य परिक्षितश्चरितम्	१९२
मृगयाश्रांतस्य सरस्तीर उपविष्टस्य परिक्षितो गीतश्रवणम्	”
गीतमन्विष्यतः परिक्षितः कन्यादर्शनं ततः कन्यां प्रति परिक्षित्प्रार्थनं च	”
उदकादर्शनरूपकन्योक्तसमयांगीकरणपूर्वकं तां विवाहितवतस्तया सह परिक्षितः स्वनगरगमनम्	”
तया सह सर्वदा रहसि स्थिते राजनि प्रधानादिभिर्दर्शिते सुगूढवापीसहिते वने विहरतो राज्ञो वापीदर्शनम्	”
वापीसलिलेऽवतरेति राजवाक्यश्रवणोत्तरं गतायां तस्यां तामन्विष्यता राज्ञा गर्तमुखे मंडूकं दृष्टवता कृतं मंडूकानां वधार्थं स्वीयानां प्रेरणम्	”
मंडूकराजेनायुर्नाम्ना मंडूकाऽवधेप्रार्थितेऽप्यशृण्वति परिक्षिति मंडूकराजेन कृतं राज्ञे स्वकन्यायाः सुशोभनाख्याया दानम्	”
कन्यायै दौःशील्याद्विजद्वेषिपुत्रप्राप्तिरूपशापदानपुरस्सरं मंडूकराजस्य स्वगृहगमनम्	”
तस्यां शलदलबलाख्यं पुत्रत्रयमभूत्तेषां ज्येष्ठं शलं राज्येऽभिषिच्य परिक्षिद्वनं जगाम	”
मृगयायै गतः शलो धावंतं मृगमन्वेतुं सूतप्रेरणया वामदेवनिकटे वाम्यौ ययाचे	”
प्रतिदानसमयेन वामदेवदत्तवाम्यौ गृहीत्वा मृगमन्वगच्छच्छलः	”
मासानंतरं वामदेवेन वाम्यर्थं शिष्ये प्रेषितेऽप्यददानः शलो वामदेवशापाद्राक्षसैर्हतः	”
शलभ्राता दलोपि वाम्यौ नादात्ततस्तत्सुतो नाशमवाप	”
दलपत्नीप्रार्थनया तुष्टाय वामदेवाय दलो वाम्यौ प्रादात्	”
युधिष्ठिरस्य चिरायुषो बकस्य वृत्तप्रश्ने मार्कंडेयकथिते चिरायुषो दुःखसुखविषये इंद्रबकयोः प्रश्नोत्तरे	१९३
राजन्यधर्मविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकथितं सुहोत्रौशीनरयोर्वृत्तम्	१९४
मार्कंडेयकथितं ययातिवृत्तम्	१९५
वृषदर्भसेदुकयोर्वृत्तांतः	१९६
मार्कंडेयकथितं शिबिचरितम्	१९७
अष्टकप्रतर्दनवसुमनःशिबीनां रथस्थानां नारदेन सह कथाप्रसंगे नारदकथितं शिबिचरितम्	१९८
त्वत्तोपि कश्चिच्चिरजीवीति मार्कंडेयं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेय इंद्रद्युम्नाख्यानोपक्रमेणोत्तरोत्तरचिरजीविन उलूकादीनाचष्ट	१९९
निंदितदानानां निंदितजन्मादीनां च कथनम्	२००
कीदृशाः प्रतिग्राहका दातारं तारयंतीति प्रश्ने तदनुरूपं मार्कंडेयोत्तरम्	”
श्राद्धे ग्राह्याग्राह्यब्राह्मणविचारः	”
प्रतिग्रहीतृलक्षणमतिथिभोजनप्रशंसा च	”
गोदानमाहात्म्यं स्वर्णदानफलं च	”
अनडुद्दानफलमन्नदनामकथनान्नदानफलं तत्प्रसंगाज्जलाशयदानफलं च	”
युधिष्ठिरस्य यमलोकपथप्रश्ने तदनुरूपमुत्तरं मार्कंडेयस्य	”
विप्रपादधावनफलमर्धप्रसूतधेनुदानफलं च	”
विप्रशौचविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने वाक्शौचादिरूपं मार्कंडेयस्योत्तरम्	”
सायंप्रातर्गायत्रीजपफलं ब्राह्मणावमाननं नकर्तव्यमित्यादि च	”
चित्तशुद्धींद्रियनिग्रहप्रशंसा यावज्जीवदयावत्प्रशंसा च	”
तपआदिना स्वर्गादिलाभः	”
अयनादिषु दानस्य फलाधिक्यम्	”
स्वर्णगोभूमिदानफलकथनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन धुंधुमारोपाख्यानोपक्रमः	२०१
धुंधुमारोत्पत्तिप्रस्तावे तपस्यत उत्तंकस्य विष्णोर्वरलाभः	”
इक्ष्वाकुवंशकथनप्रस्तावे कुवलाश्ववृत्तांतकथनम्	२०२
वनवासार्थं वनगतं बृहदश्वं प्रत्युत्तंकवाक्यम्	”
क एष भगवन्नित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२०३
एकार्णवे शयानस्य विष्णोर्नाभिकमले ब्रह्मण उत्पत्तौ तत्काले मधुकैटभागमनम्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मधुकैटभाभ्यां सह विष्णोः संवादानंतरं विष्णुकृतस्तयोर्वधः	२०३
मधुकैटभपुत्रो धुंधुस्तपसा ब्रह्मणो वरं लब्ध्वा देवादीन्पीडयामास	२०४
वालुकांतर्हिते धुंधावुत्तंकाश्रमं पीडयत्युत्तंकेनैकविंशतिसहस्रसंख्यैः पुत्रैश्च सहितस्य कुवलाश्वस्य धुंधुं प्रति गमनम्	”
कुवलाश्वपुत्रेषु सप्तभिर्दिवसैर्वालुकां खात्वा धुंधुं दृष्ट्वास्त्रैस्ताडयत्सु धुंधुस्तेषामस्त्राणि भक्षयन् स्वमुखनिर्गताग्निना तान्ददाह	”
विष्णुतेजसोपबृंहितः कुवलाश्वो वह्निं प्रशमय्य ब्रह्मास्त्रेण धुंधुं ददाह तेन तस्य धुंधुमाराख्याप्राप्तिः	”
धुंधुवधप्रीतानां देवानां कुवलाश्वं प्रति वरदानम् धुंधुदग्धावशिष्टाः कुवलाश्वस्य त्रयः पुत्रा दृढाश्वकपिलाश्वचंद्राश्वाख्याः	”
युधिष्ठिरस्य मार्कंडेयं प्रति पतिव्रतामाहात्म्यादिप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२०५
मातापित्रोरतिदुःखेन पुत्रं प्रसूय तद्विषयिणीं चिंतां वहतोरिच्छानुरूपश्चेत्पुत्रः स साधुः	”
कौशिकनामा कोपि तपस्वी विप्र आसीत्तस्य वृक्षमूले वेदं पठतः शिरसि कयाचिद्बलाकया पुरीषमुत्सृष्टम्	२०६
क्रुद्धस्य कौशिकस्य दृष्ट्या बलाका मृता तेन तस्यानुतापश्च	”
कस्यचिद्गृहे भिक्षार्थं गत कौशिकं प्रति तद्गृहस्था पतिव्रता तिष्ठेत्युक्त्वा पतिभोजनाद्यनंतरं भिक्षामादायाजगाम	”
क्रुद्धेन कौशिकेन किमिति विलंबः कृत इति पृष्टया साध्व्या पतिशुश्रूषानुरोधेनेत्युत्तरितम्	”
पुनः क्रोधेनोक्तवंतं कौशिकं प्रति नाहं बलाकेत्याद्युक्त्वा धर्मव्याधं गच्छेत्युक्तवत्याः साध्व्या अनुज्ञां गृहीत्वा कौशिकः स्वाश्रमं जगाम	”
कौशिकोऽनुतापपूर्वकं मिथिलायां धर्मव्याधमगच्छत्	२०७
व्याधे ब्राह्मणं दृष्ट्वाभिवादनपूर्वकं पतिव्रतया त्वं प्रेषित इत्यहं जानामीत्युक्तवति कौतुकाविष्टः कौशिको व्याधकृतं सत्कारमंगीचकार	”
स्वधर्माचरणप्रशंसोपक्रमेण व्याधकृतं वर्णधर्मकथनं जनकराजधर्मकथनं च	”
कुलानुरूप्येण परहतपशुमांसविक्रयं करोमि न स्वयं पशून्हन्मीत्याह व्याधः	२०७
शिष्टाचारज्ञानविषये कौशिकप्रश्ने व्याधकथितानि शिष्टलक्षणानि	”
व्याधस्य स्वधर्माचरणानुतापप्रसंगे शिबिरंतिदेवयोः प्रशंसादि	२०८
धर्मगतेः सूक्ष्मत्वनिरूपणम्	२०९
विषमां च दशांप्राप्येत्यादिना दृष्टांतपुरःसरमदृष्टप्राबल्यप्रतिपादनम्	”
यथाश्रुतिरित्यादिना जीवनित्यत्वप्रतिपादनम् ..	”
शुभाशुभकर्मभिः शुभाशुभयोनिषूत्पत्त्यादिकथनम्	”
इंद्रियनिग्रहो ब्रह्मपदप्राप्तिहेतुरितिव्याधेनोक्ते इंद्रियस्वरूपतन्निग्रहविषये ब्राह्मणजिज्ञासा	”
इंद्रिय निग्रहाभावे दोषकथनम्	२१०
व्याधकृतं ब्राह्म्या विद्यायाः कथनम्	”
पंचभूतगुणजिज्ञासोर्ब्राह्मणस्य प्रश्ने व्याधकृतं तत्कथनम्	२११
इंद्रियनिग्रहवत एव तपो भवति तद्रहितस्य दोषएवेत्यादि	”
ब्राह्मणप्रश्नानुरोधेन सत्वरजस्तमसां गुणकथनम्	२१२
पार्थिवधातावग्न्यनिलस्थितिविषये ब्राह्मणप्रश्ने व्याधस्योत्तरं मूर्धानमाश्रित इत्यादि	२१३
स्वाचरितधर्मप्रदर्शनार्थं गृहांतः प्रवेशितस्य ब्राह्मणस्य पश्यतो व्याधकृतं स्वपित्रोश्चरणवंदनादि	२१४
वृद्धौ प्रति ब्राह्मणकृतकुशलप्रश्नाद्यनंतरं ब्राह्मणं प्रति व्याधस्य पित्रोश्चरणसेवनादिकमेव सर्वे धर्मा इत्यादिकथनम्	”
एतत्तपोबलादेवेहस्थस्य मम पतिव्रताकृतस्य त्वत्प्रेषणस्य ज्ञानमिति ब्राह्मणं प्रति व्याधस्य कथनम्	२१५
मातापितृसेवां विना तपश्चरणे दोषं कथयंतं व्याधं प्रति प्रशंसापूर्वकं तस्य शूद्रयोनिजन्मकारणप्रश्नः	”
ब्राह्मणशापपर्यंतस्वपूर्वजन्मवृत्तांतकथनं व्याधस्य	”
प्रसादिताद्ब्राह्मणाद्धर्मज्ञत्वजातिस्मरत्वादिलाभादिकथनरूपं व्याधस्योत्तरम्	२१६
ब्राह्मणस्तुत्यनंतरं सांसारिकदुःखादिविषये शोकाद्यकरणसाधने व्याधेनोपदिष्टेऽनंतरं व्याधप्रशंसापूर्वकं ब्राह्मणकृतं स्वगृहगमनं स्वपित्रोः शुश्रूषणादि च	”
मार्कंडेयं प्रत्यग्रेर्वनगमनादिविषये युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरकथनार्थमांगिरसोपाख्यानारंभः ..	२१७
तपस्यंतमंगिरसं दृष्ट्वा चिंतयंतमग्निं प्रत्यंगिरसा	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कृतं पुत्रत्ववरणम्	२१७
देवान्प्रति बृहस्पतिकथितमंगिरसोऽग्निपुत्रत्वकारणम्	”
अंगिरसः पुत्राणां कन्यानां च नामादिकथनम्	२१८
बृहस्पतिवंशादिकथनं नानाविधाग्नीनां स्थानभेदेन नामभेदाश्च	२१९
काश्यपादीनां पंचाग्नीनां पांचजन्यः पुत्रः पितॄणां पंचसुतानजनयत्	२२०
अन्येषामपि बहूनामग्नीनामुत्पत्त्यादि	”
प्रजाभरणाद्भरतनामाग्निः पुष्टिदः पुष्टिमतिर्नामाग्निर्दुःखिनां शिवकृच्छिवनामाग्निरित्यादयोऽग्नयः	२२१
आपस्य मुदिता भार्येत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतमग्निवंशकथनम्	२२२
युधिष्ठिरं प्रति स्कंदोत्पत्त्याख्यानं वक्तुमुपचक्रमे मार्कंडेयः	२२३
दैत्यजित इंद्रो मानसं शैलं गत्वा कस्याश्चित्स्त्रिया “अभिधावतुमा”इत्यादिकमार्तनादं शुश्राव	”
माभैषीरित्युक्त्वेंद्रः कन्यां हरंतं केशिनं दानवं न्यषेधत्	”
मया वृतेयमित्युक्त्वा युद्धोद्यते केशिनींद्रताडनात्पलायमाने कन्यां प्रतींद्रप्रश्नः	”

विषयाः	अध्या०
प्रजापतिकन्या देवसेनाहमिति कन्ययोक्ते तामुवाचेंद्रो मम मातृष्वस्रेयी त्वं स्वबलं कथयेति	२२४
पितुर्वरदानात्त्वत्सहितानां सर्वेषां जेता बलवान्मे पतिर्भवितेति कन्येंद्रमब्रवीत्	”
अमावास्यायां रौद्रे मुहूर्ते ऋषिषु जुह्वत्सु सोमश्चाग्निश्च यं पुत्रं जनयिष्यतः सोऽस्याः पतिर्भावीतींद्रचिंतनम्	”
ऋषिपत्नीः कामयमानेऽग्नौ तासामलाभाद्विरहेण वनं गते तत्पत्न्याः स्वाहाया ऋषिपत्नीत्वरूपेण तत्तोषणं कर्तुं मंत्रणम्	”
स्वाहयांगिरसः पत्न्याः शिवाया रूपं धृत्वाग्निसमीपं गत्वा तं संतोष्य तस्य रेतो गृहीत्वा गरुडीरूपेण निर्गत्य श्वेतपर्वते कांचनकुंडे तद्रेतः प्रक्षिप्तम्	२२५
एवं षण्णामृषिपत्नीनां रूपं धृत्वाग्निसंतोषादिकरणानंतरं प्रतिपदि कुंडस्थं तद्रेतः पुत्रंजनयामास	”
स द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुश्चतुर्थ्यामंगप्रत्यंगसंयुक्तो बभूव	”
कुक्कुटवाहनेन धनुर्बाणादिसहितेन कुमारेण क्रौंचभेदने कृते श्वेतादयः पर्वतास्तं नत्वा पृथिवीं जग्मुः	”

विषयाः	अध्या०
स्कंदोत्पत्त्यनंतरमुत्पातदर्शनेन भीता ऋषयः शांतिं चक्रुः	२२६
केचिदग्निना षडृषिपत्नीसंगतेनायमनर्थः कृत इत्यूचुः केचित्त्वयायमनर्थः कृत इति गरुडीमूचुः	”
सुपर्णी स्कंदमाहाहं तव जननीति स्वाहापि तं तथाहेत्यादि	”
जनवाक्यश्रवणानंतरं षड्भिर्ऋषिभिः षट्सु स्वभार्यासु त्यक्तासु विश्वामित्रः स्तुतिपूर्वकं स्कंदस्य जातकर्मादि कृत्वा ऋषीनाह स्वाहयैतत्कृतं नर्षिपत्नीभिः	”
स्कंदं जहीतींद्रं प्रति देवैरुक्ते तद्भयादिंद्रेण तस्मिन्नंगीकृते स्कंदं हंतुं लोकमातरो ययुः	”
भीताभिर्मातृभिस्त्वमस्माकं पुत्रो भवेति प्रार्थितेन स्कंदेन तथांगीकृते लोकमात्रादयोऽग्निसहिताः स्कंदं ररक्षुः	”
ग्रहादिषु स्कंदं परिवार्य स्थितेष्वैरावतारूढस्येंद्रस्य स्कंदजिघांसया ऽऽगमनम्	२२७
इंद्रादीन् दृष्ट्वा स्कंदो विनदन्नग्निज्वालाः ससर्ज ताभिर्दह्यमाना देवाः स्तं शरणं ययुः	”
इंद्रत्यक्तवज्राहतात्स्कंददक्षिणपार्श्वाद्विशाखः संबभूव तमिंद्रः शरणं गत इति	”

विषयाः	अध्या०
इंद्रवज्रप्रहारादुत्पन्नाः स्कंदपारिषदाः कुमाराः कुमार्यश्चाद्यापि लोके गर्भस्थानुत्पन्नांश्च शिशून्घ्नंति	२२८
काक्यादिसप्तमातृगणस्तद्वीर्यसंभव एकः शिशुश्छागवक्त्रश्चेत्येवं नवको गणः	”
स्कंदं लक्ष्मीर्भेजे तत ऋषयो भवानिंद्रोऽस्त्वित्यूचुस्तै स्तस्य संवाद इंद्रेण च	२२९
इंद्रवाक्यात्स्कंदेन सेनापतित्वेऽगीकृते स्कंदस्य देवसहितेंद्रकृतः सेनापतित्वाभिषेकः	”
स्कंदस्य रुद्रसूनुत्वाद्युपपत्तिकथनम्	”
केतुस्थानेऽग्निदत्तकुक्कुटाद्यलंकृतं स्कंदं सहस्रशो देवसेनाः समाजग्मुः	”
इंद्रेण पूर्वं केशितो मोचिताया देवसेनायास्तत्प्रेरणया स्कंदेन कृतं पाणिग्रहणम्	”
पूर्वमृषिपरित्यक्तानामागतानां षण्णामृषिपत्नीनां तत्प्रार्थनया मातृत्वेन परिग्रहः स्कंदकृतः	२३०
रोहिणीज्येष्ठतास्पर्धया अभिजिति स्वाधिकारं त्यक्त्वा गते नक्षत्रसंख्यापूर्त्यर्थमिंद्रप्रार्थनया षट्कृत्तिकानामुपरि गमनम्	”
ब्राह्म्यादिस्पर्द्धया आगतानां विनतादिमातॄणां तत्प्रार्थनया स्कंदकृतो मातृत्वेनांगीकारस्ताभिः स्कंदस्य संवादश्च	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
विनतादीनां विशेषसंज्ञा गर्भहरणादि तत्कर्म स्कंदग्रहविशेषाणां विनतादीनां शांतयश्च ..	२३०
मनुष्याणां षोडशवर्षादूर्ध्वं ये ग्रहास्तेषां संज्ञाकर्मादिकथनं शिवभक्तानां ग्रहपीडाभावकथनं च	”
आगतया स्वाहया प्रार्थितस्य स्कंदस्य तस्यै वरप्रदानादि	२३१
पितरं शिवं प्रति गंतुं ब्रह्मणा प्रेरितस्य स्कंदस्य शिवं प्रति गमनम्	”
धनार्थिभिः स्कंदगणाः पूज्या नमस्याश्चेति कथनम्	”
अभिषेकसमये आगतस्य शिवस्याज्ञया सप्तममारुतस्कंधरक्षणांगीकरणं स्कंदकृतम् ..	”
कार्येषु मया त्वं दृश्य इत्युक्त्वा शिवेन कृतं स्कंदविसर्जनम्	”
स्कंदगमनोत्तरं देवदानवयोर्युद्धप्रसंगे देवेषु महिषासुरेण विमुखीकृतेषु तत्रागत्य स्कंदेन शक्त्या कृतो महिषवधस्तत्पारिषदैः कृतो दानववधश्च	”
स्कंदनामशुश्रूषया युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकथितानि स्कंदनामानि तत्पाठफलं च	२३२
मार्कंडेयकथितः स्कंदस्तवस्तत्पाठफलश्रुतिश्च	”
१३ द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व.	
एकत्र मिलिते द्रौपदीसत्यभामे कुरुयदुकथा अकथयताम्	२३३
केन चरित्रेण पांडवेषु त्वं वर्तसे केन मंत्रादिना ते त्वद्वशगा इत्यादि सत्यभामा द्रौपदीं पप्रच्छ	”
मंत्रादिना पतिवशीकरणादिकमसत्स्त्रीसमाचरणमनुपृच्छसि नाहमसती येन पांडवा मद्वशवर्तिनस्तत्कथयामि शृण्विति द्रौपदीवाक्यम्	”
मदुक्तमाचरंत्यास्ते कृष्णो वशगो भविष्यतीति स्त्रीणां सर्वसुखावाप्तिः पत्युः सकाशाद्भवतीत्यादिश्च सत्यभामां प्रति द्रौपद्या उक्तिः ..	२३४
ततो द्वारकां गंतु रथमारुरुक्षुणा कृष्णेनाहूतायाः सत्यभामाया द्रौपदीसंतोषणपूर्वकमुक्तिः ..	२३५
सत्यभामासहितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम् ..	”
१४ घोषयात्रापर्व.	
द्वैतवने गृहादि कृत्वा शैलादिषु विचरंतः पांडवा वने समेतान्वेदविदस्तपोधनान्पूजयामासुः	२३६
कदाचित्कुशलो ब्राह्मणो धृतराष्ट्रमेत्य वनस्थानां पांडवानां वृत्तमभाषत	”
ब्राह्मणवाक्यश्रवणेनातिचिंताक्रांतस्य धृतराष्ट्रस्य विलापः	२३६
धृतराष्ट्रविलापं श्रुत्वा कर्णेन सहितः शकुनिर्दुर्योधन प्रति द्वैतवने श्रीभ्रष्टान् पांडवान् प्रति गत्वा स्वैश्वर्यं प्रदर्शयितव्यमित्युपदिदेश	२३७
शकुनिकर्णावाह दुर्योधनः पितुराज्ञां विनैतद्दुर्घटमित्युभाभ्यां युवाभ्यां तथोपायोविधेयो यथा द्वैतवनगमने धृतराष्ट्रानुज्ञा भवेदिति	२३८
रात्रावागत्य कर्णो दुर्योधनं प्रति द्वैतवनेऽस्मद्घोषा निवसंति ते चास्मदागमनं प्रतीक्षंतेऽतस्तत्र गमनानुज्ञा देयेति प्रार्थितो धृतराष्ट्रः सुखमनुज्ञां दास्यतीत्युवाच	”
धृतराष्ट्रसमीपं गतेषु सर्वेषु मध्ये शकुनिर्दुर्योधनो घोषयात्रादि कर्तुं द्वैतवनं जिगमिषतीत्युवाच तम्	२३९
दोषदर्शनपूर्वकं निवारयन्नपि धृतराष्ट्रः शकुनिवाक्यादनुजज्ञे ततो दुर्योधनस्य यात्रार्थं प्रस्थानम्	”
द्वैतवनसमीपे घोषानभितो दुर्योधनस्तत्परिजनाः कर्णादयश्चावसथांश्चक्रुः	२४०
तत्र दुर्योधनो गा दृष्ट्वा वत्सांश्चांकयित्वा गोपादिभ्यो गायद्भ्यो धनादि दत्वा मृगयां चकार	२४०
द्वैतवनशोभां पश्यता दुर्योधनेन तत्र क्रीडावसथकारणायाज्ञप्तान्सेनाग्रगान् गधर्वा निवारयामासुः	”
तच्छ्रुत्वा गंधर्वप्रोत्सारणायागत्योक्तवतो दुर्योधनपरिजनान् प्रति गंधर्वा आहुर्यूयं सर्वे मुमूर्षव इति	”
तैः कथितां गंधर्वोक्तिं श्रुत्वा दुर्योधनेनाज्ञप्तास्तत्सैनिका वारितवतोपि गंधर्वान्प्रमथ्य वनं विविशुः	२४१
गंधर्वैभ्यस्तच्छ्रुत्वा चित्रसेनेनाज्ञप्ता गंधर्वा दुर्योधनादीन् प्रत्यभ्यधावन्	”
अभिधावतो गंधर्वान् दृष्ट्वा सैनिकेषु पलायितेषु सत्सु कर्णो दुर्योधनादयश्च नानास्त्रैस्तान्प्रति प्रजह्रुः	”
युद्धे कौरवैस्त्रासितान्गंधर्वान्दृष्ट्वा मायायुद्धेन युद्ध्यतश्चित्रसेनस्य मायया मोहिताः कौरवाः पलायनं चक्रुः	”
पराङ्मुखान् कौरवान्दृष्ट्वा कर्णादिषु युध्यत्सु गंधर्वैर्विरथीकृतः कर्णोप्यपलायत	”
धैर्येण युध्यंतं दुर्योधनं दुःशासनादींश्च विरथीकृत्य तांश्चित्रसेनो जीवतो जग्राह	२४२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
पांडवान्प्रति शरणमागतान्दुर्योधनानुयायिनो दृष्ट्वा भीमो युधिष्ठिरमभाषत	२४२
शरणागतं विपक्षमपि नैवं वदेदिति भीममुक्त्वा युधिष्ठिरो दुर्योधनादिमोचनमनुजज्ञे	२४३
भवंतो दुर्योधनादिरथानारुह्य तान्मोचयंत्विति युधिष्ठिराज्ञानंतरं तन्मोचनेर्जुनप्रतिज्ञा	”
युधिष्ठिरादिष्टान्सज्जीभूयागतांश्चतुरः पांडवान्दृष्ट्वा युद्धार्थं परावृत्यागतान्गंधर्वान्प्रत्यर्जुनस्य दुर्योधनादिमोचनाज्ञा	२४४
आज्ञामनंगीकुर्वत्सु गंधर्वेषु दुर्योधनादिमोचनं प्रतिज्ञातवत्यर्जुने च चतुर्भिः पांडवैः सह गंधर्वाणां तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेनैंद्रजालाद्यस्त्रप्रहारेण त्रासितान्गंधर्वान्दृष्ट्वा गदाहस्तश्चित्रसेनोऽर्जुनमधावत्	२४५
अर्जुनेन गदायां छिन्नायां चित्रसेनेन मुक्तानि दिव्यास्त्राण्यर्जुने दिव्यास्त्रैर्निवारयति चित्रसेनोंतरधात्	”
अंतर्हितं चित्रसेनं शब्दवेधिभिर्दिव्यास्त्रैस्ताडितवत्यर्जुने प्रियसखित्वेनात्मानं दर्शयामास चित्रसेनः अर्जुनोपि सखायं दृष्ट्वास्त्राणि संजहार	”
कौरवनिग्रहे त्वं कथं प्रवृत्त इत्यर्जुनेन पृष्टे पांडवान् प्रतिस्वैश्वर्यप्रदर्शनार्थमागतं दुर्योधनं बद्ध्वा आनयेतींद्राज्ञया आगतोहमेनं बद्ध्वा नेष्यामीत्याह स्म चित्रसेनः	२४६
मम भ्रातायं मुच्यतामित्यर्जुने वदति पापोयं नमोचनार्ह इत्युवाच चित्रसेनः	”
ततो युधिष्ठिरसमीपागतेषु सर्वेषु युधिष्ठिरो दुर्योधनादीन्मोचयित्वा गंधर्वान्प्रशशंस	”
युधिष्ठिरानुज्ञया गंधर्वेषु गतेषु साहसमेवं न कार्यं गृहं गच्छेति युधिष्ठिरादिष्टस्य दुर्योधनस्य स्वपुरगमनम्	”
मानी दुर्योधनस्तथावमानितः कथं स्वपुरं जगामेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	२४७
मध्येमार्गं सुतृणजलदेशे विश्राम्यंतं दुर्योधनं प्रति पलायितः कर्ण आगत्य दिष्ट्या त्वं जीवसीत्याद्याहस्म	”
दुर्योधनः स्वपरिभवादिकं सर्वं कर्णं प्रति कथयतिस्म	२४८
अर्जुनचित्रसेनसंवादकथनानंतरमतिशयेनानुतप्तो दुर्योधनो दुःशासनस्य राज्याभिषेकमादिश्य स्वयं प्रायोपवेशनं कर्तुमैच्छत्	२४९
दुर्योधनोक्तं श्रुत्वानुतप्तस्य दुःशासनस्योक्त्यनंतरं कर्णकृतं दुर्योधनाश्वासनम्	”
त्वद्विषयवासिभिस्त्वत्प्रजारूपैः पांडवैः कृतं मोचनं न खेदावहमित्यादि कर्णकृतं दुर्योधनानुरंजनम्	२५०
शकुनिना भ्रात्रादिभिश्च बोधितोपि दुर्योधनस्ताननादृत्य यथाविधि प्रायोपवेशनं चकार	२५१
दुर्योधने प्रायोपविष्टे स्वपक्षक्षयं दृष्ट्वा दानवा अथर्ववेदप्रोक्तक्रियया कृत्यां निर्माय पाताले दुर्योधनानयनाय तामादिदिशुः	”
दानवैरादिष्टा कृत्या निमेषार्धेन दुर्योधनं गृहीत्वा पातालमगच्छत्	”
दानवैर्नानाविधैर्वचोभिराश्वास्य प्रायोपवेशनान्निवर्तितो दुर्योधनस्तयैव कृत्यया पूर्वस्थानमनीयत	२५२
कृत्यायामंतर्हितायां दुर्योधनः स्वमगतं चिंतयन् कर्णेन बोधितःससैन्यो हस्तिनापुरं प्रविवेश	”
पांडवेषु वने वसत्सु धार्तराष्ट्राः किमकुर्वतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	२५३
भीष्मे दुर्योधनभर्त्सनपूर्वकं संधिर्भवत्वित्युपदिशति दुर्योधनोविहस्य शकुनिना सह प्रतस्थे तमनु कर्णादयो निर्जग्मुर्भीष्मोपि स्वगृहं विवेश	”
भीष्मगमनानंतरं मंत्रिभिर्मंत्रयति दुर्योधनेऽहं पृथ्वीं जेष्यामीति प्रतिज्ञातवंतं कर्णं दुर्योधनो दिग्विजयार्थं प्रस्थापयामास	२५३
दिग्विजयार्थं निर्गतः कर्णोऽखिला दिशो जित्वा हस्तिनापुरमाययौ	२५४
दुर्योधनेन कृतप्रशंसः कर्णो दिग्विजयसंपादितं धनं गृहीत्वा धृतराष्ट्रं प्रति जगाम स चालिंगनपुरःसरं तं व्यसर्जयत्	”
स्वस्य राजसूयकरणेच्छां प्रदर्शयंतं दुर्योधनं प्रति कर्ण आहस्म योग्यस्त्वमाह्वयस्व द्विजवरानिति	२५५
राजसूयकरणे प्रार्थितो दुर्योधनपुरोधास्तमब्रवीत्कृतराजसूये युधिष्ठिरे जीवति त्वत्कुलेन्यो राजसूयो न भवितातस्तत्तुल्यं विष्णुयागं कुर्विति	”
यज्ञभूमिसंस्काराद्यर्थं लांगलादिकरणे शिल्पिन आज्ञापयामास दुर्योधनः	”
विदुरादिषु विष्णुयागप्रवृत्तं दुर्योधनं धृतराष्ट्राय निवेदयत्सु धृतराष्ट्रादयस्तुतुषुः	२५६
दुर्योधने निमंत्रणाय दूतान्प्रेषयति सति दुःशासनः पांडवान्प्रति दूतं प्रेषयति स्म	”
दुःशासनप्रेषितो दूतो युधिष्ठिरवाक्यं भीमवाक्यं च दुर्योधनाय न्यवेदयत्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्राज्ञया विदुरेण सत्कृतेषु ब्राह्मणादिषु दुर्योधनोपि ब्राह्मणादिसत्कारपूर्वकं पुरं गंतुमियेष	”
बंदिभिर्जनैश्च स्तूयमानो दुर्योधनः पितरौ भीष्मादींश्चाभिवंद्य पुरं विवेश	२५७
त्वामहं राजसूयेन योजयिष्यामीति दुर्योधनं प्रति कर्णे वदति सति कदेदं भविष्यतीत्युक्त्वा दुर्योधनः	”
अर्जुनवधविषये नियमपूर्वकं प्रतिज्ञां कुर्वति कर्णे धार्तराष्ट्राः पांडवाञ्जितान्मन्यमानाः स्वस्ववेश्मानि प्रविविशुः	”
पांडवा दूतमुखात्कर्णप्रतिज्ञां श्रुत्वोद्विग्नाः संतो द्वैतवनं त्यक्तुमीषुः	”
१५ मृगस्वप्नोद्भवपर्व	
द्वैतवनस्थैर्मृगैः स्वप्ने युधिष्ठिरमागत्यास्माकं वंशक्षयस्तव भ्रातृभिः कृतोऽतस्त्वं स्थानांतरं गच्छेत्युक्ते दयया युधिष्ठिरः काम्यकं जगाम	२५८
१६ व्रीहिद्रौणिकपर्व	
दुःखिनं युधिष्ठिरं द्रष्टुमागतो व्यासो दुःखिनः पौत्रान् दृष्ट्वा विमनाः सन्नुवाच	२५९
दुःखादेरचिरस्थायित्वं तपोमाहात्म्यं च कथतति व्यासे तपोदानयोः किं महदिति युधिष्ठिरप्रश्नः	”
दानान्न दुष्करं तातेत्याद्युक्त्वा व्रीहिद्रोणदानेन मुद्गलो महत्फलमापेत्याह व्यासः	”
विस्तरेण मुद्गलचरितं श्रोतुं युधिष्ठिरप्रश्ने व्यासकथितं मुद्गलचरितम्	२६०
मुद्गल उंछवृत्त्यैकेन पक्षेण व्रीहिद्रोणं संपाद्य तेन दर्शपौर्णमासौ विधाय शेषमतिथिभ्यो दत्वा स्वयं भुंजानः कालमतिवाहयामास	”
एकदा तत्परीक्षार्थमागतो दुर्वासास्तदीयं सर्वमन्नं बुभुजे. एवं षड्वारं भुक्तेप्यन्ने निर्विकारं मुद्गलं दृष्ट्वा तुष्टे तस्मिन् स्वर्गाद्विमानसहितमागतं देवदूतं प्रति मुद्गलप्रश्नः	२६१
देवदूतेन स्वर्गगुणदोषान्कथयित्वा निर्भये विष्णुपदे कथिते स्वर्गमनादृत्य मुद्गलस्तपसा तदेव प्राप	”
१७ द्रौपदीहरणपर्व	
पांडवानिष्टं चिंतयता दुर्योधनेनाराधितो दुर्वासास्तुष्टः सन्वरं याचस्वेति तमुवाच	२६२
द्रौपदीभोजनानंतरं सशिष्यस्त्वं वने युधिष्ठिरस्यातिथिर्भवेति दुर्योधनप्रार्थिते दुर्वाससांगीकृते दुर्योधनादीनां हर्षः	”
द्रौपदीभोजनानंतरमतिथित्वेनागतः सशिष्यो दुर्वासा युधिष्ठिरोक्त्या स्नानाद्यर्थं गंगां गतः	२६३
द्रौपद्या स्तुतः श्रीकृष्ण आगत्य द्रौपदीदत्तस्थालीस्थं शाकान्नं भक्षयित्वा तुष्टः सन् सहदेवमाह मुनीनाह्वयेति	”
भगवत्तुष्ट्या तुष्टैः शिष्यैर्वयं सर्वे तृप्ता इति निवेदितेऽबरीषं स्मृत्वा सशिष्यो दुर्वासाः पलायांचक्रे	”
गंगातीरे विचिन्वन् सहदेवस्तापसेभ्यस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा युधिष्ठिरं प्रति न्यवेदयत्	”
कृष्णो दुर्वासश्छलाद्भीतान् पांडवान् पूर्ववृत्तकथनपूर्वकमाश्वास्य जगाम	”
एकदा पांडवेषु द्रौपदीं गृहे स्थापयित्वा मृगयार्थं गतेषु जयद्रथो वने द्रौपदीं दृष्ट्वा तां प्रति कोटिकास्यं प्रैषिषत्	२६४
कोटिकास्यो द्रौपदीमेत्य का त्वमित्यादि पृच्छतिस्म	२६५
कोटिकास्यं प्रति द्रौपद्युक्तिः	२६६
जयद्रथं प्रति कोटिकास्येन द्रौपदीवाक्ये कथिते स स्वयमेव द्रौपदीमेत्य पांडवानां कुशलमपृच्छत्	२६७
द्रौपद्यपि कुशलप्रश्नपूर्वकं पांडवकुशलं कथयित्वा जयद्रथस्यातिथ्यमकुत	”
द्रौपदीं कामयमानं जयद्रथं प्रलोभनवाक्यानि वदंतं प्रति मैवं, लज्जस्वेत्यादि द्रौपदीवाक्यम्	”
उभयोरुत्तरप्रत्युत्तराभ्यामनंतरं बलाद्द्रौपदीं हृत्वा गच्छंतं जयद्रथं प्रति भाषणपूर्वकं धौम्यस्य द्रौपद्यनुगमनम्	२६८
मृगयातः परावृत्तानां मध्येमार्गं दुश्चिह्नदर्शनेन खिद्यमानानां पांडवानामाश्रमागमनम्	२६९
आश्रयमागत्य धात्रेयीकां रुदतीं दृष्टवत्सु पांडवेष्विंद्रसेनेन पृष्टा धात्रेयिका जयद्रथकृतं द्रौपदीहरणं कथयामास	”
तच्छ्रुत्वा जयद्रथमनुधावंतः पांडवाः पदातिष्वाक्रोशंतं धौम्यं सांत्वयित्वा तमाह्वयंतिस्म	”
पांडवानागतान्दृष्टवतो जयद्रथस्य द्रौपद्या सह संवादः	२७०
युद्धप्रसंगे भीमादिभिः सैन्यवधपूर्वकं कोटिकास्यादिषु हतेषु भयेन द्रौपदीत्यागपूर्वकं जयद्रथस्य पलायनम्	२७१
द्रौपद्या नकुलरथारोहणानंतरमर्जुनयुधिष्ठिरभीमद्रौपदीनामुक्तिप्रत्युक्तयः	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
जयद्रथवधार्थं भीमार्जुनयोर्गतयोः सतोद्रौपदीसहितस्य युधिष्ठिरस्याश्रमगमनम्	२७१
पलायमानं जयद्रथं मत्यर्जुनवाक्यादि	”
१८ जयद्रथविमोक्षणपर्व	
जयद्रथं गृहीत्वा पादमहारादि कुर्वंतं भीममर्जुनोन्यवारयत्	२७२
दासोऽस्मीत्युक्तिमंतरा तव मुक्तिर्न भविष्यतीति भीमेनोक्ते तदंगीकुर्वंतं जयद्रथं गृहीत्वा भीमार्जुनौ स्वाश्रमं जग्मतुः	”
युधिष्ठिरानुमत्या मोचितस्य जयद्रथस्य तपस्तोषिताच्छंकरात्पांडवपराभववरमार्थनम् ..	”
एकस्मिन् दिनेऽर्जुनरहितान्पांडवांस्त्वं वारयिष्यसीति वरं दत्त्वा कृष्णार्जुनयोः मशंसादि कृत्वा शिवोंतर्दधे	”
१९ रामोपाख्यानपर्व	
जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरं मार्कंडेयं मति युधिष्ठिरमश्नश्च	२७३
मार्कंडेयेन रामवृत्तकथने उपक्रांते युधिष्ठिरमश्नानुरोधेन मार्कंडेयकृतं रामादिजन्मकथनम्	२७४
रावणजन्मकथनमुपक्रम्य तत्मसंगेन कुबेरजन्मादि कथयतिस्म मार्कंडेयः	”
पुष्पोत्कटायां रावणकुंभकर्णयोर्मालिन्यां विभीषणस्य राकायां खरशूर्पणखयोर्जन्मकथनम्	२७५
तपश्चरतो रावणादीन् प्रति वरदित्सया ब्रह्मण आगमनम्	”
रावणस्य मनुष्यातिरिक्तेभ्योऽभयदानं कुंभकर्णस्य निद्रादानं विभीषणस्यामरत्वादिदानं ब्रह्मा विततार	”
पुष्पकं हरंतं रावणं प्रति कुबेरस्य शापादि ..	”
अग्निपुरस्कारेण ब्रह्मर्ष्यादीनां ब्रह्माणं मति गमनम्	२७६
ब्रह्माग्निसंवादानंतरं बानरीषु पुत्रान्जनयितुं ब्रह्मणाज्ञप्तानां देवानां तद्विषये विचारादि ..	”
रामादिवनवासविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२७७
रामस्य राज्याभिषेकार्थं दशरथे मंत्रयति तच्छ्रुत्वा मंथरया बोधितायाः कैकेय्या दशरथस्य चोक्तिमत्युक्ती.	”
कैकेयीकृतरामवनवासप्रार्थनया सीतालक्ष्मणसहितस्य रामस्य वनगमनम्	”
कैकेयीभरतयोः संवादानंतरं रामानयनार्थं चित्रकूटं गतस्य तत्र रामपादुके गृहीत्वा आग-	
तस्य भरतस्य नंदिग्रामे राज्यकरणम् ..	२७७
शरभंगाश्रमाद्दंडकारण्यं गतेन रामेण कृतः खरादिराक्षसवधः शूर्पणखाविरूपकरणं च	”
रावणस्य स्वसमीपागतायाः शूर्पणखायाः सांत्वनपूर्वकं मारीचाश्रमगमनम्	”
मारीचरावणयोः संकेतपूर्वकं रामाश्रममागतयोर्मारीचेन कनकमृगरूपेण कृतं सीतामोहनम्	२७८
मोहितसीताप्रेरणेन रामे मारीच मति गते मारीचकपटध्वनिश्रवणोत्तरं भीतया सीतया दुर्वाक्यविद्धस्य लक्ष्मणस्यापि ततो गमनम्	”
संन्यासिवेषेणागत्य रावणेन कृतं सीताया हरणम्	”
सीतां हरंतं रावणं दृष्ट्वा तां मोचयितुमुद्यतस्य जटायुषस्तत्कृतः पक्षच्छेदो लंकागमनं च	२७९
जटायुषो दर्शनाद्यनंतरं रामकृतः कबंधवधः ..	”
कबंधशरीरनिर्गतात्पुरुषात्सीताप्राप्त्युपायं शुश्राव रामः	”
रामलक्ष्मणयोः पंपां गत्वा ऋष्यमूकं गतयोः सतोस्तत्र सुग्रीवेण रामस्य सख्यादि ..	२८०
रामप्रेरणया सुग्रीवे वालिना सह युध्यमाने रामेण कृतो वालिवधः..	”
लंकां गतेन रावणेनाशोकवनिकासमीपे सीतां निवेश्य तद्रक्षणार्थं योजितासु राक्षसीषु तां निर्भर्त्स्य तद्वाक्यं कथयितुं रावणं मति गतासु त्रिजटाकृतं सीतासांत्वनम् ..	”
स्वसमीपागतस्य रावणस्य वाक्यं श्रुत्वातिदुःखितायाः सीताया रावणस्य चोक्तिमत्युक्ती	२८१
माल्यवत्पर्वते वसता रामेण प्रेषिताल्लक्ष्मणाद्रामोक्तिं श्रुत्वा सुग्रीवः सीतान्वेषणार्थं वानरप्रेषणादिकार्यं लक्ष्मणं प्रति निवेदयतिस्म ..	२८२
लक्ष्मणेन सह रामसमीपमागत्य किंकार्यं निवेदयति सुग्रीवे प्रेषिता वानरा आजग्मुः ..	”
दक्षिणदिश आगतो हनूमान् रामवाक्यं श्रुत्वा सीतान्वेषणवृत्तांतं कथयामास प्रत्ययार्थं सीतया दत्तं मणिं तत्कथितां कथां च कथयतिस्म	”
आगतानां सुषेणादिवानराणां संख्याकथनानंतरं लंकागमनार्थं निर्गतस्य ससैन्यस्य रामस्य समुद्रतीरे निवासः	२८३
समुद्रलंघनोपायं चिंतयतो रामस्य समुद्रेण संवादानंतरं नलं प्रति समुद्रे सेतुकरणाज्ञा ..	”
रामं प्रति विभीषणागमनानंतरं रावणसमीपेंगदं प्रेषयामास सः	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
अंगदो रावणेन सुरक्षितां लंकां गत्वा तेन सह संभाष्य रामं प्रत्याजगाम	२८४
लंकाप्राकारभेदनपूर्वकं राक्षसानां वानराणां च युद्धम्	”
युद्धार्थमागतै रावणादिभिः सह रामादीनां युद्धम्	२८५
विभीषणेन प्रहस्ते हते हनुमदादीनां राक्षसैः सह युद्धप्रसंगे हनुमता कृतो धूम्राक्षवधः	२८६
रावणः कुंभकर्णमुत्थाप्य युद्धार्थं गंतुं तमादिदेश	”
महायुद्धं कुर्वतः कुंभकर्णस्य लक्ष्मणकृतो वधः	२८७
युद्धार्थं रावणेनाज्ञप्तस्येंद्रजितो लक्ष्मणेन सह युध्यमानस्य मायायुद्धम्	२८८
इंद्रजिदस्त्रेण विसंज्ञौ रामलक्ष्मणौ विभीषणः संज्ञास्त्रेण बोधयांचकार	२८९
विभीषणकथितोपायकरणानंतरमिंद्रजितं जघान लक्ष्मणः	”
सीताहननार्थं निर्गतस्य रावणस्याविंध्यकृता क्रोधशांतिः	”
युद्धार्थमागतेन रावणेन प्रवर्तितां मायां लक्ष्मणवाक्यान्निराचकार रामः	२९०
इंद्रप्रेषितं मातलिसनाथं रथं प्रति मातलिवाक्याद्विभीषणसंमत्यारुरोह रामः	”
रामरावणयोर्युध्यमानयो रामकृतो रावणवधः	”
रावणवधेन सहर्षैः देवैः पूजितो रामो विभीषणाय लंकां ददौ	२९१
विभीषणाविंध्याभ्यामानीतां सीतां दृष्ट्वा प्रत्याख्यातवति रामे सीताया मूर्छा	”
मूर्छितायां सीतायां विषीदत्सु च वानरेषु रामं प्रति ब्रह्मादीनां दशरथस्य चागमनम्	”
रामं प्रति सीतोक्त्यनंतरं वाय्वग्निवरुणानामुक्तयो ब्रह्मणश्च	”
रामदशरथयोः संवादानंतरं श्रीरामः सीतामंगीचकार	”
रामं प्रति ब्रह्मादीनां वरदानानंतरं सीतया हनुमंतं प्रति च वरे दत्ते देवादीनामंतर्धानम्	”
ससैन्यः सलक्ष्मणो रामः पुष्पकमारुह्य निर्गतो मध्येमार्गं सीतां प्रति वनानि दर्शयन् किष्किंधामागत्यांगदं यौवराज्येऽभिषिषेच	”
अयोध्यानगरमागतस्य रामस्य राज्याभिषेकः	”
रामानुज्ञया विभीषणादीनां गमनं रामस्य दशाश्वमेधकरणं च	”
मार्कंडेयकृतं युधिष्ठिराश्वासनम्	२९२
२० पतिव्रतामाहात्म्यपर्व	
पतिव्रताविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकृतः सावित्र्युपाख्यानोपक्रमः	२९३
पुत्रार्थं तपस्यतोऽश्वपतेः साविव्याः सकाशात्कन्याप्राप्तिरूपवरलाभः	२९३
सावित्रीवरदानेन लब्धायाः कन्याया अश्वपतिना कृतं सावित्रीति नामकरणम्	”
स्वयमेव पतिवरणार्थमश्वपतिप्रेषितायाः सावित्र्या वरान्वेषणार्थं तपोवनगमनम्	”
नारदाश्वपत्योः संवदतोस्तपोवने वरं वृत्त्वागतया सावित्र्योभयोः पादवंदनं कृतम्	२९४
नारदप्रश्नानंतरमश्वपतिप्रेरणया सावित्र्याह द्युमत्सेनसुतः सत्यवान्वृत इति	”
नारदेन सत्यवतोऽल्पायुष्ट्वे कथितेऽन्यं वृण्विति वदत्यश्वपतौ सावित्र्यास्तदनंगीकरणम्	”
वैवाहिकं सज्जीकृत्याश्वपतेर्द्युमत्सेनाश्रमगमनानंतरमुभयोः संवादः	२९५
सत्यवता सह सावित्र्या विवाहं कृत्वाश्वपतौ गते सावित्री वल्कलपरिधानादिपुरःसरमाश्रमेन्यवसत्	”
चतुर्थे दिवसे पत्युर्मरणं निश्चित्य तत्परिहारार्थं सावित्र्यास्त्रिरात्रव्रतकरणम्	२९६
फलाद्याहरणार्थं सत्यवति वनं गच्छति श्वश्वाज्ञया पत्या सह सावित्र्या वनगमनम्	”
शिरोवेदनाक्रांते सत्यवति सावित्र्यंके शिरो निधाय सुप्ते सति सावित्र्या यमदर्शनम्	२९७
सावित्रीसंवादतुष्टाद्यमात्सावित्र्याः पतिजीवनसहितानां चतुर्णां वराणां लाभः	”
यमवरदानेन जीवतः सत्यवतः सावित्र्याश्चोक्तिप्रत्युक्ती	”
पित्रोरदर्शनेन खिन्नस्य सत्यवतः सावित्र्या सह स्वाश्रमं गंतुं प्रस्थानम्	”
पुत्रमन्विष्यंतं भार्यासहितं द्युमत्सेनं गौतमादिष्वाश्वासयत्सु सत्सु सावित्रीसहितस्य सत्यवत आश्रमागमनम्	२९८
गौतमेन विलंबकारणं पृष्टा सावित्री वनस्थं यमदर्शनादिकं सर्वं वृत्तांतमाचख्यौ	”
द्युमत्सेनं नेतुमागतैः प्रधानैः सह स्वराष्ट्रं गतस्य द्युमत्सेनस्य राज्याभिषेकादिः	२९९
२१ कुंडलाहरणपर्व	
जनमेजयप्रश्नानुरोधेन वैशंपायनस्योत्तरम्	३००
पांडवहितार्थं कर्णं प्रति कुंडले याचितुमुद्युक्ते शक्रे कुंडलदाननिषेधार्थं ब्राह्मणरूपेणागतस्य सूर्यस्य कर्णं प्रत्युक्तिः	”
कर्णेन कस्त्वमित्युक्ते सूर्योऽहमिति ब्राह्मणेनोक्ते उभयोः संवदतोः कर्णकृता कीर्तिप्रशंसा	”
शरीराविरोधेन कीर्तिसंपादनविषये सूर्यस्योक्तिः	३०१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कर्णसूर्ययोः संवदतोः कर्णं प्रति सूर्यस्य शक्ति विनिमयेन कुंडलदानाभ्यनुज्ञा	३०२
किं तद्गुह्यमित्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	३०३
कुंतिभोजं प्रत्यागतस्य ब्राह्मणस्य सेवार्थं पृथां प्रति कुंतिभोजाज्ञा	"
स्वाज्ञामंगीकुर्वतीं कुंतीं कुंतिभोजो ब्राह्मणाय सेवार्थमर्पयतिस्म	३०४
पृथाप्येकाग्रेण मनसा ब्राह्मणमाराधयतिस्म	"
आराधनसंतुष्टाद्ब्राह्मणात्पृथाया देवाकर्षणमंत्रमाप्तिः	३०५
कुंतिभोजमामंत्र्य ब्राह्मणोंतर्दधे	"
ब्राह्मणेंतर्हिते कुंत्या मंत्रेणाहूतस्य सूर्यस्य तया सह संवादः	३०६
सूर्यदत्तेन दिव्यचक्षुषा देवादीन् दृष्ट्वा सूर्यमनुनयंतीं कुंतीं प्रति तस्यानुनयः	"
चिंताक्रांतया कुंत्या सह सूर्यस्य संवादः.. ..	३०७
कुंत्यनुमत्यनंतरं तया सह सूर्यस्य संगमः ..	"
निगूढं गर्भं धृतवती कुंती दशमे मासे पुत्रं सुषुवे	३०८
जातं गर्भं धाज्यनुमत्या मंजूषायां निक्षिप्याशीर्दानपूर्वकमश्वनद्यां चिक्षेप कुंती	"
अश्वनदीतो वहंतीं चंपानिकटे गंगायामागतां तां मंजूषां सूतभार्या राधा ददर्श	३०९
अधिरथः सूतो राधया निवेदितां मंजूषामुद्घाट्य तत्र दृष्टं पुत्रं तस्यै दत्त्वा तस्य वसुषेणेतिनाम चकार	"
द्रोणादिभ्योस्त्रविद्यासंपन्नं कर्णं प्रति ब्राह्मणरूपेणेंद्रस्यागमनम्	"
कर्णशक्रयोः संवादः	३१०
शक्रादेकघातिनीं शक्तिं गृहीत्वा कर्णं इंद्राय स्वस्य कुंडले कवचंच ददौ..	"
तानि गृहीत्वा शक्रे गते कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनादयोन्वतप्यंत	"
२२ आरणेयपर्व	
पांडवानां पुनर्द्वैतवनप्रवेशः	३११
कश्चिद्ब्राह्मणो युधिष्ठिरमागत्य मम वृक्षलंबितमरणीसहितं मंथं गृहीत्वा मृगो गतोऽतस्तमानयेत्युवाच	"
मृगमन्विष्यंतः पांडवास्तमपश्यंतः श्रांतास्तृषिताः संतो न्यग्रोधस्य तल उपाविशंस्ततो नकुलो भ्रातॄन्प्रति प्रश्नं कृतवान्	"
युधिष्ठिरादीनां क्रमेणोत्तरदानम्	३१२
जलानयनार्थं सरसि गतस्य नकुलस्य यक्षकृतं निवारणमनादृत्य जलं पीतवतः पतनं तथव सहदेवादीनां क्रमेणागमनं पतनं च	"
अनागच्छतो भ्रातॄनन्वेष्टुं युधिष्ठिरस्य तत्र सरसि गमनम्	"
तत्र भूमिपतितान्भ्रातॄन् दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य विलापपूर्वकं तत्पतनकारणाचिंतनम्	३१३
यक्षयुधिष्ठिरयोः संवादस्तयोः प्रश्नोत्तरे च ..	"
प्रश्नोत्तरदानतुष्टेन यक्षेण चतुर्णां मध्ये कस्यचिदेकस्य जीवनं वृण्वित्युक्तो युधिष्ठिरो नकुलजीवनं वव्रे	२१३
नकुलजीवनवरणेन तुष्टो यक्षः सर्वजीवनरूपं वरं प्रादात्	"
भीमादीनां जीवनानंतरं को भवानिति युधिष्ठिरेण पृष्टो यक्षो धर्मोहमित्याह	३१४
वरं वृणीष्वेति यक्षनियुक्तेन युधिष्ठिरेण प्रार्थितान्वरान्दत्त्वा यक्षोंतर्दधे..	"
पांडवाः स्वाश्रममागत्य धर्मदत्तमरणीसंपुटं ब्राह्मणाय ददुः	"
स्वकर्तव्यमज्ञातवासं तपस्विनः प्रति कथयित्वा चिंतां कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति धौम्योक्तिः ..	३१५
भीमेनाश्वासिते युधिष्ठिरे ब्राह्मणाः पांडवान्प्रत्याशिषो दत्त्वा स्वान्स्वान्गृहान्ययुः	"
पांडवाः केनचिन्मिषेणद्वैतवनात्क्रोशपरिमितं देशं गत्वैकांते अज्ञातवासार्थं मंत्रयामासुः ..	"

समाप्तमिदं वनपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ उद्योगपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ सेनोद्योगपर्व	
पांडवेषु विराटसभां प्रविश्योपविष्टेषु पांडवसाहाय्यार्थं राज्ञः प्रति श्रीकृष्णोक्तिः	१
बलदेवस्य राज्ञः प्रत्युक्तिः	२
बलदेववाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धस्य सात्यकेः सर्वान्प्रत्युक्तिः	३
सात्यकिवाक्यश्रवणोत्तरं द्रुपदस्य राजाह्वानार्थं दूतप्रेषणाभिप्रायकं धृतराष्ट्रं प्रति स्वपुरोहितप्रेषणाभिप्रायकं च वाक्यम्	४
कृष्णे विराटं प्रति उपपन्नमिदमित्याद्युक्त्वा द्वारकां गते विराटो युद्धोद्योगं चकार	५
प्रशंसापूर्वकं धृतराष्ट्रं प्रति कथनीयमुपदिश्य द्रुपदेन प्रेषितः पुरोहितो हस्तिनापुरं जगाम ..	६
सर्वपार्थिवाह्वानार्थं दूतप्रेषणानंतरमर्जुनो द्वारकां जगाम तस्मिन्नेव दिने दुर्योधनोपि	७
कृष्णगृहं प्रविष्टयोर्द्वयोर्निद्रितस्य कृष्णस्य पाददेशेऽर्जुनस्तस्थौ शिरोदेशे दुर्योधनश्च ..	”
दुर्योधनकृष्णयोः संवादानंतरमर्जुनः कृष्णमेव वव्रे दुर्योधनस्तु नारायणगणानेव	”
बलदेवेनोभयोरपि साहाय्येऽनंगीकृते ससैन्यो दुर्योधनः स्वगृहं जगाम	”
कृष्णार्जुनयोःसंवदतोः सतोरर्जुनप्रार्थनया कृष्णेन तत्सारथ्यमंगीकृतेऽर्जुनो युधिष्ठिरं ययौ ..	”
सैन्येन सह युधिष्ठिरं प्रत्यागच्छन् शल्यो मध्ये मार्गे दुर्योधनेन तोषितस्तत्साहाय्यकरणमंगीकृत्य युधिष्ठिरमाययौ	८
मार्गस्थं वृत्तांतं कथयित्वा युधिष्ठिरप्रार्थितं कर्णस्य तेजोवधकरणमंगीचकार..	”
कथमिंद्रेण दुःखं प्राप्तमिति युधिष्ठिरेण प्रश्ने कृते शल्यो वृत्रवधाख्यानं कथयितुमुपचक्रमे ..	९
इंद्रद्रोहात्त्वष्ट्रा प्रजापतिना निर्मिते त्रिशिरसि विश्वरूपे तपस्यति तत्तपोभंगार्थमिंद्रोऽप्सरसः प्रेषयति स्म	”
अप्सरस्सु प्रतिहतासु विश्वरूपवधोपायं चिंतयन्निंद्रो वज्रप्रहारेण तं पातयामास	”
तच्छिरश्छेदने इंद्रेणाज्ञप्तेन तक्ष्णा तच्छिरस्सुच्छिन्नेषु तेभ्योंडजानामुत्पत्तिः	”
पुत्रवधं श्रुत्वेंद्रविनाशार्थं त्वष्ट्रा निर्मितो वृत्रः शक्रं प्रत्युद्ययौ ततस्तयोर्युद्धम्..	”
वृत्रवधोपायजिज्ञासया विष्णुं प्रति शरणं गतानामृषिगणसहितानामिंद्रादीनां वाक्यम् ..	१०
विष्णुना वृत्रेण सह संधिकरणे आज्ञप्तानां सर्पाणां देवानां तदर्थं वृत्रसमीपगमनम् ..	”
ऋषिभिर्देवादिसख्यार्थं चोदितो वृत्रस्तेभ्यो न शुष्केण न चार्द्रेणेत्यादिवरं गृहीत्वा तदंगीचकार	”
वृत्रवधं चिंतयन्निंद्रः सवज्रफेनप्रहारेण तं हत्वा ब्रह्महत्याभयाज्जले प्रतिच्छन्न उवास ..	”
इंद्रे नष्टे देवादिभिर्वरप्रदानपूर्वकमिंद्रराज्येऽभिषिक्तो नहुषः शचीं दृष्ट्वा इंद्रस्य महीषी कस्मादित्यादिवाक्यं सभ्यान्प्रत्युवाच ..	११
शरणागतायाः शच्या बृहस्पतिना संवादः ..	”
क्रुद्धे नहुषे देवानुनयमशृण्वति तामिंद्राणीमानयिष्याम इत्युक्त्वा बृहस्पतिं प्रत्यागतानां देवानामुक्तिः	१२
शरणागतपरित्यागे दोषकथनपूर्वकं तामददतो बृहस्पतेरिंद्राणीकर्तृककालावधियाचनबोधकवाक्यानंतरं देववाक्यादिंद्राण्या नहुषं प्रति गमनम्	”
शच्या प्रार्थिते समये नहुषेणांगीकृते सति पुनर्बृहस्पतिं प्रति तस्या आगमनम्	१३
शक्रान्वेषणं चिंतयतां देवानां विष्णुसमीपगमनम्	”
इंद्रपावनार्थमश्वमेधकरणे विष्ण्वाज्ञया देवेष्विंद्रसमीपं गतेषु सत्स्वश्वमेधप्रवृत्तिः	”
ब्रह्महत्याविभागानंतरं निष्पापोपींद्रो वरदानादिप्रभावान्नहुषतेजसो दुःसहत्वमालोच्य पुनरंतर्दधे	”
इंद्रेऽतर्हिते विलापपूर्वकं शच्या कृतमुपश्रुत्याह्वानम्	”
उपश्रुत्या आगत्य तत्पतिदर्शनमंगीकृत्य निर्गतया सह गता शची पद्मनालमध्ये स्थितं शक्रं ददर्श	१४
शची इंद्रंप्रति समयदानपर्यंतं नहुषवृत्तांतादि कथयामास..	”
ऋषियानेन मामागच्छेति नहुषं ब्रूहीति शक्रोपदेशं श्रुत्वा शची नहुषमाजगाम	१५
शच्युक्तमाकर्ण्य नहुषो वाहने ऋषीन्योजयामास	”
शचीप्रार्थनयेष्टिं कृत्वा बृहस्पतिनेंद्रशोधनार्थं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मादिष्टोग्निरुदकवर्जं सर्वं शोधयित्वेंद्रमप्स्य न्बृहस्पतिमाजगाम	”
पुनर्बृहस्पतिना स्तुतोग्निर्जले इंद्रशोधनं कृत्वा पद्मनालस्थमिंद्रं तं प्रति कथयामास ..	१६
इंद्रं प्रति गतानां बृहस्पत्यादीनां संवादानंतरमिंद्रः कुबेरादीनां यक्षाधिपत्याद्यधिकारान्ददौ ..	”
नहुषवधोपायं चिंतयंतमिंद्रं प्रत्यागतेनागस्त्येन नहुषभ्रंशवृत्तांते कथिते देवादयो जहृषुः ..	१७
शक्रादीनां स्वर्गगमनोत्तरं स्वर्गं पालयन्निंद्रोंगिरसे वरं ददौ	”
शल्यो युधिष्ठिरमाश्वास्य तत्प्रार्थितं कर्णतेजोवधकरणं प्रतिज्ञाय दुर्योधनं प्रति जगाम ..	१८
सात्यकेर्धृष्टकेत्वादीनां च युधिष्ठिरं प्रत्यागमनं भगदत्तादीनां दुर्योधनं प्रत्यागमनं च ..	१९
२ संजययानपर्व	
द्रुपदेन प्रेषितः पुरोहितो धृतराष्ट्रादिभिः सत्कृतः सन्भीष्मादीन्प्रति सामकरणविषयकं वाक्यं जगाद	२०
भीष्मे पुरोहितोक्तमभिनंद्योक्तवति कर्णः पुरोहितं प्रति सामाकरणविषयं वाक्यमुवाच ..	२१
कर्णवाक्यं श्रुत्वा तदधिक्षेपं कुर्वतो भीष्मस्य धृतराष्ट्रकृतोऽनुनयः पांडवान् प्रति प्रेषणार्थं संजयाह्वानं च	”
संजयं प्रति पांडवपक्षीयराजवर्णनपुरःसरं कथनीयार्थविषयकं धृतराष्ट्रवाक्यम्	२२
पांडवान्प्रत्यागत्य धृतराष्ट्रस्यानामयप्रश्नं कथयंतं संजयं प्रति युधिष्ठिरस्य कौरवकुशलप्रश्नो भीमार्जुनादिकृतपराक्रमस्मरणप्रश्नश्च ..	२३
सर्वेषामनामयकथनपूर्विका युधिष्ठिरं प्रति संजयोक्तिः	२४
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं संजयो धृतराष्ट्रसंदेशमाचचक्षे	२५
दुर्योधनादिकृतापकारविस्मरणपूर्वकमयुद्धेनशमांगीकरणबोधकं युधिष्ठिरस्य संजयं प्रति वाक्यम्	२६
युद्धे भीष्मादीनां हननेन राज्यसंपादनापेक्षया भैक्ष्यचर्यादिकं वरमित्यादिका युधिष्ठिरं प्रति संजयस्योक्तिः	२७
साम्नो युद्धस्य च प्रसंगे कृष्णो यत्कथयिष्यति तदहं कुर्वे इत्यादिका युधिष्ठिरोक्तिः	२८
कृष्णः संजयस्योपदेशं कृत्वा कौरवाणां गर्हितं कर्म कथयित्वा संधिकरणार्थं स्वगमनाभिप्रायं कथयतिस्म	२९
युधिष्ठिरादीननुनयंतं संजयं प्रति तत्प्रशंसापूर्वकं युधिष्ठिरो ब्राह्मणादीन्प्रत्यस्मत्कुशलं वदेत्यब्रवीत्	३०
धृतराष्ट्रभीष्मदुर्योधनान्प्रति यद्यद्वक्तव्यं तत्कथयतिस्म युधिष्ठिरः संजयं प्रति	३१
युधिष्ठिरसकाशात्प्रत्यागतः संजयो द्वारपालद्वारा धृतराष्ट्रानुज्ञां प्राप्य तत्समीपं जगाम	३२
युधिष्ठिरः स्वधर्मेण भवतः सकाशाद्राज्यादिकमिच्छतीत्याद्युक्त्वा तदकरणेऽनर्थं चोक्त्वा संजयो धृतराष्ट्राज्ञया स्वगृहं जगाम ..	”
३ प्रजागरपर्व	
संजयवाक्येनानुतप्तेन धृतराष्ट्रेण द्वाःस्थद्वाराहूतस्य विदुरस्य तत्समीपागमनम्	३३
उभयोः संवादानंतरं परं धर्म्यं ते वचः श्रोतुमिच्छामीति धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरस्य सदुपदेशः	”
पंडितमूर्खयोर्लक्षणानि कथयित्वा साधारणीं नीतिं कथयन्विदुरोऽसुरेंद्रगीतेतिहासकथनद्वारा राजनीतिं कथयतिस्म	”
जाग्रतो दह्यमानस्येत्यादिके धृतराष्ट्रेणोक्ते विदुरः सर्वोपयोगिनीं सन्नीतिं कथयति स्म ..	३४
ब्रूहि भूयो महाबुद्धे इत्यादिना पुनर्धृतराष्ट्रेण प्रेरितो विदुर उपदिशन् विरोचनकेशिनी सुधन्वसंवादरूपमितिहासमाह	३५
तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थे नानृतं वक्तुमर्हसीत्याद्युक्त्वा मद्यपानादिवर्जनं साक्ष्ये वर्जनीयान् मनुष्यान् ब्रह्मघ्नसमान्मनुष्यांश्च कथयित्वा विदुरः पुनर्नीतिमुवाच	”
विदुरेणात्रेयसाध्यसंवादरूपे इतिहासे कथिते तं प्रति धृतराष्ट्रस्य महाकुलविषयः प्रश्नः ..	३६
विदुरो महाकुललक्षणानि कुलदूषणानि वृत्तप्रशंसां च कथयित्वा पुनर्हितवाक्यान्युवाच	”
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्नानंतरं विदुरो ज्ञानमुपदिदेश ..	”
विदुरेण सप्तदशसु मूर्खेषु कथितेषु तं प्रति धृतराष्ट्रस्यायुःक्षयविषयकः प्रश्नः	३७
अतिमानादीनामायुर्नाशकत्वं कथयित्वा विदुरः पांडवैः सह विग्रहे दोषादिकमाह	”
पुरुषाणां पंचविधं बलं कथयित्वा पुनर्हितमुपदिदेश विदुरः	”
वृद्धानामातिथ्यं चिकित्सकादीनां तदभावमविक्रेयद्रव्याणि भिक्षुकलक्षणानि तापसलक्षणानि च कथयित्वा विदुरः पुना राजनीत्यादि कथयामास	३८
विदुरहितोपदेशानंतरं दुर्योधनं त्यक्तुं नोत्सहइत्यादि वदंतं धृतराष्ट्रं प्रति विदुरो दोषिणां वर्जनाद्याह स्म	३९

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ज्ञातिविग्रहे दोषकथनपूर्वकं हितमुपदिदेश विदुरः	”
तापसादीनां बलमबादीनामव्रतघ्नत्वं वेदादीनां मलादिकंच कथयित्वा विदुरो दानं प्रशशंस	”
पुनर्हितमुपदिशन् विदुरो विद्याशत्रून् विद्यार्थिनां सप्त दोषानाह स्म	४०
आशादीनां धृतिनाशकत्वं गृहे स्थापनार्हाणि द्रव्याणि वैराग्योत्पादकवाक्यानि चाभ्यधात्	”
धृत्यादिभिः शिश्नोदरादिजयं कथयित्वा ब्राह्मणादिधर्मानभ्याचष्ट	”
४ सनत्सुजातपर्व	
धृतराष्ट्रविदुरयोः पूर्वकथितावशिष्टकथनविषये संवादः	४१
विदुरस्मृतिमात्रेण संनिहितं सनत्सुजातं प्रति ‘मयावक्तुमशक्यं धृतराष्ट्रस्य संशयं वक्तुमर्हसि’ इत्यादि विदुरप्रार्थनम्	”
न मृत्युरस्तीति तव प्रमादनित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने प्रमादापेक्षयान्योमृत्युर्नास्तीति सोपपत्तिकं कथयित्वा तन्निवृत्तिर्ब्रह्मज्ञानमंतरा-नास्तीत्याह सनत्सुजातः	४२
एतदंते प्रमादात्मकमृत्युप्रतिरोधकत्वेनोक्तानि-यानि मौनादीनि तेषामेव धृतराष्ट्रप्रश्नपूर्वकं विवरणम्	४३
एतत्प्रसंगे दोषत्वेन क्रोधादिगणकथनं त्रयोदश नृशंसकथनं धर्मादिगुणकथनं दमादिगुणकथनं च	”
ब्रह्मविद्याप्राप्तिर्ब्रह्मचर्याचार्योपसेवनादिना भवतीत्याह सनत्सुजातः	४४
ब्रह्मविद्याप्राप्तिसाधनं निरूपयितुं पुनः प्रागुक्तानेव दोषान्हेयत्वेन गुणांश्चोपादेयत्वेनाह सनत्सुजातः	४५
ब्रह्मचर्यादिसाधनैः सद्रूपं ब्रह्मैव प्रत्यगभिन्नत्वेन ज्ञेयमित्यस्मिन्नर्थे मंत्रान् योगिप्रत्यक्षं च प्रमाणत्वेनाह स्म सनत्सुजातः	४६
५ यानसंधिपर्व	
एवं सनत्सुजातेन विदुरेण च सह कथां कथयतो धृतराष्ट्रस्य राज्यामतीतायां प्रभाते तेन सह भीष्मादयो दुर्योधनादयश्च सभामाविविशुः	”
सभां प्रविष्टः संजयो युधिष्ठिरस्य प्रणामादि कथयति स्म	४७
अर्जुनोक्तिश्रवणविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	४८
युधिष्ठिर भीमनकुलसहदेवाभिमन्युप्रभृतीनां स्वस्य च भावियुद्धप्रसंगे दुर्योधनस्यानुतापविषयकमर्जुनवाक्यमाह संजयः	”
श्रीकृष्णप्रशंसापूर्वकमर्जुनेन कृतायाः कौरवनाशप्रतिज्ञायाः कथनम्	”
अर्जुनस्य नरावतारत्वं बोधयितुं भीष्मो दुर्योधनं प्रति नरनारायणवृत्तांतं कथयति स्म	४९
वासुदेवार्जुनयोर्नरनारायणावतारत्वेनाजेयत्वं कथयित्वा भीष्मो दुर्योधनमनुनयतिस्म ..	”
कर्णस्य प्रगल्भोक्तिं श्रुत्वा भीष्मो धृतराष्ट्रं प्रति कर्णनिंदारूपं वाक्यं व्याजहार	”
धृतराष्ट्रं प्रति भीष्मवाक्यानुकूलमेव द्रोणवाक्यम्	”
युधिष्ठिरः किमभाषतेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तं प्रति संजयस्योक्तिः	५०
पांडवसैन्यजिज्ञासया धृतराष्ट्रप्रश्नं श्रुत्वा मूर्छितः संजयश्चेतनां लब्ध्वा तमभाषत	”
संजयो युधिष्ठिरादीनां पंचानां प्रशंसामुक्त्वा शिखंडिप्रभृतीनां राज्ञां साहाय्यकरणादि व्याहरति स्म	”
धृतराष्ट्रो भीमाद्भयं जायते इत्याद्युक्त्वा भीमपराक्रमस्मरणेनात्यंतमन्वतप्त	५१
धृतराष्ट्रोऽर्जुनपराक्रमं वर्णयामास	५२
धृतराष्ट्रः पांडवपक्षपातिनां पराक्रममुक्त्वा युधिष्ठिरादिक्रोधाद्भय भवतीत्याद्यभिधाय युधिष्ठिरं प्रशस्य स्वस्य युद्धोपरमाभिप्रायमाह स्म	५३
संजयस्य कुरुपांडवसंध्यभिप्रायकं धृतराष्ट्रोपलंभवाक्यमर्जुनादिप्रशंसापूर्वकं दुर्योधननिंदारूपं वाक्यं च	५४
संजयवाक्यश्रवणोत्तरं दुर्योधनो भीष्मादिभिर्दत्तपूर्वं युद्धानुमोदनं कथयित्वा धृतराष्ट्रमाश्वासयामास	५५
दुर्योधन आत्मानं प्रशस्य भीष्मादिसाहाय्यमुक्त्वा कर्णप्रशंसापूर्वकमेकादशाक्षौहिणीबलमभिधाय पुनर्धृतराष्ट्रमाश्वासयामास	”
दुर्योधनसंजयसंवादस्तत्रार्जुनाद्यश्वादिप्रश्ने संजयकृतं तत्कथनं च	५६
पांडवसैन्यजिज्ञासया धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५७
कृष्णादीनां पांडवसाहाय्यार्थमागमनस्य कथनम्	”
पांडवसैनिकैः शिखंडिप्रभृतिभिर्भीष्मादयः स्वस्वभागत्वेन कल्पिता इति कथनम्	”
धृतराष्ट्रः स्वपुत्रनिंदापूर्वकं पांडवबलं प्रशंसन् पांडवसैन्यनेतॄणां नामानि व्याजहार	”
पांडवोद्दीपकः क इति धृतराष्ट्रप्रश्ने धृष्टद्युम्नो-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
त्साहादि कथयतिस्म संजयः	”
युद्धनिवृत्त्यर्थं धृतराष्ट्रेणानुनीतस्य दुर्योधनस्य युद्धप्रतिज्ञा	५८
दुर्योधनं प्रति क्रुद्धस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यम् ..	”
वासुदेवार्जुनौ यदब्रूतां तत्कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तदभिहितवान्	५९
एकासनस्थितयोः कृष्णार्जुनयोः समीपे स्वप्रवेशमभ्यधात्संजयः	”
भोगदानादिकं विधेयं महद्भयमागतमित्याद्यर्जुनप्रशंसासहितं कृष्णसंदेशं संजय आचख्यौ	”
वचसो गुणदोषौ स्वपरयोर्बलाबले च निश्चित्य दुर्योधनं प्रति वदन् धृतराष्ट्रोऽर्जुनप्रशंसापूर्वकमेतैः सह शम एव ममाभिप्रेतइत्याह ..	६०
क्रुद्धो दुर्योधनो धृतराष्ट्रमाश्वास्यात्मानं श्लाघयामास	६१
दुर्योधनं प्रति प्रागल्भ्येन वदंतं कर्णं भीष्मो गर्हयामास	६२
सक्रोधः कर्णो भीष्मजीवनपर्यंतं शस्त्रन्यासं प्रतिज्ञाय सभातो निर्जगाम	”
भीष्मः सभातो निर्गतं कर्णं विनिंदन् दुर्योधनमुवाच	”
क्रुद्धो दुर्योधनो भीष्मं प्रति स्वप्राबल्यगर्भं वाक्यमुवाच	६३
पुनर्नीतिं कथयन् विदुरो दमप्रशंसां कृत्वा दांतपुरुषलक्षणं चोक्त्वा दमस्य फलमभिदधाति स्म	”
विदुरः शकुनिवृत्तांतकथनेन किरातवृत्तांतकथनेन च दुर्योधनादीनामेव नाशं कथयित्वा पांडवानामजेयत्वादिकं शशंस	६४
युद्धनिवृत्त्यभिप्रायेण पुनर्धृतराष्ट्रो दुर्योधनमुवाच	६५
कृष्णोऽप्यनंतरमर्जुनः किमुवाचेति पृच्छंतं धृतराष्ट्रं प्रति संजयोऽर्जुनोक्तिं शंसति स्म ..	६६
सभात उत्थितेषु राजस्वेकांते धृतराष्ट्रः संजयं प्रति स्वपरसैन्ययोर्बलाबले पृच्छतिस्म ..	६७
एकांते त्वामकं प्रत्येव न कथयामि व्यासं गांधारीं चानय तयोः सान्निध्ये कथयामीति संजयेनोक्ते विदुरस्तावानयामास ..	”
व्यासः कथयितुं संजयं प्रेरयामास	”
व्यासप्रेरितः संजयो माधवमाहात्म्यकथनपूर्वकं पांडवबलस्य सारत्वं कथयामास	६८
कथं त्वं माधवं वेत्थेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने विद्यया तात जानामीत्यादिना तदुत्तरकथनं संजयश्चक्रे	६९
केशवं शरणं गच्छेति धृतराष्ट्रवाक्यमनादृतवंतं दुर्योधनं प्रति धृतराष्ट्रवाक्याद्गांधार्यधिक्षेप	”
व्यासोपदेशानंतरं संजयं प्रति धृतराष्ट्रस्य श्रीकृष्णज्ञानोपायप्रश्ने संजयस्तमाचचक्षे	”
वासुदेवादिनाम्नामर्थज्ञानार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तेषां निर्वचनं कथयांचक्रे	७०
धृतराष्ट्रस्य चक्षुष्मद्भाग्यस्पृहापूर्वकं श्रीकृष्णं प्रति शरणगमनम्	७१
६ भगवद्यानपर्व	
आपत्तारणं प्रार्थयंतं युधिष्ठिरं प्रति भगवतस्त्वत्कथितं करिष्यामीत्याद्युक्तिः	७२
धृतराष्ट्रो राज्याप्रदानेन शममिच्छतीत्याद्युक्त्वा स्वप्रार्थनीयानविस्थलादीन् पंच ग्रामान्कथयतिस्म भगवंतं युधिष्ठिरः	”
युधिष्ठिरो लोभादीनां प्रज्ञादिनाशकत्वमभिधाय निर्धनस्यानर्थप्राप्तिक्रमं धनिकस्यार्थप्राप्त्यादि चोक्त्वा स्वस्य युद्धनिवारणाभिप्रायं निवेदयति स्म	”
शूद्रादीनां धर्माद्यभिधाय युद्धे दोषकथनादि कुर्वतो युधिष्ठिरस्य कृष्णेन संवादः	”
कृष्णो युधिष्ठिरं प्रति युद्धकरणोपदेशं कृत्वा दुःशासनादीनां पापाचरणादिकथनपूर्वकं स्वस्य दुर्योधनवधाभिप्रायं प्रकाश्य युद्धानुकूलानि निमित्तान्याचख्यौ	७३
भीमः श्रीकृष्णं प्रति शमकरणप्रधानं वाक्यमुक्त्वा कुलांगारान्राज्ञः कथयित्वा दुर्योधनं निनिंद	७४
कृष्णो भीमस्यानुक्तपूर्वं मार्दवयुतं वाक्यं श्रुत्वा तस्य क्रोधमुद्दीपयन्नुवाच	७५
कृष्णेन तथोक्तो भीमः स्वकीयं बलादिकं प्रशशंस	७६
तव भावजिज्ञासयैतन्मयोक्तं नाक्षेपादित्याद्युवाच भगवान्भीमम्	७७
कृष्णं प्रति शमकरणप्रधानं किंचिदुक्त्वा तदसंभवे यथेच्छं कुर्वित्यभिप्रायकमर्जुन उवाच	७८
श्रीकृष्णो दुर्योधनादिनिंदापूर्वकमर्जुनं प्रोत्साहयन् शमस्याशक्यत्वमाह स्म	७९
कृष्णं प्रति नकुलः प्राप्तकालं कुर्वित्यादि व्याजहार	८०
सहदेवस्य सात्यकेश्च युद्धकरणप्रधानं वाक्यं तच्छ्रवणेन सर्वेषां योधानां हर्षश्च	८१
द्रौपद्याः स्वपरिभवादिकथनपूर्विका श्रीकृष्णं प्रत्युक्तिः	८२
अर्जुनाद्याक्षेपपूर्वक दुःशासनधृतकेशान् दर्शयित्वातिविषादेन भीममाक्षिप्य कृष्णादीनामग्रे रुरोद द्रौपदी	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
श्रीकृष्णो द्रौपदीं सांत्वयित्वा दुर्योधनादिनाशनं प्रतिजज्ञे	८२
अर्जुनकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं गमनसामयिक मांगल्यकरणपूर्वकं सात्यकिना सज्जीकृते रथे तेन सह श्रीकृष्ण आरुरोह..	८३
गमनसमये वाय्वादीनामानुकूल्ये सति वसिष्ठादीन्प्रदक्षिणीकृत्य निर्गतं श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरादयोऽनुजग्मुः	”
श्रीकृष्णं प्रति संदेशं कथयित्वा युधिष्ठिरे निवृत्ते सति स्वमभिप्रायं निवेदयतोऽर्जुनस्योक्तिं श्रुत्वा भीमे हृष्टेऽर्जुनादयो निववृतिरे	”
मार्गे ऋषीन् दृष्ट्वाऽभिवंदनपुरःसरं श्रीकृष्णप्रश्ने जामदग्न्यः सभागतस्य तव भाषणादि श्रोतुमागच्छाम इत्युवाच	”
दशभिर्महारथैः सह कृष्णे गते तत्प्रयाणे कानि निमित्तान्यभूवन्निति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनकृतं तेषां कथनम्..	८४
मार्गे उपप्लव्यवासिभिः पूजितः कृष्णो वृकस्थलमागत्य रथादवरुह्य संध्यावंदनादि विधाय रात्रौ तत्रैव वसंस्तत्रत्यैर्ब्राह्मणैः सत्कृतस्तानपि पूजयतिस्म	”
दूतद्वारा कृष्णागमनं श्रुत्वा भीष्मादीनामंत्र्य कृष्णसत्कारार्थं सभादिरचने दुर्योधनमाज्ञापयतिस्म स च तत्सर्वं चकार	८५
कृष्णसंमाननार्थं रथादिदानसंकल्परूपा धृतराष्ट्रस्य विदुरं प्रत्युक्तिः	८६
विदुरो धृतराष्ट्रं प्रति प्रशंसापूर्वकं कृष्णाभिप्रेतं शमं कुर्वित्युपदिदेश	८७
धृतराष्ट्रं प्रत्युक्तं कृष्णसत्कारनिवारणाभिप्रायकं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा भीष्मः कृष्णोक्तकरणमुपदिदेश धृतराष्ट्रं प्रति	८८
कृष्णबंधनाभिप्रायकं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा विषण्णो धृतराष्ट्रो दुर्योधनमनुनयतिस्म .. .	”
भीष्मो दुर्योधनं विनिंद्य सभाया निर्जगाम ..	”
प्रातर्वृकस्थलान्निर्गतः कृष्णः प्रत्युद्गतैर्भीष्मादिभिर्वृतो हस्तिनापुरमेत्य धृतराष्ट्रगृहं प्रविवेश	८९
धृतराष्ट्रादिभिः सत्कृतः श्रीकृष्णो विदुरगृहमाजगाम	”
पूजापूर्वकं विदुरेण पांडवकुशलं पृष्टः श्रीकृष्णस्तं प्रति तत्कथयामास	”
कुंतीगृहं प्रति गतं श्रीकृष्णं प्रति तस्या वने पांडवाः कथमूषुरित्यादि वाक्यम्..	९०
युधिष्ठिरादिप्रशंसनपूर्वकं कुंत्या कृतं श्रीकृष्णाग्रे स्वविषादप्रकाशनम्	”
कुंती विदुरं प्रशस्य स्वदुःखं कथयित्वा युधिष्ठिरादीन् प्रति वक्तव्यं स्वसंदेशं कृष्णं प्रति कथयामास	”
कुंती कृष्णं प्रत्यर्जुनोत्पत्तिकालिकं वृत्तांतं कथयति स्म	”
कृष्णेन कुंतीं प्रशस्य पांडवानां युद्धोत्साहमभिधाय पांडवाभिवादने निवेदिते तं प्रति कुंत्युक्तिः	”
कुंतीमापृच्छ्य दुर्योधनगृहं गतः श्रीकृष्णोऽभ्युत्थानादिना सत्कृतो दुर्योधनेन भोजनार्थं निमंत्रितस्तन्नांगीचकार	९१
मत्सत्कारं किं नांगीकरोषीत्यादौ दुर्योधनेन पृष्टे “ कृतार्था भुंजते इत्यादि श्रीकृष्णस्योत्तरम्	”
पुनः पूजाग्रहणार्थं दुर्योधनेनोक्तः श्रीकृष्णः पांडवानुग्रहप्रकाशनपूर्वकमुत्तरमुक्त्वा ततो निर्गत्य विदुरगृहं जगाम..	”
ततो द्रोणादिभिः सह संभाषणानंतरं विदुरपूजामंगीकृत्य कृष्णस्तदन्नं बुभुजे	”
विदुरो दुर्योधननिंदारूपं वाक्यमुक्त्वा कौरवाणामनभिमतं संधिकरणमित्याह	९२
विदुरः श्रीकृष्णं प्रति संधियत्नवारणाभिप्रायकं सभागमनवारणाभिप्रायकं च वाक्यमुक्त्वा तद्दर्शनजां स्वप्रीतिं निवेदयति स्म	”
श्रीकृष्णो विदुरवाक्यमभिनंद्य स्वागमनप्रयोजनादि कथयित्वा सुष्वाप..	९३
प्रभाते सूतादिभिर्बोधितं श्रीकृष्णमावश्यकं कृत्वा संध्यामुपासीनं प्रति शकुनिदुर्योधनावाजग्मतुः	९४
ताभ्यां धृतराष्ट्रादीनां सभाप्रवेशे निवेदिते श्रीकृष्णो ब्राह्मणेभ्यो हिरण्यादि दत्त्वाऽग्निप्रदक्षिणीकृत्य रथमारुरोह विदुरोप्यन्वारुरोह ..	”
दुर्योधनादिभिरनुगतं वाद्यघोषपुरःसरं कौरवसभां प्रविशंतं श्रीकृष्णं प्रति धृतराष्ट्रादयोऽभ्युत्थानादिनार्हयामासुः	”
आकाशे समागतानृषीन् दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितो भीष्मस्तेभ्य आसनानि ददौ दुःशासनादयश्च सात्यकिप्रभृतिभ्यो ददुः	”
श्रीकृष्णः स्वागमनाभिप्रायमुक्त्वा कौरवकुलप्रशंसां विधाय धृतराष्ट्रं प्रति शमविधानार्थकं वाक्यमभिधाय युद्धे दोषानब्रवीत्	९५
श्रीकृष्णः पांडवसंदेशमभिधायाधर्माचरणे सभ्यदोषानुद्भाव्य धृतराष्ट्रं प्रति हितमुपदिश्य युधिष्ठिरादीनां धैर्यादिकमभिदधातिस्म ..	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा सर्वेषु राजसु तूष्णींभूतेषु दंभोद्भवराजवृत्तांतकथनपूर्वकं परशुरामस्योपदेशः	९६
अस्ति कश्चिद्युधि मत्समः इति दर्पात्पृच्छंतं दंभोद्भवं प्रति नरनारायणाभ्यां युद्धं कुर्विति ब्राह्मणै रुक्ते तयोराश्रमं जगाम सः.. ..	”
आतिथ्यादिना सत्कृतो युद्धं याचमानस्ताभ्यां निवारितोपि दंभोद्भवो यदा नाश्रौषीत्तदा नर इषीकामुष्टिमादाय युद्धार्थं प्रवृते ..	”
इषीकास्त्रेण पराभूतं स्वपादयोः पतंतं दंभोद्भवं प्रति नरस्योपदेशः..	”
रामोप्यर्जुनं शरणं गच्छेत्युक्त्वा ऽर्जुनस्याजेयत्वकथनपूर्वकं शममुपदिदेश	”
कण्वो दुर्योधनं प्रति कृष्णार्जुनप्रशंसावाक्यमुक्त्वा मातलिवरान्वेषणाख्यानमाचख्यौ ..	९७
कन्याया वरं चिंतयन् मातलिः कन्याजन्मनिंदापूर्वकं देवादिलोकानन्विष्य तया सह नागलोकं गंतुं प्रतस्थे	”
पथि गच्छतो मातलेर्मार्गमध्ये दृष्टेन नारदेन सहोक्तिप्रत्युक्ती	९८
नारदमातल्योर्वरुणलोकदर्शनाद्यनंतरं नागलोके भ्रमतोः सतोर्नारदो मातलिं प्रति वरुणपुत्रादीनां नामरूपादि व्याजहार	”
नारदकृतं वरुणलोकसंपत्तिकथनम्	”
पातालस्थानवर्णनादिपूर्वकं तद्वृत्तांतं कथयंतं नारदं प्रत्यन्यत्र गमनार्थं मातलिरनुजज्ञे ..	९९
हिरण्यपुरनिर्माणादिकथनपूर्वकं तत्र कालकंजादिवसत्यादि कथयंतं नारदं प्रत्यन्यत्र गमनाय मातल्यनुज्ञा	१००
सुपर्णलोकं गत्वा तद्वृत्तांतकथनादिपूर्वकं सुवर्णचूडादीनां सुपर्णानां नामानि कथयति स्म नारदः	१०१
रसातलं गत्वा तद्वृत्तांतं कथयंस्तत्रत्यसुरभिप्रशंसादिपूर्वकं तल्लोकं प्रशशंस नारदः	१०२
वासुकिपालितां भोगवतीं गत्वा तद्वृत्तांतं कथयन्वासुक्यादीनां नामान्यभिधाय “ अत्र तेरोचतेकश्चि ” दित्याद्याह मातलिं नारदः..	१०३
तत्रार्यकपुत्रं सुमुखं दृष्ट्वा प्रश्नमुखेन नारदात्तज्जन्मवृत्तांतं श्रुत्वा “ एष मेरुचितो वर ” इत्याद्याह मातलिः..	”
आर्यकं प्रति मातलिप्रशंसापूर्वकं सुमुखायायं स्वकन्यां दातुमिच्छतीत्याह नारदः	१०४
मासानंतरमेतद्भक्षणं गरुडेन प्रतिज्ञातमित्याद्यार्यकवाक्यं श्रुत्वा तं प्रति मातलिः सुमुखस्य स्वेन सहेंद्रं प्रति गमनं प्रार्थयतिस्म ..	”
सुमुखेन सह नारदमातल्योरिंद्रसमीपगमनानंतरं तं प्रति नारदो विवाहादिवृत्तमकथयत् ..	”
विष्णोरनुमत्येंद्रेण सुमुखायायुषि दत्ते मातलिस्तेन सह स्वकन्याया विवाहाद्यकरोत् ..	”
एतद्वृत्तांतश्रवणेन क्रुद्धस्य गरुडस्येंद्रं प्रति दर्पोक्तिः	१०५
गरुडवाक्यं श्रुत्वा ममेमं सव्येतरं बाहुं धारयेत्युक्त्वा विष्णुना निहितस्य बाहोर्भारेण गरुडः पपात	”
गतदर्पेण गरुडेन प्रार्थितस्य विष्णोः प्रसादादि	”
गरुडदृष्टांतेन शमं विधातुमुपदिशंतं कण्वं प्रति क्रुद्धस्य दुर्योधनस्य हासपूर्विकोक्तिः ..	”
जनमेजयप्रश्नानंतरं नारदकृतमुपदेशं कथयांचक्रे वैशंपायनः	१०६
दुर्योधनं प्रति हितमुपदिशन्नारदो गालवचरित्रं कथयति स्म	”
विश्वामित्रो वसिष्ठवेषेण स्वसमीपमागतस्य धर्मस्य कृते चरुं श्रपयतिस्म	”
चरुश्रपणमप्रतीक्ष्यान्यत्र भुक्तवति वसिष्ठे श्रपितं चरुं गृहीत्वा आगतो विश्वामित्रो “ भुक्तं मयान्यत्रत्वं तिष्ठेति “ वसिष्ठेनोक्तस्तथैव शतं वर्षाणि तस्थौ	”
पुनरागते धर्मे भुक्त्वा प्रसन्ने गते सति तत्कालकृतया गालवसेवया तुष्टेन विश्वामित्रेणानुज्ञातो गालव आग्रहपूर्वकं गुरुदक्षिणार्थं प्रार्थितवान्	”
एकतः श्यामकर्णानां हयानामष्टौ शतानि देहीति गालवं प्रत्याह विश्वामित्रः	”
आहारादिपरित्यागपूर्वकं यतमानोपि दक्षिणामलभमानो गालवो विललाप	१०७
विलपंतं गालवं प्रति तत्सखा गरुड आगत्य दक्षिणासंपादनार्थं यत्र यत्र त्वया गंतव्यं तत्र त्वां प्रापयिष्यामीत्युवाच	”
गरुडकृतं पूर्वदिग्वृत्तांतकथनम्	१०८
” ” दक्षिण ” ”	१०९
” ” पश्चिम ” ”	११०
” ” उत्तर ” ”	१११
पूर्वाध्यायांते कामाशां जिगमिषसीत्युक्तवंतं गरुडं प्रति पूर्वां दिशं प्रयाहीति गालव उवाच	११२
गरुडपृष्ठमारुह्य गच्छन् गालवस्तद्वेगमसहमानो “ न मे प्रयोजनं किंचित् ” इत्याद्याह गरुडं प्रति	”
ऋषभपर्वते विश्रांतिं गृहीत्वा निवर्तिष्यावह इत्याद्याहस्म गरुडो गालवम्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ऋषभपर्वते शांडिलीं दृष्ट्वा तस्या आश्रमे भुक्त्वा तदनुज्ञया सुप्तयोः पश्चात्प्रतिबुद्धयोर्गालवगरुडयोर्मध्ये गरुडो गलितपक्षो मांसपिंडाकृतिरभूत्	११३
गालवेन तथाविधाकृतिर्गरुडः पृष्टस्तत्कारणं कथयतिस्म	”
प्रार्थनातुष्टायाः शांडिल्याः प्रसादाल्लब्धपक्षबले गरुडेऽलब्धाश्वो गालवः प्रत्याजगाम ..	”
मध्येमार्गं विश्वामित्रवाक्यं श्रुत्वा गरुडो दक्षिणालाभार्थं मंत्रयिष्याव इत्याह गालवम् ..	”
ययातिर्ममसखास्ति तन्निकटं गच्छावइति गरुडेनोक्ते तौ ययातिं ययतुः	११४
ययातिं प्रति गरुडेन गालववृत्तांते कथिते गालवो गुरुदक्षिणामयाचत	”
ययातिना “स्वीयां माधवीं कन्यां दत्त्वाऽनया गुरुदक्षिणासंपादनं कुरु” इत्युक्त्वा समर्पितां कन्यां गृहीत्वा गालवगरुडौ प्रत्याजग्मतुः	११५
गरुडे स्वभवनं गते गालवः कन्यां गृहीत्वा हर्यश्वराजसमीपं जगाम तं प्रत्युक्तवांश्च ..	”
शुल्कं कथयित्वाऽर्पितायां कन्यायां हर्यश्वाद्वसुमनोनामकसुतोत्पत्तिः	११६
गालवः पुनर्हर्यश्वमागत्य कन्याशुल्कं तत्रैवस्थापयित्वा कन्यां गृहीत्वा पुनर्बभ्राम ..	”
गालवो दिवोदाससमीपमागत्य शुल्ककथनपूर्वकं तस्मै कन्यां ददौ	११७
दिवोदासात्तस्यां प्रतर्दननामकपुत्रोत्पत्त्यनंतरं गालवेनागत्य प्रार्थितो दिवोदासस्तस्मै कन्यां निर्यातयतिस्म	”
कन्यया सह गच्छन्गालवो भोजराजस्योशीनरस्य समीपमागत्य शुल्ककथनपूर्वकं कन्यामर्पयतिस्म	११८
उशीनरात्तस्यां शिबिनामकपुत्रोत्पत्त्यनंतरं गालव आगत्य शुल्कं तत्रैव निक्षिप्य कन्यां गृहीत्वा गच्छन् गरुडं ददर्श	”
दिष्ट्या कृतार्थं पश्यामीत्याद्युक्तवंतं गरुडं प्रति गालवेन चतुर्थभागावशेषे कथिते स “नैष संपत्स्यते” इत्याद्युक्त्वा कन्यया सह षट्शताश्वान् गुरवे देहीत्युवाच	११९
गालवो गरुडादिभिः सह गत्वा विश्वामित्राय कन्यासहितान् षट्शताश्वान् दक्षिणात्वेन ददौ	”
विश्वामित्रोपि माधव्यामष्टकनामानं पुत्रमुत्पाद्य गालवाय कन्यां समर्प्य वनं ययौ	”
गालवोपि तां कन्यां ययातये समर्प्य कृतार्थः सन् वनं जगाम	”
कन्या माधव्यपि ययातौ स्वयंवरोद्योगं कुर्वति वरत्वेन वनमेव वृत्वा तस्मिंस्तपश्चचार ..	१२०
कालयोगेन स्वर्गगतं ययातिं दृष्ट्वा देवादयो विचारयांचक्रुः	”
इंद्राज्ञया देवदूतेन पातितो ययातिर्नैमिषारण्ये यजतां दौहित्राणां मध्ये पपात	१२१
प्रश्नद्वारा ययातिं बुद्ध्वा स्वर्गं गंतुं दौहित्रैर्दीयमानं स्वपुण्यं ययातिर्न जगृहे	”
तत्कालागता माधवी “तवैते दौहित्रास्त्वां तारयिष्यंति” इत्यादि ययातिमुवाच तथा तत्कालागतो गालवोपि मत्तपसोऽष्टमं भागं गृहाणेत्युवाच	”
मातामहो ययातिर्वसुमनआदयश्चत्वारो दौहित्राः स्वस्वपुण्यदानसंकल्पं यथा यथा चक्रुस्तथातथा स्वर्गमारुरोह	१२२
मम पतनकारणं किमिति ययातिप्रश्नं श्रुत्वा पितामहस्तत्कारणं जगौ	१२३
नारदो गालवययातिदृष्टांतेन दुर्योधनं प्रति मानक्रोधादिवर्जनमुपदिदेश	”
“नायं मद्वाक्यं शृणोति त्वमेवैनं ब्रूहि” इतिधृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णः शमार्थं दुर्योधनमुवाच तदग्रे भीममर्जुनं च प्रशशंस ..	१२४
दुर्योधनं प्रति भीष्मद्रोणयोः केशववाक्यस्वीकारोपदेशानंतरं “दुर्योधन न शोचामि” इत्यादि विदुरभाषणं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोपि कृष्णद्वारा शममुपदिदेश	१२५
पुन भीष्मद्रोणयोर्दुर्योधनं प्रति शमार्थमुपदेशः ..	१२६
क्रुद्धो दुर्योधनः श्रीकृष्णं प्रति “प्रसमीक्ष्येत्यारभ्य यावद्धितीक्ष्णया सूच्या” इत्यंतमुवाच	१२७
श्रीकृष्णे पुनः सक्रोधं शमप्रधानमेव वाक्यं वदति दुःशासनोत्तेजितो दुर्योधनः सर्वाननादृत्य सभाया निर्जगाम तं दुःशासनादयोप्यनुनिर्जग्मुः	१२८
गच्छंतं दुर्योधनं समीक्ष्य वदति भीष्मे श्रीकृष्णो भीष्मादीन् प्रति “दुर्योधनं बद्ध्वा पांडवेभ्यो यदि प्रयच्छथ तदा सर्वेषां शं भविष्यति” इत्याद्युवाच	”
धृतराष्ट्रप्रेरणया विदुरेणानीतां गांधारीं प्रति धृतराष्ट्रो दुर्योधनस्य सभानिर्गमनादि कथयामास	१२९
गांधारी स्वप्रेरणया विदुरेण सभायामानीतं दुर्योधनं प्रति शमार्थमुपदिदेश	”
गांधारीवाक्यमनादृत्य सभाया निर्गत्य दुर्यो-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धनः शकुन्यादिभिः सह कृष्णं बद्धुं मंत्रयामास	१३०
सात्यकिना श्रीकृष्णाय निवेदितं दुर्योधनाभिप्रायं श्रुत्वा विदुरो धृतराष्ट्रं प्रति तं निवेदयां चक्रे..	”
“ राजन्नेते यदि क्रुद्धा ” इत्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो दुर्योधनमानेतुं विदुरं प्रेरयति स्म	”
विदुरेणानीतं दुर्योधनं धृतराष्ट्रः कर्णादिसमीपे निर्भर्त्स्य श्रीकृष्णविक्रमं कथयामास तदनंतरं विदुरोपि	”
श्रीकृष्णो दुर्योधनं प्रति “ त्वमेकाकिनं मां मन्यसे चेत्सर्वमेतन्मयि पश्य ” इत्याद्युक्त्वा विश्वरूपं दर्शयामास	१३१
तद्दृष्ट्वा सर्वेषु राजसु भयेन निमीलितनेत्रेषु सत्सु द्रोणादयो भगवद्दत्तदिव्यदृष्ट्या तत्पश्यंत एव तस्थुः	”
ततः सभाया निर्गतं कौरवैरनुयातं श्रीकृष्णं प्रति धृतराष्ट्रस्य प्रार्थनोक्तिः	”
धृतराष्ट्रादीनामंत्र्य निर्गतः श्रीकृष्णः कुंतीं द्रष्टुं ययौ	”
कुंतीमभिवाद्य श्रीकृष्णेन निवेदिते सभावृत्ते	

विषयाः	अध्या०
तदग्रे युधिष्ठिरकथनीयं संदेशं कथयंती कुंती मुचुकुंददृष्टांतेन नीतिं कथयामास ..	१३२
कुंत्या कथितो विदुलापुत्रसंवादरूप इतिहासः	१३३
सिंधुराजेन जितं निरुद्यमं पुत्रं प्रति विदुलायास्तन्निंदादिरूपं वाक्यम्	”
किं नु ते मामित्यादि पुत्रवाक्यं श्रुत्वा तं प्रति पुनरुपदिदेश विदुला	”
विदुलाया अनुद्यमक्षत्रियनिंदापूर्वकं युद्धार्थं पुत्रं प्रत्युपदेशः	१३४
दरिद्रावस्थानिंदनपूर्वकं विदुलाया युद्धोत्साहजनकं वाक्यम्	”
पुत्रविदुलयोः संवादः .. :	१३५
मात्रा विदुलया उपदिष्टं सर्वमंगीचकार पुत्रः ..	१३६
जयनामकस्यास्येतिहासस्य श्रवणफलं कुंती जगौ	”
भीमार्जुनद्रौपदीमाद्रीपुत्रान्प्रति वक्तव्यं संदेशं व्याजहार कुंती	१३७
द्रौपदीसभागमनादिप्रयुक्तं खेदं प्रदर्श्य युधिष्ठिरादीन्प्रति कुशलप्रश्नादिकमभिदधतीं कुंतीमभिवाद्य भीष्मादीन् विसृज्य कर्णं स्वरथे गृहीत्वा कृष्णो निर्ययौ..	”
कर्णेन किंचिन्मंत्रयित्वा तं विसृज्योपप्लव्ये पांड-	

विषयाः	अध्या०
वान्प्रति जगाम	”
भीष्मद्रोणौ दुर्योधनं प्रत्यर्जुनप्रशंसापूर्वकं शमार्थं युद्धनिवारणार्थं च वाक्यमूचतुः ..	१३८
तच्छ्रुत्वा तूष्णींभूते दुर्योधने भीष्मद्रोणयोर्विषादवाक्यं द्रोणकृतं दुर्योधनभर्त्सनादि च ..	१३९
कृष्णः कर्णं किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्..	१४०
कृष्णः कर्णं प्रति “ त्वं कुंतीपुत्रोसि मया सहागच्छ पांडवैः सह राज्यं शाधि ” इत्यादिकमुवाच	”
कर्णः स्ववृत्तांतकथनपूर्वकं यज्ञरूपकेण कुरुपांडवयुद्धं वर्णयामास	१४१
कृष्णः कर्णं प्रति पांडवजयनिश्चयं कथयित्वाऽर्जुन युद्धं प्रशंसन् द्रोणभीष्मादीन् प्रति वक्तव्यं संदेशं कथयामास	१४२
कर्णः श्रीकृष्णं प्रति “ जानन्मां ” इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनपराजयनिमित्तानि कथयन् युधिष्ठिरजये दुर्योधनपराजये च स्वकीयं स्वप्नं जगाद	१४३
कृष्णकर्णयोः संवादानंतरमालिंगनपूर्वकं कृष्णेन विसर्जितः कर्णः कृष्णरथादवतीर्यास्माभिः सह पराववृते कृष्णश्च जगाम ..	”

विषयाः	अध्या०
कौरवनिंदारूपं वाक्यं वदंतं विदुरं प्रति विषादोक्तिपूर्वकं कर्णजन्मवृत्तांतं कथयित्वा गंगासमीपं गतवत्याः कुंत्याः कर्णदर्शनादि	१४४
कर्णवाक्यं श्रुत्वा कुंती तज्जन्मवृत्तांतकथनपूर्वकं पांडवसाहाय्यार्थमुवाच..	१४५
कुंतीवाक्यानुमोदकं सूर्यवाक्यं श्रुत्वा कुंत्याक्षेपपूर्वकमर्जुनं विना तव पुत्रान्न हनिष्यामीति कर्णेन प्रतिज्ञाते उभौ यथास्थानं जग्मतुः	१४६
उपप्लव्यमागत्य सर्वं वृत्तांतं संक्षेपेणोक्त्वा विश्रांतं कृष्णं प्रति भानावस्तंगते युधिष्ठिरेण प्रश्ने कृते स दुर्योधनं प्रति स्वोक्तिमाह	१४७
भीष्मादयः किमुक्तवंत इति युधिष्ठिरेण पृष्टे दुर्योधनं प्रति भीष्मेण कथितं शांतनुमारभ्य पांडवपर्यंतं राज्याधिकारिक्रमेण पांडवा एवाधिकारिण इत्यादि वाक्यमाहस्म कृष्णः	”
द्रोणोपि भीष्मोक्तिमेवोपबृंहयन् दुर्योधनं प्रत्युवाच	१४८
दुर्योधननिंदापूर्विका भीष्मं प्रति विदुरोक्तिः ..	”
क्रुद्धा गांधारी दुर्योधनं प्रति पांडोरेवैतद्राज्यमित्याद्युवाच	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्रो दुर्योधनं प्रति वदंश्चंद्रवंशविवरणपूर्वकमात्मनो राज्यानधिकारमुक्त्वा युधिष्ठिरस्यैवैतद्राज्यमित्याद्याहस्म	१४९
भीष्मादिभिरेवं बोधितोऽप्यबुध्यमानो दुर्योधनः कुरुक्षेत्रगमनार्थं राज्ञ आदिदेश	१५०
श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति बहुप्रकारं स्वकृत्यं कथयामास	"
७ सेनानिर्याणपर्व	
युधिष्ठिरः सेनाविभागार्थंभ्रातॄनादिश्य द्रुपदादीन् सप्ताक्षौहिणीपतीन्निर्दिश्य सप्तानामपि नियंतारमेकं सेनापतिं ब्रूहीति सहदेवमब्रवीत्	१५१
सेनापतिकरणे सहदेवादीनां मतभेदे युधिष्ठिरप्रेरणया श्रीकृष्णो धृष्टद्युम्नमेवान्वमोदत ..	"
हृष्टानां सैनिकानां संनहनपूर्वकं कुरुक्षेत्रगमनम्	"
युधिष्ठिराज्ञया धृष्टद्युम्नादयः शिबिराणि निर्माय परिखादि चक्रुः	१५२
तत्र काष्ठादीनां संचयादिकं ज्याधनुर्बाणादीनां शिबिरे स्थापनं चाकुर्वन्	"
पांडवसेनां निविष्टां श्रुत्वा किमकार्षीद्दुर्योधन इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम् ..	१५३
दुर्योधनः शिबिरादिनिर्माणार्थं कर्णादीनाज्ञापयामास	"
आसनेभ्य उत्थिता राजानो धार्तराष्ट्राश्च युद्धोत्साहं प्रकाशयांचक्रुः	"
मंदो दुर्योधनः कथमिदमब्रवीदित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तमुवाच श्रीकृष्णः	१५४
भीमार्जुनौ प्रति वदंतं युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनः श्रीकृष्णोक्तं कथयति स्म श्रीकृष्णश्चान्वमोदत	"
युद्धार्थं कृतनिश्चयाः पांडवाः कुरुक्षेत्र ऊषुः ..	"
दुर्योधनेन विभक्तस्य सैन्यस्य वर्णनम्	१५५
सेनादीनां पत्त्यादीनां च लक्षणकथनं कृपादीनां पृथक्पृथगक्षौहिणीपतित्वकथनं च.. ..	"
सैनापत्यार्थं दुर्योधनेन प्रार्थितो भीष्मस्तदंगीकृत्य प्रतिदिनमयुतसेनानाशनं प्रतिजज्ञे ..	१५६
भीष्मे कर्णमाक्षिपति स " यावद्गांगेयो जीवति तावदहं नयोत्स्ये " इति प्रतिजज्ञे	"
भीष्मस्य सैनापत्याभिषेके कृते दुर्निमित्तान्यभूवन्	"
सर्वैः सैनिकैः सह कुरुक्षेत्रमागतो दुर्योधनः शिबिरादिकं कारयामास	"
भीष्मं युद्धाय दीक्षितं श्रुत्वा युधिष्ठिरादयः किमभाषंतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१५७
भीष्मेण सह युष्माकं युद्धं यतो भावि अतः सप्त सेनानायकान् पश्यतेति भ्रात्रादीन्प्रत्युवाच युधिष्ठिरः	"
श्रीकृष्णानुज्ञया युधिष्ठिरो द्रुपदादीन् सप्त सेनाप्रणेतॄन् विधाय सर्वसेनानायकं धृष्टद्युम्नं कृत्वा सर्वेषां नायकमर्जुनं तस्यापि नेतारं श्रीकृष्णं चकार..	"
एतस्मिन्नवसरे अक्रूरादिभिः सहागतो बलदेव उभयोरपि साह्यमकुर्वंस्तीर्थयात्रार्थं जगाम	"
एतस्मिन्नेव काले युद्धे साहाय्यार्थमागतो रुक्मी प्रगल्भवाक्यानि वदन्नर्जुनेन तथा दुर्योधनेन प्रत्याख्यातो यथागतमगच्छत्	१५८
सेनानिवेशकालिकवृत्तकथनादिविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने आत्मदुश्चरितप्राप्तमनर्थं शृण्वित्याद्युवाच संजयः	१५९
८ उलूकदूताभिगमनपर्व	
संजयो धृतराष्ट्रं प्रति दुर्योधनस्य कर्णादिभिः संमंत्र्य पांडवान् प्रत्युलूकदूतप्रेषणादि कथयति स्म	१६०
दुर्योधनो बिडालव्रताख्यानं कथयित्वा तद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति वक्तव्यमुलूकं प्रत्याह	"
वासुदेवभीमनकुलसहदेवविराटद्रुपदधृष्टद्युम्नार्जुनान्प्रति वक्तव्यं संदेशमाह स्म दुर्योधनः	"
उलूकः पांडवान् प्रति गत्वा युधिष्ठिरादभयं लब्ध्वा दुर्योधनकथितं संदेशं युधिष्ठिरार्जुनौ प्रत्याह	१६१
उलूकवाक्यश्रवणेन क्रुद्धेषु पांडवेषु श्रीकृष्णः " मयाहि गच्छ " इत्याद्याहोलूकम्	१६२
कृष्णाधिक्षेपेण क्रुद्धेषु राजसु भीमः सहदेवश्च क्रमेणोलूकं प्रत्यूचतुः	"
भीमं धृष्टद्युम्नादींश्च प्रत्यर्जुनेनोक्तं वाक्यं श्रुत्वा राजानोऽर्जुनं प्रशशंसुः	"
दुर्योधनं प्रति वक्तव्यमुलूकं प्रत्याहार्जुनः श्रीकृष्णश्च	"
भीष्मं पुरस्कृत्य युद्ध्यमानं दुर्योधनमधिक्षिप्योलूकनिकटे भीमहननप्रतिज्ञादि विधाय वक्तव्यं संदेशमाह	१६३
युधिष्ठिरभीमनकुलसहदेवविराटद्रुपदशिखंडिधृष्टद्युम्ना अपि स्वस्वसंदेशमुलूकं प्रत्याहुः ..	"
पुनर्युधिष्ठिरसंदेशवाक्यं श्रुत्वा तदनुज्ञया ततो निर्गत उलूको दुर्योधनमागत्यार्जुनादिसंदेशान् कथयामास	"
दुर्योधनः सेनाप्रस्थाने कर्णादीनाज्ञापयामास ..	"
उलूकवाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरेण निर्यापितायाः सेनाया अग्रेसरो धृष्टद्युम्नः " अर्जुनं सूतपुत्राय " इत्यादिना सर्वेषां योधानां भागान् कल्पयित्वा स्वस्य द्रोणं भागमकल्पयत्	१६४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
९ रथातिरथसंख्यानपर्व	
संजयं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नः	१६५
अभिषिक्तेन भीष्मेण समाश्वासितो दुर्योधनस्तं प्रत्युभयपक्षीयाणां रथातिरथसंख्यां पप्रच्छ	”
भीष्मः स्वसैन्यगतानां महारथादीनां संख्यां कथयन् रथातिरथविभागकथनपूर्वकं दुर्योधनादीनां पराक्रमं स्वस्य कृतवर्मादीनां सिंधुराजस्य च पराक्रमं कथयामास ..	”
कांबोजादीनारभ्य कृपपर्यंतानां रथातिरथसंख्यानपूर्वकं पराक्रमकथनम्	१६६
शकुन्यश्वत्थामद्रोणप्रभृतिभगदत्तांतानां संख्यानपूर्वकं पराक्रमकथनम्	१६७
अचलवृषकयोः पराक्रमकथनानंतरं कर्णं निंदापूर्वकं तमर्धरथत्वेन गणयति स्म भीष्मो द्रोणश्च तदेवान्वमोदत	१६८
भीष्मं प्रति सक्रोधं निंदावाक्यमुक्त्वा दुर्योधनं प्रति भीष्मत्यागादिकं कथयंतं कर्णं प्रति भीष्मः सक्रोधमुवाच	”
भीष्मं क्षमापयन्दुर्योधनः परेषां रथातिरथसंख्यां शुश्रूषुः पप्रच्छ	”
पांडवानां रथातिरथसंख्यानं कथयन् भीष्मो युधिष्ठिरादीनामर्जुनस्य च पराक्रमं कथयति स्म	१६९
भीष्मकथितं पांडवपराक्रमं श्रुतवतां योधानां बाहवः शिथिला बभूवुरित्याह वैशंपायनः	”
द्रौपदेयानारभ्य विराटद्रुपदपर्यंतानां पराक्रमं कथयामास भीष्मः	१७०
शिखंडिप्रभृतिकाश्याद्यंतानां पराक्रमकथनम ..	१७१
कुंतीभोजप्रभृतिघटोत्कचांतानां पराक्रममभिधाय शिखंडिनं नाहं हन्यामित्याद्यभिदधाति स्म भीष्मः	१७२
१० अंबोपाख्यानपर्व.	
दुर्योधने भीष्मं प्रति “किमर्थं भरतश्रेष्ठ” इत्यादि पृच्छति भीष्म आह स्म	१७३
विचित्रवीर्यस्य विवाहार्थं भीष्मः काशीं गत्वा काशिपतेस्तिस्रः कन्या आजहार	”
कन्याहरणसमये युध्यमानानां राज्ञां भीष्मात्पराजयः	”
आहृतास्तिस्रः कन्या मात्रे निवेद्य तदनुज्ञया विवाहे उपक्रांते ज्येष्ठा काशिपतेः कन्या “भीष्मस्त्वमसि धर्मज्ञ” इत्याद्युवाच ..	१७४
भीष्मेणानुज्ञातायाः शाल्वं प्रति गतायास्तेन प्रत्याख्याताया अंबायास्तापसाश्रमे वासः ..	१७५
तापसान्प्रत्यंबया कथितं स्ववृत्तांतं श्रुत्वा शैखावत्यो मुनिस्तां सांत्वयामास	”
तापसेष्वंबया संवदत्स्वकस्मादागतं हौत्रवाहनं प्रति तापसा अंबावृत्तांतं कथयांचक्रुः ..	१७६
होत्रवाहनस्तापसवाक्यं श्रुत्वा अंबां स्वांकमारोप्य पृष्टयांबया कथितं वृत्तांतं च श्रुत्वा रामसमीपगमनार्थं तामाज्ञापयति स्म	”
एतस्मिन्नेवावसरेऽकस्मादागतेन रामानुचरेणाकृतव्रणेन श्वः प्रभाते रामोत्रागमिष्यतीति कथिते तं प्रति होत्रवाहनोंबावृत्तं निवेदयामास	”
अकृतव्रणांबयोः संवादः	१७७
तत्रागतं रामं प्रति होत्रवाहनेन “अस्या वृत्तं शृणु” इत्युक्ते स्वसमीपे रुदत्यंबा रामेण पृष्टा सती दुःखितां मामुद्धरेति सामान्यत उवाच	”
किमियं वक्ष्यतीति चिंतयंतं रामं प्रत्यंबा विशेषतः स्वं वृत्तं निवेद्य भीष्मवधार्थं प्रार्थयामास	”
रामांबयोः संवदतोरकृतव्रणे आगत्य शरणागतामिमां न त्यजेत्युक्तवति तदंगीकारपूर्वकं तं प्रति राम उवाच	१७८
रामे कन्यया सह कुरुक्षेत्रमागत्य भीष्मं प्रतीमां प्रतिगृह्णीष्वेत्युक्तवति सत्युभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
आक्षेपपूर्वकं स्वस्य युद्धाभिप्रायं प्रकटीकृत्य भर्त्सयमानं भीष्मं प्रति रामः सक्रोधमुवाच	”
भीष्मेण सह युद्धार्थं रामः कुरुक्षेत्रमाजगाम तत उभयोर्युद्धोपक्रमः	”
तदात्वे गंगा युद्धनिवारणार्थं भीष्मं बोधयित्वा तस्मिन्नशृण्वति राममागत्य प्रार्थयित्वा तस्मिन्नप्यशृण्वति पुनर्भीष्ममाजगाम ..	”
भीष्मरामयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमुभयोस्तुमुले युद्धे प्रसक्ते बाणप्रहारेण मोहितं रामं दृष्टवतो भीष्मस्य पश्चात्तापः	१७९
पुनर्द्वितीये दिवसे युद्धप्रवृत्त्यनंतरं रामबाणप्रहारेण मोहिते भीष्मे अकृतव्रणादयो जहृषुः	१८०
लब्धसंज्ञस्य भीष्मस्य बाणप्रहारेण रामे मूर्छिते सति तत्समीपागतैरकृतव्रणादिभिः संज्ञां लंभितस्य तस्य भीष्मं प्रति “तिष्ठ भीष्म” इत्यादिवाक्यम्	”
तृतीये दिवसे दिव्यैरस्त्रैर्युध्यमानयोरुभयोः परस्परं बाणैर्गाढविद्धयोः सायं युद्धविरामः ..	१८१
चतुर्थदिवसे पुनर्युद्धे प्रसक्ते बाणजालविद्धे भीष्मसारथौ मृते रामबाणप्रहारेण मोहितो भीष्मोष्टाभिर्ब्राह्मणैः संज्ञां लंभितः	१८२
सारथिस्थाने स्थित्वा हयान्संगृह्णंतीं स्वमातरं गंगां दृष्ट्वा भीष्मः प्रणामपूर्वकं तां विसृज्य स्वयं रश्मीन् गृहीत्वा युद्धं चकार	”
भीष्मबाणप्रहारमोहिते रामे पतिते सत्यौत्पाति-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
का उल्कापातादयो बभूवुः	”
एवं प्रतिदिनं युध्यमानयोस्तयोस्त्रयोविंशतिदिनान्यतीयुः	”
रात्रौ चिंतयंतं सुप्तं भीष्मं प्रत्यष्टौ ब्राह्मणाः स्वप्न आगत्याश्वासनपूर्वकं प्रस्वापनास्त्रप्रयोगमुपदिदिशुः	१८३
प्रभाते पुनरुभयोर्युद्धे प्रसक्ते रामं प्रति भीष्मेण ब्रह्मास्त्रे प्रयोजिते तत्प्रनिघातार्थं रामेणापि तस्मिन्प्रयोजिते भीष्मत्हृदि प्रस्वापनास्त्रं प्रादुरभूत्	१८४
प्रस्वापास्त्रं प्रयुंजानो भीष्मो देवैर्नारदेन च निवारितः स्वप्नदृष्टब्राह्मणवाक्यात्तत्संजहार	१८५
ऋचीकादिषु रामपितृष्वागत्य भीष्मं रामं च प्रति युद्धान्निवृत्तिमाज्ञापयत्स्वपि यदोभौ नांगीचक्रतुस्तदा भागीरथ्या सह ते सर्वे रणाजिरं प्रतिरुद्ध्य रामं शस्त्रं न्यासयां चक्रिरे	”
स्वप्नदृष्टब्राह्मणवाक्यादहमपि रामस्य पादवंदनामकार्षमित्याह भीष्मः..	”
“त्वं यथेष्टं गच्छ भीष्ममेव प्रपद्यस्व” इत्याद्युक्तवंतं रामं प्रति भीष्मगमनानंगीकारपूर्वकं यत्र स्वयमेव भीष्मं हनिष्यामि तत्र गमिष्यामीत्युक्त्वा तपःसंकल्पं कृत्वा जगामांबा	१८६
तस्यास्तपःसंकल्पं श्रुत्वा चिंतयंतं भीष्मं प्रति व्यासनारदावागत्याश्वासयामासतुः	”
तपश्चरणार्थं वत्सभूमिमागत्य नंदाश्रमादिषु तपश्चरंत्या अंबाया गंगायाश्चोक्तिप्रत्युक्ती ..	”
तापसैः सह संवादानंतरमंबाया स्तपसा तुष्टान्महादेवाद्भीष्मपराजयादिवरप्राप्तिः	१८७
यमुनातीरे अंबाया अग्निप्रवेशेन प्राणत्यागः ..	”
कन्या भूत्वा कथं पुरुषोभवदिति दुर्योधनप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	१८८
अपत्यार्थं तपस्यन् द्रुपदस्तुष्टान्महादेवात् “स्त्री-पुमांस्ते भविष्यति” इति वरं लब्ध्वा स्वभार्यां प्रति कथयामास	”
शिखंडिनो जन्मादिवृत्तांतकथनम्	”
यौवनस्थां कन्यां दृष्ट्वा चिंतयन्द्रुपदो भार्ययाश्वासितः सन् दशार्णकन्यया सह शिखंडिनो विवाहमकरोत्	१८९
शिखंडिनः स्त्रीत्वं ज्ञात्वा दशार्णकन्या स्वधात्रीभ्यो न्यवेदयत्ताश्च स्वदासीद्वारा दशार्णाय निवेदयामासुः	”
तच्छ्रुत्वा क्रुद्धेन दशार्णाधिपतिना प्रेषितो दूतो द्रुपदमागत्य तत्संदेशमेकांते कथयामास ..	”
इदमसदिति दूतद्वारा द्रुपदसंदेशं श्रुत्वा दशार्णाधिपतिः पुनर्निश्चित्य सैन्येन सह द्रुपदमभियास्यन् युद्धाय स्थिरो भवेत्यादि संदेशं दूतद्वारा प्रेषयतिस्म	१९०
दशार्णसंदेशश्रवणेन भीतो द्रुपदो भार्यां प्रति पृच्छति स्म	”
भार्यावाक्यं श्रुत्वा द्रुपदे मंत्रिभिः सह चिंतयति शिखंडिनी प्राणत्यागनिश्चयं कृत्वा वनं जगाम	१९१
वनगतेन स्थूणाकर्णयक्षेण पृष्टा शिखंडिनी तं प्रति स्ववृत्तांतं कथयित्वा दशार्णपरावर्तनपर्यंतं पुंस्त्वं मे देहीति ययाचे	”
समयबंधपूर्वकं यक्षशिखंडिनोरन्योन्यलिंगपरिवर्तनानंतरं शिखंडी पुंस्त्वं लब्ध्वा स्वपुरमाजगाम	१९२
शिखंडिपुंस्त्वसंदेशं द्रुपदप्रेषितदूतमुखाच्छ्रुत्वाप्यविश्वस्तो दशार्णः कांपिल्यनगरमेत्य द्रुपदं प्रति स्वपुरोहितं दूतत्वेन प्रेषयामास ..	”
पुनर्द्रुपदप्रेषितदूतवाक्यं श्रुत्वा दाशार्णः शिखंडिसमीपे परीक्षार्थं युवतीः प्रेषयामास	”
युवतीमुखाच्छिखंडिनः पुंस्त्वं श्रुत्वा दाशार्णो हृष्टः सन्द्रुपदगृहे वसति स्म	”
एतदंतरे वने समागतस्य कुबेरस्य पूर्ववत् प्रत्युद्गमनादिकमकुर्वंतं स्थूणाकर्णं प्रति शिखंडिजीवनपर्यंतं तव स्त्रीत्वं तिष्ठत्विति शशाप कुबेरः..	”
एतदनंतरं पूर्वसंकेतानुरोधेन पुंस्त्वं दातुमागतः शिखंडी स्थूणाकर्णेन कुबेरशापादिकथनपूर्वकं विसर्जितः सन् स्वगृहं प्रत्याजगाम	”
एवं शिखंडिवृत्तं कथयित्वा स्त्रीपूर्वत्वादेनं न हनिष्यामीति प्रतिजज्ञे भीष्मः	”
सर्वां पांडवसेनां कतिदिनैर्हनिष्यसीति भीष्मादीन् प्रति दुर्योधनप्रश्ने भीष्मद्रोणकृपाश्वत्थामानो मासादीनवधीन् कथयामासुः ..	१९३
कर्णेन पंचरात्रावधौ कथिते भीष्मो जहास ..	”
भीष्मप्रतिज्ञां श्रुत्वा युधिष्ठिरेण पृष्टोऽर्जुनः स्वबलं कथयित्वा स्वसैनिकानां पराक्रममुवाच..	१९४
पांडवान्प्रति गंतुं दुर्योधनेन प्रेरिताः ससैन्या राजानः कुरुक्षेत्रस्य पश्चार्धं आगत्य दुर्योधनेन कारितानि शिबिराणि प्रविविशुः ..	१९५
युधिष्ठिरः प्रथमं धृष्टद्युम्नादीन् अनंतरं भीमादींश्च प्रेषयित्वा विराटादिभिः सह स्वयं निर्जगाम	१९६
भीमादिसैन्यसंबंधिनामश्वादीनां परिगणनम् ..	”

समाप्तमुद्योगपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ भीष्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ जंबूखंडविनिर्माणपर्व	
" कथंयुयुधिरे " इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१
सैन्यानामभिज्ञानादिषु युधिष्ठिरेण कृतेषु सैन्यानां हर्षं दृष्ट्वा वासुदेवार्जुनौ स्वशंखौ दध्मतुः	"
कुरुपांडवा युद्धार्थं समयं चक्रुः	"
तत्कालागतस्य व्यासस्य धृतराष्ट्रेण संवादानंतरं तेन युद्धश्रवणेच्छायां प्रदर्शितायां युद्धकथनार्थं संजयाय दिव्यां दृष्टिं ददौ व्यासः	२
तत्कालसंजातानि व्यासकथितानि दुर्निमित्तान्याह वैशंपायनः	"
दुर्निमित्तानि कथयन्व्यासो धृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा किंचित्कालं दध्यौ	३
पुनर्युद्धनिवारणार्थमुपदिशति व्यासे धृतराष्ट्रः स्वासामर्थ्यं प्रकाशयति स्म	"
यत्ते मनसि वर्तते तत्कथयेति व्यासेन प्रेरितो धृतराष्ट्रो विजयैषिणां चिह्नानि श्रोतुमिच्छामीत्याह	"
व्यासो भाविविजयचिह्नानि कथयन्नुपायविजयादिभेदेन त्रिविधं विजयं कथयामास ..	"
व्यासगमनानंतरं किंचित्कालं ध्यात्वा भूमिगुणादिशुश्रूषुर्धृतराष्ट्रः संजयं प्रति पप्रच्छ ..	४
भौमगुणादिकथनं प्रतिजानानः संजयः स्थिरचरभेदेन भूतानां द्वैविध्याद्याह	"
ग्राम्यारण्यसप्तकद्वयभेदेन चतुर्दशविधानां पशूनां नामानि कथयन्भूमिं प्रशशंस संजयः ..	"
नद्यादीनां नामधेयादि कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५
संजयः क्षित्यादीनां गुणादि कथयित्वा संक्षेपेण सुदर्शनद्वीपवृत्तांतमाचख्यौ	"
विस्तरेण शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयो हिमालयादिवृत्तांतं कथयित्वा सुमेरोः परिमाणादिकमभिदधाति स्म	६
सुमेरुपार्श्वस्थद्वीपवृत्तांतमुक्त्वा तत्र देवानां वसतिमभिधाय तत्पश्चिमपार्श्वस्थदेशवृत्तांतमाचचक्षे	"
गंधमादनपार्श्वस्थानामायुरादि कथयित्वा ऐरावतादिवर्षवृत्तांतमाख्याय कैलासादिवृत्तांतकथनानंतरं बिंदुसरोमाहात्म्यं वदन् हिमालयादिषु राक्षसादीनां वासमाह	"
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः सुमेरोरुत्तरपार्श्वस्थदेशवृत्तांतं कथयित्वा पूर्वपार्श्वस्थदेशवृत्तांतमकथयत्	७
नीलपर्वतं दक्षिणेन जंबूवृक्षादिवृत्तांतं कथयित्वा माल्यवद्वृत्तांतमाचख्यौ	"
वर्षादीनां नामानि कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयेन कथितंरमणकहिरण्मयैरावतवर्षवृत्तांतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रः पुत्रानुद्दिश्य ध्यानमन्वगमत्	८
भारतवर्षशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयो दुर्योधनादिनिंदापूर्वकं भारतवर्षवृत्तांतं कथयति स्म	९
भारतवर्षस्थानां पर्वतानां नदीनां देशानां च नामानि कथयंस्तद्विषये राज्ञामभिलाषं गदतिस्म संजयः	"
भारतवर्षस्थानामायुःप्रमाणकथनप्रश्ने संजयश्चतुर्युगस्थमनुष्याणामायुः कथयति स्म ..	१०
२ भूमिपर्व	
जंबूखंडस्थशाकद्वीपादीनां च परिमाणादिविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथयामास	११
शाकद्वीपविस्तरं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तद्वृत्तांतकथनम्	"
शाकद्वीपस्थवर्षपर्वतनद्यादीनां नामादिकथनम् संजयः कुशद्वीपादिद्वीपानां वृत्तांतं कथयंस्तत्रत्यवर्षपर्वतनद्यादीनां नामादिकमभिदधाति स्म	१२
धृतराष्ट्रप्रश्नानुरोधेन स्वर्भानुचंद्रसूर्याणां परिमाणं कथयंश्चंद्रसूर्ययोर्ग्रहणवृत्तांतमब्रवीत्संजयः	"
३ भगवद्गीतापर्व	
भीष्ममरणकथां प्रस्तुवन्संजयो भीष्मस्य शरशय्याशयनकथनपूर्वकं तं प्रशशंस	१३
भीष्मः कथं हत इत्यादि पृच्छंस्तत्प्रशंसापूर्वकं धृतराष्ट्रोन्वतप्यत	१४
हते भीष्मे के योद्धार इत्यादिकं पृच्छन् पुनरनुतप्यमानो धृतराष्ट्रो हते भीष्मे दुर्योधनादयः किमब्रुवन्नित्यादिकं पुनः पप्रच्छ ..	"
धृतराष्ट्रप्रश्नमभिनंदन्संजयो धृतराष्ट्रं सांत्वयित्वा व्यासं नमस्कृत्य युद्धं विस्तरेण शृण्वित्याद्याह	१५
भीष्मरक्षणार्थं दुःशासनं प्रति दुर्योधनोपदेशः ..	"

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
युद्धारंभे शकुनिसौबलादीनां प्रत्येकाक्षौहिणीनेतृत्वं भीष्मस्य सर्वसेनापतित्वमभिधायोभयोः सेनयोः समागमं कथयति स्म संजयः	१६
संजयो " मघाविषयगः सोम " इत्यादिना सैन्यसमागमवेलामभिधाय भीष्मद्रोणावहन्यहनि " जयोस्तु पांडुपुत्राणां इति पांडवशुभाशंसनपूर्वकं त्वदर्थं युयुधाते इत्याह	१७
भीष्मकथितां नीतिं श्रुत्वा कुरुसैन्यानि युद्धार्थं निर्ययुः	”
युद्धार्थं निर्गतां सेनां वर्णयन्नामतो भीष्मादीन्वर्णयामास संजयः	”
पुनः सेनानिर्गमसामयिकीं शोभां वर्णयन् भीष्मस्य पृष्ठगोपादीन्वर्णयति स्म	१८
पांडवव्यूहनिर्माणविषये धृतराष्ट्रेण पृष्टः संजय आह	१९
व्यूढां कौरवसेनां दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तोर्जुनो वज्रव्यूहरचनां प्रतिज्ञाय युद्धार्थं निययौ	”
अर्जुनेन वज्रव्यूहे रचिते सज्जीभूतेषु सैन्येषु निरभ्रे सबिंदुवाय्वादीनि निमित्तान्यभूवन्	”
उभयोः सेनयोर्मध्ये के प्राप्स्यंत केषां च दुर्निमित्तसुनिमित्तानीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तदनुरूपं संजयस्योत्तरं भीष्मकृतव्यूहरचनाकथनं च	२०
कुरुसैन्यं दृष्ट्वा विषण्णं युधिष्ठिरमर्जुनः समाश्वासयांचक्रे	२१
समाश्वस्ते युधिष्ठिरे प्रतिव्यूह्य स्थितेऽर्जुनरथवर्णनादि कृत्वाऽर्जुनं प्रति कृष्णोक्तिं कथयामास संजयः	२२
दुर्गास्तोत्रपाठार्थं कृष्णेन प्रेरितोर्जुनो रथादवरुह्य दुर्गास्तवमकरोत्	२३
अर्जुनस्तुत्या तुष्टा दुर्गा जयाशीर्वरं ददौ	”
" मोहादेतौ न जानंति " इत्यादिना संजयो दुर्योधनादीन्निनिंद	”
पुनर्धृतराष्ट्रेण " केषां योधाः प्रहृष्टा " इत्यादिके पृष्टे उभयोर्योधानां हर्षादिकमकथयत्	२४
धर्मक्षेत्रइत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	२५
दुर्योधनो द्रोणमुपसंगम्य प्राधान्येन पांडवयोधान्स्वयोधांश्च कथयित्वा भीष्मरक्षणार्थं द्रोणादीन्प्रत्युवाच	”
दुर्योधनं हर्षयितुं भीष्मेण शंखे वादिते कृष्णार्जुनादयोपि स्वस्वशंखान्दध्मुः	”
अर्जुनप्रेरणया कृष्णेनोभयसेनयोर्मध्ये रथे स्थापिते युद्धार्थमागतान् पितृव्यादीन्दृष्ट्वा विषण्णस्यार्जुनस्य कृष्णं प्रति वाक्यम्	”
विषण्णोर्जुनः कुलक्षयदोषादीनुक्त्वा सशरं धनुरुत्सृज्य रथोपस्थ उपाविशत्	”
कुतस्त्वाकश्मलमिदमित्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा भीष्मादिभिः कथं योत्स्यामीत्यादि वदन् युद्धभैक्ष्ययोर्मध्ये कतरच्छ्रेयस्तद्ब्रूहीत्युक्त्वा तूष्णीं बभूवार्जुनः	२६
अर्जुनं प्रति तत्त्वमुपदिशन् श्रीकृष्णो देहानामवश्यनाश्यत्वं कथयित्वा विषयानभिभूतस्य मोक्षं कथयति स्म	”
सदसतोर्भावाभावादि कथयित्वा देहानामंतवत्त्वमात्मनो हननकर्तृत्वकर्मत्वाभावं चोपपाद्य जन्मादिषड्भावविकाराभावमुपपादयति स्म	”
वासांसि जीर्णानीत्यादिदृष्टांतेनात्मनो देहांतरप्राप्तिमभिधाय शस्त्राद्यच्छेद्यत्वाद्युक्त्वा जन्यस्य मृत्योरवश्यंभावित्वमाह	”
आत्मनो दुर्ज्ञेयत्वकथनपूर्वकं युद्धस्य धर्मत्वेन तत्परित्यागे दोषं कथयन् सुखदुःखयोः समत्वेन वर्तमानस्य तत्करणे पापाभावमाह	”
श्रीकृष्णोऽर्जुनं प्रति कर्मयोगमुपदिशंस्तस्य निष्कामत्वेन कृतस्य प्राशस्त्यं द्योतयन् निष्कामसकामयोर्वैषम्यमभिदधाति स्म	”
वेदानां त्रैगुण्यविषयत्वकथनपूर्वकं काम्यकर्मणामप्राशस्त्यं वदन् कर्मफलत्यागे फलं कथयति स्म	”
स्थितप्रज्ञलक्षणादिज्ञानार्थमर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णस्तत्कथयामास	”
इंद्रियाणामवशत्वकथनपूर्वकं विषयध्यायिनः संगाद्यनर्थप्राप्तिमुद्भाव्य रागद्वेषरहितानां प्रसादं कथयति स्म	”
प्रसादस्य सर्वदुःखनाशकत्वमभिधाय कामनापरित्यागे शांतिप्राप्तिमाचष्ट	”
ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिरित्याद्यर्जुनप्रश्नेन कर्मणामित्यादिना भगवत उत्तरम्	२७
कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं न भवतीत्याद्युक्त्वा निष्कामकरणमुपदिश्य कर्माकरणे दोषं जगौ.	”
आत्मनस्तद्गतस्य च कार्याभावं कथयित्वा निष्कामकर्मणा भगवत्प्राप्तिमाह	”
श्रेष्ठानामाचारदर्शनेन लोकप्रवृत्तिमभिधाय लोकसंग्रहार्थं स्वस्यापि कर्माचरणमाह	”
सक्तासक्तयोः कर्मविभागादि दर्शयित्वा मयि सर्वाणि कर्माणीत्याद्युपदिश्य परधर्मस्यानाश्रयणीयत्वमभिदधाति स्म	”
केन प्रयुक्तो जीवः पापं चरतीत्यर्जुनप्रश्ने "काम-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
एष क्रोध एष " इत्यादि भगवदुत्तरम्	"
इमं विवस्वत इत्यादिना पूर्वसंप्रदायप्रसिद्ध एव योगो मयोक्त इति भगवतोक्ते संशयानोऽर्जुनोऽपरं भवतइत्युक्तिपूर्वकं पप्रच्छ	२८
स्वीयजन्मवृत्तांतं कथयन् यदा यदा हि धर्मस्येत्याद्यवतारप्रयोजनकथनपूर्वकं ये यथा मां प्रपद्यंत इत्याह भगवान्	"
भगवानात्मतत्त्वमुपदिश्य कर्मणो गहनां गतिं प्रदर्श्य निष्कामकर्मिप्रशंसादिकं चकार	"
द्रव्यादियज्ञान्कथयित्वा कर्मयज्ञापेक्षया ज्ञानयज्ञस्य श्रैष्ठ्यमुपपादयंस्तं प्रशशंस	"
संन्यासं कर्मणामित्याद्यर्जुनप्रश्ने संन्यासकर्मयोगयोर्मध्ये कर्मयोगस्य वैशिष्ट्यमभिधाय निष्कामयोगिनां प्रशंसापूर्वकं मोक्षमाह	२९
ब्राह्मणादिषु पंडितानां समदर्शित्वं कथयित्वेंद्रियभोगानां दुःखदत्वस्यैंद्रियवेगसहिष्णूनां सुखस्य च कथनादिपूर्वकमुपदिदेश भगवान्	"
योगारूढलक्षणकथनानंतरमात्मन एव शत्रुमित्रत्वादि कथयित्वा युक्तयोगिनो लक्षणं कथयन् योगिनो योगाभ्यासमाह	३०
योगस्य लक्षणं कथयित्वा कामादित्यागपूर्वकेंद्रियसंयमं कथयन् मनःसंयमेन ब्रह्मसुखप्राप्तिमाह	"
भगवता परमे योगिनि कथिते योयं योगइत्यादिप्रश्नं कुर्वंतमर्जुनं प्रत्युत्तरं वदन्नुपदिदेश भगवान्	"
योगभ्रष्टस्य गतिविषयेऽर्जुनप्रश्ने भगवान् योगभ्रष्टानां जन्मादि कथयित्वा योगिनं प्रशंसन् युक्ततमस्य लक्षणमब्रवीत्	"
साकल्येनात्मज्ञानोपायं कथयन् भगवान् सविज्ञानज्ञानोपदेशार्थं प्रतिजज्ञे	३१
भूताद्यष्टविधप्रकृत्यादिकथनानंतरं जलादिष्वात्मनो रसादिस्वरूपतां कथयन् मायापहृतज्ञाना मां न जानंतीत्याह	"
आर्तादीनां चतुर्णां मध्ये ज्ञानिनो विशिष्टत्वमुक्त्वानाहं प्रकाशः सर्वेषामित्याद्याह भगवान्	"
किं तद्ब्रह्मेत्याद्यर्जुनप्रश्ने ब्रह्मादिस्वरूपं कथयति स्म भगवान्	३२
जीवो यं यं भावं स्मरन् कलेवरं त्यजति तं तं प्राप्नोतीत्याद्युक्त्वा अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा परमं पुरुषं यातीत्याह	"
अनन्यचेतसः पुरुषस्याहं सुलभ इत्याद्युक्त्वा ब्रह्मणो दिनरात्र्योः प्रमाणादिकं कथयित्वा तयोर्जीवसृष्टिप्रलयावभिधाय तत्राप्यनश्वरस्य ब्रह्मत्वमाह	"
आवृत्त्यनावृत्तिफलके उदगयनदक्षिणायनरूपे शुक्लकृष्णे गती अभिधाय पुनर्योगिनं प्रशशंस	"
भगवान् राजविद्या राजगुह्यकथनं प्रतिज्ञाय मया ततमित्यादिना तदुपदिश्य स्वस्य कर्त्रादिरूपतां कामिनां गतिं च कथयामास	३३
अन्ययाजिनोपि मामेव यजंतीत्याद्यभिधाय देवव्रतादीनां देवलोकप्राप्तिकथनानंतरं भक्त्यर्पितपत्रपुष्पाद्यहमश्नामीत्युक्त्वा भक्तानामनाश्यत्वकथनपूर्वकं मन्मना भवेत्याह	"
भगवान्भूय एव महाबाहो इत्याद्युक्त्वा स्वस्य सुरादीनां दुर्ज्ञेयत्वाद्यभिधायाहं सर्वस्य प्रभव इत्याद्याचख्यौ	३४
विभूतियोगज्ञानार्थमनुयुक्तो भगवान्स्वीयाविभूतीरभ्यधात्	"
विश्वरूपदर्शनार्थमर्जुनेन प्रार्थितो भगवांस्तद्वाक्यमभिनंद्य तस्मै दिव्यदृष्टिं दत्त्वा विश्वरूपं दर्शयामास	३५
भगवच्छरीरे सर्वं जगद्दृष्ट्वा विस्मितोऽर्जुनस्तं तुष्टाव	"
विश्वरूपदर्शनेन भीतोऽर्जुनः श्रीकृष्णं स्तुत्वा क्षमापनपूर्वकं पूर्वरूपधारणं प्रार्थयति स्म	"
अर्जुनसांत्वनापूर्वकं श्रीकृष्णेन दर्शितं चतुर्भुजं रूपं दृष्ट्वोक्तवंतमर्जुनं प्रति देवादिभिरदृष्टं रूपं त्वं दृष्टवानसीत्याद्याह स्म भगवान्	"
योगवित्तमानां ज्ञानार्थमर्जुनप्रश्ने तेषां लक्षणमभिधाय ब्रह्मोपासकानामहमेव प्राप्य इत्याह भगवान्	३६
ब्रह्मोपासकानां दुःखकथनपूर्वकमनन्यभावेन मद्भक्तानामहमुद्धर्तेत्यादि कथयित्वा मय्येव मन आधत्स्वेत्याद्याख्यातवान्	"
अभ्यासादीनामुत्तरोत्तरं विशेषं कथयित्वा स्वस्य प्रियतमान् भक्तानाह भगवान्	"
प्रकृत्यादीनां जिज्ञासयाऽर्जुनस्य प्रश्ने क्षेत्रक्षेत्रज्ञादीनां लक्षणानि कथयित्वा प्रकृत्यादीनामनादित्वमभिधाय पुरुषस्वरूपं निरूपयामास भगवान्	३७
पुरुषं जानतां क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्विशेषं जानतां च मोक्ष इत्याह	"
उत्तमज्ञानोपदेशकरणं प्रतिज्ञाय त्रयाणां सत्त्वादिगुणानां प्रकृतिसंभवत्वकथनपूर्वकं तेषां स्वरूपं कार्यं चाचष्ट भगवान्	३८
सत्वादिषु प्रलयं गतानां गतिं निरूप्य सत्त्वादिफलकथनपूर्वकं सात्त्विकादीनां प्राप्यान्लो-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कानाह	”
कैर्लिंगैर्गुणातीतो भवतीत्याद्यर्जुनप्रश्ने भगवांस्तल्लक्षणमन्वाचष्ट.	”
संसारं वृक्षरूपकेण निरूप्य तदुच्छेदसाधनत्वेन पुरुषोत्तमयोगमुपदिदेश भगवान्	३९
दैवासुरसंपद्विभागं कथयन् भगवानासुरसंपद्वतां दंभादिकं स्वभावं चाह	४०
कामिनामाशाप्रकारस्य गतेश्च कथनपूर्वकं कामादीनां निरयद्वारत्वमुपपाद्य कामादित्रयत्यागमुपदिदेश	”
ये शास्त्रविधिमित्याद्यर्जुनप्रश्ने श्रद्धायाः सात्विकादिभेदेन त्रैविध्यमाख्याय सात्विकादीनां यजनीयदेवताः प्रियाहारांश्चाकथयद्भगवान्	४१
सात्विकादीन्यज्ञांस्तपस्या दानानि चाभिधाय ओंतत्सदितिनिर्देश इत्याद्युपादिशत्	”
संन्यासतत्त्वजिज्ञासोरर्जुनस्य प्रश्ने संन्यासत्यागयोर्लक्षणकथनपूर्वकं त्याज्यात्याज्यकर्माण्याह भगवान्	४२
सात्विकादिभेदेन ज्ञानस्य कर्मणः कर्तुर्बुद्धेर्धृतेः सुखस्य च त्रैविध्यं कथयन्ब्राह्मणादीनां स्वाभाविकानि कर्माणि कथयति स्म ..	”
स्वकर्माचरणेन सिद्धस्य ब्रह्मप्राप्तिर्ब्रह्मभूतस्य भक्तिलाभो भक्तस्य नित्यपदप्राप्तिरित्यभिधाय चेतसा सर्वकर्माणीत्यादि मन्मनाभवेत्यादि चोपदिष्टवान्	”
इदं ज्ञानं तपोरहितादिभ्यो न देयमित्युक्त्वा एतदध्ययनेन भगवत्प्रीतिं श्रवणफलं चाभिदधाति स्म	”
अर्जुनस्य भगवद्वचनकरणप्रतिज्ञा धृतराष्ट्रं प्रति “ इत्यहं वासुदेवस्य ” ;इत्यादि संजयवाक्यं च	”
४ भीष्मवधपर्व.	
गीतासुगीतेत्यादिना गीतापठनप्रशंसनं गीताश्लोकसंख्याकथनं च	४३
गीतोपदेशानंतरमर्जुनेन गांडीवे धृते त्दृष्टाः पांडवादयः शंखान्दध्मुर्देवादयश्च युद्धदर्शनार्थमाजग्मुः	”
युधिष्ठिरे भीष्ममभिप्रेक्ष्य रथादवरुह्य गच्छत्यनुगम्यमानेष्वर्जुनादिषु पृच्छत्स्वपि निरुत्तरे सति तदभिप्रायं श्रीकृष्ण आह	”
कुरुसैन्ये निंदति सति युधिष्ठिरो भीष्मं प्रति चरणौ निपीड्य युद्धानुज्ञामाशिषं च प्रार्थयति स्म.	”
यद्येवमित्यादिना अनागमने दोषमभिधाय प्रीतोहं युध्यस्व त्वं जयमाप्नुहीत्युक्त्वा अस्मत्तो वरो व्रियतामित्याह भीष्मः	”
मदर्थे हितैषी सन् मंत्रयस्व कौरवार्थे च युध्यस्वेति प्रार्थयति युधिष्ठिरे तदंगीकृत्य भीष्मो “ब्रूहि यत्ते विवक्षितं ” इति तं पुनराह ..	”
कथं जयेयं संग्रामे “ भवंतमपराजितं ” एतत्कथयेति युधिष्ठिरेण याचिते नैनं पश्यामीत्याद्युक्तवति भीष्मे युधिष्ठिरो “ वधोपायं ब्रवीहि त्वं ” इत्याह	”
न तावन्मृत्युकालोपि “ पुनरागमनं कुरु ” इत्युक्तवति भीष्मे युधिष्ठिरस्तद्वाक्यं शिरसा गृहीत्वा तमभिवाद्य द्रोणाचार्यं प्रति ययौ.	”
भीष्मवदेव द्रोणाद्वरादिकं लब्ध्वा कृपशल्यौ प्रति गत्वा तथैव ताभ्यामपि वरादिकं लब्ध्वा प्रत्याववृत्ते	”
कृष्णोपि कर्णं गत्वा “ यावद्भीष्मजीवनं तावदस्मान्वृणु ” इत्युवाच कर्णेन तस्मिन्ननंगीकृते निववृते च	”
युधिष्ठिरे सैन्ययोर्मध्ये स्थित्वा “ योस्मान् वृणोति तमहं वरये ” इत्युक्तवति सत्यागतं युयुत्सुमंगीकृत्य स्वसैन्यमागत्य कवचमग्रहीत्	”
युधिष्ठिरस्येमां कृतिं वीक्ष्य साधुसाध्विति सर्वे राजान ऊचुर्त्दृष्टाश्च संतो भेरीवादनपुरस्सरं शंखान् दध्मुश्च	”
के पूर्वं प्राहरन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय आह ..	४४
युद्धारंभे सेनायास्तुमुलं शब्दं श्रुत्वा नदंतं भीमं प्रति बाणवर्षपूर्वकं परिवारयद्भिर्दुर्योधनादिभिः सह द्रौपदीपुत्रादीनां युद्धम्	”
संजयो युद्धारंभसामयिकं सिंहनादादि कथयन् पूर्वं भीष्मार्जुनयोर्द्वंद्वयुद्धं कथयित्वा सात्यकिकृतवर्मप्रभृतीनां द्वंद्वयुद्धान्याह ..	४५
पितृपुत्रादिसंबंधमविगणय्य युध्यमानानां योधानां संकुलयुद्धं कथयन् संजयो भीष्मदर्शनेन पांडवसेनानां कंपादिकमाह	४६
दुर्योधनप्रेरणया दुर्मुखादिषु भीष्मं रक्षत्सु तस्याभिमन्युना सह युद्धम्	४७
अभिमन्युरक्षार्थमागतेषु पांडवमहारथेषु भीमेन सह भीष्मस्य युद्धम्	”
उत्तरशल्ययोर्युध्यमानयोः शल्यशक्तिप्रहारेणोत्तरे पतिते तद्भ्रात्रा श्वेतेन सह शल्यादीनां युद्धम्	”
शल्यरक्षार्थं भीष्मादिष्वागतेषु भीष्मस्य भीमा-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दिभिस्तुमुलं युद्धम्	”
शल्यरथं प्रति श्वेते गते भीमादिभिर्भीष्मस्य कुरुभिः सह श्वेतस्य तुमुलं युद्धम्	४८
भीष्मश्वेतयोर्युध्यमानयोः श्वेतो भीष्मस्य धनुरादि चिच्छेद	”
भीष्मरक्षार्थं दुर्योधनेन सैन्ये प्रेरिते श्वेतभीष्मयोस्तुमुलं युध्यमानयोः श्वेतप्रेषितां शक्तिं भीष्मश्चिच्छेद	”
श्वेतप्रेरितया गदया भीष्मे विरथीकृते आकाशवाणीं श्रुत्वा तद्वधे यत्नं कुर्वन्भीष्मो ब्रह्मास्त्रेण तं जघान	”
श्वेतमरणेन शोचंतः पांडवा अवहारं चक्रुः ..	”
धृतराष्ट्रः श्वेते हते पांडवाः किमकुर्वन्नित्याद्युक्त्वा दुर्योधनाग्रहं निरूप्य धनंजयः किमकरोदित्याद्यभिधायार्जुनं प्रशस्य श्वेते हते धृष्टद्युम्नः किमकरोदिति पप्रच्छ	४९
संजयो धृतराष्ट्रं निर्भर्त्स्य शल्यं प्रति शंखस्य गमनं तद्रक्षार्थं कौरवसैन्यगमनं शंखस्य वधार्थं भीष्मगमनं च निरूप्य शंखरक्षणार्थमागतेनार्जुनेन सह भीष्मस्य महद्युद्धमाह	”
भीष्मे द्रुपदमेत्य पांडवसेनां निघ्नति भीतायां तस्यां पांडवा अवहारमकुर्वन् अयमवहारः	

विषयाः	अध्या०
प्रथमदिवसीयः	”
युधिष्ठिरो भ्रातृभिः सह कृष्णमेत्यात्मनो विषादप्रकाशकं वाक्यं वदन् भीमं प्रशस्य भीष्मवधोपायं जिज्ञासुरुवाच	५०
कृष्णेनाश्वासितो युधिष्ठिरो धृष्टद्युम्नप्रोत्साहनं कृत्वा क्रौंचव्यूहरचनार्थं तमादिदेश स च तं रचयामास	”
क्रौंचव्यूहं दृष्ट्वा दुर्योधन आचार्यादीन् प्रोत्साहयन् शूरसेनादीन् भीष्मरक्षार्थं नियोजयति स्म	५१
व्यूहं रचयित्वा भीष्मे शंखं वादयति कौरवाः पांडवाश्च शंखवादनं कुर्वंतो युद्धमुपचक्रमिरे	”
कथं प्रहारं चक्रुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५२
दुर्योधनाज्ञयोभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युध्यमानयोर्भीष्मः सौभद्रादीन्प्रति बाणांस्तत्याज ..	”
भीष्मसमीपगनार्थमर्जुनेन प्रेरितः कृष्णो यत्तो भवेत्याद्युक्त्वा यावद्रथं प्रेरयति तावद्भीष्मोर्जुनसमीपं जगाम	”
भीष्मादिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते सात्यकिप्रभृतयोर्जुनरक्षार्थमाजग्मुः	”
भीष्मार्जुनयोर्युद्धप्रसंगेऽश्वत्थामप्रभृतयो भीष्मं	

विषयाः	अध्या०
ररक्षुः	”
उभयोर्युध्यमानयोः शरविद्धांगं कृष्णं दृष्ट्वाऽर्जुनश्चुक्रोध देवादयः सर्वे च विस्मयं चक्रुर्योधाश्च परस्परं युयुधिरे द्रोणधृष्टद्युम्नौ च संजग्मिरे.	”
द्रोणधृष्टद्युम्नयोः कथं समागम इति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः पांडवानामजेयत्वकथनपूर्वकं तयोर्युद्धं शशंस	५३
द्रोणेन विरथीकृतं धृष्टद्युम्नं प्रति साह्यार्थमागतो भीमो दुर्योधनप्रेषितेन कालिंगेन सह युयुधे	”
भीमकालिंगयोः कथं युद्धमिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५४
कालिंगे भीमरथं प्रत्यागते उभयोः सैन्ययोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते भीमः स्वसमीपागतं कालिंगपुत्रं शक्रदेवं गदया जघान	”
पुनः कालिंगभीमयोर्युध्यमानयोः सतोर्भानुमद्भीमयोर्युद्धप्रसंगे भीमो भानुमंतं हत्वा गजादिसैन्यं मारयति स्म	”
भीमयुद्धदर्शनेनान्येषु विस्मितेषु सत्सु भीमो रथमारुह्य कालिंगराजादीन् जघान	”
स्वसमीपागतेषु कालिंगसैन्येषु भीमः सप्तशताधि-	

विषयाः	अध्या०
कद्विसहस्रयोधान्मारयित्वा शंखं दध्मौ ..	”
धृष्टद्युम्नाज्ञया शिखंडिप्रभृतिष्वागतेषु धृष्टद्युम्नो भीमपार्श्वे स्थित्वा हर्षेण शंखवादनादि चकार	”
भीमधृष्टद्युम्नयोः पार्श्वे सात्यकावागते बहूनि सैन्यानि नाशयंतं भीमं प्रत्यागतेषु भीष्मादिषु भीष्मेण सह सात्यकिप्रभृतीनां महद्युद्धम्	”
सात्यकिकृतं भीमप्रोत्साहनम्	”
गतपूर्वाह्णभूयिष्ठे तस्मिन्नहनि धृष्टद्युम्नेऽश्वत्थामशल्यकृपैर्युध्यमाने तत्साहाय्यार्थमभिमन्युराजगाम	५५
शल्यादिभिर्युध्यमाने सौभद्रे युद्धार्थमागतेन लक्ष्मणेन सह तस्य तुमुले युद्धे प्रसक्ते सौभद्रं प्रति दुर्योधनादय आजग्मुः	”
महारथैर्वेष्टितमभिमन्युं दृष्ट्वा तद्रक्षार्थमागतस्यार्जुनस्य तुमुलं युद्धं दृष्ट्वा भीष्मोऽवहारं चकार. अयं द्वितीयदिवसावहारः	”
प्रभाते भीष्मेण यानार्थं सेनामादिश्य गारुडव्यूहे रचिते पांडवा अप्यर्द्धचंद्रव्यूहं रचयामासुस्ततो युद्धारंभः	५८
अर्जुने रथानीकं प्रत्युभयोः सैन्ययोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते नरशोणितैः पृथिवीरजःशांतौ भी-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ष्मादयः पांडवसेनां जघ्नुर्भीमादयः कौरवसेनाम्	५७
क्रुद्धेषु राजसु बाणादीन्प्रहरत्सु तेषां बाणादीन्निवारयत्यर्जुने देवादयस्तं प्रशशंसुः	५८
सौबलानां सात्यक्यभिमन्युभ्यां युधिष्ठिरादीनां द्रोणभीष्माभ्यां घटोत्कचभीमयोर्दुर्योधनादिभिश्च युद्धे प्रसक्ते दुर्योधनो मुमोह	”
द्रोणभीष्मयोर्निवारणमगणय्य पलायमानं कौरवसैन्यं दुर्योधनं गतमोहं दृष्ट्वा निववृते	”
भीष्ममनुनयन् दुर्योधनः सक्रोधं भीष्मवाक्यं श्रुत्वा हर्षाच्छंखं दध्मौ तच्छ्रुत्वा पांडवा अपि शंखान्दध्मुः	”
तत्र भीष्मः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्नः	५९
कौरवपांडवयोस्तुमुलयुद्धे प्रसक्ते तद्युद्धं प्रशंसन् संजयो योधानां नानाविधान्ध्वनीन् कथयामास	”
आश्चर्ययुद्धं कुर्वतो भीष्मस्य बाणैः पांडवसैन्ये भग्ने कृष्णेनोक्तोर्जुनः सक्रोधमुक्त्वा भीष्मस्य धनुश्चिच्छेद	”
अर्जुनं प्रशस्य भीष्मे कृष्णार्जुनौ प्रति बाणान् क्षिपति तत्पराक्रमं दृष्ट्वा कृष्णश्चिंतयामास.	”
पुनर्भीष्मे बाणैर्दिश आच्छादयति द्रोणादिषु च युगपद्बाणप्रहारान् कुर्वत्सु पलायमानं पांडवसैन्यं प्रति सात्यकिरुवाच	”
कृष्णे सात्यकिं प्रति सक्रोधमुक्त्वा चक्रं धृत्वा भीष्मवधार्थं निर्गते भीष्मस्तं दृष्ट्वा तुष्टाव	”
अर्जुनेन रथादवप्लुत्य पादौ धृत्वानुनीतः श्रीकृष्णो रथमारुरोह	”
कृष्णादिषु शंखान्वादयत्सु भूरिश्रवःप्रभृतिभिर्युगपद्युद्धे प्रसक्तेर्जुनो बहुसैन्यं पातयति स्म	”
अर्जुनप्रेरितैंद्रास्त्रभयेन सभीष्मकौरवेष्वपयातेष्वर्जुनादयोपि शिबिरं जग्मुः तृतीयदिवसावहारः	”
द्रोणादिषु भीष्मेण सह युद्धभूमिं गतेषु सत्स्वर्जुनोपि ससैन्यो निर्जगाम	६०
उभयसैनिकेषु युध्यमानेषु युध्यमानमर्जुनं प्रत्यागतान्भीष्मादीन् दृष्ट्वा साहाय्यार्थमागतोऽभिमन्युर्युयुधे भीष्मार्जुनावपि महद्युद्धं चक्रतुः	”
द्रौणिप्रभृतिभिर्युध्यमानमभिमन्युं प्रति दुर्योधनः पंचविंशतिसहस्रसंख्यान् योधान् प्रेषयामास.	६१
मद्रानीकादिभिर्युध्यमानो धृष्टद्युम्नः सांयमनि[1]पुत्रं जघान	”
तस्मिन्हते कौरवसैन्येषु हाहाकारं कुर्वत्सु सांयमनिधृष्टद्युम्नौ युयुधाते	”
पुनरनुतप्यमानं धृतराष्ट्रं प्रति संजयोक्तिः	६२
धृष्टद्युम्नशल्ययोर्युद्धानंतरमभिमन्युशल्ययोर्युद्ध्यमानयोः शल्यरक्षणार्थं दुर्योधनादय आजग्मुः	”
दुर्योधनादिभिर्युध्यमानो भीमो यदा गदां जग्राह तदा तं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु दशसहस्रगजानीकसहितं मागधं पुरस्कृत्य दुर्योधन आजगाम	”
भीमरक्षणार्थं द्रौपदीपुत्रादिषु युद्ध्यमानेष्वभिमन्युर्मागधं जघान	”
भीमे गदाप्रहारेण सैन्यं मारयति पीडिता गजाः पलायनं चक्रुः	”
भीमं हतेत्युक्त्वा दुर्योधनेन प्रेषिते सैन्ये भीमपराक्रमं प्रशस्य तस्य महद्युद्धमाह संजयः	६३
भीमस्य गदायुद्धं दृष्ट्वा विषीदत्सु कौरवेषु सैन्यानि ग्रसमाने तस्मिन्भीष्म आजगाम	”
सात्यकिप्रभृतिषु भीष्मं प्रति बाणांस्त्यजत्सु भूरिश्रवा आजगाम	”
सात्यकिभूरिश्रवसोर्युध्यमानयोर्भूरिश्रवसं रक्षितुं दुर्योधनादय आययुः सात्यकिं रक्षितुं पांडवाश्च	६४
दुर्योधनादिभिर्भीमस्य बाणयुद्धे प्रसक्ते दुर्योधनबाणप्रहारेण मूर्छितं भीमं दृष्ट्वाभिमन्युप्रभृतयो युयुधिरे	”
भीमबाणपीडिते दुर्योधने पलायिते युद्धार्थमागतान् सेनापतिसुषेणप्रभृतींस्तद्भ्रातॄन् भीमो जघान	”
भीष्मप्रेरणया आगच्छत्सु महारथेषु भीमसमीपमागतस्य भगदत्तस्याभिमन्युप्रभृतिभिर्युद्धम्	”
बाणप्रहारेण मूर्छितं भीमं दृष्ट्वा भगदत्ते सिंहनादं कुर्वति घटोत्कचो मायया युयुधे	”
आर्तनादं श्रुत्वा भीष्मेण प्रेरिता द्रोणादयो भगदत्तरक्षार्थमाययुस्तान् दृष्ट्वा युधिष्ठिरादयोपि	”
घटोत्कचयुद्धं दृष्टवता भीष्मेण प्रेरितेषु कौरवेषु युद्धान्निवृत्तेषु तान् दृष्ट्वा पांडवा अपि सिंहनादादिपूर्वकं निववृतिरे	”
पराजितेषु कौरवेषु हृष्टेषु पांडवेषु च स्वस्वशिबिरं गतेषु दुर्योधनो भ्रातृवधेन दीनःसंश्चिंतयामास. चतुर्थदिवसयुद्धसमाप्तिः	”
अनुतप्तस्य धृतराष्ट्रस्य दुर्योधनादयः किं कृतवतइति प्रश्ने संजयः पांडवान् प्रशस्य कौर-	

१ सांयमनिः शलः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
वार्न्निदन्धृतराष्ट्रभर्त्सनापूर्वकं दुर्योधनभीष्मसंवादमाह	६५
पांडवजयकारणे दुर्योधनेन पृष्टे तं प्रति भीष्मस्तत्कथयन् विश्वोपाख्यानमाह	”
गंधमादनपर्वते ऋषिभिः सहोपविष्टो ब्रह्माऽकस्मादागतं विमानं दृष्ट्वा विश्वरूपं भगवंतं तुष्टाव	”
ब्रह्मस्तवेन तुष्टो भगवान् "विदितं तात योगान्मे" इत्याद्युक्त्वांतर्दधे	६६
देवर्ष्यादिभिः पृष्टो ब्रह्मा तान् प्रति नरनारायणावेताविति कथयित्वा तदवज्ञाकरणे दोषमभिधाय स्वभवनं जगाम	”
भीष्मो दुर्योधनं प्रति युद्धनिवृत्तिकथनपूर्वकं श्रीकृष्णसंमाननाद्युपदिशंस्तदाश्रयादेव पांडवानां जय इत्याह	”
भगवत्तत्त्वज्ञानार्थं दुर्योधनेन पृष्टो भीष्मस्तत्तत्त्वकृष्णप्रसादादिरूपं फलं च कथयति स्म ..	६७
भीष्मेण नारदादिकृते श्रीकृष्णस्तवे कथिते केशवं बहु मानयंतं दुर्योधनं प्रति पुनः स शमविधानार्थमुवाच	६८
उदिते सूर्ये मकरव्यूहं रचयित्वा भीष्मे युद्धाय निर्गते पांडवा अपि श्येनव्यूहं विरचय्य निर्ययुः	६९
प्रथमं भीमेन बाणैराच्छादिते भीष्मे बाणवर्षेण पांडवसैन्यं मोहयतिसत्यर्जुनः शरसहस्रेण तं विव्याध	”
दुर्योधनप्रार्थितो द्रोणः सात्यकिप्रभृतिभिर्युयुधिरे भीष्मादयश्चाभिमन्युप्रभृतिभिर्युयुधिरे ..	”
भीष्मे तुमुलं युध्यमाने छिन्नैर्मस्तकादिभिर्युद्धभूमौ व्याप्तायां कुरुपांडवयोस्तुमुलं युद्धम्	७०
भीष्मं प्रत्यागतस्यार्जुनस्य गांडीवध्वनिं श्रुत्वा योधेषु बिभ्यत्सु कांबोजा युद्धार्थमाजग्मुः	७१
भीष्मार्जुनप्रभृतीनां द्वंद्वयुद्धेषु प्रसक्तेषु दुर्निमित्तान्यभूवन्	”
द्रोणदुर्योधनादिभिरर्जुनभीमप्रभृतीनां युद्धे प्रवृत्ते शक्त्याद्यायुधप्रभाभिर्दिशां शोभावर्णनम् ..	७२
भीष्मभीमयोर्युद्धानंतरं युध्यमानस्य सात्यकेर्भीष्मबाणेन सारथौ पतिते भीष्मादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां युद्धम्	”
भीष्माश्वत्थामप्रभृतिषु विराटार्जुनप्रभृतिभिर्द्वंद्वशो युध्यमानेष्वभिमन्युलक्ष्मणयोर्युद्ध्यमानयोर्लक्ष्मणस्य पलायनम्	७३
तुमुलं युध्यमानेन सात्यकिना सह भूरिश्रवसो युद्धम्	७४
मध्ये आगतैर्दशभिः सात्यकिपुत्रैर्युध्यमानेन भूरिश्रवसा तेषु हतेषु तेन सह सात्यकेर्महद्युद्धम्	”
अर्जुनकृतपंचविंशतिसहस्रमहारथनाशानंतरं भीष्मोऽवहारं चकार. अयंच पंचमदिवससंबंधी	”
शर्वर्यामतीतायां युद्धार्थं कुरुपांडवयोर्निर्गतयोः सतोर्युधिष्ठिरवाक्याद्धृष्टद्युम्नो मकरव्यूहं रचयामास भीष्मश्च क्रौंचव्यूहम्	७५
युद्धारंभे सेनाद्वयशोभावर्णनपुरःसरं भीमद्रोणयोर्युद्धवर्णनम्	”
अनुतापपूर्वकं दुर्योधननिंदारूपा धृतराष्ट्रस्योक्तिः	७६
दुःशासनादीन् दृष्ट्वा क्रुद्धो भीमः कौरवचमूं प्रविवेश	७७
जीवग्राहं गृह्णीम एनमिति वदत्सु दुःशासनादिषु तद्वधं चिंतयन्भीमो रथमुत्सृज्य गदामादाय युद्धमतनोत्	”
भीमरथं शून्यं दृष्ट्वा आगतो धृष्टद्युम्नो विशोकवाक्यं श्रुत्वा कौरवचमूमध्ये प्रविश्य भीममाश्वासयामास	”
दुर्योधनप्रेरणया स्वसमीपागतान् दुःशासनादीन् दृष्ट्वा तान् धृष्टद्युम्नो मोहनास्त्रेणामोहयत् ..	”
तान् दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु द्रोणो धृष्टद्युम्नमागत्य प्रज्ञास्त्रेण दुःशासनादीनां मोहमपाचकार	”
युधिष्ठिरप्रेरणया साह्यार्थमागतेऽभिमन्यौ भीमधृष्टद्युम्नौ जहृषतुः	”
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणेन विरथीकृतो धृष्टद्युम्नोऽभिमन्युरथमारुरोह	”
भीमदुर्योधनयोर्युद्धे प्रवृत्ते भीमनिग्रहार्थं दुःशासनादिषु यतमानेषु भीमश्चित्रसेनादीन्प्रति बाणान्मुमोच	७८
अभिमन्युविकर्णयोर्द्रौपदेयैर्दुर्योधनस्य च युद्धमभिधाय योधानां युद्धोत्साहमभ्यधात्संजयः	”
युद्धार्थमागतं दुर्योधनं दृष्ट्वा क्रुद्धेन भीमेन "अयं स कालः" इत्याद्युक्त्वा तस्य धनुरादिषु च्छिन्नेषु तद्रक्षणार्थं जयद्रथादय आजग्मुः	७९
विकर्णादिभिरभिमन्युप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धे प्रवृत्ते भीष्मः पांडवसैन्यं नाशयित्वावहारं चक्रे युधिष्ठिरादयश्च शिबिरं जग्मुः अयंच षष्ठदिवससंबंध्यवहारः	”
शूरेषु स्वस्वशिबिराणि गतेषु खिद्यमानेन दुर्योधनेन पृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाह तेन स तुष्टो बभूव दुर्योधनाज्ञया योधानां निर्गमनमभिधाय कौ-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
रथसैन्यशोभां वर्णयति स्म संजयः	८०
भीष्मो दुर्योधनं प्रति पांडवानामजेयत्वामभिधाय " पांडवांश्च रणे जेष्ये " इति प्रतिज्ञाय तस्मै विशल्यकरणीमोषधिं दत्त्वा मार्तमंडलव्यूहं रचयामास युधिष्ठिरश्च वज्रव्यूहम्	८१
" भारद्वाजो ययौ मत्स्यं " इत्यादिना योधप्रतियोधयोर्नामतः कथनम्	”
अर्जुनः श्रीकृष्णं प्रत्युक्त्वा बाणान् ववर्ष ..	”
अर्जुनं प्रति भीष्मगमनानंतरमर्जुनपराक्रमं दृष्ट्वा दुर्योधनप्रेरिताः सुशर्मादयो भीष्ममाजग्मुः	८२
भीष्मार्जुनौ दृष्ट्वा सैन्यानि त्रेसुः	”
द्रोणविराटयोर्युध्यमानयोर्द्रोणेन शंखे हते विराटोऽपययौ	”
अलंबुषसात्यक्योर्युध्यमानयोरलंबुषः पलायते स्म	”
धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोः कृतवर्मभीमयोश्च युद्धम् ..	”
धृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा तं भर्त्सयन् संजय इरावदावंत्ययोर्घटोत्कचभगदत्तयोर्युद्धं शशंस ..	८३
भयात्पांडवसैन्ये पलायिते घटोत्कचेप्यपयाते भगदत्तः पांडवसैन्यं नाशयति स्म	”
नकुलसहदेवयोः शल्येन युद्धे प्रसक्ते सहदेवबाणप्रहारेण शल्ये मोहिते द्वावपि शंखं वादयामासतुः	”
युधिष्ठिरश्रुतायुषोर्युध्यमानयोर्युधिष्ठिरेण श्रुतायुषो धनुरादिषु च्छिन्नेषु स पलायनं चक्रे	८४
चेकितानकृपयोः सौमदत्तिधृष्टकेत्वोश्चित्रसेनादिभिरभिमन्योश्च युद्धवर्णनम्	”
अभिमन्युं प्रति गच्छंतं भीष्मं दृष्ट्वार्जुनप्रेरितेन श्रीकृष्णेन तत्र रथे नीतेऽर्जुनेनाधिक्षिप्ताः सुशर्मादयस्तमावव्रुः	”
अर्जुनो महद्युद्धं कृत्वा महारथान्नाशयन् यावद्भीष्मसमीपमागच्छति तावत्स्वसमीपमागतांस्त्रिगर्तादीन्पराजिग्ये	८५
युधिष्ठिरो भीष्मेण सह युद्धार्थं गच्छञ्जयद्रथादिभिर्युयुधे	”
युधिष्ठिरवाक्याद्भीष्मं प्रति गच्छन् शिखंडी शल्येन सह युद्धं चकार	”
गदां गृहीत्वा जयद्रथं प्रति गच्छन् भीमसेनो गदाप्रहारेण चित्रसेनरथं बभंज	”
भीष्मयुधिष्ठिरयोर्युध्यमानयोर्भीष्मेणाश्वेषु हतेषु रथं त्यक्त्वा युधिष्ठिरो नकुलरथमारुरोह	८६
महारथान्नाशयन्भीष्मः सृंजयैः सह युयुधे ..	”
विंदानुविंदादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां युद्धम्	”
अर्जुने सुशर्मादीन् जित्वा स्वशिबिरं गते दुर्योधनादयोपि स्वस्वशिबिराणि जग्मुः सप्तमदिवसावहारः	”
प्रभाते वीरेषु युद्धाय निर्गतेषु भीष्मो महाव्यूहं रचयामास धृष्टद्युम्नः शृंगाटकव्यूहम् ..	८७
भीष्मादीनां धृष्टद्युम्नादीनां च युद्धार्थमागमनम्	”
भीष्मेण सृंजयादिषु हतेषु तेन सह युध्यमानो भीमस्तस्य सारथिं जघान	८८
सुते हते भीष्मरथे विद्रवति भीमः सुनाभप्रभृतीनष्ट दुर्योधनभ्रातॄन्जघान	”
हतशेषेषु कौरवेषु पलायितेषु भीमं हतेत्युवाच दुर्योधनः सैनिकान्	”
विलपंतं दुर्योधनं प्रति भीष्मो भर्त्सयन्नुवाच ..	”
अनुतापपूर्वकं दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं प्रति तन्निंदारूपं संजयवाक्यम्	८९
धृष्टद्युम्नादिषु भीष्मं प्रति गतेष्वर्जुनादिषु च कौरवान्प्रति गतेषु सत्सु सृंजयैः सह द्रोणस्य युद्धम्	”
कौरवसैन्यं निघ्नता भीमेन कृतं हस्तिसमूहनाशनं नकुलसहदेवकृतमश्वसमूहनाशनं च ..	”
संजयः शकुन्यादीनां पांडवान्प्रत्यागमनमुक्त्वाइरावतोऽर्जुनपुत्रस्य तज्जन्मादिवृत्तकथनपूर्वकं युद्धार्थमागमनं शशंस	९०
युद्धार्थमागतैर्गजगवाक्षादिभिर्युद्धं कुर्वन्निरावांस्तेषां मध्यात्पंच जघान	”
दुर्योधनप्रेरणयागतेनार्ष्यशृंगिणा राक्षसेन युध्यमानमिरावंतं स राक्षसो जघान	”
पुत्रवधमजानन्नर्जुनो भीष्मरक्षिणो राज्ञ आजघान	”
द्रोणपराक्रमदर्शनेन भीतानां पांडवानां परस्परं सभयोक्तिः	”
इरावन्नाशं दृष्ट्वा महांतं शब्दं कृत्वा युद्धार्थमागतं घटोत्कचं दुर्योधनो जगाम	९१
दुर्योधनघटोत्कचयोर्महति युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचः सक्रोधः सन् " अद्यानृण्यं गमिष्यामि " इत्याद्युवाच	”
दुर्योधनघटोत्कचयोर्युध्यमानयोर्दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतस्य वंगराजस्य गजं घटोत्कचः शक्त्या जघान	९२
घटोत्कचशब्दं श्रुत्वा भीष्मेण प्रेरितानां द्रोणादीनां घटोत्कचसमीपागमनं तेन सह तेषां तुमुलं युद्धं च	”
दुर्योधनं प्रत्यागतस्य घटोत्कचस्य शब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरेण प्रेरिते सत्यधृतिप्रभृतिभिरनुगम्यमाने भीमे आगते उभयसैन्ययोस्तु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मुलं युद्धम्	९३
दुर्योधनभीमयोर्युध्यमानयोर्भीमस्य मोहं दृष्ट्वा घटोत्कचादिष्वागतेषु द्रोणप्रेरणया कृपाद-यांप्याजग्मुः	९४
द्रोणभीमयोर्युद्धे प्रसक्ते भीमबाणप्रहारेण मोहितं द्रोणमवलोक्य दुर्योधने आगते गदां गृही-तवंतं भीमं दृष्ट्वा कौरवा आजग्मुः	"
नीलाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोर्नीलं मुह्यंतं दृष्ट्वा आ-गतस्य घटोत्कचस्याश्वत्थाम्ना युद्धे प्रसक्ते निवारयत्यपि भीष्मे कौरवसैन्यमपलायत.	"
स्वसमीपागतेन दुर्योधनेन स्वपराजये कथिते भीष्मस्तं निवार्य भगदत्तं प्रेरयति स्म स च घटोत्कचं जगाम	"
आगच्छंतं भगदत्तं दृष्ट्वा आगतानां भीमादीनां महति युद्धे प्रसक्ते भीमो भगदत्तसैन्यं ना-शयामास	९५
भीमरथं प्रति भगदत्तेन प्रेषितो गजो भीमादि-बाणप्रहारेण पलायमानः पांडवसैन्यममर्दयत्	"
गजनाशार्थं घटोत्कचेन प्रक्षिप्तं शूलं भंक्त्वा भ-गदत्तेन प्रक्षिप्तां शक्तिं सोपि जानुन्यारोप्य बभंज	"
भगदत्तेन विरथीकृते भीमे गदां गृह्णति तं दृष्ट्वा कौरवा बिभ्युः	"
भगदत्तेन सह युद्धार्थमागतोर्जुनो भीमादिरावद्ध-धवृत्तांतं शुश्राव	"
इरावद्धधश्रवणेन विषण्णस्यार्जुनस्यानुतापवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णः कौरवान्प्रति रथं प्रेषय-ति स्म	९६
अर्जुनं प्रति भीष्मादिष्वागतेषु भीमो नव व्यु-ढोरस्कादीन्दुर्योधनभ्रातॄन्जघान शेषाश्च प-लायनं चक्रुः	"
द्रोणभीमयोर्भीष्मादिभिरर्जुनादीनां च तुमुले युद्धे प्रसक्ते धनुरादिप्रभावर्णनपूर्वकं मृतसैन्या-द्यास्तृताया भूमेः शोभां वर्णयति स्म सं-जयः	"
ततः कुरुपांडवा अवहारं चक्रुः अयं चावहारो-ऽष्टमदिवसस्य	"
दुर्योधनादिषु मंत्रयत्सु दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा कर्णो भीष्मनिंदापूर्वकं " भीष्मे रणादप-यातेऽहं पांडवान्हनिष्यामि " इत्याद्युवाच	९७
अनुयायिसज्जीकरणार्थं दुःशासनमाज्ञाप्याहं भी-ष्ममनुनीयागमिष्यामीत्युक्त्वा गतस्य दुर्यो-धनस्य भीष्मं प्रत्यनुनयवाक्यम्	"
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो भीष्मोर्जुनप्रशंसा-दिकथनपूर्वकं दुर्योधनं निर्भर्त्स्य " अहं तु सोमकानित्याद्युक्त्वा सुखं स्वपिहि गां-धारे " इत्यादि प्रतिजज्ञे	९८
भीष्मवाक्यं श्रुत्वा शिबिरमागतेन दुर्योधनेन सेनासज्जीकरणमाज्ञाप्य भीष्मवाक्यकथन-पूर्वकं भीष्मरक्षणार्थं दुःशासनादीनाज्ञा-पयामास	"
दुर्योधनवाक्यात्तथा कृत्वा भीष्मं पुरस्कृत्य सेनया सहागतं दुःशासनं निरीक्ष्यार्जुनो-ऽद्य शिखंडिनं भीष्माग्रे कुरु तस्याहं गोप्ते-त्याद्युवाच धृष्टद्युम्नम्	"
युद्धार्थं निर्गच्छन्भीष्मः सर्वतोभद्रव्यूहं रचया-मास युधिष्ठिरादयश्च महाव्यूहम्	९९
उभयोर्युद्धार्थं समागमे दुर्निमित्तदर्शनम्	"
युद्धारंभे दृढं युध्यमानस्याभिमन्योर्बाणप्रहारेण पीडितानां सैन्यानामार्तनादं श्रुत्वा दुर्योध-नेन प्रेरितस्यार्ष्यशृंगेस्तेन सह युद्धम्	१००
द्रौपदेयादीन् पराजितवता राक्षसेन सहाभिम-न्योः पुनर्युद्धम्	"
अलंबुषाभिमन्युप्रभृतीनां युद्धविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१०१
अभिमन्युबाणप्रहारेण पीडितोलंबुषो रथं त्यक्त्वा पलायनं चकार	"
भीष्मादिभिः सौभद्रस्य कृपस्यार्जुनसात्यकि-भ्यां सात्यकेश्वत्थाम्ना च युद्धम्	"
द्रोणसात्यक्योर्युद्धानंतरमर्जुनद्रोणयोः समागमः	"
द्रोणार्जुनयोर्युद्धविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१०२
द्रोणार्जुनयोर्युध्यमानयोर्दुर्योधनाज्ञया द्रोणसा-ह्यार्थमागतैः सुशर्मादिभिरर्जुनस्य युद्धम्	"
भीमो गजानीकं दृष्ट्वा गदामादाय रथादवप्लुत्य तज्जघान गजाश्च तद्भयात्पलायनं चक्रुः	"
मध्यंदिने भीष्मे पांडवसेनां घ्नति तेन सह धृष्ट-द्युम्नादीनां युद्धम्	१०३
भीमादिषु युद्धार्थं भीष्मसमीपमागतेषु कौरव-पांडवयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते शोणितनदी प्रा-वर्तत	"
क्षत्रियेषु दुर्योधनं धृतराष्ट्रं च निंदत्सु दुर्योधन-स्य भीष्मादीन् प्रति सक्रोधवाक्यं कथ-यित्वा संजयो धृतराष्ट्रं निनिंद	"
सुशर्मप्रभृतिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते तद्भयात्सु-शर्मसहायभूतेषु महारथेषु पलायितेषु त-त्साह्यार्थं दुर्योधन आजगाम	१०४
अर्जुनसाह्यार्थं पांडवेष्वागतेषु भीष्मादीनां संकु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
लं युद्धम्	”
द्रोणभयाद्द्रुपदे पलायितेऽनंतरं भीमबाह्लिकयोः सात्यकिभीष्मयोश्च युद्धम्	”
क्रुद्धं भीष्मं दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितः ससैन्यो दुःशासनस्तत्साहाय्यार्थं जगाम	१०५
पांडवनिवारणार्थं दुर्योधनेन प्रेषिते सैन्ये युधिष्ठिरादिभिः पराजिते दुर्योधनप्रेरणया आगतेन शल्येन सह तेषां युद्धम्	”
भीमादीन्प्रति बाणांस्त्यजति भीष्मे नकुलादिषु च बाणैः प्रहरत्सु क्रुद्धस्य महायुद्धं कुर्वतस्तस्य भयात्पांडवसेना भंगमवाप	१०६
सैन्यभंगं दृष्ट्वार्जुनं प्रोत्साहयन् श्रीकृष्णस्तद्वाक्यं श्रुत्वा भीष्मसमीपे रथं प्रेषयामास	”
भीष्मेण बाणैराच्छादितेपि रथेर्जुनस्य मृदुयुद्धतां संप्रेक्ष्य क्रुद्धः कृष्णः प्रतोदं गृहीत्वा रथादवप्लुत्य भीष्मं प्रत्यधावत	”
आगच्छंतं श्रीकृष्णं प्रति “ एह्येहि पुंडरीकाक्ष ” इत्यादिनानुनयति भीष्मेर्जुनेन यथाकथंचिन्निगृह्य “ निवर्तस्व ” इत्याद्युक्त्वा भीष्मवधे प्रतिज्ञाते स पुनारथमारुरोह	”
भीष्मे शरवृष्टिं कुर्वति तद्भयेन सैन्यं पलायते स्म	”
सूर्येस्तमुपागते युधिष्ठिरोऽवहारं चकार. अयं नवमदिवसावहारः	१०७
भीष्मपराक्रमं दृष्ट्वा चिंतापूर्वकं मंत्रयत्सु पांडवेषु श्रीकृष्णेन सांत्वितो युधिष्ठिरस्तदनुमत्या वधोपायजिज्ञासया भीष्मं प्रति कृष्णादिभिः सह जगाम	”
युधिष्ठिरादीन् प्रति भीष्मेण स्वागतप्रश्ने कृते युधिष्ठिरस्तद्वधोपायं पप्रच्छ	”
भीष्मकथितमात्मवधोपायं श्रुत्वा युधिष्ठिरादिषु स्वशिबिरमागतेषु भीष्मेण सह युद्धमनिच्छंतमर्जुनं प्रति श्रीकृष्ग उपदिदेश	”
शिखंडिनं पुरस्कृत्येत्याद्यर्जुनवाक्यं श्रुत्वा सर्वे हृष्टाः संतः स्वानि स्वानि शयनानि भेजिरे.	”
युद्धार्थं निर्गतैः पांडवैर्व्यूहे रचिते कौरवेषु चागतेषु भीष्मस्य महद्युद्धम्	१०८
बाणांस्त्यजंतं शिखंडिनं प्रति भीष्मेण “ त्वया नाहं योत्स्ये ” इत्युक्ते शिखंडी “ ध्रुवं च त्वां हनिष्यामि ” इत्याद्युक्त्वा बाणान् मुमोच	”
अर्जुनः शिखंडिनं प्रति “ अहं त्वामनुयास्यामि” इत्याद्युक्त्वा भीष्मं प्रति गंतुं ” प्रेरयामास	”
कथं शिखंडीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१०९
भीष्मे महायुद्धं कुर्वत्यर्जुन आगत्य बाणान् विसृजन्कालवच्चचार तद्भयात्कौरवसैन्यं दुद्राव च	”
तद्दृष्ट्वा दुर्योधनेनोक्तो भीष्मः “ अहं वाद्य हतः शेषे ” इत्यादि प्रतिज्ञाय पांडवसैन्यं नाशयामास	”
अर्जुनप्रेरितः शिखंडी भीष्मं प्रति जगाम तमनु धृष्टद्युम्नादयोपि	११०
योधप्रतियोधानां द्वंद्वयुद्धानि	”
धृष्टद्युम्नोर्जुनप्रशंसापूर्वक सर्वान्सैनिकान् भीष्मं गंतुं प्रेरयति स्म	”
दुःशासनार्जुनयोर्युद्धम्	”
अलंबुषसात्यक्योर्युध्यमानयोरागतेन भगदत्तेन सह सात्यकेर्युद्धम्	१११
दुर्योधनप्रेरितानां तद्भ्रातॄणां सात्यकिना सह युद्धम्	”
अभिमन्युकांबोजप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धम्	”
युध्यमानो द्रोणो दुर्निमित्तानि दृष्ट्वाऽश्वत्थामानं प्रति तत्कथनपूर्वकमर्जुनाजेयत्वादिकं कथयामास	११२
भगदत्तादिभिर्दशभिर्भीमस्य युद्धे प्रसक्ते तत्साहाय्यार्थमर्जुने आगते सति दुर्योधनप्रेरितः सुशर्मा तौ प्रत्याजगाम	११३
भीमार्जुनयोः कौरवैः सह युध्यमानयोरर्जुनपराक्रमं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु भीष्मसमीपं गतेषूभौ कौरवसैन्यं नाशयामासतुः	११४
शल्यार्जुनयोर्भीममागधयोर्द्रोणभीमयोश्च युद्धम्	”
भीष्मादीनां पांडवादीनां च परस्परसमीपगमनोत्तरं महायुद्धम्	”
भीष्मयुद्धजिज्ञासोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तत्कथनप्रतिज्ञा	११५
भीष्मोऽयुतशो योधान्हत्वा निर्विण्णः सन्नात्मनाशाय समीपस्थं युधिष्ठिरं प्रति प्रेरयति स्म	”
तच्छ्रुत्वा शिखंडिनं पुरस्कृत्य पांडवेषु भीष्मं प्रति गतेषु दुर्योधनाज्ञया दुःशासनादयोर्जुनं प्रत्याजग्मुः	”
सात्यकिप्रभृतिभिरश्वत्थामप्रभृतीनां युद्धम्	”
अभिमन्युदुर्योधनप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धवर्णनं द्रोणधृष्टद्युम्नयोः सविस्तरं युद्धवर्णनंच	११६
योद्धुं भीष्मं प्रति गच्छन्नर्जुनो मध्ये युद्धायागतस्य भगदत्तस्य गजं प्रति बाणान्वर्षन् शिखंडिनं प्रति “ याहि भीष्मं जहि ”	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
इत्युवाच	”
भगदत्ते द्रुपदं प्रति गते शिखंडिनं पुरस्कृत्य युद्धं प्रवर्तयन्नर्जुनः स्वसमीपागतान् कौरववीरान्निजग्राह	”
शिखंडिनि बाणान् वर्षति क्रुद्धो भीष्मोऽस्त्राणि क्षिप्त्वा सोमकान्निघ्नन् घोरं युद्धं चकार	”
शिखंडिना दशभिर्भल्लैर्हृदि ताडितोपि भीष्मस्तस्य स्त्रीत्वं बुद्ध्वा न प्रतिप्रजह्रे	११७
अर्जुनप्रेरणया शिखंडिनि बाणान् वर्षत्यपि भीष्मस्तमनादृत्यार्जुनं प्रति बाणांश्चिक्षेप	”
अर्जुनदुःशासनयोर्युध्यमानयोरर्जुनेन विजितस्यापि दुःशासनस्य पुनर्युद्धम्	”
शिखंडिनो बाणवृष्टिं सहमाने भीष्मेऽर्जुनो दुर्योधनप्रेरणया स्वसमीपागतान् योधान् प्रति बाणान्ववर्ष	”
अर्जुनो बाणप्रहारेण नानाविधान्योधान्नाशयित्वा दुःशासनमागत्य तस्य हयान्सारथिं च जघान	”
अर्जुनेन विरथीकृताः कृपादयो युद्धात्संप्राद्रवन्	”
संजयो युध्यमानस्यार्जुनस्य स्वरूपं वर्णयन् शोणितनद्यादिकं युद्धभूमिं च वर्णयामास	”
अभिमुखमायांतं भीष्मं प्रति शिखंडिनि गतेऽर्जुनो भीष्ममोहनपूर्वकं सैन्यं मारयति स्म	”
निर्मर्यादे युद्धे प्रवृत्ते शल्यादिभिर्विद्धानां भीष्मेण निकृत्तानां पांडवसैनिकानां वर्णनम्	११८
पार्थे सेनां मारयति पराक्रांतं भीष्ममालोक्य धार्तराष्ट्राः पांडवान्प्रति जग्मुः	”
दुर्योधनकृतक्लेशान् स्मृत्वा पांडवेषु निर्भयं युध्यमानेषु सेनापतेर्धृष्टद्युम्नस्य प्रेरणया योधा भीष्मं प्रति गत्वा शरान् ववृषुः	”
भीष्मो रामात्प्राप्तामस्त्रशिक्षां स्मृत्वा गजाश्वादीन् निघ्नन् शतानीकं जघान	”
पराक्रांतं भीष्मं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितस्यार्जुनस्य बाणान् स खंडयामास	”
भीष्मबाणैः पीड्यमानेषु पांचालराजादिष्वर्जुनेन रक्ष्यमाणे शिखंडिनि भीष्मं प्रति गते सात्यकिप्रभृतयोपि तमभिदुद्रुवुः	”
सात्यकिप्रभृतीनां बाणान् विधूय सेनां प्रविशति शिखंडिनमुपेक्षमाणे भीष्मे मत्स्यादिभिर्बाणैराच्छन्नेर्जुनस्य शिखंडिपुरस्कारेण तत्समीपगमनम्	”
पांडवैर्बाणैस्ताडितोपि भीष्मोऽव्यथमानो युगांताग्निसमो बभौ	११९
पंचालराजादीनवमत्य सेनामध्यं प्राप्य सात्यक्यादीन् विध्यति भीष्मे तद्बाणान्निवार्य ते बाणांस्तत्यजुः	”
शिखंडिपुरस्कारेण युध्यमानेनार्जुनेन भीष्मधनुषि छिन्ने तदसहमाना द्रोणादयोऽर्जुनाभिमुखं जग्मुः	”
अर्जुनसाहाय्यार्थमागतेषु सात्यकिप्रमुखेषूभयोः सेनयोर्युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनरक्षितः शिखंडी भीष्मस्य धनुरादिकं चिच्छेद	”
पुनर्भीष्मेण धृतं धनुरर्जुनश्चिच्छेद एवमेवात्तमात्तधनुः पुनःपुनश्छिंदन् स भीष्मप्रेषितां शक्तिमपि चिच्छेद	”
छिन्नशक्तिदर्शनेन चिंताक्रांतो भीष्मो यदा स्वमृत्युं बहु मेने तदा वियत्स्था ऋषयो वसवश्चानुमतिं ददुर्दुंदुभिनादपूर्वकं देवाश्च पुष्पाणि ववृषुः	”
शिखंडिबाणप्रहारैरचलस्य भीष्मस्यार्जुनो मर्माणि विद्ध्वा ध्वजादिकं चिच्छेद	”
अर्जुनबाणेनातिविद्धो भीष्मो दुःशासनं प्रति तस्याजेयत्वं कथयित्वा तद्बाणप्रहारवेदनामभिनयपूर्वकं प्रदर्श्य तं प्रति शक्तिं चिक्षेप.	”
अर्जुनेन शक्तौ छिन्नायां भीष्मः खड्गचर्मणी गृहीत्वा यावद्रथादनवरूढस्तावत्तच्चर्म शतधा चिच्छेद सः	”
युधिष्ठिरप्रेरितेषु सैनिकेषु भीष्मं प्रत्यागतेषु तज्जयेप्सया धार्तराष्ट्रेषु चागतेषूभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेन निशितैर्बाणैर्निरंतरं सर्वांगेषु विद्धो भीष्मः प्राक्शिरा रथात्पपात	”
दिव्यभावं गतो भीष्मो दैवीं वाचं श्रुत्वोत्तरायणप्रवृत्तिं यावत्प्राणान्धारयति स्म	”
गंगया प्रेषितान् हंसरूपेणागतान्महर्षीन् प्रति भीष्मो नाहं दक्षिणायने गंतेत्याद्युक्त्वा शरशय्यामधिशिश्ये	”
भीष्मे पतिते पांडवेषु सिंहनादं नदत्सु रुदति च दुर्योधने शंखान् वादयत्सु तेषु भीमो ननर्त.	”
ऋषिषु पितृषु च प्रशंसत्सु भीष्मो महोपनिषदं जपन्नुत्तरायणं प्रतीक्षमाणस्तस्थौ	”
कथमासंस्तदा योधा इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१२०
मेदिनीस्पर्शं वर्जयित्वा भीष्मे शयाने भूतानि हाहाशब्दपूर्वकं “अयं ब्रह्मविदां श्रेष्ठः” इत्यादिना तं प्रशशंसुः	”
पतितं भीष्मं दृष्ट्वा दुःशासनो द्रोणसमीपं गत्वा तद्वधं निवेदयति स्म तच्छ्रुत्वा द्रोणो मोहं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्राप्य पुनः संज्ञां लब्ध्वा सेनां निवारयामास	”
सर्वेषु योधेषु भीष्मसमीपमागत्याभिवंदनपूर्वकमुपविष्टेषु भीष्मः स्वागतप्रश्नं कृत्वा लंबमाने शिरस्युपधानं प्रार्थयामास ·· ·· ··	”
मृदून्युपधानानि समर्पयतो राज्ञः प्रति “ नैतानि वीरशय्यासु” इत्याद्युक्त्वा भीष्मेण तदर्थमाज्ञप्तोर्जुनस्त्रिभिर्बाणैरुपधानं ददौ ··	”
तादृगुपधानेन तुष्टो भीष्मोर्जुनं प्रशस्य “ शयनस्यानुरूपं मे ” इत्याद्युक्त्वा सर्वान्प्रति “ पश्यध्वमुपधानं मे ” इत्याद्यभिधाय रक्षणार्थं मां परितः परिखा खन्यतामित्युवाच ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
आगतेषु शल्योद्धरणवैद्येषु भीष्मवाक्याद्दुर्योधनेन विसर्जितेषु कौरवाः पांडवाश्च भीष्मरक्षां विधाय स्वस्वनिवेशनानि जग्मुः ··	”
भीष्मपतनेन हृष्टान्पांडवान्प्रत्यागतस्य श्रीकृष्णस्य युधिष्ठिरेण संवादः ·· ·· ·· ·· ··	”
व्युष्टायां निशि पुनः स्वसमीपमागतान्सर्वान्प्रति पिपासाक्रांतो भीष्मो जलमयाचत ··	१२१
राजभिर्जलकुंभेष्वानीतेषु तदनिच्छुर्भीष्मोऽखिलान्विनिंदन्नर्जुनं द्रष्टुमिच्छामीत्यब्रवीत् ··	”
समीपमागतोर्जुनो भीष्मेण जले प्रार्थिते रथमारुह्य गांडीवमाकृष्य भीष्मदक्षिणपार्श्वभूमिं पर्जन्यास्त्रेण बिभेद ·· ·· ·· ·· ··	”
अर्जुनबाणविद्धाया भूमेर्निर्गतया वारिधारया भीष्मस्तुतोष तद्दृष्ट्वा सर्वेषु विस्मितेषु कौरवाश्चकंपिरे च ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
तेन कर्मणा तुष्टो भीष्मोर्जुनप्रशंसां विधाय दुर्योधनमाचिक्षेप·· ·· ·· ·· ·· ··	”
तच्छ्रुत्वा दीनमनसं दुर्योधनं प्रति भीष्मः पांडवानामजेयत्वकथनपूर्वकं तेभ्यो राज्यार्धं दीयतामित्याद्युक्त्वा तूष्णींबभूव ·· ··	”
तूष्णींभूते भीष्मे राजसु स्वस्वालयेषु गतेषु भीष्मं हतं श्रुत्वा कर्णस्तत्समीपमाजगाम ·· ··	१२२
राधेयोहं कुरुश्रेष्ठेत्यादि कर्णवाक्यं श्रुत्वा नेत्रे उन्मील्य भीष्म एह्येहीत्याद्युक्त्वा प्रशंसापूर्वकं पांडवास्ते भ्रातरस्तैः संगच्छस्वेत्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा कर्णः कुंत्याहं त्यक्त इत्याद्यभिधाय “ धनंजयेनाहं योत्स्ये, मामनुजानीहि, मद्दोषो नालोचनीयः ” इत्याह ·· ·· ··	”
भीष्मो नचेच्छक्यमवस्रष्टुमित्याद्युक्त्वा युद्धानुज्ञां दत्त्वा क्षत्रियस्य युद्धादन्यच्छ्रेयो नास्तीत्युवाच ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
तच्छ्रुत्वा कर्णो दुर्योधनं प्रति जगाम ·· ··	”

समाप्तमिदं भीष्मपर्वसूचीपत्रम्

॥ द्रोणपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ द्रोणाभिषेकपर्व	
भीष्महननानंतरं धृतराष्ट्रादयः किमकार्षुरिति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम् ·· ··	१
निशि शिबिराद्धस्तिनापुरमागतं संजयं प्रति विलापपूर्वकं भीष्मं संशोच्य कुरवः किमकार्षुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम् ·· ··	”
स्वधर्ममनुसरंतो राजानो भीष्माय शरैरुपधानादिकं प्रकल्प्य वाद्यवादनपूर्वकं युद्धस्थानमाजग्मुः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
भीष्मरहितानामागतानां कौरवाणां भीष्मसादृश्येन कर्णं स्मृतवतां कर्णकर्णेत्याक्रोशः ··	”
अर्धरथः कर्ण इत्यादिभीष्मोक्त्यनुवादपूर्वकं कर्णकृतयुद्धत्यागादिप्रतिज्ञानुवादः कौरवकृतः पुनर्धार्तराष्ट्रकृतं कर्णस्मरणादिकं कथयंतं संजयं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यम् ·· ·· ·· ·· ··	”
हतं भीष्मं श्रुत्वा आगत्य भीष्मप्रशंसादिकं कुर्वति कर्णे कौरवा आक्रोशपूर्वकमश्रु मुमुचुः	२
कर्णः कौरवानुपहसन् भवत्सु तिष्ठत्सु कथं भीष्मो निपातित इत्याद्युक्त्वा “ समाहितं चात्मनि भारमीदृशं” इत्याद्युवाच ·· ·· ··	”
कर्णो युधिष्ठिरादीनामजेयत्वादि कथयित्वा स्वसारथिं प्रति “ मित्रद्रोहो न मर्षणीय ” इत्याद्यभिधाय शत्रून् हत्वा दुर्योधनाय राज्यं दास्यामीत्युवाच ·· ·· ·· ·· ·· ··	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
सूतं प्रति " निबध्यतां मे कवचं " इत्यादिना युद्धसामग्रीसज्जीकरणपूर्वकं रथसज्जीकरणमादिश्य रथमारुह्य भीष्मं प्रति जगाम कर्णः..	”
कर्णः शरतल्पस्थं भीष्मं दृष्ट्वा रथादवरुह्य तत्समीपं गत्वा स्तुतिभिस्तं प्रसादयामास ..	३
अद्यप्रभृति संक्रुद्धा इत्यादिनार्जुनं प्रशस्य तं जेतुं त्वां विना कः समर्थ इत्याद्यभिधाय " तमद्याहं पांडवं " इत्यादिनात्मशूरत्वं ख्यापयति स्म कर्णः	”
एवं प्रलपंतं कर्णं प्रति देशकालानुगुणं वदन्भीष्मस्तत्कृतनग्नजिदादिपराजयकथनपूर्वकं दुर्योधनवत्त्वमपि कौरवाणां गतिर्भवेत्याह.	४
भीष्मकथितं गच्छ शत्रुभिः सह युध्यस्वेत्यादेशादि	”
भीष्मवचनं श्रुत्वा आगतं कर्णं कौरवाः सिंहनादादिना पूजयांचक्रुः	”
कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधने त्वया सनाथमेतद्बलमित्युक्तवति तं प्रोत्साहयन् कर्णो वयं तव वचः श्रोतुकामा इत्युवाच	५
दुर्योधनोऽपि सेनापतौ भीष्मे दिवं गते मामकेषु सर्वेष्वन्यं सेनापतिं पश्येति कर्णमुवाच ..	”
कर्णोऽपि सर्वेषां राज्ञां सेनापतित्वयोग्यतामुद्धाव्य सर्वयोधानामाचार्यो द्रोणः सेनापतिः कर्तव्य इत्याह	”
कर्णोपदेशाद्दुर्योधनो द्रोणं गत्वा तदुत्साहजनकानि वाक्यान्युक्त्वा त्वयि सेनापतावहं युधिष्ठिरं जेष्यामीत्युवाच	६
इति दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा सर्वे द्रोणं प्रति जयेत्यूचुः .. .. :	”
द्रोणः स्वगुणान् ख्यापयन् पांडवान् योधयिष्यामीत्युक्त्वा मद्वधार्थं सृष्टं धृष्टद्युम्नं न हनिष्यामीति चाभिधाय सर्वसोमकान्नाशयन्सैन्यानि योधयिष्यामीत्युवाच	७
दुर्योधनेन सैनापत्येऽभिषिक्तो द्रोणः सैन्यं व्यूह्य युद्धार्थं निर्जगाम तमनु सैंधवादयस्तद्दक्षिणपार्श्वादौ स्थिताः संतो निर्ययुः	”
सर्वधन्विनामग्रे चलंतं कर्णं दृष्ट्वा सर्वे योधाः " पांडवा रणे न स्थास्यंति "इत्यादिवचनेन तं संमानयामासुः	”
द्रोणेन शकटव्यूहे रचिते धर्मराजः क्रौंचव्यूहं चकार तदग्रे कृष्णार्जुनौ तस्थतुः अत्रैव कर्णार्जुनौ परस्परं ददृशतुः	”
आगने द्रोणे योधानामार्तनादं संजातानुत्पातान् युद्धारंभंचाह संजयः	”
सेनां प्रहरंतं द्रोणं दृष्ट्वा पांडवेषु बाणान् वर्षत्स्वपि तेन क्षोभ्यमाणा पांडवमहाचमूर्व्यशीर्यत	”
द्रोणसेनां मारयतो धृष्टद्युम्नस्य द्रोणेन सह संग्रामः.	”
घ्नंतं द्रोणं दृष्ट्वा पांडवेषु व्यथितेषु युधिष्ठिरवाक्यादर्जुनादिषु युध्यमानेषु स क्रुद्धः सन्युयुधे.	८
क्रुद्धो द्रोणः स्वनाम श्रावयन् रौद्रं रूपं प्रकाशयन् समीपागतान् सकुंजरपत्त्यश्वान् पंचालान् जघान	”
भीमादिभिः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् द्रोणो धृष्टद्युम्नेन निपातितः स्वर्गं जगाम	”
" किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जग्मुः पांडवसृंजयाः" इति संजयं प्रति पृच्छन् धृतराष्ट्रो रथभंगो बभूवास्येत्यादिवितर्कादिकं द्रोणप्रशंसादिकं च चकार	९
एवं पृच्छन्मूर्छितो धृतराष्ट्रः परिचारकादिभिर्जलसेचनादिना संज्ञां लंभितः पुनः पृच्छन् युधिष्ठिरादीनां घटोत्कचांतानां प्रशंसादिपूर्वकमेकैकमुद्दिश्य " कस्तं द्रोणादवारयत् " इत्युवाच	१०
कृष्णसाहाय्येन पांडवानामजेयत्वमभिधाय तस्य दिव्यकर्माण्यभिधातुं प्रतिजज्ञे	”
कथनीयत्वेन प्रतिज्ञातानि केशिवधमारभ्य पारिजातहरणाद्यंतानि श्रीकृष्णचरितानि कथयित्वा गदादीनां युद्धार्थमाह्वानादि संभावयति स्म	११
श्रीकृष्णस्यार्जुनेन सहैकात्मतादिकथनम् ..	”
विस्तरेण द्रोणवधमभिधातुमुपचक्रमे संजयः ..	१२
अभिषिक्तेन द्रोणेन यथेच्छं वरं वृणीष्वेत्युक्तो दुर्योधनो जीवतो युधिष्ठिरस्य ग्रहणं वव्रे	”
एतदभिप्रायजिज्ञासया द्रोणेन पृष्टो दुर्योधनः पुनर्द्यूतक्रीडाकरणादिरूपं स्वाभिप्रायमाविश्चकार	”
अर्जुनासंनिधौ युधिष्ठिरमहं ग्रहीष्यामीति द्रोणेन प्रतिज्ञाते युधिष्ठिरं धृतमिव मत्वा तां प्रतिज्ञां सैन्येष्वघोषयत्	”
द्रोणप्रतिज्ञामाकर्ण्य कौरवसैन्येषु सिंहनादं नदत्सु युधिष्ठिर आप्तमुखात्तां श्रुत्वाऽर्जुनाय निवेदयति स्म	१३
जीवति मयि द्रोणो न गृह्णीयात्त्वामित्यर्जुनेन प्रतिज्ञाते पांडवाः शंखादीन्वादयामासुः ..	”
उभयोः सैन्ययोरुपगतयोर्युद्धे प्रसक्ते बाणैः पांडवांस्त्रासयतो द्रोणस्य स्वरूपवर्णनम् ..	”
तुमुलं युद्धं कुर्वंतं द्रोणं प्रति युधिष्ठिरादिष्वागते-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
षु तान्प्रति कुरुसेनानामागमनम्	१४
शकुनिसहदेवप्रभृतीनां चेकितानानुविंदांतानां द्वंद्वयुद्धवर्णनम्	”
पौरवसौभद्रयोर्युध्यमानयोः सौभद्रेण पराभूतं पौरवं दृष्ट्वा आगतेन जयद्रथेन सह स युयुधे जयद्रथेनच्छिन्नखड्गेऽभिमन्यौ स्वरथमारुह्य नदति सति तं प्रति शल्यः शक्तिं चिक्षेप	”
अभिमन्युरुत्प्लुत्य तां शक्तिं गृहीत्वा प्रक्षिप्तया तयैव शल्यसारथिं जघान तद्दृष्ट्वा विराटादयस्तं प्रशशंसुः	”
शल्यसौभद्रयोर्युद्धं कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१५
गदां गृहीत्वा रथादवप्लुत्याभिधावंतं शल्यं प्रति गदाहस्तो भीम आगत्य गदाग्रहणपूर्वकं शल्यमाह्वयंतमभिमन्युं निवारयामास	”
गदायुद्धं कुर्वतोर्भीमशल्ययोः परस्पराघातेन पतितयोः सतोर्मूर्छितं शल्यं गृहीत्वा कृतवर्मापययौ	”
भीम उत्थिते पांडवैरर्द्यमाना कौरवसेना पलायते स्म	”
वृषसेने रथिनः पातयति सति तेन सह युध्यमानस्य शतानीकस्य साहाय्यार्थं द्रौपदेयेष्वागतेषूभयोः सेनयोस्तुमुलं युद्धम्	१६
युधिष्ठिरं प्रति गच्छन् द्रोणो मध्ये पांचालेन कुमारेण निवारितः शिखंडिप्रभृतीन्प्रति बाणांस्तत्याज	”
युधिष्ठिरपरीप्सया विराटादिषु बाणान्प्रक्षिपत्सु द्रोणः सिंहसेनव्याघ्रदत्तयोः शिरसी छित्त्वा युधिष्ठिररथसमीपे तस्थौ	”
द्रोणपराक्रमं दृष्टवतीनां पांडवसेनानामार्तनादं श्रुत्वाऽऽगतेऽर्जुने बाणैर्दिश आच्छादयति द्रोणादयोऽवहारं चक्रुः अयं प्रथमदिवससंबंधी	”
२ संशप्तकवधपर्व	
उभयसेनानां शिबिरगमनानंतरं “अर्जुनसंनिधौ युधिष्ठिरग्रहणमशक्यमित्युक्त्वा कश्चिदाहूयार्जुनं प्रकर्षतु” इत्याद्युवाच द्रोणः	१७
द्रोणवाक्यं श्रुत्वा त्रिगर्तादयस्तदंगीकृत्यार्जुनवधार्थं शपथं कृत्वा तमाह्वयामासुः	”
संशप्तकैराहूतोर्जुनो युधिष्ठिरानुज्ञां प्रार्थयन् “श्रुतं ते” इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा “अयं वै सत्यजिद्राजन्” इत्याद्युवाच	”
युधिष्ठिरानुज्ञयाऽर्जुने संशप्तकान् प्रति गते दुर्योधनसैन्यानि जहृषुः	”
अर्धचंद्राकारं व्यूहं रचयतां त्रिगर्तादीनां हर्षं दृष्ट्वा अर्जुनेन शंखे वादिते त्रिगर्तसैन्यानि त्रेसुः	१८
संशप्तकार्जुनयोर्महति युद्धे प्रवृत्ते ऽर्जुनबाणप्रहारेण सुधन्वनो नाशे पलायमाना त्रिगर्तस्य सेना तद्वाक्यात्पराववृते	”
त्रिगर्तान्पुरागतान् दृष्टवतार्जुनेन प्रेरिते श्रीकृष्णे तान् प्रति रथं नीतवति पुनस्तैः सह तस्य युद्धम्	१९
दुःखितस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यादर्जुनो वायव्यास्त्रेण तान् जघान	”
एनदंतरे द्रोणो युधिष्ठिरग्रहणार्थं यत्नमकरोत्	”
प्रभातायां शर्वर्यां द्रोणेन रचितं सुपर्णव्यूहं दृष्ट्वा युधिष्ठिरोऽर्धमंडलव्यूहं रचयामास	२०
कौरवव्यूहं दृष्टा “ ब्राह्मणस्य वशं नाहं ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरमाश्वास्य धृष्टद्युम्नो द्रोणं प्रति जगाम	”
धृष्टद्युम्नदुर्मुखयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणो निर्मर्यादं युद्धं कृत्वा युधिष्ठिरमधावत्	”
द्रोणे युधिष्ठिरं प्रति बाणांस्त्यजति तद्रक्षणार्थमागतेन सत्यजिता सह द्रोणस्य युद्धम्	२१
द्रोणो मध्ये युद्धार्थमागतं वृकं हत्वा पुनर्युध्यमानं सत्यजितमपि जघान	”
सत्यजिन्नाशानंतरं युधिष्ठिरे पलायमाने तद्रक्षणार्थं पंचालादय आजग्मुः	”
द्रोणो युद्धार्थमागतं विराटभ्रातरं शतानीकं हत्वा मत्स्यादीन् जित्वा पांडवसैन्यं नाशयन् शोणितनदीं प्रावर्तयत्	”
बाणांस्त्यजत्सु शिखंडिप्रभृतिषु द्रोणेन जितेषु युधिष्ठिरे च पलायमाने स पांचाल्यं राजपुत्रं जघान	”
पंचालादिषु जितेषु हर्षेण “पश्यराधेय” इत्याद्युक्तवंतं दुर्योधनं प्रति भीमादिप्रशंसारूपं कर्णवाक्यम्	२२
पुनर्निवृत्य युध्यमानान्भीमादीन् दृष्ट्वा कर्णवाक्याद्दुर्योधनो द्रोणरथं जगाम	”
पांडवानां रथहयध्वजजिज्ञासोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयकृतं तत्कथनम्	२३
भीमादीनां शिखंडिप्रभृतीनां च पांड्यद्रोणसहितानां रथादिचिह्नान्यभिधाय युधिष्ठिरादीनां धनुर्लक्षणानि कथयति स्म संजयः	”
धृतराष्ट्रः पांडवसेनापराक्रमं कथयन्ननुतापपूर्वकं दुर्योधनं निंदित्वा युद्धवृत्तांतश्रवणार्थं पुनः पप्रच्छ	२४
भीमदुर्मर्षणप्रभृतिघटोत्कचालंबुषांतानां द्वंद्वशो युद्धं कथयन्संजयस्तत्प्रशशंस	२५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
गजानीकैः सहागतस्य दुर्योधनस्य बाणैर्नागानीकं पीडयता भीमेन सह युद्धम्	२६
दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतैर्गजे गजसहिते भीमेन हते कौरवसैन्यस्य पलायनम्	”
सैन्यभंगं दृष्ट्वा आगतस्य भगदत्तस्य हस्तिना व्याकुलीकृते भीमेऽपयाते तं हतं मत्वा युधिष्ठिराद्य आगत्य बाणान्ववृषुः	”
सात्यकिं प्रति भगदत्तेन प्रेरितो हस्ती यदा तद्रथं चिक्षेप तदा तस्मिन् पलायिते पांडवसैन्येषु च भग्नेषु पुनर्भगदत्तं प्रति भीमस्यागमनम्	”
भगदत्तेन रुचिपर्वणि हते तं प्रत्यागतान्सौभद्रादीन् क्षिपंस्तद्धस्ती पांडवांस्त्रासयामास	”
गजशब्दं श्रुत्वाऽर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णो भगदत्तयुद्धस्थाने यावद्रथं प्रेरयति तावत्संशप्तका आह्वयंति स्म	२७
उभयकार्यप्रसंगव्याकुलोर्जुनः परावृत्य संशप्तकैः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् सहस्रशस्तान्हत्वा भगदत्तं याहीत्युवाच श्रीकृष्णम्	”
द्रोणानीकं प्रति रथं प्रेरयति श्रीकृष्णे मध्ये आगतं सुशर्माणं दृष्ट्वार्जुनप्रेरणया रथं पुनः परावर्तयति च सुशर्मप्रभृतिभिः पुनरर्जुनस्य युद्धम्	२८
सुशर्माणं मोहयित्वा कौरवान् प्रत्यागत्य भगदत्तसमीपं गतस्यार्जुनस्य तेन सह युद्धम्	”
अर्जुनकृष्णयोर्नाशार्थं भगदत्तेन प्रेरितो हस्ती यदा पांडवगजादीन्नाशयामास तदा चुक्रोधार्जुनः	”
क्रुद्धोर्जुनः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भगदत्तार्जुनयोर्युद्धं कथयति स्म संजयः	२९
उभयोर्युध्यमानयोर्भगदत्तेन प्रेरितं वैष्णवास्त्रं श्रीकृष्णो वक्षसि दधार	”
तद्दृष्ट्वार्जुनेनाक्षिप्तः श्रीकृष्णो वैष्णवास्त्रवृत्तांतमकथयत्	”
श्रीकृष्णवाक्याद्बाणवृष्टिं कुर्वन्नर्जुनो बाणेन हस्तिनं निपात्यापरेण बाणेन हृदि भगदत्तं विव्याध. स च भिन्नहृदयो गतासुः पपात.	”
गांधारराजसुताभ्यां युध्यमानोर्जुनः पंचशतगांधारवीरान्नाशयित्वा वृषकाचलावप्यनाशयत्	३०
वृषकाचलौ हतौ दृष्ट्वा शकुनिना माययोत्पाद्य प्रेषितान्खरोष्ट्रादीन् जघानार्जुनः	”
मायाविना शकुनिना युध्यमानेऽर्जुने तद्भयात्पलायिते शकुनौ कौरवसैन्यं भग्नमभूत्	”
संजयःकौरवाणामसामर्थ्यं कथयन्नर्जुनपराक्रमप्रशंसापूर्वकं युद्धभूमिशोभां वर्णयति स्म.	”
भग्नस्य सैन्यस्यावस्थानविषयके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	३१
द्रोणमुद्दिश्योभयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते तद्युद्धं प्रशशंस संजयः	”
कौरवसैन्यनाशार्थमागते नीलेऽश्वत्थाम्ना हते “ कथमस्मानर्जुनो रक्षिष्यति ” इति पांडवसैन्यान्यचिंतयन्	”
द्रोणकर्णौ प्रति बाणान्वर्षन् भीमो युगपद्द्रोणादिभिस्त्यक्तान् बाणान्निवार्य तान् प्रति बाणांस्तत्याज.	३२
भीमरक्षणार्थं युधिष्ठिरेण सैन्ये प्रेषिते सात्यकिप्रभृतिभिर्द्रोणादीनां निर्मर्यादं युद्धमवर्तत.	”
सेनापतिवाक्यादागतं पांडवसैन्यं निवार्य नाशयति द्रोणेऽर्जुनः संशप्तकान्विजित्य तमभ्ययात्	”
कौरवसैन्यं नाशयत्यर्जुने आर्तस्य तस्य कर्णकर्णेत्याद्याक्रोशं श्रुत्वा कर्णः संमुखमाजगाम	”
कर्णार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनः शत्रुंजयादींस्त्रीन् कर्णभ्रातॄन्जघान भीमश्च तद्रक्षीयान् पंचदश.	”
धृष्टद्युम्नेन चंद्रवर्मबृहत्क्षत्रयोर्निहतयोः सतोः कर्णसाहाय्यार्थमागतैर्दुर्योधनादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां संकुलं युद्धम्. द्वि० द्वि०यु० समाप्तम्	”
३ अभिमन्युवधपर्व.	
अवहारानंतरं प्रभाते दुर्योधनवाक्येन क्षुब्धो द्रोणोर्जुननिस्सारणकथनपूर्वकमेकस्य महारथस्य हननादिकं प्रतिज्ञाय चक्रव्यूहं रचयामास.	३३
संक्षेपेणाभिमन्युवधवृत्तांतकथनानंतरं तद्विक्रीडितशुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे	”
क्रमेण पांडवाननुवर्ण्याभिमन्युं वर्णयन् संजयो धृतराष्ट्रेण पुनः पृष्ट उत्तरं वदन् द्रोणस्य चक्रव्यूहनिर्माणप्रकारमभिदधाति स्म	३४
चक्रव्यूहभेदनार्थं युधिष्ठिरेणोक्तेऽभिमन्यौ “ प्रवेशं जानामि न निर्गमं ” इत्युक्तवति तं प्रति युधिष्ठिरभीमौ “ त्वं द्वारं जनय वयमनुयास्यामः ” इत्यूचतुः	३५
तच्छ्रुत्वा शत्रुक्षयकरणं प्रतिज्ञातवंतमभिमन्युं युधिष्ठिरः प्रोत्साहयति स्म	”
व्यूहं भेत्तुमुद्यतोभिमन्युः “ अतिभारोयमायुष्म-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
न्" इत्याद्युक्तवंतं स्वसारथिं प्रति " सारथे कोन्वयं द्रोणः " इत्याद्युक्त्वा द्रोणानीकं याहीत्युवाच	३६
अभियांतमभिमन्युं प्रति द्रोणादिष्वागतेषूभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युद्धम्	”
पश्यति द्रोणे व्यूहं भित्त्वा प्रविष्टोऽभिमन्युःकौरवसैन्यं ममंथ	”
भग्नां चमूं दृष्ट्वा आगतं दुर्योधनमन्वागतेषु द्रोणादिष्वभिमन्युः कौरवसेनां प्रति शरान्प्रक्षिपन्नश्मकेश्वरं जघान	३७
पुनः कर्णादिभिर्युध्यमानः सुषेणादींस्त्रीन् हत्वा- शल्यं मोहयति स्म	”
शल्यं मोहितं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरं हत्वा तत्सैन्यं मर्दयति स्म	३८
युध्यमानमभिमन्युं दृष्ट्वा हर्षेण कृपं प्रत्युक्तं द्रोणवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेन कर्णं प्रत्युक्ते वाक्यमाकर्ण्य दुःशासनोऽभिमन्युहननप्रतिज्ञाबाधकं वाक्यमुक्त्वा तेन सह योद्धुं जगाम	३९
" दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे " इत्याद्युक्तवताभिमन्युना सह दुःशासनस्य युद्धे प्रसक्ते भिमन्युबाणेन मूर्छितं दुःशासनं सारथिरपोवाह	४०
पांडवसैनिकेषु द्रोणानीकं प्रति गतेष्वभिमन्युकर्णयोर्युद्धे प्रसक्तेऽभिमन्युना व्याकुलीकृतं कर्णं दृष्ट्वा तद्भ्राता आजगाम	”
कर्णभ्रातुः शिरश्छित्त्वा कर्णं विमुखीकृत्य कौरवसैन्यं बभंजाभिमन्युः	४१
अभिमन्युसाहाय्यार्थं गच्छंतीं पांडवसेनां दृष्ट्वा जयद्रथस्तां रुरोध	४२
जयद्रथः किं बलमाश्रित्य पांडवान् रुरोधेति धृतराष्ट्रप्रश्ने तस्य तपश्चर्याकरणेन तुष्टाच्छिवाद्वरलाभादिवृत्तकथनरूपं संजयोत्तरम् ..	”
पांडवसेनां रुंधन् जयद्रथो यो यो व्यूहं भेत्तुं यत्नमकरोत्तं तं रुरोध	४३
अभिमन्युः कौरवसेनां विलोड्य तुमुलं युद्धं कुर्वन्वसातीयं जघान	४४
सत्यश्रवसमाक्षिप्य बलं विलोडयत्यभिमन्यौ युद्धार्थमागतः शल्यपुत्रो रुक्मरथस्तेनाहन्यत.	४५
रुक्मरथवयस्यान् शतं राजपुत्रान्निहत्याभिमन्युना विलोड्यमानं स्वबलं दृष्ट्वा आगतो दुर्योधनस्तच्छरताडितो विमुखो बभूव ..	”
स्वबलं भग्नमवलोक्यागतेषु द्रोणादिषु युध्यमानोभिमन्युर्दुर्योधनपुत्रं लक्ष्मणं क्राथपुत्रं च जघान	४६
द्रोणादिभिः सह विपुलं युद्धं कुर्वन्नभिमन्युर्वृंदारकं बृहद्बलं चावधीत्	४७
कर्णेन सह युध्यमानोभिमन्युस्तस्य षट् सचिवान् हत्वाऽश्वकेत्वादीन् जघान	४८
युध्यमानं दौःशासनिं शल्यं च विमुखीकृत्य शत्रुंजयादीन्पंच हत्वा सौबलं बाणैर्विव्याध.	”
अभिमन्युवधोपायं चिंतयितुं शकुनौ दुर्योधनं प्रति वदति कर्णो द्रोणं प्रत्युवाच	”
द्रोणेनाभिमन्युप्रशंसापूर्वकं कथितं तद्वधोपायमवलंब्य प्रथमं कर्णेन तस्य धनुषि च्छिन्ने भोजोश्वानवधीत् कृपश्च पार्ष्णिसारथी जघान	”
ततः खड्गचर्मणी गृहीत्वा विचरत्यभिमन्यौ द्रोणः खड्गं कर्णश्च चर्म चिच्छेद	”
ततश्चक्रं गृहीत्वा द्रोणमभ्यधावदभिमन्युः .	”
बहुभीराजभिर्मिलित्वा चक्रे छिन्नेऽभिमन्युर्गदां गृहीत्वा तया ऽश्वत्थाम्नो रथादीन्प्रमथ्य कालिकेयादीन्हत्वा दौःशासनिं विरथं चकार.	४९
सगदेन दौःशासनिना सह गदायुद्धं कुर्वत्यभिमन्यावुभयोरपि परस्परगदाघातात्पतितयोः प्रथममुत्थितो दौःशासनिरुत्तिष्ठंतमभिमन्युं मूर्ध्न्यताडयत्	”
दौःशासनिना ताडितोभिमन्युर्गतचेताः पपात.	”
पतितेऽभिमन्यौ शोकाकुलं स्वबलं तत्पराक्रमवर्णनपुरःसरमाश्वासयामास युधिष्ठिरः ..	”
अभिमन्युहननानंतरं शरपीडितानां कौरवाणां शिबिरगमनमभिधाय युद्धभूमिं वर्णयामास संजयः. तृतीयदिवसयुद्धं समाप्तम्	५०
अभिमन्युमुद्दिश्य युधिष्ठिरस्य विलापः	५१
विलपंतं युधिष्ठिरमालक्ष्यागतेन द्वैपायनेन कृतं तत्प्रबोधनम्	५२
युधिष्ठिरेण कस्य मृत्युरित्यादौ प्रश्ने कृते तदुत्तरं वदन्व्यासोऽकंपनराजवृत्तांतमभिधातुमुपचक्रमे.	”
युद्धे शत्रुभिर्हतं पुत्रमुद्दिश्य शोचंतमकंपनमवेत्यागतं नारदं प्रति तेन मृत्युस्वरूपे पृष्टे सत्युत्तरमाह	”
असंहृतं जगद्दृष्ट्वा रुष्टस्य ब्रह्मण इंद्रियेभ्य उत्पन्नेनाग्निना जगति दह्यमाने तद्रिरक्षया आगतं शिवं प्रति किं कुर्म इत्याद्युवाच सः	”
ब्रह्मणाग्न्युत्पत्तिकारणे कथिते शिवप्रार्थनयाग्नि	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
शमयति तस्मिंस्तदिंद्रियेभ्यो निर्गता स्त्री विस्मिता सती दक्षिणां दिशमाशिश्रिये. ..	५३
तां मृत्यो इत्याहूय प्रजासंहारं कर्तुमाज्ञापयति ब्रह्मणि रुदत्यास्तस्या अश्रूण्यंजलौ धृत्वा पुनस्तामनुनयति स्म सः	”
प्रजासंहारकातरा मृत्युर्विनयपूर्वकं धेनुकाश्रमं गंतुं प्रार्थयंती प्रजापतिप्रसादानंतरं धेनुकाश्रमादौ गत्वा परमं तपश्चचार	५४
तपसा तुष्टः प्रजापतिः संहारमनिच्छंतीं तां प्रति तत्प्रकारमुपदिशति स्म. सा च तमंगीचकार.	”
एवं मृत्यूपाख्यानं कथयित्वाऽकंपनं परिसांत्व्य नारदो जगाम.	”
व्यासोपीममितिहासमुक्त्वा युधिष्ठिरं युद्धार्थमुद्योजयति स्म	”
प्राचीनराजचरितशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने व्यासस्तत्कथयन्नादौ शैब्यपुत्रस्य सृंजयस्य चरितमभिदधाति स्म.	५५
नारदपर्वताभ्यां सहासीने सृंजये वराभिलाषेण समीपागतां तत्कन्यां दृष्ट्वा पर्वतेन कस्येयमिति सवितर्कं पृष्टः स ममेयमित्याह ..	”
तदवसरे विवाहार्थं कन्यां याचितवति नारदे	

विषयाः	अध्या०
राजा तद्दानमंगीचकार	”
नारदपर्वतयोः परस्परं शापं दत्त्वा तत्रैव स्थितयोः सतोः सृंजयेन पुत्रकामनया पूजितानां ब्राह्मणानामनुज्ञया नारदवरदानात्तस्य स्वर्णष्ठीविपुत्रलाभः	”
पुत्रमूलिकां राजसंपत्तिं दृष्ट्वा चौरैर्हतस्य स्वर्णष्ठीविनो नाशे कृते विलपंतं सृंजयं प्रति नारदस्य शोकापनयार्थमुक्तिः	”
नारदकथितो मरुत्तवृत्तांतः	”
” ” सुहोत्रराजवृत्तांतः	५६
” ” पौरवराजवृत्तांतः	५७
” ” शिबिराजवृत्तांतः	५८
” ” रामस्य दाशरथेर्वृत्तांतः	५९
” ” भगीरथवृत्तांतः	६०
” ” दिलीपस्यैलविलस्य वृत्तांतः ..	६१
” ” मांधातृवृत्तांतः	६२
” ” ययातिवृत्तांतः	६३
” ” अंबरीषवृत्तांतः	६४
” ” शशबिंदुवृत्तांतः	६५
” ” गयराजवृत्तांतः	६६
” ” रंतिदेववृत्तांतः	६७
” ” भरतस्य दौष्यंतेर्वृत्तांतः	६८

विषयाः	अध्या०
” ” पृथुराजवृत्तांतः	६९
” ” परशुरामवृत्तांतः	७०
एतच्छ्रुत्वा तूष्णींभूतः सृंजयो वरं वृणीष्वेति नारदेनोक्त “ एतेनैव प्रतीतोहं ” इत्याद्युवाच	७१
मृतं पुत्रं ददानीत्युक्तवति नारदे तत्कालाविर्भूतस्य पुत्रस्य संगेन प्रीतिमानभूत्सृंजयः ..	”
अभिमन्युना प्राप्तान्लोकान् कथयित्वा युधिष्ठिरमाश्वास्योपदिश्य चांतर्दधे व्यासः	”
४ प्रतिज्ञापर्व	
संशप्तकान्हत्वा शिबिरमागच्छन्नर्जुनः श्रीकृष्णं प्रत्याकस्मिकानि दुश्चिह्नानि कथयंस्तेनाश्वासितः शिबिरं प्रविवेश.	७२
शिबिरस्थान् सर्वान्निरुत्साहान् दृष्ट्वा सौभद्रमपश्यन् विषण्णोर्जुनस्तद्वधमाशंकमानः “ स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये ” इत्यादि विललाप ..	”
पुत्रशोकार्दितोर्जुनः श्रीकृष्णेन “ सर्वेषामेष वै पंथा ” इत्यादिनाश्वासितस्तद्वधवृत्तांतं शुश्रूषुः पांडवानधिचिक्षेप	”
अभिमन्युवधवृत्तांतं कथयन् युधिष्ठिरः स्वीयानां द्रोणनिवारणासामर्थ्यमभिधायास्मद्वाक्याद्व्यूहं प्रविष्टमभिमन्युमनुप्रविशत्स्वस्मासु जय	

विषयाः	अध्या०
द्रथेन रुद्रवरप्रभावाद्वारितेषु द्रोणादयः सप्त महारथा मिलित्वा तमभ्यघ्नन्निति कथयति स्म	७३
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा हा पुत्रेत्यादि वदन्मूर्छां प्राप्य पुनर्लब्धसंज्ञोर्जुनः शपथकरणपूर्वकं जयद्रथवधं प्रतिजज्ञे श्रीकृष्णोपि पांचजन्यं दध्मौ	”
अर्जुनप्रतिज्ञां श्रुत्वा भीतो जयद्रथः सभामागत्य तां कथयित्वा आत्मरक्षां प्रार्थयन् गंतुमियेष.	७४
दुर्योधनेनाश्वासितो जयद्रथस्तेन सह द्रोणं प्रति गतस्तेनाप्याश्वासितो निर्भयो बभूव कौरवसैन्यानि च जहृषुः	”
श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “ भ्रातॄणां मतमज्ञाय ” इत्याद्युक्त्वा कौरवाणां सिंहनादादिकथनपूर्वकं द्रोणकृताश्वासनं कर्णादीनामविषह्यत्वं चाह	७५
अर्जुनः स्वपराक्रमं कथयन् पुनः प्रतिज्ञां विधाय गांडीवादिकं प्रशंसन् रथसज्जीकरणाद्यर्थं कृष्णमादिदेश	७६
रात्रौ निर्निद्रौ क्रुद्धौ वासुदेवार्जुनौ ज्ञात्वा देवेषु चिंतयत्सु रुक्षवातादीनि दुर्निमित्तान्यभूवन्.	७७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
सुभद्राश्वासनार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णस्तद्गृहं गत्वा तां समाश्वासयामास.	”
विलपंती सुभद्रा भीमबलाद्याक्षेपपूर्वकं स्नुषामुद्दिश्य विलपंती सती पुत्रस्योत्तमलोकप्राप्तिमाशास्ते स्म	७८
वैराटीमहिताया द्रौपद्या आगताया दर्शनेन मूर्छितां सुभद्रामाश्वास्य श्रीकृष्णोर्जुनसमीपमाजगाम	”
श्रीकृष्णे गृहमागतेर्जुनः श्रीकृष्णपूजापूर्वकं त्र्यंबकाय नैशं बलिमर्पयामास. श्रीकृष्णश्चार्जुनरक्षां विधाय दारुकेण सह स्वशिबिरं जगाम.	७९
रात्रौ प्रतिबुद्धः श्रीकृष्णो दारुकायार्जुनप्रतिज्ञां कथयित्वा युद्धोचितसामग्रीसंपादनपूर्वकं स्वरथसज्जीकरणार्थं तमादिदेश	”
स्वप्रतिज्ञां स्मरन् शोकसंतप्तोर्जुनः स्वप्ने स्वसमीपागतस्य कृष्णस्योपदेशेन शिवं मनसा चिंतयामास.	८०
कृष्णार्जुनौ हिमालयैकदेशगमनाद्यनंतरं पर्वतशृंगे ध्यानस्थं शंकरं दृष्ट्वा प्रणामपूर्वकं स्तुत्वा पुनरस्त्रप्राप्तये प्रसादयामासतुः	”
अर्जुनेन पाशुपतास्त्रे प्रार्थिते शिववाक्याद्धनुर्बा-	
णानयनार्थं तन्निर्दिष्टं सरः प्रति कृष्णार्जुनौ जग्मतुः	८१
सरसि गतौ कृष्णार्जुनौ प्रथमं नागरूपौ पश्चाच्छिवप्रभावाद्धनुर्बाणौ गृहीत्वा शिवाय ददतुः	”
ततो महादेवादर्जुनस्य पाशुपतास्त्रलाभपूर्वकं वरलाभानंतरं कृष्णार्जुनौ स्वशिबिरमाजग्मतुः	”
प्रातर्मागधादिभिर्बोधितो युधिष्ठिर आवश्यकं कृत्वास्नातोऽभ्यगारं प्रविश्य होमं विधाय ब्राह्मणेभ्यः कांचनादीनि ददौ	८२
बाह्यकक्षायामासन उपविश्य भूषणग्रहणादिकं युधिष्ठिरो यावत्करोति तावद्द्वारपालेन कृष्णागमने निवेदिते तमानयामास	”
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरयोः परस्परं कुशलप्रश्नानंतरं विराटादिष्वागतेषु तत्समक्षमुभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८३
सभायामागतो युधिष्ठिरेणालिंगितोर्जुनः स्वप्ने शिवदर्शनपूर्वकं पुनः पाशुपतास्त्रप्राप्तिवृत्तांतं कथयामास	८४
युधिष्ठिरानुज्ञया सर्वेषु युद्धार्थं निर्गतेषु सात्यकिकृष्णयोरर्जुनेन सह तद्गृहमागतयोः सतोः	
कृष्णेन सज्जीकृते रथे त्रिष्वप्यारूढेषु शुभनिमित्तानि दृष्टवनार्जुनेन प्रेरितः सात्यकिर्युधिष्ठिररक्षणार्थं गच्छति स्म	”
५ जयद्रथवधपर्व	
धृतराष्ट्रः संजयं प्रति हतपुत्रार्जुनदर्शनानंतरं मदीयाः किमकुर्वन्नित्यादीन्प्रश्नान्कृत्वानुतप्यमानो भीमार्जुनादीन् प्रशशंस	८५
पांडवानामजेयत्वं कथयन् पुत्राणां च शोकमाशंसमानो धृतराष्ट्रो दुर्योधननिंदापूर्वकं पुनः पृच्छति स्म	”
हतं ते संप्रवक्ष्यामीति प्रतिजानानः संजयो धृतराष्ट्रनिंदापूर्वकं पांडवान्प्रशशंस	८६
स्वसेनां व्यूहितुं द्रोणे प्रवृत्ते उभयसैन्येषु परस्परं प्रति गर्जनादि कुर्वत्सु द्रोणो जयद्रथमाश्वासयामास	८७
द्रोणे रचितं शकटचक्रपद्मसूच्याख्यव्यूहचतुष्टयात्मकं महाव्यूहं दृष्ट्वा कौरवादयो हृष्टा बभूवुः	”
युद्धभूमावर्जुने आगच्छति शतानीकधृष्टद्युम्नौ व्यूहं रचयामासतुः	८८
सर्वसेनाग्रे दुर्मर्षणे स्वशौर्यगर्भं वाक्यं ब्रुवति कृष्णार्जुनाभ्यां शंखवादने कृते तद्ध्वनि-	
श्रवणेन कौरवाणां त्रासादि.	”
अर्जुनवाक्याच्छ्रीकृष्णेन तद्रथे दुर्मर्षणसमीपं नीते युद्धमारभमाणोर्जुनः स्वबाणच्छिन्नैः शत्रुशिरोभिः पृथ्वीमाच्छादयामास.	८९
भयेन सर्वत्रार्जुनमेव पश्यतां तद्बाणपीडितानां तं द्रष्टुमसमर्थानां कौरवाणां पलायनम् ..	”
भग्ने सैन्ये के वीरा धनंजयं प्रत्युदीयुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोऽर्जुनं प्रति दुःशासनगमनादि कथयति स्म.	९०
दुःशासनेन सहार्जुनस्तुमुलं युद्धं कुर्वन् गजादींश्छित्त्वा सैन्यानि पातयन्युद्धभूमिं यावच्छोभयति तावत्तद्भयाद्दुःशासनो द्रोणसमीपं जगाम.	”
द्रोणानीकं प्रति गतोर्जुनो द्रोणं प्रति विनयपूर्वकं “ शिवेन ध्याहि मां ” इत्यादि वदन् “ मामजित्वा न बीभत्सो ” इत्यादिना तेनोत्तरितस्तेन सह महायुद्धं चकार ..	९१
उभयोर्युध्यमानयोः श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनो द्रोणं प्रदक्षिणीकृत्य युधामन्यूत्तमौजोभ्यामनुगम्यमानो जयकृतवर्मादिभिर्महायुद्धं चकार.	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनोश्वादीन् पातयन्युध्यमानं द्रोणं परित्यज्य कृतवर्मादीन् प्रति गतः कृ-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
तवर्मणा युयुधे.	९२
श्रीकृष्णवाक्यात्कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुने कांबोजान्प्रति गते युधामन्यूत्तमौजसौ कृतवर्मणा युयुधाते	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनः श्रुतायुधेन युध्यमानस्तस्याश्वान् सारथिं च जघान.	”
अयुध्यमाने श्रीकृष्णे श्रुतायुधेन परित्यक्ता वरुणदत्ता गदा परावृत्ता सती तमेव जघान.	”
श्रुतायुधे हते हाहाकृत्वा कौरवसैन्ये पलायमाने आगत्य युध्यमानं कांबोजपुत्रं सुदक्षिणं जघानार्जुनः	”
आगतया कौरवसेनया सह युध्यमानोर्जुनो युध्यमानानामभीषाहादीनां शिरोभिर्महीं तस्तार.	९३
अर्जुनस्य श्रुतायुरच्युतायुर्भ्यां महति युद्धे प्रसक्ते श्रुतायुषा परित्यक्तेन तोमरेण मोहितमर्जुनं प्रत्यच्युतायुः शूलं चिक्षेप.	”
कृष्णेन प्रत्याश्वासितोर्जुनः श्रुतायुरच्युतायुर्भ्यां महद्युद्धं कुर्वंस्तौ जघान	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनो युद्धार्थमागतौ तत्पुत्रौ नियतायुर्दीर्घायुषौ हत्वा हतैः सैन्यैः पृथ्वीं तस्तार	”
बाणान् वर्षतो यवनपारदादीन् हत्वार्जुनो रुधिरनदीं प्रावर्तयत्	”
पुनः सेनां प्रविशन्नर्जुनो युद्धार्थमागताभ्यां श्रुयुतायुरंबष्ठाभ्यां सह युध्यमानःसन्नुभौ जघान.	”
सुदक्षिणादिषु हतेषु दुर्योधनो द्रोणमागत्याक्षेपपूर्वकमुवाच	९४
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वार्जुनस्याजेयत्वकथनादिपूर्वकं व्यूहमुखे संप्राप्तां पांडववाहिनीं त्यक्त्वा नाहमर्जुनेन योत्स्ये त्वमेव गत्वा तेन सह युध्यस्वेत्याद्युवाच द्रोणः	”
अर्जुनेन सह युद्धार्थं स्वस्यासामर्थ्यमुद्भावयति दुर्योधने कवचबंधनं प्रतिज्ञाय तद्वृत्तांतकथनपूर्वकं तत्प्राप्तिपरंपरां कथयित्वा दुर्योधनशरीरे तत्कवचं बबंध	”
कवचं बद्ध्वा द्रोणेन प्रेरितो दुर्योधनोर्जुनसमीपं जगाम.	”
कुरुपांडवसेनयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नः कौरवसेनां द्रोणः पांडवसेनांच मोहयति स्म	९५
भीमनिवारणार्थं विविंशतिप्रभृतिषु यत्नं कुर्वत्सु बाल्हीकराजद्रौपदेयादयो द्वंद्वशो युयुधिरे.	”
कृपादीनां जयद्रथरक्षित्वकथनम्	”
संजय उभययुद्धकथनं प्रतिज्ञाय विंदानुविंदविराटप्रभृतीन् द्वद्वंशो युद्धं कथयामास ..	९६
जलसंधादीनां भीमादिभिर्युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नो द्रोणमधावत्	९७
द्रोणेन सह युध्यमानो धृष्टद्युम्नो द्रोणरथेन सह स्वरथं संयोज्य खड्गं गृहीत्वा द्रोणरथस्य युगमारुरोह	”
धृष्टद्युम्नस्य खड्गं छित्त्वाऽश्वादींश्च विद्ध्वा तद्धननार्थं द्रोणेन प्रेरितं बाणं सात्यकिश्चिच्छेद.	”
सात्यकिद्रोणयोर्युद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	९८
क्रुद्धं द्रोणमागतं दृष्ट्वा सात्यकिः स्वसूतं प्रेरयित्वा तत्समीपमाजगाम	”
उभयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते तद्दर्शनार्थमन्येषां योधानां युद्धादुपरमो ब्रह्मादीनामागमनं च.	”
सात्यकिना धनुषां शते छिन्ने द्रोणो मनसा तं प्रशशंस	”
क्रुद्धस्य द्रोणस्य सात्यकिना सह दिव्यास्त्रयुद्धे प्रवृत्ते सर्वेषु विषण्णेषु युधिष्ठिरादयः सात्यकिरक्षार्थं यत्नं चक्रुर्दुःशासनादयश्च द्रोणरक्षार्थम्	”
अवतरति दिवसे जयद्रथवधार्थमर्जुनवासुदेवयोर्गच्छतोरागताभ्यामावंत्याभ्यां विंदानुविंदाभ्यां सह युध्यमानोर्जुनो द्वावपि जघान	९९
जयद्रथं दूरस्थं दृष्ट्वा हयानां विशल्यकरणाद्यर्थमर्जुनेन प्रार्थितः श्रीकृष्णस्तदंगीचकार ..	”
“ अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि ” इति प्रतिज्ञाय रथादवरूढमर्जुनं प्रति कौरवयोधेषु बाणान्वर्षत्सु तान् सर्वान्स्वभुजबलेन निवारयामास	”
अश्वानां पानादियोग्यं जलमत्र नास्तीति श्रीकृष्णेनाभिहितोर्जुनो बाणेन मेदिनीं भित्त्वा सरो निर्ममे तत्परितः शरगृहं च चकार ..	”
अदृष्टपूर्वं सरो दृष्ट्वा सिद्धादिषु साधुवादं वदत्सु बाणान् वर्षतः सर्वे राजानोर्जुनमव्यथितं दृष्ट्वा प्रशशंसुः	१००
श्रीकृष्णेन विशल्यकरणपूर्वकं जलपानादि कारयित्वा योजितेष्वश्वेषु पुना रथमारुह्य यांतमर्जुनं दृष्ट्वा कौरवा विमनस्काः संतो “धिगस्मान् गतोर्जुनः ” इत्याद्यूचुः	”
दुर्योधनं निंदत्सु कौरवसैन्येष्वश्वान्प्रेरयित्वा श्रीकृष्णेन पांचजन्ये वादितेऽर्जुनं प्रति दुर्यो-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धनादय आजग्मुः	”
श्रांतानामपि कौरवबलानां धैर्येणार्जुनाभिमुखं गतानां पुनरनिवर्तनं कृष्णार्जुनौ दृष्टवतामन्येषां जयद्रथजीवितनिराशत्वं चाह संजयः	१०१
जयद्रथं दृष्ट्वा कृष्णार्जुनयोर्नदतोः सतोस्तौ प्रत्यागतं दुर्योधनं दृष्ट्वा कौरवसैन्यानि जहृषुः	”
दुर्योधनं दृष्ट्वा तन्निंदापूर्वकं “ यथायं जीवितं जह्यात्तथा कुरु” इति श्रीकृष्णवाक्येर्जुनेनांगीकृते तौ दुर्योधनं प्रति रथं प्रेषयामासतुः	१०२
निर्भयमर्जुनसमीपं गतं दुर्योधनं दृष्ट्वाऽऽलपतां सैन्यानां तत्कृतमाश्वासनमर्जुनं प्रति तस्य प्रौढिवादश्च	”
दुर्योधनार्जुनयोः परस्परं बाणप्रहारे प्रवृत्तेर्जुनबाणानां नैष्फल्यं दृष्ट्वा कृष्णेन पृष्टः स द्रोणदत्ताभेद्यकवचवृत्तांतं कथयति स्म	१०३
स्वबाणानां नैष्फल्यं दृष्टवानर्जुनः कवचानावृतं दुर्योधनाङ्गं नीर्णीय तस्य हयान्हत्वा हस्तावापं च छित्त्वा हस्ततलयोर्नखमांसांतरे च विव्याध	”
तथा विद्धे दुर्योधने पलायनपरे सति तद्रक्षिभिरावृतोर्जुनस्तत्सैन्यं नाशयति स्म	”

विषयाः	अध्या०
आगच्छंतमर्जुनं दृष्ट्वा जयद्रथरक्षिणः सिंहनादादिकं चक्रुः	”
कौरववीरेष्वर्जुनं प्रत्यागतेषु भूरिश्रवःप्रभृतिभिः शंखवादने कृते कृष्णार्जुनावपि शंखवादनं चक्रुः	१०४
दुर्योधनद्रौणिकर्णादिभिरर्जुनस्य तुमुलं युद्धम्	”
ध्वजानां विशेषज्ञानार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोर्जुनादीनां ध्वजलक्षणानि कथयित्वा धृतराष्ट्राक्षेपपूर्वकमर्जुनं प्रशशंस	१०५
“ पंचालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत ” इति धृतराष्ट्रप्रश्न संजयस्योत्तरम्	१०६
द्रोणादिभिः पंचालानां तुमुले युद्धे प्रवृत्ते बृहत्क्षत्रक्षेमधूर्त्यादीनां युद्धं तत्र विशेषेण द्रोणयुधिष्ठिरयोर्युध्यमानयोर्विरथो युधिष्ठिरः सहदेवरथमारुह्यापायात्	”
बृहत्क्षत्रक्षेमधूर्त्योर्युध्यमानयोर्बृहत्क्षत्रः क्षेमधूर्तिं जघान	१०७
धृष्टकेतुवीरधन्वनोर्युध्यमानयोर्धृष्टकेतुः शक्त्या वीरधन्वानं जघान	”
सहदेवदुर्मुखयोर्युद्धं कुर्वतोर्विरथे दुर्मुखे निरमित्ररथारूढे सहदेवो निरमित्रं हतवान्	
सात्यकिव्याघ्रदत्तयोर्युद्धे सात्यकिना व्याघ्रदत्ते	

विषयाः	अध्या०
हते तं प्रति मागधा आजग्मुः	”
मागधैः सह युद्धं कुर्वता सात्यकिना सैन्ये विद्राविते तं प्रति द्रोण आजगाम	”
द्रौपदेयैः सौमदत्तेर्युद्धे प्रसक्ते साहदेविः सौमदत्तिं जघान	१०८
भीमालंबुषयोर्युद्धे प्रवृत्ते मायया शस्त्रवृष्टिं कुर्वन्नलंबुषो भीमप्रेरितेन त्वाष्ट्रास्त्रेण पीडितः पलायनं चकार	”
अलंबुषघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते भीमादिष्वागतेषु सर्वैः सह युद्धं कुर्वंतमलंबुषं घटोत्कचो न्यवधीत्	१०९
तस्मिन्हते पांडवाः सिंहनादादि कृत्वा घटोत्कचं संमानयामासुः	”
सात्यकिर्द्रोणं कथं न्यवारयदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	११०
द्रोणसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिं विषण्णं दृष्ट्वा कौरवा हर्षेण सिंहवद्व्यनदन्	”
कौरवनादं श्रुत्वा युधिष्ठिरः सैन्यं धृष्टद्युम्नं च संप्रेर्य सात्यकिरक्षणार्थमाययौ	”
द्रोणस्तैः सह युद्धं कुर्वन्पंचालादीन जिगाय	”
एतदंतरे पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा गांडीवशब्दमश्रृण्वन् व्याकुलो युधिष्ठिरः सात्यकिं प्रति-	

विषयाः	अध्या०
तत्प्रशंसादिपूर्वकमर्जुनसाहाय्यार्थं प्रेरयति स्म	”
युधिष्ठिरेण प्रेरितः सात्यकिर्दुर्योधनबलजयं प्रतिज्ञायार्जुनं प्रशंसंस्तमाश्वास्य तं प्रति “ कस्ते गोप्ता गते मयि ” इत्यादि पप्रच्छ	१११
युधिष्ठिरः स्वसंरक्षिणः कथयित्वा धृष्टद्युम्नं प्रशशंस	”
युधिष्ठिरोक्तं श्रुत्वा चिंतयन्सात्यकिरर्जुनसमीपगमनं प्रतिज्ञाय कौरवसैन्यमारणं तदंतर्गतकिरातादिमारणं च प्रतिज्ञाय रथसज्जीकरणमभिदधाति स्म	११२
सज्जीकृतं रथमारूढः सात्यकिः सहागच्छंतं भीमं परावर्त्य कौरवसैन्यं प्रविवेश	”
सात्यकौ गते धृष्टद्युम्नादयो द्रोणं प्रति जग्मुः	११३
कौरवसैन्यनाशनपूर्वकमर्जुनं जिगमिषुः सात्यकिर्द्रोणेन वारितः संस्तेन सह युयुधे	”
द्रोणेन सक्रोधमुक्तः सात्यकिर्विनयेनार्जुनकृतिमवलंब्य द्रोणं प्रदक्षिणीकृत्य स्वसारथिं प्रेरयन् भारतीं सेनां प्रविवेश	”
प्रविष्टः सात्यकिरागतेन कृतवर्मणा युध्यमानस्तं बाणैराच्छाद्य तत्सारथिं हत्वा कांबोजसैन्यं जगाम.	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
सात्यकिं प्रति जिगमिषुं द्रोणं पांडवसेना निवारयामास	”
संजयं प्रति धृतराष्ट्रो विस्मयपूर्वकं वदन्नर्जुनसात्यक्योः प्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा तावुभौ सेनाप्रविष्टौ दृष्ट्वा दुर्योधनः किमकरोदिति पप्रच्छ	११४
पुनर्धृतराष्ट्रः पुत्राणां शोकं संभावयन्नर्जुनसात्यक्योः सेनाप्रवेशेनानुतप्यमानः सन् द्रोणयुद्धं जयद्रथवधवृत्तांतं च शुश्रूषुः पृच्छति स्म.	”
आगतैर्भीमादिभिः सह युध्यमानः कृतवर्मा शिखंडिना युद्धं कुर्वंस्तं बाणैर्मोहयामास ..	”
शिखंडिनं मोहितं दृष्ट्वा कौरवेषु कृतवर्माणं पूजयत्सु शिखंडिसारथिस्तमपोवाह..	”
कृतवर्मणा पराजिताः पांडवसैनिका विमुखाः समपद्यंत	”
कौरवाणां निनादं श्रुत्वा सात्यकिः कृतवर्माणमेत्य युध्यमानस्तं विरथं कृत्वा सारथिं प्रेरयंस्त्रिगर्तसैन्यसमीपं जगाम	११५
त्रिगर्तैः सह युद्धं कुर्वतः सात्यकेर्बाणप्रहारैः पीडिते गजसैन्ये पलायिते तं प्रति जलसंध आजगाम	”
जलसंधेन सह युध्यमानः सात्यकिस्तस्य बाहुद्वयं छित्त्वा शिरश्चिच्छेद	”
जलसंधे हते भग्नं सैन्यं दृष्ट्वा कौरवसहितो द्रोणः सात्यकिमाजगाम.	”
द्रोणादिषु समस्तु महारथेषु युगपद्बाणान्वर्षत्सु तान् प्रति सात्यकिर्बाणान्ववर्ष	११६
सात्यकिर्दुर्योधनेन युद्धं कुर्वंस्तस्य सारथिं जघान ततस्तस्मिंश्चित्रसेनरथमारुह्य पलायिते आर्तनादं श्रुत्वा कृतवर्मा पुनराजगाम	”
सात्यकिः कृतवर्मणा युद्धं कुर्वंस्तं विजित्यार्जुनदर्शनार्थं गच्छति स्म.	”
सात्यकिना सैन्ये पीड्यमाने द्रोणः सात्यकिं प्रति बाणान्समवाकिरत्	११७
सात्यकिना द्रोणस्य सारथौ हते विद्रवंतं तद्रथं प्रति सैन्ये गते स व्यूहद्वारमागत्य तस्थौ.	”
द्रोणादीन् जित्वा सात्यकिः सैन्यमध्ये गच्छन् सुदर्शनेन युयुधे	११८
सात्यकिः सुदर्शनस्य हयादीन्निहत्य तं च हत्वाऽर्जुनमार्गेणाजगाम.	”
सात्यकिः स्वसारथिं प्रत्यर्जुनहतसैन्यं दर्शयित्वा दुर्योधनादीन्प्रति रथं नेतुमाज्ञापयन् प्रथमं मुंडनाशार्थं तान् प्रत्यश्वान् प्रेरयेत्याज्ञापयति स्म.	११९
रथे प्रेरिते यवनैः सह युध्यमानः सात्यकिस्तान् हत्वा कांबोजादीन् जघान.	”
अर्जुनसमीपं गच्छन् सात्यकिर्मध्ये दुर्योधनादिभिर्वारितस्तैः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् दुर्योधनस्य सारथिं जघान.	१२०
हतसारथौ दुर्योधने पलायिते तमनु तत्सैन्येपि द्रुते सात्यकिरर्जुनरथं जगाम.	”
यांतं सात्यकिं दृष्ट्वा मत्पुत्राः किमकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः शृणुष्वावहितो राजन्नित्युवाच.	१२१
आगतैर्दुर्योधनादिभिः सह युद्धं कुर्वन् सात्यकिस्तद्बलं नाशयन् हस्त्यश्वादीन् जघान.	”
दुःशासनप्रेरितैः पाषाणयोधिभिः पार्वतीयैर्युद्धं कुर्वन्सात्यकिस्तान्हतवान्.	”
कौरवबलस्यार्तध्वनिं श्रुत्वा यावद्द्रोणस्तत्सारथी संवदतस्तावद्भीतं कौरवबलं द्रोणरथं प्रत्याययौ..	”
आगते सैन्ये दुःशासनरथं दृष्ट्वा दुःशासनं प्रत्याक्षेपवचनपूर्वकं पांडवैः शमकरणार्थं वदंतं द्रोणं प्रत्युत्तरमदत्त्वा स सात्यकिं जगाम.	१२२
पांडवसैन्ये प्रविष्टो द्रोणो युद्धार्थमागतं पंचालपुत्रं वीरकेतुं जघान तद्दृष्ट्वा आगतांस्तद्भ्रातॄंश्चित्रकेतुप्रभृतीनपि जघान.	”
पंचालान् हतान् दृष्ट्वा आगतस्य धृष्टद्युम्नस्य द्रोणेन सह महति युद्धे प्रवृत्ते द्रोणबाणेन सूते हते धृष्टद्युम्ने च पलायिते द्रोणः पुनर्व्यूहद्वारमाययौ.	”
सात्यकिं प्रति गते दुःशासने उभयोस्तुमुलेयुद्धे प्रवृत्ते दुःशासनसाहाय्यार्थं त्रिगर्ता आजग्मुः	१२३
आगतैस्त्रिगर्तैः सह युध्यमानः सात्यकिस्तदीयान्पंचशतवीरान्निहत्य गच्छन्मध्ये निवारयंतं दुःशासनमपि जित्वार्जुनरथं प्रति जगाम.	”
किं मत्सेनायां सात्यकेर्निवारयिता कोपि नास्तीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्. ..	१२४
सेनासमूहं द्रोणव्यूहं च प्रशस्य सेनासंबधिनं तुमुलं शब्दं च शंसन् भीमादीनामाक्रंदनमाह संजयः	”
अर्जुनसात्यक्योः सुखेन जयद्रथसमीपगमनार्थं युधिष्ठिरादिभिः प्रेरितायां पांडवसेनायां कौरवबलं नाशयंत्यां दुर्योधन आजगाम.	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
भीमादिभिः सह युध्यमानस्य दुर्योधनस्य युधिष्ठिरेण सह युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरं प्रत्यागतैः पंचालैः सह द्रोणस्य संकुलं युद्धम्	”
पराक्रमं प्रकाशयन् द्रोणो युद्धार्थमागतं बृहत्क्षत्रं हत्वा शिशुपालपुत्रं धृष्टकेतुं जघान.	१२५
द्रोणो धृष्टकेतौ हते आगतं तत्पुत्रं हत्वा जारासंधिं च निहत्य पांडवसैन्यं यावन्नाशयति तावत्पंचालादयस्तमाजग्मुः	”
द्रोणेन चेदिश्रेष्ठेषु हतेषु भीतानां पंचालानां द्रोणप्रशंसारूपं वाक्यं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा तं प्रत्याजगाम.	”
क्षत्रधर्मणि हते कंपमानेषु पंचालेषु चेकितानेन सह युध्यमानेन द्रोणेन तत्सारथौ हते तद्धयेषु त्वपलायमानेषु द्रुपदस्तमाजगाम.	”
व्यूहं भित्त्वा पार्थेषु प्रविष्टेषु शरणमपश्यंश्चितयानो युधिष्ठिरो गांडीवशब्दमशृण्वन् सात्यकिं चापश्यन् भीमसमीपमागत्य “यः सदेवान्” इत्याद्युवाच.	१२६
सांत्वनं कुर्वंतं भीमं युधिष्ठिरोऽर्जुनं हतमाशंक्य तत्समीपगमनार्थं प्रेरयित्वा सात्यक्यर्जुनौ दृष्ट्वा संविदं कुर्वित्याह.	”
युधिष्ठिरमनुनीय तद्वाक्यमंगीकृत्यार्जुनसमीपं गच्छन् भीमो धृष्टद्युम्नं तद्रक्षार्थमादिश्य निर्जगाम.	१२७
पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा पुनर्युधिष्ठिरेण प्रेरितः पंचालादिभिरनुगम्यमानो भीमो मध्ये प्राप्तान् दुःशलादीनतीत्य द्रोणसमीपं गतो गजानीकमवधीत्.	”
अर्जुनसरणिमालंब्य गच्छेति द्रोणेनोक्तो भीमस्तदनंगीकुर्वन् गदया तद्रथं चूर्णयामास.	”
अन्यं रथमास्थाय द्रोणे व्यूहद्वारि स्थिते दुःशलादिभिर्युध्यमानो भीमो वृंदारकादींस्त्वत्पुत्रान् हत्वा सिंहनादादिकं चकार.	”
द्रोणे निवारयितुमिच्छति स भीमो गदया युध्यमानः कौरवान्विद्राव्य चमूं प्रविष्टः सन्द्रोणेन महद्युद्धमकरोत्.	१२८
द्रोणस्य रथं क्षिप्त्वा व्यूहं प्रविष्टो भीमो भोजानीकं प्रमथ्य दरदादीनतीत्य गच्छन् सात्यक्यर्जुनौ दृष्ट्वा सिंहनादं चकार.	”
भीमनादं श्रुत्वा कृष्णार्जुनसात्यकिष्वपि नदत्सु सर्वेषां शब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरो हृष्टः सन् मनसा भीमादीन्प्रशशंस.	”
नर्दंतं भीमं के पर्यवारयन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१२९
गमनमार्गं रुंधता कर्णेन सह तुमुलयुद्धे प्रसक्ते भीमस्तस्य सारथ्यादीन् हत्वा तं निर्जित्य सिंहनादं चकार तच्छ्रवणाद्युधिष्ठिरो जहर्ष.	”
दुर्योधनेन शीघ्रमागत्याक्षिप्तो द्रोणो द्यूताद्यनुवादपूर्वकं तं तिरस्कृत्य जयद्रथरक्षणार्थं गच्छेत्यादिदेश.	१३०
द्रोणेनादिष्टो दुर्योधनो युधामन्यूत्तमौजोभ्यां युध्यमानस्ताभ्यां विरथीकृतो गदया तयोरपि रथौ भंक्त्वा शल्यरथमारुरोह. तावप्यन्यरथारूढावर्जुनं जग्मतुः	”
कर्णे भीमं प्रति पुनरागते तद्युद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१३१
कर्णं त्यक्त्वार्जुनं गंतुकामो भीम आक्षेपयुक्तं तदाह्वानमसहमानः कर्णेन युद्धं कुर्वंस्तत्सारथ्यादीन् हत्वा तं पराजिग्ये.	”
विमुखं कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनः किमब्रवीदित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१३२
रथांतरमारुह्य पुनरागतस्य कर्णस्य भीमेन सह तुमुलयुद्धे प्रसक्ते द्यूतादिसंभवान्क्लेशान्स्मृत्वा सक्रोधो भीमः कर्णं प्रत्यधावत्.	”
कर्णभीमौ परस्परपराक्रमप्रदर्शनपूर्वकमुभावप्युभयसैन्यं व्यनाशयताम्.	”
भीमयुद्धश्रवणेन विस्मितो धृतराष्ट्रः कर्णपराजयं श्रुत्वानुतप्तो दुर्योधनमाक्षिपन्भीमकर्णयोर्युद्धशुश्रूषुः प्रश्नं चकार.	१३३
पुनः कर्णभीमयोर्युध्यमानयोर्भीमेन कर्णस्य सारथ्यादिहनने कृते विरथः स मुमोह	”
मोहिते कर्णे दुर्योधनेन प्रेरितः स्वभ्राता दुर्जयो भीमेन युध्यमानस्तेन हतः	”
रथांतरमारुह्य पुनरागतं कर्णं युध्यमानो भीमो विरथं चकार	१३४
दुर्योधनप्रेरणया आगतेन तद्भ्रात्रा दुर्मुखेन युद्धं कुर्वन्भीमस्तं जघान.	”
हतं दुर्मुखं प्रदक्षिणीकृत्य कर्णस्तद्रथमारुह्य शोचन् भीमबाणपीडितो रणादपायात्.	”
कर्णपलायनं श्रुत्वानुतप्यमानं दुर्योधनोक्तकर्णप्रशंसादिस्मरणपूर्वकं भीमं स्तुत्वा दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं संजयो भर्त्सयांचक्रे.	१३५
कर्णेऽपयाते आगतान् दुर्मर्षणादीन् पंच दुर्योधनभ्रातॄन् पुनरागतस्य कर्णस्य समक्षं भीमो जघान.	”
दुर्मर्षणादिहननेनाधिकं क्रुद्धः कर्णो भीमेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वंस्तद्भयात्पुनः पलायनं चक्रे.	१३६
कर्णेऽपयाते दुर्योधनेन प्रेषितांश्चित्रोपचित्रादीन् षट्	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
स्वभ्रातॄन् भीम एकैकेन बाणेन जघ्निवान्.	”
तान्निहतान्दृष्ट्वा पुनरागते कर्णे पुनरुभयोर्युद्धे प्रसक्ते भीमपराक्रमदर्शनेन कौरवा विमनसोऽभूवन्	”
भीमज्यातलनिःस्वनं श्रुत्वा क्रुद्धः कर्णः पुनर्युयुधे..	१३७
तुमुलशब्दं श्रुतवता दुर्योधनेन सेनया सह प्रेषितेषु सप्तसु भ्रातृषु सर्वे कर्णरक्षणार्थं यत्नं चक्रुः	”
भीमसेनः कर्णसमक्षं शत्रुंजयादीन् सप्त दुर्योधनभ्रातॄन् हत्वा तन्मध्ये हतं विकर्णमनुशोचन् सिंहनादं चकार. तं श्रुत्वा युधिष्ठिरस्तुतोष.	”
एकत्रिंशद्भ्रातृहननानंतरं विदुरवाक्यं स्मृतवतो दुर्योधनस्य मूकीभावं कथयित्वा दुर्योधनादींन्निंदन् धृतराष्ट्रमाचिक्षेप संजयः ..	”
पुनः शोकसंतप्ते धृतराष्ट्रे पृच्छति संजयः कर्णभीमयोर्युद्धं शशंस.	१३८
भीमबाणपीडिते सैन्ये पलायमाने योधा बाणपातमतिक्रम्य युद्धदर्शनार्थं तस्थुः	”
संजयो रुधिरनदीप्रवहणं हतैर्मनुष्यादिभिर्युद्धभूमिशोभां चारणादीनां हर्षं च कथयति स्म.	”
कर्णभीमयोः पुनर्युद्धे प्रवृत्ते भीमबाणप्रहारेण मोहितः कर्णः संज्ञां लब्ध्वा पुनर्युयुधे. ..	१३९
बाणवर्षणेनाकाशं छादयित्वा नादं कुर्वतावुभौ प्रति देवर्ष्यादयः पुष्पवृष्ट्यादि चक्रुः..	”
कर्णेन भीमस्य धनुरादिषुच्छिन्नेषु भीमत्यक्तां शक्तिं छिच्छेद कर्णः	”
भीमः खड्गप्रक्षेपेण कर्णस्य धनुश्छित्त्वा विशस्त्रो मृतहस्त्यादींस्तं प्रति क्षिपन्नर्जुनप्रतिज्ञां स्मृत्वा तं न जघान कर्णोऽपि कुंतीवाक्यं स्मृत्वा तं न जघान.	”
धनुष्कोट्या कर्णेन स्पृष्टस्य भीमस्य तस्य च परस्पराधिक्षेपपूर्वकमुक्तिप्रत्युक्ती.	”
भीमस्य बाहुयुद्धविषयकं मतमाज्ञाय युद्धान्निवृत्तं विकत्थमानं कर्णं प्रत्यर्जुने बाणान् क्षिपति तद्बाणपीडितः सोऽपयानं चक्रे. ..	”
कर्णं प्रत्यर्जुनमुक्तान् बाणांश्छिदन् द्रोणपुत्रोऽर्जुनबाणपीडितः सन्सैन्यमध्यं प्रविवेश. ..	”
विलापपूर्वकं सात्यकियुद्धशुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरम.	१४०
सैन्यमध्यं प्रविशन्ननिवार्यः सात्यकिरागतेनालंबुषेण युद्धं कुर्वंस्तं जघान.	”
दुःशासनमग्रतः कृत्वा आगतान् दुर्योधनभ्रातॄन्निवार्य गच्छंतं सात्यकिं दृष्ट्वार्जुनो जहर्ष.	”
दुःशासनरथं प्रति गच्छन् सात्यकिस्त्रिगर्तराजप्रभृतिभिर्निवारितस्तान् जित्वा भारतीं सेनां प्रविवेश	१४१
युद्धविशारदः सात्यकिः शूरसेनसेनां जित्वा कलिंगसैन्यं जिगाय.	”
सात्यकिं दृष्ट्वा तं प्रशंसंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्कृतयुधिष्ठिरत्यागेन दुःखितस्यार्जुनस्योक्तिः	”
आगच्छंतं सात्यकिं प्रति भूरिश्रवस्यागते उभयोरुत्तरप्रत्युत्तरपूर्वकं युद्धं कर्तुं प्रवृत्तयोस्तत्सर्वे सैनिका ददृशुः	१४२
परस्परहयनाशनेन विरथावुभावसियुद्धं कुर्वंतौ परस्परमसिचर्मणी छित्त्वा बाहुयुद्धं चक्रतुः	”
कृष्णार्जुनयोः पश्यतोर्भूरिश्रवसा सात्यकावास्फाल्य भूमौ पातिते एनं रक्षेत्युवाचार्जुनं कृष्णः	”
उरसि पादप्रहारं कृत्वा केशान् धृत्वा शिरश्छेत्तुं प्रवृत्तस्य भूरिश्रवसः सासिं बाहुं श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनश्चिच्छेद.	”
भूरिश्रवा अर्जुनं निंदंस्तस्य प्रत्युत्तरं श्रुत्वा प्रायोपवेशनं चकार.	१४३
निंदां कुर्वतः कौरवान्प्रत्याक्षेपवाक्यं वदन्नर्जुनो भूरिश्रवस उत्तमलोकप्राप्तिमाशास्ते स्म श्रीकृष्णश्च स्वसारूप्यप्राप्तिमनुजज्ञे.	”
उत्थितः सात्यकिः कृष्णादिभिर्वार्यमाणोऽपि भूरिश्रवसः शिरश्चिच्छेद.	”
देवेषु भूरिश्रवसं स्तुवत्सु सात्यकिं निंदंतः कौरवाः सात्यकिवाक्यंश्रुत्वा निरुत्तरा बभूवुः	”
द्रोणादिभिरनिगृहीतः सात्यकिर्भूरिश्रवसा कथं निगृहीत इति धृतराष्ट्रप्रश्ने सात्यकिभूरिश्रवसोरुत्पत्तिं कथयन्संजयः शिनिपर्यंतं चंद्रवंशपरंपरामाह.	१४४
देवक्यर्थं स्वयंवरे वसुदेवार्थं शिनिना देवक्यां त्हृतायां तदसहमानो युध्यमानः सोमदत्तस्तेन पराभूतो महादेवं प्रसाद्य तस्माच्छिनिपुत्रहंतारं भूरिश्रवसं पुत्रमवाप.	”
भूरिश्रवसो जन्म कथयित्वा सात्यकेरजेयत्वं कथयन् वृष्णीन् प्रशशंस संजयः	”
पुनर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्.	१४५
अश्वप्रेषणार्थं श्रीकृष्णं प्रेरयत्यर्जुने तन्निवारणार्थं दुर्योधनादय आजग्मुः	”
जयद्रथवधायोद्यतमर्जुनं दृष्ट्वा सैंधवरक्षणार्थं वदंतं दुर्योधनमाश्वासयति स्म कर्णः.. ..	”
कौरवसैन्यं निघ्नन्नर्जुनो दुर्योधनादिभिर्वारितो	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
श्वत्थामप्रभृतिभिर्युद्धं कुर्वन्कर्णं विरथं चकार. स च द्रौणिरथमारुरोह	”
पुनः कर्णादिभिरर्जुनस्य संकुलं युद्धम्	”
गांडीवशब्दं श्रुत्वा क्षुब्धे कौरवसैन्येऽर्जुन ऐंद्रास्त्रेण कौरवसैन्यं नाशयञ्शोणितनदीं प्रावर्तयत्	१४६
अर्जुनः कौरवमहारथानतिक्रम्य द्रौण्यादीन्प्रति बाणान् वर्षन् जयद्रथेन युध्यमानस्तत्सारथिं नाशयामास	”
सूर्याच्छादनार्थं तमः सृष्ट्वा “ पश्य सिंधुपतिं वीरं इत्याद्युक्तवति श्रीकृष्णेऽर्जुनः कृपादीन्प्रति बाणवर्षं कृत्वा जयद्रथमधावत्	”
अर्जुनमुक्तशरजालेन जयद्रथरक्षिषु पलायमानेषु पुनरर्जुनः कृपादीन् व्याकुलीकृत्य जयद्रथं हंतुमस्त्रं जग्राह	”
श्रीकृष्णकथितं जयद्रथवृत्तांतं श्रुत्वार्जुनो बाणेन जयद्रथशिरश्छित्त्वा बाणैरूर्ध्वमुत्क्षिपंस्तत्पितुरुत्संगे तत्पातयामास	”
उत्संगादधः पतिते शिरसि तत्पितुः शिरोपि शतधा बिभेद	”
तदर्जुनस्य कर्म दृष्ट्वा सैन्येषु विस्मितेषु कृष्णस्तत्तमः संजहार	”
जयद्रथनाशं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु दुःखितेषु वासुदेवादीनां शंखशब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरा जहर्ष. सोमकाश्चद्रोणेन सह युयुधिरे	”
जयद्रथे हते मामका यदकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१४७
जयद्रथे हते कृपद्रौणिभ्यामर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते बाणप्रहारेण मूर्छितं कृपं दृष्ट्वा विलपंतमर्जुनं प्रति कर्ण आद्रवत्	”
कर्णं प्रति पांचाल्याभ्यां सह सात्यकावागतेऽर्जुनकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
सात्यकिकर्णयोर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने तदुत्तरं वदन् संजयः श्रीकृष्णार्जुनौ प्रशशंस	”
विरथसात्यकिदर्शनानंतरं श्रीकृष्णेन शंखे वादिते तद्ध्वनिं श्रुत्वा दारुकेणानीतं रथमारुह्य सात्यकिः कर्णं प्रति जगाम	”
कर्णसात्यक्योस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते सात्यकिना विरथीकृतं कर्णं दृष्ट्वा वृषसेनादय आययुर्विह्वलः कर्णश्च दुर्योधनरथमारुरोह	”
सात्यकिर्द्रौणिप्रभृतीन्विजित्य दारुकभ्रात्रा आनीतमन्यं रथमारुह्य कौरवसैन्यं प्रत्युपाद्रवत्	”
कर्णोपि रथांतरमारुह्य रिपुसैन्यं प्रत्यधावत्	”
भीमः किमकार्षीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भीमयुद्धवृत्तांतं कथयति स्म संजयः	१४८
भीमेन निवेदितं कर्णवाग्बाणप्रहारादि श्रुत्वार्जुनेन कर्णसमीपे तत्सुतवधे प्रतिज्ञाते रथिनस्तुमुलं शब्दं चक्रुः	”
अस्तं गते सूर्येऽर्जुनं प्रशंसंस्तेन च स्तुतः श्रीकृष्णस्तस्मै तद्धतसैन्यानि युद्धभूमिं च प्रदर्श्य शंखं वादयित्वा युधिष्ठिरमागत्य जयद्रथवधं कथयति स्म	”
पादवंदनपूर्वकं “ दिष्ट्या वर्धसि राजेंद्र ” इत्याद्युक्तवति श्रीकृष्णे युधिष्ठिरो रथादवप्लुत्योभावालिंग्य “ प्रियमेतदुपश्रुत्य ” इत्याद्युक्त्वा श्रीकृष्णं तुष्टाव तौ च तं तुष्टुवतुः	१४९
अभिवंदनं कुर्वंतौ सात्यकिभीमौ प्रति “ दिष्ट्या पश्यामि वां” इत्याद्युवाच युधिष्ठिरः	”
सैंधवे निहते शोचन्दुर्योधनो मनसाऽर्जुनं प्रशस्य कौरवान्प्रति विलापवाक्यमुक्त्वा द्रोणं प्रत्यप्युवाच	१५०
दुर्योधनेनोक्तो द्रोणः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय उत्तरं जगाद	१५१
दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा दुःखितो द्रोणो द्यूताद्यनुवादपूर्वकं तं प्रत्याक्षेपवाक्यान्युक्त्वा “ नाहत्वा सर्वपंचालान् कवचस्य विमोक्षणं” इत्यादि प्रतिजज्ञे	”
आश्वत्थामानं प्रति वक्तव्यं संदेशं दुर्योधनं प्रत्युक्त्वा पांडवसृंजयान् जगाम द्रोणः	”
पुनर्युद्धोद्योगं कुर्वन् दुर्योधनः कर्णं प्रति द्रोणनिंदारूपं वाक्यमब्रवीत्	१५२
कर्णोपि द्रोणस्य निर्दोषत्वं कथयित्वा दुर्योधनमाक्षिपति तावकानां परेषां च पुनर्युद्धारंभ इत्याह स्म संजयः	”
६ घटोत्कचवधपर्व.	
पंचालैः कौरवाणां युद्धे प्रसक्ते जयद्रथवधसंतप्तो दुर्योधनः पांडवसैन्यमवजगाहे	१५३
भीमादीन् प्रति बाणान्वर्षन् दुर्योधनो युधिष्ठिरेण युयुधे	”
सायाह्ने द्रोणं प्रत्यर्जुनादिषु गतेषु रात्रावुभयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते द्रोणः पांडवसैन्यं विमुखं चकार	१५४
तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१५५
द्रोणं प्रति पांडवेषु गतेषु स कैकयादीन् हत्वा सैन्यानि नाशयन् शिबिराजं जघान	”
युध्यमानो भीमो मुष्टिना कलिंगसुतान् हत्वा कौरवसैन्यं नाशयन् युद्धार्थमागतौ दुर्मु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
खड्डुष्कर्णौ दुर्योधनभ्रातरौ जघान ‥ ‥	”
पुत्रशोकसंतप्ते क्रुद्धे सोमदत्ते सात्यकिं प्रत्यागत्याधिक्षेपवाक्यमुक्त्वा तद्वधार्थं शपथं कुर्वति सात्यकिरपि तमधिक्षिप्य तद्वधार्थं शपथं चकार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१५६
सोमदत्तसाहाय्यार्थं दुर्योधनादिष्वागतेषु सात्यकिसाहाय्यार्थं ससैन्ये धृष्टद्युम्ने चागते उभयोस्तुमुलं युद्धम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
सात्यकिबाणप्रहारेण सोमदत्ते मोहिते तत्सारथिनापवाहिते सात्यकिं प्रत्यायांतं द्रोणं युधिष्ठिरादय आजग्मुः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
द्रोणे बाणान् वर्षति विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वार्जुने आगते पांडवैः सार्धं तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते पंचालादय आजग्मुः‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
सात्यकिं प्रत्यायांतमश्वत्थामानं प्रत्यागतस्य घटोत्कचस्य युद्धं दृष्ट्वा सकर्णाः कौरवाः प्रदुद्रुवुः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
द्रौणिघटोत्कचयोर्युद्धे प्रसक्ते युध्यमानं घटोत्कचपुत्रं द्रौणिर्जघान ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
पुत्रवधं दृष्ट्वा आगतस्य शोकसंतप्तस्य घटोत्कचस्याश्वत्थाम्ना सहोक्तिप्रत्युक्ती ‥ ‥ ‥	
द्रौणिं प्रति सक्रोधवाक्यमुक्त्वा तेन सह युध्यमानस्य मायाविनो घटोत्कचस्य युद्धं दृष्ट्वा दुर्योधनो विषसाद ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
अश्वत्थाम्ना समाश्वासितस्य दुर्योधनस्य प्रेरणया शकुनिः ससैन्यः पांडवान् जगाम ‥	”
द्रौणिघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचप्रेरितैराक्षसैः सह युद्धं कुर्वन् द्रौणिरद्भुतं पराक्रमं प्रकटयति स्म ‥ ‥ ‥ ‥	”
द्रौणिं प्रति घटोत्कचेन प्रेरिता अशनिर्द्रौणिनोत्प्लुत्य गृहीत्वा प्रक्षिप्ता सैव घटोत्कचरथं नाशयामास ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
विरथे घटोत्कचे धृष्टद्युम्नरथमारूढे उभयोर्बाणान्वर्षतोर्द्रौणीराक्षसादीन् पातयन् युद्धभूमिं शोभयित्वा शोणितनदीं प्रावर्तयत् ‥	”
भीमादीन् प्रति बाणान् वर्षन्नश्वत्थामा द्रुपदपुत्रान् सुरथादीन् श्रुताह्वयादीनन्यांश्च जघान	”
अश्वत्थाम्ना घटोत्कचे पराजिते धृष्टद्युम्नादिषु च विमुखेषु सिद्धादयोऽश्वत्थामानं प्रशशंसुः	”
द्रुपदपुत्रादीनां नाशं दृष्ट्वा युधिष्ठिरादिषु संकुलं युद्धं कुर्वत्सु सात्यक्यादीनां बाणैः सोमदत्तो मोहितोऽभूत् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१५७
सोमदत्तं मोहितं दृष्ट्वा आगतेन बाह्लीकेन सह युद्धं कुर्वन्भीमस्तं जघान ‥ ‥ ‥ ‥	”
नागदत्तप्रभृतिभिर्दशभिर्दुर्योधनभ्रातृभिर्युध्यमानो भीमस्तान्जघान ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
सैन्यानि नाशयतो युधिष्ठिरस्य द्रोणेन सह युद्धे प्रवृत्ते सैनिकास्तत्प्रशशंसुः ‥ ‥ ‥ ‥	”
युधिष्ठिरं विमुच्य पंचालान गच्छंतं द्रोणं प्रत्यागतयोर्भीमार्जुनयोर्बाणैर्व्यथिता कौरवसेना व्यशीर्यत ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
दुर्योधनेन युद्धकरणार्थं प्रार्थितः कर्णस्तमाश्वासयति स्म ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१५८
कर्णवाक्यं श्रुत्वा तन्निर्भर्त्सनां कुर्वंतं कृपं प्रति कर्णः स्वप्रागल्भ्यं प्रकाशयन्नुवाच ‥ ‥	”
पुनः कर्णाक्षेपपूर्वकं पांडवान् प्रशंसंतं कृपं कौरवप्रशंसापूर्वकमधिचिक्षेप कर्णः ‥ ‥	”
कृपाधिक्षेपेण क्रुद्धं कर्णाधिक्षेपं कुर्वंतमश्वत्थामानं दुर्योधनो निवारयति स्म ‥ ‥ ‥	१५९
कर्णाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं दुर्योधनेन प्रार्थितोऽश्वत्थामा प्रससाद ‥ ‥ ‥ ‥	”
युद्धार्थमागतस्य कर्णस्य पांडवैः सह युध्यमानस्य पराक्रमं दृष्ट्वा तुष्टो दुर्योधनोऽश्वत्थामानं प्रति कर्णं प्रशंसन्नुवाच ‥ ‥ ‥	”
कर्णरक्षणार्थमश्वत्थामप्रभृतिष्वागतेषु सत्सु पंचालैः सहार्जुने चागते उभयोस्तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेन धनुरादिच्छित्त्वा विरथीकृते कर्णे कृपरथमारूढे सैन्ये च पलायमाने तदाश्वासनं कृत्वात्मश्लाघापूर्वकं युद्धार्थं गच्छंतं दुर्योधनं कृपप्रेरितोऽश्वत्थामा निवारयति स्म	”
दुर्योधनोऽश्वत्थामानं प्रति सखेदवाक्यमुक्त्वा पांडवसेनानाशार्थं प्रेरयंस्तं प्रशशंस ‥ ‥	”
पांडवसेनां नाशयितुं यत्नं कुर्वतोऽश्वत्थाम्नो दुर्योधनमधिक्षिप्य कैकयपंचालादिभिः सह युद्धकरणं प्रतिज्ञातवतस्तैः सह तुमुलं युद्धम्	१६०
द्रवतः पंचालादीन् दृष्ट्वा आगतस्य धृष्टद्युम्नस्याश्वत्थाम्ना सह सक्रोधोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तुमुलं युद्धम् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
उभयोर्युद्धदर्शनेन हृष्टेषु सैन्येष्वश्वत्थामा धृष्टद्युम्नस्य ध्वजादिकं छित्त्वा ननाद ‥ ‥	”
अश्वत्थामानं प्रत्यागतानां युधिष्ठिरादीनां दुर्योधनादिभिः सह युद्धे प्रवृत्ते भीमार्जुनाभ्यामंबष्ठादिषु हतेषु द्रोणे च पंचालान् प्रति भीमार्जुनभयेन कौरवसैन्यं पलायति स्म	१६१
सोमदत्तेन सह तुमुलं युध्यमानः सात्यकिर्बाणेन तं जघान. तं दृष्ट्वा कौरवयोधा आजग्मुः	१६२
द्रोणयुधिष्ठिरयोस्तुमुले युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरः श्रीकृष्णवाक्यात्स्थानांतरं जगाम ‥ ‥	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
रात्रियुद्धवृत्तांतं कथयंतं संजयं प्रति " कथं प्रकाशस्तेषां वा " इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने स कौरवव्यूहरचनाकथनपूर्वकं दीपादीनां व्यवस्थामाह	१६३
सर्वत्र दीपप्रकाशे सति परस्परवधेच्छया आगतेषु योधेषु दीपादिभिः शोभितायां युद्धभूमावर्जुनः कौरवसैन्यं व्यधमत्	१६४
" तस्मिन् प्रविष्टे " इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	"
दुर्योधनेन द्रोणरक्षणार्थं भ्रातृप्रभृतिषु प्रेरितेषूभयोस्तुमुलं युद्धम्	"
द्रोणसमीपगमनार्थं युधिष्ठिरेण सैन्ये प्रेरिते योद्धॄणां परस्परं द्वंद्वशो युद्धे प्रवृत्ते कृतवर्मशरैः पीडितस्य युधिष्ठिरस्य रणादपयानम्	१६५
भूरिसात्यक्योस्तुमुलं युध्यमानयोः सात्यकिः शक्त्या भूरिं जघान. तं हतं दृष्ट्वा आगच्छतोश्वत्थाम्नो घटोत्कचेन युद्धे प्रसक्ते तच्छराहतोश्वत्थामा मुमोह	१६६
पुनर्लब्धसंज्ञस्य द्रौणेः शराघातेन घटोत्कचेपयाते भीमदुर्योधनयोस्तुमुलयुद्धे प्रसक्ते भीमगदया चूर्णितरथो दुर्योधनो नंदकरथमारुरोह.	"
सहदेवकर्णयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते कर्णेन पराजितस्तद्वाक्शल्यपीडितः सहदेवो जनमेजयरथमारुरोह	१६७
विराटशल्ययोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते शल्येन विरथीकृतं विराटं दृष्ट्वा आगतं शतानीकं तद्भ्रातरं शल्यो जघान..	"
शतानीकरथमारुह्य युध्यमाने विराटे शल्यबाणपीडिते युद्धादपयाते कृष्णार्जुनौ शल्यसमीपमाजग्मतुः	"
अलंबुषार्जुनयोर्युद्धे प्रसक्तेऽर्जुनोऽलंबुषं विजित्य द्रोणांतिकं जगाम	"
शतानीकचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते विरथश्चित्रसेनो हार्दिक्यरथमारुरोह	१६८
द्रुपदवृषसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते वृषसेनबाणप्रहारेण मोहिते द्रुपदे तत्सारथिनापवाहिते पांडवसैन्यं निर्जित्य वृषसेनो युधिष्ठिरं जगाम	"
प्रतिविंध्यदुःशासनयोर्युध्यमानयोर्दुःशासनेन विरथीकृतं प्रतिविंध्यं दृष्ट्वा तद्भ्रातर आजग्मुः	"
नकुलसौबलयोर्युध्यमानयोर्नकुलबाणपीडिते सौबलेपयाते नकुलो द्रोणसमीपमाजगाम ..	१६९
शिखंडिकृपयोस्तद्रक्षणार्थमागतयोरुभयसैन्ययोश्च तुमुलं युद्धम्	"
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणरक्षणार्थमागतैः कर्णादिभिर्धृष्टद्युम्नस्य युद्धम्	१७०
द्रुमसेनेन युध्यमानो धृष्टद्युम्नस्तं हत्वा कर्णादिभिर्युयुधे. तदा तं प्रति सात्यकिराजगाम..	"
सात्यकिना सह तुमुलं युद्धं कुर्वतो गांडीवध्वनिं श्रुतवतः कर्णस्य वाक्याद्दुर्योधनेन प्रेरितः शकुनिः ससैन्योर्जुनं प्रति जगाम	"
शकुनौ प्रयाते कर्णादयो बाणान् वर्षंतः सात्यकिमावव्रुः	"
कर्णादिभिर्युध्यमानः सात्यकिर्यावत्कौरवबलं नाशयति तावदागतो दुर्योधनो युद्धं कुर्वंस्तेन विरथीकृतः कृतवर्मरथमारुरोह..	१७१
शकुनिधनंजययोर्युध्यमानयोः स्वबाणच्छिन्नसैन्यभुजादिभिर्भूमिमाच्छादयता धनंजयेन विरथीकृते शकुनावुलूकरथमारूढे सैन्यं पलायति स्म	"
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रचलिते धृष्टद्युम्नो द्रोणं निवार्य तत्सेनां व्यधमत् तदा तदादयः सर्वे शंखान्दध्मुः	"
स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा क्रुद्धेन दुर्योधनेन प्रेरितौ द्रोणकर्णौ पांडवान् प्रत्याजग्मतुः	१७२
द्रोणादिषु सात्यकिं प्रति बाणान्वर्षत्सु द्रोणं प्रत्यागतेषु पंचालादिषु तेन भग्नेषु दीनमनाः श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति वदति स्म	"
पलायमानां स्वसेनां यावत्कृष्णार्जुनावाश्वासयतस्तावदागच्छंतं भीमं दृष्ट्वा उभावपि द्रोणकर्णौ न जग्मतुस्तदाश्वस्ता युधिष्ठिरादयोप्याजग्मुः	"
ततः पुनरुभयोः सेनयोः संकुलं युद्धम्	"
धृष्टद्युम्नकर्णयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते कर्णेन पराजितं धृष्टद्युम्नं दृष्ट्वा आगताः पंचालादयो द्रोणकर्णाभ्यां पीडिताः प्रदुद्रुवुः..	१७३
स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्टवतो युधिष्ठिरस्य " पश्य कर्णं महेष्वासं " इत्यादि वाक्यं श्रुत्वा अर्जुनः श्रीकृष्णं प्रति " भीतः कुंतीसुतो राजा " इत्याद्युवाच	"
कर्णं प्रति घटोत्कचप्रेषणार्थं श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तमाजुहाव	"
कर्णं प्रति गमनार्थं कृष्णार्जुनाभ्यां प्रेरितो घटोत्कच उभावाश्वास्य कर्णं प्रति जगाम ..	"
कर्णसमीपे राक्षसं दृष्ट्वा दुर्योधनो यावद्दुःशासनं प्रेरयति तावत्पांडवान्हंतुं प्रार्थयमानो जटासुरिरलंबुषो दुर्योधनवाक्यात् घटोत्कचं जगाम	१७४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कर्णालंबुषाभ्यां युद्धं कुर्वन्घटोत्कचोलंबुषं हत्वा दुर्योधनं प्रति " एष ते निहतो बंधुः " इत्याद्युक्त्वा कर्णं जगाम	”
कर्णघटोत्कचयोर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयो घटोत्कचरूपादि वर्णयन् कर्णं प्रति तस्य गमनमाह	१७५
आगतेन घटोत्कचेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वन्कर्णस्तस्य प्रगल्भवाक्यानि श्रुत्वा पुनर्युध्यमानस्तत्सेनां नाशयन् दुर्निरीक्ष्यः शुशुभे	”
मायानिर्मितं रथमारुह्यागते घटोत्कचे नानारूपाणि धृत्वा तुमुलं युद्धं कुर्वति कर्णः स्वास्त्रेण तस्य मायां नाशयति स्म. स च पुनरंतर्दधे	”
एतदंतरे अलायुध आगत्य " विदितं ते महाराज" इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनेनानुमोदितो भीमेन सह युद्धार्थं गच्छति स्म. तदा घटोत्कचसदृशः स बभौ	१७६
राक्षसं दृष्ट्वा हृष्टेषु दुर्योधनादिषु कर्णघटोत्कचयोर्युध्यमानयोरार्त्तं कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितोलायुधो घटोत्कचं जगाम	१७७
अलायुधघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचसाहाय्यार्थमागतस्य भीमस्यालायुधेन सह तुमुलं युद्धम्	”
उभयोर्घोरं युद्धं दृष्टवता श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनो यथायथं सैनिकान्योजयति स्म पुनरलायुधभीमौ तुमुलं युयुधाते	”
अलायुधग्रस्तं भीमं दृष्टवता श्रीकृष्णेन प्रेरितो घटोत्कचोलायुधेन युयुधे	१७८
अलायुधसैन्येन सह सात्यक्यादिषु युध्यमानेषु तेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् घटोत्कचोऽलायुधं हत्वा तच्छिरो दुर्योधनसमीपे चिक्षेप	”
अलायुधं हतं दृष्ट्वा पंचालादिषु सिंहवन्नदत्सु दुर्योधन उद्विविजे	”
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वता कर्णेन स्वबलं भग्नं दृष्ट्वा आगतो घटोत्कचस्तेन सह तुमुलं युद्धं कृत्वांतर्दधे	१७९
ततो मदीयैः किं कृतमिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः " घटोत्कचनाशार्थं कौरवा मंत्रयामासुः " इत्याह	”
घटोत्कचस्य मायायुद्धं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु भीतेषु सैन्ये च भग्ने सत्यपि कर्णो धैर्येणामोहितस्तस्थौ	”
घटोत्कचं हंतुं शक्तिं प्रेरयेत्यतिनिर्बंधपूर्वकं कौरवैः प्रेरितः कर्णस्तं प्रतींद्रदत्तां शक्तिं चिक्षेप	”
शक्त्या हतो घटोत्कचः पतन् स्वदेहेन कौरवाणामेकामक्षौहिणीं सेनां नाशयति स्म. तदा कौरवा हृष्टाः सिंहवन्निनेदुः	”
घटोत्कचे हते पांडवेषु शोचत्सु हृष्टं श्रीकृष्णमालोक्यार्जुनस्तं प्रति " किमित्ययमस्थाने तव हर्षः " इत्याह	१८०
श्रीकृष्णो हर्षकारणं कथयन् शक्तिसहितस्य कर्णस्याजेयत्वं तत्पराक्रमं च कथयित्वा तद्वधोपायादिकमाचख्यौ	”
जरासंधादयः कथं हता इत्याद्यर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णो " युष्माकं जयोपकाराय " इत्याद्युक्त्वा जरासंधादिपराक्रममाख्यातवान्	१८१
" कर्णोर्जुनं परित्यज्य घटोत्कचे कथं शक्तिमुमोच " इति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१८२
प्रतिदिनं रात्रावस्माभिरर्जुने शक्तिप्रक्षेपार्थं प्रेरितः कर्णस्तत्प्रक्षेपं निश्चित्य प्रातर्युद्धार्थं गतः संस्तद्विस्मरणमवाप	”
"सति प्रत्यये कर्णेनार्जुनं प्रति शक्तिः कथं न मुक्ता" इति सात्यकिना पृष्टः श्रीकृष्णो "दुःशासनादिभिः प्रेरितोऽपि कर्णो मया मोहितत्वान्न चिक्षेप " इत्याद्याह	”
कृष्णोर्जुने वा शक्तिः कथं न त्यक्तेति पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः शक्तित्यागविषये सर्वेषां विस्मृतिमुत्तरमाह	१८३
अनुतप्तस्य धृतराष्ट्रस्य युद्धशुश्रूषया पुनः प्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	”
कर्णपराक्रमभयात्कौरवसैन्यनिवारणार्थं भीममादिश्य दुःखितं युधिष्ठिरं श्रीकृष्ण आश्वासयामास	”
कृष्णेनाश्वासितोपि घटोत्कचवधेनाभिमन्युवधस्मरणेन चानुतप्यमानो युधिष्ठिरो द्रोणकर्णयोर्वधविषये तं प्रत्युक्त्वा कर्णं हंतुं स्वयं निर्जगाम	”
कर्णेन सह योद्धुं गच्छंतं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितेऽर्जुने तमनुधावति व्यास आगत्य युधिष्ठिरमाश्वासयति स्म	”
७ द्रोणवधपर्व.	
व्यासोपदेशात्कर्णवधान्निवृत्तस्य द्रोणवधार्थं धृष्टद्युम्नमादिशतो युधिष्ठिरस्य प्रेरणया द्रोणवधार्थं निर्गतेषु पांडवसैन्येषूभयसेनयोस्तुमुलं युद्धम्	१८४
रात्रियुद्धेन श्रांता निद्राव्याकुलाः सैनिका अर्जु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नेन दत्तानुज्ञाः शयनं कुर्वंतस्तमाशिषाभ्यनंदन्	”
सर्वेषां निद्रास्थानवर्णनपूर्वकं चंद्रोदयं वर्णयति स्म संजयः	”
अधिक्षिपंतं दुर्योधनं प्रति क्रुद्धो द्रोणोऽर्जुनं प्रशंसन्नुवाच	१८५
अर्जुनप्रशंसया क्रुद्धं विकत्थनवाक्यानि वदंतं दुर्योधनं प्रत्युपहासपूर्वकं भर्त्सनारूपं द्रोणवाक्यम्	”
रात्रिशेषेऽरुणोदयसमये सर्वेषां जपाद्यनंतरं द्वैधीभूतं सैन्यमालोक्य द्रोणकर्णयोरपसव्यकरणार्थं कृष्णेन प्रेरितो भीमेन च तथैवानुमोदितोऽर्जुनस्तावतिचक्राम	१८६
दुर्योधनादिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रवृत्ते द्रोणदर्शनेन त्रस्ते पांडवसैन्ये आगतयोर्विराटद्रुपदयोर्द्रोणेन सह महद्युद्धम्	”
द्रोणं दृष्ट्वा तद्वधार्थं धृष्टद्युम्नेन शपथे कृते भीमेन सक्रोधमुक्तः स तेन सह द्रोणेन युद्धं कर्तुं जगाम	”
सूर्योदये युद्धप्रवृत्तौ दुर्योधनादिषु चतुर्षु चतुर्भिः पांडवैर्युध्यमानेषु नकुलदुर्योधनयोर्युद्धम्	१८७
सहदेवदुःशासनयोर्भीमकर्णयोश्च युद्धम्. द्रोणार्जुनयोर्युध्यमानयोस्तद्दर्शनार्थं देवेष्वागतेषु सिद्धादिषु च विस्मितेषूभयोरुभौ प्रति ब्रह्मास्त्रप्रक्षेपः	१८८
दुःशासनधृष्टद्युम्नयोर्युध्यमानयोर्दुःशासनं पराजित्य द्रोणं प्रति गच्छंतं धृष्टद्युम्नं प्रति युद्धार्थमागतस्य कृतवर्मणस्तेन तत्सोदराभ्यां च सह छलादिरहितं तुमुलं युद्धम्	१८९
युद्धार्थं संगतयोर्दुर्योधनसात्यक्योः संवदतोः प्रियवाक्यानि वदंतं दुर्योधनं प्रति “ एवंवृत्तं सदा क्षात्रं ” इत्याद्युवाच सात्यकिः	”
दुर्योधनसात्यक्योस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतेन कर्णेन सह भीमस्य युद्धम्	”
युधिष्ठिरप्रेरिताः सैनिका द्रोणं प्रत्यागत्य युयुधिरे	”
पंचालैः सह द्रोणस्य युद्धे प्रवृत्ते द्रोणबाणपीडितांस्तान् दृष्ट्वा श्रीकृष्णोऽर्जुनं प्रति “ नैष युद्धेन संग्रामे ” इत्याद्युवाच	१९०
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा भीमो मालवेंद्रगजमश्वत्थामनामानं हत्वा द्रोणस्याग्रे “ अश्वत्थामा हत इत्याह ”	”
भीमवाक्येन क्रुद्धं युध्यमानं द्रोणं प्रति विश्वामित्रादय आगत्य “ अधर्मतः कृतं युद्धं ” इत्याद्यूचुः	”
ऋषिवाक्यं भीमवाक्यं च श्रुत्वा सत्यवादित्वविश्वासात् स्वपुत्रं हतं वाऽहतं वेति युधिष्ठिरं प्रति पप्रच्छ	”
श्रीकृष्णवाक्याद्भीमवाक्याच्च युधिष्ठिरेणोक्तमश्वत्थामा हत इति व्यक्तं गज इत्यव्यक्तं वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो विषण्णोऽभूत्	”
विषण्णेन द्रोणेन सह धृष्टम्नस्य तुमुले युद्धे प्रसक्ते धृष्टद्युम्नहननार्थं द्रोणेन प्रेषितं बाणं सात्यकिश्छित्त्वा धृष्टद्युम्नं मोचयति स्म ..	१९१
आगतैर्दुर्योधनादिभिः सात्यकेर्युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरः “ स्वसेनां प्रति अभिद्रवत संयत्ताः ” इत्याद्युवाच	१९२
युद्धार्थं प्रवृत्ते द्रोणे भूकंपादिषु दुर्निमित्तेषु जातेषु भीमप्रोत्साहितेन धृष्टद्युम्नेन सह युध्यमानं द्रोणं प्रति भीमो “ यदि नाम न युध्येरन् ” इत्याद्युवाच	”
भीमवाक्यं श्रुत्वा कर्णादीनाहूयास्त्राणि त्यक्त्वा रथोपस्थ उपविश्य सर्वभूतेभ्योऽभयं दत्त्वा योगधारणां चकार द्रोणः	”
योगधारणया ब्रह्मलोकं गतस्य द्रोणस्य धृष्टद्युम्नेन शिरसिच्छिन्ने कौरवेषु पलायमानेषु पांडवेषु च सिंहवन्नदत्सु भीमस्तं प्रशशंस ..	”
८ नारायणास्त्रमोक्षपर्व	
हते द्रोणे शकुनिकर्णादिषु पलायमानेषु भग्नं बलं दृष्ट्वाश्वत्थामा दुर्योधनं पप्रच्छ	१९३
पितृवधकथनार्थं दुर्योधनेन प्रेरितः कृपोऽश्वत्थामानं प्रति द्रोणवधवृत्तांतं कथयति स्म स च तच्छ्रुत्वा चुक्रोध	”
द्रोणं प्रशंसन् धृतराष्ट्रो धृष्टद्युम्नेनाधर्महतं पितरं श्रुत्वाश्वत्थामा किमब्रवीदिति पप्रच्छ संजयं प्रति	१९४
पितृवधेन शोचन्नश्वत्थामा दुर्योधनसमीपे युधिष्ठिरवधविषये शपथं कृत्वा आत्मानं श्लाघयन् नारायणास्त्रप्राप्तिवृत्तांतं कथयित्वा तत्प्रयुयोज	१९५
नारायणास्त्रेऽश्वत्थाम्ना प्रयुक्ते दुर्निमित्तान्यभूवन्	१९६
धृष्टद्युम्नं रक्षितुं पांडवाः किं मंत्रयामासुरित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम् ..	”
पुनर्युद्धं श्रुत्वोक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रत्यश्वत्थामप्रशंसापूर्वकं द्रोणवधेन दुःखितस्यार्जुनस्याधिक्षेपवाक्यम्	”
अर्जुनवाक्यं श्रुत्वा महारथेषु तूष्णींभूतेषु क्रुद्धो भीमो धृष्टद्युम्नश्चार्जुनमधिचिक्षेप	१९७
क्षत्रधर्मनिंदापूर्वकं धृतराष्ट्रे पृच्छति संजय आह	१९८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धृष्टद्युम्नवाक्यं श्रुत्वा सर्वेषु तूष्णींभूतेष्वर्जुने च क्रुद्धे धृष्टद्युम्नं निनिंद सात्यकिः	”
सात्यकिमाक्षिप्य कौरवनिंदावाक्यं वदति धृष्टद्युम्ने स गदामादाय तं गच्छति स्म	”
श्रीकृष्णप्रेरितेन भीमेन निवारिते सात्यकिं प्रति सहदेवः सविनयमुवाच	”
सात्यकिं क्षमापयंतं भीमं प्रति सोपहासं वाक्यं वदति धृष्टद्युम्ने कृष्णयुधिष्ठिरावुभावपि निवारयामासतुः	”
सैन्यनाशपूर्वकं दुर्योधनसमीपे पुनः प्रतिज्ञां कुर्वत्यश्वत्थाम्नि कुरुपांडवसेनयोः समागमं कथयन् संजयो नारायणास्त्रप्रभावं कथयति स्म	१९९
नारायणास्त्रभयात्पलायमानं सैन्यं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नादीन् प्रति विलापपूर्वकं युधिष्ठिरे वदति श्रीकृष्णः सर्वान्प्रत्यस्त्रत्यागरूपं प्रतीकारमुपदिशति स्म.	”
श्रीकृष्णवाक्यादस्त्राण्युत्स्रष्टुकामान् निवारयन् भीमोर्जुनमपि निवारयंस्तेन कथितं स्वकीयं व्रतं श्रुत्वाऽश्वत्थाम्ना तुमुलं युयुधे	”
सर्वे चास्त्राणि मुमुचुः	”
नारायणास्त्रव्याप्तं भीमं दृष्ट्वार्जुनो वारुणास्त्रं तत्याज	२००
कृष्णार्जुनौ रथादवप्लुत्य बलात्कारेण भीमं भूमाववतार्य न्यस्तशस्त्रं चक्रतुस्तदा तदस्त्रं शशाम	”
संजयेन दुर्योधनाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्योः कथितयोरनंतरं “ तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते ” इत्यादि पप्रच्छ धृतराष्ट्रस्तम्..	”
धृष्टद्युम्नाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नं पीडितं दृष्ट्वा आगतः सात्यकिः कृपादिभिर्युद्धं कुर्वन्नश्वत्थामसहितान् सर्वान्विरथांश्चकार ..	”
रथांतरमारुह्यागतेनाश्वत्थाम्ना सर्वपंचालवधं प्रतिज्ञाय बाणेन विद्धः सात्यकिर्मुमोह तं च रणादपोवाह सारथिः	”
द्रौणिबाणप्रहारेण मूर्छितं धृष्टद्युम्नमालोक्यागतैरर्जुनादिभिस्तस्य युद्धम्	”
पौरवादीनां नाशं दृष्ट्वा क्रुद्धस्य भीमस्याश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वतस्तद्बाणप्रहारेण हयेषु प्रद्रुतेषु	”
तदपयानं दृष्ट्वा पंचालादयोपि प्रदुद्रुवुः ..	”
प्रद्रुतं बलं निवार्य सक्रोधं वाक्यमुक्तवतोर्जुनस्य वाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धोश्वत्थामा आग्नेयास्त्रं प्रयुयोज	२०१
तदस्त्रेण पांडवसैन्येषु पतत्स्वर्जुनो ब्रह्मास्त्रेण तदस्त्रं शमयामास तदाश्वत्थामास्त्राणि त्यक्त्वा पलायमानो मार्गे दृष्टं व्यासं प्रति स्वास्त्रवैयर्थ्यकारणं पप्रच्छ	”
द्रौणिना पृष्टो व्यासो नरनारायणाख्यानं कथयंस्तत्प्रसंगेन शतरुद्रीयं कथयित्वा तं प्रत्युपदिदेश	”
व्यासवाक्यं श्रुत्वा द्रौणिना सैन्यावहारे कृते पांडवा अपि स्वसैन्यान्यवजह्रुः	”
द्रोणे हते मामकाः पांडवाश्च किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रेण पृष्टः संजय आह..	२०२
यदृच्छागतं व्यासं प्रत्यर्जुनो “ युद्धे योयं मदग्रे शूलहस्तोतितेजस्वी पुरुषो गच्छन् दृश्यते स कः ” इति पप्रच्छ	”
तदुत्तरं वदन् व्यासो महादेवस्वरूपं तत्पारिषदानां नामानि महादेवस्य स्तोत्रं च कथयित्वा त्रिपुरजयवृत्तांतं कथयति स्म	”
पार्वती स्वांके बालं धृत्वा कोयमिति देवान् पप्रच्छ तदा असूयया तं प्रति वज्रं प्रहरिष्यत इंद्रस्य बाहू स्तंभयामास प्रभुः	”
इंद्रमोचनार्थं ब्रह्मणा स्तुतो महादेवः प्रससाद ..	”
पशुपतिप्रभृतीनां नाम्नां निर्वचनान्यभिधाय महादेवस्तवश्रवणादिफलं च कथयित्वा व्यासो जगाम	”
संजयकथितो द्रोणपर्वकथोपसंहारस्तत्फलकथनं च	”

समाप्तमिदं द्रोणपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ कर्णपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
ततो द्रोणे हते इत्यादिना कर्णस्य सैनापत्याभिषेकानंतरं विनिर्गतेषु कौरवेषु पांडवकौरवयोर्दिनद्वयं यावद्युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनेन कर्णो हत इत्यादिकमाचष्टे जनमेजयं वैशंपायनः ‥	१
कर्णं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रः कथं प्राणानधारयदित्यादिको जनमेजयप्रश्नः ‥ ‥ ‥ ‥	”
कर्णहननानंतरं संजयो धृतराष्ट्रं प्रत्यागत्य तं तिरश्चकार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	२
भीष्मादीनां मरणेन विलपतो धृतराष्ट्रस्य नारायणास्त्रनिवारणानंतरं मदीयैः किं कृतमिति पृच्छतः संजयेन सहोक्तिप्रत्युक्ती ‥ ‥	”
द्रोणे हते शोचतो योधानाश्वास्य दुर्योधनेन सैनापत्येभिषिक्तः कर्णो युद्धं कुर्वन्नर्जुनेन निपातित इत्याह संजयः ‥ ‥ ‥ ‥	३
हतकर्णश्रवणेन धृतराष्ट्रस्य विषादादिकमाह वैशंपायनः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	४
संजयधृतराष्ट्रयोरुक्तिप्रत्युक्ती ‥ ‥ ‥ ‥	”
के जीवंति के च मृता इति धृतराष्ट्रप्रश्ने मृतानां भीष्मादीनां नामानि निगदन्नानाविधोपमानपूर्वकं कर्णनिधनमाह संजयः ‥ ‥	५
हतानां पांडवसंबंधिनां नामान्याख्याहीति धृतराष्ट्रप्रश्ने तान्याह संजयः ‥ ‥ ‥ ‥	६
के जीवंतीति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयेन कथितान् जीवतो द्रोणपुत्रादीन् श्रुत्वा स मुमोह ‥	७
कर्णवधमसंभावितं मन्यमानो धृतराष्ट्रश्चिंतातुरो विललापेत्याह वैशंपायनो जनमेजयप्रश्नानुरोधेन ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	८
संजयेन समाश्वासितोपि धृतराष्ट्रः पुनर्विलप्य कर्णप्रशंसापूर्वकं तद्वधमविश्वसन् कर्णवधं दृष्ट्वा दुर्योधनः किंचिदब्रवीत्यादि पप्रच्छ	९
द्रोणहननाद्यनंतरं दुर्योधनोऽवहारं कृत्वा शिबिरमागत्य राज्ञां मतानि जिज्ञासुस्तान् पप्रच्छेत्याह संजयः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०
राज्ञामिंगितादिना युद्धाभिप्रायं बुद्ध्वा ऽश्वत्थामा कर्णं सैनापत्येभिषेक्तुं दुर्योधनं प्रत्युवाच	”
अश्वत्थामवाक्याद्दुर्योधनेनाभिषेकार्थं प्रार्थितः कर्णस्तदंगीचकार. ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
ततो दुर्योधनकृतं कर्णाभिषेकं कथयित्वा तत्कालिकीं कर्णस्य प्रभां वर्णयति स्म संजयः	”
सैनापत्यं प्राप्य कर्णः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्. ‥ ‥ ‥ ‥	११
कर्णमतेन तव पुत्रेषु योगमाज्ञापयत्सु कर्णो मकरव्यूहं रचयामास ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
तं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेण प्रेरितोर्जुनोप्यर्द्धचंद्रव्यूहमरीरचत्तदोभये सैनिकाः शंखादीन्वादयामासुः	”
उभयसैन्ययोर्युद्धारंभे गजारूढयोर्भीमक्षेमधूर्त्योर्युध्यमानयोर्भीमः क्षेमधूर्तिं जघान. ‥	१२
कर्णस्य पांडवानां च परस्परसैन्यनाशने प्रसक्ते कर्णादीन् प्रति नकुलादिषु चागतेषु कैकेयाभ्यां विंदानुविंदाभ्यां सह युद्धं कुर्वन्सात्यकिस्तौ जघान.‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१३
श्रुतकर्माभिसाराधिपतिचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते श्रुतकर्मा चित्रसेनं जघान. ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१४
प्रतिविंध्यचित्रयोर्युध्यमानयोः प्रतिविंध्यश्चित्रं धृतराष्ट्रपौत्रं जघान ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
चित्रे हते प्रतिविंध्यं प्रति सर्वेषु गतेषु द्रौणिर्भीममाजगाम. ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
द्रौणिभीमयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते सिद्धादिषु प्रशंसत्सु परस्परबाणप्रहारेण मूर्च्छितावुभावुभयसारथी रणादपोहतुः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१५
अर्जुनादियुद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथनं प्रतिजज्ञे. ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१६
संशप्तकान्नाशयंतमर्जुनं सिद्धादिषु स्तुवत्सु श्रीकृष्णार्जुनप्रशंसारूपामाकाशवाणीं श्रुत्वाप्यश्वत्थामा तौ प्रत्यागच्छति स्म ‥ ‥	”
अश्वत्थाम्नो युद्धार्थमाह्वानं श्रुत्वार्जुनेनोक्तः श्रीकृष्णोऽश्वत्थामानं प्रति स्थिरो भव युध्यस्वेत्याद्याह ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
केशवार्जुनौ बाणैराच्छाद्य सिंहवन्नदतोऽश्वत्थाम्नो बाणजालं छित्त्वा पुनः संशप्तकैर्युध्यमानमर्जुनं प्रति स पुनर्बाणान्ववर्ष ‥ ‥	”
अश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वन्नर्जुनः साश्वध्वजं तमाच्छाद्य संशप्तकान् गत्वा तेषां धनुरादींश्चिच्छेद ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१७
पुनरागत्ययुध्यमानस्य द्रौणेः पराक्रमं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तद्रश्मींश्चिच्छेद ततो भ्रांतानश्वान्स्वयमेव निवार्य कर्णसैन्यं प्राविशदश्वत्थामा. ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
पुनरर्जुनः संशप्तकान् गच्छति स्म ‥ ‥ ‥	”
उत्तरतः पांडुसेनाध्वनिं श्रुत्वा श्रीकृष्णेन प्रे-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
रितोर्जुनस्तत्र गतो मागधराजेन दंडधारेण-तुमुलयुद्धं कुर्वंस्तं जघान	१८
दंडधारं हतं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरं दंडमप्यर्धचंद्रेण बाणेनावधीदर्जुनस्तदा सैनिकास्तं प्रशशंसुः	”
अर्जुनः पुनः संशप्तकान् प्राप्य तैः सह मंदमंदं युद्धं कुर्वन् श्रीकृष्णप्रेरणया सत्वरं तान् हत्वा दुर्योधनसैन्यमागतस्तन्नाशयंतं पांड्यं ददर्श	१९
पांड्ययुद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्पराक्रमवर्णनपुरस्सरं तद्युद्धं वर्णयति स्म	२०
पांड्यपराक्रमं दृष्ट्वा आगतस्याश्वत्थाम्नस्तेन सह महद्युद्धम्	”
अश्वत्थामा पांड्यस्य केतुं छित्त्वा सारथ्यादीन्हत्वा तदनुचरैर्युध्यमानस्तं जघान	”
पांड्ये हतेऽर्जुनः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथयति स्म	२१
कर्णेन हन्यमानां सेनां विलोक्य श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तत्समीपमाजगाम ततस्तस्य पांडवानां च तुमुलं युद्धमभूत्	”
कर्णं प्रत्यागतानां पंचालराजादीनां संकुलं युद्धम्	”
धृष्टद्युम्नं प्रति प्राच्यादिष्वागतेषु तत्साहाय्यं कर्तुं पांडुपंचालेषु चागतेषूभयोः संकुलं युद्धम्	२२
सहदेवं प्रत्यागतो दुःशासनस्तेन सह युद्धं कुर्वंस्तद्बाणेन मोहितः सूतेनापवाहितस्तदा सहदेवः कौरवसैन्यं ममर्द	२३
नकुलं प्रत्यागते कर्णे उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तुमुलं युद्धं कुर्वंतौ द्वावपि परस्परस्य सैन्यं हत्वा द्रावयतः स्म	२४
कर्णेन सारथ्यादिहननपूर्वकं पराजित्य वशीकृतोपि नकुलः कुंतीवाक्यं स्मृत्वा विसर्जितः सव्रीडो युधिष्ठिररथमारुरोह	”
पंचालान् प्रविश्य गजानां नाशादि कुर्वतः कर्णस्य बाणप्रहारेण पीडितानां योधानां महान्व्यतिकरोभूत्	”
युयुत्सूलूकयोर्युद्धे प्रवृत्ते उलूकोश्वादिहननपूर्वकं युयुत्सुं निर्जित्य पंचालादीन् जगाम	२५
शतानीकश्रुतकर्मणोः शकुनिसुतसोमयोश्च युद्धम्	”
कृपधृष्टद्युम्नसमागमे योधेष्वार्तवाक्यं ब्रुवत्सु कृपबाणप्रहारेण मोहितं धृष्टद्युम्नं तस्य सभयं वाक्यं श्रुत्वा तत्सारथिरपोवाह	२६
शिखंडिकृतवर्मणोर्युद्धे प्रवृत्ते कृतवर्मबाणाभिघातेन मोहितं शिखंडिनं तत्सारथिरपोवाह	”
आगतैस्त्रिगर्तादिभिर्युद्धं कुर्वन्नर्जुनः शत्रुंजयादीन् जघान	२७
सत्यसेनास्त्रविद्धस्य कृष्णस्य हस्तात्प्रतोदं पतितं दृष्ट्वा क्रुद्धोर्जुनः सत्यसेनादीन् जघान	”
पुनः संशप्तकैरावृतोर्जुन ऐंद्रास्त्रेण तेषां ध्वजादींश्छित्त्वा तान् पराजिग्ये	”
युधिष्ठिरदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्युधिष्ठिरेण विरथीकृतं दुर्योधनं दृष्ट्वा कर्णादिष्वागतेषु युधिष्ठिरसाहाय्यार्थं पांडवादिषु चागतेषु सैन्यद्वयस्य द्वंद्वयुद्धपूर्वकं संकुलं युद्धम्	२८
युधिष्ठिरदुर्योधनयोर्युद्धं श्रोतुं धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	२९
रथांतरमारुह्यागत्य युद्धं कुर्वन् दुर्योधनो युधिष्ठिरशक्तिप्रहारेण मुमोह	”
मुग्धं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमेन प्रतिबोधितो युधिष्ठिरस्तद्वधान्निववृते ततः कृतवर्मभीमौ संजग्मतुः	”
कर्णं पुरस्कृत्य युध्यमानेषु कौरवेषु सात्यकिप्रत्यागतेषु सत्सु तेन सह कर्णस्य युद्धम्	३०
केशवार्जुनयोः कौरवबलमागतयोः सतोरागति च दुर्योधनेर्जुनस्तदादीनां धनुरादीनि चिच्छेद	”
सात्यकिं हित्वाऽर्जुनं प्रति गच्छंतं कर्णं प्रति सात्यकिप्रभृतिषु बाणान्वर्षत्सु तान्निवार्य पांडवीं सेनां नाशयति स्म कर्णः	”
अर्जुनास्त्रप्रतापेन मोहितेषु कौरवसैन्येष्वपयातेषु पांडवाः स्वशिबिरं जग्मुः प्र० दि० यु०	”
धृतराष्ट्रोर्जुनं प्रशस्य दुर्योधनः किमकरोदिति पप्रच्छ संजयश्च तद्वक्तुमुपचक्रमे	३१
शिबिरं गत्वा कौरवेषु विचारयत्सु “ श्वोर्जुन संकल्पं हंता ” इति कर्णस्य सक्रोधं वाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेनानुज्ञाताः सर्वे योधाः स्वस्वभवनानि गत्वा प्रातर्युद्धाय निर्जग्मुः	”
कर्णयुद्धविषये प्रश्नं कृत्वा दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं प्रति तन्निंदारूपं संजयवाक्यम्	”
कर्णोर्जुनवधप्रतिज्ञापूर्वकमात्मानं श्लाघयन् शल्यं सारथ्यकर्मणि नियोक्तुं दुर्योधनं प्रति प्रार्थयित्वात्मानं शल्यं च प्रशशंस	”
कर्णवाक्यं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदुक्तं सर्वमंगीचकार	”
दुर्योधनः शल्यसमीपं गत्वा सविनयं कर्णस्य सारथ्यं भवान् करोत्वित्याह	३२
दुर्योधनवाक्येन क्रुद्धः शल्य आत्मानं श्लाघयन् “ कथं युनक्षि सारथ्ये ” इत्याद्युक्त्वा सभाया निर्जगाम	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
क्रोधात्सभायां निर्गच्छन् दुर्योधनेन निगृहीतः शल्यो विनयपूर्विकां " भवानभ्यधिकः कृष्णात् " इत्यादिकां तद्वाणीं श्रुत्वा हृष्टः सन् कर्णसारथ्यं स्वीकृत्य स्वसमयमाह दुर्योधनश्च तमंगीचकार	”
पुनर्दुर्योधनो " यथा पुरावृत्तमिदं " इत्याद्युक्त्वा त्रिपुरवधाख्यानं कथयति स्म	३३
युद्धे निर्जितास्तारकासुरपुत्रास्ताराक्षकमलाक्षविद्युन्मालिनामानोऽवध्यत्वसंपादनार्थं तपश्चेरुः	”
तपसा तुष्टेन ब्रह्मणा तैः प्रार्थितमवध्यत्वमनंगीकृत्य वरांतरं याचध्वमित्युक्तास्ते त्रीणि पुराण्ययाचंत येषु स्थित्वा महीं विचरिष्याम इत्याद्याहुश्च	”
ब्रह्मणा तथेत्यंगीकृते प्रार्थितेन मयेन निर्मितानि कांचनरौप्यकार्ष्णायसमयानि त्रीणि पुराण्यवाप्य तारकाक्षपुत्रेण हरिणा तपसा ब्रह्मणः संपादितामृतवापीं च प्रापुः	”
पुराण्यास्थाय लोकान्बाधमानेषु तेषु तन्नाशोपायजिज्ञासवो देवा ब्रह्मसमीपं प्राप्य तेन सह महादेवं गत्वा स्तुत्या तं प्रसादयामासुः	”
प्रसन्नेन महादेवेनाभये दत्ते ब्रह्मा त्रिपुरवधं प्रार्थयामास	३४
महादेवेन मत्तेजोऽर्द्धं गृहीत्वा यूयमेवैकमत्येन तान्हतेत्यादिष्टैर्देवैस्तदनंगीकृत्यास्मत्तेजोऽर्द्धसाहाय्येन भवानेवैतान् हंत्विति प्रार्थितः स तदंगीचकार	”
रथादिकल्पनार्थमाज्ञप्तैर्देवैः कल्पितं रथमारूढः सिद्धादिभिः स्तुतः शिवः कः सारथिर्भवेदित्याद्याह	”
देवैः प्रार्थितेन ब्रह्मणा सारथ्येंगीकृते महादेवो रथमारुह्य देवानाश्वास्य त्रिपुरवधार्थं निर्जगाम	”
गवादीनां सुरद्वैधीभावेश्वानां स्तनाभावे च कारणं कथयित्वा त्रिपुरवधप्रकारं चाभिधाय प्रकृतिमापन्नानां देवानां स्वस्थानगमनमभ्यधाद्दुर्योधनः	”
शिवस्य सारथ्यं यथा ब्रह्मणा कृतं तथा त्वमपि कर्णस्य सारथ्यं कुर्वित्युक्त्वा पुनर्दुर्योधनः शल्यं प्रति परशुरामवृत्तांतं कथयति स्म	”
जामदग्न्यो रामोऽस्त्रप्राप्त्यर्थं तपः कुर्वंस्तुष्टेन महादेवेनाज्ञप्तः पुनस्तपश्चचार	”
पुनस्तत्तपसा तुष्टेन महादेवेन दैत्यान् जहीत्याज्ञप्तः सतैः सह युद्धं कृत्वा तान् हतवान्	”
दैत्यैः क्षतगात्रो महादेवस्पर्शेन निर्व्रणोऽभूत् ततस्तस्मै शिवो वरदानपूर्वकमस्त्राण्यदात्स च लब्धास्त्रः शिवं प्रणम्य तदनुज्ञया जगाम	”
ततो दुर्योधनः कर्णं प्रशंसन् रामेण दत्तास्त्रस्तच्छिष्य इत्याह शल्यं प्रति	”
दृष्टांतपूर्वकं सारथ्यकरणार्थं प्रार्थयंतं दुर्योधनं प्रति " मयाप्येतन्नरश्रेष्ठः " इत्याद्युवाच शल्यः	३५
कर्णशल्यौ प्रशंसंतं दुर्योधनं प्रति शल्यो " यन्मां ब्रवीषि " इत्याद्युवाच	”
शल्योक्तमंगीकृत्यागतस्य दुर्योधनस्यालिंगनपूर्वकं कर्णेन सह संभाषणम्	”
कर्णप्रेरणया पुनरागतं दुर्योधनं शल्य आलिंगनपूर्वकं " एवं चेन्मन्यसे " इत्याद्युवाच	”
कर्णशल्ययोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
कर्णं प्रति शल्यप्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा हयसंयमनार्थं शल्यं प्रेरयति दुर्योधने शल्यकर्णौ रथमारुरुहतुः	३६
रथारूढे कर्णेश्वान् प्रेषयितुं प्रेरयति शल्यः पांडवप्रशंसारूपं वाक्यमुवाच	”
कर्णं दृष्ट्वा हृष्टानां कौरवाणां दुंदुभिनिर्घोषादिकं कथयित्वा युद्धार्थं निर्गमसमये संजातानि दुर्निमित्तान्याह संजयः	३७
शल्यं संबोध्य कौरवान् प्रति किंचिदुक्त्वा तं प्रत्यप्यात्मानं श्लाघयन्नुवाच कर्णः	”
अवहासपूर्वकं प्रत्युत्तरं भाषमाणः शल्योऽर्जुनं प्रशस्य कर्णनिर्भर्त्सनं कुर्वन् परुषं कर्णवाक्यं श्रुत्वा निरुत्तरो बभूव	”
कर्णस्य पांडवानुद्दिश्य प्रत्येकविषयं प्रश्नमाख्यातिस्म संजयः	३८
" यो मामद्यमहात्मानं दर्शयेच्छ्वेतवाहनम् तस्मै दद्यामभिप्रेतं धनं यन्मनसेच्छति " इत्यादिकर्णवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनादयो जहृषुः	
" मासूतपुत्रदानेन " इत्यादिना शल्येन कर्णभर्त्सने कृते उभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	३९
क्रुद्धः कर्णः शल्यं निर्भर्त्स्यात्मश्लाघां कुर्वन् मद्रदेशोद्भवान् विनिंद्य पुनः शल्यं निनिंद	४०
कर्णवाक्यं श्रुत्वा निदर्शनं कथयन् शल्यः प्रथमं कर्णमधिक्षिप्यात्मनो योग्यतां प्रकाश्य हंसकाकीयोपाख्यानमाह	४१
समुद्रतीरे वसतो धनिकस्य वैश्यस्य कुमारैः पालितः काकस्तेषामुच्छिष्टभक्षणेन मत्तः सन्नितरान्पक्षिणोऽधिचिक्षेप	”
ते कुमाराः कदाचित्तत्रागतान् हंसान् दृष्ट्वा काकं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्रति "भवानेव विशिष्टोहि" इत्याद्यूचुः	”
कुमारवाक्येनोत्पतनार्थं हंसानाह्वयंतं काकं प्रति ते स्वस्वरूपं कथयित्वा गतिप्रकारं पप्रच्छुः	”
स्वस्योड्डीनादिगतीः कथयित्वात्मश्लाघां कुर्वंतं काकं प्रति तन्मध्यवर्ती कश्चिद्धंसः "शतमेकं च पातानां" इत्याद्युवाच	”
स्पर्धयोत्पततोः काकहंसयोः समुद्रमतिक्रामंतं हंसं दृष्ट्वा भयेन समुद्रमध्ये पतंतं काकं प्रति हंसस्य सोपहासं वाक्यम्	”
आर्तः काको जलं स्पृशन्नात्मरक्षार्थं सभयं यावत् प्रार्थयति तावत्तं पृष्ठे धृत्वोत्पतनप्रदेशे निक्षिप्य हंसो यथेष्टं देशं जगाम	”
एतद्दृष्टांतेन कर्णमधिक्षिप्य पुनरुत्तरगोग्रहणादिवृत्तांताननूद्य तिरश्चकार	”
शल्यवाक्यं श्रुत्वा विकत्थमानः कर्णः परशुरामदत्तशापकारणादि कथयित्वा भीमादिपराजयमाशासानश्चक्रपातरूपब्राह्मणशापांतरादिकं शशंस	४२
कर्णस्य शल्याधिक्षेपरूपं वाक्यम्	४३
शल्यवाक्यं श्रुत्वा द्विगुणं परुषं वदन् कर्णो वाहीकादिदेशनिंदाविषये धृतराष्ट्रब्राह्मणसंवादरूपमितिहासं कथयन् शल्यं तिरश्चकार	४४
"वाहीकेष्वविनीतेषु" इत्यारभ्य "वसातिसिंधुसौवीरा इति प्रायोतिकुत्सिताः" इत्यंतेन पुनर्वाहीकादीन्निनिंद	”
पुनर्वदन् कर्णः स्वगृहागतब्राह्मणमुखाच्छ्रुतानां वाहीकादिदेशानां निंदां कुर्वन्यत्र देशे दस्युभिर्हृतायाः सत्याः शापात्सर्वा बंधक्य इत्याद्याह स्म	४५
अन्येतिहासमिषेण शल्यं तिरस्कुर्वन् कल्माषपादसरसि निमज्जतो राक्षसस्य वाक्यमभिदधाति स्म	”
पुनः प्राच्यादिदेशप्रशंसापूर्वकं मद्रदेशं निंदति कर्णे शल्योप्यंगदेशनिंदापूर्वकं तं तिरश्चकार	”
दुर्योधने सखिभावेन कर्णमंजलिकर्मणा शल्यं च निवारयत्युभयोस्तूष्णीं स्थितयोः कर्णः प्रहस्याश्वान् प्रेषयितुं शल्यमचोदयत्	”
संजयेन कर्णस्य पांडवव्यूहदर्शनादौ कथिते व्यूहरचनादिप्रकारे धृतराष्ट्रेण पृष्टे स तं कथयति स्म	४६
सेनामुखे कर्णं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणोक्तोर्जुनस्तदुक्तमंगीचकार	”
कर्णादिभिर्योद्धमर्जुनादिषु युधिष्ठिरेणाज्ञप्तेष्वर्जुनस्तदनुरोधेन सर्वानादिश्य स्वयं चमूमुखं जगाम	”
अर्जुनरथं दृष्ट्वा "अयं स रथः" इत्याद्युक्त्वा दुर्निमित्तानि कथयित्वार्जुनं प्रशंसंतं शल्यं प्रति क्रुद्धस्य कर्णस्य वाक्यम्	”
शल्योर्जुनस्याजेयत्वं कथयित्वा भीमादीन्प्रशशंस	”
कर्णार्जुनयोः सविस्तरयुद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोर्जुनकृतव्यूहरचनादिकं कथयति स्म	४७
संसप्तकैरर्जुनस्य कौरवैः पांचाल्यादीनां च दारुणं युद्धम्	”
कर्णयुद्धं श्रोतुं धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयः पंचालान् प्रति कर्णस्य गमनं शशंस	४८
पंचालैर्युध्यमानः कर्णो भानुदेवादीन् पंच जघान	
कर्णरक्षकेषु तत्पुत्रेषु सुषेणादिषु युध्यमानेषु कर्णेन सह युद्धार्थं भीमाद्यागमनम्	”
सुषेणादिभिर्युद्धं कुर्वन्भीमो भानुसेनं कर्णपुत्रं जघान	”
वृषसेनसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतो दुःशासनेनापवाहितो वृषसेनः पुनरागत्य द्रौपदेयादिभिः सह युयुधे	”
धृष्टद्युम्नादिभिः कर्णस्य युद्धम्	”
कर्णो युधिष्ठिरमागत्य द्रविडादिसैन्यं नाशयति स्म	४९
"कर्ण कर्ण वृथादृष्टे" इत्यादि सक्रोधमुक्त्वा युद्धं कुर्वतो युधिष्ठिरस्य बाणप्रहारेण कर्णो मुमोह	”
पुनर्युधिष्ठिरकर्णयोर्युद्धे प्रवृत्ते युधिष्ठिरसाहाय्यार्थमागतैः सात्यक्यादिभिर्युयुधे कर्णः	”
भयेन पराङ्मुखं युधिष्ठिरं ग्रहीतुमिच्छंतं कर्णं शल्यो निवारयामास	”
युधिष्ठिरं प्रागल्भ्येनाधिक्षिप्य युध्यमाने कर्णे पांडवसैन्ये पराङ्मुखे कौरवा जह्रषुः	”
युधिष्ठिराज्ञया पुनर्भीमादिष्वागतेषूभयोः सैन्ययोः संकुलं युद्धम्	”
आगच्छतो भीमादीन् दृष्ट्वा कौरवसैन्ये पलायमाने भीमो युधिष्ठिररक्षार्थं सात्यक्यादीनादिश्य कर्णं प्रत्याजगाम	५०
आगच्छंतं भीमं दृष्ट्वा तत्प्रशंसागर्भं वाक्यं ब्रुवतः शल्यस्य कर्णस्यचोक्तिप्रत्युक्ती	”
भीमकर्णयोस्तुमुलं युध्यमानयोर्भीमबाणप्रहारेण मूर्छितं कर्णं गृहीत्वा शल्योऽपययौ	”
कर्णापयानं श्रुत्वा विस्मयपूर्वकमपयाते कर्णे दुर्योधनः किमकरोदिति पृष्टवति धृतराष्ट्रे संजयस्योत्तरम्	५१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दुर्योधनाज्ञया आगतैस्तद्भ्रातृभिः श्रुतर्वप्रभृतिभिर्युध्यमानो भीमस्तेषां मध्ये विवित्सुप्रभृतीन्षट् जघान	”
हतांस्तान् दृष्ट्वा आगतेन कर्णेन युद्धं कुर्वंस्तेन विरथीकृतो गदायुद्धं कुर्वन्सैन्यं ममर्द ..	”
अन्यं रथमास्थायागतस्य भीमस्य कर्णस्य च तुमुले युद्धे प्रवृत्ते उभे सेने अपि संकुलं युयुधाते	”
संजयः परस्परवधैषिणां सैन्यानां युद्धं कथयित्वा हतसैन्यादिभिर्युद्धभूमिशोभां वर्णयन् परस्परभीतानां सैन्यानां पलायनं कथयन् शोणितनद्यादिकमाह स्म	५२
गांडीवशब्दश्रवणाद्युक्त्वा संशप्तकैरर्जुनस्य युद्धं वर्णयति स्म संजयः	५३
संशप्तकानां पराक्रमं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रत्यभिधायार्जुनो देवदत्तं दध्मौ श्रीकृष्णश्च पांचजन्यम्	”
उभयोः शंखशब्देन भीतान् योधान्नागपाशेन पादबंधनपूर्वकं नाशयामासार्जुनः	”
सुशर्मप्रयुक्तसौपर्णास्त्रेण मुक्तबंधेषु योधेष्वस्त्रवृष्टिं कुर्वत्सु सुशर्मबाणप्रहारेण मोहितोप्यर्जुनो लब्धसंज्ञः सन्नैंद्रास्त्रेण तान्नाशयामास	”
सैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा आगतानां कृपादीनां युद्धे प्रवृत्ते शिखंडिकृपौ युयुधाते	५४
कृपेण पराभूतं शिखंडिनं दृष्ट्वा आगच्छंतं धृष्टद्युम्नं कृतवर्मा निवारयामास	”
आगच्छत्सु युधिष्ठिरादिषु द्रौणिप्रभृतिभिर्निवारितेषु पुनः शिखंडिकृपयोर्युध्यमानयोः कृपपराक्रमदर्शनेन शिखंड्यपययौ ..	”
सुकेतुकृपयोर्युध्यमानयोः कृपः सुकेतुं जघान धृष्टद्युम्नकृतवर्मणोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नः कृतवर्माणं पराजिग्ये	”
युधिष्ठिरं प्रत्यागत्याश्वत्थाम्ना बाणैराकाशे आच्छादिते तत्पराक्रमं दृष्ट्वा आगतैः सात्यक्यादिभिस्तस्य महद्युद्धम्	५५
“ नैव नाम तव प्रीतिः ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रत्यनुक्त्वैव बाणान्वर्षत्यश्वत्थाम्नि स रणादपयानं चक्रे	”
भीमादीनावृत्य तेषां समक्षं कर्णेन चेदिराजप्रभृतिषु हतेषु भीमः कर्णं विहाय कौरवसेनां नाशयितुं जगाम	५६
दुर्योधनेन बाणैर्नकुलसहदेवावाच्छादितौ दृष्ट्वा आगतेन धृष्टद्युम्नेन तस्य धनुरादिषुच्छिन्नेषु तद्भ्रातरो ररक्षुर्दंडधारश्च तमपाहरत्	”
कर्णः सात्यकिं जित्वा धृष्टद्युम्नमागत्य पंचालैः सह युद्धं कुर्वन् जिष्ण्वादीन् जघान ..	”
पंचालान् हतवंतं कर्णं दृष्ट्वा आगतैर्युधिष्ठिरादिभिः सह स युयुधे	”
भीमे कौरवसेनां नाशयति ते सर्वे निरुत्साहा बभूवुः	”
कर्णपराक्रमदर्शनानंतरमर्जुनप्रेरितेन श्रीकृष्णेन रथे प्रेषिते ते सेनां नाशयंतं तं प्रति दुर्योधनः संशप्तकान्प्रेषयामास	”
अर्जुनः संशप्तकैर्युद्धं कुर्वंस्तेषां दशसहस्रं पार्थिवान्हत्वा यावत्कांबोजबलं नाशयति तावदश्वत्थामा आजगाम	”
अर्जुनकृष्णयोर्द्रौणिना बाणैराच्छादितयोरर्जुनस्य शैथिल्यं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन सक्रोधमुक्तः स द्रौणिं धनुरादिच्छेदनपूर्वकं विसंज्ञं चकार तं च तत्सारथिरपोवाह	”
प्रहारैर्गाढं व्यथितो युधिष्ठिरः क्रोशमात्रमपक्रम्य तस्थौ	”
दुर्योधनवाक्याद्धृष्टेषु योधेषु तत्समक्षमश्वत्थामा धृष्टद्युम्नं नाशयितुं प्रतिजज्ञे	५७
द्रवंतीं सेनां दृष्ट्वा “ न च पश्यामि दाशार्ह धर्मराजं ” इत्याद्युक्तवतोर्जुनस्य प्रेरणया श्रीकृष्णो युधिष्ठिरसमीपगमनार्थं रथं प्रेषयति स्म	५८
युधिष्ठिरादीन् दृष्ट्वार्जुनं प्रत्याह श्रीकृष्णः	”
कुरुसृंजयादीनां संकुलयुद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नसात्यक्योः कर्णेन सह युध्यमानयोरागतस्य क्रुद्धस्याश्वत्थाम्नो धृष्टद्युम्नस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	५९
श्रीकृष्णप्रेरणया धृष्टद्युम्नं रक्षितुं बाणान्वर्षतमर्जुनं प्रत्यश्वत्थाम्न आगमनम्	”
अर्जुनाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोरर्जुनबाणप्रहारेण मुग्धं द्रौणिं गृहीत्वा तत्सारथिरपययौ ..	”
श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति युधिष्ठिरनाशार्थं दुर्योधनादीनां चेष्टादिकमभिधाय कर्णकृतपांडवसेनानाशादिकथनपूर्वकं कर्णेन सह युद्धं कर्तुं प्रेरयति स्म	६०
भीमेन कृतं धार्तराष्ट्रसेनाविद्रावणादिकं गजादीनां नाशादिकं च कथयति श्रीकृष्णेर्ज्जुनोपि भीमस्य तत्कर्म दृष्ट्वा शत्रुसेनां नाशयितुं प्रववृते	”
मदीये सैन्ये द्रवति कुरवः किमकुर्वन्नितिधृतराष्ट्रप्रश्ने भीमं प्रति कर्णस्यागमनादिकं श-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
शंस संजयः	६१
कर्णादीन् प्रति शिखंडिप्रभृतिष्वागतेषु कर्णशिखंडिनोर्धृष्टद्युम्नदुःशासनयोश्च युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नरक्षणार्थं पंचालानां गमनादि	”
नकुलवृषसेनयोर्युद्धं तथा सहदेवोलूकयोर्युध्यमानयोः सहदेवकृतमुलूकस्याश्वनाशनं च	
सात्यकिशकुन्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतः शकुनिरपयानं चक्रे	”
भीमदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्भीमेन विरथीकृतो दुर्योधनस्तत्समीपादपययौ	”
युधामन्युकृपयोर्युध्यमानयोः कृपेण हतसूतो युधामन्युरपायात्	”
हार्दिक्योत्तमौजसोर्युद्धे प्रवृत्ते हार्दिक्येन मूर्छांप्रापितमुत्तमौजसं तत्सारथिरपवाहयामास	
दुर्योधनं विजित्य गजानीकं निघ्नति भीमे तद्भयाद्गजानां पलायनादि	”
अर्जुनगमनानंतरमुभयसेनयोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते सहदेवास्त्रविद्धं दुर्योधनं दृष्टवतः कर्णस्यास्त्रत्यागादि	६२
कर्णयुधिष्ठिरयोर्युद्धं कुर्वतोः कर्णेनोरसि विद्धे युधिष्ठिरे सूतं प्रति याहीत्युक्तवति पंचालादय आगत्य धार्तराष्ट्रान्निवारयामासुः	”
कैकेयैः सह युद्धं कुर्वन् कर्णस्तेषां पंचशतं वीरान् हत्वैकरथेन युधिष्ठिरं प्रत्याजगाम	६३
कर्णबाणेन विरथौ युधिष्ठिरनकुलौ सहदेवरथारूढौ दृष्टवतः कृपाविष्टस्य शल्यस्य कर्णं प्रति वचनम्	”
अर्जुनेन युद्धं कर्तुं तथा भीमग्रस्तं दुर्योधनं मोचयितुं शल्येन प्रेरिते कर्णे भीमं प्रति गते युधिष्ठिरादयोपायासिषुः	”
भीमसाहाय्यार्थं युधिष्ठिरेण प्रेरितौ नकुलसहदेवौ भीमं प्रति जग्मतुः	”
आगतेनाश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तस्याश्वान् हत्वा कौरवबलं नाशयति स्म	६४
पुनरागतोश्वत्थामार्जुनेन हतसूतोपि स्वयमेव रश्मीन् गृहीत्वा यदा युयुधे तदार्जुनोपि रश्मींश्छित्त्वा तं पराजेष्ट	”
पांडवभयात्सैन्यं पलायमानं दृष्टवतो दुर्योधनस्य वाक्यं श्रुत्वा कर्णः शल्यं प्रति स्वपराक्रमप्रशंसावाक्यमुक्त्वा भार्गवास्त्रेण पंचालान्नाशयामास	”
भार्गवास्त्रभीतं स्वबलं दृष्टवता श्रीकृष्णेन बोधितोर्जुनो युधिष्ठिरं द्रष्टुं निर्गतः स्वसैन्यमवलोकयन् भीममागत्य “ अपयात इतो राजा ” इत्यादिकं तद्वाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरं प्रति गंतुं श्रीकृष्णं प्रेरयामास	६५
एवमर्जुनप्रेरितः श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति जगाम.	”
स्वपादवंदनं कुर्वतोः कृष्णार्जुनयोः कर्णं हतं मत्वा तावभ्यनंदद्युधिष्ठिरः	”
युधिष्ठिरो हतः कर्ण इत्याद्युक्त्वा कर्णपराक्रमं वर्णयन् “ स कथं त्वया हतः ” इत्याद्युक्त्वा चिंताक्रांतः कर्णकृतपराजयप्रयुक्तं खेदमुद्भाव्य कर्णमरणं निश्चित्य कर्णप्रतिज्ञाकथनपूर्वकं पुनः स कथं त्वया हत इत्याद्युवाच	६६
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वार्जुनोश्वत्थाम्ना सह कृतं युद्धं कर्णादीनां पराक्रमं च कथयन् कर्णं हंतुं प्रतिजज्ञे	६७
जीवंतं कर्णं श्रुत्वा क्रुद्धो युधिष्ठिरोर्जुनं तिरस्कुर्वंस्तज्जन्मकालभवामाकाशवाणीमनूद्य धिक् ते गांडीवादिकमित्युवाच	६८
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा तं हंतुमसिं गृह्णंतमर्जुनं दृष्ट्वा तं प्रति श्रीकृष्णः “ इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ” इत्याद्युवाच	६९
“अन्यस्मै देहि गांडीवं ” इत्यादिना स्वव्रतं कथयंतमर्जुनं धिक्कृत्य तस्मै धर्मरहस्यं कथयन् श्रीकृष्णः सत्यानृताभ्यां पुण्यपापप्रतिविषये बलाककौशिकौ दृष्टांतत्वेनाह	”
तयोराख्यानं शुश्रूषोरर्जुनस्य प्रश्ने श्रीकृष्णो बलाकोपाख्यानं कौशिकोपाख्यानं चाकथयत्	”
धर्मपदार्थमुपदिशंतं श्रीकृष्णं प्रशंसन्नर्जुनो “ मम व्रतं जानासि ” इत्याद्युवाच	”
अर्जुनप्रतिज्ञारक्षणार्थमुपायं ब्रुवन् श्रीकृष्णो “ मानार्हं प्रति त्वमित्युक्ते तस्य मरणं ” इत्याद्युपदिदेश	”
श्रीकृष्णवाक्यं प्रशस्य युधिष्ठिरं भर्त्सयन् भीमं च प्रशंसन् पुनः परुषवाक्यानि श्रावयित्वानुतप्तोर्जुनः पुनरसिं जग्राह	७०
किमिदमित्यादिकृष्णप्रश्नानंतरं “ अहं हनिष्ये स्वशरीरमेव ” इत्याद्युक्तवंतमर्जुनं प्रति जीवतोप्यात्मवधोपायं कथयन् श्रीकृष्णः “आत्मप्रशंसां कुरु ” इत्याद्याह	”
कृष्णोपदेशेनात्मश्लाघां कृत्वा कर्णवधं प्रतिज्ञाय शस्त्राणि परित्यज्य प्रांजलिः सन् युधिष्ठिरं प्रति प्रसीद राजन्नित्याद्युवाच	”
अर्जुनं प्रति सखेदवाक्यान्युक्त्वा वनाय गंतुमुद्यतं युधिष्ठिरं प्रति श्रीकृष्णः प्रणामपूर्वकं वि-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नयवाक्यान्युक्त्वा कर्णवधार्थं प्रतिजज्ञे ..	”
युधिष्ठिरः प्रणतं कृष्णमुत्थाप्यानुनयवाक्यान्यब्रवीत्	”
श्रीकृष्णोपदेशात्पादौ गृहीत्वा प्रसीदेत्यादि वदन्नर्जुनो युधिष्ठिरेणोत्थापनालिंगनपूर्वकमनुनीतस्तत्समीपे पुनः कर्णवधं प्रतिजज्ञे ..	७१
श्रीकृष्णवाक्यात्पुनः पादग्रहणादि कुर्वंतमर्जुनमुत्थाप्य युधिष्ठिरो युद्धार्थमनुज्ञां दत्त्वाशिषो ददौ	”
रथसज्जीकरणार्थं प्रेरितेन श्रीकृष्णेन सज्जीकृते रथे आरुह्य गच्छन्नर्जुनः स्वशरीरे स्वेदं दृष्ट्वा चिंतयामास	७२
चिंतयंतमर्जुनं प्रशस्य कर्णमपि प्रशंसन्नेवंविधमप्येनं जहीत्युवाच	”
पुनरर्जुनं प्रति वदन् श्रीकृष्णो भीष्मयुद्धादिकमनूद्य तं प्रशंसन् कर्णनिंदां विधाय पुनरभिमन्युवधाद्यनुवादेन तस्य क्रोधं संजनयन् कर्णवधार्थमुपदिश्य कर्णार्णवात्पंचालानुद्धरेत्याद्याह स्म	७३
श्रीकृष्णवाक्येन विशोको दृष्टश्चार्जुनः कर्णवधं प्रतिज्ञाय सक्रोधवाक्यान्युक्त्वात्मानं श्लाघयन् भीमं मुमोचयिषुः कर्णशिरो जिहीर्षुश्च प्रययौ	७४
कर्णयुद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः पांडवसेनासमृद्धिं वर्णयित्वा संकुलं युद्धं वर्णयामास.	७५
कौरवबलैर्युद्धं कुर्वन्भीमः सारथिं प्रति स्वस्य स्वपरज्ञानाभावं कथयित्वा युधिष्ठिरार्जुनयोरदर्शनप्रयुक्तं दुःखं प्रकाशयन् युद्धसामग्रीशेषं पप्रच्छ	७६
विशोकाख्यसारथिभीमयोः संवादः	”
रथप्रेषणार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णो यत्र भीमस्तत्र गच्छामीत्युवाचेत्यादि	७७
कुरुसैन्यमध्ये प्रविश्य युद्धं कुर्वतोर्जुनस्य भयात्कौरवसैन्ये पलायिते स सूतानीकं प्रति जगाम	”
अर्जुनागमनं श्रुत्वा कौरवसैन्यं मर्दयति भीमे तं प्रति दुर्योधनप्रेरितानि सैन्यान्याववृः ..	”
भीमनाशितसैन्यसंख्यां कथयन् संजयस्तत्कृतां शोणितनदीं वर्णयामास	”
भीमस्य कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितः शकुनिस्तेन सह युद्धं कुर्वंस्तद्बाणेन मूर्छितो धृतराष्ट्रपुत्रेणापवाहितः	”
तस्मिन्निर्जिते दुर्योधनोप्यपयानं चक्रे तं दृष्ट्वा कुरुसैन्यमपि व्यद्रवत्	”
भग्नेषु सैन्येषु दुर्योधनादयः किमब्रुवन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	७८
सोमकैः सह युद्धं कुर्वन्कर्णः पंचालान् प्रति गंतुं शल्यं संप्रेर्य रथध्वनिना सर्वान्संत्रास्य पांडवसैन्यं नाशयति स्म	”
आगतान् शिखंडिसात्यकिप्रभृतीन् विमुखीकृत्य पंचालादिभिर्युध्यमानस्य कर्णस्य पराक्रमं देवादयः प्रशशंसुः	”
पांडवसेनाभंगं दृष्टवतां दुर्योधनादीनां हर्षं तत्कृतपांडवसैन्यनाशनं च कथयति स्म संजयः	
संजयो रणेर्जुनप्रवर्तितां शोणितनदीमवर्णयत् ..	७९
कर्णस्य रथकेतुं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति “ एष केतू रणे पार्थ ” इत्याद्युवाचार्जुनः	”
कर्णसमीपगमनार्थं कृष्णप्रेरितरथोर्जुनः कौरवसेनां निर्जयन्नभ्ययात्	”
अर्जुनरथकेतुं दृष्ट्वा शल्यः कर्णं प्रति “ अयं सरथ आयाति ” इत्याद्युक्त्वार्जुनं प्रति गंतुं प्रशंसापूर्वकं तं प्रोत्साहयामास	”
आत्मश्लाघां कुर्वन्कर्णोऽर्जुनस्याजेयत्वविषयकं शल्यवाक्यं श्रुत्वा खांडवदाहाद्यनुवादपूर्वकमर्जुनं कृष्णं च प्रशस्य “ एतौ च हत्वा ” इत्याद्युवाच	”
अर्जुनः कर्णप्रेरणया वारयितुमागतैः कौरवैः सह युद्धं कुर्वन्नश्वत्थामप्रभृतिभिः संकुलं युद्धं चकार	”
शिखंडिप्रभृतयश्च कौरवैर्युयुधिरे	”
सैन्यसागरमध्यस्थं भीममुज्जिहीर्षुणार्जुनेन कृतं सैन्यनाशादिकं हतसैन्यादिभिर्युद्धभूमिशोभादिकं च कथयति स्म संजयः	८०
कुरुषु भग्नेष्वर्जुनो भीमेन सह संमंत्र्य तदनुज्ञां गृहीत्वाग्रे जगाम	”
आवरीतुमागतान्संशप्तकान्नवतिवीरान्निहत्यार्जुनो गजयोधिभिर्म्लेच्छैः सह युयुधे	८१
अर्जुनसाहाय्यार्थमागतो भीमो गदया कौरवसैन्यं नाशयन् गजानीकं जघान	”
अर्जुनबाणपीडितानार्तनादं कृत्वा पलायमानान् कौरवानाश्वास्य कर्णः पंचालान् जगाम	”
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वतः कर्णस्य पुत्रे प्रसेने सात्यकिना हते क्रुद्धः स धृष्टद्युम्नपुत्रं जघान.	८२
धृष्टद्युम्नपुत्रं हतं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रेरयन्नर्जुनः कर्णसमीपं जगाम तमनु भीमसेनोपि	”
उत्तमौजःप्रभृतिभिः कर्णस्य कृपादिभिः सात्यकेर्दुःशासनेन भीमस्य च युद्धम्	”
संजयकृतं दुःशासनभीमयोर्युद्धवर्णनम्	८३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दुःशासनेन प्रेषितां शक्तिं निहंतुं भीमेन प्रेषिता गदा तच्छक्तिं भंक्त्वा तं मूर्ध्नि ताडयामास	”
पुनर्भीमप्रेषितया गदया ताडितो दुःशासनो विह्वलः सन् भूमौ पपात	”
पतितं दुःशासनं दृष्ट्वा पंचालादिषु सिंहवन्नदत्सु भीमो रथादवप्लुत्य द्रौपदीकेशग्रहणादिकं स्मृत्वा क्रुद्धः सन् कर्णादीनाह्वयन् “ निहन्मि दुःशासनमद्य ” इत्याद्युवाच	”
भीमो दुःशासनं प्रत्याक्षेपवाक्यान्युक्त्वा तद्वक्षः पाटयित्वा पूर्वप्रतिज्ञातं तद्रुधिरपानमकरोत्	”
गतासुं दुःशासनं प्रति क्रोधवाक्यानि ब्रुवंतं भीमं राक्षसं मत्वा कौरवसैन्यानि पलायनं चक्रुः	”
भीमो दुःशासनं हत्वा प्रमाणकोट्यां कालकूटभक्षणादिकमनूद्य कौरवानधिक्षिप्य कृष्णार्जुनसमीपे पूर्वसभायां कृतायाः प्रतिज्ञायाः सत्यत्वं कथयामास	”
आवृण्वानान्निषंगिप्रभृतीन् दश धृतराष्ट्रपुत्रानवधीद्भीमः	८४
भीमपराक्रमं दृष्ट्वा भीतं कर्णं प्रत्युपदिशतः शल्यस्य वाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो वृषसेनो युद्धार्थं भीमं प्रति जगाम	”
नकुलवृषसेनयोर्युध्यमानयोर्विरथे नकुले भीमरथमारूढे उभाभ्यां सह वृषसेनस्य युद्धम्	”
वृषसेनेन युद्धं कर्तुमर्जुनं प्रति भीमस्योक्तिः ..	”
उभयसैन्ययोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनादीन् प्रति वृषसेने बाणान् वर्षति पीडितान्नकुलादीन् दृष्ट्वा धावतार्जुनेन सह तस्य युद्धम्	८५
क्रुद्धोऽर्जुनो दुर्योधनादिसहितं कर्णं प्रति “ भवत्समक्षमेनं हनिष्यामि” इत्याद्युक्त्वा कर्णादिषु पश्यत्सु वृषसेनं जघान	”
पुत्रवधं दृष्ट्वाभितप्तः कर्णः कृष्णार्जुनौ प्रत्यधावत्	”
आगच्छंतं कर्णं दृष्ट्वा श्रीकृष्णोऽर्जुनं प्रति “ अयं सरथ आयाति ” इत्याद्युक्त्वा कर्णेन सह युद्धं कर्तुं तं प्रशशंस	८६
कर्णस्य वधं प्रतिज्ञाय तं प्रति गंतुमर्जुनेन प्रेरितः कृष्णो हयान् संचोद्य क्षणेन तत्समीपमाजगाम	”
पुत्रवधाभितप्तः कर्णोऽर्जुनमाहूय तदभिमुखं ययावित्याह संजयः	८७
कर्णार्जुनसमागमं दृष्ट्वा सैन्यानां विस्मयादिकमुभयसैन्ययोर्वाद्यवादनं कर्णार्जुनयोरूपं पराक्रममुभयोः साहाय्यार्थमुभयसैन्ययोरागमनं चाह संजयः	”
कर्णार्जुनसमागमदर्शनार्थमागतानां देवादीनां पक्षप्रतिपक्षभावे सतींद्रसूर्ययोर्विवादः.. ..	”
उभयोः समागमे त्रिलोक्याः कंपादिकं दृष्ट्वा देवेषूभयोर्जयसाम्यार्थं ब्रह्माणं प्रति प्रार्थयत्सु सत्स्विंद्रेणार्जुनजये प्रार्थिते ब्रह्मेशानावर्जुनस्य विजयध्रौव्यमभिधाय कृष्णार्जुनौ प्रशशंसतुः	”
इंद्रवाक्यश्रवणेन सर्वभूतानां विस्मयादिकं कर्णार्जुनयोर्ध्वजादीनां परस्परं युद्धं चाभ्यधात्संजयः	”
कर्णेन मयि हते त्वं किं करिष्यसीतिपृष्टः शल्यः कृष्णार्जुनवधं प्रतिजज्ञे	”
“ पतेद्दिवाकरः स्थानात् ” इत्यादिवाक्यं वदति श्रीकृष्णेऽर्जुन आत्मानं श्लाघयामास ..	”
युद्धदर्शनार्थं देवनागासुरादिष्वागतेषूभयसैन्ययोर्वादित्रादीनि वादयतोः कर्णार्जुनौ स्वस्वाश्वैर्दिगादिकं प्रावृणुताम्	८८
बाणान्वर्षतां दुर्योधनादीनां धनुरादिष्वर्जुनेन च्छिन्नेष्वश्वत्थामा दुर्योधनं प्रति पांडवैः शमं कुर्वित्युवाच	”
दुर्योधनोऽश्वत्थामवाक्यमनंगीकृत्य कर्णं प्रशंसन्सैन्यमादिदेश	”
संजयः कर्णार्जुनयोः समागमं तत्काले तयो रूपादिकमुभयपक्षपातिनां वाक्यानि तयोर्युद्धारंभं च कथयामास	८९
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वंत. कर्णस्य पराक्रमं दृष्ट्वा पूर्वं सभायामुक्तं कर्णवाक्यं स्मृत्वा भीमे एनं जहीत्युक्तवति श्रीकृष्णोपि तथैवाब्रवीत्	”
अर्जुनेन श्रीकृष्णमामंत्र्य प्रयुक्ते ब्रह्मास्त्रे कर्णेन निवारिते सति क्रुद्धेन भीमेन प्रेरितोऽर्जुनस्तेन सह तुमुलं युद्धमकरोत्	”
अर्जुनबाणपीडितेषु कौरवेष्वर्जुनं हंतुं प्रेरयत्सूभयोः परस्परं प्रति बाणान्वर्षतोः सतोरर्जुनास्त्रभयात्कर्णं त्यक्त्वा कौरवाः पलायनं चक्रुः	”
संजयः कौरवप्रयाणमुभयोर्मध्ये क्वचित्कस्यचिदाधिक्यमाकाशस्थितैः कृतमुभयोः प्रशंसनं चाचीकथत्	९०
अर्जुनेन कृतवैरोऽश्वसेननामा नागः पातालादागत्य कर्णेनाज्ञातस्तत्तूणीरे तस्थौ	”
शराभितप्तः कर्णोऽर्जुनवधार्थं बहुदिनपर्यंतं पूजितं सर्पमुखमश्वसेनेन कृतप्रवेशं बाणं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धनुषि संदधे	”
कर्णस्य धनुषि प्रविष्टनागं बाणं दृष्ट्वा देवादिषु हाहाकारं कुर्वत्सु “हतोसि फाल्गुन” इत्युक्त्वा तं बाणं मुमोच कर्णः	”
कर्णसंधितं बाणं दृष्ट्वा पूर्वमेव श्रीकृष्णेन पृथिव्यां रथे मज्जिते सति स बाणोऽर्जुनस्य किरीटं चिच्छेद	”
पुनरागतोऽश्वसेनस्तूणं प्रविशन् कर्णेन प्रत्याख्यातः स्वयमेव घोरं रूपं कृत्वार्जुनं हंतुं प्रययौ	”
आगच्छंतं नागं दृष्ट्वा तन्नाशं कर्तुमादिशता कृष्णेन तत्प्रत्यभिज्ञायां दत्तायामश्वसेनं नाशयति स्मार्जुनः	”
कर्णार्जुनयोः परस्परं बाणान्वर्षतोर्बाणप्रहारेण मोहितं कर्णं प्रति बाणांस्त्यक्तुमनिच्छन्नप्यर्जुनः श्रीकृष्णवाक्यात्पुनर्बाणान् ववर्ष	”
धैर्यं धृत्वा बाणान्वर्षतः कर्णस्य भार्गवशापादस्त्रविस्मरणमभूत्. ब्राह्मणशापाद्रथचक्रं च भूमौ ममज्ज	”
पुनरर्जुने बाणान् वर्षति चक्रमुद्दिधीर्षुः कर्णो युद्धधर्मं कथयन् मुहूर्तं प्रतिपालयेति तमुवाच	”
श्रीकृष्णः परुषवाक्यानि वदन् यदा द्रौपदीवस्त्राहरणाद्यनूद्य “ क्व ते धर्मस्तदा गतः ” इत्याद्युक्तवांस्तदा सलज्जः कर्णो निरुत्तरो बभूव	९१
त्वरां कर्तुं श्रीकृष्णे प्रेरयति पुनरुभयोर्युद्धे प्रवृत्ते मोहितमर्जुनं दृष्ट्वा चक्रोद्धरणार्थं यत्नं कुर्वति कर्णे लब्धसंज्ञोर्जुनस्तस्य रथध्वजं चिच्छेद	”
कर्णवधार्थमर्जुनेन धनुषि संहितस्य शरस्य प्रभामर्जुनशपथं च कथयंस्तेन कृतं कर्णशिरश्छेदनं पांडवानां शंखादिवादनं छिन्नमस्तकस्य कर्णशरीरस्य शोभां चाभ्यधात्संजयः	”
कर्णे हते शल्ये च गते कौरवाः पलायनं चक्रुः	”
संजयः शल्यस्य गमनं दुर्योधनादीनां शोकादिकं भीमादीनां नादेन रोदस्योः कंपनं दुःखितदुर्योधननिकटे शल्यवाक्यं च कथयति स्म	९२
कर्णार्जुनयुद्धे कुरुसृंजयानां रूपं कीदृगिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः कुरुपांडवयोर्बलक्षयं कथयति स्म	९३
कर्णे हते कौरवबले पलायमाने शोकाकुलो दुर्योधनः शल्यं प्रति प्रागल्भ्यगर्भं वाक्यमुवाच	”
भीमो गदायुद्धं कुर्वन् गदया पंचविंशतिसहस्रं सैनिकान् जघान	”
आयांतमर्जुनं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु संकुलयुद्धे च प्रवृत्ते स्वसैन्यं भज्यमानं दृष्ट्वा पांडवैः सह युध्यमानो दुर्योधनो योधान् प्रत्युवाच	”
दुर्योधनेन परावर्त्यमानं सैन्यं दृष्ट्वा शल्यस्तं प्रति वदन् बलक्षयादिकं कथयित्वा हतैर्नरादिभिरगम्यरूपां पृथ्वीं वर्णयित्वा युद्धावहारं कुर्वित्याह	९४
द्रौणिप्रभृतिभिर्दुर्योधनस्याश्वासने कृतेऽर्जुनभीतानां कौरवाणां शिबिरगमनादि	”
संजयो मृतस्य कर्णस्य शरीरप्रभां कथयित्वा तं प्रशंसन् नद्यादीनां प्रस्रवणाभावादिकं कृष्णार्जुनयोः शंखध्वनिं तयोरूपं च वर्णयामास	”
अर्जुनभयात्कौरवसैन्येषु पलायमानेषु तद्दिवसीययुद्धावहारे कृते कृतवर्मादयः स्वस्वशिबिराणि जग्मुः	९५
हृष्टः श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “ हतो वज्रभृता वृत्रः” इत्याद्युक्त्वा सैनिकान्प्रति परानभिमुखा यत्ता इत्याद्युक्त्वा युधिष्ठिरं प्रति गत्वा अर्जुनेन सह तत्पादवंदनं कृत्वा कर्णवधादिवृत्तांतं कथयति स्म	९६
हृष्टो युधिष्ठिरः श्रीकृष्णं प्रति “ त्वया सारथिना पार्थः” इत्याद्युक्त्वा कृष्णार्जुनौ स्तुत्वा च युद्धभूमिदर्शनार्थं जगाम	”
कर्णं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति “ अद्य राजास्मि गोविंद ” इत्याद्युवाच युधिष्ठिरः	”
हृष्टा नकुलादयः कृष्णार्जुनौ स्तुत्वा स्वशिबिराणि जग्मुः	”
जनमेजयं प्रति वैशंपायनः कर्णनिधनप्रयुक्तं धृतराष्ट्रविलापादिकं कर्णार्जुनयुद्धश्रवणफलं कर्णपर्वश्रवणफलं च कथयामास	”

समाप्तमिदं कर्णपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ शल्यपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
शल्यपर्व	
कर्णे निपातितेऽल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने तदुत्तरं वदन्वैशंपायनो दुर्योधनस्य शिबिरगमनादिकं शल्यं सेनापतिं कृत्वा युद्धाय निर्गमनं युधिष्ठिरकृतशल्यवधादिकं च कथयामास	१
दुःखितः संजयः पुरं प्रविश्य धृतराष्ट्रं प्रत्यनुतापवाक्यानि वदन् शल्यादीनां दुर्योधनस्य च नाशं कथयंस्तत्पक्ष्याणामश्वत्थामकृपकृतवर्मणां पांडवपक्षीयाणां पंचपांडवकृष्णसात्यकीनां च शेषमभिदधाति स्म	”
संजयवाक्येन धृतराष्ट्रादिषु मूर्छितेषु लब्धसंज्ञो धृतराष्ट्रो विदुरं प्रति “ विद्वन्क्षत्तर्महाप्राज्ञ ” इत्याद्युक्त्वा पुनर्मुमूर्छ	”
राजानमातुरं दृष्ट्वा संजयादिषु रुदत्सु पुनर्लब्धसंज्ञस्य धृतराष्ट्रस्य विदुरं प्रति स्त्रीणां विसर्जनार्थमाज्ञाकरणादि	”
दुर्योधनस्य नाशं श्रुत्वा तद्वाक्यं भीष्मादीनां वधं चानूद्य विलपन् धृतराष्ट्रः “ अहं वनं गमिष्यामि” इत्याद्युक्त्वा पुनर्दुर्योधनादिवधमनूद्य विललाप	२
शोकसंतप्तो विलपन्धृतराष्ट्रः संजयं प्रति “ कर्णे पतिते कं सेनापतिमकुर्वत ” इति पप्रच्छ	”
विदुरवाक्यं स्मृत्वानुतप्तो धृतराष्ट्रः संजयं प्रति पुनः “ को वा मुखमनीकानां ” इत्यादिकं पप्रच्छ	”
कौरवाणां क्षयं कथयन् संजयः कर्णे हते कौरवाः कर्तव्यमूढाः संतः सर्वत्र भीमार्जुनौ पश्यंतोन्योन्यं निघ्नंतः पलायनपरा बभूवुरित्याद्याह	३
भीमभयात्सैन्ये द्रवमाणे प्रेरितेन सारथिना नीतं रथमारुह्य पंचविंशतिसहस्रसंख्यैः पदातिभिः सह भीमादिभिर्योद्धुमाजगाम दुर्योधनः	”
कौरवसैन्यैः सह युध्यमानयोः पार्षतभीमयोर्भीमो गदामादाय रथादवप्लुत्य पंचविंशतिसहस्रवीरान् हत्वान्यानपि जघान	”
उभयसैन्ययोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते पांडवान्योद्धुमाह्वयन् पलायमानं कौरवबलं दुर्योधन आश्वासयामास	”
रणभूमौ पतितान् रथादीन् दृष्ट्वा विमुखं दुर्योधनं प्रति कृपाविष्टः कृपो वदन्नर्जुनादीन् प्रशशंस	४
कृपः पुनः “ क नु ते सूतपुत्रोभूत् ” इत्याद्युक्त्वार्जुनस्याजेयत्वं कथयन् संधिकरणमुपदिदेश	”
कृपवाक्यं श्रुत्वा दुःखितो दुर्योधनो “ यत्किंचित्सुहृदा वाच्यं ” इत्याद्युक्त्वा संधिमनिच्छन् क्षत्रियस्य युद्धमरणं कीर्त्यावहमिति वदन् भीष्मादिप्राप्तमार्गस्य श्रेयस्त्वं जगाद	५
एतद्दुर्योधनवाक्यं सर्वे क्षत्रिया अभिनंदंत ऊनद्वियोजने गत्वा अरुणासरस्वत्यां स्नानपानादि विधाय पुनर्युद्धाय सज्जा बभूवुः ..	”
पुनर्युद्धोद्यतेषु योधेषु शल्यसमक्षं “ सेनापतिं कृत्वा योद्धुमर्हसि ” इत्याद्युक्तवत्सु दुर्योधनोश्वत्थामानं प्रति कः सेनापतिर्भवेदिति पप्रच्छ	६
शल्यः सेनापतिः कर्तव्य इत्यश्वत्थामवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेन प्रार्थितः शल्यस्तदंगीचकार	”
“ यावेतौ मन्यसे कृष्णौ ” इत्यादिकं शल्यस्यात्मश्लाघावाक्यं श्रुत्वाऽभिषिक्ते तस्मिंस्तं प्रशंसंतो योधाः सिंहनादादि चक्रुः ..	७
कौरवाणां शब्दं श्रुत्वा “ शल्यः सेनापतिः कृतः ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति “ त्वमेवैनं जहि ” इत्याद्युक्त्वा श्रीकृष्णः शिबिरं जगाम	”
प्रभाते दुर्योधनेन प्रेरिता योधा “ न न एकेन योद्धव्यं ” इत्यादिसमयं कृत्वा शल्यं पुरस्कृत्य युद्धाय निर्जग्मुः	८
शल्यः कथं हत इति धृतराष्ट्रप्रश्ने शल्ययुद्धवृत्तांतं कथयंस्तत्कृतं सर्वतोभद्रव्यूहं कथयति स्म संजयः	”
धृष्टद्युम्नादिषु शल्यानीकं प्रति गतेषु सेनावृतो युधिष्ठिरः शल्यं जगामार्जुनादयश्च कृतवर्मादीन् प्रति	”
कुरुपांडवयोरवशिष्टबलशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय उभयोरवशिष्टबलसंख्यां कथयति स्म	”
कुरुसृंजयानां संकुलयुद्धे प्रवृत्ते भीमार्जुनौ योधान्मोहयित्वा शंखवादनादि चक्रतुः पां-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
...डवशरपीडिता योधाश्च प्रदुद्रुवुः	९
प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शल्यः सारथिं प्रेरयित्वा युधिष्ठिरं प्रति जगाम	१०
युधिष्ठिरं प्रति गच्छंतं शल्यं दृष्ट्वा योधेषु पुनरागतेषु सत्सु नकुलचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते नकुलश्चित्रसेनं जघान	”
नकुलस्य सुषेणसत्यसेनाभ्यां कर्णपुत्राभ्यां युद्धे प्रवृत्ते नकुलः सत्यसेनं जघान	”
भ्रातृवधं दृष्ट्वा युध्यमानेन सुषेणेन विरथीकृते नकुले सुतसोमरथमारूढे उभाभ्यां युद्धं कुर्वन् सुषेणो नकुलेन हतः	”
उभयोः संकुलं युद्धम्	”
संजय उभयोः सेनयोर्युद्धं कथयित्वा पांडवान्प्रत्यागत्य युद्धं कुर्वति शल्ये जातानि दुर्निमित्तानि कथयति स्म	११
शल्ययुधिष्ठिरयोर्युद्धे प्रवृत्ते युधिष्ठिरसाहाय्यार्थं भीमादीनामागमनं शल्यसाहाय्यार्थं कृतवर्मादीनां च	”
उभयसैन्ययोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते गदया युद्धं कुर्वन्भीमः शल्यस्याश्वान् सारथिं च हतवान्	”
सारथिं पतितं दृष्ट्वा गदां गृहीत्वा भीमेन सह गदायुद्धं कुर्वन् शल्यो भीमगदाप्रहारपीडितः कृपेणापवाहितः	१२
पांडवान्प्रत्यागतेषु कौरवेषु दुर्योधनेन चेकिताने हते पुनः शल्ययुधिष्ठिरयोर्युद्धम्	”
संजयो युधिष्ठिरे शल्येन पीडिते सात्यक्यादीनामागमनं भीमादिभिर्युद्धं कुर्वतः शल्यस्य पराक्रमदर्शनेन दुर्योधनस्य पांडवादिहननमाननादिकं च कथयति स्म	१३
द्रौण्यर्जुनयोर्युद्धं कथयन्नर्जुनकृतं कौरवबलनाशनादिकं वर्णयामास	१४
द्रौणिः पांचाल्येन सुरथेन युद्धं कुर्वंस्तं हत्वा पुनरर्जुनं प्रति गत्वा तेन सह युयुधे	”
संजयो धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोर्युद्धं कथयित्वा युधिष्ठिरादिभिर्युद्धं कुर्वतः शल्यस्य सात्यकिना सह युद्धादिकं शशंस	१५
मद्रराजं पुरस्कृत्य पांडवान् प्रत्यागतेषु कौरवेषु कृपादीन् प्रत्यर्जुने बाणान्वर्षत्युभयसैन्ययोः संकुलं युद्धम्	१६
शल्यपराक्रमं दृष्ट्वा क्रुद्धो युधिष्ठिरोर्जुनादीनाहूय तत्समक्षं शल्यहननादिकं प्रतिजज्ञे	”
पंचालादिषु शंखवादनादिकं कुर्वत्सु शल्यं प्रत्यागतस्य युधिष्ठिरस्य तुमुलं युद्धम्	”
भीमदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्भीमेन दुर्योधनं मोहयित्वा तत्सारथौ हते साहाय्यार्थं द्रौण्यादय आजग्मुः	”
कौरवसैन्यं नाशयता युधिष्ठिरेण शल्यस्याश्वादिषु हतेषु तं गृहीत्वाश्वत्थाम्न्यपयाते रथांतरमारुह्य स पुनराजगाम	”
संजयो युधिष्ठिरादिभिः सह शल्यस्य युद्धं वर्णयति स्म	१७
युधिष्ठिरो गोविंदवाक्यं विचिंत्य शल्यवधार्थं शक्तिं जग्राह	”
संजयो युधिष्ठिरगृहीतायाः शक्तेः प्रभावं वर्णयति स्म	”
शक्तिं प्रक्षिप्य शल्यं हत्वा कौरवसैन्यं नाशयन्युधिष्ठिरो भ्रातृवधं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरमपि जघान	”
शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा पलायमाने कौरवसैन्ये कृतवर्मसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतं कृतवर्माणं स्वरथआरोप्य कृपोऽपययौ	”
पराङ्मुखं स्वबलं दृष्ट्वा दुर्योधनआगते पुनरागतं कृतवर्माणं युधिष्ठिरबाणपीडितं गृहीत्वाश्वत्थाम्न्यपयाते पांडवाः शंखवादनादि चक्रुः	”
युधिष्ठिरं हंतुं शल्यानुगेषु सप्तशतवीरेष्वागतेषु युधिष्ठिरं रक्षितुमर्जुनादिषु चागतेषु पंचालादयः शल्यबलं नाशयामासुः	१८
बलक्षयं दृष्ट्वा शकुनिना प्रेरिते दुर्योधने युद्धार्थमागते संकुलं युद्धम्	”
शल्ये हते कौरवाणां विमुखत्वादिकं पांडवानामभिगमनादिकं परस्परालापादिकं चाकथयत्संजयः	१९
पलायमानान् योधान्दृष्ट्वा दुर्योधनः सारथिं संप्रेर्यैकविंशतिसहस्रपदातिभिर्भीमं प्रत्याजगाम	
भीमेन तावत्सु पदातिषु हतेषु पलायनोद्यतानि सैन्यानि दुर्योधनवाक्येन परावव्रतिरे	”
पांडवान्प्रत्यागते शाल्वे तद्भयात्सैन्येषु पलायमानेषु कौरवाः शंखादिवादनं चक्रुः	२०
कौरवशंखध्वनिं श्रुत्वा आगतो धृष्टद्युम्नः शाल्वेन युद्धं कुर्वन्यदा तद्गजेनातिपीडितस्तदा भीमादिष्वागतेषु गदया शाल्वगजमनाशयत् सात्यकिश्च बाणेन शाल्वं जघान	”
सैन्यभंगं दृष्ट्वा आगतं कृतवर्माणं सात्यकिना विरथीकृतं गृहीत्वा कृपोपयानं चक्रे	२१
कौरवबले पलायमाने दुर्योधनः पांडवान्प्रति जगाम	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
संजयो युधिष्ठिरादिभिर्दुर्योधनस्य युद्धमश्वत्थामभीमयोः शकुनियुधिष्ठिरयोः कृतवर्मादिभिः सात्यक्यादीनां च युद्धं कथयामास	२२
संजयः कौरवसैन्यभंगं युधिष्ठिरस्य युद्धं तत्साहाय्यार्थं शिखंड्यादीनामागमनमुभयोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते जातान्दैविकाद्युत्पातांश्च कथयामास	२३
सैनिकान्परावर्त्य युद्धं कुर्वतः शकुनेर्बाणैर्भग्नं स्वबलं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेण प्रेरितः सहदेवः शकुनिं प्रति जगाम	”
शकुनिसैन्यैः सह सहदेवसैन्यानां युद्धे प्रवृत्ते पांडवीयां सेनां निघ्नन् शकुनिर्धृष्टद्युम्नमाजगाम. तत उभयोः संकुलं युद्धं बभूव ..	”
पांडवबलैः कौरवबले नाश्यमानेऽवशिष्टैः सप्तशताश्वैः सहागतः शकुनिर्योधान् प्रति “ क नु राजा ” इत्यादि पृष्ट्वा दुर्योधनं जगाम	२४
दुर्योधनं प्रति शकुनिनोक्तं वाक्यं श्रुत्वा आगतानुद्यतकार्मुकान्योधान् दृष्ट्वार्जुनः श्रीकृष्णं प्रति दुर्योधनादीन्निंदन्याहीत्युवाच	”
अर्जुनो दुर्योधनसैन्यं प्रविश्य बाणौर्दश आच्छादयंस्तन्नाशयामास	”
युद्धं कुर्वत्यर्जुने तद्भयात्कौरवसैन्ये पलायमाने धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्विरथो दुर्योधनोऽश्वमारुह्यापयानं चकार..	२५
भीमे युधिष्ठिरादिषु च गजानीकं निघ्नत्सु दुर्योधनमपश्यतां कौरवाणां भाषणानि श्रुत्वाश्वत्थामादयः शकुनिं जग्मुः	”
कौरवबलं नाशयतां धृष्टद्युम्नादीनां संकुलयुद्धे प्रचलितेऽश्वत्थामादयो दुर्योधनमन्वेषयामासुः	”
अर्जुनादिषु गजानीकं निघ्नत्सु समागतैर्दुर्मर्षणप्रभृतिभिरेकादशदुर्योधनभ्रातृभिर्युद्धं कुर्वन्भीमः क्रमेण सर्वानवधीत्	२६
श्रुतवर्मवधानंतरं कौरवकृतं भीमावरणं भीमहतानां योधानां संख्यादिकं चाभिदधाति स्म संजयः	”
दुर्योधनसुदर्शनयोर्भ्रात्रोरश्वसेनायां स्थितयोर्दुर्योधनं दृष्ट्वार्जुनेन श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा प्रतिवदता अवशिष्टकौरवबलसंख्यां कथयित्वा तद्वधे प्रतिज्ञाते श्रीकृष्णो रथं प्रेषयामास	२७
सुदर्शनादिभिर्भीमादीनां युद्धे प्रवृत्ते सुशर्मार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनः सुशर्माणं तदीयानन्यांश्च जघान	”
सुदर्शनादिभिर्युद्धं कुर्वन्भीमः सुदर्शनं तत्पदानुगांश्च निजघान	”
संजयः सहदेवं प्रति शकुनेरागमनं भीमसहदेवाभ्यामुलूकस्य युद्धं हतसैन्यैर्युद्धभूम्याच्छादनं चाभिदधाति स्म	२८
सहदेवं शकुनिबाणपीडितं दृष्ट्वा कौरवसैन्यं निवारयति भीमे तद्भयाद्द्रावत्सु योधेषु दुर्योधनवाक्यात्प्रत्यागतेषु सत्सूभयोः संकुलं युद्धम्	”
सहदेवेनोलूके हते विदुरवाक्यं स्मरन् शकुनिः सहदेवेन युयुधे	”
भीतं शकुनिं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु सहदेवो द्यूतवृत्तमनूद्य परुषमुक्त्वा तं जघान ..	”
हतं शकुनिं दृष्टवतां कौरवाणां पलायनं पांडवानां शंखवादनादि च..	”
२ ह्रदप्रवेशपर्व.	
पांडवान् प्रत्यागतं शकुनिसैन्यमर्जुनो नाशयति स्म	२९
दुर्योधनवाक्येनागतेष्ववशिष्टयोधेषु पांडवैर्निःशेषं नाशितेषु दुर्योधनो मुग्धः सन्नपयाने बुद्धिं चकार	”
पांडवानां बलशेषजिज्ञासया धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्तेषामवशिष्टं बलं कथयित्वा दुर्योधनस्य ह्रदप्रवेशाभिप्रायं कथयन्नात्मानं प्रति तदुक्तिं कथयामास	”
दुर्योधने ह्रदं प्रविष्टे कृपाश्वत्थामकृतवर्माणो मत्तस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा भृशं विलप्य प्राद्रवन्	”
सर्वसैन्यवधानंतरं योषित्सु विलपंतीषु दुर्योधनामात्या राजदारान् गृहीत्वा नगरं गंतुं निर्जग्मुः..	”
सर्वान्विद्रवतो दृष्ट्वा चिंतातुरो युयुत्सुर्युधिष्ठिरानुज्ञया पूर्वप्रस्थितैराजदारैः सह हस्तिनापुरं जगाम	”
विदुरेण पृष्टो युयुत्सुर्दुर्योधनापक्रमणमारभ्य स्वस्य हस्तिनापुरप्रवेशपर्यंतं वृत्तं कथयति स्म	”
विदुरो युयुत्सुं प्रति “ प्राप्तकालमिदं ” इत्याद्युक्त्वा राजगृहं प्रविश्य निरानंदं शून्यरूपं च तद्दृष्ट्वातिदुःखितः सन् शनैः शनैः श्वासान्मुमोच	”
युयुत्सुरपि स्वकीयैर्वंद्यमानोपिताननभिनंदन् भरतानां क्षयं चिंतयंस्तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्..	”
३ गदायुद्धपर्व.	
अवशिष्टाः कृतवर्मादयः किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रप्रश्नेऽश्वत्थामादीनां त्रयाणां ह्रदसमीपगमनादिकं युधिष्ठिरादीनां दुर्योधनान्वेषणं चाह स्म..	३०
ह्रदे प्रविष्टं दुर्योधनं प्रति कृपादिष्वागतेषु तान्प्र-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ति तस्मिन् " दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तान् "	
इत्याद्युक्तवत्यश्वत्थामा " उत्तिष्ठ राजन्	
भद्रं ते " इत्याद्युवाच	"
एतदंतरे तस्मिन् ह्रदे जलपानार्थमागता व्या-	
धास्तेषां रहोवचनं श्रुत्वा पांडवशिबिरमा-	
गत्य भीमसेनं प्रति तं दुर्योधनवृत्तांतं क-	
थयामासुः	"
भीमसेनेन कथिततद्वृत्तांतो युधिष्ठिरो द्वैपायन-	
ह्रदं जगाम तेषां शब्दं श्रुत्वा कृपादयोऽपि	
दुर्योधनं विज्ञाप्यापययुः	"
अपयातेषु कृपादिषु " पश्येमां धार्तराष्ट्रेण "	
इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति श्रीकृष्णो	"
" मायाविन इमां मायां " इत्यादिना दु-	
र्योधनवधोपायमब्रवीत्	३१
श्रीकृष्णप्रेरणया आक्षेपवाक्यानि वदंतं युधि-	
ष्ठिरं प्रति " नैतच्चित्रं महाराज " इत्या-	
द्युत्तरं वदति दुर्योधने पुनरुभयोः संवादः ..	"
युधिष्ठिरेण कृतभर्त्सनो दुर्योधनः किमब्रवीदिति	
धृतराष्ट्रप्रश्ने दुर्योधनस्य ह्रदे निमग्नस्य भा-	
षणाद्याह स्म	३२
दुर्योधनो ह्रदस्थ एव " यूयं ससुहृदः " इत्या-	
द्युक्त्वा " अद्य वः सरथान् " इत्यादिविक-	

विषयाः	अध्या०
त्थनं कृत्वा विरराम	"
" एकैकेन युध्यस्व यच्चाभीष्टमायुधं तद्गृहाण "	
इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा गदां गृहीत्वा	
जलादुत्थाय क्रुद्धो दुर्योधनः पांडवानुवाच	"
संजयो गृहीतगदस्य दुर्योधनस्य शोभां कथयन्	
युधिष्ठिरेण सह तस्योक्तिप्रत्युक्ती अभिधा-	
य वर्मग्रहणपूर्वकमात्मविकत्थनमाह स्म ..	"
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धे श्रीकृष्णे " यदि	
नाम ह्ययं युद्धे " इत्याद्युक्तवति भीमः	
" अद्य पारं गमिष्यामि " इत्याद्यभिनि-	
वेशपूर्वकमुवाच	३३
श्रीकृष्णेन स्तुतो भीमो युधिष्ठिरं प्रति " अह-	
मेतेन संगम्य " इत्याद्युवाच	"
गृहीतगदयोर्भीमदुर्योधनयोः समागमे परस्पर-	
मुक्तिप्रत्युक्ती	"
एतदंतरे गदायुद्धस्थले आगतो बलरामो युधि-	
ष्ठिरादिभिः प्रार्थितः श्रीकृष्णं प्रति स्वस्य	
युद्धदर्शनाभिप्रायं कथयति स्म	३४
भीमदुर्योधनयोर्युद्धभूमिमागतयोर्युधिष्ठिरादयो ब	
लरामं प्रत्यालिंगनपूर्वकं " पश्य युद्धं महा-	
बाहो " इत्याद्यूचुः	"
बलरामागमनविषये जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्य	

विषयाः	अध्या०
तत्कथनरूपमुत्तरम्	३५
शमार्थं धृतराष्ट्रं प्रति गत्वा प्रत्यागते श्रीकृष्णे	
पांडवबलविभागं कुर्वति दुर्योधनस्यापि	
साहाय्यं क्रियतामित्याह	"
तस्मिन्कृष्णेनानंगीकृते क्रुद्धो बलदेवस्तीर्थया-	
त्रागमनं निश्चित्याज्ञप्तैः प्रेष्यैस्तदुपकरणे-	
ष्वानीतेषु निर्गतस्तीर्थेषु नानाविधानि द्र-	
व्याणि ददौ	"
सारस्वतादितीर्थानां गुणोत्पत्तिशुश्रूषया जनमे-	
जयेन पृष्टो वैशंपायनस्तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे	"
प्रभासतीर्थस्नानेन यक्ष्मिणश्चंद्रस्य शापमोचना-	
दिके कथिते पुनर्जनमेजयेन कथमिति	
पृष्टस्तद्वृत्तांतं कथयति स्म वैशंपायनः ..	"
सप्तविंशतिपत्नीषु मध्ये रोहिण्यामासक्तं चंद्रं दृष्ट्वा	
अन्यास्तत्पत्न्यः स्वपितरं दक्षं प्रति गत्वा	
तन्निवेदयामासुः	"
कन्याभिः प्रार्थितेन दक्षेण सर्वासु पत्नीषु समं	
वर्तस्वेत्याज्ञप्तेऽपि तदकुर्वति चंद्रे पुनस्तत्प-	
त्नीभिः प्रार्थितो दक्षो रोषाद्यक्ष्माणं ससर्ज	
स च सोममाविशत्	"
यक्ष्मणा क्षीयमाणे चंद्रे ओषधीनां चाभावे देवैः	
पृष्टः स दक्षशापवृत्तांतमाचचक्षे	"

विषयाः	अध्या०
तं वृत्तांतं श्रुत्वा देवैः प्रार्थितेन दक्षेण कथितं	
प्रभासतीर्थस्नानं कृत्वा शापान्मुक्तं चंद्रं	
प्रति स पुनः " मावमंस्थाः स्त्रियः " इत्या-	
द्युवाच	"
ततश्चमसोद्भेदतीर्थगमनादिकं शशंस संजयः ..	"
ततस्त्रितोदपानतीर्थगमने कथिते तद्वृत्तांतं श्रोतुं	
जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तं कथयति स्म	३६
एकतद्वितत्रितेषु त्रिषु भ्रातृषु स्वयाज्येभ्यो बहून्	
पशून् लब्ध्वा प्राच्यां दिशि गच्छत्सु त्रित-	
स्य कर्मठत्वेनोद्विग्नावेकतद्वितौ वृकभया-	
त्कूपपतितं त्रितं त्यक्त्वा ययतुः	"
कूपमध्ये यज्ञं कुर्वतस्त्रितस्य शब्दं श्रुत्वोद्विग्ना	
अपि देवा बृहस्पतिवाक्यात्तत्समीपमाग-	
त्य कूपात्तमुद्धृत्य वरान्ददुः स चोभौ भ्रा-	
तरौ शशाप	"
विनशनादितीर्थप्रभृतिप्राग्दिग्भवबहुतीर्थगमना-	
दिकं शशंस वैशंपायनः	३७
" सरस्वती कथं प्राङ्मुखी निवृत्ता " इत्यादिके	
जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः सरस्वतीनिवृत्ति-	
वृत्तांतं कथयित्वा नैमिषीयतीर्थदर्शनानंतरं	
सरस्वतीतीर्थान्यवर्णयत्	"
" सप्तसारस्वतं कस्मात्कश्च मंकणको मुनिः "	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने सप्तसरस्वतीवृत्तांतं कथयन् वैशंपायनः सरस्वत्या सुप्रभादीनि सप्तनामान्याचख्यौ	३८
पुष्करतीर्थे सत्रं कुर्वतो ब्रह्मणः स्मरणादागतायाः सुप्रभाया नैमिषादिषु स्थितानां कांचनाक्ष्यादीनां षण्णां च हिमालये संगमात्सप्तसारस्वतं तीर्थं तत्र मंकणकस्य सिद्धिं चाकथयद्वैशंपायनः	”
स्त्रीदर्शनात् स्कन्नस्य मंकणकरेतसः सकाशाद्वायुवेगादिसप्तपुत्रोद्भवः	”
कुशविद्धात्करात्प्रवहंतं शाकरसं दृष्ट्वा हर्षान्नृत्यं कुर्वति मंकणके तन्निवारणार्थं देवप्रार्थनया आगतस्य महादेवस्य तस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
शिवांगुष्ठात्ताडितान्निर्गतं शुभ्रं भस्म दृष्ट्वा व्रीडितो मंकणको महादेवं स्तुत्वा तस्माद्वरदानाद्यवाप	”
रामस्य सारस्वततीर्थे एकरात्रवासानंतरं कपालमोचनाख्यौशनसतीर्थगमनं कथयित्वा जनमेजयप्रश्नानुरोधेन कपालमोचननामप्राप्तिकारणमाह वैशंपायनः	३९
रामस्य रुषंगोराश्रमगमनादिकं रुषंगुतनुत्यागवृत्तांतादिकं चाचीकथत्	”
आर्ष्टिषेणः कथं तपस्तप्तवानित्यादिके जनमेजयप्रश्ने आर्ष्टिषेणतपोवृत्तांतमाख्याय सिंधुद्वीपदेवाप्योर्विश्वामित्रस्य च ब्राह्मणत्वप्राप्तिवृत्तांतं चाचष्ट वैशंपायनः	४०
बकदाल्भ्यस्याश्रमगमनादिकमुक्त्वा तद्वृत्तांतं कथयति स्म वैशंपायनः	४१
पशून् याचितुं धृतराष्ट्रराजं प्रति गतो दाल्भ्यो मृतान्पशून्ददतस्तस्य राज्ञो राज्यं नाशयितुं मृतपशूनां मांसेन होममकरोत्तेन तस्य राज्यं क्षयोन्मुखमभूत्	”
प्रार्थिके राज्यनाशकारणे कथिते धृतराष्ट्रेण प्रसादितो दाल्भ्यस्तस्य राज्यं मोचयित्वा पशून् गृहीत्वा नैमिषारण्यं जगाम	”
तस्मिन्नेव तीर्थेऽसुरक्षयार्थं बृहस्पतेस्तपश्चर्यादिकं ययातियज्ञादिकं चाभिधाय वसिष्ठापवाहतीर्थं प्रति रामगमनमकथयद्वैशंपायनः	”
“ वसिष्ठस्यापवाहोसौ ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरकथनम्	४२
विश्वामित्रवसिष्ठयोस्तपःस्पर्धाप्रयुक्ते वैरे वसिष्ठानयनार्थं चिंतयन्विश्वामित्रः सरस्वतीं सस्मार	”
वसिष्ठानयनार्थं विश्वामित्रेणाज्ञप्ता चिंतयंती सरस्वती वसिष्ठवाक्येन तं वाहयंती तेन स्तुता विश्वामित्राश्रममागत्य तस्मै आनीतं तं निवेदयति स्म	”
आनीतं वसिष्ठं हंतुं खड्गमन्वेषयति विश्वामित्रे सरस्वती तं प्राचीं दिशमपोवाह	”
वसिष्ठमपवहंतीं सरस्वतीं प्रति क्रुद्धो विश्वामित्रः “ शोणितं वह ” इति शशाप	”
विश्वामित्रशापेन रुधिरं वहंतीं नदीं दृष्ट्वा ऋषिभिः प्रश्नमुखेन तस्याः सकाशात्तत्कारणं ज्ञात्वा शापमोचनार्थमाराधितो महादेवस्तस्याः शापं मोचयामास	४३
रुधिरनाशनेन क्षुधितैराक्षसैः प्रार्थितानां मुनीनां वाक्यात्प्रसन्ना सरस्वती राक्षसानुद्दधार	”
अत्रैव तीर्थे स्नात्वेंद्रो ब्रह्महत्यायामुक्तोभूत् ..	”
इंद्रस्य ब्रह्महत्या कथमभूदिति जनमेजयप्रश्ने तत्कारणं कथयन्वैशंपायनो नमुचिवधाख्यानमाचख्यौ	”
एतस्मिंस्तीर्थे बलरामागमनादि कथयित्वा अत्रैव कुमारस्याभिषेकादिकमाख्यातवान्वैशंपायनः	”
कुमाराभिषेकादिश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्य तत्कथनरूपमुत्तरम्	४४
कार्तिकेयजन्मवृत्तांतः	”
कार्तिकेयं दृष्ट्वा महादेवप्रभृतिष्वागतेषु “ कं नु पूर्वमयं बालः ” इत्यादिवितर्कं कुर्वाणे महादेवे कुमारश्चतुर्भी रूपै रुद्रादीन् प्रति जगाम	”
कुमारस्याधिपत्यं दातुं महादेवादिभिः प्रार्थितो ब्रह्मा चिंतयन्कुमारं गृहीत्वा तैः सह हिमालयं जगाम	”
अभिषेकमहोत्सवेऽभिषेकसामग्रीं गृहीत्वा आगतैर्देवादिभिरभिषिक्ते कुमारे ब्रह्मादयस्तस्मै पारिषदान्ददुः	४५
वैशंपायनोऽन्येषां स्कंदसैनिकानां तदायुधानां च नामानि कथयित्वाऽभिषेकं दृष्टवतां सैन्यानां नृत्यादिकमाचचक्षे	”
मातृगणकथनं प्रतिजानानो वैशंपायनो मातॄणां प्रभावत्यादिनामानि विकृतिरूपादीनि च वर्णयति स्म	४६
इंद्रेण कृतं शक्त्यस्त्रादिदानं महादेवकृतं सेनादानं विष्ण्वादिकृतं वैजयंत्यादिदानमभिधाय देवसेनाः प्राप्तवतः स्कंदस्य प्रभां वर्णयामास वैशंपायनः	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दैत्यान् हंतुं निर्गतः कार्तिकेयो देवादिभिः स्तुतस्तारकादीन् जघान	”
भयात् क्रौंचपर्वते निलीनं बाणासुरं ज्ञात्वा शक्तिप्रहारेण क्रौंचं भित्त्वा तं जघान ..	”
तैजसतीर्थे बलरामगमनाद्यभिधाय तत्रैव वरुणस्याभिषेकमाह वैशंपायनः	”
वरुणाभिषेकं श्रोतुं जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनो वरुणस्य जलाधिपत्याभिषेकवृत्तांतमब्रवीत्	४७
बलरामस्याग्नितीर्थगमनमाख्यायाग्निनाशविषये जनमेजयप्रश्ने तन्नाशवृत्तांतमभिधाय ब्रह्मयोनितीर्थवृत्तांतमाह	”
रामस्य बदरपाचनतीर्थगमनमभिधाय तद्वृत्तांतं कथयन् भरद्वाजसुतायाः श्रुतावत्या भर्तृत्वेनेंद्रवरणार्थं तपश्चरणमाख्यातवान्वैशंपायनः	४८
वसिष्ठरूपेणेंद्रः कन्यासमीपमागत्य तद्वाक्यं श्रुत्वा पंच बदराणि पाचयितुं दत्त्वा जगाम	”
बदराणि पाचयंती कन्या बहुभिर्दिनैः सर्वस्मिन्काष्ठभारे दग्धेप्यपक्वानि तान्यालोच्य स्वशरीरमग्नौ निधायापचत्	”
स्वशरीरे दह्यमानेप्यविकृतां कन्यामवलोक्य तुष्ट इंद्रः प्रत्यक्षमागत्य तस्यै वरान्दत्त्वा अरुंधतीवृत्तांतं कथयित्वा तत्तीर्थवासफलमभिधाय प्रययौ	”
श्रुतावतीजन्मवृत्तांतं श्रोतुं जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तं कथयति स्म	”
रामस्यैंद्रतीर्थगमनमभिधाय रामतीर्थवृत्तांतमादित्यतीर्थवृत्तांतं चाह स्म वैशंपायनः ..	४९
आदित्यतीर्थे वसंतं देवलं प्रशस्य तदाश्रमे जैगीषव्यस्यागमनमाचख्यौ	५०
बहूनि वर्षाणि वसंतमप्यब्रुवंतं जैगीषव्यमालोक्य चिंतयन्देवलो जलमानेतुं समुद्रं गतस्तत्रापि तं दृष्ट्वा पुनराश्रममागतस्तत्रापि तं तथैव ददर्श	”
ततस्तत्परीक्षार्थमुपरितनेषु लोकेषु गच्छन् देवलस्तत्र तत्र जैगीषव्यं दृष्ट्वा पुनः पतिव्रतालोकपर्यंतं गत्वा ततोग्रे जैगीषव्योंतर्दधे ..	”
ततः प्रश्नमुखेन सिद्धेभ्यो जैगीषव्यस्य ब्रह्मलोकगमनं श्रुत्वा तत्र गंतुं प्रवृत्तो देवलः सिद्धैर्निवारितः स्वाश्रममाजगाम	”
तत्रापि दृष्टो जैगीषव्यो देवलेन प्रार्थितस्तस्मै मोक्षधर्मं योगविधिं चोपदिदेश	”
संन्यासोद्यतदेवलदर्शनेन भूतादीनां रोदनादिकं सोमतीर्थगमनं चाख्यातवान्वैशंपायनः ..	”
वैशंपायनो रामस्य सारस्वततीर्थगमनमभिदधाति स्म	५१
“ कथं द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	”
अत्र तपः कुर्वतो दधीचस्य ऋषेस्तपोभंगार्थमिंद्रेण प्रेषितामलंबुषामप्सरसं दृष्टवतस्तस्य वीर्यं सुस्राव सरस्वत्याम्	”
तद्रेतस उत्पन्नं पुत्रमादाय दधीचमागत्य सरस्वती “ ब्रह्मर्षे तव पुत्रोयं ” इत्याद्युवाच	”
पुत्रं लब्धवता दधीचेन स्तुता सरस्वती तस्माद्वरान् लब्ध्वा पुत्रमादाय प्रययौ	”
एतदंतरे देवदानवविरोधे समुत्पन्ने दानववधार्थमस्त्राणि कर्तुमिंद्रेण देवद्वारास्थिलाभार्थं याचितो दधीचः प्राणान् विसृज्यास्थीनि ददौ	”
तैरस्थिभिरस्त्राणि विधायेंद्रो दानवान् जघान ..	”
कस्मिंश्चित्कालेतिक्रांते द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां प्रद्रुतेष्वृषिषु गंतुं प्रवृत्तः सारस्वतो मुनिः सरस्वत्याश्वासितो वेदानधीयानस्तत्रैव तस्थौ	”
अनावृष्ट्यामतीतायामागतानां वेदाध्यापनाय प्रार्थयतामृषीणां सारस्वतस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
सारस्वते तीर्थे स्नानादि विधाय रामो यत्र वृद्धकन्यास्थितिस्तत्तीर्थं जगाम	”
“ कथं कुमारी भगवंतस्तपोयुक्ता ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तद्वृत्तांतमाख्याय तत्तीर्थवासफलमाख्याति स्म	५२
अत्र दानानि दत्त्वा ब्राह्मणमुखाच्छल्यहननं श्रुत्वा ततो निर्गतो रामो मुनीन्प्रति कुरुक्षेत्रवृत्तांतं पप्रच्छ	”
मुनिभिः कुरुक्षेत्रवृत्तांते कथिते “ किमर्थं कुरुणा कृष्टं ” इत्यादिके रामेण पृष्टे मुनयस्तदकथयन्	५३
बहूनि वर्षाणि कर्षतः कुरोरिंद्रस्य चोक्तिप्रत्युक्ती देववाक्यादागत्येंद्रेण “ अलं खेदेन भवतः” इत्याद्युक्तः कुरुस्तदंगीचकार	”
मुनयः कुरुक्षेत्रमाहात्म्यं कथयित्वा तन्मर्यादादिकमिंद्रोक्तमाचख्युः	”
रामः कुरुक्षेत्रं दृष्ट्वा दानानि दत्त्वा तत्रस्थमाश्रमं जगाम	५४
आश्रमवृत्तांतजिज्ञासया रामेण पृष्टा मुनयस्तमूचुः	”
रामो मित्रावरुणाश्रममागत्य तत्रागतं नारदं प्रति कुरुक्षेत्रयुद्धवृत्तांतं पप्रच्छ	”
नारदस्तं वृत्तांतं कथयन् भीष्मादीनां मरणं कौरवबलात्कृपादीनां त्रयाणामवशेषमुक्त्वा य-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
दीच्छा तर्हि दुर्योधनभीमयोर्युद्धस्थलं व्रजेत्युवाच रामम्	”
ततो रामोऽनुयायिनो विसृज्य सरस्वतीमाहात्म्यमुक्त्वा गदायुद्धं द्रष्टुमाजगाम	”
रामसंनिधौ दुर्योधनो भीमेन सह कथमयुध्यतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयो रामदर्शनेन दुर्योधनहर्षादिकमाह	५५
युधिष्ठिरं प्रति बलरामेणोक्तं वाक्यं श्रुत्वा सर्वे स्यमंतपंचकमाययुः	”
संजयो गदाधारिणोर्दुर्योधनभीमयोः प्रभां परस्पराह्वानादिकं तयो रूपं दुर्योधनवाक्यात्सर्वेषां युद्धदर्शनार्थमुपवेशनं चाह	”
उभयोर्वाग्युद्धं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्यानुतापपूर्विकोक्तिः	५६
दुर्योधनेन युद्धार्थमाहूते भीमे सनिर्घातवातादीनि दुर्निमित्तान्यभूवन्	”
भीमो युधिष्ठिरं प्रति “ नैष शक्तो रणे जेतुं ” इत्याद्युक्त्वा द्रौपदीसभानयनाद्यनूद्य दुर्योधनं प्रति क्रुद्धः सन् “ राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य ” इत्याद्युवाच	”
ततो भीमं प्रति “ किं कत्थनेन बहुना ” इत्याद्युक्तं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा सर्वे प्रशशंसुः	”
संजय उभयोर्युद्धारंभं मंडलादिगतीरुभयोस्तुमुलं गदायुद्धं चावर्णयत्	५७
अर्जुनेन “ अनयोर्वीरयोर्युद्धे ” इत्यादिनोभयोर्बलाबलविषये पृष्टः श्रीकृष्णस्तदाख्याय स्वस्य मायायुद्धाभिप्रायं प्रकाश्य युधिष्ठिरापराधादिदं भयमागतमित्याद्याह	५८
श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनः स्ववामोरुताडनेन भीमाय संज्ञां ददाति स्म	”
उभयोर्मंडलादिगतिपूर्वकं युध्यमानयोर्भीमेन गदया दुर्योधनस्योरौ भग्ने स पपात	”
दुर्योधने पतिते उल्कापातादिकं यक्षादीनां महानादं भेर्यादीनां ध्वनिमद्भुतोत्पातदर्शनेन पंचालादीनामुद्वेगं देवादीनां स्वस्थानगमनादिकं चाह संजयः	”
दुर्योधनं पतितं दृष्ट्वा पांडवेषु हृष्टेषु भीमस्तं प्रति परुषवाक्यान्युक्त्वा पतितस्य तस्य शिरः पादेन समलोडयत्	५९
पुनर्भीमो दुर्योधनं प्रति “ येस्मान्पुरोपनृत्यंत ” इत्याद्युक्त्वा युधिष्ठिरादीन् प्रति “ रजस्वलां द्रौपदीमानयन्ये ” इत्यादि सहर्षमुवाच	”
युधिष्ठिरो भीमं प्रति “ गतोसि वैरस्यानृण्यं ” इत्याद्युक्त्वानुतप्तः सन् दुर्योधनं प्रति “ तामन्युर्न ते कार्यः ” इत्यादि कथयन् विललाप	”
अधर्मेण हतं राजानं दृष्ट्वा रामः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	६०
राजानं पादेन शिरस्यभिहतं दृष्ट्वा क्रुद्धो बलरामो भीमं विनिंदन्लांगलं गृहीत्वाभ्यद्रवत्	”
कृष्णेन बाहुभ्यामावार्य “ आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धिः ” इत्याद्युक्तो रामस्तं प्रति “ धर्मः सुचरितः सद्भिः ” इत्याद्युवाच	”
क्रोधं निवारयितुं ब्रुवंतं श्रीकृष्णं प्रति बलरामो “ हत्वाऽधर्मेण राजानं ” इत्याद्युत्वा रथमारुह्य द्वारकां जगाम	”
चिंतयन् युधिष्ठिरो “ धर्मराज किमर्थं त्वं ” इत्यादिकं श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा राजमूर्ध्नि पादस्पर्शमसहमानो “न ममैतत्प्रियं कृष्ण” इत्याद्युवाच	”
युधिष्ठिरोक्तं श्रीकृष्णेनानुमोदिते हृष्टस्य भीमस्योक्तिमन्वमोदत युधिष्ठिरः	”
दुर्योधनं हतं दृष्ट्वा पांडवाः किमकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	६१
पांडवेषु हृष्टेषु वीरेषु भीमं प्रशंसत्स्वसदृशं वदतः पंचालान् प्रति श्रीकृष्णो दुर्योधननिंदारूपं वाक्यमुवाच	”
कृष्णस्याधिक्षेपवाक्यं श्रुत्वोत्थितो दुर्योधनस्तं प्रति “ कंसदासस्य दायाद ” इत्यादिकं परुषं वाक्यमुवाच	”
पुनः “ हतस्त्वमसि गांधारे ” इत्यादि वदंतं श्रीकृष्णं प्रति “ अधीतं विधिवद्दत्तं ” इत्याद्युक्तवंतं दुर्योधनं प्रति पुष्पवर्षादिकमभूत्	”
दुर्योधनपूजां दृष्ट्वा व्रीडिताश्चितयंतः पांडवाः “नैष शक्योतिशीघ्रास्त्रः ” इत्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा जहृषुः	”
निवासार्थं निर्गताः पांडवा दुर्योधनशिबिरसमीपमागत्य रथादवतीर्णास्तदा गांडीवावरोपणपूर्वकं रथादवतरितुं श्रीकृष्णेनाज्ञप्तोर्जुनस्तथाकरोत्	६२
रथादवतीर्णेर्जुने पश्चाच्छ्रीकृष्णे चावतीर्णे यदा ध्वजस्थः कपिरंतर्दधे तदैव साश्वोर्जुनरथो दग्धो भस्मसादभूत्	”
अर्जुनेन रथदाहकारणे पृष्टे श्रीकृष्णस्तदाचख्यौ	”
“ दिष्ट्या जयसि कौंतेय ” इत्याद्युक्तवंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्प्रशंसारूपं वाक्यं ब्रुवन् यु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धिष्ठिरः “अस्माभिर्मंगलार्थाय वस्तव्य शिबिराद्बहिः” इति श्रीकृष्णप्रेरणया स्वबंधुभिः कृष्णेन सात्यकिना च सह शिबिरान्निर्गत्यौघवतीतीरे न्यवसत ·· ·· ··	”
युधिष्ठिराज्ञया गांधारीसांत्वनार्थं श्रीकृष्णो हस्तिनापुरं जगाम ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“किमर्थं श्रीकृष्णः प्रेषितः” इति जनमेजयप्रश्ने तदभिनंदनपूर्वकमुत्तरं वैशंपायनस्य ··	६३
अन्यायहतं दुर्योधनं दृष्ट्वा गांधारीशापाद्भीतेन युधिष्ठिरेण प्रार्थितः श्रीकृष्णो हस्तिनापुरं गत्वा धृतराष्ट्रसमीपमागत्य सुस्वरं रुरोद ··	”
धृतराष्ट्रं गांधारीं च प्रत्युपदेशवाक्यानि वदंतं श्रीकृष्णं प्रति गांधारी “एवमेतन्महाबाहो” इत्याद्युक्त्वा “धृतराष्ट्रस्य त्वमेव गतिः” इत्याद्यभिधाय रुरोद ·· ·· ··	”
श्रीकृष्णो धृतराष्ट्रं प्रति द्रौणेर्दुष्टमभिप्रायं निवेद्य हस्तिनापुरान्निर्गत्य शिबिरमाजगाम ··	”
भग्नसक्थो दुर्योधनः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने तदुत्तरं कथयन्संजयो दुःखितस्य दुर्योधनस्य विलापवाक्यादिकं ततः पलायमानैर्जनैरश्वत्थामानं प्रति निवेदितं दुर्योधनहननवृत्तांतं चाकथयत् ·· ·· ·· ·· ··	६४
दुर्योधनं हतं श्रुत्वाश्वत्थामादिषु युद्धभूमिमागतेषु विलापपूर्वकमश्वत्थामा “न नूनं विद्यते सत्यं” इत्याद्युवाच दुर्योधनं प्रति ··	६५
दुर्योधनोपि कृपादीन् प्रति “ईदृशो लोकधर्मोयं” इत्यादि समयोचितमुक्त्वा ‘मा भवंतोत्र तप्यंतां” इत्याद्युवाच ·· ·· ··	”
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धेनाश्वत्थाम्ना कृतां सर्वपंचालवधप्रतिज्ञां श्रुतवतो दुर्योधनस्य प्रेरणया आनीतेन जलकुंभेन कृपाचार्योश्वत्थामानं सैनापत्येभिषिषेच ·· ·· ··	”

समाप्तमिदं शल्यपर्वसूचीपत्रम

॥ सौप्तिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ सौप्तिकपर्व.	
अश्वत्थामादीनां शिबिराभ्याशगमनादिकं शशंस संजयः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	१
विलपन् धृतराष्ट्रोऽधर्मेण हते दुर्योधने कृतवर्मादयः किमकुर्वन्निति पप्रच्छ. ·· ·· ··	”
पांडवेभ्यो भीताः कृतवर्मादयो वनं गत्वा न्यग्रोधमूले उपविष्टाः संतो वृत्तं कुरुपांडवक्षयं चिंतयामासुः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कृपकृतवर्मणोर्निद्रितयोर्जागरितोश्वत्थामा तस्मिन्नेव वने बहुवायसावृते न्यग्रोधे वायसेषु सुप्तेष्वेकेनोलूकेनागत्य कृतं बहुवायसनाशादिकं ददर्श ·· ·· ·· ·· ··	”
उलूककृतं सोपधं कर्म दृष्ट्वा चिंतयन्नश्वत्थामा रात्रौ सुप्तानां पांडवानां नाशकरणं निश्चित्य कृपकृतवर्माणौ प्रबोध्य तौ प्रति “हतो दुर्योधनः” इत्याद्युवाच ·· ·· ··	”
अश्वत्थामानं प्रत्युपदिशन् कृपो दुर्योधनं विनिंदन् “धृतराष्ट्रादीन्प्रति गत्वा ते यथा कथयिष्यंति तथा कुर्मः” इत्याह ·· ··	२
कृपवाक्यं श्रुत्वा शोचन्द्रौणिः कृपकृतवर्माणौ प्रति “पुरुषे पुरुषे बुद्धिः” इत्याद्युक्त्वा क्षत्रधर्मावलंबिनमात्मानं विनिंदन्सुप्तान् पंचालादीन्हनिष्यामीत्याह स्म ·· ·· ··	३
“अद्य रात्रौ विश्रमस्व” इत्याद्युक्त्वा प्रशंसति कृपेऽश्वत्थामा क्रुद्धः सन् दुर्योधनोरुभंगमनूद्यात्मानं विकत्थयामास ·· ·· ··	४
सुप्तानां विश्वस्तानां पंचालादीनां वधनिवारणायोपदिशति कृपेऽश्वत्थामा पांडवकृतान्याय्यवधमनूद्य तेषां नाशार्थं निर्गतः सन् स्वाभिप्रायं कथयामास ·· ·· ·· ··	५
कृपकृतवर्मभ्यामनुगतोऽश्वत्थामा पांडवशिबिरद्वारि तस्थौ ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
द्रौणिमवस्थितं दृष्ट्वा कृपकृतवर्माणौ किमकुर्वतामिति धृतराष्ट्रप्रश्नः ·· ·· ·· ·· ··	६
कृपकृतवर्माणावामंत्र्य गच्छन् द्रौणिः शिबिरद्वारमाश्रित्य स्थितं महादेवं ददर्श ·· ··	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
अश्वत्थामा स्वप्रेरितेष्वस्त्रेषु महादेवेन ग्रस्तेषु निरायुधः कृपवाक्यमनुस्मृत्य " ब्रुवतामप्रियं पथ्यं " इत्याद्युक्त्वा महादेवं शरणं गंतुं चिंतयामास	"
रथादवतीर्य महादेवं स्तुवत्यश्वत्थाम्नि तत्समीपे कांचनवेदिः प्रादुरभूत्तस्याश्चोत्पन्ना महाभूतगणास्तं प्रत्यधावंत	७
धावतो भूतगणान् दृष्ट्वाऽप्यव्यथमानोश्वत्थामा स्वदेहमेवोपहारत्वेन दास्यामीति निश्चित्य " इममात्मानमद्याहं " इत्याद्युवाच महादेवं प्रति	"
ततो महादेवोश्वत्थामानं प्रति " सत्यशौचार्जवत्यागैः " इत्याद्युक्त्वा तच्छरीरे आविश्य तस्मै खड्गं च ददौ	"
अश्वत्थाम्नि प्रयाते कृपकृतवर्माणौ भयार्तौ न व्यवर्ततामित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तयोः शिबिरद्वारस्थितिं कथयति स्म	८
द्वारस्थितौ कृपकृतवर्माणौ प्रति " शिबिरात्पलायमानो न कश्चिदपि मोचनीयः" इत्याद्यादिश्य शिबिरं प्रविष्टोश्वत्थामा प्रथमं धृष्टद्युम्नगृहं प्रविश्य पादताडनेन तमबोधयत्	"
उत्तिष्ठंतं धृष्टद्युम्नं पाणिभ्यां पिषन् शस्त्रेण मां जहीति तेन प्रार्थितोप्यश्वत्थामा " आचार्यघातिनां लोकाः इत्याद्युक्त्वा तं पशुवन्मारयित्वा शिबिरांतरं जगाम	"
एवमुत्तमौजसं युधामन्युं च हत्वा सुप्तान् योधान् प्रति धावन्नश्वत्थामा द्रौपदीपुत्रान् दृष्ट्वा बाणान्वर्षतस्तानपि हत्वा शिखंडिनं जघान.	"
संजयोऽश्वत्थामकृतं पांडवीयबहुसैन्यानां नाशनं निद्रांधानां तेषां व्याकुलत्वं द्वाःस्थादीनां पलायनादिकं चाचष्ट	"
द्वारि स्थितौ कृपकृतवर्माणौ पलायमानान् हत्वा शिबिरस्य प्रदेशत्रयेऽग्निं ददतुस्तस्मिन्नेव प्रकाशेश्वत्थामा खड्गेन बहून्वीरान्नाशयामास	"
संजयो हतैर्वीरैः पृथिव्यावरणं भयार्तानामाक्रोशादिकं रुधिरेण पृथ्वीरजःशांतिं नरमांसभोजनार्थं रक्षःपिशाचानामागमनं चाब्रवीत्	"
अश्वत्थामा शिबिरस्थान् सर्वान् हत्वा बहिरागत्य कृपकृतवर्माणौ प्रति तत्सर्वं कथयामास	"
द्रौणिः पूर्वमेवैनत् कुतो नाकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भयात् पांडवानामसांनिध्ये कृतवानेतदित्याद्याह संजयः	"
कृपादीनां परस्परालिंगनानंतरमश्वत्थामा स्वकीयं कार्तार्थ्यं कथयति स्म	"
संजयो दुर्योधनसमीपे कृपादीनामागमनं तात्कालिकीं दुर्योधनस्यावस्थां चाकथयत्	९
दुर्योधननिकटे कृपविलापानंतरमश्वत्थामा विलापपूर्वकमर्जुनं विनिंदन् दुर्योधनं प्रशस्यात्मानमपि निंदन् सौप्तिके धृष्टद्युम्नादीनां नाशवृत्तांतं कथयतिस्म	"
द्रौणिवाक्यश्रवणानंतरं तत्प्रशंसावाक्यं ब्रुवतो दुर्योधनस्य प्राणत्यागादिकं तत्समकालं स्वस्य दिव्यदर्शित्वनाशं च जगाद संजयः	"
पुत्रवधं श्रुतवतो धृतराष्ट्रस्य चिंतां चागदद्वैशंपायनः	"
ऐषीकपर्व	
युधिष्ठिरः सौप्तिकवृत्तांतं कथयतो धृष्टद्युम्नसारथेः सकाशाद्द्रौपदेयादीनां नाशं श्रुत्वा पतितः पुनर्लब्धसंज्ञो विलपन् द्रौपदीमानेतुं नकुलमाज्ञाप्य शिबिरमागत्य हतान् पुत्रादीन् दृष्ट्वा पुनर्मूर्छितः सन् पपात	१०
शोकाकुलं युधिष्ठिरं सुहृत्सु सांत्वयत्सु नकुलेनानीता द्रौपदी पुत्रादिनाशं श्रुत्वा शोकार्ता सती भूमौ न्यपतत्	११
भीमेनाश्वासिताया द्रौपद्या अश्वत्थामनाशार्थकं वाक्यं श्रुत्वा " दूरगतमश्वत्थामानं हतं त्वं कथं ज्ञास्यसि " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्ता सा " द्रौणिं हत्वा प्रत्यभिज्ञार्थं तस्य मणिमाहर " इत्याह स्म	"
" त्रातुमर्हसि मां भीम " इत्यादिकं द्रौपदीवाक्यं श्रुत्वा भीमोश्वत्थामानं हंतुं जगाम	"
भीमनिवारणार्थं युधिष्ठिरं प्रति वदन् श्रीकृष्णोश्वत्थाम्नो ब्रह्मशिरोस्त्रप्राप्तिवृत्तांतं स्वनिकटे चक्रयाचनवृत्तांतं चाकथयत्	१२
निर्गतं भीमं वारयितुं रथमारुह्य पृष्ठतो धावत्स्वपि कृष्णादिषु तं वारयितुमशक्नुवत्सु वेगवद्भिरश्वैर्गच्छन् स गंगातीरे व्यासेन सहितं स्थितमश्वत्थामानं दृष्ट्वा तं प्रति सशरं धनुर्गृहीत्वाऽधावत्	१३
आगच्छंतं भीमं तत्पृष्ठत आगच्छंतौ कृष्णार्जुनौ च दृष्ट्वोपायांतरमनालोचयन्नश्वत्थामा पांडवाभावायेषीकामादाय तस्यां ब्रह्मशिरोस्त्रमुदीरयंश्चिक्षेप	"
अश्वत्थाम्नोभिप्रायं ज्ञातवता कृष्णेन प्रेरितोर्जुनोपि तदेव दिव्यास्त्रं प्राक्षिपत्	१४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०
उभयोरस्त्रतेजसा त्रस्ते त्रैलोक्ये तत्रागतौ व्यास-		रस्तातेत्यारभ्य मणिं चैव प्रयच्छाद्य ” इ-		श्वत्थाम्ने शापं दत्त्वोत्तरागर्भरक्षणं प्रतिजज्ञे		श्रीकृष्णोपि महादेवस्य प्रसादं कथयंस्तं प्रशं-	
नारदावश्वत्थामार्जुनौ प्रति “ नानाशस्त्रवि-		त्याद्यंतमुवाच	”	व्यासश्च तदन्वमोदत	१६	सन् सृष्टिकरणार्थं ब्रह्मकृततत्प्रेरणादिवृत्तां	
दः पूर्वे ” इत्याद्यूचतुः	”	पुनरश्वत्थाम्नो मणिप्रशंसापूर्वकं तद्दानमंगीकृत-		मणिं दत्त्वाश्वत्थाम्नि वनं गते शिबिरमागतेषु		तं कथयामास	”
व्यासनारदयोर्वाक्यं श्रुत्वार्जुनः “ प्रमुक्तमस्त्रम-		वतोऽमोघमेतदस्त्रं पांडवगर्भे विसृजामीति		पांडवेषु भीमद्रौपद्योरुक्तिप्रत्युक्ती	”	पुनर्महादेवप्रभावं कथयन् श्रीकृष्णो देवानां	
स्त्रेण ” इत्याद्युक्त्वा स्वास्त्रमुपसंजहार ..	१५	वाक्यमनुजज्ञे व्यासस्ततः स तदस्त्रमुत्तरा-		सौप्तिके हतेषु सैन्येषु शोचन् युधिष्ठिरः श्रीकृष्णं		यज्ञकल्पनं तत्र स्वभागमदृष्ट्वतो रुद्रस्य	
अस्त्रं संहर्तुमसमर्थेन द्रौणिना “ उत्तमव्यसना-		गर्भे व्यसृजत्	”	प्रति मम पुत्रा द्रौणिना कथं हता इत्यादि		कोपं तद्भयाद्यज्ञस्य मृगरूपेण पलायनं	
र्तेन ” इत्याद्युक्तो व्यासः “ अस्त्रं ब्रह्मशि-		श्रीकृष्णाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं श्रीकृष्णो		पप्रच्छ	१७	देववाक्येन महादेवप्रसादादिकं चाह स्म	१८

समाप्तमिदं सौप्तिकपर्वसूचीपत्रम्

॥ स्त्रीपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०
१ जलप्रदानिकपर्व		विदुरवाक्येन विशोको धृतराष्ट्रः “ कथं नु		संसारगहनकथनं प्रतिज्ञाय वनोपमानक		देवानां कार्यं कथयितुं प्रतिजज्ञे	८
दुर्योधने हते धृतराष्ट्रः किमकरोदितिजनमेजय-		मानसैर्दुःखैः प्रमुच्यंते तु पंडिताः ” इति		थनेन तत्सूत्रयन्नाह विदुरः	५	इंद्रसभायां भारसंहारं प्रार्थयंतीं पृथ्वीं प्रति	
प्रश्ने धृतराष्ट्रस्य संतापादिकं संजयकृतं		पप्रच्छ	३	अहो खलु महद्दुःखमित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने वि-		“ धृतराष्ट्रस्य ज्येष्ठः पुत्रस्ते कार्यंकरिष्य-	
तत्सांत्वनं पुनः शोकार्दितस्य तस्य पतनं		विदुरो “ यतो यतो मनो दुःखात् ” इत्यादि-		दुरो मोक्षवित्कल्पितोपमानभूतकांतारादि-		ति ” इत्यादिकं विष्णुवाक्यं कलेरंशेन	
चाह स्म वैशंपायनः	१	ना तत्त्वमुपदिदेश	”	शब्दानामर्थं विवृणोति स्म	६	दुर्योधनजन्मादिकं राजसूये नारदोक्तं चा-	
विलपतो धृतराष्ट्रस्य शोकं निवारयन् संज-		कथं संसारगहनमित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुर-		पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरः संसारगहनान्निवृत्तये		भिधाय धृतराष्ट्रं सांत्वयामास व्यासः ..	”
यो दुर्योधनं तं च विनिंदन्नाश्वासयति-		स्तदुत्तरत्वेन भूतानां जन्मप्रभृति मरणप-		तत्त्वमुपदिदेश	७	एतदुपदेशेन समाश्वस्तं धृतराष्ट्रमालक्ष्य व्या-	
स्म	”	र्यंतं वृत्तांतं कथयित्वा धर्मपालनेन परम-		पुनः शोकसंतप्तो धृतराष्ट्रः पतित्वा पुनर्लब्धसं-		सोंतर्दधे	”
विदुरस्य धृतराष्ट्रं प्रति “ उत्तिष्ठ राजन् किं		गतिप्राप्तिमाह स्म	४	ज्ञो यदा विललाप तदा व्यासस्तं प्रति दैव-		व्यासे गते धृतराष्ट्रः किमकरोदिति जनमेजयप्र-	
शेषे ” इत्यादिकं प्रबोधवाक्यम्	२	“ यदिदं धर्मगहनं ” इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने		कृतेरपरिहार्यत्वं कथयित्वा प्रत्यक्षतः श्रुतं		श्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	९

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
आगतस्य संजयस्य मेतकार्यकरणविषयकं वाक्यं श्रुत्वा पतितं धृतराष्ट्रं प्रति विदुरः पुनरुपदिदेश	”
विदुरवाक्यं श्रुत्वा गांधार्यादीनामानयनार्थमाज्ञाप्य धृतराष्ट्रो यानमारुरोह	१०
आज्ञानुरोधेन कुंत्यादिभिः सहागतायां गांधार्यां रुदतीभिः स्त्रीभिः परिवृतो धृतराष्ट्रो युद्धस्थानं गंतुं निर्जगाम	”
नगराद्बहिः क्रोशमात्रे प्रदेशे मिलिताः कृपाश्वत्थामकृतवर्माणो धृतराष्ट्राय वृत्तांतं निवेद्य गांधार्यै च पुत्राणां निधनं सौप्तिकवृत्तांतं चावेद्य पांडवभयात्स्वस्वस्थानानि जग्मुः ..	११
नगरान्निर्गतं धृतराष्ट्रं श्रुत्वा भ्रातृसहितो युधिष्ठिरः स्त्रीभिः सहिता द्रौपदी च प्रत्युद्गम्य धृतराष्ट्रवंदनादि चक्रतुः	१२
युधिष्ठिरमालिंग्यालिंगनच्छलेन भीमनाशेच्छया तमालिंगितुं प्रवृत्तो धृतराष्ट्रस्तदभिप्रायज्ञेन श्रीकृष्णेन भीममाक्षिप्य पुरस्कृतां लोहीं भीमप्रतिमामालिंग्य तां चूर्णीकृत्य पपात	”
ततो गतक्रोधं धृतराष्ट्रं प्रति “ माशुचो धृतराष्ट्र त्वं” इत्याद्युवाच श्रीकृष्णः	”
कृतशौचो धृतराष्ट्रो “ राजन्नधीता वेदास्ते ” इत्यादिकं श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा तदनुमान्य भीमादीन् स्वगात्रैः स्पृष्ट्वा कल्याणमुवाच	१३
ततो गांधारीं प्रति गतेषु पांडवेषु तस्याः पांडवशापदानाभिप्रायं ज्ञात्वा तत्कालमागतेन व्यासेन सांत्विता सा “भगवन्नाभ्यसूयामि ” इत्याद्युवाच तं प्रति	१४
गांधार्या वाक्यं श्रुत्वा तां सांत्वयतो भीमस्य तस्याश्चोक्तिप्रत्युक्ती	१५
युधिष्ठिरमन्विष्यंतीं गांधारीं प्रति शापभीतः स आत्मानं विनिंदन्नुवाच	”
अंगुल्यग्रे गांधारीदृष्टिपातेन कुनखित्वं प्राप्तो युधिष्ठिरस्तदनुज्ञया कुंतीसमीपमाजगाम	”
विलपंतीं द्रौपदीमाश्वास्य तया सहागतां कुंतीं प्रति “मैवं पुत्रीति शोकार्ता ” इत्याद्युवाच गांधारी	”
२ स्त्रीविलापपर्व जलप्रदानिक पर्वांतर्ग०	
व्यासप्रसादलब्धया दिव्यदृष्ट्या गांधारी युद्धस्थानं ददर्श	१६
धृतराष्ट्रादिष्वप्यायोधनं द्रष्टुमागतेषु विलपंती गांधारी कृष्णं प्रति “ पश्यैताः पुंडरीकाक्ष” इत्याद्युवाच	”
हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा पतिता गांधारी पुनर्लब्धसंज्ञा सती दुर्योधनमालिंग्य विलपंती सती श्रीकृष्णं प्रति “ उपस्थितेस्मिन्संग्रामे ” इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनपत्नीं दृष्ट्वा पुनर्विललाप	१७
निहतान्पुत्रान् दृष्ट्वा गांधारी श्रीष्णं प्रति ‘ पश्य माधव पुत्रान्मे ” इत्युक्त्वा विलपंतीः स्त्रियो दुःशासनं च दृष्ट्वा पुनर्विललाप ..	१८
विकर्णं दुर्मुखादींश्च दृष्टवत्या गांधार्या विलापः	१९
अभिमन्युं दृष्ट्वा विलपंती गांधारी श्रीकृष्णं प्रति विलपंतीमुत्तरां विराटे हते विलपंतीस्तत्स्त्रियश्च दर्शयामास	२०
कर्णं दृष्टवत्या गांधार्या विलापः..	२१
आवंत्यं जयद्रथं च दृष्टवत्या गांधार्या विलापः	२२
भगदत्तभीष्मद्रोणानां दर्शनेन गांधारीविलापः..	२३
भूरिश्रवसं दृष्ट्वा विलपंती गांधारी सोमदत्तोद्देशेन विलपंतीस्तत्पत्नीर्यूपध्वजमुद्दिश्य विलपंतीस्तत्पत्नीश्च श्रीकृष्णं प्रति दर्शयित्वा शकुनिदर्शनेन विलपतिस्म	२४
कांबोज मागधं धृष्टद्युम्नपुत्रादीन् विंदानुविंदादींश्च सर्वान् हतान् दृष्ट्वा विलापवाक्यानि वदंती गांधारी शोकेन मूर्छिता सती पपात	२५
पुनर्लब्धसंज्ञा गांधारी मरणोन्मुखानामेषां समर्थेनापि त्वयोपेक्षा कृतेत्यादिना सर्वं दोषं कृष्णे आरोप्य “त्वमपि सर्वान्स्वज्ञातीन्हत्वा कुत्सितं मरणं प्राप्स्यसि ” इति तं शशाप	”
श्रीकृष्णो “ जाने हमेतदप्येवं ” इत्यादिना गांधारीदत्तं शापमनुमनुते स्म	”
श्राद्धपर्व	
कृष्णेन प्रबोधिता गांधारी तूष्णीं बभूव	२६
धृतराष्ट्रेण हतानां संख्यायां पृष्टायां युधिष्ठिरस्तां कथयित्वा मृतानां गतिं च कथयति स्म	”
पुनः “ केन ज्ञानबलेनैवं पुत्र पश्यसि सिद्धवत्” इति धृतराष्ट्रेण पृष्टो युधिष्ठिरो वनवासे लोमशाल्लब्धाया अनुस्मृतिविद्याया बलेनेत्याद्याह स्म	”
हतानांप्रेतकार्यकरणार्थं धृतराष्ट्रेणाज्ञप्तो युधिष्ठिरस्तदर्थं धौम्यादीनादिश्य दुर्योधनादीनां तानि कारयति स्म	”
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गंगातीर आगत्य युधिष्ठिरादयः सर्वेषामुदकदानं चक्रुः	२७
उदकदानसमये कुंत्या “सूर्यात्सकाशान्मय्युत्पन्नस्तव ज्येष्ठो भ्राता कर्णइति तस्मै त्वमेवोदकदानं कुरु ” इत्यादिष्टो युधिष्ठिरो भ्रातरं कर्णं ज्ञात्वा विलपंस्तस्मा उदकदानं चकार	”

समाप्तमिदं स्त्रीपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ शांतिपर्वांतर्गतराजधर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ राजधर्मपर्व	
कृतोदकेषु पांडवेषु गंगातीरे निवसत्सु तान्प्रत्यागतेषु व्यासनारदादिषु नारदो "भवता बाहुवीर्येण" इत्याद्युवाच युधिष्ठिरं प्रति	१
असंतुष्टो युधिष्ठिरो नारदं प्रति कुंतीकृतमंत्रसंवरणवृत्तांतं पूर्वोक्तं कुंतीकर्णसंवादं च कथयित्वा कर्णाज्ञानेनानुतप्तः सन् कर्णाभिशापवृत्तांतशुश्रूषया पप्रच्छ	”
उत्तरं वदन्नारदो द्रोणसमीपे कर्णकृतं ब्रह्मास्त्रयाचनं द्रोणकृतं तत्प्रत्याख्यानं च कथयति स्म	२
द्रोणेन प्रत्याख्यातः कर्णः परशुरामं प्रति गत्वा ब्राह्मणोहमित्युक्त्वा तत्र वसंस्तस्मादस्त्रशिक्षामवाप	”
कदाचित्कर्णः समुद्रतीरे विचरन्नज्ञानाद्ब्राह्मणधेनुं हत्वा तं ब्राह्मणमनुनयन्नपि क्रुद्धात्तस्मान्मरणकाले चक्रमज्जनादिरूपं शापमवाप	”
कर्णस्य वीर्यादिकं दृष्ट्वा तुष्टो रामस्तस्मै ब्रह्मास्त्रं ददौ	३
कदाचित्कर्णोत्संगे शिरो निधाय सुप्तो रामः केनचित्कीटेन भग्नात्कर्णोरोर्निर्गतेन रुधिरेण स्पृष्टः प्रबुद्धःसन् कर्णोरुभेदकं कीटं ददर्श	”
कीटको रामस्य दृष्टिपातेन तत्कीटकरूपं त्यक्त्वा राक्षसरूपः सन् स्वस्य कीटत्वप्राप्तिकारणवृत्तांतमाचख्यौ	”
"नैतादृशं ब्राह्मणस्य धैर्यं तस्मात्तथ्यं कथय" इति परशुरामेण सक्रोधमुक्तः कर्णः स्वस्य यथार्थं वृत्तांतं कथयामास	”
तच्छ्रुत्वा क्रुद्धेन रामेण "यस्मान्मिथ्योपचरितः" इत्यादिना मरणकाले ब्रह्मास्त्रास्फुरणरूपं शापं दत्त्वा विसर्जितः कर्णः पादवंदनादिपूर्वकं स्वदेशं जगाम	”
दुर्योधनेन सह कर्णस्य सख्ये जाते कदाचित्स्वयंवरदर्शनार्थं कलिंगदेशं प्रत्युभौ जग्मतुः	४
तत्र दुर्योधनेन कलिंगराजकन्यायां हृतायां राजभिः सह कर्णदुर्योधनयोर्युद्धम्	”
मागधेन युद्धार्थमाहूतः कर्णस्तं पराजिग्ये पराजितश्च स कर्णाय मालिनीनगरं ददौ	५
देवमायाविमोहितः कर्ण इंद्राय सहजं कवचं कुंडले च ददौ	”
इत्युक्त्वा विरते नारदे शोचन् युधिष्ठिरो "यातितः स मया पूर्वं" इत्यादिना कर्णेन सह जातं स्वसंवादं कथयंतीं कुंतीं प्रति "तव मंत्रसंवरणे नाहं पीडितः" इत्याद्युक्त्वा "न गुह्यं धारयिष्यंति" इति सर्वाः स्त्रियः शशाप	६
कर्णं स्मृत्वा संतप्तो युधिष्ठिरो हतान् ज्ञातीननुस्मृत्य दुर्योधनं विनिंदन् पापभीतोर्जुनं प्रत्यात्मनो वनवासाभिप्रायं कथयति स्म	७
युधिष्ठिरं प्रत्युत्तरं वदन्नर्जुनोर्थं प्रशंसन्नर्थहीनान्विनिंदन् भूमित्यागरूपं कुपथं मा स्म गम इत्याह	८
युधिष्ठिरो वनवासप्रशंसापूर्वकं तद्धर्मान् यतिधर्मांश्चाख्याय संसारालंबने दुःखं तत्त्यागे सुखं च वर्णयति स्म	९
युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य "श्रोत्रियस्येव ते राजन्" इत्याद्युपदेशवाक्यम्	१०
अर्जुनो युधिष्ठिरं प्रति गार्हस्थ्यालंबनस्य श्रेयस्त्वं प्रतिपादयंस्तापसेंद्रसंवादरूपमितिहासं कथयामास	११
युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनोक्त्युपबृंहकं "विशाखयूपे देवानां" इत्यादिकं नकुलस्योपदेशवाक्यम्	१२
सहदेवो युधिष्ठिरं प्रति "न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य" इत्याद्युवाच	१३
भ्रातृभिर्बोधितमपि तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं प्रति सर्वैः प्रकारै राज्योपभोगसमर्थनरूपा द्रौपद्युक्तिः	१४
द्रौपदीवाक्यं श्रुत्वा पुनरर्जुनो दंडं प्रशस्य तस्यार्थाधीनत्वं प्रतिपादयन्नंतरात्मनोऽवध्यत्वं कथयन् भ्रूणहत्यादिदोषाभावं वर्णयति स्म	१५
अर्जुनवाक्यं श्रुत्वा भीमो युधिष्ठिरमाक्षिपन् शारीरादीन् व्याधीनभिधाय द्रौपदीसभानयनाद्यनूद्य राज्यं शाधीत्याह	१६
युधिष्ठिरो राज्यं विनिंदन् वनवासिनः प्रशस्य जनकोक्तां गाथां जगाद	१७
तूष्णींभूते युधिष्ठिरे पुनरर्जुनो राज्यत्यागिनो जनकस्य तत्पत्न्या सह संवादं कथयित्वा तद्दृष्टांतेन "त्वं मोहं मास्मगमः" इत्याह-	१८
पुनर्युधिष्ठिरो राज्यत्यागमभिप्रेत्य वनवासिनः	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्रशशंस	१९
युधिष्ठिरं प्रत्युपदिशन् देवस्थानऋषिर्यज्ञं प्रशशंस	२०
पुनर्देवस्थान इंद्रबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासमुक्त्वा भूतानां नानाविधानि मतान्युपन्यस्य राज्यं पालयितुमुपदिदेश	२१
पुनरर्जुनो युधिष्ठिरं प्रति "क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञ प्राप्य राज्यं सुदुर्लभं" इत्याद्युवाच ..	२२
अर्जुनोक्तिं श्रुत्वा तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं प्रति व्यासो गृहस्थाश्रमं प्रशस्य ब्राह्मणक्षत्रियधर्मावुपदिश्य तदुद्देशेन बृहस्पतिगीतां "ब्राह्मणं चाविरोद्धारं" इत्यादिरूपां गाथामाह स्म	२३
सुद्युम्नः केन कर्मणा सिद्धिमवापेति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् व्यासः शंखलिखितवृत्तांतं कथयति स्म	”
कदाचिल्लिखितः शंखाश्रमं गत्वा फलान्यभुंक्त तं चाह शंखो मदनुज्ञां विना फलानि भक्षितवता त्वया स्तेयं कृतमिति सुद्युम्नं राजानं प्रति गच्छेति	”
शंखानुज्ञया सुद्युम्नं प्रति गत्वा "स्तेनं मां मत्वा दंडं धारय" इत्युक्तवंतं लिखितं प्रति स राजा "प्रमाणं चेन्मतो राजा" इत्याद्युवाच ..	”
पुनर्दंडमेव कुर्विति प्रार्थितेन सुद्युम्नेन हस्तद्वयच्छेदनरूपे दंडे विहिते धृतदंडो लिखितः शंखवाक्याद्बाहुदानद्यां स्नात्वा हस्ताववाप तेन स राजापि सिद्धिं प्राप	”
व्यासः पुनर्युधिष्ठिरं प्रति राजधर्मानुपदिदेश ..	२४
प्रत्युत्तरं वदन्युधिष्ठिरो यदा "न पार्थिवमिदं राज्यं" इत्याद्युवाच तदा व्यासः "कालप्रभावात्सर्वं भवति" इत्युक्त्वा तदुपष्टंभकत्वेन सेनजित्कथिता गाथा अभिधाय पुनाराजधर्मानभ्यधात्	२५
पुनर्युधिष्ठिरोऽर्जुनं प्रति वनवासप्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा ययातिगीतागाथाः कथयित्वा धनं विनिंदन्नुवाच	२६
अभिमन्युवधादिकं भीष्मपराक्रमं द्रोणवाक्यं चानूद्य विलपंतं बंधुशोकविह्वलं युधिष्ठिरं प्रति व्यासः "संयोगा विप्रयोगांताः" इत्याद्युपदिदेश.	२७
पुनर्युधिष्ठिरस्य शोकमपनुदन् व्यासोऽश्मर्षिजनकसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	२८
"आगमे यदि वापाये ज्ञातीनां द्रविणस्य च" इत्यादिके जनकप्रश्ने उत्तरं वदन्नश्मर्षिः सर्वेषां कालाधीनत्वं भूतसमागमस्यानित्यत्वं च कथयन्नुपदिदेश	”
अश्मोपदेशेन विशोकस्य जनकस्य स्वगृहगमनमाख्याय "जनकवत्त्वमपि शोकं मुंच" इत्याद्याह व्यासः	”
युधिष्ठिरशोकापनोदार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णस्तदर्थं सृंजयनारदसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	२९
पुत्रशोकसंतप्तं सृंजयं प्रति नारदो मरुत्तप्रभृतीनां षोडशानां मरणकथनेन तस्य शोकमपनुद्य राज्ञः पुत्रयाचनमंगीकृत्य पुनस्तं दातुं प्रतिजज्ञे	”
सृंजयस्य स्वर्णष्ठीवी पुत्रः कथं जात इति धृतराष्ट्रप्रश्ने श्रीकृष्णस्तदुत्तरं वदन्नारदपर्वतवृत्तांतं कथयति स्म	३०
नारदपर्वतयोः प्रार्थनापूर्वकं सृंजयगृहे निवसतोः सृंजयेनोभयोः सेवार्थं नियुक्तायाः कन्यायाः परिचर्यया मदनाक्रांतं नारदं दृष्ट्वा पर्वतस्तस्मै वानराकृतिप्राप्तिरूपं शापं विततार नारदश्च पर्वताय स्वर्गगतिरोधरूपम्	”
परस्परशापदानानंतरं गते पर्वते नारदो राजकन्यां लब्ध्वा निवसन् कस्मिंश्चित्काले पर्वतं जगाम	”
तत्र नारदं दृष्ट्वा शापमोचनार्थं पर्वतेन प्रार्थनायां कृतायामुभावपि परस्परं शापमोचनं चक्रतुः	”
शापमोचनेन रूपांतरवंतं नारदं दृष्ट्वा परपुरुषशंकया विद्रवंती राजकन्या पर्वतोपदेशेन प्रकृतिमापेदे	”
इत उत्तरं वृत्तांतमेष नारदो वक्ष्यतीत्युवाच श्रीकृष्णो युधिष्ठिरम्	”
युधिष्ठिरेण पृष्टो नारदोऽवशिष्टं वृत्तांतं कथयितुं प्रतिजज्ञे	३१
राजगृहे बहुदिनवासेन तुष्टयोर्नारदपर्वतयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं पर्वतेन वरयाचनार्थमुक्तः सृंजयो देवराजसमद्युतिं पुत्रं ययाचे ..	”
तच्छ्रुत्वा पर्वतो "यतस्त्वयेंद्रस्पर्धया पुत्रः प्रार्थितोतस्तव स्वर्णष्ठीवी पुत्रो भविष्यति परंत्वल्पायुर्भविष्यति" इत्युवाच राजानम्	”
पुनर्दीर्घायुषं पुत्रं प्रार्थितवति राजनि नारदो "भवत्वल्पायुर्मा स्मरं ते पुत्रं दर्शयिष्यामि" इत्यवादीत्	”
पर्वतप्रसादात्पुत्रे स्वर्णष्ठीविनि जाते सति तन्नाशार्थमिंद्रेण प्रेषितं स्वकीयं वज्रं व्याघ्ररूपेण राजपुत्रं जघान	”
तदा स्मृतो नारद आगत्य तं पुत्रं जीवयामास	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
राजा च तुष्टः सन् राज्यं पालयामास ..	”
एवं कथयित्वा नारदो युधिष्ठिरं प्रति शोकं परित्यज्य राज्यं पालयेत्युवाच	”
तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं “ प्रजानां पालनं धर्मः ” इत्यादिकं व्यासवाक्यं श्रुत्वा “ न तेऽभिशंके वचनं ” इत्यादिना “ अवध्यानां हननं मां दहति ” इत्यादि वदंतं प्रति व्यासः “ ईश्वरप्रयुक्तेन पुरुषेण साध्वसाधु क्रियते ” इत्याद्युवाच	३२
पुनर्विलपंतं युधिष्ठिरमाश्वासयितुं उपदिशन् व्यासो देवासुरसंग्रामवृत्तांतमाख्याय प्रायश्चित्तार्थमश्वमेधकरणमुपदिदेश	३३
“ कानि कृत्वेह कर्माणि प्रायश्चित्तीयते नरः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरं कथयन् व्यासो विहिताकरणादिना प्रायश्चित्तार्हत्वमभिधाय प्रायश्चित्तार्हाणां स्वरूपं निरूप्य येषु क्रियमाणेष्वपि दोषाभावस्तान्यप्यभिदधाति स्म	३४
ब्रह्महसुरापगुरुतल्पगपरदाराभिमर्शिपरिवेत्तृप्रभृतीनां प्रायश्चित्तान्यभिदधाति स्म व्यासः	३५
ब्राह्मणादीनां प्रायश्चित्ते गौरवलाघवे निरूप्यागम्यागमनप्रायश्चित्तं भक्ष्याभक्ष्येष्वज्ञानिनः स्वल्पप्रायश्चित्तादिकं चाचष्ट	”
भक्ष्याभक्ष्यादिज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्ने तन्निरूपणार्थं सिद्धमनुसंवादरूपमितिहासं वर्णयति स्म व्यासः	३६
सिद्धैः कार्याकार्यविषये पृष्टो मनुः “ अनादेशे जपो होमः ” इत्याद्युक्त्वाब्राह्मणानामभक्ष्याणि कथयित्वा प्रेतान्नादिभक्षणे दोषं चाभिधाय गृहस्थानां देवादिपूजनपूर्वकं भोजनादिनियमं दाननियमं चाख्यातवान् ..	”
राजधर्मादीन् श्रोतुं प्रार्थयंतं युधिष्ठिरं प्रति व्यासो “ भीष्मं गच्छ स ते सर्वं कथयिष्यति ” इत्युक्त्वा भीष्मं प्रशशंस	३७
भीष्मं प्रति गंतुं लज्जमानो युधिष्ठिरः श्रीकृष्णेन बोधितः सन् षोडशगवं रथमारुह्य तत्कालोचितपरिकरसमेतः पुरं प्रविवेश	”
पुरप्रवेशसमये दिदृक्षूणां जनानामागमने स्त्रीषु द्रौपदीं स्तुतवतीषु प्रकृतिषु च राजानं प्रशंसत्सु प्रविष्टो युधिष्ठिरो ब्राह्मणपूजादिकमाचचार	३८
पुरे पुण्याहघोषादिके प्रवृत्ते दुर्योधनसखश्चार्वाको नाम राक्षसो भिक्षुरूपेणागत्य युधिष्ठिरं निनिंद	”
तदवसरे युधिष्ठिरेण प्रार्थिता ब्राह्मणास्तत्प्रत्यभिज्ञां दत्त्वा हुंकारैः पापराक्षसं चार्वाकं जघ्नुः	”
श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति चार्वाकराक्षसस्य ब्रह्मणो वरदानं देवप्रार्थनया ब्रह्मादिष्टं तद्वधोपायं चाकथयत्	३९
वैशंपायनो युधिष्ठिरादीनामासनोपवेशनमाभिषेचनिकसामग्रीं युधिष्ठिरस्य राज्याभिषेकं ब्राह्मणानां स्तुतिपूर्वकाशीर्वादांश्चाभिदधाति स्म	४०
युधिष्ठिरोऽमात्यादीन् प्रति धृतराष्ट्राज्ञानुवर्तनाद्यभिधाय भीमं यौवराज्येऽभिषिच्य मंत्रणादिषु धृतराष्ट्रसंमानने च विदुरादीन् विनियुयोज	४१
युधिष्ठिरादिभिः कृतानि मृतानां श्राद्धान्यकथयद्वैशंपायनः	४२
अभिषेकोत्तरं युधिष्ठिरकृतः श्रीकृष्णस्तवः ..	४३
विसर्जितेष्वमात्यादिषु स्वस्वगृहगतेषु युधिष्ठिरो भीमादीन्सांत्वयित्वा भीमार्जुननकुलसहदेवान् प्रति दुर्योधनदुःशासनदुर्मर्षणदुर्मुखगृहेषु निवसितुं यथाक्रममनुजज्ञे	४४
“ प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरो यदकरोत्तत्कथय ” इति जनमेजयस्य प्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	४५
युधिष्ठिरश्चातुर्वर्ण्यं यथायोग्यं स्वे स्वे स्थाने निवेश्य धौम्यादिभ्यो धनं दत्त्वा श्रीकृष्णसमीपं गत्वा “ सुखेन ते निशा कच्चित् ” इत्याद्युवाच	”
उत्तरमददानं ध्यायंतं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा विस्मितो युधिष्ठिरः “ किमिदं परमाश्चर्यं ” इत्याद्युवाच तं प्रति	४६
“ भीष्मो मां ध्यायति तद्गतं मम मनः ” इत्युक्त्वा तं प्रशस्य राजधर्मादीन् श्रोतुं तं प्रति गच्छेति श्रीकृष्णेनोक्तो युधिष्ठिरस्त्वां पुरस्कृत्य गमिष्यामीत्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा श्रीकृष्णेन रथयोजनार्थं सात्यकिद्वाराज्ञप्तो दारुको रथं सज्जीकृत्याजगाम	”
भीष्मः कथं देहमुत्सृष्टवानिति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	४७
शरतल्पगतो भीष्मो व्यासनारदादिषु समीपस्थितेषु श्रीकृष्णस्य स्तवराजं कृतवान्	”
स्तवेन तुष्टः श्रीकृष्णो रूपांतरेण भीष्माय दिव्यं ज्ञानं दत्त्वा शयनस्थाने स्वं देहमागतो युधिष्ठिरेण प्रबोधितो रथमारुह्य युधिष्ठिरादिभिः सह कुरुक्षेत्रदर्शनार्थं निर्जगाम ..	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
श्रीकृष्णादिषु कुरुक्षेत्रमवतीर्य तद्दर्शनं कुर्वत्सु श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति संक्षेपेण जामदग्न्यस्य रामस्य पराक्रममकथयत्	४८
रामपराक्रमज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्ने श्रीकृष्णः सविस्तरं तं कथयन् रामस्य जन्मवृत्तांतं कथयति स्म	४९
ऋचीको गाधिकन्यां सत्यवतीं परिणीय प्रसन्नः संस्तस्या गाधेश्च पुत्रोत्पत्त्यर्थं चरुद्वयं निर्माय " त्वच्चरुर्ब्राह्मणं पुत्रं त्वन्मातृचरुः क्षत्रियं पुत्रं जनयिष्यतीति यथायोग्यमनयोरुपयोगः कर्तव्यः " इत्युक्त्वा वनं जगाम	"
एतस्मिन्नवसरे तीर्थयात्रां कुर्वन्गाधिराश्रममाजगाम तेन सहागताया मातुरुपदेशेन विनिमयपूर्वकं चरोरुपयोगं सत्यवतीतन्मातरौ चक्रतुः	"
चरुव्यत्ययेन गर्भव्यत्ययं दृष्ट्वा ऋचीकः सत्यवतीं प्राह " तव पुत्रः क्रूरकर्मा क्षत्रियो भविष्यति त्वन्मातुश्च तपोरतो ब्राह्मणः पुत्रः " इति	"
" मम पौत्रस्तथा भवतु पुत्रश्च शमात्मको ब्राह्मणो भवतु " इति सत्यवत्या प्रार्थित ऋचीकस्तथांगीचकार ततः सत्यवती जमदग्निं तन्माता च विश्वामित्रं जनयामास ..	"
जमदग्नेरुत्पन्नो रामो महादेवादस्त्राणि परशुं चावाप	"
दत्तात्रेयप्रसादाल्लब्धबाहुसहस्रो हैहयाधिपतिरर्जुनोऽग्निना भिक्षितस्तस्मै पुरराष्ट्रादीनि ददौ स च तानि ददाह	"
दग्धवताऽग्निनाऽऽपवस्याश्रमे दग्धे क्रुद्धः सोऽर्जुनं प्रति " तव बाहुसहस्रं रामश्छेत्स्यति " इति शशाप	"
कदाचिदर्जुनपुत्रैर्जमदग्निहोमधेनोर्वत्से हृते तन्निमित्तकेऽर्जुनरामयोर्युद्धे प्रसक्ते रामोऽर्जुनस्य बाहुसहस्रमच्छिनत्	"
आश्रमं रामरहितं दृष्ट्वा तत्रागत्यार्जुनपुत्रैर्जमदग्नौ हते क्रुद्धो रामः पृथिवीं निःक्षत्रियां कर्तुं प्रतिज्ञाय तथा कृत्वा वनं जगाम ..	"
पुनः परावसोराक्षेपवाक्यात्क्रुद्धो राम एकविंशतिवारं क्षत्रियान् हत्वा निःक्षत्रियां पृथिवीं कश्यपाय दत्त्वा समुद्रतीरे वासमकरोत्	"
अराजके प्रजानां दुःखं पृथिव्या उर्वीतिनाम्नोवृत्तांतं निगूढतया स्थितैः क्षत्रियैरात्मरक्षार्थं कश्यपं प्रति पृथ्वीप्रार्थनं तद्वाक्यात्कश्यपकृतं क्षत्रियाणां राज्याभिषेकं चाभिधाय युधिष्ठिरादीनां कुरुक्षेत्रदर्शनं चाभिदधाति स्म वैशंपायनः	"
विस्मितेन युधिष्ठिरेण रामपराक्रमेऽभिनंदिते तदादयः सर्वे भीष्मसमीपमाजग्मुः	५०
आगतेषु सर्वेषु श्रीकृष्णो भीष्मं प्रति " कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि " इत्याद्युक्त्वा तं प्रशस्य युधिष्ठिरस्य शोकमपनुद " इत्याह	"
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा तं स्तुत्वा उत्तमां गतिं प्रार्थयंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णः " उदगयने त्वमिष्टां गतिं प्राप्स्यसीत्युक्त्वा सर्वधर्मोपदेशपूर्वकं युधिष्ठिरस्य शोकमपाकुरु " इत्याह	५१
" शरवेदनाक्रांतोऽनवस्थितमनाः कथं वक्ष्यामि " इत्युक्तवंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णो ग्लानिमूर्च्छादिनिवृत्तये वरं ददौ	५२
तदा व्यासादिषु श्रीकृष्णसंमाननं कृत्वा भीष्ममामंत्र्य " श्वः समेष्यामः " इत्युक्त्वा गतेषु युधिष्ठिरादयोऽपि स्वस्वगृहाणि जग्मुः	"
रात्रौ सुप्तः श्रीकृष्णोऽर्धयामशेषायां रात्रावुत्थाय प्रातःकृत्यं कृत्वा युधिष्ठिरं प्रति सात्यकिं प्रेषयामास सच " कृष्णः सज्जो भूत्वा त्वां प्रतीक्षते इत उत्तरं यत्कर्तव्यं तत्कुरु " इत्युवाच युधिष्ठिरम्	५३
सात्यकिवाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिराज्ञयार्जुनेनानीतं रथमारुह्य सर्वे कृष्णं प्रति गत्वा तेन सह भीष्मसमीपं जग्मुः	"
" शरतल्पगते भीष्मे काः कथाः समवर्तंत " इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायन आह ..	५४
ऋषिप्रभृतिषु सर्वेष्वागतेषु भीष्मात्सकाशाद्धर्मश्रवणार्थं नारदेन प्रेरितेषु पांडवेषु प्रश्नकरणार्थं श्रीकृष्णं प्रत्याह युधिष्ठिरः ..	"
श्रीकृष्णेन कुशलप्रश्ने कृते भीष्मस्तं प्रति " त्वत्प्रसादान्मे ग्लान्यादिकं नास्ति, श्रेयो वक्तुमहं समर्थोऽस्मि, परंतु त्वमेव कुतो न कथयसि मां किमिति प्रेरयसि " इत्याद्याह स्म	"
भीष्मवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णास्तं प्रशस्य " मया धर्मेषु कथितेषु नाश्चर्यं परंतु तव यशः प्रख्यापयितुं त्वां प्रेरयामि " इत्याद्युक्त्वा प्रथमं राजधर्मान्ब्रूहीत्याह	"
" युधिष्ठिरो मां पृच्छतु " इत्युक्तवंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णो "युद्धे गुरुवधादिप्रयुक्तलज्जया व्रीडितो युधिष्ठिरस्त्वां न पृच्छति " इत्युवाच	५५
युद्धे गुर्वादिहननं राज्ञां धर्मः " इत्यादि भीष्म-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
वाक्यं श्रुत्वा पादयोः पतंतं युधिष्ठिरं प्रति "मां पृच्छ तात विस्रब्धं माभैस्त्वं कुरुसत्तम" इत्युवाच भीष्मः	५५
राजनीतिं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तां कथयन् प्रथमं देवब्राह्मणार्चनमभिधाय सर्वथा क्षमाशीलस्य भृत्यैः सह सोपहासभाषणशीलस्य च दोषानाचष्ट	५६
राज्ञा नित्यमुद्योगवता भवितव्यमित्याद्युक्त्वा "द्वाविमौ ग्रसते भूमिः" इत्यादिकमुशनोगीतमभिधाय मरुत्ताद्याचारनिदर्शनपूर्वकं राजधर्मानाख्यातवान् भीष्मः	५७
बृहस्पत्याद्युक्तप्रजारक्षणरूपं राजधर्मं चारादिसाधनं चाख्याय राजधर्मविषयिणीं बृहस्पतिगाथामाह स्म भीष्मः	५८
व्यासादिषु भीष्मं प्रशंसत्सु श्वः प्रष्टास्मीत्युक्तवति युधिष्ठिरे ब्राह्मणादीनभिवाद्य कृष्णादयो गृहं जग्मुः	"
पुनर्युधिष्ठिरादिषु भीष्मसमीपमागतेषु युधिष्ठिरो "य एष राजन् राजेति" इत्यादिना राजशब्दोत्पत्त्यादिकं पप्रच्छ	५९
राज्यस्य कारणमभिदधानो भीष्मः कृतयुगे प्रजानां धर्मेणैव परस्परक्षणमभिधाय कालांतरे तासु मोहाद्युत्पत्तिक्रमेण वेदनाशमभ्यधात्	"
वेदे नष्टे देवैः प्रार्थितो ब्रह्मा "श्रेयोहं चिंतयिष्यामि" इत्याद्युक्त्वा लक्षाध्यायात्मकं नीतिशास्त्रं कृत्वा देवान् प्रति "उपकाराय लोकस्य" इत्याद्युवाच	"
तदेव नीतिशास्त्रं प्रजानामायुर्ह्रासाद्यालोच्य शिवादय उत्तरोत्तरं संचिक्षिपुः	"
विष्णुं प्रति गत्वा सर्वे मनुष्येभ्यः श्रेष्ठं दिशेत्युक्तवत्सु देवेषु स मानसं पुत्रं विरजसनामानं जनयामास	"
विरजसः कीर्तिमांस्ततः कर्दमस्ततोंगापरनामानंगस्ततोतिबलस्ततो मृत्युकन्यायां संभूतो वेनो यदा प्रजासु विधर्मेण वर्तनं चकार तदा तमृषयो जघ्नुः	"
मृतस्य वेनस्य दक्षिणमूरुमृषयो ममंथुस्ततो निषादेषूत्पन्नेषु पुनस्तस्य दक्षिणबाहोस्तैरेव मथितात्पृथुरुत्पद्य तान् प्रति "सुसूक्ष्मा मे समुत्पन्ना" इत्याद्युवाच	"
पृथुं प्रति देवादयो "नियतो यत्र धर्मो वै" इत्याद्युक्त्वा "पालयिष्याम्यहं भौमं" इत्यादिकं प्रतिजानीहीत्यूचुः	"
भीष्मो वैन्यस्य पुरोधःप्रभृतीनां नामानि निरूप्य तस्य राज्याभिषेकादिकं तत्कृतपृथ्वीदोहनादिकं राजादिशब्दानां निर्वचनं राजदेहे विष्णोराविर्भावादिकं चाब्रवीत् ..	"
युधिष्ठिरेण चातुर्वर्ण्यधर्मान् पृष्टो भीष्मो धर्मादीन् प्रणम्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां धर्मानाख्याय शूद्रवृत्तिं निरूप्य श्रद्धां प्रशंसंस्तद्विषये यज्ञगाथा आचख्यौ	६०
आश्रमधर्मान् कथयन् भीष्मो वानप्रस्थधर्मान् यतिधर्मान् गृहस्थधर्मांस्तद्विषयिणीं नारायणगीतां ब्रह्मचारिधर्मांश्च निजगाद	६१
"शिवान् सुखान् महोदर्कान्" इत्यादिविशेषणविशिष्टान् धर्मान्ब्रूहीति युधिष्ठिरप्रश्ने उक्तविशेषणविशिष्टधर्माधिकारित्वं ब्राह्मणस्यैवेत्यभिप्रायेण ब्राह्मणानामेव चतुराश्रमाधिकारमुक्त्वा तेषां क्षत्रियादिवृत्तिकरणे दोषं स्वकर्मकरणे प्रशंसां चाह स्म भीष्मः ..	६२
ब्राह्मणानामविहितं कर्माख्याय विहितं च प्रतिपाद्य क्षत्रधर्माश्रयिकं सर्वधर्मस्थितिमाचष्ट	६३
सर्वधर्माणां क्षत्रधर्माधीनत्वमभिधाय दंडनीतिं प्रशस्य धर्मनिश्चयार्थं मांधातृचरितमाह भीष्मः	६४
विष्णुदर्शनार्थं मांधात्रारब्धे यज्ञे इंद्ररूपेणाविर्भूतस्य विष्णोस्तेन सह संवाद इंद्रकृता क्षत्रधर्मप्रशंसा च	"
पुनः क्षत्रधर्मं प्रशस्य स्वस्वकर्मपरित्यागिनां दोषमभिधाय विकर्मस्थान् ब्राह्मणान्निनिंदेंद्रः	६५
यवनादिधर्मान् श्रोतुं मांधात्रा पृष्ट इंद्रस्तानभिदधाति स्म	"
पुनर्मांधात्रा "दृश्यंते मानुषे लोके सर्ववर्णेषु दस्यवः" इति प्रश्ने कृते तदुत्तरमभिधाय तमुपदिश्यैंद्ररूपो विष्णुर्जगाम	"
त्वत्कथिता मनुष्यमात्रस्याश्रमधर्मा मया श्रुताः परं तेषामेव स्पष्टीकरणं सविस्तरमाचक्ष्वेति युधिष्ठिरप्रश्नः	६६
अस्योत्तरं कथयन् भीष्मः "चातुराश्रम्यकारिणां यानि लिंगानि तानि राज्ञां धर्मे एव वर्तंते" इत्यभिधाय "अकामद्वेषयुक्तस्य दंडनीत्या युधिष्ठिर समदर्शिश्चन भूतेषु भैक्ष्याश्रमपदं भवेत्" इत्यादिनाऽऽश्रमांतरे आश्रमांतरस्यासाधारणं धर्ममप्याचरंस्तदाश्रमफलं प्राप्नोतीति विवरणपूर्वकमाह	"
एतत्सर्वमभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति राजधर्मं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्रजापालनमुपदिदेश	”
“ राष्ट्रवासिनो जनस्य यत्कृत्यतमं तद्ब्रूहि ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तत्कथयन् “ प्रजानां राज्ञोभिषेचनं कृत्यतमं ” इत्यभिधाय तदकरणे दोषं चाख्याय पूर्वमराजके दुःखितानां प्रजानां ब्रह्माणंप्रति शरणगमनमाचष्ट	६७
प्रजापालने ब्रह्मकृतमादेशमनंगीकुर्वंतं मनुं प्रति सर्वाः प्रजाः “ कर्तॄनेनो गमिष्यति ” इत्याद्यभिधाय “ पशूनामधिपंचाशत् ” इत्यादिना तद्वृत्तिं कल्पयामासुः	”
राजानं किं दैवतमाहुरित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो बृहस्पतिवसुमनसोः संवादरूपमितिहासमाह स्म .. .. : ..	६८
“ केन भूतानि वर्धंते ” इत्यादि पृष्टवंतं वसुमनसं राजानं प्रति बृहस्पतिर्धर्मो राजमूल- इत्याद्यभिधाय राज्ञोभावे प्रजानां दोषं, प्रजारक्षणे राज्ञो गुणं, प्रशंसापूर्वकं राज्ञो दयादिरूपतां, तद्योगेन प्रजानां हितादिकं चादिदेश	”
पार्थिवेन किं कार्यं, जनपदः कथं रक्षणीयः, शत्रवश्च कथं जेया इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो राज्ञां कर्तव्यकर्माण्याह ..	६९
मनःसहितेंद्रियजयकरणं दुर्गादिषु गुल्मन्यासममात्यादिषु गूढचारनियोजनमापणादिषु परप्रेषितचारान्वेषणमात्मनो हीनतादशायां संधिकरणादिकं चाह	”
प्रजाभ्यो बलिग्रहणादिकमाकरादिष्वमात्यादिन्यासं चाभिधाय सम्यग्दंडधरत्वादीन् राजगुणान् बलवता पीडितस्य दुर्गाश्रयणादिकं दुर्गादिरक्षणोपायादींश्चाहः..	”
भिक्षुकादीनां बहिष्करणादिकमर्थानां तैलवसादिद्रव्याणां च संग्रहं रक्षणीयमात्मादिसप्तकं षाड्गुण्यादिकं त्रिवर्गमनयोर्लक्षणं प्रजापालने बृहस्पतिगीतश्लोकद्वयं चाह ..	”
दंडनीतिं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तां कथयं स्तद्गुणानाह	”
दंडनीत्यां सम्यग्वर्तमाने राज्ञि कृतयुगप्रवृत्तिमंशत्रयेणवर्तमाने त्रेतायुगप्रवृत्तिमर्द्धांशेनानुवर्तमाने द्वापरयुगप्रवृत्तिं तां परित्यज्य वर्तमाने कलियुगप्रवृत्तिं चाभिधाय राज्ञश्चतुर्युगप्रवृत्तिकारणत्वं सत्यादियुगप्रवर्तनेन गुणदोषौ चाभ्यधात्	”
केन वृत्तेन राज्ञा सुखमित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो राज्ञः षट्त्रिंशद्गुणानाचष्ट	७०
“ कथं राजा प्रजा रक्षन् ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः संक्षेपेण राजधर्मानाख्याय लोभत्यागं कर्तुमुपदिश्य प्रजारक्षणे राज्ञः फलं कथयति स्म	७१
“ यएव तु सतो रक्षेदसतश्च निवर्तयेत् ॥ स एव राज्ञा कर्तव्यो राजन् राजपुरोहितः ” इत्यभिधाय तद्विषये पुरूरवसो मातरिश्वनश्च संवादरूपमितिहासमाह	७२
कुतः स्विद्ब्राह्मणो जात इत्यादिके पुरूरवसः प्रश्ने मातरिश्वा ब्राह्मणादीनां जन्मवृत्तांतमाचख्यौ	”
“ द्विजक्षत्रिययोर्मध्ये कस्येयं पृथिवी ” इति पुरूरवसः प्रश्ने “ विप्रस्य सर्वमेवैतत् ” इत्यादिना ज्येष्ठत्वाद्ब्राह्मणस्यैव सर्वमित्यभिधाय राजा तदनुशिष्टं यं धर्ममाचरति तस्य सर्वस्य भागी राजपुरोहित इत्याद्याह स्म मातरिश्वा	”
भीष्मः पुरोहितलक्षणान्युक्त्वा “ ब्रह्मक्षत्रं हि सर्वेषां वर्णानां मूलमुच्यते ” इत्यभिधायै तद्विषयं ऐलकश्यपसंवादरूपमितिहासमाह स्म	७३
“ यदा हि ब्रह्म प्रजहाति क्षत्रं ” इत्यादिके ऐलस्य प्रश्ने कश्यपो ब्रह्मक्षत्रिययोः परस्पररक्षणं कथयति स्म	”
ऐलकश्यपयोः संवादः	”
भीष्मो राजपुरोहितयोः समानयोगक्षेमत्वं निरूप्य तद्विषये मुचुकुंदवैश्रवणयोः संवादं जगाद	७४
मुचुकुंदः पृथिवीं जित्वा स्वबलपरीक्षार्थं धनदं प्रति जगाम तेन च स्वाज्ञप्तैराक्षसैः पराभूतो राजा पुरोहितं वसिष्ठं गर्हयामास	”
गर्हितेन पुरोहितेन तपस्तप्त्वा राक्षसेषु हतेषु मुचुकुंदं धनद आचिक्षेप	”
ततः क्रुद्धस्य मुचुकुंदस्य धनदस्य चोक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय क्षत्रधर्मस्थितमुचुकुंददर्शनेन धनदस्य विस्मयादिकमभ्यधासीद्भीष्मः ..	”
“ कृतपुरोहितो राजा कथं प्रजावृद्ध्या परलोकं जयेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने “ दानशीलो भवेद्राजा ” इत्यादिना भीष्मस्योत्तरम् ..	७५
राज्यकरणमनिच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति तद्विषये भीष्मस्योपदेशः	”
“ किं तात परमं स्वर्ग्यं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने “ यस्मिन्भयार्दितः सम्यक् क्षेमं विंदत्यपि क्षणम् ॥ स स्वर्गजित्तमः ” इत्यादिकं भीष्मस्योत्तरम्	”
स्वकर्मरतानां विकर्मरतानां च विशेषमभिधत्स्वेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः स्वकर्माचरतां ब्रा-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ह्मणानां प्रशंसां विक्रमकृतां निंदां चाकरोत्	७६
राजा केषां वित्तस्य प्रभुः कया च वृत्त्या वर्तेतेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः " अब्राह्मणादीनां धनाधिकारी राजा " इत्याद्युक्त्वा राज्ये स्तेनसत्ता राजदोष इति चाभिधाय तद्विषये केकयराजस्येतिहासमुपन्यास्थत्	७७
कदाचिदरण्ये कैकयं निगृह्णन् राक्षसो " न मे स्तेनो जनपदे " इत्यादिकं केकयवाक्यं श्रुत्वा तमुन्मुच्य " स्वस्ति प्राप्नुहि गृहं गच्छ " इत्युक्त्वा स्वयं जगाम	”
इममितिहासमुक्त्वा भीष्मो ब्राह्मणादिरक्षणरूपं धर्ममाचष्ट	”
ब्राह्मणस्यापदि क्षत्रियवृत्त्याश्रयणवद्वैश्यवृत्त्याश्रयणमस्ति न वेति युधिष्ठिरप्रश्ने वैश्यवृत्त्यापिजीवनविषये भीष्मस्याभ्यनुज्ञा	७८
ब्राह्मणानामापदि विक्रेयद्रव्यजिज्ञासया युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरं वदन्भीष्मो ब्राह्मणस्याविक्रेयाणि सुरालवणादिद्रव्याण्याह	”
" यदा तु सर्वे शस्त्रधारिणः स्वधर्मं व्युत्क्रामंति तदा क्षीणबलो राजा कथं प्रजारक्षकः स्यात् " इति युधिष्ठिरप्रश्ने दानादिना ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः क्षेममिच्छेयुरित्युक्त्वा ब्राह्मणेनावर्धितबलो राजा प्रजारक्षेदित्याद्याह स्म	”
ब्राह्मणान् दूषयतः क्षत्रियस्य कथं ब्राह्मणस्त्रातेति प्रश्ने भीष्मः "तपआद्युपायेन ब्राह्मणेनैव क्षत्रं नियंतव्यं " इत्याद्युक्त्वा ब्राह्मणरक्षिणां गतिमाचष्ट	”
यदि ब्राह्मणो वैश्यः शूद्रो वा दस्यूत्थाने शस्त्रं गृहीत्वा प्रजारक्षेत्तर्हि तेन राजकार्यं कर्तव्यं न वा स च स्वामी भवेन्नवेति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो य एवं कुर्यात्स माननीय एवेत्युक्त्वा प्रजारक्षणासमर्थं राजानं निनिंद भीष्मः	”
ऋत्विजां लक्षणानि ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तानि कथयामास	७९
पुनर्युधिष्ठिरेण ऋत्विग्देयदक्षिणाविषये कृतप्रश्नो भीष्मो " न वेदानां परिभवात् " इत्यादिना तदुत्तरमकथयत्	”
सचिवस्य लक्षणं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मश्चतुर्विधमित्राणां विशेषमाख्यायामित्रस्योत्तममित्रस्यामात्यानां च लक्षणानि निरूप्य राज्ञो ज्ञातिभिः सह व्यवहाररीतिमाह	८०
ज्ञातिप्रभृतिषु राज्ञा कीदृशो भावः कर्तव्य इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तद्विषये वासुदेवनारदसंवादेतिहासमाह स्म	८१
ज्ञातिवाक्शल्यपीडितस्य वासुदेवस्य " नासुहृत्परमं मंत्रं" इत्यादिना सर्वेषां चित्तवशीकारः कथं कर्तव्य इत्यभिप्रायके प्रश्ने नारदस्य " आपदो द्विविधाः कृष्ण " इत्याद्युत्तरम्	”
" अनायसेन शस्त्रेण जिह्वामुद्धर " इति कथयन्नारदः " अनायसं मुने शस्त्रं मृदु विद्यामहं कथं " इत्यादिपृष्टवंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्स्वरूपमाह	”
" कोशवृद्धिकरोऽमात्यादिभ्योपि विशेषेण संमाननीयः " इत्युक्त्वा तद्विषये कालकवृक्षीयमुनेः कौसल्यस्य च संवादमाह भीष्मः	८२
सर्वज्ञः कालकवृक्षीयो मुनिः पंजरनिहितं काकं गृहीत्वा कौशल्यराजसमीपमागत्य तवामात्यादयः सर्वेपि कोशं हरंतीति सत्यवाद्ययं काकः कथयति तद्विचारयेत्याह स्म	”
एतच्छ्रुतवद्भिरमात्यादिभिरीर्ष्यया निशि काके बाणेन विद्धे मुनिः कौसल्यं प्रत्यभयं ययाचे	”
राज्ञाभये दत्ते तं प्रत्यमात्यानां दोषान् कथयित्वा दुष्टानां तेषां भयादन्यत्र गच्छामीत्यभिधायोपदेशं चकार कालकवृक्षीयः	”
राज्ञा रक्षणप्रतिज्ञापूर्वकं स्वगृहे निवासितो मुनिर्दुष्टामात्यगणनाशपूर्वकं राज्यरक्षणमादिश्यात्मनः प्रत्यभिज्ञानं दत्त्वा " व्यापन्ने भवतो राज्ये " इत्याद्युक्तवान्	”
" कीदृशाः सभासदादयः " इति युधिष्ठिरप्रश्ने तेषां लक्षणं कथयन् भीष्मो राज्ञः श्रेयोलक्षणममात्यानां गुणदोषान् मंत्रिलक्षणं मंत्रश्रवणे योग्यायोग्ययोर्लक्षणादिकमभ्यधात्	८३
मंत्रमूलभूतप्रजासंग्रहणविषये बृहस्पतिशक्रसंवादरूपमितिहासमवोचद्भीष्मः	८४
" किमाचरन्सर्वभूतप्रियो भवति " इति शक्रस्य प्रश्ने " सांत्वमेकपदं शक्र " इत्यादि बृहस्पतेः प्रत्युत्तरम्	”
" प्रजाः पालयन् राजा कथं कीर्तिमाप्नोति " इति युधिष्ठिरप्रश्ने " व्यवहारेण शुद्धेन " इत्याद्याह भीष्मः	८५
" कीदृशैर्व्यवहारैस्तु कैश्च व्यवहरेन्नृपः " इत्यादिके पुनर्युधिष्ठिरप्रश्ने राज्ञोऽमात्यादिकरणरीतिं दंडविधानरीतिं दूतादीनां लक्षणं च जगाद भीष्मः	”
" कथंविधं पुरं राजा स्वयमावस्तुमर्हति " इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः षड्विधदुर्गनिर्माणादिकं पुरे स्थापनीयद्रव्यसंचयं चाभिधाय तत्र स्थितस्य राज्ञः कर्तव्यं व्याजहार	८६

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
राष्ट्रगुप्तिराष्ट्रसंग्रहयोर्जिज्ञासया युधिष्ठिरप्रश्ने राष्ट्रगुप्तिप्रकारं करादानरीत्युपन्यासेन राष्ट्रसंग्रहप्रकारं चाबभाषे	८७
कोशार्थी राजा प्रजासु कथं वर्तेतेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः प्रजानुशासनरीतिं पानागारादीनां नियमनं कोशसंग्रहोपायांश्चाभाषत	८८
" वनस्पतीन्भक्ष्यफलान् " इत्यादिना राष्ट्रपालनरीतिमुपदिशन् भीष्मः " तुल्यबाहुबलानां च " इत्यादिना कथमितर इतरं भुंजीतेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति " यच्चराह्यचरानद्युः " इत्यादिना बलवानेव दुर्बलं भुंजीत तुल्यास्त्वात्मानं रक्षेदित्यभिप्रायकमुत्तरमाह	८९
प्रकीर्णकान् धर्मान् वक्तुमुतथ्यगीतमाह भीष्मः	९०
मांधातारं प्रति राजधर्ममुपदिशन्नुतथ्यः " उच्छिद्यते धर्मवृत्तं " इत्यादिना पापनिवारणार्थं राज्ञा यत्नः करणीय इत्याद्युपदिश्य धर्मस्य श्रैष्ठ्यमुक्त्वा तत्स्वरूपाद्याह स्म	"
पुनरुतथ्यो बलिदृष्टांतेनासूयादित्यागमुपदिश्य प्रमत्ते राज्ञि सर्वत्राधर्मोत्थानादिकमाह	"
" अकालवर्षी पर्जन्यः " इत्यादिना राज्ञोऽप्रमादे प्रजानां सुखमभिधाय प्रमाद्यति तस्मिन् सर्वेषां प्रमादं "दुर्बलार्थं बलं सृष्टं" इत्यादिना दुर्बलावमानने दोषं चाहोतथ्यः	९१
" राज्ञो यदा जनपदे " इत्यादिनाऽन्यायवर्तिनां राजपुरुषाणामदंडने दोषं " यदा राजा शास्ति " इत्यादिनाऽशिष्टानां दंडने राज्यवृद्धिं चाभिधाय राज्ञोऽवश्यकर्तव्यमुपदिश्यैतद्राजवृत्तमप्रमादेन त्वमप्याचरेति मांधातारमुपदिदेशोतथ्यः	"
मांधातृदृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यम्	"
धर्मे स्थातुमिच्छन् राजा कथं वर्तेतेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो वामदेवगीतां व्याजहार	९२
वसुमनसा पृष्टो वामदेवो " धर्ममेवानुवर्तस्व " इत्याद्युक्त्वा राज्ञे विनाशकारणान्याख्याय सुखकारणमप्याह स्म	"
पुनरपि " यत्राधर्मं प्रणयते " इत्यादिना किंचिन्नाशकारणमभिधाय राज्ञोवश्यकरणीयमादिदेश	९३
पुनर्वामदेवेन " अयुद्धेनैव विजय " इत्यादिनोपदिष्टं राजधर्ममाख्याय भीष्मो वसुमनसं दृष्टांतीकृत्य युधिष्ठिरं प्रति त्वमप्येतत्कुर्वित्याह स्म	९४
विजिगीषुविजयधर्मजिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मस्तं कथयति स्म	९५
क्षत्रियेण क्षत्रियः कथं योद्धव्य इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो युद्धरीतिं व्याजहार	"
अधर्मेण युद्धे दोषमाख्याय राज्ञो वर्तनप्रकारमाह स्म भीष्मः	९६
क्षत्रियधर्मजिज्ञासया पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तं कथयित्वाऽयुद्धेन मरणे क्षत्रियस्य निंदामाह	९७
युद्धमृतानां के लोका भवंतीति युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मोंऽबरीषशक्रसंवादेतिहासमाह	९८
अंबरीषः स्वर्गं गत्वाऽऽत्मनो मात्यं सुदेवमिंद्रसमीपस्थं दृष्ट्वा विस्मितः सन्निंद्रं प्रति " मामयममात्यो मदपेक्षया कुतोधिकः " इत्याद्याह स्म	"
अमात्यस्याधिक्यकारणभूतं युद्धयज्ञं कथयंतमिंद्रं प्रति तत्प्रकारं पृच्छति स्मांबरीषः	"
इंद्रो युद्धयज्ञे ऋत्विगादीन्निरूप्य युद्धे मृतादीनां लोकप्राप्तिं चाख्याय युद्धमृतानामशोच्यत्वादिकमाह	"
भीष्मः शूरप्रोत्साहनविषये प्रतर्दनमैथिलसंग्रामेतिहासमाख्याय शूरं प्रशशंस	९९
जयार्थिनो योधान् यथानयंति तत्कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने सेनानीतिमवादीद्भीष्मः	११०
अश्वादीनां युद्धार्थं भूम्यादीन्निरूप्य सैन्याधिपतिसंख्यादिकमाख्याय युद्धसमये योधान् प्रति यद्वक्तव्यं तदाह भीष्मः	"
" किंशीलाः किंसमाचाराः " इत्यादिना कीदृशा योद्धारः संग्रामे क्षमा इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मोऽस्त्रविशेषयुद्धकुशलान्गांधारादीन्निरूप्य " सिंहशार्दूलवाङ्नेत्राः " इत्यादिना योधानां लक्षणान्यभिदधाति स्म	१०१
" जयिष्ण्याः कानि रूपाणि " इत्यादिना जयिष्ण्याः सेनाया लक्षणेषु युधिष्ठिरेण पृष्टेषु भीष्मस्तान्यभिधाय युद्धसरणिमुपदिदेश	१०२
मृदौ तीक्ष्णे च शत्रौ राज्ञा आदौ कथं वर्तितव्यमिति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो बृहस्पतींद्रसंवादेतिहासं बभाषे	१०३
" अहितेषु कथं ब्रह्मन् वर्तेयं " इतींद्रेण पृष्टो बृहस्पतिः शत्रौ वर्तनरीतिं प्रदर्शयति स्म	"
" कानि लिंगानि दुष्टस्य " इतींद्रेण पृष्टो बृहस्पतिस्तान्यभ्यधात्	"
" कोशदंडाभ्यां च्युतोऽमात्यैः प्रबाधितो धार्मिको राजा सुखमिच्छन् कथं चरेत् " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः क्षेमदर्शीयेतिहासमभाषत	१०४
वैदेहेन राज्याद्भ्रंशितः क्षेमदर्शी कालकवृक्षीयं मुनिं प्रति " अर्थेषु भागी पुरुषः " इत्यादिना यत्नवतोप्यलब्धराज्यस्य कर्तव्यं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
किं, विषयविरक्तस्य च सुखं किमित्यादिकं पप्रच्छ	”
मुनिरपि निवृत्तिरतं तं दृष्ट्वा “पुरस्तादेव ते बुद्धिः” इत्यादिना दुर्बलस्य हीनसंपदः परैर्निर्जितस्य निवृत्तिधर्म एव श्रेयानित्युपदिदेश ..	”
हीनसंपदः परैर्जितस्य प्रबलस्य तु “ अथचेत्पौरुषं किंचित् ” इत्यादिना निकृतिप्रधानां राजनीतिमुपदिदेश कालकवृक्षीयः	१०५
“ न निकृत्या न दंभेन ” इत्यादिना निकृतिं कर्तुमनिच्छतः क्षेमदर्शिनो विदेहस्य च परस्परसंधिकरणेनैतादृशस्य धर्मिष्ठस्य सामाख्यं जयोपायमुपदिशति स्म कालकवृक्षीयः	१०६
कथितं ब्राह्मणादिधर्माणां वृत्तमनूद्य गणानां वृत्तं पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तदाख्यातवान्	१०७
अनेकविधानां धर्माणां मध्ये किमनुष्ठेयतरमिति युधिष्ठिरप्रश्ने मात्रादिपूजनरूपधर्मस्य बहुमतत्वमभिधायाचार्यादीनामुत्तरोत्तरगुरुत्वं पित्रादिभक्तस्य फलमाचार्यादिद्रोहिणामनिष्कृतिं चोवाच भीष्मः	१०८
धर्मे स्थातुमिच्छन्नरः कथं वर्तेतेत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मः सत्यासत्ययोर्व्यवस्थां धर्माधर्मव्यवस्थां प्राणात्ययादावसत्ये दोषाभावं स्वधर्मविरोधेनोपजीवितुर्दंडं चाचख्यौ	१०९
येन दुर्गाण्यतितरेत्तत्कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने “आश्रमेषु यथोक्तेषु” इत्यादिना दुर्गातितरणमुपदिदेश भीष्मः	११०
“ असौम्याः सौम्यरूपेण सौम्याश्चासौम्यदर्शनाः ॥ ईदृशान् पुरुषांस्तात कथं विद्यामहे वयं ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो व्याघ्रगोमायुसंवादेतिहासमाह स्म	१११
पौरिकाख्यो नृपः प्राक्कर्मदोषेण गोमायुत्वं प्राप्य श्मशाने वसन्नपि शुद्धाचारेण वर्तमानसजातीयैः स्वसदृशाचारार्थमुपदिष्टोपि तान् शुद्धाचारेण वर्तयितुमुपदिदेश	”
कदाचिच्छुद्धाचारो गोमायुः शार्दूलेनामात्यत्वेन वृत्वा “ सौम्य विज्ञातरूपस्त्वं गच्छ यात्रां मया सह ” इत्युक्तः संस्तं प्रति “ सदृशं मृगराजैतत् ” इत्याद्युवाच..	”
शार्दूलस्य पूर्वामात्यैः स्पर्धया गोमायौ मांसचौर्यारोपं कृत्वा तद्विषये विज्ञापितः शार्दूलो गोमायुं हंतुमुद्यतः स्वमात्रा बोधितस्तं मुमोच	”
गोमायोः प्रायोपवेशनाभिप्रायं ज्ञात्वा सांत्वयंतं व्याघ्रं प्रति गोमायुः “पूजितोहं त्वया पूर्वं” इत्यादिना प्रसादयित्वा वनं प्रविश्य प्रायोपवेशेन स्वं देहं तत्याज	”
“ राज्ञा किं कर्तव्यं किं कृत्वा सुखी भवेत् ” इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो राज्ञः कर्तव्यमुपदिशन्नुष्ट्रवृत्तांतं व्याजहार	११२
कश्चिदुष्ट्रो ब्रह्मणो वरप्रदानाद्योजनशतदीर्घां ग्रीवामुपलभ्यालस्येनैकत्र स्थित्वेतस्ततो ग्रीवां चालयन् कदाचिद्वातवर्षाभ्यां पीडितस्तां गुहायां प्रवेश्य स्थितो जंबुकेन भक्षितग्रीवो ममार	”
इत्युक्त्वा राज्ञ आलस्यवर्जनमुपदिश्य बुद्धिमूलत्वं विजयस्यावोचद्भीष्मः	”
अमित्रेण सहासाधनेन राज्ञा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः सागरगंगयोरितिहासमाख्याय तं प्रति “ यो हि शत्रोर्विवृद्धस्य ” इत्याद्युवाच	११३
मूर्खेण सह विदुषा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाचख्यौ	११४
“यद्धितं राज्यतंत्रस्य” इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मो राजधर्मानुपदिदेश	११५
उत्तमस्थाने नीचो न योज्य इत्युपदेशार्थं श्वदृष्टांतरूपमितिहासमाह स्म भीष्मः	११६
कस्मिंश्चिदाश्रमे तपस्यंतं शांतं मुनिं प्रति व्याघ्रादयः सत्त्वाः प्रति दिनमागत्य सुखप्रश्नादिकं कृत्वा जग्मुरित्येवं प्रचलिते क्रमे तन्निकटे कश्चिच्छ्वा अवात्सीत्	”
स श्वा कदाचित्क्षुद्रव्याघ्रं दृष्ट्वा भीतो मुनिवाक्यात्तद्रूपोभूत् पुनर्महाव्याघ्रं दृष्ट्वा भीतो मुनिवाक्यादेव तद्रूपोऽभूत्..	”
पुनः स मुनिर्हस्तिनं दृष्ट्वा भीतं श्वानं हस्तिनं सिंहं दृष्टवंतं सिंहं शरभं दृष्टवंतं शरभं च चक्रे..	११७
स श्वा शरभो भूत्वा यदा मुनिं हंतुं प्रवृत्तस्तदा मुनिवाक्यात्पुनः श्वैवाभवत्	”
मुनिना तपोवनाद्बहिष्कृतः श्वातिदैन्यमवापेत्युक्त्वा भीष्म एतद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति यथायोग्यं भृत्यनियोजनं सचिवलक्षणं राजगुणान्योधगुणांश्चाचष्ट	११८
भीष्मः पुन श्वदृष्टांतेन यथाधिकारं नीचादीनां तत्तत्स्थाने नियोजनं कोशरक्षणादिकं चाभ्यधात्	११९
एतावत्पर्यंतं विस्तरेण कथितं राजधर्मं पुनः संक्षिप्तं कथयेत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति प्रजारक्षणादिकं राजधर्मं राजनीतिं धनवृद्धिकारणं निंदापूर्वकं लुब्धस्यासंग्रहं चाब्रवीत्	१२०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
" को दंडः कीदृशो दंडः " इत्यादिना दंडविषये एकादश प्रश्नान्कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः सर्वप्रश्नोत्तराणि वदन् दंडस्य सामान्यनामानि बहुरूपतां प्रयोजनवत्तां विशेषनामाष्टकं चाख्यायाष्टांगबलं मात्रादीनामपि दंडाहत्वं च व्याहरति स्म	१२१
दंडोत्पत्तिविषयेऽगराजस्य वसुहोमस्येतिहासं जगाद भीष्मः	१२२
मुंजपृष्ठं गतं वसुहोमं प्रति यदृच्छागतो मांधाता दंडोत्पत्तिप्रकारं पप्रच्छ	"
दंडोत्पत्तिप्रकारं कथयन् वसुहोमो ब्रह्मणा प्रारब्धे यज्ञे प्रजानियमनरूपस्य दंडस्यांतर्धानं जगाद	"
ततोऽनिर्मर्यादासु प्रजासु ब्रह्मणा केशवं संपूज्य प्रार्थितो महादेवो दंडं निर्मायेंद्रादीन् देवाद्याधिपत्ये नियोज्य धर्मगोप्तारं दंडं विष्णवे ददौ	"
" विष्णुरंगिरसे प्रादात् " इत्यादिना दंडप्राप्तिपरंपरामाख्याय सर्वेषां जागरणे दंडस्यादिकारणत्वं चाभिधाय वसुहोमेतिहासश्रवणफलमाचष्ट युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः	"
" तात धर्मार्थकामानां श्रोतुमिच्छामि निश्चयं " इत्यादिना धर्मादयः किमुद्दिश्य क्रियंते, किमेषामुत्पत्तिस्थानं, कथं तेषां साहित्यं, कथं च पृथक्त्वं, इति चतुरः प्रश्नांश्चकार युधिष्ठिरः	१२३
तत्र " यदाते " इत्यादिनाद्यानां त्रयाणां व्युत्क्रमेणोत्तरमभिधाय चतुर्थस्योत्तरमभिदधानो भीष्म आंगरिष्ठकामंदकयोरितिहासं निजगाद	"
" मर्यादाभंगं कृत्वा यः पापं कुरुते राजा " इत्यादिके आंगरिष्ठप्रश्ने यो धर्मार्थौ परित्यज्य " इत्यादिकं कामंदकस्योत्तरम् ..	"
" धर्मस्य मूलकारणं शीलं वदंति जनास्तत्कथं प्राप्यते तल्लक्षणं च किं " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तदुत्तरं वक्तुं दुर्योधनधृतराष्ट्रसंवादरूपमितिहासमाह स्म	१२४
किमर्थं तप्यसे पुत्रेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तापकारणभूतां युधिष्ठिरसंपत्तिमभिदधानं दुर्योधनं प्रति स " युधिष्ठिरसदृशसंपत्प्राप्तिकारणं शीलं संपादय " इत्याह	"
" तच्छीलं कथं प्राप्यते " इति दुर्योधनेन पृष्टो धृतराष्ट्रः शीलेन प्रह्लादस्य राज्यप्राप्तिरूपमितिहासमाचष्ट	"
इंद्रो बृहस्पतेः सकाशाच्छ्रेयः श्रुत्वा तदनुज्ञया भार्गवं गतस्तस्मादपि तच्छ्रुत्वा तस्याप्यनुज्ञया शिष्यत्वं पुरस्कृत्य ब्राह्मणरूपेण प्रह्लादं गत्वा " त्रैलोक्यराज्यं त्वया कथं प्राप्तं " इति पप्रच्छ	"
" नासूयामि द्विजान् विप्र " इत्यादिना स्वेनाचीर्णं श्रेयोभिधाय प्रह्लादो ब्राह्मणरूपमिंद्रं प्रति वरं याचस्वेत्युवाच	"
वरं दत्त्वा चिंतयन् प्रह्लादः स्वशरीरान्निर्गतं शीलं प्रति को भवानिति प्रपच्छ तच्च " शीलमहमस्मि त्वया त्यक्तं ब्राह्मणशरीरं गच्छामि " इत्युवाच	"
एवमेव तमनुधर्मसत्यवृत्तबलेषु गतेषु स्वशरीरान्निर्गता श्रीः प्रह्लादेन का त्वमिति पृष्टा सती " श्रीरहं यत्र शीलादीनि तत्र गच्छामि " इत्याद्युक्त्वा ब्राह्मणस्येंद्रत्वेन प्रत्यभिज्ञां दत्त्वा शीलं प्रशस्य शीलादिसहिता श्रीरिंद्रं प्रति जगाम	"
शीलप्राप्त्युपायं कथयेति दुर्योधनेन पृष्टो धृतराष्ट्रस्तत्प्राप्त्युपायमभिदधाति स्म	"
आशायाः स्वरूपं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म ऋषभसुमित्रयोः संवादरूपमितिहासं कथयन्सुमित्रस्य मृगयां संवर्ण्य तद्बाणविद्धस्य मृगस्य महारण्यप्रवेशमाख्यातवान्	१२५
मृगमन्वेषितुमरण्यगतो मुनिभिः " कस्त्वं कुत आयातः " इति पृष्टः सुमित्रः स्ववृत्तं कथयित्वा तान् प्रत्याशाविवरणज्ञानार्थं पप्रच्छ	१२६
मुनीनां मध्ये श्रेष्ठ ऋषभः कृशस्य मुनेरितिहासं कथयन् वीरद्युम्नस्यागमनादिकमाचख्यौ	१२७
मुनीन् प्रति स्वप्रत्यभिज्ञादानपूर्वकं स्वपुत्रनाशादिकं कथयतो वीरद्युम्नस्य वाक्यं श्रुत्वा प्युत्तरमददानं कृशनामानं मुनिं प्रति आशावृत्तांतं ज्ञातुं स राजा पुनः पप्रच्छ ..	१२८
ततः कृशवीरद्युम्नयोरुक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति " एवं त्वमपि कौंतेय " इत्याद्युवाच	"
पुनर्धर्मान् श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो गौतमयमसंवादेतिहासं वर्णयंस्तयोरुक्तिप्रत्युक्ती अभ्यधात्	१२९
" मित्रैर्हीनस्य बद्धमित्रस्य राज्ञः का गतिः " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तमुपदिशन् भीष्म आपदि कोशसंचयरूपं प्रशस्तमुपायमाख्याय धर्मादीनां तन्मूलकत्वमाचख्यौ ..	१३०

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतराजधर्मसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ शांतिपर्वांतर्गतआपद्धर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
२ आपद्धर्मपर्व	
क्षीणत्वदीर्घसूत्रत्वादिविशिष्टस्य किं कार्यमवशिष्यते इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म आपद्धर्मान् कथयति स्म	१३१
अभ्यंतरप्रकुपितादेः किं कार्यमिति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	”
“हीने परमके धर्मे” इत्यादिना आपद्बहुले काले ब्राह्मणं कथं रक्षेदिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो ब्राह्मणरक्षणप्रकारमभिदधाति स्म	१३२
आपन्नस्य कोशादिसंग्रहकरणमुपदिश्य तद्विषकमुपायं कथयन् दस्यूनामाश्रयणं तत्कर्मकरणं चानुजज्ञे भीष्मः	१३३
पुनर्भीष्मस्य पुराविद्वाक्यकथनेन युधिष्ठिरं प्रत्युपदेशः	१३४
दस्यूनामपि सिद्धिविषये कायव्यदस्युसंवादेतिहासं प्रावोचद्भीष्मः	१३५
त्वमस्माकं ग्रामणीर्भवेति दस्युभिः प्रार्थितः कायव्यस्तान् प्रति “मावधीस्त्वं स्त्रियं भीरुं” इत्यादीन् धर्मानुपदिदेश तैश्च तस्मिन्नंगीकृते उभयेपि सिद्धिमवापुः	”
राज्ञां कोशसंग्रहमार्गं कथयितुं ब्रह्मगीतागाथाः प्रोवाच भीष्मः	१३६
अनागतविधातुः प्रत्युत्पन्नमतेश्च सुखं दीर्घसूत्रस्य तु तन्नास्तीत्येतद्विषये अनागतविधातृप्रत्युत्पन्नमतिदीर्घसूत्राणां मत्स्यानामितिहासमुपन्यास्थद्भीष्मः	१३७
“शत्रुपरिवारितो राजा यथा न मुह्येत्तथा कथय” इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्म आपद्धर्मानुपदिशन्मार्जारमूषिकसंवादेतिहासमाचष्ट ..	१३८
एकस्मिन्वने महांतं वटमाश्रित्य पलिताख्यमूषिकलोमशाख्यमार्जारयोर्वसतोः कदाचित्प्रमत्ते मार्जारे व्याधप्रसारितेन जालेन निबद्धे सति निःशंको मूषिकस्तत्स्थं मांसं भक्षयति स्म	”
एतदंतरे वटस्याधोबिलस्थितं नकुलमुपरिस्थितमुलूकं च दृष्ट्वा भीतो मूषिक आपदि शत्रुरपि संधेय इति मनसि निधाय मार्जारं प्रति “सौहृदेनाभिभाषे त्वां” इत्याद्युवाच	”
उभयोः संवादानंतरमाश्वस्तोमूषिको मार्जारक्रोडे निःशंकं स्थितो मार्जारेण जालतंतुच्छेदने त्वरां कुर्वित्युक्तो “माभैस्त्वरां मा कुरु” इत्याद्युवाच तं प्रति	”
यमदूताभं चांडालं दृष्ट्वा भीतेन मार्जारेण “किमिदानीं करिष्यसि” इत्युक्तेन मूषिकेन चांडालभयादुलूकनकुलौ पलायितौ दृष्ट्वा जालतंतौ छिन्ने मार्जारो वटोपरि जगाम मूषिकश्च स्वबिलम्	”
वटोपरि स्थितस्य मार्जारस्य बिलस्थितस्य मूषिकस्य च संवादे प्रवृत्ते मूषिको मार्जारं प्रति मित्रताकारणमाख्यायात्मरक्षार्थं यत्नः करणीय इत्याद्युपदिदेश	”
“सत्यं शपे त्वयाहं वै” इत्यादिकं मार्जारोक्तं प्रत्याख्यायौशनसा कृते “शत्रुसाधारणे कृत्ये” इत्यादिके द्वे गाथे अभिधाय “त्वत्तो मयात्मा रक्ष्यस्त्वमपि चांडालादात्मानं रक्ष” इति मूषिकेनोक्तो मार्जारो वटं हित्वान्यत्र जगाम मूषिकोपि स्वबिलं हित्वा बिलांतरमगात्	”
विश्वासं विना राज्ञा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः पूजनीब्रह्मदत्तसंवादकथनपूर्वकं प्रत्युत्तरमब्रवीत्	१३९
राजपुत्रेण हतं स्वपुत्रं दृष्ट्वा क्षत्रियनिंदां विधाय चरणाभ्यां राजपुत्रस्य नेत्रे भित्त्वाऽऽकाशे स्थिता सती ब्रह्मदत्तं प्रति “इच्छयेह कृतं पापं” इत्याद्युवाच पूजनी	”
उभयोः संवादानंतरं पूजनी ब्रह्मदत्तं प्रति “यस्येह व्रणिनौ पादौ” इत्यादिदृष्टांतमुखेन कृतापराधाहं त्वयि न वत्स्यामीति स्वाभिप्रायं प्रकटय्य दिगंतरं जगाम	”
“युगक्षयात्परिक्षीणे” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो भारद्वाजशत्रुंजयसंवादेतिहासोपन्यासपूर्वकमुत्तरमाह स्म	१४०
“अलब्धस्य कथं लिप्सा” इत्यादिके शत्रुंजयप्रश्ने भारद्वाजो “नित्यमुद्यतदंडः स्यात्” इत्यादिनाध्यायसमाप्तिपर्यंतं राजनीतिमुपदिदेश	”
“हीने परमके धर्मे” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने	

१ चटका २ राजा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
योगक्षेमादीनां राजमूलत्वमभिधाय विश्वामित्रचांडालसंवादरूपमितिहासमकथयद्भीष्मः	१४१
कदाचिद्द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां नष्टप्रायासु प्रजासु क्षुधापीडितो विश्वामित्रः कुत्राप्यन्नादिकमलभमानः कस्यचिच्छ्वपचस्य गृहं प्रविवेश	”
तत्र प्रविष्टो विश्वामित्रः श्वमांसयुतां दंडिकां दृष्ट्वा “ आपदि ब्राह्मणेन चौर्यमपि कर्तव्यं” इत्यादि विचार्य श्वजंघां चोरयितुमुद्युक्तः श्वपचेनाधिचिक्षिपे	”
श्वपचविश्वामित्रयोः संवादानंतरं श्वजंघां गृहीत्वा निर्गते विश्वामित्रे विधिना भागान् परिकल्प्येंद्रादीनाव्हयति सतींद्रः सर्वत्र वृष्टिं चकार	”
वृष्ट्या सर्वत्र सुभिक्षे विश्वामित्रः श्वमांसं परित्यज्य तपसा सिद्धिमवाप	”
“ यदि घोरं समुद्दिष्टं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्म आपत्कालिकं राजधर्मं कथयंस्तद्विषये बृहस्पतेर्भार्गवस्य चानुमतिमाह स्म	१४२
“ अस्तिचेदिह मर्यादा ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	”
“ शरणागतरक्षकस्य यो धर्मस्तं ब्रूहि ” इत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तं कथयंस्तद्विषये कपोताख्यानं मुदा जहार	१४३
विस्तरेण कपोतवृत्तं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो मुचुकुंदभार्गवसंवादमुखेन सविस्तरं तदाख्यातुमुपचक्रमे	”
कश्चिच्छकुनिलुब्धकः शकुनान्हंतुं निर्गतो वातवर्षादिना क्लांतः स्थातुं गंतुमशक्नुवन्न्यकस्माद्वृक्षात्पतितां कपोतीं स्वपंजरके क्षिप्त्वा वातवर्षनिवृत्तावपि गंतुमसमर्थो महांतमेकं वृक्षं दृष्ट्वा तत्प्रार्थनापूर्वकं तदधः सुष्वाप रात्रौ	”
तस्य वृक्षस्य शाखायां ससुहृज्जनो दीर्घकालं निवसन्कपोतः प्रातर्गतायां भार्यायां रात्रावनागतायां तामुद्दिश्य बहु विललाप ..	१४४
लुब्धकपंजरके स्थिता कपोती कपोतस्य विलापवाक्यं श्रुत्वा हृष्टा सती तं प्रति“ शरणागतत्राता भव इत्युक्त्वा शरणागतरक्षणमाहात्म्यमाख्याय लुब्धकसत्कारकरणमुपदिदेश	१४५
कपोतीवाक्यं श्रुत्वा कपोतो लुब्धकमागत्य स्वागतप्रश्नपूर्वकमतिथिपूजनं प्रशस्य किमहं ते करोमीत्यादि पप्रच्छ	१४६
शरीरतापनार्थं शीतार्तस्य व्याधस्य प्रार्थनां श्रुत्वा तदर्थमग्निमादीप्य “शरीरं तापयित्वा सुखी भव ” इत्युवाच तं प्रति कपोतः ..	”
तापितशरीरेण स्वस्थेन लुब्धकेनाहारे याचिते कपोतः स्वनिकटे तत्पर्याप्तसामग्र्यभावादात्मप्रदानेन तस्याहारं दित्सुः पूर्वप्रज्वालितमग्निं प्रविवेश तं दृष्ट्वा विषण्णो लुब्धकमात्मानं जगर्हे	”
क्रूरकर्मापि लुब्धकः “किमीदृशंनृशंसेन” इत्याद्युक्त्वा स्वकीयं मृगयापरिकरं कपोतीं च विसृज्य महाप्रस्थानगमनं चकार	१४७
भर्तारं स्मृत्वा विलपंती कपोती तच्छोकेनाग्निं प्रविवेश तत आगतं विमानं कपोतः कपोत्यासहारुह्य स्वर्गं गतो रेमे	१४८
विमानस्थौ तौ दृष्ट्वा चिंतयन् लुब्धको महारण्यं प्रविश्य दावदग्धः सन्स्वर्गमगच्छत्	१४९
“अबुद्धिपूर्वकं पापं कुर्वन्कथं मुच्यते” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जनमेजयशौनकसंवादोपन्यासेनोत्तरं कथयति स्म	१५०
अबुद्धिपूर्वकं ब्रह्महत्यां प्राप्तो जनमेजयो वनं जगाम तं च शौनको भर्त्सयांचक्रे	”
“ गर्ह्यो भवान् गर्हयते ” इत्यादि ब्रुवतो जनमेजयस्य शौनकेन सह संवादः	१५१
शौनको “ यज्ञो दानं दया वेदाः ” इत्यादिना यज्ञादीनि पापनिवृत्तिसाधनान्युपदिश्याबुद्धिपूर्वकपापनाशविषये बृहस्पतिवाक्यं चोदाहृत्य जनमेजयमश्वमेधेन याजयामास स च निष्कल्मषः स्वं राज्यं विवेश	१५२
“ कच्चित्पितामहेनासीच्छ्रुतं वा दृष्टमेव च ॥ कश्चिन्मर्त्यो मृतो राजन् पुनरुज्जीवितोभवत्” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गृध्रजंबुकसंवादेतिहासमुदाहृत्योत्तरयामास	१५३
कस्य चिद्ब्राह्मणस्य बालग्रहेण मृतं पुत्रमादाय श्मशानमागतान् शोकेन तं परित्यज्य गंतुमसमर्थान्ब्राह्मणान्प्रति श्मशानवासी कश्चिद्गृध्रो “ यद्येनं त्यक्त्वैते दिवैव गृहं गमिष्यंति तदा मम कार्यं भविष्यति ” इत्यभिप्रायेण “ मृतं बालमिह त्यक्त्वा गृहं गच्छत ” इत्युपदिदेश	”
गृध्रवाक्येन गंतुमुद्यतान् प्रति श्मशानवासी कश्चिज्जंबुको “ यद्येते सायंकालपर्यंतमत्र स्थित्वा गमिष्यंति तदा मम कार्यसिद्धिर्भविष्यति ” इत्यभिप्रायेण “ निर्घृणाः खलु मानुषाः ” इत्यादिना तेषां गमनं न्यषेधीत्	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
एवं स्वस्वाभिप्रायेण बोधयतोर्गृध्रजंबुकयोर्वाक्याद्गंतुं स्थातुं चानिश्चितबुद्धींस्तान् व्याकुलान् ब्राह्मणान् दृष्ट्वा करुणाविष्टः शंकरः प्रादुरभूत्	”
शंकरेण वरदोऽस्मीत्युक्ते मृतपुत्रजीवनरूपं वरं प्रार्थयंतो ब्राह्मणास्ते सजीवितं पुत्रमादाय हृष्टाः संतो जग्मुः	”
“ बलिनः प्रत्यमित्रस्य ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो “ यद्यापन्नो राजा दैवेन नानुगृह्यते तर्हिशत्रुमेव शरणीकुर्याद्यदितु वाक्शूरत्वात्तेन सह वैरं करोति तदा कृत्स्नं स्वपरिग्रहं स्वयमेव त्यक्त्वा स्वात्ममात्रं रक्षेत्” इत्यर्थबोधिकां पवनशाल्मलिसंवादाख्यायिकामुदघाटयत्	१५४
हिमालयस्थं महांतं शाल्मलिवृक्षं दृष्ट्वा तन्निकट आगत्य नारदस्तं प्रति “ अहो नु रमणीयस्त्वं” इत्याद्युवाच	”
“ बंधुत्वादथवा सख्यात्त्वां पवनो रक्षति ” इत्यादिकां नारदोक्तिमाकर्ण्य न मे वायुः सखा ब्रह्मन् ” इत्याद्युक्तवंतं शाल्मलिं प्रति नारदः “ शाल्मले विपरीतं ते ” इत्याद्युवाच	१५५
शाल्मलिवाक्यं श्रुत्वा नारदो वायुसमीपमागत्य तं प्रति शाल्मलेरहंकारं नाशयितुं “ हिमवत्पृष्ठजः कश्चित् ” इत्याद्युवाच	१५६
नारदवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो वायुः शाल्मलिसमीपमागत्य ‘ यतो नारदसमीपे मां निंदितवानस्यतस्तथा प्रभावं दर्शयामि यथा त्वं पुनर्नावामन्यथाः ” इत्याद्युवाच	”
वायुवाक्यं श्रुत्वा “ पवन त्वं च मे क्रुद्धः ” इत्याद्युक्तवंतं शाल्मलिं प्रति “ श्वोदर्शयिष्यामि ते तेजः ” इत्याद्यभिदधे पवनः ..	”
प्रातरागतो वायुः शाखापर्णस्कंधादिरहितं शाल्मलिं दृष्ट्वा तं प्रति “ अहमप्येवमेव त्वां ” इत्याद्युवाच	१५७
शाल्मलिं दृष्टांतीकृत्य भीष्मः “ एवं हि राजशार्दूल ” इत्याद्युपदिदेश युधिष्ठिरं प्रति ..	”
“ पापस्य यदधिष्ठानं इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ एको लोभो महाग्राहः ” इत्यादिना तत्कथयति स्म	१५८
अज्ञानं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदाचष्ट	१५९
अज्ञानप्रवृत्त्यादिविषये युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तदब्रवीत्	”
“ स्वाध्याये कृतयत्नस्य धर्मकामस्य किं श्रेयः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दमस्य श्रेयस्त्वमभ्यधात्	१६०
भीष्मः “ सर्वमेतत्तपोमूलं ” इत्यादिना तपः प्रशशंस	१६१
सत्यस्य स्वरूपादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मः सत्यस्य लक्षणादिकथनपूर्वकं तत्प्रशशंस ..	१६२
“यतः क्रोधादीनां प्रभवस्तत्कथय ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः क्रोधादीनां दुर्जयत्वमाख्याय तेषामुत्पत्तिप्रकारं व्याजहार ..	१६३
“ आनृशंस्यं विजानामि ” इत्यादिना नृशंसधर्मान् पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तान् कथयामास	१६४
भीष्मः प्रथमं दानयोग्यत्वप्रतिपादनपुरःसरं ब्राह्मणान् प्रशस्य सर्वापन्मूलभूतपापनिवृत्तये प्रायश्चित्तान्यभ्यधात्	१६५
“धनुःखड्गयोर्मध्ये युद्धे श्रेष्ठतरं किं” इत्यापृच्छ्य स्वाभिमतस्य खड्गस्योत्पत्त्यादिकं पप्रच्छ खड्गयुद्धनिपुणो नकुलो भीष्मं प्रति	१६६
एतदुत्तरं वदन् भीष्मः सृष्टिप्रकारमभिधाय ब्रह्मणो यज्ञप्रस्तावे खड्गोत्पत्तिप्रकारं रुद्रादारभ्य नकुलपर्यंतं तत्प्राप्तिपरंपरां चाख्याय “ असिर्विशसनः ” इत्यादीनि तन्नामानि चोक्त्वा धनुषोऽप्युत्पत्तिमाचष्ट ..	”
इत्युक्त्वा तूष्णींभूते भीष्मे युधिष्ठिरो गृहं गत्वा विदुरसहितान् भ्रातॄन् प्रति कामादीनां मध्ये को गरीयान् कश्च मध्यमः कश्च कनीयानिति पप्रच्छ	१६७
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा विदुरो “ बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः ” इत्यादिना धर्मस्य प्राधान्यमर्थस्य मध्यमत्वं कामस्य कनीयस्त्वं जगाद	”
एवमेवार्जुनोऽर्थस्य ज्यायस्त्वमवोचत् नकुलसहदेवौ धर्मार्थयोर्गरीयस्त्वमवोचतां, भीमश्च कामस्य प्राधान्यमभ्यधात्	”
सर्वेषां वचनानि श्रुत्वा युधिष्ठिरो “ यो वै न पापे निरतो न पुण्ये ” इत्यादिना मोक्षाख्यपुरुषार्थस्यैवाभ्यर्हितत्वं व्याजहार. तच्छ्रुत्वा सर्वे जहृषुः	”
“ कीदृशामानवाः सौम्याः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः संधेयानसंधेयांश्च पुरुषान् लक्षणतः कथयतिस्म	१६८
मित्रद्रोहिणः कृतघ्नस्य वृत्तं जिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्नं श्रुत्वा भीष्मो दुर्जनसंबंधे दोषानभि-	

१ इयं षड्गीतित्याचक्षते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धातुं गौतम[1]स्येतिहासमाह स्म	"
दस्युगृहे भिक्षार्थमागतो गौतमनामा ब्राह्मणो दस्युना द्रव्यदानेन स्त्रीसमर्पणेन च सत्कृतस्तद्गृहे निवसंस्तत्समतामवाप	"
कदाचिद्गौतमस्य गृहमागतस्तस्य सब्रह्मचारी कश्चिद्ब्राह्मणस्तस्याचारवैपरीत्यं दृष्ट्वा " किमिदं कुरुषे मोहात् " इत्याद्युवाच. तच्छ्रुत्वा सोपि स्ववृत्तभ्रंशप्रकारादिकं व्याजहार ..	"
ब्राह्मणोपदेशेन दस्युगृहान्निर्गतो गौतमः समुद्रं गच्छता सार्थेन सह जगाम	१६९
मार्गमध्ये मत्तेन द्विरदेन सार्थे निहते गौतम एकाकी भ्रमन् कस्मिंश्चिद्वने न्यग्रोधवृक्षं दृष्ट्वा तन्मूले सुखं सुष्वाप	"
तस्मिन्वृक्षे निवसन् कश्यपस्य पुत्रो ब्रह्मणः सखा नाडीजंघाख्यो राजधर्मापरनामा बकः सूर्यास्तानंतरं तत्रागत्य ब्राह्मणं दृष्ट्वा तं सभाजयामास	"
ततो राजधर्मा गौतमायात्मवृत्तांतकथनपूर्वकं सत्कारोपयोग्यासनादिकं ददाति स्म ..	१७०
तत उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमर्थार्थी गौतमो राजधर्मवाक्याद्विरूपाक्षराक्षसनगरसमीपं गतस्तत्प्रेषितैः प्रेष्यैः सह तद्भवनं प्रविवेश ..	"
सत्कारपूर्वकमासने उपवेशितेन गौतमेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं जन्ममात्रेणायं ब्राह्मण इति जानन् विरूपाक्षो राक्षसो " मम सख्या प्रेषितोयमस्मै किं देयं " इत्यादि चिंतयामास	१७१
कार्तिकीमहोत्सवे मिलितेषु ब्राह्मणेषु विरूपाक्षेणानुज्ञातं द्रव्यं स्वस्वशक्त्यनुरोधेन गृहीत्वा गतेषु गौतमोपि स्वर्णभारं गृहीत्वा निर्गतो राजधर्मसमीपमाजगाम	"
तत्रागत्य विश्रांतो गौतमो " महांतमेनं स्वर्णभारं गृहीत्वा गंतव्यं, मार्गश्च दूरतरो मार्गमध्ये भक्ष्यं किमपि नास्ति तस्मादेनं महांतं मांसराशिभूतं राजधर्माणं हत्वैतन्मांसेन प्राणधारणं कार्यं " इत्यादि चिंतयामास	"
ततो विश्वस्तं राजधर्माणं हत्वा तन्मांसं गृहीत्वा गते गौतमे प्रतिदिनमागच्छंतं स्वसखायं राजधर्माणमदृष्ट्वा साशंको विरूपाक्षस्तच्छोधनार्थं स्वपुत्रं प्रेषयामास	१७२
राजाज्ञया निर्गतस्तत्पुत्रो न्यग्रोधमागत्य हतस्य बकस्य कंकालं दृष्ट्वा रुदन् गौतमं गृहीत्वा बककंकालं चादाय विरूपाक्षसमीपमाजगाम	"
गौतमं हंतुमाज्ञप्तो राजपुत्रः खंडशश्छित्त्वा तन्मांसं मांसादेभ्यो ददौ. ते च कृतघ्नमांसमेतदिति बुद्ध्या तन्न जजक्षुः	"
विरूपाक्षे राजधर्मणो दाहादिसंस्कारं कुर्वति चितायां सुरभिमुखाच्च्युतः फेनो राजधर्माणमुदजीवयत्	१७३
सुरभ्योज्जीवितो राजधर्मा यावद्विरूपाक्षमागच्छति तावदिंद्रोप्यागत्य तस्य ब्रह्मशापादिवृत्तांतमाचष्ट	"
गौतमस्याज्जीवनार्थं राजधर्मणा प्रार्थित इंद्रस्तं जीवयामास. ततो राजधर्मा तमालिंग्य ब्रह्मणः सदनं ययौ. गौतमश्च स्वगृहं देवाश्चैनं शेपुः	"
भीष्मो नारदेनैतदाख्यानं मम कथितमित्यभिधाय " कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः " इत्याद्युक्त्वा " कृतज्ञेन सर्वदा भाव्यं मित्रद्रोहश्च न कर्तव्यः " इत्याद्याह स्म तच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरः प्रीतमना बभूव	"

१ कृतघ्नोपाख्यानमेतत्.

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतापद्धर्मपर्वसूचीपत्रम्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ शांतिपर्वांतर्गतमोक्षधर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
३ मोक्षधर्मपर्व.	
मोक्षधर्मं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तमुपदिदेश	१७४
धनादौ नष्टे पुरुषो यया बुद्ध्या शोकमपनुदेत्तद्ब्रूहीति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः सेनजिद्विप्रसंवादरूपमितिहासमाचष्टे स्म	”
“ का बुद्धिः किं तपो विप्र ” इत्यादि पृच्छंतं सेनजितं प्रत्युपदिशन् विप्र आशाया दुर्जयत्वमाख्याय तद्विषये पिंगलागीतागाथा अकथयत्	”
“ अतिक्रामति काले श्रेयः किं ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तद्विषये पितापुत्रसंवादेतिहासं व्याजहार भीष्मः	१७५
पितापुत्रयोः संवादमाख्याय पुत्रोपदेशेन पित्रा यत्कृतं तत्त्वमप्याचरेत्याह युधिष्ठिरं भीष्मः	”
“ धनिनश्चाधना ये च वर्तयंते स्वतंत्रिणः ॥ सुखदुःखागमस्तेषां कः कथं वा पितामह ” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः केनचिद् ब्राह्मणेन कथितां शंपाकगीतामाह स्म ..	१७६
“ धनतृष्णाभिभूतः किं कुर्वन् सुखी भवेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने सुखिनं निरूप्य मंकिगीत कथयति स्म	१७७
मंकिगीतोपष्टंभकत्वेन जनकगीतमाख्याय बोध्यनाहुषसंवादेतिहासं कथयन् भीष्मो बोध्योक्तानां पिंगलादीनां षण्णां गुरूणां वृत्तं व्याजहार भीष्मः	१७८
वीतशोकः केन वृत्तेन चरेदित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः प्रह्लादाजगरसंवादेतिहासमाचख्यौ	१७९
“ स्वस्थः शक्तो मृदुर्दांतः ” इत्यादिके प्रह्लादप्रश्ने आजगरो मुनिः स्वाभाविकप्रवृत्त्यादिकमाख्यायाजगरव्रतस्वरूपं कथयति स्म	”
इदमाजगरचरितं योनुचरेत्स सुखी भवेदित्याह भीष्मः	”
आजगरव्रतरूपां स्वास्थ्यलक्षणां निष्ठां बांधवोपलक्षिता जातिरेवसमर्पयति किंवा मणिमंत्रौषधिसाधनादिकर्म किंवा वित्तसाध्यं यज्ञादि उत प्रज्ञैवेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः प्रज्ञैव समर्पयतीत्युक्त्वा तद्विषये इंद्रकाश्यपसंवादरूपमितिहासमाह स्म	१८०
मत्तेन वैश्येन पातितः काश्यपो धनहीनत्वान्मर्तुं यदा प्रववृते तदा शृगालरूपेणेंद्र आगत्य “ मनुष्ययोनिमिच्छंति ” इत्यादिना ब्राह्मणत्वलाभेप्यसंतोषमभिधाय “ न तृप्तिः प्रियलाभेस्ति ” इत्यादिना जीवानां दुःखहेतुमाशाप्रशमनाभावाद्याह स्म	”
एतच्छ्रुत्वा विगतशोको ब्राह्मणः प्रत्यक्षमिंद्रं दृष्ट्वा तं संपूज्य स्वमालयं जगाम	”
“ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “आत्मनानर्थयुक्तेन ” इत्यादिनोपदिदेश	१८१
“ कुतः सृष्टमिदं विश्वं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तद्विषये भृगुभरद्वाजसंवादरूपमितिहासं व्याहृतवान्	१८२
सृष्टिविषये प्रश्नं कुर्वंतं भरद्वाजं प्रति भृगुर्मानसस्याव्यक्तस्य महत्तत्त्वादिसृष्टिकर्तृत्वमाख्यातवान्	”
गगनादिपरिमाणजिज्ञासुं भरद्वाजं प्रति भृगुर्गगनादीनामपरिमेयत्वं व्याचख्यौ	”
“ पुष्कराद्यदि ब्रह्मा संभूतस्तर्हि पुष्करं ज्येष्ठं भवेत्, भवांस्तु ब्रह्माणं पूर्वजमाह; कथमेतत् ” इति पृच्छंतं भरद्वाजं प्रति भृगुर्ब्रह्मणएव ज्येष्ठत्वमभिधाय तस्य पुष्करे प्रादुर्भूतत्वात्तत्संभूतत्वमित्याह स्म	”
सृष्टिविषये भृगुभरद्वाजयोः संवादः	१८३
“ ब्रह्मणा सहस्रशो भूतानां सर्जनात्कथं पंचानामेव भूतत्वं ” इति भरद्वाजप्रश्ने भृगुः सर्वभूतव्यापनादेतेषामेव महाभूतत्वमित्याह	१८४
“ स्थावरजंगमा यदि पंचभूतयुक्तास्तर्हि स्थावराणां कथं पांचभौतिकत्वं ” इत्यनुयुंजानं भरद्वाजं प्रत्युत्तरं वदन् भृगुः स्थावरेषु तत्सत्तां प्रकाश्य दृष्टांतत्वेन जंगमेष्वपि तत्सत्तामाख्याय पृथिव्यादीनां गुणविभागादिकमपि स्फुटयति स्म	”
शारीरयोरग्निवायोर्गतिं ज्ञातुं भरद्वाजेन पृष्टो भृगुः “ वायोर्गतिमहं ब्रह्मन् ” इत्यादिना तां कथयति स्म	१८५
“ यदि प्राणयते वायुस्तदा जीवो निरर्थकः ” इत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतं भरद्वाजप्रश्नः	१८६
“ न प्रणाशोस्ति जीवस्य ” इत्यादिना तदुत्तरं वदन् भृगुः “ यद्यग्निमारुतौ भूमिः ” इ-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
त्यादीनां जीवस्वरूपजिज्ञासया भरद्वाजेन पृष्टस्तत्कथयति स्म	१८७
ब्राह्मणादिवर्णभेदेन सृष्ट्यादिकमभिधाय ब्राह्मणादीनां सितादीन् वर्णानभिदधद्भृगुः “ चातुर्वर्ण्यस्य वर्णेन यदि वर्णो विभिद्यते ” इत्यादिना भरद्वाजेनाक्षिप्तस्तद्विभागे कारणादिकमभ्यधात्	१८८
“ ब्राह्मणः केन भवति ” इत्यादिके भरद्वाजप्रश्ने भृगुर्ब्राह्मणस्य लक्षणाद्याचष्टे स्म	१८९
भृगुः सत्यस्य ब्रह्मादिरूपत्वमनृतस्य तमोरूपत्वं प्रतिपाद्योभयोर्धर्माधर्मरूपत्वं सुखदुःखरूपत्वं चाभिधायैतदेव “ यदेतद्भवताभिहितं ” इत्यादिभरद्वाजप्रश्नद्वारा दृढीचकार	१९०
“ दानस्य किं फलं प्राहुः ” इत्यादौ भरद्वाजप्रश्ने भृगुर्व्युत्क्रमेण होमादीनां फलं प्रत्यपादयत्	१९१
भृगुभरद्वाजयोराश्रमविषये प्रश्नोत्तरे	”
वानप्रस्थवृत्तांतं परिव्राजकाचारं चाख्याय परलोकजिज्ञासोर्भरद्वाजस्य प्रश्नमुत्तरयन्भृगुस्तेन तदक्रियत	१९२
आचारविधिजिज्ञासयानुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म आचारं प्रतिपादयति स्म	१९३
“ अध्यात्मं नाम यदिदं ” इत्यादिनाध्यात्मविषयके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मस्तन्निरूप्य सत्त्वादीनां गुणानां लक्षणानि व्याकरोत्	१९४
भीष्मकथितश्चतुर्विधो ध्यानयोगः	१९५
“ जापकानां फलावाप्तिं ” इत्यादिना जापकानां फलावाप्त्यादिविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन्भीष्मो यमब्राह्मणसंवादेतिहासं व्याजहार	१९६
जापकानां ब्रह्मलोकप्राप्त्यादिरूपगत्यपेक्षयान्या गतिरस्ति वा नेति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मस्तेषां गतिविशेषमाचष्टे स्म	१९७
जापकः कीदृशं निरयं यातीति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जापकस्य निरयान्निरूपयतिस्म	१९८
“ कालमृत्युयमानामिक्ष्वाकोर्ब्राह्मणस्य च यद्वृत्तं” तत्कथयेति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तेषां संवादरूपमितिहासं जगाद	१९९
पैप्पलादिः कौशिकनामा जापकः संतुष्टां सावित्रीं प्रति “ जप्ये मे रमतां मनः ” इत्यूचे	”
सावित्री तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणं प्रति “ सर्वं तत्ते भविष्यति ” इत्युक्त्वा कालमृत्युयमानां त्वया संवादोभविष्यतीति चाभिधाय जगाम	”
ततो जापके दिव्यं वर्षशतं जपति तत्रागतस्य प्रसन्नस्य धर्मस्य संवादे प्रचलति सत्यागतानां कालमृत्युयमानां जापकस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
तस्मिन् स्थाने आगतमिक्ष्वाकुं प्रति सत्कारपूर्वकं “अहं किं करोमि” इत्युवाच ब्राह्मणः	”
इक्ष्वाकुराजब्राह्मणयोर्विवदतोः सतोस्तौ प्रति “ युवयोरविवादोस्तु ” इत्याद्युवाच धर्मः	”
साक्षादागतः स्वर्ग उभौ प्रति “ अविषादोस्तु युवयोरुभौ तुल्यफलौ युवां ” इत्युवाच	”
स्वर्गं प्रत्याख्याय “ यदीच्छा तर्हि ब्राह्मणो मे फलं गृह्णातु ” इत्युक्तवत इक्ष्वाकोर्ब्राह्मणस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
एतदंतरे विवदमानौ विकृतविरूपाख्यौ द्वौ पुरुषावागत्य राजानं प्रति स्वस्ववृत्तं निवेदयामासतुः	”
“ विरूप किं धारयसे ” इत्यादिना राज्ञा पृष्टेन विरूपेण विवादवृत्तांते कथिते इक्ष्वाकुविकृतविरूपाणां परस्परमुक्तिप्रत्युक्तयः	”
तद्विवादं श्रुतवतो ब्राह्मणस्येक्ष्वाकोश्चोक्तिप्रत्युक्ती	”
विरूपः “ कामक्रोधौ विद्धि नौ त्वं ” इत्याद्युक्त्वा “ गच्छ लोकान् जितान् स्वेन कर्मणा यत्र वांछसि ” इत्युवाच राजानं प्रति	”
भीष्मो जापकानां गत्यादिकमाख्यायोपसंजहार	”
इक्ष्वाकुराजब्राह्मणौ किं चक्रतुरिति युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरमकथयद्भीष्मः	२००
राजब्राह्मणयोरुक्तिप्रत्युक्तिद्वारा सहैवोभयोर्गमनं निश्चिन्वतोस्तत्रागतेषु ब्रह्मादिषु तत्समक्षं योगधारणया प्राणांस्त्यजतोस्तयोः शरीरान्निर्गते तेजसि ब्रह्माणं प्रति प्रविष्टे सर्वे देवा ब्रह्मणो वाक्यं श्रुत्वा स्वं स्वं स्थानं जग्मुः	”
“ किं फलं ज्ञानयोगस्य ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् भीष्मो मनुबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासमाह स्म	२०१
“ यत्कारणं यत्र विधिः प्रवृत्तः ” इत्यादिकेषु बृहस्पतिप्रश्नेषु मनुः कर्मविध्यादिप्रवृत्तिकारणान्याख्यायांतेऽक्षरस्वरूपमभ्यधात्	”
अक्षरात्खमित्यादिना सृष्टिक्रमं तैः शरीरैरित्यादिना संहारक्रमं नोष्णमित्यादिनाक्षरस्वरूपं न चक्षुषेत्यादिना तस्यासंगत्वं च प्रतिपाद्य यथा समीप इत्यादिना धीतादात्म्यभ्रांत्या संसारप्रतीत्यादिकमाह स्म मनुः	२०२
यदिंद्रियैरित्यादिना बुद्धिप्रकाशकत्वेन चेतनस्य	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
तस्य तदन्यत्वं न चक्षुषेत्यादिनेंद्रियागोचरत्वं च प्रतिपाद्यादृष्टस्यापि तस्यानुमानेन ज्ञेयत्वं दृष्टांतपुरःसरमाह स्म मनुः ·· ··	२०३
यथाव्यक्तमित्यादिना देहसंबंधनिवृत्त्युपायं वदन्निंद्रियमनआदिनां लयमभिधातुमिंद्रियेभ्य-इत्यादिना तेषां कार्यकारणभावमाख्याय-विषया विनिवर्तंत इत्यादिना प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मावभ्यधान्मनुः ·· ·· ·· ·· ··	२०४
शारीरे मानसे च दुःखे प्राप्ते तन्निवृत्त्युपायतया तदनुचिंतनाभावरूपं वैराग्यं साधनत्वेनाभिधाय ज्ञानं ज्ञेयमित्यादिना सुखप्राप्त्युपायभूतं ब्रह्मात्मज्ञानमाह ·· ·· ·· ·· ··	२०५
शब्दादिविषयैः सहितानि पंचेंद्रियाणि मनसा सह यदा निगृहीतानि भवंति तदा सर्वत्र ब्रह्मव्याप्तिं पश्यतीत्याद्यभिधायाध्यायांते नागतमित्यनेन प्रकरणार्थमुपसंजहार मनुः	२०६
"पितामह महाप्राज्ञ" इत्यादिना नारायणं तत्त्वेन श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरप्रश्ने तत्कथनं प्रतिजज्ञे भीष्मः ·· ·· ·· ·· ··	२०७
उदकेशयानस्य विष्णोर्नाभिपद्मे ब्रह्मण उत्पत्त्यनंतरमुत्पन्नस्य मधोर्महासुरस्य नाशनाद्भगवान्मधुसूदन इत्यभिहितो देवादिभिः ··	”
ब्रह्मणः सकाशान्मरीच्यादीनां सप्तानां जन्मप्रकारमदित्यां देवादीनां जन्म श्रीकृष्णस्य मुखादितो ब्राह्मणादीनां सृष्ट्यादिकं चावर्णयद्भीष्मः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
केप्रजानां पतय आसन्निति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्य तदुत्तरकथनम् ·· ·· ·· ·· ··	२०८
ब्रह्मणो मरीच्यादीन् पुत्रान् दक्षादीनां तथा देवानां च नामानि च निरूप्य देवेषु ब्राह्मणादींश्चतुरो वर्णान् प्रदर्श्य प्राच्यादिचतुर्दिक्षु पृथक्पृथगवस्थितान् सप्तर्षींश्च नामतो व्याचख्यौ ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कार्त्स्न्येन कृष्णं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरप्रश्ने कश्यपकथितां श्रीकृष्णकथां व्याजहार भीष्मः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२०९
दानवपीडितेषु देवेषु ब्रह्माणं प्रति गतेषु "वराहरूपेण भगवानंतर्भूमिगतान्दानवान्हनिष्यति" इति ब्रह्मवाक्यं श्रुतवत्सु तत्कालाविर्भूतो वराहरूपधारी भगवानंतर्भूमिगतो दैत्यदानवान् क्षोभयन् महांतं नादं चकार	”
वराहनादं श्रुत्वा मुग्धैर्देवैः "कोसौ हि कस्य वा नादः" इति पृष्टो ब्रह्मा "दानवपतीन्निहत्य भगवता वराहेण मुक्तोयं नाद इति न कार्या भीर्भवद्भिः" इत्याद्युवाच	”
मोक्षयोगशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्यानुयोगे भीष्मो गुरुशिष्यसंवादरूपेतिहासकथनद्वारा तमुपदिदेश ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२१०
गुरुं प्रति शिष्यस्य "कुतश्चाहं कुतश्च त्वं" इत्यादिकेऽनुयोगे गुरुर्ब्रह्मवार्ष्णेयाख्येतिहासकथनमुखेनोपदिदेश ·· ·· ·· ··	”
युगांतर्हितानां वेदानां लाभादिकं, विज्ञेयं व्यापकं चित्तमित्यादिकं, अग्निर्दारुगतोयद्वदित्यादिकं, कर्मणा बाध्यते रूपं, इत्यादिकं चोपदिदेश गुरुः ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
चतुर्विधानि भूतानीत्यादिना जीवस्य प्राग्वासनावशात्कर्मणि प्रवृत्तिमभिधाय "येनैतद्वर्तते चक्रं" इत्यादिना वासनावशात्कर्म कर्मवशाच्च वासनेत्यादिकं चक्रं प्रतिपाद्य तादात्म्याभ्यासात् शुद्धस्वरूपं न जानीयादित्याद्याह स्म भीष्मः ·· ·· ·· ·· ··	२११
पुनर्भीष्मो निवृत्तिरूपं मोक्षमार्गं बुद्धिमंत इच्छंतीति "प्रवृत्तिलक्षणो धर्मः" इत्यादिनाभिधाय "नाशुद्धमाचरेत्" इत्यादिना चित्तशुद्ध्यर्थं निष्कामकर्माचरणं चोक्त्वा "पंचभूतात्मके देहे" इत्यादिना देहस्य मृद्विकारत्वं चाख्यायाहंकारत्यागमुपदिश्य गुणत्रयमूलकान्दोषांश्चिंतयेदित्याह स्म ·· ··	२१२
"के दोषा मनसा त्यक्ताः" इत्यादिना संशयं निरसितुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तदुत्तरं वदन् "दोषैर्मूलादवच्छिन्नैः" इत्यादिना दोषाणां समूलं नाशनमाख्याय "रजसाऽधर्मयुक्तानि" इत्यादिना श्लोकत्रयेण त्याज्यत्वेन राजसतामसकर्माण्युक्त्वा ग्राह्यत्वेन सात्विकान्यप्याह ·· ·· ·· ·· ··	”
पूर्वाध्यायांतिमश्लोकत्रयार्थं विवृण्वन् भीष्मः क्रोधादिपरित्यागाच्छुचित्वं तत्फलं चाभिधाय मायामोहितानां क्रोधाद्युद्भवप्रणालिकया गर्भवासादिदुःखं निरूप्य तन्निरासार्थमिंद्रियनिग्रहाद्याह स्म ·· ·· ·· ··	२१३
इंद्रियनिग्रहविषये उपायं कथयन् भीष्मः "सर्वेषामेव भूतानां" इत्यादिना ज्ञानहीनापेक्षया ज्ञानिनोधिकत्वमभिधाय "तांस्तानुपासते धर्मान्" इत्यादिना धर्मज्ञानां	

१ अयं भूतोत्पत्त्यध्यायः

१ दिशास्वस्तिकंनामाध्यायोयम्. २ अंतर्भूमिविक्रीडनंनामायमध्यायः

१ वार्ष्णेयाध्यात्मं.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
शुभगुणज्ञापकत्वमभ्यधात्	२१४
ब्रह्मचर्यस्य दुष्करत्वमाख्याय “संप्रदीप्तमुदीर्णंच” इत्याद्युपदिश्य “त्रिबीजामिंद्रदैवत्यं” इतींद्रियलक्षणं निरूप्य “भविता मनसो ज्ञानं” इत्याद्युपदिदेश	”
वशीकृतेंद्रियाणां परपदप्राप्त्याद्यभिधाय पापनाशकं शुभं कर्म कुर्यादित्याह भीष्मः	२१५
“अहिंसा सत्यवचनं” इत्यादिनाऽहिंसादिविशिष्टस्य सुखित्वं “सत्यां वाचं” इत्यादिना सत्यादिगुणविशिष्टां वाचं वदेदिति चाभिधाय “रजोभूतैर्हि करणैः” इत्यादिना राजसतामसकर्मवर्जनमुपदिश्य “निःसंदिग्धमनीहो वै” इत्यादिना ब्रह्मप्राप्त्युपायमाह स्म	”
ब्रह्मचर्यं चरतो निद्रावर्जनं निद्रायां दोषांश्चाख्यायैतत्प्रसंगेन जाग्रदाद्यवस्थात्रयं चाभिधाय सर्वेषां मनोगतत्वमुपदिश्य देवासुरेभ्यः प्रजापतिना गोपितं ब्रह्मेंद्रियनिग्रहेण वेदितुं शक्यमित्याह भीष्मः..	११६
पुनर्भीष्मः प्रधानपुरुषजीवेश्वररूपं चतुष्टयं न वेद सपरं ब्रह्म न वेदेत्युक्त्वा प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणौ धर्मौ चाख्याय “अनाद्यंतावुभावेतौ” इत्यादिना पुंप्रकृत्योर्जीवे वरयोश्च साधर्म्यवैधर्म्ये निरूप्य “श्रियं दिव्यां” इत्यादिना शारीरमानसे तपसी कर्तव्यत्वेनाह	२१७
अंतकाले इत्यादिना साधनांतराण्यभिधाय तैः परपदप्राप्तिं चाख्याय “तृष्णाबद्धं” इत्यादिना तृष्णात्यागं चाभिदधाति स्म ..	”
“केन वृत्तेन वृत्तज्ञ” इत्यादिना जनकः कथं मोक्षमवापेति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो जनकस्येतिहासमाह स्म	२१८
भीष्मो मिथिलायां पंचशिखस्य मुनेरागमनं तस्य पंचशिखइति कापिलेयइतिच संज्ञाद्वयप्राप्तिकारणं चाभिधाय “एतन्मे भगवानाह” इत्याद्युवाच	”
पंचशिखं दृष्ट्वा गुरुशतं विहायानुसरंतं जनकं प्रति स “जातिनिर्वेदं” इत्यादिना जन्मादिनिर्वेदमाख्याय कर्मादिप्रवृत्तिकारणं मोहं विवरीतुं “दृश्यमाने” इत्यादिना लोकायतमतमुपन्यासपूर्वकं निरस्य तथैव सौगतमतं तार्किकमतं च निरस्यार्थलिप्सूनां दुःखं तदनिच्छूनां सुखं चाचख्यौ	”
“भगवन्यदि न प्रेत्य संज्ञा भवति कस्य चित्” इत्यादिना प्रेत्यसंज्ञाभावे सति ज्ञानाज्ञानकृतो न कश्चिद्विशेष इत्याद्याक्षेपान् कुर्वंतं जनकं प्रत्युपदिशन् पंचशिखो “धातवः पंचभूतेषु” इत्यादिना शरीरादीनामनात्मत्वं बोधयितुं तत्प्रकृतीराह स्म..	२१९
एतेषामात्मन्यारोपमुक्त्वा “अनात्मेतिच यद्दृष्टं” इत्यादिनापवादं चाभिधाय “अत्रसम्यग्विधोनाम” इत्यादिना त्यागप्रधानं सांख्यशास्त्रमुपदिश्य जनककृतानाक्षेपान्निरस्य “इमां च यो वेद” इत्यादिना विद्याफलं प्रतिपादयति स्म	”
“किं कुर्वन् सुखमाप्नोति किं कुर्वन् दुःखमाप्नुयात्” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दमं प्रशस्य “तेषां लिंगानि” इत्यादिना दमवतां लक्षणान्यभिधाय फलतो दमं कुर्वन् सुखी भवत्यकुर्वंश्च दुःखीत्याह स्म	२२०
“द्विजातयो व्रतोपेनाः” इत्यादिना वैदिकं तांत्रिकं च विधिमाश्रित्य त्रैवर्णिका हविर्देवताशेषं च मांसमद्यादि भुंजते तद्युक्तमयुक्तं वेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः अवेदोक्तेत्याद्युत्तरमाह..	२२१
यदिदं तप इत्यादिना उपवासात्मकमेव तप उतान्यदपीति पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो मासपक्षोपवासेनेत्याद्युत्तरमाह	”
“कथं सदोपवासी स्यात्” इत्यादिषु चतुर्षु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मः “अंतरा प्रातराशं च” इत्यादिना क्रमेणोत्तराण्याख्यातवान् ..	”
“यदिदं कर्म लोकेस्मिन्” इत्यादिना शुभाशुभकर्मणां पुरुषः कर्तास्ति न वेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रत्येतद्विषये इंद्रप्रह्लादसंवादरूपमितिहासं व्याजहार भीष्मः	२२२
“यैः कश्चित्संमतो लोके” इत्यादिके इंद्रप्रश्ने प्रह्लादः “प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च” इत्यादिना स्वस्य कर्तृत्वं सोपपत्तिकं निरस्य शुभाशुभकर्मणां स्वभावादेव प्राप्तिमुक्त्वा सर्वस्यानित्यतां जानन्नहं न शोचामीत्याह.. ..	”
“येनैषा लभ्यते प्रज्ञा” इत्यादिनैतादृशप्रज्ञालाभोपायं पृच्छंतमिंद्रं प्रति प्रह्लादः “आर्जवेनाप्रमादेन” इत्यादिना तं कथयति स्म	”
“यया बुद्ध्या महीपालः” इत्यादिना भ्रष्टश्रीर्नृपः पृथ्व्यां कथं चरेदित्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म एतद्विषये इंद्रबलिसंवादरूपमितिहासमब्रवीत्	२२३
सर्वानसुरान् जित्वेंद्रो बलिमपश्यन् ब्रह्माणं प्रति	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
गत्वा "बलिं नाधिगच्छामि तं कथय" इति पप्रच्छ तच्छ्रुत्वा ब्रह्मा "उष्ट्रेषु यदि वा गोषु" इत्यादिना तेजस्विपशुरूपेण शून्यागारे तिष्ठतीत्याह	"
शून्यागार उपलब्धं तमहं हन्यां न वेति पृच्छन्निंद्रो "मा स्म शक्र बलिं हिंसीः न्यायस्तु शक्र मष्टव्यः" इति ब्रह्मवाक्यं श्रुत्वा तं गवेषयन् शून्यागारे खररूपेण स्थितं ददर्श	"
"खरयोनिमनुप्राप्तः" इत्यादीन् प्रश्नान् कुर्वंतमिंद्रं प्रति बलिः "न त्वं पश्यसि भृंगारं" इत्याद्युवाच	"
पुनर्हासपूर्वकमिंद्रस्य "यत्तद्यानसहस्रेण" इत्याद्युक्तिं श्रुत्वा बलिः "अनित्यमुपलक्ष्येह" इत्यादिना सर्वस्यांतवत्त्वादनित्यत्वं बुद्ध्वा न शोचामीत्युक्त्वा "सर्वं कालः समादत्ते" इत्यादिना सर्वस्य कालकृतत्वं "मासमासार्धवेश्मानं" इत्यादिना कालस्वरूपं चाख्याय तस्यानिवर्त्यत्वकथनपूर्वकं श्रियश्चांचल्यमभ्यधात्	२२४
बलिर्देहनिर्गतां श्रियं दृष्ट्वा बलिवाक्यात्तां प्रति कात्वमिति पृच्छंतमिंद्रं प्रति श्रीः स्वनामाद्याख्यानपूर्वकं स्वस्य दुर्ज्ञेयत्वमाचख्यौ	२२५
उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं "तिष्ठेथा मयि नित्यं त्वं" इत्यादि प्रार्थयन्निंद्रः "स्थास्यामि नित्यं देवेंद्र" इत्यादि श्रीवाक्यं श्रुत्वेंद्रः स्वकथितेषु पृथ्वीजलाग्निसाधुषु चतुर्षु निहितपादां श्रियं रक्षितुं प्रतिजज्ञे	"
ततो बलिना "यावत्पुरस्तात्प्रतपेत्" इत्यादिना स्वपराक्रमकाले कथिते इंद्रेण ब्रह्माज्ञया त्वयि वज्रं न मुंचामीत्युक्तो बलिर्दक्षिणां दिशं जगाम. इंद्रश्चोदीचीं गतोऽनहंकारसंज्ञितबलिगीतश्रवणेन खमारुरोह	"
भीष्मोऽनहंकारत्वविषये इंद्रनमुचिसंवादाख्यमितिहासमकथयत	२२६
"मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे" इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म उत्तरं वदन् "धृतिः श्रेयस्करा इत्युक्त्वैतद्विषये पुनर्बलिवासवसंवादेतिहासमाह स्म	२२७
विजयींद्र ऐरावतारूढः संचरन् समुद्रांते गिरिगह्वरे बलिमविकारं निर्भयं च दृष्ट्वा तं प्रति "दैत्य न व्यथसे शौर्यात्" इत्यादि पप्रच्छ	"
बलिरुत्तरं वदन् "नैतदस्मत्कृतं शक्र" इत्याद्युक्त्वा "कालः काले नयति मां" इत्यादिना सर्वस्य कालकृतत्वमभिधाय "नच कालेन कालज्ञः" इत्यादिनात्मनः शोकाभावं प्रतिपादयामास	"
पुनरिंद्रो बलिं प्रति "सवज्रमुद्यतं बाहुं" इत्यादि "स्वस्थचेता निरामयः" इत्यंतमुक्त्वा स्वर्गं प्राप्य मुमोद	१२८
"पूर्वरूपाणि मे राजन् पुरुषस्य भविष्यतः ॥ पराभविष्यतश्चैव तन्मे ब्रूहि पितामह" इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो "मनएव मनुष्यस्य" इत्याद्यभिधाय श्रीशक्रसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ	१२९
कदाचिदिंद्रनारदयोर्गंगातीरे वार्ताः कुर्वतोः सूर्यमुपतिष्ठमानयोः सतोरग्रत उपस्थितां श्रियं दृष्ट्वेंद्रस्तां प्रति का त्वमित्यादि पप्रच्छ	"
श्रिया "पुण्येषु त्रिषु लोकेषु" इत्यादिना स्ववृत्तांतमाख्याय "त्वयि वासमरोचयं" इत्युक्तः शक्रस्तां प्रति "कथं वृत्तेषु दैत्येषु" इत्यादि पप्रच्छ	"
एवमिंद्रेण पृष्टा श्रीः "स्वधर्ममनुतिष्ठत्सु" इत्यादिना स्वनिवासयोग्यान् गुणान् "ततः कालविपर्यासे" इत्यादिना स्वनिवासायोग्यान् दोषांश्चाभिधाय "नाहं देवेंद्र वत्स्यामि" इत्याद्याचष्टे स्म	"
श्रीवाक्येन तुष्टाविंद्रनारदौ स्वर्गं जग्मतुः	"
"किंशीलः किंसमाचारः" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जैगीषव्यासितदेवलसंवादकथनमुखेनोत्तरमाह स्म	२३०
"प्रियः सर्वस्य लोकस्य" इत्यादिना सर्वस्य प्रियः सर्वलोकाभिनंदिता, सर्वैर्गुणैरुपेतो भुवि कोस्तीति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रत्युत्तरं वदन् भीष्मो नारदोद्देशेनोग्रसेनवासुदेवसंवादरूपमितिहासं व्याचख्यौ	२३१
"आद्यंतं सर्वभूतानां ज्ञातुमिच्छामि कौरव" इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो व्यासशुकसंवादेतिहासं न्यरूपयत्	२३२
भूतग्रामस्य कर्तारं" इत्यादिके शुकप्रश्ने व्यासः "अनाद्यंतमजं दिव्यं" इत्यादिना प्रश्नद्वयोत्तरमभ्यधात्	"
पुनः शुकं प्रत्युपदिशन् व्यासो "ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं" इत्यादिना ब्रह्मतो मनो मनस्त आकाश इत्यादिक्रमेण वेदपर्यंतां सृष्टिमभिधाय "ऋषयस्तपसा वेदान्" इत्यादिना ऋषीणां वेदप्राप्त्यादिकमभ्यधात्	२३३
व्यासः "प्रत्याहारं तु वक्ष्यामि" इत्यादिनाध्या-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
यसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन क्रमप्राप्तं प्रलयं न्यरूपयत्	२३४
" ब्राह्मणस्यतु यत्कृत्यं तत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु " इत्युक्त्वा व्यासो ब्राह्मणस्य कृत्यान्यभिधाय " देवार्षिपितृगुर्वर्थे " इत्यादिना दानस्यावश्यकत्वं निरूप्य रंतिदेवादिदृष्टांतविवरणेन तदेव द्रढयति स्म	२३५
" त्रयीं विद्यामवेक्षेत " इत्यादिना ब्राह्मणस्यावश्यकर्तव्यमुपदिश्य ज्ञानपूर्वकमुक्तकर्माणि कुर्वतः सिद्धिं चाभिधाय " पंचेंद्रियजलां घोरां " इत्यादिना रूपकेण संसारनदीं प्रदर्श्य तत्तरणाय प्रज्ञाप्लवमभिधाय तत्संपादनाय साधनान्यभ्यधाद्व्यासः	२३६
" अथचेद्रोचयेदेतत् " इत्यादिना मोक्षकामो ज्ञानवान् भवेदित्यभिधाय देशकर्मादिद्वादशनियमनपूर्वकं " यच्छेद्वाङ्मनसी " इत्यादिना मनोवाङ्नियमनं चोक्त्वा " धर्मोपस्थो ह्रीनिषेवः " इत्यादिना रथरूपकेण योगमुपायमुपदिशन् बाह्यानि तदंगान्याचख्यौ	२३७
ततः पृथिव्यादीनां जयमभिधाय " पंचविंशतितत्त्वानि " इत्यादिना तद्विषये योगसांख्ययोर्विशेषं व्याचख्यौ	"
" अथ ज्ञानप्लवं धीरः " इत्यादि वदंतं व्यासं प्रति शुकः " किं तज्ज्ञानमथो विद्यां " इत्यादि पप्रच्छ	२३८
संशयकारणभूतानि शून्यवादिप्रभृतीनां मतान्युपन्यासपूर्वकं यस्त्वित्यादिना निरस्य "स्थावरेभ्यो विशिष्टानि " इत्यादिना विदुषो ब्रह्मनिष्ठस्य श्रैष्ठ्यमाह व्यासः	"
" एषा पूर्वतरा वृत्तिः " इत्यादिना ब्राह्मणस्य नित्यां वृत्तिमभिधाय " पौरुषं कारणं केचित् " इत्यादिना मतांतराण्युपन्यासपूर्वकं निरस्य ज्ञानस्वरूपं निर्णीतवान् व्यासः	२३९
एवं व्यासोक्तं प्रशस्य शुकः " प्रज्ञावान् श्रोत्रियो यज्वा " इत्यादिना ब्रह्मप्राप्तिः कथं भवति, केन प्रकारेण भवति, सांख्ये वा योगे वा, इति पप्रच्छ	२४०
अत्रोत्तरं वदन् व्यासो " नान्यत्र विद्यातपसोः " इत्याद्यभिधाय " क्रांते विष्णुर्बले " इत्यादिनाध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन सांख्यस्यैव सिद्धांतत्वं प्रतिपादयति स्म	"
योगकृत्यं कथयितुं प्रतिजानन् व्यासो योगकारिणां कामादित्यागं, सत्त्वगुणाश्रयेण निर्द्वोच्छेदनं, दोषजयादिकं, मनसि पंचेंद्रियाणां स्थापनं, मनसः स्थिरीकरणं चाह स्म	२४१
" यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेतिच ॥ कां दिशं विद्यया यांति कां च गच्छंति कर्मणा " इति शुकेन पृष्टो व्यासः " कर्मणा बध्यते जंतुः " इत्यादिना कर्मणा बंधं विद्यया तन्मोचनं चाभिधायोभयप्राप्ये गती अभिदधाति स्म	२४२
पुनरुक्तानुवादपूर्वकं " वेदे वचनमुक्तं तु " इत्यनेन कर्मकरणतत्त्यागयोर्व्यवस्थां पृच्छति शुके व्यासो " यथावै " इत्यादिना तामाह स्म	"
" कुरु कर्म त्यजेति विरुद्धयोर्वाक्ययोः शास्त्रता कथं " इत्यादिनाऽशास्त्रत्वात्प्रामाण्याभावे प्रसक्ते प्रामाण्यमुभयोः कथमिति पृच्छंतं शुकं प्रति व्यासः कर्मणां चित्तशुद्ध्यर्थत्वं मनसि निधाय चातुराश्रम्यधर्मान्वदन्प्रथमं ब्रह्मचारिधर्मानाह	२४३
" द्वितीयमायुषो भागं " इत्यादिना क्रमप्राप्तान्गृहस्थधर्मानाख्यायांते " अतः परं " इत्यादिना वानप्रस्थाश्रमो विधेय इति व्याजहार व्यासः	२४४
भीष्मस्य युधिष्ठिरं प्रत्युक्तिः	२४५
" गृहस्थस्तु यदा पश्येत् " इत्यादिना व्यासो वानप्रस्थधर्मानभिधाय " चतुर्थे चायुषः शेषे " इत्यादिना संन्यासं कुर्यादित्याह ..	"
" वर्तमानस्तथैवात्र " इति शुकप्रश्ने व्यासः " प्राप्य संस्कारमेताभ्यां " इत्यादिनाऽध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन यतिधर्मानाह	२४६
" प्रकृत्यास्तु विकारा ये " इत्यादिना चक्षुरादय आत्मानं न पश्यंति तांस्त्वयं पश्यतीत्याख्याय " इंद्रियेभ्यः परे ह्यर्थाः " इत्यादिना आत्मनो भूतेषु गूढत्वं " दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या " इत्यादिनाऽऽत्मनः सत्त्वे मानं च प्रदर्श्य ध्यानेनोपरतस्यामृतत्वमिंद्रियवश्यस्य मृत्युं चाभिधाय " आहृत्य " इत्यादिना सत्त्वे निवेशितस्य चेतसः प्रसादमुक्त्वा " अतोगुह्यतरार्थं " इत्यादिनाध्यात्मकथनं प्रतिजज्ञे व्यासः	२४७
" अध्यात्मं विस्तरेणेह " इत्यादि पृच्छंतं शुकं प्रति व्यासः सविस्तरमध्यात्ममाचचक्षे	२४८
" मनो विसृजते भावं " इत्यादिना मनो बुद्ध्यहंकाराणां स्वरूपादिकमभिधाय जगतो बुद्धिमात्रकल्पितत्वं जानतः " एवं स्वभाव-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मेवेदं " इत्यादिना शोकाभावं फलमभिधाय मनसेंद्रियनियमने आत्मा प्रकाशते इत्याद्याह स्म व्यासः	२४९
" सृजते तु गुणान् सत्त्वं " इत्यादिना बुद्धेर्गुणस्रष्टृत्वं क्षेत्रज्ञस्याधिष्ठातृत्वादुदासीनत्वं संवर्ण्य "अनादिनिधनो ह्यात्मा " इत्यादिनात्मानं बुद्ध्वा विचरतः शमप्राप्त्यादिकमाह स्म व्यासः	२५०
" यस्माद्धर्मात्परो धर्मः " इत्यादिना विद्याप्रापकं धर्मं पृच्छति शुके व्यासो " धर्मं ते संप्रवक्ष्यामि " इत्यादिना तान्धर्मानाख्यास्यन् " दृष्ट्वा त्वमात्मनात्मानं " इत्यादिनात्मानं ज्ञात्वा " सर्वतः स्रोतसं " इत्यादिना निरूपितां संसारनदीं तीर्त्वा ब्रह्मैव भविष्यसीत्याद्याह स्म	२५१
" गंधान् रसान् " इत्यादिना ब्रह्मप्राप्तिसाधनान्याख्याय जीवन्मुक्तस्य लक्षणान्यप्यवादीद्व्यासः	२५२
एतावत्पर्यंतं विस्तरेण निरूपितमध्यात्मं " द्वंद्वानीमानि जिज्ञासुः " इत्याद्यध्यायेन सुखसंग्रहार्थं संक्षेपेणाख्यातवान् व्यासः	२५३
" शरीराद्विप्रमुक्तं हि " इत्यादिना स्थूलशरीरांतर्गतं लिंगशरीरं तद्विषये विदुषां योगिनामनुभवं प्रदर्श्य तमेतमित्यादिना रजस्तमोभ्यामाविष्टानामात्मदर्शनाभावं " योगशास्त्रपरा भूत्वा " इत्यादिना योगेन तद्दर्शनं चाभ्यधाद्व्यासः	२५४
" हृदि कामद्रुमश्चित्रः " इत्यादिना हृदयक्षेत्रस्थं कामद्रुमं रूपकेण निरूप्य तन्निवृत्तस्य दुःखाभावं " शरीरं पुरमित्याहुः " इत्यादिना संसारं कुराज्यरूपकेण चाभिधाय तत्सक्तस्यानर्थमभिदधाति स्म व्यासः	२५५
" भूतानां परिसंख्यानं " इत्यादिना व्यासोक्तमुपायं वक्तुं प्रतिजानानो भीष्मो युधिष्ठिरं प्रत्युपदिशन् " भूमेः स्थैर्यं " इत्यादिना प्रत्येकस्य दशदशेत्येवं क्रमेण पंचभूतानां मिलितान् पंचाशद्गुणानभिधाय मनसो बुद्धेश्च गुणानाख्याति स्म	२५६
" कथं पंचगुणा बुद्धिः " इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति " आहुः षष्टिं बुद्धिगुणान् " इत्यादिनोत्तरमाह भीष्मः	”
" यइमे पृथिवीपालाः" इत्यारभ्य " कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः " इत्यंतेन मृत्युविषयकं प्रश्नं कुर्वाणं युधिष्ठिरं प्रत्यकंपनराजचरितकथनद्वारोत्तरमाह स्म भीष्मः	२५७
पुत्रशोकार्तमकंपनं प्रति नारदस्योक्तिः	”
स्वसृष्टाभिः प्रजाभिर्वर्द्धमानाभिस्त्रिलोक्यां निरुच्छ्वासायां तत्संजिहीर्षया प्रजापतिर्यदा क्रुद्धस्तदा तदिंद्रियेभ्यो निर्गतेग्नौ प्रजा दहति सति स्थाणुः पितामहं प्रति शरणं जगाम	”
स्थाणुप्रजापत्योः संवादानंतरं स्थाणुवाक्यात्तेजः संहरतोब्रह्मणः खेभ्यः प्रजासंहारकारिणी नार्युदपद्यत	२५८
उत्पद्य दक्षिणां दिशं गच्छंती नारी " मृत्यो " इत्याहूय ब्रह्मणा " प्रजाः संहर " इत्युक्ता सती चिंतयाऽश्रूण्यमुंचत्तानि च प्रजापतिर्लोकानां हितायांजलावधारयत् "	”
" त्वया सृष्टा कथं नारी " इत्यादिना संहारमनिच्छंतीं नारीं प्रति " मृत्यो संकल्पिता मे त्वं " इत्यादिना ब्रह्मा पुनः प्रेरयामास	२५९
एवं पुनः पुनर्नियुज्य प्रजापतौ गतरोषे सति सा नारी धेनुकाश्रमादौ गत्वा तपश्चचार	”
तपसा तुष्टेन ब्रह्मणा पुनः संहारे नियुज्यमाना तदनिच्छंत्यपि " अधर्मो नास्ति ते मृत्यो" इत्याद्युक्त्वा " ये तवाश्रुबिंदवो मयांजलौ धृतास्ते प्राणिनो मारयिष्यंति " इत्यभिहिता सती शापभयात्तन्नियोगमंगीचकार	”
इत्यभिधाय " अथो प्राणान् प्राणिनामंतकाले " इत्यादिना राजानं सांत्वयन्नारदः " तस्मात्पुत्रं माशुचो राजसिंह " इत्याह स्म	”
" कोयं धर्मः कुतो धर्मः " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो धर्मस्वरूपं निरूप्य " तस्मादनार्जवे बुद्धिर्न ते कार्या " इत्याद्याह स्म	२६०
" सूक्ष्मं साधुसमाचारं " इत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन धर्मतत्त्वस्य दुर्ज्ञेयत्वमाचाराणामनैकाग्र्यं व्यभिचारित्वं च प्रतिपाद्य स्वभावेनैव सुखदुःखादिव्यवस्था न श्रुत्यादिप्रमाणकेन धर्मेणेत्याचिक्षेप युधिष्ठिरः	२६१
युधिष्ठिरेणैवमुक्तो भीष्मो धर्मे प्रमाणभूतं तुलाधारजाजलिसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	२६२
वनचरो जाजलिनामा कश्चिद्ब्राह्मणः समुद्रतीरे जले तपः कुर्वन् जलएव सर्वां महीं पश्यन् दूरदर्शित्वसिद्धिप्राप्त्या गर्वितः सन् " न मया सदृशोस्तीह " इत्याद्युवाच	”
तदा पिशाचैः " नैवं त्वं वक्तुमर्हसि " इत्यादिना उक्तस्तैरेव बहिर्निष्कास्य दर्शितमार्गो वाराणस्यां तुलाधारं प्रति जगाम	”
" केन कर्मणा जाजलिः सिद्धिं प्राप " इति यु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
धिष्ठिरप्रश्ने सिद्धिकारणं तपश्चर्यादिकमाख्याय गर्वितस्य जाजलेराकाशवाणीश्रवणेन वाराणस्यां तुलाधारं प्रति गमनं तं प्रति तुलाधारवाक्यं चाचष्ट भीष्मः	”
“ विक्रीणतः सर्वरसान् ” इत्यादिना जाजलिनाक्षिप्तस्तुलाधारो “ वेदाहं जाजले धर्मं ” इत्यादिना हिंसाप्रधानयज्ञकृष्यादिवर्जितान् निवृत्तिधर्मानेवाचख्यौ	२६३
“ अयं प्रवर्तितो धर्मः ” इत्यादिना जाजलिना पुनराक्षिप्तस्तुलाधारो हिंसाप्रधानान्धर्मान्निरस्याहिंसाप्रधानान्धर्मानेवोपदिदेश ..	२६४
“ न वै मुनीनां शृणुमः ” इत्यादिके जाजलिप्रश्ने तुलाधारस्य “ उत यज्ञा उतायज्ञा ” इत्यादि तदुत्तरकथनम्	”
स्वोक्ते अहिंसाधर्मे प्रत्ययोत्पादनार्थं तुलाधारेणादिष्टेन जाजलिनाऽऽहूताः पक्षिणोप्यहिंसाहिंसात्मकधर्मयोरिह परत्र च प्रत्यक्षं फलमित्यभिधाय हिंसायाः श्रद्धाविघातकत्वं चाख्याय श्रद्धामेव प्रशशंसुः	२६५
भीष्मस्तुलाधारस्य जाजलेश्च स्वर्गगमनमभिधायोपसंजहार	”
एतावत्पर्यंतमुपपादितमहिंसाधर्ममेव प्रशंसितुं विचख्नुगीतं कथयन् भीष्मो हिंसाधर्मं निनिंद	२६६
“ शरीरमापदश्चापि ” इत्यादिना हिंसाशून्यस्य कथं शरीरनिर्वाह इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः शरीराविरोधेन धर्माचरणं कर्तव्यमित्युपदिदेश	”
“ कथं कार्यं परीक्षेत ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः किमपि कार्यं चिरेण विचार्य कर्तव्यमित्येतत्तात्पर्यकं चिरकार्युपाख्यानं व्याजहार	२६७
अहल्यायाः कस्मिंश्चित्काले व्यभिचाररूपमपचारं दृष्ट्वा चिरकारिणं पुत्रं प्रति “ इमां जननीं जहि” इत्युक्त्वा गौतमे वनं गते सति विचारयन् पित्राज्ञानुल्लंघने हेतुभूतं पितृगौरवमुपपाद्य तथैव मातृगौरवमुद्भाव्य स्त्रीणां निरपराधत्वं पुरुषाणां सापराधत्वं च व्यचिंतयत्	”
एवं विचारयति चिरकारिणि बहुकालातिक्रमानंतरमाश्रममागतो गौतमः पश्चात्तापं कुर्वंश्चिरकारिणं पुत्रं स्वस्त्रियमहल्यां च दृष्ट्वा “ चिरकारिक भद्रं ते ” इत्यादिना चिरकारिणं प्रशंसतिस्म	”
“ कथं राजा प्रजा रक्षेत् ” इत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो द्युमत्सेनसत्यवत्संवादरूपमितिहासमब्रवीत्	२६८
“ अविरोधेन भूतानां ” इत्यादिना गार्हस्थ्ययोगधर्मयोः किं श्रेय इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्म उभयोरपि धर्मयोर्महाफलत्वं सदाचरितत्वं चाभिधाय कपिलगोसंवादरूपमितिहासमभ्यधात्	२६९
गृहमागताय त्वष्ट्रे मधुपर्के नहुषेणालब्धुं नियुक्तां गां दृष्ट्वा “ वेदा ३ ” इत्युक्तवंतं कपिलं प्रति योगबलेन गवि प्रविष्टः स्यूमरश्मिः “ हंहो वेदा ३ यदि मता ” इत्याद्युवाच	”
स्यूमरश्मिवाक्यं श्रुत्वा कपिलो नाहं वेदान्विनिंदामि ” इत्यादिना चतुर्णामाश्रमाणां फलेषु ज्यायस्त्वकनीयस्त्वे उपपाद्यानारंभेऽदोषमारंभे दोषं चाभ्यधात्	”
कपिलवाक्यं श्रुत्वा स्यूमरश्मिः “ स्वर्गकामोयजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः ” इत्यादिना यागीयहिंसाया हिंसात्वाभावं प्रतिपाद्य हिंसारंभयोरदोषत्वादिकमाह स्म	”
कपिलः “ एतावदनुपश्यंति यतयः ” इत्यादिना निर्द्वंद्वादिविशेषणविशिष्टानां सनातनलोकप्राप्तिमाख्याय “गार्हस्थ्ये किं प्रयोजनं” इत्याह	२७०
स्यूमरश्मिर्जनकादीनां गार्हस्थ्ये एव विद्वत्त्वदर्शनात्कर्मसमुच्चितैव विद्या फलदेत्यभिप्रेत्य “ यद्येषा परमा काष्ठा ” इत्यादिना गार्हस्थ्यस्य सर्वाश्रमाधारत्वं विश्वोत्पत्त्यादिहेतुत्वादिकं प्रतिपाद्य मोक्षो गार्हस्थ्ये एव सिध्यतीत्याह	”
कपिलो “दर्शं च पौर्णमासं च ” इत्यादिना चित्तशुद्ध्यर्थं चातुर्मास्यांतानां कर्मणां कर्तव्यत्वमभिधाय नाक्षैर्दीव्येदित्यादिना पाणिवागुदरोपस्थगुप्तिमाख्याय यज्ञादीनामंतवत्फलत्वं जानन् ज्ञाननिष्ठामेवाश्रयस्वेत्याह	”
“ यथाच वेदप्रामाण्यं ” इत्यादि पृच्छंतं स्यूमरश्मिं प्रति “ प्रत्यक्षमिह ” इत्यादिनोत्तरमाह कपिलः	”
“ स्यूमरश्मिरहं ब्रह्मन् ” इत्यादिना स्वप्रत्यभिज्ञां दत्वा “ इमं च संशयं ” इत्यारभ्य “निर्णये किं निरामयं ” इत्यंतेन ग्रंथेन पुनः पृच्छंतं स्यूमरश्मिं प्रति “ यद्यदाचरते शास्त्रं ” इत्यादिनोत्तरमाह कपिलः	”

॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
" सर्वमेतन्मया ब्रह्मन् " इत्यारभ्य " यथा ते विदितो मोक्षस्तथेच्छाम्यनुशिक्षितुं " इत्यंतेन पुनः प्रश्नं कृतवान् स्यूमरश्मिः ..	”
" वेदाः प्रमाणं लोकानां " इत्यादिना कपिलः कर्मकांडस्य ज्ञानांगत्वं प्रतिपादयन् सदाचारं प्रशस्य " निरापद्धर्मआचारः " इतितल्लक्षणमाख्याय तस्यैकस्यैव चतुर्धा विभागं प्रदर्श्य प्रश्नप्रत्युत्तरभावेनात्मविद्यामुपदिदेश..	२७१
" धर्ममर्थं च कामं च " इत्यादित्रिवर्गमध्ये कस्य लाभः श्रेयान् इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः कुंडधारोपाख्यानं प्रतिपादयन्नुत्तरमाह स्म	२७२
धनार्थी कश्चिद्ब्राह्मणो बह्वीर्देवता आराध्य धनमप्राप्नुवन् देवानुचरं कुंडधाराख्यं मेघमन्यैर्मानुषैरनावृतं दृष्ट्वा तमाराधयति स्म ..	”
ब्राह्मणतपसा तुष्टे कुंडधारे उपकारप्रवर्तिकां वाचमुदीरयति तत्तेजःप्रभावाद्ब्राह्मणः स्वप्ने सर्वभूतानि पश्यन् देवाज्ञया याचकेभ्यः फलानि समर्पयंतं मणिभद्रमपश्यत्	”
कुंडधारं भूमिपतनपूर्वकं " यदि प्रसन्ना देवा मे " इत्याद्युक्तवंतं प्रति मणिभद्रो धनार्थिने ऽस्मै ब्राह्मणाय धनं दीयतामित्युवाच	”
एतच्छ्रुत्वा ब्राह्मणस्य धर्मे प्रवृत्त्यर्थं पुनः पुनः प्रार्थयति कुंडधारे मणिभद्रः " प्रीतास्ते देवताः सर्वाः " इत्यादिना तदनुजज्ञे ..	”
देवताप्रसादान्निर्विण्णे ब्राह्मणे वनं गत्वा तपश्चरति सति तत्प्रभावाल्लब्धदिव्यचक्षुषि च सति पुनः कुंडधारस्तमागत्य निरयस्थान् राज्ञः स्वरूपेण स्थितान् क्रोधादींश्च दर्शयित्वा "एतैर्लोकाः सुसंरुद्धाः" इत्याह स्म	”
प्रणामादिपूर्वकं सत्कृते कुंडधारेंतर्हिते ब्राह्मणस्तत्प्रसादात्सिद्धिं प्राप्य विचचार यथेच्छम्..	”
" बहूनां यज्ञतपसां " इत्यादिनाऽहिंसायज्ञस्वरूपं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो नारदकथितमुंछवृत्त्युपाख्यानं कथयन् हिंसात्मकं यज्ञं निनिंद	२७३
" कथं भवति पापात्मा " इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतानां चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि क्रमेणाह भीष्मः	२७४
मोक्षोपायजिज्ञासया युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो मोक्षोपायानादिदेश	२७५

१ अयं यज्ञनिंदानामाध्यायः

विषयाः	अध्या०
ब्रह्मपदप्राप्तिविषये नारदासितदेवलसंवादं कथयति स्म भीष्मः	२७६
" कुतः सृष्टमिदंविश्वं " इत्यादिके नारदप्रश्नेऽसितः सृष्टिवृत्तांतं सविस्तरमाचचक्षे.. ..	”
" भ्रातरः पितरः पौत्राः " इत्यादिना तृष्णानिवृत्तिप्रकारं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तद्विषये जनकगीतं कथयति स्म	२७७
" अतिक्रामति काले किं श्रेयः" इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः पूर्वोक्तं पितापुत्रसंवादमाह स्म	२७८
" धीरः किं स्वित्तात कुर्यात् " इत्यादिके पुत्रप्रश्ने पिता ब्रह्मचर्याद्याश्रमधर्मान् कथयति स्म	”
" एवमभ्याहते लोके " इत्यादि ब्रुवंतं पुत्रं प्रति " कथमभ्याहतो लोकः" इत्यादि पितृप्रश्नः	”
" मृत्युनाभ्याहतो लोकः " इत्यादेः पुत्रस्योपदेशात्पितुर्ज्ञानमुदेति स्म..	”
" किंशीलः किंसमाचारः " इत्यादिना मोक्षसाधनानि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो " मोक्षधर्मेषु निरतः " इत्यादिना हारितकथितानि तान्याचष्ट	२७९
" धन्याधन्याइति जनाः " इत्यादिके राज्यविरक्तस्य युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मो दुःखानामंतवत्त्वमभिधाय भ्रष्टराज्यवृत्रगीतं कथयन्नुपदिदेश	२८०
भ्रष्टैश्वर्यो वृत्रासुर उशनसा " काचित्पराजितस्याद्य न व्यथा तेस्ति दानव " इति पृष्टः सन् " सत्येन तपसा चैव " इत्यादिना संसारमोक्षौ विदित्वा नाहं शोचामीत्याह ..	”
तच्छ्रुत्वा तद्बुद्धिपरीक्षार्थं " धीमन्दुष्टप्रलापांस्त्वं तात कस्मात्प्रभाषसे " इति पृच्छंतमुशनसं प्रति वृत्रः " प्रत्यक्षमेतद्भवतः " इत्यादिना स्वकर्मानुरोधेनैश्वर्यप्राप्तिभ्रंशौ युद्धकाले विष्णुदर्शनं चाख्याय " ऐश्वर्यं वै महद्ब्रह्म" इत्यादिकं पप्रच्छ	”
वृत्रप्रश्नं श्रुत्वा तं प्रति विष्णुमाहात्म्यं कथयितुं प्रतिज्ञातवत्युशनसि तत्कालागतः सनत्कुमारस्तत्प्रेरितः सन् " शृणु सर्वमिदं दैत्य " इत्यादिना तत्कथयति स्म	२८१
वृत्रः सनत्कुमारोक्तं विष्णुमाहात्म्यं श्रुत्वा "एवं गते मे न विषादोस्ति कश्चित्" इत्याद्युक्त्वा प्राणानुत्सृज्य परमं स्थानमवाप	”
" अयं स भगवान्देवः " इत्यादिना पुरोवर्तिनं श्रीकृष्णं निर्दिशति युधिष्ठिरे तत्तत्त्वमुपदि-	

१ अयं हारितगीताध्यायः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
देश भीष्मः	”
“ वृत्रेण परमार्थज्ञ ” इत्यादिना वृत्रासुरगतिमनूद्य स्वगतिविषये संदेहमुद्भाव्य भीतं युधिष्ठिरं “ शुद्धाभिजनसंपन्नाः ” इत्यादिनाश्वासयति स्म भीष्मः	”
“ अहो धर्मिष्ठता तात ” इत्यादिना वृत्रप्रशंसापूर्वकं तद्वधप्रकारं ज्ञातुं पृच्छति युधिष्ठिरे तं कथयन् भीष्म इंद्रवृत्रयोर्युद्धं वर्णयति स्म	२८२
युद्धे मोहित इंद्रो वसिष्ठप्रोत्साहितो विवृद्धतेजाः सन् वृत्रप्रणीतां मायां व्यपाकर्षत्	”
बृहस्पत्यादिभिः प्रार्थितस्य महेश्वरस्य तेजो ज्वररूपेण वृत्रशरीरमविशत् विष्णुश्चेंद्रवज्रम्	”
महेश्वरेण “ एष वृत्रो महान् शक्र ” इत्याद्यभिधाय “ एतत्त्वां मामकं तेजः ” इत्यादि व्याजहार ततो देवा जहृषुः	”
माहेश्वरज्वराविष्टो गात्रकंपादियुक्तो वृत्रासुर इंद्रप्रेषितेन वज्रेण हतः पपात	२८३
वृत्रशरीरान्निर्गतया ब्रह्महत्यया गृहीत इंद्रो ब्रह्माणं शरणं जगाम तेन चेंद्रं मोचयितुमाज्ञप्ता सा स्वनिवासस्थानमयाचत	”
ब्रह्मणा ब्रह्महत्यायाश्चतुर्धा विभागं कृत्वा प्रथमभागग्रहणार्थमाज्ञप्तोग्निस्तत्कथितं तन्निवृत्त्युपायं श्रुत्वैकं भागं जग्राह	”
एवमेव ब्रह्माज्ञया वृक्षौषधिभिरप्सरोभिरद्भिश्च भागत्रितये गृहीते मुक्त इंद्रो ब्रह्माज्ञयाश्वमेधं कृत्वा श्रिया युक्तः प्रहर्षं लेभे	”
ज्वरोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरेणानुपृष्टो भीष्मो ज्वरोत्पत्तिकथनं प्रतिजज्ञे	२८४
पुरा देवादिभिरुपास्यमाने महादेवे कैलासे स्थिते सति कदाचिद्दक्षयज्ञं गच्छतो देवान् दृष्ट्वा पार्वत्या पृष्टेन शंकरेण “ दक्षयज्ञं प्रति गच्छंति इत्युक्ते पुनस्तया त्वं कस्मान्न गच्छसीति पृष्टेन स्वभागाभावान्नगच्छामीत्युक्ता सा तूष्णींबभूव	”
पार्वत्या अभिप्रायं ज्ञात्वानुचरैः सह दक्षयज्ञं ध्वंसितुं प्रवृत्ते महादेवे तद्भयान्मृगरूपं धृत्वा पलायमानं यज्ञमनुसरति तस्मिंस्तल्ललाटनिर्गतस्वेदबिंदोरुत्पन्नः क्रूरः पुरुषो यज्ञमदहत्, देवादयश्च तद्भयादपलायंत ..	”
ब्रह्मणा “ भवतोपि सुराः सर्वे ” इत्यादिना यज्ञे भागदानं प्रकल्प्य त्वया सृष्टोयं पुरुषो ज्वरनामा लोके प्रचरिष्यतीत्युक्त्वैतस्य विभागं कुर्वित्युक्ते महादेवस्तुष्टः सन् शीर्षाभितापादिभेदेन ज्वरस्य विभागं चकार	”
भीष्मः “ एतन्माहेश्वरं तेजः ” इत्यादिनोपसंहारं कृत्वा ज्वरोत्पत्तिश्रवणपठनफलमभ्यधात्	”
“ दक्षस्याश्वमेधः कथं नष्टः ” इति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तद्वृत्तांतं व्याजहार ..	२८५
यज्ञे शिवमदृष्ट्वा क्रुद्धस्य दधीचेर्दक्षस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
पार्वत्योत्तेजितः शिवो वीरभद्रमुत्पाद्य तं पार्वतीमन्यूद्भवया भद्रकाल्या सह दक्षयज्ञं विहंतुं प्रेषयामास	”
यज्ञनाशं कुर्वन् वीरभद्रो ब्रह्मादिभिः प्रार्थितः स्वस्योत्पत्तिं तत्प्रयोजनं चाख्याय शिवं शरणं गच्छेत्युवाच दक्षं प्रति	”
वीरभद्रवाक्याच्छिवं स्तुतवति दक्षेऽग्निकुंडात्समुद्भूतः शिवस्तत्प्रार्थनया यज्ञसमाप्तिं तथास्त्वित्यनुजज्ञे दक्षश्च तमष्टोत्तरसहस्रनामभिस्तुष्टाव	”
सहस्रनामशुश्रूषया युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो नाम्नां सहस्रं तेन तुष्टस्य शंकरस्य वरदानं चाख्याय तत्पाठफलमाचष्ट	”
“ अध्यात्मं नाम यदिदं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तत्कथयन् पृथिव्यादिभूतानि तेषां गुणांश्चाख्याय “ इंद्रियाणि नरे पंच ” इत्यादिना बुद्धेः सप्तरूपत्वमभिधाय “ प्रहर्षः प्रीतिरारंभः ” इत्यादिना सत्त्वादीनां गुणादिकं व्याख्याय “ सत्त्वक्षेत्रज्ञयोः ” इत्यादिना तद्भेदं प्रदर्श्य वस्तुतत्वमुपदिदेश	२८६
“ सुदुःखाच्च सुमृत्योश्च ” इत्यादिना सुखं वा दुःखं वा यथास्माक न स्यात्तथा कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने नारदसमंगसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ भीष्मः	२८७
“ उरसैव प्रणमसे ” इत्यादिना सर्वदा विशोकत्वे हृष्टत्वे च कारणं पृच्छति नारदे समंगस्तत्कथयति स्म	”
“ शास्त्रतत्त्वानभिज्ञस्य संशयात्मनोऽकृतव्यवसायस्य च श्रेयो ब्रूहि ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो गुरुपूजादिना तस्य श्रेयोभिधाय तद्विषये गालवनारदसंवादरूपमितिहासमब्रवीत्	२८८
“ यैः कश्चित्संमतो लोके ” इत्यादिनात्मश्रेयसि संदिहानेन गालवेन पृष्टो नारदः “ आश्रमास्तात चत्वारः ” इत्यादिना श्रेयःसाध-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नानि कथयित्वा "यत्रागमयमानानां" इत्यादिना गुरुशिष्यधर्माद्याख्यातवान् ..	”
"कथं नु युक्तः पुरुषः" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः सगरारिष्टनेमिसंवादरूपमितिहासं व्याचचक्षे	२८९
"किं श्रेयः परमं ब्रह्मन्" इत्यादिके सगरप्रश्ने अरिष्टनेमिः "सुखं मोक्षसुखं लोके" इत्यादि तदुत्तरमाचचक्षे	”
"उशना देवर्षिरसुराणां प्रियकरः सुराणां चाप्रियकरः कथमभूत्" इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो देवानामप्रियकरत्वे कारणमभ्यधात्	२९०
"किमर्थमुशना महादेवजठरे व्यचरत्" इति युधिष्ठिरानुयोगे तदुत्तरं वदन् भीष्मो महादेवजठरे तस्य स्थितिकारणमभ्यधात्	”
स्वजीवितं प्रार्थयन्नुशना महादेववाक्याच्छिश्नद्वारा निर्गतः शुक्रेति नाम प्राप्य देव्या वचनाच्छिवेन मुक्तस्तं प्रणम्य जगाम ..	”
"किं कर्म पुरुषः कृत्वा श्रेयः प्राप्नोति" इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो जनकपराशरसंवादरूपेतिहासकथनेन तदुत्तरमाह	२९१
"किं श्रेयः सर्वभूतानां" इत्यादिके जनकप्रश्ने "धर्म एव कृतः श्रेयान्" इत्यादिना तदुत्तरं वदति स्म पराशरः	”
"मनोरथरथं प्राप्य" इत्यादिना देहं प्राप्यायुषो दौर्लभ्यं च बुद्ध्वा ब्रह्मभावेन विश्वं पश्यन्मुच्यते इत्याद्यभिधाय "स्वयंकृत्वा तु" इत्यादिना बुद्धिपूर्वकृतानां पापानां नाशाभावं प्रदर्श्य "राज्ञा जेतव्याः शत्रवः" इत्यादिना राज्ञां विशेषधर्मानाचष्ट	२९२
"कः कस्य चोपकुरुते" इत्यादिना सर्वः प्राणी यत्कर्म कुरुते तदात्मार्थमेव कुरुते न परार्थमित्याख्याय विशिष्टस्येत्यादिना निर्धनस्य विशिष्टात्परिग्रहो दानेन तुल्यः सधनस्य तु दानं पुण्यतरमित्याद्यात्महितमनुशासन् रंतिदेवादीनुदाहरणत्वेन प्रदर्श्याग्न्यादीनां सेवादिकमभ्यधात् पराशरः	२९३
"वृत्तिः सकाशाद्वर्णेभ्यः" इत्यादिना वृद्धसेवां प्रशस्य ब्राह्मणादीनां धर्मान्व्याख्याय "प्राणसंतापनिर्दिष्टाः" इत्यादिना दानमेव प्रशशंस	२९४
"प्रतिग्रहागता विप्रे" इत्यादिना दानार्थमर्थार्जनं नियम्य प्रासंगिकानि वृत्त्यंतराण्यभिधाय "श्रूयंते हि पुराणेषु" इत्यादिना कामक्रोधादिद्वारेण प्रजानां बंधनं प्रदर्श्य "एतस्मिन्नेव काले तु" इत्यादिना तन्निवृत्त्युपायं व्याजहार पराशरः	२९५
"एष धर्मविधिः" इत्यादिना तपोविधिकथनं प्रतिज्ञाय "प्रायेण" इत्यादिना गृहस्थधर्मं विनिंद्य तपसः प्रशंसामकरोत् पराशरः	२९६
"वर्णो विशेषवर्णानां" इत्यादिनोत्तरोत्तरमुत्कर्षः कथमिति पृच्छंतं जनकं प्रति पराशरः "एवमेतन्महाराज" इत्यादिना ईश्वरस्य वक्त्रादितश्चतुर्णां वर्णानां तेभ्यश्च संकरजातीयानामुत्पत्तिं चाभ्यधात् .. :	२९७
"ब्रह्मणैकेन जातानां नानात्वं गोत्रतः कथं" इत्याद्यनुयुंजानं जनकं प्रति पराशरो "राजन्नैतद्भवेद्ग्राह्यं" इत्यादिना तेषां दुर्ज्ञेयत्वं व्याकुर्वन् "मूलगोत्राणि चत्वारि, कर्मतोन्यानि गोत्राणि" इत्याद्याह स्म	”
"वर्णानां विशेषधर्मान्सामान्यधर्मांश्चाभिधेहि" इति जनकेन पृष्टः पराशरस्तान् व्याजहार	”
"किं कर्म दूषयत्येनं" इत्यादिके जनकप्रश्ने कर्म जातिश्चेत्युभयं दोषकारकमित्याह पराशरः	”
"कानि धर्म्याणि कर्माणि" इति राजप्रश्ने तान्निरूपयत्पराशरः	”
"पिता सखायो गुरवः" इत्यादिना धर्मकार्याण्युपादिक्षत्पराशरः	२९८
"किं श्रेयः का गतिर्ब्रह्मन् इत्यादिके जनकप्रश्ने पराशरः "असंगः श्रेयसो मूलं" इत्याद्युपदिदेश	२९९
एवं पराशरेणाभिहितं सर्वं श्रुतवतो जनकस्य हर्षप्राप्तिमाचष्ट भीष्मः	”
"सत्यं दमं क्षमां प्रज्ञां" इत्यादिना पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोन्नाद्यर्थं यत्नमकुर्वतो यत्कर्तव्यं तन्निरूपयितुं साध्यहंससंवादरूपां हंसगीतामाचचक्षे	३००
"शकुने वयं स्म देवा वै" इत्यादिना मोक्षधर्मं पृच्छत्सु साध्येषु हंसरूपेणाविर्भूतः प्रजापतिः "इदं कार्यममृताशाः शृणोमि" इत्यादिना तमुपदिदेश	”
"केनायमावृतो लोकः" इति साध्यैः पृष्टो हंसः "अज्ञानेनावृतो लोकः" इत्यादिनोत्तरं जगाद	”
भीष्मः साध्यानां हंसस्य चोक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय "संवादइत्ययं श्रेष्ठः" इत्यादिनोपसंजहार	”

१इतआरभ्य पराशरगीता.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
सांख्ययोगयोर्विशेषजिज्ञासया युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः "सांख्याः सांख्यं प्रशंसंति" इत्यादिना तयोर्विशेषमभ्यधात्	३०१
"यदि तुल्यं व्रतं शौचं" इत्याद्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो "रागं मोहं तथा स्नेहं" इत्याद्युपदिदेश	”
"आहारान् कीदृशान्कृत्वा" इत्यादिना कीदृशमाहारं कृत्वा योगी बलमाप्नोतीति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः "कणानां भक्षणे युक्तः" इत्यादिना बलाधायकानि भक्ष्याणि निगद्य कामक्रोधादिजयादिकमप्यभ्यधात्	”
"सम्यक्त्वयायं नृपते" इत्यादिना सांख्यविधिं जिज्ञासुना युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः "शृणु मे त्वमित्यारभ्य तथा विज्ञायचाशुभान्" इत्यंतेन ग्रंथेन तमाख्यातवान् ..	३०२
"कान् स्वगात्रोद्भवान् दोषान् पश्यसि" इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो देहस्य कामादीन् दोषांस्तच्छेदनोपायांश्चाभिधाय "ततोदुःखोदकं घोरं" इत्यादिना संसारसमुद्रतरणादिकमाख्याय मोक्षप्राप्तिं चाभ्यधात् ..	”
"स्थानमुत्तममासाद्य" इत्यादिना मोक्षे विशेषविज्ञानमस्ति नवेत्येतत्तात्पर्यकं युधिष्ठिरप्रश्नमाकर्ण्य भीष्मस्तदभिनंदनपुरस्सरं "यथान्यायं त्वया तात" इत्यादिना तदुत्तरमभिधाय "ज्ञानं महद्यद्धि" इत्यादिना सांख्यज्ञानं प्रशशंस	”
अक्षरक्षरयोर्विवेकं ज्ञातुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो वसिष्ठकरालजनकसंवादरूपेतिहासकथनमुखेनोत्तरमाह	३०३
"भगवान् श्रोतुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनं" इत्यादिना क्षराक्षरविषयकं प्रश्नं कुर्वति जनके क्षराक्षरयोर्विवेकं कथयन् वसिष्ठश्चतुर्विंशतितत्त्वात्मकं क्षरमुपदिश्य पंचविंशमक्षरत्वेनोपदिदेश	”
प्रकृतिसंयोगात्पुरुषस्तामेवानुवर्ततइति पूर्वाध्यायोक्तमेवाभिनयपूर्वकं विस्तरेण व्याचख्यौ वसिष्ठः	३०४
पूर्वोक्तं व्याख्यानं समाप्यांते "तत्क्षयान्मोक्ष उच्यते" इत्यनेन प्रकृतिक्षयान्मोक्ष इत्याह	३०५
प्रकृतिक्षयान्मोक्षइति श्रुत्वा प्रकृतिपुरुषयोस्तुल्यत्वेन निवृत्त्यसंभवं मन्वानस्य जनकस्य "अक्षरक्षरयोरेषः" इत्याद्याक्षेपे वसिष्ठो "यदेतदुक्तं भवता" इत्यादिना आक्षेपं निरस्यांते "एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते" इत्याद्याह	३०६
नानात्वैकत्वविषये संदेहपूर्वकं "तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि" इत्यादिना जनकेन कृतानां प्रश्नानामुत्तराणि वदन् वसिष्ठो "हंत ते संप्रवक्ष्यामि" इत्यारभ्य "योगदर्शनमेतावत्" इत्यंतेन योगदर्शनमुक्त्वा सांख्यज्ञानमित्यादिना सांख्यदर्शनं व्याचष्टे स्म	३०७
"विद्याविद्ये त्विदानीं मे" इत्यारभ्य "विद्याविद्यार्थतत्त्वेन" इत्यंतेन विद्याविद्ये अभिधाय "अक्षरं च क्षरं चैव" इत्यारभ्य "अक्षरक्षरयोरेतत्" इत्यंतेन क्षराक्षरौ निरूप्य "यदेव शास्त्रं" इत्यादिना सांख्ययोगयोरैक्यं बोधयति स्म वसिष्ठः ..	३०८
"अथ बुद्धमथाबुद्धमित्यारभ्यप्रोक्तोबुद्धश्च तत्त्वेन" इत्यंतेन बुद्धाबुद्धबुध्यमानान् प्रदर्श्य "नानात्वैकत्वं" इत्यादिनैकत्वनानात्वे निरूप्य "एतावदेतत्कथितं" इत्यादिनोपसंजहार वसिष्ठः..	३०९
भीष्म इमं वसिष्ठकरालजनकसंवादमुपदिश्य "एतदुक्तं परंब्रह्म" इत्यादिनैतत्प्राप्तिपरंपरामाख्याय "माशुचः" इत्याद्युपदिदेश ..	”
अक्षराधिगमेऽधिकारहेतून्कांश्चिद्धर्मान्वक्तुं भीष्मो "मृगयां विचरन् कश्चित्" इत्यादिना भार्गववसुमत्संवादेतिहासं व्याजहार ..	३१०
"धर्माधर्मविमुक्तं यत्" इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो जनकयाज्ञवल्क्यसंवादेतिहासकथनद्वारोत्तरमवदत्	३११
"कर्तींद्रियाणि विप्रर्षे" इत्यादिना जनकेन कृतानां प्रश्नानामुत्तराणि वदन याज्ञवल्क्यः "श्रूयतामवनीपाल" इत्यादिना जनकं प्रशस्याष्टौ प्रकृतीः, षोडश विकारान् महदादीन्नव सर्गांश्चाभ्यधात्	”
"अव्यक्तस्य नरश्रेष्ठ" इत्यादिना कालसंख्यां वर्णयति स्म याज्ञवल्क्यः	३१२
तत्त्वसंख्यानकालसंख्यानकथनमनूद्य "यथा संहरते" इत्यादिना संहारं व्याजहार याज्ञवल्क्यः	३१३
पूर्वाध्यायांते "अध्यात्ममधिभूतं च" इत्यादिना कथनीयत्वेन प्रतिज्ञातान्यध्यात्माधिभूताधिदैवानि "पादावध्यात्ममित्याहुः" इत्यादिनानिर्दिश्य "प्रकृतिः स्वच्छंदेन गुणान् विकुरुते इत्याह याज्ञवल्क्यः	३१४
"एते प्रधानस्य गुणाः" इत्यादिना सात्त्विकादीनां प्राप्याणि स्थानान्याख्यायाचेतनायाः प्रकृतेश्चेतनपुरुषाधिष्ठितायाः सर्गादिकर्तृत्वमाह याज्ञवल्क्यः..	३१५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
“ अनादिनिधनावेतौ ” इत्यादिना प्रकृतेरचेतनत्वमाक्षिप्य “ अस्तित्वं केवलत्वं च ” इत्यादीन्प्रश्नांश्चकार जनकः	”
तेषां प्रश्नानामुत्तराणि व्युत्क्रमेण वदन् याज्ञवल्क्यो “ न शक्यो निर्गुणस्तात ” इत्यादिना सांख्यं प्रावोचत्	३१६
योगं कथयन् याज्ञवल्क्यः सांख्ययोगयोरेकत्वमुपपाद्य मनोधारणादिकं चाख्याय युक्तयुंजानयोर्योगिनोर्लक्षणे अभिदधाति स्म	३१७
“ तथैवोत्क्रममाणं तु ” इत्यादिनोत्क्रममाणस्य स्थानान्यभिधाय “ अरिष्टानि प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना रिष्टानि चोक्त्वा सांख्ययोगयोर्मुख्यं फलमाख्यातवान् याज्ञवल्क्यः ..	३१८
“ अव्यक्तस्थं परं यत्तत् ” इत्यादिनोत्तरकथनं प्रतिज्ञाय सूर्यात्सकाशात्स्वस्य वेदप्राप्त्यादिकमभिधाय विश्वावसुगंधर्वकृतानां “विश्वाविश्वं तथाश्वाश्वं ” इत्यादीनां चतुर्विंशतिप्रश्नानां स्वेन दत्तानि तावंत्युत्तराणि चाख्याय “ पंचविंशं ” इत्यादिना पुनर्विश्वावसुकृते प्रश्ने तदुत्तरं चाभिधाय एवमित्यादिनोपसंजहार याज्ञवल्क्यः ..	३१९
एवमुपदिश्य याज्ञवल्क्ये गते जनकेन कृतं गोकोटिदानादिकमभिधाय युधिष्ठिरमुपदिदेश भीष्मः	”
ऐश्वर्यादिकमवाप्य कथं मृत्युमतिक्रामेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः पंचशिखजनकसंवादमाचख्यौ. स्वधर्ममाचरन्निवृत्तिमार्गनिष्ठो जरांतकावतिक्रामतीत्यध्यायतात्पर्यम् ..	३२०
“ अपरित्यज्य गार्हस्थ्यं ” इत्यादिना गार्हस्थ्यमपरित्यजतो मोक्षः कथमिति पृष्टो भीष्मस्तद्विषये सुलभाजनकसंवादरूपमितिहासमुदीरयति स्म	३२१
कदाचिज्जगत्यटंती सुलभा संन्यासिनां मुखाज्जनकस्य मोक्षशास्त्रनिष्णातत्वं श्रुत्वा संदिहाना तत्परीक्षार्थं रूपांतरेण मिथिलामागताराज्ञा सत्कृता सती योगबलेन तच्छरीरं प्रविश्य तस्य चित्तं बबंध	”
सुलभयैवं निबद्धचित्तो जनकस्तां प्रति “ भगवत्याः क्व चर्येयं कृता क्व च गमिष्यसि ” इत्यादीन् प्रश्नान् कुर्वन् जीवन्मुक्तत्वमाख्यातुं स्वस्य पंचशिखशिष्यत्वं तत्कृतमुपदेशं चोदीर्य स्वस्यासंगत्वं प्रकाश्य “ सौकुमार्यं तथा रूपं ” इत्यादिना तस्याः संन्यासविरुद्धाचारप्रदर्शनाय परशरीरप्रवेशेनाश्रमसंकरादिकरत्वमुद्भाव्य “ सा त्वं जातिं श्रुतं वृत्तं ” इत्याद्यब्रवीत्	”
जनकवाक्यं श्रुत्वा वक्तुं प्रवृत्ता सुलभा प्रथमं “ नवभिर्नवभिश्चैव ” इत्यादिना वाक्यलक्षणं वाक्यस्य गुणदोषांश्चाख्याय “ यथा जतु च काष्ठं च ” इत्यादिना जतुकाष्ठादिसंयोगवच्चिदचित्संघातात्मके शरीरे तदंतर्वर्तिनि चिदंशे च भेदाभावादिकं प्रतिपादयितुं “ विंशतिर्दशचैवं हि ” इत्यादिना शरीरस्वरूपं “ बिंदुन्यासादयोवस्थाः ” इत्यादिना तदवस्था अभिधाय “ यद्यात्मनि ” इत्यादिना कासि कस्यासीति प्रश्नासंभवमुद्भाव्य रिपौ मित्रे चेत्यादिना मुक्तामुक्तलक्षणानि चाख्याय तानि तानीत्यादिना राज्ञोऽस्वतंत्रत्वं राज्ये दुःखानि चोक्त्वा ननु नाम त्वयेत्यादिना राजानमधिक्षिप्य तदुद्भावितान्याश्रमसंकरादीनि निरस्य प्रधानो नाम राजर्षिरित्यादिना स्वस्य वृत्तांतमुदीर्य त्वज्जिज्ञासार्थमहमागतेत्युक्त्वा तव शरीरे अद्य स्थित्वा श्वो गमिष्यामीत्युवाच	”
सुलभावाक्यं श्रुत्वा जनकस्तूष्णीमासीदित्याह भीष्मः तूष्णींभावे तात्पर्यं तु गार्हस्थ्ये मुक्तेर्दौर्लभ्यात्संन्यास एव श्रेयानिति सुलभामतमत्र सिद्धांत इति	”
“ [1]कथं निर्वेदमापन्नः शुको वैयासकिः पुरा ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः पूर्वाख्याने श्रेष्ठत्वेनाभिहितस्य संन्यासस्य धर्मानुपदेष्टुं व्यासेन कृतं शुकानुशासनं व्याकुर्वन्नुत्तरमाह	३२२
व्यासः शुकं पुत्रमध्याप्य “ धर्मं पुत्र निषेवस्व ” इत्यादिना “ धनेन किं यत्र ददाति नाश्नुते ” इत्यंतेन मोक्षसाधनत्वेन संन्यासधर्मानुपादिक्षत् शुकोप्येतच्छ्रुत्वा व्यासं परित्यज्य जगाम	”
“ य[2]द्यस्ति दत्तमिष्टं वा ” इत्याद्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः “ आत्मनानर्थयुक्तेन ” इत्यादिना पुरा कृतस्य कर्मणो जन्मजन्मन्यनुवर्तनमाचख्यौ	३२३
“ कथं व्यासस्य धर्मात्मा ” इत्यादिना शुकोत्पत्त्यादिविषये युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तत्कथयन् मेरुशृंगे पुत्रप्राप्त्यर्थं कर्णिकारवने विहरंतं महादेवं तोषयितुं तत्र शतं वर्षाणि तपो विधाय तुष्टान्महादेवात्पुत्रमाप्तिरूपं वरमलभत व्यासः	३२४

१ पावकस्य धर्मस्याध्ययनमिति पावकाध्ययनं नामाध्यायोयम्. २ धर्ममूलिकनामायमध्यायः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कदाचिद्घृताचीदर्शनेन क्षुभितमनसो, व्यासस्यारण्यां स्खलिताद्रेतसः समुत्पन्नः शुको महादेवेनोपनीत इंद्रेण कमण्डल्वादिना संभावितो बृहस्पतेः सकाशाद्वेदानधीत्य गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृतस्तपश्चचार	३२५
मोक्षार्थिनः शुकस्य प्रश्ने व्यासस्तस्मै कापिलं योगं चोपदिश्य मोक्षधर्मज्ञानार्थं जनकं गच्छेत्युवाच	३२६
व्यासवाक्यान्निर्गतः शुको मिथिलां गत्वा जनकस्य प्रमदावने तां रात्रिमुवास	”
द्वितीयेहनि जनकेन संमानपुरःसरं कुशलप्रश्नादिना संभावितः शुकः पित्राज्ञया मोक्षधर्मान्प्रष्टुं समागतोस्मीत्युक्त्वा “ किं कार्यं ब्राह्मणेनेह ” इत्यादीन् प्रश्नांश्चकार तं प्रति	३२७
एवं कृतप्रश्नो जनको “ यत्कार्यं ब्राह्मणेनेह ” इत्यादिनोत्तरमाह	”
“ उत्पन्ने ज्ञानविज्ञाने त्रिष्वाश्रमेष्ववश्यं वस्तव्यं न वा ” इति शुकेनानुयुक्तो जनको ज्ञानविज्ञानप्राप्त्यर्थं ब्रह्मचर्यस्यावश्यकत्वमभिधाय ततः प्रागेव वा तदुत्पत्तौ लोकसंग्रहार्थं तदावश्यकत्वं चाख्याय चित्तशुद्ध्यर्थमाश्रमधर्माचरणं तच्छुद्धौ तेषां वैयर्थ्यं चोदीर्य शुकस्याधिकारं निरूप्यांते “ किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ” इत्युवाच	”
भीष्मो जनकवाक्यश्रवणानंतरं शुकस्य हिमालयं प्रति गमनं तद्वर्णनपुरःसरं कार्तिकेयस्य शक्तिप्रक्षेपादिवृत्तांतमुत्तरस्यां दिशि व्यासस्याश्रमं तत्र गतस्य शुकस्य व्यासवंदनपुरःसरं जनकसमागमवृत्तांतनिवेदनं चाचष्ट	३२८
“ षष्ठः शिष्यो न ते ख्याति ” इत्यादि प्रार्थयंतो व्यासशिष्या व्यासेन कथितं वेदोपदेशादिविधिं श्रुत्वा जहृषुः	”
हृष्टा व्यासशिष्याः शाखाविभागादिना वेदाननेकधा कर्तुं व्यासानुज्ञां गृहीत्वा पृथिवीमवतीर्य चातुर्होत्रमचीक्लृपन्	३२९
शिष्येषु गतेष्वनधीयानो व्यासो “ भोभो ब्रह्मर्षिवासिष्ठ ” इत्यादिना नारदेन पृष्टोनध्ययनकारणं शिष्यगमनमभिदधानः पुनर्नारदेनानभ्यासस्य वेदमलत्वे कथिते तदुपदेशाच्छुकेन सह वेदाध्ययनं प्रारभत ..	”
अधीयानयोर्द्वयोरकस्मान्महति वाते प्रवृत्तेऽनध्यायं कुर्वन्व्यासः शुकेन वायूत्पत्त्यादिविषयेऽनुयुक्तः स तत्सर्वमकथयत्	”
व्यासाश्रमे[1] पुनरागतो नारदः शुकेन सत्कृतः “ केन त्वां श्रेयसा वत्स ” इत्याद्युवाच तं प्रति	३३०
“ अस्मिन् लोके हितं यत्स्यात्तेन मां योक्तुमर्हसि ” इति शुकेन प्रार्थितो नारदस्तं प्रति “ तत्त्वं जिज्ञासतां पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ सनत्कुमारो भगवानिदं वचनमब्रवीत् ” इत्यारभ्य द्वात्रिंशदधिकत्रिशततमाध्यायस्थैतत्तेपरमंगुह्यमित्यादिपंचचत्वारिंशत्तमश्लोकपर्यंतेन हितमुपदिदेश	”
” ” ” ” ” ” ..	३३१
“ नारदस्य वचः श्रुत्वा ” इत्यादिषट्चत्वारिंशत्तमश्लोकपर्यंतेन ग्रंथेन नारदवाक्यश्रवणानंतरं दीप्ततेजसमादित्यं गत्वा सुखं वत्स्यामीति निश्चित्य तत्रत्यान्नगादीनापृच्छय नारदानुज्ञामादाय पितरं नमस्कृत्य तत्त्यागपूर्वकं कैलासपृष्ठं जगाम शुकः इत्याह स्म भीष्मः	३३२
गिरिशृंगमारुह्य समे विविक्ते देशे उपविश्य योगधारणयात्मानं सर्वसंगविनिर्मुक्तं दृष्ट्वा हासं कुर्वाणो नारदेनाभ्यनुज्ञातो विहायसा गच्छन् सर्वैर्भूतैर्विस्मयपूर्वकमालोकितो मलयपर्वते उर्वश्यादिभिः स्तुतो दिगादीनालोकयतान्प्रति “ मत्पृष्ठतः शुकेत्याह्वानपूर्वकमागच्छंतं मत्पितरं प्रति प्रत्युत्तरं देयं सर्वैः ” इत्युवाच ते च तद्वचनमंगीचक्रुः	३३३
भीष्मः शुकस्य सिद्धिप्राप्तिं तत्समये उल्कापातादिकं पर्वतभेदनपूर्वकं तस्य गमनं तत्समये देवादीनां कोलाहलादिकं तस्य मंदाकिनीदर्शनं तत्रत्यानामप्सरसां तद्दर्शने लज्जाभावं तस्य ब्रह्मप्राप्तिं चाभ्यधात्	३३४
पुत्रस्य पृष्ठत आव्हानपूर्वकं गच्छन् व्यासः पर्वतादिभिर्दत्तप्रतिवचनः स्वदर्शनेन लज्जिता अप्सरसो दृष्ट्वा पुत्रप्रभावं निश्चित्य प्रीतो व्रीडितश्च तत्कालागतेन महादेवेनच्छायाशुकदर्शनरूपे वरे दत्ते तत्प्रभावाच्छुकच्छायां सर्वत्र पश्यन्मुमोद	”
“ गृहस्थो[1] ब्रह्मचारी वा ” इत्यादिना सिद्धिप्राप्तीच्छुः कां देवतां यजेतेत्यादीन्प्रश्नान्कुर्वति युधिष्ठिरे भीष्मो “ गूढं मां प्रश्नवित्प्रश्नं ” इत्युक्त्वा नारायणनारदसंवादरूपमितिहासं वर्णयन्नुत्तरमाह स्म	३३५
नारायणस्य जन्मादिवृत्तांतमाख्याय बदर्याश्रमे नारदागमनमाचष्ट भीष्मः	”
“वेदेषु सपुराणेषु” इत्यादिना जगद्गुरुस्त्वं कं देवं यजसे इत्यादि पृच्छंतं नारदं प्रति “ अवा-	

१ एतमध्यायमारभ्याध्यायपंचकेन शुकाभिपतनाख्यानम्.

१ इतआरभ्यनारायणीयाख्यानम्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
च्यमेतद्वक्तव्यं" इत्यादिनोत्तरमुदैरयन्नारायणः	”
"यदर्थमात्मप्रभवेण जन्म" इत्यादिना श्वेतद्वीपस्थामाद्यां मूर्तिं द्रष्टुं प्रार्थयन्नारदो नारायणानुज्ञया श्वेतद्वीपं जगाम भीष्मश्च तत्रत्यान् लोकान् वर्णयति स्म	३३६
"अनिंद्रिया निराहाराः" इत्यादिना तत्रस्थाः पुरुषा निरिंद्रियत्वादिविशिष्टाः कथं जाता इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति तदुत्तरं कथयन् भीष्म उपरिचरराजवृत्तांतं व्याजहार	”
उपरिचरराजस्य राज्यस्थितिं संवर्ण्य मरीच्यादयः स्वायंभुवसहिताः स्वनिर्मितं शास्त्रमशरीरस्य भगवतो वाक्याद्बृहस्पतौ स्थापयित्वा यथेप्सितं देशं जग्मुरित्याह भीष्मः ..	”
पुनर्भीष्मः "ततोतीते महाकल्पे" इत्यादिना बृहस्पतेरुत्पत्त्या देवानां सुखं तन्नामनिर्वचनं चाख्यायोपरिचरवसोरश्वमेधयज्ञवृत्तांतमुदीरयन्यज्ञेऽदृश्येन भगवता भागे गृहीते क्रुद्धस्य बृहस्पतेः स्रुचा आकाशताडनाद्यभिदधाति स्म..	३३७
"किमर्थमिह न प्राप्तो दर्शनं स हरिः" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरम्	”
क्रुद्धस्य बृहस्पतेः सांत्वनं कुर्वंतएकतद्वितत्रितादय ऋषयो भगवद्दर्शनार्थं स्वतपश्चरणं भगवदाज्ञया श्वेतद्वीपगमनं "पुनस्तत्र एतेषां दर्शनेन भगवद्दर्शनं" इत्याद्यदृश्यपुरुषवाक्यश्रवणं चाचख्युः	”
बृहस्पतिना समापितयज्ञ उपरिचरो वसुर्ब्रह्मशापादंतर्भूमिगतो भगवत्प्रसादादुपर्यागत्य ब्रह्मलोकं जगामेत्याह भीष्मः	”
भागवतो राजा कथं स्वर्गाद् भ्रष्ट इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो देवानामृषीणां च संवादरूपमितिहासमाचष्ट	३३८
अजेन यष्टव्यमिति प्रतिपादयत्सु देवेषु बीजैर्यष्टव्यं न पशुनेति प्रतिपादयत्स्वृषिषु उभयोर्विवादनिर्णयार्थमुभाभ्यां पृष्टे उपरिचरे देवपक्षपातेन पशुना यष्टव्यमित्युक्तवति तमृषयो "दिवः पत" इत्यादि शेपुः	”
शापमोचनार्थं देवैरुपदिष्टो वसुर्भूमिविवरगतोपि भगवंतमर्चयंस्तुष्टेन भगवता गरुडेनोपर्यानायितो ब्रह्मलोकं जगाम. भीष्मस्तु नारदस्य श्वेतद्वीपगमनमाख्यातुं प्रतिजज्ञे ..	”
नारदः श्वेतद्वीपं गत्वा "नमस्ते देवदेवेश" इत्यादिभिः शतनामभिर्भगवंतं तुष्टाव ..	३३९
स्तवेन तुष्टे नारायणे प्रादुर्भूय वरं याचस्वेत्युक्तवति नारदो भगवतः साक्षाद्दर्शनमभूदेतावानेव वरो नान्यो याचनीय इत्याह ..	३४०
नारायणो नारदं प्रति स्वमाहात्म्यप्रदर्शनपूर्वकमात्मतत्त्वमुपदिशन्नात्मनः सकाशाद्ब्रह्मादिसृष्टिं ब्रह्मणे स्वदत्तान्वराननिरुद्धादिचतुर्व्यूहकार्याणि स्वकर्तव्यकर्माणि चाख्यायांतर्धानमयासीत्	”
ब्रह्मा नारायणमाहात्म्यं कथं नाज्ञासीदित्याश्चर्यपूर्वकं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तदुत्तरमभिधाय नारायणीयोपाख्यानप्राप्तिपरंपरामगादीत्	”
वैशंपायनस्य भीष्मस्य सौतेश्च जनमेजययुधिष्ठिरर्षीन्प्रत्युक्तयः	”
"कथं स भगवान्देवो यज्ञेष्वग्रहरः प्रभुः" इत्यादिषु शौनकप्रश्नेषु सौतेस्तदुत्तरकथनप्रतिज्ञा	३४१
"इमे सब्रह्मका देवाः" इत्यादि पृच्छंतं जनमेजयं प्रति वैशंपायनो व्यासोक्तिकथनेनोत्तरं वक्तुं प्रतिजज्ञे	”
व्यासः सुमंतुप्रभृतीन् शिष्यान्प्रति त्रैकालिकज्ञानं कथयितुं प्रतिज्ञाय पृथिव्यादिसृष्टिप्रकारमुदैरयत्	”
रुद्रादिभिर्देवैः "किमस्माकं हितं" इति पृष्टो ब्रह्मा तेषां हितोपायमुपदिश्य तैः सह क्षीरसमुद्रं गत्वा तपश्चचार	”
तपसा तुष्टेन भगवता यज्ञकरणार्थमाज्ञप्ता देवा वैष्णवयज्ञानुष्ठानमारभ्य स्वं स्वं भागं परिकल्पयांचक्रुः	”
कल्पितयज्ञभागान् देवान्प्रति "येन यः कल्पितो भागः" इत्याद्युक्त्वा सत्यादियुगधर्मानाचष्ट भगवान्	”
"कलियुगे किंकर्तव्यमस्माभिः" इति देवैः पृष्टेन भगवता "यत्र धर्माश्च वेदाश्च" इत्यादिना सेव्यदेशे कथिते ते सर्वे स्वस्वस्थानान्यभ्ययुः	”
देवेषु गतेष्वेकाकी स्थितो ब्रह्मा हयग्रीवं भगवंतं दृष्ट्वा प्रणनाम भगवांश्च तमालिंग्योपदिश्य चांतरधात्	”
वैशंपायनो व्यासकृतं भगवत्स्तवं तच्छ्रवणादिफलं चोदीर्योपसंजहार	”
भगवन्नामनिरुक्तीः श्रोतुं जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनः श्रीकृष्णार्जुनयोः प्रश्नोत्तरकथनेननता व्याख्याय हृषीकेशनामनिर्वचनप्रसंगेनाग्नीषोमयोरेकयोनित्वमाचख्यौ	३४२
"अग्नीषोमौ कथं पूर्वमेकयोनी प्रवर्तितौ" इत्यर्जुनेन पृष्टः श्रीकृष्णस्तदुत्तरं कथयन् "संप्रक्षालनकाले" इत्यादिना प्रलयांते	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
तमसः प्रादुर्भूतस्य हरेः प्रजाः सिसृक्षमाणस्य नेत्राभ्यामग्नीषोमोत्पत्तिमभिधाय " यः सोमस्तद्ब्रह्म इत्यादिना ब्राह्मणश्रैष्ठ्यमाचष्ट	३४३
ब्राह्मणश्रैष्ठ्ये एवोदाहरणान्यभिधास्यन् " अहल्याधर्षणनिमित्तं हि " इत्यादिना अहल्याधर्षणादीन्याख्यायैतत्प्रसंगादेव " विश्वरूपोहि वै त्वाष्ट्रः " इत्यादिना त्वाष्ट्रवधादिकमिंद्रवृत्तांतादिकमुक्त्वा " एवंविधं माहात्म्यं ब्राह्मणानां " इति व्याहृत्य हृषीकेशपदनिर्वचनं निगमय्य हर्यादिपदानां निवचनान्यभिदधदंते खंडपरशुनामनिर्वचनप्रसंगेनार्जुनप्रश्नमुखेन रुद्रनारायणयोर्युद्धवृत्तांतमभिधाय रुद्रमाहात्म्यमुपदिशति स्मार्जुनं कृष्णः	”
शौनकस्य सौतेश्च प्रश्नोत्तरानतरं " भगवद्वाक्यं ध्यायता नारदेन किमाचरितं " इत्यादिषु जनमेजयप्रश्नेषूत्तरं वदन् वैशंपायनो भगवत्तत्त्वमाचष्ट	३४४
नारदस्य बदर्याश्रमगमनादिविषये पृच्छंतं जनमेजयं प्रति वैशंपायन उत्तरं वदन् नारदस्य बदर्याश्रमागमनं कथयित्वा नरनारायणयो रूपं वर्णयति स्म	”
" अपीदानीं स भगवान् " इत्यादिना श्वेतद्वीपे आवयोः प्रकृतिर्दृष्टा किमिति नरनारायणाभ्यां पृष्टो नारदः श्वेतद्वीपस्थं वृत्तांतमभिदधातिस्म	”
नारदः स्वप्रशंसासहितं नरनारायणवाक्यं श्रुत्वा जपादिकं कुर्वन् बदर्याश्रमएवावसत् ..	३४५
नारदो दैवं पित्र्यं च कर्म कुर्वन् " क इज्यते द्विजश्रेष्ठ " इति पृच्छंतं नारायणं प्रति " त्वयैतत्कथितं " इत्यादिनोत्तरमभिधाय " त्रीन् पिंडान्न्यस्य वै पृथ्व्यां " इत्यादि पप्रच्छ	३४६
एवं पृच्छंतं नारदं प्रति नरनारायणौ " इमां हि धरणीं पूर्वं " इत्यादिनोत्तरमभिदधानौ पृथिव्युद्धरणानंतरं दंष्ट्रालग्नांस्त्रीन् पिंडान्भूमौ निधाय लोकमर्यादास्थापनार्थं " अहंहि पितरः स्रष्टुं " इत्यादिकां तदुक्तिमभ्यधाताम्.	”
नरनारायणोपदेशलब्धभक्तिर्नारदस्तयोराश्रमे सहस्रं वर्षाणि निरुष्य हिमालयस्थं स्वमाश्रमं जगाम	३४७
सौतिर्नारायणीयोपाख्यानमुपसंहृत्य नरनारायणमाहात्म्यकथनपूर्वकमाशिषमाह स्म ..	”
हयग्रीवावतारशुश्रूषया शौनकेन पृष्टः सौतिस्तत्कथनं प्रतिजज्ञे	३४८
हयग्रीवावतारविषयके जनमेजयप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् वैशंपायनो " यत्किंचिदिह लोके वै " इत्यादिना सर्वेषां पंचभूतात्मकत्वं प्रलयं चाभिधाय तदवसानेऽनिरुद्धात्पद्मे ब्रह्मणः प्रादुर्भावं मधुकैटभयोरुत्पत्तिं चाकथयत्	”
मधुकैटभयोर्वेदानाहृत्य रसातलं गतयोर्ब्रह्मणो विलापपूर्विकया स्तुत्या तुष्टो भगवान् हयग्रीवरूपेणाविर्भूय विगाह्य रसातलं ततो वेदानाहृत्य ब्रह्मणे समर्प्य स्वप्रकृतिस्थो बभूव	”
मधुकैटभौ वेदस्थानं शून्यं दृष्ट्वा तान् शोधयंतौ शेषतल्पशायिनं भगवंतं दृष्ट्वा अयमेव वेदहर्तेति निश्चित्य तं प्रबोधयामासतुः स च ताभ्यां युद्धं कुर्वंस्तौ हत्वा ब्रह्मणे लोकसर्जनमतिं दत्त्वांतर्दधे	”
हयग्रीवावतारवृत्तांतश्रवणफलं निर्दिश्य नारायणमाहात्म्यं जगाद वैशंपायनः	”
" अहो ह्येकांतिनः सर्वान् " इत्यादिना एकांतधर्मिणः प्रशस्य " केनैष धर्मः कथितः " इत्यादिना तद्विषयकान् प्रश्नान् कुर्वंति जनमेजये वैशंपायनः " समुपोढेष्वनीकेषु " इत्यादिना कृष्णभीष्मसमीपे पार्थं प्रति नारदोक्तस्य कथनं प्रतिजज्ञे	३४९
" यदासीन्मानसं जन्म " इत्यारभ्य " यत्र चैकांतिनो यांति नारायणपरायणाः " इत्यंतेन मानस, चाक्षुष, वाचिक, श्रावण, नासत्यां,डज, पाद्माख्यानि ब्रह्मणः सप्त जन्मानि, प्रतिजन्मनि, नारायणादेतद्धर्मप्राप्तितत्परंपरादिकं च विवृत्य प्रशंसापूर्वकं तद्धर्मप्राप्यां गतिमाचष्ट	”
" एवं बहुविधं धर्मं " इत्यादिना जनमेजयवैशंपायनयोरुत्तरप्रत्युत्तरे	”
" सांख्यं योगः पांचरात्रं " इत्यादिना सांख्ययोगपांचरात्रोपनिषदामेकनिष्ठत्वं पृथङ्निष्ठत्वं वेति संदेहपूर्वके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरं वदन् प्रथमं नारायणो व्यासं ससर्जेत्यवोचत्	३५०
" त्वयैव कथितं पूर्वं " इत्यादिना नारायणो व्यासं ससर्जेत्युक्तिमाक्षिप्य पृच्छति जनमेजये वैशंपायनस्तत्समाधानं वदन्नुत्तरमाह	”
मत्सहितैः सुमंतुप्रभृतिभिः पंचभिः शिष्यैः सह हिमवत्पादे सांगान्वेदान् भारतार्थांश्चावर्तयन् स्थितो व्यासो नारायणाद्यज्जन्म त-	

१ निष्कामभक्तिमतः २ निष्कामभक्तिः अयमेवसात्वतोधर्मः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
द्विषये शिष्यैरनुयुक्तः सन् भगवतः प्रथमं ब्रह्मणो निर्माणं तस्य प्रजासर्गविषये तत्प्रवर्तनं चाख्याय वाचः सकाशादपांतरतमनाम्नः पुत्रस्य निर्माणं तत्कृतं वेदविभागं च प्रतिपाद्य कलियुगे पराशरात्ते जन्म भविष्यति तदा पुनर्वेदान् विभजंति भगवदाज्ञां चाभिधाय स्वजन्मवृत्तांतमुपसंजहारेत्याह वैशंपायनः	”
एतदाख्याय सांख्ययोगपांचरात्रादीनां तत्तद्वक्तृप्रशंसापूर्वकं प्रामाण्यं प्रतिपाद्य सर्वेषामवांतरतात्पर्यभेदेपि परमतात्पर्यं त्वेकमेवेत्यभिप्रायेण तेषां नारायणनिष्ठत्वमवादी द्वैशंपायनः	”
“ बहवः पुरुषा ब्रह्मन् ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने तदुत्तरं व्याहरन् वैशंपायनो “ बहवः पुरुषा लोके ” इत्यादिना सांख्ययोगमते पुरुषबहुत्वं स्वमतेन पुरुषैकत्वं च प्रतिपाद्यैतद्विषये ब्रह्मरुद्रसंवादरूपमितिहासमाचचक्ष	३५१
वैजयंतपर्वतमधिष्ठितो ब्रह्मा स्वसमीपागतं रुद्रं स्वागतप्रश्नादिना सदकार्षीत् ततो रुद्रेण “ कोह्यसौ चिन्त्यते ब्रह्मंस्त्वयैकः पुरुषोत्तम” इत्यनुयुक्तो ब्रह्मा एकं पुरुषं प्रत्यपादयत्	”
ब्रह्मा पुनः पुरुषस्य वस्तुत एकत्वमुपाधिभेदाद्बहुरूपत्वं चाख्याय तदनुसंदधानो “ मंता मंतव्यं प्राशिता प्राशितव्यं ” इत्यादिना भेदं निरूपयामास	३५२
“ धर्माः पितामहेनोक्ताः ” इत्यादिना आश्रमिणां श्रेष्ठं धर्मं वक्तुमर्हसीति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “ सर्वत्र विहितो धर्मः ” इत्यादिना गृहस्थधर्मस्य श्रैष्ठ्यं प्रतिपादयितुमिदं प्रति नारदकथितमुंछवृत्त्युपाख्यानमाह स्म	३५३
गंगादक्षिणतीरे महापद्मनगरे अत्रिगोत्रसमुत्पन्नः कश्चिद्ब्राह्मण आसीत्स च धर्मविषये निश्चयमलभमानो यावच्चिंतयति तावदागतमतिथिं सत्कृत्यतमपृच्छत्	३५४
“ समुत्पन्नाभिधानोस्मि ” इत्यादिकं ब्राह्मणवाक्यमाकर्ण्यातिथिः “ अहमप्यत्र मुह्यामि ” इत्यादिना मोक्षधर्मादिप्राशस्त्यबोधकानि मतांतराण्युपन्यस्य स्वस्याप्यनिश्चयमुद्भावयति स्म	३५५
पुनरतिथिः “ उपदेशं तु ते ” इत्यादिना गोमतीतीरस्थनैमिषारण्यगतनागाह्वये पुरे स्थितं पद्मनाभाख्यं नागं गच्छ स ते परमं धर्मं वक्ष्यति इत्याह ब्राह्मणं प्रति	३५६
ब्राह्मणोऽतिथिनोक्तं श्रुत्वाभिनंद्याद्य रात्रावत्र निरुष्य प्रभाते गमिष्यसीति प्रार्थितोतिथिस्तथाकरोत् ब्राह्मणश्च प्रभातेऽतिथिं पूजयित्वा तत्कथितस्य भुजगेंद्रस्य गृहं जगाम	३५७
नागगृहं गतो ब्राह्मणो नागपत्न्या सत्कारपूर्वकं “ सूर्यरथं वोढुं नागो गतः सप्ताष्टभिर्दिवसैरागमिष्यति ” इत्युक्ते “ अहं तदागमनावधि स्थास्यामि, ममागमनं तस्मै निवेदय” इति तामादिश्य गोमतीपुलिने न्यवात्सीत् ..	३५८
गोमतीतीरे निराहारतया स्थितो ब्राह्मणो नागबंधुभिराहारार्थं प्रेरितो “ नागदर्शनार्थं ममैतद्व्रतमस्ति तदागमनोत्तरमाहारं ग्रहीष्यामि ” इत्यवाच तान् प्रति, ते च तच्छ्रुत्वा स्वस्वगृहाणि जग्मुः	३५९
गृहमागतं नागं प्रति तद्भार्या “ भवद्दर्शनार्थी कश्चिद्ब्राह्मण आगत्य सप्ताष्टदिनानि गोमतीतीरे निराहारस्तिष्ठति तं प्रति गत्वा स्वात्मानं दर्शय ” इत्युवाच	३६०
नागनागभार्ययोरुक्तिप्रत्युक्ती	३६१
भार्यावाक्यात्तत्रागतस्य नागस्य ब्राह्मणस्य च प्रश्नोत्तरयोः प्रचलतोर्ब्राह्मणो नागं प्रति “ मत्प्रश्नस्योत्तरं वद तदनंतरमागमनकारणं कथयिष्यामि ” इत्युवाच	३६२
“ सूर्यरथं वोढुं गतेन भवता तत्र किमाश्चर्यं दृष्टं तत्कथय ” इति ब्राह्मणेन पृष्टो नागो नानाविधान्याश्चर्याण्यभिधायांते “ मध्याह्ने कश्चित्स्वतेजसा सर्वान् लोकानवभासयन् सूर्येण दत्तहस्तो रश्मिमंडलप्रविष्टः सूर्येणैकीभावमवाप तद्दृष्ट्वंतो वयं कोयमिति सूर्यमपृच्छाम ” इत्युवाच	३६३
अस्माभिः पृष्टः सूर्यः “ उंछवृत्तिव्रते सिद्धो मुनिरेष दिवं गतः ” इत्याद्युवाच एतदाश्चर्यं दृष्टमिति कथयति स्म नागः	३६४
“ एतदाश्चर्यं कथयता भवता ममाभीष्टः पंथा दर्शितः” इत्युक्त्वा गतुमुद्यतो ब्राह्मणो “भवता प्रतिज्ञातं स्वागमनकारणमनुक्त्वा कथं गच्छसि” इति नागेनाक्षिप्तः सन् पुण्यसंशयमापद्य त्वत्समीपागतोहं त्वत्कथितेन वृत्तेनोंछवृत्तिं पुण्यसाधनभूतां चरिष्यामि इत्युक्त्वा तमामंत्रयति स्म	३६५
“ नागमापृच्छय निर्गतो ब्राह्मणश्च्यवनभार्गवाद्दीक्षामवाप्योंछवृत्त्याश्रयणेन धर्मं चचार ” इत्यभिधाय एतत्कथाप्राप्तिपरंपरामुद्भाव्योंछवृत्त्युपाख्यानमुपसंजहार भीष्मः	३६६

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतमोक्षधर्मपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
१ आनुशासनिकपर्व	
“शमो बहुविधाकारः” इत्यादिना हतान्भीष्मादीनुद्दिश्य विलपता युधिष्ठिरेण “नूनं हि पापकर्माणः” इत्यादिना “किल्बिषाद्यथा मुच्येम तथानुशाधि” इत्यनुयुक्तो भीष्मो मृत्युगौतमीकाललुब्धकपन्नगसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	१
कस्याश्चिद्गौतम्याः पुत्रं घातितवंतं सर्पं पाशेन बद्ध्वा तेन सह गौतमीसमीपमागत्य लुब्धकः “अयं ते पुत्रहा पन्नगाधमः” इत्याद्युवाच	”
गौतमीलुब्धकयोः संवदतोर्गौतमी स्वस्य सर्पहननाभावाभिप्रायं प्रकटीचकार	”
सर्पलुब्धकयोः संवदतोर्गौतमीलुब्धकपन्नगसमीपमागतो मृत्युः पन्नगं प्रति “प्रचोदितोहं कालेन” इत्याद्युवाच, सर्पश्च “निर्दोषं दोषवंतं वा” इति मृत्युं प्रत्युक्त्वा लुब्धकं प्रति “श्रुतं ते मृत्युभाषितं” इत्याद्यभ्यधात्	”
मृत्युसर्पौ प्रति “मृत्यो श्रुतं मे वचनं” इत्याद्युक्तवतो लुब्धकस्य मृत्युना सह संवादे प्रवृत्ते समागतः कालो लुब्धकादीन् प्रति “नह्ययं नाप्ययं मृत्युः” इत्याद्याचष्ट ..	”
कालवाक्यं श्रुत्वा लुब्धकं प्रति “नैव कालो न भुजगः” इत्याद्युक्तवत्या गौतम्या वाक्यं श्रुत्वा मृत्युप्रभृतयः सर्वे स्वस्वस्थानानि जग्मुः	”
“धर्ममाश्रित्य केन मृत्युर्निर्जितः” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्म इक्ष्वाकुवंशविस्तारमभिधाय तद्वंश्याद्दुर्योधनात्सुदर्शनानाम्न्याः कन्याया जन्मादिवृत्तांतं बभाषे	२
सुदर्शनारूपेण मोहितोऽग्निर्ब्राह्मणरूपेण तां याचमानो दुर्योधनेन प्रत्याख्यातो विततेस्य यज्ञे नाशमवाप	”
नष्टेऽग्नौ राजप्रार्थनयाऽग्निं शरणं गतैर्ब्राह्मणैस्तस्याभिप्रायमवबुद्ध्य ज्ञापितो राजा हृष्टः सन्नग्नेर्नित्यसांनिध्यरूपं शुल्कमवाप्य विधिपूर्वं तस्मै कन्यां वितलार	”
अग्नेः सकाशात्सुदर्शनायामुत्पन्नः सुदर्शन ओघवतो नृपस्यौघवतीं कन्यां परिणीय गृहस्थधर्मानाचरन् कदाचित् “गृहस्थश्चावजेष्यामि मृत्युं” इति प्रतिज्ञायौघवतीं प्रति “अतिथेः प्रतिकूलं ते” इत्याद्यादिश्य समिदाहरणार्थं जगाम	”
सुदर्शनप्रतिज्ञाश्रवणेन तद्रंध्रान्वेषिणि मृत्यौ तस्मिन्समिदाहरणार्थं गते धर्मो ब्राह्मणरूपेण तद्गृहमागत्य “प्रदानेनात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियं” इत्युवाच सा च भर्तृवाक्यं स्मृत्वा तथाऽकरोत्	”
समिधो गृहीत्वा गृहमागत्यौघवतीमाह्वयति सुदर्शने लज्जया प्रत्युत्तरमददत्यां तस्या प्रतिथिना निःशंकं तल्लज्जाकारणे निवेदितेपि ईर्ष्यारहितं यथा स्यात्तथा तस्मिंस्तदभिनंदति सति तं प्रति धर्मः “धर्मोऽहमस्मि भद्रं ते” इत्यादिना स्वप्रत्यभिज्ञाकथनपूर्वकं “विजितश्च त्वया मृत्युरित्याद्युवाच	”
भीष्म “एतत्ते कथितं पुत्र” इत्यादिना गृहस्थस्यातिथिसत्कारं विनानान्यत् किमप्याचरणीयमित्याद्युवाच	”
त्रिभिर्वर्णैर्यदि दुष्प्रापं ब्राह्मण्यं तर्हि विश्वामित्रेण कथं तत्प्राप्तं” इत्यादीन् प्रश्नांश्चकार युधिष्ठिरः	३
“श्रूयतां पार्थ तत्त्वेन” इत्यारभ्य “क्षत्रियः सोप्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य कारकः” इत्यंतेन ग्रंथेन विश्वामित्रोपाख्यानमाख्याय “तस्यपुत्राः” इत्यादिना गोत्रप्रवर्तकान्मधुच्छंदःप्रभृतींस्तत्पुत्रान्नामतोऽकथयद्भीष्मः	४
“आनृशंस्यस्य भक्तजनस्य गुणान् श्रोतुमिच्छामि” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो वासवशुकसंवादेतिहासकथनेनोत्तरमाह स्म.	५
काशिराजविषयस्थेन लुब्धकेन सविषबाणेन विद्धे महति वृक्षे शोषमाप्नुवत्यपि तत्कोटरस्थः शुको यदा भक्त्या तं नाजहात्तदा तेन सह शुष्यंतं तं दृष्ट्वा चिंतयन्निंद्रो ब्राह्मणवेषेणागत्य “कस्मादेनं न त्यजसि” इति पप्रच्छ	”
उत्तरं ददतः शुकस्य “अनतिक्रमणीयानि” इत्यादिकं वाक्यं श्रुत्वा तुष्टेनेंद्रेणोज्जीवितो वृक्षः श्रीमत्तामवाप शुकोप्यायुषोंते स्वर्ग-	

॥ ६६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मवाप	”
“ दैवे पुरुषकारे च किं स्विच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः पुरुषकारस्य श्रैष्ठ्यं प्रतिपादयितुं वसिष्ठब्रह्मणोः संवादरूपमितिहासं व्याजहार	६
दैवपुरुषकारयोः श्रेष्ठत्वविषये वसिष्ठेन पृष्टो ब्रह्मा “ नाबीजं जायते किंचित् ” इत्यादिना कर्मणः श्रेष्ठत्वमभिधाय पुण्यपापकर्मणोर्गतिं ययातिप्रभृतिनिदर्शनं दर्शयित्वा कर्मव्यतिरेकेण धनाद्युपभोगाभावमभिदधाति स्म	”
“ शुभानां कर्मणां फलानि कथय ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तान्युपदिश्य “ या दुस्त्यजा दुर्मतिभिः ” इत्यादिना आशात्यागमादिदेश	७
“ के पूज्याः के नमस्कार्याः ” इत्यादिके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मः “ स्पृहयामि द्विजातिभ्यः ” इत्यादिना ब्राह्मणानां पूज्यत्वादिकमभ्यभाषत	८
“ ब्राह्मणेभ्यः प्रति श्रुत्य ये न ददति तेषां का गतिः ” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति प्रतिश्रुत्यादातुर्गतिमभिधातुं शृगालवानरसंवादरूपमितिहासमुदैरयत्	९
पूर्वजन्मनि सखिभावापन्नयोः केनचित्कर्मणा शृगालवानरयोनी प्राप्तवतोः कदाचित् श्मशाने मृतमांसं भक्षयन् शृगालो वानरेण “ किं त्वया पापकं पूर्वं ” इत्यादि पृष्टः सन् “ ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाहृतं ” इत्याद्युवाच	”
एवमेव शृगालेन पृष्टो वानरः “ सदाचाहं फलाहारी ब्राह्मणानां प्लवंगमः ” इत्याद्याख्याय ब्राह्मणस्वं कदापि न हर्तव्यमित्याह स्म ..	”
इत्यभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति “ न हर्तव्यं विप्रधनं ” इत्याद्युपदिदेश	”
“ हीनजातेरुपदेशं कुर्वतो दोषो भवति नवा ” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति राजपुरोहितसंवादरूपमितिहासं व्याहरन्नुत्तरमाह स्म भीष्मः	१०
हिमालयस्य पार्श्वे ब्रह्माश्रमे तपस्यंतं कुलपतिं प्रति कश्चिच्छूद्र आगत्य “ त्वं मां प्रति धर्मान्वक्तुं प्रव्राजयितुं चार्हसि ” इत्युवाच. ततः कुलपतिना “ न शक्यमिह शूद्रेण ” इत्यादिना प्रत्याख्यातः शूद्रः स्थानांतरे आश्रमं निर्माय तत्र तपश्चचार	”
ततः कदाचिदृषिरेकस्तदाश्रममाजगाम शूद्रेणाहं श्राद्धं करोम्यनुगृहाणेति प्रार्थितः स ऋषिः पित्र्ये कर्मणि तमुपदिदेश कालांतरेण तपःप्रभावात्स शूद्रो राजाभूत् ब्राह्मणश्च तत्पुरोहितोभूत्	”
राजपुरोहितभावेन वर्तमानयोस्तयोः पुण्याहकर्मणि पुरोहितं दृष्ट्वा सर्वदा हसन् राजा पुरोहितेनैकांते पृष्टः पूर्वजन्मवृत्तांतमाख्याय “ पुरोहितत्वमुत्सृज्य ” इत्याद्युपाशिक्षत	”
एवमुपशिक्षितो बहुधनं दत्त्वा राज्ञा विसर्जितः पुरोहितस्तीर्थादिषु ब्राह्मणेभ्यो गवादीनि दत्त्वा तपः कुर्वन् सिद्धिमवाप	”
इममितिहासमाख्याय भीष्मोऽधमं प्रत्युपदेशो न कर्तव्य इत्याद्युपदिदेश	”
“ कीदृशे पुरुषे कीदृश्यां स्त्रियां वा लक्ष्मीर्वसति ” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः श्रीरुक्मिणीसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	११
श्रीकृष्णांकगता श्रीः रुक्मिण्या “ कानीह भूतान्युपसेवसे त्वं ” इत्यादि पृष्टा सती “ वसामि नित्यं सुभगे प्रगल्भे ” इत्यादिना स्वनिवासयोग्यानि स्थानान्याचख्यौ	”
“ स्त्रीपुंसयोः संयोगे कस्य स्पर्शोधिकः ” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो भंगास्वनशक्रसंवादरूपमितिहासं व्याहरन्नुत्तरमाह स्म ..	१२
शक्रमायया स्त्रीत्वं प्राप्तो भंगास्वनश्चितयन् पौरान्प्रति स्त्रीत्वप्राप्तिवृत्तांतमाख्याय पुत्रेषु राज्यं न्यस्य वनं जगाम	”
राज्यं भुक्तवत्सु भंगास्वनपुत्रेषु वैरमुत्पाद्य तान्नाशयामासेंद्रस्तच्छ्रुत्वा शोचंती तापसी ब्राह्मणरूपिणा तेन पृष्टा स्वस्य पूर्ववृत्तांतं कथयति स्म	”
पूर्ववृत्तांतं कथयित्वा प्रणामपूर्वकं क्षमां याचित इंद्रः प्रसन्नः सन् “ स्त्रीभावे जातान् पुत्रान् जीवयाम्युत पुरुषभावे जातान् ” इति पृष्टा स्त्रीभावे जातान् पुत्रान् संजीवयेत्युवाच तापसी	”
“ स्त्रीभावे जातेषु पुत्रेषु कथमप्यधिकः स्नेहः ” इतींद्रेण पृष्टा तापसी “ स्त्रियास्त्वभ्यधिकः स्नेहो न तथा पुरुषस्य वै ” इत्युवाच ..	”
तापसीवाक्येन तुष्ट इंद्रः सर्वान्पुत्रान्संजीव्य पुनः “ स्त्रीत्वं वा पुरुषत्वं वा वृणु ” इत्युक्ता सा स्त्रीत्वमेव वव्रे. ततः इंद्रे “ पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीत्वं चोदयसे विभो ” इति पृष्टा सा “ स्त्रियाः पुरुषसंयोगे प्रीतिरभ्यधिका ”	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
इत्युवाच	”
" लोकयात्राहितार्थिना पुरुषेण किं कर्तव्यं " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः " कायवाङ्मनोभिरशुभं कदापि न विधेयं " इत्याद्युपादिक्षत्	१३
" त्वयोपगेय नामानि " इत्यादिना महादेवस्य नामानि कथयेत्यनुयुक्तो भीष्मः स्वस्य महादेवगुणकथनासामर्थ्यमुद्भाव्य तत्कथनार्थं श्रीकृष्णं प्रेरयति स्म	१४
भीष्मेण प्रेरितः श्रीकृष्णो महादेवस्य माहात्म्यं कथयन् जांबवत्या पुत्रार्थं प्रार्थितस्य स्वस्योपमन्योराश्रमे गमनं कथयति स्म ..	”
तत्र गतं मां प्रत्युपमन्युर्महादेवमाराधय तत्प्रसादात्ते पुत्रो भविष्यतीत्युक्त्वा तस्य माहात्म्यं कथयन् महादेवाराधनाद्धिरण्यकशिपुप्रभृतीनां वरलाभादिकमाख्याय " पुरा कृतयुगे तात " इत्यारभ्य " ईशानः स वरान् दत्त्वा तत्रैवांतरधीयत " इत्यंतेन जनन्युपदेशात्स्वस्य महादेवाराधनं तत्स्तवनं तुष्टात्तस्माद्वरलाभादिकं चोदीर्य त्वमपि षष्ठे मासि षोडशवरान् सपत्नीकात्तस्मात्प्राप्स्यसि जप्यमुदेक्ष्यामीत्युक्त्वा मां दीक्षयामास	”
उपमन्युना दत्तदीक्षस्य मम तपसा तुष्टः प्रत्यक्षमागतो महादेवो " नमोस्तु ते शाश्वत सर्वयोने " इत्यादिना स्तुतः सन् " वृणीष्वाष्टौ वरान्कृष्ण " इत्याद्यभ्यधान्माम् ..	”
" धर्मे दृढत्वं " इत्यादिषु मत्प्रार्थितेष्वष्टसु वरेषु शिवेन दत्तेषु तदनंतरमुमापि मत्प्रार्थितान् " द्विजेष्वकोपं " इत्यादीनष्टवरान् दत्त्वा स्वेच्छया पुनरन्यान् " एवं भविष्यत्यमरप्रभाव " इत्यादीनष्टौ वरानदात् तत उभयोरंतर्हितयोः सतोरुपमन्युर्मत्कथितं वरवृत्तं श्रुत्वा " नास्ति पूर्वसमो देवः " इत्याद्युवाच	१५
पूर्वं जप्यमुपदेक्ष्यामीत्यनेन प्रतिज्ञातं शिवसहस्रनामस्तोत्रमाख्यातुमुपोद्घाततया तंडिनस्तपःकरणं " पवित्राणां पवित्रस्त्वं " इत्यारभ्य "यत्पुरा लोककृज्जगौ" इत्यंतेन तत्कृतं स्तवमभिधाय शेषेण शिवदत्तवरादिकं चाचष्टोपमन्युः	१६
उपमन्युः सहस्रनाम्नां वेदसारत्वं ब्रह्मलोकात्प्रथमं तंडिना प्राप्तत्वात्तंडिकृतत्वादिकं चोदीर्य " स्थिरः स्थाणुः " इत्यारभ्य " श्रीवर्धनो जगत् " इत्यंतेन तान्युपदिश्यैतत्प्रशंसापूर्वकं प्राप्तिपरंपरां चाख्यायैतत्पाठफलमन्वाचष्ट	१७
" महायोगी ततः प्राह कृष्णद्वैपायनो मुनिः " इत्यादिनाध्यायेन व्यासादीनां शिवमाहात्म्यकथनं कृष्णस्य च तत्कथनपूर्वकं सहस्रनामपाठफलकथनं चाख्यातवान्वैशंपायनः	१८
" यदिदं सह धर्मेति प्रोच्यते भरतर्षभ " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दिशाष्टावक्रसंवादरूपमितिहासमभिदधदुत्तरमाह स्म	१९
वदान्यनामकः कश्चिदृषिः स्वकन्यां याचितुमागतायाष्टावक्राय " उत्तरां दिशं गत्वा तत्र स्थितां वृद्धां स्त्रियं दृष्ट्वा ततो विनिवृत्तो मत्कन्यायाः पाणिं ग्रहीष्यसि " इत्यभ्यभाषत	”
वदान्यवाक्यान्निर्गतोष्टावक्र उत्तरस्यां हिमालयमारभ्य कैरातस्थानपर्यंतं गत्वा ततोधस्ताद्रमणीये वनोद्देशे कांचनगृहमपश्यत् ..	”
कुत्र मम वासो भवेदिति चिंतनपूर्वं कांचनगृहद्वार्यागतस्याष्टावक्रस्य " अतिथिं समनुप्राप्तं " इत्यादिकं वाक्यं श्रुत्वा पूर्वोक्ताद्गृहान्निर्गताः सप्त कन्या गृहं प्रविशेत्यूचुस्तं प्रति	”
ततोंतर्गृहगतोष्टावक्रः स्ववाक्यान्निर्गतासु कन्यासु निद्रां कुर्वंस्तत्र स्थितामेकाकिनीं वृद्धां प्रति " रजन्यतिवर्तते त्वमपि स्वपिहि " इत्युवाच तच्छ्रुत्वा सापि द्वितीये शयने सुष्वाप	”
रात्रौ शीतजामार्तिं व्यपदिश्याष्टावक्रशयनमारुह्य तमालिंग्य मां भजस्वेत्याद्युक्तवतीं " परदारानहं भद्रे " इत्यादिना प्रत्याख्याय " वत्स्येहं यावदुत्साहं " इत्यादिना तत्रनिवासमंगीकृत्य " देवतेयं गृहस्यास्य " इत्यादि चिंतयंस्तां रात्रिमतिवाहयति स्म	”
ततः प्रभाते स्त्रिया आनीतेनोदकादिना स्नानादि विधाय रात्रौ शयने सुप्तेष्टावक्रे पुनस्तच्छयनमागतायां वृद्धायास्तस्य चोक्तिप्रत्युक्तयः	२०
" न बिभेति कथं सा स्त्री " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरमाह भीष्मः	२१

१ इत अरभ्य पंचाध्यायपर्यंतं मेघवाहनपर्वाख्यानम् मेघवाहनं इंद्ररूपो महादेवस्तस्यमाहात्म्यप्रतिपादकं पर्वेति तदर्थः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
“ रूपं विकुरुषे कथं ” इत्यष्टावक्रेण पृष्टा वृद्धा “ जिज्ञासेयं प्रवृत्ता मे ” इत्यादिना त्वद्बुद्धिस्थिरीकरणार्थमहमागता मामुत्तरां दिशं विद्धि, स्त्रीणां चापलं त्वया दृष्टं, कन्यापित्रा प्रेषिताहं त्वामुपदिष्टवती, गच्छ, इत्याद्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा परावृत्तोष्टावक्रो वदान्यकन्यां परिणीय स्वाश्रमे सुखं वसति स्म	”
“ किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः सनातनाः ” इत्यादि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः “ स्ववृत्तिमभिपन्नाय ” इत्यादिना ब्राह्मणानां पात्रत्वं तद्विषये पृथ्वीकाश्यपाग्निमार्कंडेयानां मतं व्याजहार	२२
“ यदि ते ब्राह्मणा लोके ” इत्यादिनाध्यायशेषेण युधिष्ठिरभीष्मयोः प्रश्नोत्तराणि	”
“ श्राद्धकाले दैवे पित्र्ये च सुरर्षिविहितं विशेषं श्रोतुमिच्छामि ” इत्युक्तवति युधिष्ठिरे भीष्मो दैवादिकर्मणां कालं, श्राद्धे योग्यायोग्यब्राह्मणान् श्राद्धे अदेयं द्रव्यं श्राद्धावसाने ब्राह्मणदेयप्रतिवचने विशेषं, दातृप्रतिग्रहीत्रोर्धर्माधर्मौच निरूपयति स्म ..	२३
“ दैवं पित्र्यं वा केषु दत्तं महाफलं ” इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो दानयोग्यं पात्रं, निरयस्वर्गयोः साधनभूतानि कर्माणि चाचष्ट	”
“ हिंसां विना केन कर्मणा ब्रह्महत्या भवति ” इति पृच्छति युधिष्ठिरे ब्रह्मघातिनो जनान्यरूपयद्भीष्मः	२४
“ पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि त्वंवक्तुमर्हसि ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गौतमांगिरःसंवादमुखेन तान्यभ्यधात्	२५
शरशय्याधिष्ठितं भीष्मं द्रष्टुमागतानत्रिवसिष्ठप्रभृतीनृषीनभिवाद्य युधिष्ठिरः “ के देशाः के जनपदाः ” इत्यादि पप्रच्छ भीष्मं प्रति ..	२६
भीष्मः शिलोंछवृत्तिसिद्धयोः संवादमुखेन सर्वप्रश्नोत्तराण्यभिधाय तद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरमुपदिदेश	”
युधिष्ठिरो भीष्मं प्रशस्य “ ब्राह्मण्यं प्रामुयाद्येन” इति पप्रच्छ	२७
भीष्मो ब्राह्मणस्य दुष्प्राप्यत्वमाख्याय बहुषु योनिषु भ्रमतः कस्मिंश्चिज्जन्मनि तत्प्राप्यते इत्येतद्विषये मतंगगर्दभीसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	”
गर्दभयुक्ते रथे स्थित्वा गच्छन् मतंगो गर्दभं नासिकायां प्रतोदेनातुदत्तदा दुःखव्याकुला गर्दभी “ माशुचः पुत्र चांडालस्त्वधितिष्ठति ” इत्याद्युवाच गर्दभं प्रति. मतंगः प्रश्नमुखेन स्वजन्मवृत्तांतं तस्याः श्रुत्वा स्वगृहमागत्य स्वपित्रे तन्निवेद्य तपश्चचार. तपसा तुष्ट इंद्रो ब्राह्मण्यं वृण्वानं तं प्रत्याचख्यौ	”
पुनर्ब्राह्मण्यप्रेप्सया कठोरं तपः कुर्वंतं मतंगं प्रति पुनरिंद्र आगत्य ब्राह्मण्यमप्राप्यं दौर्लभ्यं प्रत्यपादयत्	२८
पुनस्तपः कुर्वन् मतंगः “ चांडालयोनौ जातेन नावाप्यं वै कथंचन ” इतींद्रेणोक्तस्तं प्रति “ किं मां तुदसि दुःखार्तं ” इत्याद्युवाच	२९
वरार्थं प्रार्थितेनेंद्रेण वृणीष्वेत्युक्तो मतंगः “ यथाकामविहारी स्यां” इत्यादिकं वरं ययाचे	”
“ छंदोदेव इति ख्यातः ” इत्यादिना छंदोदेवनाम्ना प्रसिद्धः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसीति वरं दत्त्वेंद्रोंतर्दधे	”
“ वीतहव्येन कथं ब्राह्मण्यं प्राप्तं इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तत्कथयति स्म भीष्मः	३०
मनुवंशे शर्यातिमारभ्य प्रचलिते तत्र सुदेवस्य तनयो दिवोदासो राज्येभिषिक्तो वैतहव्यैः पराजितः पलायमानो भरद्वाजाश्रमं जगाम	”
तत्र गत्वा दिवोदासेन “ भगवन्वैतहव्यैर्मे युद्धे वंशः प्रणाशितः ” इत्युक्तो भरद्वाजः पुत्रेष्टिं चकार. तत्प्रसादाद्दिवोदासादुत्पन्नः प्रतर्दननामा पुत्रो जातमात्रस्त्रयोदशवर्षवयस्को वैतहव्यैः सह युद्धार्थं जगाम ..	”
वैतहव्यैः सह युद्धे प्रवृत्ते प्रतर्दनेन पराजितो वीतहव्यो भृगोराश्रमं जगाम. तमनुगच्छता प्रतर्दनेन “ विसृज वीतहव्यं ” इत्युक्तो भृगुः नात्र कश्चित्क्षत्रियः ” इत्युवाच. ..	”
भृगुवाक्यं श्रुत्वा “ मया स्वजातिं त्याजितो वीतहव्यः ” इति सहर्षं वदन् प्रतर्दनो भृगुणानुमोदितो यथागतमगच्छत्	”
भृगुवचनात्प्राप्तब्राह्मण्याद्वीतहव्याद्गृत्समदमारभ्य शौनकपर्यंतां ब्राह्मणसृष्टिमभिधायैवमित्यादिनोपसंजहार भीष्मः	”
कैः पूज्या वै त्रिलोकेऽस्मिन् ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो नारदवासुदेवसंवादानुवादमुखेनोत्तरमभ्याचष्ट	३१
ब्राह्मणान्संपूजयन् बद्धांजलिर्नारदः श्रीकृष्णेन “ भगवन्कान्नमस्यसि ” इति पृष्टो नमस्करणयोग्यान् निर्दिश्य तेषां पूजनार्थमुपदिदेश	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
“ शरणागतं ये रक्षंति ” इत्यनेन शरणागतरक्षकस्य किं फलमिति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः श्येनकपोतीयाख्यानं विवृण्वन्नुत्तरमुदैरयत्	३२
श्येन भयात्स्वसमीपे शरणागतं कपोतं मोचयितुं वृषदर्भे राजनि श्येनं प्रार्थयति स तं प्रति “एतत्तुल्यं तुलया धृतं स्वमांसं देहि ” इत्युवाच तथा कर्तुं प्रवृत्तो राजा यदा स्व मांसं तत्पर्याप्तं नाभवत्तदा स्वं देहं तुलायामधृत. तेन तुष्टैरिंद्रादिभिरमृतवर्षणेनोज्जीवितो राजा विमानमारुह्य स्वर्गं जगाम	”
एतद्दृष्टांतेनान्यस्यापि शरणागतरक्षकस्यैवं फलं भविष्यतीत्युक्त्वैतदाख्यानश्रवणपठनफलमपि व्यादिशत् भीष्मः	”
“ किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात्पितामह” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो ब्राह्मणपूजायाः कृत्यतमत्वं वक्तुं ब्राह्मणानांपूज्यत्वं विवृण्वन् प्रशंसामाह स्म	३३
पुनर्ब्राह्मणानां माहात्म्यं कथयन् भीष्मो “मातरं सर्वभूतानां ” इत्यादिनाऽध्यायशेषेण वासुदेवपृथ्वीसंवादरूपमितिहासमाख्यायैतन्निदर्शनेन “त्वमपि ब्राह्मणान् पूजयेथाः ” इत्युपदिदेश	३४
“ जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते ॥ नमस्यः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक्” इत्यादिनाऽध्यायेन ब्राह्मणानेव प्रशशंस भीष्मः	३५
पुनर्ब्राह्मणप्रशंसामेव कुर्वन्नसुराणामपि श्रीर्ब्राह्मणप्रसादलभ्येत्यभिप्रायेण शक्रशंबरसंवादरूपमितिहासं व्याजहार भीष्मः	३६
“ अपूर्वश्च भवेत्पात्रं ” इत्यादिना पात्रविशेषं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः “ क्रिया भवति केषांचित् ” इत्यादिना अपूर्वादीनां सर्वेषां पात्रत्वमाख्यातवान्	३७
“ अपीडया च भूतानां ” इत्यादिना दीयमानद्रव्याभिमानिनी देवता न दुःखं कुर्यात्तादृशं पात्रं किमिति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः “ ऋत्विक्पुरोहिताचार्याः ” इत्यनेनमुख्यं तथाविधं पात्रमभिधाय “ अतोन्यथा वर्तमानाः ” इत्यादिना अपात्रताबीजंच विवृत्य “ एवं नरो वर्तमानः ” इत्यादिनोपसंजहार	”
“ स्त्रीणां स्वभावं श्रोतुमिच्छामि ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं वदन् भीष्मो नारदपंचचूडासंवादमुदीरयति स्म	३८
स्त्रीत्वभावं परिज्ञातुं नारदेन पृष्टा पंचचूडा स्त्रीणां स्वभावमचकथत्	”
“ इमे वै मानवा लोके ” इत्यादिना स्त्रीनिंदापूर्वकं “ कस्ताः शक्तो रक्षितुं स्यात् ” इति युधिष्ठिरप्रश्नः	३९
प्रश्नोत्तरं वदन् भीष्मः स्त्रीणां स्वभावादिकं विवृत्य “ प्रमदाश्च यथा सृष्टाः ” इत्यादिना तासां सर्जनादिविधानं सकारणमभिधाय तद्रक्षणस्याशक्यत्वं निरूप्य “ यथा रक्षा कृता पूर्वं ” इत्यादिना विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षणाख्यानमाचख्यौ	४०
देवशर्मा कश्चिदृषिर्यज्ञार्थमन्यत्र गच्छन् स्वभार्यां रुचिनाम्नीमिंद्राद्रक्षितुं स्वशिष्यं विपुलमादिश्येंद्रस्य वंचकत्वस्फुटीकरणार्थं तस्यानेकविधानि रूपाणि व्याचख्यौ	”
गुरुवाक्यं श्रुत्वा रुचिरक्षणोपायं चिंतयन् विपुलो योगधारणया तस्याः शरीरमलक्षितः प्रविश्य सर्वाण्यंगान्यरुणत्	”
देवशर्मण आश्रममागत इंद्रो विपुलयोगबलेन रुद्धाया रुच्या उत्थानाद्यसामर्थ्यं दृष्ट्वा दिव्यचक्षुषा तच्छरीरे विपुलमालोच्य शापभीतः “ अजितेंद्रिय दुर्बुद्धे ” इत्यादिकं विपुलवाक्यं श्रुत्वांतर्धानमवाप	४१
इंद्रे गते मुहूर्तानंतरं यज्ञं निर्वर्त्याश्रममागताय देवशर्मणे शरीरप्रवेशवर्ज्यं सर्वमिंद्रवृत्तं निवेद्य भार्यामनिंदितां न्यवेदयद्विपुलः	”
तुष्टेन गुरुणा वरदानपूर्वकमनुज्ञातोऽनुत्तमं तपश्चचार	”
अथ कदाचिद्रुचिभगिन्या चित्ररथपत्न्या प्रभावत्या विवाहोत्सवार्थमाहूता रुचिर्गच्छंती मध्येमार्गं कस्याश्चिद्विहायसा गच्छंत्या अप्सरसः शरीरात्पतितानि दिव्यपुष्पाणि धृत्वा तद्गृहमगमत् तया धृतानि पुष्पाणि दृष्टवत्या भगिन्या प्रेरिता सा भर्तारं व्यजिज्ञपत् तद्वाक्याद्देवशर्मा पुष्पाण्यानेतुं स्वशिष्यं विपुलमादिदेश	४२
गुरुणा प्रेरितो विपुलः पुष्पपतनदेशं गत्वा स्वतपःप्रभावात्पुष्पाण्यादाय परावृत्तः पथि विवदमानस्य मिथुनस्य “ यद्यावयोर्मध्ये योनृतं ब्रूयात्सविपुलप्राप्यां गतिं गच्छेत् ” इति शपथं श्रुत्वाग्रे गच्छन्नक्षैर्दीव्यमानानां षण्णां पुरुषाणां तथैव शपथं श्रुत्वाऽनुतप्तश्चंपानगरीमेत्य गुरवे पुष्पाणि ददातिस्म	”

॥६८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मार्गे त्वया किं दृष्टमिति गुरुणा पृष्टो विपुलो " ब्रह्मर्षे मिथुनं किं तत् के च ते पुरुषा विभो " ये मां जानंति तत्त्वेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि " इत्युवाच	४३
शिष्योक्तिं श्रुत्वा देवशर्मा " यद्वैतन्मिथुनं ते राज्यहनी, ये च ते षट् पुरुषास्ते ऋतवः, एते पुरुषस्य रहस्यकृतं कर्म जानंति " इत्याद्याख्याय भार्यया शिष्येण च सह स्वर्गमास्थाय मुमोद	"
भीष्म इदमाख्यानं मार्कंडेयेन मां प्रति कथितमित्युक्त्वा स्त्रीणां रक्षणस्यावश्यकर्तव्यत्वमुपदिश्य पुनः स्त्रीरक्षणस्याशक्यत्वमभिदधाति स्म	"
" यन्मूलं सर्वधर्माणां " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः शीलवृत्तादिसंपन्नाय कन्या देयेति प्रतिपाद्य ब्राह्मादीन् विवाहभेदान् ब्राह्मणादिवर्णानां विवाहसंख्यादिकं चाचष्ट ..	४४
" शुल्कमन्येन दत्तं स्यात् " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने " यत्किंचित्कर्म मानुष्यं " इत्यादिनोत्तरं व्याजहार भीष्मः	"
" कन्यायां प्राप्तशुल्कायां " इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति " नैव निष्ठाकरं शुल्कं " इत्यादिना विवाहनिष्ठां प्रतिपाद्य " अहंविचित्रवीर्यस्य " इत्यादिना वीर्यस्यापि शुल्कत्वं निरूप्य बाल्हीकेनोक्तं सत्यवज्जनसंवादं कथयति स्म भीष्मः	"
" कन्यायाः शुल्कं दत्त्वा तत्पतिर्नागतश्चेत्तदा तस्याः का गतिः " इति युधिष्ठिरप्रश्ने " या पुत्रकस्य ऋद्धस्य " इत्यादिना तदुत्तरमभ्यभाषत भीष्मः	४५
" अथ केन प्रमाणेन " इत्यादिना कन्यायाः पितृधनहारित्वविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने " यथैवात्मा तथा पुत्रः " इत्यादिना तदुत्तरं कथयन् भीष्मः कन्यायाः पुत्रतुल्यत्वेन तस्यास्तत्पुत्रस्य दौहित्रस्य च धनहारित्वं प्रतिपाद्य विक्रयपूर्वकमासुरेण विधिना परिणीतायां कन्यायां तत्पुत्रो धनहारी नेत्युक्त्वा आसुरविवाहनिंदाविषये यमगीतां गाथामाह स्म	"
" प्राचेतसस्य वचनं " इत्यादिना कन्याज्ञातयो धनं स्वयं न गृह्णंति किंतु कन्यालंकारार्थं विनियुंजते स न विक्रय इति प्रतिपाद्य " पितृभिर्भ्रातृभिश्चैव " इत्यादिना स्त्रियं प्रशशंस भीष्मः	४६
" यथा नरेण कर्तव्यं " इत्यादिना ब्राह्मणस्य वर्णचतुष्टयसंबंधिनीषु चतसृषु भार्यासूत्पन्नानां पुत्राणां कथं दायभागित्वमिति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तत्प्रकारं कथयित्वा तत्र शूद्रापुत्रस्य दशमभागहारित्वमाख्याय स्त्रीणां भर्तृदाय उपभोगफल इत्याद्याह स्म	४७
" शूद्रायां जातस्य कथं दशमो भागः इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो " दारा इत्युच्यते" इत्यादिना शूद्र्या अपि दारत्वाविशेषात्तत्पुत्रस्य दशमभागहारित्वमिति फलतोभिधाय युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन क्षत्रियादीनामपि विभागनियमं व्याजहार	"
" अर्थाल्लोभाद्वा कामाद्वा " इत्यादिना वर्णसंकरकारणकथनपूर्वकं संकरजातानां धर्मकर्मविषयेनुयुंजाने युधिष्ठिरे भीष्मो " भार्याश्चतस्रः " इत्यादिना पारशवादिनामकथनपूर्वकं संकरजातीयानाख्याय तद्धर्माणामनियतत्वं प्रदर्श्य " आनृशंस्यमनुक्रोशः " इत्यादिना तेषां साधारणधर्मानाभाष्य स्त्रीषु प्रसंगवर्जनमुपदिशति स्म ..	४८
" संकरयोनिजो नरः कथं ज्ञेयः " इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः कर्मानुरोधेन योनिशुद्ध्यादिकं जानीयादित्याचष्ट	"
" ब्रूहि तात कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वं पृथक् पृथक्॥ कीदृश्याः कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते" इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्म " आत्मा पुत्रश्च विज्ञेयः " इत्यादिना विंशतिप्रकारान् पुत्रान् प्रदर्श्य पुनः प्रश्नोत्तरभावेन तेषां स्वरूपादिकं वर्णयति स्म	४९
" दर्शने कीदृशः स्नेहः " इत्यादिना परपीडादर्शने परैः सह संवासे च कीदृशः स्नेह आनृशंस्यं च कर्तव्यं तत् गवां माहात्म्यं चेति युधिष्ठिरेण कृते प्रश्नद्वये तंत्रेणोभयोरुत्तरं वदन्नहुषच्यवनसंवादरूपमितिहासं व्याहरद्भीष्मः	५०
द्वादशवर्षपर्यंतं जले निरुध्य तपः कुर्वंश्च्यवनः कदाचिन्निषादैर्जालं प्रसार्य मत्स्यैः सहाकृष्टो व्याकुलान्मत्स्यानालोक्य कृपाविष्टो बभूव	"
च्यवनं दृष्ट्वा प्रसादं प्रार्थयंतो निषादाः " प्राणोत्सर्गं विसर्गं वा मत्स्यैर्यास्याम्यहं सह " इत्यादिकं तद्वाक्यं श्रुत्वा नहुषाय राज्ञे न्यवेदयन्	"

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
निषादवाक्यं श्रुत्वा च्यवनसमीपमागत्य " करवाणि प्रियं किं ते " इत्याद्यभिदधानो नहुषो " मूल्यं दत्त्वा निषादेभ्यो मां मोचय" इति तेनोक्तो मूल्यत्वेन स्वराज्यं सर्वं कल्पयति स्म	५१
" समग्रमपि ते राज्यं न मम मूल्यमतोपि भूयः प्रकल्पय " इत्युक्तवति च्यवने तद्वाक्यं श्रुत्वा चिंतयति नहुषे तं प्रति गवि जातो वनचरो मुनिरागत्य गां मूल्यत्वेन कल्पयेत्यब्रवीत्	"
गविजातस्य मुनेरुपदेशाद्धृष्टेन नहुषेणागत्य "उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे गत्वा क्रीतोसि भार्गव " इत्युक्तश्च्यवनस्तदंगीकृत्य गोमाहात्म्यं वर्णयामास	"
च्यवनप्रसादान्मत्स्यैः सह निषादेषु स्वर्गं गतेषु विस्मितो नहुषश्च्यवनगविजाभ्यां वरं लब्ध्वा स्वकीयं पुरं जगाम	"
" संशयोमे महाप्राज्ञ " इत्यादिना परशुरामविश्वामित्रयोरुत्पत्तिविषये पृष्टो भीष्मश्च्यवनकुशिकसंवादरूपमितिहासं कथयितुमारेभे	५२
च्यवनः स्ववंशे क्षत्रधर्मणो रामस्य जननं कुशिकवंशे ब्राह्मणस्य विश्वामित्रस्य जननं च पूर्वमेवावगत्य कुशिकवंशं दग्धुकामः कुशिकमागत्य त्वद्गृहे वस्तुमिच्छामीत्यवादीत्	"
तच्छ्रुत्वा कुशिकेन मधुपर्कसमर्पणादिना सत्कृत्य प्रार्थितश्च्यवनः " अहं कंचिन्नियममारप्स्ये युवाभ्यां दंपतिभ्यामहंपरिचर्यः " इत्युवाच	"
दंपतिभ्यां तदंगीकृत्य निवेदिते गृहोद्देशे प्रवेशितश्च्यवनो रात्रौ स्वाभिलषितमन्नं भुक्त्वा " स्वप्स्याम्यहं युवाभ्यां पादसंवाहनं कार्यं नचाहं बोधयितव्यः" इत्युक्त्वा सुष्वाप. तौ च यथाज्ञप्तमकुरुताम्	"
एवमेकविंशतिदिनान्येकपार्श्वे सुप्तो निराहाराभ्यां दंपतिभ्यां सेव्यमानोऽकस्मादुत्थाय गृहान्निष्क्रम्य ताभ्यामनुगतो गच्छन्नकस्मादंतर्हितो बभूव	"
च्यवनेंतर्हिते राजा किमकरोदिति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाह	५३
अंतर्हिते च्यवने तं गवेषयंतौ दंपती श्रांतौ यदा स्वगृहमागत्य पश्यतस्तदा शयनस्थं तं दृष्ट्वा पूर्ववदेव तत्पादसंवाहनं चक्रतुः	"
पुनः प्रतिबुद्धश्च्यवनः स्वाज्ञया राजानीतामभ्यंगसामग्रीमनादृत्यांतर्धाय पुनः स्नातं सिंहासनारूढमात्मानं दर्शयन् राज्ञा प्रार्थनापूर्वकं समानीतान्नानाविधान्भोज्यपदार्थान् शयनासनादिभिः सह दाहयामास	"
एवमप्यविकृतौ दंपती दृष्ट्वा " भार्यया सह त्वं मां सांग्रामिकरथेन वह " इत्याज्ञप्तेन राज्ञा सज्जीकृते रथे आरुह्य तौ दंपती धुर्यस्थाने संयोज्य गच्छन् कशाप्रहारादिकं सहंतावपि निर्विकारौ तावालोच्य राज्ञोनेकविधं वसु विततार	"
एवमप्यविकृतौ तावालोक्य प्रसन्नश्च्यवनो " रमणीये गंगातीरेद्य वसामि त्वं गृहं गच्छ श्वो मामत्रैव द्रक्ष्यसि " इत्युक्तो राजा भार्यया सह गृहं गत्वा सुखं सुष्वाप	"
प्रातरुत्थितो राजा भार्यया सह पूर्वसंकेतिते वने यावदागच्छति तावत्तस्मिन्वने दिव्यं प्रासादं पर्वतसरिद्वृक्षप्रभृतीन् दिव्यभावसमन्वितान् दृष्ट्वा भार्यायै तत्रत्यमाश्चर्यं कथयतिस्म अनेकेषु स्थलेषु दृश्यमानं पुनर्वनादिना सहांतर्हितमालोच्य विस्मितं राजानमाहूय वरं याचस्वेत्युवाच च्यवनः	५४
कुशिकस्तु " अग्निमध्यइव त्वत्सन्निधौ वसन्नदग्धो यच्च मे कुलं तत्त्वया त्रातं अयमेव मे वरः" इत्यभिधाय यदि प्रसन्नस्त्वं तर्हि मे कश्चित्संशयोस्ति तं व्याख्यातुमर्हसीत्युवाच	"
"वरश्च गृह्यतां मत्तः" इत्यादि च्यवनवाक्यं श्रुत्वा " यदि प्रीतोसि भगवन् " इत्यादिना स्वगृहवासादिविषये कारणं पृच्छति कुशिके च्यवनः " शृणु सर्वमशेषेण " इत्यादिना तत्कथयित्वा " एवमेतद्यथात्थ त्वं " इत्यादिना त्वत्तस्तृतीयो ब्राह्मणो भविष्यतीत्याह	५५
मे कुलं विप्रत्वं कथमेष्यतीति पप्रच्छ कुशिकश्च्यवनम्	"
" अवश्यं कथनीयं मे " इत्यादिना च्यवनस्तत्सर्वं कथयति स्म	५६
" मुह्यामीव निशम्याद्य " इत्यादिना अनुतापपूर्वकं " शरीरं योक्तुमिच्छामि " इत्यादियुधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा भीष्मो " रहस्यमद्भुतं चैव" इत्यादिना मरणानंतरं यत्फलं येन साधनेन प्राप्यते तत्कथयामीति प्रतिजज्ञे.	५७
" तपसा प्राप्यते स्वर्गः " इत्यादिना तपःफलं	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
"पानीयस्य प्रदानेन" इत्यादिना पानीयदानादिफलं "सुवर्णशृंगैस्तु" इत्यादिना गवादिदानफलं चाभ्यधाद्भीष्मः	”
"आरामाणां तडागानां" इत्यादिना आरामतडागादिकरणे फलं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तडागकरणफलमभिधाय "अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि" इत्यादिना षड्विधवृक्षजातीनां रोपणे फलं चोक्त्वा तडागारामयज्ञानांकरणस्य स्वर्गावाप्तिरूपं फलमुपदिदेश	५८
"यानीमानि बहिर्वेद्यां" इत्यादिना दानानां मध्ये श्रेष्ठतमं दानं किमिति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः "अभयं सर्व भूतेभ्यः इत्यादिना श्रेष्ठानि दानान्यभिधाय दानपात्रत्वेन ब्राह्मणानां श्रैष्ठ्यं वर्णत्रयपूज्यत्वं चाभ्यभाषत	५९
आचरणादिना तुल्ययोर्याचमानायाचमानयोर्मध्ये कस्मै दानं श्रेष्ठमिति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मोऽयाचमानाय यद्दानं तच्छ्रेष्ठमित्याचख्यौ	६०
"दानयज्ञयोर्मध्ये परलोके महाफलं किं" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दानश्रैष्ठ्यकथनपूर्वकं "समृद्धः संप्रयच्छ त्वं" इत्यादिना देयानि दानान्याख्याय राज्ञोवश्यकर्तव्यं चोपदिश्यारक्षतो राज्ञः पापचतुर्थांशभागित्वं जगाद	६१
"इदं देयमिदं देयं" इत्यादिना बहुदेयानां राज्ञां किंस्विच्छ्रेष्ठं दानमिति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो भूमिदानस्य श्रेष्ठत्वमभिदधत्तद्विषये भूमिगीतागाथाः शक्रबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासं भूमिदानफलादिकं चाचष्ट	६२
"कानि दानानि लोकेस्मिन्" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो नारदोपदिष्टमन्नदानस्य श्रेष्ठत्वमुपदिश्य त्वमप्येतत्कुर्वित्यभिधायान्नदानप्राप्यान् लोकान् कथयति स्म ..	६३
"नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे" इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो देवकीनारदसंवादेतिहासकथनमुखेन तमुपादिक्षत्	६४
सुवर्णादिदानानां फलमब्रवीद्भीष्मः	६५
उपानद्दानफलविषये युधिष्ठिरप्रश्ने तत्फलमभिधाय पुनर्युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन तिलोत्पत्तिकथनपूर्वकं तिलदानफलं, ब्रह्मदत्तभूमिभागे देवानां यज्ञकरणकथनपूर्वकं भूमिदानफलं, गोदानफलमन्नदानफलं चाभ्यधाद्भीष्मः	६६
विस्तरेणान्नादिदानफलं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदब्रवीत्	६७
तिलादीनां दानफलश्रवणार्थं पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तद्विषये यमब्राह्मणसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ	६८
"मध्यदेशे गंगायमुनयोर्मध्ये पर्णशालाख्यग्रामे निवसंतं शर्मिनामानं ब्राह्मणमानय तन्निकटवासिनं तत्सदृशं तन्नामानं नानय" इति यमाज्ञां गृहीत्वा निर्गतेन दूतेनाज्ञाविपरीतमानीतं ब्राह्मणं संपूज्य तत्प्रश्नानुरोधेन तिलदानादिमाहात्म्यमुपदिश्य तं विसर्जयति स्म यमः	”
पुनरानीतमभीष्टं शर्मिणं प्रतिपूज्य तथैवोपदिश्य विसर्जयित्वा दीपादिदानं प्रशशंस यमः	”
भूय उत्तमं दानानां विधिं ब्रूहि" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने गोभूमिसरस्वतीनां दाने तुल्यफलत्वमभिधाय गोदानं प्रशशंस	६९
"देयाः किंलक्षणा गावः" इत्यादिना किंलक्षणा देयाः, का वर्जनीयाः, कीदृशाय देयाः कीदृशाय न देया इत्यनुयुंजाने युधिष्ठिरे भीष्मः "असद्वृत्ताय" इत्यादिनोत्तयोरुत्तरमभिधाय ब्राह्मणस्वापहारे दोषमाह स्म	”
ब्राह्मणस्वापहारविषये नृगोपाख्यानमाख्यायांते यादवान् प्रति "ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं" इत्यादिकं श्रीकृष्णेन कृतमुपदेशं कथयति स्म भीष्मः	७०
विस्तरेण गोदानफलं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म उद्दालकनाचिकेतसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	७१
कदाचिदुद्दालको नियमं समाप्य "नदीतीरे विस्मृतं मदीयमिध्मादिकमानय" इत्यज्ञापयत्स्वपुत्रं नाचिकेतं स च नद्याप्लावितं तदनुपलभ्यागत्य तत्र तन्न पश्यामीत्युवाच पितरं. ततः स क्रुद्धेन पित्रा यमं पश्येत्याज्ञप्तो तं जगाम. ततः पितानुतप्तः सन् यावदश्रूण्यमुंचत्तावद्यमेन सत्कारपूर्वकं विसर्जितो नाचिकेत आजगाम. ततः पित्रा पृष्टस्तत्रत्यं यमसंवादादिकं तत्र यमेनोक्तं गोदानमाहात्म्यं गवामभावे घृतधेन्वादिदानादिकं च व्याजहार नाचिकेतः	”
"उक्तं ते गोप्रदानं वै" इत्यादिनोक्तानुवादपूर्वकं गोप्रदातॄणां प्राप्यान् लोकान् ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः शक्रब्रह्मसंवादरूपमितिहासमाख्यत्	७२
"स्वर्लोकवासिनां लक्ष्मीं" इत्यादिना कीदृशा	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
गवां लोका इत्यादीन् प्रश्नांश्चकारेंद्रः ‥ ‥	”
एतत्प्रश्नाभिनंदनपूर्वकमुत्तरं ददद्ब्रह्मा गोलोकं तत्र वसतां सुखं च निरूप्य तत्र गमनागमनाधिकारिणो गोप्रदानफलं, गोदानपात्रमनड्डुहानं तत्फलं चाख्यातवान् ‥ ‥ ‥	७३
“ जानन् यो गामपहरेत् ” इति शक्रप्रश्ने ब्रह्मा गवामपहारादौ दोषमभिधाय गोदाने दक्षिणात्वेन सुवर्णं देयमित्यब्रवीत् ‥ ‥ ‥	७४
भीष्म एतदाख्यानप्राप्तिपरंपरामाख्यायैतत्पठनफलं कथयति स्म युधिष्ठिरं प्रति ‥ ‥	”
“ व्रतानां किं फलं प्रोक्तं ” इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतानां प्रश्नानां भीष्मेण दत्तान्युत्तराणि	७५
गोदानविधिश्रवणार्थं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गोदानं प्रशस्य तद्विधिमाख्याय गोदातुः फलं तद्विषये निदर्शनार्थमुशीनरादीनां गोदानेन स्वर्गप्राप्तिं चाभ्याचष्ट ‥ ‥ ‥	७६
“ गोप्रदानगुणान्सम्यक् पुनर्मे ब्रूहि भारत ” इति युधिष्ठिरेण पुनः पृष्टो भीष्मो “ वत्सलां गुणसंपन्नां ” इत्यादिनोत्तरं वदन् कपिलादानस्य श्रैष्ठ्यमाह ‥ ‥ ‥ ‥	७७
कपिलादानस्य विशेषफलश्रवणार्थं युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मस्तत्कथयन् कपिलाया गोरुत्पत्यादिविषये वृद्धकथितमितिहासमाह ‥	”
अमृतं पिबता प्रजापतिना निर्मितया सुरभ्या सौरभेयीषु निर्मितासु तद्वत्समुखनिर्गते फेने महादेवस्य शिरसि पतिते क्रुद्धं तं ध्वजवाहनयोर्वृषप्रदानेन पशुपतिं चक्रे प्रजापतिः	”
“ एवमव्यग्रवर्णानां ” इत्यादिना कपिलादानमाहात्म्यमाख्यायोत्पत्त्याख्यानपठने फलं व्याजहार भीष्मः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
एतद्विषयएव भीष्मो वसिष्ठसौदाससंवादरूपमितिहासमाचष्ट ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	७८
“त्रैलोक्ये परमं पवित्रं किं ” इति सौदासेन पृष्टो वसिष्ठो गवां परमपवित्रत्वं व्याहृत्य तद्दानफलमभिदधाति स्म ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
श्रेष्ठत्वप्राप्त्यर्थं गवां तपश्चरणं ताभ्यः प्रजापतेर्वरदानं चाख्याय कपिलादिगोदानफलं कथयति स्म वसिष्ठः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	७९
“ धृतक्षीरप्रदा गावः ” इत्यादिना पुनर्वसिष्ठेन कथितं गोदानमाहात्म्यं श्रुत्वा सौदासो ब्राह्मणेभ्यो बहु गोधनं दत्त्वा लोकानवापेत्याह भीष्मः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	८०
“ पवित्राणां पवित्रं यत् ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो गवां परमपवित्रत्वं प्रतिपाद्य तद्विषये व्यासशुकसंवादरूपमितिहासं व्याजहार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	८१
गवां पुरीषस्य पाविश्यमुद्दिश्य युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो गोभिः श्रियाः संवादरूपमितिहासमभ्यधात् ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	८२
गोभिः “ कासि देवि कुतो वा त्वं ” इति पृष्टा श्रीः स्ववृत्तांतमाख्याय स्वनिवासार्थं स्थानमयाचत ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
गवां श्रियाश्चोक्तिप्रत्युत्तयनंतरमस्मच्छकृन्मूत्रयोर्निवसेति गोभिरुक्ता श्रीः सहर्षं तदंगीचकार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
भीष्मः पुनर्गोदानं प्रशस्य गवां परमपवित्रत्वविषये पितामहशक्रसंवादरूपमितिहासमाचष्ट	८३
“ गवां लोको देवानामुपरिष्टात्कुतः ” इति शक्रेण पृष्टो ब्रह्मा दक्षदुहितुः सुरभ्यास्तपश्चरणं वरप्रदानादिकं चाचख्यौ तच्छ्रुत्वेंद्रोपि गाः संमानयति स्म ‥ ‥ ‥ ‥	”
“ उक्तं पितामहेनेदं ” इत्यादिना पूर्वोक्तानुवादपूर्वकं सुवर्णस्योत्पत्त्यादिविषयके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मः सुवर्णोत्पत्तिकथनं प्रतिज्ञाय स्वस्य शांतनौ मृते तत्पिंडदानार्थं गंगाद्वारगमनं पिंडग्रहणार्थं भुवं भित्त्वा पित्रा निष्कासितं हस्तं शास्त्रविचारेणानादृत्य कृतं दर्भेषु पिंडदानं तेन तुष्टानां पितॄणां स्वप्ने दर्शनं तत्कथितं पितृउद्धारफलकं सुवर्णदानं च कथयित्वा तदुपदेशेनाहं तथाकरव मित्युक्त्वैतद्विषयएव जामदग्न्यर्षिसंवादेतिहासमाह ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	८४
जामदग्न्य एकविंशतिवारं निःक्षत्रियां पृथ्वीं विधाय पावनार्थं हयमेधेनेष्ट्वाप्यात्मनोऽपावित्र्यं मन्वानो मुनीनापृच्छ्य तदनुज्ञया वसिष्ठादीन् प्रति स्वपावित्र्यसाधनं पप्रच्छ	”
वसिष्ठादयः प्रशंसापूर्वकं सर्वदानेभ्यः श्रेष्ठं सुवर्णदानं पावित्र्यहेतुत्वेनाभिधाय सुवर्णमाहात्म्यविषये इतिहासं कथयंतो हिमालये शिवपार्वत्योर्विवाहे निर्वृत्ते तत उभयोः समागमे उत्पद्यमानादपत्यात्पराभवमाशंकमानैर्देवैः प्रार्थिते रुद्रे उर्ध्वरेतसि संपन्ने प्रजोत्पादननिरोधेन कुपितायाः पार्वत्या अग्निरहितान् देवान् प्रति प्रजोच्छेदरूपं शापं चाभ्यधुः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
रुद्रेण धृतं रेतः किंचिद्भुवि स्कन्नमग्नौ पतितं सद्ववृधे एतस्मिन् काले तारकासुरतापिता देवा ब्रह्माणं शरणं जग्मुः ‥ ‥ ‥ ‥	”

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
तारकासुरवृत्तांतं श्रुतवता ब्रह्मणा “ हुताशनो न तत्रासीत् ” इत्यादिना पार्वतीशापकालेऽग्निस्तत्र नासीदिति सोपत्यमुत्पाद्य युष्माकं कार्यं करिष्यतीति कथितं श्रुत्वाऽग्निशोधनार्थं निर्जग्मुर्देवाः	८५
अग्निमन्विष्यंतो देवा जलेऽश्वत्थे शमीगर्भे चाग्निस्थितिं क्रमेणाख्यातवतोऽग्निशमान् मंडूकद्विरदशुकान्वरदानेनानुगृह्य शमीगर्भेऽग्निं ददृशुः	”
“ ब्रूत यद्भवतां कार्यं ” इत्याद्यग्निवाक्यं श्रुत्वा दैत्यवधसमर्थापत्योत्पादनार्थं देवैः प्रार्थितेनाग्निना गंगयामिश्रीभूय निहितं गर्भं सोढुमसमर्था सा मेरुपर्वते तमुत्सृज्याग्निप्रश्नानुरोधेन “ जातरूपः सगर्भो वै ” इत्यादिना तद्वृत्तांतमाख्यायांतरधात् अग्निरपि देवकार्यं विधायेष्टं देशं जगाम	”
स एव गर्भः शरवणं प्राप्य वृद्धः सन् स्कन्नत्वात्स्कंद इति, कृत्तिकाभिः पोषितत्वात्कार्त्तिकेयइति गुहावासाद्गुहइति, नामान्यवापेत्याद्यभिधाय “ एवं सुवर्णमुत्पन्नं ” इत्यादिना सुवर्णोत्पत्तिमुपसंजहार वसिष्ठः	”
“ अपिचेदं पुरा राम श्रुतं मे ब्रह्मदर्शनं ” इ-	

विषयाः	अध्या०
त्यादिना वारुणीं तनुं बिभ्रतो रुद्रस्य यज्ञवृत्तांतं तत्र प्रकारांतरेणाग्नेः सकाशात्सुवर्णोत्पत्तिं चाभिधाय सुवर्णदानं प्रशस्य कार्तिकेयस्य सेनापतित्वेन वरणं तत्कृतं तारकासुरवधं चाचष्ट वसिष्ठः	”
एवं वसिष्ठेनोपदिष्टं सुवर्णदानं विधाय जामदग्न्यो निष्किल्बिषोभवदित्याह भीष्मः ..	”
तारकासुरवधप्रकारं श्रोतुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तं कथयति स्म	८६
श्राद्धविधिशुश्रूषया युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः श्राद्धविधिं प्रशस्य प्रतिपदादितिथिषु श्राद्धकरणे फलानि कथयति स्म	८७
“ किं स्विद्दत्तं पितृभ्यो वै भवत्यक्षयमीश्वर ” इतियुधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो द्रव्यविशेषेण पितॄणां तृप्तिविशेषमाख्याय “अपि नः स्वकुले” इत्यादिकाः पितृगीता गाथाः कथयति स्म	८८
भीष्मो यमेन शशबिंदवे कथितानि कृत्तिकादिभरण्यंतेषु नक्षत्रेषु कर्तव्यानि काम्यानि श्राद्धानि व्याजहार	८९
“ कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने श्राद्धे वर्जनीयत्वेनापांक्तेयान् ब्राह्मणानुक्त्वा “ इमे तु भरतश्रेष्ठ ” इत्यादिना	

विषयाः	अध्या०
पंक्तिपावनान् ब्राह्मणांश्चाभिधायोभयोः श्राद्धे नियोजनेदोषादोषावभ्यधाद्भीष्मः ..	९०
“ केन संकल्पितं श्राद्धं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः श्राद्धोत्पत्तिं कथयति स्म ..	९१
स्वायंभुवस्यात्रेः पुत्रस्य दत्तात्रेयस्य पुत्रो निमिः श्रीमन्नामानं स्वपुत्रं मृतमुद्दिश्य शोचन् फलमूलादिभिरमावास्यायां श्राद्धं चकार कृत्वा चैतदद्यावधि ऋषिभिरनाचीर्णं मयाचरितमिति चिंतयानं तं प्रत्यत्रिरागत्य श्राद्धविधिं श्राद्धभागार्हाणां देवानां नामान्यश्राद्धेयानि धान्यादीनि चाकथयत्	”
निमिप्रवर्तितं श्राद्धविधिं कुर्वाणेषु मुनिषु निवापान्नं निषेव्याजीर्णेन पीडिता देवाः पितरश्च सोमप्रेरणया ब्रह्माणं गत्वा “ निवापान्नेन वयं पीड्यामहे इत्यूचुः ततोऽग्निर्युष्मच्छ्रेयो विधास्यतीति तद्वाक्यं श्रुतवतोग्नेः “ सहितास्तात भोक्ष्यामः ” इत्यादिवाक्यं श्रुत्वा सर्वे विज्वरा अभवन् ..	९२
“ अतो हेतोः पूर्वमग्नये ददति ” इत्यभिधाय पिंडदानक्रमं चान्वाख्याय “ रजस्वला च या नारी ” इत्यादिना रजस्वलादर्शननिषेधादिकं कथयति स्म भीष्मः	”

विषयाः	अध्या०
“ द्विजातयो व्रतोपेताः ” इत्यादिना युधिष्ठिरभीष्मयोरुक्तिप्रत्युक्तयोः प्रवृत्तयोः “ दातृप्रतिग्रहीत्रोर्वै को विशेषः पितामह ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं वदन् भीष्मो वृषादर्भे राज्ञः सप्तर्षीणां च संवादरूपमितिहासमाचष्ट	९३
कश्यपात्रिवसिष्ठभरद्वाजगौतमविश्वामित्रजमदग्नयः सप्तर्षयोऽरुंधती चेत्येते गंडानाम्न्या दास्या पशुसखनामकपतिसहितया सह महत्यामनावृष्ट्यां क्षुधापीडिता भ्रमंतः पूर्वं कस्मिंश्चिद्यज्ञे शैब्येन दक्षिणात्वेन दत्तं पुत्रं मृतं परिवार्य स्वशरीराणि रक्षितुं तमपचंत	”
एतस्मिन् काले शैब्यो राजा वृषादर्भिरागत्य “ प्रतिग्रहस्तारयति पुष्टिर्वै प्रतिगृह्यतां ॥ मयि यद्विद्यते वित्तं तच्छृणुध्वं तपोधनाः ” इत्याद्युवाच तच्छ्रुत्वा राजप्रतिग्रहं विनिंद्य “ कुशलं सहदानेन ” इत्यादिना राजोक्तं प्रत्याख्यायापक्वं राजपुत्रमांसं परित्यज्याहारकांक्षिणो निर्जग्मुः	”
राजाज्ञया तन्मंत्रिषु हिरण्यगर्भाण्युदुंबरफलान्यर्पयत्सु तानि गुरूणि दृष्ट्वा इमान्युपधियुक्तानीत्युक्त्वा तानि परित्यज्य ययुः राजा च	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मंत्रिभिराख्यातमिमं वृत्तांतं श्रुत्वा क्रुद्धः सन्नभिचारेण कृत्यां निर्माय तेषां नामानि ज्ञात्वा सर्वान्मारयेत्यादिदेश तां प्रति सा-च राजाज्ञया यत्र वने सप्तर्षयो विचेरुस्त-द्वनं जगाम	”
वने विचरतो मुनीन् प्रति कश्चित्परिव्राट् पीवा-शुना सहित आजगाम. तं दृष्ट्वाऽरुंधत्या-पृष्टास्ते तस्य पीनत्वकारणान्याख्याय तेन प्रार्थितां स्वपरिचर्यामंगीकृत्य भ्रमंतो घन-वृक्षमध्यस्थां पद्मयुतां पद्मिनीं दृष्ट्वा तत्रा-गत्य तद्रक्षणकर्त्रीं राक्षसीं दृष्ट्वा कात्वमि-त्यादिप्रश्नपूर्वकं बिसान्ययाचंत..	”
तया राक्षस्या “ स्वस्वनामानि कथयित्वा यथेच्छं बिसान्याहरत ” इत्युक्तास्ते सर्वे गंडातत्पतिपशुसखसहिताः स्वस्वनामनिर्व-चनान्याचख्युः सा च नामार्थमनवबुध्या-नुजज्ञे. एवं शुनःसखेनापि स्वनाम्नि क-थिते सत्यपि पुनः कथयेत्युक्तवतीं राक्षसीं त्रिदंडप्रहारेण घातयति स्म सः..	”
तत ऋषयो बिसान्याहृत्य तीरे निक्षिप्य तर्पणं कृत्वा बहिरागतास्तान्यपश्यंतोऽभिशंकमा-नाः शपथांश्चक्रुः तथैव शुनःसखस्य शप-थं श्रुत्वा तस्मिन् बिसस्तैन्यमारोपयामासुः सोपि तदंगीकृत्य “ अहं युष्मत्परीक्षार्थमागतो वृषादर्भिप्रयुक्तां कृत्यामहनं, मां वासवं वि-त्त, लोभपरित्यागेन संपादितान् लोकान-वाप्नुत ” इत्याद्युवाच. ते चेंद्रेण सह स्व-र्गं जग्मुः..	”
स्वधर्मनिष्ठः कुप्रतिग्रहपराङ्मुखो निषिद्धवर्जितो मुख्यं पात्रमित्यध्यायतात्पर्यम्..	”
शपथेन निषिद्धार्थप्रकाशनविषये ब्रह्मर्षिराज-र्ष्यादितीर्थयात्रेतिहासमकथयद्भीष्मः ..	९४
प्रभासक्षेत्रे मिलिताः शुक्रांगिरःप्रभृतयो ब्रह्मर्ष-यो नारदप्रभृतयो देवर्षयः शिबिप्रभृतयो राजर्षयश्च पृथ्वीतीर्थयात्रां संकल्प्य निर्ग-तास्तीर्थान्यटंतो ब्रह्मसर एत्य तत्र बिसा-दीनि भुक्त्वाऽगस्त्याहृतं पुष्करमिंद्रेणह्रिय-माणं ददृशुः	”
पुष्करमपश्यतागस्त्येनापहारशंकयाऽऽक्षिप्तेषु शु-क्रप्रभृतिषु देवर्षिब्रह्मर्षिराजर्षिषु शपथा-न्विदधत्सु तुष्ट इंद्रः “ अध्वर्यवे दुहितरं ददातु ” इत्याशीरूपं शपथमकरोत्.. ..	”
“ आशीर्वादस्त्वयाप्रोक्तः ” इत्यादिनागस्त्येन पुष्करं याच्यमान इंद्रो “ न मया भगव-न्लोभात् ” इत्यादिना क्षमापनपूर्वकं तस्मै तद्ददाति स्म पुष्करप्राप्त्या तुष्टेऽगस्त्ये ते सर्वे तीर्थानि जग्मुः	”
श्राद्धादिषुच्छत्रोपानहद्दानं केन प्रवर्तितमित्या-दिकेषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मस्तदुत्तराभिधा-नं प्रतिज्ञाय जमदग्निसूर्यसंवादरूपमितिहा-समुवाच..	९५
पुरा किल जमदग्निर्धनुषा क्रीडन् संधाय संधाय शरान्मुमोच रेणुका च क्षिप्तान् क्षिप्तान् शरानानीय तस्मै प्रादात् एवं क्रीडायां प्र-वृत्तायां शरानानयंती रेणुका सूर्यतापव्या-कुला किंचिच्छायायां विश्रम्यागता क्रुद्धेन तेनाक्षिप्ता सती “ सूर्यतापतप्ताहं किंचिद्वि-श्राममकरवं ” इत्युवाच	”
ततः क्रुद्धो जमदग्निः सूर्यं हंतुं बाणं यावत्संदधे तावद्भीतः सूर्यो ब्राह्मणरूपेणागत्य “ किं-ते सूर्योपराध्यते ” इत्यादिना तं प्रसाद-यामास	”
जमदग्निसूर्ययोरुक्तिप्रत्युक्तयोः प्रचलितयोःसूर्य-स्य “ अपकारिणं मां विद्धि ” इति वाक्यं श्रुत्वा प्रसन्नेन जमदग्निना “ यथा सुखगमः पंथाः ” इत्यादिना तापनिवृत्त्युपाययोजने प्रेरितः सूर्यस्तस्मै छत्रं चर्मपादुके च दत्त्वा तद्दानं प्रशशंस	९६
भीष्मश्चैतदाख्याय त्वमपिच्छत्रोपानहद्दानं कु-र्वित्युपदिदेश युधिष्ठिरं प्रति	”
गृहस्थधर्मं जिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मो वा-सुदेवपृथ्वीसंवादरूपेतिहासं व्याहृत्य तमु-पदिदेश	९७
आलोकदानस्योत्पत्त्यादिशुश्रूषया युधिष्ठिरेण पृ-ष्टो भीष्मस्तदुत्तरं कथयन् मनुसुवर्णर्षिसंवा-दरूपमितिहासमाचचक्षे	९८
“ सुमनोभिर्देवतार्चनं कथमुत्पन्नं ” इति सुवर्ण-र्षिणा पृष्टो मनुः शुक्रबलिसंवादरूपेतिहास-निदर्शनेन तदुत्तरमाह स्म	”
“ सुमनोधूपदीपानां प्रदाने किं फलं ” इति ब-लिनानुयुक्तः शुक्रः सुमनसामुत्पत्त्यादिकम-सुरादिप्रियत्वेन तद्भेदान् धूपानां नानाप्रका-रान् दीपदानस्य फलादिकं बलिकर्मगुणां-श्चाब्रवीत्	”
पुनः पुष्पादिदानफलशुश्रूषया युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मोऽगस्त्यनहुषसंवादेतिहासं कथयन्नु-त्तरमाह स्म	९९

१ अयं शपथविध्यध्यायः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
स्वर्गं गत्वा देवराज्यमनुप्राप्तो नहुषो दैवीर्मानुषीश्च क्रिया दीपदानादिकं च कुर्वन् देवेंद्रोहमित्यभिमानमावहन् सर्वक्रियाभ्यो भ्रंशं प्राप्त ऋषीन्वाहयामास ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
ऋषिवाहनक्रमेणागस्त्यस्य पर्याये प्राप्ते भृगुस्तदाश्रममागत्य “ एवं वयमसत्कारं ” इत्याद्युवाच अगस्त्येन नहुषस्य वरप्रदानादिकथनपूर्वकं तद्भ्रंशस्याशक्यत्वेऽभिहिते ततो भृगुः पुनस्तद्भ्रंशकरणं प्रतिजज्ञे ‥	”
“ कथं वै स विपन्नश्च ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो नहुषभ्रंशप्रकारं ब्रवीति स्म‥ ‥	१००
वाहनार्थं नहुषेणाहूतोऽगस्त्यः स्वजटानिविष्टभृगुस्तं प्रत्यागत्य क्षिप्रं मां योजयेत्युवाच. ततो योजितेगस्त्ये तेन शिरसि पादेन ताडिते तत्रस्थो भृगुः “ सर्पोभूत्वा महीं गच्छ ” इति तं शशाप. ततोगस्त्यद्वारा तेन प्रसादितो भृगुः शापांतमभिधाय ब्रह्माणं प्रति जगाम. स च तच्छ्रुत्वेंद्रं स्वाराज्येऽभिषिषे च ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
“ ब्राह्मणस्वहारिणां का गतिः ” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः क्षत्रबंधुचांडालसंवादेतिहासकथनेन तदुत्तरमाह स्म ‥ ‥ ‥ ‥	१०१
“ श्वखररजोध्यामशरीरस्त्वं गोरजोध्याप्तं शरीरं किमिति क्षालयसि” इति राजन्येन पृष्टश्चांडालो गोग्रहे हृतानां ब्राह्मणगवीनां दुग्धेन मिश्रीभूतेन रजसा व्याप्तं सोमं पिबतामृत्विजां दीक्षितस्य राज्ञश्च नरकपातं गोहर्तृपुरे वसतां दुग्धभोक्तॄणामल्पायुष्ट्वादिकं तत्र स्थितस्य ब्रह्मचारिणः स्वस्य तद्गोमिश्रभिक्षाभक्षणेन चांडालत्वमाप्तिं चाख्याय ब्रह्मस्वहरणदोषानुद्धाव्य चांडालयोनितः स्वमुक्त्युपायं प्रश्नमुखेन राज्ञः सकाशाच्छ्रुत्वा ब्राह्मणार्थे स्वशरीरं परित्यज्येष्टां गतिमवाप ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
“ सुकृतिनामेके लोका उत भिन्नाभिन्नाः” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः कर्मानुरोधेन लोकानां नानात्वमभिधाय तदेव विवरीतुं गौतमवासवसंवादरूपमितिहासमाख्याय तन्मुखेन ब्रह्मलोकं गतमपि ब्राह्मणस्वं न मुंचतीति तात्पर्यविधयाह ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०२
“ दानं बहुविधाकारं ” इत्यादिनोक्तानुवादपूर्वकं तपसां मध्ये यत्परं तत्कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मोऽनशनस्य परमतपस्त्वमाख्याय तद्विषये भगीरथब्रह्मणोः संवादं कथयति स्म ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०३
ब्रह्मलोकं गतो भगीरथः “ केन साधनेनात्र त्वमगाः ” इति पृष्टो “ निष्काणां वै ह्ययुतं ” इत्यादिना साधनांतराणि निरस्यांतेऽनशनं परमं तपः साधनं जगाद ‥ ‥ ‥ ‥	”
एतदाख्याय भीष्मस्तस्मादनशनैरित्यादिना युधिष्ठिरमुपदिदेश ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	”
“ शतायुरुक्तः पुरुषः ” इत्यादिना आयुष्मान् केन भवत्यल्पायुः केन भवतीत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ आचाराल्लभते ह्यायुः ” इत्यादिना आचारस्यायुःश्रीकीर्तिलाभहेतुत्वमनाचारस्यायुरादिनाशकत्वं चाभिधाय “ ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्यते ” इत्यादिना आचारलक्षणं प्रतिपादयन् मध्ये आयुरादिनाशहेतूनप्याख्यायांते “ एष ते लक्षणोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्तितः ” इत्यादिनोपसंजहार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०४
“ यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्तेत भरतर्षभ ‖ कनिष्ठाश्च यथाज्येष्ठे वर्तेरंस्तद्ब्रवीहि मे ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने “ ज्येष्ठवत्तात वर्तस्व ” इत्यादिना ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वर्तनमभिदधाति स्म. भीष्मः ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०५
“ सर्वेषामेव वर्णानां ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मोंगिरसा कथितमुपवासविधिं व्याजहार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०६
“ पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना ” इत्यादिनोक्तयज्ञानुवादपूर्वकं दरिद्राणामर्थन्यूनत्वादिविशिष्टानांकर्तुयोग्यं यज्ञतुल्यफलकं विधिं कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो “ यस्तु कल्यं तथा सायं भुंजानो नांतरा पिबेत् ” इत्यादिनाध्यायशेषेण तथाविधमुपवासविधिं व्याजहार ‥ ‥	१०७
“ यद्वरं सर्वतीर्थानां, यत्र चैव परं शौचं ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “ अगाधे विमले शुद्धे ” इत्यादिना प्रश्नद्वयस्योत्तरं जगाद	१०८
“ सर्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत्फलं ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरमभिधास्यन् भीष्मः स्वयंभुगीतकथनमुखेन मार्गशीर्षप्रभृतिद्वादशमासेषु केशवादिद्वादशनामभिरर्चनादि कथयित्वा “ अतः परं नोपवासः ” इत्यादिनोपसंजहार ‥ ‥ ‥ ‥ ‥	१०९

१ अयं हस्तिकूटनामाध्यायः

१ इदमायुष्याख्यानम्

१ शौचानुपृच्छानामायमध्यायः २ विष्णुद्वादशकं नामायमध्यायः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
“ अंगानां रूपसौभाग्यं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् भीष्मो “ मार्गशीर्षस्य मासस्य ” इत्यादिना चांद्रव्रतमुपदिदेश	११०
“ श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमं ” इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मस्तत्कालमागच्छंतं बृहस्पतिं दृष्ट्वैनमनुयुंक्ष्वेत्यब्रवीत्	१११
तत आगतं बृहस्पतिं संपूज्य “ मर्त्यस्य कः सहायो वै ” इत्यादिना मर्त्यस्य कः सहायः कोवैनं मृतमनुगच्छतीति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति सः “ एकः प्रसूयते राजन् इत्यादिनाऽसहायत्वं प्रतिपाद्य धर्म एकोनुगच्छति ” इत्युवाच	”
“ शरीरनिचयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मम जायते ” इत्यादिना धर्मानुगमनमाक्षिपति युधिष्ठिरे “ पृथिवी वायुराकाशं इत्यादिना तदुपपत्तिं व्याजहार बृहस्पतिः	”
“ कथं रेतः प्रवर्तते ” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो बृहस्पतिः “ अन्नमश्नंति यद्देवाः” इत्यादिना रेतःप्रादुर्भावादिकमाचचक्षे	”
“ जातः पुरुषो यथा प्रपद्यते तदुच्यतां ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः “ आसन्नमात्रः पुरुषः ” इत्यादिना तदुत्तरमाह स्म ..	”
“ जीवः स भगवन्कस्थः सुखदुःखे समश्नुते ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः “ कर्मणा येन येनेह यस्यां योनौ प्रजायते ॥ जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे निगदतः शृणु ” इत्यादिना जीवस्य सुखदुःखभागित्वमाख्याय कर्मानुरोधेन प्राप्यान् गतिविशेषानन्वाचष्ट	”
“ धर्मस्य गतिं श्रोतुमिच्छामि ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः “ कृत्वा पापानि कर्माणि ” इत्यादिनाऽधर्मगतिमनूद्य धर्मगतिं प्रदर्श्य दानप्रशंसापूर्वकमन्नदानादिना शुभगतिप्राप्त्यादिकं व्याहार्षीत्	११२
अहिंसादीनां मध्ये किं श्रेय इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति “ सर्वाण्येतानि धर्म्याणि ” इत्याद्यभिधाय स्वर्गं जगाम बृहस्पतिः ..	११३
“ कर्मणा मनसा वाचा हिंसां कुर्वन् कथं दुःखान्मुच्यते ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “ चतुर्विधेयं निर्दिष्टा ” इत्यादिना अहिंसाधर्ममाख्याय मांसभक्षणनिषेधं तद्भक्षणे दोषं चाभ्यधात्	११४
“ अहिंसा परमो धर्मः ” इत्यादिना इदानीमहिंसाधर्मं प्रतिपादयतः पूर्वं मांसैर्बहुविधैः श्राद्धविधिं प्रतिपादितवतश्च विरोधमुद्भाव्य “ दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चाभक्षयतो गुणः इत्यादि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः “ मांसस्याभक्षणाद्राजन् ” इत्यादिना अहिंसाधर्मं प्रतिपादयन्मांसभक्षणाभक्षणयोर्दोषगुणावभ्यधात्	११५
“ इमे वै मानवा लोके ” इत्यादिना मांसाभक्षणे ये गुणास्तद्भक्षणे ये च दोषास्तान् कथयेति पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः “ न मांसात्परमं किंचित् ” इत्यादिना मांसस्य गुणान् “ विवर्जिते तु बहवः ” इत्यादिना तद्विवर्जने गुणांस्तद्भक्षणे बहून् दोषांश्चाभिधाय मृगयायां क्षत्रियाणां तद्भक्षणे दोषाभावं सर्वेषु दयावतः प्रशंसापूर्वकं मांसमभक्षयतः स्वर्गादिफलं च प्रतिपाद्य “ अहिंसा परमो धर्मः ” इत्याद्युपदिदेश	११६
युद्धे मृतानां गतिज्ञानार्थं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “समृद्धौ वा समृद्धौ वा” इत्यादिना अस्मिन्संसारे समायाताः प्राणिनो येन भावेन शुभे वा अशुभे वा निरतास्तत्र कारणं कथयामीति प्रतिज्ञायैतद्विषये व्यासकीटसंवादरूपमितिहासमाह स्म	११७
शकटमार्गे संत्रस्तो धावन् कीटः सर्वज्ञेन व्यासेन “ कीट संत्रस्तरूपोसि ” इति पृष्टः “ शकटो मां न हन्यादितिभयेन पलायनं करोमि ” इत्युवाच पुनः “ कीटयोनौ तव कुतः सुखं ” इति व्यासेन पृष्टः स तद्योनावपि सुखं प्रतिपाद्य स्वस्य पूर्वजन्मनो वृत्तांतं तत्स्मृतिकारणं चाख्याय स्वस्यागामिसुखं पप्रच्छ	”
“ शुभेन कर्मणा यद्वै ” इत्यादिना व्यासेनोपदिष्टः कीटश्चक्रेण भिन्नशरीरः क्षत्रियकुले जन्म प्राप तत्रापि पुनर्व्यास आगत्य “ गोब्राह्मणकृते संग्रामे प्राणांस्त्यक्त्वा ब्राह्मण्यं प्राप्य ब्रह्मभूतो भविष्यसि ” इत्युवाच ..	११८
व्यासप्रसादाद्राजत्वं प्राप्तः कीटस्तपस्यंस्तुष्टेन व्यासेन प्रजापालने नियुक्तस्तत्कुर्वंस्ततो वनं गतः प्रेत्य ब्राह्मण्यमवाप तत्रापि व्यासोपदेशाद्धर्माचरणं कुर्वन् सनातनं ब्रह्म प्राप	११९
“ विद्यातपोदानानां किं विशिष्यते” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो मैत्रेयव्याससंवादरूपेतिहासकथनमुखेनोत्तरमाह स्म	१२०
यदृच्छया चरन्व्यासः कदाचिद्वाराणस्यां मैत्रेयमागत्य तेन सत्कारपूर्वकं दत्तमन्नं भुक्त्वा विस्मितः सन्प्रातिष्ठत तदा तेन विस्मयकारणं पृष्टस्तदाख्याय दानं प्रशशंस ..	”

१ इतआरभ्याध्यायत्रयात्मकं मैत्रेयभिक्षाख्यानम्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
व्यासादनुज्ञां संप्रार्थ्य भाषमाणो मैत्रेयो " निर्दोषं निर्मलं चैवं " इत्यादिना पात्रगुणाधीनत्वं दानफलस्याभिधाय " तपः श्रुतं च योनिश्च " इत्यादिना तात्पर्यविषया तपः श्रुते प्रशशंस	१२१
व्यासो मैत्रेयप्रशंसापूर्वकं"अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपः श्रुते " इत्यादिना तपोविद्ये अपि प्रशस्य दानप्रशंसापूर्वकं पुनरुपदिदेश मैत्रेयश्च तं प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य च गमनमनुजज्ञे	१२२
" सत्स्त्रीणां समुदाचारं " इत्यादिना सत्स्त्रीसमुदाचारं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः सुमनानाम्न्याः कैकेय्याः शांडिल्याश्च संवादं द्वारीकृत्य तं व्याजहार	१२३
" सामदानयोर्मध्ये किं ज्यायः " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः साम्नो गुणानभिधाय तद्विषये केनचिद्रक्षसा धृतस्य साम प्रयोजयतो ब्राह्मणस्य " केनास्मि हरिणः कृशः" इति राक्षसप्रश्नोत्तरदानाख्यानमाख्यातिस्म	१२४
श्रेयोर्थिना दरिद्रेण किं कर्तव्यं पितामह " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः " शृणुष्वावहितो राजन् " इत्यादिना धर्मगुह्यानि कथयन् देवदूतपितृसंवादमुखेन श्राद्धविधिं शक्रविद्युत्प्रभबृहस्पतिवाक्यानि तथा देवर्षिपितृसंवादमुखेन पितृतृप्तिप्रदं नीलवृषोत्सर्गं तद्विधिं चाचष्ट	१२५
" केन ते ' च भवेत्प्रीतिः " इत्यादिनेंद्रविष्णुसंवादमुखेन ब्राह्मणादिपूजनस्य विष्णुतुष्टिहेतुत्वं, बलदेववाक्यात्प्रातर्गवादिस्पर्शस्य पापनाशहेतुत्वं, देवानां वाक्यादुपवासग्रहणव्रतसंकल्पादिविधिं, धर्मवाक्याद्तिथिपूजनं, अग्निवाक्याद्गोब्राह्मणाग्नीनां पादस्पर्शनिषेधं, विश्वामित्रवाक्याद्गजच्छायाश्राद्धमाहात्म्यं, गोवाक्यात् " बहुले समंगे " इति मंत्रेण गोवंदनादिकं, सप्तर्षिब्रह्मसंवादमुखेन दरिद्रस्य यज्ञफलप्राप्तिसाधनं चाभिदधाति स्म भीष्मः	१२६
विभावसुवाक्येन सोमस्यार्घ्यदानादिकं, श्रीवाक्येन प्रकीर्णभाजनादिवर्जनं, अंगिरोवाक्येन सुवर्चलामूलहस्तेन करंजके संवत्सरं दीपदानस्य प्रजावर्धकत्वं, गार्ग्यवाक्येनातिथ्यदीपदानादिकं, धौम्यवाक्येन भिन्नभांडादिवर्जनं, जमदग्निवाक्येन हृदयशुद्धे कर्मफलसिद्धिहेतुत्वं चाभ्यधाद्भीष्मः ..	१२७
" किंचिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि " इत्यादिना वायूक्तं मनुष्यसुखावहं धर्मरहस्यमब्रवीद्भीष्मः ..	१२८
लोमशोक्तं परदारवर्जनादिकं धर्मरहस्यम् ..	१२९
अरुंधतीकथितं कपिलादानादिकं धर्मरहस्यम्	१३०
ऋषीन् प्रति यमेनाभिहितं चित्रगुप्तोक्तधर्मरहस्यम्	"
देवर्षिपितृप्रश्नानुरोधेन प्रमथैः कथितं धर्मरहस्यम्	१३१
रेणुकप्रश्नानुरोधेन दिग्गजैः कथितं धर्मरहस्यम्	१३२
महादेवाभिहितं धर्मरहस्यम्	१३३
स्कंदेनोपदिष्टं धर्मरहस्यं विष्णुकथितं सर्वधर्मरहस्यश्रवणफलं च	१३४
" के भोज्या ब्राह्मणस्येह के भोज्याः क्षत्रियस्य ह ॥ तथा वैश्यस्य के भोज्याः के शूद्रस्य च भारत " इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो ब्राह्मणादीनां भोज्यानाख्याय शूद्राद्यन्नभोजने दोषानप्यभ्यधात्	१३५
ब्राह्मणस्य हव्यकव्ययोः प्रतिग्रहे भोज्ये च प्रायश्चित्तानि शुश्रूषुर्युधिष्ठिरो यदपृच्छत्तस्योत्तरं वदन् भीष्मो घृतादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तान्याख्याय मृतकस्य तृतीयदिनभोजनादीनां तान्याचष्ट	१३६
" दानेन वर्ततेत्याह " इत्यादिना दानतपसोर्मध्ये किं श्रेष्ठमित्यभिप्रायके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः " शृणु यैर्धर्मनिरतैः इत्यादिना दानं प्रशंसंस्तैनात्रेयादीनामुत्तमलोकावाप्तिमाख्यत्	१३७
" दानं कतिविधं देयं " इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतेषु प्रश्नेषु भीष्मः " शृण तत्त्वेन कौंतेय" इत्यादिना दानस्य पंचविधत्वकथनपूर्वकं तत्फलादिकं व्याजहार	१३८
पितामह महाप्राज्ञ " इत्यादिना प्रशंसापूर्वकं युधिष्ठिरेणोक्तो भीष्मस्तद्वाक्यं श्रुत्वा " अस्य विष्णोः शंकरस्य च प्रभावं रुद्ररुद्राणीसंवादं च कथयामि " शृणु इति प्रतिजज्ञे	१३९
द्वादशवार्षिकं व्रतं चरंतं श्रीकृष्णं द्रष्टुं नारदादय आजग्मुः ते च श्रीकृष्णेन सत्कृतास्तत्समीपउपविश्य मधुरा धर्मसहिताः कथाश्चक्रुः	"
एतदंतरेऽकस्माद्भगवन्नेत्रनिर्गतो वह्निः सर्वं पर्वतं दग्ध्वा भगवत्पादावस्पृशत् भगवांश्चाग्निना दग्धं पर्वतं सौम्यैर्दृष्टिपातैः पुनः प्रकृतिस्थं चकार. एतदाश्चर्यदर्शनेन विस्मिता मुनयो भगवता विस्मयकारणं पृष्टाः संतः " प्रथमं वह्निनिर्गमनादिकं ब्रूहि पश्चाद्य-	

१ हरिणकृशकाख्यानं नामायमध्यायः २ पितृरहस्यनामाध्यायोयम्.

१ इतआरभ्याध्याय त्र्यंदेवरहस्यंनाम.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
च्छ्रुतं यच्च दृष्टं तद्वक्ष्यामहे " इत्यूचुः ..	"
भगवान् "व्रतचर्यापरीतस्य" इत्यादिना आत्मसमपुत्रलाभार्थं व्रतं चरितवतो ममायमात्मा मद्वक्त्रादग्निरूपेण निःसृत्य ब्रह्माणं द्रष्टुं गतस्तेन "तेजसोर्धेन पुत्रस्ते भवितेति वृषध्वजः" इत्युक्तो ममांतिकमागत्य शांतोभूदित्याख्याय तान्प्रति यच्छ्रुतं यच्च वो दृष्टं तद्ब्रुवंतु भवंत इत्युवाच तैश्च तत्कथयितुं प्रेरितो नारदो वक्तुमुपचक्रमे	"
पुण्ये हिमवति गिरौ तपश्चरन् महादेवो महर्षिभिरभिवंदितचरणः सभायामुपविवेश तदोमा पार्श्वत आगत्य नर्मार्थं महादेवस्य नेत्रे पाणिभ्यां समावृणोत् तदा सर्वस्मिल्लोके नष्टालोकेऽकस्मात्तस्य ललाटे तृतीयं नेत्रं समभूत् तत्तेजसा दग्धं हिमालयं पुनरुमाप्रार्थनया भगवान् प्रकृतिस्थं चक्रे तत उमाप्रश्नानुरोधेन तृतीयनेत्रोत्पत्तिकारणादिकमभिधाय "भगवन् केन ते वक्त्रं" इत्यादिना पुनरुमयानुयुक्तो महादेवस्तदाख्यातुमुपचक्रमे	१४०
उमया पृष्टो महादेवः "तिलोत्तमा नाम पुरा" इत्यादिना स्वस्य वक्त्रचतुष्टयप्रादुर्भावकारणं, जटिलत्वनीलकंठत्वकारणं, वृषभध्वजत्वकारणंचाख्यातवान्	१४१
"निवासा बहुरूपास्ते" इत्यादिनोमया श्मशाननिवासकारणे पृष्टे महादेवो "मेध्यान्वेषी" इत्यादिना तदब्रवीत्	"
"धर्मः किंलक्षणः प्रोक्तः" इत्यादिना धर्मलक्षणे उमया पृष्टे महादेव. "अहिंसा सत्यवचनं" इत्यादिना धर्मस्य पंचविधत्वमाख्याय पुनरुमाप्रश्नानुरोधेन "रहस्यश्रवणं धर्मः" इत्यादिना चातुर्वर्ण्यधर्मानाचष्ट ..	"
सर्वसाधारणं धर्मं श्रोतुमुमया पृष्टो महेश्वरो "ब्राह्मणा लोकसारेण" इत्यादिना ब्राह्मणधर्मकथनपुरस्सरं त्रिवर्गसाधारणं धर्ममाख्याय मोक्षसाधनभूतं निवृत्तिधर्मं "निवृत्तिलक्षणस्त्वन्यः" इत्यादिना बभाषे ..	"
ऋषिधर्मं ज्ञातुमुमया पृष्टो महेश्वरो "हंत तेहं प्रवक्ष्यामि" इत्यादिना तमब्रवीत्	"
"देशेषु रमणीयेषु" इत्यादिना वानप्रस्थधर्मेषूमया पृष्टेषु महादेवो "वानप्रस्थेषु यो धर्मः" इत्यादिना तमुदैरयत्	१४२
"ज्ञानगोष्ठीषु ये संसिद्धा वनवासिनः स्वैरिणो दारसंयुक्ता स्तेषां धर्मं कथय" इत्युमयानुयुक्तो महेश्वरः "स्वैरिणस्तपसा देवि" इत्यादिना तमभ्यधात्	"
"आश्रमाभिरतास्तापसादयः केन कर्मणा फलं प्राप्नुवंति" इत्यादिके उमाप्रश्ने "उपवासव्रतैर्दांताः" इत्यादिनोत्तरमाह स्म महादेवः	"
"केन कर्मविपाकेन" इत्यादिना केन कर्मविपाकेन वैश्यः शूद्रतां क्षत्रियो वैश्यतां द्विजः क्षत्रियतां विप्रः शूद्रतां क्षत्रियश्च शूद्रतां यातीत्यादिके उमाप्रश्ने "ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्राप्यं" इत्यादिना ब्राह्मणादिकर्मकथनपूर्वकं तत्तत्कर्मव्यत्ययादिना तत्तदन्नभक्षणादिना च प्रातिलोम्यं भवतीत्याह स्म महादेवः ..	१४३
"धर्माधर्मौ नृणां ब्रूहि" इत्यादिनोमया कृतेषु प्रश्नेषु तदुत्तर वदन् महादेवो "देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञे" इत्यादिना कर्मबंधनिवृत्तिहेतूनि कर्माण्यभिदधदर्थात्तद्विपरीतानि बंधहेतूनीत्यभ्यधात्	१४४
"वाचा तु" इत्यादिनोमया पृष्टो महादेवः "आत्महेतोः" इत्यादिना बंधनिवृत्तिहेतुं वाचमभिदधदर्थात्तद्विपरीतां बंधहेतुं व्याजहार	"
"मनसा बध्यते येन" इत्यादिनोमया पृष्टो महादेवो "मानसेनेह धर्मेण" इत्यादिना बंधनिवृत्तिहेतून्मानसव्यापारानभिदधदर्थात्तद्विपरीतान्बंधहेतूनवोचत्	"
"केनायुर्लभते दीर्घं" इत्यादिना दीर्घायुष्ट्वाल्पायुष्ट्वकारणे उमया पृष्टे महादेवो "हंत तेहं प्रवक्ष्यामि" इत्यादिना तत्कथयति स्म	"
"किंशीलः किंसमाचारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः ॥ स्वर्गं समभिगच्छेत संप्रदानेन केन वा" इति पार्वत्या पृष्टो महादेवो "दाता ब्राह्मणसत्कर्ता" इत्यादिना स्वर्गगामिनस्तत्प्रसंगेन निरयगामिनश्चाचष्ट	१४५
"इमे मनुष्या दृश्यंते" इत्यादिना केन कर्मविशेषेण प्रज्ञावदादयो भवंतीति पार्वतीप्रश्ने महादेवो "ब्राह्मणान्वेदविदुषः" इत्यादिना तदुत्तरमाख्याय "सावद्यं किं तु" इत्यादिपार्वतीप्रश्ने पुनस्तदुत्तरं पुनः "अपरे स्वल्पविज्ञानाः" इत्यादिप्रश्ने तदुत्तरं चाचख्यौ	"
स्त्रीधर्मान् ज्ञातुं महादेवेन पृष्टा पार्वती "त्वद्दर्शनार्थमागताभिर्गंगादिभिः सह विचार्य कथयामि" इत्यभिधाय ततो गंगयानुज्ञाता सती स्त्रीधर्मान्कथयति स्म	१४६
"वासुदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामः" इति मुनिभिः पृष्टो महादेवो ब्रह्माणमारभ्य वसुदेवपर्यंतं वंशपरंपरामभिधाय वसुदेवात्कृ-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
ष्णजन्मादिवृत्तांतं चाख्याय " तस्मात्स वाग्मी धर्मज्ञः " इत्यादिना नमस्यत्वादिकमवादीत्	१४७
" अथ व्योम्नि महाञ्छब्दः " इत्यादिना नारदेन शिवपार्वतीसंवादकथनोपसंहारे कृते मुनयः श्रीकृष्णं प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य जग्मुः	१४८
भीष्म एतत्सर्वमाख्याय " सोयं नारायणः " इत्यादिना श्रीकृष्णमाहात्म्यमभिधाय " भवांश्चाप्यार्जवपरः" इत्यादिना युधिष्ठिरमुपदिश्य " एतदत्यद्भुतं " इत्यादिनोपसंजहार. एतदाकर्ण्य धृतराष्ट्रादयो जहृषुः.. ..	”
" किमेकं दैवतं लोके " इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मो " जगत्प्रभुं देवदेवं " इत्यादिनोत्तराण्यभिधाय " विष्णोर्नामसहस्रं मे " इत्याद्युक्त्वा "विश्वंविष्णुर्वषट्कारः" इत्यादिना विष्णुसहस्रनामान्याख्याय तच्छ्रवणादिफलं चाचख्यौ	१४९
" किं जप्यं जपतो नित्यं भवेद्धर्मफलं महत् " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो " व्यासप्रोक्तां सावित्रीं शृणु " इत्युक्त्वा " नमो वसिष्ठाय " इत्यारभ्य " पापस्य सुकृतस्य च " इत्यंतेन सावित्रीमुपदिश्य " एतान्वै " इत्यादिना तत्पाठफलमब्रवीत्	१५१
" के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्तेत केषु च ॥ किमाचारः कीदृशेषु पितामह नरिष्यते " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो " ब्राह्मणानां परिभवः " इत्यादिना प्रशंसापूर्वकं ब्राह्मणानां पूज्यत्वादिकमनुजगाद	१५२
" कां तु ब्राह्मणपूजायां " इत्यादिना किं फलं कं च कर्मोदयं दृष्ट्वा ब्राह्मणानर्चयसीति युधिष्ठिरस्यानुयोगे भीष्मः " अत्राप्युदाहरंतीमं " इत्यादिना ब्राह्मणानां पूज्यत्वे पवनार्जुनसंवादेतिहासं कथयति स्म	१५३
दत्तात्रेयवरप्रदानेन लब्धसहस्रबाहुरर्जुनो वीर्यमदात् " कोवास्ति सदृशो मम " इत्याद्युवाच. तद्वाक्यांते " न त्वं मूढ विजानीषे " इत्याद्याकाशवाणीं श्रुत्वा पुनः " कुर्यां भूतानि तुष्टोहं " इत्यादिना तामाक्षिपंतं तं प्रत्यंतरिक्षस्थो वायुः " त्यजैतं कलुषं भावं " इत्याद्युवाच. तेन पुनः कस्त्वमित्युक्तो वायुरात्मानं कथयति स्म स च पुनस्तं पप्रच्छ	”
" शृणु मूढ गुणान् कांश्चित्" इत्यादिना कश्यपादिनिदर्शनकथनपूर्वकं ब्राह्मणान् प्रशशंस वायुः	१५४
इमां भूमिमित्यादिना " अंगराजेन द्विजातिभ्यो दक्षिणात्वेन दीयमाना पृथ्वी क्रुद्धा सती स्थूलं स्वशरीरं त्यक्त्वा यदा ब्रह्मलोकं जगाम तदा कश्यपो प्रह्वा त्यक्तं देहं योगबलेन प्रविश्य दिव्यानि त्रिंशद्वर्षसहस्राणि स्वयं भूमिरभूत् ततः प्रभृति भूः काश्यपी जज्ञे " इत्याख्यायिकामाह वायुः	१५५
पुनर्वायुरुतथ्यकथां कथयन् वरुणकृतमुतथ्यभार्याहरणमुतथ्यप्रेषितस्य नारदस्य वरुणकृतं प्रत्याख्यानमुतथ्यदत्तं वरुणशापं शापभीतेन वरुणेन कृतमुतथ्याय तद्भार्यासमर्पणमुतथ्यकृतवरुणमोचनादिकं चाख्यायोतथ्यो वरः क्षत्रियो वा वर इति ब्रूहीत्युवाच	”
तूष्णींभूते सहस्रार्जुने वायुर्देवप्रार्थनयागस्त्येन स्वतेजसा कृतं दानवहननं तथा इंद्रप्रार्थितेन वसिष्ठेन कृतं खलिदानवहननादिकं चाभिधाय वसिष्ठो वरः क्षत्रियो वा वरइति वदेत्यवादीत्	१५६
तूष्णींभूतेर्जुने पुनर्वायुस्तमसि प्रवृत्ते दानवैर्युध्यमाना देवा यदा पराबभूवुस्तदेंद्रप्रार्थनयाऽत्रिः सोमसूर्यात्मकौ भूत्वा दानवान् ददाह तत्तेजसा देवा अपि तान् जघ्नुरित्युक्त्वा च्यवने अश्विनोः सोमग्रहं दातुं प्रवृत्ते तं हंतुमिंद्रेणोद्यतं वज्रं स्तंभयित्वेंद्रपराभवार्थं तत्कृतं मदासुरनिर्माणादिकं चाख्याय " ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं क्षत्रियं ब्राह्मणाद्वरं " इत्युवाच..	१५७
तूष्णींभूतेर्जुने पुनर्वायुः " मदास्यगतेषु देवेषु तत्काले च्यवनेन भूमौ त्यक्तायां देवा ब्रह्माणं शरणं गत्वा द्यौः कपैराक्रांताभूश्च च्यवनेनाक्रांता इत्याचख्युः ततो ब्राह्मणान् शरणं गच्छतेति ब्रह्माज्ञया शरणमागत्य देवैः कपहननार्थं प्रार्थिता ब्राह्मणा ज्वलितानग्नीन् सृष्ट्वा कपान् जघ्नुरित्याद्याह स्म..	१५८
वायूपदेशादर्जुनो " जीवाम्यहं ब्राह्मणार्थं " इत्याद्युवाच. वायुश्च तं प्रति " ब्राह्मणान् क्षात्रधर्मेण " इत्याद्युवाच	”
" ब्राह्मणानर्चसे राजन् " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्म " एष ते केशवः सर्वमाख्यास्यति महामतिः" इत्याद्युक्त्वा भगवन्माहात्म्यं व्याजहार	१५९
" ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां व्युष्टिं त्वं मधुसूदन " इति युधिष्ठिरेण पृष्टः कृष्णः " प्रद्युम्नं प्रति यदहमब्रुवं तत्कथयामि " इत्याह स्म	१६०
" किं फलं ब्राह्मणेष्वस्ति " इत्यादि पृच्छंतं	

१ सावित्रीव्रतोपाख्यानं नामायमध्यायः

१ असुरविशेषाः २ अयदुर्वासोभिक्षानामाध्यायः ३ फलं.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
प्रद्युम्नं प्रति " व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां " इत्युक्त्वा ब्राह्मणान् प्रशस्य " अवसन्मद्गृहे तात " इत्याद्यवोचम्	"
" दुर्वाससं वासयेत्को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे " इत्यादिगाथागायंतं दुर्वाससमहं स्वगृहेऽवासयं. स च कदाचिद्बहूनां सहस्राणामन्नं बुभुजे कदाचित्स्वल्पं कदाचिद्गृहान्निर्गतो न पुनराजगाम. कदाचिद्गृहमागत्य सशय्यास्तरणं गृहं दग्ध्वा निर्गतः पुनरागत्य " कृष्णपायसमिच्छामि " इत्युवाच ..	"
ततो मया निवेदितं पायसं भुक्त्वा " अवशिष्टेन पायसेनांगानि लिंपस्व " इति तेनाज्ञप्तोऽविमृश्यांगान्यलेपयं तदनुज्ञया त्वन्मातूरुक्मिण्या अप्यंगान्यलेपयम्	"
उभावप्यावां रथे धुर्यवद्योजयित्वा स्वयं रथारूढो रुक्मिणीं प्रतोदेन तुदन् राजमार्गेण निर्जगाम. व्रजति तस्मिन् श्रमाद्रुक्मिण्यां स्खलितायां रथात्प्रस्कंद्योत्पथेन धावंतं तमन्वहमप्यधावं. तदा जितक्रोधं मां दृष्ट्वा सुप्रसन्नो मह्यं रुक्मिण्यै च वरान्दत्त्वांतर्दधे अहं च " यत्किंचिद्ब्राह्मणो ब्रूयात्तत्सर्वं कुर्यां " इत्येतद्व्रतं कृत्वा गृहं प्राविशम् ..	"
" दुर्वाससः प्रसादाद्यद्विज्ञानं प्राप्तं तदाख्यातुमर्हसि " इति युधिष्ठिरप्रश्ने प्रातः स्वेन क्रियमाणं शतरुद्रीयजपं दक्षयज्ञविध्वंसनप्रकारं त्रिपुरहननप्रकारं चाचष्ट श्रीकृष्णः ..	१६१
पुनः श्रीकृष्णो " युधिष्ठिर महाबाहो " इत्यादिना रुद्रस्य महाभाग्यं निबोधेत्युक्त्वा तस्य घोरसौम्ये तनू निरूप्येश्वरादिनाम्नां निर्वचनादिकं व्यवृणोत्	१६२
निर्णयविषये प्रत्यक्षागमयोर्मध्ये किं कारणमिति युधिष्ठिरानुयोगे " नास्त्यत्र संशयः कश्चित् " इत्यादिनागमबलीयस्त्वतात्पर्यकमुत्तरं जगाद	१६३
प्रत्यक्षानुमानागमानां मध्ये किं प्रबलं प्रमाणमिति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो " धर्मस्य ह्रियमाणस्य " इत्यादिना वेदस्यैव मुख्यं प्रामाण्यं प्रत्यक्षानुमानयोर्व्यभिचारित्वादित्येतत्तात्पर्यकमुत्तरमब्रवीत्	"
" वेदप्रत्यक्षाचाररूपप्रमाणत्रैविध्ये धर्मस्यैकत्वं कथं " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो " धर्मस्य ह्रियमाणस्य " इत्यादिना एक एव धर्मः प्रमाणत्रितयसंवादेन परीक्षणीय इत्येतत्तात्पर्यकमुत्तरमदात्	"
धर्मप्रसूयतां तत्पर्युपासकानां च गतिं पृष्टो भीष्मो " रजसा तमसा चैव " इत्यादिना तां कथयति स्म	"
युधिष्ठिरस्यासाधुसाधुरूपादिजिज्ञासया प्रश्ने " दुराचाराश्च दुर्धर्षाः " इत्यादिनोत्तरमभिदधदसाधून् साधूंश्चाख्याय तेषामाचरणं चाह भीष्मः	"
" नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुबलवानपि " इत्याद्यभिदधानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः " ईहमानः समारंभान् " इत्यादिना सुखाद्याप्तौ प्रमाणं कर्मैवेति बुद्ध्वा स्थिरो भवेत्युवाच	१६४
" कार्यते यच्च क्रियते " इत्यादिनाध्यायेन धर्मप्रशंसापूर्वकं भीष्मस्योपदेशः	१६५
" किं श्रेयः पुरुषस्येह किं कुर्वन्सुखमेधते ॥ विपाप्मा स भवेत्केन किंवा कल्मषनाशनम् " इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः " अयं दैवतवंशो वै " इत्यादिना त्रिसंध्यं पठनात्कल्मषहरं दैवतवंशं गंगादिनदीर्हिमवदादिपर्वतान् पूर्वादिदिगवस्थितान् यवक्रीतादिऋषीन् नृगादीन् राजर्षींश्चाकथयत्	१६६
जनमेजयस्य " शरतल्पगते " इत्यादिके प्रश्ने वैशंपायनः अभून्मुहूर्तं स्तिमितं " इत्यादिना सर्वेषु तूष्णींभूतेषु व्यासप्रेरितेन भीष्मेणानुज्ञातो युधिष्ठिरो धृतराष्ट्रादीन् पुरस्कृत्य हस्तिनापुरं जगामेत्याह स्म.. ..	१६७
भीष्मस्वर्गारोहणपर्व.	
युधिष्ठिरो हस्तिनापुरमागत्य नारीः सांत्वयित्वा उदगयने प्रवृत्ते भीष्मसंस्कारार्थसामग्रीसहितो निर्गत्य भीष्मं प्रति " युधिष्ठिरोहं नृपते " इत्याद्युवाच	१६८
भीष्मो भारतादीन् दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति " दिष्ट्या प्राप्तोसि कौंतेय " इत्याद्यभिधाय धृतराष्ट्रं प्रति " राजन् विदितधर्मोसि " इत्याद्युपदिश्य श्रीकृष्णं प्रति " भगवन् देवदेवेश " इत्यादि "त्वयाहं समनुज्ञातो गच्छेयं परमां गतिं " इत्यंतमभ्यधात्	"
वसुलोकप्राप्त्यर्थं श्रीकृष्णेन प्रशंसापूर्वकमनुज्ञातो भीष्मः पांडवान्प्रति " प्राणानुत्स्रष्टुमिच्छामि " इत्याद्युवाच	"
योगेन प्राणधारणां कृत्वा भीष्मे स्वर्गमारूढे युधिष्ठिरादयश्चंदनादिना भीष्मशरीरं दाहेन संस्कृत्योदकदानार्थं गंगां जग्मुः	१६९
युधिष्ठिरादिभिरुदकदाने कृते उदकान्निर्गत्य भीष्मपराक्रमकथनपूर्वकं विलापं कुर्वती गंगा कृष्णव्यासाभ्यां बोधिता विशोका सती पुनर्जलं प्रविवेश	"
गंगयानुज्ञाताः सर्वे न्यवर्तंत	"

समाप्तमिदमनुशासनपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अश्वमेधिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
अश्वमेधिकपर्व.	
भीष्मायोदकं दत्त्वोत्तीर्य शोकेन पतितं कृष्णप्रेरितेन भीमेनाश्वासितं युधिष्ठिरं प्रति धृतराष्ट्रस्य विलापवाक्यम्	१
" अतीव मनसा शोकः " इत्यादिनाश्वासयंतं श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरे " गोविंद मयि या प्रीतिः " इत्याद्युक्त्वा " यदिमां " इत्यादिना वनं गंतुमनुज्ञां प्रार्थयति तं सांत्वयन् व्यासः " अकृता ते मतिस्तात " इत्याद्युवाच	२
" युधिष्ठिर तव प्रज्ञा " इत्यादिना पुरुषस्येश्वराधीनत्वं प्रतिपाद्य पापनिवृत्त्यर्थमश्वमेधेन यजस्वेति व्यासेनोक्तं श्रुत्वा युधिष्ठिरः कोशाद्यभावमूलकं स्वासामर्थ्यं प्रकटयति स्म	३
युधिष्ठिरोक्तं श्रुतवता व्यासेन " मरुत्तयज्ञे ब्राह्मणैरुत्सृष्टं द्रव्यं हिमालये बहु वर्तते तदानय तत्पर्याप्तं भविष्यति " इति कथितं श्रुत्वा " कथं यज्ञे मरुत्तस्य " इति युधिष्ठिरेण पृष्टः स तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे	"
मरुत्तकथां कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो व्यासो मरुत्तोपाख्यानं कथयन् मनुप्रभृतिवंशपरंपरायामुत्पन्नं करंधमपुत्रमविक्षितं संवर्ण्य तत्पुत्रेण मरुत्तेन मेरुशिखरे कृतं यज्ञं स्वर्णमयीं तत्सामग्रीं च कथयति स्म	४
" कथंवीर्यः समभवत् " इत्यादिना राजवीर्यविषयकं यज्ञविषयकं च प्रश्नं कुर्वति युधिष्ठिरे तदुत्तरं कथयन् व्यासः करंधमं तत्पुत्रमविक्षितं च संवर्ण्य तत्पुत्रं मरुत्तं वर्णयंस्तत्कर्माण्याचख्यौ	५
स्पर्धयेंद्रेण मरुत्तं याज्यमपि त्यजेति प्रेरितो बृहस्पतिस्त्यक्तुं प्रतिजज्ञे तेनेंद्रो हृष्टः सन् गुरुं प्रशस्य स्वभवनं ययौ	"
व्यासो बृहस्पतिमरुत्तसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	६
मरुत्तेन यज्ञार्थं याचितो बृहस्पतिर्यदा तं प्रत्याचचक्षे तदा व्रीडितो गच्छन्स मध्येमार्गं संगतेन नारदेन पृष्टो. बृहस्पतिवृत्तमुक्त्वा "गुरुणा प्रत्याख्यातो जीवितुं नोत्सहे " इत्युवाच	"
" आंगिरसं संवर्तं गच्छ स त्वां याजयिष्यति " इति नारद उपदिदेश. तच्छ्रुत्वा मरुत्तस्तस्य स्थितिं पप्रच्छ. ततो वाराणस्यामुन्मत्तवेषेण शिवदर्शनार्थं चंक्रमीति. त्वं वाराणसीद्वारि कुणपं निधेहि. तं दृष्ट्वा यो निवर्तेत तं संवर्तं बुद्ध्वा शरणं गच्छ. तेन " तवाहं केनाख्यातः " इति पृष्टस्त्वं नारदस्त्वामाख्यायाग्निं प्रविवेशेति ब्रूहीत्याह नारदः	"
मरुत्तो वाराणसीं गत्वा नारदोपदिष्टेनोपायेन संवर्तं ज्ञात्वा तत्पृष्टो गच्छंस्तेन कृतान् पांसुवर्षणादीन् प्रकारान् सहमानो यदा निववृते तदा संवर्तः परावृत्य वटच्छायायां निविवेश	"
" कथमस्मि त्वया ज्ञातः " इत्यादिके संवर्तप्रश्ने नारदोपदिष्टमुत्तरमभ्यधान्मरुत्तः, तच्छ्रुत्वा तेन " बृहस्पत्यनुज्ञामंतरा नाहं त्वां याजयिष्यामि तं गत्वानुज्ञां प्रार्थय " इत्युक्तो मरुत्तः पूर्ववृत्तं निवेद्य नाहं तं गच्छामीत्युवाच. " मया याज्यमानं त्वां बृहस्पतिपुरंदरौ द्विषेतां, कथं ते बुद्धिस्थैर्यं भविष्यति " इति संवर्तेनाक्षिप्तो मरुत्तो " यावत्तपेत्सहस्रांशुः " इत्यादिशपथपूर्वकं संगतत्यागाभावं प्रतिजज्ञे तेन संतुष्टः संवर्तो " गमयिष्यामि शक्रेण समतां " इत्याद्युवाच	७
" गिरेर्हिमवतः पृष्ठे " इत्यादिना तपस्यंतं महादेवमाख्याय सुवर्णप्राप्तये तमाराधयितुं " तस्मै भगवते कृत्वा " इत्यारभ्य " तत्सुवर्णमवाप्स्यसि " इत्यंतं महादेवस्तोत्रमुपदिश्य सुवर्णानयनार्थं ते नरा गच्छंतु " इत्याह संवर्तो मरुत्तम्	८
मरुत्तस्संवर्तोपदिष्टस्तोत्रपाठेनातुलं धनं संपाद्यातिमानुषं यज्ञसंविधिं चक्रे तां समृद्धिं दृष्ट्वा संतप्तं बृहस्पतिं प्रतींद्र आगत्योवाच	"
इंद्रबृहस्पत्योः संवदतोर्बृहस्पतिना " सर्वोपायैर्मघवन्सन्नियच्छ संवर्तं वा पार्थिवं वा मरुत्तं " इत्युक्त इंद्रो मरुत्तंप्रति " अयं बृहस्पतिस्त्वां याजयिष्यति तथामरं च करिष्यति " इत्यभिधातुमग्निं प्रेषयति स्म	९
इंद्राज्ञया गतोग्निर्मरुत्तेन प्रत्याख्यात इंद्रमागत्य	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
मरुत्तकथितं न्यवेदयत् तच्छ्रुतवतेंद्रेग "पुनर्गच्छ मत्संदेशं यदि स न करिष्यति तदा तं वज्रेण महरिष्यामि " इत्युक्तोग्निः " गंधर्वराजो गच्छत्वहं राज्ञो बिभेमि " इत्युक्त्वा च्यवननिदर्शनेन ब्राह्मणतेजः प्रशशंस	"
" एवमेतद्ब्रह्मबलं गरीयः " इत्युक्त्वेंद्रेण प्रेषितो गंधर्वो धृतराष्ट्रो मरुत्तं प्रति आगत्य " बृहस्पतिं याजकं त्वं वृणीष्व " इत्यादिकमिंद्रसंदेशं कथयन् मरुत्तेन प्रत्याख्यातो " घोरो नादः श्रूयतां वासवस्य " इत्याद्युवाच	१०
नदतो वासवस्य नादं श्रुत्वा मरुत्तेन प्रार्थितः संवर्तो " भयं शक्राद्येतु ते राजसिंह " इत्यादिनाश्वास्यान्यं वरं वृणीष्वेत्युवाच ..	"
" साक्षादिंद्र आगत्य मम यज्ञे हविर्गृह्णातु" इत्यादिकं वरं प्रार्थयति मरुत्ते संवर्तेनाहूत इंद्रो मरुत्तेन सत्कृतः संवर्ताज्ञयेंद्रेण सभादिनिर्माणे आज्ञप्ता देवाः सर्वं चक्रुः इंद्रादयः सर्वे देवाः सोमपानं विधाय राज्ञानुज्ञाता प्रययुः	"
युधिष्ठिरः " ततो राजा जातरूपस्य राशीन् "	

विषयाः	अध्या०
इत्यादिकं व्यासवाक्यं श्रुत्वा हृष्टः संस्तेन वित्तेन यष्टुममात्यैर्मंत्रयामास	"
व्यासेन बोधितमपि हतज्ञातिबांधवत्वान्निर्विण्णं युधिष्ठिरं सांत्वयन् वासुदेवः " सर्वं जिह्मं मृत्युपदं" इत्यादिना शरीरस्थशत्रुजयमुपदिशन्निंद्रवृत्रयोर्युद्धं वृत्रग्रहणमोहितेन वसिष्ठोपदेशेन निर्मोहेनेंद्रेण कृतमदृश्यवज्रेण वृत्रहननं च कथयति स्म	११
" द्विविधो जायते व्याधिः " इत्यादिना शारीरमानसे दुःखे निरूप्यैतदवधि यज्जातं द्रोणादिभिर्युद्धपर्यंतं तत्सर्वं विस्मृत्य प्रसक्तं मनसा सह युद्धं कुर्वित्युपदिदेश वासुदेवः	१२
" न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य " इत्यादिना मनोजयोपायं कामत्यागमुपदिशंस्तद्विषये पुराविद्गीताः " नाहं शक्योनुपायेन " इत्याद्या गाथा अभिधाय निष्कामानश्वमेधादीन्यज्ञान् कुर्वित्यादिदेश	१३
वासुदेवोपदेशेनाश्वस्तो युधिष्ठिरः शोकं परित्यज्य व्यासादीनात्मकर्तव्यनिवेदनपूर्वकमनुनयति स्म ते च युधिष्ठिरं कृष्णधनंजयौ चानुज्ञाप्यांतर्दधिरे. युधिष्ठिरश्च भीष्मा-	

मनोजयं कुर्वित्यर्थः

विषयाः	अध्या०
दीनामौर्ध्वदेहिकं विधाय धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य हस्तिनापुरं जगाम	१४
" पांडवैर्यैर्जिते राष्ट्रे वासुदेवधनंजयौ किं चक्रतुः इति जनमेजयप्रश्ने वासुदेवार्जुनयोः कार्यमभिदधाति स्म वैशंपायनः	१५
वासुदेवोर्जुनं प्रति " विजितेयं धरा कृत्स्ना " इत्याद्युक्त्वा द्वारकां गंतुमनुज्ञामयाचत अर्जुनस्तु दुःखादनुजज्ञे	"
१ अनुगीतापर्व.	
" सभायां वसतोः केशवार्जुनयोः का कथाऽवर्तत " इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१६
सभां पश्यन्नर्जुनः कंचिद्रमणीयं सभोद्देशमागत्य " विदितं मे महाबाहो " इत्यादिना " पूर्वं युद्धारंभे भवता यदुक्तं तत्सर्वं मे नष्टं कौतूहलं तु तच्छ्रवणेऽस्ति " इत्युवाच श्रीकृष्णस्तु तं प्रति " नच शक्यं पुनर्वक्तुं " इत्याद्याख्याय " कश्चिद्ब्राह्मणो ब्रह्मलोकादागतोऽस्माभिः सत्कारपूर्वकं पृष्टो यदाह तत्कथयामि " इत्याद्याह स्म	"
अस्माभिः पृष्टो ब्राह्मणो " मोक्षधर्ममाश्रित्य यदपृच्छस्तत्कथयामि " इति प्रतिज्ञाय	

विषयाः	अध्या०
काश्यपसिद्धसंवादरूपमितिहासं कथयन् कश्यपं प्रति सिद्धेन कथितं स्वसिद्धिप्राप्तौ साधनादिकमाचष्ट	"
काश्यपः सिद्धस्य पादावुपसंगृह्य " कथं शरीरं च्यवते " इत्यादीन्सप्त प्रश्नांश्चकार	१७
क्रमेणोत्तराणि वदन् सिद्धः कथं शरीरं च्यवतइत्यस्योत्तरं " आयुः कीर्तिकराणीह " इत्यादिनाभिधायांते " उपपत्तिं तु " इत्यनेन " कथं चै वोपपद्यते " इति द्वितीयस्योत्तरमाख्यातुं प्रतिजज्ञे	"
" शुभानामशुभानां च इत्यादिना पूर्वकृतशुभाशुभकर्मपरीतस्य गर्भप्रवेशादिकं प्रतिपाद्य " शरीरग्रहणं चास्य केन पूर्वं प्रकल्पितं " इति संशयं " शरीरमात्मनः कृत्वा " इत्यादिना निवर्तयामास ब्राह्मणः ..	१८
" यः स्यादेकायने लीनः " इत्यादिना संसारतरणोपायमुपदिशन् " अतःपरं प्रवक्ष्यामि " इत्यादिना योगशास्त्रं योगसाधनानि चोपदिशति स्म ब्राह्मणः	१९
" भुक्तंभुक्तमिदं कोष्ठे " इत्यादिषु शिष्यप्रश्नेषु " यथास्वकोष्ठे प्रक्षिप्य " इत्यादिनोत्तरमभिधाय " इदं सर्वरहस्यं ते " इत्यादि-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
नोपसंहृत्य शिष्यं विसृज्य स्वयमप्यगच्छद्ब्राह्मणः	”
श्रीवासुदेवोर्जुनं प्रत्येतदभिधाय “ कच्चिदेतत्त्वया पार्थ श्रुतमेकाग्रचेतसा ” इत्याद्युवाच	”
“ भुक्तंभुक्त मिदं कोष्ठे ” इतिप्रश्नोत्तरं विब्रुवन् वासुदेवो दंपत्योः संवादरूपमितिहासं व्याजहार	२०
“ कं नु लोकं गमिष्यामि ” इत्यादिके ब्राह्मणीप्रश्ने “ सुभगे नाभ्यसूयामि ” इत्यादिनोत्तरमभ्यधाद्ब्राह्मणः	”
पूर्वोक्तोत्तरविषये दशहोतृविधानं कथयन् ब्राह्मणो मनसः प्राक् वागुत्पत्तिमभ्यधात्	२१
“ कस्माद्वागभवत्पूर्वं कस्मात्पश्चान्मनोऽभवत् ” इति ब्राह्मणीप्रश्ने ब्राह्मणो वाङ्मनसोर्भूतात्मनश्च संवादं कथयन्नुत्तरमभ्यधात्	”
“ अनुत्पन्नेषु वाक्येषु ” इत्यादिके ब्राह्मणीप्रश्ने ब्राह्मणस्तदुत्तरं वदन् वाङ्मनसयोरुभयोरपि विशिष्टत्वमविशेषादाह	”
एतद्विषये “ अत्राप्युदाहरंतीमं” इत्यादिना सप्तहोतॄणां विधानकथनपूर्वकं ब्राह्मणो ब्राह्मण्याः “ सूक्ष्मेवकाशे संतस्ते ” इति प्रश्नोत्तरंकथयन् प्राणादीनां समानामितरेतरकार्यकारित्वाभावं प्रतिपाद्य प्राणादीनां मनोधीनत्वं मनसोप्यर्थप्रकाशकत्वं घ्राणाद्यधीनमितींद्रियमनःसंवादेतिहासमुखेनाह स्म	२२
“ अत्राप्युदाहरंतीमं” इत्यादिना पंचहोतॄणां विधानं कथयन् “ स्वभावात्सप्तहोतारः ” इति ब्राह्मण्याक्षिप्तो ब्राह्मणः स्वस्वश्रैष्ठ्यविषये विवदतां प्राणादीनां पंचानां ब्रह्मणा सह संवादं कथयन् ब्रह्मोक्तं सर्वेषामन्योन्याश्रयत्वेन समं प्राधान्यमाह स्म	२३
अत्र ब्राह्मणकथितो नारददेवमतसंवादः, तत्र “ संजायमानस्य जंतोः प्राणादीनां पंचानां मध्ये कः पूर्वं प्रवर्तते ” इति देवमतप्रश्ने “येन संजायते ” इत्युत्तरं वदन्नारदः “केनायं सृज्यते जंतुः ” इति देवमतेन पृष्टः “ संकल्पाज्जायते हर्षः ” इत्याद्याह स्म	२४
पुनः “ अत्राप्युदाहरंतीमं ” इत्यादिना चातुर्होत्रविधानकथनं प्रतिज्ञाय “ करणं कर्म कर्ता च मोक्ष इत्येव भामिनि ” इत्यादिना तत्सर्वं कथयित्वांते यज्ज्ञानायेंद्रियजयो यस्मिन्ज्ञाते सामानि गायंति तं नरायणं विद्धीत्याह ब्राह्मणः	२५
“ एकः शास्ता न द्वितीयोस्ति ” इत्यादिना नारायणस्वरूपं तस्यैव गुरुत्वेन शास्तृत्वं चाख्याय गुरुकथितमेकमेवोपदेशमात्मबुद्ध्या यथायथं गृह्णंतीत्येतद्विषये पन्नगदेवर्षिप्रभृतीनां ब्रह्मोपदेशाख्यानं कथयति स्म ब्राह्मणः	२६
ब्रह्मणोऽसंगत्वं प्रतिपादयितुं “ संकल्पदंशमशकं ” इत्यादिविशेषणविशिष्टं वनं प्रविष्टोस्मीति वदन् ब्राह्मणः “ क्व तद्वनं महाप्राज्ञ ” इत्यादिना ब्राह्मण्या पृष्टो “ नैतदस्ति पृथग्भावः ” इत्यादिनोत्तराण्यभिधाय “ एतदेवेदृशं पुण्यं ” इत्यादिनोपसंजहार	२७
“ गंधान्न जिघ्रामि रसान्न वेद्मि ” इत्यादिना विदुषः स्वस्य कर्तृत्वाभावात्कृतेनापि कर्मणा बंधो नास्तीति प्रतिपाद्य तद्विषयेऽध्वर्युयतिसंवादं व्याजहार ब्राह्मणः	२८
इंद्रियजय एव महच्छौर्यमिति प्रतिपादयितुं कार्तवीर्यसमुद्रसंवादमब्रवीद्ब्राह्मणः	२९
कदाचित्समुद्रतीरे विचरन् कार्तवीर्यः समुद्रं प्रति बाणान्ववर्ष तदा समुद्रेण “ मा मुंच नाराचान् ” इति प्रार्थितः संग्रामे मत्सदृशं वीरं कथयेत्युवाच	”
समुद्रेण कथितं जामदग्न्यं राममागत्य प्रतिकूलान्याचरतस्तस्य बाहुसहस्रच्छेदनपूर्वकं पराभवं चकार रामः	”
एवं क्षत्रियान् वारंवारं निघ्नंतं रामं प्रत्येकविंशतितमे युद्धे ऋचीकमुखास्तत्पितर आगत्य निवारयामासुः	”
हिंसाया अकर्तव्यत्वे अलर्कस्येतिहासं कथयामासुर्जामदग्न्यपितरः	३०
अलर्को महीं जित्वा सूक्ष्मं विचारं कुर्वन्निंद्रियाणि जिगीषुर्मनःप्रभृतिषु बाणान्मुंचंस्तैः “ नेमे बाणास्तरिष्यंति मामलर्क कथंचन ॥ तवैव मर्म भेत्स्यंति” इत्यादिना प्रत्याख्यातस्तपश्चर्यां कृत्वा योगाख्येन बाणेनेंद्रियाणि जित्वा सिद्धिमवाप. एवं पितृभिर्बोधितो रामस्तपश्चचार	”
हृदयबंधहेतुभूतं गुणत्रयं मुमुक्षुणा हेयमिति “ त्रयो वै रिपवः ” इत्यादिना प्रतिपाद्य “ अत्र गाथाः कीर्तयंति ” इत्यादिनांबरीषकथिता “ भूयिष्ठं विजिता दोषाः ” इत्यादिका गाथा अभ्यभाषत ब्राह्मणः	३१
पूर्वोक्तांबरीषगीतायां लोभनिकृंतनमुक्तं तद्विषये ब्राह्मणजनकसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म ब्राह्मणो ब्राह्मणीं प्रति	३२

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
कस्मिंश्चिदपराधे “विषये मे न वस्तव्यं” इति जनकेनोक्तः कश्चिद्ब्राह्मणस्तं प्रति “आचक्ष्व विषयं राजन्” इत्युवाच. तच्छ्रुतवतो जनकस्य “पितृपैतामहे राज्ये वश्येजनपदे सति ॥ विषयं नाधिगच्छामि विचिन्वन्पृथिवीमहं” इत्याद्युक्तिं तथा प्रश्नमुखेन “अंतवंत्य इहावस्थाः” इति वाक्यं च श्रुत्वा संतुष्टो ब्राह्मणः “त्वज्जिज्ञासार्थमद्येह विद्धि मां धर्ममागतं” इत्याद्युवाच..	”
“नाहं तथा भीरु चरामि लोके” इत्यादिना स्वस्य सर्वात्मकत्वादिकमभिधाय “तस्मात्ते सुभगे नास्ति” इत्याद्युपदिदेश	३३
“नेदमल्पात्मना शक्यं” इत्यादिनाक्षेपपूर्वकं येनैषा मतिर्लभ्यते तमुपायं वदेति ब्राह्मणीप्रश्ने “अरणीं ब्राह्मणीं विद्धि” इत्यादिना ज्ञानाग्न्युत्पत्तिसाधनं कथयति स्म ब्राह्मणः	३४
“यदिदं ब्रह्मणो लिंगं” इत्यादिके पुनर्ब्राह्मणीप्रश्ने “अलिंगो निर्गुणश्चैव” इत्यादिनोत्तरमाह ब्राह्मणः	”
“ततस्तु तस्याः” इत्यादिकां भगवदुक्तिं श्रुत्वार्जुनः “क्व नु सा ब्राह्मणी” इत्याद्यपृ-	

विषयाः	अध्या०
च्छत्. भगवांश्च “मनो मे ब्राह्मणं विद्धि” इत्याद्यादिदेश..	”
“ब्रह्म यत्परमं ज्ञेयं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि” इत्यर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णो गुरुशिष्यसंवादकथनमुखेनोत्तरमाचचक्षे	३५
“कुतश्चाहं कुतश्च त्वं” इत्यादिषु शिष्यप्रश्नेषु गुरुः “ब्रह्मणोक्तं” इत्यारभ्य “जहाति मृत्युजन्मनी” इत्यंतेनोपदिश्य “प्रवक्ष्येहं” इत्यादिना प्रजापतिभरद्वाजाद्यैः “कथं कर्मक्रियात्साधु” इत्यादि पृष्टो ब्रह्मा यदुवाच तदभिधास्ये इति प्रतिजज्ञे	”
प्रजापत्यादिभिः पृष्टो ब्रह्मा “सत्याद्भूतानि जातानि” इत्यादिनाऽध्यायशेषेण सर्वप्रश्नानामुत्तराण्यभिधाय पंचविंशतितत्त्वान्यभिदधाति स्म	”
“तद्व्यक्तमनुद्रिक्तं” इत्यादिना उक्तान्येव तत्त्वानि विवृण्वन् ब्रह्मा “तमसो मिथुनं” इत्यादिना गुणानां मिथुनान्याख्याय “संमोहोऽज्ञानमत्यागः” इत्यादिना तमसो गुणादिकं व्यवृणोत्	३६
“रजोहं वः प्रवक्ष्यामि” इत्यादिनाध्यायेन रजसो विवरणमकरोद्ब्रह्मा	३७

विषयाः	अध्या०
“अतः परं प्रवक्ष्यामि” इत्यादिनाध्यायेन सत्त्वगुणं विवृणुते स्म ब्रह्मा	३८
“नैव शक्या गुणा वक्तुं” इत्यादिनाध्यायेन गुणानामन्योन्याश्रयत्वमुद्रेकादितारतम्येन गत्यादिकं “तमः शूद्रे” इत्यादिना शूद्रादिषु तमआदिसत्त्वं स्थावरादिष्वपि तत्सत्त्वं तथा दानादीनामपि गुणभेदेन त्रैविध्यं प्रतिपाद्य “यत्किंचिदिह लोकेस्मिन्” इत्यादिना सर्वस्य गुणत्रयव्याप्तत्वं कथयति स्म ब्रह्मा	३९
“अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नः” इत्यादिनाध्यायेनाव्यक्तान्महत्तत्त्वोत्पत्तिं तत्स्वरूपं चाभ्यधाद्ब्रह्मा	४०
“य उत्पन्नो महान् पूर्वं” इत्यादिना महतोहंकारोत्पत्तिं तत्स्वरूपादिकं चाह स्म ब्रह्मा	४१
“अहंकारात्प्रसूतानि” इत्यादिनाध्यायेनाहंकारात्पंचभूतोत्पत्त्यादिकमेकादशेंद्रियाणामुत्पत्तिं चाख्याय तेषामध्यात्माधिभूताधिदैवतादीन्यभिधाय तज्जयेन ब्रह्मप्राप्तिं प्राप्तब्रह्मभावस्य सर्वस्तुत्यत्वं चाभ्यधाद्ब्रह्मा	४२
प्राप्तब्रह्मभावस्येश्वरत्वं समर्थयितुं “मनुष्याणां तु राजन्यः” इत्यारभ्य “ब्राह्मणा धर्म-	

विषयाः	अध्या०
सेतवः” इत्यंतेन विभूतीराख्याय “अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि” इत्यादिना नियतं धर्मलक्षणमुक्त्वा “गुणानां ग्रहणं” इत्यादिना घ्राणादींद्रियैर्गंधादिगुणग्रहणमाख्याय “अलिंगग्रहणः” इत्यादिनेंद्रियाग्राह्यो नित्यः क्षेत्रज्ञ इत्याद्यादिदेश ब्रह्मा..	४३
“यदादिमध्यपर्यंतं” इत्यादिना जन्मादियुक्तं ग्राह्यं कर्मसाध्यं च निरूप्य “सर्वे क्षयांता निचयाः” इत्यादिना सर्वस्यांतवत्त्वं ज्ञानस्यानंतत्वं च प्रतिपाद्य ज्ञानेन सर्वपापमुक्तत्वमभ्यधाद्ब्रह्मा	४४
“बुद्धिसारं मनःस्तंभं” इत्यादिना कालचक्रं निरूप्य तन्निवृत्त्युपायमाख्यास्यन् गृहस्थादींश्चतुरआश्रमाननुक्रम्य “संस्कारैः संस्कृतः” इत्यादिना गृहस्थधर्मानाचष्ट ब्रह्मा	४५
“एवमेतेन मार्गेण” इत्यादिना ब्रह्मचर्यधर्मान् “एवंयुक्तो जयेल्लोकान्” इत्यादिना वानप्रस्थधर्मान् “गृहस्थो ब्रह्मचारी च” इत्यादिना संन्यासिधर्मांश्चादिदेश ब्रह्मा ..	४६
“संन्यासं तप इत्याहुः” इत्यादिना संन्यासिधर्माननूद्य “अव्यक्तयोनिप्रभवः” इत्यादिना रूपकेण ब्रह्मवृक्षं प्रदर्श्य ज्ञानासिना	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
तच्छेदनान्मुच्यते इत्याह ब्रह्मा	४७
"केचिद्ब्रह्ममयं वृक्षं" इत्यादिनोक्तमेवोपदेशं पुनरनुनदति स्म ब्रह्मा	४८
संशयापन्नानामृषीणां "कौ वा स्विदिह धर्माणां" इत्यादिनाध्यायेन प्रश्नः	४९
"हंत वः संप्रवक्ष्यामि" इत्यादिना ज्ञानमार्गस्यैव श्रैष्ठ्यमभिदधानो हिंसापराणां नरकप्राप्तिं सकामकर्मकारिणां जन्मादिमत्त्वं चाभिधाय "अतः परं प्रवक्ष्यामि" इत्यादिना सत्त्वक्षेत्रज्ञयोः संयोगवियोगौ प्रतिपाद्य "यथाध्वानमपाथेयः" इत्यादिना कर्मणां फलप्राप्तौ संदेहमुद्भाव्य "यथार्णवं महाघोरं" इत्यादिना संसारसमुद्रतरणसाधनत्वेन गुरुरूपनौकाश्रयणं प्रतिपाद्य "यन्नैव गंधि" इत्यादिना ज्ञेयस्वरूपं निरूपयन् महदाद्याकाशांतानां स्वरूपगुणादिकं संवर्ण्य पुरुषस्य सर्वेभ्यः परत्वादिकमभ्यधाद्ब्रह्मा	५०
"भूतानामथ पंचानां" इत्यादिना क्षेत्रज्ञपर्यंतरूपत्वं मनसोभिधाय मनोनियम्येंद्रियाश्वादियुतं ब्रह्मरथं "अव्यक्तादि विशेषांत" इत्यादिना ब्रह्मवनं तत्र क्षेत्रविदः संचारं चाख्याय ब्रह्मज्ञाने सति त्रसादीनां सर्वेषां लयं प्रदर्श्य "प्रजापतिरिदं सर्वं" इत्यादिनेंद्रियमनसामैकाग्र्यरूपेण तपसा देवादीनां प्रजापतिकर्तृकं सर्जनं "ध्यानयोगेन शुद्धेन" इत्यादिना प्रसन्नांतःकरणस्य सुखोपचय (अखंडानंद) प्राप्त्यादिकं च प्रतिपाद्य "एतद्वः सर्वमाख्यातं" इत्यादिनोपसंहृत्य गुरुः "इत्युक्तास्तेतु" इत्यादिना ब्रह्मणोपदिष्टं कृतवतां मुनीनां लोकप्राप्तिमभिधाय स्वशिष्यमपि "त्वमप्येतदाचर" इत्युपदिशति स्म	५१
एतत्कथयंतं वासुदेवं प्रति "कोन्वसौ ब्राह्मणः कृष्ण" इति पप्रच्छार्जुनः वासुदेवस्तु "अहं गुरुर्महाबाहो" इत्याद्युक्त्वा "यदि तव मयि श्रद्धा तर्हि मदुक्तं सम्यगाचर मोक्षं प्राप्स्यसि" इत्यभिधायेदमेव गीतारूपेण मया प्रागुपदिष्टमिति प्रतिपाद्य द्वारकां गंतुमिच्छामीत्युवाच अर्जुनस्तु हस्तिनापुरं गत्वा युधिष्ठिरानुज्ञया गंतुमर्हसीत्यब्रवीत्	"
स्वाज्ञया दारुकेण योजितं रथमारुह्य कृष्णार्जुनौ हस्तिनापुरमागत्य धृतराष्ट्रादीनभिवाद्यार्जुनगृहे निरुष्य प्रातर्युधिष्ठिरमागत्य प्रीयमाणेन तेनानुज्ञातौ निषेदतुः ततोर्जुनप्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञया द्वारकां गंतुं प्रस्थितः श्रीकृष्णोऽनुयातान् विदुरादीन्निवर्त्य सुभद्रासहितो जगाम	५२
पथि गच्छन्श्रीकृष्णो मध्ये मिलितेनोत्तंकेन "कच्चिच्छौरे त्वया गत्वा कुरुपांडवसद्म तत् ॥ कृतं सौभ्रात्रमचलं इत्यादि पृष्टः "कृतो यत्नो मया पूर्वं" इत्याद्युवाच ..	५३
तच्छ्रुत्वा क्रोधेन शापं दातुं प्रवृत्तमुत्तंकं प्रति "शृणु मे विस्तरेणेदं" इत्याद्याह स्म श्रीकृष्णः	"
"ब्रूहि केशव तत्त्वेन त्वमध्यात्ममनिंदितं ॥ श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि शापं वा ते जनार्दन ॥ इत्युत्तंकेनोक्तः श्रीकृष्णः "तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावान्मदात्मकान्" इत्यादिनाध्यात्मतत्त्वमुपदिदेश	५४
"अभिजानामि जगतः कर्तारं त्वां जनार्दन" इत्याद्युक्त्वा विश्वरूपदर्शनार्थमुत्तंकेन प्रार्थितो भगवांस्तद्दर्शयामास उत्तंकस्तु तद्दृष्ट्वा भीतः सन् पूर्वरूपदर्शनं प्रार्थयति स्म ततः प्रसन्नेन भगवता वरं याचस्वेत्युक्तेनोत्तंकेन मरुदेशे जले याचिते विश्वरूपमुपसंहृत्य यदा तव जलेच्छा भवेत्तदा मच्चिंतनं कुर्वित्युक्त्वा द्वारकामगाच्छ्रीकृष्णः ..	५५
मरुदेशे भ्रमन्नुत्तंकस्तृषितःसन्नच्युतं सस्मार तदा कश्चिन्मातंग आगत्य मत्तो जलं गृहाणेति वदंस्तेन प्रत्याख्यातोंतर्दधे तत उत्तंकः कृष्णेनाहं वंचित इति यावद्विचारयति तावदाविर्भूतो विष्णुर्मातंगहस्तेनोदकं दातुं तव न योग्यमिति तेनोक्तं इंद्रवृत्तांतमभिधाय यस्मिन्नहनि तवेच्छा भवेत्तस्मिन्नहनि जलपूर्णाः पयोधरा भविष्यंति ते चोत्तंकमेघा इति नाम्ना ख्याता भविष्यंतीत्यभ्यधात् तच्छ्रुत्वोत्तंकस्तुतोष ..	"
"उत्तंकः केन तपसा" इत्यादिके जनमेजयेन पृष्टे वैशंपायन उत्तंकस्य तपआदि कथयति स्म	५६
गौतमशिष्य उत्तंको बहून्यहानि गुरुगृहे वासं कुर्वन् कदाचिद्वनात्काष्ठभारं शिरसा धृत्वा गृहमागत्य यावत्काष्ठभारं त्यजति तावत्काष्ठलग्नां धवलां स्वजटां दृष्ट्वा स्वस्य जरां ज्ञात्वा विलपन् गुरुणा गौतमेन गृहगमनार्थमनुज्ञातो "गुर्वर्थं कं प्रयच्छामि" इत्यु-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
वाच	”
तुष्टेन गुरुणा “ दक्षिणा गुरुतोषो वै इत्यनेन गुरुसंतोषमेव दक्षिणात्वेनांगीकृत्य “ यदि त्वं युवा भविष्यसि तदा मत्कन्यां पत्नीत्वेन ददामि ” इत्युक्तो युवा भूत्वा तत्कन्यां प्रतिगृह्य गुरुदक्षिणार्थं प्रार्थितया गुरुपत्न्याहल्यया “ सौदासपत्न्या विधृते कुंडले आनय ” इत्युक्तस्ते आनेतुं सौदासं राक्षसभावापन्नं प्रति जगामोत्तंकः	”
अहल्यातस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा चिंतयन् गौतमस्तया प्रार्थितस्तद्रक्षणं प्रतिजज्ञे	”
सौदासं प्रति गत उत्तंकस्तेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तत्पत्नीं मदयंतीं प्रत्यागत्य मणिकुंडले याचितवान् सा च राज्ञोभिज्ञानमानयेत्युवाच	५७
मदयंतीवाक्यादुत्तंकः पुनरागत्य सौदासात् “ नचैवैषा गतिः क्षेम्या ” इति श्लोकरूपमभिज्ञानमादाय तस्यै निवेदयति स्म तदभिज्ञानं श्रुत्वा तया दत्ते कुंडले गृहीत्वा पुनः सौदासमागत्य तेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं निर्गतो मध्येमार्गे केनचित्पन्नगेन कुंडलहरणे विहिते नागलोकं गंतुं दंडेन वल्मीकविदारणे प्रवृत्ते	”
ब्राह्मणरूपेणेंद्रेण बोधितो यदा न निववृते तदा तन्निश्चयं ज्ञात्वेंद्रेण दंडे वज्रास्त्रे योजिते झटिति संजातेन मार्गेण नागलोकं गतो यदा कुंडलप्राप्तौ निराशो भवत्तदा कश्चिदश्वस्तत्रागत्य “ धमस्वापानमेतन्मे ” इत्युवाच	”
अश्ववाक्यात्तदपानं धमति तस्मिंस्तद्रोमकूपेभ्यो निर्गतेन धूमेन व्याकुलैर्नागैः सत्कारपूर्वकमर्पिते कुंडले गृहीत्वा गुरुपत्न्यै निवेदयति स्म	”
“ उत्तंकस्य वरं दत्त्वा ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादिकमभ्यधात्	५९
युद्धवृत्तांतज्ञानार्थं वसुदेवेन पृष्टः श्रीकृष्णोऽभिमन्युवधवर्जं सर्वं कथयति स्म	६०
अभिमन्युवधं कथयेत्युक्त्वा मूर्छितायां सुभद्रायां दुःखितेन वसुदेवेन पृष्टः श्रीकृष्णोऽभिमन्युयुद्धकथनपूर्वकं तमभिधाय कुंतीकृतं सुभद्राश्वासनमुत्तराश्वासनादिकं चाकथयत्	६१
वैशंपायनो वसुदेवादिकृतमभिमन्युश्राद्धादिकमभिधाय व्यासेन कृतं कुंत्या उत्तराया अर्जुनस्य चाश्वासनं धर्मराजं प्रत्यश्वमेधकरणाज्ञाकरणादिकं चाचष्ट	६२
“ श्रुत्वैतद्वचनं ” इत्यादिना व्यासवाक्यश्रवणोत्तरं युधिष्ठिरः किमकरोत् मरुत्तेन मह्यां निक्षिप्तं धनं च कथमवापेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायन उत्तरमाचख्यौ	६३
“ श्रुतं वो वचनं वीराः ” इत्यादिना युधिष्ठिरेण व्यासोपदिष्टमरुत्तनिहितधनानयनाद्यर्थं कथं कर्तव्यमिति भ्रातृषु पृष्टेषु सत्सु “ रोचते मे महाबाहो ” इत्यादिकं सोत्साहं भीमवाक्यं श्रुत्वा हृष्टे युधिष्ठिरेऽर्जुनादिभिरपि तथैवेत्युक्ते सर्वे पांडवाः सुमुहूर्ते स्वस्तिवाचनादिपुरःसरं ब्राह्मणादीन् प्रदक्षिणीकृत्य निर्ययुः	”
ससैन्येषु पांडवेषु निर्गतेषु तन्मध्ये विराजमानो युधिष्ठिरो द्रव्यदेशमागत्य समे शुभे देशे सेनाया निवेशं चकार ततः सर्वे पांडवा ब्राह्मणाज्ञया जलमात्रं पीत्वा तां रात्रिं कुशसंस्तरेषूषुः	६४
“ क्रियतामुपहारोद्य ” इत्यादिना ब्राह्मणैरुपदिष्टं रुद्रबलिदानादिविधिं कृत्वा तद्धनं खानयित्वा नानाविधानि पात्रादीनि धनानि च गृहीत्वा हस्तिनापुरमाजगाम युधिष्ठिरः	६५
अश्वमेधदर्शनार्थं श्रीकृष्णादिषु हस्तिनापुरमागतेषु सत्सु प्रसूताया उत्तरायाः सकाशादश्वत्थामशस्त्रपीडितः शवभूतः परीक्षिज्जज्ञे तत्र जनकोलाहलं श्रुत्वांतःपुरं प्रविष्टं श्रीकृष्णं प्रति कुंती ” वासुदेव महाबाहो ” इत्यादिना भवता पूर्वप्रतिज्ञातमश्वत्थामहतस्यैतस्योज्जीवनं कुर्वित्याद्याह स्म एवमुक्त्वा भूमौ पतितां तां प्रति कृष्ण आश्वासयामास	६६
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा सुभद्रा दुःखार्ता सती “ पुंडरीकाक्ष पश्य त्वं ” इत्याद्युवाच	६७
सुभद्रावाक्यमंगीकृत्य परिक्षिज्जन्मगृहप्रविष्टं द्रौपद्या प्रदर्शितं श्रीकृष्णं प्रति “ पुंडरीकाक्ष पश्यावां ” इत्याद्युवाचोत्तरा	६८
एवं विलप्य भूमौ पतित्वा पुनरुत्थाय स्वांके पुत्रमारोप्य पुनर्विलपंत्या उत्तराया विलापवाक्यानि श्रुत्वा श्रीकृष्णोऽप उपस्पृश्य ब्रह्मास्त्रं प्रतिसंहृत्य परिक्षिज्जीवनार्थं प्रतिजज्ञे तत्प्रभावाद्बालकः शनैःशनैः प्रास्पंदत	६९
“ ब्रह्मास्त्रं तु यदा राजन् ” इत्यादिना परिक्षि-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
जन्मवृत्तांतमाख्याय मासजाते परिक्षिति रत्नान्यादायागतान् पांडवान्प्रति यदूनां प्रत्युद्गमनादिकमभ्यधाद्वैशंपायनः	७०
कृष्णेन प्रत्युद्गता पांडवा हस्तिनापुरं प्रविश्य परिक्षिज्जीवनादिवृत्तांतं श्रुत्वा श्रीकृष्णं पूजयामासुः ततः केनचित्कालेनागतो व्यासो युधिष्ठिरेण " भवत्प्रसादाद्भगवन् " इत्यादिना प्रार्थितोऽश्वमेधं कर्तुमनुजज्ञे ..	७१
व्यासवाक्यादश्वमेधकरणे मतिं कृत्वा युधिष्ठिरेण " देवकी सुप्रजा देवी " इत्यादिना प्रार्थितः श्रीकृष्णो " यजस्व मदनुज्ञातः " इत्याद्युवाच	"
युधिष्ठिरेण यज्ञदीक्षाग्रहणार्थं प्रार्थितो व्यासः " चैत्र्यां पौर्णमास्यां तव दीक्षा भविष्यति॰ यज्ञसंभाराः संभ्रियंतां " इत्याज्ञप्तः सयज्ञसंभारानाहृत्याश्वरक्षार्थमर्जुनं पुररक्षार्थं भीमं च न्ययोजयत्	७२
दीक्षाकाले व्यासादयो युधिष्ठिरं दीक्षयित्वाऽश्वं मुमुचुः. तं रक्षितुमर्जुनः पौरादिभिराशास्यमानविजयस्तत्पृष्ठतो निर्जगाम	७३
अर्जुनस्य बहुभिर्जातानां युद्धानां मध्ये महांति युद्धानि वक्ष्यामीति प्रतिजज्ञे वैशंपायनः	"

विषयाः	अध्या०
अश्वोद्देशेनार्जुनस्य त्रिगर्तैः सूर्यवर्मणा धृतवर्मणा च सह जातं युद्धं वर्णयति स्म वैशंपायनः..	७४
प्राग्ज्योतिषपुरं गतेश्वे तत्र भगदत्तपुत्रेण वज्रदत्तेन सहार्जुनस्य दारुणं युद्धमभूत्	७५
दिनत्रयपर्यंतं प्रचलिते युद्धे चतुर्थेहनि क्रुद्धो वज्रदत्तोर्जुनमधिक्षिप्य गजारूढो युयुधे अर्जुनश्च तदीयं गजं हत्वा तं पराजित्य चैत्र्यामश्वमेधार्थं त्वमागच्छेत्याज्ञापयति स्म	७६
सैंधवैः सह युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तद्बाणवृष्ट्या मोहं प्राप्तो देवर्ष्यादिभिर्वर्द्धिततेजाः पुनर्युयुधे ..	७७
सैंधवार्जुनयोर्युद्धे प्रवृत्तेर्जुनो " युद्धे राजानो नहंतव्याः किंतु केवलं जेतव्याः " इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं स्मृत्वा चिंतयन्नर्जुनः सैंधवान् प्रति " श्रेयो वदामि युष्माकं " इत्याद्युवाच. ते च तच्छ्रुत्वा क्रुद्धाः संतः पुनर्युयुधिरे	७८
युद्धं निवारयितुं पौत्रं पुरस्कृत्यागताया दुःशलाया उक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमर्जुनेन विसर्जिता सा योधान्निवर्त्य स्वगृहं जगाम अर्जुनोपि सैंधवान् जित्वाऽश्वमनुययौ. अश्वश्चार्जुनसहितो मणिपूरपतेर्देशं जगाम	"

विषयाः	अध्या०
स्वपितरं प्रति विनयेनागतो बभ्रुवाहनः " प्रक्रियेयं न ते युक्ता " इत्यादिनाधिक्षिप्तो यदा चिंतयति स्म तदा तदसहमानया महीं भित्त्वाऽऽगतया नागकन्ययोलूप्या प्रतिबोधितो युद्धं कुर्वन्नर्जुनबाणपीडितस्तं हृदये भित्त्वा निपात्य स्वयमपि पपात तदा चित्रांगदा रणाजिरमागत्य निहतं पतिं ददर्श	७९
चित्रांगदा बहु विलप्य मूर्छिता पुनः संज्ञां लब्ध्वा तत्रोलूपीं दृष्ट्वा तां प्रति " उलूपि पश्य भर्तारं " इत्याद्यभिधाय भर्तारं प्रति " उत्तिष्ठ कुरुमुख्यस्य " इत्याद्युक्त्वा पुनरुलूपीं प्रति " उलूपि साधु पश्येमं " इत्याद्युदीर्य पतिचरणसमीपे प्रायोपवेशनमकरोत्	८०
लब्धसंज्ञो बभ्रुवाहनः पतिचरणानुशायिनीं मातरं दृष्ट्वा विलप्योलूपीं प्रति " पश्य नागोत्तमसुते " इत्याद्यभिधाय प्रायोपवेशनं चकार	"
उलूपी स्मरणमात्रेण संनिहितं संजीवनमणिं गृहीत्वा बभ्रुवाहनं प्रति "उत्तिष्ठ मा शुचः पुत्र " इत्याद्यभिधाय तस्मै संजीवनं मणि-	

विषयाः	अध्या०
मदात्	"
बभ्रुवाहननिहितेन मणिना हृदि स्पृष्टोर्जुनो लब्धसंज्ञो बभ्रुवाहनमालिंग्य " किमिदं लक्ष्यते सर्वं " इति पप्रच्छ. एवं पृष्टः सउलूपी पृच्छयतामित्यब्रवीत्	"
" किमागमनकृत्यं ते " इत्यर्जुनेनानुयुक्तोलूपी " न मे त्वपराद्धोसि " इत्यादिना युद्धेऽधर्मेण भीष्महननात् क्रुद्धानां वसूनां शापं स्वपितृप्रार्थितेभ्यस्तेभ्यः शापमोचनप्रकारं चाभिधाय तदनुरूपो मयायं यत्नो विहित इत्याद्याह स्म	८१
एतच्छ्रुत्वार्जुनः प्रीतः सन् " सर्वं मे सुप्रियं देवि " इत्युलूपीं प्रत्युक्त्वा " चैत्र्यां पौर्णमास्यामश्वमेधं द्रष्टुं मातृभ्यां सहागच्छ " इति बभ्रुवाहनमादिश्य भार्याभ्यामनुज्ञातः प्रययौ	"
राजगृहपुरमागतेश्वे तदधिपतिना सहदेवपुत्रेण मेघसंधिना सह युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तं पराजित्य यज्ञार्थमागमनमादिशति स्म	८२
मागधेनार्चितोर्जुनो दक्षिणां दिशं गत्वा तत्र शिशुपालसुतशरभप्रभृतीन् जित्वा सौराष्ट्रदेशमागतो द्वारवत्यामुग्रसेनादिभिः सत्कृतो	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
विचरन् गंधारानगच्छत्	८३
गांधारदेशाधिपतिना शकुनिपुत्रेण युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तं पराजित्य यज्ञार्थमागमनमादिशति स्म	८४
हस्तिनापुरमागंतुं प्रावृत्तमश्वं चारमुखाच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तो भीमोब्राह्मणान्पुरस्कृत्य प्राज्ञैः शिल्पिभिर्यज्ञवाटं ब्राह्मणानां राज्ञां च निवासयोग्यानि गृहाणि च निर्माय राज्ञामाकारणार्थं दूतान् प्रेषयामास	८५
आगतानां राज्ञां सत्कारार्थमन्नपानादिप्रेषणार्थं दूतानादिश्य समागतान् मुनिगणान् सत्कर्तुं युधिष्ठिरः स्वयमेव दंभं परित्यज्य ययौ ..	
" तस्मिन्यज्ञे प्रवृत्ते तु " इत्यादिना प्रवृत्ते यज्ञे संभारादिकं वर्णयति स्म वैशंपायनः ..	"
समागतान् राज्ञो दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तो भीमः सर्वान् पूजयामास अथ गोविंदो वृष्णिभिः	"
सह बलदेवं पुरस्कृत्यागतो धर्मेण सत्कारपूर्वकं कृतप्रश्नो दूतद्वारा श्रुतमर्जुनसंदेशं " यथाचात्ययिकं कार्यं " इत्यादिकं कथयति स्म..	८६
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुतवता युधिष्ठिरेण " अयमर्जुनः किंनिमित्तं सदासुखवर्जितः " इति पृष्टः श्रीकृष्णोऽर्जुनस्य सदा दुःखभागित्वे सदा प्रवासित्वेच हेतुभूतमनिष्टलक्षणं कथयति स्म एवं परस्परभाषणादिके प्रचलिते तत्रागताद्दूतादर्जुनागमनं श्रुत्वोपयातैर्युधिष्ठिरादिभिः सह कर्णमुखाः " दिष्ट्यासि पार्थ कुशली " इत्यादिका नराणां वाचः शृण्वन्नर्जुनो यज्ञवाटं प्रविवेश एतस्मिन्नेवकाले मातृभ्यां सहितो बभ्रुवाहन आगत्य वृद्धाभिवादनपुरःसरं कुंत्या गृहं प्रविवेश	८७
द्रौपद्यादिभिः सत्कृते उलूपीचित्रांगदे कुंतीगृह ऊषतुः बभ्रुवाहनश्च धृतराष्ट्रादीन् प्रत्युपतस्थे ते च तं संमानयामासुः	८८
तृतीये दिवसे व्यासेन " दक्षिणादिषु त्रैगुण्यं कुरुतेनाश्वमेधत्रयं भविष्यति " इत्युपदिष्टो युधिष्ठिरो यज्ञदीक्षां जग्राह याजकाश्चोक्तं यज्ञक्रममस्खलितं कुर्वंतो यूपादिकं कल्पयांचक्रुः यूपे च त्रिशतीं पशूनां बबंधुः	"
अश्वमालभ्य तस्य वपामन्यान्यंगानि चाग्नौ हुत्वा यज्ञं समापयामासुः षोडशर्त्विजः युधिष्ठिरोऽपि ब्राह्मणेभ्यो निष्काणि कोटिशो दत्त्वा व्यासादिभ्यऋत्विग्भ्यो वसुंधरां दक्षिणात्वेन ददौ. ततो व्यासवाक्याच्छ्रीकृष्णवाक्याच्च वसुंधरामूल्यं त्रिगुणं हिरण्यं विततार ब्राह्मणाश्च मुदिताः संतः स्वान् स्वानालयान् जग्मुः राजभ्योऽपि रत्नादीनि ददद्युधिष्ठिरो बभ्रुवाहनं विपुलेन वित्तेन सत्कृत्य प्रास्थापयत् दुःशलापौत्रं च स्वराज्येऽभ्यषेचयत् कृष्णादीन् वृष्णिवीरानपि सत्कारपूर्वकं विसर्जयति स्म	८९
" एवं बभूव यज्ञः सः " इत्यादिना यज्ञं प्रशशंस वैशंपायनः	"
" पितामहस्य यज्ञे यत्किंचिदाश्चर्यमभूत्तत्कथय " इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदाख्यातुमुपचक्रमे	९०
अश्वमेधे निवृत्ते तत्र कश्चिन्नकुल आगत्य मनुष्यवाचा " सक्तुप्रस्थेन वो नायं " इत्यादिनाऽधिचिक्षेप तदा ब्राह्मणैः कृतप्रश्नः स सक्तुप्रस्थं विवरीतुमुंछवृत्तेराख्यायिकामाचख्यौ.	"
कुरुक्षेत्र निवसन्नुंछवृत्तिर्भार्यापुत्रस्नुषाभिः सहित उंछमप्यप्राप्नुवन् क्षुधापीडित एकदा यवप्रस्थं संपाद्य तस्य सक्तून् विधायाग्नौ हुत्वा यावद्भक्ष्यभजत तावदेकः कश्चिदतिथिराजगाम. तं दृष्ट्वा हृष्टास्ते सत्कारपूर्वकमेकं भागं तस्मै वितेरुः. तेनासंतुष्टं तमालक्ष्य क्रमशः सर्वे स्वस्वभगान् संतुष्टाः संतो ददुः तदा संतुष्टेनातिथिरूपेण धर्मेण " अहो दानं घुष्यते ते " इत्यादिना तत्प्रशंसापूर्वकं दानं प्रशस्य " आरोहत यथाकामं " इत्याद्युक्तो भार्यया पुत्रेण स्नुषया सह सदिवं जगाम	"
तस्य सक्तुगंधेनोदकक्लेदेन दिव्यपुष्पविमर्देन च मम शरीरार्धं स्वर्णमयमभूत् अपरमपि शरीरार्धं तथाविधं भूयादित्याशास्यात्रागतो नाहं तथाभूत्रमिति सक्तुप्रस्थेन वोनायतित्यब्रुवमित्युक्त्वा नकुलोंतर्दधे	"
" यज्ञे सक्ता नृपतयः " इत्यादिना यज्ञकरणं फलप्रदर्शनेन स्तुत्वा स नकुलो युधिष्ठिरस्याश्वमेधं कस्माद्गर्हयामासेति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनो " यज्ञस्य विधिमग्र्यं वै " इत्यादिना तदुत्तरमाचष्ट	९१
पुराकिलेंद्रे यष्टुं प्रवृत्ते तत्रालभ्यमानेषु पशुषु दीनान् पशून् दृष्ट्वा दयाविष्टा महर्षय इंद्रमागत्य " अपरिज्ञानमेतत्ते " इत्यादिना हिंसामाचिक्षिपुः तदशृण्वति शक्रे विवादं निर्णेतुं तैरापृष्टो वसुः " यथोपनीतै-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
यंष्टव्यं ” इत्यनेन हिंस्राहिंस्रयज्ञयोस्तुल्यत्वापादनरूपं वितथमुत्तरं दददसातलं जगाम ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	९१
इत्याख्याय वैशंपायनः “ तस्मान्न वाच्यं ह्येकेन ” इत्यादिनाऽहिंसाधर्मं प्रशंसन् दानरूपं धर्ममेव प्रशशंस ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ धर्मागतेन त्यागेन ” इत्यादिना सर्वयज्ञेषु परमो निश्चयः कथमिति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनोगस्त्येतिहासं कथयन्नुत्तरमाह स्म ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	९२
द्वादशवार्षिकीं सत्रदीक्षां प्रविष्टेऽगस्त्ये महांतोग्निकल्पा ऋषयस्तं यज्ञमुपातिष्ठंत एवंविधे यज्ञे प्रवृत्ते यदेंद्रो न ववर्ष तदा कर्मांतरे “ अगस्त्यो यजमानो सौ ” इत्यादिकायां कथायां प्रवृत्तायां “ यदि द्वादशवर्षाणि ” इत्यादिकामगस्त्योक्तिं तदनुरूपां स्थितिं च दृष्ट्वा “ प्रीताः स्म ” इत्याद्युक्तवत्सु ऋषिषु पुरंदरो ववर्षागस्त्यं च प्रसादयामास·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ कोसौ नकुलरूपेण ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनउत्तरमाह स्म ·· ·· ·· ··	”
पुरा किल जमदग्निः श्राद्धं संकल्प्य समीपागतां होमधेनुं दुग्ध्वा तद्दुग्धं दृढे भांडे स्थापयामास तदा धर्मः क्रोधरूपेण भांडं प्रविश्य दुग्धं पीतवान् एवमप्यक्रुद्धं मुनिं दृष्ट्वा क्रोधो ब्राह्मणरूपेणागत्य जितोस्मीत्याद्यभिधाय तपसो बिभेमीत्युवाच जमदग्निना तु “ न त्वया मे किंचिदपकृतं येषामर्थे पयः संकल्पितं तान् पितॄन् गच्छ ” इत्युक्तः क्रोधः पितॄणामभिषंगान्नकुलत्वं प्राप्तः पितॄन् प्रसाद्य तेभ्यः “ सक्तुप्रस्थनिदर्शनेन धर्मपुत्रमाक्षिपतः शापांतो भविष्यति ” इति शापांतं लेभे·· ·· ··	”
वैशंपायन एतदाख्याय “ एवमेतत्तदावृत्तं ” इत्यादिनोपसंजहार·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”

समाप्तमिदमाश्वमेधिकपर्वसूचीपत्रम्.

॥ आश्रमवासिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

आश्रमवासपर्व.

विषयाः	अध्या०
“ पांडवा राज्यं प्राप्य धृतराष्ट्रे कथमासन् ” इत्यादिषु जनमेजयप्रश्नेषु तदुत्तरं वदन् वैशंपायनः पांडवानां पृथ्वीपालनादिकं धृतराष्ट्राय राजभोग्यद्रव्यदानादिकं कुंत्यादिकर्तृकं गांधारीपर्युपासनं च कथयति स्म ··	१
“ एवं संपूजितो राजा ” इत्यादिना युधिष्ठिरादिकर्तृकं धृतराष्ट्रपर्युपासनं तेन तत्संतोषं पांडवानां तदनुकूलवृत्त्या वर्तन चाभ्यधाद्वैशंपायनः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२
सुहृन्मध्ये भीमस्य बाहुशब्दं परुषाणि वचनानि च श्रुत्वा निर्विण्णो धृतराष्ट्रः सुहृदः समानीय तान् प्रति “ विदितं भवतां ” इत्याद्यभिधाय युधिष्ठिरं प्रति भद्रं ते यादवीमातः ” इत्याद्याख्याय वनगमनमयाचत	३
“ न मां प्रीणयते राजन् ” इत्यादिकं युधिष्ठिरानुनयं श्रुत्वा पुनः “ तापस्ये मे मनस्तात” इति तमुक्त्वा संजयादीन् प्रति च “ ग्लायते मे मनो हीदं ” इत्यभिधाय मोहं जगाम. तं च युधिष्ठिरः पाणिना पस्पर्श·· ··	”
युधिष्ठिरेण “ यस्य नागसहस्रेण ” इत्यादिनानुनयपूर्वकं भोजनार्थं प्रेरितो धृतराष्ट्रो यावदंगीकरोति तावद्व्यास आगत्य तमवोचत्	”
“ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्यादिना व्यासकथितं धृतराष्ट्रस्य वनगमनमंगीकृत्याहारं कृत्वाश्रमं गच्छेत्युवाच युधिष्ठिरो धृतराष्ट्रं प्रति	४
युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रो गृहं गत्वाऽऽहारं कृत्वा विदुरादिषु सर्वेषु शृण्वत्सु युधिष्ठिरं पृष्ठे पाणिना संस्पृश्य “ अप्रमादस्त्वया कार्यः ” इत्यादिना राजनीतिमुपदिदेश ··	५
” ” ” ” ” ” ··	६
” ” ” ” ” ” ··	७
“ एवमेतत्करिष्यामि ” इत्यादिना युधिष्ठिरेणांगीकृते गांधार्या गृहं प्रविश्य तया पृष्टो “ व्यासाद्यनुज्ञातो गंतास्मि ” इत्युक्त्वा सर्वासां प्रकृतीनां सांनिध्यमिच्छामि तथा पुत्राणां प्रेतभावानुगं वसु च दातुमिच्छामीति निश्चित्य युधिष्ठिरमाज्ञापयति स्म ··	८
युधिष्ठिरेणानीते सर्वस्मिन् ब्राह्मणादिषु सर्वेषु संनिहितेषु प्रार्थनापूर्वकं “ अरण्यगमने	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
बुद्धिर्गांधारीसहितस्य मे " इत्याद्युवाच धृतराष्ट्रः तच्छ्रुत्वा शोकाक्रांतेषु सर्वेषु पुनरुवाच सः	"
" शांतनुः पालयामास " इत्यादिना पुनर्याचिताः प्रकृतयो बाष्पव्याकुलाः परस्परं वीक्षांचक्रिरे	९
धृतराष्ट्रवाक्यश्रवणेन मोहितांस्तूष्णींभूतान् सर्वान्प्रति वनगमनार्थमनुज्ञां याचति धृतराष्ट्रे सर्वैरुत्तरं दातुं योजितो बह्वृचः सांबो नाम ब्राह्मणो " यथा वदसि राजेंद्र " इत्यादिना धर्मराजपर्यंतानां प्रजापालनशैलीमविगुणामुपपाद्य युद्धादिना जातस्य क्षयस्य दैवकृतत्वं प्रतिपाद्य तमनुज्ञाप्य पांडवान्प्रशस्य " मानसं दुःखमपनीय कार्याणि कुरुष्व " इत्याह	१०
तद्वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽभिपूज्य सर्वाः प्रकृतीर्विसर्जयामास	"
मृतोद्देशेन श्राद्धदानं कर्तुं द्रव्ययाचनार्थं धृतराष्ट्रेण प्रेषितस्य विदुरस्य वाक्यमनुमोदमाने युधिष्ठिरे क्रुद्धो भीमः " वयं भीष्मस्य दास्यामः " इत्यादिकं वाक्यमुवाच-	११
" भीम ज्येष्ठो गुरुर्मे त्वं " इत्यादिकां भीमं प्रत्यर्जुनस्योक्तिं श्रुत्वा युधिष्ठिरो विदुरं प्रति " यावदिच्छसि दातुं तावदहं ददामि मत्कोशादिति बहु परिक्लिष्टो भीमो यन्मात्सर्यं करोति तन्मनसि नानेयं ममार्जुनस्य च गृहे यद्वित्तं तस्य सर्वस्य किंबहुना मच्छरीरस्य च स्वामी भवानिति च मद्वचनाद्धृतराष्ट्रंब्रूहि " इत्युवाच	१२
विदुरेण कथितं युधिष्ठिरसंदेशं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्तमभिनंद्य कार्तिक्यां दानानि कर्तुं मनश्चक्रे	१३
प्रीतो धृतराष्ट्रो भीष्माद्युद्देशेन दानानि विधाय पुत्रपौत्राणामात्मनो गांधार्याश्चौर्ध्वदेहिकं दत्त्वा दानानि ददद्यदा परिश्रांतो बभूव, तदा युधिष्ठिरो दानयज्ञं निवर्तयति स्म ..	१४
कार्तिक्यामिष्टिं कृत्वाग्निहोत्रं पुरस्कृत्य गांधार्या सहितो वधूजनैः परिवृतो धृतराष्ट्रो वनं गंतुं भवनान्निर्जगाम तदा कौरवस्त्रीणामार्तनादो बभूव युधिष्ठिरादयश्चानुययुः ..	१५
नगराद्वर्धमानद्वारेण निर्गतो धृतराष्ट्रो जनौघान् कृपं युयुत्सुं च निवर्त्य विदुरेण संजयेन सह जगाम धृतराष्ट्राज्ञया निवृत्तो युधिष्ठिरः कुंतीं प्रति " अहं राजानमन्विष्ये " इत्याद्युवाच. तच्छ्रुत्वा " सहदेवे महाराज " इत्याद्युक्तवतीं तां प्रति युधिष्ठिरः किमिदं ते व्यवसितं " इत्यादिना विदुलापुत्रसंवादाख्यायिकाकथनपूर्वकमस्मान्प्रोत्साह्यैतावत्कारयित्वेदानीं कथं गच्छसीत्याद्युवाच	१६
" यदा राज्यमिदं " इत्याद्युक्तवंतं भीमं सुभद्रया सहानुगच्छतीं द्रौपदीं रुदतः पुत्रांश्च केवलमीक्षमाणा कुंती वनवासकृतनिश्चया जगामैव एवमप्यनुयातान्पुत्रान् प्रत्यब्रवीत्	"
" एवमेतन्महाबाहो " इत्यादिना विदुलापुत्रसंवादकथनादिना कृतस्य प्रोत्साहनस्य कारणं प्रदर्श्य " नाहं राज्यफलं पुत्राः " इत्यादिना स्वस्य वैराग्यं प्रदर्शयति स्म कुंती	१७
कुंतीवाक्यं श्रुत्वा पांडवेषु निवृत्तेषु धृतराष्ट्रानुज्ञातया गांधार्या बोधितायामप्यनिवृत्तायां कुंत्यां पांडवेषु पुरं प्रविष्टेषु गच्छन् धृतराष्ट्रो भागीरथीतीरे प्रथमं निवासमकरोत् ..	१८
द्वितीयेऽहनि सर्वमाह्निकं निर्वर्त्य भागीरथीतीरान्निर्गत्य कुरुक्षेत्रे व्यासाश्रममागत्य व्यासानुमत्या केकयराजेन शतयूपेनारण्यकं विधिं प्रत्युपदिष्टो गांधार्या सहितो धृतराष्ट्रस्तपश्चचार	१९
धृतराष्ट्रं प्रति नारदपर्वतदेवलादिष्वृषिष्वागतेषु नारदः सहस्रचित्यप्रभृतीनां राज्ञां तपश्चर्यया स्वर्गगमनं तत्प्रसंगेन धृतराष्ट्रादीनां सामान्यतो गतिं कथयन् शतयूपप्रश्नानुरोधेन वर्षत्रयावधिकथनपूर्वकं धृतराष्ट्रस्य कुबेरलोकगमनरूपां विशेषतो गतिं कथयति स्म	२०
धृतराष्ट्रे वनं गते पांडवेषु पौरजनेषु च शोचत्सु ब्राह्मणेषु च "कथं नु राजा वृद्धः सः " इत्यादितर्कपूर्वकं शोचत्सु सत्सु हतान् वीरान् संस्मृत्य नातिप्रमनसोपि पांडवाः परीक्षितं दृष्ट्वा प्राणान् धारयंति स्मेत्याह वैशंपायनः	२१
कुंत्यादिस्मरणपूर्वकं शोचन् युधिष्ठिरः सहदेवेन द्रौपद्या चानुज्ञातो धृतराष्ट्रादिदिदृक्षया वनं गंतुमुद्यतः सेनापत्यादीनादिश्य नगराद्बहिः पंच दिनानि न्यवसत्	२२
ततो निर्गतो युधिष्ठिरो नगररक्षणार्थं युयुत्सुं धौम्यसहितं नियोज्य यमुनामुत्तीर्य धृतराष्ट्रस्याश्रमं जगाम	२३
तत्र धृतराष्ट्रादीनपश्यंतो युधिष्ठिरादयस्तत्रत्यैस्ता-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
पसैः कथितेन पथा यमुनां प्रति स्नानाद्यर्थं गतान्द्रष्टुं पादचारिणो गत्वा कुंत्याद्यभिवादनानंतरं तैः सह पुनराश्रममाजग्मुः ..	२४
पांडवैः सह धृतराष्ट्रे स्थिते पांडवान् द्रष्टुमागतैस्तापसैः “ कतमो युधिष्ठिरः कतमौ भीमार्जुनौ ” इत्यादि पृष्टः संजयो “ य एष जांबूनदशुद्धगौरः ” इत्यादिना स्वरूपकथनपूर्वकं सर्वानाचख्यौ तान् बुद्ध्वा गतेषु तापसेषु धृतराष्ट्रः सर्वान्प्रति कुशलं पप्रच्छ	२५
“ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्यादिना धृतराष्ट्रस्य कुशलप्रश्नानंतरं युधिष्ठिरः “ कच्चित्ते वर्धते राजन् ” इत्यादिना कुशलं पृच्छन् ” क्व चासौ विदुरो राजन्नेमं पश्यामहे वयं ” इति पप्रच्छ	२६
धृतराष्ट्रे विदुरस्य स्थितिं कथयति तत्कथितलक्षणैर्युतं तमालक्ष्य तत्पृष्ठतो गच्छन्युधिष्ठिर एकांते वृक्षमूलमाश्रितस्य तस्याग्रे “ युधिष्ठिरोहमस्मि ” इत्युक्त्वा तस्थौ ..	”
स्वाग्रवर्तिनं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा योगधारणया तच्छरीरं प्रविश्य स्थूलं शरीरं तत्याज विदुरः युधिष्ठिरोपि तत्प्रवेशेनात्मानं बलवंतं बुद्ध्वा मृतं तच्छरीरं संस्कर्तुमुद्यतोऽशरीरिण्या वाण्या निवारितो धृतराष्ट्रमागत्य तस्मै वृत्तं कथयति स्म ततस्तेन दत्तं फलमूलादि भुक्त्वा सर्वे न्यवसन्	”
विचित्रा धर्मार्थलक्षणाः कथाः कथयंतः पांडवाः कुंतीमभितस्तस्यांरात्र्यां सुषुपुः उत्थितो युधिष्ठिरः प्रातराह्निकं विधायाश्रमं पश्यन् ब्राह्मणेभ्यो धनं वितीर्य कृताह्निकं धृतराष्ट्रं मात्रादींश्च दृष्ट्वा तदनुज्ञात उपविवेश एवं भीमादयोप्युपविविशुः एवमुपविष्टेषु सर्वेषु शतयूपप्रभृतयो महर्षयः सशिष्यो व्यासश्च समाजग्मुः	२७
व्यासाज्ञया पांडवेषु समुपविष्टेषु सत्यवतीपुत्रो व्यासो “ धृतराष्ट्र महाबाहो ” इत्याद्यभिधाय विदुरस्य युधिष्ठिरशरीरप्रवेशादिकं चाख्याय “ त्वां चापि श्रेयसा योक्ष्ये ” इत्याद्युक्त्वा “ न कृतं यैः पुरा कैश्चित् ” इत्याद्युवाच	२८
२ पुत्रदर्शनपर्व.	
“ वनवासं गतेविप्र ” इत्यादिना व्यासेन प्रतिज्ञातमाश्चर्यप्रदर्शनं कथय तथा युधिष्ठिरस्य कतिदिनानि वने निवास इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः “ तेनुज्ञातास्तदा राजन् ” इत्यादिनोत्तरं कथयति स्म ..	२९
नारदपर्वतप्रभृतिष्वागतेषु पांडवसहिते धृतराष्ट्रे स्थिते गांधारीप्रभृतिषु स्त्रीषु च स्थितासु धर्मिष्ठासु कथासु च प्रवृत्तासु तदंते व्यासो “ विदितं मम राजेंद्र ” इत्याद्यभिधाय “ संशयच्छेदनार्थमहमागतोस्मि, देवगंधर्वादयो मत्तपसो वीर्यं पश्यंतु, कं ते कामं प्रददामि ब्रूहि ” इत्युवाच	”
व्यासवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो “ ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत् ” इत्यादिना मम परलोकभयं नास्तीत्युक्त्वा दुर्योधनापनयेन हतान् सर्वाननुस्मृत्य “ न शांतिमधिगच्छामि ” इत्याद्युवाच एतच्छ्रवणेनोद्बुद्धशोका गांधार्यपि षोडशेमानि वर्षाणि ” इत्यादिना धृतराष्ट्रस्थितिं प्रदर्श्य “ तपसा सर्वान् लोकान् स्रष्टुं समर्थस्य तव लोकांतरगतान् राज्ञो दर्शयितुं किं दुःशकं ” इत्याद्युवाच तच्छ्रुत्वा प्रच्छन्नजातं पुत्रं कर्णं स्मरंती कुंती व्यासेनानुज्ञाता प्रवक्तुमुपचक्रमे	”
“ भगवन् श्वशुरो मेसि ” इत्यादिना दुर्वासोवरदानप्रभृतिकर्णविसर्जनांतं कन्यावस्थासंबंधि वृत्तमनूद्य कर्णदर्शनं प्रार्थयति स्म कुंती. व्यासः “ साधु सर्वमिदं भाव्यमेवमेतद्यथात्थ मां ” इत्यादिना समाश्वासयति स्म ताम्	३०
“ हे गांधारि त्वं पुत्रादीन् पतिभिः संगता वधूश्च द्रक्ष्यसि कुंती च कर्णं ” इत्याद्यभिधाय “ अवतेरुस्ततः सर्वे देवभागा महीतलं ” इत्यादिनांशावतरणमाख्याय सर्वे भवंतो भागीरथीं गच्छंत्विति व्यासेनाज्ञप्ताः सर्वे गंगातीरं गत्वा सायंकालपर्यंतं तत्र निवासं चक्रुः	३१
ततो निशायां प्राप्तायां पांडवैः सहितो धृतराष्ट्रः सर्वस्त्रीसहिता गांधारी, इतरे पौरजानपदाश्च व्याससंनिधिमाजग्मुः व्यासश्च गंगाजलमवगाह्य सर्वानाह्वयति स्म व्यासेनाहूता भीष्मद्रोणपुरोगमाविराटद्रुपदादयः कर्णदुर्योधनादयोऽन्ये च राजानो राजपुत्राश्च स्वस्ववेषादिसहिता निर्वैराः संतः समुत्तस्थुः ततो व्यासदत्तदिव्यदृष्टिर्धृतराष्ट्रो गांधारी चान्ये जनाश्च तान् दृष्ट्वाश्चर्यवंतो मुमुदिरे	३२
निर्गतास्ते परस्परं संगम्य मुदिताः संतो रात्रौ यथेच्छं विहृत्यान्योन्यमामंत्र्य व्यासेन वि-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
सर्जिताः स्वस्वलोकं जग्मुः जलस्थितस्य व्यासस्याज्ञया मृतपतिकाः स्त्रियो जाह्नवीजलमवगाह्य पतिलोकं जग्मुः	३३
एतच्छ्रुत्वा हृष्टेन जनमेजयेन " कथं नु त्यक्तदेहानां पुनस्तद्रूपदर्शनं " इति पृष्टो वैशंपायनः " अविप्रणाशः सर्वेषां " इत्यादिनाऽध्यायशेषेण तदुत्तरं कथयति स्म	३४
" अदृष्ट्वा तु नृपः पुत्रान् " इत्यादिना विदुरस्तपोबलात्सिद्धिं प्राप्तो धृतराष्ट्रश्च व्यासप्रसादादिति वैशंपायनेनोक्ते जनमेजयो " व्यासो यदि मम पितरं दर्शयेत्तर्हि तव वचनं श्रद्धेयं जानीयां " इत्युवाच	३५
इत्युक्तवान् जनमेजयो व्यासेन प्रदर्शितं परिक्षितं दृष्ट्वाऽवभृथस्नानं विधाय " ऋषिर्द्वैपायनो यत्र " इत्याद्यास्तीकवाक्यं श्रुत्वा वैशंपायनं संपूज्य वनवासकथावशेषं पप्रच्छ	”
" पुत्रान् पौत्रान् दृष्ट्वा धृतराष्ट्रः किमकरोत् युधिष्ठिरश्च किमकरोत् " इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरमाचख्यौ	३६
आश्रममागतो धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरविसर्जनार्थं व्यासेन प्रेरितो युधिष्ठिरं प्रति " अजातशत्रो भद्रं ते " इत्याद्यब्रवीत् युधिष्ठिरश्च " नमामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुं" इत्याद्युवाच गांधार्यां च गम्यतामित्युक्तः कुंतीं प्रति " विसर्जयति मां राजा " इत्याद्यवादीत् ..	”
सहदेवेन युधिष्ठिरं प्रति " नोत्सहेहं परित्यक्तुं मातरं भरतर्षभ " इत्याद्युक्तं श्रुतवत्या कुंत्या " गम्यतां पुत्र मैवं त्वं " इत्यादिना बोधिते तस्मिन् गंतुमुद्यतेन युधिष्ठिरेणाभिवादनपुरःसरमनुज्ञां याचितो धृतराष्ट्रः सर्वानालिंगनपूर्वकं सांत्वयन्ननुजज्ञे तथैव गांधारीकुंतीभ्यामनुज्ञातो युधिष्ठिरो भ्रातृभिर्द्रौपदीप्रभृतिभिर्योषिद्भिश्च सह हास्तिनपुरं जगाम	”
३ नारदागमनपर्व.	
निवृत्तेषु पांडवेषु वर्षद्वयानंतरमागतो नारदो युधिष्ठिरेण सत्कारपूर्वकं धृतराष्ट्रवृत्तांतं पृष्टः " स्थिरीभूय महाराज यथावृत्तं शृणुष्व तत् " इत्यभिधाय तं कथयति स्म	३७
भवत्सु निवृत्तेषु गंगाद्वारं गतो धृतराष्ट्रो गांधारी कुंतीसंजयैः सहितस्तपस्यन् कदाचिद्गंगायामाप्लुत्य निवृत्तोग्रे दावाग्निना दह्यमाने वने निराहारतया ततो निर्गंतुमसमर्थः संजयं प्रति दावाग्निरहितं प्रदेशं गच्छेत्यनुज्ञाप्य संजयोपदेशेनेंद्रियग्रामं निरुध्य काष्ठोपमः स्थितो दावाग्निना दग्धोऽभूत् तमनु गांधारी कुंती च दग्धे बभूवतुः संजयश्च ततो निर्गतो हिमालयं जगाम	”
एतच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरादिष्वाक्रोशपूर्वकं रुदत्सु महान् स्वन आसीत् तस्मिन्मुहूर्त्तान्निवृत्ते सति धर्मराजो नारदमब्रवीत्	”
" तथा महात्मनस्तस्य " इत्यादिकं युधिष्ठिरस्य विलापवाक्यम्	३८
" नासौ वृथाग्निना दग्धः " इत्यादिना वनं गच्छता धृतराष्ट्रेणोत्सर्गेष्टिं कारयित्वोत्सृष्टा अग्नयो याजकैर्वने परित्यक्तास्तएव दावरूपेण वनं दहंतस्तं देहुरित्याद्यभिधाय नारदेनोदकदानादि कर्तुं प्रेरितो युधिष्ठिरो गंगाद्वारे नरान् सप्रेष्य द्वादशेहनि गंगातीरे श्राद्धादीनि विधाय नगरं प्रविवेश नारदश्च युधिष्ठिरमाश्वास्य यथेप्सितं देशं जगाम	३९

समाप्तमिदमाश्रमवासिकपर्वसूचीपत्रम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ मौसलपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
राज्यप्राप्त्यनंतरं षट्त्रिंशत्तमे वर्षे सनिर्घातवात्यादीनि दुर्निमित्तान्यालोच्य चिंतयन् युधिष्ठिरो मौसले रामकृष्णरहितानां वृष्णीनां कदनं रामकृष्णयोर्निधनं च श्रुत्वा भ्रातॄनानीय किं करिष्यामि इत्यवादीत् ततः सर्वे दुःखशोकसमन्विताः समुपाविशन् ..	१
" कथं विनष्टा भगवन् " इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने " षट्त्रिंशेथ ततो वर्षे " इत्यादिनोत्तरमभिधाय " केनानुशप्तास्ते वीराः " इत्यादिके पुनर्जनमेजयप्रश्ने " विश्वामित्रं च कण्वं च " इत्यादिना तदुत्तरमभिदधद्वैशंपायनो यदुकुमारकृतं विश्वामित्राद्युपहासं तद्दत्तं शापं मुसलस्य चूर्णीकरणपूर्वकं समुद्रे प्रक्षेपं सुरापानवर्जनविषये घोषणं च कथयति स्म	,,
यादवगृहेषु कालपुरुषचंक्रमणादीनि दुर्निमित्तान्यालोच्य गांधारीशापं सत्यं चिकीर्षुः श्रीकृष्णः सर्वान्प्रति समुद्रयात्रामाज्ञापयति स्म	२
काल्याः स्त्रिया द्वारकाधावनादिषु दुर्निमित्तेषु प्रादुर्भूतेषु कृष्णस्य चक्रादिषु च दिवं गतेषु वृष्ण्यंधकादयो भक्ष्यभोज्यादिसंग्रहपूर्वकं निर्गत्य प्रभासे न्यवसन् तत्र कालपरीतास्ते मद्यपानं विधाय मत्ता बभूवुस्तदा प्रथमं सात्यकिकृतवर्मणोः परस्परमर्माण्युद्घाटयतोः सात्यकिना कृतवर्मणि हते क्षुब्धेषु सर्वेषु सात्यकिप्रभृतीनां नाशेऽवशिष्टान् निघ्नंतं केशवं बभ्रुदारुकौ " रामस्य पदमन्विच्छ तत्र गच्छाम यत्र सः " इत्यूचतुः	३
बभ्रुदारुकसहितः कृष्णो राममन्विच्छन् वृक्षमूले स्थितं चिंतयंतं तमेकांते दृष्ट्वा अर्जुनानयनार्थं दारुकमादिश्य मदागमनं प्रतीक्षस्वेति बलरामं प्रत्युक्त्वा द्वारकामेत्यार्जुनागमनपर्यंतं स्त्रियो रक्षणीया इति पितरमभिधाय रामसंनिधावागतो नागरूपेण समुद्रं प्रविष्टं तं दृष्ट्वा चिंतयन्नेकांते इंद्रियादिनिरोधपूर्वकं शयितो जराव्याधेन मृगबुद्ध्या पादे विद्धस्तमाश्वास्य दिवं जगाम.	४
दारुकमुखेन वृष्णीनां निधनं श्रुत्वा निर्गतोर्जुनो द्वारकामेत्य निरानंदां तां दृष्ट्वा शोचन् कृष्णस्त्रीभिराक्रोशपूर्वकं परिवारितो मूर्छितः सत्यभामादिभिराश्वास्यासने उपवेशितस्ता आश्वास्य मातुलं द्रष्टुमभ्यगात् ..	५
अर्जुनः शयानं वसुदेवं दृष्ट्वा तत्पादौ जग्राह वसुदेवश्च तं मूर्ध्न्युपाघ्राय विलप्य श्रीकृष्णोक्तं कथयित्वा " यदुक्तं पार्थ कृष्णेन" इत्याद्युवाच	६
अर्जुनो दुःखितं वसुदेवं प्रति " नाहं वृष्णिप्रवीरेण " इत्यादिना वृष्णिदारा बालान् वृद्धांश्चेंद्रप्रस्थं नेष्यामीत्युक्त्वा दारुकं प्रति अमात्यान् द्रष्टुमिच्छामीत्यभिधाय सुधर्माख्यां यादवीं सभां प्रविष्टस्तत्रागतानमात्यादीन् प्रति यानादिसज्जीकरणमादिश्य " अयं वो राजा वज्र इंद्रप्रस्थे भविष्यति इतः सप्तमे दिवसे समुद्र इमां पुरीं प्लावयिष्यत्यतो बहिर्वत्स्यामः " इत्याज्ञापयामास	७
अर्जुनादिष्टैस्तैः सर्वस्मिन् सज्जीकृते श्वोभूते वसुदेवेनोत्सृष्टेषु प्राणेषु तस्यानु चतसृषु तत्स्त्रीष्वन्वारूढासु सर्वं तदौर्ध्वदेहिकं विधाय वृष्णीनां कदनस्थानमागत्य केशवरामयोः शरीरे संस्कृत्य सर्वेषामन्येषां दाहादि विधाय वृष्णिवीराणां स्त्रियः षोडशसहस्रं श्रीकृष्णभार्या वज्रपुरःसरा गृहीत्वार्जुनो निर्जगाम	,,
सर्वेष्वेवं निर्गतेषु समुद्रेण प्लावितायां द्वारकायां निर्गतोर्जुनः पंचनदे निवासमकरोत् तत्र लुब्धेषु दस्युप्रायेषु गोपेषु वृष्णिस्त्रियो हर्तुं प्रवृत्तेषु तैर्युद्धं कुर्वत्यर्जुने स्वबाणक्षयादिके जातेपि धनुष्कोट्या तान् प्रहरत्यपि ते तमनादृत्य वृष्णिस्त्रिय आदृत्य जग्मुः ततोर्जुनो दैवमित्युक्त्वा हृतशेषाः स्त्रिय आदाय कुरुक्षेत्रमवातरत्	,,
ततो मार्तिकावते कृतवर्मतनयं सरस्वत्यां सात्यकितनयं निवेश्येंद्रप्रस्थे वज्राय राज्यं ददौ रुक्मिण्यादयोग्निं सत्यभामादयश्च वनं प्रविविशुः एवं कृत्वार्जुनो व्यासस्याश्रममागत्य तं ददर्श.	,,
आगत्याभिवादनं कुर्वन्निर्विण्णमानसोर्जुनो " न-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०
…खकेशद्दशाकुंभ इत्यादिना व्यासेन पृष्टः कृष्णादीनां निधनादिकं गोपकृतं स्वपराभवं बाणक्षयादिकं चाख्याय "उपदेष्टुं मम श्रेयो भवानर्हति सत्तम" इत्युवाच ..	८
"ब्रह्मशापविनिर्दग्धा" इत्यादिना व्यासेनोपदिष्टोर्जुनो हस्तिनापुरमागत्य युधिष्ठिराय सर्वं वृत्तं शशंस	"

समाप्तमिदं मौसलपर्वसूचीपत्रम्.

॥ महाप्रस्थानिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
एवं मौसले हतेषु वृष्ण्यंधकेषु दिवं गते कृष्णे च पांडवाः किमकुर्वतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरमाचष्ट	१
युधिष्ठिरो महाप्रस्थानगमनं निश्चित्य "कालः पचति भूतानि" इत्यादिकथनपूर्वकमर्जुनसंमत्या स्वराज्ये परिक्षितमभिषिच्य सुभद्रां प्रति "एष पुत्रस्य पुत्रस्ते" इत्याद्यादिश्य श्रीकृष्णप्रभृतीनामुकदानपूर्वक श्राद्धानि दत्त्वा परिक्षितं शिष्यत्वेन कृपाचार्याय समर्प्यौत्सर्गेष्टिपूर्वकमग्नीनुत्सृज्य भ्रातृभिर्द्रौपद्या शुना च सह प्रस्थितो लौहित्यं सलिलार्णवं ययौ	"
तत्र पुरुषविग्रहमग्निं दृष्ट्वा तदाज्ञयार्जुनेनाक्षय्येषुधिसहिते गांडीवे त्यक्ते दक्षिणामुखा निर्गताः पृथिवीं प्रदक्षिणीकृत्योत्तरांदिशं ययुः पांडवाः	"
उदीच्यां दिशि हिमालयं प्राप्य तमप्यतिक्रामत्सु तेषु प्रथमं भूमौ पतितां द्रौपदीं दृष्ट्वा भीमेन तत्पतनकारणं पृष्टो युधिष्ठिरोर्जुने तस्या विशेषेण पक्षपातं कारणत्वेनाचख्यौ ..	२
एवं क्रमेण सहदेवादिषु पतत्सु भीमप्रश्नानुरोधेन तत्तत्पतनकारणान्यभिदधानो युधिष्ठिरो भीमपतनानंतरमेकेन शुना सहाग्रे जगाम.	"
युधिष्ठिरः स्वर्गं नेतुं रथेन सहागतं रथमारोहेत्युक्तवंतमिंद्रं प्रति "भ्रातॄन् विना स्वर्गगमनं नेच्छामि" इत्युवाच तच्छ्रुत्वेंद्र आह "मानुषं देहं त्यक्त्वा स्वर्गं गतान्भ्रातॄंस्त्वमनेनैव शरीरेण तत्र गतो द्रक्ष्यसि" इति	३
शुना सह स्वर्गं जिगमिषोर्युधिष्ठिरस्येंद्रेण सहोक्तिप्रत्युक्त्योः प्रचलितयोः श्वानं त्यक्त्वा स्वर्गमनिच्छतो युधिष्ठिरस्य निश्चयं दृष्ट्वा सुप्रसन्नः साक्षाद्धर्मो युधिष्ठिरं प्रशस्य "अभिजातोसि राजेंद्र" इत्याद्युवाच	"
ततो धर्मादयो युधिष्ठिरं रथमारोप्य स्वैःस्वैर्विमानैर्ययुर्युधिष्ठिरोपि स्वर्गं गतो नारदेन स्तुतो भ्रातॄंस्तत्रापश्यन् देवानामंत्र्य "यत्र मे भ्रातरो द्रौपदीच गतास्तत्रैव गंतुमिच्छामि" इत्यब्रवीत्	"

समाप्तमिदं महाप्रस्थानिकपर्वसूचीपत्रम्.

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ स्वर्गारोहणिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
" स्वर्गं प्राप्य पांडवा धार्तराष्ट्राश्च कानि स्थानानि भेजिरे " इति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनः " स्वर्गं प्राप्य युधिष्ठिरादयो यद्कुर्वत तच्छृणु " इत्याह स्म	१
स्वर्गं गतो युधिष्ठिरो दुर्योधनं श्रियाजुष्टं दृष्ट्वा " नाहमनेन सह वस्तुमिच्छामि किंतु यत्र मे भ्रातरस्तत्र गंतुमिच्छामि " इति वदन् " युधिष्ठिर महाबाहो " इत्याद्युपदिशंतं नारदं प्रति भ्रातॄणां कर्णधृष्टद्युम्नादीनां च के लोका इत्यपृच्छत्	"
" नेह पश्यामि विबुधा राधेयममितौजसं" इत्याद्युक्त्वा " नचेह स्थातुमिच्छामि " इत्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति " यदि वै तत्र ते श्रद्धा" इत्याद्युक्त्वा " युधिष्ठिरस्य सुहृदो दर्शय" इति दूतमाज्ञापयामासुर्देवाः	२
देवदूतेन सह निर्गतो युधिष्ठिरः पापकर्मभिः सेवितेन पथा गच्छन्नानाविधान्नरकान् पापकर्मिणां यातनाश्च पश्यंस्तत्रत्यदुर्गंधेन व्याकुलो देवदूतं प्रति " कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिममीदृशं " इत्याद्युवाच ..	"
देवदूतवाक्यान्निवर्तितुमना युधिष्ठिरो " भो भो धर्मज्ञ राजर्षे " इत्याद्या नारकिवाचः श्रुत्वा के यूयमिति पृच्छन् " कर्णोऽहं भीमसेनोऽहं " इत्याद्यास्तदुक्तीराकर्ण्य " किंतु तत्कलुषं " इत्यादिकं चिंतयन् क्रुद्धो देवान् धर्मं च विगर्ह्य देवदूतं प्रति " गम्यतां तत्र येषां त्वं " इत्याद्युवाच स च गत्वा धर्मपुत्रोक्तं सर्वं देवान्प्रति निवेदयामास ..	"
दूतवाक्यं श्रुत्वेंद्रपुरोगमा देवा युधिष्ठिरमाजग्मुः तत इंद्रो " युधिष्ठिर महाबाहो " इत्यादिना त्वया सिद्धिः प्राप्ता लोकाश्चाक्षयास्तव, तव व्याजेन नरकादिदर्शनं, एह्येहि भ्रातॄन् स्वपक्ष्यांश्च स्वस्थाननिविष्टान् पश्य, स्वर्गंगामाप्लुतस्य तव मानुषो भावो गमिष्यति, इत्याद्यभिदधाति स्म	३
इंद्रोक्त्यनंतरं साक्षाद्धर्मेण " भोभो राजन् महाप्राज्ञ " इत्यादिना द्वैतवने प्रश्नद्वारा प्रथमा परीक्षा तव, द्वितीया च स्वर्गगमनकाले श्वरूपधारिणा कृता, तृतीया चेयं, इत्युक्त्वा " नच ते भ्रातरः पार्थ नरकार्हा विशांपते" इत्यादिना बोधितो युधिष्ठिरो गंगामवगाह्य दिव्यवपुर्भूत्वा धर्मेण सहितो महर्षिभिः स्तूयमानो निर्वरो यत्र दुर्योधनादयः स्वानि स्थानानि भेजिरे तत्र जगाम	"
सभायां गतो युधिष्ठिरोऽर्जुनेन सेव्यमानं गोविंदं, द्वादशादित्यसहितं कर्णं, मरुद्गणसहितं भीमं, अश्विभ्यां सहितौ नकुलसहदेवौ, द्रौपदीं च कमलमालिनीं स्वर्गमाक्रम्य तिष्ठंतीं ददर्श. दृष्ट्वा च तेन पृष्ट इंद्रः " श्रीरेषा द्रौपदीरूपा " इत्यादिना प्रत्येकं सर्वान् व्याजहार	४
" भीष्मद्रोणौ महात्मानौ " इत्यादिना भीष्मादीनामनुक्तानामन्येषां च स्वर्गे कियंतं कालं स्थितिराहोस्वित्तेषां तत्र शाश्वतं स्थानं कर्मणामंते वा कां गतिं प्राप्ता इति जनमेजयप्रश्ने व्यासेनानुज्ञातो वैशंपायनस्तत्प्रश्नमभिनंद्य कर्मणामंते स्वैः स्वैरंशिभिस्तादात्म्यं प्राप्तुं योग्यान् भीष्मादीन् " वसूनेव महातेजाः " इत्यादिनाऽऽख्याय " एतत्ते सर्वमाख्यातं " इत्यादिना कौरवपांडवचरितकथनमुपसंजहार	५
सौतिः शौनकादीन्प्रति " एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठाः" इत्यादिना वैशंपायनकथितामेतां कथां श्रुतवतो जनमेजयस्य यज्ञसमाप्तिपूर्वकं हस्तिनापुरगमनमाख्याय " एतत्ते सर्वमाख्यातं " इत्यादिनोपसंहृत्य महाभारतश्रावणश्रवणपठनानां फलानि तच्छ्लोकसंख्यादिकं पठनयोग्यं भारतसारसंग्रहं "मातापितृसहस्राणि " इत्यादिश्लोकचतुष्टयात्मकभारतसावित्रीरूपं चाख्याय तन्माहात्म्यं व्याजहार	"
" भगवन्केन विधिना " इत्यादिना केन विधिना श्रोतव्यं, किं फलं, के च देवाः पूज्याः, पर्वणि पर्वणि समाप्ते किं देयं, वाचकः कीदृशः, इति पप्रच्छ जनमेजयः	६
" शृणु राजन् विधिमिमं " इत्यादिना श्रवणविधिं कथयन् वैशंपायनः " अत्र रुद्रास्तथा साध्याः " इत्यादिना भारतस्था देवताः, श्रवणानंतरं देयानि महादानानि तथा गवादीनां दानानि चाख्याय " सत्या-	

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०	विषयाः	अध्या०
जंवरतो दांतः " इत्यादिना वाचकस्य लक्षणान्यभ्यधात् .. .. " पारणं प्रथमं प्राप्य " इत्यादिना दशपर्यंतानां पारायणानां प्रत्येकं फलानि प्राप्यान्	"	लोकांश्चाख्याय वाचकस्य गुरुवत्पूजनं तस्मै हस्त्यश्वादिदानानि तस्य देववत्पूजनं चाचष्ट .. .. प्रतिपर्वसमाप्तौ भोज्यविशेषेण ब्राह्मणभोजनं वा-	"	चकपूजनादिकं, सर्वसमाप्तौ क्षौमवस्त्रवेष्टितस्य भारतस्य पूजनं, वाचकपूजनं, ब्राह्मणभोजनादिकं, ससुवर्णपुस्तकदानादिकं चाकथयद्वैशंपायनः	"	" इत्येष विधिरुद्दिष्टः " इत्यादिना उपसंहृत्य महाभारतप्रशंसापूर्वकं तच्छ्रवणफलादिकं च श्रद्धोत्पादनार्थं पुनर्व्याजहार वैशंपायनः	"

समाप्तमिदं स्वर्गारोहणिकपर्वसूचीपत्रम्.

इदमनुक्रमणिकाद्वयं गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालये तदध्यक्षेणात्माराम कान्होबाभिख्येनांकितम् शकाब्दाः १८१०

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथवर्णक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकासहिताध्यायक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकासमाप्ता. ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते आदिपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ यंवक्त्रंमुकुराइवेंद्रियमनोमायाःपराग्दृश्यतांनिन्युस्तत्स्थविमादिनापिचविराट्सूत्रेशभावंगतं ॥ तंप्रत्यग्दृगदृश्यमक्षरमणुंत्यक्तोपनेत्रत्रयाःश्री
गोपालमुपास्महेश्रुतिशिरोवंशीरवैर्दर्शितं॥१॥बाह्यःस्तेनाभिभाषीवहिरुदवसितंपातितर्कौप्रतिष्ठोमीमांसाप्रातिहार्यंभजतिगुणगणंयस्यसंख्यातिसांख्यः॥हृत्पीठेयोगशुद्धेनिहितमुपनिषद्वाहदंदैःपरंमेभाग्यंश्री
लक्ष्मणार्योजगतिविजयतेयस्यलेशाःशिवाद्याः ॥२॥हरिविधिवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकदेवान्॥वैशंपायनमुग्रश्रवसंचनुमःपुराणगुरुमुख्यान् ॥३॥कणभक्षमक्षचरणंजैमिनिकपिलौपतंजलिंचनुमः श्रीम
द्व्यासवचोंबुधिनयसीकरवर्षिणोमुंदिरान् ॥४॥ सर्वविद्येशतामाविश्विकीर्षूपूर्वपूरुषौ श्रीनारायणधीरेशरूपौहरिहरौनुमः ॥५॥ बहून्समाहृत्यविभिन्नदेश्यान्कोशान्विनिश्चित्यचपाठमग्र्यं प्राचांगुरूणामनुसृ
त्यवाचमारभ्यतेभारतभावदीपः॥६॥टीकांतराणींदुरविप्रभाणिबाह्यार्थरत्नानिचकासयंतु॥ अंतर्निगूढार्थचयप्रकाशेदीपःक्षमोभारतमंदिरेऽस्मिन् ॥७॥ ईशप्रसादादवितुंस्ववंश्यान्भगीरथेनेवमयाप्रणीता ॥ ए
षामहाभारततीर्थगंगालोकत्रयीजाड्यमलंधुनोतु ॥८॥ उत्तानेष्विहकोशविग्रहबलंपद्येषुनैवाश्रितंगंभीरेषुनसेतवोनविहिताःकूटाननस्फोटिताः॥ नच्छिन्नानतमश्वराननतिर्भक्तानना ल्हादितानोदीनानविभी
षणाश्वविहिताःश्रीलक्ष्मणार्यश्रितैः ॥ ९ ॥ इहखलुभगवान्पाराशर्यःपरमकारुणिकोमंदमध्यममतीननुगृहीतुंचतुर्दशविद्यास्थानरहस्यान्येकत्रप्रदिदर्शयिषुर्महाभारताख्यमितिहासंप्रणेष्यन्प्रारिप्सितस्यग्रंथ
स्यनिष्प्रत्यूहपरिपूरणायप्रचयगमनायचकृतंमंगलंशिष्यशिक्षायैश्लोकरूपेणनिबध्नन्नर्थात्तत्प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यंगमभिधेयादिदर्शयति नारायणमिति नरोऽविद्यावच्छिन्नंचैतन्यंजीवः तेनविषयीकृतेऽनवच्छि

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १ ॥

न्नचैतन्यरूपेब्रह्मणिशुक्तौरजतवत्कल्पितंचराचरंअप्शब्दवाच्यंनारंतदेवअयनंशुक्तीदमंशस्यरजतमिवप्रवेशस्थानंयस्यसनारायणःस्वस्मिन्जीवकल्पितस्यप्रपंचस्यसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनकारणीभूतइत्यर्थः य
थोक्तं आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति तंनारायणंनमस्कृत्यतथानरंउक्तरूपंनमस्कृत्य एनंविशिनष्टिनरोत्तममिति जीवोहिचेतनत्वेनजडवर्गादुत्कृष्टस्ततउत्कृ
ष्टतरःकारणात्मानारायणस्ततोप्युत्कृष्टतमंनिरुपाधिचैतन्यंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्मेत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धंतदेवनरोत्तमस्यनिरस्ताविद्यस्यजीवस्यनिष्प्रपंचंपारमार्थिकंरूपमितियुक्तंतत्रोत्तमत्ववि
शेषणं यथोक्तं पिंडब्रह्मांडनेतृत्वान्नरौजीवेश्वरावुभौ तयोश्चनयनाच्छुद्धंब्रह्मापिनरउच्यते नरजानामपांकार्यंनारंब्रह्मांडमिष्यते तद्यस्यवसतिस्थानंतेननारायणोविभुः स्वाविद्यासृष्टपिंडेनतादात्म्यंयोग
तोनरः सजीवःसपरंब्रह्मनरोत्तमपदाभिधं तद्द्योतिकांगिरंनत्वाततोव्याप्तस्तयैवसन् संसारजयिनंग्रंथंजयनामानमीरयेदिति एवंचजीवाविद्याकल्पितत्वात्जगतोमिथ्यात्वंब्रह्मणश्चतत्रसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनस
त्यत्वंजीवस्यतदभिन्नत्वंचेतिविषयोदर्शितः अविद्यानिवृत्तौतत्कृतस्यप्रपंचस्यत्रैकालिकबाधादात्यंतिक्यनर्थनिवृत्तिःप्रयोजनं अर्थात्तत्कामोधिकारीग्रंथस्यउक्तविषयस्यचज्ञाप्यज्ञापकभावःसंबंधइति
चदर्शितं देवींनरनारायणनरोत्तमतत्त्वप्रद्योतनींसरस्वतींचनमस्कृत्यैवततोव्याप्तस्तयैवसरस्वत्यापरमकारुणिकयाजनबोधायाविष्टोजयंजयोनामेतिहासोयमितिवक्ष्यमाणत्वाज्जयसंज्ञंभारताख्यमितिहासं

* गृहं * मेघान्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वा अष्टादशपुराणानि रामस्य चरितं तथा कार्ष्णं वेदं पंचमं च यन्महाभारतं विदुः तथैव विष्णुधर्माश्च शिवधर्माश्च शाश्वताः जयेति नाम तेषां च प्रवदंति मनीषिण इति भविष्यवचनात् पुराणादिकं वा चतुर्णां पुरुषार्थाना
मपि हेतौ जयो स्त्रियामिति कोशादन्यं वा सर्वपुरुषार्थप्रतिपादकं ग्रंथं शारीरकसूत्रभाष्यादिरूपं उदीरयेत् उच्चारयेत् अत्र लिङा मंगलाचरणस्य ग्रंथपाठेप्यावश्यकत्वं दर्शयता रचनारंभे तु तरां तद्दर्शितं ननु वेतन्न पठ
नीयं न व्याख्येयं च पौरुषेयत्वात् पुरुषेषु च भ्रमविप्रलंभकत्वयोः संभवादिति चेन्न सर्वज्ञेषु वेदैकप्रमाणेषु मन्वादिषु तदसंभवात् पूर्वतंत्रे च स्मृत्यादिधर्मप्रामाण्यस्य सिद्धत्वात् यस्यां तु स्मृतौ लोभमूलकत्वं प्रत्यक्षं दृश्य
ते यथा वैसर्जनहोमीयं वासोऽध्वर्युः परिगृह्णातीति तत्रास्त्वप्रामाण्यं न त्वष्टकाः कर्तव्याः प्रपाः कर्तव्या ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्यादित्यादीनां तासां लोभमूलकत्वादर्शनात् यां जनाः प्रतिनंदंति धन्वन्निव प्रपा असि त्वमग्ने
श्रोणामेक उदकं गामवाजतीति मंत्रलिंगानुमितविधिमूलकत्वाच्च धन्वन्धन्वनि निरुदकप्रदेशे किमु श्रेष्ठः षळूना आर्भवं त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिकायां किमु श्रेष्ठ इति सूक्तस्य चतुर्दशर्चस्य ऋभुदैवत्यस्य नवमदश
म्यावेते ऋचौ आपो भूयिष्ठा इत्येको अब्रवीदग्निर्भूयिष्ठ इत्यन्यो अब्रवीत् वधर्यंतीं बहुभ्यः प्रैको अब्रवीदृता वदंतश्चमसाँ अपिंशत १ श्रोणामेक उदकं गामवाजति मांसमेकः पिंशति सूनयाभृतं आनिम्रुचः शकृदे
को अपाभरत्किं स्वित्पुत्रेभ्यः पितरावुपावतुः २ अत्र ऋभ्वाख्यदेवतास्तुतिव्याजेन श्रेयःसाधनानि विधीयंते हे ऋभवः भवतां मध्ये एकः कश्चित्तीर्थाश्रयेणैव प्राप्तदेवताभाव आप एव भूयिष्ठा उत्कृष्टतमा इत्यब्रवीत्
एवं यज्ञादिना प्राप्तदेवताभावोऽन्योऽग्निर्भूयिष्ठ इत्यब्रवीत् वर्धयंतीं अवपूर्वाद्धन्तेर्विच् प्रत्यये भागुरिमतेनाकारलोपे चेदं रूपं स्वरादिपाठादव्ययत्वं निपातत्वादाद्युदात्तत्वं च वधरित्यव्ययं पालनार्थे अवगत्य धा
रयतीति योगात् तदर्थयंतीं गच्छंतीं चेतोवृत्तिं दयां बहुभ्यः प्रमाणेभ्यो निश्चित्य एकः दययैव प्राप्तदेवताभावः प्रकर्षेण अब्रवीत् ते यूयं ऋता ऋतानि सत्यान्येवैतान्यबादीनि देवताभावप्राप्तिसाधनानि वदंत उपदिशं
तो यज्ञेषु चमसान् सोमयुक्तान् अपिंशत व्यभजंत अत्रैवमुपाख्यायते ऋभवो नाम त्रयो देवा एकं चमसमासेदुस्तत्र वह्निरपि तद्रूपं गृहीत्वा आगतस्तेतमतिसारूप्यात् पृथग्ज्ञातुमशक्ता एकं चमसं चतुर्धा व्यभजं
तेति यद्वा सत्यवादिनामेव तीर्थादिफलदमिति ऋता वदंत इत्यस्यार्थः श्रोणामेकः हे ऋभवः भवतां मध्ये एकः श्रोणां श्लक्ष्णां गां मृदं गोपीचंदनादिरूपां तीर्थनिकटस्थां मुख्यकर्मभूतां प्रति उदकं जलं गौणं कर्म अवाज
ति अवगमयति अंतर्भावितण्यर्थोयं श्रोणां गां उदकेन मिश्रयतीत्यर्थः श्रोणां गां रक्तचंदनादिरूपां वा तथा एकः सूनया हिंसया तत्कर्त्रा आभृतं आहृतं मांसं गोरोचनाख्यं पिंशति पिनष्टि उदकेन सहेति शेषः नि
म्रुचः नितरामस्तं गच्छतो दग्धेंधनस्याग्नेः संबंधि शकृत् गोमयं शुष्कगोमयोत्थं भस्मेति यावत् अपाभरत् अपाहृतवान् अत्राप्युदकेन सहेति शेषः व्यवहिताश्चेति च्छंदसि व्यवहितेनाप्युपसर्गेण क्रियायाः संबंधः
ह्यहोर्भश्छंदसीति हस्य भः एतानि मंत्रपदानि असंपूर्णार्थत्वात् स्वार्थलाभाय ब्राह्मणमपेक्षंते इषे त्वोर्जे त्वेत्यादिमंत्रवत् तत्र यथा इषे त्वेति शाखामाच्छिनत्ति ऊर्जे त्वेत्यनुमार्ष्टीति ब्राह्मणानुसारात् हे शाखे त्वा
त्वां इषे अन्नाय च्छिनद्मीति ऊर्जे पशुभ्यः अनुमार्ज्मीति व्याख्यातं एवमिहापि वासुदेवोपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात् ऊर्ध्वपुंड्रार्थं श्लक्ष्णां मृदं जलेन मिश्रयेदिति व्याख्येयं तथा कालाग्निरुद्रबृहज्जा
बालाद्युपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात् त्रिपुंड्रं कर्तुं निम्रुचः शकृदपाभरदिति च व्याख्येयं एवमितरस्यापि पादस्य ब्राह्मणमंत्रलिंगादुपबृंहणस्मृतिभ्यश्चाष्टकाप्रपाविधिवदनुमेयं तथा च श्रोणामिति प
दस्य रक्तामिति व्याख्याने सौरशाक्तगाणेशानां रक्तमेव पार्थिवं द्रव्यं पुंड्रार्थं तत्तत्तंत्रे विधीयते वैष्णवानां पीतं शैवानां भस्मेति अनेन तत्तत्पुंड्रविशेषोपलक्षिततत्तद्देवताभजनेनापि देवताभावप्राप्तिरुवंतीति विधीयते
केवलवैदिकानां तु श्रोणां श्लक्ष्णामिति व्याख्यानेन त्रितयस्यापि समुच्चयः स्नात्वा पुंड्रं मृदा कुर्याद्धुत्वा चैव तु भस्मना देवान् विप्रान् समभ्यर्च्य चंदनेन समाचरेदिति स्मृतिभ्यः अत्र गोरोचनाग्रहणं चंदनाद्यष्टगंधो
पलक्षणार्थं एतेषां विकल्पसमुच्चयपक्षाणां पितृपैतामहपरंपराक्रमेण व्यवस्थामाह किं स्वित्पुत्रेभ्यः पितरावुपावतुरिति पुत्रहितार्थं यत्किंचिद्व्रतं पितरौ माता पितरौ पितृपितामहौ वा उपेत्य स्वीकृत्य अवतुः व्रतं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सम्यक्परिपालयामासतुः तदेवतस्यपुत्रस्यश्रेयःसाधनमित्यर्थः एवंसत्यवादिनांतीर्थानियज्ञादयस्तंत्रमार्गेणसूर्याद्यन्यतमोपास्तिःकेवलवैदिकताचेतिदेवताभावप्राप्तिसाधनानीतिमंत्रद्वयतात्पर्यंसिद्धं त स्मादस्मदादिभिरल्पज्ञैर्दृष्टमूलमदृष्टमूलंवामनुव्यासादिसर्वज्ञप्रणीतंस्मृतिजातंवेदवद्वेदविदांवचनमितिन्यायेनागमयितव्यंपठनीयंव्याख्येयंचेतिसर्वमनवद्यं १ महतःशास्त्रस्यारंभेबहुविघ्नसंभावनयास्वो पास्यंवासुदेवंद्वादशाक्षरेणप्रणम्य यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइत्युक्तेरीश्वरवत्परात्परगुरुंपितामहंपरमगुरून्वसिष्ठमरीच्यादीन्प्रजापतींश्चप्रणम्यअहंमनुरभवं सूर्यश्चेत्यादिनावामदेवइवस्वकीयंब्रह्मभावमयमात्माब्रह्मेतिशास्त्रमनुसंदधानः प्रत्यगात्मानमेवनमस्करोति ओंनमःकृष्णद्वैपायनायेति ततोविघ्नविनायकान्नमस्कृत्यसुखासीनानितिभारतारंभश्लोकेऽपेक्षि तंपूरयतिगद्येन लोमहर्षणपुत्रइति लोमानिहर्षयांचक्रेश्रोतॄणांयःस्वभाषितैः कर्मणाप्रथितस्तेनलोमहर्षणसंज्ञयेतिकौर्मेनिरुक्तार्थनाम्नःपुत्रः उग्रश्रवाः उग्रस्यनृसिंहतापनीयोपनिषत्प्रतिपाद्यस्यवस्तुनः श्रवः श्रवणंयस्यसः अधिगतोपनिषद्रहस्यइत्यर्थः सौतिःसूतजातेरुत्पत्तिरुक्तावायुपुराणे वैन्यस्यतुपृथोर्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः सुत्यायामभवत्सूतःप्रथमंवर्णवैकृतं ऐंद्रेणहविषातत्रहविःपृक्तंबृहस्पतेः जुहावेंद्रायदै वेनततःसूतोव्यजायत शिष्यहव्येनसंपृक्तमभिभूतंगुरोर्हविः अधरोत्तरचारेणजज्ञेतद्वर्णवैकृतमिति वर्णवैकृतमितिब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतियाज्ञवल्क्योक्तंविलोमजत्वं तस्यसूतस्यापत्यंसौतिः पौराणिकः

ओंनमोभगवतेवासुदेवाय ओंनमःपितामहाय ओंनमःप्रजापतिभ्यः ओंनमःकृष्णद्वैपायनाय ओंनमःसर्वविघ्नविनायकेभ्यः लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाः सौतिःपौराणिकोनैमिषारण्ये शौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रे॥ १ ॥ सुखासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान्॥ विनयावनतोभूत्वाकदाचित्सूतनंदनः॥ २ ॥ तमाश्रममनुप्राप्तंनैमिषारण्यवासिनां॥ चित्राःश्रोतुंकथास्तत्रपरिवव्रुस्तपस्विनः॥ ३ ॥

पुराणेकृतश्रमः नैमिषारण्येवाराहे एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलं अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितमितिउक्तरूपे नैमिशेतिपाठेतुवायवीये एतन्मनोमयंचक्रंम यासृष्टंविसृज्यते यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयं प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः तेऽपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुं प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशी र्यत तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमितितन्निर्वचनंद्रष्टव्यं शौनकस्यशौनःसर्वविवेकदृगितिलीलावत्यां शौनएवशौनकस्तस्य कुलपतेः एकोदशसहस्राणियोन्नदानादिनाभरेत् सवैकुलपतिरित्युक्तल क्षणस्य सत्रेयेयजमानास्तएवऋत्विजोयस्मिन्बहुकर्तृकेक्रतौससत्रसंज्ञः यथोक्तं बहुभ्योदीयतेयत्रतृप्यंतिप्राणिनोबहु कर्तारोबहवोयत्रतत्सत्रमभिधीयतइति ॥ १ ॥ सुखासीनानिति कर्मच्छिद्रेषुसुखंस्व रूपानंदंविचारयितुमासीनान् अभ्यगच्छत्आभिमुख्येनस्वयमेवतेषांपुरःकथांवक्तुंकौतूहलितयागतवान् नानाहूतोध्वरंगच्छेदन्यत्रतुकुतूहलादित्युक्तेः संशितव्रतान्सम्यक्शितंतीक्ष्णंखड्गधारावदनास्कंदनी यंव्रतंब्रह्मचर्यादिकंयेषांतान् ॥ २ ॥ नैमिषारण्यवासिनांआश्रमंअनुप्राप्तंतंतपस्विनःपरिवव्रुरितिसंबंधः अनुप्राप्तइतिपाठेतुउत्तरार्धेतमित्यध्याहार्यं ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तपोधनानांतपोवृद्धिरेवप्रष्टव्यातस्तांस्तपोवृद्धिमपृच्छत् पृच्छेर्द्विकर्मकत्वात् तपोवृद्धानितिपाठेतपोपृच्छदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ निर्दिष्टंइहोपविश्यतामितिदर्शितं ॥ ५ ॥ प्रस्तावयन्उपोद्घातयन् प्राप्तवयाइति पाठेवृद्धइत्यर्थः ॥ ६ ॥ उपोद्घातमेवाह कुतइति विल्हतःनीतः ॥ ७ ॥ एवमिति सम्यक्शब्दतःशुद्धं यथावत्अर्थतःशुद्धं वचनसंपन्नः शब्दप्रयोगकौशलयुक्तः तेषांचरिताश्रयंतेषांमुनीनांचादन्येषांरा जादीनांचसंबंधीनियानिचरितानितेषामाश्रयभूतंवचनं ॥ ८ ॥ भावितात्मनां विशोधितचित्तानां सौतिरुवाच जनमेजयस्यराजर्षेरित्यक्षराधिक्यमार्षं यत्तुजन्मनैवातिशुद्धेनशत्रूनेजितवान्यतः एजृकं पनेधातुर्हिजन्मेजयइतिश्रुतइतिनिरुच्यचतुरक्षरंनामेत्याहुस्तन्निर्मूलं जनमेजयःपारिक्षितइतिश्रौताक्षरसंख्याविरोधात् जन्मशब्दस्यानुपसर्गत्वाच्चैङिपररूपंदुर्लभंच युक्तंतुजनशब्दपूर्वादेजृभ्रेजृभ्राजृदीप्ता वितिदीप्त्यर्थाण्ण्यंतादेजेःखशितिखशिमुमागमेजनमेजयइति ॥ ९ ॥ पार्थिवेंद्रस्यसमीपेकृष्णद्वैपायनप्रोक्ताः वैशंपायनेनकथिताश्चेतिसंबंधः ॥ १० ॥ विशंप्रजांपातीतिविशंपोजनमेजयस्तस्यायनंगुरुत्वे

अभिवाद्यमुनींस्तांस्तुसर्वानेवकृतांजलिः ॥ अपृच्छत्सतपोवृद्धिंसद्भिश्चैवाभिपूजितः ॥ ४ ॥ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवतपस्विषु ॥ निर्दिष्टमासनंभेजेविनया ल्लौमहर्षणिः ॥ ५ ॥ सुखासीनंततस्तंतुविश्रांतमुपलक्ष्यच ॥ अथापृच्छदृषिस्तत्रकश्चित्प्रस्तावयन्कथाः ॥ ६ ॥ कुतआगम्यतेसौतेक्वचायंविल्हतस्त्वया ॥ कालः कमलपत्राक्षशंसैतत्पृच्छतोमम ॥ ७ ॥ एवंपृष्टोब्रवीत्सम्यग्यथावल्लौमहर्षणिः ॥ वाक्यंवचनसंपन्नस्तेषांचचरिताश्रयं ॥ ८ ॥ तस्मिन्सदसिविस्तीर्णेमुनीनां भावितात्मनां ॥ सौतिरुवाच जनमेजयस्यराजर्षेःसर्पसत्रेमहात्मनः ॥ ९ ॥ समीपेपार्थिवेंद्रस्यसम्यक्पारिक्षितस्यच ॥ कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताःसुपुण्या विविधाःकथाः ॥ १० ॥ कथिताश्चापिविधिवद्यावैशंपायनेनवै ॥ श्रुत्वाऽहंताविचित्रार्थामहाभारतसंश्रिताः ॥ ११ ॥ बहूनिसंपरिक्रम्यतीर्थान्यायतनानिच ॥ समंतपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितं ॥ १२ ॥ गतवानस्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरा ॥ कुरूणांपांडवानांचसर्वेषांचमहीक्षितां ॥ १३ ॥ दिदृक्षुरागतस्तस्मात्स मीपंभवतामिह ॥ आयुष्मंतःसर्वएवब्रह्मभूताहिमेमताः ॥ अस्मिन्यज्ञेमहाभागाःसूर्यपावकवर्चसः ॥ १४ ॥ कृताभिषेकाःशुचयःकृतजप्याहुताग्नयः ॥ भ वंतआसनेस्वस्थाब्रवीमिकिमहंद्विजाः ॥ १५ ॥

नाश्रयभूतोविशंपायनः सएववैशंपायनः स्वार्थेतद्धितः यद्वाविरिवविर्जीवः पक्षिवद्देहांतरसंक्रमणात् शंपः सुखस्यपालकईशः तयोरयनमधिष्ठानंशुद्धंब्रह्म तदधीतेतद्वेदेतिवावैशंपायनस्तेनवैशंपायनेनताः श्रुत्वातंदेशंगतवानस्मीतिसंबंधः महाभारतं चत्वारएकतोवेदामहाभारतमेकतः महर्षिभिःसमागत्यतुलामारोपितंपुरा महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यतइत्युक्तलक्षणं तत्रसंश्रिताः सम्यक्श्रिताःसर्ववेदार्थ गर्भाइत्यर्थः तप्पर्वमरुद्भ्यामित्यन्यत्रस्मृतोमत्वर्थीयस्तप्प्रत्ययोबाहुलकाद्भारशब्दादपीतिज्ञेयं ॥ ११ ॥ तीर्थानिजलप्राधान्यात्पुष्करादीनि आयतनानिस्थलप्राधान्यान्नैमिषादीनि ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ कृतेति आसनेस्वस्थाभवंतोभवंत्वितिशेषः आसतेइतिपाठेस्वास्थ्यंपृच्छतिकथांप्रस्तोतुमित्यर्थः अहंचपुराणादिष्वन्यतमंकिंब्रवीमीत्याज्ञापयतेतिशेषः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुराणेति सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच वंशानुचरितंचेतिपुराणंपंचलक्षणमितिस्मृत्युक्तंपुराणंपुरापिनवं वर्णपदानुपूर्वीविभ्रंशेपिप्रतिकल्पंतदर्थानांसर्गादीनांसमानानामरूपत्वात् सूर्याचंद्रमसौधाताय थापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेः पुराणस्यसंहिताः धर्माश्रिताः कथाःदानमोक्षधर्माद्याः अर्थाश्रिताः राजधर्माद्याः नरेंद्राणांनलरामादीनांइतिवृत्तंआचारप्रकारं ऋषीणांभृग्वादीनांचातूपतिव्रतादीनां ॥ १६ ॥ सुरैःब्रह्मर्षिभिश्चयदभिपूजितंस्वस्वलोकेइतिशेषः ॥ १७॥ विचित्राणिस्वरूपतोऽर्थतश्चरम्याणिपदानिवाक्यादेरुपलक्षणं पर्वाणिपौष्यपौलोमादीनिआदिसभादीनिवायत्रतस्य सूक्ष्माअतर्क्याअर्थाआत्म

पुराणसंहिताःपुण्याःकथाधर्मार्थसंश्रिताः॥ इतिवृत्तंनरेंद्राणामृषीणांचमहात्मनां॥ १६॥ ऋषयऊचुः द्वैपायनेनयत्प्रोक्तंपुराणंपरमर्षिणा॥ सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैवश्रुत्वायदभिपूजितं॥ १७॥ तस्याख्यानवरिष्ठस्यविचित्रपदपर्वणः॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच॥ १८॥ भारतस्येतिहासस्यपुण्यांग्रंथार्थसंयुतां॥ संस्कारोपगतांब्राह्मींनानाशास्त्रोपबृंहितां॥ १९ ॥ जनमेजयस्ययांराज्ञोवैशंपायनउक्तवान्॥ यथावत्सऋषिस्तुष्ट्यासत्रेद्वैपायनाज्ञया॥ २०॥ वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तांव्यासस्याद्भुतकर्मणः॥ संहितांश्रोतुमिच्छामःपुण्यांपापभयापहां॥ २१ ॥

तत्त्वादयः अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत् नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयः नैषातर्केणमतिरापनेयेतिस्मृतिभ्यां न्यायस्तत्प्रतीत्यनुकूलायुक्तिः वेदार्थैः वेदतात्पर्यविषयभूतैरर्थैश्चभूषितस्य ॥ १८ ॥ संस्कारोपगतांपदादिव्युत्पत्तिमतीं ब्राह्मींवाचं ब्राह्मीगौर्भारतीभाषेत्यमरः नानाशास्त्रैरुपबृंहितांउद्दीपितां शास्त्रांतराविरुद्धामित्यर्थः ॥ १९ ॥ राज्ञोग्रेइतिशेषः ॥ २० ॥ वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तांचतुर्वेदार्थवतीं समितामितिपाठेतुल्यामित्यर्थः पुण्यांश्रेयोवर्धिनीं पापभयापहांचित्तशोधिकां ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मंगलाचरणपूर्वकंमुनिभिःप्रार्थितमर्थंवक्तुंप्रतिजानीते आद्यमित्यादिचतुर्भिः हरिंनमस्कृत्यमहर्षेर्मतंप्रवक्ष्यामीतितृतीयचतुर्थयोरन्वयः अत्रभूबीजांकुरतरुफलोपमाःपंचईश्वरपुरुषाःशुद्धशबलसूत्र
विराड्विष्णुसंज्ञाः निरुपाधिमायोपाधिमायाकार्यापंचीकृतमहाभूतोपाधिपंचीकृतमहाभूतोपाधिपुरुषाकारमूर्त्युपाधिविशिष्टचैतन्यरूपाः तत्रत्रीनत्रोद्दिशतिनमस्कार्यत्वेन आद्यंपुरुषंनिरुपाधिचैतन्यं
ईशानंमायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतिप्रसिद्धं पुरुहूतंयज्ञेषुपुरुभिर्बहुभिर्होतृभिर्हूतंआहूतं पुरुभिःसामगैःस्तुतं अध्वर्युभिरिष्टंचेत्यपिद्रष्टव्यं तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिरितिहिरण्यगर्भाख्येसूत्रेस
र्वयष्टव्यदेवतात्मत्वश्रुतेः यदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिःस्तुवंतीतिस्मृतेश्च पुरुहंपुरुभूयिष्ठमित्यमरः एतदेवत्रयंव्युत्क्रमेणविशिनष्टि व्यक्ताव्यक्तंसनातनमिति व्यक्तंसूत्रात्माहविर्भोक्तृत्वफलप्रदा

सौतिरुवाच आद्यंपुरुषमीशानंपुरुहूतंपुरुष्टुतं ॥ ऋतमेकाक्षरंब्रह्मव्यक्ताव्यक्तंसनातनं ॥ २२ ॥

तृत्वादियोगात् अव्यक्तंईशानःसुप्तिप्रलययोःसर्वलयात्मत्वात् सनातनंअखंडदंडायमानं एतेनतस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितिस्मृतेश्वेतरयोरुत्पत्तिमत्त्वेनलयोदर्शितः ऋतंयथाभूतं यथास्फटिकेस्वतःशुद्धेहिंगुला
श्रयत्वेनरक्तत्वंतत्रैवस्फटिकांशप्रमोषेपद्मरागत्वंतत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वंचाध्यस्यते तथाचैतन्येमायायोगादीशत्वंईशेप्यविद्यायोगात्सूत्रत्वंसूत्रेपिअविद्यादार्ढ्याद्विराट्त्वंचाध्यस्यते तत्रउत्तरोत्तरापे
क्षयापूर्वपूर्वंऋतंपरमर्तंत्वाद्यःपुरुषएव एकमितिमायाद्युपाधिकृतभेदनिरासः अक्षरं अशेःसरन् व्यापकं तेनआकाशात्पृथिव्यादेरिवनास्मात्पृथगुपाधेरपिसत्वमस्तीतिदर्शितं अतएवब्रह्मनिरवधिकबृहत्त्वा ॥ ३ ॥
द्देशतः कालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदशून्यं ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चतुर्थंविराजमाह असच्चेति यत्सदसत्परंसदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांसूत्रेशाभ्यांपरंअन्यत्सनातनाख्यंतदेववस्तुविश्वंविराड्रूपमित्यर्थः ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः किंभूतंविश्वंसत्दृश्यमानत्वात् असच्च नेह नानास्तिकिंचनेतितत्त्वज्ञानबाध्यत्वश्रुतेः नन्वाद्यंतयोरसत्मध्येचसत्घटादिकंदृष्टंनेत्याह असच्चेति रज्जूरगवत्प्रतिभासमानमपिकालत्रयेपिनास्तीत्यर्थः फलोपमंपंचमंविष्णुमाह परेति परेसूत्रात्मानःअवरेविराडादिघटांताः बहुत्वमनंतशक्तित्वसूचनार्थं तेषांस्रष्टारं नन्वंडांतरुत्पन्नस्यकथंपरादिस्रष्टृत्वमतआह पुराणमिति पुरापिनवं अनादिरेवसन्ब्रह्मांडांतश्चतुर्भुजेनरूपेणाविर्भूतोनंतशक्तिःपरिणतबीजगर्भफलमंकुरादीनामिवपरावराणांस्रष्टाभवतीत्यर्थः अतएवपरमव्ययं अत्यंतंव्ययशून्यं संसारस्यानंत्यात्तत्कारणीभूतस्यतस्यव्ययोनयुज्यतइत्यर्थः ननुसोयमात्माचतुष्पादित्यादिनानिरुपाधितुर्यप्रतिपत्तयेपरमात्मनस्त्रीण्येवसोपाधिकानिरूपाणिविश्वतैजसप्राज्ञसंज्ञानिमांडूक्यादिषुश्रूयंतेनतुचतुर्थमितिचेत् सत्यं तथापियएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशः अरश्चण्यश्चार्णवौतृतीयस्यामितोदिवीत्यादिप्रभुमितंहिरण्मयंवेश्मेतिच्छांदोग्येपुरुषाकृतेर्ब्रह्मणस्तल्लोकादेश्चश्रवणात् कौषीतकिब्राह्मणेचपर्यंकस्थस्यब्रह्मणस्तेनसहसंवादादेश्चश्रवणात्तदप्यस्तीतिगम्यते आरण्यकेपिगंधमादनप्रवेशेधौम्यवाक्येमहामेरुर्महाभागेत्यादिनामेरुपृष्ठेब्रह्मलोकादन्यंविष्णुलोकंप्राच्यांनारायणस्थानंमेरावतिविराजतेइत्यादिनास्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययमित्यंतेनग्रंथेनोक्तविशेषणमाम्नंति तत्रैवचतत्प्राप्तानामनावृत्तिःस्मृता तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारतेति स्थानांतरेभ्यश्चावृत्तिर्गीतासूक्ता आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्तिनोर्जुनेति इमावेवब्रह्मविष्णुलोकावभिप्रेत्यचिंतितंचतुर्थेकार्यंबादरिरि

असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परं॥ परावराणांस्रष्टारंपुराणंपरमव्ययं॥२३॥

त्यत्र छांदोग्येहिअर्चिरादिमार्गंप्रकृत्यश्रूयतेसएतान्ब्रह्मगमयतीत्यत्रमानवःपुरुषः उपासकान्कार्यंब्रह्मप्रापयत्युतविष्ण्वाख्यंपरमिति प्राणोब्रह्मकंब्रह्मखंब्रह्मेतिप्रकृत्ययद्वावकंतदेवखंयदेवखंतदेवकमितिकखयोरभेदमुक्त्वाप्राणंचहास्मैतदाकाशंचोचुरितिप्राणाकाशाख्ययोःकार्यकारणब्रह्मणोरुपास्यत्वेनोपसंहारात्संशयः तत्रपरस्मिन्ब्रह्मणिनतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंपारमार्थिकंगत्यभावमभिप्रेत्यकार्यंब्रह्मैवगतिप्राप्यमितिपूर्वःपक्षः दृश्यतेपरमितिसिद्धांतः अस्मिन्पक्षेश्रुतिसूत्रयोःस्वारस्यंकतकेवगंतव्यं ईक्षतिकर्माधिकरणेभाष्येपिहिएवंविधौपूर्वोत्तरपक्षौसर्वत्रदृश्येते यत्तूक्तंपरमेश्वरेहिरण्यश्मश्रुत्वादिरूपश्रवणंनोपपद्यतेइति तत्रब्रूमः स्यात्परमेश्वरस्यापीच्छावशान्मायामयंरूपंसाधकानुग्रहार्थमित्यादिनातद्वदिहापिज्ञेयं तत्रपूर्वपक्षेफलंइमंमानवमावर्तंनावर्ततइत्यंतेइममितिविशेषणान्मानवांतरेआवृत्तिरिति सिद्धांतेतुनचपुनरावर्ततइतिश्रुत्यंतरात्यतोवाइमानिभूतानिजायंतइतिवदिदंशब्दउपप्रदर्शनार्थइत्यनावृत्तिरिति कथंतर्हिभाष्येसूत्रक्रममुल्लंघ्यपरंगतिप्राप्यमितिप्रापय्यकार्यमेवगतिप्राप्यमितिसिद्धांतितं श्रृणु नोव्योमापरोयदितिपरव्योमाख्यस्याव्याकृताकाशस्यसर्वजगत्कारणस्यापिस्रष्टेःप्राङ्निषेधश्रवणात्तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिश्रुतेर्हिरण्यश्मश्रुत्वादिमतोपिकारणब्रह्मणःशुद्धापेक्षयाकार्यत्वंविवक्षित्वातद्विषयत्वंगतिश्रुतीनांवर्णितं परशब्देनचशुद्धंविवक्षित्वातत्रगत्ययोगश्चदर्शितइति नचहिरण्यश्मश्रुत्वादिश्रवणंकार्यब्रह्मविषयमेवेतिवाच्यं अंतस्तद्धर्मोपदेशात्दहरउत्तरेभ्यइत्यादिन्यायैस्तस्यजगत्कारणत्वसिद्धेः इयमेवर्गग्निःसामवागेवर्क्प्राणःसामेत्यादिनाऋक्सामात्मकत्वेननिरूपितस्यकृत्स्नस्याधिदैविकाध्यात्मिकप्रपंचस्यतस्यर्क्सामचगेष्णावितितदंगुलिपर्वमात्रत्वोक्तेश्च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्मात्शास्त्रांत्यन्यायेनयदधीनंजगद्यापारवर्जंइतरेषामुपासनासिद्धानांहिरण्यगर्भादीनामैश्वर्यंयेनसहतेषांभोगसाम्यंयथैतांदेवतांसर्वाणिभूतान्यवंत्येवंहैवंविदंसर्वाणिभूतान्यवंतीतिलिंगाद्गम्यते यस्यसभू
मिंसर्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमितिघटादिभ्योमृदइवइंद्रजालादैंद्रजालिकस्येवचविकारवर्तितदवर्तिचरूपंस्थितिश्चश्रूयते यल्लोकंप्राप्तानामनावृत्तिस्तद्भृत्यभूतचतुर्वक्त्रेणसहमुक्तिराधिकारिकाणामभुक्त
विद्याफलानांतल्लोकगतानामपियावदधिकारंकल्पांतरेप्यवस्थितिश्चेतिश्रूयते तस्यविग्रहादिकंसर्वंशास्त्रप्रामाण्यादभ्युपेयं अयमेवभगवत्पादीयेवेदांतसारेवनवृक्षदृष्टांतेनस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधिभेदेनत्रिवि
धेसमष्टिव्यष्टीप्रतिपाद्यसमष्टिर्वनदृष्टांतेनप्रतिपादितः किंचशुद्धेब्रह्मणिप्रणिधीयमानंचित्तंस्थूलसूक्ष्मक्रमात्सर्वंचिदात्मनिप्रविलापयेदितिपंचीकरणोक्तक्रमेणस्वाभाविकपरिच्छेदाभिमानंत्यक्त्वाऽहमेवेदं
सर्वोऽस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकइतिशास्त्रीयसार्वात्म्याभिमानयुक्तंव्यक्तभावनामंतरेणसहसाकर्तुमशक्यं अव्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यतइत्युक्तेः देहवद्भिर्देहाभिमानवद्भिः तस्मात्भावनामयंप्रणि
धानमयंचेतिद्विविधमपिध्यानंशुद्धंवस्तुप्रपित्सोरावश्यकं तत्राद्यंनष्टवनितावदसन्निहितविषयंपुरुषव्यापारतंत्रं तेनवशीकृतंचित्तंक्रमशोमूर्त्याकारतःप्रच्याव्याव्यक्तमात्रालंबनोभूत्वाविराडादौकारणेब्रह्म
णिचित्तंप्रणिदध्यात् अयमेवध्यानक्रमःश्रीमद्भागवतादिसर्वपुराणेषूक्तः प्रणिधानंचवस्तुतत्त्वविषयंपूर्वोक्तस्फटिकदृष्टांतेनआत्मन्यध्यस्तस्यविराडादित्रयस्यरज्जुसर्पस्येवचित्तस्थिरीकरणेनअधिष्ठानभू
तशुद्धवस्तुदर्शनेनप्रविलापनकरणं तच्चदर्शनंदग्धेंधनानलवत्स्वयमुपशांतंचेत्सुषुप्तिसरूपाकाचिदानंदावस्थाविर्भवति साचश्रूयते यथानिरिंधनोवह्निःस्वयोनावुपशाम्यति एवंवृत्तिक्षयाच्चित्तंस्वयोनावुपशा
म्यतीति तत्रमांडूक्यादौयद्यपिप्रणिधानगोचरमेवरूपत्रयमुक्तंतथापिमंदाधिकारिणांभावनागोचरमपिचतुर्थंसोपाधिकंऐश्वरंरूपंश्रुत्युक्तंप्रत्याख्येयं नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादिकमपिनित्यंवाच्यंतथाचसदेव
प्राक्सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितित्रिविधभेदशून्यसन्मात्रसद्भावावधारणंविरुध्येतेतिचेन्न व्यवहारपरमार्थदृष्टिभ्यामुभयोपपत्तेः तथाहि नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा
अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनच्छित्वा अस्यार्थः नरूपमस्यनांतोस्यच्छित्वैनमितिचेश्वरः इंद्रजालोपमत्वेनभवाश्वत्थंन्यरूपयत् १ सम्यग्दृशावीक्ष्यमाणंरूपंनास्योपलभ्यते एतत्प्रयोक्तुर्नित्यत्वा
दयमाद्यंतवर्जितः २ रज्जुसर्पसमस्यास्यतुच्छाज्ञानोद्भवत्वतः प्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंनास्तिकुंभस्यमृद्यथा ३ अस्यैंद्रेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यते ४ इत्येवंवार्तिकाचार्यै
रुपचारात्परात्मनः उक्तोपादानतातस्मादप्रतिष्ठोभवद्रुमः ५ दुःस्वप्नइवसंसारःसंगमात्रेणदुःखदः तमसंगासिनाच्छित्वाप्रयाहिपरमंपदं ६ नित्यंबद्धदृशामिंद्रजालंशुद्धदृशांत्विदं कालत्रयेऽपिनास्तीतिन्याय
मत्रापियोजयेत् ७ प्रवाहनित्यंजगदित्याहुर्मीमांसकाःस्फुटं व्यवहारेभाट्टनयोह्यस्माकमपिसंमतः ८ नकार्यत्वादनित्योयंनंदनंदनविग्रहः उपचाराद्धिकार्यत्वंतत्रपौराणिकाजगुः ९ देवानांकार्यसिद्ध्यर्थ
माविर्भवतिसायदा उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयते १० दुर्गाविनायकोविष्णुर्भवोभानुरितीहहि नामरूपांतराण्यस्यश्रृणुमःपार्थसारथेः ११ वेदांतेष्वपिनित्यत्वंखादीनांव्यावहारिकं सिद्धवत्क
त्यदृष्टांतेकीर्त्यतेहिपरिस्फुटं १२ तथाह्याकाशवत्सर्वगतश्चनित्यःइत्याकाशात्मनोर्दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोःसर्वगतत्वनित्यत्वेसंगच्छेते अन्यथाद्वयोरपिसत्यत्वेसर्वगतत्वस्यैवासंभवइत्यास्तांतावत् ततश्चयथाऽ
स्मदादिसुप्तिकालेसयदास्वपितितदैवंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतीत्यादिनाश्रूयमाणेपिसर्वनामरूपप्रलयेइतरेषांव्यवहारोनविच्छिद्यते एवंब्राह्मप्रलयकालेपिवैकुंठवासिनामिति सदेव
सोम्येत्यादिकमपिआदावंतेचयन्नास्तिवर्तमानेपितत्तथेतिन्यायेननेहनानास्तिकिंचनेतिश्रूयमाणस्यव्यवहारकालेपिप्रपंचासत्त्वस्यप्रदर्शनार्थं नतुकदाचित्कस्यतदसत्त्वस्यज्ञापनार्थं नासतोविद्यतेभावइत्य
सदुत्पत्तिनिषेधात् नांतोनचादिरितिगीताविरोधाच्च तस्मादखंडदंडायमानेंद्रजालतुल्यस्यजगतोदर्शनादर्शनेएवोदयलयावित्यभिप्रायेणसृष्टिश्रुतयइत्याकाशवद्व्यावहारिकंविष्णुमूर्त्यादेरपिनित्यत्वमितिसिद्धं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परमार्थतस्तुन निर्विशेषचिन्मात्रादन्यत्कालत्रयेप्यस्तीतिदिक् रज्ज्वज्ञानात्सर्पभीतिपातक्षतमिवक्रमात् आत्माज्ञानादहंसंगक्रियादेहंसमुत्थितं १ घृतवल्लीयतेसुप्तौवासनामात्रदेहकः बोधेसहन्यतेचैवपुनःपुन
रहंभ्रमः २ अहंतद्वासनाधारानाज्ञानेसतिशाम्यति संगक्रियादेहचक्रंनानष्टेहंविनश्यति ३ रज्जुज्ञानाद्भयंनश्येन्नतुपातोद्भवंक्षतं आत्मज्ञानात्तथासंगोनतुकर्मोद्भवंवपुः ४ यावत्कर्मवपुस्तावद्यावद्देहश्चतिष्ठति
तावत्कर्माहंभ्रमश्चवर्ततेदग्धवस्त्रवत् ५तत्रैवंसतिकर्मोत्थंकर्मनाशात्प्रणश्यति अकर्मजंतुबोधेनबाध्यतेनतुनश्यति६ एवंश्रीकृष्णदेहोयमकर्मोत्थोननश्यति बोधेनबाध्यतेचैवस्वमेदृष्टइवेश्वरः ७अन्योन्यबाधकौ
जायत्स्वप्नावात्मनिकल्पितौ नोत्पद्येतेननश्येतेरज्ज्वांसर्पस्रजाविव८ आत्मैवहीश्वरोस्माकंधीदर्पणपृथक्कृतः धीनाशएवतद्बाधःकार्यत्वाद्धीश्चनश्यति ९नन्वैश्वर्यमकार्यत्वान्ननश्येत्प्रत्यगात्मनः बाढंबाधस्तुतस्य
स्यान्मायाबाधेनसर्वथा १० अत्रोक्तंवार्तिकसारे ब्रह्मत्वादेवजीवस्य भ्रांतजीवत्ववारणात् वशित्वाद्याब्रह्मधर्माःशिष्यंतेऽतोऽयमीश्वरः ११ निवृत्तत्वाज्जीवधर्माभासंतेनैवकस्यचित् अनिवृत्ताईशधर्माअ
कर्मापादितत्वतः १२ भ्रांतितत्वीश्वरस्यापिबुद्धानांचस्वबुद्धितः ईश्वरस्यततोधर्माःसंतुनत्विहविस्मयः १३ तिष्ठत्स्वपीशधर्मेषुधर्माणांमायिकत्वतः ईशोनिर्धर्मकोबोध्योविमुक्त्यर्थंमुमुक्षुभिरिति प्रपंचस्तु
तत्रैवद्रष्टव्यः कस्यचित्विदेहमुक्तादेः अयंचईश्वरोयमधर्मवत्स्वस्वबुद्धिभेदाद्वर्णइवलिपिभेदादाकारभेदेन विष्णुरितिसांबइतिचशास्त्राद्दृश्यते एवंतल्लोकोपिवैकुंठइतिकैलासइतिच एकंसंतंबहुधाकल्पयंति
योदेवानांनामधाएकएवेत्यादिश्रुतिभ्यः तंयथायथोपासतेतथेतःप्रेत्यभवंतीतिश्रुतेस्तद्भावनावतांतत्सारूप्यप्राप्तिःकीटभृंगन्यायेनभवति नतुतदैक्यप्राप्तिरितिव्युत्पादितंवेदांतकतके केचित्तुपूर्वोक्तमनःप्रणिधा
नात्मकध्यानसंप्रदायानभिज्ञाःएतल्लोकप्राप्तिरेवमुक्तिरयमेवेश्वरोनसमष्ट्याख्योन्यईश्वरोस्तीतिवदंति तेसर्वशास्त्रप्रसिद्धंमुक्तौद्वैतादर्शनंबाधमानाःस्वाप्ययसंपत्त्योरित्यादिन्यायेननहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोवि
द्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्यद्विभक्तंपश्येदितिसुप्तिकैवल्ययोरविशेषाद्वैतादर्शनश्रवणेनचविरुध्यंते अनयैवचश्रुत्याद्वितीयाभावादेवद्वैतादर्शनंनतुदृग्लोपादितिवदंत्याद्वैतस्येंद्रजालतुल्यत्वंद
र्शितं तेनविष्णुःसर्वोत्तमःशिवोजीवः शिवःसर्वोत्तमोविष्णुर्जीवइत्युपासकानामाग्रहोविष्ण्वाद्युत्कर्षप्रतिपादकश्रीभागवतसूतसंहितादीनामनार्षत्वासुरत्वादिवचनैर्दूषणंचशास्त्रमर्यादानवबोधमूलमेव विक
ल्पोविशिष्टफलत्वादितिन्यायेनऐकात्म्येचित्तावताराथंयस्यकस्यचिदप्याकारस्यालंबनीयत्वात् यत्तुशैववैष्णवपुराणेषुइतरनिंदास्मरणंतन्नहिनिंदानिंद्यंनिंदितुंप्रवर्ततेअपितुविधेयंस्तोतुमितिन्यायेनविधे
यस्तुत्यर्थं यथाउद्यन्नुखलुवाआदित्यआहवनीयेनरश्मीन्संदधातीत्युपक्रम्यप्रातःप्रातरनृतंतेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति आदित्योवाअस्तं
यन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतिमुपजीव्ययदुदितेसूर्येप्रातर्जुहुयात् यथातिथयेप्रद्रुतायशून्यायावसथायाहार्यंहरंतिताद्दृगेवतदितिउदितानुदितहोमयोःप्रकरणेइतरनिंदाविधेयस्तुत्यर्थैवतद्वत् नतुतत्रनिंदायांतात्प
र्यमस्ति उभयस्यापित्याज्यत्वापत्तेः नहिविष्णुभजनंशिवभजनंवातदंगमूर्ध्वपुंड्रत्रिपुंड्रादिवासुरापानादिवद्रागतःप्राप्तं येननिंदार्थवादानुमितनिषेधशास्त्रबलादनर्थकरंस्यात् यद्वा सत्यपिनिषेधेशास्त्रतःप्रा
प्तत्वात् अतिरात्रेषोडशिनंगृह्णाति नातिरात्रेषोडशिनंगृह्णातीतिविहितप्रतिषिद्धत्वात्षोडशिग्रहणाग्रहणवत्विकल्प्यतां विशिष्टफलत्वेनाविरोधेवासमुच्चीयतां नतुतद्विधायकशास्त्राप्रामाण्यमध्यवसातुंश
क्यं इतरस्यापितथात्वापत्तेःसर्वपुराणोच्छेदप्रसंगः तस्मात्स्यालशुनकन्यायेनशिवविष्णुगोचरेनिंदास्तुतीसंकेतभेदमाश्रित्यकार्यकारणब्रह्मगोचरतयाव्याख्येये यथाहिकश्चित्कुतुकीमुग्धांभार्यांकोपयि
तुंगृहशुनकंस्यालनाम्नासंकेत्यगालयति साचमद्भ्रातरमयंगालयतीतिकुप्यति तद्वच्छैवेविष्णुशब्देनकार्यंब्रह्मविवक्षितत्वातद्भजनात्भावनातारतम्येनैश्वर्यतारतम्यवत्तयाहीनसंपदांपुंसांदुःखकरत्वात्नरकश
ब्दोदितस्यब्रह्मलोकस्यप्राप्तिरिष्यते एवंपक्षांतरेपि तथाचव्याख्यातंमोक्षधर्मेषुजापकोपाख्याने अमूनियानिस्थानानिदेवानांपरमात्मनामित्यादिनातस्यस्थानवरस्येहसर्वेनिरयसंज्ञिताइत्यंतेन तमिमंपौरा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

णंभाषाभेदमजानंतःपामराःशैववैष्णवापसदाब्रह्माणंकेशवंरुद्रंभेदभावेनमोहिताः पश्यंत्येकंनजानंतिपाखंडोपहताजनाइतितत्रैवस्मर्यमाणंशिवविष्णवोर्भेददर्शनेदोषमुदाहृत्याभेदश्रुतीश्चापश्यंतोमूलकारण
मेवांत्यात्कार्यान्नटइवतत्तद्रूपेणभासतइतिशास्त्रतत्त्वमजानंतोऽन्यतररूपपरिग्रहेणेतरंनिंदंतःपरस्परंकलहायमानाःस्वामिद्रोहान्नरकायैवसज्जंतइत्यलंप्रसक्तानुप्रसक्तोक्त्या तस्मादस्तिचतुर्भ्यआत्मनःपादे
भ्योतिरिक्तोविष्णवाख्यःपंचमःपुरुषःसोयंप्रतिपाद्यते परावराणांस्रष्टारमित्यादिना नन्वयंनंदनंदनोयदिपरावराणामुच्चनीचानांस्रष्टातर्हिवैषम्यनैर्घृण्यभागीस्यात् नचतत्तत्प्राणिकर्मापेक्षोविषमानर्थान्स्रजती
तिवाच्यं कर्मणएवमुख्यत्वेनतस्याकिंचित्करत्वात् कर्मणश्चकृष्यादेःसर्वांगोपसंहारवतोविनैवेश्वरानुग्रहंफलसाधनत्वदृष्टेः तस्मादुपासनार्थत्वेनकल्पनामात्रंतद्विग्रहादिकमितिचेत्सत्यं देवताधिकरणन्यायेनो
पासनायामद्वैतेवाशास्त्रस्यपरमतात्पर्यवत्त्वेपितत्प्रतिपत्त्युपायतयाश्रुतस्येश्वरस्यअवांतरतात्पर्यविषयतयांगविधीनामिवदेवताविग्रहादिविधीनांप्रामाण्यंसिद्धं मानांतराविरोधात् नचवैषम्यादिदोषः दाशत
य्यांनिरस्तत्वात् तथाहि नसस्वोदक्षोवरुणध्रुतिःसासुरामन्युर्विभीदकोऽअचित्तिः अस्तिज्यायान्कनीयसउपारेस्वप्नश्चनेदनृतस्यप्रयोतेतिमंत्रे सःस्वोदक्षोनयेनमहद्यशस्यंकर्मकृतंतत्स्वसामर्थ्यंनभवतिकिं
तुहेवरुणपरमेश्वर सातवैवध्रुतिःतत्त्वदीयमेवाधिष्ठातृत्वंतवैवमाहात्म्यंतदित्यर्थः नन्वन्यसामर्थ्येनान्यःकरोतीत्ययुक्तमितिचेत्तत्राह सुरेति यथासुरामद्यं मन्युःक्रोधः विभीदकोबिभीतकस्तत्स्थःकलिः अ
चित्तिर्भूतावेशपित्ताद्युद्रेकजन्माउन्मादः एतेअशक्तमपिपुरुषंवशीकृत्यमहाशक्तसाध्यमपिकदर्थंकर्मकारयंति तद्वदीश्वरोपिसर्वस्मिन्यशस्येकर्मणिजीवंप्रवर्तयतीत्यर्थः अयंभावः नहित्वदारेनिमिषश्चने
शेइतिश्रुतेः ईश्वरानुग्रहंविनानिमिषोपिस्वयंचलितुंनईष्टइतिसर्वापिसात्विकीराजसीतामसीवाप्रवृत्तिरीश्वरायत्तैव तथापियथासर्वरसप्रकृतेर्मधुरैकस्वभावस्यजलस्यइक्षुरसातिशयेनमाधुर्यमभिव्यक्तं जं
बीरमरीचरसयोस्तुस्वाभाविकंतदभिभूतंऔपाधिकमम्लत्वंकटुत्वंचाभिव्यक्तं एवंसर्वजगत्प्रकृतेःसत्वैकस्वभावस्येश्वरस्यनंदनंदनविग्रहेतिशयेनसत्वमभिव्यक्तं अतएवतस्मिन्निरतिशयंधर्मज्ञानवैराग्यैश्व
र्यादिकमस्ति कामक्रोधाभिमानिदेवताविग्रहेसत्वंतिरोभूतं औपाधिकंलोभप्रवृत्त्यादिकंप्रमादमोहादिकंचाविर्भूतं तथाचयथागोधूमादिचूर्णंइक्षुरसाद्यनुग्रहात्तत्तद्रसवद्भवति एवंजीवांतःकरणमपिईश्वरा
नुग्रहाद्धर्मोपगंकामाद्यनुग्रहाल्लोभोपगंचभवति अतएवभगवद्गीतासूक्तं ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमाययेतिसर्वभूतांतर्यामिणंप्रकृत्य तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत
तत्प्रसादात्परांशांतिमत्संस्थामधिगच्छसीतितदनुग्रहफलंशांत्यादिकमित्युक्तं तथा अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः अनिच्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितइतिप्रश्नस्यउत्तरं कामएषक्रोधएषइत्यादिना
कामक्रोधलोभाएवपुरुषंपापेप्रवर्तयंतिनत्वीश्वरइत्युक्तं एषह्येवासाधुकर्मकारयति ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वभ्रंवास्वर्गमेववेत्यादिश्रुतिस्मृतिजातंतुपर्जन्यवदीश्वरस्यासाधारणकारणत्वमित्याह नचतावताजलव
त्सर्वांतर्यामिणोपीश्वरस्यवैषम्यादिगंधोस्ति कल्पादयश्चाचारव्यभिचारएवाभिभवंतीतिपरंपरयाकर्मापेक्षत्वमपीश्वरस्ययुज्यते अंकुरादिजननस्यकार्यत्वेनाकर्तृकत्वानुपपत्तेश्चतत्कर्ताईश्वरःसिद्धएवास्ति
कृतर्ह्यसावित्यतआह अस्तिज्यायान्कनीयसउपारइति उभावप्येकत्वादनुपाधिनारूपेणज्येष्ठौसोपाधिनाकनिष्ठौतथाप्युपाधिशुद्ध्यशुद्ध्यतिशयादीश्वरोज्यायान्जीवःकनीयान्तस्यसंघाताभिमानिनउपा
रेसमीपेअंतर्यामितयास्ति अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वात्मेत्यादिश्रुत्यंतरप्रसिद्धेः केनलिंगेनतर्ह्यसौज्ञेयइत्यतआह स्वप्नश्चनेदनृतस्यप्रयोतेति स्वप्नश्चनस्वप्नइवइतएव अनृतस्यमिथ्याभूतस्यैवअहंकारादि
घटांतस्यप्रपंचस्यप्रयोता युमिश्रणामिश्रणयोः प्रकर्षेणभूयोभूयःसंयोजयिताबियोजयिताच योदृष्टिसमयांस्तृष्टिमिंद्रजालवदाविर्भावयतितिरोभावयतिसभगवान्महामायावीसमस्तपापसंछेदनकामैरा
राधनीयइतिभावः १ नन्वमूर्तस्यांतर्यामिणस्तस्यकथमाराधनंकर्तव्यमित्यतआह अरंदासोनमीढुषेकराण्यहंदेवायभूर्णयेनागाः अचेतयदचितोदेवोऽअर्योगृत्संरायेकवितरोजुनातीति नशब्दइवार्थः अहं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मीढ्षेभूयसींधनस्यवृष्टिंकृतवतेस्वामिनेदासोनदासइवदेवायचतुर्भुजमूर्तयेअरंकराणिअलंकरवाणि प्रार्थनायांलोट् यथादासाःस्वामिनंस्रक्चंदनमुकुटादिनालंकुर्वंतिएवमहंपार्थिवंनंदनंदनविग्रहंभूषये यमित्यर्थः अनागाःनिषिद्धाचरणवर्जितः ननुचेतनोह्यलंक्रियमाणःसद्यःफलंददातिकिमचेतनायालंकरणेनेत्यतआह भूर्णयेभूरिमनुष्यराजाद्यपेक्षयाअधिकंद्रव्यादिकंनयतिभक्तायप्रापयतीतिभूर्णिस्त स्मैभूर्णये अचेतनोप्ययंसर्वान्कामान्दास्यतीतिभावः ननुदृष्टविरुद्धमेतत् नहिप्रतिमाराधनेनधनंप्रतिमातःप्राप्यतइत्यतआह अचेतयदिति अर्यःभुक्तिमुक्तिकामैरभिगम्यःस्वामीदेवःप्रतिमादिरूपः अचितः चेतनारहितान्सर्वान्पिंडान्अचेतयत्चेतनायुक्तान्करोति अहल्यावत् भूतनिर्देशश्छांदसः अयंभावः देहइवप्रतिमायामपितीव्रभावनावताचैतन्यंस्पष्टमुपलभ्यते प्रसिद्धंचैतत्प्रतिमोन्मेषणंमंत्रशास्त्रे उपा ख्यायतेचपुराणादौ तस्मात्प्रतिमायाश्चेतनाधिष्ठितत्वेनचेतनस्यचसर्वपुरुषप्रवर्तकत्वेनततःफलसंभावनास्तीति एवंपरमेश्वरेश्रीमाधवादिप्रतिमारूपेसर्वपुरुषार्थप्रदेसत्यपिकवितरोबुद्धिमत्तरोजनोगृत्संप्राणं प्राणोवैगृत्सइतिश्रुतेः प्राणवंतंजीवंराजादिंरायेधनार्थंजुनातिअनुसरति नानाविधैःकाव्यैःक्षुद्रंप्रभुंप्रस्तौतिअहोदौर्भाग्यमस्येतिश्रुतिरुरस्ताडंमंदानाक्रोशति कवितमस्तुपरमेश्वरमेवनंदनंदनापरपर्यायंसम स्तपुरुषार्थकामःशरणीकुर्यादितिभावः तस्माद्युक्तमुक्तंपरावराणांस्रष्टारमिति ॥२३॥ मंगल्यंमंगलावहं मंगलंस्वरूपेणैव एषह्येवानंदयातीतिआनंदोब्रह्मेतिचश्रुतिभ्यां विष्णुंयज्ञात्मानं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः

मंगल्यंमंगलंविष्णुंवरेण्यमनघंशुचिं ॥ नमस्कृत्यहृषीकेशंचराचरगुरुंहरिं॥ २४ ॥ महर्षेःपूजितस्येहसर्वलोकैर्महात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंपुण्यंव्यासस्याद्भु तकर्मणः॥ २५॥ आचख्युःकवयःकेचित्संप्रत्याचक्षतेपरे॥ आख्यास्यंतितथैवान्येइतिहासमिमंभुवि ॥ २६ ॥ इदंतुत्रिषुलोकेषुमहज्ज्ञानंप्रतिष्ठितं॥ वि स्तरैश्चसमासैश्चधार्यतेयद्द्विजातिभिः ॥ २७॥ अलंकृतंशुभैःशब्दैःसमयैर्दिव्यमानुषैः॥ छंदोवृत्तैश्चविविधैरन्वितंविदुषांप्रियं॥ २८॥

वरेण्यंवरणीयं भोगमोक्षकांक्षिभिरवश्यमादरणीयंअनघंआगंतुकदोषास्पर्शिनं शुचिंस्वभावशुद्धं शिवमितिपाठेशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंनिर्गुणं हृषीकेशंहृषीकाणामिंद्रियाणामीशितारं चरा चरगुरुंचराचराणांगुरुंविद्याप्रदंअतएवहरिंसंसारहरणं ॥२४॥ ईदृशंहरिंनमस्कृत्यव्यासस्यमतंअथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादिसूत्रैर्निर्णीतंयद्ब्रह्माद्वैतंतत्प्रकर्षेणनानोपाख्यानोपबृंहणेनवक्ष्यामि तत्रश्रद्धोत्पादनार्थं महर्षेरित्यादिव्यासविशेषणं ऋषीणांमंत्रद्रष्टॄणांमहतइतितन्मतस्यश्रौतत्वमुक्तं अद्भुतकर्मणइतिब्रह्माद्वैतप्रत्तिपत्त्युपायभूतेननानाख्यानदृष्टांतप्रणयनेनविचित्रग्रंथकारित्वमुक्तं ॥२५॥ आचख्युरिति कवयः क्रांतदर्शिनः ॥२६॥ त्रैकालिकानामपिकवीनामेतदाख्यानेगुणमाह इदमिति ज्ञानंज्ञानसाधनंत्रयीरूपंद्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैर्यद्धार्यतेतदिदंइतिहासरूपेणत्रिषुलोकेषुजातितउत्तममध्यमाधमजनेषुप्रतिष्ठितं ज्ञानकरत्वेनेत्यर्थः॥२७॥समयैःसंकेतैः समयाःशपथाचारकालसिद्धांतसंविदइत्यमरः दिव्यमानुषैःवैदिकलौकिकैः संस्कृतप्राकृतैर्वा तथाह्यमृतमंथनादौजलादिषुघृतादिपदप्रयोगोवेदनिघंटुप्रसिद्धोदृश्यते तथाजतुगृहदाहेपार्श्वचरादिषुकक्षघ्नादिशब्दाम्लेच्छप्रसिद्धादृश्यंते छंदोवृत्तैःत्रिष्टुबादिच्छंदोंतर्गतैरिंद्रवज्रादिभिर्वृत्तैः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निष्प्रभेइति यत्प्रजानांबीजंजगदुपादानंएकंनिमित्तांतरानपेक्षं अव्ययंअपरिणामिकूटस्थंवस्तुतत्बृहदंडंब्रह्मांडरूपंअभूत् तदात्मानंस्वयमकुरुत सच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुतिभ्योब्रह्मणएवसर्वभावावगमात् कदांडमभूदित्याकांक्षायांअस्मिन्प्रजानांबीजेनिष्प्रभेप्रकर्षेणभानंविशेषविज्ञानंरूपाद्याकारंतद्रहितेसति प्रलयकालेबुद्धिबोद्धव्ययोरभावात् निरालोकेआलोक्यतेऽनेनेत्यालोकःसत्वंईश्वरोपाधिभूतंविक्षेपशक्तिमन्मायाख्यंतद्रहितेमायायाअप्यभावेकुतोंऽडोत्पत्तिरतआह सर्वतस्तमसावृतइति मायायाआवरणशक्तिरूपात्तुच्छात्तमसएवस्वमप्रपंचवदंडमुत्पन्नमित्यर्थः तथाचश्रुतिः नोव्योमापरोयदिति सृष्टेःप्रागव्याकृताख्यमायायाअपिसत्वंनिषिध्यतुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाजायतैकमितितमोमात्रात्सृष्टिंदर्शयति ॥ २९ ॥ युगस्यब्रह्मकल्पस्यादौजातंतत्निमित्तंचतुर्विधभूतग्रामोपादानं यस्मिन्अंडेब्रह्मप्रविष्टमितिशेषः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेःकिंतत्सत्यंविकारत्वहीनं वाचारंभणंविकारइतिविकारस्यानृतत्वश्रुतेः किंजडप्रकृतिरूपं न ज्योतिःचिद्रूपं सनातनंसततैकरूपं ॥ ३० ॥ अद्भुतं प्रत्यगात्मत्वेपिदुर्ज्ञेयत्वात् अचिंत्यंवाङ्मनसातीतत्वात् सर्वत्रदेशेकालेवस्तुनिचसमतांसाम्यंऐक्यमितियावत् गतंप्राप्तं अव्यक्तंअव्याकृतं कारणंहेतुः सूक्ष्मंबाह्येंद्रियाविषयत्वात् सदसदात्मकंतुच्छात्

निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोकेसर्वतस्तमसावृते॥ बृहदंडमभूदेकंप्रजानांबीजमव्ययं॥ २९॥ युगस्यादौनिमित्तंतन्महद्दिव्यंप्रचक्षते॥ यस्मिन्संश्रूयतेसत्यंज्योतिर्ब्रह्मसनातनं॥ ३०॥ अद्भुतंचाप्यचिंत्यंचसर्वत्रसमतांगतं॥ अव्यक्तंकारणंसूक्ष्मंयत्तत्सदसदात्मकं॥ ३१॥ यस्मात्पितामहोजज्ञेप्रभुरेकःप्रजापतिः॥ ब्रह्मासुरगुरुःस्थाणुर्मनुःकःपरमेष्ठ्यथ॥ ३२॥ प्राचेतसस्तथादक्षोदक्षपुत्राश्चसप्तवै॥ ततःप्रजानांपतयःप्राभवन्नेकविंशतिः॥ ३३॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्मायंसर्वऋषयोविदुः॥ विश्वेदेवास्तथादित्यावसवोथाश्विनावपि॥ ३४॥ यक्षाःसाध्याःपिशाचाश्चगुह्यकाःपितरस्तथा॥ ततःप्रसूताविद्वांसःशिष्टाब्रह्मर्षिसत्तमाः॥ ३५॥ राजर्षयश्चबहवःसर्वैःसमुदितागुणैः॥ आपोद्यौःपृथिवीवायुरंतरिक्षंदिशस्तथा॥ ३६॥

च्छव्यावृत्तस्वरूपं अनिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ यस्मादंडात्पितामहः सर्वशरीरीप्रथमः हिरण्यगर्भःसमवर्ततताग्रइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धः अस्यरजःसत्वतमोगुणप्रधानानित्रीणिरूपाण्याह ब्रह्मा सुरगुरुर्विष्णुः स्थाणुःरुद्रः ब्रह्मणोविभूतीःसृष्टिकर्मप्रधानाआह मनुरित्यादिना ॥ ३२ ॥ दक्षपुत्राःसप्त क्रोधस्तमोदमश्चैवविक्रीतोथांगिरास्तथा कर्दमोश्वश्चसप्तैतेदक्षपुत्राःप्रकीर्तिताइत्यन्यत्रोक्ताः एकविंशतिर्मरीच्यादयःसप्तमनवश्चतुर्दशेति यथोक्तंब्रह्मांडपुराणे ऋषयःसप्तपूर्वेयेमनवश्चचतुर्दश एतेप्रजानांपतयएभिःकल्पःसमाप्यतइति ॥ ३३ ॥ विष्णोर्विभूतिंपालनकर्मप्रधानामश्व्यंतामाह पुरुषश्चेति यंमत्स्यकूर्ममैरालादिविग्रहं ॥ ३४ ॥ स्थाणोर्विभूतीःसंहारकर्मप्रधानाआह यक्षाइति ततोब्रह्मांडात् ब्रह्मर्ष्याद्याः कृत्स्नसंसारसंहारकज्ञानप्रधानाः ॥ ३५ ॥ आपइत्यादिकंषट्कंवह्निपुरुषयोरप्युपलक्षणं दिशःद्यौरित्येताभ्यांतदभिमानिनौचंद्रसूर्यौगृह्येते अंतरिक्षंआकाशः एतच्चमूर्त्यष्टकंस्थाणोरेवविभूतिः ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संवत्सरादिः कालोपिसंहारकत्वात्स्थाणोरेवविभूतिः यच्चान्यदपिदृष्टंश्रुतंवातत्सर्वंततएवांडात्संभूतमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३७ ॥ यदिदंदृश्यते बाह्यंरूपादि आंतरंचअहंकारतद्धर्मसुखदुःखादिसाक्षिदृश्यं तत्सर्वंयुगक्षयेकल्पांतेपुनःसंक्षिप्यते कूर्मांगवत्तिरोभवतिस्वाधिष्ठानेब्रह्मण्येवशुक्ताविवरजतं ॥ ३८ ॥ प्रतिकल्पंसृष्टेःसमाननामरूपत्वमाह यथेति ॥ ३९ ॥ कल्पानामानंत्यमाह एवमिति अनाद्यंतंपरमात्मावगत्यवसानं ॥ ४० ॥ एवंपिंडब्रह्मांडात्मिकांजडसृष्टिमुक्त्वातदभिमानिचेतनसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति शाकल्यब्राह्मणेत्रयश्चत्रीचशतात्रयश्चत्रीचसहस्रेत्याद्युपक्रम्यमहिमानएवैषामेतेत्रयस्त्रिंशद्देवदेवा इत्युक्तेस्त्रयस्त्रिंशद्देवदेवाःतावंतिशतानिसहस्राणिवातेषामेवविभूतिरित्यर्थः तेचाष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याः इंद्रःप्रजापतिश्च तत्रवसवःपृथिव्यग्नीअंतरिक्षवायू आदित्यदिवौ चंद्रोनक्षत्राणिच रुद्रा एकादशेंद्रियाणि आदित्याद्वादशमासाः इंद्रःपर्जन्यःप्रजापतिर्यज्ञः एतेषामभिमानिनश्चेतनाअत्रविवक्षिताः शरीरसृष्टेःप्रागुक्तत्वात् सोयंसृष्टिसंक्षेपः विस्तरस्त्वन्यत्रोक्तः तिस्रःकोट्यस्तुरुद्राणामादित्यानां

संवत्सरर्तवोमासाःपक्षाहोरात्रयःक्रमात् ॥ यच्चान्यदपितत्सर्वंसंभूतंलोकसाक्षिकं ॥ ३७ ॥ यदिदंदृश्यतेकिंचिद्भूतंस्थावरजंगमं ॥
पुनःसंक्षिप्यतेसर्वंजगत्प्राप्तेयुगक्षये ॥ ३८ ॥ यथर्तावृतुलिंगानिनानारूपाणिपर्यये ॥ दृश्यंतेतानितान्येवतथाभावायुगादिषु ॥ ३९ ॥
एवमेतदनाद्यंतंभूतसंहारकारकं ॥ अनादिनिधनंलोकेचक्रंसंपरिवर्तते ॥ ४० ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणित्रयस्त्रिंशच्छतानिच ॥ त्रयस्त्रिंशच्चदेवानांसृष्टिःसंक्षेपलक्षणा ॥ ४१ ॥ दिवःपुत्रोबृहद्भानुश्चक्षुरात्माविभावसुः ॥ सवितासऋचीकोऽर्कोभानुराशावहोरविः ॥ ४२ ॥

दशस्मृताः अग्नीनांपुत्रपौत्रंतुसंख्यातुंनैवशक्यतइति ॥ ४१ ॥ कतमएकादेवतेतिप्राणइतिसब्रह्मेत्युपसंहारेतत्रैवोक्तमेकंसूत्रात्मानंचेतनंविवक्षित्वातद्विभूतयोन्येचेतनाइत्याह दिवःपुत्रइत्यादिनासुविस्तराइत्यंतेन दिवोनानारूपेणद्योतमानायामायायाःपुत्रइवपुत्रोगर्भस्थत्वात् मायायांचित्प्रतिबिंबःसूत्रात्मेत्यर्थः तस्यैवावयवाबृहद्भान्वादयएकादशसमनस्केंद्रियाधिष्ठातृदेवताः दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाअपिअत्रसूर्यपर्यायैरेवाभिधीयंते सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेस्तद्विभूतयोन्यादेवताइतिस्मृतेश्च दिगादीनांसूर्यविभूतित्वात् सबृहत्सभानुःसचक्षुरितिप्रत्येकंतच्छब्दःसंबध्यते अत्रबृहदादिपदार्थस्तु बृहद्व्योममयत्वेनश्रोत्रमिंद्रियमुच्यते द्रव्याणांभासनाद्भानुशब्देनोक्तंत्वगिंद्रियं १ चक्षुःप्रसिद्धमात्मातुप्रेयस्त्वाद्रसनेंद्रियं वागग्निदैवतत्वेनविभावसुपदोदिता २ कर्मणांप्रसवात्पाणीमतौसवितृशब्दितौ विशिष्टगतिमत्त्वादप्यर्कःपादेंद्रियंमतं ३ उपस्थःस्यादृचीकाख्यऋचांसर्वांगतेजसां संगमोरतिकालेत्रेत्येवमेवमरीचिकः ४ वायुराशावहःप्रोक्तोभासनादवनाच्चसः भानूरविश्चोच्यतेतौघ्राणपायुपदोदिताविति ५ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुत्राः प्रतिबिंबाः विवस्वतः सूर्यवत्सर्वावभासकस्य चैतन्यस्य यद्वा विशेषेणवस्ते आच्छादयति सर्वं ज्ञेयं व्याप्नोतीति विवोज्ञानंतद्वान् आजानसिद्धज्ञानवान्ब्रह्मा ज्ञानमप्रतिमंयस्यवैराग्यंचजगत्पतेः ऐश्वर्यंचैव धर्मश्चसहसिद्धंचतुष्टयमितिस्मृतेः तस्यपुत्र्यपिभार्याभूताद्यौः प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुरितिश्रुतेस्तस्यामुत्पन्नाबृहद्भान्वादयइतिज्ञेयं पुराविवस्वतइतिपाठेविवस्वतः संबंधीदिवः पुत्रइतियोज्यं महानेवमह्यः मनुः स्वार्थेऽज्ञ्* तेषांमध्येवरः श्रेष्ठः बुद्धितत्त्वाभिमानीत्यर्थः तस्यतनयोदेवभ्राट्देवैरिंद्रियैर्भ्राजतेदीप्यतेइतिअहंकारोदेवभ्राट् अहमिदंपश्यामिअहमिदंशृणोमीत्याद्यनुभवात् तस्य पुत्रः सुभ्राट्भौतिकंमनः तद्धिसंकल्पविकल्पात्मकंसत्सर्वविषयप्रकल्पकंतत्तद्विषयरूपेणसुतरांस्पष्टंभ्राजतेइतिसुभ्राट्पदवाच्यं यथोक्तमक्षपादैः रूपादयोविषयाः संकल्पकृताइति रत्नगर्भस्तुतत्रसृज्यसंहार्ययोर तिबाहुल्यंवक्तुंतन्मध्येसंक्षेपतोदेवानांसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति त्रयस्त्रिंशद्यानितान्येवशतानिबिंदुत्रययुक्तानिपुनस्तान्येवत्रयस्त्रिंशत्सहस्राणिचबिंदुचतुष्टययुतानितदात्रयस्त्रिंशत्कोटयइत्यर्थः देवानांसृष्टिः सृज्यमानादेवाः कृदभिहितोभावोद्रव्यवत्प्रकाशतइतिन्यायात् यद्वात्रयस्त्रिंशाधिकशतत्रययुक्तषट्त्रिंशत्सहस्राणिदेवानांसंक्षेपतः तत्रतावद्ब्रह्मणोजन्मसमनंतरमेवप्रथमकल्पेसृष्टिक्रममाह दिवः पुत्रइत्यादिना अतएवएतत्कल्पीयसूर्यवंशसृष्टिक्रमविरोधोनाशंकनीयः दिवः पुत्रइत्येकंनाम दिवः पुत्रादयोद्वादशविवस्वंतः सूर्याजाताः नकारलोपश्छांदसः तेषांसप्तमोऽवरः कनिष्ठः मह्यइतिचपाठः तस्यपृथङ्निर्देशोवंश करत्वात् तेभ्यः सप्तवंश्येभ्यएवायमेतत्कल्पीयकुरुवंशादिसदृशस्तस्मिन्कल्पेप्येषांवंशानांसंभवात् अतएवयदुभरतययातिवंशानांपृथगुपादानं यद्वातेभ्यएवेदानीमिहोत्पन्नेभ्यः कुरुवंशादयइत्यर्थः विमल

पुत्राविवस्वतः सर्वेमह्यस्तेषांतथावरः ॥ देवभ्राट्तनयस्तस्यसुभ्राडितितत: स्मृतः ॥ ४३ ॥

बोधव्याख्यात्रदिवः पुत्रइत्यारभ्यसंभूताबहवोवंशाइत्यंतेन ननुद्वौवंशौराज्ञामिहोक्तौसूर्यवंशश्चंद्रवंशश्च तत्रादित्यवंशस्तावद्ब्रह्मणोमरीचिर्मरीचेः कश्यपः कश्यपाद्विवस्वान्विवस्वतोमनुर्मनोरिक्ष्वाकुरिक्ष्वा कोर्विकुक्षिः सएवशशादस्ततः काकुत्स्थस्तस्मादनेनास्ततः पृथुः पृथोरार्द्रस्ततोबृहदश्वस्तस्माद्धुंधुमारादयोयावन्मरुत्तइतितावदादित्यवंशः सोमवंशस्तावत् ब्रह्मणोत्रिरत्रेः सोमः सोमाद्बुधस्ततः पुरूरवाः पुरूरव सआयुरायोर्नहुषस्ततोययातिर्ययातेः पुरुप्रभृतयोयावद्देवव्रजपुत्रइति एतौद्वौराजवंशौ ततः केमीदिवः पुत्रादयोराजानः तथापुराविवस्वतश्चेतिनसंगतं विवस्वतः पूर्वंकश्यपस्ततः पूर्वंब्रह्मातातश्चकथमुच्य तेपुराविवस्वतश्चेति तथासुभ्राजश्चत्रयः पुत्रादशज्योतिरादयइत्यपिनसंगतं तेहिदशज्योतिरादयः पार्थिवाउभयोरपिवंशयोः पुराणेतिहासादिषुनश्रूयंते अत्रोच्यते काचिदसंगतिर्नात्र तत्रदिवः पुत्रस्ता वदादित्यएव स्वरश्मिभिर्दिवः पूरणात् बृहद्भानुरपिसएव बृहंतोविश्वव्यापकाः भानवोऽस्येति चक्षुर्विश्वप्रकाशकत्वात्आत्माचसएव सहिब्रह्मज्योतिरित्यागमप्रामाण्यात्विभावसुश्चसएव क्रतुषुविविधप्रका रारश्मयोयस्य सविताचसएवक्रतुक्रमेणलोकोपकारार्थंसलिलगर्भप्रसवात् मरीचिकः सएव लोकोपकारार्थंमरीचीन्कायतिकीर्तयतिप्रकाशयतीतियावत् मरीचिभिः सहस्ररश्मिभिः कीर्त्यतइतिवा अ र्कः ऋस्तगतौस्मृतोधातुरस्यकप्रत्ययेगुणः आहच ऋस्तगतौस्मृतोधातुस्तस्मात्कप्रत्ययः स्मृतः गतौयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कः सउच्यते भानुः सएवलोकोपकारार्थंभाः नौतिप्रस्तौतीति आशावहइतिलोकानामा

*बाहुलकात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शामावहत्याराध्यमानःसफलीकरोति रविरिति अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेस्य रुडागमः अवतित्रीनिमाँल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यतइति पुरेतिपुराकल्पेएतेदिवःपुत्रादयःपुंशब्दाविवस्वतोवाचकाःपठ्यंतेपुराकल्प विद्धिः तेषांशब्दानांमध्येऽवरोजघन्योमह्यशब्दः मह्यशब्दोपिगर्भधारकवाचकतयापावनाद्वाअनघतयापठ्यते मह्योमहीगर्भाधायकत्वात् उक्तंच पौषस्यकृष्णसप्तम्यांमह्यासहभवेद्रविः देवभ्राट्तनयस्तस्ये तित स्यमह्यानंतरंदेवान्भ्राजयतिरश्मिभिः तनयोविस्तारकः तस्मादनंतरंसुभ्राडितिसुष्ठुशीलाःपुत्राः सुभ्राजसोनंतरंत्रयःपुत्रादशज्योतिरादयोग्रहनक्षत्रतारकाप्रकाशकारश्मयःप्रादुरासन् तेचपूरणाज्जगत स्त्राणाद्वापावनाद्वाऽनघयोनित्वात्पुत्राउच्यंते बहुशश्वास्यवामीयेसूक्तेपुत्रशब्दोरश्मिषुदृष्टोविस्तरातिशयान्नपठ्यते अत्रदशशतसहस्रशब्दारश्मिबहुत्ववाचकास्तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चेत्याद्युच्चावचोभयवंशप्र भवराजाभिधानमस्तुसूर्यस्यैवोभयवंशहेतुत्वकथनपरं तथाहि आदित्यान्मनुर्मनोरिक्ष्वाकुरित्यादिपौत्रःसूर्यवंशः तथादित्यान्मनुर्मनोरिडाइडातःपुरूरवाइत्यादिनादौहित्रःसोमवंशइति अतएभिःश्लो कैरादित्यस्तुतिभिस्तन्मूलकत्वंकथितं उक्तंच आदित्यमूलमखिलंत्रैलोक्यंयदुनंदन भवत्यस्माज्जगत्सर्वंसदेवासुरमानुषमित्यादिसर्वमवदातं ॥ ४३ ॥ दशज्योतींषि धूम्रार्चिरूष्माज्वलिनीज्वालिनीवि स्फुलिंगिनी सुश्रीःसुरूपाकपिलाहव्यकव्यवहातथेतिदशकलारूपाणियस्यसदशज्योतिरग्निः शतज्योतिश्चंद्रःसहिहृदयायतनः चंद्रमामनसोभूत्वाहृदयंप्राविशदितिश्रुतेः हृदयस्यचशतंचैकाचनाड्यः ता

सुभ्राजस्तुत्रयःपुत्राःप्रजावंतोबहुश्रुताः॥दशज्योतिःशतज्योतिःसहस्रज्योतिरेवच ॥ ४४ ॥ दशपुत्रसहस्राणिदशज्योतेर्महात्मनः॥
ततोदशगुणाश्चान्येशतज्योतेरिहात्मजाः॥ ४५ ॥ भूयस्ततोदशगुणाःसहस्रज्योतिषःसुताः ॥ तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चयदूनांभरतस्यच ॥ ४६ ॥
ययातीक्ष्वाकुवंशश्चराजर्षीणांचसर्वशः॥ संभूताबहवोवंशाभूतसर्गाःसुविस्तराः ॥ ४७ ॥ भूतस्थानानिसर्वाणिरहस्यंत्रिविधंचयत् ॥
वेदायोगःसविज्ञानोधर्मोऽर्थःकामएवच ॥ ४८ ॥ धर्मकामार्थयुक्तानिशास्त्राणिविविधानिच ॥ लोकयात्राविधानंचसर्वंतद्दृष्टवानृषिः ॥ ४९ ॥

सांमूर्धन्यासौरीक्रममुक्तिस्थानप्रापिकाइतराःशतंजन्मांतरहेतुगतिप्रदास्तासांप्रकाशकत्वाच्चंद्रः शतज्योतिः सहस्रज्योतिःसूर्य. ॥ ४४ ॥ ज्योतेरितीदंतत्वमार्षं ॥ ४५ ॥ तेभ्यःसमष्टिमनःकल्पितेभ्योऽग्निचं द्रसूर्येभ्यःक्रमादयंपुरोवर्तीब्राह्मणवंशःकुर्वादिवंशइक्ष्वाकुवंशश्चसंभूताइतियोज्यं तादृशादग्नेर्ब्राह्मणउत्पन्नइतिचकाराद्वालभ्यते आग्नेयोवैब्राह्मणइतिश्रुतेर्ब्राह्मणस्याग्निवंश्यत्वं इतरेषांचंद्रसूर्यवंश्यत्वंप्रसि द्धमेव ॥ ४६ ॥राजर्षीणां राज्ञामृषीणांचेतिद्वंद्वः भूतसर्गाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जसृष्टयः ॥ ४७॥ भूतस्थानानीति नृणांवासस्थानानिराजकृतानिदुर्गनगरादीनि ब्राह्मणकृतानितीर्थक्षेत्रादीनि त्रिवि धंरहस्यंधर्मरहस्यं कृष्णद्रोहिणोपिशिशुपालस्यकृष्णैकत्वप्राप्तिस्तत्ररहस्यंयथाकथंचित्तीव्राभिनिवेशेनध्यानमेवश्रेयइतिसोऽधर्माभासोपिधर्मएव तथाहिंसाफलोधर्मोप्यधर्मएवयथासत्यवादिनाश्चोरेभ्यः कार्पटिकमार्गेतत्वेनोपदिशतइति एवंअर्थकामयोरपिरहस्यमूह्यं वेदाःकर्मकांडः योगउपासनाकांडःसविज्ञानोज्ञानकांडसहितः धर्मःस्मार्तः अर्थकामौलोकप्रसिद्धौ ॥ ४८॥ धर्मेति एतत्त्रयप्रतिपादकानिशास्त्रा णिमीमांसाकोकककामंदकानि लोकयात्राविधानंचलोकयात्रायेननिर्वहतितस्यआयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदादेर्विधानंज्ञापनंच एतत्सर्वंतेभ्यःसंभूतमितिपूर्वेणसंबंधः सर्वंतद्दृष्टवान्योगबलेन ऋषिर्व्यासः ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सवैयाख्याःव्याख्यामधिकृत्यकृतोग्रंथोवैयाख्यस्तद्युक्ताः यथाब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिसूत्रस्यव्याख्यासत्यंज्ञानमितिमंत्रः अनुव्याख्यानंतस्माद्वाएतस्मादित्यादिब्राह्मणं एवमत्रापिप्रथमेध्यायेसूत्रितस्यार्थस्यद्वितीयतृतीयाभ्यांव्याख्यानमुत्तरग्रंथेनानुव्याख्यानंच विविधाःलिंगादिनार्थप्रत्यायकाः प्रपाःकर्तव्याइत्यादिस्मृतिमूलभूताधन्वन्निवप्रपाअसित्वमग्नेइत्यादयः हेअग्नेत्वंधन्वन्निरुदकेप्रदेशेप्रपेवलोकतृप्तिकरोसीतितदर्थः प्रपाअसीत्यत्रासंधिश्छांदसः इहेति अनुक्रांतमनुक्रमेणोक्तंइदमेवयथोक्तंग्रंथस्यलक्षणं विषयःप्रतिपाद्योर्थः ॥ ५० ॥ समासःसंक्षेपः व्यासोविस्तरः ॥ ५१ ॥ वर्णानुपूर्वी

इतिहासाःसवैयाख्याविविधाःश्रुतयोऽपिच ॥ इहसर्वमनुक्रांतमुक्तंग्रंथस्यलक्षणं ॥ ५० ॥ विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिःसंक्षिप्यचाब्रवीत् ॥ इष्टंहिविदुषांलोकेसमासव्यासधारणं ॥ ५१ ॥ मन्वादिभारतंकेचिदास्तीकादितथापरे ॥ तथोपरिचराद्यन्येविप्राःसम्यगधीयते ॥ ५२ ॥ विविधंसंहिताज्ञानंदीपयंतिमनीषिणः ॥ व्याख्यातुंकुशलाःकेचिद्ग्रंथान्धारयितुंपरे ॥ ५३ ॥ तपसाब्रह्मचर्येणव्यस्यवेदंसनातनं ॥ इतिहासमिमंचक्रेपुण्यंसत्यवतीसुतः ॥ ५४ ॥ पराशरात्मजोविद्वान्ब्रह्मर्षिःसंशितव्रतः ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसकृत्वाद्वैपायनःप्रभुः ॥ ५५ ॥ कथमध्यापयानीहशिष्यानित्यन्वचिंतयत् ॥ तस्यतच्चिंतितंज्ञात्वाऋषेर्द्वैपायनस्यच ॥ ५६ ॥ तत्राजगामभगवान्ब्रह्मालोकगुरुःस्वयं ॥ प्रीत्यर्थंतस्यचैवर्षेर्लोकानांहितकाम्यया ॥ ५७ ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ आसनंकल्पयामाससर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ॥ ५८ ॥ हिरण्यगर्भमासीनंतस्मिंस्तुपरमासने ॥ परिवृत्यासनाभ्याशेवासवेयःस्थितोऽभवत् ॥ ५९ ॥ अनुज्ञातोऽथकृष्णस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ निषसादासनाभ्याशेप्रीयमाणःशुचिस्मितः ॥ ६० ॥ उवाचसमहातेजाब्रह्माणंपरमेष्ठिनं ॥ कृतंमयेदंभगवन्काव्यंपरमपूजितं ॥ ॥ ६१ ॥ ब्रह्मन्वेदरहस्यंचयच्चान्यत्स्थापितंमया ॥ सांगोपनिषदांचैववेदानांविस्तरक्रिया ॥ ६२ ॥ इतिहासपुराणानामुन्मेषंनिर्मितंचयत् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचत्रिविधंकालसंज्ञितं ॥ ६३ ॥ जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ॥ विविधस्यचधर्मस्यह्याश्रमाणांचलक्षणं ॥ ६४ ॥

भेदेऽपिप्रतिकल्पमर्थानांसमानानामरूपक्रमत्वाद्भारतारंभेमतभेदमाह मन्वादीति मनुर्मंत्रःनारायणंनमस्कृत्येति ओंनमोभगवतेवासुदेवायेतिवातदादिइतिप्राञ्चः दिवःपुत्रोवैवस्वतमन्वसंज्ञोमनुस्तदादीतितत्वं आस्तीकंआस्तीकचरितंतदादि उपरिचरोवसुस्तच्चरितादिवा ॥ ५२ ॥ बह्वर्थत्वाद्विविधंज्ञानंदीपयंतिप्रकाशयंति ॥ ५३ ॥ व्यस्यवेदंआध्वर्यवादिकांडशोविभज्य तेनवेदार्थोत्रसंगृहीतइतिदर्शितं ॥ ५४ ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसइत्यादिअच्छेद्यममरैरपीत्यंतोग्रंथःस्पष्टार्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अभ्याशेसमीपे वसुरुपरिचरस्तस्यकन्यावासवीसत्यवतीतस्याःपुत्रोवासवेयोव्यासः ॥ ५९ ॥ कृष्णोव्यासः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उन्मेषंउपबृंहणं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पाशुपतंपशूनांजीवानांपत्युरंतर्यामिणइदंमाहात्म्यंपाशुपतं हेतुनासात्विकादिकर्मणासमंतुल्यं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कल्पानांधनुर्वेदोक्तशस्त्रादिविधीनांदुर्गसेना व्यूहरचनादिविधीनांवा कल्पःशास्त्रेविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मणोदिनेइतिमेदिनी वाक्यजातिविशेषाःराजामात्यचेटादिवक्तृविशेषप्रयुक्तवैलक्षण्यानि स्तुतिनिंदान्यायदेशादयोवापरकृत्यादिरूपार्थवादभेदावालोकयात्राक्रमोनीतिशास्त्रं

चातुर्वर्ण्यविधानंचपुराणानांचकृत्स्नशः ॥ तपसोब्रह्मचर्यस्यपृथिव्याश्चंद्रसूर्ययोः ॥६५॥ ग्रहनक्षत्रताराणांप्रमाणंचयुगैःसह ॥ ऋचोयजूंषिसामानिवेदाध्यात्मंतथैवच ॥ ६६ ॥ न्यायशिक्षाचिकित्साचदानंपाशुपतंतथा ॥ हेतुनैवसमंजन्मदिव्यमानुषसंज्ञितं ॥ ६७॥ तीर्थानांचैवपुण्यानांदेशानांचैवकीर्तनं ॥ नदीनांपर्वतानांचवनानांसागरस्यच ॥ ६८ ॥ पुराणांचैवदिव्यानांकल्पानांयुद्धकौशलं ॥ वाक्यजातिविशेषाश्चलोकयात्राक्रमश्चयः ॥ ६९ ॥ यच्चापिसर्वगंवस्तुतच्चैवप्रतिपादितं ॥ परंनलेखकःकश्चिदेतस्यभुविविद्यते ॥ ८० ॥ ब्रह्मोवाच तपोविशिष्टादपिवैविशिष्टान्मुनिसंचयात् ॥ मन्येश्रेष्ठतरंत्वांवैरहस्यज्ञानवेदनात् ॥ ७१ ॥ जन्मप्रभृतिसत्यांतेवेद्मिगांब्रह्मवादिनीं ॥ त्वयाचकाव्यमित्युक्तंतस्मात्काव्यंभविष्यति ॥ ७२ ॥ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे ॥ विशेषणेगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवाश्रमाः ॥ ७३ ॥ काव्यस्यलेखनार्थायगणेशःस्मर्यतांमुने ॥ सौतिरुवाच एवमाभाष्यतंब्रह्माजगामस्वंनिवेशनं ॥ ७४ ॥ ततःसस्मारहेरंबंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ स्मृतमात्रोगणेशानोभक्तचिंतितपूरकः ॥ ७५ ॥ तत्राजगामविघ्नेशोवेदव्यासोयतःस्थितः ॥ पूजितश्चोपविष्टश्चव्यासेनोक्तस्तदाऽनघ ॥ ७६ ॥ लेखकोभारतस्यास्यभवत्वंगणनायक ॥ मयैवप्रोच्यमानस्यमनसाकल्पितस्यच ॥ ७७ ॥ श्रुत्वैतत्प्राहविघ्नेशोयदिमेलेखनीक्षणं ॥ लिखतोनावतिष्ठेततदास्यांलेखकोह्यहं ॥ ७८ ॥ व्यासोऽप्युवाचतंदेवमबुध्वामालिखक्वचित् ॥ ओमित्युक्त्वागणेशोपिबभूवकिललेखकः ॥ ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथिंतदाचक्रेमुनिर्गूढंकुतूहलात् ॥ यस्मिन्प्रतिज्ञयाप्राहमुनिर्द्वैपायनस्त्विदं ॥ ८० ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ अहंवेद्मिशुकोवेत्तिसंजयोवेत्तिवानवा ॥ ८१ ॥ तच्छ्लोककूटमद्यापिग्रथितंसुदृढंमुने ॥ भेत्तुंनशक्यतेऽर्थस्यगूढत्वात्प्रश्रितस्यच ॥ ८२ ॥ सर्वज्ञोपिगणेशोयत्क्षणमास्तेविचारयन् ॥ तावच्चकारव्यासोपिश्लोकानन्यान्बहूनपि ॥ ८३ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ मुनिसंचयात् मुनिसमूहात् विशिष्टात्कुलेन ॥ ७१ ॥ गांवाचं ब्रह्मवादिनींवेदवादिनीं ॥ ७२ ॥ विशेषणे अतिशायने ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यतःयत्रदेशे ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अबुध्वाअर्थमितिशेषः ओमित्यंगीकारे ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथिंग्रंथेदुर्भेद्यस्थानं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ श्लोककूटंश्लोकेषुगूढार्थं अन्यार्थत्वेसत्यर्थांतरप्रत्यायकत्वमित्यर्थः अर्थस्यप्रमेयस्यगूढत्वात् प्रश्रितस्यप्रमेयेणस्वप्रकाशार्थंश्रितंशब्दप्रमाणंतस्यापिगौण्यादिवृत्तिभेदेनगूढत्वं यथामत्स्यःस्वमङ्गंनिमिषतीति ॥ ८२ ॥ यद्यदायावत् ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कारकमिति तुमुण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुलानेत्रोन्मीलनंकर्तुमित्यर्थः एतत्प्रकाशनंकृतमितितृतीयेनान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रकाशनंविकसनं ॥ ८६॥ ८७ ॥ विटंकाःपक्ष्युपवेशनस्थानानि कपोतपालिकायांतुविटंकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ ८८ ॥ सारोमज्जा ॥ ८९ ॥ विश्रामंत्यस्यामितिविश्रामश्छाया ॥ ९० ॥ आश्रमेति आश्रमवासिकस्थंडिलः मौसलादिग्रंथःश्रुतिस्थानीयदीर्घशाखांतः ॥ ९१॥ ९२ ॥ पुष्पंधर्मःफलंमोक्षःतदुभयंसत्याख्यं पुष्पंहिफलंवाचःसत्यमितिश्रुतेः अतएवक्रमात्स्वादुचअच्छेद्यंच ॥ ९३॥ भारतसूत्रभूतश्लोकत्रयमाह मातुरिति मातुःसत्यवत्याःगांगेयस्यभीष्मस्यच

अज्ञानतिमिरांधस्यलोकस्यतुविचेष्टतः ॥ ज्ञानांजनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकं ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षार्थैःसमासव्यासकीर्तनैः ॥ तथाभारतसूर्येण नृणांविनिहतंतमः ॥ ८५ ॥ पुराणपूर्णचंद्रेणश्रुतिजोत्स्नाःप्रकाशिताः ॥ नृबुद्धिकैरवाणांचकृतमेतत्प्रकाशनं ॥ ८६ ॥ इतिहासप्रदीपेनमोहावरणघातिना ॥ लोकगर्भगृहंकृत्स्नंयथावत्संप्रकाशितं ॥ ८७ ॥ संग्रहाध्यायबीजोवैपौलोमास्तीकमूलवान् ॥ संभवस्कंधविस्तारःसभारण्यविटंकवान् ॥ ८८ ॥ अरणीपर्वरूपाढ्योविराटोद्योगसारवान् ॥ भीष्मपर्वमहाशाखोद्रोणपर्वपलाशवान् ॥ ८९ ॥ कर्णपर्वसितैःपुष्पैःशल्यपर्वसुगंधिभिः ॥ स्त्रीपर्वैषीकविश्रामःशांतिपर्वमहाफलः ॥ ९० ॥ अश्वमेधामृतरसस्त्वाश्रमस्थानसंश्रयः ॥ मौसलःश्रुतिसंक्षेपःशिष्टद्विजनिषेवितः ॥ ९१ ॥ सर्वेषांकविमुख्यानामुपजीव्योभविष्यति ॥ पर्जन्यइवभूतानामक्षयोभारतद्रुमः ॥ ९२ ॥ सौतिरुवाच तस्यवृक्षस्यवक्ष्यामिशश्वत्पुष्पफलोदयं ॥ स्वादुमेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ॥ ९३ ॥ मातुर्नियोगाद्धर्मात्मागांगेयस्यचधीमतः ॥ क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यकृष्णद्वैपायनःपुरा ॥ ९४ ॥ त्रीनग्नीनिवकौरव्यान्जनयामासवीर्यवान् ॥ उत्पाद्यधृतराष्ट्रंचपांडुंविदुरमेवच ॥ ९५ ॥ जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ॥ तेषुजातेषुवृद्धेषुगतेषुपरमांगतिं ॥ ९६ ॥ अब्रवीद्भारतंलोकेमानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥ जनमेजयेन पृष्टःसन्ब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ ९७ ॥ शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके ॥ ससदस्यैःसहासीनःश्रावयामासभारतं ॥ ९८ ॥ कर्मांतरेषुयज्ञस्यचोद्यमानः पुनःपुनः ॥ विस्तरंकुरुवंशस्यगांधार्याधर्मशीलतां ॥ ९९ ॥ क्षत्तुःप्रज्ञांधृतिंकुंत्याःसम्यग्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यमाहात्म्यंपांडवानांचसत्यतां ॥ १०० ॥ दुर्वृत्तंधार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥ इदंशतसहस्रंतुलोकानांपुण्यकर्मणां ॥ १०१ ॥ उपाख्यानैःसहज्ञेयमाद्यंभारतमुत्तमं ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रींचक्रेभारतसंहितां ॥ १०२ ॥

नियोगात्नतुकामतःक्षेत्रेअंबिकादिषुक्रमेणधृतराष्ट्रादीन्जनयामास ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ तेषुधृतराष्ट्रादिषुजातेषु पुत्रपौत्रादिरूपेणप्रादुर्भूतेषुप्रवृद्धेषु राज्यभागिषुपुत्रपौत्रादीनां राज्यार्थिनांपरमांगतिंमृत्युंगतेषु ॥ ९६॥ ९७ ॥ शशासत्वमेतान्भारतंश्रावयेत्याज्ञापितवान् ॥ ९८॥ कर्मांतरेषुकर्मच्छिद्रेषु ॥ ९९॥ क्षत्तुर्विदुरस्य ॥ १००॥ धार्त्तराष्ट्राणांदुर्योधनादीनां ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तावन्तावत्संख्याकं अध्यर्धशतंसार्धशतं ॥ ३ ॥ शुकग्रहणंतत्सदृशायैवदेयमितिज्ञापनार्थं ॥ ४ ॥ षष्टिंशतसहस्राणिषष्टिलक्षाणिश्लोकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मयाउच्यमानंवैशंपायनेनउक्तं
निबोधतअर्थतोबुध्यध्वं ॥ ९ ॥ इदानींभारततात्पर्यसंग्राहकौद्वौश्लोकौपठति दुर्योधनइति मन्युःक्रोधः तेनद्वेषेर्ष्यासूयादिकमपिग्राह्यं तन्मयोमहाननुच्छेद्योद्रुमोदुर्योधनस्तेनसहअत्यंतमैक्यंप्राप्ताःक
र्णशकुनिदुःशासनास्तस्यस्कंधशाखाःपुष्पादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंराजाधृतराष्ट्रः सचअमनीषीमनोनिग्रहासमर्थः तेनैवहिपुत्रस्नेहांधेनदत्तावसरोदुर्योधनोदृढमूलोऽभवत् अन्यथाबाल्यएवविदुरा
दिवचसातस्यत्यागेकृतेसतिगराग्निदानद्रौपदीकचग्रहणादिमूलःकुलक्षयोनजातःस्यात् एतेनदृढाज्ञानमूलोदैन्यतरुःक्रोधलोभादिस्कंधोहिंसास्तेयादिशाखोवधबंधनरकादिफलपुष्पःपुरुषार्थकामैर्मूलाज्ञा
नच्छेदेननाशनीयइतिसूचितं मन्युःपुमान्क्रुधि दैन्येशोकेचयज्ञेचेतिमेदिनीकोशः ॥ १० ॥ युधिष्ठिरइति धर्मःपुण्यं तेनतत्कारणीभूतशमदमसत्याहिंसादिकंग्राह्यं तन्मयोमहाद्रुमोयुधिष्ठिरः तदेका

उपाख्यानैर्विनातावद्भारतंप्रोच्यतेबुधैः ॥ ततोध्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिः ॥ ३ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायंवृत्तांतानांसपर्वणां ॥ इदंद्वैपायनःपूर्वंपुत्रमध्या
पयच्छुकं ॥ ४ ॥ ततोऽन्येभ्योनुरूपेभ्यःशिष्येभ्यःप्रददौविभुः ॥ षष्टिंशतसहस्राणिचकारान्यांससंहितां ॥ ५ ॥ त्रिंशच्छतसहस्रंचदेवलोकेप्रतिष्ठितं ॥ पित्र्येपंच
दशप्रोक्तंगंधर्वेषुचतुर्दश ॥ ६ ॥ एकंशतसहस्रंतुमानुषेषुप्रतिष्ठितं ॥ नारदोश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ॥ ७ ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसिश्रावयामासवैशुकः ॥
अस्मिंस्तुमानुषेलोकेवैशंपायनउक्तवान् ॥ ८ ॥ शिष्योव्यासस्यधर्मात्मासर्ववेदविदांवरः ॥ एकंशतसहस्रंतुमयोक्तंवैनिबोधत ॥ ९ ॥ दुर्योधनोमन्युमयोम
हाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखाः ॥ दुःशासनःफलपुष्पेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोऽमनीषी ॥ ११० ॥ युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोऽर्जुनोभीम
सेनोऽस्यशाखाः ॥ माद्रीसुतौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ ११ ॥ पांडुर्जित्वाबहून्देशान्बुद्ध्याविक्रमणेनच ॥ अरण्येमृगयाशीलोन्यवसन्मु
निभिःसह ॥ १२ ॥

त्मानोर्जुनभीममाद्रेयास्तस्यस्कंधादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंकृष्णः शुद्धसत्वमयज्ञानविग्रहःपरमात्मा तेनहिदृढंज्ञातेनधर्मोदृढमूलोभवेत् अन्यथाकामादिभिरुपहतःस्यात् योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदि
त्वास्मिँल्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतीतिश्रुतेः ज्ञानस्यमूलंब्रह्मवेदः वेदाद्धियोगकत्वाख्यपरापरधर्मज्ञानंजायते धर्मस्यशब्दमूलत्वादितिन्यायात् वेदस्यापिमूलंब्राह्म
णास्तत्संप्रदायप्रवर्त्तकत्वात् एवंचब्राह्मणानामुपदेष्टृत्वेनवेदस्यप्रमाणत्वेनपरमात्मनोनुग्राहकत्वेनचधर्ममूलत्वं एतेनवेदब्राह्मणभक्तेनसंपाद्यमानोवेदोक्तोयोगादिधर्मवृक्षोऽहिंसासत्यादिस्कंधोधारणाध्या
नादिशाखस्तत्त्वसाक्षात्कारफलःपुरुषार्थकामेनभगवदाराधनबलेनसंपादनीयइतिसूचितं ॥ १११ ॥ मातुर्नियोगादितिपूर्वोक्तस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकत्रयस्यवृत्तिरूपोध्यायशेषस्तत्रदुर्योधनस्यमन्युमयत्वा
दिकंयुधिष्ठिरस्यधर्ममयत्वादिकंचव्याख्यायते पांडुर्जित्वेत्यादि ॥ ११२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मृगव्यवायनिधनात्मृगरूपिणोऋषेर्व्यवायनिधनंमैथुनकालेमारणंतस्माद्धेतोः कृच्छ्रांअतिकष्टांआपदंप्रजोत्पत्तिप्रतिबंधकत्वमपिव्यवायकालेमरिष्यसीतिशापंप्राप तत्रआपदिएवंसत्यामपिपार्थानांपां डवानांजन्मप्रभृति जातकर्मादिसंस्कारःप्रभृतिशब्दार्थः तत्रआचारविधेःक्रमश्वशीलरक्षाख्योभूदितिशेषः ॥ ११३ ॥ नचैतद्वयंविरुद्धमित्याह मात्रोरिति चशब्दोहेतौ यस्माद्धर्मोपनिषदंप्रतिधर्मःकुल स्त्रीभिरापद्यपत्यार्थेविशिष्टःपुमान्प्रार्थनीयइत्येवंरूपोव्यासवसिष्ठादिभ्योऽपत्यवत्सुविचित्रवीर्यकल्माषपादादिराजदारेषुदृष्टस्तस्यसंरक्षणार्थाउपनिषत्दुर्वाससादत्ताविद्यातांआवर्त्तितां प्रतिप्रतीत्य धर्मादी नांमात्रोःमातरौप्रतिअभ्युपपत्तिःरेतःसेकार्थंगमनंउपपन्नं तस्मात्सत्यामप्यापदिपांडोःपुत्रजन्मादिकंनविरुद्धमेतदित्यर्थः ॥ ११४ ॥ अत्रमातृभ्यामित्यनेनपितुर्मरणंसूच्यते ॥ ११५ ॥ ऋषिभि रिति यत्यदासंवृद्धाइतिपूर्वेणान्वयः तदाधार्त्तराष्ट्रान्धृतराष्ट्रसंबंधिगृहान्प्रतिआनीताइत्यर्थः ॥११६॥ पुत्राश्चेत्यादिधृतराष्ट्रादीन्प्रतियथायोग्यंयोज्यं पांडवाःपांडोःपुत्राएते॥११७॥तानिति शिष्टाःसाधवः

मृगव्यवायनिधनात्कृच्छ्रांप्रापसआपदं॥ जन्मप्रभृतिपार्थानांतत्राचारविधिक्रमः॥१३॥ मात्रोरभ्युपपत्तिश्चधर्मोपनिषदंप्रति॥ धर्मस्यवायोःशक्रस्यदे वयोश्चतथाश्विनोः॥१४॥ तापसैःसहसंवृद्धामातृभ्यांपरिरक्षिताः॥ मेध्यारण्येषुपुण्येषुमहतामाश्रमेषुच॥ १५॥ ऋषिभिर्यत्तदानीताधार्तराष्ट्रान्प्रतिस्वयं॥ शिशवश्चाभिरूपाश्चजटिलाब्रह्मचारिणः॥ १६॥ पुत्राश्चभ्रातरश्चेमेशिष्याश्चसुहृदश्चवः॥ पांडवाएतइत्युक्त्वामुनयोऽतर्हितास्ततः॥ १७॥ तांस्तैर्निवेदिता न्दृष्ट्वापांडवान्कौरवास्तदा॥ शिष्टाश्चवर्णाःपौरायेतेहर्षाच्चुक्रुशुर्भृशं॥१८॥ आहुःकेचिन्नतस्यैतेतस्यैतइतिचापरे॥ यदाचिरमृतःपांडुःकथंतस्येतिचापरे॥ ॥१९॥ स्वागतंसर्वथादिष्ट्यापांडोःपश्यामसंततिं॥ उच्यतांस्वागतमितिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः॥२०॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देदिशःसर्वानिनादयन्॥ अंतर्हितानां भूतानांनिःस्वनस्तुमुलोऽभवत्॥ २१॥ पुष्पवृष्टिःशुभागंधाःशंखदुंदुभिनिःस्वनाः॥ आसन्प्रवेशेपार्थानांतदद्भुतमिवाभवत्॥ २२॥ तत्प्रीत्याचैवसर्वेषां पौराणांहर्षसंभवः॥ शब्दआसीन्महांस्तत्रदिवस्पृक्कीर्तिवर्धनः॥ २३॥ तेऽधीत्यनिखिलान्वेदान्शास्त्राणिविविधानिच॥ न्यवसन्पांडवास्तत्रपूजिताअकुतो भयाः॥ २४॥

॥११८॥ नतस्यैतइतिपित्रपेक्षयाअत्युदारमूर्तित्वात् तस्यैतइतिमात्रोःसतीत्वात् अतिदुष्टानामुक्तिर्यदेति चिरमृतःचिरंशापदग्धःअल्पकालाश्चशिशवइतिसंदेहबीजं यद्वा चिरंकृतोदीप्तःकामेनेतिशेषःविप्र शापात् कृतमुंछशिलेजले सत्येदीप्तेपूजितेस्यादितिमेदिनी यद्वा कृतात्सत्यमुपैमीतिव्रतोपायनीयमंत्रलिंगादृतंब्रह्मचर्याख्यंसत्यंतद्वान् ॥११९॥ स्वागतंशोभनमागमनंयुष्माकंयतोवयंदिष्ट्याभाग्येनपांडोः संततिंपश्यामेतिपौरैरुक्तेस्वागतंसम्यगागतमस्माभिर्युष्मान्प्रतीतिउच्यतांवदतांपांडवानामपिवाचोऽश्रूयंत सर्वशःसर्वैः ॥ १२० ॥ संदिग्धानांसंदेहापनोदकंतदादेवचेष्टितमाहद्वाभ्यां तस्मिन्निति निःस्वनः निश्चितस्वनः पांडवाएतइत्येवंरूपःशब्दः ॥१२१॥ अद्भुतंदिव्यपुष्पवृष्ट्यादिअत्याश्चर्यं ॥१२२॥ तत्प्रीत्यातेषुपांडवेषुप्रेम्णा हर्षसंभवःसाधुशब्दः दिवस्पृक्स्वस्पृष्टा॥ १२३ ॥अकुतोभयाःनिर्भयाः॥ १२४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शौचेनेति आचारापरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिंदितैः आचारेचव्यवस्थानंशौचमित्यभिधीयते शीलेनेतिपाठेशीलमप्येतदेव इष्टानिष्टार्थसंपत्तौचित्तस्याविकृतिर्धृतिः सर्वातिशयसामर्थ्यंविक्रमंपरिचक्षते ॥ २५ ॥ वृत्तानुवृत्तिःशुश्रूषाक्षांतिरागस्यविक्रिया जितेंद्रियत्वंविनयोऽथवानुद्धतशीलता शौर्यमध्यवसायःस्याद्बलिनोपिपराभवे ॥ २६ ॥ समवायेसमाजे भर्त्तारंस्वयमेववृणुतइतिभर्त्तृस्वयंवरां कर्म अधोमुखेनोपरिस्थस्यभ्रमतोमत्स्यस्यवेधनं ॥ २७ ॥ पूज्यःसमरेषुदुष्प्रेक्ष्योपिचाभवदित्यन्वयः ॥ २८ ॥ पार्थिवानूएकैकशःगणान्संघीभूतांश्चजित्वा आजहारसंपादितवान् ॥ २९ ॥ गुणैःऋत्विगा त्मधनजायाबुध्यादिभिः ॥ ३० ॥ जरासंधंभीमेनचैद्यंशिशुपालंकृष्णेनचघातयित्वायुधिष्ठिरेणराजसूयःप्राप्तइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३१ ॥ अर्हणानिउपायनानि मणयोविषरोगादिहरादिव्योपलाः रत्ना

युधिष्ठिरस्यशौचेनप्रीताःप्रकृतयोऽभवन् ॥ धृत्याचभीमसेनस्यविक्रमेणार्जुनस्यच ॥ २५ ॥ गुरुशुश्रूषयाक्षांत्यायमयोर्विनयेनच ॥ तुतोषलोकःसकलस्तेषांशौर्यगुणेनच ॥ २६ ॥ समवायेततोराज्ञांकन्यांभर्त्तृस्वयंवरां ॥ प्राप्तवानर्जुनःकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ २७ ॥ ततःप्रभृतिलोकेस्मिन्पूज्यःसर्वधनुष्मतां ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वपिचाभवत् ॥ २८ ससर्वान्पार्थिवान्जित्वासर्वांश्चमहतोगणान् ॥ आजहारार्जुनोराज्ञोराजसूयंमहाक्रतुं ॥ २९ ॥ अन्नवान्दक्षिणावांश्चसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ युधिष्ठिरेणसंप्राप्तोराजसूयोमहाक्रतुः ॥ ३० ॥ सुनयाद्वासुदेवस्यभीमार्जुनबलेनच ॥ घातयित्वाजरासंधंचैद्यंचबलगर्वितं ॥ ३१ ॥ दुर्योधनंसमागच्छन्नर्हणानिततस्ततः ॥ मणिकांचनरत्नानिगोहस्त्यश्वधनानिच ॥ ३२ ॥ विचित्राणिचवासांसिप्रावारावरणानिच ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ॥ ३३ ॥ समृद्धांतांतथादृष्ट्वापांडवानांतदाश्रियं ॥ ईर्ष्यासमुत्थःसुमहांस्तस्यमन्युरजायत ॥ ३४ ॥ विमानप्रतिमांतत्रमयेनसुकृतांसभां ॥ पांडवानामुपहृतांसदृष्ट्वापर्यतप्यत ॥ ३५ ॥ तत्रावहसितश्चासीत्प्रस्कंदन्निवसंभ्रमात् ॥ प्रत्यक्षंवासुदेवस्यभीमेनानभिजातवत् ॥ ३६ ॥ सभोगान्विविधान्भुंजन्रत्नानिविविधानिच ॥ कथितोधृतराष्ट्रस्यविवर्णोहरिणःकृशः ॥ ३७ ॥

निवज्रवैदूर्यादीनि ॥ ३२ ॥ प्रावाराण्युपरिवस्त्राणि आवरणानिपरिधानीयानि यद्वावासःशब्देनैवतेषांग्रहणात्प्रावाराणिशिबिराणि आवरणानिजवनिकाः कंबलरत्नानिअजिनरत्नानिचकंबलादिष्वत्युत्कृष्टानि जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमितिकोशात् रांकवास्तरणानि रंकुःपशुविशेषस्तल्लोमजानिपक्ष्मलान्यास्तरणानि ॥ ३३ ॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वंतदुत्थोमन्युःक्रोधः सुमहान्यावद्देहभावी ॥ ३४ ॥ सुकृतांपुण्यकृतां ॥ ३५ ॥ अनभिजातवत्ग्रामीणवदवहसितः जलेस्थलभ्रमात्स्थलेजलभ्रमादद्वारेद्वारभ्रमाच्चप्रस्कंदन्स्खलन् किंकृत्वेव संभ्रमादिवसंभ्रमंभ्रमियंत्रंप्राप्येव ॥ ३६ ॥ हरिणः पांडुरः हरिणःपांडुरःपांडुरित्यमरः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततःपुत्रकार्श्यादिज्ञानानंतरंसुतप्रियःनतुधर्मप्रियः ॥ ३८ ॥ नातीति यत्विवादानन्वमोदतयच्चानयानुपैक्षत तत्रहेतुः दहन्क्षत्रंपरस्परमित्युत्तरेणसंबंधः हेतौशतृप्रत्ययः क्षत्रस्यदाहायेत्यर्थः दुष्टसंहारार्थत्वात्तदवतारस्य ॥ ३९ ॥ निरस्यअवगणय्य प्रवृत्तेसतीतिशेषः ॥ ४० ॥ दुर्योधनमतंजयोमृत्युर्वाऽस्तुनतुराज्यार्धंदेयमिति ॥ ४१ ॥ ध्यात्वावृत्तमर्थमनुस्मृत्यअसूयितुंमदीयंप्रज्ञाचक्षुष्ट्वंदूषयितुंनार्हसि ॥ ४२ ॥ तत्रहेतुः श्रुतवानसीति श्रुतवान्अधीती मेधावीपाठतोर्थतश्चग्रंथधारकः बुद्धिमान्ऊहापोहकुशलः अतएवप्राज्ञानांपंडितानांसंमतः नचप्रीयेनैवप्रीतिमानस्मि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अचक्षुःकार्पण्यात्आंध्येनदीनत्वात्पुत्रप्रीत्याचतत्सहामिसहे अचेतनंअल्पबुद्धिं ॥ ४५ ॥ सभायामारोहणेदर्शनेच ॥ ४६ ॥ अमर्षणःअशांतःनिरुत्साहोभूदितिशेषः सुश्रियंशोभनाश्रीर्यस्यतंयुधिष्ठिरंसंप्राप्तुं

अन्वजानात्ततोद्यूतंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यकोपःसमभवन्महान् ॥ ३८ ॥ नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ॥ द्यूतादीननयान्घोरान्विविधांश्चाप्युपैक्षत ॥ ३९ ॥ निरस्यविदुरंभीष्मंद्रोणंशारद्वतंकृपं ॥ विग्रहेतुमुलेतस्मिन्दहन्क्षत्रंपरस्परं ॥ ४० ॥ जयत्सुपांडुपुत्रेषुश्रुत्वासुमहदप्रियं ॥ दुर्योधनमतंज्ञात्वाकर्णस्यशकुनेस्तथा ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रश्चिरंध्यात्वासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुसंजयसर्वंमेनचासूयितुमर्हसि ॥ ४२ ॥ श्रुतवानसिमेधावीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ नविग्रहेममममतिर्नचप्रीयेकुलक्षये ॥ ४३ ॥ नमेविशेषःपुत्रेषुस्वेषुपांडुसुतेषुवा ॥ वृद्धंमामभ्यसूयंतिपुत्रामन्युपरायणाः ॥ ४४ ॥ अहंत्वचक्षुःकार्पण्यात्पुत्रप्रीत्यासहामितत् ॥ मुह्यंतंचानुमुह्यामिदुर्योधनमचेतनं ॥ ४५ ॥ राजसूयेश्रियंदृष्ट्वापांडवस्यमहौजसः ॥ तच्चावहसनंप्राप्यसभारोहणदर्शने ॥ ४६ अमर्षणःस्वयंजेतुमशक्तःपांडवान्रणे ॥ निरुत्साहश्चसंप्राप्तुंसुश्रियंक्षत्रियोऽपिसन् ॥ ४७ ॥ गांधारराजसहितश्छद्मद्यूतममंत्रयत् ॥ तत्रयद्यद्यथाज्ञातंमयासंजयतच्छृणु ॥ ४८ ॥ श्रुत्वातुममवाक्यानिबुद्धियुक्तानितत्त्वतः ॥ ततोज्ञास्यसिमांसौतेप्रज्ञाचक्षुषमित्युत ॥ ४९ ॥

वशेकर्तुं श्रियमक्षत्रियोयथेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ४७ ॥ गांधारराजःशकुनिः तत्रतस्मिन्द्यूतेमंत्रितेसतिपूर्वंपश्चाच्चयद्यज्जातंजयाशाप्रतिरोधकंतत्सर्वंमयानिगद्यमानंशृणु ॥ ४८ ॥ लोकद्वयहितज्ञानाभावेपिमूढालौकिकवृत्तार्थस्मृतिमात्रेणस्वात्मानंस्तुवंतीतिधृतराष्ट्रोक्तिव्याजेनदर्शयति श्रुत्वेति केचित्तुप्रज्ञाचक्षुषमितिविशेषणादनागतार्थकथनंधृतराष्ट्रेणक्रियतेयदाश्रौषमित्यादिनेत्याहुस्तन्न अश्रौषमितिभूतार्थेलुङ्प्रयोगानुपपत्तेः ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सकृदपिकेन चिन्निमित्तेनस्थालीपुलाकन्यायेनपरप्राबल्येनिश्चितेप्राकृताअपिबलवतासहप्रसंगंनकुर्वंति धृतराष्ट्रपुत्रस्तुजयाशाविच्छेदकेष्वनेकेषुनिमित्तेषुदृष्टेष्वपितांनजहौ अहोमोहस्यमाहात्म्यमितिवर्ण यन्नर्थाद्भारतार्थंचसंगृह्णाति यदाश्रौषंधनुरित्यादिभिःसप्तषष्ट्याश्लोकैः प्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांताननादृत्यलक्ष्यंपातितं तथैवद्रुपदेनप्रतिज्ञातत्वात् विजयायविजयार्थं तदातदारभ्यनाशंसेआशांनकरोमि ॥ ५० ॥ माधवींमधुवंशजां प्रसह्ययदूनप्यभिभाव्य वृष्णिवीरौरामकृष्णौ महत्यप्यपराधेयेनसौहार्दंगतौतत्रकास्माकंजयाशेतिभावः ॥ ५१ ॥ प्रवृष्टंवर्षणेप्रवृत्तं कर्तरिक्तः ॥ ५२ ॥ जातुषात्लाक्षा

यदाश्रौषंधनुरायम्यचित्रंविद्धंलक्ष्यंपातितंवैपृथिव्यां ॥ कृष्णांहृतांप्रेक्षतांसर्वराज्ञांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५० ॥ यदाश्रौषंद्वारकायांसुभद्रांप्रसह्योढांमाधवीमर्जुनेन ॥ इंद्रप्रस्थंवृष्णिवीरौचयातौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५१ ॥ यदाश्रौषंदेवराजंप्रवृष्टंशरैर्दिव्यैर्वारितंचार्जुनेन ॥ अग्निंतथातर्पितंखांडवेचतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५२ ॥ यदाश्रौषंजातुषाद्वेश्मनस्तान्मुक्तान्पार्थान्पंचकुंत्यासमेतान् ॥ युक्तंचैषांविदुरंस्वार्थसिद्धौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५३ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदींरंगमध्येलक्ष्यंभित्वानिर्जितामर्जुनेन ॥ शूरान्पंचालान्पांडवेयांश्चयुक्तांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५४ ॥ यदाश्रौषंमागधानांवरिष्ठंजरासंधंक्षत्रमध्येज्वलंतं ॥ दोर्भ्यांहतंभीमसेनेनगत्वातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५५ ॥ यदाश्रौषंदिग्जयेपांडुपुत्रैर्वशीकृतान्भूमिपालान्प्रसह्य ॥ महाक्रतुंराजसूयंकृतंचतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५६ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदीमश्रुकंठींसभांनीतांदुःखितामेकवस्त्रां ॥ रजस्वलांनाथवतीमनाथवत्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५७ ॥ यदाश्रौषंवाससांतत्रराशिंसमाक्षिपत्कितवोमंदबुद्धिः ॥ दुःशासनोगतवान्नैवचांतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५८ ॥ यदाश्रौषंहृतराज्यंयुधिष्ठिरंपराजितंसौबलेनाक्षवत्यां ॥ अन्वागतंभ्रातृभिरप्रमेयैस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५९ ॥ यदाश्रौषंविविधास्तत्रचेष्टाधर्मात्मनांप्रस्थितानांवनाय ॥ ज्येष्ठप्रीत्याक्लिश्यतांपांडवानांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६० ॥ यदाश्रौषंस्नातकानांसहस्रैरन्वागतंधर्मराजंवनस्थं ॥ भिक्षाभुजांब्राह्मणानांमहात्मनांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६१ ॥

मयात्विदुरंचैषांपांडवानांस्वार्थसिद्धौयुक्तंयदाश्रौषं ॥ ५३ ॥ केवलाअप्यस्माकमजेयाःपांडवाःकिमुतपंचालैरतिशूरैःसमेताइतिभावः ॥ ५४ ॥ ज्वलंतं भासमानंदोर्भ्यामेवनशस्त्रेण ॥ ५५ ॥ प्रसह्यदंडेनैवनतुभेदादिना ॥ ५६ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदीमिति पतिव्रताकोपात्पांडवानांक्षोभाच्चनष्टाजयाशेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ यदावाससामितिअचिंत्यमहिमत्वाद्द्रौपद्यानास्माकंजयः कितवःआक्षिकोधूर्तः ॥ ५८ ॥ अक्षवत्यांपाशवत्यांद्यूतक्रीडायां सौबलेनशकुनिना अन्वागतंअनुगतं ॥ ५९ ॥ चेष्टाःबाहुवीक्षणाद्याः ॥ ६० ॥ ब्राह्मणानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाश्रौषंस्नातकानामितिद्वाभ्यां स्नातकाःसमापितविद्याव्रताः ॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदाश्रौषमर्जुनमित्यादिचतुर्भिरर्जुनस्यामानुषीशक्तिर्दर्शिता ॥ ६२ ॥ शंसितंप्रशंस्यं सत्यसंधंअवितथप्रतिज्ञं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यदाश्रौषंघोषेति वल्कलधारिभ्यःपांडवेभ्यःस्वैश्वर्यं प्रकाशयितुंवत्सांकनव्याजेनघोषयात्रागतानांधार्त्तराष्ट्राणां यैर्मत्सुताबद्धास्तेषामपिजेतॄन्नमत्सुताजेतुंशक्ताइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ धर्मानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाश्रौषंयक्षेति ॥ ६८ कृष्णायाद्रौपद्या

यदाश्रौषमर्जुनंदेवदेवंकिरातरूपंत्र्यंबकंतोष्ययुद्धे॥ अवाप्तवंतंपाशुपतंमहास्त्रंतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६२॥ यदाश्रौषंत्रिदिवस्थंधनंजयंशक्रात्साक्षाद्दिव्यमस्त्रंयथावत्॥ अधीयानंशंसितंसत्यसंधंतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६३॥ यदाश्रौषंकालकेयास्ततस्तेपौलोमानोवरदानाच्चदृप्ताः॥ देवैरजेयानिर्जिताश्चार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६४॥ यदाश्रौषमसुराणांवधार्थेकिरीटिनंयांतममित्रकर्शनं॥ कृतार्थंचाप्यागतंशक्रलोकात्तदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६५॥ यदाश्रौषंवैश्रवणेनसार्धंसमागतंभीममन्यांश्चपार्थान्॥ तस्मिन्देशेमानुषाणामगम्येतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६६॥ यदाश्रौषंघोषयात्रागतानांबंधंगंधर्वैर्मोक्षणंचार्जुनेन॥ स्वेषांसुतानांकर्णबुद्धौरतानांतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६७॥ यदाश्रौषंयक्षरूपेणधर्मंसमागतंधर्मराजेनसूत॥ प्रश्नान्कांश्चिद्विब्रुवाणंचसम्यक्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६८ ॥ यदाश्रौषंनविदुर्मामकास्तान्प्रच्छन्नरूपान्वसतःपांडवेयान् ॥ विराटराष्ट्रेसहकृष्णयाचतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६९ ॥ यदाश्रौषंमामकानांवरिष्ठान्धनंजयेनैकरथेनभग्नान् ॥ विराटराष्ट्रेवसतामहात्मनातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७० ॥ यदाश्रौषंसत्कृतांमत्स्यराज्ञासुतांदत्तामुत्तरामर्जुनाय ॥ तांचार्जुनःप्रत्यगृह्णात्सुतार्थेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७१ ॥ यदाश्रौषंनिर्जितस्याधनस्यप्रव्राजितस्यस्वजनात्प्रच्युतस्य ॥ अक्षौहिणीःसप्तयुधिष्ठिरस्यतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ७२ ॥ यदाश्रौषंमाधवंवासुदेवंसर्वात्मनापांडवार्थेनिविष्टं ॥ यस्येमांगांविक्रममेकमाहुस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७३ ॥ यदाश्रौषंनरनारायणौतौकृष्णार्जुनौवदतोनारदस्य ॥ अहंद्रष्टाब्रह्मलोकेचसम्यक्तदानाशंसेविजयायसंजय॥ ७४ ॥ यदाश्रौषंलोकहितायकृष्णंशमार्थिनमुपयातंकुरूणां ॥ शमंकुर्वाणमकृतार्थंचयातंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७५ ॥ यदाश्रौषंकर्णदुर्योधनाभ्यांबुद्धिंकृतांनिग्रहेकेशवस्य॥ तंचात्मानंबहुधादर्शयानंतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ७६ ॥

वेदनेपुनर्द्वादशवर्षाणिवनवासस्त्रयोदशेप्रच्छन्नचर्येतिप्रतिज्ञानात् ॥ ६९ ॥ विराटराष्ट्रेगोग्रहे ॥ ७० ॥ मत्स्यराज्ञाविराटेन समासांतविधेरनित्यत्वान्नटच् ॥ ७१ ॥ निर्जितत्वादिनात्यंतपराभूतस्यापिसप्ताक्षौहिणीसंपत्तेर्दैवानुकूल्यात्तेषामजय्यत्वंदृढमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ इमांगांपृथिवींयस्यएकंविक्रमंपदमात्रमाहुः यस्येंद्रायाइतिपाठेविक्रमंपराक्रमं एकंअसाधारणं ॥ ७३ ॥ वदतोनारदस्यमुखादितिशेषः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ बहुधावैश्वरूप्येण ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पृथांकुंतीं ॥१७७॥ तेषांपांडवानां ॥ १७८ ॥ स्वयूथ्यकलहोपिपराजयावहइत्याह यदाश्रौषंकर्णइति ॥७९॥ गंडोस्यास्तीतिगंडीखड्गमृगः गंडःस्यात्पुंसिखड्गिनीतिमेदिनी तेनसहवातिगच्छतीतिगंडिवं तस्यपृष्ठवंशंतद्विकारोगांडिवं *दीर्घमध्योप्ययंशब्दःक्वचिदस्तितदार्षं ॥१८०॥ कश्मलेनमोहेन ॥८१॥ अयुतंदशसहस्राणि ॥८२॥ आपगेयेनभीष्मेणविहितंप्रकाशितं तच्चमृत्युप्रापकंद्वारं ॥८३॥ तदेवाह

यदाश्रौषंवासुदेवेप्रयातेरथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानां ॥ आर्तांपृथांसांत्वितांकेशवेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७७ ॥ यदाश्रौषंमंत्रिणंवासुदेवंतथाभी
ष्मंशांतनवंचतेषां ॥ भारद्वाजंचाशिषोऽनुब्रुवाणंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७८ ॥ यदाश्रौषंकर्णउवाचवाक्यंनाहंयोत्स्येयुध्यमानेत्वयीति ॥ हित्वासे
नामपचक्रामचापितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७९ ॥ यदाश्रौषंवासुदेवार्जुनौतौतथाधनुर्गांडिवमप्रमेयं ॥ त्रीण्युग्रवीर्याणिसमागतानितदानाशंसेवि
जयायसंजय ॥ ८० ॥ यदाश्रौषंकश्मलेनाभिपन्नेरथोपस्थेसीदमानेऽर्जुनेवै ॥ कृष्णंलोकान्दर्शयानंशरीरेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८१ ॥ यदाश्रौषंभी
ष्मममित्रकर्शनंनिघ्नंतमाजावयुतंरथानां ॥ नैषांकश्चिद्वध्यतेख्यातरूपस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८२ ॥ यदाश्रौषंचापगेयेनसंख्येस्वयंमृत्युंविहितंधा
र्मिकेण ॥ तच्चाकार्षुःपांडवेयाःप्रहृष्टास्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८३ ॥ यदाश्रौषंभीष्ममत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यं ॥ शिखंडिनंपुरतःस्थापयित्वा
तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८४ ॥ यदाश्रौषंशरतल्पेशयानंवृद्धंवीरंसादितंचित्रपुंखैः ॥ भीष्मंकृत्वासोमकानल्पशेषांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८५ ॥
यदाश्रौषंशांतनवेशयानेपानीयार्थेचोदितेनार्जुनेन ॥ भूमिंभित्वातर्पितंतत्रभीष्मंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८६ ॥ यदावायुश्चंद्रसूर्यौचयुक्तौकौंतेयाना
मनुलोमाजयाय ॥ नित्यंचास्मान्श्वापदाभीषयंतितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८७ ॥ यदाद्रोणोविविधानस्त्रमार्गान्निदर्शयन्समरेचित्रयोधी ॥ नपांड
वान्श्रेष्ठतरान्निहंतितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८८ ॥ यदाश्रौषंचास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितानर्जुनस्यांतकाय ॥ संशप्तकान्निहतानर्जुनेनतदानाशं
सेविजयायसंजय ॥ ८९ ॥ यदाश्रौषंव्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेणगुप्तं ॥ भित्वासौभद्रंवीरमेकंप्रविष्टंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९० ॥ यदाऽभि
मन्युंपरिवार्यबालंसर्वेहत्वाहृष्टरूपाबभूवुः ॥ महारथाःपार्थमशक्तुवंतस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९१ ॥

यदाश्रौषंभीष्ममिति ॥८४॥ सोमकानेवाल्पशेषान्कृत्वानत्वन्यान् ॥१८५॥ भूमिंभित्वेत्यलौकिकंकर्म ॥१८६॥ वायोरानुलोम्यंदक्षिणपृष्ठवाहित्वं चंद्रसूर्ययोर्लाभस्थानस्थत्वेन शक्रसूर्यावितिपाठेशक्रस्यानुकूल्यंपरेषांसैन्येऽशनिपातादिना श्वापदाःश्वकपिक्रोष्ट्रादयः ॥१८७ ॥१८८॥१८९॥१९०॥ पार्थअशक्नुवंतोहंतुमितिशेषः तेनअर्जुनकोपाग्नेरत्यंतंप्रदीपनान्नास्माकंजयाशेत्यर्थः ॥ १९१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मूढान् अनेनस्वेषांक्षयएवभविष्यतीतिजयाप्ययंपराजयएवेत्यजानतः सैंधवेजयद्रथेउक्तंअद्यैनंनहनिष्यामिचेदग्निंप्रवेक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातं ॥ १२ ॥ १३ ॥॥ १४ ॥ १५ ॥ युयुधानंयुध्यमानंवार्ष्णेयंसात्यकिं ॥ १६ ॥ कर्णमासाद्यापिवधान्मुक्तंअप्राप्तमृत्युंभीमंयदाश्रौषमित्यन्वयः आतुद्यसर्वतोव्यथयित्वावचोभिर्नतुमनसाकुत्सयित्वामूढऔदरिकेत्यादिशब्दैर्निंदित्वोपेक्षितमितिशेषः ॥ १७ ॥ अ

यदाश्रौषमभिमन्युंनिहत्यहर्षान्मूढान्क्रोशतोधार्त्तराष्ट्रान् ॥ क्रोधादुक्तंसैंधवेचार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १२ ॥ यदाश्रौषंसैंधवार्थेप्रतिज्ञांप्रतिज्ञातांतद्वधायार्जुनेन ॥ सत्यांतीर्णांशत्रुमध्येचतेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १३ ॥ यदाश्रौषंश्रांतहयेधनंजयेमुक्त्वाहयान्पाययित्वोपवृत्तान् ॥ पुनर्युक्त्वावासुदेवंप्रयातंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १४ ॥ यदाश्रौषंवाहनेष्वक्षमेषुरथोपस्थेतिष्ठतापांडवेन ॥ सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १५ ॥ यदाश्रौषंनागबलैःसुदुःसहंद्रोणानीकंयुयुधानंप्रमथ्य ॥ यातंवार्ष्णेयंयत्रतौकृष्णपार्थौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १६ ॥ यदाश्रौषंकर्णमासाद्यमुक्तंवधाद्भीमंकुत्सयित्वावचोभिः ॥ धनुष्कोट्यातुद्यकर्णेनवीरंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १७ ॥ यदाद्रोणःकृतवर्माकृपश्चकर्णोद्रौणिर्मद्रराजश्चशूरः ॥ अमर्षयन्सैंधवंवध्यमानंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १८ ॥ यदाश्रौषंदेवराजेनदत्तांदिव्यांशक्तिंव्यंसितांमाधवेन ॥ घटोत्कचेराक्षसेघोररूपेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १९ ॥ यदाश्रौषंकर्णघटोत्कचाभ्यांयुद्धेमुक्तांसूतपुत्रेणशक्तिं ॥ ययावध्यःसमरेसव्यसाचीतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ २०० ॥ यदाश्रौषंद्रोणमाचार्यमेकंधृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्यधर्मं ॥ रथोपस्थेप्रायगतंविशस्तंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १ ॥ यदाश्रौषंद्रौणिनाद्वैरथस्थंमाद्रीसुतंनकुलंलोकमध्ये ॥ समंयुद्धेमंडलेभ्यश्चरंतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ २ ॥ यदाद्रोणेनिहतेद्रोणपुत्रोनारायणंदिव्यमस्त्रंविकुर्वन् ॥ नैषामंतंगतवान्पांडवानांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ३ ॥ यदाश्रौषंभीमसेनेनपीतंरक्तंभ्रातुर्युधिदुःशासनस्य ॥ निवारितंनान्यतमेनभीमंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ४ ॥ यदाश्रौषंकर्णमत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यं ॥ तस्मिन्भ्रातॄणांविग्रहेदेवगुह्येतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५ ॥

मर्षयन्मर्षणंसहनंकृतवंतःअशक्त्या ॥ १८ ॥ व्यंसितांव्यर्थीकृतांमाधवेनकर्णस्यापिधियःप्रवर्त्तकेन घोररूपेइतिघटोत्कचस्यापिवध्यत्वेनतद्वधेनापिकृष्णस्यहर्षएवनक्षतिरितिभावः ॥ १९ ॥ यदाकर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धेक्रियमाणेइतिशेषः अर्जुनस्यावध्यत्वेसिद्धेकाजयाशेतिभावः ॥ २०० ॥ प्रायगतंमरणार्थमनशनंप्रायस्तत्रगतंतदर्थंनिश्चलंस्थितं विशस्तंछिन्नं ॥ १ ॥ द्रौणिनानकुलमितिद्रौणेर्निकृष्टत्वमुक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवगुह्येपार्थानांकर्णसोदर्यत्वाज्ञानात्प्रवृत्तेविग्रहेयुद्धे ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युधिष्ठिरंद्रोणपुत्रादीनूजयंतमित्यन्वयः ॥ ६ ॥ मद्रराजंशल्यंस्पर्धतेजेतुमिच्छतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ यदा० कलहेति पुनर्द्यूतप्रसंजनेनापिजयाशानास्तीतिभावः ॥ ८ ॥ भग्नाशक्तिर्मंत्रोत्साहादिजंसामर्थ्यंयस्य ॥ ९ ॥ प्रच्छन्नोपिपरैरदृष्टश्चेद्दैवात्कालांतरेपिजयाशास्यात्सापिनास्तीत्याह यदाश्रौषंपांडवानिति अमर्षणंअशक्तस्यातितिक्षोर्मरणमवश्यंभावीतिभावः ॥ १० ॥ मिथ्याहतंनाभेरधःप्रहारात्कपटे नहतं तस्मिन्हतेजयाशानास्तिमूलोच्छेदादितिभावः ॥ ११ ॥ यदा० द्रोणेति दुष्कर्मकारिणोदुर्योधनस्यदारेषुकश्चिन्महानुभावःपुत्रमपिनोत्पादयिष्यति अतस्तद्वारापिजयाशानास्तीतिभावः ॥ १२ ॥

यदाश्रौषंद्रोणपुत्रंचशूरंदुःशासनंकृतवर्माणमुग्रं ॥ युधिष्ठिरंधर्मराजंजयंतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६ ॥ यदाश्रौषंनिहतंमद्रराजंरणेशूरंधर्मराजेन सूत ॥ सदासंग्रामेस्पर्धतेयस्तुकृष्णंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७ ॥ यदाश्रौषंकलहद्यूतमूलंमायाबलंसौबलंपांडवेन ॥ हतंसंग्रामेसहदेवेनपापंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८ ॥ यदाश्रौषंश्रांतमेकंशयानंह्रदंगत्वास्तंभयित्वातदंभः ॥ दुर्योधनंविरथंभग्नशक्तितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९ ॥ यदाश्रौषंपांडवांस्तिष्ठमानान्गत्वाह्रदेवासुदेवेनसार्धं ॥ अमर्षणंधर्षयतःसुतंमेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १० ॥ यदाश्रौषंविविधांश्चित्रमार्गान्गदायुद्धेमंडलशश्चरंतं ॥ मिथ्याहतंवासुदेवस्यबुद्ध्यातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ११ ॥ यदाश्रौषंद्रोणपुत्रादिभिस्तैर्हतान्पंचालान्द्रौपदेयांश्चसुप्तान् ॥ कृतंबीभत्समयशस्यंचकर्मतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १२ ॥ यदाश्रौषंभीमसेनानुयातेनाश्वत्थाम्नापरमास्त्रंप्रयुक्तं ॥ क्रुद्धेनैषीकमवधीद्येनगर्भंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १३ ॥ यदाश्रौषंब्रह्मशिरोऽर्जुनेनस्वस्तीत्युक्त्वाऽस्त्रमस्त्रेणशांतं ॥ अश्वत्थाम्नामणिरत्नंचदत्तंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १४ ॥ यदाश्रौषंद्रोणपुत्रेणगर्भेवैराट्यावैपात्यमानेमहास्त्रैः ॥ द्वैपायनःकेशवोद्रोणपुत्रंपरस्परेणाभिशापैःशशाप ॥ १५ ॥ शोच्यागांधारीपुत्रपौत्रैर्विहीनातथाबंधुभिःपितृभिर्भ्रातृभिश्च ॥ कृतंकार्यंदुष्करंपांडवेयैःप्राप्तंराज्यमसपत्नंपुनस्तैः ॥ १६ ॥ कष्टंयुद्धेदशशेषाःश्रुतामेत्रयोस्माकंपांडवानांचसप्त ॥ द्व्यूनाविंशतिराहताऽक्षौहिणीनांतस्मिन्संग्रामेभैरवेक्षत्रियाणां ॥ १७ ॥

अनुयातेनहंतुंअनुद्रुतेन अग्रिमश्लोकत्रयेणस्वीयस्याप्यश्वत्थाम्नोतिजुगुप्सितकर्मत्वान्मणिहीनत्वाद्बहुशापग्रस्तत्वाच्चदुर्योधनक्षेत्रेषुपुत्रजननद्वाराराज्यलाभरूपजयाशंसापिनास्तीतिसूच्यते यदाशशापत दानाशंसेविजयायेत्यंतिमश्लोकेपूर्वानुकर्षेणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोच्यागांधारी अहंतुतामपिशोचन्शोच्यतरइतिभावः यद्वागांधार्य्येवशोच्यानत्वहंउदासीनत्वात् नमेविशेषइतिप्रागुक्तेः अतः पांडवानांजयोपिममैवजयइतिभावः ॥ १६ ॥ त्रयःकृपोश्वत्थामाकृतवर्माच सप्तकृष्णसात्यकीपंचपांडवाश्च ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तमःशोकावेशाच्चक्षुरावरणंबाह्यं मोहःकार्याकार्ययोरप्रतिपत्तिः अतएवसंज्ञांविशेषविज्ञानंनोपलभे विह्वलतिशोकेनाकुलीभवति ॥ १८ ॥ अतएवमूर्छितःअंतःसंज्ञाशून्यः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

तमस्त्वतीवविस्तीर्णंमोहआविशतीवमां॥ संज्ञांनोपलभेसूतमनोविह्वलतीवमे॥ १८॥ सौतिरुवाच इत्युक्त्वाधृतराष्ट्रोथविलप्यबहुदुःखितः॥ मूर्छितःपुनराश्वस्तःसंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ १९॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयैवंगतेप्राणांस्त्यक्तुमिच्छामिमाचिरं॥ स्तोकंह्यपिनपश्यामिफलंजीवितधारणे ॥ २०॥ सौतिरुवाच तंतथावादिनंदीनंविलपंतंमहीपतिं॥ निःश्वसंतंयथानागंमुह्यमानंपुनःपुनः ॥ २१ ॥ गावल्गणिरिदंधीमान्महार्थंवाक्यमब्रवीत्॥ संजयउवाच श्रुतवानसिवैराजन्महोत्साहान्महाबलान्॥ २२॥ द्वैपायनस्यवदतोनारदस्यचधीमतः॥ महत्सुराजवंशेषुगुणैःसमुदितेषुच॥ २३॥ जातान्दिव्यास्त्रविदुषःशक्रप्रतिमतेजसः॥ धर्मेणपृथिवींजित्वायज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः॥ २४॥ अस्मिँल्लोकेयशःप्राप्यततःकालवशंगतान्॥ शैब्यंमहारथंवीरंसृंजयंजयतांवरं ॥ २५ ॥ सुहोत्रंरंतिदेवंचकाक्षीवंतमथौशिजं ॥ बाल्हीकंदमनंचैद्यंशर्यातिमजितंनलं ॥ २६ ॥ विश्वामित्रममित्रघ्नमंबरीषंमहाबलं ॥ मरुत्तंमनुमिक्ष्वाकुंगयंभरतमेवच ॥ २७ ॥ रामंदाशरथिंचैवशशबिंदुंभगीरथं ॥ कृतवीर्यंमहाभागंतथैवजनमेजयं॥ २८ ॥ ययातिंशुभकर्माणंदेवैर्योयाजितःस्वयं॥ चैत्ययूपांकिताभूमिर्यस्येयंसवनाकरा॥ २९॥ इतिराज्ञांचतुर्विंशन्नारदेनसुरर्षिणा॥ पुत्रशोकाभितप्तायपुराश्वैत्यायकीर्तितं॥ ३० ॥ तेभ्यश्चान्येगताःपूर्वंराजानोबलवत्तराः॥ महारथामहात्मानःसर्वैःसमुदितागुणैः॥ ३१ ॥ पूरुःकुरुर्यदुःशूरोविष्वगश्वोमहाद्युतिः॥ अणुहोयुवनाश्वश्चककुत्स्थोविक्रमीरघुः॥ ३२ ॥ विजयोवीतिहोत्रोऽंगोभवःश्वेतोबृहद्गुरुः॥ उशीनरःशतरथःकंकोदुलिदुहोद्रुमः॥ ३३॥ दंभोद्भवःपरोवेनःसगरःसंकृतिर्निमिः॥ अजेयःपरशुःपुंड्रःशंभुर्देवावृधोऽनघः॥ ३४ ॥ देवाह्वयःसुप्रतिमःसुप्रतीकोबृहद्रथः ॥ महोत्साहोविनीतात्मासुक्रतुर्नैषधोनलः ॥ ३५ ॥ सत्यव्रतःशांतभयःसुमित्रःसुबलःप्रभुः ॥ जानुजंघोऽनरण्योऽर्कःप्रियभृत्यःशुचिव्रतः॥ ३६ ॥ बलबंधुर्निरामर्दःकेतुशृंगोबृहद्बलः॥ धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः॥ ३७॥ अविक्षिच्चपलोधूर्त्तःकृतबंधुर्दृढेषुधिः॥ महापुराणसंभाव्यःप्रत्यंगःपरहाश्रुतिः॥ २३८॥

गवल्गणस्यापत्यंगावल्गणिःसंजयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चित्येचयनवतिक्रतौविहिताश्चैत्याःतेचतेयूपाश्चतैरंकिता ॥ २९ ॥ चतुर्विंशदितीकारलोपस्त्वार्षः ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ २३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ तवपुत्राइवेतिनिधनेदृष्टांतः अतएवतवपुत्रादुरात्मानइत्युच्यते ॥ ४० ॥ त्यागोदानं आस्तिक्यंगुरुवेदवाक्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयः सत्यंभूतद्रोहवर्जितंयथार्थभाषणं दयापरदुःखप्रहाणेच्छा आर्जवंअकौटिल्यं ॥ ४१ ॥ तेचापितथाविधाअपि ॥ ४२ ॥ दुरात्मानोदुष्टचित्ताः प्रतप्तास्तीक्ष्णाः दुर्वृत्तमेवभूयिष्ठंयेषांतेतथा ॥ ४३ ॥ स्वयंकृतेनर्थेकिंशोकेनेत्याह श्रुतवानसीत्यादिना ४४ ॥ निग्रहःपांडवेषु अनुग्रहःस्वपुत्रेषुतौत्वत्कृतौतवैवविदितौअतःस्वपुत्राणांरक्षणेत्वयानुवृत्तिर्ध्यानंनकार्यं श्रूयतइतिपाठेअन्यैःकृतेतिनश्रूयतेऽतस्त्वयापिनकार्या गराग्निदानादिपापकृतांनाशस्यावश्यंभावित्वादिति भावः ॥ ४५ ॥ बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिन्यायेनप्राकृतस्यकर्मणोदुर्निवारत्वाच्चस्वकृतेपिनात्यंतंपश्चात्तापेनशोकःकर्तव्यइत्याह भवितव्यमिति ॥ ४६ ॥ मार्गंअवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभमित्येवंरूपांपद्धतिं ननुप्राकृतमेवशोचामीतिचेन्नेत्याह कालेति यथातरुषुफलपुष्पाद्युद्गमःकालैकहेतुस्तथापुरुषेषुसदसद्बुद्ध्युद्गमोपीत्यर्थः भावाभावौवस्तूनामुद्भवानुद्भवौऐश्वर्यानैश्वर्येवा ॥ ४७ ॥ कालःनिमेषादि

एतेचान्येचराजानःशतशोऽथसहस्रशः ॥ श्रूयंतेशतशश्चान्येसंख्याताश्चैवपद्मशः ॥ ३९ ॥ हित्वासुविपुलान्भोगान्बुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ राजानोनिधनंप्राप्तास्तवपुत्राइवप्रभो ॥ ४० ॥ येषांदिव्यानिकर्माणिविक्रमस्त्यागएवच ॥ माहात्म्यमपिचास्तिक्यंसत्यंशौचंदयार्जवं ॥ ४१ ॥ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविसत्तमैः ॥ सर्वर्द्धिगुणसंपन्नास्तेचापिनिधनंगताः ॥ ४२ ॥ तवपुत्रादुरात्मानःप्रतप्ताश्चैवमन्युना ॥ लुब्धादुर्वृत्तभूयिष्ठानताञ्छोचितुमर्हसि ॥ ४३ ॥ श्रुतवानसिमेधावीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ येषांशास्त्रानुगाबुद्धिर्नतेमुह्यंतिभारत ॥ ४४ ॥ निग्रहानुग्रहौचापिविदितौतेनराधिप ॥ नात्यंतमेवानुवृत्तिःकार्यातिपुत्ररक्षणे ॥ ४५ ॥ भवितव्यंतथातच्चनानुशोचितुमर्हसि ॥ दैवंप्रज्ञाविशेषेणकोनिवर्त्तितुमर्हति ॥ ४६ ॥ विधातृविहितंमार्गंनकश्चिदतिवर्तते ॥ कालमूलमिदंसर्वंभावाभावौसुखासुखे ॥ ४७ ॥ कालःसृजतिभूतानिकालःसंहरतेप्रजाः ॥ संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयतेपुनः ॥ ४८ ॥ कालोहिकुरुतेभावान्सर्वलोकेशुभाशुभान् ॥ कालःसंक्षिपतेसर्वाःप्रजाविसृजतेपुनः ॥ ४९ ॥

वत्सरांतः भूतानिजरायुजादीनिसृजतिसंहरतेचप्रजास्ताएव एवंशोचंतंधृतराष्ट्रं तरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेरात्मज्ञानप्रदानेननिःशोकंकर्त्तुंप्रथमंजीवानांकालादृष्टादिपारतंत्र्यप्रदर्शनेनाकिंचित्करत्वप्रबोधनेनचतस्यवैराग्यमुत्पाद्यात्मानमुपदिशति संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयतेपुनरिति मृत्युर्मृत्युंनमाम्यहमितिश्रुतेःकालस्यापिकालःपरमात्मास्तीत्यर्थः निर्दहतिप्रजाःकालइतिपाठेतुयोनिर्दहतिकालस्तमपिकालःशमयतइतियत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं ॥ ४८ ॥ कालोहीति अयंमहाकालोहिअतिप्रसिद्धोवेदे एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइत्यादौ कुरुतेभावानर्थान्क्वचित्प्रयोजकत्वेनक्वचित्प्रयोज्यत्वेनईशानीशरूपोयमेवेत्यर्थः प्रजाःअव्यक्तमहदादयः ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुप्तेषुतेष्वेवलीनेषुजागर्त्ति सुप्तौप्रलयेमोक्षेचअलुप्तदृक्शक्तिरास्ते नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोदृश्यतेऽविनाशित्वादितिश्रुतेः कालोहिप्रसिद्धंदुरतिक्रमःअलंघनीयः पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिरि तिश्रुतेः चरतिशास्यशास्तृभावेन अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानाःसर्वात्मेतिश्रुतेः अविधृतःनकेनचित्विधृतः सर्वाधिष्ठानत्वात् अतएवसमःआत्मा समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिप्रत्यगभिन्नेब्रह्म णिसमशब्दप्रयोगात् ॥ ५० ॥ सर्वमात्मप्रभवमितिबुद्ध्वासंज्ञांज्ञाननिष्ठांनत्यक्तुमर्हसि इतोन्यस्यशोकतरणोपायस्याभावादित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्वस्थंशोकहेतुंदेहाद्यभिमानंत्याजयित्वानिरुपाधौस्वस्वरूपे प्रतिष्ठितमकरोदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ अत्रशोकार्त्तानांस्वास्थ्यकरणेविषयेउपनिषदं उपनीयेममात्मानंब्रह्मापास्तद्वयंयतः निहंत्यविद्यांतज्जंचतस्मादुपनिषद्भवेदितियथोक्तविद्याहेतुत्वाद्ग्रंथोप्युपनिषद्भवेदिति चवचनात् ब्रह्मात्मैकत्वविद्याप्रतिपादकंग्रंथंसूत्रवृत्त्योःप्रागुक्तयोर्वार्त्तिकस्थानीयमुपनिषच्छब्दवाच्यंअब्रवीत् यद्यप्यत्रपुरुषार्थचतुष्टयप्रतिपादनंदृश्यतेतथाप्यर्थकामयोर्लोकप्रसिद्धयोरेवस्वरूपव्याक्ति

कालःसुप्तेषुजागर्तिकालोहिदुरतिक्रमः ॥ कालःसर्वेषुभूतेषुचरत्यविधृतःसमः ॥ ५० ॥ अतीतानागताभावायेचवर्ततिसांप्रतं ॥ तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वानसं ज्ञांहातुमर्हसि ॥ ५१ ॥ सौतिरुवाच इत्येवंपुत्रशोकार्तंधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ आश्वास्यस्वस्थमकरोत्सूतोगावल्गणिस्तदा ॥ ५२ ॥ अत्रोपनिषदंपुण्यांकृ ष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविसत्तमैः ॥ ५३ ॥ भारताध्ययनंपुण्यमपिपादमधीयतः ॥ श्रद्दधानस्यपूयंतेसर्वपापान्यशेषतः ॥ ५४ ॥ देवादेवर्षयोह्यत्रतथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ कीर्त्यंतेशुभकर्माणस्तथायक्षामहोरगाः ॥ ५५ ॥

यैवपराक्रियेतिन्यायेनहानार्थमनुवादाद्धर्मस्यचविविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुत्याविद्याशेषत्वस्यदर्शितत्वात्परमतात्पर्यंविद्यायामेवेतिध्येयं अस्याःसांप्रदायिकत्वमाह विद्वद्भिरिति कथ्यतेअनादिसिद्धमेव कीर्त्यतेनतुकादंबर्यादिवदभिनवकथाकल्प्यते कविसत्तमैःपूर्वपूर्वकल्पीयैर्व्यासादिभिः एवंचव्यासादिशब्दानांसेनापत्यादिशब्दवदधिकारिकवचनत्वेनव्यक्त्यनित्यत्वेपितदर्थानांनित्यत्वान्नपुराणानांसक र्तृकत्वमात्रादनित्यत्वं अतएवसुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्याइतिमंत्रस्यपुराणादिप्रणेत्राचार्यसंग्रहवतोनित्येनतर्पणविधिनासंयोगःसंगच्छते अन्यथानित्यानित्यसंयोगवि रोधोदुर्वारःस्यात् अतएवपुराणेपुरापिनवे ॥ ५३ ॥ भारतेति नित्येब्रह्मयज्ञेऋचोधीतेपयआहुतिभिरेवदेवतास्तर्पयतीत्यृगादीनामिवइतिहासपुराणानीत्यमृताहुतिभिरितितदध्ययनफलश्रुतिरपियुज्यतइ त्यभिप्रेत्याह पुण्यमिति पूयंतेनश्यंति अस्यश्लोकस्यचतुर्थांशोच्चारणमात्रादपिसर्वपापनाशःकिंवाच्यंकृत्स्नाध्ययनात्तदर्थस्यज्ञानात्साक्षात्काराद्वेतिभावः ॥ ५४ ॥ एवंग्रंथस्यस्वास्थ्यंमुख्यंफलंपाप क्षयंगुणफलंचोक्त्वात्रप्रतिपाद्यंविषयमाह देवाइति देवादीनांशुभकर्माणइतिविशेषणेनतेषांशुभंकर्मैवोपादेयंविवक्षितं तस्यैवपरंपरयापरमपुरुषार्थहेतुत्वात् ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मुख्यं विषयमाह भगवानिति ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगनेत्युक्तरूपषड्गुणैश्वर्यवान्परमात्मावासुदेवःवसुदेवोत्पन्नशरीरोपाधिःसर्वशरीरोपाधिरपितेनशरीरेणा तिमानुषाणिवह्निपानादीनिकर्माणिकृतवानितितदुपादानं तथाहि ब्रह्माणंप्रतिभगवद्वाक्यं विधेहंसर्वोस्मिव्रजपृथुकगोवत्सवदहंबिभर्मिब्रह्मांडंगिरिवदहमग्निज्वलनवत् सृजामिद्रौपद्यावसनवदहंप्राणभृदहं यदत्राहंतृप्तोमुनिरितिमदन्यन्नकिमपीति तस्यवास्तवंरूपमाह सनातनइतिआकाशादिवत्प्रवाहनित्यतयावामायायाआद्यंतशून्यत्वाद्वातन्मयस्यभगवच्छरीरस्यनित्यत्वापरपर्यायंसनातनत्वंयुज्यतइत्यर्थः सःवासुदेवोहिप्रसिद्धं सत्यंअनुष्ठीयमानंकर्म ऋतंतदेववेदात्ज्ञायमानं पवित्रंपापनाशकंपुण्यंअभ्युदयहेतुः सर्वकर्मफलभूतंब्रह्मांडंसएवेतिभावः ॥ ५६॥ अस्यैवनिर्विशेषत्वमाह शाश्वतंशश्वत्निरंतरंभवंशा श्वतंतेनवस्तुतोदेशतश्चापरिच्छिन्नं अतएवब्रह्मबृहत्परमंकार्यकारणातीतं ध्रुवंकूटस्थं ज्योतिःचिन्मात्रं सनातनंकालतोपरिच्छिन्नं यस्यईदृशस्यापिमाययाविग्रहवतः॥५७॥ ईदृशादपियस्मात्असत्अनिर्व चनीयंसदसच्चकार्यंकारणंचतदुभयात्मकं विश्वंजातं संततिर्ब्रह्मादिः प्रवृत्तिर्यज्ञादिः ॥ ५८ ॥ आत्मनीत्यध्यात्मंदेहे यत्पंचभूतकार्यरूपाःगुणाःश्रोत्रादयस्तदात्मकं सप्राणन्नेवप्राणोनामभवतिवदन्वाक्प

भगवान्वासुदेवश्चकीर्त्यतेऽत्रसनातनः ॥ सहिसत्यमृतंचैवपवित्रंपुण्यमेवच ॥ ५६ ॥ शाश्वतंब्रह्मपरमंध्रुवंज्योतिःसनातनं ॥ यस्यदिव्यानिकर्माणिकथ यंतिमनीषिणः॥ ५७॥ असच्चसदसच्चैवयस्माद्विश्वंप्रवर्तते ॥ संततिश्चप्रवृत्तिश्चजन्ममृत्युपुनर्भवाः ॥ ५८॥ अध्यात्मंश्रूयतेयच्चपंचभूतगुणात्मकं ॥ अव्य क्तादिपरंयच्चसएवपरिगीयते॥ ५९ ॥ यत्तद्यतिवरामुक्ताध्यानयोगबलान्विताः ॥ प्रतिबिंबमिवादर्शेपश्यंत्यात्मन्यवस्थितं ॥ २६० ॥ श्रद्दधानःसदायुक्तः सदाधर्मपरायणः॥ आसेवन्निममध्यायंनरःपापात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायंभारतस्येममादितः॥ आस्तिकःसततंशृण्वन्नकृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ ६२ ॥ उभेसंध्येजपन्किंचित्सद्योमुच्येतकिल्बिषात् ॥ अनुक्रमण्यायावत्स्यादह्नाराज्याचसंचितं ॥ ६३॥

श्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनइत्यादिश्रुतौयच्छ्रूयतेजीवरूपं इतित्वंपदार्थमनूद्यतत्पदार्थमाह अव्यक्तादि अव्यक्तस्यआदिभूतंयत्परंनिर्विशेषंच तयोरभेदमाह सएवेति परिगीयतेवेदेअयमात्माब्रह्मअहं ब्रह्मास्मीत्यादौ नन्वंतःप्रविष्टःशास्ताजनानामितिशास्तृशास्यभावेनश्रुतयोरीशजीवयोराजभृत्यवदभेदऔपचारिकोनतुतात्त्विकइतिचेन्न अंतःप्रविष्टइतिश्रुतेःकिंजीवोणुर्विभुर्वा नाद्यः अणूदरेशास्तुःप्रवेशा योगात् प्रवेशेचसांतरालस्याणुत्वायोगात् मध्यमस्यचसावयवत्वेनघटादिवदनित्यत्वावश्यंभावात् नद्वितीयःविभुनोश्वतयोःकालाकाशादेरिवतुल्यत्वेनमिथःशास्यशास्तृत्वायोगात् तस्मादुपादानोपादेयभा वेनवाधिष्ठानाध्यस्तभावेनवाईशजीवयोःप्रवेष्टृप्रवेश्यभावेनशास्तृशास्यभावः तेनेशस्यांतःप्रविष्टत्वंसंगच्छतेतथाचतयोरभेदोपितात्त्विकएव॥ ५९॥ अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयति यत्तदिति आत्मनिहार्दाकाशे पश्यंतिप्रत्यगभेदेन प्रतिबिंबमिवआदर्शइतिअसंदिग्धत्वेदृष्टांतोनतुदृश्यते अन्यथादृश्यस्यजडत्वापत्त्यावाङ्मनसातीतत्वश्रुतिव्याकोपएव ॥ ६० ॥ युक्तःनियमवान् आसेवन्जपन् ॥ ६१ ॥ आदितःना रायणंनमस्कृत्येत्यारभ्यअनेनभारतकथांशमात्रंपराशरात्मजोविद्वानित्यतएवारभ्यतद्वक्तव्यमितिनादर्तव्यमितिभावः ॥ ६२ ॥ जपन्किंचित्अनुक्रमण्याःकांश्चिदपिश्लोकान् ॥ ६३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतद्भारतस्यवपुःशरीरं सत्यंब्रह्मअमृतंदेवभावश्चअत्रैवास्तीत्यर्थः उत्तरग्रंथस्त्वस्य राज्ञइवपरिवारस्थानीयः तत्त्वंत्वत्रैवसूत्रितमित्यर्थः॥६४॥आरण्यकंउपनिषत् ओषधिभ्योयवादिभ्यः अमृतंयज्ञशेषं॥६५॥ इतिहासानांशिवरहस्यादीनांमध्ये ॥६६॥ इतिहासेति यद्धत्यंमायिनंमृगंतमुत्वंमाययावधीतीतिमंत्रावयवोहिरामायणीयमारीचवधज्ञेनैवोपबृंहितुंशक्योनत्वन्येनातस्तस्मादल्पश्रुताद्वेदस्यभयमुचितमेववेदार्थजिज्ञासुनाइदमवश्यमध्येतव्यमित्यर्थः ॥६७॥ कार्ष्णंकृष्णेनव्यासेनप्रोक्तं वेदंपुरुषार्थचतुष्कंवेदयंतं॥६८॥६९॥७०॥७१॥ तुलयाधृतंन्यूनाधिकभावेनपरीक्षितं सरहस्येभ्यःसोपनिषत्केभ्यः अधिकंअर्थगौरवयुक्तं ॥७२॥ महत्त्वेग्रंथतआधिक्येगुरुत्वेअर्थतआधिक्ये ॥७३॥७४॥ नन्वत्रानर्थकोयुद्धादिप्रलापोभूयान्दृश्यतेकणिकनीत्यादिश्चाधर्मप्रवर्तकोपिग्रंथोस्ति ततश्चक्वचिद्धर्मादिकथनेसत्यपिविषसंपृक्तान्नवत्कृत्स्नमप्येतद्धेयमेवस्यादित्याशंक्याह तपइति तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि कल्कःपापंतदभावोनकल्कः कल्कोस्त्रीशमलैनसोरित्यमरः नभ्राडादिवन्नञःप्रकृतिभावः तपोनिर्मलंनैर्मल्यसा

भारतस्यवपुर्ह्येतत्सत्यंचामृतमेवच ॥ नवनीतंयथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा॥६४॥ आरण्यकंचवेदेभ्यओषधिभ्योऽमृतंयथा ॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदां ॥६५॥ यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते॥ यश्चैनंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ॥६६॥ अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवेदंसमुपबृंहयेत्॥६७॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ॥६८॥ भ्रूणहत्यादिकंचापिपापंजह्यादसंशयं॥ यइमंशुचिरध्यायंपठेत्पर्वणिपर्वणि॥६९॥ अधीतंभारतंतेनकृत्स्नंस्यादितिमेमतिः॥ यश्चैनंशृणुयान्नित्यमार्षंश्रद्धासमन्वितः॥२७०॥ सदीर्घमायुःकीर्तिंचस्वर्गगतिंचाप्नुयान्नरः॥ एकतश्चतुरोवेदाभारतंचैतदेकतः ॥७१॥ पुराकिलसुरैःसर्वैःसमेत्यतुलयाधृतं॥ चतुर्भ्यःसरहस्येभ्योवेदेभ्योह्यधिकंयदा॥७२॥ तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वेचगुरुत्वेचध्रियमाणंयतोऽधिकं ॥७३॥ महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते॥७४॥ तपोनकल्कोऽध्ययनंनकल्कःस्वाभाविकोवेदविधिर्नकल्कः ॥ प्रसह्यवित्ताहरणंनकल्कस्तान्येवभावोपहतानिकल्कः॥२७५॥ इतिश्रीम० आदिप० अनुक्रमणिकाप० प्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥१॥ अनुक्रमणीपर्वसमाप्तं॥

धनमित्यर्थः विरोधित्वंवानञर्थः तेनतपःपापनाशकमित्यर्थः अध्ययनंवेदस्यस्वाभाविकःस्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्कारेणविहितःशमोदमस्तपःशौचमित्यादिर्वेदविधिर्वेदोक्तोविधिरग्निहोत्रसंध्योपासनादिः प्रसह्यप्रकर्षेणसोढ्वाक्षुधादिदुःखमपिसोढ्वावित्तस्यआहरणंशिलोंछादिनाअर्जनंतदपिनकल्कोनैर्मल्यसाधनं तान्येवतपआदीनिभावेनचित्ताभिप्रायेणउपहतानिकल्कःपापंपापहेतुर्भवंति यथाशीतादिसहनंवानप्रस्थैःकटकस्थैश्चतुल्यवत्क्रियतेतथापिभावभेदात्तदेकस्यस्वर्गायान्यस्यनरकायभवति वक्ष्यतिच चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञइति एवंशिलोंछादिकमपिदंभेनकृतंपापायान्यथाश्रेयसेभवति एवंभारतेपिधर्मब्रह्मप्रतिपादनेएवपरमतात्पर्यं अर्थवादजातमपियुधिष्ठिरादिवद्व्यवहर्त्तव्यंनदुर्योधनादिवदित्याशयेनोक्तं तत्रहीनंपक्षमुपाददानःस्वार्थात्भ्रश्यतितेनाधीतमपिभारतंपापायैवभवतीत्यर्थः तथाचसर्वस्मादपिग्रंथात्सारमेवादेयमितरत्त्याज्यमितिश्रूयते ग्रंथमभ्यस्यमेधावीज्ञानविज्ञानतत्परः पलालमिवधान्यार्थीत्यजेद्ग्रंथमशेषतइति॥२७५॥इ० आ० नै० भा० भा० प्रथमोऽध्यायः१

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंप्रथमेध्यायेसूत्रितानामर्थानांप्रकरणशोविभागंशिष्याणामवधानायप्रदर्शयिष्यन्वैराग्यमुत्पादयितुंकुरुषुपरशुरामकृतंक्षत्रक्षयंप्रसंगात्प्रदर्शयति समंतेति समंतपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितं गतवान स्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरेत्यादिनायदुक्तं एतत्सर्वंतंदेशंतद्युद्धंचश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ १ ॥ ममभक्तःकथाःअन्याः ॥ २ ॥ क्षत्रंक्षत्रियजातिं अमर्षःस्वपितुःक्षत्रियेणहतत्वाज्जातस्यक्रोधस्यासहनंतेनचो दितःप्रेरितः ॥ ३ ॥ रौधिरान्रुधिरपूर्णान् ॥ ४ ॥ नःअस्माभिः रुधिरेणपितॄणांतर्पणात्सर्वाहिंसापितृतृप्त्याद्युद्देशेनैवकर्त्तव्यानकामकारेणेतिसूचितं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यदितिसार्धेनक्रोधकृतंसर्वंपापा

अथपर्वसंग्रहपर्व ऋषयऊचुः समंतपंचकमितियदुक्तंसूतनंदन॥एतत्सर्वंयथातत्त्वंश्रोतुमिच्छामहेवयं॥१॥ सौतिरुवाच शृणुध्वंममभोविप्राब्रुवतश्चक थाःशुभाः॥समंतपंचकाख्यंचश्रोतुमर्हथसत्तमाः॥२॥ त्रेताद्वापरयोःसंधौरामःशस्त्रभृतांवरः॥ असकृत्पार्थिवंक्षत्रंजघानामर्षचोदितः॥३॥ससर्वंक्षत्रमुत्सा द्यस्ववीर्येणानलद्युतिः॥ समंतपंचकेपंचचकाररौधिरान्ह्रदान्॥४॥ सतेषुरुधिरांभःसुह्रदेषुक्रोधमूर्च्छितः॥ पितॄन्संतर्पयामासरुधिरेणेतिनःश्रुतं॥५॥ अथ र्चीकादयोऽभ्येत्यपितरोराममब्रुवन्॥ रामराममहाभागप्रीताःस्मतवभार्गव॥ ६ ॥ अनयापितृभक्त्याचविक्रमेणतवप्रभो॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयमिच्छसि महाद्युते॥७॥ रामउवाच यदिमेपितरःप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया॥८॥ अतश्चपापान्मुच्येहमेषमेप्रार्थितोव रः॥ ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः॥ ९ ॥ एवंभविष्यतीत्येवंपितरस्तमथाब्रुवन्॥ तंक्षमस्वेतिनिषिषिधुस्ततःसविरराम ह ॥ १० ॥ तेषांसमीपेयोदे शोह्रदानांरुधिरांभसां ॥ समंतपंचकमितिपुण्यंतत्परिकीर्तितं ॥ ११ ॥ येनलिंगेनयोदेशोयुक्तःसमुपलक्ष्यते ॥ तेनैवनाम्नातंदेशंवाच्यमाहुर्मनीषिणः॥ ॥ १२ ॥ अंतरेचैवसंप्राप्तेकलिद्वापरयोरभूत्॥ समंतपंचकेयुद्धंकुरुपांडवसेनयोः॥ १३ ॥ तस्मिन्परमधर्मिष्ठेदेशेभूदोषवर्जिते॥ अष्टादशसमाजग्मुरक्षौहि ण्योयुयुत्सया॥ १४ ॥ समेत्यतंद्विजास्ताश्चतत्रैवनिधनंगताः॥ एतन्नामाभिनिर्वृत्तंतस्यदेशस्यवैद्विजाः ॥१५॥ पुण्यश्चरमणीयश्चसदेशोवःप्रकीर्तितः॥ त देतत्कथितंसर्वंमयाब्राह्मणसत्तमाः॥ यथादेशःसविख्यातस्त्रिषुलोकेषुसुव्रताः॥ १६ ॥ ऋषयऊचुः अक्षौहिण्यइतिप्रोक्तंयत्त्वयासूतनंदन ॥ एतदि च्छामहेश्रोतुंसर्वमेवयथातथं॥ १७॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंनराश्वरथदंतिनां॥ यथावच्चैवनोब्रूहिसर्वंहिविदितंतव॥ १८॥

यैवहीनबलेषुशस्त्रनिक्षेपादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ निषिषिधुःनिषिद्धवंतः अक्षराधिक्यमार्षं अभ्यासलोपोवाआर्षः सिषिधुरितिपाठेशशासुः हिंसातोविरमस्वेतिशिक्षितवंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११॥ १२॥ ॥ १३ ॥ भूदोषाःनिम्नोन्नतकंटकित्वादयस्तद्रहिते ॥ १४ ॥ समंतेह्रदानांपंचकंसमंतपंचकं तत्परिसरवर्त्तीदेशोपितन्नामेत्युक्तं तत्रसमंतशब्दस्यावयवार्थंदर्शयति समेत्येति समेतानांअंतोनाशोयस्मिन्निति समंतइत्यर्थः अभिनिर्वृत्तंनिर्व्यूढं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पदातयइतिरथादिगतानांनराणांव्युदासः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंखाद्रिद्व्यक्षिभिर्गजैः २१८७० रथैरेतै २१८७० हयैस्त्रिघ्नैः ६५६१० पंचघ्नैः १०९३५० श्वपदातिभिरितिसंग्रहः ॥ २७ ॥ पिंडिताःएकीभूताः संधिरार्षः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ द्रौणिरश्वत्थामा हार्दिक्यःकृतवर्मा गौतमःकृपाचार्यः ॥ ३२ ॥ पर्वसंग्रहंवक्तुंप्रस्तौति यत्तुशौनकेत्यादिना हेशौनकहेवृद्धतम श्रयतेर्दृव्यर्थात्निष्ठायांशूनाद्वृद्धाःतेषुवृद्धतरत्वेनविदितःशौनकः वुञ्छणादिसूत्रेणारीहणादिर्वुञ् तेतवसत्रेयत्भारताख्यानंमत्तःप्रवृत्तंततूजनमेजयस्यसत्रे व्यासशिष्येणकथितमित्युत्तरेणसंबंधः ॥३३॥ ननुसर्पसत्रेजनमेजयंप्रतियद्वैशंपायनेनोक्तंतदेवशौनकंप्रतिसूतेनवक्तुंप्रतिज्ञातं तत्रपौष्यंपौलोममास्तीकंचेकिमित्यप्रतिज्ञातमप्युच्यतेसूतेनेतिचेत्तत्राह कथि

सौतिरुवाच एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः ॥ त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते ॥ १९ ॥ पत्तिंतुत्रिगुणामेतामाहुःसेनामुखंबुधाः ॥ त्रीणिसेनामुखान्येकोगुल्मइत्यभिधीयते ॥ २० ॥ त्रयोगुल्मागणोनामवाहिनीतुगणास्त्रयः ॥ स्मृतास्तिस्रस्तुवाहिन्यःपृतनेतिविचक्षणैः ॥ २१ ॥ चमूस्तुपृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी ॥ अनीकिनींदशगुणांप्राहुरक्षौहिणींबुधाः ॥ २२ ॥ अक्षौहिण्याःप्रसंख्यातारथानांद्विजसत्तमाः ॥ संख्यागणिततत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः ॥ २३ ॥ शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः ॥ गजानांचपरीमाणमेतदेवविनिर्दिशेत् ॥ २४ ॥ ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु ॥ नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचानघाः ॥ २५ ॥ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥ दशोत्तराणिषट्प्राहुर्यथावदिहसंख्यया ॥ २६ ॥ एतामक्षौहिणींप्राहुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः ॥ यांवःकथितवानस्मिविस्तरेणतपोधनाः ॥ २७ ॥ एतयासंख्ययाह्यासन्कुरुपांडवसेनयोः ॥ अक्षौहिण्योद्विजश्रेष्ठाःपिंडिताष्टादशैवतु ॥ २८ ॥ समेतास्तत्रवैदेशेतत्रैवनिधनंगताः ॥ कौरवान्कारणंकृत्वाकालेनाद्भुतकर्मणा ॥ २९ ॥ अहानियुयुधेभीष्मोदशैवपरमास्त्रवित् ॥ अहानिपंचद्रोणस्तुररक्षकुरुवाहिनीं ॥ ३० ॥ अहनीयुयुधेद्वेतुकर्णःपरबलार्दनः ॥ शल्योर्धदिवसंचैवगदायुद्धमतःपरं ॥ ३१ ॥ तस्यैवदिवसस्यांतेद्रौणिहार्दिक्यगौतमाः ॥ प्रसुप्तंनिशिविश्वस्तंजघ्नुर्यौधिष्ठिरंबलं ॥ ३२ ॥ यत्तुशौनकसत्रेतेभारताख्यानमुत्तमं ॥ जनमेजयस्यतत्सत्रेव्यासशिष्येणधीमता ॥ ॥ ३३ ॥ कथितंविस्तरार्थंचयशोवीर्यंमहीक्षितां ॥ पौष्यंतत्रचपौलोममास्तीकंचादितःस्मृतं ॥ ३४ ॥

तमिति सत्रेव्यासशिष्येणयत्कथितंतत्रभारतेपौष्यंपौलोमंआस्तीकंचमहीक्षितांयशोवीर्यंचवक्तुमितिशेषः आदितःस्मृतमितियोजना स्मरणंतुविस्तरार्थं अयंभावः तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठंअविद्ययामृत्युंतीर्त्वेत्यादिश्रुतेर्गुरुसेवामाहात्म्यंगुरूणांचमाहात्म्यंयज्ञादीनांविद्यार्थत्वंचनिरूपणीयंतेष्वन्यतमाभावेपिविद्यानैवोदेतुमर्हतीतितदर्थमत्राचार्येणाख्यायिकामुखेनैवपौष्येगुरुशुश्रूषामाहात्म्यंपौलोमेभार्गवाणांगुरूणांमहाभाग्यमुक्तं आस्तीकेजरत्कारोरप्रतिपन्नगार्हस्थ्यस्याकृतार्थत्वदर्शनेनयज्ञादीनामाविद्यकानामपिविद्यांगत्वमुक्तं विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः तस्मान्महोपनिषदारंभेएतत्त्रयकथनमावश्यकमिति आख्यायिकामुखेनकथ्यमानगहनोप्यर्थःसुग्रहोभवतीत्यभिप्रेत्यमहीभृतांयशोवीर्यंचोक्तमिति ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मोक्षिभिर्मोक्षार्थिभिर्नरैः प्रतिपन्नंशरणीकृतंवैराग्यमिव यथापरवैराग्यस्यनांतरीयकंफलंकैवल्यमेवमेतच्छ्रवणस्यापीतिभावः ॥ ३५ ॥ आत्मेति आत्मज्ञानमेवस्वतःपुरुषार्थइत्यात्मैवमुख्यंवेदितव्यं तत्प्रमाणस्यतत्त्वावेदकत्वात् अन्यत्तुज्ञानंतुसर्वंपुरुषसंस्कारद्वाराकर्मांगं यथोक्तंभट्टपादैः सर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यते परांगंचात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामिति प्रधानार्थःब्रह्मावाप्तिप्रयोजनः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कविभिःकाव्यकर्तृभिः व्यासोच्छिष्टंजगत्सर्वमितिप्रसिद्धेस्तेषामद्भुतकाव्यरचनेइदमेवालंबनमित्यर्थः अभिजातःकुलीनः ॥ ३८ ॥ उत्तमाचरमाबुद्धिर्ब्रह्मविद्याख्यांतःकरणवृत्तिः ॥ ३९ ॥ प्रज्ञयाभिपन्नंप्राप्तंतस्य ॥ ४० ॥ पर्वणां उपक्रमोपसंहारैकरूप्यादिनाएकमर्थंपूरयंतिकात्स्न्येनप्रतिपादयंतितानिपर्वाणिप्रकरणानितेषांसंग्रहःसम्यक्विविच्यग्रहोयस्मिन्सपर्वसंग्रहोद्वितीयं पर्व ॥ ४१ ॥ अत्रकेवलस्यसौत्याख्यानस्यचभारतस्यस्मरणेआद्ययोःपर्वणोस्तात्पर्यंपौष्यादित्रयस्यतूक्तमेवेतिपर्वपंचकतात्पर्यमुक्तं तत्रास्तीकेकर्मप्राधान्यमुक्तंतत्कर्मिणोदेवभावंप्राप्यापीहजन्मलभंते

विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितं ॥ प्रतिपन्नंनरैःप्राज्ञैर्वैराग्यमिवमोक्षिभिः ॥ ३५ ॥ आत्मैववेदितव्येषुप्रियेष्विवहिजीवितं ॥ इतिहासःप्रधानार्थः श्रेष्ठःसर्वागमेष्वयं ॥ ३६ ॥ अनाश्रित्येदमाख्यानंकथाभुविनविद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणं ॥ ३७ ॥ तदेतद्भारतंनामकविभिस्तूपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजातइवेश्वरः ॥ ३८ ॥ इतिहासोत्तमेयस्मिन्नर्पिताबुद्धिरुत्तमा ॥ स्वरव्यंजनयोःकृत्स्नालोकवेदाश्रयेववाक् ॥ ३९ ॥ तस्यप्रज्ञाभिपन्नस्यविचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच ॥ ४० ॥ भारतस्येतिहासस्यश्रूयतांपर्वसंग्रहः ॥ पर्वानुक्रमणीपूर्वंद्वितीयःपर्वसंग्रहः ॥ ४१ ॥ पौष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणं ॥ ततःसंभवपर्वोक्तमद्भुतंरोमहर्षणं ॥ ४२ ॥ दाहोजतुगृहस्यात्रहैडिंबंपर्वचोच्यते ॥ ततोबकवधःपर्वपर्वचैत्ररथंततः ॥ ४३ ॥ ततःस्वयंवरोदेव्याःपांचाल्याःपर्वचोच्यते ॥ क्षात्रधर्मेणनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतं ॥ ४४ ॥ विदुरागमनंपर्वराज्यलंभस्तथैवच ॥ अर्जुनस्यवनेवासःसुभद्राहरणंततः ॥ ४५ ॥ सुभद्राहरणादूर्ध्वंज्ञेयाहरणहारिका ॥ ततःखांडवदाहाख्यंतत्रैवमयदर्शनं ॥ ४६ ॥

इत्यादावंशावतरणमुक्तंषष्ठे अंशावतारणंदेवानांभूमौभागशोवतरणं आदिःप्रथमंपर्वेत्यर्थः तेनपूर्वोक्तासूतप्रतिज्ञासंगच्छतेसंभवेअत्रलब्धजन्मनामपिनतेषांनियमेनस्वर्गतिः किंतुसर्पनागादितामसयोनिप्राप्तिरपिकर्मवशाद्भवतीत्युक्तंसप्तमे तत्राप्यर्थार्थिनोबंधूनप्यन्यायेनघ्नंतीतिजातुषेदर्शितमष्टमे तथाकामुकाःस्त्रियोबंधूनपिघातयंतीत्यविश्वसनीयास्ताइतिहैडिंबेनवमेदर्शितं श्वशूकरभक्ष्यस्यापिशरीरस्यार्थेपरप्राणानपिपामराःप्रत्यहमाददतइतिबकवधेदशमेसूचितं ततःकष्टतरांगतिंतमःप्रधानाःप्राणिनःप्राप्नुवंतीतिप्रबंधेनपरीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायान्नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुत्यर्थउपबृंहितः एवमर्थेपितत्तदाख्यानतात्पर्यौन्नयनेनराजसानांसात्विकानांचगतिःपरीक्षणीया अग्रेप्रतिप्रकरणंवक्ष्यमाणत्वादिहग्रंथविस्तरभयान्नप्रपंच्यते ॥ ४२ ॥ चैत्ररथंअंगारपर्णचरितंपर्व ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विदुरागमनंराज्यलंभश्चैकंपर्व लंभोलाभः ॥ ४५ ॥ हरणंदायःपारिबर्हमितियावत् तस्यहारिकासमानयनं खांडवदाहोमयदर्शनंचैकैकंपर्व ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सभापर्वसभारचनंपर्व मंत्रोराजसूयार्थमंत्रणं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अनुद्यूतंपुनर्द्यूतं ॥ ४९ ॥ अभिगमनंतपसेगमनं ॥ ५० ॥ यक्षयुद्धंभीमेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ समास्यासहावस्थानं ॥ ५३ ॥ घोषयात्राकौरवाणां मृगस्वमोधर्मराजस्य ॥ ५४ ॥ ऐंद्रद्युम्नमित्यत्रक्रमोनविवक्षितः संख्यायांतात्पर्यात् समास्यांतर्गतंचेदंपर्व ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणंकर्णस्य आरणेयंअरणीहरणंब्राह्मणस्य धर्मेण

सभापर्वततःप्रोक्तंमंत्रपर्वततःपरं ॥ जरासंधवधःपर्वपर्वदिग्विजयंतथा ॥ ४७ ॥ पर्वदिग्विजयादूर्ध्वंराजसूयिकमुच्यते ॥ ततश्चार्घाभिहरणंशिशुपालवधस्ततः ॥ ४८ ॥ द्यूतपर्वततःप्रोक्तमनुद्यूतमतःपरं ॥ ततआरण्यकंपर्वकिर्मीरवधउच्यते ॥ ४९ ॥ अर्जुनस्याभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरं ॥ ईश्वरार्जुनयोर्युद्धंपर्वकैरातसंज्ञितं ॥ ५० ॥ इंद्रलोकाभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरं ॥ नलोपाख्यानमपिचधार्मिकंकरुणोदयं ॥ ५१ ॥ तीर्थयात्राततःपर्वकुरुराजस्यधीमतः ॥ जटासुरवधःपर्वयक्षयुद्धमतःपरं ॥ ५२ ॥ निवातकवचैर्युद्धंपर्वचाजगरंततः ॥ मार्कंडेयसमास्याचपर्वानंतरमुच्यते ॥ ५३ ॥ संवादश्चततःपर्वद्रौपदीसत्यभामयोः ॥ घोषयात्राततःपर्वमृगस्वप्नोद्भवंततः ॥ ५४ ॥ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैंद्रद्युम्नंतथैवच ॥ द्रौपदीहरणंपर्वजयद्रथविमोक्षणं ॥ ५५ ॥ पतिव्रतायामाहात्म्यंसाविव्याश्चैवमद्भुतं ॥ रामोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरं ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणंपर्वततःपरमिहोच्यते ॥ आरणेयंततःपर्ववैराटंतदनंतरं ॥ पांडवानांप्रवेशश्चसमयस्यचपालनं ॥ ५७ ॥ कीचकानांवधःपर्वपर्वगोग्रहणंततः ॥ अभिमन्योश्चवैराट्याःपर्ववैवाहिकंस्मृतं ॥ ५८ ॥ उद्योगपर्वविज्ञेयमतऊर्ध्वमहाद्भुतं ॥ ततःसंजययानाख्यंपर्वज्ञेयमतःपरं ॥ ५९ ॥ प्रजागरंतथापर्वधृतराष्ट्रस्यचिंतया ॥ पर्वसानत्सुजातंवैगुह्यमध्यात्मदर्शनं ॥ ६० ॥ यानसंधिस्ततःपर्वभगवद्यानमेवच ॥ मातलीयमुपाख्यानंचरितंगालवस्यच ॥ ६१ ॥ सावित्रंवामदेव्यंचवैन्योपाख्यानमेवच ॥ जामदग्न्यमुपाख्यानंपर्वषोडशराजकं ॥ ६२ ॥ सभाप्रवेशःकृष्णस्यविदुलापुत्रशासनं ॥ उद्योगःसैन्यनिर्याणंविश्वोपाख्यानमेवच ॥ ६३ ॥ ज्ञेयंविवादपर्वात्रकर्णस्यापिमहात्मनः ॥ निर्याणंचततःपर्वकुरुपांडवसेनयोः ॥ ६४ ॥ रथातिरथसंख्याचपर्वोक्तंतदनंतरं ॥ उलूकदूतागमनंपर्वामर्षविवर्धनं ॥ ६५ ॥ अंबोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरं ॥ भीष्माभिषेचनंपर्वततश्चाद्भुतमुच्यते ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणंपूर्वोक्तंतदनंतरं ॥ भूमिपर्वततःप्रोक्तंद्वीपविस्तारकीर्तनं ॥ ६७ ॥

प्रवेशोविराटनगरे समयस्यप्रतिज्ञातस्यप्राक्प्रवेशाद्यर्थस्य ॥ ५७ ॥ अभिमन्योःअर्जुनपुत्रस्य ॥ ५८ ॥ संजययानंपांडवान्प्रति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भगवद्यानंकौरवान्प्रति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ विवादपर्व कृष्णकर्णसंवादरूपंपर्व ॥ ६४ ॥ संख्याभीष्मकृता उलूकदूतस्यपांडवान्प्रतिआगमनं ॥ ६५ ॥ अभिषेचनंसैनापत्ये ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणंजंबूद्वीपसन्निवेशः भूमिपर्वण्येवद्वीपविस्तारकीर्तनं ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ प्रतिज्ञाजयद्रथवधार्थं ॥ ६९ ॥ ७० ॥ न्हदप्रवेशनंदुर्योधनस्य गदायुद्धंतस्यैवभीमेन ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ जलप्रदानिकेएवस्त्रीविलापनं ॥ ७३ ॥ कुरूणामौर्ध्वदेहिकंश्राद्धंपर्व चार्वाकस्यब्रह्म रूपिणोराक्षसस्यविप्रक्षोभान्निग्रहःपर्व ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वाहद्वाभ्यां शांतीति ॥ ७६ ॥ भामयेतिपाठांतरं उभयत्रापिसुलभयेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ अनुशासनंधर्माधर्मोपदेशःतत्संबद्धमानुशासनिकं ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ हरिवंशःपुराणंप्राक्प्रवृत्तंपर्वखिलसंज्ञितं शाखांतरस्थंशाखांतरेयदपेक्षावशात्पठ्यतेतत्खिलमितिवैदिकीप्रसिद्धिः यथाबह्वृचानांश्रीसूक्तमेधासूक्तादीनांसंहिताकाले

पूर्वोक्तंभगवद्गीतापर्वभीष्मवधस्ततः ॥ द्रोणाभिषेचनंपर्वसंशप्तकवधस्ततः ॥ ६८ ॥ अभिमन्युवधःपर्वप्रतिज्ञापर्वचोच्यते ॥ जयद्रथवधःपर्वघटोत्कचवधस्ततः ॥ ६९ ॥ ततोद्रोणवधःपर्वविज्ञेयंलोमहर्षणं ॥ मोक्षोनारायणास्त्रस्यपर्वानंतरमुच्यते ॥ ७० ॥ कर्णपर्वततोज्ञेयंशल्यपर्वततःपरं ॥ ह्रदप्रवेशनंपर्वगदायुद्धमतःपरं ॥ ७१ ॥ सारस्वतंततःपर्वतीर्थवंशानुकीर्तनं ॥ अतऊर्ध्वंसुबीभत्संपर्वसौप्तिकमुच्यते ॥ ७२ ॥ ऐषीकंपर्वचोद्दिष्टमतऊर्ध्वंसुदारुणं ॥ जलप्रदानिकंपर्वस्त्रीविलापस्ततःपरं ॥ ७३ ॥ श्राद्धपर्वततोज्ञेयंकुरूणामौर्ध्वदेहिकं ॥ चार्वाकनिग्रहःपर्वरक्षसोब्रह्मरूपिणः ॥ ७४ ॥ आभिषेचनिकंपर्वधर्मराजस्यधीमतः ॥ प्रविभागोगृहाणांचपर्वोक्तंतदनंतरं ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वततोयत्रराजधर्मानुशासनं ॥ आपद्धर्मश्चपर्वोक्तंमोक्षधर्मस्ततःपरं ॥ ७६ ॥ शुकप्रश्नाभिगमनंब्रह्मप्रश्नानुशासनं ॥ प्रादुर्भावश्चदुर्वासःसंवादश्चैवमायया ॥ ७७ ॥ ततःपर्वपरिज्ञेयमानुशासनिकंपरं ॥ स्वर्गारोहणिकंचैवततोभीष्मस्यधीमतः ॥ ७८ ॥ ततोऽश्वमेधिकंपर्वसर्वपापप्रणाशनं ॥ अनुगीताततःपर्वज्ञेयमध्यात्मवाचकं ॥ ७९ ॥ पर्वचाश्रमवासाख्यंपुत्रदर्शनमेवच ॥ नारदागमनंपर्वततःपरमिहोच्यते ॥ ८० ॥ मौसलंपर्वचोद्दिष्टंततोघोरंसुदारुणं ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वस्वर्गारोहणिकंततः ॥ ८१ ॥ हरिवंशस्ततःपर्वपुराणंखिलसंज्ञितं ॥ विष्णुपर्वशिशोश्चर्याविष्णोःकंसवधस्तथा ॥ ८२ ॥ भविष्यपर्वचाप्युक्तंखिलेष्वेवाद्भुतंमहत् ॥ एतत्पर्वशतंपूर्णंव्यासेनोक्तंमहात्मना ॥ ८३ ॥ यथावत्सूतपुत्रेणलौमहर्षणिनाततः ॥ उक्तानिनैमिषारण्येपर्वाण्यष्टादशैवतु ॥ ८४ ॥

पाठोदृश्यते एवमस्मिन्नितिहासेयत्पुराणांतरस्थमाकांक्षावशात्पठ्यतेतत्खिलंहरिवंशाख्यमित्याह हरिवंशइति अतएवास्यखिलस्यपुराणमितिविशेषणं तथाहि अत्रविष्णुचर्याविष्णुपुराणोक्तासाकल्येनदृश्यते ॥ ८२ ॥ एवंभविष्यपुराणकथाच खिलेष्वेवाद्भुतंमहदितिपृथग्वाक्यं अद्भुतंपुष्करवाराहनारसिंहवामनप्रादुर्भावादिकैलासयात्रात्रिपुरवधांतं एतदेवपर्वशतं एकैकस्मिन्महाप्रकरणेअवांतरप्रकरणानामंतर्भावविवक्षयाऽष्टादशसंख्यात्वेनलौमहर्षणिनाउक्तं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

तत्रकस्मिन्महापर्वणिकत्यवांतरपर्वाणितेषुचकेके ऽर्थाःप्रतिपाद्याः एकैकस्मिन्महापर्वणि श्लोकसंख्याचकाइत्येतद्वक्तुमुपक्रमते समासइति अयंबुद्धिस्थोऽनुक्रमण्यध्यायः सचभारतस्यसमासःसंक्षेपपर्वै त्यर्थः अत्रप्रस्तुतेद्वितीयेध्यायेपर्वसंग्रहः एवंपौष्यादिभिश्चमयदर्शनांतैःसप्तदशभिश्चैवमेकोनविंशत्यापर्वभिरादिपर्व आदित्वंचास्यनप्राथम्यात्किंतुसर्वेषामादिरुत्पत्तिरिहकीर्त्यतइति एवंसभादीनामपिसं ज्ञातत्तदेकैकार्थप्राधान्याद्बोध्या अत्रायंसंग्रहः आदौसभारण्यविराटउद्यमेभीष्मेगुरौसूर्यजशल्यसौप्तिके स्त्रीशांतिदानाश्वमखाश्रमस्थितौमौसल्ययानद्युगमेखिलेषुच पर्वाणिधृ१८त्यंक९नृप१६ वार्धी४ट्१ १धी५मै८क१केट्४त्रि२धीः५ वार्द्धी४डु१द्वि२त्रि३भू१भू१भू१यामा३श्वेतिशतंक्रमादिति ॥८५॥८६॥८७॥८८॥ अत्रप्राधान्यतस्तत्तदाख्यानतात्पर्याणिगाणेश्यांसंग्रहीतानि कुड्यवद्दृष

समासोभारतस्यायमत्रोक्तःपर्वसंग्रहः ॥ पौष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणं ॥ ८५ ॥ संभवोजतुवेश्माख्यंहिडिंबबकयोर्वधः ॥ तथाचैत्ररथंदेव्याःपां चाल्याश्वस्वयंवरः ॥ ८६ ॥ क्षात्रधर्मेणनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतं ॥ विदुरागमनंचैवराज्यलंभस्तथैवच ॥ ८७ ॥ वनवासोऽर्जुनस्यापिसुभद्राहरणंततः ॥ हरणाहरणंचैवदहनंखांडवस्यच ॥ ८८ ॥ मयस्यदर्शनंचैवआदिपर्वणिकथ्यते ॥ पौष्येपर्वणिमाहात्म्यमुत्तंकस्योपवर्णितं ॥ ८९ ॥ पौलोमेभृगुवंशस्यवि स्तारःपरिकीर्तितः ॥ आस्तीकेसर्वनागानांगरुडस्यचसंभवः ॥ ९० ॥ क्षीरोदमथनंचैवजन्मोच्चैःश्रवसस्तथा ॥ यजतःसर्पसत्रेणराज्ञःपारिक्षितस्यच ॥ ९१ ॥ कथेयमभिनिर्वृत्ताभरतानांमहात्मनां ॥ विविधाःसंभवाराज्ञामुक्ताःसंभवपर्वणि ॥ ९२ ॥ अन्येषांचैवशूराणामृषेर्द्वैपायनस्यच ॥ अंशावतरणंचात्रदेवा नांपरिकीर्तितं ॥ ९३ ॥ दैत्यानांदानवानांचयक्षाणांचमहौजसां ॥ नागानामथसर्पाणांगंधर्वाणांपतत्रिणां ॥ ९४ ॥ अन्येषांचैवभूतानांविविधानांसमुद्भ वः ॥ महर्षेराश्रमपदेकण्वस्यचतपस्विनः ॥ ९५ ॥ शकुंतलायांदुष्यंताद्भरतश्चापिजज्ञिवान् ॥ यस्यलोकेषुनाम्नेदंप्रथितंभारतंकुलं ॥ ९६ ॥

वद्भूत्वाप्यन्नोयःसेवतेगुरुं तंविद्यादेवताश्चानुगृह्णंतीत्याहपौष्यकृत् खलोनप्रार्थनासाध्यःसचदैवेनताडितः अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा ॥ ८९ ॥ शास्त्रोल्लंघनतोवह्निपुलोमानाववापतुः शाप मृत्यूइतिपुनःपौलोमेतुर्यईरितं लोकान्मंत्रान्महेंद्राच्चब्राह्मणेवीर्यमद्भुतं तक्षकोयेनखेतस्थावित्यास्तीकेऽनुवर्णितं अन्याय्यमपिमात्रोक्तंसद्योयोनानुतिष्ठति तंभस्मीकुर्वतेविप्रावेदाश्चाहिगणंयथा मिथ्या वादेनयेदासीकृतास्तत्संततिःस्वकां संततिंनाशयत्येवगरुत्मानिवपन्नगान् आयुर्हानिर्महान्शोकोहिंसायांचातिसंभ्रमः रुरोरिवभवंत्येवदारसक्तस्यदुर्मतेः प्रजयापैतृकमृणंछेत्तुंदारानूकरोतिचेत् तदाजर त्कारुरिवकार्यांतेप्रव्रजेद्गृहात् ॥ ९० ॥ तत्त्वामृतंशास्त्रसिंधोःसमंलब्धंसुरासुरैः आस्वादितंविष्णुभक्तैःसुरैर्नान्यैःस्त्रियाजितैः देवपंक्तौसुधांलेभेदैत्योदेहच्छिदासमं सूचितश्चित्तचक्षुर्भ्यांकाश्यामिवमहे श्वरात् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ स्त्रियामाद्यंतिसंतोपीत्युक्तंव्यासस्यजन्मनि देवासुरनरेष्वेवंसंतीत्यंशावतारणे ॥ ९३ ॥ अत्यल्पस्यापिपापस्यविपाकमतिदारुणं अन्वभूतांचिरंब्रह्मन्नणीमांडव्यडुंडुभौ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ शिष्टानांचेतसस्तुष्टिर्धर्मेप्रामाण्यमश्नुते शकुंतलामीहमानंदुष्यंतस्यमनोयथा ॥ ९६ ॥

*अयंसंग्रहःप्राचीनरीत्या स्वमतानुरोधेनत्वग्रेवक्ष्यतेइति अग्रेबहुशआदिपर्वण्येकोनविंशतिपर्वाणिहरिवंशेपर्वद्वयंचेतिगणनायाःकृतत्वात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पितुर्दुःखंहरन्पुत्रःश्रेयोलक्ष्मींचविंदति भीष्मवत्पूरुवन्मानात्पतंतिचययातिवत् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ क्षेत्रबीजेविनाद्रोणधृष्टद्युम्नवपुर्जनिः केवलात्कर्मणइतिप्रोक्तंसंभवपर्वणि ॥ १ ॥ विषवार्यग्निभिर्लुब्धाघातयंतिस्मबांधवान् ईश्वरस्तानवत्येवेत्युक्तंजातुषपर्वणि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अविश्वास्याःस्त्रियःकामाद्घातयंत्यपिबांधवान् इतिदर्शितवान्व्यासोहिडिंबवधपर्वणि ॥ ६ ॥ ७ ॥ यस्मिन्गेहेपुरेवापिवसेत्पुण्यतमोजनः उपकुर्यात्तमित्येवमुक्तंबकवधेपिच ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ब्राह्मणानुग्रहादेवक्षत्रंजयतिनान्यथा इतितापसदृष्टांतादाहचैत्ररथेमुनिः ॥ ११ ॥ सूर्यस्यकन्यांतप

वसूनांपुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यांमहात्मनां ॥ शांतनोर्वेश्मनिपुनस्तेषांचारोहणंदिवि ॥ ९७ ॥ तेजोंऽशानांचसंपातोभीष्मस्याप्यत्रसंभवः ॥ राज्यान्निवर्तनंतस्यब्रह्मचर्यव्रतेस्थितिः ॥ ९८ ॥ प्रतिज्ञापालनंचैवरक्षाचित्रांगदस्यच ॥ हतेचित्रांगदेचैवरक्षाभ्रातुर्यवीयसः ॥ ९९ ॥ विचित्रवीर्यस्यतथाराज्येसंप्रतिपादनं ॥ धर्मस्यनृपुसंभूतिरणीमांडव्यशापजा ॥ १०० ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवप्रसूतिर्वरदानजा ॥ धृतराष्ट्रस्यपांडोश्चपांडवानांचसंभवः ॥ १ ॥ वारणावतयात्रायांमंत्रोदुर्योधनस्यच ॥ कूटस्यधार्त्तराष्ट्रेणप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ २ ॥ हितोपदेशश्चपथिधर्मराजस्यधीमतः ॥ विदुरेणकृतोयत्रहितार्थंम्लेच्छभाषया ॥ ३ ॥ विदुरस्यचवाक्येनसुरुंगोपक्रमक्रिया ॥ निषाद्याःपंचपुत्रायाःसुप्तायाजतुवेश्मनि ॥ ४ ॥ पुरोचनस्यचात्रैवदहनंसंप्रकीर्तितं ॥ पांडवानांवनेघोरेहिडिंबायाश्चदर्शनं ॥ ५ ॥ तत्रैवचहिडिंबस्यवधोभीमान्महाबलात् ॥ घटोत्कचस्यचोत्पत्तिरत्रैवपरिकीर्तिता ॥ ६ ॥ महर्षेर्दर्शनंचैवव्यासस्यामिततेजसः ॥ तदाज्ञयैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ ७ ॥ अज्ञातचर्ययावासोयत्रतेषांप्रकीर्तितः ॥ बकस्यनिधनंचैवनागराणांचविस्मयः ॥ ८ ॥ संभवश्चैवकृष्णायाधृष्टद्युम्नस्यचैवह ॥ ब्राह्मणात्समुपश्रुत्यव्यासवाक्यप्रचोदिताः ॥ ९ ॥ द्रौपदींप्रार्थयंतस्तेस्वयंवरदिदृक्षया ॥ पंचालानभितोजग्मुर्यत्रकौतूहलान्विताः ॥ १० ॥ अंगारपर्णंनिर्जित्यगंगाकूलेऽर्जुनस्तदा ॥ सख्यंकृत्वाततस्तेनतस्मादेवचशुश्रुवे ॥ ११ ॥ तापत्यमथवासिष्ठमौर्वंचाख्यानमुत्तमं ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःपंचालानभितोययौ ॥ १२ ॥

तींनष्टंराज्यंचलब्धवान् वसिष्ठस्यप्रसादेनराजासंवरणोयथा वसिष्ठस्यशतंपुत्रान्नाशयामासकौशिकः नैनंबबाधिरेब्रह्महत्यास्तास्तपसोबलात् प्राज्ञःखलार्दितोदेहंसंत्यक्षतिनतुक्षमां नशशापवसिष्ठोहिपुत्रघ्नमपिकौशिकं कौशिकेक्रौर्यंतपसीराधेयेशौर्यभीरुते खलेचवाचिमाधुर्यंबीजसंस्कारसंकरात् ब्राह्मणोगर्भसंस्थोपिमाननीयोमनीषिणां और्वोहिमातुरूरुस्थःक्षत्रमंधमचीकरत् ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लोकवेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यांरेमिरेमीपंचेत्युक्तंस्वयंवरे ननुवेदविरुद्धेयमेकस्याबहुभर्तृता नैकस्यैबहवोनैकाद्वौपतीइतिचश्रुती नैकस्यैबहवःसहपतयइति तस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतेइति चश्रुतिविशेषः अग्नीन्पंचक्रमात्प्राप्यहव्यमेतिमनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरर्कःक्ष्मापुरुषोयोषिदित्यपि अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः द्रोणोवह्निचतुष्कोत्थो योषिदग्नेरभावतः अग्नित्रयोत्थितासीताभूत्थापित्रोरभावतः अग्निद्वयोत्थितादेवानस्पृशंतिक्षितिंहिते देवजाःपार्थमाद्रेयाभूपुमग्निविवर्जिताः क्षिप्तमात्रंहविर्वह्नौमिथुनत्वमुपागतं एकाग्निजावतःपुत्रौद्रुपदस्यसुराधिकौ सर्वेसर्वात्मकादेवाविरजोवयवायतः सर्वेएवसमाःसर्वेनंताइतिहिवेदगीः नतेषांव्यभिचारोस्तिनचेत्सूर्ययमौकथं पितापुत्रौसतींकुंतीमुपेयातांसुरोत्तमौ द्रौपदींदेवजांपार्थादेवजायदिभुंजते

॥ २० ॥

पांचालनगरेचापिलक्ष्यंभित्वाधनंजयः ॥ द्रौपदींलब्धवानत्रमध्येसर्वमहीक्षितां ॥ १३ ॥ भीमसेनार्जुनौयत्रसंरब्धान्पृथिवीपतीन् ॥ शल्यकर्णौचतरसाजितवंतौमहाम्रधे ॥ १४ ॥ दृष्ट्वातयोश्चतद्वीर्यमप्रमेयममानुषं ॥ शंकमानौपांडवांस्तान्रामकृष्णौमहामती ॥ १५ ॥ जग्मतुस्तैःसमागंतुंशालांभार्गववेश्मनि ॥ पंचानामेकपत्नीत्वेविमर्षोद्रुपदस्यच ॥ १६ ॥ पंचेंद्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ॥ द्रौपद्यादेवविहितोविवाहश्चाप्यमानुषः ॥ १७ ॥ क्षत्तुश्चधार्त्तराष्ट्रेणप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ विदुरस्यचसंप्राप्तिर्दर्शनंकेशवस्यच ॥ १८ ॥ खांडवप्रस्थवासश्चतथाराज्यार्धसर्जनं ॥ नारदस्याज्ञयाचैवद्रौपद्याःसमयक्रिया ॥ ॥ १९ ॥ सुंदोपसुंदयोस्तद्वदाख्यानंपरिकीर्तितं ॥ अनंतरंचद्रौपद्यासहासीनंयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ अनुप्रविश्यविप्रार्थेफाल्गुनोगृह्यचायुधं ॥ मोक्षयित्वागृहंगत्वाविप्रार्थंकृतनिश्चयः ॥ २१ ॥ समयंपालयन्वीरोवनंयत्रजगामह ॥ पार्थस्यवनवासेचउलूप्यापथिसंगमः ॥ २२ ॥ पुण्यतीर्थानुसंयानंबभ्रुवाहनजन्मच ॥ तत्रैवमोक्षयामासपंचसोऽप्सरसःशुभाः ॥ २३ ॥ शापाद्ग्राहत्वमापन्नाब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ प्रभासतीर्थेपार्थेनकृष्णस्यचसमागमः ॥ २४ ॥

नतेषामत्रदोषोस्तिदेवाएवहितेस्वयं श्रूयतेनहिवैदेवान्पापंगच्छतिसर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावंप्रार्थयीतनिरेनसं एतद्वैवाहिकेव्यासोनानाख्यानोपबृंहणैः दर्शयामासलोकानांसंशयस्यापनुत्तये ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रणमंतिजिघांसंतोप्यनुकूलेविधातरि पांडुपुत्रान्धार्तराष्ट्राइत्युक्तंविदुरागमे यान्खलादग्धुमिच्छंतितान्वर्द्धयतिकेशवः निरस्ताःपांडवादारान्राज्यंकीर्तिंचलेभिरे ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ एकात्मानोपिभिद्यंतेस्त्रीभिःसुंदोपसुंदवत् तस्मात्सख्युरपिस्त्रीभिर्नसंभाषेतबुद्धिमान् विप्रार्थान्पालयेज्ज्ञात्वाप्यापदंद्वादशाब्दिकीं इतिदर्शितवान्व्यासआर्जुन्यातीर्थयात्रया ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नज्ञातीनांवचः प्रेक्ष्यंवरेश्रेयस्युपागते इतीवकृष्णोविजयंस्वस्वसारमहारयत् मातुलस्यसुतांपार्थोधर्मतोभगिनींसतीं कथंजहारधर्मात्मापीतिचेत्तच्छृणुष्वमे भ्रातृस्वस्रोःसुतौभ्रातृस्वसारौयदिशौनक सप्त
मादूर्ध्वमप्येषसंबंधश्छिद्यतांकथं तस्मात्तयोःस्वसृभ्रातृभावोभाक्तोविगोत्रयोः दांपत्यभावस्तुतयोर्मंत्रलिंगात्परिस्फुटः आयाहींद्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुषस्व तृप्तांजहुर्मातुळस्येवयोषा
भागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिव योषापत्यंमातुलीयंयथाभागःपितृष्वसुः पुत्रस्यैवंवपांतेऽशंजुषस्वेंद्रेत्यृषिर्जगौ ॥ २५ ॥ मानघ्नस्यापिजामातुर्मानंसंवर्द्धयेद्बुधः स्वसुर्हर्त्रेर्जुनायापिददुर्वित्तानिवृष्णयः ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ अग्निमप्यग्निमांद्यार्त्तंनरनारायणावृषी खांडवौषधिदानेननीरोगंचक्रतुर्यथा देवोपिदैत्यदुःखार्त्तोमानुषादेस्तुकाकथा शरणीकरणीयोतःसर्वदुःखापहोहरिः भुजंगस्यअश्वसेनस्य ॥ २८ ॥ पि
त्र्यादृणादमुक्तस्यसकलंसुकृतंवृथा वियोनावप्यतःपुत्रान्जनयेन्मंदपालवत् शार्ङ्गकान्स्वतपोरक्षन्नागंमातार्जुनोमयं भवाग्नितर्तुकामोतस्त्रीनेतान्शरणंव्रजेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ चतुराशीतीतिदैर्घ्यमार्षं इत्यादि

द्वारकायांसुभद्राचकामयानेनभामिनी ॥ वासुदेवस्यानुमतेप्राप्ताचैवकिरीटिना ॥ २५ ॥ गृहीत्वाहरणंप्राप्तेकृष्णेदेवकिनंदने ॥ अभिमन्योःसुभद्रायां
जन्मचोत्तमतेजसः ॥ २६ ॥ द्रौपद्यास्तनयानांचसंभवोनुप्रकीर्तितः ॥ विहारार्थंचगतयोःकृष्णयोर्यमुनामनु ॥ २७ ॥ संप्राप्तिश्चक्रधनुषोःखांडवस्यचदा
हनं ॥ मयस्यमोक्षोज्वलनाद्भुजंगस्यचमोक्षणं ॥ २८ ॥ महर्षेर्मंदपालस्यशार्ङ्ग्यांतनयसंभवः ॥ इत्येतदादिपर्वोक्तंप्रथमंबहुविस्तरं ॥ २९ ॥ अध्यायानां
शतेद्वेतुसंख्यातेपरमर्षिणा ॥ सप्तविंशतिरध्यायाव्यासेनोत्तमतेजसा ॥ ३० ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिर्मुनि
नोक्तामहात्मना ॥ ३१ ॥ द्वितीयंतुसभापर्वबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सभाक्रियापांडवानांकिंकराणांचदर्शनं ॥ ३२ ॥ लोकपालसभाख्यानंनारदाद्देवदर्शिनः ॥
राजसूयस्यचारंभोजरासंधवधस्तथा ॥ ३३ ॥ गिरिव्रजेनिरुद्धानांराज्ञांकृष्णेनमोक्षणं ॥ तथादिग्विजयोऽत्रैवपांडवानांप्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ राज्ञामागम
नंचैवसार्हणानांमहाक्रतौ ॥ राजसूयेऽर्घसंवादेशिशुपालवधस्तथा ॥ ३५ ॥ यज्ञेविभूतिंतांदृष्ट्वादुःखामर्षान्वितस्यच ॥ दुर्योधनस्यावहासोभीमेनचस
भातले ॥ ३६ ॥ यत्रास्यमन्युरुद्भूतोयेनद्यूतमकारयत् ॥ यत्रधर्मसुतंद्यूतेशकुनिःकितवोजयत् ॥ ३७ ॥

पर्वतात्पर्यंसंक्षेपेणोपवर्णितं ॥ ३१ ॥ सभापर्वादितात्पर्यंमुख्यतःकथ्यतेधुना दानवेंद्रेणतुष्टेनसभादत्ताद्भुताभुवि दिविदैवीसभायज्ञप्राप्यातस्याःशताधिका ॥ ३२ ॥ ततःशतगुणाब्राह्मीलभ्याविष्णोःस
मर्चनात् इत्युक्त्यानारदःपार्थंयज्ञेशार्चामचीकरत् बहूनांयोवधेयत्तस्तंछलेनापिनिर्दहेत् जरासंधवधेनैतद्दर्शितंमुनिनामुने ॥ ३३ ॥ वित्तार्जनंमखायैवमहतामितिदर्शयन् ऊचेदिग्विजयादूर्ध्वंराजसूय
क्रतुक्रियां ॥ ३४ ॥ तत्रैवार्घाभिहरणेविष्णुर्देवनरर्षिषु आदौपूज्योथतद्द्वेष्टासद्योनश्येदितीरितं गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः तीव्रध्यानाद्धरेःसाम्यंलेभिरेकीटभृंगवत् ॥ ३५ ॥ नतथाशूल
यक्ष्माद्याःपीडयंतिगदानरान् यथापरेषामुत्कर्षःपापिनंधार्तराष्ट्रवत् ॥ ३६ ॥ कितवोद्यूतकारः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रौपदींतारयामासेत्युत्तरेणान्वयः नवाह्नोनांतरःशत्रुर्बाधतेभगवज्जनं क्रोधदुःशासनौकृष्णामापद्यपिनतेरतुः ॥ ३८ ॥ ज्ञात्वापिपरमाहात्म्यंनखलःखलतांत्यजेत् दृष्ट्वापिकृष्णमाहात्म्यंनैवाशाम्यत्सुयो
धनः द्यूतेद्यूतनिमित्तं ॥ ३९ ॥ सत्यंसतांमहान्पाशोयेनबद्धाःपदात्पदं वंचिताअपिनोचेलुःसमर्थाअपिपांडवाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पौरानुगमनंपौरकर्तृकमनुगमनं ॥ ४३ ॥ विप्रार्थंभास्करंभे

यत्रद्यूतार्णवेमग्नांद्रौपदींनौरिवार्णवात् ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःस्नुषांपरमदुःखितां ॥ ३८ ॥ तारयामासतांस्तीर्णान्ज्ञात्वादुर्योधनोनृपः ॥ पुनरेवततोद्यूतेस
माह्वयतपांडवान् ॥ ३९ ॥ जित्वासवनवासायप्रेषयामासतांस्ततः ॥ एतत्सर्वंसभापर्वसमाख्यातंमहात्मना ॥ ४० ॥ अध्यायाःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाचाष्टौप्र
संख्यया ॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुपंचश्लोकशतानिच ॥ ४१ ॥ श्लोकाश्चैकादशज्ञेयाःपर्वण्यस्मिन्द्विजोत्तमाः ॥ अतःपरंतृतीयंतुज्ञेयमारण्यकंमहत् ॥
॥ ४२ ॥ वनवासंप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पौरानुगमनंचैवधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ ४३ ॥ अन्नौषधीनांचकृतेपांडवेनमहात्मना ॥ द्विजानांभरणार्थंचकृ
तमाराधनंरवेः ॥ ४४ धौम्योपदेशात्तिग्मांशुप्रसादादन्नसंभवः ॥ हितंचब्रुवतःक्षत्तुःपरित्यागोऽम्बिकासुतात् ॥ ४५ ॥ त्यक्तस्यपांडुपुत्राणांसमीपगमनंत
था ॥ पुनरागमनंचैवधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ४६ ॥ कर्णप्रोत्साहनाच्चैवधार्त्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ वनस्थान्पांडवान्हंतुंमंत्रोदुर्योधनस्यच ॥ ४७ ॥ तंदुष्टभावंवि
ज्ञायव्यासस्यागमनंद्रुतं ॥ निर्याणप्रतिषेधश्चसुरभ्याख्यानमेवच ॥ ४८ ॥ मैत्रेयागमनंचात्रराज्ञश्चैवानुशासनं ॥ शापोत्सर्गश्चतेनैवराज्ञोदुर्योधनस्यच
॥ ४९ ॥ किर्मीरस्यवधश्चात्रभीमसेनेनसंयुगे ॥ वृष्णीनामागमश्चात्रपंचालानांचसर्वशः ॥ ५० ॥ श्रुत्वाशकुनिनाद्यूतेनिकृत्यानिर्जितांश्चतान् ॥ क्रुद्ध
स्यानुप्रशमनंहरेश्चैवकिरीटिना ॥ ५१ ॥ परिदेवनंचपांचाल्यावासुदेवस्यसन्निधौ ॥ आश्वासनंचकृष्णेनदुःखार्तायाःप्रकीर्तितं ॥ ५२ ॥ तथासौभवधा
ख्यानमत्रैवोक्तंमहर्षिणा ॥ सुभद्रायाःसपुत्रायाःकृष्णेनद्वारकांपुरीं ॥ ५३ ॥ नयनंद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नेनचैवह ॥ प्रवेशःपांडवेयानांरम्येद्वैतवनेततः ॥ ५४ ॥
धर्मराजस्यचात्रैवसंवादःकृष्णयासह ॥ संवादश्चतथाराज्ञाभीमस्यापिप्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ समीपंपांडुपुत्राणांव्यासस्यागमनंतथा ॥ प्रतिस्मृत्याथविद्या
यादानंराज्ञोमहर्षिणा ॥ गमनंकाम्यकेचापिव्यासेप्रतिगतेततः ॥ अस्त्रहेतोर्विवासश्चपार्थस्यामिततेजसः ॥ ५७ ॥

जेनतुराज्यायधर्मराट् धर्मायाभ्यर्चयेद्देवंनराज्यायेतिदर्शयन् प्रव्राजितःपथिरिपुंयद्धन्यान्मंगलायतत् पांडवानांप्रवसतांकिर्मीरोन्मथनंयथा ॥ ४४ ॥ उपदेशोहिमूर्खाणांप्रकोपायनशांतये भ्रातरंपथ्य
वक्तारंधृतराष्ट्रोव्यवासयत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शत्रुस्तवऊरूभेत्स्यतीतिशापोत्सर्गः ॥ ४९ ॥ अत्रधृतराष्ट्रसमीपेकथितइतिशेषः ॥ ५० ॥ निकृत्याच्छलेन ॥ ५१ ॥ परिदेवनंविलापः ॥ ५२ ॥
महर्षिणाकृष्णेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देवतासुप्रसन्नासुदेवशत्रून्विनाशयेत् इतीवदेवैर्दत्तास्त्रोनिर्जघानार्जुनोऽसुरान् अकामेकामिनीशापोदेहगुप्त्यैकंचिद्भवेत् पार्थस्यैवोर्वशीशापःप्रच्छन्नंवासमीप्सतः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्यसनंद्यूतजमनर्थं ॥ ॥ ६० ॥ स्थितिर्विपद्यपिमर्यादाप्रतिपालनं दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्तेनशोकोपनीयते इतीवश्राविताराजानलोपाख्यानमद्भुतं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ स्वर्गेप्रवृत्तिः स्वर्गीयवृत्तांतः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

महादेवेनयुद्धंचकिरातवपुषासह॥ दर्शनंलोकपालानामस्त्रप्राप्तिस्तथैवच॥५८ ॥ महेंद्रलोकगमनमस्त्रार्थंचकिरीटिनः॥ यत्रचिंतासमुत्पन्नाधृतराष्ट्रस्य भूयसी॥५९॥ दर्शनंबृहदश्वस्यमहर्षेर्भावितात्मनः॥ युधिष्ठिरस्यचार्त्तस्यव्यसनंपरिदेवनं ॥ ६० ॥ नलोपाख्यानमत्रैवधर्मिष्ठंकरुणोदयं ॥ दमयंत्याः स्थितिर्यत्रनलस्यचरितंतथा॥ ६१ ॥ तथाऽक्षहृदयप्राप्तिस्तस्माद्देवमहर्षितः॥ लोमशस्यागमस्तत्रस्वर्गात्पांडुसुतान्प्रति ॥ ६२ ॥ वनवासगतानांचपांडवानांमहात्मनां॥ स्वर्गेप्रवृत्तिराख्यातालोमशेनार्जुनस्यवै ॥ ६३ ॥ संदेशादर्जुनस्यात्रतीर्थाभिगमनक्रिया ॥ तीर्थानांचफलप्राप्तिःपुण्यत्वंचापिकीर्तितं ॥ ६४ ॥ पुलस्त्यतीर्थयात्राचनारदेनमहर्षिणा॥ तीर्थयात्राचतत्रैवपांडवानांमहात्मनां॥ ६५ ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् ॥ तथायज्ञविभूतिश्चगयस्यात्रप्रकीर्तिता॥६६॥ आगस्त्यमपिचाख्यानंयत्रवातापिभक्षणं॥ लोपामुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेस्तथा॥६७॥ ऋष्यशृंगस्यचरितंकौमारब्रह्मचारिणः॥ जामदग्न्यस्यरामस्यचरितंभूरितेजसः॥६८॥कार्तवीर्यवधोयत्रहैहयानांचवर्ण्यते॥ प्रभासतीर्थेपांडूनांवृष्णिभिश्चसमागमः॥६९॥ सौकन्यमपिचाख्यानंच्यवनोयत्रभार्गवः॥ शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपीतिनौ ॥ ७० ॥ ताभ्यांचयत्रसमुनिर्यौवनंप्रतिपादितः॥ मांधातुश्चाप्युपाख्यानंराज्ञोऽत्रैवप्रकीर्तितं॥ ७१ ॥ जंतूपाख्यानमत्रैवयत्रपुत्रेणसोमकः ॥ पुत्रार्थमयजद्राजालेभेपुत्रशतंचसः॥ ७२ ॥ ततःश्येनकपोतीयमुपाख्यानमनुत्तमं॥ इंद्राग्नीयत्रधर्मश्चाप्यजिज्ञासच्छिबिंनृपं॥ ७३॥ अष्टावक्रीयमत्रैवविवादोयत्रबंदिना॥ अष्टावक्रस्यविप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत्॥ ७४॥ नैयायिकानां मुख्येनवरुणस्यात्मजेनच॥ पराजितोयत्रबंदीविवादेनमहात्मना॥ ७५॥

॥ ६६ ॥ ऋषेरगस्त्यस्य ॥ ६७ ॥ क्रोधीपुत्रान्कलत्रंचहंतिलोकांश्चभूरिशः जमदग्निःसपुत्रोत्रनिदर्शनमुदीरितं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ देवत्वंदेवतानांहिब्राह्मण्याच्च्यवनोयतः शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपायिनौ सोमस्यपीतंपानंतद्वंतौसोमपीतिनौ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पुत्रेणपशुभूतेन याजकोनरकंयातिनयाज्यःपापमाचरन् जंतुंहत्वासोमकायशतंपुत्रान्ददद्यथा ॥ ७२ ॥ अजिज्ञासत्परीक्षितवान् उत्कृत्यापिस्वमांसानिदत्वावाप्यखिलंवपुः शिबिःकपोतमिवचत्रायेतशरणागतं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नैयायिकानांमुख्येनयुक्तिरेवबलीयसी नतुश्रुतिरितिमन्यमानेन ॥ ७५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सागरंप्राप्तंसागरंगतंपितरंकहोडं ऋषिःअष्टावक्रःनवेदेयंयुक्तितोलभ्यंनचवेदोगुरुंविना अष्टावक्रयवक्रीतकथाभ्यामेतदीरितं ॥७६॥ निर्गुणःपरमात्मायंदेहंव्याप्यावतिष्ठते इत्युक्त्वाहकपींद्राग्रनावमन्येनलंघये ॥७७॥ सौगंधिकार्थेकल्हारार्थे सौगंधिकंतुकल्हारेपद्मरागेपिकत्तृणेइतिमेदिनी नलिनींपुष्करिणीं अधर्षयत्आकुलीकृतवान् ॥ ७८॥ ७९॥ तीर्थयात्राखलवधौसमानाविति‌दर्शयन् पपाठतीर्थयात्रांते जटासुरवधादिकं ॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥ राज्ञोग्रइतिशेषः तेनैवअर्जुनेनैव एषांदानवानांवधआख्यातः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ शारीराद्बलतोब्रह्मन्बलंवैद्यंमहत्तमं भीमंग्रजगरग्रस्तंधर्मराजोग्रमोचय

विजित्यसागरंप्राप्तंपितरंलब्धवानृषिः॥ यवक्रीतस्यचाख्यानंरैभ्यस्यचमहात्मनः॥गंधमादनयात्राचवासोनारायणाश्रमे॥७६॥ नियुक्तोभीमसेनश्चद्रौपद्यागंधमादने॥ व्रजन्पथिमहाबाहुर्दृष्टवान्पवनात्मजं ॥७७॥ कदलीषंडमध्यस्थंहनूमंतंमहाबलं ॥ यत्रसौगंधिकार्थेऽसौनलिनींतामधर्षयत्॥७८॥यत्रास्ययुद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैःसह॥ यक्षैश्चैवमहावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा॥७९॥ जटासुरस्यचवधोराक्षसस्यवृकोदरात् ॥वृषपर्वणोराजर्षेस्ततोऽभिगमनंस्मृतं ॥८०॥आर्ष्टिषेणाश्रमेचैषांगमनंवासएवच॥प्रोत्साहनंचपांचाल्याभीमस्यात्रमहात्मनः॥८१॥कैलासारोहणंप्रोक्तंयत्रयक्षैर्बलोत्कटैः॥युद्धमासीन्महाघोरंमणिमत्प्रमुखैःसह॥८२॥समागमश्चपांडूनांयत्रवैश्रवणेनच॥समागमश्चार्जुनस्यतत्रैवभ्रातृभिःसह॥८३॥अवाप्यदिव्यान्यस्त्राणिगुर्वर्थंसव्यसाचिना॥ निवातकवचैर्युद्धंहिरण्यपुरवासिभिः ॥ ८४ ॥ निवातकवचैर्घोरैर्दानवैःसुरशत्रुभिः ॥ पौलोमैःकालकेयैश्चयत्रयुद्धंकिरीटिनः॥८५॥वधश्चैषांसमाख्यातो राज्ञस्तेनैवधीमता ॥ अस्त्रसंदर्शनारंभोधर्मराजस्यसन्निधौ॥८६॥ पार्थस्यप्रतिषेधश्चनारदेनसुरर्षिणा ॥ अवरोहणंपुनश्चैवपांडूनांगंधमादनात्॥८७॥भीमस्यग्रहणंचात्रपर्वताभोगवर्ष्मणा ॥ भुजगेंद्रेणबलिनातस्मिन्सुगहनेवने ॥ ८८ ॥ अमोक्षयद्यत्रचैनंप्रश्नानुक्त्वायुधिष्ठिरः ॥ काम्यकागमनंचैवपुनस्तेषांमहात्मनां ॥ ८९ ॥ तत्रस्थांश्चपुनर्द्रष्टुंपांडवान्पुरुषर्षभान्॥ वासुदेवस्यागमनमत्रैवपरिकीर्तितं ॥ ९० ॥ मार्कंडेयसमास्यायामुपाख्यानानिसर्वशः ॥ पृथोर्वैन्यस्ययत्रोक्तमाख्यानंपरमर्षिणा ॥ ९१ ॥ संवादश्चसरस्वत्यास्तार्क्ष्यर्षेःसुमहात्मनः ॥ मत्स्योपाख्यानमत्रैवप्रोच्यतेतदनंतरं ॥ ९२ ॥ मार्कंडेयसमास्याचपुराणंपरिकीर्त्यते॥ऐंद्रद्युम्नमुपाख्यानंधौंधुमारंतथैवच॥९३॥पतिव्रतायाश्चाख्यानंतथैवांगिरसंस्मृतं॥द्रौपद्याःकीर्तितश्चात्रसंवादःसत्यभामया॥९४॥

त् पर्वतवत्आभोगःपरिपूर्णत्वंयस्यतादृशंवर्ष्मशरीरंयस्यतेन पर्वततुल्येनेत्यर्थः ॥८८॥८९॥९०॥ समास्यायांसहोपवेशने ॥९१॥९२॥ यावत्कीर्तिरकीर्तिर्वातावत्स्वर्नरकेथवा पुमानस्तीतिजानीयादिंद्रद्युम्ननिदर्शनात् ॥९३॥ पित्रोःशुश्रूषयाव्याधःसिद्धःपत्युःपतिव्रता सिद्ध्यंतिब्राह्मणावन्हेर्योगिनस्त्वात्मसेवया पतिव्रतानांधर्माश्चद्रौपदीसत्यभामयोः संवादादधिगंतव्याःसेव्यास्तासांसुखावहाः ॥९४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९५ ॥ साधूनभिबुभूषुर्हिस्वयमेवाभिभूयते इतिसंदर्शयन्नाहघोषयात्रांमहामुनिः नदेवब्राह्मणार्थेऽपिहिंसाबव्हीप्रशस्यते इतिसंदर्शयन्नाहमृगस्वमनिदर्शनं ॥ ९६ व्रीहिद्रौणिकदृष्टांताद्वृत्तिशुद्धोऽतिथिप्रियः अत्यल्पेनापिदानेनसिध्यतीत्येतदीरितं ॥ ९७ ॥ दौर्वाससेतुसार्वात्म्यंकारुण्यंचेरितंहरेः तत्तृप्त्याहिजगत्तृप्तमत्यल्पेनापितृप्यतः ॥ ९८ ॥ भीमोभयंकरः भीमःपांडवः पंचसटमितिपाठेपिस एवार्थः परस्त्रीस्पर्शमात्रेणजयद्रथदशास्ययोः आद्यःपंचसटोजातःसकुटुंबोहतःपरः ॥ ९९ ॥ कार्यार्थीमित्रमन्विच्छन्नृशंसःस्यान्महानपि जघानवालिनंरामोनिर्दोषमपिसाहसात् ॥ २०० ॥ पतिव्रता

पुनर्द्वैतवनंचैवपांडवाःसमुपागताः॥ घोषयात्राचगंधर्वैर्यत्रबद्धःसुयोधनः॥ ९५॥ ह्रियमाणस्तुमंदात्मामोक्षितोऽसौकिरीटिना॥ धर्मराजस्यचात्रैवमृगस्वप्ननिदर्शनात्॥ ९६ ॥ काम्यकेकाननश्रेष्ठेपुनर्गमनमुच्यते ॥ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमत्रैवबहुविस्तरं॥ ९७॥ दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितं॥ जयद्रथेनापहारोद्रौपद्याश्चाश्रमांतरात्॥ ९८ ॥ यत्रैनमन्वयाद्भीमोवायुवेगसमोजवे ॥ चक्रेचैनंपंचशिखंयत्रभीमोमहाबलः॥ ९९ ॥ रामायणमुपाख्यानमत्रैवबहुविस्तरं ॥ यत्ररामेणविक्रम्यनिहतोरावणोयुधि॥ २०० ॥ सावित्र्याश्चाप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितं ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात्॥ १॥ यत्रास्यशक्तिंतुष्टोऽसावदादेकवधायच॥ आरणेयमुपाख्यानंयत्रधर्मोऽन्वशात्सुतं॥ २॥ जग्मुर्लब्धवरायत्रपांडवाःपश्चिमांदिशं॥ एतदारण्यकंपर्वतृतीयंपरिकीर्तितं॥ ३ ॥ अत्राध्यायशतेद्वेतुसंख्ययापरिकीर्तिते॥ एकोनसप्ततिश्चैवतथाध्यायाःप्रकीर्तिताः॥ ४ ॥ एकादशसहस्राणिश्लोकानांषट्शतानिच॥ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः॥ ५॥ अतःपरंनिबोधेदंवैराटंपर्वविस्तरं॥ विराटनगरेगत्वाश्मशानेविपुलांशमीं॥ ६॥ दृष्ट्वासन्निदधुस्तत्रपांडवाह्यायुधान्युत॥ यत्रप्रविश्यनगरंछद्मनान्यवसंस्तुते॥ ७॥ पांचालींप्रार्थयानस्यकामोपहतचेतसः॥ दुष्टात्मनोवधोयत्रकीचकस्यवृकोदरात्॥८॥ पांडवान्वेषणार्थंचराज्ञोदुर्योधनस्यच॥ चाराःप्रस्थापिताश्चात्रनिपुणाःसर्वतोदिशं॥ ९॥ नचप्रवृत्तिस्तैर्लब्धापांडवानांमहात्मनां॥ गोग्रहश्चविराटस्यत्रिगर्तैःप्रथमंकृतः॥ १० ॥ यत्रास्ययुद्धंसुमहत्तैरासीद्रोमहर्षणं॥ ह्रियमाणश्चयत्रासौभीमसेनेनमोक्षितः॥ ११॥

यामाहात्म्यंकुलद्वयसुखावहं भर्तृमृत्युहरंचैवसावित्रीहनिदर्शनं परिमोक्षोवियोगः ॥ १ ॥ कर्णोदातापात्रमिंद्रोदेयंस्वात्मसमंधनं शक्त्याविनिमयात्तज्जोधर्मोनाभ्यभवद्रिपुं आरणेयंअरणीहरणं धर्मेण मृगरूपिणा सर्वत्रचोदितार्थानामुपसंहारवर्णनं आरणेयेधर्मपार्थसंवादव्याजतःकृतं ॥ २ ॥ आदिरेकोनविंशत्यापर्वभिर्नवभिःसभा आरण्यकंषोडशभिर्धर्ममेवन्यरूपयत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ धर्मउक्तस्त्रिभिःसेवानीतियुद्धादिहेतुकं शोकभोगफलंचार्थंवक्तिपर्वभिरष्टभिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विराटेप्रथमंप्रोक्तःसेवाधर्मःप्रवेशने तत्रापिखलबाधास्तीत्युक्तंकीचकदारणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पौरुषंदर्शयित्वैवस्वामिनेगोत्रनामनी प्रकीर्तयेदितिप्रोचेमुनिर्गोग्रहपर्वणि ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मेणैवापदंतीर्त्वापरंसौभाग्यमश्नुते अभिमन्योर्विवाहाख्येपर्वण्येतत्प्रदर्शितं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मंदात्मास्वार्थानभिज्ञः दुर्मतिर्विक्षिप्तचित्तः एकएवसहायोऽलमीशःकिंसैन्यकोटिभिः इतिवव्रेर्जुनःकृष्णंनसैन्यंधार्तराष्ट्रवत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वैचित्रवीर्यस्यपां

गोधनंचविराटस्यमोक्षितंयत्रपांडवैः॥अनंतरंचकुरुभिस्तस्यगोग्रहणंकृतं॥१२॥समस्तायत्रपार्थेननिर्जिताःकुरवोयुधि॥प्रत्याहृतंगोधनंचविक्रमेणकि
रीटिना॥१३॥विराटेनोत्तरादत्तास्नुषायत्रकिरीटिनः॥अभिमन्युंसमुद्दिश्यसौभद्रमरिघातिनं॥१४॥ चतुर्थमेतद्विपुलंवैराटंपर्ववर्णितं॥ अत्रापिपरि
संख्याताअध्यायाःपरमर्षिणा॥१५॥ सप्तषष्टिरथोपूर्णाश्लोकानामपिमेशृणु॥श्लोकानांद्विसहस्रेतुश्लोकाःपंचाशदेवतु॥१६॥उक्तानिवेदविदुषापर्व
ण्यस्मिन्महर्षिणा॥ उद्योगपर्वविज्ञेयंपंचमंश्रृण्वतःपरं॥१७॥ उपप्लव्येनिविष्टेषुपांडवेषुजिगीषया ॥ दुर्योधनोऽर्जुनश्चैववासुदेवमुपस्थितौ॥ १८ ॥ सा
हाय्यमस्मिन्समरेभवान्नौकर्तुमर्हति॥ इत्युक्तेवचनेकृष्णोयत्रोवाचमहामतिः॥ १९ ॥ अयुध्यमानमात्मानंमंत्रिणंपुरुषर्षभौ ॥ अक्षौहिणींवासैन्यस्यक
स्यकिंवाददाम्यहं॥ २० ॥ वव्रेदुर्योधनःसैन्यंमंदात्मायत्रदुर्मतिः॥ अयुध्यमानंसचिवंवव्रेकृष्णंधनंजयः॥ २१ ॥मद्रराजंचराजानमायांतंपांडवान्प्रति॥
उपहारैर्वंचयित्वावर्त्मन्येवसुयोधनः॥२२॥ वरदंतंवरंवव्रेसाहाय्यंक्रियतांमम॥ शल्यस्तस्मैप्रतिश्रुत्यजगामोद्दिश्यपांडवान्॥ २३॥ शांतिपूर्वंचाकथयद्य
त्रेंद्रविजयंनृपः॥पुरोहितप्रेषणंचपांडवैःकौरवान्प्रति॥ २४॥ वैचित्रवीर्यस्यवचःसमादायपुरोधसः॥तथेंद्रविजयंचापियानंचैवपुरोधसः॥ २५॥ संजयं
प्रेषयामासशमार्थीपांडवान्प्रति॥ यत्रदूतंमहाराजोधृतराष्ट्रःप्रतापवान्॥ २६॥ श्रुत्वाचपांडवान्यत्रवासुदेवपुरोगमान् ॥ प्रजागरःसंप्रजज्ञेधृतराष्ट्रस्यचिं
तया॥ २७॥ विदुरोयत्रवाक्यानिविचित्राणिहितानिच ॥श्रावयामासराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणं ॥ २८ ॥ तथासनत्सुजातेनयत्राध्यात्ममनुत्तमं ॥ मन
स्तापान्वितोराजाश्रावितःशोकलालसः॥ २९॥

डवस्यपुरोधसःसकाशात्वचःइंद्रविजयतात्पर्यंपुरोहितप्रेषणौचित्यंचसमादायअभ्युपेत्यसंजयंप्रेषयामासेतिउत्तरेणसंबंधः भवेत्सहायवान्पूर्वंसाम्नाशत्रुमथार्थयेत् उद्योगसंजयप्रेष्यपर्वभ्यामेतदीरितं
॥ २५॥ २६ ॥२७ ॥२८॥ शोकेलालसाआसक्तिर्यस्यसतथाभूतस्तापहरंअध्यात्मंश्रावितोपितापंनजहावितिभावः ननिद्रातिपरार्थार्थीनचबुध्यतिबोधितः इतिप्रजागरेसानत्सुजातेचापिवर्णितं ॥२९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समितौसभायां ऐकात्म्यंएकचित्तत्वं वस्तुतस्तुयत्रकुत्रचित्प्रसंगेवासुदेवार्जुनयोर्जीवेशयोरैकात्म्यमभेदमेवशास्तिसंजयः तज्ज्ञानंविनाराज्ञःशोकतरणासंभवात् राजातुमौढ्यात् अधिलोकपरतयैवतमर्थं निगृह्णातीतिनास्यशोकोनश्यतीतिशास्त्रहृदयं ॥ ३० ॥ संधिअविरोधं नागोहस्तीतेनसमानसंज्ञं हस्तिनापुरमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दुष्टंकृष्णनिग्रहरूपं योगेश्वरत्वंवैश्वरूप्यं ऐश्वर्यं वैश्वरूप्यंचहरेःश्रुत्वावलोक्यच दुर्योधनोनमेनेस्यवाक्यंम्लेच्छःश्रुतेरिव ॥ ३५ ॥ अनुमंत्रितःउपजापितःउपायपूर्वंभेदपूर्वं शौटीर्यात्गर्वात् अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोर्विश्वस्तमाश्रितं नत्यजेद्देहनाशेपी

प्रभातेराजसमितौसंजयोयत्रवाविभो॥ ऐकात्म्यंवासुदेवस्यप्रोक्तवानर्जुनस्यच॥ ३० ॥ यत्रकृष्णोदयापन्नःसंधिमिच्छन्महामतिः ॥ स्वयमागाच्छमं कर्तुंनगरंनागसाह्वयं॥ ३१ ॥ प्रत्याख्यानंचकृष्णस्यराज्ञादुर्योधनेनवै ॥ शमार्थेयाचमानस्यपक्षयोरुभयोर्हितं ॥ ३२ ॥ दंभोद्भवस्यचाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितं॥ वरान्वेषणमत्रैवमातलेश्चमहात्मनः॥ ३३ ॥ महर्षेश्चापिचरितंकथितंगालवस्यवै ॥ विदुलायाश्चपुत्रस्यप्रोक्तंचाप्यनुशासनं ॥ ३४ ॥ कर्णदुर्योधनादीनांदुष्टंविज्ञायमंत्रितं॥ योगेश्वरत्वंकृष्णेनयत्रराज्ञांप्रदर्शितं॥ ३५॥ रथमारोप्यकृष्णेनयत्रकर्णोऽनुमंत्रितः॥ उपायपूर्वंशौटीर्यात्प्रत्याख्यातश्चतेन सः॥ ३६॥ आगम्यहास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ॥ पांडवानांयथावृत्तंसर्वमाख्यातवान्हरिः॥ ३७॥ तेतस्यवचनंश्रुत्वामंत्रयित्वाचयद्धितं॥ सांग्रामिकंततःसर्वंसज्जंचक्रुःपरंतपाः॥ ३८॥ ततोयुद्धायनिर्यातानराश्वरथदंतिनः॥ नगराद्धास्तिनपुराद्बलसंख्यानमेवच॥ ३९॥ यत्रराज्ञाह्युलूकस्यप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ श्वोभाविनिमहायुद्धेदौत्येनकृतवान्प्रभुः ॥ ४० ॥ रथातिरथसंख्यानमंबोपाख्यानमेवच ॥ एतत्सुबहुवृत्तांतंपंचमंपर्वभारते ॥ ४१ ॥ उद्योगपर्वनिर्दिष्टंसंधिविग्रहमिश्रितं ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंषडशीतिर्महर्षिणा॥ ४२॥ श्लोकानांषट्सहस्राणितावंत्येवशतानिच॥ श्लोकाश्चनवतिःप्रोक्तास्तथैवाष्टौमहात्मना॥ ४३॥ व्यासेनोदारमतिनापर्वण्यस्मिंस्तपोधनाः॥ अतःपरंविचित्रार्थंभीष्मपर्वप्रचक्षते॥ ४४॥ जंबूखंडविनिर्माणंयत्रोक्तंसंजयेनह॥ यत्रयौधिष्ठिरंसैन्यंविषादमगमत्परं॥ ४५॥ यत्रयुद्धमभूद्धोरंदशाहानिसुदारुणं॥ कश्मलंयत्रपार्थस्यवासुदेवोमहामतिः॥ ४६॥

त्युक्तंकर्णोपजापतः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ निंदंत्यसंतोपिसतोबैडालव्रतिकाइति युधिष्ठिरमिवोलूकइत्यूचेबादरायणः ॥ ४० ॥ यद्बलाज्जयमाशास्तेधार्तराष्ट्रस्तमर्कजं प्राहार्द्धरथइत्युच्चैर्भीष्मस्तेजोवधेप्सया नकिंचित्तपसोऽसाध्यंयतोजन्मांतरंविना पुंस्त्वंशिखंडिनीप्रापेत्यंबोपाख्यानईरितं ॥ ४१ ॥ संधिविग्रहमिश्रितंकृष्णदौत्येनसंधिःउलूकदौत्येनविग्रहःताभ्यांमिश्रितं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भ्रश्येत्पतिंविनासेनाकूर्मामलकमुष्टिवत् इतिसेनापतिंभीष्मंचक्रेकौरवनंदनः वैराजदर्शनादूर्ध्वंपरब्रह्मान्ववेक्षणं इतीवजंबूखंडादिगीतायाःपूर्वमीरितं कश्मलंविषादं ॥ ४६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मोहजंममतोत्थंसमीक्ष्यभीष्मस्यदुर्जयत्वमितिशेषः ॥ ४७ ॥ श्रुतिःस्मृतेर्बलवतीभक्तौत्वेतद्विपर्ययः भीष्मंजिघांसतापार्थसूतेनैतत्प्रदर्शितं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नदेहमनुशीर्यंतेवैष्णवाजितमृत्यवः भीष्मःकालांतराकांक्षीशरतल्पेऽवसच्चिरं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ क्षात्रात्ब्राह्मंमहःश्रेष्ठमितिमत्वासुयोधनः जयाशयास्वमाचार्यंसैनापत्येभ्यषेचयत् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संशप्तकास्तुयेसंख्येसर्वथाप्यनि

मोहजंनाशयामासहेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः॥ समीक्ष्याधोक्षजःक्षिप्रंयुधिष्ठिरहितेरतः॥ ४७ ॥ रथादाप्लुत्यवेगेनस्वयंकृष्णउदारधीः ॥ प्रतोदपाणिराधावद्भी
ष्मंहंतुंव्यपेतभीः॥ ४८ ॥ वाक्यप्रतोदाभिहतोयत्रकृष्णेनपांडवः॥ गांडीवधन्वासमरेसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ४९ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्ययत्रपार्थोमहाधनुः॥ वि
निघ्नन्निशितैर्बाणैरथाद्भीष्ममपातयत्॥ २५० ॥ शरतल्पगतश्चैवभीष्मोयत्रबभूवह॥ षष्ठमेतत्समाख्यातंभारतेपर्वविस्तृतं ॥ ५१ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तं
तथासप्तदशापरे॥ पंचश्लोकसहस्राणिसंख्ययाष्टौशतानिच॥ ५२॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिरस्मिन्पर्वणिकीर्तिताः॥ व्यासेनवेदविदुषासंख्याताभीष्मपर्व
णि॥ ५३॥ द्रोणपर्वततश्चित्रंबहुवृत्तांतमुच्यते॥ सैनापत्येऽभिषिक्तोऽथयत्राचार्यःप्रतापवान्॥ ५४ ॥ दुर्योधनस्यप्रीत्यर्थंप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित्॥ ग्रहणंध
र्मराजस्यपांडुपुत्रस्यधीमतः॥ ५५॥ यत्रसंशप्तकाःपार्थमपनिन्यूरणाजिरात्॥ भगदत्तोमहाराजोयत्रशक्रसमोयुधि॥५६॥ सुप्रतीकेननागेनसहिशांतः
किरीटिना॥ यत्राभिमन्युंबहवोजघ्नुरेकंमहारथाः॥ ५७॥ जयद्रथमुखाबालंशूरमप्राप्तयौवनं॥ हतेऽभिमन्यौक्रुद्धेनयत्रपार्थेनसंयुगे॥ ५८ ॥ अक्षौहि
णीःसप्तहत्वाहतोराजाजयद्रथः॥ यत्रभीमोमहाबाहुःसात्यकिश्चमहारथः॥ ५९ ॥ अन्वेषणार्थंपार्थस्ययुधिष्ठिरनृपाज्ञया॥ प्रविष्टौभारतींसेनामप्रधृष्यां
सुरैरपि॥ १६०॥ संशप्तकावशेषंचकृतंनिःशेषमाहवे॥ संशप्तकानांवीराणांकोट्योनवमहात्मनां॥६१॥ किरीटिनाभिनिष्क्रम्यप्रापितायमसादनं॥धृतराष्ट्रस्य
पुत्राश्चतथापाषाणयोधिनः॥ ६२ ॥ नारायणाश्चगोपालाःसमरेचित्रयोधिनः॥अलंबुषःश्रुतायुश्चजलसंधश्चवीर्यवान्॥ ६३ ॥ सौमदत्तिर्विराटश्चद्रुपदश्च
महारथः॥ घटोत्कचादयश्चान्येनिहताद्रोणपर्वणि॥ ६४ ॥ अश्वत्थामाऽपिचात्रैवद्रोणेयुधिनिपातिते॥ अस्त्रंप्रादुश्चकारोग्रंनारायणममर्षितः॥६५॥

वर्तिनस्ते अपनिन्युः अपहृतवंतः रणाजिराद्रणस्थानात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥५८ ॥ संशप्तकवधोत्साहीजिष्णुःपुत्रवधार्दितः प्रतिज्ञांमहतींकृत्वातीर्णःश्रीपतिमायया ॥ ५९॥६०॥६१॥६२॥६३ ॥६४॥ संतोष्यसाधुतांयांतिप्रतिकूलेविधातरि द्रोणस्यमृत्युकालेहिधर्मोप्यनृतभागभूत् अनृतेनहतोद्रोणोनत्यान्नारायणास्त्रकं नानोपायैररीन्हत्वास्वीयान्रक्षितवान्हरिः ॥ ६५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ मिषतां पश्यतां ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ कार्याकार्यविचारंहिक्रोधाविष्टानकुर्वते अपिबच्छोणितंभ्रातुर्भीमसेनोहिसंयुगे ॥ ७६ ॥ सौरिरैंद्रिः

आग्नेयंकीर्त्यतेयत्ररुद्रमाहात्म्यमुत्तमं ॥ व्यासस्यचाप्यागमनंमाहात्म्यंकृष्णपार्थयोः ॥ ६६ ॥ सप्तमंभारतेपर्वमहदेतदुदाहृतं ॥ यत्रतेपृथिवीपालाःप्रा
यशोनिधनंगताः ॥ ६७ ॥ द्रोणपर्वणियेशूरानिर्दिष्टाःपुरुषर्षभाः ॥ अत्राध्यायशतंप्रोक्तंतथाध्यायाश्चसप्ततिः ॥ ६८ ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणितथानवशता
निच ॥ श्लोकानवतथैवात्रसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥ पाराशर्येणमुनिनासंचिंत्यद्रोणपर्वणि ॥ अतःपरंकर्णपर्वप्रोच्यतेपरमाद्भुतं ॥ १७० ॥ सारथ्येवि
नियोगश्चमद्रराजस्यधीमतः ॥ आख्यातंयत्रपौराणंत्रिपुरस्यनिपातनं ॥ ७१ ॥ प्रयाणेपरुषश्चात्रसंवादःकर्णशल्ययोः ॥ हंसकाकीयमाख्यानंतत्रैवाक्षेप
संहितं ॥ ७२ ॥ वधःपांड्यस्यचतथाअश्वत्थाम्नामहात्मना ॥ दंडसेनस्यचततोदंडस्यचवधस्तथा ॥ ७३ ॥ द्वैरथेयत्रकर्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संशयंगमितो
युद्धेमिषतांसर्वधन्विनां ॥ ७४ ॥ अन्योन्यंप्रतिचक्रोधोयुधिष्ठिरकिरीटिनोः ॥ यत्रैवानुनयःप्रोक्तोमाधवेनार्जुनस्यहि ॥ ७५ ॥ प्रतिज्ञापूर्वकंचापिवक्षो
दुःशासनस्यच ॥ भित्वावृकोदरोरक्तंपीतवान्यत्रसंयुगे ॥ ७६ ॥ द्वैरथेयत्रपार्थेनहतःकर्णोमहारथः ॥ अष्टमंपर्वनिर्दिष्टमेतद्भारतचिंतकैः ॥ ७७ ॥ एकोनस
प्ततिःप्रोक्ताअध्यायाःकर्णपर्वणि ॥ चत्वार्येवसहस्राणिनवश्लोकशतानिच ॥ ७८ ॥ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ अतःपरंविचित्रार्थंश
ल्यपर्वप्रकीर्तितं ॥ ७९ ॥ हतप्रवीरेसैन्येतुनेतामद्रेश्वरोऽभवत् ॥ यत्रकौमारमाख्यानमभिषेकस्यकर्मच ॥ ८० ॥ वृत्तानिरथयुद्धानिकीर्त्यंतेयत्रभागशः ॥ वि
नाशःकुरुमुख्यानांशल्यपर्वणिकीर्त्यते ॥ ८१ ॥ शल्यस्यनिधनंचात्रधर्मराजान्महात्मनः ॥ शकुनेश्चवधोऽत्रैवसहदेवेनसंयुगे ॥ ८२ ॥ सैन्येचहतभूयिष्ठे
किंचिच्छिष्टेसुयोधनः ॥ ह्रदंप्रविश्ययत्रासौसंस्तभ्यापोव्यवस्थितः ॥ ८३ ॥ प्रवृत्तिस्तत्रचाख्यातायत्रभीमस्यलुब्धकैः ॥ क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्चधर्मराजस्य
धीमतः ॥ ८४ ॥ ह्रदात्समुत्थितोयत्रधार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ भीमेनगदयायुद्धंयत्रासौकृतवान्सह ॥ ८५ ॥ समवायेचयुद्धस्यरामस्यागमनंस्मृतं ॥ सरस्व
त्याश्चतीर्थानांपुण्यतापरिकीर्तिता ॥ ८६ ॥

निजघ्नेप्रागिदानींतद्विपर्ययः सहायोहंतुरीशानःपक्षपातविवर्जितः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जयाशाजीविताशाचसुक्षीणस्यापिदुस्त्यजा शल्यंन्हृदंचशरणंकृतवान्यत्सुयोधनः
॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ समवायेसमये युद्धांतेतीर्थयात्रांयत्प्राब्रूतेबादरायणः तेनजानीमहेहिंसाधर्म्यापिदुरितप्रदा ॥ ८६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नाधर्मेणविनाशत्रुःशक्योनिर्जेतुमुल्बणः भीमसेनोह्यधोनाभेःप्रजहारसुयोधनं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दंशनंकवचं ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

गदायुद्धंचतुमुलमत्रैवपरिकीर्तितं ॥ दुर्योधनस्यराज्ञोऽथयत्रभीमेनसंयुगे ॥ ८७ ॥ ऊरूभग्नौप्रसह्याजौगदयाभीमवेगया ॥ नवमंपर्वनिर्दिष्टमेतदद्भुतम १
 र्थवत् ॥ ८८॥ एकोनषष्टिरध्यायाःपर्वण्यत्रप्रकीर्तिताः ॥ संख्याताबहुवृत्तांताःश्लोकसंख्याऽत्रकथ्यते ॥ ८९ ॥ त्रीणिश्लोकसहस्राणिद्वेशतेविंशतिस्तथा ॥
मुनिनासंप्रणीतानिकौरवाणांयशोभृता ॥ ९० ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसौप्तिकंपर्वदारुणं ॥ भग्नोरुंयत्रराजानंदुर्योधनममर्षणं ॥ ९१ ॥ अपयातेषुपार्थेषुत्र
यस्तेऽभ्याययूरथाः ॥ कृतवर्माकृपोद्रौणिःसायान्हेरुधिरोक्षितं ॥ ९२ ॥ समेत्यददृशुर्भूमौपतितंरणमूर्धनि ॥ प्रतिजज्ञेदृढक्रोधोद्रौणिर्यत्रमहारथः ॥ ९३ ॥
अहत्वासर्वपंचालान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पांडवांश्चसहामात्यान्नविमोक्ष्यामिदंशनं ॥ ९४ ॥ यत्रैवमुक्त्वाराजानमपक्रम्यत्रयोरथाः ॥ सूर्यास्तमनवेलाया
मासेदुस्तेमहद्वनं ॥ ९५ ॥ न्यग्रोधस्याथमहतोयत्राधस्ताद्व्यवस्थिताः ॥ ततःकाकान्बहून्रात्रौदृष्ट्वोलूकेनहिंसितान् ॥ ९६ ॥ द्रौणिःक्रोधसमाविष्टःपितुर्वधम
नुस्मरन् ॥ पंचालानांप्रसुप्तानांवधंप्रतिमनोदधे ॥ ९७ ॥ गत्वाचशिबिरद्वारिदुर्दर्शंतत्रराक्षसं ॥ घोररूपमपश्यत्सदिवमावृत्यधिष्ठितं ॥ ९८ ॥ तेनव्याघात
मस्त्राणांक्रियमाणमवेक्ष्यच ॥ द्रौणिर्यत्रविरूपाक्षंरुद्रमाराध्यसत्वरः ॥ ९९ ॥ प्रसुप्तान्निशिविश्वस्तान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पंचालान्सपरीवारान्द्रौपदेयांश्च
सर्वशः ॥ ३०० ॥ कृतवर्मणाचसहितःकृपेणचनिजघ्निवान् ॥ यत्रामुच्यंततेपार्थाःपंचकृष्णबलाश्रयात् ॥ १ ॥ सात्यकिश्चमहेष्वासःशेषाश्चनिधनंग
ताः ॥ पंचालानांप्रसुप्तानांयत्रद्रोणसुताद्वधः ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नस्यसूतेनपांडवेषुनिवेदितः ॥ द्रौपदीपुत्रशोकार्त्तापितृभ्रातृवधार्दिता ॥ ३ ॥ कृतानशनसंक
ल्पायत्रभर्तॄनुपाविशत् ॥ द्रौपदीवचनाद्यत्रभीमोभीमपराक्रमः ॥ ४ ॥ प्रियंतस्याश्चिकीर्षन्वैगदामादायवीर्यवान् ॥ अन्वधावत्सुसंक्रुद्धोभारद्वाजंगुरोः
सुतं ॥ ५ ॥ भीमसेनभयाद्यत्रदैवेनाभिप्रचोदितः ॥ अपांडवायेतिरुषाद्रौणिरस्त्रमवासृजत् ॥ ६ ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णःशमयंस्तस्यतद्वचः ॥ यत्रास्त्रमस्त्रेण
चतच्छमयामासफाल्गुनः ॥ ७ ॥ द्रौणेश्चद्रोहबुद्धित्वंवीक्ष्यपापात्मनस्तदा ॥ द्रौणिद्वैपायनादीनांशापाश्चान्योन्यकारिताः ॥ ८ ॥

विदुषोब्राह्मणस्यापिदैन्यात्स्याद्दारुणामतिः अश्वत्थामापियत्सुप्तानभींश्चन्यवधीद्रुषा ॥ ३०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उपाविशत्भर्तॄनुपरुद्धवती ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जितकाशिनःजयश्लाघिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सौप्तिकैषीकेआख्यानेअत्रपर्वणिसंबद्धेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आयोधनंयुद्धस्थानं ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्षत्रियाःक्षत्रियस्त्रियः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अर्थार्थीवधमाप्नोतिविलपंतिचतत्स्त्रियः तस्मादर्थंनलिप्सेतश्रेयोर्थीधार्त्तराष्ट्रवत् द्विनवाक्षौहिणीर्हत्वालेभेराज्यंयुधिष्ठिरः एवंभूतक्षयेणैवभवत्यर्थःसतामपि बंधूनपिनयेयुद्धे

मणिंतथासमादायद्रोणपुत्रान्महारथात् ॥ पांडवाःप्रददुर्हृष्टाद्रौपद्यैजितकाशिनः ॥ ९ ॥ एतद्दशमंपर्वसौप्तिकंसमुदाहृतं ॥ अष्टादशास्मिन्नध्यायाःपर्वण्युक्तामहात्मना ॥ १० ॥ श्लोकानांकथितान्यत्रशतान्यष्टौप्रसंख्यया ॥ श्लोकाश्चसप्ततिःप्रोक्तामुनिनाब्रह्मवादिना ॥ ११ ॥ सौप्तिकैषीकेसंबद्धेपर्वण्युत्तमतेजसी ॥ अतऊर्ध्वमिदंप्राहुःस्त्रीपर्वकरुणोदयं ॥ १२ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ कृष्णोपनीतांयत्रासावायसींप्रतिमांदृढां ॥ १३ ॥ भीमसेनद्रोहबुद्धिर्धृतराष्ट्रोबभंजह ॥ तथाशोकाभितप्तस्यधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १४ ॥ संसारगहनंबुद्ध्याहेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ॥ विदुरेणचयत्रास्यराज्ञआश्वासनंकृतं ॥ ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रस्यचात्रैवकौरवायोधनंतथा ॥ सांतःपुरस्यगमनंशोकार्तस्यप्रकीर्तितं ॥ १६ ॥ विलापोवीरपत्नीनांयत्रातिकरुणःस्मृतः ॥ क्रोधावेशःप्रमोहश्चगांधारीधृतराष्ट्रयोः ॥ १७ ॥ यत्रतान्क्षत्रियाःशूरान्संग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैवददृशुर्निहतान्रणे ॥ १८ ॥ पुत्रपौत्रवधार्त्तायास्तथात्रैवप्रकीर्तिता ॥ गांधार्याश्चापिकृष्णेनक्रोधोपशमनक्रिया ॥ १९ ॥ यत्रराजामहाप्राज्ञःसर्वधर्मभृतांवरः ॥ राज्ञांतानिशरीराणिदाहयामासशास्त्रतः ॥ ३२० ॥ तोयकर्माणिचारब्धेराज्ञामुदकदानिके ॥ गूढोत्पन्नस्यचाख्यानंकर्णस्यपृथयात्मनः ॥ २१ ॥ सुतस्यैतदिहप्रोक्तंव्यासेनपरमर्षिणा ॥ एतदेकादशंपर्वशोकवैक्लव्यकारणं ॥ २२ ॥ प्रणीतंसज्जनमनोवैक्लव्याश्रुप्रवर्तकं ॥ सप्तविंशतिरध्यायाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥ श्लोकसप्तशतीचापिपंचसप्ततिसंयुता ॥ संख्ययाभारताख्यानमुक्तंव्यासेनधीमता ॥ २४ ॥ अतःपरंशांतिपर्वद्वादशंबुद्धिवर्धनं ॥ यत्रनिर्वेदमापन्नोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ घातयित्वापितॄन्भ्रातॄन्पुत्रान्संबंधिमातुलान् ॥ शांतिपर्वणिधर्माश्चव्याख्याताःशारतल्पिकाः ॥ ३२६ ॥

स्वर्गंश्राद्धैश्चतर्पयेत् इत्येवंनिर्मलंक्षात्रंकर्मोक्तंतोयकर्मणि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थात्पौरुष्यादियोगेवायत्सुखंकामशब्दितं तदापुःपांडवाःक्लेशैर्लब्धराज्याःपृथग्गृहाः चतुर्भिरेवंवैराटमेकादशभिरुद्यमं पंचभिर्भीष्ममष्टाभिर्द्रोणमेकेनसूर्यजं चतुस्त्रिपंचभिःशल्यसौप्तिकत्र्यभिधानिच पर्वभिर्दीपयंत्यर्थंशांत्यादिःकामदीपिका निर्वेदंदुःखं ॥ २५ ॥ शारतल्पिकाः शराएवतल्पोयस्यतेनभीष्मेणव्याख्याताइत्यर्थः ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यथोक्तंदंडयन्दंड्यान्धर्ममक्षयमश्नुते भूपइत्येवतद्धर्माःसापद्धर्मानिरूपिताः कालहेतुप्रदर्शिनः कालोदुर्भिक्षादिर्हेतुर्वैररोगादिश्चतत्प्रदर्शिनः देशकालाद्यपेक्षयावर्तितव्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥ सर्वज्ञत्वंकार्या कार्यविभागज्ञत्वं॥२८॥२९॥३३०॥३१॥ प्रकृतिंस्वाभाविकीमवस्थां सर्वाधिकारिकामोक्षधर्माःसम्यगुदीरिताः तत्राधिकारसिद्ध्यर्थंदानधर्माश्चकीर्तिताः ॥ ३२ ॥ व्यवहारआचारः धर्मार्थीयःधर्मार्थ योर्हितः ॥३३॥सत्यस्यहिंसाशून्यस्ययथार्थभाषणस्यपरागतिःपराकाष्ठा॥ ३४॥महाभाग्यंमाहात्म्यं रहस्यंअल्पायासेनापिमहाफलप्रदत्वं देशकालोपसंहितंतीर्थपर्वोपधानात् ॥ ३५॥स्वच्छंदमरणःसर्वो

राजभिर्वेदितव्यास्तेसम्यग्ज्ञानबुभुत्सुभिः ॥ आपद्धर्माश्चतत्रैवकालहेतुप्रदर्शिनः ॥ २७ ॥ यान्बुध्वापुरुषःसम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ॥ मोक्षधर्माश्चकथिताविचित्राबहुविस्तराः ॥ २८ ॥ द्वादशंपर्वनिर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियं ॥ अत्रपर्वणिविज्ञेयमध्यायानांशतत्रयं ॥ २९ ॥ त्रिंशच्चैवतथाध्यायानवचैवतपोधनाः ॥ चतुर्दशसहस्राणितथासप्तशतानिच ॥ ३३० ॥ सप्तश्लोकास्तथैवात्रपंचविंशतिसंख्यया ॥ अतऊर्ध्वंचविज्ञेयमनुशासनमुत्तमं ॥ ३१ ॥ यत्रप्रकृतिमापन्नःश्रुत्वाधर्मविनिश्चयं ॥ भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३२ ॥ व्यवहारोऽत्रकार्त्स्न्येनधर्मार्थीयःप्रकीर्तितः ॥ विविधानांचदानानांफलयोगाःप्रकीर्त्तिताः ॥ ३३ ॥ तथापात्रविशेषाश्चदानानांचपरोविधिः ॥ आचारविधियोगश्चसत्यस्यचपरागतिः ॥ ३४ ॥ महाभाग्यंगवांचैवब्राह्मणानांतथैवच ॥ रहस्यंचैवधर्माणांदेशकालोपसंहितं ॥ ३५ ॥ एतत्सुबहुवृत्तांतमुत्तमंचानुशासनं ॥ भीष्मस्यात्रैवसंप्राप्तिःस्वर्गस्यपरिकीर्तिता ॥ ३६ ॥ एतत्त्रयोदशंपर्वधर्मनिश्चयकारकं ॥ अध्यायानांशतंत्वत्रषट्चत्वारिंशदेवतु ॥ ३७ ॥ श्लोकानांतुसहस्राणिप्रोक्तान्यष्टौप्रसंख्यया ॥ ततोऽश्वमेधिकंनामपर्वप्रोक्तंचतुर्दशं ॥ ३८ ॥ तत्संवर्तमरुत्तीयंयत्राख्यानमनुत्तमं ॥ सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्मचोक्तंपरीक्षितः ॥ ३९ ॥ दग्धस्यास्त्राग्निनापूर्वंकृष्णात्संजीवनंपुनः ॥ चर्यायांहयमुत्सृष्टंपांडवस्यानुगच्छतः ॥ ३४० ॥ तत्रतत्रचयुद्धानिराजपुत्रैरमर्षणैः ॥ चित्रांगदायाःपुत्रेणपुत्रिकाया*धनंजयः ॥ ४१ ॥

योगीभीष्मसमोभवेत् इतिप्रदर्शयन्भीष्मनिर्याणंचाप्यवर्णयत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वाराणस्यामविज्ञातोवसेद्विघ्नभयात्सुधीः व्यासमैत्रेयसंवर्तैरेतत्सम्यक्प्रदर्शितं काश्यांमृतस्यकुणपंशिवलिंगत्वमृच्छति अपूर्वमेतत्संवर्तमरुत्तीयेप्रकाशितं क्रममुक्तिप्रसिद्ध्यर्थमश्वमेधोपिकीर्तितः ॥ तत्त्वस्यदुर्ग्रहत्वाच्चपुनरध्यात्ममीरितं तत्पुराणप्रसिद्धंसंवर्तमरुत्तीयं ॥ ३९ ॥ चर्यायांपर्यटने ॥ ३४० ॥ ३४१ ॥

*पुत्रिकायाःपुत्रत्वेनकल्पितायाः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संशयंप्राणांतं गंगाशापमोक्षार्थंधनंजयोदर्शितः कृशेनश्रद्धयादत्तमत्यल्पमपिसज्जने अश्वमेधाधिकंपुण्यंततइत्याहनाकुले ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोश्रमपदमित्यत्रआकारस्यपूर्वरूपमार्षं तपोहिततमंनॄणांभोगानरकयोनयः इतीवकुंतीपुत्राणांराज्यंत्यक्त्वावनंययौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मायामात्रंसुतादीनिविज्ञायाश्चर्यपर्वतः धृतराष्ट्रइवत्यक्त्वाशोकंमोक्षंसमाश्रयेत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संजयश्च

संग्रामेबभ्रुवाहेनसंशयंचात्रदर्शितः ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेनकुलाख्यानमेवच ॥ ४२ ॥ इत्याश्वमेधिकंपर्वप्रोक्तमेतन्महाद्भुतं ॥ अध्यायानांशतंचैवत्रयोऽध्यायाश्चकीर्तिताः ॥ ४३ ॥ त्रीणिश्लोकसहस्राणितावत्येवशतानिच ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ४४ ॥ ततस्त्वाश्रमवासाख्यंपर्वपंचदशंस्मृतं ॥ यत्रराज्यंसमुत्सृज्यगांधार्यासहितोनृपः ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोश्रमपदंविदुरश्चजगामह ॥ यंदृष्ट्वाप्रस्थितंसाध्वीपृथाप्यनुययौतदा ॥ ४६ ॥ पुत्रराज्यंपरित्यज्यगुरुशुश्रूषणेरता ॥ यत्रराजाहतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्चपार्थिवान् ॥ ४७ ॥ लोकांतरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ॥ ऋषेःप्रसादात्कृष्णस्यदृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमं ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वाशोकंसदारश्चसिद्धिंपरमिकांगतः ॥ यत्रधर्मसमाश्रित्यविदुरःसुगतिंगतः ॥ ४९ ॥ संजयश्चसहामात्योविद्वान्गावल्गणिर्वशी ॥ ददर्शनारदंयत्रधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३५० ॥ नारदाच्चैवशुश्राववृष्णीनांकदनंमहत् ॥ एतदाश्रमवासाख्यंपर्वोक्तंमहदद्भुतं ॥ ५१ ॥ द्विचत्वारिंशदध्यायाःपर्वैतदभिसंख्यया ॥ सहस्रमेकंश्लोकानांपंचश्लोकशतानिच ॥ ५२ ॥ षडेवचतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ अतःपरंनिबोधेदंमौसलंपर्वदारुणं ॥ ॥ ५३ ॥ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशस्त्रस्पर्शहतायुधि ॥ ब्रह्मदंडविनिष्पिष्टाःसमीपेलवणांभसः ॥ ५४ ॥ आपानेपानकलितादैवेनाभिप्रचोदिताः ॥ एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरं ॥ ५५ ॥ यत्रसर्वक्षयंकृत्वातावुभौरामकेशवौ ॥ नातिचक्रामतुःकालंप्राप्तंसर्वहरंमहत् ॥ ५६ ॥ यत्रार्जुनोद्वारवतीमेत्यवृष्णिविनाकृतां ॥ दृष्ट्वाविषादमगमत्परांचार्तिंनरर्षभः ॥ ५७ ॥ ससंस्कृत्यनरश्रेष्ठंमातुलंशौरिमात्मनः ॥ ददर्शयदुवीराणामापानेवैशसंमहत् ॥ ५८ ॥ शरीरंवासुदेवस्यरामस्यचमहात्मनः ॥ संस्कारंलंभयामासवृष्णीनांचप्रधानतः ॥ १५९ ॥

सुगतिंगतइत्यनुवर्तते ॥ ३५० ॥ ५१ ॥ पंचश्लोकशतानिचेत्यत्रपंचचश्लोकशतंचेतिसमासः पंचाधिकंशतमित्यर्थः तेनात्रएकादशशतीहश्लोकसंख्याज्ञेया तावत्याएवपुस्तकेषूपलंभात् ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आपानेसुरापानस्थाने पानकलिताःसुरापानेनवशीकृताः एरकानिर्ग्रंथितृणं ॥ ५५ ॥ रामकृष्णौमहत्परंब्रह्मापिसंतौकालंनातिचक्रामतुः समर्थावपिमर्यादांनोल्लंघितवंतावित्यर्थः ब्राह्मक्षोभात्सुरापानाद्विनष्टाःसर्वयादवाः तस्मादेतद्द्वयंसद्भिर्नैवकार्यंकदाचन ॥ ५६ ॥ आर्तिंपीडां ॥ ५७ ॥ वैशसंपरस्परंविशसनं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वेक्षयांता नि चयाद्वृष्णीनामपिसंक्षयात् पराभवादर्जुनस्यपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ ३६० ॥ अप्रसन्नतांअस्फुरणं ॥ ६१ ॥ संन्यासंराज्यत्यागं ॥ ६२ ॥ अध्यायाष्टौसंधिरार्षः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥
महाप्रस्थानंदेहत्यागार्थंउद्गमनं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ स्वस्यमृत्युंविनिश्चित्यपरंशोचेतकःपुमान् युधिष्ठिरइवोपेक्षांकुर्याद्बंधोर्मुमूर्षतः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शतंचत्रयंचेतिसमासेशतत्रयमित्यस्यत्र्यधिकंशतमि

॥२७॥

सवृद्धबालमादायद्वारवत्यास्ततोजनं॥ ददर्शापदिकष्टायांगांडीवस्यपराभवं ॥ ३६० ॥ सर्वेषांचैवदिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नतां ॥ नाशंवृष्णिकलत्राणां
प्रभावानामनित्यतां॥ ३६१ ॥ दृष्ट्वानिर्वेदमापन्नोव्यासवाक्यप्रचोदितः॥ धर्मराजंसमासाद्यसंन्याससमरोचयत् ॥ ६२ ॥ इत्येतन्मौसलंपर्वषोडशंपरि
कीर्तितं॥ अध्यायाष्टौसमाख्याताःश्लोकानांचशतत्रयं॥ ६३ ॥ श्लोकानांविंशतिश्चैवसंख्यातातत्त्वदर्शिना ॥ महाप्रस्थानिकंतस्मादूर्ध्वंसप्तदशंस्मृतं ॥
॥ ६४ ॥ यत्रराज्यंपरित्यज्यपांडवाःपुरुषर्षभाः॥ द्रौपद्यासहितादेव्यामहाप्रस्थानमास्थिताः॥ ६५॥ यत्रतेऽग्निंददृशिरेलौहित्यंप्राप्यसागरं॥ यत्राग्निनाचो
दितश्चपार्थस्तस्मैमहात्मने॥६६॥ ददौसंपूज्यतद्दिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमं ॥ यत्रभ्रातॄन्निपतितान्द्रौपदींचयुधिष्ठिरः॥६७॥ दृष्ट्वाहित्वाजगामैवसर्वाननवलोक
यन्॥ एतत्सप्तदशंपर्वमहाप्रस्थानिकंस्मृतं॥ ६८ ॥ यत्राध्यायास्त्रयःप्रोक्ताःश्लोकानांचशतत्रयं॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥
स्वर्गपर्वततोज्ञेयंदिव्यंयत्तदमानुषं॥ प्राप्तंदैवरथंस्वर्गान्नेष्टवान्यत्रधर्मराट्॥ ३७० ॥ आरोढुंसुमहाप्राज्ञआनृशंस्याच्छुनाविना ॥ तामस्याविचलांज्ञात्वा
स्थितिंधर्मेमहात्मनः॥ ७१ ॥ श्वरूपंयत्रतत्त्यक्त्वाधर्मेणासौसमन्वितः॥ स्वर्गंप्राप्तःसचतथायातनाविपुलाभृशं ॥ ७२ ॥ देवदूतेननरकंयत्रव्याजेनदर्शितं॥
शुश्रावयत्रधर्मात्माभ्रातॄणांकरुणागिरः॥ ७३ ॥ निदेशेवर्तमानानांदेशेतत्रैववर्त्ततां ॥ अनुदर्शितश्चधर्मेणदेवराज्ञाचपांडवः ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याकाशगं
गायांदेहंत्यक्त्वासमानुषं॥ स्वधर्मनिर्जितंस्थानंस्वर्गेप्राप्यसधर्मराट्॥ ७५॥

त्यर्थः ततश्चत्रयोविंशत्यधिकंशतंश्लोकाइत्यर्थः तावतामेवोपलंभात् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आनृशंस्यात्कारुण्यात् आनृशंस्यंपरोधर्मोयेनराजायुधिष्ठिरः श्वानंभ्रातॄन्विनादैवरथंस्वर्गंचनारुहत् ॥ ७१ ॥
एवंसर्वत्रतात्पर्यंकथायामुन्नयेद्यतः नप्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यांविनावाचःकृतार्थता अर्थोधर्मायभोगायधर्मःस्वर्गायमुक्तये कामोधर्मार्थनाशायमोक्षःस्वार्थस्त्रिवर्गजित् स्वर्गमिति राज्यांतेमहतामपियातनाप्रा
प्तिरस्तीतिदर्शितमितिभावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निदेशेयमस्यशासनेयातनायामित्यर्थः अनुदर्शितः ईदृक्फलंऐश्वर्यंसुखमस्तीतिबोधितः ॥ ७४ ॥ १७५ ॥ ॥२७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ खिलेषुआख्यानांतरेषुसत्स्वपिहरिवंशभविष्ययोर्ग्रहणंतयोरभ्यर्हितत्वप्रदर्शनार्थं दशश्लोकसहस्राणीति हरिवंशेभविष्यांतग्रंथस्यद्वादशसहस्रोन्मितत्वं नतुकृत्स्नहरिवंशस्य अधिकस्यग्रंथस्यदर्शनात्तावन्मात्रविवक्षायांचलक्षपूर्तेरयोगात् तथात्रत्रकंठोक्तायाःसंख्यायाःसंकलनेषण्णवतिःसहस्राणिद्वेशतेषोडशचश्लोकाः परिशेषात्पुष्करप्रादुर्भावाद्युपरितनग्रंथेकैलासयात्रासहितेकिंचिदूनंसहस्रचतुष्टयंज्ञेयं तेनततोप्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिः अनुक्रमणिकाध्यायमित्यादौभूयःशब्दात्अत्यर्धशताधिकंलक्षंपरिपूर्णंज्ञेयं अष्टादशसहस्राणीत्यादयोविगीतपाठास्तुइष्टसंख्याप्रातिकूल्यादुपेक्षणीयाः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ युयुत्सयायोद्धुमिच्छया ॥ ८१ ॥ अंगानिशिक्षाकल्पादीनि उपनिषदोरहस्यविद्यास्तत्सहितान्सांगोपनिषदः विचक्षणःस्वार्थज्ञः ॥ ८२॥ ८३ ॥ ध्वां

मुमुदेपूजितःसर्वैःसेंद्रैःसुरगणैःसह ॥ एतदष्टादशंपर्वप्रोक्तंव्यासेनधीमता ॥ ७६॥ अध्यायाःपंचसंख्याताःपर्वण्यस्मिन्महात्मना ॥ श्लोकानांद्विशतेचैव प्रसंख्यातेतपोधनाः ॥ ७७॥ नवश्लोकास्तथैवान्येसंख्याताःपरमर्षिणा ॥ अष्टादशैवमेतानिपर्वाण्येतान्यशेषतः ॥ ७८ ॥ खिलेषुहरिवंशश्चभविष्यंचप्रकीर्तितं ॥ दशश्लोकसहस्राणिविंशत्श्लोकशतानिच ॥ ७९ ॥ खिलेषुहरिवंशेचसंख्यातानिमहर्षिणा ॥ एतत्सर्वंसमाख्यातंभारतेपर्वसंग्रहः ॥ ३८०॥ अष्टादशसमाजग्मुरक्षौहिण्योयुयुत्सया ॥ तन्महादारुणंयुद्धमहान्यष्टादशाभवत् ॥ ८१ ॥ योविद्याच्चतुरोवेदान्सांगोपनिषदोद्विजः ॥ नचाख्यानमिदंविद्यान्नैवसस्याद्विचक्षणः ॥ ८२ ॥ अर्थशास्त्रमिदंप्रोक्तंधर्मशास्त्रमिदंमहत् ॥ कामशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना ॥ ८३ ॥ श्रुत्वात्विदमुपाख्यानंश्राव्यमन्यन्नरोचते ॥ पुंस्कोकिलगिरंश्रुत्वारूक्षाध्वांक्षस्यवागिव ॥ ८४ ॥ इतिहासोत्तमादस्माज्जायंतेकविबुद्धयः ॥ पंचभ्यइवभूतेभ्योलोकसंविधयस्त्रयः ॥ ८५ ॥ अस्याख्यानस्यविषयेपुराणंवर्ततेद्विजाः ॥ अंतरिक्षस्यविषयेप्रजाइवचतुर्विधाः ॥८६॥ क्रियागुणानांसर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ॥ इंद्रियाणांसमस्तानांचित्राइवमनःक्रियाः ॥ ८७॥ अनाश्रित्यैतदाख्यानंकथाभुविनविद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणं ॥ ८८ ॥ इदंकविवरैःसर्वैराख्यानमुपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजातइवेश्वरः ॥ ८९ ॥ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे ॥ साधोरिवगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवाश्रमाः ॥ ३९० ॥

क्षस्यकाकस्य ॥ ८४ ॥ लोकसंविधयस्त्रयःआध्यात्माधिभूताधिदैवानांसम्यग्विधयोरचनाः ॥ ८५ ॥ विषयेदेशेअंतरित्यर्थः पुराणंअष्टादशभेदंपाद्मादि चतुर्विधाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जाः ॥ ८६ ॥ क्रियाःलौकिक्योवैदिक्यश्चतासांगुणाःउत्कृष्टफलसाधनानि अथवाक्रियाःदानध्यानादयःगुणाःशमादयःमनसिइंद्रियाणीवात्रसर्वेशास्त्रार्थाःप्रतिष्ठिताइत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इदंकविभिःउपजीव्यते एतच्छायाहरणेनैवकाव्यनिर्वाहात् ॥ ८९ ॥ विशेषणेअतिशयकरणे अनेनग्रंथस्यसर्वोत्कृष्टत्वमुक्तं ॥ ३९० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भारतसंप्रदायप्रवर्तकान्वाचकानाशिषाऽभिनंदति धर्मेइति ॥ ९१॥ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति द्वैपायनेति अप्रमेयंनास्तिप्रकृष्टंमेयंविज्ञेयंयस्मादित्यप्रमेयं अवश्यंश्राव्यमित्यर्थः पुण्यंपुण्यहेतुः पवित्रंपविरिवप विर्वज्रतुल्योमृत्युस्तस्मात्त्रायतइतिपवित्रं मृत्युतरणमित्यर्थः यस्मात्पापहरं पुण्यहेतुत्वादेवशिवंकल्याणं समधिगच्छतिशब्दतोर्थतश्चजानाति यद्वा अप्रमेयंआशयस्यगंभीरत्वादगाधं पुण्यंज्योतिष्टोमादि वत्स्वर्ग्यं पवित्रंसंध्योपासनादिवच्चित्तशुद्धिकरं पापहरंप्रायश्चित्तवद्ब्रह्महत्यादिदोषघ्नं शिवंयोगाभ्यासवत्सर्वकल्याणप्रदं पुष्करंआदितीर्थंशुंडायंवातदुपाहृतजलैः एतच्छृण्वतस्तीर्थफलंसाम्राज्यफलंचा नायाससिद्धंभवतीतिभावः ॥ ९२ ॥ संध्यांसंध्यायां अत्यंतसंयोगेद्वितीया आख्यायपठित्वाप्रमुच्यते तस्मात्पापादितिशेषः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५॥ आख्यानमिति इदंआख्यानंपर्वसंग्रहेणकृतेनसुखा वगाहंसुखग्राह्यंभवतीतिशेषः द्विन्याय्यंइतिपाठेद्वौशब्दार्थौन्याय्यौन्यायादनपेतौयस्मिंस्तद्विन्याय्यं अन्येतुद्वाभ्यांसंक्षेपविस्ताराभ्यांकृतेनपर्वसंग्रहेणशतपर्वाष्टादशपर्वरूपेणन्याय्यं एतच्छ्रवणेनकृत्स्नग्रं थार्थावधारणादितिव्याचख्युः तत्रपर्वसंग्रहोवररुचिप्रोक्तयाकादिनवटादिनवपादिपंचयाद्यष्टावितिपरिभाषयाक्रियते आदिध्यान १९ सभाधनं ९ वनचयं १६ वैराटभू ४ द्योगयुक् ११ भीष्म

धर्मेमतिर्भवतुवःसततोत्थितानांसह्येकएवपरलोकगतस्यबंधुः॥ अर्थाःस्त्रियश्चनिपुणैरपिसेव्यमानानैवाप्तभावमुपयांतिनचस्थिरत्वं॥ ९१ ॥ द्वैपायनौष्ठ पुटनिःसृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ९२ ॥ यदह्नात्कुरुतेपापंब्राह्मण स्त्विंद्रियैश्चरन्॥ महाभारतमाख्यायसंध्यांमुच्यतिपश्चिमां॥ ९३॥ यद्रात्रौकुरुतेपापंकर्मणामनसागिरा॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते॥ ९४॥ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय॥ पुण्यांचभारतकथांशृणुयाच्चनित्यंतुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव॥ ९५॥ आख्यानंतदि दमनुत्तमंमहार्थंविज्ञेयंमहदिहपर्वसंग्रहेण॥ श्रुत्वादौभवतिनृणांसुखावगाहंविस्तीर्णंलवणजलंयथाप्लवेन॥३९६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपर्व संग्रहपर्वणिद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ ७॥ समाप्तंपर्वसंग्रहपर्व॥

द्रोणम ५ जं ८ चकर्णकु १ तथाशल्येभ ४ सौपुप्तग ३ म् स्त्रीशं ५ शांतिभ ४ दानधर्मकु १ हयेज्यारा २ श्रमावासगं ३ कं १ कं १ मौसलयानयोर्द्युगतिकं १ वंशेख २ मेतच्छतं आदिपर्व णिएकोनविंशतिःपर्वाणीत्यर्थः एवमग्रेपि भीष्मेम ५ द्रोणेज ८ हयेज्याआश्वमेधिकंरा २ यानंमहाप्रस्थानिकं द्युगतिःस्वर्गारोहणं वंशेहरिवंशे एतच्छतंपर्वणामितिशेषः शेषंस्पष्टं श्लोकसंख्यापिप्रागु क्तैवज्ञेया अथसर्वपर्वतात्पर्यसंग्रहः आदौसर्वेद्वयोःकृत्यतधृतिगुरुसत्तीर्थसेवोत्थधर्मःसेवानीत्यार्यहत्याप्रमुखदुरितजःशोकदोर्थोष्टसूक्तः एकस्मिन्काममोक्षावसुखमयसुखौषट्सुमुक्त्यैददीज्यातापोवै राग्यहानेस्वरपिनिखिलकृत्कृष्णभक्तिःखिलेषु ददिर्दानं तापःकृच्छ्रादिकं तापआश्रमवासेउक्तइतिसर्वत्रानुषज्जते हानंत्यागः स्वःस्वर्गतिरपिक्रममुक्त्यैभवतीत्यर्थः यःसर्गप्रतिसर्गवंशतइदंचियोनिचि त्कर्तृकंचिद्रूपंजडमात्थतंतुपटवल्लूतोर्णवद्वीजवत् सत्वास्यैमनुभेदपूर्वचरितैर्वैराग्ययोगौदिशन्भोःपंचांगपुराणकर्तरमलंव्यासस्वत्द्देहिमे ॥ ३९६ ॥ इतिआदिपर्वणिनै॰भा॰भा॰ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जनमेजयस्यसर्पसत्रेकथेयंप्रवृत्तेत्युक्तंतदुपोद्घातत्वेनजनमेजयस्यसरमाशापादिकमाह जनमेजयःपारिक्षितइत्यादिना दीर्घसत्रंबहुवार्षिकंसत्रंउपास्तेअनुतिष्ठति सारमेयःश्वा ॥ १ ॥ रोरूयमाणःभृशं रुदन् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नावेक्षेहविषामवेक्षणमपिनकृतंतत्रावलेहनंदूरतोपास्तमित्यर्थः कुक्कुटःपक्षवातेनश्वादृष्ट्यान्नंप्रदूषयेदितिवचनाच्छुनादृष्टमपिहविर्दुष्यतीत्याहुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ साता

अथपौष्यपर्व॥ सौतिरुवाच जनमेजयःपारिक्षितःसहभ्रातृभिःकुरुक्षेत्रेदीर्घसत्रमुपास्ते॥तस्यभ्रातरस्त्रयःश्रुतसेनउग्रसेनोभीमसेनइति॥ तेषुतत्स त्रमुपासीनेष्वागच्छत्सारमेयः ॥ १ ॥ जनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोरोरूयमाणोमातुःसमीपमुपागच्छत् ॥ २॥ तंमातारोरूयमाणमुवाच किंरोदिषि केनास्यभिहतइति ॥ ३ ॥ सएवमुक्तोमातरंप्रत्युवाचजनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोस्मीति ॥ ४ ॥ तंमाताप्रत्युवाचव्यक्तंत्वयातत्रापराद्धंयेनास्य भिहतइति ॥ ५॥ सतांपुनरुवाचनापराध्यामिकिंचिन्नावेक्षेहवींषिनावलिहइति ॥ ६॥ तच्छ्रुत्वातस्यमातासरमापुत्रदुःखार्तातत्सत्रमुपागच्छद्यत्र सजनमेजयःसहभ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते॥ ७॥ सतयाक्रुद्धयातत्रोक्तोऽयंमेपुत्रोनकिंचिदपराध्यतिनावेक्षतेहवींषिनावलेढिकिमर्थमभिहतइति ॥८॥ नकिंचिदुक्तवंतस्तेसातानुवाचयस्मादयमभिहतोऽनपकारीतस्माददृष्टंत्वांभयमागमिष्यतीति ॥ ९ ॥ जनमेजयएवमुक्तोदेवशुन्यासरमयाभृशंसंभ्रां तोविषण्णश्चासीत् ॥ १०॥ सतस्मिन्सत्रेसमाप्तेहास्तिनपुरंप्रत्येत्यपुरोहितमनुरूपमन्विष्यमाणःपरंयत्नमकरोद्योमेपापकृत्यांशमयेदिति ॥ ११ ॥ सकदा चिन्मृगयांगतःपारिक्षितोजनमेजयःकस्मिंश्चित्स्वविषयआश्रममपश्यत् ॥ १२ ॥ तत्रकश्चिदृषिरासांचक्रेश्रुतश्रवानाम ॥ तस्यतपस्यभिरतःपुत्रआस्ते सोमश्रवानाम ॥ १३ ॥ तस्यतंपुत्रमभिगम्यजनमेजयःपारिक्षितःपौरोहित्यायवव्रे ॥ १४ ॥ सनमस्कृत्यतमृषिमुवाचभगवन्नयंतवपुत्रोममपुरोहि तोऽस्त्विति॥१५॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचजनमेजयंभोजनमेजयपुत्रोऽयंममसर्प्यांजातोमहातपस्वीस्वाध्यायसंपन्नोमत्तपोवीर्यसंभृतोमच्छुक्रंपीतवत्यास्त स्याःकुक्षौजातः ॥ १६ ॥ समर्थोयंभवतःसर्वाःपापकृत्याःशमयितुमंतरेणमहादेवकृत्यां॥ १७॥

नुवाच साशुनीतानभिलक्ष्यजनमेजयंप्रत्युवाचेत्यर्थः अदृष्टंअतर्कितं ॥ ९ ॥ संभ्रांतोऽत्यंतंभीतः विषण्णःवाङ्मनःकायक्रियाविकलः एतेननिरपराधिनांहिंसाहिंसकस्यसद्योदुःखावहेतिदर्शितं ॥ १० ॥ पापकृत्यांशापरूपांबलायुःप्राणनिकृंतनींदेवतां शमयेत्अक्रोधनांकुर्यात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्प्यांसर्पजातीयायांजातत्वाद्विचित्रोत्पत्तिमत्त्वादलौकिकशक्तिमानितिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपांशुव्रतंनिगूढवन्नियमः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उपावृत्तःस्वदेशंप्रत्यागतः तक्षशिलांदेशविशेषंविजेतुमितिशेषः ॥ २० ॥ एतस्मिन्निति एवंगुरुप्रसादादपेतभयोविजयीउत्तंकेनप्रोत्साहितःसर्पसत्रंकृतवानितिवक्तुंतद्गुरोर्वेदस्यप्रशंसाप्रसंगादितरावपितत्सहाध्यायिनावारुण्युपमन्यूप्रस्तौति तेनचगुरुभक्तिमाहात्म्यमत्रमुख्यंप्रमेयंज्ञेयं धौम्योनामतः अपोऽत्तीत्यपोदःअब्भक्षस्तस्यापत्यमापोदः अयोदइति पाठेअयोदःलोहदंतः दच्छब्दात्समासांतोडट् उपाध्यायस्यतेकार्ष्णायसादंताइतिवाक्यशेषात् क्रूरवचाइत्यर्थः ॥ २१ ॥ केदारोमहाक्षेत्रांतर्गतंचतुरस्रंतस्यखंडःजलनिरोधभित्तिस्तांबधानबध्नीहि केदा

अस्यत्वेकमुपांशुव्रतंयदेनंकश्चिद्ब्राह्मणःकंचिदर्थमभियाचेत्तंतस्मैदद्यादयंयद्येतदुत्सहसेततोनयस्वैनमिति ॥ १८॥ तेनैवमुक्तोजनमेजयस्तंप्रत्युवाच भगवंस्तत्तथाभविष्यतीति ॥ १९ ॥ सतंपुरोहितमुपादायोपावृत्तोभ्रातॄनुवाचमयाऽयंवृतउपाध्यायोयदयंब्रूयात्तत्कार्यमविचारयद्भिर्भवद्भिरिति ॥ तेनैवमुक्ताभ्रातरस्तस्यतथाचक्रुःसतथाभ्रातॄन्संदिश्यतक्षशिलांप्रत्यभिप्रतस्थेतंचदेशंवशेस्थापयामास ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरेकश्चिदृषिर्धौम्योनामापोदस्तस्यशिष्यास्त्रयोबभूवुः ॥ २१ ॥ उपमन्युरारुणिर्वेदश्चेतिसएकंशिष्यमारुणिंपांचाल्यंप्रेषयामासगच्छकेदारखंडंबधानेति ॥ २२ ॥ सउपाध्यायेनसंदिष्टआरुणिःपांचाल्यस्तत्रगत्वातत्केदारखंडंबद्धुंनाशकत् ॥ सक्लिश्यमानोपश्यदुपायंभवत्वेवंकरिष्यामि ॥ २३ ॥ सतत्रसंविवेशकेदारखंडेशयानेचतथातस्मिंस्तदुदकंतस्थौ ॥ २४ ॥ ततःकदाचिदुपाध्यायआपोदोधौम्यःशिष्यानपृच्छत्क्वआरुणिःपांचाल्योगतइति ॥ २५ ॥ तेतंप्रत्यूचुर्भगवंस्त्वयैवप्रेषितोगच्छकेदारखंडंबधानेति ॥ सएवमुक्तस्तान्शिष्यान्प्रत्युवाचतस्मात्तत्रसर्वेगच्छामोयत्रसगतइति ॥ २६॥ सतत्रगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकार ॥ भोआरुणेपांचाल्यक्वासिवत्सैहीति ॥ २७ ॥ सतच्छ्रुत्वाआरुणिरुपाध्यायवाक्यंतस्मात्केदारखंडात्सहसोत्थायतमुपाध्यायमुपतस्थे ॥ २८ ॥ प्रोवाचचैनमयमस्म्यत्रकेदारखंडेनिःसरमाणमुदकमवारणीयंसंरोद्धुंसंविष्टोभगवच्छब्दंश्रुत्वैवसहसाविदार्यकेदारखंडंभवंतमुपस्थितः ॥ २९ ॥ तदभिवादयेभगवंतमाज्ञापयतुभवान्कमर्थंकरवाणीति ॥ ३० ॥ सएवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचयस्माद्भवान्केदारखंडंविदार्योत्थितस्तस्मादुद्दालकएवनाम्नाभवान्भविष्यतीत्युपाध्यायेनानुगृहीतः ॥ ३१ ॥ यस्माच्चत्वयामद्वचनमनुष्ठितंतस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसि ॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ॥ ३२ ॥

रेबद्धुजलप्रवेशेनबीजनाशोमाभूदितिभावः ॥ २२ ॥ नाशकत् शिष्यपरीक्षार्थंगुरुणायोगबलेनजलप्रवाहस्यदुर्वारत्वसंपादनादित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्ऊर्ध्वंदारयतीत्युद्दालकः रलयोरभेदादुद्दालकइतिनिरुक्तिः ण्वुल् ॥ ३१ ॥ श्रेयःऐहिकामुष्मिकसुखमपवर्गश्च सर्वेचेति विनाप्यध्ययनमैकाग्र्येणगुरुमाराधयतासर्वापिविद्यालभ्यतइतिभावः ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पीवानंपुष्टं भूयोन्नादिरसंपीतवंतमित्यर्थः वृत्तिजीविकां ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वृत्त्युपरोधोवृत्तिप्रतिबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ चरसिभक्षयसि

सएवमुक्तउपाध्यायेनेष्टंदेशंजगाम ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यैवापोदस्यधौम्यस्योपमन्युर्नाम ॥ ३३ ॥ तंचोपाध्यायःप्रेषयामासवत्सोपमन्योगारक्षस्वेति ॥ ॥ ३४ ॥ सउपाध्यायवचनादरक्षद्गाःसचाहनिगारक्षित्वादिवसक्षयेगुरुगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३५ ॥ तमुपाध्यायःपीवानमपश्यदुवाचचैनंवत्सोपमन्योकेनवृत्तिंकल्पयसिपीवानसिदृढमिति ॥ ३६॥ सउपाध्यायंप्रत्युवाचभोभैक्ष्येणवृत्तिंकल्पयामीतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच॥ ३७॥ मय्यनिवेद्यभैक्ष्यंनोपयोक्तव्यमिति ॥ सतथेत्युक्तोभैक्ष्यंचरित्वोपाध्यायायन्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ सतस्मादुपाध्यायःसर्वमेवभैक्ष्यमगृह्णात् ॥ सतथेत्युक्तः पुनररक्षद्गाअहनिरक्षित्वानिशामुखेगुरुकुलमागम्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३९॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योसर्वमशेषतस्तेभैक्ष्यंगृह्णामिकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४० ॥ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भगवतेनिवेद्यपूर्वमपरंचरामितेनवृत्तिंकल्पयामीतितमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ४१ ॥ नैषान्याय्यागुरुवृत्तिरन्येषामपिभैक्ष्योपजीविनांवृत्त्युपरोधंकरोषिइत्येवंवर्तमानोलुब्धोऽसीति ॥ ४२ ॥ सतथेत्युक्त्वागाअरक्षत्रक्षित्वा चपुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ४३ ॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वापुनरुवाच ॥ वत्सोपमन्योअहंतेसर्वंभैक्ष्यंगृह्णामिनचान्यच्चरसिपीवानसिभृशंकेनवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४४ ॥ सएवमुक्तस्तमुपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोएतासांगवांपयसावृत्तिंकल्पयामीति ॥ तमुवाचोपाध्यायोनैतन्न्याय्यंपयउपयोक्तुंभवतोमयानाभ्यनुज्ञातमिति ॥ ४५ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायगारक्षित्वापुनरुपाध्यायगृहमेत्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ॥ ४६ ॥तमुपाध्यायःपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योभैक्ष्यंनाश्नासिनचान्यच्चरसिपयोनपिबसिपीवानसिभृशंकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४७ ॥ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोःफेनंपिबामियमिमेवत्सामातॄणांस्तनात्पिबंतउद्गिरंति ॥ ४८ ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ एतेत्वदनुकंपयागुणवंतोवत्साः प्रभूततरंफेनमुद्गिरंति ॥ तदेषामपिवत्सानांवृत्त्युपरोधंकरोष्येवंवर्तमानः ॥ फेनमपिभवान्नपातुमर्हतीतिसतथेतिप्रतिश्रुत्यपुनररक्षद्गाः ॥ ४९ ॥ तथाप्रतिषिद्धोभैक्ष्यंनाश्नातिनचान्यच्चरतिपयोनपिबतिफेनंनोपयुंक्तेसकदाचिदरण्येक्षुधार्त्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ॥ ५० ॥

॥ ४४ ॥ उपयोक्तुंभोक्तुं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अर्कपत्राणिअर्कवृक्षपत्राणि ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षारेति अन्यदपिक्षारादिरूपंद्रव्यंचक्षुरुपघातकमेवेतिभावः तीक्ष्णविपाकैःपाककालेउदरेऽग्निज्वालोत्थापकैः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्तारावितिलुडंतं तौत्वांचक्षुष्मंतंकरिष्यतइत्यर्थः अत्रगुर्वनुज्ञातउपमन्युर्ऋग्भिरश्विनौतुष्टावेतिस्मर्यते एतासामृचांकर्मसमवेतार्थप्रकाशकत्वंतत्तत्समानार्थऋगंतरोदाहरणपूर्वकंकर्ममीमांसकाःप्राहुः तदनुरागबलेनचानंतत्वादीनिब्रह्मलिंगान्यन्यथानिन्युस्तन्मंदं आसांकर्मणिविनियोगस्यादर्शनात् प्रत्यक्षब्रह्मलिंगैरर्थवत्त्वोपपत्तौलिंगमात्रात्कर्मणस्तत्रऋग्विनियोगस्यचकल्पनायाअनुदयात् किंच समारोप्यस्यरूपेणविषयोरूपवान्भवेत् विषयस्यतुरूपेण समारोप्यंनरूपवत् इतिन्यायेनयथारोपितभुजंगधर्मेणभीषणत्वादिनारज्जुर्विशेष्यतेनतुरज्जुधर्मेणाभिगम्यत्वादिनाभुजंगोविशेष्टुंशक्यः तत्स्वरूपलोपप्रसंगात् एवंब्रह्माध्यस्ताश्विदेवताधर्मेणविग्रहवत्त्वादिनाब्रह्मविशेष्टुंशक्यंनतुब्रह्मधर्मेणास्थूलत्वादिनादेवताविशेष्टुंशक्या तत्स्वरूपलोपप्रसंगात् अतएवाकाशश्रुतिः सर्वाणिहवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतइत्यनन्यथासिद्धभूतोपादानत्वप्रकाशन

सतैरर्कपत्रैर्भक्षितैःक्षारतिक्तकटुरूक्षैस्तीक्ष्णविपाकैश्चक्षुष्युपहतोंऽधोबभूव ॥ ततःसोंधोऽपिचंक्रम्यमाणःकूपेपपात ॥५१॥ अथतस्मिन्ननागच्छतिसूर्येचास्ताचलावलंबिनिउपाध्यायःशिष्यानवोचत् ॥ नायात्युपमन्युः तऊचुर्वनंगतोगारक्षितुमितितानाहउपाध्यायः ॥ ५२ ॥ मयोपमन्युःसर्वतःप्रतिषिद्धःसनियतंकुपितस्ततोनागच्छतिचिरं ॥ ततोऽन्वेष्यइत्येवमुक्त्वाशिष्यैःसार्धमरण्यंगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकारभोउपमन्योक्वासिवत्सैहीति ॥ ५३ ॥ सउपाध्यायवचनंश्रुत्वाप्रत्युवाचोच्चैरयमस्मिन्कूपेपतितोऽहमितितमुपाध्यायःप्रत्युवाचकथंत्वमस्मिन्कूपेपतितइति ॥ ५४ ॥ सउपाध्यायंप्रत्युवाचअर्कपत्राणिभक्षयित्वांऽधीभूतोऽस्म्यतःकूपेपतितइतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ५५ ॥ अश्विनौस्तुहितौदेवभिषजौत्वांचक्षुष्मंतंकर्ताराविति ॥ सएवमुक्तउपाध्यायेनोपमन्युरश्विनौस्तोतुमुपचक्रमेदेवावश्विनौवाग्भिर्ऋग्भिः ॥ ५६ ॥

सामर्थ्यरूपब्रह्मलिंगात्ब्रह्मपरतयानीताआकाशस्तल्लिंगादित्यत्र दृश्यतेचउभाउनूनमितिमंत्रेवितन्वातेधियइत्यश्विनोरंतर्यामित्वंतच्चधियोयोनःप्रचोदयादित्यनेनतुल्यार्थंब्रह्मलिंगं सृण्येवेतिमंत्रेजर्भरीतुर्फरीतूइतिभर्त्तृत्वहंतृत्वेब्रह्मलिंगे जर्भरीभर्तारावित्यर्थस्तुर्फरीतूहंतारावितियास्कीयनिर्वचनात् नचैतान्यसतिबाधकेसंकोचयितुंशक्यानि शास्त्रदृष्टिन्यायेनाश्विविग्रहोपलक्षितब्रह्मोपदेशार्थत्वोपपत्तेः अत्रहिइंद्रेणप्रतर्दनंप्रतिमामेवविजानीहीत्युक्तेदैवतात्मनएववेद्यत्वापत्तौयच्छास्त्रदृष्टंशुद्धंब्रह्मतदभिप्रायेणायमुपदेशोनदेवतात्माभिप्रायेणेतिस्थितं अश्विनावितिद्वित्वंतुद्वासुपर्णेत्यस्यामृचितयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तीतिसत्वमनश्नन्नन्योऽभिपश्यतिज्ञइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातप्रकारेणोपाध्युपधेयभूतसत्वचैतन्यभेदाभिप्रायेण तेनात्रमायोपाधिकंजगत्कारणंब्रह्मप्रतिपाद्यते तज्ज्ञानस्यपरमपुरुषार्थहेतुत्वात् चक्षुःप्राप्तिस्तुतस्माअक्षीनासत्याविचक्षआधत्तंदस्राभिषजावनर्वन्नितिमंत्रेऽश्विनोश्चक्षुःप्रदत्वदर्शनादवांतरफलं विचक्षेविचक्षुषे आधत्तंदत्तवंतौ अनर्वन्वाहनशून्येकुंठितगतावपिभिषजौभैषज्यकरणेनानुग्राहकौ अतएवलिंगात्सूर्यचंद्रपरत्वमस्याःस्तुतेर्विरुद्धं आख्यायिकातुगुरुदेवताभक्तेर्विद्याप्राप्त्यर्थत्वसूचनार्था भिषक्तमंत्वाभिषजांश्रृणोमीतिपरमेश्वरेभिषक्त्वश्रवणाद्देवभिषजावित्युक्तं शेषंस्पष्टार्थं ॥ ५६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ऋग्भिरित्युक्तंताऋचःपठति प्रपूर्वगौसृष्टेःप्राग्विद्यमानौ सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः पूर्वजौतावेवहिरण्यगर्भात्मकतांगतौपूर्वोत्पन्नौ सवैशरीरीप्रथमइतिश्रुतेः चित्रभानूविचित्रप्रपंचाकारेणभासमानौ ऐतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेः गिराश्रवणजज्ञानेन वाशब्दश्चार्थे तपसामननध्यानात्मकेनालोचनेन आशंसामिप्रत्यगात्मत्वेनप्राप्तुमिच्छामि हियस्मादनंतौदेशकालवस्तुभिरपरिच्छिन्नौ एतेनसत्त्वस्यावस्तुत्वमुक्तं अन्यथाचितोवस्तुपरिच्छेदापत्तेः यस्मादनंतौतस्मादाशंसाम्यभयाय ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः तज्ज्ञानादहमप्यनंतःस्यामित्यर्थः अन्यथाद्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेःसंसारभयानिवृत्तिप्रसंगः दिव्यौवृत्तितदुपारूढचैतन्यरूपेणद्योतमानौ सुपर्णौपक्षिवच्छरीरवृक्षारूढौ अधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वासत्वगतविक्षेपशक्त्यासर्वाणिभुवनानिविक्षिपंतौ तदेतत्सत्त्वंयेनस्वमंपश्यतीतिश्रुतेः विश्वाविश्वानि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः विरजौरजःशब्दिताःपरमाणवोवारजःप्रधानंसांख्याभिमतंगुणत्रयंवातद्रहितौ सृष्टौतदनपेक्षावित्यर्थः बहुस्यांप्रजायेयेति तदात्मानंस्वयमकुरुतेतिस्वस्यैवबहुभवनाशंसनकरणश्रवणात् विमानौविगतंमानंप्रमासाधनंयतस्तौ तुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीदितिसत्वस्यतुच्छत्वान्मानासहिष्णुत्वेनविमानत्वं चितस्तुयतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वादमानत्वं ॥ ५७ ॥ अस्यैवसूत्रभूतस्यविवरणार्थाउत्तरश्लोकाः प्रपूर्वगाविति सृष्टेःप्राक्पूर्वशब्देनकालसत्ताप्रतीयतेतांनिराचष्टे कालस्यैवाश्विप्रवर्त्यत्वंवदन् हिरण्मयाविति

प्रपूर्वगौपूर्वजौचित्रभानूगिरावाशंसामितपसाह्यनंतौ ॥ दिव्यौसुपर्णौविरजौविमानावधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वा १ ॥ ५७॥ हिरण्मयौशकुनीसांपरायौ नासत्यदस्रौसुनसौवैजयंतौ ॥ शुक्लंवयंतौतरसासुवेमावधिव्ययंतावसितंविवस्वतः २ ॥ ५८ ॥ ग्रस्तांसुपर्णस्यबलेनवर्तिकाममुंचतामश्विनौसौभगाय ॥ तावत्सुवृत्तावनमंतमाययावसत्तमागाअरुणाउदावहन् ३ ॥ ५९ ॥

हिरण्मयौशकुनी हिरण्मयःशकुनिर्ब्रह्मनामेतिश्रुतेः रमणीयौअसंगौचेत्यर्थः सांपरायौसर्वस्यलयाधिष्ठानभूतौ स्वयंचनासत्यदस्रौ असत्यंरज्जुभुजंगादिदस्रंउपक्षयधर्मकंघटादि तदुभयाभावरूपौ सुनसौशोभननासिकौ विग्रहधर्मोयं वैनिश्चितं जयंतौकालंएतदेवाहविवस्वतः ल्यब्लोपेपंचमी विवस्वंतंसूर्यंस्वप्नातद्द्वाराअसितंकृष्णंरात्रिजातं शुक्लंदिनजातंचतंतुस्थानीयंतेनसंवत्सररूपंपटंवयंतौतंतुवायाविव तेनचपटेनतरसावेगेनसुवेमौसुमार्गौ वेतिलोकोयेनससुवेमः वेतेरौणादिकोमन् तौदेवपितृयानौअधिव्ययंतौउपस्थापयंतौ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमतेइतिभगवद्वचनात् एतावेवकर्मफलोपभोगायतत्तल्लोकमार्गप्रदौकालस्यचप्रवर्तकौ तस्मान्नाद्वैततत्त्वक्षतिरितिभावः ॥ ५८ ॥ एवंब्रह्माद्वैतंप्रसाध्यैतदेववीतरागैर्ज्ञातंसन्मुक्तयेऽन्यथाबंधायभवतीत्याह सुपर्णस्यपरमात्मनोबलेनकालशक्त्याग्रस्तांवर्त्तिकांसुपर्णसरूपांजीवपक्षिणीं अश्विनौदेवौसौभगायमहतेभाग्यायकैवल्याय अमुंचतांमोचितवंतौ मुक्त्युपायविदमित्यर्थः व्यतिरेकमुखेनमुक्त्युपायमाह तावदिति माययाअज्ञानेनसहवसत्तमाःअतिशयेनवसंतः अत्यंतंमूढाःपुरुषाः अरुणाःरागादिविषयाक्रांताः गाःइंद्रियाणिप्रतियावत्अनमंतनतवंतः इंद्रियकैंकर्यंयावदासीदित्यर्थः तावत्सुवृत्तौअनात्मदोषास्पर्शिनौ युवांजीवात्मरूपौकर्मीभूतौ उदाउदकप्रधानेनशरीरेण आपःपुरुषवचसइतिश्रुतेः उंदीक्लेदनेइत्यस्मात्क्विप्यनिदितामितिनलोपेउदितिरूपं इत्थंभावेतृतीया तद्रूपेणअवहन्ऊढवंतः रागादिग्रस्तायावद्भवंति आत्मानंदेहमेवतावन्मन्यंतेततश्चसंसरंति तस्माद्रागादिजयोमुक्त्युपायइत्युक्तंभवति ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालेकृतंकर्मापिमुक्त्युपायइत्याह धेनवोऽभिमतफलदोग्ध्योगावोऽहोरात्ररूपाः षष्टिश्चत्रिशताश्चसंख्याताःएकंवत्संसंवत्सरंसुबतेनिर्वर्तयंतितंवत्संगौणकर्मभूतं नानागोष्ठाःपृथक्फलाअपिविहिताःक्रियाः मुख्यकर्मभूताःएकदोहनाःएकमेवविविदिषाख्यंदुह्यतेतद्दोहनंदोह्यंयेषांते अकर्तरिचकारकेइतिकर्मणिल्युट् दुहंतिविविदिषवः विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः यथोक्तंयज्ञेनेत्यादिवाक्यंशतपथविहितंकर्मवृंदं गृहीत्वास्वोत्पत्त्याम्नानसिद्धंपुरुषंविविदिषामात्रसाध्येयुनक्तीति एकदोहनाःयंवत्संदुहंतितंतावश्विनौप्रसिद्धौगोस्थानीयौदुहतः अश्विनावेवकालंप्रसुवातेइत्यर्थः एतच्चयुवांदिशोजनयथइत्यत्रस्पष्टीकरि
 ष्यते कीदृशंवत्संघर्मंतापकंसंहर्तारमितियावत् उक्थ्यंउत्तिष्ठत्यस्मात्कार्यजातं उत्पादकमित्यर्थः ॥ ६० ॥ एतत्कालचक्रमजरंसर्वान्देवमनुष्यान्क्षिणोतीत्याह चक्रस्यांतरमध्यमबाह्यवलयानिनाभि प्रधिनेमयः तेषांसंभेदकाष्ठानितिर्यंचिअराः एवंसतिएकांनाभिंसंवत्सराख्यांसप्तशताअराविंशतिश्चाराः तेचार्धशोहानिरात्रयश्चश्रितानाभिंप्रधिषुचमध्यमवलयखंडेषुतेचद्वादशमाससंज्ञाः द्वादशप्रध

षष्टिश्चगावस्त्रिशताश्चधेनवएकंवत्संसुवतेतंदुहंति॥ नानागोष्ठाविहिताएकदोहनास्तावश्विनौदुहतोघर्ममुक्थ्यं ४ ॥ ६० ॥ एकांनाभिंसप्तशताअराःश्रिता प्रधिष्वन्याविंशतिरर्पिताअराः॥ अनेमिचक्रंपरिवर्ततेऽजरंमायाऽश्विनौसमनक्तिचर्षणी ५॥ ६१॥ एकंचक्रंवर्ततेद्वादशारंषण्णाभिमेकाक्षममृतस्यधारणं॥ यस्मिन्देवाअधिविश्वेविषक्तास्तावश्विनौमुंचतंमाविषीदतं ६॥ ६२॥

यश्चक्रमितिश्रुतेः तेषुअर्पिताः नेमिचक्रंनियतप्रचारंइदंतुनतथा प्रत्यहंदिनमानभेदेनपरिवर्तते अजरंअक्षयं मायामायामयं हेअश्विनौयुवाभ्यांप्रवर्तितमित्यर्थात्समनक्तिस्पृशति के चर्षणीऐहिक्यामुष्मिक्यौप्रजे ततश्चद्विविधमपिभोगंनेच्छेत्क्षयिष्णुत्वादितिभावः ॥ ६१ ॥ एवंभचक्रस्यषष्टिघटि कात्मकैकाहोरात्रनिर्वर्त्यप्रदक्षिणप्रक्रमैःषष्ट्यधिकशतत्रयसंमितैःसावनाख्यंसंवत्सरचक्रंजगदायुःक्षेपणमुक्तंद्वाभ्यां इदानींप्रदक्षिणावर्तेभचक्रेसूर्यचंद्रयोरप्रदक्षिणप्रक्रमेणनिर्वर्त्येसौरचांद्रसंवत्सरचक्रेकर्मो पयोगिनीआह तत्रएकस्मिन्शंकौप्रोताःषट्शलाकाःपृथक्अंताश्चेद्द्वादशारंषण्णाभिएकंचक्रंभवति तत्रसंवत्सरोक्षः मेषाद्याराशयोद्वादशाराः षड्ऋतवोनाभयः तच्चक्रंऋतस्यकर्मफलस्यधारणंध्रियतेऽस्मिन्निति तथा अत्रहेतुः यस्मिन्विश्वेदेवाःकालाभिमानिनाःअधिविषक्ताः व्यवहिताश्चेतिच्छंदसिव्यवहितक्रिययाप्युपसर्गाणांसंबंधस्मरणात्तावश्विनौमामांमुंचतंमोचयंतं अस्माच्चक्रादितिशेषः
किंभूतंमांविषीदतं जन्मादिदुःखेनविषादंप्राप्नुवंतं नुमभावश्छांदसः ततःकालोचितकर्मकरणोचिताःकालाभिमानिन्योदेवतास्तृप्यंतिइष्टंफलंचयजमानायप्रयच्छंत्यन्यथाविपरीतंकुर्वंतीतिभावः ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंकर्मणां विविदिषोत्पादनद्वारा विद्याहेतुत्वमुक्त्वा सर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीतेतिश्रुत्युक्तांब्रह्मोपास्तिमाहचित्तैकाग्र्याय अश्विनौवृत्तभूयौवृत्तंनिर्वृत्तमुत्पन्नंवियदादितस्यभूयंभावः भुवो भावेइतिक्यप् अश्विनौकृत्स्नप्रपंचात्मकावित्यर्थः एतदेवाश्विनोर्लयकारणप्रदर्शनेनद्रढयति अश्विनौइंदुंसोमंतदुपलक्षितानिकर्माणि अमृतंतत्फलभूतमैहिकामुष्मिकंभोग्यजातं दासपत्नी सुपांसुलुगि तिपूर्वसवर्णः अपःनैरुक्तप्रसिद्धेः अबुपलक्षितंवियदादिचतिरोधत्तांरज्जुरिवस्वाध्यस्तभुजंगमंतर्हितंकुरुतः अश्विनावेवसर्वात्मरूपेणोपास्याविति भावः एवमुपासनालब्धचित्तैकाग्र्यस्यप्रत्यक्तत्वख्यापना यन्नब्रह्मणएवतावद्बंधप्रसक्तिमाह हित्वेति अश्विनौस्वरूपेणब्रह्मैवसंतौबलस्यगिरिंसाधनसंपत्तेरुच्छ्रायंअनाद्यविद्ययाहित्वागाःइंद्रियाणिमुदाविषयेंद्रियसंयोगजहर्षेणचरंतौचारयंतौविषयभूमिषु तद्वृष्टिम ह्वातस्याःमुदोवृष्टिस्तद्वृष्टिस्तन्माहात्म्येनप्रस्थितौविषयजसुखर्धिमाहात्म्यात्पराक्प्रावण्यमेवप्राप्तौ अत्रनायमात्माबलहीनेनलभ्यइत्यत्रबलशब्दस्यबोधसाधनसंपद्वाचित्वंदृष्टं गिरिशब्दस्यापिगिरतिहवै द्विषंतंपाप्मानमितिश्रौतनिर्वचनबलात्साधनसंपदुच्छ्रायपरतयाख्यानंकृतं एवंचानादिविषयवासनावशाद्ब्रह्मैवबद्धमितिदर्शितं ॥ ६३ ॥ अस्यजीवस्यब्रह्मात्मतावबोधार्थंतत्पदार्थस्वरूपंतावदाह हेअश्वि

अश्विनाविंदुममृतंवृत्तभूयौतिरोधत्तामश्विनौदासपत्नी ॥ हित्वागिरिमश्विनौगामुदाचरंतौतद्वृष्टिमह्नाप्रस्थितौबलस्य ७ ॥ ६३ ॥ युवांदिशोजनयथो दशाग्रेसमानंमूर्ध्निरथयानंवियंति ॥ तासांयातमृषयोऽनुप्रयांतिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ८ ॥ ६४ ॥ युवांवर्णान्विकुरुथोविश्वरूपांस्तेऽधिक्षियंतेभुवना निविश्वा ॥ तेभानवोऽप्यनुसृताश्चरंतिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ९ ॥ ६५ ॥

नौयुवांअग्रेसृष्टेःप्राक्दशदिशःप्राच्याद्याःजनयथः अत्राकाशेएवसूर्योपाधिकीदिक्कल्पनातस्तत्स्रष्टृत्वमप्याह मूर्ध्निअर्थाद्दिशां अंतरिक्षेइत्यर्थः रथयानंरथेनयानंगमनमस्यतंसूर्यंसमानंसर्वेषामेकंतथावि यंतिव्योमानिकल्पभेदात्सृष्टिभेदाद्वाबहुत्वं जनयथइत्यनुवर्तते तासांदिशांयातं अर्थात्तत्संबंधिनःसूर्यस्ययातंगमनमनुसूर्यकृतदिक्कालावनुलक्ष्यऋषयःप्रयांतिकर्मभिः प्रचरंति तथादेवामनुष्याश्चयथाधि कारंक्षितिंऐश्वर्यंआचरंतिआसमंताद्भुंजते ॥ ६४ ॥ एवंभूतसृष्टिमुक्त्वाभौतिकींसृष्टिमाह भोअश्विनौयुवांवर्णान्तेजोबन्नानिलोहितशुक्लकृष्णवर्णवंतिविकुरुथः परस्परमिश्रणेनविविधाकारान्कुरुथः सेयंदेवतैक्षतहंताहमिमास्तिस्रोदेवताअनेनजीवेनात्मनानुप्रविश्यनामरूपेव्याकरवाणितासांत्रिवृतंत्रिवृतमेकैकांकरवाणीतिश्रुतेः विश्वरूपानृत्रीणिरूपाणीत्येवसत्यमितिश्रुतेः सर्वेषांरूपाणांत्रिष्वेवांतर्भावा द्वर्णानांविश्वरूप्यंतेवर्गाअधियंतेजनयंतिभुवनानिचतुर्दशभौतिकानि विश्वासर्वाणि तेप्रसिद्धाजीवाःअर्थात्भानवोंशाइवांशाअपिविश्वानिभूतानिअनुसृताः देहेंद्रियबुद्धिरूपविकारानुसारिणोभूत्वाचरं तिविषयान्भुंजते तएतेदेवामनुष्याःअन्येपिपश्वादयःक्षितिंभूमिमाश्रित्यचरंतिवर्तंते अत्राद्यश्लोकेनतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुतेरर्थोदर्शितः द्वितीयेईक्षणादिप्रवेशांतासृष्टिरीशेनक ल्पितेत्येतत्प्रदर्शनेनतत्पदार्थतत्वंसर्वभूतस्रष्टृत्वंसर्वांतःप्रविष्टत्वंचेत्येवंलक्षणंप्रदर्शितं ॥ ६५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तविधंतत्पदार्थमनूद्यसएवसंघातप्रवर्त्तकोजीवोनान्यस्ततोस्तीत्याह तौप्रसिद्धौनासत्यावश्विनौवांयुवांमहेपूजयेऽहं वांयुवांपुष्करस्यव्योमपुष्करमंबरं आकाशोऽव्याकृतमव्यक्तमित्यनर्थांतरं तस्यस्र जंस्रज्यतेइतिस्रक्कार्यजातंविभृथः प्रविश्यधारयथस्तदपिमहेइत्यनुषज्यते तौनासत्यौअमृतौनित्यमुक्तौऋतादृधौऋतस्यकर्मफलस्योपबृंहकौ नहिदृत्तिदृधीत्यादिनादीर्घः ऋतेविनादेवावागाद्यभिमानिनोऽग्न्यादयः तत्प्रपदेतेषांवागादिविषयाणांवचनादीनांप्रपदेप्राप्तयेनसूतेनसुवतेनसमर्थाभवंति सूतेइतिच्छांदसोव्यत्ययः कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः नचेतनंप्रवर्तकमृतेशकटवदचेतनःसंघातःप्रवर्ततइतिभावः तदेवंनान्योतोस्तिद्रष्टेतिचेतनांतरनिषेधात्तत्त्वमसीतिजीवेशयोरभेदश्रवणात्प्रपंचस्यचवाचारंभणंविकारोनामधेयमित्यनृतत्वश्रवणाच्चाद्वैतंब्रह्मशास्त्रसिद्धमत्रापिअश्विनोर्जगदुपादानत्वोक्त्यातौनासत्याविति पदद्वयेनतत्त्वंपदार्थयोःपूर्वापरार्धयोस्तुल्यशब्दोपादानेनजीवेशाभेदप्रतिपादनेनचप्रसाधितं ॥६६॥ एवंब्रह्मविद्यांसमाप्यकेषांचिन्मतेसंघातएवचेतयतेनान्यस्ततश्चेतनो

तौनासत्यावश्विनौवांमहेऽहंस्रजंचयांविभृथःपुष्करस्य॥ तौनासत्यावमृतावृतावृधावृतेदेवास्तत्प्रपदेनसूते १० ॥ ६६ ॥मुखेनगर्भंलभेतांयुवानौगतासुरेतत्प्रपदेनसूते॥ सद्योजातोमातरमत्तिगर्भस्तावश्विनौमुंचथोजीवसेगाः ११ ॥ ६७॥ स्तोतुंनशक्नोमिगुणैर्भवंतौचक्षुर्विहीनःपथिसंप्रमोहः॥दुर्गेहमस्मिन्पतितोस्मिकूपेयुवांशरण्यौशरणंप्रपद्ये १२॥६८॥ इत्येवंतेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनंप्रीतौस्वएषतेऽपूपोऽशानैनमिति॥६९॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचनानृतमूचतुर्भगवंतौनत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहेगुरवेऽनिवेद्येति॥७०॥ ततस्तमश्विनावूचतुःआवाभ्यांपुरस्ताद्भवतउपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपोदत्तउपयुक्तःसतेनानिवेद्यगुरवेत्वमपितथैवकुरुष्वयथाकृतमुपाध्यायेनेति ॥ ७१ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचएतत्प्रत्यनुनयेभवंतावश्विनौनोत्सहेऽहमनिवेद्यगुरवेऽपूपमुपयोक्तुमिति॥ ७२॥

स्तीतितद्दूषणपूर्वकंस्वस्यचक्षुःप्रार्थयते युवानौमातापितरौ अन्नात्पुरुषइतिश्रुतेः मुखेनान्नरूपंगर्भंप्रथमंलभेतांततःएतत्एतंगर्भं छांदसंक्लीबत्वं पुंसिरेतोरूपेण योषितिशोणितरूपेण परिणतं गतासुरचेतनोदेहःप्रपदेनप्रकर्षेणपद्यतेसुखमनेनेतिप्रपदमुपस्थेंद्रियं सर्वेषामानंदानामुपस्थएकायनमितिश्रुतेः तेनपूर्वंरेतःसिक्सूतेपश्चात्स्त्री अतःसंघातस्यमलपिंडवदचेतनत्वंसिद्धं सद्योजातउत्पन्नमात्रोगर्भोबालःमातरंअत्तिस्तनपानेप्रवर्त्ततइत्यर्थः तदेतज्जन्मांतरीयानुभवाहितसंस्कारमंतरेणनसंभवतीत्यस्तिपूर्वसिद्धःसंघातादन्यश्चेतनस्तत्प्रवर्तकइतिसिद्धं तावश्विनौस्तःअश्व्युपलक्षितंब्रह्म तावितिविधेयापेक्षयाद्वित्वं शैत्यंहियत्साप्रकृतिर्जलस्येतिवत् एतेनतत्त्वमसीतिवाक्यार्थउक्तः जीवसेजीवनाय गाःचक्षूंषिमुंचथःचक्षुःप्रतिबंधापनयनंक्रियास्तामित्यर्थः ॥ ६७ ॥६८॥ अपूपःबहुच्छिद्रंस्नेहपक्वंभक्ष्यं यावंत्यपूपच्छिद्राणीतिव्रतविशेषप्रसिद्धेः मधुविद्यायांमध्वपूपशब्देनमधुपेश्याबहुबिलायाग्रहणात्तत्सदृशेनैवापूपद्रव्येणभवितव्यमितिच अशानभक्षय ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दंताइवदंताःसुखदुःखभोजकत्वात्कर्माणि कृष्णंअयःमलिनत्वात्बंधकत्वाच्चअविद्यातन्मयाः उपाध्यायःकेवलकर्मार्जितेएवसुखदुःखेभुंक्तेइत्यर्थः तवतुहरतीतिहिरण्यंसंकल्पस्तन्मयास्तत्प्रधानाःदंताः अतस्त्वंसयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेःसंकल्पमात्रसिद्धविषयोपनीतंसुखंभोक्ष्यसिब्रह्मवित्त्वादित्यर्थः एतेनानात्मज्ञस्यापिगुरोराराधनादात्मज्ञानंभक्तस्यभवति एक लव्यस्येवमृन्मयद्रोणाराधनादितिदर्शितं श्रेयोज्ञानं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यथाश्विनाविदुक्त्यास्वस्यतादृक्श्रेयःप्रदानेसामर्थ्याभावःसूचितउपाध्यायेन ॥ ७६ ॥ एषातस्येतिसूतवाक्यं ॥ ७७ ॥ शुश्रू

तमश्विनावाहतुःप्रीतौस्वस्तवानयागुरुभक्त्या ॥ उपाध्यायस्यतेकार्ष्णायसादंताभवतोऽपिहिरणमयाभविष्यंतिचक्षुष्मांश्चभविष्यसीतिश्रेयश्चावाप्स्यसी ति॥ ७३॥ सएवमुक्तोऽश्विभ्यांलब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्याभ्यवादयत्॥ ७४॥ आचचक्षेचसचास्यप्रीतिमान्बभूव ॥ ७५॥ आहचैनंयथाऽश्विना वाहतुस्तथात्वंश्रेयोऽवाप्स्यसि॥ ७६॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ॥ एषातस्यापिपरीक्षोपमन्योः॥ ७७ ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यै वापोदस्यधौम्यस्यवेदोनामतमुपाध्यायःसमादिदेशवत्सवेदइहास्यतांतावन्ममगृहेकंचित्कालंशुश्रूषुणाचभवितव्यंश्रेयस्तेभविष्यतीति ॥ ७८ ॥ सतथे त्युक्त्वागुरुकुलेदीर्घकालंगुरुशुश्रूषणपरोऽवसत्॥ गौरिवनित्यंगुरुणाधूर्षुनियोज्यमानःशीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहःसर्वत्राप्रतिकूलस्तस्यमहताकालेनगुरुः परितोषंजगाम॥ ७९॥ तत्परितोषाच्चश्रेयःसर्वज्ञतांचावाप ॥ एषातस्यापिपरीक्षावेदस्य ॥८०॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातःसमावृत्तस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्र मंप्रत्यपद्यत ॥ तस्यापिस्वगृहेवसतस्त्रयःशिष्याबभूवुःसशिष्यान्नकिंचिदुवाचकर्मवाक्रियतांगुरुशुश्रूषाचेति ॥ दुःखाभिज्ञोहिगुरुकुलवासस्यशिष्यान्परि क्लेशेनयोजयितुंनेयेष ॥८१ ॥ अथकस्मिंश्चित्कालेवेदंब्राह्मणंजनमेजयःपौष्यश्चक्षत्रियावुपेत्यवरयित्वोपाध्यायंचक्रतुः ॥ ८२ ॥ सकदाचिद्याज्यकार्ये णाभिप्रस्थितउत्तंकनामानंशिष्यंनियोजयामास॥ ८३॥

षुणासेवापरेण ॥ ७८ ॥ गौर्बलीवर्दः ॥ ७९ ॥ अत्रउद्दालकपरीक्षायास्तात्पर्यमत्यल्पमपिगुरुकार्यंदेहत्यागेनापिकर्त्तव्यं उपमन्युपरीक्षायाअत्यावश्यकमप्याहारादिकंगुरुणाप्रतिषिद्धंचेत्त्यक्तव्यमेवे ति वेदपरीक्षायाअनर्हेपिकर्मणिगुरुणानियुक्तःशीतोष्णादिनाबाध्यमानोपिनविषीदेदनुग्रहइत्येवमत्वातिष्ठेदिति एवमग्रेप्याख्यायिकातात्पर्याण्यूह्यानि ॥ ८० ॥ अथसेवामनिच्छंतंगुरुमर्थेनतोषयेत् गुर्वर्थेयतमानंतमनुगृह्णंतिदेवताइत्येतद्दर्शयितुमुत्तंकाख्यायिकामाह सउपाध्यायेनेत्यादिना सवेदःसमावृत्तोमेखलाजिनादिब्रह्मचर्याश्रमलिंगंत्यक्त्वास्नातकत्वंप्राप्तः नेयेषनकामितवान् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ नियोजयामासअग्निशुश्रूषादौइतिशेषः ॥ ८३ ॥

* यथाश्रुतेकार्ष्णायसादंताइत्युपाध्यायस्यनिर्दयत्वंसूचितं तवहिरणमयाइतित्वंशिष्येषुदयावान्भविष्यसीति तेनानुपताप्यैवानुग्राह्यमनुगृह्णीयादित्युक्तंभवति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८४॥ वसमानोवसन् उपाध्यायस्त्रीभिःउपाध्यायाश्रमस्थाभिः ॥ ८५ ॥ वंध्यउषागमशून्यः पाठांतरेएतत्कर्म विषीदतिपरिहीयते ॥ ८६ ॥ ८७॥८८॥८९॥ आहुर्वृद्धाः ॥९०॥ यश्चेति याजनेहिद दत्तंवैतेतमयाजयंस्तस्माद्दद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयंस्तस्मात्प्रतिगृह्णताायाज्यमुभयेराप्नुवंतीतिश्रूयते तद्वदध्यापनेपियाजनेप्रतिग्रहवज्जीविकारूपेददेवाध्याप्यःप्रतिगृह्णतैवाध्याप्यमितिधर्मः तत्रयो

॥३३॥ भोयत्किंचिदस्मद्गृहेपरिहीयतेतदिच्छाम्यहमपरिहीयमानंभवताक्रियमाणमितिसएवंप्रतिसंदिश्योत्तंकंवेदःप्रवासंजगाम॥ ८४ ॥ अथोत्तंकःशुश्रूषुर्गुरु नियोगमनुतिष्ठमानोगुरुकुलेवसतिस्म ॥ सतत्रवसमानउपाध्यायस्त्रीभिःसहिताभिराहूयोक्तः ॥ ८५ ॥ उपाध्यायिनीतेऋतुमतीउपाध्यायश्चप्रोषितोऽस्यायथाऽयमृतुर्वंध्योनभवतितथाक्रियतामेषाविषीदतीति॥८६॥ एवमुक्तस्ताःस्त्रियःप्रत्युवाच ॥ नमयास्त्रीणांवचनादिदमकार्यंकरणीयं॥ नत्वहमुपाध्यायेनसंदिष्टोऽकार्यमपित्वयाकार्यमिति ॥ ८७॥ तस्यपुनरुपाध्यायःकालांतरेणगृहमाजगामतस्मात्प्रवासात्॥ सतुतद्वृत्तंतस्याशेषमुपलभ्यप्रीतिमानभूत्॥ ॥ ८८ ॥ उवाचचैनंवत्सोत्तंककिंतेप्रियंकरवाणीति ॥ धर्मतोहिशुश्रूषितोऽस्मिभवतातेनप्रीतिःपरस्परेणनौसंवृद्धातदनुजानेभवंतंसर्वानेवकामानवाप्स्यसिगम्यतामिति॥ ८९ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचकिंतेप्रियंकरवाणीतिएवमाहुः ॥ ९० ॥ यश्चाधर्मेणवैब्रूयाद्यश्चाधर्मेणपृच्छति ॥ तयोरन्यतरःप्रैतिविद्वेषंचाधिगच्छति॥ ९१ ॥ सोहमनुज्ञातोभवताइच्छामीष्टंगुर्वर्थमुपहर्तुमिति ॥ तेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकउष्यतांतावदिति॥ ९२ ॥ सकदाचिदुपाध्यायमाहोत्तंकआज्ञापयतुभवान्किंतेप्रियमुपाहरामिगुर्वर्थमिति ॥ ९३ ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकबहुशोमांचोदयसिगुर्वर्थमुपाहरामीतितद्गच्छैनांप्रविश्योपाध्यायिनींपृच्छकिमुपाहरामीति ॥ ९४ ॥ एषायद्ब्रवीतितदुपाहरस्वेति॥सएवमुक्तउपाध्यायेनोपाध्यायिनीमपृच्छद्भगवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातोगृहंगंतुमिच्छामीष्टंतेगुर्वर्थमुपहृत्यानृणोगंतुमिति ॥ ९५ ॥ तदाज्ञापयतुभवतीकिमुपहरामिगुर्वर्थमिति॥सैवमुक्तोपाध्यायिनीतमुत्तंकंप्रत्युवाच गच्छपौष्यंप्रतिराजानंकुंडलेभिक्षितुंतस्यक्षत्रिययापिनद्धे॥ ९६॥

दक्षिणायाअग्रहणेनअधर्मेणयोब्रूयात्अध्यापयेत् यश्चअधर्मेणतस्याअसमर्पणेनपृच्छतिअधीते अन्यतरःअदाता अप्रतिग्रहीतावा प्रैतिम्रियते विद्वेषंचान्यतरोऽदानादप्रतिग्रहाद्वाधिगच्छति मद्दत्तदक्षिणायाअग्रहेतवअधर्मःस्यात्ममचत्वयिद्वेषःस्यादहमनेनकृतार्थोनकृतइतिभावः ॥ ९१ ॥ उष्यतामिति कालांतरेएतस्यगुरुदक्षिणादाननिर्बंधमपनेष्यामीतिभावः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ पिनद्धेपरिहिते॥ ९६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुण्यकंव्रतविशेषः परिवेषणंअन्नादिदानं ॥ ९७ ॥ ऋषभोवृषभः स्वाध्यायाध्ययनजोधर्मः तमधिरूढःपुमांस्तदधिष्ठातापरमेश्वरः ॥ ९८ ॥ तेनप्रेरितउत्तंकःपुरीषंधर्मफलंअमृतंमरणभयनिवृत्त येभक्ष यस्वांगीकुरुष्व ॥ ९९ ॥ सतदनिच्छन्नपिबलादिंद्रेणधर्मफलंग्राहितः ॥ १००॥ सतुपुरीषमेवेदमितिमत्वाभक्षयित्वाउत्थितःअनुपविश्यैवअपउपस्पृश्यकार्यशैघ्र्यात्प्रतस्थे अत्रऋषभादिरूपकेणधर्मबला

आनयस्वचतुर्थेऽहनिपुण्यकंभविताताभ्यामाबद्धाभ्यांशोभमानाब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि॥ तत्संपादयस्वएवंहिकुर्वतःश्रेयोभविताऽन्यथाकुतःश्रेयइति ॥ ९७॥ सएवमुक्तस्तयाप्रातिष्ठतोत्तंकःसपथिगच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणंतमधिरूढंचपुरुषमतिप्रमाणमेवसपुरुषउत्तंकमभ्यभाषत॥ ९८॥ भोउत्तंकैत त्पुरीषमस्यऋषभस्यभक्षयस्वेति सएवमुक्तोनैच्छत्॥ ९९ ॥ तमाहपुरुषोभूयोभक्षयस्वोत्तंकमाविचारयोपाध्यायेनापितेभक्षितंपूर्वमिति ॥ १०० ॥ सए वमुक्तोबाढमित्युक्त्वातदातद्वृषभस्यमूत्रंपुरीषंचभक्षयित्वोत्तंकःसंभ्रमादुत्थितएवापउपस्पृश्यप्रतस्थे॥ १ ॥ यत्रसक्षत्रियःपौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदुत्तं कः॥ सउत्तंकस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनंद्योवाच॥ २॥ अर्थीभवंतमुपागतोऽस्मीतिसएनमभिवाद्योवाच॥ भगवन्पौष्यःखल्वहंकिंकरवाणीति॥ ३॥ तमुवाच गुर्वर्थंकुंडलयोरर्थेनाभ्यागतोऽस्मीति॥ येवैतेक्षत्रियपापिनद्धेकुंडलेतेभवान्दातुमर्हतीति ॥ ४ ॥ तंप्रत्युवाचपौष्यःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियायाच्यतामिति॥ सतेनैवमुक्तःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियांनापश्यत्॥ ५॥ सपौष्यंपुनरुवाचनयुक्तंभवताऽहमनृतेनोपचरितुंनहितेंऽतःपुरेक्षत्रियासन्निहितानैनांपश्यामि॥ ६॥ स एवमुक्तःपौष्यःक्षणमात्रंविमृश्योत्तंकंप्रत्युवाच॥नियतंभवानुच्छिष्टःस्मरतावन्नहिसाक्षत्रियाउच्छिष्टेनाशुचिनाशक्याद्रष्टुंपतिव्रतात्वात्सैषानाशुचेर्दर्शन मुपैतीति॥ ७॥ अथैवमुक्तउत्तंकःस्मृत्वोवाचास्तिखलुमयोत्थितेनोपस्पृष्टंगच्छताचेति ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचएषतेव्यतिक्रमोनोत्थितेनोपस्पृष्टंभवतीतिशी घ्रंगच्छताचेति ॥ ८ ॥ अथोत्तंकस्तंतथेत्युक्त्वाप्राङ्मुखउपविश्यसुप्रक्षालितपाणिपादवदनोनिःशब्दाभिरफेनाभिरनुष्णाभिर्हृद्गताभिरद्भिस्त्रिःपीत्वाद्विःप रिमृज्यखान्यद्भिरुपस्पृश्याचांतःपुरंप्रविवेश॥ ९॥

दनिष्टनिवृत्तिरिष्टप्राप्तिश्चभवतीतिदर्शितं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तावतैवापराधेनक्षत्रियांनापश्यत् अशुचित्वदोषादेवेदानींतनानांदेवर्षिदर्शना दिकंनजायतइतिभावः ॥५॥६॥ पतिव्रतात्वादिति पातिव्रत्याद्देवतावदल्पापराधेपिस्त्रियोदुर्लक्ष्याभवंतीतितद्धर्ममाहात्म्यंदर्शितं ॥ ७ ॥ अथेति तिष्ठतागच्छताचोपस्पृष्टंआचमनंकृतं तदकृतमेवेत्यर्थः ॥८॥ खानिइंद्रियाणि ॥ १०९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० सद्भावेनगुरुभक्त्या ॥ ११ ॥ हेभगवतित्वंनिर्वृतानिश्चिताभवइत्युवाचेतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अत्रसर्वत्रशापव्याजेनसत्पात्रेकेशकीटाद्य

ततस्तांक्षत्रियामपश्यत्साचदृष्ट्वैवोत्तंकंप्रत्युत्थायाभिवाद्योवाचस्वागतंतेभगवन्नाज्ञापयकिंकरवाणीति ॥ ११० ॥ सतामुवाचैतेकुंडलेगुर्वर्थंमेभिक्षिते दातुमर्हसीति ॥ साप्रीतातेनतस्यसद्भावेनपात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेतिमत्वातेकुंडलेऽवमुच्यास्मैप्रायच्छदाहचैनमेतेकुंडलेतक्षकोनागराजःसुभृशंप्रार्थ यत्यप्रमत्तोनेतुमर्हसीति ॥ ११ ॥ सएवमुक्तस्तांक्षत्रियांप्रत्युवाचभगवतिसुनिर्वृताभव ॥ नमांशक्तस्तक्षकोनागराजोधर्षयितुमिति ॥ १२ ॥ सएवमुक्त्वा तांक्षत्रियामामंत्र्यपौष्यसकाशमागच्छत् ॥ आहचैनंभोःपौष्यप्रीतोऽस्मीतितमुत्तंकंपौष्यःप्रत्युवाच ॥ १३ ॥ भगवंश्चिरेणपात्रमासाद्यतेभवांश्चगुण वानतिथिस्तदिच्छेश्राद्धंकर्तुंक्रियतांक्षणइति ॥ १४ ॥ तमुत्तंकःप्रत्युवाचकृतक्षणएवास्मिशीघ्रमिच्छामि ॥ यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतंभवतेति सतथेत्युक्त्वा यथोपपन्नेनान्नेनैनंभोजयामास ॥ १५ ॥ अथोत्तंकःसकेशंशीतमन्नंदृष्ट्वाअशुच्येतदितिमत्वातंपौष्यमुवाच ॥ यस्मान्मेअशुच्यन्नंददासितस्मादंधोभवि ष्यसीति ॥ १६ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाच यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नंदूषयसितस्मात्त्वमनपत्योभविष्यसीतितमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ १७ ॥ नयुक्तंभवताऽन्नमशुचिद त्वाप्रतिशापंदातुंतस्मादन्नमेवप्रत्यक्षीकुरु ॥ ततःपौष्यस्तदन्नमशुचिदृष्ट्वातस्याशुचिभावमपरोक्षयामास ॥ १८ ॥ अथतदन्नंमुक्तकेश्यास्त्रियायत्कृतमनु ष्णंसकेशंचाशुच्येतदितिमत्वातमृषिमुत्तंकंप्रसादयामास ॥ १९ ॥ भगवन्नेतदज्ञानादन्नंसकेशमुपाहृतंशीतंतत्क्षामयेभवंतंनभवेयमंधइति तमुत्तंकःप्र त्युवाच ॥ २० ॥ नमृषाब्रवीमिभूत्वात्वमंधोनचिरादनंधोभविष्यसीति ॥ ममापिशापोभवतादत्तोनभवेदिति ॥ २१ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचनचाहंशक्तःशापं प्रत्यादातुंनहिमेमन्युरद्याप्युपशमंगच्छतिकिंचैतद्भवतानज्ञायतेतथा ॥ २२ ॥ नवनीतंहृदयंब्राह्मणस्यवाचिक्षुरोनिशितस्तीक्ष्णधारः ॥ तदुभयमेतद्विपरीतंक्ष त्रियस्यवाङ्नवनीतंहृदयंतीक्ष्णधारमिति ॥ २३ ॥ तदेवंगतेनशक्तोऽहंतीक्ष्णहृदयत्वात्तंशापमन्यथाकर्तुंगम्यतामिति तमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ भवताऽहमन्न स्याशुचिभावमालक्ष्यप्रत्यनुनीतःप्राक्चतेऽभिहितं ॥ २४ ॥

वपन्नमन्नंददद्‌धोभवतीतिदर्शितं तस्मात्परीक्ष्यदेयमितिभावः विनापराधंदत्तःशापोविनिष्फलोभवतीत्यप्युन्नेयं राज्ञादत्तस्यशापस्यवैयर्थ्यदर्शनात् ॥ १२० ॥ नचिरात्शीघ्रं ॥ २१ ॥ प्रत्यादातुंउपसं हर्तुं ॥ २२ ॥ नवनीतवत्शीघ्रद्रावि वाक्क्षुरवत्सद्योविच्छेदिकासुखजीवितादेरित्यर्थः ॥ २३ ॥ गम्यतांत्वयेतिशेषः तेत्वया ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ साधयामः शापाभावंनिश्चिनुमः क्षपणकंपाखंडभिक्षुकं ॥ २६ ॥ उदकार्थंशौचाचमनादिप्रचक्रमे कर्तुमितिशेषः ॥ २७ ॥ नमस्कृत्वेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ दृढमासन्नःअत्यंतसन्निहितः ॥ २९ ॥ अन्वगच्छत्आज्ञातवान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रासादाःदेवनृदेवगृहाणि हर्म्याणिधनिकानांगृहाणि वलभ्योमध्योच्छ्रिताउभयतोनमत्पक्षागृहविशेषाः निर्यूहाःपट्टशालाः ॥ ३३ ॥ ऐरा

यस्माददुष्टमन्नंदूषयसितस्मादनपत्योभविष्यसीति॥ दुष्टेचान्नेनैषममशापोभविष्यतीति॥ २५ ॥ साधयामस्तावदित्युक्त्वाप्रातिष्ठतोत्तंकस्तेकुंडलेगृहीत्वा सोऽपश्यदथपथिनग्नंक्षपणकमागच्छंतंमुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानंच॥ २६॥ अथोत्तंकस्तेकुंडलेसन्न्यस्यभूमावुदकार्थंप्रचक्रमे॥ एतस्मिन्नंतरेसक्षपणकस्त्वरमाणउपसृत्यतेकुंडलेगृहीत्वाप्राद्रवत् ॥ २७ ॥ तमुत्तंकोऽभिसृत्यकृतोदककार्यःशुचिःप्रयतोनमोदेवेभ्योगुरुभ्यश्चकृत्वामहताजवेनतमन्वयात् ॥ २८ ॥ तस्यतक्षकोदृढमासन्नःसतंजग्राहगृहीतमात्रःसतद्रूपंविहायतक्षकस्वरूपंकृत्वासहसाधरण्यांविवृतंमहाबिलंप्रविवेश ॥ २९॥ प्रविश्यचनागलोकंस्वभवनमगच्छत् अथोत्तंकस्तस्याःक्षत्रियायावचःस्मृत्वातंतक्षकमन्वगच्छत् ॥३०॥ सतद्बिलंदंडकाष्ठेनचखाननचाशकत्॥ तंक्लिश्यमानमिंद्रोऽपश्यत्सवज्रंप्रेषयामास ॥ ३१ ॥ गच्छास्यब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुरुष्वेति ॥ अथवज्रंदंडकाष्ठमनुप्रविश्यतद्बिलमदारयत् ॥ ३२॥ तमुत्तंकोऽनुविवेशतेनैवबिलेनप्रविश्यचतंनागलोकमपर्यंतमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलमुच्चावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्णमपश्यत् ॥ ३३ ॥ सतत्रनागांस्तानस्तुवदेभिःश्लोकैः॥यऐरावतराजानःसर्पाःसमितिशोभनाः॥ क्षरंतइवजीमूताःसविद्युत्पवनेरिताः॥३४॥ सुरूपाबहुरूपाश्चतथाकल्माषकुंडलाः॥ आदित्यवन्नाकपृष्ठेरेजुरैरावतोद्भवाः॥ ३५ ॥ बहूनिनागवेश्मानिगंगायास्तीरउत्तरे ॥ तत्रस्थानपिसंस्तौमिमहतःपन्नगानहं ॥ ३६ ॥ इच्छेत्कोऽर्कांशुसेनायांचर्तुमैरावतंविना॥ शतान्यशीतिरष्टौचसहस्राणिचविंशतिः॥ ३७॥ सर्पाणांप्रग्रहायांतिधृतराष्ट्रोऽयदेजति ॥ येचैनमुपसर्पंतियेचदूरपथंगताः ॥ ३८॥ अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवंनमः॥ यस्यवासःकुरुक्षेत्रेखांडवेचाभवत्पुरा॥ ३९॥

वतोराजायेषांते समितौरणेशोभनाःश्लाघिनः जीमूताइवशस्त्रधाराःक्षरंतः सविद्युतःपवनस्येवईरितंगमनंयासांताःशीघ्राःसफालाश्च शस्त्रधाराइत्यध्याहारः ॥ ३४ ॥ कल्माषकुंडलाःचित्रकुंडलाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अर्कांशूनांअतितीक्ष्णानां अयंधृतराष्ट्रऐरावतभ्रातायदाएजतिदीप्यते एजृभ्रेजृभ्राजृदीप्तावित्यस्यधातोरूपं तदाष्टाधिकान्यष्टाविंशतिसहस्राणिसर्पाणांप्रग्रहाःसूर्यहयरश्मिभूतानागाः यांति सैरंतेजोपियत्तेजसानिरुद्धंप्रग्रहसर्पान्नदग्धुमीष्टेइत्यर्थःसार्धः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ महद्युम्निती र्थविशेषइतिप्राञ्चः महद्युम्निसूर्यैतत्समीपेनागमुख्यतांप्रार्थयन्कुरुक्षेत्रेऽवसदितिपूर्वेणसंबंधः कुरुक्षेत्रवासमात्रादेवमहत्स्थानंप्राप्यतइत्याशयः द्युमानित्यत्रमनिचआदिलोप आर्षः अत्रायमाख्यायिकातात्पर्यार्थः कुंडलरत्नंवस्तुतत्त्वंतक्षकेणेवपाखंडिनाअपहृतंपरमेश्वरप्रसादलब्धविवेकवज्रबलेनपाखंडमतबिलमवदार्यविवेकमनुनागराजबिलतुल्यमांतरमांतरंकोशंपूर्वपूर्वको शाद्रमणीयतरंप्रविश्यतत्रत्यांसत्यसंकल्पत्वादिसंपदंदृष्ट्वातदभिमानिनांसर्पतुल्यानामिंद्रियबुद्ध्यादिस्थानीयानामनुनयेनापितत्त्वरत्नंयदानप्राप्तंतदासंकटस्थःस्वयमेवपूर्वार्जितसांगाध्ययनधर्मबलादालो चितवानिति तत्रवेदेपिच्छांदोग्यादौगुरुशुश्रूषयातुष्टःपरमात्मास्वयमेवानुगृह्णातीतिदृष्टं यथासत्यकामस्यउपाध्यायगवीरभिरक्षतोऽमानुषेभ्यऋषभादिभ्योविद्यालाभः तथाउपकोसलस्यगुरोरग्नीन्सेव मानस्याग्निभ्यएवविद्यालाभः एवमुत्तंकस्यापिब्रह्मचर्यदार्ढ्यात्प्रजापतेरिवस्वतएवज्ञानमुद्बभावितियुज्यतएवेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत्रसंवत्सरात्मकपटरूपकेणप्रपंचस्वरूपमत्रनिरूप्यते तत्रस्त्रियौचिति

तंनागराजमस्तौषंकुंडलार्थायतक्षकं ॥ तक्षकश्चाश्वसेनश्चनित्यंसहचरावुभौ ॥ ४० ॥ कुरुक्षेत्रंचवसतांनदीमिक्षुमतीमनु ॥ जघन्यजस्तक्षकश्चश्रुतसेनेति यःसुतः ॥ ४१ ॥ अवसद्योमहद्युम्निप्रार्थयन्नागमुख्यतां ॥ करवाणिसदाचाहंनमस्तस्मैमहात्मने ॥ ४२ ॥ एवंस्तुत्वासविप्रर्षिरुत्तंकोभुजगोत्तमान् ॥ नैवते कुंडलेलेभेततश्चिंतामुपागमत् ॥ ४३ ॥ एवंस्तुवन्नपिनागान्यदातेकुंडलेनालभत्तदाऽपश्यत्स्त्रियौतंत्रेअधिरोप्यसुवेमेपटंवयंत्यौ ॥ तस्मिंस्तंत्रेकृष्णाःसिता श्चतंतवश्चक्रंचापश्यत्द्वादशारंषड्भिःकुमारैःपरिवर्त्यमानंपुरुषंचापश्यदश्वंचदर्शनीयं ॥ ४४ ॥ सतान्सर्वांस्तुष्टावएभिर्मंत्रवदेवश्लोकैः ॥ १४५ ॥

र्मायाच तंत्रंयत्रदीर्घतंतवःप्रोताभवंतितत्स्थानीयंअविद्याकामकर्मात्मकंवासनाजालंतत्रह्येतत्सर्वंप्रतिष्ठितं पटःसंसारस्तंवयंत्यौअविच्छिन्नतंतुसंतानेननिर्वर्त्तयंत्यौ प्रकाशाप्रकाशाभ्यामेवरज्जूरगादिजा यतेनत्वन्यतरेणतादृशत्वात्संसारस्यचिदचिद्रूपयुवतीद्वयनिर्वर्त्यत्वंयुक्तं तस्मिंस्तंत्रेसुवेमेशोभनेवेमेतिर्यक्तंतुविक्षेपणेतत्तुल्येपुण्यपापे तत्प्रयोज्येसितकृष्णतंतुस्थानीयेसुखदुःखे चक्रंतत्स्थूलशरीरं षड्भिर्व क्ष्यमाणैःकुमारैःपरिवर्त्यमानंसंचार्यमाणंपुरुषंचतदधिष्ठातारमंतर्यामिणंमायाविनं अश्वंचाध्रुवस्वभावंबुद्धिवशवर्त्तित्वात्तिरोहितासंगस्वभावंजीवंचातूदर्शनीयमहंप्रत्ययगोचरंचापश्यत् ॥ ४४ ॥ स तान्सर्वांस्तुष्टावएभिर्वक्ष्यमाणैःश्लोकैः मंत्रवद्वेदगतऋग्भागवत् तत्त्वार्थप्रकाशकैरितिशेषः मंत्रवादेतिपाठेमंत्रवादोमंत्रस्वरूपं ॥ १४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्लोकानेवाह त्रीणीति अत्रसंवत्सरःप्रजापतिरितिश्रुतेःसंवत्सररूपकेणप्रजापतिंविश्वात्मानंकृत्स्नसंसाराभिमानिनंसमष्टिजीवंस्तौति तत्रसंवत्सरस्यषष्ट्यधिकशतत्रयमहोरात्राःदर्शपूर्णमासाख्यानिचतुर्विंशतिपर्वाणिषड्कृतवश्चेत्यवयवाः एवंप्रजापतेरपिचतुर्विंशतेस्तत्त्वानांयोगेसंघातरूपेचक्रेस्थूलसूक्ष्मशरीरात्मके तत्त्वानिचमूलप्रकृतिःमहान्अहंकारःपंचतन्मात्राणिएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीति तत्रध्रुवे यावन्मोक्षस्थायिनि चक्रेचक्रवदनिशंभ्राम्यमाणे मध्येअंतर्यौनित्यंचरतिविषयान्भुंक्तेभोक्तात्मा अत्रास्मिन्नेवप्रत्ययरूपेत्रीणिशतानिषष्टिश्चवासनातंतुरूथानिसमर्पितानि तथाहृदयस्यहितानाड्योद्वासप्ततिःसहस्राणीतिश्रूयमाणसंख्याकानाड्यस्तत्तल्लोकगतिप्रदाःसंति तासांचैकैकस्मिँल्लोकेशब्दादीनांपंचानामपिसत्त्वात्प्रत्येकंपंचविधत्वं तथाचविस्तरेणतावत्सहस्रसंख्याकाअपिसंक्षेपात्त्रीणिशतानिषष्टिश्चोच्यंते एवंचास्मिन्भोक्तरितावत्योवासनाअर्पिताइत्यर्थः षट्कुमाराःजीवगताअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाख्याः तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितः अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनइतिस्मृत्युक्तमआद्याख्यावापंचक्लेशाः अनित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिदुःखात्मधीरविद्या अहमेवमहानस्मीतिधीरस्मिता शेषाःप्रसिद्धाः षष्ठीऐश्वरीमायाचएतेषट्कुमाराइवविवेकवैराग्यबलवतासुजेयाअपितेप

त्रीण्यर्पितान्यत्रशतानिमध्येषष्टिश्चनित्यंचरतिध्रुवेऽस्मिन्॥ चक्रेचतुर्विंशतिपर्वयोगेषड्वैकुमाराःपरिवर्तयंति १॥४६॥ तंत्रंचेदंविश्वरूपेयुवत्यौवयतस्तंतून्सततंवर्त्तयंत्यौ॥ कृष्णान्सितांश्चैवविवर्त्तयंत्यौभूतान्यजस्रंभुवनानिचैव २॥१४७॥

रिवर्त्तयंतिजन्ममरणप्रबंधंघटीयंत्रवदनिशंचालयंतीत्यर्थः १ ॥ १४६ ॥ तंत्रंचेदमिति इदंतंत्रंवासनाजालंविश्वरूपेविश्वरूपातावन्मायैवतामनुचितिरपिविश्वरूपा इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयते रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवेत्यादिश्रुतिभ्यः युवत्यौबाल्यवार्धक्यकृतापकर्षशून्ये वयतःसंतनुतः कथंसततंतंतून्वासनामयान्वर्त्तयंत्यौचालयंत्यौ तंतुवायाविवइमेएवबुद्धिचिदाभासरूपाभ्यांघटादिकंकवलीकृत्यतद्विषयांवासनांद्रढयतइत्यर्थः यद्वायुवत्यौधाताविधातारौ तत्रधातामायोपाधिरीश्वरःपर्जन्यवत्साधारणंकारणं विधाताविविधवासनामयत्वेनविचित्ररूपःसन्कर्त्ताजीवःतत्तद्बीजवदसाधारणंकारणं तावेतौप्रयोज्यप्रयोजकरूपेणेदंतंत्रंसंसाराख्यंवयतःइत्यादियथायोग्यंव्याख्येयं कृष्णान्दुःखरूपान्सितान्सुखमयान् विवर्त्तयंत्यौवैपरीत्येनसुखेदुःखबुद्धिंदुःखेसुखबुद्धिंचसंपादयंत्यौ तथाजस्रंभूतानिजरायुजादीनिभुवनानितदाश्रयरूपाणिचतुर्दशतानिसर्वाणिविवर्त्तयंत्याविव्यनुकृष्यते ऊर्ध्वाधरीभावेनचालयंत्याविव्यर्थः २ ॥ १४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंबंधस्वरूपंप्रदर्श्यतस्याज्ञानकार्यत्वेनज्ञानमात्रापनोद्यत्वमाह वज्रस्येति योयंचक्रेचरतिमौढ्यदशायांसएवसाधकदशायांवज्रस्यविवेकस्यभर्त्ताभवतिशास्त्रश्रवणेनगुर्वाद्यनुग्रहात् अतएवभुवनस्यगोप्ता विवेकवत्त्वादेवसर्वभूताभयदायीवृत्रस्यस्वरूपावरकस्याज्ञानस्यनिहंता सर्वत्रइंद्रवृत्रवज्रशब्दानामात्ममायाविवेकवाचित्वमाश्वमेधिकेस्पष्टीभविष्यति अनयैवदिशाकृत्स्नोवेदार्थोपिनिर्वोढव्यः नमुचेः नमुंचतीतिआवरणापगमेसत्यपिप्रतिबिंबभ्रमवदित्यज्ञानगतविक्षेपशक्तिर्नमुचिः तस्यापिनिहंता भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिसत्यपिविद्यया ऽविद्योच्छेदेतद्विक्षेपशक्तेर्देहांतएवनाशश्रवणात् कृष्णेविद्याविद्ये मायाकार्यत्वादुभेअपिकृष्णे यथोक्तंश्रीमद्भागवते विद्याविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणां मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मितेइति वसनेवसनवदावरके वसानऊरीकृतवान् उभेअपिस्वरूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः अतएवमहात्माव्यापकस्तेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं अस्यचिद्रूपत्वमाह सत्यान्ृतेसत्यंअबाधितंप्रत्यगात्मतत्त्वं अनृतंअहंकारादितदुभयंयोविविनक्तिपृथक्करोतियस्तस्मैनमइत्युत्तरेणसंबंधः स्थूलसूक्ष्मकारणाख्योपाधित्रयंनिरस्यस्वमहिमप्रतिष्ठोभवतीत्यर्थः एतेनदृश्यस्याहंकारादेःपृथक्करणेनदृङ्मात्रमात्मतत्त्वमितिदर्शितं ३ ॥ ४८ ॥ अस्यैवंभूतस्यचिदात्मनःसमष्टिव्यष्टिपिंडांतःप्रविष्टत्वंदर्शयति यइति यःआत्मापूर्वोक्तःवैश्वानरंविराजंविश्वंवा वाहनंस्वारोहणस्थानंअभ्युपैतिअभितःउपैत्युपगच्छति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः उपाध्यात्मतांधत्तेइत्यर्थः आकस्मिकत्वंअभ्युपगंतव्याभ्युपगमयोर्वारयति पुराणमिति कार्यरूपेणक्षयिष्णुमपिकारणरूपेणसततंसंतमित्यर्थः अपांगर्भमिवगर्भंप्रतिबिंबभूतंनतुब्रह्मैकदेशभूतं तस्यासंगत्वात् अनंशत्वाच्च वाजिनंइंद्रियंवैवीर्यंवाजिनमितिश्रुतेश्चिदात्मनोजडशक्तिरूपं यएवंभूतोपिजीवत्वंमिथ्यैवप्रतिबिंबरूपेणापद्यतेतस्मैनमोस्तु जगदीश्वरायचतुर्दशभुवननियंत्रे लोकत्रयंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तानितेषामीशाय एवंतत्त्वंपदवाच्यार्थरूपित्वमुक्तं तल्लक्ष्यार्थरूपित्वमाह पुरंदरायेति पुराणिव्यष्टिसमष्ट्यात्मकानित्रीणित्रीणिशरीराणिदारयतिविद्यया ऽविद्योच्छेदेनसमूलमुन्मूलयतीतितथा सर्वोपाधिशून्यचिन्मात्रायेत्यर्थः पुंराणिदारयतीतिस्थितेवाचंयमपुरंदरौचेतिखशूमुमागमश्चनिपात्येते ४ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एतमश्वमपानेधमस्वेतिवैराजमैश्वर्यंप्रदर्शयेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्रोतोभ्यःशरीररंध्रेभ्यः ॥ ५२ ॥

वज्रस्यभर्त्ताभुवनस्यगोप्तावृत्रस्यहंतानमुचेर्निहंता ॥ कृष्णेवसानोवसनेमहात्मासत्यानृतेयोविविनक्तिलोके ३ ॥ ४८ ॥ योवाजिनंगर्भमपांपुराणंवैश्वानरंवाहनमभ्युपैति ॥ नमोऽस्तुतस्मैजगदीश्वरायलोकत्रयेशायपुरंदराय ४ ॥ १४९ ॥ ततःसएनंपुरुषःप्राहप्रीतोऽस्मितेहमनेनस्तोत्रेणकिंतेप्रियंकरवाणीतिसतमुवाच ॥ ५० ॥ नागामेवशमीयुरितिसचैनंपुरुषःपुनरुवाचएतमश्वमपानेधमस्वेति ॥ ५१ ॥ ततोऽश्वस्यापानमधमत्ततोऽश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यःपावकार्चिषःसधूमानिष्पेतुः ॥ १५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपधूपितेधूमेनव्याप्ते ततएवसर्वैश्वरत्वाविर्भावात्तक्षकःशरणागतोबभूवेतितात्पर्यं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ततएवसत्यसंकल्पत्वाख्यंवैराजंभावमारूढःक्षणेनगुरुकुलंप्राप आवापयंतीदंतपत्रिक यावेणीरूपेणसंग्रथनंकेशानांकारयंती ॥ ५७ ॥ ५८॥ यदिक्षणंनागतःस्यास्तर्हि आनागसिअपराधाभावेपिमयाशप्तःस्याइत्यर्थः श्रेयस्तत्त्वज्ञानं सिद्धिअणिमाद्यैश्वर्यं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इदानीं

ताभिर्नागलोकउपधूपितेऽथसंभ्रांतस्तक्षकोऽग्नेस्तेजोभयाद्विषण्णःकुंडलेगृहीत्वासहसाभवनान्निष्क्रम्योत्तंकमुवाच ॥ ५३ ॥ इमेकुंडलेगृह्णातुभवानितिस तेप्रतिजग्राहोत्तंकःप्रतिगृह्यचकुंडलेऽचिंतयत् ॥ ५४॥ अद्यतत्पुण्यकमुपाध्यायिन्यादूरंचाहमभ्यागतःसकथंसंभावयेयमितिततएनंचिंतयानमेवसपुरुषउ वाच ॥ ५५ ॥ उत्तंकएनमेवाश्वमधिरोहत्वांक्षणेनैवोपाध्यायकुलंप्रापयिष्यतीति ॥ ५६ ॥ सतथेत्युक्त्वातमश्वमधिरुह्यप्रत्याजगामोपाध्यायकुलंउपाध्या यिनीचस्नाताकेशानावापयंत्युपविष्टोत्तंकोनागच्छतीतिशापायास्यमनोदधे ॥ ५७ ॥ अथैतस्मिन्नंतरेसउत्तंकःप्रविश्यउपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीमभ्य वादयत्तेचास्यैकुंडलेप्रायच्छत्साचैनंप्रत्युवाच ॥ ५८ ॥ उत्तंकदेशेकालेऽभ्यागतःस्वागतंतेवत्सत्वमनागसिमयानशप्तःश्रेयस्तवोपस्थितंसिद्धिमाप्नुहीति ॥ ५९ ॥ अथोत्तंकउपाध्यायमभ्यवादयत् ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकस्वागतंतेकिंचिरंकृतमिति ॥ ६० ॥ तमुत्तंकउपाध्यायंप्रत्युवाच भोस्तक्षकेण मेनागराजेनविघ्नःकृतोऽस्मिन्कर्मणितेनास्मिनागलोकंगतः॥ ६१ ॥ तत्रचमयादृष्टेस्त्रियौतंत्रेऽधिरोप्यपटंवयंत्यौतस्मिंश्चकृष्णाःसिताश्चतंतवःकिंतत् ॥ ६२ ॥ तत्रचमयाचक्रंदृष्टंद्वादशारंषड्भिर्नंकुमाराःपरिवर्त्तयंतितदपिकिं ॥ पुरुषश्चापिमयादृष्टःसचापिकः अश्वश्चातिप्रमाणोदृष्टःसचापिकः ॥ ६३ ॥ पथिगच्छताच मयाऋषभोदृष्टस्तंचपुरुषोऽधिरूढस्तेनास्मिसोपचारमुक्तउत्तंकास्यऋषभस्यपुरीषंभक्षयउपाध्यायेनापितेभक्षितमिति ॥ ६४ ॥ ततस्तस्यवचनान्मयातदृ षभस्यपुरीषमुपयुक्तंसचापिकः ॥ तदेतद्भवतोपदिष्टमिच्छेयंश्रोतुंकिंतदिति ॥ सतेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ १६५ ॥

स्वयमपरोक्षीकृतमर्थंगुरुमुखेनाधिगंतुमुत्तंकःपृच्छति तत्रचेत्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३॥ सोपचारंसानुनयं ॥ ६४ ॥ आचार्याद्धैवविद्याविदितासाधिष्ठंप्रापदितिश्रुतेरमानुषैरुक्तापिविद्यागुरुमुखेनदृढीकृताबाढं फलवतीभवतीतिभावः ॥ १६५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्त्रियौधाताविधाताचेति दधातिसत्तास्फूर्तीकार्येष्वितिधाताचितिः विविधरूपेणदधातिधारयत्यात्मानमित्यनेकविकारवतीमायाविधाता रात्रिर्व्यामोहकत्वाद्दुःखंरात्रिः अहर्वत्प्रसादकत्वात्सुखमहः ऋतुवदनिशंभ्रममाणत्वादृतुशब्देनाविद्यादिपंचकंमायाचेतिपूर्वोक्तमेवषट्कं संवत्सरःप्रजापतिः सर्वोपाधित्वसाम्याद्धुदाहृतश्रुतेश्च नहिसंवत्सराख्यःकालोनामकिंचित्सूर्यादिपरिस्पंदाल्पत्वबहुत्वादिनानुमेयंवस्तुनिजीर्णत्वनूतनत्वादिव्यवहारहेतुतयासिद्धमिदानींतदानीमित्यादिव्यवहारालंबनंद्रव्यमस्ति घटादिद्रव्यस्यैवपूर्वापरदेशसंबंधेननूतनत्वातीतत्वाद्यवस्थाभेदेनचतदुपपत्तेःकिमंतर्गडुनाकालेनेति प्रजापतिरेवसंवत्सरशब्दार्थः ॥ ६६ ॥ यःपुरुषःसपर्जन्यः पर्जन्यवत्तापनाशकत्वादाचार्यरूपीईश्वरः योश्वःसोग्निः भोक्ताजीवइत्यर्थः इराअन्नंतद्वानिरावानृक्रतुस्ततउत्पन्नऐरावतोधर्मः नागराडिवअप्रकंप्यः

येतेस्त्रियौधाताविधाताचयेचतेकृष्णाःसितास्तंतवस्तेरात्र्यहनी॥ यदपितच्चक्रंद्वादशारंषड्वैकुमाराःपरिवर्तयंतितेपिषड्ऋतवःसंवत्सरश्चक्रं॥६६॥ यःपुरुषःसपर्जन्यःयोश्वःसोग्निःयऋषभस्त्वयापथिगच्छतादृष्टःसऐरावतोनागराट् ॥ ६७ ॥ यश्चैनमधिरूढःपुरुषःसचेंद्रःयदपितेभक्षितंतस्यऋषभस्यपुरीषंतदमृतंतेनखल्वसितस्मिन्नागभवनेनव्यापन्नस्त्वं ॥६८॥ सहिभगवानिंद्रोममसखात्वदनुक्रोशादिममनुग्रहंकृतवान्॥ तस्मात्कुंडलेगृहीत्वापुनरागतोऽसि॥ ॥६९॥ तत्सौम्यगम्यतामनुजानेभवंतंश्रेयोऽवाप्स्यसीति॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातोभगवानुत्तंकःक्रुद्धस्तक्षकंप्रतिचिकीर्षमाणोहास्तिनपुरंप्रतस्थे॥ १७०॥ सहास्तिनपुरंप्राप्यनचिराद्विप्रसत्तमः॥समागच्छतराजानमुत्तंकोजनमेजयं ॥ ७१ ॥ पुरातक्षशिलासंस्थंनिवृत्तमपराजितं ॥ सम्यग्विजयिनंदृष्ट्वासमंतान्मंत्रिभिर्वृतं॥ ७२ ॥ तस्मैजयाशिषःपूर्वंयथान्यायंप्रयुज्यसः॥ उवाचैनंवचःकालेशब्दसंपन्नयागिरा ॥ ७३ ॥ उत्तंकउवाच अन्यस्मिन्करणीयेतुकार्येपार्थिवसत्तम॥ बाल्यादिवान्यदेवत्वंकुरुषेनृपसत्तम॥७४॥ सौतिरुवाच एवमुक्तस्तुविप्रेणसराजाजनमेजयः॥ अर्चयित्वायथान्यायंप्रत्युवाचद्विजोत्तमं॥ ७५ ॥ जनमेजयउवाच आसांप्रजानांपरिपालनेनस्वंक्षत्रधर्मंपरिपालयामि ॥ प्रब्रूहिमेकिंकरणीयमद्ययेनासिकार्येणसमागतस्त्वं ॥७६॥ सौतिरुवाच सएवमुक्तस्तुनृपोत्तमेनद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः ॥ उवाचराजानमदीनसत्वंस्वमेवकार्यंनृपतेकुरुष्व॥ १७७॥

शेषमुक्तार्थं ॥ ६७ ॥ नव्यापन्नःनमृतः ॥ ६८ ॥ सहीति ममजीवस्यसखा परमेश्वरोहिअंतरात्मत्वात्सर्वेषांसखा द्वासुपर्णासयुजासखायेतिमंत्रवर्णात् सहिसर्वान्स्वधर्मस्थाननुगृह्णाति तत्प्रतिकूलस्यतक्षकस्येवकुलक्षयंचकरोतीत्याख्यायिकातात्पर्यं खलोनप्रार्थनासाध्यःसचदैवेनदंडितः अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा ॥ ६९ ॥ प्रतिचिकीर्षमाणः हेतौशानच् तक्षकंबाधितुमित्यर्थः ॥ ७० ॥ हर्षकालेराजानमर्थयेतेतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ शब्यतइतिशब्दोर्थस्तेनसंपन्नयाविशिष्टार्थवत्या ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७८ ॥ योस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंहन्मीतिमंत्रलिंगानुमितेशत्रुर्हंतव्यएवेत्यस्मिन् विधौसाध्येदृष्टंयत्कर्मसर्पसत्राख्यंतस्यकार्यस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्तव्यतायावाकालंमन्ये अपचितिंप्रतिक्रियां ॥ ७९ ॥
॥ ८० ॥ ८१ ॥ मुख्यमपराधमाह यियासुमिति विषहरणायजिगमिषुमर्थदानेनन्यवर्तयत् पिपासुमितिपाठेरिरक्षिषुमित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ वाक्यहविषावाक्यरूपेणोद्दीपकेनहवि
षाघृतादिना ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ वृत्तंमृतं वृत्तोतीतेदृढेख्यातेवर्तुलेपिमृतेवृतेइतिविश्वः तक्षकविषेणेतिशेषः धर्मोह्यमेऽनुकूलाःस्युर्देवास्तत्प्रतिबध्नतः तक्षकस्येवदुःखाप्तिरितिपौष्येव्यवस्थितमितिरत्नगर्भः

उत्तंकउवाच तक्षकेणमहींद्रेंद्रयेनतेहिंसितःपिता ॥ तस्मैप्रतिकुरुष्वत्वंपन्नगायदुरात्मने ॥ ७८ ॥ कार्यकालंहिमन्येऽहंविधिदृष्टस्यकर्मणः ॥ तद्गच्छाप
चितिंराजन्पितुस्तस्यमहात्मनः ॥ ७९ ॥ तेनह्यनपराधीसदष्टोदुष्टांतरात्मना ॥ पंचत्वमगमद्राजावज्राहतइवद्रुमः ॥ १८० ॥ बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकःप
न्नगाधमः ॥ अकार्यंकृतवान्पापोयोऽदशत्पितरंतव ॥ ८१ ॥ राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमंनृपं ॥ यियासुंकश्यपंचैवन्यवर्तयतपापकृत् ॥ ८२ ॥ होतुमर्हसितं
पापंज्वलितेहव्यवाहने ॥ सर्पसत्रेमहाराजत्वरितंतद्विधीयतां ॥ ८३ ॥ एवंपितुश्चापचितिंकृतवांस्त्वंभविष्यसि ॥ ममप्रियंचसुमहत्कृतंराजन्भविष्यति ॥ ८४
कर्मणःपृथिवीपालममयेनदुरात्मना ॥ विघ्नःकृतोमहाराजगुर्वर्थंचरतोऽनघ ॥ ८५ ॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वातुनृपतिस्तक्षकायचुकोपह ॥ उत्तंक
वाक्यहविषादीप्तोऽग्निर्हविषायथा ॥ ८६ ॥ अपृच्छत्सतदाराजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः ॥ उत्तंकस्यैवसान्निध्येपितुःस्वर्गगतिंप्रति ॥ ८७ ॥ तदैवहिसराजेंद्रो
दुःखशोकाप्लुतोऽभवत् ॥ यदैववृत्तंपितरमुत्तंकादशृणोत्तदा ॥ १८८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौष्यपर्वणिपौष्याख्यानेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ समाप्तंचपौष्यपर्व अथपौलोमपर्व लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रे
ऋषीनभ्यागतानुपतस्थे ॥ १ ॥

॥ ८८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ एवंकृतोपोद्घातंभारतमारभते
लोमहर्षणेत्यादिपूर्ववद्व्याख्येयं अत्रसौतिरुवाचेतिपाठेलोमहर्षणपुत्रादीनांसृष्टिप्रवाहानादितयाप्रतिकल्पंसमाननामरूपाधिकारपुरुषविशेषवचनानांसूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयदित्यादिश्रुतिभ्यः
स्थानपतिसेनापत्यादिशब्दवदधिकारविशेषवाचित्वादेतत्कल्पीयसौतिवचनंपूर्वकल्पीयलोमहर्षणपुत्रादिपरमिति एवंसर्पसत्रादिकथापिकृतत्रेतादियुगस्थानूरुरुप्रभृतीन्प्रत्युच्यमानापूर्वकल्पीयसर्पसत्रादिप
रेतिध्येयं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पौराणिकःपुराणंपण्यंजीविकास्येतिव्युत्पत्तिंनिराकरोति पुराणेकृतश्रमइति अत्रब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतिस्मृत्युक्तोविलोमजोजातिसूतःसंजयाधिरथादिरन्यः यस्यजीविकासारथ्यंवापुराणराज्ञां शौर्यौदार्यादिवर्णनेनस्वामिप्रोत्साहनंच अतएवास्यपौराणिकइतिसंज्ञा उग्रश्रवास्तुसौतिरेवनजातिसूतः तथात्वेतत्रापिसूतशब्दप्रयोगोपपत्तेःसौतिरित्यपत्यार्थस्यतद्धितस्यानर्थक्यंस्यात् किंतर्हि अग्नि कुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानसेतिरोमहर्षणंप्रतिशौनकवचनस्यपुराणांतरेदर्शनादग्निजोरोमहर्षणःसूतस्तस्यचब्राह्मणसंकल्पात्ब्रह्मासनार्हत्वं धृष्टद्युम्नस्यक्षत्रियत्ववत् ब्रह्मासनंचवैशंपायनशांतव्रतमार्कंडेया दितुल्यस्तत्सजातीयएवार्हतिनहीनः नहिमहांतःशौनकादयोहीनात्परंरहस्यंजगृहुरितिवक्तुंयुक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतेत्यत्रैवतन्निषेधात् नीचादप्युत्तमाविद्याग्राह्येतित्वापद्विषयमेतत् अतएवतद्वधा

पौराणिकःपुराणेकृतश्रमःसकृतांजलिस्तानुवाच॥ किंभवंतःश्रोतुमिच्छंतिकिमहंब्रवाणीति॥ २॥ तमृषयऊचुः परमंलौमहर्षणेवक्ष्यामस्त्वांनःप्रतिव क्ष्यसिवचःशुश्रूषतांकथायोगंनःकथायोगे ॥ ३ ॥ तत्रभगवान्कुलपतिस्तुशौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ॥ ४ ॥ योऽसौदिव्याःकथावेददेवतासुरसंश्रि ताः॥ मनुष्योरगगंधर्वकथावेदचसर्वशः॥ ५॥ सचाप्यस्मिन्मखेसौतेविद्वान्कुलपतिर्द्विजः॥ दक्षोधृतव्रतोधीमान्शास्त्रेचारण्यकेगुरुः ॥ ६॥ सत्यवादीश मपरस्तपस्वीनियतव्रतः॥ सर्वेषामेवनोमान्यःसतावत्प्रतिपाल्यतां ॥ ७॥ तस्मिन्नध्यासतिगुरावासनंपरमार्चितं॥ ततोवक्ष्यसियत्त्वांसप्रक्ष्यतिद्विजसत्तमः ॥८॥ सौतिरुवाच एवमस्तुगुरौतस्मिन्नुपविष्टेमहात्मनि॥ तेनपृष्टःकथाःपुण्यावक्ष्यामिविविधाश्रयाः॥ ९॥ सोऽथविप्रर्षभःसर्वंकृत्वाकार्यंयथावि धि ॥ देवान्वाग्भिःपितॄनद्भिस्तर्पयित्वाजगामह॥ १०॥ यत्रब्रह्मर्षयःसिद्धाःसुखासीनाधृतव्रताः॥ यज्ञायतनमाश्रित्यसूतपुत्रपुरःसराः ॥ ११॥ ऋत्विक्ष्व थसदस्येषुसवैगृहपतिस्तदा॥ उपविष्टेषूपविष्टःशौनकोऽथाब्रवीदिदं॥ १२॥ इ०श्रीम०आदिपर्वणिपौलोमपर्वणिकथाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

त्वबलरामेणब्रह्महत्याव्रतंचीर्णमितिस्मर्यते तत्रसूतशब्दस्तुकथाप्रवक्तृत्वसामान्यात् तस्माद्ब्राह्मणएवपुराणप्रवक्तृत्वेनवरणीयःश्रोतुकामैर्नहीनः पौराणिकपदंनजातिसूतपरमपितुपुराणाध्येतृब्राह्मणपरमिति ॥ २ ॥ परममिति हेलौमहर्षणेत्वांपरमंवचोवक्ष्यामः परमंब्रह्मवक्ष्यामः त्वत्प्रयोजकत्वेनवाचयिष्यामः शौनकेसमागतेइतिशेषः कथायोगंकथासमुदायं शुश्रूषतांनः त्वंप्रतिवक्ष्यसीतिज्ञात्वेतिशेषः नः अस्माकंकथायोगेकथाप्रसंगेइतिव्यवहितान्वयेनयोज्यं ॥ ३ ॥ अग्निशरणंअग्निगृहं ॥ ४ ॥ वेदतात्पर्यंबोद्धुमितिशेषः ॥ ५ ॥ शास्त्रेविधिनिषेधप्रधानेकर्मकांडे आरण्यकेउपनिषदिज्ञानकांडे ॥ ६ ॥ प्रतिपाल्यतांप्रतीक्ष्यतां ॥ ७ ॥ ततःतत् प्रथमार्थेतसिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वाग्भिःब्रह्मयज्ञीयाभिः यदृचोधीतेपयआहुतिभिरेवतद्देवतास्तर्पयतीत्यादिवचनात् आजगामेतिच्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुराणमिति पुराणंपुरावृत्तं ॥ १ ॥ २ ॥ कल्याःसमर्थाःतवत्वत्तः श्रोतुमितिसंबंधः ॥ ३ ॥ कथितंमह्यमितिशेषः ॥ ४ ॥ ततोमयेतिपितुःसकाशान्मयाऽधीतमित्यावर्तनीयं ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुराणस्याश्रयः उपोद्घातस्तत्संयुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वपितामहःकुलप्रधानपुरुषः ॥ १० ॥ नियतःशमादिमान् नियताशनःहितंमितंमेध्यंवाश्नाति नत्वनशनमेवेतिभावः नियतेंद्रियइतिपाठेयमनियमयुक्तः ॥ ११ ॥

शौनकउवाच पुराणमखिलंतातपितातेऽधीतवान्पुरा ॥ कच्चित्त्वमपितत्सर्वमधीषेलौमहर्षणे ॥ १ ॥ पुराणेहिकथादिव्याआदिवंशाश्चधीमतां ॥ कथ्यंतेयेपुराऽस्माभिःश्रुतपूर्वाःपितुस्तव ॥ २ ॥ तत्रवंशमहंपूर्वंश्रोतुमिच्छामिभार्गवं ॥ कथयस्वकथामेतांकल्याःस्मश्रवणेतव ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच यदधीतंपुरासम्यक्द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ वैशंपायनविप्राग्र्यैस्तैश्चापिकथितंयथा ॥ ४ ॥ यदधीतंचपित्रामेसम्यक्चैवततोमया ॥ तावच्छृणुष्वयोदेवैःसेंद्रैःसर्षिमरुद्गणैः ॥ ५ ॥ पूजितःप्रवरोवंशोभार्गवोभृगुनंदन ॥ इमंवंशमहंपूर्वंभार्गवंतेमहामुने ॥ ६ ॥ निगदामियथायुक्तंपुराणाश्रयसंयुतं ॥ भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मणावैस्वयंभुवा ॥ ७ ॥ वरुणस्यक्रतौजातःपावकादितिनःश्रुतं ॥ भृगोःसुदयितःपुत्रश्च्यवनोनामभार्गवः ॥ ८ ॥ च्यवनस्यचदायादःप्रमतिर्नामधार्मिकः ॥ प्रमतेरप्यभूत्पुत्रोघृताच्यांरुरुरित्युत ॥ ९ ॥ रुरोरपिसुतोजज्ञेशुनकोवेदपारगः ॥ प्रमद्वरायांधर्मात्मातवपूर्वपितामहः ॥ १० ॥ तपस्वीचयशस्वीचश्रुतवान्ब्रह्मवित्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचनियतोनियताशनः ॥ ११ ॥ शौनकउवाच सूतपुत्रयथातस्यभार्गवस्यमहात्मनः ॥ च्यवनत्वंपरिख्यातंतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १२ ॥ सौतिरुवाच भृगोःसुदयिताभार्यापुलोमेत्यभिविश्रुता ॥ तस्यांसमभवद्गर्भोभृगुवीर्यसमुद्भवः ॥ १३ ॥ तस्मिन्गर्भेऽथसंभूतेपुलोमायांभृगूद्वह ॥ समयेसमशीलिन्यांधर्मपत्न्यांयशस्विनः ॥ १४ ॥ अभिषेकायनिष्क्रांतेभृगौधर्मभृतांवरे ॥ आश्रमंतस्यरक्षोऽथपुलोमाभ्याजगाम ह ॥ १५ ॥ तंप्रविश्याश्रमंदृष्ट्वाभृगोर्भार्यामनिंदितां ॥ हृच्छयेनसमाविष्टोविचेताःसमपद्यत ॥ १६ ॥ अभ्यागतंतुतद्रक्षःपुलोमाचारुदर्शना ॥ न्यमंत्रयतवन्येनफलमूलादिनातदा ॥ १७ ॥ तांतुरक्षस्तदाब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितं ॥ दृष्ट्वाहृष्टमभूद्राजन्जिहीर्षुस्तामनिंदितां ॥ १८ ॥ जातमित्यब्रवीत्कार्यंजिहीर्षुर्मुदितःशुभां ॥ साहिपूर्ववृतातेनपुलोम्नातुशुचिस्मिता ॥ १९ ॥ तांतुप्रादात्पितापश्चाद्भृगवेशास्त्रवत्तदा ॥ तस्यतत्किल्बिषंनित्यंहृदिवर्ततिभार्गव ॥ २० ॥ इदमंतरमित्येवंहर्तुंचक्रेमनस्तदा ॥ अथाग्निशरणेपश्यज्ज्वलंतंजातवेदसं ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ हृच्छयेनकामेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कथंपरदारेषुकामइत्यतआह साहीति बाल्येकिलरुदतींकन्यांरोदननिवृत्त्यर्थंभीषयितुंपित्राउक्तंरेरक्षएनांगृहाणेतितावतैवगृहेसन्निहितेनरक्षसावृताममेयंभार्येतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ अतएवतस्याःपिताअनृतकारकः अनृतकारिणेइतिपाठेतुभृगोरेवविशेषणं परिहासेनापिददामीत्युक्त्वानदत्तंचेद्दोषोभवतीतिभावः वरारोहाश्रेष्ठनितंबा ॥ २४ ॥ २५ ॥ शंकमानं छलव
चनेनपूर्वंमह्यंदत्तापश्चाद्विधिपूर्वकंभृगवेदत्तातोममवाइयंभृगोर्वेतिसंदिहानं ॥ २६ ॥ कवेसर्वज्ञ ॥ २७ ॥ यदितथेति मत्पूर्वासाचेत्भृगुश्चानृतकारीचेत्तर्हिसत्यंब्रूहि ॥ २८ ॥ २९ ॥ भृगोरित्युक्तेऽनृतंपूर्वं

तमपृच्छत्ततोरक्षःपावकंज्वलितंतदा ॥ शंसमेकस्यभार्येयमग्नेपृच्छेऋतेनवै ॥ २२ ॥ मुखंत्वमसिदेवानांवदपावकपृच्छते ॥ मयाहीयंवृतापूर्वंभार्यार्थेवर
वर्णिनी ॥ २३ ॥ पश्चादिमांपिताप्रादाद्भृगवेऽनृतकारकः ॥ सेयंयदिवरारोहाभृगोर्भार्यारहोगता ॥ २४ ॥ तथासत्यंसमाख्याहिजिहीर्षाम्याश्रमादिमां ॥
समन्युस्तत्रहृदयंप्रदहन्निवतिष्ठति ॥ मत्पूर्वभार्यांयदिमांभृगुरापसुमध्यमां ॥ २५ ॥ सौतिरुवाच एवंरक्षस्तमामंत्र्यज्वलितंजातवेदसं ॥ शंकमानं
भृगोर्भार्यांपुनःपुनरपृच्छत ॥ २६ ॥ त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिनित्यदा ॥ साक्षिवत्पुण्यपापेषुसत्यंब्रूहिकवेवचः ॥ २७ ॥ मत्पूर्वापहताभार्याभृगुणाऽनृ
तकारिणा ॥ सेयंयदितथामेत्वंसत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ श्रुत्वात्वत्तोभृगोर्भार्यांहरिष्याम्याश्रमादिमां ॥ जातवेदःपश्यतस्तेवदसत्यांगिरंमम ॥ २९ ॥
सौतिरुवाच तस्यैतद्वचनंश्रुत्वासप्तार्चिर्दुःखितोऽभवत् ॥ भीतोऽनृताच्चशापाच्चभृगोरित्यब्रवीच्छनैः ॥ ३० ॥ अग्निरुवाच त्वयावृतापुलोमेयंपूर्वं
दानवनंदन ॥ किंत्वियंविधिनापूर्वंमंत्रवन्नवृतात्वया ॥ ३१ ॥ पित्रातुभृगवेदत्तापुलोमेयंयशस्विनी ॥ ददातिनपितातुभ्यंवरलोभान्महायशाः ॥ ३२ ॥ अ
थेमांवेददृष्टेनकर्मणाविधिपूर्वकं ॥ भार्यामृषिर्भृगुःप्रापमांपुरस्कृत्यदानव ॥ ३३ ॥ सेयमित्यवगच्छामिनानृतंवक्तुमुत्सहे ॥ नानृतंहिसदालोकेपूज्यतेदान
वोत्तम ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिपुलोमाग्निसंवादेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ सौतिरुवाच अग्नेरथवचः
श्रुत्वातद्रक्षःप्रजहारतां ॥ ब्रह्मन्वराहरूपेणमनोमारुतरंहसा ॥ १ ॥ ततःसगर्भोनिवसन्कुक्षौभृगुकुलोद्वह ॥ रोषान्मातुश्च्युतःकुक्षेश्च्यवनस्तेनसोऽभवत् ॥ २ ॥
तंदृष्ट्वामातुरुदराच्च्युतमादित्यवर्चसं ॥ तद्रक्षोभस्मसाद्भूतंपपातपरिमुच्यतां ॥ ३ ॥ सातमादायसुश्रोणीससारभृगुनंदनं ॥ च्यवनंभार्गवंपुत्रंपुलोमादुःखमू
र्छिता ॥ ४ ॥ तांददर्शस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥ रुदतींबाष्पपूर्णाक्षींभृगोर्भार्यामनिंदितां ॥ ५ ॥

रक्षःपरिग्रहत्वात्तस्याः रक्षसइत्युक्तेभृगुतःशापभयं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सेयमिति यात्वयापूर्वंवृतासेयंत्वदीयैवेयमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
छलवचनाद्वैधएवविधिःश्रेयान् तयोःसाम्यंपश्यन्नग्निःशापंप्राप आद्यस्यप्राबल्यंमन्वानोराक्षसोनाशंचप्रापेतिषष्ठाध्यायतात्पर्यं अग्नेरथेति ॥ १ ॥ तेनचुच्यावेतियोगेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ सृतिंमार्गं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मद्भार्यांइयंममैवभार्यानतुभृगोरित्येवंरूपेणत्वांरक्षोनवेदेत्यर्थः तवेयंभार्येतिकेनकथितासि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारत भावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ शप्तस्त्विति ॥ १॥ सत्यंचवदतःसमं सत्यंचयथार्थं समंपक्षपातहीनं व्यभिचारः अपराधः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ योगेनयोगसिद्धिबलेन मूर्तिषुगार्हप

सांत्वयामासभगवान्वधूंब्रह्मापितामहः ॥ अश्रुबिंदूद्भवातस्याःप्रावर्ततमहानदी ॥ ६॥ आवर्ततीसृतिंतस्याभृगोःपत्न्यास्तपस्विनः ॥ तस्यामार्गंसृतवतींदृष्ट्वातुसरितंतदा ॥ ७॥ नामतस्यास्तदानद्याश्चक्रेलोकपितामहः ॥ वधूसरेतिभगवांश्च्यवनस्याश्रमंप्रति ॥ ८॥ सएवंच्यवनोजज्ञेभृगोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ तं ददर्शपितातत्रच्यवनंतांचभाविनीं ॥ सपुलोमांततोभार्यांपप्रच्छकुपितोभृगुः ॥ ९॥ भृगुरुवाच केनासिरक्षसेतस्मैकथितात्वंजिहीर्षते ॥ नहित्वांवेदतद्रक्षोमद्भार्यांचारुहासिनीं ॥ १०॥ तत्त्वमाख्याहितंह्यद्यशप्तुमिच्छाम्यहंरुषा ॥ बिभेतिकोनशापान्मेकस्यचायंव्यतिक्रमः ॥ ११॥ पुलोमोवाच अग्निनाभगवंस्तस्मैरक्षसेहंनिवेदिता ॥ ततोमामनयद्रक्षःक्रोशंतींकुररीमिव ॥ १२॥ साऽहंतवसुतस्यास्यतेजसापरिमोक्षिता ॥ भस्मीभूतंचतद्रक्षोमामुत्सृज्यपपातवै॥ १३॥ सौतिरुवाच इतिश्रुत्वापुलोमायाभृगुःपरममन्युमान् ॥ शशापाग्निमतिक्रुद्धःसर्वभक्षोभविष्यसि ॥ १४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिअग्निशापेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सौतिरुवाच शप्तस्तुभृगुणावह्निःक्रुद्धोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ किमिदंसाहसं ब्रह्मन्कृतवानसिमांप्रति ॥ १॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्यंचवदतःसमं ॥ पृष्टोयदब्रुवंसत्यंव्यभिचारोऽत्रकोमम ॥ २ ॥ पृष्टोहिसाक्षीयःसाक्ष्यंजानानोऽप्यन्यथावदेत् ॥ सपूर्वानात्मनःसप्तकुलेहन्यात्तथापरान् ॥ ३ ॥ यश्चकार्यार्थतत्त्वज्ञोजानानोऽपिनभाषते ॥ सोऽपितेनैवपापेनलिप्यतेनात्रसंशयः ॥ ४॥ शक्तोऽहमपिशप्तुंत्वांमान्यास्तुब्राह्मणामम ॥ जानतोऽपिचतेब्रह्मन्कथयिष्येनिबोधतत् ॥ ५ ॥ योगेनबहुधात्मानंकृत्वातिष्ठामिमूर्तिषु ॥ अग्निहोत्रेषुसत्रेषुक्रियासुचमखेषुच ॥ ६॥ वेदोक्तेनविधानेनमयियद्धूयतेहविः ॥ देवताःपितरश्चैवतेनतृप्ताभवंतिवै ॥ ७॥ आपोदेवगणाःसर्वेआपःपितृगणास्तथा ॥ दर्शश्चपौर्णमासश्चदेवानांपितृभिःसह ॥ ८॥ देवताःपितरस्तस्मात्पितरश्चापिदेवताः ॥ एकीभूताश्चदृश्यंतेपृथक्त्वेनचपर्वसु ॥ ९॥

त्यदक्षिणाग्न्यादिषु सत्रेष्वनेककर्तृकेषुगवामयनादिषु क्रियासुस्मार्तासुगर्भाधानादिषु मखेज्योतिष्टोमादौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आपःसोमाज्यपयःप्रभृतयोग्नौहूयमानादेवपितृरूपाः आपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेरग्नौहुताआपएवदेवताशरीररूपेणपरिणमंतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ देवादिभावस्यापिकर्मप्राप्यत्वाद्देवानांपितॄणांचमिथोभेदोनास्त्येवतुल्यहेतुकत्वादित्याह देवताइति ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ अमावास्यांअमावास्यायां हूयंतेइज्यंते ॥ ११ ॥ संहारंतिरोभावं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियाभ्रंशातअग्निहोत्रादिलोपात् भ्रांताःकर्तव्याकर्तव्यविमूढाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भूतभावनंजरायुजादिभूतकर्त्तारं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्ष्यंतिभक्षयिष्यंतिशिखिन्अग्ने ॥ २२ ॥ क्रव्यादामनुष्याद्यमेध्यमांसभक्षिणी ॥ २३ ॥ स्वप्रभावाद्विनिर्गतंशापंसत्यंकुर्वितिभावः

देवताःपितरश्चैवभुंजतेमयियद्धुतं ॥ देवतानांपितॄणांचमुखमेतदहंस्मृतं ॥ १० ॥ अमावास्यांहिपितरःपौर्णमास्यांहिदेवताः ॥ मन्मुखेनैवहूयंतेभुंजतेचहुतं हविः ॥ ११ ॥ सर्वभक्षःकथंत्वेषांभविष्यामिमुखंत्वहं ॥ सौतिरुवाच चिंतयित्वाततोवन्हिश्चक्रेसंहारमात्मनः ॥ १२ ॥ द्विजानामग्निहोत्रेषुयज्ञसत्रक्रियासुच ॥ निरोंकारवषट्कारास्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥ १३ ॥ विनाग्निनाप्रजाःसर्वास्ततआसन्सुदुःखिताः ॥ अथर्षयःसमुद्विग्नादेवान्गत्वाब्रुवन्वचः ॥ १४ ॥ अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्भ्रांतालोकास्त्रयोऽनघाः ॥ विधध्वमत्रयत्कार्यंनस्यात्कालात्ययोयथा ॥ १५ ॥ अथर्षयश्चदेवाश्चब्रह्माणमुपगम्यतु ॥ अग्नेरावेदयन्शापंक्रियासंहारमेवच ॥ १६ ॥ भृगुणावैमहाभागशप्तोऽग्निःकारणांतरे ॥ कथंदेवमुखोभूत्वायज्ञभागाग्रभुक्तथा ॥ १७ ॥ हुतभुक्सर्वलोकेषुसर्वभक्षत्वमेष्यति ॥ श्रुत्वातुतद्वचस्तेषामग्निमाहूयविश्वकृत् ॥ १८ ॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णंभूतभावनमव्ययं ॥ लोकानामिहसर्वेषांत्वंकर्ताचांतएवच ॥ १९ ॥ त्वंधारयसिलोकांस्त्रीन्क्रियाणांचप्रवर्तकः ॥ सतथाकुरुलोकेशनोच्छिद्येरन्यथाक्रियाः ॥ २० ॥ कस्मादेवंविमूढस्त्वमीश्वरःसन्हुताशन ॥ त्वंपवित्रंसदालोकेसर्वभूतगतिश्चह ॥ २१ ॥ नत्वंसर्वशरीरेणसर्वभक्षत्वमेष्यसि ॥ अपानेह्यर्चिषोयास्तेसर्वंभक्ष्यंतिताःशिखिन् ॥ २२ ॥ क्रव्यादाचतनुर्यातेसासर्वंभक्षयिष्यति ॥ यथासूर्यांशुभिःस्पृष्टंसर्वंशुचिविभाव्यते ॥ २३ ॥ तथात्वदर्चिर्निर्दग्धंसर्वंशुचिभविष्यति ॥ त्वमग्नेपरमंतेजःस्वप्रभावाद्विनिर्गतं ॥ २४ ॥ स्वतेजसैवतंशापंकुरुसत्यमृषेर्विभो ॥ देवानांचात्मनोभागंगृहाणत्वंमुखेहुतं ॥ २५ ॥ सौतिरुवाच एवमस्त्वितितंवन्हिःप्रत्युवाचपितामहं ॥ जगामशासनंकर्तुंदेवस्यपरमेष्ठिनः ॥ २६ ॥ देवर्षयश्चमुदितास्ततोजग्मुर्यथागतं ॥ ऋषयश्चयथापूर्वंक्रियाःसर्वाःप्रचक्रिरे ॥ २७ ॥ दिविदेवामुमुदिरेभूतसंघाश्चलौकिकाः ॥ अग्निश्चपरमांप्रीतिमवापहतकल्मषः ॥ २८ ॥

यथोक्तंशिक्षायां आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतं मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरमित्याद्युक्तत्वादग्नेर्वागधिष्ठातृत्वाच्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ब्राह्मणैरनपराधबाधितोपिनतेषुप्रतीकारंप्रयुंजीतेत्यध्यायतात्पर्यं ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सचापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रजज्ञिवानुत्पादितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२॥
॥१३॥१४॥ १५ ॥ भगदैवतेपूर्वयोःफल्गुन्योरितिलौकिकाः फल्गुनीनक्षत्रमर्यमादेवताफल्गुनीनक्षत्रंभगोदेवतेतिश्रुतेरुत्तराफल्गुन्योर्वाविवाहंस्थापयित्वानिश्चित्य ॥ १६ ॥ विवाहेसमुपस्थितेप्रागेवविवाहात्शब्दतःपरिग्रहमात्रेणभार्यात्वेनकल्पितायाअपिनाशेरुरोर्दुरंतदुःखावाप्तिरितिपरिग्रहस्यदुःखदत्वंव्यक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कालधर्मणामृत्युना विषोपलिप्तानूसविषान् ॥ १९ ॥ २० ॥

एवंसभगवाञ्छापंलेभेग्निर्भृगुतःपुरा ॥ एवमेषपुरावृत्तइतिहासोऽग्निशापजः ॥ पुलोम्नश्चविनाशोऽयंच्यवनस्यचसंभवः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिअग्निशापमोचनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच सचापिच्यवनोब्रह्मन्भार्गवोजनयत्सुतं ॥ सुकन्यायांमहात्मानंप्रमतिंदीप्ततेजसं ॥ १ ॥ प्रमतिस्तुरुरुंनामघृताच्यांसमजीजनत् ॥ रुरुःप्रमद्वरायांतुशुनकंसमजीजनत् ॥ २ ॥ शुनकस्तुमहासत्वःसर्वभार्गवनंदनः ॥ जातस्तपसितीव्रेचस्थितःस्थिरयशास्ततः ॥ ३ ॥ तस्यब्रह्मन्रुरोःसर्वंचरितंभूरितेजसः ॥ विस्तरेणप्रवक्ष्यामितच्छृणुत्वमशेषतः ॥ ४ ॥ ऋषिरासीन्महान्पूर्वंतपोविद्यासमन्वितः ॥ स्थूलकेशइतिख्यातःसर्वभूतहितेरतः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमेनकायांप्रजज्ञिवान् ॥ गंधर्वराजोविप्रर्षेविश्वावसुरितिस्मृतः ॥ ६ ॥ अप्सरामेनकातस्यतंगर्भंभृगुनंदन ॥ उत्ससर्जयथाकालंस्थूलकेशाश्रमंप्रति ॥ ७ ॥ उत्सृज्यचैवतंगर्भंनद्यास्तीरेजगामसा ॥ अप्सरामेनकाब्रह्मन्निर्दयानिरपत्रपा ॥ ८ ॥ कन्याममरगर्भाभांज्वलंतीमिवचश्रिया ॥ तांददर्शसमुत्सृष्टांनदीतीरेमहानृषिः ॥ ९ ॥ स्थूलकेशःसतेजस्वीविजनेबंधुवर्जितां ॥ सतांदृष्ट्वातदाकन्यांस्थूलकेशोमहाद्विजः ॥ १० ॥ जग्राहचमुनिश्रेष्ठःकृपाविष्टःपुपोषच ॥ ववृधेसावरारोहातस्याश्रमपदेशुभे ॥ ११ ॥ जातकाद्याःक्रियाश्चास्याविधिपूर्वंयथाक्रमं ॥ स्थूलकेशोमहाभागश्चकारसुमहानृषिः ॥ १२ ॥ प्रमदाभ्योवरासातुसत्वरूपगुणान्विता ॥ ततःप्रमद्वरेत्यस्यानामचक्रेमहानृषिः ॥ १३ ॥ तामाश्रमपदेतस्यरुरुर्दृष्ट्वाप्रमद्वरां ॥ बभूवकिलधर्मात्मामदनोपहतस्तदा ॥ १४ ॥ पितरंसखिभिःसोऽथश्रावयामासभार्गवं ॥ प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तांस्थूलकेशंयशस्विनं ॥ १५ ॥ ततःप्रादात्पिताकन्यांरुरवेतांप्रमद्वरां ॥ विवाहंस्थापयित्वाग्रेनक्षत्रेभगदैवते ॥ १६ ॥ ततःकतिपयाहस्यविवाहेसमुपस्थिते ॥ सखीभिःक्रीडतीसार्धंसाकन्यावरवर्णिनी ॥ १७ ॥ नापश्यत्संप्रसुप्तंवैभुजंगंतिर्यगायतं ॥ पदाचैनंसमाक्रामन्मुमूर्षुःकालचोदिता ॥ १८ ॥ सतस्याःसंप्रमत्तायाश्चोदितःकालधर्मणा ॥ विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमंगेन्यपातयत् ॥ १९ ॥ सादष्टातेनसर्पेणपपातसहसाभुवि ॥ विवर्णाविगतश्रीकाभ्रष्टाभरणचेतना ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्यसुर्विगतप्राणा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥२६॥२७॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोध्यायः ॥८॥ ॥७॥ महामहिम्नामप्यायुषःक्षणोपिदुर्लभइत्यर्थमध्यायआ

निरानंदकरीतेषांबंधूनांमुक्तमूर्धजा ॥ व्यसुरप्रेक्षणीयासाप्रेक्षणीयतमाऽभवत् ॥ २१ ॥ प्रसुप्तेवाभवच्चापिभुविसर्पविषार्दिता ॥ भूयोमनोहरतराबभूवतनुम
॥४१॥ ध्यमा ॥ २२ ॥ ददर्शतांपिताचैवयेचैवान्येतपस्विनः ॥ विचेष्टमानांपतितांभूतलेपद्मवर्चसं ॥ २३ ॥ ततःसर्वेद्विजवराःसमाजग्मुःकृपान्विताः ॥ स्वस्त्यात्रेयो
महाजानुःकुशिकःशंखमेखलः ॥ २४ ॥ उद्दालकःकठश्चैवश्वेतश्चैवमहायशाः ॥ भरद्वाजःकौणकुत्स्यआर्ष्टिषेणोऽथगौतमः ॥ २५ ॥ प्रमतिःसहपुत्रेणतथान्येव
नवासिनः ॥ तांतेकन्यांव्यसुंदृष्ट्वाभुजंगस्यविषार्दितां ॥ २६ ॥ रुरुदुःकृपयाविष्टारुरुस्त्वार्त्तोबहिर्ययौ ॥ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशंस्तदा ॥ २७ ॥ इ
तिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिप्रमद्वरासर्पदंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच तेषुतत्रोपविष्टेषुब्राह्मणेषुमहात्म
सु ॥ रुरुश्चुक्रोशगहनंवनंगत्वाऽतिदुःखितः ॥ १ ॥ शोकेनाभिहतःसोऽथविलपन्करुणंबहु ॥ अब्रवीद्वचनंशोचन्प्रियांस्मृत्वाप्रमद्वरां ॥ २ ॥ शेतेसाभुवित
न्वंगीममशोकविवर्धिनी ॥ बांधवानांचसर्वेषांकिंनुदुःखमतःपरं ॥ ३ ॥ यदिदत्तंतपस्तप्तंगुरवोवामयायदि ॥ सम्यगाराधितास्तेनसंजीवतुममप्रिया ॥ ४ ॥
यथाचजन्मप्रभृतियतात्माऽहंधृतव्रतः ॥ प्रमद्वरातथाद्यैषासमुत्तिष्ठतुभामिनी ॥ ५ ॥ एवंलालप्यतस्तस्यभार्यार्थेदुःखितस्यच ॥ देवदूतस्तदाऽभ्येत्यवाक्यमा
हरुरुंवने ॥ ६ ॥ देवदूतउवाच अभिधत्सेहयद्वाचारुरोदुःखेनतन्मृषा ॥ यतोमर्त्यस्यधर्मात्मन्नायुरस्तिगतायुषः ॥ ७ ॥ गतायुरेषाकृपणागंधर्वाप्सरसोः
सुता ॥ तस्माच्छोकेमनस्तातमाकृथास्त्वंकथंचन ॥ ८ ॥ उपायश्चात्रविहितःपूर्वंदेवैर्महात्मभिः ॥ तंयदीच्छसिकर्त्तुंत्वंप्राप्स्यसीहप्रमद्वरां ॥ ९ ॥ रुरुरु
वाच कउपायःकृतोदेवैर्ब्रूहितत्त्वेनखेचर ॥ करिष्येहंतथाश्रुत्वात्रातुमर्हतिमांभवान् ॥ १० ॥ देवदूतउवाच आयुषोर्धंप्रयच्छत्वंकन्यायैभृगुनंदन ॥
एवमुत्थास्यतिरुरोतवभार्याप्रमद्वरा ॥ ११ ॥ रुरुरुवाच आयुषोऽर्धंप्रयच्छामिकन्यायैखेचरोत्तम ॥ शृंगाररूपाभरणासमुत्तिष्ठतुमेप्रिया ॥ १२ ॥
सौतिरुवाच ततोगंधर्वराजश्चदेवदूतश्चसत्तमौ ॥ धर्मराजमुपेत्येदंवचनंप्रत्यभाषतां ॥ १३ ॥ धर्मराजायुषोर्धेनरुरोर्भार्याप्रमद्वरा ॥ समुत्तिष्ठतुकल्या
णीमृतैवंयदिमन्यसे ॥ १४ ॥ धर्मराजउवाच प्रमद्वरांरुरोर्भार्यांदेवदूतयदीच्छसि ॥ उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्धेनरुरोरेवसमन्विता ॥ १५ ॥ ॥४१॥

रभ्यते तेषुतत्रेत्यादिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गतायुषःआयुर्लाभोनास्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रुरोरेवनान्यस्य दंपत्योरेकालकत्वात् ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ नचैवमायुषोऽर्धप्रदानेनेतरेषामप्यायुर्लोभोभवतीत्याह भविष्येरुरोरेवजातकेइदंदृष्टंनान्यत्रेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एवंकामप्रतीघातेक्रोधावेशादविवेकेनाधर्ममपिमहांतोनुतिष्ठंतीत्याह व्रतमिति व्रतंनियमं जिह्मगानांसर्पाणां ॥ १९॥ गृह्यगृहीत्वा ॥ २० ॥ डुंडुभंनिर्विषंस्थूलसर्पं वयसान्वितंवृद्धं ॥ २१ ॥ २२ ॥ संरंभादावेशात् ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोध्यायः ॥ ९॥

सौतिरुवाच एवमुक्तेततःकन्यासोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ॥ रुरोस्तस्यायुषोर्धेनसुप्तेववरवर्णिनी ॥ १६ ॥ एतद्दृष्टंभविष्येहिरुरोरुत्तमतेजसः ॥ आयुषोऽतिप्रवृद्धस्यभार्यार्थेऽर्धमलुप्यत ॥ १७॥ ततइष्टेऽहनितयोःपितरौचक्रतुर्मुदा ॥ विवाहंतौचरेमातेपरस्परहितैषिणौ ॥ १८॥ सलब्ध्वादुर्लभांभार्यांपद्मकिंजल्कसुप्रभां ॥ व्रतंचक्रेविनाशायजिह्मगानांधृतव्रतः ॥ १९ ॥ सदृष्ट्वाजिह्मगान्सर्वांस्तीव्रकोपसमन्वितः ॥ अभिहंतियथासत्त्वंगृह्यप्रहरणंसदा॥ २०॥ सकदाचिद्वनंविप्रोरुरुरभ्यागमन्महत्॥ शयानंतत्रचापश्यत्डुंडुभंवयसाऽन्वितं ॥ २१ ॥ ततउद्यम्यदंडंसकालदंडोपमंतदा ॥ जिघांसुःकुपितोविप्रस्तमुवाचाऽथडुंडुभः ॥ २२॥ नापराध्यामितेकिंचिदहमद्यतपोधन ॥ संरंभात्तत्किमर्थंमामभिहंसिरुषाऽन्वितः ॥२३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिप्रमद्वराजीवनेनवमोऽध्यायः ॥९॥ ॥९॥ रुरुरुवाच ममप्राणसमाभार्यादष्टासीद्भुजगेनह ॥ तत्रमेसमयोघोरआत्मनोरगवैकृतः॥ १ ॥ भुजंगंवैसदाहन्यांयंयंपश्येयमित्युत ॥ ततोऽहंत्वांजिघांसामिजीवितेनाद्यमोक्ष्यसे ॥ २॥ डुंडुभउवाच अन्येतेभुजगाब्रह्मन्येदशंतीहमानवान् ॥ डुंडुभानहिगंधेनत्वंहिंसितुमर्हसि ॥ ३ ॥ एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान्॥ डुंडुभान्धर्मविद्भूत्वानत्वंहिंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच इतिश्रुत्वावचस्तस्यभुजगस्यरुरुस्तदा ॥ नावधीद्भयसंविग्नमृषिंमत्वाऽथडुंडुभं ॥ ५ ॥ उवाचचैनंभगवान्रुरुःसंशमयन्निव ॥ कामंमांभुजगब्रूहिकोऽसीमांविक्रियांगतः ॥ ६॥ डुंडुभउवाच अहंपुरारुरोनाम्नाऋषिरासंसहस्रपात् ॥ सोऽहंशापेनविप्रस्यभुजगत्वमुपागतः ॥ ७॥ रुरुरुवाच किमर्थंशप्तवान्क्रुद्धोद्विजस्त्वांभुजगोत्तम ॥ कियंतंचैवकालंतेवपुरेतद्भविष्यति ॥ ८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिरुरुडुंडुभसंवादेदशमोऽध्यायः ॥१०॥

ममेति ॥ १ ॥ २ ॥ अहिगंधेनसर्पसादृश्यमात्रेण ॥ ३ ॥ अत्राध्यायेविधेयांशमाह एकानर्थानिति अनर्थोहानिः अर्थोलाभः तत्रार्थःसुखंचकर्तुर्भोक्तुश्चभवति अनर्थोदुःखंचैकस्यापराधेनसर्वेषांतत्सजातीयानांभवतीत्यर्थः धर्मवित्यस्यापराधःसएवदंड्योनान्यइतिधर्मस्तज्ज्ञः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोध्यायः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नर्मपूर्विकापिपरपीडानकर्तव्याकिमुतवास्तवीसाप्यधर्मेणेत्याहाध्यायेन सखाबभूवेत्यादिना खगमोनामवाडवइतिपाठे वाडवोब्राह्मणः संशितवाक्तीक्ष्णवचनः ॥ १ ॥ तार्णंतृणमयं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ संभ्रमात्भयात् पुरइत्यपेक्षितेपुरतइत्यार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सौम्यःअतीक्ष्णस्वभावः ॥ १४ ॥ अहिंसाअविधिस्पृष्टहिंसायाअभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

डुंडुभउवाच सखाबभूवमेपूर्वंखगमोनामवैद्विजः ॥ भृशंसंशितवाक्तातताततपोबलसमन्वितः ॥ १ ॥ समयाक्रीडताबाल्येकृत्वातार्णंभुजंगमं ॥ अग्निहोत्रे प्रसक्तस्तुभीषितःप्रमुमोहवै ॥ २ ॥ लब्ध्वासचपुनःसंज्ञांमामुवाचतपोधनः ॥ निर्दहन्निवकोपेनसत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ३ ॥ यथावीर्यस्त्वयासर्पःकृतोऽयं मद्बिभीषया ॥ तथावीर्योभुजंगस्त्वंममशापाद्भविष्यसि ॥ ४ ॥ तस्याहंतपसोवीर्यंजानन्नासंतपोधन ॥ भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचमहंतदा ॥ ५ ॥ प्रणतःसंभ्र माच्चैवप्रांजलिःपुरतःस्थितः ॥ सखेतिसहसेदंतेनर्मार्थंवैकृतंमया ॥ ६ ॥ क्षंतुमर्हसिमेब्रह्मन्शापोऽयंविनिवर्त्यतां ॥ सोऽथमामब्रवीद्दृष्ट्वाभृशमुद्विग्नचेतसं ॥ ७ ॥ मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यसुसंभ्रांतस्तपोधनः ॥ नानृतंवैमयाप्रोक्तंभवितेदंकथंचन ॥ ८ ॥ यत्तुवक्ष्यामितेवाक्यंशृणुतन्मेतपोधन ॥ श्रुत्वाचहृदितेवा क्यमिदमस्तुसदाऽनघ ॥ ९ ॥ उत्पत्स्यतिरुरुर्नामप्रमतेरात्मजःशुचिः ॥ तंदृष्ट्वाशापमोक्षस्तेभवितानचिरादिव ॥ १० ॥ सत्वंरुरुरितिख्यातःप्रमतेरात्मजोऽ पिच ॥ स्वरूपंप्रतिपद्याहमद्यवक्ष्यामितेहितं ॥ ११ ॥ सडौंडुभंपरित्यज्यरूपंविप्रर्षभस्तदा ॥ स्वरूपंभास्वरंभूयःप्रतिपेदेमहायशाः ॥ १२ ॥ इदंचोवाचवचनंरुरु मप्रतिमौजसं ॥ अहिंसापरमोधर्मःसर्वप्राणभृतांवर ॥ १३ ॥ तस्मात्प्राणभृतःसर्वान्नहिंस्याद्ब्राह्मणःक्वचित् ॥ ब्राह्मणःसौम्यएवेहभवतीतिपराश्रुतिः ॥ १४ ॥ वेदवेदांगविन्नामसर्वभूताभयप्रदः ॥ अहिंसासत्यवचनंक्षमाचेतिविनिश्चितं ॥ १५ ॥ ब्राह्मणस्यपरोधर्मोवेदानांधारणापिच ॥ क्षत्रियस्यहियोधर्मःसहि नेष्येतवैतव ॥ १६ ॥ दंडधारणमुग्रत्वंप्रजानांपरिपालनं ॥ तदिदंक्षत्रियस्यासीत्कर्मवैशृणुमेरुरो ॥ १७ ॥ जनमेजयस्ययज्ञेस्मिन्सर्पाणांहिंसनंपुरा ॥ परि त्राणंचभीतानांसर्पाणांब्राह्मणादपि ॥ १८ ॥ तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदांगपारगात् ॥ आस्तीकाद्द्विजमुख्याद्वैसर्पसत्रेद्विजोत्तम ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ दिपर्वणिपौलोमपर्वणिडुंडुभशापमोक्षेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥

रुरुरुवाच कथंहिंसितवान्सर्पान्सराजाजनमेजयः ॥ सर्पावाहिं सितास्तत्रकिमर्थंद्विजसत्तम ॥ १ ॥

परित्राणंदृष्टमितिशेषः परैर्हिंस्यमानस्यब्राह्मणेनत्राणंकर्त्तव्यंनतुहिंसेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ नष्टं अंतर्हितं ॥ ४ ॥ ५ ॥ सद्रोहंसत्यवचनमतिरागश्चयोषिति अनागसामपिद्रोहःपौलोमेर्थाद्विनिंदितइतिरत्नगर्भः ॥६॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा० द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥
पौलोमेदारपरिग्रहस्यमहाद्रोहहेतुत्वमुक्त्वासंततिमात्रार्थंसआवश्यकोनतुभोगार्थमितिदर्शयितुमास्तीकाख्यानमारभते किमर्थमिति अंतंअंतकरत्वं ॥ १ ॥ जयतांजितेंद्रियाणां यद्वाअराजासन्विद्यया
समंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायेतिब्राह्मणाद्विद्ययैवजयतामितिव्याख्येयं जपतामित्यपिकेचित्पठंति ॥ २ ॥ वसुरेतसःअग्नेः आहरत्कृतवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परिचक्षतेमाद्दशाइतिशेषः ॥ ६ ॥ तदे

किमर्थंमोक्षिताश्चैवपन्नगास्तेनधीमता ॥ आस्तीकेनद्विजश्रेष्ठश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥२॥ ऋषिरुवाच श्रोष्यसित्वंरुरोसर्वमास्तीकचरितंमहत् ॥ ब्राह्मणानांकथयतामित्युक्त्वांतरधीयत ॥३॥ सौतिरुवाच रुरुश्चापिवनंसर्वंपर्यधावत्समंततः ॥ तमृषिंनष्टमन्विच्छन्संश्रांतोन्यपतद्भुवि ॥४॥ समोहंपरमंगत्वा नष्टसंज्ञइवाभवत् ॥ तदृषेर्वचनंतथ्यंचिंतयानःपुनःपुनः ॥५॥ लब्धसंज्ञोरुरुश्चायात्तदाचख्यौपितुस्तदा ॥ पिताचास्यतदाख्यानंपृष्टःसर्वंन्यवेदयत् ॥ ६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप० पौलोमप० सर्पसत्रप्रस्तावनायांद्वादशोध्यायः ॥१२॥ समप्तंपौलोमपर्व ॥४॥ अथास्तीकपर्व शौनकउवाच किमर्थंराजशार्दूलःसराजाजनमेजयः ॥ सर्पसत्रेणसर्पाणांगतोंऽतंतद्वदस्वमे ॥ १ ॥ निखिलेनयथातत्त्वंसौतेसर्वमशेषतः ॥ आस्तीकश्चद्विजश्रेष्ठःकिमर्थंजयतांवरः ॥ २ ॥ मोक्षयामासभुजगान्प्रदीप्ताद्वसुरेतसः ॥ कस्यपुत्रःसराजासीत्सर्पसत्रंयआहरत् ॥ ३ ॥ सचद्विजातिप्रवरःकस्यपुत्रोऽभिधत्स्वमे ॥ सौतिरुवाच महदाख्यानमास्तीकंयथैतत्प्रोच्यतेद्विज ॥ ४ ॥ सर्वमेतदशेषेणश्रुणुमेवदतांवर ॥ शौनकउवाच श्रोतुमिच्छाम्यशेषेणकथामेतांमनोरमां ॥ ५ ॥ आस्तीकस्यपुराणर्षेर्ब्राह्मणस्ययशस्विनः ॥ सौतिरुवाच इतिहासमिमंविप्राःपुराणंपरिचक्षते ॥ ६ ॥ कृष्णद्वैपायनप्रोक्तंनैमिषारण्यवासिषु ॥ पूर्वंप्रचोदितःसूतःपितामेलोमहर्षणः ॥ ७ ॥ शिष्योव्यासस्यमेधावीब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ॥ तस्मादहमुपश्रुत्यप्रवक्ष्यामियथातथं ॥ ८ ॥ इदमास्तीकमाख्यानंतुभ्यंशौनकपृच्छते ॥ कथयिष्याम्यशेषेणसर्वपापप्रणाशनं ॥ ९ ॥ आस्तीकस्यपितात्वासीत्प्रजापतिसमःप्रभुः ॥ ब्रह्मचारीयताहारस्तपस्युग्रेरतःसदा ॥ १० ॥ जरत्कारुरितिख्यातऊर्ध्वरेतामहातपाः ॥ यायावराणांप्रवरोधर्मज्ञःसंशितव्रतः ॥ ११ ॥ सकदाचिन्महाभागस्तपोबलसमन्वितः ॥ चचारपृथिवींसर्वांयत्रसायंगृहोमुनिः ॥ १२ ॥ तीर्थेषुचसमाप्लावंकुर्वन्नटतिसर्वशः ॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः ॥ १३ ॥

वाह पूर्वमिति ॥ ७ ॥ तस्मादित्यनेनस्वस्यसंप्रदाय
वित्त्वंस्फुटीकृतं ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मचारीअकृतदारत्वान्नित्यंवेदाध्ययनमात्रपरः ॥ १० ॥ यायावराणां ग्रामैकरात्रवासिनांगृहस्थानां येभ्योयंपक्षहोमसंप्रदायःप्रवृत्तः तथाचभरद्वाजः यायावरानाम
ब्राह्मणाआसंस्तेऽर्धमासायाग्निहोत्रमजुहवन्निति ॥ ११ ॥ यत्रसायंगृहइत्येकंपदं यत्रैवसायंकालस्तत्रैवगृहमस्येतिसतथा ॥ १२ ॥ दीक्षांव्रतनियमंचरन् ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वायुभक्षः जितपवनः आहरणंआहारोविषयभोगस्तच्छून्योनिराहारः अनिमिषोजितनिद्रः इतस्ततोवृक्षादिभ्यःशीर्णपर्णादिकंपरितःकालेसर्वदाचरन्नश्नन् ॥ १४ ॥ अटमानःनित्यंपर्यटनकरः अत्रप्र
क्षीणसंतानस्यवंशस्यगतिमनेनरूपकेणप्रदर्शयति लंबमानानित्यादिना ॥१५॥१६॥ वीरणस्तंबकेतृणस्तंबे अत्रगर्तोभूलोकः ऊर्ध्वपादत्वाधोमुखत्वाभ्यांस्वर्गस्थत्वेपिपातभयेनव्याकुलत्वमुक्तं वीरणस्तंबो
वंशस्तोमः मूषकःकालः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ नःस्थितःअस्माकंस्वामीवेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नदारानित्यध्यायतात्पर्यमुक्तं भोगायधनदारसंग्रहोनकार्यः

वायुभक्षोनिराहारःशुष्यन्ननिमिषोमुनिः ॥ इतस्ततःपरिचरन्दीप्तपावकसप्रभः ॥ १४ ॥ अटमानःकदाचित्स्वान्सददर्शपितामहान् ॥ लंबमानान्महागर्ते
पादैरूर्ध्वैरवाङ्मुखान् ॥ १५ ॥ तानब्रवीत्सदृष्ट्वैवजरत्कारुःपितामहान् ॥ केभवंतोऽवलंबंतेगर्तेत्वस्मिन्नधोमुखाः ॥ १६ ॥ वीरणस्तंबकेलग्नाःसर्वतःपरिभ
क्षिते ॥ मूषकेननिगूढेनगर्तेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥ १७॥ पितरऊचुः यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधोगच्छाममेदिनीं
॥ १८ ॥ अस्माकंसंततिस्त्वेकोजरत्कारुरितिस्मृतः ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएकंसमास्थितः ॥ १९ ॥ नसपुत्राञ्जनयितुंदारान्मूढश्चिकीर्षति ॥ तेनलं
बामहेगर्तेसंतानस्यक्षयादिह ॥ २० ॥ अनाथास्तेननाथेनयथादुष्कृतिनस्तथा ॥ कस्त्वंबंधुरिवास्माकमनुशोचसिसत्तम ॥ २१ ॥ ज्ञातुमिच्छामहेब्रह्मन्को
भवानिहनःस्थितः ॥ किमर्थंचैवनःशोच्याननुशोचसिसत्तम ॥ २२ ॥ जरत्कारुरुवाच ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः ॥ ब्रूतकिंकरवाण्यद्यजर
त्कारुरहंस्वयं ॥ २३ ॥ पितरऊचुः यतस्वयत्नवांस्तातसंतानायकुलस्यनः ॥ आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थेचधर्मइत्येववाविभो ॥ २४ ॥ नहिधर्मफलैस्तातनत
पोभिःसुसंचितैः ॥ तांगतिंप्राप्नुवंतीहपुत्रिणोयांव्रजंतिवै ॥ २५ ॥ तद्दारग्रहणेयत्नंसंतत्यांचमनःकुरु ॥ पुत्रकास्मन्नियोगात्त्वमेतन्नःपरमंहितं ॥ २६ ॥ जर
त्कारुरुवाच नदारान्वैकरिष्येहंनधनंजीवितार्थतः ॥ भवतांतुहितार्थायकरिष्येदारसंग्रहं ॥ २७॥ समयेनचकर्ताऽहमनेनविधिपूर्वकं ॥ यथायद्युपलप्स्या
मिकरिष्येनान्यथात्वहं ॥ २८ ॥ सनाम्नीयाभवित्रीमेदित्सिताचैवबंधुभिः ॥ भैक्ष्यवत्तामहंकन्यामुपयंस्येविधानतः ॥ २९ ॥

किंतुपुत्रकृत्वोरेवार्थेइतिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सनाम्नीति प्रायेणवस्तूनांयथार्थनामत्वात्जरत्कारुशब्देनतपसाजीर्यमाणशरीरत्वंविवक्षितं तादृशोऽहंसदृशीमेवभार्यांस्वीकरिष्यामि बंधुभिर्दित्सिता
मितिऋत्विजेवितततेकर्मणिदद्यादलंकृत्यसदैवोगोमिथुनंदत्वोपयच्छेतसआर्षइत्यार्त्विज्यगोमिथुनपूर्वयोर्दैवार्षयोर्विवाहयोर्व्यावृत्तिर्दर्शिता भैक्ष्यवदितितस्याब्राह्मप्राजापत्यविधिनाअलंकृतायाअनलंकृता
यावालाभेपिअन्नवस्त्रादिनाभरणेममधनादिकंनास्तीतिचदर्शितं उपयंस्येपरिणेष्ये ॥ २९ ॥

*तपोविषये

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति निवेशायदारसंग्रहाय पाठांतरेयतिर्ब्रह्मचारी ॥ १ ॥ तिस्रोवाचः कन्याभिक्षांदेहीत्येवंरूपाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतीच्छप्रतिगृह्णीष्व ॥ ६ ॥ ७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दरिद्रायहिमेभार्यांकोदास्यतिविशेषतः ॥ प्रतिग्रहीष्येभिक्षांतुयदिकश्चित्प्रदास्यति ॥ ३० ॥ एवंदारक्रियाहेतोःप्रयतिष्येपितामहाः ॥ अनेनविधिनाशश्वन्नकरिष्येऽहमन्यथा ॥ ३१ ॥ तत्रचोत्पत्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै ॥ शाश्वतंस्थानमासाद्यमोदंतांपितरोमम ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कारुतत्पितृसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततोनिवेशायतदासविप्रःसंशितव्रतः ॥ महींचचारदारार्थीनचदारानविंदत ॥ १ ॥ सकदाचिद्वनंगत्वाविप्रःपितृवचःस्मरन् ॥ चुक्रोशकन्याभिक्षार्थीतिस्रोवाचःशनैरिव ॥ २ ॥ तंवासुकिःप्रत्यगृह्णादुद्यम्यभगिनींतदा ॥ नसतांप्रतिजग्राहनसनाम्नीतिचिंतयन् ॥ ३ ॥ सनाम्नींचोद्यतांभार्यांगृह्णीयामितितस्यहि ॥ मनोनिविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ॥ ४ ॥ तमुवाचमहाप्राज्ञोजरत्कारुर्महातपाः ॥ किंनाम्नीभगिनीयंतेब्रूहिसत्यंभुजंगम ॥ ५ ॥ वासुकिरुवाच जरत्कारोजरत्कारुःस्वसेयमनुजामम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभार्यार्थेमयादत्तांसुमध्यमां ॥ त्वदर्थंरक्षितापूर्वंप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वाततःप्रादाद्भार्यार्थेवरवर्णिनीं ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिवासुकिस्वसृवरणेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच मात्राहिभुजगाःशप्ताःपूर्वंब्रह्मविदांवर ॥ जनमेजयस्यवोयज्ञेधक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ १ ॥ तस्यशापस्यशांत्यर्थंप्रददौपन्नगोत्तमः ॥ स्वसारमृषयेतस्मैसुव्रतायमहात्मने ॥ २ ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ आस्तीकोनामपुत्रश्चतस्यांजज्ञेमहामनाः ॥ ३ ॥ तपस्वीचमहात्माचवेदवेदांगपारगः ॥ समःसर्वस्यलोकस्यपितृमातृभयापहः ॥ ४ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यपांडवेयोनराधिपः ॥ आजहारमहायज्ञंसर्पसत्रमितिश्रुतिः ॥ ५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेसत्रेतुसर्पाणामंतकायवै ॥ मोचयामासतान्नागानास्तीकःसुमहातपाः ॥ ६ ॥

एवमास्तीकोत्पत्तिप्रकारमुक्त्वासर्पसत्रनिमित्तंसर्पाणांमातृशापमुपक्षिपति मात्राहीत्यादिना अनिलसारथिर्वह्निः धक्ष्यतिदाहंकरिष्यति ॥ १ ॥ २ ॥ जज्ञेजातः ॥ ३ ॥ पितृमातृपक्षीयाणांभयापहःपितृमातृभयापहइतिमध्यमपदलोपः ॥ ४ ॥ आजहारचक्रे ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भ्रातॄन्मातुलपुत्रान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतेइति शुश्रूषाश्रोतुमिच्छा ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ अस्मच्छुश्रूषणेअस्माकंश्रावणे आचष्टसाकल्येनव्यक्तंकथितवान् ॥ ३ ॥ कथयतःपितुःसकाशात् ॥ ४ ॥ देवयुगेसत्ययुगे रूपेणप्रकाशेनअद्भुतेइतिसंबंधः रूपंस्वभावेसौंदर्येआलोकेपशुदंद

भ्रातॄंश्चमातुलांश्चैवतथैवान्यान्सपन्नगान् ॥ पितॄंश्चतारयामाससंतत्यातपसातथा ॥ ७॥ व्रतैश्चविविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ॥ देवांश्चतर्पयामासयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ ८ ॥ ऋषींश्चब्रह्मचर्येणसंतत्याचपितामहान् ॥ अपहृत्यगुरुंभारंपितॄणांसंशितव्रतः ॥ ९ ॥ जरत्कारुर्गतःस्वर्गंसहितःस्वैःपितामहैः ॥ आस्तीकंचसुतंप्राप्यधर्मंचानुत्तमंमुनिः ॥ १० ॥ जरत्कारुःसुमहताकालेनस्वर्गमेयिवान् ॥ एतदाख्यानमास्तीकंयथावत्कथितंमया ॥ प्रब्रूहिभृगुशार्दूलकिमन्यत्कथयामिते ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पाणांमातृशापप्रस्तावेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच सौतेत्वंकथयस्वेमांविस्तरेणकथांपुनः ॥ आस्तीकस्यकवेःसाधोःशुश्रूषापरमाहिनः ॥ १ ॥ मधुरंकथ्यतेसौम्यश्लक्ष्णाक्षरपदंत्वया ॥ प्रीयामहेभृशंतातपितेवेदंप्रभाषसे ॥ २ ॥ अस्मच्छुश्रूषणेनित्यंपिताहिनिरतस्तव ॥ आचष्टैतद्यथाख्यानंपितातेत्वंतथावद ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच आयुष्मन्निदमाख्यानमास्तीकंकथयामिते ॥ यथाश्रुतंकथयतःसकाशाद्वैपितुर्मया ॥ ४ ॥ पुरादेवयुगेब्रह्मन्प्रजापतिसुतेशुभे ॥ आस्तांभगिन्यौरूपेणसमुपेतेद्भुतेऽनघ ॥ ॥ ५ ॥ तेभार्येकश्यपस्यास्तांकद्रूश्चविनताचह ॥ प्रादात्ताभ्यांवरंप्रीतःप्रजापतिसमःपतिः ॥ ६ ॥ कश्यपोधर्मपत्नीभ्यांमुदापरमयायुतः ॥ वरातिसर्गंश्रुत्वैवंकश्यपादुत्तमंचते ॥ ७ ॥ हर्षादप्रतिमांप्रीतिंप्रापतुःस्मवरस्त्रियौ ॥ वव्रेकद्रूःसुतानागान्सहस्रंतुल्यवर्चसः ॥ ८ ॥ द्वौपुत्रौविनतावव्रेकद्रूपुत्राधिकौबले ॥ तेजसावपुषाचैवविक्रमेणाधिकौचतौ ॥ तस्यैभर्तावरंप्रादादत्यर्थंपुत्रमीप्सितं ॥ एवमस्त्वितितंचाहकश्यपंविनतातदा ॥ १० ॥ यथावत्प्रार्थितंलब्ध्वावरंतुष्टाभवत्तदा ॥ कृतकृत्यातुविनतालब्ध्वावीर्याधिकौसुतौ ॥ ११ ॥ कद्रूश्चलब्ध्वापुत्राणांसहस्रंतुल्यवर्चसां ॥ धार्यौप्रयत्नतोगर्भावित्युक्तासमहातपाः ॥ १२ ॥ तेभार्येवरसंतुष्टेकश्यपोवनमाविशत् ॥ सौतिरुवाच कालेनमहताकद्रूरंडानांदशतीर्दश ॥ १३ ॥

योरितिमेदिनी अद्भुतइत्यादेःपूर्वरूपमार्षं ॥ ५ ॥ ६ ॥ वरातिसर्गवरदानं ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजसादीप्त्या विक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन ओजसातेजसेतिपाठेओजसाइंद्रियबलेन ॥ ९ ॥ पुत्रंपुनातीतितंपवित्रंवरंदिव्यपुत्रद्वयलाभरूपं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यथादशावृत्तानवनवतिः तथादशावृत्तादशदशतिः शतमित्यर्थः दशदशतीःदशशतानीत्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषुउष्मवत्सु तत्रस्थंडांतर्जलंउष्मणाशीघ्रंघनीभवतीति पंचशतेपंचशत्याःपूरणेकालेसंवत्सरेपूर्णेसतीतिशेषः ॥ १५ ॥ मिथुनंनिःसृतंसत् नव्यदृश्यतनदृष्टं स्वरूपेणेतिशेषः व्रीडितासप
त्न्याःपुत्रसमृद्ध्यालज्जिता ॥ १६ ॥ अपश्यतअपश्यत् अध्यर्धेतिचरणादारभ्यअर्धादुपरितनेनदेहेनकृत्स्नःअन्येनाकृत्स्नइत्यर्थः पूर्वार्धेतिपाठःसुगमः ॥ १७ ॥ क्रोधसंरब्धः क्रोधेनद्वेषेणसंरब्धः अ
भिनिविष्टः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० अनंगंमामिववाव्यंगंअदृढावयवं प्रतिपालयितव्यः प्रतीक्षणीयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भर्तृशुश्रूषयैवनारीणांमनोरथसिद्धिः ईर्ष्ययाचसिद्धमपिसुखंहीय

जनयामासविप्रेंद्रद्वेचांडेविनतातदा ॥ तयोरंडानिनिदधुःप्रहृष्टाःपरिचारिकाः ॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषुभांडेषुपंचवर्षशतानिच ॥ ततःपंचशतेकालेकद्रूपुत्राविनिःसृताः ॥ अंडाभ्यांविनतायास्तुमिथुनंनव्यदृश्यत ॥ ततःपुत्रार्थिनीदेवीव्रीडिताचतपस्विनी ॥ १६ ॥ अंडंबिभेदविनतातत्रपुत्रमपश्यत ॥ अध्यर्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता ॥ १७ ॥ सपुत्रःक्रोधसंरब्धःशशापैनामितिश्रुतिः ॥ योऽहमेवंकृतोमातस्त्वयालोभपरीतया ॥ १८ ॥ शरीरेणासमग्रेणतस्माद्दासीभविष्यसि ॥ पंचवर्षशतान्यस्याययाविस्पर्धसेसह ॥ १९ ॥ एषचत्वांसुतोमातर्दासीत्वान्मोचयिष्यति ॥ यद्येनमपिमातस्त्वंमामिवांडविभेदनात् ॥ २० ॥ नकरिष्यस्यनंगंवाव्यंगंवापितपस्विनं ॥ प्रतिपालयितव्यस्तेजन्मकालोऽस्यधीरया ॥ २१ ॥ विशिष्टंबलमीप्संत्यापंचवर्षशतात्परः ॥ एवंशप्त्वाततःपुत्रोविनतामंतरिक्षगः ॥ २२ ॥ अरुणोदृश्यतेब्रह्मन्प्रभातसमयेयदा ॥ आदित्यरथमध्यास्तेसारथ्यंसमकल्पयत् ॥ २३ ॥ गरुडोऽपियथाकालंजज्ञेपन्नगभोजनः ॥ सजातमात्रोविनतांपरित्यज्यखमाविशत् ॥ २४ ॥ आदास्यन्नात्मनोभोज्यमन्नंविहितमस्ययत् ॥ विधात्राभृगुशार्दूलक्षुधितःपतगेश्वरः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पादीनामुत्पत्तौषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुभगिन्यौतेतपोधन ॥ अपश्यतांसमायातेउच्चैःश्रवसमंतिकात् ॥ १ ॥ यंतंदेवगणाःसर्वेहृष्टरूपमपूजयन् ॥ मथ्यमानेमृतेजातमश्वरत्नमनुत्तमं ॥ २ ॥ अमोघबलमश्वानामुत्तमंजगतांवरं ॥ श्रीमंतमजरंदिव्यंसर्वलक्षणपूजितं ॥ ३ ॥ शौनकउवाच कथंतदमृतंदेवैर्मथितंक्वचशंसमे ॥ यत्रजज्ञेमहावीर्यःसोऽश्वराजोमहाद्युतिः ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच ज्वलंतमचलंमेरुंतेजोराशिमनुत्तमं ॥ आक्षिपंतंप्रभांभानोःस्वश्रृंगैःकांचनोज्ज्वलैः ॥ ५ ॥ कनकाभरणंचित्रंदेवगंधर्वसेवितं ॥ अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ॥ ६ ॥

तइत्यध्यायतात्पर्यं विधात्राविहितमितियोजना ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्निति समायातेएकीभूते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
ज्वलंतंमेरुंसमागम्यदिवौकसःअमृतायमंत्रयितुमारब्धाइतिषष्ठेनान्वयः किंकृत्वातस्यमेरोःश्रृंगंउपारुह्येतिसंबंधः ॥ ५ ॥ अप्रमेयंअतिमनोहरत्वात्मनसावाचावाकलयितुमशक्यं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आवारितंआचीर्णं ॥ ७॥ अगम्यंअप्राप्यंअन्यैःप्राकृतैः ॥८॥ अनंतकल्पंअनंतोविष्णुराकाशोवाततईषन्न्यूनं बहुगुणाढ्यत्वादतिप्रमाणत्वाच्च ईषदसमाप्तौकल्पप् उद्विद्धंउच्चं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कलशइवकलशोमंथनाधारत्वात्उदधिःसमुद्रःकलशोदधिः क्षीरसमुद्रइतिकेचित् कलाःपाषाणमयाःपर्वतामैनाकादयःशेरतेऽस्मिन्निितिकलशःसमुद्रःसचउदधिः उदकानिधीयंतेस्मिन्निितियोगात्जलसमुद्रइत्यर्थः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासः कलशब्दोदृषदिरूढोलाटेषु क्षोभ्यतांकलशःसर्वैरितिवाक्यशेषात् आर्यप्रसिद्ध्यभावेम्लेच्छप्रसिद्ध्याप्यर्थनिर्णयाभ्युपगमात् ॥ १२ ॥ वेत्स्यध्वंलप्स्यध्वं

॥४५॥

व्यालैरावारितंघोरैर्दिव्यौषधिविदीपितं ॥ नाकमावृत्यतिष्ठंतमुच्छ्रयेणमहागिरिं ॥ ७ ॥ अगम्यंमनसाऽप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितं ॥ नानापतगसंघैश्चनादितंसुमनोहरैः ॥ ८ तस्यशृंगमुपारुह्यबहुरत्नाचितंशुभं ॥ अनंतकल्पमुद्विद्धंसुराःसर्वेमहौजसः ॥ ९ ॥ तेमंत्रयितुमारब्धास्तत्रासीनादिवौकसः ॥ अमृतायसमागम्यतपोनियमसंयुताः ॥ १० ॥ तत्रनारायणोदेवोब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ चिंतयत्सुसुरेष्वेवंमंत्रयत्सुचसर्वशः ॥ ११ ॥ देवैरसुरसंघैश्चमथ्यतांकलशोदधिः ॥ भविष्यत्यमृतंतत्रमथ्यमानेमहोदधौ ॥ १२ ॥ सर्वौषधीःसमावाप्यसर्वरत्नानिचैवह ॥ मंथध्वमुदधिंदेवावेत्स्यध्वममृतंततः ॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृंगैरलंकृतं ॥ मंदरंपर्वतवरंलताजालसमाकुलं ॥ १ ॥ नानाविहंगसंघुष्टंनानादंष्ट्रिसमाकुलं ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चदेवैरपिचसेवितं ॥ २॥ एकादशसहस्राणियोजनानांसमुच्छ्रितं ॥ अधोभूमेःसहस्रेषुतावत्स्वेवप्रतिष्ठितं ॥ ३ ॥ तमुद्धर्तुमशक्तावैसर्वेदेवगणास्तदा ॥ विष्णुमासीनमभ्येत्यब्रह्माणंचेदमब्रुवन् ॥ ४॥ भवंतावत्रकुर्वीतांबुद्धिंनैःश्रेयसींपरां ॥ मंदरोद्धरणेयत्नःक्रियतांचहितायनः ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच तथेतिचाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणासहभार्गव ॥ अचोदयदमेयात्माफणींद्रंपद्मलोचनः ॥ ६ ॥ ततोऽनंतःसमुत्थायब्रह्मणापरिचोदितः ॥ नारायणेनचाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणिवीर्यवान् ॥ ७॥ अथपर्वतराजानंतमनंतोमहाबलः ॥ उज्जहारबलाद्ब्रह्मन्सवनंसवनौकसं ॥ ८ ॥ ततस्तेनसुराःसार्धंसमुद्रमुपतस्थिरे ॥ तमूचुरमृतस्यार्थेनिर्मथिष्यामहेजलं ॥ ९ ॥ अपांपतिरथोवाचममाप्यंशोभवेत्ततः ॥ सोढाऽस्मिविपुलंमर्दंमंदरभ्रमणादिति ॥ १० ॥

॥ १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनंतःशेषः ॥ ७ ॥ पर्वतराजानं अनित्यत्वात्समासांतष्टचून सवनंसूतेनेनेति अमृतप्रसवसाधनं वनैःसहितंवा ॥ ८ ॥ तेनपर्वतभृतानंतेन तंसमुद्रमूचुः जलंतवेतिशेषः ॥ ९ ॥१० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अकूपारेसमुद्रसमीपे द्वितीयांतपाठेउपेत्येत्यध्याहारः अधिष्ठानंगौरवात्तलंजिगमिषतोमंदरस्याधारः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मंथानंमंथनदंडं नेत्रंमंथनरज्जुं ॥ १३ ॥ एकमंतंएकंप्रदेशंमुखभागंउपाश्लिष्टाः दृढंधृतवंतः ॥ १४ ॥ अनंतइतिशेषोविष्णुपक्षीयः वासुकेःशिरउत्क्षिप्योत्क्षिप्यभूमावाक्षिपंस्तन्मुखनिःसृतंविषंस्वयंसोढवानितिभावः ॥ १५ ॥ वासुकिमुखोत्थंवाष्पादिदेवोपकारायाभूदित्याह वासुकेरितिद्वाभ्यां आक्षिप्यतः आक्षिप्यमाणस्य एतेनमेघस्यधूमज्योतिर्वातवारिमयत्वमुक्तं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जलचराःमत्स्यादयः अस्मदादिवत्पार्थिवांशप्रधानशरीराः ॥ २० ॥ वारुणा

ऊचुश्चकूर्मराजानमकूपारेसुरासुराः ॥ अधिष्ठानंगिरेरस्यभवान्भवितुमर्हति ॥ ११ ॥ कूर्मेणतुतथेत्युक्त्वापृष्ठमस्यसमर्पितं ॥ तंशैलंतस्यपृष्ठस्थंयंत्रेणेंद्रोन्यपीडयत् ॥ १२ ॥ मंथानंमंदरंकृत्वातथानेत्रंचवासुकिं ॥ देवामथितुमारब्धाःसमुद्रंनिधिमंभसां ॥ १३ ॥ अमृतार्थेपुराब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः ॥ एकमंतमुपाश्लिष्टानागराज्ञोमहासुराः ॥ १४ ॥ विबुधाःसहिताःसर्वेयतःपुच्छंततःस्थिताः ॥ अनंतोभगवान्देवोयतोनारायणस्ततः ॥ शिरउत्क्षिप्यनागस्यपुनःपुनरवाक्षिपत् ॥ १५ ॥ वासुकेरथनागस्यसहसाक्षिप्यतःसुरैः ॥ सधूमाःसार्चिषोवातानिष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥ १६ ॥ तेधूमसंघाःसंभूतामेघसंघाःसविद्युतः ॥ अभ्यवर्षन्सुरगणान्श्रमसंतापकर्शितान् ॥ १७ ॥ तस्माच्चगिरिकूटाग्रात्प्रच्युताःपुष्पवृष्टयः ॥ सुरासुरगणान्सर्वान्समंतात्समवाकिरन् ॥ १८ ॥ बभूवात्रमहानादोमहामेघरवोपमः ॥ उदधेर्मथ्यमानस्यमंदरेणसुरासुरैः ॥ १९ ॥ तत्रनानाजलचराविनिष्पिष्टामहाद्रिणा ॥ विलयंसमुपाजग्मुःशतशोलवणांभसि ॥ २० ॥ वारुणानिचभूतानिविविधानिमहीधरः ॥ पातालतलवासीनिविलयंसमुपानयत् ॥ २१ ॥ तस्मिंश्चभ्राम्यमाणेद्रौसंघृष्यंतःपरस्परं ॥ न्यपतन्पतगोपेताःपर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ २२ ॥ तेषांसंघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिःप्रज्वलन्मुहुः ॥ विद्युद्भिरिवनीलाभ्रमावृणोन्मंदरंगिरिं ॥ २३ ॥ ददाहकुंजरांस्तत्रसिंहांश्चैवविनिर्गतान् ॥ विगतासूनिसर्वाणिसत्वानिविविधानिच ॥ २४ ॥ तमग्निममरश्रेष्ठःप्रदहंतमितस्ततः ॥ वारिणामेघजेनेंद्रःशमयामाससर्वशः ॥ २५ ॥ ततोनानाविधास्तत्रसुस्रुवुःसागरांभसि ॥ महाद्रुमाणांनिर्यासाबहवश्चौषधीरसाः ॥ २६ ॥ तेषाममृतवीर्याणांरसानांपयसैवच ॥ अमरत्वंसुराजग्मुःकांचनस्यचनिस्रवात् ॥ २७ ॥

निवरुणलोकस्थानिआप्यांशप्रधानदेहानि ॥ २१ ॥ पर्वतात्पात्यमानानांद्रुमाणांसंघर्षाज्जातोग्निःपर्वतंव्याप्नुवंस्तत्रस्थान्पश्वादीन्ददाहेत्याह त्रिभिस्तस्मिन्नित्यादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ तेषांद्रुमौषधीनांयेऽमृतवीर्यारसास्तज्जेनपयसाक्षीरेणकांचनस्यस्वर्णमयस्यपर्वतस्यनिस्रवात्दिव्यप्रभावानेकमणिभ्योनिःसृतात्जलाच्च सुराअमृतत्वंजग्मुः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततःपयोनिःस्रवंप्राप्य समुद्रस्यतत्क्षारंउदकं लवणांभसीत्युपक्रमात् पयःक्षीरंजातं यथाक्षारमक्षारंवाजलंगवितृणादिरसंप्राप्यक्षिरंभवतितद्वदित्यर्थः पयोपिरसोत्तमैर्विमिश्रमस्ति ततोहेतोःक्षीरादभूद्धृतं ॥
॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ शतसहस्रंलक्षंअनंताअंशवः आप्यायनीयौषधिभेदात्रश्मयोयस्यसशतसहस्रांशुः शतसहस्रांतइतिपाठेअंतशब्दोगम्यप्रदेशपरः ॥३४॥ घृतेनद्यावापृथिवीव्युंधीति
पार्जन्येदर्शनान्नैघंटुकप्रसिद्धेश्चघृतंजलंतस्मात्श्रीरुत्पन्ना द्वुमौषधिरसाज्जलस्यक्षीरत्वंततोघृतमितिक्रमेसारत्वमात्रंविवक्षितं॥३५॥ मरीचिविकचः रश्मिभिरुज्ज्वलः नारायणउरोगतइत्यसंधिरार्षः॥३६॥

ततस्तस्यसमुद्रस्यतज्जातमुदकंपयः॥ रसोत्तमैर्विमिश्रंचततःक्षीरादभूद्धृतं ॥ २८ ॥ ततोब्रह्माणमासीनंदेवावरदमब्रुवन् ॥ श्रांताःस्मसुभृशंब्रह्मन्नोद्भव
त्यमृतंचतत् ॥ २९ ॥ विनानारायणंदेवंसर्वेऽन्येदेवदानवाः॥ चिरारब्धमिदंचापिसागरस्यापिमंथनं ॥ ३० ॥ ततोनारायणंदेवंब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ विध
त्स्वैषांबलंविष्णोभवानत्रपरायणं॥ ३१ ॥ विष्णुरुवाच बलंददामिसर्वेषांकर्मैतद्येसमास्थिताः॥ क्षोभ्यतांकलशःसर्वैर्मंदरःपरिवर्त्यतां॥ ३२॥ सूतउ
वाच नारायणवचःश्रुत्वाबलिनस्तेमहोदधेः॥ तत्पयःसहिताभूयश्चक्रिरेभृशमाकुलं॥ ३३ ॥ ततःशतसहस्रांशुर्मथ्यमानात्तुसागरात् ॥ प्रसन्नात्मासमु
त्पन्नःसोमःशीतांशुरुज्ज्वलः॥ ३४ ॥ श्रीरनंतरमुत्पन्नाघृतात्पांडुरवासिनी ॥ सुरादेवीसमुत्पन्नातुरगःपांडुरस्तथा ॥ ३५ ॥ कौस्तुभस्तुमणिर्दिव्यउत्पन्नो
घृतसंभवः ॥ मरीचिविकचःश्रीमान्नारायणउरोगतः॥ ३६ ॥ श्रीःसुराचैवसोमश्चतुरगश्चमनोजवः॥ यतोदेवास्ततोजग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ॥ ३७॥
धन्वंतरिस्ततोदेवोवपुष्मानुदतिष्ठत ॥ श्वेतंकमंडलुंबिभ्रदमृतंयत्रतिष्ठति ॥ ३८ ॥ एतदत्यद्भुतंदृष्ट्वादानवानांसमुत्थितः॥ अमृतार्थेमहान्नादोममेदमिति
जल्पतां॥ ३९॥ श्वेतैर्दंतैश्चतुर्भिस्तुमहाकायस्ततःपरं॥ ऐरावणोमहानागोऽभवद्वज्रभृताधृतः॥४०॥ अतिनिर्मथनादेवकालकूटस्ततःपरः॥ जगदावृत्यसह
सासधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥४१॥ त्रैलोक्यंमोहितंयस्यगंधमाघ्रायतद्विषं॥ प्राग्रसल्लोकरक्षार्थंब्रह्मणोवचनाच्छिवः ॥ ४२ ॥ दधारभगवान्कंठेमंत्रमूर्त्तिर्महे
श्वरः॥ तदाप्रभृतिदेवस्तुनीलकंठइतिश्रुतिः॥ ४३॥ एतत्तदद्भुतंदृष्ट्वानिराशादानवाःस्थिताः ॥ अमृतार्थेचलक्ष्म्यर्थेमहांतंवैरमाश्रिताः ॥ ४४॥ ततोनाराय
णोमायांमोहिनींसमुपाश्रितः॥ स्त्रीरूपमद्भुतंकृत्वादानवानभिसंश्रितः॥ ४५॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ऐरावणऐरावतः महानागोमहाहस्ती ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ निराशाःविषमप्यैतैर्गृहीतंअस्माभिस्तुतद्ग्रहणासमर्थैःकथममृतंलब्धुंशक्यमितिभावः महान्अंतः
संहारोयेनतन्महांतं ॥ ४४ ॥ अभिसंश्रितःसंमुखः मोहनार्थमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अमृतादपिविभ्रंशःसंगमात्रेणयोषितां दधतामोहिनीरूपंहरिणैवंप्रकाशितमितिरत्नगर्भः ॥ ४६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ९ ॥ अथेति आवरणमु
ख्यानिकवचाग्र्याणि प्रहरणानिआयुधानि ॥१॥२॥ संभ्रमेउभयेषाममृतादरेसति ॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८॥९॥१०॥११ ॥ प्रासाःहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्येकरकाडीतिप्रसिद्धाः तोमराःदीर्घदंडास्तएवा

ततस्तदमृतंतस्यैददुस्तेमूढचेतसः ॥ स्त्रियैदानवदैतेयाःसर्वैतद्गतमानसाः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनेअष्टादशो
ऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सौतिरुवाच अथावरणमुख्यानिनानाप्रहरणानिच ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहितादैत्यदानवाः ॥ १ ॥ ततस्तदमृतं
देवोविष्णुरादायवीर्यवान् ॥ जहारदानवेंद्रेभ्योनरेणसहितःप्रभुः ॥ २ ॥ ततोदेवगणाःसर्वेपपुस्तदमृतंतदा ॥ विष्णोःसकाशात्संप्राप्यसंभ्रमेतुमुलेसति ॥
॥ ३ ॥ ततःपिबत्सुतत्कालंदेवेष्वमृतमीप्सितं ॥ राहुर्विबुधरूपेणदानवःप्रापिबत्तदा ॥ ४ ॥ तस्यकंठमनुप्राप्तेदानवस्यामृतेतदा ॥ आख्यातंचंद्रसूर्याभ्यांसुरा
णांहितकाम्यया ॥ ५ ॥ ततोभगवतातस्यशिरश्छिन्नमलंकृतं ॥ चक्रायुधेनचक्रेणपिबतोऽमृतमोजसा ॥ ६ ॥ तच्छैलशृंगप्रतिमंदानवस्याशिरोमहत् ॥ च
क्रच्छिन्नंखमुत्पत्यननादातिभयंकरं ॥ ७ ॥ तत्कबंधंपपातास्यविस्फुरद्धरणीतले ॥ सपर्वतवनद्वीपांदैत्यस्याकंपयन्महीं ॥ ८ ॥ ततोवैरविनिर्बंधःकृतोराहुमु
खेनवै ॥ शाश्वतश्चंद्रसूर्याभ्यांग्रसत्यद्यापिचैवतौ ॥ ९ ॥ विहायभगवांश्चापिस्त्रीरूपमतुलंहरिः ॥ नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकंपयत् ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तः
संग्रामःसमीपेलवणांभसः ॥ सुराणामसुराणांचसर्वघोरतरोमहान् ॥ ११ ॥ प्रासाश्चविपुलास्तीक्ष्णान्यपतंतसहस्रशः ॥ तोमराश्चसुतीक्ष्णाग्राःशस्त्राणिवि
विधानिच ॥ १२ ॥ ततोऽसुराश्चक्रभिन्नावमंतोरुधिरंबहु ॥ असिशक्तिगदारुग्णानिपेतुर्धरणीतले ॥ १३ ॥ छिन्नानिपट्टिशैश्चैवशिरांसियुधिदारुणैः ॥ त
प्तकांचनमालीनिनिपेतुरनिशंतदा ॥ १४ ॥ रुधिरेणानुलिप्तांगानिहताश्चमहासुराः ॥ अद्रीणामिवकूटानिधातुरक्तानिशेरते ॥ १५ ॥ हाहाकारःसमभवत्त
त्रतत्रसहस्रशः ॥ अन्योन्यंछिंदतांशस्त्रैरादित्येलोहितायति ॥ १६ ॥ परिघैरायसैस्तीक्ष्णैःसन्निकर्षेचमुष्टिभिः ॥ निघ्नतांसमरेऽन्योन्यंशब्दोदिवमिवास्पृशत्
॥ १७ ॥ छिंधिभिंधिप्रधावत्वंपातयाभिसरेतिच ॥ व्यश्रूयंतमहाघोराःशब्दास्तत्रसमंततः ॥ १८ ॥

क्षेप्याः लाटेष्विटाइतिप्रसिद्धाः विविधानिशस्त्राणियमदंष्ट्रादीनिलोकप्रसिद्धानिजमधडइत्यादीनि ॥१२॥ असिःखड्गः शक्तिर्हस्तक्षेप्योलोहदंडः पृथुबुध्नोगदासरलःसएव ॥१३ ॥ पट्टिशःखड्गविशेषउभ
यतोधारस्तीक्ष्णाग्रःपटाइतिप्रसिद्धः ॥१४॥१५॥१६॥ परिघःपरितोहंतीतितथा सर्वतःकंटकितोलोहदंडः एवमग्रेपिलोकप्रसिद्ध्यनुसारेणयोगबलेनचायुधवाचिनांशब्दानामर्थोबोध्यः ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ संयतियुद्धे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रवेरितंप्रेरितं अवोपसर्गस्यभागुरिमतेनाकारलोपः विगलितारिक्तामेघास्तत्तुल्यदीप्तयः श्वेतभास्वराइत्यर्थः ॥ २५ ॥ बहुविधानीलपीतादिधा तुमत्त्वात् मेघरूपित्वंगगनगामित्वात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ गणशब्दितारुद्रानुचरोपलक्षितादेवाः असुराश्वगणाश्वतेषांविग्रहे गणःप्रमथसंख्यौघेइतिमेदिनी ॥ २८ ॥ निशम्यविज्ञाय तेअसुराः ॥ २९ ॥

एवंसुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये॥ नरनारायणौदेवौसमाजग्मतुराहवं ॥ १९ ॥ तत्रदिव्यंधनुर्दृष्ट्वानरस्यभगवानपि ॥ चिंतयामासतच्चक्रंविष्णुर्दानवसू
दनं॥ २० ॥ ततोंऽबराच्चिंतितमात्रमागतंमहाप्रभंचक्रममित्रतापनं ॥ विभावसोस्तुल्यमकुंठमंडलंसुदर्शनंसंयतिभीमदर्शनं ॥ २१ ॥ तदागतंज्वलितहु
ताशनप्रभंभयंकरंकरिकरबाहुरच्युतः ॥ मुमोचवैप्रबलवदुग्रवेगवान्महाप्रभंपरनगरावदारणं॥ २२ ॥ तदंतकज्वलनसमानवर्चसंपुनःपुनर्न्यपततवेगव
त्तदा॥ विदारयद्दितिदनुजान्सहस्रशःकरेरितंपुरुषवरेणसंयुगे॥ २३ ॥ दहत्क्वचिज्ज्वलनइवावलेलिहत्प्रसह्यतानसुरगणान्न्यकृंतत ॥ प्रवेरितंवियतिमुहुः
क्षितौतथापपौरणेरुधिरमथोपिशाचवत् ॥ २४ ॥ तथाऽसुरागिरिभिरदीनचेतसोमुहुर्मुहुःसुरगणमार्दयंस्तदा ॥ महाबलाविगलितमेघवर्चसःसहस्रशो
गगनमभिप्रपद्यह॥ २५॥ अथांबराद्भयजननाःप्रपेदिरेसपादपाबहुविधमेघरूपिणः॥ महाद्रयःपरिगलिताग्रसानवःपरस्परंद्रुतमभिहत्यसस्वनाः॥ २६॥
ततोमहीप्रविचलितासकाननामहाद्रिपाताभिहतासमंततः॥ परस्परंभृशमभिगर्जतांमुहूरणाजिरेभृशमभिसंप्रवर्तिते॥ २७॥ नरस्ततोवरकनकाग्रभूषणै
र्महेषुभिर्गगनपथंसमावृणोत् ॥ विदारयन्गिरिशिखराणिपत्रिभिर्महाभयेऽसुरगणविग्रहेतदा ॥ २८ ॥ ततोमहींलवणजलंचसागरंमहासुराःप्रविविशुर
र्दिताःसुरैः ॥ वियद्गतंज्वलितहुताशनप्रभंसुदर्शनंपरिकुपितंनिशम्यते ॥ २९ ॥ ततःसुरैर्विजयमवाप्यमंदरःस्वमेवदेशंगमितःसुपूजितः ॥ विनाद्यखंदिव
मपिचैवसर्वशस्ततोगताःसलिलधरायथागतं ॥ ३० ॥ ततोऽमृतंसुनिहितमेवचक्रिरेसुराःपरांमुदमभिगम्यपुष्कलां॥ ददौचतंनिधिममृतस्यरक्षितुंकिरी
टिनेबलभिदथामरैःसह॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनसमाप्तिर्नामएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ ॥ ७ ॥
सौतिरुवाच एतत्तेकथितंसर्वममृतंमथितंयथा॥ यत्रसोश्वःसमुत्पन्नःश्रीमानतुलविक्रमः॥ १ ॥

सलिलधराः अमृतभृतोदेवाः ॥ ३० ॥ किरीटिनेनराय तुल्यायासेप्यविबुधानाब्धिजंविमुखाहरेः देवास्तुवशगाविष्णोःप्रापुरेतदिहोच्यतेइतिरत्नगर्भः ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव दीपेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ विपणावहेपणंकुर्वहे ॥ ३ ॥ दीव्यविजिगीषस्व दासीभावायमांवादासीकर्तुंत्वंवादासीभवितुंब्रूहीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ जिह्मंकौटिल्यं ॥ ६ ॥ नावपद्यंतनानुमोदितवंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

यंनिशम्यतदाकद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् ॥ उच्चैःश्रवाहिकिंवर्णोभद्रेप्रब्रूहिमाचिरं ॥ २ ॥ विनतोवाच श्वेतएवाश्वराजोऽयंकिंवात्वंमन्यसेशुभे ॥ ब्रूहिवर्णं त्वमप्यस्यततोऽत्रविपणावहे ॥ ३ ॥ कद्रूरुवाच कृष्णवालमहंमन्येहयमेनंशुचिस्मिते ॥ एहिसार्धंमयादीव्यदासीभावायभामिनि ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच एवंतेसमयंकृत्वादासीभावायवैमिथः ॥ जग्मतुःस्वगृहानेवश्वोद्रक्ष्यावइतिस्मह ॥ ५ ॥ ततःपुत्रसहस्रंतुकद्रूर्जिह्मंचिकीर्षती ॥ आज्ञापयामासतदावालाभूत्वांऽजनप्रभाः ॥ ६ ॥ आविशध्वंहयंक्षिप्रंदासीनस्यामहंयथा ॥ नावपद्यंतयेवाक्यंतान्शशापभुजंगमान् ॥ ७ ॥ सर्पसत्रेवर्तमानेपावकोवःप्रधक्ष्यति ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःपांडवेयस्यधीमतः ॥ ८ ॥ शापमेनंतुशुश्रावस्वयमेवपितामहः ॥ अतिक्रूरंसमुत्सृष्टंकद्र्वादैवादतीवहि ॥ ९ ॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्वाचंतामन्वमोदत ॥ बहुत्वंप्रेक्ष्यसर्पाणांप्रजानांहितकाम्यया ॥ १० ॥ तिग्मवीर्यविषाह्येतेदंदशूकामहाबलाः ॥ तेषांतीक्ष्णविषत्वाद्धिप्रजानांचहितायच ॥ ॥ ११ ॥ युक्तंमात्राकृतंतेषांपरपीडोपसर्पिणां ॥ अन्येषामपिसत्वानांनित्यंदोषपरास्तुये ॥ १२ ॥ तेषांप्राणांतिकोदंडोदैवेनविनिपात्यते ॥ एवंसंभाष्यदेवस्तुपूज्यकद्रूंचतांतदा ॥ १३ ॥ आहूयकश्यपंदेवइदंवचनमब्रवीत् ॥ यदेतेदंदशूकाश्चसर्पाजातास्त्वयानघ ॥ १४ ॥ विषोल्बणामहाभोगामात्राशप्ताःपरंतप ॥ तत्रमन्युस्त्वयाताननकर्त्तव्यःकथंचन ॥ १५ ॥ दृष्टंपुरातनंह्येतद्यज्ञेसर्पविनाशनं ॥ इत्युक्त्वासृष्टिकृद्देवस्तंप्रसाद्यप्रजापतिं ॥ प्रादाद्विषहरींविद्यांकश्यपायमहात्मने ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततोरजन्यांव्युष्टायांप्रभातेऽभ्युदितेरवौ ॥ कद्रूश्चविनताचैवभगिन्यौतेतपोधन ॥ १ ॥ अमर्षितेसुसंरब्धेदास्येकृतपणेतदा ॥ जग्मतुस्तुरगंद्रष्टुमुच्चैःश्रवसमंतिकात् ॥ ॥ २ ॥ ददृशातेऽथतेतत्रसमुद्रंनिधिमंभसां ॥ महांतमुदकागाधंक्षोभ्यमाणंमहास्वनं ॥ ३ ॥ तिर्मिंगिलझषाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ॥ सत्वैश्चबहुसाहस्रैर्नानारूपैःसमावृतं ॥ ४ ॥ भीषणैर्विकृतैरन्यैर्घोरैर्जलचरैस्तथा ॥ उग्रैर्नित्यमनाधृष्यंकूर्मग्राहसमाकुलं ॥ ५ ॥

दंदशूकाःभृशंदंशनशीलाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ महाभोगाःमहाशरीराः ॥ १५ ॥ विषहरींविषघ्नीं विषहरामितिपाठः ॥ १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
ततइति व्युष्टायांव्यतीतायां ॥ १ ॥ दास्येविषये ॥ २ ॥ उदकेनअगाधंतलस्पर्शशून्यं क्षोभ्यमाणंमकरादिभिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ पातालज्वलनोवाडवाग्निस्तस्यावासं बांधवंशरणं बंधनमितिपाठेकारागारं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वेलायाःदोलआंदोलनंतज्जेनानिलेनचलं ॥ १० ॥ ११ ॥ गांपृथ्वीं विंदतालंभमानेन हेतौशतृ प्रत्ययः तेनहेतुनाविक्षोभितेन जलेनाविलंव्याप्तं ॥ १२ ॥ अत्रिणातलान्वेषिणेतिशेषः गाधंतलं पातालस्यापितलंअधःस्थं अव्ययंपातालादिव्ययेप्यविनाशं ॥ १३ ॥ सेवतः सेवमानस्य युगादिकालशयनं युगंकृतादिकंतस्यआदिभूतोयुगादिकालस्तस्मिन् शयनंतल्पभूतं ॥ १४ ॥ डिंबाहवेडिंबोभयवतामाक्रंदस्तद्वतिआहवे डिंबोभयध्वनावंडेइतिमेदिनी तिग्माहवइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ १५ ॥ वडवाअ

आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंरम्यमुत्तमंसरितांपतिं ॥ ६ ॥ पातालज्वलनावासमसुराणांचबांधवं ॥ भयंकरंचसत्वानांपयसांनिधिमर्णवं ॥ ७ ॥ शुभंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरं ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलमद्भुतं ॥ ८ ॥ घोरंजलचरारावरौद्रंभैरवनिःस्वनं ॥ गंभीरावर्तकलिलंसर्वभूतभयंकरं ॥ वेलादोलानिलचलंक्षोभोद्वेगसमुच्छ्रितं ॥ वीचीहस्तैःप्रचलितैर्नृत्यंतमिवसर्वतः ॥ १० ॥ चंद्रवृद्धिक्षयवशादुद्वृत्तोर्मिसमाकुलं ॥ पांचजन्यस्यजननंरत्नाकरमनुत्तमं ॥ ११ ॥ गांविंदताभगवतागोविंदेनामितौजसा ॥ वराहरूपिणाचांतर्विक्षोभितजलाविलं ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिणाव्रतवतावर्षाणांशतमत्रिणा ॥ अनासादितगाधंचपातालतलमव्ययं ॥ १३ ॥ अध्यात्मयोगनिद्रांचपद्मनाभस्यसेवतः ॥ युगादिकालशयनंविष्णोरमिततेजसः ॥ १४ ॥ वज्रपातनसंत्रस्तमैनाकस्याभयप्रदं ॥ डिंबाहवार्दितानांचअसुराणांपरायणं ॥ १५ ॥ वडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदंशिवं ॥ अगाधपारंविस्तीर्णमप्रमेयंसरित्पतिं ॥ १६ ॥ महानदीभिर्बह्वीभिःस्पर्धयेवसहस्रशः ॥ अभिसार्यमाणमनिशंददृशातेमहार्णवं ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यमानमिवोर्मिभिः ॥ १७ ॥ गंभीरंतिमिमकरोग्रसंकुलंतंगर्जंतंजलचररावरौद्रनादैः ॥ विस्तीर्णंददृशतुरंबरप्रकाशंतेऽगाधंनिधिमुरुमंभसामनंतं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच नागाश्चसंविदंकृत्वाकर्तव्यमितितद्वचः ॥ निःस्नेहावैदहेन्माताअसंप्राप्तमनोरथा ॥ १ ॥ प्रसन्नामोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छापाच्चभामिनी ॥ कृष्णंपुच्छंकरिष्यामस्तुरगस्यनसंशयः ॥ २ ॥

श्वातस्यामुखात्उत्पन्नोदीप्तोयोऽग्निस्तस्मैतोयहव्यप्रदं गाधःपारश्चनास्तियस्यसोऽगाधपारस्तं अतएवविस्तीर्णं विशेषेणस्तीर्णंसमंततआस्तीर्णं ॥ १६ ॥ अभिसार्यमाणंअभितोगम्यमानं ॥ १७ ॥ तेकद्रूविनते अगाधंपूर्वरूपमार्षं ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ५ ॥ नागाश्चसंविदंकृत्वेतिद्वादशश्लोकमध्यायंकेचिन्नपठंति कांश्चिदत्रत्यान्श्लोकान्पूर्वत्रैवचपठंति अन्येतुपंचषान्पठंत्यपीत्यत्रकोशशुद्धिनप्रतीमः संविदंमिथआलोचनं ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पणितेपणंकृतवत्यौ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उक्तानुक्तविशेषणैःपुनःस्तौतिसमुद्रं अक्षोभ्यमित्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविं

तथाहिगत्वातेतस्यपुच्छेवालाइतिस्मृताः ॥ एतस्मिन्नंतरेतेतुसपत्न्यौपणितेतदा ॥ ३॥ ततस्तेपणितंकृत्वाभगिन्यौद्विजसत्तम ॥ जग्मतुःपरयाप्रीत्यापरंपारं महोदधेः ॥ ४ ॥ कद्रूश्चविनताचैवदाक्षायण्यौविहायसा ॥ आलोकयंत्यावक्षोभ्यंसमुद्रंनिधिमंभसां ॥ ५ ॥ वायुनाऽतीवसहसाक्षोभ्यमाणंमहास्वनं ॥ तिमिंगिलसमाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ॥ ६ ॥ संयुतंबहुसाहस्रैःसत्वैर्नानाविधैरपि ॥ घोरैर्घोरमनाधृष्यंगंभीरमतिभैरवं ॥ ७॥ आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंचापिसुरम्यंसरितांपतिं ॥८ ॥ पातालज्वलनावासमसुराणांतथालयं ॥ भयंकराणांसत्वानांपयसोनिधिमव्ययं ॥ ९ ॥ शुभ्रंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरं ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलसंमितं ॥ १० ॥ महानदीभिर्बह्वीभिस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यंतमिवचोर्मिभिः ॥ ११ ॥इत्येवंतरलतरोर्मिसंकुलंतेगंभीरंविकसितमंबरप्रकाशं ॥ पातालज्वलनशिखाविदीपितांगंगर्जंतंद्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेसमुद्रदर्शनंनामद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच तंसमुद्रमतिक्रम्यकद्रूर्विनतयासह ॥ न्यपतत्तुरगाभ्याशेनचिरादिवशीघ्रगा ॥ १ ॥ ततस्तेतंहयश्रेष्ठंददृशातेमहाजवं ॥ शशांककिरणप्रख्यंकालवालमुभेतदा ॥ २ ॥ निशम्यचबहून्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ॥ विषण्णरूपांविनतांकद्रूर्दास्येन्ययोजयत् ॥ ३ ॥ ततःसाविनतातस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अभवद्दुःखसंतप्तादासीभावंसमास्थिता ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरेचापिगरुडःकालआगते ॥ विनामात्रामहातेजाविदार्यांडमजायत ॥ ५ ॥ महासत्वबलोपेतःसर्वाविद्योतयन्दिशः ॥ कामरूपःकामगमःकामवीर्योविहंगमः ॥ ६ ॥ अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ॥ विद्युद्विस्पष्टपिंगाक्षोयुगांताग्निसमप्रभः ॥ ७ ॥ प्रवृद्धःसहसापक्षीमहाकायोनभोगतः ॥ घोरोघोरस्वनोरौद्रोवह्निरौर्वइवापरः ॥ ८ ॥ तंदृष्ट्वाशरणंजग्मुर्देवाःसर्वेविभावसुं ॥ प्रणिपत्याब्रुवंश्चैनमासीनंविश्वरूपिणं ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वंप्रवर्धिष्ठाःकच्चिन्नोनदिधक्षसि ॥ असौहिराशिःसुमहान्समिद्धस्तवसर्पति ॥ १० ॥

शोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ तमिति ॥ १ ॥ शशांककिरणवत्प्रख्यादीप्तिर्यस्यतंतादृशमपिकालवालंकृष्णकेशं ॥ २ ॥ निशम्यदृष्ट्वा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामरूपःइच्छाकृतमेवरूपंयस्यसतथा ॥ ६ उद्भासनुत्कर्षेणभासमानः ॥ ७ ॥ और्वःवाडवः ॥ ८ ॥ विभावसुंवह्निं ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वमितिदेवानांभ्रमवर्णनमग्निगरुडयोरतिसादृश्यकथनार्थं ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥११॥१२॥१३॥१४॥ अत्रापिपूर्ववत्सुपर्णोपाधिकंब्रह्मैवस्तूयते नहिविष्णुवाहनेपक्षिमात्रेप्रकृतानिसर्वाणिविशेषणानिअंजसासंगच्छंते इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान् एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुरितिश्रुतेरिंद्रादिबहुप्रकारेणसदेवैकमुच्यतइत्यवगमात् ऋषिःप्रणवरूपोमंत्रः मंत्राणांसर्वेषांद्रष्टामधुच्छंदआदिरूपोवा महाभागःकृत्स्नस्ययज्ञस्यभोक्ता देवोद्योतमानः पतगानांजीवपक्षिणामीश्वरः अतिशीघ्रगोवा तद्धावतोन्यानत्येतिशश्वदितिश्रुतेः ॥१५॥प्रभुश्चेतनाचेतनस्यकृत्स्नस्याधिष्ठाता तपनःतपतीतितपनःअंतकर्त्ता सूर्यःसूतेइतिसूर्यःउत्पादकः उपादानमित्यर्थः परमेष्ठीहिरण्यगर्भरूपेण प्रजापतिःदक्षादिरूपेणचनिमित्तमपीत्यर्थः त्वंइंद्रोदेवराजः हयमुखोहयग्रीवावतारः त्वंशरःमहादेवस्यत्रिपुरवधेबाणभूतोविष्णुः ॥ १६ ॥ त्वंमुखं ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीदितिश्रुतेः पद्मजश्चतुर्मुखः विप्रोविज्ञानवान् अग्निर्वायुश्चेत्यादिसर्वदेवतात्मा धाताचितिः विधातामायेतिप्राग्व्याख्यातमेव विष्णुर्व्यापकः सुरसत्तमःदेवेश्वरः ॥ १७ ॥ महान्महत्तत्वं अभिभूःअभितोभवतीत्यभिभूः अभिमानोहंकारइत्यर्थः शश्वत्सर्वदाअमृतंअविकृतं महद्यशः तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेर्निर्गुणंब्रह्म त्वंप्रभाःसूर्यादीनांतेजांसि त्वंअभिप्रेतंबुद्धिवृत्तिः त्राणंरक्षणं ॥ १८ ॥ बलस्यपुण्यस्यऊर्मिमान्सागरः अतएवअदीनंरजआदिनाऽनुपक्षीणंसत्वंयस्यसः अतएवसमृद्धिरैश्वर्यंतद्वान् दुर्विषहोयुद्धे त्वत्तःसृतंनिर्गतंसर्वं अहीनकीर्तेपुण्यश्लोक अनागतादिचत्वमेव ॥ १९॥ उत्तमश्चिन्मात्रः चराचरंचेतनाचेतनं स्थावरजंगमंवागभस्तिभिर्वृत्तिज्ञानैः भानुरिवकिरणैः अवभाससेघटादिज्ञानरूपेण यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति भानुमतःसूर्यस्य अंतकोमृत्युः ध्रुवाध्रुवंक्षराक्षरंप्रधानपुरुषात्मकं ॥२०॥ युगपरिवर्त्तनंसहस्रकृत्वोजायमानंतस्यांतस्तत्कर्त्ता कालस्यापिकालइत्यर्थः ॥२१॥ खगेश्वरंउपेत्यसमीपेगत्वावयंशरणमुपागताइतिसंबंधः॥२२॥

अग्निरुवाच नैतदेवंयथायूयंमन्यध्वमसुरार्दनाः ॥ गरुडोबलवानेषममतुल्यश्चतेजसा ॥ ११ ॥ जातःपरमतेजस्वीविनतानंदवर्धनः॥ तेजोराशिमिमंदृष्ट्वायुष्मान्मोहःसमाविशत् ॥ १२ ॥ नागक्षयकरश्चैवकाश्यपेयोमहाबलः ॥ देवानांचहितेयुक्तस्त्वहितोदैत्यरक्षसां ॥ १३॥ नभीःकार्याकथंचात्रपश्यध्वंसहितामम ॥ एवमुक्तास्तदागत्वागरुडंवाग्भिरस्तुवन् ॥१४॥ तेदूरादभ्युपेत्यैनंदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ देवाऊचुः त्वमृषिस्त्वंमहाभागस्त्वंदेवःपतगेश्वरः ॥ ॥१५॥त्वंप्रभुस्तपनःसूर्यःपरमेष्ठीप्रजापतिः॥त्वमिंद्रस्त्वंहयमुखस्त्वंशरस्त्वंजगत्पतिः॥१६॥त्वंमुखंपद्मजोविप्रस्त्वमग्निःपवनस्तथा॥त्वंहिधाताविधाताचत्वंविष्णुःसुरसत्तमः ॥ १७॥ त्वंमहानभिभूःशश्वदमृतंत्वंमहद्यशः ॥ त्वंप्रभास्त्वमभिप्रेतंत्वंनस्त्राणमनुत्तमं ॥ १८॥ बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्वःसमृद्धिमान्दुर्विषहस्त्वमेव ॥ त्वत्तःसृतंसर्वमहीनकीर्त्तेह्यनागतंचोपगतंचसर्वं ॥१९ ॥ त्वमुत्तमःसर्वमिदंचराचरंगभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे॥ समाक्षिपन्भानुमतःप्रभांमुहुस्त्वमंतकःसर्वमिदंध्रुवाध्रुवं ॥२०॥ दिवाकरःपरिकुपितोयथादहेत्प्रजास्तथादहसिहुताशनप्रभ॥ भयंकरःप्रलयइवाग्निरुत्थितोविनाशयन्युगपरिवर्त्तनांतकृत् ॥ २१ ॥ खगेश्वरंशरणमुपागतावयंमहौजसंज्वलनसमानवर्चसं ॥ तडित्प्रभंवितिमिरमभ्रगोचरंमहाबलंगरुडमुपेत्यखेचरं ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परावरंकारणंकार्यंच अजय्योजेतुमशक्योविक्रमोयस्यतं ॥ २३ ॥ विमानगामिनोदेवाः विमानिताःपराजिताः विपथगतिंहीनमार्गानुसृतिं ॥ २४ ॥ सःत्वंमाक्रुधःक्रोधंमाकार्षीः महाशनेःस्फुरितंते नसमस्तुल्यःस्वनःशब्दस्तेनदिशश्चलंतीत्युत्तरादपकृष्यते ॥ २५ ॥ निगृह्यतांसंक्षिप्तंक्रियतां अव्यवस्थितमितिच्छेदः व्याकुलमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयो विंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ सइति ससुपर्णःस्तुतिव्याजेनदेवैर्बोधितस्तेभ्यआत्मनोदेहंस्वरूपंश्रुत्वाप्रेक्ष्यानुभूयचसर्वभूताभयायसौम्योबभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ समुद्विग्नाजनाइतिशेषः ॥ २ ॥

परावरंवरदमजय्यविक्रमंतवौजसासर्वमिदंप्रतापितं ॥ जगत्प्रभोतप्तसुवर्णवर्चसात्वंपाहिसर्वांश्चसुरान्महात्मनः ॥ २३ ॥ भयान्वितानभसिविमानगामिनोविमानिताविपथगतिंप्रयांतिते ॥ ऋषेःसुतस्त्वमसिदयावतःप्रभोमहात्मनःखगवरकश्यपस्यह ॥ २४ ॥ समाक्रुधःकुरुजगतोदयांपरांत्वमीश्वरःप्रशममुपैहिपाहिनः ॥ महाशनिस्फुरितसमस्वनेनतेदिशोऽबरंत्रिदिवमियंचमेदिनी ॥ २५ ॥ चलंतिनःखगहृदयानिचानिशंनिगृह्यतांवपुरिदमग्निसन्निभं ॥ तवद्युतिंकुपितकृतांतसन्निभांनिशम्यनश्चलतिमनोऽव्यवस्थितं ॥ प्रसीदनःपतगपतेप्रयाचतांशिवश्चनोभवभगवन्सुखावहः ॥ २६ ॥ एवंस्तुतःसुपर्णस्तुदेवैःसर्षिगणैस्तदा ॥ तेजसःप्रतिसंहारमात्मनःसचकारह ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच सश्रुत्वाऽथात्मनोदेहंसुपर्णःप्रेक्ष्यचस्वयं ॥ शरीरप्रतिसंहारमात्मनःसंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ सुपर्णउवाच नमेसर्वाणिभूतानिबिभियुर्देहदर्शनात् ॥ भीमरूपात्समुद्विग्नास्तस्मात्तेजस्तुसंहरे ॥ २ ॥ सौतिरुवाच ततःकामगमःपक्षीकामवीर्योविहंगमः ॥ अरुणंचात्मनःपृष्ठमारोप्यसपितुर्गृहात् ॥ ३ ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंतीरंमहोदधेः ॥ तत्रारुणश्चनिक्षिप्तोदिशंपूर्वांमहाद्युतिः ॥ ४ ॥ सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमनायदा ॥ रुरुरुवाच किमर्थंभगवान्सूर्योलोकान्दग्धुमनास्तदा ॥ ५ ॥ किमस्यापहृतंदेवैर्येनेमंमन्युराविशत् ॥ प्रमतिरुवाच चंद्रादित्यैर्यदाराहुराख्यातोह्यमृतंपिबन् ॥ ६ ॥ वैरानुबंधंकृतवांश्चंद्रादित्येतदाऽनघ ॥ वध्यमानेग्रहेणाथआदित्येमन्युराविशत् ॥ ७ ॥ सुरार्थायसमुत्पन्नोरोषोराहोस्तुमांप्रति ॥ बहुनर्थकरंपापमेकोऽहंसमवाप्नुयां ॥ ८ ॥ सहायएवकार्येषुनचकृच्छ्रेषुदृश्यते ॥ पश्यंतिग्रस्यमानंमांसहंतेवैदिवौकसः ॥ ९ ॥

अरुणंमातुर्विवशतयायत्रकुत्रापिस्थितं ॥ ३ ॥ सूर्योदग्धुमनायदाऽभूत्तदापूर्वांदिशंगत्वातत्रसूर्यस्याग्रेऽरुणोनिक्षिप्तइतियोज्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदित्यस्यमूर्त्तिबहुत्वेनचंद्रादित्यैरितिबहुवचनं ॥ ६ ॥ चंद्रादित्येइत्येकत्वंचसमाहारात् ग्रहेणराहुणाग्रहणेनवा ॥ ७ ॥ सुराणांअर्थायहिताय ॥ ८ ॥ सहंतेमर्षयंति सहदेवैरितिपाठेदिवौकसःउपदेवामरीच्यादयःप्रजापतयः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्मात्अस्ताचलंगत्वेतिल्यब्लोपेपंचमी ॥ १० ॥ संतापयतसमतापयत अडभावआर्षः तिरोभूतएवसन्नेवंदहत्युदयेतुभस्मीकरिष्यतिलोकानित्याह ततइत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृश्य

तस्माल्लोकविनाशार्थंत्यवतिष्ठेनसंशयः ॥ एवंकृतमतिःसूर्योल्यस्तमभ्यगमद्गिरिं ॥ १० ॥ तस्माल्लोकविनाशायसंतापयतभास्करः ॥ ततोदेवानुपागम्य प्रोचुरेवंमहर्षयः ॥ ११ ॥ अद्यार्धरात्रसमयेसर्वलोकभयावहः ॥ उत्पत्स्यतेमहान्दाहस्त्रैलोक्यस्यविनाशनः ॥ १२ ॥ ततोदेवाःसर्षिगणाउपगम्यपितामहं ॥ अब्रुवन्किमिवेहाद्यमहद्दाहकृतंभयं ॥ १३ ॥ नतावद्दृश्यतेसूर्यःक्षयोऽयंप्रतिभातिच ॥ उदितेभगवन्भानौकथमेतद्भविष्यति ॥ १४ ॥ पितामहउवाच एषलोकविनाशायरविरुद्यंतुमुद्यतः ॥ दृश्यन्नेवहिलोकान्सभस्मराशीकरिष्यति ॥ १५ ॥ तस्यप्रतिविधानंचविहितंपूर्वमेवहि ॥ कश्यपस्यसुतोधीमानरुणत्यभिविश्रुतः ॥ १६ ॥ महाकायोमहातेजाःसस्यास्यतिपुरोरवेः ॥ करिष्यतिचसारथ्यंतेजश्चास्यहरिष्यति ॥ १७ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यादृषीणांचदिवौकसां ॥ प्रमतिरुवाच ततःपितामहाज्ञातःसर्वंचक्रेतदाऽरुणः ॥ १८ ॥ उदितश्चैवसविताह्यरुणेनसमावृतः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्सूर्यंमन्युराविशत् ॥ १९ ॥ अरुणश्चयथैवास्यसारथ्यमकरोत्प्रभुः ॥ भूयएवापरंप्रश्नंशृणुपूर्वमुदाहृतं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततःकामगमःपक्षीमहावीर्योमहाबलः ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंपारंमहोदधेः ॥ १ ॥ यत्रसाविनतातस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अतीवदुःखसंतप्तादासीभावमुपागता ॥ २ ॥ ततःकदाचिद्विनतांप्रणतांपुत्रसन्निधौ ॥ कालेचाहूयवचनंकद्रूरिदमभाषत ॥ ३ ॥ नागानामालयंभद्रेसुरम्यंचारुदर्शनं ॥ समुद्रकुक्षावेकांतेतत्रमांविनतेनय ॥ ४ ॥ ततःसुपर्णमातातामवहत्सर्पमातरं ॥ पन्नगान्गरुडश्चापिमातुर्वचनचोदितः ॥ ५ ॥ ससूर्यमभितोयातिवैनतेयोविहंगमः ॥ सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्चमूर्छिताःपन्नगाऽभवन् ॥ ६ ॥ तदवस्थान्सुतान्दृष्ट्वाकद्रूःशक्रमथास्तुवत् ॥ नमस्तेसर्वदेवेशनमस्तेबलसूदन ॥ ७ ॥ नमुचिघ्ननमस्तेस्तुसहस्राक्षशचीपते ॥ सर्पाणांसूर्यतप्तानांवारिणात्वंप्लवोभव ॥ ८ ॥ त्वमेवपरमंत्राणमस्माकममरोत्तम ॥ ईशोह्यसिपयःस्रष्टुंत्वमनल्पंपुरंदर ॥ ९ ॥

न्पश्यन् कंड्वादेराकृतिगणत्वात्दृशेरपिस्वार्थेयक् ॥ १५ ॥ प्रतिविधानंप्रतीकारः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अभितःसंमुखं पन्नगाअभवन्संधिरार्षः ॥ ६ ॥ अत्रापींद्रोपाधिकंब्रह्मस्तूयते नमस्तेइत्यादिना लोकस्रष्टृत्वसंहर्तृत्वादेस्तल्लिंगदर्शनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ ज्योतिश्चिद्रूपं ॥ १२ ॥ सर्वममृतंमोक्षःआपेक्षिकेह्यमृतत्वेसर्वत्वंनास्ति मोक्षेवशिष्यमाणंयद्रूपंतत्त्वमेवेत्यर्थः सोमईश्वरः परमैःश्रेष्ठैरर्चितः सोमःपवतेजनितामतीनांजनितादिवोजनि तापृथिव्याः जनिताग्नेर्जनितासूर्यस्यजनितेंद्रस्यजनितोतविष्णोरितिश्रुतिप्रसिद्धः ॥ १३ बहुलःकृष्णपक्षः ॥ १४ ॥ कालोपादानत्वात्तद्रूपत्वमुक्त्वाभूव्योमांबुरूपत्वमाह त्वमुत्तमेति ॥ १५ ॥ यज्ञभो क्तापित्वमेवेत्याह महायशाइति ॥ १६ ॥ यज्ञफलदोपित्वमेवेत्याह त्वंविप्रैरिति त्वद्धेतोस्त्वत्प्राप्तये विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः वेदांगानिषट्यज्ञसाद्गुण्यार्थं तत्रशिक्षापाठशुद्ध्यर्थं कल्पःप्रयोगज्ञानार्थं

त्वमेवमेघस्त्वंवायुस्त्वमग्निर्विद्युतोंबरे॥ त्वमभ्रगणविक्षेप्तात्वामेवाहुर्महाघनं॥ १० ॥ त्वंवज्रमतुलंघोरंघोषवांस्त्वंबलाहकः ॥ स्रष्टात्वमेवलोकानांसंह र्ताचापराजितः॥ ११ ॥ त्वंज्योतिःसर्वभूतानांत्वमादित्योविभावसुः ॥ त्वंमहद्भूतमाश्चर्यंत्वंराजात्वंसुरोत्तमः ॥ १२ ॥ त्वंविष्णुस्त्वंसहस्राक्षस्त्वंदेवस्त्वंप रायणं॥ त्वंसर्वममृतंदेवत्वंसोमःपरमार्चितः ॥ १३ ॥ त्वंमुहूर्त्तस्तिथिस्त्वंचत्वंलवस्त्वंपुनःक्षणः ॥ शुक्लस्त्वंबहुलस्त्वंचकलाकाष्ठात्रुटिस्तथा ॥ संवत्सरर्त्त वोमासारजन्यश्चदिनानिच॥ १४ ॥ त्वमुत्तमासगिरिवनावसुंधरासभास्करंवितिमिरमंबरंतथा ॥ महोदधिःसतिमितिमिंगिलस्तथामहोर्मिमान्बहुम करोझषाकुलः॥ १५॥ महायशास्त्वमितिसदाऽभिपूज्यसेमनीषिभिर्मुदितमनामहर्षिभिः ॥ अभिष्टुतःपिबसिचसोममध्वरेवषट्कृतान्यपिचहवींषिभूतये ॥ १६॥ त्वंविप्रैःसततमिहेज्यसेफलार्थंवेदांगेष्वतुलबलौघगीयसेच ॥ त्वद्धेतोर्यजनपरायणाद्विजेंद्रावेदांगान्यभिगमयंतिसर्वयत्नैः॥ १७॥ इतिश्री महाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेपंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ सौतिरुवाच एवंस्तुतस्तदाकद्र्वाभगवान्हरिवाह नः॥ नीलजीमूतसंघातैःसर्वमंबरमावृणोत्॥ १॥ मेघानाज्ञापयामासवर्षध्वममृतंशुभं॥ तेमेघामुमुचुस्तोयंप्रभूतंविद्युदुज्ज्वलाः॥ २॥ परस्परमिवात्यर्थं गर्जंतःसततंदिवि॥ संवर्तितमिवाकाशंजलदैःसुमहाद्भुतैः॥३॥ सृजद्भिरतुलंतोयमजस्रंसुमहारवैः॥ संप्रनृत्तमिवाकाशंधारोर्मिभिरनेकशः॥४॥ मेघस्त नितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकंपितैः॥ तैर्मेघैःसततासारंवर्षद्भिरनिशंतदा॥५॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमंबरंसमपद्यत॥ नागानामुत्तमोहर्षस्तथावर्षतिवासवे॥६॥

व्याकरणमूहादिसिध्यर्थं छंदोगायत्र्योयाज्यानुवाक्याभवंतीतिविध्यपेक्षितगायत्र्यादिज्ञानार्थं निरुक्तंवेदार्थज्ञानार्थं ज्योतिषंकर्मकालज्ञानार्थमिति एतान्येववेदांगानि ॥१७॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठी येभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति हरयोऽश्वाःवाहनेरथेयस्यसहरिवाहनः ॥ १ ॥ २ ॥ संवर्त्तितंसंवर्त्तःकल्पांतःसजातोऽस्मिन्निितिसंवर्त्तितमिव ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ सततासारं अनवच्छिन्नधारासंपातंयथास्यात्तथा ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ रामणीयकंद्वीपविशेषं ॥ ८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ संप्रहृष्टाइति तंद्वीपंरामणीयकमेव ॥ १ ॥ लवणंलवणासुरंपूर्वंददृशुःपुनर्ग
मनेसनास्तीतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ पद्माकरैःसरोभिः ॥ ४ ॥ ह्रदैःनदीषुगंभीरप्रदेशैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनःसंहर्षायजातंमनःसंहर्षजं जनेःसर्वविभक्त्युपपदाड्डुः प्रजापतेर्योमनःसंहर्षःसंकल्पोल्लासस्त

आपूर्यंतमहीचापिसलिलेनसमंततः॥ रसातलमनुप्राप्तंशीतलंविमलंजलं॥ ७ ॥ तदाभूरभवच्छन्नाजलोर्मिभिरनेकशः॥ रामणीयकमागच्छन्मात्रास
हभुजंगमाः॥८॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥७॥ ॥७॥ सौतिरुवाच संप्रहृष्टास्त
तोनागाजलधाराप्लुतास्तदा॥ सुपर्णेनोह्यमानास्तेजग्मुस्तंद्वीपमाशुवै ॥ १ ॥ तंद्वीपंमकरावासंविहितंविश्वकर्मणा॥ तत्रतेलवणंघोरंददृशुःपूर्वमागताः
॥ २॥ सुपर्णसहिताःसर्पाःकाननंचमनोरमं॥ सागरांबुपरिक्षिप्तंपक्षिसंघनिनादितं ॥३॥ विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतं ॥ भवनैरावृतंरम्यैस्त
थापद्माकरैरपि॥ ४॥ प्रसन्नसलिलैश्चापिह्रदैर्दिव्यैर्विभूषितं॥ दिव्यगंधवहैःपुण्यैर्मारुतैरुपवीजितं॥ ५ ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशंवृक्षैर्मलयजैरपि॥ शोभि
तंपुष्पवर्षाणिमुंचद्भिर्मारुतोद्धतैः॥ ६॥ वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपिपादपैः॥ किरद्भिरिवतत्रस्थान्नागान्पुष्पांबुवृष्टिभिः ॥ ७॥ मनःसंहर्षजंदिव्यंगं
धर्वाप्सरसांप्रियं॥ मत्तभ्रमरसंघुष्टंमनोज्ञाकृतिदर्शनं॥८॥ रमणीयंशिवंपुण्यंसर्वैर्जनमनोहरैः॥ नानापक्षिरुतंरम्यंकद्रूपुत्रप्रहर्षणं॥ ९ ॥ तत्तेवनंसमा
साद्यविजह्रुःपन्नगास्तदा॥ अब्रुवंश्चमहावीर्यंसुपर्णंपतगेश्वरं॥ १०॥ वहास्मानपरंद्वीपंसुरम्यंविमलोदकं॥ त्वंहिदेशान्बहून्रम्यान्व्रजन्पश्यसिखेचर॥
॥ ११॥ सविचिंत्याब्रवीत्पक्षीमातरंविनतांतदा॥ किंकारणंमयामातःकर्तव्यंसर्पभाषितं ॥ १२॥ विनतोवाच दासीभूतास्मिदुर्योगात्सपत्न्याःपत
गोत्तम॥ पणंवितथमास्थायसर्पैरुपधिनाकृतं॥ १३॥ तस्मिंस्तुकथितेमात्राकारणेगगनेचरः॥ उवाचवचनंसर्पांस्तेनदुःखेनदुःखितः ॥ १४ ॥ किमाहृ
त्यविदित्वावाकिंवाकृत्वेहपौरुषं॥ दास्याद्वोविप्रमुच्येयंतथ्यंवदतलेलिहाः॥१५॥ सौतिरुवाच श्रुत्वातमब्रुवन्सर्पाआहरामृतमोजसा॥ततोदास्या
द्विप्रमोक्षोभवितातवखेचर॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥७॥ ॥७॥

ज्जंवा ॥८॥ सर्वैर्गुणैरितिशेषः ॥९॥१०॥ सुरम्यंइतोपिरमणीयं ॥११॥१२॥ दुर्योगात्दुष्टभावात् वितथंशुक्लेपिकृष्णत्वंदृष्ट्वा सर्पैर्वालभूतैः उपधिनाछलेन ॥१३॥१४॥ धनक्रीतोविद्यार्थीपणजितोवादास्यं
करोतितेषांमुक्तिःदानेनविद्यालाभेनपणांतरजयेनवाभवतीतिकिमेतेषुमयाकर्त्तव्यमित्याह किमिति लेलिहाःभोसर्पाः ॥१५॥१६॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इत्युक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बडिशंमत्स्यादिधरणार्थोगलग्रहः ॥ १० ॥ ११ ॥ हार्दात्स्नेहात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकृतावंचिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ इहासतीति

सौतिरुवाच इत्युक्तोगरुडःसर्पैस्ततोमातरमब्रवीत् ॥ गच्छाम्यमृतमाहर्त्तुंभक्ष्यमिच्छामिवेदितुं ॥ १ ॥ विनतोवाच समुद्रकुक्षावेकांतेनिषा
दालयमुत्तमं ॥ निषादानांसहस्राणितान्भुक्त्वाऽमृतमानय ॥ २ ॥ नचतेब्राह्मणंहंतुंकार्याबुद्धिःकथंचन ॥ अवध्यःसर्वभूतानांब्राह्मणोह्यनलोपमः ॥ ३ ॥
अग्निरर्कोविषंशस्त्रंविप्रोभवतिकोपितः ॥ गुरुर्हिसर्वभूतानांब्राह्मणःपरिकीर्तितः ॥ ४ ॥ एवमादिभीरूपैस्तुसतांवैब्राह्मणोमतः ॥ सतेतातनहंतव्यःसंक्रुद्धे
नापिसर्वथा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणानामभिद्रोहोनकर्त्तव्यःकथंचन ॥ नह्येवमग्निर्नादित्योभस्मकुर्यात्तथानघ ॥ ६ ॥ यथाकुर्यादभिक्रुद्धोब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥
तदेतैर्विविधैर्लिंगैस्त्वंविद्यास्तंद्विजोत्तमं ॥ ७ ॥ भूतानामग्रभूर्विप्रोवर्णश्रेष्ठःपितागुरुः ॥ गरुडउवाच किंरूपोब्राह्मणोमातःकिंशीलःकिंपराक्रमः ॥
॥ ८ ॥ किंस्विदग्निनिभोभातिकिंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः ॥ यथाहमभिजानीयांब्राह्मणंलक्षणैःशुभैः ॥ ९ ॥ तन्मेकारणतोमातःपृच्छतोवक्तुमर्हसि ॥ विनतो
वाच यस्तेकंठमनुप्राप्तोनिगीर्णंबडिशंयथा ॥ १० ॥ दहेदंगारवत्पुत्रतंविद्याद्ब्राह्मणर्षभं ॥ विप्रस्त्वयानहंतव्यःसंक्रुद्धेनापिसर्वदा ॥ ११ ॥ प्रोवाचचैनं
विनतापुत्रहार्दादिदंवचः ॥ जठरेनचजीर्येद्यस्तंजानीहिद्विजोत्तमं ॥ १२ ॥ पुनःप्रोवाचविनतापुत्रहार्दादिदंवचः ॥ जानंत्यप्यतुलंवीर्यमाशीर्वादपरायणा
॥ १३ ॥ प्रीतापरमदुःखार्त्तानागैर्विप्रकृतासती ॥ विनतोवाच पक्षौतेमारुतःपातुचंद्रसूर्यौचपृष्ठतः ॥ १४ ॥ शिरश्चपातुवह्निस्तेवसवःसर्वतस्तनुं ॥
अहंचतेसदापुत्रशांतिस्वस्तिपरायणा ॥ १५ ॥ इहासीनाभविष्यामिस्वस्तिकारेरतासदा ॥ अरिष्टंव्रजपंथानंपुत्रकार्यार्थसिद्धये ॥ १६ ॥ सौतिरुवाच
ततःसमातुर्वचनंनिशम्यवितत्यपक्षौनभउत्पपात ॥ ततोनिषादान्बलवानुपागतोबुभुक्षितःकालइवांतकोऽपरः ॥ १७ ॥ सतान्निषादानुपसंहरंस्तदारजः
समुद्धूयनभःस्पृशंमहत् ॥ समुद्रकुक्षौचविशोषयन्पयःसमीपजान्भूधरजान्विचालयन् ॥ १८ ॥ ततःसचक्रेमहदाननंतदानिषादमार्गंप्रतिरुध्यपक्षिराट् ॥
ततोनिषादास्त्वरिताःप्रवव्रजुर्यतोमुखंतस्यभुजंगभोजिनः ॥ १९ ॥

पाठेआसीना चक्षिङोङित्करणाज्ज्ञापकादनुदात्तेत्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वादासेःशतृप्रत्ययः स्वस्तिकारेकल्याणकरणे अरिष्टंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ कालेसमये ॥ १७ ॥ भूधरजान्
पर्वतजान्वृक्षान् ॥ १८ ॥ भुजंगभोजिनोगरुडस्य ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ परिचपलःतेषांग्रहणायसर्वतोभ्रमन् ॥ २१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

तद्राननंविवृतमतिप्रमाणवत्समभ्ययुर्गगनमिवार्दिताःखगाः ॥ सहस्रशःपवनरजोविमोहितायथाऽनिलप्रचलितपादपेवने ॥ २० ॥ ततःखगोवदनममित्रतापनःसमाहरत्परिचपलोमहाबलः ॥ निषूदयन्बहुविधमत्स्यजीविनोबुभुक्षितोगगनचरेश्वरस्तदा ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच तस्यकंठमनुप्राप्तोब्राह्मणःसहभार्यया ॥ दहन्दीप्तइवांगारस्तमुवाचांतरिक्षगः ॥ १ ॥ द्विजोत्तमविनिर्गच्छतूर्णमास्यादपावृतात् ॥ नहिमेब्राह्मणोवध्यःपापेष्वपिरतःसदा ॥ २ ॥ ब्रुवाणमेवंगरुडंब्राह्मणःप्रत्यभाषत ॥ निषादीममभार्येयंनिर्गच्छतुमयासह ॥ ३ ॥ गरुडउवाच एतामपिनिषादींत्वंपरिगृह्याशुनिष्पत ॥ तूर्णंसंभावयात्मानमजीर्णंममतेजसा ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच ततःसविप्रोनिष्क्रांतोनिषादीसहितस्तदा ॥ वर्धयित्वाचगरुडमिष्टंदेशंजगामह ॥ ५ ॥ सहभार्येविनिष्क्रांतेतस्मिन्विप्रेचपक्षिराट् ॥ वितत्यपक्षावाकाशमुत्पपातमनोजवः ॥ ६ ॥ ततोऽपश्यत्सपितरंपृष्टश्चाख्यातवान्पितुः ॥ यथान्यायममेयात्मातंचोवाचमहानृषिः ॥ ७ ॥ कश्यपउवाच कच्चिद्वःकुशलंनित्यंभोजनेबहुलंसुत ॥ कच्चिच्चमानुषेलोकेतवान्नंविद्यतेबहु ॥ ८ ॥ गरुडउवाच मातामेकुशलाशश्वत्तथाभ्रातातथाप्यहं ॥ नहिमेकुशलंतातभोजनेबहुलेसदा ॥ ९ ॥ अहंहिसर्पैःप्रहितःसोममाहर्तुमुत्तमं ॥ मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्येतमद्यवै ॥ १० ॥ मात्राचात्रसमादिष्टोनिषादान्भक्षयेतिह ॥ नचमेतृप्तिरभवद्भक्षयित्वासहस्रशः ॥ ११ ॥ तस्माद्भक्ष्यंत्वमपरंभगवन्प्रदिशस्वमे ॥ यद्भुक्त्वाऽमृतमाहर्तुंसमर्थःस्यामहंप्रभो ॥ १२ ॥ क्षुत्पिपासाविघातार्थंभक्ष्यमाख्यातुमेभवान् ॥ कश्यपउवाच इदंसरोमहापुण्यंदेवलोकेपिविश्रुतं ॥ १३ ॥ यत्रकूर्मोग्रजंहस्तीसदाकर्षत्यवाङ्मुखः ॥ तयोर्जन्मांतरेवैरंसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १४ ॥ तन्मेतत्त्वंनिबोधस्वयत्प्रमाणौचतावुभौ ॥ आसीद्विभावसुर्नाममहर्षिःकोपनोभृशं ॥ १५ ॥ भ्रातातस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीकोमहातपाः ॥ सनेच्छतिधनंभ्रातासहैकस्थंमहामुनिः ॥ १६ ॥

संभावयसंजीवय ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पृष्टआख्यातवांश्चवक्ष्यमाणरीत्या ॥ ७ ॥ वःयुष्माकं मातृभ्रात्रपेक्षयाबहुत्वं ॥ ८ ॥ भोजनेबहुलेविषयेममकुशलंनहि पूर्णाहारस्याभावात् ॥ ९ ॥ सोमंअमृतं ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कूर्मायजंकूर्मभूतंज्येष्ठभ्रातरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विभागंकरिष्यामीतिकीर्त्तयत्येवनतुकृतवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतरेषुच्छिद्रेषुपतंति अन्योन्यस्यछिद्राणिबहुलीकृत्यनाशहेतुंवैरमुद्दीपयंतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ कनिष्ठान्पुत्रवत्पश्येज्ज्येष्ठोभ्रातापितुः

विभागंकीर्त्तयत्येवसुप्रतीकोहिनित्यशः॥ अथाब्रवीच्चतंभ्रातासुप्रतीकंविभावसुः॥ १७॥ विभागंबहवोमोहात्कर्तुमिच्छंतिनित्यशः ॥ ततोविभक्तास्त्वन्योऽन्यंविक्रुध्यंतेऽर्थमोहिताः॥ १८॥ ततःस्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः॥ विदित्वाभेदयंत्येतानमित्रामित्ररूपिणः॥ १९॥ विदित्वाचापरेभिन्नानंतरेषुपतंत्यथ॥ भिन्नानामतुलोनाशःक्षिप्रमेवप्रवर्त्तते॥ २०॥ तस्माद्विभागंभ्रातॄणांनप्रशंसंतिसाधवः॥ गुरुशास्त्रेनिबद्धानामन्योन्येनाभिशंकिनां॥ ॥ २१॥ नियंतुंनहिशक्यस्त्वंभेदतोधनमिच्छसि॥ यस्मात्तस्मात्सुप्रतीकहस्तित्वंसमवाप्स्यसि॥ २२॥ शप्तस्त्वेवंसुप्रतीकोविभावसुमथाब्रवीत्॥ त्वमप्यंतर्जलचरःकच्छपःसंभविष्यसि॥ २३॥ एवमन्योन्यशापात्तौसुप्रतीकविभावसू॥ गजकच्छपतांप्राप्तावर्थार्थंमूढचेतसौ॥ २४॥ रोषदोषानुषंगेणतिर्यग्योनिगतावुभौ॥ परस्परद्वेषरतौप्रमाणबलदर्पितौ॥ २५॥ सरस्यस्मिन्महाकायौपूर्ववैरानुसारिणौ॥ तयोरन्यतरःश्रीमान्समुपैतिमहागजः॥ २६॥ यस्यबृंहितशब्देनकूर्मोऽप्यंतर्जलेशयः॥ उत्थितोसौमहाकायःकृत्स्नंविक्षोभयन्सरः॥ २७॥ यंदृष्ट्वावेष्टितकरःपतत्येषगजोजलं॥ दंतहस्ताग्रलांगूलपादवेगेनवीर्यवान्॥ २८॥ विक्षोभयंस्ततोनागःसरोबहुझषाकुलं॥ कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरायुद्धायाभ्येतिवीर्यवान्॥ २९॥ षडुच्छ्रितोयोजनानिगजस्तद्द्विगुणायतः॥ कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधोदशयोजनमंडलः॥ ३०॥ तावुभौयुद्धसंमत्तौपरस्परवधैषिणौ॥ उपयुज्याशुकर्मेदंसाधयेहितमात्मनः॥ ३१॥ महाभ्रघनसंकाशंतंभुक्त्वामृतमानय॥ महागिरिसमप्रख्यंघोररूपंचहस्तिनं॥ ३२॥ सौतिरुवाच इत्युक्त्वागरुडंसोऽथमांगल्यमकरोत्तदा॥ युध्यतःसहदेवैस्तेयुद्धेभवतुमंगलं॥ ३३॥ पूर्णकुंभोद्विजागावोयच्चान्यत्किंचिदुत्तमं॥ शुभंस्वस्त्ययनंचापिभविष्यतितवांडज॥ ३४॥ युध्यमानस्यसंग्रामेदेवैःसार्धंमहाबल॥ ऋचोयजूंषिसामानिपवित्राणिहवींषिच॥ ३५॥ रहस्यानिचसर्वाणिसर्वेवेदाश्चतेबलं॥ इत्युक्तोगरुडःपित्रागतस्तंह्रदमंतिकात्॥ ३६॥ अपश्यन्निर्मलजलंनानापक्षिसमाकुलं॥ सतत्स्मृत्वापितुर्वाक्यंभीमवेगोंऽतरिक्षगः॥ ३७॥

समइतिगुरुशास्त्रेअलंघनीयेशासनेअनिबद्धानां अतिशंकिनांमर्यादाभंगभयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आख्यानतात्पर्यमाह एवमिति लोभात्तामसींयोनिंगच्छंतीतिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ आवेष्टितकरःकुंडलीकृतशुंडादंडः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उपयुज्यभुक्त्वा ईहितंईप्सितं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेतुभ्यंबलंदास्यंतीशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ सोलंबं सःअलंबंनिरालंबंयथास्यात्तथा गगनमार्गेणतीर्थंभक्षणार्थमेरुशृंगंक्षेत्रमासाद्यवृक्षान्आरोढुं ॥ ३९ ॥ कनकेकनकाचलेस्थिताःशाखिनःकनकशाखिनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रोहीवरौहिणोवटः स्वार्थेतद्धितः राक्षसवायसादिवत् रोहीरोहितकेश्वत्थवटपादपयोःपुमानितिमेदिनी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिआदिपर्वणिनै०भा०भा०ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥५३॥

नखेनगजमेकेनकूर्ममेकेनचाक्षिपत् ॥ समुत्पपातचाकाशंततउच्चैर्विहंगमः ॥ ३८ ॥ सोऽलंबंतीर्थमासाद्यदेववृक्षानुपागमत् ॥ तेभीताःसमकंपंततस्य पक्षानिलाहताः॥ ३९ ॥ ननोभंज्यादितितदादिव्याःकनकशाखिनः ॥ प्रचलांगान्सतान्दृष्ट्वामनोरथफलद्रुमान् ॥ ४० ॥ अन्यानतुलरूपांगानुपचक्रामखेचरः ॥ कांचनैराजतैश्चैवफलैर्वैदूर्यशाखिनः ॥ सागरांबुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ॥ ४१ ॥ तमुवाचखगश्रेष्ठंतत्ररौहिणपादपः ॥ अतिप्रवृद्धःसुमहानापतंतंमनोजवं ॥ ४२ ॥ रौहिणउवाच यैषाममममहाशाखाशतयोजनमायता ॥ एतामास्थायशाखांत्वंखादेमौगजकच्छपौ ॥ ४३ ॥ ततोद्रुमंपतगसहस्रसेवितंमहीधरप्रतिमवपुःप्रकंपयन् ॥ खगोत्तमोद्रुतमभिपत्यवेगवान्बभंजतामविरलपत्रसंचयां ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ सौतिरुवाच स्पृष्टमात्रातुपद्भ्यांसागरुडेनबलीयसा ॥ अभज्यततरोःशाखाभग्नांचैकामधारयत् ॥ १ ॥ तांभंक्त्वासमहाशाखांस्मयमानोविलोकयन् ॥ अथात्रलंबतोपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् ॥ २ ॥ ऋषयोत्यत्रलंबंतेनहन्यामितितान्ऋषीन् ॥ तपोरतान्लंबमानान्ब्रह्मर्षीनभिवीक्ष्यसः ॥ ३ ॥ हन्यादेतान्संपतंतीशाखेत्यथविचिंत्यसः ॥ नखैर्दृढतरंवीरःसंगृह्यगजकच्छपौ ॥ ४ ॥ सतद्विनाशसंत्रासादभिपत्यखगाधिपः ॥ शाखामास्येनजग्राहतेषामेवान्ववेक्षया ॥ ५ ॥ अतिदैवंतुतत्तस्यकर्मदृष्ट्वामहर्षयः ॥ विस्मयोत्कंपहृदयानामचक्रुर्महाखगे ॥ ६ ॥ गुरुंभारंसमासाद्योड्डीनएषविहंगमः ॥ गरुडस्तुखगश्रेष्ठस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७ ॥ ततःशनैःपर्यपतत्पक्षैःशैलान्प्रकंपयन् ॥ एवंसोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकच्छपः ॥ ८ ॥ दयार्थंवालखिल्यानांनचस्थानमविंदत ॥ सगत्वापर्वतश्रेष्ठंगंधमादनमंजसा ॥ ९ ॥ ददर्शकश्यपंतत्रपितरंतपसिस्थितं ॥ ददर्शतंपिताचापिदिव्यरूपंविहंगमं ॥ १० ॥ तेजोवीर्यबलोपेतंमनोमारुतरंहसं ॥ शैलशृंगप्रतीकाशंब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ ११ ॥

॥५३॥

स्पृष्टमात्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिदैवंदेवैरपिकर्त्तुमशक्यं ॥ ६ ॥ गुरुमिति गुरुशब्दपूर्वाड्डीङ्विहायसागतौअस्माड्डःआदेरकारश्चपृषोदरादित्वात् गरुडशब्दोनिष्पन्नइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अचिंत्यंअद्भुताकारत्वात् अनभिध्येयंक्रूरमूर्त्तित्वात् तदेवाह सर्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वालखिल्याःनामतःमरीचिपाःसूर्यमरीचीनेवपीत्वातृप्यंति असौवाआदित्योदेवमधुरइत्यादिनाछांदोग्यप्र
सिद्धमधुविद्याविदइत्यर्थः ॥ १५ ॥ शाखांमुक्त्वागिरिंसमभ्ययुरितिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शाखयामुखस्थयाव्याक्षिप्तंविकलंवदनंवचनक्रियायस्यसतथा अव्यक्तवर्णंयथास्यात्तथाऽपृच्छ

अचिंत्यमनभिध्येयंसर्वभूतभयंकरं॥ महावीर्यधरंरौद्रंसाक्षादग्निमिवोद्यतं ॥ १२ ॥ अप्रधृष्यमजेयंचदेवदानवराक्षसैः ॥ भेत्तारंगिरिशृंगाणांसमुद्रजलशोषणं॥ १३॥ लोकसंलोडनंघोरंकृतांतसमदर्शनं॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यभगवान्कश्यपस्तदा॥ विदित्वाचास्यसंकल्पमिदंवचनमब्रवीत्॥१४॥ कश्यपउवाच पुत्रमासाहसंकार्षीर्मासद्योलप्स्यसेव्यथां॥ मात्वांदहेयुःसंक्रुद्धावालखिल्यामरीचिपाः॥ १५॥ सौतिरुवाच ततःप्रसादयामासकश्यपःपुत्रकारणात्॥ वालखिल्यान्महाभागांस्तपसाहतकल्मषान्॥ १६॥ कश्यपउवाच प्रजाहितार्थमारंभोगरुडस्यतपोधनाः॥ चिकीर्षतिमहत्कर्मतदनुज्ञातुमर्हथ॥ १७॥ सौतिरुवाच एवमुक्ताभगवतामुनयस्तेसमभ्ययुः॥ मुक्ताशाखांगिरिंपुण्यंहिमवंतंतपोऽर्थिनः ॥ १८ ॥ ततस्तेष्वपयातेषुपितरंविनतासुतः॥ शाखाव्याक्षिप्तवदनःपर्यपृच्छतकश्यपं ॥ १९ ॥ भगवन्क्वविमुंचामितरोःशाखामिमामहं ॥ वर्जितंमानुषैर्देशमाख्यातुभगवान्मम ॥ ॥ २० ॥ ततोनिःपुरुषंशैलंहिमसंरुद्धकंदरं ॥ अगम्यंमनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौसकश्यपः ॥ २१ ॥ तंपर्वतंमहाकुक्षिमुद्दिश्यसमहाखगः ॥ जवेनाभ्यपतत्तार्क्ष्यःसशाखागजकच्छपः॥ २२ ॥ नतांवध्रीपरिणहेच्छतचर्मामहातनुं॥ शाखिनोमहतींशाखांयांप्रगृह्यययौखगः॥ २३ ॥ सततःशतसाहस्रंयोजनांतरमागतः॥ कालेननातिमहतागरुडःपतगेश्वरः॥ २४ ॥ सतंगत्वाक्षणेनैवपर्वतंवचनात्पितुः॥ अमुंचन्महतींशाखांसस्वनंतत्रखेचरः ॥ २५ ॥ पक्षानिलहतश्चास्यप्राकंपतसशैलराट् ॥ मुमोचपुष्पवर्षंचसमागलितपादपः ॥ २६॥ शृंगाणिचव्यशीर्यंतगिरेस्तस्यसमंततः ॥ मणिकांचनचित्राणिशोभयंतिमहागिरिं॥ २७॥ शाखिनोबहवश्चापिशाखयाऽभिहतास्तया॥ कांचनैःकुसुमैर्भांतिविद्युत्वंतइवांबुदाः॥ २८॥

दित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गजकच्छपयोःपरिमाणमुक्तंशाखायायास्तदाह नतामिति परिणहेत्परितोबध्नीयात्वेष्टयेत् वध्रीएकतंतुकाचर्मरज्जुः शतचर्माएकेनगोचर्मणाकृतयारज्ज्वाआक्रांताभू
गौंचर्ममात्राइयंतुशतगोचर्मरज्ज्वाप्यनाक्रमणीयेत्यतिपुष्टत्वमुक्तंशाखायाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हेमविकचाःहेमवदुज्ज्वलाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२ ॥ सधूमेति दिवाअन्हि ॥ ३३ ॥ अभूतपूर्वंयथास्यात्तथाप्राद्रवत् प्रहरणमायुधं जात्यभिप्रायेणैकवचनं ॥ ३४ ॥ सनिर्घाताःअशनिनिर्घातस

तेहेमविकचाभूमौयुताःपर्वतधातुभिः ॥ व्यराजञ्छाखिनस्तत्रसूर्यांशुप्रतिरंजिताः ॥ २९ ॥ ततस्तस्यगिरेःशृंगमास्थायसखगोत्तमः ॥ भक्षयामासगरुडस्तावुभौगजकच्छपौ ॥ ३० ॥ तावुभौभक्षयित्वातुसतार्क्ष्यःकूर्मकुंजरौ ॥ ततःपर्वतकूटाग्रादुत्पपातमहाजवः ॥ ३१ ॥ प्रावर्त्ततांथदेवानामुत्पाताभयशंसिनः ॥ इंद्रस्यवज्रंदयितंप्रजज्वालभयात्ततः ॥ ३२ ॥ सधूमान्यपतत्सार्चिर्दिवोल्कानभसश्च्युता ॥ तथावसूनांरुद्राणामादित्यानांचसर्वशः ॥ ३३ ॥ साध्यानांमरुतांचैवयेचान्येदेवतागणाः ॥ स्वंस्वंप्रहरणंतेषांपरस्परमुपाद्रवत् ॥ ३४ ॥ अभूतपूर्वंसंग्रामेतदादेवासुरेऽपिच ॥ ववुर्वाताःसनिर्घाताःपेतुरुल्काःसहस्रशः ॥ ३५ ॥ निरभ्रमेवचाकाशंप्रजगर्जमहास्वनं ॥ देवानामपियोदेवःसोऽप्यवर्षतशोणितं ॥ ३६ ॥ मम्लुर्माल्यानिदेवानांनेशुस्तेजांसिचैवहि ॥ उत्पातमेघारौद्राश्चववृषुःशोणितंबहु ॥ ३७ ॥ रजांसिमुकुटान्येषामुत्थितानिव्यधर्षयन् ॥ ततस्त्रासससमुद्विग्नःसहदेवैःशतक्रतुः ॥ उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाचबृहस्पतिं ॥ ३८ ॥ इंद्रउवाच किमर्थंभगवन्घोराउत्पाताःसहसोत्थिताः ॥ नचशत्रुंप्रपश्यामियुधियोनःप्रधर्षयेत् ॥ ३९ ॥ बृहस्पतिरुवाच तवापराधाद्देवेंद्रप्रमादाच्चशतक्रतो ॥ तपसावालखिल्यानांमहर्षीणांमहात्मनां ॥ ४० ॥ कश्यपस्यमुनेःपुत्रोविनतायाश्चखेचरः ॥ हर्तुंसोममभिप्राप्तोबलवान्कामरूपधृत् ॥ ४१ ॥ समर्थोबलिनांश्रेष्ठोहर्तुंसोमंविहंगमः ॥ सर्वसंभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपिसाधयेत् ॥ ४२ ॥ सौतिरुवाच श्रुत्वैतद्वचनंशक्रःप्रोवाचामृतरक्षिणः ॥ महावीर्यबलःपक्षीहर्तुंसोममिहोद्यतः ॥ ४३ ॥ युष्मान्संबोधयाम्येषयथानसहरेद्बलात् ॥ अतुलंहिबलंतस्यबृहस्पतिरुवाचह ॥ ४४ ॥ तच्छ्रुत्वाविबुधावाक्यंविस्मितायत्नमास्थिताः ॥ परिवार्यामृतंतस्थुर्वज्रीचेंद्रःप्रतापवान् ॥ ४५ ॥ धारयंतोविचित्राणिकांचनानिमनस्विनः ॥ कवचानिमहार्हाणिवैदूर्यविकृतानिच ॥ ४६ ॥ चर्माण्यपिचगात्रेषुभानुमंतिदृढानिच ॥ विविधानिचशस्त्राणिघोररूपाण्यनेकशः ॥ ४७ ॥ शिततीक्ष्णाग्रधाराणिसमुद्यम्यसुरोत्तमाः ॥ सविस्फुलिंगज्वालानिसधूमानिचसर्वशः ॥ ४८ ॥

हिताः उल्काःवन्हिविस्फुलिंगसंघाः ॥ ३५ ॥ देवानांदेवःपर्जन्यः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अपराधाद्वालिखल्यावमानात् प्रमादात्स्वबलदर्पेणअनवधानात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ असाध्यंअन्येषांसाधयेत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कवचानिधातुमयानिकंठादिनाभित्राणानि ॥ ४६ ॥ चर्माणिचर्ममयानिहस्तावापोर्ध्वमुखीप्रभृतीनि भानुमंतिदीप्तिमंति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वदेहरूपाणिस्वदेहानुरूपाणि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ज्वलनवत्समिद्धैर्दीप्यमानैर्वपुर्भिःप्रकाशिनः ॥ ५१ ॥ विगलितमिवअकस्मादागतमिव ॥ ५२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कोपराधइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यजतःयजमानस्य वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः यियक्षमाणस्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ इध्मानिअग्निसमिंधनार्थाःसमि

चक्राणिपरिघांश्चैवत्रिशूलानिपरश्वधान् ॥ शक्तीश्चविविधास्तीक्ष्णाःकरवालांश्चनिर्मलान् ॥ स्वदेहरूपाण्यादायगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ ४९ ॥ तैःशस्त्रैर्भानुमद्भिस्तेदिव्याभरणभूषिताः ॥ भानुमंतःसुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ॥ ५० ॥ अनुपमबलवीर्यतेजसोधृतमनसःपरिरक्षणेमृतस्य ॥ असुरपुरविदारणाःसुराज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ॥ ५१ ॥ इतिसमरवरंसुराःस्थितास्तेपरिघसहस्रशतैःसमाकुलं ॥ विगलितमिवचांबरांतरंतपनमरीचिविकाशितंबभासे ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच कोपराधोमहेंद्रस्यकःप्रमादश्चसूतज ॥ तपसावालखिल्यानांसंभूतोगरुडःकथं ॥ १ ॥ कश्यपस्यद्विजातेश्चकथंवैपक्षिराट्सुतः ॥ अधृष्यःसर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथं ॥ २ ॥ कथंचकामचारीसकामवीर्यश्चखेचरः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपुराणेयदिपठ्यते ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच विषयोऽयंपुराणस्ययन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ शृणुमेवदतःसर्वमेतत्संक्षेपतोद्विज ॥ ४ ॥ यजतःपुत्रकामस्यकश्यपस्यप्रजापतेः ॥ साहाय्यमृषयोदेवागंधर्वाश्चददुःकिल ॥ ५ ॥ तत्रेध्मानयनेशक्रोनियुक्तःकश्यपेनह ॥ मुनयोवालखिल्याश्चयेचान्येदेवतागणाः ॥ ६ ॥ शक्रस्तुवीर्यसदृशमिध्मभारंगिरिप्रभं ॥ समुद्यम्यानयामासनातिकृच्छ्रादिवप्रभुः ॥ ७ ॥ अथापश्यदृषीन्ह्रस्वानंगुष्ठोदरवर्ष्मणः ॥ पलाशवर्तिकामेकांवहतःसंहतान्पथि ॥ ८ ॥ प्रलीनान्स्वेष्विवांगेषुनिराहारांस्तपोधनान् ॥ क्लिश्यमानान्मंदबलान्गोष्पदेसंप्लुतोदके ॥ ९ ॥ तान्सर्वान्विस्मयाविष्टोवीर्योन्मत्तःपुरंदरः ॥ अवहस्याभ्यगाच्छीघ्रंलंघयित्वावमन्यच ॥ १० ॥ तेऽथरोषसमाविष्टाःसुभृशंजातमन्यवः ॥ आरेभिरेमहत्कर्मतदाशक्रभयंकरं ॥ ११ ॥ जुहुवुस्तेसुतपसोविधिवज्जातवेदसं ॥ मंत्रैरुच्चावचैर्विप्रायेनकामेनतच्छृणु ॥ १२ ॥ कामवीर्यःकामगमोदेवराजभयप्रदः ॥ इंद्रोन्यःसर्वदेवानांभवेदितियतव्रताः ॥ १३ ॥

धः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अंगुष्ठोदरप्रमाणंवर्ष्मशरीरंयेषांतान् वर्त्तिकांदीर्घयष्टिं संहतान्एकीभूतान् ॥ ८ ॥ स्वेष्वंगेषुप्रलीनानिवातिकृशानित्यर्थः क्लिश्यमानानिति गोष्पदमात्रेपिजलेमज्जनेनेत्यर्थः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ जातमन्यवःदीनाः मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीतिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यावदिच्छितंवीर्यंगतिश्चयस्येतिकामवीर्यः कामगमश्च ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दारुणःइंद्रंप्रत्येव ॥ १४ ॥ १५ ॥ कर्मसिद्धिमपृच्छत सिद्धंवःकर्मेत्यपृच्छदित्यर्थः ॥ १६ ॥ एवमस्तुसिद्धमस्तु ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पतत्रीणांपक्षिणां पतेरत्रिनूइत्यौणादिकत्रिन्प्रत्ययांतोयं

इंद्राच्छतगुणःशौर्येवीर्येचैवमनोजवः॥ तपसोनःफलेनाद्यदारुणःसंभवत्विति ॥ १४ ॥ तद्बुध्वाभृशसंतप्तोदेवराजःशतक्रतुः ॥ जगामशरणंतत्रकश्य
पंसंशितव्रतं॥ १५॥ तच्छ्रुत्वादेवराजस्यकश्यपोऽथप्रजापतिः॥ वालखिल्यानुपागम्यकर्मसिद्धिमपृच्छत॥ १६॥ एवमस्त्वितितंचापिप्रत्यूचुःसत्यवादि
नः॥ तान्कश्यपउवाचेदंसांत्वपूर्वंप्रजापतिः॥ १७॥ अयमिंद्रस्त्रिभुवनेनियोगाद्ब्रह्मणःकृतः॥ इंद्रार्थेचभवंतोऽपियत्नवंतस्तपोधनाः॥ १८॥ नमिथ्याब्रह्म
णोवाक्यंकर्तुमर्हथसत्तमाः ॥ भवतांहिनमिथ्याऽयंसंकल्पोवैचिकीर्षितः॥ १९ ॥ भवत्वेषपतत्रीणामिंद्रोऽतिबलसत्त्ववान्॥ प्रसादःक्रियतामस्यदेवराज
स्ययाचतः॥ २०॥ एवमुक्ताःकश्यपेनवालखिल्यास्तपोधनाः॥ प्रत्यूचुरभिसंपूज्यमुनिश्रेष्ठंप्रजापतिं ॥ २१॥ वालखिल्याऊचुः इंद्रार्थोऽयंसमारं
भःसर्वेषांनःप्रजापते॥ अपत्यार्थसमारंभोभवतश्चायमीप्सितः ॥ २२॥ तदिदंसफलंकर्मत्वयैवप्रतिगृह्यतां ॥ तथाचैवंविधत्स्वात्रयथाश्रेयोऽनुपश्यसि
॥ २३॥ सौतिरुवाच एतस्मिन्नेवकालेतुदेवीदाक्षायणीशुभा॥ विनतानामकल्याणीपुत्रकामायशस्विनी॥ २४ ॥ तपस्तप्त्वाव्रतपरास्नातापुंसव
नेशुचिः॥ उपचक्रामभर्तारंतामुवाचाथकश्यपः॥ २५॥ आरंभःसफलोदेविभवितायस्त्वयेप्सितः ॥ जनयिष्यसिपुत्रौद्वौवीरौत्रिभुवनेश्वरौ॥ २६॥ तप
सावालखिल्यानांममसंकल्पजौतथा॥ भविष्यतोमहाभागौपुत्रौत्रैलोक्यपूजितौ ॥ २७॥ उवाचचैनांभगवान्कश्यपःपुनरेवह॥ धार्यतामप्रमादेनगर्भो
यंसुमहोदयः॥ २८॥ एतौसर्वपतत्रीणामिंद्रत्वंकारयिष्यतः॥ लोकसंभावितौवीरौकामरूपौविहंगमौ ॥ २९॥ शतक्रतुमथोवाचप्रीयमाणःप्रजापतिः॥
त्वत्सहायौमहावीर्यौभ्रातरौतेभविष्यतः॥ ३०॥ नैताभ्यांभवितादोषःसकाशात्तेपुरंदर॥ व्येतुतेशक्रसंतापस्त्वमेवेंद्रोभविष्यसि ॥ ३१ ॥ नचाप्येवंत्वया
भूयःक्षेप्तव्याब्रह्मवादिनः॥ नचावमान्यादर्पात्तेवाग्वज्राभृशकोपनाः॥ ३२ ॥ एवमुक्तोजगामेंद्रोनिर्विशंकस्त्रिविष्टपं ॥ विनताचापिसिद्धार्थाबभूवमुदि
तातथा॥ ३३॥ जनयामासपुत्रौद्वावरुणंगरुडंतथा॥ विकलांगोरुणस्तत्रभास्करस्यपुरःसरः॥ ३४ ॥

विविष्किरपतत्रयइत्यमरः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पुंसवनेऋतुकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कारयिष्यतइतिस्वार्थेणिच् रामोराज्यमचीकरदितिवत् ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ दर्पात्तेत्वया ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गरुडंइंद्रत्वे नानरः हिरण्यगर्भःअभ्यषिंचत गरुडइंद्रत्वेनाभ्यषिच्यतेतिपाठेहिरण्यगर्भेणेतिशेषः ॥३५॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ततइ
ति तस्मिन्देवानीकेतथाविधेनानायुधाद्युपेते समुदीर्णेसंग्रामायोद्यतेसति ॥१॥ ततःतेषां षष्ठ्यर्थेतसिः ॥ २ ॥ भौमनःविश्वकर्मा ॥ ३ ॥ विनिहतोमृतकल्पःकृतः ॥ ४ ॥५ ॥ ६ ॥ संलोडयामासआकुली

पतत्रीणांचगरुडमिंद्रत्वेनाभ्यषिंचत ॥ तस्यैतत्कर्मसुमहच्छ्रूयतांभृगुनंदन ॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेएकत्रिंशोऽध्या
यः॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततस्तस्मिन्द्विजश्रेष्ठसमुदीर्णेतथाविधे ॥ गरुडःपक्षिराट्तूर्णंसंप्राप्तोविबुधान्प्रति ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वातिब
लंचैवप्राकंपंतसुरास्ततः ॥ परस्परंचप्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्युत ॥ २॥ तत्रचासीदमेयात्माविद्युदग्निसमप्रभः ॥ भौमनःसुमहावीर्यःसोमस्यपरिरक्षिता ॥ ३ ॥
सतेनपतगेंद्रेणपक्षतुंडनखक्षतः ॥ मुहूर्तमतुलंयुद्धंकृत्वाविनिहतोयुधि ॥ ४ ॥ रजश्चोद्धूयसुमहत्पक्षवातेनखेचरः ॥ कृत्वालोकान्निरालोकांस्तेनदेवान
वाकिरत् ॥ ५ ॥ तेनावकीर्णारजसादेवामोहमुपागमन् ॥ नचैवंददृशुश्छन्नारजसाऽमृतरक्षिणः ॥ ६ ॥ एवंसंलोडयामासगरुडस्त्रिदिवालयं ॥ पक्षतुंडप्र
हारैस्तुदेवान्सविददारह ॥ ७॥ ततोदेवःसहस्राक्षस्तूर्णंवायुमचोदयत् ॥ विक्षिपेमांरजोवृष्टिंतवेदंकर्ममारुत ॥ ८ ॥ अथवायुरपोवाहतद्रजस्तरसाबली ॥
ततोवितिमिरेजातेदेवाःशकुनिमार्दयन् ॥ ९ ॥ ननादोच्चैःसबलवान्महामेघइवांबरे ॥ वध्यमानःसुरगणैःसर्वभूतानिभीषयन् ॥ १० ॥ उत्पपातमहावीर्यः
पक्षिराट्परवीरहा ॥ समुत्पत्यांतरिक्षस्थंदेवानामुपरिस्थितं ॥ ११ ॥ वर्मिणोविबुधाःसर्वेनानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ पट्टिशैःपरिघैःशूलैर्गदाभिश्चसवासवाः
॥ १२ ॥ क्षुरप्रैर्ज्वलितैश्चापिचक्रैरादित्यरूपिभिः ॥ नानाशस्त्रविसर्गैस्तैर्वध्यमानःसमंततः ॥ १३ ॥ कुर्वन्सुतुमुलंयुद्धंपक्षिराण्नव्यकंपत ॥ निर्दहन्निवचाका
शेवैनतेयःप्रतापवान् ॥ पक्षाभ्यामुरसाचैवसमंताद्व्यक्षिपत्सुरान् ॥ १४ ॥ तेविक्षिप्तास्ततोदेवादुद्रुवुर्गरुडार्दिताः ॥ नखतुंडक्षताश्चैवसुस्रुवुःशोणितंब
हु ॥ १५ ॥ साध्याःप्राचींसगंधर्वावसवोदक्षिणांदिशं ॥ प्रजग्मुःसहितारुद्राःपतगेंद्रप्रधर्षिताः ॥ १६ ॥ दिशंप्रतीचीमादित्यानासत्यावुत्तरांदिशं ॥ मुहुर्मु
हुःप्रेक्षमाणायुध्यमानामहौजसः ॥ १७ ॥ अश्वक्रंदेनवीरेणरेणुकेनचपक्षिराट् ॥ क्रथनेनचशूरेणतपनेनचखेचरः ॥ १८ ॥ उलूकश्वसनाभ्यांचनिमेषेण
चपक्षिराट् ॥ प्ररुजेनचसंग्रामंचकारपुलिनेनच ॥ १९ ॥

चकार ॥ ७ ॥ ८ अपोवाह अपसारितवान् ॥ ९ ॥१० ॥ अंतरिक्षस्थंगरुडमितिशेषः ॥११ ॥१२॥१३॥ व्यक्षिपत्विशेषेणक्षिप्तवान् ॥१४॥१५॥१६ ॥१७॥ अश्वक्रंदादयोनवयक्षाः ॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ अतएवउत्क्रांतजीवितान्कृत्वेत्याह ॥ २२ ॥ २३ ॥ नवत्याःनवतीः शताधिकाष्टसाहस्री नवतीरितिबहुवचनात्साप्यनेकगुणा ततश्चानंतैर्मुखैरित्यर्थः नवत्योनवतीरितिपाठेङितामड
भावआर्षः ॥ २४ ॥ समास्तरत्आच्छादितवान्शामितवान् अग्निमभिप्रशाम्यप्रवेष्टुकामः सोमसमीपमितिशेषः ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ ॥७॥

तान्पक्षनखतुंडाग्रैरभिनद्विनतासुतः॥ युगांतकालेसंक्रुद्धःपिनाकीवपरंतप॥ २०॥ महाबलामहोत्साहास्तेनतेबहुधाक्षताः॥ रेजुरभ्रघनप्रख्यारुधिरौघ
प्रवर्षिणः॥ २१॥ तान्कृत्वापतगश्रेष्ठःसर्वानुत्क्रांतजीवितान्॥ अतिक्रांतोऽमृतस्यार्थेसर्वतोऽग्निमपश्यत॥ २२॥ आवृण्वानंमहाज्वालमर्चिर्भिःसर्वतो
ऽबरं॥ दहंतमिवतीक्ष्णांशुंचंडवायुसमीरितं॥ २३॥ ततोनवत्यानवतीर्मुखानांकृत्वामहात्मागरुडस्तपस्वी॥ नदीःसमापीयमुखैस्ततस्तैःसुशीघ्रमागम्यपु
नर्जवेन॥ २४॥ ज्वलंतमग्निंतममित्रतापनःसमास्तरत्पत्ररथोनदीभिः॥ ततःप्रचक्रेवपुरन्यदल्पंप्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य॥ २५॥ इतिश्रीमहाभा
रतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२॥ ॥७॥ ॥७॥ सौतिरुवाच जांबूनदमयोभूत्वामरीचिनिकरोज्वलः॥ प्रवि
वेशबलात्पक्षीवारिवेगइवार्णवं॥१॥ सचक्रंक्षुरपर्यंतमपश्यदमृतांतिके॥ परिभ्रमंतमनिशंतीक्ष्णधारमयस्मयं॥ २॥ ज्वलनार्कप्रभंघोरंछेदनंसोमहारि
णां॥ घोररूपंतदत्यर्थंयंत्रंदेवैःसुनिर्मितं॥ ३॥ तस्यांतरंसदृष्ट्वैवपर्यवर्त्ततखेचरः॥ अरांतरेणाभ्यपतत्संक्षिप्यांगंक्षणेनह॥ ४॥ अधश्चक्रस्यचैवात्रदीप्ता
नलसमद्युती॥ विद्युज्जिह्वौमहावीर्यौदीप्तास्यौदीप्तलोचनौ॥५॥ चक्षुर्विषौमहाघोरौनित्यंक्रुद्धौतरस्विनौ॥ रक्षार्थमेवामृतस्यददर्शभुजगोत्तमौ॥ ६॥
सदासंरब्धनयनौसदाचानिमिषेक्षणौ॥ तयोरेकोऽपियंपश्येत्सतूर्णंभस्मसाद्भवेत्॥ ७॥ तयोश्चक्षूंषिरजसासुपर्णःसहसावृणोत्॥ ताभ्यामदृष्टरूपोऽसौ
सर्वतःसमताडयत्॥ ८॥ तयोरंगेसमाक्रम्यवैनतेयोंऽतरिक्षगः॥ आच्छिनत्तरसामध्येसोममभ्यद्रवत्ततः॥ ९॥ समुत्पाट्यामृतंतत्रवैनतेयस्ततोबली॥ उ
त्पपातजवेनैवयंत्रमुन्मथ्यवीर्यवान्॥ १०॥ अपीत्वैवामृतंपक्षीपरिगृह्याशुनिःसृतः॥ आगच्छदपरिश्रांतआवार्यार्कप्रभांततः॥ ११॥

जांबूनदमयइति प्रविवेशचक्रमित्युत्तरेणान्वयः ॥१॥ चक्रंयंत्रं क्षुरपर्यंतंसमंततःकदंबमुकुलवत्क्षुरसहस्रयुतं चक्रवद्वेगेनबंभ्रम्यमाणं यत्रप्रविष्टोमशकोपिसहस्रधाछिद्यते परिभ्रमंतमितिपुंस्त्वमार्षं अयस्मयं
लोहमयं अयस्मयादीनिछंदसीतिभत्वमार्षं ॥ २ ॥ ३ ॥ अराःचक्रस्यनाभिनेम्योःसंभेदकाष्ठानि तेषामंतरेणमध्यतः अंगंसंक्षिप्यअणुतरंकृत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तयोःअंगेदेहौ आच्छिन
त्खंडशःकृतवान् ॥ ९ ॥ यंत्रमुन्मथ्यअमृतंअमृतकुंभं समुत्पाट्यउत्पपातेत्यन्वयः ॥ १० ॥ आवार्यवारयित्वा तिरस्कृत्येत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समेयिवान्संगतः अलौल्येनअमृतपानलोभराहित्येन ॥ १२ ॥ उपरिध्वजेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्पर्धावानिवाचरतीतिस्पर्धन् वायुंजेतुमिच्छन्नित्यर्थः ॥ १८ आक्रंदेक लकले ॥ १९ ॥ ऋषेःदधीचेः ॥ २० ॥ पत्रंपक्षं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुपर्णशब्दंनिर्वक्ति सुरूपमिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

विष्णुनाचतदाकाशेवैनतेयःसमेयिवान् ॥ तस्यनारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येनकर्मणा ॥ १२ ॥ तमुवाचाव्ययोदेवोवरदोऽस्मीतिखेचरं ॥ सवव्रेतवतिष्ठेयमु परीत्यंतरिक्षगः ॥ १३ ॥ उवाचचैनंभूयोपिनारायणमिदंवचः ॥ अजरश्चामरश्चस्याममृतेनविनाऽप्यहं ॥ १४ ॥ एवमस्त्वितितंविष्णुरुवाचविनतासुतं ॥ प्रतिगृह्यवरौतौचगरुडोविष्णुमब्रवीत् ॥ १५ ॥ भवतेपिवरंदद्यांवृणोतुभगवानपि ॥ तंवव्रेवाहनंविष्णुर्गरुत्मंतंमहाबलं ॥ १६ ॥ ध्वजंचचक्रेभगवानुप रिस्थास्यसीतितं ॥ एवमस्त्वितितंदेवमुक्त्वानारायणंखगः ॥ १७ ॥ वव्राजतरसावेगाद्वायुंस्पर्धन्महाजवः ॥ तंव्रजंतंखगश्रेष्ठंवज्रेणेंद्रोऽभ्यताडयत् ॥ १८ ॥ हरंतममृतंरोषाद्गरुडंपक्षिणांवरं ॥ तमुवाचेंद्रमाक्रंदेगरुडःपततांवरः ॥ १९ ॥ प्रहसन्श्लक्ष्णयावाचातथावज्रसमाहतः ॥ ऋषेर्मानंकरिष्यामिवज्रंयस्यास्थि संभवं ॥ २० ॥ वज्रस्यचकरिष्यामितवैवचशतक्रतो ॥ एतत्पत्रंत्यजाम्येकंयस्यांतंनोपलप्स्यसे ॥ २१ ॥ नचवज्रनिपातेनरुजामेऽस्तीहकाचन ॥ एवमु क्त्वाततःपत्रमुत्ससर्जसपक्षिराट् ॥ २२ ॥ तदुत्सृष्टमभिप्रेक्ष्यतस्यपर्णमनुत्तमं ॥ हृष्टानिसर्वभूतानिनामचक्रुर्गरुत्मतः ॥ २३ ॥ सुरूपंपत्रमालक्ष्यसुपर्णोऽयं भवत्विति ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ खगोमहदिदंभूतमितिमत्वाऽभ्यभाषत ॥ २४ ॥ शक्रउवाच बलंविज्ञातुमिच्छामियत्तेपरमनुत्त मं ॥ सख्यंचानंतमिच्छामित्वयासहखगोत्तम ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥

गरुडउवाच सख्यंमेस्तुत्वयादेवयथेच्छसिपुरंदर ॥ बलंतुममजानीहिमहच्चासह्यमेवच ॥ १ ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवं ॥ गुणसंकीर्तनंचापि स्वयमेवशतक्रतो ॥ २ ॥ सखेतिकृत्वातुसखेपृष्टोवक्ष्याम्यहंत्वया ॥ नह्यात्मस्तवसंयुक्तंवक्तव्यमनिमित्ततः ॥ ३ ॥ सपर्वतवनामुर्वींससागरजलामिमां ॥ वहेपक्षेणवैशक्रत्वामप्यत्रावलंबिनं ॥ ४ ॥ सर्वान्संपिंडितान्वापिलोकान्सस्थाणुजंगमान् ॥ वहेयमपरिश्रांतोविद्धीदंमेमहद्बलं ॥ ५ ॥

सख्यमिति ॥ १ ॥ कामंस्वेच्छया बलंशारीरसामर्थ्यं गुणोबुद्धिसामर्थ्यंज्ञानौदार्यादि ॥ २ ॥ निमित्तेरणभूमौशत्रोःपुरस्तादात्मस्तवोपिकर्त्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ ४ संपिंडितान्एकीकृतान् संपीडिता नित्यपपाठः स्थाणुस्थावरं ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किरीटीइंद्रः सर्वलोकहितः सर्पेभ्योऽमृतंदातुमनिच्छत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ नकार्यमिति विष्णुनामृतंविनाप्यमरत्वस्यदत्तत्वात् ॥ ८ ॥ किंचित्कारणंमातुर्दास्यविमोक्षरूपमितिभावः समादातुंपातुं नहिममकश्चिद्देवेभ्यआप्तोस्तीतिभावः ॥ ९ ॥ १०॥ ११॥ उपधिकृतंछलकृतं दास्यनिमित्ततः निमित्तमिंद्राश्वस्यकृष्णकेशत्वं दास्यमितिपाठेनिमित्ततोऽरुणशापात् ॥ १२॥ ईशःसमर्थः अर्थितां अन्य

सौतिरुवाच इत्युक्तवचनंवीरंकिरीटीश्रीमतांवरः ॥ आहशौनकदेवेंद्रःसर्वलोकहितःप्रभुः ॥ ६ ॥ एवमेवयथात्थत्वंसर्वसंभाव्यतेत्वयि ॥ संगृह्यतामिदानींमेसख्यमत्यंतमुत्तमं ॥ ७ ॥ नकार्यंयदिसोमेनममसोमःप्रदीयतां ॥ अस्मांस्तेहिप्रबाधेयुर्येभ्योदद्याद्भवानिमं ॥ ८ ॥ गरुडउवाच किंचित्कारणमुद्दिश्यसोमोऽयंनीयतेमया ॥ नदास्यामिसमादातुंसोमंकस्मैचिदप्यहं ॥ ९ ॥ यत्रेमंतुसहस्राक्षनिक्षिपेयमहंस्वयं ॥ त्वमादायततस्तूर्णंहरेथास्त्रिदिवेश्वर ॥ ॥ १० ॥ शक्रउवाच वाक्येनानेनतुष्टोऽहंयत्त्वयोक्तमिहांडज ॥ यमिच्छसिवरंमत्तस्तंगृहाणखगोत्तम ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंकद्रूपुत्राननुस्मरन् ॥ स्मृत्वाचैवोपधिकृतंमातुर्दास्यनिमित्ततः ॥ १२ ॥ ईशोऽहमपिसर्वस्यकरिष्यामितुतेऽर्थितां ॥ भवेयुर्भुजगाःशक्रममभक्ष्यामहाबलाः ॥ १३ ॥ तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत्तंततोदानवसूदनः ॥ देवदेवंमहात्मानंयोगिनामीश्वरंहरिं ॥ १४ ॥ सचान्वमोदत्तंचार्थंयथोक्तंगरुडेनवै ॥ इदंभूयोवचःप्राहभगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ १५ ॥ हरिष्यामिविनिक्षिप्तंसोममित्यनुभाष्यतं ॥ आजगामततस्तूर्णंसुपर्णोमातुरंतिकं ॥ १६ ॥ अथसर्पानुवाचेदंसर्वान्परमहृष्टवत् ॥ इदमानीतममृतंनिक्षेप्स्यामिकुशेषुवः ॥ १७॥ स्नातामंगलसंयुक्तास्ततःप्राश्नीतपन्नगाः ॥ भवद्भिरिदमासीनैर्यदुक्तंतद्वचस्तदा ॥ १८ ॥ अदासीचैवमातेयमद्यप्रभृतिचास्तुमे ॥ यथोक्तंभवतामेतद्वचोमेप्रतिपादितं ॥ १९ ॥ ततःस्नातुंगताःसर्पाःप्रत्युक्त्वातंतथेत्युत ॥ शक्रोप्यमृतमाक्षिप्यजगामत्रिदिवंपुनः ॥ २० ॥ अथागतास्तमुद्देशंसर्पाःसोमार्थिनस्तदा ॥ स्नाताश्चकृतजप्याश्चप्रहृष्टाःकृतमंगलाः ॥ २१ ॥ यत्रैतदमृतंचापिस्थापितंकुशसंस्तरे ॥ तद्विज्ञायहृतंसर्पाःप्रतिमायाकृतंचतत् ॥ २२ ॥ सोमस्थानमिदंचेतिदर्भांस्तेलिलिहुस्तदा ॥ ततोद्विधाकृताजिह्वाःसर्पाणांतेनकर्मणा ॥ २३ ॥ अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथपवित्रिणः ॥ एवंतदमृतंतेनहृतमाहृतमेवच ॥ द्विजिह्वाश्चकृताःसर्पागरुडेनमहात्मना ॥ २४ ॥

स्मैअमृतंनदेयमित्यर्थेसुतां ॥ १३ ॥ तंगरुडंतथेत्युक्त्वाहरिंअन्वगच्छत् अनुसृतवान् स्वोक्तिनिर्वाहार्थमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विनिक्षिप्तंत्वयेतिशेषः अनुभाष्यहेगरुडेतिसंबोध्य ॥ १६ ॥ इदंवः युष्माकंअमृतंनतुमम कुशेषुनिक्षेप्स्यामिगृह्णीतेतिभावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवतांभवद्भिः मेमया ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ प्रतिमायाकृतं मायाकृतंयथादास्यं तथाऽमृतदानमपीतरेणकृतमित्यर्थः ॥ २२॥ ॥ २३ ॥ पवित्रंअमृतंविद्यतेयेषुतेपवित्रिणः हृतंदेवलोकात् आहृतंसर्पसमीपे ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ पदंमहत्प्राप्तुमिच्छुर्नीचोनीचतरंव्रजेत् अमृतप्रेप्सवोयाताभुजंगास्ताक्ष्यभक्ष्यतां रत्नगर्भस्तु विप्रस्यावज्ञयाशक्रोमातुःसर्पाविपद्गताः सुपर्णस्त्वभयःप्रीत्याहरेरप्युपरिस्थितः ॥२६॥ इतिआदि

ततःसुपर्णःपरमप्रहर्षवान्विहृत्यमात्रासहतत्रकानने॥भुजंगभक्षःपरमार्चितःखगैरहीनकीर्तिर्विनतामनंदयत्॥२५॥इमांकथांयःशृणुयान्नरःसदापठेत वाद्विजगणमुख्यसंसदि॥असंशयंत्रिदिवमियात्सपुण्यभाङ्महात्मनःपतगपतेःप्रकीर्तनात्॥२६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच भुजंगमानांशापस्यमात्राचैवसुतेनच ॥ विनतायास्त्वयाप्रोक्तंकारणंसूतनंदन ॥ १ ॥ वरप्रदानं भर्त्राचकद्रूविनतयोस्तथा॥ नामनीचैवतेप्रोक्तेपक्षिणोर्वैनतेययोः ॥२॥ पन्नगानांतुनामानिनकीर्त्तयसिसूतज ॥ प्राधान्येनापिनामानिश्रोतुमिच्छामहे वयं॥३॥ सौतिरुवाच बहुत्वान्नामधेयानिपन्नगानांतपोधन॥नकीर्त्तयिष्येसर्वेषांप्राधान्येनतुमेशृणु ॥ ४ ॥ शेषःप्रथमतोजातोवासुकिस्तदनं तरं॥ ऐरावतस्तक्षकश्चककोंटकधनंजयौ॥५॥कालियोमणिनागश्चनागश्चापूरणस्तथा॥ नागस्तथापिंजरकएलापत्रोऽथवामनः॥६॥नीलानीलौतथाना गौकल्माषशबलौतथा॥ आर्यकश्चोग्रकश्चैवनागःकलशपोतकः॥७॥सुमनाख्योदधिमुखस्तथाविमलपिंडकः॥ आप्तःकर्कोटकश्चैवशंखोवालिशिखस्त था॥८॥ निष्टानकोहेमगुहोनहुषःपिंगलस्तथा॥ बाह्यकर्णोहस्तिपदस्तथामुद्गरपिंडकः॥९॥ कंबलाश्वतरौचापिनागःकालीयकस्तथा॥ वृत्तसंवर्तकौनागौ द्वौचपद्माविितिश्रुतौ॥ १० ॥ नागःशंखमुखश्चैवतथाकूश्मांडकोऽपरः॥ क्षेमकश्चतथानागोनागःपिंडारकस्तथा॥ ११ ॥ करवीरःपुष्पदंष्ट्रोबिल्वकोबिल्व पांडुरः॥ मूषकादःशंखशिराःपूर्णभद्रोहरिद्रकः॥ १२ ॥ अपराजितोज्योतिकश्चपन्नगःश्रीवहस्तथा॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चशंखपिंडश्चवीर्यवान्॥ १३ ॥ वि रजाश्चसुबाहुश्चशालिपिंडश्चवीर्यवान्॥ हस्तिपिंडःपिठरकःसुमुखःकौणपाशनः॥ १४॥ कुठरःकुंजरश्चैवतथानागःप्रभाकरः॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चतित्ति रिर्हलिकस्तथा॥ १५ ॥ कर्दमश्चमहानागोनागश्चबहुमूलकः॥ कर्कराकर्करौनागौकुंडोदरमहोदरौ॥ १६ ॥ एतेप्राधान्यतोनागाःकीर्तिताद्विजसत्तम ॥ ब हुत्वान्नामधेयानामितरेनानुकीर्तिताः ॥ १७॥ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः ॥ असंख्येयेतिमत्वातान्नब्रवीमितपोधन॥ १८॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भुजंगमानामिति भुजंगमानांमात्राशापोदत्तस्यकारणंअवज्ञयामातुराज्ञाकारित्वं विनतायाःसुतेनशापोदत्तस्तस्य कारणंसपत्नीर्ष्या ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पित्राचार्यादिभ्यःपूज्यतमापिमाताऽनृताभिसंधिनीचेत्त्याज्यै

बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अशक्यान्येवसंख्यातुंपन्नगानांतपोधन ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पनामकथने
पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच आख्याताभुजगास्तातवीर्यवंतोदुरासदाः ॥ शापंतंतेऽभिविज्ञायकृतवंतःकिमुत्तरं
॥ १ ॥ सौतिरुवाच तेषांतुभगवाञ्छेषःकद्रूंत्यक्त्वामहायशाः ॥ उग्रंतपःसमातस्थेवायुभक्षोयतव्रतः ॥ २ ॥ गंधमादनमासाद्यबदर्यांचतपोरतः ॥
गोकर्णेपुष्करारण्येतथाहिमवतस्तटे ॥ ३ ॥ तेषुतेषुचपुण्येषुतीर्थेष्वायतनेषुच ॥ एकांतशीलोनियतःसततंविजितेंद्रियः ॥ ४ ॥ तप्यमानंतपोघोरंतंददर्शपि
तामहः ॥ संशुष्कमांसत्वक्स्नायुंजटाचीरधरंमुनिं ॥ ५ ॥ तमब्रवीत्सत्यधृतिंतप्यमानंपितामहः ॥ किमिदंकुरुषेशेषप्रजानांस्वस्तिवैकुरु ॥ ६ ॥ त्वंहितीव्रेण
तपसाप्रजास्तापयसेनघ ॥ ब्रूहिकामंचमेशेषयस्तेहृदिव्यवस्थितः ॥ ७ ॥ शेषउवाच सोदर्याममसर्वेहिभ्रातरोमंदचेतसः ॥ सहतैर्नोत्सहेवस्तुंतद्भ
वाननुमन्यतां ॥ ८ ॥ अभ्यसूयंतिसततंपरस्परममित्रवत् ॥ ततोहंतपआतिष्ठंनैतान्पश्येयमित्युत ॥ ९ ॥ नमर्षयंतिससुतांसततंविनतांचते ॥ अस्माकंचाप
रोभ्रातावैनतेयोंतरिक्षगः ॥ १० ॥ तंचद्विषंतिसततंसचापिबलवत्तरः ॥ वरप्रदानात्सपितुःकश्यपस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥ सोऽहंतपःसमास्थायमोक्ष्यामीदं
कलेवरं ॥ कथंमेप्रेत्यभावेऽपिनतैःस्यात्सहसंगमः ॥ १२ ॥ तमेवंवादिनंशेषंपितामहउवाचह ॥ जानामिशेषसर्वेषांभ्रातॄणांतेविचेष्टितं ॥ १३ ॥ मातुश्चा
प्यपराधाद्वैभ्रातॄणांतेमहद्भयं ॥ कृतोऽत्रपरिहारश्चपूर्वमेवभुजंगम ॥ १४ ॥ भ्रातॄणांतवसर्वेषांनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ वृणीष्वचवरंमत्तःशेषयत्तेऽभिकांक्षि
तं ॥ १५ ॥ दास्यामिहिवरंतेद्यप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ दिष्ट्याबुद्धिश्चतेधर्मेनिविष्टापन्नगोत्तम ॥ भूयोभूयश्चतेबुद्धिर्धर्मेभवतुसुस्थिरा ॥ १६ ॥ शेषउवाच
एषएववरोदेवकांक्षितोमेपितामह ॥ धर्मेमेरमतांबुद्धिःशमेतपसिचेश्वर ॥ १७ ॥

वेतिदर्शयितुंशेषे*ध्यायमारभते आख्याताइत्यादिना उत्तरंअनंतरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्नायुःशिरा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रेत्यभावेपिदेहांतरेऽपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ धर्मेवेदबोधितेर्थे शमेमनोजये तपसितत्त्वालोचने ॥ १७ ॥

* शेषवृत्तकथनादयंशेषाध्यायः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दमेनबाह्येंद्रियजयेन प्रश्रयेणचेतिपाठेप्रश्रयोविनयः ॥ १८ ॥ तिष्ठस्व प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् ॥ १९ ॥ प्रयच्छतामुत्थाप्यभवानितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनंतभोगैःफणाभिः ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ सहायंमित्रं ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मातुरिति पत्यतेवशीक्रियतेनगोत्तमोयेनपन्नगोत्तमः अमृतमंथन

ब्रह्मोवाच प्रीतोऽस्म्यनेनतेशेषदमेनचशमेनच ॥ त्वयात्विदंवचःकार्यंमन्नियोगात्प्रजाहितं ॥ १८ ॥ इमांमहींशैलवनोपपन्नांससागरग्रामविहारपत्त नां ॥ त्वंशेषसम्यक्चलितांयथावत्संगृह्यतिष्ठस्वयथाऽचलास्यात् ॥ १९ ॥ शेषउवाच यथाहदेवोवरदःप्रजापतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ॥ तथा महींधारयितास्मिनिश्चलांप्रयच्छतांमेशिरसिप्रजापते ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच अधोमहींगच्छभुजंगमोत्तमस्वयंतवैषाविवरंप्रदास्यति ॥ इमांधरांधा रयतात्वयाहिमेमहत्प्रियंशेषकृतंभविष्यति ॥ २१ ॥ सौतिरुवाच तथैवकृत्वाविवरंप्रविश्यसप्रभुर्भुवोभुजगवराग्रजःस्थितः ॥ बिभर्तिदेवींशिरसाम हीमिमांसमुद्रनेमिंपरिगृह्यसर्वतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच शेषोऽसिनागोत्तमधर्मदेवोमहीमिमांधारयसेयदेकः ॥ अनंतभोगैःपरिगृह्यसर्वांयथाऽहमे वंबलभिद्यथावा ॥ २३ ॥ सौतिरुवाच अधोभूमौवसत्येवंनागोऽनंतःप्रतापवान् ॥ धारयन्वसुधामेकःशासनाद्ब्रह्मणोविदुः ॥ २४ ॥ सुपर्णंचस हायंवैभगवानमरोत्तमः ॥ प्रादादनंतायतदावैनतेयंपितामहः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिशेषवृत्तकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच मातुःसकाशात्तंशापंश्रुत्वावैपन्नगोत्तमः ॥ वासुकिश्चिंतयामासशापोऽयंनभवेत्कथं ॥ १ ॥ ततःसमं त्रयामासभ्रातृभिःसहसर्वशः ॥ ऐरावतप्रभृतिभिःसर्वैर्धर्मपरायणैः ॥ २ ॥ वासुकिरुवाच अयंशापोयथोद्दिष्टोविदितंवस्तथाऽनघाः ॥ तस्यशा पस्यमोक्षार्थंमंत्रयित्वायतामहे ॥ ३ ॥ सर्वेषामेवशापानांप्रतिघातोहिविद्यते ॥ नतुमात्राभिशप्तानांमोक्षःक्वचनविद्यते ॥ ४ ॥

कालेमंदरंपरिवर्त्तयनूवासुकिःपूर्वोक्तरूपंमातुःशापंश्रुत्वा ॥ १ ॥ ततःयोगबलेनशरीरांतरमादायसमंत्रयामास अयंभावः मंथनव्यापृतेनागराजेप्रथमोत्पन्नमश्वंनिमित्तीकृत्यकद्रूःपुत्रान्शशाप तंचशा पंनिवर्त्तयितुंमंत्रयत्सुसर्पेष्वेलापत्रेणतत्प्रतीकारोपायेउक्तेपिकार्यगौरवादप्रत्ययाच्चामृतमंथनांतेवासुकिर्ब्रह्माणंगतवान् तेनचएलापत्रोक्तमेववचनमुक्त्वासांत्वितः अतएवाथदेवासुराःसर्वेइत्यादिरग्रिमाध्याय स्थाविचारानंतरमप्यमृतमंथनकथासंगच्छते ॥ २ ॥ ३ ॥ अभिशप्तानांसाक्षाच्छप्तानां ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्यस्यसत्यलोकपतेःअग्रतः अव्ययस्यजरामरणवर्जितस्य अप्रमेयस्यअनंतमाहात्म्यस्य ब्रह्मणोग्रे शप्ताइतिश्रुत्वा ॥ ५ ॥ सोऽव्ययोदेवोब्रह्मा ॥ ६ ॥ अनामयंकुशलं मानःकालोत्यगात्प्राक्तत्रारं भात्प्रतीकारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥७॥ अपीति यथागूढमग्निमंत्रेणदेवाअपश्यन्एवंमोक्षणेहेतुंपश्यामेत्यर्थः ॥८ ॥ गुहागतंस्वकारणेवायौलीनंअतएवनष्टंअदर्शनंगतं जनमेजयस्यसयज्ञोयथानभवेद्यथावायज्ञ स्यपराभवःस्यात्तथापश्यामेत्यनुषज्यते विनाशकरणायप्रवृत्तइतिशेषः ॥ ९ समयंऐकमत्यं मंत्रबुद्धिविशारदाःनीतिनिश्चयनिपुणाः॥ १०॥ भिक्षामःयाचयामहे ॥११॥१२॥ निवर्त्स्यतिनिवृत्तोभविष्य

अव्ययस्याप्रमेयस्यसत्यस्यचतथाऽग्रतः ॥ शप्ताइत्येवमेश्रुत्वाजायतेहृदिवेपथुः ॥ ५ ॥ नूनंसर्वविनाशोऽयमस्माकंसमुपागतः ॥ नह्येतांसोव्ययो देवःशपंतींप्रत्यषेधयत् ॥६॥ तस्मात्संमंत्रयामोऽद्यभुजंगानामनामयं ॥ यथाभवेद्धिसर्वेषांमानःकालोऽत्यगादयं ॥७॥ सर्वएवहिनस्तावद्बुद्धिमंतोविचक्ष णाः॥ अपिमंत्रयमाणाहिहेतुंपश्याममोक्षणे ॥ ८ ॥ यथानष्टंपुरादेवागूढमग्निंगुहागतं ॥ यथासयज्ञोनभवेद्यथावापिपराभवः ॥ जनमेजयस्यसर्पाणांवि नाशकरणायवै ॥ ९ ॥ सौतिरुवाच तथेत्युक्त्वाततःसर्वेकाद्रवेयाःसमागताः ॥ समयंचक्रिरेतत्रमंत्रबुद्धिविशारदाः ॥ १० ॥ एकेतत्राब्रुवन्नागावयं भूत्वाद्विजर्षभाः ॥ जनमेजयंतुभिक्षामोयज्ञस्तेनभवेदिति ॥ ११ ॥ अपरेत्वब्रुवन्नागास्तत्रपंडितमानिनः ॥ मंत्रिणोऽस्यवयंसर्वेभविष्यामःसुसंमताः ॥ ॥ १२ ॥ सनःप्रक्ष्यतिसर्वेषुकार्येष्वर्थविनिश्चयं ॥ तत्रबुद्धिंप्रदास्यामोयथायज्ञोनिवर्त्स्यति ॥ १३ ॥ सनोबहुमतान्राजाबुद्ध्वाबुद्धिमतांवरः ॥ यज्ञार्थंप्र क्ष्यतिव्यक्तंनेतिवक्ष्यामहेवयं ॥ १४ ॥ दर्शयंतोबहून्दोषान्प्रेत्यचेहचदारुणान् ॥ हेतुभिःकारणैश्चैवयथायज्ञोभवेन्नसः ॥ १५ ॥ अथवाऽयमुपाध्यायःक्र तोस्तस्यभविष्यति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञोराजकार्यहितेरतः ॥ १६ ॥ तंगत्वादशतांकश्चिद्भुजंगःसमरिष्यति ॥ तस्मिन्मृतेयज्ञकारेक्रतुःसनभविष्यति ॥ ॥ १७ ॥ येचान्येसर्पसत्रज्ञाभविष्यंत्यस्यचर्त्विजः ॥ तांश्चसर्वान्दशिष्यामःकृतमेवंभविष्यति ॥ १८ ॥ अपरेत्वब्रुवन्नागाधर्मात्मानोदयालवः ॥ अबुद्धिरे षाभवतांब्रह्महत्यानशोभनं ॥ १९ ॥ सम्यक्सद्धर्ममूलावैव्यसनेशांतिरुत्तमा ॥ अधर्मोत्तरतानामकृत्स्नंव्यापादयेज्जगत् ॥ २० ॥

ति ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रेत्यदोषाःहिंसाकृतानरकाः इहदोषाःपुरराष्ट्रदंशादयः हेतुभिर्विप्रशापामोघत्वादिभिःकारणैस्तन्मूलैर्विप्रावज्ञादिभिःप्रदर्शितैरितिशेषः तथाचनसर्पस्यापराधोस्तीतिउक्त्यायज्ञंनिषे त्स्यामइत्यर्थः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ सम्यगिति सम्यगविकलःसतांधर्मोदेवब्राह्मणप्रार्थनातन्मूला व्यसनेआपदिशांतिःआपन्नाशः एकभूपहत्यादोषोऽनेकर्त्विगादिवधेनमार्ज्यतेचेत्तावद्दोषाप मार्जनेकृतस्नजगद्वधःकर्त्तव्योभविष्यतीत्याह अधर्मेति सधर्ममूलेतिपाठेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेत्युक्तेर्विष्णुवेदब्राह्मणरूपंधर्ममूलंसमानमविरुद्धंयस्यांसासधर्ममूलेत्यर्थः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ स्रुगुभांडंस्रुगादियज्ञपात्रं प्रमत्तानांव्यग्राणां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥२८॥ नोस्माकं नैष्ठिकीपार्यंतिकी ईक्षणमेवश्रवःश्रोत्रंयस्यतथाभूतवासुके ॥२९ ॥ ३० ॥ नैषेति नमतानसंमतामममेतिशेषः ॥ ३१ ॥ किंतत्रेति अत्यापदिब्राह्मणएवशरणीकरणीयइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मयेति ज्ञातिरक्षानाशनिमित्तौगुणदोषौमदाश्रयौज्येष्ठत्वान्ममेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ इतिआ

अपरेत्वब्रुवन्नागाःसमिद्धंजातवेदसं॥ वर्षैर्निर्वापयिष्यामोमेघाभूत्वासविद्युतः॥ २१ ॥ स्रुग्भांडंनिशिगत्वाचअपरेभुजगोत्तमाः ॥ प्रमत्तानांहरंत्वाशु विघ्नएवंभविष्यति॥ २२॥ यज्ञेवाभुजगास्तस्मिन्शतशोऽथसहस्रशः॥ जनान्दशंतुवैसर्वेनैवंत्रासोभविष्यति॥ २३ ॥ अथवासंस्कृतंभोज्यंदूषयंतुभुजंगमाः॥ २४ ॥ स्वेनमूत्रपुरीषेणसर्वभोज्यविनाशिना॥ २४॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रऋत्विजोऽस्यभवामहे ॥ यज्ञविघ्नंकरिष्यामोदीयतांदक्षिणाइति॥ २५॥ वश्यतांचगतोऽसौनःकरिष्यतियथेप्सितं ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रजलेप्रक्रीडितंनृपं ॥ २६ ॥ गृहमानीयबध्नीमःक्रतुरेवंभवेन्नसः ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रनागाःपंडितमानिनः ॥ २७॥ दशामस्तंप्रगृह्याशुकृतमेवंभविष्यति ॥ छिन्नंमूलमनर्थानांमृतेतस्मिन्भविष्यति ॥ २८ ॥ एषानोनैष्ठिकीबुद्धिःसर्वेषामीक्षणश्रवः॥ अथयन्मन्यसेराजन्द्रुतंतत्संविधीयतां॥ २९ ॥इत्युक्त्वासमुदैक्षंतवासुकिंपन्नगोत्तमं ॥ वासुकिश्चापिसंचिंत्यतानुवाचभुजंगमान् ॥ ३० ॥ नैषावोनैष्ठिकीबुद्धिर्मताकर्तुंभुजंगमाः॥ सर्वेषामेवमेबुद्धिःपन्नगानांनरोचते ॥ ३१ ॥ किंतत्रसंविधातव्यंभवतांस्याद्धितंतुयत् ॥ श्रेयःप्रसादनंमन्येकश्यपस्यमहात्मनः ॥ ३२ ॥ज्ञातिवर्गस्यसौहार्दादात्मनश्चभुजंगमाः ॥ नचजानातिमेबुद्धिःकिंचित्कर्तुंवचोहिवः ॥ ३३ ॥ मयाहीदंविधातव्यंभवतांयद्धितंभवेत्॥ अनेनाहंभृशंतप्येगुणदोषौमदाश्रयौ॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिवासुक्यादिमंत्रणेसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥ ॥७॥

सौतिरुवाच सर्पाणांतुवचःश्रुत्वासर्वेषामितिचेतिच॥ वासुकेश्चवचःश्रुत्वाएलापत्रोऽब्रवीदिदं॥ १ ॥ नसयज्ञोनभवितानसराजातथाविधः ॥ जनमेजयःपांडवेयोयतोऽस्माकंमहद्भयं॥ २॥ दैवेनोपहतोराजन्योभवेदिहपूरुषः॥ सदैवमेवाश्रयतेनान्यत्तत्रपरायणं ॥ ३॥ तदिदंचैवमस्माकंभयंपन्नगसत्तमाः॥ दैवमेवाश्रयामोऽत्रश्रृणुध्वंचवचोमम॥ ४॥

दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥७॥ ॥७॥ सर्पाणामिति इतिचेतिचेतितद्वचनाभिनयप्रदर्शनं ॥१॥ नेति भवितैवेत्यर्थः नतथाविधःयस्यराष्ट्रमृत्विजःस्वरूपंवाद्रष्टुंशक्यंतादृशंनभवति मंत्रवीर्यसंपन्नत्वात् ॥ २ ॥ दैवेनेति दृष्टदोषाभावेप्यागताविपन्नदृष्टोपायपरिहार्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहमितियुग्मं वक्तुर्व्याकुलत्वात्समानार्थंसंबोधनद्वयं देवानांवचःसमश्रौषमितिसंबंधः वचएवाह तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइतिस्त्रियइतिशेषः पुत्रमपिशपंतीनांस्त्रीणांदौष्ट्यमालक्ष्यहाकष्टंकथंस्त्रीसंगिनांसुखंस्या दितिचिंतयादुःखार्त्तानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तथेति त्वयाप्येतन्नोपेक्षणीयमितिभावः ॥ ८ ॥उपेक्षाकारणंब्रह्मोवाच बहवइति ॥ ९॥ दंदशूकाःदंशनशीलाः क्षुद्राःअल्पेपिनिमित्तेप्राणग्राहकाः पापाचा

अहंशापेसमुत्सृष्टेसमश्रौषंवचस्तदा॥ मातुरुत्संगमारूढोभयात्पन्नगसत्तमाः॥ ५॥ देवानांपन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइतिप्रभो ॥ पितामहमुपागम्यदुः खार्त्तानांमहाद्युते॥ ६ ॥ देवाऊचुः काहिलब्ध्वाप्रियान्पुत्रान्शपेदेवंपितामह ॥ ऋतेकद्रूंतीक्ष्णरूपांदेवदेवतवाग्रतः ॥ ७॥ तथेतिचवचस्तस्या स्त्वयाप्युक्तंपितामह॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंकारणंयन्नवारिता ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच बहवःपन्नगास्तीक्ष्णाघोररूपाविषोल्बणाः ॥ प्रजानांहितकामो हंनचवारितवांस्तदा॥ ९ ॥ येदंदशूकाःक्षुद्राश्चपापाचाराविषोल्बणाः॥ तेषांविनाशोभवितानतुयेधर्मचारिणः ॥ १० ॥ यन्निमित्तंचभवितामोक्षस्तेषां महाभयात् ॥ पन्नगानांनिबोधध्वंतस्मिन्कालेसमागते ॥ ११ ॥ यायावरकुलेधीमान्भविष्यतिमहानृषिः ॥ जरत्कारुरितिख्यातस्तपस्वीनियतेंद्रियः ॥ ॥ १२ ॥ तस्यपुत्रोजरत्कारोर्भविष्यतितपोधनः॥ आस्तीकोनामयज्ञंसप्रतिषेत्स्यतितंतदा ॥ तत्रमोक्ष्यंतिभुजगायेभविष्यंतिधार्मिकाः ॥ १३॥ देवा ऊचुः समुनिप्रवरोब्रह्मन्जरत्कारुर्महातपाः॥ कस्यांपुत्रंमहात्मानंजनयिष्यतिवीर्यवान् ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच सनामायांसनामासकन्यायां द्विजसत्तमः ॥ अपत्यंवीर्यसंपन्नंवीर्यवान्जनयिष्यति ॥ १५ ॥ वासुकेःसर्पराजस्यजरत्कारुःस्वसाकिल ॥ सतस्यांभवितापुत्रःशापान्नागांश्चमोक्ष्य ति॥ १६॥ एलापत्रउवाच एवमस्त्वितितंदेवाःपितामहमथाब्रुवन् ॥ उक्त्वैवंवचनंदेवान्विरिंचिस्त्रिदिवंययौ ॥ १७ ॥ सोऽहमेवंप्रपश्यामिवासु केभगिनींतव॥ जरत्कारुरितिख्यातातांतस्मैप्रतिपादय ॥ १८॥ भैक्षवद्भिक्षमाणायनागानांभयशांतये॥ ऋषयेसुव्रतायैनामेषमोक्षःश्रुतोमया॥१९॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिएलापत्रवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥ ध्व॥ ॥ ध्व ॥ सौतिरुवाच एलापत्रवचःश्रुत्वाते नागाद्विजसत्तम॥ सर्वेप्रहृष्टमनसःसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन्॥ १ ॥

राःनिर्निमित्तंहिंसकाः मातापिपापिष्ठाङ्क्तिकिमुतान्येइतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वसाभगिनी मोक्ष्यतिमोक्षयिष्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदि पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ध्व ॥ ॥ ध्व ॥ एलापत्रेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ समतीतइवअत्यल्पत्वात् शापात्प्राक्कद्रूह्योत्पत्तिस्ततोपिप्राक्प्रवृत्तंमंथनमनुवदतिशापमोक्षोपायंप्रदर्शयितुं अथेत्यादिना ॥ ३ ॥ नेत्रंरज्जुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शल्यंशापजं ॥ ६ ॥ प्रियकारीप्रतिकल्पं नेत्रीभूयमंथनोपयोगित्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जरत्कारौजरत्कारुनिमित्तंतदन्वेषणायेत्यर्थः समादधत्सम्यक्नियोजितवान् ॥ १३ ॥ अन्वेषणफलमाह जरत्कारुरिति ॥ १४ ॥

ततःप्रभृतितांकन्यांवासुकिःपर्यरक्षत ॥ जरत्कारुंस्वसारंवैपरंहर्षमवापच ॥ २ ॥ ततोनातिमहान्कालःसमतीतइवाभवत् ॥ अथदेवासुराःसर्वेममंथुर्वरुणालयं ॥ ३ ॥ तत्रनेत्रमभून्नागोवासुकिर्बलिनांवरः ॥ समाप्यैवचतत्कर्मपितामहमुपागमन् ॥ ४ ॥ देवावासुकिनासार्धंपितामहमथाब्रुवन् ॥ भगवन्शापभीतोयंवासुकिस्तप्यतेभृशं ॥ ५ ॥ अस्यैतन्मानसंशल्यंसमुद्धर्तुंत्वमर्हसि ॥ जनन्याःशापजंदेवज्ञातीनांहितमिच्छतः ॥ ६ ॥ हितोह्ययंसदास्माकंप्रियकारीचनागराट् ॥ प्रसादंकुरुदेवेशशमयास्यमनोज्वरं ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच. मयैवतद्वितीर्णंवैवचनंमनसाऽमराः ॥ एलापत्रेणनागेनयदस्याभिहितंपुरा ॥ ८ ॥ तत्करोत्वेषनागेंद्रःप्राप्तकालंवचःस्वयं ॥ विनशिष्यंतियेपापानतुयेधर्मचारिणः ॥ ९ ॥ उत्पन्नःसजरत्कारुस्तपस्युग्रेरतोद्विजः ॥ तस्यैषभगिनींकालेजरत्कारुंप्रयच्छतु ॥ १० ॥ एलापत्रेणयत्प्रोक्तंवचनंभुजगेनह ॥ पन्नगानांहितंदेवास्तत्तथानतदन्यथा ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वातुनागेंद्रःपितामहवचस्तदा ॥ संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःशापमोहितः ॥ १२ ॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ सर्पान्बहून्जरत्कारौनित्ययुक्तान्समादधत् ॥ १३ ॥ जरत्कारुर्यदाभार्यामिच्छेद्वरयितुंप्रभुः ॥ शीघ्रमेत्यतदाख्येयंतन्नःश्रेयोभविष्यति ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कार्वन्वेषणेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच जरत्कारुरितिख्यातोयस्त्वयासूतनंदन ॥ इच्छामितदहंश्रोतुंऋषेस्तस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ किंकारणंजरत्कारोर्नामैतत्प्रथितंभुवि ॥ जरत्कारुनिरुक्तिंत्वंयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ सौतिरुवाच जरेतिक्षयमाहुर्वैदारुणंकारुसंज्ञितं ॥ शरीरंकारुतस्यासीत्तत्सधीमान्शनैःशनैः ॥ ३ ॥ क्षपयामासतीव्रेणतपसेत्यतउच्यते ॥ जरत्कारुरितिब्रह्मन्वासुकेर्भगिनीतथा ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माशौनकःप्राहसत्तदा ॥ उग्रश्रवसमामंत्र्यउपपन्नमितिब्रुवन् ॥ ५ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जरत्कारुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ जरत्कारुनामनिर्वक्ति जरेति जरच्छब्दःक्षयवाचीकारुशब्दोदारुणवाची तस्यास्तीकपितुः शरीरंकारुकामाद्युद्भवमूलत्वाद्दारुणमासीत्तत्स्यतेनतपसाक्षेपणंकृतमतोसौजरत्कारुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ वासुकेर्भगिनीतथेतितादृश्येव अभर्तृकायायुवत्याःशरीरक्षेपणमेवश्रेयस्करमितिभावः ॥ ४ ॥ प्राहसत् अतिजीर्णयोरपिब्रह्मचर्यविनाशःप्रसक्तइत्याश्चर्यंमत्वेतिभावः आमंत्र्यहेउग्रश्रवइतिसंबोध्य उपपन्नंयुक्तं यत्तुल्यवयोरूपयोर्विवाहइतिभावः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सर्पसत्रकारणंवक्तुमाह ततइत्यादिना ततोवासुकेराश्वासनानंतरंअपरस्मिन्पश्चाद्भूतेकस्मिंश्चित्काले अमंगलत्वान्नामाप्यवाच्यंकलेस्तदादौइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वरूपमिति परिक्षितःतूर्णंस्वर्गगतिंप्रतितत्मृगस्यादर्शनंपूर्वरूपंकारणंसःराजाअगात्प्राप्तवान्ततएवहिमूढोराजाविप्रावमाननांशापमूलभूतांकृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रचारेषु

शौनकउवाच उक्तंनामयथापूर्वंसर्वंतच्छ्रुतवानहं ॥ यथातुजातोह्यास्तीकएतदिच्छामिवेदितुं ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यसूतःप्रोवाचशास्त्रतः ॥ ६॥ सौ
तिरुवाच संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःसुसमाहितः ॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ ७॥ अथकालस्यमहतःसमुनिःसंशितव्रतः॥ ॥ तप
स्यभिरतोधीमान्सदारान्नाभ्यकांक्षत ॥८॥ सतूर्ध्वरेतास्तपसिप्रसक्तःस्वाध्यायवान्वीतभयःकृतात्मा ॥ चचारसर्वांपृथिवींमहात्मानचापिदारान्मनसाध्य
कांक्षत् ॥ ९ ॥ ततोपरस्मिन्संप्राप्तेकालेकस्मिंश्चिदेवतु ॥ परिक्षिन्नामराजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः ॥ १० ॥ यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ बभूवमृ
गयाशीलःपुरास्यप्रपितामहः ॥ ११ ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चतरक्षून्महिषांस्तथा ॥ अन्यांश्चविविधान्वन्यांश्चचारपृथिवीपतिः ॥१२॥ सकदाचिन्मृगंविध्वा
बाणेनानतपर्वणा ॥ पृष्ठतोधनुरादायससारगहनेवने ॥१३॥ यथैवभगवान्रुद्रोविध्वायज्ञमृगंदिवि ॥ अन्वगच्छद्धनुष्पाणिःपर्यन्वेषुमितस्ततः ॥१४॥
नहितेनमृगोविद्धोजीवन्गच्छतिवैवने ॥ पूर्वरूपंतुतत्तूर्णंसोऽगात्स्वर्गगतिंप्रति ॥ १५ ॥ परिक्षितोनरेंद्रस्यविद्धोयन्नष्टवान्मृगः ॥ दूरंचापहृतस्तेनमृगेण
समहीपतिः ॥ १६ ॥ परिश्रांतःपिपासार्त्तआससादमुनिंवने ॥ गवांप्रचारेष्वासीनंवत्सानांमुखनिःसृतं ॥ १७॥ भूयिष्ठमुपयुंजानंफेनमापिबतांपयः ॥ त
मभिद्रुत्यवेगेनसराजासंशितव्रतं ॥ १८ ॥ अपृच्छद्धनुरुद्यम्यतंमुनिंक्षुच्छ्रमान्वितः ॥ भोभोब्रह्मन्नहंराजापरीक्षिदभिमन्युजः ॥१९॥ मयाविद्धोमृगोनष्टः
कच्चित्तंदृष्टवानसि ॥ समुनिस्तंतुनोवाचकिंचिन्मौनव्रतेस्थितः॥ २० ॥ तस्यस्कंधेमृतंसर्पंक्रुद्धोराजासमासजत् ॥ समुत्क्षिप्यधनुष्कोट्यासचैनंसमुपैक्षत
॥ २१ ॥ नसकिंचिदुवाचैनंशुभंवायदिवाऽशुभं ॥ सराजाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितस्तंतथागतं ॥ दृष्ट्वाजगाममनगरमृषिस्त्वासीत्तथैवसः॥ २२॥

गोष्ठेषु ॥ १७ ॥ उपयुंजानंभक्षयंतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ समासजत्आरोपयामास धनुष्कोट्याधनुष्प्रांतेन ॥ २१ ॥ सराजेति तंतथागतंदृढसमाधिंदृष्ट्वाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितःसन्जगामनगरं व्यथि
तेनापिसर्पापसारणंनकृतंदीर्घद्रोहित्वात्क्षत्रस्यकिंचित्क्रोधोनुवर्ततएवेतिज्ञेयं तथोक्तंपौष्येण क्षत्रियस्यवाक्सूनृताहृदयंतीक्ष्णधारमिति ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदिदमुक्तं स्वधर्मनिरतमिति स्वधर्मःतीक्ष्णहृदयत्वंतन्निरतं जातिस्वभावज्ञोमुनिःसमाक्षिप्तोपिअधर्षयत् धृष्टत्वंकोपस्यनिग्रहंधैर्यंअकरोत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ संरंभात्क्रोधावेशात् कोपनस्तीक्ष्णः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पित्राचेति तत्तत्रधर्षणे विषयेअपराधाख्यंचतवपित्रानकृतंयेनतवपितुर्धर्षणेनाहंभृशंदुःखितोस्मि आत्मनइवदृष्टांतः विनापराधंतवपितुर्धर्षणादृष्टामस्ति

नहितंराजशार्दूलंक्षमाशीलोमहामुनिः॥ स्वधर्मनिरतंभूपंसमाक्षिप्तोऽप्यधर्षयत्॥ २३ ॥ नहितंराजशार्दूलस्तथाधर्मपरायणं ॥ जानातिभरतश्रेष्ठस्ततए नमधर्षयत् ॥२४॥ तरुणस्तस्यपुत्रोऽभूत्तिग्मतेजामहातपाः ॥ शृंगीनाममहाक्रोधोदुष्प्रसादोमहाव्रतः ॥२५॥ सदेवंपरमासीनंसर्वभूतहितेरतं॥ ब्रह्माणमु पतस्थेवैकालेकालेसुसंयतः॥ २६॥ सतेनसमनुज्ञातोब्रह्मणागृहमेयिवान्॥ सख्योक्तःक्रीडमानेनसतत्रहसताकिल॥ २७॥ संरंभात्कोपनोऽतीवविषक ल्पोमुनेःसुतः॥ उद्दिश्यपितरंतस्ययच्छ्रुत्वारोषमाहरत्॥ ऋषिपुत्रेणधर्मार्थेकृशेनद्विजसत्तम॥ २८॥ कृशउवाच तेजस्विनस्तवपितातथैवचतप स्विनः॥ शवंस्कंधेनवहतिमाशृंगिन्गर्वितोभव॥ २९॥ व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषुमास्मकिंचिद्वचोवद॥ अस्मद्विधेषुसिद्धेषुब्रह्मवित्सुतपस्विषु ॥ ३० ॥ क्वतेपुरु षमानित्वंक्वतेवाचस्तथाविधाः ॥ दर्पजाःपितरंद्रष्टायस्त्वंशवधरंतथा ॥ ३१ ॥ पित्राचतवतत्कर्मनानुरूपमिवात्मनः ॥ कृतंमुनिजनश्रेष्ठयेनाहंभृशदुः खितः॥ ३२॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिपरिक्षिदुपाख्यानेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥७॥ ॥७॥ सौतिरुवाच एवमुक्तःसतेजस्वीशृंगीकोपसमन्वितः॥ मृतधारंगुरुंश्रुत्वापर्यतप्यतमन्युना ॥ १॥ सतंकृशमभिप्रेक्ष्यसूनृतांवाचमुत्सृजन्॥ अपृच्छत्तंकथंतातःसमेऽद्य मृतधारकः॥ २॥ कृशउवाच राज्ञापरिक्षितातातमृगयांपरिधावता॥ अवसक्तःपितुस्तेऽद्यमृतःस्कंधेभुजंगमः॥ ३॥ शृंग्युवाच किंमेपि त्राकृतंतस्यराज्ञोऽनिष्टंदुरात्मनः॥ ब्रूहितत्कृशतत्वेनपश्यमेतपसोबलं॥४॥ कृशउवाच सराजामृगयांयातःपरिक्षिदभिमन्युजः॥ ससारमृगमेका कीविद्ध्वाबाणेनशीघ्रगं॥ ५॥ नचापश्यन्मृगंराजाचरंस्तस्मिन्महावने॥ पितरंतेसदृष्ट्वैवपप्रच्छानभिभाषिणं ॥ ६ ॥ तंस्थाणुभूतंतिष्ठंतंक्षुत्पिपासाश्रमा तुरः॥ पुनःपुनर्मृगंनष्टंपप्रच्छपितरंतव ॥ ७॥ सचमौनव्रतोपेतोनैवतंप्रत्यभाषत॥ तस्यराजाधनुष्कोट्यासर्पंस्कंधेसमासजत् ॥ ८॥ शृंगिंस्तवपितासोऽ पितथैवास्तेयतव्रतः॥ सोऽपिराजास्वनगरंप्रस्थितोगजसाह्वयं॥ ९॥

तुर्धर्षणयेवाहंभृशंदुःखितोऽस्मीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥७॥ एवमुक्तइति मन्युनाक्रोधेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ अनभिभाषिणंमौनशीलं ॥ ६ ॥ नष्टंपलायनेनादर्शनंगतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ गजसाह्वयंहस्तिनापुरं ॥ ९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ क्रोधवेगबलात्कृतःक्रोधावेशपरवशः ॥ ११ ॥ कृच्छ्रगतस्यमौनव्रतधरस्य राजाचासौकिल्बिषीचराजकिल्बिषी ॥ १२ ॥ आशीविषःदंष्ट्राविषः ॥ १३ ॥ नेतानेष्यति ॥ १४॥१५॥१६॥

सौतिरुवाच श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तुशवंस्कंधेप्रतिष्ठितं ॥ कोपसंरक्तनयनःप्रज्वलन्निवमन्युना ॥ १० ॥ आविष्टःसहिकोपेनशशापनृपतिंतदा ॥ वार्युपस्पृश्यतेजस्वीक्रोधवेगबलात्कृतः ॥ ११ ॥ शृंग्युवाच योऽसौवृद्धस्यतातस्यतथाकृच्छ्रगतस्यह ॥ स्कंधेमृतंसमास्राक्षीत्पन्नगंराजकिल्बिषी ॥ १२ ॥ तंपापमतिसंक्रुद्धस्तक्षकःपन्नगेश्वरः ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ १३ ॥ सप्तरात्रादितोनेतायमस्यसदनंप्रति ॥ द्विजानामवमंतारंकुरूणामयशस्करं ॥ १४ ॥ सौतिरुवाच इतिशप्त्वाऽतिसंक्रुद्धःशृंगीपितरमभ्यगात् ॥ आसीनंगोव्रजेतस्मिन्वहंतंशवपन्नगं ॥ १५ ॥ सतमालक्ष्यपितरंशृंगीस्कंधगतेनवै ॥ शवेनभुजगेनासीद्भूयःक्रोधसमाकुलः ॥ १६ ॥ दुःखाच्चाश्रूणिमुमुचेपितरंचेदमब्रवीत् ॥ श्रुत्वेमांधर्षणांताततवतेनदुरात्मना ॥ १७ ॥ राज्ञापरिक्षिताकोपादशपंतमहंनृपं ॥ यथार्हतिसएवोग्रंशापंकुरुकुलाधमः ॥ सप्तमेहनितंपापंतक्षकःपन्नगोत्तमः ॥ १८ ॥ वैवस्वतस्यसदनंनेतापरमदारुणं ॥ तमब्रवीत्पिताब्रह्मंस्तथाकोपसमन्वितं ॥ १९ ॥ शमीकउवाच नमेप्रियंकृतंतातनैषधर्मस्तपस्विनां ॥ वयंतस्यनरेंद्रस्यविषयेनिवसामहे ॥ २० ॥ न्यायतोरक्षितास्तेनतस्यपापंनरोचये ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञोह्यस्मद्विधैःसदा ॥ २१ ॥ क्षंतव्यंपुत्रधर्मोहिहतोहंतिनसंशयः ॥ यदिराजानसंरक्षेत्पीडानःपरमाभवेत् ॥ २२ ॥ नशक्नुयामचरितुंधर्मंपुत्रयथासुखं ॥ रक्ष्यमाणावयंतातराजभिर्धर्मदृष्टिभिः ॥ २३ ॥ चरामोविपुलंधर्मंतेषांभागोऽस्तिधर्मतः ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञःक्षंतव्यमेवहि ॥ २४ ॥ परिक्षित्तुविशेषेणयथाऽस्यप्रपितामहः ॥ रक्षत्यस्मांस्तथाराज्ञारक्षितव्याःप्रजाविभो ॥ २५ ॥ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतंमन्येव्रतमेतदिदंमम ॥ २६ ॥ अराजकेजनपदेदोषाजायंतिवैसदा ॥ उद्वृत्तंसततंलोकंराजादंडेनशास्तिवै ॥ २७ ॥ दंडात्प्रतिभयंभूयःशांतिरुत्पद्यतेतदा ॥ नोद्विग्नश्चरतेधर्मंनोद्विग्नश्चरतेक्रियां ॥ २८ ॥ राज्ञाप्रतिष्ठितोधर्मोधर्मात्स्वर्गःप्रतिष्ठितः ॥ राज्ञोयज्ञक्रियाःसर्वायज्ञाद्देवाःप्रतिष्ठिताः ॥ २९ ॥ देवाद्वृष्टिःप्रवर्तेतवृष्टेरोषधयःस्मृताः ॥ ओषधिभ्योमनुष्याणांधारयन्सततंहितं ॥ ३० ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विषयेदेशे ॥ २० ॥ तस्यपापंद्रोहं सर्वथाअस्मास्वपराधेनापिवर्त्तमानस्य ॥ २१ ॥ हतोनाशितोधर्मोहंत्येव धर्मनाशमेवाह यदीत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राज्ञापरिक्षितारक्षितव्याः अस्यनाशेप्रजोच्छेदकृतंपापंतवेतिभावः ॥ २५ ॥ व्रतंअजानतेतिसंबंधः ॥ २६ ॥ दोषादस्युपीडादयः जायंतिउद्भवंति ॥ २७ ॥ २८ २९ ॥ धारयन्कुर्वन्मनुष्याणांहितं ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धातापोषकः श्रोत्रियोवेदाध्यायी अक्षराधिक्यमार्षं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बाल्यात् अविवेकात् ॥ ३३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ यद्येतदिति ॥ १ ॥ स्वैरेष्वपिपरिहासादिष्वपि ॥ २ ॥ ३ ॥ वयस्थोऽपिप्रौढोऽपिवाच्यःशास्यः ॥ ४ ॥ प्रभवतांयोगैश्वर्यवतांकोपोऽतीववर्धते ॥ ५ ॥ सचतपोनाशकइतिशिक्षणीयएवत्वंमयेत्याशये

मनुष्याणांचयोधाताराजाराज्यकरःपुनः ॥ दशश्रोत्रियसमोराजाइत्येवंमनुरब्रवीत् ॥ ३१ ॥ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतं मन्येव्रतमेतदिदंमम ॥ ३२ ॥ कस्मादिदंत्वयाबाल्यात्सहसादुष्कृतंकृतं ॥ नह्यर्हतिनृपःशापमस्मत्तःपुत्रसर्वथा ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिपरिक्षिच्छापेएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ शृंग्युवाच यद्येतत्साहसंतातयदिवादुष्कृतंकृतं ॥ प्रियंवाऽप्यप्रियंवातेवागुक्तानमृषाभवेत् ॥ १ ॥ नैवान्यथेदंभवितापितरेषब्रवीमिते ॥ नाहंमृषाब्रवीम्येवंस्वैरेष्वपिकुतःशपन् ॥ २ ॥ शमीकउवाच जानाम्युग्रप्रभावंत्वांतातसत्यगिरंतथा॥नानृतंचोक्तपूर्वंतेनैतन्मिथ्याभविष्यति॥३॥पित्रापुत्रोवयस्थोऽपिसततंवाच्यएवतु॥यथास्याद्गुणसंयुक्तःप्राप्नुयाच्चमहद्यशः॥ ४ ॥ किंपुनर्बालएवत्वंतपसाभावितःसदा ॥ वर्धतेचप्रभवतांकोपोऽतीवमहात्मनां ॥ ५ ॥ सोऽहंपश्यामिवक्तव्यंत्वयिधर्मभृतांवर ॥ पुत्रत्वंबालतांचैवतवावेक्ष्यचसाहसं ॥ ६ ॥ सत्वंशमपरोभूत्वावन्यमाहारमाचरन् ॥ चरक्रोधमिमंहत्वानैवंधर्मंप्रहास्यसि ॥ ७ ॥ क्रोधोहिधर्मंहरतियतीनांदुःखसंचितं ॥ ततोधर्मविहीनानांगतिरिष्टानविद्यते ॥ ८ ॥ शमएवयतीनांहिक्षमिणांसिद्धिकारकः ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावतां ॥ ९ ॥ तस्माच्चरेथाःसततंक्षमाशीलोजितेंद्रियः ॥ क्षमयाप्राप्स्यसेलोकान्ब्रह्मणःसमनंतरान् ॥ १० ॥ मयातुशममास्थाययच्छक्यंकर्तुमद्यवै ॥ तत्करिष्याम्यहंतातप्रेषयिष्येनृपायवै ॥ ११ ॥ ममपुत्रेणशप्तोऽसिबालेनकृशबुद्धिना ॥ ममेमांधर्षणांत्वत्तःप्रेक्ष्यराजन्नमर्षिणा ॥ १२ ॥ सौतिरुवाच एवमादिश्यशिष्यंसप्रेषयामाससुव्रतः ॥ परिक्षितेनृपतयेदयापन्नोमहातपाः ॥ १३ ॥ संदिश्यकुशलप्रश्नंकार्यवृत्तांतमेवच ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंसमाहितं ॥ १४ ॥ सोऽभिगम्यततःशीघ्रंनरेंद्रंकुरुवर्धनं ॥ विवेशभवनंराज्ञःपूर्वंद्वास्थैर्निवेदितः ॥ १५ ॥

नाहं सोऽहमिति बालतांविवेकशून्यतां साहसंआकस्मिकमकार्यकारित्वंपुत्रत्वंचावेक्ष्यत्वयिवक्तव्यंउपदेश्यत्वंपश्यामि ॥ ६ ॥ सत्वमिति क्रोधाहननेधर्मंहास्यस्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यतीनांआमुष्मिकहितार्थं यतमानानां ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणःसमनंतरान्प्रत्यासन्नानूक्रममुक्तिप्रदानित्यर्थः ॥ १० ॥ प्रेषयिष्येसंदेशहरमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिश्रांतःपरिवर्जनेश्रमहीनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचक्षमेनक्षांतवान् ॥ १९ ॥ तेनचपितुरज्ञातंयथास्यात्तथाशप्तोऽसि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पापंकृत्वैवपर्यतप्यतनतुमृत्युंश्रुत्वा ॥ २३ ॥ ब्राह्मणस्यावज्ञातत्रापिमौनिनस्तत्रापिमयिदयालोरित्यालोच्यशोकोतीवतस्यवव्रधेइत्याह तंचेत्यादिना ॥ २४ ॥ अनुक्रोशात्मतांदयालुतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सर्वतएवा

॥६३॥ पूजितस्तुनरेंद्रेणद्विजोगौरमुखस्तदा ॥ आचख्यौचपरिश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ १६ ॥ शमीकवचनंघोरंयथोक्तंमंत्रिसन्निधौ ॥ गौरमुखउवाच
शमीकोनामराजेंद्रवर्ततेविषयेतव ॥ १७॥ ऋषिःपरमधर्मात्मादांतःशांतोमहातपाः॥ तस्यत्वयानरव्याघ्रसर्पःप्राणैर्वियोजितः॥१८॥ अवसक्तोधनुष्को
ट्यास्कंधेमौनान्वितस्यच ॥ क्षांतवांस्तवतत्कर्मपुत्रस्तस्यनचक्षमे ॥ १९॥ तेनशप्तोसिराजेंद्रपितुरज्ञातमद्यवै ॥ तक्षकःसप्तरात्रेणमृत्युस्तवभविष्यति ॥
॥ २० ॥ तत्ररक्षांकुरुष्वेतिपुनःपुनरथाऽब्रवीत् ॥ तदन्यथानशक्यंचकर्तुंकेनचिदप्युत ॥ २१ ॥ नहिशक्नोतितंयंतुंपुत्रंकोपसमन्वितं ॥ ततोऽहंप्रेषितस्तेनत
वराजन्हितार्थिना ॥ २२ ॥ सूतउवाच इतिश्रुत्वावचोघोरंसराजाकुरुनंदनः ॥ पर्यतप्यततत्पापंकृत्वाराजामहातपाः ॥ २३ ॥ तंचमौनव्रतंश्रुत्वाव
नेमुनिवरंतदा ॥ भूयएवाभवद्राजाशोकसंतप्तमानसः ॥ २४ ॥ अनुक्रोशात्मतांतस्यशमीकस्यावधार्यच ॥ पर्यतप्यतभूयोपिकृत्वातत्किल्बिषंमुनेः॥२५॥
नहिमृत्युंतथाराजाश्रुत्वावैसोऽन्वतप्यत ॥ अशोचदमरप्रख्योयथाकृत्वेहकर्मतत् ॥ २६॥ ततस्तंप्रेषयामासराजागौरमुखंतदा ॥ भूयःप्रसादंभगवान्करो
त्विहममेतिवै ॥ २७॥ तस्मिंश्चगतमात्रेऽथराजागौरमुखेतदा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रयामाससहसंविग्नमानसः ॥२८॥ संमंत्र्यमंत्रिभिश्चैवसतथामंत्रतत्ववित् ॥
प्रासादंकारयामासएकस्तंभंसुरक्षितं ॥२९॥ रक्षांचविदधेतत्रभिषजश्चौषधानिच॥ ब्राह्मणान्मंत्रसिद्धांश्चसर्वतोवैन्ययोजयत् ॥३० ॥ राजकार्याणितत्र
स्थःसर्वाण्येवाकरोच्चसः ॥ मंत्रिभिःसहधर्मज्ञःसमंतात्परिरक्षितः ॥ ३१ ॥ नचैनंकश्चिदारूढंलभतेराजसत्तमं ॥ वातोऽपिनिश्चरंस्तत्रप्रवेशेविनिवार्यते ॥
॥ ३२ ॥ प्राप्तेचदिवसेतस्मिन्सप्तमेद्विजसत्तमः ॥ काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तंराजानंचिकित्सितुं ॥३३॥ श्रुतंहितेनतदभूद्यथातंराजसत्तमं ॥ तक्षकःपन्नगश्रे
ष्ठोनेष्यतेयमसादनं ॥ ३४॥

त्मानंगोपायेदितिशास्त्रादात्मरक्षार्थंयत्नंकृतवानित्याह प्रासादमित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आरूढंप्रासादारूढं नलभतेद्रष्टुमपिनशक्नोति आरोढुमितिपाठेएनंप्रासादमितिद्रष्टव्यं राजसत्तमंराज्ञः समीचिनतमं ॥ ३२ ॥ चिकित्सितुंनिर्विषंकर्तुं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्थःस्पष्टएवभविता धर्मोपिसर्वलोकोपकारकस्यराज्ञोजीवनेन एतेनभृत्यस्यापिनिष्कपटंमहत्सेवांकुर्वतोधर्मवृद्धिरस्तीतिज्ञेयं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिआदि

तंदष्टंपन्नगेंद्रेणकरिष्येऽहमपज्वरं ॥ तत्रमेऽर्थश्चधर्मश्चभवितेतिविचिंतयन् ॥ ३५ ॥ तंददर्शसनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंपथि ॥ गच्छंतमेकमनसंद्विजोभूत्वावयोऽतिगः ॥ ३६ ॥ तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंमुनिपुंगवं ॥ क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति ॥ ३७ ॥ काश्यपउवाच नृपंकुरुकुलोत्पन्नंपरिक्षितमरिंदमं ॥ तक्षकःपन्नगश्रेष्ठस्तेजसाऽद्यप्रधक्ष्यति ॥ ३८ ॥ तंदष्टंपन्नगेंद्रेणतेनाग्निसमतेजसं ॥ पांडवानांकुलकरंराजानममितौजसं ॥ गच्छामित्वरितंसौम्यसद्यःकर्त्तुमपज्वरं ॥ ३९ ॥ तक्षकउवाच अहंसतक्षकोब्रह्मंस्तंधक्ष्यामिमहीपतिं ॥ निवर्त्तस्वनशक्तस्त्वंमयादष्टंचिकित्सितुं ॥ ४० ॥ काश्यपउवाच अहंतंनृपतिंगत्वात्वयादष्टमपज्वरं ॥ करिष्यामीतिमेबुद्धिर्विद्याबलसमन्विता ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिकाश्यपागमनेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ तक्षकउवाच यदिदष्टंमयेहत्वंशक्तःकिंचिच्चिकित्सितुं ॥ ततोवृक्षंमयादष्टमिमंजीवयकाश्यप ॥ १ ॥ परंमंत्रबलंयत्तेतद्दर्शययतस्वच ॥ न्यग्रोधमेनंधक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम ॥ २ ॥ काश्यपउवाच दशनागेंद्रवृक्षंत्वंयद्येतदभिमन्यसे ॥ अहमेनंत्वयादष्टंजीवयिष्येभुजंगम ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तःसनागेंद्रःकाश्यपेनमहात्मना ॥ अदशद्वृक्षमभेत्यन्यग्रोधंपन्नगोत्तमः ॥ ४ ॥ सवृक्षस्तेनदष्टस्तुपन्नगेनमहात्मना ॥ आशीविषविषोपेतःप्रजज्वालसमंततः ॥ ५ ॥ तंदग्ध्वासनगंनागःकाश्यपंपुनरब्रवीत् ॥ कुरुयत्नंद्विजश्रेष्ठजीवयैनंवनस्पतिं ॥ ६ ॥ सौतिरुवाच भस्मीभूतंततोवृक्षंपन्नगेंद्रस्यतेजसा ॥ भस्मसर्वंसमाहृत्यकाश्यपोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ विद्याबलंपन्नगेंद्रपश्यमेद्यवनस्पतौ ॥ अहंसंजीवयाम्येनंपश्यतस्तेभुजंगम ॥ ८ ॥ ततःसभगवान्विद्वान्काश्यपोद्विजसत्तमः ॥ भस्मराशीकृतंवृक्षंविद्ययासमजीवयत् ॥ ९ ॥ अंकुरंकृतवांस्तत्रततःपर्णद्वयान्वितं पलाशिनंशाखिनंचतथाविटपिनंपुनः ॥ १० ॥ तंदृष्ट्वाजीवितंवृक्षंकाश्यपेनमहात्मना ॥ उवाचतक्षकोब्रह्मन्नैतदत्यद्भुतंत्वयि ॥ ११ ॥ द्विजेंद्रयद्विषंहन्याममवामद्विधस्यवा ॥ कंत्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासितत्रतपोधन ॥ १२ ॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ यदीति ॥ १ ॥ २ ॥ दशदंशंकुरु ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नगंवृक्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नैतदिति हेब्रह्मन्नूत्वयिसर्वशक्तिमतिब्रह्मीभूतेएतत्अद्भुतंन एतदितिपाठेयथाश्रुतोऽर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राप्तुंअभिलषितंफलमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ घटमानस्यसज्जमानस्य ॥ १४ ॥ निरंशुःराव्हादिनाहतप्रभः ॥ १५ ॥ स्वापतेयंहिरण्यं स्वंधनंतस्यपतिः अग्निर्भुवद्रयिपतीरयीणामितिलिंगात्रयिरितिधन नाम स्वपतेरिदंस्वापतेयं आग्नेयंवैहिरण्यमितिश्रुतेश्च द्रव्यंवित्तंस्वापतेयमित्यमरः॥ १६॥ १७॥ प्रदध्यौध्यानंचक्रेराजानंप्रतिराज्ञोमृत्युमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १८॥ १९ ॥ समयेनकालेनसंकेतविशेषेणगुप्तवेषेणे

यत्तेभिलषितंप्राप्तुंफलंतस्मान्नृपोत्तमात् ॥ अहमेवप्रदास्यामितत्तेयद्यपिदुर्लभं॥ १३॥ विप्रशापाभिभूतेचक्षीणायुषिनराधिपे ॥ घटमानस्यतेविप्रसिद्धिः संशयिताभवेत्॥ १४ ॥ ततोयशःप्रदीप्तंतेत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ निरंशुरिव घर्मांशुरंतर्धानमितोव्रजेत् ॥ १५ ॥ काश्यपउवाच धनार्थीयाम्यहंतत्र तन्मेदेहिभुजंगम ॥ ततोऽहंविनिवर्तिष्येस्वापतेयंप्रगृह्यवै ॥ १६ ॥ तक्षकउवाच यावद्धनंप्रार्थयसेतस्माद्राज्ञास्ततोऽधिकं ॥ अहमेवप्रदास्यामि निवर्तस्वद्विजोत्तम ॥ १७॥ सौतिरुवाच तक्षकस्यवचःश्रुत्वाकाश्यपोद्विजसत्तमः ॥ प्रदध्यौसुमहातेजाराजानंप्रतिबुद्धिमान्॥ १८॥ दिव्यज्ञानःसतेजस्वीज्ञात्वातंनृपतिंतदा॥ क्षीणायुषंपांडवेयमपावर्ततकाश्यपः॥ १९ ॥ लब्ध्वावित्तंमुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितं ॥ निवृत्तेकाश्यपेतस्मिन्समयेनमहात्मनि ॥ २० ॥ जगामतक्षकस्तूर्णंनगरंनागसाह्वयं ॥ अथशुश्रावगच्छन्सतक्षकोजगतीपतिं ॥ २१ ॥ मंत्रैर्गदैर्विषहरैरक्ष्यमाणंप्रयत्नतः ॥ सौतिरुवाच स चिंतयामासतदामायायोगेनपार्थिवः ॥ २२ ॥ मयावंचयितव्योऽसौकउपायोभवेदिति ॥ ततस्तापसरूपेणप्राहिणोत्सभुजंगमान् ॥ २३ ॥ फलदर्भोदकं गृह्यराज्ञेनागोथतक्षकः ॥ तक्षकउवाच गच्छध्वंयूयमव्यग्राराजानंकार्यवत्तया ॥ २४॥ फलपुष्पोदकंनामप्रतिग्राहयितुंनृपं॥ सौतिरुवाच ते तक्षकसमादिष्टास्तथाचक्रुर्भुजंगमाः॥ २५॥ उपनिन्युस्तथाराज्ञेदर्भानापःफलानिच ॥ तच्चसर्वंसराजेंद्रःप्रतिजग्राहवीर्यवान्॥ २६॥ कृत्वातेषांचकार्याणिगम्यतामित्युवाचतान्॥ गतेषुतेषुनागेषुतापसच्छद्मरूपिषु ॥ २७॥ अमात्यान्सुहृदश्चैवप्रोवाचसनराधिपः॥ भक्षयंतुभवंतोवैस्वादूनीमानिसर्वशः॥ ॥ २८ ॥ तापसैरुपनीतानिफलानिसहितामया ॥ ततोराजाससचिवःफलान्यादातुमैच्छत ॥ २९ ॥ विधिनासंप्रयुक्तोवैऋषिवाक्येनतेनतु ॥ यस्मिन्नेवफलेनागस्तमेवाभक्षयत्स्वयं ॥ ३० ॥ ततोभक्षयतस्तस्यफलात्क्रिमिरभूदणुः ॥ ह्रस्वकःकृष्णनयनस्ताम्रवर्णोऽथशौनक ॥ ३१ ॥

तिवा॥२०॥ २१ ॥ गदैःदंशस्थानेक्षुरेणोत्कीर्णेमर्द्यमानैरौषधविशेषैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आपःअपः ॥ २६ ॥ तेषांकार्याणिपारितोषिकदानानि ॥ २७ ॥ २८ ॥ आदातुंभक्षितुं ॥ २९ ॥ विधिनादैवेन तमेवतदेव ॥ ३० ॥ ह्रस्वकःकुत्सितोह्रस्वः ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ परिह्लतंपरिहारःब्राह्मणावमाननादोषस्यभवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सतंगृह्यनृपश्रेष्ठःसचिवानिदमब्रवीत् ॥ अस्तमभ्येतिसविताविषादद्यनमेभयं ॥ ३२ ॥ सत्यवागस्तुसमुनिःकृमिर्मांदशतामयं ॥ तक्षकोनामभूत्वावैतथाप
रिह्लतंभवेत् ॥ ३३ ॥ तेचैनमन्ववर्ततमंत्रिणःकालचोदिताः ॥ एवमुक्त्वासराजेंद्रोग्रीवायांसन्निवेश्यह ॥ ३४ ॥ कृमिकंप्राहसत्तूर्णमुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ प्रहस
न्नेवभोगेनतक्षकेणत्ववेष्ट्यत ॥ ३५ ॥ तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्ययत्तद्राज्ञेनिवेदितं ॥ वेष्टयित्वाचवेगेनविनद्यचमहास्वनं ॥ अदशत्पृथिवीपालंतक्षकःपन्नगे
श्वरः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणितक्षकदंशेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सूतउवाच तेत
थामंत्रिणोदृष्ट्वाभोगेनपरिवेष्टितं ॥ विषण्णवदनाःसर्वेरुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १ ॥ तंतुनादंततःश्रुत्वामंत्रिणस्तेप्रदुद्रुवुः ॥ अपश्यंततथायांतमाकाशेना
गमद्भुतं ॥ २ ॥ सीमंतमिवकुर्वाणंनभसःपद्मवर्चसं ॥ तक्षकंपन्नगश्रेष्ठंभृशंशोकपरायणाः ॥ ३ ॥ ततस्तुतेतद्गृहमग्निनावृतंप्रदीप्यमानंविषजेनभोगि
नः ॥ भयात्परित्यज्यदिशःप्रपेदिरेपपातराजाऽशनिताडितोयथा ॥ ४ ॥ ततोनृपेतक्षकतेजसाहतेप्रयुज्यसर्वाःपरलोकसत्क्रियाः ॥ शुचिर्द्विजोराजपुरोहि
तस्तदातथैवतेतस्यनृपस्यमंत्रिणः ॥ ५ ॥ नृपंशिशुंतस्यसुतंप्रचक्रिरेसमेत्यसर्वेपुरवासिनोजनाः ॥ नृपंयमाहुस्तममित्रघातिनंकुरुप्रवीरंजनमेजयंजनाः
॥ ६ ॥ सबालएवार्यमतिर्नृपोत्तमःसहैवतैर्मंत्रिपुरोहितैस्तदा ॥ शशासराज्यंकुरुपुंगवाग्रजोयथाऽस्यवीरःप्रपितामहस्तथा ॥ ७ ॥ ततस्तुराजानममित्रता
पनंसमीक्ष्यतेतस्यनृपस्यमंत्रिणः ॥ सुवर्णवर्माणमुपेत्यकाशिपंवपुष्टमार्थंवरयांप्रचक्रमुः ॥ ८ ॥ ततःसराजाप्रददौवपुष्टमांकुरुप्रवीरायपरीक्ष्यधर्मतः ॥
सचापितांप्राप्यमुदायुतोऽभवन्नचान्यनारीषुमनोदधेक्वचित् ॥ ९ ॥ सरःसुफुल्लेषुवनेषुचैवप्रसन्नचेताविजहारवीर्यवान् ॥ तथासराजन्यवरोविजह्निवा
न्यथोर्वशींप्राप्यपुरापुरूरवाः ॥ १० ॥

तेतथेति ॥ १ ॥ २ ॥ सीमंतःस्त्रीणांद्विफालबद्धेषुकेशेषुमध्येसिंदूररेखा तंकुर्वाणं पद्मवत्रक्तवर्णत्वात् आकाशस्यचनीलत्वात् ॥ ३ ॥ अशनिताडितोवज्राहतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रपितामहोयुधिष्ठिरः ॥
॥ ७ ॥ वपुष्टमाकाशिराजकन्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वरंवरणीयं प्रतीतरूपाद्दष्टरूपा प्रतीतंप्रख्यातंरूपंसौंदर्यंयस्याइतिवा भावेनानुरागातिशयेन अनुभूतमिहाकूतंम्हगयापदमापदां विष्णुरातोपियद्रागादगात्तक्षकभक्ष्यतामितिरत्नगर्भः ॥ ११ ॥ इतिआदिप
र्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्वत्राणंस्वरक्षां दीनरूपःकरुणापी

॥६५॥ वपुष्टमाचापिवरंपतिव्रताप्रतीतरूपासमवाप्यभूपतिं ॥ भावेनरामारमयांबभूवतंविहारकालेष्ववरोधसुंदरी ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
आस्तीकपर्वणिजनमेजयराज्याभिषेकेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ सूतउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुजरत्कारुर्महातपाः ॥
चचारपृथिवींकृत्स्नांयत्रसायंगृहोमुनिः ॥ १ ॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः ॥ तीर्थेष्वाप्लवनंकृत्वापुण्येषुविचचारह ॥ २ ॥ वायुभक्षोनिराहारः
शुष्यन्नहरहर्मुनिः ॥ सददर्शपितॄन्गर्तेलंबमानानधोमुखान् ॥ ३ ॥ एकतंत्ववशिष्टंवैवीरणस्तंबमाश्रितान् ॥ तंतंतुंचशनैराखुमाददानंबिलेशयं ॥ ४ ॥ निरा
हारान्कृशान्दीनान्गर्तेस्वत्राणमिच्छतः ॥ उपसृत्यसतान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥५॥ केभवंतोऽवलंबंतेवीरणस्तंबमाश्रिताः ॥ दुर्बलंखादितैर्मूलैराखुना
बिलवासिना ॥६॥ वीरणस्तंबकेमूलंयदप्येकमिहस्थितं ॥ तदप्ययंशनैराखुरादत्तेदशनैःशितैः ॥७॥ छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ॥ ततस्तुपतिता
रोऽत्रगर्तेव्यक्तमधोमुखाः ॥८॥ तस्यमेदुःखमुत्पन्नंदृष्ट्वायुष्मानधोमुखान् ॥ कृच्छ्रामापदमापन्नान्प्रियंकिंकरवाणिवः ॥ ९ ॥ तपसोऽस्यचतुर्थेनतृतीयेना
थवापुनः ॥ अर्धेनवापिनिस्तर्तुमापदंब्रूतमाचिरं ॥ १० ॥ अथवाऽपिसमग्रेणतरंतुतपसामम ॥ भवंतःसर्वएवेहकाममेवंविधीयतां ॥ ११ ॥ पितरऊचुः
वृद्धोभवान्ब्रह्मचारीयोनस्त्रातुमिहेच्छसि ॥ नतुविप्राग्र्यतपसाशक्यतेतद्व्यपोहितुं ॥ १२ ॥ अस्तिनस्ताततपसःफलंप्रवदतांवर ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पताम
निरयेशुचौ ॥ १३ ॥ संतानंहिपरोधर्मएवमाहपितामहः ॥ लंबतामिहनस्तातनज्ञानंप्रतिभातिवै ॥ १४ ॥ येनत्वांनाभिजानीमोलोकेविख्यातपौरुषं ॥ वृद्धो
भवान्महाभागोयोनःशोच्यान्सुदुःखितान् ॥ १५ ॥ शोचतेचैवकारुण्याच्छृणुयेवैवयंद्विज ॥ यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः ॥ १६ ॥ लोकात्पुण्यादि
हभ्रष्टाःसंतानप्रक्षयान्मुने ॥ प्रनष्टंनस्तपस्तीव्रंनहिनस्तंतुरस्तिवै ॥ १७ ॥

डितत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पतितारःपतिष्यथ ॥ ८ ॥ कृच्छ्रंदुस्तरंयथास्यात्तथाआपदंआपन्नान्प्राप्तान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तद्व्यपोहितुंअस्मदीयंकृच्छ्रंअपनेतुं ॥ १२ ॥ प्रवदतांप्रवक्तॄणांअ ॥६५॥
ध्यापकानां ॥ १३ ॥ ज्ञानंसंज्ञा ययासंज्ञयात्वांजानीमः मूर्च्छितकल्याःस्मइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ नियतात्माजितचित्तः महात्मामहामतिः॥ १९॥ कृच्छ्रंसंकटं आपादिताःप्रापिताः ॥ २० ॥ नाथवत्तयादययापरवशतया ॥ २१॥२२॥ २३ ॥२४ ॥२५॥ २६ ॥ मंदात्मानंअदीर्घदर्शिनं अचेतसंपाषाणतुल्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अपरंज्ञानादर्वाचीनं किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्मायंलोकइतिश्रुतेः किमर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामहेवाचिहिप्राणंजुहुम

अस्तित्वेकोऽद्यनस्तंतुःसोऽपिनास्तियथातथा॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएकंसमास्थितः॥ १८॥ जरत्कारुरितिख्यातोवेदवेदांगपारगः॥ नियतात्मा महात्माचसुव्रतःसुमहातपाः॥ १९॥ तेनस्मतपसोलोभात्कृच्छ्रमापादितावयं॥ नतस्यभार्यापुत्रोवाबांधवोवाऽस्तिकश्चन॥ २०॥ तस्माल्लंबामहेगर्त्तेन ष्टसंज्ञाह्यनाथवत्॥ सवक्तव्यस्त्वयादृष्टोह्यस्माकंनाथवत्तया॥ २१॥ पितरस्तेऽवलंबंतेगर्त्तेदीनाअधोमुखाः॥ साधुदारान्कुरुष्वेतिप्रजामुत्पादयेतिच॥ ॥ २२॥ कुलतंतुर्हिनःशिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन॥ यस्त्वंपश्यसिनोब्रह्मन्वीरणस्तंबमाश्रितान्॥ २३॥ एषोऽस्माकंकुलस्तंबआस्तेस्वकुलवर्धनः॥ यानिपश्य सिवैब्रह्मन्मूलानीहास्यवीरुधः॥ २४॥ एतेनस्तंतवस्तातकालेनपरिभक्षिताः॥ यत्त्वेतत्पश्यसिब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितं॥ २५॥ यत्रलंबामहेगर्त्तेसोऽप्येक स्तपआस्थितः॥ यमाखुंपश्यसिब्रह्मन्कालएषमहाबलः॥ २६॥ सतंतपोरतंमंदंशनैःक्षपयतेतुदन्॥ जरत्कारुंतपोलुब्धंमंदात्मानमचेतसं॥ २७॥ नहिन स्तत्तपस्तस्यतारयिष्यतिसत्तम॥ छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः॥ २८॥ अधःप्रविष्टान्पश्यास्मान्यथादुष्कृतिनस्तथा॥ अस्मासुपतितेष्वत्रसहस र्वैःसबांधवैः॥ २९॥ छिन्नःकालेनसोऽप्यत्रगंतावैनरकंततः॥ तपोवाऽप्यथवायज्ञोयच्चान्यत्पावनंमहत्॥ ३०॥ तत्सर्वमपरंतातनसंतत्यासमंमतं॥ सतात दृष्ट्वाब्रूयास्तंजरत्कारुंतपोधन॥ ३१॥ यथादृष्टमिदंचात्रत्वयाख्येयमशेषतः॥ यथादारान्प्रकुर्यात्सपुत्रानुत्पादयेद्यथा॥ ३२॥ तथाब्रह्मंस्त्वयावाच्यःसोऽ स्माकंनाथवत्तया॥ बांधवानांहितस्येहयथाचात्मकुलंतथा॥ ३३॥ कस्त्वंबंधुमिवास्माकमनुशोचसिसत्तम॥ श्रोतुमिच्छामसर्वेषांकोभवानिहतिष्ठति ॥ ३४॥

इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कारुपितृदर्शनेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

सौतिरुवाच

एतच्छ्रुत्वाजरत्कारुर्भृशंशोकपरायणः॥ उवाचतान्पितॄन्दुःखाद्बाष्पसंदिग्धयागिरा॥ १॥

इत्यादिश्रुतेश्चपित्राद्यृणमज्ञानामेवेतिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बांधवानामित्यादिसार्धःश्लोकः तस्यबांधवानांअस्माकंसर्वेषांमध्येकस्त्वं यथाआत्मकुलंतथाबंधुमिववाअस्मान्अनुशोचसितत्तस्माच्छ्रोतुमिच्छामःकोभवानिहतिष्ठतीतियोजना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥ दुष्टाकृतिर्यस्यतस्यदुष्कृतेः ॥ ३ ॥ दिष्ट्याभाग्येन ॥ ४ ॥ ५ ॥ भावितंभावयुक्तं ॥ ६ ॥ निवेक्ष्येनिवेशंविवाहंकरिष्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥ नभरेयं धारणपोषणेनकुर्यां ॥ ९ ॥ शाश्वतानित्याः अ

जरत्कारुरुवाच ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः ॥ तद्ब्रूतयन्मयाकार्यंभवतांप्रियकाम्यया ॥ २ ॥ अहमेवजरत्कारुःकिल्बिषीभवतांसुतः ॥ तेदंडं धारयतमेदुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ ३ ॥ पितरऊचुः पुत्रदिष्ट्याऽसिसंप्राप्तइमंदेशंयदृच्छया ॥ किमर्थंचत्वयाब्रह्मन्नकृतोदारसंग्रहः ॥ ४ ॥ जरत्कारुरुवाच ममायंपितरोनित्यंहृद्यर्थःपरिवर्त्तते ॥ ऊर्ध्वरेताःशरीरंवैप्रापयेयममुत्रवै ॥ ५ ॥ नदारान्वैकरिष्येहमितिमेभावितंमनः ॥ एवंदृष्ट्वातुभवतःशकुंतानिवलंबतः ॥ ६ ॥ मयानिवर्त्तिताबुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ॥ करिष्येवःप्रियंकामंनिवेक्ष्येऽहमसंशयं ॥ ७ ॥ सनाम्नींयद्यहंकन्यामुपलप्स्येकदाचन ॥ भविष्यतिचयाकाचिद्भैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता ॥ ८ ॥ प्रतिग्रहीतातामस्मिनभरेयंचयामहं ॥ एवंविधमहंकुर्यांनिवेशंप्राप्नुयांयदि ॥ अन्यथानकरिष्येऽहंसत्यमेतत्पितामहाः ॥ ९ ॥ तत्रचोत्पत्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै ॥ शाश्वताश्चाव्ययाश्चैवतिष्ठंतुपितरोमम ॥ १० ॥ सूतउवाच एवमुक्त्वातुसपितॄंश्चचारपृथिवींमुनिः ॥ नचस्मलभतेभार्यांवृद्धोऽयमितिशौनक ॥ ११ ॥ यदानिर्वेदमापन्नःपितृभिश्चोदितस्तथा ॥ तदाऽरण्यंसगत्वोच्चैश्चुक्रोशभृशदुःखितः ॥ १२ ॥ सत्वरण्यगतःप्राज्ञःपितॄणांहितकाम्यया ॥ उवाचकन्यांयाचामितिस्रोवाचःशनैरिमाः ॥ १३ ॥ यानिभूतानिसंतीहस्थावराणिचराणिच ॥ अंतर्हितानिवायानितानिशृण्वंतुमेवचः ॥ १४ ॥ उग्रेतपसिवर्त्ततेपितरश्चोदयंतिमां ॥ निविशस्वेतिदुःखार्ताःसंतानस्यचिकीर्षया ॥ १५ ॥ निवेशायाखिलांभूमिंकन्याभैक्ष्यंचरामिभोः ॥ दरिद्रोदुःखशीलश्चपितृभिःसन्नियोजितः ॥ १६ ॥ यस्यकन्यास्तिभूतस्ययेमयेहप्रकीर्त्तिताः ॥ तेमेकन्यांप्रयच्छंतुचरतःसर्वतोदिशं ॥ १७ ॥ ममकन्यासनाम्नीयाभैक्ष्यवच्चोदिताभवेत् ॥ भरेयंचैवयांनाहंतांमेकन्यांप्रयच्छत ॥ १८ ॥ ततस्तेपन्नगायेवैजरत्कारौसमाहिताः ॥ तामादायप्रवृत्तिंतेवासुकेःप्रत्यवेदयन् ॥ १९ ॥ तेषांश्रुत्वासनागेंद्रस्तांकन्यांसमलंकृतां ॥ प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपंतस्यपन्नगः ॥ २० ॥ तत्रतांभैक्ष्यवत्कन्यांप्रादात्तस्मैमहात्मने ॥ नागेंद्रोवासुकिर्ब्रह्मन्नसतांप्रत्यगृह्णत ॥ २१ ॥ असनामेतिवैमत्वाभरणेचाविचारिते ॥ मोक्षभावेस्थितश्चापिद्वंद्वभूतःपरिग्रहे ॥ २२ ॥

व्ययाअपक्षयशून्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ याचामियाचे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ जरत्कारौसमाहिताःजरत्कारोरन्वेषणेयत्ताः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ असनामेति मोक्षेस्थितस्यपरिग्रहोदुःखायेतिपितृप्रयोजनमात्रंकार्यमित्याशयः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥७॥ ॥ ७॥ वासुकिरिति ॥१॥ प्रतीच्छप्रतिगृहाण ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्पर्द्ध्यंबहुमूल्यंतू लिकाद्यास्तरणंतेनसंयुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ विप्रियेकृतेत्वांतवगृहेवासंचत्यजेयं ॥ ९ ॥ १० ॥ दुःखशीलंदुःखप्रदस्वभावं श्वेतकाकीयैःश्वाचएतश्वकाकश्वतेषामिमेश्वेतकाकीयास्तैः नित्यजागरूकत्वभय

ततोनामसकन्यायाःपप्रच्छभृगुनंदन॥ वासुकिंभरणंचास्यानकुर्यामित्युवाचह॥२३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व० आस्तीकपर्वणिवासुकिजरत्कारुसमागमेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ सौतिरुवाच वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यंजरत्कारुमृषिंतदा ॥ सनाम्नीतवकन्येयंस्वसामे तपसान्विता ॥ १ ॥ भरिष्यामिचतेभार्यांप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम ॥ रक्षणंचकरिष्येस्याःसर्वशक्त्यातपोधन ॥ त्वदर्थंरक्ष्यतेचैषामयामुनिवरोत्तम ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच नभरिष्येहमेतांवैएषमेसमयःकृतः॥ अप्रियंचनकर्त्तव्यंकृतेचैनांत्यजाम्यहं ॥ ३॥ सौतिरुवाच प्रतिश्रुतेतुनागेनभरिष्येभगिनीमिति ॥ जरत्कारुस्तदावेश्मभुजगस्यजगामह॥ ४ ॥ तत्रमंत्रविदांश्रेष्ठस्तपोवृद्धोमहाव्रतः॥ जग्राहपाणिंधर्मात्माविधिमंत्रपुरस्कृतं॥ ५॥ ततोवासगृहंरम्यंपन्नगेंद्रस्यसंमतं ॥ जगामभार्यामादायस्तूयमानोमहर्षिभिः॥६॥ शयनंतत्रसंकॢप्तंस्पर्द्ध्यास्तरणसंवृतं॥ तत्रभार्यासहायोवैजरत्कारुरुवासह॥ ७॥ सतत्रसमयंचक्रेभार्ययासहसत्तमः॥ विप्रियंमेनकर्त्तव्यंनचवाच्यंकदाचन ॥ ८॥ त्यजेयंविप्रियेचत्वांकृतेवासंचतेगृहे ॥ एतद्गृहाणवचनंमयायत्समुदीरितं॥ ९ ॥ ततःपरमसंविग्नास्वसानागपतेस्तदा॥ अतिदुःखान्वितावाक्यंतमुवाचैवमस्त्विति ॥ १० ॥ तथैवसाचभर्त्तारंदुःखशीलमुपाचरत्॥ उपायैःश्वेतकाकीयैःप्रियकामायशस्विनी॥ ११ ॥ ऋतुकालेततःस्नाताकदाचिद्वासुकेःस्वसा॥ भर्त्तारंवैयथान्यायमुपतस्थेमहामुनिं॥ १२ ॥ तत्रतस्याःसमभवद्गर्भोज्वलनसन्निभः॥ अतीवतेजसायुक्तोवैश्वानरसमद्युतिः॥ १३॥ शुक्लपक्षेयथासोमोव्यवर्धततथैवसः॥ ततःकतिपयाहस्यजरत्कारुर्महायशाः ॥ १४॥ उत्संगेऽस्याःशिरःकृत्वासुष्वापपरिखिन्नवत्॥ तस्मिंश्चसुप्तेविप्रेंद्रेसवितास्तमियाद्गिरिं॥ १५ ॥ अह्नःपरिक्षयेब्रह्मंस्ततःसाऽचिंतयत्तदा ॥ वासुकेर्भगिनीभीताधर्मलोपान्मनस्विनी ॥ १६॥ किंनुमेसुकृतंभूयाद्भर्तुरुत्थापनंनवा॥ दुःखशीलोहिधर्मात्माकथंनास्यापराध्नुयां॥ १७॥

चकितत्वेंगितत्वज्ञैः उपाचरत्आराधितवती एतःकर्बुरआगतेइतिमेदिनीकोशाद्वर्णवाच्यपिएतशब्दस्तद्वतिम्नगेवर्त्ततेशोणादिपदवत् श्वेतइत्यत्रओमाङोश्वेतिपररूपं अन्येतुश्वेतकाकोबकस्तदीयैः तंहिवर्षासुनीडस्थंबक्येवपुष्णातितद्वदिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ उत्संगेअंके ॥ १५ ॥ १६ ॥ दुःखशीलोदुःखप्रदशीलोधर्मात्माचकथंकेनप्रकारेणापराधिनीनभवेयमित्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्त्तव्यकोटिद्वयमुपन्यस्यधर्मलोपमेवगुरुकरोति कोपोवेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रादुष्कृतःअग्निहोत्रोवह्निर्यस्मिन्सप्रादुष्कृताग्निहोत्रः अग्निहोत्रोऽग्निहविषोरितिमेदिनी रम्योधर्मसाधन

कोपोवाधर्मशीलस्यधर्मलोपोऽथवापुनः ॥ धर्मलोपोगरीयान्वैस्यादित्यत्राकरोन्मतिं ॥ १८ ॥ उत्थापयिष्येयद्येनंध्रुवंकोपंकरिष्यति ॥ धर्मलोपोभवेद स्यसंध्यातिक्रमणेध्रुवं ॥ १९ ॥ इतिनिश्चित्यमनसाजरत्कारुर्भुजंगमा ॥ तमृषिंदीप्ततपसंशयानमनलोपमं ॥ २० ॥ उवाचेदंवचःश्लक्ष्णंततोमधुरभाषि णी ॥ उत्तिष्ठत्वंमहाभागसूर्योऽस्तमुपगच्छति ॥ २१ ॥ संध्यामुपास्वभगवन्नपःस्पृष्ट्वायतव्रतः ॥ प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयंमुहूर्त्तोरम्यदारुणः ॥ २२ ॥ संध्या प्रवर्त्ततेचेयंपश्चिमायांदिशिप्रभो ॥ एवमुक्तःसभगवान्जरत्कारुर्महातपाः ॥ २३ ॥ भार्यांप्रस्फुरमाणौष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ अवमानःप्रयुक्तोयंत्वयाम मभुजंगमे ॥ २४ ॥ समीपेतेनवत्स्यामिगमिष्यामियथागतं ॥ शक्तिरस्तिनवामोरुमयिसुप्तेविभावसोः ॥ २५ ॥ अस्तंगंतुंयथाकालमितिमेहृदिवर्त्तते ॥ नचाप्यवमतस्येहवासोरोचेतकस्यचित् ॥ २६ ॥ किंपुनर्धर्मशीलस्यममवामद्विधस्यवा ॥ एवमुक्ताजरत्कारुर्भर्त्राहृदयकंपनं ॥ २७ ॥ अब्रवीद्भगिनीत त्रवासुकेःसन्निवेशने ॥ नावमानात्कृतवतीतवाहंविप्रबोधनं ॥ २८ ॥ धर्मलोपोनतेविप्रस्यादित्येतन्मयाकृतं ॥ उवाचभार्यामित्युक्तोजरत्कारुर्महातपाः ॥ २९ ॥ ऋषिःकोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामोभुजंगमां ॥ नमेवागनृतंप्राहगमिष्येऽहंभुजंगमे ॥ ३० ॥ समयोह्येषमेपूर्वंत्वयासहमिथःकृतः ॥ सुखमस्म्युषितो भद्रेब्रूयास्त्वंभ्रातरंशुभे ॥ ३१ ॥ इतोमयिगतेभीरुगतःसभगवानिति ॥ त्वंचापिमयिनिष्क्रांतेनशोकंकर्त्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥ इत्युक्तासाऽनवद्यांगीप्रत्युवाच मुनिंतदा ॥ जरत्कारुंजरत्कारुश्चिंताशोकपरायणा ॥ ३३ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामुखेनपरिशुष्यता ॥ कृतांजलिर्वरारोहापर्यश्रुनयनाततः ॥ ३४ ॥ धैर्यमा लंब्यवामोरूर्हृदयेनप्रवेपता ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसं ॥ ३५ ॥ धर्मेस्थितांस्थितोधर्मेसदाप्रियहितेरतां ॥ प्रदानेकारणंयच्चममतुभ्यंद्विजोत्त म ॥ ३६ ॥ तदलब्धवतींमंदांकिमांवक्ष्यतिवासुकिः ॥ मातृशापाभिभूतानांज्ञातीनांममसत्तम ॥ ३७ ॥ अपत्यमीप्सितंत्वत्तस्तच्चतावन्नदृश्यते ॥ त्वत्तो ह्यपत्यलाभेनज्ञातीनांमेशिवंभवेत् ॥ ३८ ॥ संप्रयोगोभवेन्नायंममभोघस्त्वयाद्विज ॥ ज्ञातीनांहितमिच्छंतीभगवंस्त्वांप्रसादये ॥ ३९ ॥

त्वात् दारुणोभूतादिप्रचारात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विभावसोःसूर्यस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मिथःअन्योन्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ चिंताभ्रातृकार्यविषयिणी शोकोभर्तृवि योगजः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ संप्रयोगःसंबंधः मोघोनिष्फलः ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतमात्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अचूचुदंकार्यसि द्धिवकुंप्रेरितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषतेतिवाक्यंवचनीयंमयोच्यतइतिशेषः इत्युक्त्वाप्रत्यभाषतगुह्यवचनारंभेह्येवंवक्तारोभवंतिपश्चात्संदेशंवदंति यथोक्तंब्रह्मवै

इममव्यक्तरूपंमेगर्भमाधायसत्तम ॥ कथंत्यक्त्वामहात्मासन्गंतुमिच्छस्यनागसं ॥ ४० ॥ एवमुक्तस्तुसमुनिर्भार्यांवचनमब्रवीत् ॥ यद्युक्तमनुरूपंचजरत्कारुं तपोधनः ॥ ४१ ॥ अस्त्ययंसुभगेगर्भस्तववैश्वानरोपमः ॥ ऋषिःपरमधर्मात्मावेदवेदांगपारगः ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्माजरत्कारुर्महानृषिः ॥ उग्राय तपसेभूयोजगामकृतनिश्चयः ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कारुनिर्गमेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच गतमात्रंतुभर्त्तारंजरत्कारुरवेदयत् ॥ भ्रातुःसकाशमागत्ययाथातथ्यंतपोधन ॥ १ ॥ ततःसभुजगश्रेष्ठःश्रुत्वासुमहदप्रियं ॥ उवाचभगि नींदीनांतदादीनतरःस्वयं ॥ २ ॥ वासुकिरुवाच जानासिभद्रेयत्कार्यंप्रदानेकारणंचयत् ॥ पन्नगानांहितार्थायपुत्रस्तेस्यात्ततोयदि ॥ ३ ॥ ससर्प सत्रात्किलनोमोक्षयिष्यतिवीर्यवान् ॥ एवंपितामहःपूर्वमुक्तवांस्तुसुरैःसह ॥ ४ ॥ अप्यस्तिगर्भःसुभगेतस्मात्तेमुनिसत्तमात् ॥ नचेच्छाम्यफलंतस्यदारकर्म मनीषिणः ॥ ५ ॥ कामंचममनन्याय्यंप्रष्टुंत्वांकार्यमीदृशं ॥ किंतुकार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदं ॥ ६ ॥ दुर्वार्यतांविदित्वाचभर्तुस्तेऽतितपस्विनः ॥ नैनम न्वागमिष्यामिकदाचिद्धिशपेत्समां ॥ ७ ॥ आचक्ष्वभद्रेभर्तुःस्वंसर्वमेवविचेष्टितं ॥ उद्धरस्वचशल्यंमेघोरंहृदिचिरस्थितं ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत ॥ आश्वासयंतीसंतप्तंवासुकिंपन्नगेश्वरं ॥ ९ ॥ जरत्कारुरुवाच पृष्टोमयाऽपत्यहेतोःसमहात्मामहातपाः ॥ अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्यममेदंगतवां श्चसः ॥ १० ॥ स्वैरेष्वपिनतेनाहंस्मरामिवितथंवचः ॥ उक्तपूर्वंकुतोराजन्सांपरायेसवक्ष्यति ॥ ११ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्यंप्रतिभुजंगमे ॥ उत्पत्स्यति चतेपुत्रोज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वासहिमांभ्रातर्गतोभर्तातपोधनः ॥ तस्माद्व्येतुपरंदुःखंतवेदंमनसिस्थितं ॥ १३ ॥ सौतिरुवाच एत च्छ्रुत्वासनागेंद्रोवासुकिःपरयामुदा ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंभगिन्याःप्रत्यगृण्हत ॥ १४ ॥

वर्ते इदंवचनमुक्त्वापेवाक्यंवाक्यविशारदः चकारावश्यकंकर्मनर्मदातीरमाश्रितइति ॥ ९ ॥ ममेदंकार्यमुद्दिश्यअस्तीत्युत्तरंदत्तवानितिशेषः ॥ १० ॥ वितथंतेनउक्तपूर्वंनस्मरामि सांपरायेसंकटे सांपरायोरणापदोरितिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रजज्ञेजनयामास ॥ १७ ॥ १८ ॥ बुद्धिःकार्यनिष्ठा सत्त्वगुणइतिसत्वकार्याणिधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणितैरन्वितः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ हिरण्मयःदीप्तिमान् ॥ २२ ॥ इति आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ सर्पसत्रंप्रस्तावयन्शौनकउवाच यदपृच्छदिति ॥ १ ॥ निधनंमरणं ॥ २ ॥ ३ ॥ कल्याणंसर्वलोकहितंचेत्प्रति

सांत्वमानार्थदानैश्चपूजयाचानुरूपया ॥ सोदर्यांपूजयामासस्वसारंपन्नगोत्तमः ॥ १५ ॥ ततःप्रववृधेगर्भोमहातेजामहाप्रभः ॥ यथासोमोद्विजश्रेष्ठशुक्ल
पक्षोदितोदिवि ॥ १६ ॥ अथकालेतुसाब्रह्मन्प्रजज्ञेभुजगस्वसा ॥ कुमारंदेवगर्भाभंपितृमातृभयापहं ॥ १७ ॥ ववृधेसतुतत्रैवनागराजनिवेशने ॥ वेदां
श्चाधिजगेसांगान्भार्गवाच्च्यवनान्मुने ॥ १८ ॥ चीर्णव्रतोबालएवबुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ॥ नामचास्याभवत्ख्यातंलोकेष्वास्तीकइत्युत ॥ १९ ॥ अस्तीत्युक्त्वा
गतोयस्मात्पितागर्भस्थमेवतं ॥ वनंतस्मादिदंतस्यनामास्तीकेतिविश्रुतं ॥ २० ॥ सबालएवतत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ॥ गृहेपन्नगराजस्यप्रयत्नात्परिर
क्षितः ॥ २१ ॥ भगवानिवदेवेशःशूलपाणिर्हिरण्मयः ॥ विवर्धमानःसर्वांस्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकप
र्वणिआस्तीकोत्पत्तौअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच यदपृच्छत्तदाराजामंत्रिणोजनमेजयः ॥ पितुःस्वर्गगतिंत
न्मेविस्तरेणपुनर्वद ॥ १ ॥ सौतिरुवाच शृणुब्रह्मन्यथापृच्छन्मंत्रिणोनृपतिस्तदा ॥ यथाचाख्यातवंतस्तेनिधनंतत्परिक्षितः ॥ २ ॥ जनमेजयउ
वाच जानंतिस्मभवंतस्तद्यथावृत्तंपितुर्मम ॥ आसीद्यथासनिधनंगतःकालेमहायशाः ॥ ३ ॥ श्रुत्वाभवत्सकाशाद्धिपितुर्वृत्तमशेषतः ॥ कल्याणंप्रति
पत्स्यामिविपरीतंनजातुचित् ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच मंत्रिणोथाब्रुवन्वाक्यंपृष्टास्तेनमहात्मना ॥ सर्वेधर्मविदःप्राज्ञाराजानंजनमेजयं ॥ ५ ॥ मंत्रिणऊचुः
शृणुपार्थिवयद्ब्रूषेपितुस्तवमहात्मनः ॥ चरितंपार्थिवेंद्रस्ययथानिष्ठांगतश्चसः ॥ ६ ॥ धर्मात्माचमहात्माचप्रजापालःपितातव ॥ आसीदिहयथावृत्तः
समहात्माशृणुष्वतत् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मस्थंसकृत्वापर्यरक्षत ॥ धर्मतोधर्मविद्राजाधर्मोविग्रहवानिव ॥ ८ ॥ ररक्षपृथिवींदेवींश्रीमानतुलविक्रमः ॥ द्वे
ष्टारस्तस्यनैवासन्सचद्वेष्टिनकंचन ॥ ९ ॥ समःसर्वेषुभूतेषुप्रजापतिरिवाभवत् ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवस्वकर्मसु ॥ १० ॥ स्थिताःसुमनसोराजं
स्तेनराज्ञास्वधिष्ठिताः ॥ विधवानाथविकलान्कृपणांश्चबभारसः ॥ ११ ॥

पत्स्यामिप्रतीकारंकरिष्यामिनान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्रूषेपृच्छसि निष्ठांसमाप्तिं ॥ ६ ॥ धर्मात्माउदारचित्तः महात्मामहानुभावः कलिनिग्राहकत्वात् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यंचतुरोवर्णान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वधिष्ठिताःसुष्ठुपालिताः बभारपोषितवान् ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ शारद्वतस्यकृपाचार्यस्य ॥ १३ ॥ सोत्तरायामितिपादपूरणार्थःसंधिः अजीजनत्जातः ॥ १४ ॥ राजधर्मोग्रंथस्तस्यार्थःफलंतदुक्तानुष्ठानं शाब्दभावनायांप्रवृत्तेरेवभाव्यत्वात् तत्रकुश
लोदक्षः ॥ १५ ॥ आत्मवान्बुद्धिमान् मेधावीबहुग्रंथधारणसमर्थः षड्वर्गःकामादिस्तस्यजेताषड्वर्गजित् नीतिशास्त्रंकामंदकीयपालकाव्यादि ॥ १६ ॥ षष्टिवर्षाणिजन्मतः षष्टिवर्षपर्यंतंनतुराज्यला

सुदर्शःसर्वभूतानामासीत्सोमइवापरः ॥ तुष्टपुष्टजनःश्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः ॥ १२ ॥ धनुर्वेदेतुशिष्योऽभून्नृपःशारद्वतस्यसः ॥ गोविंदस्यप्रियश्चासी
त्पितातेजनमेजय ॥ १३ ॥ लोकस्यचैवसर्वस्यप्रियआसीन्महायशाः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुसोत्तरायामजीजनत् ॥ १४ ॥ परिक्षिद्भवत्तेनसौभद्रस्यात्मजो
बली ॥ राजधर्मार्थकुशलोयुक्तःसर्वगुणैर्वृतः ॥ १५ ॥ जितेंद्रियश्चात्मवांश्चमेधावीधर्मसेविता ॥ षड्वर्गजिन्महाबुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः ॥ १६ ॥ प्रजाइ
मास्तवपिताषष्टिवर्षाण्यपालयत् ॥ ततोदिष्टांतमापन्नःसर्वेषांदुःखमावहन् ॥ १७ ॥ ततस्त्वंपुरुषश्रेष्ठधर्मेणप्रतिपेदिवान् ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकुरुकुला
गतं ॥ बालएवाभिषिक्तस्त्वंसर्वभूतानुपालकः ॥ १८ ॥ जनमेजयउवाच नास्मिन्कुलेजातुबभूवराजायोनप्रजानांप्रियकृत्प्रियश्च ॥ विशेषतःप्रेक्ष्य
पितामहानांवृत्तंमहद्वृत्तपरायणानां ॥ १९ ॥ कथंनिधनमापन्नःपितामम तथाविधः ॥ आचक्षध्वंयथावन्मेश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ २० ॥ सौतिरुवा
च एवंसंचोदिताराज्ञामंत्रिणस्तेनराधिपं ॥ ऊचुःसर्वेयथावृत्तंराज्ञःप्रियहितैषिणः ॥ २१ ॥ मंत्रिणऊचुः सराजापृथिवीपालःसर्वशस्त्रभृतांव
रः ॥ बभूवमृगयाशीलस्तवराजन्पितासदा ॥ २२ ॥ यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ अस्मास्वासज्यसर्वाणिराजकार्याण्यशेषतः ॥ २३ ॥ सकदाचिद्व
नगतोमृगंविव्याधपत्रिणा ॥ विध्वाचान्वसरत्तूर्णंतंमृगंगहनेवने ॥ २४ ॥ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्तताततायुधकलापवान् ॥ नचाससादगहनेमृगंनष्टंपितातव
॥ २५ ॥ परिश्रांतोवयस्थश्चषष्टिवर्षोजरान्वितः ॥ क्षुधितःसमहारण्येददर्शमुनिसत्तमं ॥ २६ ॥ सतंपप्रच्छराजेंद्रोमुनिंमौनव्रतेस्थितं ॥ नचकिंचिदुवाचे
दंपृष्टोऽपिसमुनिस्तदा ॥ २७ ॥ ततोराजाक्षुच्छ्रमार्तस्तंमुनिंस्थाणुवत्स्थितं ॥ मौनव्रतधरंशांतंसद्योमन्युवशंगतः ॥ २८ ॥

भात् अपालयत्पालितवान् षड्त्रिंशेवर्षेलब्धराज्यः चतुर्विंशतिवर्षपर्यंतंतत्पालनस्यदृष्टत्वादित्यर्थः दिष्टंधर्माधर्मौतयोरंतंअवसानंविदेहकैवल्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पितामहानांपांडवानां ॥ १९ ॥
आचक्षध्वं भ्वादेराकृतिगणत्वात्शपोलुङ्न ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ गहनेदुर्गमे ॥ २४ ॥ निस्त्रिंशःखड्गः ततायुधकलापवान्ततोविस्तीर्णआयुधानांबाणादीनांकलापस्तूणस्तद्वान् कलापःसं
हतौबर्हेकांचीभूषणतूणयोरितिमेदिनी ॥ २५ ॥ वयस्थोवृद्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्माणंआचार्यं पूजांतस्यैवचकार तेनानुज्ञातस्त

नवुबोधचतंराजामौनव्रतधरंमुनिं ॥ सतंक्रोधसमाविष्टोधर्षयामासतेपिता ॥ २९ ॥ मृतंसर्पंधनुष्कोट्यासमुत्क्षिप्यधरातलात् ॥ तस्यशुद्धात्मनःप्रादात्स्कं धेभरतसत्तम ॥ ३० ॥ नचोवाचसमेधावीतमथोसाध्वसाधुवा ॥ तस्थौतथैवचाक्रुद्धःसर्पस्कंधेनधारयन् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआ स्तीकपर्वणिपारिक्षितीयेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ मंत्रिणऊचुः ततःसराजाराजेंद्रस्कंधेतस्यभुजंगमं ॥ मुनेःक्षुत्क्षा मआसज्यस्वपुरंप्रययौपुनः ॥ १ ॥ ऋषेस्तस्यतुपुत्रोऽभूद्गविजातोमहायशाः ॥ शृंगीनाममहातेजास्तिग्मवीर्योतिकोपनः ॥ २ ॥ ब्रह्माणंसमुपागम्यमुनिः पूजांचकारह॥सोऽनुज्ञातस्ततस्तत्रशृंगीशुश्रावतंतदा॥३॥सख्युःसकाशात्पितरंपित्रातेधर्षितंपुरा ॥मृतंसर्पंसमासक्तंस्थाणुभूतस्यतस्यतं ॥४॥ वहंतंराज शार्दूलस्कंधेनानपकारिणं ॥ तपस्विनमतीवाथतंमुनिप्रवरंनृप ॥ ५ ॥ जितेंद्रियंविशुद्धंचस्थितंकर्मण्यथाद्भुतं ॥ तपसाद्योतितात्मानंस्वेष्वंगेषुयतंतदा ॥ ॥ ६ ॥ शुभाचारंशुभकथंसुस्थितंतमलोलुपं ॥ अक्षुद्रमनसूयंचवृद्धंमौनव्रतेस्थितं ॥ शरण्यंसर्वभूतानांपित्राविनिकृतंतव ॥७॥ शशापाथमहातेजाःपित रंतेरुषान्वितः ॥ ऋषेःपुत्रोमहातेजाबालोऽपिस्थविरद्युतिः ॥ ८ ॥ सक्षिप्रमुदकंस्पृष्ट्वारोषादिदमुवाचह ॥ पितरंतेऽभिसंधायतेजसाप्रज्वलन्निव ॥ ९ ॥ अ नागसिगुरौयोमेमृतंसर्पमवासृजत् ॥ तंनागस्तक्षकःक्रुद्धस्तेजसाप्रदहिष्यति ॥ १० ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ सप्तरात्रादितःपापं पश्यमेतपसोबलं ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौतत्रपितायत्राऽस्यसोऽभवत् ॥ दृष्ट्वाचपितरंतस्मैतंशापंप्रत्यवेदयत् ॥ १२ ॥ सचापिमुनिशार्दूलःप्रेरयामासतेपि तुः ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंगुणान्वितं ॥ १३ ॥ आचख्यौसचविश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ शप्तोऽसिममपुत्रेणयत्तोभवमहीपते ॥ १४ ॥ तक्षकस्त्वां महाराजतेजसाऽसौदहिष्यति ॥ श्रुत्वाचतद्वचोघोरंपितातेजनमेजय ॥ १५ ॥ यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ॥ ततस्तस्मिंस्तुदिवसेसप्तमेसमु पस्थिते ॥ १६ ॥ राज्ञःसमीपंब्रह्मर्षिःकाश्यपोगंतुमैच्छत ॥ तंददर्शाथनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंतदा ॥ १७ ॥

त्रआचार्यगृहेतंसर्पधरंस्वपितरंसख्युःसहाध्यायिनःसकाशाच्छ्रुत्वेतिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंगेषुवागादिषुयतंनियतंशमदमवंतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अक्षुद्रंगंभीरं अनसूयंपरगुणेषुदोषाविष्करणशून्यं तवपित्राविनिकृतंअपकृतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रदहिष्यतिप्रधक्ष्यति ॥ १० ॥ पश्यहेमत्पितृद्रोहिन् ॥ ११ ॥ १२ १३ ॥ १४ ॥ दहिष्यतिधक्ष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिपन्नंत्रातं धर्षयिष्यति अभिभविष्यति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कामंकाम्यमानमर्थं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विपदांपुरुषाणां निवव्रतेनिवृत्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंत्वरितंद्विजं ॥ क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति॥ १८॥ काश्यपउवाच यत्रराजाकुरुश्रेष्ठःपरिक्षिन्नामवैद्विज ॥
तक्षकेणभुजंगेनधक्ष्यतेकिलसोऽद्यवै ॥ १९ ॥ गच्छाम्यहंतंत्वरितःसद्यःकर्तुमपज्वरं ॥ मयाऽभिपन्नंतंचापिनसर्पोधर्षयिष्यति॥ २०॥ तक्षकउवाच
किमर्थंतंमयादष्टंसंजीवयितुमिच्छसि ॥ अहंसतक्षकोब्रह्मन्पश्यमेवीर्यमद्भुतं॥ २१ ॥ नशक्तस्त्वंमयादष्टंतंसंजीवयितुंनृपं ॥ इत्युक्त्वातक्षकस्तत्रसोऽदशद्वै
वनस्पतिं॥ २२ ॥ सदष्टमात्रोनागेनभस्मीभूतोऽभवन्नगः ॥ काश्यपश्चततोराजन्नजीवयततंनगं॥ २३ ॥ ततस्तंलोभयामासकामंब्रूहीतितक्षकः॥ सए
वमुक्तस्तंप्राहकाश्यपस्तक्षकंपुनः॥ २४॥ धनलिप्सुरहंतत्रयामीत्युक्तश्चतेनसः॥ तमुवाचमहात्मानंतक्षकःश्लक्ष्णयागिरा॥ २५॥ यावद्धनंप्रार्थयसेराज्ञ
स्तस्मात्ततोधिकं॥ गृहाणमत्तएवत्वंसन्निवर्त्तस्वचानघ॥ २६॥ सएवमुक्तोनागेनकाश्यपोद्विपदांवरः॥ लब्ध्वावित्तंनिवव्रतेतक्षकाद्यावदीप्सितं॥ २७॥
तस्मिन्प्रतिगतेविप्रेछद्मनोपेत्यतक्षकः ॥ तंनृपंनृपतिश्रेष्ठंपितरंधार्मिकंतव॥ २८ ॥ प्रासादस्थंयत्तमपिदग्धवान्विषवन्हिना ॥ ततस्त्वंपुरुषव्याघ्रविजया
याभिषेचितः ॥ २९ ॥ एतद्दृष्टंश्रुतंचापियथावन्नृपसत्तम ॥ अस्माभिर्निखिलंसर्वंकथितंतेऽतिदारुणं ॥ ३० ॥ श्रुत्वाचैतंनरश्रेष्ठपार्थिवस्यपराभवं ॥ अ
स्यचर्षेरुत्तंकस्यविधत्स्वयदनंतरं ॥ ३१ ॥ सौतिरुवाच एतस्मिन्नेवकालेतुसराजाजनमेजयः ॥ उवाचमंत्रिणःसर्वानिदंवाक्यमरिंदमः ॥ ३२ ॥
जनमेजयउवाच अथतत्कथितंकेनयद्वृत्तंतद्वनस्पतौ ॥ आश्चर्यभूतंलोकस्यभस्मराशीकृतंतदा ॥ ३३ ॥ यद्वृक्षंजीवयामासकाश्यपस्तक्षकेणवै ॥ नूनं
मंत्रैर्हतविषोनप्रणश्येतकाश्यपात्॥ ३४॥ चिंतयामासपापात्मामनसापन्नगाधमः ॥ दष्टंयदिमयाविप्रःपार्थिवंजीवयिष्यति॥ ३५॥ तक्षकःसंहतविषो
लोकेयास्यतिहास्यतां॥ विचिंत्यैवंकृतातेनध्रुवंतुष्टिर्द्विजस्यवै ॥ ३६ ॥ भविष्यतिह्युपायेनयस्यदास्यामियातनां॥ एकंतुश्रोतुमिच्छामितद्वृत्तंनिर्जनेवने
॥ ३७॥ संवादंपन्नगेंद्रस्यकाश्यपस्यचकस्तदा॥ श्रुतवान्दृष्टवांश्चापिभवत्सुकथमागतं ॥ श्रुत्वातस्यविधास्येऽहंपन्नगांतकरींमतिं॥ ३८॥

॥ ३० ॥ एतंपार्थिवस्यउत्तंकस्यचपराभवंश्रुत्वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहतविषः सम्यक्हृतंनष्टंविषंयस्यसतथा संहृतविषइतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ३६ ॥ यस्यदास्यामियातनां यस्य प्रयासंकृत्वा यत्नप्रयत्नेअस्मादसमासेप्यार्षत्वाक्त्वोल्यप् यातनांप्रतिक्रियां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समागतंसमागमं भावेनिष्ठा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुरुषंद्विजाविति पाठे द्विजौअंडजःसर्पोविप्रश्च दंतविप्रांडजाद्विजाइत्युक्तेः अर्थभेदेपिसरूपत्वादेकशेषः ॥ ४१ ॥ व्यजीवत् विशेषेणअत्युल्लसितेनरूपेणजी वितवान् आगम्यआगत्य बाल्यपीतिपक्षेऽनुनासिकलोपाभावः द्विजश्रेष्ठपुंसाब्राह्मणदासेन ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ करंकरेनिधायप्रत्यपिंषत् क्रोधावेशात्घर्षितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥७०॥ मंत्रिणऊचुः श्रृणुराजन्यथास्माकंयेनतत्कथितंपुरा॥ समागतंद्विजेंद्रस्यपन्नगेंद्रस्यचाध्वनि॥ ३९ ॥ तस्मिन्वृक्षेनरःकश्चिदिंधनार्थायपार्थिव ॥ विचिन्वन्पूर्वमारूढःशुष्कशाखावनस्पतौ ॥ ४० ॥ नबुध्येतामुभौतौचनगस्थंपन्नगद्विजौ ॥ सहतेनैववृक्षेणभस्मीभूतोभवन्नृप ॥ ४१ ॥ द्विजप्रभावाद्राजेंद्र व्यजीवत्सवनस्पतिः॥ तेनागम्यद्विजश्रेष्ठपुंसास्मासुनिवेदितं॥४२॥ यथावृत्तंतुतत्सर्वंतक्षकस्यद्विजस्यच॥ एतत्तेकथितंराजन्यथादृष्टंश्रुतंचयत्॥ श्रुत्वाचनृपशार्दूलविधत्स्वयदनंतरं॥४३॥ सौतिरुवाच मंत्रिणांतुवचःश्रुत्वासराजाजनमेजयः॥ पर्यतप्यतदुःखार्त्तःप्रत्यपिंषत्करंकरे॥ ४४ ॥ निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घंराजीवलोचनः॥ मुमोचाश्रूणिचतदानेत्राभ्यांप्ररुदन्नृपः॥४५॥ उवाचचमहीपालोदुःखशोकसमन्वितः॥ *दुर्धरंबाष्पमुत्सृज्यस्पृष्ट्वाचापोयथाविधि॥ ४६॥ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वानिश्चित्यमनसानृपः॥ अमर्षीमंत्रिणःसर्वानिदंवचनमब्रवीत्॥ ४७॥ जनमेजयउवाच श्रुत्वैतद्भवतांवाक्यंपितुर्मेस्वर्गतिंप्रति॥ निश्चितेयंममतिर्याचतांमेनिबोधत॥ अनंतरंचमन्येहंतक्षकायदुरात्मने ॥ ४८ ॥ प्रतिकर्त्तव्यमित्येवंयेनमेहिंसितःपिता ॥ श्रृंगिणंहेतुमात्रंयःकृत्वादग्ध्वाचपार्थिवं॥ ४९ ॥ इयंदुरात्मतातस्यकाश्यपंयोन्यवर्त्तयत्॥ यद्यागच्छेत्सवैविप्रोननुजीवेत्पितामम ॥ ५० ॥ परिहीयेतकिंतस्ययदिजीवेत्सपार्थिवः॥ काश्यपस्यप्रसादेनमंत्रिणांविनयेनच ॥ ५१ ॥ सतुवारितवान्मोहात्काश्यपंद्विजसत्तमं ॥ संजिजीवयिषुंप्राप्तंराजानमपराजितं॥ ५२॥ महानतिक्रमोत्येषतक्षकस्यदुरात्मनः॥ द्विजस्ययोऽददद्द्रव्यंमानृपंजीवयेदिति॥ ५३॥

अनंतरंअव्यवहितंयथास्यात्तथा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मोहात्मदीयसामर्थ्याज्ञानात् ॥ ५२ ॥ यदिक्षितायुर्यदिवापरेतोयदिमृत्योरंतिकंनीतएव तमाहरामिनिर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनंशतशारदायेतिमंत्रवर्णाद्ब्राह्मणस्यायुःप्रदानेपिसामर्थ्यमस्तिअतस्तंबहुधनदानेननिवर्त्तयतस्तक्षकस्यैवापराधोयमित्याह महानिति दददितिहेतौशतृप्रत्ययः द्रव्यंदत्वापितेनैवनृपोबलान्मारितइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ॥७०॥

*दुर्धरमित्यादिःसार्द्धःश्लोकःक्षिप्तइतिभाति उवाचअब्रवीदितिपौनरुक्त्यात् केषुचित्पुस्तकेष्वदर्शनाच्च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपचितिंवैरनिर्यातनं ॥ ५४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मत्स्वंमम ॥ ५ ॥ ६ ॥

उत्तंकस्यप्रियंकर्त्तुमात्मनश्चमहत्प्रियं ॥ भवतांचैवसर्वेषांगच्छाम्यपचितिंपितुः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिपरिक्षिन्मंत्रिसंवादेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्त्वाततःश्रीमान्मंत्रिभिश्चानुमोदितः ॥ आरुरोहप्रतिज्ञांससर्पसत्राय पार्थिवः ॥ १ ॥ ब्रह्मन्भरतशार्दूलोराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुरोहितमथाहूयऋत्विजोवसुधाधिपः ॥ २ ॥ अब्रवीद्वाक्यसंपन्नःकार्यसंपत्करंवचः ॥ योमेहिंसितवांस्तातंतक्षकःसदुरात्मवान् ॥ ३ ॥ प्रतिकुर्यांतथातस्यतद्भवंतोब्रुवंतुमे ॥ अपितत्कर्मविदितंभवतांयेनपन्नगं ॥ ४ ॥ तक्षकंसंप्रदीप्तेऽग्नौप्रक्षिपेयंसबांधवं ॥ यथातेनपितामह्यंपूर्वंदग्धोविषाग्निना ॥ तथाऽहमपितंपापंदग्धुमिच्छामिपन्नगं ॥ ५ ॥ ऋत्विजऊचुः अस्तिराजन्महत्सत्रंत्वदर्थंदेवनिर्मितं ॥ सर्पसत्रमितिख्यातंपुराणेपरिपठ्यते ॥ ६ ॥ आहर्त्तातस्यसत्रस्यत्वन्नान्योऽस्तिनराधिप ॥ इतिपौराणिकाःप्राहुरस्माकंचास्तिसक्रतुः ॥ ७ ॥ एवमुक्तःसराजर्षिर्मेनेदग्धंहितक्षकं ॥ हुताशनमुखेदीप्तेप्रविष्टमितिसत्तम ॥ ८ ॥ ततोऽब्रवीन्मंत्रविदस्तान्राजाब्राह्मणांस्तदा ॥ आहरिष्यामितत्सत्रंसंभाराःसंभ्रियंतुमे ॥ ९ ॥ ततस्तऋत्विजस्तस्यशास्त्रतोद्विजसत्तम ॥ तंदेशंमापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥ १० ॥ यथावद्वेदविद्वांसःसर्वेबुद्धेःपरंगताः ॥ ऋध्यापरमयायुक्तमिष्टंद्विजगणैर्युतं ॥ ११ ॥ प्रभूतधनधानाढ्यमृत्विग्भिःसुनिषेवितं ॥ निर्मायचापिविधिवद्यज्ञायतनमीप्सितं ॥ १२ ॥ राजानंदीक्षयामासुःसर्पसत्राप्तयेतदा ॥ इदंचासीत्तत्रपूर्वंसर्पसत्रेभविष्यति ॥ १३ ॥ निमित्तंमहदुत्पन्नंयज्ञविघ्नकरंतदा ॥ यज्ञस्यायतनेतस्मिन्क्रियमाणेवचोऽब्रवीत् ॥ ॥ १४ ॥ स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नोवास्तुविद्याविशारदः ॥ इत्यब्रवीत्सूत्रधारःसूतःपौराणिकस्तदा ॥ १५ ॥ यस्मिन्देशेचकालेचमापनेयंप्रवर्त्तिता ॥ ब्राह्मणंकारणंकृत्वानायंसंस्थास्यतेक्रतुः ॥ १६ ॥

त्वन्नान्यः त्वमेवनान्यः यद्वात्वत्त्वत्तोनान्योस्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ आहरिष्यामिकरिष्यामि संभ्रियंतुसंभ्रियंतां ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दीक्षयामासुः दीक्षांग्राहितवंतः सर्पसत्राप्तयेसर्पसत्रफलाप्तये भविष्यतिभाविनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिवक्ष्यमाणंयस्मिन्देशेइत्यादि सूतोजात्या पौराणिकः शिल्पागमवेत्ता ॥ १५ ॥ नायंसंस्थास्यतेनसमाप्स्यते ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दीक्षाकालस्यप्रागितिप्राग्दीक्षाकालं क्षत्तारंद्वास्थं ॥ १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति पर्यक्रामन् पराक्रांतवंतः ॥ १ ॥ मंत्रवलंमंत्रयुक्तं यथास्यात्तथा ॥ २ ॥ आजुहुवुःआहूतवंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ चित्रभानुंअग्निं ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रमाणतःप्रमाणंप्राप्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ परिघःमहाद्वारार्गलादंडस्तत्तुल्याः मातृ

॥ ७१ ॥ एतच्छ्रुत्वातुराजासौप्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ॥ क्षत्तारंनहिमेकश्चिदज्ञातःप्रविशेदिति ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रोपक्रमेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच ततःकर्मप्रववृतेसर्पसत्रविधानतः ॥ पर्यक्रामंश्चविधिवत्स्वेस्वेकर्मणियाजकाः ॥ १ ॥ प्रावृत्यकृष्णवासांसिधूम्रसंरक्तलोचनाः ॥ जुहुवुर्मंत्रवच्चैवसमिद्धंजातवेदसं ॥ २ ॥ कंपयंतश्चसर्वेषामुरगाणांमनांसिच ॥ सर्पानाजुहुवुस्तत्रसर्वानग्निमुखेतदा ॥ ३ ॥ ततःसर्पाःसमापेतुःप्रदीप्तेहव्यवाहने ॥ विचेष्टमानाःकृपणमाह्वयंतःपरस्परं ॥ ४ ॥ विस्फुरंतःश्वसंतश्चवेष्टयंतःपरस्परं ॥ पुच्छैःशिरोभिश्चभृशंचित्रभानुंप्रपेदिरे ॥ ५ ॥ श्वेताःकृष्णाश्चनीलाश्चस्थविराःशिशवस्तथा ॥ नदंतोविविधान्नादान्पेतुर्दीप्तेविभावसौ ॥ ६ ॥ क्रोशयोजनमात्राहिगोकर्णस्यप्रमाणतः ॥ पतंत्यजस्रंवेगेनवन्हावग्निमतांवर ॥ ७ ॥ एवंशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अवशानिविनष्टानिपन्नगानांतुतत्रवै ॥ ८ ॥ तुरगाइवतत्रान्येहस्तिहस्ताइवापरे ॥ मत्ताइवचमातंगामहाकायामहाबलाः ॥ ९ ॥ उच्चावचाश्चबहवोनानावर्णाविषोल्बणाः ॥ घोराश्चपरिघप्रख्यादंदशूकामहाबलाः ॥ प्रपेतुरग्नावुरगामातृवाग्दंडपीडिताः ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रोपक्रमेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच सर्पसत्रेतदाराज्ञःपांडवेयस्यधीमतः ॥ जनमेजयस्यकेत्वासन्नृत्विजःपरमर्षयः ॥ १ ॥ केसदस्याबभूवुश्चसर्पसत्रेसुदारुणे ॥ विषादजननेऽत्यर्थंपन्नगानांमहाभये ॥ २ ॥ सर्वंविस्तरशस्तातभवाञ्छंसितुमर्हति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाःकेचसूतज ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच हंततेकथयिष्यामिनामानीहमनीषिणां ॥ येऋत्विजःसदस्याश्चतस्यासन्नृपतेस्तदा ॥ ४ ॥ तत्रहोताबभूवाथब्राह्मणश्चंडभार्गवः ॥ च्यवनस्यान्वयेख्यातोजातोवेदविदांवरः ॥ ५ ॥ उद्गाताब्राह्मणोवृद्धोविद्वान्कौत्सोऽथजैमिनिः ॥ ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्गरवोथाध्वर्युश्चापिपिंगलः ॥ ६ ॥

वाग्दंडपीडिताइतियैर्मातुर्वचनंनानुष्ठितंतएवपेतुरित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्पसत्रइति ऋत्विजो यज्ञेकर्मकराः ॥ १ ॥ सदस्याउपद्रष्टारः ॥ २ ॥ विधानज्ञेषुविज्ञेयाःश्रेष्ठाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पच्यतांपच्यमानानां ॥ १३ ॥ १४ ॥ आगःअपराधंकृत्वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

सदस्यश्चाभवद्व्यासःपुत्रशिष्यसहायवान् ॥ उद्दालकःप्रमतकःश्वेतकेतुश्चपिंगलः ॥ ७ ॥ असितोदेवलश्चैवनारदःपर्वतस्तथा ॥ आत्रेयःकुंडजठरौद्विजःका
लघटस्तथा ॥ ८ ॥ वात्स्यःश्रुतश्रवावृद्धोजपस्वाध्यायशीलवान् ॥ कोहलोदेवशर्माचमौद्गल्यःसमसौरभः ॥ ९ ॥ एतेचान्येचबहवोब्राह्मणावेदपारगाः ॥
सदस्याश्चाभवंस्तत्रसत्रेपारिक्षितस्यह ॥ १० ॥ जुह्वत्स्वृत्विक्ष्वथतदासर्पसत्रेमहाक्रतौ ॥ अहयःप्रापतंस्तत्रघोराःप्राणिभयावहाः ॥ ११ ॥ वसामेदोव
हाःकुल्यानागानांसंप्रवर्तिताः ॥ ववौगंधश्चतुमुलोदह्यतामनिशंतदा ॥ १२ ॥ पततांचैवनागानांधिष्ठितानांतथांबरे ॥ अश्रूयतानिशंशब्दःपच्यतांचाग्नि
नाभृशं ॥ १३ ॥ तक्षकस्तुसनागेंद्रःपुरंदरनिवेशनं ॥ गतःश्रुत्वैवराजानंदीक्षितंजनमेजयं ॥ १४ ॥ ततःसर्वंयथावृत्तमाख्यायभुजगोत्तमः ॥ अगच्छच्छ
रणंभीतआगस्कृत्वापुरंदरं ॥ १५ ॥ तमिंद्रःप्राहसुप्रीतोनतवास्तीहतक्षक ॥ भयंनागेंद्रतस्माद्वैसर्पसत्रात्कदाचन ॥ १६ ॥ प्रसादितोमयापूर्वंतवार्थायपि
तामहः ॥ तस्मात्तवभयंनास्तिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ १७ ॥ सौतिरुवाच एवमाश्वासितस्तेनततःसभुजगोत्तमः ॥ उवासभवनेतस्मिन्शक्रस्यमुदि
तःसुखी ॥ १८ ॥ अजस्रंनिपतत्स्वग्नौनागेषुभृशदुःखितः ॥ अल्पशेषपरीवारोवासुकिःपर्यतप्यत ॥ १९ ॥ कश्मलंचाविशद्घोरंवासुकिंपन्नगोत्तमं ॥ स
घूर्णमानहृदयोभगिनीमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ दह्यंत्यंगानिमेभद्रेनदिशःप्रतिभांतिच ॥ सीदामीवचसंमोहात्घूर्णतीवचमेमनः ॥ २१ ॥ दृष्टिर्भ्राम्यतिमे
तीवहृदयंदीर्यतीवच ॥ पतिष्याम्यवशोऽद्याहंतस्मिन्दीप्तेविभावसौ ॥ २२ ॥ पारिक्षितस्ययज्ञोऽसौवर्ततेऽस्मज्जिघांसया ॥ व्यक्तंमयाऽपिगंतव्यंप्रेतराज
निवेशनं ॥ २३ ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोयदर्थमसिमेस्वसः ॥ जरत्कारौमयादत्तात्रायस्वास्मान्सबांधवान् ॥ २४ ॥ आस्तीकःकिलयज्ञंतंवर्ततंभुजगोत्तमे ॥
प्रतिषेत्स्यतिमांपूर्वंस्वयमाहपितामहः ॥ २५ ॥ तद्वत्सेब्रूहिवत्संस्वंकुमारंवृद्धसंमतं ॥ ममाद्यत्वंसभृत्यस्यमोक्षार्थंवेदवित्तमं ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेवासुकिवाक्येत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच ततआहूयपुत्रंस्वंजरत्का
रुर्भुजंगमा ॥ वासुकेर्नागराजस्यवचनादिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अहंतवपितुःपुत्रभ्रात्रादत्तानिमित्ततः ॥ कालःसचायंसंप्राप्तस्तत्कुरुष्वयथातथं ॥ २ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ततआहूयेति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ आचष्टव्यक्तंकथितवती अविक्लवाअनाकुला अविप्लवेतिपाठेसाध्वी ॥४॥५॥६॥ ७ ॥८ ॥ ९ ॥ १०॥ ११ ॥ अभिशापःशापः ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥ १५॥१६ ॥ सास्तीकइतिपादपूरणार्थः

आस्तीकउवाच किंनिमित्तंममपितुर्दत्तात्वंमातुलेनमे ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनश्रुत्वाकर्त्ताऽस्मितत्तथा ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच ततआचष्टसा तस्मैबांधवानांहितैषिणी ॥ भगिनीनागराजस्यजरत्कारुरविक्लवा ॥ ४ ॥ जरत्कारुरुवाच पन्नगानामशेषाणांमाताकद्रूरितिश्रुता ॥ तयाश मारुषितयासुतायस्मान्निबोधतत् ॥५॥ उच्चैःश्रवाःसोऽश्वराजोयन्मिथ्यानकृतोमम ॥ विनतार्थायपणितेदासभावायपुत्रकाः॥६॥ जनमेजयस्यवोयज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः॥ तत्रपंचत्वमापन्नाःप्रेतलोकंगमिष्यथ ॥७॥ तांचशप्तवतींदेवःसाक्षाल्लोकपितामहः ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंप्रोवाचानुमुमोदच ॥८॥ वासुकिश्चापितच्छ्रुत्वापितामहवचस्तदा ॥ अमृतेमथितेतातदेवाञ्छरणमीयिवान् ॥ ९ ॥ सिद्धार्थाश्चसुराःसर्वेप्राप्यामृतमनुत्तमं ॥ भ्रातरंमेपुरस्कृत्य पितामहमुपागमन् ॥ १० ॥ तेतंप्रसादयामासुःसुराःसर्वेब्जसंभवं ॥ राज्ञावासुकिनासार्धंशापोऽसौनभवेदिति ॥ ११ ॥ देवाऊचुः वासुकिर्ना गराजोऽयंदुःखितोज्ञातिकारणात् ॥ अभिशापःसमातुस्तुभगवन्नभवेत्कथं ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच जरत्कारुर्जरत्कारुंयांभार्यांसमवाप्स्यति ॥ तत्रजा तोद्विजःशापान्मोक्षयिष्यतिपन्नगान् ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंवासुकिःपन्नगोत्तमः ॥ प्रादान्मामरप्रख्यतवपित्रेमहात्मने ॥ १४ ॥ प्रागेवानागतेका लेतस्मात्त्वंमय्यजायथाः ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोभयान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ १५ ॥ भ्रातरंचापिमेतस्मात्त्रातुमर्हसिपावकात् ॥ नमोघंतुकृतंतत्स्याद्यदहंतवधीम ते ॥ पित्रेदत्ताविमोक्षार्थंकथंवापुत्रमन्यसे ॥ १६ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासास्तीकोमातरंतदा ॥ अब्रवीद्दुःखसंतप्तंवासुकिंजीवयन्निव ॥ १७ ॥ अहंत्वांमोक्षयिष्यामिवासुकेपन्नगोत्तम ॥ तस्माच्छापान्महासत्वसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १८ ॥ भवस्वस्थमनानागनहितेविद्यतेभयं ॥ प्रयतिष्ये तथाराजन्यथाश्रेयोभविष्यति ॥ १९ ॥ नमेवागनृतंप्राहस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ तंवैनृपवरंगत्वादीक्षितंजनमेजयं ॥ २० ॥ वाग्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तोषयि ष्येद्यमातुल ॥ यथासयज्ञोनृपतेर्निवर्तिष्यतिसत्तम ॥ २१ ॥ ससंभावयनागेंद्रमयिसर्वंमहामते ॥ नतेमयिमनोजातुमिथ्याभवितुमर्हति ॥ २२ ॥

सुलोपःसोस्तीकइत्यपपाठः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मयिअयमस्मान्मोचयिष्यत्येवंरूपःमनःसंकल्पः जातुकदाचित्मिथ्यान्यथान ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मवेदः मातृदेवोभवेतिमातुराज्ञाकरत्वविधानपरस्तदन्यकरणप्रयुक्तोदंडोमातृशापरूपोब्रह्मदंडः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ततःसइति वासुकेश्चिताज्वरंस्वयंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सोमस्येति स्वस्तिनोस्तुप्रियेभ्यः नइतियजमानादीन्वासुकिप्रभृतींश्चात्मीयत्वे

वासुकिरुवाच आस्तीकपरिघूर्णामिहृदयंमेविदीर्यते॥ दिशोनप्रतिजानामिब्रह्मदंडनिपीडितः॥२३॥ आस्तीकउवाच नसंतापस्त्वयाकार्यःक
थंचित्पन्नगोत्तम ॥ प्रदीप्ताग्नेःसमुत्पन्नंनाशयिष्यामितेभयं॥ २४ ॥ ब्रह्मदंडंमहाघोरंकालाग्निसमतेजसं ॥ नाशयिष्यामिमात्रत्वंभयंकार्षीःकथंचन ॥
॥ २५ ॥ सौतिरुवाच ततःसवासुकेर्घोरमपनीयमनोज्वरं ॥ आधायचात्मनोऽगेषुजगामत्वरितोभृशं॥ २६॥ जनमेजयस्यतंयज्ञंसर्वैःसमुदितंगु
णैः॥ मोक्षायभुजगेंद्राणामास्तीकोद्विजसत्तमः॥ २७॥ सगत्वापश्यदास्तीकोयज्ञायतनमुत्तमं॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिःसूर्यवन्हिसमप्रभैः ॥ २८ ॥ सतत्रवा
रितोद्वास्थैःप्रविशन्द्विजसत्तमः॥ अभितुष्टावतंयज्ञंप्रवेशार्थीपरंतपः॥ २९ ॥ सप्राप्ययज्ञायतनंवरिष्ठंद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः॥ तुष्टावराजानमनंत
कीर्तिमृत्विक्सदस्यांश्चतथेवचाग्निं॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेआस्तीकागमनेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५४॥
॥७॥ ॥७॥ आस्तीकउवाच सोमस्ययज्ञोवरुणस्ययज्ञःप्रजापतेर्यज्ञआसीत्प्रयागे॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः
॥ १ ॥ शक्रस्ययज्ञःशतसंख्यउक्तस्तथापरंतुल्यसंख्यंशतंवै ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ २ ॥ यमस्ययज्ञोहरिमेधसश्च
यथायज्ञोरंतिदेवस्यराज्ञः॥ तथायज्ञोयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ ३ ॥ गयस्ययज्ञःशशबिंदोश्चराज्ञोयज्ञस्तथावैश्रवणस्यराज्ञः ॥
तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः॥ ४॥ नृगस्ययज्ञस्त्वजमीढस्यचासीद्यथायज्ञोदाशरथेश्चराज्ञः ॥ तथायज्ञोयंतवभारताग्र्यपा
रिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः॥ ५॥ यज्ञःश्रुतोदिविदेवस्यसूनोर्युधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः
॥ ६॥ कृष्णस्ययज्ञःसत्यवत्याःसुतस्यस्वयंचकर्मप्रचकारयत्र ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः॥ ७॥

नाभिसंधायतेभ्यःस्वस्तिकल्याणमस्त्वित्याशास्ते ॥ १ ॥ शक्रस्येति यथाशतंशतक्रतोर्यज्ञाःयथावाततोऽपिपरंतुल्यसंख्यंशतंशतक्रतवोवातथायंतवयज्ञोऽयुतक्रतुतुल्यइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
देवस्यधर्मराजस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नैषामिति ज्ञानशब्दःकर्मव्युत्पन्नोज्ञेयवचनः अद्यसंप्रतिज्ञातुंज्ञेयंनविद्यतेसर्वस्यज्ञातत्वादित्यर्थः अतएवतेभ्योदत्तंसाक्षाद्ब्रह्मण्येवार्पितमतस्तस्यकदाचिदपिदानजपुण्यस्यनाशोनास्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ लोकेषुपरलोकसाधनेषु दीक्षाःदीक्षावंतःकुशलाः दक्षाइत्यपिपाठः ॥ ९ ॥ अग्निस्तौति विभावसुरिति वष्टिकामयते वष्टिदेवानितिपाठेप्रापयितुमितिशेषः ॥ १० ॥ त्वंवावरुणइत्यत्रत्वंवाराजेत्यपिपाठः ॥ ११ ॥ नचत्वदन्यस्त्राताभूपतिरस्तिइदानीं नचजज्ञेप्रागपि अस्तियज्ञेइत्यपिपाठः तथासति यज्ञेत्राताऽस्तीतियोज्यं तेनप्रकृतहिंसानिवृत्तिःकर्त्तव्येतिव्यज्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ निभृतंगुप्तं नियतोनिगृ

इमेचतेसूर्यसमानवर्चसःसमासतेवृत्रहणःक्रतुंयथा॥नैषांज्ञातुंविद्यतेज्ञानमद्यदत्तंयेभ्योनप्रणश्येत्कदाचित्॥८॥ ऋत्विक्समोनास्तिलोकेषुचैवद्वैपायनेनेतिविनिश्चितंमे॥एतस्यशिष्याहिक्षितिंसंचरंतिसर्वर्त्विजःकर्मसुस्वेषुदीक्षाः॥ ९ ॥ विभावसुश्चित्रभानुर्महात्माहिरण्यरेताहुतभुक्कृष्णवर्त्मा ॥ प्रदक्षिणावर्तशिखःप्रदीप्तोहव्यंतवेदंहुतभुग्वष्टिदेवः॥१०॥ नेहत्वदन्योविद्यतेजीवलोकेसमोनृपःपालयिताप्रजानां॥धृत्याचतेप्रीतमनाःसदाहंत्वंवावरुणोधर्मराजोयमोवा॥ ११ ॥ शक्रःसाक्षाद्वज्रपाणिर्यथेहत्रातालोकेऽस्मिंस्त्वंतथेहप्रजानां॥ मतस्त्वंनःपुरुषेंद्रेहलोकेनचत्वदन्योभूपतिरस्तिजज्ञे॥१२॥ खट्वांगनाभागदिलीपकल्पययातिमांधातृसमप्रभाव॥ आदित्यतेजःप्रतिमानतेजाभीष्मोयथाराजसिसुव्रतस्त्वं॥१३॥ वाल्मीकिवत्तेनिभृतंस्ववीर्यंवसिष्ठवत्तेनियतश्चकोपः॥ प्रभुत्वमिंद्रत्वसमंमतंमेद्युतिश्चनारायणवद्विभाति॥१४॥ यमोयथाधर्मविनिश्चयज्ञःकृष्णोयथासर्वगुणोपपन्नः॥ श्रियांनिवासोऽसियथावसूनांनिधानभूतोऽसितथाक्रतूनां॥ १५॥ दंभोद्भवेनासिसमोबलेनरामोयथाशास्त्रविदस्त्रविच्च ॥ और्वत्रिताभ्यामसितुल्यतेजादुष्प्रेक्षणीयोऽसिभगीरथेन ॥ ॥१६॥ सौतिरुवाच एवंस्तुताःसर्वएवप्रसन्नाराजासदस्याऋत्विजोहव्यवाहः॥ तेषांदृष्ट्वाभावितानींगितानिप्रोवाचराजाजनमेजयोऽथ॥१७॥

इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेआस्तीककृतराजस्तवेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

जनमेजयउवाच

बालोऽप्ययंस्थविरइवावभाषतेनायंबालःस्थविरोऽयंमतोमे॥ इच्छाम्यहंवरमस्मैप्रदातुंतन्मेविप्राःसंविदध्वंयथावत्॥ १ ॥ सदस्याऊचुः बालोऽपिविप्रोमान्यएवेहराज्ञांविद्वान्योवैसपुनर्वैयथावत्॥ सर्वान्कामांस्त्वत्तएवार्हतेऽद्ययथाचनस्तक्षकएतिशीघ्रं॥ २ ॥

हीतः ॥ १४ ॥ वसूनांश्रियांनिवासोसि वसवोष्टौतत्संबंधिनीनांश्रियां ॥ १५ ॥ रामोभार्गवः और्वत्रितावृषी ॥ १६ ॥ तेषामृत्विगादीनांभावितानिमनसिसंकल्पितानि इंगितानिबहिश्चेष्टितानिवक्त्रादिचिह्नानिआस्तीकातिथ्यविषयाणि भारतस्त्विंगितानीतिपाठेभारतोराजाभरतवंशजत्वात् ॥ १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

बालोपीति संविदध्वंऐकमत्यंकुरुध्वं ॥ १ ॥ एतिशीघ्रंप्राग्वरदानादितितथाकर्त्तव्यमितिभावः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तक्षकस्तावन्नैतीतिवाक्यंहोताउवाचेतिसंबंधः तावद्वरोनदेयइतिभावः ॥ ३ ॥ विद्विषाणःद्वेषंकृतवान् लिटःकानच् अभ्यासलोपआर्षः दिद्विषाणइतिवापाठः ॥ ४ ॥ शस्त्राणिशंसनमंत्रदेवताः शास्त्राणी

सौतिरुवाच व्याहर्तुकामेवरदेनृपेद्विजंवरंवृणीष्वेतिततोऽभ्युवाच ॥ होतावाक्यंनातिहृष्टांतरात्माकर्मण्यस्मिंस्तक्षकोनैतितावत् ॥ ३॥ जनमेजय उवाच यथाचेदंकर्मसमाप्यतेमेयथाचवैतक्षकएतिशीघ्रं ॥ तथाभवंतःप्रयतंतुसर्वेपरंशक्त्यासहिमेविद्विषाणः ॥ ४ ॥ ऋत्विजऊचुः यथाशास्त्राणिनःप्राहुर्यथाशंसतिपावकः ॥ इंद्रस्यभवनेराजंस्तक्षकोभयपीडितः ॥ ५ ॥ यथासूतोलोहिताक्षोमहात्मापौराणिकोवेदितवान्पुरस्तात् ॥ सराजानंप्राह पृष्टस्तदानींयथाहुर्विप्रास्तद्वदेतन्नृदेव ॥ ६ ॥ पुराणमागम्यततोब्रवीम्यहंदत्तंतस्मैवरमिंद्रेणराजन् ॥ वसेहत्वंमत्सकाशेसुगुप्तोनपावकस्त्वांप्रदहिष्यतीति ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वादीक्षितस्तप्यमानआस्तेहोतारंचोदयन्कर्मकाले ॥ होताचयत्तोस्याजुहावाथमंत्रैरथोमहेंद्रःस्वयमाजगाम ॥ ८ ॥ विमानमारुह्यमहानुभावःसर्वैर्देवैःपरिसंस्तूयमानः ॥ बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानोविद्याधरैरप्सरसांगणैश्च ॥ ९ ॥ तस्योत्तरीयेनिहितःसनागोभयोद्विग्नःशर्मनैवाभ्यगच्छत् ॥ ततोराजामंत्रविदोऽब्रवीत्पुनःक्रुद्धोवाक्यंतक्षकस्यांतमिच्छन् ॥ १० ॥ जनमेजयउवाच इंद्रस्यभवनेविप्रायदिनागःसतक्षकः ॥ तमिंद्रेणैवसहितंपातयध्वंविभावसौ ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच जनमेजयेनराज्ञातुनोदितस्तक्षकंप्रति ॥ होताजुहावतत्रस्थंतक्षकंपन्नगंतथा ॥ १२ ॥ हूयमानेतथा चैवतक्षकःसपुरंदरः ॥ आकाशेददृशेचैवक्षणेनव्यथितस्तदा ॥ १३ ॥ पुरंदरस्तुतंयज्ञंदृष्ट्वोरुभयमाविशत् ॥ हित्वातुतक्षकंत्रस्तःस्वमेवभवनंययौ ॥ १४ ॥ इंद्रेगतेतुराजेंद्रतक्षकोभयमोहितः ॥ मंत्रशक्त्यापावकार्चिःसमीपमवशोगतः ॥ १५ ॥ ऋत्विजऊचुः वर्त्ततेतवराजेंद्रकर्मैतद्विधिवत्प्रभो ॥ अस्मैतुद्विजमुख्यायवरंत्वंदातुमर्हसि ॥ १६ ॥ जनमेजयउवाच बालाभिरूपस्यतवाप्रमेयवरंप्रयच्छामियथानुरूपं ॥ वृणीष्वयत्तेऽभिमतंत्वदद्यदिस्थितंतत्ते प्रदास्याम्यपिचेदद्देयं ॥ १७ ॥ ऋत्विजऊचुः अयमायातितूर्णंसतक्षकस्तेवशंनृप ॥ श्रूयतेऽस्यमहान्नादोनदतोभैरवंरवं ॥ १८ ॥ नूनंमुक्तोवज्रभृतासनागोभ्रष्टोनाकान्मंत्रविस्रस्तकायः ॥ घूर्णन्नाकाशेनष्टसंज्ञोऽभ्युपैतितीव्रान्निःश्वासान्निःश्वसन्पन्नगेंद्रः ॥ १९ ॥

तिपाठेपुराकल्परूपाअर्थवादाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुराणंपूर्वकल्पीयवृत्तांतं आगम्यज्ञात्वातेनास्मिन्नपिकल्पेतथैवभवितेतिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विभावसौवन्हौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भयंआविशत्प्राप्तवान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंद्रादपिब्राह्मणसामर्थ्यमधिकंतथापिब्राह्मणैर्देवहेलनंनकर्त्तव्यमित्याशयेनऋत्विजऊचुःवर्त्ततइति ॥ १६ ॥ हेबाल ॥ १७ ॥ १८ ॥ नाकात्स्वर्गात् ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सौतिरुवाच पतिष्यमाणेनागेंद्रेतक्षकेजातवेदसि ॥ इदमंतरमित्येवंतदास्तीकोऽभ्यचोदयत् ॥ २० ॥ आस्तीकउवाच वरंददासिचेन्मह्यंवृणो
मिजनमेजय ॥ सत्रंतेविरमत्वेतन्नपतेयुरिहोरगाः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तदातेनब्रह्मन्पारिक्षितस्तुसः ॥ नातिहृष्टमनाश्चेदमास्तीकंवाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सु
वर्णंरजतंगाश्चयच्चान्यन्मन्यसेविभो ॥ तत्तेदद्यांवरंविप्रननिवर्तेत्क्रतुर्मम ॥२३॥ आस्तीकउवाच सुवर्णंरजतंगाश्चनत्वांराजन्वृणोम्यहं ॥ सत्रंतेवि
रमत्वेतत्स्वस्तिमातृकुलस्यनः ॥२४॥ सौतिरुवाच आस्तीकेनैवमुक्तस्तुराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुनःपुनरुवाचेदमास्तीकंवदतांवरः ॥ २५ ॥ अन्यंवर
यभद्रंतेवरंद्विजवरोत्तम ॥ अयाचतनचाप्यन्यंवरंसभृगुनंदन ॥ २६ ॥ ततोवेदविदस्तातसदस्याःसर्वएवतं ॥ राजानमूचुःसहितालभतांब्राह्मणोवरं ॥
॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिआस्तीकवरप्रदानंषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकउवाच
येसर्पाःसर्पसत्रेऽस्मिन्पतिताहव्यवाहने ॥ तेषांनामानिसर्वेषांश्रोतुमिच्छामिसूतज ॥ १ ॥ सौतिरुवाच सहस्राणिबहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्बुदानिच ॥
नशक्यंपरिसंख्यातुंबहुत्वाद्द्विजसत्तम ॥२॥ यथास्मृतितुनामानिपन्नगानांनिबोधमे ॥ उच्यमानानिमुख्यानांहुतानांजातवेदसि ॥३ ॥ वासुकेःकुलजातां
स्तुप्राधान्येननिबोधमे ॥ नीलरक्तान्सिताग्घोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ॥ ४ ॥ अवशान्मातृवाग्दंडपीडितान्कृपणान्हुतान् ॥ कोटिशोमानसःपूर्णःशलः
पालोहलीमकः ॥ ५ ॥ पिच्छलःकौणपश्चक्रःकालवेगःप्रकालनः ॥ हिरण्यबाहुःशरणःकक्षकःकालदंतकः ॥ ६॥ एतेवासुकिजानागाःप्रविष्टाहव्यवाहने ॥
अन्येचबहवोविप्रतथावैकुलसंभवाः ॥ प्रदीप्ताग्नौहुताःसर्वेघोररूपामहाबलाः ॥ ७॥ तक्षकस्यकुलेजातान्प्रवक्ष्यामिनिबोधतान् ॥ पुच्छांडकोमंडलकःपिं
डसेक्तारभेणकः ॥ ८ ॥ उच्छिखःशरभोभंगोबिल्वतेजाविरोहणः ॥ शिलीशलकरोमूकःसुकुमारःप्रवेपनः ॥ ९ ॥ मुद्गरःशिशुरोमाचसुरोमाचमहाह
नुः ॥ एतेतक्षकजानागाःप्रविष्टाहव्यवाहनं ॥ १० ॥ पारावतःपारियातःपांडरोहरिणःकृशः ॥ विहंगःशरभोमेदःप्रमोदःसंहतापनः ॥ ११ ॥ ऐरावतकुला
द्वेतेप्रविष्टाहव्यवाहनं ॥ कौरव्यकुलजान्नागान्शृणुमेत्वंद्विजोत्तम ॥ १२ ॥

येसर्पाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योजनायामविस्ताराअपिमंत्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाः अगस्त्यकरगतसमुद्रवत् वन्हौप्रवेशयोग्याभवंति ॥ २३ ॥ ब्रह्मवे

एरकःकुंडलोवेणीवेणीस्कंधःकुमारकः ॥ बाहुकःश्रृंगवेरश्चधूर्त्तकःप्रातरातकौ ॥ १३ ॥ कौरव्यकुलजास्त्वेतेप्रविष्टाहव्यवाहनं ॥ धृतराष्ट्रकुलेजातान्शृ
णुनागान्यथातथं ॥ १४॥ कीर्त्यमानान्मयाब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ॥ शंकुकर्णःपिठरकःकुठारमुखसेचकौ ॥ १५॥ पूर्णांगदःपूर्णमुखःप्रहासःशकुनिर्द
रिः॥ अमाहठःकामठकःसुषेणोमानसोऽव्ययः ॥ १६॥ भैरवोमुंडवेदांगःपिशंगश्चोद्रपारकः ॥ ऋषभोवेगवान्नागःपिंडारकमहाहनू ॥ १७॥ रक्तांगःसर्व
सारंगःसमृद्धपटवासकौ ॥ वराहकोवीरणकःसुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ १८ ॥ पराशरस्तरुणकोमणिःस्कंधस्तथारुणिः ॥ इतिनागामयाब्रह्मन्कीर्त्तिताःकी
र्त्तिवर्धनाः ॥ १९ ॥ प्राधान्येनबहुत्वात्तुनसर्वेपरिकीर्त्तिताः ॥ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः ॥ २० ॥ नशक्यंपरिसंख्यातुंयेदीप्तंपावकंगताः ॥ त्रि
शीर्षाःसप्तशीर्षाश्चदशशीर्षास्तथाऽपरे ॥ २१ ॥ कालानलविषाघोराहुताःशतसहस्रशः ॥ महाकायामहावेगाःशैलश्रृंगसमुच्छ्रयाः ॥ २२ ॥ योजनायामवि
स्ताराद्वियोजनसमायताः ॥ कामरूपाःकामबलादीप्तानलविषोल्बणाः ॥ २३ ॥ दग्धास्तत्रमहासत्रेब्रह्मदंडनिपीडिताः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिआस्तीकपर्वणिसर्पनामकथनेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच इदमत्यद्भुतंचान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुम ॥ त
थावरैश्छंद्यमानेराज्ञापारिक्षितेनहि ॥ १ ॥ इंद्रहस्ताच्च्युतोनागःखएववयदतिष्ठत ॥ ततश्चितापरोराजाबभूवजनमेजयः ॥ २ ॥ हूयमानेभृशंदीप्तेविधिव
द्वसुरेतसि ॥ नस्मसप्रापतद्वन्हौतक्षकोभयपीडितः ॥ ३ ॥ शौनकउवाच किंसूततेषांविप्राणांमंत्रग्रामोमनीषिणां ॥ नप्रत्यभात्तदाऽग्नौयत्सपपातन
तक्षकः ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच तमिंद्रहस्ताद्विस्त्रस्तंविसंज्ञंपन्नगोत्तमं ॥ आस्तीकस्तिष्ठतिष्ठेतिवाचस्तिस्रोऽभ्युदैरयत् ॥ ५ ॥ वितस्थेसोऽतरिक्षेचहृदये
नविद्रूयता ॥ यथातिष्ठतिवैकश्चित्खंचगांचांतरानरः ॥ ६ ॥ ततोराजाऽब्रवीद्वाक्यंसदस्यैश्चोदितोभृशं ॥ काममेतद्भवत्वेवंयथास्तीकस्यभाषितं ॥ ७ ॥ स
माप्यतामिदंकर्मपन्नगाःसंत्वनामयाः ॥ प्रीयतामयमास्तीकःसत्यंसूतवचोऽस्तुतत् ॥ ८ ॥ ततोहलहलाशब्दःप्रीतिदःसमजायत ॥ आस्तीकस्यवरेदत्तेत
थैवोपरराम च ॥ ९ ॥

दस्ततुल्यंमातृवाक्यंतद्रूपोदंडःब्रह्मदंडस्तेननिपीडिताः ॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः
॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ खंचगांचांतरा द्यावापृथिव्योर्मध्येअंतरिक्षइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सयज्ञउपररामेत्यन्वयः॥१०॥११॥ स्थपतयेशिल्पिने॥१२॥१३॥ अवभृथंयज्ञसमाप्तिं ॥१४॥ सुसंस्कृतंवस्त्रालंकरणादिभिःशोभितं ॥१५॥१६॥ प्रदुद्रावशीघ्रंमातुलायहर्षमाख्यातुं ॥१७॥१८॥१९॥

सयज्ञःपांडवेयस्यराज्ञःपारिक्षितस्यह॥ प्रीतिमांश्चाभवद्राजाभारतोजनमेजयः॥ १० ॥ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योयेतत्रासन्समागताः॥ तेभ्यश्चप्रददौवित्तंशतशोऽथसहस्रशः॥ ११ ॥ लोहिताक्षायसूतायतथास्थपतयेविभुः॥ येनोक्तंतस्यतत्राग्रेसर्पसत्रनिवर्त्तने॥ १२॥ निमित्तंब्राह्मणइतितस्मैवित्तंददौबहु॥ दत्वाद्रव्यंयथान्यायंभोजनाच्छादनान्वितं॥ १३ ॥ प्रीतस्तस्मैनरपतिरप्रमेयपराक्रमः॥ ततश्चकारावभृथंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ १४ ॥ आस्तीकंप्रेषयामासगृहानेवसुसंस्कृतं॥ राजाप्रीतमनाःप्रीतंकृतकृत्यंमनीषिणं ॥ १५ ॥ पुनरागमनंकार्यमितिचैनंवचोब्रवीत्॥ भविष्यसिसदस्योमेवाजिमेधेमहाक्रतौ॥१६॥ तथेत्युक्त्वाप्रदुद्रावतदास्तीकोमुदायुतः॥ कृत्वास्वकार्यमतुलंतोषयित्वाचपार्थिवं॥ १७॥ सगत्वापरमप्रीतोमातुलंमातरंचतां॥ अभिगम्योपसंगृह्ययथावृत्तंन्यवेदयत्॥ १८॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणाःसमेतायेतत्रासन्पन्नगावीतमोहाः॥ आस्तीकेवैप्रीतिमंतोबभूवुरूचुश्चैनंवरमिष्टंवृणीष्व॥ १९॥ भूयोभूयःसर्वशस्तेऽब्रुवंस्तंकिंतेप्रियंकरवामाद्यविद्वन्॥ प्रीतावयंमोक्षिताश्चैवसर्वेकामंकिंतेकरवामाद्यवत्स॥ २०॥ आस्तीकउवाच सायंप्रातर्येप्रसन्नात्मरूपालोकेविप्रामानवायेपरेऽपि॥ धर्माख्यानंयेपठेयुर्ममेदंतेषांयुष्मन्नैवाकिंचिद्भयंस्यात्॥ २१ ॥ तैश्चाप्युक्तोभागिनेयःप्रसन्नैरेतत्सत्यंकाममेवंवरंते॥ प्रीत्यायुक्ताःकामितंसर्वशस्तेकर्त्तारःस्मप्रवणाभागिनेय ॥ २२ ॥ असितंचार्त्तिमंतंचसुनीथंचापियःस्मरेत्॥ दिवावायदिवारात्रौनास्यसर्पभयंभवेत्॥ २३ ॥ योजरत्कारुणाजातोजरत्कारौमहायशाः॥ आस्तीकःसर्पसत्रेवःपन्नगान्योऽभ्यरक्षत॥ तंस्मरंतंमहाभागानमांहिंसितुमर्हथ॥ २४ ॥ सर्पापसर्पभद्रंतेगच्छसर्पमहाविष॥ जनमेजयस्ययज्ञांतेआस्तीकवचनंस्मर॥ २५॥ आस्तीकस्यवचःश्रुत्वायःसर्पोननिवर्त्तते॥ शतधाभिद्यतेमूर्ध्निशिंशवृक्षफलंयथा॥ २६॥ सौतिरुवाच सएवमुक्तस्तुतदाद्विजेंद्रःसमागतैस्तैर्भुजगेंद्रमुख्यैः॥ संप्राप्यप्रीतिंविपुलांमहात्माततोमनोगमनायाथदध्रे॥ २७ ॥ मोक्षयित्वातुभुजगान्सर्पसत्राद्द्विजोत्तमः॥ जगामकालेधर्मात्मादिष्टांतंपुत्रपौत्रवान्॥ २८॥ इत्याऽख्यानंमयास्तीकंयथावत्तवकीर्त्तितं॥ यत्कीर्तयित्वासर्पेभ्योनभयंविद्यतेक्वचित्॥ २९॥ सौतिरुवाच यथाकथितवान्ब्रह्मन्प्रमतिःपूर्वजस्तव॥ पुत्रायरुरवेप्रीतःपृच्छतेभार्गवोत्तम॥ ३० ॥

॥२०॥२१॥प्रवणाःनम्राः॥२२॥प्रसंगात्सर्पभयनिवर्त्तकान्मंत्रान्पठति असितमित्यादीन् तत्रद्वितीयःषट्पादः॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ दिष्टांतंमोक्षं॥२८॥२९॥३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ कौतूहलंकीदृक्सर्पसत्रमित्याश्चर्यं रहस्यंसौपर्णेकुमतिसुमतीकद्रूविनतेभुजंगाःकामाद्याःसुकृतमरुणस्तापशमनः सुपर्णःप्रत्यग्धीः कृतकममृतंनेच्छतिफणीतदिच्छन्वंध्याशोस्वजनिहरिशक्रौपरनरौ
॥ १ ॥ अमृतमथनगुप्तंयत्नतौल्येपिदेवैरमृतमसुरसंघःस्त्रीमनस्कोनलेभे अपिफणिमखगोप्यंसाध्वसाध्वोरपिस्तोभयमभयमवश्यंविप्रहेलाश्रयाभ्यां ॥ २ ॥ रत्नगर्भस्तु संततिस्तुतिरास्तीकेतथासर्वापदा

यद्वाक्यंश्रुतवांश्चाहंतथाचकथितंमया ॥ आस्तीकस्यकवेर्विप्रश्रीमच्चरितमादितः ॥ ३१ ॥ श्रुत्वाधर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकंपुण्यवर्धनं ॥ यन्मांत्वंपृष्टवा
न्ब्रह्मन्श्रुत्वाडुंडुभभाषितं ॥ व्येतुतेसुमहद्ब्रह्मन्कौतूहलमरिंदम ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः
॥५८॥ समाप्तंचास्तीकपर्व ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ अथांशावतरणपर्व ॥ शौनकउवाच भृगुवंशात्प्रभृत्येवत्वयामेकीर्तितंमहत् ॥ आख्या
नमखिलंतातसौतेप्रीतोस्मितेनते ॥ १ ॥ वक्ष्यामिचैवभूयस्त्वांयथावत्सूतनंदन ॥ याःकथाव्याससंपन्नास्ताश्चभूयोविचक्ष्वमे ॥ २ ॥ तस्मिन्परमदुष्पारे
सर्पसत्रेमहात्मनां ॥ कर्मांतरेषुयज्ञस्यसदस्यानांतथाध्वरे ॥ ३ ॥ याबभूवुःकथाश्चित्रायेष्वर्थेषुयथातथं ॥ त्वत्तइच्छामहेश्रोतुंसौतेत्वंवैप्रचक्ष्वनः ॥ ४ ॥
सौतिरुवाच कर्मांतरेष्वकथयन्द्विजावेदाश्रयाःकथाः ॥ व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानंभारतंमहत् ॥ ५ ॥ शौनकउवाच महाभारतमाख्यानंपांड
वानांयशस्करं ॥ जनमेजयेनपृष्टःसन्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ६ ॥ श्रावयामासविधिवत्तदाकर्मांतरेतुसः ॥ तामहंविधिवत्पुण्यांश्रोतुमिच्छामिवैकथां ॥ ७ ॥
मनःसागरसंभूतांमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ कथयस्वसतांश्रेष्ठसर्वरत्नमयीमिमां ॥ ८ ॥ सौतिरुवाच हंततेकथयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमं ॥ कृष्णद्वैपाय
नमतंमहाभारतमादितः ॥ ९ ॥ शृणुसर्वमशेषेणकथ्यमानंमयाद्विज ॥ शंसितुंतन्महान्हर्षोममापीहप्रवर्तते ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअं
शावतरणपर्वणिकथानुबंधेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ सौतिरुवाच श्रुत्वातुसर्पसत्रायदीक्षितंजनमेजयं ॥ अभ्यगच्छ
दृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ १ ॥ जनयामासयंकालीशक्तेःपुत्रात्पराशरात् ॥ कन्यैवयमुनाद्वीपेपांडवानांपितामहं ॥ २ ॥

मपि निवृत्तिर्ब्राह्मणात्तस्यशक्तिश्चातीवकथ्यते ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ भृग्विति ॥ १ ॥ विचक्ष्वविशेषेणस्पष्टंकथय
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कर्मांतरेष्विति वेदाश्रयाःशौनःशेपाख्यानादयः अकथयद्वैशंपायनंकथाः कथयितुंप्रयोजितवान् वेदाश्रयाभ्योपिकथाभ्यएताःकथाःश्रेष्ठतराइतिभावः ॥५॥६॥७॥ भावितःयोगसंस्कृ
तआत्मामनोयस्यसभावितात्मातस्य पाठांतरे नहितृप्यामिकथ्यतित्वयिकथयतिसति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिआदिप० नै० भारतभा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ कालीसत्यवती ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इष्ट्याइच्छयादेहंसद्योऽवीवृधत्वर्धितवान् देवीमितिपाठे देवींमातरंवरदानेनवासरस्वतींवाउपबृंहणैरवीवृधत्वर्धितवान् देवीवृद्धिमेवाह वेदानिति चाद्वेदार्थान् अधिजगेअधिगतवान् ॥ ३ ॥ यन्नैती ति यंतपआदिनाकश्चिन्नैतिनात्येतिनातिशेतेइतिप्राञ्चः यद्वस्तुतपआदिनाकश्चिन्नैतिनप्रामोतितदप्यात्मतत्त्वमधिजगेइतिपूर्वेणसंबंधः तथाचनकर्मणानप्रजयाधनेन नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयान बहुनाश्रुतेनेत्यादिश्रुतिभ्यस्तपआदिनापिदुष्प्रापमात्मतत्त्वंजातमात्रएवाधिगतवानित्यर्थः मन्युनायज्ञेन ॥ ४ ॥ विव्यासविभक्तवान् हौत्राध्वर्यवौद्गात्राणिकांडानित्रेतानुपयुक्तंकांडंचपृथक्कृतवानित्य र्थः परावरेनिरुपाधिसोपाधिब्रह्मणीजानातीतिपरावरज्ञःब्रह्मर्षिःब्राह्मणश्चासौमंत्रद्रष्टाचेत्यर्थः कविःक्रांतंअतीतादितद्दर्शी ॥ ५ ॥ पुण्यकीर्त्तिर्महायशाः योगुणौघः श्रूयमाणस्तादृशगुणार्जनेपुरुषं

जातमात्रश्चयःसद्यइष्ट्यादेहमवीवृधत् ॥ वेदांश्चाधिजगेसांगान्सेतिहासान्महायशाः ॥ ३ ॥ यन्नैतितपसाकश्चिन्नवेदाध्ययनेनच ॥ नव्रतैर्नोपवासैश्चनप्र सूत्यानमन्युना ॥ ४ ॥ विव्यासैकंचतुर्धायोवेदंवेदविदांवरः ॥ परावरज्ञोब्रह्मर्षिःकविःसत्यव्रतःशुचिः ॥ ५ ॥ यःपांडुंधृतराष्ट्रंचविदुरंचाप्यजीजनत् ॥ शांतनोः संततिंतन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ॥ ६ ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःसमहात्मासदस्तथा ॥ विवेशसहितःशिष्यैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ ७ ॥ तत्रराजानमासीनंददर्श जनमेजयं ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्देवैरिवपुरंदरं ॥ ८ ॥ तथामूर्धाभिषिक्तैश्चनानाजनपदेश्वरैः ॥ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चकुशलैर्यज्ञसंस्तरे ॥ ९ ॥ जनमेजयस्तु राजर्षिर्दृष्ट्वातमृषिमागतं ॥ सगणोभ्युद्ययौतूर्णंप्रीत्याभरतसत्तमः ॥ १० ॥ कांचनंविष्टरंतस्मैसदस्यानुमतःप्रभुः ॥ आसनंकल्पयामासयथाशक्रोबृहस्प तेः ॥ ११ ॥ तत्रोपविष्टंवरदंदेवर्षिगणपूजितं ॥ पूजयामासराजेंद्रःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ १२ ॥ पाद्यमाचमनीयंचअर्घ्यंगांचविधानतः ॥ पितामहायकृ ष्णायतदर्हायन्यवेदयत् ॥ १३ ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांपांडवाज्जनमेजयात् ॥ गांचैवसमनुज्ञाप्यव्यासःप्रीतोभवत्तदा ॥ १४ ॥

व्यापारयतिसाकीर्तिः यथायुधिष्ठिरस्यधर्मनिष्ठत्वं कृविक्षेपेऽस्मात्संज्ञायांक्तिच् यश्चगुणौघोगृह्यमाणःपुरुषमाल्हादयत्येवनप्रवर्त्तयतिसयशः यथाज्योत्स्नाचंद्रस्य यथाविष्णोर्लोकत्रयाक्रमणंपदत्रये णवसिष्टस्यवाक्षमारामस्यसेतुर्यशः ॥ ६ ॥ सदःयज्ञमंडपं ॥ ७ ॥ देवैरित्यत्रमेधैरितिपाठेमेधाशब्दान्मत्वर्थीयोऽर्शआद्यच् मेधावद्भिर्बहुभिर्बृहस्पतिभिरिवेत्यभूतोपमा बृहस्पतेरेकत्वात् ॥ ८ ॥ मूर्ध्नि पट्टस्थानेऽभिषिक्तैर्मूर्धाभिषिक्तैः यज्ञसंस्तरेयज्ञांगानांरचनानुष्ठानेइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पितामहायब्रह्मतुल्याय कृष्णायव्यासाय ॥ १३ ॥ विष्टरादिभिर्मधुपर्कार्चनंदर्शितं तत्रनिवे दितांगांसमनुज्ञापितवान्व्यासोमागामनागामितिमंत्रलिंगात्तस्याअवध्यत्वंमन्यमानः तद्यथैवादोमनुष्यराजआगतेऽन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतेइत्यर्थवादस्तुरागप्राप्तानुवादसरूपोनविधायकः मा वधिष्ठेतिनिषेधलिंगस्यअनागामितिनिरपराधत्वहेतूपोद्बलितस्यप्रबलतरत्वात् वेहतंवध्यांगां क्षदंतेहिंसंति ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपोपविश्यसमीपेउपविश्य ॥१५॥ प्रतिवेद्यप्रतिख्याप्य अत्रपूजास्तुतिरेव ॥१६॥ इदंवक्ष्यमाणं ॥१७॥ प्रत्यक्षदर्शिवान्प्रत्यक्षदर्शी अन्येभ्योऽपिदृश्यंतइतिवनिप् ॥१८॥ भेदःवैरं अक्लिष्टंरागद्वेषादिशू न्यंकर्मयेषांतेषांअक्लिष्टकर्मणां ॥१९॥ पितामहानांप्रपितामहानां ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ भेदंवैरमूलंसर्वविनाशंचतत्फलं ॥२४॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

तथाचपूजयित्वातंप्रणयात्प्रपितामहं॥ उपोपविश्यप्रीतात्मापर्यपृच्छदनामयं ॥ १५॥ भगवानपितंदृष्ट्वाकुशलंप्रतिवेद्यच ॥ सदस्यैःपूजितःसर्वैःसदस्यामत्यपूजयत् ॥१६॥ ततस्तुसहितःसर्वैःसदस्यैर्जनमेजयः॥ इदंपश्चाद्द्विजश्रेष्ठंपर्यपृच्छत्कृतांजलिः॥१७॥ जनमेजयउवाच कुरूणांपांडवानांचभवान्प्रत्यक्षदर्शिवान्॥ तेषांचरितमिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज॥१८॥कथंसमभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणां ॥तच्चयुद्धंकथंवृत्तंभूतांतकरणंमहत्॥१९॥ पितामहानांसर्वेषांदैवेनाविष्टचेतसां॥ कार्त्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्वयथावृत्तंद्विजोत्तम ॥ २० ॥ सौतिरुवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके॥ २१॥ व्यासउवाच कुरूणांपांडवानांचयथाभेदोभवत्पुरा॥ तदस्मैसर्वमाचक्ष्वयन्मत्तःश्रुतवानसि॥ २२॥ गुरोर्वचनमाज्ञायसतुविप्रर्षभस्तदा॥ आचचक्षेततःसर्वमितिहासंपुरातनं॥ २३ ॥राज्ञेतस्मैसदस्येभ्यःपार्थिवेभ्यश्चसर्वशः ॥ भेदंसर्वविनाशंचकुरुपांडवयोस्तदा॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिकथानुबंधेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ ॥६१॥ वैशंपायनउवाच गुरवेप्राङ्नमस्कृत्यमनोबुद्धिसमाधिभिः॥ संपूज्यचद्विजान्सर्वांस्तथान्यान्विदुषोजनान् ॥ १ ॥ महर्षेर्विश्रुतस्येहसर्वलोकेषुधीमतः॥ प्रवक्ष्यामिमतंकृत्स्नंव्यासस्यास्यमहात्मनः॥ २॥ श्रोतुंपात्रंचराजंस्त्वंप्राप्येमांभारतींकथां॥ गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदोमनःप्रोत्साहतीवमे॥३॥ शृणुराजन्यथाभेदःकुरुपांडवयोरभूत्॥ राज्यार्थेद्यूतसंभूतोवनवासस्तथैवच ॥ ४ ॥ यथाचयुद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकं ॥ तत्तेऽहंकथयिष्यामिपृच्छतेभरतर्षभ ॥५॥ मृतेपितरितेवीरावनादेत्यस्वमंदिरं॥ नचिरादेवविद्वांसोवेदेधनुषिचाभवन्॥६॥ तांस्तथासत्ववीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान्॥ नामृष्यन्कुरवोदृष्ट्वापांडवान्श्रीयशोभृतः॥७॥

गुरवइति मनोबुद्धिसमाधिभिः मनइत्यष्टांगोपलक्षणं बुद्धीतिभक्तिश्रद्धयोः समाधिश्चित्तैकाग्र्यं संपूज्यनमस्कारादिनामानयित्वा ॥१॥२॥ प्रोत्साहतीवप्रोत्साहयतीव परिस्पंदंमुखोत्साहयतीवमेइतिपाठेपरिस्पंदशब्देक्लीबत्वमार्षं गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदस्त्वंकथांकथयेत्याज्ञावचनंतज्जन्यामुत्प्रीतिःसाप्रोत्साहयति ॥३॥४॥५॥ नचिरात्शीघ्रंविद्वांसोभवन् ॥ ६॥ सत्वंदेहबलं वीर्यंउत्साहः ओजश्चित्तेंद्रियबलं ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ कुलिंगस्यपक्षिणोमतेसाहसे सहिसिंहदंष्ट्रांतर्गतंमांसमादातुंयतते कलिंगस्येत्यपपाठः ॥ ९ ॥ साहसमेवाह ददावित्यादिना ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायास्तीर्थविशेषे वृकनामाबहुभक्षोऽग्नि रुदरेयस्यसवृकोदरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकारेषुअपकारेषु मोक्षणेप्राप्तापन्निवारणे प्रतिकारेप्रातिभव्येनशत्रोरप्यापदिनिपातने ॥ १४ ॥ १५ ॥ संवृतैःगुप्तैः विवृतैःप्रकाशैः दैवभाव्यर्थरक्षिता

ततोदुर्योधनःक्रूरःकर्णश्चसहसौबलः ॥ तेषांनिग्रहनिर्वासान्विविधांस्तेसमारभन् ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनःशूरःकुलिंगस्यमतेस्थितः ॥ पांडवान्विविधो पायैराज्यहेतोरपीडयत् ॥ ९ ॥ ददावथविषंपापोभीमायधृतराष्ट्रजः ॥ जरयामासतद्वीरःसहान्नेनवृकोदरः ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांसंसुप्तंपुनर्बध्वावृकोदरं ॥ तोयेषुभीमंगंगायाःप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ॥ ११ ॥ यदाविबुद्धःकौंतेयस्तदासंछिद्यबंधनं ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोगतव्यथः ॥ १२ ॥ आशीविषैःकृष्ण सर्पैःसुप्तंचैनमदंशयत् ॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ॥ १३ ॥ तेषांतुविप्रकारेषुतेषुतेषुमहामतिः ॥ मोक्षणेप्रतिकारेचविदुरोवहितोऽभवत् ॥ १४ ॥ स्वर्गस्थोजीवलोकस्ययथाशक्रःसुखावहः ॥ पांडवानांतथानित्यंविदुरोपिसुखावहः ॥ १५ ॥ यदातुविविधोपायैःसंवृतैर्विवृतैरपि ॥ नाशकद्विनिहंतुंतान्दै वभाव्यर्थरक्षितान् ॥ १६ ॥ ततःसंमंत्र्यसचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः ॥ धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्यजातुषंगृहमादिशत् ॥ १७ ॥ सुतप्रियैषीतान्राजापांडवानंबिका सुतः ॥ ततोविवासयामासराज्यभोगबुभुक्षया ॥ १८ ॥ तेप्रातिष्ठंतसहितानगरान्नागसाह्वयात् ॥ प्रस्थानेचाभवन्मंत्रीक्षत्तातेषांमहात्मनां ॥ १९ ॥ तेनमु क्ताजतुगृहान्निशीथेप्राद्रवन्वनं ॥ ततःसंप्राप्यकौंतेयानगरंवारणावतं ॥ २० ॥ न्यवसंतमहात्मानोमात्रासहपरंतपाः ॥ धृतराष्ट्रेणचाज्ञप्ताउषिताजातुषेगृ हे ॥ २१ ॥ पुरोचनाद्रक्षमाणाःसंवत्सरमतंद्रिताः ॥ सुरुंगांकारयित्वातुविदुरेणप्रचोदिताः ॥ २२ ॥ आदीप्यजातुषंवेश्मदग्ध्वाचैवपुरोचनं ॥ प्राद्रवन्भ यसंविग्नामात्रासहपरंतपाः ॥ २३ ॥ ददृशुर्दारुणंरक्षोहिडिंबंवननिर्झरे ॥ हत्वाचतंराक्षसेंद्रंभीताःसमवबोधनात् ॥ २४ ॥ निशिसंप्राद्रवन्पार्थाधार्त्तराष्ट्रभ यार्दिताः ॥ प्राप्ताहिडिंबाभीमेनयत्रजातोघटोत्कचः ॥ २५ ॥ एकचक्रांततोगत्वापांडवाःसंशितव्रताः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः ॥ २६ ॥ तेतत्रनियताःकालंकंचिदूषुर्नरर्षभाः ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २७ ॥

नूदैवेनादृष्टेनभावीकुरुक्षयपांडवराज्यलाभादिरर्थस्तस्मैरक्षितान् ॥ १६ ॥ वृषःकर्णः जातुषंलाक्षामयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ क्षत्ताविदुरः ॥ १९ ॥ तेनक्षत्तुर्मंत्रणेन ॥ २० ॥ २१ ॥ पुरोचनात्आत्मानं रक्षमाणाःरक्षंतः सुरुंगांउभयतोबिलंविवरं ॥ २२ ॥ २३ ॥ वननिर्झरेवननिर्झरसमीपे अवबोधनात्प्राकट्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ निहत्यनागराणांशोकंअपनीतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ स्वयंवृणुतेइतिस्वयंवरातां ॥३०॥३१॥ शांतनवेनभीष्मेण ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥३९ ॥ ४० ॥४१॥
सर्वेसंवत्सरंपूर्णंमासंचैकंवनेवसदितिदशसंख्यापूरकत्वात्पूर्णशब्देनदशगुणमुच्यतेसंवत्सरंपूर्णंएकंचतथामासंपूर्णमेव तेनएकादशसंवत्सरादशमासाश्वभवंति तेषांचसौराणांप्रत्यब्दंसपादपंचदिनवृध्यासा

तत्रासससादक्षुधितंपुरुषादंवृकोदरः॥ भीमसेनोमहाबाहुर्बकंनाममहाबलं ॥ २८ ॥ तंचापिपुरुषव्याघ्रोबाहुवीर्येणपांडवः ॥ निहत्यतरसावीरोनागरान्पर्यसांत्वयत् ॥ २९॥ ततस्तेशुश्रुवुःकृष्णांपंचालेषुस्वयंवरां॥ श्रुत्वाचैवाभ्यगच्छंतगत्वाचैवालभंततां॥ ३०॥ तेतत्रद्रौपदींलब्ध्वापरिसंवत्सरोषिताः॥ विदिताहास्तिनपुरंप्रत्याजग्मुररिंदमाः ॥ ३१ ॥ तेउक्ताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच ॥ भ्रातृभिर्विग्रहस्तातकथंवोनभवेदिति ॥ ३२॥ अस्माभिःखांडवप्रस्थेयुष्मद्वासोऽनुचिंतितः ॥ तस्माज्जनपदोपेतंसुविभक्तमहापथं ॥ ३३ ॥ वासायखांडवप्रस्थंव्रजध्वंगतमत्सराः ॥ तयोस्तेवचनाज्जग्मुःसहसर्वैःसुहृज्जनैः ॥ ३४ ॥ नगरंखांडवप्रस्थंरत्नान्यादायसर्वशः ॥ तत्रतेन्यवसन्पार्थाःसंवत्सरगणान्बहून् ॥ ३५॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोन्यान्महीभृतः ॥ एवंधर्मप्रधानास्तेसत्यव्रतपरायणाः॥ ३६॥ अप्रमत्तोत्थिताःक्षांताःप्रतपंतोऽहितान्बहून् ॥ अजयद्भीमसेनस्तुदिशंप्राचींमहायशाः॥ ३७॥ उदीचीमर्जुनोवीरःप्रतीचींनकुलस्तथा॥ दक्षिणांसहदेवस्तुविजिग्येपरवीरहा॥ ३८ ॥ एवंचक्रुरिमांसर्वेवशेकृत्स्नांवसुंधरां ॥ पंचभिःसूर्यसंकाशैःसूर्येणचविराजता ॥ ३९ ॥ षट्सूर्येवाभवत्पृथ्वीपांडवैःसत्यविक्रमैः॥ ततोनिमित्तेकस्मिंश्चिद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ४० ॥ वनंप्रस्थापयामासतेजस्वीसत्यविक्रमः॥ प्राणेभ्योपिप्रियतरंभ्रातरंसव्यसाचिनं॥ ४१ ॥ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंस्थिरात्मानंगुणैर्युतं॥ सर्वेसंवत्सरंपूर्णंमासंचैकंवनेवसन् ॥ ४२ ॥ ततोगच्छद्धृषीकेशंद्वारवत्यांकदाचन॥ लब्धवांस्तत्रबीभत्सुर्भार्याराजीवलोचनां ॥ ४३ ॥ अनुजांवासुदेवस्यसुभद्रांभद्रभाषिणीं॥ साशचीवमहेंद्रेणश्रीःकृष्णेनेवसंगता॥ ४४ ॥ सुभद्रायुयुजेप्रीत्यापांडवेनार्जुनेनह॥ अतर्पयच्चकौंतेयःखांडवेहव्यवाहनं॥ ४५॥ बीभत्सुर्वासुदेवेनसहितोनृपसत्तम॥ नातिभारोहिपार्थस्यकेशवेनसहाभवत्॥ ४६ ॥ व्यवसायसहायस्यविष्णोःशत्रुवधेष्विव॥ पार्थायाग्निर्ददौचापिगांडीवंधनुरुत्तमं॥ ४७॥

वनाद्वादशाब्दाभवंति अन्येतुमासशब्देनद्वादशसंख्यांलक्षयंतएकशब्दवैयर्थ्यंएकवचनानुपपत्तिंचनेक्षंते वनेइत्युपलक्षणंनगरस्यापि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ नातीति खांडवदाहइतिशेषः ॥ ४६ ॥ व्यवसायःएवमेवेदंकरिष्यामीतिनिश्चयः ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बाणैर्युक्तावितिशेषः कपिलक्षणंवानरध्वजं यत्रखांडवदाहे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अक्षैःपाशैर्द्यूतेनेत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विहतभूयिष्ठंनष्टप्रायं ॥ ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

इषुधीचाक्षय्यैर्बाणैरथंचकपिलक्षणं ॥ मोक्षयामासबीभत्सुर्मयंयत्रमहासुरं ॥ ४८ ॥ सचकारसभांदिव्यांसर्वरत्नसमाचितां ॥ तस्यांदुर्योधनोमंदोलोभं चक्रेसुदुर्मतिः ॥ ४९ ॥ ततोक्षैर्वंचयित्वाचसौबलेनयुधिष्ठिरं ॥ वनंप्रस्थापयामाससप्तवर्षाणिपंचच ॥ ५० ॥ अज्ञातमेकंराष्ट्रेचततोवर्षंत्रयोदशं ॥ ततश्च तुर्दशेवर्षेयाचमानाःस्वकंवसु ॥ ५१ ॥ नालभंतमहाराजततोयुद्धमवर्त्तत ॥ ततस्तेक्षत्रमुत्साद्यहत्वादुर्योधनंनृपं ॥ ५२ ॥ राज्यंविहतभूयिष्ठंप्रत्यपद्यं तपांडवाः ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ भेदोराज्यविनाशायजयश्चजयतांवर ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिभा रतसूत्रंनामएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ जनमेजयउवाच कथितंवैसमासेनत्वयासर्वंद्विजोत्तम ॥ महाभारतमाख्यानंकुरू णांचरितंमहत् ॥ १ ॥ कथांत्वनघचित्रार्थांकथयस्वतपोधन ॥ विस्तरश्रवणेजातंकौतूहलमतीवमे ॥ २ ॥ सभवान्विस्तरेणेमांपुनराख्यातुमर्हति ॥ नहितृप्या मिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत् ॥ ३ ॥ नतत्कारणमल्पंवैधर्मज्ञायत्रपांडवाः ॥ अवध्यान्सर्वशोजघ्नुःप्रशस्यंतेचमानवैः ॥ ४ ॥ किमर्थंतेनरव्याघ्राःशक्ताःसं तोह्यनागसः ॥ प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षांतवंतोदुरात्मनां ॥ ५ ॥ कथंनागायुतप्राणोबाहुशालीवृकोदरः ॥ परिक्लिश्यन्नपिक्रोधंधृतवान्वैद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ कथंसाद्रौपदीकृष्णाक्लिश्यमानादुरात्मभिः ॥ शक्तासतीधार्त्तराष्ट्रान्नादहत्क्रोधचक्षुषा ॥ ७ ॥ कथंव्यसनिनंद्यूतेपार्थौमाद्रीसुतौतदा ॥ अन्वयुस्तेनरव्याघ्रा बाध्यमानादुरात्मभिः ॥ ८ ॥ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठःसुतोधर्मस्यधर्मवित् ॥ अनर्हःपरमंक्लेशंसोढवान्सयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ कथंचबहुलाःसेनाःपांडवःकृष्णसार थिः ॥ अस्यन्नेकोऽनयत्सर्वाःपितृलोकंधनंजयः ॥ १० ॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वंयथावृत्तंतपोधन ॥ यद्यच्चकृतवंतस्तेतत्रतत्रमहारथाः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउ वाच क्षणंकुरुमहाराजविपुलोयमनुक्रमः ॥ पुण्याख्यानस्यवक्तव्यःकृष्णद्वैपायनेरितः ॥ १२ ॥

दीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ कथितमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अवध्यान्भीष्मद्रोणादीन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ बाहुशालीबाहुबलवान् कथंक्रोधंधृतवान्निरुद्धवान् ॥ ६ ॥ शक्ताद्रग्धुमितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यन्शरान्क्षिपन् सकथंक्लेशंसोढवानित्यनुषज्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ ऋषिभिर्मंत्रैस्तद्द्रष्टृभिर्वासंस्तुतंसमंस्तुतंवा ॥ १६ ॥ परिनैष्ठिकीपरिनिष्ठामोक्षस्तद्वुचिता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ पुंसवनंपुमांसःसूयंतेऽस्मिन्श्रुते ॥ २१ ॥ महिषीपट्टरा

महर्षेःसर्वलोकेषुपूजितस्यमहात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंकृत्स्नंव्यासस्यामिततेजसः ॥ १३ ॥ इदंशतसहस्रंहिश्लोकानांपुण्यकर्मणां ॥ सत्यवत्यात्मजेनेहव्याख्यातममितौजसा ॥ १४ ॥ यइदंश्रावयेद्विद्वान्येचेदंशृणुयुर्नराः ॥ तेब्रह्मणःस्थानमेत्यप्राप्नुयुर्देवतुल्यतां ॥ १५ ॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमं ॥ श्राव्याणामुत्तमंचेदंपुराणमृषिसंस्तुतं ॥ १६ ॥ अस्मिन्नर्थश्चकामश्चनिखिलेनोपदेक्ष्यते ॥ इतिहासेमहापुण्येबुद्धिश्चपरिनैष्ठिकी ॥ १७ ॥ अक्षुद्रान्दानशीलांश्चसत्यशीलाननास्तिकान् ॥ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते ॥ १८ ॥ भ्रूणहत्याकृतंचापिपापंजह्यादसंशयं ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वापुरुषोऽपिसुदारुणः ॥ १९ ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योराहुणाचंद्रमायथा ॥ जयोनामेतिहासोऽयंश्रोतव्योविजिगीषुणा ॥ २० ॥ महींविजयतेराजाशत्रूंश्चापिपराजयेत् ॥ इदंपुंसवनंश्रेष्ठमिदंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ २१ ॥ महिषीयुवराजाभ्यांश्रोतव्यंबहुशस्तथा ॥ वीरंजनयतेपुत्रंकन्यांवाराज्यभागिनीं ॥ २२ ॥ धर्मशास्त्रमिदंपुण्यमर्थशास्त्रमिदंपरं ॥ मोक्षशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना ॥ २३ ॥ संप्रत्याचक्षतेचेदंतथाश्रोष्यंतिचापरे ॥ पुत्राःशुश्रूषवःसंतिप्रेष्याश्चप्रियकारिणः ॥ २४ ॥ शरीरेणकृतंपापंवाचाचमनसैवच ॥ सर्वंसंत्यजतिक्षिप्रंयइदंशृणुयान्नरः ॥ २५ ॥ भरतानांमहज्जन्मशृण्वतामनसूयतां ॥ नास्तिव्याधिभयंतेषांपरलोकभयंकुतः ॥ २६ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंस्वर्ग्यंतथैवच ॥ कृष्णद्वैपायनेनेदंकृतंपुण्यचिकीर्षुणा ॥ २७ ॥ कीर्त्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनां ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचभूरिद्रविणतेजसां ॥ २८ ॥ सर्वविद्यावदातानांलोकेप्रथितकर्मणां ॥ यइदंमानवोलोकेपुण्यार्थेब्राह्मणाञ्छुचीन् ॥ २९ ॥ श्रावयेतमहापुण्यंतस्यधर्मःसनातनः ॥ कुरूणांप्रथितंवंशंकीर्त्तयन्सततंशुचिः ॥ ३० ॥ वंशमाप्नोतिविपुलंलोकेपूज्यतमोभवेत् ॥ योऽधीतेभारतंपुण्यंब्राह्मणोनियतव्रतः ॥ ३१ ॥ चतुरोवार्षिकान्मासान्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ विज्ञेयःसचवेदानांपारगोभारतंपठन् ॥ ३२ ॥ देवाराजर्षयोह्यत्रपुण्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ कीर्त्यंतेधूतपाप्मानःकीर्त्यतेकेशवस्तथा ॥ ३३ ॥ भगवांश्चापिदेवेशोयत्रदेवीचकीर्त्यते ॥ अनेकजननोयत्रकार्त्तिकेयस्यसंभवः ॥ ३४ ॥

ज्ञी ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनसूयतांगुणेषुदोषारोपमकुर्वतां ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनेकजननः अनेकेभ्यः षड्भ्यःकृत्तिकाभ्यःजननंउत्पत्तिरस्मिन्नितितथा ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वश्रुतिसमूहः सर्वासांश्रुतीनांकर्मब्रह्मपराणांसमूहएवायं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वथासाधुनाऽसाधुनावावर्त्मनावर्त्तमानाअपिकृताकृतैःक्रमेणपापपु

ब्राह्मणानांगवांचैवमाहात्म्यंयत्रकीर्त्यते ॥ सर्वश्रुतिसमूहोऽयंश्रोतव्योधर्मबुद्धिभिः ॥ ३५ ॥ यइदंश्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानिहपर्वसु ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गो
ब्रह्मगच्छतिशाश्वतं ॥ ३६ ॥ श्रावयेद्ब्राह्मणान्श्राद्धेयश्चेमंपादमंततः ॥ अक्षय्यंतस्यतच्छ्राद्धमुपावर्त्तेत्पितृनिह ॥ ३७ ॥ अन्हायदेनःक्रियतेइंद्रियैर्मनसा
ऽपिवा ॥ ज्ञानादज्ञानतोवापिप्रकरोतिनरश्चयत् ॥ ३८ ॥ तन्महाभारताख्यानंश्रुत्वैवप्रविलीयते ॥ भरतानांमहज्जन्ममहाभारतमुच्यते ॥ ३९ ॥ निरुक्त
मस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ भरतानांयतश्चायमितिहासोमहाद्भुतः ॥ ४० ॥ महतोह्येनसोमर्त्यान्मोचयेदनुकीर्त्तितः ॥ त्रिभिर्वर्षैर्लब्ध*कामःकृष्णद्वैपा
यनोमुनिः ॥ ४१ ॥ नि*त्योत्थितःशुचिःशक्तोमहाभारतमादितः ॥ तपोनियममास्थायकृतमेतन्महर्षिणा ॥ ४२ ॥ तस्मान्नियमसंयुक्तैःश्रोतव्यंब्राह्मणैरि
दं ॥ कृष्णप्रोक्तामिमांपुण्यांभारतीमुत्तमांकथां ॥ ४३ ॥ श्रावयिष्यंतियेविप्रायेचश्रोष्यंतिमानवाः ॥ सर्वथावर्त्तमानावैनतेशोच्याःकृताकृतैः ॥ ४४ ॥
नरेणधर्मकामेनसर्वःश्रोतव्यइत्यपि ॥ निखिलेनेतिहासोऽयंततःसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ नतांस्वर्गगतिंप्राप्यतुष्टिंप्राप्नोतिमानवः ॥ यांश्रुत्वैवमहापुण्यमि
तिहासमुपाश्नुते ॥ ४६ ॥ शृण्वन्श्राद्धःपुण्यशीलःश्रावयंश्चेदमद्भुतं ॥ नरःफलमवाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ४७ ॥ यथासमुद्रोभगवान्यथामेरुर्महागि
रिः ॥ उभौख्यातौरत्ननिधीतथाभारतमुच्यते ॥ ४८ ॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमं ॥ श्रव्यंश्रुतिसुखंचैवपावनंशीलवर्धनं ॥ ४९ ॥ यइदंभारतंराज
न्वाचकायप्रयच्छति ॥ तेनसर्वामहीदत्ताभवेत्सागरमेखला ॥ ५० ॥ पारिक्षितकथांदिव्यांपुण्यायविजयायच ॥ कथ्यमानांमयाकृत्स्नांशृणुहर्षकरीमि
मां ॥ ५१ ॥ त्रिभिर्वर्षैःसदोत्थायीकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ महाभारतमाख्यानंकृतवानिदमद्भुतं ॥ ५२ ॥

ण्यैस्तेनशोच्याः एतच्छ्रवणादेवसर्वप्रत्यवायपरिहारोभवतीतिभावः ॥ ४४ ॥ सिद्धिर्धर्मफलंचित्तशुध्यादिः ॥ ४५ ॥ नतामिति स्वर्गादप्येतच्छ्रवणंसुखकरंमुक्तिहेतुत्वादितिभावः ॥ ४६ ॥ श्राद्धःश्रद्धा
वान् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्रव्यंअर्थतोरम्यंश्रुतिसुखंशब्दतोरम्यं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सदोत्थायीसदोद्युक्तः ॥ ५२ ॥

*लब्धकामःअभूदितिशेषः *नित्योत्थितइत्यादिपूर्वान्वयि एतन्महाभारतंमहर्षिणाकृतमित्यन्वयः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अद्भुतत्त्वमेवाह धर्मेचेति धर्मादिचतुष्टयेउपादेयेचकारचतुष्टयोक्तेअधर्मानर्थदुःखसंसाररूपेचतुष्केहातव्येचविषयेहेयमुपादेयंचकृत्स्नमत्रैवनिरूपितं इतोधिकंग्रंथांतरेनास्तीतिकात्स्र्न्येनसर्वेषांशास्त्राणां अर्थंज्ञातुकामेनैतदेवादर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजेति रंजकत्वाद्राजा महीपतिःपृथ्वीपालकः ॥ १ ॥ वसुःउपरिचरः॥ २ ॥ ३ ॥ साक्षात्प्रत्यक्षीभूय ॥ ४ ॥ नसंकीर्येतनिर्णायकत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पशव्यःपशुभ्योहितः स्वारक्ष्यःस्वःस्वर्गस्तत्तुल्यःअतएवरक्ष्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तितदन्यत्रयन्नेहास्तिनतत्क्वचित् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिमहाभारतप्रशंसायांद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच राजोपरिचरोनामधर्मनित्योमहीपतिः॥ बभूवमृगयांगंतुंसदाकिलधृतव्रतः ॥ १ ॥ सचेदिविषयंरम्यंवसुःपौरवनंदनः ॥ इंद्रोपदेशाज्जग्राहरमणीयंमहीपतिः ॥ २ ॥ तमाश्रमेन्यस्तशस्त्रंनिवसंतंतपोनिधिं ॥ देवाःशक्रपुरोगावैराजानमुपतस्थिरे ॥ ३ ॥ इंद्रत्वमर्होराजायंतपसेत्यनुचिंत्यवै ॥ तंसांत्वेननृपंसाक्षात्तपसःसंन्यवर्त्तयन् ॥ ४ ॥ देवाऊचुः नसंकीर्येतधर्मोयंपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ त्वयाहिधर्मोविधृतःकृत्स्नंधारयतेजगत् ॥ ५ ॥ इंद्रउवाच लोकेधर्मंपालयत्वंनित्ययुक्तःसमाहितः ॥ धर्मयुक्तस्ततोलोकान्पुण्यान्पस्यसिशाश्वतान् ॥ ६ ॥ दिविष्ठस्यभुविष्ठस्त्वंसखाभूतोममप्रियः ॥ रम्यःपृथिव्यांयोदेशस्तमावसनराधिप ॥ ७ ॥ पशव्यश्चैवपुण्यश्चप्रभूतधनधान्यवान् ॥ स्वारक्ष्यश्चैवसौम्यश्चभोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ॥ ८ ॥ अर्थवानेषदेशोहिधनरत्नादिभिर्युतः ॥ वसुपूर्णाचवसुधावसचेदिषुचेदिप ॥ ९ ॥ धर्मशीलाजनपदाःसुसंतोषाश्चसाधवः ॥ नचमिथ्याप्रलापोत्रस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ १० ॥ नचपित्राविभज्यंतेपुत्रागुरुहितेरताः ॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशान्संधुक्षयंतिच ॥ ११ ॥ सर्वेवर्णाःस्वधर्मस्थाःसदाचेदिषुमानद ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुयद्भवेत् ॥ १२ ॥ देवोपभोग्यंदिव्यंत्वामाकाशेस्फाटिकंमहत् ॥ आकाशगंत्वांमद्दत्तंविमानमुपपत्स्यते ॥ १३ ॥ त्वमेकःसर्वमर्त्येषुविमानवरमास्थितः ॥ चरिष्यस्युपरिस्थोहिदेवोविग्रहवानिव ॥ १४ ॥ ददामितेवैजयंतींमालामम्लानपंकजां ॥ धारयिष्यतिसंग्रामेयात्वांशस्त्रैरविक्षतं ॥ १५ ॥

गाःबलीवर्दान् देशोकृष्टपच्यइतिहलधुरिनयुंजते नापिशकटधुरि पृष्ठवाहैरेवतत्कार्यसिद्धेरितिभावः कृशान्दीनानाथादीन्संधुक्षयंतिपुष्टान्कुर्वंति यद्वावृषभान्कृशान्नधुरियुंजतेप्रत्युतसंधुक्षयंतीति अन्येतुगाःस्त्रीगवीःतासामप्यांध्रादिदुर्देशेषुधुरियोजनंदृष्टंतदिहनास्तीत्याहुः ॥ ११ ॥ नतइति आत्मज्ञानात्सर्वज्ञोभविष्यसीत्यर्थः ॥ १२ ॥ उपपत्स्यतेउपस्थास्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ वैजयंतींविजयहेतुं अविक्षतमेवधारयिष्यतिपालयिष्यतिनतुविक्षतं अनयाशस्त्रमेवत्वांनबाधिष्यतइतिभावः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लक्षणंचिन्हं ॥ १६ ॥ इष्टप्रधानंप्रीतिदानमुद्दिश्ययष्टिंददौ ॥ १७ ॥ शक्रस्यपूजार्थंमानार्थं तस्यायष्टेः गतेसंवत्सरेसंवत्सरांतेयष्टिप्रवेशोद्यापिमहाराष्ट्रादिषुदृश्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ अपरेद्युःप्रतिपदि द्वितीयसंवत्सरादौ अत्युच्छ्रयऊर्ध्वंस्थापनं पिटकैःमंजूषारूपैर्वस्त्रमयैःकोशैः यद्वाकांच्यामिवपिटकाःस्वर्णादिमयावेष्टकाःपेट्यइतिभाषायांप्रसिद्धायाह्याः पिटकःप्रेटकःपेटामंजूषाथविहंगिकेत्यमरः ॥

लक्षणंचैतद्देवेहभवितातेनराधिप ॥ इंद्रमालेतिविख्यातंधन्यमप्रतिमंमहत् ॥ १६ ॥ यष्टिंचवैणवींतस्मैददौवृत्रनिषूदनः ॥ इष्टप्रदानमुद्दिश्यशिष्टानांप्रतिपालिनीं ॥ १७ ॥ तस्याःशक्रस्यपूजार्थंभूमौभूमिपतिस्तदा ॥ प्रवेशंकारयामासगतेसंवत्सरेतदा ॥ १८ ॥ ततःप्रभृतिचाद्यापियष्टेःक्षितिपसत्तमैः ॥ प्रवेशःक्रियतेराजन्यथातेनप्रवर्त्तितः ॥ १९ ॥ अपरेद्युस्ततस्तस्याःक्रियतेऽत्युच्छ्रयोनृपैः ॥ अलंकृतायाःपिटकैर्गंधमाल्यैश्चभूषणैः ॥ २० ॥ माल्यदामपरिक्षिप्ताविधिवत्क्रियतेऽपिच ॥ भगवान्पूज्यतेचात्रहंसरूपेणचेश्वरः ॥ २१ ॥ स्वयमेवगृहीतेनवसोःप्रीत्यामहात्मनः ॥ सतांपूजांमहेंद्रस्तुदृष्ट्वादेवःकृतांशुभां ॥ २२ ॥ वसुनाराजमुख्येनप्रीतिमानब्रवीत्प्रभुः ॥ येपूजयिष्यंतिनराराजानश्चमहंमम ॥ २३ ॥ कारयिष्यंतिचमुदायथाचेदिपतिर्नृपः ॥ तेषांश्रीर्विजयश्चैवसराष्ट्राणांभविष्यति ॥ २४ ॥ तथास्फीतोजनपदोमुदितश्चभविष्यति ॥ एवंमहात्मनातेनमहेंद्रेणनराधिप ॥ २५ ॥ वसुःप्रीत्यामघवतामहाराजोऽभिसत्कृतः ॥ उत्सवंकारयिष्यंतिसदाशक्रस्ययेनराः ॥ २६ ॥ भूमिरत्नादिभिर्दानैस्तथापूज्याभवंतिते ॥ वरदानमहायज्ञैस्तथाशक्रोत्सवेनच ॥ २७ ॥ संपूजितोमघवतावसुश्चेदीश्वरोनृपः ॥ पालयामासधर्मेणचेदिस्थःपृथिवीमिमां ॥ २८ ॥ इंद्रप्रीत्याचेदिपतिश्चकारेंद्रमहंवसुः ॥ पुत्राश्चास्यमहावीर्याःपंचासन्नमितौजसः ॥ २९ ॥ नानाराज्येषुचसुतान्ससम्राडभ्यषेचयत् ॥ महारथोमागधानांविश्रुतोयोबृहद्रथः ॥ ३० ॥ प्रत्यग्रहःकुशांबश्चयमाहुर्मणिवाहनं ॥ मावेल्लश्चयदुश्चैवराजन्यश्चापराजितः ॥ ३१ ॥ एतेतस्यसुताराजन्राजर्षेर्भूरितेजसः ॥ न्यवेशयन्नामभिःस्वैस्तेदेशांश्चपुराणिच ॥ ३२ ॥ वासवाःपंचराजानःपृथग्वंशाश्चशाश्वताः ॥ वसंतमिंद्रप्रासादेआकाशेस्फाटिकेचतं ॥ ३३ ॥ उपतस्थुर्महात्मानंगंधर्वाप्सरसोनृपं ॥ राजोपरिचरेत्येवंनामतस्याथविश्रुतं ॥ ३४ ॥

॥ २० ॥ हंसरूपेणयुक्तोऽहंसरूपी तस्यैववुद्धिस्थस्यरूपस्यविशेषणंस्वयमेवगृहीतेनेति हंसरूपेणवासवइतिपाठेस्पष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥ देवःकृतामितिपाठः विसर्गाभावेतुदेवेतिजनमेजयसंबोधनं ॥ २२ ॥ महंउत्सवं महउद्धवउत्सवइत्यमरः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वरदानंचमहायज्ञाश्चतैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वासवाःवसुपुत्राः इंद्रप्रासादेइंद्रदत्तेविमाने ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुरोपवाहिनींपुरसमीपेवहंतींअरौत्सीत् आलन्येवावरुरोध ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नदीराज्ञेन्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषज्यते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुंसवनेपुंप्रसवयोग्येकाले तदहःतस्मिन्दिने ॥ ४० ॥

पुरोपवाहिनींतस्यनदींशुक्तिमतींगिरिः ॥ अरौत्सीच्चेतनायुक्तःकामात्कोलाहलःकिल ॥ ३५ ॥ गिरिंकोलाहलंतंतुपदावसुरताडयत् ॥ निश्चक्रामततस्तेन प्रहारविवरेणसा ॥ ३६ ॥ तस्यांनद्यांसजनयन्मिथुनंपर्वतःस्वयं ॥ तस्माद्विमोक्षणात्प्रीतानदीराज्ञेन्यवेदयत् ॥ ३७ ॥ यःपुमानभवत्तत्रतंसराजर्षिसत्तमः ॥ वसुर्वसुप्रदश्चक्रेसेनापतिमरिंदमः ॥ ३८ ॥ चकारपत्नींकन्यांतुतथातांगिरिकांनृपः ॥ वसोःपत्नीतुगिरिकाकामकालंन्यवेदयत् ॥ ३९ ॥ ऋतुकालमनुप्राप्तास्नातापुंसवनेशुचिः ॥ तदहःपितरश्चैनमूचुर्जहिमृगानिति ॥ ४० ॥ तंराजसत्तमंप्रीतास्तदामतिमतांवर ॥ सपितॄणांनियोगंतमनतिक्रम्यपार्थिवः ॥ ॥ ४१ ॥ चकारमृगयांकामीगिरिकामेवसंस्मरन् ॥ अतीवरूपसंपन्नांसाक्षाच्छ्रियमिवापरां ॥ ४२ ॥ अशोकैश्चंपकैश्चूतैरनेकैरतिमुक्तकैः ॥ पुन्नागैःकर्णिकारैश्चबकुलैर्दिव्यपाटलैः ॥ ४३ ॥ पाटलैर्नारिकेलैश्चचंदनैश्चार्जुनैस्तथा ॥ एतैरम्यैर्महावृक्षैःपुण्यैःस्वादुफलैर्युतं ॥ ४४ ॥ कोकिलाकुलसन्नादंमत्तभ्रमरनादितं ॥ वसंतकालेतत्तस्यवनंचैत्ररथोपमं ॥ ४५ ॥ मन्मथाभिपरीतात्मानापश्यद्गिरिकांतदा ॥ अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणोयदृच्छया ॥ ४६ ॥ पुष्पसंछन्नशाखाग्रंपल्लवैरुपशोभितं ॥ अशोकंस्तबकैश्छन्नंरमणीयमपश्यत ॥ ४७ ॥ अधस्तात्तस्यच्छायायांसुखासीनोनराधिपः ॥ मधुगंधैश्चसंयुक्तंपुष्पगंधमनोहरं ॥ ४८ ॥ वायुनाप्रेर्यमाणस्तुधूम्रायमुदमन्वगात् ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंदचरतोगहनेवने ॥ ४९ ॥ स्कन्नमात्रंचतद्रेतोवृक्षपत्रेणभूमिपः ॥ प्रतिजग्राहमिथ्यामेनपतेद्रेतइत्युत ॥ ५० ॥ इदंमिथ्यापरिस्कन्नंरेतोमेनभवेदिति ॥ ऋतुश्चतस्याःपत्न्यामेनमोघःस्यादितिप्रभुः ॥ ५१ ॥ संचिंत्यैवंतदाराजाविचार्यचपुनःपुनः ॥ अमोघत्वंचविज्ञायरेतसोराजसत्तमः ॥ ५२ ॥ शुक्रप्रस्थापनेकालंमहिष्याःप्रसमीक्ष्यवै ॥ अभिमंत्र्याथतच्छुक्रमारात्तिष्ठंतमाशुगं ॥ ५३ ॥ सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञोगत्वाश्येनंततोऽब्रवीत् ॥ मत्प्रियार्थमिदंसौम्यशुक्रंममगृहंनय ॥ ५४ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सिंहावलोकनेनाशोकमेवविशिनष्टि मधुगंधैरिति ॥ ४८ ॥ वायुनाकामोद्दीपकेन धूम्रंमलिनंरतिकर्मतदर्थंमुदंस्त्रीविषयांप्रीतिमनुस्मृत्यतामेवमनसाऽगात् तयासहमानसंसुरतमकरोदित्यर्थः प्रचस्कंदपपात ॥ ४९ ॥ मिथ्याप्रसवशून्यत्वेनालीकप्रायं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अभिमंत्र्यपुत्रोत्पत्तिलिंगैर्मंत्रैःस्पृष्ट्वा आरात्विमानैकदेशसमीपे ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ आर्तवंऋतुकालीनंस्नानं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युध्यतोःसतोः अद्रिकागिरिकेतिनामसाम्यादेकस्याएवाप्सरसोव्यूहभेदेनदेहद्वयंज्ञेयं अन्यथाराज्ञोमिथ्यासंकल्पत्वापत्तेः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

गिरिकायाःप्रयच्छाशुतस्याद्यार्त्तवमद्यवै ॥ गृहीत्वातत्तदाश्येनस्तूर्णमुत्पत्यवेगवान् ॥ ५५ ॥ जवंपरममास्थायप्रदुद्राव विहंगमः ॥ तमपश्यदथायांतंश्ये
नंश्येनस्तथापरः ॥ ५६ ॥ अभ्यद्रवच्चतंसद्योदृष्ट्वैवामिषशंकया ॥ तुंडयुद्धमथाकाशेतावुभौसंप्रचक्रतुः ॥ ५७ ॥ युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापियमुनांभसि ॥ त
त्राद्रिकेतिविख्याताब्रह्मशापाद्वराप्सराः ॥ ५८ ॥ मीनभावमनुप्राप्ताबभूवयमुनाचरी ॥ श्येनपादपरिभ्रष्टंतद्वीर्यमथवासवं ॥ ५९ ॥ जग्राहतरसोपेत्यसा
द्रिकामत्स्यरूपिणी ॥ कदाचिदपिमत्सींतांबबंधुर्मत्स्यजीविनः ॥ ६० ॥ मासेचदशमेप्राप्तेतदाभरतसत्तम ॥ उज्जह्रुरुदरात्तस्याःस्त्रींपुमांसंचमानुषं ॥ ६१ ॥
आश्चर्यभूतंतद्गत्वाराज्ञेऽथप्रत्यवेदयन् ॥ कायेमत्स्याइमौराजन्संभूतौमानुषाविति ॥ ६२ ॥ तयोःपुमांसंजग्राहराजोपरिचरस्तदा ॥ समत्स्योनामराजासीद्धा
र्मिकःसत्यसंगरः ॥ ६३ ॥ साप्सरामुक्तशापाचक्षणेनसमपद्यत ॥ यापुरोक्ताभगवतातिर्यग्योनिगताशुभा ॥ ६४ ॥ मानुषौजनयित्वात्वंशापमोक्षमवाप्स्य
सि ॥ ततःसाजनयित्वातौविशस्तामत्स्यघातिना ॥ ६५ ॥ संत्यज्यमत्स्यरूपंसादिव्यंरूपमवाप्यच ॥ सिद्धर्षिचारणपथंजगामाथवराप्सराः ॥ ६६ ॥ साक
न्यादुहितातस्यामत्स्यामत्स्यसगंधिनी ॥ राज्ञादत्ताचदाशायकन्येयंतेभवत्विति ॥ ६७ ॥ रूपसत्वसमायुक्तासर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सातुसत्यवतीनाममत्स्य
घात्यभिसंश्रयात् ॥ ६८ ॥ आसीत्सामत्स्यगंधैवकंचित्कालंशुचिस्मिता ॥ शुश्रूषार्थंपितुर्नावंवाहयंतींजलेचतां ॥ ६९ ॥ तीर्थयात्रांपरिक्रामन्नपश्यद्वैपरा
शरः ॥ अतीवरूपसंपन्नांसिद्धानामपिकांक्षितां ॥ ७० ॥ दृष्ट्वैवसचतांधीमांश्चकमेचारुहासिनीं ॥ दिव्यांतांवासवींकन्यांरंभोरुंमुनिपुंगवः ॥ ७१ ॥ संगमं
ममकल्याणिकुरुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ साब्रवीत्पश्यभगवन्पारावारेस्थितानृषीन् ॥ ७२ ॥ आवयोर्दृष्टयोरेभिःकथंतुस्यात्समागमः ॥ एवंतयोक्तोभगवान्नीहार
मसृजत्प्रभुः ॥ ७३ ॥ येनदेशःससर्वस्तुतमोभूतइवाभवत् ॥ दृष्ट्वासृष्टंतुनीहारंततस्तंपरमर्षिणा ॥ ७४ ॥ विस्मितासाऽभवत्कन्याव्रीडिताचतपस्विनी ॥ स
त्यवत्युवाच विद्धिमांभगवन्कन्यांसदापितृवशानुगां ॥ ७५ ॥ त्वत्संयोगाच्चदुष्येतकन्याभावोममाऽनघ ॥ कन्यात्वेदूषितेवापिकथंशक्ष्येद्विजोत्तम ॥ ७६ ॥

मासेदशमेप्राप्तेबबंधुरितिसंबंधः उज्जह्रुःउद्धृतवंतः ॥ ६१ ॥ कायेदेहे मत्स्याःमत्स्ययोषायाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मत्स्यसगंधिनीमत्स्यसमानगंधा दाशायकैवर्त्ताय ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ चकमेकामितवान् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नीहारंधूमिकां ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितुर्वशइच्छातदनुसारिणींपितृवशानुगां ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नस्थातुंजीवितुंनोत्सहे कन्यात्वदूषणादित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ स्त्रीभावेयोगुणःपुष्पवत्त्वतेनभूषिता सद्यःपुष्पवत्यभूदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वरंकन्याभावंसौगंध्यंचलब्ध्वास द्योगर्भंचसुषावेतिसंबंधः ॥ ८३॥ ८४ ॥ ८५ ॥ द्वीपमेवअयनंन्यासस्थानंयस्यद्वीपायनः स्वार्थेतद्धितः द्वीपायनएवद्वैपायनइतिनामनिर्वक्ति न्यस्तइति ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंयुगेयुगेपादशःक्षीय

गृहंगंतुमृषेचाहंधीमन्नस्थातुमुत्सहे ॥ एतत्संचिंत्यभगवन्विधत्स्वयदनंतरं ॥ ७७ ॥ एवमुक्तवतींतांतुप्रीतिमानृषिसत्तमः ॥ उवाचमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वं भविष्यसि ॥ ७८ ॥ वृणीष्वचवरंभीरुयंत्वमिच्छसिभाविनि ॥ वृथाहिनप्रसादोमेभूतपूर्वःशुचिस्मिते ॥ ७९ ॥ एवमुक्तावरंवव्रेगात्रसौगंध्यमुत्तमं ॥ सचा स्यैभगवान्प्रादान्मनसःकांक्षितंभुवि ॥ ८० ॥ ततोलब्धवराप्रीतास्त्रीभावगुणभूषिता ॥ जगामसहसंसर्गमृषिणाद्भुतकर्मणा ॥ ८१ ॥ तेनगंधवतीत्येवंना मास्याःप्रथितंभुवि ॥ तस्यास्तुयोजनाद्गंधमाजिघ्रंतनराभुवि ॥ ८२ ॥ तस्यायोजनगंधेतिततोनामापरंस्मृतं ॥ इतिसत्यवतीहृष्टालब्ध्वावरमनुत्तमं ॥ ८३ ॥ पराशरेणसंयुक्तासद्योगर्भंसुषावसा ॥ जज्ञेचयमुनाद्वीपेपाराशर्यःसवीर्यवान् ॥ ८४ ॥ समातरमनुज्ञाप्यतपस्येवमनोदधे ॥ स्मृतोऽहंदर्शयिष्यामिकृत्येष्वि तिचसोऽब्रवीत् ॥ ८५ ॥ एवंद्वैपायनोजज्ञेसत्यवत्यांपराशरात् ॥ न्यस्तोद्वीपेसयद्बालस्तस्माद्द्वैपायनःस्मृतः ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंधर्मंसतुविद्वान्युगेयुगे ॥ आ युःशक्तिंचमर्त्यानांयुगावस्थामवेक्ष्यच ॥ ८७ ॥ ब्राह्मणोब्राह्मणानांचतथानुग्रहकांक्षया ॥ विव्यासवेदान्यस्मात्सतस्माद्व्यासइतिस्मृतः ॥ ८८ ॥ वेदानध्या पयामासमहाभारतपंचमान् ॥ सुमंतुंजैमिनिंपैलंशुकंचैवस्वमात्मजं ॥ ८९ ॥ प्रभुर्वरिष्ठोवरदोवैशंपायनमेवच ॥ संहितास्तैःपृथक्त्वेनभारतस्यप्रकाशि ताः ॥ ९० ॥ तथाभीष्मःशांतनवोगंगायाममितद्युतिः ॥ वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्योमहायशाः ॥ ९१ ॥ वेदार्थविच्चभगवानृषिर्विप्रोमहायशाः ॥ शूले प्रोतःपुराणर्षिरचौरश्चौरशंकया ॥ ९२ ॥ अणीमांडव्यइत्येवंविख्यातःसमहायशाः ॥ सधर्ममाहूयपुरामहर्षिरिदमुक्तवान् ॥ ९३ ॥

माणं कलेरादौपादमात्रमवशिष्टमित्यर्थः एवंआयुरादिह्रासंचावेक्ष्य ॥ ८७ ॥ ब्रह्मणोवेदस्य अनुग्रहोरक्षणं विव्यासशाखाभेदेनविस्तारितवान् अतोव्यासइत्यपितस्यनामेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ महाभारत पंचमानिति भारतंपंचमोवेदः सर्वश्रुतिसमूहोयमित्यसकृदुक्तेः इतरपुराणवदिदंनमंतव्यमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ भारतस्यमूलभूताः संहिताःमंत्रब्राह्मणरूपावेदाः तैःसुमंतुप्रभृतिभिः प्रकाशिताःइदमस्यमूल मिदमस्यमूलमितिस्पष्टीकृतास्तेनप्रत्यक्षवेदमूलमेतदितिभावः ॥ ९० ॥ वसुवीर्यात् अष्टानांवसूनांअंशात् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ आहूयसमीपमानीय आहत्येतिपाठेअधिक्षिप्य ॥ ९३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९४ ॥ वधःपीडाऽपमानोवा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७॥ कुंतिभोजस्यकन्यायांकुंत्यां ॥९८॥९९॥ अनादिनिधनइतिस्थूलदेहधर्मयोर्जन्ममरणयोर्व्यावृत्तिः देवो दीव्यमानोजगत्कर्ता किंतैजसःनप्रभुः जीवस्यस्वप्नेपिजगत्कर्तृत्वाभावात् अन्यथास्वप्नेप्रतिकूलसृष्ट्यनुपपत्तिः एतेनकर्मद्वारापिजगत्कर्तृत्वंजीवस्यलांगलंगवादीनुद्वहतीतिवन्निमित्तत्वमात्रेणनत्वीश्वरत्वेनेतिदर्शितं अव्यक्तंअव्याकृतं किं सौषुप्तंकारणं यथोक्तं सुषुप्ताख्यंतमोज्ञानंयद्बीजंस्वप्नबोधयोरिति तद्व्यावर्त्तयति अक्षरमिति नक्षरत्यपरिणामित्वात् तत्तुक्षयोद्भवयुक्तं एतेनव्यष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणदेहव्यावर्त्तनेनत्वंपदार्थशोधउक्तः अन्यथाभगवतिजन्माद्यप्रसक्तेस्तद्वारकमनादिनिधनइतिविशेषणमनुपपन्नं तत्पदार्थमाह ब्रह्मबृहत्प्रधानंप्रधीयतेस्मिन्सर्वमितिलयस्थानं त्रिगुणात्मकंसत्वरजस्तमोमयं ॥ १०० ॥ अस्यसांख्याभिमतं अनात्मत्वंपरिणामित्वंचवारयतिआत्मानमव्ययमितिविशेषणाभ्यां प्रधानत्वादेवप्रकृतिंउपादानं प्रभवंउत्पत्तिनिमित्तं प्रभुंअधिष्ठातारं ननुघटादेर्मृदुपादानंचक्रंनिमित्तंकुलालःकर्त्ता अत्रतुत्रयमपिदे

इषीकयामयाबाल्याद्विद्धात्वेकाशकुंतिका ॥ तत्किल्बिषंस्मरेधर्मनान्यत्पापमहंस्मरे ॥ ९४ ॥ तन्मेसहस्रममितंकस्मान्नेहाजयत्तपः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधाद्यतः ॥ ९५ ॥ तस्मात्त्वंकिल्बिषीधर्मशूद्रयोनौजनिष्यसि ॥ तेनशापेनधर्मोपिशूद्रयोनावजायत ॥ ९६ ॥ विद्वान्विदुररूपेणधार्मीतनुरकिल्बिषी ॥ संजयोमुनिकल्पस्तुजज्ञेसूतोगवल्गणात् ॥ ९७ ॥ सूर्याच्चकुंतिकन्यायांजज्ञेकर्णोमहाबलः ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ ९८ ॥ अनुग्रहार्थंलोकानांविष्णुर्लोकनमस्कृतः ॥ वसुदेवात्तुदेवक्यांप्रादुर्भूतोमहायशाः ॥ ९९ ॥ अनादिनिधनोदेवःसकर्ताजगतःप्रभुः ॥ अव्यक्तमक्षरंब्रह्मप्रधानंत्रिगुणात्मकं ॥ १०० ॥ आत्मानमव्ययंचैवप्रकृतिंप्रभवंप्रभुं ॥ पुरुषंविश्वकर्माणंसत्वयोगंध्रुवाक्षरं ॥ १०१ ॥

वएवेत्युक्तंतत्कथमित्याशंक्यतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यर्थमाह पुरुषंपूर्षुवसतीतिपुरुषः पुरश्च ज्ञानेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिकर्मेंद्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंच कामश्चकर्मचतमःपुरनष्टमीपूरित्युक्ताः आत्मानमेवस्वाविद्ययापुर्यष्टकाकारंकृत्वातत्रप्रविष्टइत्यर्थः एवमैश्वरींप्रवेशांतांसृष्टिमुक्त्वाजाग्रदादिविमोक्षांतांजैवींसृष्टिंतदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुत्युक्तांसंगृह्णाति विश्वकर्माणमितिविश्वंपृथिव्यप्तेजोरूपंसच्छब्दवाच्यंवाय्वाकाशादिरूपंत्यच्छब्दवाच्यंचेत्येवमादिरूपंकर्मघटादिवत्क्रियाफलभूतंयस्येतिविश्वकर्मातं एवंविशेषणैरेवब्रह्मणएवजीवभावं प्रदर्श्यतन्निवृत्त्युपायमपितैरेवप्रत्याययति सत्वयोगंसत्वेनैवधर्मज्ञानवैराग्यमूलेनयोगःप्राप्तिरस्यतं सत्ववतोब्रह्मभावप्राप्तावालंबनमाह ध्रुवाक्षरंप्रणवाख्यवर्णस्वरूपं वाच्यवाचकयोरभेदात्प्रणवमात्राभिरकारोकारमकारार्धमात्राभिरुपासिताभिस्तदर्थभूताविराट्सूत्रांतर्यामितुरीयाख्याःप्राप्यंतइतिभावः ॥ १०१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतेषुकतमोमुख्यःप्राप्यइत्यतआह अनंतमिति देशतःकालतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नंतुरीयमित्यर्थः ननुतत्तदवस्थायांसर्वेषामानंत्यमविशिष्टमित्याशंक्याह अचलंअबाधितं इतरेषांबाधोस्तीत्यापेक्षिक मनंतत्वमितिभावः नन्वेवंकारणत्वादिनिषेधेशून्यमेवस्यान्नेत्याह देवंद्योतमानंचिद्रूपमित्यर्थः एवंतर्वंकुरबीजद्वाराभुवइवविराट्सूत्रेशद्वारातुरीयप्राप्तिमुक्त्वातत्रैवद्वारांतरमाह हंसंसंन्यासाश्रमरूपं तत्रह्यविक्षेपेणश्रवणादिकंसिध्यतीतिसोपिद्वारं नारायणंफलस्थानीयंपंचमंमहाविष्णुं एतद्विग्रहध्यानद्वारैवहिविराडादिभावमारोहंतिध्यायिनः फलगर्भेबीजानीवास्यगर्भेऽनंतानिकारणानिसंतीत्येनंतुरीयविशेषणैरेवविशिनष्टि प्रभुंप्रभवत्यस्मात्कार्यमितिजगद्रूमाधिष्ठानं धातारंकार्येसत्तास्फूर्त्योःसमर्पकं अजंउरगोपादानभूतरज्जुवदजातं अव्यक्तंअप्रकटं अधिष्ठानव्यक्तौहिअध्यस्तमेवलुप्येतातोऽव्यक्तं परं

अनंतमचलंदेवंहंसंनारायणंप्रभुं ॥ धातारमजमव्यक्तंयमाहुःपरमव्ययं ॥ २ ॥ कैवल्यंनिर्गुणंविश्वमनादिमजमव्ययं ॥ पुरुषःसविभुःकर्त्तासर्वभूतपितामहः ॥३॥ धर्मसंवर्धनार्थायप्रजज्ञेंऽधकवृष्णिषु ॥ अस्त्रज्ञौतुमहावीर्यौसर्वशास्त्रविशारदौ ॥ ४ ॥ सात्यकिःकृतवर्माचनारायणमनुव्रतौ ॥ सत्यकाद्धृदिकाच्चैवजज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ५ ॥ भरद्वाजस्यचस्कन्नंद्रोण्यांशुक्रमवर्धत ॥ महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणोव्यजायत ॥ ६ ॥ गौतमान्मिथुनंजज्ञेशरस्तंबाच्छरद्वतः ॥ अश्वत्थाम्नश्चजननीकृपश्चैवमहाबलः ॥ ७ ॥ अश्वत्थामाततोजज्ञेद्रोणादेवमहाबलः ॥ तथैवधृष्टद्युम्नोपिसाक्षादग्निसमद्युतिः ॥ ८ ॥ वैतानेकर्मणिततेपावकात्समजायत ॥ वीरोद्रोणविनाशायधनुरादायवीर्यवान् ॥ ९ ॥ तत्रैववेद्यांकृष्णापिजज्ञेतेजस्विनीशुभा ॥ विभ्राजमानावपुषाबिभ्रतीरूपमुत्तमं ॥ १० ॥ प्रन्हादशिष्योनग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः ॥ तस्यप्रजाधर्महंत्रीजज्ञेदेवप्रकोपनात् ॥ ११ ॥ गांधारराजपुत्रोभूच्छकुनिःसौबलस्तथा ॥ दुर्योधनस्यजननीजज्ञातेऽर्थविशारदौ ॥ १२ ॥ कृष्णद्वैपायनाज्जज्ञेधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यपांडुश्चैवमहाबलः ॥ १३ ॥ धर्मार्थकुशलोधीमान्मेधावीधूतकल्मषः ॥ विदुरःशूद्रयोनौतुजज्ञेद्वैपायनादपि ॥ १४ ॥

आदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्यादयोमंत्राःयंकारणात्परंप्राहुः अतएवाव्ययंनाशबाधाभ्यांहीनं ॥ २ ॥ कैवल्यंकेवलमेवकैवल्यंअसंगं निर्गुणंरूपादिभिश्चक्षुरादिभिश्चहीनं अत्रविग्रहवत्त्वात्प्रसक्तंपरिच्छिन्नत्वंकारणवत्त्वंजन्ममरणंचेतितच्चतुष्कंक्रमेणव्यावर्त्तयति विश्वमनादिमजमव्ययमिति मायिकत्वाद्विग्रहस्यनतत्कृतपरिच्छेदादयोऽस्मिन्संभवंतीत्यर्थः यएवंरूपोनारायणःसएवदेवकीसूनुरित्याह पुरुषइत्यादिसार्धेन सएवंभूतोऽस्त्रज्ञौरामाकृष्णौजज्ञे तदुभयरूपेणजातइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ विशारदौप्रयोगकुशलौ ॥ ५ ॥ द्रोण्यांगिरिदर्यां ॥ ६ ॥ शरस्तंबात्शरस्तंबस्कन्नात्द्वैधीभूताद्रेतसः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वैतानेत्रेताग्निसाध्ये ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्यसुबलस्यप्रजापुंरूपैवशकुनिरूपा दुर्योधनमातुर्धर्महंतृत्वंपुत्रद्वारैव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रसंगात्पुनर्विदुरजन्मोक्तिः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ युयुत्सुःशताधिकः करणस्तु वैश्यायांक्षत्रियाज्जातःकरणःपरिकीर्त्तितइतिस्मृत्युक्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थूणोनाम्ना ॥ २५ ॥ २६ ॥

पांडोस्तुजज्ञिरेपंचपुत्रादेवसमाःपृथक् ॥ द्वयोःस्त्रियोर्गुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ धर्माद्युधिष्ठिरोजज्ञेमारुताच्चवृकोदरः ॥ इंद्राद्धनंजयःश्रीमान्सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ १६ ॥ जज्ञातेरूपसंपन्नावश्विभ्यांचयमावपि ॥ नकुलःसहदेवश्चगुरुशुश्रूषणेरतौ ॥ १७ ॥ तथापुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ दुर्योधनप्रभृतयोयुयुत्सुःकरणस्तथा ॥ १८ ॥ ततोदुःशासनश्चैवदुःसहश्चापिभारत ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ १९ ॥ जयःसत्यव्रतश्चैवपुरुमित्रश्चभारत ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चएकादशमहारथाः ॥ २० ॥ अभिमन्युःसुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यपौत्रःपांडोर्महात्मनः ॥ २१ ॥ पांडवेभ्योहिपांचाल्यांद्रौपद्यांपंचजज्ञिरे ॥ कुमारारूपसंपन्नाःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ २२ ॥ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः ॥ २३ ॥ तथैवसहदेवाच्चश्रुतसेनःप्रतापवान् ॥ हिडिंबायांचभीमेनवनेजज्ञेघटोत्कचः ॥ २४ ॥ शिखंडीद्रुपदाज्जज्ञेकन्यापुत्रत्वमागता ॥ यांयक्षःपुरुषंचक्रेस्थूणःप्रियचिकीर्षया ॥ २५ ॥ कुरूणांविग्रहेतस्मिन्समागच्छन्बहून्यथ ॥ राज्ञांशतसहस्राणियोत्स्यमानानिसंयुगे ॥ २६ ॥ तेषामपरिमेयानांनामधेयानिसर्वशः ॥ नशक्यानिसमाख्यातुंवर्षाणामयुतैरपि ॥ एतेतुकीर्तितामुख्यायैराख्यानमिदंततं ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिव्यासाद्युत्पत्तौत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच यएतेकीर्तिताब्रह्मन्येचान्येनानुकीर्तिताः ॥ सम्यक्तान्श्रोतुमिच्छामिराज्ञश्चान्यान्सहस्रशः ॥ १ ॥ यदर्थमिहसंभूतादेवकल्पामहारथाः ॥ भुवितन्मेमहाभागसम्यगाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच रहस्यंखल्विदंराजन्देवानामितिनःश्रुतं ॥ तत्तुतेकथयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांपुरा ॥ जामदग्न्यस्तपस्तेपेमहेंद्रेपर्वतोत्तमे ॥ ४ ॥ तदानिःक्षत्रियेलोकेभार्गवेणकृतेसति ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियाराजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥ ५ ॥ ताभिःसहसमापेतुर्ब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ ऋतावृतौनरव्याघ्रनकामान्नानृतौतथा ॥ ६ ॥ तेभ्यश्चलेभिरेगर्भंक्षत्रियास्ताःसहस्रशः ॥ ततःसुषुविरेराजन्क्षत्रियान्वीर्यवत्तरान् ॥ ७ ॥ कुमारांश्चकुमारीश्चपुनःक्षत्राभिवृद्धये ॥ एवंतद्ब्राह्मणैःक्षत्रंक्षत्रियासुतपस्विभिः ॥ ८ ॥

॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यएतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वःएकविंशतिवारान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्राह्मणोत्तराःब्राह्मणप्रधानाः ॥ ९ ॥ १०॥ जीविनःजीविन्यः ॥११॥ आधिभिःशोकादिभिः व्याधिभिर्ज्वरादिभिः ॥१२॥ अपांगइवापांगःप्रांतः सागरांतामित्यर्थः अध्यतिष्ठत्अधिष्ठितवान् हेगजेंद्र गत ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वादुरोचकंयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्रह्मवेदं नविक्रीणते भृतकाध्यापनंनकुर्वतइत्यर्थः ॥ २० ॥ वैश्याःस्वयंधुरिगाःबलीवर्दानूनयुंजते ॥ २१ ॥

जातंवृद्धंचधर्मेणसुदीर्घेणायुषान्वितं॥ चत्वारोऽपिततोवर्णाबभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥ ९ ॥ अभ्यगच्छन्नृतौनारींनकामान्नानृतौतथा ॥ तथैवान्यानिभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि॥ १०॥ ऋतौदारांश्चगच्छंतितत्तथाभरतर्षभ॥ ततोवर्धंतधर्मेणसहस्रशतजीविनः ॥ ११ ॥ ताःप्रजाःपृथिवीपालधर्मव्रतपरायणाः॥ आधिभिर्व्याधिभिश्चैवविमुक्ताःसर्वशोनराः॥ १२॥ अथेमांसागरापांगींगांगजेंद्रगताखिलां॥ अध्यतिष्ठत्पुनःक्षत्रंसशैलवनपत्तनां ॥ १३ ॥ प्रशासतिपुनःक्षत्रेधर्मेणेमांवसुंधरां॥ ब्राह्मणाद्यास्ततोवर्णालेभिरेमुदमुत्तमां ॥ १४॥ कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्यचनराधिपाः॥ धर्मेणदंडंदंड्येषुप्रणयंतोऽन्वपालयन्॥ १५॥ तथाधर्मपरेक्षत्रेसहस्राक्षःशतक्रतुः॥ स्वादुदेशेचकालेचवर्षेणापालयत्प्रजाः॥१६॥ नबालएवम्रियतेतदाकश्चिज्जनाधिप॥ नचस्त्रियंप्रजानातिकश्चिदप्राप्तयौवनः॥ १७॥ एवमायुष्मतीभिस्तुप्रजाभिर्भरतर्षभ॥ इयंसागरपर्यंतासमापूर्यतमेदिनी॥ १८ ॥ ईजिरेचमहायज्ञैःक्षत्रियाबहुदक्षिणैः॥ सांगोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयतेतदा॥ १९॥ नचविक्रीणतेब्रह्मब्राह्मणाश्चतदानृप॥ नचशूद्रसमाभ्यासेवेदानुच्चारयंत्युत ॥ २० ॥ कारयंतःकृषिंगोभिस्तथावैश्याःक्षिताविह॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशांगांश्चाप्यजीवयन्॥२१॥ फेनपांश्चतथावत्सान्नदुहंतिस्ममानवाः॥ नकूटमानैर्वणिजःपण्यंविक्रीणतेतदा॥ २२॥ कर्माणिचनरव्याघ्रधर्मोपेतानिमानवाः॥ धर्ममेवानुपश्यंतश्चक्रुर्धर्मपरायणाः ॥ २३॥ स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वेवर्णानराधिप॥एवंतदानरव्याघ्रधर्मोनह्रसतेक्वचित्॥ २४॥ कालेगावःप्रसूयंतेनार्यश्चभरतर्षभ॥ भवंत्यृतुषुवृक्षाणांपुष्पाणिचफलानिच॥ २५ ॥ एवंकृतयुगेसम्यग्वर्तमानेतदानृप॥ आपूर्यतमहीकृत्स्नाप्राणिभिर्बहुभिर्भृशं॥ २६॥ एवंसमुदितेलोकेमानुषेभरतर्षभ॥ असुराजज्ञिरेक्षेत्रेराज्ञांतुमनुजेश्वर ॥ २७॥ आदित्यैर्हितदादैत्याबहुशोनिर्जितायुधि॥ ऐश्वर्याद्भ्रंशिताःस्वर्गात्संबभूवुःक्षिताविह ॥ २८॥ इहदेवत्वमिच्छंतोमानुषेषुमनस्विनः॥ जज्ञिरेभुविभूतेषुतेषुतेष्वसुराविभो ॥ २९॥ गोष्वश्वेषुचराजेंद्रखरोष्ट्रमहिषेषुच ॥ क्रव्यात्सुचैवभूतेषुगजेषुचमृगेषुच॥ ३०॥

फेनपान्अतृणादानभिलक्ष्यनदुहंतिधेनू रितिशेषः कूटमानैःकपटतुलाप्रस्थादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ऋतुषुवसंतादिषुस्वस्वकाले ॥ २५॥ २६ ॥ समुदितेमुदितयाप्रीत्यासहिते ॥ २७ ॥२८ ॥ देवत्वंराज्यंदेवभावंवा ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ महीउपचक्रमेगंतुमितिशेषः महाराजेतिपाठांतरेतुमहीतिशेषः ॥ ३७ ॥ नह्यमीइति भूतसत्वौघाः भूतानांशेषकूर्मदिग्गजानांधराभृतांसत्वौघाःबलसंघाः पन्नगाःशेषाः बहुवचनंतेषांप्रत्येकंबहूनामप्यसामर्थ्यंकिंपुनरेकैकस्येतिसूचनार्थं नह्येनामितिपाठेएनांबुद्धिस्थांभूमिं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अव्ययंअजरत्वादपक्षयशून्यं ॥ ४० ॥ एनंब्रह्माणं सापृथ्वी

॥८४॥

जातैरिहमहीपालजायमानैश्चतैर्मही॥ नशशाकात्मनात्मानमियंधारयितुंधरा॥ ३१ ॥अथजातामहीपालाःकेचिद्बहुमदान्विताः ॥ दितेःपुत्रादनोश्चैवत
दालोकइहाच्युताः॥ ३२ ॥ वीर्यवंतोऽवलिप्तास्तेनानारूपधरामहीं॥ इमांसागरपर्यंतांपरीयुररिमर्दनाः॥ ३३ ॥ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवाप्यपीड
यन्॥ अन्यानिचैवसत्वानिपीडयामासुरोजसा॥ ३४ ॥त्रासयंतोऽभिनिघ्नंतःसर्वभूतगणांश्चते ॥ विचेरुःसर्वशोराजन्महींशतसहस्रशः ॥ ३५ ॥ आश्र
मस्थान्महर्षींश्चधर्षयंतस्ततस्ततः॥ अब्रह्मण्यावीर्यमदामत्तामदबलेनच॥ ३६॥ एवंवीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियत्नैर्महासुरैः ॥ पीड्यमानामहीराजन्ब्रह्माणमुप
चक्रमे॥ ३७॥ नत्ह्यमीभूतसत्वौघाःपन्नगाःसनगांमहीं॥ तदाधारयितुंशेकुःसंक्रांतांदानवैर्बलात्॥ ३८॥ ततोमहीमहीपालभारार्त्ताभयपीडिता॥ जगा
मशरणंदेवंसर्वभूतपितामहं॥ ३९ ॥ सासंवृतंमहाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः॥ ददर्शदेवंब्रह्माणंलोककर्त्तारमव्ययं ॥ ४० ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवकर्मसुनि
ष्ठितैः॥ वंद्यमानंमुदोपेतैर्ववंदेचैनमेत्यसा॥ ४१ ॥ अथविज्ञापयामासभूमिस्तंशरणार्थिनी॥ सन्निधौलोकपालानांसर्वेषामेवभारत॥ ४२ ॥ तत्प्रधाना
त्मनस्तस्यभूमेःकृत्यंस्वयंभुवः॥ पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितंपरमेष्ठिनः॥ ४३॥ स्रष्टाहिजगतःकस्मान्नसंबुध्येतभारत ॥ ससुरासुरलोकानामशेषेणमनोग
तं॥ ४४॥ तामुवाचमहाराजभूमिंभूमिपतिःप्रभुः॥ प्रभवःसर्वभूतानामीशःशंभुःप्रजापतिः॥ ४५॥ ब्रह्मोवाच यदर्थमभिसंप्राप्तामत्सकाशंवसुं
धरे॥ तदर्थंसन्नियोक्ष्यामिसर्वानेवदिवौकसः ॥ ४६ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासमहींदेवोब्रह्माराजन्विसृज्यच ॥ आदिदेशतदासर्वान्विबुधान्
भूतकृत्स्वयं॥४७॥ अस्याभूमेर्निरसितुंभारंभागैःपृथक्पृथक्॥ अस्यामेवप्रसूयध्वंविरोधायेतिचाब्रवीत्॥४८॥ तथैवचसमानीयगंधर्वाप्सरसांगणान्॥
उवाचभगवान्सर्वानिदंवचनमर्थवत्॥ ४९॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तद्भूमेःकृत्यं प्रधानात्मनःप्रधानजयीआत्मामनोयस्यतस्य सांख्ययोगानांहिप्रधानजयिनःसर्वज्ञत्वंसर्वशक्तित्वंचभवतीतिप्रसिद्धं सर्वज्ञस्यनाविदितंकिंचिदस्तीत्यर्थः प्रधानात्मनःकारणात्मनः तद्भूमेःकृत्यमितिवार्थः ॥ ४३ ॥ तदेवाह स्रष्टाहीति ॥ ४४ ॥ अस्यत्रिमूर्त्तित्वमाह प्रभवइति ईशोविष्णुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ विरोधायविरोधमूलकाय भूभारनाशायेत्यर्थः ॥४८॥४९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथ्यंयथार्थं अर्थ्यंप्रार्थनीयं पथ्यंहितकरं ॥ ५० ॥ कृतक्षणाःकृतनियमाः ॥ ५१ ॥ पृथुचार्वंचितेक्षणःपृथुनीचार्वंचितेसदयनिपातेईक्षणेयस्यसः पृथुवक्षांचितेक्षणइतिपाठेवक्षःशब्दोऽकारांतः पृथुनिवक्षेवक्षसिअंचितंगमनंययोस्तेध्यानारूढतयाईक्षणेयस्यसः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शोधनायकंटकभूतखलोन्मूलनाय ॥ ५४॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४॥ ॥७॥

ब्रह्मोवाच स्वैःस्वैरंशैःप्रसूयध्वंयथेष्टंमानुषेषुच ॥ अथशक्रादयःसर्वेश्रुत्वासुरगुरोर्वचः ॥ तथ्यमर्थ्यंचपथ्यंचतस्यतेजगृहुस्तदा ॥ ५० ॥ अथतेसर्वशोंशैःस्वैर्गंतुंभूमिंकृतक्षणाः ॥ नारायणममित्रघ्नंवैकुंठमुपचक्रमुः ॥ ५१ ॥ यःसचक्रगदापाणिःपीतवासाःशितिप्रभः ॥ पद्मनाभःसुरारिघ्नःपृथुचार्वंचितेक्षणः ॥ ५२ ॥ प्रजापतिपतिर्देवःसुरनाथोमहाबलः ॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदैवतपूजितः ॥ ५३ ॥ तंभुवःशोधनायेंद्रउवाचपुरुषोत्तमं ॥ अंशेनावतरेत्येवंतथेत्याहचतंहरिः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ समाप्तमंशावतरणपर्व ॥ ७ ॥

अथसंभवपर्व वैशंपायनउवाच अथनारायणेनेंद्रश्चकारसहसंविदं ॥ अवतर्तुंमहींस्वर्गादंशतःसहितःसुरैः ॥ १ ॥ आदिश्यचस्वयंशक्रःसर्वानेवदिवौकसः ॥ निर्जगामपुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्यह ॥ २ ॥ तेऽमरारिविनाशायसर्वलोकहितायच ॥ अवतेरुःक्रमेणैवमहींस्वर्गाद्दिवौकसः ॥ ३ ॥ ततोब्रह्मर्षिवंशेषुपार्थिवर्षिकुलेषुच ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलयथाकामंदिवौकसः ॥ ४ ॥ दानवान्राक्षसांश्चैवगंधर्वान्पन्नगांस्तथा ॥ पुरुषादानिचान्यानिजघ्नुःसत्वान्यनेकशः ॥ ५ ॥ दानवाराक्षसाश्चैवगंधर्वाःपन्नगास्तथा ॥ नतान्बलस्थान्बाल्येपिजघ्नुर्भरतसत्तम ॥ ६ ॥ जनमेजयउवाच देवदानवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ मानवानांचसर्वेषांतथावैयक्षरक्षसां ॥ ७ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसंभवंकृत्स्नमादितः ॥ प्राणिनांचैवसर्वेषांसंभवंवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच हंततेकथयिष्यामिनमस्कृत्यस्वयंभुवे ॥ सुरादीनामहंसम्यग्लोकानांप्रभवाप्ययं ॥ ९ ॥ ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ १० ॥ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपात्तुइमाःप्रजाः ॥ प्रजज्ञिरेमहाभागादक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ११ ॥ अदितिर्दितिर्दनुःकालादनायुःसिंहिकातथा ॥ क्रोधाप्राधाचविश्वाचविनताकपिलामुनिः ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ क्षयात्स्थानात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दानवादयोबाल्येएवदेवान्कुतोनहतवंतइत्याशंक्याह दानवाइति बाल्येपिबलिनएवदेवाइतितेषामवध्याएवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हंतेतिवाक्यारंभे प्रभवाप्ययमुत्पत्तिप्रलयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१३॥१४॥१५॥ जघन्यजः पश्चाज्जातः ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ क्रूरायाः क्रोधायाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥

कद्रूश्चमनुजव्याघ्रदक्षकन्यैवभारत ॥ एतासांवीर्यसंपन्नंपुत्रपौत्रमनंतकं ॥ १३ ॥ अदित्यांद्वादशादित्याःसंभूताभुवनेश्वराः ॥ येराजन्नामतस्तांस्तेकीर्त्तयिष्यामिभारत ॥ १४ ॥ धातामित्रोर्यमाशक्रोवरुणस्त्वंशएवच ॥ भगोविवस्वान्पूषाचसवितादशमस्तथा ॥ १५ ॥ एकादशस्तथात्वष्टाद्वादशोविष्णुरुच्यते ॥ जघन्यजस्तुसर्वेषामादित्यानांगुणाधिकः ॥ १६ ॥ एकएवदितेःपुत्रोहिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ नाम्नाख्यातास्तुतस्येमेपंचपुत्रामहात्मनः ॥ १७ ॥ प्रह्लादःपूर्वजस्तेषांसंह्लादस्तदनंतरं ॥ अनुह्लादस्तृतीयोभूत्तस्माच्चशिबिबाष्कलौ ॥ १८ ॥ प्रह्लादस्यत्रयःपुत्राःख्याताःसर्वत्रभारत ॥ विरोचनश्चकुंभश्चनिकुंभश्चेतिभारत ॥ १९ ॥ विरोचनस्यपुत्रोभूद्बलिरेकःप्रतापवान् ॥ बलेश्चप्रथितःपुत्रोबाणोनाममहासुरः ॥ २० ॥ रुद्रस्यानुचरःश्रीमान्महाकालेतियंविदुः ॥ चत्वारिंशद्दनोःपुत्राःख्याताःसर्वत्रभारत ॥ २१ ॥ तेषांप्रथमजोराजाविप्रचित्तिर्महायशाः ॥ शंबरोनमुचिश्चैवपुलोमाचेतिविश्रुतः ॥ २२ ॥ असिलोमाचकेशीचदुर्जयश्चैवदानवः ॥ अयःशिराअश्वशिराअश्वशंकुश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवान्केतुमांश्चसः ॥ स्वर्भानुरश्वोऽश्वपतिर्वृषपर्वाजकस्तथा ॥ २४ ॥ अश्वग्रीवश्चसूक्ष्मश्चतुहुंडश्चमहाबलः ॥ इषुपादेकचक्रश्चविरूपाक्षहराहरौ ॥ २५ ॥ निचंद्रश्चनिकुंभश्चकुपटःकपटस्तथा ॥ शरभःशलभश्चैवसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ एतेख्यातादनोर्वंशेदानवाःपरिकीर्त्तिताः ॥ २६ ॥ अन्यौतुखलुदेवानांसूर्याचंद्रमसौस्मृतौ ॥ अन्यौदानवमुख्यानांसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ २७ ॥ इमेचवंशाःप्रथिताःसत्ववंतोमहाबलाः ॥ दनुपुत्रामहाराजदशदानववंशजाः ॥ २८ ॥ एकाक्षोमृतपावीरःप्रलंबनरकावपि ॥ वातापीशत्रुतपनःशठश्चैवमहासुरः ॥ २९ ॥ गविष्ठश्चवनायुश्चदीर्घजिह्वश्चदानवः ॥ असंख्येयाःस्मृतास्तेषांपुत्राःपौत्राश्चभारत ॥ ३० ॥ सिंहिकासुषुवेपुत्रंराहुंचंद्रार्कमर्दनं ॥ सुचंद्रंचंद्रहर्तारंतथाचंद्रप्रमर्दनं ॥ ३१ ॥ क्रूरस्वभावंक्रूरायाःपुत्रपौत्रमनंतकं ॥ गणःक्रोधवशोनामक्रूरकर्माऽरिमर्दनः ॥ ३२ ॥ दनायुषःपुनःपुत्राश्चत्वारोसुरपुंगवाः ॥ विक्षरोबलवीरौचवृत्रश्चैवमहासुरः ॥ ३३ ॥ कालायाःप्रथिताःपुत्राःकालकल्पाःप्रहारिणः ॥ प्रविख्यातामहावीर्यादानवेषुपरंतपाः ॥ ३४ ॥ विनाशनश्चक्रोधश्चक्रोधहंतातथैवच ॥ क्रोधशत्रुस्तथैवान्येकालकेयाइतिश्रुताः ॥ ३५ ॥

*अथेत्रयस्त्रिंशतामेवनामतोगणनात्पाठभ्रंशोवाचत्वारिंशदित्यत्रत्रयस्त्रिंशतिपाठोवेतिनज्ञायते अत्रैवप्रकरणेविश्वायावंशोनोपलभ्यते

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गुणभूतं अप्रधानरूपं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणवैद्यसंनि

असुराणामुपाध्यायःशुक्रस्त्वृषिसुतोभवत् ॥ ख्याताश्चोशनसःपुत्राश्चत्वारोसुरयाजकाः ॥ ३६ ॥ त्वष्टाधरस्तथात्रिश्चद्वावन्यौरौद्रकर्मिणौ ॥ तेजसासूर्य
संकाशाब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ३७ ॥ इत्येषवंशप्रभवःकथितस्तेतरस्विनां ॥ असुराणांसुराणांचपुराणेसंश्रुतोमया ॥ ३८ ॥ एतेषांयदपत्यंतुनशक्यंतदशेष
तः ॥ प्रसंख्यातुंमहीपालगुणभूतमनंतकं ॥ ३९ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चतथैवगरुडारुणौ ॥ आरुणिर्वारुणिश्चैववैनतेयाःप्रकीर्त्तिताः ॥ ४० ॥ शेषोनंतो
वासुकिश्चतक्षकश्चभुजंगमः ॥ कूर्मश्चकुलिकश्चैवकाद्रवेयाःप्रकीर्त्तिताः ॥ ४१ ॥ भीमसेनोग्रसेनौचसुपर्णोवरुणस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चाश्च
सप्तमः ॥ ४२ ॥ सत्यवागर्कपर्णश्चप्रयुतश्चापिविश्रुतः ॥ भीमश्चित्ररथश्चैवविख्यातःसर्वविद्वशी ॥ ४३ ॥ तथाशालिशिराराजन्पर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ कलिः
पंचदशस्तेषांनारदश्चैवषोडशः ॥ इत्येतेदेवगंधर्वामौनेयाःपरिकीर्त्तिताः ॥ ४४ ॥ अथप्रभूतान्यन्यानिकीर्त्तयिष्यामिभारत ॥ अनवद्यांमनुंवंशामसुरां
मार्गणप्रियां ॥ ४५ ॥ अरूपांसुभगांभासीमितिप्राधाव्यजायत ॥ सिद्धःपूर्णश्चबर्हिश्चपूर्णायुश्चमहायशाः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचारीरतिगुणःसुपर्णश्चैवसप्तमः ॥
विश्वावसुश्चभानुश्चसुचंद्रोदशमस्तथा ॥ ४७ ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाःप्राधायाःपरिकीर्त्तिताः ॥ इमंत्वप्सरसांवंशंविदितंपुण्यलक्षणं ॥ ४८ ॥ प्राधाऽसूतमहा
भागादेवीदेवर्षितःपुरा ॥ अलंबुषामिश्रकेशीविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ ४९ ॥ अरुणारक्षिताचैवरंभातद्वन्मनोरमा ॥ केशिनीचसुबाहुश्चसुरतासुरजातथा
॥ ५० ॥ सुप्रियाचातिबाहुश्चविख्यातौचहाहाहूहूः ॥ तुंबुरुश्चेतिचत्वारःस्मृतागंधर्वसत्तमाः ॥ ५१ ॥ अमृतंब्राह्मणागावोगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ अपत्यंकपि
लायास्तुपुराणेपरिकीर्त्तितं ॥ ५२ ॥ इतितेसर्वभूतानांसंभवःकथितोमया ॥ यथावत्संपरिख्यातोगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ ५३ ॥ भुजंगानांसुपर्णानांरुद्राणां
मरुतांतथा ॥ गवांचब्राह्मणानांचश्रीमतांपुण्यकर्मणां ॥ ५४ ॥ आयुष्यश्चैवपुण्यश्चधन्यःश्रुतिसुखावहः ॥ श्रोतव्यश्चैवसततंश्राव्यश्चैवानसूयता ॥ ५५ ॥
इमंतुवंशंनियमेनयःपठेन्महात्मनांब्राह्मणदेवसन्निधौ ॥ अपत्यलाभंलभतेसपुष्कलंश्रियंयशःप्रेत्यचशोभनांगतिं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
पर्वणिसंभवपर्वणिआदित्यादिवंशकथनेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धावितिपाठेब्राह्मणेषुवैद्योविद्यावानृतत्सन्निधौ ॥ ५६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मणइति षण्महर्षयःस्थाणुश्चसप्तमइतिबोध्यं तत्रादौस्थाणुसंततिमेवाह एकादशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥ ७ ॥ ईहामृगाःवृकाः ॥ ८॥ पतंगसहचारिणःसूर्यसहचरावालखिल्याः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बुद्धिर्निश्चयः मतिःपरामर्शः कीर्त्यादयोदशधर्मद्वाराणिधर्मप्रवेशमार्गाः ॥ १५ ॥ नयनेज्ञापने ॥ १६ ॥ नक्षत्रयोगिन्योनक्षत्रनामयुक्ताःविधानतःविधानार्थं

वैशंपायनउवाच ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ एकादशसुताःस्थाणोःख्याताःपरमतेजसः ॥ १ ॥ मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहाय
शाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपरंतपः ॥ २ ॥ दहनोथेश्वरश्चैवकपालीचमहाद्युतिः ॥ स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्राएकादशस्मृताः॥ ३ ॥ मरीचिरंगिरा
अत्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः॥ षडेतेब्रह्मणःपुत्रावीर्यवंतोमहर्षयः ॥ ४ ॥ त्रयस्त्वंगिरसःपुत्रालोकेसर्वत्रविश्रुताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चसंवर्तश्चधृतव्रताः ॥
॥ ५ ॥ अत्रेस्तुबहवःपुत्राःश्रूयंतेमनुजाधिप ॥ सर्वेवेदविदःसिद्धाःशांतात्मानोमहर्षयः ॥ ६ ॥ राक्षसाश्चपुलस्त्यस्यवानराःकिन्नरास्तथा ॥ यक्षाश्चमनुज
व्याघ्रपुत्रास्तस्यचधीमतः॥ ७॥ पुलहस्यसुताराजन्शलभाश्चप्रकीर्तिताः ॥ सिंहाःकिंपुरुषाव्याघ्रायक्षाईहामृगास्तथा ॥ ८ ॥ क्रतोःक्रतुसमाःपुत्राःपतंग
सहचारिणः॥ विश्रुतास्त्रिषुलोकेषुसत्यव्रतपरायणाः ॥ ९ ॥ दक्षस्त्वजायतांगुष्ठाद्दक्षिणाद्भगवानृषिः ॥ ब्रह्मणःपृथिवीपालशांतात्मासुमहातपाः ॥ १० ॥
वामादजायतांगुष्ठाद्भार्यातस्यमहात्मनः ॥ तस्यांपंचाशतंकन्याःसएवाजनयन्मुनिः ॥ ११ ॥ ताःसर्वास्त्वनवद्यांग्यःकन्याःकमललोचनाः ॥ पुत्रिकाःस्था
पयामासनष्टपुत्रःप्रजापतिः ॥ १२ ॥ ददौसदशधर्मायसप्तविंशतिमिंदवे ॥ दिव्येनविधिनाराजन्कश्यपायत्रयोदश ॥ १३ ॥ नामतोधर्मपत्न्यस्ताःकीर्त्य
मानानिबोधमे ॥ कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियातथा ॥ १४ ॥ बुद्धिर्लज्जामतिश्चैवपत्न्योधर्मस्यतादश ॥ द्वाराण्येतानिधर्मस्यविहितानिस्वयंभुवा
॥ १५ ॥ सप्तविंशतिःसोमस्यपत्न्योलोकस्यविश्रुताः ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसोमपत्न्यःशुचिव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वानक्षत्रयोगिन्योलोकयात्राविधानतः ॥ पै
तामहोमुनिर्देवस्तस्यपुत्रःप्रजापतिः ॥ तस्याष्टौवसवःपुत्रास्तेषांवक्ष्यामिविस्तरं ॥ १७ ॥ धरोध्रुवश्चसोमश्चअहश्चैवानिलोनलः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवस
वोऽष्टौप्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥ धूम्रायास्तुधरःपुत्रोब्रह्मविद्योध्रुवस्तथा ॥ चंद्रमास्तुमनस्विन्याःश्वासायाःश्वसनस्तथा ॥ १९ ॥

अभवन् पैतामहोदेवोधर्मःपितामहस्तनाज्जातत्वात् तस्यपितामहस्यपुत्रोदक्षः तदंगुष्ठाज्जातत्वात् तस्यसंबंधिनीवसुनाम्नीकन्यातस्यांधर्माद्वसवोष्टौजाताइत्यर्थः वसोस्तुवसवःपुत्राइत्यन्यत्रोक्तेः ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ धूम्रायाइतिवसोरेवधूम्रादीनिनामांतराणि कल्पभेदात् अन्याःएतानदक्षकन्याइतिवा ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृत्तिकानांषण्णांमातृत्वेनाभ्युपपत्तेरंगीकारात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ त्रयइति अत्रधर्मसंतानानांसर्वेषांनामान्यन्वर्थकानि

रतायाश्चाप्यहःपुत्रःशांडिल्याश्चहुताशनः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चप्रभातायाःसुतौस्मृतौ ॥ २० ॥ धरस्यपुत्रोद्रविणोहुतहव्यवहस्तथा ॥ ध्रुवस्यपुत्रोभगवा
न्कालोलोकप्रकालनः ॥ २१ ॥ सोमस्यतुसुतोवर्चावर्चस्वीयेनजायते ॥ मनोहरायाःशिशिरःप्राणोथरमणस्तथा ॥ २२ ॥ अन्हःसुतस्तथाज्योतिःशमः
शांतस्तथामुनिः ॥ अग्नेःपुत्रःकुमारस्तुश्रीमान्शरवणालयः ॥ २३ ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजः ॥ कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्चकार्त्तिकेयइतिस्मृतः
॥ २४ ॥ अनिलस्यशिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु ॥ २५ ॥ प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिंनाम्नाऽथदेवलं ॥ द्वौपुत्रौदे
वलस्यापिक्षमावंतौमनीषिणौ ॥ बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्रह्मवादिनी ॥ २६ ॥ योगसक्ताजगत्कृत्स्नमसक्ताविचचारह ॥ प्रभासस्यतुभार्यासावसूनामष्ट
मस्यह ॥ २७ ॥ विश्वकर्मामहाभागोजज्ञेशिल्पप्रजापतिः ॥ कर्त्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवर्धकिः ॥ २८ ॥ भूषणानांचसर्वेषांकर्त्ताशिल्पवतांवरः ॥
योदिव्यानिविमानानित्रिदशानांचकारह ॥ २९ ॥ मनुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पंमहात्मनः ॥ पूजयंतिचयंनित्यंविश्वकर्माणमव्ययं ॥ ३० ॥ स्तनंतुदक्षि
णंभित्वाब्रह्मणोनरविग्रहः ॥ निःसृतोभगवान्धर्मःसर्वलोकसुखावहः ॥ ३१ ॥ त्रयस्तस्यवराःपुत्राःसर्वभूतमनोहराः ॥ शमःकामश्चहर्षश्चतेजसालोक
धारिणः ॥ ३२ ॥ कामस्यतुरतिभार्याशमस्यप्राप्तिरंगना ॥ नंदातुभार्याहर्षस्ययासुलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ३३ ॥ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपस्यसुरासुराः ॥
जज्ञिरेनृपशार्दूललोकानांप्रभवस्तुसः ॥ ३४ ॥ त्वाष्ट्रीतुसवितुर्भार्यावडवारूपधारिणी ॥ असूयतमहाभागासांऽतरिक्षेश्विनावुभौ ॥ ३५ ॥ द्वादशैवादितेःपु
त्राःशक्रमुख्यानराधिप ॥ तेषामवरजोविष्णुर्यत्रलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशतइत्येतेदेवास्तेषामहंतव ॥ अन्वयंसंप्रवक्ष्यामिपक्षैश्चकुलतोगणा
न् ॥ ३७ ॥ रुद्राणामपरःपक्षःसाध्यानांमरुतांतथा ॥ वसूनांभार्गवंविद्याद्विश्वेदेवांस्तथैवच ॥ ३८ ॥ वैनतेयस्तुगरुडोबलवानरुणस्तथा ॥ बृहस्पतिश्चभग
वानादित्येष्वेवगण्यते ॥ ३९ ॥ अश्विनौगुह्यकान्विद्धिसर्वौषध्यस्तथापशून् ॥ एतेदेवगणाराजन्कीर्त्तितास्तेनुपूर्वशः ॥ ४० ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वडवाअश्वा अंतरिक्षेअश्विनावसूत नासिकयाशुक्रप्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ शुक्रोयहत्वादेवलोकानांप्राणयात्रायांवर्षाऽवर्षादिकार्यैर्नियुक्तः ॥ ४२ ॥ योगाचार्यइति चापीव्यस्तौ सुराणामपिचगुरुरितिसंबंधः देवानांगुरुरेवयोगाचार्योयोगबलेनकायद्वयंकृत्वादेवानाम प्याचार्योभवदित्यर्थः तथाचमैत्रायणीयेसमाम्नातं बृहस्पतिर्हिशुक्रोभूत्वेंद्रस्याभयायासुरेभ्यःक्षयायेमामविद्यामसृजदिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धर्मप्रधानासृष्टिरु क्ताथाधर्मप्रधानांविवक्षुस्तत्रश्रोतॄणामनादरनिवृत्त्यर्थमुभयसाधारणींसृष्टिंमध्येप्राह द्वाविति ययोर्लक्षणंलोकेतिष्ठतितावन्यौधर्माधर्मभयात्कार्यात्परौउदासीनौब्रह्मणःपुत्रौयौधाताविधाताचेतिसंज्ञावंतौ मनुनासहनित्यंस्थिताविति योजना इयमत्रप्रक्रिया वृत्तितत्स्थचिदाभासावुभौव्याप्नुवतोघटं तत्राज्ञानंधियानश्येदाभासेनघटःस्फुरेत् अस्यार्थः यथादीपप्रभाचक्षुर्भ्यांयुगपद्घटोव्याप्यतेतत्रप्रभयाघटा

यान्कीर्त्तयित्वामनुजःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ब्रह्मणोहृदयंभित्वानिःसृतोभगवान्भृगुः ॥ ४१ ॥ भृगोःपुत्रःकविर्विद्वाञ्छुक्रःकविसुतोग्रहः ॥ त्रैलोक्यप्राण यात्रार्थंवर्षावर्षेभयाभये ॥ स्वयंभुवानियुक्तःसन्भुवनंपरिधावति ॥४२॥ योगाचार्योमहाबुद्धिर्दैत्यानामभवद्गुरुः ॥ सुराणांचापिमेधावीब्रह्मचारीयतव्र तः ॥ ४३ ॥ तस्मिन्नियुक्तेविधिनायोगक्षेमायभार्गवे ॥ अन्यमुत्पादयामासपुत्रंभृगुरनिंदितं ॥ ४४ ॥ च्यवनंदीप्ततपसंधर्मात्मानंयशस्विनं ॥ यःसरोषा च्च्युतोगर्भान्मातुर्मोक्षायभारत ॥ ४५ ॥ आरुषीतुमनोःकन्यातस्यपत्नीमनीषिणः ॥ और्वस्तस्यांसमभवदूरुंभित्वामहायशाः ॥ ४६ ॥ महातेजामहावी र्योबालएवगुणैर्युतः ॥ ऋचीकस्तस्यपुत्रस्तुजमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ४७ ॥ जमदग्नेस्तुचत्वारआसन्पुत्रामहात्मनः ॥ रामस्तेषांजघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः सर्वशस्त्रेषुकुशलःक्षत्रियांतकरोवशी ॥ ४८ ॥ और्वस्यासीत्पुत्रशतंजमदग्निपुरोगमं ॥ तेषांपुत्रसहस्राणिबभूवुर्भुविविस्तरः ॥ ४९ ॥ द्वौपुत्रौब्रह्मणस्त्व न्यौययोस्तिष्ठतिलक्षणं ॥ लोकेधाताविधाताचयौस्थितौमनुनासह ॥ ५० ॥

वरकंतमोनश्यतिचक्षुषाघटःप्रकाशतेतद्वत्वृत्तितत्स्थचिदाभासाभ्यांघटाज्ञाननाशघटस्फुरणेक्रियेतेइति तेअत्रक्रमाद्धातृविधातृसंज्ञे तयोर्लक्षणंजाड्यस्फुरणात्मकंलोकेदृश्यते जडोघटः स्फुरतिघटइति स्फुरणजन्यहर्षविषादयोर्मंताजीवोमनुस्तेनसहनित्यसंबद्धौधाताविधातारौ सुषुप्तावपिसूक्ष्मवृत्तिस्फुरणयोःसत्त्वात् आनंदभुक्चेतोमुखइतिश्रुतेः सुखमहमस्वाप्समित्यनुभूतसौषुप्तसुखपरामर्शाच्च ततश्चस र्वंदृष्टंश्रुतंब्रह्मपुत्राभ्यांव्याप्तंब्रह्मैव तत्रदीपवदुदासीनोपिचिदात्माबुद्धितादात्म्याध्यासात्तदीयदोषाक्रांतोरागद्वेषादिमानिवभवति विद्वांस्तुसर्वस्यचिद्विलासत्वंमत्वाअधर्मादिकथादिभ्योपिनोद्विजेतेति भावः ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुकेयंविद्यायथासर्वंचिन्मात्रमित्येवपश्यतितस्याःकर्मजन्यत्वेउपासनाजन्यत्वेवाऽनित्यत्वापत्तिःप्रकारांतरस्यचासंभवादित्याशंक्याह तयोरेवेति यथाधीस्फुरणेप्रमाणपरतंत्रेनकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंवाशक्यतेतथैवेयंविद्येतिसादृश्यंस्वसृशब्देनलक्ष्यते देवीद्योतमानाशुद्धसत्वमयीअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याधीवृत्तिर्दशमस्त्वमितिवाक्यजावृत्तिर्दशमत्वमिवब्रह्मभावंजीवस्यगोचरयंती लक्ष्मीःपरब्रह्मोपलक्षकत्वात् पद्मगृहाहृदयगुहायामेवस्फुरंती शुभाबंधनिवर्त्तकत्वात् नचैवंवृत्तिविषयत्वेब्रह्मणोनात्मत्वंघटादिवत्स्यादितिवाच्यं वृत्तिव्याप्यत्वेपिफलव्याप्यत्वानंगीकारात् यथोक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्यशास्त्रकृद्भिर्निराकृतं ब्रह्मण्यज्ञाननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्ष्यतइति तथाचवस्तुतत्त्वविषयिण्येवविद्याअविद्योन्मूलिकानकर्मोपास्तिरूपायेनानित्यास्यादितिभावः अस्याःफलमाह तस्याइति तस्याः

तयोरेवस्वसादेवीलक्ष्मीःपद्मगृहाशुभा ॥ तस्यास्तुमानसाःपुत्रास्तुरगाव्योमचारिणः ॥५१॥ वरुणस्यभार्यायाज्येष्ठाशुक्राद्देवीव्यजायत ॥ तस्याःपुत्रंबलंविद्धिसुरांचसुरनंदिनीं ॥५२॥ प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ॥ अधर्मस्तत्रसंजातःसर्वभूतविनाशकः ॥ ५३ ॥ तस्यापिनिर्ऋतिर्भार्यानैर्ऋतायेनराक्षसाः ॥ घोरास्तस्यास्त्रयःपुत्राःपापकर्मरताःसदा ॥५४॥ भयोमहाभयश्चैवमृत्युर्भूतांतकस्तथा ॥ नतस्यभार्यापुत्रोवाकश्चिदस्त्यंतकोहिसः ॥ ॥५५॥ काकींश्येनींतथाभासींधृतराष्ट्रींतथाशुकीं ॥ ताम्रातुसुषुवेदेवीपंचैतालोकविश्रुताः ॥५६ ॥ उलूकान्सुषुवेकाकीश्येनीश्येनान्व्यजायत ॥ भासीभासानजनयद्गृध्रांश्चैवजनाधिप ॥५७॥ धृतराष्ट्रीतुहंसांश्चकलहंसांश्चसर्वशः ॥ चक्रवाकांश्चभद्रातुजनयामाससैवतु ॥५८॥ शुकीचजनयामासशुकानेवयशस्विनी ॥ कल्याणगुणसंपन्नासर्वलक्षणपूजिता ॥५९॥ नवक्रोधवशानारीःप्रजज्ञेक्रोधसंभवाः ॥ मृगीचमृगमंदाचहरीभद्रमनाअपि ॥ ६०॥ मातंगीत्वथशार्दूलीश्वेतासुरभिरेवच ॥ सर्वलक्षणसंपन्नासुरसाचैवभामिनी ॥ ६१ ॥ अपत्यंतुमृगाःसर्वेमृग्यानरवरोत्तम ॥ ऋक्षाश्चमृगमंदायाःसृमराश्चपरंतप ॥ ६२ ॥ ततस्त्वैरावतंनागंजज्ञेभद्रमनाःसुतं ॥ ऐरावतःसुतस्तस्यादेवनागोमहागजः ॥ ६३ ॥

विद्यायाःपुत्राइवपुत्राःफलानि मानसाःमनःसंकल्पमात्रजन्याःपित्रादयः संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेः अस्यहार्दब्रह्मविदः तुरगाःतुरंगच्छंतितितुरगाःसद्योमनःसंहार्याएव यतोव्योमचारिणः व्योम्निहार्दाकाशेचारिणः यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीति सइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेर्ब्रह्मज्ञानात्सार्वात्म्यंस्वीयमवगच्छतःसर्वप्राप्तिरस्तीत्यर्थः तस्मादधर्मप्रभवसृष्टिश्रवणेपिनविगानंकार्यंसर्वस्यब्रह्ममात्रत्वात् ॥ ५१ ॥ एवमुपपादितारंभंसृष्टयंतरंवक्तुमुपक्रमते वरुणस्येत्यादिना वरुणस्यशुक्रात् ज्येष्ठाबलंपुत्रंसुरांचपुत्रींव्यजायतेतिसंबंधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पिंडफलान्सप्त खर्जूरतालहिंतालीतालीखर्जूरिकातथा गुवाकोनारिकेलश्चसप्तपिंडफलाद्रुमाइत्युक्तरूपान् इहपुराणांतरविरोधोनामभेदात्कल्पभेदाद्वापनेयः ॥ ६८ ॥

हर्यांश्चहरयोऽपत्यंवानराश्चतरस्विनः ॥ गोलांगूलांश्चभद्रंतेहर्याः पुत्रान्प्रचक्षते ॥ ६४ ॥ प्रजज्ञेत्वथशार्दूलीसिंहान्व्याघ्राननेकशः ॥ द्वीपिनश्चमहासत्वा न्सर्वानेवनसंशयः ॥ ६५ ॥ मातंग्यपिचमातंगानपत्यानिनराधिप ॥ दिशांगजंतुश्वेताख्यंश्वेताऽजनयदाशुगं ॥ ६६ ॥ तथादुहितरौराजन्सुरभिर्वैव्य जायत ॥ रोहिणीचैवभद्रंतेगंधर्वीतुयशस्विनी ॥ ६७ ॥ विमलामपिभद्रंतेअनलामपिभारत ॥ रोहिण्यांजज्ञिरेगावोगंधर्व्यांवाजिनः सुताः ॥ सप्तपिंडफला न्वृक्षाननलापिव्यजायत ॥ ६८ ॥ अनलायाः शुकीपुत्रीकंकस्तुसुरसासुतः ॥ अरुणस्यभार्याश्येनीतुवीर्यवंतौमहाबलौ ॥ ६९ ॥ संपातिंजनयामासवी र्यवंतंजटायुषं ॥ सुरसाऽजनयन्नागान्कद्रूः पुत्रांस्तुपन्नगान् ॥ ७० ॥ द्वौपुत्रौविनतायास्तुविख्यातौगरुडारुणौ ॥ इत्येषसर्वभूतानांमहतांमनुजाधिप ॥ प्र भवः कीर्त्तितः सम्यङ्मयामतिमतांवर ॥ ७१ ॥ यंश्रुत्वापुरुषः सम्यङ्मुक्तोभवतिपाप्मनः ॥ सर्वज्ञतांचलभतेगतिमग्र्यांचविंदति ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसां ॥ सिंहव्याघ्रमृगा णांचपन्नगानांपतत्रिणां ॥ १ ॥ सर्वेषांचैवभूतानांसंभवंभगवन्नहं ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनमानुषेषुमहात्मनां ॥ जन्मकर्मचभूतानामेतेषामनुपूर्वशः ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच मानुषेषुमनुष्येंद्रसंभूतायेदिवौकसः ॥ प्रथमंदानवांश्चैवतांस्तेवक्ष्यामिसर्वशः ॥ ३ ॥ विप्रचित्तिरितिख्यातोयआसीद्दानवर्षभः ॥ ज रासंधइतिख्यातः सआसीन्मनुजर्षभः ॥ ४ ॥ दितेः पुत्रस्तुयोराजन्हिरण्यकशिपुः स्मृतः ॥ सजज्ञेमानुषेलोकेशिशुपालोनरर्षभः ॥ ५ ॥ संह्रादइतिविख्या तः प्रह्रादस्यानुजस्तुयः ॥ सशल्यइतिविख्यातोजज्ञेवाहीकपुंगवः ॥ ६ ॥ अनुह्रादस्तुतेजस्वीयोऽभूत्ख्यातोजघन्यजः ॥ धृष्टकेतुरितिख्यातः सबभूवनरे श्वरः ॥ ७ ॥ यस्तुराजन्शिबिर्नामदैतेयः परिकीर्त्तितः ॥ द्रुमइत्यभिविख्यातः सआसीद्भुविपार्थिवः ॥ ८ ॥ बाष्कलोनामयस्तेषामासीदसुरसत्तमः ॥ भग दत्तइतिख्यातः सजज्ञेपुरुषर्षभः ॥ ९ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ देवानामिति अध्यायोनिगदव्याख्यातः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अयःशिराअश्वशिराअयःशंकुश्ववीर्यवान् ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवांश्चात्रपंचमः ॥ १० ॥ पंचैतेजज्ञिरेराजन्वीर्यवंतोमहासुराः ॥ केकयेषुमहात्मा
नःपार्थिवर्षभसत्तमाः ॥ केतुमानितिविख्यातोयस्ततोऽन्यःप्रतापवान् ॥ ११ ॥ अमितौजाइतिख्यातःसोग्रकर्मानराधिपः ॥ स्वर्भानुरितिविख्यातःश्रीमा
न्यस्तुमहासुरः ॥ १२ ॥ उग्रसेनइतिख्यातउग्रकर्मानराधिपः ॥ यस्त्वश्वइतिविख्यातःश्रीमानासीन्महासुरः ॥ १३ ॥ अशोकोनामराजाऽभून्महावीर्योऽपरा
जितः ॥ तस्मादवरजोयस्तुराजन्नश्वपतिःस्मृतः ॥ १४ ॥ दैतेयःसोऽभवद्राजाहार्दिक्योमनुजर्षभः ॥ वृषपर्वेतिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः ॥ १५ ॥ दी
र्घप्रज्ञइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ अजकस्त्ववरोराजन्यआसीद्वृषपर्वणः ॥ १६ ॥ सशाल्वइतिविख्यातःपृथिव्यामभवन्नृपः ॥ अश्वग्रीवइति
ख्यातःसत्ववान्योमहासुरः ॥ १७ ॥ रोचमानइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ सूक्ष्मस्तुमतिमान्राजन्कीर्तिमान्यःप्रकीर्तितः ॥ १८ ॥ बृहद्रथइति
ख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ तुहुंडइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः ॥ १९ ॥ सेनाबिंदुरितिख्यातःसबभूवनराधिपः ॥ इषुपान्नामयस्तेषामसुराणांबला
धिकः ॥ २० ॥ नग्नजिन्नामराजासीद्भुविविख्यातविक्रमः ॥ एकचक्रइतिख्यातआसीद्यस्तुमहासुरः ॥ २१ ॥ प्रतिविंध्यइतिख्यातोबभूवप्रथितःक्षितौ ॥
विरूपाक्षस्तुदैतेयश्चित्रयोधीमहासुरः ॥ २२ ॥ चित्रधर्मेतिविख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ हरस्त्वरिहरोवीरआसीद्योदानवोत्तमः ॥ २३ ॥ सुबाहुरि
तिविख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ अहरस्तुमहातेजाःशत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ २४ ॥ बाह्लीकोनामराजासबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ निचंद्रश्चंद्रवक्रस्तुयआसी
दसुरोत्तमः ॥ २५ ॥ मुंजकेशइतिख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ निकुंभस्त्वजितःसंख्येमहामतिरजायत ॥ २६ ॥ भूमौभूमिपतिःश्रेष्ठोदेवाधिपइतिस्मृ
तः ॥ शरभोनामयस्तेषांदैतेयानांमहासुरः ॥ २७ ॥ पौरवोनामराजर्षिःसबभूवनरोत्तमः ॥ कुपटस्तुमहावीर्यःश्रीमान्राजन्महासुरः ॥ २८ ॥ सुपार्श्वइ
तिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ कपटस्तुराजन्राजर्षिःक्षितौजज्ञेमहासुरः ॥ २९ ॥ पार्वतेयइतिख्यातःकांचनाचलसन्निभः ॥ द्वितीयःशलभस्तेषामसुरा
णांबभूवह ॥ ३० ॥ प्रह्लादोनामबाह्लीकःसबभूवनराधिपः ॥ चंद्रस्तुदितिजश्रेष्ठोलोकेताराधिपोपमः ॥ ३१ ॥ चंद्रवर्मेतिविख्यातःकांबोजानांनराधिपः ॥
अर्कइत्यभिविख्यातोयस्तुदानवपुंगवः ॥ ३२ ॥ ऋषिकोनामराजर्षिर्बभूवनृपसत्तमः ॥ मृतपाइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पश्चिमानूपकंविद्धितंनृपंनृपसत्तम ॥ गविष्ठस्तुमहातेजायःप्रख्यातोमहासुरः ॥ ३४ ॥ द्रुमसेनइतिख्यातःपृथिव्यांसोभवन्नृपः ॥ मयूरइतिविख्यातःश्री
मान्यस्तुमहासुरः ॥ ३५ ॥ सविश्वइतिविख्यातोबभूवपृथिवीपतिः ॥ सुपर्णइतिविख्यातस्तस्मादवरजस्तुयः ॥ ३६ ॥ कालकीर्त्तिरितिख्यातःपृथिव्यांसोभव
न्नृपः ॥ चंद्रहंतेतियस्तेषांकीर्तितःप्रवरोऽसुरः ॥ ३७ ॥ शुनकोनामराजर्षिःसबभूवनराधिपः ॥ विनाशनस्तुचंद्रस्ययआख्यातोमहासुरः ॥ ३८ ॥ जानकि
र्नामविख्यातःसोभवन्मनुजाधिपः ॥ दीर्घजिह्वस्तुकौरव्ययउक्तोदानवर्षभः ॥ ३९ ॥ काशिराजःसविख्यातःपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ ग्रहंतुसुषुवेयंतुसिंहिका
कैंदुमर्दनं ॥ सक्राथइतिविख्यातोबभूवमनुजाधिपः ॥ ४० ॥ दनायुषस्तुपुत्राणांचतुर्णांप्रवरोसुरः ॥ विक्षरोनामतेजस्वीवसुमित्रोनृपःस्मृतः ॥ ४१ ॥ द्वि
तीयोविक्षराद्यस्तुनराधिपमहासुरः ॥ पांड्यराष्ट्राधिपइतिविख्यातःसोऽभवन्नृपः ॥ ४२ ॥ बलीवीरइतिख्यातोयस्त्वासीदसुरोत्तमः ॥ पौंड्रमात्स्यकइत्येवंबभूव
सनराधिपः ॥ ४३ ॥ वृत्रइत्यभिविख्यातोयस्तुराजन्महासुरः ॥ मणिमान्नामराजर्षिःसबभूवनराधिपः ॥ ४४ ॥ क्रोधहंतेतियस्तस्यबभूवावरजोऽसुरः ॥
दंडइत्यभिविख्यातःसआसीन्नृपतिःक्षितौ ॥ ४५ ॥ क्रोधवर्धनइत्येवंयस्त्वन्यःपरिकीर्तितः ॥ दंडधारइतिख्यातःसोभवन्मनुजर्षभः ॥ ४६ ॥ कालेयानांतु
येपुत्रास्तेषामष्टौनराधिपाः ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलशार्दूलसमविक्रमाः ॥ ४७ ॥ मगधेषुजयत्सेनस्तेषामासीत्सपार्थिवः ॥ अष्टानांप्रवरस्तेषांकालेयानांमहा
सुरः ॥ ४८ ॥ द्वितीयस्तुततस्तेषांश्रीमान्हरिहयोपमः ॥ अपराजितइत्येवंसबभूवनराधिपः ॥ ४९ ॥ तृतीयस्तुमहातेजामहामायोमहासुरः ॥ निषादाधिप
तिर्जज्ञेभुविभीमपराक्रमः ॥ ५० ॥ तेषामन्यतमोयस्तुचतुर्थःपरिकीर्तितः ॥ श्रेणिमानितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः ॥ ५१ ॥ पंचमस्त्वभवत्तेषांप्रवरो
योमहासुरः ॥ महौजाइतिविख्यातोबभूवेहपरंतप ॥ ५२ ॥ षष्ठस्तुमतिमान्योवैतेषामासीन्महासुरः ॥ अभीरुरितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः ॥ ५३ ॥
समुद्रसेनस्तुनृपस्तेषामेवाभवद्गणात् ॥ विश्रुतःसागरांतायांक्षितौधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ ५४ ॥ बृहन्नामाष्टमस्तेषांकालेयानांनराधिप ॥ बभूवराजाधर्मात्मा
सर्वभूतहितेरतः ॥ ५५ ॥ कुक्षिस्तुराजन्विख्यातोदानवानांमहाबलः ॥ पार्वतीयइतिख्यातःकांचनाचलसन्निभः ॥ ५६ ॥ क्रथनश्चमहावीर्यःश्रीमान्रा
जामहासुरः ॥ सूर्याक्षइतिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

असुराणांतुयःसूर्यःश्रीमांश्चैवमहासुरः॥ दरदोनामबाल्हीकोवरःसर्वमहीक्षितां ॥ ५८ ॥ गणःक्रोधवशोनामयस्तेराजन्प्रकीर्तितः॥ ततःसंजज्ञिरेवीराः
क्षिताविहनराधिपाः ॥ ५९ ॥ मद्रकःकर्णवेष्टश्चसिद्धार्थःकीटकस्तथा ॥ सुवीरश्चसुबाहुश्चमहावीरोऽथबाह्लिकः ॥ ६० ॥ क्रथोविचित्रःसुरथःश्रीमान्नी
लश्चभूमिपः॥ चीरवासाश्चकौरव्यभूमिपालश्चनामतः॥ ६१ ॥ दंतवक्रश्चनामासीद्दुर्जयश्चैवदानवः ॥ रुक्मीचनृपशार्दूलोराजाचजनमेजयः ॥ ६२ ॥
आषाढोवायुवेगश्चभूरितेजास्तथैवच॥ एकलव्यःसुमित्रश्चवाटधानोऽथगोमुखः॥ ६३ ॥ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्तिस्तथैवच॥ श्रुतायुरुद्वहश्चैवबृह
त्सेनस्तथैवच॥ ६४ ॥ क्षेमोग्रतीर्थःकुहरःकलिंगेषुनराधिपः॥ मतिमांश्चमनुष्येंद्रईश्वरश्चेतिविश्रुतः ॥ ६५ ॥ गणात्क्रोधवशादेषराजपूगोऽभवत्क्षितौ॥
जातःपुरामहाभागोमहाकीर्त्तिर्महाबलः॥ ६६ ॥ कालनेमिरितिख्यातोदानवानांमहाबलः॥ सकंसइतिविख्यातउग्रसेनसुतोबली ॥ ६७ ॥ यस्त्वासीद्देव
कोनामदेवराजसमद्युतिः ॥ सगंधर्वपतिर्मुख्यःक्षितौजज्ञेनराधिपः ॥ ६८ ॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्त्तेर्देवर्षेर्विद्धिभारत ॥ अंशाद्द्रोणंसमुत्पन्नंभारद्वाजमयोनि
जं॥ ६९ ॥ धन्विनांनृपशार्दूलयःसर्वास्त्रविदुत्तमः॥ महाकीर्तिर्महातेजाःसजज्ञेमनुजेश्वर॥ ७० ॥ धनुर्वेदेचवेदेचयंतंवेदविदोविदुः॥ वरिष्ठंचित्रकर्माणं
द्रोणंस्वकुलवर्धनं ॥ ७१ ॥ महादेवांतकाभ्यांचकामात्क्रोधाच्चभारत ॥ एकत्वमुपपन्नानांजज्ञेशूरःपरंतपः ॥ ७२ ॥ अश्वत्थामामहावीर्यःशत्रुपक्षभया
वहः॥ वीरःकमलपत्राक्षःक्षितावासीन्नराधिपः ॥ ७३ ॥ जज्ञिरेवसवस्त्वष्टौगंगायांशांतनोःसुताः ॥ वसिष्ठस्यचशापेननियोगाद्वासवस्यच ॥ ७४ ॥
तेषामवरजोभीष्मःकुरूणामभयंकरः॥ मतिमान्वेदविद्वाग्मीशत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ ७५ ॥ जामदग्न्येनरामेणसर्वास्त्रविदुषांवरः ॥ योयुध्यतमहातेजाभार्गवे
णमहात्मना ॥ ७६ ॥ यस्तुराजन्कृपोनामब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ ॥ रुद्राणांतुगणाद्विद्धिसंभूतमतिपौरुषं॥ ७७ ॥ शकुनिर्नामयस्त्वासीद्राजालोकेमहारथः॥
द्वापरंविद्धितंराजन्संभूतमरिमर्दनं॥ ७८॥ सात्यकिःसत्यसंधश्चयोऽसौवृष्णिकुलोद्वहः॥ पक्षात्सजज्ञेमरुतांदेवानामरिमर्दनः॥ ७९॥ द्रुपदश्चैवराजर्षिस्तत
एवाभवद्गणात्॥ मानुषेनृपलोकेस्मिन्सर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ८० ॥ ततश्चकृतवर्माणंविद्धिराजन्जनाधिपं ॥ तमप्रतिमकर्माणंक्षत्रियर्षभसत्तमं ॥ ८१ ॥ म
रुतांतुगणाद्विद्धिसंजातमरिमर्दनं॥ विराटंनामराजानंपरराष्ट्रप्रतापनं॥ ८२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अत्रेरिति यश्चोदितोभास्करेभूत्वनष्टेसोप्यत्रात्रिर्भगवानाजगामेत्यत्रेर्भास्करकार्यकारित्वस्मरणात् अत्रिशब्देनसूर्योगृह्यते तस्यपुत्रंधर्मंविदुरंविद्धीत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

अरिष्टायास्तुयःपुत्रोहंसइत्यभिविश्रुतः ॥ सगंधर्वपतिर्जज्ञेकुरुवंशविवर्धनः ॥ ८३ ॥ धृतराष्ट्रइतिख्यातःकृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ दीर्घबाहुर्महातेजाःप्रज्ञाच
क्षुर्नराधिपः ॥ ८५ ॥ मातुर्दोषादृषेःकोपादंधएवव्यजायत ॥ तस्यैवावरजोभ्रातामहासत्वोमहाबलः ॥ ८५ ॥ सपांडुरितिविख्यातःसत्यधर्मरतःशुचिः ॥ अत्रे
॥९०॥ स्तुसुमहाभागंपुत्रंपुत्रवतांवरं ॥ विदुरंविद्धितंलोकेजातंबुद्धिमतांवरं ॥ ८६ ॥ कलेरंशस्तुसंजज्ञेभुविदुर्योधनोनृपः ॥ दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैवकुरूणामयशस्करः ॥
॥ ८७ ॥ जगतोयस्तुसर्वस्यविद्विष्टःकलिपूरुषः ॥ यःसर्वाघातयामासपृथिवींपृथिवीपते ॥ ८८ ॥ उद्दीपितंयेनवैरंभूतांतकरणंमहत् ॥ पौलस्त्याभ्रातर
श्चास्यजज्ञिरेमनुजेष्विह ॥ ८९ ॥ शतंदुःशासनादीनांसर्वेषांक्रूरकर्मणां ॥ दुर्मुखोदुःसहश्चैवयेचान्येनानुकीर्त्तिताः ॥ ९० ॥ दुर्योधनसहायास्तेपौलस्त्याभर
तर्षभ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चधार्त्तराष्ट्रःशताधिकः ॥ ९१ ॥ जनमेजयउवाच ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषांनामधेयानिवाविभो ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामानुपू
र्व्येणकीर्तय ॥ ९२ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनोयुयुत्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैवदुर्मुखश्चतथापरः ॥ ९३ ॥ विविंशतिर्विकर्ण
श्चजलसंधःसुलोचनः ॥ विंदानुविंदौदुर्धर्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ ९४ ॥ दुर्मर्षणोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच ॥ चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रांगदश्चह
॥ ९५ ॥ दुर्मदोदुःप्रहर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः ॥ ऊर्णनाभःपद्मनाभस्तथानंदोपनंदकौ ॥ ९६ ॥ सेनापतिःसुषेणश्चकुंडोदरमहोदरौ ॥ चित्रबाहुश्चित्रवर्मासु
वर्मादुर्विरोचनः ॥ ९७ ॥ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रचापसुकुंडलौ ॥ भीमवेगोभीमबलोबलाकीभीमविक्रमः ॥ ९८ ॥ उग्रायुधोभीमशरःकनकायुर्दृढायुधः ॥
दृढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्त्तिरनूदयः ॥ ९९ ॥ जरासंधोदृढसंधःसत्यसंधःसहस्रवाक् ॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःक्षेममूर्तिस्तथैवच ॥ १०० ॥ अपराजितःपंडितकोवि
शालाक्षोदुराधनः ॥ १ ॥ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुवर्चसौ ॥ आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तानुयायिनौ ॥ २ ॥ कवचीनिषंगीदंडीदंडधारोधनुर्ग्रहः ॥ उग्रोभी
मरथोवीरोवीरबाहुरलोलुपः ॥ ३ ॥ अभयोरौद्रकर्माचतथादृढरथश्चयः ॥ अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीदीर्घलोचनः ॥ ४ ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरःकनकां
गदः ॥ कुंडजश्चित्रकश्चैवदुःशलाचशताधिका ॥ ५ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चधार्तराष्ट्रःशताधिकः ॥ एतदेकशतंराजन्कन्याचैकाप्रकीर्तिता ॥ १०६ ॥ ॥९०॥

॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ १०६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नामधेयानुपूर्व्याचज्येष्ठानुज्येष्ठतांविदुः ॥ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ७ ॥ सर्वेवेदविदश्चैवराजन्शास्त्रेचपारगाः ॥ सर्वेसंग्रामविद्यासुविद्याभिजनशोभिनः ॥ ८ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ दुःशलांसमयेराजन्सिंधुराजायकौरवः ॥ ९ ॥ जयद्रथायप्रददौसौबलानुमतेतदा ॥ धर्मस्यांशंतुराजानंविद्धिराजन्युधिष्ठिरं ॥ १० ॥ भीमसेनंतुवातस्यदेवराजस्यचार्जुनं ॥ अश्विनोस्तुतथैवांशौरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ ११ ॥ नकुलःसहदेवश्चसर्वभूतमनोहरौ ॥ यस्तुवर्चाइतिख्यातःसोमपुत्रःप्रतापवान् ॥ १२ ॥ सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्त्तिरर्जुनस्यसुतोभवत् ॥ यस्यावतरणेराजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदं ॥ १३ ॥ नाहंदद्यांप्रियंपुत्रंममप्राणैर्गरीयसं ॥ समयःक्रियतामेषनशक्यमतिवर्त्तितुं ॥ १४ ॥ सुरकार्यंहिनःकार्यमसुराणांक्षितौवधः ॥ तत्रयास्यत्ययंवर्चानचस्थास्यतिवैचिरं ॥ १५ ॥ ऐंद्रिर्नरस्तुभवितायस्यनारायणःसखा ॥ सोर्जुनेत्यभिविख्यातःपांडोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ १६ ॥ तस्यायंभवितापुत्रोबालोभुविमहारथः ॥ ततःषोडशवर्षाणिस्थास्यत्यमरसत्तमाः ॥ १७ ॥ अस्यषोडशवर्षस्यससंग्रामोभविष्यति ॥ यत्रांशावःकरिष्यंतिकर्मवीरनिषूदनं ॥ १८ ॥ नरनारायणाभ्यांतुससंग्रामोविनाकृतः ॥ चक्रव्यूहंसमास्थाययोधयिष्यंतिवःसुराः ॥ १९ ॥ विमुखाञ्छात्रवान्सर्वान्कारयिष्यतिमेसुतः ॥ बालःप्रविश्यचव्यूहमभेद्यंविचरिष्यति ॥ २० ॥ महारथानांवीराणांकदनंचकरिष्यति ॥ सर्वेषामेवशत्रूणांचतुर्थांशंनयिष्यति ॥ २१ ॥ दिनार्धेनमहाबाहुःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ ततोमहारथैर्वीरैःसमेत्यबहुशोरणे ॥ २२ ॥ दिनक्षयेमहाबाहुर्मयाभूयःसमेष्यति ॥ एकंवंशकरंपुत्रंवीरंवैजनयिष्यति ॥ २३ ॥ प्रनष्टंभारतंवंशंसभूयोधारयिष्यति ॥ एतत्सोमवचःश्रुत्वातथास्त्वितिदिवौकसः ॥ २४ ॥ प्रत्यूचुःसहिताःसर्वेताराधिपमपूजयन् ॥ एवंतेकथितंराजंस्तवजन्मपितुःपितुः ॥ २५ ॥ अग्नेर्भागंतुविद्धित्वंधृष्टद्युम्नंमहारथं ॥ शिखंडिनमथोराजंस्त्रीपूर्वंविद्धिराक्षसं ॥ २६ ॥ द्रौपदेयाश्चयेपंचबभूवुर्भरतर्षभ ॥ विश्वान्देवगणान्विद्धिसंजातान्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ प्रतिविंध्यःसुतसोमःश्रुतकीर्तिस्तथापरः ॥ नाकुलिस्तुशतानीकःश्रुतसेनश्चवीर्यवान् ॥ २८ ॥ शूरोनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्यकन्यापृथानामरूपेणासदृशीभुवि ॥ २९ ॥ पितुःस्वस्रीयपुत्रायसोऽनपत्यायवीर्यवान् ॥ अग्रमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यस्यवैतदा ॥ ३० ॥ अग्रजातेतितांकन्यांशूरोनुग्रहकांक्षया ॥ अददत्कुंतिभोजायसतांदुहितरंतदा ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सानियुक्तापितुर्गेहेब्राह्मणातिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरद्घोरंब्राह्मणंसंशितव्रतं ॥ ३२ ॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंशंसितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयत् ॥ ३३ ॥ तुष्टोभिचारसंयुक्तमाचचक्षेयथाविधि ॥ उवाचचैनांभगवान्प्रीतोस्मिसुभगेतव ॥ ३४ ॥ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रसादात्त्वंदेविपुत्रान्जनिष्यसि ॥ ३५ ॥ एवमुक्ताचसाबालातदाकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहावयशस्विनी ॥ ३६ ॥ प्रकाशकर्ताभगवांस्तस्यांगर्भंदधौतदा ॥ अजीजनत्सुतंचास्यांसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ३७ ॥ सकुंडलंसकवचंदेवगर्भश्रियान्वितं ॥ दिवाकरसमंदीप्त्याचारुसर्वांगभूषितं ॥ ३८ ॥ निगूहमानाजातंवैबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जजलेकुंतीतंकुमारंयशस्विनं ॥ ३९ ॥ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्त्तामहायशाः ॥ राधायाःकल्पयामासपुत्रंसोऽधिरथस्तदा ॥ ४० ॥ चक्रतुर्नामधेयंचतस्यबालस्यतावुभौ ॥ दंपतीवसुषेणेतिदिक्षुसर्वासुविश्रुतं ॥ ४१ ॥ संवर्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूत्तमोऽभवत् ॥ वेदांगानिचसर्वाणिजजापजयतांवरः ॥ ४२ ॥ यस्मिन्कालेजपन्नास्तेधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्तस्मिन्कालेमहात्मनः ॥ ४३ ॥ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वापुत्रार्थेभूतभावनः ॥ ययाचेकुंडलेवीरंकवचंचसहांगजं ॥ ४४ ॥ उत्कृत्यकर्णोह्यददत्कवचंकुंडलेतथा ॥ शक्तिंशक्रोददौतस्मैविस्मितश्चेदमब्रवीत् ॥ ४५ ॥ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ यस्मिन्क्षेप्स्यसिदुर्धर्षसएकोनभविष्यति ॥ ४६ ॥ पुरानामचतस्यासीद्वसुषेणइतिक्षितौ ॥ ततोवैकर्तनःकर्णःकर्मणातेनसोऽभवत् ॥ ४७ ॥ आमुक्तकवचोवीरोयस्तुजज्ञेमहायशाः ॥ सकर्णइतिविख्यातःपृथायाःप्रथमःसुतः ॥ ४८ ॥ सतुसूतकुलेवीरोवृद्धेराजसत्तम ॥ कर्णंनरवरश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ४९ ॥ दुर्योधनस्यसचिवंमित्रंशत्रुविनाशनं ॥ दिवाकरस्यतंविद्धिराजन्नंशमनुत्तमं ॥ ५० ॥ यस्तुनारायणोनामदेवदेवःसनातनः ॥ तस्यांशोमानुषेष्वासीद्वासुदेवःप्रतापवान् ॥ ५१ ॥ शेषस्यांशश्चनागस्यबलदेवोमहाबलः ॥ सनत्कुमारंप्रद्युम्नंविद्धिराजन्महौजसं ॥ ५२ ॥ एवमन्येमनुष्येंद्राबहवोंशादिवौकसां ॥ जज्ञिरेवसुदेवस्यकुलेकुलविवर्धनाः ॥ ५३ ॥ गणस्त्वप्सरसांयोवैमयाराजन्प्रकीर्तितः ॥ तस्यभागःक्षितौजज्ञेनियोगाद्वासवस्यह ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सुबलात्मजागांधारी ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ धन्यंधनप्रदं यशस्यंयशस्करं ॥ ६३ ॥ प्रभवाप्ययःपरमात्मा विश्वोत्पत्तिप्रलयाधिष्ठानत्वात् तंवेत्तीतिप्रभ
वाप्ययविद्भूत्वेतिशेषः कृच्छ्रेषुसंसारगहनेषु अयंभावः यथाशास्त्रेवियदादिसृष्टिःब्रह्मोपादानिकाब्रह्माद्वैतप्रतिपत्तयेकीर्त्यते वियत्प्राणपादयोःसृष्टिश्रुतीनांपरस्परविरोधपरिहारश्चकीर्त्यते तथापिसृष्टौता

तानिषोडशदेवीनांसहस्राणिनराधिप ॥ बभूवुर्मानुषेलोकेवासुदेवपरिग्रहः ॥ ५५ ॥ श्रियस्तुभागःसंजज्ञेरत्यर्थंपृथिवीतले ॥ भीष्मकस्यकुलेसाध्वीरुक्मि
णीनामनामतः ॥ ५६ ॥ द्रौपदीत्वथसंजज्ञेशचीभागादनिंदिता ॥ द्रुपदस्यकुलेकन्यावेदिमध्यादनिंदिता ॥५७॥ नातिह्रस्वानमहतीनीलोत्पलसुगंधिनी॥
पद्मायताक्षीसुश्रोणीस्वसितांचितमूर्धजा ॥ ५८ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णावैदूर्यमणिसन्निभा ॥ पंचानांपुरुषेंद्राणांचित्तप्रमथनीरहः ॥ ५९ ॥ सिद्धिर्धृतिश्चयेदे
व्यौपंचानांमातरौतुते ॥ कुंतीमाद्रीचजज्ञातेमतिस्तुसुबलात्मजा ॥ ६० ॥ इतिदेवासुराणांतेगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ अंशावतरणंराजन्राक्षसानांचकीर्तितं
॥ ६१ ॥ येपृथिव्यांसमुद्भूताराजानोयुद्धदुर्मदाः ॥ महात्मानोयदूनांचयेजाताविपुलेकुले ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यामयातेपरिकीर्तिताः ॥ धन्यंयश
स्यंपुत्रीयमायुष्यंविजयावहं ॥ इदमंशावतरणंश्रोतव्यमनसूयता ॥ ६३ ॥ अंशावतरणंश्रुत्वादेवगंधर्वरक्षसां ॥ प्रभवाप्ययवित्प्राज्ञोनकृच्छ्रेष्ववसीदति
॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यंशावतरणसमाप्तौसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच त्व
त्तःश्रुतमिदंब्रह्मन्देवदानवरक्षसां ॥ अंशावतरणंसम्यग्गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ १ ॥ इमंतुभूयइच्छामिकुरूणांवंशमादितः ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रविप्रर्षिग
णसन्निधौ ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच पौरवाणांवंशकरोदुष्यंतोनामवीर्यवान् ॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताभरतसत्तम ॥ ३ ॥ चतुर्भागंभुवःकृत्स्नंयो
भुंक्तेमनुजेश्वरः ॥ समुद्रावरणांश्चापिदेशान्ससमितिंजयः ॥ ४ ॥

त्पर्यंनास्ति एवमिहापिनांशावतरणेतात्पर्यमस्ति किंतुतद्द्वाराब्रह्माद्वैतप्रतिपत्तावेव तथासृष्टिस्मृतीनांविरोधःकल्पभेदाभिप्रायेणवावर्णनीयउपेक्षणीयोवा स्वार्थेतात्पर्याभावादितिदिक् ॥ ६४ ॥ इतिआ
दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ त्वत्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ चतुरंतायाःचतुःसमुद्रावच्छिन्नायाः ॥ ३ ॥
चतुर्भागंभागचतुष्कंसर्वामितियावत् ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ नकुष्याकरकृत्कृषिकृन्न भुवोऽकृष्टपच्यत्वात् आकरःसुवर्णादिधातूत्पत्तिस्थानं तत्रापियत्नंनकरोति पृथिव्यारत्नैर्धातुभिश्चपूर्णत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ दैवेकर्मणिदृष्ट्यायर्थेकारीर्यादिकाम्य कर्मणि ॥ ९ ॥ तदेवाह कालेति वसुमतीतिपाठेधनवती ॥ १० ॥ वज्रसंहननोदृढदेहः ॥ ११ ॥ सवनकाननं वनंजलंउपवनंवा चत्वारःप्रक्षेपविक्षेपपरिक्षेपाभिक्षेपाख्याःपंथानोयस्यतद्गदायुद्धं प्रक्षे

आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्सभुंक्तेरिपुमर्दनः ॥ रत्नाकरसमुद्रांतांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ॥ ५ ॥ नवर्णसंकरकरोनकृष्याकरकृज्जनः ॥ नपापकृत्कश्चिदासीत्त स्मिन्राजनिशासति ॥ ६ ॥ धर्मेरतिंसेवमानाधर्मार्थावभिपेदिरे ॥ तदानरानरव्याघ्रतस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ ७ ॥ नासीच्चौरभयंतातनक्षुधाभयमण्वपि ॥ ना सीद्व्याधिभयंचापितस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ ८ ॥ स्वधर्मैरेमिरेवर्णादैवेकर्मणिनिःस्पृहाः ॥ तमाश्रित्यमहीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ॥ ९ ॥ कालवर्षीचपर्जन्यःस स्यानिरसवंतिच ॥ सर्वरत्नसमृद्धाचमहीपशुमतीतथा ॥ १० ॥ स्वकर्मनिरताविप्रानानृतंतेषुविद्यते ॥ सचाद्भुतमहावीर्योवज्रसंहननोयुवा ॥ ११ ॥ उद्य म्यमंदरंदोर्भ्यांवहेत्सवनकाननं ॥ चतुष्पथगदायुद्धेसर्वप्रहरणेषुच ॥ १२ ॥ नागपृष्ठेश्वपृष्ठेचबभूवपरिनिष्ठितः ॥ बलेविष्णुसमश्चासीत्तेजसाभास्करो पमः ॥ १३ ॥ अक्षोभ्यत्वेऽर्णवसमःसहिष्णुत्वेधरासमः ॥ संमतःसमहीपालःप्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ॥ १४ ॥ भूयोधर्मपरैर्भावैर्मुदितंजनमादिशत् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशाकुंतलोपाख्यानेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच संभवंभरत स्याहंचरितंचमहामतेः ॥ शकुंतलायाश्चोत्पत्तिंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ १ ॥ दुष्यंतेनचवीरेणयथाप्राप्ताशकुंतला ॥ तंवैपुरुषसिंहस्यभगवन्विस्तरंत्वहं ॥ ॥ २ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वज्ञसर्वंमतिमतांवर ॥ वैशंपायनउवाच सकदाचिन्महाबाहुःप्रभूतबलवाहनः ॥ ३ ॥ वनंजगामगहनंहयनागशतैर्वृतः ॥ बलेनचतुरंगेणवृतःपरमवल्गुना ॥ ४ ॥ खड्गशक्तिधरैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः ॥ प्रासतोमरहस्तैश्चययौयोधशतैर्वृतः ॥ ५ ॥ सिंहनादैश्चयोधानांशंखदुं दुभिनिःस्वनैः ॥ रथनेमिस्वनैश्चैवसनागवरबृंहितैः ॥ ६ ॥ नानायुधधरैश्चापिनानावेषधरैस्तथा ॥ हेषितस्वनमिश्रैश्चक्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः ॥ ७ ॥

पोदूरस्थेशत्रौत्यागः विक्षेपःसमीपस्थेकोट्याप्रहारः परिक्षेपोबहुषुसमंतात्परिभ्रमणेनशत्रूणांक्षेपः अभिक्षेपोऽग्रेणताडनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदिशत्शशास ॥ १५ ॥ इतिआदिपर्व णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संभवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चतुरंगेणहस्त्यश्वरथपादातवता वल्गुरम्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ परवारणवारणंशत्रुगजानांनिवारकंसिंहं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ धूर्गतंस्कंधारूढं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथरथेनपौरपरावृत्त्यनंतरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छतिपार्थिवे ॥ प्रासादवरशृंगस्थाःपरयानृपशोभया ॥ ८ ॥ ददृशुस्तंस्त्रियस्तत्रशूरमात्मयशस्करं ॥ शक्रोपमममित्रघ्नंपरवारणवारणं ॥ ९ ॥ पश्यंतःस्त्रीगणास्तत्रवज्रपाणिंस्ममेनिरे ॥ अयंसपुरुषव्याघ्रोरणेवसुपराक्रमः ॥ १० ॥ यस्यबाहुबलंप्राप्यनभवंत्यसुहृद्गणाः ॥ इतिवाचोब्रुवंत्यस्ताःस्त्रियःप्रेम्णानराधिपं ॥ ११ ॥ तुष्टुवुःपुष्पवृष्टीश्चससृजुस्तस्यमूर्धनि ॥ तत्रतत्रचविप्रेंद्रैःस्तूयमानःसमंततः ॥ १२ ॥ निर्ययौपरमप्रीत्यावनंमृगजिघांसया ॥ तंदेवराजप्रतिमंमत्तवारणधूर्गतं ॥ १३ ॥ द्विजक्षत्रियविट्शूद्रानिर्यांतमनुजग्मिरे ॥ ददृशुर्वर्धमानास्तेआशीर्भिश्चजयेनच ॥ १४ ॥ सुदूरमनुजग्मुस्तंपौरजानपदास्तथा ॥ न्यवर्त्तंततःपश्चादनुज्ञातानृपेणह ॥ १५ ॥ सुपर्णप्रतिमेनाथरथेनवसुधाधिपः ॥ महीमापूरयामासघोषेणत्रिदिवंतथा ॥ १६ ॥ सगच्छन्ददृशेधीमान्नंदनप्रतिमंवनं ॥ बिल्वार्कखदिराकीर्णंकपित्थधवसंकुलं ॥ १७ ॥ विषमंपर्वतप्रस्थैरश्मभिश्चसमावृतं ॥ निर्जलंनिर्मनुष्यंचबहुयोजनमायतं ॥ १८ ॥ मृगसिंहैर्वृतंघोरैरन्यैश्चापिवनेचरैः ॥ तद्वनंमनुजव्याघ्रःसभृत्यबलवाहनः ॥ १९ ॥ लोडयामासदुष्यंतःसूदयन्विविधान्मृगान् ॥ बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्रव्याघ्रगणान्बहून् ॥ २० ॥ पातयामासदुष्यंतोनिर्बिभेदचसायकैः ॥ दूरस्थान्सायकैःकांश्चिदभिनत्सनराधिपः ॥ २१ ॥ अभ्याशमागतांश्चान्यान्खड्गेननिरकृंतत ॥ कांश्चिदेणान्समाजघ्नेशक्त्याशक्तिमतांवरः ॥ २२ ॥ गदामंडलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ॥ तोमरैरसिभिश्चापिगदामुसलकंपनैः ॥ २३ ॥ चचारसविनिघ्नन्वैवन्यांस्तत्रमृगद्विजान् ॥ राज्ञाचाद्भुतवीर्येणयोधैश्चसमरप्रियैः ॥ २४ ॥ लोड्यमानंमहारण्यंतत्यजुःस्ममृगाधिपाः ॥ तत्रविद्रुतयूथानिहतयूथपतीनिच ॥ २५ ॥ मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दंचक्रुस्ततस्ततः ॥ शुष्काश्चापिनदीर्गत्वाजलनैराश्यकर्शिताः ॥ २६ ॥ व्यायामक्लांतहृदयाःपतंतिस्मविचेतसः ॥ क्षुत्पिपासापरीताश्चश्रांताश्चपतिताभुवि ॥ २७ ॥ केचित्तत्रनरव्याघ्रैरभक्ष्यंतबुभुक्षितैः ॥ केचिदग्निमथोत्पाद्यसंसाध्यचवनेचराः ॥ २८ ॥ भक्षयंतिस्ममांसानिप्रकुट्यविधिवत्तदा ॥ तत्रकेचिद्गजामत्ताबलिनःशस्त्रविक्षताः ॥ २९ ॥ संकोच्याग्रकरान्भीताःप्राद्रवंतिस्मवेगिताः ॥ शकृन्मूत्रंसृजंतश्चक्षरंतःशोणितंबहु ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ औत्सुक्यात् वैयग्र्यात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ संसाध्यपाकादिनासंस्कृत्य ॥ २८ ॥ प्रकुट्यचूर्णीकृत्य गजाःवनगजाः ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ शून्यंवृक्षादिरहितंऊषरं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ लक्ष्म्याशोभ

वन्यागजवरास्तत्रमम्रुदुर्मनुजान्बहून् ॥ तद्वनंबलमेघेनशरधारेणसंवृतं ॥ व्यरोचतमृगाकीर्णंराज्ञाहतमृगाधिपं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व १
॥९३॥ णिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततोमृगसहस्राणिहत्वासबलवाहनः॥
राजामृगप्रसंगेनवनमन्यद्विवेशह ॥ १ ॥ एकएवोत्तमबलःक्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ॥ सवनस्यांतमासाद्यमहच्छून्यंसमासदत् ॥ २ ॥ तच्चाप्यतीत्यनृपति
रुत्तमाश्रमसंयुतं ॥ मनःप्रह्लादजननंदृष्टिकांतमतीवच ॥ ३ ॥ शीतमारुतसंयुक्तंजगामान्यन्महद्वनं ॥ पुष्पितैःपादपैःकीर्णमतीवसुखशाद्वलं ॥ ४ ॥
विपुलंमधुरारावैर्नादितंविहगैस्तथा ॥ पुंस्कोकिलनिनादैश्चझिल्लीकगणनादितं ॥ ५ ॥ प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमावृतं ॥ षट्पदाघूर्णिततलंल
क्ष्म्यापरमयायुतं ॥ ६ ॥ नापुष्पःपादपःकश्चिन्नाफलोनापिकंटकी ॥ षट्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन्वैकाननेऽभवत् ॥ ७ ॥ विहगैर्नादितंपुष्पैरलंकृतमतीव
च ॥ सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमावृतं ॥ ८ ॥ मनोरमंमहेष्वासोविवेशवनमुत्तमं ॥ मारुताकलितास्तत्रद्रुमाःकुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ पुष्पवृष्टिंविचि
त्रांतुव्यसृजंस्तेपुनःपुनः ॥ दिवस्पृशोऽथसंघुष्टाःपक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ १० ॥ विरेजुःपादपास्तत्रविचित्रकुसुमांबराः ॥ तेषांतत्रप्रवालेषुपुष्पभारावनामि
षु ॥ ११ ॥ रुवंतिरावान्मधुरान्षट्पदामधुलिप्सवः ॥ तत्रप्रदेशांश्चबहून्कुसुमोत्करमंडितान् ॥ १२ ॥ लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसःप्रीतिवर्धनान् ॥ संपश्यन्सु
महातेजाबभूवमुदितस्तदा ॥ १३ ॥ परस्पराश्लिष्टशाखैःपादपैःकुसुमान्वितैः ॥ अशोभतवनंतत्तुमहेंद्रध्वजसन्निभैः ॥ १४ ॥ सिद्धचारणसंघैश्चगंधर्वाप्स
रसांगणैः ॥ सेवितंवनमत्यर्थंमत्तवानरकिन्नरं ॥ १५ ॥ सुखःशीतःसुगंधीचपुष्परेणुवहोऽनिलः ॥ परिक्रामन्वनेवृक्षानुपैतीवरिरंसया ॥ १६ ॥ एवंगुणस
मायुक्तंददर्शसवनंनृपः ॥ नदीकच्छोद्भवंकांतमुच्छ्रितध्वजसन्निभं ॥ १७ ॥ प्रेक्षमाणोवनंतत्तुसुप्रहृष्टविहंगमं ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंददर्शचमनोरमं ॥ १८ ॥
नानावृक्षसमाकीर्णंसंप्रज्वलितपावकं ॥ तंतदाऽप्रतिमंश्रीमानाश्रमंप्रत्यपूजयत् ॥ १९ ॥

या ॥ ६ ॥ नाप्यपाकीर्णःअनावृतोन ॥ ७ ॥ ८ ॥ कुसुमवच्छाखावंतःकुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महेंद्रेपर्वतेध्वजाइवध्वजाउच्चतरावृक्षास्तत्तुल्यैरिंद्रध्वजवदत्युच्चैर्वा ॥ १४ ॥ ॥९३॥
॥ १५ ॥ रिरंसयारमयितुमिच्छया ॥ १६ ॥ नदीकच्छोद्भवं कच्छःसजलोऽनूपप्रदेशः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ महाकच्छैः महातुॅंन्नकैः बृहद्भिः पुष्टैः अथकच्छःस्यादनूपेतुन्नकद्रुमइतिमेदिनी मालिनींअभितः आश्रममध्येनैवमालिनीगच्छतिनतुप्रांतेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ अप्रतिरथःअप्रतिमः ॥ २३ ॥

यतिभिर्वालखिल्यैश्चवृतंमुनिगणान्वितं ॥ अग्न्यगारैश्चबहुभिःपुष्पसंस्तरसंस्तृतं ॥ २० ॥ महाकच्छैर्बृहद्भिश्चविभ्राजितमतीवच ॥ मालिनीमभितोराज
न्नदींपुण्यांसुखोदकां ॥ २१ ॥ नैकपक्षिगणाकीर्णांतपोवनमनोरमां ॥ तत्रव्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवापसः ॥ २२ ॥ तंचाप्रतिरथःश्रीमानाश्रमं
प्रत्यपद्यत ॥ देवलोकप्रतीकाशंसर्वतःसुमनोहरं ॥ २३ ॥ नदींचाश्रमसंश्लिष्टांपुण्यतोयांददर्शसः ॥ सर्वप्राणभृतांतत्रजननीमिवधिष्ठितां ॥ २४ ॥ सच
क्रवाकपुलिनांपुष्पफेनप्रवाहिनीं ॥ सकिन्नरगणावासांवानरर्क्षनिषेवितां ॥ २५ ॥ पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टांपुलिनैरुपशोभितां ॥ मत्तवारणशार्दूलभुजगें
द्रनिषेवितां ॥ २६ ॥ तस्यास्तीरेभगवतःकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंमहर्षिगणसेवितं ॥ २७ ॥ नदीमाश्रमसंबद्धांदृष्ट्वाश्रमपदंतथा ॥ चकारा
भिप्रवेशायमतिंसनृपतिस्तदा ॥ २८ ॥ अलंकृतंद्वीपवत्यामालिन्यारम्यतीरया ॥ नरनारायणस्थानंगंगयेवोपशोभितं ॥ २९ ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टंप्रविवेश
महद्वनं ॥ तत्सचैत्ररथप्रख्यंसमुपेत्यनरर्षभः ॥ ३० ॥ अतीवगुणसंपन्नमनिर्देश्यंचवर्चसा ॥ महर्षिकाश्यपंद्रष्टुमथकण्वंतपोधनं ॥ ३१ ॥ ध्वजिनीमश्वसं
बाधांपदातिगजसंकुलां ॥ अवस्थाप्यवनद्वारिसेनामिदमुवाचसः ॥ ३२ ॥ मुनिंविरजसंद्रष्टुंगमिष्यामितपोधनं ॥ काश्यपंस्थीयतामत्रयावदागमनंमम
॥ ३३ ॥ तद्वनंनंदनप्रख्यमासाद्यमनुजेश्वरः ॥ क्षुत्पिपासेजहौराजामुदंचावापपुष्कलां ॥ ३४ ॥ सामात्योराजलिंगानिसोपनीयनराधिपः ॥ पुरोहितसहा
यश्चजगामाश्रममुत्तमं ॥ ३५ ॥ दिदृक्षुस्तत्रतमृषिंतपोराशिमथाव्ययं ॥ ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमंसोऽभिवीक्ष्यह ॥ षट्पदोद्गीतसंघुष्टंनानाद्विजगणायुतं
॥ ३६ ॥ ऋचोबह्वृचमुख्यैश्चप्रेर्यमाणाःपदक्रमैः ॥ शुश्रावमनुजव्याघ्रोविततेष्विहकर्मसु ॥ ३७ ॥ यज्ञविद्यांगविद्भिश्चयजुर्विद्भिश्चशोभितं ॥ मधुरैःसामगी
तैश्चऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥ ३८ ॥ भारुंडसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ॥ यतात्मभिःसुनियतैःशुशुभेसतदाश्रमः ॥ ३९ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ काश्यपस्यकश्यपगोत्रस्यकण्वस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विततेषुवैतानिकेषुइष्टिपशुसोमादिषुप्रवर्त्तमानेषु ॥ ३७ ॥
यज्ञविद्यायामंगभूतानिकल्पसूत्रादीनि ॥ ३८ ॥ भारुंडसामानिपूगयज्ञियसामानिचसाम्नांअवांतरभेदाः ॥ ३९ ॥

*नांदरुखीतिप्रसिद्धैः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४०॥ शब्दसंस्कारःयथास्थानकरणप्रयत्नमुच्चारणं स्थानंताल्वादि करणंजिह्वादि प्रयत्नोघोषादिः॥४१॥यज्ञसंस्तरःइष्टकाद्युपधानक्रमः न्यायतत्त्वंयुक्तेर्मर्यादा आत्मविज्ञानंस्वानुभवः ॥४२॥ नाना वाक्यानांएकशाखागतानांसमिधोयजतीत्यादिप्रयाजाद्यंगविधिपराणांप्रयोगविधिपराणांप्रयोगविधिनादर्शपौर्णमासाभ्यांयजेतेत्यादिनाएकवाक्यत्वंसमाहारः भिन्नशाखास्थानांगुणविधीनामेकस्यांशा खायामुपसंहारःसमवायः तत्रविशारदैः विशेषकार्यमुपासनाब्रह्मलोकफला कर्मभ्योविशिष्टत्वात्तस्याः मोक्षधर्मैतिपृथगुपादानेनमोक्षस्यविशेषकार्यत्वंनिरस्तं ॥ ४३ ॥ स्थापनंप्रथमंस्वसिद्धांतव्यव

अथर्ववेदप्रवराःपूगयज्ञियसागमाः॥ संहितामीरयंतिस्मपदक्रमयुतांतुते ॥ ४० ॥ शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्ब्रुवद्भिश्चापरैर्द्विजैः ॥ नादितःसबभौश्रीमान्ब्रह्म लोकइवापरः॥ ४१ ॥ यज्ञसंस्तरविद्भिश्चक्रमशिक्षाविशारदैः॥ न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः॥ ४२ ॥ नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः॥ विशेषकार्यविद्भिश्चमोक्षधर्मपरायणैः॥ ४३ ॥ स्थापनाक्षेपसिद्धांतपरमार्थज्ञतांगतैः॥ शब्दच्छंदोनिरुक्तज्ञैःकालज्ञानविशारदैः ॥ ४४ ॥ द्रव्यकर्मगुण ज्ञैश्चकार्यकारणवेदिभिः॥ पक्षिवानररुतज्ञैश्चव्यासग्रंथसमाश्रितैः ॥ ४५ ॥ नानाशास्त्रेषुमुख्यैश्चशुश्रावस्वनमीरितं ॥ लोकायतिकमुख्यैश्चसमंतादनु नादितं ॥ ४६ ॥ तत्रतत्रचविप्रेंद्रान्नियतान्संशितव्रतान् ॥ जपहोमपरान्विप्रान्ददर्शपरवीरहा ॥ ४७ ॥ आसनानिविचित्राणिरुचिराणिमहीपतिः ॥ प्रय त्नोपहितानिस्मदृष्ट्वाविस्मयमागमत् ॥ ४८ ॥ देवतायतनानांचप्रेक्ष्यपूजांकृतांद्विजैः ॥ ब्रह्मलोकस्थमात्मानंमेनेसनृपसत्तमः ॥ ४९ ॥ सकाश्यपतपोगुप्त माश्रमप्रवरंशुभं ॥ नातृप्यत्प्रेक्षमाणोवैतपोवनगुणैर्युतं ॥ ५० ॥ सकाश्यपस्यायतनंमहाव्रतैर्वृतंसमंतादृषिभिस्तपोधनैः॥ विवेशसामात्यपुरोहितोऽरिहा विविक्तमत्यर्थमनोहरंशुभं ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

वैशंपायनउवाच ततोगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्यतान् ॥ नापश्यच्चाश्रमेतस्मिंस्तमृषिंसंशितव्रतं ॥ १ ॥

स्था ततस्तत्रशंकाक्षेपः तस्याःपरिहारःसिद्धांतः तैर्यापरमार्थज्ञतातांगतैः शब्दोव्याकरणं कालेतिज्यौतिषं शिक्षाकल्पावप्येतैरेवोपलक्षणीयौ ॥४४॥ द्रव्यंव्रीह्यादि कर्मनिर्वापादि गुणोऽष्टाकपालत्वादिः कार्यंफलंस्वर्गादि कारणंयागादि पक्षीति द्रव्यादीनांप्रकाशकंइषेत्वेत्यादिवाक्यं पक्षिवानररुतमिवाव्यक्तार्थंमंत्रादिरूपंतदर्थाभिज्ञैः व्यासग्रंथोविस्तृतप्रबंधइषेत्वेतिशाखामाच्छिनत्तीतितदीयब्राह्मणा दिस्तंसम्यगाश्रितैः नतुस्वकपोलकल्पितैःप्रकारैर्मंत्रान्व्याचक्षतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लोकेएवआयतंतेतेलोकायतिकाःतेषुलोकरंजनपरेषुमुख्यैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनामयंआरोग्यं कुशलंराष्ट्रादिक्षेमं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्रष्टासिद्रक्ष्यसि ॥ ९ अपश्यमानइति तथाचस्वागतादिप्रकारेणविजनेसंलापरूपाभ्यांसतयामोहितइत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ दर्शनादेवेति शुभेकल्याणावहे एतेनस्वस्यतत्परिग्रहाधिकारोस्तीतिदर्शितं तत्रप्रमाणंस्वचेतसःप्रवृत्तिरेव यथोक्तमभियुक्तैः असंशयंक्षत्रपरिग्रहक्षमायदार्यमस्यामभिलाषिमेमनः सतांहिसंदे

सोऽपश्यमानस्तमृषिंशून्यंदृष्ट्वातथाश्रमं ॥ उवाचकइहेत्युच्चैर्वनंसन्नादयन्निव ॥ २ ॥ श्रुत्वाऽथतस्यतंशब्दंकन्याश्रीरिवरूपिणी ॥ निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥ ३ ॥ सातंदृष्ट्वैवराजानंदुष्यंतमसितेक्षणा ॥ स्वागतंतइतिक्षिप्रमुवाचप्रतिपूज्यच ॥ ४ ॥ आसनेनार्चयित्वाचपाद्येनार्घ्येणचैवहि ॥ पप्रच्छानामयंराजन्कुशलंचनराधिपं ॥ ५ ॥ यथावदर्चयित्वाथपृष्ट्वाचानामयंतदा ॥ उवाचस्मयमानेवकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ ६ ॥ तामब्रवीत्ततोराजाकन्यांमधुरभाषिणीं ॥ दृष्ट्वाचैवानवद्यांगींयथावत्प्रतिपूजितः ॥ ७ ॥ आगतोऽहंमहाभागमृषिंकण्वमुपासितुं ॥ क्वगतोभगवान्भद्रेतन्ममाचक्ष्वशोभने ॥ ॥ ८ ॥ शकुंतलोवाच गतःपितामेभगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ॥ मुहूर्तंसंप्रतीक्षस्वद्रष्टास्येनमुपागतं ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच अपश्यमानस्तमृषिंतथाचोक्तस्तयाचसः ॥ तांदृष्ट्वाचवरारोहांश्रीमतींचारुहासिनीं ॥ १० ॥ विभ्राजमानांवपुषातपसाचदमेनच ॥ रूपयौवनसंपन्नामित्युवाचमहीपतिः ॥ ११ ॥ कात्वंकस्यासिसुश्रोणिकिमर्थंचागतावनं ॥ एवंरूपगुणोपेताकुतस्त्वमसिशोभने ॥ १२ ॥ दर्शनादेवहिशुभेत्वयामेपहृतंमनः ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंतन्ममाचक्ष्वशोभने ॥ १३ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यातेनराज्ञातमाश्रमे ॥ उवाचहसतीवाक्यमिदंसुमधुराक्षरं ॥ १४ ॥ कण्वस्याहंभगवतोदुष्यंतदुहितामता ॥ तपस्विनोधृतिमतोधर्मज्ञस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ दुष्यंतउवाच ऊर्ध्वरेतामहाभागेभगवाँल्लोकपूजितः ॥ चलेद्धिवृत्ताद्धर्मोऽपिनचलेत्संशितव्रतः ॥ १६ ॥ कथंत्वंतस्यदुहितासंभूतावरवर्णिनी ॥ संशयोमेमहानत्रतन्मेछेत्तुमिहार्हसि ॥ १७ ॥ शकुंतलोवाच यथाऽयमागमोमह्यंयथाचेदमभूत्पुरा ॥ शृणुराजन्यथातत्त्वंयथाऽस्मिदुहितामुनेः ॥ १८ ॥ ऋषिःकश्चिदिहागम्यममजन्माभ्यचोदयत् ॥ तस्मैप्रोवाचभगवान्यथातच्छृणुपार्थिव ॥ १९ ॥ कण्वउवाच तप्यमानःकिलपुराविश्वामित्रोमहत्तपः ॥ सुभृशंतापयामासशक्रंसुरगणेश्वरं ॥ २० ॥

हपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइति ॥ १३ ॥ हसतीहसंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आगमोगुरूपदेशः इदंमज्जन्मादिपुरायथाभूत्तथाशृणुइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ अभ्यचोदयत्पृष्टवान् ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मेअविघ्नमितिच्छेदः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ बभारपोषितवान् मतंगःत्रिशंकुः व्याधतांगतः विवाहविघ्नदोषदर्शिनःपितुःकोपादितिशेषः ॥ ३१ ॥ आश्रमं अभ्येत्यतपस्तप्तवेतिशेषः नद्याःकौशिक्याः ॥ ३२॥ ३३ ॥ शरणंत्राणं त्रिशंकोःत्रीणिपितुःकोपोवसिष्ठधेनोर्वधोदृथागोमांसभक्षणंचेतिशंकूनिशंकुतुल्यानिपापानियस्यसत्रिशंकुस्तस्य यथोक्तंह

तपसादीप्तवीर्योऽयंस्थानान्मांच्यावयेदिति॥ भीतःपुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ गुणैरप्सरसांदिव्यैर्मेनकेत्वंविशिष्यसे॥ श्रेयोमेकुरुकल्याणि यत्त्वांवक्ष्यामितच्छृणु ॥ २२ ॥ असावादित्यसंकाशोविश्वामित्रोमहातपाः ॥ तप्यमानस्तपोघोरंममकंपयतेमनः ॥ २३ ॥ मेनकेतवभारोऽयंविश्वामित्रः सुमध्यमे ॥ शंसितात्मासुदुर्धर्षउग्रेतपसिवर्त्तते ॥ २४ ॥ समांनच्यावयेत्स्थानात्तंवैगत्वाप्रलोभय ॥ चरतस्यतपोविघ्नंकुरुमेऽविघ्नमुत्तमं ॥ २५ ॥ रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः ॥ लोभयित्वावरारोहेतपसस्तंनिवर्तय ॥ २६ ॥ मेनकोवाच महातेजाःसभगवांस्तथैवचमहातपाः ॥ कोपनश्चतथात्वेनंजानातिभगवानपि ॥ २७॥ तेजसस्तपसश्चैवकोपस्यचमहात्मनः ॥ त्वमप्युद्विजसेयस्यनोद्विजेयमहंकथं ॥ २८ ॥ महाभागंवसिष्ठंयःपुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ॥ क्षत्रजातश्चयःपूर्वमभवद्ब्राह्मणोबलात् ॥ २९ ॥ शौचार्थंयोनदींचक्रेदुर्गमांबहुभिर्जलैः ॥ यांतांपुण्यतमांलोकेकौशिकीतिविदुर्जनाः ॥ ३० ॥ बभारयत्रास्यपुराकालेदुर्गेमहात्मनः ॥ दारान्मतंगोधर्मात्माराजर्षिर्व्याधतांगतः ॥ ३१ ॥ अतीतकालेदुर्भिक्षेअभ्येत्यपुनराश्रमं ॥ मुनिःपारेतिनद्यावैनामचक्रेतदाप्रभुः ॥ ३२॥ मतंगंयाजयांचक्रेयत्रप्रीतमनाःस्वयं ॥ त्वंचसोमंभयाद्यस्यगतःपातुंसुरेश्वर ॥ ३३ ॥ चकारान्यंचलोकंवैक्रुद्धोनक्षत्रसंपदा ॥ प्रतिश्रवणपूर्वाणिनक्षत्राणिचकारयः ॥ गुरुशापहतस्यापित्रिशंकोःशरणंददौ ॥ ३४ ॥ एतानियस्यकर्माणितस्याहंभृशमुद्विजे ॥ यथाऽसौनदहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापयमांविभो ॥ ३५ ॥ तेजसानिर्दहेल्लोकान्कंपयेद्धरणींपदा ॥ संक्षिपेच्चमहामेरुंतूर्णमावर्त्तयेद्दिशः ॥ ३६ ॥ तादृशंतपसायुक्तंप्रदीप्तमिवपावकं ॥ कथमस्मद्विधानारीजितेंद्रियमभिस्पृशेत् ॥ ३७॥ हुताशनमुखंदीप्तंसूर्यचंद्राक्षितारकं ॥ कालजिह्वंसुरश्रेष्ठकथमस्मद्विधास्पृशेत् ॥ ३८ ॥

रिवंशेत्रिशंकुंप्रतिवसिष्ठेन पितुश्चपरिरोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमइति ॥ ३४ ॥ तस्यतस्मात् ॥ ३५ ॥ आवर्त्तयेदेकीकुर्यात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सूर्यचंद्रावेवअक्ष्णोः संबंधिनीतारकेयस्य तावपिभ्रूभंगमात्रेणस्रष्टुंसमर्थइत्यर्थः ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रक्रीडितायाःप्रकृष्टंक्रीडितंयस्याः विवृणोतुअपसारयतु ॥ ४१ ॥ तस्मिन्कामवायुसाहाय्यकेइंद्रेणविहितेसंदिष्टेसति ॥ ४२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्त

यमश्चसोमश्चमहर्षयश्चसाध्याविश्वेवालखिल्याश्चसर्वे ॥ एतेपियस्योद्विजंतेप्रभावात्तस्माल्कस्मान्मादृशीनोद्विजेत ॥ ३९ ॥ त्वयैवमुक्ताचकथंसमीपमृषे र्नगच्छेयमहंसुरेंद्र ॥ रक्षांतुमेचिंतयदेवराजयथात्वदर्थंरक्षिताऽहंचरेयं ॥ ४० ॥ कामंतुमेमारुतस्तत्रवासःप्रक्रीडितायाविवृणोतुदेव ॥ भवेच्चमेमन्म थस्तत्रकार्येसहायभूतस्तुतवप्रसादात् ॥ ४१ ॥ वनाच्चवायुःसुरभिःप्रवायात्तस्मिन्कालेतमृषिंलोभयंत्याः ॥ तथेत्युक्त्वाविहितेचैवतस्मिंस्ततोययौसाश्रमं कौशिकस्य ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ कण्व उवाच एवमुक्तस्तयाशक्रःसंदिदेशसदागतिं ॥ प्रातिष्ठततदाकालेमेनकावायुनासह ॥ १ ॥ अथापश्यद्वरारोहातपसादग्धकिल्बिषं ॥ विश्वामित्रंतप्य मानंमेनकाभीरुराश्रमे ॥ २ ॥ अभिवाद्यततःसातंप्राक्रीडदृषिसन्निधौ ॥ अपोवाहचवासोऽस्यामारुतःशशिसन्निभं ॥ ३ ॥ साऽगच्छत्त्वरिताभूमिंवासस्त दभिलिप्सती ॥ स्मयमानेवसव्रीडंमारुतंवरवर्णिनी ॥ ४ ॥ पश्यतस्तत्रतत्रर्षेरप्यग्निसमतेजसः ॥ विश्वामित्रस्ततस्तांतुविषमस्थामनिंदितां ॥ ५ ॥ गृद्धां वाससिसंभ्रांतांमेनकांमुनिसत्तमः ॥ अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतांतदा ॥ ६ ॥ तस्यारूपगुणान्दृष्ट्वासतुविप्रर्षभस्तदा ॥ चकारभावंसंसर्गात्तया कामवशंगतः ॥ ७ ॥ न्यमंत्रयतचाप्येनांसाचाप्यैच्छदनिंदिता ॥ तौतत्रसुचिरंकालमुभौव्यहरतांतदा ॥ ८ ॥ रममाणौयथाकामंयथैकदिवसंतथा ॥ जन यामाससमुनिर्मेनकायांशकुंतलां ॥ ९ ॥ प्रस्थेहिमवतोरम्येमालिनीमभितोनदीं ॥ जातमुत्सृज्यतंगर्भंमेनकामालिनीमनु ॥ १० ॥ कृतकार्याततस्तूर्णम गच्छच्छक्रसंसदं ॥ तंवनेविजनेगर्भंसिंहव्याघ्रसमाकुले ॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशयानंशकुनाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ नेमांहिंस्युर्वनेबालांक्रव्यादामांसगृद्धिनः ॥ ॥ १२ ॥ पर्यरक्षंततांतत्रशकुंतामेनकात्मजां ॥ उपस्प्रष्टुंगतश्चाहमपश्यंशयितामिमां ॥ १३ ॥ निर्जनेविपिनेरम्येशकुंतैःपरिवारितां ॥ आनयित्वाततश्चै नांदुहितृत्वेन्यवेशयं ॥ १४ ॥

तितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ एवमुक्तइति सदागतिंवायुं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गृद्धांसक्तां विवृतांअनाच्छादितां ॥ ६ ॥ भावंसंसर्गात्संदर्शनात्तस्यांमनश्चका र तयाहेतुभूतया ॥ ७ ॥ न्यमंत्रयतएहीत्याकारितवान् व्यहरतांविहारंचक्रतुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपस्प्रष्टुंआन्हिकंजलकार्यंकर्तुं ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शरीरकृन्निषेक्ता प्राणदाताऽभयप्रदः ॥ १५ ॥ निर्जनइति शकुंतैःपरिवारिताउपात्तेति लाआदानेऽस्मात्कप्रत्ययेशकुंतलेतिनामनिर्वचनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्याय. ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुव्यक्तमिति गोत्रप्रवर्त्तकोपितपसाब्राह्मणोपिजातितःक्षत्रियएवविश्वामित्रइतिभावः इतऊर्ध्वंवातस्यब्राह्मणत्वमितिकल्प्यं

शरीरकृत्प्राणदातायस्यचान्नानिभुंजते ॥ क्रमेणैतेत्रयोऽप्युक्ताःपितरोधर्मशासने ॥ १५ ॥ निर्जनेतुवनेयस्माच्छकुंतैःपरिवारिता ॥ शकुंतलेतिनामास्याः कृतंचापिततोमया ॥ १६ ॥ एवंदुहितरंविद्धिममविप्रशकुंतलां ॥ शकुंतलाचपितरंमन्यतेमामनिंदिता ॥ १७ ॥ शकुंतलोवाच एतदाचष्टपृष्टःसन्म मजन्ममहर्षये ॥ सुतांकण्वस्यमामेवंविद्धित्वंमनुजाधिप ॥ १८ ॥ कण्वंहिपितरंमन्येपितरंस्वमजानती ॥ इतितेकथितंराजन्यथावृत्तंश्रुतंमया ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुष्यंतउवाच सुव्यक्तंराजपुत्रीत्वं यथाकल्याणिभाषसे ॥ भार्यामेभवसुश्रोणिब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ १ ॥ सुवर्णमालांवासांसिकुंडलेपरिहाटके ॥ नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नेचशोभने ॥ २ ॥ आहरामितवाद्याहंनिष्कादीन्यजिनानिच ॥ सर्वंराज्यंतवाद्यास्तुभार्यामेभवशोभने ॥ ३ ॥ गांधर्वेणचमांभीरुविवाहेनैहिसुंदरि ॥ विवाहानांहिरंभोरुगां धर्वःश्रेष्ठउच्यते ॥ ४ ॥ शकुंतलोवाच फलाहारोगतोराजन्पितामेइतआश्रमात् ॥ मुहूर्त्तंसंप्रतीक्षस्वसमांतुभ्यंप्रदास्यति ॥ ५ ॥ दुष्यंतउवाच इ च्छामित्वांवरारोहेभजमानामनिंदिते ॥ त्वदर्थंमांस्थितंविद्धित्वद्गतंहिमनोमम ॥ ६ ॥ आत्मनोबंधुरात्मैवगतिरात्मैवचात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनोदानं कर्त्तुमर्हसिधर्मतः ॥ ७ ॥ अष्टावेवसमासेनविवाहाधर्मतःस्मृताः ॥ ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः ॥ ८ ॥ गांधर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमःस्मृतः ॥ तेषांधर्मान्यथापूर्वंमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ९ ॥ प्रशस्तांश्चतुरःपूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय ॥ षडानुपूर्व्याक्षत्रस्यविद्धिधर्माननिंदिते ॥ १० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गांधर्वोवरवध्वोरैकमत्येनकृतः ॥ ४ ॥ फलाहारःफलान्याहर्त्तुंगतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ नस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिन्यायविरोधमाशंक्याह आत्मनइति ॥ ७ ॥ पूर्वोक्तगांधर्वविवाहस्यकर्त्तव्यतां वक्तुंविवाहभेदानाह अष्टाविति ब्राह्मःअलंकृत्यकन्यादानं तद्वदेवयज्ञांतेऋत्विजेदानंदैवः सहोभौधर्मंचरतामितिबुद्ध्यादानंप्राजापत्यः वराद्गोमिथुनंशुल्कंगृहीत्वादानमार्षः बहुधनंगृहीत्वादानमासुरः ॥ ८ ॥ गांधर्वोव्याख्यातः सुप्तानांप्रमत्तानांवापहरेत्सपैशाचोहत्वाभित्वाचशीर्षाणिरुदतींरुदद्भ्योहरेत्सराक्षसइत्येतेष्टौक्रमाद्व्याख्याताः ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंचानांब्राह्मादीनांत्रयःब्राह्मदैवप्राजापत्याःधर्म्याः द्वावार्षासुरौकन्याशुल्कग्रहणादधर्म्यौ ॥ ११ ॥ तयोरप्यासुरःपैशाचवदत्यंतंहेयइत्याह पैशाचइति ॥ १२ ॥ परिशेषाद्गांधर्वराक्षसौक्षत्रियस्यधर्म्यावि त्याह गांधर्वेति मिश्रौरुक्मिणीविवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उवाससंगंकृतवान् अत्राधिकंग्रंथे मूकाश्चैवकिराताश्चकुब्जवामनकैःसह सहिताकंचुकिवैर्वाहिनी

राज्ञांतुराक्षसोप्युक्तोविट्शूद्रेष्वासुरःस्मृतः ॥ पंचानांतुत्रयोधर्म्याअधर्म्यौद्वौस्मृताविह ॥ ११ ॥ पैशाचआसुरश्चैवनकर्त्तव्यौकदाचन ॥ अनेनविधिनाकार्योधर्मस्यैषागतिःस्मृता ॥ १२ ॥ गांधर्वराक्षसौक्षत्रेधर्म्यौतौमाविशंकिथाः ॥ पृथग्वायदिवामिश्रौकर्त्तव्यौनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ सात्वंममसकामस्यसकामा वरवर्णिनी ॥ गांधर्वेणविवाहेनभार्याभवितुमर्हसि ॥ १४ ॥ शकुंतलोवाच यदिधर्मपथस्त्वेषयदिचात्माप्रभुर्मम ॥ प्रदानेपौरवश्रेष्ठश्रृणुमेसमयं प्रभो ॥ १५ ॥ सत्यंमेप्रतिजानीहियथावक्ष्याम्यहंरहः ॥ मयिजायेतयःपुत्रःसभवेत्त्वदनंतरः ॥ १६ ॥ युवराजोमहाराजसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ यद्येतदेवंदुष्यंत अस्तुमेसंगमस्त्वया ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमस्त्वितितांराजाप्रत्युवाचाविचारयन् ॥ अपिचत्वांहिनेष्यामिनगरंस्वंशुचिस्मिते ॥ १८ ॥ यथा त्वमर्हासुश्रोणिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्त्वासराजर्षिस्तामनिंदितगामिनीं ॥ १९ ॥ जग्राहविधिवत्पाणावुवासचतयासह ॥ विश्वास्यचैनांसप्रायादब्रवीच्चपुनःपुनः ॥ २० ॥ प्रेषयिष्येतवार्थायवाहिनींचतुरंगिणीं ॥ तयात्वानाययिष्यामिनिवासंस्वंशुचिस्मिते ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच इतितस्याः प्रतिश्रुत्यसनृपोजनमेजय ॥ मनसाचिंतयन्प्रायात्काश्यपंप्रतिपार्थिवः ॥ २२ ॥ भगवांस्तपसायुक्तःश्रुत्वाकिंनुकरिष्यति ॥ एवंसंचिंतयन्नेवप्रविवेशस्वकंपुरं ॥ २३ ॥ मुहूर्त्तयातेतस्मिंस्तुकण्वोऽप्याश्रममागमत् ॥ शकुंतलाचपितरंह्रियानोपजगामतं ॥ २४ ॥ विज्ञायाथचतांकण्वोदिव्यज्ञानोमहातपाः ॥ उवाचभगवान्प्रीतःपश्यन्दिव्येनचक्षुषा ॥ २५ ॥ त्वयाऽद्यभद्रेरहसिमामनादृत्ययःकृतः ॥ पुंसासहसमायोगोनसधर्मोपघातकः ॥ २६ ॥ क्षत्रियस्यहिगांधर्वोविवाहःश्रेष्ठउच्यते ॥ सकामायाःसकामेननिर्मंत्रोरहसिस्मृतः ॥ २७ ॥

सूतमागधैरितिश्लोकःपठ्यते तस्यार्थः मूकाःअंतःपुररक्षणयोग्याहितमितभाषिणः किराताश्चामरवाहिन्यःस्त्रियः किराताम्लेच्छभेदेस्याद्भूनिंबेल्पतनावपि स्त्रियांचामरवाहिन्यांकुट्टनीदुर्गयोरपीतिमेदिनी कुब्जवामनकाश्चंदनपुष्पोदकादिकराश्चेत्यश्चेटाश्चकंचुकिनःअंतःपुराध्यक्षाः कंचुक्यंतःपुराध्यक्षेइतिमेदिनी वाहिनींप्रेष्याइतिशेषः ॥ २० ॥ तयावाहिन्या ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ परंशत्रुं चक्रंसैन्यं चक्रःकोकेपुमान्क्लीबंव्रजेसैन्यरथांगयोरितिमेदिनी इदमेवचक्रवर्त्तिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभा

धर्मात्माचमहात्माचदुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ अभ्यगच्छःपतिंयत्त्वंभजमानंशकुंतले॥ २८ ॥ महात्माजनितालोकेपुत्रस्तवमहाबलः ॥ यइमांसागरापांगीं कृत्स्नांभोक्ष्यतिमेदिनीं॥ २९॥ परंचाभिप्रयातस्यचक्रंतस्यमहात्मनः॥ भविष्यत्यप्रतिहतंसततंचक्रवर्त्तिनः॥ ३० ॥ ततःप्रक्षाल्यपादौसाविश्रांतंमुनिम ब्रवीत्॥ विनिधायततोभारंसन्निधायफलानिच ॥ ३१ ॥ शकुंतलोवाच मयापतिर्वृतोराजादुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ तस्मैससचिवायत्वंप्रसादंकर्त्तु मर्हसि॥ ३२॥ कण्वउवाच प्रसन्नएवतस्याहंत्वत्कृतेवरवर्णिनि ॥ गृहाणचवरंमत्तस्त्वंशुभेयदभीप्सितं ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ततोध र्मिष्ठतांवव्रेराज्याच्चास्खलनंतथा ॥शकुंतलापौरवाणांदुष्यंतहितकाम्यया॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेत्रि सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच प्रतिज्ञायतुदुष्यंतेप्रतियातेशकुंतलां ॥ गर्भंसुषाववामोरूःकुमारममितौज सं ॥ १ ॥ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुदीप्तानलसमद्युतिं॥ रूपौदार्यगुणोपेतंदौष्यंतिंजनमेजय॥ २॥ जातकर्मादिसंस्कारंकण्वःपुण्यकृतांवरः॥ विधिवत्कारयामासव र्धमानस्यधीमतः॥ ३॥ दंतैःशुक्लैःशिखरिभिःसिंहसंहननोमहान्॥ चक्रांकितकरःश्रीमान्महामूर्धामहाबलः॥ ४॥ कुमारोदेवगर्भाभःसतत्राशुव्यवर्धत॥ षड्वर्षएवबालःसकण्वाश्रमपदंप्रति॥ ५॥ सिंहव्याघ्रान्वराहांश्चमहिषांश्चगजांस्तथा॥ बबंधवृक्षेबलवानाश्रमस्यसमीपतः ॥ ६ ॥ आरोहन्दमयंश्चैवक्री डश्चपरिधावति॥ ततोऽस्यनामचक्रुस्तेकण्वाश्रमनिवासिनः॥ ७॥ अस्त्वयंसर्वदमनःसर्वंहिदमयत्यसौ॥ ससर्वदमनोनामकुमारःसमपद्यत॥ ८॥ विक्र मेणौजसाचैवबलेनचसमन्वितः ॥ तंकुमारमृषिर्दृष्ट्वाकर्मचास्यातिमानुषं ॥ ९ ॥ समयोयौवराज्यायेत्यब्रवीच्चशकुंतलां ॥ तस्यतद्बलमाज्ञायकण्वःशि ष्यानुवाचह ॥ १० ॥ शकुंतलामिमांशीघ्रंसहपुत्रामितोगृहात् ॥ भर्तुःप्रापयतागारंसर्वलक्षणपूजितां ॥ ११ ॥ नारीणांचिरवासोहिबांधवेषुनरोचते॥ कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयतमाचिरं॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेप्रातिष्ठंतमहौजसः॥ शकुंतलांपुरस्कृत्यसपुत्रांगजसाह्वयं॥ १३॥

रतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रतिज्ञायेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विक्रमःपराभिभवसामर्थ्यं ओजःकांतिः बलंशारीरं ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ नरोचतेनशोभते चारित्रंशीलं धर्मःपातिव्रत्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ धर्मार्थकामसंबंधं धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वयेयंनातिचरामीति विवाहमंत्रप्रकाशितंवैवाहिकसंबंधं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

गृहीत्वाऽमरगर्भाभंपुत्रंकमललोचनं॥ आजगामततःसुभ्रूर्दुष्यंतंविदिताद्वनात्॥ १४ ॥ अभिसृत्यचराजानंविदिताचप्रवेशिता ॥ सहतेनैवपुत्रेणबालार्कसमतेजसा॥ १५॥ निवेदयित्वातेसर्वेआश्रमंपुनरागताः ॥ पूजयित्वायथान्यायमब्रवीच्चशकुंतला ॥ १६ ॥ अयंपुत्रस्त्वयाराजन्यौवराज्येऽभिषिच्यतां॥ त्वयात्ह्ययंसुतोराजन्मय्युत्पन्नःसुरोपमः॥ यथासमयमेतस्मिन्वर्त्तस्वपुरुषोत्तम ॥ १७॥ यथामत्संगमेपूर्वंयःकृतःसमयस्तथा ॥ तंस्मरस्वमहाभागकण्वाश्रमपदंप्रति॥ १८॥ सोऽथश्रुत्वैवतद्वाक्यंतस्याराजास्मरन्नपि॥ अब्रवीन्नस्मरामीतिकस्यत्वंदुष्टतापसि॥ १९॥ धर्मकामार्थसंबंधंनस्मरामित्वयासह॥ गच्छवातिष्ठवाकामंयद्वापीच्छसितत्कुरु॥ २० ॥ सैवमुक्तावरारोहाव्रीडितेवतपस्विनी ॥ निःसंज्ञेवचदुःखेनतस्थौस्थूणेवनिश्चला ॥ २१ ॥ संरंभामर्षताम्राक्षीस्फुरमाणौष्ठसंपुटा॥ कटाक्षैर्निर्दहंतीवतिर्यग्राजानमैक्षत॥ २२॥ आकारंगूहमानाचमन्युनाचसमीरिता ॥ तपसासंभृतंतेजोधारयामासवैतदा ॥ २३॥ सामुहूर्त्तमिवध्यात्वादुःखामर्षसमन्विता ॥ भर्तारमभिसंप्रेक्ष्यक्रुद्धावचनमब्रवीत्॥ २४॥ जानन्नपिमहाराजकस्मादेवंप्रभाषसे॥ नजानामीतिनिःशंकंयथान्यःप्राकृतोजनः॥ २५॥ अत्रतेहृदयंवेदसत्यस्यैवानृतस्यच॥ कल्याणंवदसाक्ष्येणमात्मानमवमन्यथाः॥ २६ ॥ योऽन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते॥ किंतेननकृतंपापंचौरेणात्मापहारिणा ॥ २७॥ एकोहमस्मीतिचमन्यसेत्वंनहृच्छयंवेत्सिमुनिंपुराणं ॥ योवेदिताकर्मणःपापकस्यतस्यांतिकेत्वंवृजिनंकरोषि॥ २८॥ मन्यतेपापकंकृत्वानकश्चिद्वेत्तिमामिति॥ विदंतिचैनंदेवाश्चयश्चैवांतरपूरुषः॥ २९ ॥ आदित्यचंद्रावनिलानलौचद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च॥ अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तं॥ ३०॥ यमोवैवस्वतस्तस्यनिर्यातयतिदुष्कृतं ॥ हृदिस्थितःकर्मसाक्षीक्षेत्रज्ञोयस्यतुष्यति॥ ३१ ॥ नतुतुष्यतियस्यैषपुरुषस्यदुरात्मनः॥ तंयमःपापकर्माणंवियातयतिदुष्कृतं॥ ३२॥ योवमन्यात्मनात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते॥ नतस्यदेवाःश्रेयांसोयस्यात्माऽपिनकारणं॥ ३३॥

॥ २५ ॥ साक्ष्येगसाक्षिधर्मेणऔदासीन्यबोधरूपेण ॥ २६ ॥ २७ ॥ हृच्छयमंतर्यामिणं मुनिंनारायणं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निर्यातयतिपरिहरति दुष्कृतंपापं ॥ ३१ ॥ वियातयतिविशेषेणयातनांपीडांकरोति दुष्कृतंदुष्टंकृतमस्यतं ॥ ३२ ॥ नकारणंश्रेयसेइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पौराणाःकवयोवैदिकास्तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनरित्यादिमंत्रविदः ॥ ३७ ॥ आगमवतोवेदोक्तमंथादिकर्मविदोयत्तदमितप्रभावमपत्यंजायतेतत्तारयति ॥ ३८ ॥
पुन्नाम्नइत्यतःपरंपौत्रेणलोकान्जयतेपौत्रेणानंत्यमश्नुते अथपौत्रस्यपुत्रेणमोदंतेप्रपितामहाइतिपठंति तत्रपुत्रेणनरकादुद्धृतःपौत्रेणस्वर्गंनीयतेप्रपौत्रेणततोप्युपरिनीयते पुत्रेणैवस्वर्गंनीतःपौत्रेणब्रह्मलोकेप्रा

स्वयंप्राप्तेतिमामेवंमाऽवमंस्थाःपतिव्रतां ॥ अर्चार्हांनार्चयसिमांस्वयंभार्यामुपस्थितां ॥ ३४ ॥ किमर्थंमांप्राकृतवदुपप्रेक्षसिसंसदि ॥ नखल्वहमिदंशून्ये
रौमिकिंनशृणोषिमे ॥ ३५ ॥ यदिमेयाचमानायावचनंनकरिष्यसि ॥ दुष्यंतशतधामूर्धाततस्तेऽद्यस्फुटिष्यति ॥ ३६ ॥ भार्यांपतिःसंप्रविश्यसयस्माज्जाय
तेपुनः॥जायायास्तद्धिजायात्वंपौराणाःकवयोविदुः॥३७॥ यदागमवतःपुंसस्तदपत्यंप्रजायते॥ तत्तारयतिसंतत्यापूर्वप्रेतान्पितामहान्॥३८॥ पुन्नाम्नोन
रकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः॥ तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवा॥३९॥ साभार्यायागृहेदक्षासाभार्यायाप्रजावती॥ साभार्यायापतिप्राणासाभार्या
यापतिव्रता॥ ४० ॥ अर्धंभार्यामनुष्यस्यभार्याश्रेष्ठतमःसखा ॥ भार्यामूलंत्रिवर्गस्यभार्यामूलंतरिष्यतः ॥ ४१ ॥ भार्यावंतःक्रियावंतःसभार्यागृहमेधि
नः॥ भार्यावंतःप्रमोदंतेभार्यावंतःश्रियान्विताः॥ ४२ ॥ सखायःप्रविविक्तेषुभवंत्येताःप्रियंवदाः॥ पितरोधर्मकार्येषुभवंत्यार्तस्यमातरः ॥ ४३ ॥ कांता
रेष्वपिविश्रामोजनस्याध्वनिकस्यवै ॥ यःसदारःसविश्वास्यस्तस्माद्दाराःपरागतिः ॥ ४४ ॥ संसरंतमपिप्रेतंविषमेष्वेकपातिनं॥ भार्यैवान्वेतिभर्त्तारंसत
तंयापतिव्रता॥ ४५॥ प्रथमंसंस्थिताभार्यापतिंप्रेत्यप्रतीक्षते॥ पूर्वंमृतंचभर्त्तारंपश्चात्साध्व्यनुगच्छति॥४६॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते॥
यदाप्नोतिपतिर्भार्यामिहलोकेपरत्रच॥ ४७॥ आत्मात्मनैवजनितःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः॥ तस्माद्भार्यांनरःपश्येन्मातृवत्पुत्रमातरं॥ ४८ ॥ भार्यायांजनितंपु
त्रमादर्शेष्विवचाननं ॥ ह्लादतेजनिताप्रेक्ष्यस्वर्गंप्राप्येवपुण्यकृत् ॥ ४९ ॥ दह्यमानामनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरानराः ॥ ह्लादंतेस्वेषुदारेषुघर्मार्तासलि
लेष्विव॥ ५० ॥ सुसंरब्धोऽपिरामाणांनकुर्यादप्रियंनरः ॥ रतिंप्रीतिंचधर्मंचतास्वायत्तमवेक्ष्यहि ॥ ५१ ॥ आत्मनोजन्मनःक्षेत्रंपुण्यंरामाःसनातनं ॥
ऋषीणामपिकाशक्तिःस्रष्टुंरामामृतेप्रजां॥ ५२ ॥

पितआनंत्यंमोक्षंलभते तेनासौप्रपौत्रमपेक्षतइत्यर्थः ॥३९॥
॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पितरःपितृवद्धितैषिण्यःमातरःमातृवद्दुःखहंत्र्यः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषमेषुनरकेषुएकएवपततीतितंएकपातिनंअन्वेतिअनुगमनंकरोतिभर्त्तारंनरकादुद्धर्तुं यथोक्तं व्यालग्राही
यथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् नरकस्थंपतिंतद्वत्पतिप्राणानुगासतीति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मातृवज्जन्मभूमिवत् ॥ ४८ ॥४९॥५०॥ सुसंरब्धोपिअतिक्रुद्धोपि रामाणांरम्यस्त्रीणां ॥ ५१ ॥ ५२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिपद्यप्रत्येत्य ॥५३॥५४॥५५॥ शिशोरजातदंतस्यसूनोः ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मंत्रग्राममेवपठति अंगादिति शरदःवर्षाणि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ त्वानंआत्मानंद्वितीयं प्रतिबिंबे

प्रतिपद्ययदासूनुर्धरणीरेणुगुंठितः ॥ पितुराश्लिष्यतेंऽगानिकिमस्त्यभ्यधिकंततः ॥ ५३ ॥ सत्वंस्वयमभिप्राप्तंसाभिलाषमिमंसुतं ॥ प्रेक्षमाणंकटाक्षेणकिमर्थमवमन्यसे ॥ ५४ ॥ अंडानिबिभ्रतिस्वानिनभिंदंतिपिपीलिकाः ॥ नभरेथाःकथंनुत्वंधर्मज्ञःसन्स्वमात्मजं ॥ ५५ ॥ नवाससांनरामाणांनापांस्पर्शस्तथाविधः ॥ शिशोरालिंग्यमानस्यस्पर्शःसूनोर्यथासुखः ॥ ५६ ॥ ब्राह्मणोद्विपदांश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदां ॥ गुरुर्गरीयसांश्रेष्ठःपुत्रःस्पर्शवतांवरः ॥ ५७ ॥ स्पृशतुत्वांसमाश्लिष्यपुत्रोऽयंप्रियदर्शनः ॥ पुत्रस्पर्शात्सुखतरःस्पर्शोलोकेनविद्यते॥५८॥ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुप्रजाताऽहमरिंदम ॥ इमंकुमारंराजेंद्रतवशोकविनाशनं॥५९॥ आहर्त्तावाजिमेधस्यशतसंख्यस्यपौरव॥इतिवागंतरिक्षेमांसूतकेऽभ्यवदत्पुरा॥६०॥ननुनामांकमारोप्यस्नेहाद्ग्रामांतरंगताः॥ मूर्ध्निपुत्रानुपाघ्रायप्रतिनंदंतिमानवाः ॥६१॥ वेदेष्वपिवदंतीमंमंत्रग्रामंद्विजातयः ॥ जातकर्मणिपुत्राणांतवापिविदितंतथा॥६२॥ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे ॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतं ॥ ६३ ॥ जीवितंत्वदधीनंमेसंतानमपिचाक्षयं॥तस्मात्त्वंजीवमेपुत्रसुसुखीशरदांशतं ॥६४॥ त्वदंगेभ्यःप्रसूतोऽयंपुरुषात्पुरुषोपरः ॥ सरसीवामलेत्मानंद्वितीयंपश्यवैसुतं ॥ ६५ ॥ यथात्याहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात्प्रणीयते ॥ तथात्वत्तःप्रसूतोऽयंत्वमेकःसन्द्विधाकृतः ॥ ६६ ॥ मृगावकृष्टेनपुरामृगयांपरिधावता ॥ अहमासादिताराजन्कुमारीपितुराश्रमे ॥६७॥ उर्वशीपूर्वचित्तिश्चसहजन्याचमेनका ॥ विश्वाचीचघृताचीचषडेवाप्सरसांवराः ॥ ६८ ॥ तासांसामेनकानामब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ॥ दिवःसंप्राप्यजगतींविश्वामित्रादजीजनत् ॥ ६९ ॥ सामांहिमवतःप्रस्थेसुषुवेमेनकाऽप्सराः ॥ अवकीर्यचमांयातापरात्मजमिवासती ॥ ७० ॥ किंनुकर्माशुभंपूर्वंकृतवत्यन्यजन्मनि ॥ यदहंबांधवैस्त्यक्ताबाल्येसंप्रतिचत्वया ॥ ७१ ॥ कामंत्वयापरित्यक्तागमिष्यामिस्वमाश्रमं ॥ इमंतुबालंसंत्यक्तुंनार्हस्यात्मजमात्मनः ॥ ७२ ॥ दुष्यंतउवाच नपुत्रमभिजानामित्वयिजातं शकुंतले ॥ असत्यवचनानार्यःकस्तेश्रद्धास्यतेवचः ॥ ७३ ॥

इवतवसादृश्यमत्रपश्येतिभावः ॥ ६५ ॥ एकःसन्पुत्रेजातेयोगीवद्विधाकृतोद्वैरूप्यंगतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ साप्रसिद्धा अजीजनत्मामितिशेषः ॥ ६९ ॥ अवकीर्यअधस्त्यक्त्वा असतीअपत्यस्नेहहीना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७४॥ तवपितरौनीचौ उच्चौचेत्कथंत्वमेवंभाषसइत्याहद्वाभ्यां सचेति ॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥ परोक्षंअविश्वसनीयं ॥ ८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८ ॥ विहेठकः निंदकःपरो

मेनकानिरनुक्रोशाबंधकीजननीतव ॥ ययाहिमवतःपृष्ठेनिर्माल्यमिवचोज्झिता ॥ ७४ ॥ सचापिनिरनुक्रोशःक्षत्रयोनिःपितातव ॥ विश्वामित्रोब्राह्मणत्वेलुब्धःकामवशंगतः ॥ ७५ ॥ मेनकाऽप्सरसांश्रेष्ठामहर्षीणांपिताचते ॥ तयोरपत्यंकस्मात्त्वंपुंश्चलीवप्रभाषसे ॥ ७६ ॥ अश्रद्धेयमिदंवाक्यंकथयंतीनलज्जसे ॥ विशेषतोमत्सकाशेदुष्टतापसिगम्यतां ॥ ७७॥ क्वमहर्षिःसचैवाग्र्यःसाऽप्सराक्वचमेनका ॥ क्वचत्वमेवंकृपणातापसीवेषधारिणी ॥ ७८ ॥ अतिकायश्चतेपुत्रोबालोऽतिबलवानयं ॥ कथमल्पेनकालेनशालस्तंभइवोद्गतः ॥ ७९॥ सुनिकृष्टाचतेयोनिःपुंश्चलीवप्रभाषसे ॥ यदृच्छयाकामरागाज्जातामेनकयात्यसि॥८०॥ सर्वमेतत्परोक्षंमेयत्त्वंवदसितापसि ॥ नाहंत्वामभिजानामियथेष्टंगम्यतांत्वया॥८१॥ शकुंतलोवाच राजन्सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यसि ॥ आत्मनोबिल्वमात्राणिपश्यन्नपिनपश्यसि ॥८२॥ मेनकात्रिदशेष्वेवत्रिदशाश्चानुमेनकां ॥ममैवोद्रिच्यतेजन्मदुष्यंततवजन्मनः ॥८३॥ क्षितावटसिराजेंद्रअंतरिक्षेचराम्यहं ॥ आवयोरंतरंपश्यमेरुसर्षपयोरिव ॥ ८४ ॥ महेंद्रस्यकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ भवनान्यनुसंयामिप्रभावंपश्यमेनृप ॥ ८५ ॥ सत्यश्चापिप्रवादोयंयंप्रवक्ष्यामितेऽनघ ॥ निदर्शनार्थंनद्वेषात्तच्छ्रुत्वातंक्षंतुमर्हसि ॥ ८६ ॥ विरूपोयावदादर्शेनात्मनःपश्यतेमुखं ॥ मन्यतेतावदात्मानमन्येभ्योरूपवत्तरं ॥ ८७ ॥ यदास्वमुखमादर्शेविकृतंसोऽभिवीक्षते ॥ तदांतरंविजानीतेआत्मानंचेतरंजनं ॥ ८८ ॥ अतीवरूपसंपन्नोनकंचिदवमन्यते ॥ अतीवजल्पन्दुर्वाचोभवतीहविहेठकः ॥ ८९ ॥ मूर्खोहिजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ अशुभंवाक्यमादत्तेपुरीषमिवसूकरः ॥ ९० ॥ प्राज्ञस्तुजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ गुणवद्वाक्यमादत्तेहंसःक्षीरमिवांभसः ॥ ९१ ॥ अन्यान्परिवदन्साधुर्यथाहिपरितप्यते ॥ तथापरिवदन्नन्यांस्तुष्टोभवतिदुर्जनः ॥ ९२ ॥ अभिवाद्ययथावृद्धान्संतोगच्छंतिनिर्वृतिं ॥ एवंसज्जनमाकुश्यमूर्खोभवतिनिर्वृतः ॥ ९३ ॥ सुखंजीवंत्यदोषज्ञामूर्खादोषानुदर्शिनः ॥ यत्रवाच्याःपरैःसंतःपरानाहुस्तथाविधान् ॥९४॥ अतोहास्यतरंलोकेकिंचिदन्यन्नविद्यते ॥ यत्रदुर्जनमित्याहदुर्जनःसज्जनंस्वयं ॥९५॥ सत्यधर्मच्युतात्पुंसःक्रुद्धादाशीविषादिव ॥ अनास्तिकोऽप्युद्विजतेजनःकिंपुनरास्तिकः ॥ ९६ ॥

पतापकोवा हेठविबाधायां ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२॥ निर्वृतः सुखी ॥९३॥ यत्रविषयेपरैःसद्भिःवाच्याःनिंद्याःसंतोदुरात्मानःपरान्साधून्निंद्यानाहुः ॥९४॥९५॥ अनास्तिकःआस्तिकाद्भिन्नः ॥९६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इहश्रियंघ्नंति लोकानमुत्र ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ स्वपत्नीप्रभवान्अन्यासुचोत्पन्नांश्चतुर्विधानेवंपंचपुत्रान्प्रचक्षते कृतान्उपनयनादिनासंस्कृतान् ॥ ९९ ॥ १०० आत्मानंपालयन्पालनहेतोः ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ समयःनियमः संगतंसख्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत्रकृतेपिगर्दभक्षीरात्पयःपास्यतिमेसुतइतिकचित्पठ्यते तस्यायंभावः गर्दभीक्षीरवत्त्वयादत्तमपिराज्यंपरित्यज्यस्वभुजबलेनैवमत्पुत्रोराज्यंकरि

स्वयमुत्पाद्यवैपुत्रंसदृशंयोनमन्यते॥ तस्यदेवाःश्रियंघ्नंतिनचलोकानुपाश्नुते॥९७॥ कुलवंशप्रतिष्ठांहिपितरःपुत्रमब्रुवन्॥उत्तमंसर्वधर्माणांतस्मात्पुत्रंन संत्यजेत् ॥ ९८ ॥ स्वपत्नीप्रभवान्पंचलब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् ॥ कृतानन्यासुचोत्पन्नान्पुत्रान्वैमनुरब्रवीत्॥ ९९ ॥ धर्मकीर्त्यावहान्नृणांमनसःप्रीतिवर्धनाः ॥ त्रायंतेनरकाज्जाताःपुत्राधर्मप्लुवाःपितॄन्॥ १००॥ सत्वंनृपतिशार्दूलपुत्रंनत्यक्तुमर्हसि॥ आत्मानंसत्यधर्मौचपालयन्पृथिवीपते॥ नरेंद्रसिंहकपटंनवोढुंत्वमिहार्हसि॥ १ ॥ वरंकूपशताद्वापीवरंवापीशतात्क्रतुः॥ वरंक्रतुशतात्पुत्रःसत्यंपुत्रशताद्वरं ॥ १ ॥ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतं॥ अश्वमेधसहस्राद्धिसत्यमेवविशिष्यते॥ ३॥ सर्ववेदाधिगमनंसर्वतीर्थावगाहनं॥ सत्यंचवचनंराजन्समंवास्यान्नवासमं॥ ४ ॥ नास्तिसत्यसमोधर्मोनसत्याद्विद्यतेपरं॥ नहितीव्रतरंकिंचिदनृतादिहविद्यते॥ ५ ॥ राजन्सत्यंपरंब्रह्मसत्यंचसमयःपरः ॥ मात्याक्षीःसमयंराजन्सत्यंसंगतमस्तुते॥ ६ ॥ अनृतेचेत्प्रसंगस्तेश्रद्धासिनचेत्स्वयं ॥ आत्मनाहंतगच्छामित्वादृशेनास्तिसंगतं ॥ ७॥ त्वामृतेपिहिदुष्यंतशैलराजावतंसकां ॥ चतुरंतामिमामुर्वींपुत्रोमेपालयिष्यति ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वाराजानंप्रातिष्ठतशकुंतला ॥ अथांतरिक्षाद्दुष्यंतंवागुवाचाशरीरिणी॥ ९ ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मंत्रिभिश्चवृतंतदा॥ ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ १० ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलां॥ रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ ११ ॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला॥ जायाजनयतेपुत्रमात्मनोंगंद्विधाकृतं॥ १२॥ तस्माद्भरस्वदुष्यंतपुत्रंशाकुंतलंनृप॥ अभूतिरेषायस्त्यक्त्वाजीवेज्जीवंतमात्मजं ॥ १३ ॥ शाकुंतलंमहात्मानंदौष्यंतिंभरपौरव ॥ भर्त्तव्योऽयंत्वयायस्मादस्माकंवचनादपि॥ १४ ॥ तस्माद्भवत्वयंनाम्नाभरतोनामतेसुतः ॥ तच्छ्रुत्वापौरवोराजाव्याहृतंत्रिदिवौकसां॥ १५॥

ष्यतीति त्वामिति चतुरंतांचतुःसमुद्रांतां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भस्त्राचर्मकोशः तत्रनिहितंबीजंयथातदीयंनभवतिएवंमातापिभस्त्रेव येनहेतुनायोजातःसएवसः कार्यस्यकारणानन्यत्वात् ॥ १० ॥ भरस्वधारयस्व पोषयस्ववा रेतोधाःरेतःसेक्तायःसएव पुत्रःपितुरनन्यएवेत्यर्थः उन्नयतिऊर्ध्वंनयति यमक्षयात्नरकात्पितॄनितिशेषः ॥ ११ ॥ धातानिषेक्ता ॥ १२ ॥ अभूतिःअभाग्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ गृद्धीयामिगृद्धीयां *इतोलोपाभावआर्षः ॥१७॥१८॥ पितृकर्माणिपित्राकर्त्तव्यान्युपनयनादीनि ॥१९॥ सभाज्यमानःपूज्यमानः ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ २७॥२८॥ चक्रंर

पुरोहितममात्यांश्चसंप्रहृष्टोब्रवीदिदं ॥ शृण्वंत्वेतद्भवंतोऽस्यदेवदूतस्यभाषितं ॥ १६ ॥ अहंचाप्येवमेवैनंजानामिस्वयमात्मजं ॥ यद्यहंवचनादेवगृह्णीया
मिस्वमात्मजं ॥ १७ ॥ भवेद्धिशंक्योलोकस्यनैवशुद्धोभवेदयं ॥ वैशंपायनउवाच तंविशोध्यतदाराजादेवदूतेनभारत ॥ हृष्टःप्रमुदितश्चापिप्रति
जग्राहतंसुतं ॥ १८ ॥ ततस्तस्यतदाराजापितृकर्माणिसर्वशः ॥ कारयामासमुदितःप्रीतिमानात्मजस्यह ॥ १९ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायसस्नेहंपरिषस्वजे ॥
सभाज्यमानोविप्रैश्चस्तूयमानश्चबंदिभिः ॥ समुदंपरमांलेभेपुत्रसंस्पर्शजांनृपः ॥ २० ॥ तांचैवभार्यांदुष्यंतःपूजयामासधर्मतः ॥ अब्रवीच्चैवतांराजासां
त्वपूर्वमिदंवचः ॥ २१ ॥ कृतोलोकपरोक्षोऽयंसंबंधोयंत्वयासह ॥ तस्मादेतन्मयादेवित्वच्छुद्ध्यर्थंविचारितं ॥ २२ ॥ मन्यतेचैवलोकस्तेस्त्रीभावान्मयिसंगतं ॥
पुत्रश्चायंवृतोराज्येमयातस्माद्विचारितं ॥ २३ ॥ यच्चकोपितयात्यर्थंत्वयोक्तोऽस्म्यप्रियंप्रिये ॥ प्रणयिन्याविशालाक्षितत्क्षांतंतेमयाशुभे ॥ २४ ॥ तामेवमुक्त्वा
राजर्षिर्दुष्यंतोमहिषींप्रियां ॥ वासोभिरन्नपानैश्चपूजयामासभारत ॥ २५ ॥ दुष्यंतस्तुतदाराजापुत्रंशाकुंतलंतदा ॥ भरतंनामतःकृत्वायौवराज्येऽभ्यषेचय
त् ॥ २६ ॥ तस्यतत्प्रथितंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः ॥ भास्वरंदिव्यमजितंलोकसन्नादनंमहत् ॥ २७ ॥ सविजित्यमहीपालांश्चकारवशवर्तिनः ॥ चचारचसतां
धर्मंप्रापचानुत्तमंयशः ॥ २८ ॥ सराजाचक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमःप्रतापवान् ॥ ईजेचबहुभिर्यज्ञैर्यथाशक्रोमरुत्पतिः ॥ २९ ॥ याजयामासतंकण्वोविधिव
द्भूरिदक्षिणं ॥ श्रीमान्गोविततंनामवाजिमेधमवापसः ॥ यस्मिन्सहस्रंपद्मानांकण्वायभरतोददौ ॥ ३० ॥ भरताद्भारतीकीर्तिर्येनेदंभारतंकुलं ॥ अपरेयेचपूर्वे
वैभारताइतिविश्रुताः ॥ ३१ ॥ भरतस्यान्ववायेहिदेवकल्पामहौजसः ॥ बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्चबहवोराजसत्तमाः ॥ ३२ ॥ येषामपरिमेयानिनामधेयानिसर्व
शः ॥ तेषांतुतेयथामुख्यंकीर्तयिष्यामिभारत ॥ महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीम० आदिप० संभवप० शकुंतलोपाख्यानेच
तुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७१ ॥

थचक्रंआज्ञावाअन्यतेरणसर्वंव्याप्नोतीतिचक्रवर्ती सार्वभौमःसर्वभूमीश्वरः ॥२९॥
पद्मानांकोटिशतानां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ सत्यंब्रह्म आर्जवंधर्मः तेएवपरंअयनंप्राप्यंयेषांतान् ॥ ३३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७१ ॥

*अमादेशाभावआर्षइतिवक्तव्यं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वंशस्यभारतत्वेनिमित्तमुक्त्वातमेवाह प्रजापतेरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राचेतसःप्राचेदेशाययज्ञक्रिययाअततिसततंगच्छतीतिप्राचेताः चतुर्थ्याअलुक् अतसातत्यगमने ऽस्मात्समरेअतमानाइ त्यादौयज्ञसातत्यार्थत्वेनदृष्टादसुन् तस्यप्राचेतसःप्राचीनबर्हिषः यद्वा प्राचेअतसंतृणमस्येतिप्राचेतसः नीचातंधक्ष्यतसन्नशुष्कंइत्यादौतृणेप्यतसशब्दोदृष्टः अविमृष्टविधेयांशत्वदोषमाश्रित्यप्रचेतसाम यंपिताप्राचेतसइतिवा अस्मिन्पक्षद्वयेसुपांसुलुगितिषष्ठ्याःसुः अन्येतुप्रचेतसइतिपाठंप्रकल्प्यप्राचीनबर्हिषइत्यध्याहरंति पुण्यजनाःपुण्योत्पादकास्तपःशीलाइत्यर्थः यैस्तेमहौजसोमहाप्रभावावृक्षौषध

वैशंपायनउवाच प्रजापतेस्तुदक्षस्यमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ भरतस्यकुरोःपूरोराजमीढस्यचानघ ॥ १ ॥ यादवानामिमंवंशंकौरवाणांचसर्वशः ॥ तथैव भरतानांचपुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ २ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंकीर्त्तयिष्यामितेनघ ॥ तेजोभिरुदिताःसर्वेमहर्षिसमतेजसः ॥ ३ ॥ दशप्राचेतसःपुत्राःसंतःपु ण्यजनाःस्मृताः ॥ मुखजेनाग्निनायैस्तेपूर्वंदग्धामहौजसः ॥ ४ ॥ तेभ्यःप्राचेतसोजज्ञेदक्षोदक्षादिमाःप्रजाः ॥ संभूताःपुरुषव्याघ्रसहिलोकपितामहः ॥ ५ ॥ वीरिण्यासहसंगम्यदक्षःप्राचेतसोमुनिः ॥ आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रंसंशितव्रतान् ॥ ६ ॥ सहस्रसंख्यान्संभूतान्दक्षपुत्रांश्चनारदः ॥ मोक्षमध्यापया माससांख्यज्ञानमनुत्तमं ॥ ७ ॥ ततःपंचाशतंकन्याःपुत्रिकाअभिसंदधे ॥ प्रजापतिःप्रजादक्षःसिसृक्षुर्जनमेजय ॥ ८ ॥ ददौदशसधर्मायकश्यपायत्रयोदश ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसप्तविंशतिमिंदवे ॥ ९ ॥ त्रयोदशानांपत्नीनांयातुदाक्षायणीवरा ॥ मारीचःकश्यपस्त्वस्यामादित्यान्समजीजनत् ॥ १० ॥ इंद्रादी न्वीर्यसंपन्नान्विवस्वंतमथापिच ॥ विवस्वतःसुतोजज्ञेयमोवैवस्वतःप्रभुः ॥ ११ ॥ मार्त्तंडस्यमनुर्धीमानजायतसुतःप्रभुः ॥ यमश्चापिसुतोजज्ञेख्यातस्त स्यानुजःप्रभुः ॥ १२ ॥ धर्मात्मासमनुर्धीमान्यत्रवंशःप्रतिष्ठितः ॥ मनोर्वंशोमानवानांततोऽयंप्रथितोऽभवत् ॥ १३ ॥ ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तु मानवाः ॥ ततोभवन्महाराजब्रह्मक्षत्रेणसंगतं ॥ १४ ॥ ब्राह्मणामानवास्तेषांसांगंवेदमधारयन् ॥ वेनंधृष्णुंनरिष्यंतंनाभागेक्ष्वाकुमेवच ॥ १५ ॥ कारूष मथशर्यातिंतथाचैवाष्टमीमिलां ॥ पृषध्रंनवमंप्राहुःक्षत्रधर्मपरायणं ॥ १६ ॥

योदग्धाः येतेपूर्वमितिपाठेतुयेपूर्वंपुण्यजनाराक्षसाःस्मृतास्तेमीमहौजसोवृक्षाभूमिमावृत्यप्राणिनांपीडाकरादग्धायैरितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वीरिण्यावीरणपुत्र्या ॥ ६ ॥ मोक्षंमोक्षहेतुं सांख्यज्ञानंविवेकजंवि ज्ञानं एतेनज्ञाततत्त्वाःप्रजानकामयंतइतिदर्शितं तथाचश्रुतिः किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोयमात्माऽयंलोकइति ॥ ७ ॥ ततइति स्त्रियःप्रायेणज्ञानानर्हाइतिभावः तथाचश्रुतिः स्त्रियाअशास्यंमनइति अ भिसंदधेपुत्रिकाएवदौहित्रद्वाराममपुत्राइतिमेनेसंकल्पितवान्वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मार्तंडस्यविवस्वतः यमश्चेतिपुनरुक्तिर्मनुतःकनिष्ठत्वप्रख्यापनार्था ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चतुर्थान्नाभागादन्योयंनाभागारिष्टोदशमः ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्परस्परवैरात् ॥ १८ ॥ मातैवलब्धपुंभावाराज्यदानात्पिताप्यभूत् मुख्यःपितातुबुधएव त्रयोदशद्वीपाः अवांतरभेदात् तेचस्वर्णप्रस्थ श्चंद्रशुक्लआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकारोमकपत्तनंसिद्धपुरंयमकोटिरित्येकादशजंबूद्वीपस्योपद्वीपाः द्वादशोजंबूद्वीपःप्लक्षादिषट्कंचेत्यष्टादशद्वीपाः प्लक्षादिषट्कस्यैकत्वविवक्ष यात्रयोदश ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अनुदर्शंदर्शोदर्शनंसपश्चाद्यस्यश्रुतियुक्त्युपदेशोऽनुदर्शस्तं ततस्तउपदेशमित्यर्थः पाठांतरेतुअनुदर्शयांचक्रेपूर्वराजचरितमितिशेषः तंपातयांप्रथममासपपातपश्चा

नाभागारिष्टदशमान्मनोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ पंचाशत्तुमनोःपुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्तेसर्वेविनेशुरितिनःश्रुतं ॥ पुरूरवास्ततोविद्वा निलायांसमपद्यत ॥ १८ ॥ सावैतस्याभवन्मातापिताचैवेतिनःश्रुतं ॥ त्रयोदशसमुद्रस्यद्वीपानश्नन्पुरूरवाः ॥ १९ ॥ अमानुषैर्वृतःसत्वैर्मानुषःसन्महाय शाः ॥ विप्रैःसविग्रहंचक्रेवीर्योन्मत्तःपुरूरवाः ॥ २० ॥ जहारचसविप्राणांरत्नान्युत्क्रोशतामपि ॥ सनत्कुमारस्तंराजन्ब्रह्मलोकादुपेत्यह ॥ २१ ॥ अनुदर्शं ततश्चक्रेप्रत्यगृह्णान्नचाप्यसौ ॥ ततोमहर्षिभिःक्रुद्धैःसद्यःशप्तोव्यनश्यत ॥ २२ ॥ लोभान्वितोबलमदान्नष्टसंज्ञोनराधिपः ॥ सहिगंधर्वलोकस्थानुर्वश्या सहितोविराट् ॥ २३ ॥ आनिनायक्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ॥ षट्सुताजज्ञिरेचैलादायुर्धीमानमावसुः ॥ २४ ॥ दृढायुश्चवनायुश्चशतायुश्चोर्वशी सुताः ॥ नहुषंवृद्धशर्माणंरजिंगयमनेनसं ॥ २५ ॥ स्वर्भानवीसुतानेतानायोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ आयुषोनहुषःपुत्रोधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २६ ॥ राज्यंशशासस्सु महद्धर्मेणपृथिवीपते ॥ पितॄन्देवानृषीन्विप्रान्गंधर्वोरगराक्षसान् ॥ २७ ॥ नहुषःपालयामासब्रह्मक्षत्रमथोविशः ॥ सहत्वादस्युसंघातानृषीन्करमदापय त् ॥ २८ ॥ पशुवच्चैवतान्पृष्ठेवाहयामासवीर्यवान् ॥ कारयामासचेंद्रत्वमभिभूयदिवौकसः ॥ २९ ॥ तेजसातपसाचैवविक्रमेणौजसातथा ॥ यतिंययातिं संयातिमायातिमयतिंध्रुवं ॥ ३० ॥ नहुषोजनयामासषट्सुतान्प्रियवादिनः ॥ यतिस्तुयोगमास्थायब्रह्मभूतोभवन्मुनिः ॥ ३१ ॥ ययातिर्नाहुषःसम्राडासीत्सत्य पराक्रमः ॥ सपालयामासमहीमीजेचबहुभिर्मखैः ॥ ३२ ॥ अतिभक्त्यापितॄनर्चन्देवांश्चप्रयतःसदा ॥ अन्वगृह्णात्प्रजाःसर्वाययातिरपराजितः ॥ ३३ ॥ त स्यपुत्रामहेष्वासाःसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ देवयान्यांमहाराजशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ॥ ३४ ॥

दित्यादौदर्शनेनामंतानुप्रयोगयोस्ततइतिव्यवधानेपिनदोषः ॥ २२ ॥ विराड्विराजमानः ॥ २३ ॥ त्रिधागार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयभेदेन आयुःशब्दउकारांतःसांतश्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सहत्वेति ऋषिभ्यःकरंजग्राहेत्यर्थः ॥ २८ ॥ कारयामासचकारस्वार्थेणिच् ॥ २९ ॥ तेजसादेहकांत्या विक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन ओजसाबुद्धींद्रियबलेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३५॥ शाश्वतीःबह्वीःसमाःवर्षाणि आर्च्छत्प्राप्तवान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सान्हंसोढुंमर्षितुंयोग्यं जराग्रहणजंदुःखंकुरुतअंगीकुरुत सान्हंसाहायकंवा ॥३८॥ कार्यंप्रयोजनं कार्यंकर्तव्यं ॥३९॥४०॥ व्रत
निर्बंधात्शुक्रशापाच्चकामरूपःपुरुषार्थोहीनः ॥ ४१ ॥ शरीरेणशरीरस्थजरयायुक्तइतिशेषः वःयुष्माकंमध्ये कामंकामसुखं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तेज्ञयातवआज्ञया पूर्वरूपंआकारलोपोवार्षः ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कामानांकामभोगेन अवेत्यकामसेवयातृप्त्यभावंज्ञात्वा ॥ ४९ ॥ हविषासमिदाज्यादिना ॥ ५० ॥ एकस्यकामिनः सर्वंनालमपर्याप्तं शमंकामशांतिं ॥ ५१ ॥ सर्व

देवयान्यामजायेतांयदुस्तुर्वसुरेवच ॥ द्रुह्युश्चानुश्चपूरुश्चशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ॥ ३५ ॥ सशाश्वतीःसमाराजन्प्रजाधर्मेणपालयन् ॥ जरामार्च्छन्महाघोरां
नाहुषोरूपनाशिनीं ॥ ३६ ॥ जराऽभिभूतःपुत्रान्सराजावचनमब्रवीत् ॥ यदुंपूरुंतुर्वसुंचद्रुह्युंचानुंचभारत ॥ ३७ ॥ यौवनेनचरन्कामान्युवायुवतिभिःसह ॥
विहर्तुमहमिच्छामिसाह्यंकुरुतपुत्रकाः ॥ ३८ ॥ तंपुत्रोदेवयानेयःपूर्वजोवाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंभवतःकार्यमस्माकंयौवनेनते ॥ ३९ ॥ ययातिर
ब्रवीत्तंवैजरामेप्रतिगृह्यतां ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहं ॥ ४० ॥ यजतोदीर्घसत्रैर्मेशापाच्चोशनसोमुनेः ॥ कामार्थःपरिहीणोऽयंतप्येयंतेनपुत्रकाः
॥ ४१ ॥ मामकेनशरीरेणराज्यमेकःप्रशास्तुवः ॥ अहंतन्वाऽभिनवयायुवाकाममवाप्नुयां ॥ ४२ ॥ तेनतस्यप्रत्यगृह्णन्यदुप्रभृतयोजरां ॥ तमब्रवीत्ततःपू
रुःकनीयान्सत्यविक्रमः ॥ ४३ ॥ राजंश्चराभिनवयातन्वायौवनगोचरः ॥ अहंजरांसमादायराज्येस्थास्यामितेज्ञया ॥ ४४ ॥ एवमुक्तःसराजर्षिस्तपोवीर्य
समाश्रयात् ॥ संचारयामासजरांतदापुत्रेमहात्मनि ॥ ४५ ॥ पौरवेणाथवयसाराजायौवनमास्थितः ॥ यायातेनापिवयसाराज्यंपूरुरकारयत् ॥ ४६ ॥ ततोव
र्षसहस्रांतेययातिरपराजितः ॥ स्थितःसन्नृपशार्दूलःशार्दूलसमविक्रमः ॥ ४७ ॥ ययातिरपिपत्नीभ्यांदीर्घकालंविहृत्यच ॥ विश्वाच्यासहितोरेमेपुनश्चैत्ररथे
वने ॥ ४८ ॥ नाध्यगच्छत्तदातृप्तिंकामानांसमहायशाः ॥ अवेत्यमनसाराजन्निमांगाथांतदाजगौ ॥ ४९ ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥
हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते ॥ ५० ॥ पृथिवीरत्नसंपूर्णाहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत् ॥ ५१ ॥ यदानकुरुतेपापंस
र्वभूतेषुकर्हिचित् ॥ कर्मणामनसावाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ५२ ॥

थाकामशमेब्रह्मैवभवतीत्याह यदेति पापंकामं भूतेषुपंचभूतात्मकेषुस्त्र्यादिषुविषयेषु चतस्रोहिकामस्यावस्थाः प्रसुप्तातन्वीविच्छिन्नाउदाराच तत्रसुप्तिप्रलययोर्बीजमात्रावशेषाप्रसुप्तावासनामात्रशेषेमन
सिस्थिता तन्वीतुलब्धवृत्तिकेमनसिरूपादिदर्शनेनउद्भूतामनोरथात्मिका विच्छिन्नाचसमाधिकाले तदामूलाज्ञानस्याभावात् उदाराभोगकाले तत्रकर्मणेतिउदारायाव्यावृत्तिः वाचेतितन्व्याः मनसेतिप्रसु
प्तायाः यद्वैवंतदैवब्रह्मसंपद्यतेसमाधौविदेहकैवल्येच तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति सर्वेउदारायाः ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अयमेवकामः किंचिद्विघ्नितः क्रोधोभवतिसोऽपिस्वपरभयदायीनाशनीयइत्याह यदाचेति भयेच्छाद्वेषराहित्यादेवब्रह्मसंपद्यतइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ कामप्रवणंमनोबुद्ध्याकामतुच्छत्वनिश्चयेनसमाधायनिगृह्य ॥ ५४ ॥ अतृप्तइति द्विधाहिकामनिवृत्तिः दोषदृष्ट्यातृप्त्याच तेचविवेकविज्ञानोत्थेइतिविवेकवतोराज्ञोदोषदृष्ट्याकामेभ्योनिवृत्तावपिब्रह्मज्ञानाभावादतृप्तिरितिभावः ॥ ५५ ॥ दायादवान्पुत्रवान्

॥१०२॥ यदाचायंनबिभेतियदाचास्मान्नबिभ्यति ॥ यदानेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ५३ ॥ इत्यवेक्ष्यमहाप्राज्ञः कामानांफल्गुतांनृप ॥ समाधायमनोबुद्ध्या प्रत्यगृह्णाज्जरांसुतात् ॥ ५४ ॥ दत्वाचयौवनंराजापूरुंराज्येऽभिषिच्यच ॥ अतृप्तएवकामानांपूरुंपुत्रमुवाचह ॥ ५५ ॥ त्वयादायादवानस्मित्वंमेवंशकरः सुतः ॥ पौरवोवंशइतितेख्यातिंलोकेगमिष्यति ॥ ५६ ॥ वैशंपायनउवाच ततः सनृपशार्दूलपूरुंराज्येभिषिच्यच ॥ ततः सुचरितंकृत्वाभृगुतुंगेमहातपाः ॥ ५७ ॥ कालेनमहतापश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ कारयित्वात्वनशनंसदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेपंचसप्ततितमोध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७६ ॥ जनमेजयउवाच ययातिः पूर्वजोऽस्माकंदशमोयः प्रजापतेः ॥ कथंसशुक्रतनयां लेभेपरमदुर्लभां ॥ १ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ आनुपूर्व्याचमेशंसराज्ञोवंशकरान्पृथक् ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ययातिरासीन्नृपति र्देवराजसमद्युतिः ॥ तंशुक्रवृषपर्वाणौवव्रातेवैयथापुरा ॥ ३ ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिपृच्छतेजनमेजय ॥ देवयान्याश्चसंयोगंययातेर्नाहुषस्यच ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणांचसमजायतवैमिथः ॥ ऐश्वर्यप्रतिसंघर्षस्त्रैलोक्येसचराचरे ॥ ५ ॥ जिगीषयाततोदेवाववव्रिरेंऽगिरसंमुनिं ॥ पौरोहित्येनयाज्यार्थेकाव्यंतूशनसंपरे ॥ ६ ॥ ब्राह्मणौतावुभौनित्यमन्योन्यस्पर्धिनौभृशं ॥ तत्रदेवानिजघ्नुर्यान्दानवान्युधिसंगतान् ॥ ७ ॥ तान्पुनर्जीवयामासकाव्योविद्याबलाश्रयात् ॥ ततस्तेपुनरुत्थाययोधयांचक्रिरेसुरान् ॥ ८ ॥ असुरास्तुनिजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ॥ नतान्संजीवयामासबृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९ ॥ नहिवेदसतांविद्यांयांकाव्योवेत्तिवीर्यवान् ॥ संजीविनींततोदेवाविषादमगमन्परं ॥ १० ॥

॥ ५६ ॥ सुचरितंसत्कर्म भृगुतुंगेपर्वतविशेषे ॥ ५७ ॥ कारयित्वाकृत्वा पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ॥ ५८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रदानवौवव्रातेजामातृत्वेनेतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुराणामिति त्रैलोक्यैश्वर्येविषये प्रतिसंघर्षोवयमीश्वराभविष्यामोवयमीश्वराभविष्यामइतिस्पर्धा ॥ ५ ॥ जिगीषयेति सार्धश्लोकः याज्यार्थेऽन्योन्यस्पर्धिनावितिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥१०२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रक्षते कर्मव्यतिहारेतङ् शुक्रंहिदानवारक्षंतिअयमस्मत्तोमागादिति शुक्रस्तुतान्रक्षत्येव अदानवान्देवान् अमृतसंजीविन्यानरक्षति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

तेतुदेवाभयोद्विग्नाःकाव्यादुशनसस्तदा॥ ऊचुः कचमुपागम्यज्येष्ठंपुत्रंबृहस्पतेः॥ ११ ॥भजमानान्भजस्वास्मान्कुरुनःसाह्यमुत्तमं॥ यासाविद्यानिवसति
ब्राह्मणेऽमिततेजसि ॥ १२ ॥ शुक्रेतामहारक्षिप्रंभागभाङ्नोभविष्यसि ॥ वृषपर्वसमीपेहिशक्योद्रष्टुंत्वयाद्विजः॥ १३॥ रक्षतेदानवांस्तत्रनसरक्षत्यदानवा
न्॥ तमाराधयितुंशक्तोभवान्पूर्ववयाःकविं ॥ १४ ॥ देवयानींचदयितांसुतांतस्यमहात्मनः॥ त्वमाराधयितुंशक्तोनान्यःकश्चनविद्यते ॥ १५॥ शीलदा
क्षिण्यमाधुर्यैराचारेणदमेनच ॥ देवयान्यांहितुष्टायांविद्यांतांप्राप्स्यसिध्रुवं ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वाततःप्रायाद्बृहस्पतिसुतःकचः ॥ तदाऽभिपूजितोदेवैःसमीपे
वृषपर्वणः॥ १७॥ सगत्वात्वरितोराजन्देवैःसंप्रेषितःकचः॥ असुरेंद्रपुरेशुक्रंदृष्ट्वावाक्यमुवाचह॥ १८ ॥ ऋषेरंगिरसःपौत्रंपुत्रंसाक्षाद्बृहस्पतेः॥ नाम्नाक
चमितिख्यातंशिष्यंगृह्णातुमांभवान्॥ १९ ॥ ब्रह्मचर्यंचरिष्यामित्वय्यहंपरमंगुरौ ॥ अनुमन्यस्वमांब्रह्मन्सहस्रंपरिवत्सरान्॥ २०॥ शुक्रउवाच कच
सुस्वागतंतेऽस्तुप्रतिगृह्णामितेवचः॥ अर्चयिष्येहमर्च्यंत्वामर्चितोऽस्तुबृहस्पतिः ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच कचस्तुतंतथेत्युक्त्वाप्रतिजग्राहतद्व्रतं ॥
आदिष्टंकविपुत्रेणशुक्रेणोशनसास्वयं ॥ २२ ॥ व्रतस्यप्राप्तकालंसयथोक्तंप्रत्यगृह्णत ॥ आराधयन्नुपाध्यायंदेवयानींचभारत ॥ २३ ॥ नित्यमाराधयिष्यं
स्तौयुवायौवनगोचरे ॥ गायन्नृत्यन्वादयंश्चदेवयानीमतोषयत् ॥ २४ ॥ सशीलयन्देवयानींकन्यांसंप्राप्तयौवनां ॥ पुष्पैःफलैःप्रेषणैश्चतोषयामासभारत ॥
॥ २५ ॥ देवयान्यपितंविप्रंनियमव्रतधारिणं ॥ गायंतीचललंतीचरहःपर्यचरत्तथा ॥ २६ ॥ पंचवर्षशतान्येवंकचस्यचरतोव्रतं ॥ तत्रातीयुरथोबुद्ध्वादान
वास्तंततःकचं ॥ २७॥ गारक्षंतंवनेदृष्ट्वारहस्येकममर्षिताः॥ जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेवच ॥ २८ ॥ हत्वाशालावृकेभ्यश्चप्रायच्छँल्लवशःकृतं ॥ ततो
गावोनिवृत्तास्ताअगोपाःस्वंनिवेशनं ॥ २९॥ सादृष्ट्वारहितागाश्चकचेनाभ्यागतावनात्॥ उवाचवचनंकालेदेवयान्यथभारत ॥ ३० ॥ देवयान्युवाच
आहुतंचाग्निहोत्रंतेसूर्यश्चास्तंगतःप्रभो ॥ अगोपाश्चागतागावःकचस्तातनदृश्यते ॥ ३१ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भृगोःपुत्रःकविस्तत्पुत्रःशुक्रःकाव्यः सकविरित्यप्युपचारादुच्यते शुक्रेणरुद्रशुक्ररूपेण ॥ २२ ॥ प्राप्तःकालं प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः प्राप्तकालंकचं ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रे
षणैःप्रेष्यत्वादिभिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतीयुःब्राह्मणस्यावध्यत्वमतिक्रांतवंतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उवाचशुक्रंप्रति ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ संशब्द्यशब्दंकृत्वा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भाविनिहेशुद्धभाववति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पेषःपिष्टंपिष्टीकृत्येत्यर्थः पेषीकृत्वेतिसमासेपिक्त्वोल्यबादेशाभावआर्षः ॥ ३८ ॥ समंसंपूर्णंजीवितं

व्यक्तंहतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तंविनानचजीवेयमितिसत्यंब्रवीमिते ॥ ३२ ॥ शुक्रउवाच अयमेहीतिसंशब्द्यमृतंसंजीवयाम्यहं ॥ त
तःसंजीविनींविद्यांप्रयुज्यकचमाह्वयत् ॥ ३३ ॥ भित्वाभित्वाशरीराणिवृकाणांसविनिर्गतः ॥ आहूतःप्रादुरभवत्कचोहृष्टोऽथविद्यया ॥ ३४ ॥ कस्माच्चि
रायितोऽसीतिपृष्टस्तामाहभार्गवीं ॥ समिधश्चकुशादीनिकाष्ठभारंचभाविनि ॥ ३५ ॥ गृहीत्वाश्रमभारात्तंवटवृक्षंसमाश्रितः ॥ गावश्चसहिताःसर्वावृक्ष
च्छायामुपाश्रिताः ॥ ३६ ॥ असुरास्तत्रमांदृष्ट्वाकस्त्वमित्यभ्यचोदयन् ॥ बृहस्पतिसुतश्चाहंकचइत्यभिविश्रुतः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तमात्रेमांहत्वापेषीकृत्वातुदा
नवाः ॥ दत्वाशालावृकेभ्यस्तुसुखंजग्मुःस्वमालयं ॥ ३८ ॥ आहूतोविद्ययाभद्रेभार्गवेणमहात्मना ॥ त्वत्समीपमिहायातःकथंचित्समजीवितः ॥ ३९ ॥ ह
तोऽहमितिचाचख्यौपृष्टोब्राह्मणकन्यया ॥ सपुनर्देवयान्योक्तःपुष्पाहारोयदृच्छया ॥ ४० ॥ वनंययौकचोविप्रोददृशुर्दानवाश्चतं ॥ पुनस्तंपेषयित्वातुसमु
द्रांभस्यमिश्रयन् ॥ ४१ ॥ चिरंगतंपुनःकन्यापित्रेतंसंन्यवेदयत् ॥ विप्रेणपुनराहूतोविद्ययागुरुदेहजः ॥ पुनरावृत्यतद्वृत्तंन्यवेदयततद्यथा ॥ ४२ ॥ ततस्तृ
तीयंहत्वातंदग्ध्वाकृत्वाचचूर्णशः ॥ प्रायच्छन्ब्राह्मणायैवसुरायामसुरास्तथा ॥ ४३ ॥ देवयान्यथभूयोपिपितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ पुष्पाहारःप्रेषणकृत्कच
स्तातनदृश्यते ॥ ४४ ॥ व्यक्तंहतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तंविनानचजीवेयंकचंसत्यंब्रवीमिते ॥ ४५ ॥ शुक्रउवाच बृहस्पतेःसुतःपुत्रिकचः
प्रेतगतिंगतः ॥ विद्ययाजीवितोऽप्येवंहन्यतेकरवामकिं ॥ ४६ ॥ मैवंशुचोमारुददेवयानिनत्वादृशीमर्त्यमनुप्रशोचते ॥ यस्यास्तवब्रह्मचब्राह्मणाश्चसेंद्रा
देवावसवोऽथाश्विनौच ॥ ४७ ॥ सुरद्विषश्चैवजगच्चसर्वमुपस्थानेसन्नमंतिप्रभावात् ॥ अशक्योऽसौजीवयितुंद्विजातिःसंजीवितोवध्यतेचैवभूयः ॥ ४८ ॥
देवयान्युवाच यस्यांगिरावृद्धतमःपितामहोबृहस्पतिश्चापिपितातपोनिधिः ॥ ऋषेःपुत्रंतमथोवापिपौत्रंकथंनशोचेयमहंनरुद्यां ॥ ४९ ॥ सब्रह्मचारी
चतपोधनश्चसदोत्थितःकर्मसुचैवदक्षः ॥ कचस्यमार्गंप्रतिपत्स्येनभोक्ष्येप्रियोहिमेतातकचोभिरूपः ॥ ५० ॥

यस्यसः अंतरामरणेहिअप्राप्तविद्यत्वाद्व्यर्थंजीवनमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गुरुदेहजःकचः आवृत्यआगत्य तद्वृत्तंअसुरचेष्टितं ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणायशुक्राय ॥ ४३ ॥ प्रेषणकृत्कार्यकर्ता ॥
॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ मर्त्यं त्वंतुमत्प्रभावादमरकल्पासि ब्रह्मवेदः तस्यनमनंस्वार्थप्रकाशेन ॥ ४७ ॥ प्रभावान्ममेतिशेषः उपस्थानेसंध्योपस्थानकालेत्रिसंध्यमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाव्हयत् आक्रोशंकृतवान् संरंभात्क्रोधात् सर्वान्दैत्यानेकत्राहूयउपालब्धवानित्यर्थः उपालंभमेवाह असंशयमिति द्विषंतीतिमध्यमपुरुषाप्रयोगःक्रोधावेशसूचनार्थः ॥ ५१ ॥ मांअब्राह्मणंउद रेकचस्यपाकेनब्रह्महत्याप्रसंजनेनकर्तुमिच्छंति व्यभिचरंतिविरुद्धमाचरंतिमदुदरेब्राह्मणप्रवेशनेन अंतःपरिपाकः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तपसःसंक्षयोगुरूदरविदारणात् क्लेशंसंकीर्णोदरेवासजं ॥

वैशंपायनउवाच सपीडितोदेवयान्यामहर्षिःसमाव्हयत्संरंभाच्चैवकाव्यः ॥ असंशयंमामसुराद्विषंतियेमेशिष्यानागतान्सूदयंति ॥ ५१ ॥ अब्राह्मणं कर्तुमिच्छंतिरौद्रास्तेमांयथाव्यभिचरंतिनित्यं ॥ अप्यस्यपापस्यभवेदिहांतःकंब्रह्महत्यानदहेदपींद्रं ॥ ५२ ॥ गुरोर्हिभीतोविद्ययाचोपहूतःशनैर्वाक्यंजठरे व्याजहार ॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीत्केनपथोपनीतस्त्वंचोदरेतिष्ठसिब्रूहिविप्र ॥ ५३ ॥ कचउवाच तवप्रसादान्नजहातिमांस्मृतिःस्मरा मिसर्वंयच्चयथाचवृत्तं ॥ नत्वेवंस्यात्तपसःसंक्षयोमेततःक्लेशंघोरमिमंसहामि ॥ ५४ ॥ असुरैःसुरायांभवतोऽस्मिदत्तोहत्वादग्ध्वाचूर्णयित्वाचकाव्य ॥ ब्रा ह्मींमायांचासुरींविप्रमायांत्वयिस्थितेकथमेवातिवर्त्तेत् ॥ ५५ ॥ शुक्रउवाच किंतेप्रियंकरवाण्यद्यवत्सेवधेनमेजीवितंस्यात्कचस्य ॥ नान्यत्रकु क्षेर्ममभेदनेनदृश्येत्कचोमद्गतोदेवयानि ॥ ५६ ॥ देवयान्युवाच द्वौमांशोकावग्निकल्पौदहेतांकचस्यनाशस्तवचैवोपघातः ॥ कचस्यनाशेममश र्मनास्तितवोपघातेजीवितुंनास्मिशक्ता ॥ ५७ ॥ शुक्रउवाच संसिद्धरूपोसिबृहस्पतेःसुतयत्त्वांभक्तंभजतेदेवयानी ॥ विद्यामिमांप्राप्नुहिजीवनीं त्वंनचेदिंद्रःकचरूपीत्वमद्य ॥ ५८ ॥ ननिवर्त्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्योममोदरात् ॥ ब्राह्मणंवर्जयित्वैकंतस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥ ५९ ॥ पुत्रोभूत्वाभावयभावितो मामस्माद्देहादुपनिष्क्रम्यतात ॥ समीक्षेथाधर्मवतीमवेक्षांगुरोःसकाशात्प्राप्यविद्यांसविद्यः ॥ ६० ॥ वैशंपायनउवाच गुरोःसकाशात्समवाप्यवि द्यांभित्वाकुक्षिंनिर्विचक्रामविप्रः ॥ कचोऽभिरूपस्तत्क्षणाद्ब्राह्मणस्यशुक्लात्ययेपौर्णमास्यामिवेंदुः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वाचतंपतितंब्रह्मराशिमुत्थापयामासमृतंक चोपि ॥ विद्यांसिद्धांतामवाप्याभिवाद्यततःकचस्तंगुरुमित्युवाच ॥ ६२ ॥

॥ ५४ ॥ चाद्दैवींमायां मायात्रयविदित्वयिसतिकोदेवोऽसुरोब्राह्मणोवाऽतिक्रामेत् अतस्त्वदुदरभेदनंममदुःसाध्यमेवेतिभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नचेदिंद्रः इंद्रश्चेत्त्वंतर्हित्वामुदरेजीर्णंकरि ष्याम्येवेतिभावः ॥ ५८ ॥ नेति त्वंतुब्राह्मणत्वादवध्योममेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ भावयजीवय भावितोमयाजीवितः कृतघ्नोमाभूरितिभावः ॥ ६० ॥ शुक्लस्यअन्होरवेर्वाअत्ययेशुक्लात्यये ॥ ६१ ॥ ब्रह्मराशिंवेदराशिं ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यःश्रोत्रयोरिति यथाममश्रोत्रयोरयंशुक्रःअमृतंअमरणसाधनीं विद्यां निषिक्तवान्तथान्योपियोमेममनविद्यस्यविद्याशून्यस्य समासेपिनञोनभ्राडादिवत्प्रकृतिभावः श्रोत्रयोःसद्वस्तुनिषिंचेत् यःयत्सत् पुंस्त्व मार्षं अमृतंमोक्षरूपं तंनिषेक्तारंअहंपितरंमातरंचमन्ये तस्मैनिषेक्त्रेनद्रुह्येत् कः अस्यकृतंअनेनउपकृतंजानन्द्रुह्येहं क्रुधद्रुहेर्ष्यैतिसंप्रदानत्वं ॥ ६३ ॥ ऋतस्यकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकस्यवेदस्य निधीनांविद्यानांनिधिंआश्रयं विद्यायानिधित्वंगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मीतिविद्यावचनात् मामां शेवधिर्निधिः प्रतिष्ठाविद्याफलंतच्छून्याअप्रतिष्ठाः निधीनांचतुरन्वयानामितिपाठेअध्ययनंअर्थज्ञानंअनु

यःश्रोत्रयोरमृतंसन्निषिंचेद्योमेनविद्यस्ययथाममायं॥ तंमन्येहंपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ॥ ६३ ॥ ऋतस्यदातारमनुत्तमस्यनिधिंनिधीनामपिलब्धविद्याः ॥ येनाद्रियंतेगुरुमर्चनीयंपापाँल्लोकांस्तेव्रजंत्यप्रतिष्ठाः ॥ ६४ ॥ वैशंपायनउवाच सुरापानाद्वंचनांप्राप्यविद्वान्संज्ञानाशंचैव महातिघोरं॥ दृष्ट्वाकचंचापितथाभिरूपंपीतंतदासुरयामोहितेन॥ ६५ ॥ समन्युरुत्थायमहानुभावस्तदोशनाविप्रहितंचिकीर्षुः ॥ सुरापानंप्रतिसंजातमन्युःकाव्यःस्वयंवाक्यमिदंजगाद ॥ ६६ ॥ योब्राह्मणोद्यप्रभृतीहकश्चिन्मोहात्सुरांपास्यतिमंदबुद्धिः ॥ अपेतधर्माब्रह्महाचैवसस्यादस्मिँल्लोकेगर्हितःस्यात्परेच॥ ६७॥ मयाचैतांविप्रधर्मोक्तिसीमांमर्यादांवैस्थापितांसर्वलोके॥ संतोविप्राःशुश्रुवांसोगुरूणांदेवालोकाश्चोपशृण्वंतुसर्वे॥ ६८ ॥इतीदमुक्त्वासमहानुभावस्तपोनिधीनांनिधिरप्रमेयः॥ तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धीनिदंसमाहूयवचोऽभ्युवाच॥६९॥ आचक्षेवोदानवाबालिशाःस्थसिद्धःकचोवत्स्यतिमत्सकाशे ॥ संजीविनींप्राप्यविद्यांमहात्मातुल्यप्रभावोब्राह्मणोब्रह्मभूतः ॥ ७० ॥ एतावदुक्त्वावचनंविरराममसभार्गवः ॥ दानवाविस्मयाविष्टाःप्रययुःस्वंनिवेशनं॥ ७१ ॥ गुरोरुष्यसकाशेतुदशवर्षशतानिसः॥ अनुज्ञातःकचोगंतुमियेषत्रिदशालयं ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच समावृत्तव्रतंतंतुविसृष्टंगुरुणातदा ॥ प्रस्थितंत्रिदशावासंदेवयान्यब्रवीदिदं॥ १ ॥ ऋषेरंगिरसःपौत्रवृत्तेनाभिजनेनच ॥ भ्राजसेविद्ययाचैवतपसाचदमेनच ॥ २ ॥

ष्ठानंशिष्येभ्यःप्रतिपादनंचेतिचत्वारिकर्माणितेषुअन्वयःसंबंधोयेषांनिधीनांविद्यानामित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ बालिशाःममोदरेकचंपातयित्वाशीघ्रंतत्कार्यंसिद्धंकृतवंतः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ उष्यउषित्वा ॥ ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समावृत्तव्रतमिति समावृत्तव्रतंसमाप्तव्रतं ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुःपुत्रोयस्यअंगिरसः पुत्रःपौत्रः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्थिताअनलसा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अननुज्ञातस्त्वदुक्तकार्ये ॥ १७ ॥ आर्षं

ऋषिर्यथांगिरामान्यःपितुर्ममहायशाः ॥ तथामान्यश्चपूज्यश्चममभूयोबृहस्पतिः ॥ ३ ॥ एवंज्ञात्वाविजानीहियद्ब्रवीमितपोधन ॥ व्रतस्थेनियमोपेतेय
थावर्ताम्यहंत्वयि ॥ ४ ॥ ससमावृत्तविद्योमांभक्तांभजितुमर्हसि ॥ गृहाणपाणिंविधिवन्ममंत्रपुरस्कृतं ॥ ५ ॥ कचउवाच पूज्योमान्यश्चभगवान्य
थातवपितामम ॥ तथात्वमनवद्यांगिपूजनीयतरामम ॥ ६ ॥ प्राणेभ्योपिप्रियतराभार्गवस्यमहात्मनः ॥ त्वंभद्रेधर्मतःपूज्यागुरुपुत्रीसदामम ॥ ७ ॥ यथा
ममगुरुर्नित्यंमान्यःशुक्रःपितातव ॥ देवयानितथैवत्वंनैवंमांवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच गुरुपुत्रस्यपुत्रोवैनत्वंपुत्रश्चमेपितुः ॥ तस्मात्पूज्यश्च
मान्यश्चममापित्वंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ असुरैर्हन्यमानेचकचत्वयिपुनःपुनः ॥ तदाप्रभृतियाप्रीतिस्तांत्वमद्यस्मरस्वमे ॥ १० ॥ सौहार्देचानुरागेचवेत्थमेभक्ति
मुत्तमां ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञत्यक्तुंभक्तामनागसं ॥ ११ ॥ कचउवाच अनियोज्येनियोगेमांनियुनंक्षिशुभव्रते ॥ प्रसीदसुभ्रुत्वंमह्यंगुरोर्गुरुतराशुभे
॥ १२ ॥ यत्रोषितंविशालाक्षित्वयाचंद्रनिभानने ॥ तत्राहमुषितोभद्रेकुक्षौकाव्यस्यभाविनि ॥ १३ ॥ भगिनीधर्मतोमेत्वंमैवंवोचःसुमध्यमे ॥ सुखम
स्म्युषितोभद्रेनमन्युर्विद्यतेमम ॥ १४ ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिशिवमाशंसमेपथि ॥ अविरोधेनधर्मस्यस्मर्तव्योस्मिकथांतरे ॥ अप्रमत्तोत्थितानित्यमा
राधयगुरुंमम ॥ १५ ॥ देवयान्युवाच यदिमांधर्मकामार्थेप्रत्याख्यास्यसियाचितः ॥ ततःकचनतेविद्यासिद्धिमेषागमिष्यति ॥ १६ ॥ कचउवा
च गुरुपुत्रीतिकृत्वाहंप्रत्याचक्षेनदोषतः ॥ गुरुणाचाननुज्ञातःकाममेवंशपस्वमां ॥ १७ ॥ आर्षंधर्मंब्रुवणोहंदेवयानियथात्वया ॥ शप्तोनार्होऽस्मिशा
पस्यकामतोद्यनधर्मतः ॥ १८ ॥ तस्माद्भवत्यायःकामोनतथासभविष्यति ॥ ऋषिपुत्रोनतेकश्चिज्जातुपाणिंग्रहीष्यति ॥ १९ ॥ फलिष्यतिनतेविद्यायत्त्वंमा
मात्थतत्तथा ॥ अध्यापयिष्यामितुयंतस्यविद्याफलिष्यति ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाद्विजश्रेष्ठोदेवयानींकचस्तदा ॥ त्रिदशेशालयंशी
घ्रंजगामद्विजसत्तमः ॥ २१ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिंसभाज्येदंकचंवचनमब्रुवन् ॥ २२ ॥

ऋषिप्रणीतंसोदरयोरविवाहं कामतःशप्तोस्मिनधर्मतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रणशिताप्रणंक्ष्यति भागभाक्भागःअयमेवकचोवेदेशंयुशब्देनोच्यते यदेवाब्रह्मणोक्तोश्रद्दधानोयजातैशंयुमेवतस्यबार्हस्पत्यंयज्ञस्याशीर्गच्छतिएतन्मेमेत्यब्रवीत्किंमेप्रजायाइतियोपगुरातैशतेनयातयाद्यो निहनत्सहस्रेणयातयाद्योलोहितंकरवद्यावतःप्रस्कंद्यपांसून्संगृह्णात्तावतःसंवत्सरान्पितृलोकंनप्राजानादिति तस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेतननिहन्यान्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतोवरस्तद्वाक् अपगुरेतनगालयेत् शतादयोनरकविशेषाः ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ कृतविद्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ मघवानिंद्रः मखेषुमघवानस्तावितिभट्टिः प्रचक्रामभूतलंप्रतीतिशे

देवाऊचुः यत्त्वयास्मद्धितंकर्मकृतंवैपरमाद्भुतं ॥ नतेयशःप्रणशिताभागभाक्चभविष्यसि ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कृतविद्येकचेप्राप्तेहृष्टरूपादिवौकसः ॥ कचादधीत्यतांविद्यांकृतार्थाभरतर्षभ ॥ १ ॥ सर्वएवसमागम्यशतक्रतुमथाब्रुवन् ॥ कालस्तेविक्रमस्याद्यजहिशत्रून्पुरंदर ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुसहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ॥ तथेत्युक्त्वाप्रचक्रामसोऽपश्यतवनेस्त्रियः ॥ ३ ॥ क्रीडंतीनांतुकन्यानांवनेचैत्ररथोपमे ॥ वायुभूतःसवस्त्राणिसर्वाण्येवव्यमिश्रयत् ॥ ४ ॥ ततोजलात्समुत्तीर्यकन्यास्ताःसहितास्तदा ॥ वस्त्राणिजगृहुस्तानियथासन्नान्यनेकशः ॥ ५ ॥ तत्रवासोदेवयान्याःशर्मिष्ठाजगृहेतदा ॥ व्यतिमिश्रमजानंतीदुहितावृषपर्वणः ॥ ६ ॥ ततस्तयोर्मिथस्तत्रविरोधःसमजायत ॥ देवयान्याश्चराजेंद्रशर्मिष्ठायाश्चतत्कृते ॥ ७ ॥ देवयान्युवाच कस्माद्गृह्णासिमेवस्त्रंशिष्याभूत्वाममासुरि ॥ समुदाचारहीनायानतेसाधुभविष्यति ॥ ८ ॥ शर्मिष्ठोवाच आसीनंचशयानंचपितातेपितरंमम ॥ स्तौतिवंदीवचाभीक्ष्णंनीचैःस्थित्वाविनीतवत् ॥ ९ ॥ याचतस्त्वंहिदुहितास्तुवतःप्रतिगृह्णतः ॥ सुताहंस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ १० ॥ आदुन्वस्वविदुन्वस्वद्रुह्यकुप्यस्वयाचकि ॥ अनायुधासायुधायारिक्ताक्षुभ्यसिभिक्षुकि ॥ ११ ॥ लप्स्यसेप्रतियोद्धारंनहित्वांगणयाम्यहं ॥ वैशंपायनउवाच समुच्छ्रयंदेवयानींगतांसक्तांचवाससि ॥ १२ ॥ शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेततःस्वपुरमागमत् ॥ हतेयमितिविज्ञायशर्मिष्ठापापनिश्चया ॥ १३ ॥

षः ॥ ३ ॥ वायुभूतइंद्रः कन्याद्वयद्वाराशुक्रदानवयोर्विरोधोत्पादनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समुदाचरःसदाचारः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आदुन्वस्वेति अत्रयथाइंद्रेणयुजातरुषेमवृत्रमित्यत्रउःसिपूशपूचेतिबहुलंछंदसीतिबाहुलकाद्विकरणत्रयं एवमिहाप्यार्षत्वात्श्नुःशपूचेतिविकरणद्वयं आदुन्वस्वआभिमुख्येनवक्षस्ताडनादिनासंतापंप्रामुहि विदुन्वस्वपांसुषुलुंठनादिना द्रुह्यद्रोहंचिरकालिकंक्रोधंकुरु कुप्यस्वसद्यःपरानिष्टफलोयत्नःकोपस्तंकुरु रिक्तादरिद्रा ॥ ११ ॥ प्रतियोद्धारंप्रहर्त्तारंशत्रुंमामेव समुच्छ्रयंसत्यवचनेनमहत्त्वं ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ युग्याःरथवाहकाः हयाःकेवलाश्वाः उदकंपीयतेस्मादितिउदपानंकूपं ॥ १५ ॥ १६ ॥ वल्गुनामंजुना श्यामाषोडशवार्षिकीयौवनारूढा सुमृष्टानिदिव्यानि ॥ १७ ॥वीरुधालताः ॥ १८ ॥

अनवेक्ष्ययथौवेश्मक्रोधवेगपरायणा ॥ अथतंदेशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १४ ॥ श्रांतयुग्यःश्रांतहयोमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ सनाहुषःप्रेक्षमाण
उदपानंगतोदकं ॥ १५ ॥ददर्शराजातांतत्रकन्यामग्निशिखामिव ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्याममरवर्णिनीं ॥ १६ ॥ सांत्वयित्वानृपश्रेष्ठःसाम्नापरमवल्गु
ना ॥ कात्वंताम्रनखीश्यामासुमृष्टमणिकुंडला ॥ १७॥ दीर्घंध्यायसिचात्यर्थंकस्माच्छोचसिचातुरा ॥ कथंचपतिताऽस्यस्मिन्कूपेवीरुत्तृणावृते ॥१८॥ दुहि
ताचैवकस्यत्वंवदसत्यंसुमध्यमे ॥ देवयान्युवाच योसौदेवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयतिविद्यया ॥१९॥तस्यशुक्रस्यकन्याहंसमांनूनंनबुध्यते ॥ एषमेदक्षि
णोराजन्पाणिस्ताम्रनखांगुलिः ॥ २० ॥ समुद्धरगृहीत्वामांकुलीनस्त्वंहिमेमतः ॥ जानामिहित्वांसंशांतंवीर्यवंतंयशस्विनं ॥२१॥ तस्मान्मांपतितामस्मात्कू
पादुद्धर्तुमर्हसि ॥ वैशंपायनउवाच तामथोब्राह्मणींराजाविज्ञायनहुषात्मजः ॥ २२ ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणावुज्जहारततोऽवटात् ॥ उद्धृत्यचैनांतर
सातस्मात्कूपान्नराधिपः ॥ २३ ॥आमंत्रयित्वासुश्रोणींययातिःस्वपुरंययौ ॥ गतेतुनाहुषेतस्मिन्देवयान्यप्यनिंदिता ॥ २४ ॥ उवाचशोकसंतप्ताघूर्णि
कामागतांपुरः ॥ देवयान्युवाच त्वरितंघूर्णिकेगच्छशीघ्रमाचक्ष्वमेपितुः ॥ २५ ॥ नेदानींसंप्रवेक्ष्यामिनगरंवृषपर्वणः ॥ वैशंपायनउवाच सा
तत्रत्वरितंगत्वाघूर्णिकाऽसुरमंदिरं ॥ २६ ॥ दृष्ट्वाकाव्यमुवाचेदंसंभ्रमाविष्टचेतना ॥ आचचक्षेमहाप्राज्ञंदेवयानींवनेहतां ॥ २७॥ शर्मिष्ठयामहाभागदु
हित्रावृषपर्वणः ॥ श्रुत्वादुहितरंकाव्यस्तत्रशर्मिष्ठयाहतां ॥ २८ ॥ त्वरयानिर्ययौदुःखान्मार्गमाणःसुतांवने ॥ दृष्ट्वादुहितरंकाव्योदेवयानींततोवने ॥ २९ ॥
बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यदुःखितोवाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मदोषैर्नियच्छंतिसर्वेदुःखसुखेजनाः ॥ ३० ॥ मन्येदुश्चरितंतेऽस्तियस्येयंनिष्कृतिःकृता ॥ देवयान्यु
वाच निष्कृतिर्मेऽस्तुवामाऽस्तुशृणुष्वावहितोमम ॥ ३१ ॥ शर्मिष्ठयायदुक्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः ॥ सत्यंकिलैतत्साप्राहदैत्यानामसिगायनः ॥३२॥
एवंहिमेकथयतिशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ वचनंतीक्ष्णपरुषंक्रोधरक्तेक्षणाभृशं ॥ ३३ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवटात्गर्तात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ घूर्णिकांदासीं ॥ २५ ॥ २६ ॥ हतांताडितां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नियच्छंति प्रयच्छंति आत्मदोषैर्हेतुभिःस्वकर्मभिरेवसुखदुःखेजनात्प्राप्येते
नतुजनस्यापराधइत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतदेवाह मन्येइति निष्कृतिःफलभोगेननिरसनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तीक्ष्णंमर्मभित् यतःपरुषंनिष्ठुराक्षरं ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३४॥ इदंपूर्वोक्तं ॥३५॥३६॥३७॥ नाहुषःययातिः ममऐश्वरंनिर्द्वंद्वमप्रतिपक्षंबलमस्ति ॥३८॥ ईश्वरत्वमेवाह यच्चेति स्वयंभुवातत्त्वमसीत्यादिनावेदेनकरणेनतुष्टेनगुरुणेतिशेषः ॥ ३९ ॥ अहंमनुरभवं
सूर्यश्चेतिवदन्वामदेवइवस्वस्यसार्वात्म्यानुभवमाह अहमिति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ यइति अति

स्तुवतोदुहितानित्यंयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ अहंतुस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ ३४ ॥ इदंमामाहशर्मिष्ठादुहितावृषपर्वणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनादर्पपू
र्णापुनःपुनः ॥ ३५ ॥ यद्यहंस्तुवतस्तातदुहिताप्रतिगृह्णतः ॥ प्रसादयिष्येशर्मिष्ठामित्युक्तातुसखीमया ॥ ३६ ॥ शुक्रउवाच स्तुवतोदुहितानत्वंयाच
तःप्रतिगृह्णतः ॥ अस्तोतुःस्तूयमानस्यदुहितादेवयान्यसि ॥ ३७ ॥ वृषपर्वैवतद्वेदशक्रोराजाचनाहुषः ॥ अचिंत्यंब्रह्मनिर्द्वंद्वमैश्वरंहिबलंमम ॥ ३८ ॥ यच्च
किंचित्सर्वगतंभूमौवायदिवादिवि ॥ तस्याहमीश्वरोनित्यंतुष्टेनोक्तःस्वयंभुवा ॥ ३९ ॥ अहंजलंविमुंचामिप्रजानांहितकाम्यया ॥ पुष्णाम्यौषधयःसर्वाइ
तिसत्यंब्रवीमिते ॥ ४० ॥ वैशंपायनउवाच एवंविषादमापन्नांमन्युनासंप्रपीडितां ॥ वचनैर्मधुरैःश्लक्ष्णैःसांत्वयामासतांपिता ॥ ४१ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्व० ययात्युपाख्यानेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ शुक्रउवाच यःपरेषांनरोनित्यमतिवादांस्तितिक्षते ॥ देवयानिवि
जानीहितेनसर्वमिदंजितं ॥ १ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंनिगृह्णातिहयंयथा ॥ सयंतेत्युच्यतेसद्भिर्नयोरश्मिषुलंबते ॥ २ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधमक्रोधेननिरस्य
ति ॥ देवयानिविजानीहितेनसर्वमिदंजितं ॥ ३ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंक्षमयेहनिरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ४ ॥ यःसंधारयतेमन्युंयो
तिवादांस्तितिक्षते ॥ यश्चतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभाजनं ॥ ५ ॥ योयजेदपरिश्रांतोमासिमासिशतंसमाः ॥ नक्रुद्ध्येद्यश्चसर्वस्यतयोरक्रोधनोऽधिकः ॥
॥ ६ ॥ यत्कुमाराःकुमार्यश्चवैरंकुर्युरचेतसः ॥ नतत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीतनविदुस्तेबलाबलं ॥ ७ ॥ देवयान्युवाच वेदाहंतातबालाऽपिधर्माणांयदिहांतरं ॥
अक्रोधेचापिवादेचवेदचापिबलाबलं ॥ ८ ॥ शिष्यस्याशिष्यवृत्तेस्तुनक्षंतव्यंबुभूषता ॥ तस्मात्संकीर्णवृत्तेषुवासोममनरोचते ॥ ९ ॥ पुमांसोयेहिनिंदंति
वृत्तेनाभिजनेनच ॥ नतेषुनिवसेत्प्राज्ञःश्रेयोऽर्थीपापबुद्धिषु ॥ १० ॥

वादान्निंदावचनानि ॥ १ ॥ रश्मिषुक्रोधफलभूतास्वापत्सु पक्षेस्पष्टोऽर्थः ॥ २ ॥ अक्रोधेनक्रोधविरोधिन्याक्षमया ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्थस्यपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ५ ॥ यजेत्पितृयज्ञेन तस्मान्मासिपि
तृभ्यःक्रियतइतिश्रुतेः एतेनअन्ययज्ञेभ्यःपितृयज्ञःश्रेष्ठइतिसूचितं ॥ ६ ॥ यदिति अचेतसोमूढाः बाल्यात्शर्मिष्ठयाकृतमस्माभिःक्षंतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति काव्यःकविपुत्रः समन्युःसक्रोधः ॥ १ ॥ २ ॥
पुत्रेष्विति ननुपितृकृतंपुत्रेणभुज्यतेचेच्छास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायविरोधापत्तिरितिचेन्न योवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंससयदिवैनंनचयतेथपुत्रमथपौत्रंचयतइतिधनमानभागिनांदूरीकरणादवश्यंस्वयं

येत्वेनमभिजानंतिवृत्तेनाभिजनेनवा ॥ तेषुसाधुषुवस्तव्यंसवासःश्रेष्ठउच्यते॥ ११ ॥ वाग्दुरुक्तंमहाघोरंदुहितुर्वृषपर्वणः॥ ममममथ्नातिहृदयमग्निकामइवा
रणिं ॥ १२ ॥ नह्यतोदुष्करतरंमन्येलोकेष्वपित्रिषु ॥ यःसपत्नश्रियंदीप्तांहीनश्रीःपर्युपासते ॥ मरणंशोभनंतस्यइतिविद्वज्जनाविदुः ॥ १३ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःकाव्योभृगुश्रेष्ठःसमन्युरु
पगम्यह ॥ वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १ ॥ नाधर्मश्चरितोराजन्सद्यःफलतिगौरिव ॥ शनैरावर्त्यमानोहिकर्तुर्मूलानिकृंतति ॥ २ ॥ पुत्रेषुवा
नप्तृषुवानचेदात्मनिपश्यति ॥ फलत्येवध्रुवंपापंगुरुभक्तमिवोदरे ॥ ३ ॥ यदघातयथाविप्रंकचमांगिरसंतदा ॥ अपापशीलंधर्मज्ञंशुश्रूषुंमद्गृहेरतं ॥ ४ ॥
वधादनर्हतस्तस्यवधाच्चदुहितुर्मम ॥ वृषपर्वन्निबोधेदंत्यक्ष्यामित्वांसबांधवं ॥ स्थातुंत्वद्विषयेराजन्नशक्ष्यामित्वयासह ॥ ५ ॥ अहोमामभिजानासिदैत्य
मिथ्याप्रलापिनं ॥ यथेममात्मनोदोषंननियच्छस्युपेक्षसे ॥ ६ ॥ वृषपर्वोवाच नाधर्मंनमृषावादंत्वयिजानामिभार्गव ॥ त्वयिधर्मश्चसत्यंचतत्प्रसी
दतुनोभवान् ॥ ७ ॥ यद्यस्मानपहायत्वमितोगच्छसिभार्गव ॥ समुद्रंसंप्रवेक्ष्यामोनान्यदस्तिपरायणं ॥ ८ ॥ शुक्रउवाच समुद्रंप्रविशध्वंवादिशो
वाद्रवतासुराः ॥ दुहितुर्नाप्रियंसोढुंशक्तोऽहंदयिताहिमे ॥ ९ ॥ प्रसाद्यतांदेवयानीजीवितंयत्रमेस्थितं ॥ योगक्षेमकरस्तेहमिंद्रस्येवबृहस्पतिः ॥ १० ॥ वृ
षपर्वोवाच यत्किंचिदसुरेंद्राणांविद्यतेवसुभार्गव ॥ भुविहस्तिगवाश्वंचतस्यत्वंममचेश्वरः ॥ ११ ॥ शुक्रउवाच यत्किंचिदस्तिद्रविणंदैत्येंद्राणां
महासुर ॥ तस्येश्वरोऽस्मियद्येषादेवयानीप्रसाद्यतां ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तथेत्याहवृषपर्वामहाकविः ॥ देवयान्यंतिकंगत्वातमर्थंप्रा
हभार्गवः ॥ १३ ॥ देवयान्युवाच यदित्वमीश्वरस्तातराज्ञोवित्तस्यभार्गव ॥ नाभिजानामितत्तेहंराजातुवदतुस्वयं ॥ १४ ॥

पुत्रःपौत्रोवानश्यतीतिश्रुतेः न्यायस्यतुजातेष्ट्यादिवत्पुत्रगतमपिफलंतदैकात्म्याभिमानात्पितर्यपिवक्तुंशक्यमतोनन्याकोपः मृतेपिपितरिपुत्राणांदारिद्र्यदौर्जन्यादिनाश्राद्धलोपादिकृतंदुःखादिफलमन्वेत्ये
वेतिसुष्ठूक्तंपुत्रेषुवेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपेक्षसेशपथमात्रेणमांसांत्वयसिनतुदुष्टंदोषंनिगृह्णासि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ महाकविरित्यादिपृथग्वाक्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ दासीमिति इदंदेवयान्याप्रार्थितंदासीसहस्रंशर्मिष्ठापरिवारभूताद्दासीसहस्रादन्यत् द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यामितिवाक्यशेषात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

वृषपर्वोवाच यंकाममभिकामाऽसिदेवयानिशुचिस्मिते ॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामियदिवापिहिदुर्लभं ॥ १५ ॥ देवयान्युवाच दासींकन्यासहस्रेणश
र्मिष्ठामभिकामये ॥ अनुमांतत्रगच्छेत्सायत्रदद्याच्चमेपिता ॥ १६ ॥ वृषपर्वोवाच उत्तिष्ठत्वंगच्छधात्रिशर्मिष्ठांशीघ्रमानय ॥ यंचकामयतेकामंदेव
यानीकरोतुतं ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोधात्रीतत्रगत्वाशर्मिष्ठांवाक्यमब्रवीत् ॥ उत्तिष्ठभद्रेशर्मिष्ठेज्ञातीनांसुखमावह ॥ १८ ॥ त्यजतिब्राह्म
णःशिष्यान्देवयान्याप्रचोदितः ॥ सायंकामयतेकामंसकार्योऽद्यत्वयाऽनघे ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच यंसाकामयतेकामंकरवाण्यहमघतं ॥ यद्येवमा
ह्वयेच्छुक्रोदेवयानीकृतेहिमां ॥ मद्दोषान्माऽगमच्छुक्रोदेवयानीचमत्कृते ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततःकन्यासहस्रेणवृताशिबिकयातदा ॥ पितुर्नि
योगात्त्वरितानिश्चक्रामपुरोत्तमात् ॥ २१ ॥ शर्मिष्ठोवाच अहंदासीसहस्रेणदासीतेपरिचारिका ॥ अनुत्वांतत्रयास्यामियत्रदास्यतितेपिता ॥ २२ ॥
देवयान्युवाच स्तुवतोदुहिताऽहंतेयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ स्तूयमानस्यदुहिताकथंदासीभविष्यसि ॥ २३ ॥ शर्मिष्ठोवाच येनकेनचिदार्त्तानांज्ञा
तीनांसुखमावहेत् ॥ अतस्त्वामनुयास्यामियत्रदास्यतितेपिता ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच प्रतिश्रुतेदासभावेदुहित्राद्वृषपर्वणः ॥ देवयानीनृपश्रेष्ठ
पितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ देवयान्युवाच प्रविशामिपुरंताततुष्टास्मिद्विजसत्तम ॥ अमोघंतवविज्ञानमस्तिविद्याबलंचते ॥ २६ ॥ वैशंपायन
उवाच एवमुक्तोदुहित्रासद्विजश्रेष्ठोमहायशाः ॥ प्रविवेशपुरंहृष्टःपूजितःसर्वदानवैः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणियया
त्युपाख्यानेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथदीर्घस्यकालस्यदेवयानीनृपोत्तम ॥ वनंतदेवनिर्याता
क्रीडार्थंवरवर्णिनी ॥ १ ॥ तेनदासीसहस्रेणसार्धंशर्मिष्ठयातदा ॥ तमेवदेशंसंप्राप्तायथाकामंचचारसा ॥ २ ॥ ताभिःसखीभिःसहितासर्वाभिर्मुदिताभृशं ॥
क्रीडंत्योऽभिरताःसर्वाःपिबंत्योमधुमाधवीं ॥ ३ ॥ खादंत्योविविधान्भक्ष्यान्विदशंत्यःफलानिच ॥ पुनश्चनाहुषोराजामृगलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ विज्ञानंब्रह्मानुभवः विद्यामृतसंजीविनी ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अथेति ॥ १ ॥ तेनस्वयंवृतेनशर्मिष्ठयास्वीयदासीसहस्रोपेतया ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुवृक्षजांमदिरां ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ पिबंतीःपेयं ललमानाःक्रीडंतीः ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्वाभ्यामित्युक्तार्थं गोत्रेवंशकराटषी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विधानंदैवं अनुवर्त्ततेअनुसृत्यास्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राज्ञोरूपंब्राह्मीवाक्चेत्यत्र हेतुद्वयंव्युत्क्रमेणाह ब्रह्मेति ॥ १४ ॥ अर्थेनकार्येणवारिजंमीनंपद्मादिवा ॥ १५ ॥ *अनुयुक्तोस्मिपलायितेमृगेश्रांतोस्मि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसृष्टंउच्छिन्नस्यक्षत्रस्यब्राह्मणवीर्यादेवपुनरुद्भवात्

तमेवदेशंसंप्राप्तोजलार्थीश्रमकर्शितः ॥ ददृशेदेवयानींसशर्मिष्ठांताश्चयोषितः ॥ ५ ॥ पिबंतीर्ललमानाश्चदिव्याभरणभूषिताः ॥ उपविष्टांचददृशेदेवयानींशुचिस्मितां ॥ ६ ॥ रूपेणाप्रतिमांतासांस्त्रीणांमध्येवरांगनां ॥ शर्मिष्ठयासेव्यमानांपादसंवाहनादिभिः ॥ ७ ॥ ययातिरुवाच द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांद्वेकन्येपरिवारिते ॥ गोत्रेचनामनीचैवद्वयोःपृच्छाम्यहंशुभे ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच आख्यास्याम्यहमादत्स्ववचनंमेनराधिप ॥ शुक्रोनामासुरगुरुःसुतांजानीहितस्यमां ॥ ९ ॥ इयंचमेसखीदासीयत्राहंतत्रगामिनी ॥ दुहितादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठावृषपर्वणः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच कथंतुतेसखीदासीकन्येयंवरवर्णिनी ॥ असुरेंद्रसुतासुभ्रूःपरंकौतूहलंहिमे ॥ ११ ॥ देवयान्युवाच सर्वएवनरश्रेष्ठविधानमनुवर्तते ॥ विधानविहितंमत्वामाविचित्राःकथाःकृथाः ॥ १२ ॥ राजवद्रूपवेषौतेब्राह्मींवाचंबिभर्षिच ॥ कोनामत्वंकुतश्चासिकस्यपुत्रश्चशंसमे ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ब्रह्मचर्येणवेदोमेकृत्स्नःश्रुतिपथंगतः ॥ राजाहंराजपुत्रश्चययातिरितिविश्रुतः ॥ १४ ॥ देवयान्युवाच केनास्यर्थेननृपतेइमंदेशमुपागतः ॥ जिघृक्षुर्वारिजंकिंचिदथवामृगलिप्सया ॥ १५ ॥ ययातिरुवाच मृगलिप्सुरहंभद्रेपानीयार्थमुपागतः ॥ बहुधाप्यनुयुक्तोऽस्मितदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांदास्याशर्मिष्ठयासह ॥ त्वदधीनाऽस्मिभद्रंतेसखाभर्ताचमेभव ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच विद्ध्यौशनसिभद्रंतेनत्वामर्होस्मिभाविनि ॥ अविवाह्याहिराजानोदेवयानिपितुस्तव ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंक्षत्रेणब्रह्मसंहितं ॥ ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्चनाहुषांगवहस्वमां ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच एकदेहोद्भवावर्णाश्चत्वारोऽपिवरांगने ॥ पृथक्धर्माःपृथक्शौचास्तेषांतुब्राह्मणोवरः ॥ २० ॥

ब्रह्मणाक्षत्रंसंसृष्टं क्षत्रियकन्यासुलोपामुद्रादिषुब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात् क्षत्रेणब्रह्मसंहितंसंमिश्रं ऋषिःबुधादिलायांपुरूरवास्ततआयुस्ततोनहुषस्ततस्त्वमिति क्षत्रियकन्यायांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः क्षत्रियदारेषुब्राह्मणाज्जातस्तुक्षत्रियएवेत्याग्रहेपिइलायांक्षत्रियदारत्वाभावाद्युष्माकमृषित्वमेवतथ्यमित्यर्थः हेअंगवहस्वपरिणयस्व ॥ १९ ॥ एकस्येश्वरस्यदेहोदेहावयवाः मुखबाहूरुपादास्तदुद्भवाः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रागेवत्वयाममपाणिग्रहणंकृतमतइदानीं विचारावसरोनास्तीत्याशयेनाह पाणीति पाणिधर्मःपाणिग्रहणाख्योधर्मः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ययातिस्तुस्वस्यशर्मिष्ठासक्त्यादेवयान्याःप्रकोपेसतिशुक्राद्भीतःसन्म

देवयान्युवाच पाणिधर्मोनाहुषाऽयंनपुंभिःसेवितःपुरा ॥ तंमेत्वमग्रहीरग्रेवृणोमित्वामहंततः ॥ २१ ॥ कथंनुमेमनस्विन्याःपाणिमन्यःपुमान्स्पृशेत् ॥ गृही
तमृषिपुत्रेणस्वयंवाप्यृषिणात्वया ॥ २२ ॥ ययातिरुवाच क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रोज्ञेयःपुंसाविजानता ॥
॥ २३ ॥ देवयान्युवाच कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रइत्यात्थपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ ययातिरुवाच एकमाशी
विषोहंतिशस्त्रेणैकश्चवध्यते ॥ हंतिविप्रःसराष्ट्राणिपुराण्यपिहिकोपितः ॥ २५ ॥ दुराधर्षतरोविप्रस्तस्माद्भीरुमतोमम ॥ अतोऽदत्तांचपित्रात्वांभद्रेनविवहा
म्यहं ॥ २६ ॥ देवयान्युवाच दत्तांवहस्वतन्मात्वंपित्राराजन्वृतोमया ॥ अयाचतोभयंनास्तिदत्तांचप्रतिगृह्णतः ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच त्व
रितंदेवयान्याथसंदिष्टंपितुरात्मनः ॥ सर्वंनिवेदयामासधात्रीतस्मैयथातथं ॥ २८ ॥ श्रुत्वैवचसराजानंदर्शयामासभार्गवः ॥ दृष्ट्वैवचागतंशुक्रंययातिःपृ
थिवीपतिः ॥ ववंदेब्राह्मणंकाव्यंप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ २९ ॥ देवयान्युवाच राजायंनाहुषस्तातदुर्गमेपाणिमग्रहीत् ॥ नमस्तेदेहिमामस्मैलोके
नान्यंपतिंवृणे ॥ ३० ॥ शुक्रउवाच वृतोऽनयापतिर्वीरसुतयात्वंममेष्टया ॥ गृहाणेमांमयादत्तांमहिषींनहुषात्मज ॥ ३१ ॥ ययातिरुवाच अध
र्मोनस्पृशेदेषमहान्मामिहभार्गव ॥ वर्णसंकरजोब्रह्मन्निितित्वांप्रवृणोम्यहं ॥ ३२ ॥ शुक्रउवाच अधर्मात्त्वांविमुंचामिवृणुत्वंवरमीप्सितं ॥ अस्मिन्वि
वाहेमाम्लासीरहंपापंनुदामिते ॥ ३३ ॥ वहस्वभार्यांधर्मेणदेवयानींसुमध्यमां ॥ अनयासहसंप्रीतिमतुलांसमवाप्नुहि ॥ ३४ ॥ इयंचापिकुमारीतेशर्मिष्ठावा
र्षपर्वणी ॥ संपूज्यासततंराजन्माचैनांशयनेह्वयेः ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोययातिस्तुशुक्रंकृत्वाप्रदक्षिणं ॥ शास्त्रोक्तविधिनाराजाविवाह
मकरोच्छुभं ॥ ३६ ॥ लब्ध्वाशुक्रान्महद्वित्तंदेवयानींतदोत्तमां ॥ द्विसहस्रेणकन्यानांतथाशर्मिष्ठयासह ॥ ३७ ॥

नस्येवउवाच क्रुद्धादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अदत्तामितिच्छेदः ॥ २६ ॥ मामां भयंक्षत्रियेणब्राह्मणीपरिणयनदोषजं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्गमेसंकटे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ईप्सितंवरं
चवृणीष्वेत्युक्तोपीदानींनवृतवान् पश्चात्तुअन्यत्रजरासंक्रमणसामर्थ्यरूपःशुक्रेणैवस्वप्रतिज्ञासिद्धयेदत्तइतिध्येयं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यजायतअजनयत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

संपूजितश्चशुक्रेणदैत्यैश्चनृपसत्तमः ॥ जगामस्वपुरंहृष्टोऽनुज्ञातोऽथमहात्मना ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्याने एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ययातिःस्वपुरंप्राप्यमहेंद्रपुरसन्निभं ॥ प्रविश्यांतःपुरंतत्रदेवयानींन्यवेशयत् ॥ १ ॥ देवयान्याश्चानुमतेसुतांतांवृषपर्वणः ॥ अशोकवनिकाभ्याशेगृहंकृत्वान्यवेशयत् ॥ २ ॥ वृतांदासीसहस्रेणशर्मिष्ठांवार्षपर्वणीं ॥ वासोभिरन्नपानैश्चसंविभज्यसुसत्कृतां ॥ ३ ॥ देवयान्यातुसहितःसनृपोनहुषात्मजः ॥ विजहारबहूनब्दान्देववन्मुदितःसुखी ॥ ४ ॥ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेदेवयानीवरांगना ॥ लेभेगर्भंप्रथमतःकुमारंचव्यजायत ॥ ५ ॥ गतेवर्षसहस्रेतुशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ददर्शयौवनंप्राप्ताऋतुंसाचान्वचिंतयत् ॥ ६ ॥ ऋतुकालश्चसंप्राप्तोनचमेस्तिपतिर्वृतः ॥ किंप्राप्तंकिंनुकर्तव्यंकिंवाकृत्वाकृतंभवेत् ॥ ७ ॥ देवयानीप्रजाताऽसौवृथाहंप्राप्तयौवना ॥ यथातयावृतोभर्त्तातथैवाहंवृणोमितं ॥ ८ ॥ राज्ञापुत्रफलंदेयमितिमेनिश्चितामतिः ॥ अपीदानींसधर्मात्माइयान्मेदर्शनंरहः ॥ ९ ॥ अथनिष्क्रम्यराजासौतस्मिन्कालेयदृच्छया ॥ अशोकवनिकाभ्याशेशर्मिष्ठांप्रेक्ष्यधिष्ठितः ॥ १० ॥ तमेकंरहितेदृष्ट्वाशर्मिष्ठाचारुहासिनी ॥ प्रत्युद्गम्यांजलिंकृत्वाराजानंवाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ शर्मिष्ठोवाच सोमस्येंद्रस्यविष्णोर्वायमस्यवरुणस्यच ॥ तववानाहुषगृहेकःस्त्रियंद्रष्टुमर्हति ॥ १२ ॥ रूपाभिजनशीलैर्हित्वंराजन्वेत्थमांसदा ॥ सात्वांयाचेप्रसाद्याहमृतुंदेहिनराधिप ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच वेद्मित्वांशीलसंपन्नांदैत्यकन्यामनिंदितां ॥ रूपंचतेनपश्यामिसूच्यग्रमपिनिंदितं ॥ १४ ॥ अब्रवीदुशनाकाव्योदेवयानींयदाऽवहं ॥ नेयमाह्वयितव्यातेशयनेवार्षपर्वणी ॥ १५ ॥ शर्मिष्ठोवाच ननर्मयुक्तंवचनंहिनस्तिनस्त्रीषुराजन्नविवाहकाले ॥ प्राणात्ययेसर्वधनापहारेपंचानृतान्याहुरपातकानि ॥ १६ ॥

प्रजाताप्रजारूपेणविततावल्लीवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रहितेविजने ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवहंऊढवान्अहं ॥ १५ ॥ नर्मयुक्तंपरिहासयुक्तंवचनंअनृतमपिनहिनस्ति दोषजनकंनभवतीत्यर्थः स्त्रीषुगम्यासुअहमेनांनरमयेइत्युक्तिरनृतापिकृताचेन्नहिनस्ति धनेत्युपलक्षणंरूप्यादेरपि ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्त्रीष्वनृतंनहिनस्तिप्रत्युतसत्यादरेणतत्त्यागएवहिनस्तीत्याह पृष्टंत्विति साक्ष्येपृष्टंसदस्यैः अन्यथाप्रवदंतंपुरुषंपतितंयद्वदंतितन्मिथ्या गोब्राह्मणस्त्रीदीनानाथाद्यर्थेकूटसाक्ष्यस्यापिपुण्यहेतुत्वात् तथाचहिंसाहेतुःसत्यमप्यनृतमेव अहिंसाहेतुरनृतमपिसत्यमेवेतिभावः प्रकृतमाह एकार्थतायांएकप्रयोजनतायांसमाहितायांआवयोस्त्वदाराधनरूपेप्रयोजनेतुल्यत्वेननिश्चितेसतिदेवयान्येवममभार्यानशर्मिष्ठेति मिथ्यावदंतंत्वामेवानृतंहिनस्तीत्यर्थः॥१७॥१८॥ एकार्थतामेवव्याचष्टे समाविति हेराजन्एतौविवाहौमतौबुद्धावारूढौसमौतुल्यावेव यदेवदेवयान्यात्वंमनसावृतस्तदैवमयापीत्यर्थः अतःयस्त्वंसख्याःपतिः

पृष्टंतुसाक्ष्येप्रवदंतमन्यथावदंतिमिथ्यापतितंनरेंद्र॥एकार्थतायांतुसमाहितायांमिथ्यावदंतंत्वनृतंहिनस्ति ॥ १७॥ ययातिरुवाच राजाप्रमाणंभूतानांसनश्येतमृषावदन्॥अर्थकृच्छ्रमपिप्राप्यनमिथ्याकर्त्तुमुत्सहे॥ १८॥ शर्मिष्ठोवाच समावेतौमतौराजन्पतिःसख्याश्चयःपतिः॥समंविवाहमित्याहुःसख्यामेऽसिवृतःपतिः॥ १९॥ ययातिरुवाच दातव्यंयाचमानेभ्यइतिमेव्रतमाहितं॥त्वंचयाचसिमांकामंब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ २०॥ शर्मिष्ठोवाच अधर्मात्पाहिमांराजन्धर्मंचप्रतिपादय॥त्वत्तोऽपत्यवतीलोकेचरेयंधर्ममुत्तमं ॥ २१ ॥ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः॥यत्तेसमधिगच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनं॥ २२॥देवयान्याभुजिष्याऽस्मिवश्याचतवभार्गवी॥साचाहंचत्वयाराजन्भजनीयेभजस्वमां॥ २३॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्तुराजासतथ्यमित्यभिजज्ञिवान्॥पूजयामासशर्मिष्ठांधर्मंचप्रत्यपादयत् ॥ २४॥ ससमागम्यशर्मिष्ठांयथाकाममवाप्यच॥ अन्योन्यंचाभिसंपूज्यजग्मतुस्तौयथागतं॥ २५॥तस्मिन्समागमेसुभ्रूःशर्मिष्ठाचारुहासिनी॥लेभेगर्भंप्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् ॥ २६॥ प्रजज्ञेचततःकालेराजन्राजीवलोचना ॥ कुमारंदेवगर्भाभंराजीवनिभलोचनं ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेद्व्यशीतितमोध्यायः॥८२॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वाकुमारंजातंतुदेवयानीशुचिस्मिता॥ चिंतयामासदुःखार्ताशर्मिष्ठांप्रतिभारत॥ १ ॥

सएवचकारान्ममापिपतिः एतल्लोकप्रसित्थ्याद्रढयति समंसहविवाहं सख्यासहैवेतरासांविवाहंसिद्धमाहुः द्वयोःप्रदेयद्रव्यत्ववरणीयत्वादेस्तुल्यत्वात्अतःमेमयावृतोसिक्रतुप्राप्त्यै यतःपतिरसि ॥ १९ ॥ राजातुभार्यासमत्वंदासीनार्हतीत्येवंमत्वाप्रकारांतरेणतदभीष्टंदातुंप्रतिजानीते दातव्यमिति ॥ २० ॥ अधर्मात्त्वदन्यवरणजाद्व्यभिचारात् ॥ २१ ॥ ननुत्वमपिपित्रादत्तेनधनेनधर्मंचरंतीगतिंप्राप्नुहिकिंसंतत्येत्याशंक्याह त्रयइति ॥ २२ ॥ भुजिष्यादेवयान्याभुक्तंत्वांइच्छंतीतियोगात्दासी ॥ २३ ॥ भुजिष्यात्वमस्यास्तथ्यमितिअभिजज्ञिवान् अभितःसाकल्येनज्ञातवान् धर्मंक्रतुदानेनआर्त्तत्राणं ॥२४॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रजज्ञेप्रजनितवती ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवजग्मुषी ज्ञातवती ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वंशोवः कइत्यत्रापिसंबध्यते ॥ १४ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १५ ॥ राजानंआलिंगितुमि

अभिगम्यचशर्मिष्ठांदेवयान्यब्रवीदिदं देवयान्युवाच किमिदंवृजिनंसुभ्रुकृतंवैकामलुब्धया ॥ २ ॥ शर्मिष्ठोवाच ऋषिरभ्यागतःकश्चि
द्धर्मात्मावेदपारगः ॥ समयावरदःकामंयाचितोधर्मसंहितं ॥ ३ ॥ नाहमन्यायतःकाममाचरामिशुचिस्मिते ॥ तस्मादृषेर्ममापत्यमितिसत्यंब्रवीमिते ॥
॥ ४ ॥ देवयान्युवाच शोभनंभीरुयद्येवमथसज्ञायतेद्विजः ॥ गोत्रनामाभिजनतोवेत्तुमिच्छामितंद्विजं ॥ ५ ॥ शर्मिष्ठोवाच तपसातेजसा
चैवदिप्यमानंयथारविं ॥ तंदृष्ट्वाममसंप्रष्टुंशक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ॥ ६ ॥ देवयान्युवाच यद्येतदेवंशर्मिष्ठेनमन्युर्विद्यतेमम ॥ अपत्यंयदितेलब्धं
ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्चवैद्विजात् ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अन्योन्यमेवमुक्त्वातुसंप्रहस्यचतेमिथः ॥ जगामभार्गवीवेश्मतथ्यमित्यवजग्मुषी ॥ ८ ॥ ययाति
र्देवयान्यांतुपुत्रावजनयन्नृपः ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवशक्रविष्णूइवापरौ ॥ ९ ॥ तस्मादेवतुराजर्षेःशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचत्रीन्कुमारानजीजनत्
॥ १० ॥ ततःकालेतुकस्मिंश्चिद्देवयानीशुचिस्मिता ॥ ययातिसहिताराजन्जगामरहितंवनं ॥ ११ ॥ ददर्शचतदातत्रकुमारान्देवरूपिणः ॥ क्रीडमानान्सु
विश्रब्धान्विस्मिताचेदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ देवयान्युवाच कस्यैतेदारकाराजन्देवपुत्रोपमाःशुभाः ॥ वर्चसारूपतश्चैवसदृशामेमतास्तव ॥ १३ ॥
वैशंपायनउवाच एवंपृष्ट्वातुराजानंकुमारान्पर्यपृच्छत देवयान्युवाच किंनामधेयंवंशोवःपुत्रकाःकश्चवःपिता ॥ प्रब्रूतमेयथातथ्यंश्रोतुमिच्छा
मितंह्यहं ॥ १४ ॥ तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्यातमेवनृपसत्तमं ॥ शर्मिष्ठांमातरंचैवतथाचख्युश्चदारकाः ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासहितास्ते
तुराजानमुपचक्रमुः ॥ नाभ्यनंदततान्राजादेवयान्यास्तदांतिके ॥ १६ ॥ रुदंतस्तेऽथशर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ॥ श्रुत्वातुतेषांबालानांसव्रीडइवपार्थि
वः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वातुतेषांबालानांप्रणयंपार्थिवंप्रति ॥ बुद्ध्वाचतत्त्वंसादेवीशर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच मदधीनासतीकस्मादकार्षी
र्विप्रियंमम ॥ तमेवासुरधर्मंत्वमास्थितानबिभेषिमे ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच यदुक्तमृषिरित्येवतत्सत्यंचारुहासिनि ॥ न्यायतोधर्मतश्चैवचरंतीनबि
भेमिते ॥ २० ॥ यदात्वयावृतोभर्त्तावृतएवतदामया ॥ सखीभर्त्ताहिधर्मेणभर्त्ताभवतिशोभने ॥ २१ ॥

तिशेषः नाभ्यनंदतदूरीकृतवानित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अधरोत्तरं नीचस्याभिवृद्धिरुत्तमस्यन्ह्रासः अतिवृत्तास्मिराज्ञःसकाशादपत्यत्रयाधिगमेनातिक्रांताउल्लंघिताऽस्मि ॥ २८ ॥ तदेवाह त्रयइति ॥ २९ ॥

पूज्यासिममभान्याचज्येष्ठाचब्राह्मणीत्वसि ॥ त्वत्तोपिमेपूज्यतमोराजर्षिःकिंनवेत्थतत् ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातस्यास्ततोवाक्यंदेवयान्य ब्रवीदिदं ॥ राजन्नाद्येहवत्स्यामिविप्रियंमेकृतंत्वया ॥ २३ ॥ सहसोत्पतितांश्यामांदृष्ट्वातांसाश्रुलोचनां ॥ तूर्णंसकाशंकाव्यस्यप्रस्थितांव्यथितस्तदा ॥ २४ ॥ अनुवव्राजसंभ्रांतःपृष्ठतःसांत्वयन्नृपः ॥ न्यवर्त्ततनचैवस्मक्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५ ॥ अविब्रुवंतीकिंचित्साराजानंसाश्रुलोचना ॥ अचिरादेव संप्राप्ताकाव्यस्योशनसोंतिकं ॥ २६ ॥ सातुदृष्ट्वैवपितरमभिवाद्याग्रतःस्थिता ॥ अनंतरंययातिस्तुपूजयामासभार्गवं ॥ २७ ॥ देवयान्युवाच अध र्मेणजितोधर्मःप्रवृत्तमधरोत्तरं ॥ शर्मिष्ठयाऽतिवृत्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः ॥ २८ ॥ त्रयोऽस्यांजनिताःपुत्राराज्ञाऽनेनययातिना ॥ दुर्भगायाममद्वौतुपु त्रौतातब्रवीमिते ॥ २९ ॥ धर्मज्ञइतिविख्यातएषराजाभृगूद्वह ॥ अतिक्रांतश्चमर्यादांकाव्यैतत्कथयामिते ॥ ३० ॥ शुक्रउवाच धर्मज्ञःसन्महाराज योऽधर्ममकृथाःप्रियं ॥ तस्माज्जरात्वामचिराद्धर्षयिष्यतिदुर्जया ॥ ३१ ॥ ययातिरुवाच ऋतुंवैयाचमानायाभगवन्नान्यचेतसा ॥ दुहितुर्दानवेंद्र स्यधर्म्यमेतत्कृतंमया ॥ ३२ ॥ ऋतुंवैयाचमानायानददातिपुमानृतुं ॥ भ्रूणहेत्युच्यतेब्रह्मन्सइहब्रह्मवादिभिः ॥ ३३ ॥ अभिकामांस्त्रियंयश्चगम्यांरहसिया चितः ॥ नोपैतिसचधर्मेषुभ्रूणहेत्युच्यतेबुधैः ॥ ३४ ॥ इत्येतानिसमीक्ष्याहंकारणानिभृगूद्वह ॥ अधर्मभयसंविग्नःशर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३५ ॥ शुक्रउ वाच नन्वहंप्रत्यवेक्ष्यस्तेमदधीनोसिपार्थिव ॥ मिथ्याचारस्यधर्मेषुचौर्यंभवतिनाहुष ॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच क्रुद्धेनोशनसाशप्तोययाति र्नाहुषस्तदा ॥ पूर्ववयःपरित्यज्यजरांसद्योऽन्वपद्यत ॥ ३७ ॥ ययातिरुवाच अतृप्तोयौवनस्याहंदेवयान्यांभृगूद्वह ॥ प्रसादंकुरुमेब्रह्मन्जरेयंनविशे न्मां ॥ ३८ ॥ शुक्रउवाच नाहंमृषाब्रवीम्येतज्जरांप्राप्तोऽसिभूमिप ॥ जरांत्वेतांत्वमन्यस्मिन्संक्रामययदीच्छसि ॥ ३९ ॥ ययातिरुवाच राज्य भाक्सभवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा ॥ योमेदद्याद्वयःपुत्रस्तद्भवाननुमन्यतां ॥ ४० ॥

॥ ३० ॥ अधर्ममेवप्रियंअकृथाः ॥ ३१ ॥ नान्यचेतसा नकामलोभेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नकांचनपरिहरेदितिश्रुतिनिषेधातिक्रमस्याधर्मस्यभयात्संविग्नः अनन्यपूर्विकांगम्यांयांकांचनस्त्रियं ऋतुंयाचमानांनपरिहरेन्नप्रत्याचक्षीतेतिश्रुत्यर्थः ॥ ३५ ॥ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्कर्मणिमदाज्ञापित्वयाप्रार्थनीयेतिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्येष्ठस्यराज्याप्रदानजंपापं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जरामिति ॥ १ ॥ वलीत्वचःसंवलनं पलितानि

शुक्रउवाच संक्रामयिष्यसिजरांयथेष्टंनहुषात्मज ॥ मामनुध्यायभावेननचपापमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ वयोदास्यतितेपुत्रोयःसराजाभविष्यति ॥ आ
युष्मान्कीर्तिमांश्चैवबह्वपत्यस्तथैवच ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच जरांप्राप्ययययातिस्तुस्वपुरंप्राप्यचैवहि ॥ पुत्रंज्येष्ठंवरिष्ठंचयदुमित्यब्रवीद्वचः ॥ १ ॥ ययातिरुवाच जरावलीचमांतातपलिता
निचपर्यगुः ॥ काव्यस्योशनसःशापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने ॥ २ ॥ त्वंयदोप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहं ॥ ३ ॥ पूर्णे
वर्षसहस्रेतुपुनस्तेयौवनंत्वहं ॥ दत्वास्वंप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥ ४ ॥ यदुरुवाच जरायांबहवोदोषाःपानभोजनकारिताः ॥ तस्माज्जरांनते
राजन्ग्रहीष्यइतिमेमतिः ॥ ५ ॥ सितश्मश्रुर्निरानंदोजरयाशिथिलीकृतः ॥ वलीसंगतगात्रस्तुदुर्दर्शोदुर्बलःकृशः ॥ ६ ॥ अशक्तःकार्यकरणेपरिभूतःसयौ
वनैः ॥ सहोपजीविभिश्चैवतांजरांनाभिकामये ॥ ७ ॥ संतितेबहवःपुत्रामत्तःप्रियतरानृप ॥ जरांग्रहीतुंधर्मज्ञतस्मादन्यंवृणीष्ववै ॥ ८ ॥ ययातिरुवा
च यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्माद्राज्यभाक्तातप्रजातवभविष्यति ॥ ९ ॥ तुर्वसोप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनचरेयंवैवि
षयांस्तवपुत्रक ॥ १० ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनं ॥ स्वंचैवप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥ ११ ॥ तुर्वसुरुवाच नकामयेजरांतातका
मभोगप्रणाशिनीं ॥ बलरूपांतकरणींबुद्धिप्राणप्रणाशिनीं ॥ १२ ॥ ययातिरुवाच यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्मात्प्रजासमुच्छेदं
तुर्वसोतवयास्यति ॥ १३ ॥ संकीर्णाचारधर्मेषुप्रतिलोमचरेषुच ॥ पिशिताशिषुचांत्येषुमूढराजाभविष्यसि ॥ १४ ॥ गुरुदारप्रसक्तेषुतिर्यग्योनिगतेषुच ॥
पशुधर्मेषुपापेषुम्लेच्छेषुत्वंभविष्यसि ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसतुर्वसुंशप्त्वाययातिःसुतमात्मनः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतंद्रुह्युमिदंवचनमब्रवीत्
॥ १६ ॥ ययातिरुवाच द्रुह्योत्वंप्रतिपद्यस्ववर्णरूपविनाशिनीं ॥ जरांवर्षसहस्रंमेयौवनंस्वंददस्वच ॥ १७ ॥

केशरोम्णांशौक्ल्यं पर्यगुःपरितःशरीरेगतानिप्राप्तानि यौवनेयौवनसाध्येकामभोगे ॥ २ ॥ पाप्मानं भोगसामर्थ्यैपितदिच्छारूपंचित्तस्यदौस्थ्यं चरेयंभुंजीय ॥ ३ ॥ ४ ॥ दोषाःकफाद्याधिक्याद्भ्रमना
दयः ॥ ५ ॥ दोषानेवाह सितेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तिर्यग्योनीनामिवगतंप्रकाशंमैथुनाद्याचरणंयेषांतेषु ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥वाक्संगः दंतानांपतनात्कफादिदृद्धेश्ववाचःसंगइवसंगःसन्नत्वं अव्यक्तत्वमितियावत् ॥१९॥२०॥ पीठकानांराजयोग्यानांनरयानविशेषाणांतरवतरावाइतिम्लेच्छेषुप्रसिद्धानां ॥ २१ ॥२२॥२३॥

पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनं॥ स्वंचादास्यामिभूयोहंपाप्मानंजरयासह॥१८॥ द्रुह्युरुवाच नगजंनरथंनाश्वंजीर्णोभुंक्तेनचस्त्रियं॥ वाक्संग
श्वास्यभवतितांजरांनाभिकामये॥ १९ ॥ ययातिरुवाच यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्माद्द्रुह्योप्रियःकामोनतेसंपत्स्यतेक्वचित्॥
॥ २० ॥ यत्राश्वरथमुख्यानामश्वानांस्याद्गतंनच॥ हस्तिनांपीठकानांचगर्दभानांतथैवच॥ २१ ॥ बस्तानांचगवांचैवशिबिकायास्तथैवच ॥ उडुपप्लवसं
तारोयत्रनित्यंभविष्यति॥ अराजाभोजशब्दंत्वंतत्रप्राप्स्यसिसान्वयः॥ २२॥ ययातिरुवाच अनोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह॥ एकंवर्षसह
स्रंतुचरेयंयौवनेनते॥२३॥ अनुरुवाच जीर्णःशिशुवदादत्तेकालेन्नमशुचिर्यथा॥ नजुहोतिचकालेऽग्निंतांजरांनाभिकामये ॥ २४॥ ययाति
रुवाच यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि॥ जरादोषस्त्वयाप्रोक्तस्तस्मात्त्वंप्रतिलप्स्यसे ॥ २५॥प्रजाश्चयौवनप्राप्ताविनशिष्यंत्यनोतव ॥ अग्नि
प्रस्कंदनपरस्त्वंचाप्येवंभविष्यसि॥ २६॥ ययातिरुवाच पूरोत्वंमेप्रियःपुत्रस्त्वंवरीयान्भविष्यसि॥ जरावलीचमांतातपलितानिचपर्यगुः॥२७॥
काव्यस्योशनसःशापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने॥ पूरोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह॥ कंचित्कालंचरेयंवैविषयान्वयसातव॥ २८ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दा
स्यामियौवनं॥ स्वंचैवप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह॥ २९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचपूरुःपितरमंजसा॥ यथात्थमांमहाराजतत्क
रिष्यामितेवचः॥ ३० ॥ प्रतिपत्स्यामितेराजन्पाप्मानंजरयासह ॥ गृहाणयौवनंमत्तश्चरकामान्यथेऽप्सितान् ॥ ३१ ॥ जरयाहंप्रतिच्छन्नोवयोरूपधरस्त
व॥ यौवनंभवतेदत्वाचरिष्यामियथात्थमां॥ ३२ ॥ ययातिरुवाच पूरोप्रीतोऽस्मितेवत्सप्रीतश्चेदंददामिते ॥ सर्वकामसमृद्धातेप्रजाराज्येभविष्य
ति॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वाययातिस्तुस्मृत्वाकाव्यंमहातपाः ॥ संक्रामयामासजरांतदापूरौमहात्मनि॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिय
यात्युपाख्यानेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥ ८४॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

॥ २४॥ प्रतिलप्स्यसेप्रजाःताश्चविनशिष्यंतीतिद्वयोःसंबंधः ॥२५॥ अग्निप्रस्कंदनंश्रौतस्मार्ताद्यग्निसाध्यकर्मत्यागस्तत्परः ॥२६॥ वरीयान्स्वभ्रातृभ्योमहान् जरादेहेंद्रियशक्तिघातः ॥२७॥२८ ॥२९॥
अंजसाआर्जवेन ॥३०॥ यथेप्सितानित्यस्ययावज्जीवमपीतिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥ ८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पौरवेणेति चचारबुभोज ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ विषयाःदिव्यगंधादयःगोचरेवशेयस्यसःविषयगोचरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ परीति सौरवर्षैर्हिप्रत्यब्दंपंचदिनानिपंचदशनाड्यस्त्रिंशत्पलानिएकत्रिंशदक्षराणिवर्धंते सावनैःषष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मकैर्वर्षैरायुर्गण्यतेऽतःकलाःकाष्ठाश्च अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठात्रिंशत्तुताःकलाइत्युक्तरूपाःसंख्यायेत्युक्तं ॥८॥ अलकायांकुबेरपुर्यां ॥९॥ पश्यतेसःकालं कालो

वैशंपायनउवाच पौरवेणाथवयसाययातिर्नहुषात्मजः ॥ प्रीतियुक्तोनृपश्रेष्ठश्चचारविषयान्प्रियान् ॥ १ ॥ यथाकामंयथोत्साहंयथाकालंयथासुखं ॥ धर्माविरुद्धंराजेंद्रयथाऽर्हतिसएवहि ॥ २ ॥ देवानतर्पयद्यज्ञैःश्राद्धैस्तद्वत्पितॄनपि ॥ दीनाननुग्रहैरिष्टैःकामैश्चद्विजसत्तमान् ॥ ३ ॥ अतिथीनन्नपानैश्चविशश्चपरिपालनैः ॥ आनृशंस्येनशूद्रांश्चदस्यून्सन्निग्रहेणच ॥ ४ ॥ धर्मेणचप्रजाःसर्वायथावदनुरंजयन् ॥ ययातिःपालयामाससाक्षादिंद्रइवापरः ॥ ॥ ५ ॥ सराजासिंहविक्रांतोयुवाविषयगोचरः ॥ अविरोधेनधर्मस्यचचारसुखमुत्तमं ॥ ६ ॥ ससंप्राप्यशुभान्कामांस्तृप्तःखिन्नश्चपार्थिवः ॥ कालंवर्षसहस्रांतंसस्मारमनुजाधिपः ॥ ७ ॥ परिसंख्यायकालज्ञःकलाःकाष्ठाश्चवीर्यवान् ॥ यौवनंप्राप्यराजर्षिःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ ८ ॥ विश्वाच्यासहितोरेमेव्यभ्राजन्नंदनेवने ॥ अलकायांसकालंतुमेरुशृंगेतथोत्तरे ॥ ९ ॥ यदासपश्यतेकालंधर्मात्मातंमहीपतिः ॥ पूर्णमत्वाततःकालंपूरुंपुत्रमुवाचह ॥ १० ॥ यथाकामंयथोत्साहंयथाकालमरिंदम ॥ सेविताविषयाःपुत्रयौवनेनमयातव ॥ ११ ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते ॥ १२ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ एकस्यापिनपर्याप्तंतस्मात्तृष्णांपरित्यजेत् ॥ १३ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योऽसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखं ॥ १४ ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयासक्तचेतसः ॥ तथाप्यनुदिनंतृष्णाममैतेष्वभिजायते ॥ १५ ॥ तस्मादेनामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसं ॥ निर्द्वंद्वोनिर्ममोभूत्वाचरिष्यामिमृगैःसह ॥ १६ ॥ पूरोप्रीतोऽस्मिभद्रंतेगृहाणेदंस्वयौवनं ॥ राज्यंचेदंगृहाणत्वंवंहिमेप्रियकृत्सुतः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रतिपेदेजरांराजाययातिर्नाहुषस्तदा ॥ यौवनंप्रतिपेदेचपूरुःस्वंपुनरात्मनः ॥ १८ ॥ अभिषेक्तुकामंनृपतिंपूरुंपुत्रंकनीयसं ॥ ब्राह्मणप्रमुखावर्णाइदंवचनमब्रुवन् ॥ १९ ॥

पितंपसितुंपश्यतीत्याशयेनकर्मव्यतिहारेतङ् ॥१०॥११॥ एतदेवज्ञात्वापश्चात्तापेनाह नजात्वित्यादि ॥१२॥१३ ॥१४॥ १५॥ ब्रह्मज्ञानमेवात्यंतिकतृप्तिहेतुर्नविषयभोगइत्याशयेनाह तस्मादिति एनांतृष्णां द्वंद्वानिशीतोष्णमानापमानसुखदुःखादीनितद्रहितोनिर्द्वंद्वः द्वंद्वकल्पकस्यमानस्यब्रह्मणिनिधानात् अएतवनिर्ममःअहंकारस्यैवममतामूलस्यत्यागात् ॥१६ ॥१७॥१८॥ कनीयसंकनीयांसं ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नप्तारंदौहित्रं ॥ २० ॥ २१ ॥२२ ॥ २३ ॥ नियोगःआज्ञा ॥ २४ ॥ मातेति अनौरसोपियःपुत्रवद्वर्त्ततेसएवपुत्रोनत्वन्यः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

कथंशुक्रस्यनप्तारंदेवयान्याःसुतंप्रभो ॥ ज्येष्ठंयदुमतिक्रम्यराज्यंपूरोःप्रयच्छसि ॥ २० ॥ यदुर्ज्येष्ठस्तवसुतोजातस्तमनुतुर्वसुः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतोद्रुह्युस्त
तोऽनुःपूरुरेवच ॥ २१ ॥ कथंज्येष्ठानतिक्रम्यकनीयान्राज्यमर्हति ॥ एतत्संबोधयामस्त्वांधर्मंत्वंप्रतिपालय ॥ २२ ॥ ययातिरुवाच ब्राह्मणप्रमुखा
वर्णाःसर्वेशृण्वंतुमेवचः ॥ ज्येष्ठंप्रतियथाराज्यंनदेयंमेकथंचन ॥ २३ ॥ ममज्येष्ठेनयदुनानियोगोनानुपालितः ॥ प्रतिकूलःपितुर्यश्चनसपुत्रःसतांमतः ॥
॥ २४ ॥ मातापित्रोर्वचनकृद्धितःपथ्यश्चयःसुतः ॥ सपुत्रःपुत्रवद्यश्चवर्त्ततेपितृमातृषु ॥ २५ ॥ यदुनाहमवज्ञातस्तथातुर्वसुनाऽपिच ॥ द्रुह्युनाचानुनाचै
वमय्यवज्ञाकृताभृशं ॥ २६ ॥ पूरुणातुकृतंवाक्यंमानितंचविशेषतः ॥ कनीयान्ममदायादोधृतायेनजरामम ॥ २७ ॥ ममकामःसचकृतःपूरुणामि
त्ररूपिणा ॥शुक्रेणचवरोदत्तःकाव्येनोशनसास्वयं ॥ २८ ॥ पुत्रोयस्त्वाऽनुवर्त्तेतसराजापृथिवीपतिः ॥ भवतोऽनुनयाम्येवंपूरूराज्येऽभिषिच्यतां ॥ २९ ॥
प्रकृतयऊचुः यःपुत्रोगुणसंपन्नोमातापित्रोर्हितःसदा ॥ सर्वमर्हतिकल्याणंकनीयानपिसत्तमः ॥३०॥ अर्हःपूरुरिदंराज्यंयःसुतःप्रियकृत्तव ॥ वरदाने
नशुक्रस्यनशक्यंवक्तुमुत्तरं ॥३१॥ वैशंपायनउवाच पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तोनाहुषस्तदा ॥ अभ्यषिंचत्ततःपूरुंराज्येस्वेसुतमात्मनः ॥३२॥ दत्वाच
पूरवेराज्यंवनवासायदीक्षितः ॥ पुरात्सनिर्ययौराजाब्राह्मणैस्तापसैःसह ॥ ३३ ॥ यदोस्तुयादवाजातास्तुर्वसोर्यवनाःस्मृताः ॥ द्रुह्योःसुतास्तुवैभोजाअनो
स्तुम्लेच्छजातयः ॥ ३४ ॥ पूरोस्तुपौरवोवंशोयत्रजातोऽसिपार्थिव ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकारयितुंवशी ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसं
भवपर्वणिययात्युपाख्यानेपूर्वययातसमाप्तौपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसनाहुषोराजाय
यातिःपुत्रमीप्सितं ॥ राज्येऽभिषिच्यमुदितोवानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १ ॥ उषित्वाचवनेवासंब्राह्मणैःसंशितव्रतः ॥ फलमूलाशनोदांतस्ततःस्वर्गमितोगतः
॥ २ ॥ सगतःस्वर्निवासंतंनिवसन्मुदितःसुखी ॥ कालेननातिमहतापुनःशक्रेणपातितः ॥ ३ ॥ निपतन्प्रच्युतःस्वर्गादप्राप्तोमेदिनीतलं ॥ स्थितआसीदंतरि
क्षेसतदेतिश्रुतंमया ॥ ४ ॥ ततएवपुनश्चापिगतःस्वर्गमितिश्रुतं ॥ राज्ञावसुमतासार्धमष्टकेनचवीर्यवान् ॥ ५॥

॥ ३४ ॥ कारयितुंकर्त्तुं ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अंत्येषुम्लेच्छेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिलोंछवृत्ति उंछःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलं तच्चवनेएवनतुनगरेक्षेत्रेषुवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचाग्नयःचत्वारोग्नयःपं

प्रतर्दनेनशिबिनासमेत्यकिलसंसदि ॥ जनमेजयउवाच कर्मणाकेनसदिवंपुनःप्राप्तोमहीपतिः ॥ ६ ॥ सर्वमेतदशेषेणश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ क
थ्यमानंत्वयाविप्रविप्रर्षिगणसन्निधौ ॥ ७ ॥ देवराजसमोह्यासीद्ययातिःपृथिवीपतिः ॥ वर्धनःकुरुवंशस्यविभावसुसमद्युतिः ॥ ८ ॥ तस्यविस्तीर्णयशसः
सत्यकीर्तेर्महात्मनः ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिदिविचेहचसर्वशः ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच हंततेकथयिष्यामिययातेरुत्तमांकथां ॥ दिविचेहचपुण्यार्थां
सर्वपापप्रणाशिनीं ॥ १० ॥ ययातिर्नाहुषोराजापूरुंपुत्रंकनीयसं ॥ राज्येऽभिषिच्यमुदितःप्रवव्राजवनंतदा ॥ ११ ॥ अंत्येषुसविनिक्षिप्यपुत्रान्यदुपुरोगमा
न् ॥ फलमूलाशनोराजावनेसंन्यवसच्चिरं ॥ १२ ॥ शंसितात्माजितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ अग्नींश्चविधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः ॥ १३ ॥ अतिथीन्पूज
यामासवन्येनहविषाविभुः ॥ शिलोंछवृत्तिमास्थायशेषान्नकृतभोजनः ॥ १४ ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंचएवंवृत्तिरभून्नृपः ॥ अब्भक्षःशरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्म
नाः ॥ १५ ॥ ततश्चवायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतंद्रितः ॥ तथापंचाग्निमध्येचतपस्तेपेसवत्सरं ॥ १६ ॥ एकपादःस्थितश्चासीत्षण्मासाननिलाशनः ॥ पुण्यकी
र्तिस्ततःस्वर्गंजगामावृत्त्यरोदसी ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच स्वर्गतःसतुराजेंद्रोनिवसन्देववेश्मनि ॥ पूजितस्त्रिदशैःसाध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १ ॥ देवलोकंब्रह्मलोकंसंचरन्पुण्यकृद्वशी ॥ अ
वसत्पृथिवीपालोदीर्घकालमितिश्रुतिः ॥ २ ॥ सकदाचिन्नृपश्रेष्ठोययातिःशक्रमागमत् ॥ कथांतेतत्रशक्रेणसपृष्टःपृथिवीपतिः ॥ ३ ॥ शक्रउवाच य
दासपूरुस्तवरूपेणराजन्जरांगृहीत्वाप्रचचारभूमौ ॥ तदाचराज्यंसंप्रदायैवतस्मैत्वयाकिमुक्तःकथयेहसत्यं ॥ ४ ॥ ययातिरुवाच गंगायमुनयोर्म
ध्येकृत्स्नोयंविषयस्तव ॥ मध्येपृथिव्यास्त्वंराजाभ्रातरोंऽत्याधिपास्तव ॥ ५ ॥

चमःसूर्यः ॥ १६ ॥ आवृत्यव्याप्य रोदसीद्यावाभूमी पृथिव्यामिवस्वर्गेपिमुख्योभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
स्वर्गतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंत्याधिपाःप्रांत्यदेशाधिपाः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विद्वत्त्वाभिमानात्किंमयासर्वज्ञस्येंद्रस्यपुरोवक्तव्यमित्यविमृशन्ययातिराह अक्रोधनइति वैशिष्ट्यंपूजातारतम्यार्थमुच्यते समासमाभ्यांविषमसमेपूजातइतिसमयोर्विषमांविषमयोःसमांचपूजांप्रयुजानस्यापांक्तेयत्वस्मरणात् ॥ ६ ॥ आकुश्यमानइति अस्यआक्रोष्टुःसुकृतंतितिक्षुर्विंदतिनत्वाक्रोशी प्रत्याक्रोशीतुस्वीयमपिसुकृतंनाशयतीतिभावः ॥ ७ ॥ नारुंतुदइति कोपेननृशंसवादीतिवाचापरपीडांनकुर्यादित्युक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतेतिहीनेनाभिचारादिकर्मणापरंशत्रुंनवशेकर्त्तुमिच्छेदितिनमनसापिपरपीडांकुर्यादित्युक्तं अरुःक्षतंतद्वदल्यंतंतुदतिव्यथयतीतिकंटकवन्नस्यादितिपदार्थः नृशंसवादीस्यादित्येतत्सार्धेनप्रपंचयति ययास्येति उषतींदहंतीं रुषतीमितिपाठेहिंस्रां ॥ ८ ॥ विद्यादलक्ष्मीकतममित्यनेनपरुषवचसांदर्शनमप्यलक्ष्मीकरत्वात्परिहार्यमित्युक्तं ॥ ९ ॥ केतर्ह्यनुसर्त

अक्रोधनःक्रोधनेभ्योविशिष्टस्तथातितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषेभ्योमानुषाश्चप्रधानाविद्वांस्तथैवाविदुषःप्रधानः ॥ ६ ॥ आक्रुश्यमानोनाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ अक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति ॥ ७ ॥ नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽस्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेद्रुषतींपापलोक्यां ॥ ८ ॥ अरुंतुदंपरुषंतीक्ष्णवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवहंतं ॥ ९ ॥ सद्भिःपुरस्तादभिपूजितःस्यात्सद्भिस्तथापृष्ठतोरक्षितःस्यात् ॥ सदाऽसतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतांवृत्तंचाददीतार्यवृत्तः ॥ १० ॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिराञ्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ॥ ११ ॥ नहीदृशंसंवननंत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ दयामैत्रीचभूतेषुदानंचमधुराचवाक् ॥ १२ ॥ तस्मात्सांत्वंसदावाच्यंनवाच्यंपरुषंक्वचित् ॥ पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नचयाचेत्कदाचन ॥ १३ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयातेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ इंद्रउवाच सर्वाणिकर्माणिसमाप्यराजन्गृहंपरित्यज्यवनंगतोसि ॥ तत्त्वांपृच्छामिनहुषस्यपुत्रकेनासितुल्यस्तपसाययाते ॥ १ ॥ ययातिरुवाच नाहंदेवमनुष्येषुगंधर्वेषुमहर्षिषु ॥ आत्मनस्तपसातुल्यंकंचित्पश्यामिवासव ॥ २ ॥ इंद्रउवाच यदाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्चअल्पीयसश्चाविदितप्रभावः ॥ तस्माल्लोकास्त्वंतवंतस्तवेमेक्षीणेपुण्येपतिताऽस्यद्यराजन् ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच सुरर्षिगंधर्वनरावमानात्क्षयंगतामेयदिशक्रलोकाः ॥ इच्छाम्यहंसुरलोकाद्विहीनःसतांमध्येपतितुंदेवराज ॥ ४ ॥

व्याइत्यतआह सद्भिरिति असतामतिवादान्दुष्टानामतिक्रमवचनानितितिक्षेत् ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीदृशमिति दयादिचतुष्कं संवननंसंभजनंपरमेश्वरस्याराधनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ किमयंपरोपदेशमेवकृतवानुतस्वयमप्यनुद्वेगकरमेववदतीतिपरीक्षितुमिंद्रउवाच सर्वाणीति ॥ १ ॥ ययातिःस्वोत्कर्षोक्त्यापराभिभवमजानन्यथार्थमेवमत्वाह नाहमिति ॥ २ ॥ अवमंस्थाःसर्वेभ्यआत्मनआधिक्योक्त्या सदृशःसदृशान् अल्पीयसइति नृगादीनामपिकृकलासादिरूपत्वदर्शनात्तिर्यंचोपिनावमंतव्याः किमुतसदृशोमनुष्याःश्रेयांसोदेवाऋषयश्चेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयइति इंद्रेणस्वस्यदयालुत्वंदर्शितं यत्रपतित्वाप्रतिष्ठांलब्धासिलप्स्यसि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२॥ आवपनेसंग्रहे ॥१३॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठी

इंद्रउवाच सतांसकाशेपतिताऽसिराजंश्च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयः ॥ एतद्विदित्वाचपुनर्ययातेत्वंमाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्च ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रहायामरराजजुष्टान्पुण्याँल्लोकान्पतमानंययातिं ॥ संप्रेक्ष्यराजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाचसद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६ ॥ अष्टकउवाच कस्त्वंयुवावासवतुल्यरूपःस्वतेजसादीप्यमानोयथाऽग्निः॥ पतस्युदीर्णांबुधरांधकारात्खात्खेचराणांप्रवरोयथाऽर्कः ॥ ७॥ दृष्ट्वाचत्वांसूर्यपथात्पतंतंवैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयं॥ किंनुस्विदेतत्पतीतिसर्वेवितर्कयंतःपरिमोहिताःस्मः ॥ ८॥ दृष्ट्वाचत्वांधिष्ठितंदेवमार्गेशक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावं ॥ अभ्युद्गतास्त्वांवयमद्यसर्वेतत्त्वंप्रपातेतवजिज्ञासमानाः॥ ९॥ नचापित्वांधृष्णुमःप्रष्टुमग्रेनचत्वमस्मान्पृच्छसियेवयंस्मः॥तत्त्वांपृच्छामिस्पृहणीयरूपकस्यत्वंवाकिन्निमित्तंत्वमागाः ॥ १० ॥ भयंतुतेव्येतुविषादमोहौत्यजाशुचैवेंद्रसमप्रभाव ॥त्वांवर्त्तमानंहिसतांसकाशेनालंप्रसोढुंबलहाऽपिशक्रः ॥ ११ ॥ संतःप्रतिष्ठाहिसुखच्युतानांसतांसदैवामरराजकल्प ॥ तेसंगताःस्थावरजंगमेशाःप्रतिष्ठितस्त्वंसदृशेषुसत्सु ॥ १२॥ प्रभुरग्निःप्रतपनेभूमिरावपनेप्रभुः॥ प्रभुःसूर्यःप्रकाशित्वेसतांचाभ्यागतःप्रभुः ॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

ययातिरुवाच अहंययातिर्नहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासर्वभूतावमानात्॥ प्रभ्रंशितःसुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतःप्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १ ॥ अहंहिपूर्वोवयसाभवद्भ्यस्तेनाभिवादंभवतांनप्रयुंजे ॥ योविद्ययातपसाजन्मनावावृद्धःसपूज्योभवतिद्विजानां ॥ २॥ अष्टकउवाच अवादीस्त्वंवयसायःप्रवृद्धःसवैराजन्नाभ्यधिकःकथ्यतेच ॥ योविद्ययातपसासंप्रवृद्धःसएवपूज्योभवतिद्विजानां ॥ ३ ॥

येभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अहमिति ॥ १ ॥ स्वदौहित्रेषुनत्वयोगात्तेषांत्वब्धोयमितिधीर्माभूदित्येतदर्थमपनीततपोविद्यागर्वत्वाद्वयःश्रैष्ठ्यमेवपुरस्कृत्याह अहंहिपूर्वोवयसेति ॥ २ ॥ ३ ॥

अवादीरित्येतद्दूषणपूर्वकंविद्यातपसोःश्रैष्ठ्येअष्टकेनस्तुतेतत्रस्वानुभूतंविघ्नंदर्शयन्ययातिरुवाच प्रतिकूलमिति कर्मणांपुण्यानांप्रतिकूलंनाशकंपापंगर्वस्तच्चाप्रवणेऽनम्रेदर्पवतिवर्तते पापलोक्यंनरकप्र
दं एतत्पापंअसतांसंबंधिसंतोनानुवर्त्ततेइदानीमपि किंचप्राञ्चोपिसंतोयथैषांकर्मणामनुकूलाउपबृंहकाःस्युस्तथातेनप्रकारेणदंभदर्पादिराहित्येनआसन् अहंत्वतद्विधत्वात्स्वर्गादिंद्रेणच्यावितइत्याशयः ॥
॥ ४ ॥ अभूद्धनंमेविपुलंगतंतदिति तद्दंभादिराहित्येनप्रसिद्धंधनंपुण्यंमेममविपुलंयदभूत्तद्गतंनष्टंदर्पादित्यर्थः पुनरिदानींतच्चेष्टमानोपितत्पुनर्नाधिगंतास्मि एवंप्रधार्यमामिकांगतिंज्ञात्वाधीरोधियमीरयन्

ययातिरुवाच प्रतिकूलंकर्मणांपापमाहुस्तद्वर्त्ततेऽप्रवणेपापलोक्यं ॥ संतोऽसतांनानुवर्त्ततिचैतद्यथाचैषामनुकूलास्तथासन् ॥ ४ ॥ अभूद्धनंमेविपुलं
गतंतद्विचेष्टमानोनाधिगंतातदस्मि ॥ एवंप्रधार्यात्महितेनिविष्टोयोवर्त्ततेसविजानातिधीरः ॥ ५ ॥ महाधनोयोयजतेसुयज्ञैर्यःसर्वविद्यासुविनीतबुद्धिः॥
वेदानधीत्यतपसायोज्यदेहंदिवंसमायात्पुरुषोवीतमोहः ॥ ६ ॥ नजातुहृष्येन्महताधनेनवेदानधीयीतानहंकृतःस्यात् ॥ नानाभावाबहवोजीवलोकेदै
वाधीनानष्टचेष्टाधिकाराः ॥ तत्तत्प्राप्यनविहन्येतधीरोदिष्टंबलीयइतिमत्वात्मबुध्या ॥ ७ ॥ सुखंहिजंतुर्यदिवाऽपिदुःखंदैवाधीनंविंदतेनात्मशक्त्या ॥ त
स्मादिष्टंबलवन्मन्यमानोनसंज्वरेन्नापिहृष्येत्कथंचित् ॥ ८ ॥ दुःखैर्नतप्येन्नसुखैःप्रहृष्येत्समेनवर्त्तेतसदैवधीरः ॥ दिष्टंबलीयइतिमन्यमानोनसंज्वरेन्ना
पिहृष्येत्कथंचित् ॥ ९ ॥ भयेनमुह्याम्यष्टकाहंकदाचित्संतापोमेमानसोनास्तिकश्चित् ॥ धातायथामांविदधीतलोकेध्रुवंतथाऽहंभवितेतिमत्वा ॥ १० ॥

धीदोषेणकामादिनाऽनभिभूतोभवेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ वीतमोहोमानमकुर्वन् ॥ ६ ॥ एतदेवाह नजात्विति धनेनतपसा तर्हित्वमेवकुतोहंकारंकृतवानित्यतआह नानेति जीवलोकेस्मिन्जीवानानाभावाः
पृथक्स्वभावाः केचिद्धर्मरुचयः केचिद्विपरीताः यतोदैवाधीनाः अतएवनष्टाव्यथाभूताचेष्टाउद्योगःअधिकारोयोग्यताचयेषांतेतथा मूढानांपुण्येपंडितानांपापेचप्रवृत्तिकरंदैवमेवबलवदित्यर्थः एवंविद्वां
स्तत्तत्प्राप्यनविहन्येत तत्तत्सुखंदुःखंवाप्राप्यनविहन्येतहर्षविषादाभ्यामात्मानंनहिंस्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ एतदेवविवृणोति सुखंहीतिद्वाभ्यां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भयंतुतेव्येतुविषादमोहावितियदष्टकेनो ॥११४॥
क्तंतत्रोत्तरमाह भयेइति धातादिष्टं ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहमिवान्येऽपिदिष्टाधीनाएवेत्याह संस्वेदजाइति एतेपिदिष्टक्षयेपुण्यपापोच्छेदेस्वांप्रकृतिंपरंब्रह्मभजंतिप्राप्नुवंति आरोहक्रमेणमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येतिशेषः यद्वाजाबालोपनिषदि अविमुक्तंप्रकृत्य अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिजंतुपदेनप्राणिमात्रसाधारणेनसंस्वेदजादीनामपिसाक्षाद्वाराणस्यांमोक्षाधिकारदर्शनात् आथर्वणेरामतापनीये मणिकर्णिकायांवाक्षेत्रेगंगायांवातटेपुनरित्युपक्रम्यकृमिकीटकादयोप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथेतिजंतुशब्दविवरणाच्चास्तुसाक्षादेवस्वेदजादीनामपिदिष्टक्षयस्तेनमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येत्यध्याहारदोषोप्यपा

संस्वेदजाअंडजाश्चोद्भिदश्चसरीसृपाःकृमयोऽथाप्सुमत्स्याः ॥ तथाश्मानस्तृणकाष्ठंचसर्वेदिष्टक्षयेस्वांप्रकृतिंभजंति ॥ ११ ॥ अनित्यतांसुखदुःखस्यबुद्ध्वाकस्मात्संतापमष्टकाहंभजेयं ॥ किंकुर्यांवैकिंचकृत्वानतप्येतस्मात्संतापंवर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवाणंनृपतिंययातिमथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छत् ॥ मातामहंसर्वगुणोपपन्नंतत्रस्थितंस्वर्गलोकेयथावत् ॥ १३ ॥ अष्टकउवाच येयेलोकाःपार्थिवेंद्रप्रधानास्त्वयाभुक्तायंचकालंयथावत् ॥ तान्मेराजन्ब्रूहिसर्वान्यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसेत्वंहिधर्मान् ॥ १४ ॥ ययातिरुवाच राजाऽहमासमिहसार्वभौमस्ततोलोकान्महतश्चाजयंवै ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥ १५ ॥ ततःपुरींपुरुहूतस्यरम्यांसहस्रद्वारांशतयोजनायतां ॥ अध्यावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥ १६ ॥ ततोदिव्यमजरंप्राप्यलोकंप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापं ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥ १७ ॥ सदेवदेवस्यनिवेशनेचविहृत्यलोकानवसंयथेष्टं ॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैःसमस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणां ॥ १८ ॥ तथावसंनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानां ॥ सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगंधान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १९ ॥ तत्रस्थितंमांदेवसुखेषुसक्तंकालेतीतेमहतिततोऽतिमात्रं ॥ दूतोदेवानामब्रवीदुग्ररूपोध्वंसेत्युच्चैस्त्रिःप्लुतेनस्वरेण ॥ २० ॥ एतावन्मेविदितंराजसिंहततोभ्रष्टोऽहंनंदनात्क्षीणपुण्यः ॥ वाचोऽश्रौषंचांतरिक्षेसुराणांसानुक्रोशाःशोचतांमांनरेंद्र ॥ २१ ॥ अहोकष्टंक्षीणपुण्योययातिःपतत्यसौपुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ॥ तानब्रुवंपतमानस्ततोऽहंसतांमध्येनिपतेयंकथंनु ॥ २२ ॥

स्तः अत्राप्याश्वमेधिकेसंवर्त्तमरुत्तीयेएतद्दर्शितं उन्मत्तवेषंबिभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखं वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरं तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्वचित् तंदृष्ट्वायोनिवर्त्तेतससंवर्त्तोमहीपते इतिकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिंसूचयतावाक्यजातेन ॥ ११ ॥ अहंतुदिष्टक्षयाभावात्प्राप्तेपिदुःखेनतप्येइत्याह अनित्यतामिति ॥ १२ ॥ मातामहमिति तत्रस्थितमंतरिक्षेस्थितं ॥ १३ ॥ तानिति क्षेत्रज्ञवत्क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतंतज्ज्ञानंतोनारदादयःक्षेत्रज्ञास्तद्वत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तैरिति देशिकंउपदेष्टारं धूमएवापांगइवसूचकोयस्यतंधूमापांगं प्रतीतःहृष्टः ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

यदेति कार्त्तयुगप्रधान कृतयुगेभवाःकार्त्तयुगाः अत्यंतनिष्पापास्तेषांमुख्यतमेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ तस्मिन्निति मेमम अपामसोमममृताअभूमेतिकर्मफलस्यनित्यत्वंश्रुतवतः अत्रपातविषयेमनः

संमुह्यतइत्येकःप्रश्नः नचपुनरावर्त्ततइतिप्रजापतिलोकादनावृत्तिःश्रुता त्वयातुप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापमितितत्रावसंवर्षसहस्रमात्रमितिचततोपिस्वस्यावृत्तिरुदिता तत्रकस्यप्रजापतेःकिंधामविशिष्टाअ

॥११५॥ नावृत्तियोग्याउपयांतीत्यन्यःप्रश्नः तत्राद्यस्योत्तरंभूयस्तुकिंपृच्छसिराजसिंहेत्यंतं शेषग्रंथोद्वितीयस्येतिविभागः ॥ ३ ॥ इमंभौममिति भूमिरेवभौमोनरकआध्यात्मादितापत्रयवत्त्वात्तंपतंतिप्राप्नुवंति

तैराख्याताभवतांयज्ञभूमिःसमीक्ष्यचेमांत्वरितमुपागतोऽस्मि ॥ हविर्गंधंदेशिकंयज्ञभूमेर्धूमापांगंप्रतिगृत्यप्रतीतः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

अष्टकउवाच यदाऽवसोनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानां ॥ किंकारणंकार्तयुगप्रधानहित्वाचत्वंवसुधामन्वपद्यः ॥ १ ॥ ययातिरुवाच ज्ञातिःसुहृत्स्वजनोवायथेहक्षीणेवित्तेत्यज्यतेमानवैर्हि ॥ तथातत्रक्षीणपुण्यंमनुष्यंत्यजंतिसद्यःसेश्वरादेवसंघाः ॥ २ ॥ अष्टकउवाच तस्मिन्कथंक्षीणपुण्याभवंतिसंमुह्यतेमेऽत्रमनोऽतिमात्रं ॥ किंवाविशिष्टाःकस्यधामोपयांतितद्वैब्रूहिक्षेत्रवित्त्वंमतोमे ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच इमंभौमंनरकंतेपतंतिलालप्यमानानरदेवसर्वे ॥ येकंककगोमायुबलाशनार्थेक्षीणाविवृद्धिंबहुधाव्रजंति ॥ ४ ॥ तस्मादेतद्वर्जनीयंनरेंद्रदुष्टंलोकेगर्हणीयंचकर्म ॥ आख्यातंतेपार्थिवसर्वमेवभूयश्चेदानींवदकिंतेवदामि ॥ ५ ॥ अष्टकउवाच यदातुतान्वितुदंतेवयांसितथागृध्राःशितिकंठाःपतंगाः ॥ कथंभवंतिकथमाभवंतिनभौममन्यंनरकंश्टणोमि ॥ ६ ॥

इमंप्राप्ताश्वतेबहुधापुत्रपौत्रादिरूपेणविविधवासनामूलेनविवृद्धिंविषमांवृद्धिंलभंते बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेशेतिश्रुतेः कालपाशमेवदृढयंतीत्यर्थः तेके ये कंकेतिगृध्रादेरुपलक्षणं गोमायुइतिश्वादेः तेषां ॥११५॥

बलंसंघस्तस्याशनंभक्ष्यंशरीरंतस्यार्थेक्षीणाः दिव्येनभौमेनवादेहेनभोगान्भोक्तुंकृतश्रमाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तस्मादेतत्काम्यकर्मदुष्टंनिषिद्धंगर्हणीयंआभिचारिकंचवर्जनीयं ॥ ५ ॥ ननुकंकादिभक्षितस्य

कथंस्वरूपसत्ताकथंवाशरीरांतरेणाविर्भावइतिदेहात्मवादमाश्रित्यशंकते भौमोनरकश्वकइतिपृच्छतिच यदातुतानिति ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उत्तरमाह ऊर्ध्वमिति नदेहनाशेनात्मनाशःकृतहानादिप्रसंगात् किंतु योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयांतियथाकर्मयथाश्रुतमितिश्रुतेर्निमित्तभूतेनकर्मणामातुरुदरेजृंभमाणंदेहंप्राप्यनि
र्गमादूर्ध्वंव्यक्तंसर्वलोकप्रत्यक्षंयथास्यात्तथापृथिव्यांसंचरंति तदेवसंचरणंभौमोनरकः कुतोस्यनरकत्वमतआह नावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान् यस्मादत्रपतितागतंवयोनबुध्यंतेकर्मभूमिंप्राप्यापिस्वहितायनयतंते
ऽतोतिमौढ्यप्रदोयंलोकोनरकएवेत्यर्थः एतेनकंकादिभक्षितस्यापिसत्वंदेहयोगश्चास्तीत्युक्तं॥७॥ स्वर्गतस्यापिपुनःपातावश्यंभावादयंलोकोदुष्परिहरइत्याह षष्टिंसहस्राणीतिषष्टिंसहस्राणि अशीतिंचसहस्रा
णिपरिवत्सराणिव्योम्निस्वर्गेस्थित्वापतंतीतियोजना रक्षरक्षेतिवदंतोदारादयोभौमाराक्षसाः ॥८॥ स्वर्गच्युतिप्रकारंपृच्छति यदेनसस्तेपततस्तुदंति यत्‌यान् एनसःपापाद्धेतोःपततःस्वर्गाच्च्यवमानान् तेराक्षसा
स्तुदंति तेपुरुषाःकथंभवंतिप्रपातभ्रष्टाइवकथंनशीर्यंते कथंवाआभवंति इंद्रियादिमंतोभवंति कथंवागर्भत्वंप्राप्नुवंतीतिप्रश्नत्रयं ॥९॥ तत्रयावत्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्त्ततेयथैतमाकाशमाकाशाद्वा

ययातिरुवाच ऊर्ध्वंदेहात्कर्मणाजृंभमाणाद्व्यक्तंपृथिव्यामनुसंचरंति॥ इमंभौमंनरकंतेपतंतिनावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान्॥ ७॥ षष्टिंसहस्राणिपतंतिव्योम्नि
तथाअशीतिंपरिवत्सराणि ॥ तान्वैतुदंतिपततःप्रपातंभीमाभौमाराक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः॥८॥ अष्टकउवाच यदेनसस्तेपततस्तुदंतिभीमाभौमाराक्षसास्ती
क्ष्णदंष्ट्राः॥ कथंभवंतिकथमाभवंतिकथंभूतागर्भभूताभवंति॥ ९॥ ययातिरुवाच अस्रंरेतःपुष्पफलानुपृक्तमन्वेतितद्वैपुरुषेणसृष्टं ॥ सवैतस्यारज
आपद्यतेवैसगर्भभूतःसमुपैतितत्र॥१०॥वनस्पतीनोषधीश्चाविशंतिअपोवायुंपृथिवींचांतरिक्षं॥चतुष्पदंद्विपदंचातिसर्वमेवंभूतागर्भभूताभवंति॥११॥

युंवायुर्भूत्वाधूमोभवतिधूमोभूत्वाभ्रंभवतिअभ्रंभूत्वामेघोभवतिमेघोभूत्वाप्रवर्षतितइहव्रीहियवाओषधिवनस्पतयस्तिलमाषाइतिजायंतेइतिश्रुत्यनुसार्युत्तरं अस्रंरेतइति अस्रशब्दोदुःखाश्रुवाचीसन्तापःपुरु
षवचसोभवंतीतिश्रुतेर्देहारंभकेष्वबहुलेषुभूतसूक्ष्मेषुवर्त्तते स्वर्गाच्च्याव्यमानस्यदुःखाज्जलमयंशरीरंभवतीतियुज्यतेच तत्‌अस्रमेवरेतोदेहबीजंपुष्पफलस्थानीयेनचरणाख्येनकर्मशेषेणानुपृक्तंरमणीयचर
णारमणीयांयोनिमापद्यंतइतिश्रुतेरन्वेतिअनुसरतिजीवः तज्जलानुगमस्रंपुरुषेणरेतःसिचासृष्टंसंसृष्टंभवतिसभूतसूक्ष्माद्दतोजीवोरेतोभावंप्राप्तःसंस्तस्याःस्त्रियोरजोगर्भपेशीतामापद्यतेप्राप्नोति ततोगर्भभूतोभव
ति ॥ १० ॥ कथमस्रंरेतःसिचासंसृज्यतेतदाह वनस्पतीनोषधीश्चाविशंति ओषधिषुसंसृष्टमस्रंतद्भुजिसंसृज्यतइत्यर्थः ओषधिसंसर्गोप्यस्रस्यपृथिव्यंबुवाय्वंतरिक्षक्रमेणोदाहृतश्रुतेरित्यर्थः आपोवायुं
पृथिवीमंतरिक्षमित्यत्रपृथिवीअद्भ्यःपूर्वंबोध्या वाय्वंबुनोर्मध्येधूमाभ्रमेघाअपिबोध्याः उदाहृतश्रुतेरेव एवमोषधिभूताःसंतोद्विपदंमनुष्यशकुंतादिचतुष्पदंपश्वादिचाविश्येतिशेषः ततोगर्भभूताभवंति॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंयदेनसस्तेपततइतिश्लोकेनकृतस्यप्रश्नत्रयस्यउत्तरमुक्तं तेनैवस्थूलदेहाद्विवेचितंजीवंसूक्ष्मादपिविवेक्तुंप्रश्नमवतारयति अन्यद्वपुरिति नरयोनिमापद्यमानोजीवःस्वेनकायेनजैवेनैवरूपेणगर्भंमातुरुदरंया तिउततत्रप्रवेष्टुंअन्यद्वपुरुपाधिभूतंविदधाति ॥ १२ ॥ शरीरेति अन्यजन्मानंगीकारेशरीरविशेषंकरणानिसंज्ञांचनायंलभेत् मलपिंडवत् अंगीकारेचतेषांस्वाभाविकत्वात्उपाधिसंतत्यविच्छेदाद्वानित्यसं सारित्वंस्यात् ॥ १३ ॥ तदेतदनाद्येकोपाधिस्वीकारेणपरिहरति वायुःसमुत्कर्षतीति वायुर्व्यष्टिलिंगं वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतिभ्यांपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृ तभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनमित्युक्तरूपंतत्कर्तृ गर्भस्थानंमुख्यकर्मभूतं ऋतौस्त्रीरजसिरेतःपूर्वोक्तं पुष्परसेनपुष्पंकर्मफलोत्पादकत्वसाम्यात्तस्यरसोऽपूर्वंतेनानुपृक्तंगौणकर्मसमुत्कर्षति अग्नौप्रास्ताहुतिःस म्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः पंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेश्च सोमाज्यपयआदिरूपाः कर्मसमवायिनीर्देहांतरारंभिकाआपोरेतोरूपागृहीत्वालिंगो पाधिर्जीवोगर्भाशयंविशतीत्यर्थः अन्यथाऋतौसिक्तमपिरेतःपूयेन्नसंभवेत् नस्थिरीभवेच्च सवायुः तत्रगर्भाशये तन्मात्राणिसूक्ष्मभूतानितैःउपादानभूतैःकृतःअधिकारोयावदपवर्गमवस्थानंयस्यसः तन्मात्रकृ

अष्टकउवाच अन्यद्वपुर्विदधातीहगर्भमुताहोस्वित्स्वेनकायेनयाति॥ आपद्यमानोनरयोनिमेतामाचक्ष्वमेसंशयात्प्रब्रवीमि॥ १२ ॥ शरीरभेदादिसमु च्छ्रयंचचक्षुःश्रोत्रेलभतेकेनसंज्ञां॥ एतत्तत्त्वंसर्वमाचक्ष्वपृष्टःक्षेत्रज्ञंत्वांतातमन्यामसर्वे ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच वायुःसमुत्कर्षतिगर्भयोनिमृतौरे तःपुष्परसानुपृक्तं॥ सतत्रतन्मात्रकृताधिकारःक्रमेणसंवर्धयतीहगर्भं॥ १४ ॥ सजायमानोविगृहीतमात्रःसंज्ञामधिष्ठायततोमनुष्यः ॥ सश्रोत्राभ्यांवेद यतीहशब्दंसवैरूपंपश्यतिचक्षुषाच॥ १५॥

ताधिकारः एवंभूतोवायुःक्रमेणगर्भंवर्धयति यथाहुर्नैरुक्ताः शुक्रातिरेकेपुमान्भवतिशोणितातिरेकेस्त्रीभवतिद्वाभ्यांसमेननपुंसकोभवतिशुक्रभिन्नेनयमोभवति एकरात्रोषितंकललंभवतिपंचरात्राद्बुद्बुदाः सप्तरात्रात्पेशीद्विःसप्तरात्रादर्बुदःपंचविंशतिरात्रःस्वस्थितोघनोभवतिमासमात्रात्कठिनोभवतिद्विमासाभ्यंतरेशिरःसंपद्यतेमासत्रयेणग्रीवाव्यादेशोमासचतुष्टयेनत्वग्व्यादेशःपंचमेमासेनखरोमव्यादेशःषष्ठेमु खनासिकाक्षिश्रोत्रंचसंभवतिसप्तमेचलनसमर्थोभवत्यष्टमेबुद्ध्याध्यवस्यतिनवमेसर्वांगसंपूर्णोभवति मृतश्चाहंपुनर्जातोजातश्चाहंपुनर्मृतइत्यादिजातश्चवायुनास्पृष्टस्तन्नस्मरतिजन्ममरणमंतेचशुभाशुभंकर्मे त्यंतेनग्रंथेन ॥ १४॥ सइतियुग्मं सगर्भोजायमानोवर्धमानःविगृहीतमात्रःविग्रहेणसर्वांगकलापेनसंपन्नमात्रःसंज्ञांप्राग्भवीयांवासनामधिष्ठायानुसंधायततोजातःसन्योनेर्बहिर्निःसरणान्मनुष्योहमित्यभिमा नवान्भवति एवंभूतस्यप्राणभृतोजीवस्यप्राणाख्यंलिंगंशरीरेस्थूलेउपहितंउपाधिंविद्धि स्वतस्तुमहात्मनःविभोःकिंतदुपहितंयेनश्रोत्रादिरूपेणशब्दादीन्विषयान्जानीतइतिद्वयोःश्लोकयोरन्वयः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ तन्मात्रकृताधिकारइतिलिंगस्ययावन्मोक्षस्थायित्वमुक्तंतदाक्षिपति यःसंस्थितइति संस्थितोमृतः स्थूलदेहदाहेनैवलिंगदेहदाहःकुतोनभवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ स्वप्नवद्देहांतरप्राप्तौसत्यांनायंदोषः संभवतीत्याह हित्वासोसून्सुप्नवन्निष्टनित्वा सःसंस्थितःअसून्प्राणान्हित्वाधारयित्वागृहीत्वेत्यर्थः धाञःक्त्वाप्रत्ययेपरेदधातेर्हिरितिहिभावः तमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनुत्क्रामंतीत्यसु सहितस्यैवलोकांतरप्राप्तिश्रुतेः निष्टनित्वाशब्दंकृत्वा सुप्नवत्स्वप्नवदन्यांयोनिंदेहंभजते हित्वात्यक्त्वादेहंस्थूलं ॥ १८ ॥ पुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवेत्युक्तंतद्विभजते पुण्यांयोनिमिति आरोहे अन्यंनवतरं कल्याणतरंरूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतिश्रुतेः पित्र्याद्यन्यतमांयोनिं अवरोहेतुरमणीयचरणाअभ्याशोहयत्तेरमणीयांयोनिंप्रपद्यंतेब्राह्मणयोनिंवाक्षत्रिययोनिंवेति पुण्यांयोनिंभजं ति एवंपापामपि पापकृतोनारकींयोनिंभुक्त्वाकपूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतेश्वयोनिंवासूकरयोनिंवाचांडालयोनिंवेतिश्रुतेःपापांयोनिंभजंति कीटाःपतंगाश्चभवंतिपापाःपापैकस्वभावाः अथैतयोः

घ्राणेनगंधंजिह्वयाथोरसंचत्वचास्पर्शंमनसावेदभावं॥ इत्यष्टकेहोपहितंहिविद्धिमहात्मनःप्राणभृतांशरीरे ॥ १६॥ अष्टकउवाच यःसंस्थितःपुरु षोदह्यतेवानिखन्यतेवापिनिकृष्यतेवा॥ अभावभूतःसविनाशमेत्यकेनात्मनाचेतयतेपरस्तात्॥ १७॥ ययातिरुवाच हित्वासोसून्सुप्नवन्निष्टनि त्वापुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवा॥ अन्यांयोनिंपवनाग्रानुसारीहित्वादेहंभजतेराजसिंह॥ १८॥ पुण्यांयोनिंपुण्यकृतोव्रजंतिपापांयोनिंपापकृतोव्रजंति॥ की टाःपतंगाश्चभवंतिपापानमेविवक्षास्तिमहानुभाव ॥ १९ ॥ चतुष्पदाद्विपदाःषट्पदाश्चतथाभूतागर्भभूताभवंति ॥ आख्यातमेतन्निखिलेनसर्वंभूयस्तु किंपृच्छसिराजसिंह॥ २०॥ अष्टकउवाच किंस्वित्कृत्वालभतेतातलोकान्मर्त्यःश्रेष्ठांस्तपसाविद्ययावा ॥ तन्मेपृष्टःशंससर्वंयथावच्छुभाँल्लोकान्ये नगच्छेत्क्रमेण ॥ २१ ॥ ययातिरुवाच तपश्चदानंचशमोदमश्चह्रीरार्जवंसर्वभूतानुकंपा ॥ स्वर्गस्यलोकस्यवदंतिसंतोद्वाराणिसप्तैवमहांतिपुंसां॥ नश्यंतिमानेनतमोऽभिभूताःपुंसःसदैवेतिवदंतिसंतः॥ २२॥

पथोर्नकतरेणचनतानीमानिक्षुद्राण्यसकृदावर्त्तीनिजायस्वम्रियस्वेत्येतत्तृतीयंस्थानमितिश्रुतेः कीटादियोनिंअसकृद्व्रजंति अतएवयोनिसंचारस्यदुःखबहुलत्वान्नमेविवक्षास्तिमहानुभावजायामेस्याद थप्रजायेयवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रूयमाणजायादिभारंवोढुमिच्छाममनास्ति किंतुभूमिंप्राप्यनैष्कर्म्यमेवसाधयिष्यामीतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ एवंस्थूलात्सूक्ष्माच्चदेहाद्विवेचितस्यदेहिनस्तत्संबं धादुत्क्रांतिगत्यागतयोदर्शिताः आगतेश्चनमेविविक्षास्तीतितुच्छत्वंचोक्तं अतुच्छस्थानप्रापकमुपायंपृच्छति किंस्विदिति श्रेष्ठान्आवृत्तिशून्यान् तपसाकर्मणाविद्ययाउपास्त्यावा ॥ २१ ॥ उत्तरमाह सार्धेन तपश्चदानंचेति नश्यंतिमानेनतमोभिभूताःपुंसइति तपआदयःसप्तस्वर्गस्यद्वारभूताअपिपुंसःपुरुषस्यमानेनअहमेवश्रेष्ठःकर्त्तेत्यभिमानेननश्यंति यतस्तेतमोभिभूताःमानरूपेणतमसाऽभिभूताधं ढीकृताः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दर्पवताकृतमध्ययनादिनमोक्षोपयोगिनापिस्वर्गदंप्रत्युतभयावहमित्याहद्वाभ्यां अधीयानइति ॥ २३ ॥ चत्वारीत्यत्रअधीतंब्रह्मचारिणोधर्मः मौनंयतेः यज्ञाग्निहोत्रेइतरयोर्द्वयोरपिसाधारणे ॥ २४ ॥ अतोमानापमानादिद्वंद्वसहिष्णुर्भवेदित्याह नमानमान्यइति ॥ २५ ॥ इतिदद्यामितिदांभिकस्यस्वधर्मप्रकाशनाभिनयः अतस्तपआदिदंभविवर्जितंचेन्मोक्षद्वारंनान्यथेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तपसाविद्ययावेति तपोविद्ययोःकतरादावृत्तिशून्यस्थानंप्रापकमितिपृष्टेतपसस्तत्राराडुपकारकत्वमुक्त्वाविद्यायाःसाक्षादेवतत्प्रापकत्वमाह येचेति मनीषिणोमनोनिग्रहशीलस्यप्रमातुःआश्रयंस्वाध्यासाधिष्ठानं पुराणंपुरापिनवं कूटस्थकार्यकारणवद्विकारिनभवतीत्यर्थः मानसस्यमार्गःपराक्प्रावण्यंतेनरुद्धमावृतंयद्वस्तुयेविद्वांसोवेदयंतेविदंति स्वार्थेणिच् तमेवैकंजानथआत्मानंनचेदवेदीमहतीविनष्टिःनिष्कलंनिष्क्रियं

अधीयानःपंडितंमन्यमानोयोविद्ययाहंतियशःपरेषां ॥ तस्यांतवंतश्चभवंतिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददाति ॥ २३ ॥ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः॥ २४॥ नमानमान्योमुदमाददीतनसंतापंप्राप्नुयाच्चावमानात् ॥ संतःसतःपूजयंतीहलोकेनासाधवःसाधुबुद्धिंलभंते॥ २५॥ इतिदद्यामितियजइत्यधीयइतिव्रतं ॥ इत्येतानिभयान्याहुस्तानिवर्ज्यानिसर्वशः॥ २६॥ येचाश्रयंवेदयंतेपुराणंमनीषिणोमानसमार्गरुद्धं॥ तद्वःश्रेयस्तेनसंयोगमेत्यपरांशांतिंप्राप्नुयुःप्रेत्यचेह॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेनवतितमोऽध्यायः॥ ९०॥ ॥९॥ ॥९॥ अष्टकउवाच चरन्गृहस्थःकथमेतिधर्मान्कथंभिक्षुःकथमाचार्यकर्मा॥ वानप्रस्थःसत्पथेसन्निविष्टोबहून्यस्मिन्संप्रतिवेदयंति ॥ १ ॥ ययातिरुवाच आहूताध्यायीगुरुकर्मस्वचोद्यःपूर्वोत्थायीचरमंचोपशायी॥ मृदुर्दांतोधृतिमानप्रमत्तःस्वाध्यायशीलःसिध्यतिब्रह्मचारी॥ २॥ धर्मागतंप्राप्यधनंयजेतदद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च॥ अनाददानश्चपरैरदत्तंसैषागृहस्थोपनिषत्पुराणी॥ ३॥ स्ववीर्यजीवीवृजिनान्निवृत्तोदातापरेभ्योनपरोपतापी॥ तादृङ्मुनिःसिद्धिमुपैतिमुख्यांवसन्नरण्येनियताहारचेष्टः॥ ४॥ अशिल्पजीवीगुणवांश्चैवनित्यंजितेंद्रियःसर्वतोविप्रयुक्तः॥ अनोकशायीलघुरल्पप्रचारश्चरन्देशानेकचरःसभिक्षुः॥ ५॥

शांतमित्याद्यागमेनानुमानानुभवाभ्यांचजानंति तद्वस्तुवःयुष्माकंश्रेयःयस्मात्तेब्रह्मणासंयोगमेत्यऐक्यंप्राप्यपरांशांतिंकैवल्यंप्राप्नुयुस्तेइहजीवत्येवदेहे प्रेत्यदेहाभिमानाद्युत्थाय तथाचश्रुतिः शरीरात्समुत्थायपरंज्योतिरुपसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यतइति ॥ २७॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः॥ ९०॥ ॥९॥ ॥९॥ चरन्निति अस्मिन्धर्मेविषयेबहूनिप्रामिद्वाराणिवेदयंतिवैदिकाः॥ १ ॥ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणीत्याश्रमकर्मणामभयंकरत्वमुक्तंतदेवविस्तरेणाह आहूताध्यायीत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनोकशायीशून्यागारदेवालयकुलालशालादौगृहस्थागारभिन्नेस्थानेशयीत ओकइतिसलोपआर्षः लघुःपरिग्रहशून्यः॥ ५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यद्दहरेव विरजेत्तद्दहरेवप्रव्रजेदिति श्रुत्युक्तं परिग्रहत्यागकालमाह रात्र्येति लोक्यंतइतिलोकाः शब्दाद्या विषयाः ययैवरात्र्यायं दैवअभिजितास्तुच्छीकृताः सुखाः सुखावहाअधिकामाभिजिताः वशवर्त्तिनोपि तामेवरात्रिंतदैवसर्वपरिग्रहंसंन्यस्यारण्यसंस्थः अथयदरण्यायनमित्याचक्षतेब्रह्मचर्यमेवतदरश्चहवैण्यश्चार्णवौब्रह्मलोकेतृतीयस्यामितो दिवी तिश्रुतिप्रसिद्धांब्रह्मनिष्ठांकर्त्तुंयतेतेत्यर्थः ॥ ६ ॥ अरण्यवासी हार्दब्रह्मनिष्ठः तत्रैवहार्दशरीरधातून्स्थूलसूक्ष्मभूतरूपान् विमुच्यप्रविलाप्य तमपिहार्दं सुकृतेनिष्कलेब्रह्मणितस्मात्तत्सुकृतमुच्यतइतिश्रुतिप्रसिद्धेचिदेकरसेदधातिप्रविलापयति ॥ ७ ॥ सर्वेष्वाश्रमेषुसिद्धिरस्तीत्युक्तंरात्र्यायत्येतिसंन्यासेचात्यादरोदर्शितस्तत्किंतत्रैवमोक्षोस्त्युताश्रमांतरेष्वपीतिसंशयानःपृच्छति कतीति मुनयोमोक्षिणः मौनानिमोक्षमार्गाः ॥८॥ योगीज्ञानीचेतिद्वौमुनीइत्याह अरण्यइति अरण्ये वसतोंतर्निष्ठस्ययोगिनः ग्रामोबाह्यंवस्तुपृष्ठतःसमीपतएवभवति योगप्रभावात्सर्वमस्यास्तीत्यर्थः ग्रामेलोकेवसतोमायापुरदर्शिनइवद्विचंद्रन्यायेनतद्बाधेनाधिष्ठानदृष्टिर्नित्यमप्रमुषितास्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ द्वयम

रात्र्यायया वाऽभिजिताश्चलोकाभवंतिकामाभिजिताःसुखाश्च ॥ तामेवरात्रिंप्रयतेतविद्वानरण्यसंस्थोभवितुंयतात्मा ॥ ६ ॥ दशैवपूर्वान्दशचापरांश्चज्ञातीनथात्मानमथैकविंशं ॥ अरण्यवासीसुकृतेदधातिविमुच्यारण्येस्वशरीरधातून् ॥ ७ ॥ अष्टकउवाच कतिस्विदेवमुनयःकतिमौनानिचाप्युत ॥ भवंतीतितदाचक्ष्वश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ ८ ॥ ययातिरुवाच अरण्येवसतोयस्यग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ग्रामेवावसतोऽरण्यंसमुनिःस्याज्जनाधिप ॥ ९ ॥ अष्टकउवाच कथंस्विद्वसतोऽरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ग्रामेवावसतोऽरण्यंकथंभवतिपृष्ठतः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच नग्राम्यमुपयुंजीतयआरण्योमुनिर्भवेत् ॥ तथास्यवसतोरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ११ ॥ अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणोमुनिः ॥ कौपीनाच्छादनंयावत्तावदिच्छेच्चचीवरं ॥ १२ ॥ यावत्प्राणाभिसंधानंतावदिच्छेच्चभोजनं ॥ तथाऽस्यवसतोग्रामेऽरण्यंभवतिपृष्ठतः ॥ १३ ॥ यस्तुकामान्परित्यज्यत्यक्तकर्माजितेंद्रियः ॥ आतिष्ठेच्चमुनिर्मौनंसलोकेसिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ धौतदंतंकृत्तनखंसदास्नातमलंकृतं ॥ असितंसितकर्माणंकस्तमर्हतिनार्चितुं ॥ १५ ॥

प्येतदाश्चर्यमितिमत्वापृच्छति कथमिति ॥ १० ॥ आद्यंतीव्रवैराग्यपूर्वकंयोगमभ्यस्यतःसुलभमित्याह नग्राम्यमिति ॥ ११ ॥ द्वितीयंविवेकिनःसंन्यासिनःसुलभमित्याह अनग्निरनिकेतइति अनग्निः संन्यासी अनिकेतःकुटीचकव्यावृत्तःपरमहंसः अतएव अगोत्रचरणः गोत्रंजन्मवंशः चरणंविद्यावंशः तद्व्यपदेशशून्यः कौपीनेतिस्पष्टार्थं ॥ १२ ॥ एवंप्रकारेणग्रामेपिवसतोविवेकिनोरण्यमेवसमीपेस्तीत्याह तथास्येति त्यक्तकर्माजितेंद्रियोमौनंयोगविवेकान्यतरदभ्यस्यन्नसिध्यतीत्याह यस्त्विति ॥ १४ ॥ धौतदंतंशुद्धाहारं आहारशुद्धौसत्वशुद्धिरितिश्रुतेस्तदपेक्षणात् कृत्तनखंत्यक्तहिंसासाधनं अतएवसदास्नातंनित्यंशुद्धचित्तं अलंकृतंयोगैश्वर्येणशमादिनाच असितंवासनाबंधशून्यं सितकर्माणंहिंसायुक्तंधर्ममपित्यजंतं यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्चकामान् तंतंलोकंजयते तांश्चकामांस्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइतिश्रुतेः सर्वोपितमर्चितुमर्हतीति ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मंदाधिकारिणाकामादिजयायतपोपिकर्त्तव्यमित्याह तपसेति इमंवैराग्येणजित्वातुच्छंकृतंपरंस्वर्गंविजयतेप्राप्नोति ॥ १६ ॥ मध्यमंप्रतिप्राह यदातुनिर्द्वंद्वःसुखदुःखमानापमानादिद्वंद्वदुःखरहितः मौनंस
मास्थितोध्यानमनुतिष्ठन् इमंलोकंजित्वाप्रविलाप्य परंलोकंब्रह्मविजयतेप्राप्नोति ॥ १७ ॥ उत्तमंप्रतिप्राह आस्येनेति मुखेनैवाहारंमृगयतेनतुरसेसज्जते एवंसुबालस्तनपानवत् विषयान्गृह्णन्नपिनगृह्णा
ति प्रत्यग्ध्यात्रनिष्ठत्वात् सचक्षुरचक्षुरिवेत्यादिश्रुतेः अथास्यलोकःसर्वोयमात्माभवति सर्वस्यात्माभवतिसर्वमस्यात्माभवतीतिश्रुतेः अतःसोमृतत्वायकल्पते ॥१८॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव
दीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कतरइति एतयोर्योगिज्ञानिनोर्मध्येदेवानांसात्मतांब्रह्मप्राप्तिं आत्माह्येषांसभवतीतिश्रुतेः एषांदेवानांसःविद्वानितिश्रुतिपदयोरर्थः धावतोः
यतमानयोःकःपूर्वंकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उत्तरंअनिकेतइति संयतःधारणाध्यानसमाधिमान् अनिकेतोभिक्षुर्गृहस्थोवायोगीमुच्यतइतिपूर्वार्धार्थः ज्ञानीपूर्वोक्तरूपस्तुसद्योमुच्यतइत्युत्तरार्धार्थः

तपसाकर्शितःक्षामःक्षीणमांसास्थिशोणितः॥सचलोकमिमंजित्वालोकंविजयतेप रं॥१६॥ यदाभवतिनिर्द्वंद्वोमुनिर्मौनंसमास्थितः ॥ अथलोकमिमं
जित्वालोकंविजयतेपरं॥ १७॥ आस्येनतुयदाहारंगोवन्मृगयतेमुनिः॥ अथास्यलोकःसर्वोऽयंसोऽमृतत्वायकल्पते ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
पर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेएकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ अष्टकउवाच कतरस्त्वनयोःपूर्वंदेवानामेतिसात्मतां ॥ उभ
योर्धावतोराजन्सूर्याचंद्रमसोरिव ॥ १ ॥ ययातिरुवाच अनिकेतोगृहस्थेषुकामवृत्तेषुसंयतः ॥ ग्रामएववसन्भिक्षुस्तयोःपूर्वतरंगतः ॥२॥ अप्राप्य
दीर्घमायुस्तुयःप्राप्तोविकृतिंचरेत्॥ तप्यतेयदितत्कृत्वाचरेत्सोऽन्यत्तपस्ततः ॥ ३ ॥ पापानांकर्मणांनित्यंबिभ्रयाद्यस्तुमानवः ॥ सुखमप्याचरन्नित्यंसोऽत्यं
तंसुखमेधते ॥ ४ ॥

अयंभावः ज्ञानिनःश्रुतियुक्तिभ्यांजगन्मिथ्यात्वनिश्चयात् क्षणिकेनापिनिर्विकल्पसाक्षात्कारेणब्रह्माद्वैतनिश्चयोभवति योगिनस्तुतदभावान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासबलेनैवद्वैतविस्मरणंसंपादनीयमितिविलंबा
च्छ्रमसाध्यामुक्तिरिति गृहस्थेषुवसन्नपिस्वयंसंयतः ॥ २ ॥ अस्यैवमस्मिन्जन्मन्यलब्धोत्तमभूमेर्जन्मांतरेपितल्लाभोस्तीत्याह अप्राप्येति आयुःसाधनंकालंवा दीर्घंउक्तविधनिष्ठापर्याप्तं विकृतिंदिव्या
दिव्यविषयभोगंयोगसिद्धिबलेनचरेत् सोपिसौभर्यादिवत्पश्चात्तापंप्राप्तःसन्पुनर्योगंचरतिइहजन्मनिजन्मांतरेवायोगभ्रष्टःस्मृतिप्रामाण्यादित्यर्थः॥३॥ ज्ञानिनस्ततआधिक्यमाह पापानामिति यस्तुमानवो
ज्ञानीनित्यंअविनाशिवस्तुब्रह्माख्यंबिभृयात्तत्त्वमसीतिशास्त्रात्प्रत्यगात्मत्वेनावधारयेत् सपापानांकर्मणां कर्मणिषष्ठी तानिसुखंयथेष्टंआचरन्नपिमुच्यतएवेत्यर्थः नलिप्यतेकर्मणापापकेनहत्वापिसइमाँल्लो
कान्नहंतिननिबध्यतइत्यादिशास्त्रात् ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इदंपदमप्राप्तोमोक्षेच्छयाधर्ममेवसेवेतेत्याह तद्वाइति यःपुरुषोऽनर्थबुद्धिःनास्तिअर्थेमोक्षेबुद्धिर्यस्यसतथाभूतःसन् स्वर्गाद्यर्थंधर्मंसेवते तत्सेवनंनृशंसंअसत्यंचमुमुक्षाहीनत्वादनित्यफलत्वाच्च विविदिषंति यज्ञेनदानेनेत्यादिश्रुतिसिद्धंधर्मस्यमोक्षहेतुत्वंपरित्यज्यकाम्यधर्मकृतआत्मानंनानादुःखमयेसंसारेपातयित्वाघ्नंतीत्यर्थः एवमनीशस्याजितेंद्रियस्यार्थोधनमपिनृशंसमसत्यंच यत्तुमोक्षार्थंकर्मकरणंतदार्जवंकर्मणामुचितंफलं तदेवसमाधिःयोगसिद्धिमूलं तदार्यंतदेवगम्यंप्राप्यंज्ञानसाधनमित्यर्थः ऋगतौअस्मात्ऋहलोर्ण्यत् द्वयोरपियोगज्ञानमार्गयोर्मूलंनिष्कामधर्मएवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ केनकतरस्यांदिशिप्र

तद्वैनृशंसंतदसत्यमाहुर्यःसेवतेधर्ममनर्थबुद्धिः॥ अर्थोप्यनीशस्यतथैवराजंस्तदार्जवंससमाधिस्तदार्यं॥ ५॥ अष्टकउवाच केनासिद्वूतःप्रहितोसि राजन्युवास्त्रग्वीदर्शनीयःसुवर्चाः॥ कुतआयातःकतरस्यांदिशित्वमुताहोस्वित्पार्थिवंस्थानमस्ति ॥ ६ ॥ ययातिरुवाच इमंभौमंनरकंक्षीणपुण्यः प्रवेष्टुमुर्वींगगनाद्विप्रहीणः॥ उक्त्वाऽहंवःप्रपतिष्याम्यनंतरंत्वरंतिमांलोकपाब्रह्मणोये॥ ७॥ सतांसकाशेतुवृतःप्रपातस्तेसंगतागुणवंतस्तुसर्वे ॥ शक्राच्च लब्धोहिवरोमयैषपतिष्यताभूमितलंनरेंद्र ॥ ८ ॥ अष्टकउवाच पृच्छामित्वांमाप्रपतप्रपातंयदिलोकाःपार्थिवसंतिमेत्र ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिवि स्थिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ ९॥ ययातिरुवाच यावत्पृथिव्यांविहितंगवाश्वंसहारण्यैःपशुभिःपार्वतैश्च॥ तावल्लोकादिवितेसंस्थितावैतथा विजानीहिनरेंद्रसिंह॥ १०॥ अष्टकउवाच तांस्तेददामिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकादिविराजेंद्रसंति॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रितास्तानाक्रमक्षिप्रम पेतमोहः॥ ११॥ ययातिरुवाच नास्मद्विधोब्राह्मणोब्रह्मविच्चप्रतिग्रहेवर्ततेराजमुख्य॥ यथाप्रदेयंसततंद्विजेभ्यस्तथाऽददंपूर्वमहंनरेंद्र ॥ १२ ॥ ना ब्राह्मणःकृपणोजातुजीवेद्याञ्चापिस्याद्ब्राह्मणीवीरपत्नी॥ सोऽहंनैवाकृतपूर्वंचरेयंविधित्समानःकिमुतत्रसाधुः ॥ १३ ॥ प्रतर्दनउवाच पृच्छामित्वां स्पृहणीयरूपप्रतर्दनोऽहंयदिमेसंतिलोकाः ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ १४॥ ययातिरुवाच संतिलोकाबहवस्ते नरेंद्रअप्येकैकःसप्तसप्ताप्यहानि॥ मधुच्युतोघृतपृक्ताविशोकास्तेनांतवंतःप्रतिपालयंति॥ १५॥

हितोसीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ विप्रहीणःच्युतः उक्त्वाआपृच्छ्य वःयुष्मान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रपातंपतित्वामाप्रपतपातंमाप्राप्नुहीत्यर्थः कषादित्वादनुप्रयोगःसमूलघातंन्यत्रधीदरींश्चेत्यादिवत् लोकाःभोग्यविषयाः दिविमेरुपृष्ठे अंतरिक्षेनक्षत्रमंडलादौ क्षेत्रंसिद्धंस्थानंतदभिज्ञं ॥ ९ ॥ १० ॥ आक्रमआक्रमस्व ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोपिब्रह्मवित्वेदविदेवप्रतिग्रहेवर्त्ततेनत्वन्यः अस्मद्विधस्तुनैववर्त्ततेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कृपणोयाञ्चादैन्ययुक्तः वीरस्यविद्ययादिग्विजयिनःपत्निः तत्रकर्मभूमौसाधुसत्कर्म विधित्समानःकर्त्तुमिच्छन् किमुकथंचरेयंनैवकुर्यामित्यर्थः विवित्समानइतिपाठेतत्रस्वर्गेसाधुर्लब्धुमिच्छन् ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ प्रत्येकंसप्तसप्ताप्यहानिसेविताःसंतोनांतवंतः मधुच्युतःसुखस्रवाः घृतपृक्ताः तेजोयुक्ताः तेत्वांप्रतिपालयंतिप्रतीक्षंते ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ नृशंसंनिंद्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ अन्यैराजभिः यत्प्रतिग्रहाख्यंनकृतंतत्अपूर्वंप्रथमंअहमेवकथंकुर्यामितिभावः ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ॥९२॥ ॥७॥ पृच्छामीति ॥१॥ यत्यान् तपतेप्रकाशयति ॥ २ ॥ ३ ॥शिशुकात्शिशुमारप्रधानात्कालचक्रात्शंकमानः अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमित्युक्तेः मिथ्याक्रिया

॥११९॥ प्रतर्दनउवाच तांस्तेददानिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तवतेवैभवंतु॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रितास्तानाक्रमक्षिप्रमपेतमोहः॥ १६॥ ययातिरुवाच नतुल्यतेजाःसुकृतंकामयेतयोगक्षेमंपार्थिवपार्थिवःसन्॥ दैवादेशादापदंप्राप्यविद्वांश्चरेन्नृशंसंनहिजातुराजा॥१७॥धर्म्यंमार्गंयतमानोयशस्यंकुर्यान्नृपोधर्ममवेक्षमाणः॥ नमद्विधोधर्मबुद्धिःप्रजानन्कुर्यादेवंकृपणंमांयथात्थ ॥ १८ ॥ कुर्यादपूर्वंनकृतंयदन्यैर्विधित्समानःकिमुतत्रसाधु ॥ ब्रुवाणमेवंनृपतिंययातिंनृपोत्तमोवसुमानब्रवीत्तं॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥७॥

वसुमानुवाच पृच्छामित्वांवसुमानौषदश्विर्यद्यस्तिलोकोदिविमेनरेंद्र ॥ यद्यंतरिक्षेप्रथितोमहात्मन्क्षेत्रज्ञंत्वातस्यधर्मस्यमन्ये ॥ १ ॥ ययातिरुवाच यदंतरिक्षंपृथिवीदिशश्चयत्तेजसातपतेभानुमांश्च॥ लोकास्तावंतोदिविसंस्थितावैतेनांतवंतःप्रतिपालयंति ॥ २॥ वसुमानुवाच तांस्तेददानिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तवतेवैभवंतु॥ क्रीणीष्वैतांस्तृणकेनापिराजन्प्रतिग्रहस्तेयदिधीमन्प्रदुष्टः ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच नमिथ्याऽहंविक्रयंवैस्मरामिवृथागृहीतंशिशुकाच्छंकमानः ॥ कुर्यांनचैवाकृतपूर्वमन्यैर्विधित्समानःकिमुतत्रसाधु ॥ ४ ॥ वसुमानुवाच तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते॥ अहंनतान्वैप्रतिगंतानरेंद्रसर्वेलोकास्तवतेवैभवंतु ॥ ५ ॥ शिबिरुवाच पृच्छामित्वांशिबिरौशीनरोहंममापिलोकायदिसंतीहतात ॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ ६॥ ययातिरुवाच यत्त्वंवाचाहृदयेनापिसाधून्परीप्समानान्नावमंस्थानरेंद्र ॥ तेनानंतादिविलोकाःश्रितास्तेविद्युद्रूपाःस्वनवंतोमहांतः॥ ७॥ शिबिरुवाच तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते॥नचाहंतान्प्रतिपत्स्येहदत्वायत्रगत्वानानुशोचंतिधीराः॥८॥ ययातिरुवाच यथात्वमिंद्रप्रतिमप्रभावस्तेचाप्यनंतानरदेवलोकाः॥ तथाऽद्यलोकेनरमेन्यदत्तेतस्माच्छिबेनाभिनंदामिदेयं॥ ९॥

त्मकंकापथ्यंदुस्तरमितिभावः शिशुकःशिशुमारेस्यादितिमेदिनी शिशुकान्मंदबालकादितिवा ॥ ४ ॥५ ॥ ६॥ परीप्समानानूयाचकान् नावमंस्थानावमानंकृतवानसि स्वनवंतःप्रख्याताइत्यर्थः॥७॥८॥९॥ ॥११९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गंतारः मृत्वाप्राप्स्यामः नरकंभूलोकं ॥ १० ॥ यतध्वंकर्त्तुं नाभिजानामिनांगीकरोमि ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रकाशंतेदृश्यंतेज्वलंतोदीप्यमानाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ देवयानायब्रह्मलो
कमार्गप्राप्तयेयावत्सर्वस्वंअददत्सर्वत्यागीत्यर्थः अन्येपितृयानेनैवगताइत्यर्थाज्ज्ञेयं ॥ १८ ॥ सौम्यमक्रूरत्वं विधित्सापालनेच्छा ॥ १९ ॥ सत्यमेवश्रेयःसाधनमितिविधातुंपूर्वोक्तप्रश्नोत्तरेअनुवदति अ

अष्टकउवाच नचेदेकैकशोराजँल्लोकान्नःप्रतिनंदसि ॥ सर्वेप्रदायभवतेगंतारोनरकंवयं ॥ १० ॥ ययातिरुवाच यदर्हाऽहंतद्यतध्वंसंतःसत्याभि
नंदिनः ॥ अहंतन्नाभिजानामियत्कृतंनमयापुरा ॥ ११ ॥ अष्टकउवाच कस्यैतेप्रतिदृश्यंतेरथाःपंचहिरण्मयाः ॥ यानारुह्यनरोलोकानभिवांछति
शाश्वतान् ॥ १२ ॥ ययातिरुवाच युष्मानेतेवहिष्यंतिरथाःपंचहिरण्मयाः ॥ उच्चैःसंतःप्रकाशंतेज्वलंतोऽग्निशिखाइव ॥ १३ ॥ अष्टकउवाच
आतिष्ठस्वरथान्राजन्विक्रमस्वविहायसं ॥ वयमप्यनुयास्यामोयदाकालोभविष्यति ॥ १४ ॥ ययातिरुवाच सर्वैरिदानींगंतव्यंसहस्वर्गजितोवयं ॥
एषनोविरजःपंथादृश्यतेदेवसद्मनः ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच तेऽधिरुह्यरथान्सर्वेप्रयातान्नृपसत्तमाः ॥ आक्रमंतोदिवंभाभिर्धर्मेणावृत्यरोदसी ॥
॥ १६ ॥ अष्टकउवाच अहंमन्येपूर्वमेकोऽस्मिगंतासखाचेंद्रःसर्वथामेमहात्मा ॥ कस्मादेवंशिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्यगान्सर्ववेगेनवाहान् ॥ १७ ॥
ययातिरुवाच अददद्देवयानाययावद्वित्तमविंदत ॥ उशीनरस्यपुत्रोऽयंतस्माच्छ्रेष्ठोहिवःशिबिः ॥ १८ ॥ दानंतपःसत्यमथाऽपिधर्मोह्रीःश्रीःक्षमासौ
म्यमथोविधित्सा ॥ राजन्नेतान्यप्रमेयाणिराज्ञःशिबेःस्थितान्यप्रतिमस्यबुद्ध्या ॥ १९ ॥ एवंवृत्तोह्रीनिषेवश्चयस्मात्तस्माच्छिबिरत्यगाद्वैरथेन ॥ वैशं
पायनउवाच अथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छन्मातामहंकौतुकेनेंद्रकल्पं ॥ ॥ २० ॥ पृच्छामित्वांनृपतेब्रूहिसत्यंकुतश्चकश्चासिसुतश्चकस्य ॥ कृतंत्वयायद्धिन
तस्यकर्तालोकेत्वदन्यःक्षत्रियोब्राह्मणोवा ॥ २१ ॥ ययातिरुवाच ययातिरस्मिनहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासार्वभौमस्त्विहासं ॥ गुह्यंचार्थंमामकेभ्यो
ब्रवीमिमातामहोऽहंभवतांप्रकाशं ॥ २२ ॥ सर्वामिमांपृथिवींनिर्जिगायप्रादामहंछादनंब्राह्मणेभ्यः ॥ मेध्यानश्वानेकशतान्सुरूपांस्तदादेवाःपुण्यभाजो
भवंति ॥ २३ ॥ अदामहंपृथिवींब्राह्मणेभ्यःपूर्णामिमामखिलांवाहनेन ॥ गोभिःसुवर्णेनधनैश्चमुख्यैस्तदाददंगाःशतमर्बुदानि ॥ २४ ॥

थाष्टकइत्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रकाशं प्रागुक्तमपिस्पष्टतरं ॥ २२ ॥ छादनंजीविकात्वेनपरिधानं अतीतफलत्वादस्यधर्मस्यस्वमुखेनकीर्त्तनंनदोषः अन्यथाधर्मःक्षरतिकीर्त्तनादित्युक्तेरश्रेयसेस्यात्
प्रस्थेदत्वाविपिनंब्राह्मणेभ्यइतिपाठेब्राह्मणेभ्योदत्वाविपिनंवनंप्रस्थेप्रतस्थेऽहंप्रस्थानंकृतवानस्मि अभ्यासलोपआर्षः मेध्यानश्वान्यदादेवेभ्यउत्सृजतितदादेवास्तंपुण्यवंतंभजंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छि

सत्येनमेद्यौश्चवसुंधराचतथैवाग्निर्ज्वलतेमानुषेषु ॥ नमेवृथाव्याहृतमेववाक्यंसत्यंहिसंतःप्रतिपूजयंति ॥ २५ ॥ यदष्टकप्रब्रवीमीहसत्यंप्रतर्दनंचौषदश्विं तथैव ॥ सर्वेंचलोकामुनयश्चदेवाःसत्येनपूजाइतिमेमनोगतं ॥ २६ ॥ योनःस्वर्गजितःसर्वान्यथावृत्तंनिवेदयेत् ॥ अनसूयुर्द्विजाग्र्येभ्यःसलभेन्नःसलोकतां ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच एवंराजासमहात्मात्यतीवस्वैर्दौहित्रैस्तारितोमित्रसाहः ॥ त्यक्त्वामहींपरमोदारकर्मास्वर्गंगतःकर्मभिर्व्याप्यपृथ्वीं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातसमाप्तौत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिपूरोर्वंशकरान्नृपान् ॥ यद्वीर्यान्यादृशांश्चापियावतोयत्पराक्रमान् ॥ १ ॥ नह्यस्मिन्शीलहीनोवानिर्वीर्योवानराधिपः ॥ प्रजाविरहितोवाऽपिभूतपूर्वःकथंचन ॥ २ ॥ तेषांप्रथितवृत्तानांराज्ञांविज्ञानशालिनां ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणतपोधन ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच हंततेकथयिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ पूरोर्वंशधरान्वीराञ्छक्रप्रतिमतेजसः ॥ भूरिद्रविणविक्रांतान्सर्वलक्षणपूजितान् ॥ ४ ॥ प्रवीरेश्वररौद्राश्वास्त्रयःपुत्रामहारथाः ॥ पूरोःपौष्ट्यामजायंतप्रवीरोवंशकृत्ततः ॥ ५ ॥ मनस्युरभवत्तस्माच्छूरसेनीसुतःप्रभुः ॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताराजीवलोचनः ॥ ६ ॥ शक्तःसंहननोवाग्मीसौवीरीतनयास्त्रयः ॥ मनस्योरभवन्पुत्राःशूराःसर्वेमहारथाः ॥ ७ ॥ अन्वग्भानुप्रभृतयोमिश्रकेश्यांमनस्विनः ॥ रौद्राश्वस्यमहेष्वासादशाप्सरसिसूनवः ॥ ८ ॥ यज्वानोजज्ञिरेशूराःप्रजावंतोबहुश्रुताः ॥ सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ ९ ॥ ऋचेयुरथकक्षेयुःकृकणेयुश्चवीर्यवान् ॥ स्थंडिलेयुर्वनेयुश्चजलेयुश्चमहायशाः ॥ १० ॥ तेजेयुर्बलवान्धीमान्सत्येयुश्चेंद्रविक्रमः ॥ धर्मेयुःसन्नतेयुश्चदशमोदेवविक्रमः ॥ ११ ॥ अनाधृष्टिरभूत्तेषांविद्वान्भुवितथैकराट् ॥ ऋचेयुरथविक्रांतोदेवानामिववासवः ॥ १२ ॥ अनाधृष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्वमेधकृत् ॥ मतिनारइतिख्यातोराजापरमधार्मिकः ॥ १३ ॥ मतिनारसुताराजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः ॥ तंसुर्महानतिरथोद्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः ॥ १४ ॥ तेषांतंसुर्महावीर्यःपौरववंशमुद्वहन् ॥ आजहारयशोदीप्तंजिगायचवसुंधरां ॥ १५ ॥ ईलिनंतुसुतंतंसुर्जनयामासवीर्यवान् ॥ सोऽपिकृत्स्नामिमांभूमिंविजिग्येजयतांवरः ॥ १६ ॥

न्वायाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वितथंविगतस्तथाभावोजनकसादृश्यंयत्रतत्तादृशंपुत्रजन्म ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सर्वैःसर्वसंज्ञैर्यज्ञैः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

रथंतर्यांसुतान्पंचपंचभूतोपमांस्ततः ॥ ईलिनोजनयामासदुष्यंतप्रभृतीन्नृपान् ॥ १७॥ दुष्यंतंशूरभीमौचप्रवसुंवसुमेवच ॥ तेषांश्रेष्ठोभवद्राजादुष्यंतो
जनमेजय ॥ १८ ॥ दुष्यंताद्भरतोजज्ञेविद्वान्शाकुंतलोनृपः ॥ तस्माद्भरतवंशस्यविप्रतस्थेमहद्यशः ॥ १९॥ भरतस्तिसृषुस्त्रीषुनवपुत्रानजीजनत् ॥ नाभ्यनं
दततान्राजानानुरूपाममेत्युत ॥ २० ॥ ततस्तान्मातरःक्रुद्धाःपुत्रान्निन्युर्यमक्षयं ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यवितथंपुत्रजन्मतत् ॥ २१ ॥ ततोमहद्भिःक्रतुभिरीजा
नोभरतस्तदा ॥ लेभेपुत्रंभरद्वाजाद्भुमन्युंनामभारत ॥ २२ ॥ ततःपुत्रिणमात्मानंज्ञात्वापौरवनंदनः ॥ भुमन्युंभरतश्रेष्ठयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ २३॥ ततो
दिविरथोनामभुमन्योरभवत्सुतः ॥ सुहोत्रश्चसुहोताचसुहविःसुयजुस्तथा ॥ २४ ॥ पुष्करिण्यामृचीकश्चभुमन्योरभवन्सुताः ॥ तेषांज्येष्ठःसुहोत्रस्तुराज्य
मापमहीक्षितां ॥ २५ ॥ राजसूयाश्वमेधाद्यैःसोयजद्बहुभिःसवैः ॥ सुहोत्रःपृथिवींकृत्स्नांबुभुजेसागरांबरां ॥ २६ ॥ पूर्णांहस्तिगजाश्वैश्चबहुरत्नसमाकुलां ॥
ममज्जेवमहीतस्यभूरिभारावपीडिता ॥ २७॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णामनुष्यकलिलाभृशं ॥ सुहोत्रेराजनितदाधर्मतःशासतिप्रजाः ॥ २८ ॥ चैत्ययूपांकिताचा
सीद्भूमिःशतसहस्रशः ॥ प्रवृद्धजनसस्याचसर्वदैवव्यरोचत ॥ २९ ॥ ऐक्ष्वाकीजनयामाससुहोत्रात्पृथिवीपतेः ॥ अजमीढंसुमीढंचपुरुमीढंचभारत ॥
॥ ३० ॥ अजमीढोवरस्तेषांतस्मिन्वंशःप्रतिष्ठितः ॥ षट्पुत्रान्सोप्यजनयत्तिसृषुस्त्रीषुभारत ॥ ३१ ॥ ऋक्षंधूमिन्यथोनीलीदुष्यंतपरमेष्ठिनौ ॥ केशिन्यजन
यज्जन्हुंसुतौव्रजनरूपिणौ ॥ ३२ ॥ तथेमेसर्वपंचालादुष्यंतपरमेष्ठिनोः ॥ अन्वयाःकुशिकाराजन्जन्होरमिततेजसः ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोर्ज्येष्ठमृक्ष
माहुर्जनाधिपं ॥ ऋक्षात्संवरणोजज्ञेराजन्वंशकरःसुतः ॥ ३४॥ आर्क्षेसंवरणेराजन्प्रशासतिवसुंधरां ॥ संक्षयःसुमहानासीत्प्रजानामितिनःश्रुतं ॥ ३५ ॥
व्यशीर्यततोराष्ट्रंक्षयैर्नानाविधैस्तदा ॥ क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्याव्याधिभिश्चसमाहतं ॥ ३६ ॥ अभ्यघ्नन्भारतांश्चैवसपत्नानांबलानिच ॥ चालयन्वसुधांचेमां
बलेनचतुरंगिणा ॥ ३७ ॥ अभ्ययात्तंचपांचाल्योविजित्यतरसामहीं ॥ अक्षौहिणीभिर्दशभिःसएनंसमरेऽजयत् ॥ ३८ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोरित्यक्षराधिक्यमार्षं ॥ ३४ ॥ आर्क्षेऋक्षपुत्रे ॥ ३५ ॥ क्षयैःनाशहेतुभिःक्षुत्प्रभृतिभिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अभ्ययात्तंसंवरणं एनंसंवरणमेव ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततःसदारःसामात्यःसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ राजासंवरणस्तस्मात्पलायतमहाभयात् ॥ ३९ ॥ सिंधोर्नदस्यमहतोनिकुंजेन्यवसत्तदा ॥ नदीविषयपर्यंतेपर्वत १
॥१२१॥ स्यसमीपतः ॥ ४० ॥ तत्रावसन्बहून्कालान्भारतादुर्गमाश्रिताः ॥ तेषांनिवसतांतत्रसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ ४१ ॥ अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठोभगवानृषिः ॥
तमागतंप्रयत्नेनप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ ४२ ॥ अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मैतेसर्वेभारतास्तदा ॥ निवेद्यसर्वमृषयेसत्कारेणसुवर्चसे ॥ ४३ ॥ तमासनेचोपविष्टंराजा
वव्रेस्वयंतदा ॥ पुरोहितोभवान्नोस्तुराज्यायप्रयतेमहि ॥ ४४ ॥ ओमित्येवंवसिष्ठोऽपिभारतान्प्रत्यपद्यत ॥ अथाभ्यषिंचत्साम्राज्येसर्वक्षत्रस्यपौरवं ॥ ४५ ॥
विषाणभूतंसर्वस्यांपृथिव्यामितिनःश्रुतं ॥ भरताध्युषितंपूर्वंसोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमं ॥ ४६ ॥ पुनर्बलिभृतश्चैवचक्रेसर्वमहीक्षितः ॥ ततःसपृथिवींप्राप्यपुनरी
जेमहाबलः ॥ ४७ ॥ आजमीढोमहायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ततःसंवरणात्सौरीतपतीसुषुवेकुरुं ॥ ४८ ॥ राजत्वेतंप्रजाःसर्वाधर्मज्ञइतिवव्रिरे ॥ तस्यना
म्नाऽभिविख्यातंपृथिव्यांकुरुजांगलं ॥ ४९ ॥ कुरुक्षेत्रंसतपसापुण्यंचक्रेमहातपाः ॥ अश्ववंतमभिष्यंततथाचैत्ररथंमुनिं ॥ ५० ॥ जनमेजयंचविख्यातंपुत्रां
श्चास्यानुशुश्रुम ॥ पंचैतान्वाहिनीपुत्रान्व्यजायतमनस्विनी ॥ ५१ ॥ अविक्षितःपरिक्षित्तुशबलाश्वस्तुवीर्यवान् ॥ आदिराजोविराजश्चशाल्मलिश्चमहाब
लः ॥ ५२ ॥ उच्चैःश्रवाभंगकारोजितारिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ एतेषामन्ववायेतुख्यातास्तेकर्मजैर्गुणैः ॥ जनमेजयादयःसप्ततथैवान्येमहारथाः ॥ ५३ ॥ परीक्षितोऽ
भवन्पुत्राःसर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ कक्षसेनोग्रसेनौतुचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ इंद्रसेनःसुषेणश्चभीमसेनश्चनामतः ॥ जनमेजयस्यतनयाभुविख्याता
महाबलाः ॥ ५५ ॥ धृतराष्ट्रःप्रथमजःपांडुर्बाह्लीकएवच ॥ निषधश्चमहातेजास्तथाजांबूनदोबली ॥ ५६ ॥ कुंडोदरःपदातिश्चवसातिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ सर्वेधर्मा
र्थकुशलाःसर्वभूतहितेरताः ॥ ५७ ॥ धृतराष्ट्रोऽथराजासीत्तस्यपुत्रोऽथकुंडिकः ॥ हस्तीवितर्कःक्राथश्चकुंडिनश्चापिपंचमः ॥ ५८ ॥ हविःश्रवास्तथेंद्राभोभु
मन्युश्चापराजितः ॥ धृतराष्ट्रसुतानांतुत्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ॥ ५९ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अश्ववंतएवाविक्षिदितिसंज्ञांतरं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सुतानांकुंडिकादीनांमध्येप्रथितान्आहुरितिशेषः सुतानाहुरितिपाठेतुएतांस्तेभ्यो न्यान्वक्ष्यमाणान्प्रथितानाहुरितिव्याख्येयं ॥ ५९ ॥ ॥१२१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥९४॥ ॥ ९४ ॥ श्रुतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुणाःदातृत्वादयः प्रभावो

प्रतीपंधर्मनेत्रंचसुनेत्रंचापिभारत ॥ प्रतीपःप्रथितस्तेषांबभूवाप्रतिमोभुवि ॥ ६० ॥ प्रतीपस्यत्रयःपुत्राजज्ञिरेभरतर्षभ ॥ देवापिःशांतनुश्चैवबाह्लीकश्च महारथः ॥ ६१ ॥ देवापिश्चप्रवव्राजतेषांधर्महितेप्सया ॥ शांतनुश्चमहींलेभेबाह्लीकश्चमहारथः ॥ ६२ ॥ भरतस्यान्वयेजाताःसत्ववंतोनराधिपाः ॥ देवर्षिकल्पानृपतेबहवोराजसत्तमाः ॥ ६३ ॥ एवंविधाश्चाप्यपरेदेवकल्पामहारथाः ॥ जातामनोरन्ववायेऐलवंशविवर्धनाः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपुरुवंशानुकीर्तनेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९४ ॥ जनमेजयउवाच श्रुतस्त्वत्तोमयाब्रह्मन्पूर्वेषांसंभवो महान् ॥ उदाराश्चापिवंशेऽस्मिन्राजानोमेपरिश्रुताः ॥ १ ॥ किंतुलघ्वर्थसंयुक्तंप्रियाख्यानंनमामति ॥ प्रीणात्यतोभवान्भूयोविस्तरेणब्रवीतुमे ॥ २ ॥ एतामेवकथांदिव्यामाप्रजापतितोमनोः ॥ तेषामाजननंपुण्यंकस्यनप्रीतिमावहेत् ॥ ३ ॥ सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमं ॥ विष्टभ्यलोकांस्त्रीनेषांयशःस्फीतमवस्थितं ॥ ४ ॥ गुणप्रभाववीर्यौजःसत्वोत्साहवतामहं ॥ नतृप्यामिकथांशृण्वन्नमृतास्वादसंमितां ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच शृणुराजन्पुरा सम्यङ्मयाद्वैपायनाच्छ्रुतं ॥ प्रोच्यमानंमयाकृत्स्नंस्ववंशजननंशुभं ॥ ६ ॥ दक्षाददितिरदितेर्विवस्वान्विवस्वतोमनुर्मनोरिलाइलायाःपुरूरवाःपुरूरवस आयुरायुषोनहुषोनहुषाद्ययातिर्ययातेर्द्वेभार्येबभूवतुः ॥ ७ ॥ उशनसोदुहितादेवयानीवृषपर्वणश्चदुहिताशर्मिष्ठानाम ॥ ८ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ९ ॥ तत्रयदोर्यादवाःपूरोःपौरवाः ॥ १० ॥ पूरोस्तुभार्याकौसल्यानामतस्यामस्यजज्ञेजनमेजयोनामयस्त्रीनश्वमेधानाजहारविश्वजिताचेष्ट्वावनंविवेश ॥ ११ ॥ जनमेजयःखल्वनंतांनामोपयेमेमाधवींतस्यामस्यजज्ञेप्राचिन्वान् यःप्राचींदिशंजिगाययावत्सूर्योदयात्ततस्तस्यप्राचिन्वत्वं ॥ १२ ॥ प्राचिन्वान्खल्वश्मकीमुपयेमेयादवींतस्यामस्यजज्ञेसंयातिः ॥ १३ ॥ संयातिःखलुदृषद्वतोदुहितरंवरांगींनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेअहंयातिः ॥ १४ ॥ अहंयातिःखलुकृतवीर्यदुहितरमुपयेमेभानुमतींनामतस्यामस्यजज्ञेसार्वभौमः ॥ १५ ॥

देवतादिवशित्वं वीर्यंशारीरंबलं ओजःमानसंसामर्थ्यंधैर्यादि सत्वमदीनत्वं उत्साहःप्रयतमानता ॥ ५ ॥ ६ ॥ अदितेर्दक्षोऽजायतदक्षाद्वादितिरितिपरिश्रुतयोःसृष्टिक्रमयोरंत्यमाह दक्षाददितिरिति आद्यस्तुहरिवंशेवक्ष्यते अदितेर्दक्षोद्वादशइति अनयोश्चपक्षयोःकल्पभेदेनव्यवस्था ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्सूर्योदयात्उदयाचलपर्यंतं एकेनैवाह्नाइतितुभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सार्वभौमःखलुजित्वाजहारकैकेयींसुनंदांनामतामुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेजयत्सेनोनाम ॥ १६ ॥ जयत्सेनःखलुवैदर्भीमुपयेमेसुश्रवांनामतस्यामस्यजज्ञे
अवाचीनः ॥ १७ ॥ अवाचीनोपिवैदर्भीमपरामेवोपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेअरिहः ॥ १८ ॥ अरिहःखल्वांगीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेमहाभौ
मः ॥ १९ ॥ महाभौमःखलुप्रासेनजितिमुपयेमेसुयज्ञांनामतस्यामस्यजज्ञेअयुतनायीयःपुरुषमेधानामयुतमानयत्तेनास्यायुतनायित्वं ॥ २० ॥ अयुतनायी
खलुपृथुश्रवसोदुहितरमुपयेमेकामांनामतस्यामस्यजज्ञेअक्रोधनः ॥ २१ ॥ सखलुकालिंगींकरंभांनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवातिथिः ॥ २२ ॥ देवाति
थिःखलुवैदेहीमुपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेऽरिहोनाम ॥ २३ ॥ अरिहःखल्वांगेयीमुपयेमेसुदेवांनामतस्यांपुत्रमजीजनदृक्षं ॥ २४ ॥ ऋक्षःखलुतक्ष
कदुहितरमुपयेमेज्वालांनामतस्यांपुत्रंमतिनारंनामोत्पादयामास ॥ २५ ॥ मतिनारःखलुसरस्वत्यांगुणसमन्वितंद्वादशवार्षिकंसत्रमाहरत् ॥ समाप्तेच
सत्रेसरस्वत्यभिगम्यतंभर्तारंवरयामासतस्यांपुत्रमजीजनत्तंसुंनाम ॥ २६ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ तंसुंसरस्वतीपुत्रंमतिनारादजीजनत् ॥ ईलि
नंजनयामासकालिंग्यांतंसुरात्मजं ॥ २७ ॥ ईलिनस्तुरथंतर्यांदुष्यंताद्यान्पंचपुत्रानजीजनत् ॥ २८ ॥ दुष्यंतःखलुविश्वामित्रदुहितरंशकुंतलांनामोपये
मेतस्यामस्यजज्ञेभरतः ॥ २९ ॥ अत्रानुवंशश्लोकौभवतः ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमाऽवमंवस्थाःशकुंतलां ॥ ३० ॥
रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ॥ ३१ ॥ ततोऽस्यभरतत्वंभरतःखलुकाशेयीमुपयेमेसार्वसेनींसुनंदां
नामतस्यामस्यजज्ञेभुमन्युः ॥ ३२ ॥ भुमन्युःखलुदाशार्हीमुपयेमेविजयांनामतस्यामस्यजज्ञेसुहोत्रः ॥ ३३ ॥ सुहोत्रःखल्विक्ष्वाकुकन्यामुपयेमेसुवर्णां
नामतस्यामस्यजज्ञेहस्ती ॥ यइदंहास्तिनपुरंस्थापयामास ॥ एतदस्यहास्तिनपुरत्वं ॥ ३४ ॥ हस्तीखलुत्रैगर्तीमुपयेमेयशोधरांनामतस्यामस्यजज्ञेविकुंठनो
नाम ॥ ३५ ॥ विकुंठनःखलुदाशार्हीमुपयेमेसुदेवांनामतस्यामस्यजज्ञेअजमीढोनाम ॥ ३६ ॥ अजमीढस्यचतुर्विंशंपुत्रशतंबभूवकैकेय्यांगांधार्यांवि
शालायामृक्षायांचेतिपृथक्पृथग्वंशधरान्नृपतयः ॥ तत्रवंशकरःसंवरणः ॥ ३७ ॥ संवरणःखलुवैवस्वतींतपतींनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेकुरुः ॥ ३८ ॥
कुरुःखलुदाशार्हीमुपयेमेशुभांगींनामतस्यामस्यजज्ञेविदूरः ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

विदूरस्तुमाधवीमुपयेमेसंप्रियांनामतस्यामस्यजज्ञेअनश्वानाम ॥ ४० ॥ अनश्वाखलुमागधीमुपयेमेअमृतांनामतस्यामस्यजज्ञेपरीक्षित् ॥ ४१ ॥ परी
क्षित्खलुबाहुदामुपयेमेसुयशांनामतस्यामस्यजज्ञेभीमसेनः ॥ ४२ ॥ भीमसेनःखलुकैकेयीमुपयेमेकुमारींनामतस्यामस्यजज्ञेप्रतिश्रवानाम ॥ ४३ ॥ प्र
तिश्रवसःप्रतीपःखलुशैब्यामुपयेमेसुनंदांनामतस्यांपुत्रानुत्पादयामासदेवापिंशांतनुंबाह्लीकंचेति ॥ ४४ ॥ देवापिःखलुबालएवारण्यंविवेश ॥ शांतनु
स्तुमहीपालोबभूव ॥ ४५ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंससुखमश्नुते ॥ पुनर्युवाचभवतितस्मात्तंशांतनुंविदुः ॥ इतितदस्यशां
तनुत्वं ॥ ४६ ॥ शांतनुःखलुगंगांभागीरथीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवव्रतोनामयमाहुर्भीष्ममिति ॥ ४७ ॥ भीष्मःखलुपितुःप्रियचिकीर्षयासत्यवतींमा
तरमुदवाहयत्यामाहुर्गंधकालीमिति ॥ ४८ ॥ तस्यांपूर्वंकानीनोगर्भःपराशरात्द्वैपायनोऽभवत् ॥ तस्यामेवशांतनोरन्यौद्वौपुत्रौबभूवतुः ॥ ४९ ॥ विचि
त्रवीर्यश्चित्रांगदश्चतयोरप्राप्तयौवनएवचित्रांगदोगंधर्वेणहतःविचित्रवीर्यस्तुराजासीत् ॥ ५० ॥ विचित्रवीर्यःखलुकौसल्यात्मजेंबिकांबालिकेकाशि
राजदुहितरावुपयेमे ॥ ५१ ॥ विचित्रवीर्यस्त्वनपत्यएवविदेहत्वंप्राप्तस्ततःसत्यवत्यचिंतयन्मादौष्यंतोवंशउच्छेदंव्रजेदिति ॥ ५२ ॥ साद्वैपायनमृषिंमन
सांचिंतयामास ॥ सतस्याःपुरतःस्थितःकिंकरवाणीति ॥ ५३ ॥ सातमुवाचभ्रातातवानपत्यएवस्वर्यातोविचित्रवीर्यःसाध्वपत्यंतस्योत्पादयेति ॥ ५४ ॥
सतथेत्युक्त्वात्रीन्पुत्रानुत्पादयामास ॥ धृतराष्ट्रंपांडुंविदुरंचेति ॥ ५५ ॥ तत्रधृतराष्ट्रस्यराज्ञःपुत्रशतंबभूवगांधार्यांवरदानाद्द्वैपायनस्य ॥ ५६ ॥ तेषांधृतराष्ट्र
स्यपुत्राणांचत्वारःप्रधानाबभूवुः ॥ दुर्योधनोदुःशासनोविकर्णश्चित्रसेनश्चेति ॥ ५७ ॥ पांडोस्तुद्वेभार्येबभूवतुःकुंतीपृथानाममाद्रीचेत्युभेस्त्रीरत्ने ॥ ५८ ॥
अथपांडुर्मृगयांचरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यांवर्त्तमानंतथैवाद्भुतमनासादितकामरसमतृप्तंचबाणेनाजघान ॥ ५९ ॥ सबाणविद्धउवाचपांडुंचरताध
र्ममिमंयेनत्वयाभिज्ञेनकामरसस्याहमनवाप्तकामरसोनिहतस्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्यानवाप्तकामरसःपंचत्वमाप्स्यसिक्षिप्रमेवेतिसविवर्णरूप
स्तथापांडुःशापंपरिहरमाणोनोपासर्पतभार्येवाक्यंचोवाच ॥ ६० ॥ स्वचापल्यादिदंप्राप्तवानहंश्टणोमिचनानपत्यस्यलोकाःसंतीति ॥ सात्वंमदर्थेपुत्रानु
त्पादयेतिकुंतीमुवाचसातथोक्तापुत्रानुत्पादयामास ॥ धर्माद्युधिष्ठिरंमारुताद्भीमसेनंशक्रादर्जुनमिति ॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तांसंहृष्टःपांडुरुवाच इयंतेसपत्न्यनपत्यासाध्वस्याअपत्यमुत्पाद्यतामिति॥ एवमस्त्वितिकुंतीतांविद्यांमाद्र्याःप्रायच्छत्॥६२॥ माद्र्यामश्विभ्यांनकुल
सहदेवावुत्पादितौ ॥ ६३ ॥ माद्रींखल्वलंकृतांदृष्ट्वापांडुर्भावंचक्रेसतांस्पृष्ट्वैवविदेहत्वंप्राप्तः॥ ६४ ॥ तत्रैनंचिताग्निस्थंमाद्रीसमन्वारुरोह ॥ उवाचकुंतींय
मयोरप्रमत्तयात्वयाभवितव्यमिति॥६५॥ ततस्तेपांडवाःकुंत्यासहिताहास्तिनपुरमानीयतापसैर्भीष्मस्यचविदुरस्यचनिवेदिताः॥ सर्ववर्णानांचनिवेद्यां
तर्हितास्तापसाबभूवुःप्रेक्षमाणानांतेषां॥ ६६॥ तच्चवाक्यमुपश्रुत्यभगवतामंतरिक्षात्पुष्पवृष्टिःपपातदेवदुंदुभयश्चप्रणेदुः ॥ ६७॥ प्रतिगृहीताश्चपांड
वाःपितुर्निधनमावेदयंतस्तस्यौर्ध्वदेहिकंन्यायतश्चकृतवंतस्तांस्तत्रनिवसतःपांडवान्बाल्यात्प्रभृतिदुर्योधनोनामर्षयत् ॥ ६८ ॥ पापाचारोराक्षसींबुद्धिमा
श्रितोऽनेकैरुपायैरुद्धर्तुंचव्यवसितोभावित्वाच्चार्थस्यनशकितास्तेसमुद्धर्तुं॥६९॥ ततश्चधृतराष्ट्रेणव्याजेनवारणावतमनुप्रेषितागमनमरोचयन्॥७०॥
तत्रापिजतुगृहेदग्धुंसमारब्धानशकिताविदुरमंत्रितेनेति ॥ ७१ ॥ तस्माच्चहिडिंबमंतराहत्वाएकचक्रांगताः ॥ ७२ ॥ तस्यामप्येकचक्रायांबकंनामराक्ष
संहत्वापांचालनगरमधिगताः॥ ७३ ॥ तत्रद्रौपदींभार्यामविंदन्स्वविषयंचाभिजग्मुः ॥ ७४ ॥ कुशलिनःपुत्रांश्चोत्पादयामासुःप्रतिविंध्यंयुधिष्ठिरःसुत
सोमंवृकोदरःश्रुतकीर्तिमर्जुनःशतानीकंनकुलःश्रुतकर्माणंसहदेवइति ॥ ७५॥ युधिष्ठिरस्तुगोवासनस्यशैब्यस्यदेविकांनामकन्यांस्वयंवराल्लेभे ॥ तस्यां
पुत्रंजनयामासयौधेयंनाम ॥ ७६ ॥ भीमसेनोपिकाश्यांवलंधरांनामोपयेमेवीर्यशुल्कांतस्यांपुत्रंसर्वगंनामोत्पादयामास ॥ ७७॥ अर्जुनःखलुद्वारवतीं
गत्वाभगिनींवासुदेवस्यसुभद्रांभद्रभाषिणींभार्यामुदावहत् ॥ स्वविषयंचाभ्याजगामकुशलीतस्यांपुत्रमभिमन्युमतीवगुणसंपन्नंदयितंवासुदेवस्याज
नयत् ॥ ७८ ॥ नकुलस्तुचैद्यांकरेणुमतींनामभार्यामुदावहत्तस्यांपुत्रंनिरमित्रंनामाजनयत् ॥ ७९ ॥ सहदेवोपिमाद्रीमेवस्वयंवरेविजयांनामोपयेमेभद्र
राजस्यद्युतिमतोदुहितरंतस्यांपुत्रमजनयत्सुहोत्रंनाम ॥ ८० ॥ भीमसेनस्तुपूर्वमेवहिडिंबायांराक्षसंघटोत्कचंपुत्रमुत्पादयामास ॥ ८१ ॥ इत्येतएकादश
पांडवानांपुत्रास्तेषांवंशकरोऽभिमन्युः ॥ ८२ ॥ सविराटस्यदुहितरमुपयेमेउत्तरांनाम ॥ तस्यामस्यपरासुर्गर्भोऽभवत्तमुत्संगेनप्रतिजग्राहपृथानियोगा
तूपुरुषोत्तमस्यवासुदेवस्यषाण्मासिकंगर्भमहमेनंजीवयिष्यामीति॥८३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मोत्पत्तिंवक्तुंतत्पितुःशांतनोरुत्पत्ति

सभगवतावासुदेवेनासंजातबलवीर्यपराक्रमोकालजातोऽस्त्राग्निनादग्धस्तेजसास्वेनसंजीवितः॥जीवयित्वाचैनमुवाचपरिक्षीणेकुलेजातोभवत्वयंपरि
क्षिन्नामेति ॥ ८४ ॥ परिक्षित्खलुमाद्रवतींनामोपयेमेत्वन्मातरंतस्यांभवान्जनमेजयः ॥ ८५ ॥ भवतोवपुष्टमायांद्वौपुत्रौजज्ञाते ॥ शतानीकःशंकुकर्ण
श्चशतानीकस्यवैदेह्यांपुत्रउत्पन्नोऽश्वमेधदत्तइति ॥ ८६ ॥ एषपूरोर्वंशःपांडवानांचकीर्त्तितोधन्यःपुण्यःपरमपवित्रःसततंश्रोतव्योब्राह्मणैर्नियमवद्भिर
नंतरंक्षत्रियैःस्वधर्मनिरतैःप्रजापालनतत्परैर्वैश्यैरपिचश्रोतव्योधिगम्यश्चतथाशूद्रैरपित्रिवर्णशुश्रूषुभिःश्रद्दधानैरिति ॥ ८७ ॥ इतिहासमिमंपुण्यमशे
षतःश्रावयिष्यंतियेनराःश्रोष्यंतिवानियतात्मानोविमत्सरामैत्रावेदपरास्तेपिस्वर्गजितःपुण्यलोकाभवंतिसततंदेवब्राह्मणमनुष्याणांमान्याःसंपूज्याश्च॥
॥ ८८ ॥ परंह्रीदंभारतंभगवताव्यासेनप्रोक्तंपावनंयेब्राह्मणादयोवर्णाःश्रद्दधानाअमत्सरामैत्रावेदसंपन्नाःश्रोष्यंतितेऽपिस्वर्गजितःसुकृतिनोऽशोच्याःकृ
ताकृतेभवंति ॥ ८९ ॥ भवतिचात्रश्लोकः॥इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमं ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंश्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥ ९० ॥ इतिश्रीमहाभार
तेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपुरुवंशानुकीर्त्तनेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच इक्ष्वाकुवंशप्रभ
वोराजासीत्पृथिवीपतिः ॥ महाभिषइतिख्यातःसत्यवाक्सत्यविक्रमः॥ १ ॥सोऽश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच॥तोषयामासदेवेशंस्वर्गंलेभेततःप्रभुः॥ २॥
ततःकदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरेसुराः ॥ तत्रराजर्षयोह्यासन्सचराजामहाभिषः ॥ ३ ॥ अथगंगासरिच्छ्रेष्ठासमुपायात्पितामहं ॥ तस्यावासःसमुद्धूतंमा
रुतेनशशिप्रभं ॥ ४ ॥ ततोभवन्सुरगणाःसहसावाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तुराजर्षिरशंकोदृष्टवान्नदीं ॥ ५ ॥ सोऽपध्यातोभगवताब्रह्मणातुमहाभिषः ॥
उक्तश्चजातोमर्त्येषुपुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ ६ ॥ ययाहृतमनाश्चासिगंगयात्वंहिदुर्मते ॥ सातेवैमानुषेलोकेविप्रियाण्याचरिष्यति ॥ ७ ॥ यदातेभविताम
न्युस्तदाशापाद्विमोक्ष्यसे॥ वैशंपायनउवाच सचिंतयित्वानृपतिर्नृपानन्यांस्तपोधनान् ॥ ८ ॥ प्रतीपंरोचयामासपितरंभूरितेजसं ॥ महाभिषंतुतंदृ
ष्ट्वानदीधैर्याच्च्युतंनृपं ॥ ९ ॥ तमेवमनसाध्यायंत्युपावर्त्तत्सरिद्वरा ॥ सातुविध्वस्तवपुषःकश्मलाभिहतान्नृप ॥ १० ॥

माह इक्ष्वाकुवंशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अपध्यातःशप्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ विध्वस्तवपुषःदिवश्च्युतत्वात् ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥११॥ १२ ॥ १३ ॥ अत्यभिसृताःअतिक्रांतवंतः वक्ष्यमाणेनतद्धेनुहरणेनेतिशेषः ॥ १४ ॥ सृजउत्पादय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचिरकालंशीघ्रं नःअस्माकं ॥ १९ ॥ २० ॥

ददर्शपथिगच्छंतीवसून्देवान्दिवौकसः ॥ तथारूपांश्चतान्दृष्ट्वाप्रपच्छसरितांवरा ॥ ११ ॥ किमिदंनष्टरूपाःस्थकच्चित्क्षेमंदिवौकसां ॥ तामूचुर्वसवोदेवाः
शप्ताःस्मोवैमहानदि ॥ १२ ॥ अल्पेऽपराधेसंरंभाद्वसिष्ठेनमहात्मना ॥ विमूढाहिवयंसर्वेप्रच्छन्नमृषिसत्तमं ॥ १३ ॥ संध्यांवसिष्ठमासीनंतमत्यभिसृताःपु
रा ॥ तेनकोपाद्वयंशप्तायोनौसंभवतेतिह ॥ १४ ॥ नतच्छक्यंनिवर्त्तयितुंयदुक्तंब्रह्मवादिना ॥ त्वमस्मान्मानुषीभूत्वासृजपुत्रान्वसून्भुवि ॥ १५ ॥ नमानुषी
णांजठरंप्रविशेमवयंशुभे ॥ इत्युक्तातैश्चवसुभिस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीदिदं ॥ १६ ॥ गंगोवाच मर्त्येषुपुरुषश्रेष्ठःकोवःकर्त्ताभविष्यति ॥ वसवऊचुः
प्रतीपस्यसुतोराजाशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ भवितामानुषेलोकेसनःकर्त्ताभविष्यति ॥ १७ ॥ गंगोवाच ममाप्येवंमतंदेवायथामांवदतानघाः ॥ प्रि
यंतस्यकरिष्यामियुष्माकंचैतदीप्सितं ॥ १८ ॥ वसवऊचुः जातान्कुमारान्स्वानप्सुप्रक्षेप्तुंवैत्वमर्हसि ॥ यथानचिरकालंनोनिष्कृतिःस्यात्त्रिलोकगे
॥ १९ ॥ गंगोवाच एवमेतत्करिष्यामिपुत्रस्तस्यविधीयतां ॥ नास्यमोघःसंगमःस्यात्पुत्रहेतोर्मयासह ॥ २० ॥ वसवऊचुः तुरीयार्धंप्रदास्या
मोवीर्यस्यैकैकशोवयं ॥ तेनवीर्येणपुत्रस्तेभवितातस्यचेप्सितः ॥ २१ ॥ नसंपत्स्यतिमर्त्येषुपुनस्तस्यतुसंततिः ॥ तस्माद्पुत्रःपुत्रस्तेभविष्यतिसवीर्यवान् ॥
॥ २२ ॥ एवंतेसमयंकृत्वागंगयावसवःसह ॥ जग्मुःसंहृष्टमनसोयथासंकल्पमंजसा ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिमहाभिषो
पाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रतीपोराजासीत्सर्वभूतहितःसदा ॥ निषसादसमावह्वीर्गंगा
द्वारगतोजपन् ॥ १ ॥ तस्यरूपगुणोपेतागंगास्त्रीरूपधारिणी ॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माल्लोभनीयतमाकृतिः ॥ २ ॥ अधीयानस्यराजर्षेर्दिव्यरूपामनस्विनी ॥ द
क्षिणंशालसंकाशमूरुंभेजेशुभानना ॥ ३ ॥ प्रतीपस्तुमहीपालस्तामुवाचयशस्विनीं ॥ करोमिकिंतेकल्याणिप्रियंयत्तेऽभिकांक्षितं ॥ ४ ॥ स्त्र्युवाच
त्वामहंकामयेराजन्भजमानांभजस्वमां ॥ त्यागःकामवतीनांहिस्त्रीणांसद्भिर्विगर्हितः ॥ ५ ॥

तुरीयार्धंअष्टमांशं एवमष्टभिरष्टमांशैरेकोद्यौर्भवितायोमुख्योऽपराधी ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ दिव्यांदिविभवां ॥ ७ ॥ त्वयाहेतुभूतयानिवृत्तंनिरस्तं ॥ ८ ॥ आश्लिष्टासंगता ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ समयेननियमेन ॥ १४ ॥ नमीमांसेतनविचारयेत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

प्रतीपउवाच नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णिनि ॥ नचासवर्णांकल्याणिधर्म्ममेतद्धिमेव्रतं ॥ ६ ॥ स्त्र्युवाच नाश्रेयस्यस्मिनागम्यानवक्तव्याचकर्हिचित् ॥ भजंतींभजमांराजन्दिव्यांकन्यांवरस्त्रियं ॥ ७ ॥ प्रतीपउवाच त्वयानिवृत्तमेतत्तुयन्मांचोदयसिप्रियं ॥ अन्यथाप्रतिपन्नंमांनाशयेद्धर्मविप्लवः ॥ ८ ॥ प्राप्यदक्षिणमूरुंमेत्वमाश्लिष्टावरांगने ॥ अपत्यानांस्नुषाणांचभीरुविद्ध्येतदासनं ॥ ९ ॥ सव्योरुःकामिनीभोग्यस्त्वयासचविवर्जितः ॥ तस्मादहंनाचरिष्येत्वयिकामंवरांगने ॥ १० ॥ स्नुषामेभवसुश्रोणिपुत्रार्थेत्वांवृणोम्यहं ॥ स्नुषापक्षंहिवामोरुत्वमागम्यसमाश्रिता ॥ ११ ॥ स्त्र्युवाच एवमप्यस्तुधर्मज्ञसंयुज्येयंसुतेनते ॥ त्वद्भक्त्यातुभजिष्यामिप्रख्यातंभारतंकुलं ॥ १२ ॥ पृथिव्यांपार्थिवायेचतेषांयूयंपरायणं ॥ गुणानहिमयाशक्यावक्तुंवर्षशतैरपि ॥ १३ ॥ कुलस्ययेवःप्रथितास्तत्साधुत्वमथोत्तमं ॥ समयेनेहधर्मज्ञआचरेयंचयद्विभो ॥ १४ ॥ तत्सर्वमेवपुत्रस्तेनमीमांसेतकर्हिचित् ॥ एवंवसंतीपुत्रेतेवर्धयिष्याम्यहंरतिं ॥ १५ ॥ पुत्रैःपुण्यैःप्रियैश्चैवस्वर्गंप्राप्स्यतितेसुतः ॥ वैशंपायनउवाच तथेत्युक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ पुत्रजन्मप्रतीक्षन्वैसराजातदधारयत् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रतीपःक्षत्रियर्षभः ॥ १७ ॥ तपस्तेपेसुतस्यार्थेसभार्यःकुरुनंदन ॥ तयोःसमभवत्पुत्रोवृद्धयोःसमहाभिषः ॥ १८ ॥ शांतस्यजज्ञेसंतानस्तस्मादासीत्सशांतनुः ॥ संस्मरंश्चाक्षयाँल्लोकान्विजातान्स्वेनकर्मणा ॥ १९ ॥ पुण्यकर्मकृदेवासीच्छांतनुःकुरुसत्तमः ॥ प्रतीपःशांतनुंपुत्रंयौवनस्थंततोऽन्वशात् ॥ २० ॥ पुरास्त्रीमांसमभ्यगाच्छांतनोभूतयेतव ॥ त्वामाव्रजेद्यदिरहःसापुत्रवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ कामयानाभिरूपाढ्यादिव्यस्त्रीपुत्रकाम्यया ॥ सात्वयानानुयोक्तव्याकासिकस्यासिचांगने ॥ २२ ॥ यच्चकुर्यान्नतत्कर्मसाप्रष्टव्यात्वयाऽनघ ॥ मन्नियोगाद्भजंतींतांभजेथाइत्युवाचतं ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंदिश्यतनयंप्रतीपःशांतनुंतदा ॥ स्वेचराज्येऽभिषिच्यैनंवनंराजाविवेशह ॥ २४ ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजसमद्युतिः ॥ बभूवमृगयाशीलःसततंवनगोचरः ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ शांतनुशब्दव्युत्पत्तिमाह शांतस्येति शांतस्योपरतस्यवंशस्यसंतानोविस्तारइतिशांततनुः तकारलोपेनशांतनुरितिनाम संस्मरन्निति व्यवहितमपिज्ञानबलेनजानातीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ नानुयोक्तव्यानप्रष्टव्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ सर्वत्ररूपौदार्यादावनिंद्यां ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति

सम्रगान्महिषांश्चैवविनिघ्नन्राजसत्तमः ॥ गंगामनुचचारैकः सिद्धचारणसेवितां ॥ २६ ॥ सकदाचिन्महाराजददर्शपरमांस्त्रियं ॥ जाज्वल्यमानांवपुषासा
क्षाच्छ्रियमिवापरां ॥ २७॥ सर्वानवद्यांसुदतींदिव्याभरणभूषितां ॥ सूक्ष्मांबरधरामेकांपद्मोदरसमप्रभां ॥ २८ ॥ तांदृष्ट्वाहृष्टरोमाभूद्विस्मितोरूपसंपदा ॥
पिबन्निवचनेत्राभ्यांनातृप्यतनराधिपः ॥ २९ ॥ साचदृष्ट्वैवराजानंविचरंतंमहाद्युतिं ॥ स्नेहादागतसौहार्दानातृप्यतविलासिनी ॥ ३० ॥ तामुवाचततोरा
जासांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ देवीवादानवीवात्वंगंधर्वीचाथवाप्सराः ॥ ३१ ॥ यक्षीवापन्नगीवापिमानुषीवासुमध्यमे ॥ याचेत्वांसुरगर्भाभेभार्यामेभ
वशोभने ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशांतनूपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवा
च एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञः सस्मितंमृदुवल्गुच ॥ वसूनांसमयंस्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिंदिता ॥ १ ॥ उवाचचैवराज्ञः साह्लादयंतीमनोगिरा ॥ भविष्यामिम
हीपालमहिषीतेवशानुगा ॥ २ ॥ यत्तुकुर्यामहंराजन्शुभंवायदिवाशुभं ॥ नतद्वारयितव्याऽस्मिनवक्तव्यातथाप्रियं ॥ ३ ॥ एवंहिवर्तमानेऽहंत्वयिवत्स्या
मिपार्थिव ॥ वारिताविप्रियंचोक्तात्यजेयंत्वामसंशयं ॥ ४ ॥ तथेतिसायदातूक्तातदाभरतसत्तम ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेप्राप्यतंपार्थिवोत्तमं ॥ ५ ॥ आसाद्यशां
तनुस्तांचबुभुजेकामतोवशी ॥ नप्रष्टव्येतिमन्वानोनसतांकिंचिदूचिवान् ॥ ६ ॥ सतस्याः शीलवृत्तेनरूपौदार्यगुणेनच ॥ उपचारेणचरहस्तुतोषजगतीपतिः
॥ ७ ॥ दिव्यरूपाहिसादेवीगंगात्रिपथगामिनी ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वाश्रीमंतंवरवर्णिनी ॥ ८ ॥ भाग्योपनतकामस्यभार्याचोपनताऽभवत् ॥ शांतनोर्नृपसिं
हस्यदेवराजसमद्युतेः ॥ ९ ॥ संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यमनोहरैः ॥ राजानंरमयामासयथारेमेतथैवसः ॥ १० ॥ सराजारतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ संव
त्सरानृतून्मासान्नबुबुधेनबहून्गतान् ॥ ११ ॥ रममाणस्तयासार्धंयथाकामंनरेश्वरः ॥ अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरसन्निभान् ॥ १२ ॥ जातंजातंचसापुत्रंक्षिप
त्यंभसिभारत ॥ प्रीणाम्यहंत्वामित्युक्त्वागंगास्रोतस्यमज्जयत् ॥ १३ ॥ तस्यतन्नप्रियंराज्ञः शांतनोरभवत्तदा ॥ नचतांकिंचनोवाचत्यागाद्भीतोमहीपतिः ॥ १४ ॥

अनिंदितागंगा ॥ १ ॥ राज्ञः शांतनोः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भाग्योपनतकामस्यशुभादृष्टेनप्राप्ताभिलषितस्य ॥ ९ ॥ हावः शृंगारजोभावः लास्यंसुकुमारनृत्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ पाठांतरे अमराणामपिवर्णिनः चित्रकरान् ॥ १२ ॥ प्रीणामिमानुषदेहवियोजनेनप्रीणयामि त्वांदेवतारूपं स्रोतसिप्रवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥ तेत्वया ॥१६॥१७॥१८॥१९॥ धात्रीगर्भधारिणी ॥२०॥ तज्जननीहेतोःब्रह्मसभायांमयितवाभिलाषात् ॥२१ ॥ संश्रुतोंगीकृतः ॥२२॥ आपवस्यवसिष्ठस्य ॥ २३ ॥ एषपुत्रःमेमयाअष्टानांवसू

अथैनामष्टमेपुत्रेजातेप्रहसतीमिव ॥ उवाचराजादुःखार्त्तःपरीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ १५ ॥ मावधीःकस्यकाऽसीतिकिंहिनत्सिसुतानिति ॥ पुत्रघ्निसुमहत्पापं संप्राप्तंतेसुगर्हितं ॥ १६ ॥ स्त्र्युवाच पुत्रकामनतेहन्मिपुत्रंपुत्रवतांवर ॥ जीर्णस्तुममवासोऽयंयथाससमयःकृतः ॥ १७ ॥ अहंगंगाजन्हुसुतामहर्षिगणसेविता ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषिताहंत्वयासह ॥ १८ ॥ इमेष्टौवसवोदेवामहाभागामहौजसः ॥ वसिष्ठशापदोषेणमानुषत्वमुपागताः ॥ १९ ॥ तेषांजनयितानान्यस्त्वदृतेभुविविद्यते ॥ मद्विधामानुषीधात्रीलोकेनास्तीहकाचन ॥ २० ॥ तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ जनयित्वावसूनष्टौजितालोकास्त्वयाऽक्षयाः ॥ २१ ॥ देवानांसमयस्त्वेषवसूनांसंश्रुतोमया ॥ जातंजातंमोक्षयिष्येजन्मतोमानुषादिति ॥ २२ ॥ तत्तेशापाद्विनिर्मुक्ताआपवस्यमहात्मनः ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिपुत्रंपाहिमहाव्रतं ॥ २३ ॥ एषपर्यायवासोमेवसूनांसन्निधौकृतः ॥ मत्प्रसूतिंविजानीहिगंगादत्तमिमंसुतं ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मोत्पत्तावष्टनवतितमोध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ध ॥ शांतनुरुवाच आपवोनामकोन्वेषवसूनांकिंचदुष्कृतं ॥ यस्याभिशापात्तेसर्वेमानुषींयोनिमागताः ॥ १ ॥ अनेनचकुमारेणत्वयादत्तेनकिंकृतं ॥ यस्यचैवकृतेनायंमानुषेषुनिवत्स्यति ॥ २ ॥ ईशावैसर्वलोकस्यवसवस्तेचवैकथं ॥ मानुषेषूदपद्यंततन्ममाचक्ष्वजाह्नवि ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तातदागंगाराजानमिदमब्रवीत् ॥ भर्त्तारंजान्हवीदेवीशांतनुंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ गंगोवाच यंलेभेवरुणःपुत्रंपुराभरतसत्तम ॥ वसिष्ठनामासमुनिःख्यातआपवइत्युत ॥ ५ ॥ तस्याश्रमपदंपुण्यंमृगपक्षिसमन्वितं ॥ मेरोःपार्श्वेनगेंद्रस्यसर्वर्तुकुसुमावृतं ॥ ६ ॥ सवारुणिस्तपस्तेपेतस्मिन्भरतसत्तम ॥ वनेपुण्यकृतांश्रेष्ठःस्वादुमूलफलोदके ॥ ७ ॥ दक्षस्यदुहितायातुसुरभीत्यभिशब्दिता ॥ गांप्रजातातुसादेवीकश्यपाद्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ अनुग्रहार्थंजगतःसर्वकामदुहांवरा ॥ तांलेभेगांतुधर्मात्माहोमधेनुंसवारुणिः ॥ ९ ॥ सातस्मिंस्तापसारण्येवसंतीमुनिसेविते ॥ चचारपुण्येरम्येचगौरपेतभयातदा ॥ १० ॥ अथतद्वनमाजग्मुःकदाचिद्भरतर्षभ ॥ पृथ्वाद्यावसवःसर्वेदेवादेवर्षिसेवितं ॥ ११ ॥ तेसदारावनंतच्चव्यचरंतसमंततः ॥ रेमिरेरमणीयेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ १२ ॥

नांसन्निधौकृतस्त्वदर्थंसंप्रार्थितः किंभूतःवसूनांपर्यायाःरूपांतराणिएकैकस्याष्टमांशप्रदानात् तेषांवासःस्थानंसर्वेषामंशैर्घटितोयंमयात्वदर्थंप्रार्थितइत्यर्थः ॥२४॥ इतिआ०नै०भा०भा०अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥९८॥ ॥ध॥ आपवोनामेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ गांप्रजातानंदिनींजनितवती ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ घवेयुसंज्ञायवसवे वालधिःपुच्छं ॥ १५ ॥ वसुनंदिनीवसुप्रिया ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रपातःवसिष्ठशाप

तत्रैकस्याथभार्यातुवसोर्वासवविक्रम ॥ संचरंतीवनेतस्मिन्गांददर्शसुमध्यमा ॥ १३ ॥ नंदिनींनामराजेंद्रसर्वकामधुगुत्तमां ॥ साविस्मयसमाविष्टाशी
लद्रविणसंपदा ॥ १४ ॥ घवेवैदर्शयामासतांगांगोवृषभेक्षण ॥ आपीनांचसुदोग्ध्रींचसुवालधिखुरांशुभां ॥ १५ ॥ उपपन्नांगुणैःसर्वैःशीलेनानुत्तमेनच ॥
एवंगुणसमायुक्तांवसवेवसुनंदिनी ॥ १६ ॥ दर्शयामासराजेंद्रपुरापौरवनंदन ॥ द्यौस्तदातांतुदृष्ट्वैवगांगजेंद्रेंद्रविक्रम ॥ १७ ॥ उवाचराजंस्तांदेवींतस्या
रूपगुणान्वदन् ॥ एषागौरुत्तमादेवीवारुणेरसितेक्षणा ॥ १८ ॥ ऋषेस्तस्यवरारोहेयस्येदंवनमुत्तमं ॥ अस्याःक्षीरंपिबेन्मर्त्यःस्वादुयोवैसुमध्यमे ॥ १९ ॥
दशवर्षसहस्राणिसजीवेत्स्थिरयौवनः ॥ एतच्छ्रुत्वातुसादेवीनृपोत्तमसुमध्यमा ॥ २० ॥ तमुवाचानवद्यांगीभर्तारंदीप्ततेजसं ॥ अस्तिमेमानुषेलोकेनरदे
वात्मजासखी ॥ २१ ॥ नाम्नाजितवतीनामरूपयौवनशालिनी ॥ उशीनरस्यराजर्षेःसत्यसंधस्यधीमतः ॥ २२ ॥ दुहिताप्रथितालोकेमानुषेरूपसंपदा ॥
तस्याहेतोर्महाभागसवत्सांगांममेप्सितां ॥ २३ ॥ आनयस्वामरश्रेष्ठत्वरितंपुण्यवर्धन ॥ यावदस्याःपयःपीत्वासासखीमममानद ॥ २४ ॥ मानुषेषुभवत्वे
काजरारोगविवर्जिता ॥ एतन्ममहाभागकर्तुमर्हस्यनिंदित ॥ २५ ॥ प्रियंप्रियतरंह्यस्मान्नास्तिमेऽन्यत्कथंचन ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यादेव्याःप्रियचिकी
र्षया ॥ २६ ॥ पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिःसार्धंद्यौस्तदातांजहारगां ॥ तयाकमलपत्राक्ष्यानियुक्तोद्यौस्तदानृप ॥ २७ ॥ ऋषेस्तस्यतपस्तीव्रंनशशाकनिरीक्षितुं ॥ हृता
गौःसातदातेनप्रपातस्तुनतर्कितः ॥ २८ ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तःफलान्यादायवारुणिः ॥ नचापश्यत्सगांतत्रसवत्सांकाननोत्तमे ॥ २९ ॥ ततःसमृगयामासवने
तस्मिंस्तपोधनः ॥ नाध्यागमच्चमृगयंस्तांगांमुनिरुदारधीः ॥ ३० ॥ ज्ञात्वातथापनीतांतांवसुभिर्दिव्यदर्शनः ॥ ययौक्रोधवशंसद्यःशशापचवसूंस्तदा ॥
॥ ३१ ॥ यस्मान्मेवसवोजह्रुर्गांवैदोग्ध्रींसुवालधिं ॥ तस्मात्सर्वेजनिष्यंतिमानुषेषुनसंशयः ॥ ३२ ॥ एवंशशापभगवान्वसूंस्तान्भरतर्षभ ॥ वशंक्रोधस्य
संप्राप्तआपवोमुनिसत्तमः ॥ ३३ ॥ शप्त्वाचतान्महाभागस्तपस्येवमनोदधे ॥ एवंसशप्तवान्राजन्वसूनष्टौतपोधनः ॥ ३४ ॥ महाप्रभावोब्रह्मर्षिर्देवान्क्रो
धसमन्वितः ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तास्तेवैभूयोमहात्मनः ॥ ३५ ॥ शप्ताःस्मइतिजानंतऋषितमुपचक्रमुः ॥ प्रसादयंतस्तमृषिंवसवःपार्थिवर्षभ ॥ ३६ ॥

रूपोभृगुपतनंवा नतर्कितःरागांधत्वात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुवालधिंसुपुच्छां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नप्रजास्यति आत्मनःप्रजेच्छांनकरिष्यति क्यजंतोयं ॥ ४० ॥ तत्रहेतुः पितुरिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिआदिप०

लेभिरेनचतस्मात्तेप्रसादमृषिसत्तमात् ॥ आपवात्पुरुषव्याघ्रसर्वधर्मविशारदात् ॥ ३७ ॥ उवाचचसधर्मात्माशप्तायूयंधरादयः ॥ अनुसंवत्सरात्सर्वेशाप
मोक्षमवाप्स्यथ ॥ ३८ ॥ अयंतुयत्कृतेयूयंमयाशप्ताःसवत्स्यति ॥ द्यौस्तदामानुषेलोकेदीर्घकालंस्वकर्मणा ॥ ३९ ॥ नानृतंतच्चिकीर्षामिक्रुद्धोयुष्मान्यदब्रु
वं ॥ नप्रजास्यतिचाप्येषमानुषेषुमहामनाः ॥ ४० ॥ भविष्यतिचधर्मात्मासर्वशास्त्रविशारदः ॥ पितुःप्रियहितेयुक्तःस्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ॥ ४१ ॥ एवमु
क्त्वावसून्सर्वान्सजगाममहानृषिः ॥ ततोमामुपजग्मुस्तेसमेतावसवस्तदा ॥ ४२ ॥ अयाचंतचमांराजन्वरंतच्चमयाकृतं ॥ जातान्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्व
यंगंगेत्वमंभसि ॥ ४३ ॥ एवंतेषामहंसम्यक्शप्तानांराजसत्तम ॥ मोक्षार्थंमानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहं ॥ ४४ ॥ अयंशापाद्दषेस्तस्यएकएवनृपोत्तम ॥
द्यौराजन्मानुषेलोकेचिरंवत्स्यतिभारत ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच एतदाख्यायसादेवीतत्रैवांतरधीयत ॥ आदायचकुमारंतंजगामाथयथेप्सितं
॥ ४६ ॥ सतुदेवव्रतोनामगांगेयइतिचाभवत् ॥ द्युनामाशांतनोःपुत्रःशांतनोरधिकोगुणैः ॥ ४७ ॥ शांतनुश्चापिशोकार्त्तोजगामस्वपुरंततः ॥ तस्याहंकी
र्त्तयिष्यामिशांतनोरधिकान्गुणान् ॥ ४८ ॥ महाभाग्यंचनृपतेर्भारतस्यमहात्मनः ॥ यस्येतिहासोद्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवप० आपवोपाख्यानेनवनवतितमोध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ॥ धर्मा
त्मासर्वलोकेषुसत्यवागितिविश्रुतः ॥ १ ॥ दमोदानंक्षमाबुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेजउत्तमं ॥ नित्यान्यासन्महासत्वेशांतनौपुरुषर्षभे ॥ २ ॥ एवंसगुणसंपन्नोधर्मार्थकु
शलोनृपः ॥ आसीद्भरतवंशस्यगोप्तासर्वजनस्यच ॥ ३ ॥ कंबुग्रीवःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ अन्वितःपरिपूर्णार्थैःसर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ४ ॥ तस्यकीर्त्ति
मतोवृत्तमवेक्ष्यसततंनराः ॥ धर्मएवपरःकामादर्थाच्चेतिव्यवस्थिताः ॥ ५ ॥ एतान्यासन्महासत्वेशांतनौपुरुषर्षभे ॥ नचास्यसदृशःकश्चिद्धर्मतःपार्थिवो
ऽभवत् ॥ ६ ॥ वर्त्तमानंहिधर्मेषुसर्वधर्मभृतांवरं ॥ तंमहीपामहीपालंराजराज्येऽभ्यषेचयन् ॥ ७ ॥ वीतशोकभयाबाधाःसुखस्वप्ननिबोधनाः ॥ पर्तिभारत
गोप्तारंसमपद्यंतभूमिपाः ॥ ८ ॥

नै० भा० भावदीपेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सराजेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुटभेदनेपत्तने पत्तनंपुटभेदनमित्यमरः ॥ १२ ॥ दानंबहिर्वेदि धर्मःस्वाचारः तपःजपोपवासादि योगआत्मानुसंधानं एतच्चतुष्टयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रह्मधर्मोत्तरेअ

तेनकीर्त्तिमताशिष्टाःशक्रप्रतिमतेजसा ॥ यज्ञदानक्रियाशीलाःसमपद्यंतभूमिपाः ॥ ९ ॥ शांतनुप्रमुखैर्गुप्तेलोकेनृपतिभिस्तदा ॥ नियमात्सर्ववर्णानांध
र्मोत्तरमवर्त्तत ॥ १० ॥ ब्रह्मपर्यचरत्क्षत्रंविशःक्षत्रमनुव्रताः ॥ ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्चशूद्राःपर्यचरन्विशः ॥ ११ ॥ सहास्तिनपुरेरम्येकुरूणांपुटभेदने ॥ वसन्सा
गरपर्यंतामन्वशासद्वसुंधरां ॥ १२ ॥ सदेवराजसदृशोधर्मज्ञःसत्यवागृजुः ॥ दानधर्मतपोयोगाच्छ्रियापरमयायुतः ॥ १३ ॥ अरागद्वेषसंयुक्तःसोमवत्प्रि
यदर्शनः ॥ तेजसासूर्यकल्पोभूद्वायुवेगसमोजवे ॥ अंतकप्रतिमःकोपेक्षमयापृथिवीसमः ॥ १४ ॥ वधःपशुवराहाणांतथैवमृगपक्षिणां ॥ शांतनौपृथिवी
पालेनावर्त्तततथानृप ॥ १५ ॥ ब्रह्मधर्मोत्तरेराज्येशांतनुर्विनयात्मवान् ॥ समंशशासभूतानिकामरागविवर्जितः ॥ १६ ॥ देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यंतत
दाक्रियाः ॥ नचाधर्मेणकेषांचित्प्राणिनामभवद्वधः ॥ १७ ॥ असुखानामनाथानांतिर्यग्योनिषुवर्त्ततां ॥ सएवराजासर्वेषांभूतानामभवत्पिता ॥ १८ ॥
तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठेराजराजेश्वरेसति ॥ श्रितावागभवत्सत्यंदानधर्माश्रितंमनः ॥ १९ ॥ ससमाःषोडशाष्टौचचतस्रोऽष्टौतथापराः ॥ रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषुब
भूववनगोचरः ॥ २० ॥ तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ॥ गांगेयस्तस्यपुत्रोऽभून्नाम्नादेवव्रतोवसुः ॥ २१ ॥ सर्वास्त्रेषुसनिष्णातःपार्थिवेष्वितरेषुच ॥
महाबलोमहासत्वोमहावीर्योमहारथः ॥ २२ ॥ सकदाचिन्मृगंविद्ध्वागंगामनुसरन्नदीं ॥ भागीरथीमल्पजलांशांतनुर्दृष्टवान्नृपः ॥ २३ ॥ तांदृष्ट्वाचिंतया
मासशांतनुःपुरुषर्षभः ॥ स्यंदतेकिंन्वियंनाद्यसरिच्छ्रेष्ठायथापुरा ॥ २४ ॥ ततोनिमित्तमन्विच्छन्ददर्शसमहामनाः ॥ कुमारंरूपसंपन्नंबृहंतंचारुदर्शनं
॥ २५ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणंयथादेवंपुरंदरं ॥ कृत्स्नांगंगांसमावृत्यशरैस्तीक्ष्णैरवस्थितं ॥ २६ ॥ तांशरैराचितांदृष्ट्वानदींगंगांतदंतिके ॥ अभवद्विस्मितोराजा
दृष्ट्वाकर्मातिमानुषं ॥ २७ ॥ जातमात्रंपुरादृष्ट्वातंपुत्रंशांतनुस्तदा ॥ नोपलेभेस्मृतिंधीमानभिज्ञातुंतमात्मजं ॥ २८ ॥ सतुतंपितरंदृष्ट्वामोहयामाससमायया ॥
संमोह्यतुततःक्षिप्रंतत्रैवांतरधीयत ॥ २९ ॥

हिंसाधर्मप्रधाने विनयात्मवान्विनयवान्आत्मवान्जितचित्तश्च ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वाक्सत्यंश्रिताभवत् ॥ १९ ॥ षोडशादीनांसंकलनेषट्त्रिंशत्समाःवर्षाणि ॥ २० ॥ २१ ॥ अस्त्रेषुमंत्रमये
षुशस्त्रेषु पार्थिवेषुधनुर्बाणगदादिपृथिवीविकारेषुशस्त्रेषु ॥ २२ ॥ शरसंधानेनगंगाप्रवाहस्यनिरोधादल्पजलां ॥ २३ ॥ स्यंदतेप्रस्रवति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभिज्ञातुंपरिवेत्तुं ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधिजगेअधीतवान् ॥ ३५ ॥ उशनाःशुक्रः ॥ ३६ ॥ अंगिरसःपुत्रोबृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सोत्मानंसःआत्मानं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

तदद्भुतंततोदृष्ट्वातत्रराजासशांतनुः ॥ शंकमानःसुतंगंगामब्रवीद्दर्शयेतिह ॥ ३० ॥ दर्शयामासतंगंगाबिभ्रतीरूपमुत्तमं ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौतंकुमारमलंकृतं ॥ ३१ ॥ अलंकृतामाभरणैर्विरजोंबरसंवृतां ॥ दृष्टपूर्वामपिसतांनाभ्यजानात्सशांतनुः ॥ ३२ ॥ गंगोवाच यंपुत्रमष्टमंराजंस्त्वंपुरामय्यविंदथाः ॥ सचायंपुरुषव्याघ्रसर्वास्त्रविदनुत्तमः ॥ ३३ ॥ गृहाणेमंमहाराजमयासंवर्धितंसुतं ॥ आदायपुरुषव्याघ्रनयस्वैनंगृहंविभो ॥ ३४ ॥ वेदानधिजगेसांगान्वसिष्ठादेषवीर्यवान् ॥ कृतास्त्रःपरमेष्वासोदेवराजसमोयुधि ॥ ३५ ॥ सुराणांसंमतोनित्यमसुराणांचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रमयंतद्वेदसर्वशः ॥ ३६ ॥ तथैवांगिरसःपुत्रःसुरासुरनमस्कृतः ॥ यद्वेदशास्त्रंतच्चापिकृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ ३७ ॥ तवपुत्रेमहाबाहौसांगोपांगंमहात्मनि ॥ ऋषिःपरैरनाधृष्योजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ ३८ ॥ यदस्त्रंवेदरामश्चतदेतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ महेष्वासमिमंराजन्राजधर्मार्थकोविदं ॥ ३९ ॥ मयादत्तंनिजंपुत्रंवीरंवीरगृहंनय ॥ वैशंपायनउवाच तथैवंसमनुज्ञातःपुत्रमादायशांतनुः ॥ ४० ॥ भ्राजमानंयथादित्यमाययौस्वपुरंप्रति ॥ पौरवस्तुपुरींगत्वापुरंदरपुरोपमां ॥ ४१ ॥ सर्वकामसमृद्धार्थंमेनेसोत्मानमात्मना ॥ पौरवेषुततःपुत्रंराज्यार्थमभयप्रदं ॥ ४२ ॥ गुणवंतंमहात्मानंयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ पौरवान्शांतनोःपुत्रःपितरंचमहायशाः ॥ ४३ ॥ राष्ट्रंचरंजयामासवृत्तेनभरतर्षभ ॥ सतथासहपुत्रेणरममाणोमहीपतिः ॥ ४४ ॥ वर्त्तयामासवर्षाणिचत्वार्यमितविक्रमः ॥ सकदाचिद्वनंयातोयमुनामभितोनदीं ॥ ४५ ॥ महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्गंधमुत्तमं ॥ तस्यप्रभवमन्विच्छन्विचचारसमंततः ॥ ४६ ॥ सददर्शतदाकन्यांदाशानांदेवरूपिणीं ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्यामसितलोचनां ॥ ४७ ॥ कस्यत्वमसिकाचासिकिंचभीरुचिकीर्षसि ॥ साऽब्रवीद्दाशकन्याऽस्मिधर्मार्थंवाहयेतरिं ॥ ॥ ४८ ॥ पितुर्नियोगाद्भद्रंतेदाशराज्ञोमहात्मनः ॥ रूपमाधुर्यगंधैस्तांसंयुक्तांदेवरूपिणीं ॥ ४९ ॥ समीक्ष्यराजादाशेयींकामयामासशांतनुः ॥ सगत्वापितरंतस्यावरयामासतांतदा ॥ ५० ॥ पर्यपृच्छत्ततस्तस्याःपितरंसोत्मकारणात् ॥ सचतंप्रत्युवाचेदंदाशराजोमहीपतिं ॥ ५१ ॥ जातमात्रैवमेदेयावरायवरवर्णिनी ॥ हृदिकामस्तुमेकश्चित्तंनिबोधजनेश्वर ॥ ५२ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दाशानांधीवराणां ॥ ४७ ॥ तरिंनावं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ व्यवस्येयंविनिश्चिनुयांदेयंनवेति ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ शरीरजेनकामेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हरिणःपांडुगात्रः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विद्या संतानंशिष्यप्रशिष्यद्वारा ॥ ६७ ॥ एवमिति एतत्संतानस्यश्रेयःसाधनत्वंमनुष्येषुतदन्यासुप्रजासुपश्वादिषुचप्रसिद्धं नापुत्रस्यलोकोस्तितत्सर्वेपशवोविदुः तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहतीतिमंत्र

यदीमांधर्मपत्नींत्वंमत्तःप्रार्थयसेनघ ॥ सत्यवागसिसत्येनसमयंकुरुमेततः ॥ ५३ ॥ समयेनप्रदद्यांतेकन्यामहमिमांनृप ॥ नहिमेत्वत्समःकश्चिद्वरोजातुभविष्यति ॥ ५४ ॥ शांतनुरुवाच श्रुत्वातववरंदाशव्यवस्येयमहंतव ॥ दातव्यंचेत्प्रदास्यामिनत्वदेयंकथंचन ॥ ५५ ॥ दाशउवाच अस्यांजायेतयःपुत्रःसराजापृथिवीपते ॥ त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्योनान्यःकश्चनपार्थिव ॥ ५६ ॥ वैशंपायनउवाच नाकामयततंदातुंवरंदाशायशांतनुः ॥ शरीरजेनतीव्रेणदह्यमानोपिभारत ॥ ५७ ॥ सचिंतयन्नेवतदादाशकन्यांमहीपतिः ॥ प्रत्ययाद्धास्तिनपुरंकामोपहतचेतनः ॥ ५८ ॥ ततःकदाचिच्छोचंतंशांतनुंध्यानमास्थितं ॥ पुत्रोदेवव्रतोऽभ्येत्यपितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ सर्वतोभवतःक्षेमंविधेयाःसर्वपार्थिवाः ॥ तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णंपरिशोचसिदुःखितः ॥ ६० ॥ ध्यायन्निवचमांराजन्नाभिभाषसिकिंचन ॥ नचाश्वेनविनिर्यासिविवर्णोहरिणःकृशः ॥ ६१ ॥ व्याधिमिच्छामितेज्ञातुंप्रतिकुर्यांहितत्रवै ॥ एवमुक्तःसपुत्रेणशांतनुःप्रत्यभाषत ॥ ६२ ॥ असंशयंध्यानपरोयथावत्सतथाशृणु ॥ अपत्यंनस्त्वमेवैकःकुलेमहतिभारत ॥ ६३ ॥ शस्त्रनित्यश्चसततंपौरुषेपर्यवस्थितः ॥ अनित्यतांचलोकानामनुशोचामिपुत्रक ॥ ६४ ॥ कथंचित्तवगांगेयविपत्तौनास्तिनःकुलं ॥ असंशयंत्वमेवैकःशतादपिवरःसुतः ॥ ६५ ॥ नचाप्यहंवृथाभूयोदारान्कर्तुमिहोत्सहे ॥ संतानस्याविनाशायकामयेभद्रमस्तुते ॥ ६६ ॥ अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ॥ अग्निहोत्रंत्रयीविद्यासंतानमपिचाक्षयं ॥ ६७ ॥ सर्वाण्येतान्यपत्यस्यकलांनार्हंतिषोडशीं ॥ एवमेतन्मनुष्येषुतच्चसर्वप्रजास्विति ॥ ६८ ॥ यदपत्यंमहाप्राज्ञतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ एषात्रयीपुराणानांदेवतानांचशाश्वती ॥ ६९ ॥ त्वंचशूरःसदामर्षीशस्त्रनित्यश्चभारत ॥ नान्यत्रयुद्धात्तस्मात्तेनिधनंविद्यतेक्वचित् ॥ ७० ॥ सोऽस्मिसंशयमापन्नस्त्वयिशांतेकथंभवेत् ॥ इतितेकारणंतातदुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ७१ ॥

लिंगात् ॥ ६८ ॥ अपत्यंश्रेयःसाधनंइतियत्तत्रमेसंशयोनास्ति तस्मान्मंदपालवत्यथाकथंचित्प्रजोत्पादनंकर्त्तव्यमितिभावः त्रयीवेदः सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणा कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइत्यादिः पुराणानांमूलभूता देवतानांप्रमाणभूता ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैशंपायनउवाच ततस्तत्कारणंराज्ञोज्ञात्वासर्वमशेषतः॥ देवव्रतोमहाबुद्धिःप्रज्ञयाचान्वचिंतयत्॥ ७२ ॥ अभ्यगच्छत्तदैवाशुवृद्धामात्यंपितुर्हितं ॥त
मपृच्छत्तदाऽभ्येत्यपितुस्तच्छोककारणं ॥७३॥ तस्मैसकुरुमुख्यायथावत्परिपृच्छते ॥ वरंशशंसकन्यांतामुद्दिश्यभरतर्षभ ॥ ७४॥ततोदेवव्रतोवृद्धैःक्षत्रि
यैःसहितस्तदा ॥ अभिगम्यदाशराजंकन्यांवव्रेपितुःस्वयं ॥ ७५॥ तंदाशःप्रतिजग्राहविधिवत्प्रतिपूज्यच ॥ अब्रवीच्चैनमासीनंराजसंसदिभारत ॥ ७६ ॥ त्व
मेवनाथःपर्याप्तःशांतनोर्भरतर्षभ ॥ पुत्रःशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकिंतुवक्ष्यामितेवचः ॥ ७७ ॥ कोहिसंबंधकंश्लाघ्यमीप्सितंयौनमीदृशं ॥ अतिक्रामन्नतप्येतसा
क्षादपिशतक्रतुः ॥ ७८ ॥ अपत्यंचैतदार्यस्ययोयुष्माकंसमोगुणैः ॥ यस्यशुक्रात्सत्यवतीसंभूतावरवर्णिनी ॥७९॥ तेनमेबहुशस्तातपितातेपरिकीर्तितः॥
अर्हःसत्यवतींवोढुंधर्मज्ञःसनराधिपः ॥ ८० ॥ असितोह्यपिदेवर्षिःप्रत्याख्यातःपुरामया ॥ सत्यवत्याभृशंचार्थीसआसीदृषिसत्तमः ॥ ८१ ॥ कन्यापितृत्वा
त्किंचित्तुवक्ष्यामित्वांनराधिप ॥ बलवत्सपत्नतामत्रदोषंपश्यामिकेवलं ॥ ८२ ॥ यस्यहित्वंसपत्नःस्यागंधर्वस्यासुरस्यवा ॥ नसजातुचिरंजीवेत्त्वयिक्रुद्धे
परंतप ॥ ८३ ॥ एतावानत्रदोषोहिनान्यःकश्चनपार्थिव ॥ एतज्जानीहिभद्रंतेदानादानेपरंतप ॥ ८४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुगांगेयस्तद्युक्तं
प्रत्यभाषत ॥ शृण्वतांभूमिपालानांपितुरर्थायभारत ॥ ८५ ॥ इदंमेव्रतमादत्स्वसत्यंसत्यवतांवर ॥ नैवजातोनवाजातईदृशंवक्तुमुत्सहेत् ॥ ८६ ॥ एवमेत
त्करिष्यामियथात्वमनुभाषसे ॥ योऽस्यांजनिष्यतेपुत्रःसनोराजाभविष्यति ॥ ८७ ॥ इत्युक्तःपुनरेवाथतंदाशःप्रत्यभाषत ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मराज्यार्थेभर
तर्षभ ॥ ८८ ॥ त्वमेवनाथःसंप्राप्तःशांतनोरमितद्युते ॥ कन्यायाश्चैवधर्मात्मन्प्रभुर्दानायचेश्वरः ॥ ८९ ॥ इदंतुवचनंसौम्यकार्यंचैवनिबोधमे ॥ कौमारि
काणांशीलेनवक्ष्याम्यहमरिंदम ॥ ९० ॥ यत्त्वयासत्यवत्यर्थेसत्यधर्मपरायण ॥ राजमध्येप्रतिज्ञातमनुरूपंतवैवतत् ॥ ९१ ॥ नान्यथातन्महाबाहोसंश
योऽत्रनकश्चन ॥ तवापत्यंभवेद्यत्तुतत्रनःसंशयोमहान् ॥ ९२ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यैतन्मतमाज्ञायसत्यधर्मपरायणः ॥ प्रत्यजानात्त
दाराजन्पितुःप्रियचिकीर्षया ॥ ९३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ भीष्मोयं भयंकरकर्मकारित्वात् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥

गांगेयउवाच दाशराजनिबोधेदंवचनंमेनृपोत्तम ॥ शृण्वतांभूमिपालानांयद्ब्रवीमिपितुःकृते ॥ ९४ ॥ राज्यंतावत्पूर्वमेवमयात्यक्तंनराधिपाः ॥ अपत्य
हेतोरपिचकरिष्येऽद्यविनिश्चयं ॥ ९५ ॥ अद्यप्रभृतिमेदाशब्रह्मचर्यंभविष्यति ॥ अपुत्रस्यापिमेलोकाभविष्यंत्यक्षयादिवि ॥ ९६ ॥ वैशंपायनउवाच
तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ददानीत्येवतंदाशोधर्मात्माप्रत्यभाषत ॥ ९७ ॥ ततोंऽतरिक्षेऽप्सरसोदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ अभ्यवर्षंतकुसुमैर्भीष्मोऽ
यमितिचाब्रुवन् ॥ ९८ ॥ ततःसपितुरर्थायतामुवाचयशस्विनीं ॥ अधिरोहरथंमातर्गच्छावःस्वगृहानिति ॥ ९९ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुभी
ष्मस्तांरथमारोप्यभाविनीं ॥ आगम्यहास्तिनपुरंशांतनोःसन्न्यवेदयत् ॥ १०० ॥ तस्यतद्दुष्करंकर्मप्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ समेताश्चपृथक्चैवभीष्मोऽयमिति
चाब्रुवन् ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वादुष्करंकर्मकृतंभीष्मेणशांतनुः ॥ स्वच्छंदमरणंतुष्टोददौतस्मैमहात्मने ॥ २ ॥ नतेमृत्युःप्रभवितायावज्जीवितुमिच्छसि ॥ त्वत्तोऽ‍
नुज्ञांसंप्राप्यमृत्युःप्रभवितानघ ॥ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिसत्यवतीलाभोपाख्यानेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजाशांतनुर्नृपः ॥ तांकन्यांरूपसंपन्नांस्वगृहेसन्न्यवेशयत् ॥ १ ॥ ततःशांतनवोधीमान्सत्यवत्यामजायत ॥ वी
रश्चित्रांगदोनामवीर्यवान्पुरुषेश्वरः ॥ २ ॥ अथापरंमहेष्वासंसत्यवत्यांसुतंप्रभुः ॥ विचित्रवीर्यंराजानंजनयामासवीर्यवान् ॥ ३ ॥ अप्राप्तवतितस्मिंस्तु
यौवनंपुरुषर्षभे ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ४ ॥ स्वर्गतेशांतनौभीष्मश्चित्रांगदमरिंदमं ॥ स्थापयामासवैराज्येसत्यवत्यामतेस्थितः ॥
॥ ५ ॥ सतुचित्रांगदःशौर्यात्सर्वांश्चिक्षेपपार्थिवान् ॥ मनुष्यंनहिमेनेसकंचित्सदृशमात्मनः ॥ ६ ॥ तंक्षिपंतंसुरांश्चैवमनुष्यानसुरांस्तथा ॥ गंधर्वराजोबलवां
स्तुल्यनामाऽभ्ययात्तदा ॥ ७ ॥ तेनास्यसुमहद्युद्धंकुरुक्षेत्रेबभूवह ॥ तयोर्बलवतोस्तत्रगंधर्वकुरुमुख्ययोः ॥ नद्यास्तीरेसरस्वत्याःसमास्तिस्रोऽभवद्रणः ॥ ८ ॥
तस्मिन्विमर्देतुमुलेशस्त्रवर्षसमाकुले ॥ मायाधिकोऽवधीद्वीरंगंधर्वःकुरुसत्तमं ॥ ९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कालधर्मंमृत्युं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुल्यनामाचित्रांगदनामा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंतायकृत्वाअंतंकर्त्तुंयुद्धंकृत्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सहत्वातुनरश्रेष्ठंचित्रांगदमरिंदमं ॥ अंतायकृत्वागंधर्वोदिवमाचक्रमेततः ॥ १० ॥ तस्मिन्पुरुषशार्दूलेनिहतेभूरितेजसि ॥ भीष्मःशांतनवोराजाप्रेतका
र्याण्यकारयत् ॥ ११ ॥ विचित्रवीर्यंचतदाबालमप्राप्तयौवनं ॥ कुरुराज्येमहाबाहुरभ्यषिंचदनंतरं ॥ १२ ॥ विचित्रवीर्यःसतदाभीष्मस्यवचनेस्थितः ॥ अ
न्वशासन्महाराजपितृपैतामहंपदं ॥ १३ ॥ सधर्मशास्त्रकुशलंभीष्मंशांतनवंनृपः ॥ पूजयामासधर्मेणसचैनंप्रत्यपालयत् ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिचित्रांगदोपाख्यानेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच हतेचित्रांगदेभीष्मोबा
लेभ्रातरिकौरव ॥ पालयामासतद्राज्यंसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ १ ॥ संप्राप्तयौवनंदृष्ट्वाभ्रातरंधीमतांवरः ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यस्यविवाहायाकरोन्मतिं ॥ २ ॥
अथकाशिपतेर्भीष्मःकन्यास्तिस्रोऽप्सरोपमाः ॥ शुश्रावसहिताराजन्वृण्वानावैस्वयंवरं ॥ ३ ॥ ततःसरथिनांश्रेष्ठोरथेनैकेनशत्रुजित् ॥ जगामानुमतेमातुः
पुरींवाराणसींप्रभुः ॥ ४ ॥ तत्रराज्ञःसमुदितान्सर्वतःसमुपागतान् ॥ ददर्शकन्यास्ताश्चैवभीष्मःशांतनुनंदनः ॥ ५ ॥ कीर्त्यमानेषुराज्ञांतुतदानामसुसर्वशः ॥
एकाकिनंतदाभीष्मंवृद्धंशांतनुनंदनं ॥ ६ ॥ सोद्विग्नाइवतंदृष्ट्वाकन्याःपरमशोभनाः ॥ अपाक्रामंततःसर्वावृद्धइत्येवचिंतया ॥ ७ ॥ वृद्धःपरमधर्मात्मावली
पलितधारणः ॥ किंकारणमिहायातोनिर्लज्जोभरतर्षभः ॥ ८ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोलोकेषुकिंवदिष्यतिभारत ॥ ब्रह्मचारीतिभीष्मोहिवृथैवप्रथितोभुवि ॥ ९ ॥
इत्येवंप्रब्रुवंतस्तेहसंतिस्मनृपाधमाः ॥ वैशंपायनउवाच क्षत्रियाणांवचःश्रुत्वाभीष्मश्चुक्रोधभारत ॥ १० ॥ भीष्मस्तदास्वयंकन्यावरयामासताः
प्रभुः ॥ उवाचचमहीपालान्राजन्जलदनिःस्वनः ॥ ११ ॥ रथमारोप्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ आहूयदानंकन्यानांगुणवद्भ्यःस्मृतंबुधैः ॥ १२ ॥ अलं
कृत्ययथाशक्तिप्रदायचधनान्यपि ॥ प्रयच्छंत्यपरेकन्यांमिथुनेनगवामपि ॥ १३ ॥ वित्तेनकथितेनान्येबलेनान्येऽनुमान्यच ॥ प्रमत्तामुपयंत्यन्येस्वयमन्ये
चविंदते ॥ १४ ॥ आर्षविधिंपुरस्कृत्यदारान्विंदंतिचापरे ॥ अष्टमंतमथोवित्तविवाहंकविभिर्वृतं ॥ १५ ॥ स्वयंवरंतुराजन्याःप्रशंसंत्युपयांतिच ॥ प्रमथ्यतु
हृतामाहुर्ज्यायसींधर्मवादिनः ॥ १६ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आहूयेतिब्राह्मः ॥ १२ ॥ मिथुनेनगृहीतेनेत्यार्षः ॥ १३ ॥ वित्तेनेत्यासुरः बलेनेतिराक्षसः

अनुमान्येतिगांधर्वः प्रमत्तामितिपैशाचः स्वयमन्येइतिप्राजापत्यः ॥ १४ ॥ आर्षविधियज्ञं तेनदैवउक्तः एतेष्टौविवाहाःप्राग्व्याख्याताः अष्टमंराक्षसंविवाहं ॥ १५ ॥ प्रशंसति स्वयंवरमिति ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपलक्षिताअनुसस्रुरितितृतीयेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

ताइमाःपृथिवीपालाजिहीर्षामिबलादितः॥ तेयतध्वंपरंशक्त्याविजयायेतरायवा॥१७॥ स्थितोऽहंपृथिवीपालायुद्धायकृतनिश्चयः॥एवमुक्त्वामहीपाला न्काशिराजंचवीर्यवान्॥ १८॥ सर्वाःकन्याःसकौरव्योरथमारोप्यचस्वकं ॥ आमंत्र्यचसतान्प्रायाच्छीघ्रंकन्याःप्रगृह्यताः ॥ १९ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वे समुत्पेतुरमर्षिताः ॥ संस्पृशंतःस्वकान्बाहून्दशंतोदशनच्छदान् ॥ २० ॥ तेषामाभरणान्याशुत्वरितानांविमुंचतां ॥ आमुंचतांचवर्माणिसंभ्रमःसुमहान भूत्॥ २१ ॥ ताराणामिवसंपातोबभूवजनमेजय॥ भूषणानांचसर्वेषांकवचानांचसर्वशः ॥ २२ ॥ सवर्मभिर्भूषणैश्चप्रकीर्यद्भिरितस्ततः ॥ सक्रोधामर्ष जिह्मभ्रूकषायीकृतलोचनाः॥ २३ ॥ सूतोपक्लृप्तान्रुचिरान्सदश्वैरुपकल्पितान्॥ रथानास्थायतेवीराःसर्वप्रहरणान्विताः॥ २४ ॥ प्रयांतमथकौरव्यमनु सस्रुरुदायुधाः॥ ततःसमभवद्युद्धंतेषांतस्यचभारत॥ एकस्यचबहूनांचतुमुलंलोमहर्षणं॥ २५॥ तेत्विषून्दशसाहस्रांस्तस्मिन्युगपदाक्षिपन्॥ अप्राप्तांश्चैव तानाशुभीष्मःसर्वांस्तथाऽतरा॥ २६॥ अच्छिनच्छरवर्षेणमहतालोमवाहिना॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेसर्वतःपरिवार्यतं॥ २७॥ ववृषुःशरवर्षेणवर्षेणेवाद्रि मंबुदाः॥ सतंबाणमयंवर्षंशरैरावार्यसर्वतः॥ २८॥ ततःसर्वान्महीपालान्पर्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः॥ एकैकस्तुततोभीष्मंराजन्विव्याधपंचभिः ॥ २९॥ सच तान्प्रतिविव्याधद्वाभ्यांद्वाभ्यांपराक्रमन्॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलंघोरंदेवासुरोपमं ॥ ३० ॥ पश्यतांलोकवीराणांशरशक्तिसमाकुलं ॥सधनूंषिध्वजाग्राणिव र्माणिचशिरांसिच॥ ३१ ॥ चिच्छेदसमरेभीष्मःशतशोथसहस्रशः॥ तस्यातिपुरुषानन्याँल्लाघवंरथचारिणः ॥ ३२॥रक्षणंचात्मनःसंख्येशत्रवोऽप्यभ्य पूजयन्॥ तान्विनिर्जित्यतुरणेसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ३३॥ कन्याभिःसहितःप्रायाद्भारतोभारतान्प्रति ॥ ततस्तंपृष्ठतोराजन्शाल्वराजोमहारथः॥ ३४ ॥ अ भ्यगच्छदमेयात्माभीष्मंशांतनवंरणे॥ वारणंजघनेभिंदन्दंताभ्यामपरोयथा॥ ३५॥ वासितामनुसंप्राप्तोयूथपोबलिनांवरः॥ स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेतिभी ष्ममाहसपार्थिवः ॥ ३६ ॥/शाल्वराजोमहाबाहुरमर्षेणप्रचोदितः॥ ततःसपुरुषव्याघ्रोभीष्मःपरबलार्दनः॥ ३७॥

अन्यान्प्रतितस्यरथचारिणःलाघवंशैघ्र्यंपरध्वजादिच्छेदेयत्तत्शत्रवोप्यपूजयन्नितिसंबंधः ॥ ३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वासितांकरिणींप्राप्तंवारणंयथाऽपरोऽनुप्राप्तोजघनेभिंदन्इतिसंबंधः वासितास्त्रीकरेण्वो श्चेत्यमरः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वृषौरेतःसेककामौगजौगोवृषावेववा तत्साहचर्याद्वासितापुष्पिणीगौस्तदंतरेतन्निमित्तं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ जीवंतंप्राणमात्रा

तद्वाक्यांकुलितःक्रोधाद्विधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ विततेषुधनुष्पाणिर्विकुंचितललाटभृत् ॥ ३८ ॥ क्षत्रधर्मसमास्थायव्यपेतभयसंभ्रमः ॥ निवर्त्तयामासरथं शाल्वंप्रतिमहारथः ॥ ३९ ॥ निवर्त्तमानंतंदृष्ट्वाराजानःसर्वएवते ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतभीष्मशाल्वसमागमे ॥ ४० ॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ अन्योन्यमभिवर्त्तेतांबलविक्रमशालिनौ ॥ ४१ ॥ ततोभीष्मंशांतनवंशरैःशतसहस्रशः ॥ शाल्वराजोनरश्रेष्ठःसमवाकिरदाशुगैः ॥ ४२ ॥ पूर्वमभ्यर्दितंदृष्ट्वाभीष्मंशाल्वेनतेनृपाः ॥ विस्मिताःसमपद्यंतसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ लाघवंतस्यतेदृष्ट्वासमरेसर्वपार्थिवाः ॥ अपूजयंतसंहृष्टावाग्भिः शाल्वंनराधिपं ॥ ४४ ॥ क्षत्रियाणांततोवाचःश्रुत्वापरपुरंजयः ॥ क्रुद्धःशांतनवोभीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ४५ ॥ सारथिंचाब्रवीत्क्रुद्धोयाहियत्रैषपार्थिवः ॥ यावदेनंनिहन्म्यद्यभुजंगमिवपक्षिराट् ॥ ४६ ॥ ततोऽस्त्रंवारुणंसम्यग्योजयामासकौरवः ॥ तेनाश्वांश्चतुरोऽमृद्नाच्छाल्वराजस्यभूपते ॥ ४७ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्यशाल्वराजस्यकौरवः ॥ भीष्मोनृपतिशार्दूलन्यवधीत्तस्यसारथिं ॥ ४८ ॥ अस्त्रेणचास्याथैंद्रेणन्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥ कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ ४९ ॥ जित्वाविसर्जयामासजीवंतंनृपसत्तमं ॥ ततःशाल्वःस्वनगरंप्रययौभरतर्षभ ॥ ५० ॥ स्वराज्यमन्वशाच्चैवधर्मेणनृपतिस्तदा ॥ राजानोयेचतत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः ॥ ५१ ॥ स्वान्येवतेऽपिराष्ट्राणिजग्मुःपरपुरंजयाः ॥ एवंविजित्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ ५२ ॥ प्रययौहास्तिनपुरंयत्रराजासकौरवः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माप्रशास्तिवसुधामिमां ॥ ५३ ॥ यथापितास्यकौरव्यःशांतनुर्नृपसत्तमः ॥ सोऽचिरेणैवकालेनअत्यक्रामन्नराधिप ॥ ५४ ॥ वनानिसरितश्चैवशैलांश्चविविधान्द्रुमान् ॥ अक्षतःक्षपयित्वाऽरीन्संख्येऽसंख्येयविक्रमः ॥ ५५ ॥ आनयामासकाश्यस्यसुताःसागरगासुतः ॥ स्नुषाइवसधर्मात्माभगिनीरिवचानुजाः ॥ ५६ ॥ यथादुहितरश्चैवपरिगृह्यययौकुरून् ॥ आनिन्येसमहाबाहुर्भ्रातुःप्रियचिकीर्षया ॥ ५७ ॥ ताःसर्वगुणसंपन्नाभ्राताभ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यायप्रददौविक्रमाहृताः ॥ ५८ ॥ एवंधर्मेणधर्मज्ञःकृत्वाकर्मातिमानुषं ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यविवाहायोपचक्रमे ॥ ५९ ॥

वशेषितं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ काश्यस्यकाशिराजस्य ॥ ५६ ॥ अनुजाःकनिष्ठाः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्यवत्यासहमिथःकृत्वानिश्चयमात्मवान्॥ विवाहंकारयिष्यंतंभीष्मंकाशिपतेःसुता ॥ ज्येष्ठातासामिदंवाक्यमब्रवीद्धसतीतदा ॥ ६० ॥ मयासौभपतिः १
॥१३१॥ पूर्वंमनसाहिवृतःपतिः ॥ तेनचास्मिवृतापूर्वमेषकामश्चमेपितुः ॥ ६१ ॥ मयावरयितव्योऽभूच्छाल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे॥ एतद्विज्ञायधर्मज्ञधर्मतत्त्वंसमाचर
॥६२॥ एवमुक्तस्तयाभीष्मःकन्ययाविप्रसंसदि॥ चिंतामभ्यगमद्वीरोयुक्तांतस्यैवकर्मणः॥६३॥विनिश्चित्यसधर्मज्ञोब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥ अनुजज्ञेतदाज्ये
ष्ठामंबांकाशिपतेःसुतां ॥ ६४ ॥ अंबिकांबालिकेभार्येप्रादाद्भ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यायविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ६५॥ तयोःपाणीगृहीत्वातुरूपयौ
वनदर्पितः॥विचित्रवीर्योधर्मात्माकामात्मासमपद्यत॥६६॥तेचापिबृहतीश्यामेनीलकुंचितमूर्धजे॥ रक्ततुंगनखोपेतेपीनश्रोणिपयोधरे॥६७॥ आत्मनः
प्रतिरूपोसौलब्धःपतिरितिस्थिते॥विचित्रवीर्यंकल्याण्यौपूजयामासतुःशुभे॥६८॥सचाश्विरूपसदृशोदेवतुल्यपराक्रमः॥सर्वासामेवनारीणांचित्तप्रमथ
नोरहः॥ ६९ ॥ ताभ्यांसहसमाःसप्तविहरन्पृथिवीपतिः ॥ विचित्रवीर्यस्तरुणोयक्ष्मणासमगृह्यत ॥ ७० ॥ सुहृदांयतमानानामाप्तैःसहचिकित्सकैः॥ ज
गामास्तमिवादित्यःकौरव्योयमसादनं॥७१॥धर्मात्मासतुगांगेयश्चिंताशोकपरायणः॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणितस्यसम्यगकारयत्॥७२॥ राज्ञोविचित्रवी
र्यस्यसत्यवत्यामतेस्थितः॥ ऋत्विग्भिःसहितोभीष्मःसर्वैश्चकुरुपुंगवैः॥ ७३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्योपरमेद्व्यधिक
शततमोध्यायः॥ १०२॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ वैशंपायनउवाच ततःसत्यवतीदीनाकृपणापुत्रगृद्धिनी ॥ पुत्रस्यकृत्वाकार्याणिस्नुषाभ्यांसहभारत
॥ १ ॥ समाश्वास्यस्नुषेतेचभीष्मंशस्त्रभृतांवरं॥ धर्मंचपितृवंशंचमातृवंशंचभाविनी ॥ प्रसमीक्ष्यमहाभागागांगेयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ शांतनोर्धर्मनि
त्यस्यकौरव्यस्ययशस्विनः॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंचप्रतिष्ठितं॥३॥ यथाकर्मशुभंकृत्वास्वर्गोपगमनंध्रुवं ॥ यथाचायुर्ध्रुवंसत्येत्वयिधर्मस्तथाध्रुवः
॥ ४॥ वेत्थधर्मांश्चधर्मज्ञसमासेनेतरेणच॥ विविधास्त्वंश्रुतीर्वेत्थवेदांगानिचसर्वशः ॥ ५ ॥ व्यवस्थानंचतेधर्मेकुलाचारंचलक्षये ॥ प्रतिपत्तिंचकृच्छ्रेषु
शुक्रांगिरसयोरिव॥ ६॥ तस्मात्सुभृशमाश्वस्यत्वयिधर्मभृतांवर॥ कार्येत्वांविनियोक्ष्यामितच्छ्रुत्वाकर्तुमर्हसि॥ ७॥ ॥१३१॥

॥ ७३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ९ ॥ ततइति ॥१ ॥२ ॥३ ॥४॥ इतरेणविस्तरेण ॥ ५ ॥ ६॥ आश्वस्यविश्वासंप्राप्य ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ राज्येचैवराज्यएववाआत्मानंअभिषिच्यस्वअभिषेचय कुरुब्रह्मचर्यसंकल्पात्प्रभृतित्यक्तानूसंतत्यर्थमंगीकुरु मानिमज्जीःमानिमज्जय ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्वदंतरेत्वन्निमित्तं

ममपुत्रस्तवभ्रातावीर्यवान्सुप्रियश्चते ॥ बालएवगतःस्वर्गमपुत्रःपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ इमेमहिष्यौभ्रातुस्तेकाशिराजसुतेशुभे ॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेच भारत ॥ ९ ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसंतानायकुलस्यनः ॥ मन्नियोगान्महाबाहोधर्मंकर्तुमिहार्हसि ॥ १० ॥राज्येचैवाभिषिच्यस्वभारताननुशाधिच ॥ दारांश्च कुरुधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान् ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तथोच्यमानोमात्रासस्सुहृद्भिश्चपरंतपः ॥ इत्युवाचाथधर्मात्माधर्म्यमेवोत्तरंवचः ॥ ॥ १२ ॥ असंशयंपरोधर्मस्त्वयामातरुदाहृतः ॥ त्वमपत्यंप्रतिचमेप्रतिज्ञांवेत्थवैपरां ॥ १३ ॥ जानासिचयथावृत्तंशुल्कहेतोस्त्वदंतरे ॥ ससत्यवतिसत्यंते प्रतिजानाम्यहंपुनः ॥ १४ ॥ परित्यजेयंत्रैलोक्यंराज्यंदेवेषुवापुनः ॥ यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यांनतुसत्यंकथंचन ॥ १५ ॥ त्यजेच्चपृथिवीगंधमापश्चरसमात्मनः ॥ ज्योतिस्तथात्यजेद्रूपंवायुःस्पर्शगुणंत्यजेत् ॥ १६ ॥ प्रभांसमुत्सृजेदर्कोधूमकेतुस्तथोष्मतां ॥ त्यजेच्छब्दंतथाकाशंसोमःशीतांशुतांत्यजेत् ॥ १७ ॥ विक्रमं वृत्रहाजह्याद्धर्मंजह्याच्चधर्मराट् ॥ नत्वहंसत्यमुत्स्रष्टुंव्यवसेयंकथंचन ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुपुत्रेणभूरिद्रविणतेजसा ॥ मातासत्यवतीभीष्ममुवाचतदनंतरं ॥ १९ ॥ जानामितेस्थितिंसत्येपरांसत्यपराक्रम ॥ इच्छन्स्रजेथास्त्रीँल्लोकानन्यांस्त्वंस्वेनतेजसा ॥ २० ॥ जानामिचैवंसत्यंतन्मदर्थेयच्चभाषितं ॥ आपद्धर्मं त्वमावेक्ष्यवहपैतामहींधुरं ॥ २१ ॥ यथातेकुलतंतुश्चधर्मश्चनपराभवेत् ॥ सुहृदश्चप्रहृष्येरंस्तथाकुरुपरंतप ॥ २२ ॥ लालप्यमानांतामेवंकृपणांपुत्रगृद्धिनीं ॥ धर्मादपेतंब्रुवतींभीष्मोभूयोऽब्रवीदिदं ॥ २३ ॥ राज्ञिधर्मानवेक्षस्वमानःसर्वान्व्यनीनशः ॥ सत्याच्च्युतिःक्षत्रियस्यनधर्मेषुप्रशस्यते ॥ २४ ॥ शांतनोरपिसंतानंयथास्यादक्षयंभुवि ॥ तत्तेधर्मंप्रवक्ष्यामिक्षात्रंराज्ञिसनातनं ॥ २५ ॥ श्रुत्वातंप्रतिपद्यस्वप्राज्ञैःसहपुरोहितैः ॥ आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतंत्रमवेक्ष्यच ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मसत्यवतीसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच जामदग्न्येनरामेणपितुर्वधमनुष्यता ॥ राजापरशुनापूर्वंहैहयाधिपतिर्हतः ॥ १ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भूरिद्रविणतेजसाबहुबलोत्साहवता ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जामदग्न्येनेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इति·

निकृत्तानिच्छिन्नानि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥५ ॥ ब्राह्मणैःसंभूयसंगंकृत्वाउत्पादितानीतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ननुकथंतर्हिमाताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसइत्युक्तं अन्योदर्योमनसामंतवाउइतिश्रुतेरन्योदर्योमन सापिनमंतव्योममायंपुत्रइतितन्निर्वचनान्नशेषोअग्नेअन्यजातमस्तीतिश्रुतेश्चान्यक्षेत्रेन्यस्मात्स्वस्माद्वाजातःशेषशब्दितोनस्वपुत्रःकिंतुक्षेत्रपतेरेवेतिनिश्चयात् तेनदत्तक्रीतान्यक्षेत्रजादीनामपुत्रत्वंसिद्धमत आह धर्ममिति धर्मममायंपुत्रोभविष्यतीत्यभिलाषं अथखलुक्रतुमयःपुरुषइतिसंकल्पप्राधान्यश्रुतेःस्त्रीपुंसयोर्मध्येयस्यसंकल्पोदृढस्तस्यैवपुत्रइत्यर्थः माताभस्त्रेतितु विवाहविषयं नन्वेवंशालिक्षेत्रेयवबी

शतानिदशबाहूनांनिकृत्तान्यर्जुनस्यवै ॥ लोकस्याचरितोधर्मस्तेनातिकिलदुश्चरः ॥ २ ॥ पुनश्चधनुरादायमहास्त्राणिप्रमुंचता ॥ निर्दग्धंक्षत्रमसकृद्रथेन जयतामहीं ॥ ३ ॥ एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेणमहात्मना ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ॥ ४ ॥ एवंनिःक्षत्रियेलोकेकृतेतेनमहर्षिणा ॥ ततःसं भूयसर्वाभिःक्षत्रियाभिःसमंततः ॥ ५ ॥ उत्पादितान्यपत्यानिब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ पाणिग्राहस्यतनयइतिवेदेषुनिश्चितं ॥ ६ ॥ धर्ममनसिसंस्थाप्यब्राह्म णांस्ताःसमभ्ययुः ॥ लोकेऽप्याचरितोदृष्टःक्षत्रियाणांपुनर्भवः ॥ ७॥ ततःपुनःसमुदितंक्षत्रंसमभवत्तदा ॥ इमंचैवात्रवक्ष्येऽहमितिहासंपुरातनं ॥ ८ ॥ अ थोतथ्यइतिख्यातआसीद्धीमानृषिःपुरा ॥ ममतानामतस्यासीद्भार्यापरमसंमता ॥ ९ ॥ उतथ्यस्ययवीयांस्तुपुरोधास्त्रिदिवौकसां ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाममा तामन्वपद्यत ॥ १० ॥ उवाचममतातंतुदेवरंवदतांवरं ॥ अंतर्वत्नीत्वहंभ्रात्राज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥ ११ ॥ अयंचमेमहाभागकुक्षावेवबृहस्पते ॥ औतथ्यो वेदमत्रापिषडंगंप्रत्यधीयत ॥ १२ ॥ अमोघरेतास्त्वंचापिद्वयोर्नास्त्यत्रसंभवः ॥ तस्मादेवंगतेत्वद्यउपारमितुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तदासम्यग्बृहस्पति रुदारधीः ॥ कामात्मानंतदात्मानंनशशाकनियच्छितुं ॥ १४॥ सबभूवततःकामीतयासार्धमकामया ॥ उत्सृजंतंतुतंरेतःसगर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥ भोस्तातमागमःकामंद्वयोर्नास्तीहसंभवः ॥ अल्पावकाशोभगवन्पूर्वंचाहमिहागतः ॥ १६ ॥ अमोघरेताश्चभवान्नपीडांकर्तुमर्हति ॥ अश्रुत्वैवतुतद्वाक्यं गर्भस्थस्यबृहस्पतिः ॥ १७॥ जगाममैथुनायैवममतांचारुलोचनां ॥ शुक्रोत्सर्गंततोबुध्वातस्यागर्भगतोमुनिः ॥ १८॥

जादपिशाल्यंकुरोत्पत्तिःस्यादितिचेन्न दावाग्निदग्धात्कदलीकांडादपिवेत्रांकुरोत्पत्तिदृष्टेःश्वमस्तकेन्युप्तगोधूमयावनालादेःपलांडुलशुनांकुरोत्पत्तिदृष्टेश्चभावनाविशेषजन्यधर्मस्यैवविशेषाधायकत्वाभ्यु पगमात् धनादिनोपनिमंत्रणाच्चक्षेत्रपतेरेवसासंततिर्नविप्रस्य लोकेपीति कल्माषपादक्षेत्रेमदयंत्यांवसिष्ठेनपुत्राउत्पादिताइतिलोकेप्याचरितोनुष्ठितोदृष्टः क्षत्रियाणांभवउत्पत्तिर्ब्राह्मणेभ्यइतिशेषः ॥ ७॥८॥ अन्वपद्यतउपगतवान् ॥ १० ॥ आरम्यतांउपरम्यतां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आत्मानंचित्तं नियच्छितुंनियंतुं ॥ १४ ॥ तयाकाममनिग्रहाशक्त्या ॥ १५ ॥ कामंमैथुनंमागमः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ तंशशापेतिसंबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ दीर्घंतमःअंधत्वं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सम्यकृतानंविस्तारोयस्यतस्यकुलस्यवृद्धयेविस्तीर्णस्यापिवृद्धयेइत्यर्थ. ॥ २५ ॥ गोधर्मप्रकाशमैथुनं सौरभेयात्कामधेनुपुत्रात्अधीत्यअधिगम्य ॥ २६ ॥ मोहाभिभूतत्वंअपापेपापदर्शित्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ पुत्रलाभालब्धपुत्रा तदागोधर्मकाले नतुतोष तेमुनयःपत्नीचतंत्यक्तवंतइत्यर्थः यतःअतएवप्रद्वेषीति

पद्भ्यामारोधयन्मार्गंशक्रस्यचबृहस्पतेः॥ स्थानमप्राप्तमथतच्छुक्रंप्रतिहतंतदा ॥ १९ ॥ पपातसहसाभूमौततःक्रुद्धोबृहस्पतिः॥ तंदृष्ट्वापतितंशुक्रंशशाप सरुषान्वितः॥ २० ॥ उतथ्यपुत्रंगर्भस्थंनिर्भर्त्स्यभगवानृषिः॥ यन्मांत्वमीदृशेकालेसर्वभूतेप्सितेसति ॥ २१ ॥ एवमात्थवचस्तस्मात्तमोदीर्घंप्रवेक्ष्यसि॥ सवैदीर्घतमानामशापादृषिरजायत॥ २२॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा॥ जात्यंधोवेदवित्प्राज्ञःपत्नींलेभेसविद्यया॥ २३ ॥ तरुणींरूपसंपन्नांप्रद्वेषींनामब्राह्मणीं॥ सपुत्रान्जनयामासगौतमादीन्महायशाः॥ २४ ॥ ऋषेरुतथ्यस्यतदासंतानकुलवृद्धये॥ धर्मात्माचमहात्माचवेदवेदांगपारगः॥ २५॥ गोधर्मंसौरभेयाच्चसोऽधीत्यनिखिलंमुनिः ॥ प्रावर्ततत्तदाकर्तुंश्रद्धावांस्तमशंकया॥ २६ ॥ ततोवितथमर्यादंतंदृष्ट्वामुनिसत्तमाः ॥ क्रुद्धामोहाभिभूतास्तेसर्वेतत्राश्रमौकसः॥ २७॥ अहोऽयंभिन्नमर्यादोनाश्रमेवस्तुमर्हति॥ तस्मादेनंवयंसर्वेपापात्मानंत्यजामहे ॥ २८ ॥ इत्यन्योऽन्यंसमाभाष्यतेदीर्घतमसंमुनिं॥ पुत्रलाभाच्चसापत्नीनतुतोषपतिंतदा॥ २९॥ प्रद्विषंतींपतिर्भार्यांकिंमांद्वेक्षीतिचाब्रवीत्॥ प्रद्वेष्युवाच भार्यायाभरणाद्भर्तापालनाच्चपतिः स्मृतः॥ ३० ॥ अहंत्वद्भरणाशक्ताजात्यंधंससुतंतदा॥ नित्यकालंश्रमेणार्तानभरेयंमहातपः॥ ३१॥ भीष्मउवाच तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाऋषिःकोपसमन्वितः ॥ प्रत्युवाचततःपत्नींप्रद्वेषींससुतांतदा ॥ ३२ ॥ नियतांक्षत्रियकुलेधं*नार्थश्चभविष्यति ॥ प्रद्वेष्युवाच त्वयादत्तंधनंविप्रनेच्छेयंदुःखकारणं॥ ३३ ॥ यथेष्टंकुरुविप्रेंद्रनभरेयंपुरायथा॥ दीर्घतमाउवाच अद्यप्रभृतिमर्यादामयालोकेप्रतिष्ठिता॥ ३४॥

तस्याःनाम ॥ २९ ॥ द्वेक्षिद्वेषंकरोषि पतिःपालनादुउपसर्गेभ्यः भरणादन्नादिनाभर्त्ताच ॥ ३० ॥ अहंतुप्रत्युतत्वद्भरणाशक्तासतीनभरेयं तदातदेव लुप्तोपमा पूर्ववदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ धनंअर्थश्चउपभोगादिः ॥ ३३ ॥ नभरेयंयथापुरा भर्त्रेनरंकरिष्यामीत्याशयः ॥ ३४ ॥

*धनसहितोर्थइतिसमासः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकएवेति ननुयदेकस्मिन्यूपेद्वेरशनेपरिव्ययतितस्मादेकोद्वेजायेविंदतेयन्नैकांरशनांद्वयोर्यूपयोःपरिव्ययतितस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतइत्यार्थवादिकनिषेधविधेरेकस्याःपतिद्वयस्याप्राप्तत्वात्कथमियंदीर्घतमसा मर्यादाक्रियतेइतिचेत्तत्राह मृतेइति तस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैबहवःसहपतयइतिश्रुत्यंतरेसहशब्दात्पर्यायेणानेकपतित्वप्रसंजनाद्रागतःप्राप्तत्वाच्चतन्निषेधोपपत्तिः सहशब्दोपिरागतःप्राप्तानु वादएवनविधायकः अन्यथाविहितप्रतिषिद्धत्वादनेकपतित्वेविकल्पःस्यात् कथंतर्हिद्रौपद्याःपंचपांडवामारिषायाश्चदशप्राचेतसः इदानींतनानांनीचानांचद्वित्रादयःपतयोदृश्यंतइतिचेन्न नदेवचरि

एकएवपतिर्नार्यायावज्जीवंपरायणं॥ मृतेजीवतिवातस्मिन्नापरंप्राप्नुयान्नरं॥ ३५॥ अभिगम्यपरंनारीपतिष्यतिनसंशयः॥ अपतीनांतुनारीणामद्यप्रभृ तिपातकं ॥ ३६ ॥ यद्यस्तिचेद्धनंसर्वंव्यथाभोगाभवंतुताः ॥ अकीर्तिःपरिवादाश्चनित्यंतासांभवंतुवै ॥ ३७ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाब्राह्मणीभृशकोपिता ॥ गंगायांनीयतामेषपुत्राइत्येवमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ लोभमोहाभिभूतास्तेपुत्रास्तंगौतमादयः ॥ बध्वोडुपेपरिक्षिप्यगंगायांसमवासृजन् ॥ ३९ ॥ कस्मादं धश्ववृद्धश्चभर्तव्योऽयमितिस्मते ॥ चिंतयित्वाततःक्रूरःप्रतिजग्मुरथोगृहान् ॥ ४० ॥ सोऽनुस्रोतस्तदाविप्रःप्लवमानोयदृच्छया ॥ जगामसुबहून्देशानं धस्तेनोडुपेनह॥ ४१ ॥ तंतुराजाबलिर्नामसर्वधर्मविदांवरः॥ अपश्यन्मज्जनगतःस्रोतसाऽभ्याशमागतं॥ ४२॥ जग्राहचैनंधर्मात्माबलिःसत्यपराक्रमः॥ ज्ञात्वाचैवंसवव्रेऽथपुत्रार्थेभरतर्षभ॥ ४३॥ संतानार्थंमहाभागभार्यासुममानद ॥ पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ४४ ॥ एवमुक्तःसतेजस्वी तंतथेत्युक्तवानृषिः॥ तस्मैसराजास्वांभार्यांसुदेष्णांप्राहिणोत्तदा ॥४५॥ अंधंवृद्धंचतंमत्वानसादेवीजगामह ॥ स्वांतुधात्रेयिकांतस्मैवृद्धायप्राहिणोत्तदा ॥ ४६॥ तस्यांकाक्षीवदादीन्सशूद्रयोनावृषिस्तदा॥ जनयामासधर्मात्मापुत्रानेकादशैवतु॥४७॥ काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वासर्वानधीयतः॥ उवाचतमृ षिंराजाममेमइतिभारत॥४८॥ नेत्युवाचमहर्षिस्तंममेमइतिचाब्रवीत्॥शूद्रयोनौमयाहीमेजाताःकाक्षीवदादयः॥४९॥ अंधंवृद्धंचमांदृष्ट्वासुदेष्णामहिषी तव॥ अवमन्यददौमूढाशूद्रांधात्रेयिकांमम॥ ५०॥ ततःप्रसादयामासपुनस्तमृषिसत्तमं॥ बलिःसुदेष्णांस्वांभार्यांतस्मैसप्राहिणोत्पुनः॥ ५१ ॥

तंचरेदितिन्यायेनदेवताकल्पेषुपर्यनुयोगायोगात् नीचानांपशुप्रायाणांचाचारस्याप्रामाण्याच्च अधिकारिविषयवत्त्वाच्चनियोगस्येतिदिक् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भोगःपुंयोगः वृथाऐहिकप्रतिष्ठाकरसंततिशून्यः प्रत्युतान्यथैवतत्स्यादित्याहाकीर्तिश्चेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उडुपेप्लवे उडुपंतुप्लवःकोलइत्यमरः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मज्जनगतःस्नानार्थंगतः स्रोतसाप्रवाहेण अभ्याशंसमीपं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ धात्रेयिकांदासीं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंगेषुस्पृष्ट्वास्वरूपज्ञानार्थमितिभावः संधिरार्षः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यथेप्सितंब्राह्मणेभ्योवंशवृद्धिमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ पुनरिति ॥१॥ २॥ संसज्जमानया स्खलनवत्या ॥३॥ विश्वासात् अंतरंगत्वबुद्धेः संतानायविस्ताराय ॥४॥ आपद्धर्मंअवेक्ष्येतिशेषः धर्मोधर्मरक्षकः ॥ ५ ॥ सत्यंवचनमितिशे

तांसदीर्घतमांगेषुस्पृष्ट्वादेवीमथाब्रवीत्॥ भविष्यंतिकुमारास्तेतेजसादित्यवर्चसः॥५२॥ अंगोवंगःकलिंगश्चपुंड्रःसुह्मश्चतेसुताः॥तेषांदेशाःसमाख्याताः स्वनामकथिताभुवि॥५३॥अंगस्यांगोभवद्देशोवंगोवंगस्यचस्मृतः॥कलिंगविषयश्चैवकलिंगस्यचसस्मृतः॥५४॥पुंड्रस्यपुंड्राःप्रख्याताःसुह्माःसुह्मस्यच स्मृताः॥ एवंबलेःपुरावंशःप्रख्यातोवैमहर्षिजः॥ ५५॥ एवमन्येमहेष्वासाब्राह्मणैःक्षत्रियाभुवि ॥ जाताःपरमधर्मज्ञावीर्यवंतोमहाबलाः ॥ एतच्छ्रुत्वात्व मप्यत्रमातःकुरुयथेप्सितं॥५६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मसत्यवतीसंवादेचतुरधिकशततमोऽध्यायः॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥

भीष्मउवाच पुनर्भरतवंशस्यहेतुंसंतानवृद्धये ॥ वक्ष्यामिनियतंमातस्तन्मेनिगदतःश्रृणु ॥ १ ॥ ब्राह्मणोगुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमंत्र्यतां ॥ विचित्रवी र्यक्षेत्रेषुयःसमुत्पादयेत्प्रजाः॥ २॥ वैशंपायनउवाच ततःसत्यवतीभीष्मंवाचासंसज्जमानया ॥ विहसंतीवसव्रीडमिदंवचनमब्रवीत्॥ ३॥ सत्यमे तन्महाबाहोयथावदसिभारत॥ विश्वासात्तेप्रवक्ष्यामिसंतानायकुलस्यनः॥ ४॥ नतेशक्यमनाख्यातुमापद्धर्मंतथाविधं ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंप रागतिः॥ ५॥ तस्मान्निशम्यसत्यंमेकुरुष्वयदनंतरं॥ धर्मयुक्तस्यधर्मार्थंपितुरासीत्तरीमम॥६॥ साकदाचिदहंतत्रगताप्रथमयौवनं॥ अथधर्मविदांश्रेष्ठः परमर्षिःपराशरः॥ ७॥ आजगामतरींधीमांस्तरिष्यन्यमुनांनदीं॥ सतार्यमाणोयमुनांमामुपेत्याब्रवीत्तदा॥ ८ ॥ सांत्वपूर्वंमुनिश्रेष्ठःकामार्तोमधुरंवचः॥ उक्त्वंजन्मकुलंमत्व्यमस्मिदाशसुतेत्यहं॥ ९ ॥ तमहंशापभीताचपितुर्भीताचभारत॥ वरैरसुलभैरुक्तानप्रत्याख्यातुमुत्सहे॥ १० ॥ अभिभूयसमांबालांतेज सावशमानयत्॥ तमसालोकमावृत्यनौगतामेवभारत॥११ ॥ मत्स्यगंधोमहानासीत्पुराममजुगुप्सितः॥ तमपास्यशुभंगंधमिमंप्रादात्समेमुनिः॥ १२॥ ततोमामाहसमुनिर्गर्भमुत्सृज्यमामकं॥ द्वीपेऽस्याएवसरितःकन्यैवत्वंभविष्यसि॥ १३॥

षः तरीनौका ॥६॥७॥८॥ ९॥ उक्त्वाप्रलोभितेत्यर्थः ॥१०॥ बालांपुंयोगमनिच्छंतींबालामिव ॥११ ॥१२॥ मामकंगर्भमुत्सृज्यकन्यैवत्वंभविष्यसीतिमुनिवचनाज्जातापत्यायाअपिकन्यात्वाविनाशात्पु नर्दाशसंसर्गजंहीनवर्णत्वंनाभूत् कन्यात्वावस्थायांकामभक्षादिनिषेधाभावात् किंचपृथासत्यवत्योरनिच्छंत्योरेवसूर्यपराशराभ्यामपत्योत्पादनंकृतंअतोनतयोःकन्यात्वोच्छित्तिरितिभावः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४॥ कार्ष्ण्यात्कृष्णत्वात्ईश्वरादनन्यत्वादेवकृष्णत्वमित्यर्थः ॥१५॥१६॥ व्यक्तंनिःसंशयं ॥ १७ ॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ अनुबध्यतेऽनेनेत्यनुबंधःफलं परिणामेसुखकरमेव अर्थादिकंतद्विपर्ययंवाऽ

पाराशर्योमहायोगीसबभूवमहानृषिः ॥ कन्यापुत्रोममपुराद्वैपायनइतिश्रुतः ॥ १४ ॥ योव्यस्यवेदांश्चतुरस्तपसाभगवानृषिः ॥ लोकेव्यासत्वमापेदेका र्ष्ण्यात्कृष्णत्वमेवच ॥ १५ ॥ सत्यवादीशमपरस्तपस्वीदग्धकिल्बिषः ॥ समुत्पन्नःसतुमहान्सहपित्राततोगतः ॥ १६ ॥ सनियुक्तोमयाव्यक्तंत्वयाचाप्र तिमद्युतिः ॥ भ्रातुःक्षेत्रेषुकल्याणमपत्यंजनयिष्यति ॥ १७॥ सहिमामुक्तवांस्तत्रस्मरेःकृच्छ्रेषुमामिति ॥ तंस्मरिष्येमहाबाहोयदिभीष्मत्वमिच्छसि ॥ १८॥ तवव्यनुमतेभीष्मनियतंसमहातपाः ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषुपुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच महर्षेःकीर्तनेतस्यभीष्मःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ धर्ममर्थंचकामंचत्रीनेतान्योनुपश्यति ॥ २० ॥ अर्थमर्थानुबंधंचधर्मंधर्मानुबंधनं ॥ कामंकामानुबंधंचविपरीतान्पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ योविचिंत्यधियाधी रोव्यवस्यतिसबुद्धिमान् ॥ तदिदंधर्मयुक्तंचहितंचैवकुलस्यनः ॥ २२ ॥ उक्तंभवत्यायच्छ्रेयस्तन्मह्यंरोचतेभृशं ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तस्मिन्प्रति ज्ञातेभीष्मेणकुरुनंदन ॥ २३ ॥ कृष्णद्वैपायनंकालीचिंतयामासवैमुनिं ॥ सवेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञायचिंतितं ॥ २४ ॥ प्रादुर्बभूवाविदितःक्षणे नकुरुनंदन ॥ तस्मैपूजांततःकृत्वासुतायविधिपूर्वकं ॥ २५॥ परिष्वज्यचबाहुभ्यांप्रस्नवैरभ्यषिंचत ॥ मुमोचबाष्पंदाशेयीपुत्रंदृष्ट्वाचिरस्यतु ॥ २६॥ ताम द्भिःपरिषिच्यार्तांमहर्षिरभिवाद्यच ॥ मातरंपूर्वजःपुत्रोव्यासोवचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ भवत्यायदभिप्रेतंतदहंकर्तुमागतः ॥ शाधिमांधर्मतत्त्वज्ञेकरवाणि प्रियंतव ॥ २८ ॥ तस्मैपूजांततोकार्षीत्पुरोधाःपरमर्षये ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिवन्मंत्रपूर्वकं ॥ २९ ॥ पूजितोमंत्रपूर्वंतुविधिवत्प्रीतिमापसः ॥ तमासनग तंमातापृष्ट्वाकुशलमव्ययं ॥ ३० ॥ सत्यवत्यथवीक्ष्यैनमुवाचेदमनंतरं ॥ मातापित्रोःप्रजायंतेपुत्राःसाधरणाःकवे ॥ ३१ ॥ तेषांपितायथास्वामीतथामाता नसंशयः ॥ विधानविहितःसत्वंयथामेप्रथमःसुतः ॥ ३२ ॥ विचित्रवीर्योब्रह्मर्षेतथामेवरजःसुतः ॥ यथैवपितृतोभीष्मस्तथात्वमपिमातृतः ॥ ३३ ॥ भ्रा ताविचित्रवीर्यस्ययथावापुत्रमन्यसे ॥ अयंशांतनवःसत्यंपालयन्सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ बुद्धिंनकुरुतेऽपत्येतथाराजाऽनुशासने ॥ सत्वंव्यपेक्षयाभ्रातुः संतानायकुलस्यच ॥ ३५ ॥ भीष्मस्यचास्यवचनान्नियोगाच्चममानघ ॥ अनुक्रोशाच्चभूतानांसर्वेषांरक्षणायच ॥ ३६ ॥

र्थनाशादिकंपश्येत् अत्यल्पदोषानुसंधानेनमहतःफलस्यनाशोनकार्यइत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विधानविहितःपूर्वपुण्यप्रसूतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यपेक्षयास्नेहानुबंधेन ॥ ३५ ॥ नियोगात्आज्ञातः अनुक्रोशात्कृपातः ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आनृशंस्यात्‌अनैष्ठुर्यात्‌ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ परंधर्मंनिवृत्तिरूपं अपरंधर्मंप्रवृत्तिरूपं आमुष्मिकमैहिकमितिवा ॥ ३९ ॥ ४० ॥४१॥ देव्यौराजभार्ये ॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥

आनृशंस्याच्चयद्ब्रूयांतच्छ्रुत्वाकर्तुमर्हसि ॥ यवीयसस्तवभ्रातुर्भार्येसुरसुतोपमे ॥ ३७॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेचधर्मतः ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसमर्थोह्य सिपुत्रक ॥ ३८ ॥ अनुरूपंकुलस्यास्यसंतत्याःप्रसवस्यच ॥ व्यासउवाच वेत्थधर्मंसत्यवतिपरंचापरमेवच ॥ ३९ ॥ तथातवमहाप्राज्ञेधर्मेप्रणिहि तामतिः ॥ तस्मादहंत्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्यकारणं ॥ ४० ॥ईप्सितंतेकरिष्यामिदृष्टंह्येतत्सनातनं ॥ भ्रातुःपुत्रान्प्रदास्यामिमित्रावरुणयोःसमान्‌ ॥ ४१ ॥ व्रतंचरेतांतेदेव्यौनिर्दिष्टमिहयन्मया ॥ संवत्सरंयथान्यायंततःशुद्धेभविष्यतः ॥ ४२ ॥ नहिमामव्रतोपेताउपेयात्काचिदंगना॥ सत्यवत्युवाच सद्यो यथाप्रपद्येतेदेव्यौगर्भंतथाकुरु ॥ ४३ ॥ अराजकेषुराष्ट्रेषुप्रजाऽनाथाविनश्यति ॥ नश्यंतिचक्रियाःसर्वानास्तिवृष्टिर्नदेवता ॥ ४४ ॥ कथंचाराजकंराष्ट्रंश क्यंधारयितुंप्रभो ॥ तस्माद्गर्भंसमाधत्स्वभीष्मःसंवर्धयिष्यति ॥ ४५॥ व्यासउवाच यदिपुत्रःप्रदातव्योमयाभ्रातुरकालिकः ॥ विरूपतांमेसहतांत योरेतत्परंव्रतं ॥ ४६ ॥ यदिमेसहतेगंधंरूपंवेषंतथावपुः ॥ अद्यैवगर्भंकौसल्याविशिष्टंप्रतिपद्यतां ॥ ४७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहातेजाव्या सःसत्यवतींतदा ॥ शयनेसाचकौसल्याशुचिवस्त्राह्यलंकृता ॥ ४८ ॥ समागमनमाकांक्षेदितिसोंऽतर्हितोमुनिः ॥ ततोऽभिगम्यसादेवीस्नुषांरहसिसंगतां ॥ ४९ ॥ धर्म्यमर्थसमायुक्तमुवाचवचनंहितं ॥ कौसल्येधर्मतंत्रंत्वांयद्ब्रवीमिनिबोधतत्‌ ॥ ५० ॥ भरतानांसमुच्छेदोव्यक्तंमद्भाग्यसंक्षयात्‌ ॥ व्यथितांमां चसंप्रेक्ष्यपितृवंशंचपीडितं ॥ ५१ ॥ भीष्मोबुद्धिमदान्मह्यंकुलस्यास्यविवृद्धये ॥ साचबुद्धिस्त्वय्यधीनापुत्रिप्रापयमांतथा ॥ ५२॥ नष्टंचभारतंवंशंपुनरे वसमुद्धर ॥ पुत्रंजनयसुश्रोणिदेवराजसमप्रभं ॥ ५३ ॥ सहिराज्यधुरंगुर्वीमुद्वक्ष्यतिकुलस्यनः ॥ साधर्मतोऽनुनीयैनांकथंचिद्धर्मचारिणीं ॥ भोजयामास विप्रांश्चदेवर्षीनतिथींस्तथा ॥५४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिसत्यवत्युपदेशेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥छ॥ ॥छ॥

वैशंपायनउवाच ततःसत्यवतीकालेवधूंस्नातामृतौतदा॥ संवेशयंतीशयनेशनैर्वचनमब्रवीत्‌॥१॥

॥५१॥ यथाभीष्मेणोक्तंतथामांप्रापयइष्टार्थेनयोजय ॥ ५२ ॥ उद्वक्ष्यतिधुरंधुरउद्वहनंकरिष्यति ॥ ५३ ॥ एनांपुरुषांतरस्पर्शमनिच्छंतीमितिसूचयति कथंचिदिति ॥ ५४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुप्रवेक्ष्यतिपुत्ररूपेणतवोदरमागमिष्यति ॥२॥ साअचिंतयदित्यनेनगर्भधारणकालेयंपुरुषंस्त्रीचिंतयतितादृग्गुणःपुत्रोभवतीतिसूचितं ॥३॥ शरणंगृहं शरणंगृहरक्षित्रोरित्यमरः ॥४॥५॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

कौसल्येदेवरस्तेऽस्तिसोऽद्यत्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ॥ अप्रमत्ताप्रतीक्षैनंनिशीथेत्यागमिष्यति ॥२॥ श्वश्र्वास्तद्वचनंश्रुत्वाशयानाशयनेशुभे ॥ साऽचिंतयत्तदाभीष्ममन्यांश्चकुरुपुंगवान् ॥ ३ ॥ ततोऽम्बिकायांप्रथमंनियुक्तःसत्यवागृषिः ॥ दीप्यमानेषुदीपेषुशरणंप्रविवेशह ॥ ४ ॥ तस्यकृष्णस्यकपिलांजटांदीप्तेचलोचने ॥ बभ्रूणिचैवश्मश्रूणिदृष्ट्वादेवीन्यमीलयत् ॥ ५ ॥ संबभूवतयासार्धंमातुःप्रियचिकीर्षया ॥ भयात्काशिसुतातंतुनाशक्नोदभिवीक्षितुं ॥ ६ ॥ ततोनिष्क्रांतमागम्यमातापुत्रमुवाचह ॥ अप्यस्यांगुणवान्पुत्रराजपुत्रोभविष्यति ॥ ७॥ निशम्यतद्वचोमातुर्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नागायुतसमप्राणोविद्वान्राजर्षिसत्तमः ॥ ८ ॥ महाभागोमहावीर्योमहाबुद्धिर्भविष्यति ॥ तस्यचापिशतंपुत्राभविष्यंतिमहात्मनः ॥ ९ ॥ किंतुमातुःसवैगुण्यादंधएवभविष्यति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामातापुत्रमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ नांधःकुरूणांनृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥ ज्ञातिवंशस्यगोप्तारंपितृणांवंशवर्धनं ॥ ११ ॥ द्वितीयंकुरुवंशस्यराजानंदातुमर्हसि ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायनिश्चक्राममहायशाः ॥ १२॥ सापिकालेनकौसल्यासुषुवेंऽधंतमात्मजं ॥ पुनरेवतुसादेवीपरिभाष्यस्नुषांततः ॥ १३॥ ऋषिमावाहयत्सत्यायथापूर्वमरिंदम ॥ ततस्तेनैवविधिनामहर्षिस्तामपद्यत ॥ १४॥ अंबालिकामथाभ्यागादृषिंदृष्ट्वाचसापितं ॥ विवर्णापांडुसंकाशासमपद्यतभारत ॥ १५ ॥ तांभीतांपांडुसंकाशांविषण्णांप्रेक्ष्यभारत ॥ व्यासःसत्यवतीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ यस्मात्पांडुत्वमापन्नाविरूपंप्रेक्ष्यमामिह ॥ तस्मादेषसुतस्तेवैपांडुरेवभविष्यति ॥ १७ ॥ नामचास्यैतदेवेहभविष्यतिशुभानने ॥ इत्युक्त्वासनिराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः ॥ १८ ॥ ततोनिष्क्रांतमालोक्यसत्यापुत्रमथाब्रवीत् ॥ शशंससपुनर्मात्रेतस्यबालस्यपांडुतां ॥ १९ ॥ तंमातापुनरेवान्यमेकंपुत्रमयाचत ॥ तथेतिचमहर्षिस्तांमातरंप्रत्यभाषत ॥ २० ॥ ततःकुमारंसादेवीप्राप्तकालमजीजनत् ॥ पांडुलक्षणसंपन्नंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ २१ ॥ यस्यपुत्रामहेष्वासाजज्ञिरेपंचपांडवाः ॥ ऋतुकालेततोज्येष्ठांवधूंतस्मैन्ययोजयत् ॥ २२ ॥ सातुरूपंचगंधंचमहर्षेःप्रविचिंत्यतं ॥ नाकरोद्वचनंदेव्याभयात्सुरसुतोपमा ॥ २३॥ ततःस्वैर्भूषणैर्दासींभूषयित्वाऽप्सरोपमां ॥ प्रेषयामासकृष्णायततःकाशिपतेःसुता ॥ २४ ॥ सातमृषिमनुप्राप्तंप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ संविवेशाभ्यनुज्ञातासत्कृत्योपचचारह ॥ २५ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्यासत्यवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२६॥ अभुजिष्याअदासी ॥२७॥ भ्राता भुजिष्यापुत्रस्यापिभ्रातृत्वंपित्रन्वयात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रलंभंआत्मस्थानेदासीनियोजनं ॥३० ॥ ३१ ॥ एतइति क्षेत्रत्वंदास्याअपीत्यनेनैवगम्यतइतिकेचि

कामोपभोगेनरहस्तस्यांतुष्टिमगादृषिः ॥ तयासहोषितोराजन्महर्षिःसंशितव्रतः ॥ २६ ॥ उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्याभविष्यसि ॥ अयंचतेशुभेगर्भःश्रे यानुदरमागतः ॥ धर्मात्माभवितालोकेसर्वबुद्धिमतांवरः ॥ २७॥ सजज्ञेविदुरोनामकृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ धृतराष्ट्रस्यवैभ्रातापांडोश्चैवमहात्मनः ॥ २८॥ धर्मोविदुररूपेणशापात्तस्यमहात्मनः ॥ मांडव्यस्यार्थतत्त्वज्ञःकामक्रोधविवर्जितः ॥ २९ ॥ कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यैन्यवेदयत् ॥ प्रलंभमात्मनश्चै वशूद्रायाःपुत्रजन्मच ॥३०॥ सधर्मस्यानृणोभूत्वापुनर्मात्रासमेत्यच ॥ तस्यैगर्भंसमावेद्यतत्रैवांतरधीयत ॥३१ ॥ एतेविचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेद्वैपायनादपि॥ जज्ञिरेदेवगर्भाभाःकुरुवंशविवर्धनाः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्यसुतोत्पत्तौषडधिकशततमोध्यायः॥ १०६॥

जनमेजयउवाच किंकृतंकर्मधर्मेणयेनशापमुपेयिवान् ॥ कस्यशापाच्चब्रह्मर्षेःशूद्रयोनावजायत ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच बभूवब्राह्मणःकश्चि न्मांडव्यइतिविश्रुतः ॥ धृतिमान्सर्वधर्मज्ञःसत्येतपसिचस्थितः ॥ २ ॥ सआश्रमपदद्वारिवृक्षमूलेमहातपाः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महायोगीतस्थौमौनव्रतान्वितः ॥ ३ ॥ तस्यकालेनमहतातस्मिंस्तपसिवर्त्ततः ॥ तमाश्रममनुप्राप्तादस्यवोलोप्त्रहारिणः ॥ ४ ॥ अनुसार्यमाणाबहुभीरक्षिभिर्भरतर्षभ ॥ तेतस्यावसथेलो प्त्रंदस्यवःकुरुसत्तम ॥ ५॥ निधायचभयाल्लीनास्तत्रैवानागतेबले ॥ तेषुलीनेष्वथोशीघ्रंततस्तद्रक्षिणांबलं ॥ ६ ॥ आजगामततोपश्यंस्तमृषिंतस्करानु गाः ॥ तमपृच्छंस्ततोराजंस्तथावृत्तंतपोधनं ॥ ७॥ कतमेनपथायातादस्यवोद्विजसत्तम ॥ तेनगच्छामहेब्रह्मन्यथाशीघ्रतरंवयं ॥ ८ ॥ तथातुरक्षिणांतेषांब्रु वतांसतपोधनः ॥ नकिंचिद्वचनंराजन्नब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ ९ ॥ ततस्तेराजपुरुषाविचिन्वानास्तमाश्रमं ॥ ददृशुस्तत्रलीनांस्तांश्चौरांस्तद्द्रव्यमेवच ॥ १० ॥ ततःशंकासमभवद्रक्षिणांतंमुनिंप्रति ॥ संयम्यैनंततोराज्ञेदस्यूंश्चैवन्यवेदयन् ॥ ११ ॥ तंराजासहतैश्चौरैरन्वशाद्वध्यतामिति ॥ सरक्षिभिस्तैरज्ञातःशूले प्रोतोमहातपाः ॥ १२ ॥ ततस्तेशूलमारोप्यतंमुनिंरक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपालंधनान्यादायतान्यथ ॥ १३ ॥

त् ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ किंकृतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ लोप्त्रंलुप्यतइतिव्युत्पत्त्याचो रापहृतंधनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संयम्यचोरवन्निगृह्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ ऋषीन्वेदान्समुपानयत्स्वाधीनानकरोत् चिरंवेदनार्तोपिवेदान्नविस्मृतवानित्यर्थः यद्वाऋषीन्मुनीन्स्वसमीपेउपानयदित्युक्तंतदेवविवृणोति शूलाग्रइत्यादिना ॥ १५ ॥ दर्शयंतःस्वानिरूपाणिप्रकाशयंतः॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७॥ ॥७॥ ततइति दोषतः नकमपिदोषिणंकथयामि स्वकृतमेवभुंजेइत्यर्थः ॥१॥२॥

शूलस्थःसतुधर्मात्माकालेनमहताततः॥ निराहारोपिविप्रर्षिर्मरणंनाभ्यपद्यत ॥ १४ ॥ धारयामासचप्राणानृषींश्चसमुपानयत् ॥ शूलाग्रेतप्यमानेनतपस्तेनमहात्मना ॥ १५ ॥ संतापंपरमंजग्मुर्मुनयस्तपसान्विताः॥ तेरात्रौशकुनाभूत्वासन्निपत्यतुभारत ॥ दर्शयंतोयथाशक्तितमपृच्छन्द्विजोत्तमं ॥ १६॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्किंपापंकृतवानसि ॥ येनेहसमनुप्राप्तंशूलेदुःखभयंमहत् ॥ १७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअणीमांडव्योपाख्यानेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः॥ १०७॥ वैशंपायनउवाच ततःसमुनिशार्दूलस्तानुवाचतपोधनान् ॥ दोषतःकंगमिष्यामिनहिमेऽन्योपराध्यति ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वारक्षिणस्तत्रतथाबहुतिथेऽहनि॥ न्यवेदयंस्तथाराज्ञेयथावृत्तंनराधिप ॥ २ ॥ श्रुत्वाचवचनंतेषांनिश्चित्यसहमंत्रिभिः॥ प्रसादयामासतदाशूलस्थमृषिसत्तमं॥ ३॥ राजोवाच यन्मयाऽपकृतंमोहादज्ञानादृषिसत्तम॥ प्रसादयेत्वांतत्राहंनमेत्वंक्रोद्धुमर्हसि॥ ४॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाप्रसादमकरोन्मुनिः॥ कृतप्रसादंराजातंततःसमवतारयत्॥ ५॥ अवतार्यचशूलाग्रात्तच्छूलंनिश्चकर्षह॥ अशक्नुवंश्चनिष्क्रष्टुंशूलंमूलेसचिच्छिदे ॥ ६॥ सतथांतर्गतेनैवशूलेनव्यचरन्मुनिः॥ तेनातितपसालोकान्विजिग्येदुर्लभान्परैः ॥ ७॥ अणीमांडव्यइतिचततोलोकेषुगीयते ॥ सगत्वासदनंविप्रोधर्मस्यपरमात्मवित्॥ ८॥ आसनस्थंततोधर्मंदृष्ट्वोपालभतप्रभुः॥ किंनुतद्दुष्कृतंकर्ममयाकृतमजानता॥ ९॥ यस्येयंफलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादितामया ॥ शीघ्रमाचक्ष्वमेतत्त्वंपश्यमेतपसोबलं॥ १०॥ धर्मउवाच पतंगिकानांपुच्छेषुत्वयेषीकाप्रवेशिता॥ कर्मणस्तस्यतेप्राप्तंफलमेतत्तपोधन॥ ११॥ स्वल्पमेवयथादत्तंदानंबहुगुणंभवेत्॥ अधर्मएवंविप्रर्षेबहुदुःखफलप्रदः॥ १२॥ अणीमांडव्यउवाच कस्मिन्कालेमयातत्तुकृतंब्रूहियथातथं ॥ तेनोक्तोधर्मराजेनबालभावेत्वयाकृतं॥ १३॥ अणीमांडव्यउवाच बालोहिद्वादशाद्वर्षाज्जन्मतोयत्करिष्यति ॥ नभविष्यत्यधर्मोत्रनप्रज्ञास्यंतिवैदिशः॥ १४ ॥

॥ ३ ॥४॥५॥ मूलेदेहांतःप्रविष्टशूलभागस्यांतिके मूलंवित्तेंतिकेइतिमेदिनी ॥६ ॥ व्यचरत्आचरत्तपइतिशेषः ॥ ७ ॥ अणीशूलाग्रंतद्युक्तोमांडव्यः॥८॥ उपालभतगर्हितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिशोदेशनाःधर्मशास्त्राणि यतोनप्रज्ञास्यंतिबालत्वात् ॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्राह्मणवधोब्राह्मणपीडनं ॥ १५ ॥ मर्यादामिति बालोहीतिहेतूपन्यासपूर्वकंद्वादशवर्षपर्यंतंकृताकृतप्रत्यवायोनास्तीत्युत्सर्गउक्तः स्वयंतुवर्षद्वयंतत्राधिकंप्रचिक्षेप ॥ १६ ॥ चतुर्दशादूर्ध्वंपापमस्तीतिपौराणंमतमिदं वस्तुतस्तूक्तहेतोःपुण्यपापविभागज्ञानपर्यंतमेवपापानुत्पत्तिः तेनपंचवर्षाद्यंतरएवदोषोनास्तीत्यादिवचनंविद्वदभिप्रायं अन्यथाकलिशेषेअल्पायुष्ट्वेनपापाभावप्रसंगःस्यात् ॥ १७ ॥ १८ ॥

अल्पेऽपराधेऽपिमहान्ममदंडस्त्वयाधृतः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधःसर्वभूतवधादपि ॥ १५ ॥ शूद्रयोनावतोधर्ममानुषःसंभविष्यसि ॥ मर्यादांस्थापयाम्यद्य लोकेधर्मफलोदयां ॥ १६ ॥ आचतुर्दशकाद्वर्षान्नभविष्यतिपातकं ॥ परतःकुर्वतामेवदोषएवभविष्यति ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच एतेनत्वपराधेनशापात्तस्यमहात्मनः ॥ धर्मोविदुररूपेणशूद्रयोनावजायत ॥ १८ ॥ धर्मेचार्थेचकुशलोलोभक्रोधविवर्जितः ॥ दीर्घदर्शीशमपरःकुरूणांचहितेरतः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअणीमांडव्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेषुत्रिषुकुमारेषुजातेषुकुरुजांगलं ॥ कुरवोथकुरुक्षेत्रंत्रयमेतदवर्धत ॥ १ ॥ ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिःसस्यानिरसवंतिच ॥ यथर्तुवर्षीपर्जन्योबहुपुष्पफलाद्रुमाः ॥ २ ॥ वाहनानिप्रहृष्टानिमुदितामृगपक्षिणः ॥ गंधवंतिचमाल्यानिरसवंतिफलानिच ॥ ३ ॥ वणिग्भिश्चान्वकीर्यंतनगराण्यथशिल्पिभिः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चसंतश्चसुखिनोऽभवन् ॥ ४ ॥ नाभवन्दस्यवःकेचिन्नाधर्मरुचयोजनाः ॥ प्रदेशेष्वपिराष्ट्राणांकृतंयुगमवर्त्तत ॥ ५ ॥ धर्मक्रियायज्ञशीलाःसत्यव्रतपरायणाः ॥ अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ताव्यवर्धंतप्रजास्तदा ॥ ६ ॥ मानक्रोधविहीनाश्चनरालोभविवर्जिताः ॥ अन्योऽन्यमभ्यनंदंतधर्मोत्तरमवर्तत ॥ ७ ॥ तन्महोदधिवत्पूर्णनगरंवैव्यरोचत ॥ द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ॥ ८ ॥ प्रासादशतसंबाधंमहेंद्रपुरसन्निभं ॥ नदीषुवनखंडेषुवापीपल्वलसानुषु ॥ काननेषुचरम्येषुविजह्रुर्मुदिताजनाः ॥ ९ ॥ उत्तरैःकुरुभिःसार्धंदक्षिणाःकुरवस्तथा ॥ विस्पर्धमानाव्यचरंस्तथादेवर्षिचारणैः ॥ १० ॥ नाभवत्कृपणःकश्चिन्नाभवन्विधवाःस्त्रियः ॥ तस्मिन्जनपदेरम्येकुरुभिर्बहुलीकृते ॥ ११ ॥ कूपारामसभावाप्योब्राह्मणावसथास्तथा ॥ बभूवुःसर्वर्धियुतास्तस्मिन्राष्ट्रेसदोत्सवाः ॥ १२ ॥ भीष्मेणधर्मतोराजन्सर्वतःपरिरक्षिते ॥ बभूवरमणीयश्चचैत्ययूपशतांकितः ॥ १३ ॥

दीर्घदर्शीसर्वकालपरामर्शी शमपरोनिर्वैरः ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेष्विति कुरुजांगलंदेशः कुरवःपुरुषाःकुरुक्षेत्रंतेषांवासस्थानं ॥ १ ॥ देशंस्तौति ऊर्ध्वेति ऊर्ध्वसस्याप्रचुरसस्या ॥ २ ॥ ३ कुरून्स्तौति शूराश्चेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्थानंस्तौति तन्महेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विमृज्य परराष्ट्रस्थाअपिसुखार्थिनोऽत्रैवप्रविष्टाइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रमःशास्त्राभ्यासः व्यायामोबाहुयुद्धाद्यभ्यासः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धर्मेचपरमं आत्मदर्शनं गतःप्राप्तः अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ २२ ॥ निर्वचनंप्रशंसा ॥ २३ ॥ २४ ॥ पारसवत्वात्शूद्रायांब्राह्मणाज्जातत्वात् करणत्वाच्चेत्यपपाठः लक्षणयावातथाव्याख्ये

सदेशःपरराष्ट्राणिविमृज्याभिप्रवर्धितः ॥ भीष्मेणविहितंराष्ट्रेधर्मचक्रमवर्त्तत ॥ १४ ॥ क्रियमाणेषुकृत्येषुकुमाराणांमहात्मनां ॥ पौरजानपदाःसर्वेबभूवुः परमोत्सुकाः ॥ १५ ॥ गृहेषुकुरुमुख्यानांपौराणांचनराधिप ॥ दीयतांभुज्यतांचेतिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ जन्मप्रभृतिभीष्मेणपुत्रवत्परिपालिताः ॥ १७ ॥ संस्कारैःसंस्कृतास्तेतुव्रताध्ययनसंयुताः ॥ श्रमव्यायामकुशलाःसमपद्यंतयौवनं ॥ १८ ॥ धनुर्वेदेचवेदेच गदायुद्धेऽसिचर्मणि ॥ तथैवगजशिक्षायांनीतिशास्त्रेषुपारगाः ॥ १९ ॥ इतिहासपुराणेषुनानाशिक्षासुबोधिताः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाःसर्वत्रकृतनिश्चयाः ॥ २० ॥ पांडुर्धनुषिविक्रांतोनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ अन्येभ्योबलवानासीद्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ २१ ॥ त्रिषुलोकेषुनत्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ॥ धर्मनित्यस्तथाराजन्धर्मेचपरमंगतः ॥ २२ ॥ प्रनष्टंशांतनोर्वंशंसमीक्ष्यपुनरुद्धृतं ॥ ततोनिर्वचनंलोकेसर्वराष्ट्रेष्ववर्त्तत ॥ २३ ॥ वीरसूनांकाशिसुतेदेशानांकुरुजांगलं ॥ सर्वधर्मविदांभीष्मःपुराणांगजसाह्वयं ॥ २४ ॥ धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्ट्वाद्राज्यंनप्रत्यपद्यत ॥ पारसवत्वाद्विदुरोराजापांडुर्बभूवह ॥ २५ ॥ कदाचिदथगांगेयःसर्वनीतिमतांवरः ॥ विदुरंधर्मतत्त्वज्ञंवाक्यमाहयथोचितं ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुराज्याभिषेकेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच गुणैःसमुदितंसम्यगिदंनःप्रथितंकुलं ॥ अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् ॥ १ ॥ रक्षितंराजभिःपूर्वंधर्मविद्भिर्महात्मभिः ॥ नोत्सादमगमच्चेदंकदाचिदिहनःकुलं ॥ २ ॥ मयाचसत्यवत्याचकृष्णेनचमहात्मना ॥ समवस्थापितंभूयोयुष्मासुकुलतंतुषु ॥ ३ ॥ तच्चैतद्वर्धतेभूयःकुलंसागरवद्यथा ॥ तथामयाविधातव्यंत्वयाचैवनसंशयः ॥ ४ ॥ श्रूयतेयादवीकन्यास्वनुरूपाकुलस्यनः ॥ सुबलस्यात्मजाचैवतथामद्रेश्वरस्यच ॥ ५ ॥ कुलीनारूपवत्यश्चताःकन्याःपुत्रसर्वशः ॥ उचिताश्चैवसंबंधेतेऽस्माकंक्षत्रियर्षभाः ॥ ६ ॥

यं शूद्रायांकरणोवैश्यादिततन्निर्वचनात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गुणैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यादवीयादवस्यशूरस्यकुंतिभोजस्यवाअपत्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रेषयामासदूतमितिशेषः ॥ ११ ॥१२॥ दित्सितंदातुमिष्टं ॥ १३ ॥ बहुगुणं बहुधागुणितं ॥ १४॥ नाभ्यसूयां पत्युरभिभवंनकुर्यां ॥ १५॥१६॥१७॥१८॥ नान्वकीर्त्तयत्नप्र

मन्येवरयितव्यास्ताइत्यहंधीमतांवर॥ संतानार्थंकुलस्यास्ययद्वाविदुरमन्यसे ॥७॥ विदुरउवाच भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ त
स्मात्स्वयंकुलस्यास्यविचार्यकुरुयद्धितं॥८॥ वैशंपायनउवाच अथशुश्रावविप्रेभ्योगांधारींसुबलात्मजां ॥ आराध्यवरदंदेवंभगनेत्रहरंहरं॥ ९॥
गांधारीकिलपुत्राणांशतंलेभेवरंशुभा॥ इतिशुश्रावतत्त्वेनभीष्मःकुरुपितामहः॥ १० ॥ ततोगांधारराजस्यप्रेषयामासभारत ॥ अचक्षुरितितत्रासीत्सुब
लस्यविचारणा॥ ११ ॥ कुलंख्यातिंचवृत्तंचबुद्ध्यातुप्रसमीक्ष्यसः॥ ददौतांधृतराष्ट्रायगांधारींधर्मचारिणीं॥ १२॥ गांधारीत्वथशुश्रावधृतराष्ट्रमचक्षुषं ॥
आत्मानंदित्सितंचास्मैपित्रामात्राचभारत॥ १३॥ ततःसापट्टमादायकृत्वाबहुगुणंतदा॥ बबंधनेत्रेस्वेराजन्पतिव्रतपरायणा॥ १४॥ नाभ्यसूयांपतिमह
मित्येवंकृतनिश्चया॥ ततोगांधारराजस्यपुत्रःशकुनिरभ्ययात्॥ १५॥ स्वसारंवयसालक्ष्म्यायुक्तामादायकौरवान्॥ तांतदाधृतराष्ट्रायददौपरमसत्कृतां॥
भीष्मस्यानुमतेचैवविवाहंसमकारयत्॥ १६॥ दत्वासभगिनींवीरोयथार्हंचपरिच्छदं॥ पुनरायात्स्वनगरंभीष्मेणप्रतिपूजितः ॥ १७ ॥ गांधार्यपिवरारो
हाशीलाचारविचेष्टितैः॥ तुष्टिंकुरूणांसर्वेषांजनयामासभारत ॥ १८ ॥ वृत्तेनाराध्यतान्सर्वान्गुरून्पतिपरायणा ॥ वाचाऽपिपुरुषानन्यान्सुव्रतानान्वकीर्त
यत्॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रविवाहेदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ वैशंपायनउ
वाच शूरोनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्यकन्यापृथानामरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ १ ॥ पितृष्वस्रीयायसतामनपत्यायभारत ॥ अग्र्यमग्रेप्रति
ज्ञायस्वस्यापत्यंससत्यवाक्॥ २॥ अग्रजामथतांकन्यांशूरोनुग्रहकांक्षिणे ॥ प्रददौकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने॥ ३॥ नियुक्तासापितुर्गेहेब्राह्मणाति
थिपूजने॥ उग्रंपर्यचरत्तत्रब्राह्मणंसंशितव्रतं॥ ४॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंसंशितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयत् ॥ ५ ॥ तस्यैसप्रददौमंत्र
मापद्धर्मान्ववेक्षया॥ अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैवतांमुनिः॥ ६॥

त्युत्तरंदत्तवती ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ९ ॥ शूरइति ॥१॥ अग्र्यंप्रथमंअग्रेजन्मतःपूर्वंप्रतिज्ञायमयाप्रथममपत्यंतुभ्यंदेय
मितिप्रतिश्रुत्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्मेनिगूढनिश्चयंबहिःक्रौर्यदर्शनपरत्वात् ॥ ५ ॥ आपद्धर्मान्ववेक्षयेतिभाविसंतानप्रतिबंधस्यानागतावेक्षणेन अभिचारःवश्याकर्षणादिदृष्टफलंतद्युक्तं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥८॥९॥१०॥११॥ स्वापराद्धापि संधिरार्षः ॥१२॥१३॥ मह्यंमम ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ गूहमानाछादयंती अपचारंअनाचारं ॥ २२ ॥ २३॥ वसुनाकुंडलकवचादिद्रव्ये

यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रभावेणतवपुत्रोभविष्यति ॥ ७॥ तथोक्तासातुविप्रेणकुंतीकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहा वयशस्विनी ॥ ८ ॥ साददर्शतमायांतंभास्करंलोकभावनं ॥ विस्मिताचानवद्यांगीदृष्ट्वातन्महदद्भुतं ॥ ९ ॥ तांसमासाद्यदेवस्तुविवस्वानिदमब्रवीत् ॥ अय मस्म्यसितापांगिब्रूहिकिंकरवाणिते ॥१०॥ कुंत्युवाच कश्चिन्मेब्राह्मणःप्रादाद्वरंविद्यांचशत्रुहन् ॥ तद्विजिज्ञासयाह्वानंकृतवत्यस्मितेविभो ॥११॥ एतस्मिन्नपराधेत्वांशिरसाऽहंप्रसादये ॥ योषितोहिसदारक्ष्याःस्वापराद्धाऽपिनित्यशः ॥ १२ ॥ सूर्यउवाच वेदाहंसर्वमेवैतद्यद्दुर्वासावरंददौ ॥ संत्य ज्यभयमेवेहक्रियतांसंगमोमम ॥ १३ ॥अमोघंदर्शनंमह्यमाहूतश्चास्मितेशुभे॥ वृथाह्वानेऽपितेभीरुदोषःस्यान्नात्रसंशयः ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवा च एवमुक्ताबहुविधंसांत्वपूर्वंविवस्वता ॥ सातुनैच्छद्वरारोहाकन्याहमितिभारत ॥ १५ ॥ बंधुपक्षभयाद्भीतालज्जयाचयशस्विनी ॥ तामर्कःपुनरेवेदम ब्रवीद्भरतर्षभ ॥ १६ ॥ मत्प्रसादान्नतेराज्ञिभवितादोषइत्युत ॥ एवमुक्त्वासभगवान्कुंतिराजसुतांतदा ॥ १७ ॥ प्रकाशकर्तातपनःसंबभूवतयासह ॥ तत्र वीरःसमभवत्सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आमुक्तकवचःश्रीमान्देवगर्भःश्रियाऽन्वितः॥१८॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ अजायतसुतःकर्णःसर्वलो केषुविश्रुतः ॥१९॥ प्रादाच्चतस्यैकन्यात्वंपुनःसपरमद्युतिः ॥ दत्वाचतपतांश्रेष्ठोदिवमाचक्रमेततः॥२०॥ दृष्ट्वाकुमारंजातंसावार्ष्णेयीदीनमानसा॥एकाग्रं चिंतयामासकिंकृत्वासुकृतंभवेत् ॥ २१ ॥ गूहमानापचारंसाबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जकुमारंतंजलेकुंतीमहाबलं ॥ २२ ॥ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्ता महायशाः ॥ पुत्रत्वेकल्पयामाससभार्यःसूतनंदनः ॥ २३ ॥ नामधेयंचचक्रातेतस्यबालस्यतावुभौ ॥ वसुनासहजातोऽयंवसुषेणोभवत्विति ॥ २४ ॥ सव र्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत् ॥ आपृष्ठतापादादित्यमुपातिष्ठतवीर्यवान् ॥२५॥ तस्मिन्कालेतुजपतस्तस्यवीरस्यधीमतः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्किं चिद्वसुमहीतले॥२६॥तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षार्थीसमुपागमत् ॥ कवचंप्रार्थयामासफाल्गुनस्यहितेरतः ॥२७॥ स्वशरीरात्समुत्कृत्यकवचंस्वंनिसर्गजं॥ विप्ररूपायशक्रायददौकर्णःकृतांजलिः ॥२८॥ प्रतिगृह्यतुदेवेशस्तुष्टस्तेनास्यकर्मणा ॥ ददौशक्तिंसुरपतिर्वाक्यंचेदमुवाचह ॥२९॥ देवासुरमनुष्याणांगंध र्वोरगरक्षसां ॥ यमेकंजेतुमिच्छेथाःसोनयानभविष्यति ॥ ३० ॥

णबद्धइतिवसुषेणः ॥ २४ ॥ आपृष्ठतापात्मध्यान्हात्परतइत्यर्थः ॥ २५ ॥२६ ॥२७ ॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्णइतिसहजकवचकर्त्तनात्कर्णः विशेषतःकर्त्तनेनवैकर्त्तनः स्वार्थेतद्धितः वस्तुतस्तुविकर्त्तनस्यसूर्यस्यापत्यत्वाद्वैकर्त्तनः ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिकश

प्राङ्गमतस्यकथितंवसुषेणइतिक्षितौ ॥ कर्णोवैकर्त्तनश्चैवकर्मणातेनसोऽभवत् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकर्णसंभवेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सत्वरूपगुणोपेताधर्मारामामहाव्रता ॥ दुहिताकुंतिभोजस्यपृथापृथुललोचना ॥ १ ॥ तांतुतेजस्विनींकन्यांरूपयौवनशालिनीं ॥ व्यावृण्वन्पार्थिवाःकेचिदतीवस्त्रीगुणैर्युतां ॥ २ ॥ ततःसाकुंतिभोजेनराज्ञाहूयनराधिपान् ॥ पित्रास्वयंवरेदत्तादुहिताराजसत्तम ॥ ३ ॥ ततःसारंगमध्यस्थंतेषांराज्ञांमनस्विनी ॥ ददर्शराजशार्दूलंपांडुंभरतसत्तमं ॥ ४ ॥ सिंहदर्पमहोरस्कंवृषभाक्षंमहाबलं ॥ आदित्यमिवसर्वेषांराज्ञांप्रच्छाद्यवैप्रभाः ॥ ५ ॥ तिष्ठंतंराजसमितौपुरंदरमिवापरं ॥ तंदृष्ट्वासाऽनवद्यांगीकुंतिभोजसुताशुभा ॥ ६ ॥ पांडुंनरवरंरंगेहृदयेनाकुलाऽभवत् ॥ ततःकामपरीतांगीसकृत्प्रचलमानसा ॥ ७ ॥ व्रीडमानास्रजंकुंतीराज्ञःस्कंधेसमासजत् ॥ तंनिशम्यवृतंपांडुंकुंत्यासर्वेनराधिपाः ॥ ८ ॥ यथागतंसमाजग्मुर्गजैरश्वैरथैस्तथा ॥ ततस्तस्याःपिताराजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ॥ ९ ॥ सतयाकुंतिभोजस्यदुहित्राकुरुनंदनः ॥ युयुजेऽमितसौभाग्यःपौलोम्यामघवानिव ॥ १० ॥ कुंत्याःपांडोश्चराजेंद्रकुंतिभोजोमहीपतिः ॥ कृत्वोद्वाहंतदातंतुनानावसुभिरर्चितं ॥ स्वपुरंप्रेषयामाससराजाकुरुसत्तम ॥ ११ ॥ ततोबलेनमहतानानाध्वजपताकिना ॥ स्तूयमानःसचाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ १२ ॥ संप्राप्यनगरंराजापांडुःकौरवनंदनः ॥ न्यवेशयततांभार्यांकुंतींस्वभवनेप्रभुः ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकुंतीविवाहेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवोभीष्मोराज्ञःपांडोर्यशस्विनः ॥ विवाहस्यापरस्यार्थेचकारमतिमान्मतिं ॥ १ ॥ सोऽमात्यैःस्थविरैःसार्धंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ बलेनचतुरंगेणययौमद्रपतेःपुरं ॥ २ ॥ तमागतमभिश्रुत्यभीष्मंवाहीकपुंगवः ॥ प्रत्युद्गम्यार्चयित्वाचपुरंप्रावेशयन्नृपः ॥ ३ ॥ दत्वातस्यासनंशुभ्रंपाद्यमर्घ्यंतथैवच ॥ मधुपर्कंचमद्रेशःपप्रच्छागमनेऽर्थितां ॥ ४ ॥ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंकुरूद्वहः ॥ आगतंमांविजानीहिकन्यार्थिनमरिंदम ॥ ५ ॥

ततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सत्वेति धर्मारामाधर्मैकनिष्ठा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यद्यपिकन्याशुल्कग्रहणंआसुरेविवाहेदृष्टंतथापिकुलधर्मत्वादपरिहार्यमित्याह पूर्वैरिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ धर्मएषः आर्षेपिविवाहेकन्याशुल्कत्वेनगोमिथुनग्रहस्यविधानात्

श्रूयतेभवतःसाध्वीस्वसामाद्रीयशस्विनी॥ तामहंवरयिष्यामिपांडोरर्थेयशस्विनीं ॥ ६ ॥ युक्तरूपोहिसंबंधेत्वंनोराजन्वयंतव ॥ एतत्संचिंत्यमद्रेशगृहाणा
॥१३९॥ स्मान्यथाविधि॥ ७॥ तमेवंवादिनंभीष्मंप्रत्यभाषतमद्रपः॥ नहिमेऽन्योवरस्त्वत्तःश्रेयानितिमतिर्मम ॥ ८॥ पूर्वैःप्रवर्तितंकिंचित्कुलेऽस्मिन्नृपसत्तमैः॥
साधुवायदिवाऽसाधुतन्नातिक्रांतुमुत्सहे॥ ९॥ व्यक्तंतद्भवतश्चापिविदितंनात्रसंशयः॥ नचयुक्तंतथावक्तुंभवान्देहीतिसत्तम॥ १०॥ कुलधर्मःसनोवीर
प्रमाणंपरमंचतत्॥ तेनत्वांनब्रवीम्येतदसंदिग्धंवचोऽरिहन् ॥ ११ ॥ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंजनाधिपः ॥ धर्मएषपरोराजन्स्वयमुक्तःस्वयंभुवा ॥
॥ १२ ॥ नात्रकश्चनदोषोस्तिपूर्वैर्विधिरयंकृतः॥ विदितेयंचतेशल्यमर्यादासाधुसंमता ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वासमहातेजाःशातकुंभंकृताकृतं॥ रत्नानिचविचि
त्राणिशल्यायादात्सहस्रशः॥ १४॥ गजानश्वान्रथांश्चैववासांस्याभरणानिच॥ मणिमुक्ताप्रवालंचगांगेयोव्यसृजच्छुभं ॥ १५ ॥ तत्प्रगृह्यधनंसर्वंश
ल्यःसंप्रीतमानसः॥ ददौतांसमलंकृत्यस्वसारंकौरवर्षभे॥१६॥ सतांमाद्रीमुपादायभीष्मःसागरगासुतः॥आजगामपुरींधीमान्प्रविष्टोगजसाह्वयं॥ १७॥
ततइष्टेऽहनिप्राप्तेमुहूर्तेसाधुसंमते॥ जग्राहविधिवत्पाणिंमाद्र्याःपांडुर्नराधिपः॥ १८॥ ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजाकुरुनंदनः ॥ स्थापयामासतांभार्यांशु
भेवेश्मनिभाविनीं॥ १९ ॥ सताभ्यांव्यचरत्सार्धंभार्याभ्यांराजसत्तमः॥ कुंत्यामाद्र्याचराजेंद्रोयथाकामंयथासुखं ॥ २० ॥ ततःसकौरवोराजाविहृत्य
त्रिदशानिशाः॥ जिगीषयामहींपांडुर्निरक्रामत्पुरात्प्रभो॥ २१ ॥ सभीष्मप्रमुखान्वृद्धानभिवाद्यप्रणम्यच॥ धृतराष्ट्रंचकौरव्यंतथान्यान्कुरुसत्तमान्॥ आ
मंत्र्यप्रययौराजातैश्चैवाप्यनुमोदितः॥ २२॥ मंगलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनंदितः॥ गजवाजिरथौघेनबलेनमहताऽगमत् ॥ २३॥ सराजादेवगर्भा
भोविजिगीषुर्वसुंधरां॥ हृष्टपुष्टबलैःप्रायात्पांडुःशत्रूननेकशः ॥ २४॥ पूर्वमागस्कृतोगत्वादशार्णाःसमरेजिताः॥ पांडुनानरसिंहेनकौरवाणांयशोभृता
॥ २५॥ ततःसेनामुपादायपांडुर्नानाविधध्वजां॥ प्रभूतहस्त्यश्वयुतांपदातिरथसंकुलां॥ २६॥

तथाचशिष्टादृतत्वादयमपिधर्मःस्वयंभुवावेदेनैवोक्तइत्यवसेयं एतेनविगीतोपिकुलाचारोनत्याज्यइत्युक्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥ शातकुंभंकांचनं कृताकृतंघटितमघटितंच ॥ १४ ॥ व्यसृजत्प्रादात् ॥ १५ ॥ ॥१३९॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ त्रिदशाःत्रिंशत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आगस्कृतः चोरप्रायाःपर्वताद्याश्रयित्वात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कुरुकर्मसुयोजिताःकुरूणांदासभूताःकृताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नागपुराधिपःहस्तिनापुरेशः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रतीतमनसःनिष्कलुषचि

आगस्कारीमहीपानांबहूनांबलदर्पितः॥ गोप्तामगधराष्ट्रस्यदीर्घोराजगृहेहतः॥ २७॥ ततःकोशंसमादायवाहनानिचभूरिशः॥ पांडुनामिथिलांगत्वाविदेहाःसमरेजिताः॥ २८ ॥ तथाकाशिषुसुह्मेषुपुंड्रेषुचनरर्षभ॥ स्वबाहुबलवीर्येणकुरूणामकरोद्यशः ॥ २९ ॥ तंशरौघमहाज्वालंशस्त्रार्चिषमरिंदमं॥ पांडुपावकमासाद्यव्यदह्यंतनराधिपाः॥ ३० ॥ तेससेनाःससेनेनविध्वंसितबलान्नृपाः॥ पांडुनावशगाःकृत्वाकुरुकर्मसुयोजिताः ॥ ३१ ॥ तेनतेनिर्जिताःसर्वेपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः॥ तमेकंमेनिरेशूरंदेवेष्विवपुरंदरं॥ ३२ ॥ तंकृतांजलयःसर्वेप्रणतावसुधाधिपाः॥ उपाजग्मुर्धनंगृह्यरत्नानिविविधानिच॥ ३३॥ मणिमुक्ताप्रवालंचसुवर्णंरजतंबहु॥ गोरत्नान्यश्वरत्नानिरथरत्नानिकुंजरान्॥ ३४॥ खरोष्ट्रमहिषीश्चैवयच्चकिंचिदजाविकं ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच॥ तत्सर्वंप्रतिजग्राहराजानागपुराधिपः॥ ३५॥ तदादाययर्यौपांडुःपुनर्मुदितवाहनः ॥ हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणिपुरंचगजसाह्वयं ॥ ३६ ॥ शांतनोराजसिंहस्यभरतस्यचधीमतः॥ प्रनष्टःकीर्त्तिजःशब्दःपांडुनापुनराहृतः॥३७॥ येपुराकुरुराष्ट्राणिजह्रुःकुरुधनानिच॥ तेनागपुरसिंहेनपांडुनाकरदीकृताः॥ ३८॥ इत्यभाषंतराजानोराजामात्याश्चसंगताः॥ प्रतीतमनसोहृष्टाःपौरजानपदैःसह॥ प्रत्युद्ययुश्चतंप्राप्तंसर्वेभीष्मपुरोगमाः॥३९॥ तेनदूरमिवाध्वानंगत्वानागपुरालयात्॥ आवृतंददृशुर्हृष्टालोकंबहुविधैर्धनैः॥४०॥ नानायानसमानीतैरत्नैरुच्चावचैस्तदा॥ हस्त्यश्वरथरत्नैश्चगोभिरुष्ट्रैस्तथाविभिः॥४१॥ नांतंददृशुरासाद्यभीष्मेणसहकौरवाः॥सोऽभिवाद्यपितुःपादौकौसल्यानंदवर्धनः॥४२॥ यथाऽर्हंमानयामासपौरजानपदानपि॥ प्रमृद्यपरराष्ट्राणिकृतार्थंपुनरागतं॥ पुत्रमाश्लिष्यभीष्मस्तुहर्षादश्रूण्यवर्त्तयत्॥ सतूर्यशतशंखानांभेरीणांचमहास्वनैः॥४३॥ हर्षयन्सर्वशःपौरान्विवेशगजसाह्वयं॥४४॥ इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुदिग्विजयेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातःस्वबाहुविजितंधनं॥ भीष्मायसत्यवत्यैचमात्रेचोपजहारसः॥ १ ॥

त्ताःअतएवहृष्टाः ॥ ३९ ॥ नदूरमिवअदूरमिव जयोत्साहेनमार्गश्रमाभावात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विदुरायचवैपांडुःप्रेषयामासतद्धनं ॥ सुहृदश्चापिधर्मात्माधनेनसमतर्पयत् ॥ २ ॥ ततःसत्यवतीभीष्मंकौसल्यांचयशस्विनीं ॥ शुभैःपांडुजितैरर्थैस्तोषया
मासभारत ॥ ३ ॥ ननंदमाताकौसल्यातमप्रतिमतेजसं ॥ जयंतमिवपौलोमीपरिष्वज्यनरर्षभं ॥ ४ ॥ तस्यवीरस्यविक्रांतैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥ अश्वमेध
शतैरीजेधृतराष्ट्रोमहामखैः ॥ ५ ॥ संप्रयुक्तस्तुकुंत्याचमाद्र्याचभरतर्षभ ॥ जिततंद्रीस्तदापांडुर्बभूववनगोचरः ॥ ६ ॥ हित्वाप्रासादनिलयंशुभानिशय
नानिच ॥ अरण्यनित्यःसततंबभूवमृगयापरः ॥ ७ ॥ सचरन्दक्षिणंपार्श्वंरम्यंहिमवतोगिरेः ॥ उवासगिरिपृष्ठेषुमहाशालवनेषुच ॥ ८ ॥ रराजकुंत्यामाद्र्या
चपांडुःसहवनेचरन् ॥ करेण्वोरिवमध्यस्थःश्रीमान्पौरंदरोगजः ॥ ९ ॥ भारतंसहभार्याभ्यांखड्गबाणधनुर्धरं ॥ विचित्रकवचंवीरंपरमास्त्रविदंनृपं ॥ देवोऽय
मित्यमन्यंतचरंतंवनवासिनः ॥ १० ॥ तस्यकामांश्चभोगांश्चनरानित्यमतंद्रिताः ॥ उपजह्रुर्वनांतेषुधृतराष्ट्रेणचोदिताः ॥ ११ ॥ अथपारसवींकन्यांदेवक
स्यमहीपतेः ॥ रूपयौवनसंपन्नांसशुश्रावापगासुतः ॥ १२ ॥ ततस्तुवरयित्वातामानीयभरतर्षभः ॥ विवाहंकारयामासविदुरस्यमहामतेः ॥ १३ ॥ त
स्यांचोत्पादयामासविदुरःकुरुनंदन ॥ पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनःसदृशान्गुणैः ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविदुरपरिणये
चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःपुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांजनमेजय ॥ धृतराष्ट्रस्यवै
श्यायामेकश्चापिशतात्परः ॥ १ ॥ पांडोःकुंत्यांचमाद्र्यांचपुत्राःपंचमहारथाः ॥ देवेभ्यःसमपद्यंतसंतानायकुलस्यवै ॥ २ ॥ जनमेजयउवाच कथं
पुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांद्विजसत्तम ॥ कियताचैवकालेनतेषामायुश्चकिंपरं ॥ ३ ॥ कथंचैकःसवैश्यायांधृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥ कथंचसदृशींभार्यांगांधारींधर्म
चारिणीं ॥ ४ ॥ आनुकूल्येवर्तमानांधृतराष्ट्रोभ्यवर्त्तत ॥ कथंचशप्तस्यसतःपांडोस्तेनमहात्मना ॥ ५ ॥ समुत्पन्नादैवतेभ्यःपुत्राःपंचमहारथाः ॥ एतद्विद्वन्यथान्या
यंविस्तरेणतपोधन ॥ ६ ॥ कथयस्वनमेतृप्तिःकथ्यमानेषुबंधुषु ॥ वैशंपायनउवाच क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानंद्वैपायनमुपस्थितं ॥ ७ ॥ तोषयामासगां
धारीव्यासस्तस्यैवरंददौ ॥ सावव्रेसदृशंभर्तुःपुत्राणांशतमात्मनः ॥ ८ ॥ ॥१४०॥

॥ १४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लोहाष्ठीलालोहमयीगंडिकातद्वत् संहताकठिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अवदधेधृतवती ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ २५ ॥

ततःकालेनसागर्भंधृतराष्ट्राद्‌थाग्रहीत् ॥ संवत्सरद्वयंतंतुगांधारीगर्भमाहितं ॥ ९ ॥ अप्रजाधारयामासततस्तांदुःखमाविशत् ॥ श्रुत्वाकुंतीसुतंजातंबाला
र्कसमतेजसं ॥ १० ॥ उदरस्यात्मनःस्थैर्यमुपलभ्यान्वचिंतयत् ॥ अज्ञातंधृतराष्ट्रस्ययत्नेनमहताततः ॥ ११ ॥ सोदरंघातयामासगांधारीदुःखमूर्च्छिता ॥
ततोजज्ञेमांसपेशीलोहाष्ठीलेवसंहता ॥ १२ ॥ द्विवर्षसंभृताकुक्षौतामुत्स्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ अथद्वैपायनोज्ञात्वात्वरितःसमुपागमत् ॥ १३ ॥ तांसमांसमयींपेशीं
ददर्शजपतांवरः ॥ ततोब्रवीत्सौबलेयींकिमिदंतेचिकीर्षितं ॥ १४ ॥ साचात्मनोमतंसत्यंशशंसपरमर्षये ॥ गांधार्युवाच ज्येष्ठंकुंतीसुतंजातंश्रुत्वा
रविसमप्रभं ॥ १५ ॥ दुःखेनपरमेणेदमुदरंघातितंमया ॥ शतंचकिलपुत्राणांवितीर्णमेत्वयापुरा ॥ १६ ॥ इयंचमेमांसपेशीजातापुत्रशतायवै ॥ व्या
सउवाच एवमेतत्सौबलेयिनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ १७ ॥ वितथंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ घृतपूर्णंकुंडशतंक्षिप्रमेवविधीयतां ॥ १८ ॥ सुगु
प्तेषुचदेशेषुरक्षाचैवविधीयतां ॥ शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमांचपरिषिंचय ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच सासिच्यमानात्वष्ठीलाबभूवशतधातदा ॥ अंगुष्ठ
पर्वमात्राणांगर्भाणांपृथगेवतु ॥ २० ॥ एकाधिकशतंपूर्णंयथायोगंविशांपते ॥ मांसपेश्यास्तदाराजन्क्रमशःकालपर्ययात् ॥ २१ ॥ ततस्तांस्तेषुकुंडेषु
गर्भानवदधेतदा ॥ स्वनुगुप्तेषुदेशेषुरक्षांवैव्यदधात्ततः ॥ २२ ॥ शशंसचैवभगवान्कालेनैतावतापुनः ॥ उद्घाटनीयान्येतानिकुंडानीतिचसौबलीं ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वाभगवान्व्यासस्तथाप्रतिनिधायच ॥ जगामतपसेधीमान्हिमवंतंशिलोच्चयं ॥ २४ ॥ जज्ञेक्रमेणचैतेनतेषांदुर्योधनोनृपः ॥ जन्मतस्तुप्रमाणेनज्ये
ष्ठोराजायुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ तदाख्यातंतुभीष्मायविदुरायचधीमते ॥ यस्मिन्नहनिदुर्धर्षोजज्ञेदुर्योधनस्तदा ॥ २६ ॥ तस्मिन्नेवमहाबाहुर्जज्ञेभीमोऽपिवीर्य
वान् ॥ सजातमात्रएवाथधृतराष्ट्रसुतोनृप ॥ २७ ॥ रासभारावसदृशंरुरावचननादच ॥ तंखराःप्रत्यभाषंतगृध्रगोमायुवायसाः ॥ २८ ॥ वाताश्चप्रववु
श्चापिदिग्दाहश्चाभवत्तदा ॥ ततस्तुभीतवद्राजाधृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ॥ २९ ॥ समानीयबहून्विप्रान्भीष्मंविदुरमेवच ॥ अन्यांश्चसुहृदोराजन्कुरून्सर्वांस्तथै
वच ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरोराजपुत्रोज्येष्ठोनःकुलवर्धनः ॥ प्राप्तःस्वगुणतोराज्यंनतस्मिन्वाच्यमस्तिनः ॥ ३१ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ रुरावचननादचव्यक्तमव्यक्तंचशब्दंखरसदृशमेवाकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ करणइवकरणः क्षत्रियात्वैश्यायांजातत्वान्नतुवैश्यात्शूद्रायां ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीये

अयंत्वनंतरस्तस्मादपिराजाभविष्यति ॥ एतद्विब्रूतमेतथ्यंयदत्रभविताध्रुवं ॥ ३२ ॥ वाक्यस्यैतस्यनिधनेदिक्षुसर्वासुभारत ॥ क्रव्यादाःप्राणदन्घोराःशिवाश्चाशिवशंसिनः ॥ ३३ ॥ लक्षयित्वानिमित्तानितानिघोराणिसर्वशः ॥ तेऽब्रुवन्ब्राह्मणाराजन्विदुरश्चमहामतिः ॥ ३४ ॥ यथेमानिनिमित्तानिघोराणि मनुजाधिप ॥ उत्थितानिसुतेजातेज्येष्ठेतेपुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ व्यक्तंकुलांतकरणोभवितैषसुतस्तव ॥ तस्यशांतिःपरित्यागेगुप्तावपनयोमहान् ॥ ३६ ॥ शतमेकोनमप्यस्तुपुत्राणांतेमहीपते ॥ त्यजैनमेकंशांतिंचेत्कुलस्येच्छसिभारत ॥ ३७ ॥ एकेनकुरुवैक्षेमंकुलस्यजगतस्तथा ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ३८ ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ सतथाविदुरेणोक्तस्तैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः ॥ ३९ ॥ नचकारतथाराजापुत्रस्नेहसमन्वितः ॥ ततःपुत्रशतंपूर्णंधृतराष्ट्रस्यपार्थिव ॥ ४० ॥ मासमात्रेणसंजज्ञेकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधार्यांक्लिश्यमानायामुदरेणविवर्धता ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजवैश्यापर्यचरत्किल ॥ तस्मिन्संवत्सरेराजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ॥ ४२ ॥ जज्ञेधीमांस्ततस्तस्यांयुयुत्सुःकरणोनृप ॥ एवंपुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ ४३ ॥ महारथानांवीराणांकन्याचैकाशताधिका ॥ युयुत्सुश्चमहातेजावैश्यापुत्रःप्रतापवान् ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप० गांधारीपुत्रोत्पत्तौपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७॥ जनमेजयउवाच धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामादितःकथितंत्वया ॥ ऋषेःप्रसादात्तुशतंनचकन्याप्रकीर्तिता ॥ १ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधारराजदुहिताशतपुत्रेतिचानघ ॥ २ ॥ उक्तामहर्षिणातेनव्यासेनामिततेजसा ॥ कथंत्विदानींभगवन्कन्यांत्वंतुब्रवीषिमे ॥ ३ ॥ यदिभागशतंपेशीकृतातेनमहर्षिणा ॥ नप्रजास्यतिचेद्भूयःसौबलेयीकथंचन ॥ ४ ॥ कथंतुसंभवस्तस्याःदुःशलायावदस्वमे ॥ यथावदिहविप्रर्षेपरंमेऽत्रकुतूहलं ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच साध्वयंप्रश्नउद्दिष्टःपांडवेयब्रवीमिते ॥ तांमांसपेशींभगवान्स्वयमेवमहातपाः ॥ ६ ॥ शीताभिरद्भिरासिच्यभागंभागमकल्पयत् ॥ योयथाकल्पितोभागस्तंतंधात्र्यातथानृप ॥ ७ ॥

भारतभावदीपेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नप्रजास्यतिप्रजामात्मनोनेच्छति क्यजंतोयंशब्दःसर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्यचिलालसायांसुगसुगावितिवार्तिकात्सुगागमः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अबाम्नः दौहित्रजानपिलोकान्प्राप्स्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशतत

घृतपूर्णेषुकुंडेषुएकैकंप्राक्षिपत्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेसाध्वीगांधारीसुदृढव्रता ॥ ८ ॥ दुहितुःस्नेहसंयोगमनुध्यायवरांगना ॥ मनसाचिंतयद्देवीएतत्पुत्रशतंम
म ॥ ९ ॥ भविष्यतिनसंदेहोनब्रवीत्यन्यथामुनिः ॥ ममेयंपरमातुष्टिर्दुहितामेभवेद्यदि ॥ १० ॥ एकाशताधिकाबालाभविष्यतिकनीयसी ॥ ततोदौहित्रजा
ल्लोकादबाह्योऽसौपतिर्मम ॥ ११ ॥ अधिकाकिलनारीणांप्रीतिर्जामातृजाभवेत् ॥ यदिनाममममापिस्याद्दुहितैकाशताधिका ॥ १२ ॥ कृतकृत्याभवेयंवैपु
त्रदौहित्रसंवृता ॥ यदिसत्यंतपस्तप्तंदत्तंवाऽप्यथवाहुतं ॥ १३ ॥ गुरवस्तोषितावापितथाऽस्तुदुहितामम ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकृष्णद्वैपायनःस्वयं ॥ १४ ॥
व्यभजत्सतदापेशींभगवानृषिसत्तमः ॥ गणयित्वाशतंपूर्णमंशानामाहसौबलीं ॥ १५ ॥ व्यासउवाच पूर्णंपुत्रशतंत्वेतन्नमिथ्यावागुदाहृता ॥ दौ
हित्रयोगायभागएकःशिष्टःशतात्परः ॥ १६ ॥ एषातेसुभगाकन्याभविष्यतियथेप्सिता ॥ ततोऽन्यंघृतकुंभंचसमानाय्यमहातपाः ॥ तंचापिप्राक्षिपत्तत्र
कन्याभागंतपोधनः ॥ १७ ॥ एतत्तेकथितंराजन्दुःशलाजन्मभारत ॥ ब्रूहिराजेंद्रकिंभूयोवर्त्तयिष्यामितेऽनघ ॥ १८ ॥ इतिश्रीम० आदिप० संभवप०
दुःशलोत्पत्तौषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ध्र॥ जनमेजयउवाच ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतांतेषांनामानिचपृथक्पृथक् ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रा
णामानुपूर्व्यात्प्रकीर्त्तय ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनोयुयुत्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैवजलसंधःसमःसहः ॥ २ ॥ विंदानुविंदौ
दुर्धर्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ दुर्मर्षणोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच ॥ ३ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चशलःसत्वःसुलोचनः ॥ चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रःशरास
नः ॥ ४ ॥ दुर्मदोदुर्विगाहश्चविवित्सुर्विकटाननः ॥ ऊर्णनाभःसुनाभश्चतथानंदोपनंदकौ ॥ ५ ॥ चित्रबाणश्चित्रवर्मासुवर्मादुर्विमोचनः ॥ अयोबाहुर्महा
बाहुश्चित्रांगश्चित्रकुंडलः ॥ ६ ॥ भीमवेगोभीमबलोबलाकीबलवर्धनः ॥ उग्रायुधःसुषेणश्चकुंडधारोमहोदरः ॥ ७ ॥ चित्रायुधोनिषंगीचपाशीवृंदारकस्तथा ॥
दृढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्तिरनूदरः ॥ ८ ॥ दृढसंधोजरासंधःसत्यसंधःसदःसुवाक् ॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःसेनानीर्दुष्पराजयः ॥ ९ ॥ अपराजितःकुंडशायी
विशालाक्षोदुराधरः ॥ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुवर्चसौ ॥ १० ॥

मोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ध्र॥ ॥ध्र॥ ज्येष्ठेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथितइति आर्षःऋषिप्रसादहेतुकः अमनुष्योमनुष्येष्वदृष्टः युगपद्बहूनांजननात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामेति कामक्रोधावृताअपिमूढाःपापाचारस्वभावाईदृशानिनृशंसानिबीभत्सानिवर्ज

आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तोग्रयाय्यपि ॥ कवचीक्रथनःकुंडीकुंडधारोधनुर्धरः ॥ ११ ॥ उग्रभीमरथौवीरौवीरबाहुरलोलुपः ॥ अभयोरौद्रकर्माच तथादृढरथाश्रयः ॥ १२ ॥ अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीचित्रकुंडलः ॥ प्रमथश्चप्रमाथीचदीर्घरोमश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरःकनकध्व जः ॥ कुंडाशीविरजाश्चैवदुःशलाचशताधिका ॥ १४ ॥ इतिपुत्रशतंराजन्कन्याचैवशताधिका ॥ नामधेयानुपूर्व्येणविद्धिजन्मक्रमंनृप ॥ १५ ॥ सर्वेत्वति रथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ सर्वेवेदविदश्चैवसर्वेसर्वास्त्रकोविदाः ॥ १६ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ धृतराष्ट्रेणसमयेपरीक्ष्यविधिवन्नृप ॥ १७ ॥ दुःशलांचापिसमयेधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ जयद्रथायप्रददौविधिनाभरतर्षभ ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रपुत्र नामकथनेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच कथितोधार्त्तराष्ट्राणामार्षःसंभवउत्तमः ॥ अमनु ष्योमनुष्याणांभवताब्रह्मवादिना ॥ १ ॥ नामधेयानिचाप्येषांकथ्यमानानिभागशः ॥ त्वत्तःश्रुतानिमेब्रह्मन्पांडवानांचकीर्तय ॥ २ ॥ तेहिसर्वेमहात्मानोदे वराजपराक्रमाः ॥ त्वयैवांशावतरणेदेवभागाःप्रकीर्त्तिताः ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमतिमानुषकर्मणां ॥ तेषामाजननंसर्वंवैशंपायनकीर्तय ॥ ४ ॥ वै शंपायनउवाच राजापांडुर्महारण्येमृगव्यालनिषेविते ॥ चरन्मैथुनधर्मस्थंददर्शमृगयूथपं ॥ ५ ॥ ततस्तांचमृगींतंचरुक्मपुंखैःसुपत्रिभिः ॥ निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैःपांडुःपंचभिराशुगैः ॥ ६ ॥ सचराजन्महातेजाऋषिपुत्रस्तपोधनः ॥ भार्ययासहतेजस्वीमृगरूपेणसंगतः ॥ ७ ॥ संसक्तश्चतयामृग्यामानुषी मीरयन्गिरं ॥ क्षणेनपतितोभूमौविललापाकुलेंद्रियः ॥ ८ ॥ मृगउवाच काममन्युपरीताहिबुद्ध्याविरहिताअपि ॥ वर्जयंतिनृशंसानिपापेष्वपिरतान राः ॥ ९ ॥ नविधिंग्रसतेप्रज्ञाप्रज्ञांतुग्रसतेविधिः ॥ विधिपर्यागतानर्थान्प्राज्ञोनप्रतिपद्यते ॥ १० ॥

यंति अतस्त्वंनृशंसकर्तासर्वेभ्योप्यधमइत्यर्थः ॥ ९ ॥ विधिंदैवं नग्रसतेनातिक्रामति प्रज्ञाशास्त्रीयाबुद्धिः प्राज्ञःप्रज्ञावान् अर्थान्विधिपर्यागतान्दैवोपगतान् नप्रतिपद्यतेनवेत्ति किंतुप्रज्ञाबलेनैवैतन्मयाकृत मितिमन्यतेऽतोनायंतवापराधइतिभावः प्रज्ञावानितिपाठेतुप्रज्ञावानेवैतज्जानातिनमूढइत्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तवापिमोहइत्याश्चर्यमित्याह शश्वदिति ॥ ११ ॥ पाठांतरे मृगयुतां मृगहंतृत्वं ॥ १२ ॥ अच्छद्मनाप्राकट्येन माययाप्रच्छन्नरूपेण चोवार्थे ॥ १३ ॥ सत्रमासीनःअनुतिष्ठन् व्रतस्थानांतत्रापिब्राह्मणानामपिमृगयादृष्टैवकिंपुनर्ममराज्ञः प्रोक्ष्येत्यनेनोपाकरणसंज्ञपनादिकंलक्ष्यते मुखंव्यादायस्वपितीतिवन्मृगयांकृत्वाप्रोक्षयामासेतिव्याख्येयं ॥ १४ ॥ प्रमाणंवेदः अस्मान्वर्तमानान् ननुपर्यग्निकृतानारण्यानुत्सृजतीत्यारण्यानामुत्सर्गएवविहितोनवधइत्याशंक्याह अगस्त्यस्येति अभिचारेणशत्रुमारणेन अतिचारेणेतिपाठेशास्त्रातिक्रमेण वपाकदलीगर्भपत्रसदृशोमांसापूपः तस्मादगस्त्यप्रदर्शितेनमार्गे

शश्वद्धर्मात्मनांमुख्येकुलेजातस्यभारत ॥ कामलोभाभिभूतस्यकथंतेचलितामतिः ॥ ११ ॥ पांडुरुवाच शत्रूणांयावधेवृत्तिःसामृगाणांवधेस्मृता ॥ राज्ञांमृगनमांमोहात्त्वंगर्हयितुमर्हसि ॥ १२ ॥ अच्छद्मनामाययाचमृगाणांवधइष्यते ॥ सएवधर्मोराज्ञांतुतद्विद्वांकिंनुगर्हसे ॥ १३॥ अगस्त्यःसत्रमासीनश्चकारमृगयामृषिः ॥ आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्यमहावने ॥ १४॥ प्रमाणदृष्टधर्मेणकथमस्मान्विगर्हसे ॥ अगस्त्यस्याभिचारेणयुष्माकंचवपाहुता ॥ १५॥ मृगउवाच नरिपून्वैसमुद्दिश्यविमुंचंतिनराःशरान् ॥ रंध्रएषांविशेषेणवधकालःप्रशस्यते ॥ १६॥ पांडुरुवाच प्रमत्तमप्रमत्तंवाविवृतंघ्नंतिचौजसा ॥ उपायैर्विविधैस्तीक्ष्णैःकस्मान्मृगविगर्हसे ॥ १७॥ मृगउवाच नाहंघ्नंतंमृगान्राजन्विगर्हेचात्मकारणात् ॥ मैथुनंतुप्रतीक्ष्यंमेत्वयेहाद्यानृशंस्यतः ॥ १८ ॥ सर्वभूतहितेकालेसर्वभूतेप्सितेतथा ॥ कोहिविद्वान्मृगंहन्याच्चरंतंमैथुनंवने ॥ १९ ॥ अस्यांमृग्यांचराजेंद्रहर्षान्मैथुनमाचरं ॥ पुरुषार्थफलंकर्तुंतत्त्वयाविफलीकृतं ॥ २० ॥ पौरवाणांमहाराजतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ वंशेजातस्यकौरव्यनानुरूपमिदंतव ॥ २१ ॥ नृशंसंकर्मसुमहत्सर्वलोकविगर्हितं ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचाप्यधर्मिष्ठंचभारत ॥ २२ ॥ स्त्रीभोगानांविशेषज्ञःशास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ नार्हस्त्वंसुरसंकाशकर्तुमस्वर्ग्यमीदृशं ॥ २३ ॥ त्वयानृशंसकर्तारःपापाचाराश्चमानवाः ॥ निग्राह्याःपार्थिवश्रेष्ठत्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥ २४॥ किंकृतंतेनरश्रेष्ठमामिहानागसंघ्नता ॥ मुनिंमूलफलाहारंमृगवेषधरंनृप ॥ २५ ॥ वसमानमरण्येषुनित्यंशमपरायणं ॥ त्वयाऽहंहिंसितोयस्मात्तस्मात्त्वामप्यहंशपे ॥ २६ ॥

णशत्रुवधकामान्नृपाःशत्रुवन्मृगान्घ्नंति ॥ १५ ॥ नरिपूनिति रंध्रेविशस्त्रत्वव्यसनाक्रांतत्वादिसमयेशरान्नविमुंचंतीतिसंबंधः किंतुएषांशत्रूणांवधकालःसर्वलोकप्रसिद्धःसंग्रामआभिमुख्यादिमान्सएवप्रशस्यतेऽन्योनिंद्यतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रमत्तंअसावधानं तीक्ष्णैःगुप्तशस्त्रैराग्नेयादिभिः विवृतंव्यक्तं घ्नंतिमृगान् मत्तभीतपलायितादीनांशत्रूणांवधोनिंद्योनतुमृगादीनामित्याशयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हर्षात्ऋश्यशृंगादितुल्यःपुत्रोमेभविष्यतीत्युत्साहात् पुरुषार्थफलंपुरुषैर्मैथुनेनार्थनीयंफलंपुत्रःतंकर्तुंउत्पादयितुं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्रिवर्गेति धर्मार्थकामहीनाः ॥२४॥ तेत्वया ॥२५॥२६॥

किंदम्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वयोःस्त्रीपुंसयोः नृशंसंनिर्घृणंमैथुनासक्तयोर्वधस्तस्यकर्तारं ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ प्राप्तंत्वात्वां ॥३२॥३३॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ ११८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ तमिति राजातिक्रम्यतंपर्यदेवयदितिसंबंधः कीदृशंतंव्यतीतंमारितमित्यर्थः ॥ १ ॥ कामजालंविधित्साजालं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवैस्त्यक्तस्य अपुत्रतयास्वर्गमनानर्ह

द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशंकाममोहितं ॥ जीवितांतकरोभावएवमेवागमिष्यति ॥ २७ ॥ अहंहिकिंदमोनामतपसाभावितोमुनिः ॥ व्यपत्रपन्मनुष्याणांमृ
ग्यांमैथुनमाचरं ॥ २८ ॥ मृगोभूत्वामृगैःसार्धंचरामिगहनेवने ॥ नतुतेब्रह्महत्येयंभविष्यत्यविजानतः ॥ २९ ॥ मृगरूपधरंहत्वामामेवंकाममोहितं ॥ अस्य
तुत्वंफलंमूढप्राप्स्यसीदृशमेवहि ॥ ३० ॥ प्रिययासहसंवासंप्राप्यकामविमोहितः ॥ त्वमप्यस्यामवस्थायांप्रेतलोकंगमिष्यसि ॥ ३१ ॥ अंतकालेहिसंवा
संययागंतासिकांतया ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्तंसर्वभूतदुरत्ययं ॥ भक्त्यामतिमतांश्रेष्ठसैवत्वाऽनुगमिष्यति ॥ ३२ ॥ वर्तमानःसुखेदुःखंयथाहंप्रापितस्त्वया ॥ त
थात्वांचसुखंप्राप्तंदुःखमभ्यागमिष्यति ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तासुदुःखार्तोजीवितात्सव्यमुच्यत ॥ मृगःपांडुश्चदुःखार्तःक्षणेनसमपद्य
त ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुमृगशापेऽअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउ
वाच तंव्यतीतमतिक्रम्यराजास्वमिवबांधवं ॥ सभार्यःशोकदुःखार्तःपर्यदेवयदातुरः ॥ १ ॥ पांडुरुवाच सतामपिकुलेजाताःकर्मणाबतदुर्गतिं ॥
प्राप्नुवंत्यकृतात्मानःकामजालविमोहिताः ॥ २ ॥ शश्वद्धर्मात्मनाजातोबालएवपितामम ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःकामात्मैवेतिनःश्रुतं ॥ ३ ॥ तस्यकामात्म
नःक्षेत्रेराज्ञःसंयतवागृषिः ॥ कृष्णद्वैपायनःसाक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ॥ ४ ॥ तस्याद्यव्यसनेबुद्धिःसंजातेयंममाधमा ॥ त्यक्तस्यदेवैरनयान्मृगयांपरिधाव
तः ॥ ५ ॥ मोक्षमेवव्यवस्यामिबंधोहिव्यसनंमहत् ॥ सुवृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययां ॥ ६ ॥ अतीवतपसात्मानंयोजयिष्याम्यसंशयं ॥ तस्मादेकोऽहमे
काकीएकैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ७ ॥ चरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ॥ पांसुनासमवच्छन्नःशून्यागारकृतालयः ॥ ८ ॥ वृक्षमूलनिकेतोवात्यक्त
सर्वप्रियाप्रियः ॥ नशोचन्नप्रहृष्यंश्चतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ ९ ॥

त्वात् ॥ ५ ॥ मोक्षंमोक्षमार्गं व्यवस्यामिनिश्चिनोमिश्रेयस्करत्वेन तत्रहिपुत्राद्यन
पेक्षादृष्टाकिंप्रजायाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्मायंलोकइति इष्टमेवैतज्ज्ञातमित्याह बंधोहीति बंधःपुत्रैषणादिः सुवृत्तिंब्रह्मचर्याख्यांवृत्तिं पितुर्व्यासस्य ॥ ६ ॥ तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन आत्मानं
चित्तंयोजयिष्यामिसमाधातुमिच्छामि तत्रसाधनान्याह तस्मादिति एकःस्त्रीहीनः एकाकी शिष्यादिभिःसहायैर्हीनः ॥ ७ ॥ इमान्वानप्रस्थाश्रमान्सन्निहितान् पांसुनेतिभूमिशायित्वमुक्तं ॥ ८ ॥ ९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निराशीर्निर्नमस्कारः आशिषंनमस्कारंवानेच्छामीत्यर्थः निर्द्वंद्वःसुखदुःखादिहीनः निष्परिग्रहःकंथापादुकादिहीनः ॥ १० ॥ ११ ॥ पूर्वंसंन्यासिधर्मानेवकरिष्यामीत्युक्तंइदानींसंन्यासमेवकरिष्यामी त्याह एककालमितिसार्धः पूर्वालाभेपूर्वंएकैकस्मिन्वनस्पतौचरन्भैक्ष्यमित्युक्तंतदभावेसति कुलानिगृह्णाणि ॥ १२ ॥ नजातुचित्नकदाचित् ॥ १३ ॥ लोभादन्यानिदशाधिकानिचरन् अलाभेअपूर्त्तौ ॥ १४ ॥ वाँस्यावास्येनकाष्ठतक्षणेन सुपोडादेशआर्षःविभक्तिलोपोवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभ्युदयक्रियाःस्वर्गादिहेतुदर्शपूर्णमासादयः समतिक्रम्यप्राजापत्येष्ट्यादिपूर्वकंविधिवत्त्यक्त्वा निमेषादिः कालस्तत्रव्यवस्थितानियतकालाः ॥ १७ ॥ अनवस्थासुअनित्यफलासु संपरित्यक्तोधर्मसाध्योर्थोब्रह्मलोकांतोयेनसः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषःयस्मात्धर्मेणसम्यक्क्षालितंचित्तकल्मषंरागादितस्मात्

निराशीर्निर्नमस्कारोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः॥ नचाप्यवहसन्कंचिन्नकुर्वन्भ्रुकुटींक्वचित् ॥ १० ॥ प्रसन्नवदनोनित्यंसर्वभूतहितेरतः ॥ जंगमाजंगमंसर्वमविहिंसंश्चतुर्विधं ॥ ११ ॥ स्वासुप्रजास्विवसदासमःप्राणभृतःप्रति ॥ एककालंचरन्भैक्ष्यंकुलानिदशपंचवा ॥ १२ ॥ असंभवेवाभैक्ष्यस्यचरन्ननशनान्यपि ॥ अल्पमल्पंचभुंजानःपूर्वालाभेनजातुचित् ॥ १३ ॥ अन्यान्यपिचरँल्लोभादलाभेसन्तपूरयन् ॥ अलाभेयदिवालाभेसमदर्शीमहातपाः ॥ १४ ॥ वास्यैकंतक्षतोबाहुंचंदनेनैकमुक्षतः ॥ नाकल्याणंनकल्याणंचिंतयन्नुभयोस्तयोः ॥ १५ ॥ नजिजीविषुवर्त्किंचिन्नमुमूर्षुवदाचरन् ॥ जीवितंमरणंचैवनाभिनंदन्नचद्विषन् ॥ १६ ॥ याःकाश्चिज्जीवताशक्याःकर्तुमभ्युदयक्रियाः ॥ ताःसर्वाःसमतिक्रम्यनिमेषादिव्यवस्थिताः ॥ १७ ॥ तासुचाप्यनवस्थासुत्यक्तसर्वेंद्रियक्रियः ॥ संपरित्यक्तधर्मार्थःसुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥ १८ ॥ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्योव्यतीतःसर्ववागुराः ॥ नवशेकस्यचित्तिष्ठन्सधर्मामातरिश्वनः ॥ ॥ १९ ॥ एतयासततंधृत्याचरन्नेवंप्रकारया ॥ देहंसंस्थापयिष्यामिनिर्भयंमार्गमास्थितः ॥ २० ॥ नाहंसुकृपणेमार्गेस्ववीर्यक्षयशोचिते ॥ स्वधर्मात्सततापेतेचरेयंवीर्यवर्जितः ॥ २१ ॥

तेनकृतार्थेननातःपरंकार्यमस्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ रागादिक्षयोपितन्मूलभूतपापक्षयादेवेत्याह निर्मुक्तइति वागुराइववागुराःबंधनानिअविद्याकामकर्माणि सधर्माअसंगः ॥ १९ ॥ संस्थापयिष्यामि नाशयिष्यामि निर्भयंमार्गंसंसारभयरहितं ॥ २० ॥ बाह्यसाधनाधीनेसुकृपणेमार्गेकर्ममार्गे योवाहृतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्मिन्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतियोवा एतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणइतिश्रुतिनिंदिते स्ववीर्यक्षयशोचितेस्वस्यप्रत्यगात्मनोवीर्यंसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिश्रुतिप्रसिद्धंवशित्वादितस्यक्षयोविषयसंगकृतोङ्गास्ते नशोचितेशोच्ये ननुन्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपिविमुच्यतइतिस्मृतेर्गृहएवमोक्षसिद्धौकिंसंन्यासेनेत्याशंक्याह स्वधर्मादिति जायामेस्यादथप्रजायेयेतिश्रुतेःप्रजोत्पादनमेवगृहस्थधर्मः ततःअपेतेगार्हस्थ्येकिमवस्थानेनेत्याशयः वीर्यवर्जितः अपत्योत्पादनसामर्थ्यरहितः ॥ २१ ॥

*वासीशब्दईवंतोपि वासीतुतक्षणीनस्त्रीतित्रिकांडशेषात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपत्योत्पादनमपिब्राह्मणद्वारासुसंपाद्यमित्याशंक्याह सत्कृतइति अन्यंपुरुषं वृत्तिंवृत्तिप्रदं कृपणचक्षुषा अपत्यंमेदेहीतियाञ्चादीनदृष्ट्या कामात्माअपत्यकामआत्माचित्तंयस्यसः कामपूर्त्यैतेशुनामि
वापत्यकामानामपितत्कृतंमहद्दुःखमस्तिअतःपारिव्राज्यमेवश्रेयइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षत्तात्रविदुरएवकौसल्यादिसाहचर्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्समंउक्तस्ययोग्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सत्कृतोऽसत्कृतोवाऽपियोऽन्यंकृपणचक्षुषा ॥ उपैतिवृत्तिंकामात्मासशुनांवर्ततेपथि ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासुदुःखार्त्तोनिःश्वासपरमोनृ
पः ॥ अवेक्षमाणःकुंतींचमाद्रींचसमभाषत ॥ २३ ॥ कौसल्याविदुरःक्षत्ताराजाचसहबंधुभिः ॥ आर्यासत्यवतीभीष्मस्तेचराजपुरोहिताः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणाश्च
महात्मानःसोमपाःसंशितव्रताः ॥ पौरवृद्धाश्चयेतत्रनिवसंत्यस्मदाश्रयाः ॥ प्रसाद्यसर्वेवक्तव्याःपांडुःप्रव्रजितोवनं ॥ २५ ॥ निशम्यवचनंभर्तुर्वनवासेधृ
तात्मनः ॥ तत्समंवचनंकुंतीमाद्रीचसमभाषतां ॥ २६ ॥ अन्येऽपित्वाश्रमाःसंतियेशक्याभरतर्षभ ॥ आवाभ्यांधर्मपत्नीभ्यांसहतप्तुंतपोमहत् ॥ २७ ॥ शरीर
स्यापिमोक्षायस्वर्ग्यंप्राप्यमहाफलं ॥ त्वमेवभविताभर्त्तास्वर्गस्यापिनसंशयः ॥ २८ ॥ प्रणिधायेंद्रियग्रामंभर्तृलोकपरायणे ॥ त्यक्त्वाकामसुखेत्वावांत
प्स्यावोविपुलंतपः ॥ २९ ॥ यदिचावांमहाप्राज्ञत्यक्ष्यसित्वंविशांपते ॥ अद्यैवावांप्रहास्यावोजीवितंनात्रसंशयः ॥ ३० ॥ पांडुरुवाच यदिव्यवसि
तंह्येतद्युवयोर्धर्मसंहितं ॥ स्ववृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययां ॥ ३१ ॥ त्यक्त्वाग्राम्यसुखाहारंतप्यमानोमहत्तपः ॥ वल्कलीफलमूलाशीचरिष्यामिमहाव
ने ॥ ३२ ॥ अग्नौजुह्वन्नुभौकालावुभौकालावुपस्पृशन् ॥ कृशःपरिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ॥ ३३ ॥ शीतवातातपसहःक्षुत्पिपासानवेक्षकः ॥ तपसादु
श्चरेणेदंशरीरमुपशोषयन् ॥ ३४ ॥ एकांतशीलीविमृशन्पक्वापक्वेनवर्तयन् ॥ पितॄन्देवांश्चवन्येनवाग्भिरद्भिश्चतर्पयन् ॥ ३५ ॥ वानप्रस्थजनस्यापिदर्शनं
कुलवासिनां ॥ नाप्रियाण्याचरिष्यामिकिंपुनर्ग्रामवासिनां ॥ ३६ ॥ एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरंविधिं ॥ कांक्षमाणोऽहमास्थास्येदेहस्यास्यासमापना
त् ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वाभार्येतेराजाकौरवनंदनः ॥ ततश्चूडामणिंनिष्कमंगदेकुंडलानिच ॥ ३८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विमृशन्हिंसादिदोषं पक्वापक्वेनपक्वंफलादिअपक्वंकंदादि पक्षापक्षेणेतिपाठेपक्षांतकर्मइष्ट्यादिकंपक्षस्तदन्यदग्निहोत्रादिकमपक्षः ॥ ३५ ॥
अप्रियाणिचनाचरिष्यामि तथाकुलवासिनांभ्रात्रादीनां ॥ ३६ ॥ आरण्यावानप्रस्थास्तेषांशास्त्राणिधर्मविधायकानितेषांमध्येविहितंउग्रं आस्थास्येअंगीकरिष्ये आसमापनात्यावत्समाप्ति ॥ ३७ ॥
निष्कंग्रैवेयकं ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ रतिंस्त्रीसंगं परमात्मिकांपरमःनूतनत्वादुत्कृष्टःआत्मा आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेःपुत्रःसययातां ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति

वासांसिचमहार्हाणिस्त्रीणामाभरणानिच ॥ प्रदायसर्वंविप्रेभ्यःपांडुःपुनरभाषत ॥ ३९ ॥ गत्वानागपुरंवाच्यंपांडुःप्रव्रजितोवनं ॥ अर्थकामंसुखंचैवर
तिंचपरमात्मिकां ॥४०॥ प्रतस्थेसर्वमुत्सृज्यसभार्यःकुरुनंदनः ॥ ततस्तस्यानुयातारस्तेचैवपरिचारकाः ॥४१॥ श्रुत्वाभरतसिंहस्यविविधाःकरुणागिरः॥
भीममार्त्तस्वरंकृत्वाहाहेतिपरिचुक्रुशुः ॥ ४२ ॥ उष्णमश्रुविमुंचंतस्तंविहायमहीपतिं ॥ ययुर्नागपुरंतूर्णंसर्वमादायतद्धनं ॥ ४३ ॥ तेगत्वानगरंराज्ञोयथाव
त्तंमहात्मनः ॥ कथयांचक्रिरेराज्ञस्तद्धनंविविधंददुः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वातेभ्यस्ततःसर्वंयथावत्तंमहावने ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठःपांडुमेवान्वशोचत ॥ ४५ ॥ नशय्या
सनभोगेषुरतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थंविचिंतयन् ॥ ४६ ॥ राजपुत्रस्तुकौरव्यपांडुर्मूलफलाशनः ॥ जगामसहपत्नीभ्यांततोना
गशतंगिरिं ॥४७॥ सचैत्ररथमासाद्यकालकूटमतीत्यच ॥ हिमवंतमतिक्रम्यप्रययौगंधमादनं ॥ ४८ ॥ रक्ष्यमाणोमहाभूतैःसिद्धैश्चपरमर्षिभिः ॥ उवासस
महाराजसमेषुविषमेषुच ॥ ४९ ॥ इंद्रद्युम्नसरःप्राप्यहंसकूटमतीत्यच ॥ शतशृंगेमहाराजतापसःसमतप्यत ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसं
भवपर्वणिपांडुचरितेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तत्रापितपसिश्रेष्ठेवर्त्तमानःसवीर्यवा
न् ॥ सिद्धचारणसंघानांबभूवप्रियदर्शनः ॥ १ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीसंयतात्माजितेंद्रियः ॥ स्वर्गंगंतुंपराक्रांतःस्वेनवीर्येणभारत ॥ २ ॥ केषांचिदभवद्भ्राता
केषांचिदभवत्सखा ॥ ऋषयस्त्वपरेचैनंपुत्रवत्परिपालयन् ॥ ३ ॥ सतुकालेनमहताप्राप्यनिष्कल्मषंतपः ॥ ब्रह्मर्षिसदृशःपांडुर्बभूवभरतर्षभ ॥ ४ ॥ अमावा
स्यांतुसहिताऋषयःसंशितव्रताः ॥ ब्रह्माणंद्रष्टुकामास्तेसंप्रतस्थुर्महर्षयः ॥ ५ ॥ संप्रयातानृषीन्दृष्ट्वापांडुर्वचनमब्रवीत् ॥ भवंतःक्वगमिष्यंतिब्रूतमेवदतां
वराः ॥ ६ ॥ ऋषयऊचुः समवायोमहानद्यब्रह्मलोकेमहात्मनां ॥ देवानांचऋषीणांचपितॄणांचमहात्मनां ॥ वयंतत्रगमिष्यामोद्रष्टुकामाःस्वयंभुवं
॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पांडुरुत्थायसहसागंतुकामोमहर्षिभिः ॥ स्वर्गपारंतितीर्षुःसशतशृंगादुदङ्मुखः ॥ ८ ॥ प्रतस्थेसहपत्नीभ्यामब्रुवंस्तंचताप
साः ॥ उपर्युपरिगच्छंतःशैलराजमुदङ्मुखाः ॥ ९ ॥

आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ तत्रापीति ॥ १ ॥ २ ॥ परिपालयन् अडभावआर्षः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अमावास्यांप्राप्य ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शारदंडायनेर्भार्यां॥ ३८ ॥ गुरुणाभर्त्रा पुष्पेणआर्त्तवेनउपलक्षितेन प्रयतारजस्वलाव्रतवती स्नाताचचतुर्थेन्हि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यतयतस्व ॥ ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

सदृशाच्छ्रेयसोवात्वंविद्ध्यपत्यंयशस्विनि ॥ श्टणुकुंतिकथामेतांशारदंडायिनींप्रति ॥ ३८ ॥ सावीरपत्नीगुरुणानियुक्तापुत्रजन्मनि ॥ पुष्पेणप्रयतास्नाता
निशिकुंतिचतुष्पथे ॥ ३९ ॥ वरयित्वाद्विजंसिद्धंहुत्वापुंसवनेनलं ॥ कर्मण्यवसितेतस्मिन्सातेनैवसहावसत् ॥ ४० ॥ तत्रत्रीन्जनयामासदुर्जयादीन्महा
रथान् ॥ तथात्वमपिकल्याणिब्राह्मणात्तपसाधिकात् ॥ मन्नियोगाद्यतक्षिप्रमपत्योत्पादनंप्रति ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपां
डुपृथासंवादेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तामहाराजकुंतीपांडुमभाषत ॥ कुरूणामृषभंवीरं
तदाभूमिपतिंपतिं ॥ १ ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञवक्तुमेवंकथंचन ॥ धर्मपत्नीमभिरतांत्वयिराजीवलोचने ॥ २ ॥ त्वमेवतुमहाबाहोमय्यपत्यानिभारत ॥ वीरवी
र्योपपन्नानिधर्मतोजनयिष्यसि ॥ ३ ॥ स्वर्गंमनुजशार्दूलगच्छेयंसहितात्वया ॥ अपत्यायचमांगच्छत्वमेवकुरुनंदन ॥ ४ ॥ नत्वहंमनसाप्यन्यंगच्छेयंत्वदृ
तेनरं ॥ त्वत्तःप्रतिविशिष्टश्चकोन्योऽस्तिभुविमानवः ॥ ५ ॥ इमांचतावद्धर्मात्मन्पौराणींश्टणुमेकथां ॥ परिश्रुतांविशालाक्षकीर्त्तयिष्यामियामहं ॥ ६ ॥
व्युषिताश्वइतिख्यातोबभूवकिलपार्थिवः ॥ पुरापरमधर्मिष्ठःपूरोर्वंशविवर्धनः ॥ ७ ॥ तस्मिंश्चयजमानेवैधर्मात्मनिमहाभुजे ॥ उपागमंस्ततोदेवाःसेंद्रादे
वर्षिभिःसह ॥ ८ ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ व्युषिताश्वस्यराजर्षेस्ततोयज्ञेमहात्मनः ॥ ९ ॥ देवाब्रह्मर्षयश्चैवचक्रुःकर्मस्वयंतदा ॥ व्युषि
ताश्वस्ततोराजन्नतिमर्त्यान्व्यरोचत ॥ १० ॥ सर्वभूतान्प्रतियथातपनःशिशिरात्यये ॥ सविजित्यगृहीत्वाचनृपतीन्राजसत्तमः ॥ ११ ॥ प्राच्यानुदीच्या
न्पाश्चात्यान्दाक्षिणात्यानकालयत् ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेव्युषिताश्वःप्रतापवान् ॥ १२ ॥ बभूवसहिराजेंद्रोदशनागबलान्वितः ॥ अप्यत्रगाथांगायंतियेपु
राणविदोजनाः ॥ १३ ॥ व्युषिताश्वेयशोवृद्धेमनुष्येंद्रेकुरूत्तम ॥ व्युषिताश्वःसमुद्रांतांविजित्येमांवसुंधरां ॥ १४ ॥ अपालयत्सर्ववर्णान्पितापुत्रानिवौर
सान् ॥ यजमानोमहायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्योधनंददौ ॥ १५ ॥ अनंतररत्नान्यादायसजहारमहाक्रतून् ॥ सुषावचबहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततानच ॥ १६ ॥

दीपेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अकालयत्वशीकृतवान् ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जहारआहृतवान्चकारेत्यर्थः सोमसंस्थाःअग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादयःसप्त ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

काक्षीवतीकक्षीवतोदुहिता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मृतंमरणंअमृतंमुक्तिर्वानतुब्रह्मलोकांतमैश्वर्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिवर्तितुंगच्छंतंम्रियमाणमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ आधयोमनो

आसील्काक्षीवतीचास्यभार्यापरमसंमता ॥ भद्रानाममनुष्येंद्ररूपेणासदृशीभुवि ॥ १७ ॥ कामयामासतुस्तौचपरस्परमितिश्रुतं ॥ सतस्यांकामसंपन्नो
यक्ष्मणासमपद्यत ॥ १८ ॥ ॥ तेनाचिरेणकालेनजगामास्तमिवांशुमान् ॥ तस्मिन्प्रेतेमनुष्येंद्रेभार्याऽस्यभृशदुःखिता ॥ १९ ॥ अपुत्रापुरुषव्याघ्रविलला
पेतिनःश्रुतं ॥ भद्रापरमदुःखार्त्तातन्निबोधजनाधिप ॥ २० ॥ भद्रोवाच नारीपरमधर्मज्ञसर्वाभर्तृविनाकृता ॥ पतिंविनाजीवतियानसाजीवतिदुःखि
ता ॥ २१ ॥ पतिंविनामृतंश्रेयोनार्याःक्षत्रियपुंगव ॥ त्वद्गतिंगंतुमिच्छामिप्रसीदस्वनयस्वमां ॥ २२ ॥ त्वयाहीनाक्षणमपिनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ प्रसादंकु
रुमेराजन्नितस्तूर्णंनयस्वमां ॥ २३ ॥ पृष्ठतोऽनुगमिष्यामिसमेषुविषमेषुच ॥ त्वामहंनरशार्दूलगच्छंतमनिवर्त्तितुं ॥ २४ ॥ छायेवानुगताराजन्सततंवश
वर्त्तिनी ॥ भविष्यामिनरव्याघ्रनित्यंप्रियहितेरता ॥ २५ ॥ अद्यप्रभृतिमांराजन्कष्टाहृदयशोषणाः ॥ आधयोऽभिभविष्यंतित्वामृतेपुष्करेक्षण ॥ २६ ॥ अ
भाग्ययामयानूनंवियुक्ताःसहचारिणः ॥ तेनमेविप्रयोगोयमुपपन्नस्त्वयासह ॥ २७ ॥ विप्रयुक्तातुयापत्यामुहूर्त्तमपिजीवति ॥ दुःखंजीवतिसापापानर
कस्थेवपार्थिव ॥ २८ ॥ संयुक्ताविप्रयुक्ताश्चपूर्वदेहेकृतामया ॥ तदिदंकर्मभिःपापैःपूर्वदेहेषुसंचितं ॥ २९ ॥ दुःखंमामनुसंप्राप्तंराजंस्त्वद्विप्रयोगजं ॥ अ
द्यप्रभृत्यहंराजन्कुशसंस्तरशायिनी ॥ भविष्याम्यसुखाविष्टात्वद्दर्शनपरायणा ॥ ३० ॥ दर्शयस्वनरव्याघ्रशाधिमामसुखान्वितां ॥ कृपणांचाथकरुणंवि
लपंतींनरेश्वर ॥ ३१ ॥ कुंत्युवाच एवंबहुविधंतस्यांविलपंत्यांपुनःपुनः ॥ तंशवंसंपरिष्वज्यवाक्किलांऽतर्हिताऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ उत्तिष्ठभद्रेगच्छत्वंददा
नीहवरंतव ॥ जनयिष्याम्यपत्यानित्वय्यहंचारुहासिनि ॥ ३३ ॥ आत्मकीयेवरारोहेशयनीयेचतुर्दशीं ॥ अष्टमींवाऋतुस्नातासंविशेथामयासह ॥ ३४ ॥
एवमुक्तातुसादेवीतथाचक्रेपतिव्रता ॥ यथोक्तमेवतद्वाक्यंभद्रापुत्रार्थिनीतदा ॥ ३५ ॥ सातेनसुषुवेदेवीशवेनभरतर्षभ ॥ त्रीन्शाल्वांश्चतुरोमद्रान्सुतान्
भरतसत्तम ॥ ३६ ॥

व्यथाः ॥ २६ ॥ सहचारिणः मिथुनिनः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शवंप्रेतशरीरं संपरिष्वज्यविलपंत्यामित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनावृताःसर्वैर्द्रष्टुंयोग्याः कामचारोरतिसुखंतदर्थंविहारिण्यःपर्यटनशीलाः स्वतंत्राःभर्त्रादिभिरनिवार्याः ॥ ४ ॥ पतीन्व्युच्चरमाणानांव्यभिचरंतीनां ॥ ५ ॥ अनुविधीयंते अनुसार्यंतेईश्वरेण ॥ ६ ॥ दृश्यतेचवेदेनकांचनपरिहरेदितिवामदेव्यव्रतेषुमैथुनार्थिन्याः स्त्रियाःप्रत्याख्याननिषेधः ॥ ७ ॥ नचिरात्अल्पकालतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ श्वेतकेतोर्मातरंपितुःसमक्षं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्थिताःव्यवस्थिताः नचक्षमेनक्षमांकृतवान् यथास्तेनोयथा

तथात्वमपिमय्येवंमनसाभरतर्षभ ॥ शक्तोजनयितुंपुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिव्युषिताश्वोपाख्यानेएकविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तयाराजातांदेवींपुनरब्रवीत् ॥ धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदंवचनमुत्तमं ॥ १ ॥ पांडुरुवाच एवमेतत्पुराकुंतिव्युषिताश्वश्चकारह ॥ यथात्वयोक्तंकल्याणिसत्यासीदमरोपमः ॥ २ ॥ अथत्विदंप्रवक्ष्यामिधर्मतत्वंनिबोधमे ॥ पुराणमृषिभिर्दृष्टंधर्मविद्भिर्महात्मभिः ॥ ३ ॥ अनावृताःकिलपुरास्त्रियआसन्वरानने ॥ कामचारविहारिण्यःस्वतंत्राश्चारुहासिनि ॥ ४ ॥ तासांव्युच्चरमाणानांकौमारात्सुभगेपतीन् ॥ नाधर्मोऽभूद्वरारोहेसहिधर्मःपुराऽभवत् ॥ ५ ॥ तंचैवधर्मंपौराणंतिर्यग्योनिगताःप्रजाः ॥ अद्याप्यनुविधीयंतेकामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६ ॥ प्रमाणदृष्टोधर्मोऽयंपूज्यतेचमहर्षिभिः ॥ उत्तरेषुचरंभोरुकुरुष्वद्यापिपूज्यते ॥ ७ ॥ स्त्रीणामनुग्रहकरःसहिधर्मःसनातनः ॥ अस्मिंस्तुलोकेनचिरान्मर्यादेयंशुचिस्मिते ॥ ८ ॥ स्थापितायेनयस्माच्चतन्मेविस्तरतःशृणु ॥ बभूवोद्दालकोनाममहर्षिरितिनःश्रुतं ॥ ९ ॥ श्वेतकेतुरितिख्यातःपुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ॥ मर्यादेयंकृतातेनधर्म्यावैश्वेतकेतुना ॥ १० ॥ कोपात्कमलपत्राक्षियदर्थंतन्निबोधमे ॥ श्वेतकेतोःकिलपुरासमक्षंमातरंपितुः ॥ ११ ॥ जग्राहब्राह्मणःपाणौगच्छावइतिचाब्रवीत् ॥ ऋषिपुत्रस्ततःकोपंचकारामर्षचोदितः ॥ १२ ॥ मातरंतांतथादृष्ट्वानीयमानांबलादिव ॥ क्रुद्धंतंतुपितादृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाचह ॥ १३ ॥ मातातकोपंकार्षीस्त्वमेषधर्मःसनातनः ॥ अनावृताहिसर्वेषांवर्णानामंगनाभुवि ॥ १४ ॥ यथागावःस्थितास्तातस्वेस्वेवर्णेतथा प्रजाः ॥ ऋषिपुत्रोऽथतंधर्मंश्वेतकेतुर्नचक्षमे ॥ १५ ॥

भ्रूणहैवमेषभवतियोऽयोनौरेतःसिंचतीत्ययोनौआदारेषुपुंसांगमनात्प्रत्यवायःश्रुतिसिद्धः तथाअमीषांनिष्कृतंजारिणीवेतिमंत्रेजारिण्यानिष्कृतेःपीडायाश्चदर्शनात्स्त्रीणामपिपरसंगेदोषोस्त्येवोक्तः तथापिश्रौतार्थस्यैवकयाचिद्भंग्याव्यवस्थेयंविहितेतिज्ञेयं अथवाव्युच्चरणेतेजस्विनांनदोषःकिंतुपृथग्जनानामेवेतितात्पर्यं अन्यथा कृष्णस्यापिपारदार्यदोषप्रसक्तेः अहल्यादिजाराणामिंद्रादीनांतदप्रसक्तेश्चेत्यास्तांतावत् ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रकृतोपयुक्तमाह पत्येति अयुक्तमपिभर्त्राज्ञयास्त्रीभिरवश्यंकर्तव्यमितिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुराणंयुगांतरीयं ॥

चकारचैवमर्यादामिमांस्त्रीपुंसयोर्भुवि ॥ मानुषेषुमहाभागेनत्वेवान्येषुजंतुषु ॥ १६ ॥ तदाप्रभृतिमर्यादास्थितेयमितिनःश्रुतं ॥ व्युच्चरंत्याःपतिंनार्याअद्य प्रभृतिपातकं ॥ १७ ॥ भ्रूणहत्यासमंघोरंभविष्यत्यसुखावहं ॥ भार्यांतथाव्युच्चरतःकौमारब्रह्मचारिणीं ॥ १८ ॥ पतिव्रतामेतदेवभवितापातकंभुवि ॥ पत्या नियुक्तायाचैवपत्नीपुत्रार्थमेवच ॥ १९ ॥ नकरिष्यतितस्याश्चभविष्यतितदेवहि ॥ इतितेनपुराभीरुमर्यादास्थापिताबलात् ॥ २० ॥ उद्दालकस्यपुत्रेणध र्म्यावैश्वेतकेतुना ॥ सौदासेनचरंभोरुनियुक्तापुत्रजन्मनि ॥ २१ ॥ मदयंतीजगामर्षिंवसिष्ठमितिनःश्रुतं ॥ तस्माल्लेभेचसापुत्रमश्मकंनामभाविनी ॥ २२ ॥ एवंकृतवतीसापिभर्तुःप्रियचिकीर्षया ॥ अस्माकमपितेजन्मविदितंकमलेक्षणे ॥ २३ ॥ कृष्णद्वैपायनाद्भीरुकुरूणांवंशवृद्धये ॥ अतएतानिसर्वाणिका रणानिसमीक्ष्यवै ॥ २४ ॥ ममैतद्वचनंधर्म्यंकर्तुमर्हस्यनिंदिते ॥ ऋतावृतौराजपुत्रिस्त्रियाभर्त्तापतिव्रते ॥ २५ ॥ नातिवर्त्तव्यइत्येवंधर्मंधर्मविदोविदुः ॥ शे षेष्वन्येषुकालेषुस्वातंत्र्यंस्त्रीकिलार्हति ॥ २६ ॥ धर्ममेवंजनाःसंतःपुराणंपरिचक्षते ॥ भर्त्ताभार्यांराजपुत्रिधर्म्यंवाऽधर्म्यमेववा ॥ २७ ॥ यद्ब्रूयात्तत्तथाका र्यमितिवेदविदोविदुः ॥ विशेषतःपुत्रगृद्धीहीनःप्रजननात्स्वयं ॥ २८ ॥ यथाऽहमनवद्यांगिपुत्रदर्शनलालसः ॥ तथारक्तांगुलिनिभःपद्मपत्रनिभःशुभे ॥ २९ ॥ प्रसादार्थंमयातेऽयंशिरस्यभ्युद्यतोंऽजलिः ॥ मन्नियोगात्सुकेशांतेद्विजातेस्तपसाऽधिकात् ॥ ३० ॥ पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि ॥ त्व त्कृतेहंपृथुश्रोणिगच्छेयंपुत्रिणांगतिं ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तातत:कुंतीपांडुंपरपुरंजयं ॥ प्रत्युवाचवरारोहाभर्तुःप्रियहितेरता ॥ ३२ ॥ पितृवेश्मन्यहंबालानियुक्ताऽतिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरंतत्रब्राह्मणंसंशितव्रतं ॥ ३३ ॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमहंसंशितात्मानंसर्वयत्नैर तोषयं ॥ ३४ ॥ समेऽभिचारसंयुक्तमाचष्टभगवान्वरं ॥ मंत्रंत्विमंचमेप्रादादब्रवीच्चैवमामिदं ॥ ३५ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ रक्तांगुलिभिर्नितरांभातीतिरक्तांगुलिनिभः पद्मपत्रंनिभाउपमायस्यसतथा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभिचारोदेवताकर्षणशक्तिस्तद्युक्तं ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विलंबासहःपांडुरुवाचाद्यैवेति ॥ ४० ॥ नःक्षत्रियाणांधर्मःपालनंअधर्मेणनसंयुज्यतिनसंभवतिअतःकेवलाद्धर्मादेवपुत्रएष्टव्यइतिभावः यंधर्मइतिमन्यतेलोकःस
नोनःधर्मइतिसंबंधः ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्चेत्यत्रहेतुमाह धर्मेणेति धर्मेणस्वविहितेनलौकिकवैदिकाचारेण ॥ ४२ ॥ उपचारआदरः अभिचारोव्याख्यातस्ताभ्यां ॥ ४३ ॥ भर्त्रातथोक्तासतीतथेत्युक्त्वेति
योजना प्रदक्षिणंआज्ञानुकूलंअवर्त्ततवर्त्तनंकृतवती ॥ ४४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ संवत्सरधृतेइति ॥ १ ॥ जप्यंमंत्रं

यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ अकामोवासकामोवावशंतेसमुपैष्यति ॥ ३६ ॥ तस्यतस्यप्रसादात्तेराज्ञिपुत्रोभविष्यति ॥ इत्युक्ताऽहंतदातेनपितृ
वेश्मनिभारत ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतस्यकालोऽयमागतः ॥ अनुज्ञातात्वयादेवमाह्वयेयमहंनृप ॥ ३८ ॥ तेनमंत्रेणराजर्षेयथास्यान्नौप्रजाहिता ॥
आवाहयामिकंदेवंब्रूहिसत्यवतांवर ॥ त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षांमांविद्ध्यस्मिन्कर्मणिस्थितां ॥ ३९ ॥ पांडुरुवाच अद्यैवत्वंवरारोहेप्रयतस्वयथाविधि ॥
धर्ममावाहयशुभेसहिलोकेषुपुण्यभाक् ॥ ४० ॥ अधर्मेणननोधर्मःसंयुज्यतिकथंचन ॥ लोकश्चायंवरारोहेधर्मोऽयमितिमन्यते ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्चकुरूणां
सभविष्यतिनसंशयः ॥ धर्मेणचापिदत्तस्यनाधर्मेरंस्यतेमनः ॥ ४२ ॥ तस्माद्धर्मंपुरस्कृत्यनियतात्वंशुचिस्मिते ॥ उपचाराभिचाराभ्यांधर्ममावाहयस्ववै
॥ ४३ ॥ वैशंपायनउवाच सातथोक्तातथेत्युक्त्वातेनभर्त्रावरांगना ॥ अभिवाद्याभ्यनुज्ञाताप्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
पर्वणिसंभवपर्वणिकुंतीपुत्रोत्पत्त्यनुज्ञानेद्वाविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच संवत्सरधृतेगर्भेगांधार्या
जनमेजय ॥ आह्वयामासवैकुंतीगर्भार्थेधर्ममच्युतं ॥ १ ॥ साबलिंत्वरितादेवीधर्मायोपजहारह ॥ जजापविधिवज्जप्यंदत्तंदुर्वाससापुरा ॥ २ ॥ आजगा
मततोदेवोधर्मोमंत्रबलात्ततः ॥ विमानेसूर्यसंकाशेकुंतीयत्रजपस्थिता ॥ ३ ॥ विहस्यतांततोब्रूयाःकुंतिकिंतेददाम्यहं ॥ सातंविहस्यमानाऽपिपुत्रंदेह्यब्र
वीदिदं ॥ ४ ॥ संयुक्तासाहिधर्मेणयोगमूर्तिधरेणह ॥ लेभेपुत्रंवरारोहासर्वप्राणभृतांहितं ॥ ५ ॥ ऐंद्रेचंद्रसमायुक्तेमुहूर्त्तेऽभिजितेऽष्टमे ॥ दिवामध्यगतेसूर्ये
तिथौपूर्णेऽतिपूजिते ॥ ६ ॥

धर्मदेवतारूपं ॥ २ ॥ विमानेस्थित्वाआजगामेत्यन्वयः जपस्थिताजपनिष्ठा ॥ ३ ॥ ततोविहस्यतांअब्रवीदित्यपकृष्यते हेकुंतिकिंतेददामितद्ब्रूयाइतिसंबंधः ब्रूयादित्यपपाठोलकारव्यत्ययोवाऽर्षः वि
हस्यमानाधर्मेण ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐंद्रेज्येष्ठानक्षत्रे अष्टमेसंवत्सरारंभात् अभिजितेऽभिजिति त्रिंशन्मुहूर्त्तस्याह्नोष्टमेमुहूर्त्ते दिवाशुक्लपक्षे मध्यगतेतुलायनगते तिथौपूर्णे पूर्णायांपंचम्यां अयंयोगःप्रायेणा
श्विनशुक्लपंचम्यांभवतीतितत्रैवधर्मराजस्यजन्मेत्यर्थः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रथितोमहान् विश्रुतःकीर्त्तिमान् ॥९॥ १० ॥११ ॥१२ ॥१३ ॥१४ ॥१५॥ अंकात्पतनेहेतुमाह कुंतीति ॥१६ ॥ संसुप्तंयेनशिलापिचूर्णीभूतातादृशेप्याघातेसतियस्यनिद्राभंगोपिनजातः

समृद्धयशसंकुंतीसुषावप्रवरंसुतं ॥जातमात्रेसुतेतस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ ७ ॥ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोभविष्यतिनरोत्तमः ॥ विक्रांतःसत्यवाक्चैवराजापृथ्व्यांभविष्यति ॥८॥ युधिष्ठिरइतिख्यातःपांडोःप्रथमजःसुतः॥ भविताप्रथितोराजात्रिषुलोकेषुविश्रुतः॥९॥ यशसातेजसाचैववृत्तेनचसमन्वितः॥ धार्मिकंतंसुतंलब्ध्वापांडुस्तांपुनरब्रवीत् ॥ १० ॥ प्राहुःक्षत्रंबलज्येष्ठंबलज्येष्ठंसुतंवृणु ॥ ततस्तथोक्ताभर्त्रातुवायुमेवाजुहावसा ॥ ११ ॥ ततस्तामागतोवायुर्मृगारूढोमहाबलः ॥ किंतेकुंतिददाम्यद्यब्रूहियत्तेहृदिस्थितं ॥ १२ ॥ सासलज्जाविहस्याहपुत्रंदेहिसुरोत्तम ॥ बलवंतंमहाकायंसर्वदर्पप्रभंजनं ॥ १३ ॥ तस्माज्जज्ञेमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ तमप्यतिबलंजातंवागुवाचाशरीरिणी ॥ १४ ॥ सर्वेषांबलिनांश्रेष्ठोजातोयमितिभारत ॥इदमत्यद्भुतंचासीज्जातमात्रेवृकोदरे ॥ १५ ॥ यदंकात्पतितोमातुःशिलांगात्रैर्व्यचूर्णयत्॥ कुंतीव्याघ्रभयोद्विग्नासहसोत्पतिताकिल ॥ १६ ॥ नान्वबुध्यतसंसुप्तमुत्संगेस्वेवृकोदरं ॥ ततःसवज्रसंघातःकुमारोन्यपतद्गिरौ ॥ १७॥ पततातेनशतधाशिलागात्रैर्विचूर्णिता ॥ तांशिलांचूर्णितांदृष्ट्वापांडुर्विस्मयमागतः॥ १८ ॥ यस्मिन्नहनिभीमस्तुजज्ञेभरतसत्तम ॥ दुर्योधनोऽपितत्रैवप्रजज्ञेवसुधाधिप ॥ १९ ॥ जातेवृकोदरेपांडुरिदंभूयोऽन्वचिंतयत् ॥ कथंनुमेवरःपुत्रोलोकश्रेष्ठोभवेदिति ॥ ॥ २० ॥ दैवेपुरुषकारेचलोकोऽयंसंप्रतिष्ठितः॥ तत्रदैवंतुविधिनाकालयुक्तेनलभ्यते ॥ २१ ॥ इंद्रोहिराजादेवानांप्रधानइतिनःश्रुतं ॥अप्रमेयबलोत्साहोवीर्यवानमितद्युतिः॥ २२॥ तंतोषयित्वातपसापुत्रंलप्स्येमहाबलं॥ यंदास्यतिसमेपुत्रंसवरीयान्भविष्यति ॥ २३ ॥ अमानुषान्मानुषांश्चसंग्रामेसहनिष्यति॥ कर्मणामनसावाचातस्मात्तप्स्येमहत्तपः॥ २४ ॥ ततःपांडुर्महाराजोमंत्रयित्वामहर्षिभिः ॥ दिदेशकुंत्याःकौरव्योव्रतंसांवत्सरंशुभं ॥ २५ ॥ आत्मनाचमहाबाहुरेकपादस्थितोभवत्॥ उग्रंसतपआस्थायपरमेणसमाधिना ॥ २६॥ आरिराधयिषुर्देवंत्रिदशानांतमीश्वरं ॥ सूर्येणसहधर्मात्मापर्यतप्यतभारत॥ ॥ २७॥ तंतुकालेनमहतावासवःप्रत्यपद्यत॥ शक्रउवाच पुत्रंतवप्रदास्यामित्रिषुलोकेषुविश्रुतं॥ २८ ॥ ब्राह्मणानांगवांचैवसुहृदांचार्थसाधकं॥ दुर्हृदांशोकजननंसर्वबांधवनंदनं॥ २९ ॥ सुतंतेऽग्र्यंप्रदास्यामिसर्वामित्रविनाशनं॥ इत्युक्तःकौरवोराजावासवेनमहात्मना ॥ ३० ॥

निर्वेदनत्वात्वज्रशरीरत्वादित्यर्थः उत्संगेसमीपे ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ समाधिनाध्यानेन परमेणानन्यवृत्तिना सूर्येणसहउदयादस्तमयावधि ॥२७॥२८॥२९॥३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६॥ आभाष्यहेकुंतिइतिसंबोध्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वहिष्यतिपालयिष्यति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मेधानश्वमेधान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

उवाचकुंतींधर्मात्मादेवराजवचःस्मरन् ॥ उदर्कस्तवकल्याणितुष्टोदेवगणेश्वरः ॥ ३१ ॥ दातुमिच्छतितेपुत्रंयथासंकल्पितंत्वया ॥ अतिमानुषकर्माणंयशस्विनमरिंदमं ॥ ३२ ॥ नीतिमंतंमहात्मानमादित्यसमतेजसं ॥ दुराधर्षंक्रियावंतमतीवाद्भुतदर्शनं ॥ ३३ ॥ पुत्रंजनयसुश्रोणिधामक्षत्रियतेजसां ॥ लब्धःप्रसादोदेवेंद्रात्तमाह्वयशुचिस्मिते ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्ताततःशक्रमाजुहावयशस्विनी ॥ अथाजगामदेवेंद्रोजनयामासचार्जुनं ॥ ३५ ॥ जातमात्रेकुमारेतुवागुवाचाशरीरिणी ॥ महागंभीरनिर्घोषानभोनादयतीतदा ॥ ३६ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांतेषांचाश्रमवासिनां ॥ कुंतीमाभाष्यविस्पष्टमुवाचेदंशुचिस्मितां ॥ ३७ ॥ कार्तवीर्यसमःकुंतिशिवतुल्यपराक्रमः ॥ एषशक्रइवाजय्योयशस्तेप्रथयिष्यति ॥ ३८ ॥ अदित्याविष्णुनाप्रीतिर्यथाभूदभिवर्धिता ॥ तथाविष्णुसमःप्रीतिंवर्धयिष्यतितेऽर्जुनः ॥ ३९ ॥ एषमद्रान्वशेकृत्वाकुरूंश्चसहसोमकैः ॥ चेदिकाशिकरूषांश्चकुरुलक्ष्मींवहिष्यति ॥ ४० ॥ एतस्यभुजवीर्येणखांडवेहव्यवाहनः ॥ मेदसासर्वभूतानांतृप्तिंयास्यतिवैपरां ॥ ४१ ॥ ग्रामणीश्चमहीपालानेषजित्वामहाबलः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ४२ ॥ जामदग्न्यसमःकुंतिविष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ एषवीर्यवतांश्रेष्ठोभविष्यतिमहायशाः ॥ ४३ ॥ एषयुद्धेमहादेवंतोषयिष्यतिशंकरं ॥ अस्त्रंपाशुपतंनामतस्मात्तुष्टादवाप्स्यति ॥ ४४ ॥ निवातकवचानामदैत्याविबुधविद्विषः ॥ शक्राज्ञयामहाबाहुस्तान्वधिष्यतितेसुतः ॥ ४५ ॥ तथादिव्यानिचास्त्राणिनिखिलेनाहरिष्यति ॥ विप्रनष्टांश्रियंचायमाहर्त्तापुरुषर्षभः ॥ ४६ ॥ एतामत्यद्भुतांवाचंकुंतीशुश्रावसूतके ॥ वाचमुच्चरितामुच्चैस्तांनिशम्यतपस्विनां ॥ ४७ ॥ बभूवपरमोहर्षःशतशृंगनिवासिनां ॥ तथादेवनिकायानांसेंद्राणांचदिवौकसां ॥ ४८ ॥ आकाशेदुंदुभीनांचबभूवतुमुलःस्वनः ॥ उदतिष्ठन्महाघोषःपुष्पवृष्टिभिरावृतः ॥ ४९ ॥ समवेत्यचदेवानांगणाःपार्थमपूजयन् ॥ काद्रवेयावैनतेयागंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ प्रजानांपतयःसर्वेसप्तचैवमहर्षयः ॥ ५० ॥ भरद्वाजःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठः ॥ यश्चोदितोभास्करेऽभूत्प्रनष्टेसोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥ ५१ ॥ मरीचिरंगिराश्चैवपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ दक्षःप्रजापतिश्चैवगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ५२ ॥ दिव्यमाल्यांबरधराःसर्वालंकारभूषिताः ॥ उपगायंतिबीभत्सुंनृत्यंतेऽप्सरसांगणाः ॥ ५३ ॥

॥ ४७ ॥ देवनिकायानांदेवतानिलयानांविमानानां तेनतत्स्थानांदेवानामितिलक्ष्यते ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथामहर्षयश्चापिजेपुस्तत्रसमंततः ॥ गंधर्वैःसहितःश्रीमान्प्रागायतचतुंबुरुः ॥५४॥ भीमसेनोग्रसेनौचऊर्णायुरनघस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चास्त
थाष्टमः ॥ ५५ ॥ युगपस्तृणपःकार्ष्णिर्नंदिश्चित्ररथस्तथा ॥ त्रयोदशःशालिशिराःपर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ ५६ ॥ कलिःपंचदशश्चैवनारदश्चात्रषोडशः ॥ क्र
त्वाबृहत्त्वाबृहकःकरालश्चमहामनाः ॥ ५७॥ ब्रह्मचारीबहुगुणःसुवर्णश्चेतिविश्रुतः ॥ विश्वावसुर्भुमन्युश्चसुचंद्रश्चशरुस्तथा ॥ ५८ ॥ गीतमाधुर्यसंपन्नौ
विख्यातौचहहाहुहू ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाजग्मुस्तत्रनराधिप ॥५९ ॥ तथैवाप्सरसोहृष्टाःसर्वालंकारभूषिताः ॥ ननृतुर्वैमहाभागाजगुश्चायतलोचनाः ॥ ६० ॥
अनूचानाऽनवद्याचगुणमुख्यागुणावरा ॥ अद्रिकाचतथासोमामिश्रकेशीत्वलंबुषा ॥६१ ॥ मरीचिःशुचिकाचैवविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ अंबिकालक्षणाक्षे
मादेवीरंभामनोरमा ॥६२॥ असिताचसुबाहुश्चसुप्रियाचवपुस्तथा ॥ पुंडरीकासुगंधाचसुरसाचप्रमाथिनी ॥६३॥ काम्याशारद्वतीचैवननृतुस्तत्रसंघशः॥
मेनकासहजन्याचकर्णिकापुंजिकस्थला ॥ ६४ ॥ ऋतुस्थलाघृताचीचविश्वाचीपूर्वचित्त्यपि ॥ उम्लोचेतिचविख्याताप्रम्लोचेतिचतादश ॥ ६५ ॥ उर्वश्ये
कादशीतासांजगुश्चायतलोचनाः ॥ धाताऽर्यमाचमित्रश्चवरुणोंऽशोभगस्तथा ॥ ६६ ॥ इंद्रोविवस्वान्पूषाचत्वष्टाचसवितातथा ॥ पर्जन्यश्चैवविष्णुश्च
आदित्याद्वादशस्मृताः ॥ महिमानंपांडवस्यवर्धयंतोंऽबरेस्थिताः ॥ ६७॥ मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहायशाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपरंतप
॥ ६८ ॥ दहनोऽथेश्वरश्चैवकपालीचविशांपते ॥ स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ६९ ॥ अश्विनौवसवश्चाष्टौमरुतश्चमहाबलाः ॥ विश्वेदेवास्त
थासाध्यास्तत्रासन्परितःस्थिताः ॥ ७० ॥ कर्कोटकोऽथसर्पश्चवासुकिश्चभुजंगमः ॥ कच्छपश्चाथकुंडश्चतक्षकश्चमहोरगः ॥ ७१ ॥ आययुस्तपसायुक्ताम
हाक्रोधामहाबलाः ॥ एतेचान्येचबहवस्तत्रनागाव्यवस्थिताः ॥७२ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चगरुडश्चासितध्वजः ॥ अरुणश्चारुणिश्चैववैनतेयाव्यवस्थिताः
॥ ७३ ॥ तांश्चदेवगणान्सर्वांस्तपःसिद्धामहर्षयः ॥ विमानगिर्यग्रगतान्ददृशुर्नैतरेजनाः ॥ ७४ ॥

*अत्रैकःसविताअधिकः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंतीति ॥ १ ॥ विगुणेप्रजोत्पादनानधिकृते अवरत्वेकनिष्ठात्वे वराहायाःकुंत्याअपेक्षया ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ संरंभःअभिमानः ॥ ६ ॥ ममेति इष्टमनिष्टंवावक्ष्यसीतिसंदेहेनत्वांवक्तुंनप्रसहेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ मत्वाज्ञात्वा प्रतिपत्स्यतेअंगीकरिष्यति

॥१५०॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मितामुनिसत्तमाः ॥ अधिकांस्मततोवृत्तिमवर्त्तन्पांडवान्प्रति ॥ ७५ ॥ पांडुस्तुपुनरेवैनांपुत्रलोभान्महायशाः ॥ वक्तुमैच्छद्धर्मपत्नीं
कुंतीत्वेनमथाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ नातश्चतुर्थंप्रसवमापत्स्वपिवदंत्युत ॥ अतःपरंस्वैरिणीस्याद्बंधकीपंचमेभवेत् ॥ ७७ ॥ सत्वंविद्वन्धर्ममिममधिगम्यकथंनुमां ॥
अपत्यार्थंसमुत्क्रम्यप्रमादादिवभाषसे ॥ ७८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडवोत्पत्तौत्रयोविंशत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १२३ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कुंतीपुत्रेषुजातेषुधृतराष्ट्रात्मजेषुच ॥ मद्रराजसुतापांडुंरहोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ नमेऽस्तित्वयिसंतापोविगुणेऽ
पिपरंतप ॥ नावरत्वेवराहायाःस्थित्वाचानघनित्यदा ॥ २ ॥ गांधार्याश्चैवनृपतेजातंपुत्रशतंतथा ॥ श्रुत्वानमेतथादुःखमभवत्कुरुनंदन ॥ ३ ॥ इदंतुमेमह
दुःखंतुल्यतायामपुत्रता ॥ दिष्ट्यात्विदानींभर्तुर्मेकुंत्यामप्यस्तिसंततिः ॥ ४ ॥ यदित्वपत्यसंतानंकुंतिराजसुतामयि ॥ कुर्यादनुग्रहोमेस्यात्तवचापिहितं
भवेत् ॥ ५ ॥ संरंभोहिसपत्नीत्वाद्वक्तुंकुंतिसुतांप्रति ॥ यदितुत्वंप्रसन्नोमेस्वयमेनांप्रचोदय ॥ ६ ॥ पांडुरुवाच ममाप्येषसदामाद्रिहृद्यर्थःपरिवर्त्तते ॥
नतुत्वांप्रसहेवक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥ ७ ॥ तवत्विदंमतंमत्वाप्रयतिष्याम्यतःपरं ॥ मन्येध्रुवंमयोक्तासावचनंप्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच
ततःकुंतींपुनःपांडुर्विविक्तइदमब्रवीत् ॥ कुलस्यममसंतानंलोकस्यचकुरुप्रियं ॥ ९ ॥ ममचापिंडनाशायपूर्वेषामपिचात्मनः ॥ मत्प्रियार्थंचकल्याणिकुरु
कल्याणमुत्तमं ॥ १० ॥ यशसोऽर्थायचैवत्वंकुरुकर्मसुदुष्करं ॥ प्राप्याधिपत्यमिंद्रेणयज्ञैरिष्टंयशोऽर्थिना ॥ ११ ॥ तथामंत्रविदोविप्रास्तपस्तप्त्वासुदुष्करं ॥
गुरूनभ्युपगच्छंतियशसोऽर्थायभाविनि ॥ १२ ॥ तथाराजर्षयःसर्वेब्राह्मणाश्चतपोधनाः ॥ चक्रुरुच्चावचंकर्मयशसोऽर्थायदुष्करं ॥ १३ ॥ सात्वंमाद्रींप्लवेनै
वतारयैनामनिंदिते ॥ अपत्यसंविभागेनपरांकीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४ ॥

॥ ८ ॥ संतानंअविच्छेदं लोकस्यप्रियं बलवत्प्रजात्वेननिर्भयत्वं ॥ ९ ॥ ममपूर्वेषांचअपिंडविनाशायपिंडविनाशाभावाय बहुषुपुत्रेषुकस्यचिदपिपुत्रस्यसंततेरविच्छेदसंभवादित्यर्थः कल्याणंपुत्रांतरो ॥१५०॥
त्पादनं ॥ १० ॥ यशसइति कृतकृत्याअपियशोर्थंदेवगुर्वाद्याराधनंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंपांडुंप्रतिउक्त्वाकुंत्यामंत्रेकृतेसतिकुंतीमाद्रींअब्रवी दितियोजना ॥१५ ॥१६॥ १७॥ अत्यश्विनौअश्विभ्यामधिकौ ॥१८॥ १९॥२०॥२१॥ अनुसंवत्सरंसंवत्सरमनुपश्चाज्जाताअपिदेवताभावात्सर्वैपंच

वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाब्रवीन्माद्रींसकृच्चिंतयदैवतं॥ तस्मात्तेभवितापत्यमनुरूपमसंशयं॥ १५॥ ततोमाद्रीविचार्यैवंजगाममनसाऽश्विनौ ॥ ता
वागम्यसुतौतस्यांजनयामासतुर्यमौ॥ १६॥ नकुलंसहदेवंचरूपेणाप्रतिमौभुवि॥ तथैवतावपियमौवागुवाचाशरीरिणी॥ १७॥ सत्वरूपगुणोपेतौभव
तोऽत्यश्विनाविति॥ भासतस्तेजसाऽत्यर्थंरूपद्रविणसंपदा॥ १८॥ नामानिचक्रिरेतेषांशतशृंगनिवासिनः ॥ भक्त्याचकर्मणाचैवतथाशीर्भिर्विशांपते॥
॥ १९ ॥ ज्येष्ठंयुधिष्ठिरेत्येवंभीमसेनेतिमध्यमं॥ अर्जुनेतितृतीयंचकुंतीपुत्रानकल्पयन्॥ २० ॥पूर्वजंनकुलेत्येवंसहदेवेतिचापरं॥ माद्रीपुत्रावकथयंस्तेवि
प्राःप्रीतमानसाः ॥ २१ ॥ अनुसंवत्सरंजाताअपितेकुरुसत्तमाः ॥ पांडुपुत्राव्यराजंतपंचसंवत्सराइव ॥ २२ ॥ महासत्वामहावीर्यामहाबलपराक्रमाः ॥
पांडुर्दृष्ट्वासुतांस्तांस्तुदेवरूपान्महौजसः ॥ २३ ॥ मुदंपरमिकांलेभेननंदचनराधिपः॥ ऋषीणामपिसर्वेषांशतशृंगनिवासिनां ॥ २४ ॥ प्रियाबभूवुस्तासां
चतथैवमुनियोषितां ॥ कुंतीमथपुनःपांडुर्माद्र्यर्थेसमचोदयत्॥ २५ ॥ तमुवाचपृथाराजन्रहस्युक्तातदासती ॥ उक्तासकृद्द्वंद्वमेषालेभेतेनास्मिवंचिता
॥ २६ ॥ बिभेम्यस्याःपरिभवात्कुस्त्रीणांगतिरीदृशी ॥ नाज्ञासिषमहंमूढाद्वंद्वाह्वानेफलद्वयं ॥ २७॥ तस्मान्नाहंनियोक्तव्यात्वयैषोऽस्तुवरोमम॥ एवंपांडोः
सुताःपंचदेवदत्तामहाबलाः ॥ २८ ॥ संभूताःकीर्त्तिमंतश्चकुरुवंशविवर्धनाः ॥ शुभलक्षणसंपन्नाःसोमवत्प्रियदर्शनाः ॥ २९ ॥ सिंहदर्पामहेष्वासाःसिंह
विक्रांतगामिनः ॥ सिंहग्रीवामनुष्येंद्रावव्रधुर्देवविक्रमाः ॥ ३० ॥ विवर्धमानास्तेतत्रपुण्येहैमवतेगिरौ॥ विस्मयंजनयामासुर्महर्षीणांसमेयुषां ॥ ३१ ॥
तेचपंचशतंचैवकुरुवंशविवर्धनाः॥ सर्वेववृधुरल्पेनकालेनाप्स्विवनीरजाः ॥ ३२॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप० पांडवोत्पत्तौचतुर्विंशत्य
धिकशततमोध्यायः॥ १२४॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच दर्शनीयांस्ततःपुत्रान्पांडुःपंचमहावने॥ तान्पश्यन्पर्वतेरम्येस्वबाहुबलमाश्रितः॥ १ ॥
सुपुष्पितवनेकालेकदाचिन्मधुमाधवे॥ भूतसंमोहनेराजासभार्योव्यचरद्वनं॥ २॥

संवत्सराइवादृश्यंतेत्यर्थः यद्वापंचापिपुत्राव्यराजंत संवत्सराःप्रभवादयइवानुसंवत्सरंजाताइतियोज्यं ॥२२ ॥२३॥ २४॥२५ ॥२६॥२७ ॥२८॥ २९॥३० ॥३१॥ तेपंचपांडवाःशतंचान्येधार्त्तराष्ट्राः नी
रजाःपद्माइव ॥ ३२ ॥ इतिआ० नै० भारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥ दर्शनीयानिति ॥ १ ॥ मधुमाधवेचैत्रवैशाखयोःसंधौतदात्मकेवसंते ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ वयःस्थांयुवतीं तनुवाससंसूक्ष्मवस्त्रांकिंचित्विवृतांगामित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामपरीतात्माकामेनव्याप्तचित्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ बुद्धिर्भयनिश्चयः चेतसाविचारेण ॥ ११ ॥ काल

पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चंपकैःपारिभद्रकैः ॥ अन्यैश्चबहुभिर्वृक्षैःफलपुष्पसमृद्धिभिः ॥३॥ जलस्थानैश्चविविधैःपद्मिनीभिश्चशोभितं ॥ पांडोर्वनंतत्संप्रेक्ष्यप्र
जज्ञेहृदिमन्मथः ॥ ५॥ प्रहृष्टमनसंतत्रविचरंतंयथाऽमरं ॥ तंमाद्र्यनुजगामैकावसनंबिभ्रतीशुभं ॥ ५ ॥ समीक्षमाणःसतुतांवयस्थांतनुवाससं ॥ तस्य
कामःप्रववृतेगहनेऽग्निरिवोद्गतः ॥ ६ ॥ रहस्येकांतुतांदृष्ट्वाराजाराजीवलोचनां ॥ नशशाकनियंतुंतंकामंकामवशीकृतः ॥ ७ ॥ ततएनांबलाद्राजानिज
ग्राहरहोगतां ॥ वार्यमाणस्तयादेव्याविस्फुरंत्यायथाबलं ॥ ८ ॥ सतुकामपरीतात्मातंशापंनान्वबुध्यत ॥ माद्रींमैथुनधर्मेणसोऽन्वगच्छद्बलादिव ॥ ९ ॥ जी
वितांतायकौरव्यमन्मथस्यवशंगतः ॥ शापजंभयमुत्सृज्यविधिनासंप्रचोदितः ॥ १० ॥ तस्यकामात्मनोबुद्धिःसाक्षात्कालेनमोहिता ॥ संप्रमथ्येंद्रियग्रा
मंप्रनष्टासहचेतसा ॥ ११ ॥ सतयासहसंगम्यभार्ययाकुरुनंदनः ॥ पांडुःपरमधर्मात्मायुयुजेकालधर्मणा ॥ १२ ॥ ततोमाद्रीसमालिंग्यराजानंगतचेतसं ॥
मुमोचदुःखजंशब्दंपुनःपुनरतीवहि ॥ १३ ॥ सहपुत्रैस्ततःकुंतीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ आजग्मुःसहितास्तत्रयत्रराजातथागतः ॥ १४ ॥ ततोमाद्र्यब्रवीद्राज
न्नार्त्ताकुंतीमिदंवचः ॥ एकैवत्वमिहागच्छतिष्ठंत्वत्रैवदारकाः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यास्तत्रैवाधायदारकान् ॥ हताऽहमितिविक्रुश्यसहसैवाजगामसा
॥ १६ ॥ दृष्ट्वापांडुंचमाद्रींचशयानौधरणीतले ॥ कुंतीशोकपरीतांगीविललापसुदुःखिता ॥ १७ ॥ रक्ष्यमाणोमयानित्यंवीरःसततमात्मवान् ॥ कथंत्वाम
त्यतिक्रांतःशापंजानन्वनौकसः ॥ १८ ॥ ननुनामत्वयामाद्रिरक्षितव्योनराधिपः ॥ साकथंलोभितवतीविजनेत्वंनराधिपं ॥ १९ ॥ कथंदीनस्यसततंत्वामा
साद्यरहोगतां ॥ तंविचिंतयतःशापंप्रहर्षःसमजायत ॥ २० ॥ धन्यात्वमसिबाह्लीकिमत्तोभाग्यतरातथा ॥ दृष्टवत्यसियद्वक्त्रंप्रहृष्टस्यमहीपतेः ॥ २१ ॥ मा
द्र्युवाच विलपंत्यामयादेविवार्यमाणेनचासकृत् ॥ आत्मानवारितोऽनेनसत्यंदिष्टंचिकीर्षुणा ॥ २२ ॥ कुंत्युवाच अहंज्येष्ठाधर्मपत्नीज्येष्ठंधर्म
फलंमम ॥ अवश्यंभाविनोभावान्मामांमाद्रिनिवर्तय ॥ २३ ॥ अन्विष्यामीहभर्तारमहंप्रेतवशंगतं ॥ उत्तिष्ठत्वंविसृज्यैनमिमान्पालयदारकान् ॥ २४ ॥ ॥१५१॥

स्यातीतत्वादिव्यवहारहेतोःषष्ठद्रव्यस्येवधर्मःकालनात्मकोयस्यमरणस्यतेनकालधर्मणामृत्युना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वांअत्यतिक्रांतः बलादाक्रांतवान् शोकाकुलत्वादतिशब्दस्या
भ्यासः ॥ १८ ॥ त्वयाचरक्षितव्यः ॥ १९ ॥ प्रहर्षःकामः ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्माचित्तं दिष्टंशापजंदुरदृष्टं ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रेतवशंप्रेतराजवशं अन्विष्यामिअनुगमिष्यामि ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ पांडोरुपरमंदृष्ट्वेति ॥१॥२॥३॥ देहंदेह

माद्र्युवाच अहमेवानुयास्यामिभर्त्तारमपलायिनं ॥ नहितृप्तास्मिकामानांज्येष्ठामामनुमन्यतां ॥ २५ ॥ मांचाभिगम्यक्षीणोयंकामाद्भरतसत्तमः ॥ तमुच्छिंद्यामस्यकामंकथंनुयमसादने ॥ २६ ॥ नचाप्यहंवर्तयंतीनिर्विशेषंसुतेषुते ॥ वृत्तिमार्येचरिष्यामिस्पृशेदेनस्तथाचमां ॥ २७ ॥ तस्मान्मेसुतयोःकुंतिवर्तितव्यंस्वपुत्रवत् ॥ मांचकामयमानोऽयंराजाप्रेतवशंगतः ॥ २८ ॥ राज्ञःशरीरेणसहममापीदंकलेवरं ॥ दग्धव्यंसुप्रतिच्छन्नमेतदार्येप्रियंकुरु ॥ २९ ॥ दारकेष्वप्रमत्ताचभवेथाश्चहितामम ॥ अतोऽन्यन्नप्रपश्यामिसंदेष्टव्यंहिकिंचन ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वातंचिताग्निस्थंधर्मपत्नीनरर्षभं ॥ मद्रराजसुतातूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडूपरमेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पांडोरुपरमंदृष्ट्वादेवकल्पामहर्षयः ॥ ततोमंत्रविदःसर्वेमंत्रयांचक्रिरेमिथः ॥ १ ॥ तापसाऊचुः हित्वाराज्यंचराष्ट्रंचसमहात्मामहायशाः ॥ अस्मिन्स्थानेतपस्तप्तुंतापसान्शरणंगतः ॥ २ ॥ सजातमात्रान्पुत्रांश्चदारांश्चभवतामिह ॥ प्रादायोपनिधिंराजापांडुःस्वर्गमितोगतः ॥ ३ ॥ तस्येमानात्मजान्देहंभार्यांचसुमहात्मनः ॥ स्वराष्ट्रंगृह्यगच्छामोधर्मएषहिनःस्मृतः ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच तेपरस्परमामंत्र्यदेवकल्पामहर्षयः ॥ पांडोःपुत्रान्पुरस्कृत्यनगरंनागसाह्वयं ॥ ५ ॥ उदारमनसःसिद्धागमनेचक्रिरेमनः ॥ भीष्मायपांडवान्दातुंधृतराष्ट्रायचैवहि ॥ ६ ॥ तस्मिन्नेवक्षणेसर्वेतानादायप्रतस्थिरे ॥ पांडोर्दारांश्चपुत्रांश्चशरीरेतेचतापसाः ॥ ७ ॥ सुखिनीसापुराभूत्वासततंपुत्रवत्सला ॥ प्रपन्नादीर्घमध्वानंसंक्षिप्तंतदमन्यत ॥ ८ ॥ सात्वदीर्घेणकालेनसंप्राप्ताकुरुजांगलं ॥ वर्धमानपुरद्वारमाससादयशस्विनी ॥ ९ ॥ द्वारिणंतापसाऊचूराजानंचप्रकाशय ॥ तेतुगत्वाक्षणेनैवसभायांविनिवेदिताः ॥ १० ॥ तंचारणसहस्राणांमुनीनामागमंतदा ॥ श्रुत्वानागपुरेनृणांविस्मयःसमपद्यत ॥ ११ ॥ मुहूर्त्तोदितआदित्येसर्वेबालपुरस्कृताः ॥ सदारास्तापसान्द्रष्टुंनिर्ययुःपुरवासिनः ॥ १२ ॥

योरस्थीनि अग्निहोत्राग्निभिःसंस्कारलंभनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्गमनंसंक्षिप्तममन्यत मुनीनांयोगप्रभावात्स्वदेशगमनौत्कंठ्याद्वा ॥ ८ ॥ वर्द्धमानपुरद्वारंमुख्यद्वारं ॥ ९ ॥ १० ॥ चारणाःदेवगायकागुह्यकाख्यास्तेषांसहस्राणांमुनीनांचागममितिचोध्याहर्त्तव्यः पाठांतरेआरण्यानांसहस्रसंख्यानांमुनीनांचेतियोज्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ व्यतिकरःसंघर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कौसल्याकाशिराजसुता ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपोपविविशुःपरिवार्योपविष्टवंतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अकूजंनिःशब्दं ॥ २० ॥२१॥२२ ॥ दिव्येनहेतुनामंत्रेणदेव

स्त्रीसंघाःक्षत्रसंघाश्चयानसंघसमास्थिताः ॥ ब्राह्मणैःसहनिर्जग्मुर्ब्राह्मणानांचयोषितः ॥१३॥ तथाविट्शूद्रसंघानांमहान्व्यतिकरोऽभवत् ॥ नकश्चिदकरोदीर्ष्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥ १४ ॥ तथाभीष्मःशांतनवःसोमदत्तोऽथबाह्लिकः ॥ प्रज्ञाचक्षुश्चराजर्षिःक्षत्ताचविदुरःस्वयं ॥ १५ ॥ साचसत्यवतीदेवीकौसल्याचयशस्विनी ॥ राजदारैःपरिवृतागांधारीचापिनिर्ययौ ॥१६॥ धृतराष्ट्रस्यदायादादुर्योधनपुरोगमाः ॥ भूषिताभूषणैश्चित्रैःशतसंख्याविनिर्ययुः ॥१७॥ तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वाशिरोभिरभिवाद्यच ॥ उपोपविविशुःसर्वेकौरव्याःसपुरोहिताः ॥ १८ ॥ तथैवशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच ॥ उपोपविविशुःसर्वेपौरजानपदाअपि ॥ १९ ॥ तमकूजमभिज्ञायजनौघंसर्वशस्तदा ॥ पूजयित्वायथान्यायंपाद्येनार्घ्येणचप्रभो ॥ २० ॥ भीष्मोराज्यंचराष्ट्रंचमहर्षिभ्योन्यवेदयत् ॥ तेषामथोवृद्धतमःप्रत्युत्थायजटाजिनी ॥ ऋषीणांमतमाज्ञायमहर्षिरिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ यःसकौरव्यदायादःपांडुर्नामनराधिपः ॥ कामभोगान्परित्यज्यशतशृंगमितोगतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्यतस्यदिव्येनहेतुना ॥ साक्षाद्धर्मादयंपुत्रस्तत्रजातोयुधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ तथैनंबलिनांश्रेष्ठंतस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ मातरिश्वाददौपुत्रंभीमंनाममहाबलं ॥ २४ ॥ पुरुहूतादयंजज्ञेकुंत्यामेवधनंजयः ॥ यस्यकीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति ॥ २५ ॥ यौतुमाद्रीमहेष्वासावसूतपुरुषोत्तमौ ॥ अश्विभ्यांपुरुषव्याघ्राविमौतावपिपश्यत ॥ २६ ॥ चरताधर्मनित्येनवनवासंयशस्विना ॥ नष्टःपैतामहोवंशःपांडुनापुनरुद्धृतः ॥ ॥ २७ ॥ पुत्राणांजन्मवृद्धिंचवैदिकाध्ययनानिच ॥ पश्यंतःसततंपांडोःपरांप्रीतिमवाप्स्यथ ॥ २८ ॥ वर्त्तमानःसतांवृत्तेपुत्रलाभमवाप्यच ॥ पितृलोकंगतःपांडुरितःसप्तदशेहनि ॥ २९ ॥ तंचितागतमाज्ञायवैश्वानरमुखेहुतं ॥ प्रविष्टापावकंमाद्रीहित्वाजीवितमात्मनः ॥ ३० ॥ सागतासहतेनैवपतिलोकमनुव्रता ॥ तस्यास्तस्यचयत्कार्यंक्रियतांतदनंतरं ॥ ३१ ॥ इमेतयोःशरीरेद्वेपुत्राश्चेमेतयोर्वराः ॥ क्रियाभिरनुगृह्यंतांसहमात्रापरंतपाः ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्येनिवृत्तेतुपितृमेधंमहायशाः ॥ लभतांसर्वधर्मज्ञःपांडुःकुरुकुलोद्वहः ॥ ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाकुरून्सर्वान्कुरूणामेवपश्यतां ॥ क्षणेनांतर्हिताःसर्वेतापसागुह्यकैःसह ॥ ३४ ॥

ताद्वानाद्यलौकिककारणेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्येसपिंडीकरणांते पितृमेधंयज्ञविशेषं वृषोत्सर्गादिकंवा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गंधर्वनगरंखपुरं यथोक्तंज्योतिःशास्त्रे अनेकरत्नाकृतिखेप्रकाशतेपुरंपताकाध्वजतोरणान्वितं यदातदानागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग्भूरिरणेवसुंधरेति ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

गंधर्वनगराकारंतथैवांतर्हितंपुनः॥ ऋषिसिद्धगणंदृष्ट्वाविस्मयंतेपरंययुः॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिऋषिसंवादेषड्विंशत्यधिक
शततमोऽध्यायः॥ १२६॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच पांडोर्विदुरसर्वाणिप्रेतकार्याणिकारय ॥ राजवद्राजसिंहस्यमाद्र्याश्चैवविशेषतः
॥ १ ॥ पशून्वासांसिरत्नानिधनानिविविधानिच ॥ पांडोःप्रयच्छमाद्र्याश्चयेभ्योयावच्चवांछितं ॥ २ ॥ यथाचकुंतीसत्कारंकुर्यान्माद्र्यास्तथाकुरु ॥ यथा
नवायुर्नादित्यःपश्येतांतांसुसंवृतां ॥ ३ ॥ नशोच्यःपांडुरनघःप्रशस्यःसनराधिपः ॥ यस्यपंचसुतावीराजाताःसुरसुतोपमाः॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच
विदुरस्तंतथेत्युक्त्वाभीष्मेणसहभारत॥ पांडुंसंस्कारयामासदेशेपरमपूजिते॥ ५॥ ततस्तुनगरात्तूर्णमाज्यगंधपुरस्कृताः ॥ निर्हृताःपावकादीप्ताःपांडोराज
न्पुरोहितैः॥ ६॥ अथैनामार्तवैःपुष्पैर्गंधैश्चविविधैर्वरैः॥ शिबिकांतामलंकृत्यवाससाच्छाद्यसर्वशः॥७॥ तांतथाशोभितांमाल्यैर्वासोभिश्चमहाधनैः ॥ अ
मात्याज्ञातयश्चैनंसुहृदश्चोपतस्थिरे॥ ८ ॥ नृसिंहंनरयुक्तेनपरमालंकृतेनतं॥ अवहन्यानमुख्येनसहमाद्र्यासुसंवृतं ॥ ९ ॥ पांडुरेणातपत्रेणचामरव्यज
नेनच ॥ सर्ववादित्रनादैश्चसमलंचक्रिरेततः॥ १० ॥ रत्नानिचाप्युपादायबहूनिशतशोनराः ॥ प्रददुःकांक्षमाणेभ्यःपांडोस्तस्यौर्ध्वदेहिके ॥ ११ ॥ अथ
च्छत्राणिशुभ्राणिचामराणिबृहंतिच॥ आजह्रुःकौरवस्यार्थेवासांसिरुचिराणिच॥ १२ ॥ याजकैःशुक्लवासोभिर्हूयमानाहुताशनाः ॥ अगच्छन्नग्रतस्त
स्यदीप्यमानाःस्वलंकृताः॥ १३ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवसहस्रशः॥ रुदंतःशोकसंतप्ताअनुजग्मुर्नराधिपं॥ १४॥ अयमस्मानपाहायदुःखेचा
धायशाश्वते॥ कृत्वाचास्माननाथांश्चक्वयास्यतिनराधिपः॥ १५॥ क्रोशंतःपांडवाःसर्वेभीष्मोविदुरएवच॥ रमणीयेवनोद्देशेगंगातीरेसमेशुभे ॥ १६ ॥
न्यासयामासुरथतांशिबिकांसत्यवादिनः॥ सभार्यस्यनृसिंहस्यपांडोरक्लिष्टकर्मणः॥ १७॥ ततस्तस्यशरीरंतुसर्वगंधाधिवासितं ॥ शुचिकालीयकादिग्धं
दिव्यचंदनरूषितं॥ १८ ॥ पर्यषिंचन्जलेनाशुशातकुंभमयैर्घटैः॥ चंदनेनचशुक्लेनसर्वतःसमलेपयन् ॥ १९ ॥

दीपेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ पांडोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नृसिंहंपांडुं नृसिंहेतिपाठेजनमेजयसंबोधनं ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कालीयकादिग्धंकृष्णागुरुलिप्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तुंगपद्मकौगंधद्रव्यविशेषौ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽ

कालागुरुविमिश्रेणतथातुंगरसेनच ॥ अथैनंदेशजैःशुक्लैर्वासोभिःसमयोजयन् ॥ २० ॥ संछन्नःसतुवासोभिर्जीवन्निवनराधिपः ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोम
हार्हशयनोचितः ॥ २१ ॥ याजकैरभ्यनुज्ञातेप्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ॥ घृतावसिक्तंराजानंसहमाद्र्यास्वलंकृतं ॥ २२ ॥ तुंगपद्मकमिश्रेणचंदनेनसुगंधिना ॥ अ
न्यैश्चविविधैर्गंधैर्विधिनासमदाहयन् ॥ २३ ॥ ततस्तयोःशरीरेदृष्ट्वामोहवशंगता ॥ हाहापुत्रेतिकौसल्यापपातसहसाभुवि ॥ २४ ॥ तांप्रेक्ष्यपतितामार्तांपौ
रजानपदोजनः ॥ रुरोददुःखसंतप्तोराजभक्त्याकृपाऽन्वितः ॥ २५ ॥ कुंत्याश्चैवार्तनादेनसर्वाणिचविचुक्रुशुः ॥ मानुषैःसहभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि ॥
॥ २६ ॥ तथाभीष्मःशांतनवोविदुरश्चमहामतिः ॥ सर्वशःकौरवाश्चैवप्राणदन्भृशदुःखिताः ॥ २७ ॥ ततोभीष्मोऽथविदुरोराजाचसहपांडवैः ॥ उदकंचक्रिरे
तस्यसर्वाश्चकुरुयोषितः ॥ २८ ॥ चुक्रुशुःपांडवाःसर्वेभीष्मःशांतनवस्तथा ॥ विदुरोज्ञातयश्चैवचक्रुश्चाप्युदकक्रियाः ॥ २९ ॥ कृतोदकांस्तानादायपांड
वाञ्छोककर्शितान् ॥ सर्वाःप्रकृतयोराजन्शोचमानान्यवारयन् ॥ ३० ॥ यथैवपांडवाभूमौसुषुपुःसहबांधवैः ॥ तथैवनागराराजन्शिश्यिरेब्राह्मणादयः ॥
॥ ३१ ॥ तद्गतानंदमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत् ॥ बभूवपांडवैःसार्धनगरंद्वादशक्षपाः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुदाहेसप्त
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःकुंतीचराजाचभीष्मश्चसहबंधुभिः ॥ ददुःश्राद्धंतदापांडोःस्व
धामृतमयंतदा ॥ १ ॥ कुरूंश्चविप्रमुख्यांश्चभोजयित्वासहस्रशः ॥ रत्नौघान्विप्रमुख्येभ्योदत्वाग्रामवरांस्तथा ॥ २ ॥ कृतशौचांस्ततस्तांस्तुपांडवान्भरतर्षभान् ॥
आदायविविशुःसर्वेपुरंवारणसाह्वयं ॥ ३ ॥ सततंस्मानुशोचंतस्तमेवभरतर्षभं ॥ पौरजानपदाःसर्वेमृतंस्वमिवबांधवं ॥ ४ ॥ श्राद्धावसानेतुतदादृष्ट्वातं
दुःखितंजनं ॥ संमूढांदुःखशोकार्तांव्यासोमातरमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अतिक्रांतसुखाःकालाःपर्युपस्थितदारुणाः ॥ श्वःश्वःपापिष्ठदिवसाःपृथिवीगतयौवना
॥ ६ ॥ बहुमायासमाकीर्णोनानादोषसमाकुलः ॥ लुप्तधर्मक्रियाचारोघोरःकालोभविष्यति ॥ ७ ॥ कुरूणामनयाच्चापिपृथिवीनभविष्यति ॥ गच्छत्वंयोगमा
स्थाययुक्तावसतपोवने ॥ ८ ॥ माद्राक्षीस्त्वंकुलस्यास्यघोरंसंक्षयमात्मनः ॥ तथेतिसमनुज्ञायसाप्रविश्याब्रवीत्स्नुषां ॥ ९ ॥

ध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्वःश्वःपूर्वपूर्वदिनापेक्षयाउत्तरमुत्तरंपापिष्ठं गतयौवनासम्यक्फलशून्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ योगंचित्तवृत्तिनिरोधंप्रयाणोद्योगंवा युक्तासमाहिता ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जवेधावनक्रीडायां लक्ष्याभिहरणेअहंपूर्वमहंपूर्वमितिदृष्टफलादिग्रहणे भोज्ये पांसुविकर्षणेबालक्रीडाविशेषे परिमर्दतिसर्वतउपमृद्गाति ॥ १६ ॥

अंबिकेतवपौत्रस्यदुर्नयात्किलभारताः ॥ सानुबंधाविनंक्ष्यंतिपौराश्चैवेतिनःश्रुतं ॥ १० ॥ तत्कौसल्यामिमामार्त्तांपुत्रशोकाभिपीडितां ॥ वनमादायभद्रं
तेगच्छामियदिमन्यसे ॥ ११ ॥ तथेत्युक्तात्वंबिकयाभीष्ममामंत्र्यसुव्रता ॥ वनंययौसत्यवतीस्नुषाभ्यांसहभारत ॥ १२ ॥ ताःसुघोरंतपस्तप्त्वादेव्योभरत
सत्तम ॥ देहंत्यक्त्वामहाराजगतिमिष्टांययुस्तदा ॥ १३ ॥ वैशंपायनउवाच अथाप्तवंतोवेदोक्तान्संस्कारान्पांडवास्तदा ॥ संव्यवर्धतभोगांस्तेभुंजा
नाःपितृवेश्मनि ॥ १४ ॥ धार्तराष्ट्रैश्चसहिताःक्रीडंतोमुदिताःसुखं ॥ बालक्रीडासुसर्वासुविशिष्टास्तेजसाऽभवन् ॥ १५ ॥ जवेलक्ष्याभिहरणेभोज्येपांसुवि
कर्षणे ॥ धार्त्तराष्ट्रान्भीमसेनःसर्वान्सपरिमर्दति ॥ १६ ॥ हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान्गृह्यराजन्निलीयते ॥ शिरःसुविनिगृह्यैतान्योधयामासपांडवैः ॥ १७ ॥ शत
मेकोत्तरंतेषांकुमाराणांमहौजसां ॥ एकएवनिगृह्णातिनातिकृच्छ्राद्वृकोदरः ॥ १८ ॥ कचेषुचनिगृह्यैनान्विनिहत्यबलाद्बली ॥ चकर्षक्रोशतोभूमौघृष्टजानु
शिरोंसकान् ॥ १९ ॥ दशबालान्जलेक्रीडन्भुजाभ्यांपरिगृह्यसः ॥ आस्तेस्मसलिलेमग्नोमृतकल्पान्विमुंचति ॥ २० ॥ फलानिवृक्षमारुह्यविचिन्वंतिचयेत
दा ॥ तदापादप्रहारेणभीमःकंपयतेद्रुमान् ॥ २१ ॥ प्रहारवेगाभिहताद्द्रुमाद्व्याघूर्णितास्ततः ॥ सफलाःप्रपतंतिस्मद्रुतंत्रस्ताःकुमारकाः ॥ २२ ॥ नतेनियुद्धे
नजवेनयोग्यासुकदाचन ॥ कुमाराउत्तरंचक्रुःस्पर्धमानावृकोदरं ॥ २३ ॥ एवंसधार्तराष्ट्रांश्चस्पर्धमानोवृकोदरः ॥ अप्रियेऽतिष्ठदत्यंतंबाल्यान्नद्रोहचेतसा
॥ २४ ॥ ततोबलमतिख्यातंधार्त्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ भीमसेनस्यतज्ज्ञात्वादुष्टभावमदर्शयत् ॥ २५ ॥ तस्यधर्मादपेतस्यपापानिपरिपश्यतः ॥ मोहादैश्वर्य
लोभाच्चपापामतिरजायत ॥ २६ ॥ अयंबलवतांश्रेष्ठःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ मध्यमःपांडुपुत्राणांनिकृत्यासन्निगृह्यतां ॥ २७ ॥ प्राणवान्विक्रमीचैवशौर्येण
महताऽन्वितः ॥ स्पर्धतेचापिसहितानस्मानेकोवृकोदरः ॥ २८ ॥ तंतुसुप्तंपुरोद्यानेगंगायांप्रक्षिपामहे ॥ अथतस्मादवरजंश्रेष्ठंचैवयुधिष्ठिरं ॥ २९ ॥ प्रस
ह्यबंधनेबध्वाप्रशासिष्येवसुंधरां ॥ एवंसनिश्चयंपापःकृत्वादुर्योधनस्तदा ॥ नित्यमेवांतरप्रेक्षीभीमस्यासीन्महात्मनः ॥ ३० ॥ ततोजलविहारार्थंका
रयामासभारत ॥ चैलकंबलवेश्मानिविचित्राणिमहांतिच ॥ ३१ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योग्यासुशिक्षाभ्यासेषु उत्तरंउत्कर्षं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ निकृत्याकपटेन ॥ २७ ॥ प्राणवान्बलवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसह्यबलात्कारेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायांप्रदेशविशेषे स्थलंकिंचित्अर्धंजलेऽर्धंस्थलेचक्रीडागारं ॥ ३३ ॥ भक्ष्यंदंतैश्छित्वाछित्वाखाद्यंअपूपादि भोज्यंजिह्वाव्यापारैकग्राह्यंपायसादि पेयंतदुभयानपेक्षंपानकादि चोष्यंरसमात्रंगृहीत्वात्याज्यमिक्षुकांडादि लेह्यंमुखलालयाद्रवीभावमापद्यमानंखंडशर्करादि उपपादितं उपाहृतमित्यपिपठंति ॥३४ ॥३५॥ ३६ ॥३७ ॥ ॥३८॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैः यत्रराजानं

सर्वकामैःसुपूर्णानिपताकोच्छ्रायवंतिच ॥ तत्रसंजनयामासनानागाराण्यनेकशः ॥ ३२ ॥ उदकक्रीडनंनामकारयामासभारत ॥ प्रमाणकोट्यांतंदेशं स्थलंकिंचिदुपेत्यह ॥ ३३ ॥ भक्ष्यंभोज्यंचपेयंचचोष्यंलेह्यमथापिच ॥ उपपादितंनरैस्तत्रकुशलैःसूदकर्मणि ॥ ३४ ॥ न्यवेदयंस्तत्पुरुषाधार्तराष्ट्रायवैतदा॥ ततोदुर्योधनस्तत्रपांडवानाहदुर्मतिः ॥ ३५ ॥ गंगांचैवानुयास्यामउद्यानवनशोभितां ॥ सहिताभ्रातरःसर्वेजलक्रीडामवाप्नुमः ॥ ३६ ॥ एवमस्त्वितितं चापिप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ तेरथैर्नगराकारैर्देशजैश्वगजोत्तमैः ॥ ३७॥ निर्ययुर्नगराच्छूराःकौरवाःपांडवैःसह॥ उद्यानवनमासाद्यविसृज्यचमहाजनं ॥ ॥ ३८ ॥ विशंतिस्मतदावीराःसिंहाइवगिरेर्गुहां ॥ उद्यानमभिपश्यंतोभ्रातरःसर्वएवते ॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैःशुभ्रैर्वलभीभिश्वशोभितं ॥ गवाक्षकैस्तथा जालैर्यंत्रैःसांचारिकैरपि ॥ ४० ॥ संमार्जितंसौधकारैश्चित्रकारैश्वचित्रितं ॥ दीर्घिकाभिश्वपूर्णाभिस्तथापुष्करिणीभिर्हि ॥ ४१ ॥ जलंतच्छुशुभेच्छन्नंफुल्लैर्जलरुहैस्तथा ॥ उपच्छन्नावसुमतीतथापुष्पैर्यथर्तुकैः ॥ ४२ ॥ तत्रोपविष्टास्तेसर्वेपांडवाःकौरवाश्वह ॥ उपच्छन्नान्बहून्कामांस्तेभुंजंतिततस्ततः ॥ ४३ ॥ अथोद्यानवरेतस्मिंस्तथाक्रीडागताश्वते ॥ परस्परस्यवक्रेभ्योददुर्भक्ष्यांस्ततस्ततः ॥ ४४ ॥ ततोदुर्योधनःपापस्तद्भक्ष्येकालकूटकं ॥ विषंप्रक्षेपयामासभीमसेनजिघांसया ॥ ४५ ॥ स्वयमुत्थायचैवाथहृदयेनक्षुरोपमः ॥ सवाचामृतकल्पश्वभ्रातृवच्चसुहृद्यथा ॥ ४६ ॥ स्वयंप्रक्षिपतेभक्ष्यंबहुभीमस्यपापकृत् ॥ प्रतीक्षितंस्मभीमेनतंवैदोषमजानता ॥ ४७ ॥ ततोदुर्योधनस्तत्रहृदयेनहसन्निव ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेपुरुषाधमः ॥ ४८ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वे जलक्रीडामकुर्वत ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्वतदामुदितमानसाः ॥ ४९ ॥

कार्यिणःशूराश्वोपतिष्ठंतितैर्गृहैः वलभीभिःउभयतोनमत्पक्षाभिःस्तंभशालाभिः यंत्रैःजलयंत्रैःशतधारादिभिः यतोयुगपच्छतंधाराउच्छलंत्योनीहारीभूयभवनोदरंव्याप्नुवंति सांचारिकैःसंचारयोग्यैः ॥४०॥ दीर्घिकाभिःकुल्याभिः पुष्करिणीभिर्हीतिउपांत्यस्यालघुत्वेऽप्यनुष्टुब्त्वाहानेर्नदोषः ॥४१॥ उपच्छन्नासंछन्ना ॥ ४२॥ उपच्छन्नान्उपागतान् कामान्शब्दादिविषयान् ॥४३ ॥ वक्रेभ्योवक्रेषु ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रतीक्षितंप्रीत्यावेक्षितंभक्षितंनतुशत्रोरितिनिरस्तं तत्रहेतुरजानतेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ व्यायम्यश्रमंकृत्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जलस्यअंतंअवसानं आक्रामत्शरीराभोगेननागानाक्रांतवान् ॥ ५५ ॥ ततस्तैर्भारखिन्नैरदश्यतदष्टः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

क्रीडावसानेतेसर्वेशुचिवस्त्राःस्वलंकृताः ॥ दिवसांतेपरिश्रांताविहृत्यचकुरूद्वहाः ॥ ५० ॥ विहारावसथेष्वेववीरावासमरोचयन् ॥ खिन्नस्तुबलवान्भीमो व्यायम्याभ्यधिकंतदा ॥ ५१ ॥ वाहयित्वाकुमारांस्तान्जलक्रीडागतांस्तदा ॥ प्रमाणकोट्यांवासार्थीसुष्वापावाप्यतत्स्थलं ॥ ५२ ॥ शीतंवातंसमासाद्यश्रांतोमदविमोहितः ॥ विषेणचपरीतांगोनिश्चेष्टःपांडुनंदनः ॥ ५३ ॥ ततोबद्ध्वालतापाशैर्भीमंदुर्योधनःस्वयं ॥ मृतकल्पंतदावीरंस्थलाज्जलमपातयत् ॥ ५४ ॥ सनिःसंज्ञोजलस्यांतमथवैपांडवोविशत् ॥ आक्रामन्नागभवनेतदानागकुमारकान् ॥ ५५ ॥ ततःसमेत्यबहुभिस्तदानागैर्महाविषैः ॥ अदश्यतभृशंभीमो महादंष्ट्रैर्विषोल्बणैः ॥ ५६ ॥ ततोऽस्यदश्यमानस्यतद्विषंकालकूटकं ॥ हतंसर्पविषेणैवस्थावरंजंगमेनतु ॥ ५७ ॥ दंष्ट्राश्चदंष्ट्रिणांतेषांमर्मस्वपिनिपातिताः ॥ त्वचंनैवास्यबिभिदुःसारत्वात्पृथुवक्षसः ॥ ५८ ॥ ततःप्रबुद्धःकौंतेयःसर्वंसंछिद्यबंधनं ॥ पोथयामासतान्सर्वान्केचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ॥ ५९ ॥ हतावशेषाभीमेनसर्वेवासुकिमभ्ययुः ॥ ऊचुश्चसर्पराजानंवासुकिंवासवोपमं ॥ ६० ॥ अयंनरोवैनागेंद्रह्यप्सुबद्ध्वाप्रवेशितः ॥ यथाचनोमतिर्वीरविषपीतोभविष्यति ॥ ६१ ॥ निश्चेष्टोस्माननुप्राप्तःसचदष्टोऽन्वबुध्यत ॥ ससंज्ञश्चापिसंवृत्तश्छित्वाबंधनमाशुनः ॥ ६२ ॥ पोथयंतंमहाबाहुंत्वंवैतंज्ञातुमर्हसि ॥ ततोवासुकिरभ्येत्यनागैरनुगतस्तदा ॥ ६३ ॥ पश्यतिस्ममहाबाहुंभीमंभीमपराक्रमं ॥ आर्यकेणचदृष्टःसपृथायाआर्यकेणच ॥ ६४ ॥ तदादौहित्रदौहित्रःपरिष्वक्तःसुपीडितं ॥ सुप्रीतश्चाभवत्तस्यवासुकिःसमहायशाः ॥ ६५ ॥ अब्रवीत्तंचनागेंद्रःकिमस्यक्रियतांप्रियं ॥ धनौघोरत्ननिचयोवसुचास्यप्रदीयतां ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्तदानागोवासुकिंप्रत्यभाषत ॥ यदिनागेंद्रतुष्टोऽसिकिमस्यधनसंचयैः ॥ ६७ ॥ रसंपिबेत्कुमारोयंत्वयिप्रीतेमहाबलः ॥ बलंनागसहस्रस्ययस्मिन्कुंडेप्रतिष्ठितं ॥ ६८ ॥ यावत्पिबतिबालोयंतावदस्मैप्रदीयतां ॥ एवमस्त्वितितंनागंवासुकिःप्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ ततोभीमस्तदानागैःकृतस्वस्त्ययनःशुचिः ॥ प्राङ्मुखश्चोपविष्टश्चरसंपिबतिपांडवः ॥ ७० ॥ एकोच्छ्वासात्ततःकुंडंपिबतिस्ममहाबलः ॥ एवमष्टौसकुंडानिह्यपिबत्पांडुनंदनः ॥ ७१ ॥

॥ ६० ॥ विषपीतःपीतविषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ आर्यकेणनागराजेन पृथायाआर्यकेणमातामहेन कुंतिभोजद्वारायंसंबंधइतिगम्यते ॥ ६४ ॥ दौहित्रदौहित्रइतितुआर्यकनागस्यदौहित्रःशूरस्तद्दौहित्रोभीमइत्यविरुद्धमेतत् अन्येतुशूरमातामहएवोपचारात्कुंतीमातामहोपीत्याहुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नागदंतेभित्तितोबहिर्निर्गतेदारुणिकृतंयत्आसनस्थानंतत्रझरोखाइतिभाषयाप्रसिद्धे ॥ ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥
ततइति वृत्तःसमाप्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंबहेमातः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भावश्चित्तंनशुध्यतेजीवतीतिनमनुते ॥ ९ ॥ यतःभीमंप्रसुप्तंनमन्येऽपितुहतइत्येवमन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

ततस्तुशयनेदिव्येनागदंतेमहाभुजः ॥ अशेतभीमसेनस्तुयथासुखमरिंदमः ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीमसेनरसपानेअ
ष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेकौरवाःसर्वेविनाभीमंचपांडवाः ॥ वृत्तक्रीडाविहारास्तुप्र
तस्थुर्गजसाह्वयं ॥ १ ॥ रथैर्गजैस्तथाचाश्वैर्यानैश्चान्यैरनेकशः ॥ ब्रुवंतोभीमसेनस्तुयातोह्यग्रतएवनः ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनःपापस्तत्रापश्यन्वृकोदरं ॥ भ्रातृ
भिःसहितोहृष्टोनगरंप्रविवेशह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्माह्यविदन्पापमात्मनि ॥ स्वेनानुमानेनपरंसाधुंसमनुपश्यति ॥ ४ ॥ सोऽभ्युपेत्यतदापार्थोमात
रंभ्रातृवत्सलः ॥ अभिवाद्याब्रवीत्कुंतीमंबभीमइहागतः ॥ ५ ॥ क्वगतोभवितामातर्नेहपश्यामितंशुभे ॥ उद्यानानिवनंचैवविचितानिसमंततः ॥ ६ ॥ तद
र्थंनचतंवीरंदृष्टवंतोवृकोदरं ॥ मन्यमानास्ततःसर्वेयातोनःपूर्वमेवसः ॥ ७ ॥ आगताःस्ममहाभागेव्याकुलेनांतरात्मना ॥ इहागम्यक्वनुगतस्त्वयावाप्रेषितः
क्वनु ॥ ८ ॥ कथयस्वमहाबाहुंभीमसेनंयशस्विनि ॥ नहिमेशुध्यतेभावस्तंवीरंप्रतिशोभने ॥ ९ ॥ यतःप्रसुप्तंमन्येऽहंभीमंनेतिहतस्तुसः ॥ इत्युक्ताचततःकुंती
धर्मराजेनधीमता ॥ १० ॥ हाहेतिकृत्वासंभ्रांताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ नपुत्रभीमंपश्यामिनमामभ्येत्यसाविति ॥ ११ ॥ शीघ्रमन्वेषणेयत्नंकुरुतस्यानुजैःसह ॥
इत्युक्त्वातनयंज्येष्ठंहृदयेनविदूयता ॥ १२ ॥ क्षत्तारमानाय्यतदाकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ क्वगतोभगवन्क्षत्तर्भीमसेनोनदृश्यते ॥ १३ ॥ उद्यानान्निर्गताःसर्वे
भ्रातरोभ्रातृभिःसह ॥ तत्रैकस्तुमहाबाहुर्भीमोनाभ्येतिमामिह ॥ १४ ॥ नचप्रीणयतेचक्षुःसदादुर्योधनस्यसः ॥ क्रूरोऽसौदुर्मतिःक्षुद्रोराज्यलुब्धोऽनपत्र
पः ॥ १५ ॥ निहन्यादपितंवीरंजातमन्युःसुयोधनः ॥ तेनमेव्याकुलंचित्तंहृदयंदह्यतीवच ॥ १६ ॥ विदुरउवाच मैवंवदस्वकल्याणिशेषसंरक्षणंकुरु ॥
प्रत्यादिष्टोहिदुष्टात्माशेषेऽपिप्रहरेत्तव ॥ १७ ॥ दीर्घायुषस्तवसुतायथोवाचमहामुनिः ॥ आगमिष्यतितेपुत्रःप्रीतिंचोत्पादयिष्यति ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ नचेति दुर्योधनस्तंद्रष्टुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वदस्व*विपरीतंमन्येथाः प्रत्यादिष्टःकुतोभीमंहतवानसीत्युपालब्धः ॥ १७ ॥ १८ ॥
*विमतावात्मनेपदं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४ ॥२५॥ २६ ॥२७ ॥२८ ॥ २९ ॥३० ॥३१ ॥३२ ॥ ३३ ॥३४ ॥३५ ॥ ३६॥ ३७ ॥३८ ॥३९ ॥४०॥ ४१ ॥ तान्कुरुबालकानृन्यवेदयत् ॥ ४२ ॥

वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाययौविद्वान्विदुरःस्वंनिवेशनं॥ कुंतीचिंतापराभूत्वासहासीनासुतैर्गृहे॥१९॥ ततोऽष्टमेतुदिवसेप्रत्यबुध्यतपांडवः॥ तस्मिंस्तदारसेजीर्णेसोऽप्रमेयबलोबली॥ २० ॥ तंदृष्ट्वाप्रतिबुध्यंतंपांडवंतेभुजंगमाः॥ सांत्वयामासुरव्यग्रावचनंचेदमब्रुवन्॥ २१ ॥ यत्तेपीतोमहाबाहोरसोऽयंवीर्यसंभृतः॥ तस्मान्नागायुतबलोरणेऽधृष्योभविष्यसि॥२२॥ गच्छाद्यत्वंचस्वगृहंस्नातोदिव्यैरिमैर्जलैः॥ भ्रातरस्तेऽनुतप्यंतित्वांविनाकुरुपुंगव॥२३॥ ततःस्नातोमहाबाहुःशुचिःशुक्लांबरस्रजः॥ ततोनागस्यभवनेकृतकौतुकमंगलः ॥ २४ ॥ ओषधीभिर्विषघ्नीभिःसुरभीभिर्विशेषतः ॥ भुक्तवान्परमान्नंच नागैर्दत्तंमहाबलः॥ २५॥ पूजितोभुजगैर्वीरआशीर्भिश्चाभिनंदितः॥ दिव्याभरणसंछन्नोनागानामंत्र्यपांडवः॥ २६॥ उदतिष्ठत्प्रहृष्टात्मानागलोकादरिंदमः॥ उत्क्षिप्तःसतुनागेनजलाज्जलरुहेक्षणः॥ २७॥ तस्मिन्नेववनोद्देशेस्थापितःकुरुनंदनः॥ तेचांतर्दधिरेनागाःपांडवस्यैवपश्यतः ॥ २८ ॥ ततउत्थाय कौंतेयोभीमसेनोमहाबलः॥ आजगाममहाबाहुर्मातुरंतिकमंजसा॥ २९ ॥ ततोऽभिवाद्यजननींज्येष्ठंभ्रातरमेवच ॥ कनीयसःसमाघ्रायशिरःस्वरिविमर्दनः॥ ३० ॥ तैश्चापिसंपरिष्वक्तःसहमात्रानरर्षभैः॥ अन्योन्यगतसौहार्दाद्दिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रुवन्॥ ३१ ॥ ततस्तत्सर्वमाचष्टदुर्योधनविचेष्टितं ॥ भ्रातॄणां भीमसेनश्चमहाबलपराक्रमः॥ ३२ ॥ नागलोकेचयद्वृत्तंगुणदोषमशेषतः॥ तच्चसर्वमशेषेणकथयामासपांडवः॥ ३३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीममाहवचोऽर्थवत्॥ तूष्णींभवनतेजल्प्यमिदंकार्यंकथंचन॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरप्रमत्तोभवत्तदा॥ ३५॥ सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवान् ॥ धर्मात्माविदुरस्तेषांपार्थानांप्रददौमतिं॥ ३६ ॥ भोजनेभीमसेनस्यपुनःप्राक्षेपयद्विषं ॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणं॥ ३७॥ वैश्यापुत्रस्तदाचष्टपार्थानांहितकाम्यया॥ तच्चापिभुक्त्वाजरयदविकारंवृकोदरः॥३८॥ विकारंनह्यजनयत्सुतीक्ष्णमपितद्विषं॥ भीमसंहननेभीमेअजीर्यतवृकोदरे ॥ ३९ ॥ एवंदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः॥ अनेकैरभ्युपायैस्तान्जिघांसंतिस्मपांडवान्॥ ४० ॥ पांडवाश्चापितत्सर्वंप्रत्यजानन्नमर्षिताः॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुरस्यमतेस्थिताः ॥ ४१ ॥ कुमारान्क्रीडमानांस्तान्दृष्ट्वाराजातिदुर्मदान्॥ गुरुंशिक्षार्थमन्विष्यगौतमंतान्न्यवेदयत्॥ ४२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गुरुद्वारकमपिकौरवाणांमाहात्म्यंवक्तुंगुर्वोःकृपद्रोणयोरप्युत्पत्तिविशि

शरस्तंबेसमुद्भूतंवेदशास्त्रार्थपारगं ॥ अधिजग्मुश्चकुरवोधनुर्वेदंकृपात्तुते ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीमप्रत्यागमनेऊनत्रिंशदधिकशततमोध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच कृपस्यापिममब्रह्मन्संभवंवक्तुमर्हसि ॥ शरस्तंबात्कथंजज्ञेकथंवाऽस्त्राण्यवाप्तवान् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नामगौतमः ॥ पुत्रःकिलमहाराजजातःसहशरैर्विभो ॥ २ ॥ नतस्यवेदाध्ययनेतथाबुद्धिरजायत ॥ यथास्यबुद्धिरभवद्धनुर्वेदेपरंतप ॥ ३ ॥ अधिजग्मुर्यथावेदांस्तपसाब्रह्मचारिणः ॥ तथासतपसोपेतःसर्वाण्यस्त्राण्यवापह ॥ ४ ॥ धनुर्वेदपरत्वाच्चतपसाविपुलेनच ॥ भृशंसंतापयामासदेवराजंसगौतमः ॥ ५ ॥ ततोजानपदींनामदेवकन्यांसुरेश्वरः ॥ प्राहिणोत्तपसोविघ्नंकुरुतस्येतिकौरव ॥ ६ ॥ साहिगत्वाश्रमंतस्यरमणीयंशरद्वतः ॥ धनुर्बाणधरंबालालोभयामासगौतमं ॥ ७ ॥ तामेकवसनांदृष्ट्वागौतमोऽप्सरसंवने ॥ लोकेऽप्रतिमसंस्थानांप्रोत्फुल्लनयनोऽभवत् ॥ ८ ॥ धनुश्चहिशरास्तस्यकराभ्यामपतन्भुवि ॥ वेपथुश्चापितांदृष्ट्वाशरीरेसमजायत ॥ ९ ॥ सतुज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्चसमर्थनात् ॥ अवतस्थेमहाप्राज्ञोधैर्येणपरमेणह ॥ १० ॥ यस्तस्यसहसाराजन्विकारःसमदृश्यत ॥ तेनसुस्रावरेतोऽस्यसचतन्नान्वबुध्यत ॥ ११ ॥ धनुश्चसशरंत्यक्त्वातथाकृष्णाजिनानिच ॥ सविहायाश्रमंतंचतांचैवाप्सरसंमुनिः ॥ १२ ॥ जगामरेतस्तत्तस्यशरस्तंबेपपातच ॥ शरस्तंबेचपतितंद्विधातदभवन्नृप ॥ १३ ॥ तस्याथमिथुनंजज्ञेगौतमस्यशरद्वतः ॥ मृगयांचरतोराज्ञःशांतनोस्तुयदृच्छया ॥ १४ ॥ कश्चित्सेनाचरोरण्येमिथुनंतदपश्यत ॥ धनुश्चसशरंदृष्ट्वातथाकृष्णाजिनानिच ॥ १५ ॥ ज्ञात्वाद्विजस्यचापत्येधनुर्वेदांतगस्यह ॥ सराज्ञेदर्शयामासमिथुनंसशरंधनुः ॥ १६ ॥ सतदादायमिथुनंराजाचकृपयान्वितः ॥ आजगामगृहानेवममपुत्रावितिब्रुवन् ॥ १७ ॥ ततःसंवर्धयामाससंस्कारैश्चाप्ययोजयत् ॥ प्रातिपेयोनरश्रेष्ठोमिथुनंगौतमस्यतत् ॥ १८ ॥ गौतमोऽपिततोऽभ्येत्यधनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ कृपयायन्मयाबालाविमौसंवर्धिताविति ॥ १९ ॥

ष्टामाहाध्यायाभ्यां कृपस्यापीत्यादिना ॥ १ ॥ शरद्वान्नामतः गौतमोगोत्रतःशरैःसहजातःशराएववास्यबंधुवत्प्रियाइत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह नतस्येत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ समर्थनात्सामर्थ्यात् समन्वयादितिपाठांतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुत्रीचपुत्रश्चपुत्रौ ॥ १७ ॥ प्रातिपेयःप्रतीपपुत्रः ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गोपितौराज्ञापालितौ ॥२०॥ चतुर्विधंमुक्तममुक्तंमुक्तामुक्तंमंत्रमुक्तंचेति मुक्तंबाणादि अमुक्तंखड्गादि मुक्तामुक्तंसोपसंहारमस्त्रं निरुपसंहारमस्त्रंमंत्रमुक्तं यद्वा शस्त्रंअस्त्रंप्रत्यस्त्रंपरमास्त्रंच यद्वा आदानंसंधानंविमोक्षःसंहारश्च ॥२१॥२२॥२३॥ विनयेप्सयाशिक्षेच्छया ॥२४॥२५॥ अदेवसत्वःनास्तिदेवस्येवसत्वंसामर्थ्यंयस्यसः ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ सइति ततःपूर्वमेवाप्लुतामितिसं

तस्मात्तयोर्नामचक्रे*तंदेवसमहीपतिः॥ गोपितौगौतमस्तत्रतपसासमविंदत ॥ २० ॥ आगत्यतस्मैगोत्रादिसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ चतुर्विधंधनुर्वेदंशास्त्राणिविविधानिच ॥ २१ ॥ निखिलेनास्यतत्सर्वंगुह्यमाख्यातवांस्तदा ॥ सोचिरेणैवकालेनपरमाचार्यतांगतः ॥ २२ ॥ ततोऽधिजग्मुःसर्वेतेधनुर्वेदंमहारथाः॥ धृतराष्ट्रात्मजाश्चैवपांडवाःसहयादवैः॥ २३ ॥ वृष्णयश्चनृपाश्चान्येनानादेशसमागताः॥ वैशंपायनउवाच विशेषार्थीततोभीष्मःपौत्राणांविनयेप्सया॥ २४॥ इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान्॥ नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानस्त्रकोविदः॥ २५॥ नादेवसत्वोविनयेत्कुरूनस्त्रेमहाबलान्॥ इतिसंचिंत्यगांगेयःसदाभरतसत्तमः॥ २६॥ द्रोणायवेदविदुषेभारद्वाजायधीमते ॥ पांडवान्कौरवांश्चैवददौशिष्यान्नरर्षभ ॥ २७॥ शास्त्रतःपूजितश्चैवसम्यक्तेनमहात्मना॥ सभीष्मेणमहाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषांवरः॥ २८॥ प्रतिजग्राहतान्सर्वान्शिष्यत्वेनमहायशाः ॥ शिक्षयामासचद्रोणोधनुर्वेदमशेषतः॥ २९॥ तेऽचिरेणैवकालेनसर्वशस्त्रविशारदाः॥ बभूवुःकौरवाराजन्पांडवाश्चामितौजसः॥ ३०॥ जनमेजयउवाच कथंसमभवद्द्रोणःकथंचास्त्राण्यवाप्तवान्॥ कथंचागात्कुरून्ब्रह्मन्कस्यपुत्रःसवीर्यवान्॥ ३१ ॥ कथंचास्यसुतोजातःसोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणप्रकीर्तय॥ ३२॥ वैशंपायनउवाच गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवभगवानृषिः ॥ भरद्वाजइतिख्यातःसततंसंशितव्रतः॥ ३३॥ सोऽभिषेक्तुंततोगंगांपूर्वमेवागमन्नदीं॥ महर्षिभिर्भरद्वाजोहविर्धानेचरन्पुरा॥ ३४॥ ददर्शाप्सरसंसाक्षाद्घृताचीमाप्लुतामृषिः॥ रूपयौवनसंपन्नांमदद्दप्तांमदालसां॥ ३५॥ तस्याःपुनर्नदीतीरेवसनंपर्यवर्तत॥ व्यपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चकमेततः॥ ३६॥ तत्रसंसक्तमनसोभरद्वाजस्यधीमतः॥ ततोऽस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे॥॥ ३७॥ ततःसमभवद्द्रोणःकलशेतस्यधीमतः॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः॥ ३८॥

वंधः अंगलग्नवस्त्रांविवृतांगींददर्शेतिभावः सार्धः ॥३४॥३५॥३६॥ द्रोणेद्रोणकलशाख्येयज्ञियपात्रविशेषे ॥३७॥ यतोद्रोणकलशेऽभवत्ततोद्रोणइतिनामनिर्वक्ति ततइति ॥ ३८ ॥

*कृपः कृपीचेति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भरद्वाजआग्नेयमस्त्रंअग्निवेशायददौ सचाग्नेःपुत्रोऽग्निवेशोभारद्वाजंद्रोणंस्वगुरुपुत्रमाग्नेयमस्त्रमशिक्षयदितिश्लोकद्वयार्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पितृभिःपुत्र

अग्निवेशंमहाभागंभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ ३९ ॥ अग्नेस्तुजातःसमुनिस्ततोभरतसत्तम ॥ भारद्वाजंतदाग्नेयंमहास्त्रंप्र
त्यपादयत् ॥ ४० ॥ भरद्वाजसखाचासीत्पृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ॥ ४१ ॥ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्थिवः ॥ चि
क्रीडाध्यायनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ॥ ४२ ॥ ततोव्यतीतेपृषतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ पंचालेषुमहाबाहुरुत्तरेषुनरेश्वरः ॥ ४३ ॥ भरद्वाजोपिभगवानारुरोह
दिवंतदा ॥ तत्रैवचवसन्द्रोणस्तपस्तेपेमहातपाः ॥ ४४ ॥ वेदवेदांगविद्वान्सतपसादग्धकिल्बिषः ॥ ततःपितृनियुक्तात्मापुत्रलोभान्महायशाः ॥ ४५ ॥
शारद्वतींततोभार्यांकृपींद्रोणोऽन्वविंदत ॥ अग्निहोत्रेचधर्मेचदमेचसततंरतां ॥ ४६ ॥ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमेवच ॥ सजातमात्रोव्यनदद्यथैवो
च्चैःश्रवाहयः ॥ ४७ ॥ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतमंतरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ अश्वस्येवास्ययत्स्थामनदतःप्रदिशोगतं ॥ ४८ ॥ अश्वत्थामैवबालोयंतस्मान्नाम्नाभवि
ष्यति ॥ सुतेनतेनसुप्रीतोभारद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ४९ ॥ तत्रैवचवसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ सशुश्रावमहात्मानंजामदग्न्यंपरंतपं ॥ ५० ॥ सर्वज्ञान
विदंविप्रंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदाराजन्दित्संतंवसुसर्वशः ॥ ५१ ॥ सरामस्यधनुर्वेदंदिव्यान्यस्त्राणिचैवह ॥ श्रुत्वातेषुमनश्चक्रेनीतिशास्त्रेतथैव
च ॥ ५२ ॥ ततःसव्रतिभिःशिष्यैस्तपोयुक्तैर्महातपाः ॥ वृतःप्रायान्महाबाहुर्महेंद्रंपर्वतोत्तमं ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यभारद्वाजोमहातपाः ॥ क्षांतंदांतममि
त्रघ्नमपश्यद्भृगुनंदनं ॥ ५४ ॥ ततोद्रोणोवृतःशिष्यैरुपगम्यभृगूद्वहं ॥ आचख्यावात्मनोनामजन्मचांगिरसःकुले ॥ ५५ ॥ निवेद्यशिरसाभूमौपादौचैवाभ्य
वादयत् ॥ ततस्तंसर्वमुत्सृज्यवनंजिगमिषुंतदा ॥ ५६ ॥ जामदग्न्यंमहात्मानंभारद्वाजोऽब्रवीदिदं ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नंतथात्वंमामयोनिजं ॥ ५७ ॥ आग
तंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तमं ॥ तमब्रवीन्महात्मासस‍र्वक्षत्रियमर्दनः ॥ ५८ ॥ स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठयदिच्छसिवदस्वमे ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभारद्वा
जोऽब्रवीद्वचः ॥ ५९ ॥ रामंप्रहरतांश्रेष्ठंदित्संतंविविधंवसु ॥ अहंधनमनंतंहिप्रार्थयेविपुलव्रत ॥ ६० ॥ रामउवाच हिरण्यंममयच्चान्यद्वसुकिं
चिदिहस्थितं ॥ ब्राह्मणेभ्योमयादत्तंसर्वमेतत्तपोधन ॥ ६१ ॥ ॥१५७॥

मुत्पादयेतिनियुक्तआत्मामनोयस्यसपितृनियुक्तात्मा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ स्थामशब्दसकारस्यतकारादेशेऽश्वत्थामेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ कषायीकृते रक्तेलोचनेयस्यसः ॥ ३ ॥ अकृताअसंस्कृता ॥ ४ ॥ ५ ॥ सामर्थ्येत्यनेनासमर्थस्यसौहृदंजीर्यतइत्युक्तं ॥ ६ ॥ एनंसखायंविहरतिपृथक्करोति रहतिसख्याच्च्यावयति ॥ ७ ॥ मैवमिति एवंजीर्णंभ

तथैवेयंधरादेवीसागरांतासपत्तना ॥ कश्यपायमयादत्ताकृत्स्नानगरमालिनी ॥ ६२ ॥ शरीरमात्रमेवाद्यममेदमवशेषितं ॥ अस्त्राणिचमहार्हाणिशस्त्राणि विविधानिच ॥ ६३ ॥ अस्त्राणिवाशरीरंवावरयैतन्मयोद्यतं ॥ वृणीष्वकिंप्रयच्छामितुभ्यंद्रोणवदाशुतत् ॥ ६४ ॥ द्रोणउवाच अस्त्राणिमेसमग्राणि ससंहाराणिभार्गव ॥ सप्रयोगरहस्यानिदातुमर्हस्यशेषतः ॥ ६५ ॥ तथेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रादादस्त्राणिभार्गवः ॥ सहरस्यव्रतंचैवधनुर्वेदमशेषतः ॥ ६६ ॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वंकृतास्त्रोद्विजसत्तमः ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोजगामद्रुपदंप्रति ॥ ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणस्यभार्गवादस्त्रप्राप्तौ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्पार्थिवंराजन्सखायंविद्धिमामिह ॥ १ ॥ इत्येवमुक्तःसख्यासप्रीतिपूर्वंजनेश्वरः ॥ भारद्वाजेनपांचाल्योनामृष्यतवचोऽस्यतत् ॥ २ ॥ सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूःकषायीकृतलोचनः ॥ ऐश्वर्यमदसंपन्नोद्रोणंराजाऽब्रवीदिदं ॥ ३ ॥ द्रुपदउवाच अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ यन्मांब्रवीषिप्रसभंसखातेऽहमितिद्विज ॥ ४ ॥ नहिराज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैःक्वचित् ॥ सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ॥ ५ ॥ सौहृदान्यपिजीर्यंतेकालेनपरिजीर्यतः ॥ सौहृदंमेत्वयाह्यासीत्पूर्वंसामर्थ्यबंधनं ॥ ६ ॥ नसख्यमजरंलोकेहृदितिष्ठतिकस्यचित् ॥ कालोह्येनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ॥ ७ ॥ मैवंजीर्णमुपास्वत्वंसख्यंभवत्वपाकृधि ॥ आसीत्सख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयामेर्थनिबंधनं ॥ ८ ॥ नदरिद्रोवसुमतोनाविद्वान्विदुषःसखा ॥ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ ९ ॥ ययोरेवसमंवित्तंययोरेवसमंश्रुतं ॥ तयोर्विवाहःसख्यंचनतुपुष्टविपुष्टयोः ॥ १० ॥

वत्जीर्णत्वंप्राप्नुवत्सख्यंमाउपास्वतुपुनःअपाकृधिदूरीकुरु यद्वा भवतुजीर्णंसख्यंतत्तुएवंपूर्ववत्माउपास्वकिंतुअपाकृधिनाशयत्यजेत्यर्थः हिंसार्थस्यस्वादिकृञोरूपं अत्रापिहेतुः अर्थनिबंधनं ॥ ८ ॥ एतदेवविवृणोति नदरिद्रइत्यादिना पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वंजीर्णंसख्यंतत्किंइष्यतेअपितुनैवेतिकाक्वायोज्यं ॥ ९ ॥ विपुष्टःकृशोनिर्धनोवा ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥११॥द्रुपदेनेति पांचाल्यंगर्वितंचिंतयित्वातत्पराभवोपायंमनसाविनिश्चित्यप्रतिबुद्धिः प्रतीपबुद्धिःशत्रुबुद्धिस्तद्वान्सनूनागसाव्हयंजगामेतिद्वयोःसंबंधः॥१२॥ १३॥१४ ॥ अस्यतनुजोऽश्वत्थामा नाबुध्यं

नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच द्रुपदेनैवमुक्तस्तुभारद्वाजःप्रताप वान्॥ मुहूर्तंचिंतयित्वातुमन्युनाऽभिपरिप्लुतः ॥१२॥ सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान्॥ जगामकुरुमुख्यानांनगरंनागसाह्वयं॥१३॥ सनागपु रमागम्यगौतमस्यनिवेशने॥ भारद्वाजोवसत्तत्रप्रच्छन्नंद्विजसत्तमः ॥ १४ ॥ ततोस्यतनुजःपार्थान्कृपस्यानंतरंप्रभुः ॥ अस्त्राणिशिक्षयामासनाबुध्यंत चतंजनाः ॥ १५ ॥ एवंसतत्रगूढात्माकंचित्कालमुवासह॥ कुमारास्त्वथनिष्क्रम्यसमेतागजसाह्वयात् ॥ १६ ॥ क्रीडंतोवीटयातत्रवीराःपर्यचरन्मुदा॥ प पातकूपेसावीटातेषांवैक्रीडतांतदा ॥ १७॥ ततस्तेयत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धर्तुमादृताः॥ नचतेप्रत्यपद्यंतकर्मवीटोपलब्धये॥ १८ ॥ ततोन्योन्यमवैक्षंतव्रीडया वनताननाः॥ तस्यायोगमविंदंतोभृशंचोत्कंठिताभवन्॥ १९॥ तेऽपश्यन्ब्राह्मणंश्याममापन्नंपलितंकृशं॥ कृत्यवंतमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतं॥ २०॥ तेतंदृ ष्ट्वामहात्मानमुपगम्यकुमारकाः ॥ भग्नोत्साहक्रियात्मानोब्राह्मणंपर्यवारयन् ॥ २१ ॥ अथद्रोणःकुमारांस्तान्दृष्ट्वाकृत्यवतस्तदा ॥ प्रहस्यमंदंपैशल्याद भ्यभाषतवीर्यवान्॥ २२॥ अहोवोधिग्बलंक्षात्रंधिगेतांवःकृतास्त्रतां॥ भरतस्यान्वयेजातायेवीटांनाधिगच्छत॥ २३ ॥ वीटांचमुद्रिकांचैवत्वध्यहमेतदपि द्वयं॥ उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनंमेप्रदीयतां॥ २४॥ एवमुक्त्वाकुमारांस्तान्द्रोणःस्वांगुलिवेष्टनं॥ कूपेनिरुदकेतस्मिन्नपातयदरिंदमः॥ २५ ॥ ततोऽब्रवीत्त दाद्रोणंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ युधिष्ठिरउवाच कृपस्यानुमतेब्रह्मन्भिक्षामाप्नुहिशाश्वतीं ॥ २६ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचप्रहस्यभरतानिदं॥ द्रोण उवाच एषामुष्टिरिषीकाणांमयाऽस्त्रेणाभिमंत्रिता ॥ २७॥ अस्यावीर्यंनिरीक्षध्वंयदन्यस्यनविद्यते ॥ भेत्स्यामीषीकयावीटांतामिषीकांतथाऽन्यया ॥ ॥ २८॥ तामन्ययासमायोगेवीटायाग्रहणंमम॥ वैशंपायनउवाच ततोयथोक्तंद्रोणेनतत्सर्वंकृतमंजसा॥ २९॥ तदवेक्ष्यकुमारास्तेविस्मयोत्फुल्ललो चनाः॥ आश्चर्यमिदमत्यंतमितिमत्वावचोऽब्रुवन्॥ ३० ॥

तद्द्रोणपुत्रोयमितिनज्ञातवंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वीटयायवाकारेणप्रादेशमात्रकाष्ठेन यत्हस्तमात्रदंडेनउपर्युपरिकुमाराःप्रक्षिपंति लोहगुलिकयेत्यन्ये ॥ १७ ॥ १८ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पैशल्या त्कौशल्यात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ मुद्रिकांचमयात्यज्यमानां ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सांप्रतंयुक्तंप्रतिपत्स्यतेज्ञास्यति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चिकीर्षयाजिज्ञासया कृविज्ञानेइत्यस्यरूपं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सखावयस्यः उपका

कुमाराऊचुः मुद्रिकामपिविप्रर्षेशीघ्रमेतांसमुद्धर॥ वैशंपायनउवाच ततःशरंसमादायधनुर्द्रोणोमहायशाः ॥ ३१ ॥ शरेणविद्ध्वामुद्रांतामूर्ध्व मावाहयत्प्रभुः ॥ सशरंसमुपादायकूपादंगुलिवेष्टनं ॥ ३२ ॥ ददौततःकुमाराणांविस्मितानामविस्मितः ॥ मुद्रिकामुद्धृतांदृष्ट्वातमाहुस्तेकुमारकाः ॥ ३३॥ कुमाराऊचुः अभिवादयामहेब्रह्मन्नैतदन्येषुविद्यते ॥ कोऽसिकस्यासिजानीमोवयंकिंकरवामहे ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्ततोद्रोणःप्रत्युवाचकुमारकान्॥ द्रोणउवाच आचक्षध्वंचभीष्मायरूपेणचगुणैश्चमां ॥ ३५ ॥ सएवसुमहातेजाःसांप्रतंप्रतिपत्स्यते॥ वैशंपायनउवाच तथेत्युक्त्वाचगत्वाचभीष्ममूचुःकुमारकाः ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतच्चकर्मतथाविधं ॥ भीष्मःश्रुत्वाकुमाराणांद्रोणंतंप्रत्यजानत ॥ ३७ ॥ युक्तरूपःसहिगुरुरित्येवमनुचिंत्यच ॥ अथैनमानीयतदास्वयमेवसुसत्कृतं ॥ ३८ ॥ परिपप्रच्छनिपुणंभीष्मःशस्त्रभृतांवरः ॥ हेतुमागमनेतच्चद्रोणःसर्वंन्यवेदयत्॥ ३९॥ द्रोणउवाच महर्षेरग्निवेशस्यसकाशमहमच्युत ॥ अस्त्रार्थमगमंपूर्वंधनुर्वेदचिकीर्षया ॥ ४० ॥ ब्रह्मचारीविनीतात्माजटिलोबहुलाःसमाः ॥ अवसंसुचिरंतत्रगुरुशुश्रूषणेरतः ॥ ४१ ॥ पांचाल्योराजपुत्रश्चयज्ञसेनोमहाबलः ॥ इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्तस्मिन्नेवगुरौप्रभुः ॥ ४२॥ समेतत्रसखाचासीदुपकारीप्रियश्चमे ॥ तेनाहंसहसंगम्यवर्तयन्सुचिरंप्रभो ॥ ४३ ॥ बाल्यात्प्रभृतिकौरव्यसहाध्ययनमेवच ॥ समेसखासदातत्रप्रियवादीप्रियंकरः॥ ४४ ॥ अब्रवीदितिमांभीष्मवचनंप्रीतिवर्धनं॥ अहंप्रियतमःपुत्रःपितुर्द्रोणमहात्मनः ॥ ४५ ॥ अभिषेक्ष्यतिमांराज्येसपांचाल्योयदातदा ॥ त्वद्भोग्यंभवितातातसखेसत्येनतेशपे ॥ ४६ ॥ ममभोगाश्चवित्तंचत्वदधीनंसुखानिच ॥ एवमुक्ताऽथवव्राजकृतास्त्रःपूजितोमया ॥ ४७ ॥ तच्चवाक्यमहंनित्यंमनसाधारयंस्तदा ॥ सोहंपितृनियोगेनपुत्रलोभाद्यशस्विनीं ॥ ४८ ॥ नातिकेशींमहाप्रज्ञामुपयेमेमहाव्रतां ॥ अग्निहोत्रेचसत्रेचदमेचसततंरतां ॥ ४९ ॥ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमौरसं ॥ भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसं ॥ ५० ॥ पुत्रेणतेनप्रीतोहंभरद्वाजोमयायथा ॥ गोक्षीरंपिबतोदृष्ट्वाधनिनस्तत्रपुत्रकान् ॥ अश्वत्थामारुदद्बालस्तन्मेसंदेहयद्दिशः ॥ ५१ ॥

रकर्तृत्वादेवप्रियोवल्लभश्च वर्त्तयन्नवसन् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ दिशःसंदेहयत्दिङ्मोहमजनयत् अडभावआर्षःशत्रंतंवा ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्नातकोयःकश्चिदल्पगोधनःस्वधर्मलोपान्नावसीदेतअतोबहुगोधनवतोब्राह्मणस्यप्रतिग्रहमिच्छन् ॥ ५२ ॥ अंनादंतंदेशाद्देशं ॥५३॥ ५४॥५५॥ ५६॥५७॥ संभाषतांसंभाष्यमाणानां अच्यवत्धर्मंच्युता

नस्नातकोवसीदेतवर्त्तमानःस्वकर्मसु ॥ इतिसंचिंत्यमनसातंदेशंबहुशोभ्रमन् ॥५२॥ विशुद्धमिच्छन्गांगेयधर्मोपेतंप्रतिग्रहं ॥ अंतादंतंपरिक्रम्यनाध्यग
॥१५९॥ च्छंपयस्विनीं ॥ ५३ ॥ अथपिष्टोदकेनैनंलोभयंतिकुमारकाः ॥ पीत्वापिष्टरसंबालःक्षीरंपीतंमयाऽपिच ॥५४॥ ननर्त्तोत्थायकौरव्यहृष्टोबाल्याद्विमोहितः॥
तंदृष्ट्वानृत्यमानंतुबालैःपरिवृतंसुतं ॥ ५५ ॥ हास्यतामुपसंप्राप्तंकश्मलंतत्रमेऽभवत् ॥ द्रोणंधिगस्त्वधनिनंयोधनंनाधिगच्छति ॥ ५६ ॥ पिष्टोदकंसुतोय
स्यपीत्वाक्षीरस्यतृष्णया ॥ नृत्यतिस्ममुदाविष्टःक्षीरंपीतंमयाऽप्युत ॥ ५७॥ इतिसंभाषतांवाचंश्रुत्वामेबुद्धिरच्यवत् ॥ आत्मानंचात्मनागर्हन्मनसेदंव्यचिं
तयं ॥ ५८ ॥ अपिचाहंपुराविप्रैर्वर्जितोगर्हितोवसे ॥ परोपसेवांपापिष्ठांनचकुर्यांधनेप्सया ॥ ५९ ॥ इतिमत्वाप्रियंपुत्रंभीष्मादायततोह्यहं ॥ पूर्वस्नेहानु
रागित्वात्सदारःसौमकिंगतः ॥ ६० ॥ अभिषिक्तंतुश्रुत्वैवकृतार्थोऽस्मीतिचिंतयन् ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोराज्यस्थंसमुपागमं ॥ ६१ ॥ संस्मरन्संगमंचैवव
चनंचैवतस्यतत् ॥ ततोद्रुपदमागम्यसखिपूर्वमहंप्रभो ॥ ६२ ॥ अब्रुवंपुरुषव्याघ्रसखाऽयंविद्धिमामिति ॥ उपस्थितस्तुद्रुपदंसखिवच्चास्मिसंगतः ॥ ६३ ॥
समांनिराकारमिवप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ ६४ ॥ यदात्थमांत्वंप्रसभंसखातेहमितिद्विज ॥ संगतानीहजीर्यंतिकाले
नपरिजीर्यतः ॥ ६५ ॥ सौहृदंमेत्वयाह्यासीत्पूर्वंसामर्थ्यबंधनं ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ ६६ ॥ साम्याद्धिसख्यंभवतिवैषम्यान्नो
पपद्यते ॥ नसख्यमजरंलोकेविद्यतेजातुकस्यचित् ॥ ६७॥ कालोवैनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ॥ मैवंजीर्णमुपास्वत्वंसख्यंभवत्त्वपाकृधि ॥ ६८ ॥ आसी
त्सख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयामेऽर्थनिबंधनं ॥ नह्यनाढ्यःसखाढ्यस्यनाविद्वान्विदुषःसखा ॥ ६९ ॥ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ नहिराज्ञामुदीर्णाना
मेवंभूतैर्नरैःक्वचित् ॥ ७० ॥ सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ ७१ ॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखि
पूर्वंकिमिष्यते ॥ अहंत्वयानजानामिराज्यार्थेसंविदंकृतां ॥ ७२ ॥

ऽभूत् आत्मानंदरिद्रदोषादात्मनामनसागर्हन् इदंवक्ष्यमाणं ॥ ५८ ॥
॥ ५९ ॥ पुरापूर्वंदरिद्रोयमितिगर्हितोपिवसेउपवासंकुर्वन्नतुसेवांकुर्यांइतिमत्वानिश्चित्यापिपुत्रस्यप्रियत्वात्सौमकिंद्रुपदंगतइतिसंबंधः ॥६०॥६१ ॥ तत्तस्यवचनंममराज्यंत्वद्भोग्यंभविष्यतीति ॥ ६२ ॥ ॥१५९॥
॥ ६३ ॥ निराकारंनिरस्तोत्तमरूपंहीनजनमिव अकृतेत्यादिप्राग्व्याख्यातं ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥राज्यार्थेसंविदंत्वद्भोग्यंममराज्यमितिसंकेतं ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ प्रतिपादयअस्मत्कुमारेभ्यइतिशेषः कुरुक्षये कुरुगृहे ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽ

एकरात्रंतुतेब्रह्मन्कामंदास्यामिभोजनं ॥ एवमुक्तस्त्वहंतेनसदारःप्रस्थितस्तदा ॥ ७३ ॥ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञाययांकर्त्ताऽस्म्यचिरादिव ॥ द्रुपदेनैवमुक्तोऽहंम
न्युनाऽभिपरिप्लुतः ॥ ७४ ॥ अभ्यागच्छंकुरून्भीष्मशिष्यैरर्थीगुणान्वितैः ॥ ततोऽहंभवतःकामंसंवर्धयितुमागतः ॥ ७५ ॥ इदंनागपुरंरम्यंब्रूहिकिंकरवाणि
ते ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तदाभीष्मोभारद्वाजमभाषत ॥ ७६ ॥ भीष्मउवाच अपज्यंक्रियतांचापंसाध्वस्त्रंप्रतिपादय ॥ भुंक्ष्वभोगान्भृ
शंप्रीतःपूज्यमानःकुरुक्षये ॥ ७७ ॥ कुरूणामस्तियद्वित्तंराज्यंचेदंसराष्ट्रकं ॥ त्वमेवपरमोराजासर्वेचकुरवस्तव ॥ ७८ ॥ यच्चतेप्रार्थितंब्रह्मन्कृतंतदितिचिं
त्यतां ॥ दिष्ट्याप्राप्तोसिविप्रर्षेमहान्मेऽनुग्रहःकृतः ॥ ७९ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मद्रोणसमागमेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसंपूजितोद्रोणोभीष्मेणद्विपदांवरः ॥ विशश्राममहातेजाःपूजितःकुरुवेश्मनि ॥ १ ॥ विश्रांतेऽथगुरौतस्मि
न्पौत्रानादायकौरवान् ॥ शिष्यत्वेनददौभीष्मोवसूनिविविधानिच ॥ २ ॥ गृहंचसुपरिच्छन्नंधनधान्यसमाकुलं ॥ भारद्वाजायसुप्रीतःप्रत्यपादयतप्रभुः ॥
॥ ३ ॥ सतान्शिष्यान्महेष्वासःप्रतिजग्राहकौरवान् ॥ पांडवान्धार्त्तराष्ट्रांश्चद्रोणोमुदितमानसः ॥ ४ ॥ प्रतिगृह्यचतान्सर्वान्द्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ रहस्ये
कःप्रतीतात्माकृतोपसदनांस्तथा ॥ ५ ॥ द्रोणउवाच कार्यमेकांक्षितंकिंचिद्धृदिसंपरिवर्त्तते ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयंमेतदेतद्वदतानघाः ॥ ६ ॥ वैशंपा
यनउवाच तच्छ्रुत्वाकौरवेयास्तेतूष्णीमासन्विशांपते ॥ अर्जुनस्तुततःसर्वंप्रतिजज्ञेपरंतप ॥ ७ ॥ ततोऽर्जुनंतदामूर्ध्निसमाघ्रायपुनःपुनः ॥ प्रीतिपूर्वंपरि
ष्वज्यप्ररुरोदमुदातदा ॥ ८ ॥ ततोद्रोणःपांडुपुत्रानस्त्राणिविविधानिच ॥ ग्राहयामासदिव्यानिमानुषाणिचवीर्यवान् ॥ ९ ॥ राजपुत्रास्तथाचान्येसमेत्य
भरतर्षभ ॥ अभिजग्मुस्ततोद्रोणमस्त्रार्थेद्विजसत्तमं ॥ १० ॥ वृष्णयश्चांधकाश्चैवनानादेश्याश्चपार्थिवाः ॥ सूतपुत्रश्चराधेयोगुरुंद्रोणमियात्तदा ॥ ११ ॥
स्पर्धमानस्तुपार्थेनसूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ॥ दुर्योधनंसमाश्रित्यसोऽवमन्यतपांडवान् ॥ १२ ॥

ध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ सुपरिच्छन्नंसुधाद्यालिप्तं ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रतीतात्मात्हृष्टचित्तः कृतोपसदनान्कृत
पादग्रहणान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धनुर्वेदस्यचिकीर्षयाजिज्ञासया शिक्षादिभिःपांडवोद्रोणमभ्ययादभिगतः तत्तुल्योऽभवदित्यर्थः ॥ १३ ॥ अतएवतेषुविशिष्टः एतदेवाह तुल्येष्विति ॥ १४ ॥ १५ ॥ कमंडलुंसूक्ष्ममुखत्वाद्विलंबेनपूरणीयं ॥ १६ ॥ कुंभंविस्तीर्णमुखत्वात्सद्यःपूरणीयं तस्यफलमाह यावदिति ॥ १७ ॥ औहततर्कितवान् ॥ १८ ॥ विशेषोपचयेगुणवृद्धौ अपृथक्सहैवास्ते ॥ १९ ॥ अतोनव्यहीयतनविहीनोभूत् ॥२० ॥ योगंऐकाग्र्यं ॥ २१ ॥ सूदंसूपकारंप्रति अन्नंनदेयं किंतुअंधकारेमुखादन्यत्रग्रासाःपतिष्यंतीतिनान्नंददामीतिसत्वयावाच्यइतिभावः विजयेअर्जुने अयंभावः अत्यभ्यासान्मुखादन्यत्रग्रासानपतंत्ये

अभ्ययात्सततोद्रोणंधनुर्वेदचिकीर्षया ॥ शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषुसर्वेषुपांडवः ॥ १३ ॥ अस्त्रविद्यानुरागाच्चविशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषुलाघवेसौष्ठवेषुच ॥ १४ ॥ सर्वेषामेवशिष्याणांबभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः॥ ऐंद्रिमप्रतिमंद्रोणउपदेशेष्वमन्यत ॥ १५ ॥ एवंसर्वकुमाराणामिष्वस्त्रंप्रत्यपादयत् ॥ कमंडलुंचसर्वेषांप्रायच्छच्चिरकारणात् ॥ १६ ॥ पुत्रायचददौकुंभमविलंबनकारणात् ॥ यावत्तेनोपगच्छंतितावदस्मैपरांक्रियां ॥ १७ ॥ द्रोणआचष्टपुत्रायतत्कर्मजिष्णुरौहत ॥ ततःसवारुणास्त्रेणपूरयित्वाकमंडलुं ॥ १८ ॥ सममाचार्यपुत्रेणगुरुमभ्येतिफाल्गुनः ॥ आचार्यपुत्रात्तस्मात्तुविशेषोपचयेऽपृथक् ॥ १९ ॥ नव्यहीयतमेधावीपार्थोऽप्यस्त्रविदांवरः ॥ अर्जुनःपरमंयत्नमातिष्ठद्गुरुपूजने ॥ २० ॥ अस्त्रेचपरमंयोगंप्रियोद्रोणस्यचाभवत् ॥ तंदृष्ट्वानित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रंप्रतिफाल्गुनं ॥ २१ ॥ आहूयवचनंद्रोणोरहःसूदमभाषत ॥ अंधकारेर्जुनायान्नंनदेयंतेकदाचन ॥ नचाख्येयमिदंचापिमद्वाक्यंविजयेत्वया ॥ २२ ॥ ततःकदाचिद्भुंजानेप्रववौवायुरर्जुने ॥ तेनतत्रप्रदीपःसदीप्यमानोविलोपितः ॥ २३ ॥ भुक्तएवतुकौंतेयोनास्यादन्यत्रवर्त्तते ॥ हस्तस्तेजस्विनस्तस्यअनुग्रहणकारणात् ॥ २४ ॥ तदभ्यासकृतंमत्वारात्रावपिसपांडवः ॥ योग्यांचक्रेमहाबाहुर्धनुषापांडुनंदनः ॥ २५ ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंद्रोणःशुश्रावभारत ॥ उपेत्यचैनमुत्थायपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ द्रोणउवाच प्रयतिष्येतथाकर्त्तुंयथानान्योधनुर्धरः ॥ त्वत्समोभवितालोकेसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रोणोऽर्जुनंभूयोहयेषुचगजेषुच ॥ रथेषुभूमावपिचरणशिक्षामशिक्षयत् ॥ २८ ॥

वएवंतमसिशब्दादिलक्ष्यादन्यत्रशराअपिनपतेयुरित्युक्तोर्जुनोयदिकेनेदमुक्तमितिपृच्छेत्तर्हिलौकिकएवायमर्थइतितंप्रतिवक्तव्यंनतुद्रोणवाक्यमेतदिति ॥ २२ ॥ एवंगुरुणाशिष्यस्याभ्यासेप्रवृत्तौज्ञापितायांततःप्रागेवार्जुनःस्वदृष्टांतेनैवतज्ज्ञातवानित्याहद्वाभ्यां ततइति ॥ २३ ॥ अनुग्रहणंअभ्यासः ॥ २४ ॥ योग्यंअभ्यासं ॥ २५ ॥ श्रवणोत्तरंउत्थायोपेत्येतिक्रमः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संकीर्णयुद्धेयुगपदनेकायुधप्रयोगेयुगपदनेकैःसहयुद्धेवा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तेषामन्ववेक्षयातेभ्योधिकोमाभूदितिबुद्ध्या ॥ ३२ ॥ महीमयंमृन्मयं ॥ ३३ ॥ इष्वस्त्रेइषुप्रयोगे योगंऐकाग्र्यं

गदायुद्धेऽसिचर्यायांतोमरप्रासशक्तिषु॥ द्रोणःसंकीर्णयुद्धेचशिक्षयामासकौरवान् ॥ २९ ॥ तस्यतत्कौशलंश्रुत्वाधनुर्वेदजिघृक्षवः ॥ राजानोराजपुत्राश्चसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ ३० ॥ ततोनिषादराजस्यहिरण्यधनुषःसुतः ॥ एकलव्योमहाराजद्रोणमभ्याजगामह॥ ३१ ॥ नसतंप्रतिजग्राहनैषादिरितिचिंतयन्॥ शिष्यंधनुषिधर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया॥ ३२ ॥ सतुद्रोणस्यशिरसापादौगृह्यपरंतपः ॥ अरण्यमनुसंप्राप्यकृत्वाद्रोणंमहीमयं ॥ ३३ ॥ तस्मिन्नाचार्यवृत्तिंचपरमामास्थितस्तदा॥ इष्वस्त्रेयोगमातस्थेपरंनियममास्थितः॥ ३४ ॥ परयाश्रद्धयोपेतोयोगेनपरमेणच ॥ विमोक्षादानसंधानेलघुत्वंपरमापसः ॥ ३५ ॥ अथद्रोणाभ्यनुज्ञाताःकदाचित्कुरुपांडवाः॥ रथैर्विनिर्ययुःसर्वेमृगयामरिमर्दन ॥ ३६ ॥ तत्रोपकरणंगृह्यनरःकश्चिद्यदृच्छया॥ राजन्ननुजगामैकःश्वानमादायपांडवान्॥ ३७॥ तेषांविचरतांतत्रतत्तत्कर्मचिकीर्षया ॥ श्वाचरन्सवनेमूढोनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ॥ ३८ ॥ सकृष्णमलदिग्धांगंकृष्णाजिनजटाधरं॥ नैषादिंश्वासमालक्ष्यभषंस्तस्थौतदंतिके॥३९॥ तदातस्याथभषतःशुनःसप्तशरान्मुखे॥ लाघवंदर्शयन्नस्त्रेमुमोचयुगपद्यथा॥४०॥ सतुश्वाशरपूर्णास्यःपांडवानाजगामह॥ तंदृष्ट्वापांडवावीराःपरंविस्मयमागताः ॥ ४१ ॥ लाघवंशब्दवेधित्वंदृष्ट्वातत्परमंतदा॥ प्रेक्ष्यतंव्रीडिताश्चासन्प्रशशंसुश्चसर्वशः॥ ४२ ॥ तंततोऽन्वेषमाणास्तेवनेवननिवासिनं॥ ददृशुःपांडवाराजन्नस्यंतमनिशंशरान् ॥ ४३ ॥ नचैनमभिजानंस्तेतदाविकृतदर्शनं ॥ तथैनंपरिपप्रच्छुःकोभवान्कस्यवेत्युत॥ ४४॥ एकलव्यउवाच निषादाधिपतेर्वीराहिरण्यधनुषःसुतं ॥ द्रोणशिष्यंचमांवित्तधनुर्वेदकृतश्रमं॥ ४५॥ वैशंपायनउवाच तेतमाज्ञायतत्त्वेनपुनरागम्यपांडवाः॥ यथावृत्तंवनेसर्वंद्रोणायाचख्युरद्भुतं॥ ४६ ॥ कौंतेयस्त्वर्जुनोराजन्नेकलव्यमनुस्मरन् ॥ रहोद्रोणंसमासाद्यप्रणयादिदमब्रवीत्॥ ४७॥ अर्जुनउवाच तदाहंपरिरभ्यैकःप्रीतिपूर्वमिदंवचः॥ भवतोक्तोनमेशिष्यस्त्वद्विशिष्टोभविष्यति॥ ४८॥ अथकस्मान्मद्विशिष्टोलोकादपिचवीर्यवान्॥ अन्योऽस्तिभवतःशिष्योनिषादाधिपतेःसुतः॥ ४९ ॥

॥ ३४ ॥ लघुत्वंशीघ्रप्रयोक्तृत्वं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उपकरणंश्ववागुरादि मुख्यंतुकरणंआयुधमेव ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अस्त्रेप्रयोगे लाघवंकौशलं येनशरामुखेप्रविष्टाएवनतुतद्विद्धवंतः ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वेतनंगुरुदक्षिणारूपं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ छित्वेति अविचार्येतिच्छेदः ससत्यसंधंनैषादिंदृष्ट्वाप्रीतोब्रवीदिदं एवंकर्त्तव्यमितिवाएकलव्यमभाषतेतिक्वचि

वैशंपायनउवाच मुहूर्तमिवतंद्रोणश्चिंतयित्वाविनिश्चयं ॥ सव्यसाचिनमादायनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ॥ ५० ॥ ददर्शमलदिग्धांगंजटिलंचीरवाससं ॥ एकलव्यंधनुष्पाणिमस्यंतमनिशंशरान् ॥ ५१ ॥ एकलव्यस्तुतंदृष्ट्वाद्रोणमायांतमंतिकात् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यजगामशिरसामहीं ॥ ५२ ॥ पूजयित्वाततोद्रोणंविधिवत्सनिषादजः ॥ निवेद्यशिष्यमात्मानंतस्थौप्रांजलिरग्रतः ॥ ५३ ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदंवचः ॥ यदिशिष्योऽसिमेवीरवेतनंदीयतांमम ॥ ५४ ॥ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणोऽब्रवीदिदं ॥ एकलव्यउवाच किंप्रयच्छामिभगवन्नाज्ञापयतुमांगुरुः ॥ ५५ ॥ नहिकिंचिददेयंमेगुरवेब्रह्मवित्तम ॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीत्त्वयांगुष्ठोदक्षिणोदीयतामिति ॥ ५६ ॥ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वावचोद्रोणस्यदारुणं ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्येचनियतःसदा ॥ ५७ ॥ तथैवहृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ॥ छित्वाऽविचार्यतंप्रादाद्द्रोणायांगुष्ठमात्मनः ॥ ५८ ॥ ततःशरंतुनैषादिरंगुलीभिर्व्यकर्षत ॥ नतथाचसशीघ्रोऽभूद्यथापूर्वंनराधिप ॥ ५९ ॥ ततोऽर्जुनःप्रीतमनाबभूवविगतज्वरः ॥ द्रोणश्चसत्यवागासीन्नान्योऽभिभविताऽर्जुनं ॥ ६० ॥ द्रोणस्यतुतदाशिष्यौगदायोग्यौबभूवतुः ॥ दुर्योधनश्चभीमश्चसदासंरब्धमानसौ ॥ ६१ ॥ अश्वत्थामारहस्येषुसर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ तथातिपुरुषानन्यान्त्सारुकौयमजावुभौ ॥ ६२ ॥ युधिष्ठिरोरथश्रेष्ठःसर्वत्रतुधनंजयः ॥ प्रथितःसागरांतायांरथयूथपयूथपः ॥ ६३ ॥ बुद्धियोगबलोत्साहैःसर्वास्त्रेषुचनिष्ठितः ॥ अस्त्रेगुर्वनुरागेचविशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ ६४ ॥ तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषुसौष्ठवेनचवीर्यवान् ॥ एकःसर्वकुमाराणांबभूवातिरथोऽर्जुनः ॥ ६५ ॥ प्राणाधिकंभीमसेनंकृतविद्यंधनंजयं ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानोनामृष्यंतपरस्परं ॥ ६६ ॥ तांस्तुसर्वान्समानीयसर्वविद्यास्त्रशिक्षितान् ॥ द्रोणःप्रहरणज्ञानेजिज्ञासुःपुरुषर्षभः ॥ ६७ ॥ कृत्रिमंभासमारोप्यवृक्षाग्रेशिल्पिभिःकृतं ॥ अविज्ञातंकुमाराणांलक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥ ६८ ॥ द्रोणउवाच शीघ्रंभवंतःसर्वेपिधनूंष्यादायसर्वशः ॥ भासमेतंसमुद्दिश्यतिष्ठध्वंसंधितेषवः ॥ ६९ ॥

त्पठ्यंपठंति तत्रएवंकर्त्तव्यमितितर्जनीमध्यमाभ्यांशरंधृत्वाज्याकर्षणंकर्त्तव्यमित्यभिनीयदर्शयति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ गदायोग्यौगदायुद्धेभ्यासवंतौ ॥ ६१ ॥ त्सारुकौत्सरुःखड्गादिमुष्टिस्तद्ग्रहणप्रधानेयुद्धेकुशलौ ॥ ६२ ॥ रथश्रेष्ठःसप्तमीशौंडैरितिसमासः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रहरणज्ञाने कःकथंप्रहरतीतिविचारे ॥ ६७ ॥ भासंनीलपक्षंपक्षिणं शकुंतमित्यन्ये गृध्रमित्यपरे ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७० ॥ अंगिरसांवरःद्रोणः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ भासंपश्यतदेकाग्रदृष्टिर्भवेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तमिति वृक्षादिदर्शनात्व्यग्रदृष्टित्वंतेषांज्ञात्वासर्वानपिनिराचकार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

मद्वाक्यसमकालंतुशिरोऽस्यविनिपात्यतां ॥ एकैकशोनियोक्ष्यामितथाकुरुतपुत्रकाः ॥ ७० ॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरंपूर्वमुवाचांगिरसांवरः ॥ संधत्स्वबाणंदुर्धर्षमद्वाक्यांतेविमुंचतं ॥ ७१ ॥ ततोयुधिष्ठिरःपूर्वंधनुर्गृह्यपरंतपः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ७२ ॥ ततोविततधन्वानंद्रोणस्तंकुरुनंदनं ॥ समुहूर्तादुवाचेदंवचनंभरतर्षभ ॥ ७३ ॥ पश्यैनंत्वंद्रुमाग्रस्थंभासंनरवरात्मज ॥ पश्यामीत्येवमाचार्यंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ ७४ ॥ समुहूर्तादिवपुनर्द्रोणस्तंप्रत्यभाषत ॥ द्रोणउवाच अथवृक्षमिमंमांवाभ्रातॄन्वापिप्रपश्यसि ॥ ७५ ॥ तमुवाचसकौंतेयःपश्याम्येनंवनस्पतिं ॥ भवंतंचतथाभ्रातॄन्भासंचेतिपुनःपुनः ॥ ७६ ॥ तमुवाचापसर्पेतिद्रोणोऽप्रीतमनाइव ॥ नैतच्छक्यंत्वयावेद्धुंलक्ष्यमित्येवकुत्सयन् ॥ ७७ ॥ ततोदुर्योधनादींस्तान्धार्त्तराष्ट्रान्महायशाः ॥ तेनैवक्रमयोगेनजिज्ञासुःपर्यपृच्छत ॥ ७८ ॥ अन्यांश्चशिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान् ॥ तथाचसर्वेतत्सर्वंपश्याम इतिकुत्सिताः ॥ ७९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप० द्रोणशिष्यपरीक्षायांद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोधनंजयंद्रोणःस्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ त्वयेदानींप्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यंविलोक्यतां ॥ १ ॥ मद्वाक्यसमकालंतेमोक्तव्योऽत्रभवेच्छरः ॥ वितत्यकार्मुकंपुत्रतिष्ठतावन्मुहूर्तकं ॥ २ ॥ एवमुक्तःसव्यसाचीमंडलीकृतकार्मुकः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ३ ॥ मुहूर्त्तादिवतंद्रोणस्तथैव समभाषत ॥ पश्यस्येनंस्थितंभासंद्रुमंमामपिचार्जुन ॥ ४ ॥ पश्याम्येकंभासमितिद्रोणंपार्थोऽभ्यभाषत ॥ नतुवृक्षंभवंतंवापश्यामीतिचभारत ॥ ५ ॥ ततःप्रीतमनाद्रोणोमुहूर्तादिवतंपुनः ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःपांडवानांमहारथं ॥ ६ ॥ भासंपश्यसियद्येनंतथाब्रूहिपुनर्वचः ॥ शिरःपश्यामिभासस्यनगात्रमितिसोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुद्रोणोहृष्टतनूरुहः ॥ मुंचस्वेत्यब्रवीत्पार्थंसमुमोचाविचारयन् ॥ ८ ॥ ततस्तस्यनगस्थस्यक्षुरेणनिशितेनच ॥ शिरउत्कृत्यतरसापातयामासपांडवः ॥ ९ ॥ तस्मिन्कर्मणिसंसिद्धेपर्यष्वजतपांडवं ॥ मेनेचद्रुपदंसंख्येसानुबंधंपराजितं ॥ १० ॥

॥ ७९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तस्यभासस्य नगस्थस्यवृक्षाग्रस्थितस्य ॥ ९ ॥ सानुबंधंससहायं ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ अवगाढंजलावगाहिनं ॥ १२ ॥ मोक्ष्यध्वंमोचयध्वं ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियोपेतंकृतकार्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ असामान्यंअसाधारणं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इति

कस्यचित्त्वथकालस्यसशिष्योंऽगिरसांवरः ॥ जगामगंगामभितोमज्जितुंभरतर्षभ ॥ ११ ॥ अवगाढमथोद्रोणंसलिलेसलिलेचरः ॥ ग्राहोजग्राहबलवान् जंघांतेकालचोदितः ॥ १२ ॥ ससमर्थोऽपिमोक्षायशिष्यान्सर्वानचोदयत् ॥ ग्राहंहत्वातुमोक्ष्यध्वंमामितित्वरयन्निव ॥ १३ ॥ तद्वाक्यसमकालंतुबीभत्सु र्निशितैःशरैः ॥ अवार्यैःपंचभिर्ग्राहंमग्नमंभस्यताडयत् ॥ १४ ॥ इतरेत्वथसंमूढास्तत्रतत्रप्रपेदिरे ॥ तंतुदृष्ट्वाक्रियोपेतंद्रोणोऽमन्यतपांडवं ॥ १५ ॥ विशिष्टंसर्वशिष्येभ्यःप्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥ सपार्थबाणैर्बहुधाखंडशःपरिकल्पितः ॥ १६ ॥ ग्राहःपंचत्वमापेदेजंघांत्यक्त्वामहात्मनः ॥ अथाब्रवीन्महात्मानंभारद्वाजोमहारथं ॥ १७ ॥ गृहाणेदंमहाबाहोविशिष्टमतिदुर्धरं ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोनामसप्रयोगनिवर्त्तनं ॥ १८ ॥ नचतेमानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यंकथंचन ॥ जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेजसिपातितं ॥ १९ ॥ असामान्यमिदंतातलोकेष्वस्त्रंनिगद्यते ॥ तद्धारयेथाःप्रयतःशृणुचेदंवचोमम ॥ २० ॥ बाधेतामानुषःशत्रुर्यदित्वां वीरकश्चन ॥ तद्वधायप्रयुंजीथास्तदस्त्रमिदमाहवे ॥ २१ ॥ तथेतिसंप्रतिश्रुत्यबीभत्सुःसकृतांजलिः ॥ जग्राहपरमास्त्रंतदाहचैनंपुनर्गुरुः ॥ भवितात्वत्समोनान्यःपुमाँल्लोकेधनुर्धरः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणग्राहमोक्षणेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच कृतास्त्रान्धार्त्तराष्ट्रांश्चपांडुपुत्रांश्चभारत ॥ दृष्ट्वाद्रोणोऽब्रवीद्राजन्धृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ १ ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः ॥ गांगेयस्यचसान्निध्येव्यासस्यविदुरस्यच ॥ २ ॥ राजन्संप्राप्तविद्यास्तेकुमाराःकुरुसत्तम ॥ तेदर्शयेयुःस्वांशिक्षांराजन्ननुमतेतव ॥ ३ ॥ ततोऽब्रवीन्महाराजःप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजमहत्कर्मकृतंतेद्विजसत्तम ॥ ४ ॥ यदानुमन्यसेकालंयस्मिन्देशेयथायथा ॥ तथातथाविधानायस्वयमाज्ञापयस्वमां ॥ ५ ॥ स्पृहयाम्यद्यनिर्वेदात्पुरुषाणांसचक्षुषां ॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांतान्येमेद्रक्ष्यंतिपुत्रकान् ॥ ६ ॥ क्षत्तर्यद्गुरुराचार्योब्रवीतिकुरुतत्तथा ॥ नहीदृशंप्रियंमन्येभविताधर्मवत्सल ॥ ७ ॥ ततोराजानमामंत्र्यनिर्गतोविदुरोबहिः ॥ भारद्वाजोमहाप्राज्ञोमापयामासमेदिनीं ॥ ८ ॥

आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कृतास्त्रान्धार्त्तराष्ट्रांश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कर्मकुमारशिक्षाख्यं ॥ ४ ॥ मन्यसेऽस्त्रशिक्षादर्शनस्यकालं विधानायरंगभूमेः ॥ ५ ॥ निर्वेदान्दुःखात् सचक्षुषांस्पृहयामि सुखायेतिशेषः ॥ ६ ॥ हेक्षत्तःहेविदुर ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्गुल्मांतृणसमूहमूलपिंडरहितां उदक्प्रस्रवणान्वितांउदक्निम्नां ॥ ९ ॥ तदर्थंबल्यर्थं समाजेवीरसमूहे अवघुष्टेडिंडीरवशब्देनाहूतेसतिबलिंचक्रेइतिपूर्वेणान्वयः ॥ १० ॥ राज्ञःस्त्रीणांप्रेक्षार्थमागारं
मंचाश्वइतरेषांप्रेक्षार्थंरंगभूमौचक्रुरितिद्वयोःसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांगारकःसभौमः अंशुमान्चंद्रः ॥ २० ॥ २१ ॥

समामवृक्षांनिर्गुल्मामुदक्प्रस्रवणान्वितां ॥ तस्यांभूमौबलिंचक्रेतिथौनक्षत्रपूजिते ॥ ९ ॥ अवघुष्टेसमाजेचतदर्थंवदतांवरः ॥ रंगभूमौसुविपुलंशास्त्रदृष्टंयथा विधि ॥ १० ॥ प्रेक्षागारंसुविहितंचक्रुस्तेतस्यशिल्पिनः ॥ राज्ञःसर्वायुधोपेतंस्त्रीणांचैवनरर्षभ ॥ ११ ॥ मंचांश्चकारयामासुस्तत्रजानपदाजनाः ॥ विपुलानुच्छ्रयोपेतान्शिबिकाश्चमहाधनाः ॥ १२ ॥ तस्मिंस्ततोऽहनिप्राप्तेराजाससचिवस्तदा ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाकृतंचाचार्यसत्तमं ॥ १३ ॥ मुक्ताजालपरिक्षिप्तंवैदूर्यमणिशोभितं ॥ शातकुंभमयंदिव्यंप्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १४ ॥ गांधारीचमहाभागाकुंतीचजयतांवर ॥ स्त्रियश्चराज्ञःसर्वास्ताःसप्रेष्याःसपरिच्छदाः ॥ १५ ॥ हर्षादारुरुहुर्मंचान्मेरुंदेवस्त्रियोयथा ॥ ब्राह्मणक्षत्रियाद्यंचचातुर्वर्ण्यंपुराद्द्रुतं ॥ १६ ॥ दर्शनेप्सुसमभ्यागात्कुमाराणांकृतास्त्रतां ॥ क्षणेनैकस्थतांतत्रदर्शनेप्सुजगामह ॥ १७ ॥ प्रवादितैश्चवादित्रैर्जनकौतूहलेनच ॥ महार्णवइवक्षुब्धःसमाजःसोऽभवत्तदा ॥ १८ ॥ ततःशुक्लांबरधरःशुक्लयज्ञोपवीतवान् ॥ शुक्लकेशःसितश्मश्रुःशुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ १९ ॥ रंगमध्यंतदाचार्यःसपुत्रःप्रविवेशह ॥ नभोजलधरैर्हीनंसांगारकइवांशुमान् ॥ २० ॥ सयथासमयंचक्रेबलिंबलवतांवरः ॥ ब्राह्मणांस्तुसुमंत्रज्ञान्कारयामासमंगलं ॥ २१ ॥ सुखपुण्याहघोषस्यपुण्यस्यसमनंतरं ॥ विविशुर्विविधंगृह्यशस्त्रोपकरणंनराः ॥ २२ ॥ ततोबद्धांगुलित्राणाबद्धकक्षामहारथाः ॥ बद्धतूणाःसधनुषोविविशुर्भरतर्षभाः ॥ २३ ॥ अनुज्येष्ठंतुतेतत्रयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ चक्रुरस्त्रंमहावीर्याःकुमाराःपरमाद्भुतं ॥ २४ ॥ केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ॥ मनुजाधृष्टमपरेवीक्षांचक्रुःसुविस्मिताः ॥ २५ ॥ तेस्मलक्ष्याणिबिभिदुर्बाणैर्नामांकशोभितैः ॥ विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यंतोवाजिभिर्द्रुतं ॥ २६ ॥ तत्कुमारबलंतत्रगृहीतशरकार्मुकं ॥ गंधर्वनगराकारंप्रेक्ष्यतेविस्मितिाऽभवन् ॥ २७ ॥ सहसाचुक्रुशुश्चान्येनराःशतसहस्रशः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाःसाधुसाध्वितिभारत ॥ २८ ॥

॥ २२ ॥ बद्धकक्षाः वस्त्रादिनासंवृतांसपृष्ठोदराइत्यर्थः कक्षाबाहुमूलं ॥ २३ ॥ अस्त्रंअस्त्रविद्यांचक्रुःप्रादुश्चक्रुः ॥ २४ ॥ धृष्टंनिर्भयंयथास्यात्तथा ॥ २५ ॥ लाघवोत्सृष्टैःगतिचातुरीप्रयुक्तैः उह्यंतःउह्यमानाः ॥ २६ ॥ गंधर्वनगराकारमद्भुतरूपं ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धनुषिमार्गान्तिर्यगूर्ध्वान्चललक्ष्यपातनादीन् रथचर्यासुमार्गान्शीघ्रंगतप्रत्यागतप्रदक्षिणाप्रदक्षिणमंडलगत्यादिरूपान् ॥ २९ ॥ त्सरुमार्गान्तिर्यगूर्ध्वाधःखड्गप्रचलनरूपान् सर्वासुभूमिषुरथादिपृष्ठेषुभुवि
वा ॥ ३० ॥ लाघवंशैघ्र्यं सौष्ठवंचातुरीं एकेनैवखड्गेनसमंताद्भ्रामितेनयुगपदनेकायुधनिवारणं शोभांसर्वतोझलझलायमानैकखड्गांशुमंडलांतरगतत्वेनाभिनवां स्थिरत्वमभीतत्वं दृढमुष्टितांखड्गभृतां
हस्तएवपरितश्चलतिनत्वंगुलयइत्यर्थः प्रयोगंनिदर्शनं ॥ ३१ ॥ संहृष्टौपरस्परंजेतुंसकामौ ॥ ३२ ॥ बृंहंतौशब्दंकुर्वाणौ वासिताहस्तिनी ॥ ३३ ॥ चेरतुःपद्भ्यां मंडलगतौअलातचक्रवद्भ्राम्यमाणगदाप

कृत्वाधनुषितेमार्गान्रथचर्यासुचासकृत् ॥ गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचनियुद्धेचमहाबलाः॥ २९ ॥ गृहीतखड्गचर्माणस्ततोभूयःप्रहारिणः ॥ त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टां
श्चेरुःसर्वासुभूमिषु ॥३०॥ लाघवंसौष्ठवंशोभांस्थिरत्वंदृढमुष्टितां॥ ददृशुस्तत्रसर्वेषांप्रयोगंखड्गचर्मणोः॥ ३१ ॥ अथतौनित्यसंहृष्टौसुयोधनवृकोदरौ॥
अवतीर्णौगदाहस्तावेकशृंगाविवाचलौ ॥ ३२ ॥ बद्धकक्षौमहाबाहूपौरुषेपर्यवस्थितौ ॥ बृंहंतौवासिताहेतोःसमदाविवकुंजरौ ॥ ३३ ॥ तौप्रदक्षिणस
व्यानिमंडलानिमहाबलौ ॥ चेरतुर्मंडलगतौसमदाविवकुंजरौ ॥ ३४ ॥ विदुरोधृतराष्ट्रायगांधार्याःपांडवारणिः ॥ न्यवेदयेतांतत्सर्वंकुमाराणांविचेष्टितं
॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यस्त्रदर्शनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
कुरुराजेहिरंगस्थेभीमेचबलिनांवरे॥ पक्षपातकृतस्नेहःसद्द्विधेवाभवज्जनः॥ १ ॥हीवीरकुरुराजेतिहीभीमइतिजल्पतां॥ पुरुषाणांसुविपुलाःप्रणादाःसह
सोत्थिताः ॥ २ ॥ ततःक्षुब्धार्णवनिभंरंगमालोक्यबुद्धिमान् ॥ भारद्वाजःप्रियंपुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच वारयैतौमहावीर्यौकृत
योग्यावुभावपि ॥ माभूद्रंगप्रकोपोऽयंभीमदुर्योधनोद्भवः॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तावुद्यतगदौगुरुपुत्रेणवारितौ ॥ युगांतानिलसंक्षुब्धौमहा
वेलाविवार्णवौ ॥ ५ ॥ ततोरंगांगणगतोद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ निवार्यवादित्रगणंमहामेघनिभस्वनं ॥ ६ ॥ योमेपुत्रात्प्रियतरःसर्वशस्त्रविशारदः ॥ ऐंद्रि
रिंद्रानुजसमःसपार्थोदृश्यतामिति ॥ ७ ॥ आचार्यवचनेनाथकृतस्वस्त्ययनोयुवा ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःपूर्णतूणःसकार्मुकः॥ ८ ॥

रिवेषांतर्गतौ निर्मलगदाविवितिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ३४ ॥ पांडवारणिःकुंती ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
कुर्विंति कुरुराजेदुर्योधने ॥ १ ॥ हीविस्मयेआश्चर्यंभीमदुर्योधनौकुरुतइत्यर्थः हाभीमेत्यपपाठः ॥ २ ॥ ३ ॥ कृतयोग्यौसुशिक्षितौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इंद्रानुजसमःविष्णुतुल्यः ॥ ७ ॥ बद्धेगोधांगुलि
त्राणेयेन गोधातलाख्यंज्याघातवारणं अंगुलित्राणंप्रसिद्धंचर्ममयं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कांचनमिति तूणकार्मुककवचानांतत्प्रभाजालस्यार्जुनस्यचक्रमादर्कैंद्रायुधतडित्संध्यातोयदैरुपमा ॥ ९ ॥ समुत्पिंजलकंउत्फुल्लता प्रमुदितेरंगेइतिवाक्यशेषात् अन्येकलकलशब्दोव्याकुलत्वंचेत्याहुः

कांचनंकवचंबिभ्रत्प्रत्यदृश्यतफाल्गुनः ॥ सार्कःसेंद्रायुधतडित्ससंध्यइवतोयदः ॥ ९ ॥ ततःसर्वस्यरंगस्यसमुत्पिंजलकोऽभवत् ॥ प्रावाद्यंतचवाद्यानिस
शंखानिसमंततः ॥ १० ॥ एषकुंतीसुतःश्रीमानेषमध्यमपांडवः ॥ एषपुत्रोमहेंद्रस्यकुरूणामेषरक्षिता ॥ ११ ॥ एषोऽस्त्रविदुषांश्रेष्ठएषधर्मभृतांवरः ॥ एष
शीलवतांचापिशीलज्ञाननिधिःपरः ॥ १२ ॥ इत्येवंतुमुलावाचःशुश्रुवुःप्रेक्षकेरिताः ॥ कुंत्याःप्रस्नवसंयुक्तैरस्रैःक्लिन्नमुरोऽभवत् ॥ १३ ॥ तेनशब्देनमह
तापूर्णश्रुतिरथाब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठोविदुरंहृष्टमानसः ॥ १४ ॥ क्षत्तःक्षुब्धार्णवनिभःकिमेषसुमहास्वनः ॥ सहसैवोत्थितोरंगेभिंदन्निवनभस्तलं ॥
॥ १५ ॥ विदुरउवाच एषपार्थोमहाराजफाल्गुनःपांडुनंदनः ॥ अवतीर्णःसकवचस्तत्रैषसुमहास्वनः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच धन्योस्म्यनुगृही
तोस्मिरक्षितोऽस्मिमहामते ॥ पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिःपांडववन्हिभिः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्प्रमुदितेरंगेकथंचित्प्रत्युपस्थिते ॥ दर्शया
मासबीभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवं ॥ १८ ॥ आग्नेयेनासृजद्वन्हिंवारुणेनासृजत्पयः ॥ वायव्येनासृजद्वायुंपार्जन्येनासृजद्घनान् ॥ १९ ॥ भौमेनप्राविशद्भू
मिंपार्वतेनासृजद्गिरीन् ॥ अंतर्धानेनचास्त्रेणपुनरंतर्हितोऽभवत् ॥ २० ॥ क्षणात्प्रांशुःक्षणाद्ध्रस्वःक्षणाच्चरथधूर्गतः ॥ क्षणेनरथमध्यस्थःक्षणेनावतरन्महीं
॥ २१ ॥ सुकुमारंचसूक्ष्मंचगुरुंचापिगुरुप्रियः ॥ सौष्ठवेनाभिसंक्षिप्तःसोऽविध्यद्विविधैःशरैः ॥ २२ ॥ भ्रमतश्चवराहस्यलोहस्यप्रमुखेसमं ॥ पंचबाणानसंस
क्तान्संमुमोचैकबाणवत् ॥ २३ ॥ गव्येविषाणकोषेचचलेरज्ज्ववलंबिनि ॥ निचखानमहावीर्यःसायकानेकविंशतिं ॥ २४ ॥ इत्येवमादिसुमहत्खड्गेधनु
षिचानघ ॥ गदायांशस्त्रकुशलोमंडलान्यदर्शयत् ॥ २५ ॥ ततःसमाप्तभूयिष्ठेतस्मिन्कर्मणिभारत ॥ मंदीभूतेसमाजेचवादित्रस्यचनिःस्वने ॥ २६ ॥ द्वा
रदेशात्समुद्भूतोमाहात्म्यबलसूचकः ॥ वज्रनिष्पेषसदृशःशुश्रुवेभुजनिःस्वनः ॥ २७ ॥ दीर्यंतेकिंनुगिरयःकिंस्विद्भूमिर्विदीर्यते ॥ किंस्विदापूर्यतेव्योमजल
धाराघनैर्घनैः ॥ २८ ॥ रंगस्यैवंमतिरभूत्क्षणेनवसुधाधिप ॥ द्वारंचाभिमुखाःसर्वेबभूवुःप्रेक्षकास्तदा ॥ २९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्रैःप्रेमाश्रुभिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सुकुमारंपूर्णघटकुक्कुटांडादीनिलक्ष्याणिअविचाल्यअविध्यत् सूक्ष्मंगुंजादिलक्ष्यं गुरुंघनावयवंचसोविध्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ गव्येगोसंबंधिनि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सावित्रेणहस्तनक्षत्रेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गदायंआलंबनंयस्यतादृशःपाणिर्यस्यसगदाग्रपाणिः गदामात्रसहायइत्यर्थः अयंपुरस्तादुपरीत्युपक्रम्यआलंबनेसमूहेचेतिमेदिनी ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्व

॥१६४॥ पंचभिर्भ्रातृभिःपार्थैर्द्रोणःपरिवृतोबभौ ॥ पंचतारेणसंयुक्तःसावित्रेणेवचंद्रमाः ॥ ३० ॥ अश्वत्थाम्नाचसहितंभ्रातॄणांशतमूर्जितं ॥ दुर्योधनममित्रघ्नमु त्थितंपर्यवारयत् ॥ ३१ ॥ सतैस्तदाभ्रातृभिरुद्यतायुधैर्गदाग्रपाणिःसमवस्थितैर्वृतः ॥ बभौयथादानवसंक्षयेपुरापुरंदरोदेवगणैःसमावृतः ॥ ३२ ॥ इ तिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्व० अस्त्रदर्शनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच दत्तेवकाशे पुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ विवेशरंगंविस्तीर्णंकर्णःपरपुरंजयः ॥ १ ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ सधनुर्बद्धनिस्त्रिंशःपादचारीवपर्वतः ॥ २ ॥ कन्यागर्भःपृथुयशाःपृथायाःपृथुलोचनः ॥ तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशःकर्णोऽरिगणसूदनः ॥ ३ ॥ सिंहर्षभगजेंद्राणांबलवीर्यपराक्रमः ॥ दीप्तिकांतिद्युति गुणैःसूर्येंदुज्वलनोपमः ॥ ४ ॥ प्रांशुःकनकतालाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ असंख्येयगुणःश्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५ ॥ सनिरीक्ष्यमहाबाहुःसर्वतो रंगमंडलं ॥ प्रणामंद्रोणकृपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥ ६ ॥ ससमाजजनःसर्वोनिश्चलःस्थिरलोचनः ॥ कोऽयमित्यागतक्षोभःकौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७ ॥ सोऽब्रवीन्मेघगंभीरस्वरेणवदतांवरः ॥ भ्राताभ्रातरमज्ञातंसावित्रःपाकशासनिं ॥ ८ ॥ पार्थयत्तेकृतंकर्मविशेषवदहंततः ॥ करिष्येपश्यतांनॄणामात्मनावि स्मयंगमः ॥ ९ ॥ असमाप्तेततस्तस्यवचनेवदतांवर ॥ यंत्रोत्क्षिप्तइवोत्तस्थौक्षिप्रंवैसर्वतोजनः ॥ १० ॥ प्रीतिश्चमनुजव्याघ्रदुर्योधनमुपाविशत् ॥ ह्रीश्चक्रो धश्चबीभत्सुंक्षणेनान्वाविवेशह ॥ ११ ॥ ततोद्रोणाभ्यनुज्ञातःकर्णःप्रियरणःसदा ॥ यत्कृतंतत्रपार्थेनतच्चकारमहाबलः ॥ १२ ॥ अथदुर्योधनस्तत्रभ्रातृ भिःसहभारत ॥ कर्णंपरिष्वज्यमुदाततोवचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ दुर्योधनउवाच स्वागतंतेमहाबाहोदिष्ट्याप्राप्तोऽसिमानद ॥ अहंचकुरुराज्यंचयथेष्ट मुपभुज्यतां ॥ १४ ॥ कर्णउवाच कृतंसर्वमहंमन्येसखित्वंचत्वयावृणे ॥ द्वंद्वयुद्धंचपार्थेनकर्तुमिच्छाम्यहंप्रभो ॥ १५ ॥ दुर्योधनउवाच भुंक्ष्व भोगान्मयासार्धंबंधूनांप्रियकृद्भव ॥ दुर्हृदांकुरुसर्वेषांमूर्ध्निपादमरिंदम ॥ १६ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ दत्तेइत्ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

वैशंपायनउवाच ततःक्षिप्तमिवात्मानंमत्वापार्थोऽभ्यभाषत ॥ कर्णंभ्रातृसमूहस्यमध्येचलमिवस्थितं ॥१७॥ अर्जुनउवाच अनाहूतोपसृष्टाना
मनाहूतोपजल्पिनां ॥ येलोकास्तान्हतःकर्णमयात्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ १८ ॥ कर्णउवाच रंगोऽयंसर्वसामान्यःकिमत्रतवफाल्गुन ॥ वीर्यश्रेष्ठाश्चराजा
नोबलंधर्मोऽनुवर्तते ॥ १९ ॥ किंक्षेपैर्दुर्बलायासैःशरैःकथयभारत ॥ गुरोःसमक्षंयावत्तेहराम्यद्यशिरःशरैः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रोणा
भ्यनुज्ञातःपार्थःपरपुरंजयः॥ भ्रातृभिस्त्वरयाश्लिष्टोरणायोपजगामतं ॥२१॥ततोदुर्योधनेनापिसभ्रात्रासमरोद्यतः॥परिष्वक्तःस्थितःकर्णःप्रगृह्यसशरं
धनुः ॥ २२ ॥ ततःसविद्युत्स्तनितैःसेंद्रायुधपुरोगमैः ॥ आवृतंगगनंमेघैर्बलाकापंक्तिहासिभिः ॥ २३ ॥ ततःस्नेहाद्धरिहयंदृष्ट्वारंगावलोकिनं ॥ भास्करोप्य
नयन्नाशंसमीपोपगतान्घनान् ॥ २४ ॥ मेघच्छायोपगूढस्तुततोऽदृश्यतफाल्गुनः॥ सूर्यातपपरिक्षिप्तःकर्णोपिसमदृश्यत॥ २५॥ धार्तराष्ट्रायतःकर्णस्तस्मि
न्देशेव्यवस्थिताः ॥ भारद्वाजःकृपोभीष्मोयतःपार्थस्ततोऽभवन् ॥ २६॥ द्विधारंगःसमभवत्स्त्रीणांद्वैधमजायत ॥ कुंतिभोजसुतामोहंविज्ञातार्थाजगामह ॥
॥ २७॥ तांतथामोहमापन्नांविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ कुंतीमाश्वासयामासप्रेष्याभिश्चंदनोदकैः ॥२८॥ ततःप्रत्यागतप्राणातावुभौपरिदंशितौ ॥ पुत्रौदृष्ट्वासु
संभ्रांतानान्वपद्यतकिंचन ॥ २९ ॥ तावुद्यतमहाचापौकृपःशारद्वतोऽब्रवीत् ॥ द्वंद्वयुद्धसमाचारेकुशलःसर्वधर्मवित् ॥ ३० ॥ अयंपृथायास्तनयःकनीयान्पां
डुनंदनः ॥ कौरवोभवतासार्धंद्वंद्वयुद्धंकरिष्यति ॥ ३१ ॥ त्वमप्येवंमहाबाहोमातरंपितरंकुलं ॥ कथयस्वनरेंद्राणांयेषांत्वंकुलभूषणं ॥ ३२ ॥ ततोविदित्वापा
र्थस्त्वांप्रतियोत्स्यतिवानवा ॥ वृथाकुलसमाचारैर्नयुध्यंतेनृपात्मजाः ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्यकर्णस्यव्रीडावनतमाननं ॥ बभौवर्षा
बुविक्लिन्नंपद्ममागलितंयथा ॥ ३४॥ दुर्योधनउवाच आचार्यत्रिविधायोनीराज्ञांशास्त्रविनिश्चये ॥ सत्कुलीनश्चशूरश्चयश्चसेनांप्रकर्षति ॥ ३५ ॥
यद्ययंफाल्गुनोयुद्धेनाराज्ञायोद्धुमिच्छति ॥ तस्मादेषोऽगविषयेमयाराज्येभिषिच्यते ॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तस्मिन्क्षणेकर्णःसलाजकुसु
मैर्घटैः ॥ कांचनैःकांचनेपीठेमंत्रविद्भिर्महारथः ॥ ३७ ॥ अभिषिक्तोऽगराज्येसश्रियायुक्तोमहाबलः ॥ सच्छत्रवालव्यजनोजयशब्दोत्तरेणच ॥ ३८ ॥
उवाचकौरवंराजन्वचनंसवृषस्तदा ॥ अस्यराज्यप्रदानस्यसदृशंकिंददानिते ॥ ३९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रब्रूहिराजशार्दूलकर्त्ताह्यस्मितथानृप ॥ अत्यंतंसख्यमिच्छामीत्याहतंससुयोधनः ॥ ४० ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णस्तथेतिप्रत्युवाचतं ॥ हर्षाच्चोभौसमाश्लि
ष्यपरांमुदमवापतुः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकर्णाभिषेकेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच ततःस्रस्तोत्तरपटःसप्रस्वेदःसवेपथुः ॥ विवेशाधिरथोरंगंयष्टिप्राणोह्वयन्निव ॥ १ ॥ तमालोक्यधनुस्त्यक्त्वापितृगौरवयंत्रितः ॥ क
र्णोऽभिषेकार्द्रशिराःशिरसासमवंदत ॥ २ ॥ ततःपादाववच्छाद्यपटांतेनससंभ्रमः ॥ पुत्रेतिपरिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ॥ ३ ॥ परिष्वज्यचतस्याथमू
र्धानंस्नेहविक्लवः ॥ अंगराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिःसिषिचेपुनः ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वासूतपुत्रोऽयमितिसंचिंत्यपांडवः ॥ भीमसेनस्तदावाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ५ ॥
नत्वमर्हसिपार्थेनसूतपुत्ररणेवधं ॥ कुलस्यसदृशस्तूर्णंप्रतोदोगृह्यतांत्वया ॥ ६ ॥ अंगराज्यंचनार्हस्त्वमुपभोक्तुंनराधम ॥ श्वाहुताशसमीपस्थंपुरोडाशमि
वाध्वरे ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णःकिंचित्प्रस्फुरिताधरः ॥ गगनस्थंविनिःश्वस्यदिवाकरमुदैक्षत ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनःकोपादुत्पपातमहाबलः ॥ भ्रातृपद्मव
नात्तस्मान्मदोत्कटइवद्विपः ॥ ९ ॥ सोऽब्रवीद्भीमकर्माणंभीमसेनमवस्थितं ॥ वृकोदरनयुक्तंतेवचनंवक्तुमीदृशं ॥ १० ॥ क्षत्रियाणांबलंज्येष्ठंयोद्धव्यंक्षत्र
बंधुना ॥ शूराणांचनदीनांचदुर्विदाःप्रभवाःकिल ॥ ११ ॥ सलिलादुत्थितोवह्निर्येनव्याप्तंचराचरं ॥ दधीचस्यास्थितोवज्रंकृतंदानवसूदनं ॥ १२ ॥ आग्ने
यःकृत्तिकापुत्रोरौद्रोगांगेयइत्यपि ॥ श्रूयतेभगवान्देवःसर्वगुह्यमयोगुहः ॥ १३ ॥ क्षत्रियेभ्यश्चयेजाताब्राह्मणास्तेचतेश्रुताः ॥ विश्वामित्रप्रभृतयःप्राप्ता
ब्रह्मत्वमव्ययं ॥ १४ ॥ आचार्यःकलशाज्जातोद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ गौतमस्यान्ववायेचशरस्तंबाच्चगौतमः ॥ १५ ॥ भवतांचयथाजन्मतदप्यागमितंमया ॥
सकुंडलंसकवचंसर्वलक्षणलक्षितं ॥ कथमादित्यसदृशंमृगीव्याघ्रंजनिष्यति ॥ १६ ॥ पृथिवीराज्यमर्होयंनांगराज्यंनरेश्वरः ॥ अनेनबाहुवीर्येणमयाचा
ज्ञानुवर्तिना ॥ १७ ॥ यस्यवामनुजस्येदंनक्षांतंमद्विचेष्टितं ॥ रथमारुह्यपद्भ्यांसविनामयतुकार्मुकं ॥ १८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ यस्ययेननक्षांतंनसोढंसोस्मत्समक्षंकार्मुकंपादेनस्पृष्ट्वाअस्मद्बध्यतांवायातुअस्मान्वाहंतुइतिक्षत्रप्रसिद्धांप्रतिज्ञांकरोत्वित्यर्थः ॥ १८ ॥
*यष्टिर्वेणुदंडएवप्राणःशक्तिर्यस्यसः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सचापिकर्णोऽपि निश्रमःनितरांश्रमः॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३७॥ ॥७॥ ॥७॥

ततःसर्वस्यरंगस्यहाहाकारोमहानभूत् ॥ साधुवादानुसंबद्धःसूर्यश्चास्तमुपागमत् ॥ १९ ॥ ततोदुर्योधनःकर्णमालंब्याग्रकरेनृपः ॥ दीपिकाग्निकृतालोकस्त
स्माद्रंगाद्विनिर्ययौ ॥ २० ॥ पांडवाश्चसहद्रोणाःसकृपाश्चविशांपते ॥ भीष्मेणसहिताःसर्वेययुःस्वंस्वंनिवेशनं ॥ २१ ॥ अर्जुनेतिजनःकश्चित्कश्चित्कर्णेति
भारत ॥ कश्चिद्दुर्योधनेत्येवंब्रुवंतःप्रस्थितास्तदा ॥ २२ ॥ कुंत्याश्चप्रत्यभिज्ञायदिव्यलक्षणसूचितं ॥ पुत्रमंगेश्वरंस्नेहाच्छन्नाप्रीतिरजायत ॥ २३ ॥ दु
र्योधनस्यापितदाकर्णमासाद्यपार्थिव ॥ भयमर्जुनसंजातंक्षिप्रमंतरधीयत ॥ २४ ॥ सचापिवीरःकृतशस्त्रनिश्रमःपरेणसाम्नाऽभ्यवदत्सुयोधनं ॥ युधिष्ठिर
स्याप्यभवत्तदामतिर्नकर्णतुल्योऽस्तिधनुर्धरःक्षितौ ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअस्त्रदर्शनेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १३७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच पांडवान्धार्त्तराष्ट्रांश्चकृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्यसः ॥ गुर्वर्थंदक्षिणाकालेप्राप्तेऽमन्यतवैगुरुः ॥ १ ॥ ततः
शिष्यान्समानीयआचार्योऽर्थमचोदयत् ॥ द्रोणःसर्वानशेषेणदक्षिणार्थंमहीपते ॥ २ ॥ पंचालराजंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ पर्यानयतभद्रंवःसास्यात्परम
दक्षिणा ॥ ३ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेरथैस्तूर्णंप्रहारिणः ॥ आचार्यधनदानार्थंद्रोणेनसहितापयुः ॥ ४ ॥ ततोभिजग्मुःपंचालान्निघ्नंतस्तेनरर्षभाः ॥ ममृदुस्त
स्यनगरंद्रुपदस्यमहौजसः ॥ ५ ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहाबलः ॥ दुःशासनोविकर्णश्चजलसंधःसुलोचनः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवःकुमाराबहुवि
क्रमाः ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्येवंक्षत्रियर्षभाः ॥ ७ ॥ ततोवररथारूढाःकुमाराःसादिभिःसह ॥ प्रविश्यनगरंसर्वेराजमार्गमुपाययुः ॥ ८ ॥ तस्मिन्कालेतुपां
चालःश्रुत्वादृष्ट्वामहद्बलं ॥ भ्रातृभिःसहितोराजंस्त्वरयानिर्ययौगृहात् ॥ ९ ॥ ततस्तुकृतसन्नाहोयज्ञसेनोमहीधरः ॥ शरवर्षाणिमुंचंतःप्रणेदुःसर्वएवते ॥
॥ १० ॥ ततोरथेनशुभ्रेणसमासाद्यतुकौरवान् ॥ यज्ञसेनःशरान्घोरान्ववर्षयुधिदुर्जयः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच पूर्वमेवतुसंमंत्र्यपार्थोद्रोणमथा
ब्रवीत् ॥ दर्पोद्रेकात्कुमाराणामाचार्यंद्विजसत्तमं ॥ १२ ॥ एषांपराक्रमस्यांतेवयंकुर्यामसाहसं ॥ एतैरशक्यःपांचालोग्रहीतुंरणमूर्धनि ॥ १३ ॥

पांडवानिति अमन्यतचिंतितवान् ॥१॥ अर्थंगुरवेदेयंदक्षिणार्थंदक्षिणायै ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ततोगृहान्निर्गमादूर्ध्वंमार्गेकृतसन्नाहोभूत् तेप्रणेदुःयज्ञसेनमालक्ष्येतिशेषः ॥१०॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ कुर्यामकुर्वीमहि ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तुमुलंयुद्धमुपस्थितंश्रुत्वाचारमुखात्नतुदृष्ट्वा कौरवानइवेतिच्छेदः नद्रवंतीतिन अपितुद्रवंत्येवपांडवान्प्रतीत्यर्थः

एवमुक्त्वातुकौंतेयोभ्रातृभिःसहितोऽनघः ॥ अर्धक्रोशेतुनगरादतिष्ठद्बहिरेवसः ॥ १४ ॥ द्रुपदःकौरवान्दृष्ट्वाप्राधावतसमंततः ॥ शरजालेनमहतामोहय
न्कौरवींचमूं ॥ १५ ॥ तमुद्यतंरथेनैकमाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिवसंत्रासान्मेनिरेतत्रकौरवाः ॥ १६ ॥ द्रुपदस्यशराघोराविचेरुःसर्वतोदिशं ॥ ततःशं
खाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चसहस्रशः ॥ १७ ॥ प्रावाद्यंतमहाराजपंचालानांनिवेशने ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेपंचालानांमहात्मनां ॥ १८ ॥ धनुर्ज्यातलशब्दश्चसंस्पृ
श्यगगनंमहान् ॥ दुर्योधनोविकर्णश्चसुबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ १९ ॥ दुःशासनश्चसंक्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासःपार्षतोयुधिदुर्जयः ॥ २० ॥
व्यधमत्तान्यनीकानितत्क्षणादेवभारत ॥ दुर्योधनंविकर्णंचकर्णंचापिमहाबलं ॥ २१ ॥ नानानृपसुतान्वीरान्सैन्यानिविविधानिच ॥ अलातचक्रवत्सर्वं
चरन्बाणैरतर्पयत् ॥ २२ ॥ ततस्तुनागराःसर्वेमुसलैर्यष्टिभिस्तदा ॥ अभ्यवर्षतकौरव्यान्वर्षमाणाघनाइव ॥ २३ ॥ सबालवृद्धास्तेपौराःकौरवानभ्ययुस्त
दा ॥ श्रुत्वासुतुमुलंयुद्धंकौरवानेवभारत ॥ २४ ॥ द्रवंतिस्मनदंतिस्मक्रोशंतःपांडवान्प्रति ॥ पांडवास्तुस्वनंश्रुत्वाआर्त्तानांलोमहर्षणं ॥ २५ ॥ अभिवाद्य
ततोद्रोणंरथानारुरुहुस्तदा ॥ युधिष्ठिरंनिवार्याशुमायुध्यस्वेतिपांडवं ॥ २६ ॥ माद्रेयौचक्ररक्षौतुफाल्गुनश्चतदाऽकरोत् ॥ सेनाग्रगोभीमसेनःसदाभूद्गद
यासह ॥ २७ ॥ तदाशत्रुस्वनंश्रुत्वाभ्रातृभिःसहितोनघः ॥ आयाज्जवेनकौंतेयोरथेनानादयन्दिशः ॥ २८ ॥ पंचालानांततःसेनामुद्भूतार्णवनिःस्वनां ॥ भी
मसेनोमहाबाहुर्दंडपाणिरिवांतकः ॥ २९ ॥ प्रविवेशमहासेनांमकरःसागरंयथा ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमोनागानीकंगदाधरः ॥ ३० ॥ सयुद्धकुशलःपा
र्थोबाहुवीर्येणचातुलः ॥ अहनत्कुंजरानीकंगदयाकालरूपधृत् ॥ ३१ ॥ तेगजागिरिसंकाशाःक्षरंतोरुधिरंबहु ॥ भीमसेनस्यगदयाभिन्नमस्तकपिंडकाः ॥
॥ ३२ ॥ पतंतिद्विरदाभूमौवज्रघातादिवाचलाः ॥ गजानश्वान्रथांश्चैवपातयामासपांडवः ॥ ३३ ॥ पदातींश्चरथांश्चैवन्यवधीदर्जुनाग्रजः ॥ गोपालइवदं
डेनयथापशुगणान्वने ॥ ३४ ॥ चालयन्रथनागांश्चसंचचालवृकोदरः ॥ वैशंपायनउवाच भारद्वाजप्रियंकर्तुमुद्यतःफाल्गुनस्तदा ॥ ३५ ॥ पार्षतंशर
जालेनक्षिपन्नागात्सपांडवः ॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघांश्चसमंततः ॥ ३६ ॥ पातयन्समरेराजन्युगांताग्निरिवज्वलन् ॥ ततस्तेहन्यमानावैपंचालाःसृं ॥१६६॥
जयास्तथा ॥ ३७ ॥

तथानदंतीत्यपिज्ञेयं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तच्छिन्नंधनुःततःउत्सृज्यचापंशरावरंतूणंचाददानंत

शरैर्नानाविधैस्तूर्णपार्थंसंछाद्यसर्वशः॥ सिंहनादंमुखैःकृत्वासमयुध्यंतपांडवं॥३८॥ तद्युद्धमभवद्घोरंसुमहाद्भुतदर्शनं॥ सिंहनादस्वनंश्रुत्वानामृष्यत्पाक
शासनिः॥ ३९॥ ततःकिरीटीसहसापंचालान्समरेद्रवत्॥ छादयन्निषुजालेनमहतामोहयन्निव॥४०॥॥ शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्संदधानस्यचानिशं॥ नां
तरंददृशेकिंचित्कौंतेयस्ययशस्विनः॥ ४१ ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेसाधुशब्देनमिश्रितः॥ ततःपांचालराजस्तुतथासत्यजितासह॥ ४२॥ त्वरमाणोभिदुद्रा
वमहेंद्रंशंबरोयथा॥ महताशरवर्षेणपार्थःपांचालमावृणोत्॥ ४३॥ ततोहलहलाशब्दआसीत्पांचालकेबले॥ जिघृक्षतिमहासिंहोगजानामिवयूथपं
॥४४॥ दृष्ट्वापार्थंतदायांतंसत्यजित्सत्यविक्रमः॥ पांचालंवैपरिप्रेप्सुर्धनंजयमदुद्रुवत्॥ ४५॥ ततस्त्वर्जुनपांचालौयुद्धायसमुपागतौ॥ व्यक्षोभयेतांतौ
सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव॥४६॥ ततःसत्यजितंपार्थोदशभिर्मर्मभेदिभिः॥ विव्याधबलवद्गाढंतदद्भुतमिवाभवत्॥ ४७॥ ततःशरशतैःपार्थंपांचालः
शीघ्रमार्दयत्॥ पार्थस्तुशरवर्षेणच्छाद्यमानोमहारथः॥ ४८॥ वेगंचक्रेमहावेगोधनुर्ज्यामवमृज्यच॥ ततःसत्यजितश्चापंछित्वाराजानमभ्ययात्॥ ४९॥
अथान्यद्धनुरादायसत्यजिद्वेगवत्तरं॥ साश्वंससूतंसरथंपार्थंविव्याधसत्वरः॥ ५०॥ सतंनमम्रृषेपार्थःपांचालेनार्दितोयुधि॥ ततस्तस्यविनाशार्थंसत्वरं
व्यसृजच्छरान्॥ ५१॥ हयान्ध्वजंधनुर्मुष्टिमुभौतौपार्ष्णिसारथी॥ सतथाभिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः॥ ५२॥ हयेषुविनियुक्तेषुविमुखोऽभवदाहवे॥
ससत्यजितमालोक्यतथाविमुखमाहवे॥ ५३॥ वेगेनमहताराजन्नभ्यवर्षतपांडवं॥ तदाचक्रेमहद्युद्धमर्जुनोजयतांवरः॥ ५४॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वा
ध्वजंचोर्व्यामपातयत्॥ पंचभिस्तस्यविव्याधहयान्सूतंचसायकैः॥ ५५॥ ततउत्सृज्यतच्चापमाददानंशरावरं॥ खड्गमुद्धृत्यकौंतेयःसिंहनादमथाकरोत्
॥५६॥ पांचालस्यरथस्येषामाप्लुत्यसहसाऽपतत्॥ पांचालरथमास्थायअवित्रस्तोधनंजयः॥ ५७॥ विक्षोभ्यांभोनिधिंपार्थस्तंनागमिवसोऽग्रहीत्॥ त
तस्तुसर्वपंचालाविद्रवंतिदिशोदश॥ ५८॥ दर्शयन्सर्वसैन्यानांसबाह्वोर्बलमात्मनः॥ सिंहनादस्वनंकृत्वानिर्जगामधनंजयः॥ ५९॥ आयांतमर्जुनंदृष्ट्वा
कुमाराःसहितास्तदा॥ ममृदुस्तस्यनगरंद्रुपदस्यमहात्मनः॥ ६०॥

मुद्दिश्यखड्गमुद्धृत्यसिंहनादमकरोदितिसंबंधः॥५६॥ ईषारथस्ययुगचक्रयोःसंलग्नंमहादारु॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशतत

अर्जुनउवाच संबंधीकुरुवीराणांद्रुपदोराजसत्तमः ॥ मावधीस्तद्बलंभीमगुरुदानंप्रदीयतां ॥ ६१ ॥ वैशंपायनउवाच भीमसेनस्तदाराजन्नर्जुने
ननिवारितः ॥ अतृप्तोयुद्धधर्मेषुन्यवर्त्ततमहाबलः ॥ ६२ ॥ तेयज्ञसेनंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ उपाजह्रुःसहामात्यंद्रोणायभरतर्षभ ॥ ६३ ॥ भग्नदर्पंहृतध
नंतंतथावशमागतं ॥ सवैरंमनसाध्यात्वाद्रोणोद्रुपदमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ विमृद्यतरसाराष्ट्रंपुरंतेमृदितंमया ॥ प्राप्यजीवंरिपुवशंसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ ६५ ॥ एव
मुक्त्वाप्रहस्यैवंकिंचित्सपुनरब्रवीत् ॥ माभैःप्राणभयाद्वीरक्षमिणोब्राह्मणावयं ॥ ६६ ॥ आश्रमेक्रीडितंयत्तुत्वयाबाल्येमयासह ॥ तेनसंवर्द्धितःस्नेहःप्रीति
श्चक्षत्रियर्षभ ॥ ६७ ॥ प्रार्थयेयंत्वयासख्यंपुनरेवजनाधिप ॥ वरंददामितेराजन्राज्यस्यार्द्धमवाप्नुहि ॥ ६८ ॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हसि ॥
अतःप्रयतितंराज्येयज्ञसेनमयातव ॥ ६९ ॥ राजासिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याहमुत्तरे ॥ सखायंमांविजानीहिपांचालयदिमन्यसे ॥ ७० ॥ द्रुपदउवाच
अनाश्चर्यमिदंब्रह्मन्विक्रांतेषुमहात्मसु ॥ प्रीयेत्वयाऽहंत्वत्तश्चप्रीतिमिच्छामिशाश्वतीं ॥ ७१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसतंद्रोणोमोक्षयामास
भारत ॥ सत्कृत्यचैनंप्रीतात्माराज्यार्धंप्रत्यपादयत् ॥ ७२ ॥ माकंदीमथगंगायास्तीरेजनपदायुतां ॥ सोऽध्यावसद्दीनमनाःकांपिल्यंचपुरोत्तमं ॥ ७३ ॥ द
क्षिणांश्चापिपंचालान्यावच्चर्मण्वतीनदी ॥ द्रोणेनचैवंद्रुपदःपरिभूयाथपालितः ॥ ७४ ॥ क्षात्रेणचबलेनास्यनापश्यत्सपराजयं ॥ हीनंविदित्वाचात्मानं
ब्राह्मेणसबलेनतु ॥ ७५ ॥ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैपृथिवीमन्वसंचरत् ॥ अहिच्छत्रंचविषयंद्रोणःसमभिपद्यत ॥ ७६ ॥ एवंराजन्नहिच्छत्रापुरीजनपदायुता ॥ यु
धिनिर्जित्यपार्थेनद्रोणायप्रतिपादिता ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रुपदशासनेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसंवत्सरस्यांतेयौवराज्यायपार्थिव ॥ स्थापितोधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ धृतिस्थैर्यसहिष्णुत्वादा
नृशंस्यात्तथार्जवात् ॥ भृत्यानामनुकंपार्थंतथैवस्थिरसौहृदात् ॥ २ ॥

मोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेइति ॥ १ ॥ धृतिःप्रजानांधारणं स्थैर्यंअचापलं सहिष्णुत्वंतितिक्षा समाहारद्वंद्वोयं आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यं
आर्जवमवक्रता एतेभ्योहेतुभ्यःप्रजानामनुकंपार्थंधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयौवराज्यायस्थापितइतिद्वयोःसंबंधः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अदीर्घेणेतिच्छेदः शीलंविनयादिःसदाचारः वृत्तंशौर्यतेजआदिमत्त्वाविष्करणं समाधिःप्रजानांसमाधानं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ क्षुरनाराचौपार्श्वधारतीक्ष्णाग्रावृजू भल्लःबडिशवद्दुद्धरणकालेअंत्राण्युद्ध
द्धातीतिवक्रः विपाठोविशालोवैशाखीमुखवत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ गुडाकानिद्रातस्याईशमर्जुनंजितनिद्रं ॥ ८ ॥ ९ ॥ तीर्थात्पात्रात्पात्रांतरंगमयितुं संप्रदायाविच्छेदार्थमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अल्पवीर्ये

ततोऽदीर्घेणकालेनकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पितुरंतर्दधेकीर्त्तिशीलवृत्तसमाधिभिः ॥ ३ ॥ असियुद्धेगदायुद्धेरथयुद्धेचपांडवः ॥ संकर्षणादशिक्षद्वैशश्वच्छि
क्षांवृकोदरः ॥ ४ ॥ समाप्तशिक्षोभीमस्तुद्युमत्सेनसमोबले ॥ पराक्रमेणसंपन्नोभ्रातॄणामचरद्वशे ॥ ५ ॥ प्रगाढदृढमुष्टित्वेलाघवेवेधनेतथा ॥ क्षुरनाराच
भल्लानांविपाठानांचतत्त्ववित् ॥ ६ ॥ ऋजुवक्रविशालानांप्रयोक्ताफाल्गुनोऽभवत् ॥ लाघवेसौष्ठवेचैवनान्यःकश्चनविद्यते ॥ ७ ॥ बीभत्सुसदृशोलोकेइति
द्रोणोव्यवस्थितः ॥ ततोऽब्रवीद्गुडाकेशंद्रोणःकौरवसंसदि ॥ ८ ॥ अगस्त्यस्यधनुर्वेदेशिष्योममगुरुःपुरा ॥ अग्निवेशइतिख्यातस्तस्यशिष्योऽस्मिभारत
॥ ९ ॥ तीर्थात्तीर्थंगमयितुमहमेतत्समुद्यतः ॥ तपसायन्मयाप्राप्तममोघमशनिप्रभं ॥ १० ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोनामयद्दहेत्पृथिवीमपि ॥ ददतागुरुणाचोक्तंन
मनुष्येष्विदंत्वया ॥ ११ ॥ भारद्वाजविमोक्तव्यमल्पवीर्येष्वपिप्रभो ॥ त्वयाप्राप्तमिदंवीरदिव्यंनान्योऽर्हतित्विदं ॥ १२ ॥ समयस्तुत्वयारक्ष्योमुनिसृष्टोविशां
पते ॥ आचार्यदक्षिणांदेहिज्ञातिग्रामस्यपश्यतः ॥ १३ ॥ ददानीतिप्रतिज्ञातेफाल्गुनेनाब्रवीद्गुरुः ॥ युद्धेऽहंप्रतियोद्धव्योयुध्यमानस्त्वयाऽनघ ॥ १४ ॥ तथे
तिचप्रतिज्ञायद्रोणायकुरुपुंगवः ॥ उपसंगृह्यचरणौसप्रायादुत्तरांदिशं ॥ १५ ॥ स्वभावादगमच्छब्दोमहींसागरमेखलां ॥ अर्जुनस्यसमोलोकेनास्तिक
श्चिद्धनुर्धरः ॥ १६ ॥ गदायुद्धेऽसियुद्धेचरथयुद्धेचपांडवः ॥ पारगश्चधनुर्युद्धेबभूवाथधनंजयः ॥ १७ ॥ नीतिमान्सकलांनीतिंविबुधाधिपतेस्तदा ॥ अवा
प्यसहदेवोऽपिभ्रातॄणांवर्त्ततेवशे ॥ १८ ॥ द्रोणेनैवविनीतश्चभ्रातॄणांनकुलःप्रियः ॥ चित्रयोधीसमाख्यातोबभूवातिरथोदितः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षकृतयज्ञ
स्तुगंधर्वाणामुपप्लवे ॥ अर्जुनप्रमुखैःपार्थैःसौवीरःसमरेहतः ॥ २० ॥ नशशाकवशेकर्तुंयंपांडुरपिवीर्यवान् ॥ सोऽर्जुनेनवशंनीतोराजासीद्यवनाधिपः
॥ २१ ॥ अतीवबलसंपन्नःसदामानीकुरून्प्रति ॥ विपुलोनामसौवीरःशस्तःपार्थेनधीमता ॥ २२ ॥

पुअमानुषेषु त्वयायाहान्मांमोचयताप्राप्तंप्रागेव ॥ १२ ॥
समयोविद्यालाभादनंतरंगुरवेदक्षिणादानं ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्तरामुत्कृष्टतरांदिशमुपदेशंप्रायात् प्राप्तवान्चरणावुपसंगृह्याचार्यात्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंलब्धवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विबुधाधिपतेर्दे
वाचार्याद्द्रोणरूपात् ॥ १८ ॥ विनीतःशिक्षितः अतिरथेषुउदितःख्यातः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षेति गंधर्वोपप्लवेपियस्यसौवीरस्ययज्ञोनविप्लुतइत्यभोग्यत्वमुक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ शस्तःहिंसितः शसुहिंसायां ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वद्दधुःवर्धितवंतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति उद्रिक्तान् अधिकान् ॥ १ ॥ राजशास्त्रंदंडनीतिशास्त्रं ॥ २ ॥ उत्सक्ताःउत्कर्षेणसर्वत्रव्याप्ताः षंजसंगेऽस्यरूपं असूयेगुणवत्त्वेपिदोषवत्त्वेनपश्यामि तेभ्यइतिचतुर्थ्यातेषुकोपादेवंपश्यामिनत्वज्ञानादितिगम्यते क्रुधद्रुहेतिस्मरणात् पांडवैःसहसंधिकारणंविग्रहकारणंवातयोरन्यतरप्रयोजकंसंधिविग्रहकारणंत्वंममाचक्ष्व ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मणोयंतीक्ष्णमेवोपायंवदतीतिप्रसक्ताभ्यसूयानकार्येत्याह नमेइति ॥ ५ ॥ भीमसेनदुर्योधन

दत्तामित्रइतिख्यातंसंग्रामेकृतनिश्चयं ॥ सुमित्रंनामसौवीरमर्जुनोऽदमयच्छरैः ॥ २३ ॥ भीमसेनसहायश्चरथानामयुतंचसः ॥ अर्जुनःसमरेप्राच्यान्सर्वानेकरथोऽजयत् ॥ २४ ॥ तथैवैकरथोगत्वादक्षिणामजयद्दिशं ॥ धनौघंप्रापयामासकुरुराष्ट्रंधनंजयः ॥ २५ ॥ एवंसर्वेमहात्मानःपांडवामनुजोत्तमाः ॥ परराष्ट्राणिनिर्जित्यस्वराष्ट्रंववृधुःपुरा ॥ २६ ॥ ततोबलमतिख्यातंविज्ञायदृढधन्विनां ॥ दूषितःसहसाभावोधृतराष्ट्रस्यपांडुषु ॥ सचिंतापरमोराजाननिद्रामलभन्निशि ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रचिंतायामूनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच श्रुत्वापांडुसुतान्वीरान्बलोद्रिक्तान्महौजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालश्चिंतामगमदातुरः ॥ १ ॥ ततआहूयमंत्रज्ञंराजशास्त्रार्थवित्तमं ॥ कणिकंमंत्रिणांश्रेष्ठंधृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच उत्सक्ताःपांडवानित्यंतेभ्योसूयेद्विजोत्तम ॥ तत्रमेनिश्चिततमंसंधिविग्रहकारणं ॥ कणिकत्वंममाचक्ष्वकरिष्येवचनंतव ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच सप्रसन्नमनास्तेनपरिपृष्टोद्विजोत्तमः ॥ उवाचवचनंतीक्ष्णंराजशास्त्रार्थदर्शनं ॥ ४ ॥ शृणुराजन्निदंतत्रप्रोच्यमानंमयानघ ॥ नमेऽभ्यसूयाकर्त्तव्याश्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ नित्यमुद्यतदंडःस्यान्नित्यंविवृतपौरुषः ॥ अच्छिद्रश्छिद्रदर्शीस्यात्परेषांविवरानुगः ॥ ६ ॥ नित्यमुद्यतदंडाद्धिभृशमुद्विजतेजनः ॥ तस्मात्सर्वाणिकार्याणिदंडेनैवविधारयेत् ॥ ७ ॥ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेणपरमन्वियात् ॥ गूहेत्कूर्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ८ ॥

योरर्जुनकर्णयोश्चवैरस्याचिकित्स्यत्वादसंभावनीयंसंधित्यक्त्वाविग्रहमेवाश्रित्याह नित्यमिति उद्यतोनतुक्षिप्तोदंडोयेनसतथा अपकृष्टान्भीषयेदेवनतूच्छिंद्यान्नवाउपेक्षेतेतिभावः समेषुनित्यंविवृतपौरुषःस्यात् समानउत्कृष्टंबलंसंपाद्यहन्यादेवेत्यर्थः उत्कृष्टेषुचशत्रुषुअच्छिद्रःस्यात् स्वस्यन्यूनंकोशबलादिकंतेयथानजानंतितथास्थेयं छिद्रदर्शीदूरामात्यत्वप्रतिकूलदेशावस्थितत्वादीनिच्छिद्राणितद्दर्शी स्यात् तथाभूत्वाचतदेवविवरमनुसृत्यशत्रुंहन्यादित्याह परेषांविवरानुगइति ॥ ६ ॥ अस्यश्लोकस्याद्यंपादंव्याचष्टे नित्यमिति ॥ ७ ॥ तस्यैवोत्तरार्धंव्याचष्टे नास्येति अंगानिसहायसाधनोपायादीनि गूहेत्संवृणुयात् तथाचैनमगणयन्शत्रुश्छिद्रैस्तैरेवांगैःप्रहर्त्तव्यइतिभावः आत्मनोविवरंरक्षेत्गूहेत् ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथास्वयंसम्यक्कारुर्येनकृतंनिष्पादितंकार्यंतत्करणशीलःस्यात् शत्रुशेषंनावशेषयेदित्यर्थः तत्रदृष्टांतः कंटकइति दुश्छिन्नःअर्धच्छिन्नः आस्रावंव्रणं ॥ ९॥ उपसंहरति वधमिति कथंवधःकर्त्तव्यइत्याह सुविदीर्णमिति सुविक्रांतमपिशत्रुंकालेआपदिआपन्नंआलभ्यसुविदीर्णंविनष्टंकुर्वीत तथासुयुद्धमपिशत्रुंआपदिकालेसुपलायितंकुर्वीत यस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमी आपदाशत्रोर्विदारणकालो लक्षणीयइत्यर्थः आपदिआपदीतिद्वित्वं यदाशत्रोरापत्तदातदेतत्कर्त्तव्यंनतुअनुबंधादिकंसौभ्रात्रादिकंवाविचारयेत् सार्धश्लोकः ॥ १० ॥ मध्यमंप्रत्येवमुक्त्वाधमोपिनोपेक्षणीयइत्याह नावज्ञेयइति॥ ११॥ आश्रयोदुर्गादिःइंधनंअग्नेःतस्यसंश्रयात् बलात् अश्रयाभावेतुसकिंकुर्यात्तत्राह अंधइति सहिअंधवेलायांरात्रौ अंधंतुतिमिरेक्लीबेइतिमेदिनी सामर्थ्यप्रतिघातसमयेअंधःहीनोपकरणःस्यात्भवेत् शस्त्रं त्यक्त्वाशत्रुंशरणमेतीत्यर्थः बाधिर्यमपिचाश्रयेत् तदानींधिक्कृतोपिअश्रुतवदेवतत्कृत्वाक्षमेत् ॥ १२ ॥ अयंशत्रुःचापंतृणमयंतृणवन्निष्प्रयोजनंकुर्यात् क्षात्रंधर्मंत्यक्त्वाशत्रुगृहेभिक्षाभुगपिस्यादित्यर्थः

नासम्यक्कृतकारीस्यादुपक्रम्यकदाचन ॥ कंटकोप्यपिदुश्छिन्नआस्रावंजनयेच्चिरं ॥ ९ ॥ वधमेवप्रशंसंतिशत्रूणामपकारिणां ॥ सुविदीर्णंसुविक्रांतं सुयुद्धंसुपलायितं ॥ १० ॥ आपद्यापदिकालेचकुर्वीतनविचारयेत् ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातदुर्बलोपिकथंचन ॥ ११ ॥ अल्पोऽप्यग्निर्वनंकृत्स्नंदहत्याश्रयसंश्र यात् ॥ अंधःस्यादंधवेलायांबाधिर्यमपिचाश्रयेत् ॥ १२ ॥ कुर्यात्तृणमयंचापंशयीतमृगशायिकां ॥ सांत्वादिभिरुपायैस्तुहन्याच्छत्रुंवशेस्थितं ॥ १३ ॥ दयानतस्मिन्कर्त्तव्याशरणागतइत्युत ॥ निरुद्विग्नोहिभवतिनहताज्जायतेभयं ॥ १४ ॥ हन्यादमित्रंदानेनतथापूर्वापकारिणं ॥ हन्यात्त्रीन्पंचसप्तेतिपरपक्ष स्यसर्वशः ॥ १५ ॥

ननुसिद्धस्तर्हिपुरुषार्थइतिचेत्तत्राह शयीतमृगशायिकां मृगहंतुःशय्यांशयीतशेते यथाव्याधोमृगान्विश्वासयितुंमृषानिद्राति विश्वस्तेषुचतेषुप्रहरतिएवंसहंतुमेवाकारंगोपयतीत्यर्थः उपसंहरति सांत्वे ति तुतस्मात् तमेवंकपटेनवशेस्थितंस्वयमपिसांत्वादिनाविश्वास्यहन्यादेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ बलाधिकमुद्दिश्याह हन्यादिति अमित्रंसहजशत्रुंदायादंदानेनतत्परिचारकान्वशीकृत्यविषाद्युपायैर्हन्या त् तथासंप्रतिदासभूतमपिपूर्वापकारिणंहन्यादेवेत्युक्तंभवति अत्रोपायमाह हन्यादिति परपक्षस्यक्लृप्तान्ऐश्वर्यमंत्रोत्साहान् ऐश्वर्यंतदीयदुर्गाद्याक्रमणेन मंत्रंचारैः उत्साहमाप्तद्वारातेजोवधेन तथापंचैतेत्व यायौवराज्याद्भ्रंशनीयाइतिभावः तथापंचअमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमइतिप्रकृतिपंचकहननेशत्रोरैश्वर्यभ्रंशोभवतीत्यर्थः दंडोत्रसैन्यं साम्नादानेनभेदेनदंडेनोद्बंधनेनवा विषेणवन्हिनावापिप्रकृ तीःपंचनिर्हरेदित्याह सप्तेति उद्बंधनंप्रमत्तस्यपाशेनमारणं यद्वाउद्बंधनादिनामूलंशत्रुमेवनाशयेत् ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्नपानतांबूलादिद्वारातद्भृत्यान्भेदयित्वाविषादिनानाशयेत्किमितरैरित्याह मूलमेवेति ॥१६॥ १७॥ एकाग्रःएकःशत्रुरेवअग्रेदृष्टिगोचरोयस्यतादृशःस्यात् अन्यत्रमनोनदद्यात् अविवृतोगुप्तांगः विवरदर्शकः परच्छिद्रंद्रष्टुमित्यर्थः नित्योद्विग्नःविश्वासंकृत्वाक्वचिदपिनिश्चितोनभवेदित्यर्थः दर्शकइतिक्रियायांक्रियार्थायांण्वुल् ॥ १८॥ दंभादिनापिशत्रुर्जेयइत्याह अग्न्याधानेनेति ॥ १९॥ अंकुशंअंकुशव

मूलमेवादितश्छिंद्यात्परपक्षस्यनित्यशः ॥ ततःसहायांस्तत्पक्षान्सर्वांश्चतदनंतरं ॥ १६ ॥ छिन्नमूलेह्यधिष्ठानेसर्वेतज्जीविनोहताः ॥ कथंनुशाखास्तिष्ठेरंश्छिन्नमूलेवनस्पतौ ॥१७॥ एकाग्रःस्यादविवृतोनित्यंविवरदर्शकः ॥ राजन्नित्यंसपत्नेषुनित्योद्विग्नःसमाचरेत् ॥१८॥ अग्न्याधानेनयज्ञेनकाषायेणजटाजिनैः ॥ लोकान्विश्वासयित्वैवततोलुंपेद्यथावृकः ॥ १९ ॥ अंकुशंशौचमित्याहुरर्थानामुपधारणे ॥ आनाम्यफलितांशाखांपक्कंपक्कंप्रशातयेत् ॥ २० ॥ फलार्थोऽयंसमारंभोलोकेपुंसांविपश्चितां ॥ वहेदमित्रंस्कंधेनयावत्कालस्यपर्ययः ॥ २१ ॥ ततःप्रत्यागतेकालेभिंद्याद्घटमिवाश्मनि ॥ अमित्रोनविमोक्तव्यःकृपणंबह्वपिब्रुवन् ॥ २२ ॥ कृपानतस्मिन्कर्त्तव्याहन्यादेवापकारिणं ॥ हन्यादमित्रंसांत्वेनतथादानेनवापुनः ॥ २३ ॥ तथैवभेददंडाभ्यांसर्वोपायैःप्रशातयेत् ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंसांत्वेनदानेनभेदैर्दंडेनवापुनः ॥ २४॥ अमित्रःशक्यतेहंतुंतन्मेब्रूहियथातथं कणिकउवाच शृणुराजन्यथावृत्तंवनेनिवसतःपुरा ॥ २५॥ जंबुकस्यमहाराजनीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ॥ अथकश्चित्कृतप्रज्ञःशृगालःस्वार्थपंडितः ॥ २६ ॥ सखिभिर्न्यवसत्सार्धंव्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः ॥ तेपश्यन्विपिनेतस्मिन्बलिनंमृगयूथपं ॥ २७॥ अशक्ताग्रहणेतस्यततोमंत्रममंत्रयन् ॥ जंबुकउवाच असकृद्यतितोह्येषहंतुंव्याघ्रवनेत्वया ॥ २८ ॥ युवावैजवसंपन्नोबुद्धिशालीनशक्यते ॥ मूषिकोऽस्यशयानस्यचरणौभक्षयत्वयं ॥ २९ ॥ अथैनंभक्षितैःपादैर्व्याघ्रोगृह्णातुवैततः ॥ ततोवैभक्षयिष्यामःसर्वेमुदितमानसाः ॥ ३० ॥ जंबुकस्यतुतद्वाक्यंतथाचक्रुःसमाहिताः ॥ मूषिकाभक्षितैःपादैर्मृगंव्याघ्रोऽवधीत्तदा ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वैवाचेष्टमानंतुभूमौमृगकलेवरं ॥ स्नात्वागच्छतभद्रंवोरक्षामीत्याहजंबुकः ॥३२॥ शृगालवचनात्तेऽपिगताःसर्वेनदींततः ॥ सचिंतापरमोभूत्वातस्थौतत्रैवजंबुकः ॥३३॥ अथाजगामपूर्वंतुज्ञात्वाव्याघ्रोमहाबलः ॥ ददर्शजंबुकंचैवचिंताकुलितमानसं ॥ ३४॥ व्याघ्रउवाच किंशोचसिमहाप्राज्ञत्वंनोबुद्धिमतांवरः ॥ अशित्वापिशितान्यद्यविहरिष्यामहेवयं ॥ ३५॥

त्परचित्ताकर्षणं शौचमग्न्याधानादि अत्रदृष्टांतः आनाम्येति आनामयित्वा ॥ २०॥ एतत्प्रयोजनमाह फलार्थइति फलंशत्रुवधःप्रसिद्धं च सेवयानिर्दयत्वेनशत्रुंहन्यादित्याह वहेदित्यादिना ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥बभ्रुर्नकुलः मृगयूथपंमहांतंहरिणं ॥२७॥२८॥२९॥३०॥ मूषिकेणआईषद्भक्षितैः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मृगराजस्यव्याघ्रस्य ॥ ३६॥३७॥३८॥३९॥ ४० ॥ गरंगरवद्दुष्पचंव्याघ्रामिषत्वात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अवलुंपनंगात्रसंकोचनं वर्त्मांतरेणगमनमित्यन्ये ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

जंबुकउवाच श्रृणुमेत्वंमहाबाहोयद्वाक्यंमूषिकोऽब्रवीत् ॥ धिग्बलंमृगराजस्यमयाद्यायंमृगोहतः ॥ ३६ ॥ मद्बाहुबलमाश्रित्यतृप्तिमद्यगमिष्यति ॥ गर्जमानस्यतस्यैवमतोभक्ष्यंनरोचये ॥ ३७॥ व्याघ्रउवाच ब्रवीतियदिसत्येवंकालेत्यस्मिन्प्रबोधितः ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यहनिष्येऽहंवनेचरान् ॥ ३८ ॥ खादिष्येतत्रमांसानिइत्युक्काप्रस्थितोवनं ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमूषिकोऽप्याजगामह ॥ ३९ ॥ तमागतमभिप्रेत्यश्रृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ॥ जंबुकउवाच श्रृणुमूषिकभद्रंतेनकुलोयदिहाब्रवीत् ॥ ४० ॥ मृगमांसंनखादेयंगरमेतन्नरोचते ॥ मूषिकंभक्षयिष्यामितद्भवाननुमन्यतां ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वा मूषिकोवाक्यंसंत्रस्तःप्रगतोबिलं ॥ ततःस्नात्वासवैतत्रआजगामवृकोनृप ॥ ४२ ॥ तमागतमिदंवाक्यमब्रवीज्जंबुकस्तदा ॥ मृगराजोहिसंक्रुद्धोनतेसाधु भविष्यति ॥ ४३ ॥ सकलत्रस्त्विहायातिकुरुष्वयदनंतरं ॥ एवंसंचोदितस्तेनजंबुकेनतदावृकः ॥ ४४ ॥ ततोऽवलुंपनंकृत्वाप्रयातःपिशिताशनः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनकुलोऽप्याजगामह ॥ ४५ ॥ तमुवाचमहाराजनकुलंजंबुकोवने ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यनिर्जितास्तेऽन्यतोगताः ॥ ४६ ॥ ममदत्वानियुद्धंत्वंभुंक्ष्वमांसंयथेप्सितं ॥ नकुलउवाच मृगराजोवृकश्चैवबुद्धिमानपिमूषिकः ॥ ४७ ॥ निर्जितायत्त्वयावीरास्तस्माद्वीरतरोभवान् ॥ नत्वयाप्युत्सहेयोद्धुमित्युक्कासोऽप्युपागमत् ॥४८॥ कणिकउवाच एवंतेषुप्रयातेषुजंबुकोहृष्टमानसः ॥ खादतिस्मतदामांसमेकस्मिन्मंत्रनिश्चयात् ॥ ४९ ॥ एवंसमाचरन्नित्यंसुखमेधेतभूपतिः ॥ भयेनभेदयेद्भीरुंशूरमंजलिकर्मणा ॥ ५० ॥ लुब्धमर्थप्रदानेनसमंन्यूनंतथौजसा ॥ एवंतेकथितंराजन्श्रृणुचाप्यपरंतथा ॥ ५१ ॥ पुत्रःसखावाभ्रातावापितावायदिवागुरुः॥ रिपुस्थानेषुवर्त्ततोहंतव्याभूतिमिच्छता ॥ ५२ ॥ शपथेनाप्यरिंहन्यादर्थदानेनवापुनः ॥ विषेणमाययावापिनोपेक्षेतकथंचन ॥ उभौचेत्संशयोपेतौश्रद्धावांस्तत्रवर्द्धते ॥ ५३ ॥

॥ ४९ ॥ भयेनेति अत्रव्याघ्रस्यसाम्नाआखुवृकयोर्व्याघ्राद्भयदर्शनेननकुलस्यओजसास्वसामर्थ्येनचबुद्धिभेदःकृतः ॥ ५० ॥ ५१॥ हंतव्याइत्यत्रकर्त्तव्याइतिपाठेपिच्छेत्तव्याइत्येवार्थः कृहिंसायामित्यस्यरूपं भूतिवर्धनाइतिपाठेभूतिच्छेदनाः ॥ ५२ ॥ उभौजिगीषूतुल्योपायतयासंशयापन्नौचेत्श्रद्धावान्योमदुक्तादरवान्सवर्धते श्रद्धादरेचकांक्षायामितिमेदिनी ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुज्येष्ठोयुधिष्ठिरःकथंहंतव्यइत्याशंक्याह गुरोरिति अवलिप्तस्यभ्रातृबलेनगर्वितस्य धृतराष्ट्रस्यराज्यंपांडोर्न्यासभूतमित्यजानतोराज्यलुब्धस्यशासनंकार्यमेव ॥ ५४ ॥ अपध्वंसेत्कुत्सयेत् ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ अस्यएनं विचलितेविचलनेसति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अनुप्राप्तवधःशीघ्रंहंतुमिष्टःचौरादिः अधनादरिद्राःसंतोनास्तिकाःपरलोकश्रद्धारहितास्तान्चौरांश्च एवंधर्मपक्षपातंप्रदर्शयेदित्याशयः ॥
॥ ५९ ॥ प्रतिविश्रब्धघातीअत्यंतविश्रब्धहननशीलः तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः गाढंप्रहरेद्यथापुनर्नोन्मज्जेदित्यर्थः ॥ ६० ॥ योन्यंहंतुमिच्छतितमन्योपिजिघांसतीतिस्वयमशंकितेभ्यइति ॥ ६१ ॥ सर्वत्रशं

गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यन्याय्यंभवतिशासनं ॥ ५४ ॥ क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपःस्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥ नचाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः ॥ ५५ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियंब्रूयात्प्रहरन्नपिभारत ॥ प्रहृत्यचकृपायीतशोचेतचरुदेतच ॥ ५६ ॥ आश्वासयेच्चापिपरंसांत्वधर्मार्थवृत्तिभिः ॥ अथास्यप्रहरेत्कालेयदाविचलितेपथि ॥ ५७ ॥ अपिघोरापराधस्यधर्ममाश्रित्यतिष्ठतः ॥ सहिप्रच्छाद्यतेदोषःशैलोमेघैरिवासितैः ॥ ५८ ॥ यःस्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारंप्रदीपयेत् ॥ अधनान्नास्तिकांश्चौरान्विषयेस्वेनवासयेत् ॥ ५९ ॥ प्रत्युत्थानासनाद्येनसंप्रदानेनकेनचित् ॥ प्रतिविश्रब्धघातीस्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः ॥ ६० ॥ अशंकितेभ्यःशंकेतशंकितेभ्यश्चसर्वशः अशंक्याद्भयमुत्पन्नमपिमूलंनिकृंतति ॥ ६१ ॥ नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति ॥ ६२ ॥ चारःसुविहितःकार्यआत्मनश्चपरस्यवा ॥ पाषंडांस्तापसादींश्चपरराष्ट्रेषुयोजयेत् ॥ ६३ ॥ उद्यानेषुविहारेषुदेवतायतनेषुच ॥ पानागारेषुरथ्यासुसर्वतीर्थेषुचाप्यथ ॥ ६४ ॥ चत्वरेषुचकूपेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ समवायेषुसर्वेषुसरित्सुचविचारयेत् ॥ ६५ ॥ वाचाभृशंविनीतःस्याद्धृदयेनतथाक्षुरः ॥ स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सृष्टोरौद्रेणकर्मणा ॥ ६६ ॥ अंजलिःशपथःसांत्वंशिरसापादवंदनं ॥ आशाकरणमित्येवंकर्त्तव्यंभूतिमिच्छता ॥ ६७ ॥

कावतःकिमपिकार्यंनसिध्यतीत्याशंक्याह नेति ॥ ६२ ॥ सुविहितःसम्यक्परीक्षितः ॥ ६३ ॥ उद्यानादिस्थानेषुयेसमवायाःजनसमूहास्तेषुतीर्थेषु मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः पंचमोद्वारपालश्चषष्ठोंतर्वेशिकस्तथा कारागाराधिकारीचद्रव्यसंचयकृत्तथा कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः षोडशोदुर्गपालश्च तथाराष्ट्रांतपालकः अटवीपालकांतानितीर्थान्यष्टादशैववु इतिनीशास्त्रोक्तेषु विचारयेत्चारद्वाराशत्रुं चिकीर्षितुमितिशेषः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आशाकरणंतुभ्यंधनादिकंदास्येइत्युक्त्याप्रलोभनं भूतिमिच्छता भूतिकामस्यैवैतदुचितंनपरलोककामस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्मिन्नर्थेनीतिशास्त्रीयंदक्षरूपकश्लोकमाह सुपुष्पितइति पुष्पितःशब्देनैवफलाशांदर्शयेत्नतुफलं दर्शितस्यप्राप्तावपिविघ्नंयोजयेत् प्राप्तमप्यप्राप्तवत् आमःपक्वोभूत्वातिष्ठेत् नचजीर्येतधनव्ययेनशत्रून्पोषयित्वाहीयेत ॥ ६८ ॥ एवंनानोपायैःशत्रूणांदंडमुक्त्वानीतिमाह त्रिवर्गइति त्रिवर्गेधर्मार्थकामेषुत्रिविधात्रिप्रकारापीडा एकएकैकेनप्रकारेणपीड्यतइत्यर्थः तथाअनुपश्चाद्बध्यतइत्यनुबंधःफलंतदपितथैवत्रिविधंशुभं पीडास्तुनशुभाः त्रिवर्गपरस्परापीडयासेवेतेत्यर्थः ॥६९॥ तत्रपीडामाह धर्ममिति धर्ममत्यंतंविचरतःपुंसोद्वाभ्यामर्थकामाभ्यांधनव्ययब्रह्मचर्योपक्षिप्ताभ्यांपीडाचित्तवैकल्यंभवति सापिपुंसःपीडाधर्मंनियच्छतिनिगृह्णाति कर्तुःपीडैवधर्मपीडेत्यर्थः एवमर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनइतिव्याख्येयं लुब्धस्यार्थंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांकामधर्माभ्यांपीडिताभ्यांपीडाभवति सापीडार्थंनि

सुपुष्पितःस्यादफलःफलवान्स्याद्दुरारुहः ॥ आमःस्यात्पक्वसंकाशोनचजीर्येतकर्हिचित् ॥ ६८ ॥ त्रिवर्गेत्रिविधापीडाह्यनुबंधस्तथैवच ॥ अनुबंधाःशुभाज्ञेयाःपीडास्तुपरिवर्जयेत् ॥ ६९ ॥ धर्मंविचरतःपीडासाऽपिद्वाभ्यांनियच्छति ॥ अर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनः ॥ ७० ॥ अगर्वितात्मायुक्तश्चसांत्वयुक्तोऽनसूयिता ॥ अवेक्षितार्थःशुद्धात्मामंत्रयीतद्विजैःसह ॥ ७१ ॥ कर्मणायेनकेनैवमृदुनादारुणेनच ॥ उद्धरेद्दीनमात्मानंसमर्थोधर्ममाचरेत् ॥ ७२ ॥ नसंशयमनारुह्यनरोभद्राणिपश्यति ॥ संशयंपुनरारुह्ययदिजीवतिपश्यति ॥ ७३ ॥ यस्यबुद्धिःपरिभवेत्तमतीतेनसांत्वयेत् ॥ अनागतेनदुर्बुद्धिंप्रत्युत्पन्नेनपंडितं ॥ ७४ ॥ योऽरिणासहसंधायशयीतकृतकृत्यवत् ॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते ॥ ७५ ॥ मंत्रसंवरणेयत्नःसदाकार्योऽनसूयता ॥ आकारमभिरक्षेतचारेणाप्यनुपालितः ॥ ७६ ॥ नाच्छित्वापरमर्माणिनाकृत्वाकर्मदारुणं ॥ नाहत्वामत्स्यघातीवप्राप्नोतिमहतींश्रियं ॥ ७७ ॥ कर्शितंव्याधितंक्लिन्नमपानीयमघासकं ॥ परिविश्वस्तमंदंचप्रहर्तव्यमरेर्बलं ॥ ७८ ॥ नार्थिकोऽर्थिनमभ्येतिकृतार्थेनास्तिसंगतं ॥ तस्मात्सर्वाणिसाध्यानिसावशेषाणिकारयेत् ॥ ७९ ॥ संग्रहेविग्रहेचैवयत्नःकार्योऽनसूयता ॥ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता ॥ ८० ॥

यच्छति एवमतिप्रवर्तिनःकामंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांधर्मार्थाभ्यांपीडाभवति सापिपीडाकामंनियच्छतीतियोज्यं अर्थस्यकामस्येतिपाठेकर्मणिषष्ठ्यौ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ समर्थोधर्ममाचरेदित्यनेनपूर्वोक्तंसर्वंकौटिल्यादिकंआपद्येवकार्यंनान्यथेत्युक्तं ॥ ७२ ॥ संशयंप्राणसंकटं ॥ ७३ ॥ परिभवेत् शोकेन तमतीतेननलरामाद्याख्यानेन अनागतेनकालांतरेतवश्रेयोभविष्यतीत्याशाप्रदर्शनेन पंडितंप्रत्युत्पन्नेनवर्तमानेनधनादिनासांत्वयेत् ॥ ७४ ॥ संधिपक्षंनिंदति योऽरिणेति ॥ ७५ ॥ मंत्रेति परचारेभ्योमंत्रस्यगूहनं आकारस्यक्रोधाद्यावेशस्यचगूहनंकर्त्तव्यं स्वयंचचारप्रधानःस्यादित्यर्थः ॥ ७६ ॥ दंडस्यैवप्राधान्यमाह नाच्छित्वेति ॥ ७७ ॥ विग्रहकालमाह कर्शितमिति अघासकमनाहारं ॥ ७८ ॥ नार्थिकइति संगतंसख्यं कार्येषुसावशेषेषुकार्यिणःस्ववशेतिष्ठंति अन्यथानगणयंतीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ संग्रहेसहायादीनां विग्रहेरिपुभिःसार्धं ॥ ८० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८१ ॥ संविधातव्यंप्रतिकर्तव्यं ॥ ८२ ॥ उपनतंवशीकृतं अनुगृह्णातिधनमानादिना अश्वतरीअश्वगर्दभसंकीर्णजातिः ॥ ८३ ॥ अनागतंकार्यंबुध्येतबुध्वाचतदनुगुणंकुर्यादित्यर्थः पुरस्थितंवर्त्तमानं बुद्धिक्षयादनवधारणात् ॥ ८४ ॥ देशाद्यनुगुणउत्साहोपिकर्त्तव्योनत्वलसोभवेत् दैवंप्राक्तनंकर्मयेधर्मादयस्त्रयस्तांश्चविभज्य तेषांमध्येनैःश्रेयसौश्रेयोहेतूइतिस्थितिर्निश्चयः ॥ ८५ ॥ बालःअल्पोपि ॥ ८६ ॥ आत्मानंसंधुक्षयतिसहायादिनावर्धयति संचयमिंधनानांपक्षेशत्रूणां ॥ ८७ ॥ आशांकालवतींदद्यादित्यतःप्राग्दाक्षिणात्याआदातव्यंनदातव्यमाशामेवप्रदापयेदित्यर्धंपठंति कालवतींदीर्घावधि

नास्यकृत्यानिबुध्येरन्मित्राणिरिपवस्तथा ॥ आरब्धान्येवपश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ॥ ८१ ॥ भीतवत्संविधातव्यंयावद्भयमनागतं ॥ आगतंतुभयंदृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ८२ ॥ दंडेनोपनतंशत्रुमनुगृह्णातियोनरः ॥ सम्टत्युमुपगृह्णीयाद्गर्भमश्वतरीयथा ॥ ८३ ॥ अनागतंहिबुध्येतयच्चकार्यंपुरःस्थितं ॥ नतु बुद्धिक्षयात्किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनं ॥ ८४ ॥ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता ॥ विभज्यदेशकालौचदैवंधर्मादयस्त्रयः ॥ नैःश्रेयसौतुतौज्ञेयौदेशकालावितिस्थितिः ॥ ८५ ॥ तालवत्कुरुतेमूलंबालःशत्रुरुपेक्षितः ॥ गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टःक्षिप्रंसंजायतेमहान् ॥ ८६ ॥ अग्निंस्तोकमिवात्मानंसंधुक्षयतियो नरः ॥ सवर्धमानोग्रसतेमहांतमपिसंचयं ॥ ८७ ॥ आशांकालवतींकुर्यात्कालंविघ्नेनयोजयेत् ॥ विघ्नंनिमित्ततोब्रूयान्निमित्तंवाऽपिहेतुतः ॥ ८८ ॥ क्षुरो भूत्वाहरेत्प्राणान्निशितःकालसाधनः ॥ प्रतिच्छन्नोलोमहारीद्विषतांपरिकर्तनः ॥ ८९ ॥ पांडवेषुयथान्यायमन्येषुचकुरूद्वह ॥ वर्तमानोनमज्जेस्त्वंतथाकृत्यंसमाचर ॥ ९० ॥ सर्वकल्याणसंपन्नोविशिष्टइतिनिश्चयः ॥ तस्मात्त्वंपांडुपुत्रेभ्योरक्षात्मानंनराधिप ॥ ९१ ॥ भ्रातृव्याबलिनोयस्मात्पांडुपुत्रानराधिप ॥ पश्चात्तापोयथानस्यात्तथानीतिर्विधीयतां ॥ ९२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासंप्रतस्थेकणिकःस्वगृहंततः ॥ धृतराष्ट्रोपिकौरव्यःशोकार्त्तःसमपद्यत ॥ ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकणिकवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ समाप्तंचसंभवपर्व ॥ ॥ ७ ॥

अथजतुगृहपर्व वैशंपायनउवाच ततःसुबलपुत्रस्तुराजादुर्योधनश्चह ॥ दुःशासनश्चकर्णश्चदुष्टंमंत्रममंत्रयन् ॥ १ ॥

मतीं निमित्ततोहेतुतः तमपिहेत्वंतरेण ॥ ८८ ॥ क्षुरःक्षुरवत् निशितस्तीक्ष्णोनिर्दयइतियावत् पक्षेशाणोल्लीढः कालसाधनःछिद्रकालापेक्षः पक्षेकाललोहोपादानकः प्रतिच्छन्नोगूढाशयः पक्षेचर्मपुटच्छन्नः लोमहारीअनुलोमसंग्रही पक्षेलोमच्छेदकः लोमवाहीतिपाठेपितावेवार्थौ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ कल्याणैर्धनपुत्रराज्यादिभिःसंपन्नः विशिष्टःकुलशीलबलादिभिःश्रेष्ठः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुज्ञाप्यपृष्ट्वा ॥ २ ॥ इंगितंचेष्टितंतेनभावंचित्ताभिप्रायंजानातीतिइंगितभावज्ञः आकारेणचनेत्रादिविकारेण यथाहुः नेत्रवक्रविकारेणज्ञायतेंतर्गतंमनइति ॥ ३ ॥ विदितवेद्योज्ञाततत्त्वःआत्माचित्तं यस्य ॥ ४ ॥ यंत्रंमहत्यपिवातेजलाशयेनौकास्तंभकंलोहलांगलमयंसामुद्रिकप्रसिद्धं एवंपताकावतीनौर्वायुनावेगेनऊह्यमानानचोर्मिभिःपूरयितुंशक्या अतउक्तंपताकिनीमूर्मिक्षमामिति ॥ ५ ॥

तेकौरव्यमनुज्ञाप्यधृतराष्ट्रंनराधिपं ॥ दहनेतुसपुत्रायाःकुंत्याबुद्धिमकारयन् ॥ २ ॥ तेषामिंगितभावज्ञोविदुरस्तत्त्वदर्शिवान् ॥ आकारेणचतंमंत्रंबुबुधेदुष्टचेतसां ॥ ३ ॥ ततोविदितवेद्यात्मापांडवानांहितेरतः ॥ पलायनेमतिंचक्रेकुंत्याःपुत्रैःसहानघः ॥ ४ ॥ ततोवातसहांनावंयंत्रयुक्तांपताकिनीं ॥ ऊर्मिक्षमांदृढांकृत्वाकुंतीमिदमुवाचह ॥ ५ ॥ एषजातःकुलस्यास्यकीर्तिवंशप्रणाशनः ॥ धृतराष्ट्रःपरीतात्माधर्मंत्यजतिशाश्वतं ॥ ६ ॥ इयंवारिपथेयुक्तातरंगपवनक्षमा ॥ नौर्ययाम्रत्युपाशात्त्वंसपुत्रामोक्ष्यसेशुभे ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वाव्यथिताकुंतीपुत्रैःसहयशस्विनी ॥ नावमारुह्यगंगायांप्रययौभरतर्षभ ॥ ८ ॥ ततोविदुरवाक्येननावंविक्षिप्यपांडवाः ॥ धनंचादायतैर्दत्तमरिष्टंप्राविशन्वनं ॥ ९ ॥ निषादीपंचपुत्रातुजातुषेतत्रवेश्मनि ॥ कारणाभ्यागतादग्धासहपुत्रैरनागसा ॥ १० ॥ सचम्लेच्छाधमःपापोदग्धस्तत्रपुरोचनः ॥ वंचिताश्चदुरात्मानोधार्तराष्ट्राःसहानुगाः ॥ ११ ॥ अविज्ञातामहात्मानोजनानामक्षतास्तथा ॥ जनन्यासहकौंतेयामुक्ताविदुरमंत्रिताः ॥ १२ ॥ ततस्तस्मिन्पुरे*लोकानगरेवारणावते ॥ दृष्ट्वाजतुगृहंदग्धमन्वशोचंतदुःखिताः ॥ १३ ॥ प्रेषयामासूराजानंयथावृत्तंनिवेदितुं ॥ संवृत्तस्तेमहान्कामःपांडवान्दग्धवानसि ॥ १४ ॥ सकामोभवकौरव्यभुंक्ष्वराज्यंसपुत्रकः ॥ तच्छ्रुत्वाधृतराष्ट्रस्तुसहपुत्रेणशोचयन् ॥ १५ ॥ प्रेतकार्याणिचतथाचकारसहबांधवैः ॥ पांडवानांतथाक्षत्ताभीष्मश्चकुरुसत्तमः ॥ १६ ॥ जनमेजयउवाच पुनर्विस्तरशःश्रोतुमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ दाहंजतुगृहस्यैवपांडवानांचमोक्षणं ॥ १७ ॥ सुनृशंसमिदंकर्मतेषांक्रूरोपसंहितं ॥ कीर्त्तयस्वयथावृत्तंपरंकौतूहलंमम ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच श्रृणुविस्तरशोराजन्वदतोमेपरंतप ॥ दाहंजतुगृहस्यैतत्पांडवानांचमोक्षणं ॥ १९

परीतात्माविपरीतबुद्धिः परीतोममताक्रांतआत्माचित्तंयस्येतिवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ नावमारुह्यप्रययाविति जतुगृहेस्वदाहोमाभूदितिबिलमार्गेणवारणावतंत्यक्त्वागंगातीरप्राप्यनंतरं ॥ ८ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रूरेणकणिकेनउपसंहितंउपदिष्टं ॥ १८ ॥ १९ ॥

*पुरेप्रेषयामासुरित्युत्तरेणसंबंधः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राणाधिकंबलाधिकं ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागतंयथोपस्थितंतथैवप्रतिचक्रुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्यप्राप्तिंराज्ययोग्यतां ॥ २४ ॥ प्रज्ञाचक्षुरंधःअतएवानधिकाराद्राज्यंनप्राप्तवान् सइदानीमपिपुत्रद्वारा कथंनृपतिर्भवेन्नकथमपि द्वारलोपादित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ सत्यंकारुण्यंवेदश्चतद्वंतं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विरहितमेकाकिनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अस्माकंतुपरांपीडामितिमिथ्यैवोक्तंराज्ञः

प्राणाधिकंभीमसेनंकृतविद्यंधनंजयं॥ दुर्योधनोलक्षयित्वापर्यतप्यतदुर्मनाः॥२०॥ ततोवैकर्तनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः॥ अनेकैरभ्युपायैस्तेजिघांसंतिस्मपांडवान्॥ २१ ॥ पांडवाअपितत्सर्वंप्रतिचक्रुर्यथागतं॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुरस्यमतेस्थिताः॥ २२ ॥ गुणैःसमुदितान्दृष्ट्वापौराःपांडुसुतांस्तदा॥ कथयांचक्रिरेतेषांगुणान्संसत्सुभारत॥ २३॥ राज्यप्राप्तिंचसंप्राप्तंज्येष्ठंपांडुसुतंतदा ॥ कथयंतिस्मसंभूयचत्वरेषुसभासुच ॥ २४॥ प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ राज्यंनप्राप्तवान्पूर्वंसकथंनृपतिर्भवेत्॥ २५॥ तथाशांतनवोभीष्मःसत्यसंधोमहाव्रतः॥ प्रत्याख्यायपुराराज्यंनसजातुग्रहीष्यति ॥ २६॥ तेवयंपांडवज्येष्ठंतरुणंवृद्धशीलिनं॥ अभ्यषिंचामसाध्वद्यसत्यकारुण्यवेदिनं॥ २७॥ सहिभीष्मंशांतनवंधृतराष्ट्रंचधर्मवित्॥ सपुत्रंविविधैर्भोगैर्योजयिष्यतिपूजयन्॥२८॥ तेषांदुर्योधनःश्रुत्वातानिवाक्यानिजल्पतः॥ युधिष्ठिरानुरक्तानांपर्यतप्यतदुर्मतिः॥ २९॥ सतप्यमानोदुष्टात्मातेषांवाचोनचक्षमे॥ ईर्ष्ययाचापिसंतप्तोधृतराष्ट्रमुपागमत्॥ ३०॥ ततोविरहितंदृष्ट्वापितरंप्रतिपूज्यसः॥ पौरानुरागसंतप्तःपश्चादिदमभाषत॥ ३१॥ दुर्योधन उवाच श्रुतामेजल्पतांतातपौराणामशिवागिरः॥ त्वामनादृत्यभीष्मंचपतिमिच्छंतिपांडवं॥३२॥ मतमेतच्चभीष्मस्यनसराज्यंबुभुक्षति॥ अस्माकंतुपरांपीडांचिकीर्षंतिपुरेजनाः॥ ३३॥ पितृतःप्राप्तवान्राज्यंपांडुरात्मगुणैःपुरा॥ त्वमंधगुणसंयोगात्प्राप्तंराज्यंनलब्धवान्॥ ३४॥ सएषपांडोर्दायाद्यंयदिप्राप्नोतिपांडवः॥ तस्यपुत्रोध्रुवंप्राप्तस्तस्यतस्यापिचापरः॥ ३५॥ तेवयंराजवंशेनहीनाःसहसुतैरपि॥ अवज्ञाताभविष्यामोलोकस्यजगतीपते॥ ३६॥ सततंनिरयंप्राप्ताःपरपिंडोपजीविनः॥ नभवेमयथाराजंस्तथानीतिर्विधीयतां॥ ३७॥ यदित्वंहिपुराराजन्निदंराज्यमवाप्तवान्॥ ध्रुवंप्राप्स्यामचवयंराज्यमप्यवशेजने॥ ३८॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिदुर्योधनेर्ष्यायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४१॥ ॥७॥

पांडवेषुद्वेषमुत्पादयितुं राज्यापहरणाद्वापीडां ॥ ३३ ॥ प्राप्तंज्येष्ठत्वात्प्राप्तमपि ॥ ३४ ॥ दायाद्यंदायादःपुत्रस्तद्योग्यंराज्यं तस्यपांडवस्य ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निरयंदुःखं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भावितंवर्धितं ॥ १२ ॥ प्रधानतःप्राधान्येन अर्थवर्गःधनकोशः मत्संस्थःमदधीनः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

वैशंपायनउवाच एवंश्रुत्वातुपुत्रस्यप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः॥ कणिकस्यचवाक्यानितानिश्रुत्वाससर्वशः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रोद्विधाचित्तःशोकार्त्तःसमपद्यत ॥
दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिःसौबलस्तथा ॥ २ ॥ दुःशासनचतुर्थास्तेमंत्रयामासुरेकतः ॥ ततोदुर्योधनोराजाधृतराष्ट्रमभाषत ॥ ३ ॥ पांडवेभ्योभयंनःस्या
त्तान्विवासयतांभवान्॥ निपुणेनाभ्युपायेननगरंवारणावतं ॥ ४॥ धृतराष्ट्रस्तुपुत्रेणश्रुत्वावचनमीरितं ॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यदुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ५॥
धृतराष्ट्रउवाच धर्मनित्यःसदापांडुस्तथाधर्मपरायणः ॥ सर्वेषुज्ञातिषुतथामयित्वासीद्विशेषतः ॥ ६ ॥ नासौकिंचिद्विजानातिभोजनादिचिकीर्षितं॥
निवेदयतिनित्यंहिममराज्यंधृतव्रतः॥ ७॥ तस्यपुत्रोयथापांडुस्तथाधर्मपरायणः॥ गुणवान्लोकविख्यातःपौरवाणांसुसंमतः ॥ ८॥ सकथंशक्यतेऽस्मा
भिरपाकर्तुंबलादितः॥ पितृपैतामहाद्राज्यात्ससहायोविशेषतः॥ ९ ॥ भृताहिपांडुनाऽमात्याबलंचसततंभृतं॥ भृताःपुत्राश्चपौत्राश्चतेषामपिविशेषतः ॥
॥ १०॥ तेपुरासत्कृतास्तातपांडुनानागराजनाः॥ कथंयुधिष्ठिरस्यार्थेननोहन्युःसबांधवान्॥११॥ दुर्योधनउवाच एवमेतन्मयाताताभावितंदोषमा
त्मनि ॥ दृष्ट्वाप्रकृतयःसर्वाअर्थमानेनपूजिताः॥ १२॥ ध्रुवमस्मत्सहायास्तेभविष्यंतिप्रधानतः॥ अर्थवर्गःसहामात्योमत्संस्थोऽद्यमहीपते॥ १३॥ सभ
वान्पांडवानाशुविवासयितुमर्हति॥ मृदुनैवाभ्युपायेननगरंवारणावतं॥१४॥ यदाप्रतिष्ठितंराज्यंमयिराजन्भविष्यति॥ तदाकुंतीसहापत्यापुनरेष्यतिभा
रत॥१५॥ धृतराष्ट्रउवाच दुर्योधनममाप्येतद्धृदिसंपरिवर्त्तते॥ अभिप्रायस्यपापत्वान्नैवंतुविवृणोम्यहं॥ १६ ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोनचक्षत्तान
गौतमः॥ विवास्यमानान्कौंतेयाननुमंस्यंतिकर्हिचित्॥ १७॥ समाहिकौरवेयाणांवयंतेचैवपुत्रक ॥ नैतेविषममिच्छेयुर्धर्मयुक्तामनस्विनः ॥ १८ ॥ ते
वयंकौरवेयाणामेतेषांचमहात्मनां ॥ कथंनवध्यतांतातगच्छामजगतस्तथा ॥ १९ ॥ दुर्योधनउवाच मध्यस्थःसततंभीष्मोद्रोणपुत्रोमयिस्थि
तः॥ यतःपुत्रस्ततोद्रोणोभवितानात्रसंशयः॥२० ॥ कृपःशारद्वतश्चैवयतएतौततोभवेत्॥ द्रोणंचभागिनेयंचनसत्यक्ष्यतिकर्हिचित्॥ २१ ॥ क्षत्ताऽर्थबद्ध
स्त्वस्माकंप्रच्छन्नंसंयतःपरैः॥ नचैकःससमर्थोऽस्मान्पांडवार्थेऽधिबाधितुं॥ २२॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुविस्रब्धः निःशंकः ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति प्रकृतयःप्रकृतीः संजहारस्वा

सुविस्रब्धःपांडुपुत्रान्सहमात्राप्रवासय ॥ वारणावतमद्यैवयथायांतितथाकुरु ॥ २३ ॥ विनिद्रकरणंघोरंहृदिशल्यमिवार्पितं ॥ शोकपावकमुद्भूतंकर्म णैतेननाशय॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिदुर्योधनपरामर्शोद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४२॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनोराजासर्वाःप्रकृतयःशनैः॥अर्थमानप्रदानाभ्यांसंजहारसहानुजः॥ १॥ धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तेकेचित्कुशलमंत्रिणः॥ कथ यांचक्रिरेरम्यंनगरंवारणावतं॥ २॥ अयंसमाजःसुमहान्रमणीयतमोभुवि॥ उपस्थितःपशुपतेर्नगरेवारणावते॥ ३॥ सर्वरत्नसमाकीर्णेपुंसांदेशेमनोर मे॥इत्येवंधृतराष्ट्रस्यवचनाच्चक्रिरेकथाः॥ ४॥ कथ्यमानेतथारम्येनगरेवारणावते॥ गमनेपांडुपुत्राणांजज्ञेतत्रमतिर्नृप ॥ ५॥ यदात्वमन्यतनृपोजात कौतूहलाइति ॥ उवाचैतानेत्यतदापांडवानंबिकासुतः ॥ ६ ॥ ममैतेपुरुषानित्यंकथयंतिपुनःपुनः ॥ रमणीयतमंलोकेनगरंवारणावतं ॥ ७॥ तेताता यदिमन्यध्वमुत्सवंवारणावते॥ सगणाःसान्वयाश्चैवविहरध्वंयथाऽमराः॥ ८॥ ब्राह्मणेभ्यश्चरत्नानिगायनेभ्यश्चसर्वशः॥ प्रयच्छध्वंयथाकामंदेवाइववसु वर्चसः॥ ९॥ कंचित्कालंविहृत्यैवमनुभूयपरांमुदं॥इदंवैहास्तिनपुरंसुखिनःपुनरेष्यथ ॥ १०॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रस्यतंकाममनुबुध्ययुधि ष्ठिरः॥ आत्मनश्चसहायत्वंतथेतिप्रत्युवाचतं॥ ११॥ ततोभीष्मंशांतनवंविदुरंचमहामतिं ॥ द्रोणंचबाह्लिकंचैवसोमदत्तंचकौरवं ॥ १२॥ कृपमाचार्य पुत्रंचभूरिश्रवसमेवच॥ मान्यानन्यानमात्यांश्चब्राह्मणांश्चतपोधनान्॥१३॥पुरोहितांश्चपौत्रांश्चगांधारींचयशस्विनीं॥युधिष्ठिरःशनैर्दीनउवाचेदंवचस्त दा॥ १४॥ रमणीयेजनाकीर्णेनगरेवारणावते॥ सगणास्तत्रयास्यामोधृतराष्ट्रस्यशासनात्॥ १५॥ प्रसन्नमनसःसर्वेपुण्यावाचोविमुंचत॥ आशीर्भिर्बृं हितानस्मान्नपापंप्रसहिष्यते॥ १६॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेपांडुपुत्रेणकौरवाः ॥ प्रसन्नवदनाभूत्वातेऽन्ववर्त्ततपांडवान् ॥ १७॥ स्वस्त्यस्तुवःपथिसदाभूते भ्यश्चैवसर्वशः॥माचवोस्त्वशुभंकिंचित्सर्वशःपांडुनंदनाः॥ १८॥

धीनाश्चक्रे ॥ १ ॥ २ ॥ समाजःपशुपतेःपूजार्थंमेलकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जातकौतूहलाः जातकौतुकदिदृक्षाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सगणाः सपरिवाराः सान्वयाःअन्वयोवंशः सकुंतीकाइत्यर्थः सानुया त्राइतिपाठेयात्रामनुविधीयमानाःशिबिकाकोशाद्युपस्कारास्तत्सहिताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसहिष्यतेप्रधृष्टुंशक्नोति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

राज्यलंभायराज्यांशलाभाय ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ सःत्वं तांतदी

ततःकृतस्वस्त्ययनाराज्यलंभायपार्थिवाः ॥ कृत्वासर्वाणिकार्याणिप्रययुर्वारणावतं ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिवारणावत
यात्रायांत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेषुराज्ञातुपांडुपुत्रेषुभारत ॥ दुर्योधनःपरंहर्षमगच्छत्सदुरात्म
वान् ॥ १ ॥ सपुरोचनमेकांतमानीयभरतर्षभ ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौसचिवंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ ममेयंवसुसंपूर्णापुरोचनवसुंधरा ॥ यथेयंममतद्वत्तेसतां
रक्षितुमर्हसि ॥ ३ ॥ नहिमेकश्चिदन्योस्तिविश्वासिकतरस्त्वया ॥ सहायोयेनसंधायमंत्रयेयंयथात्वया ॥ ४ ॥ संरक्षतातमंत्रंचसपत्नांश्चममोद्धर ॥ निपुणे
नाभ्युपायेनयद्ब्रवीमितथाकुरु ॥ ५ ॥ पांडवाधृतराष्ट्रेणप्रेषितावारणावतं ॥ उत्सवेविहरिष्यंतिधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६ ॥ सत्वंरासभयुक्तेनस्यंदनेनाशु
गामिना ॥ वारणावतमद्यैवयथायासितथाकुरु ॥ ७ ॥ तत्रगत्वाचतुःशालंगृहंपरमसंवृतं ॥ नगरोपांतमाश्रित्यकारयेथामहाधनं ॥ ८ ॥ शणसर्जरसादीनि
यानिद्रव्याणिकानिचित् ॥ आग्नेयान्युतसंतीहतानितत्रप्रदापय ॥ ९ ॥ सर्पिस्तैलवसाभिश्चलाक्षयाचाप्यनल्पया ॥ मृत्तिकांमिश्रयित्वात्वंलेपंकुड्येषुदाप
य ॥ १० ॥ शणंतैलंघृतंचैवजतुदारूणिचैवहि ॥ तस्मिन्वेश्मनिसर्वाणिनिक्षिपेथाःसमंततः ॥ ११ ॥ यथाचतन्नपश्येरन्परीक्षंतोऽपिपांडवाः ॥ आग्नेयमि
तितत्कार्यमपिचान्येऽपिमानवाः ॥ १२ ॥ वेश्मन्येवंकृतेतत्रगत्वातान्परमार्चितान् ॥ वासयेथाःपांडवेयान्कुंतींचससुहृज्जनां ॥ १३ ॥ आसनानिचदिव्या
नियानानिशयनानिच ॥ विधातव्यानिपांडूनांयथातुष्येतवैपिता ॥ १४ ॥ यथाचतन्नजानंतिनगरेवारणावते ॥ तथासर्वंविधातव्यंयावत्कालस्यपर्ययः
॥ १५ ॥ ज्ञात्वाचतान्सुविश्वस्तान्शयानानकुतोभयान् ॥ अग्निस्त्वयाततोदेयोद्वारतस्तस्यवेश्मनः ॥ १६ ॥ दह्यमानेस्वकेगेहेदग्धाइतिततोजनाः ॥ नगर्ह
येयुरस्मान्वैपांडवार्थायकर्हिचित् ॥ १७ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायकौरवायपुरोचनः ॥ प्रायाद्रासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामिना ॥ १८ ॥

यांमदीयांच ॥ ३ ॥ विश्वासिकतरः विश्वासेनप्राप्ततरः संधायमिलित्वा ॥ ४ ॥ उद्धरउन्मूलय ॥ ५ ॥ ६ ॥ रासभेतितदुत्पन्नाश्वतरग्रहणं ॥ ७ ॥ महाधनंबहुधनसाध्यं ॥ ८ ॥ आग्नेयानिअग्निसंदीपकानि
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पिताधृतराष्ट्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७४॥ सगत्वात्वरितंराजन्दुर्योधनमतेस्थितः ॥ यथोक्तंराजपुत्रेणसर्वंचक्रेपुरोचनः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिपुरोचनोपदेशेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ वैशंपायनउवाच पांडवास्तुरथान्युंक्तासदश्वैरनिलोपमैः ॥ आरोहमाणाभीष्मस्यपादौजगृहुरार्त्तवत् ॥ ॥ १ ॥ राज्ञश्चधृतराष्ट्रस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ अन्येषांचैववृद्धानांकृपस्यविदुरस्यच ॥ २ ॥ एवंसर्वान्कुरून्वृद्धानभिवाद्ययतव्रताः ॥ समालिंग्यसमानान्वैबालैश्चाप्यभिवादिताः ॥ ३ ॥ सर्वामातॄस्तथापृच्छ्यकृत्वाचैवप्रदक्षिणं ॥ सर्वाःप्रकृतयश्चैवप्रययुर्वारणावतं ॥ ४ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञस्तथाऽन्येकुरुपुंगवाः ॥ पौराश्चपुरुषव्याघ्रानन्वीयुःशोककर्शिताः ॥ ५ ॥ तत्रकेचिद्ब्रुवंतिस्मब्राह्मणानिर्भयास्तदा ॥ दीनान्दृष्ट्वापांडुसुतानतीवभृशदुःखिताः ॥ ६ ॥ विषमंपश्यतेराजासर्वथासतुमंदधीः ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रस्तुनचधर्मंप्रपश्यति ॥ ७ ॥ नहिपापमपापात्मारोचयिष्यतिपांडवः ॥ भीमोवाबलिनांश्रेष्ठःकौंतेयोवाधनंजयः ॥ ८ ॥ कुतएवमहात्मानौमाद्रीपुत्रौकरिष्यतः ॥ तान्राज्यंपितृतःप्राप्तान्धृतराष्ट्रोनमृष्यते ॥ ९ ॥ अधर्म्यमिदमत्यंतंकथंभीष्मोऽनुमन्यते ॥ विवास्यमानानस्थानेनगरेयोऽभिमन्यते ॥ १० ॥ पितेवहिनृपोऽस्माकमभूच्छांतनवःपुरा ॥ विचित्रवीर्योराजर्षिःपांडुश्चकुरुनंदनः ॥ ११ ॥ सतस्मिन्पुरुषव्याघ्रेदेवभावंगतेसति ॥ राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रोनमृष्यते ॥ १२ ॥ वयमेतदनिच्छंतःसर्वएवपुरोत्तमात् ॥ गृहान्विहायगच्छामोयत्रगंतायुधिष्ठिरः ॥ ॥ १३ ॥ तांस्तथावादिनःपौरान्दुःखितान्दुःखकर्शितः ॥ उवाचमनसाध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ पितामान्योगुरुःश्रेष्ठोयदाहपृथिवीपतिः ॥ अशंकमानैस्तत्कार्यमस्माभिरितिनोव्रतं ॥ १५ ॥ भवंतःसुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वाप्रदक्षिणं ॥ प्रतिनंद्यतथाशीर्भिर्निवर्त्तध्वंयथागृहं ॥ १६ ॥ यदातुकार्यमस्माकंभवद्भिरुपपत्स्यते ॥ तदाकरिष्यथास्माकंप्रियाणिचहितानिच ॥ १७ ॥ एवमुक्तास्तदापौराःकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ आशीर्भिश्चाभिनंद्यैतान्जग्मुर्नगरमेवहि ॥ १८ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्थानेअयुक्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गंतागमिष्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पौरेष्विति पांडवश्रेष्ठंयुधिष्ठिरंबोधयन् अज्ञातंदुर्योधनकृतंकपटंज्ञापयन् इदंवक्ष्यमाणंवचनंअब्रवीत् ॥ १९ ॥ नकेवलंपौरेभ्यएवतद्वचनंगोपनीयमपितुसमीपस्थैरपियुधिष्ठिरादन्यैर्नज्ञातुंशक्यमित्याह प्राज्ञइति प्राज्ञोबुद्धिमाननेकभाषाभिज्ञत्वात् प्राज्ञत्वमेवाह प्राज्ञप्रलापज्ञइति प्रकर्षेणाज्ञानांपशुप्रायाणांवेदविरोधिनांम्लेच्छानांप्रलापोनर्थकंसम्यक्प्रकृतिप्रत्ययविभागेनानिष्पन्नत्वादर्थानवबोधकंवचनंदेशभाषारूपंलुप्तवर्णअधिकवर्णविकृतवर्णंचपदजातंयत्रतादृशभाषाभिज्ञइत्यर्थः तत्रलुप्तवर्णकाण्वशतपथेइंद्रेणासुरान्प्रतिभवतामग्नौइमांचित्राख्यांमदीयांइष्टकामुपधास्येइतिपृष्टेउपहीत्यसुरवचनं तथाआदास्येइत्युक्तेआहीतिप्रतिवचनं तत्रउपधेहिआदेहीतिवक्तव्येवर्णलोपः अधिकवर्णंतु गौरितिवक्तव्येगावीगोणीगोतागोपोतलिकेतिप्रयुंजते तथाविकृतवर्णंतेसुराहेलयोहेलयइतिवदंतःपराबभूवुरिति अरयइत्यपेक्षितेरेफस्थानेलकारःप्रयुज्यतेवेदेपिअसुरभाषानुवादे तेनेयंशंकाप्यपास्ता यद्यपियुधिष्ठिरंप्रतिविदुरेणम्लेच्छभाषयाउक्तंतथापिव्यासेनतत्संस्कृतेनैवोपनिबद्धमिति आदिपर्वणिनाना

पौरेषुविनिवृत्तेषुविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ बोधयन्पांडवश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ प्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञःप्रलापज्ञमिदंवचः ॥ प्राज्ञंप्राज्ञःप्रलापज्ञः प्रलापज्ञंवचोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ योजानातिपरप्रज्ञांनीतिशास्त्रानुसारिणीं ॥ विज्ञायेहतथाकुर्यादापदंनिस्तरेद्यथा ॥ २१ ॥

देशभाषाश्चात्रप्रथ्यंतइतिप्रतिज्ञानात् सएवंप्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञश्चविदुरोयुधिष्ठिरंप्रलापज्ञंम्लेच्छभाषाभिज्ञंइदंवक्ष्यमाणंवचोम्लेच्छभाषारूपंप्राज्ञःप्रकर्षेणाजानतः प्राज्ञंप्रकर्षेणअर्थतोज्ञातुमशक्यंअज्ञापकंअर्थानामनवबोधकंवा कथंतर्हितेनवचनेनास्यापिबोधोभविष्यतीत्याशंक्याह प्रलापज्ञःप्रलापज्ञमितिप्रलापंजानतः प्रलापज्ञापकंप्रलापज्ञमितिपूर्वार्द्धेशब्दतोम्लेच्छभाषाभिज्ञत्वमुक्तं इहत्वर्थतस्तदभिज्ञत्वमित्यपौनरुक्त्यं प्राज्ञइतिप्रलापज्ञइतिचउत्तरार्द्धेक्विबंतस्यषष्ठ्यंतस्यरूपे प्राज्ञंप्रलापज्ञमितितुअंतर्भावितण्यर्थात्ज्ञाधातोःकप्रत्ययांतस्यरूपे वचोवचनीयमवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः अतएवाब्रवीत् अत्रोत्तरार्धंगौडपाठएवदृश्यते तदभावेतुपूर्वार्धादेवायमर्थःप्रत्येतव्यः सर्वथापिम्लेच्छभाषयोक्तोर्थोम्लेच्छभाषयैवसंगृह्यतइतितात्पर्यं अन्यथाअलोहमित्याद्यपिव्यासोनावक्ष्यत् यथाश्रुतंजातुषमेवगृहंभवद्दाहार्थंतत्रकृतमितिम्लेच्छभाषयाविदुरेणयुधिष्ठिरोबोधितइत्येवतेनोक्तंस्यात् ॥ २० ॥ तदेववचनंश्रावयितुंयुधिष्ठिरमभिमुखीकरोति योजानातीति परस्यशत्रोःप्रज्ञां नीतिशास्त्रंकपटेनविश्वासमुत्पाद्यापिशत्रुर्हंतव्यइतिकणिकवचनरूपंतदनुसारिणींयोजानातिसपुमानिहयथाशत्रुकल्पितांआपदंनिस्तरेत्तथाकुर्याद्यत्नमितिशेषः ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तामेवापदमाह अलोहमित्यादिना तंशत्रुणाकृतंवारणावतस्थं शस्त्रंसस्तिशेतेअस्मिन्निति व्युत्पत्त्याप्रासादं योवेत्तितंद्विषोनघ्नंतीतिसंबंधः शस्त्रमितिदंत्यसकारस्थानेतालव्यशकारोम्लेच्छभाषात्वात् हेल यइतिवत्वर्णविकारः षसस्वापेइत्यदादेस्त्रन्प्रत्ययांतस्यरूपं तमेवविशिनष्टि अलोहमिति अलोअनलोग्निः आहिउपहीतिवद्वर्णलोपः तेनआग्नेयानिद्रव्याणिजतुशणसर्जरसादीनिलक्ष्यंते तेषांऊहःसमूहोयस्मिन् आग्नेयैर्दाहकैर्द्रव्यैरुपेतमित्यर्थः तर्हिकिंतानिज्ञातुमशक्यानिनवेत्यतआह शरीरपरिकर्त्तनमिति शरीरंस्वरूपं म्लेच्छभाषात्वादविभक्तिकमिदंपदं परिपरिलुप्यअच्छाद्य वर्णद्वयलोपः परिवर्जनार्थोवा कर्त्तनंहिंसकं तस्मिन्गृहेंतर्हितान्येवाग्नेयानिद्रव्याणिभित्त्यादौवर्त्तंतेनस्वरूपेणदृश्यंतेअतस्तंशरीरपरिकर्त्तनंप्रासादंपरित्याज्यंयोवेत्ति कर्त्तनमितिहिंसार्थस्यकृणत्तेरूपंनच्छेदनार्थस्यकृंततेरितिज्ञेयं कर्त्तनकालमाह निशीति अत्रनिशितंकर्त्तनमितिपदत्रयव्यतिरेकेणपूर्वार्धंम्लेच्छभाषयैवोक्तं एवमग्रेपिश्लोकेकतिपयपदान्येवम्लेच्छभाषाभवतिनसर्वःश्लोकइतिज्ञेयं योवेत्तितंप्रतिघातविदंतस्यशस्त्रस्य प्रतिघातःप्रतीकारः तद्विदं द्विषःशत्रवोनघ्नंतिहंतुंनशक्नुवंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ कस्तर्हिसाहसीतस्मिन्गृहेवसतोस्मान्भस्मीकर्त्तुंयतिष्यतीत्यतआह कक्षघ्नइति कक्षःकुक्षिःपार्श्वइतियावत् तत्रहंतिगच्छतीतिकक्षघ्नःपार्श्वचरःपुरोचनएव अत्रस्वरस्यैवप्रथमेपदेव्यत्ययोहंतेरप्रसिद्धंगत्यर्थत्वंचम्लेच्छभाषात्वात् कक्षघ्नएवशिशिरघ्नः श्रणातिहिनस्तीतिशिशिरोऽग्निः श्रृहिंसायामित्यस्यरूपं तेनहंतीतिशि

अलोहंनिशितंशस्त्रंशरीरपरिकर्त्तनं ॥ योवेत्तिनतुतंघ्नंतिप्रतिघातविदंद्विषः ॥ २२ ॥ कक्षघ्नःशिशिरघ्नश्चमहाकक्षेबिलौकसः ॥ नदहेदितिचात्मानंयोरक्षतिसजीवति ॥ २३ ॥ नाचक्षुर्वेत्तिपंथानंनाचक्षुर्विंदतेदिशः ॥ नाधृतिर्बुद्धिमाप्नोतिबुध्यस्वैवंप्रबोधितः ॥ २४ ॥ अनाप्तैर्दत्तमादत्तेनरःशस्त्रमलोहजं ॥ श्वाविच्छरणमासाद्यप्रमुच्येतहुताशनात् ॥ २५ ॥

शिरघ्नः गावीगोणीतिवद्वर्णाधिक्यंशिकारद्वयरूपं अयमेवपार्श्ववर्त्तीयुष्मानग्निनाहंतुमायातीत्यर्थः एवंतर्ह्ययमेवहंतव्यउतवारणावतेतद्गृहंवानप्रवेष्टव्यमुतवारणावतमगत्वैवहास्तिनपुरंप्रत्येवागंतव्यमित्याशंक्याह महाकक्षइति महतिकंसुखंक्षिणोतीतिकक्षयःशत्रुर्वर्णलोपेनकक्षेमहतिशत्रौसतिएतत्त्रयंकर्त्तुमशक्यं ज्ञातकपटोहिबलवान्शत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिभावः कस्तर्ह्यत्रउपायइत्यतआह बिलौकसः बिलांतःप्रविष्टान्युष्मान्सपुरोचनोनदहेत् तत्रदाहसंभावनानास्ति तत्रगृहांतर्बिलंकर्त्तव्यमित्यर्थः इत्यनेनप्रकारेणात्मानंयोरक्षतिसजीवति तस्मात्त्वयाप्येवंज्ञात्वाउपायेनात्मासंरक्षणीयइत्यर्थः ॥ २३॥ ननुबिलेप्रविष्टानामस्माकंबिलमुखेप्रदीप्तेनवन्हिनाअंतरूष्मणानाशःकर्त्तव्यइत्याशंक्य विवेकंविनामार्गज्ञानंदिग्ज्ञानंचनभवतिधैर्यंविनाऐश्वर्यंचनप्राप्यतइतिविवेकंधैर्यंचाश्रयस्वेत्याह नाचक्षुरिति चष्टेपश्यत्यनेनेतिचक्षुर्विवेकः संस्कृतएवायंश्लोकोनीतिप्रदर्शनार्थः ॥ २४ ॥ तत्रमार्गविवेकंतावदाह अनाप्तैरिति अनाप्तैःशत्रुभिर्दत्तंस्वीकारितंशस्त्रंगृहंअलोहजंपूर्ववत्आग्नेयद्रव्यसमूहजंआदत्तेस्वीकरोतिचेन्नरस्तर्हिश्वावित्शललस्तस्यशरणंगृहंतद्वत् तस्यहिबिलमुभयतोमुखंभवतितादृशंबिलमासाद्यप्राप्यहुताशनात्प्रमुच्येतआत्मानंमोचयेत् तेनबिलप्रवेशेनमार्गांतरेणसद्यएवबिलाद्बहिर्निःसरतांयुष्माकंनांतरूष्मणामरणंभविष्यतीत्युक्तं ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बिलान्निःसृतानामपिमार्गज्ञानंकथंभवेदित्याशंक्यमृगयाव्याजेनसर्वेमार्गाज्ञातव्याइत्याशयेनाह चरन्मार्गान्विजानातीति एवंज्ञातेष्वपिमार्गेषुहास्तिनपुरंप्रतिनागंतव्यमित्याशयेनाह नक्षत्रैर्विंदतेदिशइति ननुकथमस्माभिर्लोकानामविदितंबिलंकारयितुंशक्यंकथंवाविदेशेबंधुंश्वत्यक्त्वास्थातव्यमित्याशंक्याह आत्मनेति आत्मनः अहंधर्मांशस्त्वंचधर्मपुत्रः अतोहंतवआत्मातस्यममआत्मेवात्मासखाकश्चि न्मयानियोक्तव्यस्तेनसहायेनबिलादिसंपादयताहेतुना पंचइंद्रियाणिविदेशवासातुइष्टविषयासमर्पणेनपीडयन् हेतौशतृप्रत्ययः मत्प्रहितेनभृत्येनस्वधैर्येणेतियावत् एताभ्यांद्वाभ्यामुपेतोनानुतप्यते मया

चरन्मार्गान्विजानातिनक्षत्रैर्विंदतेदिशः ॥ आत्मनाचात्मनःपंचपीडयन्नानुपीड्यते ॥ २६ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विदुरंविदुषांश्रेष्ठं ज्ञातमित्येवपांडवः ॥ २७ ॥ अनुशिक्ष्यानुगम्यैतान्कृत्वाचैवप्रदक्षिणं ॥ पांडवानभ्यनुज्ञायविदुरःप्रययौगृहान् ॥ २८ निवृत्तेविदुरेचापिभीष्मेपौरजने तथा ॥ अजातशत्रुमासाद्यकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ क्षत्तायदब्रवीद्वाक्यंजनमध्येऽब्रुवन्निव ॥ त्वयाचसतथेत्युक्तोजानीमोनचतद्वयं ॥ ३० ॥ यदीदंश क्यमस्माभिर्ज्ञातुंनचसदोषवत् ॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंसंवादंतवतस्यच ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरउवाच गृहादग्निश्चबोद्धव्यइतिमांविदुरोऽब्रवीत् ॥ पंथा श्चवोनाविदितःकश्चित्स्यादितिधर्मधीः ॥ ३२ ॥ जितेंद्रियश्चवसुधांप्राप्स्यतीतिचमेऽब्रवीत् ॥ विज्ञातमितितत्सर्वंप्रत्युक्तोविदुरोमया ॥ ३३ ॥ वैशंपा यनउवाच अष्टमेऽहनिरोहिण्यांप्रयाताःफाल्गुनस्यते ॥ वारणावतमासाद्यददृशुर्नागरंजनं ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणि वारणावतगमनेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसर्वाःप्रकृतयोनगराद्वारणावतात् ॥ सर्वमंगलसंयुक्तायथाशास्त्रमतंद्रिताः ॥ १ ॥ श्रुत्वागतान्पांडुपुत्रान्नानायानैःसहस्रशः ॥ अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाञ्श्रुत्वैवपरयामुदा ॥ २ ॥ तेसमासाद्यकौंतेया न्वारणावतकाजनाः ॥ कृत्वाजयाशिषःसर्वेपरिवार्यावतस्थिरे ॥ ३ ॥ तैर्वृतःपुरुषव्याघ्रोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विबभौदेवसंकाशोवज्रपाणिरिवामरैः ॥ ४ ॥ सत्कृताश्चैवपौरैस्तेपौरान्सत्कृत्यचानघ ॥ अलंकृतंजनाकीर्णंविविशुर्वारणावतं ॥ ५ ॥

ऽकृत्यंकृतंइतिपश्चात्तापंनप्राप्नोति मदीयआप्तःसुरंगंकृत्वादास्यतितेनमार्गेणदेशांतरेएवगंतव्यंनतुहास्तिनपुरेप्रवेष्टव्यं ज्ञातकपटोहिप्रबलःशत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिप्रागुक्तएवाशयः धैर्येसतिपुनर्लक्ष्मीप्रा प्तिर्भविष्यतीतिभावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अब्रुवन्निवव्यक्तांवाचमकुर्वन्निव ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशदधिकश ततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ आगतानितिच्छेदः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शिवमित्याख्यामात्रं अर्थतस्त्वशिवंमरणार्थंकृतत्वात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मुंजःशरवल्कः ॥ १५ ॥ १६ ॥ इमामापदंभाविनीं दृष्टवानूतर्कतः तेनहेतुना अशिवंगृहमित्यस्मानूबोधितवानूइतिसंबंधः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योगरूपकेणगृहवासकर्त्तव्यतामाह इहेति निराकारैः अनाविष्कृतबाह्यचेष्टैः इष्टांगतिंनिरुपद्रवंमार्गं पक्षेइहदेहेनिराकारै

तेप्रविश्यपुरींवीरास्तूर्णंजग्मुरथोगृहान् ॥ ब्राह्मणानांमहीपालरतानांस्वेषुकर्मसु ॥ ६ ॥ नगराधिकृतानांचगृहाणिरथिनांतदा ॥ उपतस्थुर्नरश्रेष्ठावैश्यशूद्रगृहाण्यपि ॥ ७ ॥ अर्चिताश्चनरैःपौरैःपांडवाभरतर्षभ ॥ जग्मुरावसथंपश्चात्पुरोचनपुरःसराः ॥ ८ ॥ तेभ्योभक्ष्याणिपानानिशयनानिशुभानिच ॥ आसनानिचमुख्यानिप्रददौसपुरोचनः ॥ ९ ॥ तत्रतेसत्कृतास्तेनसुमहार्हपरिच्छदाः ॥ उपास्यमानाःपुरुषैरूषुःपुरनिवासिभिः ॥ १० ॥ दशरात्रोषितानांतुतत्रतेषांपुरोचनः ॥ निवेदयामासगृहंशिवाख्यमशिवंतदा ॥ ११ ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राविविशुःसपरिच्छदाः ॥पुरोचनस्यवचनात्कैलासमिवगुह्यकाः ॥ १२ ॥ तच्चागारमभिप्रेक्ष्यसर्वधर्मभृतांवरः ॥ उवाचाग्नेयमित्येवंभीमसेनंयुधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच जिघ्राणोस्यवसागंधंसर्पिर्जतुविमिश्रितं ॥ कृतंहिव्यक्तमाग्नेयमिदंवेश्मपरंतप ॥ १४ ॥ शणसर्जरसंव्यक्तमानीयगृहकर्मणि ॥ मुंजबल्वजवंशादिद्रव्यंसर्वंघृतोक्षितं ॥ १५ ॥ शिल्पिभिःसुकृतंह्याप्तैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि ॥ विश्वस्तंमामयंपापोदग्धुकामःपुरोचनः ॥ १६ ॥ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशोस्थितः ॥ इमांतुतांमहाबुद्धिर्विदुरोदृष्टवांस्तथा ॥ १७ ॥ आपदंतेनमांपार्थससंबोधितवान्पुरा ॥ तेवयंबोधितास्तेननित्यमस्मद्धितैषिणा ॥ १८ ॥ पित्राकनीयसास्नेहाद्बुद्धिमंतोशिवंगृहं ॥ अनार्यैःसुकृतंगूढैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥ १९ ॥ भीमसेनउवाच यदीदंगृहमाग्नेयंविहितंमन्यतेभवान् ॥ तत्रैवसाधुगच्छामोयत्रपूर्वोषितावयं ॥ २० ॥ युधिष्ठिरउवाच इहयत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमितिरोचये ॥ अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टांध्रुवामितः ॥ २१ ॥ यदिविंदेतचाकारमस्माकंसपुरोचनः ॥ क्षिप्रकारीततोभूत्वाप्रसह्यापिदहेतनः ॥ २२ ॥ नायंबिभेत्युपक्रोशादधर्माद्वापुरोचनः ॥ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशोस्थितः ॥ २३ ॥ अपिचायंप्रदग्धेषुभीष्मोऽस्मासुपितामहः ॥ कोपंकुर्यात्किमर्थंवाकौरवान्कोपयीतसः ॥ २४ ॥

राकारविशेषमनालंब्यस्थेयं यत्तैःशमादिपरैः अप्रमत्तैःस्तिमद्भिः ध्रुवांगतिंमोक्षं ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ उपक्रोशात्गर्हातः ॥ २३ ॥ अयंभीष्मइतिसंबंधः ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दग्धेषुअस्मासुअग्निदेषुकोपोधर्मइत्येवकारणंकृत्वाभीष्मोन्येचकुप्येरन् ॥ २५ ॥ दाहस्यदाहात् स्पशैश्वारैः ॥ २६ ॥ अपदंदेशकोशायक्षमत्वंतत्रस्थितान् अपक्षान्असहायान् प्रयोगैरुपायैः ॥ २७॥
छन्नावासंगूढस्थानं वस्तव्यं अधिष्ठातव्यं ॥ २८ ॥ २९ ॥ कचित्कालेच्छन्नावासमेवाह भौममिति गूढःश्वासोपियेषांतान् इतरैरविदितकर्त्तव्यानित्यर्थः ॥ ३० ॥ अत्रबिले ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्व

अथवापीहदग्धेषुभीष्मोऽस्माकंपितामहः ॥ धर्मइत्येवकुप्येरन्येचान्येकुरुपुंगवाः ॥ २५॥ वयंतुयदिदाहस्यबिभ्यतःप्रद्रवेमहि ॥ स्पशैर्निर्घातयेत्सर्वान्राज्य लुब्धःसुयोधनः ॥ २६॥ अपदस्थान्पदेतिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ॥ हीनकोशान्महाकोशःप्रयोगैर्घातयेद्ध्रुवं ॥ २७॥ तदस्माभिरिमंपापंतंचपापंसुयोधनं॥ वंचयद्भिर्निवस्तव्यंछन्नावासंक्वचित्क्वचित् ॥ २८ ॥ तेवयंमृगयाशीलाश्चरामवसुधामिमां ॥ तथानोविदितामार्गाभविष्यंतिपलायतां ॥ २९॥ भौमंचबि लमद्यैवकरवामसुसंवृतं ॥ गूढश्वासान्ननस्तत्रहुताशःसंप्रधक्ष्यति ॥ ३० ॥ वसतोऽत्रयथाचास्मान्नबुध्येतपुरोचनः ॥ पौरोवापिजनःकश्चित्तथाकार्यम तंद्रितैः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिभीमसेनयुधिष्ठिरसंवादेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

वैशंपायनउवाच विदुरस्यसुहृत्कश्चित्खनकःकुशलोनरः ॥ विविक्तेपांडवान्राजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रहितोविदुरेणास्मिखनकःकुशलोह्यहं ॥ पांडवानांप्रियंकार्यमितिकिंकरवाणिवः ॥ २ ॥ प्रच्छन्नंविदुरेणोक्तःश्रेयस्त्वमिहपांडवान् ॥ प्रतिपादयविश्वासादितिकिंकरवाणिवः ॥ ३ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यांरात्रावस्यांपुरोचनः ॥ भवनस्यतवद्वारिप्रदास्यतिहुताशनं ॥ ४ ॥ मात्रासहप्रदग्धव्याःपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ इतिव्यवसितंतस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्म तेः ॥ ५॥ किंचिच्चविदुरेणोक्तोम्लेच्छवाचासिपांडव ॥ त्वयाचतत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणं ॥ ६ ॥ उवाचतंसत्यधृतिःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अभिजानामि सौम्यत्वांसुहृदंविदुरस्यवै ॥ ७॥ शुचिमाप्तंप्रियंचैवसदाचदृढभक्तिकं ॥ नविद्यतेकवेःकिंचिदविज्ञातंप्रयोजनं ॥ ८ ॥ यथातस्यतथानस्त्वंनिर्विशेषावयं त्वयि ॥ भवतश्चयथातस्यपालयास्मान्यथाकविः ॥ ९ ॥ इदंशरणमाग्नेयंमदर्थमितिमेमतिः ॥ पुरोचनेनविहितंधार्तराष्ट्रस्यशासनात् ॥ १० ॥ सपापःको षवांश्चैवससहायश्चदुर्मतिः ॥ अस्मानपिचपापात्मानित्यकालंप्रबाधते ॥ ११ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥
विदुरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रच्छन्नंयथास्यात्तथापांडवान्श्रेयःप्रतिपादयेत्युक्तोहंवःकिंकरवाणि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ म्लेच्छवाचाम्लेच्छभाषया ॥ ६ ॥ ७ ॥ कवेःसर्वज्ञस्यक्रांतदर्शिनोवा ॥ ८ ॥ यथा वयंतस्यतथाभवतश्चपालनीयाः अतोस्मान्यथाकविःपालयतितथात्वमपिपालयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ शरणंगृहं ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वप्रांतंप्राकारमूलं निष्प्रतीकारंबहिर्निर्गमनप्रकारशून्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिखाप्राकारपरिधिभूतोगर्तः तां नामप्रसिद्धं उत्किरन्परिखापरिष्कारव्याजेनबिलान्मृदंउत्किरन्बहिःक्षिपन्
महाबिलंसुरंगाख्यंचकार ॥ १६ ॥ मध्येनमध्यतः ॥ १७ ॥ व्यदधात् विहितवान् सपुरोचनस्तेचपंचगृहद्वारिक्षपांवसंतिस्म ॥१८॥ दिवाचमृगयांचरंतिअतोनदग्धुंपुरोचनश्छिद्रंप्रापेतिभावः ॥ १९॥

सभवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्धुताशनात् ॥ अस्मास्विहहिदग्धेषुसकामःस्यात्सुयोधनः ॥ १२ ॥ समृद्धमायुधागारमिदंतस्यदुरात्मनः ॥ वप्रांतंनिष्प्रती
कारमाश्रित्येदंकृतंमहत् ॥ १३॥ इदंतदशुभंनूनंतस्यकर्मचिकीर्षितं॥प्रागेवविदुरोवेदतेनास्मानन्वबोधयत् ॥ १४॥ सेयमापदनुप्राप्ताक्षत्तायांदृष्टवान्पुरा॥
पुरोचनस्याविदितानस्मांस्त्वंप्रतिमोचय ॥ १५ ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यखनकोयत्नमास्थितः ॥ परिखामुत्किरन्नामचकारचमहाबिलं ॥ १६ ॥ चक्रेचवेश्म
नस्तस्यमध्येनातिमहद्बिलं ॥ कपाटयुक्तमज्ञातंसमंभूम्याश्चभारत ॥ १७॥ पुरोचनभयादेवव्यदधात्संवृतंमुखं ॥ सतस्यतुगृहद्वारिवसत्यशुभधीःसदा ॥ तत्र
तेसायुधाःसर्वेवसंतिस्मक्षपांनृप ॥ १८ ॥ दिवाचरंतिमृगयांपांडवेयावनाद्वनं ॥ विश्वस्तवदविश्वस्तावंचयंतःपुरोचनं ॥ अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषुःपरमवि
स्मिताः ॥ १९ ॥ नचैनानन्वबुध्यंतनरानगरवासिनः ॥ अन्यत्रविदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्व
णिजतुगृहवासेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तांस्तुदृष्ट्वासुमनसःपरिसंवत्सरोषितान् ॥
विश्वस्तानिवसंलक्ष्यहर्षंचक्रेपुरोचनः ॥ १ ॥ पुरोचनेतथाहृष्टेकौंतेयोऽथयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमौप्रोवाचधर्मवित् ॥ २ ॥ अस्मानयंसुविश्व
स्तान्वेत्तिपापःपुरोचनः ॥ वंचितोऽयंनृशंसात्माकालंमन्येपलायने ॥ ३ ॥ आयुधागारमादीप्यदग्ध्वावैचपुरोचनं ॥ षट्प्राणिनोनिधायेहद्रवामोऽनभिल
क्षिताः ॥ ४ ॥ अथदानापदेशेनकुंतीब्राह्मणभोजनं ॥ चक्रेनिशिमहाराजआजग्मुस्तत्रयोषितः ॥ ५ ॥ ताविहृत्ययथाकामंभुक्त्वापीत्वाचभारत ॥ जग्मुर्नि
शिगृहानेवसमनुज्ञाप्यमाधवीं ॥ ६ ॥ निषादीपंचपुत्रातुतस्मिन्भोज्येयदृच्छया ॥ अन्नार्थिनीसमभ्यागात्सपुत्राकालचोदिता ॥ ७ ॥ सापीत्वामदिरांम
त्तासपुत्रामदविह्वला ॥ सहसर्वैःसुतैराजंस्तस्मिन्नेवनिवेशने ॥ ८ ॥ सुष्वापविगतज्ञानामृतकल्पानराधिप ॥ अथप्रवातेतुमुलेनिशिसुप्तेजनेतदा ॥ ९ ॥

॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तांस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ षट्प्राणिनइति अन्यथा
पलायनशंकयापुनरस्मदन्वेषणेमतिःस्यात्सामाभूदितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

तदुपादीपयद्भीमःशेतेयत्रपुरोचनः ॥ ततोजतुगृहद्वारंदीपयामासपांडवः ॥ १० ॥ समंततोददौपश्चादग्निंतत्रनिवेशने ॥ ज्ञात्वातुतद्गृहंसर्वमादीप्तंपांडुनंदनाः ॥ ११ ॥ सुरंगांविविशुस्तूर्णंमात्रासार्धमरिंदमाः ॥ ततःप्रतापःसुमहाञ्छब्दश्चैवविभावसोः ॥ १२ ॥ प्रादुरासीत्तदातेनबुबुधेसजनव्रजः ॥ तदवेक्ष्यगृहंदीप्तमाहुःपौराःकृशाननाः ॥ १३ ॥ पौराऊचुः दुर्योधनप्रयुक्तेनपापेनाकृतबुद्धिना ॥ गृहमात्मविनाशायकारितंदाहितंचतत् ॥ १४ ॥ अहोधिग्धृतराष्ट्रस्यबुद्धिर्नातिसमंजसा ॥ यःशुचीन्पांडुदायादान्दाहयामासशत्रुवत् ॥ १५ ॥ दिष्ट्यात्विदानींपापात्मादग्धोऽयमतिदुर्मतिः ॥ अनागसःसुविश्वस्तान्योददाहनरोत्तमान् ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच एवंतेविलपंतिस्मवारणावतकाजनाः ॥ परिवार्यगृहंतच्चतस्थूरात्रौसमंततः ॥ १७ ॥ पांडवाश्चापितेसर्वेसहमात्रासुदुःखिताः ॥ बिलेनतेननिर्गत्यजग्मुर्द्रुतमलक्षिताः ॥ १८ ॥ तेननिद्रोपरोधेनसाध्वसेनचपांडवाः ॥ नशेकुःसहसागंतुंसहमात्रापरंतपाः ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तुराजेंद्रभीमवेगपराक्रमः ॥ जगामभ्रातॄनादायसर्वान्मातरमेवच ॥ २० ॥ स्कंधमारोप्यजननीयमावंकेनवीर्यवान् ॥ पार्थौगृहीत्वापाणिभ्यांभ्रातरौसुमहाबलः ॥ २१ ॥ उरसापादपान्भंजन्महींपद्भ्यांविदारयन् ॥ सजगामाशुतेजस्वीवातरंहावृकोदरः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिजतुगृहदाहेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुयथासंप्रत्ययंकविः ॥ विदुरःप्रेषयामासतद्वनंपुरुषंशुचिं ॥ १ ॥ सगत्वातुयथोद्देशंपांडवान्ददृशेवने ॥ जनन्यासहकौरव्यमापयानान्नदीजलं ॥ २ ॥ विदितंतन्महाबुद्धेर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ ततस्तस्यापिचारेणचेष्टितंपापचेतसः ॥ ३ ॥ ततःप्रवासितोविद्वान्विदुरेणनरस्तदा ॥ पार्थानांदर्शयामासमनोमारुतगामिनीं ॥ ४ ॥ सर्ववातसहांनावंयंत्रयुक्तांपताकिनीं ॥ शिवेभागीरथीतीरेनरैर्विस्रंभिभिःकृतां ॥ ५ ॥ ततःपुनरथोवाचज्ञापकंपूर्वचोदितं ॥ युधिष्ठिरनिबोधेदंसंज्ञार्थंवचनंकवेः ॥ ६ ॥ कक्षघ्नःशिशिरघ्नश्चमहाकक्षेबिलौकसः ॥ नहंतीत्येवमात्मानंयोरक्षतिसजीवति ॥ ७ ॥

॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ एतस्मिन्निति यथासंप्रत्ययंयथासंकेतं शुचिंनाविकं मापयानान्जलपरिमाणंपरीक्षमाणान् ॥ २ ॥ तस्यचेष्टितंचारेणविदुरस्यविदितंयतस्ततोहेतोः विदुरेणततःस्वस्थानात्नरः प्रवासितःप्रेषितइतिसार्धश्लोकोवाक्यं ॥ ३ ॥ सनरःदर्शयामास ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेनमांप्रेषितंविद्धिविश्वस्तंसंज्ञयाऽनया ॥ भूयश्चैवाहमांक्षत्ताविदुरःसर्वतोऽर्थवित् ॥ ८ ॥ कर्णंदुर्योधनंचैवभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ शकुनिंचैवकौंतयेवि
जेताऽसिनसंशयः ॥ ९ ॥ इयंवारिपथेयुक्तानौरप्सुसुखगामिनी ॥ मोचयिष्यतिवःसर्वानस्माद्देशान्नसंशयः ॥ १० ॥ अथतान्व्यथितान्दृष्ट्वासहमात्रान
रोत्तमान् ॥ नावमारोप्यगंगायांप्रस्थितानब्रवीत्पुनः ॥ ११ ॥ विदुरोमूर्ध्न्युपाघ्रायपरिष्वज्यवचोमुहुः ॥ अरिष्टंगच्छताव्यग्राःपंथानमितिचाब्रवीत् ॥ १२ ॥
इत्युक्त्वासतुतान्वीरान्पुमान्विदुरचोदितः ॥ तारयामासराजेंद्रगंगांनावावरर्षभान् ॥ १३ ॥ तारयित्वाततोगंगांपारंप्राप्तांश्चसर्वशः ॥ जयाशिषःप्रयुज्या
थयथागतमगाद्द्विसः ॥ १४ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःप्रतिसंदिश्यवैकवेः ॥ गंगामुत्तीर्यवेगेनजग्मुर्गूढमलक्षिताः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिजतुगृहप० गंगोत्तरणेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथरात्र्यांव्यतीतायामशेषोनागरोजनः ॥
तत्राजगामत्वरितोदिदृक्षुःपांडुनंदनान् ॥ १ ॥ निर्वापयंतोज्वलनंतेजनाददृशुस्ततः ॥ जातुषंतद्गृहंदग्धममात्यंचपुरोचनं ॥ २ ॥ नूनंदुर्योधनेनेदंविहितंपा
पकर्मणा ॥ पांडवानांविनाशायेत्येवंतेचुक्रुशुर्जनाः ॥ ३ ॥ विदितेधृतराष्ट्रस्यधार्तराष्ट्रोनसंशयः ॥ दग्धवान्पांडुदायादान्नह्येनंप्रतिषिद्धवान् ॥ ४ ॥ नूनं
शांतनवोपीहनधर्ममनुवर्तते ॥ द्रोणश्चविदुरश्चैवकृपश्चान्येचकौरवाः ॥ ५ ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यप्रेषयामोदुरात्मनः ॥ संवृत्तस्तेपरःकामःपांडवान्दग्धवान
सि ॥ ६ ॥ ततोव्यपोहमानास्तेपांडवार्थेहुताशनं ॥ निषादींददृशुर्दग्धांपंचपुत्रामनागसं ॥ ७ ॥ खनकेनतुतेनैववेश्मशोधयताबिलं ॥ पांसुभिःपिहितंतच्च
पुरुषैस्तैर्नलक्षितं ॥ ८ ॥ ततस्तेज्ञापयामासुर्धृतराष्ट्रस्यनागराः ॥ पांडवानग्निनादग्धानमात्यंचपुरोचनं ॥ ९ ॥ श्रुत्वातुधृतराष्ट्रस्तद्राजासुमहदप्रियं ॥ विना
शंपांडुपुत्राणांविललापसुदुःखितः ॥ १० ॥ अद्यपांडुर्मृतोराजाममभ्रातामहायशाः ॥ तेषुवीरेषुदग्धेषुमात्रासहविशेषतः ॥ ११ ॥ गच्छंतुपुरुषाःशीघ्रंनग
रंवारणावतं ॥ सत्कारयंतुतान्वीरान्कुंतिराजसुतांचतां ॥ १२ ॥ कारयंतुचकुल्यानिशुभ्रानिचबृहंतिच ॥ येचतत्रमृतास्तेषांसुहृदोयांतुतानपि ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यपोहमानाःनिर्वापयंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुल्यानिअस्थीनि कारयंतुसंस्कारयंतु कुलंजनपदेगोत्रेसजातीयगणेपिच भवनेचतनौक्लीबंकंटका
यौंषधौकुलीतिमेदिनी कुल्यंस्यात्कीकसेपीतिच कुल्यानिचैत्यानीत्यन्ये महावृक्षेणवामहाप्रासादेनवाअंकितानिचत्वराणीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥१७८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥
तेनेति ॥ १ ॥ शुचिशुक्रागमेज्येष्ठाषाढयोःसमये आवर्जिताःसमीकृताःलताःवृक्षाश्चयस्मिन् ॥ २ ॥ अवरुज्यभंक्त्वा ॥ ३ ॥ रोषितःरोषंप्रापितः त्रिषुगंडकर्णमूलगुह्यदेशेषुप्रस्नुतोमदोयस्यसः शुष्मीते

एवंगतेमयाशक्यंयद्यत्कारयितुंहितं ॥ पांडवानांचकुंत्याश्चतत्सर्वंक्रियतांधनैः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वाततश्चक्रेज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ उदकंपांडुपुत्राणांधृतराष्ट्रोंऽबिकासुतः ॥ १५ ॥ रुरुदुःसहिताःसर्वेभृशंशोकपरायणाः ॥ हायुधिष्ठिरकौरव्यहाभीमइतिचापरे ॥ १६ ॥ हाफाल्गुनेतिचाप्यन्येहायमावितिचापरे ॥ कुंतीमार्ताश्चशोचंतउदकंचक्रिरेजनाः ॥ १७ ॥ अन्येपौरजनाश्चैवमन्वशोचंतपांडवान् ॥ विदुरस्त्वल्पशश्चक्रेशोकंवेदपरंहिसः ॥ १८ ॥ पांडवाश्चापिनिर्गत्यनगराद्वारणावतात् ॥ नदींगंगामनुप्राप्तामातृषष्ठामहाबलाः ॥ १९ ॥ दाशानांभुजवेगेननद्याःस्रोतोजवेनच ॥ वायुनाचानुकूलेनतूर्णंपारमवाप्नुवन् ॥ २० ॥ ततोनावंपरित्यज्यप्रययुर्दक्षिणांदिशं ॥ विज्ञायनिशिपंथानंनक्षत्रगणसूचितं ॥ २१ ॥ यतमानावनंराजन्गहनंप्रतिपेदिरे ॥ ततःश्रांताःपिपासार्त्तानिद्रांधाःपांडुनंदनाः ॥ २२ ॥ पुनरूचुर्महावीर्यंभीमसेनमिदंवचः ॥ इतःकष्टतरंकिंतुयद्वयंगहनेवने ॥ दिशश्चनविजानीमोगंतुंचैवनशक्नुमः ॥ २३ ॥ तंचपापंनजानीमोयदिदग्धःपुरोचनः ॥ कथंतुविप्रमुच्येमभयादस्मादलक्षिताः ॥ २४ ॥ पुनरस्मानुपादायतथैवव्रजभारत ॥ त्वंहिनोबलवानेकोयथासततगस्तथा ॥ २५ ॥ इत्युक्तोधर्मराजेनभीमसेनोमहाबलः ॥ आदायकुंतींभ्रातॄंश्चजगामाशुमहाबलः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिपांडववनप्रवेशेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेनविक्रममाणेनऊरुवेगसमीरितं ॥ वनंसवृक्षविटपंव्याघूर्णितमिवाभवत् ॥ १ ॥ जंघावातोववौचास्यशुचिशुक्रागमेयथा ॥ आवर्जितलतावृक्षंमार्गंचक्रेमहाबलः ॥ २ ॥ सवृक्षान्पुष्पितांश्चैवफलितांश्चवनस्पतीन् ॥ अवरुज्ययथौगुल्मान्पथस्तस्यसमीपजान् ॥ ३ ॥ सरोषितइवक्रुद्धोवनेभंजन्महाद्रुमान् ॥ त्रिःप्रस्नुतमदःशुष्मीषष्टिवर्षीमतंगराट् ॥ ४ ॥ गच्छतस्तस्यवेगेनतार्क्ष्यमारुतरंहसः ॥ भीमस्यपांडुपुत्राणांमूर्च्छेवसमजायत ॥ ५ ॥ असकृच्चापिसंतीर्यदूरपारंभुजप्लवैः ॥ पथिप्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ॥ ६ ॥ कृच्छ्रेणमातरंचैवसुकुमारींयशस्विनीं ॥ अवहत्सतुपृष्ठेनरोधःसुविषमेषुच ॥ ७ ॥

जस्वी शुष्मंतेजसिसूर्येनाइतिमेदिनी षष्टिवर्षीतिपूर्णयौवनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दूरपारंगंगाप्रवाहं वनेपितस्माद्बिभ्यतीतिभावः भुजप्लवैःभुजाभ्यांप्लवनैः बहुत्वंव्यापारभेदाद्वा ॥ ६ ॥ रोधःसुउच्चभागेषु ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ अनार्त्तवैः अनृतुभवैः उत्पातरूपैरित्यर्थः ॥ ९ ॥ गुल्मः स्तंबः क्षुपो ह्रस्वशाखो वृक्षः अवभुग्नो नामितः ॥ १० ॥ तृषा तृष्णया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

अगमच्चवनोद्देशमल्पमूलफलोदकं॥ क्रूरपक्षिमृगंघोरंसायाह्नेभरतर्षभ ॥ ८॥ घोरासमभवत्संध्यादारुणामृगपक्षिणः ॥ अप्रकाशादिशःसर्वावातैरास
न्ननार्त्तवैः॥ ९ ॥ शीर्णपर्णफलैराजन्बहुगुल्मक्षुपैर्द्रुमैः ॥ भग्नावभुग्नभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः॥ १० ॥ तेश्रमेणचकौरव्यास्तृष्णयाचप्रपीडिताः॥ नाश
क्नुवंस्तदागंतुंनिद्रयाचप्रवृद्धया॥ ११॥ न्यविशंतहितेसर्वेनिरास्वादेमहावने॥ ततस्तृषापरिक्लांताकुंतीपुत्रानथाब्रवीत्॥ १२॥ मातासतीपांडवानांपंचानां
मध्यतःस्थिता॥तृष्णयाहिपरीताऽस्मिपुत्रान्भृशमथाब्रवीत्॥ १३॥ तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्यमातृस्नेहात्प्रजल्पितं॥कारुण्येनमनस्तप्तंगमनायोपचक्रमे॥ १४॥
ततोभीमोवनंघोरंप्रविश्यविजनंमहत् ॥ न्यग्रोधंविपुलच्छायंरमणीयंददर्शह ॥ १५ ॥ तत्रनिक्षिप्यतान्सर्वानुवाचभरतर्षभः ॥ पानीयंमृगयामीहविश्र
मध्वमितिप्रभो ॥ १६ ॥ एतेरुवंतिमधुरंसारसाजलचारिणः॥ ध्रुवमत्रजलस्थानंमहच्चेतिमतिर्मम ॥ १७ ॥ अनुज्ञातःसगच्छेतिभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥
जगामतत्रयत्रस्मसारसाजलचारिणः॥ १८॥ सतत्रपीत्वापानीयंस्नात्वाचभरतर्षभ ॥ तेषामर्थेचजग्राहभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलः ॥ उत्तरीयेणपानीयमान
यामासभारत॥ १९॥ गव्यूतिमात्रादागत्यत्वरितोमातरंप्रति॥ शोकदुःखपरीतात्मानिशश्वासोरगोयथा॥ २० ॥ ससुप्तांमातरंदृष्ट्वाभ्रातॄंश्चवसुधातले॥
भृशंशोकपरीतात्माविललापवृकोदरः॥ २१ ॥ अतःकष्टतरंकिन्नुद्रष्टव्यंहिभविष्यति॥ यत्पश्यामिमहीसुप्तान्भ्रातॄनद्यसुमंदभाक्॥ २२ ॥ शयनेषुपरार्ध्ये
षुयेपुरावारणावते ॥ नाधिजग्मुस्तदानिद्रांतेऽद्यसुप्तामहीतले ॥ २३ ॥ स्वसारंवसुदेवस्यशत्रुसंघावमर्दिनः ॥ कुंतिराजसुतांकुंतींसर्वलक्षणपूजितां
॥ २४॥ स्नुषांविचित्रवीर्यस्यभार्यांपांडोर्महात्मनः॥ तथैवचास्मज्जननींपुंडरीकोदरप्रभां॥ २५॥ सुकुमारतरामेनांमहार्हशयनोचितां॥ शयानांपश्यता
ऽद्येहपृथिव्यामतथोचितां॥ २६ ॥ धर्मादिंद्राच्चवाताच्चसुषुवेयासुतानिमान्॥ सेयंभूमौपरिश्रांताशेतेप्रासादशायिनी॥ २७॥ किंनुदुःखतरंशक्यंमयाद्र
ष्टुमतःपरं॥ योऽहमद्यनरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्यामिभूतले॥ २८॥

॥ १९ ॥ गव्यूतिमात्रात्क्रोशद्वयात् ॥ २० ॥ २१ ॥ सुमंदभाक् अतिमंदभाग्यः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

*द्रुमो महीरुहे पारिजाते किंपुरुषेश्वरे इति मेदिनीकोशान्नानाविधपक्षिष्वपि द्रुमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एकजःएकएवजातः असहायः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बांधवानांनंदनाःसुखदाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तुभ्यंतव ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ लक्षये

त्रिषुलोकेषुयोराज्यंधर्मनित्योऽर्हतेनृपः ॥ सोऽयंभूमौपरिश्रांतःशेतेप्राकृतवत्कथं ॥ २९ ॥ अयंनीलांबुदश्यामोनरेष्वप्रतिमोर्जुनः ॥ शेतेप्राकृतवद्भूमौत तोदुःखतरंनुकिं ॥ ३० ॥ अश्विनाविवदेवानांयाविमौरूपसंपदा ॥ तौप्राकृतवदद्येमौप्रसुप्तौधरणीतले ॥ ३१ ॥ ज्ञातयोयस्यनैवस्युर्विषमाःकुलपांसनाः ॥ सजीवेत्सुखंलोकेग्रामद्रुमइवैकजः ॥ ३२ ॥ एकोवृक्षोहियोग्रामेभवेत्पर्णफलान्वितः ॥ चैत्योभवतिनिर्ज्ञातिरर्चनीयःसुपूजितः ॥ ३३ ॥ येषांचबहवः शूराज्ञातयोधर्ममाश्रिताः ॥ तेजीवंतिसुखंलोकेभवंतिचनिरामयाः ॥ ३४ ॥ बलवंतःसमृद्धार्थामित्रबांधवनंदनाः ॥ जीवंत्यन्योन्यमाश्रित्यद्रुमाःकानन जाइव ॥ ३५ ॥ वयंतुधृतराष्ट्रेणसपुत्रेणदुरात्मना ॥ विवासितानदग्धाश्चकथंचिद्दैवसंश्रयात् ॥ ३६ ॥ तस्मान्मुक्तावयंदाहादिमंवृक्षमुपाश्रिताः ॥ कांदिशं प्रतिपत्स्यामःप्राप्ताःक्लेशमनुत्तमं ॥ ३७ ॥ सकामोभवदुर्बुद्धेधार्त्तराष्ट्राल्पदर्शन ॥ नूनंदेवाःप्रसन्नास्तेनानुज्ञांमेयुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ प्रयच्छतिवधेतुभ्यंतेन जीवसिदुर्मते ॥ नन्वद्यससुतामात्यंसकर्णानुजसौबलं ॥ ३९ ॥ गत्वाक्रोधसमाविष्टःप्रेषयिष्येयमक्षयं ॥ किंनुशक्यंमयाकर्त्तुंयत्तेनक्रुध्यतेनृपः ॥ ४० ॥ धर्मात्मापांडवश्रेष्ठःपापाचारयुधिष्ठिरः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःक्रोधसंदीप्तमानसः ॥ ४१ ॥ करंकरेणनिष्पिष्यनिःश्वसन्दीनमानसः ॥ पुनर्दीनमनाभूत्वा शांतार्चिरिवपावकः ॥ ४२ ॥ भ्रातॄन्महीतलेसुप्तानवैक्षतवृकोदरः ॥ विश्वस्तानिवसंविष्टान्पृथग्जनसमानिव ॥ ४३ ॥ नातिदूरेणनगरंवनादस्माद्धिलक्ष ये ॥ जागर्त्तव्येस्वपंतीमेहंतजागर्म्यहंस्वयं ॥ ४४ ॥ प्राप्स्यंतीमेजलंपश्चात्प्रतिबुद्धाजितक्लमाः ॥ इतिभीमोव्यवस्यैवजजागारस्वयंतदा ॥ ४५ ॥ इतिश्री महाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिभीमजलाहरणेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंजतुगृहपर्व ॥ अथहिडिंबवधपर्व ॥ वैशंपायनउवाच तत्रतेषुशयानेषुहिडिंबोनामराक्षसः ॥ अविदूरेवनात्तस्माच्छालवृक्षंसमाश्रितः ॥ १ ॥ क्रूरोमानुषमांसा दोमहावीर्यपराक्रमः ॥ प्रावृड्जलधरश्यामःपिंगाक्षोदारुणाकृतिः ॥ २ ॥

यामिकानामाक्रोशादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पिशितेप्सुः मांसार्थी स्फिक् जंघामूलं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पर्येतिमानुषमांसस्यलाभंसूचयंतीचलतीव ॥ ८ ॥ ९ ॥ धमनींनाडीं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शाल

दंष्ट्राकरालवदनःपिशितेप्सुःक्षुधार्दितः ॥ लंबस्फिग्लंबजठरोरक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ ३ ॥ महावृक्षगलस्कंधःशंकुकर्णोविभीषणः ॥ यदृच्छयातानपश्यत्पां
 डुपुत्रान्महारथान् ॥ ४ ॥ विरूपरूपःपिंगाक्षःकरालोघोरदर्शनः ॥ पिशितेप्सुःक्षुधार्त्तश्चतानपश्यद्यदृच्छया ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वांगुलिःसकंडूयन्धुन्वन्रूक्षान्शि
रोरुहान् ॥ जृंभमाणोमहावक्त्रःपुनःपुनरवेक्ष्यच ॥ ६ ॥ दुष्टोमानुषमांसस्यमहाकायोमहाबलः ॥ आघ्रायमानुषंगंधंभगिनीमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ उपपन्नश्चि
रस्याद्यभक्षोऽयंममसुप्रियः ॥ स्नेहस्रवान्प्रस्रवतिजिह्वापर्येतिमेसुखं ॥ ८ ॥ अष्टौदंष्ट्राःसुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः ॥ देहेषुमज्जयिष्यामिस्निग्धेषुपि
शितेषुच ॥ ९ ॥ आक्रम्यमानुषंकंठमाच्छिद्यधमनीमपि ॥ उष्णंनवंप्रपास्यामिफेनिलंरुधिरंबहु ॥ १० ॥ गच्छजानीहिकेत्वेतेशेरतेवनमाश्रिताः ॥ मानु
षोबलवान्गंधोघ्राणंतर्पयतीवमे ॥ ११ ॥ हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्वममांतिकं ॥ अस्मद्विषयसुप्तेभ्योनैतेभ्योभयमस्तिते ॥ १२ ॥ एषामुत्कृत्यमांसा
निमानुषाणांयथेष्टतः ॥ भक्षयिष्यावसहितौकुरुतूर्णंवचोमम ॥ १३ ॥ भक्षयित्वाचमांसानिमानुषाणांप्रकामतः ॥ नृत्यावसहितावावांदत्ततालावनेक
शः ॥ १४ ॥ एवमुक्ताहिडिंबातुहिडिंबेनतदावने ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणेवराक्षसी ॥ १५ ॥ जगामतत्रयत्रस्मपांडवाभरतर्षभ ॥ ददर्शतत्रसागत्वा
पांडवान्पृथयासह ॥ शयानान्भीमसेनंचजाग्रतंत्वपराजितं ॥ १६ ॥ दृष्ट्वैवभीमसेनंसाशालपोतमिवोद्गतं ॥ राक्षसीकामयामासरूपेणाप्रतिमंभुवि
॥ १७ ॥ अयंश्यामोमहाबाहुःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः ॥ कंबुग्रीवःपुष्कराक्षोभर्त्तायुक्तोभवेन्मम ॥ १८ ॥ नाहंभ्रातृवचोजातुकुर्यांक्रूरोपसंहितं ॥ पतिस्नेहोऽ
तिबलवान्नतथाभ्रातृसौहृदं ॥ १९ ॥ मुहूर्त्तमेवतृप्तिश्चभवेद्भ्रातुर्ममैवच ॥ हतैरेतैरहत्वातुमोदिष्येशाश्वतीःसमाः ॥ २० ॥ साकामरूपिणीरूपंकृत्वामानुष
मुत्तमं ॥ उपतस्थेमहाबाहुंभीमसेनंशनैःशनैः ॥ २१ ॥ लज्जमानेवललनादिव्याभरणभूषिता ॥ स्मितपूर्वमिदंवाक्यंभीमसेनमथाब्रवीत् ॥ २२ ॥ कुतस्त्व
मसिसंप्राप्तःकश्चासिपुरुषर्षभ ॥ कइमेशेरतेचेहपुरुषादेवरूपिणः ॥ २३ ॥ केयंवैबृहतीश्यामासुकुमारीतवानघ ॥ शेतेवनमिदंप्राप्यविश्वस्तास्वगृहेयथा
॥ २४ ॥ नेदंजानातिगहनंवनंराक्षससेवितं ॥ वसतिह्यत्रपापात्माहिडिंबोनामराक्षसः ॥ २५ ॥

पोतमिवशालांकुरमिव ॥ १७ ॥ श्यामस्तरुणः अग्रेनवहेमाभमितिवक्ष्यमाणत्वात् ॥ १८ ॥ क्रूरोपसंहितंहिंसायुक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विभक्षयिषताभक्षयितुमिच्छता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः

तेनाहंप्रेषिताभ्रात्रादुष्टभावेनरक्षसा ॥ बिभक्षयिषतामांसंयुष्माकममरोपमाः ॥ २६ ॥ साऽहंत्वामभिसंप्रेक्ष्यदेवगर्भसमप्रभं ॥ नान्यंभर्त्तारमिच्छामि सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २७ ॥ एतद्विज्ञायधर्मज्ञयुक्तंमयिसमाचर ॥ कामोपहतचित्तांगींभजमानांभजस्वमां ॥ २८ ॥ त्रास्यामित्वांमहाबाहोराक्षसात्पुरुषादकात् ॥ वत्स्यावोगिरिदुर्गेषुभर्त्ताभवममानघ ॥ २९ ॥ अंतरिक्षचरीह्यस्मिकामतोविचरामिच ॥ अतुलामाप्नुहिप्रीतिंतत्रतत्रमयासह ॥ ३० ॥ भीमसेनउवाच मातरंभ्रातरंज्येष्ठंसुखसुप्तान्कथंत्विमान् ॥ परित्यजेतकोन्वद्यप्रभवन्निहराक्षसि ॥ ३१ ॥ कोहिसुप्तानिमान्भ्रातॄन्दत्वाराक्षसभोजनं ॥ मातरंचनरोगच्छेत्कामार्त्तइवमद्विधः ॥ ३२ ॥ राक्षस्युवाच यत्तेप्रियंतत्करिष्येसर्वानेतान्प्रबोधय ॥ मोक्षयिष्याम्यहंकामंराक्षसात्पुरुषादकात् ॥ ३३ ॥ भीमसेनउवाच सुखसुप्तान्वनेभ्रातॄन्मातरंचैवराक्षसि ॥ नभयाद्बोधयिष्यामिभ्रातुस्तवदुरात्मनः ॥ ३४ ॥ नहिमेराक्षसाभीरुसोढुंशक्ताःपराक्रमं ॥ नमनुष्यानगंधर्वानयक्षाश्चारुलोचने ॥ ३५ ॥ गच्छवातिष्ठवाभद्रेयद्वापीच्छसितत्कुरु ॥ तंवाप्रेषयतन्वंगिभ्रातरंपुरुषादकं ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिभीमहिडिंबासंवादेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तांविदित्वाचिरगतांहिडिंबोराक्षसेश्वरः ॥ अवतीर्यद्रुमात्तस्मादाजगामाशुपांडवान् ॥ १ ॥ लोहिताक्षोमहाबाहुरूर्ध्वकेशोमहाननः ॥ मेघसंघातवर्ष्माचतीक्ष्णदंष्ट्रोभयानकः ॥ २ ॥ तमापतंतंदृष्ट्वैवतथाविकृतदर्शनं ॥ हिडिंबोवाचवित्रस्ताभीमसेनमिदंवचः ॥ ३ ॥ आपतत्येषदुष्टात्मासंक्रुद्धःपुरुषादकः ॥ साऽहंत्वांभ्रातृभिःसार्द्धंयद्ब्रवीमितथाकुरु ॥ ४ ॥ अहंकामगमावीररक्षोबलसमन्विता ॥ आरुहेमांममश्रोणिंनेष्यामित्वांविहायसा ॥ ५ ॥ प्रबोधयैतान्संसुप्तान्मातरंचपरंतप ॥ सर्वानेवगमिष्यामिगृहीत्वावोविहायसा ॥ ६ ॥ भीमउवाच माभैस्त्वंपृथुसुश्रोणिनैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंहनिष्यामिप्रेक्षंत्यास्तेसुमध्यमे ॥ ७ ॥ नायंप्रतिबलोभीरुराक्षसापसदोमम ॥ सोढुंयुधिपरिस्पंदमथवासर्वराक्षसाः ॥ ८ ॥ पश्यबाहूसुवृत्तौमेहस्तिहस्तनिभाविमौ ॥ ऊरूपरिघसंकाशौ संहतंचाप्युरोमहत् ॥ ९ ॥

॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तामिति ॥ १ ॥ मेघसंघातवर्ष्माअतिकृष्णशरीरः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वासंसमितिसमासांतष्टैच् तेनअकारांतःशब्दः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

विक्रमंमेयथेंद्रस्यसाऽद्यद्रक्ष्यसिशोभने ॥ मावमंस्थाःपृथुश्रोणिमत्वामामिहमानुषं ॥ १० ॥ हिडिंबोवाच नावमन्येनरव्याघ्रत्वामहंदेवरूपिणं ॥
दृष्टप्रभावस्तुमयामानुषेष्वेवराक्षसः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तथासंजल्पतस्तस्यभीमसेनस्यभारत ॥ वाचःशुश्रावताःक्रुद्धोराक्षसःपुरुषादकः
॥ १२॥ अवेक्षमाणस्तस्याश्चहिडिंबोमानुषंवपुः ॥ स्रग्दामपूरितशिखंसमग्रेंदुनिभाननं॥ १३॥ सुभ्रूनासाक्षिकेशांतंसुकुमारनखत्वचं॥ सर्वाभरणसंयुक्तं
सुसूक्ष्मांबरवाससं॥ १४॥तांतथामानुषंरूपंबिभ्रतींसुमनोहरं॥ पुंस्कामांशंकमानश्चचुक्रोधपुरुषादकः॥ १५॥ संक्रुद्धोराक्षसस्तस्याभगिन्याःकुरुसत्तम॥
उत्फाल्यविपुलेनेत्रेततस्तामिदमब्रवीत्॥ १६॥ कोहिमेभोक्तुकामस्यविघ्नंचरतिदुर्मतिः ॥ नबिभेषिहिडिंबेकिंमत्कोपाद्विप्रमोहिता ॥ १७॥ धिक्कामसति
पुंस्कामेममविप्रियकारिणि॥ पूर्वेषांराक्षसेंद्राणांसर्वेषामयशस्करि॥ १८॥ यानिमानाश्रिताऽकार्षीर्विप्रियंसुमहन्मम॥ एषतानद्यवैसर्वान्हनिष्यामित्व
यासह ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाहिडिंबांसहिडिंबोलोहितेक्षणः ॥ वधायाभिपपातैनान्दंतैर्दंतानुपस्पृशन् ॥ २० ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यभीमःप्रहरतांवरः॥ भर्त्सया
मासतेजस्वीतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ २१॥ वैशंपायनउवाच भीमसेनस्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंप्रहसन्निव॥ भगिनींप्रतिसंक्रुद्धमिदंवचनमब्रवीत्॥ २२॥
किंतेहिडिंबएतैर्वासुखसुप्तैःप्रबोधितैः॥ मामासादयदुर्बुद्धेतरसात्वंनराशन ॥ २३ ॥ मय्येवप्रहरैहित्वंनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृते
सति॥ २४ ॥ नहीयंस्ववशाबालाकामयत्यद्यमामिह॥ चोदितैषाह्यनंगेनशरीरांतरचारिणा॥ २५ ॥ भगिनीतवदुर्वृत्तरक्षसांवैयशोहर ॥ त्वन्नियोगेनचै
वेयंरूपंममसमीक्ष्यच ॥ २६॥ कामयत्यद्यमांभीरुस्तवनैषापराध्यति ॥ अनंगेनकृतेदोषेनेमांगर्हितुमर्हसि॥ २७॥ मयितिष्ठतिदुष्टात्मन्नस्त्रियंहंतुमर्हसि॥
संगच्छस्वमयासार्द्धमेकेनैकोनराशन ॥ २८ ॥ अहमेकोगमिष्यामित्वामद्ययमसादनं ॥ अद्यमद्बलनिष्पिष्टंशिरोराक्षसदीर्यतां ॥ कुंजरस्येवपादेनविनि
ष्पिष्टंबलीयसः॥ २९ ॥ अद्यगात्राणितेकंकाःश्येनागोमायवस्तथा॥ कर्षंतुभुविसंहृष्टानिहतस्यमयामृधे॥ ३० ॥

गमिष्यामिगमयिष्यामिनयिष्यामीतिवापाठः ॥ २९ ॥ ३० ॥

*आर्षत्वात्

॥१८१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आकर्षतुःआचकर्षतुः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपं

क्षणेनाद्यकरिष्येहमिदंवनमराक्षसं ॥ पुरायद्दूषितंनित्यंत्वयाभक्षयतानरान् ॥ ३१ ॥ अद्यत्वांभगिनीरक्षःकृष्यमाणंमयाऽसकृत् ॥ द्रक्ष्यत्यद्रिप्रतीकाशंसिं
हेनेवमहाद्विपं ॥ ३२ ॥ निराबाधास्त्वयिहतेमयाराक्षसपांसन ॥ वनमेतच्चरिष्यंतिपुरुषावनचारिणः ॥ ३३ ॥ हिडिंबउवाच गर्जितेनवृथाकिंतेक
त्थितेनचमानुष॥कृत्वैतत्कर्मणासर्वंकत्थेथामाचिरंकृथाः॥३४॥बलिनंमन्यसेयच्चाप्यात्मानंसपराक्रमं॥ज्ञास्यस्यद्यसमागम्यमयात्मानंबलाधिकं॥३५॥
नतावदेतान्हिंसिष्येस्वपंत्वेतेयथासुखं ॥ एषत्वामेवदुर्बुद्धेनिहन्म्यद्याप्रियंवदं ॥ ३६ ॥ पीत्वातवासृग्गात्रेभ्यस्ततःपश्चादिमानपि ॥ हनिष्यामिततःपश्चा
दिमांविप्रियकारिणीं ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाततोबाहुंप्रगृह्यपुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमं ॥ ३८ ॥ तस्याभिद्रवत
स्तूर्णंभीमोभीमपराक्रमः ॥ वेगेनप्रहितंबाहुंनिजग्राहहसन्निव ॥ ३९ ॥ निगृह्यतंबलाद्भीमोविस्फुरंतंचकर्षह ॥ तस्माद्देशाद्धनूंष्यष्टौसिंहःक्षुद्रमृगंयथा
॥ ४० ॥ ततःसराक्षसःक्रुद्धःपांडवेनबलार्दितः ॥ भीमसेनंसमालिंग्यव्यनदद्भैरवंरवं ॥ ४१ ॥ पुनर्भीमोबलादेनंविचकर्षमहाबलः ॥ माशब्दःसुखसुप्तानां
भ्रातॄणांमेभवेदिति ॥ ४२ ॥ अन्योन्यंतौसमासाद्यविचकर्षतुरोजसा ॥ हिडिंबोभीमसेनश्चविक्रमंचक्रतुःपरं ॥ ४३ ॥ बभंजतुस्तदावृक्षाँल्लताश्चाकर्षतु
स्तदा ॥ मत्ताविवचसंरब्धौवारणौषष्टिहायनौ ॥ ४४ ॥ तयोःशब्देनमहताविबुद्धास्तेनरर्षभाः ॥ सहमात्राचददृशुर्हिडिंबामग्रतःस्थितां ॥ ४५ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिहिडिंबयुद्धेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रबुद्धास्तेहि
डिंबायारूपंदृष्ट्वातिमानुषं ॥ विस्मिताःपुरुषव्याघ्राबभूवुःपृथयासह ॥ १ ॥ ततःकुंतीसमीक्ष्यैनांविस्मितारूपसंपदा ॥ उवाचमधुरंवाक्यंसांत्वपूर्वमिदंशनैः
॥ २ ॥ कस्यत्वंसुरगर्भाभेकावाऽसिवरवर्णिनि ॥ केनकार्येणसंप्राप्ताकुतश्चागमनंतव ॥ ३ ॥ यदिवाऽस्यवनस्यत्वंदेवतायदिवाऽप्सराः ॥ आचक्ष्वममत
त्सर्वंकिमर्थंचेहतिष्ठसि ॥ ४ ॥ हिडिंबोवाच यदेतत्पश्यसिवनंनीलमेघनिभंमहत् ॥ निवासोराक्षसस्यैषहिडिंबस्यममैवच ॥ ५ ॥ तस्यमांराक्षसेंद्रस्यभ
गिनींविद्धिभाविनि ॥ भ्रात्रासंप्रेषितामार्येत्वांसपुत्रांजिघांसितुं ॥ ६ ॥ क्रूरबुद्धेरहंतस्यवचनादागताविह ॥ अद्राक्षंनवहेमाभंतवपुत्रंमहाबलं ॥ ७ ॥

चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रबुद्धाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जिघांसितुंहंतुं स्वार्थेसन् ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भावेचित्ते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यपनीतोदूरेनीतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गंतव्येसतिचिरंस्थातुंनशक्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ विभीषणंविशेषेण

ततोऽहंसर्वभूतानांभावेविचरताशुभे ॥ चोदितातवपुत्रस्यमन्मथेनवशानुगा ॥ ८ ॥ ततोवृतोमयाभर्तातवपुत्रोमहाबलः ॥ अपनेतुंचयतितोनचैवशकि
तोमया ॥ ९ ॥ चिरायमाणांमांज्ञात्वाततःसपुरुषादकः ॥ स्वयमेवागतोहंतुमिमान्सर्वांस्तवात्मजान् ॥ १० ॥ सतेनममकांतेनतवपुत्रेणधीमता ॥ बलादि
तोविनिष्पिष्यव्यपनीतोमहात्मना ॥ ११ ॥ विकर्षंतौमहावेगौगर्जमानौपरस्परं ॥ पश्यैवंयुधिविक्रांतावेतौचनरराक्षसौ ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच
तस्याःश्रुत्वैववचनमुत्पपातयुधिष्ठिरः ॥ अर्जुनोनकुलश्चैवसहदेवश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ तौतेददृशुरासक्तौविकर्षंतौपरस्परं ॥ कांक्षमाणौजयंचैवसिंहाविव
बलोत्कटौ ॥ १४ ॥ अथान्योन्यंसमाश्लिष्यविकर्षंतौपुनःपुनः ॥ दावाग्निधूमसदृशंचक्रतुःपार्थिवंरजः ॥ १५ ॥ वसुधारेणुसंवीतौवसुधाधरसन्निभौ ॥
बभ्राजतुर्यथाशैलौनीहारेणाभिसंवृतौ ॥ १६ ॥ राक्षसेनतदाभीमंक्लिश्यमानंनिरीक्ष्यच ॥ उवाचेदंवचःपार्थःप्रहसञ्छनकैरिव ॥ १७ ॥ भीममाभैर्महा
बाहोनत्वांबुध्यामहेवयं ॥ समेतंभीमरूपेणरक्षसाश्रमकर्शिताः ॥ १८ ॥ साहाय्येस्मिस्थितःपार्थपातयिष्यामिराक्षसं ॥ नकुलःसहदेवश्चमातरंगोपयिष्य
तः ॥ १९ ॥ भीमउवाच उदासीनोनिरीक्षस्वनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ नजात्वयंपुनर्जीवेन्मद्बाह्वंतरमागतः ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच किमनेनचिरं
भीमजीवतापापरक्षसा ॥ गंतव्येनचिरंस्थातुमिहशक्यमरिंदम ॥ २१ ॥ पुरासंरज्यतेप्राचीपुरासंध्याप्रवर्तते ॥ रौद्रेमुहूर्तेरक्षांसिप्रबलानिभवंत्युत ॥ २२ ॥
त्वरस्वभीममाक्रीडजहिरक्षोविभीषणं ॥ पुराविकुरुतेमायांभुजयोःसारमर्पय ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनेनैवमुक्तस्तुभीमोरोषाज्ज्वलन्नि
व ॥ बलमाहारयामासयद्वायोर्जगतःक्षये ॥ २४ ॥ ततस्तस्यांबुदाभस्यभीमोरोषात्तुरक्षसः ॥ उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहंतूर्णंशतगुणंतदा ॥ २५ ॥ भीमउवाच
वृथामांसैर्वृथापुष्टोवृथावृद्धोवृथामतिः ॥ वृथामरणमर्हस्त्वंवृथाद्यनभविष्यसि ॥ २६ ॥ क्षेमम‌द्यकरिष्यामियथावनमकंटकं ॥ नपुनर्मानुषान्हत्वाभक्षयि
ष्यसिराक्षस ॥ २७ ॥ अर्जुनउवाच यदिवामन्यसेभारंत्वमिमंराक्षसंयुधि ॥ करोमितवसाहाय्यंशीघ्रमेषनिपात्यतां ॥ २८ ॥

भयंकरं पुराप्रागेवमायांविकुरुतेरक्षोरौद्रेमुहूर्तेऽतःअस्मिन्सारंबलंअर्पयनिपातयएनंशीघ्रंजहीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ आभ्रामयत्समंताद्भ्रामितवान् ॥ २५ ॥ वृथावृद्धोदीर्घत्वंगतः वृथामरणंबाहुयुद्धेन
हतस्यस्वर्गकीर्त्योरभावात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ क्रोधोद्दीपनायार्जुनउवाच यदिवेति ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ योक्रयित्वानिबध्यउरोदेशेगृहीत्वाप्रतीपंविनाम्ययष्टिवन्मध्यदेशेभंक्त्वात्रोटयित्वा पशुमारंअमारयत् पांडवांश्चहर्षयामासेत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अथवाऽप्यहमेवैनंहनिष्यामिवृकोदर ॥ कृतकर्मापरिश्रांतःसाधुतावदुपारम ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीमसेनोऽत्यमर्षणः ॥ निष्पिष्यैनंबलाद्भूमौपशुमारममारयत् ॥ ३० ॥ समार्यमाणोभीमेननननादविपुलंस्वनं ॥ पूरयंस्तद्वनंसर्वंजलार्द्रइवदुंदुभिः ॥ ३१ ॥ बाहुभ्यांयोक्रयित्वा तंबलवान्पांडुनंदनः ॥ मध्येभंक्त्वामहाबाहुर्हर्षयामासपांडवान् ॥ ३२ ॥ हिडिंबंनिहतंदृष्ट्वासंहृष्टास्तेतरस्विनः ॥ अपूजयन्नरव्याघ्रंभीमसेनमरिंदमं ॥ ३३ ॥ अभिपूज्यमहात्मानंभीमंभीमपराक्रमं ॥ पुनरेवार्जुनोवाक्यमुवाचेदंवृकोदरं ॥ ३४ ॥ नदूरंनगरंमन्येवनादस्मादहंविभो ॥ शीघ्रंगच्छामभद्रंतेननोविद्यात्सुयोधनः ॥ ३५ ॥ ततःसर्वेतथेत्युक्त्वामात्रासहमहारथाः ॥ प्रययुःपुरुषव्याघ्राहिडिंबाचैवराक्षसी ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिहिडिंबवधेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनउवाच स्मरंतिवैरंरक्षांसिमायामाश्रित्यमोहिनीं ॥ हिडिंबेव्रजपंथानंत्वमिमंभ्रातृसेवितं ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच क्रुद्धोऽपिपुरुषव्याघ्रभीममास्मस्त्रियंवधीः ॥ शरीरगुप्त्यभ्यधिकंधर्मंगोपायपांडव ॥ २ ॥ वधाभिप्रायमायांतमवधीस्त्वंमहाबलं ॥ रक्षसस्तस्यभगिनीकिंनःक्रुद्धाकरिष्यति ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच हिडिंबातुततःकुंतीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ युधिष्ठिरंतुकौंतेयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आर्येजानासियद्दुःखमिहस्त्रीणामनंगजं ॥ तदिदंमामनुप्राप्तंभीमसेनकृतंशुभे ॥ ५ ॥ सोढंतत्परमंदुःखंमयाकालप्रतीक्षया ॥ सोऽयमभ्यागतःकालोभवितामेसुखोदयः ॥ ६ ॥ मयाह्युत्सृज्यसुहृदःस्वधर्मंस्वजनंतथा ॥ वृतोऽयंपुरुषव्याघ्रस्तवपुत्रःपतिःशुभे ॥ ७ ॥ वीरेणाऽहंतथानेनत्वयाचापियशस्विनि ॥ प्रत्याख्यातानजीवामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ८ ॥ तदर्हसिकृपांकर्तुंमयित्वंवरवर्णिनि ॥ मत्वामूढेतितन्मांत्वंभक्त्वावाऽनुगतेतिवा ॥ ९ ॥ भर्त्राऽनेनमहाभागेसंयोजयसुतेनह ॥ तमुपादायगच्छेयंयथेष्टंदेवरूपिणं ॥ पुनश्चैवानयिष्यामिविस्रंभंकुरुमेशुभे ॥ १० ॥ अहंहिमनसाध्यातासर्वान्नेष्यामिवःसदा ॥ वृजिनात्तारयिष्यामिदुर्गेषुविषमेषुच ॥ ११ ॥ पृष्ठेनवोवहिष्यामिशीघ्रंगतिमभीप्सतः ॥ यूयंप्रसादंकुरुतभीमसेनोभजेतमां ॥ १२ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ स्मरंतीति भ्रातृसेवितंपंथानंमृत्युं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अभिवाद्यआर्येइत्याभाष्य चौरादिकस्यवदेरूपं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वहिष्यामिप्रापयिष्यामि आर्षइट् प्रवक्ष्यामीतिपाठेपिवहेरेवरूपं गतिंगम्यंदेशं ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आदृत्यअंगीकृत्य ॥ १३ ॥ व्यसनंबाधकं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शंकुकर्णेती

आपद्स्तरणेप्राणान्धारयेद्येनतेनवा ॥ सर्वमादृत्यकर्तव्यंतंधर्ममनुवर्तता ॥ १३ ॥ आपत्सुयोधारयतिधर्मंधर्मविदुत्तमः ॥ व्यसनंह्येवधर्मस्यधर्मिणामापदुच्यते ॥ १४ ॥ पुण्यंप्राणान्धारयतिपुण्यंप्राणदमुच्यते ॥ येनयेनाचरेद्धर्मंतस्मिन्गर्हानविद्यते ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतद्यथात्थत्वंहिडिंबेनात्रसंशयः ॥ स्थातव्यंतुत्वयासत्येयथाब्रूयांसुमध्यमे ॥ १६ ॥ स्नातंकृताह्निकंभद्रेकृतकौतुकमंगलं ॥ भीमसेनंभजेथास्त्वंप्रागस्तगमनाद्रवेः ॥ १७ ॥ अहःसुविहरानेनयथाकामंमनोजवा ॥ अयंत्वानयितव्यस्तेभीमसेनःसदानिशि ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच तथेतितत्प्रतिज्ञायभीमसेनोऽब्रवीदिदं ॥ शृणुराक्षसिसत्येनसमयंतेवदाम्यहं ॥ १९ ॥ यावत्कालेनभवतिपुत्रस्योत्पादनंशुभे ॥ तावत्कालंगमिष्यामित्वयासहसुमध्यमे ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच तथेतितत्प्रतिज्ञायहिडिंबाराक्षसीतदा ॥ भीमसेनमुपादायसोर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ २१ ॥ शैलशृंगेषुरम्येषुदेवतायतनेषुच ॥ मृगपक्षिविघुष्टेषुरमणीयेषुसर्वदा ॥ २२ ॥ कृत्वाचरूपंपरमंसर्वाभरणभूषिता ॥ संजल्पंतीसुमधुरंरमयामासपांडवं ॥ २३ ॥ तथैववनदुर्गेषुपुष्पितद्रुमसानुषु ॥ सरःसुरमणीयेषुपद्मोत्पलयुतेषुच ॥ २४ ॥ नदीद्वीपप्रदेशेषुवैदूर्यसिकतासुच ॥ सुतीर्थवनतोयासुतथागिरिनदीषुच ॥ २५ ॥ काननेषुविचित्रेषुपुष्पितद्रुमवल्लिषु ॥ हिमवद्गिरिकुंजेषुगुहासुविविधासुच ॥ २६ ॥ प्रफुल्लशतपत्रेषुसरःस्वमलवारिषु ॥ सागरस्यप्रदेशेषुमणिहेमचितेषुच ॥ २७ ॥ पल्वलेषुचरम्येषुमहाशालवनेषुच ॥ देवारण्येषुपुण्येषुतथापर्वतसानुषु ॥ २८ ॥ गुह्यकानांनिवासेषुतापसायतनेषुच ॥ सर्वर्तुफलरम्येषुमानसेषुसरःसुच ॥ २९ ॥ बिभ्रतीपरमंरूपंरमयामासपांडवं ॥ रमयंतीतथाभीमंतत्रतत्रमनोजवा ॥ ३० ॥ प्रजज्ञेराक्षसीपुत्रंभीमसेनान्महाबलं ॥ विरूपाक्षंमहावक्त्रंशंकुकर्णंविभीषणं ॥ ३१ ॥ भीमनादंसुताम्रोष्ठंतीक्ष्णदंष्ट्रंमहाबलं ॥ महेष्वासंमहावीर्यंमहासत्वंमहाभुजं ॥ ३२ ॥ महाजवंमहाकायंमहामायमरिंदमं ॥ दीर्घघोणंमहोरस्कंविकटोद्बद्धपिंडिकं ॥ ३३ ॥ अमानुषंमानुषजंभीमवेगंमहाबलं ॥ यःपिशाचानतीत्यान्यान्बभूवातीवराक्षसान् ॥ ३४ ॥ बालोपियौवनंप्राप्तोमानुषेषुविशांपते ॥ सर्वास्त्रेषुपरंवीरःप्रकर्षमगमद्बली ॥ ३५ ॥ सद्योहिगर्भान्राक्षस्योलभंतेप्रसवंतिच ॥ कामरूपधराश्चैवभवंतिबहुरूपिकाः ॥ ३६ ॥

क्ष्णायस्तब्धकर्णं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दीर्घघोणंदीर्घनासिकं विकटेवक्रेउद्बद्धेउच्चेपिंडिकेजानुगुल्फांतरे पाश्चात्यप्रदेशःपिंडिका तेद्वेयस्यतंविकटोद्बद्धपिंडिकं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विकचः केशहीनः ॥ ३७ ॥ घटइति घटसादृश्याद्घटः शिरः घटःसमाधिभेदेनाशिरःकूटकटेषुचेतिमेदिनी हस्पष्टअस्यपुत्रस्यउत्कचःविकेशोयतस्ततोघटःउत्कचोयस्येतियोगाद्घटोत्कचइतिनामाब्रवी
त् ॥ ३८ ॥ आत्मनित्यःस्ववशः ॥ ३९ ॥ संवाससमयः सहवासकालःजीर्णोतीतः पुत्रोत्पत्तिपर्यंतमेवतस्यकृतत्वात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ समयमेवाह कृत्येति ॥ ४५ ॥ घटोत्क

प्रणम्यविकचःपादावगृह्णात्सपितुस्तदा ॥ मातुश्चपरमेष्वासस्तौचनामास्यचक्रतुः ॥ ३७॥ घटोहास्योत्कचइतिमातातंप्रत्यभाषत ॥ अब्रवीत्तेननामास्य
घटोत्कचइतिस्मह ॥ ३८ ॥ अनुरक्तश्चतानासीत्पांडवान्सघटोत्कचः ॥ तेषांचदयितोनित्यमात्मनित्योबभूवह ॥ ३९ ॥ संवाससमयोजीर्णइत्याभाष्यत
तस्तुतान् ॥ हिडिंबासमयंकृत्वास्वांगतिंप्रत्यपद्यत ॥४०॥ घटोत्कचोमहाकायःपांडवान्पृथयासह ॥ अभिवाद्ययथान्यायमब्रवीच्चप्रभाष्यतां ॥ ४१ ॥ किंक
रोम्यहमार्याणांनिःशंकंवदतानघाः ॥ तंब्रुवंतंभैमसेनिंकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ त्वंकुरूणांकुलेजातःसाक्षाद्भीमसमोह्यसि ॥ ज्येष्ठःपुत्रोसिपंचानांसा
हाय्यंकुरुपुत्रक ॥ ४३ ॥ वैशंपायनउवाच पृथयाप्येवमुक्तस्तुप्रणम्यैववचोऽब्रवीत् ॥ यथाहिरावणोलोकेइंद्रजिच्चमहाबलः ॥ वर्ष्मवीर्यसमोलोके
विशिष्टश्चाभवंनृषु ॥ ४४ ॥ कृत्यकालउपस्थास्येपितॄनितिघटोत्कचः ॥ आमंत्र्यरक्षसांश्रेष्ठःप्रतस्थेचोत्तरांदिशं ॥ ४५ ॥ सहिसृष्टोमघवताशक्तिहेतोर्म
हात्मना ॥ कर्णस्याप्रतिवीर्यस्यप्रतियोद्धामहारथः ॥४६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिघटोत्कचोत्पत्तौपंचपंचाशदधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेवनेनवनंगत्वाघ्नंतोमृगगणान्बहून् ॥ अपक्रम्ययपूराजंस्त्वरमाणामहारथाः ॥ १ ॥ म
त्स्यांस्त्रिगर्तान्पंचालान्कीचकानंतरेणच ॥ रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाःसरांसिच ॥ २ ॥ जटाःकृत्वात्मनःसर्वेवल्कलाजिनवाससः ॥ सहकुंत्यामहात्मा
नोबिभ्रतस्तापसंवपुः ॥ ३ ॥ क्वचिद्वहंतोजननींत्वरमाणामहारथाः ॥ क्वचिच्छंदेनगच्छंतस्तेजग्मुःप्रसभंपुनः ॥ ४ ॥ ब्राह्मंवेदमधीयानावेदांगानिचसर्व
शः ॥ नीतिशास्त्रंचसर्वज्ञाददृशुस्तेपितामहं ॥ ५ ॥ तेऽभिवाद्यमहात्मानंकृष्णद्वैपायनंतदा ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेसहमात्रापरंतपाः ॥ ६ ॥ व्यासउवाच
मयेदंव्यसनंपूर्वंविदितंभरतर्षभाः ॥ यथातुतैरधर्मेणधार्त्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ७ ॥ तद्विदित्वाऽस्मिसंप्राप्तश्चिकीर्षुःपरमंहितं ॥ नविषादोऽत्रकर्त्तव्यःसर्वमे
तत्सुखायवः ॥ ८ ॥ समास्तेचैवमेसर्वेयूयंचैवनसंशयः ॥ दीनतोबालतश्चैवस्नेहंकुर्वंतिमानवाः ॥ तस्मादभ्यधिकःस्नेहोयुष्मासुममसांप्रतं ॥ ९ ॥

चोत्पत्तिप्रयोजनमाह सहीति ॥ ४६ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ तेइति वनेनवनंवनाद्वनं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मंवेदंब्रह्मप्रतिपादकंउपनि
षद्भागंब्राह्मणयोग्यंवा पितामहंव्यासं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ एकचक्रांअभिगतः तैःसहेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७॥ १८॥१९॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

स्नेहपूर्वंचिकीर्षामिहितंवस्तन्निबोधत ॥ इदंनगरमभ्याशेरमणीयंनिरामयं ॥ वसतेहप्रतिच्छन्नाममागमनकांक्षिणः ॥ १०॥ वैशंपायनउवाच एवं सतान्समाश्वास्यव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ एकचक्रामभिगतःकुंतीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ११ ॥ व्यासउवाच जीवत्पुत्रिसुतस्तेयंधर्मनित्योयुधिष्ठिरः ॥ धर्मेणपृथिवींजित्वामहात्मापुरुषर्षभः ॥ पृथिव्यांपार्थिवान्सर्वान्प्रशासिष्यतिधर्मराट् ॥ १२॥पृथिवीमखिलांजित्वासर्वांसागरमेखलां॥ भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यतेनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ पुत्रास्तवचमाद्र्याश्चसर्वएवमहारथाः ॥ स्वराष्ट्रेविहरिष्यंतिसुखंसुमनसःसदा ॥ १४ ॥ यक्ष्यंतिचनरव्याघ्रानिर्जित्यपृथिवीमिमां ॥ राजसूयाश्वमेधाद्यैःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १५ ॥ अनुगृह्यसुहृद्वर्गंभोगैश्वर्यसुखेनच ॥ पितृपैतामहंराज्यमिमेभोक्ष्यंतितेसुताः ॥ १६॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वानिवेश्यैनान्ब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ अब्रवीत्पांडवश्रेष्ठमृषिर्द्वैपायनस्तदा ॥ १७॥ इहमासंप्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहंपुनः ॥ देशकालौविदित्वैवलप्स्यध्वंपरमांमुदं ॥ १८ ॥ सतैःप्रांजलिभिःसर्वैस्तथेत्युक्तोनराधिप ॥ जगामभगवान्व्यासोयथागतमृषिःप्रभुः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिएकचक्राप्रवेशेव्यासदर्शनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६॥ ॥७॥ ॥७॥ समाप्तंचहिडिंबवधपर्व॥ अथबकवधपर्व जनमेजयउवाच एकचक्रांगतास्तेतुकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ अतऊर्ध्वंद्विजश्रेष्ठकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच एकचक्रांगतास्तेतुकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ऊषुर्नातिचिरंकालंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २ ॥ रमणीयानिपश्यंतोवनानिविविधानिच ॥ पार्थिवानपिचोद्देशान्सरितश्चसरांसिच ॥ ३ ॥ चेरुर्भैक्षंतदातेतुसर्वएवविशांपते ॥ बभूवुर्नागराणांचस्वैर्गुणैःप्रियदर्शनाः ॥ ४ ॥ निवेदयंतिस्मतदाकुंत्याभैक्षंसदानिशि ॥ तयाविभक्तान्भागांस्तेभुंजतेस्मपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ अर्धंतेभुंजतेवीराःसहमात्रापरंतपाः ॥ अर्धंसर्वस्यभैक्षस्यभीमोभुंक्तेमहाबलः ॥६॥ तथातुतेषांवसतांतस्मिन्राष्ट्रेमहात्मनां ॥ अतिचक्रामसुमहान्कालोऽथभरतर्षभ ॥ ७॥ ततःकदाचिद्भैक्षायगतास्तेपुरुषर्षभाः ॥ संगत्याभीमसेनस्तुतत्रास्तेपृथयासह ॥ ८ ॥ अथार्त्तिजंमहाशब्दंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ भृशमुत्पतितंघोरंकुंतीशुश्रावभारत ॥ ९ ॥

॥ ७ ॥ एकचक्रामिति ॥ १ ॥ २ ॥ पार्थिवान्पृथिवीसंबंधिनः ॥ ३ ॥ भैक्षंभिक्षालब्धमन्नंचेरुर्भक्षितवंतः ॥ आपदिक्षत्रियस्यापितदौचित्यात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिदेवयतःविविधंलालप्यमानान् ॥१०॥११॥१२॥ गृहेसुखंउषिताः दुर्वासःप्रभृतयइव ॥१३॥ कृतंउपकृतंननश्यतिप्रत्युपकारंविनानावसीदति एतावानेवपुरुषोनचान्यः ॥ १४॥१५॥१६॥१७॥ सौ

रोरूयमाणांस्तान्दृष्ट्वापरिदेवयतश्चसा॥ कारुण्यात्साधुभावाच्चकुंतीराजन्नचक्षमे ॥ १० ॥ मथ्यमानेवदुःखेनहृदयेनपृथातदा॥ उवाचभीमंकल्याणी
रूपान्वितमिदंवचः॥ ११ ॥ वसामसुसुखंपुत्रब्राह्मणस्यनिवेशने॥ अज्ञाताधार्तराष्ट्रस्यसत्कृतावीतमन्यवः॥ १२ ॥ साचिंतयेसदापुत्रब्राह्मणस्यास्यकिं
न्वहं॥ प्रियंकुर्यामितिगृहेयत्कुर्युरुषिताःसुखं॥ १३॥ एतावान्पुरुषस्तातकृतंयस्मिन्ननश्यति॥ यावच्चकुर्यादन्योऽस्यकुर्यादभ्यधिकंततः॥ १४॥ तदिदंब्रा
ह्मणस्यास्यदुःखमापतितंध्रुवं॥ तत्रास्ययदिसाहाय्यंकुर्यामुपकृतंभवेत्॥ १५॥ भीमसेनउवाच ज्ञायतामस्ययद्दुःखंयतश्चैवसमुत्थितं॥ विदित्वा
व्यवसिष्यामियद्यपिस्यात्सुदुष्करं॥ १६॥ वैशंपायनउवाच एवंतौकथयंतौचभूयःशुश्रुवतुःस्वनं॥ आर्तिजंतस्यविप्रस्यसभार्यस्यविशांपते॥
॥ १७॥ अंतःपुरंततस्तस्यब्राह्मणस्यमहात्मनः॥ विवेशत्वरिताकुंतीबद्धवत्सेवसौरभी॥ १८॥ ततस्तंब्राह्मणंतत्रभार्ययाचसुतेनच॥ दुहित्राचैवसहितंदद
र्शावनताननं॥ १९॥ ब्राह्मणउवाच धिगिदंजीवितंलोकेगतसारमनर्थकं॥ दुःखमूलंपराधीनंभृशमप्रियभागिच ॥ २० ॥ जीवितेपरमंदुःखंजी
वितेपरमोज्वरः॥ जीवितेवर्तमानस्यदुःखानामागमोध्रुवः॥ २१ ॥ आत्माह्येकोहिधर्मार्थौकामंचैवनिषेवते ॥ एतैश्चविप्रयोगोऽपिदुःखंपरमनंतकं ॥
॥ २२ ॥ आहुःकेचित्परंमोक्षंसचनास्तिकथंचन॥ अर्थप्राप्तौतुनरकःकृत्स्नएवोपपद्यते ॥ २३ ॥ अर्थेप्सुतापरंदुःखमर्थप्राप्तौततोऽधिकं ॥ जातस्नेहस्य
चार्थेषुविप्रयोगेमहत्तरं॥ २४॥ नहियोगंप्रपश्यामियेनमुच्येयमापदः॥ पुत्रदारेणवासार्धंप्राद्रवेयमनामयं॥ २५॥ यतितंवैमयापूर्वंवेत्थब्राह्मणितत्तथा॥
क्षेमंयतस्ततोगंतुंत्वयातुममनश्रुतं॥ २६॥ इहजाताविवृद्धाऽस्मिपिताचापिममेतिवै॥ उक्तवत्यसिदुर्मेधयाच्यमानामयाऽसकृत्॥ २७ ॥ स्वर्गतोऽपिपि
तावृद्धस्तथामाताचिरंतव॥ बांधवाभूतपूर्वाश्चतत्रवासेतुकारतिः ॥ २८ ॥ सोऽयंतेबंधुकामायाअशृण्वंत्यावचोमम ॥ बंधुप्रणाशःसंप्राप्तोभृशंदुःखक
रोमम॥ २९॥ अथवामद्विनाशोयंनहिशक्ष्यामिकंचन॥ परित्यक्तुमहंबंधुंस्वयंजीवन्नृशंसवत् ॥ ३०॥ सहधर्मचरींदांतांनित्यंमातृसमांमम॥ सखायंवि
हितांदेवैर्नित्यंपरमिकांगतिं॥ ३१॥

रभीकामधेनुसंततिर्गौः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ योगंउपायं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ भूतपूर्वाः
पूर्वंभूताः नष्टाइत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मातृसमांआदिभूमिसमां गोसमांवा मातागौर्यादिजननीगोब्रह्माण्यादिभूमिष्वितिमेदिनी ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिआदिपर्वणिनै० भा० सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५७॥ ॥ ७ ॥ नेति वैद्यस्य विद्यावतः ॥ १ ॥ २ ॥

पित्रामात्राचविहितांसदागार्हस्थ्यभागिनीं ॥ वरयित्वायथान्यायंमंत्रवत्परिणीयच ॥ ३२ ॥ कुलीनांशीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ॥ त्वामहंजीवितस्यार्थेसाध्वीमनपकारिणीं ॥ ३३ ॥ परित्यक्तुंनशक्ष्यामिभार्यांनित्यमनुव्रतां ॥ कुतएवपरित्यक्तुंसुतंशक्ष्याम्यहंस्वयं ॥ ३४ ॥ बालामप्राप्तवयसमजातव्यंजनाकृतिं ॥ भर्तुरर्थायनिक्षिप्तांन्यासंधात्रामहात्मना ॥ ३५ ॥ ययादौहित्रजाँल्लोकानाशंसेपितृभिःसह ॥ स्वयमुत्पाद्यतांबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ॥ ३६ ॥ मन्यंतेकेचिदधिकंस्नेहंपुत्रेपितुर्नराः ॥ कन्यायांकेचिदपरेममतुल्यावुभौस्मृतौ ॥ यस्यांलोकाःप्रसूतिश्चस्थितानित्यमथोसुखं ॥ अपापांतामहंबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ॥ ३८ ॥ आत्मानमपिचोत्सृज्यतप्स्यामिपरलोकगः ॥ त्यक्ताह्येतेमयाव्यक्तंनेहशक्ष्यंतिजीवितुं ॥ ३९ ॥ एषांचान्यतमत्यागोनृशंसोगर्हितोबुधैः ॥ आत्मत्यागेकृतेचेमेमरिष्यंतिमयाविना ॥ ४० ॥ सकृच्छ्रामहमापन्नोनशक्तस्तर्तुमापदं ॥ अहोधिक्कांगतिंत्वद्यगमिष्यामिसबांधवः ॥ सर्वैःसहमृतंश्रेयोनचमेजीवितंक्षमं ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणचिंतायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ब्राह्मण्युवाच नसंतापस्त्वयाकार्यःप्राकृतेनेवकर्हिचित् ॥ नहिसंतापकालोयंवैद्यस्यतवविद्यते ॥ १ ॥ अवश्यंनिधनंसर्वैर्गंतव्यमिहमानवैः ॥ अवश्यभाविन्यर्थेवैसंतापोनेहविद्यते ॥ २ ॥ भार्यापुत्रोऽथदुहितासर्वमात्मार्थमिष्यते ॥ व्यथांजहिसुबुद्ध्यात्वंस्वयंयास्यामितत्रच ॥ ३ ॥ एतद्धिपरमंनार्याःकार्यंलोकेसनातनं ॥ प्राणानपिपरित्यज्ययद्भर्तृहितमाचरेत् ॥ ४ ॥ तच्चतत्रकृतंकर्मतवापीदंसुखावहं ॥ भवत्यमुत्रचाक्षय्यंलोकेऽस्मिंश्चयशस्करं ॥ ५ ॥ एषचैवगुरुर्धर्मोयंप्रवक्ष्याम्यहंतव ॥ अर्थश्चतवधर्मश्चभूयानत्रप्रदृश्यते ॥ ६ ॥ यदर्थमिष्यतेभार्याप्राप्तःसोऽर्थस्त्वयामयि ॥ कन्याचैकाकुमारश्चकृताहमनृणात्वया ॥ ७ ॥ समर्थःपोषणेचासिसुतयोरक्षणेतथा ॥ नत्वहंसुतयोःशक्तातथारक्षणपोषणे ॥ ८ ॥ ममहित्वद्विहीनायाःसर्वप्राणधनेश्वर ॥ कथंस्यातांसुतौबालौभरेयंचकथंत्वहं ॥ ९ ॥ कथंहिविधवानाथाबालपुत्राविनात्वया ॥ मिथुनंजीवयिष्यामिस्थितासाधुगतेपथि ॥ १० ॥ अहंकृतावलिप्तैश्चप्रार्थ्यमानामिमांसुतां ॥ अयुक्तैस्तवसंबंधेकथंशक्ष्यामिरक्षितुं ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्रभर्तृहितनिमित्तं तच्चप्राणत्यागरूपंकर्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अहंकृताःगर्विताः अवलिप्ताःकलंकिताः अवलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेदूषणेपिचेतिमेदिनी ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ मार्गेसत्कुलसंबंधरूपे ॥ १४ ॥ गुणान्विद्यादीन् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्वांक्षाःकाकाः ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥ २० ॥ २१ ॥ पराव्युष्टिर्महद्भाग्यं व्युष्टिःफलेसमृद्धौस्त्रीतिमेदिनी ॥ २२ ॥

उत्सृष्टमामिषंभूमौप्रार्थयंतियथाखगाः ॥ प्रार्थयंतिजनाःसर्वेपतिहीनांतथास्त्रियं ॥ १२ ॥ साऽहंविचाल्यमानावैप्रार्थ्यमानादुरात्मभिः ॥ स्थातुंपथिन
शक्ष्यामिसज्जनेष्टेद्विजोत्तम ॥ १३ ॥ कथंतवकुलस्यैकामिमांबालामनागसं ॥ पितृपैतामहेमार्गेनियोक्तुमहमुत्सहे ॥ १४ ॥ कथंशक्ष्यामिबालेऽस्मिन्गु
णानाधातुमीप्सितान् ॥ अनाथेसर्वतोलुप्तेयथात्वंधर्मदर्शिवान् ॥ १५ ॥ इमामपिचतेबालामनाथांपरिभूयमां ॥ अनर्हाःप्रार्थयिष्यंतिशूद्रावेदश्रुतिंयथा
॥ १६ ॥ तांचेदहंनदित्सेयंत्वद्गुणैरुपबृंहितां ॥ प्रमथ्यैनांहरेयुस्तेहविर्ध्वांक्षाइवाध्वरात् ॥ १७ ॥ संप्रेक्षमाणापुत्रंतेनानुरूपमिवात्मनः ॥ अनर्हवशमापन्ना
मिमांचापिसुतांतव ॥ १८ ॥ अवज्ञाताचलोकेषुतथात्मानमजानती ॥ अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामिनसंशयः ॥ १९ ॥ तौचहीनौमयाबालौत्वयाचैवत
थात्मजौ ॥ विनश्येतांनसंदेहोमत्स्याविवजलक्षये ॥ २० ॥ त्रितयंसर्वथाप्येवंविनशिष्यत्यसंशयं ॥ त्वयाविहीनंतस्मात्त्वंमांपरित्यक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥
व्युष्टिरेषापरास्त्रीणांपूर्वंभर्तुःपरांगतिं ॥ गंतुंब्रह्मन्सपुत्राणामितिधर्मविदोविदुः ॥ २२ ॥ परित्यक्तःसुतश्चायंदुहितेयंतथामया ॥ बांधवाश्चपरित्यक्तास्त्व
दर्थंजीवितंचमे ॥ २३ ॥ यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्चविविधैस्तथा ॥ विशिष्यतेस्त्रियाभर्तुर्नित्यंप्रियहितेस्थितिः ॥ २४ ॥ तदिदंयच्चिकीर्षामिधर्मंपरमसंम
तं ॥ इष्टंचैवहितंचैवतवचैवकुलस्यच ॥ २५ ॥ इष्टानिचाप्यपत्यानिद्रव्याणिसुहृदःप्रियाः ॥ आपद्धर्मप्रमोक्षायभार्याचापिसतांमतं ॥ २६ ॥ आपदर्थेध
नंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि ॥ २७ ॥ दृष्टादृष्टफलार्थंहिभार्यापुत्रोधनंगृहं ॥ सर्वमेतद्विधातव्यंबुधानामेषनिश्चयः ॥ २८ ॥
एकतोवाकुलंकृत्स्नमात्मावाकुलवर्धनः ॥ नसमंसर्वमेवेतिबुधानामेषनिश्चयः ॥ २९ ॥ सकुरुष्वमयाकार्यंतारयात्मानमात्मना ॥ अनुजानीहिमामार्य
सुतौमेपरिपालय ॥ ३० ॥ अवध्यांस्त्रियमित्याहुर्धर्मज्ञाधर्मनिश्चये ॥ धर्मज्ञान्राक्षसानाहुर्नहन्यात्सचमामपि ॥ ३१ ॥ निःसंशयंवधःपुंसांस्त्रीणांसंशयि
तोवधः ॥ अतोमामेवधर्मज्ञप्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ३२ ॥ भुक्तंप्रियाण्यवाप्तानिधर्मश्चचरितोमहान् ॥ त्वत्प्रसूतिःप्रियाप्राप्तानमांतप्स्यत्यजीवितं ॥ ३३ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ फलार्थंविधातव्यमितिसंबंधः ॥ २८ ॥ आत्मनासमंसर्वंनेतिएषबुधानांनिश्चयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्वत्त्वत्तः प्रसूतिःसंतति: अजीवितंमरणं ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पूर्वस्यलंघनेतंविनाभर्त्रंतरकरणे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ तयोरिति ॥ १ ॥

जातपुत्राचवृद्धाचप्रियकामाचतेसदा ॥ समीक्ष्यैतदहंसर्वंव्यवसायंकरोम्यतः ॥ ३४ ॥ उत्सृज्यापिहिमामार्यप्राप्स्यस्यन्यामपिस्त्रियं ॥ ततःप्रतिष्ठितोध

॥१८६॥ र्मोभविष्यतिपुनस्तव ॥ ३५ ॥ नचाप्यधर्मःकल्याणबहुपत्नीकृतांनृणां ॥ स्त्रीणामधर्मःसुमहान्भर्तुःपूर्वस्यलंघने ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वंसमीक्ष्यत्वमात्मत्यागं

चगर्हितं ॥ आत्मानंतारयाद्याशुकुलंचेमौचदारकौ ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तयाभर्त्तातांसमालिंग्यभारत ॥ मुमोचबाष्पंशनकैःसभा

र्योभृशदुःखितः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणीवाक्येअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रंनिशम्यतु ॥ ततोदुःखपरीतांगीकन्यातावभ्यभाषत ॥ १ ॥ किमेवंभृशदुःखार्त्तौरोरूयेतामनाथवत् ॥

ममापिश्रूयतांवाक्यंश्रुत्वाचक्रियतांक्षमं ॥ २ ॥ धर्मतोऽहंपरित्याज्यायुवयोर्नात्रसंशयः ॥ त्यक्तव्यांमांपरित्यज्यत्राहिसर्वंमयैकया ॥ ३ ॥ इत्यर्थमिष्यते

ऽपत्यंतारयिष्यतिमामिति ॥ अस्मिन्नुपस्थितेकालेतरध्वंप्लववन्मया ॥ ४ ॥ इहवातारयेद्दुर्गादुतवाप्रेत्यभारत ॥ सर्वथातारयेत्पुत्रःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ॥ ५ ॥

आकांक्षंतेचदौहित्रान्मयिनित्यंपितामहाः ॥ तत्स्वयंवैपरित्रास्येरक्षंतीजीवितंपितुः ॥ ६ ॥ भ्राताचममबालोऽयंगतेलोकममुंत्वयि ॥ अचिरेणैवकालेन

विनश्येतनसंशयः ॥ ७ ॥ तातेपिहिगतेस्वर्गंविनष्टेचममानुजे ॥ पिंडःपितॄणांव्युच्छिद्येत्तत्तेषांविप्रियंभवेत् ॥ ८ ॥ पित्रात्यक्तातथामात्राभ्रात्राचाहमसंश

यं ॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्यम्रियेयमतथोचिता ॥ ९ ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेमाताभ्राताचमेशिशुः ॥ संतानश्चैवपिंडश्चप्रतिष्ठास्यत्यसंशयं ॥ १० ॥ आत्मापुत्रः

सखाभार्याकृच्छ्रंतुदुहिताकिल ॥ सकृच्छ्रान्मोचयात्मानंमांचधर्मेनियोजय ॥ ११ ॥ अनाथाकृपणाबालायत्रक्वचनगामिनी ॥ भविष्यामित्वयातातवि

हीनाकृपणासदा ॥ १२ ॥ अथवाहंकरिष्यामिकुलस्यास्यविमोचनं ॥ फलसंस्थाभविष्यामिकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ १३ ॥ अथवायास्यसेतत्रत्यक्त्वामांद्वि

जसत्तम ॥ पीडिताऽहंभविष्यामितदवेक्षस्वमामपि ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ त्यक्तव्यांअवश्यदेयांपरित्यज्यरक्षसेदत्वा ॥ ३ ॥ प्लववत् नौकयेवमयातरध्वंदुःसहदुःखनदीमतिक्रामध्वं ॥ ४ ॥ पुत्रःपुन्नाम्नोनरकात्त्रायतइतियोगात्पुत्रइत्यर्थः तत्स्वयमिति दौहित्रापेक्षयांसं ॥१८६॥

निहितादुहितैवाहंतारयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलसंस्थासफलमरणा ॥ १३ ॥ तत्रराक्षससमीपे ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रसवार्थंवंशार्थं ॥ १५ ॥ १६ ॥ अमृतेवजीवंतीव इहलोकेकीर्तेःसत्त्वात् ॥ १७ ॥ इतःप्रदानेअस्मिन्राक्षसाहारायकन्यादानेदुर्दानत्वात्पितुर्दुर्मरणाच्चकन्यायादेवाश्चपितरश्चहितायनेतिश्रुतंयद्यपि तथापित्वयादत्तेनतोयेनतवममचहितायतेभविष्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कलंमधुरं ॥ २० ॥ हेपितःमारुदरोदनंमाकुरु एतेनबाललीलापिभाविशुभाशुभसूचिकेतिसूचितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

तदस्मदर्थंधर्मार्थंप्रसवार्थंचसत्तम ॥ आत्मानंपरिरक्षस्वत्यक्तव्यांमांचसंत्यज ॥ १५ ॥ अवश्यकरणीयेचमात्वांकालोत्यगादयं ॥ किंत्वतःपरमंदुःखंयद्वयंस्वर्गतेत्वयि ॥ १६ ॥ याचमानाःपरादन्नंपरिधावेमहिश्ववत् ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेक्लेशादस्मात्सबांधवे ॥ अमृतेवसतीलोकेभविष्यामिसुखान्विता ॥ ॥ १७ ॥ इतःप्रदानेदेवाश्चपितरश्चेतिनश्रुतं ॥ त्वयादत्तेनतोयेनभविष्यंतिहितायवै ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवंबहुविधंतस्यानिशम्यपरिदेवितं ॥ पितामाताचसाचैवकन्याप्ररुरुदुस्त्रयः ॥ १९ ॥ ततःप्ररुदितान्सर्वान्निशम्याथसुतस्तदा ॥ उत्फुल्लनयनोबालःकलमव्यक्तमब्रवीत् ॥ २० ॥ मापितारुदमामातर्माखसस्त्विितिचाब्रवीत् ॥ प्रहसन्निवसर्वांस्तानेकैकमनुसर्पति ॥ २१ ॥ ततःसतृणमादायप्रहृष्टःपुनरब्रवीत् ॥ अनेनाहंहनिष्यामिराक्षसंपुरुषादकं ॥ २२ ॥ तथापितेषांदुःखेनपरीतानांनिशम्यतत् ॥ बालस्यवाक्यमव्यक्तंहर्षःसमभवन्महान् ॥ २३ ॥ अयंकालइतिज्ञात्वाकुंतीसमुपसृत्यतान् ॥ गतासूनमृतेनेवजीवयंतीदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणकन्यापुत्रवाक्येऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंत्युवाच कुतोमूलमिदंदुःखंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ विदित्वाप्यपकर्षेयंशक्यंचेदपकर्षितुं ॥ १ ॥ ब्राह्मणउवाच उपपन्नंसतामेतद्यद्ब्रवीषितपोधने ॥ नतुदुःखमिदंशक्यंमानुषेणव्यपोहितुं ॥ २ ॥ समीपेनगरस्यास्यबकोवसतिराक्षसः ॥ ईशोजनपदस्यास्यपुरस्यचमहाबलः ॥ ३ ॥ पुष्टोमानुषमांसेनदुर्बुद्धिःपुरुषादकः ॥ रक्षत्यसुरराण्नित्यमिमंजनपदंबली ॥ ४ ॥ नगरंचैवदेशंचरक्षोबलसमन्वितः ॥ तत्कृतेपरचक्राच्चभूतेभ्यश्चननोभयं ॥ ५ ॥ वेतनंतस्यविहितंशालिवाहस्यभोजनं ॥ महिषौपुरुषश्चैकोयस्तदादायगच्छति ॥ ६ ॥ एकैकश्चापिपुरुषस्तत्प्रयच्छतिभोजनं ॥ सवारोवहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुकरोनरैः ॥ ७ ॥ तद्विमोक्षाययेकेचिद्यतंतिपुरुषाःक्वचित् ॥ सपुत्रदारांस्तान्हत्वातद्रक्षोभक्षयत्युत ॥ ८ ॥

॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कुतइति कुतोमूलंकुतउत्थितमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शालिवाहःविंशतिखारीपरिमितशालितंडुलौदनः वाहोविंशतिखारीकइत्युक्तेः ॥ ६ ॥ वारःपर्यायागतोदिवसः ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वेत्रकीयगृहेस्थानविशेषे इतःअदूरेराजास्तिअयंइहनगरेनयंनआस्थितः अस्यनगरस्यावेक्षांनकरोतीत्यर्थः स्वयंराक्षसंहंतुमशक्तत्वादुपायमप्यन्यद्वारानकुरुतेयतोमंदधीः ॥ ९ ॥ एतदर्हाःएतस्यदुःख स्ययोग्यावयं तत्रहेतुः वसामइत्यादिः विषयेदेशेनित्यवास्तव्याःनित्यंवासकर्त्तारः नित्यमुद्विग्नाइत्यपिपठंति ॥ १० ॥ कस्यकेनहेतुना कस्यकेनपुंसावक्तव्याः इतोमागच्छतेतिवक्तुंशक्याः कृष्यादिका रित्वाभावात् अतएवच्छंदचारिणःगुणैःदेशस्यराज्ञोवा वत्स्यंतिवासंकरिष्यंति नतुनिर्बंधेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ संचयेनसमृत्थ्या अराजकेहिराष्ट्रेकृताभार्याचोरहार्यास्यात् अभार्यस्यायज्वनोधनंराजहार्यं

वेत्रकीयगृहेराजानायंनयमिहास्थितः ॥ उपायंतंनकुरुतेयत्नादपिसमंदधीः ॥ अनामयंजनस्यास्ययेनस्यादद्यशाश्वतं ॥ ९ ॥ एतदर्हावयंनूनंवसामोदुर्ब लस्ययं ॥ विषयेनित्यवास्तव्याःकुराजानमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ब्राह्मणाःकस्यवक्तव्याःकस्यवाच्छंदचारिणः ॥ गुणैरेतेहिवत्स्यंतिकामगाःपक्षिणोयथा ॥ ११ ॥ राजानंप्रथमंविंदेत्ततोभार्यांततोधनं ॥ त्रयस्यसंचयेनास्यज्ञातीन्पुत्रांश्चतारयेत् ॥ १२ ॥ विपरीतंमयाचेदंत्रयंसर्वमुपार्जितं ॥ तदिमामापदंप्राप्य भृशंतप्यामहेवयं ॥ १३ ॥ सोयमस्माननुप्राप्तोवारःकुलविनाशनः ॥ भोजनंपुरुषश्चैकःप्रदेयंवेतनंमया ॥ १४ ॥ नचमेविद्यतेवित्तंसंक्रेतुंपुरुषंक्वचित् ॥ सुहृज्जनंप्रदातुंचनशक्ष्यामिकदाचन ॥ १५ ॥ गतिंचैवनपश्यामितस्मान्मोक्षायरक्षसः ॥ सोऽहंदुःखार्णवेमग्नोमहत्यसुकरेभृशं ॥ १६ ॥ सहैवैतैर्गमिष्या मिबांधवैरद्यराक्षसं ॥ ततोनःसहितान्क्षुद्रःसर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिकुंतीप्रश्नेषष्ट्यधिकशततमोऽ ध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंत्युवाच नविषादस्त्वयाकार्योभयादस्मात्कथंचन ॥ उपायःपरिदृष्टोत्रतस्मान्मोक्षायरक्षसः ॥ १ ॥ एकस्त वसुतोबालःकन्याचैकातपस्विनी ॥ नचैतयोस्तथापत्न्यागमनंतवरोचये ॥ २ ॥ ममपंचसुताब्रह्मंस्तेषामेकोगमिष्यति ॥ त्वदर्थंबलिमादायतस्यपापस्यर क्षसः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणउवाच नाहमेतत्करिष्यामिजीवितार्थीकथंचन ॥ ब्राह्मणस्यातिथेश्चैवस्वार्थेप्राणान्वियोजयन् ॥ ४ ॥ नत्वेतदकुलीनासुनाध र्मिष्ठासुविद्यते ॥ यद्ब्राह्मणार्थेविसृजेदात्मानमपिचात्मजं ॥ ५ ॥ आत्मनस्तुमयाश्रेयोबोद्धव्यमितिरोचते ॥ ब्रह्मवध्यात्मवध्यावाश्रेयानात्मवधोमम ॥ ६ ॥

स्यात् ॥ १२ ॥ विपरीतंकुराज्येभार्योद्वहनात्उद्वाहानंतरंधनालाभाच्च ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नविषादइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतत्त्वदुक्तं अकुलीनासुअधर्मिष्ठास्वपिप्रजासुनविद्यतेतत्कथंमादृशेषुस्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्थंआत्मादिविसर्जनमेवआत्मनःश्रेयोमयाबोद्ध व्यमितिसंबंधः ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अबुद्धिपूर्वकंब्रह्मवधाद्बुद्धिपूर्वंकृतेआत्मवधेस्वल्पंपापं तदपिममपरेणकृतेवधेनास्तीत्याहसार्द्धेन अबुद्धीत्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृते बुद्धिपूर्वंकृते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ विप्रकुर्युःबाधेरन् ॥ १७ ॥ नन्वयमपितान्बाधतांनेत्याह गुरुणाचेति ग्राहयेत्ग्राहवदाचरेत्कवलयेत् सममसुतःतत्कार्यंतथानकुर्यात् यथाविद्ययाशिक्षयागुर्वाज्ञयाकुर्यादिति ॥ १८ ॥

ब्रह्मवध्यापरंपापंनिष्कृतिर्नात्रविद्यते ॥ अबुद्धिपूर्वंकृत्वापिवरमात्मवधोमम ॥ ७॥ नत्वहंवधमाकांक्षेस्वयमेवात्मनःशुभे ॥ परैःकृतेवधेपापंनकिंचिन्मयिविद्यते ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृतेतस्मिन्ब्राह्मणस्यवधेमया ॥ निष्कृतिंनप्रपश्यामिनृशंसंक्षुद्रमेवच ॥ ९ ॥ आगतस्यगृहंत्यागस्तथैवशरणार्थिनः ॥ याचमानस्यचवधोनृशंसोगर्हितोबुधैः ॥ १० ॥ कुर्यान्ननिंदितंकर्मननृशंसंकथंचन ॥ इतिपूर्वेमहात्मानआपद्धर्मविदोविदुः ॥ ११ ॥ श्रेयांस्तुसहदारस्यविनाशोघममस्वयं ॥ ब्राह्मणस्यवधंनाहमनुमंस्येकदाचन ॥ १२ ॥ कुंत्युवाच ममाप्येषामतिर्ब्रह्मन्विप्रारक्ष्याइतिस्थिरा ॥ नचाप्यनिष्टःपुत्रोमेयदिपुत्रशतंभवेत् ॥ १३ ॥ नचासौराक्षसःशक्तोममपुत्रविनाशने ॥ वीर्यवान्मंत्रसिद्धश्चतेजस्वीचसुतोमम ॥ १४ ॥ राक्षसायचतत्सर्वंप्रापयिष्यतिभोजनं ॥ मोक्षयिष्यतिचात्मानमितिमेनिश्चितामतिः ॥ १५ ॥ समागताश्चवीरेणदृष्टपूर्वाश्चराक्षसाः ॥ बलवंतोमहाकायानिहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६ ॥ नत्विदंकेषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्त्तव्यंकथंचन ॥ विद्यार्थिनोहिमेपुत्रान्विप्रकुर्युःकुतूहलात् ॥ १७ ॥ गुरुणाचाननुज्ञातोग्राहयेद्यत्सुतोमम ॥ नसकुर्यात्तथाकार्यंविद्ययेतिसतांमतं ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्तुपृथयासविप्रोभार्ययासह ॥ हृष्टःसंपूजयामासतद्वाक्यममृतोपमं ॥ १९ ॥ ततःकुंतीचविप्रश्चसहितावनिलात्मजं ॥ तमब्रूतांकुरुष्वेतिसतथेत्यब्रवीच्चतौ ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिभीमबकवधांगीकारेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच करिष्यइतिभीमेनप्रतिज्ञातेऽथभारत ॥ आजग्मुस्तेततःसर्वेभैक्षमादायपांडवाः ॥ १ ॥ आकारेणैवतंज्ञात्वापांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ रहःसमुपविश्यैकस्ततःपप्रच्छमातरं ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच किंचिकीर्षत्ययंकर्मभीमोभीमपराक्रमः ॥ भवत्यनुमतेकच्चित्स्वयंवाकर्त्तुमिच्छति ॥ ३ ॥ कुंत्युवाच ममैववचनादेषकरिष्यतिपरंतपः ॥ ब्राह्मणार्थेमहत्कृत्यंमोक्षायनगरस्यच ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच किमिदंसाहसंतीक्ष्णंभवत्यादुष्करंकृतं ॥ परित्यागंहिपुत्रस्यनप्रशंसंतिसाधवः ॥ ५ ॥ कथंपरसुतस्यार्थेस्वसुतंत्यक्तुमिच्छसि ॥ लोकवेदविरुद्धंहिपुत्रत्यागात्कृतंत्वया ॥ ६ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ करिष्येइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मोक्षायबकभयादितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ विश्वासःअसाध्यमपिसाधयेदितिप्रत्ययः ॥१५॥ निर्व्यूढाःबहिर्निष्काशिताः निगूढाइतिपाठेगूढाःरक्षिताः वारणावतात्वारणावतंत्यक्त्वापथीतिशेषः ॥ १६ ॥

यस्यबाहूसमाश्रित्यसुखंसर्वेशयामहे ॥ राज्यंचापहृतंक्षुद्रैराजिहीर्षामहेपुनः ॥ ७ ॥ यस्यदुर्योधनोवीर्यंचिंतयन्नमितौजसः ॥ नशेतेरजनीःसर्वादुःखा
च्छकुनिनासह॥८॥यस्यवीरस्यवीर्येणमुक्ताजतुगृहाद्वयं॥ अन्येभ्यश्चैवपापेभ्योनिहतश्चपुरोचनः॥९॥यस्यवीर्यंसमाश्रित्यवसुपूर्णांवसुंधरां॥ इमांमन्या
महेप्राप्तांनिहत्यधृतराष्ट्रजान् ॥ १० ॥ तस्यव्यवसितस्त्यागोबुद्धिमास्थायकांत्वया ॥ कच्चिन्नुदुःखैर्बुद्धिस्तेविलुप्तागतचेतसः ॥ ११ ॥ कुंत्युवाच यु
धिष्ठिरनसंतापस्त्वयाकार्योवृकोदरे ॥ नचायंबुद्धिदौर्बल्याद्व्यवसायःकृतोमया ॥ १२ ॥ इहविप्रस्यभवनेवयंपुत्रसुखोषिताः॥ अज्ञाताधार्त्तराष्ट्राणांसत्कृ
तावीतमन्यवः॥ १३ ॥ तस्यप्रतिक्रियापार्थमयेयंप्रसमीक्षिता ॥ एतावानेवपुरुषःकृतंयस्मिन्ननश्यति ॥ १४ ॥ यावच्चकुर्यादन्योस्यकुर्याद्बहुगुणंततः ॥
दृष्ट्वाभीमस्यविक्रांतंतदाजतुगृहेमहत् ॥ हिडिंबस्यवधाच्चैवंविश्वासोमेवृकोदरे ॥ १५ ॥ बाह्वोर्बलंहिभीमस्यनागायुतसमंमहत् ॥ येनयूयंगजप्रख्यानि
र्व्यूढावारणावतात् ॥ १६ ॥ वृकोदरेणसदृशोबलेनान्योनविद्यते ॥ योव्यतीयाद्युधिश्रेष्ठमपिचक्रधरंस्वयं ॥ १७॥ जातमात्रःपुराचैवममांकात्पतितोगिरौ॥
शरीरगौरवादस्यशिलागात्रैर्विचूर्णिता ॥ १८ ॥ तदहंप्रज्ञयाज्ञात्वाबलंभीमस्यपांडव ॥ प्रतिकार्यंचविप्रस्यततःकृतवतीमतिं ॥ १९ ॥ नेदंलोभान्नचा
ज्ञानान्नचमोहाद्विनिश्चितं॥ बुद्धिपूर्वंतुधर्मस्यव्यवसायःकृतोमया ॥ २० ॥ अर्थौद्वावपिनिष्पन्नौयुधिष्ठिरभविष्यतः॥ प्रतीकारश्चवासस्यधर्मश्चचरितो
महान्॥ २१ ॥ योब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुर्यादर्थेषुकर्हिचित्॥ क्षत्रियःसशुभाँल्लोकानाप्नुयादितिमेमतिः॥२२॥ क्षत्रियस्यैवकुर्वाणःक्षत्रियोवधमोक्षणं॥
विपुलांकीर्त्तिमाप्नोतिलोकेऽस्मिंश्चपरत्रच ॥ २३ ॥ वैश्यस्यार्थेचसाहाय्यंकुर्वाणःक्षत्रियोभुवि ॥ ससर्वेष्वपिलोकेषुप्रजारंजयतेध्रुवं ॥ २४ ॥ शूद्रंतुमो
चयेद्राजाशरणार्थिनमागतं॥ प्राप्नोतीहकुलेजन्मसद्द्रव्येराजपूजिते ॥ २५ ॥ एवंमांभगवान्व्यासःपुरापौरवनंदन ॥ प्रोवाचासुकरप्रज्ञस्तस्मादेवंचिकी
र्षितं॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिकुंतीयुधिष्ठिरसंवादेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधि
ष्ठिरउवाच उपपन्नमिदंमातस्त्वयायद्बुद्धिपूर्वकं॥ आर्त्तस्यब्राह्मणस्यैतदनुक्रोशादिदंकृतं ॥ १ ॥

॥१७॥१८॥ प्रतिकार्येशत्रौमतिंकृतवती प्रतिकर्त्तु मितिशेषः ॥१९॥२०॥ प्रतीकारःप्रत्युपकारः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६२॥ ॥७॥ उपपन्नमिति कृतंत्राणमितिशेषः॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥ परियास्यः अनुयास्यः ॥३॥४॥५॥६॥७॥ भिन्नवक्रः विदीर्णवक्रः भ्रुकुटिंभ्रूमध्यं त्रिशिखांत्रिरेखां ॥८॥९॥ यियासुःगंतुमिच्छुः यम सादनंयमगृहं ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ उपदेवत्वाद्राक्षस

ध्रुवमेष्यतिभीमोयंनिहत्यपुरुषादकं॥सर्वथाब्राह्मणस्यार्थेयदनुक्रोशवत्यसि॥ २ ॥यथात्विदंनविंदेयुर्नरानगरवासिनः॥तथाऽयंब्राह्मणोवाच्यःपरिग्रा
ह्यश्चयत्नतः॥ ३॥ वैशंपायनउवाच ततोराञ्यांव्यतीतायामन्नमादायपांडवः॥भीमसेनोययौतत्रयत्रासौपुरुषादकः॥ ४ ॥आसाद्यतुवनंतस्यर
क्षसःपांडवोबली॥आजुहावततोनाम्नातदन्नमुपपादयन्॥ ५ ॥ततःसराक्षसःक्रुद्धोभीमस्यवचनात्तदा॥ आजगामसुसंक्रुद्धोयत्रभीमोव्यवस्थितः॥
॥ ६ ॥ महाकायोमहावेगोदारयन्निवमेदिनीं॥ लोहिताक्षःकरालश्चलोहितश्मश्रुमूर्धजः॥ ७ ॥आकर्णाद्भिन्नवक्रश्चशंकुकर्णोविभीषणः॥ त्रिशिखांभ्रु
कुटिंकृत्वासंदश्यदशनच्छदं॥८॥ भुंजानमन्नंतंदृष्ट्वाभीमसेनंसराक्षसः॥विवृत्यनयनेक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्॥९॥ कोयमन्नमिदंभुंक्तेमदर्थमुपकल्पितं॥
पश्यतोममदुर्बुद्धिर्यियासुर्यमसादनं॥ १० ॥भीमसेनस्ततःश्रुत्वाप्रहसन्निवभारत॥राक्षसंतमनादृत्यभुंक्तएवपराङ्मुखः॥ ११ ॥रवंसभैरवंकृत्वासमु
द्यम्यकरावुभौ ॥ अभ्यद्रवद्भीमसेनंजिघांसुःपुरुषादकः ॥ १२ ॥ तथापिपरिभूयैनंप्रेक्षमाणोवृकोदरः ॥ राक्षसंभुंक्तएवान्नंपांडवःपरवीरहा ॥ १३ ॥
अमर्षेणतुसंपूर्णःकुंतीपुत्रंवृकोदरं ॥ जघानपृष्ठेपाणिभ्यामुभाभ्यांपृष्ठतःस्थितः॥ १४ ॥तथाबलवताभीमःपाणिभ्यांभृशमाहतः ॥नैवावलोकयामास
राक्षसंभुंक्तएवसः॥ १५ ॥ ततःसभूयःसंक्रुद्धोवृक्षमादायराक्षसः॥ताडयिष्यंस्तदाभीमंपुनरभ्यद्रवद्बली॥ १६ ॥ततोभीमःशनैर्भुक्त्वातदन्नंपुरुषर्षभः॥
वार्युपस्पृश्यसंहृष्टस्तस्थौयुधिमहाबलः॥ १७॥ क्षिप्तंक्रुद्धेनतंवृक्षंप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ सव्येनपाणिनाभीमःप्रहसन्निवभारत ॥ १८॥ ततःसपुनरुद्य
म्यवृक्षान्बहुविधान्बली ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायतस्मैभीमश्चपांडवः ॥ १९ ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनं॥ घोररूपंमहाराजनरराक्षसराजयोः॥
॥ २० ॥नामविश्राव्यतुबकःसमभिद्रुत्यपांडवं ॥भुजाभ्यांपरिजग्राहभीमसेनंमहाबलं ॥ २१ ॥ भीमसेनोपितद्रक्षःपरिरभ्यमहाभुजः ॥ विस्फुरंतंमहा
बाहुर्विचकर्षबलाद्बली॥ २२ ॥सकृष्यमाणोभीमेनकर्षमाणश्चपांडवं ॥समयुज्यततीव्रेणक्लमेनपुरुषादकः॥ २३ ॥तयोर्वेगेनमहतापृथिवीसमकंपत॥
पादपांश्चमहाकायांश्चूर्णयामासतुस्तदा॥ २४ ॥हीयमानंतुतद्रक्षःसमीक्ष्यपुरुषादकं॥ निष्पिष्यभूमौजानुभ्यांसमाजघ्नेवृकोदरः॥ २५॥

स्यतत्स्पर्शेपिदोषाभावाद्भुंक्तएवेतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ परिजग्राहआलिंगितवान् ॥ २१ ॥ विस्फुरंतमितिपुंस्त्वंबकनामलिंगापेक्षया ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शिरोधरांकंधरां ॥ २६ ॥ चक्रेकृतं कटिकंधरयोर्योजनेनपृष्ठवंशंबभंजेत्यर्थः रवंतमितिरववत् प्राग्वल्लिंगं ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥

ततोऽस्यजानुनापृष्ठमवपीड्यबलादिव ॥ बाहुनापरिजग्राहदक्षिणेनशिरोधरां ॥ २६ ॥ सव्येनचकटीदेशेगृह्यवाससिपांडवः ॥ तद्रक्षोद्विगुणंचक्रेरवंतं भैरवंरवं ॥ २७॥ ततोस्यरुधिरंवक्त्रात्प्रादुरासीद्विशांपते ॥ भज्यमानस्यभीमेनतस्यघोरस्यरक्षसः ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिबकभीमसेनयुद्धेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥१६३॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःसभग्नपार्श्वांगोनदित्वाभैरवंरवं ॥ शैलराजप्रतीकाशोगतासुरभवद्बकः ॥ १ ॥ तेनशब्देनवित्रस्तोजनस्तस्याथरक्षसः ॥ निष्पपातगृहाद्राजन्सहैवपरिचारिभिः ॥ २॥ तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमःप्रहरतांवरः ॥ सांत्वयामासबलवान्समयेचन्यवेशयत् ॥ ३ ॥ नहिंस्यामानुषाभूयोयुष्माभिरितिकर्हिचित् ॥ हिंसतांहिवधःशीघ्रमेवमेवभवेदिति ॥ ४॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातानिरक्षांसिभारत ॥ एवमस्त्वितितंप्राहुर्जगृहुःसमयंचतं ॥ ५ ॥ ततःप्रभृतिरक्षांसितत्रसौम्यानिभारत ॥ नगरेप्रत्यदृश्यंतनरैर्नगरवासिभिः ॥ ६॥ ततोभीमस्तमादायगतासुंपुरुषादकं ॥ द्वारदेशेविनिक्षिप्यजगामानुपलक्षितः ॥ ७॥ दृष्ट्वाभीमबलोद्धूतंबकंविनिहतंतदा ॥ ज्ञातयोऽस्यभयोद्विग्नाःप्रतिजग्मुस्ततस्ततः ॥ ८ ॥ ततःसभीमस्तंहत्वागत्वाब्राह्मणवेश्मतत् ॥ आचचक्षेयथावृत्तंराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ ९ ॥ ततोनराविनिष्क्रांतानगरात्कल्यमेवतु ॥ ददृशुर्निहतंभूमौराक्षसंरुधिरोक्षितं ॥ १० ॥ तमद्रिकूटसदृशंविनिकीर्णंभयानकं ॥ दृष्ट्वासंहृष्टरोमाणोबभूवुस्तत्रनागराः ॥ ११ ॥ एकचक्रांततोगत्वाप्रवृत्तिंप्रददुःपुरे ॥ ततःसहस्रशोराजन्नरानगरवासिनः ॥१२॥ तत्राजग्मुर्बकंद्रष्टुंसस्त्रीवृद्धकुमारकाः ॥ ततस्तेविस्मिताःसर्वेकर्मदृष्ट्वाऽतिमानुषं॥ दैवतान्यर्चयांचक्रुःसर्वएवविशांपते ॥ १३ ॥ ततःप्रगणयामासुःकस्यवारोऽद्यभोजने ॥ ज्ञात्वाचागम्यतंविप्रंपप्रच्छुःसर्वएवते ॥ १४॥ एवंपृष्टःसबहुशोरक्षमाणश्चपांडवान् ॥ उवाचनागरान्सर्वानिदंविप्रर्षभस्तदा ॥ १५॥

॥ १६३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति भग्नानिपार्श्वानिपर्शवोअंगानिचहस्तपादादीनियस्यसतथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गत्वागतवान् अन्येभ्योपिदृश्यंतइतिगमेःक्तनिप् ततोनुनासिकलोपेतुगागमेचैतद्रूपं आचचक्षेब्राह्मणइतिशेषः ॥ ९ ॥ कल्यंप्रातःकाले ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आज्ञापितंराजकीयैरितिशेषः अशनेराक्षसस्यभोजनार्थं ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥ ब्रह्ममहं ब्राह्मणेनराक्षसोहतइतिश्रुत्वाब्राह्मणानांसुखार्थंमहंउत्सवंब्राह्मणपूजनादिकंचक्रुः ॥२०॥२१॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेतथापुरुषव्याघ्राइति ॥ १ ॥ ब्रह्मउपनिषदंपरंअत्यंतंअधीयानाइ

आज्ञापितंमामशनेरुदंतंसहबंधुभिः॥ददर्शब्राह्मणःकश्चिन्मंत्रसिद्धोमहामनाः ॥ १६ ॥ परिपृच्छ्यसमांपूर्वंपरिक्लेशंपुरस्यच ॥ अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठोविश्वास्यप्रहसन्निव ॥ १७॥ प्रापयिष्याम्यहंतस्माअन्नमेतदुरात्मने ॥मन्निमित्तंभयंचापिनकार्यमितिचाब्रवीत् ॥ १८ ॥सतदन्नमुपादायगतोबकवनंप्रति ॥ तेननूनंभवेदेतत्कर्मलोकहितंकृतं ॥१९॥ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेक्षत्रियाश्चसुविस्मिताः॥ वैश्याःशूद्राश्चमुदिताश्चक्रुर्ब्रह्ममहंतदा ॥२०॥ ततोजानपदाःसर्वेआजग्मुर्नगरंप्रति ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वापार्थास्तत्रैवचावसन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिबकवधेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ समाप्तंचबकवधपर्व॥ अथचैत्ररथपर्व॥ जनमेजयउवाच तेतथापुरुषव्याघ्रानिहत्यबकराक्षसं॥ अतऊर्ध्वंततोब्रह्मन्किमकुर्वतपांडवाः॥१॥ वैशंपायनउवाच तत्रैवन्यवसन्राजन्निहत्यबकराक्षसं॥ अधीयानाःपरंब्रह्मब्राह्मणस्यनिवेशने॥२॥ ततःकतिपयाहस्यब्राह्मणःसंशितव्रतः॥ प्रतिश्रयार्थीतद्वेश्मब्राह्मणस्यजगामह॥ ३॥ ससम्यक्पूजयित्वातंविप्रंविप्रर्षभस्तदा ॥ददौप्रतिश्रयंतस्मैसदासर्वातिथिव्रतः॥ ४ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसहकुंत्यानरर्षभाः ॥उपासांचक्रिरेविप्रंकथयंतंकथाःशुभाः ॥ ५॥ कथयामासदेशांश्चतीर्थानिसरितस्तथा ॥ राज्ञश्चविविधाश्चर्यान्देशांश्चैवपुराणिच ॥ ६ ॥ सतत्राकथयद्विप्रःकथांतेजनमेजय ॥ पंचालेष्वद्भुताकारंयाज्ञसेन्याःस्वयंवरं॥ ७॥ धृष्टद्युम्नस्यचोत्पत्तिमुत्पत्तिंचशिखंडिनः ॥ अयोनिजत्वंकृष्णायाद्रुपदस्यमहामखे ॥ ८ ॥ तदद्भुततमंश्रुत्वालोकेतस्यमहात्मनः॥ विस्तरेणैवपप्रच्छुःकथांतेपुरुषर्षभाः ॥ ९ ॥ पांडवाऊचुः कथंद्रुपदपुत्रस्यधृष्टद्युम्नस्यपावकात्॥ वेदीमध्याच्चकृष्णायाःसंभवःकथमद्भुतः ॥ १० ॥ कथंद्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत॥ कथंविप्रसखायौतौभिन्नौकस्यकृतेनवा॥ ११ ॥

तिसंबंधः ॥ २ ॥ शंसितव्रतइतितालव्यादिदंत्यमध्यपाठेशंसाप्रशंसासंजातायस्यतत्शंसितंव्रतंयस्यसः प्रशस्यव्रतइत्यर्थः प्रतिश्रयार्थीवासार्थी ॥ ३ ॥ अतिथिव्रतःअतिथिपूजनैकनिष्ठः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ याज्ञसेन्याःद्रौपद्याः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हेविप्र तौद्रोणद्रुपदौ भिन्नौवैरंप्राप्तौ ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गंगाद्वारमिति ॥ १ ॥ ततोगंगामितिपाठेतुगंगां ततःपूर्वंभरद्वाजगमनात्पूर्वंअभिषेक्तुंआगतामित्यर्थः ॥ २ ॥ व्यहरद्विशेषेणल्हतवान् चकमेकामितवान् ॥ ३ ॥ कुमाराणांसनत्कुमारादीनांसमूहःकौमारंतत्तुल्यस्यब्रह्मचारिणः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एकतमंएंक

॥१९०॥

वैशंपायनउवाच एवंतैश्चोदितोराजन्सविप्रःपुरुषर्षभैः॥कथयामासतत्सर्वंद्रौपदीसंभवंतदा॥१२॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसंभवेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ब्राह्मणउवाच गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवर्षिर्महातपाः ॥ भरद्वाजोमहाप्राज्ञःसततंसंशितव्रतः॥ १ ॥ सोभिषेक्तुंगतोगंगांपूर्वमेवागतांसतीं॥ ददर्शाप्सरसंतत्रघृताचीमाप्लुतामृषिः॥ २ ॥ तस्यावायुर्नदीतीरेवसनंव्यहरत्तदा॥ अपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चकमेतदा॥ ३ ॥ तस्यांसंसक्तमनसःकौमारब्रह्मचारिणः॥ चिरस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे॥ ४ ॥ ततःसमभवद्द्रोणःकुमारस्तस्यधीमतः॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ॥ ५॥ भरद्वाजस्यतुसखापृषतोनामपार्थिवः॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ॥ ६ ॥ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्षतः॥ चिक्रीडाध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः॥७॥ ततस्तुपृषतेऽतीतेसराजाद्रुपदोभवत्॥ द्रोणोऽपिरामंशुश्रावदित्संतंवसुसर्वशः॥ ८॥ वनंतुप्रस्थितंरामंभरद्वाजसुतोऽब्रवीत्॥ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ रामउवाच शरीरमात्रमेवाद्यमयासमवशेषितं॥ अस्त्राणिवाशरीरंवाब्रह्मन्नेकतमंवृणु॥ १० ॥ द्रोणउवाच अस्त्राणिचैवसर्वाणितेषांसंहारमेवच॥ प्रयोगंचैवसर्वेषांदातुमर्हतिमेभवान्॥ ॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच तथेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रददौभृगुनंदनः॥ प्रतिगृह्यतदाद्रोणःकृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२ ॥ संप्रहृष्टमनाद्रोणोरामात्परमसंमतं॥ ब्रह्मास्त्रंसमनुज्ञाप्यनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ १३ ॥ ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान्॥ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःसखायंविद्धिमामिति॥ १४॥ द्रुपदउवाच नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते॥१५॥ ब्राह्मणउवाच सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान्॥जगामकुरुमुख्यानांनगरंनागसाह्वयं॥१६॥तस्मैपौत्रान्समादायवसूनिविविधानिच॥प्राप्तायप्रददौभीष्मःशिष्यान्द्रोणायधीमते॥ १७॥

तरं अस्त्रसमुदायस्याविवक्षितत्वाद्वातमप् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समनुज्ञाप्यनिशम्य मारणतोषणनिशामनेषुज्ञाइतिमित्वात्ह्रस्वः ज्ञाप्येत्यपपाठः प्राप्येत्यपिपठंति ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वंबाल्येकृतंसख्यंकिंकथंइष्यतेप्राज्ञैर्नकथमपीत्यर्थः बालोहिमौढ्यादतुल्येनापिसख्यमिच्छतिनतुप्राज्ञइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समादायहस्तेगृहीत्वाप्रददौ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छत्रवत्यांअहिच्छत्रे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्येराज्यार्थं त्वयासहसंगम्यैतिशेषः भागीरथ्याहमितिसंधिरार्षः ॥२४॥२५॥२६ ॥ उक्तावचनेनैवसख्यंकृत्वानतुमनसा ब्राह्मणस्याद्रोहित्वेपिक्षत्रियस्यदीर्घद्रोहित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाहअसत्कारइति ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

द्रोणःशिष्यांस्ततःपार्थानिदंवचनमब्रवीत् ॥ समानीयतुतान्शिष्यान्द्रुपदस्यासुखायवै ॥ १८ ॥ आचार्यवेतनंकिंचिद्धृदियद्वर्त्ततेमम ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं स्यात्तदृतंवदतानघाः ॥ सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथास्त्वितिगुरुस्तदा ॥ १९ ॥ यदाचपांडवाःसर्वेकृतास्त्राःकृतनिश्चयाः ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्भूयोवेतनार्थमिदं वचः ॥ २० ॥ पार्षतोद्रुपदोनामच्छत्रवत्यांनरेश्वरः ॥ तस्मादाकृष्यतद्राज्यंममशीघ्रंप्रदीयतां ॥ २१ ॥ ततःपांडुसुताःपंचनिर्जित्यद्रुपदंयुधि ॥ द्रोणायदर्शयामासुर्बद्ध्वाससचिवंतदा ॥ २२ ॥ द्रोणउवाच प्रार्थयामित्वयासख्यंपुनरेवनराधिप ॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हति ॥ २३ ॥ अतः प्रयतितंराज्येयज्ञसेनत्वयासह ॥ राजाऽसिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याऽहमुत्तरे ॥ २४ ॥ ब्राह्मणउवाच एवमुक्तोहिपांचाल्योभारद्वाजेनधीमता ॥ उवाचास्त्रविदांश्रेष्ठोद्रोणंब्राह्मणसत्तमं ॥ २५ ॥ एवंभवतुभद्रंतेभारद्वाजमहामते ॥ सख्यंतदेवभवतुशश्वद्यदभिमन्यसे ॥ २६ ॥ एवमन्योऽन्यमुक्त्वातौकृत्वासख्यमनुत्तमं ॥ जग्मतुर्द्रोणपांचाल्यौयथागतमरिंदमौ ॥ २७ ॥ असत्कारःसतुमहान्मुहूर्त्तमपितस्यतु ॥ नापैतिहृदयाद्राज्ञोदुर्मनाःसकृशोऽभवत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीसंभवेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मणउवाच अमर्षीद्रुपदोराजाकर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ॥ अन्विच्छन्परिचक्रामब्राह्मणावसथान्बहून् ॥ १ ॥ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैशोकोपहतचेतनः ॥ नास्तिश्रेष्ठमपत्यंमेइतिनित्यमचिंतयत् ॥ २ ॥ जातान्पुत्रान्सनिर्वेदाद्धिग्बंधूनितिचाब्रवीत् ॥ निःश्वासपरमश्चासीद्द्रोणंप्रतिचिकीर्षया ॥ ३ ॥ प्रभावंविनयंशिक्षांद्रोणस्यचरितानिच ॥ क्षात्रेणचबलेनास्यचिंतयन्नाध्यगच्छत ॥ ४ ॥ प्रतिकर्त्तुंनृपश्रेष्ठोयतमानोऽपिभारत ॥ अभितःसोऽथकल्माषींगंगाकूलेपरिभ्रमन् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणावसथंपुण्यमाससादमहीपतिः ॥ तत्रनास्नातकःकश्चिन्नचासीदव्रतीद्विजः ॥ ६ ॥ तथैवचमहाभागःसोपश्यत्संशितव्रतौ ॥ याजोपयाजौब्रह्मर्षीशाम्यंतौपरमेष्ठिनौ ॥ ७ ॥ संहिताध्ययनेयुक्तौगोत्रतश्चापिकाश्यपौ ॥ तारणेयौयुक्तरूपौब्राह्मणावृषिसत्तमौ ॥ ८ ॥

अमर्षीति ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रान्बंधूंश्चधिगित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्माषींकृष्णवर्णांयमुनामभितः गंगाकूलेचपरिभ्रमन् कल्माषपादस्यकल्माषीमभितःसमीपेइत्यन्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥ परमेब्रह्मणिवेदेवास्थातुंशीलंययोस्तौ ॥ ७ ॥ तारणेयौकुमारीप्रभवौ कर्णवत्कानीनौ तरणिर्द्युमणौपुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियामितिमेदिनी सूर्यभक्तौवा ब्राह्मणौब्रह्मविदौ ऋषिसत्तमौमंत्रद्रष्टृषुश्रेष्ठौ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपव्हरेएकांते ॥ ९ ॥ प्रपेदेशरणंगतवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मिन्कार्येकृतेसतिअर्बुदंदशकोटीः दातास्मिदास्यामि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असांप्रतंअयुक्तंअनुव्रजन्नपश्यं विमर्शविचारं सं
करादानेसंकरोदोषसंपर्कःतद्युक्तवस्त्वादाने ॥ १६ ॥ १७ ॥ उत्सृष्टंउच्छिष्टं ॥ १८ ॥ अघृणीलज्जाहीनः ॥ १९ ॥ हेनृपतेतंगच्छ हेस्वहेआत्मीय मनसाइदंयाजचरितंजुगुप्समानोनिंदन् विचिंतयन्

स्तावामंत्रयामाससर्वकामैरतंद्रितः ॥ बुध्वाबलंतयोस्तत्रकनीयांसमुपह्वरे ॥ ९ ॥ प्रपेदेच्छंदयन्कामैरुपयाजंधृतव्रतं ॥ पादशुश्रूषणेयुक्तःप्रियवाक्सर्व
कामदः ॥ १० ॥ अर्चयित्वायथान्यायमुपयाजमुवाचसः ॥ येनमेकर्मणाब्रह्मन्पुत्रःस्याद्द्रोणमृत्यवे ॥ ११ ॥ उपयाजकृतेतस्मिन्गवांदाताऽस्मितेऽर्बुदं ॥
यद्वातेन्यद्द्विजश्रेष्ठमनसःसुप्रियंभवेत् ॥ सर्वंतत्तेप्रदाताऽहंनहिमेत्रास्तिसंशयः ॥ १२ ॥ इत्युक्तोनाहमित्येवंतमृषिःप्रत्यभाषत ॥ आराधयिष्यन्द्रुपदःसतं
पर्यचरत्पुनः ॥ १३ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेद्रुपदंसद्विजोत्तमः ॥ उपयाजोऽब्रवीत्कालेराजन्मधुरयागिरा ॥ १४ ॥ ज्येष्ठोभ्रातामामागृह्णाद्विचरन्गहनेवने ॥ अ
परिज्ञातशौचायांभूमौनिपतितंफलं ॥ १५ ॥ तदपश्यमहंभ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ विमर्शंसंकरादानेनायंकुर्यात्कदाचन ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाफलस्यनापश्यद्दो
षान्पापानुबंधकान् ॥ विविनक्तिनशौचंयःसोऽन्यत्रापिकथंभवेत् ॥ १७ ॥ संहिताध्ययनंकुर्वन्वसन्गुरुकुलेचयः ॥ भैक्षमुत्सृष्टमन्येषांभुंक्तेस्मचयदातदा
॥ १८ ॥ कीर्त्तयन्गुणमन्नानामघृणीचपुनःपुनः ॥ तंवैफलार्थिनंमन्येभ्रातरंतर्कचक्षुषा ॥ १९ ॥ तंवैगच्छस्वनृपतेसत्वांसंयाजयिष्यति ॥ जुगुप्समानोनृ
पतिर्मनसेदंविचिंतयन् ॥ २० ॥ उपयाजवचःश्रुत्वायाजस्याश्रममभ्यगात् ॥ अभिसंपूज्यपूजार्हमथयाजमुवाचह ॥ २१ ॥ अयुतानिददान्यष्टौगवांयाज
यमांविभो ॥ द्रोणवैराभिसंतप्तंप्रह्लादयितुमर्हसि ॥ २२ ॥ सहिब्रह्मविदांश्रेष्ठोब्रह्मास्त्रेचाप्यनुत्तमः ॥ तस्माद्द्रोणःपराजैष्टमांवैससखिविग्रहे ॥ २३ ॥ क्षत्रि
योनास्तितस्यास्यांपृथिव्यांकश्चिदग्रणीः ॥ कौरवाचार्यमुख्यस्यभारद्वाजस्यधीमतः ॥ २४ ॥ द्रोणस्यशरजालानिप्राणिदेहहराणिच ॥ षडरत्निधनुश्चास्य
दृश्यतेपरमंमहत् ॥ २५ ॥ सहिब्राह्मणवेषेणक्षात्रंवेगमसंशयं ॥ प्रतिहंतिमहेष्वासोभारद्वाजोमहामनाः ॥ २६ ॥ क्षत्रोच्छेदायविहितोजामदग्न्यइवास्थि
तः ॥ तस्यत्यस्त्रबलंघोरमप्रधृष्यंनरैर्भुवि ॥ २७ ॥ ब्राह्मंसंधारयंस्तेजोहुताहुतिरिवानलः ॥ समेत्यसदहत्याजौक्षात्रधर्मपुरःसरः ॥ २८ ॥

स्वकार्यंचेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ अष्टावयुतानिददानि रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंदेवतांगुरुमितिस्मृतेरुपायनमात्रमेतत्नदक्षिणाअर्बुदप्रतिज्ञानात् ॥ २२ ॥ पराजैष्टपराजितवान् विपराभ्यांजेरितित
ङ् ॥ २३ ॥ तस्यतस्मात् अग्रणीःश्रेष्ठः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मक्षत्रेइतिसार्धःश्लोकः चोप्यर्थे ब्रह्मतेजःसहितक्षत्रतेजसिद्रोणगतेविहितेश्रेष्ठेसत्यपिकेवलंब्राह्मंत्वदीयंविशिष्यतेक्षात्राद्बलात् अहंतुहीनोब्राह्मबलेन भीतइतिपाठेब्राह्मद्बलाद्भीतोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान् शरणंकृतवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ येनपुत्रंलभेयंतत्कर्मकुरु याज्यार्थंद्रुपदस्येष्टसाधनंयागंउपकल्पयत् मनसातत्प्रयोगंस्मृतवान् अडभावआर्षः ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थःगुरुश्वासावर्थश्वेति अतिभारोयंयद्द्रोणहंतुः पुत्रस्योत्पादनंइतिहेतोःउपयाजंअकाममप्यचोदयत्उपकल्पनेप्रेरितवान् आत्मन्यप्रत्ययंचेतइतिन्यायेनउपयाजमपिनिश्चयार्थंसंवादितवान् ॥३२॥ वैतानंश्रौताग्निसाध्यं आचख्यौआख्यातवान् ॥३३॥ सचेतिउपयाजउवाच ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाचभारद्वाजस्येति आजह्रेकृतवान् कर्मसिद्धयेकर्मफलसिद्ध्यर्थं ॥ ३५ ॥ प्रेहिप्रकर्षेणशीघ्रमेहि हविर्ग्रहीतुमितिशेषः पृषतिपृषतस्नुषे इतएवसंबंधात्पुंयो

ब्रह्मक्षत्रेचविहितेब्राह्मंतेजोविशिष्यते ॥ सोहंक्षात्राद्बलाद्धीनोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान् ॥ २९ ॥ द्रोणाद्विशिष्टमासाद्यभवंतंब्रह्मवित्तमं ॥ द्रोणांतकमहंपुत्रं लभेयंयुधिदुर्जयं॥ ३० ॥ तत्कर्मकुरुमेयाजवितराम्यर्बुदंगवां ॥ तथेत्युक्त्वातुतंयाजोयाज्यार्थमुपकल्पयत् ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थइतिचाकाममुपयाजमचोदय त्॥ याजोद्रोणविनाशायप्रतिजज्ञेतथाचसः॥ ३२ ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यउपयाजोमहातपाः ॥ आचख्यौकर्मवैतानंतदापुत्रफलायवै ॥ ३३ ॥ सचपुत्रोम हावीर्योमहातेजामहाबलः ॥ इष्यतेयद्विधोराजन्भवितातेतथाविधः ॥ ३४ ॥ भारद्वाजस्यहंतारंसोऽभिसंधायभूपतिः॥ आजह्रेतत्तथासर्वंद्रुपदःकर्मसि द्धये॥ ३५॥ याजस्तुहवनस्यांतेदेवीमाज्ञापयत्तदा ॥ प्रेहिमांराज्ञिपृषतिमिथुनंत्वामुपस्थितं ॥ ३६॥ राज्ञ्युवाच अवलिप्तंमुखंब्रह्मन्दिव्यान्गंधा न्बिभर्मिच ॥ सुतार्थेनोपलब्धाऽस्मितिष्ठयाजममप्रिये॥ ३७॥ याजउवाच याजेनश्रपितंहव्यमुपयाजाभिमंत्रितं॥ कथंकामंनसंदध्यात्सात्वंवि प्रेहितिष्ठवा॥ ३८ ॥ ब्राह्मणउवाच एवमुक्त्वातुयाजेनहुतेहविषिसंस्कृते ॥ उत्तस्थौपावकात्तस्मात्कुमारोदेवसन्निभः॥ ३९॥ ज्वालावर्णोघोररूपः किरीटीवर्मचोत्तमं॥बिभ्रत्सखड्गःसशरोधनुष्मान्विनदन्मुहुः॥४०॥ सोऽध्यारोहद्रथवरंतेनचप्रययौतदा॥ततःप्रणेदुःपंचालाःप्रहृष्टाःसाधुसाध्विति॥४१॥

गेङीष् अन्येतुपार्षतीतिपाठंकल्पयंति ॥ ३६ ॥ अवलिप्तंदूषितंलालादिना अप्रक्षालितत्वादितिभावः अवलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेदूषणेपिचेतिमेदिनी गंधान्अंगरागादिजान् अस्नातास्मीतिभावः यादतो धावतेतस्यैश्यावदन्यास्नातितस्याअसुमारुकइत्याद्युक्त्वा तिस्रोरात्रीर्व्रतंचरेदितिविहितौअस्पृश्याधर्मावेतौ तदेवाह नोपलब्धास्मिउपलब्धुंस्प्रष्टुंयोग्यानास्मि तस्मान्मलवद्वाससानसंवदेतेतितयासहसंवाद स्यापिनिषेधात् अतोहेतोःहेयाजममप्रियेइष्टेसुतार्थेसुतरूपेप्रयोजनेतिष्ठ शुद्धिकालंप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ श्रपितंपक्वं क्षेत्रेरेतःसेकंचविनाआवयोःसामर्थ्यान्मिथुनमुत्पत्स्यतइत्यर्थः विप्रेहिदूरंवागच्छ तिष्ठवा प्रयोगविधिस्तुनविलंबंसहतेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नेयंसेहेनसोढवती अयोनिजस्यधृष्टद्युम्नस्यतेजसोदुःसहत्वादितिभावः ॥ ४२॥४३॥४४॥४५॥ अमरवर्णिनीदेवकुमारीदुष्टवधायोद्यतादुर्गेत्यर्थः ॥४६॥ ४७॥४८॥ ४९॥५०॥ ५१॥ ५२॥ धृष्टत्वात्प्र
गल्भत्वात् धृष्णुत्वादितिपाठेपालनेशक्तत्वात् अत्यंतअमर्षः शत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वंतद्वत्वात् द्युम्नंवित्तंतच्चराज्ञांबलमेवकवचकुंडलादिकंवासहोत्पन्नंतदादिर्यस्यशस्त्रास्त्रशौर्योत्साहादेस्तत्द्युम्नादितस्यउत्संभ

॥१९२॥ हर्षाविष्टांस्ततश्चैतान्नेयंसेहेवसुंधरा ॥ भयापहोराजपुत्रःपंचालानांयशस्करः ॥ ४२ ॥ राज्ञःशोकापहोजातएषद्रोणवधायवै ॥ इत्युवाचमहद्भूतमदृश्यंखे
चरंतदा ॥ ४३ ॥ कुमारीचापिपांचालीवेदीमध्यात्समुत्थिता ॥ सुभगादर्शनीयांगीस्वसितायतलोचना ॥ ४४ ॥ श्यामापद्मपलाशाक्षीनीलकुंचितमूर्धजा
॥ ताम्रतुंगनखीसुभ्रूश्चारुपीनपयोधरा ॥ ४५ ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वासाक्षादमरवर्णिनी ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रधावति ॥ ४६ ॥ याबिभर्त्ति
परंरूपंयस्यानास्त्युपमाभुवि ॥ देवदानवयक्षाणामीप्सितांदेवरूपिणीं ॥ ४७ ॥ तांचापिजातांसुश्रोणींवागुवाचाशरीरिणी ॥ सर्वयोषिद्वराकृष्णानिनीषुः
क्षत्रियान्क्षयं ॥ ४८ ॥ सुरकार्यमियंकालेकरिष्यतिसुमध्यमा ॥ अस्याहेतोःकौरवाणांमहदुत्पत्स्यतेभयं ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वासर्वपंचालाःप्रणेदुःसिंहसंघव
त् ॥ नचैतान्हर्षसंपूर्णानियंसेहेवसुंधरा ॥ ५० ॥ तौदृष्ट्वापार्षतीयाजंप्रपेदेवैसुतार्थिनी ॥ नवैमदन्यांजननींजानीयातामिमाविति ॥ ५१ ॥ तथेत्युवाचतं
याजोराज्ञःप्रियचिकीर्षया ॥ तयोश्चनामनीचक्रुर्द्विजाःसंपूर्णमानसाः ॥ ५२ ॥ धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्युम्नाद्युत्संभवादपि ॥ धृष्टद्युम्नःकुमारोयंद्रुपदस्यभवत्वि
ति ॥ ५३ ॥ कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णांकृष्णाभूत्साहिवर्णतः ॥ तथातन्मिथुनंजज्ञेद्रुपदस्यमहामखे ॥ ५४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुपांचाल्यमानीयस्वंनिवेशनं ॥ उपाकरोदस्त्र
हेतोर्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५५ ॥ अमोक्षणीयंदैवंहिभाविमत्वामहामतिः ॥ तथातत्कृतवान्द्रोणआत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीसंभवेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयाःशल्यवि
द्धाइवाभवन् ॥ सर्वेचास्वस्थमनसोबभूवुस्तेमहाबलाः ॥ १ ॥ ततःकुंतीसुतान्दृष्ट्वासर्वांस्तद्गतचेतसः ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंवचनंसत्यवादिनी ॥ २ ॥ कुंत्यु
वाच चिररात्रोषिताःस्मेहब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ रममाणाःपुरेरम्येलब्धभैक्षामहात्मनः ॥ ३ ॥

वात्उत्कर्षेणोत्पत्तेश्च ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ उपाकरोत्उपकृतवान् अस्त्रहेतोःअस्त्रदानेनहेतुनाराज्यार्धस्यदत्तत्वात्तावतैवोपाकरोत् ॥ ५५ ॥ कीर्त्यनुरक्षणात् अन्यथाद्रोणोद्वेषात्भयाच्चनविद्यांदत्तवानित्य
कीर्तिःस्यात् ॥ ५६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयाइतिस्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वसत्स्विति प्रतस्थेइत्युक्तंत

यानीहरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ सर्वाणितानिदृष्टानिपुनःपुनररिंदम ॥ ४ ॥ पुनर्द्रष्टुंहितानीहप्रीणयंतिननस्तथा ॥ भैक्षंचनतथावीरलभ्यतेकुरु
नंदन ॥ ५ ॥ तेवयंसाधुपंचालान्गच्छामयदिमन्यसे ॥ अपूर्वदर्शनंवीररमणीयंभविष्यति ॥ ६ ॥ सुभिक्षाश्चैवपंचालाःश्रूयंतेशत्रुकर्शन ॥ यज्ञसेनश्चरा
जासौब्रह्मण्यइतिशुश्रुम ॥ ७ ॥ एकत्रचिरवासश्चक्षमोनचमतोमम ॥ तेतत्रसाधुगच्छामोयदित्वंपुत्रमन्यसे ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच भवत्या
यन्मतंकार्यंतदस्माकंपरंहितं ॥ अनुजांस्तुनजानामिगच्छेयुर्नेतिवापुनः ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ततःकुंतीभीमसेनमर्जुनंयमजौतथा ॥ उवाचग
मनंतेचतथेत्येवाब्रुवंस्तदा ॥ १० ॥ ततआमंत्र्यतंविप्रंकुंतीराजन्सुतैःसह ॥ प्रतस्थेनगरींरम्यांद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिचैत्ररथपर्वणिपांचालदेशयात्रायामष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच वसत्सुतेषुप्रच्छन्नंपांडवे
षुमहात्मसु ॥ आजगामाथतान्द्रष्टुंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ १ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यप्रत्युद्गम्यपरंतपाः ॥ प्रणिपत्याभिवाद्यैनंतस्थुःप्रांजलयस्तदा ॥ २ ॥ समनु
ज्ञाप्यतान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ॥ प्रच्छन्नंपूजितःपार्थैःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ ३ ॥ अयिधर्मेणवर्त्तध्वंशास्त्रेणचपरंतपाः ॥ अयिविप्रेषुपूजावःपूजार्हेषुन
हीयते ॥ ४ ॥ अथधर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वासभगवानृषिः ॥ विचित्राश्चकथास्तास्ताःपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ व्यासउवाच आसीत्तपोवनेकाचिदृषेःक
न्यामहात्मनः ॥ विलग्नमध्याशुश्रोणीसुभ्रूःसर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥ कर्मभिःस्वकृतैःसातुदुर्भगासमपद्यत ॥ नाध्यगच्छत्पतिंसातुकन्यारूपवतीसती ॥ ७ ॥
ततस्तपस्तप्तुमथारेभेपत्यर्थमसुखाततः ॥ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरं ॥ ८ ॥ तस्याःसभगवांस्तुष्टस्तामुवाचयशस्विनीं ॥ वरंवरयभद्रंतेवरदोऽस्मी
तिशंकरः ॥ ९ ॥ अथेश्वरमुवाचेदमात्मनःसावचोहितं ॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः ॥ १० ॥ तामथप्रत्युवाचेदमीशानोवदतांवरः ॥ पंचतेप
तयोभद्रेभविष्यंतीतिभारताः ॥ ११ ॥ एवमुक्तातततःकन्यादेवंवरदमब्रवीत् ॥ एकमिच्छाम्यहंदेवत्वत्प्रसादात्पतिंप्रभो ॥ १२ ॥ पुनरेवाब्रवीद्देवइदंवचनमु
त्तमं ॥ पंचकृत्वस्त्वयाह्युक्तःपतिंदेहीत्यहंपुनः ॥ १३ ॥ देहमन्यंगतायास्तेयथोक्तंतद्भविष्यति ॥ द्रुपदस्यकुलेजज्ञेसाकन्यादेवरूपिणी ॥ १४ ॥

तः प्रागेवाजगामेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अयीतिकोमलामंत्रणे ॥ ४ ॥ ५ ॥ विलग्नमध्याकृशमध्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पार्षतीपार्षतदुहिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतेइति ॥ १ ॥
सोमाश्रयःचंद्रधरोरुद्रःतस्यस्थानंसोमाश्रयायणं ॥ २ ॥ ३ ॥ उल्मुकंज्वलत्काष्ठं ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलवत्अतिशायितं ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वरात्रागमेषुपश्चिमायांदिशिअर्धास्तमिताकर्मंडलरूपायासंध्यासं

निर्दिष्टाभवतांपत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता ॥ पांचालनगरेतस्मान्निवसध्वंमहाबलाः ॥ सुखिनस्तामनुप्राप्यभविष्यथनसंशयः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहाभागःपांडवान्सपितामहः ॥ पार्थानामंत्र्यकुंतींचप्रातिष्ठतमहातपाः ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीजन्मांतरकथनेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच गतेभगवतिव्यासेपांडवाहृष्टमानसाः ॥ तेप्रतस्थुःपुरस्कृत्यमातरंपुरुषर्षभाः ॥ १ ॥ आमंत्र्यब्राह्मणंपूर्वमभिवाद्यानुमान्यच ॥ समैरुदङ्मुखैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टंपरंतपाः ॥ २ ॥ तेत्वगच्छन्नहोरात्रात्तीर्थंसोमाश्रयायणं ॥ आसेदुःपुरुषव्याघ्रागंगायांपांडुनंदनाः ॥ ३ ॥ उल्मुकंतुसमुद्यम्यतेषामग्रेधनंजयः ॥ प्रकाशार्थंययौतत्ररक्षार्थंचमहारथः ॥ ४ ॥ तत्रगंगाजलेरम्येविविक्तेक्रीडयन्स्त्रियः ॥ ईर्ष्युर्गंधर्वराजोवैजलक्रीडामुपागतः ॥ ५ ॥ शब्दंतेषांसशुश्रावनदींसमुपसर्पतां ॥ तेनशब्देनचाविष्टश्चुक्रोधबलवद्बली ॥ ६ ॥ सदृष्ट्वापांडवांस्तत्रसहमात्रापरंतपान् ॥ विस्फारयन्धनुर्घोरमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ संध्यासंरज्यतेघोरापूर्वरात्रागमेषुया ॥ अशीतिभिर्लवैर्हीनंतन्मुहूर्तंप्रचक्षते ॥ ८ ॥ विहितंकामचाराणांयक्षगंधर्वरक्षसां ॥ शेषमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुवैस्मृतं ॥ ९ ॥ लोभात्प्रचारंचरतस्तासुवेलासुवैनरान् ॥ उपक्रांतानिगृह्णीमोराक्षसैःसहबालिशान् ॥ १० ॥ अतोरात्रौप्राप्नुवतोजलंब्रह्मविदोजनाः ॥ गर्हयंतिनरान्सर्वान्बलस्थान्नृपतीनपि ॥ ११ ॥ आरात्तिष्ठतमामत्थंसमीपमुपसर्पत ॥ कस्मान्मांनाभिजानीतप्राप्तंभागीरथीजलं ॥ १२ ॥ अंगारपर्णंगंधर्वंवित्तमांस्वबलाश्रयं ॥ अहंहिमानीचेर्ष्युश्चकुबेरस्यप्रियःसखा ॥ १३ ॥ अंगारपर्णमित्येवंख्यातंचेदंवनंमम ॥ अनुगंगंचरन्कामांश्चित्रंयत्ररमाम्यहं ॥ १४ ॥

रज्यतेरक्ताभवतितस्यांमुहूर्तंप्रस्थानकालंअशीतिभिर्लवैर्निमेषार्द्धैर्हीनंप्रचक्षते ॥ ८ ॥ तदेवमुहूर्तंयक्षादीनांकर्मचारेषुविहितंअन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुस्मृतमित्यन्वयः संध्यायामशीतिलवोपरिरात्रौयक्षादीनामेवसंचारकालः अन्यदहर्मनुष्याणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ जलंप्राप्नुवतोनरान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननंहसाःश्टंगिणोवानचदेवांजनस्रजः कुबेरस्ययथोष्णीषंकिंमांसमुपसर्पथेतिप्राचीनःपाठोदेवबोधादिभिर्व्याख्यातत्वात् हसंतिविकसंतितेहसाः- नमंतोहसाःयेषांतेनंहसाः भक्तानुग्राहकादेवाःसर्वत्राप्रति
हतगतयस्तेभवंतोन भूचरत्वात् कौणपाइतिपाठेतुराक्षसाःकरालाकृतयोयूयंन रम्याकृतित्वात् नकुलसाइतिपाठेपिसएवार्थः कुलंस्यंतिअंतंनयंतितेकुलसाः कुलकंटकाइत्यर्थः श्टंगिणःकापालिकाः
आभिचारिकावीरसाधनादिपरास्तेपिनिशीथेजलप्रवेशार्हाःनचश्टंगकपालादितच्चिन्हंयुष्मासुदृश्यते नचदेवांजनस्रजः देवानांसंबंधीनिअंजनादीनिदिव्यदृष्टिप्रदानिस्रजश्चआकाशादिगतिप्रदायेषुसंति
तेगंधर्वयक्षादयः उल्मुकधारित्वात् जलेशब्दकरत्वाच्चयक्षादिसंघविदामप्यज्ञातत्वात् कुबेरस्यउष्णीषमिवोष्णीषंशिरोमंडनभूतंसंतंमांकिंसमनुसर्पथहेलयाउपयाथ यद्वाकुबेरस्यकुत्सितशरीरस्यहीनश

नकौणपाःश्टंगिणोवानदेवानचमानुषाः॥ इदंसमुपसर्पंतितत्किंसमनुसर्पथ॥ १५॥ अर्जुनउवाच समुद्रेहिमवत्पार्श्वेनद्यामस्यांचदुर्मते॥ रात्राव
हनिसंध्यायांकस्यगुप्तःपरिग्रहः॥ १६॥ भुक्तोवाप्यथवाऽभुक्तोरात्रावहनिखेचर॥ नकालनियमोह्यस्तिगंगांप्राप्यसरिद्वरां॥ १७॥ वयंचशक्तिसंपन्ना
अकालेत्वामधृष्णुम॥ अशक्ताहिरणेक्रूरयुष्मानर्चंतिमानवाः॥ १८॥ पुराहिमवतश्चैषाहेमश्टंगाद्विनिःसृता॥ गंगागत्वासमुद्रांभःसप्तधासमपद्यत॥
॥ १९॥ गंगांचयमुनांचैवप्लक्षजातांसरस्वतीं॥ रथस्थांसरयूंचैवगोमतींगंडकींतथा॥ २०॥ अपर्युषितपापास्तेनदीःसप्तपिबंतिये॥ इयंभूत्वाचैकवप्रा
शुचिराकाशगापुनः॥ २१॥ देवेषुगंगागंधर्वप्राप्नोत्यलकनंदतां॥ तथापितॄन्वैतरणीदुस्तरापापकर्मभिः॥ गंगाभवतिवैप्राप्यकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत्॥
॥ २२॥ असंबाधादेवनदीस्वर्गसंपादनीशुभा॥ कथमिच्छसितांरोद्धुंनैषधर्मःसनातनः॥ २३॥ अनिवार्यमसंबाधंतववाचाकथंवयं॥ नस्पृशेमयथाका
मंपुण्यंभागीरथीजलं॥ २४॥ वैशंपायनउवाच अंगारपर्णस्तच्छ्रुत्वाक्रुद्धआनम्यकार्मुकं॥ मुमोचबाणान्निशितानहीनाशीविषानिव॥ २५॥ उ
ल्मुकंभ्रामयंस्तूर्णंपांडवश्चर्मचोत्तरं॥ व्यपोहतशरांस्तस्यसर्वानेवधनंजयः॥ २६॥ अर्जुनउवाच बिभीषिकावैगंधर्वनास्त्रज्ञेषुप्रयुज्यते॥ अस्त्रज्ञे
षुप्रयुक्तेयंफेनवत्प्रविलीयते॥ २७॥ मानुषानतिगंधर्वान्सर्वान्गंधर्वलक्षये॥ तस्मादस्त्रेणदिव्येनयोत्स्येहंनतुमायया॥ २८॥ पुरास्त्रमिदमाग्नेयंप्रादात्कि
लबृहस्पतिः॥ भरद्वाजायगंधर्वगुरुर्मान्यःशतक्रतोः॥ २९॥ भरद्वाजादग्निवेश्यअग्निवेश्याद्गुरुर्मम॥ साध्विदंमत्यमदद्द्रोणोब्राह्मणसत्तमः॥ ३०॥

क्तेःयथाउष्णीषंयःकश्चित्हेलयाउपसर्पतितद्वन्मांकथंजानीथेत्यर्थः॥ १५॥ यत्तुरात्रौजलंनस्प्रष्टव्यमित्युक्तंतत्राह समुद्रेइति॥ १६॥ १७॥ अहंहिमानीत्युक्तंतत्राह वयमिति अधृष्णुमधर्षितवंतः॥ १८॥
सप्तधावस्वोकसारानलिनीपावनीसीताचक्षुःसिंधुरलकनंदेतिसप्तधागत्वासमुद्रांभःसमपद्यतेतियोजना॥ १९॥ २०॥ अपर्युषितपापाःनिःशेषितपापाः एकंआकाशरूपंवप्रंतटंयस्याःसा तटंवप्रमिति
मेदिनी॥ २१॥ २२॥ असंबाधानिःसंकटा इतरनदीवत्प्रावृषिरजस्वलात्वेनक्षणमप्यस्पृश्यत्वंनप्राप्नोतीत्यर्थः॥ २३॥ २४॥ अहीन्सर्पान्आशीविषान्विषदंष्ट्रान्॥ २५॥ चर्मच्छत्राकारंआयुध
पातत्राणं व्यपोहतअपसारितवान्॥ २६॥ २७॥ मानुषानतिमानुषाधिकान्लक्षयेऽतोदिव्येनास्त्रेणयोत्स्ये॥ २८॥ २९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ विप्लुतंरथाच्च्युतं अतएवप्रमूढं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्त्रीनाथोरक्षितायस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंगारवत्भास्वरंदुःस्पर्शंचपर्णंवाहनंरथोयस्यसोंगारपर्णस्तस्यभावस्तत्तां ॥ ३८ ॥ लाभंलाभवत्सुखदंसखायं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ संभृतार्जितातपसा ॥ ४१ ॥ प्राणैर्योजयेत् नहन्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यदिति तत्धर्मिस्वरूपंपश्येत् यादृशंयद्धर्मविशिष्टंसामान्यतोवि

वैशंपायनउवाच इत्युक्तापांडवःक्रुद्धोगंधर्वायमुमोचह ॥ प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयंददाहास्यरथंतुतत् ॥ ३१ ॥ विरथंविप्लुतंतंतुसगंधर्वंमहाबलः ॥ अस्त्रतेजःप्रमूढंचप्रपतंतमवाङ्मुखं ॥ ३२ ॥ शिरोरुहेषुजग्राहमाल्यवत्सुधनंजयः ॥ भ्रातॄन्प्रतिचकर्षाथसोऽस्त्रपाताद्चेतसं ॥ ३३ ॥ युधिष्ठिरंतस्यभार्याप्रपेदेशरणार्थिनी ॥ नाम्नाकुंभीनसीनामपतित्राणमभीप्सती ॥ ३४ ॥ गंधर्व्युवाच त्रायस्वमांमहाभागपतिंचेमंविमुंचमे ॥ गंधर्वीशरणंप्राप्तानाम्नाकुंभीनसीप्रभो ॥ ३५ ॥ युधिष्ठिरउवाच युद्धेजितंयशोहीनंस्त्रीनाथमपराक्रमं ॥ कोनिहन्याद्रिपुंतातमुंचेमंरिपुसूदन ॥ ३६ ॥ अर्जुनउवाच जीवितंप्रतिपद्यस्वगच्छगंधर्वमाशुचः ॥ प्रदिशत्यभयंतेऽद्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३७ ॥ गंधर्वउवाच जितोऽहंपूर्वकंनाममुंचाम्यंगारपर्णतां ॥ नचश्लाघेबलेनांगननाम्नाजनसंसदि ॥ ३८ ॥ साध्विमंलब्धवाँल्लाभंयोऽहंदिव्यास्त्रधारिणं ॥ गांधर्व्यामाययेच्छामिसंयोजयितुमर्जुनं ॥ ३९ ॥ अस्त्राग्निनाविचित्रोऽयंदग्धोमेरथउत्तमः ॥ सोऽहंचित्ररथोभूत्वानाम्नादग्धरथोभवं ॥ ४० ॥ संभृताचैवविद्येयंतपसेहमयापुरा ॥ निवेदयिष्येतामद्यप्राणदायमहात्मने ॥ ४१ ॥ संस्तंभयित्वातरसाजितंशरणमागतं ॥ योरिपुंयोजयेत्प्राणैःकल्याणंकिंनसोऽर्हति ॥ ४२ ॥ चाक्षुषीनामविद्येयंयांसोमायददौमनुः ॥ ददौसविश्वावसवेममविश्वावसुर्ददौ ॥ ४३ ॥ सेयंकापुरुषंप्राप्तागुरुदत्ताप्रणश्यति ॥ आगमोऽस्यामयाप्रोक्तोवीर्यंप्रतिनिबोधमे ॥ ४३ ॥ यच्चक्षुषाद्रष्टुमिच्छेत्त्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ तत्पश्येद्यादृशंचेच्छेत्तादृशंद्रष्टुमर्हति ॥ ४४ ॥ एकपादेनषण्मासान्स्थितोविद्यांलभेदिमां ॥ अनुनेष्याम्यहंविद्यांस्वयंतुभ्यंव्रतेकृते ॥ ४६ ॥ विद्ययात्यनयाराजन्वयंनृभ्योविशेषिताः ॥ अविशिष्टाश्चदेवानामनुभावप्रदर्शिनः ॥ ४७ ॥ गंधर्वजानामश्वानामहंपुरुषसत्तम ॥ भ्रातृभ्यस्तवतुभ्यंचपृथग्दाताशतंशतं ॥ ४८ ॥ देवगंधर्ववाहास्तेदिव्यवर्णामनोजवाः ॥ क्षीणाक्षीणाभवंत्येतेनहीयंतेचरंहसः ॥ ४९ ॥

शेषतश्चसर्वंसर्वावस्थंवस्तुसर्वदास्वसंकल्पानुसारेणपश्येदित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अनुनेष्यामिपश्चात्प्रापयिष्यामि ॥ ४६ ॥ विशेषिताःविशिष्टाः अविशिष्टास्तुल्याः अनुभावस्यआकाशगमनादृश्यत्वादेः प्रदर्शिनःदर्शनशीलाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षीणाश्चअक्षीणाश्चक्षीणाक्षीणाः वृद्धास्तरुणावाएतेनभवंति रंहसोवेगाच्चनहीयंतेइतिनकारानुषंगेणयोज्यं क्षीणाःक्षीणाइतिपाठेसमर्थाःसमर्थाइत्यर्थः ऐश्वर्यार्थस्यक्षयतेःकर्तरिनिष्ठायांदैर्घ्यंणत्वंच एतेरंहसोवेगातिशयान्नहीयंतेअपितुअधिकमधिकंसमर्थाभवंतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अश्वोत्पत्तिमाहचतुर्भिः पुरेति ॥ ५० ॥ भागीकृतः शीर्णत्वादनेकधाभूतोवज्रभागस्तेषुतेषुस्थानेषुदेवैरुपास्यते स्थानान्येवसामान्यतोविशेषतश्चाह लोकेइति यशोधनंउत्कृष्टंस्पृहणीयंसैववज्रतनुः व ज्रस्यस्वरूपं सैवेतिविधेयलिंगापेक्षयास्त्रीत्वं तमेपयसिदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेतिवत् ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणस्यपाणिःहविःप्रदत्वात्वज्रः इतरेषामार्त्विज्याभावेनहविःप्रक्षेपानर्हत्वात् अतःसदेवैरुपास्य ते रथोहिदेवब्राह्मणद्विषांनाशहेतुत्वाद्वज्रंदेवोपास्यं दानकर्मणोरपिब्रह्मक्षत्रप्रीतिकरत्वाद्वज्रत्वं तेनवज्रवंतोब्राह्मणादयोदेवैरुपजीव्यंतइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ प्रकृतेकिमायातंतदाह क्षत्रेति क्षत्रवज्रंरथःतस्य

पुराकृतंमहेंद्रस्यवज्रंवृत्रनिबर्हणं ॥ दशधाशतधाचैवतच्छीर्णंवृत्रमूर्धनि ॥ ५० ॥ ततोभागीकृतोदेवैर्वज्रभागउपास्यते ॥ लोकेयशोधनंकिंचित्सैवव ज्रतनुःस्मृता ॥ ५१ ॥ वज्रपाणिर्ब्राह्मणःस्यात्क्षत्रंवज्ररथंस्मृतं ॥ वैश्यावैदानवज्राश्चकर्मवज्रायवीयसः ॥ ५२ ॥ क्षत्रवज्रस्यभागेनअवध्यावाजिनः स्मृताः ॥ रथांगंवडवासूतेशूराश्वाश्वेषुयेमताः ॥ ५३ ॥ कामवर्णाःकामजवाःकामतःसमुपस्थिताः ॥ इतिगंधर्वजाःकामंपूरयिष्यंतिमेहयाः ॥ ५४ ॥ अ र्जुनउवाच यदिप्रीतेनमेदत्तंसंशयेजीवितस्यवा ॥ विद्याधनंश्रुतंवाऽपिनतद्गंधर्वरोचये ॥५५॥ गंधर्वउवाच संयोगोवैप्रीतिकरोमहत्सुप्रतिदृश्य ते ॥ जीवितस्यप्रदानेनप्रीतोविद्यांददामिते ॥ ५६ ॥ त्वत्तोऽप्यहंग्रहीष्यामिअस्त्रमाग्नेयमुत्तमं ॥ तथैवयोग्यंबीभत्सोचिरायभरतर्षभ ॥ ५७ ॥ अर्जुनउ वाच त्वत्तोऽस्त्रेणवृणोम्यश्वान्संयोगःशाश्वतोऽस्तुनौ ॥ सखेतद्ब्रूहिगंधर्वयुष्मभ्योयद्भयंभवेत् ॥ ५८ ॥ कारणंब्रूहिगंधर्वकिंतद्येनस्मधर्षिताः ॥ यांतो वेदविदःसर्वेसंतोरात्रावरिंदमाः ॥ ५९ ॥ गंधर्वउवाच अनग्नयोऽनाहुतयोनचविप्रपुरस्कृताः ॥ यूयंततोधर्षिताःस्थमयावैपांडुनंदनाः ॥ ६० ॥ य क्षराक्षसगंधर्वाःपिशाचोरगदानवाः ॥ विस्तरंकुरुवंशस्यधीमंतःकथयंतिते ॥ ६१ ॥ नारदप्रभृतीनांतुदेवर्षीणांमयाश्रुतं ॥ गुणान्कथयतांवीरपूर्वेषांतव धीमतां ॥ ६२ ॥ स्वयंचापिमयादृष्टश्चरतासागरांबरां ॥ इमांवसुमतींकृत्स्नांप्रभावःसुकुलस्यते ॥ ६३ ॥ वेदेधनुषिचाचार्यमभिजानामितेऽर्जुन ॥ विश्रु तंत्रिषुलोकेषुभारद्वाजंयशस्विनं ॥ ६४ ॥

भागेनअंशत्वेन अवध्याः अवधिभूताः वाजिनोवेगवंतःरथस्यवज्रत्वेअश्वोत्कर्षएवमुख्यंकारणंनध्वजादिकमित्यर्थः रथांगंरथचालकं वडवाअश्वा येशूरास्तेचरथांगं रथिनातुल्योश्वइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ स्वीयेष्वश्वेषुविशेषमाह कामेति गंधर्वजाःगंधर्वलोकजाः ॥ ५४ ॥ प्रीतेनदत्तमपिप्रतिप्रदानमंतरेणनरोचये ददातिप्रतिगृह्णातिगुह्यमाख्यातिपृच्छति भुंक्तेभोजयतेचैवषड्विधंप्रीतिलक्षणमित्युक्तेः अन्य थाऋणित्वंममस्यादितिभावः पक्षांतरेतुममयशोहानिः ॥ ५५ ॥ आद्यंपक्षमादत्ते संयोगइत्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युष्मभ्यःयुष्मत्तः यत्यस्माद्धेतोः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अनग्नयःदारहीनत्वात् अनाहु तयः समादृतत्वात् आश्रमविशेषहीनोऽब्राह्मणोधर्षणीयइत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मनोबुद्धिंमनःसहितांबुद्धिंसंकल्पनिश्चयौ भावितात्मनांशोधितचित्तानां ॥ ६७ ॥ बाहुद्रविणंबाहुबलं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कामवृत्तःकृतदारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

धर्मंवायुंचशक्रंचविजानाम्यश्विनौतथा ॥ पांडुंचकुरुशार्दूलषडेतान्कुरुवर्धनान् ॥ पितॄनेतानहंपार्थदेवमानुषसत्तमान् ॥ ६५ ॥ दिव्यात्मानोमहात्मानः सर्वशस्त्रभृतांवराः ॥ भवंतोभ्रातरःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ६६ ॥ उत्तमांचमनोबुद्धिंभवतांभावितात्मनां ॥ जानन्नपिचवःपार्थकृतवानिहधर्षणां ॥ ६७ ॥ स्त्रीसकाशेचकौरव्यनपुमान्क्षंतुमर्हति ॥ धर्षणामात्मनःपश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः ॥ ६८ ॥ नक्तंचबलमस्माकंभूयएवाभिवर्धते ॥ यतस्ततोमां कौंतेयसदारंमन्युराविशत् ॥ ६९ ॥ सोऽहंत्वयेहविजितःसंख्येतापत्यवर्धन ॥ येनतेनेहविधिनाकीर्त्यमानंनिबोधमे ॥ ७० ॥ ब्रह्मचर्यंपरोधर्मःसचापिनियतस्त्वयि ॥ यस्मात्तस्मादहंपार्थरणेऽस्मिविजितस्त्वया ॥ ७१ ॥ यस्तुस्यात्क्षत्रियःकश्चित्कामवृत्तःपरंतप ॥ नक्तंचयुधियुध्येतनसजीवेत्कथंचन ॥ ७२ ॥ यस्तुस्यात्कामवृत्तोऽपिपार्थब्रह्मपुरस्कृतः ॥ जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्सपुरोहितधूर्गतः ॥ ७३ ॥ तस्मात्तापत्ययत्किंचिन्नृणांश्रेयइहेप्सितं ॥ तस्मिन्कर्मणियोक्तव्यादांतात्मानःपुरोहिताः ॥ ७४ ॥ वेदेषडंगेनिरताःशुचयःसत्यवादिनः ॥ धर्मात्मानःकृतात्मानःस्युर्नृपाणांपुरोहिताः ॥ ७५ ॥ जयश्चनियतोराज्ञःस्वर्गश्चतदनंतरं ॥ यस्यस्याद्धर्मविद्वाग्मीपुरोधाःशीलवान्शुचिः ॥ ७६ ॥ लाभंलब्धुमलब्धुंवालब्धंवापरिरक्षितुं ॥ पुरोहितंप्रकुर्वीतराजागुणसमन्वितं ॥ ७७ ॥ पुरोहितमतेतिष्ठेद्यइच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ प्राप्तुंवसुमतींसर्वांसर्वशःसागरांबरां ॥ ७८ ॥ नहिकेवलशौर्येणतापत्याभिजनेनच ॥ जयेदब्राह्मणःकश्चिद्भूमिंभूमिपतिःक्वचित् ॥ ७९ ॥ तस्मादेवंविजानीहिकुरूणांवंशवर्धन ॥ ब्राह्मणप्रमुखंराज्यंशक्यंपालयितुंचिरं ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिगंधर्वपराभवेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच तापत्यइतियद्वाक्यमुक्तवानसिमामिह ॥ तदहंज्ञातुमिच्छामितापत्यार्थंविनिश्चितं ॥ १ ॥ तपतीनामकाचैषातापत्यायत्कृतेवयं ॥ कौंतेयाहिवयंसाधोतत्त्वमिच्छामिवेदितुं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसगंधर्वःकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ विश्रुतंत्रिषुलोकेषुश्रावयामासवैकथां ॥ ३ ॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ लाभंलब्धव्यंधनं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ पुरोहितप्रसादादेवतापत्यत्वंख्यापयितुंतापत्येतिसंबोधनंकृतंतदर्थंपृच्छति तापत्यइति तापत्यार्थंतापत्यपदार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ धिष्ण्येनमंडलेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संप्रदानंदानमात्रं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृदांदुर्हृदामपिमध्येश्रीमान् ॥ १९ ॥ २० ॥

गंधर्वउवाच हंततेकथयिष्यामिकथामेतांमनोरमां ॥ यथावदखिलांपार्थसर्वबुद्धिमतांवर ॥ ४ ॥ उक्तवानस्मियेनत्वांतापत्यइतियद्वचः ॥ तत्तेऽहंकथ
यिष्यामिशृणुष्वैकमनाभव ॥ ५ ॥ यएषदिविधिष्ण्येननाकंव्याप्नोतितेजसा ॥ एतस्यतपतीनामबभूवसदृशीसुता ॥ ६ ॥ विवस्वतोवैदेवस्यसाविञ्यवर
जाविभो ॥ विश्रुतात्रिषुलोकेषुतपतीतपसायुता ॥ ७ ॥ नदेवीनासुरीचैवनयक्षीनचराक्षसी ॥ नाप्सरानचगंधर्वीतथारूपेणकाचन ॥ ८ ॥ सुविभक्तान
वद्यांगीस्वसितायतलोचना ॥ स्वाचाराचैवसाध्वीचसुवेषाचैवभामिनी ॥ ९ ॥ नतस्याःसदृशंकंचित्त्रिषुलोकेषुभारत ॥ भर्तारंसवितामेनेरूपशीलगुणश्रु
तैः ॥ १० ॥ संप्राप्तयौवनांपश्यन्देयांदुहितरंतुतां ॥ नोपलेभेततःशांतिंसंप्रदानंविचिंतयन् ॥ ११ ॥ अथर्क्षपुत्रःकौंतेयकुरूणामृषभोबली ॥ सूर्यमाराधया
मासनृपःसंवरणस्तदा ॥ १२ ॥ अर्घ्यमाल्योपहाराद्यैर्गंधैश्चनियतःशुचिः ॥ नियमैरुपवासैश्चतपोभिर्विविधैरपि ॥ १३ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीशुचिःपौरवनंद
न ॥ अंशुमंतंसमुद्यंतंपूजयामासभक्तिमान् ॥ १४ ॥ ततःकृतज्ञंधर्मज्ञंरूपेणासदृशंभुवि ॥ तपत्याःसदृशंमेनेसूर्यःसंवरणंपतिं ॥ १५ ॥ दातुमैच्छत्ततःकन्यां
तस्मैसंवरणायतां ॥ नृपोत्तमायकौरव्यविश्रुताभिजनायच ॥ १६ ॥ यथाहिदिविदीप्तांशुःप्रभासयतितेजसा ॥ तथाभुविमहीपालोदीप्त्यासंवरणोऽभव
त् ॥ १७ ॥ यथाऽर्चयंतिचादित्यमुद्यंतंब्रह्मवादिनः ॥ तथासंवरणंपार्थब्राह्मणावरजाःप्रजाः ॥ १८ ॥ ससोममतिकांतत्वादादित्यमतितेजसा ॥ बभूवनृप
तिःश्रीमान्सुहृदांदुर्हृदामपि ॥ १९ ॥ एवंगुणस्यनृपतेस्तथावृत्तस्यकौरव ॥ तस्मैदातुंमनश्चक्रेतपतींतपनःस्वयं ॥ २० ॥ सकदाचिदथोराजाश्रीमानमितवि
क्रमः ॥ चचारमृगयांपार्थपर्वतोपवनेकिल ॥ २१ ॥ चरतोमृगयांतस्यक्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ ममारराज्ञःकौंतेयगिरावप्रतिमोहयः ॥ २२ ॥ समृताश्व
श्चरन्पार्थपद्भ्यामेवगिरौनृपः ॥ ददर्शासदृशींलोकेकन्यामायतलोचनां ॥ २३ ॥ सएकएकामासाद्यकन्यांपरबलार्दनः ॥ तस्थौनृपतिशार्दूलःपश्यन्नविचले
क्षणः ॥ २४ ॥ सहितांतर्कयामासरूपतोनृपतिःश्रियं ॥ पुनःसंतर्कयामासरवेर्भ्रष्टामिवप्रभां ॥ २५ ॥ वपुषावर्चसाचैवशिखामिवविभावसोः ॥ प्रसन्न
त्वेनकांत्याचचंद्ररेखामिवामलां ॥ २६ ॥ गिरिपृष्ठेतुसायस्मिन्स्थितास्वसितलोचना ॥ विभ्राजमानाशुशुभेप्रतिमेवहिरण्मयी ॥ २७ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ क्षुपः गुल्मः ह्रस्वशाखाशिफः क्षुपइत्यमरः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मत्तेवकाशतइतिमत्तकाशिनी ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तस्यारूपेणसगिरिर्वेषेणचविशेषतः ॥ ससवृक्षक्षुपलतोहिरण्मयइवाभवत् ॥ २८ ॥ अवमेनेचतांदृष्ट्वासर्वलोकेषुयोषितः ॥ अवाप्तंचात्मनोमेनेसराजा चक्षुषःफलं ॥ २९ ॥ जन्मप्रभृतियत्किंचिद्दृष्टवान्समहीपतिः ॥ रूपंनसदृशंतस्यास्तर्कयामासकिंचन ॥ ३० ॥ तयाबद्धमनश्चक्षुःपाशैर्गुणमयैस्तदा ॥ नच चालततोदेशाद्बुबुधेनचकिंचन ॥ ३१ ॥ अस्यानूनंविशालाक्ष्याःसदेवासुरमानुषं ॥ लोकंनिर्मथ्यधात्रेदंरूपमाविष्कृतंकृतं ॥ ३२ ॥ एवंसंतर्कयामासरूप द्रविणसंपदा ॥ कन्यामसदृशींलोकेनृपःसंवरणस्तदा ॥ ३३ ॥ तांचदृष्ट्वैवकल्याणींकल्याणाभिजनोनृपः ॥ जगाममनसाचिंतांकामबाणेनपीडितः ॥ ॥ ३४ ॥ दह्यमानःसतीव्रेणनृपतिर्मन्मथाग्निना ॥ अप्रगल्भांप्रगल्भस्तांतदोवाचमनोहरां ॥ ३५ ॥ काऽसिकस्यासिरंभोरुकिमर्थंचेहतिष्ठसि ॥ कथंचनि र्जनेऽरण्येचरस्येकाशुचिस्मिते ॥ ३६ ॥ त्वंहिसर्वानवद्यांगीसर्वाभरणभूषिता ॥ विभूषणमिवैतेषांभूषणानामभीप्सितं ॥ ३७ ॥ नदेवींनासुरींचैवनयक्षीं नचराक्षसीं ॥ नचभोगवतींमन्येनगंधर्वींनमानुषीं ॥ ३८ ॥ याहिदृष्टामयाकाश्चिच्छ्रुतावाऽपिवरांगनाः ॥ नतासांसदृशींमन्येत्वामहंमत्तकाशिनि ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वैवचारुवदनेचंद्रात्कांततरंतव ॥ वदनंपद्मपत्राक्षंमांमथ्नातीवमन्मथः ॥ ४० ॥ एवंतांसमहीपालोबभाषेनतुसातदा ॥ कामार्त्तंनिर्जनेरण्येप्रत्यभाषत किंचन ॥ ४१ ॥ ततोलालप्यमानस्यपार्थिवस्यायतेक्षणा ॥ सौदामिनीवचाभ्रेषुतत्रैवांतरधीयत ॥ ४२ ॥ तामन्वेष्टुंसनृपतिःपरिचक्रामसर्वतः ॥ वनंवन जपत्राक्षींभ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ॥ ४३ ॥ अपश्यमानःसतुतांबहुतत्रविलप्यच ॥ निश्चेष्टःपार्थिवश्रेष्ठोमुहूर्त्तंसव्यतिष्ठत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि पर्वणिचैत्ररथपर्वणितपत्युपाख्यानेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गंधर्वउवाच अथतस्यामदृश्यायांनृपतिः काममोहितः ॥ पातनःशत्रुसंघानांपपातधरणीतले ॥ १ ॥ तस्मिन्निपतितेभूमावथसाचारुहासिनी ॥ पुनःपीनायतश्रोणीदर्शयामासतंनृपं ॥ २ ॥ अथा बभाषेकल्याणीवाचामधुरयानृपं ॥ तंकुरूणांकुलकरंकामाभिहतचेतसं ॥ ३ ॥ उवाचमधुरंवाक्यंतपतीप्रहसन्निव ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेनत्वमर्हस्यरिंदम ॥ ४ ॥ मोहंनृपतिशार्दूलगंतुमाविष्कृतःक्षितौ ॥ एवमुक्तोऽथनृपतिर्वाचामधुरयातदा ॥ ५ ॥

॥ ४२ ॥ वनजपत्राक्षींजलजपत्राक्षीं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रहसन्अन्यइव ॥ ४ ॥ आविष्कृतःप्रख्यातःस्त्रीलिंगपाठेतुआविर्भूतास्मि ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रजहंतिप्रजहति ॥ ८ ॥ अनाक्रंदेअत्रातरिकाले आक्रंदःक्रंदनेव्हानेमित्रदारुणयुद्धयोः त्रातर्यपिचपुंसिस्यादितिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रोचतेरुचिर्भवति

ददर्शविपुलश्रोणींतामेवाभिमुखेस्थितां ॥ अथतामसितापांगीमाबभाषेसपार्थिवः ॥ ६ ॥ मन्मथाग्निपरीतात्मासंदिग्धाक्षरयागिरा ॥ साधुत्वमसितापांगिकामार्तंमत्तकाशिनि ॥ ७ ॥ भजस्वभजमानंमांप्राणाहिप्रजहंतिमां ॥ त्वदर्थंहिविशालाक्षिमामयंनिशितैःशरैः ॥ ८ ॥ कामःकमलगर्भाभेप्रतिविध्यन्नशाम्यति ॥ दष्टमेवमनाक्रंदेभद्रेकाममहाहिना ॥ ९ ॥ सात्वंपीनायतश्रोणीमामाप्नुहिवरानने ॥ त्वदधीनाहिमेप्राणाःकिन्नरोद्गीतभाषिणि ॥ १० ॥ चारुसर्वानवद्यांगिपद्मेंदुप्रतिमानने ॥ नत्वहंत्वदृतेभीरुशक्ष्यामिखलुजीवितुं ॥ ११ ॥ कामःकमलपत्राक्षिप्रतिविध्यतिमामयं ॥ तस्मात्कुरुविशालाक्षिमय्यनुक्रोशमंगने ॥ १२ ॥ भक्तंमामसितापांगिनपरित्यक्तुमर्हसि ॥ त्वंहिमांप्रीतियोगेनत्रातुमर्हसिभाविनि ॥ १३ ॥ त्वद्दर्शनकृतस्नेहंमनश्चलतिमेभृशं ॥ नत्वांदृष्ट्वापुनरन्यांद्रष्टुंकल्याणिरोचते ॥ १४ ॥ प्रसीदवशगोऽहंतेभक्तंमांभजभाविनि ॥ दृष्ट्वैवत्वांवरारोहेमन्मथोभृशमंगने ॥ १५ ॥ अंतर्गतंविशालाक्षिविध्यतिस्मपतत्रिभिः ॥ मन्मथाग्निसमुद्भूतंदाहंकमललोचने ॥ १६ ॥ प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिःप्रह्लादयस्वमे ॥ पुष्पायुधंदुराधर्षंप्रचंडशरकार्मुकं ॥ १७ ॥ त्वद्दर्शनसमुद्भूतंविध्यंतंदुःसहैःशरैः ॥ उपशामयकल्याणिआत्मदानेनभाविनि ॥ १८ ॥ गांधर्वेणविवाहेनमामुपैहिवरांगने ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांधर्वःश्रेष्ठउच्यते ॥ १९ ॥ तपत्युवाच नाहमीशात्मनोराजन्कन्यापितृमतीत्यहं ॥ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्याचस्वपितरंमम ॥ २० ॥ यथाहितेमयाप्राणाःसंगृहीतानरेश्वर ॥ दर्शनादेवभूयस्त्वंतथाप्राणान्ममाहरः ॥ २१ ॥ नचाहमीशादेहस्यतस्मान्नृपतिसत्तम ॥ समीपंनोपगच्छामिनस्वतंत्राहियोषितः ॥ २२ ॥ काहिसर्वेषुलोकेषुविश्रुताभिजनंनृपं ॥ कन्यानाभिलषेन्नाथंभर्तारंभक्तवत्सलं ॥ २३ ॥ तस्मादेवंगतेकालेयाचस्वपितरंमम ॥ आदित्यंप्रणिपातेनतपसानियमेनच ॥ २४ ॥ सचेत्कामयतेदातुंतवमामरिसूदन ॥ भविष्याम्यद्यतेराजन्सततंवशवर्तिनी ॥ २५ ॥ अहंहितपतीनामसावित्र्यवरजासुता ॥ अस्यलोकप्रदीपस्यसवितुःक्षत्रियर्षभ ॥ २६ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिचैत्ररथप० तपत्युपाख्यानेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ६ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भूयःअधिकंअहरःहृतवानसि ॥ २१ ॥ तर्हिक्रियतांसंगइतिचेत्तत्राह नचेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमिति ॥१॥ अनुयात्रैःशिबिरभांडाद्याहर्तृभिःसहितःसानुयात्रः ॥२॥ निरस्तंतपत्यात्यक्तं ॥३॥ आगतसंभ्रमःजातभयः ॥४॥५॥ ६॥७॥८॥ पुंडरीकयुक्तेनसुगंधिना उशीरमूलेननिर्मितंमुकुटंदाहाप

गंधर्वउवाच एवमुक्त्वाततस्तूर्णंजगामोर्ध्वमनिंदिता॥ सतुराजापुनर्भूमौतत्रैवनिपपातह॥ १ ॥ अन्वेषमाणःसबलस्तंराजानंनृपोत्तमं ॥ अमात्यःसा
नुयात्रश्चतंददर्शमहावने॥ २॥ क्षितौनिपतितंकालेशक्रध्वजमिवोच्छ्रितं ॥ तंहिदृष्ट्वामहेष्वासंनिरस्तंपतितंभुवि ॥ ३ ॥ बभूवसोऽस्यसचिवःसंप्रदीप्त
इवाग्निना॥ त्वरयाचोपसंगम्यस्नेहादागतसंभ्रमः॥ ४॥ तंसमुत्थापयामासनृपतिंकाममोहितं ॥ भूतलाद्भूमिपालेशंपितेवपतितंसुतं॥ ५ ॥ प्रज्ञयावय
साचैववृद्धःकीर्त्यानयेनच॥ अमात्यस्तंसमुत्थाप्यबभूवविगतज्वरः॥ ६॥ उवाचचैनंकल्याण्यावाचामधुरयोत्थितं ॥ माभैर्मनुजशार्दूलभद्रमस्तुतवान
घ॥ ७॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतंतर्कयामासवैनृपं ॥ पतितंपातनंसंख्येशात्रवाणांमहीतले ॥ ८ ॥ वारिणाचसुशीतेनशिरस्तस्याभ्यषेचयत् ॥ अस्फुटन्मुकु
टंराज्ञःपुंडरीकसुगंधिना॥ ९ ॥ ततःप्रत्यागतप्राणस्तद्बलंबलवान्नृपः॥ सर्वंविसर्जयामासतमेकंसचिवंविना॥ १० ॥ ततस्तस्याज्ञयाराज्ञोविप्रतस्थेमह
द्बलं॥ सतुराजागिरिप्रस्थेतस्मिन्पुनरुपाविशत्॥ ११ ॥ ततस्तस्मिन्गिरिवरेशुचिर्भूत्वाकृतांजलिः ॥ आरिराधयिषुःसूर्यंतस्थावूर्ध्वमुखःक्षितौ॥ १२॥
जगाममनसाचैववसिष्ठमृषिसत्तमं॥ पुरोहितममित्रघ्नंतदासंवरणोनृपः॥ १३॥ नक्तंदिनमथैकत्रस्थितेतस्मिन्जनाधिपे ॥ अथाजगामविप्रर्षिस्तदा
द्वादशमेऽहनि॥ १४॥ सविदित्वैवनृपतिंतपत्याहृतमानसं॥ दिव्येनविधिनाज्ञात्वाभावितात्मामहानृषिः॥ १५॥ तथातुनियतात्मानंतंनृपंमुनिसत्तमः॥
आबभाषेसधर्मात्मातस्यैवार्थचिकीर्षया ॥ १६ ॥ सतस्यमनुजेंद्रस्यपश्यतोभगवानृषिः ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेद्रष्टुंभास्करंभास्करद्युतिः ॥ १७ ॥ सहस्रांशुं
ततोविप्रःकृतांजलिरुपस्थितः॥ वसिष्ठोहमितिप्रीत्यासचात्मानंन्यवेदयत्॥ १८॥ तमुवाचमहातेजाविवस्वान्मुनिसत्तमं ॥ महर्षेस्वागतंतेस्तुकथयस्वय
थेप्सितं॥ १९॥ यदिच्छसिमहाभागमत्तःप्रवदतांवर॥ तत्तेदद्यामभिप्रेतंयद्यपिस्यात्सुदुष्करं॥ २० ॥ एवमुक्तःसतेनर्षिर्वसिष्ठःप्रत्यभाषत ॥ प्रणिपत्य
विवस्वंतंभानुमंतंमहातपाः॥ २१॥

नयनार्थंराज्ञःशिरसिनिहितमात्रंअस्फुटत्विशीर्णं सद्यःशुष्कमभूदित्यर्थः पाठांतरेस्पृष्टोर्थः ॥९॥ बलंसैन्यं ॥१०॥ गिरिप्रस्थेशैलशिखरे॥११॥ १२॥ १३॥ द्वादशमेद्वादशसंख्ययामिते॥१४॥ दिव्येनविधिनायोगबलेन ॥१५॥१६॥ पश्यतःसतःपश्यतोर्थेवा ॥१७॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥

*अस्पृशत्समुखमिति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२२॥विहंगमहेखेचर॥२३॥२४॥किमन्यत्श्रेष्ठं अपवर्जनात्दानात्॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ कृच्छ्रात्क्लेशात् द्वादशरात्रसाध्येसमाहितेसमाधौनियमेसमाप्तेसति॥३१॥गोपतिंसूर्यं॥३२॥३३॥

वसिष्ठउवाच यैषातेतपतीनामसाविष्यवरजासुता ॥ तांत्वांसंवरणस्यार्थेवरयामिविभावसो ॥ २२ ॥ सहिराजाबृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ॥ युक्तःसंवरणोभर्तादुहितुस्तेविहंगम ॥ २३ ॥ इत्युक्तःसतदातेनददानीत्येवनिश्चितः ॥ प्रत्यभाषततंविप्रंप्रतिनंद्यदिवाकरः ॥ २४ ॥ वरःसंवरणोराज्ञांत्वमृषीणांवरोमुने ॥ तपतीयोषितांश्रेष्ठाकिमन्यदपवर्जनात् ॥ २५ ॥ ततःसर्वानवद्यांगींतपतींतपनःस्वयं ॥ ददौसंवरणस्यार्थेवसिष्ठायमहात्मने ॥ २६ ॥ प्रतिजग्राहतांकन्यांमहर्षिस्तपतींतदा ॥ वसिष्ठोऽथविसृष्टस्तुपुनरेवाजगामह ॥ २७ ॥ यत्रविख्यातकीर्त्तिःसकुरूणामृषभोऽभवत् ॥ सराजामन्मथाविष्टस्तद्गतेनांतरात्मना ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाचदेवकन्यांतांतपतींचारुहासिनीं ॥ वसिष्ठेनसहायांतींसंहृष्टोऽभ्यधिकंबभौ ॥ २९ ॥ रुरुचेसाधिकंसुभ्रूरापतंतीनभस्तलात् ॥ सौदामनीवविभ्रष्टाद्योतयंतीदिशस्त्विषा ॥ ३० ॥ कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेतुतस्यराज्ञःसमाहिते ॥ आजगामविशुद्धात्मावसिष्ठोभगवानृषिः ॥ ३१ ॥ तपसाराध्यवरदंदेवंगोपतिमीश्वरं ॥ लेभेसंवरणोभार्यांवसिष्ठस्यैवतेजसा ॥ ३२ ॥ ततस्तस्मिन्गिरिश्रेष्ठेदेवगंधर्वसेविते ॥ जग्राहविधिवत्पाणिंतपत्याःसनरर्षभः ॥ ३३ ॥ वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेवधराधरे ॥ सोऽकामयतराजर्षिर्विहर्तुंसहभार्यया ॥ ३४ ॥ ततःपुरेचराष्ट्रेचवनेषूपवनेषुच ॥ आदिदेशमहीपालस्तमेवसचिवंतदा ॥ ३५ ॥ नृपतिंत्वभ्यनुज्ञाप्यवसिष्ठोऽथापचक्रमे ॥ सोऽथराजागिरौतस्मिन्विजहारामरोयथा ॥ ३६ ॥ ततोद्वादशवर्षाणिकाननेषुवनेषुच ॥ रेमेतस्मिन्गिरौराजातथैवसहभार्यया ॥ ३७ ॥ तस्यराज्ञःपुरेतस्मिन्समाद्वादशसत्तम ॥ नववर्षसहस्राक्षोराष्ट्रेचैवास्यभारत ॥ ३८ ॥ ततस्तस्यामनावृष्ट्यांप्रवृत्तायामरिंदम ॥ प्रजाःक्षयमुपाजग्मुःसर्वाःसस्थाणुजंगमाः ॥ ३९ ॥ तस्मिंस्तथाविधेकालेवर्तमानेसुदारुणे ॥ नावश्यायःपपातोर्व्यांततःसस्यानिनारुहन् ॥ ४० ॥ ततोविभ्रांतमनसोजनाःक्षुद्भयपीडिताः ॥ गृहाणिसंपरित्यज्यबभ्रमुःप्रदिशोदिशः ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मिन्पुरेराष्ट्रेत्यक्तदारपरिग्रहाः ॥ परस्परममर्यादाःक्षुधार्ताजघ्निरेजनाः ॥ ४२ ॥ तत्क्षुधार्तैर्निराहारैःशवभूतैस्तथानरैः ॥ अभवत्प्रेतराजस्यपुरंप्रेतैरिवावृतं ॥ ४३ ॥ ततस्तत्तादृशंदृष्ट्वा सएवभगवानृषिः ॥ अभ्यवर्षतधर्मात्मावसिष्ठोमुनिसत्तमः ॥ ४४ ॥

॥३४॥३५॥३६॥३७॥नववर्ष राज्ञःकामासत्त्यावार्षिकज्योतिष्टोमादिक्रियालोपात्॥३८॥३९॥अवश्यायःनीहारोपिनपपातकुतोवृष्टिरित्यर्थः॥४०॥ ४१॥४२॥ तत्तदाशवभूतैःमृतसदृशैः॥४३॥४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४५॥४६॥४७॥४८ ॥४९॥५०॥ इतिआ०नै०भा०भा०त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७३॥ ॥७॥ सगंधर्वेति ॥१॥२॥३ ॥४॥५॥६॥ अपराधेनपुत्रशतवधरूपेण ॥७॥८॥९ ॥१०॥११॥

तंचपार्थिवशार्दूलमानयामासतत्पुरं ॥ तपत्यासहितंराजन्व्युषितंशाश्वतीःसमाः ॥ ततःप्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वंसुरारिहा ॥ ४५ ॥ तस्मिन्नृपतिशार्दूलेप्र
विष्टेनगरंपुनः ॥ प्रववर्षसहस्राक्षःसस्यानिजनयन्प्रभुः ॥ ४६ ॥ ततःसराष्ट्रंमुमुदेतत्पुरंपरयामुदा ॥ तेनपार्थिवमुख्येनभावितंभावितात्मना ॥ ४७ ॥ ततो
द्वादशवर्षाणिपुनरीजेनराधिपः ॥ तपत्यासहितःपत्न्यायथाशच्यामरुत्पतिः ॥ ४८ ॥ गंधर्वउवाच एवमासीन्महाभागातपतीनामपौर्विकी ॥ तववैवस्व
तीपार्थतापत्यस्त्वंययामतः ॥ ४९ ॥ तस्यांसंजनयामासकुरुंसंवरणोनृपः ॥ तपत्यांतपतांश्रेष्ठतापत्यस्त्वंततोऽर्जुन ॥ ५० ॥ इतिश्रीम०आदिप०चैत्र
रथप०तपत्युपाख्यानसमाप्तौत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच सगंधर्ववचःश्रुत्वातत्तदाभरतर्षभ ॥ अर्जु
नःपरयाभक्त्यापूर्णचंद्रइवाबभौ ॥ १ ॥ उवाचचमहेष्वासोगंधर्वंकुरुसत्तमः ॥ जातकौतूहलोतीववसिष्ठस्यतपोबलात् ॥ २ ॥ वसिष्ठइतितस्यैतदृषेर्नामत्व
येरितं ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंयथावत्तद्वदस्वमे ॥ ३ ॥ यएषगंधर्वपतेपूर्वेषांनःपुरोहितः ॥ आसीदेतन्ममाचक्ष्वकएषभगवानृषिः ॥ ४ ॥ गंधर्वउवाच ब्र
ह्मणोमानसःपुत्रोवसिष्ठोऽरुंधतीपतिः ॥ तपसानिर्जितौशश्वदजेयावमरैरपि ॥ ५ ॥ कामक्रोधावुभौयस्यचरणौसंववाहतुः ॥ इंद्रियाणांवशकरोवसिष्ठ
इतिचोच्यते ॥ ६ ॥ यस्तुनोच्छेदनंचक्रेकुशिकानामुदारधीः ॥ विश्वामित्रापराधेनधारयन्मन्युमुत्तमं ॥ ७ ॥ पुत्रव्यसनसंतप्तःशक्तिमानप्यशक्तवत् ॥ विश्वा
मित्रविनाशायनचक्रेकर्मदारुणं ॥ ८ ॥ मृतांश्चपुनराहर्तुंशक्तःपुत्रान्यमक्षयात् ॥ कृतांतंनातिचक्रामवेलामिवमहोदधिः ॥ ९ ॥ यंप्राप्यविजितात्मानंमहा
त्मानंनराधिपाः ॥ इक्ष्वाकवोमहीपालालेभिरेपृथिवीमिमां ॥ १० ॥ पुरोहितमिमंप्राप्यवसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ ईजिरेक्रतुभिश्चैवनृपास्तेकुरुनंदन ॥ ११ ॥ स
हितान्याजयामाससर्वान्नृपतिसत्तमान् ॥ ब्रह्मर्षिःपांडवश्रेष्ठबृहस्पतिरिवामरान् ॥ १२ ॥ तस्माद्धर्मप्रधानात्मावेदधर्मविदीप्सितः ॥ ब्राह्मणोगुणवान्क
श्चित्पुरोधाःप्रतिदृश्यतां ॥ १३ ॥ क्षत्रियेणाभिजातेनपृथिवींजेतुमिच्छता ॥ पूर्वंपुरोहितःकार्यःपार्थराज्याभिवृद्धये ॥ १४ ॥ महींजिगीषताराज्ञाब्रह्मकार्यं
पुरःसरं ॥ तस्मात्पुरोहितःकश्चिद्गुणवान्विजितेंद्रियः ॥ विद्वान्भवतुवोविप्रोधर्मकामार्थतत्त्ववित् ॥ १५ ॥ इ०आदिप०चैत्ररथप०पुरोहितकरणकथने
चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥७॥ ॥१२॥१३॥१४॥ प्रकरणार्थमुपसंहरतितस्मादिति ॥१५॥ इतिआ०नै०भा०भा०चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७४ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंनिमित्तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मरुधन्वसुमरुसंज्ञकेष्वल्पजलप्रदेशेषु धन्वातुमरुदेशेनाक्कीबेचापेस्थलेपिचेतिमेदिनी ॥ ५ ॥ व्यायामकर्शितःश्रमेणम्लानः ॥ ६ ॥ श्रेष्ठभाक्पूज्यपूजकः ॥ ७ ॥ परिजग्राहनिमंत्रितवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्राम्याव्रीह्यादयः आरण्यानीवारादयः षड्रसाःमधुरादयः रसायनंदिव्यदेहतापादकं ॥ १० ॥ पेयानिक्षीरादीनि भक्ष्याणिदंतैरवखंडनीयान्यपूपादीनि लेह्यानि

अर्जुनउवाच किंनिमित्तमभूद्वैरंविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वसतोराश्रमेदिव्येशंसनःसर्वमेवतत् ॥ १ ॥ गंधर्वउवाच इदंवासिष्ठमाख्यानंपुराणं परिचक्षते ॥ पार्थसर्वेषुलोकेषुयथावत्तन्निबोधमे ॥ २ ॥ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवोभरतर्षभ ॥ गाधीतिविश्रुतोलोकेकुशिकस्यात्मसंभवः ॥ ३ ॥ तस्य धर्मात्मनःपुत्रःसमृद्धबलवाहनः ॥ विश्वामित्रइतिख्यातोबभूवरिपुमर्दनः ॥ ४ ॥ सचचारसहामात्योमृगयांगहनेवने ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरम्येषुमरु धन्वसु ॥ ५ ॥ व्यायामकर्शितःसोऽथमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ आजगामनरश्रेष्ठवसिष्ठस्याश्रमंप्रति ॥ ६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ वि श्वामित्रंनरश्रेष्ठंप्रतिजग्राहपूजया ॥ ७ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तंस्वागतेनचभारत ॥ तथैवपरिजग्राहवन्येनहविषातदा ॥ ८ ॥ तस्याथकामधुग्धेनुर्वसिष्ठ स्यमहात्मनः ॥ उक्ताकामान्प्रयच्छेतिसाकामान्दुदुहेतेसदा ॥ ९ ॥ ग्राम्यारण्याश्चौषधीश्चदुदुहेपयएवच ॥ षड्रसंचामृतनिभंरसायनमनुत्तमं ॥ १० ॥ भो जनीयानिपेयानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ लेह्यान्यमृतकल्पानिचोष्याणिचतथार्जुन ॥ ११ ॥ रत्नानिचमहार्हाणिवासांसिविविधानिच ॥ तैःकामैःसर्व संपूर्णैःपूजितश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ सामात्यःसबलश्चैवतुतोषसभृशंतदा ॥ षडुन्नतांसुपार्श्वोरुंपृथुपंचसमावृतां ॥ १३ ॥ मंडूकनेत्रांस्वाकारांपीनोधसम निंदितां ॥ सुवालधिंशंकुकर्णांचारुशृंगांमनोरमां ॥ १४ ॥ पुष्टायतशिरोग्रीवांविस्मितःसोऽभिवीक्ष्यतां ॥ अभिनंदसतांराजानंदिनींगाधिनंदनः ॥ १५ ॥ अब्रवीच्चभृशंतुष्टःसराजातमृषिंतदा ॥ अर्बुदेनगवांब्रह्मन्ममराज्येनवापुनः ॥ १६ ॥ नंदिनींसंप्रयच्छस्वभुंक्ष्वराज्यंमहामुने ॥ वसिष्ठउवाच देव तातिथिपित्रर्थंयाज्यार्थंचपयस्विनी ॥ १७ ॥

पायसादीनि चोष्याणिइक्षुकांडादीनि ॥ ११ ॥ १२ ॥ सबलःससैन्यः षडुन्नतांषडायतां शिरोग्रीवासक्थिनीचसास्नापुच्छमथस्तनाः शुभान्येतानिधेनूनामायतानिप्रचक्षते तथापृथुभिःपंचभिरंगैःसमावृ तांयुक्तां ललाटंश्रवणौचैवनयनद्वितयंतथा पृथून्येतानिशस्यंतेधेनूनांपंचसूरिभिः ॥ १३ ॥ मंडूकस्येवउच्छूनेनेत्रेयस्याः पीनंऊधःक्षीराशयोयस्यास्तांपीनोधसं सुवालधिंशोभनपुच्छां शंकूइवतीक्ष्णायौ कर्णौयस्याःसा ॥ १४ ॥ नंदिनींनामतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कशादंडप्रणुदितांकशाघातेनखेदंप्रापितां काल्यमानांइतस्ततोनिरोध्यमानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥३१॥३२ ॥३३॥

अदेयानंदिनीयंवैराज्येनापितवानघ॥ विश्वामित्रउवाच क्षत्रियोऽहंभवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणेषुकुतोवीर्यंप्रशांतेषुधृतात्म
सु॥ अर्बुदेनगवांयस्त्वंनददासिममेप्सितं॥१९॥ स्वधर्मंनप्रहास्यामिनेष्यामिचबलेनगां॥ वसिष्ठउवाच बलस्थश्चासिराजाचबाहुवीर्यश्चक्षत्रियः
॥ २० ॥ यथेच्छसितथाक्षिप्रंकुरुमात्वंविचारय ॥ गंधर्वउवाच एवमुक्तस्तथापार्थविश्वामित्रोबलादिव ॥ २१ ॥ हंसचंद्रप्रतीकाशांनंदिनींतांज
हारगां ॥ कशादंडप्रणुदितांकाल्यमानामितस्ततः ॥ २२ ॥ हंभायमानाकल्याणीवसिष्ठस्याथनंदिनी ॥ आगम्याभिमुखीपार्थतस्थौभगवदुन्मुखी ॥ २३ ॥
भृशंचताड्यमानावैनजगामाश्रमात्ततः ॥ वसिष्ठउवाच शृणोमितेरवंभद्रेविनदंत्याःपुनःपुनः ॥ २४ ॥ ह्रियसेत्वंबलाद्भद्रेविश्वामित्रेणनंदिनि ॥
किंकर्त्तव्यंमयातत्रक्षमावान्ब्राह्मणोह्यहं ॥ २५ ॥ गंधर्वउवाच साभयान्नंदिनीतेषांबलानांभरतर्षभ ॥ विश्वामित्रभयोद्विग्नावसिष्ठंसमुपागमत्
॥ २६॥ गौरुवाच कशाग्रदंडाभिहतांक्रोशंतीमामनाथवत् ॥ विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे॥ २७॥ गंधर्वउवाच नंदिन्यामेवंक्रंदंत्यां
धर्षितायांमहामुनिः ॥ नचुक्षुभेतदाधैर्यान्नचचालधृतव्रतः ॥२८॥ वसिष्ठउवाच क्षत्रियाणांबलंतेजोब्राह्मणानांक्षमाबलं॥ क्षमामांभजतेयस्माद्गम्य
तांयदिरोचते ॥ २९ ॥ नंदिन्युवाच किंनुत्यक्ताऽस्मिभगवन्यदेवंत्वंप्रभाषसे ॥ अत्यक्ताऽहंत्वयाब्रह्मन्नेतुंशक्यानवैबलात् ॥ ३० ॥ वसिष्ठउवाच
नत्वांत्यजामिकल्याणिस्थीयतांयदिशक्यते ॥ दृढेनदाम्नाबध्वैषवत्सस्तेह्रियतेबलात् ॥३१॥ गंधर्वउवाच स्थीयतामितितच्छ्रुत्वावसिष्ठस्यपयस्विनी॥
ऊर्ध्वांचितशिरोग्रीवाप्रबभौरौद्रदर्शना ॥ ३२ ॥ क्रोधरक्तेक्षणासागौर्हंभारवघनस्वना ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंव्यद्रावयतसर्वशः ॥ ३३ ॥ कशाग्रदंडा
भिहताकाल्यमानाततस्ततः ॥ क्रोधरक्तेक्षणाक्रोधंभूयएवसमाददे ॥ ३४ ॥ आदित्यइवमध्याह्नेक्रोधदीप्तवपुर्बभौ ॥ अंगारवर्षंमुंचंतीमुहुर्वालधितोम
हत् ॥ ३५ ॥ असृजत्पह्लवान्पुच्छात्प्रस्रवाद्द्राविडाञ्छकान् ॥ योनिदेशाच्चयवनान्शकृतःशबरान्बहून् ॥ ३६॥ मूत्रतश्चासृजत्कांश्चिच्छबरांश्चैवपार्श्वतः॥
पौंड्रान्किरातान्यवनान्सिंहलान्बर्बरान्खसान् ॥३७॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पल्हवादयोम्लेच्छविशेषाः प्रस्रवात्ऊधःप्रदेशात् शकृतःगोमयात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विष्टभ्यव्याप्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

चिबुकांश्चपुलिंदांश्चचीनान्हूणान्सकेरलान् ॥ ससर्जफेनतःसागौर्म्लेच्छान्बहुविधानपि ॥ ३८ ॥ तैर्विसृष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छगणैस्तदा ॥ नानावरणसं
छन्नैर्नानायुधधरैस्तथा ॥ ३९ ॥ अवाकीर्यतसंरब्धैर्विश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ एकैकश्चतदायोधःपंचभिःसप्तभिर्वृतः ॥ ४० ॥ अस्त्रवर्षेणमहतावध्यमानंबलंत
दा ॥ प्रभग्नंसर्वतस्त्रस्तंविश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ ४१ ॥ नचप्राणैर्वियुज्यंतेकेचित्तत्रास्यसैनिकाः ॥ विश्वामित्रस्यसंक्रुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ॥ ४२ ॥ सागौस्त
त्सकलंसैन्यंकालयामासदूरतः ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंकाल्यमानंत्रियोजनं ॥ ४३ ॥ क्रोशमानंभयोद्विग्नंत्रातारंनाध्यगच्छत ॥ दृष्ट्वातन्महदाश्चर्यंब्रह्मते
जोभवंतदा ॥ ४४ ॥ विश्वामित्रःक्षत्रभावान्निर्विण्णोवाक्यमब्रवीत् ॥ धिग्बलंक्षत्रियबलंब्रह्मतेजोबलंबलं ॥ ४५ ॥ बलाबलंविनिश्चित्यतपएवपरंबलं ॥
सराज्यंस्फीतमुत्सृज्यतांचदीप्तांनृपश्रियं ॥ ४६ ॥ भोगांश्चपृष्ठतःकृत्वातपस्येवमनोदधे ॥ सगत्वातपसासिद्धिंलोकान्विष्टभ्यतेजसा ॥ ४७ ॥ ततापसर्वान्
दीप्तौजाब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ॥ अपिबच्चततःसोममिंद्रेणसहकौशिकः ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवासिष्ठेविश्वामित्रपरा
भवेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गंधर्वउवाच कल्माषपादइत्येवंलोकेराजाबभूवह ॥ इक्ष्वाकुवंशजःपार्थतेज
साऽसदृशोभुवि ॥ १ ॥ सकदाचिद्वनंराजामृगयांनिर्ययौपुरात् ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चचचाररिपुमर्दनः ॥ २ ॥ तस्मिन्वनेमहाघोरेखड्गांश्चबहुशोऽहनत् ॥
हत्वाचसुचिरंश्रांतोराजानिववृतेततः ॥ ३ ॥ अकामयत्तंयाज्यार्थेविश्वामित्रःप्रतापवान् ॥ सतुराजामहात्मानंवासिष्ठमृषिसत्तमं ॥ ४ ॥ तृषार्त्तश्चक्षुधा
र्त्तश्चएकायनगतःपथि ॥ अपश्यदजितःसंख्येमुनिंप्रतिमुखागतं ॥ ५ ॥ शक्तिंनाममहाभागंवसिष्ठकुलवर्धनं ॥ ज्येष्ठंपुत्रंपुत्रशताद्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥
॥ ६ ॥ अपगच्छपथोऽस्माकमित्येवंपार्थिवोऽब्रवीत् ॥ तथाऋषिरुवाचैनंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ ७ ॥ ममपंथामहाराजधर्मएषसनातनः ॥ राज्ञास
र्वेषुधर्मेषुदेयःपंथाद्विजातये ॥ ८ ॥ एवंपरस्परंतौतुपथोऽर्थंवाक्यमूचतुः ॥ अपसर्पापसर्पेतिवागुत्तरमकुर्वतां ॥ ९ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कल्माषपादइति असदृशःनास्तिसदृशस्तुल्योयस्यसः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याज्यार्थेअयंममयाज्योभवत्वित्येतदर्थं ॥ ४ ॥ एकायनगतः एकस्यैवअयनंगमनंयत्रतत्र
गतः अतिसंकुचितमार्गेगतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पथोमार्गात् ॥ ७ ॥ धर्मःसनातनःराज्ञःपंथाब्राह्मणेनासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैवपंथाइत्यादिशास्त्रविहितः ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानात्क्रोधाच्चमुनेर्मार्गात्तूनापचक्राम अथहठातिशयानंतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ततइति एवंविश्वामित्रः स्वविद्याबलात्शक्तिनृपयोर्वैरमुत्पाद्यतंनृपंयाज्यंयदाविश्वामित्रोन्वप द्यततदातयोर्वैरमासीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तयोःशक्तिनृपयोर्विवदतोःसतोः ऋषिःराजर्षिः ॥ १६ ॥ पश्चाद्विश्वामित्रागमनानंतरं ऋषिशक्तिं ॥ १७ ॥ ततोत्मानंततआत्मानं उभौशक्तिराजानौ अति

ऋषिस्तुनापचक्रामतस्मिन्धर्मपथेस्थितः ॥ नापिराजामुनेर्मानात्क्रोधाच्चाथजगामह ॥ १० ॥ अमुंचंतंतुपंथानंतमृषिंनृपसत्तमः ॥ जघानकशयामोहात्त दाराक्षसवन्मुनिं ॥ ११ ॥ कशाप्रहाराभिहतस्ततःसमुनिसत्तमः ॥ तंशशापनृपश्रेष्ठंवासिष्ठःक्रोधमूर्छितः ॥ १२ ॥ हंसिराक्षसवद्यस्माद्राजापसदतापसं ॥ तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिपुरुषादोभविष्यसि ॥ १३ ॥ मनुष्यपिशितेसक्तश्चरिष्यसिमहीमिमां ॥ गच्छराजाधमेत्युक्तःशक्तिनावीर्यशक्तिना ॥ १४ ॥ ततोयाज्यनि मित्तंतुविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वैरमासीत्तदातंतुविश्वामित्रोऽन्वपद्यत ॥ १५ ॥ तयोर्विवदतोरेवंसमीपमुपचक्रमे ॥ ऋषिरुग्रतपाःपार्थविश्वामित्रःप्रता पवान् ॥ १६ ॥ ततःसबुबुधेपश्चात्तमृषिंनृपसत्तमः ॥ ऋषेःपुत्रंवसिष्ठस्यवसिष्ठमिवतेजसा ॥ १७ ॥ अंतर्धायततोत्मानंविश्वामित्रोऽपिभारत ॥ तावुभा वतिचक्रामचिकीर्षन्नात्मनःप्रियं ॥ १८ ॥ सतुशप्तस्तदातेनशक्तिनावैनृपोत्तमः ॥ जगामशरणंशक्तिंप्रसादयितुमर्हयन् ॥ १९ ॥ तस्यभावंविदित्वासनृ पतेःकुरुसत्तम ॥ विश्वामित्रस्ततोरक्षआदिदेशनृपंप्रति ॥ २० ॥ शापात्तस्यतुविप्रर्षेर्विश्वामित्रस्यचाज्ञया ॥ राक्षसःकिंकरोनामविवेशनृपंतितदा ॥ २१ ॥ रक्षसातंगृहीतंतुविदित्वामुनिसत्तमः ॥ विश्वामित्रोप्यपाक्रामत्तस्माद्देशादरिंदम ॥ २२ ॥ ततःसनृपतिस्तेनरक्षसांतर्गतेनवै ॥ बलवत्पीडितः पार्थनान्वबुध्यतकिंचन ॥ २३ ॥ ददर्शाथद्विजःकश्चिद्राजानंप्रस्थितंवनं ॥ अयाचतक्षुधापन्नःसमांसंभोजनंतदा ॥ २४ ॥ तमुवाचाथराजर्षिर्द्विजंमित्र* सहस्तदा ॥ आस्वब्रह्मंस्त्वमत्रैवमुहूर्तंप्रतिपालयन् ॥ २५ ॥ निवृत्तःप्रतिदास्यामिभोजनंतेयथेप्सितं ॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजातस्थौचद्विजसत्तमः ॥ २६ ॥ ततोराजापरिक्रम्ययथाकामंयथासुखं ॥ निवृत्तोंऽतःपुरंपार्थप्रविवेशमहामनाः ॥ २७ ॥ ततोऽर्धरात्रउत्थायसूदमानाय्यसत्वरं ॥ उवाचराजासंस्मृत्यब्रा ह्मणस्यप्रतिश्रुतं ॥ २८ ॥ गच्छामुष्मिन्वनोद्देशेब्राह्मणोमांप्रतीक्षते ॥ अन्नार्थीतंत्वमन्नेनसमांसेनोपपादय ॥ २९ ॥

चक्रामवंचितवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्यराज्ञोभावंशक्तिप्रसादनपरंज्ञात्वातदंतरेरक्षःप्रवेशितवान् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बलवत्अत्यंतं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

*मित्रपालकःसौदासएव

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अत्रनरमांसे लोलुपाआसक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मुमोचपातयामास आत्मानंदेहं ॥ ४५ ॥

गंधर्वउवाच एवमुक्तस्ततःसूदःसोऽनासाद्यामिषंक्वचित् ॥ निवेदयामासतदातस्मैराज्ञेव्यथान्वितः ॥ ३० ॥ राजातुरक्षसाविष्टःसूदमाहगतव्यथः ॥ अ
प्येनंनरमांसेनभोजयेतिपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ तथेत्युक्त्वाततःसूदःसंस्थानंवध्यघातिनां ॥ गत्वाजहारत्वरितोनरमांसमपेतभीः ॥ ३२ ॥ एतत्संस्कृत्यविधिवद
न्नोपहतमाशुवै ॥ तस्मैप्रादाद्ब्राह्मणायक्षुधितायतपस्विने ॥ ३३ ॥ ससिद्धचक्षुषादृष्ट्वातदन्नंद्विजसत्तमः ॥ अभोज्यमिदमित्याहक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥
॥ ३४ ॥ ब्राह्मणउवाच यस्माद्भोज्यमन्नंमेददातिसनृपाधमः ॥ तस्मात्तस्यैवमूढस्यभविष्यत्यत्रलोलुपा ॥ ३५ ॥ सक्तोमानुषमांसेषुयथोक्तःशक्ति
नातथा ॥ उद्वेजनीयोभूतानांचरिष्यतिमहीमिमां ॥ ३६ ॥ द्विरनुव्याहृतेराज्ञःसशापोबलवानभूत् ॥ रक्षोबलसमाविष्टोविसंज्ञश्चाभवन्नृपः ॥ ३७ ॥ ततःसनृ
पतिश्रेष्ठोरक्षसापहृतेंद्रियः ॥ उवाचशक्तिंतंदृष्ट्वानचिरादिवभारत ॥ ३८ ॥ यस्मादसदृशःशापःप्रयुक्तोऽयंमयित्वया ॥ तस्मात्त्वत्तःप्रवर्तिष्येखादितुंपुरु
षानहं ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वाततःसद्यस्तंप्राणैर्विप्रयुज्यच ॥ शक्तिनंभक्षयामासव्याघ्रःपशुमिवेप्सितं ॥ ४० ॥ शक्तिनंतुमृतंदृष्ट्वाविश्वामित्रःपुनःपुनः ॥ वसि
ष्ठस्यैवपुत्रेषुतद्रक्षःसंदिदेशह ॥ ४१ ॥ सतान्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ भक्षयामाससंक्रुद्धःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ४२ ॥ वसिष्ठोघातितान्
श्रुत्वाविश्वामित्रेणतान्सुतान् ॥ धारयामासतंशोकंमहाद्रिरिवमेदिनीं ॥ ४३ ॥ चक्रेचात्मविनाशायबुद्धिंसमुनिसत्तमः ॥ नत्वेवकौशिकोच्छेदंमेनेमति
मतांवरः ॥ ४४ ॥ समेरुकूटादात्मानंमुमोचभगवानृषिः ॥ गिरेस्तस्यशिलायांतुतूलराशाविवापतत् ॥ ४५ ॥ नममारचपातेनसयदातेनपांडव ॥ तदाग्नि
मिद्धंभगवान्संविवेशमहावने ॥ ४६ ॥ तंतदासुसमिद्धोऽपिनददाहहुताशनः ॥ दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्नशीतोग्निरभवत्ततः ॥ ४७ ॥ ससमुद्रमभिप्रेक्ष्यशो
काविष्टोमहामुनिः ॥ बद्ध्वाकंठेशिलांगुर्वींनिपपाततदांभसि ॥ ४८ ॥ ससमुद्रोर्मिवेगेनस्थलेन्यस्तोमहामुनिः ॥ नममारयदाविप्रःकथंचित्संशितव्रतः ॥ ज
गामसततःखिन्नःपुनरेवाश्रमंप्रति ॥ ४९ ॥ इतिश्रीम० आदिप० चैत्ररथप० वासिष्ठेवसिष्ठशोकेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कौशिकःकृत्रिमोविप्रोजघ्नेऽल्पार्थेशतंमुनीन् जातिविप्रोवसिष्ठस्तुखेदितोपिक्षमापरः ॥ ४९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
॥ १७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततोदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वध्वास्नुषया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ माभैःमाभैषीः

गंधर्वउवाच ततोदृष्ट्वाश्रमपदंरहितंतैःसुतैर्मुनिः ॥ निर्जगामसुदुःखार्तःपुनरप्याश्रमात्ततः ॥ १ ॥ सोपश्यत्सरितंपूर्णांप्रावृट्कालेनवांभसा ॥ वृक्षा न्बहुविधान्पार्थहरंतींतीरजान्बहून् ॥ २ ॥ अथचिंतांसमापेदेपुनःकौरवनंदन ॥ अंभस्यस्यानिमज्जेयमितिदुःखसमन्वितः ॥ ३ ॥ ततःपाशैस्तदात्मानंगा ढंबध्वामहामुनिः ॥ तस्याजलेमहानद्यानिममज्जसुदुःखितः ॥ ४ ॥ अथछित्वानदीपाशांस्तस्यारिबलसूदन ॥ स्थलस्थंतमृषिंकृत्वाविपाशंसमवासृजत् ॥ ५ ॥ उत्ततारततःपाशैर्विमुक्तःसमहानृषिः ॥ विपाशेतिचनामास्यानद्याश्चक्रेमहानृषिः ॥ ६ ॥ शोकबुद्धिंतदाचक्रेनचैकत्रव्यतिष्ठत ॥ सोऽगच्छत्पर्वतां श्चैवसरितश्चसरांसिच ॥ ७ ॥ दृष्ट्वासपुनरेवर्षिर्नदींहैमवतींतदा ॥ चंडग्राहवतींभीमांतस्याःस्रोतस्यपातयत् ॥ ८ ॥ सातमग्निसमंविप्रमनुचिंत्यसरिद्वरा ॥ शतधाविद्रुतायस्माच्छतद्रुरितिविश्रुता ॥ ९ ॥ ततःस्थलगतंदृष्ट्वातत्राप्यात्मानमात्मना ॥ मर्तुंनशक्यामीत्युक्त्वापुनरेवाश्रमंययौ ॥ १० ॥ सगत्वाविवि धान्शैलान्देशान्बहुविधांस्तथा ॥ अदृश्यंत्याख्ययावध्वाथाश्रमेनुसृतोऽभवत् ॥ ११ ॥ अथशुश्रावसंगत्यावेदाध्ययननिःस्वनं ॥ पृष्ठतःपरिपूर्णार्थषड्भिरं गैरलंकृतं ॥ १२ ॥ अनुव्रजतिकोन्वेषमामित्येवाथसोऽब्रवीत् ॥ अहमित्यदृश्यंतीमंसास्नुषाप्रत्यभाषत ॥ शक्तेर्भार्यामहाभागतपोयुक्तातपस्विनी ॥ १३ ॥ वसिष्ठउवाच पुत्रिकस्यैषसांगस्यवेदस्याध्ययनस्वनः ॥ पुरासांगस्यवेदस्यशक्तेरिवमयाश्रुतः ॥ १४ ॥ अदृश्यंत्युवाच अयंकुक्षौसमुत्पन्नःशक्ते र्गर्भःसुतस्यते ॥ समाद्वादशतस्येहवेदानभ्यस्यतोमुने ॥ १५ ॥ गंधर्वउवाच एवमुक्तस्तयाहृष्टोवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ अस्तिसंतानमित्युक्त्वामृत्योःपार्थ न्यवर्तत ॥ १६ ॥ ततःप्रतिनिवृत्तःसतयावध्वासहानघ ॥ कल्माषपादमासीनंददर्शविजनेवने ॥ १७ ॥ सतुदृष्ट्वैवतंराजाक्रुद्धउत्थायभारत ॥ आविष्टोरक्ष सोग्रेणइयेषात्तुंतदामुनिं ॥ १८ ॥ अदृश्यंतीतुतंदृष्ट्वाक्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्नयावाचावसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ असौमृत्युरिवोग्रेणदंडेनभगव न्नितः ॥ प्रगृहीतेनकाष्ठेनराक्षसोभ्येतिदारुणः ॥ २० ॥ तंनिवारयितुंशक्तोनान्योऽस्तिभुविकश्चन ॥ त्वदृतेद्यमहाभागसर्ववेदविदांवर ॥ २१ ॥ पाहिमां भगवन्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽयमिहात्तुंवैनूनमावांसमीहते ॥ २२ ॥ वसिष्ठउवाच माभैःपुत्रिनभेतव्यंराक्षसात्तुकथंचन ॥ नैतद्रक्षोभ यंयस्मात्पश्यसित्वमुपस्थितं ॥ २३ ॥

गौंतिस्थेतिसूत्रेभ्यइतिबिभेतेरपिग्रहणपक्षेसिचोलुक् ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्माद्योगात् अभ्युक्षणात्योगजसामर्थ्यात् ॥ २६ ॥ प्रागेवैतत्कुतोनकृतमित्यतआह सहीति वसिष्ठस्यशक्तिरूपस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वृत्तंनिष्पन्नं एतत्यत्त्वयाकर्त्त

राजाकल्माषपादोयंवीर्यवान्प्रथितोभुवि ॥ सएषोऽस्मिन्वनोद्देशेनिवसत्यतिभीषणः ॥ २४ ॥ गंधर्वउवाच तमापतंतंसंप्रेक्ष्यवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ वारयामासतेजस्वीहुंकारेणैवभारत ॥ २५ ॥ मंत्रपूतेनचपुनःसतमभ्युक्ष्यवारिणा ॥ मोक्षयामासवैशापात्तस्माद्योगान्नराधिपं ॥ २६ ॥ सहिद्वादशवर्षाणि वसिष्ठस्यैवतेजसा ॥ ग्रस्तआसीद्ग्रहेणेवपर्वकालेदिवाकरः ॥ २७ ॥ रक्षसाविप्रमुक्तोऽथसनृपस्तद्वनंमहत् ॥ तेजसारंजयामाससंध्याभ्रमिवभास्करः ॥ ॥ २८ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञामभिवाद्यकृतांजलिः ॥ उवाचनृपतिःकालेवसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ २९ ॥ सौदासोऽहंमहाभागयाज्यस्तेमुनिसत्तम ॥ अस्मिन्काले यदिष्टंतेब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ ३० ॥ वसिष्ठउवाच वृत्तमेतद्यथाकालंगच्छराज्यंप्रशाधिवै ॥ ब्राह्मणंतुमनुष्येंद्रमाऽवमंस्थाःकदाचन ॥ ३१ ॥ राजोवाच नावमंस्येमहाभागकदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ त्वन्निदेशेस्थितःसम्यक्पूजयिष्याम्यहंद्विजान् ॥ ३२ ॥ इक्ष्वाकूणांचयेनाहमनृणःस्यांद्विजोत्तम ॥ तत्त्वत्तःप्राप्तुमिच्छामिसर्ववेदविदांवर ॥ ३३ ॥ अपत्यमीप्सितंमह्यंदातुमर्हसिसत्तम ॥ शीलरूपगुणोपेतमिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ॥ ३४ ॥ गंधर्वउवाच ददानीत्येवतंतत्रराजानंप्रत्युवाचह ॥ वसिष्ठःपरमेष्वासंसत्यसंधोद्विजोत्तमः ॥ ३५ ॥ ततःप्रतिययौकालेवसिष्ठःसहतेनवै ॥ ख्यातांपुरीमिमांलोकेष्वयोध्यांमनुजेश्वर ॥ ३६ ॥ तंप्रजाःप्रतिमोदंत्यःसर्वाःप्रत्युद्गतास्तदा ॥ विपाप्मानंमहात्मानंदिवौकसइवेश्वरं ॥ ३७ ॥ सुचिरायमनुष्येंद्रोनगरींपुण्यलक्षणां ॥ विवेशसहितस्तेनवसिष्ठेनमहर्षिणा ॥ ३८ ॥ ददृशुस्तंमहीपालमयोध्यावासिनोजनाः ॥ पुरोहितेनसहितंदिवाकरमिवोदितं ॥ ३९ ॥ सचतांपूरयामासलक्ष्म्यालक्ष्मीवतांवरः ॥ अयोध्यांव्योमशीतांशुःशरत्कालइवोदितः ॥ ४० ॥ संसिक्तमृष्टपंथानंपताकाध्वजशोभितं ॥ मनःप्रह्लादयामासतस्यतत्पुरमुत्तमं ॥ ४१ ॥ तुष्टपुष्टजनाकीर्णासापुरीकुरुनंदन ॥ अशोभततदातेनशक्रेणेवामरावती ॥ ४२ ॥ ततःप्रविष्टेराजर्षौतस्मिंस्तत्पुरमुत्तमं ॥ राज्ञस्तस्याज्ञयादेवीवसिष्ठमुपचक्रमे ॥ ४३ ॥ महर्षिःसंविदंकृत्वासंबभूवतयासह ॥ देव्यादिव्येनविधिनावसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ ४४ ॥ ततस्तस्यांसमुत्पन्नेगर्भेसमुनिसत्तमः ॥ राज्ञाभिवादितस्तेनजगाममुनिराश्रमं ॥ ४५ ॥

व्यंअस्मदिष्टं विरुद्धलक्षणयाइयमुक्तिः त्वयैवरक्षोभिभूतेनममपुत्रशतंभक्षितमितिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पंथानमित्यार्षंपुंस्त्वं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ संविदंऐकमत्यं संबभूवमिथुनीबभूव दिव्येनस्वर्ग्येणअलौल्येनेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ पौदन्यंपुरं वौदन्यमितितुपठितुंयुक्तं आदिविकारोवा*वोदनंनिशामनं तदर्हंवोदनमितिभाषायांप्रसिद्धं ॥ ४७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥

दीर्घकालेनसागर्भंसुषुवेनतुतंयदा ॥ तदादेव्यश्मनाकुक्षिंनिर्बिभेदयशस्विनी ॥ ४६ ॥ ततोपिद्वादशेवर्षेसजज्ञेपुरुषर्षभः ॥ अश्मकोनामराजर्षिःपौदन्यं
योन्यवेशयत् ॥ ४७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवासिष्ठेसौदाससुतोत्पत्तौसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७॥ ॥७॥
गंधर्वउवाच आश्रमस्थाततःपुत्रमदृश्यंतीव्यजायत ॥ शक्तेःकुलकरंराजन्द्वितीयमिवशक्तिनं ॥ १ ॥ जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाःसमुनिसत्तमः ॥ पौ
त्रस्यभरतश्रेष्ठचकारभगवान्स्वयं ॥ २ ॥ परासुःसयतस्तेनवसिष्ठःस्थापितोमुनिः ॥ गर्भस्थेनततोलोकेपराशरइतिस्मृतः ॥ ३ ॥ अमन्यतसधर्मात्मावसि
ष्ठंपितरंमुनिः ॥ जन्मप्रभृतितस्मिंस्तुपितरीवान्ववर्तत ॥ ४ ॥ सतातइवविप्रर्षिंवसिष्ठंप्रत्यभाषत ॥ मातुःसमक्षंकौंतेयअदृश्यंत्याःपरंतप ॥ ५ ॥ तातेतिप
रिपूर्णार्थंतस्यतन्मधुरंवचः ॥ अदृश्यंत्यश्रुपूर्णाक्षीशृण्वतीतमुवाचह ॥६॥मातातततातततातेतिब्रूह्येनंपितरंपितुः॥ रक्षसाभक्षितस्तातततवतातोवनांतरे ॥७॥
मन्यसेयंतुतातेतिनैषतातस्तवानघ ॥ आर्यएषपितातस्यपितुस्तवयशस्विनः ॥ ८ ॥ सएवमुक्तोदुःखार्तःसत्यवागृषिसत्तमः ॥ सर्वलोकविनाशायमतिंच
क्रेमहामनाः ॥ ९ ॥ तंतथानिश्चितात्मानंसमहात्मामहातपाः ॥ ऋषिर्ब्रह्मविदांश्रेष्ठोमैत्रावरुणिरंत्यधीः ॥ १० ॥ वसिष्ठोवारयामासहेतुनायेनतच्छृणु ॥
वसिष्ठउवाच कृतवीर्यइतिख्यातोबभूवपृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ याज्योवेदविदांलोकेभृगूणांपार्थिवर्षभः ॥ सतानग्रभुजस्तातधान्येनचधनेनच ॥ १२ ॥
सोमांतेतर्पयामासविपुलेनविशांपतिः ॥ तस्मिन्नृपतिशार्दूलेस्वर्यातेऽथकथंचन ॥ १३ ॥ बभूवतत्कुलेयानांद्रव्यकार्यमुपस्थितं ॥ भृगूणांतुधनंज्ञात्वाराजा
नःसर्वएवते ॥ १४ ॥ याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततोभार्गवसत्तमान् ॥ भूमौतुनिदधुःकेचिद्भृगवोधनमक्षयं ॥ १५ ॥ ददुःकेचिद्द्विजातिभ्योज्ञात्वाक्षत्रि
यतोभयं ॥ भृगवस्तुददुःकेचित्तेषांवित्तंयथेप्सितं ॥ १६ ॥ क्षत्रियाणांतदातातकारणांतरदर्शनात् ॥ ततोमहीतलंतातक्षत्रियेणयदृच्छया ॥ १७ ॥ खनता
धिगतंवित्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि ॥ तद्वित्तंददृशुःसर्वेसमेताःक्षत्रियर्षभाः ॥ १८ ॥

॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आश्रमस्थेति ॥ १ ॥ २ ॥ परासुरिति परासोराशासनमवस्थानंयेनसपराशरः पराआङ्पूर्वात्शासेर्डरन्प्रत्ययःकल्प्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
मैत्रावरुणिर्मित्रावरुणयोःपुत्रः अंत्यधीःअंतेसिद्धांतेसाध्वीअंत्याधीर्यस्यसोंत्यधीः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१९॥२०॥२१॥ तद्गर्भंतस्याःगर्भंउपलभ्यब्राह्मणीयाकाचित्भयार्दिताज्ञातस्यापिगर्भस्यकिमितिगोपनंकृतमितिहेतोर्भीता ॥२२॥ उपह्वरेसमीपे ॥२३॥ दुद्रुवुस्तामनिंदितामितिपाठेहंतुमितिशेषः ॥२४॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपारम्यपापनिवृत्तिंकृत्वा पापकर्मिणोपिवयं ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७९ ॥ नाहमिति भोताताः ॥ १ ॥

अवमन्यततःक्रोधाद्भृगूंस्ताञ्छरणागतान् ॥ निजघ्नुःपरमेष्वासाःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ १९ ॥ आगर्भादवकृंतंतश्चेरुःसर्वांवसुंधरां ॥ ततउच्छिद्यमानेषुभृगुष्वेवंभयात्तदा ॥ २० ॥ भृगुपत्न्योगिरिंदुर्गंहिमवंतंप्रपेदिरे ॥ तासामन्यतमागर्भंभयाद्दध्रेमहौजसं ॥ २१ ॥ ऊरुणैकेनवामोरूर्भर्त्तुःकुलविवृद्धये ॥ तद्गर्भमुपलभ्याशुब्राह्मणीयाभयार्दिता ॥ २२ ॥ गत्वैकाकथयामासक्षत्रियाणामुपह्वरे ॥ ततस्तेक्षत्रियाजग्मुस्तंगर्भंहंतुमुद्यताः ॥ २३ ॥ ददृशुर्ब्राह्मणींतेऽथदीप्यमानांस्वतेजसा ॥ अथगर्भःसभित्वोरुंब्राह्मण्यानिर्जगामह ॥ २४ ॥ मुष्णन्दृष्टीःक्षत्रियाणांमध्याह्नइवभास्करः ॥ ततश्चक्षुर्विहीनास्तेगिरिदुर्गेषुबभ्रमुः ॥ २५ ॥ ततस्तेमोहमापन्नाराजानोनष्टदृष्टयः ॥ ब्राह्मणींशरणंजग्मुर्दृष्ट्यर्थंतामनिंदितां ॥ २६ ॥ ऊचुश्चैनांमहाभागांक्षत्रियास्तेविचेतसः ॥ ज्योतिःप्रहीणादुःखार्त्ताःशांतार्चिषइवाग्नयः ॥ २७ ॥ भगवत्याःप्रसादेनगच्छेत्क्षत्रंसचक्षुषं ॥ उपारम्यचगच्छेमसहिताःपापकर्मिणः ॥ २८ ॥ सपुत्रात्वंप्रसादंनःकर्त्तुमर्हसिशोभने ॥ पुनर्दृष्टिप्रदानेनराज्ञःसंत्रातुमर्हसि ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ब्राह्मण्युवाच नाहंगृह्णामिवस्ताताःदृष्टीर्नास्मिरुषान्विता ॥ अयंतुभार्गवोनूनमूरुजःकुपितोऽद्यवः ॥ १ ॥ तेनचक्षूंषिवस्ताताव्यक्तंकोपान्महात्मना ॥ स्मरतानिहतान्बंधूनादत्तानिनसंशयः ॥ २ ॥ गर्भानपियदायूयंभृगूणांघ्नतपुत्रकाः ॥ तदायमूरुणागर्भोमयावर्षशतंधृतः ॥ ३ ॥ षडंगश्चाखिलोवेदइमंगर्भस्थमेवह ॥ विवेशभृगुवंशस्यभूयःप्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥ सोऽयंपितृवधाद्व्यक्तंक्रोधाद्वोहंतुमिच्छति ॥ तेजसातस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानिवः ॥ ५ ॥ तमिमंतातयाचध्वमौर्वंममसुतोत्तमं ॥ अयंवःप्रणिपातेनतुष्टोदृष्टीःप्रमोक्ष्यति ॥ ६ ॥ वसिष्ठउवाच एवमुक्तास्ततःसर्वेराजानस्तेतमूरुजं ॥ ऊचुःप्रसीदेतितदाप्रसादंचचकारसः ॥ ७ ॥ अनेनैवचविख्यातोनाम्नालोकेषुसत्तमः ॥ सऔर्वइतिविप्रर्षिरूरुंभित्वाव्यजायत ॥ ८ ॥

आदत्तानिआत्तानि ददादानेस्यरूपं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तातहेताताः संबोधनार्थोनिपातोवायं ॥६ ॥ ७ ॥ ऊरुतउत्पन्नऔर्वइतिनिरुक्तिमाह अनेनेति ॥ ८ ॥

*ददृशुर्ब्राह्मणींतेथेत्यपेइतिशेषः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ आत्मनोमनःसर्वेषांअपचितिंकर्तुंप्रवणंउन्मुखंइच्छन्स्वमनोपचितिंकर्तुंयोजयतीत्यर्थः ॥ १०॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ विप्रकृष्टेनअतिदूरगेनबहुना क्षत्रियैर्निमित्तमात्रैः ॥ १६ ॥ ॥१७॥१८॥१९॥ आत्महेति एतेनभृगुपतनादिनामरणंब्राह्मणेतरविषयंदर्शितं ॥ २० ॥ २१॥ मावधीरितिक्षत्रियान्तदनियंतृत्वेनानपराधिनः सप्तलोकान्भूरादींश्चमावधीः किंतुतपःसंभृततेजोदूषयंतं

चक्षूंषिप्रतिलब्ध्वाचप्रतिजग्मुस्ततोनृपाः ॥ भार्गवस्तुमुनिर्मेनेसर्वलोकपराभवं ॥ ९ ॥ सचक्रेतातलोकानांविनाशायमहामनाः ॥ सर्वेषामेवकार्त्स्न्येनम नःप्रवणमात्मनः ॥ १० ॥ इच्छन्नपचितिंकर्तुंभृगूणांभृगुनंदनः ॥ सर्वलोकविनाशायतपसामहतैधितः ॥ ११ ॥ तापयामासताँल्लोकान्सदेवासुरमानु षान् ॥ तपसोग्रेणमहतानंदयिष्यन्पितामहान् ॥ १२ ॥ ततस्तंपितरस्तातविज्ञायकुलनंदनं ॥ पितृलोकादुपागम्यसर्वऊचुरिदंवचः ॥ १३ ॥ पितरऊ चुः औौर्वदृष्टःप्रभावस्तेतपसोग्रस्यपुत्रक ॥ प्रसादंकुरुलोकानांनियच्छक्रोधमात्मनः ॥ १४ ॥ नानीशैर्हितदातातभृगुभिर्भावितात्मभिः ॥ वधोह्युपे क्षितःसर्वैःक्षत्रियाणांविहिंसतां ॥ १५ ॥ आयुषाविप्रकृष्टेनयदानःखेदआविशत् ॥ तदास्माभिर्वधस्तातक्षत्रियैरीप्सितःस्वयं ॥ १६ ॥ निखातंयच्चवैवि त्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि ॥ वैरायैवतदान्यस्तंक्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः ॥ १७ ॥ किंहिवित्तेननःकार्यंस्वर्गेप्सूनांद्विजोत्तम ॥ यदस्माकंधनाध्यक्षःप्रभूतंधन माहरत् ॥ १८ ॥ यदातुमृत्युरादातुंननःशक्नोतिसर्वशः ॥ तदाऽस्माभिरयंदृष्टउपायस्तातसंमतः ॥ १९ ॥ आत्महाचपुमांस्तातनलोकाँल्लभतेशुभान् ॥ ततो ऽस्माभिःसमीक्ष्यैवंनात्मनात्मानिपातितः ॥ २० ॥ नचैतन्नःप्रियंतातयदिदंकर्तुमिच्छसि ॥ नियच्छेदंमनःपापात्सर्वलोकपराभवात् ॥ २१ ॥ मावधीः क्षत्रियांस्तातनलोकान्सप्तपुत्रक ॥ दूषयंतंतपस्तेजःक्रोधमुत्पतितंजहि ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्ववारणेऊनाशीत्यधि कशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ और्वउवाच उक्तवानस्मियांक्रोधात्प्रतिज्ञांपितरस्तदा ॥ सर्वलोकविनाशायनसामेवितथाभ वेत् ॥ १ ॥ वृथारोषप्रतिज्ञोवैनाहंभवितुमुत्सहे ॥ अनिस्तीर्णोहिमांरोषोदहेदग्निरिवारणिं ॥ २ ॥ योहिकारणतःक्रोधंसंजातंक्षंतुमर्हति ॥ नालंसमनुजःस म्यक्त्रिवर्गपरिरक्षितुं ॥ ३ ॥ अशिष्टानांनियंताहिशिष्टानांपरिरक्षिता ॥ स्थानेरोषःप्रयुक्तःस्यान्नृपैःसर्वजिगीषुभिः ॥ ४ ॥ अश्रौषमहमूरुस्थोगर्भश य्यागतस्तदा ॥ आरावंमातृवर्गस्यभृगूणांक्षत्रियैर्वधे ॥ ५ ॥

क्रोधंजहि पाठांतरमुपेक्ष्यं ॥२२॥इतिआ०नै०भा०भा०ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तवानिति ॥ १ अनिस्तीर्णः अकृतकार्यः ॥ २ ॥ वृथोत्पन्नःक्रोधोजेतव्योनतु सकारणकइत्याह योहीति ॥ ३ ॥ क्रोधकारणान्याह अशिष्टानामिति स्थानेयुक्तं ॥ ४ ॥ तद्विपरीतंक्षत्रियाश्चकुरित्याह अश्रौषमिति ॥ ५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कांतः उपक्रांतः ॥ ६ ॥ तर्हिक्षत्रियाएववध्यानतुलोकाइत्यतआह संपूर्णेतिद्वाभ्यां कोशोजरायुरूपामांसपेशी संपूर्णःकोशोयासांताः परिपक्कगर्भाइत्यर्थः कोशोऽर्थसंचयेमांसपेश्यामितिविश्वः संपूर्णशोका इत्यपिपठंति लोकैःसत्यपिसामर्थ्येमन्मातॄणांत्राणंनकृतमतस्तेपिवध्याएवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतदेवोपपादयति प्रतिषेद्धेति प्रतिषेद्धरिसतिपापकृदेवनोपलभ्यते असतितुसर्वोपिपापएवप्रवर्त्ततइतिश्लो

संहारोहियदालोकेभृगूणांक्षत्रियाधमैः ॥ आगर्भोच्छेदनाक्रांतस्तदामांमन्युराविशत् ॥ ६ ॥ संपूर्णकोशाःकिलमेमातरःपितरस्तथा ॥ भयात्सर्वेषुलोकेषु नाधिजग्मुःपरायणं ॥ ७ ॥ तान्भृगूणांयदादारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ॥ मातातदादधारेयमूरुणैकेनमांशुभा ॥ ८ ॥ प्रतिषेद्धाहिपापस्ययदालोकेषुविद्य ते ॥ तदासर्वेषुलोकेषुपापकृन्नोपपद्यते ॥ ९ ॥ यदातुप्रतिषेद्धारंपापोनलभतेक्कचित् ॥ तिष्ठंतिबहवोलोकास्तदापापेषुकर्मसु ॥ १० ॥ जानन्नपिचयःपापं शक्तिमान्ननियच्छति ॥ ईशःसन्सोऽपितेनैवकर्मणासंप्रयुज्यते ॥ ११ ॥ राजभिश्चेश्वरैश्चैवयदिवैपितरोमम ॥ शक्तैर्नशकितात्रातुमिष्टंमत्वेहजीवितं ॥ १२ ॥ अतएषामहंक्रुद्धोलोकानामीश्वरोह्यहं ॥ भवतांचवचोनालमहंसमभिवर्त्तितुं ॥ १३ ॥ ममापिचेद्भवेदेवमीश्वरस्यसतोमहत् ॥ उपेक्षमाणस्यपु नर्लोकानांकिल्बिषाद्भयं ॥ १४ ॥ यश्चायंमन्युजोमेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ दहेदेषचमामेवनिगृहीतःस्वतेजसा ॥ १५ ॥ भवतांचविजानामिसर्वलो कहितेप्सुतां ॥ तस्माद्विधध्वंयच्छ्रेयोलोकानांममचेश्वराः ॥ १६ ॥ पितरऊचुः यएषमन्युजस्तेग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ अप्सुतंमुंचभद्रंतेलोका ह्यप्सुप्रतिष्ठिताः ॥ १७ ॥ आपोमयाःसर्वरसाःसर्वमापोमयंजगत् ॥ तस्मादप्सुविमुंचेमंक्रोधाग्निंद्विजसत्तम ॥ १८ ॥ अयंतिष्ठतुतेविप्रयदीच्छसिमहोद धौ ॥ मन्युजोऽग्निर्दहन्नापोलोकाह्यापोमयाःस्मृताः ॥ १९ ॥ एवंप्रतिज्ञासत्येयंतवानघभविष्यति ॥ नचैवंसामरालोकागमिष्यंतिपराभवं ॥ २० ॥ व सिष्ठउवाच ततस्तंक्रोधजंतातऔर्वोऽग्निंवरुणालये ॥ उत्ससर्जसचैवापउपयुंक्तेमहोदधौ ॥ २१ ॥ महद्धयशिरोभूत्वायत्तद्वेदविदोविदुः ॥ तमग्निमुद्गि रद्वक्त्रात्पिबत्यापोमहोदधौ ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वमपिभद्रंतेनलोकान्हंतुमर्हसि ॥ पराशरपराँल्लोकाञ्जानञ्ज्ञानवतांवर ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व णिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेऽशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कद्वयार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पापंपापकारिणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ किल्बिषात् अशासनजात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आदातुंउच्छेत्तुं ॥ १७ ॥ आपोमयाइति कारणीभूतास्वसुदग्धासुलो काअपिदग्धप्रायाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उपयुंक्तेभक्षयति ॥ २१ ॥ हयशिरःवडवामुखं ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिआ० नै० भा० भा० अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमिति ॥१॥२॥३॥ माभांक्षंननाशयेयं ॥४॥५॥ शुभ्रेणपापिनांनिग्रहान्निर्मलेन तेनयज्ञेनयज्ञियेनद्रव्येणहूयमानेन ॥६॥७॥८॥९ ॥ १०॥ अपविघ्नंतेसत्रमितिशेषः अजानतामितिपापमपिकृत्वानंद

गंधर्वउवाच एवमुक्तःसविप्रर्षिर्वसिष्ठेनमहात्मना॥ न्ययच्छदात्मनःक्रोधंसर्वलोकपराभवात्॥१॥ ईजेचसमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः॥ ऋषीराक्षस
सत्रेणशाक्तेयोऽथपराशरः ॥ २ ॥ ततोवृद्धांश्चबालांश्चराक्षसान्समहामुनिः॥ ददाहविततेयज्ञेशक्तेर्वधमनुस्मरन्॥ ३ ॥ नहितंवारयामासवसिष्ठोरक्षसां
वधात्॥ द्वितीयामस्यमाभांक्षंप्रतिज्ञामितिनिश्चयात्॥ ४॥ त्रयाणांपावकानांचसत्रेतस्मिन्महामुनिः॥ आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानांचतुर्थइवपावकः॥ ५॥ तेन
यज्ञेनशुभ्रेणहूयमानेनशक्तिजः ॥ तद्विदीपितमाकाशंसूर्येणेवघनात्यये ॥ ६ ॥ तंवसिष्ठादयःसर्वेमुनयस्तत्रमेनिरे॥ तेजसादीप्यमानंवैद्वितीयमिवभा
स्करं ॥ ७ ॥ ततःपरमदुष्प्रापमन्यैर्ऋषिरुदारधीः ॥ समापिपयिषुःसत्रंतमत्रिःसमुपागमत् ॥ ८॥ तथापुलस्त्यःपुलहःक्रतुश्चैवमहाक्रतुः॥ तत्राजग्मुरमि
त्रघ्नरक्षसांजीवितेप्सया॥ ९॥ पुलस्त्यस्तुवधात्तेषांरक्षसांभरतर्षभ॥ उवाचेदंवचःपार्थपराशरमरिंदमं ॥ १० ॥ कच्चित्तातापविघ्नंतेकच्चिन्नंदसिपुत्रक॥
अजानतामदोषाणांसर्वेषांरक्षसांवधात्॥ ११ ॥ प्रजोच्छेदमिमंमत्थ्यंनहिकर्तुंत्वमर्हसि॥ नैषताताद्विजातीनांधर्मोदृष्टस्तपस्विनां ॥ १२ ॥ शमएवपरोधर्म
स्तमाचरपराशर॥ अधर्मिष्ठंवरिष्ठःसन्कुरुषेत्वंपराशर॥ १३॥ शक्तिंचापिहिधर्मज्ञंनातिक्रांतुमिहार्हसि॥ प्रजायाश्चममोच्छेदंनचैवंकर्तुमर्हसि॥ १४ ॥
शापाद्धिशक्तेर्वासिष्ठतदातदुपपादितं॥ आत्मजेनसदोषेणशक्तिर्नीतइतोदिवं ॥ १५ ॥ नहितंराक्षसःकश्चिच्छक्तोभक्षयितुंमुने ॥ आत्मनैवात्मनस्तेनदृ
ष्टोमृत्युस्तदाभवत्॥ १६॥ निमित्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रःपराशर॥ राजाकल्माषपादश्चदिवमारुह्यमोदते॥ १७॥ येचशक्त्यवराःपुत्रावसिष्ठस्यमहामु
ने॥ तेचसर्वेमुदायुक्तामोदंतेसहिताःसुरैः॥ १८॥ सर्वमेतद्वसिष्ठस्यविदितंवैमहामुने॥ रक्षसांचसमुच्छेदएषताततपस्विनां॥ १९॥ निमित्तभूतस्त्वंचात्रक्र
तौवासिष्ठनंदन॥ तत्सत्रंमुंचभद्रंतेसमाप्तमिदमस्तुते॥ २०॥ गंधर्वउवाच एवमुक्तःपुलस्त्येनवसिष्ठेनचधीमता॥ तदासमापयामाससत्रंशाक्तोम
हामुनिः॥ २१॥ सर्वराक्षससत्रायसंभृतंपावकंतदा॥ उत्तरेहिमवत्पार्श्वेउत्ससर्जमहावने॥ २२॥

सीतिसाधिक्षेपप्रश्नः ॥ ११ ॥ मह्यंमम ॥ १२ ॥ १३ ॥ शक्तिंचेति पुत्रदोषेणपितानश्यतीत्युक्तं ॥ १४॥ शापात्शक्तिनाशप्राप्तोराजाशक्तिमेवभक्षितवान्अतःशक्तेरेवायमपराधोनरक्षसामित्यर्थः॥१५॥
॥ १६ ॥ मोदतेशक्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ समुच्छेदेएषःत्वंनिमित्तभूतइतियोजना ॥ १९ ॥ मुंचत्यज ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राज्ञेति ॥ १ ॥ अगम्यास्नुषातुल्यत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सतत्राद्यापिरक्षांसिवृक्षानश्मनएवच ॥ भक्षयन्दृश्यतेवह्निःसदापर्वणिपर्वणि ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच राज्ञाकल्माषपादेनगुरौब्रह्मविदांवरे ॥ कारणंकिंपुरस्कृत्यभार्यावैसन्नियोजिता ॥ १ ॥ जानतावैपरंधर्मंवसिष्ठेनमहात्मना ॥ अगम्यागमनंकस्मात्कृतंतेनमहर्षिणा ॥ २ ॥ अधर्मिष्ठंवसिष्ठेनकृतंचापिपुरासखे ॥ एतन्मेसंशयंसर्वंछेत्तुमर्हसिपृच्छतः ॥ ३ ॥ गंधर्वउवाच धनंजयनिबोधेदंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ वसिष्ठंप्रतिदुर्धर्षंतथामित्रसहंनृपं ॥ ४ ॥ कथितंतेमयासर्वंयथाशप्तःसपार्थिवः ॥ शक्तिनाभरतश्रेष्ठवासिष्ठेनमहात्मना ॥ ५ ॥ सतुशापवशंप्राप्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ निर्जगामपुराद्राजासहदारःपरंतपः ॥ ६ ॥ अरण्यंनिर्जनंगत्वासदारःपरिचक्रमे ॥ नानामृगगणाकीर्णंनानासत्वसमाकुलं ॥ ७ ॥ नानागुल्मलताच्छन्नंनानाद्रुमसमावृतं ॥ अरण्यंघोरसन्नादंशापग्रस्तःपरिभ्रमन् ॥ ८ ॥ सकदाचित्क्षुधाविष्टोमृगयन्भक्ष्यमात्मनः ॥ ददर्शसुपरिक्लिष्टःकस्मिंश्चिन्निर्जनेवने ॥ ९ ॥ ब्राह्मणंब्राह्मणींचैवमिथुनायोपसंगतौ ॥ तौतंवीक्ष्यसुवित्रस्तावकृतार्थौप्रधावितौ ॥ १० ॥ तयोःप्रद्रवतोर्विप्रंजग्राहनृपतिर्बलात् ॥ दृष्ट्वागृहीतंभर्त्तारमथब्राह्मण्यभाषत ॥ ११ ॥ शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिसुव्रत ॥ आदित्यवंशप्रभवस्त्वंहिलोकेपरिश्रुतः ॥ १२ ॥ अप्रमत्तःस्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणेरतः ॥ शापोपहतदुर्धर्षनपापंकर्तुमर्हसि ॥ ॥ १३ ॥ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेभर्तृव्यसनकर्शिता ॥ अकृतार्थाह्यहंभर्त्राप्रसवार्थंसमागता ॥ १४ ॥ प्रसीदनृपतिश्रेष्ठभर्त्ताऽयंमेविसृज्यतां ॥ एवंविक्रोशमानायास्तस्यास्तुसनृशंसवत् ॥ १५ ॥ भर्त्तारंभक्षयामासव्याघ्रोमृगमिवेप्सितं ॥ तस्याःक्रोधाभिभूतायायान्यश्रूण्यपतन्भुवि ॥ १६ ॥ सोऽग्निःसमभवद्दीप्तस्तंचदेशंव्यदीपयत् ॥ ततःसाशोकसंतप्ताभर्तृव्यसनकर्शिता ॥ १७ ॥ कल्माषपादंराजर्षिमशपद्ब्राह्मणीरुषा ॥ यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वयाक्षुद्रनृशंसवत् ॥ १८ ॥ प्रेक्षंत्याभक्षितोमेद्यप्रियोभर्त्तामहायशाः ॥ तस्मात्त्वमपिदुर्बुद्धेमच्छापपरिविक्षतः ॥ १९ ॥ पत्नीमृतावनुप्राप्यसद्यस्त्यक्ष्यसिजीवितं ॥ यस्यचर्षेर्वसिष्ठस्यत्वयापुत्राविनाशिताः ॥ २० ॥ तेनसंगम्यतेभार्यातनयंजनयिष्यति ॥ सतेवंशकरःपुत्रोभविष्यतिनृपाधम ॥ २१ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अकृतार्थौअकृतपुत्रत्वात् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ मदयंत्यामहिष्या ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ अस्माकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

एवंशप्त्वातुराजानंसातमांगिरसीशुभा ॥ तस्यैवसन्निधौदीप्तंप्रविवेशहुताशनं ॥ २२ ॥ वसिष्ठश्चमहाभागःसर्वमेतदवैक्षत ॥ ज्ञानयोगेनमहतातपसा चपरंतप ॥ २३ ॥ मुक्तशापश्चराजर्षिःकालेनमहताततः ॥ ऋतुकालेऽभिपतितोमदयंत्यानिवारितः ॥ २४ ॥ नहिसस्मारसनृपस्तंशापंकाममोहितः ॥ देव्याः सोथवचःश्रुत्वासंभ्रांतोनृपसत्तमः ॥ २५ ॥ तंशापमनुसंस्मृत्यपर्यतप्यद्भृशंतदा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजावसिष्ठंसंन्ययोजयत् ॥ स्वदारेषुनरश्रेष्ठशापदोषस मन्वितः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवसिष्ठोपाख्यानेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच अस्माकमनुरूपोवैयःस्याद्गंधर्ववेदवित् ॥ पुरोहितस्तमाचक्ष्वसर्वंहिविदितंतव ॥ १ ॥ गंधर्वउवाच यवीयान्देवलस्यैषवनेभ्रातातपस्यति ॥ धौम्यउत्कोचकेतीर्थेतंवृणुध्वंयदीच्छथ ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ततोऽर्जुनोस्त्रमाग्नेयंप्रददौतद्यथाविधि ॥ गंधर्वायतदाप्रीतोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयागंधर्वसत्तम ॥ कार्यकालेग्रहीष्यामःस्वस्तितेऽस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तेऽन्योन्यमभिसंपूज्यगंधर्वःपांडवाश्चह ॥ रम्याद्भागीरथीतीराद्यथाकामंप्रतस्थिरे ॥ ५ ॥ ततउत्कोचकंतीर्थंगत्वाधौम्याश्रमंतुते ॥ तंवव्रुःपांडवाधौम्यंपौरोहित्यायभारत ॥ ६ ॥ तान्धौम्यःप्रतिजग्राहसर्ववेदविदांवरः ॥ वन्येनफलमूलेनपौरोहित्येनचैवह ॥ ७ ॥ तेसमाशंसिरेलब्धांश्रियंराज्यंचपांडवाः ॥ ब्राह्मणंतंपुरस्कृत्यपांचालींचस्वयंवरे ॥ ८ ॥ पुरोहितेनतेनाथगुरुणासंगतास्तदा ॥ नाथवंतमिवात्मानंमेनिरेभरतर्षभाः ॥ ९ ॥ सहिवेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषांगुरुरुदारधीः ॥ तेनधर्मविदापार्थायाज्याधर्मविदःकृताः ॥ ॥ १० ॥ वीरांस्तुसहितान्मेनेप्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः ॥ बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवद्विजः ॥ ११ ॥ कृतस्वस्त्ययनास्तेनततस्तेमनुजाधिपाः ॥ मेनिरेसहितागंतुंपांचाल्यास्तंस्वयंवरं ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिधौम्यपुरोहितकरणेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ समाप्तंचैत्ररथपर्व ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथस्वयंवरपर्व वैशंपायनउवाच ततस्तेनरशार्दूलाभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ प्रययुर्द्रौपदींद्रष्टुंतंचदेशंमहोत्सवं ॥ १ ॥ तेप्रयातानरव्याघ्राःसहमात्रापरंतपाः ॥ ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गेगच्छतःसंगतान्बहून् ॥ २ ॥

॥ ६ ॥ प्रतिजग्राहअंगीचकार ॥ ७ ॥ पांचालींचलब्धामाशंसिरे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिआदिप० नैल० भा० भा० त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दायान्देयानि तानेवाह धनमित्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ नटाःवेषभेदकारिणः वैतालिकाःमंगलपाठकारिणः नर्तकाःप्रसिद्धाः

तऊचुर्ब्राह्मणाराजन्पांडवान्ब्रह्मचारिणः ॥ क्वभवंतोगमिष्यंतिकुतोवाऽभ्यागताइह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच आगतानेकचक्रायाःसोदर्यानेकचारिणः ॥ भवंतोवैविजानंतुसहमात्राद्विजर्षभाः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः गच्छताद्यैवपंचालान्द्रुपदस्यनिवेशने ॥ स्वयंवरोमहांस्तत्रभवितासुमहाधनः ॥ ५ ॥ एकसार्थप्रयाताःस्मवयंतत्रैवगामिनः ॥ तत्रत्यद्भुतसंकाशोभवितासुमहोत्सवः ॥ ६ ॥ यज्ञसेनस्यदुहिताद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ वेदीमध्यात्समुत्पन्ना पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥ ७ ॥ दर्शनीयानवद्यांगीसुकुमारीमनस्विनी ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीद्रोणशत्रोःप्रतापिनः ॥ ८ ॥ योजातःकवचीखड्गीसशरःसशरासनः ॥ सुसमिद्धेमहाबाहुःपावकेपावकोपमः ॥ ९ ॥ स्वसातस्यानवद्यांगीद्रौपदीतनुमध्यमा ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रवातिवै ॥ १० ॥ यज्ञसेनस्यचसुतांस्वयंवरकृतक्षणां ॥ गच्छामोवैवयंद्रष्टुंतंचदिव्यंमहोत्सवं ॥ ११ ॥ राजानोराजपुत्राश्चयज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ स्वाध्यायवंतःशुचयोमहात्मानोयतव्रताः ॥ १२ ॥ तरुणादर्शनीयाश्चनानादेशसमागताः ॥ महारथाकृतास्त्राश्चसमुपैष्यंतिभूमिपाः ॥ १३ ॥ तेतत्रविविधान्दायान्विजयार्थंनरेश्वराः ॥ प्रदास्यंतिधनंगाश्चभक्ष्यंभोज्यंचसर्वशः ॥ १४ ॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वंदृष्ट्वाचैवस्वयंवरं ॥ अनुभूयोत्सवंचैवगमिष्यामोयथेप्सितं ॥ १५ ॥ नटावैतालिकास्तत्रनर्त्तकाःसूतमागधाः ॥ नियोधकाश्चदेशेभ्यःसमेष्यंतिमहाबलाः ॥ १६ ॥ एवंकौतूहलंकृत्वादृष्ट्वाचप्रतिगृह्यच ॥ सहास्माभिर्महात्मानःपुनःप्रतिनिवर्त्स्यथ ॥ १७ ॥ दर्शनीयांश्चवःसर्वान्देवरूपानवस्थितान् ॥ समीक्ष्यकृष्णावरयेत्संगत्यैकतमंवरं ॥ १८ ॥ अयंभ्रातातवश्रीमान्दर्शनीयोमहाभुजः ॥ नियुज्यमानोविजयेसंगत्याद्रविणंबहु ॥ आहरिष्यन्नयंनूनंप्रीतिंवोवर्धयिष्यति ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच परमंभोगमिष्यामोद्रष्टुंचैवमहोत्सवं ॥ भवद्भिःसहिताःसर्वेकन्यायास्तंस्वयंवरं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवागमनेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच एवमुक्ताःप्रयातास्तेपांडवाजनमेजय ॥ राज्ञादक्षिणपंचालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् ॥ १ ॥

सूताःपौराणिकाः मागधाःवंशसूचकाःनियोधकाःमल्लाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ संगत्यादैवयोगेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ परमंयथेष्टं ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्कंधावारंराजगृहप्राकारं लोकसमूहस्थानंवा स्कंधःस्यान्नृपतावंसेसांपरायसमूहयोरितिमेदिनी ॥ ६ ॥ नजज्ञिरेनज्ञातवंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनानम्यंनमयितुमशक्यं ॥ ९ ॥ वैहायसंअंतरिक्षगतं यंत्रंतीव्रवेगवत्तया भ्रमणेनलक्ष्यमार्गसंकोचकमंतराबद्धं समितंयंत्रच्छिद्रद्वाराउपलक्षितं लक्ष्यमपिवैहायसमित्यर्थः अस्त्रशिक्षायांएकेनार्जुनेनैवचललक्ष्यपातनंकृतमतःसएवचलयंत्रद्वा

ततस्तेपुमहात्मानंशुद्धात्मानमकल्मषं ॥ ददृशुःपांडवावीरामुनिंद्वैपायनंतदा ॥ २ ॥ तस्मैयथावत्सत्कारंकृत्वातेनचसत्कृताः ॥ कथांतेचाभ्यनुज्ञाताःप्रययुर्द्रुपदक्षयं ॥ ३ ॥ पश्यंतोरमणीयानिवनानिचसरांसिच ॥ तत्रतत्रवसंतश्चशनैर्जग्मुर्महारथाः ॥ ४ ॥ स्वाध्यायवंतःशुचयोमधुराःप्रियवादिनः ॥ आनुपूर्व्येणसंप्राप्ताःपंचालान्पांडुनंदनाः ॥ ५ ॥ तेतुदृष्ट्वापुरंतच्चस्कंधावारंचपांडवाः ॥ कुंभकारस्यशालायांनिवासंचक्रिरेतदा ॥ ६ ॥ तत्रभैक्षंसमाजह्रुर्ब्राह्मणींवृत्तिमाश्रिताः ॥ तान्संप्राप्तांस्तथावीरान्जज्ञिरेननराःक्वचित् ॥ ७ ॥ यज्ञसेनस्यकामस्तुपांडवायकिरीटिने ॥ कृष्णांदद्यामितिसदानचैतद्विवृणोतिसः ॥ ॥८॥ सोऽन्वेषमाणःकौंतेयंपांचाल्योजनमेजय ॥ दृढंधनुरनानम्यंकारयामासभारत ॥ ९ ॥ यंत्रंवैहायसंचापिकारयामासकृत्रिमं ॥ तेनयंत्रेणसमितंराजालक्ष्यंचकारसः ॥ १० ॥ द्रुपदउवाच इदंसज्यंधनुःकृत्वासज्जैरेभिश्चसायकैः ॥ अतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धासलब्धामत्सुतामिति ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच इतिसद्रुपदोराजास्वयंवरमघोषयत् ॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेसमीयुस्तत्रभारत ॥ १२ ॥ ऋषयश्चमहात्मानःस्वयंवरदिदृक्षवः ॥ दुर्योधनपुरोगाश्चसकर्णाःकुरवोनृप ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाश्चमहाभागादेशेभ्यःसमुपागमन् ॥ ततोऽर्चिताराजगणाद्रुपदेनमहात्मना ॥ १४ ॥ उपोपविष्टामंचेषुद्रष्टुकामाःस्वयंवरं ॥ ततःपौरजनाःसर्वेसागरोद्धूतनिःस्वनाः ॥ १५ ॥ शिशुमारशिरःप्राप्यन्यविशंस्तेस्मपार्थिवाः ॥ प्रागुत्तरेणनगराद्भूमिभागेसमेशुभे ॥ समाजवाटःशुशुभेभवनैःसर्वतोवृतः ॥ १६ ॥ प्राकारपरिखोपेतोद्वारतोरणमंडितः ॥ वितानेनविचित्रेणसर्वतःसमलंकृतः ॥ १७ ॥ तूर्यौघशतसंकीर्णःपरार्ध्यागुरुधूपितः ॥ चंदनोदकसिक्तश्चमाल्यदामोपशोभितः ॥ १८ ॥

रालक्ष्यंभेत्स्यतिनान्यइति तदन्वेषणायायंयत्नोद्रुपदेनकृतः यद्यपिकर्णस्याप्येतत्सुकरंतथापिहीनकुलत्वात्सम्रुपरिहरइतिभावः ॥ १० ॥ सज्यंधनुःकृत्वाइदंयंत्रमतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धावेद्धुंसमर्थः ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपोपविष्टाः पादपूरणार्थाउपेत्यस्यावृत्तिः प्रसमुपोदःपादपूरणइति ॥ १५ ॥ शिशुमारोजलजंतुःतदाकारस्तारासमूहात्मकोविष्णुःतस्यशिरःप्रदेशेऐशान्यांदिशि अतएवसाअपराजितादिक् तांदिशंप्राप्यन्यविशन् तामेवदिशमाहप्रागिति प्रागुत्तरेणप्रागुदीच्योरंतरालेनगरात्समीपे एनबन्यतरस्यामदूरेपंचम्येत्येनबंतमिदं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विमानेषुसप्तभूमिगृहेषु विमानोव्योमयानेचसप्तभूमिगृहेपिचेतिमेदिनी ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिस्तीर्य

कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ॥ सर्वतःसंवृतःशुभ्रैःप्रासादैःसुकृतोच्छ्रयैः ॥ १९ ॥ सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ॥ सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥ २० ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नैरगुरूत्तमवासितैः ॥ हंसांशुवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगंधिभिः ॥ २१ ॥ असंबाधशतद्वारैःशयनासनशोभितैः ॥ बहुधातुपिनद्धांगैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ २२ ॥ तत्रनानाप्रकारेषुविमानेषुस्वलंकृताः ॥ स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यंनिषेदुःसर्वपार्थिवाः ॥ २३ ॥ तत्रोपविष्टान्ददृशुर्महासत्वपराक्रमान् ॥ राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ २४ ॥ महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ॥ प्रियान्सर्वस्यलोकस्यसुकृतैःकर्मभिःशुभैः ॥ २५ ॥ मंचेषुचपरार्ध्येषुपौरजानपदाजनाः ॥ कृष्णादर्शनसिध्यर्थंसर्वतःसमुपाविशन् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणैस्तेचसहिताःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ऋद्धिंपंचालराजस्यपश्यंतस्तामनुत्तमां ॥ २७ ॥ ततःसमाजोववृधेसराजन्दिवसान्बहून् ॥ रत्नप्रदानबहुलःशोभितोनटनर्त्तकैः ॥ २८ ॥ वर्त्तमानेसमाजेतुरमणीयेऽन्हिषोडशे ॥ आप्लुतांगीसुवसनासर्वाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ मालांचसमुपादायकांचनींसमलंकृतां ॥ अवतीर्णाततोरंगंद्रौपदीभरतर्षभ ॥ ३० ॥ पुरोहितःसोमकानांमंत्रविद्ब्राह्मणःशुचिः ॥ परिस्तीर्यजुहावाग्निमाज्येनविधिवत्तदा ॥ ३१ ॥ संतर्पयित्वाज्वलनंब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ वारयामाससर्वाणिवादित्राणिसमंततः ॥ ३२ ॥ निःशब्देतुकृतेतस्मिन्धृष्टद्युम्नोविशांपते ॥ कृष्णामादायविधिवन्मेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३३ ॥ रंगमध्येगतस्तत्रमेघगंभीरयागिरा ॥ वाक्यमुच्चैर्जगादेदंश्लक्ष्णमर्थवदुत्तमं ॥ ३४ ॥ इदंधनुर्लक्ष्यमिमेचबाणाःशृण्वंतुमेभूपतयःसमेताः ॥ छिद्रेणयंत्रस्यसमर्पयध्वंशरैःशितैर्व्योमचरैर्दशार्धैः ॥ ३५ ॥ एतन्महत्कर्मकरोतियोवैकुलेनरूपेणबलेनयुक्तः ॥ तस्याद्यभार्याभगिनीममेयंकृष्णाभवित्रीनमृषाब्रवीमि ॥ ३६ ॥

दर्भैःपरितःस्तीर्त्वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इदंधनुःइदंचलक्ष्यंइमेचबाणाः चलयंत्रच्छिद्रद्वारायुगपत्पंचबाणान्लक्ष्येयःसमर्पयतितस्याद्यभार्याभगिनीममेयमितिद्वयोःसंबंधः व्योमचरैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तानेवमुक्त्वाद्रुपदस्यपुत्रःपश्चादिदंतांभगिनीमुवाच ॥ नाम्नाचगोत्रेणचकर्मणाचसंकीर्त्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व १
॥२०७॥ णिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नवाक्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच दुर्योधनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुष्प्रधर्ष
णः ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चसहोदुःशासनस्तथा ॥ १ ॥ युयुत्सुर्वायुवेगश्चभीमवेगरवस्तथा ॥ उग्रायुधोबलाकीचकरकायुर्विरोचनः ॥ २ ॥ कुंडकश्चित्रसेन
श्चसुवर्चाःकनकध्वजः ॥ नंदकोबाहुशालीचतुहुंडोविकटस्तथा ॥ ३ ॥ एतेचान्येचबहवोधार्त्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ कर्णेनसहितावीरास्त्वदर्थंसमुपागताः ॥ ४ ॥
असंख्याताममहात्मानःपार्थिवाःक्षत्रियर्षभाः ॥ शकुनिःसौबलश्चैववृषकोथबृहद्बलः ॥ ५ ॥ एतेगांधारराजस्यसुताःसर्वेसमागताः ॥ अश्वत्थामाचभोज
श्चसर्वशस्त्रभृतांवरौ ॥ ६ ॥ समवेतौमहात्मानौत्वदर्थेसमलंकृतौ ॥ बृहंतोमणिमांश्चैवदंडधारश्चपार्थिवः ॥ ७ ॥ सहदेवजयत्सेनौमेघसंधिश्चपार्थिवः ॥
विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ ८ ॥ वार्धक्षेमिःसुशर्माचसेनाबिंदुश्चपार्थिवः ॥ सुकेतुःसहपुत्रेणसुनाम्नाचसुवर्चसा ॥ ९ ॥ सुचित्रःसुकुमारश्च
वृकःसत्यधृतिस्तथा ॥ सूर्यध्वजोरोचमानोनीलश्चित्रायुधस्तथा ॥ १० ॥ अंशुमांश्चेकितानश्चश्रेणिमांश्चमहाबलः ॥ समुद्रसेनपुत्रश्चचंद्रसेनःप्रतापवा
न् ॥ ११ ॥ जलसंधःपितापुत्रौविदंडोदंडएवच ॥ पौंड्रकोवासुदेवश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ १२ ॥ कलिंगस्ताम्रलिप्तश्चपत्तनाधिपतिस्तथा ॥ मद्रराजस्त
थाशल्यःसहपुत्रोमहारथः ॥ १३ ॥ रुक्मांगदेनवीरेणतथारुक्मरथेनच ॥ कौरव्यःसोमदत्तश्चपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १४ ॥ समवेतास्त्रयःशूराभूरिर्भूरिश्रवाः
शलः ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोदृढधन्वाचपौरवः ॥ १५ ॥ बृहद्बलःसुषेणश्चशिबिरौशीनरस्तथा ॥ पटच्चरनिहंताचकारूषाधिपतिस्तथा ॥ १६ ॥ संकर्षणोवा
सुदेवोरौक्मिणेयश्चवीर्यवान् ॥ सांबश्चचारुदेष्णश्चप्राद्युम्निःसगदस्तथा ॥ १७ ॥ अक्रूरःसात्यकिश्चैवउद्धवश्चमहामतिः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःपृथुर्विपृथु
रेवच ॥ १८ ॥ विदूरथश्चकंकश्चशंकुश्चसगवेषणः ॥ आशावहोऽनिरुद्धश्चसमीकःसारिमेजयः ॥ १९ ॥ वीरोवातपतिश्चैवझिल्लीपिंडारकस्तथा ॥ उशीन ॥२०७॥
रश्चविक्रांतोवृष्णयस्तेप्रकीर्त्तिताः ॥ २० ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेलंकृताइति ॥ १ ॥ २ ॥ संकल्पजे

भगीरथोबृहत्क्षत्रःसैंधवश्चजयद्रथः ॥ बृहद्रथोबाह्लिकश्चश्रुतायुश्चमहारथः ॥ २१ ॥ उलूकःकैतवोराजाचित्रांगदशुभांगदौ ॥ वत्सराजश्चमतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा ॥ २२ ॥ शिशुपालश्चविक्रांतोजरासंधस्तथैवच ॥ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ २३ ॥ त्वदर्थमागताभद्रेक्षत्रियाःप्रथिताभुवि ॥ एते भेत्स्यंतिविक्रांतास्त्वदर्थेलक्ष्यमुत्तमं ॥ विध्येतयइदंलक्ष्यंवरयेथाःशुभेऽद्यतं ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिराजनामकीर्तनेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेलंकृताःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंस्पर्धमानानरेंद्राः ॥ अस्त्रंबलंचात्मनिमन्यमानाःसर्वेसमुत्पेतुरुदायुधास्ते ॥ १ ॥ रूपेणवीर्येणकुलेनचैवशीलेनवित्तेनचयौवनेन ॥ समिद्धदर्पामदवेगभिन्नामत्तायथाहैमवतागजेंद्राः ॥ ॥ २ ॥ परस्परंस्पर्धयाप्रेक्षमाणाःसंकल्पजेनाभिपरिप्लुतांगाः ॥ कृष्णाममैवेत्यभिभाषमाणानृपासनेभ्यःसहसोदतिष्ठन् ॥ ३ ॥ तेक्षत्रियारंगगताःसमेताजिगीषमाणाद्रुपदात्मजांतां ॥ चकाशिरेपर्वतराजकन्यामुमांयथादेवगणाःसमेताः ॥ ४ ॥ कंदर्पबाणाभिनिपीडितांगाःकृष्णागतैस्तेहृदयैर्नरेंद्राः ॥ रंगावतीर्णाद्रुपदात्मजार्थंद्वेषंप्रचक्रुःसुहृदोऽपितत्र ॥ ५ ॥ अथाययुर्देवगणाविमानैरुद्रादित्यावसवोऽथाश्विनौच ॥ साध्याश्चसर्वेमरुतस्तथैवयमंपुरस्कृत्यधनेश्वरंच ॥ ६ ॥ दैत्याःसुपर्णाश्चमहोरगाश्चदेवर्षयोगुह्यकाश्चारणाश्च ॥ विश्वावसुर्नारदपर्वतौचगंधर्वमुख्याःसहसाऽप्सरोभिः ॥ ७ ॥ हलायुधस्तत्रजनार्दनश्चवृष्ण्यंधकाश्चैवयथाप्रधानं ॥ प्रेक्षांस्मचक्रुर्यदुपुंगवास्तेस्थिताश्चकृष्णस्यमतेमहांतः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वातुतान्मत्तगजेंद्ररूपान्पंचाभिपद्मानिववारणेंद्रान् ॥ भस्मावृतांगानिवहव्यवाहान्कृष्णःप्रदध्यौयदुवीरमुख्यः ॥ ९ ॥ शशंसरामाययुधिष्ठिरंसभीमंसजिष्णुंचयमौचवीरौ ॥ शनैःशनैस्तान्प्रसमीक्ष्यरामोजनार्दनंप्रीतमनाददर्शह ॥ १० ॥ अन्येतुवीरान्नृपपुत्रपौत्राःकृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावैः ॥ व्यायच्छमानाददृशुर्नतान्वैसंदष्टदंतच्छदताम्रनेत्राः ॥ ११ ॥ तथैवपार्थाःपृथुबाहवस्तेवीरौयमौचैवमहानुभावौ ॥ तांद्रौपदींप्रेक्ष्यतदास्मसर्वेकंदर्पबाणाभिहताबभूवुः ॥ १२ ॥

नकामेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभितःपद्मालक्ष्मीर्येषांतान्सर्वांगसुंदरानित्यर्थः अतिपद्मानितिपाठेपिसएवार्थः अतिमत्तानित्यपपाठः ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यायच्छमानाःव्याददानाःचक्षुःप्रसार्यकृष्णामेवददृशुर्नपांडवान् ॥ ११ ॥ तथैवपार्थाइति कामाभिभूतत्वाद्रामकृष्णादीन्नददृशुरितिभावः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ विमानसंबाधंविमानसंकीर्णं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ संहननोपपन्नंअत्यंतंकाठिन्येनयुक्तं स्फुरतानामयितुमसामर्थ्यात्करान्निःसरत्कोटितया अतएवविक्षिप्यमाणाःदंडेनवीटाइव धनुषाधनुष्कोट्या शमयांबभूवुरितिद्वयोःसंबंधः ॥१८॥१९॥चक्रवालंमंडलं॥२०॥२१॥२२॥सामर्षहासं नीचकुलयोगादमर्षः सूर्यापराधत्वात्हासः ॥२३॥२४॥ धनुरादायमानःपरीक्षमाणः दैपृशोधनेऽस्यरूपं

॥२०८॥ देवर्षिगंधर्वसमाकुलंतत्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टं॥ दिव्येनगंधेनसमाकुलंचदिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणं ॥ १३ ॥ महास्वनैर्दुंदुभिनादितैश्चबभूवतत्संकुलमंतरिक्षं॥ विमानसंबाधमभूत्समंतात्सवेणुवीणापणवानुनादं॥१४॥ ततस्तुतेराजगणाःक्रमेणकृष्णानिमित्तंकृतविक्रमाश्च॥ सकर्णदुर्योधनशाल्वशल्यद्रौणायनिक्राथसुनीथवक्राः॥१५॥ कलिंगवंगाधिपपांड्यपौंड्राविदेहराजोयवनाधिपश्च॥ अन्येचनानानृपपुत्रपौत्राराष्ट्राधिपाःपंकजपत्रनेत्राः॥१६॥ किरीटहारांगदचक्रवालैर्विभूषितांगाःपृथुबाहवस्ते॥ अनुक्रमंविक्रमसत्वयुक्ताबलेनवीर्येणचनर्दमानाः॥ १७॥ तत्कार्मुकंसंहननोपपन्नंसज्यंनशेकुर्मनसाऽपिकर्तुं॥ तेविक्रमंतःस्फुरतादृढेनविक्षिप्यमाणाधनुषानरेंद्राः॥ १८॥ विचेष्टमानाधरणीतलस्थायथाबलंशैक्ष्यगुणक्रमाश्च ॥ गतौजसःस्रस्तकिरीटहाराविनिःश्वसंतःशमयांबभूवुः ॥ १९ ॥ हाहाकृतंतद्धनुषादृढेनविस्रस्तहारांगदचक्रवालं॥ कृष्णानिमित्तंविनिवृत्तकामंराज्ञांतदामंडलमार्तमासीत्॥ ॥ २०॥ सर्वान्नृपांस्तान्प्रसमीक्ष्यकर्णोधनुर्धराणांप्रवरोजगाम ॥ उद्धृत्यतूर्णंधनुरुद्यतंतत्सज्यंचकाराशुयुयोजबाणान्॥ २१ ॥ दृष्ट्वासूतंमेनिरेपांडुपुत्राभित्वानीतंलक्ष्यवरंधरायां ॥ धनुर्धरारागकृतप्रतिज्ञमत्यग्निसोमार्कमथार्कपुत्रं ॥ २२॥ दृष्ट्वातुतंद्रौपदीवाक्यमुच्चैर्जगादनाहंवरयामिसूतं ॥ सामर्षहासंप्रसमीक्ष्यसूर्यंतत्याजकर्णःस्फुरितंधनुस्तत्॥ २३॥ एवंतेषुनिवृत्तेषुक्षत्रियेषुसमंततः॥ चेदीनामधिपोवीरोबलवानंतकोपमः॥ २४ ॥ दमघोषसुतोधीरःशिशुपालोमहामतिः॥ धनुरादायमानस्तुजानुभ्यामगमन्महीं॥ २५ ॥ ततोराजामहावीर्योजरासंधोमहाबलः ॥ धनुषोऽभ्याशमागत्यतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ २६ ॥ धनुषापीड्यमानस्तुजानुभ्यामगमन्महीं ॥ ततउत्थायराजासस्वराष्ट्राण्यभिजग्मिवान्॥ २७॥ ततःशल्योमहावीरोमद्रराजोमहाबलः॥ तदप्यारोप्यमाणस्तुजानुभ्यामगमन्महीं॥ २८॥ तस्मिंस्तुसंभ्रांतजनेसमाजेनिक्षिप्तवादेषुजनाधिपेषु॥ कुंतीसुतोजिष्णुरियेषकर्तुंसज्यंधनुस्तत्सशरंप्रवीरः॥ २९॥ इतिश्रीम० आदिप० स्वयंवरप० राजपराङ्मुखीभवनेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥२०८॥

॥२५॥अभ्याशंसमीपं॥२६॥धनुषाआकृष्यमाणेन॥२७॥आरोप्यमाणः सज्जीकर्तुमिच्छन्॥२८॥निक्षिप्तवादेषु त्यक्तधनुरुद्यमनकथेषु॥२९॥ इतिआ० नै० भा० सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदेति जिष्णुरर्जुनः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्राणतःशक्तितः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दर्पात्गर्वात् हर्षात्औत्सुक्यात् चापलात्अनवस्थितत्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोकेषुब्रह्मलोकांतेषुनृषुपुरुषेषु संस्था

वैशंपायनउवाच यदानिवृत्ताराजानोधनुषःसज्यकर्मणः ॥ अथोदतिष्ठद्विप्राणांमध्याज्जिष्णुरुदारधीः ॥ १ ॥ उदक्रोशन्विप्रमुख्याविधुन्वंतोऽजिनानिच ॥ दृष्ट्वासंप्रस्थितंपार्थमिंद्रकेतुसमप्रभं ॥ २ ॥ केचिदासन्विमनसःकेचिदासन्मुदान्विताः ॥ आहुःपरस्परंकेचिन्निपुणाबुद्धिजीविनः ॥ ३ ॥ यत्कर्णशल्यप्रमुखैःक्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ॥ नानतंबलवद्भिर्हिधनुर्वेदपरायणैः ॥ ४ ॥ तत्कथंत्वकृतास्त्रेणप्राणतोदुर्बलीयसा ॥ बटुमात्रेणशक्यंहिसज्यंकर्तुंधनुर्द्विजाः ॥ ५ ॥ अवहास्याभविष्यंतिब्राह्मणाःसर्वराजसु ॥ कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धेचापलादपरीक्षिते ॥ ६ ॥ यद्येषदर्पाद्धर्षाद्वाप्यथब्राह्मणचापलात् ॥ प्रस्थितोधनुरायंतुंवार्यतांसाधुमागमत् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणाऊचुः नावहास्याभविष्यामोनचलाघवमास्थिताः ॥ नचविद्विष्टतांलोकेगमिष्यामोमहीक्षितां ॥ ८ ॥ केचिदाहुर्युवाश्रीमान्नागराजकरोपमः ॥ पीनस्कंधोरुबाहुश्चधैर्येणहिमवानिव ॥ ९ ॥ सिंहखेलगतिःश्रीमान्मत्तनागेंद्रविक्रमः ॥ संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते ॥ १० ॥ शक्तिरस्यमहोत्साहानह्यशक्तःस्वयंव्रजेत् ॥ नचतद्विद्यतेकिंचित्कर्मलोकेषुयद्भवेत् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणानामसाध्यंचनृषुसंस्थानचारिषु ॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चफलाहाराद्दृढव्रताः ॥ १२ ॥ दुर्बलाअपिविप्राहिबलीयांसःस्वतेजसा ॥ ब्राह्मणोनावमंतव्यःसदसद्वासमाचरन् ॥ १३ ॥ सुखंदुःखंमहद्ध्रस्वंकर्मयत्समुपागतं ॥ जामदग्न्येनरामेणनिर्जिताःक्षत्रियायुधि ॥ १४ ॥ पीतःसमुद्रोऽगस्त्येनअगाधोब्रह्मतेजसा ॥ तस्माद्ब्रुवंतुसर्वेऽत्रबटुरेषधनुर्महान् ॥ १५ ॥ आरोपयतुशीघ्रंवैतथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः ॥ एवंतेषांविलपतांविप्राणांविविधागिरः ॥ १६ ॥ अर्जुनोधनुषोऽभ्याशेतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ सतद्धनुःपरिक्रम्यप्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १७ ॥ प्रणम्यशिरसादेवमीशानंवरदंप्रभुं ॥ कृष्णंचमनसाकृत्वाजगृहेचार्जुनोधनुः ॥ १८ ॥ यत्पार्थिवैरुक्मसुनीथवक्रैराधेयदुर्योधनशल्यशाल्वैः ॥ तदाधनुर्वेदपरैर्नृसिंहैःकृतंनसज्यंमहतोऽपियत्नात् ॥ १९ ॥

नचारिषुदेवासुराद्याकारैश्वरत्सु तत्कर्मनविद्यतेयत्ब्राह्मणानामसाध्यमितिसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महत्‍ह्रस्वं महदपिक्षुद्रंभवतियत्रतत्कर्म तदेवोदाहरति जामदग्न्येनेति ॥ १४ ॥ ब्राह्मणवचसाक्षुद्रेणापिमहत्कर्मकर्तुंशक्यमित्यभिप्रेत्यसर्वेऽप्यैकमत्येनाहुः तस्मादिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ राधेयःकर्णः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विव्यधुःविजयध्वजवदुच्छ्रितवंतः विलक्षिताःविषमंलक्षितंदृष्टिर्येषांतेतथाभूताःशत्रवःलक्ष्येणविनाकृतावा ॥ २३ ॥ शतंअनंतानिअंगानिनखांगुलिदंडधनुर्ज्यावक्रादीनिवा

तदर्जुनोवीर्यवतांसदर्पस्तदैंद्रिरिंद्रावरजप्रभावः ॥ सज्यंचचक्रेनिमिषांतरेणशरांश्चजग्राहदशार्धसंख्यान् ॥ २० ॥ विव्याधलक्ष्यंनिपपाततच्चच्छिद्रेणभूमौसहसातिविद्धं ॥ ततोंतरिक्षेचबभूवनादःसमाजमध्येचमहान्निनादः ॥ २१ ॥ पुष्पाणिदिव्यानिववर्षदेवःपार्थस्यमूर्ध्निद्विषतांनिहंतुः ॥ २२ ॥ चैलानिविव्यधुस्तत्रब्राह्मणाश्चसहस्रशः ॥ विलक्षितास्ततश्चक्रुर्हाहाकारांश्चसर्वशः ॥ न्यपतंश्चात्रनभसःसमंतात्पुष्पवृष्टयः ॥ २३ ॥ शतांगानिचतूर्याणिवादकाःसमवादयन् ॥ सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तत्रसुस्वराः ॥ २४ ॥ तंदृष्ट्वाद्रुपदःप्रीतोबभूवरिपुसूदनः ॥ सहसैन्यैश्चपार्थस्यसाहाय्यार्थमियेषसः ॥ २५ ॥ तस्मिंस्तुशब्देमहतिप्रवृद्धेयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ आवासमेवोपजगामशीघ्रंसार्धंयमाभ्यांपुरुषोत्तमाभ्यां ॥ २६ ॥ विद्धंतुलक्ष्यंप्रसमीक्ष्यकृष्णापार्थंचशक्रप्रतिमंनिरीक्ष्य ॥ आदायशुक्लांबरमाल्यदामजगामकुंतीसुतमुत्स्मयंती ॥ २७ ॥ सतामुपादायविजित्यरंगेद्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ॥ रंगान्निरक्रामदचिंत्यकर्मापत्न्यातयाचाप्यनुगम्यमानः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिलक्ष्यच्छेदनेऽष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मैदित्सतिकन्यांतुब्राह्मणायतदानृपे ॥ कोपआसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमंतिकात् ॥ १ ॥ अस्मानयमतिक्रम्यतृणीकृत्यचसंगतान् ॥ दातुमिच्छतिविप्रायद्रौपदींयोषितांवरां ॥ २ ॥ अवरोप्येहवृक्षंतुफलकालेनिपात्यते ॥ निहन्मैनंदुरात्मानंयोयमस्मान्नमन्यते ॥ ३ ॥ नह्यर्हत्येषसंमानंनापिवृद्धक्रमंगुणैः ॥ हन्मैनंसहपुत्रेणदुराचारंनृपद्विषं ॥ ४ ॥ अयंहिसर्वानाहूयसत्कृत्यचनराधिपान् ॥ गुणवद्भोजयित्वान्नंततःपश्चान्नमन्यते ॥ ५ ॥ अस्मिन्राजसमावायेदेवानामिवसन्नये ॥ किमयंसदृशंकंचिन्नृपतिंनैवदृष्टवान् ॥ ६ ॥ नचविप्रेष्वधीकारोविद्यतेवरणंप्रति ॥ स्वयंवरःक्षत्रियाणामितीयंप्रथिताश्रुतिः ॥ ७ ॥ अथवायदिकन्येयंनचकंचिद्बुभूषति ॥ अग्नावेनांपरिक्षिप्ययामराष्ट्राणिपार्थिवाः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणोयदिचापल्याल्लोभाद्वाकृतवानिदं ॥ विप्रियंपार्थिवेंद्राणांनैषवध्यःकथंचन ॥ ९ ॥ ब्राह्मणार्थंहिनोराज्यंजीवितंहिवसूनिच ॥ पुत्रपौत्रंचयच्चान्यदस्माकंविद्यतेधनं ॥ १० ॥ ॥२०९॥

दनोपायाःयेषांतानि अंगगात्रांतिकोपायप्रतीकेष्वितिविश्वः ॥ २४ ॥ साहाय्यार्थं द्रौपद्यलाभात्क्षुब्धैर्नृपांतरैर्युद्धप्रसक्तौसत्यां ॥ २५ ॥ २६ ॥ उत्स्मयंतीउत्तमपतिलाभादत्यंतंगर्वंकुर्वती ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति आ० नै० भा० भा० अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मैदित्सतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अवरोप्येत्यस्यव्याख्याअयंहीतिव्यवहितश्लोकेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ संत्रासात्ब्राह्मणकोपेनसर्वक्षत्रंनश्येदितिशंकोत्थात्भयात् ॥ १३॥ १४॥ १५ ॥१६॥ १७ ॥१८ ॥१९ ॥२०॥ २१॥ घोणानासा ॥२२॥ कार्त्तिकेयाविव्यभूतोपमा ॥२३ ॥२४॥

अवमानभयाच्चैवस्वधर्मस्यचरक्षणात् ॥ स्वयंवराणामन्येषांमाभूदेवंविधागतिः ॥ ११ ॥ इत्युक्काराजशार्दूलाव्हृष्टाःपरिघबाहवः ॥ द्रुपदंतुजिघांसंतःसायुधाःसमुपाद्रवन् ॥ १२ ॥ तान्गृहीतशरावापान्क्रुद्धानापततोबहून् ॥ द्रुपदोवीक्ष्यसंत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणंगतः ॥ १३ ॥ वेगेनापततस्तांस्तुप्रभिन्नानिववारणान् ॥ पांडुपुत्रौमहेष्वासौप्रतियातावरिंदमौ ॥ १४ ॥ ततःसमुत्पेतुरुदायुधास्तेमहीक्षितोबद्धगोधांगुलित्राः ॥ जिघांसमानाःकुरुराजपुत्रावमर्षयंतोऽर्जुनभीमसेनौ ॥ १५ ॥ ततस्तुभीमोऽद्भुतभीमकर्मामहाबलोवज्रसमानसारः ॥ उत्पाट्यदोर्भ्यांद्रुममेकवीरोनिष्पत्रयामासयथागजेंद्रः ॥ १६ ॥ तंवृक्षमादायरिपुप्रमाथीदंडीवदंडंपितृराजउग्रं ॥ तस्थौसमीपेपुरुषर्षभस्यपार्थस्यपार्थःपृथुदीर्घबाहुः ॥ १७ ॥ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णुःसहभ्रातुरचिंत्यकर्मा ॥ विसिस्मियेचापिभयंविहायतस्थौधनुर्गृह्यमहेंद्रकर्मा ॥ १८ ॥ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णोःसहभ्रातुरचिंत्यकर्मा ॥ दामोदरोभ्रातरमुग्रवीर्यंहलायुधंवाक्यमिदंबभाषे ॥ १९ ॥ यएषसिंहर्षभखेलगामीमहद्धनुःकर्षतितालमात्रं ॥ एषोऽर्जुनोनात्रविचार्यमस्तियद्यस्मिसंकर्षणवासुदेवः ॥ ॥ २० ॥ ॥ यस्त्वेषवृक्षंतरसावभज्यराज्ञांनिकारेसहसाप्रवृत्तः ॥ वृकोदरान्नान्यइहैतदद्यकर्तुंसमर्थःसमरेपृथिव्यां ॥ २१ ॥ योऽसौपुरस्तात्कमलायताक्षस्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ॥ गौरःप्रलंबोज्ज्वलचारुघोणोविनिःसृतःसोऽच्युतधर्मपुत्रः ॥ २२ ॥ यौतौकुमाराविवकार्तिकेयौद्वावश्विनेयाविति मेवितर्कः ॥ मुक्ताहितस्माज्जतुवेश्मदाहान्मयाश्रुताःपांडुसुताःपृथाच ॥ २३ ॥ तमब्रवीन्निर्जलतोयदाभोहलायुधोऽनंतरजंप्रतीतः ॥ प्रीतोऽस्मिदृष्ट्वाहिपितृष्वसारंपृथांविमुक्तांसहकौरवाग्र्यैः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिकृष्णवाक्येऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच अजिनानिविधुन्वंतःकरकांश्चद्विजर्षभाः ॥ ऊचुस्तेभीर्नकर्तव्यावयंयोत्स्यामहेपरान् ॥ १ ॥ तानेवंवदतोविप्रानर्जुनःप्रहसन्निव ॥ उवाचप्रेक्षकाभूत्वायूयंतिष्ठथपार्श्वतः ॥ २ ॥ अहमेनानजिह्माग्रैःशतशोविकिरञ्छरैः ॥ वारयिष्यामिसंक्रुद्धान्मंत्रैराशीविषानिव ॥ ३ ॥ इतितद्धनुरानम्यशुल्कावाप्तंमहाबलः ॥ भ्रात्राभीमेनसहितस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ४ ॥ ततःकर्णमुखान्दृष्ट्वाक्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ॥ संपेततुरभीतौतौगजौप्रतिगजानिव ॥ ५ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अजिनानीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शुल्कावाप्तंपणप्राप्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विजिगीषिणौविजिगीषावंतौ ॥ १२ ॥ शूराणांअर्थवद्भिर्वचनैःशूरार्थवचनैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिहन्यप्रतिहत्य वाल्यपीतिपक्षेनुनासिकलोपाभावान्नतुक्

ऊचुश्चवाचःपरुषास्तेराजानोयुयुत्सवः ॥ आहवेहिद्विजस्यापिवधोदृष्टोयुयुत्सतः ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्त्वाराजानःसहसादुद्रुवुर्द्विजान् ॥ ततःकर्णोमहातेजाजि
ष्णुंप्रतिययौरणे ॥ ७ ॥ युद्धार्थीवासिताहेतोर्गजःप्रतिगजंयथा ॥ भीमसेनंययौशल्योमद्राणामीश्वरोबली ॥ ८ ॥ दुर्योधनादयःसर्वेब्राह्मणैःसहसंगताः ॥
मृदुपूर्वमयत्नेनप्रत्ययुध्यंस्तदाहवे ॥ ९ ॥ ततोऽर्जुनःप्रत्यविध्यदापतंतंशितैःशरैः ॥ कर्णंवैकर्तनंश्रीमान्विकृष्यबलवद्धनुः ॥ १० ॥ तेषांशराणांवेगेनशिता
नांतिग्मतेजसां ॥ विमुह्यमानोराधेयोयत्नात्तमनुधावति ॥ ११ ॥ तावुभावप्यनिर्देश्यौलाघवाज्जयतांवरौ ॥ अयुध्येतांसुसंरब्धावन्योन्यविजिगीषिणौ ॥
॥ १२ ॥ कृतेप्रतिकृतंपश्यपश्यबाहुबलंचमे ॥ इतिशूरार्थवचनैरभाषेतांपरस्परं ॥ १३ ॥ ततोर्जुनस्यभुजयोर्वीर्यमप्रतिमंभुवि ॥ ज्ञात्वावैकर्तनःकर्णःसंर
ब्धःसमयोधयत् ॥ १४ ॥ अर्जुनेनप्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ॥ प्रतिहन्यननादोच्चैःसैन्यानितदपूजयन् ॥ १५ ॥ कर्णउवाच तुष्यामितेविप्रमुख्य
भुजवीर्यस्यसंयुगे ॥ अविषादस्यचैवास्यशस्त्रास्त्रविजयस्यच ॥ १६ ॥ किंत्वंसाक्षाद्धनुर्वेदोरामोवाविप्रसत्तम ॥ अथसाक्षाद्धरिहयःसाक्षाद्वाविष्णुरच्युतः
॥ १७ ॥ आत्मप्रच्छादनार्थंवैबाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ विप्ररूपंविधायेदंमन्येमांप्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ नहिमामाहवेक्रुद्धमन्यःसाक्षाच्छचीपतेः ॥ पुमान्योधयितुं
शक्तःपांडवाद्वाकिरीटिनः ॥ १९ ॥ तमेवंवादिनंतत्रफाल्गुनःप्रत्यभाषत ॥ नास्मिकर्णधनुर्वेदोनास्मिरामःप्रतापवान् ॥ २० ॥ ब्राह्मणोऽस्मियुधांश्रेष्ठःसर्व
शस्त्रभृतांवरः ॥ ब्राह्मेपौरंदरेचास्त्रेनिष्ठितोगुरुशासनात् ॥ २१ ॥ स्थितोऽस्म्यद्यरणेजेतुंत्वांवैवीरस्थिरोभव ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुराधेयो
युद्धात्कर्णोन्यवर्तत ॥ २२ ॥ ब्राह्मंतेजस्तदाऽजय्यंमन्यमानोमहारथः ॥ अपरस्मिन्वनोद्देशेवीरौशल्यवृकोदरौ ॥ २३ ॥ बलिनौयुद्धसंपन्नौविद्ययाचबलेन
च ॥ अन्योन्यमाह्वयंतौतुमत्ताविवमहागजौ ॥ २४ ॥ मुष्टिभिर्जानुभिश्चैवनिघ्नंतावितरेतरं ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ २५ ॥ आचकर्षतु
रन्योऽन्यंमुष्टिभिश्चापिजघ्नतुः ॥ ततश्चटचटाशब्दःसुघोरोह्यभवत्तयोः ॥ २६ ॥

तत्प्रतिहननं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मन्येत्वांयस्मात्मांप्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वनोद्देशेरंगदृशांनिवासस्थाने वनंनपुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ प्रकर्षणंदूरेनोदनं आकर्षणंअर्वाक्कर्षणं अभ्याकर्षणंअभिमुखमास्फालनं विकर्षणंतिर्यक्पातनं ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ समुत्क्षिप्यकूष्मांडफलवदपातयत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवहारोयुद्धान्निवर्त्तनं ॥ ३५ ॥ सापराधाअपीतिसंधिरार्षः अथअथवाकालांतरेउपलभ्य

पाषाणसंपातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ मुहूर्त्तंतौतदाऽन्योन्यंसमरेपर्यकर्षतां ॥ २७॥ ततोभीमःसमुत्क्षिप्यबाहुभ्यांशल्यमाहवे ॥ अपातयत्कुरुश्रेष्ठोब्राह्म
णाजहसुस्तदा ॥ २८ ॥ तत्राश्चर्यंभीमसेनश्चकारपुरुषर्षभः ॥ यच्छल्यंपातितंभूमौनावधीद्बलिनंबली ॥ २९ ॥ पातितेभीमसेनेनशल्येकर्णेचशंकिते ॥ शं
किताःसर्वराजानःपरिवव्रुर्वृकोदरं ॥ ३० ॥ ऊचुश्चसहितास्तत्रसाध्विमौब्राह्मणर्षभौ ॥ विज्ञायेतांक्वजन्मानौक्वनिवासौतथैवच ॥ ३१ ॥ कोहिराधासुतं
कर्णंशक्तोयोधयितुंरणे ॥ अन्यत्ररामाद्द्रोणाद्वापांडवाद्वाकिरीटिनः ॥ ३२ ॥ कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्कृपाद्वापिशरद्वतः ॥ कोवादुर्योधनंशक्तःप्रतियोधयितुंर
णे ॥ ३३ ॥ तथैवमद्राधिपतिंशल्यंबलवतांवरं ॥ बलदेवादृतेवीरात्पांडवाद्वावृकोदरात् ॥ ३४ ॥ वीराद्दुर्योधनाद्वाऽन्यःशक्तःपातयितुंरणे ॥ क्रियतामवहा
रोस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंवृतात् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणाहिसदारक्ष्याःसापराधाऽपिनित्यदा ॥ अथैनानुपलभ्येहपुनर्योत्स्यामहृष्टवत् ॥ ३६॥ तांस्तथावादिनःसर्वान्प्र
समीक्ष्यक्षितीश्वरान् ॥ अथान्यान्पुरुषांश्चापिकृत्वातत्कर्मसंयुगे ॥ ३७॥ वैशंपायनउवाच तत्कर्मभीमस्यसमीक्ष्यकृष्णःकुंतीसुतौतौपरिशंकमा
नः ॥ निवारयामाससमहीपतींस्तान्धर्मेणलब्धेत्यनुनीयसर्वान् ॥ ३८ ॥ एवंतेविनिवृत्तास्तुयुद्धाद्युद्धविशारदाः ॥ यथावासंययुःसर्वेविस्मिताराजसत्तमाः
॥ ३९ ॥ वृत्तोब्रह्मोत्तरोरंगःपांचालीब्राह्मणैर्वृता ॥ इतिब्रुवंतःप्रययुर्येतत्रासन्समागताः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणैस्तुप्रतिच्छन्नौरौरवाजिनवासिभिः ॥ कृच्छ्रे
णजग्मतुस्तौतुभीमसेनधनंजयौ ॥ ४१ ॥ विमुक्तौजनसंबाधाच्छत्रुभिःपरिविक्षतौ ॥ कृष्णयानुगतौतत्रनृवीरौतौविरेजतुः ॥ ४२ ॥ पौर्णमास्यांघनैर्मु
क्तौचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ तेषांमाताबहुविधंविनाशंपर्यचिंतयत् ॥ ४३ ॥ अनागच्छत्सुपुत्रेषुभैक्षकालेऽभिगच्छति ॥ धार्त्तराष्ट्रैर्हतानस्युर्विज्ञायकुरुपुंग
वाः ॥ ४४ ॥ मायान्वितैर्वारक्षोभिःसुघोरैर्दृढवैरिभिः ॥ विपरीतंमतंजातंव्यासस्यापिमहात्मनः ॥ ४५ ॥ इत्येवंचिंतयामाससुतस्नेहावृतापृथा ॥ ततःसुप्त
जनप्रायेदुर्दिनेमेघसंप्लुते ॥ ४६ ॥

॥ ३६ ॥ संयुगेतत्कर्मकृत्वातूष्णींभूताविितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मब्राह्मणजातिःउत्तरंउत्कृष्टंयस्मिन्सब्रह्मोत्तरः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अभिगच्छतिउपस्थिते सति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भार्गववेश्मकुलालगृहं ॥४७॥ इतिआ०नै०भा०भा०नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९०॥ ॥७॥ गत्वेति ॥१॥२॥ अधर्मोबहुभर्तृतारूपस्तस्माद्भीता ॥ ३ ॥४॥ अधर्मोबहुभर्तृतारूपः विभ्रम

महत्यथापराह्णेतुघनैःसूर्यइवावृतः ॥ ब्राह्मणैःप्राविशत्तत्रजिष्णुर्भार्गववेश्मतत् ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवप्रत्याग
मनेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच गत्वातुतांभार्गवकर्मशालांपार्थौपृथांप्राप्यमहानुभावौ ॥ तां
याज्ञसेनींपरमप्रतीतौभिक्षेत्यथावेदयतांनराग्र्यौ ॥ १ ॥ कुटीगतासात्वनवेक्ष्यपुत्रौप्रोवाचभुंक्तेतिसमेत्यसर्वे ॥ पश्चाच्चकुंतीप्रसमीक्ष्यकृष्णांकष्टंमयाभा
षितमित्युवाच ॥ २ ॥ साऽधर्मभीतापरिचिंतयंतीतांयाज्ञसेनींपरमप्रतीतां ॥ पाणौगृहीत्वोपजगामकुंतीयुधिष्ठिरंवाक्यमुवाचचेदं ॥ ३ ॥ कुंत्युवाच
इयंतुकन्याद्रुपदस्यराज्ञस्तवानुजाभ्यांमयिसन्निविष्टा ॥ यथोचितंपुत्रमयापिचोक्तंसमेत्यभुंक्तेतिनृपप्रमादात् ॥ ४ ॥ मयाकथंनानृतमुक्तमद्यभवेत्कुरू
णामृषभब्रवीहि ॥ पंचालराजस्यसुतामधर्मोनचोपवर्त्तेतनविभ्रमेच्च ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच सएवमुक्तोमतिमान्नृवीरोमात्रामुहूर्त्तंत्ववचिंत्यरा
जा ॥ कुंतींसमाश्वास्यकुरुप्रवीरोधनंजयंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ६ ॥ त्वयाजिताफाल्गुनयाज्ञसेनीत्वयैवशोभिष्यतिराजपुत्री ॥ प्रज्वाल्यतामग्निरमित्रसाह
गृहाणपाणिंविधिवत्त्वमस्याः ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच मामांनरेंद्रत्वमधर्मभाजंकृथानधर्मोऽयमशिष्टदृष्टः ॥ भवान्निवेश्यःप्रथमंततोऽयंभीमोमहाबा
हुरचिंत्यकर्मा ॥ ८ ॥ अहंततोनकुलोऽनंतरंमेपश्चादयंसहदेवस्तरस्वी ॥ वृकोदरोहंचयमौचराजन्नियंचकन्याभवतोनियोज्याः ॥ ९ ॥ एवंगतेयत्करणीय
मत्रधर्म्यंयशस्यंकुरुतद्विचिंत्य ॥ पंचालराजस्यहितंचयत्स्यात्प्रशाधिसर्वेस्मवशेस्थितास्ते ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच जिष्णोर्वचनमाज्ञायभक्तिस्नेहस
मन्वितं ॥ दृष्टिंनिवेशयामासुःपांचाल्यांपांडुनंदनाः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वातेतत्रपश्यंतींसर्वेकृष्णांयशस्विनीं ॥ संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीनाहृदयैस्तामधारयन् ॥ १२ ॥
तेषांतुद्रौपदींदृष्ट्वासर्वेषाममितौजसां ॥ संप्रमथ्येंद्रियग्रामंप्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १३ ॥ काम्यंहिरूपंपांचाल्याविधात्राविहितंस्वयं ॥ बभूवाधिकमन्या
भ्यःसर्वभूतमनोहरं ॥ १४ ॥ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ द्वैपायनवचःकृत्स्नंसस्मारमनुजर्षभः ॥ १५ ॥ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्मिथोभेदभया
न्नृपः ॥ सर्वेषांद्रौपदीभार्याभविष्यतिहिनःशुभा ॥ १६ ॥

च्चतेनाधर्मेणतिर्यग्योनौपुनःपुनर्विशेषेणभ्रमेत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ नधर्मोयंदृष्टः अयंकः यंमांभवान्अशिष्टशासितवान्
निवेश्यःविवाह्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भेदभयंयस्यद्रौपदीतस्येतरेशत्रवःस्युरितिभेदः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ रौहिणेयोबलदेवः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुसाहाःशत्रुवेगस्यसोढारः ॥ २४ ॥ यद्भद्रंगुहायांबुद्धौवोनिहितंतद्वोस्तु ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारत

वैशंपायनउवाच भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्यसर्वेज्येष्ठस्यपांडोस्तनयास्तदानीं ॥ तमेवार्थंध्यायमानामनोभिःसर्वेचतेतस्थुरदीनसत्वाः ॥ १७ ॥ वृष्णिप्रवीरस्तुकुरुप्रवीरानाशंसमानःसहरौहिणेयः ॥ जगामतांभार्गवकर्मशालांयत्रासततेतेपुरुषप्रवीराः ॥ १८ ॥ तत्रोपविष्टंपृथुदीर्घबाहुंददर्शकृष्णःसहरौहिणेयः ॥ अजातशत्रुंपरिवार्यतांश्चाप्युपोपविष्टान्ज्वलनप्रकाशान् ॥ १९ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्यकुंतीसुतंधर्मभृतांवरिष्ठं ॥ कृष्णोऽहमस्मीतिनिपीड्यपादौयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ २० ॥ तथैवतस्याप्यनुरौहिणेयस्तौचापिहृष्टाःकुरवोऽभ्यनंदन् ॥ पितृष्वसुश्चापियदुप्रवीरावगृह्णतांभारतमुख्यपादौ ॥ २१ ॥अजातशत्रुश्चकुरुप्रवीरःपप्रच्छकृष्णंकुशलंविलोक्य ॥ कथंवयंवासुदेवत्वयेहगूढावसंतोविदिताश्चसर्वे ॥ २२ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवःप्रहस्यगूढोप्यग्निर्ज्ञायतएवराजन् ॥ तंविक्रमंपांडवेयानतीत्यकोन्यःकर्त्ताविद्यतेमानुषेषु ॥ २३ ॥ दिष्ट्यासर्वेपावकाद्विप्रमुक्तायूयंघोरात्पांडवाःशत्रुसाहाः ॥ दिष्ट्यापापोधृतराष्ट्रस्यपुत्रःसहामात्योनसकामोऽभविष्यत् ॥ २४॥ भद्रंवोस्तुनिहितंयद्गुहायांविवर्धध्वंज्वलनाइवैधमानाः ॥ मावोविदुःपार्थिवाःकेचिदेवयास्यावहेशिबिरायैवतावत्॥सोऽनुज्ञातःपांडवेनाव्ययश्रीःप्रायाच्छीघ्रंबलदेवेनसार्धं॥२५॥ इतिश्री० आदिप० स्वयंवरप० रामकृष्णागमनेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच धृष्टद्युम्नस्तुपांचाल्यःपृष्ठतःकुरुनंदनौ॥ अन्वगच्छत्तदायांतौभार्गवस्यनिवेशने ॥ १ ॥ सोऽज्ञायमानःपुरुषानवधायसमंततः ॥ स्वयमारान्निलीनोऽभूद्भार्गवस्यनिवेशने ॥ २ ॥ सायंचभीमस्तुरिपुप्रमाथीजिष्णुर्यमौचापिमहानुभावौ ॥ भैक्षंचरित्वातुयुधिष्ठिरायनिवेदयांचक्रुरदीनसत्वाः ॥ ३ ॥ ततस्तुकुंतीद्रुपदात्मजांतामुवाचकालेवचनंवदान्या ॥ त्वमग्रमादायकुरुष्वभद्रेबलिंचविप्रायचदेहिभिक्षां ॥ ४ ॥ येचान्नमिच्छंतिददस्वतेभ्यःपरिश्रितायेपरितोमनुष्याः ॥ ततश्चशेषंप्रविभज्यशीघ्रमर्धंचतुर्धाममचात्मनश्च ॥ ५ ॥ अर्धंतुभीमायचदेहिभद्रेयएषनागर्षभतुल्यरूपः ॥ गौरोयुवासंहननोपपन्नएषोहिवीरोबहुभुक्सदैव ॥ ६ ॥

भावदीपेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धृष्टद्युम्नइति ॥ १ ॥ सःअज्ञायमानः पांडवैरितरैश्च आरात्समीपे ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्रंप्रथममादायबलिंकुरुष्वभिक्षांचदेहि ॥ ४ ॥ परिश्रिताःअन्येऽन्नोपजीविनः चतुर्धाममचात्मनश्चेत्यर्धंषोढाऽर्धंभीमायेत्यर्थः ॥ ५ ॥ संहननोपपन्नोदृढःपुष्टश्च ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

साधुविशंकमानास्वस्यश्रेयस्तर्कयंती शंकात्रासेवितर्केचेतिमेदिनी ॥ ७ ॥ ८ ॥ अगस्त्येनशास्ताशिक्षितातांदक्षिणांअभितः सर्वेपिदक्षिणाशिरसः पुरस्तात्शिरोदेशस्यैव पादांतरेपादसमीपप्रदेशे ॥ ९॥ पादोपधानीवसर्वेषांपादस्पर्शंलभमाना कुशेषुकुशासनेषु ॥ १० ॥ पृतनाधिकाराः सेनाधीशयोग्याः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अप्रतिविंदमानःअजानन् ॥ १४ ॥ मूर्ध्निपदंहीनवर्णयोगात् वैश्यपक्षेतुन

सात्हृष्टरूपेवतुराजपुत्रीतस्यावचःसाधुविशंकमाना॥यथावदुक्तंप्रचकारसाध्वीतेचापिसर्वेबुभुजुस्तदन्नं॥७॥ कुशैस्तुभूमौशयनंचकारमाद्रीपुत्रःसहदेव
स्तरस्वी॥ यथास्वकीयान्यजिनानिसर्वेसंस्तीर्यवीराःसुषुपुर्धरण्यां॥८॥ अगस्त्यशास्तामभितोदिशंतुशिरांसितेषांकुरुसत्तमानां॥ कुंतीपुरस्तात्तुबभूवतेषां
पादांतरेचाथबभूवकृष्णा ॥ ९ ॥ अशेतभूमौसहपांडुपुत्रैःपादोपधानीवकृताकुशेषु॥ नतत्रदुःखंमनसापितस्यानचावमेनेकुरुपुंगवांस्तान्॥ १० ॥ तेतत्र
शूराःकथयांबभूवुःकथाविचित्राःपृतनाधिकाराः॥ अस्त्राणिदिव्यानिरथांश्चनागान्खड्गान्गदाश्चापिपरश्वधांश्च॥ ११ ॥ तेषांकथास्ताःपरिकीर्त्यमानाः
पंचालराजस्यसुतस्तदानीं॥शुश्रावकृष्णांचतदानिषण्णांतेचापिसर्वेददृशुर्मनुष्याः॥१२॥ धृष्टद्युम्नोराजपुत्रस्तुसर्वंवृत्तंतेषांकथितंचैवरात्रौ॥ सर्वंराज्ञेद्रुप
दायाखिलेननिवेदयिष्यंस्त्वरितोजगाम ॥ १३ ॥ पंचालराजस्तुविषण्णरूपस्तान्पांडवानप्रतिविंदमानः॥ धृष्टद्युम्नंपर्यपृच्छन्महात्माक्वसागताकेननीता
चकृष्णा॥१४॥ कच्चिन्नशूद्रेणनहीनजेनवैश्येनवाकरदेनोपपन्ना॥ कच्चित्पदंमूर्ध्निनपंकदिग्धंकच्चिन्नमालापतिताश्मशाने॥१५॥ कच्चित्सवर्णप्रवरोमनु
ष्यउद्रिक्तवर्णोप्युतएवकच्चित्॥ कच्चिन्नवामोममनमूर्ध्निपादःकृष्णाभिमर्शेनकृतोऽद्यपुत्र ॥ १६ ॥ कच्चिन्नतप्स्येपरमप्रतीतःसंयुज्यपार्थेननरर्षभेण॥ वद
स्वतत्त्वेनमहानुभावकोसौविजेतादुहितुर्ममाद्य॥ १७॥ विचित्रवीर्यस्यसुतस्यकच्चित्कुरुप्रवीरस्यध्रियंतिपुत्राः॥ कच्चित्तुपार्थेनयवीयसाऽद्यधनुर्गृहीतंनि
हतंचलक्ष्यं॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नप्रत्यागमनेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९२॥ ॥७॥ समाप्तं
स्वयंवरपर्व॥ अथवैवाहिकपर्व॥ वैशंपायनउवाच ततस्तथोक्तःपरिहृष्टरूपःपित्रेशशंसाथसराजपुत्रः॥ धृष्टद्युम्नःसोमकानांप्रबर्होवृत्तंयथायेन
हृताचकृष्णा॥ १ ॥

पातित्यं शूद्रपक्षेतुपद्युवाएतत्श्मशानंयच्छूद्रइतिशूद्रस्य पादयुक्तश्मशानत्वश्रुतेस्तत्रमालावत्सुकुमारीबालानपतितेतिस्पष्टमुक्तं ॥ १५ ॥ सवर्णप्रवरःक्षत्रियश्रेष्ठः उद्रिक्तव र्णोब्राह्मणःमूर्ध्निपादस्तुवेषमात्रेणब्राह्मणत्वानिश्चयात्शौर्यस्यचकर्णैकलव्ययोःसूतशूद्रयोरपिदृष्टत्वात्संभावितः ॥ १६ ॥ कच्चिदितिकामप्रवेदने पार्थेनसंयुज्यपरमप्रतीतोत्यंतहृष्टोसि तादृशशौर्यस्यान्य त्रासंभवात् ॥ १७ ॥ ध्रियंति जीवंति ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति प्रबर्हउत्तमः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ महीप्ररोहंवृक्षं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उक्ताताभ्यामितिशेषः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणसात्ब्राह्मणाधीनं ॥ ९ ॥ दर्भाणांअजिनाग्रंउपर्यजिनंचतदास्तरणंचेतिसमासः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

धृष्टद्युम्नउवाच योऽसौयुवाव्यायतलोहिताक्षःकृष्णाजिनीदेवसमानरूपः ॥ यःकार्मुकाग्र्यंकृतवानधिज्यंलक्ष्यंचयःपातितवान्पृथिव्यां ॥ २ ॥ असज्जमानश्चततस्तरस्वीवृतोद्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ॥ चक्रामवज्रीवदितेःसुतेषुसर्वैश्चदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टः ॥ ३ ॥ कृष्णाप्रगृह्याजिनमन्वयात्तंनागंयथानागवधूःप्रहृष्टा ॥ अमृष्यमाणेषुनराधिपेषुक्रुद्धेषुवैतत्रसमापतत्सु ॥ ४ ॥ ततोपरःपार्थिवसंघमध्येप्रवृद्धमारुज्यमहीप्ररोहं ॥ प्रकालयन्नेवसपार्थिवौघान्क्रुद्धोऽतकःप्राणभृतोयथैव ॥ ५ ॥ तौपार्थिवानांमिषतांनरेंद्रकृष्णामुपादायगतौनराग्र्यौ ॥ विभ्राजमानाविवचंद्रसूर्यौबाह्यांपुराद्भार्गवकर्मशालां ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्यतेषांजनित्रीतिममप्रतर्कः ॥ तथाविधैरेवनरप्रवीरैरुपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ७ ॥ तस्यास्ततस्तावभिवाद्यपादौउक्ताचकृष्णात्वभिवादयेति ॥ स्थितांचतत्रैवनिवेद्यकृष्णांभिक्षाप्रचारायगतानराग्र्याः ॥ ८ ॥ तेषांतुभैक्षंप्रतिगृह्यकृष्णादत्वाबलिंब्राह्मणसाच्चकृत्वा ॥ तांचैववृद्धांपरिवेष्यतांश्चनरप्रवीरान्स्वयमप्यभुंक्त ॥ ९ ॥ सुप्तास्तुतेपार्थिवसर्वएवकृष्णाचतेषांचरणोपधाने ॥ आसीत्पृथिव्यांशयनंचतेषांदर्भाजिनाग्र्यास्तरणोपपन्नं ॥ १० ॥ तेनर्दमानाइवकालमेघाःकथाविचित्राःकथयांबभूवुः ॥ नवैश्यशूद्रौपयिकीःकथास्तानचद्विजानांकथयंतिवीराः ॥ ११ ॥ निःसंशयंक्षत्रियपुंगवास्तेयथाहियुद्धंकथयंतिराजन् ॥ आशाहिनोव्यक्तमियंसमृद्धामुक्तान्हिपार्थान्शृणुमोऽग्निदाहात् ॥ १२ ॥ यथाहिलक्ष्यंनिहतंधनुश्चसज्यंकृतंतेनतथाप्रसह्य ॥ यथाहिभाषंतिपरस्परंतेछन्नाध्रुवंतेप्रचरंतिपार्थाः ॥ १३ ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रहृष्टःपुरोहितंप्रेषयामासतेषां ॥ विद्यामयुष्मानितिभाषमाणोमहात्मनःपांडुसुतास्तुकच्चित् ॥ १४ ॥ गृहीतवाक्योनृपतेःपुरोधागत्वाप्रशंसामभिधायतेषां ॥ वाक्यंसमग्रंनृपतेर्यथावदुवाचचानुक्रमविक्रमेण ॥ १५ ॥ विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरोवःपंचालराजोवरदोवरार्हाः ॥ लक्ष्यस्यवेद्धारमिमंहिदृष्ट्वाहर्षस्यनांतंप्रतिपद्यतेसः ॥ १६ ॥ आख्यातचज्ञातिकुलानुपूर्वींपदंशिरःसुद्विषतांकुरुध्वं ॥ प्रह्लादयध्वंहृदयंममेदंपंचालराजस्यचसानुगस्य ॥ १७ ॥ पांडुर्हिराजाद्रुपदस्यराज्ञःप्रियःसखाचात्मसमोबभूव ॥ तस्यैषकामोदुहिताममेयंस्नुषांप्रदास्यामिहिकौरवाय ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ विद्यामवेदितुमिच्छामः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आख्यातकथयत ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९॥२० ॥२१॥२२॥ शुल्कंमूल्यपणं तेनैवअनुवृत्ताअनुसृता ॥२३॥ तदेवाह कृतेनेति ॥२४॥ सौमकिर्द्रुपदः ॥२५॥ संप्राप्यरूपांअस्माकंयोग्यस्वरूपां ॥२६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिआ०

अयंहिकामोद्रुपदस्यराज्ञोहृदिस्थितोनित्यमनिंदितांगाः ॥ यदर्जुनोवैपृथुदीर्घबाहुर्धर्मेणविंदेतसुतांममैतां ॥ १९ ॥ कृतंहितत्स्यात्सुकृतंममेदंयशश्चपुण्यं चहितंतदेतत् ॥ अथोक्तवाक्यंहिपुरोहितंस्थितंततोविनीतंसमुदीक्ष्यराजा ॥ २० ॥ समीपतोभीममिदंशशासप्रदीयतांपाद्यमर्घ्यंतथास्मै ॥ मान्यःपुरोधाद्रुपद स्यराज्ञस्तस्मैप्रयोज्याभ्यधिकाहिपूजा ॥ २१ ॥ भीमस्ततस्तत्कृतवान्नरेंद्रतांचैवपूजांप्रतिगृह्यहर्षात् ॥ सुखोपविष्टंतुपुरोहितंतदायुधिष्ठिरोब्राह्मणमित्युवा च ॥ २२ ॥ पंचालराजेनसुतानिसृष्टास्वधर्मदृष्टेनयथानकामात् ॥ प्रदिष्टशुल्काद्रुपदेनराज्ञासातेनवीरेणतथानुवृत्ता ॥ २३ ॥ नतत्रवर्णेषुकृताविव क्षानचापिशीलेनकुलेनगोत्रे ॥ कृतेनसज्येनहिकार्मुकेणविद्धेनलक्ष्येणहिसाविसृष्टा ॥ २४ ॥ सेयंतथानेनमहात्मनेहकृष्णाजितापार्थिवसंघमध्ये ॥ नैवं गतेसौमकिरद्यराजासंतापमर्हत्यसुखायकर्त्तुं ॥ २५ ॥ कामश्चयोसौद्रुपदस्यराज्ञःसचापिसंपत्स्यतिपार्थिवस्य ॥ संप्राप्यरूपांहिनरेंद्रकन्यामिमामहंब्रा ह्मणसाधुमन्ये ॥ २६ ॥ नतद्धनुर्मंदबलेनशक्यंमौर्व्यासमायोजयितुंतथाहि ॥ नचाकृतास्त्रेणनहीनजेनलक्ष्यंतथापातयितुंहिशक्यं ॥ २७ ॥ तस्मान्नतापं दुहितुर्निमित्तंपंचालराजोर्हतिकर्त्तुमद्य ॥ नचापितत्पातनमन्यथेहकर्त्तुंहिशक्यंभुविमानवेन ॥ २८ ॥ एवंब्रुवत्येवयुधिष्ठिरेतुपंचालराजस्यसमीपतोन्यः ॥ तत्राजगामाशुनरोद्वितीयोनिवेदयिष्यन्निहसिद्धमन्नं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिपुरोहितयुधिष्ठिरसंवादेत्रिनवत्यधिक शततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ दूतउवाच जन्यार्थमन्नंद्रुपदेनराज्ञाविवाहहेतोरुपसंस्कृतंच ॥ तदाप्नुवध्वंकृतसर्वकार्याःकृष्णां चतत्रैवचिरंनकार्यं ॥ १ ॥ इमेरथाःकांचनपद्मचित्राःसदश्वयुक्तावसुधाधिपार्हाः ॥ एतान्समारुह्यपरैतसर्वेपंचालराजस्यनिवेशनंतत् ॥ २ ॥ वैशं पायनउवाच ततःप्रयाताःकुरुपुंगवास्तेपुरोहितंतंपरियाप्यसर्वे ॥ आस्थाययानानिमहांतितानिकुंतीचकृष्णाचसहैकयाने ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुवाक्यानिपु रोहितस्ययान्युक्तवान्भारतधर्मराजः ॥ जिज्ञासयेवाथकुरूत्तमानांद्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥ ४ ॥ फलानिमाल्यानिचसंस्कृतानिवर्माणिचर्माणितथा सनानि ॥ गाश्चैवराजन्नथचैवरज्जूर्बीजानिचान्यानिकृषीनिमित्तं ॥ ५ ॥

नै०भा०भा०त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ छ ॥ जन्यार्थमिति जन्यार्थंवरपक्षीयजनार्थं कृष्णांचतत्रैवाप्नुवध्वंपाणिग्रहणविधिना कृष्णाचेतिपाठेआप्नोतुअन्नंभवदीयत्वात्भ वद्भिःसहैवेतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ परियाप्यप्रस्थाप्य ॥ ३ ॥ पुनःक्षत्रियत्वंपरीक्षितुंद्रव्याण्युपसंजहारएकत्रकृत्वादर्शितवान् ॥ ४ ॥ फलवर्मगवादीनिक्रमात्त्रैवर्णिकयोग्यानि ॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुंतंतीतिकृत्यानि कृतीछेदनेस्मात्क्यप् शिल्पिनांप्रहरणानिवास्यादीनि क्रीडानिमित्तानिशुष्केष्टिसदोरंजनादिरूपाब्राह्मणक्षत्रियादीनांक्रीडास्तासांसाधनानि अल्पानियज्ञपात्राणिकृत्रिमाश्वादीनि सरंगपटानिच तत्रदेशे तत्रकाले तत्रपरीक्षणेनिमित्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥ उत्तमवस्तूनिरत्नखचिततांबूलधानीप्रभृतीनितद्वंति मतोर्मस्यवत्त्वमार्षं ॥ ८ ॥ ९ ॥ गूढोत्तरांसान्गूढजत्रून् ॥ १० ॥ ११ ॥

अन्येषुशिल्पेषुचयान्यपिस्युःसर्वाणिकृत्यान्यखिलेनतत्र ॥ क्रीडानिमित्तान्यपियानितत्रसर्वाणितत्रोपजहारराजा ॥ ६ ॥ वर्माणिचर्माणिचभानुमंति खड्गामहांतोऽश्वरथाश्वचित्राः ॥ धनूंषिचाग्र्याणिशराश्वचित्राःशक्त्यृष्टयःकांचनभूषणाश्च ॥ ७ ॥ प्रासाभुशुंड्यश्चपरश्वधाश्चसांग्रामिकंचैवतथैवसर्वं ॥ शय्यासनान्युत्तमवस्तुवंतितथैववासोविविधंचतत्र ॥ ८ ॥ कुंतीतुकृष्णांपरिगृह्यसाध्वीमंतःपुरंद्रुपदस्याविवेश ॥ स्त्रियश्चतांकौरवराजपत्नींप्रत्यर्चयामासुरदीनसत्वाः ॥ ९ ॥ तान्सिंहविक्रांतगतीन्निरीक्ष्यमहर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ॥ गूढोत्तरांसान्भुजगेंद्रभोगप्रलंबबाहून्पुरुषप्रवीरान् ॥ १० ॥ राजाचराज्ञःसचिवाश्चसर्वेपुत्राश्चराज्ञःसुहृदस्तथैव ॥ प्रेष्याश्चसर्वेनिखिलेनराजन्हर्षंसमापेतुरतीवतत्र ॥ ११ ॥ तेतत्रवीराःपरमासनेषुसपादपीठेष्वविशंकमानाः ॥ यथानुपूर्वंविविशुर्नराग्र्यास्तथामहार्हेषुनविस्मयंतः ॥ १२ ॥ उच्चावचंपार्थिवभोजनीयंपात्रीषुजांबूनदराजतीषु ॥ दासाश्चदास्यश्चसुमृष्टवेषाःसंभोजकाश्चाप्युपजह्रुरन्नं ॥ १३ ॥ तेतत्रभुक्त्वापुरुषप्रवीरायथात्मकामंसुभृशंप्रतीताः ॥ उत्क्रम्यसर्वाणिवसूनिराजन्सांग्रामिकंतेविविशुर्नृवीराः ॥ १४ ॥ तल्लक्षयित्वाद्रुपदस्यपुत्रोराजाचसर्वैःसहमंत्रिमुख्यैः ॥ समर्थयामासुरुपेत्यहृष्टाःकुंतीसुतान्पार्थिवराजपुत्रान् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणियुधिष्ठिरादिपरीक्षणेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततआहूयपांचाल्योराजपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ परिग्रहेणब्राह्मेणपरिगृह्यमहाद्युतिः ॥ १ ॥ पर्यपृच्छददीनात्माकुंतीपुत्रंसुवर्चसं ॥ कथंजानीमभवतःक्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥ २ ॥ वैश्यान्वागुणसंपन्नानथवाशूद्रयोनिजान् ॥ मायामास्थायवाविप्रांश्चरतःसर्वतोदिशं ॥ ३ ॥

॥ १२ ॥ सुमृष्टःअभ्यंजनवासोलंकरणादिभिःसम्यक्परिष्कृतःपांडवानांवेषोयैस्तेसुमृष्टवेषाः तेचसंभोजकाश्चयथायोग्यंतांबूलादिकमपूपादिकंचान्नमदनीयंउपाजन्हुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ब्राह्मेणब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेणआतिथ्येन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ इष्टंयागादि आपूर्त्तंवाप्यादि तवधर्मकृत्यंनश्येद्यद्यसत्यंब्रूयाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥२१४॥ कृष्णाहेतोरनुप्राप्तादेवाःसंदर्शनार्थिनः॥ ब्रवीतुनोभवान्सत्यंसंदेहोह्यत्रनोमहान्॥ ४ ॥ अपिनःसंशयस्यांतेमनःसंतुष्टिमावहेत्॥ अपिनोभागधेयानिशु
भानिस्युःपरंतप॥ ५॥ इच्छयाब्रूहितत्सत्यंसत्यंराजसुशोभते ॥इष्टापूर्तेनचतथावक्तव्यमनृतंनतु ॥ ६ ॥ श्रुत्वाह्यमरसंकाशतववाक्यमरिंदम ॥ ध्रुवंवि
वाहकरणमास्थास्यामिविधानतः॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच माराजन्विमनाभूस्त्वंपांचाल्यप्रीतिरस्तुते॥ ईप्सितस्तेध्रुवःकामःसंवृत्तोऽयमसंशयं॥८॥
वयंहिक्षत्रियाराजन्पांडोःपुत्रामहात्मनः॥ ज्येष्ठंमांविद्धिकौतेयंभीमसेनार्जुनाविमौ॥९॥ आभ्यांतवसुताराजन्निर्जिताराजसंसदि॥ यमौचतत्रकुंतीच
यत्रकृष्णाव्यवस्थिता॥ १०॥ व्येतुतेमानसंदुःखंक्षत्रियाःस्मोनरर्षभ॥ पद्मिनीवसुतेयंतेह्रदादन्यह्रदंगता॥ ११ ॥ इतितथ्यंमहाराजसर्वमेतद्ब्रवीमिते ॥
भवान्हिगुरुरस्माकंपरमंचपरायणं॥ १२॥ वैशंपायनउवाच ततःसद्रुपदोराजाहर्षव्याकुललोचनः॥ प्रतिवक्तुंमुदायुक्तोनाशकत्तंयुधिष्ठिरं॥ १३॥
यत्नेनतुसतंहर्षसन्निगृह्यपरंतपः॥ अनुरूपंतदावाचाप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं॥ १४॥ पप्रच्छचैनंधर्मात्मायथातेप्रद्रुताःपुरात्॥ सतस्मैसर्वमाचख्यावानुपूर्व्ये
णपांडवः॥ १५॥ तच्छ्रुत्वाद्रुपदोराजाकुंतीपुत्रस्यभाषितं॥ विगर्हयामासतदाधृतराष्ट्रंनरेश्वरं ॥ १६ ॥ आश्वासयामासचतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ प्रतिज
ज्ञेचराज्यायद्रुपदोवदतांवरः॥ १७॥ ततःकुंतीचकृष्णाचभीमसेनार्जुनावपि॥ यमौचराज्ञासंदिष्टंविविशुर्भवनंमहत्॥ १८॥ तत्रतेन्यवसन्राजन्यज्ञसे
नेनपूजिताः॥ प्रत्याश्वस्तस्ततोराजासहपुत्रैरुवाचतं॥ १९॥ गृह्णातुविधिवत्पाणिमद्यायंकुरुनंदनः॥ पुण्येऽहनिमहाबाहुरर्जुनःकुरुतांक्षणं॥२०॥ वै
शंपायनउवाच तमब्रवीत्ततोराजाधर्मात्माचयुधिष्ठिरः॥ ममापिदारसंबंधःकार्यस्तावद्विशांपते॥ २१॥ द्रुपदउवाच भवान्वाविधिवत्पाणिंगृ
ह्णातुदुहितुर्मम॥ यस्यवामन्यस्यसेवीरतस्यकृष्णामुपादिश॥ २२॥ युधिष्ठिरउवाच सर्वेषांमहिषीराजन्द्रौपदीनोभविष्यति॥ एवंप्रव्याहृतंपूर्वंम
ममात्राविशांपते॥ २३॥ अहंचाप्यनिविष्टोवैभीमसेनश्चपांडवः॥ पार्थेनविजिताचैषारत्नभूतासुतातव॥ २४॥ ॥२१४॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ क्षणं देवपूजादिपर्वोत्सवंविवाहात्प्राक्कालीनंकुलधर्मं क्षणःपर्वोत्सवेपिस्यात्तथामानेप्यनेहसइतिमेदिनी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिविष्टःअकृतविवाहः ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समयोनियमः ॥ २५ ॥ ज्वलनेज्वलनसमीपे करान्गृह्णातु पंचपाणिग्रहणानिकरोतु ॥ २६॥ पुंसःपुमांसःयद्वापुंसः वेदकर्तुःपरमात्मनःसकाशान्नश्रूयंते तस्मान्नैकाद्बौपतीविंदतइतिवेदविरुद्धंच अवि
हितंनिषिद्धंचैतदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सूक्ष्मःनैकस्यैबहवःसहपतयइतिश्रुत्यासहेतियुगपद्बहुपतित्वनिषेधोविहितोनतुसमयभेदेनततश्चापिनिषिद्धं मात्रासमेत्यभुंक्तेत्याज्ञप्तंचनलंघनीयं पित्रोराज्ञया

एषनःसमयोराजन्रत्नस्यसहभोजनं ॥ नचतंहातुमिच्छामःसमयंराजसत्तम ॥ २५ ॥ सर्वेषांधर्मतःकृष्णामहिषीनोभविष्यति ॥ आनुपूर्व्येणसर्वेषांगृह्णा
तुज्वलनेकरान् ॥ २६॥ द्रुपदउवाच एकस्यबह्व्योविहितामहिष्यःकुरुनंदन ॥ नैकस्याबहवःपुंसःश्रूयंतेपतयःक्वचित् ॥ २७ ॥ लोकवेदविरुद्धंत्वंना
धर्मंधर्मविच्छुचिः॥कर्तुमर्हसिकौंतेयकस्मात्तेबुद्धिरीदृशी॥२८॥ युधिष्ठिरउवाच सूक्ष्मोधर्मोमहाराजनास्यविद्मोवयंगतिं ॥ पूर्वेषामानुपूर्व्येणया
तंवर्त्मानुयामहे ॥ २९ ॥ नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः ॥ एवंचैववदत्यंबाममचैतन्मनोगतं ॥ ३० ॥ एषधर्मोध्रुवोराजंश्चरैनमविचारयन् ॥ माच
शंकातत्रतेस्यात्कथंचिदपिपार्थिव ॥ ३१॥ द्रुपदउवाच त्वंचकुंतीचकौंतेयधृष्टद्युम्नश्चमेसुतः ॥ कथयंत्वितिकर्तव्यंश्वःकालेकरवामहे ॥ ३२॥ वै
शंपायनउवाच तेसमेत्यततःसर्वेकथयंतिस्मभारत ॥ अथद्वैपायनोराजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिक
पर्वणिद्वैपायनागमनेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेपांडवाःसर्वेपांचाल्यश्चमहायशाः ॥
प्रत्युत्थायमहात्मानंकृष्णंसर्वेभ्यवादयन् ॥ १ ॥ प्रतिनंद्यसतांपूजांपृष्ट्वाकुशलमंततः ॥ आसनेकांचनेशुद्धेनिषसादमहामनाः ॥ २॥ अनुज्ञातास्तुतेसर्वेकृष्णे
नामिततेजसा ॥ आसनेषुमहार्हेषुनिषेदुर्द्विपदांवराः ॥ ३ ॥ ततोमुहूर्तान्मधुरांवाणीमुच्चार्यपार्षतः ॥ प्रपच्छतंमहात्मानंद्रौपद्यर्थेविशांपते ॥ ४ ॥ कथमेका
बहूनांस्याद्धर्मपत्नीनसंकरः ॥ एतन्मेभगवान्सर्वंप्रब्रवीतुयथातथं ॥ ५ ॥ व्यासउवाच अस्मिन्धर्मेविप्रलब्धेलोकवेदविरोधके ॥ यस्ययस्यमतंय
घच्छ्रोतुमिच्छामितस्यतत् ॥ ६॥ द्रुपदउवाच अधर्मोऽयंममनतोविरुद्धोलोकवेदयोः ॥ नत्येकाविद्यतेपत्नीबहूनांद्विजसत्तम ॥ ७ ॥

निषिद्धमपिकर्तव्यं परशुरामकृतमातृवधवत् किमुतानिषिद्धमितिभावः पूर्वेषांप्रचेतःप्रभृतीनां तैर्यातंवर्त्मबहूनामेकपत्नीत्वंअनुयामहे तच्चआनुपूर्व्येणैवनत्वक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तेइति कृष्णंव्यासं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विप्रलब्धेअतिगहन
तयाशास्त्रीयेनकापथ्येनहते अतएवलोकवेदविरोधके ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ क्रियांप्रतिव्यवसायंनिश्चयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ नमेइति वक्तृत्वंवाचएवधर्मोनपुरुषस्यनिर्विशेषस्यअतउक्तंनमेवागिति एवंमतिमनसोरपिज्ञेयं वागादीनांवक्तृत्वादिधर्मवतांअसंगेन पुंसासंबंधस्तुनवास्तवःसंभवति अतएवोक्तं निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यतइति अत्रपंचानामेकपत्नीत्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

नचाप्याचरितःपूर्वैरयंधर्मोमहात्मभिः ॥ नचाप्यधर्मोविद्वद्भिश्चरितव्यःकथंचन ॥८॥ ततोहंनकरोम्येनंव्यवसायंक्रियांप्रति ॥ धर्मःसदैवसंदिग्धःप्रतिभा तिहिमेत्वयं ॥ ९ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच यवीयसःकथंभार्यांज्येष्ठोभ्राताद्विजर्षभ ॥ ब्रह्मन्समभिवर्तेतसद्वृत्तःसंस्तपोधन ॥ १० ॥ नतुधर्मस्यसूक्ष्मत्वाद्गतिं विद्मःकथंचन ॥ अधर्मोधर्मइतिवाव्यवसायोनशक्यते ॥ ११ ॥ कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मंस्ततोऽयंनव्यवस्यते ॥ पंचानांमहिषीकृष्णाभवत्वितिकथंचन ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरउवाच नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः ॥ वर्ततेहिमनोमेऽत्रनैषोधर्मःकथंचन ॥ १३ ॥ श्रूयतेहिपुराणेपिजटिलानामगौतमी ॥ ऋषीनध्या सितवतीसप्तधर्मभृतांवरा ॥ १४ ॥ तथैवमुनिजावार्क्षीतपोभिर्भावितात्मनः ॥ संगताभूद्दशभ्रातॄनेकनाम्नःप्रचेतसः ॥ १५ ॥ गुरोर्हिवचनंप्राहुर्धर्म्यंध र्मज्ञसत्तम ॥ गुरूणांचैवसर्वेषांमातापरमकोगुरुः ॥ १६ ॥ साचाप्युक्तवतीवाचंभैक्षवद्भुज्यतामिति ॥ तस्मादेतदहंमन्येपरंधर्मंद्विजोत्तम ॥ १७ ॥ कुं त्युवाच एवमेतद्यथाप्राहधर्मचारीयुधिष्ठिरः ॥ अनृतान्मेभयंतीव्रंमुच्येऽहमनृतात्कथं ॥ १८ ॥ व्यासउवाच अनृतान्मोक्ष्यसेभद्रेधर्मश्चैषसनात नः ॥ ननुवक्ष्यामिसर्वेषांपांचालशृणुमेस्वयं ॥ १९ ॥ यथायंविहितोधर्मोयतश्चायंसनातनः ॥ यथाचप्राहकौंतेयस्तथाधर्मोनसंशयः ॥ २० ॥ वैशंपा यनउवाच ततउत्थायभगवान्व्यासोद्वैपायनःप्रभुः ॥ करेगृहीत्वाराजानंराजवेश्मसमाविशत् ॥ २१ ॥ पांडवाश्चापिकुंतीचधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विवि शुर्यत्रतत्रैवप्रतीक्षंतेस्मतावुभौ ॥ २२ ॥ ततोद्वैपायनस्तस्मैनरेंद्रायमहात्मने ॥ आचख्यौतद्यथाधर्मोबहूनामेकपत्निता ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिव्यासवाक्येषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यासउवाच पुरावैनैमिषारण्येदेवाःस त्रमुपासते ॥ तत्रवैवस्वतोराजन्शामित्रमकरोत्तदा ॥ १ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ राजानंद्रुपदं ॥ २१ ॥ उभौव्यासद्रुपदौ ॥ २२ ॥ अत्रयत्तद्देवादद्दुरित्यादिनात्रिपथगांनदीमित्यंतोनारायण्युपाख्यानग्रंथोऽध्यायद्वयात्मकःक्वचित्पुस्तकेपठ्यते ॥ २३ ॥ इतिआ दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पुरेति शमितायज्ञेपशुवधकर्त्तातस्यकर्मशामित्रं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यमोदीक्षितः सत्रेह्रियेयजमानास्तऋत्विजःसर्वैषांतेषांदीक्षास्तियजमानत्वात् कालातिपातात् मरणकालातिक्रमात् ॥ २ ॥ यत्रप्रजापतिस्तत्रसोमादयःसमाजग्मुः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्मिन्क तसर्वकार्येसमापितयज्ञेसतिएषांलोकानामंतकालोभविता ॥७॥ अतःवैवस्वतस्यैवतनुःप्रवृद्धायोगबलेनविपुलाविभक्ताद्वैधीभावंगतासती साएषांअंतोविनाशोभवितावीर्यदेवतासाम्यं ॥८॥९॥१०॥ तस्याः

ततोयमोदीक्षितस्तत्रराजन्नामारयत्कंचिदपिप्रजानां ॥ ततःप्रजास्ताबहुलाबभूवुःकालातिपातान्मरणप्रहीणाः ॥ २ ॥ सोमश्चशक्रोवरुणःकुबेरःसाध्या रुद्रावसवोऽथाश्विनौच ॥ प्रजापतिर्भुवनस्यप्रणेतासमाजग्मुस्तत्रदेवास्तथाऽन्ये ॥ ३ ॥ ततोब्रुवन्लोकगुरुंसमेताभयात्तीव्रान्मानुषाणांविवृद्ध्या ॥ तस्मा द्भयादुद्विजंतःसुखेप्सवःप्रयामसर्वेशरणंभवंतं ॥ ४ ॥ पितामहउवाच किंवोभयंमानुषेभ्योयूयंसर्वेयदाऽमराः ॥ मावोमर्त्यसकाशाद्वैभयंभवितु मर्हति ॥ ५ ॥ देवाऊचुः मर्त्याअमर्त्याःसंवृत्तानविशेषोऽस्तिकश्चन ॥ अविशेषादुद्विजंतोविशेषार्थमिहागताः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच वैव स्वतोव्यापृतःसत्रहेतोस्तेनत्विमेनम्रियंतेमनुष्याः ॥ तस्मिन्नेकाग्रेकृतसर्वकार्येततएषांभवितैवांतकालः ॥ ७ ॥ वैवस्वतस्यैवतनुर्विभक्तावीर्येणयुष्माक मुतप्रवृद्धा ॥ सैषामंतोभवितात्यंतकालेनतत्रवीर्यंभवितानरेषु ॥ ८ ॥ व्यासउवाच ततस्तुतेपूर्वजदेववाक्यंश्रुत्वाजग्मुर्यत्रदेवायजंते ॥ समासी नास्तेसमेतामहाबलाभागीरथ्यांददृशुःपुंडरीकं ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाचतद्विस्मितास्तेबभूवुस्तेषामिंद्रस्तत्रशूरोजगाम ॥ सोऽपश्यद्योषामथपावकप्रभांयत्रदेवी गंगासततंप्रसूता ॥ १० ॥ सातत्रयोषारुदतीजलार्थिनीगंगांदेवींव्यवगाह्यव्यतिष्ठत् ॥ तस्याश्रुबिंदुःपतितोजलेयस्तत्पद्ममासीदथतत्रकांचनं ॥ ११ ॥ तदद्भुतंप्रेक्ष्यवज्रीतदानीमपृच्छत्तांयोषितमंतिकाद्वै ॥ कात्वंभद्रेरोदिषिकस्यहेतोर्वाक्यंतथ्यंकामयेऽहंब्रवीहि ॥ १२ ॥ स्त्र्युवाच त्वंवेत्स्यसेमामिह याऽस्मिशक्रयदर्थंचाहंरोदिमिमंदभाग्या ॥ आगच्छराजन्पुरतोगमिष्येद्रष्टाऽसितद्रोदिमियत्कृतेऽहं ॥ १३ ॥ व्यासउवाच तांगच्छंतीमन्वगच्छत्त दानींसोपश्यदारात्तरुणंदर्शनीयं ॥ सिद्धासनस्थंयुवतीसहायंक्रीडंतमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्देवराजोममेदंत्वंविद्धिविद्वन्भुवनंवशेस्थितं ॥ ईशोऽहमस्मीतिसमन्युरब्रवीद्दृष्ट्वातमक्षैःसुभृशंप्रमत्तं ॥ १५ ॥ क्रुद्धंचशक्रंप्रसमीक्ष्यदेवोजहासशक्रंचशनैरुदैक्षत ॥ संस्तंभितोऽभूदथदेवराजस्तेनेक्षितः स्थाणुरिवावतस्थे ॥ १६ ॥ यदातुपर्याप्तमिहास्यक्रीडयातदादेवींरुदतींतामुवाच ॥ आनीयतामेषयतोऽहमारान्नैनंदर्पःपुनरप्याविशेत ॥ १७ ॥

अश्रुबिंदुःसंधिरार्षः ॥ ११ ॥ कामयेश्रोतुं ॥ १२ ॥ १३ ॥ युवतीसहायंरुद्रं ॥ १४ ॥ अक्षैःहेतुभिःप्रमत्तंअसावधानं ॥ १५ ॥ संस्तंभितःवज्रंमोक्तुंउद्यतःसन् अतएवस्थाणुरिव ॥ १६ ॥ क्रीडयापर्याप्तंक्रीडासमाप्ता ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ एनंबिलद्वाररोधिनंअद्रिराजंनिवर्तयदूरीकुरुयथाबलादिकंतवाप्रमेयंतथानिवर्त्तय ॥ १९ ॥ २० ॥ ततःशीघ्रंअप्रवेशाद्धेतोः ॥ २१॥२२॥ एवंदरींप्रविशेत्युक्तःउवाचहेभवअद्यत्वंअशेषस्यभुवनस्यआद्यःपतिरसि अद्येत्यनेनमांजित्वैवनत्वन्यथेतिसूचितं ॥ २३ ॥ शेषंप्रसादं शेषःसंकर्षणेवधे अनंतेनाप्रसादेचेतिमेदिनी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दुराधरोदुष्प्रापः ॥ २७ ॥ वीर्येणशुक्रद्वारापुरु

ततःशक्रःस्पृष्टमात्रस्तयातुस्रस्तैरंगैःपतितोऽभूद्धरण्यां ॥ तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजामैवंपुनःशक्रकृथाःकथंचित्॥ १८ ॥ निवर्तयैनंचमहाद्रिराजंबलंचवीर्यंचतवाप्रमेयं॥ छिद्रस्यचैवाविशमध्यमस्ययत्रासतेत्वद्विधाःसूर्यभासः ॥ १९॥ सतद्विवृत्यविवरंमहागिरेस्तुल्यद्युतींश्चतुरोन्यान्ददर्श ॥ सतानभिप्रेक्ष्यबभूवदुःखितःकच्चिन्नाहंभवितावैयथेमे ॥ २० ॥ ततोदेवोगिरिशोवज्रपाणिंविवृत्यनेत्रेकुपितोभ्युवाच ॥ दरीमेतांप्रविशत्वंशतक्रतोयन्मांबाल्यादवमंस्थाःपुरस्तात्॥ २१ ॥ उक्तस्त्वेवंविभुनादेवराजःप्रावेपतार्तोभृशमेवाभिषंगात् ॥ स्रस्तैरंगैरनिलेनेवनुन्नमश्वत्थपत्रंगिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२ ॥ सप्रांजलिर्वैवृषवाहनेनप्रवेपमानःसहसैवमुक्तः॥ उवाचदेवंबहुरूपमुग्रमद्याशेषस्यभुवनस्यत्वंभवाद्यः ॥ २३॥ तमब्रवीदुग्रवर्चाःप्रहस्यनैवंशीलाःशेषमिहाप्नुवंति॥ एतेप्येवंभवितारःपुरस्तात्तस्मादेतांदरीमाविश्यशेष्व॥ २४ ॥ तत्रत्येवंभवितारोनसंशयोयोनिंसर्वेमानुषीमाविशध्वं ॥ तत्रयूयंकर्मकृत्वाऽविषह्यंबहूनन्यान्निधनंप्रापयित्वा ॥ २५॥ आगंतारःपुनरेवेंद्रलोकंस्वकर्मणापूर्वजितंमहार्हं॥ सर्वंमयाभाषितमेतदेवंकर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तं ॥ २६॥ पूर्वेंद्राऊचुः गमिष्यामोमानुषंदेवलोकाद्दुराधरोविहितोयत्रमोक्षः ॥ देवास्त्वस्मानादधीरन्जनन्यांधर्मोवायुर्मघवानश्विनौच ॥ अस्त्रैर्दिव्यैर्मानुषान्योधयित्वाआगंतारःपुनरेवेंद्रलोकं ॥ २७॥ व्यासउवाच एतच्छ्रुत्वावज्रपाणिर्वचस्तुदेवश्रेष्ठंपुनरेवेदमाह ॥ वीर्येणाहंपुरुषंकार्यहेतोर्दद्यामेषांपंचमंमत्प्रसूतं॥ २८॥ विश्वभुग्भूतधामाचशिबिरिंद्रःप्रतापवान्॥ शांतिश्चतुर्थस्तेषांवैतेजस्वीपंचमःस्मृतः॥ २९॥ तेषांकामंभगवानुग्रधन्वाप्रादादिष्टंसन्निसर्गाद्यथोक्तं ॥ तांचाप्येषांयोषितंलोककांतांश्रियंभार्यांव्यदधान्मानुषेषु ॥ ३० ॥ तैरेवसार्धंतुततःसदेवोजगामनारायणमप्रमेयं ॥ अनंतमव्यक्तमजंपुराणंसनातनंविश्वमनंतरूपं॥ ३१ ॥सचापितद्व्यदधात्सर्वमेवततःसर्वेसंबभूवुर्धरण्यां ॥ सचापिकेशौहरिरुद्बबर्हशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णं ॥ ३२॥

षंअंशभूतंदद्यां स्वयंतुआधिकारिकत्वादिहैवतिष्ठेयमितिभावः ॥ २८ ॥ तेजस्वीइंद्रांशः ॥ २९ ॥ सन्निसर्गात्सुस्वभावात् श्रियमितिद्रौपदीस्वर्गश्रीःतां ॥ ३० ॥ तैःविश्वभुगादिभिः सदेवोमहादेवः ॥ ॥२१६॥
॥ ३१ ॥ व्यदधात्विहितवान्आज्ञप्तवानित्यर्थः उद्बबर्हउद्धृतवान् ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रकेशावेवरेतोरूपौ पांडवानामिवरामकृष्णयोरपिप्रकरणसंगत्यर्थंसाक्षाद्देवरेतसउत्पत्तेरवश्यवक्तव्यत्वात् अतएवदेवक्यांरोहिण्यांचसाक्षात्केशप्रवेशउच्यतेनतुवसुदेवे तथासतितुदेवानांरेतोवर्षंवर्षस्यरेत
ओषधयइत्यादिश्रौतप्रनाड्याऽस्मदादिवत्तयोरपिव्यवधानेनदेवप्रभवत्वंस्यात् तथाच एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययमितिभगवतःसाक्षान्मत्स्याद्यवतारबीजत्वमुच्यमानंविरुध्येत अपिचकेशरे
तसोर्देहजत्वेसमानेपिरेतःप्रभवत्वेऽर्वाक्स्रोतस्त्वेनमनुष्यत्वंपुत्रत्वंचस्यात् तथाचकृष्णस्तुभगवान्स्वयमितिश्रीमद्भागवतोक्तिःसंगच्छते नचकेशोद्धरणात्कृष्णस्याप्यंशत्वंप्रतीयतइतिवाच्यं केशस्यदेहावयव

तौचापिकेशौनिविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौदेवकींरोहिणींच ॥ तयोरेकोबलदेवोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशः ॥ कृष्णोद्वितीयःकेशवःसंबभूवकेशो
योसौवर्णतःकृष्णउक्तः ॥ ३३ ॥ येतेपूर्वंशक्ररूपानिबद्धास्तस्यांदर्यांपर्वतस्योत्तरस्य ॥ इहैवतेपांडवावीर्यवंतःशक्रस्यांशःपांडवःसव्यसाची ॥ ३४ ॥ ए
वमेतेपांडवाःसंबभूवुर्येतेराजन्पुर्वमिंद्राबभूवुः ॥ लक्ष्मीश्चैषांपूर्वमेवोपदिष्टाभार्यायैषाद्रौपदीदिव्यरूपा ॥ ३५ ॥ कथंहिस्त्रीकर्*मणातेमहीतलात्समुत्तिष्ठे
दन्यतोदैवयोगात् ॥ यस्यारूपंसोमसूर्यप्रकाशंगंधश्चास्याःक्रोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३६ ॥ इदंचान्यत्प्रीतिपूर्वंनरेंद्रददानितेवरमत्यद्भुतंच ॥ दिव्यंचक्षुःपश्य
कुंतीसुतांस्त्वंपुण्यैर्दिव्यैःपूर्वदेहैरुपेतान् ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यासःपरमोदारकर्माशुचिर्विप्रस्तपसातस्यराज्ञः ॥ चक्षुर्दिव्यंप्रददौतांश्चस
र्वान्राजाऽपश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ॥ ३८ ॥ ततोदिव्यान्हेमकिरीटमालिनःशक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ॥ बद्धापीडांश्चारुरूपांश्चयूनोव्यूढोरस्कांस्तालमा
त्रान्ददर्श ॥ ३९ ॥ दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिःसुगंधैर्माल्यैश्चाग्र्यैःशोभमानानतीव ॥ साक्षात्त्र्यक्षान्वावसूंश्चापिरुद्रानादित्यान्वासर्वगुणोपपन्नान् ॥ ४० ॥ तान्पूर्वें
द्रानभिवीक्ष्याभिरूपान्शक्रात्मजंचेंद्ररूपंनिशम्य ॥ प्रीतोराजाद्रुपदोविस्मितश्चदिव्यांमायांतामवेक्ष्याप्रमेयां ॥ ४१ ॥ तांचैवाग्र्यांस्त्रियमतिरूपयुक्तांदि
व्यांसाक्षात्सोमवह्निप्रकाशां ॥ योग्यांतेषांरूपतेजोयशोभिःपत्नींमत्वात्दृष्टवान्पार्थिवेंद्रः ॥ ४२ ॥ सतद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यरूपंजग्राहपादौसत्यवत्याःसुतस्य ॥
नैतच्चित्रंपरमर्षेत्वयीतिप्रसन्नचेताःसउवाचचैनं ॥ ४३ ॥

त्वाभावात् तस्मान्नमुचिवधेकर्त्तव्येयथाऽपांफेनेवज्रस्यप्रवेशएवंदेवकीरोहिण्योर्जठरप्रवेशेकर्त्तव्येकेशद्वयेनद्वारभूतेनभगवतःकार्त्स्न्येनैवाविर्भावोद्रष्टव्यइतियुक्तं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दिव्यं
द्योतमानंदिविविहितंवा सार्वज्ञ्यप्रदत्वात् ॥ ३७ ॥ तस्यराज्ञःतस्मैराज्ञे ॥ ३८ ॥ बद्धापीडान्परिहितालंकारान् तालमात्रान्तालवृक्षप्रमाणान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

* तेकर्मणायजनेन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

व्यासउवाच आसीत्तपोवनेकाचिदृषेःकन्यामहात्मनः ॥ नाध्यगच्छत्पतिंसातुकन्यारूपवतीसती ॥ ४४ ॥ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरं ॥ ता
मुवाचेश्वरःप्रीतोवृणुकाममितिस्वयं ॥ ४५ ॥ सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्यादेवंवरदमीश्वरं ॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः ॥ ४६ ॥ ददौतस्यैसदेवेशस्तं
वरंप्रीतमानसः ॥ पंचतेपतयोभद्रेभविष्यंतीतिशंकरः ॥ ४७ ॥ साप्रसादयतीदेवमिदंभूयोऽभ्यभाषत ॥ एकंपतिंगुणोपेतंत्वत्तोऽर्हामीतिशंकर ॥ ४८ ॥
तांदेवदेवःप्रीतात्मापुनःप्राहशुभंवचः ॥ पंचकृत्वस्त्वयोक्तोऽहंपतिंदेहीतिवैपुनः ॥ ४९ ॥ तत्तथाभविताभद्रेवचस्तद्भद्रमस्तुते ॥ देहमन्यंगतायास्तेसर्वमेत
द्भविष्यति ॥ ५० ॥ द्रुपदैषाहिसाजज्ञेसुतावैदेवरूपिणी ॥ पंचानांविहितापत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता ॥ ५१ ॥ स्वर्गश्रीःपांडवार्थंतुसमुत्पन्नामहामखे ॥ सेहत
प्त्वातपोघोरंदुहितृत्वंतवागता ॥ ५२ ॥ सैषादेवीरुचिरादेवजुष्टापंचानामेकास्वकृतेनेहकर्मणा ॥ सृष्टास्वयंदेवपत्नीस्वयंभुवाश्रुत्वाराजन्द्रुपदेष्टंकुरुष्व ॥
॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिपंचेंद्रोपाख्यानेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रुपदउवा
च अश्रुत्वैवंवचनंतेमहर्षेमयापूर्वंयतितंसंविधातुं ॥ नवैशक्यंविहितस्यापयानंतदेवेदमुपपन्नंविधानं ॥ १ ॥ दिष्टस्यग्रंथिरनिवर्तनीयःस्वकर्मणाविहि
तंनेहकिंचित् ॥ कृतंनिमित्तंहिवरैकहेतोस्तदेवेदमुपपन्नंविधानं ॥ २ ॥ यथैवकृष्णोक्तवतीपुरस्तान्नैकान्पतीन्मेभगवान्ददातु ॥ सचाप्येवंवरमित्यब्रवीत्तांदे
वोहिवेत्तापरमंयदत्र ॥ ३ ॥ यदिचैवंविहितःशंकरेणधर्मोऽधर्मोवानात्रममापराधः ॥ गृह्णंत्विमेविधिवत्पाणिमस्यायथोपजोषंविहितैषांहिकृष्णा ॥ ४ ॥
वैशंपायनउवाच ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराजमद्यैवपुण्याहमुतवःपांडवेयाः ॥ अद्यपौष्यंयोगमुपैतिचंद्रमाःपाणिंकृष्णायास्त्वंगृहाणाद्यपूर्वं ॥ ५ ॥ ततोऽ
राजायज्ञसेनःसपुत्रोजन्यार्थमुक्तंबहुतत्तदग्र्यं ॥ समानयामाससुतांचकृष्णामाप्लाव्यरत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥ ६ ॥ ततस्तुसर्वेसुहृदोनृपस्यसमाजग्मुःसहिता
मंत्रिणश्च ॥ द्रष्टुंविवाहंपरमप्रतीताद्विजाश्चपौराश्चयथाप्रधानाः ॥ ७ ॥

अश्रुत्वेति विहितस्यदैवोपस्थापितस्यअपयानंउपेक्षा तदेवविधानंप्राकृतंउपपन्नंकर्तुंयुक्तं ॥ १ ॥ ग्रंथिर्ग्रथना स्वकर्मणाइदानींतनेनविहितंसिद्धं निमित्तंतपः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पौष्यंपुष्यत्यनेनेतितं नतु ॥२१७॥
पुष्यंतस्यावैवाहिकत्वात् पौष्यमितिपाठे पुष्यायहितंबहुसंततिप्रदमित्यर्थः हेआद्यहेज्येष्ठ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्युजांअश्वचतुष्टययुजां हेममयंखलीनंअश्वमुखस्थंनियामकंलगामइतिभाषयाप्रसिद्धं रथप्रसंगाद्धाखलीनंयुगंतेनमालिनां ॥ १५ ॥ पद्मानि

ततोस्यवेश्माग्र्यजनोपशोभितंविस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरं॥ बलौघरत्नौघविचित्रमाबभौनभोयथानिर्मलतारकान्वितं॥ ८ ॥ ततस्तुतेकौरवराजपुत्रा विभूषिताःकुंडलिनोयुवानः ॥ महार्हवस्त्रांबरचंदनोक्षिताःकृताभिषेकाःकृतमंगलक्रियाः ॥ ९ ॥ पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसासहैवधौम्येनयथाविधिप्रभो॥ क्रमेणसर्वेविविशुस्ततःसदोमहर्षभागोष्ठमिवाभिनंदिनः॥ १० ॥ ततःसमाधायसवेदपारगोजुहावमंत्रैर्ज्वलितंहुताशनं ॥ युधिष्ठिरंचाप्युपनीयमंत्रविन्नियोजयामाससहैवकृष्णया॥ ११ ॥ प्रदक्षिणंतौप्रगृहीतपाणीपरिणाय्ययामाससवेदपारगः ॥ ततोऽभ्यनुज्ञायतमाजिशोभिनंपुरोहितोराजगृहाद्विनिर्ययौ॥ १२ ॥ क्रमेणचानेननराधिपात्मजावरस्त्रियस्तेजगृहुस्तदाकरं॥ अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणोमहारथाःकौरववंशवर्धनाः॥ १३ ॥ इदंचतत्राद्भुतरूपमुत्तमंजगाददेवर्षिरतीतमानुषं॥ महानुभावाकिलसासुमध्यमाबभूवकन्यैवगतेगतेऽहनि ॥ १४ ॥ कृतेविवाहेद्रुपदोधनंददौमहारथेभ्योबहुरूपमुत्तमं ॥ शतंरथानांवरहेममालिनांचतुर्युजांहेमखलीनमालिनां ॥ १५ ॥ शतंगजानामपिपद्मिनांतथाशतंगिरीणामिवहेमशृंगिणां ॥ तथैवदासीशतमग्र्ययौवनंमहार्हवेषाभरणांबरस्रजं ॥ १६ ॥ पृथक्पृथक्दिव्यदृशांपुनर्ददौतदाधनंसौमकिरग्निसाक्षिकं ॥ तथैववस्त्राणिविभूषणानिप्रभावयुक्तानिमहानुभावः॥ १७॥ कृतेविवाहेचततस्तुपांडवाःप्रभूतरत्नामुपलभ्यतांश्रियं॥ विजह्रुरिंद्रप्रतिमामहाबलाःपुरेतुपांचालनृपस्यतस्यह॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिद्रौपदीविवाहेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९८॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पांडवैःसहसंयोगंगतस्यद्रुपदस्यह॥ नबभूवभयंकिंचिद्देवेभ्योऽपिकथंचन॥ १ ॥ कुंतीमासाद्यतानार्योद्रुपदस्यमहात्मनः॥ नामसंकीर्त्तयंत्योऽस्याजग्मुःपादौस्वमूर्धभिः ॥ २ ॥ कृष्णाचक्षौमसंवीताकृतकौतुकमंगला॥ कृताभिवादनाश्वश्रवातस्थौप्रह्वाकृतांजलिः॥३ ॥ रूपलक्षणसंपन्नांशीलाचारसमन्वितां॥ द्रौपदीमवदत्प्रेम्णापृथाशीर्वचनंस्नुषां॥ ४॥ यथेंद्राणीहरिहयेस्वाहाचैवविभावसौ॥ रोहिणीचयथासोमेदमयंतीयथानले॥ ५ ॥

गजोत्तमलक्षणानितद्वतांपद्मिनांश्रीमतांवा यद्वाहेमशृंगिणामितिदृष्टांतानुगुण्यात्पद्मंपद्माकारंगजपल्याणंअष्टकोणमष्टस्तंभंशिखरकलशादियुक्तंतद्वतां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पांडवैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ क्षुमाअतसीतद्विकारभूतंवस्त्रंक्षौमं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२१८॥ यथावैश्रवणेभद्रावसिष्ठेचाप्यरुंधती॥ यथानारायणेलक्ष्मीस्तथात्वंभवभर्तृषु॥ ६ ॥ जीवसूर्वीरसूर्भद्रेबहुसौख्यसमन्विता ॥ सुभगाभोगसंपन्नायज्ञप १
त्नीपतिव्रता॥ ७॥ अतिथीनागतान्साधून्वृद्धान्बालांस्तथागुरून्॥ पूजयंत्यायथान्यायंशश्वद्गच्छंतुतेसमाः॥ ८॥ कुरुजांगलमुख्येषुराष्ट्रेषुनगरेषुच॥ अ
नुत्वमभिषिच्यस्वनृपतिंधर्मवत्सला॥ ९॥ पतिभिर्निर्जितामुर्वींविक्रमेणमहाबलैः॥ कुरुब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधेमहाक्रतौ॥ १०॥ पृथिव्यांयानिरत्नानि
गुणवंतिगुणान्विते ॥ तान्याप्नुहित्वंकल्याणिसुखिनीशरदांशतं ॥ ११ ॥ यथाचत्वाऽभिनंदामिवध्वद्यक्षौमसंवृतां ॥ तथाभूयोऽभिनंदिष्येजातपुत्रांगु
णान्वितां॥ १२॥ वैशंपायनउवाच ततस्तुकृतदारेभ्यःपांडुभ्यःप्राहिणोद्धरिः॥ वैदूर्यमणिचित्राणिहैमान्याभरणानिच॥ १३॥ वासांसिचमहार्हा
णिनानादेश्यानिमाधवः॥ कंबलाजिनरत्नानिस्पर्शवंतिशुभानिच॥ १४॥ शयनासनयानानिविविधानिमहांतिच॥ वैदूर्यवज्रचित्राणिशतशोभाजना
निच॥ १५॥ रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्चस्वलंकृताः॥ प्रेष्याःसंप्रददौकृष्णोनानादेश्याःस्वलंकृताः॥ १६॥ गजान्विनीतान्भद्रांश्चसदश्वांश्चस्वलंकृतान्॥
रथांश्चदांतान्सौवर्णैःशुभ्रैःपट्टैरलंकृतान्॥ १७॥ कोटिशश्चसुवर्णंचतेषामकृतकंतथा॥ वीथीकृतममेयात्माप्राहिणोन्मधुसूदनः॥ १८॥ तत्सर्वंप्रतिजग्राह
धर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ मुदापरमयायुक्तोगोविंदप्रियकाम्यया॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥
॥ १९९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ समाप्तंवैवाहिकपर्व॥ अथविदुरागमनराज्यलंभपर्व वैशंपायनउवाच ततोराज्ञांचरैराप्तैःप्रवृत्तिरुपनीयत॥
पांडवैरुपसंपन्नाद्रौपदीपतिभिःशुभा॥ १ ॥ येनतद्धनुरादायलक्ष्यंविद्धंमहात्मना॥ सोऽर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमहाबाणधनुर्धरः ॥ २ ॥ यःशल्यंमद्रराजंवैप्रो
त्क्षिप्यापातयद्बली॥ त्रासयामाससंक्रुद्धोवृक्षेणपुरुषान्रणे॥ ३॥ नचास्यसंभ्रमःकश्चिदासीत्तत्रमहात्मनः॥ सभीमोभीमसंस्पर्शःशत्रुसेनांगपातनः॥
॥ ४॥ ब्रह्मरूपधरान्श्रुत्वाप्रशांतान्पांडुनंदनान्॥ कौंतेयान्मनुजेंद्राणांविस्मयःसमजायत॥ ५॥

न् ॥ १७ ॥ अकृतकंजांबूनदंआकरेषुधमनादिनाअनुत्पादितं वीथीकृतंधान्यराशिवत्पृथक्पृथक्मालयाराशीकृतं राशीकृतमितिपाठेपिंडीकृतं कृताकृतमितिपाठेघटितमघटितंच ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥२१८॥
इतिआदिप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति चरैःचारैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सेनांगानांरथगजादीनांपातनः ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विस्मयेहेतुमाह सपुत्रेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अव्रीडइतिच्छेदः व्रीडन्नित्येवपाठः अन्यथामंदंमंदमित्यस्यानुपपत्तिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सपुत्राहिपुराकुंतीदग्धाजतुगृहेश्रुता ॥ पुनर्जातानिवचतांस्तेऽमन्यंतनराधिपाः ॥६॥ धिगकुर्वंस्तदाभीष्मंधृतराष्ट्रंचकौरवं ॥ कर्मणाऽतिनृशंसेनपुरोचनकृ
तेनवै ॥ ७ ॥ वृत्तेस्वयंवरेचैवराजानःसर्वएवते ॥ यथागतंविप्रजग्मुर्विदित्वापांडवान्वृतान् ॥ ८ ॥ अथदुर्योधनोराजाविमनाभ्रातृभिःसह ॥ अश्वत्था
म्नामातुलेनकर्णेनचकृपेणच ॥ ९ ॥ विनिवृत्तोवृतंदृष्ट्वाद्रौपद्याश्वेतवाहनं ॥ तंतुदुःशासनोव्रीडोमंदंमंदमिवाब्रवीत् ॥ १० ॥ यद्यसौब्राह्मणोनस्याद्विंदेत
द्रौपदींनसः ॥ नहितंतत्त्वतोराजन्वेदकश्चिद्धनंजयं ॥ ११ ॥ दैवंचपरमंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकं ॥ धिगस्तुपौरुषंतातध्रियंतेयत्रपांडवाः ॥ १२ ॥ एवंसंभाष
माणास्तेनिंदंतश्चपुरोचनं ॥ विविशुर्हास्तिनपुरंदीनाविगतचेतसः ॥ १३ ॥ त्रस्ताविगतसंकल्पादृष्ट्वापार्थान्महौजसः ॥ मुक्तान्हव्यभुजश्चैवसंयुक्तान्द्रुपदेन
च ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुसंचिंत्यतथैवचशिखंडिनं ॥ द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १५ ॥ विदुरस्त्वथतांश्रुत्वाद्रौपद्यींपांडवैर्वृतां ॥ व्रीडितान्धा
र्तराष्ट्रांश्चभग्नदर्पानुपागतान् ॥ १६ ॥ ततःप्रीतमनाःक्षत्ताधृतराष्ट्रंविशांपते ॥ उवाचदिष्ट्याकुरवोवर्धंतइतिविस्मितः ॥ १७ ॥ वैचित्रवीर्यस्तुनृपोनिशम्यवि
दुरस्यतत् ॥ अब्रवीत्परमप्रीतोदिष्ट्यादिष्ट्येतिभारत ॥ १८ ॥ मन्यतेसवृतंपुत्रंज्येष्ठंद्रुपदकन्यया ॥ दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ १९ ॥ अथत्वाज्ञाप
यामासद्रौपद्याभूषणंबहु ॥ आनीयतांवैकृष्णेतिपुत्रंदुर्योधनंतदा ॥ २० ॥ अथास्यपश्चाद्विदुरआचख्यौपांडवान्वृतान् ॥ सर्वान्कुशलिनोवीरान्पूजितान्द्रु
पदेनह ॥ २१ ॥ तेषांसंबंधिनश्चान्यान्बहून्बलसमन्वितान् ॥ समागतान्पांडवेयैस्तस्मिन्नेवस्वयंवरे ॥ २२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यथैवपांडोःपुत्रास्तुतथै
वाभ्यधिकाममम ॥ यथाचाभ्यधिकाबुद्धिर्ममतान्प्रतितच्छृणु ॥ २३ ॥ यत्तेकुशलिनोवीरामित्रवंतश्चपांडवाः ॥ तेषांसंबंधिनश्चान्येबहवश्चमहाबलाः
॥ २४ ॥ कोहिद्रुपदमासाद्यमित्रंक्षत्तःसबांधवं ॥ नबुभूषेद्भवेनार्थीगतश्रीरपिपार्थिवः ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच तंतथाभाषमाणंतुविदुरःप्रत्यभा
षत ॥ नित्यंभवतुतेबुद्धिरेषाराजञ्छतंसमाः ॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजन्विदुरःस्वंनिवेशनं ॥ २६ ॥

वैचार्थे कृष्णाभूषणंचतत्परिधानार्थमानीयतामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ गतश्रीःनष्टश्रीःकःभवेनऐश्वर्येणार्थीनबुभूषेद्भवितुमिच्छेत्अपितुसर्वोपीच्छेत् ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ सपत्नबुद्धिंतत्कृतांबुद्धिं वृद्धिमितिपाठःस्वच्छः हेवरश्रेष्ठ द्विषतांद्विषतःशत्रून् ॥ २९ ॥३०॥ प्राप्तकालस्यकर्मणःचिकीर्षांकर्त्तव्यतां ॥२१॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०द्विशततमोऽध्यायः ॥२००॥ ॥ ७ ॥ अहमिति विवेक्तुंव्यक्तीकर्त्तुं ॥१॥ इंगितैश्चेष्टितैः ॥२॥ यच्चकर्त्तव्यं ॥३॥ आप्तकारिभिःअवंचकैः ॥४॥५॥६॥ भिद्यमानाःअस्मत्तःपृथग्भवंतः ॥७॥ ८ ॥ व्युत्थापनं

ततोदुर्योधनश्चापिराधेयश्चविशांपते॥ धृतराष्ट्रमुपागम्यवचोब्रूतामिदंतदा॥ २७॥ सन्निधौविदुरस्यत्वांदोषंवक्तुंनशक्नुवः ॥ विविक्तमितिवक्ष्यावःकिं
तवेदंचिकीर्षितं॥ २८॥ सपत्नबुद्धिंयत्तातमन्यसेवृद्धिमात्मनः॥ अभिष्टौषिचयत्क्षत्तुःसमीपेद्विषतांवर॥ २९॥ अन्यस्मिन्नृपकर्त्तव्येत्वमन्यत्कुरुषेऽनघ॥
तेषांबलविघातोहिकर्तव्यस्तातनित्यशः॥ ३०॥ तेवयंप्राप्तकालस्यचिकीर्षांमंत्रयामहे॥ यथानोनग्रसेयुस्तेसपुत्रबलबांधवान्॥ ३१॥ इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिदुर्योधनवाक्येद्विशततमोऽध्यायः॥ २००॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षा
मियथायुवां॥ विवेक्तुंनाहमिच्छामित्वाकारंविदुरंप्रति॥ १॥ ततस्तेषांगुणानेवकीर्त्तयामिविशेषतः॥ नावबुध्येतविदुरोममाभिप्रायमिंगितैः॥ २॥ य
च्चत्वंमन्यसेप्राप्तंतद्ब्रवीहिसुयोधन॥ राधेयमन्यसेयच्चप्राप्तकालंवदाशुमे॥ ३॥ दुर्योधनउवाच अद्यतान्कुशलैर्विप्रैःसुगुप्तैराप्तकारिभिः॥ कुंतीपुत्रा
न्भेदयामोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ४॥ अथवाद्रुपदोराजामहद्भिर्वित्तसंचयैः॥ पुत्राश्चास्यप्रलोभ्यंताममात्याश्चैवसर्वशः॥ ५॥ परित्यजेद्यथाराजाकुंतीपु
त्रंयुधिष्ठिरं॥ अथतत्रैववातेषांनिवासंरोचयंतुते॥ ६॥ इहैषांदोषवद्वासंवर्णयंतुपृथक्पृथक्॥ तेभिद्यमानास्तत्रैवमनःकुर्वंतुपांडवाः॥ ७॥ अथवाकुश
लाःकेचिदुपायनिपुणानराः॥ इतरेतरतःपार्थान्भेदयंत्वनुरागतः॥ ८॥ व्युत्थापयंतुवाकृष्णांबहुत्वात्सुकरंहितत्॥ अथवापांडवांस्तस्यांभेदयंतुततश्चतां
॥ ९॥ भीमसेनस्यवाराजन्नुपायकुशलैर्नरैः॥ मृत्युर्विधीयतांछन्नैःसहितेषांबलाधिकः॥ १०॥ तमाश्रित्यहिकौंतेयःपुराचास्मान्नमन्यते॥ सहितीक्ष्णश्च
शूरश्चतेषांचैवपरायणं॥ ११॥ तस्मिंस्त्वभिहतेराजन्हतोत्साहाहतौजसः॥ यतिष्यंतेनराज्यायसहितेषांव्यपाश्रयः॥ १२॥ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येपृष्ठगोपे
वृकोदरे॥ तमृतेफाल्गुनोयुद्धेराधेयस्यनपादभाक्॥ १३॥ तेजानानास्तुदौर्बल्यंभीमसेनमृतेमहत्॥ अस्मान्बलवतोज्ञात्वानयतिष्यंतिदुर्बलाः॥ १४॥
इहागतेषुवातेषुनिदेशवशवर्त्तिषु॥ प्रवर्त्तिष्यामहेराजन्यथाशास्त्रंनिबर्हणं॥ १५॥

तुस्वभर्तॄणांत्यागःसचबहुत्वदोषेणसुकरः अथवेतितस्याःभर्तृषुवैषम्यंप्रदर्श्यपांडवानेववातस्यांभेदयंतु ततश्चतांलप्स्यामहेइतिशेषः ॥९॥१०॥११॥१२॥ नपादभाक्नचतुर्थांशतुल्यः ॥ १३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ऐकैकः कौंतेयः प्रलोभनीयः तत्रतेषु ततः प्रलोभमानात् ॥ १६ ॥ सन्नीयऐक्यंनीत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ शक्याः घातयितुमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिक

अथवादर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यतां ॥ एकैकस्तत्रकौंतेयस्ततः कृष्णाविरज्यतां ॥ १६ ॥ प्रेष्यतांचैवराधेयस्तेषामागमनायवै ॥ तैस्तैः प्रकारैः सन्नीय पात्यंतामाप्तकारिभिः ॥ १७ ॥ एतेषामप्युपायानांयस्तेनिर्दोषवान्मतः ॥ तस्यप्रयोगमातिष्ठपुराकालोऽतिवर्त्तते ॥ १८ ॥ यावद्ध्यकृतविश्वासाद्रुपदेपार्थिव र्षभे ॥ तावदेवहितेशक्यानशक्यास्तुततः परं ॥ १९ ॥ एषाममममतिस्तातनिग्रहायप्रवर्त्तते ॥ साध्वीवायदिवाऽसाध्वीकिंवाराधेयमन्यसे ॥ २० ॥ इतिश्री महाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कर्णउवाच दुर्यो धनतवप्रज्ञानसम्यगितिमेमतिः ॥ नह्युपायेनतेशक्याः पांडवाः कुरुवर्धन ॥ १ ॥ पूर्वमेवहितेसूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ॥ निग्रहीतुंतदावीरनचैवशकिता स्त्वया ॥ २ ॥ इहैववर्त्तमानास्तेसमीपेतवपार्थिव ॥ अजातपक्षाः शिशवः शकितानैवबाधितुं ॥ ३ ॥ जातपक्षाविदेशस्थाविवृद्धाः सर्वशोऽद्यते ॥ नोपाय साध्याः कौंतेयाममैषामतिरच्युत ॥ ४ ॥ नचतेव्यसनैर्योक्तुंशक्यादिष्टकृतेनच ॥ शकिताश्चेप्सवश्चैवपितृपैतामहंपदं ॥ ५ ॥ परस्परेणभेदश्चनाधातुंतेषुशक्यते ॥ एकस्यांयेरताः पत्न्यांनभिद्यंतेपरस्परं ॥ ६ ॥ नचापिकृष्णाशक्येततेभ्योभेदयितुंपरैः ॥ परिद्यूनान्वृतवतीकिमुताद्यमृजावतः ॥ ७ ॥ ईप्सितश्चगुणः स्त्रीणामे कस्याबहुभर्तृता ॥ तंचप्राप्तवतीकृष्णानसाभेदयितुंक्षमा ॥ ८ ॥ आर्यव्रतश्चपांचाल्योनसराजाधनप्रियः ॥ नसंत्यक्ष्यतिकौंतेयान्राज्यदानैरपिध्रुवं ॥ ॥ ९ ॥ तथाऽस्यपुत्रोगुणवाननुरक्तश्चपांडवान् ॥ तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहंमन्येकथंचन ॥ १० ॥ इदंत्वद्यक्षमंकर्त्तुमस्माकंपुरुषर्षभ ॥ यावन्नकृतमू लास्तेपांडवेयाविशांपते ॥ ११ ॥ तावत्प्रहरणीयास्तेतत्तुभ्यंतातरोचतां ॥ अस्मत्पक्षोमहान्यावद्यावत्पांचालकोलघुः ॥ तावत्प्रहरणंतेषांक्रियतांमाविचा रय ॥ १२ ॥ वाहनानिप्रभूतानिमित्राणिचकुलानिच ॥ यावन्नतेषांगांधारेतावद्विक्रमपार्थिव ॥ १३ ॥ यावच्चराजापांचाल्योनोद्यमेकुरुतेमनः ॥ सहपु त्रैर्महावीर्यैस्तावद्विक्रमपार्थिव ॥ १४ ॥

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ जातपक्षाः सहायवंतस्तदन्येअजातपक्षाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दिष्टकृतेनदैवनिर्माणेनशकिताः शक्तिमंतः जतुगृहादिभ्य आत्मानंमोचयितुंशक्ताअभूवन्नित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिद्यूनान्शोच्यान्भिक्षाभोजित्वादिना मृजावतः सुवेषान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लघुः अल्पकः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यावन्नायातिवार्ष्णेयःकर्षन्यादववाहिनीं ॥ राज्यार्थेपांडवेयानांपांचाल्यसदनंप्रति ॥ १५ ॥ वसूनिविविधान्भोगान्राज्यमेवचकेवलं ॥ नात्याज्यमस्ति
कृष्णस्यपांडवार्थेकथंचन ॥ १६ ॥ विक्रमेणमहीप्राप्ताभरतेनमहात्मना ॥ विक्रमेणचलोकांस्त्रीन्जितवान्पाकशासनः ॥ १७ ॥ विक्रमंचप्रशंसंतिक्षत्रि
यस्यविशांपते ॥ स्वकोहिधर्मःशूराणांविक्रमःपार्थिवर्षभ ॥ १८ ॥ तेबलेनवयंराजन्महताचतुरंगिणा ॥ प्रमथ्यद्रुपदंशीघ्रमानयामेहपांडवान् ॥ १९ ॥
नहिसाम्नानदानेननभेदेनचपांडवाः ॥ शक्याःसाधयितुंतस्माद्विक्रमेणैवतान्जहि ॥ २० ॥ तान्विक्रमेणजित्वेमामखिलांभुंक्ष्वमेदिनीं ॥ अतोनान्यंप्रप
श्यामिकार्योपायंजनाधिप ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातुराधेयवचोधृतराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ अभिपूज्यततःपश्चादिदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ उप
पन्नंमहाप्राज्ञेकृतास्त्रेसूतनंदने ॥ त्वयिविक्रमसंपन्नमिदंवचनमीदृशं ॥ २३ ॥ भूयएवतुभीष्मश्चद्रोणोविदुरएवच ॥ युवांचकुरुतंबुद्धिंभवेद्यानःसुखोद
या ॥ २४ ॥ ततआनाय्यतान्सर्वान्मंत्रिणःसुमहायशाः ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजमंत्रयामासवैतदा ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमन
राज्यलंभपर्वणिधृतराष्ट्रमंत्रणेद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच नरोचतेविग्रहोमेपांडुपुत्रैःकथंचन ॥ यथैव
धृतराष्ट्रोमेतथापांडुरसंशयं ॥ १ ॥ गांधार्याश्चयथापुत्रास्तथाकुंतीसुताममम ॥ यथाचममतेरक्ष्याधृतराष्ट्रतथातव ॥ २ ॥ यथाचममराज्ञश्चतथादुर्योधन
स्यते ॥ तथाकुरूणांसर्वेषामन्येषामपिपार्थिव ॥ ३ ॥ एवंगतेविग्रहंतैर्नरोचेसंधायवीरैर्दीयतामर्धभूमिः ॥ तेषामपीदंप्रपितामहानांराज्यंपितुश्चैवकुरूत्त
मानां ॥ ४ ॥ दुर्योधनयथाराज्यंत्वमिदंतातपश्यसि ॥ ममपैतृकमित्येवंतेऽपिपश्यंतिपांडवाः ॥ ५ ॥ यदिराज्यंनतेप्राप्ताःपांडवेयायशस्विनः ॥ कुतएवतवा
पीदंभारतस्यापिकस्यचित् ॥ ६ ॥ अधर्मेणचराज्यंत्वंप्राप्तवान्भरतर्षभ ॥ तेऽपिराज्यमनुप्राप्ताःपूर्वमेवेतिमेमतिः ॥ ७ ॥ मधुरेणैवराज्यस्यतेषामर्धंप्रदीयतां ॥
एतद्धिपुरुषव्याघ्रहितंसर्वजनस्यच ॥ ८ ॥ अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेनहितंनोभविष्यति ॥ तवाप्यकीर्त्तिःसकलाभविष्यतिनसंशयः ॥ ९ ॥ कीर्त्तिरक्षणमाति
ष्ठकीर्त्तिर्हिपरमंबलं ॥ नष्टकीर्त्तेर्मनुष्यस्यजीवितंह्यफलंस्मृतं ॥ १० ॥ यावत्कीर्त्तिर्मनुष्यस्यनप्रणश्यतिकौरव ॥ तावज्जीवतिगांधारेनष्टकीर्त्तिस्तुनश्यति
॥ ११ ॥ तमिमंसमुपातिष्ठधर्मंकुरुकुलोचितं ॥ अनुरूपंमहाबाहोपूर्वेषामात्मनः कुरु ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ध्रियंतेजीवंति सकामोनासीत् अत्ययंनाशं ॥ १३ ॥ १४ ॥ दोषेणयुक्तं गच्छतिजानाति ॥ १५ ॥ संमंतव्यंसंमतंकर्तव्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ अधर्मेणजतुगृहदाहादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदि
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ मंत्रायेति हितैर्मित्रैः ॥ १ ॥ २ ॥ तेषांपांडवानां ॥ ३ ॥ मिथःकृत्यंसांबंधिकंवरपक्षीयैर्वध्वलंकारादि

दिष्ट्याध्रियंतेपार्थाहिदिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्यापुरोचनःपापोनसकामोत्ययंगतः ॥ १३ ॥ यदाप्रभृतिदग्धास्तेकुंतीभोजसुतासुताः ॥ तदाप्रभृतिगां
धारेनशक्नोम्यभिवीक्षितुं ॥ १४ ॥ लोकेप्राणभृतांकंचिच्छ्रुत्वाकुंतींतथागतां ॥ नचापिदोषेणतथालोकोमन्येत्पुरोचनं ॥ यथात्वांपुरुषव्याघ्रलोकोदोषेण
गच्छति ॥ १५ ॥ तदिदंजीवितंतेषांतवकिल्बिषनाशनं ॥ संमंतव्यंमहाराजपांडवानांचदर्शनं ॥ १६ ॥ नचापितेषांवीराणांजीवतांकुरुनंदन ॥ पित्र्योंशः
शक्यआदातुमपिवज्रभृतास्वयं ॥ १७ ॥ तेसर्वेऽवस्थिताधर्मेसर्वेचैवैकचेतसः ॥ अधर्मेणनिरस्ताश्चतुल्येराज्येविशेषतः ॥ १८ ॥ यदिधर्मस्त्वयाकार्योयदि
कार्यंप्रियंचमे ॥ क्षेमंचयदिकर्तव्यंतेषामर्धंप्रदीयतां ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप० विदुरागमनराज्यलंभप० भीष्मवाक्येत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २०३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ द्रोणउवाच मंत्रायसमुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ॥ धर्म्यमर्थ्यंयशस्यंचवाच्यमित्यनुशुश्रुम ॥ १ ॥ ममाप्येषामतिस्ता
तयाभीष्मस्यमहात्मनः ॥ संविभज्यास्तुकौंतेयाधर्मएषसनातनः ॥ २ ॥ प्रेष्यतांद्रुपदायाशुनरःकश्चित्प्रियंवदः ॥ बहुलंरत्नमादायतेषामर्थायभारत ॥ ३ ॥
मिथःकृत्यंचतस्मैसआदायवसुगच्छतु ॥ वृद्धिंचपरमांब्रूयात्त्वत्संयोगोद्भवांतथा ॥ ४ ॥ संप्रीयमाणंत्वांब्रूयाद्राजन्दुर्योधनंतथा ॥ असकृद्द्रुपदेचैवधृष्टद्युम्ने
चभारत ॥ ५ ॥ उचितत्वंप्रियत्वंचयोगस्यापिचवर्णयेत् ॥ पुनःपुनश्चकौंतेयान्माद्रीपुत्रौचसांत्वयन् ॥ ६ ॥ हिरण्मयानिशुभ्राणिबहून्याभरणानिच ॥ वच
नात्तवराजेंद्रद्रौपद्याःसंप्रयच्छतु ॥ ७ ॥ तथाद्रुपदपुत्राणांसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांकुंत्यायुक्तानियानिच ॥ ८ ॥ एवंसांत्वसमायुक्तंद्रुपदंपांडवैः
सह ॥ उक्त्वासोऽनंतरंब्रूयात्तेषामागमनंप्रति ॥ ९ ॥ अनुज्ञातेषुवीरेषुबलंगच्छतुशोभनं ॥ दुःशासनोविकर्णश्चाप्यानेतुंपांडवानिह ॥ १० ॥ ततस्तेपांडवाः
श्रेष्ठाःपूज्यमानाःसदात्वया ॥ प्रकृतीनामनुमतेपदेस्थास्यंतिपैतृके ॥ ११ ॥ एतत्तवमहाराजपुत्रेषुतेषुचैवहि ॥ वृत्तमौपयिकंमन्येभीष्मेणसहभारत ॥ १२ ॥

कंन्यापक्षीयैर्वरालंकारादि तस्मैद्रुपदायतदर्थं एतेनमिथःकृत्येएवश्वशुरोजामातृदायंगृह्णीयान्नान्यथेतिसिद्धं वृद्धिंचेति त्वत्संयोगादस्माकंमहत्त्वात्रिर्जातेतिधृतराष्ट्रोदुर्योधनश्चमन्यतइतितत्रवक्तव्यमि
त्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ योगस्यसंबंधस्य ॥ ६ ॥ संप्रयच्छतुत्वदीयोऽमात्यादिः ॥ ७ ॥ तथाआभरणानिप्रयच्छंत्वित्यनुषज्यप्रत्येकंद्रुपदपुत्राणामित्यादिषुयोज्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ औपयिकंअवश्यकर्त्तव्यं ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनंतरौअंतरंगौभीष्मद्रोणौ ॥ १३ ॥ नन्वंतरंगौचेत्कथंमच्छ्रेयोनानुमंत्रयेतामित्याशंक्यांतरंगाभासाविमौनत्वंतरंगावित्याह दुष्टेनेति दुष्टेनमित्रद्रोहवता मनसासंकल्पेन प्रच्छन्नेनशत्रुहितेप्सुनापि स्वामिहितवदाभासमानेन अंतरात्मनाबुध्या योब्रूयान्मंत्रं ससतांसाधूनांविश्वस्तानांस्वामिनांमतंइष्टंनिःश्रेयसंकल्याणंकथंकुर्यान्नकथमपि शठमित्रंहिपातयत्येवनहितायेत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुशठमित्रत्वंत्वस्यत्वय्यप्याशंक्येततथाचसर्वत्रानाश्वासप्रसंगइत्याशंक्यदैवमेवमुख्यंदृद्धिह्रासादिहेतुरित्याह नमित्राणीति मित्राणिसाध्वसाधूनि अर्थकृच्छ्रेषुकार्यसंकटेषु श्रेयसेइतरायनाशायवानप्रभवंति हिय

कर्णउवाच योजितावर्थमानाभ्यांसर्वकार्येष्वनंतरौ ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकिमद्भुततरंततः ॥ १३ ॥ दुष्टेनमनसायोवैप्रच्छन्नेनांतरात्मना ॥ ब्रूयान्निःश्रेयसंनामकथंकुर्यात्सतांमतं ॥ १४ ॥ नमित्राण्यर्थकृच्छ्रेषुश्रेयसेचेतरायवा ॥ विधिपूर्वंहिसर्वस्यदुःखंवायदिवासुखं ॥ १५ ॥ कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञोबालोवृद्धश्चमानवः ॥ ससहायोऽसहायश्चसर्वंसर्वत्रविंदति ॥ १६ ॥ श्रूयतेहिपुराकश्चिदंबुवीचइतीश्वरः ॥ आसीद्राजगृहेराजामागधानांमहीक्षितां ॥ ॥ १७ ॥ सहीनःकरणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमोनृपः ॥ अमात्यसंस्थःसर्वेषुकार्येष्वेवाभवत्तदा ॥ १८ ॥ तस्यामात्योमहाकर्णिर्बभूवैकेश्वरस्तदा ॥ सलब्धबलमात्मानंमन्यमानोवमन्यते ॥ १९ ॥ सराज्ञउपभोग्यानिस्त्रियोरत्नधनानिच ॥ आददेसर्वशोमूढऐश्वर्यंचस्वयंतदा ॥ २० ॥ तदादायचलुब्धस्यलोभाल्लोभोऽप्यवर्धत ॥ तथाहिसर्वमादायराज्यमस्यजिहीर्षति ॥ २१ ॥ हीनस्यकरणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमस्यच ॥ यतमानोऽपितद्राज्यंनशशाकेतिनःश्रुतं ॥ २२ ॥ किमन्यद्विहितान्नूनंतस्यसापुरुषेंद्रता ॥ यदितेविहितंराज्यंभविष्यतिविशांपते ॥ २३ ॥ मिषतःसर्वलोकस्यस्थास्यतेत्वयितद्ध्रुवं ॥ अतोन्यथाचेद्विहितंयतमानोनलप्स्यसे ॥ २४ ॥ एवंविद्वन्नुपादत्स्वमंत्रिणांसाध्वसाधुतां ॥ दुष्टानांचैवबोद्धव्यमदुष्टानांचभाषितं ॥ २५ ॥ द्रोणउवाच विद्मतेभावदोषेणयदर्थमिदमुच्यते ॥ दुष्टपांडवहेतोस्त्वंदोषमाख्यापयस्युत ॥ २६ ॥ हितंतुपरमंकर्णब्रवीमिकुलवर्धनं ॥ अथत्वंमन्यसेदुष्टंब्रूहियत्परमंहितं ॥ २७ ॥

स्माद्विधिपूर्वंपुण्यापुण्यैकहेतुकंसर्वंसुखादिकं ॥ १५ ॥ एतदेवस्पष्टयति कृतेति सर्वंदैवोपनीतं सर्वत्रदेशेकालेच ॥ १६ ॥ आत्राख्यायिकामाह श्रूयतइति ईश्वरःसमर्थः राजगृहेतन्नामकेनगरे ॥ १७ ॥ करणैश्चक्षुरादिभिर्हीनोविकलः उच्छ्वासएवपरमोभवतीतिज्ञानहेतुर्यस्यसः अमात्यसंस्थःअमात्याधीनः ॥ १८ ॥ अवमन्यतेराजानमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नशशाकहर्तुमितिशेषः ॥ २२ ॥ आख्यायिकातात्पर्यमाह किमिति तस्यअंबुवीचस्यसापुरुषेंद्रतातन्नरेंद्रत्वंनूनंविहिताविधिप्राप्तैवनतुयत्नसंपादिता किमन्यददृष्टात्परायणमस्तिनकिमपीतिभावः प्रकृतेयोजयति यदीति ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ तेतवमतंविद्मभावदोषेणचित्तगतद्वेषेण ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहंयद्ब्रवीमिअतोन्यथा ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आभ्यांभीष्मद्रोणाभ्यां पंचम्यंतमिदं ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनवरौश्रेष्ठौ ॥ ६ ॥ अनयोःएताभ्यां कर्त्तरिषष्ठी ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पक्षसंश्रितंअन्यतरस्यैवहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ तेषुपांडवेषु ॥ १२ ॥ तेतवमंत्रिणस्त्वांतरस्थंवि

अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेयद्ब्रवीमिपरंहितं ॥ कुरवोवैविनंक्ष्यंतिनचिरेणैवमेमतिः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणि द्रोणवाक्येचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विदुरउवाच राजन्निःसंशयंश्रेयोवाच्यस्त्वमसिबांधवैः ॥ नत्वशुश्रूषमाणेवैवाक्यंसंप्रतितिष्ठति ॥ १ ॥ प्रियंहितंचतद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ॥ भीष्मःशांतनवोराजन्प्रतिगृह्णासितन्नच ॥ २ ॥ तथाद्रोणेनबहुधाभाषितंहितमुत्तमं ॥ तच्चराधासुतःकर्णोमन्यतेनहितंतव ॥ ३ ॥ चिंतयंश्चनपश्यामिराजंस्तवसुहृत्तमं ॥ आभ्यांपुरुषसिंहाभ्यांयोवास्यात्प्रज्ञयाऽधिकः ॥ ४ ॥ इमौहिवृद्धौवयसाप्रज्ञयाचश्रुतेनच ॥ समौचत्वयिराजेंद्रतथापांडुसुतेषुच ॥ ५ ॥ धर्मेचानवरौराजन्सत्यतायांचभारत ॥ रामाद्दाशरथेश्चैवगयाच्चैवनसंशयः ॥ ॥ ६ ॥ नचोक्तवंतावश्रेयःपुरस्तादपिकिंचन ॥ नचाप्यपकृतंकिंचिदनयोर्लक्ष्यतेत्वयि ॥ ७ ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रावनागसिनृपेत्वयि ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकथंसत्यपराक्रमौ ॥ ८ ॥ प्रज्ञावंतौनरश्रेष्ठावस्मिँल्लोकेनराधिप ॥ त्वन्निमित्तमतोनेमौकिंचिज्जिह्मंवदिष्यतः ॥ ९ ॥ इतिमेनैष्ठिकीबुद्धिर्वर्ततेकुरुनंदन ॥ नचार्थहेतोर्धर्मज्ञौवक्ष्यतःपक्षसंश्रितं ॥ १० ॥ एतद्धिपरमंश्रेयोमन्येऽहंतवभारत ॥ दुर्योधनप्रभृतयःपुत्राराजन्यथातव ॥ ११ ॥ तथैवपांडवेयास्तेपुत्राराजन्नसंशयः ॥ तेषुचेदहितंकिंचिन्मंत्रयेयुरतद्विदः ॥ १२ ॥ मंत्रिणस्तेनचश्रेयःप्रपश्यंतिविशेषतः ॥ अथतेहृदयेराजन्विशेषःस्वेषुवर्तते ॥ अंतरस्थंविवृण्वानाःश्रेयःकुर्युर्नतेध्रुवं ॥ १३ ॥ एतदर्थमिमौराजन्महात्मानौमहाद्युती ॥ नोचतुर्विवृतंकिंचिन्नत्वेषतवनिश्चयः ॥ १४ ॥ यच्चाप्यशक्यतांतेषामाहतुःपुरुषर्षभौ ॥ तत्तथापुरुषव्याघ्रतवतद्भद्रमस्तुते ॥ १५ ॥ कथंहिपांडवःश्रीमान्सव्यसाचीधनंजयः ॥ शक्योविजेतुंसंग्रामेराजन्मघवतापिहि ॥ १६ ॥

शेषंविवृण्वानास्तेध्रुवंशाश्वतंहितंनकुर्युः तववैषम्यदोषमेवतेप्रकाशयिष्यंतिनतुकार्यंसाधयिष्यंतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ एतदर्थंपांडवानांश्रेयोर्थं विवृतंविस्पष्टं विकृतमितिपाठेपरुषं एषपांडवानांश्रेयोभवत्वित्येवंरूपः हिशब्देनतत्रतस्यैवप्रतीतिंप्रमाणयति ॥ १४ ॥ यच्चेति अशक्यतांअजय्यतां तवपुरस्तात्यच्चाहतुरितिसंबंधः तद्भद्रमस्तुते तत्तेभ्यःपांडवेभ्यस्तवभद्रमस्तु क्रुद्धाःपांडवास्तवसर्वान्पुत्रान्माहिंस्युरितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अपेतत्पितुरेवपांडोःराज्यभागित्वकाले दायाद्यतांपितृधनभोजनार्हतां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ बलवत्अत्यंतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०॥

भीमसेनोमहाबाहुर्नागायुतबलोमहान्॥ कथंस्मयुधिशक्येतविजेतुममरैरपि॥ १७॥ तथैवकृतिनौयुद्धेयमौयमसुताविव ॥ कथंविजेतुंशक्यौतौरणेजी
वितुमिच्छता॥ १८॥ यस्मिन्धृतिरनुक्रोशःक्षमासत्यंपराक्रमः॥ नित्यानिपांडवेज्येष्ठेसजीयेतरणेकथं ॥ १९॥ येषांपक्षधरोरामोयेषांमंत्रीजनार्दनः॥
किंनुतैरजितंसंख्येयेषांपक्षेचसात्यकिः॥ २०॥ द्रुपदःश्वशुरोयेषांयेषांस्यालाश्चपार्षताः॥ धृष्टद्युम्नमुखावीराभ्रातरोद्रुपदात्मजाः॥ २१॥ सोशक्यतांचवि
ज्ञायतेषामग्रेचभारत॥ दायाद्यतांचधर्मेणसम्यक्तेषुसमाचर॥ २२॥ इदंनिर्दिष्टमयशःपुरोचनकृतंमहत्॥ तेषामनुग्रहेणाद्यराजन्प्रक्षालयात्मनः॥ २३॥
तेषामनुग्रहश्चायंसर्वेषांचैवनःकुले॥ जीवितंचपरंश्रेयःक्षत्रस्यचविवर्धनं ॥ २४॥ द्रुपदोपिमहान्राजाकृतवैरश्चनःपुरा ॥ तस्यसंग्रहणंराजन्स्वपक्षस्य
विवर्धनं॥ २५॥ बलवंतश्चदाशार्हाबहवश्चविशांपते॥ यतःकृष्णस्ततःसर्वेयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ २६॥ यच्चसाम्नैवशक्येतकार्यंसाधयितुंनृप॥ कोदैवश
प्तस्तत्कार्यंविग्रहेणसमाचरेत्॥ २७॥ श्रुत्वाचजीवतःपार्थान्पौरजानपदाजनाः॥ बलवद्दर्शनेत्दृष्टास्तेषांराजन्प्रियंकुरु ॥ २८॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनि
श्चापिसौबलः॥ अधर्मयुक्तादुष्प्रज्ञाबालामैषांवचःकृथाः॥ २९॥ उक्तमेतत्पुराराजन्मयागुणवतस्तव॥ दुर्योधनापराधेनप्रजेयंवैविनंक्ष्यति ॥ ३०॥ इ
तिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिविदुरवाक्येपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच
भीष्मःशांतनवोविद्वान्द्रोणश्चभगवानृषिः॥ हितंचपरमंवाक्यंत्वंचसत्यंब्रवीषिमां॥ १॥ यथैवपांडोस्तेवीराःकुंतीपुत्रामहारथाः॥ तथैवधर्मतःसर्वेममपु
त्रानसंशयः॥ २॥ यथैवममपुत्राणामिदंराज्यंविधीयते॥ तथैवपांडुपुत्राणामिदंराज्यंनसंशयः ॥ ३॥ क्षत्तरानयगच्छैतान्सहमात्रासुसत्कृतान् ॥ तया
चदेवरूपिण्याकृष्णयासहभारत॥४॥ दिष्ट्याजीवंतितेपार्थादिष्ट्याजीवतिसापृथा॥ दिष्ट्याद्रुपदकन्यांचलब्धवंतोमहारथाः॥ ५॥ दिष्ट्यावर्धामहेसर्वेदिष्ट्या
शांतःपुरोचनः॥ दिष्ट्याममपरंदुःखमपनीतंमहाद्युते ॥ ६॥ वैशंपायनउवाच ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रस्यशासनात्॥ सकाशंयज्ञसेनस्यपांडवा
नांचभारत॥ ७॥ समुपादायरत्नानिवसूनिविविधानिच॥ द्रौपद्याःपांडवानांचयज्ञसेनस्यचैवह॥ ८॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०५॥ ॥ ७॥ भीष्मइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यायतोज्येष्ठानुक्रमेण संयुक्तमालिंगननमस्कारादिनामिलितं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मन्यतेत्मानंतेआत्मानमितिच्छेदः ॥ २० ॥ २१ ॥

तत्रगत्वासधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ द्रुपदंन्यायतोराजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥ ९ ॥ सचापिप्रतिजग्राहधर्मेणविदुरंततः ॥ चक्रतुश्चयथान्यायंकुश
लप्रश्नसंविदं ॥ १० ॥ ददर्शपांडवांस्तत्रवासुदेवंचभारत ॥ स्नेहात्परिष्वज्यसतान्पप्रच्छानामयंततः ॥ ११ ॥ तैश्चाप्यमितबुद्धिःसपूजितोहियथाक्रमं ॥
वचनाद्धृतराष्ट्रस्यस्नेहयुक्तंपुनःपुनः ॥ १२ ॥ पप्रच्छानामयंराजंस्ततस्तान्पांडुनंदनान् ॥ प्रददौचापिरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ १३ ॥ पांडवानांचकुं
त्याश्चद्रौपद्याश्चविशांपते ॥ द्रुपदस्यचपुत्राणांयथादत्तानिकौरवैः ॥ १४ ॥ प्रोवाचचामितमतिःप्रश्रितंविनयान्वितः ॥ द्रुपदंपांडुपुत्राणांसन्निधौकेशव
स्यच ॥ १५ ॥ विदुरउवाच राजञ्छृणुसहामात्यःसपुत्रश्चवचोमम ॥ धृतराष्ट्रःसपुत्रस्त्वांसहामात्यःसबांधवः ॥ १६ ॥ अब्रवीत्कुशलंराजन्प्रीयमा
णःपुनःपुनः ॥ प्रीतिमांस्तेदृढंचापिसंबंधेननराधिप ॥ १७ ॥ तथाभीष्मःशांतनवःकौरवैःसहसर्वशः ॥ कुशलंत्वांमहाप्राज्ञःसर्वतःपरिपृच्छति ॥ १८ ॥ भा
रद्वाजोमहाप्राज्ञोद्रोणःप्रियसखस्तव ॥ समाश्लेषमुपेत्यत्वांकुशलंपरिपृच्छति ॥ १९ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांचाल्यत्वयासंबंधमीयिवान् ॥ कृतार्थंमन्यतेत्मानंत
थासर्वेपिकौरवाः ॥ २० ॥ नतथाराज्यसंप्राप्तिस्तेषांप्रीतिकरीमता ॥ यथासंबंधकंप्राप्ययज्ञसेनत्वयासह ॥ २१ ॥ एतद्विदित्वातुभवान्प्रस्थापयतुपांडवा
न् ॥ द्रष्टुंहिपांडुपुत्रांश्चत्वरंतिकुरवोभृशं ॥ २२ ॥ विप्रोषितादीर्घकालमेतेचापिनरर्षभाः ॥ उत्सुकानगरंद्रष्टुंभविष्यंतितथापृथा ॥ २३ ॥ कृष्णामपिचपां
चालींसर्वाःकुरुवरस्त्रियः ॥ द्रष्टुकामाःप्रतीक्षंतेपुरंचविषयाश्चनः ॥ २४ ॥ सभवान्पांडुपुत्राणामाज्ञापयतुमाचिरं ॥ गमनंसहदाराणामेतदत्रमतंमम
॥ २५ ॥ निसृष्टेषुत्वयाराजन्पांडवेषुमहात्मसु ॥ ततोऽहंप्रेषयिष्यामिधृतराष्ट्रस्यशीघ्रगान् ॥ आगमिष्यंतिकौंतेयाःकुंतीचसहकृष्णया ॥ २६ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिविदुरद्रुपदसंवादेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रुपदउवाच एव
मेतन्महाप्राज्ञयथात्थविदुराद्यमां ॥ ममापिपरमोहर्षःसंबंधेस्मिन्कृतेप्रभो ॥ १ ॥ गमनंचापियुक्तंस्याद्दृढमेषांमहात्मनां ॥ नतुतावन्मयायुक्तमेतद्वक्तुंस्व
यंगिरा ॥ २ ॥ यदातुमन्यतेवीरःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवयमौचपुरुषर्षभौ ॥ ३ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निसृष्टेषुअनुज्ञातेषु ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सविहारंसलीलं ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहायप्रत्युद्गमनाय ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कौतूहलेनदर्शनेच्छया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ किंनुनःप्रियंनकृतंअपि

रामकृष्णौचधर्मज्ञौतदागच्छंतुपांडवाः ॥ एतौहिपुरुषव्याघ्रावेषांप्रियहितेरतौ ॥ ४॥ युधिष्ठिरउवाच परवंतोवयंराजंस्त्वयिसर्वेसहानुगाः॥ यथा
वक्ष्यसिनःप्रीत्यातत्करिष्यामहेवयं ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच ततोऽब्रवीद्वासुदेवोगमनंरोचतेमम ॥ यथावामन्यतेराजाद्रुपदःसर्वधर्मवित्॥ ६॥ द्रु
पदउवाच यथैवमन्यतेवीरोदाशार्हःपुरुषोत्तमः॥ प्राप्तकालंमहाबाहुःसाबुद्धिर्निश्चितामम ॥ ७ ॥ यथैवहिमहाभागाःकौंतेयाममसांप्रतं॥ तथैववासु
देवस्यपांडुपुत्रानसंशयः ॥ ८॥ नतत्ध्यायतिकौंतेयःपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथैषांपुरुषव्याघ्रःश्रेयोध्यायतिकेशवः ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्ते
समनुज्ञाताद्रुपदेनमहात्मना ॥ पांडवाश्चैवकृष्णश्चविदुरश्चमहीपते ॥ १० ॥ आदायद्रौपदींकृष्णांकुंतींचैवयशस्विनीं ॥ सविहारंसुखंजग्मुर्नगरंनागसा
ह्वयं ॥ ११ ॥ श्रुत्वाचाप्यागतान्वीरान्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रतिग्रहायपांडूनांप्रेषयामासकौरवान् ॥ १२ ॥ विकर्णंचमहेष्वासंचित्रसेनंचभारत ॥ द्रोणं
चपरमेष्वासंगौतमंकृपमेवच ॥ १३ ॥ तैस्तेपरिवृतावीराःशोभमानामहाबलाः ॥ नगरंहास्तिनपुरंशनैःप्रविविशुस्तदा ॥ १४ ॥ कौतूहलेननगरंदीप्यमान
मिवाभवत्॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःशोकदुःखविनाशनाः॥ १५॥ ततउच्चावचावाचःपौरैःप्रियचिकीर्षुभिः॥ उदीरिताअशृण्वंस्तेपांडवाहृदयंगमाः॥ १६॥
अयंसपुरुषव्याघ्रःपुनरायातिधर्मवित्॥ योनःस्वानिवदायादान्धर्मेणपरिरक्षति ॥ १७॥ अद्यपांडुर्महाराजोवनादिवजनप्रियः॥ आगतःप्रियमस्माकंचि
कीर्षुर्नात्रसंशयः ॥ १८॥ किंनुनाद्यकृतंतातसर्वेषांनःपरंप्रियं ॥ यन्नःकुंतीसुतावीरानगरंपुनरागताः॥ १९॥ यदिदत्तंयदिहुतंविद्यतेयदिनस्तपः ॥ तेन
तिष्ठंतुनगरेपांडवाःशरदांशतं ॥ २० ॥ ततस्तेधृतराष्ट्रस्यभीष्मस्यचमहात्मनः ॥ अन्येषांचतदर्हाणांचक्रुःपादाभिवंदनं ॥ २१ ॥ कृत्वातुकुशलप्रश्नंसर्वेण
नगरेणच ॥ न्यविशंताथवेश्मानिधृतराष्ट्रस्यशासनात्॥ २२॥ विश्रांतास्तेमहात्मानःकंचित्कालंमहाबलाः॥ आहूताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच ॥ २३॥
धृतराष्ट्रउवाच भ्रातृभिःसहकौंतेयनिबोधगदतोमम ॥ पुनर्नोविग्रहोमाभूत्खांडवप्रस्थमाविश ॥ २४॥

तुसर्वंकृतमेव किंतुइतिपाठेतुशब्दोवाक्यालंकारेपुनःशब्दार्थः किंपुनर्नकृतंअपितुसर्वंकृतमेवेतिपूर्ववदेवार्थः ॥ १९ ॥२०॥२१॥ नगरेणसहकुशलप्रश्नंकृत्वा नगरेणापिकृतकुशलप्रश्नाः ॥२२॥२३॥२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पार्थेनअर्जुनेन ॥ २५ ॥ २६ ॥ घोरंवनमितिभूमेरर्धंसस्यशून्योदेशःपांडवेभ्योदत्तइतिज्ञायते ॥ २७ ॥ तद्वैतद्घोरंवनंसत्स्वर्गवन्मंडयांचक्रिरे ॥ २८ ॥ तदेवाह नगरंमापयामासुरित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ भोगवतीमिवेतिप्रथमार्थेद्वितीया ईमितिनिपातप्रश्लेषोवा भोगवतीयथेत्यपेक्षितेप्रमादपाठोवा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्विद्धैःअच्छिद्रैःअभेद्यैर्वा शक्तिभिर्हस्तक्षेप्याभिर्लोहमयीभिः ॥ ३३ ॥ तीक्ष्णाश्वते

नचवोवसतस्तत्रकश्चिच्छक्तःप्रबाधितुं ॥ संरक्ष्यमाणान्पार्थेनत्रिदशानिववज्रिणा ॥ २५ ॥ अर्धराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविश ॥ वैशंपायनउवाच प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंनृपंसर्वेप्रणम्यच ॥ २६ ॥ प्रतस्थिरेततोघोरंवनंतन्मनुजर्षभाः ॥ अर्द्धराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविशन् ॥ २७ ॥ ततस्तेपांडवास्तत्रगत्वाकृष्णपुरोगमाः ॥ मंडयांचक्रिरेतद्वैपरंस्वर्गवदच्युताः ॥ २८ ॥ ततःपुण्येशिवेदेशेशांतिंकृत्वामहारथाः ॥ नगरंमापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः ॥ २९ ॥ सागरप्रतिरूपाभिःपरिखाभिरलंकृतं ॥ प्राकारेणचसंपन्नंदिवमावृत्यतिष्ठता ॥ ३० ॥ पांडुराभ्रप्रकाशेनहिमरश्मिनिभेनच ॥ शुशुभेतत्पुरश्रेष्ठंनागैर्भोगवतीमिव ॥ ३१ ॥ द्विपक्षगरुडप्रख्यैर्द्वारैःसौधैश्चशोभितं ॥ गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मंदरोपमैः ॥ ३२ ॥ विविधैरपिनिर्विद्धैःशस्त्रोपेतैःसुसंवृतैः ॥ शक्तिभिश्चावृतंतद्धिद्विजिह्वैरिवपन्नगैः ॥ ३३ ॥ तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तंशुशुभेयोधरक्षितं ॥ तीक्ष्णांकुशशतघ्नीभिर्यंत्रजालैश्चशोभितं ॥ ३४ ॥ आयसैश्चमहाचक्रैःशुशुभेतत्पुरोत्तमं ॥ सुविभक्तमहारथ्यंदेवताबाधवर्जितं ॥ ३५ ॥ विरोचमानंविविधैःपांडुरैर्भवनोत्तमैः ॥ तत्त्रिविष्टपसंकाशमिंद्रप्रस्थंव्यरोचत ॥ ३६ ॥ मेघवृंदमिवाकाशेविद्धंविद्युत्समावृतं ॥ तत्ररम्येशिवेदेशेकौरव्यस्यनिवेशनं ॥ ३७ ॥ शुशुभेवनसंपूर्णंधनाध्यक्षक्षयोपमं ॥ तत्रागच्छन्द्विजाराजन्सर्ववेदविदांवराः ॥ ३८ ॥ निवासंरोचयंतिस्मसर्वभाषाविदस्तथा ॥ वणिजश्चाययुस्तत्रनानादिग्भ्योधनार्थिनः ॥ ३९ ॥ सर्वशिल्पविदस्तत्रवासायाभ्यागमंस्तदा ॥ उद्यानानिचरम्याणिनगरस्यसमंततः ॥ ४० ॥ आम्रैराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चंपकैस्तथा ॥ पुन्नागैर्नागपुष्पैश्चलकुचैःपनसैस्तथा ॥ ४१ ॥

ऽकुशाश्वशतघ्न्यश्चताभिः आग्नेयौषधबलेनोत्क्षिप्तेनदृषत्पिंडेनयायुगपच्छतंसहस्रंवामनुष्यादीन्घ्नंतिताभिःशतघ्नीभिर्दुर्गारूढाभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विद्धंमिथःश्लिष्टं ॥ ३७ ॥ क्षयोपमंगृहोपमं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

*द्वाभ्यांपक्षाभ्यांकपाटाभ्यांगरुडप्रख्यानिभयानकत्वात् *तल्पैःरक्षिभिःपुरुषैः तेषामेवविशेषणमाभ्यासिकैरितिमिश्राः तत्राभ्यासिकैरित्यस्यशस्त्राद्यभ्यासेनियुक्तैरित्यर्थः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२॥४३॥४४॥ अजगतिपर्वतैःनृपलीलायात्रार्थैःकृत्रिमैःपर्वतैः अजश्छागेहरिब्रह्मविल्वस्मरहरेन्तृपे गतिःस्त्रीमार्गदशयोर्ज्ञानेयात्राभ्युपाययोरितिचमेदिनी ॥४५॥ ४६॥४७॥ वनावृताःवनैःआरामैः आवृताःजलपूर्णावा ॥ ४८ ॥ पुण्यैर्जनैरुपेतं ॥४९॥ राज्ञाधृतराष्ट्रेण धर्मस्ययुधिष्ठिरस्य प्रणयनेप्रापणे ॥५०॥ ५१॥५२॥ इतिआ०नै०भा०भा०सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ ७ ॥

शालतालतमालैश्चबकुलैश्चसकेतकैः ॥ मनोहरैःसुपुष्पैश्चफलभारावनामितैः ॥ ४२ ॥ प्राचीनामलकैर्लोधैरंकोलैश्चसुपुष्पितैः ॥ जंबूभिःपाटलाभिश्चकुब्जकैरतिमुक्तकैः ॥ ४३ ॥ करवीरैःपारिजातैरन्यैश्चविविधैर्द्रुमैः ॥ नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतैः ॥४४ ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टकोकिलैश्चसदामदैः ॥ गृहैरादर्शविमलैर्विविधैश्चलतागृहैः ॥ ४५ ॥ मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ॥ वापीभिर्विविधाभिश्चपूर्णाभिःपरमांभसा ॥ ४६ ॥ सरोभिरतिरम्यैश्चपद्मोत्पलसुगंधिभिः ॥ हंसकारंडवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥ ४७ ॥ रम्याश्चविविधास्तत्रपुष्करिण्योवनावृताः ॥ तडागानिचरम्याणिबृहंतिसुबहूनिच ॥ ४८ ॥ तेषांपुण्यजनोपेतंराष्ट्रमाविशतांमहत् ॥ पांडवानांमहाराजशश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥४९॥ तत्रभीष्मेणराज्ञाचधर्मप्रणयनेकृते ॥ पांडवाःसमपद्यंतखांडवप्रस्थवासिनः ॥ ५० ॥ पंचभिस्तैर्महेष्वासैरिंद्रकल्पैःसमन्वितं ॥ शुशुभेतत्पुरश्रेष्ठंनागैर्भोगवतीयथा ॥ ५१ ॥ तान्निवेश्यततोवीरोरामेणसहकेशवः ॥ ययौद्वारवतींराजन्पांडवानुमतेतदा ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिपुरनिर्माणेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०७॥ ॥७॥ ॥७॥

जनमेजयउवाच एवंसंप्राप्यराज्यंतदिंद्रप्रस्थंतपोधन ॥ अतऊर्ध्वंमहात्मानःकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ सर्वएवमहासत्वाममपूर्वपितामहाः ॥ द्रौपदीधर्मपत्नीचकथंतानन्ववर्त्तत ॥२॥ कथंचपंचकृष्णायामेकस्यांतेनराधिपाः ॥ वर्त्तमानामहाभागानाभिद्यंतपरस्परं ॥३॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंविस्तरेणतपोधन ॥ तेषांचेष्टितमन्योन्यंयुक्तानांकृष्णयासह ॥ ४॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताःकृष्णयासहपांडवाः ॥ रेमिरेखांडवप्रस्थेप्राप्तराज्याःपरंतपाः ॥ ५ ॥ प्राप्यराज्यंमहातेजाःसत्यसंधोयुधिष्ठिरः ॥ पालयामासधर्मेणपृथिवींभ्रातृभिःसह ॥ ६ ॥ जितारयोमहाप्राज्ञाःसत्यधर्मपरायणाः ॥ मुदंपरमिकांप्राप्तास्तत्रोषुःपांडुनंदनाः ॥ ७॥ कुर्वाणाःपौरकार्याणिसर्वाणिपुरुषर्षभाः ॥ आसांचक्रुर्महार्हेषुपार्थिवेष्वासनेषुच ॥८॥ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवमहात्मसु ॥ नारदस्त्वथदेवर्षिराजगामयदृच्छया ॥ ९ ॥ आसनंरुचिरंतस्मैप्रददौस्वंयुधिष्ठिरः ॥ देवर्षेरुपविष्टस्यस्वयमर्घ्यंयथाविधि ॥ १० ॥ प्रादाद्युधिष्ठिरोधीमान्राज्यंतस्मैन्यवेदयत् ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजामृषिःप्रीतमनास्तदा ॥ ११ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्रोषुःतत्रइंद्रप्रस्थेऊषुर्वासंकृतवंतः ॥ ७ ॥ आसांचक्रुःस्थिरासनाबभूवुः पार्थिवेषुराजसंबंधिषु आसनेष्वधिकारविशेषेषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुसंवीतासम्यक्कृतावगुंठना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अन्योन्यप्रीतिभावकं परस्परप्रीत्याभावोवृद्धिर्यस्यतत्तथा ॥ २१ ॥ अघ्नतांहतवंतौ ॥ २२ ॥

आशीर्भिर्वर्धयित्वाचतमुवाचास्यतामिति ॥ निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततोराजायुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ कथयामासकृष्णायैभगवंतमुपस्थितं ॥ श्रुत्वैतद्द्रौपदीचा
पिशुचिर्भूत्वासमाहिता ॥ १३ ॥ जगामतत्रयत्रास्तेनारदःपांडवैःसह ॥ तस्याभिवाद्यचरणौदेवर्षेर्धर्मचारिणी ॥ १४॥ कृतांजलिःसुसंवीतास्थिताऽथद्रुप
दात्मजा ॥ तस्याश्चापिसधर्मात्मासत्यवागृषिसत्तमः ॥ १५ ॥ आशिषोविविधाःप्रोच्यराजपुत्र्यास्तुनारदः ॥ गम्यतामितिहोवाचभगवांस्तामनिंदितां ॥
॥ १६ ॥ गतायामथकृष्णायांयुधिष्ठिरपुरोगमान् ॥ विविक्तेपांडवान्सर्वानुवाचभगवानृषिः ॥ १७ ॥ नारदउवाच पांचालीभवतामेकाधर्मपत्नी
यशस्विनी ॥ यथावोनात्रभेदःस्यात्तथानीतिर्विधीयतां ॥ १८ ॥ सुंदोपसुंदौहिपुराभ्रातरौसहितावुभौ ॥ आस्तामवध्यावन्येषांत्रिषुलोकेषुविश्रुतौ ॥ १९॥
एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ॥ तिलोत्तमायास्तौहेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २० ॥ रक्ष्यतांसौहृदंतस्मादन्योन्यप्रीतिभावकं ॥ यथावोनात्रभेदः
स्यात्तत्कुरुष्वयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच सुंदोपसुंदावसुरौकस्यपुत्रौमहामुने ॥ उत्पन्नश्चकथंभेदःकथंचान्योऽन्यमघ्नतां ॥ २२ ॥ अप्सरादे
वकन्यावैकस्यचैषातिलोत्तमा ॥ यस्याःकामेनसंमत्तौजघ्नतुस्तौपरस्परं ॥ २३ ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तंविस्तरेणतपोधन ॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्परंकौतूहलंहि
मे ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणियुधिष्ठिरनारदसंवादेऽष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
नारदउवाच श्रृणुमेविस्तरेणेममितिहासंपुरातनं ॥ भ्रातृभिःसहितःपार्थयथावृत्तंयुधिष्ठिर ॥ १ ॥ महासुरस्यान्ववायेहिरण्यकशिपोःपुरा ॥ निकुंभोना
मदैत्येंद्रस्तेजस्वीबलवानभूत् ॥ २ ॥ तस्यपुत्रौमहावीर्यौजातौभीमपराक्रमौ ॥ सुंदोपसुंदौदैत्येंद्रौदारुणौक्रूरमानसौ ॥ ३ ॥ तावेकनिश्चयौदैत्यावेककार्या
र्थसंमतौ ॥ निरंतरमवर्त्तेतांसमदुःखसुखावुभौ ॥ ४ ॥ विनाऽन्योन्यंनभुंजातेविनाऽन्योन्यंनजल्पतः ॥ अन्योऽन्यस्यप्रियकरावन्योऽन्यस्यप्रियंवदौ ॥५ ॥
एकशीलसमाचारौद्विधैवैकोऽभवत्कृतः ॥ तौविवृद्धौमहावीर्यौकार्येष्वप्येकनिश्चयौ ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थायसमाधायैकनिश्चयं ॥ दीक्षांकृत्वागतौ
विंध्यंतावुग्रंतेपतुस्तपः ॥ ७॥ तौतुदीर्घेणकालेनतपोयुक्तौबभूवतुः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौजटावल्कलधारिणौ ॥ ८ ॥

कस्यदेवस्यकन्या ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनै० भा० भा० अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७ ॥ श्रृण्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निरंतरंमतिभेदंविना ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥ ७॥ ८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ येनामरतुल्यत्वंभवेत्तादृशंविधानंवृणीतंज्ञापयतं ॥ २१ ॥ प्रभविष्यावःप्रभुत्वमैश्वर्यंकरिष्यावः यत्कांमोयदार

मलोपचितसर्वांगौवायुभक्षौबभूवतुः ॥ आत्ममांसानिजुह्वंतौपादांगुष्ठाग्रधिष्ठितौ ॥ ऊर्ध्वबाहूचानिमिषौदीर्घकालंधृतव्रतौ ॥ ९ ॥ तयोस्तपःप्रभावेणदी
र्घकालंप्रतापितः ॥ धूमंप्रमुमुचेविंध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १० ॥ ततोदेवाभयंजग्मुरुग्रंदृष्ट्वातयोस्तपः ॥ तपोविघातार्थमथोदेवाविघ्नानिचक्रिरे ॥ ११ ॥
रत्नैःप्रलोभयामासुःस्त्रीभिश्चोभौपुनःपुनः ॥ नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ ॥ १२ ॥ अथमायांपुनर्देवास्तयोश्चक्रुर्महात्मनोः ॥ भगिन्योमातरोभार्या
स्तयोश्चात्मजनस्तथा ॥ १३ ॥ प्रपात्यमानाविस्रस्ताःशूलहस्तेनरक्षसा ॥ भ्रष्टाभरणकेशांताभ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४ ॥ अभिभाष्यततःसर्वास्तौत्राहीतिवि
चुक्रुशुः ॥ नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ ॥ १५ ॥ यदाक्षोभंनोपयातिनार्तिमन्यतरस्तयोः ॥ ततःस्त्रियस्ताभूतंचसर्वमंतरधीयत ॥ १६ ॥ ततःपिताम
हःसाक्षादभिगम्यमहासुरौ ॥ वरेणच्छंदयामाससर्वलोकहितःप्रभुः ॥ १७ ॥ ततःसुंदोपसुंदौतौभ्रातरौदृढविक्रमौ ॥ दृष्ट्वापितामहंदेवंतस्थतुःप्रांजली
तदा ॥ १८ ॥ ऊचतुश्चप्रभुंदेवंततस्तौसहितौतदा ॥ आवयोस्तपसाऽनेनयदिप्रीतःपितामहः ॥ १९ ॥ मायाविदावस्त्रविदौबलिनौकामरूपिणौ ॥ उभावप्य
मरौस्यावःप्रसन्नोयदिनौप्रभुः ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ऋतेऽमरत्वंयुवयोःसर्वमुक्तंभविष्यति ॥ अन्यद्वृणीतंमृत्योश्चविधानममरैःसमं ॥ २१ ॥ प्रभविष्या
वइतियन्महदभ्युद्यतंतपः ॥ युवयोर्हेतुनानेननामरत्वंविधीयते ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थायभवद्भ्यामास्थितंतपः ॥ हेतुनाऽनेनदैत्येंद्रौनवाकामंकरोम्य
हं ॥ २३ ॥ सुंदोपसुंदावूचतुः त्रिषुलोकेषुयद्भूतंकिंचित्स्थावरजंगमं ॥ सर्वस्मान्नौभयंनस्यादृतेन्योऽन्यंपितामह ॥ २४ ॥ पितामहउवाच य
त्प्रार्थितंयथोक्तंचकाममेतद्ददानिवां ॥ मृत्योर्विधानमेतच्चयथावद्वांभविष्यति ॥ २५ ॥ नारदउवाच ततःपितामहोदत्वावरमेतत्तदातयोः ॥ नि
वर्त्यतपसस्तौचब्रह्मलोकंजगामह ॥ २६ ॥ लब्ध्वावराणिदैत्येंद्रावथतौभ्रातरावुभौ ॥ अवध्यौसर्वलोकस्यस्वमेवभवनंगतौ ॥ २७ ॥ तौतुलब्धवरौदृष्ट्वा
कृतकामौमनस्विनौ ॥ सर्वःसुहृज्जनस्ताभ्यांप्रहर्षमुपजग्मिवान् ॥ २८ ॥ ततस्तौतुजटाभित्वामौलिनौसंबभूवतुः ॥ महार्हाभरणोपेतौविरजोंबरधारिणौ ॥
॥ २९ ॥ अकालकौमुदींचैवचक्रतुःसार्वकालिकीं ॥ नित्यःप्रमुदितःसर्वस्तयोश्चैवसुहृज्जनः ॥ ३० ॥

भेत्तत्समाप्नौतदेवलभतेनान्यदित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यथावद्वांयथावदेव ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मौलिनौकिरीटवंतौ मौलिःकिरीटेधम्मिल्लेइतिमेदिनी व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection .

॥३१॥ तलनादितैःकरतलध्वनिभिः वाद्यघोषैर्वा ॥३२॥ समाःबहूनिवर्षाणिएकंदिनमिवाभूत् ॥३३॥ इतिआ०नै०भा०भा०नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२०९॥ ॥७॥ उत्सवेइति ॥१॥ मघासुगम

भक्ष्यतांभुज्यतांनित्यंदीयतांरम्यतामिति ॥ गीयतांपीयतांचेतिशब्दश्चासीद्गृहेगृहे ॥ ३१ ॥ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ हृष्टंप्रमुदितंसर्वंदैत्यानामभवत्पुरं ॥ ३२॥ तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानांकामरूपिणां॥ समाःसंक्रीडतांतेषामहरेकमिवाभवत्॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेनवाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०९ ॥ ॥ ७॥ नारदउवाच उत्सवेवृत्तमात्रेतुत्रैलोक्याकांक्षिणाबुभौ॥ मंत्रयित्वाततःसेनांतावाज्ञापयतांतदा॥ १॥ सुहृद्भिरप्यनुज्ञातौदैत्यैर्वृद्धैश्चमंत्रिभिः॥ कृत्वाप्रास्थानिकंरात्रौमघासुययतुस्तदा॥ २॥ गदापट्टिशधारिण्याशूलमुद्गरहस्तया॥ प्रस्थितौसहवर्मिण्यामहत्यादैत्यसेनया॥ ३॥ मंगलैःस्तुतिभिश्चापिविजयप्रतिसंहितैः॥ चारणैःस्तूयमानौतौजग्मतुःपरयामुदा॥ ४॥ तावंतरिक्षमुत्प्लुत्यदैत्यौकामगमावुभौ॥ देवानामेवभवनंजग्मतुर्युद्धदुर्मदौ॥५॥ तयोरागमनंज्ञात्वावरदानंचतत्प्रभोः॥ हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्ब्रह्मलोकंततःसुराः॥ ६॥ ताविंद्रलोकंनिर्जित्ययक्षरक्षोगणांस्तदा॥ खेचराण्यपिभूतानिजघ्नतुस्तीव्रविक्रमौ॥ ७॥ अंतर्भूमिगतान्नागान्जित्वातौचमहारथौ॥ समुद्रवासिनीःसर्वाम्लेच्छजातीर्विजिग्यतुः॥ ८॥ ततःसर्वांमहींजेतुमारब्धावुग्रशासनौ॥ सैनिकांश्चसमाहूयसुतीक्ष्णंवाक्यमूचतुः॥ ९॥ राजर्षयोमहायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः॥ तेजोबलंचदेवानांवर्धयंतिश्रियंतथा॥ १०॥ तेषामेवंप्रवृत्तानांसर्वेषामसुरद्विषां॥ संभूयसर्वैरस्माभिःकार्यःसर्वात्मनावधः॥ ११॥ एवंसर्वान्समादिश्यपूर्वतीरेमहोदधेः॥ क्रूरांमतिंसमास्थायजग्मतुःसर्वतोमुखौ॥ १२॥ यज्ञैर्यजंतियेकेचिद्याजयंतिचयेद्विजाः॥ तान्सर्वान्प्रसभंहत्वाबलिनौजग्मतुस्ततः॥ १३॥ आश्रमेष्वग्निहोत्राणिमुनीनांभावितात्मनां॥ गृहीत्वाप्रक्षिपंत्यप्सुविश्रब्धंसैनिकास्तयोः॥ १४॥ तपोधनैश्चयेक्रुद्धैःशापाउक्तामहात्मभिः॥ नाक्रामंततयोस्तेपिवरदाननिराकृताः॥ १५॥ नाक्रामंतयदाशापाबाणामुक्ताःशिलास्विव॥ नियमान्संपरित्यज्यव्यद्रवंतद्विजातयः॥ १६॥ पृथिव्यांयेतपःसिद्धादांताःशमपरायणाः॥ तयोर्भयाद्दुद्रुवुस्तेवैनतेयादिवोरगाः॥ १७॥ मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रुवैः॥ शून्यमासीज्जगत्सर्वंकालेनेवहतंतदा॥ १८॥

नार्थंनिषिद्धेपिनक्षत्रेआसुरत्वाद्ययतुः ॥२॥३॥ विजयप्रतिसंहितैःविजयकथकैः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ नाक्रामंतनव्याप्तवंतः तयोःतौ कर्मणिषष्ठी ॥१५॥१६॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अदृश्यद्भिरंतर्हितैः ऋषिभिर्हेतुभूतैस्तेविकुर्वातेविविधानिसिंहव्याघ्रादीनिरूपाणिजगृहातेतिरोभावाय ततस्तद्रूपाज्ञानात्प्रकटान्मुनीनूगजादिरूपौनिजघ्नतुरित्यर्थः ॥ १९ ॥ तदेवाह प्रभिन्नेति प्रभिन्नौम
देनक्लिन्नौकरटौगंडदेशौययोस्तौ संलीनमपिमुनिं ॥ २० ॥ २१ ॥ उत्सवोयात्राविवाहादिः ॥ २२ ॥ निवृत्तविपणाःक्रयविक्रयादिव्यवहारशून्याआपणाःहट्टायस्यां ॥ २३ ॥ अस्थीनिहस्तपादादि

ततोराजन्नदृश्यद्भिर्ऋषिभिश्चमहासुरौ॥उभौविनिश्चयंकृत्वाविकुर्वातेवधैषिणौ॥ १९ ॥ प्रभिन्नकरटौमत्तौभूत्वाकुंजररूपिणौ॥ संलीनमपिदुर्गेषुनिन्यतु
र्यमसादनं॥ २० ॥ सिंहौभूत्वापुनर्व्याघ्रौपुनश्चांतर्हितावुभौ॥ तैस्तैरुपायैस्तौक्रूरावृषीन्दृष्ट्वानिजघ्नतुः ॥ २१ ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाप्रणष्टनृपतिद्विजा॥
उत्सन्नोत्सवयज्ञाचबभूववसुधातदा॥ २२ ॥ हाहाभूताभयार्त्ताचनिवृत्तविपणापणा॥ निवृत्तदेवकार्याचपुण्योद्वाहविवर्जिता ॥ २३॥ निवृत्तकृषिगोर
क्षाविध्वस्तनगराश्रमा॥ अस्थिकंकालसंकीर्णाभूर्बभूवोग्रदर्शना॥ २४॥ निवृत्तपितृकार्यंचनिर्वषट्कारमंगलं॥ जगत्प्रतिभयाकारंदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा॥
॥ २५॥ चंद्रादित्यौग्रहास्तारानक्षत्राणिदिवौकसः॥ जग्मुर्विषादंतत्कर्मदृष्ट्वासुंदोपसुंदयोः॥ २६॥ एवंसर्वादिशोदैत्यौजित्वाक्रूरेणकर्मणा॥ निःसपत्नौ
कुरुक्षेत्रेनिवेशमभिचक्रतुः ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥
॥२१०॥ ॥७॥ ॥७॥ नारदउवाच ततोदेवर्षयःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ जग्मुस्तदापरामार्तिंदृष्ट्वातत्कदनंमहत्॥ १॥ तेभिजग्मुर्जितक्रो
धाजितात्मानोजितेंद्रियाः॥ पितामहस्यभवनंजगतःकृपयातदा॥ २॥ ततोददृशुरासीनंसहदेवैःपितामहं ॥ सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैवसमंतात्परिवारितं॥ ३॥
तत्रदेवोमहादेवस्तत्राग्निर्वायुनासह॥ चंद्रादित्यौचशक्रश्चपारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ॥ ४ ॥ वैखानसावालखिल्यावानप्रस्थामरीचिपाः ॥ अजाश्चैवाविमूढा
श्चतेजोगर्भास्तपस्विनः॥ ५॥ ऋषयःसर्वएवैतेपितामहमुपागमन्॥ ततोऽभिगम्यतेदीनाःसर्वएवमहर्षयः ॥ ६ ॥ सुंदोपसुंदयोःकर्मसर्वमेवशशंसिरे॥
यथाहृतंयथाचैवकृतंयेनक्रमेणच॥ ७॥ न्यवेदयंस्ततःसर्वमखिलेनपितामहे॥ ततोदेवगणाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः॥ ८ ॥ तमेवार्थंपुरस्कृत्यपितामहमचो
दयन्॥ ततःपितामहःश्रुत्वासर्वेषांतद्वचस्तदा॥ ९॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यकर्तव्यस्यचनिश्चयं॥ तयोर्वधंसमुद्दिश्यविश्वकर्माणमाह्वयत्॥ १०॥

संबंधीनि कंकालाःदेहमध्यास्थीनिपार्श्वादिसहितानि ॥ २४ ॥ २५ ॥ ग्रहाःकुजादयः ताराःसप्तर्ष्यादयः नक्षत्राणिअश्विन्यादीनि ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद
शाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्याःगात्रेसूक्ष्ममपितदंगंनास्ति यच्छब्दस्तदर्थे रूपसंपदाहेतुभूतयायत्रनियुक्तानिरीक्षतांदृष्टिर्नसज्जतीतिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रलोभनंअ

दृष्ट्वाचविश्वकर्माणंव्यादिदेशपितामहः ॥ सृज्यतांप्रार्थनीयैकाप्रमदेतिमहातपाः ॥ ११ ॥ पितामहंनमस्कृत्यतद्वाक्यमभिनंद्यच ॥ निर्ममेयोषितंदिव्यांचिं
तयित्वापुनःपुनः ॥ १२ ॥ त्रिषुलोकेषुयत्किंचिद्भूतंस्थावरजंगमं ॥ समानयद्दर्शनीयंतत्तदत्रसविश्ववित् ॥ १३ ॥ कोटिशश्चैवरत्नानितस्यागात्रेन्यवेशय
त् ॥ तांरत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीं ॥ १४ ॥ साप्रयत्नेनमहतानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ त्रिषुलोकेषुनारीणांरूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ १५ ॥ नतस्याःसूक्ष्म
मप्यस्तियद्गात्रेरूपसंपदा ॥ नियुक्तायत्रवादृष्टिर्नसज्जतिनिरीक्षतां ॥ १६ ॥ साविग्रहवतीवश्रीःकामरूपावपुष्मती ॥ जहारसर्वभूतानांचक्षूंषिचमनांसिच ॥
॥ १७ ॥ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता ॥ तिलोत्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहः ॥ १८ ॥ ब्रह्माणंसानमस्कृत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यं
मयिभूतेशयेनास्म्यद्येहनिर्मिता ॥ १९ ॥ पितामहउवाच गच्छसुंदोपसुंदाभ्यामसुराभ्यांतिलोत्तमे ॥ प्रार्थनीयेनरूपेणकुरुभद्रेप्रलोभनं ॥ २० ॥
त्वत्कृतेदर्शनादेवरूपसंपत्कृतेनवै ॥ विरोधःस्याद्यथाताभ्यामन्योन्येनतथाकुरु ॥ २१ ॥ नारदउवाच सातथेतिप्रतिज्ञायनमस्कृत्यपितामहं ॥ चकार
मंडलंतत्रविबुधानांप्रदक्षिणं ॥ २२ ॥ प्राङ्मुखोभगवानास्तेदक्षिणेनमहेश्वरः ॥ देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्त्वृषयोऽभवन् ॥ २३ ॥ कुर्वत्यातुतदातत्रमंड
लंतत्प्रदक्षिणं ॥ इंद्रःस्थाणुश्चभगवान्धैर्येणप्रत्यवस्थितौ ॥ २४ ॥ द्रष्टुकामस्यचात्यर्थंगतयापार्श्वतस्तया ॥ अन्यदंचितपद्माक्षंदक्षिणंनिःसृतंमुखं ॥ २५ ॥
पृष्ठतःपरिवर्त्तंत्यापश्चिमंनिःसृतंमुखं ॥ गतयाचोत्तरंपार्श्वमुत्तरंनिःसृतंमुखं ॥ २६ ॥ महेंद्रस्यापिनेत्राणांपृष्ठतःपार्श्वतोग्रतः ॥ रक्तांतानांविशालानांसह
स्रंसर्वतोऽभवत् ॥ २७ ॥ एवंचतुर्मुखःस्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा ॥ तथासहस्रनेत्रश्चबभूवबलसूदनः ॥ २८ ॥ तथादेवनिकायानांमहर्षीणांचसर्वशः ॥ मु
खानिचाभ्यवर्तंतयेनयातितिलोत्तमा ॥ २९ ॥ तस्यागात्रेनिपतितादृष्टिस्तेषांमहात्मनां ॥ सर्वेषामेवभूयिष्ठमृतेदेवंपितामहं ॥ ३० ॥ गच्छंत्यातुतयासर्वे
देवाश्चपरमर्षयः ॥ कृतमित्येवतत्कार्यंमेनिरेरूपसंपदा ॥ ३१ ॥

थोःसुंदोपसुंदयोरेव ॥ २० ॥ ताभ्यांतयोः ॥ २१ ॥ मंडलंसमुदायं ॥ २२ ॥ भगवान्विष्णुः प्राङ्मुखीभावादिनाते
षामपितत्रमोहोद्योतितः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रष्टुकामस्यस्थाणोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ देवनिकायानांदेवसंघानांयेनदेशेनमार्गेणसायातितथामुखानिअभ्यवर्तंत ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

* रूपसंपत्करणेनहेतुना

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ७ ॥ जित्वेति कृत्वास्वाधीनं अव्यग्रंनिर्विशेषंयथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ प्रस्थेशिखरे ॥

तिलोत्तमायांतस्यांतुगतायांलोकभावनः ॥ सर्वान्विसर्जयामासदेवानृषिगणांश्चतान् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभ
पर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेतिलोत्तमाप्रस्थापनेएकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥७॥ ॥७॥ नारदउवाच जित्वातुपृथिवींदैत्यौ
निःसपत्नौगतव्यथौ ॥ कृत्वात्रैलोक्यमव्यग्रंकृतकृत्यौबभूवतुः ॥ १ ॥ देवगंधर्वयक्षाणांनागपार्थिवरक्षसां ॥ आदायसर्वरत्नानिपरांतुष्टिमुपागतौ ॥ २ ॥
यदानप्रतिषेद्धारस्तयोःसंतीहकेचन ॥ निरुद्योगौतदाभूत्वानिजक्हातेऽमराविव ॥ ३ ॥ स्त्रीभिर्माल्यैश्चगंधैश्चभक्ष्यभोज्यैःसुपुष्कलैः ॥ पानैश्चविविधैर्हृद्यैःपरां
प्रीतिमवापतुः ॥ ४ ॥ अंतःपुरवनोद्यानेपर्वतेषुवनेषुच ॥ यथेप्सितेषुदेशेषुविजन्हातेऽमराविव ॥ ५ ॥ ततःकदाचिद्विंध्यस्यप्रस्थेसमशिलातले ॥ पुष्पिताग्रे
षुशालेषुविहारमभिजग्मतुः ॥ ६ ॥ दिव्येषुसर्वकामेषुसमानीतेषुतावुभौ ॥ वरासनेषुसंहृष्टौसहस्त्रीभिर्निषीदतुः ॥ ७ ॥ ततोवादित्रनृत्याभ्यामुपातिष्ठंततौ
स्त्रियः ॥ गीतैश्चस्तुतिसंयुक्तैःप्रीत्यासमुपजग्मिरे ॥ ८ ॥ ततस्तिलोत्तमातत्रवनेपुष्पाणिचिन्वती ॥ वेषंसाक्षिप्तमाधायरक्तेनैकेनवाससा ॥ ९ ॥ नदीतीरेषुजा
तान्साकर्णिकारान्प्रचिन्वती ॥ शनैर्जगामतंदेशंयत्रास्तांतौमहासुरौ ॥ १० ॥ तौतुपीत्वावरंपानंमदरक्तांतलोचनौ ॥ दृष्ट्वैवतांवरारोहांव्यथितौसंबभूवतुः
॥ ११ ॥ तावुत्थायासनंहित्वाजग्मतुर्यत्रसास्थिता ॥ उभौचकामसंमत्तावुभौप्रार्थयतश्चतां ॥ १२ ॥ दक्षिणेतांकरेसुभ्रूंसुंदोजग्राहपाणिना ॥ उपसुंदोपि
जग्राहवामेपाणौतिलोत्तमां ॥ १३ ॥ वरप्रदानमत्तौतावौरसेनबलेनच ॥ धनरत्नमदाभ्यांचसुरापानमदेनच ॥ १४ ॥ सर्वैरेतैर्मदैर्मत्तावन्योऽन्यंभ्रुकुटीकृतौ ॥
मदकामसमाविष्टौपरस्परमथोचतुः ॥ १५ ॥ ममभार्यातवगुरुरितिसुंदोऽभ्यभाषत ॥ ममभार्यातववधूरुपसुंदोऽभ्यभाषत ॥ १६ ॥ नैषातवममैषेतिततस्तौ
मन्युराविशत् ॥ तस्यारूपेणसंमत्तौविगतस्नेहसौहृदौ ॥ १७ ॥ तस्याहेतोर्गदेभीमेसंगृह्णीतामुभौतदा ॥ प्रगृह्यचगदेभीमेतस्यांतौकाममोहितौ ॥ १८ ॥
अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योऽन्यंनिजघ्नतुः ॥ तौगदाभिहतौभीमौपेततुर्धरणीतले ॥ १९ ॥ रुधिरेणावसिक्तांगौद्वाविवार्कौनभश्च्युतौ ॥ ततस्ताविद्रुतानार्यःस
चदैत्यगणस्तथा ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वेषंशृंगारंआधायसाक्षिप्तंआक्षिप्तं आक्षेपोमनोवै
कल्यंतेनसहयथास्यात्तथा सूक्ष्मैकवाससोधारितत्वाद्विविक्तावयवत्वेनजनंव्याकुलयंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यथितौकामेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेजसाऽर्कवत्परदृष्ट्यभिभावकत्वात्सुदृष्टांसम्यग्दृष्टांनकरिष्यतिकश्चित् ॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ इतिआदिपर्वणिनै० भा० भा० द्वादशाधिकद्विशततमो

पातालमगमत्सर्वोविषादभयकंपितः ॥ ततःपितामहस्तत्रसहदेवैर्महर्षिभिः ॥ २१ ॥ आजगामविशुद्धात्मापूजयंश्चतिलोत्तमां ॥ वरेणच्छंदयामासभग
वान्प्रपितामहः ॥ २२ ॥ वरंदित्सुःसतत्रैनांप्रीतःप्राहपितामहः ॥ आदित्यचरितॉंलोकान्विचरिष्यसिभाविनि ॥ २३ ॥ तेजसाचसुदृष्टांत्वांनकरिष्यतिकश्च
न ॥ एवंतस्यैवरंदत्वासर्वलोकपितामहः ॥ २४ ॥ इंद्रेत्रैलोक्यमाधायब्रह्मलोकंगतःप्रभुः ॥ नारदउवाच एवंतौसहितौभूत्वासर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ॥
॥ २५ ॥ तिलोत्तमार्थेसंक्रुद्धावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ तस्माद्ब्रवीमिवःस्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमाः ॥ २६ ॥ यथावोनात्रभेदःस्यात्सर्वेषांद्रौपदीकृते ॥ तथाकु
रुतभद्रंवोममचेत्प्रियमिच्छथ ॥ २७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तामहात्मानोनारदेनमहर्षिणा ॥ समयंचक्रिरेराजंस्तेऽन्योऽन्यवशमागताः ॥ सम
क्षंतस्यदेवर्षेर्नारदस्यामितौजसः ॥ २८ ॥ द्रौपद्यानःसहासीनानन्योऽन्यंयोऽभिदर्शयेत् ॥ सनोद्वादशवर्षाणिब्रह्मचारीवनेवसेत् ॥ २९ ॥ कृतेतुसमयेत
स्मिन्पांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ नारदोऽप्यगमत्प्रीतइष्टंदेशंमहामुनिः ॥ ३० ॥ एवंतैःसमयःपूर्वंकृतोनारदचोदितैः ॥ नचाभिद्यंततेसर्वेतदाऽन्योऽन्येनभारत
॥ ३१ ॥ इतिश्रीम० आदिप० विदुरागमनराज्यलंभप० सुंदोपसुंदोपाख्यानेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२॥ ॥ ६९॥ समाप्तंचविदुरागमनरा
ज्यलंभपर्व ॥ अथार्जुनवनवासपर्व ॥ वैशंपायनउवाच एवंतेसमयंकृत्वान्यवसंस्तत्रपांडवाः ॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १ ॥
तेषांमनुजसिंहानांपंचानाममितौजसां ॥ बभूवकृष्णासर्वेषांपार्थानांवशवर्त्तिनी ॥ २ ॥ तेतयातैश्चसावीरैःपतिभिःसहपंचभिः ॥ बभूवपरमप्रीतानागै
रिवसरस्वती ॥ ३ ॥ वर्त्तमानेषुधर्मेणपांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यवर्धन्कुरवःसर्वेहीनदोषाःसुखान्विताः ॥ ४ ॥ अथदीर्घेणकालेनब्राह्मणस्यविशांपते ॥ कस्य
चित्तस्कराजह्रुःकेचिद्गान्नृपसत्तम ॥ ५ ॥ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणःक्रोधमूर्च्छितः ॥ आगम्यखांडवप्रस्थमुदक्रोशत्सपांडवान् ॥ ६ ॥ ह्रियतेगोधनंक्षुद्रै
र्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ प्रसह्यचास्मद्विषयाँदभ्यधावतपांडवाः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणस्यप्रशांतस्यहविर्ध्वांक्षैःप्रलुप्यते ॥ शार्दूलस्यगुहांशून्यांनीचःक्रोष्टाभिमर्द
ति ॥ ८ ॥ अरक्षितारंराजानंबलिषड्भागहारिणं ॥ तमाहुःसर्वलोकस्यसं*मग्रंपापचारिणं ॥ ९ ॥

ऽध्यायः॥ २१२॥ ॥६९॥ एवमिति ॥१॥२॥नागैर्गजैः सरस्वतीबहुसरोयुक्तावनस्थली साहिगजैर्युक्ताऽन्यैश्छेत्तुमशक्या तयाचगजाबलिनः एवंतेमिथोवृद्धिहेतवइत्यर्थः ॥ ३ ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

* पूर्णं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हस्तधारणाक्रियतांअभयंदीयतामित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपक्षेपणजःउपेक्षाजन्यः अधर्मइतिच्छेदः ॥ १६ ॥ अनास्तिक्यंआस्तिक्याभावः रक्षणेविषये प्रतितिष्ठेत स्थिरःस्यात् तेनचनोस्माकंअधर्मश्चमहान्भवेत् ॥ १७ ॥ राजानंसस्त्रीकंआयुधागारस्थंप्रतिमयिगतेसति ॥ १८ ॥ अनुप्रवेशेएकस्मिन्स्त्रियासहरममाणेऽन्यस्यतत्रगमने अन्यत्वनवासादिकं परिह्लतंतु

ब्राह्मणस्वेह्लतेचोरैर्धर्मार्थेचविलोपिते ॥ रोरूयमाणेचमयिक्रियतांहस्तधारणा ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच रोरूयमाणस्याभ्याशेभृशंविप्रस्यपांडवः ॥ तानिवाक्यानिशुश्रावकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ११ ॥ श्रुत्वैवचमहाबाहुर्माभैरित्याहतंद्विजं ॥ आयुधानिचयत्रासन्पांडवानांमहात्मनां ॥ १२ ॥ कृष्णयासहतत्रास्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संप्रवेशायचाशक्तोगमनायचपांडवः ॥ १३ ॥ तस्यचार्त्तस्यतैर्वाक्यैश्चोद्यमानःपुनःपुनः ॥ आक्रंदेतत्रकौंतेयश्चिंतयामासदुःखितः ॥ १४ ॥ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ अश्रुप्रमार्जनंतस्यकर्त्तव्यमितिनिश्चयः ॥ १५ ॥ उपक्षेपणजोऽधर्मःसुमहान्स्यान्महीपतेः ॥ यद्यस्यरुदतोद्वारिनकरोम्यद्यरक्षणं ॥ १६ ॥ अनास्तिक्यंचसर्वेषामस्माकमपिरक्षणे ॥ प्रतितिष्ठेतलोकेस्मिन्नधर्मश्चैवनोभवेत् ॥ १७ ॥ अनादृत्यतुराजानंगतेमयिनसंशयः ॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्मयिचैवानृतंभवेत् ॥ १८ ॥ अनुप्रवेशेराज्ञस्तुवनवासोभवेन्मम ॥ सर्वमन्यत्परिह्लतंधर्षणात्तुमहीपतेः ॥ १९ ॥ अधर्मोवैमहानस्तुवनेवामरणंमम ॥ शरीरस्यविनाशेनधर्मएवविशिष्यते ॥ २० ॥ एवंविनिश्चित्यततःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अनुप्रविश्यराजानमापृच्छ्यचविशांपते ॥ २१ ॥ धनुरादायसंहृष्टोब्राह्मणंप्रत्यभाषत ॥ ब्राह्मणागम्यतांशीघ्रंयावत्परधनैषिणः ॥ २२ ॥ नदूरेतेगताःक्षुद्रास्तावद्गच्छावहेसह ॥ यावन्निवर्त्तयाम्यद्यचौरहस्ताद्धनंतव ॥ २३ ॥ सोऽनुसृत्यमहाबाहुर्धन्वीवर्मीरथीध्वजी ॥ शरैर्विध्वस्यतांश्चौरानवजित्यचतद्धनं ॥ २४ ॥ ब्राह्मणंसमुपाकृत्ययशःप्राप्यचपांडवः ॥ ततस्तद्गोधनंपार्थोदत्वातस्मैद्विजातये ॥ २५ ॥ आजगामपुरंवीरःसव्यसाचीधनंजयः ॥ सोऽभिवाद्यगुरून्सर्वान्सर्वैश्चाप्यभिनंदितः ॥ २६ ॥ धर्मराजमुवाचेदंव्रतमादिशमेप्रभो ॥ समयःसमतिक्रांतोभवत्संदर्शनेमया ॥ २७ ॥ वनवासंगमिष्यामिसमयोह्येषनःकृतः ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्तुसहसावाक्यमप्रियं ॥ २८ ॥ कथमित्यब्रवीद्वाचाशोकार्त्तःसज्जमानया ॥ युधिष्ठिरोगुडाकेशंभ्राताभ्रातरमच्युतं ॥ २९ ॥

च्छं धर्षणात्तुअधर्मोमहान्इतिसंबंधः ॥ १९ ॥ वाशब्दइवार्थे येनाधर्मेणममवनेमरणमिवस्यात्सएवास्तुयतोस्मात्ब्रह्मस्वरक्षणजोधर्मःश्रेष्ठः ॥ २० ॥ आपृच्छ्यधनुश्चादाय ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ समुपाकृत्यप्रसाद्यस्वपुरंआजगामेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समयःअनुप्रवेष्टुर्द्वादशवार्षिकोवनवासनियमः ॥ २८ ॥ सज्जमानयास्खलंत्या ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३०॥ अनुजानामिब्राह्मणार्थत्वेनगुणत्वेनैवांगीकरोमि व्यलीकंअप्रियं ॥३१॥ उपघातोऽनिष्टः विधिलोपकोधर्मघ्नः ॥३२॥ नचतेत्वया ॥३३॥ ३४॥३५॥ इतिआ०नै०भा०भा० त्रयोदशाधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥२१३॥ ॥७॥ तंप्रयांतमिति ॥१॥ भैक्षाःभिक्षाजीविनोयतयोब्रह्मचारिणश्च चौक्षाइतिपाठेचोक्षाःशुचयस्तएवचौक्षाः चोक्षोगीतेशुचौदक्षेतथातीक्ष्णमनोज्ञयोरितिमेदिनी चोक्षाइत्ये

उवाचदीनोराजाचधनंजयमिदंवचः॥ प्रमाणमस्मियदितेमत्तःश्रृणुवचोऽनघ॥ ३० ॥ अनुप्रवेशेयद्वीरकृतवांस्त्वंममाप्रियं ॥ सर्वंतदनुजानामिव्यली कंनचमेत्हृदि॥ ३१ ॥ गुरोरनुप्रवेशोहिनोपघातोयवीयसः॥ यवीयसोऽनुप्रवेशोज्येष्ठस्यविधिलोपकः॥ ३२॥ निवर्तस्वमहाबाहोकुरुष्ववचनंमम॥ नहि तेधर्मलोपोस्तिनचतेधर्षणाकृता ॥ ३३ ॥ अर्जुनउवाच नव्याजेनचरेद्धर्ममितिमेभवतःश्रुतं॥ नसत्याद्विचलिष्यामिसत्येनायुधमालभे ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच सोभ्यनुज्ञायराजानंवनचर्यायदीक्षितः॥ वनेद्वादशवर्षाणिवासायानुजगामह॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवन वासपर्वणिअर्जुनतीर्थयात्रायांत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तंप्रयांतंमहाबाहुंकौरवाणां यशस्करं॥ अनुजग्मुर्महात्मानोब्राह्मणावेदपारगाः॥ १ ॥ वेदवेदांगविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिंतकाः॥ भैक्षाश्चभगवद्भक्ताःसूताःपौराणिकाश्चये ॥ २ ॥ क थकाश्चापरेराजन्श्रमणाश्चवनौकसः॥ दिव्याख्यानानियेचापिपठंतिमधुरंद्विजाः॥ ३ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिःसहायैःपांडुनंदनः॥ वृतःश्लक्ष्णकथैःप्राया न्मरुद्भिरिववासवः॥ ४ ॥ रमणीयानिचित्राणिवनानिचसरांसिच॥ सरितःसागरांश्चैवदेशानपिचभारत॥ ५ ॥ पुण्यान्यपिचतीर्थानिददर्शभरतर्षभः॥ सगंगाद्वारमाश्रित्यनिवेशमकरोत्प्रभुः ॥ ६ ॥ तत्रतस्याद्भुतंकर्मश्रृणुत्वंजनमेजय॥ कृतवान्यद्विशुद्धात्मापांडूनांप्रवरोहिसः ॥ ७ ॥ निविष्टेतत्रकौंतेयेब्रा ह्मणेषुचभारत॥ अग्निहोत्राणिविप्रास्तेप्रादुश्चक्रुरनेकशः॥ ८ ॥ तेषुप्रबोध्यमानेषुज्वलितेषुहुतेषुच॥ कृतपुष्पोपहारेषुतीरांतरगतेषुच॥ ९ ॥ कृताभिषेकै र्विद्वद्भिर्नियतैःसत्पथिस्थितैः ॥ शुशुभेऽतीवतद्राजन्गंगाद्वारंमहात्मभिः॥ १० ॥ तथापर्याकुलेतस्मिन्निवेशेपांडवर्षभः ॥ अभिषेकायकौंतेयोगंगामव ततारह॥ ११ ॥ तत्राभिषेकंकृत्वासतर्पयित्वापितामहान् ॥ उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया ॥ १२॥ अपकृष्टोमहाबाहुर्नागराजस्यकन्यया॥ अंत र्जलेमहाराजउलूप्याकामयानया॥ १३ ॥ ददर्शपांडवस्तत्रपावकंसुसमाहितः॥ कौरव्यस्याथनागस्यभवनेपरमार्चिते॥ १४ ॥

वमुख्यःपाठः ॥२॥ श्रमणाःऊर्ध्वरेतसोयतयोब्रह्मचारिणश्च ॥ ३॥४॥५ ॥६॥७॥८॥९ ॥१०॥११॥ अग्निकार्यचिकीर्षयेतिपत्नीसान्निध्याभावेपिप्रवसताऔपासनहोमःकर्त्तव्यइतिदर्शितं ॥१२॥ अप
कृष्टोऽपनीतः कामयानयातंपतिमिच्छंत्या ॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अशंकमानेनआपद्धर्मनिश्चयवताविस्मयरहितेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समुद्रगांगंगां ॥ १९ ॥ अनंगग्लपितांकामेनपीडितां ॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जानाम्यहंपांडवेयेत्यादिनास्वस्या

तत्राग्निकार्यंकृतवान्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अशंकमानेनहुतस्तेनातुष्यद्धुताशनः ॥ १५ ॥ अग्निकार्यंसकृत्वातुनागराजसुतांतदा ॥ प्रहसन्निवकौंतेयइ
दंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ किमिदंसाहसंभीरुकृतवत्यसिभाविनि ॥ कश्चायंसुभगेदेशःकाचत्वंकस्यवात्मजा ॥ १७ ॥ उलूप्युवाच ऐरावतकुलेजा
तःकौरव्योनामपन्नगः ॥ तस्यास्मिदुहिताराजन्नुलूपीनामपन्नगी ॥ १८ ॥ साऽहंत्वामभिषेकार्थमवतीर्णंसमुद्रगां ॥ दृष्ट्वैवपुरुषव्याघ्रकंदर्पेणाभिमूर्च्छि
ता ॥ १९ ॥ तांमामनंगग्लपितांत्वत्कृतेकुरुनंदन ॥ अनन्यांनंदयस्वाद्यप्रदानेनात्मनोनघ ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच ब्रह्मचर्यमिदंभद्रेममद्वादशवार्षिकं ॥
धर्मराजेनचादिष्टंनाहमस्मिस्वयंवशः ॥ २१ ॥ तवचापिप्रियंकर्त्तुमिच्छामिजलचारिणि ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंचमयाकिंचनकर्हिचित् ॥ २२ ॥ कथंचनानृ
तंमेस्यात्तवचापिप्रियंभवेत् ॥ नचपीड्येतमेधर्मस्तथाकुर्याभुजंगमे ॥ २३ ॥ उलूप्युवाच जानाम्यहंपांडवेययथाचरसिमेदिनीं ॥ यथाचतेब्रह्मचर्यमिदमा
दिष्टवान्गुरुः ॥ २४ ॥ परस्परंवर्त्तमानान्द्रुपदस्यात्मजांप्रति ॥ योनोऽनुप्रविशेन्मोहात्सवैद्वादशवार्षिकं ॥ २५ ॥ वनेचरेद्ब्रह्मचर्यमितिवःसमयःकृतः ॥ तदि
दंद्रौपदीहेतोरन्योऽन्यस्यप्रवासनं ॥ २६ ॥ कृतवांस्तत्रधर्मार्थमत्रधर्मोनदुष्यति ॥ परित्राणंचकर्त्तव्यमार्तानांपृथुलोचन ॥ २७ ॥ कृत्वाममपरित्राणंत
वधर्मोनलुप्यते ॥ यदिवाप्यस्यधर्मस्यसूक्ष्मोऽपिस्याद्व्यतिक्रमः ॥ २९ ॥ सचतेधर्मएवस्याद्दत्वाप्राणान्ममार्जुन ॥ भक्तांचभजमांपार्थसतामेतन्मतंप्रभो
॥ २९ ॥ नकरिष्यसिचेदेवंमृतांमामुपधारय ॥ प्राणदानान्महाबाहोचरधर्ममनुत्तमं ॥ ३० ॥ शरणंचप्रपन्नास्मित्वामद्यपुरुषोत्तम ॥ दीनाननाथान्कौंतेय
परिरक्षसिनित्यशः ॥ ३१ ॥ साऽहंशरणमभ्येमिरोरवीमिचदुःखिता ॥ याचेत्वांचाभिकामाहंतस्मात्कुरुममप्रियं ॥ सत्वमात्मप्रदानेनसकामांकर्त्तुमर्ह
सि ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकौंतेयःपन्नगेश्वरकन्यया ॥ कृतवांस्तत्तथासर्वंधर्ममुद्दिश्यकारणं ॥ ३३ ॥ सनागभवनेरात्रिंतामुषित्वाप्र
तापवान् ॥ उदितेऽभ्युत्थितःसूर्येकौरव्यस्यनिवेशनात् ॥ ३४ ॥ आगतस्तुपुनस्तत्रगंगाद्वारंतयासह ॥ परित्यज्यगतासाध्वीउलूपीनिजमंदिरं ॥ ३५ ॥

तींद्रियंज्ञानंदर्शयंतीद्रौपदीनिमित्तमेवतवब्रह्मचर्यंनान्यत्रेत्याह अतएवाग्रेपिचित्रांगदासुभद्रयोःपाणिग्रहणंसंगच्छते ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
परित्यज्यमुनिसमाजेतंविसृज्य ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथयित्वेति ॥ १ ॥ भृगुतुंगेतुंगनाथइतिप्रसिद्धे ॥ २ ॥ निवेशान्गृहाणि ॥

दत्वावरमजेयत्वंजलेसर्वत्रभारत ॥ साध्याजलचराःसर्वेभविष्यंतिनसंशयः ॥३६॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वणिउलूपीसंगे चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कथयित्वाचतत्सर्वंब्राह्मणेभ्यःसभारत ॥ प्रययौहिमवत्पार्श्वंततोवज्रध रात्मजः ॥ १ ॥ अगस्त्यवटमासाद्यवसिष्ठस्यचपर्वतं ॥ भृगुतुंगेचकौंतेयःकृतवान्शौचमात्मनः ॥ २ ॥ प्रददौगोसहस्राणिसुबहूनिचभारत ॥ निवेशांश्च द्विजातिभ्यःसोऽददत्कुरुसत्तमः ॥ ३ ॥ हिरण्यबिंदोस्तीर्थेचस्नात्वापुरुषसत्तमः ॥ दृष्टवान्पांडवश्रेष्ठःपुण्यान्यायतनानिच ॥ ४ ॥ अवतीर्यनरश्रेष्ठोब्राह्मणैः सहभारत ॥ प्राचींदिशमभिप्रेप्सुर्जगामभरतर्षभः ॥ ५ ॥ आनुपूर्व्येणतीर्थानिदृष्टवान्कुरुसत्तमः ॥ नदींचोत्पलिनींरम्यामरण्यंनैमिषंप्रति ॥ ६ ॥ नंदाम परनंदांचकौशिकींचयशस्विनीं ॥ महानदींगयांचैवगंगामपिचभारत ॥ ७ ॥ एवंतीर्थानिसर्वाणिपश्यमानस्तथाश्रमान् ॥ आत्मनःपावनंकुर्वन्ब्राह्मणे भ्योददौचगाः ॥ ८ ॥ अंगवंगकलिंगेषुयानितीर्थानिकानिचित् ॥ जगामतानिसर्वाणिपुण्यान्यायतनानिच ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाचविधिवत्तानिधनंचापिददौ ततः ॥ कलिंगराष्ट्रद्वारेषुब्राह्मणाःपांडवानुगाः ॥ अभ्यनुज्ञायकौंतेयमुपावर्त्तंतभारत ॥ १० ॥ सतुतैरभ्यनुज्ञातःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ सहायैरल्पकैःशूरःप्रय यौयत्रसागरः ॥ ११ ॥ सकलिंगानतिक्रम्यदेशानायतनानिच ॥ हर्म्याणिरमणीयानिप्रेक्षमाणोययौप्रभुः ॥ १२ ॥ महेंद्रपर्वतंदृष्ट्वातापसैरुपशोभितं ॥ समुद्रतीरेणशनैर्मणिपूरंजगामह ॥ १३ ॥ तत्रसर्वाणितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ अभिगम्यमहाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिं ॥ १४ ॥ मणिपूरेश्वरंराजन्ध र्मज्ञंचित्रवाहनं ॥ तस्यचित्रांगदानामदुहिताचारुदर्शना ॥ १५ ॥ तांददर्शपुरेतस्मिन्विचरंतींयदृच्छया ॥ दृष्ट्वाचतांवरारोहांचकमेचैत्रवाहिनीं ॥ १६ ॥ अभिगम्यचराजानमवदत्स्वंप्रयोजनं ॥ देहिमेखल्विमांराजन्क्षत्रियायमहात्मने ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वात्वब्रवीद्राजाकस्यपुत्रोऽसिनामकिं ॥ उवाचतंपांडवो हंकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १८ ॥ तमुवाचाथराजासससांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ राजाप्रभंजनोनामकुलेऽस्मिन्संबभूवह ॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ महानदींगयास्थामेवनदीं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ राष्ट्रद्वारेषुपर्वतसंधिमार्गेषु कलिंगस्थतीर्थानामनतिप्रशस्तत्वात्उपावर्त्तंतपरावृत्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ चैत्रवाहिनींचित्रवाहनस्यदुहितरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ हेतुविधिनापुत्रहेतौ पुत्रिकायामपिपुत्रशब्दप्रयोगविधानात् लांगलंजीवनमितिवत् तथाचलिंगं पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्निति तेनपुत्र्यपिपुत्रसंज्ञिता ॥ २४ ॥ शुल्कंमौल्यं अद्यापिपुत्रिकापुत्रस्यैवराज्यमितिदक्षिणकेरलेष्वाचारोदृश्यते ॥ २५॥ समाःवर्षाणि हिमाइतिपाठेपिहेमंतत्रयेणसवार्थोलक्ष्यः पश्येमत्वाशतंहिमाइतिवेदेप्रयोगाच्च ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआ

अपुत्रःप्रसवेनार्थीतपस्तेपेसउत्तमं ॥ उग्रेणतपसातेनदेवदेवःपिनाकधृत्॥ २०॥ ईश्वरस्तोषितःपार्थदेवदेवउमापतिः॥ तसस्मैभगवान्प्रादादेकैकंप्रसवंकुले ॥ २१ ॥ एकैकःप्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुलेसदा ॥ तेषांकुमाराःसर्वेषांपूर्वेषांममजज्ञिरे॥ २२॥ एकाचममकन्येयंकुलस्योत्पादनीभृशं॥ पुत्रोममायमितिमेभावनापुरुषर्षभ॥ २३॥ पुत्रिकाहेतुविधिनासंज्ञिताभरतर्षभ॥ तस्मादेकःसुतोयोऽस्यांजायतेभारतत्वया॥ २४॥ एतच्छुल्कंभवत्वस्याःकुलकृज्जायतामिह॥ एतेनसमयेनेमांप्रतिगृह्णीष्वपांडव॥ २५॥ सतथेतिप्रतिज्ञायतांकन्यांप्रतिगृह्यच॥ उवासनगरेतस्मिंस्तिस्रःकुंतीसुतःसमाः॥ २६॥ तस्यांसुतेसमुत्पन्नेपरिष्वज्यवरांगनां॥ आमंत्र्यनृपतिंतंतुजगामपरिवर्त्तितुं॥ २७॥ इतिश्रीम० आदिप० अर्जुनवनवासप० चित्रांगदासंगमेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१५॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ वैशंपायनउवाच ततःसमुद्रेतीर्थानिदक्षिणेभरतर्षभः॥ अभ्यगच्छत्सुपुण्यानिशोभितानितपस्विभिः॥ १॥ वर्जयंतिस्मतीर्थानितत्रपंचस्मतापसाः॥ अवकीर्णानियान्यासन्पुरस्तात्तुतपस्विभिः॥ २॥ अगस्त्यतीर्थंसौभद्रंपौलोमंचसुपावनं॥ कारंधमंप्रसन्नंचहयमेधफलंचतत् ॥ ३ ॥ भारद्वाजस्यतीर्थंतुपापप्रशमनंमहत् ॥ एतानिपंचतीर्थानिददर्शकुरुसत्तमः ॥ ४॥ विविक्तान्युपलक्ष्याथतानितीर्थानिपांडवः॥ दृष्ट्वाचवर्ज्यमानानिमुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः॥ ५ ॥ तपस्विनस्ततोपृच्छत्प्रांजलिःकुरुनंदनः ॥ तीर्थानीमानिवर्ज्यंतेकिमर्थंब्रह्मवादिभिः ॥ ६ ॥ तापसाऊचुः ग्राहाःपंचवसंत्येषुहरंतिचतपोधनान्॥ ततएतानिवर्ज्यंतेतीर्थानिकुरुनंदन॥ ७॥ वैशंपायनउवाच तेषांश्रुत्वामहाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः॥ जगामतानितीर्थानिद्रष्टुंपुरुषसत्तमः ॥ ८ ॥ ततःसौभद्रमासाद्यमहर्षेस्तीर्थमुत्तमं ॥ विगाह्यसहसाशूरःस्नानंचक्रेपरंतपः॥ ९ ॥ अथतंपुरुषव्याघ्रमंतर्जलचरोमहान् ॥ जग्राहचरणेग्राहःकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ १० ॥ सतमादायकौंतेयोविस्फुरंतंजलेचरं ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेनबलिनांवरः ॥ ११ ॥ उत्कृष्टएवग्राहस्तुसोऽर्जुनेनयशस्विना॥ बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता॥ १२॥

दिपर्वणिनै० भारतभावदीपेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ पंचतीर्थानिआगस्त्यसौभद्रपौलोमकारंधमभारद्वाजीयानिपंचतीर्थानि ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ धर्मबुद्धिभिः दुर्मरणजंदोषंतीर्थेनाप्यविनाश्यंपश्यद्भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उत्कृष्टएवउद्धृतमात्रः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दीप्यमानाश्रियाराजन्दिव्यरूपामनोरमा ॥ तदद्भुतंमहद्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १३ ॥ तांस्त्रियंपरमप्रीतइदंवचनमब्रवीत् ॥ कावैत्वमसिकल्याणिकुतो वाऽसिजलेचरी ॥ १४ ॥ किमर्थंचमहत्पापमिदंकृतवतीपुरा ॥ वर्गोवाच अप्सराऽस्मिमहाबाहोदेवारण्यविहारिणी ॥ १५ ॥ इष्टाधनपतेर्नित्यंवर्गा नाममहाबल ॥ ममसख्यश्चतस्रोन्याःसर्वाःकामगमाःशुभाः ॥ १६ ॥ ताभिःसार्धंप्रयाताऽस्मिलोकपालनिवेशनं ॥ ततःपश्यामहेसर्वाब्राह्मणंसंशितव्रतं ॥ १७ ॥ रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणं ॥ तस्यैवतपसाराजंस्तद्वनंतेजसावृतं ॥ १८ ॥ आदित्यइवतंदेशंकृत्स्नंसर्वंव्यकाशयत् ॥ तस्यदृष्ट्वातपस्तादृग्रू पंचाद्भुतमुत्तमं ॥ १९ ॥ अवतीर्णाःस्मतंदेशंतपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहंचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता ॥ २० ॥ यौगपद्येनतंविप्रमभ्यगच्छामभारत ॥ गायंत्योऽथहसंत्यश्चलोभयित्वाचतंद्विजं ॥ २१ ॥ सचनास्मासुकृतवान्मनोवीरकथंचन ॥ नाकंपतमहातेजाःस्थितस्तपसिनिर्मले ॥ २२ ॥ सोशपत्कु पितोस्मासुब्राह्मणःक्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूताजलेयूयंचरिष्यथशतंसमाः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वणितीर्थग्राहविमोच नेषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्गोवाच ततोवयंप्रव्यथिताःसर्वाभारतसत्तम ॥ अयामशरणंविप्रंतंतपो धनमच्युतं ॥ १ ॥ रूपेणवयसाचैवकंदर्पेणचदर्पिताः ॥ अयुक्तंकृतवत्यःस्मक्षंतुमर्हसिनोद्विज ॥ २ ॥ एषएववधोऽस्माकंसुपर्याप्तस्तपोधन ॥ यद्वयंसंशिता त्मानंप्रलोब्धुंत्वामिहागताः ॥ ३ ॥ अवध्यास्तुस्त्रियःसृष्टामन्यंतेधर्मचारिणः ॥ तस्माद्धर्मेणवर्द्धत्वंनास्मान्हिंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ सर्वभूतेषुधर्मज्ञमैत्रोब्राह्म णउच्यते ॥ सत्योभवतुकल्याणएवंवादोमनीषिणां ॥ ५ ॥ शरणंचप्रपन्नानांशिष्टाःकुर्वंतिपालनं ॥ शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मतस्मात्त्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ६ ॥ वै शंपायनउवाच एवमुक्तःसधर्मात्माब्राह्मणःशुभकर्मकृत् ॥ प्रसादंकृतवान्वीररविसोमसमप्रभः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणउवाच शतंशतसहस्रंतुसर्वमक्ष य्यवाचकं ॥ परिमाणंशतंत्वेतन्नेदमक्षय्यवाचकं ॥ ८ ॥ यदाचवोग्राहभूतागृह्णंतीःपुरुषान्जले ॥ उत्कर्षतिजलात्तस्मात्स्थलंपुरुषसत्तमः ॥ ९ ॥

ततोवयमिति अयामगतवत्यः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रलोब्धुंप्रलोभयितुं ॥ ३ ॥ वर्धवर्धस्व ॥ ४ ॥ मैत्रःसर्वभूतसुहृत् एषवादःमैत्रोब्राह्मणइत्युद्घोषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शतसहस्रादयःशब्दाअनंतवाचकाः इह तुशतशब्दःशतमेववक्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ यदाचेति उत्कर्षणमेवावधिर्नशतसंख्येतिभावः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदायूयंपुनःसर्वाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यथ ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेहसतापिकदाचन ॥ १० ॥ तानिसर्वाणितीर्थानिततःप्रभृतिचैवह॥ नारीतीर्थानिनाम्नेहख्यातिंया १
॥२३१॥ स्यंतिसर्वशः ॥ पुण्यानिचभविष्यंतिपावनानिमनीषिणां ॥ ११ ॥ वर्गोवाच ततोभिवाद्यतंविप्रंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ आचिंतयामोऽपस्तृत्यत
स्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ १२ ॥ क्वनुनामवयंसर्वाःकालेनाल्पेनतंनरं ॥ समागच्छेमयोनस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥ १३ ॥ तावयंचिंतयित्वैवमुहूर्तादिवभारत॥
दृष्टवत्योमहाभागंदेवर्षिमुतनारदं ॥ १४ ॥ संप्रहृष्टाःस्मतंदृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिं ॥ अभिवाद्यचतंपार्थस्थिताःस्मव्रीडिताननाः ॥ १५ ॥ सनोपृच्छद्दुःखमू
लमुक्तवत्योवयंचतं ॥ श्रुत्वातत्रयथावृत्तमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ दक्षिणेसागरानूपेपंचतीर्थानिसंतिवै ॥ पुण्यानिरमणीयानितानिगच्छतमाचिरं ॥
॥ १७ ॥ तत्राशुपुरुषव्याघ्रःपांडवेयोधनंजयः ॥ मोक्षयिष्यतिशुद्धात्मादुःखादस्मान्नसंशयः ॥ १८ ॥ तस्यसर्वावयंवीरश्रुत्वावाक्यमितोगताः ॥ तदिदं
सत्यमेवाद्यमोक्षिताहंत्वयाऽनघ ॥ १९ ॥ एतास्तुममताःसख्यश्चतस्रोऽन्याजलेश्रिताः ॥ कुरुकर्मशुभंवीरएताःसर्वाविमोक्षय ॥ २० ॥ वैशंपा
यनउवाच ततस्ताःपांडवश्रेष्ठःसर्वाएवविशांपते ॥ तस्माच्छापाद्दीनात्मामोक्षयामासवीर्यवान् ॥ २१ ॥ उत्थायचजलात्तस्मात्प्रतिलभ्यवपुःस्वकं॥
तास्तदाऽप्सरसोराजन्नदृश्यंतयथापुरा ॥ २२ ॥ तीर्थानिशोधयित्वातुतथानुज्ञायताःप्रभुः ॥ चित्रांगदांपुनर्द्रष्टुंमणिपूरंपुनर्ययौ ॥ २३ ॥ तस्यामजनयत्पु
त्रंराजानबभ्रुवाहनं ॥ तंदृष्ट्वापांडवोराजंश्चित्रवाहनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ चित्रांगदयाःशुल्कंत्वंगृहाणबभ्रुवाहनं ॥ अनेनचभविष्यामिऋणान्मुक्तोनराधिप
॥ २५ ॥ चित्रांगदांपुनर्वाक्यमब्रवीत्पांडुनंदनः ॥ इहैवभवभद्रंतेवर्धेथाबभ्रुवाहनं ॥ २६ ॥ इंद्रप्रस्थनिवासंमेत्वंतत्रागत्यरंस्यसि ॥ कुंतींयुधिष्ठिरंभीमंभ्रा
तरौमेकनीयसौ ॥ २७ ॥ आगत्यतत्रपश्येथाअन्यानपिचबांधवान् ॥ बांधवैःसहिताःसर्वैर्नंदसेत्वमनिंदिते ॥ २८ ॥ धर्मेस्थितःसत्यधृतिःकौंतेयोऽथयुधि
ष्ठिरः ॥ जित्वातुपृथिवींसर्वांराजसूयंकरिष्यति ॥ २९ ॥ तत्रागच्छंतिराजानःपृथिव्यांनृपसंज्ञिताः ॥ बहूनिरत्नान्यादायआगमिष्यतितेपिता ॥ ३० ॥ ए
कसार्थंप्रयातासिचित्रवाहनसेवया ॥ द्रक्ष्यामिराजसूयेत्वांपुत्रंपालयमाशुचः ॥ ३१ ॥ बभ्रुवाहननाम्नातुममप्राणोमहीचरः ॥ तस्माद्भरस्वपुत्रंवैपुरुषं ॥२३१॥
वंशवर्धनं ॥ ३२ ॥ चित्रवाहनदायादंधर्मात्पौरवनंदनं ॥ पांडवानांप्रियंपुत्रंतस्मात्पालयसर्वदा ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ ७॥ ॥७॥ सइति अपरांतेषुपश्चिमसमुद्रतीरेषु ॥ १ ॥ २ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विप्रयोगेनसंतापंमाकृथास्त्वमनिंदिते ॥ चित्रांगदामेवमुक्त्वागोकर्णमभितोगमत् ॥ ३४ ॥ आद्यंपशुपतेःस्थानंदर्शनादेवमुक्तिदं ॥ यत्रपापोपिमनुजः प्राप्नोत्यभयदंपदं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनतीर्थयात्रायांसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१७॥ ॥ ७॥

वैशंपायनउवाच सोऽपरांतेषुतीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सर्वाण्येवानुपूर्व्येणजगामामितविक्रमः ॥ १ ॥ समुद्रेपश्चिमेयानितीर्थान्यायतनानि च ॥ तानिसर्वाणिगत्वासप्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २ ॥ प्रभासदेशंसंप्राप्तंबीभत्सुमपराजितं ॥ सुपुण्यंरमणीयंचशुश्रावमधुसूदनः ॥ ३ ॥ ततोऽभ्यगच्छत्कौंतेयंसखायंतत्रमाधवः ॥ ददृशातेतदाऽन्योऽन्यंप्रभासेकृष्णपांडवौ ॥ ४ ॥ तावन्योऽन्यंसमाश्लिष्यपृष्ट्वाचकुशलंवने ॥ आस्तांप्रियसखायौतौनरनारायणावृषी ॥ ५ ॥ ततोर्जुनंवासुदेवस्तांचर्यांपर्यपृच्छत ॥ किमर्थंपांडवैतानितीर्थान्यनुचरस्युत ॥ ६ ॥ ततोऽर्जुनोयथावृत्तंसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ श्रुत्वोवाचचवार्ष्णेयएवमेतदितिप्रभुः ॥ ७ ॥ तौविहृत्ययथाकामंप्रभासेकृष्णपांडवौ ॥ महीधरंरैवतकंवासायैवाभिजग्मतुः ॥ ८ ॥ पूर्वमेवतुकृष्णस्यवचनात्तंमहीधरं ॥ पुरुषामंडयांचक्रुरुपजह्रुश्चभोजनं ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्यार्जुनःसर्वमुपभुज्यचपांडवः ॥ सहैववासुदेवेनदृष्टवान्नटनर्त्तकान् ॥ १० ॥ अभ्यनुज्ञायतान्सर्वानर्चयित्वाचपांडवः ॥ सत्कृतंशयनंदिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ॥ ११ ॥ ततस्तत्रमहाबाहुःशयानःशयनेशुभे ॥ तीर्थानांपल्वलानांचपर्वतानांचदर्शनं ॥ आपगानांवनानांचकथयामाससात्वते ॥ १२ ॥ एवंसकथयन्नेवनिद्रयाजनमेजय ॥ कौंतेयोपिहृतस्तस्मिन्शयनेस्वर्गसन्निभे ॥ १३ ॥ मधुरेणैवगीतेनवीणाशब्देनचैवह ॥ प्रबोध्यमानोबुबुधेस्तुतिभिर्मंगलैस्तथा ॥ १४ ॥ सकृत्वाऽवश्यकार्याणिवार्ष्णेयेनाभिनंदितः ॥ रथेनकांचनांगेनद्वारकामभिजग्मिवान् ॥ १५ ॥ अलंकृताद्वारकातुबभूवजनमेजय ॥ कुंतीपुत्रस्यपूजार्थमपिनिष्कुटकेष्वपि ॥ १६ ॥ दिदृक्षंतश्चकौंतेयंद्वारकावासिनोजनाः ॥ नरेंद्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णंशतसहस्रशः ॥ १७ ॥ अवलोकेषुनारीणांसहस्राणिशतानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकानांचसमवायोमहानभूत् ॥ १८ ॥ सतथासत्कृतःसर्वैर्भोजवृष्ण्यंधकात्मजैः ॥ अभिवाद्याभिवाद्यांश्चसर्वैश्चप्रतिनंदितः ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कांचनांगेनस्वर्णमयध्वजादिमता ॥ १५ ॥ निष्कुटेषुगृहारामेष्वपिअलंकृताकिमुतराजमार्गादिषु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ गिरेःमहेपर्वतदैवत्येउत्सवे ॥ २ ॥

कुमारैःसर्वशोवीरःसत्कारेणाभिचोदितः ॥ समानवयसःसर्वानाश्लिष्यसपुनःपुनः ॥ २० ॥ कृष्णस्यभवनेरम्येरत्नभोज्यसमावृते ॥ उवाससहकृष्णेनबहु
लास्तत्रशर्वरीः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनद्वारकागमनेऽष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥
समाप्तंचार्जुनवनवासपर्व अथसुभद्राहरणपर्व वैशंपायनउवाच ततःकतिपयाहस्यतस्मिन्रैवतकेगिरौ ॥ वृष्ण्यंधकानामभवदुत्सवोनृपसत्त
म ॥ १ ॥ तत्रदानंददुर्वीराब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ भोजवृष्ण्यंधकाश्चैवमहेतस्यगिरेस्तदा ॥ २ ॥ प्रासादैरत्नचित्रैश्चगिरेस्तस्यसमंततः ॥ सदेशःशोभितोरा
जन्कल्पवृक्षैश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ वादित्राणिचतत्रान्येवादकाःसमवादयन् ॥ ननृतुर्नर्तकाश्चैवजगुर्गेयानिगायनाः ॥ ४ ॥ अलंकृताःकुमाराश्चवृष्णीनांसु
महौजसां ॥ यानैर्हाटकचित्रैश्चचंचूर्यंतेस्मसर्वशः ॥ ५ ॥ पौराश्चपादचारेणयानैरुच्चावचैस्तथा ॥ सदाराःसानुयात्राश्चशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ ततोह
लधरःक्षीबोरेवतीसहितःप्रभुः ॥ अनुगम्यमानोगंधर्वैरचरत्तत्रभारत ॥ ७ ॥ तथैवराजावृष्णीनामुग्रसेनःप्रतापवान् ॥ अनुगीयमानोगंधर्वैःस्त्रीसहस्रस
हायवान् ॥ ८ ॥ रौक्मिणेयश्चसांबश्चक्षीबौसमरदुर्मदौ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरौविजन्हातेऽमराविव ॥ ९ ॥ अक्रूरःसारणश्चैवगदोबभ्रुर्विदूरथः ॥ निशठश्चा
रुदेष्णश्चपृथुर्विपृथुरेवच ॥ १० ॥ सत्यकःसात्यकिश्चैवभंगकारमहारवौ ॥ हार्दिक्यउद्धवश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ॥ ११ ॥ एतेपरिवृतास्त्रीभिर्गंधर्वैश्च
पृथक्पृथक् ॥ तमुत्सवंरैवतकेशोभयांचक्रिरेतदा ॥ १२ ॥ चित्रकौतूहलेतस्मिन्वर्तमानेमहाद्भुते ॥ वासुदेवश्चपार्थश्चसहितौपरिजग्मतुः ॥ १३ ॥ तत्रचं
क्रममाणौतौवसुदेवसुतांशुभां ॥ अलंकृतांसखीमध्येभद्रांददृशतुस्तदा ॥ १४ ॥ दृष्ट्वैवतामर्जुनस्यकंदर्पःसमजायत ॥ तंतदैकाग्रमनसंकृष्णःपार्थमल
क्षयत् ॥ १५ ॥ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःप्रहसन्निवभारत ॥ वनेचरस्यकिमिदंकामेनालोड्यतेमनः ॥ १६ ॥ ममैषाभगिनीपार्थसारणस्यसहोदरा ॥ सुभद्रानाम
भद्रंतेपितुर्मेदयितासुता ॥ यदितेवर्त्ततेबुद्धिर्वक्ष्यामिपितरंस्वयं ॥ १७ ॥ अर्जुनउवाच दुहितावसुदेवस्यवासुदेवस्यचस्वसा ॥ रूपेणचैषासंपन्नाक
मिवैषानमोहयेत् ॥ १८ ॥ कृतमेवतुकल्याणंसर्वंममभवेध्रुवं ॥ यदिस्यान्ममवार्ष्णेयीमहिषीयंस्वसातव ॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ चंचूर्यंतेदेदीप्यंते ॥ ५ ॥ ६ ॥ क्षीबोमधुमत्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वक्ष्यामिपितरंस्त्वयमितिकृष्णेनदापयिष्यामीतिसूचितेपिप्राप्तौतुकउपायइतिपृच्छन्नर्जुनःप्रतिग्रहंनानुमन्यतइतिगम्यते ॥ २० ॥ स्वभावस्यानिमित्ततःस्त्रीचित्तशौर्यपांडित्याद्यनपेक्षत्वात् स्त्रियोह्यपरीक्षिते पिपुंसिआपाद्‌तोरमणीयेसद्यःसकामाभवंतीतिभावः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ अनुजज्ञेअनुज्ञातवान् ॥ २५॥ इतिआ०नै०भा०भा०ऊनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२१९॥ ॥७॥ ततइति

प्राप्तौतुकउपायःस्यात्तंब्रवीहिजनार्दन ॥ आस्थास्यामितदासर्वंयदिशक्यंनरेणतत् ॥ २० ॥ वासुदेवउवाच स्वयंवरःक्षत्रियाणांविवाहःपुरुषर्षभ ॥ सचसंशयितःपार्थस्वभावस्यानिमित्ततः ॥ २१ ॥ प्रसह्यहरणंचापिक्षत्रियाणांप्रशस्यते ॥ विवाहहेतुःशूराणामितिधर्मविदोविदुः ॥ २२ ॥ सत्वमर्जुनकल्याणींप्रसह्यभगिनींमम ॥ हरस्वयंवरेह्यस्याःकोवैवेदचिकीर्षितं ॥ २३ ॥ ततोऽर्जुनश्चकृष्णश्चविनिश्चित्येतिकृत्यतां ॥ शीघ्रगान्पुरुषानन्यान्प्रेषयामासतुस्तदा ॥ २४ ॥ धर्मराजायतत्सर्वमिंद्रप्रस्थगतायवै ॥ श्रुत्वैवचमहाबाहुरनुजज्ञेसपांडवः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसुभद्राहरणपर्वणियुधिष्ठिरानुज्ञायामूनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसंवादितेतस्मिन्ननुज्ञातोधनंजयः ॥ गतांरैवतकेकन्यांविदित्वाजनमेजय ॥ १ ॥ वासुदेवाभ्यनुज्ञातःकथयित्वेतिकृत्यतां ॥ कृष्णस्यमतमादायप्रययौभरतर्षभः ॥ २ ॥ रथेनकांचनांगेनकल्पितेनयथाविधि ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ॥ ३ ॥ सर्वशस्त्रोपपन्नेनजीमूतरवनादिना ॥ ज्वलिताग्निप्रकाशेनद्विषतांहर्षघातिना ॥ ४ ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ मृगयाव्यपदेशेनप्रययौपुरुषर्षभः ॥ ५ ॥ सुभद्रात्वथशैलेंद्रमभ्यर्च्यैवहिरैवतं ॥ दैवतानिचसर्वाणिब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ ६ ॥ प्रदक्षिणंगिरेःकृत्वाप्रययौद्वारकांप्रति ॥ तामभिद्रुत्यकौंतेयःप्रसह्यारोपयद्रथं ॥ सुभद्रांचारुसर्वांगींकामबाणप्रपीडितः ॥ ॥ ७ ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रस्तामादायशुचिस्मितां ॥ रथेनकांचनांगेनप्रययौस्वपुरंप्रति ॥ ८ ॥ ह्रियमाणांतुतांदृष्ट्वासुभद्रांसैनिकाजनाः ॥ विक्रोशंतोऽद्रवन्सर्वेद्वारकामभितःपुरीं ॥ ९ ॥ तेसमासाद्यसहिताःसुधर्मामभितःसभां ॥ सभापालस्यतत्सर्वमाचख्युःपार्थविक्रमं ॥ १० ॥ तेषांश्रुत्वासभापालोभेरींसान्नाहिकींततः ॥ समाजघ्नेमहाघोषांजांबूनदपरिष्कृतां ॥ ११ ॥ क्षुब्धास्तेनाथशब्देनभोजवृष्ण्यंधकास्तदा ॥ अन्नपानमपास्याथसमापेतुःसमंततः ॥ १२ ॥ तत्रजांबूनदांगानिस्पर्ध्यास्तरणवंतिच ॥ मणिविद्रुमचित्राणिज्वलिताग्निप्रभाणिच ॥ १३ ॥ भेजिरेपुरुषव्याघ्रावृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ सिंहासनानिशतशोधिष्ण्यानीवहुताशनाः ॥ १४ ॥

तस्मिन्विवाहसंदेशे ॥ १ ॥ इतिकृत्यतांअग्रेतनींइतिकर्त्तव्यतां ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ भेरींदुंदुभिं सान्नाहिकींसन्नद्धाःसर्वेभवतेतिसूचयंतीं ॥११॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सन्नयेसमुदाये ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ श्रुत्वापार्थस्यविक्रमंश्रुत्वा पाणिग्रहीत्वा रूपंउपदेशात्मकमालोकं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ भवेनऐश्वर्येण

तेषांसमुपविष्टानांदेवानामिवसन्नये॥ आचख्यौचेष्टितंजिष्णोःसभापालःसहानुगः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वावृष्णिवीरास्तेमदसंरक्तलोचनाः ॥ अमृष्यमाणाः पार्थस्यसमुत्पेतुरहंकृताः॥ १६॥ योजयध्वंरथानाशुप्रासानाहरतेतिच ॥ धनूंषिचमहार्हाणिकवचानिबृहंतिच ॥ १७॥ सूतानुच्चुक्रुशुःकेचिद्रथान्योजयतेतिच॥ स्वयंचतुरगान्केचिद्युंजन्हेमभूषितान्॥ १८॥ रथेष्वानीयमानेषुकवचेषुध्वजेषुच ॥ अभिक्रंदेनृवीराणांतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ १९ ॥ वनमालीततःक्षीबःकैलासशिखरोपमः॥ नीलवासामदोत्सिक्तइदंवचनमब्रवीत्॥ २० ॥किमिदंकुरुथाप्रज्ञास्तूष्णींभूतेजनार्दने॥ अस्यभावमविज्ञायसंक्रुद्धामोघगर्जिताः॥ २१ ॥ एषतावदभिप्रायमाख्यातुस्वंमहामतिः॥ यदस्यरुचिरंकर्तुंतत्कुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २२ ॥ ततस्तेतद्वचःश्रुत्वाग्राह्यरूपंहलायुधात् ॥ तूष्णींभूतास्ततःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन्॥ २३॥ समंवचोनिशम्यैवबलदेवस्यधीमतः॥ पुनरेवसभामध्येसर्वेतेसमुपाविशन्॥ २४ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवंवचोरामःपरंतपः॥ किमवागुपविष्टोऽसिप्रेक्षमाणोजनार्दन॥ २५॥ सत्कृतस्त्वत्कृतेपार्थःसर्वैरस्माभिरच्युत ॥ नचसोऽर्हतितांपूजांदुर्बुद्धिःकुलपांसनः॥ २६॥ कोहितत्रैवभुक्त्वान्नंभाजनंभेत्तुमर्हति ॥ मन्यमानःकुलेजातमात्मानंपुरुषःक्वचित् ॥ २७ ॥ इच्छन्नेवहिसंबंधंकृतंपूर्वंचमानयन् ॥ कोहिनामभवेनार्थीसाहसेनसमाचरेत्॥ २८॥ सोऽवमन्यतथाऽस्माकमनादृत्यचकेशवं ॥ प्रसह्यहृतवानद्यसुभद्रांमृत्युमात्मनः ॥ २९ ॥ कथंहिशिरसोमध्येकृतंतेनपदंमम॥ मर्षयिष्यामिगोविंदपादस्पर्शमिवोरगः॥ ३०॥ अद्यनिष्कौरवामेकःकरिष्यामिवसुंधरां॥ नहिमेमर्षणीयोऽयमर्जुनस्यव्यतिक्रमः॥३१॥ तंतथागर्जमानंतुमेघदुंदुभिनिःस्वनं॥ अन्वपद्यंततेसर्वेभोजवृष्ण्यंधकास्तदा॥३२॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप० सुभद्राहरणपर्वणिबलदेवक्रोधेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२०॥ ॥७॥ ॥७॥ समाप्तंचसुभद्राहरणपर्व॥ अथहरणाहरणपर्व॥ वैशंपायनउवाच उक्तवंतोयथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोवाक्यंधर्मार्थसंयुतं॥ १॥ नावमानंकुलस्यास्यगुडाकेशःप्रयुक्तवान् ॥ संमानोऽभ्यधिकस्तेनप्रयुक्तोयंनसंशयः॥ २॥ अर्थलुब्धान्नवःपार्थोमन्यतेसात्वतान्सदा॥ स्वयंवरमनाधृष्यंमन्यतेचापिपांडवः॥ ३॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अन्वपद्यंतअनुमोदितवंतः॥३२॥ इतिआ० नै० भा० विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२२०॥ ॥७॥ उक्तवंतइति॥१॥२॥अनाधृष्यंकन्यालाभानियमादनादेयं ॥३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रदानंप्रतिग्रहोनीचंकर्मेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ बुभूषेतप्राप्तुमिच्छेत् ॥ ७ ॥ अद्यनिष्कौरवामित्युक्तंतत्राह नचेति अहंतुभक्त्यैवतेनजितोस्मिपरिशेषात्तुहरएवतत्प्रतियोद्धानान्यइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रदानमपिकन्यायाःपशुवत्कोनुमन्यते ॥ विक्रयंचाप्यपत्यस्यकःकुर्यात्पुरुषोभुवि ॥ ४ ॥ एतान्दोषांस्तुकौंतेयोदृष्टवानितिमेमतिः ॥ अतःप्रसह्यहृतवान्कन्यांधर्मेणपांडवः ॥ ५ ॥ उचितश्चैवसंबंधःसुभद्रांचयशस्विनीं ॥ एषचापीदृशःपार्थःप्रसह्यहृतवानिति ॥ ६ ॥ भरतस्यान्वयेजातंशांतनोश्चयशस्विनः ॥ कुंतिभोजात्मजापुत्रंकोबुभूषेतनार्जुनं ॥ ७ ॥ नचपश्यामियःपार्थंविजयेतरणेबलात् ॥ वर्जयित्वाविरूपाक्षंभगनेत्रहरंहरं ॥ ८ ॥ अपिसर्वेषुलोकेषुसेंद्ररुद्रेषुमारिष ॥ सचनामरथस्तादृङ्मदीयास्तेचवाजिनः ॥ ९ ॥ योद्धापार्थश्चशीघ्रास्त्रःकोनुतेनसमोभवेत् ॥ तमभिद्रुत्यसांत्वेनपरमेणधनंजयं ॥ १० ॥ न्यवर्तयतसंहृष्टाममैषापरमामतिः ॥ यदिनिर्जित्यवःपार्थोबलाद्गच्छेत्स्वकंपुरं ॥ ११ ॥ प्रणश्येद्वोयशःसद्योनतुसांत्वेपराजयः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यतथाचक्रुर्जनाधिप ॥ १२ ॥ निवृत्तश्चार्जुनस्तत्रविवाहंकृतवान्प्रभुः ॥ उषित्वातत्रकौंतेयःसंवत्सरपराःक्षपाः ॥ १३ ॥ विहृत्यचयथाकामंपूजितोवृष्णिनंदनैः ॥ पुष्करेतुततःशेषंकालंवर्तितवान्प्रभुः ॥ १४ ॥ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेखांडवप्रस्थमागतः ॥ अभिगम्यचराजानंनियमेनसमाहितः ॥ १५ ॥ अभ्यर्च्यब्राह्मणान्पार्थोद्रौपदीमभिजग्मिवान् ॥ तंद्रौपदीप्रत्युवाचप्रणयात्कुरुनंदनं ॥ १६ ॥ तत्रैवगच्छकौंतेययत्रसासात्वतात्मजा ॥ सुबद्धस्यापिभारस्यपूर्वबंधःश्लथायते ॥ १७ ॥ तथाबहुविधंकृष्णांविलपंतींधनंजयः ॥ सांत्वयामासभूयश्चक्षमयामासचासकृत् ॥ १८ ॥ सुभद्रांत्वरमाणश्चरक्तकौशेयवासिनीं ॥ पार्थःप्रस्थापयामासकृत्वागोपालिकावपुः ॥ १९ ॥ साऽधिकंतेनरूपेणशोभमानायशस्विनी ॥ भवनंश्रेष्ठमासाद्यवीरपत्नीवरांगना ॥ २० ॥ ववंदेपृथुताम्राक्षीपृथांभद्रायशस्विनी ॥ तांकुंतीचारुसर्वांगीमुपाजिघ्रतमूर्धनि ॥ २१ ॥ प्रीत्यापरमयायुक्ताआशीर्भिर्युंजतातुलां ॥ ततोऽभिगम्यत्वरितापूर्णेंदुसदृशानना ॥ २२ ॥ ववंदेद्रौपदींभद्राप्रेष्याऽहमितिचाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायतदाकृष्णास्वसारंमाधवस्यच ॥ २३ ॥ परिष्वज्यावदत्प्रीत्यानिःसपत्नोऽस्तुतेपतिः ॥ तथैवमुदिताभद्रातामुवाचैवमस्त्विति ॥ २४ ॥ ततस्तेहृष्टमनसःपांडवेयामहारथाः ॥ कुंतीचपरमप्रीताबभूवजनमेजय ॥ २५ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संवत्सरपराःसंवत्सरादधिकाः ॥ १३ ॥ शेषंद्वादशवर्षपूरणं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्लथायतेदृढतरेबंधांतरेसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ गोपालिकावपुःबल्लवीवेषं गोपालकृष्णसंबंधात् पट्टमहिषीवेषेणद्रौपद्याःकोपोमाभूदिति ॥ १९ ॥ २० ॥ भद्रासुभद्रा ॥ २१ ॥ युंजतअयुंक्त ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ महामात्रैःश्रेष्ठैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ दानपतिरित्यक्रूरस्यैवकर्मनाम ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हरणंप्रीतिदायं ॥ ३३ ॥ प्रतिग्रहार्थंसन्मानेनआनेतुं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

श्रुत्वातुपुंडरीकाक्षःसंप्राप्तंस्वंपुरोत्तमं ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठमिंद्रप्रस्थगतंतदा ॥ २६ ॥ आजगामविशुद्धात्मासहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकमहामात्रैःसह वीरैर्महारथैः ॥ २७ ॥ भ्रातृभिश्चकुमारैश्चयोधैश्चबहुभिर्वृतः ॥ सैन्येनमहताशौरिरभिगुप्तःपरंतपः ॥ २८ ॥ तत्रदानपतिर्धीमानाजगाममहायशाः ॥ अक्रूरोवृष्णिवीराणांसेनापतिररिंदमः ॥ २९ ॥ अनाधृष्टिर्महातेजाउद्धवश्चमहायशाः ॥ साक्षाद्बृहस्पतेःशिष्योमहाबुद्धिर्महामनाः ॥ ३० ॥ सत्यकःसात्यकिश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ प्रद्युम्नश्चैवसांबश्चनिशठःशंकुरेवच ॥ ३१ ॥ चारुदेष्णश्चविक्रांतोझिल्लीविपृथुरेवच ॥ सारणश्चमहाबाहुर्गदश्चविदुषांवरः ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवोवृष्णिभोजांधकास्तथा ॥ आजग्मुःखांडवप्रस्थमादायहरणंबहु ॥ ३३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाश्रुत्वामाधवमागतं ॥ प्रतिग्रहार्थंकृष्णस्ययमौप्रास्थापयत्तदा ॥ ३४ ॥ ताभ्यांप्रतिगृहीतंतुवृष्णिचक्रंमहर्द्धिमत् ॥ विवेशखांडवप्रस्थंपताकाध्वजशोभितं ॥ ३५ ॥ संमृष्टसिक्तपंथानंपुष्पप्रकरशोभितं ॥ चंदनस्यरसैःशीतैःपुण्यगंधैर्निषेवितं ॥ ३६ ॥ दह्यतागुरुणाचैवदेशेदेशेसुगंधिना ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णंवणिग्भिरुपशोभितं ॥ ३७ ॥ प्रतिपेदेमहाबाहुःसहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकैस्तथाभोजैःसमेतःपुरुषोत्तमः ॥ ३८ ॥ संपूज्यमानःपौरैश्चब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ विवेशभवनंराज्ञःपुरंदरगृहोपमं ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुरामेणसमागच्छद्यथाविधि ॥ मूर्ध्निकेशवमाघ्रायबाहुभ्यांपरिषस्वजे ॥ ४० ॥ तंप्रीयमाणोगोविंदोविनयेनाभिपूजयन् ॥ भीमंचपुरुषव्याघ्रंविधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥ ४१ ॥ तांश्चवृष्ण्यंधकश्रेष्ठान्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रतिजग्राहसत्कारैर्यथाविधियथागतं ॥ ४२ ॥ गुरुवत्पूजयामासकांश्चित्कांश्चिद्वयस्यवत् ॥ कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णाकैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ४३ ॥ तेषांददौहृषीकेशोजन्यार्थेधनमुत्तमं ॥ हरणंवैसुभद्रायाज्ञातिदेयंमहायशाः ॥ ४४ ॥ रथानांकांचनांगानांकिंकिणीजालमालिनां ॥ चतुर्युजामुपेतानांसूतैःकुशलशिक्षितैः ॥ ४५ ॥ सहस्रंप्रददौकृष्णोगवामयुतमेवच ॥ श्रीमान्माथुरदेश्यानांदोग्ध्रीणांपुण्यवर्चसां ॥ ४६ ॥ वडवानांचशुद्धानांचंद्रांशुसमवर्चसां ॥ ददौजनार्दनःप्रीत्यासहस्रंहेमभूषितं ॥ ४७ ॥ तथैवाश्वतरीणांचदांतानांवातरंहसां ॥ शतान्यंजनकेशीनांश्वेतानांपंचपंचच ॥ ४८ ॥

प्रतिपेदेप्राप्तवान् खांडवप्रस्थमितिसंबंधः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जन्यार्थेजनीवधूस्तामर्हंतोजन्याःवरपक्षीयास्तेषामर्थे ॥ ४४ ॥ चतुर्युजांवाहचतुष्कयुजां ॥ ४५ ॥ सहस्रंरथानां गवांदोग्ध्रीणां ॥ ४६ ॥ वडवानांअश्वानां ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गौरीणां अदृष्टरजसां ॥ ४९ ॥ सुवर्णशतंसुवर्णमणिशतंकंठेयासांतासां अरोमाणांअनुद्भिन्नरोमावलीनां स्वलंकृतांसुतरामलंकृतानां ॥ ५० ॥ पृष्ठ्यानांपृष्ठवाहिनां बाल्हिकानांबाल्हिकदेशजानां ॥५१॥ कृताकृतस्य कृतंआकरजंधमनादिनासाधितं अकृतंजांबूनदंस्वतःसिद्धंतस्य ॥५२॥ प्रभिन्नानांमत्तानांत्रिधागंडगुह्यकर्णमूलैः ॥५३॥५४॥५५॥सरत्नौघः पांडुसागरंप्रविवेशेतिसंबंधः ॥५६॥आ

स्नानपानोत्सवेचैवप्रयुक्तंवयसान्वितं ॥ स्त्रीणांसहस्रंगौरीणांसुवेषाणांसुवर्चसां ॥ ४९ ॥ सुवर्णशतकंठीनामरोमाणांस्वलंकृतां ॥ परिचर्यासुदक्षाणांप्रददौपुष्करेक्षणः ॥ ५० ॥ पृष्ठ्यानामपिचाश्वानांबाल्हिकानांजनार्दनः ॥ ददौशतसहस्राख्यंकन्याधनमनुत्तमं ॥ ५१ ॥ कृताकृतस्यमुख्यस्यकनकस्याग्निवर्चसः ॥ मनुष्यभारान्दाशार्होददौदशजनार्दनः ॥ ५२ ॥ गजानांतुप्रभिन्नानांत्रिधाप्रस्रवतांमदं ॥ गिरिकूटनिकाशानांसमरेष्वनिवर्त्तिनां ॥ ५३ ॥ कॢप्तानांपटुघंटानांचारूणांहेममालिनां ॥ हस्त्यारोहैरुपेतानांसहस्रंसाहसप्रियः ॥ ५४ ॥ रामःपाणिग्रहणिकंददौपार्थायलांगली ॥ प्रीयमाणोहलधरःसंबंधंप्रतिमानयन् ॥ ५५ ॥ समहाधनरत्नौघोवस्त्रकंबलफेनवान् ॥ महागजमहाग्राहःपताकाशैवलाकुलः ॥ ५६ ॥ पांडुसागरमाविद्धःप्रविवेशमहाधनः ॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोऽभवत् ॥ ५७ ॥ प्रतिजग्राहतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ पूजयामासतांश्चैववृष्ण्यंधकमहारथान् ॥ ५८ ॥ तेसमेतामहात्मानःकुरुवृष्ण्यंधकोत्तमाः ॥ विजह्रुरमरावासेनराःसुकृतिनोयथा ॥ ५९ ॥ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ यथायोगंयथाप्रीतिविजह्रुःकुरुवृष्णयः ॥ ६० ॥ एवमुत्तमवीर्यास्तेविहृत्यदिवसान्बहून् ॥ पूजिताःकुरुभिर्जग्मुःपुनर्द्वारवतींप्रति ॥ ६१ ॥ रामंपुरस्कृत्यययुर्वृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ रत्नान्यादायशुभ्राणिदत्तानिकुरुसत्तमैः ॥ ६२ ॥ वासुदेवस्तुपार्थेनतत्रैवसहभारत ॥ उवासनगरेरम्येशक्रप्रस्थेमहात्मना ॥ ६३ ॥ व्यचरद्यमुनातीरेमृगयांसमहायशाः ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरेमेसार्द्धंकिरीटिना ॥ ६४ ॥ ततःसुभद्रासौभद्रंकेशवस्यप्रियास्वसा ॥ जयंतमिवपौलोमीख्यातिमंतमजीजनत् ॥ ६५ ॥ दीर्घबाहुंमहोरस्कंवृषभाक्षमरिंदमं ॥ सुभद्रासुषुवेवीरमभिमन्युंनरर्षभं ॥ ६६ ॥ अभिश्चमन्युमांश्चैवततस्तमरिमर्दनं ॥ अभिमन्युमितिप्राहुरार्जुनिंपुरुषर्षभं ॥ ६७ ॥ ससात्वत्यामतिरथःसंबभूवधनंजयात् ॥ मखेनिर्मथनेनेवशमीगर्भाद्धुताशनः ॥ ६८ ॥

विद्धःसर्वतोविप्रकीर्णः महाधनोबहुमूल्यः ॥५७॥५८॥५९॥ तत्रेति तलस्तंत्रीनादःगायंतोवादयंतश्चविजन्हुरित्यर्थः ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥ अभिइतिन्हस्वत्वमार्षं मन्युमान्क्रोधवानूअतिशूरइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ शमीगर्भात्शमीगर्भेजातादश्वत्थात् निर्मथनेनअधरारण्यांसंघर्षणेन अत्राश्वत्थवदर्जुनःतस्याद्धौंवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेरधःस्थार्द्धदेहरूपत्वादधरारणीवत्सुभद्राअग्निवदभिमन्युरितिसाम्यं ॥ ६८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निष्कान्सुवर्णमणिमालाः ॥६९॥७०॥ क्रियाःलालनपालनालंकरणादिकाः ॥७१॥ चतुष्पादमिति मंत्रमुक्तंपाणिमुक्तंमुक्तामुक्तंतथैवच अमुक्तंचधनुर्वेदेचतुष्पाच्छस्त्रमीरितं यस्यप्रयोगएवास्तिनतूपसं हारस्तदाद्यं बाणादिद्वितीयं प्रयोगोपसंहाराभ्यांयुक्तंतृतीयं चतुर्थंमंत्रसाधितंध्वजादियद्दर्शनादेवशत्रवःपलायंते यद्वासूत्रशिक्षाप्रयोगरहस्यानीतिचत्वारोग्रंथपादाः दशविधंग्रंथार्थानुष्ठानंयथा आदान मथसंधानंमोक्षणंविनिवर्त्तनं स्थानंमुष्टिःप्रयोगश्चप्रायश्चित्तानिमंडलं रहस्यंचेतिदशधाधनुर्वेदांगमिष्यते आदानंबाणस्यनिषंगात् संधानंमौर्व्यायोगः मोक्षणंलक्ष्येनिपातनं विनिवर्त्तनंहीनशक्तौलक्ष्ये पातितस्यास्त्रस्यप्रत्यावर्त्तनं स्थानंमध्यंउपमध्यंवाधनुषोज्यायाश्चधारणेशरसंधानेच मुष्टिरूयंगुलिश्चतुरंगुलिर्वा प्रयोगस्तर्जनीमध्यमयोर्मध्यमांगुष्ठयोर्वामध्येनबाणसंयोजनं प्रायश्चित्तानिस्वतःपरतोवाप्ता

यस्मिन्जातेमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अयुतंगाद्विजातिभ्यःप्रादान्निष्कांश्चभारत ॥ ६९ ॥ दयितोवासुदेवस्यबाल्यात्प्रभृतिचाभवत् ॥ पितॄणामिवसर्वेषांप्रजानामिवचंद्रमाः ॥ ७० ॥ जन्मप्रभृतिकृष्णश्चचक्रेतस्यक्रियाःशुभाः ॥ सचापिववृधेबालःशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ ७१ ॥ चतुष्पादंदशविधंधनुर्वेदमरिंदमः ॥ अर्जुनाद्वेदवेदज्ञःसकलंदिव्यमानुषं ॥ ७२ ॥ विज्ञानेष्वपिचास्त्राणांसौष्ठवेचमहाबलः ॥ क्रियास्वपिचसर्वासुविशेषानभ्यशिक्षयत् ॥ ७३ ॥ आगमेचप्रयोगेचचक्रेतुल्यमिवात्मना ॥ तुतोषपुत्रंसौभद्रंप्रेक्षमाणोधनंजयः ॥ ७४ ॥ सर्वसंहननोपेतंसर्वलक्षणलक्षितं ॥ दुर्धर्षमृषभस्कंधंव्यात्ताननमिवोरगं ॥ ७५ ॥ सिंहदर्पंमहेष्वासंमत्तमातंगविक्रमं ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषंपूर्णचंद्रनिभाननं ॥ ७६ ॥ कृष्णस्यसदृशंशौर्येवीर्येरूपेतथाकृतौ ॥ ददर्शपुत्रंबीभत्सुर्मघवानिवतंयथा ॥ ७७ ॥ पांचाल्यपितुपंचभ्यःपतिभ्यःशुभलक्षणा ॥ लेभेपंचसुतान्वीरान्श्रेष्ठान्पंचाचलानिव ॥ ७८ ॥ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यंसुतसोमंवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणंशतानीकंचनाकुलिं ॥ ७९ ॥ सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पंचमहारथान् ॥ पांचालीसुषुवेवीरानादित्यानदितिर्यथा ॥ ८० ॥ शास्त्रतःप्रतिविंध्यंतमूचुर्विप्रायुधिष्ठिरं ॥ परप्रहरणज्ञानेप्रतिविंध्योभवत्वयं ॥ ८१ ॥

स्रस्यप्राप्स्यमानस्यवाज्याघातशरघातादेरभिघातार्थास्तलत्राणप्रत्यस्त्रादिविधयः मंडलानिचक्रवत्भ्रमतारथेनभ्राम्यमाणस्यलक्षस्यवेधः रहस्यंशब्दादिवेधोयुगपदनेकेषुलक्ष्येषुशरपातइत्यादि दिव्यंब्रह्मास्त्रादि मानुषंखड्गादि ॥७२॥ अस्त्राणांअकालेप्रयोगानांविज्ञानेविशिष्टेज्ञाने सौष्ठवेअन्येषांप्रयोगपटुत्वे क्रियासुशारीरीषुउत्सर्पणप्रसर्पणादिषु विशेषान्आधिक्यानि अभितःसाकल्येनाशिक्षयदर्जुनःपुत्रं ॥ ७३ ॥ आगमेशास्त्रेप्रयोगेअनुष्ठाने॥७४॥ सर्वसंहननोपेतंसर्वैःसंहननैःपराभिभावकैर्गुणैरुपेतं ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कृष्णस्येति नराणांमातुलक्रमइतिन्यायेनरेतःसेक्तुर्नित्यंकृष्णध्यायित्वेनवाकृष्णस्यसदृशं तंअर्जुनंयथामघवान् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ परप्रहारणज्ञानेशत्रुकृतप्रहारवेदनायांविंध्यइवनिर्विज्ञानइतिप्रतिविंध्यः स्पष्टार्थमन्यत् ॥८१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तइति ॥ १ ॥ पुण्यानि लक्षणानिऊर्ध्वरेखादीनिगांभीर्यादीनिचकर्माणिआरंभकाणिक्रियमाणानिचयस्यतं ॥ २ ॥ समंपरस्परापीडया ॥ ३ ॥ तेषामिति यथात्रयाणाममात्यानांचतुर्थोराजाआराध्यत्वेनभाति यथावाधर्मा

सुतेसोमसहस्रेतुसोमार्कसमतेजसं ॥ सुतसोमंमहेष्वासंसुषुवेभीमसेनतः ॥ ८२ ॥ श्रुतंकर्ममहत्कृत्वानिवृत्तेनकिरीटिना ॥ जातःपुत्रस्तथेत्येवंश्रुतकर्माततोऽभवत् ॥ ८३ ॥ शतानीकस्यराजर्षेःकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ चक्रेपुत्रंसनामानंनकुलःकीर्त्तिवर्धनं ॥ ८४ ॥ ततस्त्वजीजनत्कृष्णानक्षत्रेवह्निदैवते ॥ सहदेवात्सुतंतस्माच्छ्रुतसेनेतियंविदुः ॥ ८५ ॥ एकवर्षांतरास्त्वेतेद्रौपदेयायशस्विनः ॥ अन्वजायंतराजेंद्रपरस्परहितैषिणः ॥ ८६ ॥ जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानिच ॥ चकारविधिवद्धौम्यस्तेषांभरतसत्तम ॥ ८७ ॥ कृत्वाचवेदाध्ययनंततःसुचरितव्रताः ॥ जगृहुःसर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्दिव्यमानुषं ॥ ८८ ॥ दिव्यगर्भोपमैःपुत्रैर्व्यूढोरस्कैर्महारथैः ॥ अन्विताराजशार्दूलपांडवामुदमाप्नुवन् ॥ ८९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहरणाहरणपर्वणिएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचहरणाहरणपर्व ॥ अथखांडवदाहपर्व ॥ वैशंपायनउवाच इंद्रप्रस्थेवसंतस्तेजघ्नुरन्यान्नराधिपान् ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यराज्ञःशांतनवस्यच ॥ १ ॥ आश्रित्यधर्मराजानंसर्वलोकोऽवसत्सुखं ॥ पुण्यलक्षणकर्माणंस्वदेहमिवदेहिनः ॥ २ ॥ ससमंधर्मकामार्थान्सिषेवेभरतर्षभ ॥ त्रीनिवात्मसमान्बंधून्नीतिमानिवमानयन् ॥ ॥ ३ ॥ तेषांसमविभक्तानांक्षितौदेहवतामिव ॥ बभौधर्मार्थकामानांचतुर्थइवपार्थिवः ॥ ४ ॥ अध्येतारंपरंवेदान्प्रयोक्तारंमहाध्वरे ॥ रक्षितारंशुभाँल्लोकाँल्लेभिरेतंजनाधिपं ॥ ५ ॥ अधिष्ठानवतीलक्ष्मीःपरायणवतीमतिः ॥ वर्धमानोऽखिलोधर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षितां ॥ ६ ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाचतुर्भिरधिकंबभौ ॥ प्रयुज्यमानैर्विततोवेदैरिवमहाध्वरः ॥ ७ ॥ तंतुधौम्यादयोविप्राःपरिवार्योपतस्थिरे ॥ बृहस्पतिसमामुख्याःप्रजापतिमिवामराः ॥ ८ ॥ धर्मराजेत्यतिप्रीत्यापूर्णचंद्रइवामले ॥ प्रजानांरेमिरेतुल्यंनेत्राणिहृदयानिच ॥ ॥ ९ ॥ नतुकेवलंदैवेनप्रजाभावेनरेमिरे ॥ यद्बभूवमनःकांतंकर्मणासचकारतत् ॥ १० ॥

र्थकामानांत्रयाणांचतुर्थोमोक्षस्वरूपआत्माआराध्यत्वेनभातितथैनंधर्मादयःस्वयमुपतिष्ठंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ परंअध्येतारंपरस्यब्रह्मणोधिगंतारं वेदान्वेदानां ब्रह्मकर्मनीतिनिष्ठमितिविशेषणत्रयार्थः ॥ ५ ॥ अधिष्ठानेति चलापिलक्ष्मीर्दृढास्पदाऽभूत् परायणंपराकाष्ठातद्वतीतांप्राप्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ महान्अथर्ववेदोक्ततत्तत्कर्मांगोपासनायुक्तः ऋग्यजुःसामसाध्योज्योतिष्टोमादिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तुल्यंयुगपत् तुल्यमित्यत्रयुत्येतिपाठेयुत्यानेत्राणिप्रीत्याहृदयानिचरेमिरेइत्यन्वयः ॥ ९ ॥ दैवेनदेवोराजातत्कर्मणापालनेननकेवलंरेमिरे अपितुभावेनभक्त्या तत्रहेतुः यदिति मनःकांतंमनोरमंप्रजानां ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मणाप्रियकरत्वमुक्त्वावाङ्मनसाभ्यामपितदाहद्वाभ्यां नहीति असत्संदुःखदं अहितमितिपाठेपिसएवार्थः अप्रियंप्रीत्यनुत्पादकं भाषितंवचनं जज्ञेप्रादुर्बभूव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उष्णानिनिदाघदि

नत्वयुक्तंनचासत्यंनासत्यंनचवाऽप्रियं ॥ भाषितंचारुभाषस्यजज्ञेपार्थस्यधीमतः ॥ ११ ॥ सहिसर्वस्यलोकस्यहितमात्मनएवच ॥ चिकीर्षन्सुमहातेजा रेमेभरतसत्तम ॥ १२ ॥ तथातुमुदिताःसर्वेपांडवाविगतज्वराः ॥ अवसन्पृथिवीपालांस्तापयंतःस्वतेजसा ॥ १३ ॥ ततःकतिपयाहस्यबीभत्सुःकृष्णमब्रवीत् ॥ उष्णानिकृष्णवर्ततेगच्छावोयमुनांप्रति ॥ १४ ॥ सुहृज्जनवृतौतत्रविहृत्यमधुसूदन ॥ सायाह्नेपुनरेष्यावोरोचतांतेजनार्दन ॥१५॥ वासुदेवउवाच कुंतीमातर्ममाप्येतद्रोचतेयद्वयंजले ॥ सुहृज्जनवृताःपार्थविहरेमयथासुखं ॥ १६॥ वैशंपायनउवाच आमंत्र्यतौधर्मराजमनुज्ञाप्यचभारत ॥ जग्मतुःपार्थगोविंदौसुहृज्जनवृतौततः ॥ १७ ॥ विहारदेशंसंप्राप्यनानाद्रुममनुत्तमं ॥ गृहैरुच्चावचैर्युक्तंपुरंदरपुरोपमं ॥ १८ ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैश्चपेयैश्चरसवद्भिर्महाधनैः ॥ माल्यैश्चविविधैर्गंधैर्युक्तंवार्ष्णेयपार्थयोः ॥ १९ ॥ विवेशांतःपुरंतूर्णंरत्नैरुच्चावचैःशुभैः ॥ यथोपजोषंसर्वश्चजनश्चिक्रीडभारत ॥ २० ॥ स्त्रियश्चविपुलश्रोण्यश्चारुपीनपयोधराः ॥ मदस्खलितगामिन्यश्चिक्रीडुर्वामलोचनाः ॥ २१ ॥ वनेकाश्चिज्जलेकाश्चित्काश्चिद्वेश्मसुचांगनाः ॥ यथादेशंयथाप्रीतिचिक्रीडुःपार्थकृष्णयोः ॥ २२ ॥ द्रौपदीचसुभद्राचवासांस्याभरणानिच ॥ प्रायच्छतांमहाराजस्त्रीणांतेस्ममदोत्कटे ॥ २३ ॥ काश्चित्प्रहृष्टानन्तृतुश्चुक्रुशुश्चतथापराः ॥ जहसुश्चपरानार्यःपपुश्चान्यावरासवं ॥ २४ ॥ रुरुधुश्चापरास्तत्रप्रजघ्नुश्चपरस्परं ॥ मंत्रयामासुरन्याश्चरहस्यानिपरस्परं ॥ २५॥ वेणुवीणामृदंगानांमनोज्ञानांचसर्वशः ॥ शब्देनपूर्यतेहर्म्यंतद्वनंसुमहर्द्धिमत् ॥ २६॥ तस्मिंस्तदावर्त्तमानेकुरुदाशार्हनंदनौ ॥ समीपंजग्मतुःकंचिदुद्देशंसुमनोहरं ॥ २७॥ तत्रगत्वामहात्मानौकृष्णौपरपुरंजयौ ॥ महार्हासनयोराजंस्ततस्तौसन्निषीदतुः ॥ २८ ॥ तत्रपूर्वव्यतीतानिविक्रांतानीतराणिच ॥ बहूनिकथयित्वातौरेमातेपार्थमाधवौ ॥२९॥ तत्रोपविष्टौमुदितौनाकपृष्ठेऽश्विनाविव ॥ अभ्यागच्छत्तदाविप्रोवासुदेवधनंजयौ ॥३०॥ बृहच्छालप्रतीकाशःप्रतप्तकनकप्रभः ॥ हरिपिंगोज्वलश्मश्रुःप्रमाणायामतःसमः ॥३१॥ तरुणादित्यसंकाशश्चीरवासाजटाधरः ॥ पद्मपत्राननःपिंगस्तेजसाप्रज्वलन्निव ॥३२॥

नानि ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुंतीमातायस्येतिहेकुंतीमातर्हेऽर्जुन ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृहैःमध्येयमुनंनिर्मितैःक्रीडावाप्यादियुक्तैः ॥ १८ ॥ भक्ष्याद्यैर्युक्तंविहारस्थानंविवेशांतःपुरंकर्तृ रत्नैर्युक्तं ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उद्देशंप्रदेशं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हरिपिंगःनीलपीताखिलांगःज्वलश्मश्रुः ज्वालावत्पीतश्मश्रुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपसृष्टंसमीपागतंउपलक्ष्य उत्पत्यआसनात्॥३३॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२२॥ ॥७॥ ॥७॥ सोब्रवीदिति ॥१॥ वांभिक्षेयुवांदातुं

उपसृष्टंतुतंकृष्णौभ्राजमानंद्विजोत्तमं ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चतूर्णमुत्पत्यतस्थतुः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिब्राह्मणरूप्य
नलागमनेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच सोब्रवीदर्जुनंचैववासुदेवंचसात्वतं ॥ लोकप्रवी
रौतिष्ठंतौखांडवस्यसमीपतः ॥ १ ॥ ब्राह्मणोबहुभोक्तास्मिभुंजेऽपरिमितंसदा ॥ भिक्षेवार्ष्णेयपार्थौवामेकांतृप्तिंप्रयच्छतं ॥ २ ॥ एवमुक्तौतमब्रूतांतत
स्तौकृष्णपांडवौ ॥ केनान्नेनभवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्ययतावहे ॥ ३ ॥ एवमुक्तःसभगवानब्रवीत्तावुभौततः॥ भाषमाणौतदावीरौकिमन्नंक्रियतामिति॥४॥
ब्राह्मणउवाच नाहमन्नंबुभुक्षेवैपावकंमांनिबोधतं ॥ यदन्नमनुरूपंमेतद्युवांसंप्रयच्छतं ॥ ५ ॥ इदमिंद्रःसदादावंखांडवंपरिरक्षति ॥ नचशक्नोम्यहंद
ग्धुंरक्ष्यमाणंमहात्मना॥६॥वसत्यत्रसखातस्यतक्षकःपन्नगःसदा॥ सगणस्तत्कृतेदावंपरिरक्षतिवज्रभृत्॥७॥तत्रभूतान्यनेकानिरक्षतेऽस्यप्रसंगतः॥तंदि
धक्षुर्नशक्नोमिदग्धुंशक्रस्यतेजसा ॥ ८ ॥ समांप्रज्वलितंदृष्ट्वामेघांभोभिःप्रवर्षति ॥ ततोदग्धुंनशक्नोमिदिधक्षुर्दावमीप्सितं ॥ ९ ॥ सयुवाभ्यांसहाया
भ्यामस्त्रविद्भ्यांसमागतः ॥ दहेयंखांडवंदावमेतदन्नंवृतंमया ॥ १० ॥ युवांह्युदकधारास्ताभूतानिचसमंततः ॥ उत्तमास्त्रविदौसम्यक्सर्वतोवारयिष्यथः
॥ ११ ॥ जनमेजयउवाच किमर्थंभगवानग्निःखांडवंदग्धुमिच्छति ॥ रक्ष्यमाणंमहेंद्रेणनानासत्वसमायुतं ॥ १२ ॥ नह्येतत्कारणंब्रह्मन्नल्पंसंप्रति
भातिमे ॥ यद्ददाहसुसंक्रुद्धःखांडवंहव्यवाहनः ॥ १३ ॥ एतद्विस्तरशोब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ खांडवस्यपुरादाहोयथासमभवन्मुने ॥ १४ ॥ वैशं
पायनउवाच शृणुमेब्रुवतोराजन्सर्वमेतद्यथातथं ॥ यन्निमित्तंददाहाग्निःखांडवंपृथिवीपते ॥ १५ ॥ हंततेकथयिष्यामिपौराणीमृषिसंस्तुतां ॥ कथामि
मांनरश्रेष्ठखांडवस्यविनाशिनीं ॥ १६ ॥ पौराणःश्रूयतेराजन्राजाहरिहयोपमः ॥ श्वेतकिर्नामविख्यातोबलविक्रमसंयुतः ॥ १७॥ यज्वादानपतिर्धीमा
न्यथानान्योस्तिकश्चन ॥ ईजेचसमहायज्ञैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः॥१८॥ तस्यनान्याऽभवद्बुद्धिर्दिवसेदिवसेनृप॥सत्रेक्रियासमारंभेदानेषुविविधेषुच॥१९॥

समर्थौप्रार्थये ॥ २ ॥ तस्यान्नस्यदाने ॥ ३ ॥ क्रियतामितिभाषमाणौतौप्रतिअब्रवीदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भूतानिबहिर्निर्गंतुकामानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महायज्ञैःपंचभिर्देवयज्ञादिभिःस्मार्तैः क्रतुभिःश्रौतैर्ज्योतिष्टोमादिभिः महासत्रैरितिपाठेसत्रमन्नदानंलोकप्रसिद्धेः ॥ १८ ॥ सत्रेयज्ञे ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बुद्धिमोहंबुद्धिवैकल्यं त्वरासंभावितःत्वरावशः

ऋत्विग्भिःसहितोधीमानेवमीजेसभूमिपः॥ ततस्तुऋत्विजश्चास्यधूमव्याकुललोचनाः॥ २० ॥ कालेनमहताखिन्नास्तत्यजुस्तेनराधिपं ॥ ततःप्रचोदया
मासऋत्विजस्तान्महीपतिः ॥ २१ ॥ चक्षुर्विकलतांप्राप्तानप्रपेदुश्चतेक्रतुं ॥ ततस्तेषामनुमतेतद्विप्रैस्तुनराधिपः॥ २२ ॥ सत्रंसमापयामासऋत्विग्भिर
परैःसह॥ तस्यैवंवर्त्तमानस्यकदाचित्कालपर्यये॥ २३ ॥ सत्रमाहर्त्तुकामस्यसंवत्सरशतंकिल ॥ ऋत्विजोनाभ्यपद्यंतसमाहर्त्तुंमहात्मनः॥ २४ ॥ सचरा
जाऽकरोद्यत्नंमहांतंससुहृज्जनः॥ प्रणिपातेनसांत्वेनदानेनचमहायशाः ॥ २५ ॥ ऋत्विजोऽनुनयामासभूयोभूयस्त्वतंद्रितः ॥ तेचास्यतमभिप्रायंनचक्रु
रमितौजसः ॥ २६ ॥ सचाश्रमस्थान्राजर्षिस्तानुवाचरुषाऽन्वितः॥ यद्यहंपतितोविप्राःशुश्रूषायांनचस्थितः ॥ २७॥ आशुत्याज्योऽस्मियुष्माभिर्ब्राह्मणै
श्चजुगुप्सितः ॥ तन्नार्हथक्रतुश्रद्धांव्याघातयितुमद्यतां॥ २८॥ अस्थानेवापरित्यागंकर्तुंमेंद्विजसत्तमाः ॥ प्रपन्नएववोविप्राःप्रसादंकर्त्तुमर्हथ ॥ २९ ॥
सांत्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतःकार्यवत्तया ॥ प्रसादयित्वावक्ष्यामियन्नःकार्यंद्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ अथवाहंपरित्यक्तोभवद्भिर्द्वेषकारणात् ॥ ऋत्विजोऽ
न्यान्गमिष्यामियाजनार्थंद्विजोत्तमाः॥ ३१॥ एतावदुक्त्वावचनंविररामसपार्थिवः॥यदानशेकूराजानंयाजनार्थंपरंतप॥ ३२॥ ततस्तेयाजकाःक्रुद्धास्तमू
चुर्नृपसत्तमं॥ तवकर्माण्यजस्रंवैवर्त्ततेपार्थिवोत्तम ॥ ३३ ॥ ततोवयंपरिश्रांताःसततंकर्मवाहिनः ॥ श्रमादस्मात्परिश्रांतान्सत्वंनस्त्यक्तुमर्हसि ॥ ३४॥
बुद्धिमोहंसमास्थायत्वरासंभावितोऽनघ ॥ गच्छरुद्रसकाशंत्वंसहित्वांयाजयिष्यति ॥ ३५ ॥ साधिक्षेपंवचःश्रुत्वासंक्रुद्धःश्वेतकिर्नृपः ॥ कैलासंपर्वतंग
त्वातपउग्रंसमास्थितः ॥ ३६ ॥ आराधयन्महादेवंनियतःसंशितव्रतः ॥ उपवासपरोराजन्दीर्घकालमतिष्ठत॥ ३७॥ कदाचिद्द्वादशेकालेकदाचिदपिषोड
शे ॥ आहारमकरोद्राजामूलानिचफलानिच ॥ ३८ ॥ ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन्स्थाणुरिवाचलः ॥ षण्मासानभवद्राजाश्वेतकिःसुसमाहितः ॥ ३९ ॥
तंतथानृपशार्दूलंतप्यमानंमहत्तपः ॥ शंकरःपरमप्रीत्यादर्शयामासभारत ॥ ४० ॥ उवाचचैनंभगवान्स्निग्धगंभीरयागिरा॥ प्रीतोऽस्मिनरशार्दूलतपसा
तेपरंतप॥ ४१ ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयंत्वमिच्छसिपार्थिव ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रस्यामिततेजसः॥ ४२ ॥ प्रणिपत्यमहात्मानंराजर्षिःप्रत्यभाषत ॥ यदिमे ॥२३७॥
भगवान्प्रीतःसर्वलोकनमस्कृतः॥ ४३ ॥ स्वयंमांदेवदेवेशयाजयस्वसुरेश्वर॥एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञातेनप्रभाषितं॥४४॥

अस्मदीयश्रमाज्ञानादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

याजनंप्रतियाजनंउद्दिश्यत्वयाचसुमहत्तपस्तप्तं एतद्याजनंअस्माकंविषयेनवर्ततेइतिसंबंधः वयंतुनयाजनेधिकारिणइत्यर्थः ॥४५॥ सततंत्वाज्यधाराभिः अच्छिन्नयाआज्यधारया बहुत्वमवयवाभिप्रायं

उवाचभगवान्प्रीतःस्मितपूर्वमिदंवचः ॥ नास्माकमेतद्विषयेवर्ततेयाजनंप्रति ॥ ४५ ॥ त्वयाचसुमहत्तप्तंतपोराजन्वरार्थिना ॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वां समयेनपरंतप ॥ ४६ ॥ रुद्रउवाच समाद्वादशराजेंद्रब्रह्मचारीसमाहितः ॥ सततंत्वाज्यधाराभिर्यदितर्पयसेऽनलं ॥ ४७ ॥ कामंप्रार्थयसेयंत्वंमत्तःप्रा प्स्यसितंनृप ॥ एवमुक्तश्चरुद्रेणश्वेतकिर्मनुजाधिपः ॥ ४८ ॥ तथाचकारतत्सर्वंयथोक्तंशूलपाणिना ॥ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेपुनरायान्महेश्वरः ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वैवचस राजानंशंकरोलोकभावनः ॥ उवाचपरमप्रीतःश्वेतकिंनृपसत्तमं ॥ ५० ॥ तोषितोऽहंनृपश्रेष्ठत्वयेहाद्येनकर्मणा ॥ याजनंब्राह्मणानांतुविधिदृष्टंपरंतप ॥ ॥ ५१ ॥ अतोऽहंत्वांस्वयंनाद्ययाजयामिपरंतप ॥ ममांशस्तुक्षितितलेमहाभागोद्विजोत्तमः ॥ ५२ ॥ दुर्वासाइतिविख्यातःसहित्वांयाजयिष्यति ॥ मन्नियो गान्महातेजाःसंभाराःसंभ्रियंतुते ॥ ५३ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रेणसमुदाहृतं ॥ स्वपुरंपुनरागम्यसंभारान्पुनरार्जयत् ॥ ५४ ॥ ततःसंभृतसंभारोभूयोरुद्रमुपा गमत् ॥ संभृताममसंभाराःसर्वोपकरणानिच ॥ ५५ ॥ त्वत्प्रसादान्महादेवश्वोमेदीक्षाभवेदिति ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंतस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ ५६ ॥ दुर्वास संसमाहूयरुद्रोवचनमब्रवीत् ॥ एषराजामहाभागःश्वेतकिर्द्विजसत्तम ॥ ५७ ॥ एनंयाजयविप्रेंद्रमन्नियोगेनभूमिपं ॥ बाढमित्येववचनंरुद्रंत्वृषिरुवा चह ॥ ५८ ॥ ततःसत्रंसमभवत्तस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ यथाविधियथाकालंयथोक्तंबहुदक्षिणं ॥ ५९ ॥ तस्मिन्परिसमाप्तेतुराज्ञःसत्रेमहात्मनः ॥ दुर्वाससा ऽभ्यनुज्ञाताविप्रतस्थुःस्मयाजकाः ॥ ६० ॥ येतत्रदीक्षिताःसर्वेसदस्याश्चमहौजसः ॥ सोऽपिराजन्महाभागःस्वपुरंप्राविशत्तदा ॥ ६१ ॥ पूज्यमानोमहाभा गैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ बंदिभिःस्तूयमानश्चनागरैश्चाभिनंदितः ॥ ६२ ॥ एवंवृत्तःसराजर्षिःश्वेतकिर्नृपसत्तमः ॥ कालेनमहताचापिययौस्वर्गमभिष्टुतः ॥ ६३ ॥ ऋत्विग्भिःसहितःसर्वैःसदस्यैश्चसमन्वितः ॥ तस्यसत्रेपपौवन्हिर्हविर्द्वादशवत्सरान् ॥ ६४ ॥ सततंचाज्यधाराभिरैकात्म्येतत्रकर्मणि ॥ हविषाचत तोवन्हिःपरांतृप्तिमगच्छत ॥ ६५ ॥ नचैच्छत्पुनरादातुंहविरन्यस्यकस्यचित् ॥ पांडुवर्णोविवर्णश्चनयथावत्प्रकाशते ॥ ६६ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आद्येनअनादिवेदबोधितेन विधिदृष्टंब्राह्मणानामिदंहविरितिचतुर्धाकरणमंत्रलिंगानुमितविधिदृष्टं ॥ ५१ ॥ अतइति स्वयंयज्ञभोक्ताभूत्वाऋत्विङ्मानभंगभया त्स्वयंनयाजयामीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दीक्षिताःकर्मसुनिष्णाताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्रकृतिंस्वभावं ॥ ७१ ॥ वसोर्धारापात्रविशेषःयेनहूयमानंघृतद्रव्यंसंततधारारूपेणक्षरति तेनहुतंहविरर्थाद्धृतमेव वसोर्धारांजुहोतीत्युपक्रम्यघृतस्यवाएनमेषाधारेतिवाक्यशेषात् ॥ ७२ ॥ उपयुक्तंभुक्तं ॥ ७३ ॥ मागमःग्लानिमितिविपरिणामेनानुषज्यते यथेत्यस्ययथापूर्वमित्यर्थः ॥ ७४ ॥ किंतत्खांडवमित्याकांक्षायांपुरावृत्तंस्मारयति पुरेति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कि

ततोभगवतोवन्हेर्विकारःसमजायत ॥ तेजसाविप्रहीणश्चग्लानिश्चैनंसमाविशत् ॥६७॥ सलक्षयित्वाचात्मानंतेजोहीनंहुताशनः ॥ जगामसदनंपुण्यंब्रह्मणोलोकपूजितं ॥ ६८ ॥ तत्रब्रह्माणमासीनमिदंवचनमब्रवीत् ॥ भगवन्परमाप्रीतिःकृतामेश्वेतकेतुना ॥ ६९ ॥ अरुचिश्चाभवत्तीव्रातांनशक्नोम्यपोहितुं ॥ तेजसाविप्रहीणोऽस्मिबलेनचजगत्पते ॥ ७० ॥ इच्छेयंत्वत्प्रसादेनस्वात्मनःप्रकृतिंस्थिरां ॥ एतच्छ्रुत्वाहुतवहाद्भगवान्सर्वलोककृत् ॥ ७१ ॥ हव्यवाहमिदंवाक्यमुवाचप्रहसन्निव ॥ त्वयाद्वादशवर्षाणिवसोर्धाराहुतंहविः ॥ ७२ ॥ उपयुक्तंमहाभागतेनत्वांग्लानिराविशत् ॥ तेजसाविप्रहीणत्वात्सहसाहव्यवाहन ॥ ७३ ॥ मागमस्त्वंयथावन्हेप्रकृतिस्थोभविष्यसि ॥ अरुचिंनाशयिष्येहंसमयंप्रतिपद्यते ॥ ७४ ॥ पुरादेवनियोगेनयत्त्वयाभस्मसात्कृतं ॥ आलयंदेवशत्रूणांसुघोरंखांडवंवनं ॥ ७५ ॥ तत्रसर्वाणिसत्वानिनिवसंतिविभावसो ॥ तेषांत्वंमेदसातृप्तःप्रकृतिस्थोभविष्यसि ॥ ७६ ॥ गच्छशीघ्रंप्रदग्धुंत्वंततोमोक्ष्यसिकिल्बिषात् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंपरमेष्ठिमुखाच्च्युतं ॥ ७७ ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रदुद्रावहुताशनः ॥ आगम्यखांडवंदावमुत्तमंवीर्यमास्थितः ॥ सहसाप्राज्वलच्चाग्निःक्रुद्धोवायुसमीरितः ॥७८॥ प्रदीप्तंखांडवंदृष्ट्वायेस्युस्तत्रनिवासिनः ॥ परमंयत्नमातिष्ठन्पावकस्यप्रशांतये ॥७९॥ करैस्तुकरिणःशीघ्रंजलमादायसत्वराः ॥ सिषिचुःपावकंक्रुद्धाःशतशोऽथसहस्रशः ॥८०॥ बहुशीर्षास्ततोनागाःशिरोभिर्जलसंततिं ॥ मुमुचुःपावकाभ्याशेसत्वराःक्रोधमूर्च्छिताः ॥८१॥ तथैवान्यानिसत्वानिनानाप्रहरणोद्यमैः ॥ विलयंपावकंशीघ्रमनयन्भरतर्षभ ॥८२॥ अनेनतुप्रकारेणभूयोभूयश्चप्रज्वलन् ॥ सप्तकृत्वःप्रशमितःखांडवेहव्यवाहनः ॥८३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअग्निपराभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सतुनैराश्यमापन्नःसदाग्लानिसमन्वितः ॥ पितामहमुपागच्छत्संक्रुद्धोहव्यवाहनः ॥ १ ॥

ल्बिषात्ग्लानिरूपात् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नानाप्रहरणोद्यमैः नानाविधैःप्रहरणैःपांसुप्रक्षेपवृक्षशाखवाताडनादिभिः उद्यमैर्जलसेकादिभिश्च ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सत्विति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मिषतःपश्यतः ॥ ७॥ ८॥९॥१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शतक्रतोःसंबंधि ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२० ॥ करणानियुद्धसाधनानिधनुरादीनि ॥ २१ ॥ इति

तच्चसर्वंयथान्यायंब्रह्मणेसंन्यवेदयत्॥ उवाचचैनंभगवान्मुहूर्त्तंसविचिंत्यतु ॥ २ ॥ उपायःपरिदृष्टोमेयथात्वंधक्ष्यसेऽनघ ॥ कालंचकंचित्क्षमतांततस्त्वां
वक्ष्यतेऽनल ॥३ ॥ भविष्यतःसहायौतेनरनारायणौतदा ॥ ताभ्यांत्वंसहितोदावंधक्ष्यसेहव्यवाहन ॥ ४ ॥ एवमस्त्वितितंवन्हिर्ब्रह्माणंप्रत्यभाषत ॥ संभू
तौतौविदित्वातुनरनारायणावृषी ॥ ५ ॥ कालस्यमहतोराजंस्तस्यवाक्यंस्वयंभुवः॥ अनुस्मृत्यजगामाथपुनरेवपितामहं ॥ ६ ॥ अब्रवीच्चतदाब्रह्मायथा
त्वंधक्ष्यसेऽनल॥ खांडवंदावमद्यैवमिषतोऽस्यशचीपतेः ॥ ७॥ नरनारायणौयौतौपूर्वदेवौविभावसो ॥ संप्राप्तौमानुषेलोकेकार्यार्थंहिदिवौकसां ॥ ८ ॥
अर्जुनंवासुदेवंचयौतौलोकोऽभिमन्यते ॥ तावेतौसहितावेहिखांडवस्यसमीपतः ॥ ९ ॥ तौत्वंयाचस्वसाहाय्येदाहार्थंखांडवस्यच ॥ ततोधक्ष्यसितंदावंर
क्षितंत्रिदशैरपि ॥ १० ॥ तौतुसत्वानिसर्वाणियत्नतोवारयिष्यतः॥ देवराजंचसहितौतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंत्वरितोहव्यवाहनः॥
कृष्णपार्थावुपागम्ययमर्थंत्वभ्यभाषत ॥ १२ ॥ तंतेकथितवानस्मिपूर्वमेवनृपोत्तम ॥ तच्छ्रुत्वावचनंत्वग्नेर्बीभत्सुर्जातवेदसं॥ १३ ॥ अब्रवीन्नृपशार्दूल
तत्कालसदृशंवचः॥दिधक्षुंखांडवंदावमकामस्यशतक्रतोः॥१४॥ अर्जुनउवाच उत्तमास्त्राणिमेसंतिदिव्यानिचबहूनिच॥यैरहंशक्नुयांयोद्धुमपिवज्रध
रान्बहून्॥ १५॥ धनुर्मेनास्तिभगवन्बाहुवीर्येणसंमितं॥ कुर्वतःसमरेयत्नंवेगंयद्विषहेन्मम ॥ १६ ॥ शरैश्चमेऽर्थोबहुभिरक्षयैःक्षिप्रमस्यतः॥ नहिवोढुंरथः
शक्तःशरान्ममयथेप्सितान्॥ १७॥ अश्वांश्चदिव्यानिच्छेयंपांडुरान्वातरंहसः॥ रथंचमेघनिर्घोषंसूर्यप्रतिमतेजसं ॥ १८ ॥ तथाकृष्णस्यवीर्येणनायुधंवि
द्यतेसमं ॥ येननागान्पिशाचांश्चनिहन्यान्माधवोरणे ॥ १९ ॥ उपायंकर्मसिद्धौचभगवन्वक्तुमर्हसि ॥ निवारयेयंयेनेंद्रंवर्षमाणंमहावने॥ २० ॥ पौरुषेण
तुयत्कार्यंतत्कर्त्तारौस्वपावक ॥ करणानिसमर्थानिभगवन्दातुमर्हसि॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअर्जुनाग्निसंवादेचतु
र्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२४॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसभगवान्धूमकेतुर्हुताशनः॥ चिंतयामासवरुणंलोकपालंदिदृक्षया
॥ १ ॥ आदित्यमुदकेदेवंनिवसंतंजलेश्वरं॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासपावकं ॥ २ ॥

आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवमिति ॥ १ ॥ आदित्यंअदितेःपुत्रं ॥२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिगृह्यपूजादिनास्वायत्तीकृत्य ॥ ३॥४॥५॥६॥ महामात्रंअतिप्रमाणं संनद्धंप्रधानंवा ॥७॥८॥९॥ राजतैःरजतवर्णैः ॥ १०॥११॥ भानुमंतंदीप्तिमंतं भौमनोविश्वकर्मा ॥१२॥१३ ॥ शक्रायुधसमौदे
हवासश्छविभ्यांनीलपिशंगवर्णौ॥ १४॥ तापनीयासौवर्णी सिंहशार्दूलवत्भयंकरःकेतनःकायोयस्यसः केतनंलांछनेकायेइतिविश्वः॥ १५॥१६॥ नादेनयेषां ॥१७॥१८॥१९॥२०॥ज्ययामौर्व्या॥२१॥

तमब्रवीद्धूमकेतुःप्रतिगृह्यजलेश्वरं ॥ चतुर्थंलोकपालानांदेवदेवंसनातनं ॥ ३ ॥ सोमेनराज्ञायद्दत्तंधनुश्चैवेषुधीचते ॥ तत्प्रयच्छोभयंशीघ्रंरथंचकपिल
क्षणं ॥ ४ ॥ कार्यंचसुमहत्पार्थोगांडीवेनकरिष्यति ॥ चक्रेणवासुदेवश्चतन्ममाद्यप्रदीयतां ॥ ५ ॥ ददानीत्येववरुणःपावकंप्रत्यभाषत ॥ तदद्भुतंमहावीर्यं
यशःकीर्तिविवर्धनं ॥ ६ ॥ सर्वशस्त्रैरनाधृष्यंसर्वशस्त्रप्रमाथिच ॥ सर्वायुधमहामात्रंपरसैन्यप्रधर्षणं ॥ ७॥ एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनं ॥चित्रमुच्चा
वचैर्वर्णैःशोभितंश्लक्ष्णमव्रणं ॥ ८ ॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः ॥ प्रादाच्चैवधनूरत्नमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ ९॥ रथंचदिव्याश्वयुजंकपिप्रवरकेत
नं॥ उपेतंराजतैरश्वैर्गांधर्वैर्हेममालिभिः ॥ १० ॥ पांडुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यंदेवदानवैः ॥ ११ ॥ भानुमंतंमहाघोषं
सर्वरत्नमनोरमं ॥ ससर्जयंसुतपसाभौमनोभुवनप्रभुः ॥१२॥प्रजापतिरनिर्देश्यंयस्यरूपंरवेरिव ॥ यंस्मसोमःसमारुह्यदानवानजयत्प्रभुः॥१३॥नवमेघ
प्रतीकाशंज्वलंतमिवचश्रिया ॥ आश्रितौतंरथश्रेष्ठंशक्रायुधसमावुभौ ॥ १४ ॥ तापनीयासुरुचिराध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥ तस्यांतुवानरोदिव्यःसिंहशार्दूल
केतनः ॥ १५ ॥ दिधक्षन्निवतत्रस्मसंस्थितोमूर्ध्न्यशोभत ॥ ध्वजेभूतानितत्रासन्विविधानिमहांतिच ॥ १६ ॥ नादेनरिपुसैन्यानांयेषांसंज्ञाप्रणश्यति ॥
सतंनानापताकाभिःशोभितंरथसत्तमं ॥ १७॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यदैवतेभ्यःप्रणम्यच ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रकः ॥ १८॥ आरुरोहतदापार्थो
विमानंसुकृतीयथा ॥ तच्चदिव्यंधनुःश्रेष्ठंब्रह्मणानिर्मितंपुरा ॥ १९ ॥ गांडीवमुपसंगृह्यबभूवमुदितोऽर्जुनः ॥ हुताशनंपुरस्कृत्यततस्तदपिवीर्यवान् ॥ २० ॥
जग्राहबलमास्थायज्ययाचयुयुजेधनुः ॥ मौर्व्यांतुयोज्यमानायांबलिनापांडवेनह ॥ २१ ॥ येऽशृण्वन्कूजितंतत्रतेषांवैव्यथितंमनः ॥ लब्ध्वारथंधनुश्चैवत
थाक्षय्येमहेषुधी ॥ २२ ॥ बभूवकल्यःकौंतेयःप्रहृष्टःसाह्यकर्मणि ॥ वज्रनाभंततश्चक्रंददौकृष्णायपावकः ॥ २३ ॥ आग्नेयमस्त्रंदयितंसचकल्योऽभवत्त
दा ॥ अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेनमधुसूदन ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ कल्यःसमर्थःसाह्यकर्मणिसाहायके वज्रंवरत्रासानाभौयस्यतत् सूत्रबद्धशकुनिवत्पुनःप्रयोक्तुर्हस्तमायातीत्यर्थः वज्रंत्रपुवरत्रयोरितिमेदिनी ॥ २३ ॥ अतएवाग्नेयंअस्त्रमिवास्त्रं ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ तदेवाह क्षिप्तंक्षिप्तमिति ॥ २७ ॥२८॥२९॥ युयुत्सतायोद्धुमिच्छता ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥सप्तार्चिः कालीकरालीप्रभृतिसप्तजिह्वावान् ॥३५॥३६॥दह्यतःदह्यमानस्य ॥ ३७॥

अमानुषानपिरणेजेष्यसित्वमसंशयं ॥ अनेनतुमनुष्याणांदेवानामपिचाहवे ॥२५॥ रक्षःपिशाचदैत्यानांनागानांचाधिकस्तथा ॥ भविष्यसिनसंदेहःप्रवरोऽपिनिबर्हणे ॥ २६ ॥ क्षिप्तंक्षिप्तंरणेचैतत्त्वयामाधवशत्रुषु ॥ हत्वाऽप्रतिहतंसंख्येपाणिमेष्यतितेपुनः ॥ २७ ॥ वरुणश्चददौतस्मैगदामशनिनिःस्वनां ॥ दैत्यांतकरणींघोरांनाम्नाकौमोदकींप्रभुः ॥ २८ ॥ ततःपावकमब्रूतांप्रहृष्टावर्जुनाच्युतौ ॥ कृतास्त्रौशस्त्रसंपन्नौरथिनौध्वजिनावपि ॥ २९ ॥ कल्यौस्वोभगवन्योद्धुमपिसर्वैःसुरासुरैः ॥ किंपुनर्वज्रिणैकेनपन्नगार्थेयुयुत्सता ॥ ३० ॥ अर्जुनउवाच चक्रपाणिर्हृषीकेशोविचरन्युधिवीर्यवान् ॥ चक्रेणभस्मसात्सर्वंविसृष्टेनतुवीर्यवान् ॥ त्रिषुलोकेषुतन्नास्तियन्नकुर्याज्जनार्दनः ॥ ३१ ॥ गांडीवंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्विजेतुंयुधिपावक ॥ ३२ ॥ सर्वतःपरिवार्यैवंदावमेतंमहाप्रभो ॥ कामंसंप्रज्वलाद्यैवकल्यौस्वःसाह्यकर्मणि ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसभगवान्दाशार्हेणार्जुनेनच ॥ तैजसंरूपमास्थायदावंदग्धुंप्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ सर्वतःपरिवार्याथसप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ॥ ददाहखांडवंदावंयुगांतमिवदर्शयन् ॥ ३५ ॥ प्रतिगृह्यसमाविश्यतद्वनंभरतर्षभ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषःसर्वभूतान्यकंपयत् ॥ ३६ ॥ दह्यतस्तस्यचबभौरूपंदावस्यभारत ॥ मेरोरिवनगेंद्रस्यकीर्णस्यांशुमतोंऽशुभिः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीम० आदिप० खांडवदाहप० गांडीवादिदानेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच तौरथाभ्यांरथश्रेष्ठौदावस्योभयतःस्थितौ ॥ दिक्षुसर्वासुभूतानांचक्रातेकदनंमहत् ॥ १ ॥ यत्रयत्रचदृश्यंतेप्राणिनःखांडवालयाः ॥ पलायंतःप्रवीरौतौतत्रतत्राभ्यधावतां ॥ २ ॥ छिद्रंनस्मप्रपश्यंतिरथयोराशुचारिणोः ॥ आविद्धावेवदृश्येतेरथिनौतौरथोत्तमौ ॥ ३ ॥ खांडवेदह्यमानेतुभूताःशतसहस्रशः ॥ उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदंतःसमंततः ॥ ४ ॥ दग्धैकदेशाबहवोनिष्टप्ताश्चतथापरे ॥ स्फुटिताक्षाविशीर्णाश्चविप्लुताश्चतथापरे ॥ ५ ॥ समालिंग्यसुतानन्येपितॄन्भ्रातॄनथापरे ॥ त्यक्तुंनशेकुःस्नेहेनतत्रैवनिधनंगताः ॥ ६ ॥ संदष्टदशनाश्चान्येसमुत्पेतुरनेकशः ॥ ततस्तेऽतीवघूर्णंतःपुनरग्नौप्रपेदिरे ॥ ७ ॥

इतिआदिप० नै० भा० भा० पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ ५ ॥ तौरथाभ्यामिति आश्रितौतंरथंश्रेष्ठमितिद्वयोरेकरथस्थत्वंप्रागुक्तंतच्छोभामात्रंभाव्युपयोगसूचनार्थं इहतुपृथक्पृथस्थावेवेतिज्ञेयं ॥ १ ॥ २ ॥ आविद्धावेव अलातचक्रवद्भ्रामितावेव ॥ ३ ॥ ४ ॥ निष्टप्ताअतितप्ताः विशीर्णाःकर्कटीफलवद्विदीर्णाः विप्लुताःभयाद्विद्रुताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८॥९॥शरीरैर्दीप्तैर्लोहप्रतिमावदत्यंततप्तैः ॥१०॥वसुरेतसिवह्नौ ॥११॥१२॥ मथ्यतःमथ्यमानस्य ॥१३॥१४॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ अक्षःरथचक्रद्वयसंधानकाष्ठंतत्प्रमाणाअक्षमात्राः ॥ १९ ॥

दग्धपक्षाक्षिचरणाविचेष्टंतोमहीतले ॥ तत्रतत्रस्मदृश्यंतेविनश्यंतःशरीरिणः॥८॥ जलाशयेषुतप्तेषुक्वाथ्यमानेषुवह्निना ॥गतसत्वाःस्मदृश्यंतेकूर्ममत्स्याः समंततः॥ ९ ॥ शरीरैरपरेदीप्तैर्देहवंतइवाग्नयः॥ अदृश्यंतवनेतत्रप्राणिनःप्राणिसंक्षये ॥ १० ॥ कांश्चिदुत्पततःपार्थःशरैःसंछिद्यखंडशः ॥ पातयामास विहगान्प्रदीप्तेवसुरेतसि॥ ११ ॥ तेशराचितसर्वांगानिनदंतोमहारवान्॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यवेगेननिपेतुःखांडवेपुनः॥१२॥ शरैरभ्याहतानांचसंघशःस्मवनौकसां॥ विरावःशुश्रुवेघोरःसमुद्रस्येवमथ्यतः॥ १३ ॥ वह्नेश्चापिप्रदीप्तस्यखमुत्पेतुर्महार्चिषः॥ जनयामासुरुद्वेगंसुमहांतंदिवौकसां ॥ १४॥ तेनार्चिषासुसंतप्तादेवाःसर्षिपुरोगमाः॥ ततोजग्मुर्महात्मानःसर्वएवदिवौकसः॥ शतक्रतुंसहस्राक्षंदेवेशमसुरार्दनं ॥ १५ ॥ देवाऊचुः किंन्विमेमानवाःसर्वे दह्यंतेचित्रभानुना॥ कच्चिन्नसंक्षयःप्राप्तोलोकानाममरेश्वर ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वावृत्रहातेभ्यःस्वयमेवान्ववेक्ष्यच ॥ खांडवस्यविमोक्षार्थंप्रययौहरिवाहनः॥ १७॥ महतारथवृंदेननानारूपेणवासवः॥ आकाशंसमवाकीर्यप्रववर्षसुरेश्वरः॥१८॥ ततोऽक्षमात्राव्यसृजन्धाराःशतसहस्रशः॥ चोदितादेवराजेनजलदाःखांडवंप्रति॥१९॥असंप्राप्तास्तुताधारास्तेजसाजातवेदसः॥खएवसमशुष्यंतनकाश्चित्पावकंगताः॥२०॥ततोनमुचिहाक्रुद्धोभृशमर्चिष्मतस्तदा॥ पुनरेवमहामेघैरंभांसिव्यसृजद्बहु॥२१॥ अर्चिर्धाराभिसंबद्धंधूमविद्युत्समाकुलं॥बभूवतद्वनंघोरंस्तनयित्नुसमाकुलं॥२२॥ इतिश्रीम० आदिप० खांडवदाहप० इंद्रक्रोधेषड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२६॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच तस्याथवर्षतोवारिपांडवःप्रत्यवारयत्॥ शरवर्षेणबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिदर्शयन्॥१॥खांडवंचवनंसर्वंपांडवोबहुभिःशरैः॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवचंद्रमाः॥ २ ॥ नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतंनिश्चरितुंततः॥ संछाद्यमानेखेबाणैरस्यतासव्यसाचिना॥३॥ तक्षकस्तुनतत्रासीन्नागराजोमहाबलः॥ दह्यमानेवनेतस्मिन्कुरुक्षेत्रंगतोहिसः॥ ४ ॥ अश्वसेनोऽभवत्तत्रतक्षकस्यसुतोबली॥सयत्नमकरोत्तीव्रंमोक्षार्थंजातवेदसः॥५॥ नशशाकसनिर्गंतुंनिरुद्धोर्जुनपत्रिभिः॥ मोक्षयामासतंमातानिगीर्यभुजगात्मजा॥ ६ ॥तस्यपूर्वंशिरोग्रस्तंपुच्छमस्यनिगीर्यते॥ निगीर्यमाणासाक्रामत्सुतंनागीमुमुक्षया॥ ७॥

॥२०॥२१॥२२॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२२६॥ ॥७॥ तस्याथेति॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥ निगीर्यतेयावताकालेनतावतैवनिगीर्यमाणाअर्जुनेनहन्यमानासती आक्रामत्क्रांतवतीखमितिशेषः मुमुक्षयामोचनेच्छया ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अप्रतिष्ठोनिराश्रयःअसंततिर्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निष्प्रतीकारंबलवदाश्रयात्भाविग्लानिहीनंदृष्टंहर्षौयस्यसः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयःकणान्लोहगुलिकाःपिबतीतितथाविधंआग्नेयौषधबलेनगर्भसंभृतालोहगुलिकास्तारकाइवविकीर्यंतेयेनतद्यंत्रमयःकणपंलोहमयं तथाचक्राश्मसंज्ञंयस्यभ्रमिबलेनमहां

तस्याःशरेणतीक्ष्णेनपृथुधारेणपांडवः ॥ शिरश्चिच्छेदगच्छंत्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ॥ ८ ॥ तंमुमोचयिषुर्वज्रीवातवर्षेणपांडवं ॥ मोहयामासतत्कालम
श्वसेनस्त्वमुच्यत ॥ ९ ॥ तांचमायांतदादृष्ट्वाघोरांनागेनवंचितः ॥ द्विधात्रिधाचखगतान्प्राणिनःपांडवोच्छिनत् ॥ १० ॥ शशापतंचसंक्रुद्धोबीभत्सुर्जि
ह्मगामिनं ॥ पावकोवासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठोभविष्यसि ॥ ११ ॥ ततोजिष्णुःसहस्राक्षंखंवितत्याशुगैःशरैः ॥ योधयामाससंक्रुद्धोवंचनांतामनुस्मरन्
॥ १२ ॥ देवराजोऽपितंदृष्ट्वासंरब्धंसमरेर्जुनं ॥ स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रंछादयित्वाऽखिलंनभः ॥ १३ ॥ ततोवायुर्महाघोषःक्षोभयन्सर्वसागरान् ॥ वियत्स्थोज
नयन्मेघान्जलधारासमाकुलान् ॥ १४ ॥ ततोऽशनिमुचोघोरांस्तडित्स्तनितनिःस्वनान् ॥ तद्विघातार्थमसृजदर्जुनोप्यस्त्रमुत्तमं ॥ १५ ॥ वायव्यमभिमंत्र्या
थप्रतिपत्तिविशारदः ॥ तेनेंद्राशनिमेघानांवीर्यौजस्तद्विनाशितं ॥ १६ ॥ जलधाराश्चताःशोषंजग्मुर्नेशुश्चविद्युतः ॥ क्षणेनचाभवद्व्योमसंप्रशांतरजस्तमः
॥ १७ ॥ सुखशीतानिलवहंप्रकृतिस्थार्कमंडलं ॥ निष्प्रतीकारहृष्टश्चहुतभुग्विविधाकृतिः ॥ १८ ॥ सिच्यमानोवसौघैस्तैःप्राणिनांदेहनिःसृतैः ॥ प्रजज्वा
लाथसोऽर्चिष्मान्स्वनादैःपूरयन्जगत् ॥ १९ ॥ कृष्णाभ्यांरक्षितंदृष्ट्वातंचदावमहंकृताः ॥ खमुत्पेतुर्महाराजसुपर्णाद्याःपतत्रिणः ॥ २० ॥ गरुत्मान्वज्रस
दृशैःपक्षतुंडनखैस्तथा ॥ प्रहर्तुकामोन्यपतदाकाशात्कृष्णपांडवौ ॥ २१ ॥ तथैवोरगसंघाताःपांडवस्यसमीपतः ॥ उत्सृजंतोविषंघोरंनिपेतुर्ज्वलिताननाः
॥ २२ ॥ तांश्चकर्त्तशरैःपार्थःसरोषाग्निसमुक्षितैः ॥ विविशुश्चापितंदीप्तंदेहाभावायपावकं ॥ २३ ॥ ततोऽसुराःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ उत्पेतुर्नादम
तुलमुत्सृजंतोरणार्थिनः ॥ २४ ॥ अयःकणपचक्राश्मभुशुंड्युद्यतबाहवः ॥ कृष्णपार्थौजिघांसंतःक्रोधसंमूर्छितौजसः ॥ २५ ॥ तेषामतिव्याहरतांशस्त्रव
र्षंप्रमुंचतां ॥ प्रममाथोत्तमांगानिबीभत्सुर्निशितैःशरैः ॥ २६ ॥

तोपिपाषाणाअतिदूरेक्षिप्यंतेतत्काष्ठमयंयंत्रं भुशुंडीचर्मरज्जुमयंयंत्रंपाषाणक्षेपणमेव तैःउद्यताःबाहवोयेषांतेअसुरादयःअयःकणपचक्राश्मभुशुंड्युद्यतबाहवः क्रोधसंमूर्च्छितौजसःक्रोधेनसंवर्द्धिततेजसः ॥
॥ २५ ॥ अतिव्याहरतांकत्थमानानां ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ यथाचक्रवेगेनजलावर्त्तप्रवाहेणईरितास्तृणादयोवेलांप्राप्यविष्ठितत्वंस्तब्धत्वंप्राप्यतिष्ठंति एवंचक्रवेगेनअस्त्रबलजवेनईरिताअसुराद्याः कृष्णार्जुनौप्राप्यव्यतिष्ठन्नित्यर्थः चक्रः कोकेइत्युपक्रम्यकुंभकारोपकरणास्त्रयोः जलावर्त्तेपीतिमेदिनी॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गदांचैवेत्यत्रशिबिकामितिपाठेशिबिकागदेतिप्राञ्चः शिंबिकामितिसानुस्वारपाठेतुतत्सदृशमीषद्वक्रमायुधमितितुतत्त्वं तच्चद्रविडकैवर्त्तेषु

कृष्णश्चसुमहातेजाश्चक्रेणारिविनाशनः ॥ दैत्यदानवसंघानांचकारकदनंमहत् ॥ २७ ॥ अथापरेशरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तथा ॥ वेलामिवसमासाद्यव्यतिष्ठन्नमितौजसः ॥ २८ ॥ ततःशक्रोऽतिसंक्रुद्धस्त्रिदशानांमहेश्वरः ॥ पांडुरंगजमास्थायतावुभौसमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ वेगेनाशनिमादायवज्रमस्त्रंचसोऽसृजत् ॥ हतावेतावितिप्राहसुरानसुरसूदनः ॥ ३० ॥ ततःसमुद्यतांदृष्ट्वादेवेंद्रेणमहाशनिं ॥ जगृहुःसर्वशस्त्राणिस्वानिस्वानिसुरास्तथा ॥ ३१ ॥ कालदंडंयमोराजन्गदांचैवधनेश्वरः ॥ पाशांश्चतत्रवरुणोविचित्रांचतथाशनिं ॥ ३२ ॥ स्कंदःशक्तिसमादायतस्थौमेरुरिवाचलः ॥ ओषधीर्दीप्यमानाश्चजगृहातेऽश्विनावपि ॥ ३३ ॥ जगृहेचधनुर्धातामुसलंतुजयस्तथा ॥ पर्वतंचापिजग्राहक्रुद्धस्त्वष्टामहाबलः ॥ ३४ ॥ अंशस्तुशक्तिंजग्राहमृत्युर्देवःपरश्वधं ॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंविचचारार्यमाऽपि ॥ ३५ ॥ मित्रश्चक्षुरपर्यंतंचक्रमादायतस्थिवान् ॥ पूषाभगश्चसंक्रुद्धःसविताचविशांपते ॥ ३६ ॥ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाःकृष्णपार्थौप्रदुद्रुवुः ॥ रुद्राश्चवसवश्चैवमरुतश्चमहाबलाः ॥ ३७ ॥ विश्वेदेवास्तथासाध्यादीप्यमानाःस्वतेजसा ॥ एतेचान्येचबहवोदेवास्तौपुरुषोत्तमौ ॥ ३८ ॥ कृष्णपार्थौजिघांसंतःप्रतीयुर्विविधायुधाः ॥ तत्राद्भुतान्यदृश्यंतनिमित्तानिमहाहवे ॥ ३९ ॥ युगांतसमरूपाणिभूतसंमोहनानिच ॥ तथादृष्ट्वासुसंरब्धंशक्रंदेवैःसहाच्युतौ ॥ ४० ॥ अभीतौयुधिदुर्धर्षौतस्थतुःसज्जकार्मुकौ ॥ आगच्छतस्ततोदेवानुभौयुद्धविशारदौ ॥ ४१ ॥ व्यताडयेतांसंक्रुद्धौशरैर्वज्रोपमैस्तदा ॥ असकृद्भग्नसंकल्पाःसुराश्चबहुशःकृताः ॥ ४२ ॥ भयाद्रणंपरित्यज्यशक्रमेवाभिशिश्रियुः ॥ दृष्ट्वानिवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेनच ॥ ४३ ॥ आश्चर्यमगमंस्तत्रमुनयोनभसिस्थिताः ॥ शक्रश्चापितयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ॥ ४४ ॥ बभूवपरमप्रीतोभूयश्चैतावयोधयत् ॥ ततोऽश्मवर्षंसुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः ॥ ४५ ॥ भूयएवतदावीर्यंजिज्ञासुःसव्यसाचिनः ॥ तच्छरैरर्जुनोवर्षंप्रतिजघ्नेऽत्यमर्षितः ॥ ४६ ॥

प्रसिद्धंदारुमयं लोहमयमपिबलवत्सुसंभाव्यतएव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पर्वतंचापीत्यत्रविचकंपरीतिपाठेविचकंत्रिशूलं ॥ ३४ ॥ अर्यमाअपीत्यत्रसंधिरविवक्षितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निमित्तानिसूचकानिउल्कापातादीनि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ गिरेः गिरिश्रृंगस्य॥ ५१ ॥ शैलेनशिलासमूहेनकरणेन श्रृंगेणकर्त्रा ॥ ५२ ॥ इतिआ० नै० भा० भा० सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥

विफलंक्रियमाणंतत्समवेक्ष्यशतक्रतुः ॥ भूयःसंवर्धयामासतद्वर्षंपाकशासनः॥ ४७ ॥ सोऽश्मवर्षंमहावेगैरिषुभिःपाकशासनिः ॥ विलयंगमयामासह
र्षयन्पितरंतथा ॥ ४८ ॥ ततउत्पाट्यपाणिभ्यांमंदराच्छिखरंमहत् ॥ सद्रुमंव्यसृजच्छक्रोजिघांसुःपांडुनंदनं ॥ ४९॥ ततोर्जुनोवेगवद्भिर्ज्वलिताग्रैरजिह्म
गैः॥ शरैर्विध्वंसयामासगिरेःश्रृंगंसहस्रधा॥ ५० ॥ गिरेर्विशीर्यमाणस्यतस्यरूपंतदाबभौ॥ सार्कचंद्रग्रहस्येवनभसःपरिशीर्यतः॥ ५१ ॥ तेनाभिपतिता
दावंशैलेनमहताभृशं ॥ श्रृंगेणनिहतास्तत्रप्राणिनःखांडवालयाः ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिदेवकृष्णार्जुनयुद्धेसप्तविं
शत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ समाप्तंचखांडवदाहपर्व अथमयदर्शनपर्व वैशंपायनउवाच तथाशैलनिपाते
नभीषिताःखांडवालयाः॥ दानवाराक्षसानागास्तरक्ष्वृक्षवनौकसः॥ १॥ द्विपाःप्रभिन्नाःशार्दूलाःसिंहाःकेसरिणस्तथा॥ मृगाश्चमहिषाश्चैवशतशःपक्षि
णस्तथा॥ २ ॥ समुद्विग्नाविसस्रुपुस्तथान्याभूतजातयः ॥ तंदावंसमुदैक्षंतकृष्णौचाभ्युद्यतायुधौ॥ ३ ॥ उत्पातनादशब्देनसंत्रासितइवास्थिताः ॥ तेवनंप्र
समीक्ष्याथदह्यमानमनेकधा॥४॥ कृष्णमभ्युद्यतास्त्रंचनादंमुमुचुरुल्बणं॥ तेननादेनरौद्रेणनादेनचविभावसोः॥५॥ ररासगगनंकृत्स्नमुत्पातजलदैरिव॥
ततःकृष्णोमहाबाहुःस्वतेजोभास्वरंमहत् ॥ ६ ॥ चक्रंव्यसृजदत्युग्रंतेषांनाशायकेशवः ॥ तेनार्त्ताजातयःक्षुद्राःसदानवनिशाचराः ॥ ७॥ निकृत्ताःशतशः
सर्वानिपेतुरनलंक्षणात्॥ तत्रादृश्यंततेदैत्याःकृष्णचक्रविदारिताः॥ ८ ॥ वसारुधिरसंपृक्ताःसंध्यायामिवतोयदाः ॥ पिशाचान्पक्षिणोनागान्पशूंश्चैवसह
स्रशः॥ ९ ॥ निघ्नंश्चरतिवार्ष्णेयःकालवत्तत्रभारत॥ क्षिप्तंक्षिप्तंपुनश्चक्रंकृष्णस्यामित्रघातिनः॥ १०॥ छित्वानेकानिसत्वानिपाणिमेतिपुनःपुनः॥ तथातु
निघ्नतस्तस्यपिशाचोरगराक्षसान् ॥ ११ ॥ बभूवरूपमत्युग्रंसर्वभूतात्मनस्तदा ॥ समेतानांचसर्वेषांदानवानांचसर्वशः ॥ १२ ॥ विजेतानाभवत्कश्चित्कृ
ष्णपांडवयोर्मृधे॥ तयोर्बलात्परित्रातुंतंचदावंयदासुराः॥ १३॥

तथेति तरक्षवःस्वल्पव्याघ्राः ऋक्षाःभल्लाः ॥ १ ॥ प्रभिन्नाःमदच्युताः केसरिणःउत्पन्नकेसराःयुवानइत्यर्थः ॥ २ ॥ दावंवनं ॥ ३ ॥ उत्पातनादाःनिर्घातादयस्तच्छब्देनसंत्रासितेवनेइतिशेषः संचारितेइति
पाठेपिसएवार्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ररासशब्दंकृतवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गंगोदधिचराइतिअतिदूरस्थोपलक्षणं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एका

नाशक्नुवन्शमयितुंतदाऽभूवन्पराङ्मुखाः ॥ शतक्रतुस्तुसंप्रेक्ष्यविमुखानमरांस्तथा ॥ १४ ॥ बभूवमुदितोराजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ॥ निवृत्तेष्वथदेवेषु वागुवाचाशरीरिणी ॥ १५ ॥ शतक्रतुंसमाभाष्यमहागंभीरनिःस्वना ॥ नतेसखासन्निहितस्तक्षकोभुजगोत्तमः ॥ १६ ॥ दाहकालेखांडवस्यकुरुक्षेत्रंगतोह्यसौ ॥ नचशक्यौयुधाजेतुंकथंचिदपिवासव ॥ १७ ॥ वासुदेवार्जुनावेतौनिबोधवचनान्मम ॥ नरनारायणावेतौपूर्वदेवौदिविश्रुतौ ॥ १८ ॥ भवानप्यभिजानातियद्वीर्यौयत्पराक्रमौ ॥ नैतौशक्यौदुराधर्षौविजेतुमजितौयुधि ॥ १९ ॥ अपिसर्वेषुलोकेषुपुराणावृषिसत्तमौ ॥ पूजनीयतमावेतावपिसर्वैःसुरासुरैः ॥ २० ॥ यक्षराक्षसगंधर्वनरकिन्नरपन्नगैः ॥ तस्मादितःसुरैःसार्धंगंतुमर्हसिवासव ॥ २१ ॥ दिष्टंचाप्यनुपश्यैतत्खांडवस्यविनाशनं ॥ इतिवाक्यमुपश्रुत्यतथ्यमित्यमरेश्वरः ॥ २२ ॥ क्रोधामर्षौसमुत्सृज्यसंप्रतस्थेदिवंतदा ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानंसमवेक्ष्यदिवौकसः ॥ २३ ॥ सहिताःसेनयाराजन्ननुजग्मुःपुरंदरं ॥ देवराजंतदायांतंसहदेवैरवेक्ष्यतु ॥ २४ ॥ वासुदेवार्जुनौवीरौसिंहनादंविनेदतुः ॥ देवराजेगतेराजन्प्रहृष्टौकेशवार्जुनौ ॥ २५ ॥ निर्विशंकंवनंवीरौदाहयामासतुस्तदा ॥ समारुतइवाभ्राणिनाशयित्वार्जुनःसुरान् ॥ २६ ॥ व्यधमच्छरसंघातैर्देहिनःखांडवालयान् ॥ नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ २७ ॥ संछिद्यमानमिषुभिरस्यतासव्यसाचिना ॥ नाशक्नुवंश्चभूतानिमहांत्यपिरणेऽर्जुनं ॥ २८ ॥ निरीक्षितुममोघास्त्रंयोद्धुंचापिकुतोरणे ॥ शतंचैकेनविव्याधशतेनैकंपतत्रिणां ॥ २९ ॥ व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौसाक्षात्कालहताइव ॥ नचालभंततेशर्मरोधःसुविषमेषुच ॥ ३० ॥ पितृदेवनिवासेषुसंतापश्चाप्यजायत ॥ भूतसंघाश्चबहवोदीनाश्चक्रुर्महास्वनं ॥ ३१ ॥ रुरुदुर्वारणाश्चैवतथामृगतरक्षवः ॥ तेनशब्देनवित्रेसुर्गंगोदधिचराझषाः ॥ ३२ ॥ विद्याधरगणाश्चैवयेचतत्रवनौकसः ॥ नत्वर्जुनंमहाबाहोनापिकृष्णंजनार्दनं ॥ ३३ ॥ निरीक्षितुंवैशक्नोतिकश्चिद्योद्धुंकुतःपुनः ॥ एकायनगतायेऽपिनिष्पेतुस्तत्रकेनच ॥ ३४ ॥ राक्षसादानवानागाजघ्नेचक्रेणतान्हरिः ॥ तेतुभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः ॥ ३५ ॥

यनगताःसंघीभूताः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

* पर्वतादितटेषु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कृतांदत्तां सुधांस्वभोजनं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥४४॥४५॥४६॥ शार्ङ्गकान्पक्षिविशेषान् ॥ ४७ ॥ इतिआदिपर्वणिनै० भारतभा० अष्टाविंशत्यधिकद्वि

पेतुरन्येमहाकायाःप्रदीप्तेवसुरेतसि ॥ समांसरुधिरौघैश्चवसाभिश्चापितर्पितः ॥ ३६ ॥ उपर्याकाशगोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ दीप्ताक्षोदीप्तजिह्वश्चसंप्रदीप्तमहाननः ॥ ३७ ॥ दीप्तोर्ध्वकेशःपिंगाक्षःपिबन्प्राणभृतांवसां ॥ तांसकृष्णार्जुनकृतांसुधांप्राप्यहुताशनः ॥ ३८ ॥ बभूवमुदितस्तृप्तःपरांनिर्वृतिमागतः ॥ तथाऽसुरंमयंनामतक्षकस्यनिवेशनात् ॥ ३९ ॥ विप्रद्रवंतंसहसाददर्शमधुसूदनः ॥ तमग्निःप्रार्थयामासदिधक्षुर्वातसारथिः ॥ ४० ॥ शरीरवान्जटीभूत्वानदन्निवबलाहकः ॥ विज्ञायदानवेंद्राणांमयंवैशिल्पिनांवरं ॥ ४१ ॥ जिघांसुर्वासुदेवस्तंचक्रमुद्यम्यधिष्ठितः ॥ सचक्रमुद्यतंदृष्ट्वादिधक्षंतंचपावकं ॥ ४२ ॥ अभिधावार्जुनेत्येवंमयस्त्राहीतिचाब्रवीत् ॥ तस्यभीतस्वनंश्रुत्वामाभैरितिधनंजयः ॥ ४३ ॥ प्रत्युवाचमयंपार्थोजीवयन्निवभारत ॥ तंनभेतव्यमित्याहमयंपार्थोदयापरः ॥ ४४ ॥ तंपार्थेनाभयेदत्तेनमुचेभ्रातरंमयं ॥ नहंतुमैच्छद्दाशार्हःपावकोनददाहच ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच तद्वनंपावकोधीमान्दिनानिदशपंचच ॥ ददाहकृष्णपार्थाभ्यांरक्षितःपाकशासनात् ॥ ४६ ॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेषडग्निर्नददाहच ॥ अश्वसेनंमयंचैवचतुरःशार्ङ्गकांस्तथा ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिमयदानवत्राणेअष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

जनमेजयउवाच किमर्थंशार्ङ्गकानग्निर्नददाहतथागते ॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेब्रह्मन्नेतत्प्रचक्ष्वमे ॥ १ ॥ अदाहेह्यश्वसेनस्यदानवस्यमयस्यच ॥ कारणंकीर्तितंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणांनकीर्तितं ॥ २ ॥ तदेतदद्भुतंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणामनामयं ॥ कीर्तयस्वाग्निसंमर्देकथंतेनविनाशिताः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच यदर्थंशार्ङ्गकानग्निर्नददाहतथागते ॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामियथाभूतमरिंदम ॥ ४ ॥ धर्मज्ञानांमुख्यतमस्तपस्वीसंशितव्रतः ॥ आसीन्महर्षिःश्रुतवान्मंदपालइतिश्रुतः ॥ ५ ॥ समार्गमाश्रितोराजन्नृषीणामूर्ध्वरेतसां ॥ स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वीविजितेंद्रियः ॥ ६ ॥ सगत्वातपसःपारंदेहमुत्सृज्यभारत ॥ जगामपितृलोकायनलेभेतत्रतत्फलं ॥ ७ ॥ सलोकानफलान्दृष्ट्वातपसानिर्जितानपि ॥ पप्रच्छधर्मराजस्यसमीपस्थान्दिवौकसः ॥ ८ ॥ मंदपालउवाच किमर्थंमावृतालोकाममैतेतपसाऽर्जिताः ॥ किंमयानकृतंतत्रयस्यैतत्कर्मणःफलं ॥ ९ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आवृताःप्रतिषिद्धभोगाः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रजायस्वप्रजेच्छांकुरु ॥ १३॥ अपत्यसंतानेसंततेरविच्छेदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ जरितांनामभार्यां ॥ १६ ॥ लपितांनामापरांभार्यां ॥ १७ ॥ तान्बालानपास्येतिसंबंधः ॥ १८ ॥ ॥ १९॥२०॥२१॥२२॥ मुखमितिजीवरूपेणभोक्तृत्वं ॥२३॥ गूढइतिब्रह्मरूपेणागोचरत्वं त्रिविधंदिव्यंभौममौदर्यंच ॥२४॥ अष्टधापंचभूतात्ममासूर्यचंद्रयजमानरूपेणच यज्ञवाहंयज्ञनिर्वाहकं ॥२५॥

तत्राहंतत्करिष्यामियदर्थमिदमावृतं ॥ फलमेतस्यतपसःकथयध्वंदिवौकसः ॥ १० ॥ देवाऊचुः ऋणिनोमानवाब्रह्मन्जायंतेयेनतच्छृणु ॥ क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येणप्रजयाचनसंशयः ॥ ११ ॥ तदपाक्रियतेसर्वंयज्ञेनतपसाश्रुतैः ॥ तपस्वीयज्ञकृच्चासिनचतेविद्यतेप्रजा ॥ १२ ॥ तइमेप्रसवस्यार्थेतवलोकाःसमावृताः ॥ प्रजायस्वततोलोकानुपभोक्ष्यसिपुष्कलान् ॥ १३ ॥ पुन्नाम्नोनरकात्पुत्रस्त्रायतेपितरंश्रुतिः ॥ तस्मादपत्यसंतानेयतस्वब्रह्मसत्तम ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वामंदपालस्तुवचस्तेषांदिवौकसां ॥ क्वनुशीघ्रमपत्यंस्याद्बहुलंचेत्यचिंतयत् ॥ १५ ॥ सचिंतयन्नभ्यगच्छत्सुबहुप्रसवान्खगान् ॥ शार्ङ्गिकांशार्ङ्गिकोभूत्वाजरितांसमुपेयिवान् ॥ १६ ॥ तस्यांपुत्रानजनयच्चतुरोब्रह्मवादिनः ॥ तानपास्यसतत्रैवजगामलपितांप्रति ॥ १७ ॥ बालान्सतानंडगतान्सहमात्रामुनिर्वने ॥ तस्मिन्गतेमहाभागेलपितांप्रतिभारत ॥ १८ ॥ अपत्यस्नेहसंयुक्ताजरिताबह्वचिंतयत् ॥ तेनत्यक्तानसंत्याज्यानृषीनंडगतान्वने ॥ १९ ॥ नजहौपुत्रशोकार्ताजरिताखांडवेसुतान् ॥ बभारचैतान्संजातान्स्ववृत्त्यास्नेहविक्लवा ॥ २० ॥ ततोऽग्निंखांडवंदग्धुमायांतंदृष्टवानृषिः ॥ मंदपालश्चरंस्तस्मिन्वनेलपितयासह ॥ २१ ॥ तंसंकल्पंविदित्वाग्नेर्ज्ञात्वापुत्रांश्चबालकान् ॥ सोऽभितुष्टावविप्रर्षिर्ब्राह्मणोजातवेदसं ॥ २२ ॥ पुत्रान्प्रतिवदन्भीतोलोकपालंमहौजसं ॥ मंदपालउवाच त्वमग्नेसर्वलोकानांमुखंत्वमसिहव्यवाट् ॥ २३ ॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिपावक ॥ त्वामेकमाहुःकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः ॥ २४ ॥ त्वामष्टधाकल्पयित्वायज्ञवाहमकल्पयन् ॥ त्वयाविश्वमिदंसृष्टंवदंतिपरमर्षयः ॥ २५ ॥ त्वदृतेहिजगत्कृत्स्नंसद्योनश्येद्धुताशन ॥ तुभ्यंकृत्वानमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिं ॥ २६ ॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीं ॥ त्वामग्नेजलदानाहुःखेविषक्तान्सविद्युतः ॥ २७ ॥ दहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः ॥ जातवेदस्त्वयैवेदंविश्वंसृष्टंमहाद्युते ॥ २८ ॥ तवैवकर्मविहितंभूतंसर्वंचराचरं ॥ त्वयापोविहिताःपूर्वंत्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ २९ ॥

त्वयासद्रूपेणविनानश्येददर्शनंगच्छेत् निरधिष्ठानकभ्रमायोगादित्यर्थः कर्मिणांत्वमेवगतिरित्याह तुभ्यमिति ॥ २६ ॥ पालनंसंहारश्चतवैवकर्मणीइत्याह त्वामिति ॥ २७ ॥ हेतयःज्वालाः जगत्सृष्टिस्त्वत्तएवेत्याह जातवेदइति ॥ २८ ॥ तवैवेति कर्मविधायकोवेदोपितवैववाक्यं निःश्वसितमेतदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः आपइतिभूतांतरोपलक्षणं त्वयिअधिष्ठाने ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हव्यादिप्रतिष्ठाभोक्तृत्वेनफलदातृत्वेनचत्वमेवेत्याह त्वयीति ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२॥३३॥ खांडवेवने तेनहेतुना कालेदाहवेलायां शार्ङ्गकाणांदिधक्षयानप्रजज्वाल ॥३४॥ इतिआदिप०नै०भा०भां० ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२९॥ ॥७॥ ततइति परायणंत्रातारं ॥१॥ निशम्यआलोच्य ॥ २ ॥ कक्षंवनं ॥३॥ कर्षयंतिपीडयंति अबर्हाअजातपक्षाः परायणात्रातारः ॥४॥सरणेगमने

त्वयिहव्यंचकव्यंचयथावत्संप्रतिष्ठितं ॥ त्वमेवदहनोदेवत्वंधातात्वंबृहस्पतिः ॥ ३० ॥ त्वमश्विनौयमौमित्रःसोमस्त्वमसिचानिलः ॥ वैशंपायनउवाच एवंस्तुतस्तदातेनमंदपालेनपावकः ॥ ३१ ॥ तुतोषतस्यनृपतेमुनेरमिततेजसः ॥ उवाचचैनंप्रीतात्माकिमिष्टंकरवाणिते ॥ ३२ ॥ तमब्रवीन्मंदपालःप्रांजलिर्हव्यवाहनं ॥ प्रदहन्खांडवंदावंममपुत्रान्विसर्जय ॥३३॥ तथेतितत्प्रतिश्रुत्यभगवान्हव्यवाहनः ॥ खांडवेतेनकालेनप्रजज्वालदिधक्षया ॥३४॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततः प्रज्वलितेवन्हौशार्ङ्गकास्तेसुदुःखिताः ॥ व्यथिताःपरमोद्विग्नानाधिजग्मुःपरायणं ॥१॥ निशम्यपुत्रकान्बालान्मातातेषांतपस्विनी ॥ जरिताशोकदुःखार्ता विललापसुदुःखिता ॥ २ ॥ जरितोवाच अयमग्निर्दहन्कक्षमितआयातिभीषणः ॥ जगत्संदीपयन्भीमोममदुःखविवर्धनः ॥ ३ ॥ इमेचमांकर्षयंति शिशवोमंदचेतसः ॥ अबर्हाश्चरणैर्हीनाःपूर्वेषांनःपरायणाः ॥४॥ त्रासयंश्चायमायातिलेलिहानोमहीरुहान् ॥ अजातपक्षाश्चसुतानशक्ताःसरणेमम ॥५॥ आदायचनशक्नोमिपुत्रांस्तरितुमात्मना ॥ नचत्यक्तुमहंशक्ताह्दयंदूयतीवमे ॥ ६ ॥ कंतुजह्यामहंपुत्रंकमादायव्रजाम्यहं ॥ किंनुमेस्यात्कृतंकृत्वामन्यध्वंपुत्रकाःकथं ॥ ७ ॥ चिंतयानाविमोक्षंवोनाधिगच्छामिकिंचन ॥ छादयिष्यामिवोगात्रैःकरिष्येमरणंसह ॥ ८ ॥ *जरितारौकुलंह्येतज्ज्येष्ठत्वेनप्रतिष्ठितं ॥ सारिसृक्कःप्रजायेतपितॄणांकुलवर्धनः ॥ ९ ॥ स्तंबमित्रस्तपःकुर्याद्द्रोणोब्रह्मविदांवरः ॥ इत्येवमुक्त्वाप्रययौपितावोनिर्घृणःपुरा ॥ १० ॥ कमुपादायशक्येयंगंतुंकष्टापदुत्तमा ॥ किंनुकृत्वाकृतंकार्यंभवेदितिचविह्वला ॥ नापश्यत्स्वधियामोक्षंस्वसुतानांतदानलात् ॥ ११ ॥ वैशंपायनउ० एवंब्रुवाणांशार्ङ्गास्तेप्रत्यूचुरथमातरं ॥स्नेहमुत्सृज्यमातस्त्वंपतयत्रनहव्यवाट् ॥१२॥अस्मास्विहविनष्टेषुभवितारःसुतास्तव ॥त्वयिमातर्विनष्टायांननःस्यात्कुलसंततिः ॥१३॥

॥५॥ तरितुंवनंलंघितुं निःसारयितुमंततइतिपाठेअंततोनिरग्निदेशे ॥६॥किंन्विति किंकृत्वाकृतकृत्यास्यामित्यर्थः ॥७॥८॥प्रजायेतप्रजारूपेणोत्पद्येत ॥९॥१०॥ गंतुंलंघितुं ॥११ ॥पतगच्छ ॥ १२ ॥१३॥

*जरितारिसारिसृक्कस्तंबमित्रद्रोणाःपुत्राः ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४॥ नोऽस्माकंसर्वविनाशायसर्वेषांविनाशायसुतेषुस्नेहंमाकार्षीरितिसंबंधः ॥१५॥ १६॥ १७॥ विहंतुंदूरीकर्त्तुं वादोवचनं ॥१८॥ क्रव्यादाखुःमांसादउंदुरुः पश्यमानाःपश्यंतः ॥ १९॥ मोघःनिष्फ

अन्ववेक्ष्यैतदुभयंक्षेमंस्याद्यत्कुलस्यनः ॥ तद्वैकर्त्तुंपरःकालोमातरेषभवेत्तव ॥ १४ ॥ मात्वंसर्वविनाशायस्नेहंकार्षीःसुतेषुनः ॥ नहीदंकर्ममोघंस्याल्लोककामस्यनःपितुः ॥ १५॥ जरितोवाच इदमाखोर्बिलंभूमौवृक्षस्यास्यसमीपतः ॥ तदाविशध्वंत्वरितावन्हेरत्रनवोभयं ॥ १६ ॥ ततोऽहंपांसुनाछिद्रमपिधास्यामिपुत्रकाः ॥ एवंप्रतिकृतंमन्येज्वलतःकृष्णवर्त्मनः ॥ १७॥ ततएष्याम्यतीतेऽग्नौविहंतुंपांसुसंचयं ॥ रोचतामेषवोवादोमोक्षार्थंचहुताशनात् ॥ १८॥ शार्ङ्गकाऊचुः अबर्हान्मांसभूतान्नःक्रव्यादाखुर्विनाशयेत् ॥ पश्यमानाभयमिदंप्रवेष्टुंनात्रशक्नुमः ॥ १९॥ कथमग्निर्ननोधक्ष्येत्कथमाखुर्ननाशयेत् ॥ कथंनस्यात्पितामोघःकथंमाताध्रियेतनः ॥ २० ॥ बिलआखोर्विनाशःस्यादग्नेराकाशचारिणां ॥ अन्ववेक्ष्यैतदुभयंश्रेयान्दाहोनभक्षणं ॥ २१ ॥ गर्हितंमरणंनःस्यादाखुनाभक्षितेबिले ॥ शिष्टादिष्टःपरित्यागःशरीरस्यहुताशनात् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिजरिताविलापेत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ जरितोवाच अस्माद्बिलान्निष्पतितमाखुंश्येनोजहारतं ॥ क्षुद्रंपद्भ्यांगृहीत्वाचयातोनात्रभयंहिवः ॥ १॥ शार्ङ्गकाऊचुः नहृतंतंवयंविद्मःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अन्येऽपिभवितारोऽत्रतेभ्योऽपिभयमेवनः ॥ २॥ संशयोवन्हिरागच्छेद्दृष्टंवायोर्निवर्त्तनं ॥ मृत्युर्नोबिलवासिभ्योबिलेस्यान्नात्रसंशयः ॥ ३ ॥ निःसंशयात्संशयितोमृत्युर्मातर्विशिष्यते ॥ चरखेत्वंयथान्यायंपुत्रानाप्स्यसिशोभनान् ॥ ४॥ जरितोवाच अहंवेगेनतंयांतमद्राक्षंपततांवरं ॥ बिलादाखुंसमादायश्येनंपुत्रामहाबलं ॥ ५ ॥ तंपतंतंमहावेगात्त्वरितापृष्ठतोऽन्वगां ॥ आशिषोऽस्यप्रयुंजानाहरतोमूषिकंबिलात् ॥ ६ ॥ योनोद्वेष्टारमादायश्येनराजप्रधावसि ॥ भवत्वंदिवमास्थायनिरमित्रोहिरण्मयः ॥ ७॥ सयदाभक्षितस्तेनश्येनेनाखुःपतत्रिणा ॥ तदाहंतमनुज्ञाप्यप्रत्युपायांपुनर्गृहं ॥ ८ ॥ प्रविशध्वंबिलंपुत्राविश्रब्धानास्तिवोभयं ॥ श्येनेनममपश्यंत्याहृतआखुर्महात्मना ॥ ९॥ शार्ङ्गकाऊचुः नविद्महेहृतंमातःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अविज्ञायनशक्यामःप्रवेष्टुंविवरंभुवः ॥ १० ॥ जरितोवाच अहंतमभिजानामिहृतंश्येनेनमूषिकं ॥ नास्तिवोत्रभयंपुत्राःक्रियतांवचनंमम ॥ ११ ॥

लाऽपत्योत्पत्तिः ध्रियेतजीवेत ॥२०॥२१॥ शिष्टादिष्टःशिष्टैरादिष्टः ॥२२॥ इतिआ०नै०भा०भा० त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२३० ॥ ॥७॥ अस्मादिति ॥१ ॥२॥ वह्निरागच्छेदित्यत्रसंशयः यतोवायोःसकाशाद्वह्नेर्निवर्त्तनंदृष्टं ॥३॥४॥५॥६॥ दिवंआस्थायनिरमित्रःअशत्रुर्भव अक्षयःस्वर्गस्तेस्त्वितिभावः हिरण्मयःदिव्यदेहः ॥ ७ ॥ प्रत्युपायांप्रत्यागतवत्यस्मि ॥८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नत्वमिति अस्मांस्त्यक्त्वागंतुमिच्छंत्यास्तवमिथ्यैवायमुपचारोनवास्तवइतिभावः समाकुलेषुसंदिग्धेषु ज्ञानेषुज्ञातव्यकार्येषु तत्बिलप्रवेशनं बुद्धिकृतंबुद्धिमदाचरितंनैव बिलेशत्रुसद्भावशंकायांसत्यांबला त्तत्रप्रवेशोनयुक्तइतिभावः ॥ १२ ॥ नचेति अस्मान्अयेवाउपकर्तॄन्भूतभाव्युपकारशून्यान्किमितिबिभर्षि वयंतवकेनकेपीत्यर्थः त्वंवासतीअस्माकंकानकापि मातृसंबंधस्य भ्रांतिकल्पितत्वादित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ आयाःआगच्छेः नःअस्मान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ततइति अग्निदाहात्प्रागेवतक्षकवज्जरितापिगताऽतोदाहात्षडेवमुक्ताइतिपूर्वोक्तमविरुद्धं ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभा रतभावदीपेएकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पुरतइतिअत्रसंसाराटव्यांमहामोहानलव्याप्तायांमातापिनत्रातुंसमर्थाकिंतुसर्वेस्वार्थकामाएवेतिसंसूच्यब्रह्मिष्ठएवस

शार्ङ्गकाऊचुः नत्वंमिथ्योपचारेणमोक्षयेथाभयाद्धिनः ॥ समाकुलेषुज्ञानेषुनबुद्धिकृतमेवतत् ॥ १२ ॥ नचोपकृतमस्माभिर्नचास्मान्वेत्थयेवयं ॥ पी ड्यमानाबिभर्ष्यस्मान्कासतीकेवयंतव ॥ १३ ॥ तरुणीदर्शनीयाऽसिसमर्थाभर्त्तुरेषणे ॥ अनुगच्छपतिंमातःपुत्रानाप्स्यसिशोभनान् ॥ १४ ॥ वयमग्निं समाविश्यलोकानाप्स्यामशोभनान् ॥ अथास्मान्नदहेदग्निरायास्त्वंपुनरेवनः ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तातत:शार्ङ्गीपुत्रानुत्सृज्यखांडवे ॥ जगामत्वरितादेशंक्षेममग्नेरनामयं ॥ १६ ॥ ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागात्त्वरितोहव्यवाहनः ॥ यत्रशार्ङ्गाबभूवुस्तेमंदपालस्यपुत्रकाः ॥ १७ ॥ ततस्तंज्वलितं दृष्ट्वाज्वलनंतेविहंगमाः ॥ जरितारिस्ततोवाक्यंश्रावयामासपावकं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेएकत्रिं शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जरितारिरुवाच पुरतःकृच्छ्रकालस्यधीमान्जागर्त्तिपूरुषः ॥ सकृच्छ्रकालंसंप्राप्यव्य थांनैवैतिकर्हिचित् ॥ १ ॥ यस्तुकृच्छ्रमनुप्राप्तंविचेतानावबुध्यते ॥ सकृच्छ्रकालेव्यथितोनश्रेयोविंदतेमहत् ॥ २ ॥ सारिसृक्वउवाच धीरस्त्वमसिमे धावीप्राणकृच्छ्रमिदंचनः ॥ प्राज्ञःशूरोबहूनांहिभवत्येकोनसंशयः ॥ ३ ॥ स्तंबमित्रउवाच ज्येष्ठस्तातोभवतिवैज्येष्ठोमुंचतिकृच्छ्रतः ॥ ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानातिकनीयान्किंकरिष्यति ॥ ४ ॥

र्वांस्त्रातुंसमर्थइत्यस्मिन्नध्यायेसूच्यते कथापक्षेतुस्पष्टएवार्थः तत्रजरितारिर्नाशितकामादिशत्रुगणआह पुरतइति मरणात्प्रागेवज्ञानार्थंयतितव्यंततश्चमरणव्यथांज्ञानीनप्राप्नोति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रै वसमवनीयंतइतिश्रुतेरित्याद्यश्लोकतत्त्वं कृच्छ्रकालोमरणकालः व्यथांप्राणोत्क्रमणपीडां ॥ १ ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनाह यस्त्विति विचेताःअजितचित्तः व्यथितोदेहांतरेनिपात्यकर्मणावशीकृतोमहत् च्छ्रेयोमोक्षं ॥ २ ॥ उक्तव्यथानाशःसत्संगादेवभवतीत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामाहद्वाभ्यां धीरइति धीरोध्यानवान् मेधावीऊहापोहकुशलःअतस्त्वमेवास्मान्पाहीतिभावः ॥ ३ ॥ त्वदनुग्रहंविनानास्तितर णोपायइत्याह ज्येष्ठइति ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रोणवाक्येक्षयंगृहं अध्यात्मंतु हरतीतिहिरण्यंविषयवासनासैवरेतोबीजंयस्यसमोहोमरणकालिकः क्षयंदेहगेहंएति सप्तजिव्हाः कालीमनोजवाधूम्राकरालीलोहितातथा स्फुलिंगिनीविश्वरुचिःसप्तजिव्हाविभावसोः पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीचतद्युक्तमाननंमुखंभोगसाधनंयस्यसः लेलिहानोग्रसिष्यन्विसर्पतिव्याप्नोति अतःस्वमोक्षायस्वयमेवयतितव्यमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवमधिकारिणमुत्थाप्यअग्निस्तुतिव्याजेनतत्त्वमुपदिशति ब्रह्मैतद्यात्स्वतंत्वयेत्युसंपहारेऽग्निवाक्यात् तत्रमुख्यब्रह्मविद्याधिकारार्थंसमष्ट्युपासनांजरितारिराहात्मासीतिद्वाभ्यां वायोःसूत्रात्मनः वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतेः आत्मास्वरूपमसिशरीरमसिवीरुधामितिविराडात्मत्वमुक्तं वीरुधांयोनिःपृथ्वीआपश्चतेतवशुक्रंबीजंत्वदुत्पन्नं अग्नेरापःअद्भ्यःपृथिवीतिचश्रुतेः आपस्तेशुक्रमित्यस्यव्याख्यायोनिस्त्वमसिचांभसइति यद्वावायोरात्माअंतरिक्षंमरीचिशब्दितंवीरुधांयोनिःपृथ्वीमरशब्दितायत्पृथिव्याअधस्तात्तदापःयद्दिवउपरिष्टात्तदंभः तथाचलोकसृष्टिरुक्ताभवति अदोंभःपरेणदिवंद्यौःप्रतिष्ठां

द्रोणउवाच हिरण्यरेतास्त्वरितोज्वलन्नायातिनःक्षयं ॥ सप्तजिह्वाननःक्रूरोलेलिहानोविसर्पति ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंभाष्यतेऽन्योऽन्यं मंदपालस्यपुत्रकाः ॥ तुष्टुवुःप्रयताभूत्वायथाऽग्निंशृणुपार्थिव ॥ ६ ॥ जरितारिरुवाच आत्माऽसिवायोर्ज्वलनशरीरमसिवीरुधां ॥ योनिरापश्चतेशुक्रंयोनिस्त्वमसिचांभसः ॥ ७ ॥ ऊर्ध्वंचाधश्चसर्पंतिपृष्ठतःपार्श्वतस्तथा ॥ अर्चिषस्तेमहावीर्यरश्मयःसवितुर्यथा ॥ ८ ॥ सारिसृक्कउवाच माता प्रणष्टापितरंनविद्मःपक्षाजातानैवनोधूमकेतो ॥ ननस्त्राताविद्यतेवैत्वदन्यस्तस्मादस्मांस्त्राहिबालांस्त्वमग्ने ॥ ९ ॥ यदग्नेतेशिवंरूपंयेचतेसप्तहेतयः ॥ तेन नःपरिपाहित्वमार्त्तान्नःशरणैषिणः ॥ १० ॥ त्वमेवैकस्तपसेजातवेदोनान्यस्तप्ताविद्यतेगोषुदेव ॥ ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्वपरेणास्मान्प्रेहिवैहव्यवाह ॥ ११ ॥ स्तंबमित्रउवाच सर्वमग्नेत्वमेवैकस्त्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ त्वंधारयसिभूतानिभुवनंत्वंबिभर्षिच ॥ १२ ॥ त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वंत्वमेवपरमंहविः ॥ मनीषिणस्त्वांजानंतिबहुधाचैकधापिच ॥ १३ ॥

तरिक्षंमरीचयःपृथिवीमरोयाअधस्तात्ताआपइत्यैतरेयेश्रुतालोकसृष्टिरुक्ताभवति सइमान्लोकानसृजतांभोमरीचिर्मरमापइतिउपक्रम्यात्रलोकात्मत्वेनस्तुतिर्नलोककर्तृत्वेनेत्यतःसमष्ट्युपासनायामेवतात्पर्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ अत्रानधिकारीसारिणीसृक्के सृक्किणीगल्लुगर्भौयस्यससारिसृक्कोबाह्यभोगासक्तोव्यष्टिरूपमेवाग्निंप्रार्थयतेमातेति प्रणष्टाअदर्शनंगता ॥ ९ ॥ शिवंशांतंलोकहितं हेतयोज्वालाःपूर्वोक्ताः ॥ १० ॥ गोषुरविरश्मिषु रविरपित्वमेवेत्यर्थः परेणास्मान्अस्मत्तोदूरेप्रेहि परेणेत्येनबंतं ॥ ११ ॥ एवंव्यष्ट्युपासनासिद्धस्यसार्वात्म्योपासनांसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिशास्त्रप्रसिद्धांशांडिल्यविद्यादिरूपांस्तंबमित्राख्यःसर्वप्राणिसमुदायसखाआह सर्वमित्यादिना त्वयीदंकनकेकुंडलादिवत् ॥ १२ ॥ बहुधाकार्यरूपेण एकधाकारणरूपेण ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रीन्लोकानितिब्रह्मांडोपलक्षणं पचसिसंहरसि समिद्धःतमोगुणेनप्रवृद्धः अत्रहेतुंश्रौतंदर्शयति त्वंसर्वस्येति प्रसूतिरुत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं एतेनएषयोनिःसर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानामितिश्रुतेर र्थोदर्शितः ॥ १४ ॥ यत्तुनांतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धंतुरीयंनिर्विशेषंतदेतद्द्रोणोब्रह्मविदांवरइत्युपक्रमात्ब्रह्मैतद्ध्यात्वतंत्वयेत्यग्निनापिद्रोणस्यैवस्तुतत्वाच्चद्रोणवाक्यस्यविषयइतिज्ञायते अत्रचनांतःप्रज्ञा दिवाक्यार्थोनचदृश्यतेऽतःकष्टमेतत् श्रुतिबलेनैवस्पष्टीकुर्मः त्वमन्नमिति हेजगत्पतेत्वंअन्नं अद्यतेत्तिचभूतानितस्मादन्नंतदुच्यतइतिश्रुतेर्विराडसि किमसौनित्यः नेत्याह प्राणिभिर्भुक्तमिति प्राणःसूत्रा त्मासउपास्यत्वेनास्तियेषांतेप्राणिनःसूत्रोपासकास्तैर्भुक्तमुपसंहृतं एतेनस्थूलस्यसूक्ष्मेलयउक्तः तथाअंतर्मध्येभूतानिसूत्रशरीरारंभकाणिअपंचीकृतवियदादीनियस्यसःअंतर्भूतोसि भूतलयस्थानमप्य सि एतेनसूक्ष्मस्यकारणेविलापनमुक्तं अतएवजगतःस्थूलसूक्ष्मकार्यस्यपतेसृष्टिसंहारयोःस्वतंत्रत्वं नित्यंप्रवृद्धोसि कार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकयोरुपाधितिरोभावाविर्भावानुसारिप्रवृद्धत्वं निरुपाधिक स्यतुनित्यमेवतत् त्वयिशुद्धेप्रतिष्ठितंसर्वंकार्यकारणात्मकंरज्वामिवोरगादिकमौभूतंत्वंपचसिसंहरसि एवंचनांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतेरर्थःस्थूलसूक्ष्मकारणरूपातीतंनिष्कलंशिवशब्दा

सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहकालेप्राप्तेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभवसिपुनःप्रतिष्ठा ॥ १४॥ द्रोणउवाच त्वम न्नंप्राणिभिर्भुक्तमंतर्भूतोजगत्पते ॥ नित्यप्रवृद्धःपचसित्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ १५॥ सूर्योभूत्वारश्मिभिर्जातवेदोभूमेरंभोभूमिजातान्रसांश्च॥ विश्वानादा यपुनरुत्सृज्यकालेदृष्ट्वावृष्ट्याभावयसीहशुक्र ॥ १६ ॥ त्वत्तएताःपुनःशुक्रवीरुधोहरितच्छदाः॥ जायंतेपुष्करिण्यश्चसुभद्रश्चमहोदधिः॥ १७॥ इदंवैसद्म तिग्मांशोवरुणस्यपरायणं॥ शिवस्त्राताभवास्माकंमाऽस्मानद्यविनाशय॥ १८ ॥ पिंगाक्षलोहितग्रीवकृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥ परेणप्रेहिमुंचास्मान्सागर स्यगृहानिव॥१९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोजातवेदाद्रोणेनब्रह्मवादिना॥ द्रोणमाहप्रतीतात्मामंदपालप्रतिज्ञया॥२०॥ अग्निरुवाच ऋ षिर्द्रोणस्त्वमसिवैब्रह्मैतद्ध्यात्वतंत्वया॥ ईप्सितंतेकरिष्यामिनचतेविद्यतेभयं॥ २१॥

भिधेयंप्रतिपादितं ॥ १५ ॥ सूर्यइति हेशुक्रशुक्लसर्वोपाधिकालुष्यहीन त्वंसूर्योभूत्वारसानादायपुनरुत्सृज्यकालेवृष्ट्याभावयसीतिसंबंधः त्वंभूम्यादीनांरसान्सत्वानिआदायसंहृत्यसूर्यःकारणात्माभू त्वाबीजमात्ररूपेणस्थित्वापुनःप्रबोधकालेवृष्ट्याचित्सत्ताप्रदानेनपृथिव्यादीनिजनयसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ एताःरसस्यब्रह्मसत्तायाआश्रयत्वेनदृश्यमानाःसत्सदितिप्रत्ययविषयभूतावीरुदादयोजडपदार्था अपित्वत्तएवोत्पन्नाइत्यर्थः तेनप्रधानादेःकारणत्वंनिरस्तं सुभद्रश्चेत्यत्रसमुद्रश्चेतिपाठेमहोदधिशब्देनमहांतिब्रह्मांडाद्बहिःस्थितानिउदकानिधीयंतेस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याऽनेकब्रह्मांडशुक्तिसंपुटाश्रयभूतो जलावरणरूपःसमुद्रोग्राह्यः तच्चावरणांतराणामप्युपलक्षणं ॥ १७ ॥ एवंपरापरब्रह्मरूपेणाग्निंस्तुत्वाउपस्थितभयनिवृत्तिंप्रार्थयते इदमिति हेतिग्मांशोतीक्ष्णकरवह्ने सद्मैवसद्मशरीरं वरुणस्यरसनेंद्रिया धिपतेः परायणंअत्यंतालंबनं पक्षिदेहेनहिसर्वरसास्वादोलभ्यते अतस्त्वंशिवःअंतरात्मा अस्माकंत्राताभव ॥ १८ ॥ सागरस्यगृहान्नदीप्रवाहानिवअनभिभाव्यान्स्वाभिभावकांश्चज्ञात्वामुंच ॥ १९ ॥ प्रतीतात्मात्दृष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मह्यंमेम ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ मंदपालइति उक्तामममपुत्रान्मादहेतिप्रार्थ्यापि ॥ १ ॥ शरणेगृहे कथंनुनकथमपि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उड्डीयनेऊर्ध्वपतने पतनेतिर्यग्गमने वाशमानारुदती ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परीताःज्ञापिताः ॥ ९॥ समक्षमिति हेत्वस्थतेतवमानसंतेनहेतुनावं

मंदपालेनवैयूयंममपूर्वंनिवेदिताः॥ वर्जयेःपुत्रकान्मह्यंदहन्दावमितिस्मह ॥ २२ ॥ तस्यतद्वचनंद्रोणत्वयायच्चेहभाषितं ॥ उभयंमेगरीयस्तुब्रूहिकिंकरवा
णिते ॥ भृशंप्रीतोस्मिभद्रंतेब्रह्मंस्तोत्रेणसत्तम ॥ २३॥ द्रोणउवाच इमेमार्जारिकाःशुक्रनित्यमुद्वेजयंतिनः ॥ एतान्कुरुष्वदग्धांस्त्वंहुताशनसबांध
वान्॥ २४॥ वैशंपायनउवाच तथातत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञायशार्ङ्गकान्॥ ददाहखांडवंदावंसमिद्धोजनमेजय॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३२॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच मंदपालोपिकौरव्य
चिंतयामासपुत्रकान्॥उक्ताऽपिचसतिग्मांशुंनैवशर्माधिगच्छति॥१॥सतप्यमानःपुत्रार्थेलपितामिदमब्रवीत्॥कथंनुशक्ताःशरणेलपितेममपुत्रकाः॥२॥
वर्धमानेहुतवहेवातेचाशुप्रवायति॥ असमर्थाविमोक्षायभविष्यंतिममात्मजाः॥ ३॥ कथंत्वशक्तात्राणायमातातेषांतपस्विनी॥ भविष्यतिहिशोकार्त्ता
पुत्रत्राणमपश्यती॥ ४॥ कथमुड्डीयनेऽशक्तान्पतनेचममात्मजान्॥ संतप्यमानाबहुधावाशमानाप्रधावती॥ ५ ॥ जरितारिःकथंपुत्रःसारिसृक्कःकथंच
मे ॥ स्तंबमित्रःकथंद्रोणःकथंसाचतपस्विनी ॥ ६ ॥ लालप्यमानंतमृषिंमंदपालंतथावने ॥ लपिताप्रत्युवाचेदंसासूयमिवभारत ॥ ७॥ नतेपुत्रेष्ववे
क्षाऽस्तियानृषीनुक्तवानसि॥ तेजस्विनोवीर्यवंतोनतेषांज्वलनाद्भयं॥ ८॥ त्वयाऽग्नौतेपरीताश्चस्वयंहिममसन्निधौ ॥ प्रतिश्रुतंतथाचेतिज्वलनेनमहात्म
नः॥ ९॥ लोकपालोनतांवाचमुक्त्वामिथ्याकरिष्यति॥ समक्षंबंधुकृत्येनतेनतेस्वस्थमानसं॥१०॥ तामेवतुममामित्रांचिंतयन्परितप्यसे॥ ध्रुवंमयिनतेस्नेहो
होयथातस्यांपुराभवत्॥ ११ ॥ नहिपक्षवतान्याय्यंनिस्नेहेनसुहृज्जने॥ पीड्यमानउपद्रष्टुंशक्तेनात्माकथंचन॥ १२ ॥ गच्छत्वंजरितामेवयदर्थंपरितप्य
से॥ चरिष्याम्यहमप्येकायथाकुपुरुषाश्रिता॥१३॥ मंदपालउवाच नाहमेवंचरेलोकेयथात्वमभिमन्यसे॥ अपत्यहेतोर्विचरेतच्चकृच्छ्रगतंमम॥ १४॥

धुकृत्यलक्षणेरक्षणेसमक्षंअभिमुखंनंकिंतुतामेवेत्यादिस्पष्टार्थं ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीति पक्षवतासहायवता सुहृज्जनेननिस्नेहेननितरांस्नेहवताशक्तेनचपीड्यमानआत्मापुत्रदाररूपःकथंचनउपद्रष्टुंउपे क्षितुंनहिन्याय्यं ॥ १२ ॥ अतस्त्वंजरितामेवगच्छेत्यधिक्षिप्याह गच्छेति ॥१३ ॥ एवंकामवृत्तोनाहंचरेनचरामि ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूतंजरितायामपत्यं भाव्यर्थैत्वयिजनयितव्येअपत्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ जरितानामतःजरासंजाताअस्याःसाजरिता सर्वेंद्रियव्याकुला ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥
स्त्रीणांअमुत्रपरलोकेपुरुषांतरादतेसापत्नकंचकृतेन्यत्तृतीयंअर्थनाशनंपुरुषार्थघातकंनास्ति ॥२६ ॥ तदुभयंनिंदति वैराग्नीति एतच्चापरिहार्यंसतीनामपीत्याह सुव्रतेति ॥२७ ॥२८॥ निमित्तंभर्त्तुर्लक्षण

भूतंहित्वाचभाव्यर्थैयोवलंबेत्समंदधीः॥अवमन्येततंलोकोयथेच्छसितथाकुरु॥१५॥एषहिप्रज्वलन्नग्निर्लेलिहानोमहीरुहान्॥आविर्भ्रेत्ददिसंतापंजनयत्य
शिवंमम ॥ १६॥ वैशंपायनउवाच तस्माद्देशादतिक्रांतेज्वलनेजरितापुनः ॥ जगामपुत्रकानेवजरितापुत्रगृद्धिनी ॥ १७ ॥ सातान्कुशलिनःसर्वा
न्विमुक्तान्जातवेदसः ॥ रोरूयमाणान्ददृशेवनेपुत्रान्निरामयान्॥१८॥अश्रूणिमुमुचेतेषांदर्शनात्सापुनःपुनः॥एकैकश्येनतान्सर्वान्क्रोशमानान्वपद्यत॥
॥१९॥ ततोऽभ्यगच्छत्सहसामंदपालोपिभारत॥ अथतेसर्वएवैनंनाभ्यनंदंस्तदासुताः॥२०॥लालप्यमानमेकैकंजरितांचपुनःपुनः॥ नचैवोचुस्तदाकिंचि
त्तमृषिंसाध्वसाधुवा॥२१॥ मंदपालउवाच ज्येष्ठःसुतस्तेकतमःकतमस्तस्यचानुजः॥मध्यमःकतमश्चैवकनीयान्कतमश्चते॥ २२ ॥ एवंब्रुवंतंदुः
खार्तंकिंमांनप्रतिभाषसे॥ कृतवानपिहित्यागंनैवशांतिमितोलभे॥ २३॥ जरितोवाच किंनुज्येष्ठेनतेकार्यंकिमनंतरजेनते ॥ किंवामध्यमजातेन
किंकनिष्ठेनवापुनः॥ २४॥ यांत्वंमांसर्वतोहीनामुत्सृज्यासिगतःपुरा॥ तामेवलपितांगच्छतरुणींचारुहासिनीं ॥ २५ ॥ मंदपालउवाच नस्त्रीणांविद्य
तेकिंचिदमुत्रपुरुषांतरात्॥सापत्नकमृतेलोकेनान्यदर्थविनाशनं॥ २६॥ वैराग्निदीपनंचैवभृशमुद्वेगकारिच ॥ सुव्रताचापिकल्याणीसर्वभूतेषुविश्रुता॥
॥२७॥ अरुंधतीमहात्मानंवसिष्ठंपर्यशंकत॥विशुद्धभावमत्यंतंसदाप्रियहितेरतं॥२८॥ सप्तर्षिमध्यगंवीरमवमेनेचतंमुनिं ॥ अपध्यानेनसातेनधूमारुण
समप्रभा॥ लक्ष्याऽलक्ष्यानाभिरूपानिमित्तमिवपश्यति ॥ २९ ॥ अपत्यहेतोःसंप्राप्तंतथात्वमपिमामिह॥इष्टमेवंगतेहित्वंसातथैवाद्यवर्तते॥३०॥ नहिभा
र्येतिविश्वासःकार्यःपुंसाकथंचन॥नहिकार्यमनुध्यातिनारीपुत्रवतीसती॥३१॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेसर्वएवैनंपुत्राःसम्यगुपासते॥सचतानात्मजा
न्सर्वानाश्वासयितुमुद्यतः॥३२॥ इतिश्रीमहा०आदिप०मयदर्शनप०शार्ङ्गकोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२३३॥ ॥छ॥ ॥छ॥

मिवपश्यतिकपटेन अतएवनाभिरूपाप्रच्छन्नवेषा तेनहेतुनालक्ष्याऽलक्ष्याच ॥ २९ ॥ इष्टंआप्तं तथारुंधतीवशंकमाना त्वमिवसापितथैव मयिअपत्यहेतोर्व्याकुलेसतिसालपितापितथैववर्त्तते ॥ ३० ॥
अतःस्त्रीणामाप्तोनास्तीत्याह नहीति कार्यंभर्तृशुश्रूषादि अनुध्यातिमनसिकरोति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युष्माकमिति ॥ १ ॥ मातुर्धर्मज्ञतांचवः मातुःवःयुष्मत्संबंधितयाधर्मज्ञतांयुष्मदीयंपरमधर्मज्ञानंमातुरस्तीतिविज्ञायेत्यर्थः ॥ २ ॥ ब्रह्मतत्वंवेदांतप्रसिद्धं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

मंदपालउवाच युष्माकमपवर्गार्थंविज्ञप्तोज्वलनोमया ॥ अग्निनाचतथेत्येवंप्रतिज्ञातंमहात्मना ॥ १ ॥ अग्नेर्वचनमाज्ञायमातुर्धर्मज्ञतांचवः ॥ भव
तांचपरंवीर्यंपूर्वंनाहमिहागतः ॥ २ ॥ नसंतापोहिवःकार्यःपुत्रकाद्दिमांप्रति ॥ ऋषीन्वेदहुताशोऽपिब्रह्मतद्विदितंचवः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच ए
वमाश्वासितान्पुत्रान्भार्यामादायसद्विजः ॥ मंदपालस्ततोदेशादन्यंदेशंजगामह ॥ ४ ॥ भगवानपितिग्मांशुःसमिद्धःखांडवंततः ॥ ददाहसहकृष्णाभ्यांज
नयन्जगतोहितं ॥ ५ ॥ वसामेदोवहाःकुल्यास्तत्रपीत्वाचपावकः ॥ जगामपरमांतृप्तिंदर्शयामासचार्जुनं ॥ ६ ॥ ततोंऽतरिक्षाद्भगवानवतीर्यपुरंदरः ॥ मरु
द्गणैर्वृतःपार्थंकेशवंचेदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ कृतंयुवाभ्यांकर्मेदममरैरपिदुष्करं ॥ वरंवृणीतंतुष्टोस्मिदुर्लभंपुरुषेष्विह ॥ ८ ॥ पार्थस्तुवरयामासशक्रादस्त्राणिस
र्वशः ॥ प्रदातुंतच्चशक्रस्तुकालंचक्रेमहाद्युतिः ॥ ९ ॥ यदाप्रसन्नोभगवान्महादेवोभविष्यति ॥ तदातुभ्यंप्रदास्यामिपांडवास्त्राणिसर्वशः ॥ १० ॥ अहमेव
चतंकालंवेत्स्यामिकुरुनंदन ॥ तपसामहताचापिदास्यामिभवतोऽप्यहं ॥ ११ ॥ आग्नेयानिचसर्वाणिवायव्यानिचसर्वशः ॥ मदीयानिचसर्वाणिग्रहीष्य
सिधनंजय ॥ १२ ॥ वासुदेवोपिजग्राहप्रीतिंपार्थेनशाश्वतीं ॥ ददौसुरपतिश्चैववरंकृष्णायधीमते ॥ १३ ॥ एवंदत्वावरंताभ्यांसहदेवैर्मरुत्पतिः ॥ हुताशन
मनुज्ञाप्यजगामत्रिदिवंप्रभुः ॥ १४ ॥ पावकश्चतदादावंदग्ध्वासमृगपक्षिणं ॥ अहानिपंचचैकंचविररामसुतर्पितः ॥ १५ ॥ जग्ध्वामांसानिपीत्वाचमेदां
सिरुधिराणिच ॥ युक्तःपरमयाप्रीत्यातावुवाचाच्युतार्जुनौ ॥ १६ ॥ युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतर्पितोऽस्मियथासुखं ॥ अनुजानामिवांवीरौचरतंयत्रवांछि
तं ॥ १७ ॥ एवंतौसमनुज्ञातौपावकेनमहात्मना ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चदानवश्चमयस्तथा ॥ १८ ॥ परिक्रम्यततःसर्वेत्रयोपिभरतर्षभ ॥ रमणीयेनदीकूलेस
हिताःसमुपाविशन् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिवरप्रदानेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽ
ध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ चरतंयत्रवांछितमित्यनेनाप्रतिहतगतित्वंद्वयोरपिदत्तंमयेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतु
स्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७
*मोक्षार्थंमोचनार्थमितियावत्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाप्तंमयदर्शनपर्वादिपर्वंच ॥ इतःपरंसभापर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ वैशंपायनउवाच ततोब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेवस्यसंनिधौ ॥ प्रांजलिःश्लक्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः ॥ १ ॥

आदिपर्वणिसप्तविंशत्यधिकद्विशताध्यायाद्वितीयाध्यायेव्यासेनप्रतिज्ञाताःकिंतुपूर्वतनलेखकप्रमादेनचतुस्त्रिंशदधिकद्विशताध्यायादृश्यंतेएवंसतितेबहुपुस्तकपाठसाम्यस्यविद्यमानत्वात्कुत्रकुत्राध्यायाधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवति श्लोकसंख्यायाअपिवैषम्यंतत्प्रमादेनैवेतिबोध्यं ॥

इदमादिपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते सभापर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ बीजांकुरद्रुमसमेश्वरसूत्रविश्वान्मोक्षायचिंतयतयूयमभेदबुध्या दास्यायबीजशतगर्भफलाभमेकंगोपालमेवकलयामजगन्निदानं ॥ १ ॥ जीवेभुजिःस्वपरसृष्टवपुर्युजेवयत्रेशतापर
धियानिजमाययावा सृष्टैरुपाधिभिरसंगचितावपीष्टातस्मिन्ममास्तुरतिरात्मनिलक्ष्मणार्ये ॥ २ ॥ प्रणम्यनारायणतीर्थवर्यान्धीरेशमिश्रांश्चहमीरपुर्यान् प्राचांगुरूणांत्वदयानुरूपंकुर्मःसभापर्वणिभावदीपं ॥
॥ ३ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिअंतेशार्ङ्गकाःज्ञानबलादेववह्निमुखाद्विमुक्ताइत्युक्तंतच्चज्ञानंभगवद्भक्तिबलादेवलभ्यतइतिप्रतिपादनायेदंसभापर्वआरभ्यते तत्रभक्तावपिरुच्युत्पादनार्थंभक्तिबलेनैवपांडवानांदि
व्यसभालाभाद्यैश्वर्यंद्वेषेणापिभगवत्ध्यानं भगवत्सायुज्यप्रापकमितिशिशुपालनिर्याणेनध्यानमाहात्म्यं निरपराधिष्वपिपांडवेषुअभक्तानांदुर्योधनादीनांद्वेषोत्पत्त्याऽभक्तदोषाः द्यूतेद्रौपदीत्राणेनभगवतोभ
क्तपक्षपातित्वं समर्थानामपिपांडवानांसापराधेष्वपिदुर्योधनादिषुअप्रकोपेनभक्तानांतितिक्षाचेतिभक्तगुणाश्चदर्शिताः तत्रउपकर्त्रेप्रत्युपकारोवश्यंकर्त्तव्यइत्येतद्दर्शयितुंपांडवार्थेमयेनवन्हितोमोचितेनअभूत

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ वैशंपायनउवाच ततोऽब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेवस्यसन्निधौ॥ प्रांजलिःश्ल
क्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः॥ २॥ मयउवाच अस्मात्कृष्णात्सुसंरब्धात्पावकाच्चदिधक्षतः॥ त्वयात्रातोस्मिकौंतेयब्रूहिकिंकरवाणिते॥ ३॥ अर्जुनउ
वाच कृतमेवत्वयासर्वंस्वस्तिगच्छमहासुर॥ प्रीतिमान्भवमेनित्यंप्रीतिमंतोवयंचते॥ ४॥ मयउवाच युक्तमेतत्त्वयिविभोयथात्थपुरुषर्षभ॥ प्रीतिपूर्वम
हंकिंचित्कर्त्तुमिच्छामिभारत॥ ५॥ अहंहिविश्वकर्मावैदानवानांमहाकविः॥ सोहंवैत्वत्कृतेकर्त्तुंकिंचिदिच्छामिपांडव॥ ६॥ अर्जुनउवाच प्राणकृच्छ्राद्वि
मुक्तंत्वमात्मानंमन्यसेमया॥ एवंगतेनशक्ष्यामिकिंचित्कारयितुंत्वया॥ ७॥ नचापितवसंकल्पंमोघमिच्छामिदानव॥ कृष्णस्यक्रियतांकिंचित्तथाप्रतिकृतं
मयि॥ ८॥ चोदितोवासुदेवस्तुमयेनभरतर्षभ॥ मुहूर्त्तमिवसंदध्यौकिमयंचोद्यतामिति॥ ९॥ ततोविचिंत्यमनसालोकनाथःप्रजापतिः॥ चोदयामासतंकृ
ष्णःसभावैक्रियतामिति॥ १०॥ यदित्वंकर्त्तुकामोसिप्रियंशिल्पवतांवर॥ धर्मराजस्यदैतेययादृशीमिहमन्यसे॥ ११॥ यांकृतांनानुकुर्वंतिमानवाःप्रेक्ष्यधि
ष्ठिताः॥ मनुष्यलोकेसकलेतादृशींकुरुवैसभां॥ १२॥ यत्रदिव्यानभिप्रायान्पश्येमहिकृतांस्त्वया॥ आसुरान्मानुषांश्चैवसभांतांकुरुवैमय॥ १३॥ वैशंपा
यनउवाच प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंसंप्रहृष्टोमयस्तदा॥ विमानप्रतिमांचक्रेपांडवस्यशुभांसभां॥ १४॥

पूर्वांसभाकृतेतितावद्वर्ण्यते ततोब्रवीन्मयःपार्थमित्यादिना ॥२॥
खांडवदाहेकृष्णात्चक्रेणजिघांसतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विश्वंकर्मकृतिसाध्यंयस्यसविश्वकर्मा महाकविःशिल्पपंडितः ॥ ६ ॥ एवंगतेप्रत्युपकारार्थंप्राप्तेत्वयिसति ॥ ७ ॥ ८ ॥ संदध्यौविचारितवान् ॥ ९॥
॥ १० ॥ हेदैतेयहेदानव ॥ ११ ॥ १२ ॥ आसुरान्मानुषानित्युपलक्षणं देवगंधर्वादीनामप्यभिप्रायान् लेपचित्रेलेख्यचित्रेचचतुर्दशभुवनांतरस्थतत्तज्जातीयस्वाभाविकनानाविधलीलाप्रदर्शनेनमनोव
त्तीःपश्येम यद्दर्शनेनब्रह्मांडांतरवर्तिसर्ववस्तुजातंदृष्टप्रायंभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ विमानप्रतिमेतिनाम विमानसदृशींवा ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ पूर्वदेवोवृषपर्वादानवःतस्यचरितंबिंदुसरसियज्ञकरणादि ॥ १७ ॥ आश्वस्यस्वस्थचित्तोभूत्वा प्रचक्रमेआरब्धवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ किष्कुर्हस्तः सर्वतश्चतुर्दिक्षु ॥ २१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्थ्यंअर्थादनपेतं तथ्यंसत्यं लघुस्वल्पाक्षरं युक्तंयुक्तिमत् अतएवानुत्तरंपू

ततःकृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ सर्वमेतत्समावेद्यदर्शयामासतुर्मयं॥ १५ ॥ तस्मैयुधिष्ठिरःपूजांयथार्हमकरोत्तदा ॥ सतुतांप्रतिजग्राहमयःसत्कृत्य भारत॥ १६॥ सपूर्वदेवचरितंतदातत्रविशांपते॥ कथयामासदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारत॥ १७॥ सकालंकंचिदाश्वस्यविश्वकर्माविचिंत्यतु॥ सभांप्रचक्रमेकर्तुं पांडवानांमहात्मनां॥ १८॥ अभिप्रायेणपार्थानांकृष्णस्यचमहात्मनः ॥ पुण्येऽहनिमहातेजाःकृतकौतुकमंगलः॥ १९॥ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठान्पायसेनसहस्रशः॥ धनंबहुविधंदत्वातेभ्यएवचवीर्यवान्॥ २० ॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नांदिव्यरूपांमनोरमां॥ दशकिष्कुसहस्रांतांमापयामाससर्वतः॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभास्थाननिर्णयेप्रथमोऽध्यायः॥ १॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच उषित्वाखांडवप्रस्थेसुखवासंजनार्दनः॥ पार्थैःप्रीतिसमायुक्तैःपूजनार्होभिपूजितः॥ १॥ गमनायमतिंचक्रेपितुर्दर्शनलालसः॥ धर्मराजमथामंत्र्यपृथांचपृथुलोचनः॥२॥ ववंदेचरणौमूर्ध्नाजगद्वंद्यःपितृष्वसुः ॥ सतयामूर्ध्न्युपाघ्रातःपरिष्वक्तश्चकेशवः॥ ३ ॥ ददर्शानंतरंकृष्णोभगिनींस्वांमहायशाः ॥ तामुपेत्यहृषीकेशःप्रीत्याबाष्पसमन्वितः॥ ४॥ अर्थ्यंतथ्यंहितंवाक्यंलघुयुक्तमनुत्तरं॥ उवाचभगवान्भद्रांसुभद्रांभद्रभाषिणीं॥ ५ ॥ तयास्वजनगामीनिश्रावितोवचनानिसः ॥ संपूजितश्चाप्यसकृत्शिरसाचाभिवादितः॥ ६ ॥ तामनुज्ञायवार्ष्णेयःप्रतिनंद्यचभामिनीं॥ ददर्शानंतरंकृष्णांधौम्यंचापिजनार्दनः॥ ७॥

र्वपक्षवदप्रत्याख्येयं तथ्यंपथ्यंहितंवाक्यंगुरुस्वल्पाक्षरंमृदुइतिपाठेपथ्यंसन्मार्गादनपेतं गुरुबह्वर्थं ॥ ५ ॥ स्वजनगामीनि मात्रादिषुस्वबांधवेषुकुशलसंदेशरूपाणि ॥ ६ ॥ भामिनींदीप्तिमतीं भाविनीमिति पाठेसद्भावयुक्तां ॥ ७ ॥

॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ववंदेचेति पुरुषसत्तमः पुरुषेषुअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेषुपंचसु आद्योव्यवहारतःसत्यः उत्तरोत्तरेषांतुपूर्वपूर्वाधिष्ठानत्वात्तत्तदपेक्षयासत्यतरत्वं पुच्छंब्रह्मतुषष्ठंतेषामधिष्ठानभूतंमोक्षेप्यबाध्यत्वात्सत्तमः ननुकथंसत्तमेअस्थूलमनणुनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः सर्वविशेषशून्येनामरूपवंदनादिक्रियायोगोघटेतेतिचेत् अत्रब्रूमः कौलिकेप्रतिमाद्वाराचैत्रेभोगइवेशता असंगेभूम्निजीवौघकल्पितोपाधियोगतः अनादौसंसारेजीवेश्वरविभागस्याप्यनादित्वाद्रज्ज्वांभुजंगइवजीवौघस्याविद्ययाशुद्धेपिचिदात्मनिईशसूत्रादिकंकल्पितं इदमेवब्रह्मणःशरीरमिति यथाकौलिकःप्रतिमांकृत्वाइदमेवचैत्रस्यशरीरमितिभावयति तद्वत् यथाचप्रतिमाद्वाराचैत्रस्यभोगोभवत्येवंशुद्धायामपिचितिजीवौघकल्पितोपाधिद्वाराईशनादिकंभवति एतावांस्तुविशेषः जीवस्यस्वाविद्याकल्पितंशरीरांतरमस्तीतिप्रतिमानिमित्तकोपिभोगःस्वदेहावच्छेदेनैवजायतेनप्रतिमावच्छेदेन चितस्तुतदभावाद्विभुत्वाच्चपरकल्पितोपाध्यवच्छेदेनैवनियंतृत्वादिकंभवति तच्चाकर्मजत्वाच्चितौनसंसृज्यते यथाजीवेभोगः यथावाकल्पितसर्पगतंभीषणत्वंरज्ज्वां एवंचव्यवहारतःसंसारस्याद्यंतशून्यत्वात्तत्कारणीभूतस्यईशादेरपितथात्वंवक्तव्यं किमुतईशादिकारणीभूतायाःकृष्णमूर्तेः तथाहि बीजांकुरतरूपमेषुईशसूत्रविराट्सुअनंतबीजगर्भफलोपमःश्रीकृष्णः अनंतकोटिब्रह्मांडनायकइतिप्रसिद्धं अयमेवश्रीमच्छंकरभगवत्पादैर्वेदांतसारेवनवृक्षदृष्टांतेनसमष्टिव्यष्टिरूपेणस्थूलसूक्ष्मकारणानिप्रतिपाद्यसमष्टिवनदृष्टांतेनप्रतिपादितः शास्त्रेपिअंतस्तद्धर्मोपदेशादि

ववंदेचयथान्यायंधौम्यंपुरुषसत्तमः॥ द्रौपदींसांत्वयित्वाचआमंत्र्यचजनार्दनः ॥ ८ ॥ भ्रातॄनभ्यगमद्विद्वान्पार्थेनसहितोबली ॥ भ्रातृभिःपंचभिःकृष्णोवृतःशक्रइवामरैः॥ ९ ॥ यात्राकालस्ययोग्यानिकर्माणिगरुडध्वजः॥ कर्तुकामःशुचिर्भूत्वास्नातवान्समलंकृतः ॥ १० ॥ अर्चयामासदेवांश्चद्विजांश्चयदुपुंगवः ॥ माल्यजाप्यनमस्कारैर्गंधैरुच्चावचैरपि॥ ११॥ सकृत्वासर्वकार्याणिप्रतस्थेतस्थुषांवरः॥ उपेत्यसयदुश्रेष्ठोबाह्यकक्षाद्विनिर्गतः ॥ १२॥ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः॥ वसुप्रदायचततःप्रदक्षिणमथाकरोत्॥ १३॥

त्यत्रयएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्राणनखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनामसएषसर्वेभ्यःपाप्मभ्यउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेदेतिनामरूपवंतंआदित्यमंडलांतर्वर्तिनंनारायणमुदाहृत्यतस्यऋकूचसामचगेष्णाविति नारायणस्यकृत्स्नप्रपंचात्मकेऋक्सामेअंगुलिपर्वणीइत्युक्तं ततोऽनंतकोटिब्रह्मांडाश्रयत्वंसूर्याकृतेर्ब्रह्मणोयुज्यते अयमेवनंदनंदनोमहामायावीसुप्तिप्रलयकैवल्येषुकर्मोपरमेसतिजगदिंद्रजालंस्वमूर्त्यासहतिरोधायापास्तसमस्तविशेषंब्रह्मात्मानंप्रापयतिकर्मशेषसत्त्वेपुनरुद्भावयतिच ततश्चास्यस्वाविद्याभावादसंगत्वंपराविद्याकल्पितोपाधिसंबंधात्प्रतिमायाभोजकत्ववत्नियंतृत्वंअविद्यायाश्चाद्यंतशून्यत्वात्तन्नित्यत्वंचेतिसिद्धं ततश्चासंगत्वाद्युक्तमस्यपुरुषसत्तमत्वंजनगमयितृत्वरूपजनार्दनत्वेननियंतृत्वंनियंतृत्वादेवचउत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहमितिवक्ष्यमाणरीत्याजनशिक्षार्थंधौम्यवंदनेनवैदिकमर्यादापरिपालकत्वंद्रौपदीसांत्वनेनचसुहृदनुग्राहकत्वंचेत्यादिसर्वंसमंजसं अयमेवार्थोमंगलश्लोकाभ्यामस्माभिःसंगृहीतोनविस्मर्तव्यः ॥ ८ ॥ भ्रातॄन्पितृष्वसुःपुत्रान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्थुषांस्थितिमतांवरः सनातनइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभीषूनूरथाश्वरश्मीन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुपीडितंगाढंयथाभवतितथापरिष्वज्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संविदंपुनरेष्यामीतिनिश्चयंकृत्वा ॥ २५ ॥ लोचनैरितिसर्वैद्रियाग्राह्यमपिपरमात्मानंप्रथमंप्रतिमादिषुसंचिंत्य मनोभिरितिपश्चात्प्रतिमांत्यक्त्वामनसैवचिंतयेदित्युक्तं ॥ २६ ॥ २७ ॥ मनसोलयेशौरिर्मानसमूर्त्तिरूपोंऽतर्दधे अतएवतेअकामाःनिर्विकल्प

कांचनंरथमास्थायतार्क्ष्यकेतनमाशुगं ॥ गदाचक्रासिशार्ङ्गाद्यैरायुधैरावृतंशुभं ॥ १४ ॥ तिथावप्यथनक्षत्रेमुहूर्त्तेचगुणान्विते ॥ प्रययौपुंडरीकाक्षःशैब्यसुग्रीववाहनः ॥ १५ ॥ अन्वारुरोहचाप्येनंप्रेम्णाराजायुधिष्ठिरः ॥ अपास्यचास्ययंतारंदारुकंयंतृसत्तमं ॥ १६ ॥ अभीषून्संप्रजग्राहस्वयंकुरुपतिस्तदा ॥ उपारुह्यार्जुनश्चापिचामरव्यजनंसितं ॥ १७ ॥ रुक्मदंडंबृहद्वाहुर्विदुधावप्रदक्षिणं ॥ तथैवभीमसेनोपियमाभ्यांसहितोबली ॥ १८ ॥ पृष्ठतोऽनुययौकृष्णमृत्विक्पौरजनैःसह ॥ सतथाभ्रातृभिःसर्वैःकेशवःपरवीरहा ॥ १९ ॥ अन्वीयमानःशुशुभेशिष्यैरिवगुरुःप्रियैः ॥ पार्थमामंत्र्यगोविंदःपरिष्वज्यसुपीडितं ॥ २० ॥ युधिष्ठिरंपूजयित्वाभीमसेनंयमौतथा ॥ परिष्वक्तोभृशंतैस्तुयमाभ्यामभिवादितः ॥ २१ ॥ योजनार्धमथोगत्वाकृष्णःपरपुरंजयः ॥ युधिष्ठिरंसमामंत्र्यनिवर्त्तस्वेतिभारत ॥ २२ ॥ ततोभिवाद्यगोविंदःपादौजग्राहधर्मवित् ॥ उत्थाप्यधर्मराजस्तुमूर्ध्न्युपाघ्रायकेशवं ॥ २३ ॥ पांडवोयादवश्रेष्ठंकृष्णंकमललोचनं ॥ गम्यतामित्यनुज्ञाप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः ॥ निवर्त्यचतथाकृच्छ्रात्पांडवान्सपदानुगान् ॥ २५ ॥ स्वांपुरींप्रययौहृष्टोयथाशक्रोऽमरावतीं ॥ लोचनैरनुजग्मुस्तेतमादृष्टिपथात्तदा ॥ २६ ॥ मनोभिरनुजग्मुस्तेकृष्णंप्रीतिसमन्वयात् ॥ अतृप्तमनसामेवतेषांकेशवदर्शने ॥ २७ ॥ क्षिप्रमंतर्दधेशौरिश्चक्षुषांप्रियदर्शनः ॥ अकामाएवपार्थास्तेगोविंदगतमानसाः ॥ २८ ॥ निवृत्योपययुस्तूर्णंस्वंपुरंपुरुषर्षभाः ॥ स्यंदनेनाथकृष्णोपित्वरितंद्वारकामगात् ॥ २९ ॥ सात्वतेनचवीरेणपृष्ठतोयायिनातदा ॥ दारुकेणचसूतेनसहितोदेवकीसुतः ॥ सगतोद्वारकांविष्णुर्गरुत्मानिववेगवान् ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच निवृत्यधर्मराजस्तुसहभ्रातृभिरच्युतः ॥ सुहृत्परिवृतोराजाप्रविवेशपुरोत्तमं ॥ ३१ ॥ विसृज्यसुहृदःसर्वान्भ्रातॄन्पुत्रांश्चधर्मराट् ॥ मुमोदपुरुषव्याघ्रोद्रौपद्यासहितोनृप ॥ ३२ ॥ केशवोपिमुदायुक्तःप्रविवेशपुरोत्तमं ॥ पूज्यमानोयदुश्रेष्ठैरुग्रसेनमुखैस्तथा ॥ ३३ ॥

समाधिस्थाः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइतिश्रुतेः यतोगोविंदेनिर्विकल्पेब्रह्मणिगतंलीनंमानसंयेषांतेतथाभूताः ॥ २८ ॥ निवृत्येतिसमाधिसुखानुभवानंतरंव्युत्थानंध्वनितं ॥ २९ ॥ सगत्वेतिपाठेगत्वाशीघ्रगमनशीलः गमेःअन्येभ्योपिदृश्यतइतिक्वनिप् अनुदात्तोपदेशेतिअनुनासिकलोपेन्हस्वस्येतितुगागमः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३४॥३५॥ कल्पयामास एवमेवंकरिष्यामीतिमनसिविचारयामासेत्यर्थः ॥३६॥ इतिसभा०नैलकंठीये भारतभा० द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥७॥ ॥१॥२॥ भांडमिवभांडंमूलधनं विचित्ररंगोपादान द्रव्यं कृतंहिंगुलादिवन्निर्मितं मणिमयंमणिप्रचुरं येनकृत्रिममयूरादीनांचंद्रकलोचनादीनिक्रियंते ॥३॥४॥५॥ राज्ञावृषपर्वणा निहितासाइदानीमप्यस्तीतिभावयामीतियोज्यंततोऽर्वाग्भीमसेनंविनातद्गुरु मनयोग्यस्यपुंसोऽजातत्वादितिभावः भारसहा गदांतरेणसन्निपातेसत्यविचाल्या यतोदृढा ॥ ६॥ सावै शतसहस्रस्यलक्षस्य गदालक्षेणतुल्येत्यर्थः स्वर्णभारसहस्रस्येतिपाठेतु तुलांपलशतंप्राहुर्भारःस्याद्विंश

आहुकंपितरंवृद्धंमातरंचयशस्विनीं॥ अभिवाद्यबलंचैवस्थितःकमललोचनः॥ ३४ ॥ प्रद्युम्नसांबनिशठांश्चारुदेष्णंगदंतथा॥ अनिरुद्धंचभानुंचपरिष्वज्य जनार्दनः॥ ३५ ॥ सवृद्धैरभ्यनुज्ञातोरुक्मिण्याभवनंययौ॥ मयोपिसमहाभागःसर्वरत्नविभूषितां ॥ विधिवत्कल्पयामाससभांधर्मसुतायवै ॥ ३६॥ इति श्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिभगवद्यानेद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच॥ अथाब्रवीन्मयःपार्थमर्जुनंजयतांवरं॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिपुनरेष्यामिचाप्यहं॥ १ ॥ उत्तरेणतुकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति॥ यियक्षमाणेषुपुरादानवेषुमयाकृतं॥ २ ॥ चित्रंमणिमयंभांडंरम्यंबिंदुसरःप्रति॥ सभायांसत्यसंधस्ययदासीद्वृषपर्वणः॥ ३ ॥ आगमिष्यामितद्गृह्ययदितिष्ठतिभारत ॥ ततःसभांकरिष्यामिपांडवस्ययशस्विनीं ॥ ४॥ मनःप्रल्हादिनींचित्रांसर्वरत्नविभूषितां ॥ अस्तिबिंदुसरस्युग्रागदाचकुरुनंदन॥ ५॥ निहिताभावयाम्येवंराज्ञाहत्वारणेरिपून् ॥ सुवर्णबिंदुभिश्चित्रागुर्वीभारसहादृढा॥ ॥६॥ सावैशतसहस्रस्यसम्मिताशत्रुघातिनी॥ अनुरूपाचभीमस्यगांडीवंभवतोयथा ॥ ७॥ वारुणश्चमहाशंखोदेवदत्तःसुघोषवान् ॥ सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवतेनात्रसंशयः॥ ८ ॥ इत्युक्त्वासोऽसुरःपार्थंप्रागुदीचींदिशंगतः॥ अथोत्तरेणकैलासान्मैनाकंपर्वतंप्रति॥ ९॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्महामणिमयोगिरिः॥ रम्यंबिंदुसरोनामयत्रराजाभगीरथः॥ १० ॥ द्रष्टुंभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः॥ यत्रेष्टंसर्वभूतानामीश्वरेणमहात्मना ॥ ११ ॥ आहृताःक्रतवोमुख्याः शतंभरतसत्तम॥ यत्रयूपामणिमयाश्चैत्याश्चापिहिरण्मयाः॥ १२॥ शोभार्थंविहितास्तत्रनतुदृष्टांततःकृताः॥ यत्रेष्ट्वासगतःसिद्धिंसहस्राक्षःशचीपतिः॥ १३॥ यत्रभूतपतिःसृष्ट्वासर्वान्लोकान्सनातनः॥ उपास्यतेतिग्मतेजाःस्थितोभूतैःसहस्रशः॥ १४॥ नरनारायणौब्रह्मायमःस्थाणुश्चपंचमः॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये॥ १५॥ यत्रेष्टंवासुदेवेनसत्रैर्वर्षगणान्बहून्॥ श्रद्दधानेनसततंधर्मसंप्रतिपत्तये॥ १६ ॥

तिस्तुलेतिशास्त्रोक्तमानेनगुर्वीत्यर्थः॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रागुदीचीमैशानीं उत्तरेणउत्तरतः ॥ ९ ॥ हिरण्यशृंगोमैनाकावयवभूतोगिरिः ॥ १० ॥ ईश्वरेणप्रजापतिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ दृष्टांततःशास्त्रसिद्धांततः ॥ १३ ॥ भूतपतिर्महादेवः सृष्ट्वासृष्टिकर्त्ता अत्रापिगत्वेति वत्क्वनिप् ॥ १४ ॥ १५ ॥ शिष्टसंप्रतिपत्तयेइतिपाठेपिशिष्टान्धर्मानुष्ठानेप्रवर्त्तयितुमित्यर्थः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ स्फाटिकंस्फटिकइत्युपलक्षणंनानारत्नमयं सितसारंगपिशंगादिवर्णानांमहामणीनांचूर्णानियथापेक्षितंमिश्राणिशुकपारावतमयूरजपादाडिमजंबूफलवर्णाद्यवांतरमिश्ररंगरचनार्थंवृषपर्वयागेसभा
र्थंसंपादितंतत्रोपयुक्तावशिष्टंआनीतवानित्यर्थः ॥ १८ ॥ किंकरैःरक्षसांजातिविशेषैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ दिव्या दिव्येनवर्चसाअलौकिकेनचतेजसा नवमेघप्रतीकाशा नवभि
र्मेघैरिवमेघैश्चित्तक्षेत्रेचमत्कारामृतवर्षिभिःशृंगारादिभीरसैस्तत्तच्चित्रेष्वभिनीयप्रदर्शितैःशोभमाना दिवंआवृत्यव्याप्यअभिभूयेतियावत् विष्ठिता विशेषेणस्थिता विपाप्मापापघ्नी दिव्यतेजःसंपन्नत्वात् विग
तक्लमाश्रमच्छेदिनी व्यूढास्त्वत्रविचित्रमणिवेदिकेतिपाठंकल्पयंति ॥ २५ ॥ प्राकारःपरिधिभित्तिः तोरणानिबहिर्द्वाराणि प्राकारमालिनीत्यपिपाठः ॥ २६ ॥ दशअहिंसादीन्यमनियमान्अर्हंतितेदशार्हाः

सुवर्णमालिनोयूपांश्चैत्यांश्चाप्यतिभास्वरान् ॥ ददौयत्रसहस्राणिप्रयुतानिचकेशवः ॥ १७॥ तत्रगत्वासजग्राहगदांशंखंचभारत ॥ स्फाटिकंचसभाद्रव्यंय
दासीद्वृषपर्वणः ॥ १८ ॥ किंकरैःसहरक्षोभिर्यदरक्षन्महद्धनं ॥ तदगृह्णान्मयस्तत्रगत्वासर्वमहासुरः ॥ १९ ॥ तदाहृत्यचतांचक्रेसोसुरोऽप्रतिमांसभां ॥ विश्रु
तांत्रिषुलोकेषुदिव्यांमणिमयींशुभां ॥ २० ॥ गदांचभीमसेनायप्रवरांप्रददौतदा ॥ देवदत्तंचार्जुनायशंखप्रवरमुत्तमं ॥ २१ ॥ यस्यशंखस्यनादेनभूतानिप्र
चकंपिरे ॥ सभाचसामहाराजशातकुंभमयद्रुमा ॥ २२ ॥ दशकिष्कुसहस्राणिसमंतादायताभवत् ॥ यथावह्नेर्यथार्कस्यसोमस्यचयथासभा ॥ २३ ॥ भ्राज
मानातथात्यर्थंदधारपरमंवपुः ॥ अभिघ्नतीवप्रभयाप्रभामर्कस्यभास्वरां ॥ २४ ॥ प्रबभौज्वलमानेवदिव्यादिव्येनवर्चसा ॥ नवमेघप्रतीकाशादिवमावृत्यवि
ष्ठिता ॥ आयताविपुलारम्याविपाप्माविगतक्लमा ॥ २५ ॥ उत्तमद्रव्यसंपन्नारत्नप्राकारतोरणा ॥ बहुचित्राबहुधनासुकृताविश्वकर्मणा ॥ २६ ॥ नदाशार्हीसु
धर्मावाब्रह्मणोवाथतादृशी ॥ सभारूपेणसंपन्नायांचक्रेमतिमान्मयः ॥ २७ ॥ तांस्मतत्रमयेनोक्तारक्षंतिचवहंतिच ॥ सभामष्टौसहस्राणिकिंकरानामराक्षसाः
॥ २८ ॥ अंतरिक्षचराघोरामहाकायामहाबलाः ॥ रक्ताक्षाःपिंगलाक्षाश्चशुक्तिकर्णाःप्रहारिणः ॥ २९ ॥ तस्यांसभायांनलिनींचकाराप्रतिमांमयः ॥ वैदूर्यप
त्रविततांमणिनालमयांबुजां ॥ ३० ॥

भगवद्भक्ताःबलिबाणप्रभृतयःतेषामियंदाशार्ही सात्वतीतिपाठेसात्पस्मात्मासोस्त्येषामिति सात्वंतस्तेषामियंसात्वतीतिसएवार्थः ॥ २७ ॥ वहंतीतिसभायाःजंग
मत्वमुक्तं अतएवविमानप्रतिमेतिनामतस्यायुक्तं ॥ २८ ॥ २९ ॥ नलिनींकमलवतींसरसीं वैदूर्यैःइंद्रनीलमणिमयैःपत्रैर्व्याप्तां मणिनालमयांबुजां मणिमयनालांकनकांबुजांच मयःशिल्पिनिदैत्यानांक
रभेऽश्वतरेपिचेतिविश्वः करभःकलभोवाष्टापदेइतिचविश्वः मणिनालोज्ज्वलांबुजामितिपाठेतु मणिमयानिनालेषुविकस्वराणिअंबुजानियस्यांसातथा मणिमयनालेषुस्वच्छांबुजांवा ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पद्मसौगंधिकवतीं पद्माकारैःसौगंधिकैःपद्मरागैर्युक्तां पद्मरागमयपद्मामित्यर्थः सौगंधिकंतुकल्हारेपद्मरागेचेतिमेदिनी हैमसौगंधिकवतीमितिपाठःस्पष्टार्थः पुष्पितैर्विकसितैः निष्पंकेतिविद्यमानमपिस लिलमतिस्वच्छत्वात् आशयरूपेणैवप्रकाशतेनस्वरूपेणस्फटिकजपाकुसुमवत् अनेनतत्रस्थलभ्रमकारणमुक्तं॥ ३१॥मंदानिलेनसमुद्धूतांसमुच्छलितबिंदुं अतएवसर्वतःप्रस्तनलिनीपत्रेषुमुक्तातुल्यैर्जलबिं दुभिःआचितांव्याप्तां महामणिमयाःशिलापट्टाःदीर्घचतुरस्रपाषाणाःतैर्बद्धाःपर्यंतेसमीपेचतुर्दिक्षुवेदिकाःयस्यास्तां ॥ ३२ ॥ मणिरत्नचितांतांनलिनींतुअभ्येत्यअधिगत्यज्ञात्वा अयंभावः अदृष्टपूर्वैरति भास्वरैःपत्रनालपुष्पैराच्छन्नत्वात्सलिलस्यकाचमय्यांवैदूर्यमणिमय्यांवाभुविकृत्रिमाण्येवकमलादीनीतिभ्रमात्मणिरत्नचिताभूमिरेवेयमितितांनलिनींज्ञात्वास्थलभ्रमाज्जलेपतंतीति ॥ ३३ ॥ तांसभांअ

पद्मसौगंधिकवतींनानाद्विजगणायुतां ॥ पुष्पितैःपंकजैश्चित्रांकूर्मैर्मत्स्यैश्चकांचनैः ॥ चित्रस्फटिकसोपानांनिष्पंकसलिलांशुभां ॥ ३१॥मंदानिलसमुद्धूतां मुक्ताबिंदुभिराचितां ॥ महामणिशिलापट्टबद्धपर्यंतवेदिकां ॥ ३२॥ मणिरत्नचितांतांतुकेचिदभ्येत्यपार्थिवाः ॥ दृष्ट्वापिनाभ्यजानंततेऽज्ञानात्प्रपतंत्युत॥ ॥३३॥ तांसभामभितोनित्यंपुष्पवंतोमहाद्रुमाः॥आसन्नानाविधालीलाःशीतच्छायामनोरमाः॥३४॥ काननानिसुगंधीनिपुष्करिण्यश्चसर्वशः॥ हंसकारं डवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः॥ ३५॥ जलजानांचपद्मानांस्थलजानांचसर्वशः॥मारुतोगंधमादायपांडवान्स्मनिषेवते॥ ३६॥ईदृशींतांसभांकृत्वामासैः परिचतुर्दशैः॥ निष्ठितांधर्मराजायमयोराजन्न्यवेदयत्॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभानिर्माणेतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥४॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रवेशनंतस्यांचक्रेराजायुधिष्ठिरः॥अयुतंभोजयित्वातुब्राह्मणानांनराधिपः॥१॥ साज्येनपायसेनैवमधुनामिश्रितेनच॥ भक्ष्यैर्मूलैः फलैश्चैवमांसैर्वाराहहारिणैः॥ कृसरेणाथजीवंत्याहविष्येणचसर्वशः॥ २॥ मांसप्रकारैर्विविधैःखाद्यैश्चापितथानृप ॥ चोष्यैश्चविविधैराजन्पेयैश्चबहुविस्त रैः॥ ३ ॥ अहतैश्चैववासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि ॥ तर्पयामासविप्रेंद्रान्नानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ ४॥ ददौतेभ्यःसहस्राणिगवांप्रत्येकशःपुनः ॥ पुण्याहघोष स्तत्रासीद्दिवस्पृगिवभारत॥ ५॥ वादित्रैर्विविधैर्दिव्यैर्गंधैरुच्चावचैरपि॥ पूजयित्वाकुरुश्रेष्ठोदैवतानिनिवेश्यच॥ ६॥

भितइतिकर्मप्रवचनीययोगात्द्वितीया त स्याःसभायाःसमंततइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ पुष्करिण्यस्तटाकाः ॥३५॥३६॥ परिचतुर्दशैःचतुर्दशाधिकैः ॥ ३७ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभा॰ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥४॥ ॥१॥ कृसरेणति लमिश्रौदनेन ओदनस्तिलमिश्रस्तुकृसरःपरिकीर्त्तितः तिलकल्कान्विनिक्षिप्यश्रितोवाकृसरोभवेदितिगृह्यविदः जीवंत्यापाकविशेषेण ओदनस्यैवयवनभाषयाविरिंजिइत्युच्यते शाकविशेषेणेत्यन्ये ॥२ ॥ ॥ ३ ॥ अहतैःअनुपभुक्तैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दैवतानिद्वारादिषुस्थानेषुपितामहादीनि द्वारेपितामहंविंद्यादितिग्रहात् ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मल्लाःबाहुयोधिनः झल्लाः लकुटयोधिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कालकेयाः कालकायाअपत्यानिअसुराः

तत्रमल्लानटाझल्लाःसूतावैतालिकास्तथा ॥ उपतस्थुर्महात्मानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ७ ॥ तथासत्कृत्वापूजांतांभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ तस्यांसभायांरम्यायांरेमेशक्रोयथादिवि ॥ ८ ॥ सभायामृषयस्तस्यांपांडवैःसहआसते ॥ आसांचक्रुर्नरेंद्राश्चनानादेशसमागताः ॥ ९ ॥ असितोदेवलःसत्यःसर्पिर्मालीमहाशिराः ॥ अर्वावसुःसुमित्रश्चमैत्रेयःशुनकोबलिः ॥ १० ॥ बकोदाल्भ्यःस्थूलशिराःकृष्णद्वैपायनःशुकः ॥ सुमंतुर्जैमिनिःपैलोव्यासशिष्यास्तथावयं ॥ ११ ॥ तित्तिरिर्याज्ञवल्क्यश्चससुतोलोमहर्षणः ॥ अप्सुहोम्यश्चधौम्यश्चअणीमांडव्यकौशिकौ ॥ १२ ॥ दामोष्णीषस्त्रैबलिश्चपर्णादोघटजानुकः ॥ मौंजायनोवायुभक्षःपाराशर्यश्चसारिकः ॥ १३ ॥ बलिवाकःसिनीवाकःसप्तपालःकृतश्रमः ॥ जातूकर्णःशिखावांश्चआलंबःपारिजातकः ॥ १४ ॥ पर्वतश्चमहाभागोमार्कंडेयोमहामुनिः ॥ पवित्रपाणिःसावर्णोभालुकिर्गालवस्तथा ॥ १५ ॥ जंघाबंधुश्चरैभ्यश्चकोपवेगस्तथाभृगुः ॥ हरिबभ्रुश्चकौंडिन्योबभ्रुमालीसनातनः ॥ १६ ॥ काक्षीवानौशिजश्चैवनाचिकेतोथगौतमः ॥ पैंग्योवराहःशुनकःशांडिल्यश्चमहातपाः ॥ १७ ॥ कुक्कुरोवेणुजंघोथकालापःकठएवच ॥ मुनयोधर्मविद्वांसोधृतात्मानोजितेंद्रियाः ॥ १८ ॥ एतेचान्येचबहवोवेदवेदांगपारगाः ॥ उपासतेमहात्मानंसभायामृषिसत्तमाः ॥ १९ ॥ कथयंतःकथाःपुण्याधर्मज्ञाःशुचयोमलाः ॥ तथैवक्षत्रियश्रेष्ठाधर्मराजमुपासते ॥ २० ॥ श्रीमान्महात्माधर्मात्मामुंजकेतुर्विवर्धनः ॥ संग्रामजिद्दुर्मुखश्चउग्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ २१ ॥ कक्षसेनःक्षितिपतिःक्षेमकश्चापराजितः ॥ कंबोजराजःकमठःकंपनश्चमहाबलः ॥ २२ ॥ सततंकंपयामासयवनानेकएवयः ॥ बलपौरुषसंपन्नानकृतास्त्रानमितौजसः ॥ यथासुरान्कालकेयान्देवोवज्रधरस्तथा ॥ २३ ॥ जटासुरोमद्रकानांचराजाकुंतिःपुलिंदश्चकिरातराजः ॥ तथांगवांगौसहपुंड्रकेणपांड्योड्रराजौचसहांध्रकेण ॥ २४ ॥ अंगोवंगःसुमित्रश्चशैब्यश्चामित्रकर्शनः ॥ किरातराजःसुमनायवनाधिपतिस्तथा ॥ २५ ॥ चाणूरोदेवरातश्चभोजोभीमरथश्चयः ॥ श्रुतायुधश्चकालिंगोजयसेनश्चमागधः ॥ २६ ॥ सुकर्माचेकितानश्चपुरुश्चामित्रकर्शनः ॥ केतुमान्वसुदानश्चवैदेहोथकृतक्षणः ॥ २७ ॥ सुधर्माचानिरुद्धश्चश्रुतायुश्चमहाबलः ॥ अनूपराजोदुर्धर्षःक्रमजिच्चसुदर्शनः ॥ २८ ॥ शिशुपालःसहसुतःकरूषाधिपतिस्तथा ॥ वृष्णीनांचैवदुर्धर्षाःकुमारादेवरूपिणः ॥ २९ ॥ आहुकोविपृथुश्चैवगदःसारणएवच ॥ अक्रूरःकृतवर्माचसत्यकश्चशिनेःसुतः ॥ ३० ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ रौरवाजिनवाससः मृगचर्मपरीधानाः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सप्तविंशतिश्चित्रसेनाद्यागंधर्वगणाः ॥ ३७ ॥ साम्यंतालविशेषः शंपेत्यपिपाठः शंपा दक्षिणहस्तगृहीततालविशेषः शंपादक्षिणपातस्तुवामेतालइतिस्मृतइत्युक्तेः प्रमाणेगीतवाद्यतालानांध्वनिसाम्ये लयेद्रुतमध्यविलंबिते स्थानेउरःशिरःकंठादौ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिस॰ नैलकंठीयेभारतभा॰ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ अथतत्रोपविष्टेष्विति अत्रनारदोयुधिष्ठिरंप्रश्नमुखेनराजधर्माननुशास्ति ॥ १ ॥ तत्रशास्तुःस्वरूपंतावत्व्याचष्टे अस्यापिकणिकतुल्यतामाभूदितिवेदोपनिषदांवेत्तेति वेदाःऋग्यजुःसामाथर्वाणः उपनिषदोरहस्यविद्याश्चतुर्विधाः तत्रकर्मांगावबद्धोपासनं उषावाअश्वस्यमेध्यस्यशिरइत्यादिशास्त्रविहितंकर्मांगेष्वश्वादिषुविराड्दृष्टिकरणं प्रतीकोपासनंअन्नंब्रह्मेत्युपासी

भीष्मकोथाकृतिश्चैवद्युमत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ केकयाश्चमहेष्वासायज्ञसेनश्चसौमकिः ॥ ३१ ॥ केतुमान्वसुमांश्चैवकृतास्त्रश्चमहाबलः ॥ एतेचान्येचबहवःक्षत्रियामुख्यसंमताः ॥ ३२ ॥ उपासतेसभायांस्मकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अर्जुनंयेचसंश्रित्यराजपुत्रामहाबलाः ॥ ३३ ॥ अशिक्षंतधनुर्वेदंरौरवाजिनवाससः ॥ तत्रैवशिक्षिताराजन्कुमारावृष्णिनंदनाः ॥ ३४ ॥ रौक्मिणेयश्चसांबश्चयुयुधानश्चसात्यकिः ॥ सुधर्माचानिरुद्धश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ३५ ॥ एतेचान्येचबहवोराजानःपृथिवीपते ॥ धनंजयसखाचात्रनित्यमास्तेस्मतुंबुरुः ॥ ३६ ॥ उपासतेमहात्मानमासीनंसप्तविंशतिः ॥ चित्रसेनःसहामात्योगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३७ ॥ गीतवादित्रकुशलाःसाम्यतालविशारदाः ॥ प्रमाणेथलयेस्थानेकिन्नराःकृतनिश्रमाः ॥ ३८ ॥ संचोदितास्तुंबुरुणागंधर्वसहितास्तदा ॥ गायंतिदिव्यतानैस्तेयथान्यायंमनस्विनः ॥ ३९ ॥ पांडुपुत्रानृषींश्चैवरमयंतउपासते ॥ तस्यांसभायामासीनाःसुव्रताःसत्यसंगराः ॥ ४० ॥ दिवीवदेवाब्रह्माणंयुधिष्ठिरमुपासते ॥ ॥ ४१ ॥ इतिसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ समाप्तंचसभाक्रियापर्व ॥छ॥ ॥छ॥ अथलोकपालसभाख्यानपर्व वैशंपायनउवाच अथतत्रोपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ महत्सुचोपविष्टेषुगंधर्वेषुचभारत ॥ १ ॥ वेदोपनिषदांवेत्ताऋषिःसुरगणार्चितः ॥ इतिहासपुराणज्ञःपुराकल्पविशेषवित् ॥ २ ॥

तआदित्योब्रह्मेत्यादेशइत्यादित्यादिमूर्तिषुब्रह्मदृष्टिकरणं अहंग्रहोपासनंत्वंवाअहमस्मिभगवोदेवतेअहंवैत्वमसीतिव्यतिहारेणात्मनोदेवतायाश्चाभेदचिंतनं ज्ञानंब्रह्मात्मानुभवः वेदानांकर्मप्रतिपादकानांतदंतर्गतानामुपनिषदांचवेत्तापाठतोऽर्थतश्चज्ञाता अतएवऋषिःगंता फलंप्रतिवेदोक्तकृत्स्नफलभागी कृतानुष्ठानत्वात् अतएवसुरगणार्चितः इतिहासपुराणेप्रसिद्धे पुराकल्पःबहुकर्तृकमन्वाख्यानंदेवासुराःसंयत्ताआसन्नित्यादिकंवेदोक्तं विशेषः एककर्तृकमन्वाख्यानंपरिकृत्याख्यं हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजाऽपुत्रआसेत्यादि तस्ययोगबलात्प्रत्यक्षदर्शी ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यायः पंचांगमधिकरणं यथा विषयोविशयश्चैवपूर्वपक्षस्तथोत्तरः संगतिश्चेतिपंचांगंशास्त्रेऽधिकरणंविदुः अत्रयूपस्यस्वरुंकरोतीतिवाक्यंविषयः तत्रषष्ठीयूपसंबंधीतिकर्त्तव्यतालक्षणार्था उतयूपावयवलक्षणार्थेतिसंदेहोविशयः एतावेवपूर्वोत्तरपक्षौज्ञेयौ कल्पनालाघवानुग्रहादुत्तरःसिद्धांतः फलंअनुष्ठानभेदः पूर्वपक्षेतक्षणाष्टास्त्रीकरणादिनाकाष्ठांतरंयूपसदृशंनिर्मातव्यं सिद्धांतेएकदेशस्यपृथक्करणमात्रमिति इदमेवपंचकंमोक्षधर्मेषूक्तं सूक्ष्मंसांख्यक्रमौचोभौनिर्णयःसप्रयोजनः पंचैतान्यनुजानीहिवाक्यमित्युच्यतेबुधैरिति सूक्ष्मंगहनार्थत्वाद्विषयः सांख्यंएवमेववेतिविचारः क्रमःअतिक्रमः सिद्धांतस्यपूर्वपक्षइत्यर्थः निर्णयःसिद्धांतः प्रयोजनंफलमितिवाक्यंवाक्यार्थनिर्णयोपायः एवंपूर्वोत्तरमीमांसाधिकरणानिन्यायाःतद्वित् धर्मज्ञःमन्वादिप्रणीतशास्त्रतत्त्वज्ञः षडंगवित् शिक्षाकल्पोव्याकरणंछंदोविचितिर्निरुक्तं ज्योतिषमितिषड्वेदांगानि अनुत्तमःअत्युत्कृष्टः ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ऐक्यादित्रयंसर्वेष्वपिशास्त्रेषुसमानं यथामीमांसायांसमिधोयजतीत्यादिप्रयाजाद्यंगवाक्यानांदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतेतिमहावाक्येनैकवाक्यत्वमैक्यं संयोगनानात्वंसंयोगपृथक्त्वं यथादध्ना जुहोतीतिवाक्यान्नित्यमपिदधिदध्नेंद्रियकामस्येतिवाक्यांतरेणेंद्रियार्थमपिपृथग्विधीयतेतेनद्वयमपियुगपद्दध्नासाध्यतइति समवायः एकस्मिन्कर्मण्यनेकेषांधर्माणांसन्निपातः यथा इष्टिपशुसोमात्मकेराजसूयेइष्ट्यादीनांदर्शादित्रिकद्वयस्येवसाक्षात्परमापूर्वजनकत्वेउपनिपातःनत्वंगानामिवपरंपरयापरमापूर्वोपकारकत्वं यद्वातमेतं

न्यायविद्धर्मतत्त्वज्ञः षडंगविदनुत्तमः ॥ ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ॥ ३ ॥

वेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिआत्मविविदिषोत्पादकापूर्वेवेदानुवचनादीनामेककार्यकारित्वलक्षणमैक्यं नन्वेककर्मांगत्वाभावेकथमेषामैक्यंअतआह संयोगनानात्वेति स्वस्ववाक्योत्पन्नानांपृथक्फलानामप्येषांसंयोगपृथक्त्वन्यायेनविविदिषार्थत्वमपियुक्तमेवेत्यर्थः नन्वेषांसमुच्चितानामेककार्यकारित्वेसमुच्चयासंभवः राजसूयादीनांब्राह्मणाद्यनुपयोगित्वात् प्रत्येकंचेदितरवैयर्थ्यमित्याशंक्याह समवायविशारदइति समवायःयथाधिकारंकर्मसंबंधः अयमर्थः ब्राह्मणादीनांराजसूयादिष्वनधिकारान्नतत्प्राप्तिः विविदिषायाःपापनिवृत्तिफलकैर्नित्यैरेवोत्पत्तेर्नतदर्थंफलतोनिषिद्धानांश्येनादीनांप्राप्तिः अतएवहेतुद्वयात्पवित्रेष्ट्यादिकंकाम्यमपिननिवार्यते नित्यानामपिनसर्वेषांसमुच्चयः विविदिषाख्यदृष्टफलकत्वात् तस्मान्नसर्वकर्मसमुच्चयोनापीतरवैयर्थ्यमिति एवंरूपएवसमुच्चयोत्रसमवायशब्दार्थः अस्मिंस्त्रयेविशारदःविवेकसमर्थः यद्वा ऐक्यंसाधर्म्यात्पृथिव्यादीनांद्रव्यत्वेनरूपेण संयोगनानात्वंअसाधारणधर्मसंबंधःतेनपृथिवीत्वजलत्वादिरूपेणभेदोपि समवायःशरीरेपंचानामपिभूतानांमेलकः एतेषांतत्त्वंसाधर्म्यवैधर्म्यसंकरंचज्ञातुंकुशलइत्यर्थः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नकेवलंज्ञातुमेवकुशलः किंतुवक्तुमित्याह वक्तेति वक्तापिसमानाधिकरणएवेत्याह प्रगल्भइति असंबद्धप्रलापीनेत्यर्थः यतःमेधावीऊहापोहकुशलः तादृशोपिस्मृतिमान् अधीतंननाशितवानित्यर्थः नयवित्दायविभागादिव्यवहारवित् कविःअनागतदर्शी परापरविभागज्ञःपरापरयोर्ज्ञानकांडकर्मकांडयोःविभागःयथायोग्यंशिष्येषुविभजनंतज्ज्ञः यतःप्रमाणकृतनिश्चयः प्रमाणंप्रत्यक्षानुमानागमादितच्चद्विविधं लौकिकमलौकिकंच आद्यंघटवह्निस्वर्गादिविषयं द्वितीयंनिर्विशेषात्मवस्तुतत्त्वविषयं तथाहि अहंकारादिकमात्मनिसुषुप्त्यादावदृष्टत्वान्मिथ्येतितत्रप्रत्यक्षंसुप्तौनिर्विशेषत्वं तथाद्रष्टृदृश्ययौएकोपादानकौभास्यभासकत्वात्श्रोत्रशब्दवत्भास्यभासकौचदृश्यद्रष्टारौतस्मादेकोपादानकौयौनतथातौनैकोपादानकौयथाशब्दघ्राणाविति व्यतिरेकतोवासाध्यसिद्धौसत्यांउपादानोपादेययोरभेदाद्दृङ्मात्रंवस्तुतत्त्वमितिसिद्ध्यति अनुमानादप्यात्मनोनिर्विशेषत्वं घटज्ञानंपटज्ञानमितिदृशिविशेषदर्शनानुभवस्यघटाकाशादिवदौपाधिकत्वात् तथागमोपिआत्मनोनिर्विशेषत्वेप्रसिद्धः अस्थूलमनणुनिर्गुणंनिष्क्रियमित्यादिः॥४॥ नन्वनुमानबलात्चंद्रप्रादेशिकत्वप्रत्यक्षंयजमानःप्रस्तरइत्यादिरागमश्चशिथिलीक्रियते अनुमानमपिनरशिरःकपालंशुचिप्राण्यंगत्वात्शंखवदित्यादिकं नारंस्पृष्ट्वास्थिसस्नेहंसवासाजलमाविशेदित्यागमेन त

वक्ताप्रगल्भोमेधावीस्मृतिमान्नयवित्कविः॥ परापरविभागज्ञःप्रमाणकृतनिश्चयः॥ ४॥ पंचावयवयुक्तस्यवाक्यस्यगुणदोषवित्॥
उत्तरोत्तरवक्ताचवदतोपिबृहस्पतेः॥ ५॥ धर्मकामार्थमोक्षेषुयथावत्कृतनिश्चयः॥ तथाभुवनकोशस्यसर्वस्यास्यमहामतिः॥ ६॥

थाचसर्वमपिप्रमाणंसदोषमतस्तत्रकृतनिश्चयत्वंदूरापेतमित्याशंक्याह पंचावयवयुक्तस्यवाक्यस्यगुणदोषवित् तत्रपरंबोधयितुंप्रवृत्तस्यानुमानवाक्येप्रतिज्ञादयःपंचावयवाः तत्रपर्वतोवह्निमानितिप्रतिज्ञा धूमादितिहेतुः यथामहानसइतिदृष्टांतउदाहरणं धूमवांश्चायं इत्युपनयः तस्माद्वह्निमानितिनिगमनं अस्मिन्वाक्येगुणोनुकूलतर्कःयदिवह्निमान्नस्यात्तर्हिधूमवानपिनस्यात् दोषःह्रदोवह्निमानित्यादाविवाश्रयासिद्धिप्रभृतिः तावुभौवेत्तीतितथा तथाचानुमानंप्रत्यक्षागमौशिथिलीकरोतु व्रीहिमसूरादौशुचित्वाशुचित्वविभागस्यशास्त्रैकगम्यत्वात् तत्रानुकूलतर्काभावएवानुमानबाधकोनत्वागमइतिस्थितं तथाचलौकिकप्रमाणाधिकारिणेअपरंकर्मकांडमेवविभजतेइतरस्यइतरदितिविवेकः॥ ५॥ यथावत्कृतनिश्चयः लौकिकानांप्रमाणानां प्रामाण्यमादायधर्मार्थकामानांपुरुषार्थत्वनिश्चयः इतरेषांप्रामाण्यमुपजीव्यमप्युपमृद्यमोक्षरसस्यपुरुषार्थत्वनिश्चयः तदालौकिकप्रमाणबाधात् वेदाअवेदाइतिश्रुतेः लौकिकंतद्वदेवेदंप्रमाणंत्वात्मनिश्चयादित्यभियुक्तोक्तेश्च आत्मनिश्चयादर्वागेवेतिशेषः आआत्मनिश्चयादितिवाछेदः महामतिः आत्मज्ञः आत्मनोवाअरेदर्शनेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितितस्यैवसार्वज्ञ्यश्रुतेः॥ ६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सांख्ययोगविभागज्ञः सांख्यंवेदांतविचारः योगश्चित्तवृत्तिनिरोध :अनयोर्विभागःउपयोगः तत्रश्रवणात्मकोवाक्यार्थविचारःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्त्युपयोगी मननाख्यःश्रुतस्यार्थस्यतर्केणा नुसंधानरूपोविचारः प्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्युपयोगी अद्वैतमेववेदोवदतियुक्तियुक्तंचैतदेवेतिसांख्यविभागः निदिध्यासनापरपर्यायोयोगःअनात्मसुदेहादिष्वात्मप्रत्ययरूपांविपरीतभावनांनिवर्त्यज्ञातृ ज्ञानज्ञेयाभाववंतंदृङ्मात्रप्रत्ययंगोचरयतीतियोगविभागः येतु द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव योगोवृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणमितिवासिष्ठवचनमुदाहृत्यचित्तनाशाख्यात्मदर्शनस्यद्वावुपायावि तिवदंतितेषांतमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरोधः संवादिभ्रमवद्योगोपिज्ञानंजनयित्वैवफलदइतिचेत्तस्योपसर्जनत्वंकर्मणामिवस्यात्तथाचनोपायांतरंयोगइत्यापतति वासिष्ठ वाक्यंतुक्रमभेदमाहनतूपायभेदं तथाचकृतोपास्तेर्योगउपसर्जनंवाक्यार्थसंभवंज्ञानंप्रधानं अकृतोपास्तेस्तुज्ञानमुपसर्जनंयोगःप्रधानं यथादृष्टगोपिंडस्यापिअगृहीतशब्दार्थसंगतिकस्यइयंगौरितिवाक्यमेव गवाज्ञाननुत्नचक्षुस्तेन विषयीकृतेपिगोपिंडेगोबुभुत्सानुवृत्तेः एवंसाक्षात्कृतत्वंपदार्थस्यापितत्त्वमसीतिवाक्यमेवसंसारानर्थमूलब्रह्माज्ञानस्यनिवर्त्तकंनमनः तेनदृष्टेपित्वमर्थेब्रह्माज्ञानानुवृत्तिदर्शनात् एवंसास्ना दिमतीगौरितिलक्षणतोज्ञातगोपदार्थस्यापिगोपिंडदर्शनमेवगोबुभुत्सानिवर्त्तकंनतुवाक्यं तथाश्रवणादिनाज्ञातब्रह्मपदार्थस्यापियोगादेवदर्शनंनतुवाक्यात् तेनतंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीति मनसैवानुद्रष्टव्य मितिचशब्दमनसोःज्ञानकरणत्वानुवादकश्रुत्योर्व्यवस्थासिध्यति तदिदमुक्तंसांख्ययोगविभागज्ञइति विभागोहिद्वयोःसमुच्चित्यैककार्यकारित्वेसतिसंभवतिनतुव्रीहियववद्विकल्पैककार्यकारित्वेइत्यास्तां

प्रत्यक्षदर्शीलोकस्यतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ सांख्ययोगविभागज्ञोनिर्विवित्सुःसुरासुरान् ॥ ७॥ संधिविग्रहतत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित् ॥ षाड्गुण्यविधियुक्तश्च सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ८॥

तावत् सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताइत्यत्रप्रपंचयिष्यमाणत्वात् एवंब्राह्म्या विद्ययासंपन्नत्वमुक्त्वाराजयोग्यविद्यांतरसंपत्तिमप्याह निर्विवित्सुःसुरासु रानित्यादिना निर्विवित्सुः विवित्सुर्विचारंकर्त्तुमिच्छुः निर्विवित्सुस्तद्विरोधीउभयेषांधीप्रमोषणेनकलहप्रवर्त्तकः यद्वा निर्वेदोयुद्धादुपरतिस्तंकर्तुमिच्छुः लोकनाशभयादित्यर्थः एतेनभेदाभिज्ञत्वमुक्तं ॥७॥ संधिःसाम विग्रहोनिग्रहोदंडइत्यर्थः अनुमानविभागवित् स्वपरशक्तिबलाबलेनुमानतोनिश्चित्य विभागंविभजनंपरामात्यादिभ्योधनप्रदानंतद्वित् अनुमायविभागविदितिगौडाःपठंति एवंचनीतिशास्त्रप्रसि द्धोपायचतुष्टयाभिज्ञत्वंउक्तं षाड्गुण्यविधियुक्तश्चषड्गुणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्याःतएवषाड्गुण्यं स्वार्थेष्यञ् तस्यविधिः अज्ञातज्ञापनंतेनयुक्तः सर्वदाविजिगीषुभ्यःषाड्गुण्यादिकमु पदिशति स्वस्यनिःशत्रुत्वेप्याधिकारिकत्वात् तत्रसंधिविग्रहौप्रत्येकंद्विविधौ प्रबलदुर्बलयोर्विजिगीषावतोः समभूमौयुद्धप्रसंगेआद्योविग्रहमिच्छतिदंडेनैव परःसंधिमिच्छतिदानेनेति तयोरेवदुर्बलोऽभेद्य दुर्गाश्रितश्चेद्बलवतापिसहदेशोल्लुंठनादिनाविग्रहमिच्छति इतरस्तुतेनसहाल्पकरग्रहेणापिसंधिमेवेच्छति तथाचदुर्बलद्वारकौसंधिविग्रहावन्यौप्रबलद्वारकावन्यौ तदिदमुक्तंरामायणे द्वियोनीसंधिविग्रहाविति तत्रप्रबलयोर्निर्विग्रहःयानासनयोःप्रयोजकः दुर्बलयोनिः संधिर्द्वैधीभावसमाश्रययोः तथोक्तंकामंदकीये संधेश्चविग्रहस्यापिद्वैगुण्यंसंप्रचक्षते यानासनेविग्रहस्यरूपंसंधेःपरंद्वयमिति द्वौगुणभूतौयस्यसद्वि गुणः सचसचतौतयोर्भावोद्वैगुण्यं तत्रयानंविजिगीषोररिंप्रतियात्रा आसनंकदाचिच्छक्तिप्रतिबंधेचतत्रैवशत्रोर्दुर्गमावेष्ट्यतत्रधान्यादिप्रवेशनंप्रतिबध्नतावस्थानं बलवताविग्रहेबलवत्तरेणतच्छत्रुणासंधिकृ त्वाउभयत्रदासोस्मीतिवाचैवात्मसमर्पणंकर्तव्यंनकर्मणेतिसद्वैधीभावः यथोक्तंतत्रैव बलिनोर्द्विषतोर्मध्येवाचात्मानंसमर्पयन् द्वैधीभावेनवर्तेतकाकाक्षिवदलक्षितइति अरिणापीड्यमानस्यबलवद्दुर्गभूपाला द्याश्रयणंसमाश्रयः एवंचोपायांतर्गतौसंधिविग्रहावन्यौषाड्गुण्यांतर्गतौचान्यावितिनपुनरुक्तिः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युद्धगांधर्वसेवी तदुभयप्रियइत्यर्थः सर्वत्रसर्वासुविद्यासुसर्वेषुकर्मसुचअप्रतिघःअप्रतिहतः पूर्णशक्तित्वात् अन्यैःअसंगत्वकारुण्यादिभिः मुनिःआत्मतत्त्वानुसंधानवान् ॥ ९॥आगमत् आगतवान् ॥ १०॥ ११॥
आर्चयत् पूजितवान् ॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ कच्चिदर्थाश्चकल्पंतइति कच्चिदितिकामप्रवेदनेस्वाभिप्रायाविष्करणे त्वदीयाअर्थाःस्वकार्येयागदानकुटुंबभरणादौसमर्थाभवंत्विति ममाभिप्रायइत्यर्थः एवं
करिष्यामियथैतदुक्तमित्यंतेराज्ञांगीकृतत्वादुपदेशपरोयंग्रंथइत्यवसीयते अर्थधर्मकाममोक्षान्त्वदीयान्अविहतानिच्छामीतिक्रमेणपादचतुष्टयार्थः कच्चिदितिसर्वत्रसंबंधनीयं तत्रापिमनश्चअंतरात्मनिप्रणि
धीयमानंनप्रतिहन्यतेवच्यंतरैरित्यंत्यपादार्थः ॥ १७॥ त्रिषुउत्तमाधममध्यमेषुऋत्विक्पुरोहितादिषुधर्मेणसहितांवृत्तिंवर्त्तसेदंड्यद्वेष्यादिषुअर्थेनसहितां प्रजासुपालनषड्भागहाराभ्यांधर्मार्थसहितामितिविवेकः

युद्धगांधर्वसेवीचसर्वत्राप्रतिघस्तथा ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्युक्तोगुणगणैर्मुनिः ॥ ९ ॥ लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तांसभांनृप ॥ नारदःसुमहातेजाऋषिभिःस
हितस्तदा ॥ १० ॥ पारिजातेनराजेंद्रपर्वतेनचधीमता ॥ सुमुखेनचसौम्येनदेवर्षिरमितद्युतिः ॥ ११ ॥ सभास्थान्पांडवान्द्रष्टुंप्रीयमाणोमनोजवः ॥ जयाशी
र्भिस्तुतंविप्रोधर्मराजानमार्चयत् ॥ १२ ॥ तमागतमृषिंदृष्ट्वानारदंसर्वधर्मवित् ॥ सहसापांडवश्रेष्ठःप्रत्युत्थायानुजैःसह ॥ १३ ॥ अभ्यवादयतप्रीत्याविनया
वनतस्तदा ॥ तदर्हमासनंतस्मैसंप्रदाययथाविधि ॥ १४ ॥ गांचैवमधुपर्कंचसंप्रदायार्घ्यमेवच ॥ अर्चयामासरत्नैश्चसर्वकामैश्चधर्मवित् ॥ १५ ॥ तुतोषचयथा
वच्चपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात् ॥ सोर्चितःपांडवैःसर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ॥ धर्मकामार्थसंयुक्तंपप्रच्छेदंयुधिष्ठिरं ॥ १६ ॥ नारदउवाच कच्चिदर्थाश्चकल्पंतेधर्मेचरम
तेमनः ॥ सुखानिचानुभूयंतेमनश्चनविहन्यते ॥ १७ ॥ कच्चिदाचरितंपूर्वैर्नरदेवपितामहैः ॥ वर्त्तसेवृत्तिमक्षुद्रांधर्मार्थसहितांत्रिषु ॥ १८ ॥ कच्चिदर्थेनवाधर्मंध
र्मेणार्थमथापिवा ॥ उभौवाप्रीतिसारेणनकामेनप्रबाधसे ॥ १९ ॥ कच्चिदर्थंचधर्मंचकामंचजयतांवर ॥ विभज्यकालेकालज्ञःसदावरदसेवसे ॥ २० ॥

धर्मार्थौचधर्मार्थौचेतिद्वंद्वैकशेषःतैःसहितामितिसमासः ॥ १८ ॥ कच्चिदर्थेनेति अर्थलोभाद्धर्मबाधोनीचानांधर्मलोभादर्थबाधोविरक्तानांकामेनप्रीतिसारेणतात्कालिकसुखाभासप्रदर्शनबलेनमोहय
ताधर्मार्थयोर्बाधःकामुकानांप्रसक्तः त्वयिराज्यप्रतिकूलानांनीचत्वविरक्तत्वकामुकत्वानामभाव मिच्छामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ परस्परविरोधिनामेषांकथमेकेनानुष्ठानमित्याशंक्यकालभेदेनेत्याह कच्चिदर्थमि
ति पूर्वाह्णेचाचरेद्धर्मंमध्याह्नेर्थमुपार्जयेत् सायाह्नेचाचरेत्काममित्येषावैदिकीश्रुतिरितिदक्षोक्तकालव्यवस्थामास्थायत्रिवर्गंसेवेतेत्यर्थः सदावरदेतिसंबोधनेनपरानुग्रहरूपोधर्मःसर्वस्मिन्नपिकालेकर्त्तव्यइ
तिसूचयति सममितिपाठेअवैषम्येणआत्मसाम्येनेत्यर्थः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कच्चिद्राजेति षड्गुणाःवक्ताप्रगल्भोमेधावीस्मृतिमान्नयवित्कविरितिनारदस्तुतौसूचिताःवक्तृत्वादयः अत्रराजगुणेषुवक्तृत्वंचारामात्यादिषुयथायोग्यंकार्योपदेशकौशलं प्रागल्भ्यंशत्रुदमनादौउत्कर्षप्रदर्शनं मेधावित्वंतर्ककौशलं स्मृतिमान्कविरितिचअतीतानागतयोःपरामर्शित्वं नयविदितिनीतिशास्त्रवित्त्वं एतैःराजगुणैरुपायान्बलाबलंअन्यांश्चतुर्दशत्वंपरीक्षसेइतियोजना हेअनघचतुर्दशभीराजदोषैर्वर्जित तेच वक्ष्यंते नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्रमादंदीर्घसूत्रतां अदर्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तितां एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चचिंतनं निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणं मंगलाद्यप्रयोगंचप्रत्युत्थानंचसर्वतः कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दशेति नास्तिक्यंपरलोकापलापः प्रमादोऽनवधानता दीर्घसूत्रतांचिरक्रियत्वं पंचेंद्रियपरवशतां अर्थानांप्रयोजनानांएकचिंतनंएकेनैवचिंतनं अनर्थज्ञैःविपरीतार्थदर्शिभिःस हचिंतनंमंत्रः मंगलंउत्सवः आदिपदाद्देवपूजादितस्याप्रयोगमननुष्ठानं प्रत्युत्थानंचसर्वतःयुगपत्सर्वदिगवस्थितशत्रूद्देशेनदंडयात्रेतितदर्थः यद्वाअघंपराजयमूलंविंशतिवर्गस्तद्रहित सचकामंदकीयेउक्तः बा लोवृद्धोदीर्घरोगीतथाज्ञातिबहिष्कृतः भीरुकोभीरुजनकोलुब्धोलुब्धजनस्तथा विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वपिसक्तिमान् अनेकचित्तमंत्रश्चदेवब्राह्मणनिंदकः दैवोपहतकश्चैवदैवचिंतकएवच दुर्भिक्षव्य सनोपेतोबलव्यसनसंकुलः अदेशस्थोबहुरिपुर्युक्तोकालेनयश्चसः सत्यधर्मव्यपेतश्चविंशतिःपुरुषाअमी एतैःसंधिनकुर्वीतविग्रहीस्यात्तुकेवलमिति उपायाःसप्त सामदानभेददंडमंत्रौषधेंद्रजालाख्याः बला

कच्चिद्राजगुणैःषड्भिःसप्तोपायांस्तथानघ ॥ बलाबलंतथासम्यक्चतुर्दशपरीक्षसे ॥ २१ ॥
कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्यपरांश्चजयतांवर ॥ तथासंधायकर्माणिअष्टौभारतसेवसे ॥ २२ ॥

बलंस्वपरपक्षयोःसाम्यंपरस्यहीनतास्वस्यवाहीनतेतित्रिविधं यथायोगंबुद्ध्यादिभिःसामादयःपरीक्षणीयाः किमनेनशत्रुणासामकर्त्तव्यंनवा कर्त्तुमारब्धंचेत्सिद्ध्यतिनवा सिद्धंचेदंतेकुशलंनवेति चारप्रेषणा दिनाचबलाबलप्रभृतिकंपरीक्षणीयं तथाचतुर्दशदेशादयोपिपरीक्षणीयाः तेचनीतिशास्त्रोक्ताः देशोदुर्गंरथोहस्तिवाजियोधाधिकारिणः अंतःपुरान्नगणनाःशास्त्रलेख्यधनासवाः परीक्ष्याह्यधिपास्तेषांचतुर्द शनरेश्वरैरिति योधाःशूराः अधिकारिणःदेशपालदुर्गपालसेनापत्यादयः गणनाअश्वरथधनादीनांसंख्या लेख्यंआयव्ययनिर्णयायसर्वस्यपत्रारोहकरणं धनंपर्याप्तमपर्याप्तंचेतिविचार्यं आसवाःमद्यवदप कारिणःप्रच्छन्नशत्रवः असवइतिपाठेअसुर्बलमित्यर्थः बलाबलेनसम्यक्त्वमितिपाठेस्वीयंपरकीयंचदेशादिकंउक्तविधेनबलाबलेनबुद्ध्याचारैश्चपरीक्षणीयमित्यर्थः ॥ २१ ॥ एतदेवाह कच्चिदात्मानमिति आत्मानंप्रबलंपरान्दुर्बलान्परीक्ष्यसेवसेराज्यं तथाविपरीतेजयमूलस्यकोशस्यवृद्धयेसंधायपरैःसहसामकृत्वाऽष्टौकर्माणि कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं अ ष्टौसंधानकर्माणिप्रयुक्तानिमनीषिभिरितिशास्त्रोक्तानिसेवसे कुंजरबंधनंबहुभक्षकत्वात्तेषांयथाविभागंग्रामीणधनैरेवग्रामेग्रामेपोषणार्थंबंधनं खनीरत्नाद्युत्पत्तिस्थानं आकरःसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानमितिभेदः खननमात्रेणधमनादिनाऽभिमुखीकरणेनचतयोस्तल्लाभहेतुत्वात् ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृष्यादिनापिकोशवृद्धिःस्वाम्यादिप्रकृतिसप्तकस्यपरैर्धनादिनामोहनेकृतेसतिनभवतीत्यतआह कच्चित्प्रकृतयइति सप्त स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिच राज्यांगानिप्रकृतयःपौराणांश्रेणयोपिचेतिकोशोक्ताः तत्रस्वामिरूपाप्रकृतिःसप्तविधा दुर्गाध्यक्षोबलाध्यक्षोधर्माध्यक्षश्चमूपतिः पुरोधावैद्यदैवज्ञौसप्तप्रकृतयःस्मृताइतिप्रोक्ताः बलाध्यक्षःबलस्यचतुरंगस्याहारादिदानेनपालकः चमूपतिर्युद्धेचमूवाःप्रणेता धर्मःकार्यमात्रं अमात्यःमंत्री सुहृत्न्यायान्यायविभागकर्तापर्षद्रूपः एते नतावकालुप्ताःपरैर्मोहितामाभूवन् लुप्यतेर्मोहनार्थस्येदंरूपं लुप्ताश्चेद्दुर्गादीनामेवनाशापत्तिरित्यर्थः अथवातएवाढ्याःसंतोव्यसनिनःद्यूतपानादिरताःमाभूवन् दृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतिधर्मातिक्रमात्पापंकरोतीतिस्मृतेरस्तिआढ्यस्यव्यसनप्रसक्तिस्तदापिनकोशादीनांवृद्धिःस्यात् कथंतर्हिस्युः सर्वप्रकारैःस्वनुरक्ताअत्यंतंस्वामिकार्येप्रीतिमंतः ॥ २२ ॥ दुर्गाध्यक्षादीनांलोभतोविपरीतकार्यकारित्वेननाशहेतुत्वंप्रसिद्धं अमात्यसुहृदोस्तुलोभनेकथंनाशहेतुत्वमित्याशंक्यमंत्रभेदेनेत्याह कच्चिन्नेत्यादिना अपरिशंकिताःयेषुदौष्ट्यशंकानास्तितैःकृतकैःकृत्रिमैःसुहृद्भूतैर्दूतैःउभयवेतनैःतवमंत्रितंमंत्रःनभिद्यतेप्रकाश्यतेकच्चित् तर्कैर्दूतैर्वैतिपाठेसम्यगपिमंत्रितंकुयुक्तिभिर्नविप्लाव्यतइत्यर्थः त्वत्तोवाकृतकमित्रंप्रतिकथयतःअमात्यैर्वाकृतकैःमंत्रितंभि

कच्चित्प्रकृतयःसप्तनलुप्ताभरतर्षभ॥ आढ्यास्तथाव्यसनिनःस्वनुरक्ताश्चसर्वशः॥२३॥कच्चिन्नकृतकैर्दूतैर्येचाप्यपरिशंकिताः॥ त्वत्तोवातवचामात्यैर्भिद्यतेमंत्रितंतथा ॥ २४ ॥ मित्रोदासीनशत्रूणांकच्चिद्वेत्सिचिकीर्षितं॥ कच्चित्संधिंयथाकालंविग्रहंचोपसेवसे॥ २५॥ कच्चिद्वृत्तिमुदासीनेमध्यमेचानुमन्यसे॥ कच्चिदात्मसमावृद्धाःशुद्धाःसंबोधनक्षमाः ॥ २६॥ कुलीनाश्चानुरक्ताश्चकृतास्तेवीरमंत्रिणः॥ विजयोमंत्रमूलोहिराज्ञोभवतिभारत॥ २७॥ कच्चित्संवृतमंत्रैस्ते अमात्यैःशास्त्रकोविदैः॥ राष्ट्रंसुरक्षितंतातशत्रुभिर्नविलुप्यते॥ २८॥ कच्चिन्निद्रावशंनैषिकच्चित्कालेविबुध्यसे॥कच्चिच्चापररात्रेषुचिंतयस्यर्थमर्थवित्॥ २९॥ कच्चिन्मंत्रयसेनैकःकच्चिन्नबहुभिःसह ॥ कच्चित्तेमंत्रितोमंत्रोनराष्ट्रंपरिधावति॥ ३० ॥

द्यतइतिसर्वत्रसंबंधनीयं ॥ २४ ॥ मित्रेति मित्रंसम्यक्परीक्ष्यतेनसहसंमंत्र्यबलवताशत्रुणासंधिंदुर्बलेनसहविग्रहंमध्यमेनउभयवेतनेनउदासीनेनराज्ञाचसहवृत्तिंसाम्येनस्थितिंचकुर्यादितिसार्द्धश्लोकार्थः ॥ २५ ॥ तत्रमित्रंकैर्गुणैःपरीक्षेतेत्यतआह कच्चिदात्मसमाइति शुद्धाचारत्वंकुलीनत्वंचनैर्मल्यस्यासाधारणंलिंगं शुद्धाःसंबोधनक्षमाइत्यत्रशुचयोजीवितक्षमाइतिपाठेआपन्मग्नस्यराज्ञउज्जीवनेक्षमाइत्यर्थः ॥ २६ ॥ किमेवंविधेनमंत्रेणेत्यतआहार्धेन विजयइति ॥ २७ ॥ मंत्रभेदोमाभूदित्युक्तंतत्फलमाह कच्चित्संवृतेति ॥ २८ ॥ कच्चिन्निद्रेति यथाकालंस्वप्नप्रबोधवताब्राह्मेमुहूर्त्तेऽमात्यादिभिःसहकृतस्यमंत्रस्यपर्यालोचनंकर्त्तव्यं ब्राह्मेमुहूर्त्तेचोत्थायचिंतयेदात्मनोहितमितिस्मृतेस्तदानिर्णीतोर्थोनविप्लवतइत्यवसायात् ॥ २९ ॥ कच्चिन्मंत्रेति षट्कर्णोभिद्यतेमंत्रइतिप्रसिद्धेर्द्वाभ्यामेवमंत्रयितव्यमित्यर्थः मंत्रभेदोनकर्त्तव्यइत्युक्तंतदुपसंहरति कच्चित्तइति ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वाम्यमात्यादिप्रकृतिसप्तकानुग्रहात्कृष्यादिकर्माष्टकसिद्धितश्चकोशवृद्धिरित्युक्तंतदनुवदतिविशेषविधानार्थं कच्चिदर्थानिति अर्थान्अर्थप्राप्त्युपायान् लघुमूलान्अल्पव्ययसाध्यान् महोदयान्प्रचुर
फलान् तादृशान्कृष्याद्यारंभकर्तॄनन्यान्वैश्यादीन्तेभ्योपिकरादानेनकोशवृद्धिरेवभवतीतिभावः ॥ ३१ ॥ कच्चिन्नसर्वेइति कर्मणाअत्यंतेबध्यंतइतिकर्मांताःकृष्यादिकर्मबद्धाःकृषीवलादयःकच्चित्तेप
रोक्षाअज्ञातानसंति अथवाविशंकिताअविश्वास्याःनसंति अथवापुनरुत्सृष्टाः पुनःपुनस्त्यक्तोपात्ताः संसृष्टंस्नेहः संसृष्टंत्रिषुसंगतेइतिमेदिनी चिरपरिग्रहात्ज्ञाताःविश्वास्याःस्निग्धाश्चकर्मकराअत्रमहो
दयेकर्मणिकारणंउदयनिमित्तं ज्ञात्वातादृशानेवसंगृह्णीयादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ एतदेवाहार्द्धेनाप्तैरिति क्रमिकैःवृद्धक्रमागतैःतेचकृष्यादयश्च कच्चिदिति मंत्रगुप्तिवत्कर्मगुप्तिरपिकर्त्तव्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अन
वाप्तानिअनारब्धानिनविदुःकच्चिदितिआवृत्त्यायोज्यं कोशवृद्ध्युपायमुक्त्वाबलवृद्ध्युपायमाह कच्चित्कारणिकाइति कारणंज्ञापनंशिष्येभ्योविद्याप्रतिपादनंतदर्थंचरंतितेकारणिकाःकृपद्रोणसदृशाआचा
र्याः कारयंतिशिक्षयंति ॥ ३४ ॥ सुहृद्दुर्गामात्यसंपदंक्रमेणत्रिभिराह कच्चित्सहस्रैरित्यादिभिः अर्थकृच्छ्रेषुप्रयोजनसंकटेषु निःश्रेयसंकल्याणं ॥३५ ॥ ३६ ॥३७॥ षष्ठींराष्ट्रसंपदमाह कच्चिदष्टादशान्ये

कच्चिदर्थान्विनिश्चित्यलघुमूलान्महोदयान् ॥ क्षिप्रमारभसेकर्त्तुंनविघ्नयसितादृशान् ॥३१॥ कच्चिन्नसर्वेकर्मांताःपरोक्षास्तेविशंकिताः ॥ सर्वेवापुनरुत्सृष्टाः
संसृष्टंचात्रकारणं ॥ ३२ ॥ आप्तैरलुब्धैःक्रमिकैस्तेचकच्चिदनुष्ठिताः ॥ कच्चिद्राजन्कृतान्येवकृतप्रायाणिवापुनः ॥ ३३॥ विदुस्तेवीरकर्माणिनानवाप्तानिका
निचित् ॥ कच्चित्कारणिकाधर्मेसर्वशास्त्रेषुकोविदाः ॥ कारयंतिकुमारांश्चयोधमुख्यांश्चसर्वशः ॥ ३४ ॥ कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकंक्रीणासिपंडितं ॥ पंडितो
ह्यर्थकृच्छ्रेषुकुर्यान्निःश्रेयसंपरं ॥ ३५ ॥ कच्चिद्दुर्गाणिसर्वाणिधनधान्यायुधोदकैः ॥ यंत्रैश्चपरिपूर्णानितथाशिल्पिधनुर्धरैः ॥ ३६ ॥ एकोप्यमात्योमेधावीशू
रोदांतोविचक्षणः ॥ राजानंराजपुत्रंवाप्रापयेन्महतींश्रियं॥ ३७ ॥ कच्चिदष्टादशान्येषुस्वपक्षेदशपंचच ॥ त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सितीर्थानिचारकैः ॥३८॥

ष्विति तीर्थानिमंत्रिप्रभृतीन्यष्टादशयान्यवगाह्यराजाकृतकृत्योभवति तानिचोक्तानिनीतिशास्त्रे मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः पंचमोद्वारपालश्चषष्ठोंतर्वंशिकस्तथा ॥१॥ कारागाराधिकारीचद्रव्यसंच
यकृत्तथा कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः ॥ २ ॥ प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः ॥ ३ ॥ षोडशोदुर्गपालश्चतथाराष्ट्रांतपालकः अटवीपालकांता
नितीर्थान्यष्टादशैवतु ॥ ४ ॥ चारान्विचारयेत्तीर्थेष्वात्मनश्चपरस्यच पाखंडादीनविज्ञातानन्योन्यमितरेष्वपि ॥ ५ ॥ मंत्रिणंयुवराजंचहित्वास्वेषुपुरोहितमिति एषांतीर्थशब्दवाच्यत्वेहलायुधः योनौजला
वतारेचमंत्राद्यष्टादशस्वपि पुण्यक्षेत्रेतथापात्रेतीर्थंस्याद्दर्शनेष्वपीति परेषामष्टादशसुस्वस्यमंत्रिपुरोहितयुवराजवर्जंपंचदशसुचतीर्थेषुचारान्अन्यैःपरस्परंचाविज्ञातान्त्रींस्त्रीन्प्रयुज्यतत्रत्यांवार्त्तांसर्वचारसंवा
देतथ्यांजानीयात्ज्ञात्वाचस्वप्रजानामनुरंजनेनपरप्रजानांदुःखितानामभयदानादिनाआकर्षणेनचस्वराष्ट्रंवर्धयेदित्युक्तंभवति ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वोक्तानांगौणस्वामिनांसंपदंविवक्षुःमुख्यस्वामिसंपदंतावदाह कच्चिद्विषामिति अविदित.परकिंकरैः प्रतिपन्नःसावधानः प्रतियत्तइतिपाठेप्रतीकारेयत्नवान् नित्ययुक्तोनित्योद्योगी ॥ ३९ ॥ विनयसंपन्नः शिक्षायुक्तः कुलपुत्रःसत्कुलजः अनसूयुःपरगुणेषुदोषारोपमकुर्वन् अनुप्रष्टाशास्त्रचर्चाकुशलः असंकीर्णइतिपाठेसदसद्विवेकवान् ॥ ४० ॥ ऋजुरकुटिलः ॥ ४१ अंगेषुसामुद्रिकशास्त्रोक्तरीत्याअंगानां परीक्षायां उत्पातेषुदिव्यभौमशारीरेषुधूमकेतुभूकंपवामनेत्रस्फुरणादिषुआगाम्यशुभसूचकेषु ॥ ४२ ॥ सेनापत्याकरकोशाध्यक्षकृष्याद्यवेक्षणानिमुख्यमध्यमनीचानि उपधातीतान्छलरहितान् ॥ ४३ ॥ श्रेष्ठेषुमंत्रकार्येषु ॥ ४४ ॥ पतितमितिव्यतिरेकदृष्टांतः नावजानंतिनावमन्यंते तत्रहेतुः उग्रप्रतिग्रहीतारं उग्रमितिक्रियाविशेषणं यद्वा उग्रंहिंस्रंकर्मतेनप्रतिग्रहीतारंधनस्य प्रजापीडकमित्यर्थः यथोक्तं प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतोमहानलः राज्ञःप्राणान्बलंकोशंनादग्ध्वा विनिवर्त्ततइति तथाचनाशहेतुकर्मकारिणःअवज्ञैवउचिताऽतस्त्वयातन्नकर्त्तव्यमित्यर्थः कामयानंकामतोयानंपर्यटनंयस्यतंस्वैरि

कच्चिद्द्विषामविदितःप्रतिपन्नश्चसर्वदा ॥ नित्ययुक्तोरिपून्सर्वान्वीक्षसेरिपुसूदन ॥ ३९ ॥ कच्चिद्विनयसंपन्नःकुलपुत्रोबहुश्रुतः ॥ अनसूयुरनुप्रष्टासत्कृतस्तेपुरोहितः ॥ ४० ॥ कच्चिदग्निषुतेयुक्तोविधिज्ञोमतिमानृजुः ॥ हुतंचहोष्यमाणंचकालेवेदयतेसदा ॥ ४१ ॥ कच्चिदंगेषुनिष्णातोज्योतिषःप्रतिपादकः ॥ उत्पातेषुचसर्वेषुदैवज्ञःकुशलस्तव ॥ ४२ ॥ कच्चिन्मुख्यामहत्स्वेवमध्यमेषुचमध्यमाः ॥ जघन्याश्चजघन्येषुभृत्याःकर्मसुयोजिताः ॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहान्शुचीन् ॥ श्रेष्ठान्श्रेष्ठेषुकच्चित्त्वंनियोजयसिकर्मसु ॥ ४३ ॥ कच्चिन्नोग्रेणदंडेनभृशमुद्विजसेप्रजाः ॥ राष्ट्रंतवानुशासंतिमंत्रिणोभरतर्षभ ॥ ४४ ॥ कच्चित्त्वांनावजानंतियाजकाःपतितंयथा ॥ उग्रप्रतिग्रहीतारंकामयानमिवस्त्रियः ॥ ४५ ॥ कच्चिद्धृष्टश्चशूरश्चमतिमान्धृतिमान्शुचिः ॥ कुलीनश्चानुरक्तश्चदक्षःसेनापतिस्तथा ॥ ४६ ॥ कच्चिद्बलस्यतेमुख्याःसर्वयुद्धविशारदाः ॥ धृष्टावदाताविक्रांतास्त्वयासत्कृत्यमानिताः ॥ ४७ ॥ कच्चिद्बलस्यभक्तंचवेतनंचयथोचितं ॥ संप्राप्तकालेदातव्यंददासिनविकर्षसि ॥ ४८ ॥ कालातिक्रमणादेतेभक्तवेतनयोर्भृताः ॥ भर्तुःकुर्वंतिदौर्गत्यात्सोऽनर्थःसुमहान्स्मृतः ॥ ४९ ॥ कच्चित्सर्वेनुरक्तास्त्वांकुलपुत्राःप्रधानतः ॥ कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषुसंत्यजंतिसदायुधि ॥ ५० ॥ कच्चिन्नैकोबहूनर्थान्सर्वशःसांपरायिकान् ॥ अनुशास्तियथाकामंकामात्माशासनातिगः ॥ ५१ ॥ कच्चित्पुरुषकारेणपुरुषःकर्मशोभयन् ॥ लभतेमानमधिकंभूयोवाभक्तवेतनं ॥ ५२ ॥

णमिवभ्रष्टत्वादरतिप्रदत्वाच्चस्त्रियोवमन्यंतेतद्वत् ॥ ४५ ॥ हृष्टोधनमानादिना ॥ ४६ ॥ धृष्टावदाताःप्रगल्भाः निष्कपटाश्च अतएवविक्रांताजयंकृतवंतः एवंगौणस्वामिसंपदमुक्त्वातद्वृद्धिहेतुमाह त्वयासत्कृत्यमानिताइत्यादिना ॥ ४७ ॥ भक्तंअहरहर्देयंधान्यादि वेतनंमासांतदेयंवित्तं विकर्षणंकालातिक्रमः ॥ ४८ ॥ दौर्गत्यात्दारिद्र्येण ॥ ४९ ॥ प्रधानतःमंत्रिणमारभ्य मंत्रिप्रभृतयइत्यर्थः ॥ ५० ॥ सांपरायिकान्संग्रामहितान्शूरान्गजरथतुरगारोहान्पदातींश्चअर्थान्प्रयोजनानिनानुशास्ति सर्वस्यैकाधिपत्येतद्भेदेनसर्वनाशोयुगपदेवस्यादितिभावः ॥ ५१ ॥ कच्चित्पुरुषेति कृतज्ञोभवेदितिभावः ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कच्चिद्विद्येति बुद्धिदान्मानयस्वेतिभावः ॥ ५३ ॥ कच्चिद्दारानिति जीवतांशूराणांविश्वासार्थं व्यसनंचेतिपरलोकार्थं ॥ ५४ ॥ तदेवाह युद्धेवेति ॥ ५५॥ सर्वस्याइति प्रजानुकूल्यमपिजयहेतुः ॥ ५६ ॥
एवंविजयहेतुंप्रकृतिसंपदमुक्त्वाविजयकालमाह कच्चिद्व्यसनिनमिति व्यसनैः स्त्रीद्यूतंमृगयामद्यंनृत्यंगीतंवृथाटनं वाद्यंनिंदादिवास्वापोव्यसनानिनृणांदशेत्युक्तैर्युक्तं त्रिविधंबलंमंत्रकोशभृत्यबलानि प्र
भुमंत्रोत्साहशक्तीर्वा ॥ ५७ ॥ पार्ष्णिमूलंपार्ष्णिग्राहकःआदिर्यस्यतत्तद्द्वादशविधंमंडलं तच्चोक्तंकामंदकीये अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमः एताःप्रकृतयस्तज्ज्ञैर्विजिगीषोरुदाहृताः संपन्नस्तुप्रकृति
भिर्महोत्साहःकृतश्रमः जेतुमेषणशीलश्चविजिगीषुरितिस्मृतः अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमतःपरं अथारिमित्रमित्रंचविजिगीषोःपुरस्कृताः पार्ष्णिग्राहस्ततःपश्चादाक्रंदस्तदनंतरं आसारावनयोश्चैवविजि
गीषोस्तुपृष्ठतः अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनंतरः अनुग्रहेसंहतयोर्व्यस्तयोर्निग्रहेप्रभुः मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिकः अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानांचवधेप्रभुरिति विजिगीषुशत्रूतयोर्मित्रेतन्मित्रे

कच्चिद्विद्याविनीतांश्चनरान्ज्ञानविशारदान् ॥ यथार्हंगुणतश्चैवदानेनाभ्युपपद्यसे ॥ ५३ ॥ कच्चिद्दारान्मनुष्याणांतवार्थेमृत्युमीयुषां ॥ व्यसनंचाभ्युपेतानांबि
भर्षिभरतर्षभ ॥ ५४ ॥ कच्चिद्भयादुपगतंक्षीणंवारिपुमागतं ॥ युद्धेवाविजितंपार्थपुत्रवत्परिरक्षसि ॥ ५५ ॥ कच्चित्त्वमेवसर्वस्याःपृथिव्याःपृथिवीपते ॥ सम
श्चानभिशंक्यश्चयथामातायथापिता ॥ ५६ ॥ कच्चिद्व्यसनिनंशत्रुंनिशम्यभरतर्षभ ॥ अभियासिजवेनैवसमीक्ष्यत्रिविधंबलं ॥ ५७ ॥ यात्रामारभसेदिष्ट्या
प्राप्तकालमरिंदम ॥ पार्ष्णिमूलंचविज्ञायव्यवसायंपराजयं ॥ ५८॥ बलस्यचमहाराजदत्वावेतनमग्रतः ॥ कच्चिच्चबलमुख्येभ्यःपरराष्ट्रेपरंतप ॥ उपच्छन्नानि
रत्नानिप्रयच्छसियथार्हतः ॥ ५९ ॥ कच्चिदात्मानमेवाग्रेविजित्यविजितेंद्रियः ॥ परान्जिगीषसेपार्थप्रमत्तानजितेंद्रियान् ॥ ६० ॥

चेतित्रीणिद्वंद्वानिक्रमेणपुरतःविजिगीषोःपृष्ठतःपार्ष्णिग्राहाक्रंदौ पार्ष्णिग्राहःपृष्ठरक्षकः आक्रंदःप्रोत्साहकः एतयोरनुग्राहकौआसारौतत्तत्पृष्ठगतौपार्ष्णिग्राहासारआक्रंदासारश्चेतिदशपुरुषाः विजिगीषु
शत्र्वोःपार्श्वेमध्यमःसर्वेषांपार्श्वेउदासीनः इतिमंडलंपार्ष्णिमूलमित्युच्यते व्यवसायंकृत्यनिश्चयंकृत्यंच अलब्धवेतनोलुब्धोमानीचाप्यवमानितः क्रुद्धश्चकोपितोऽकस्मात्तथाभीतश्चभीषितः यथाभिलाषि
तैःकामैर्भिद्यादेतांश्चतुर्विधान् परकीयान्स्वकीयांस्तुरक्षेद्विजयकामुकइतिनीतिशास्त्रोक्तं पराजयंपराजयमूलानांव्यसनानांपरपक्षेसद्भावंस्वपक्षेचाभावंविज्ञायदिष्ट्याविशेषतोदैवज्ञादिद्वाराज्ञात्वा तत्रदैवंव्य
सनंपंचविधं मानुषंचपंचविधं यथोक्तंकामंदकीये हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षंमरकस्तथा इतिपंचविधंदैवंव्यसनंमानुषंपरं अयुक्तेभ्यश्चचोरेभ्यःपरेभ्योराजवल्लभात् पृथिवीपतिलोभाच्चप्रजानांपंचधा
भयमिति ॥ ५८ ॥ उपच्छन्नानिपरैरलक्ष्याणि रत्नानिउत्कृष्टवस्तूनि भेदायेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वनुष्ठिताः शोभनेनपुरुषेणसम्यगनुष्ठिताः विधिवद्गुणाःयेसामादयः विधिवत्अनुष्ठिताःसंतोगुणाःहितायभवंति अन्यथाविपरीताय यथोक्तमभियुक्तैः चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियेति यद्वासामा दयोऽवश्यमनुष्ठेयाःयतोराज्ञांगुणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाःविधिवदग्निहोत्रादिविधिवदवश्यानुष्ठेयाः तदकरणेस्वराष्ट्रभंगादिनाजातेनप्रजापीडनेनराज्ञांदोषोत्पत्तिः ॥६१॥ मूलंस्वराज्यं दृढप्रत्ययिभिःशूरैरधिष्ठितंसत्दृढंपरानभिभाव्यंकृत्वा ॥ ६२ ॥ अष्टांगसंयुक्ता रथानागाहयायोधाःपत्तयःकर्मकारकाः चारादैशिकमुख्याश्वध्वजिन्यष्टांगिकामता चतुर्विधबला मौलमैत्रभृत्याटविकैर्बलैर्युक्ता बलमुख्यैःसेनापतिभिःप्रतिवर्धिनीप्रातिकूल्येनछेदिनी ॥ ६३ ॥ लवःसस्यछेदनकालः मुष्टिःसस्यानांगोपनकालः दुर्भिक्षमितियावत् लूञ्छेदनेमुषस्तेयेआभ्यांअधिकरणेघक्तिनौ परराष्ट्रेक्षेत्रस्थेषुसस्येषुसुखलब्धान्नैर्दुर्भिक्षेचराजकुललब्धभक्तोपजीविभिर्निरन्नताक्रांताःशत्रवःसुखंजेयाइत्यर्थः ॥ ६४ ॥ स्वपरराष्ट्रेषु स्वेतिदृष्टांतार्थं स्वराष्ट्रेइवपरराष्ट्रेप्रविष्टाःबहवःअधिकृताःस्थानेस्थानेस्थिताःस्थानपत्या

कच्चित्तेयास्यतःशत्रून्पूर्वंयांतिस्वनुष्ठिताः॥ सामदानंचभेदश्चदंडश्चविधिवद्गुणाः ॥ ६१ ॥ कच्चिन्मूलंदृढंकृत्वापरान्यासिविशांपते॥ तांश्चविक्रमसेजेतुंजित्वाचपरिरक्षसि॥ ६२ ॥ कच्चिदष्टांगसंयुक्ताचतुर्विधबलाचमूः॥ बलमुख्यैःसुनीतातेद्विषतांप्रतिवर्धिनी॥ ६३ ॥ कच्चिल्लवंचमुष्टिंचपरराष्ट्रेपरंतप ॥ अविहायमहाराजनिहंसिसमरेरिपून्॥ ६४॥ कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषुबहवोधिकृतास्तव॥ अर्थान्समधितिष्ठंतिरक्षंतिचपरस्परं ॥ ६५॥ कच्चिदभ्यवहार्याणिगात्रसंस्पर्शनानिच॥ घ्रेयाणिचमहाराजरक्षंत्यनुमतास्तव॥ ६६॥ कच्चित्कोशश्चकोष्ठंचवाहनंद्वारमायुधं॥ आयश्चकृतकल्याणैस्तवभक्तैरनुष्ठितः ॥ ६७॥ कच्चिदाभ्यंतरेभ्यश्चबाह्येभ्यश्चविशांपते॥ रक्षस्यात्मानमेवाग्रेतांश्चस्वेभ्योमिथश्चतान् ॥ ६८॥ कच्चिन्नपानेद्यूतेवाक्रीडासुप्रमदासुच॥प्रतिजानंतिपूर्वाह्णेव्ययंव्यसनजंतव॥ ६९॥ कच्चिदायस्यचार्द्धेनचतुर्भागेनवापुनः॥ पादभागैस्त्रिभिर्वापिव्ययःसंशुध्यतेतव ॥ ७०॥ कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्वणिजःशिल्पिनःश्रितान्॥ अभीक्ष्णमनुगृह्णासिधनधान्येनदुर्गतान्॥ ७१॥

दयोऽर्थान्प्रयोजनानिप्रजावशीकरणकरग्रहणादीनिरक्षंतिचपरस्परंसंभूयपरकीयमागतंसेनापत्यादिकंअभिभूयराष्ट्रंस्वीयांश्चरक्षंतीत्यर्थः ॥६५॥ अभ्यवहार्याणिभक्ष्याणि गात्रसंस्पर्शनानिवस्त्राणि संघर्षणानीतिपाठेचंदनागुरुकुंकुमकस्तूरिकादीनि घ्रेयाणिउत्तमधूपादीनि अनुमताःविश्वस्ताः तवत्वदर्थंरक्षंतिनतुदेशांतरोत्पन्नानितानिस्वयमेवस्वीकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ कोशोधनगृहं कोष्ठंधान्यस्थानं ॥ ६७ ॥ आभ्यंतरेभ्यःसूदादिभ्यः बाह्येभ्यःसेनापत्यादिभ्यः तानुभयान्स्वेभ्यःपुत्रामात्यादिभ्यः तानपिमिथःपुत्रममात्यादमात्यंचपुत्राद्रक्षसि॥ ६८ ॥ कच्चिन्नेति पानादिव्यसनजंव्ययंतवपूर्वाह्णेधर्माचरणकालेभृत्याःनप्रतिजानंतिनावेदयंति आवेदनेहितदानीमागताःशिष्टाःपुरोहितादयःपानादिदुर्व्यसनासक्तंत्वांज्ञात्वात्यजेयुरितिभावः ॥६९॥ सुभिक्षसाम्यदुर्भिक्षेषुआयस्यपादेनपादाभ्यांत्रिभिःपादैर्वाव्ययःसंशुध्यतेपूर्यते सर्वथापिकोशवृद्धिःकार्येतिभावः ॥ ७० ॥ दुर्गतान्दरिद्रान् ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुतिष्ठंतिनिवेदयंति ॥ ७२ ॥ अनुप्रौढत्वहितकामत्वज्ञानानंतरंप्रियान् कर्मभ्योपकर्षःअधिकारच्युतिः साचपूर्वंकिल्बिषंअप्राप्यदोषमदृष्ट्वानकर्त्तव्येत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अप्राप्तव्यवहाराःअप्रौढाः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ देवमातृकावृष्टिनिष्पाद्यसस्या ॥ ७७॥ प्रत्येकंचशतं प्रतिशतंएकंवृद्ध्येतिसंबंधः एकैकःप्रतिमासंवर्धनीयइत्यर्थः पादिकंचशतंवृद्ध्येतिपाठेतुवर्षस्यशतचतुर्थांशोवृद्धिः तथाचकिंचिदधिकाद्युत्तरवृद्धिः आद्येसबंधकेवृद्धिरन्यत्रनिर्बंधकेइतिविभागः यत्तुद्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचसमंशतं मासस्यवृद्धिंगृह्णीयादितित्रिकादिपक्षस्तुआधमर्णिकव्यवसायानुसारेणेतिज्ञेयं ॥ ७८ ॥ वार्त्ताकृषिर्वाणिज्यंपाशुपाल्यंकुसीदंचेतिचतुर्विधा ॥ ७९ ॥ कच्चिच्छूराइति प्रतिग्रामंपंचपंचेतिस्वनुष्ठिताःशोभनमनुष्ठितमनुष्ठानंयेषांतेतथा तेचप्रशास्तासमाहर्त्तासंविधातालेखकःसाक्षीचेति समाहर्त्ताप्रजाभ्योद्रव्यमुद्धृत्यैकीकृत्यराज्ञेऽर्पयिता संविधाताप्रजासमाहर्त्रोरेकवाक्यताघटकः संहत्यएकीभूय ॥८० ॥ नगरवदित्यनेनबहुभिःशूरैरधिष्ठिताग्रामाः बहुतरैर्नगराणि बहुतमैर्जनपदेश्वरस्थानंपुरसंज्ञं ग्रामाःशूद्रजन

कच्चिच्चायव्ययेयुक्ताःसर्वेंगणकलेखकाः॥ अनुतिष्ठंतिपूर्वाह्णेनित्यमायंव्ययंतव ॥ ७२ ॥ कच्चिदर्थेषुसंप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ॥ नापकर्षसिकर्मभ्यःपूर्वमप्राप्यकिल्बिषं ॥ ७३ ॥ कच्चिद्विदित्वापुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ॥ त्वंकर्मस्वनुरूपेषुनियोजयसिभारत ॥ ७४ ॥ कच्चिन्नलुब्धाश्चौरावावैरिणोवाविशांपते अप्राप्तव्यवहारावातवकर्मस्वनुष्ठिताः ॥ ७५ ॥ कच्चिन्नचौरैर्लुब्धैर्वाकुमारैःस्त्रीबलेनवा ॥ त्वयावापीड्यतेराष्ट्रंकच्चित्तुष्टाःकृषीवलाः ॥ ७६ ॥ कच्चिद्राष्ट्रेतडागानिपूर्णानिचबृहंतिच ॥ भागशोविनिविष्टानिनकृषिर्देवमातृका ॥ ७७॥ कच्चिन्नभक्तंबीजंचकर्षकस्यावसीदति ॥ प्रत्येकंचशतंवृद्ध्याददास्यृणमनुग्रहं ॥ ७८॥ कच्चित्स्वनुष्ठितातातवार्त्तातेसाधुभिर्जनैः ॥ वार्त्तायांसंश्रितस्तातलोकोयंसुखमेधते ॥ ७९ ॥ कच्चिच्छूराःकृतप्रज्ञाःपंचपंचस्वनुष्ठिताः ॥ क्षेमंकुर्वंतिसंहत्यराजन्जनपदेतव ॥ ८० ॥ कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थंग्रामानगरवत्कृताः ॥ ग्रामवच्चकृताःप्रांतास्तेचसर्वेत्वदर्पणाः ॥ ८१ ॥ कच्चिद्बलेनानुगताःसमानिविषमाणिच ॥ पुराणिचौरानिघ्नंतश्चरंतिविषयेतव ॥ ८२ ॥ कच्चित्स्त्रियःसांत्वयसिकच्चित्ताश्चसुरक्षिताः ॥ कच्चिन्नश्रद्दधास्यासांकच्चिद्गुह्यंनभाषसे ॥ ८३ ॥ कच्चिदात्ययिकंश्रुत्वा तदर्थमनुचिंत्यच ॥ प्रियाण्यनुभवन्शेषेनत्वमंतःपुरेनृप ॥ ८४ ॥

बहुलाः आपणादियुक्तंनगरं प्रांताःसीमास्थाःआटविकानांग्रामाः तेचसर्वेत्वदर्पणाः तेप्रांतग्रामनगरपुरेशाःत्वय्येवकृताकृतस्यधनस्यचार्पणंनिवेदनंयेषांतेतथाभूताः प्रांताधिपोग्रामाधिपतौ सोपिनगराधिपतौ सोपिदेशाधिपतौ सोपिसाक्षाद्राज्ञिसर्वंनिवेदयतीत्यर्थः ॥८१॥ विषमाणिसदुर्गाणिनिघ्नंतोयेचरंतितान्बलेनसहितःपुराध्यक्षोऽनुद्रवेदित्यर्थः समेषुविषमेष्वपीतिपाठेविषमेषुईतिकालेषु अतिवृष्ट्यादयईतयः ॥ ८२ ॥ आसांवचनं आसांपुरश्चगुह्यंनभाषसे ॥ ८३ ॥ आत्ययिकंअकल्याणं ॥ ८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पश्चिमेचतुर्थे तस्मादेवद्वौप्रथमौद्वितीयतृतीयावित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ यमवत्सहिदंड्येषुक्रूरःपूज्येषुविनयवान्तद्वत् ॥ ८८ ॥ आबाधंदुःखं नियमेनपथ्याशनादिना मानसमाबाधं ॥ ८९ ॥ अष्टांगायांचिकित्सायां निदानंपूर्वलिंगानिरूपाण्युपशयस्तथा संप्राप्तिरौषधीरोगीपरिचारकएवचेति अष्टावंगानि अथवारोगोरोगहेतुः आरोग्यमारोग्यहेतुः तेषांलक्षणानिच ॥ ९० ॥ अर्थिनःयाचकाः प्रत्यर्थिनःपरंपरागतवृत्तिप्रतिबंधात्क्षुब्धचित्ताः प्रत्येत्यतदर्थिनःशत्रवोवा नशब्दद्वयेनपश्यदेवेतिउच्यते ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ कच्चिन्नेति योरिर्बलेनपूर्वंपरिपीडितएवनहतःसएवकालांतरेमंत्रेणउभा

कच्चिद्द्वौप्रथमौयामौरात्रेःसुप्त्वाविशांपते॥ संचिंतयसिधर्मार्थौयामउत्थायपश्चिमे॥८५॥ कच्चिदर्थयसेनित्यंमनुष्यान्समलंकृतः॥ उत्थायकालेकालज्ञैःसहपांडवमंत्रिभिः ॥८६॥ कच्चिद्रक्तांबरधराःखड्गहस्ताःस्वलंकृताः॥ उपासतेत्वामभितोरक्षणार्थमरिंदम ॥८७॥ कच्चिद्दंड्येषुयमवत्पूज्येषुचविशांपते॥ परीक्ष्यवर्त्तसेसम्यगप्रियेषुप्रियेषुच ॥ ८८ ॥ कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेनवा॥ मानसंवृद्धसेवाभिःसदापार्थापकर्षसि ॥ ८९ ॥ कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टांगायां विशारदाः॥ सुहृदश्चानुरक्ताश्चशरीरेतेहिताःसदा॥ ९० ॥ कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वामानाद्वापिविशांपते ॥ अर्थिप्रत्यर्थिनःप्राप्तान्नपश्यसिकथंचन ॥ ९१ ॥ कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वाविश्रंभात्प्रणयेनवा॥ आश्रितानांमनुष्याणांवृत्तिंत्वंसंरुणत्सिवै ॥ ९२ ॥ कच्चित्पौरानसहितायेचतेराष्ट्रवासिनः ॥ त्वयासहविरुध्यंतेपरैःक्रीताःकथंचन॥ ९३ ॥ कच्चिन्नदुर्बलःशत्रुर्बलेनपरिपीडितः॥ मंत्रेणबलवान्कश्चिदुभाभ्यांचकथंचन॥ ९४॥ कच्चित्सर्वेनुरक्तास्त्वांभूमिपालाःप्रधानतः॥ कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषुसंत्यजंतित्वयाहृताः॥ ९५ ॥ कच्चित्तेसर्वविद्यासुगुणतोर्चाप्रवर्त्तते ॥ ब्राह्मणानांचसाधूनांतवनैःश्रेयसीशुभा ॥ दक्षिणास्त्वंददास्येषांनित्यंस्वर्गापवर्गदाः॥ ९६ ॥ कच्चिद्धर्मेत्रयीमूलेपूर्वैराचरितेजनैः॥ यतमानस्तथाकर्तुंतस्मिन्कर्मणिवर्तसे॥ ९७॥ कच्चित्तवगृहेन्नानिस्वादून्यश्नंतिवैद्विजाः॥ गुणवंतिगुणोपेतास्तवाध्यक्षंसदक्षिणं॥ ९८ ॥ कच्चित्क्रतूनेकचित्तोवाजपेयांश्चसर्वशः ॥ पुंडरीकांश्चकार्त्स्न्येनयतसेकर्त्तुमात्मवान् ॥ ९९॥ कच्चिज्ज्ञातीन्गुरूंन्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि ॥ चैत्यांश्चवृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्चनमस्यसि॥ १००॥ कच्चिच्छोकोनमन्युर्वात्वयाप्रोत्पाद्यतेऽनघ॥ अपिमंगलहस्तश्चजनःपार्श्वेनुतिष्ठति॥ १०१ ॥

भ्यांचमंत्रबलाभ्यांकच्चिद्बलवान्नेतियोजना कच्चित्तेइतिपाठे तेतवबलेसैन्येयोरिःपूर्वपीडितइत्यादिपूर्ववत् ॥ ९४ ॥ प्रधानतःप्राधान्येन त्वृतादानमानाभ्यांवशीकृताः आदृताइतिवापाठः ॥ ९५ ॥ विद्यासुसाधूनांब्राह्मणानांगुणतोगुणंदृष्ट्वाऽर्चापूजाप्रवर्त्तते ॥ ९६ ॥ तथाकर्त्तुंपूर्वैराचरितवत्कर्त्तुं तस्मिंस्त्रयीमूले ॥ ९७ ॥ तवाध्यक्षंत्वत्समक्षं सदक्षिणंसदक्षिणालाभंयथास्यात्तथाऽश्नंति ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ चैत्यान्स्थंडिलवतोयामसूचकान्वृक्षान् ॥ १०० ॥ शोकःनीचानां मन्युःश्रेष्ठानां मंगलहस्तोमंगलप्रदोमंत्रादिवित्पुरोहितादिः अनुतिष्ठतिस्वस्त्ययनंकरोति ॥ १०१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

याएषाइदानींवृत्तिरस्तिसैवसार्वदिकीकच्चिदस्तीत्यर्थः ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ कच्चिदार्यइति आर्योविशुद्धात्माचसन्नपिकस्मिंश्चिन्निंद्येकर्मणि निमित्तेक्षारितोधनधान्यादिनारिक्तःकृतः राजभिःकृतदंडास्तुशु
ध्यंतिमलिनाजनाइत्यादिशास्त्रप्रामाण्यात्शुचिरपिसन् अदृष्टशास्त्रकुशलैरनुपासितपंडितैर्मूर्खैरमात्यैःकच्चिन्नवध्यतेहन्यतेऽधिकधनलोभात् अदृष्टइतिसविसर्गपाठेतुशास्त्रकुशलैरमात्यैरज्ञातइत्यर्थः ॥ ४ ॥
दुष्टःस्वभावतः तत्कारीदुष्टकर्मकारी तज्ज्ञैःचोरान्वेषिभिःकोष्ठपालैःदृष्टःसकारणःचोरितद्रव्यसहितोगृहीतोविधृतश्चेतियोजना ॥ ५ ॥ उत्पन्नानिति चोवार्थे आढ्यस्यदरिद्रस्यवार्थान्उत्पन्नान्बीजकणिश

कच्चिदेषाचतेबुद्धिर्वृत्तिरेषाचतेऽनघ ॥ आयुष्याचयशस्याचधर्मकामार्थदर्शिनी ॥ २ ॥ एतयावर्त्तमानस्यबुद्ध्याराष्ट्रंनसीदति ॥ विजित्यचमहींराजासोत्यंतं
सुखमेधते ॥ ३ ॥ कच्चिदार्योविशुद्धात्माक्षारितश्चौरकर्मणि ॥ अदृष्टशास्त्रकुशलैर्नलोभाद्वध्यतेशुचिः ॥ ४ ॥ दुष्टोगृहीतस्तत्कारीतज्ज्ञैर्दृष्टःसकारणः ॥ कच्चि
न्नमुच्यतेस्तेनोद्रव्यलोभान्नरर्षभ ॥ ५ ॥ उत्पन्नान्कच्चिदाढ्यस्यदरिद्रस्यचभारत ॥ अर्थान्नमिथ्यापश्यंतितवामात्याहृताजनैः ॥ ६ ॥ नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्र
मादंदीर्घसूत्रतां ॥ अदर्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तितां ॥ एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चचिंतनं ॥ ७ ॥ निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणं ॥ मंगलाद्यप्रयो
गंचप्रत्युत्थानंचसर्वतः ॥ ८ ॥ कच्चित्त्वंवर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलापिपार्थिवाः ॥ ९ ॥ कच्चित्तेसफलावेदाःकच्चित्तेसफलं
धनं ॥ कच्चित्तेसफलादाराःकच्चित्तेसफलंश्रुतं ॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवैसफलावेदाःकथंवैसफलंधनं ॥ कथंवैसफलादाराःकथंवैसफलंश्रुतं ॥ ११ ॥
नारदउवाच अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनं ॥ रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतं ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच एतदाख्यायसमुनिर्नारदोवैमहात
पाः ॥ पप्रच्छानंतरमिदंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ १३ ॥ नारदउवाच कच्चिदभ्यागतादूराद्वणिजोलाभकारणात् ॥ यथोक्तमवहार्यंतेशुल्कंशुल्कोपजीविभिः ॥
॥ १४ ॥ कच्चित्तेपुरुषाराजन्पुरेराष्ट्रेचमानिताः ॥ उपानयंतिपण्यानिउपधाभिरवंचिताः ॥ १५ ॥ कच्चिच्छृणोषिवृद्धानांधर्मार्थसहितागिरः ॥ नित्यमर्थविदां
तातयथाधर्मार्थदर्शिनां ॥ १६ ॥

न्यायेनस्वल्पकालेनैवबहुगुणांवृद्धिंप्राप्तान्तवअमात्याःमिथ्याअनृतान्चौर्यादिनाऽन्यायेनार्जितानितिकच्चिन्नपश्यंति जनैःपिशुनैःहृताःहृतविवेकाः
पाठांतरेधनैर्हृताः वशीकृताः लुब्धोहिलिप्सुःपरत्रासंतमपिदोषमारोप्यतद्वित्तंजिहीर्षतीतिप्रसिद्धं ॥ ६ ॥ नास्तिक्यमित्यादिसार्द्धश्लोकत्रयंव्याख्यातं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ क
च्चिदभ्यागताइति अवहार्यंतेदाप्यंतेशुल्कंराजयाह्यंकरं ॥ १४ ॥ पण्यानिविक्रेयद्रव्याणि उपधाभिःछलैः ॥ ११५ ॥ ११६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृषितंत्रेषुकृष्युत्पाद्येषुपुष्पफलेषुआर्द्रशुष्कधान्येषु तथागोषुजातेषुपुष्पफलेषुदुग्धघृतरूपेषुउत्पन्नेषुसत्सु मधुसर्पिषी अन्नंवैमधुइतिश्रुतेर्धान्यादिकंअन्नंघृतंच यज्ञोकेब्रह्मोत्तरंइत्युच्यते ॥ १७ ॥ द्रव्यंशिल्पिनांवेतनं उपकरणंस्वकार्यसाधनसामग्री यथाचित्रोत्पादनेरंजकद्रव्यादि चातुर्मास्यावरंमासचतुष्टयपर्याप्तानधिकं ॥ १८ ॥ १९ ॥ सूत्रंसंक्षेपवाक्यंव्यवस्थावा हस्त्यादीनांलक्षणपरीक्षाचिकित्सौषधोद्दीपनमादनादिप्रकारप्रतिपादकग्रंथसिद्धांतमात्रसंक्षेपयुक्तान्गृह्णासि तत्तदाचार्येभ्यः ॥ २० ॥ यंत्राणिआग्नेयौषधबलेनसीसकांस्यदृषद्गोलप्रक्षेपकाणिलोहमयानि भाषायांनालशब्दाभिधेयानितेषां

कच्चित्तेकृषितंत्रेषुगोषुपुष्पफलेषुच ॥ धर्मार्थंचद्विजातिभ्योदीयतेमधुसर्पिषी ॥ १७॥ द्रव्योपकरणंकिंचित्सर्वदासर्वशिल्पिनां ॥ चातुर्मास्यावरंसम्यङ्नियतंसंप्रयच्छसि ॥ १८ ॥ कच्चित्कृतंविजानीषेकर्त्तारंचप्रशंससि ॥ सतांमध्येमहाराजसत्करोषिचपूजयन् ॥ १९ ॥ कच्चित्सूत्राणिसर्वाणिगृह्णासिभरतर्षभ ॥ हस्तिसूत्राश्वसूत्राणिरथसूत्राणिवाविभो ॥ २०॥ कच्चिदभ्यस्यतेसम्यग्गृहेतेभरतर्षभ ॥ धनुर्वेदस्यसूत्रंवैयंत्रसूत्रंचनागरं ॥ २१ ॥ कच्चिदस्त्राणिसर्वाणिब्रह्मदंडश्चतेनघ ॥ विषयोगास्तथासर्वेविदिताःशत्रुनाशनाः ॥ २२ ॥ कच्चिदग्निभयाच्चैवसर्वंव्यालभयात्तथा ॥ रोगरक्षोभयाच्चैवराष्ट्रंस्वंपरिरक्षसि ॥ २३ ॥ कच्चिदंधांश्चमूकांश्चपंगून्व्यंगानबांधवान् ॥ पितेवपासिधर्मज्ञतथाप्रव्रजितानपि ॥ २४ ॥ षडनर्थामहाराजकच्चित्तेपृष्ठतःकृताः ॥ निद्रालस्यंभयंक्रोधोमार्दवंदीर्घसूत्रता ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःकुरूणामृषभोमहात्माश्रुत्वागिरोब्राह्मणसत्तमस्य ॥ प्रणम्यपादावभिवाद्यतुष्टोराजाब्रवीन्नारदंदेवरूपं ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवंकरिष्यामियथात्वयोक्तंप्रज्ञाहिमेभूयएवाभिवृद्धा ॥ उक्त्वातथाचैवचकारराजालेभेमहींसागरमेखलांच ॥ २७॥ नारदउवाच एवंयोवर्त्तते राजाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे ॥ सविहृत्येहसुसुखीशक्रस्यैतिसलोकतां ॥ १२८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिनारदप्रश्नमुखेन राजधर्मानुशासनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच संपूज्याथाभ्यनुज्ञातोमहर्षेर्वचनात्परं ॥ प्रत्युवाचानुपूर्व्येणधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच भगवन्न्याय्यमाहैतंयथावद्धर्मनिश्चयं ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेऽयंविधिर्मया ॥ २॥ राजभिर्यद्यथाकार्यंपुरावैतन्नसंशयः ॥ यथान्यायोपनीतार्थंकृतंहेतुमदर्थवत् ॥ ३ ॥ वयंतुसत्पथंतेषांयातुमिच्छामहेप्रभो ॥ नतुशक्यंतथागंतुंयथातैर्नियतात्मभिः ॥ ४ ॥

सूत्रंसूचकंशास्त्रं नागरंनगरहितं ॥ २१ ॥ अस्त्राणिमंत्रप्रयुक्तानिशस्त्राणि ब्रह्मदंडआभिचारिकविद्या ॥ २२ ॥ व्यालःसर्पः व्याघ्रादेरप्येतदुपलक्षणं ॥ २३ ॥ प्रव्रजितान्जातिबहिष्कृतान्अन्नमात्रार्थिनोदीनान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपसंहरति एवंयोवर्त्ततइति ॥ २८ ॥ इति॰सभा॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥७॥ संपूज्याथाभ्यनुज्ञातइति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५॥६॥ दिव्यसभालाभाद्दर्वितोयुधिष्ठिरउवाचभवानिति संचरते समोगम्यूच्छीतिसूत्रेगमेर्गत्यर्थमात्रोपलक्षणपरत्वात्चरेरपितङ्कर्मव्यतिहारेवातङ् त्वंहिलोकेषुसंचरसिलोकाश्चहार्दाकाशनिष्ठेत्वयिसंचरंतीतिवार्थः तेनसर्वज्ञत्वमुक्तं पूर्वमनुष्यस्रष्टैःप्राक्निर्मितान्देवलोकानित्यर्थः ॥ ७ ॥ क्वचिदितिदेवलोकापेक्षयामनुष्यलोकेक्वचित्कालेवा भविताभवित्री अनागतदर्शित्वात्त्वतदपिविदितमेवेत्यर्थः ॥८॥ स्मयन्युधिष्ठिरस्यापिगर्वोभूत्देवतामहाभाग्याज्ञानंचेतिविस्मयंप्राप्नुवन् ॥ ९॥मानुषेषुनदृष्टानश्रुतेतिअग्रेपिनद्रक्ष्यतेनश्रोष्यतेपूर्वकल्पसमानरूपत्वादुत्तरस्यापीत्यर्थः ॥१०॥ कैलासेतिकुबेरस्येत्यर्थः ॥११॥

॥१२॥

वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासधर्मात्मावाक्यंतदभिपूज्यच ॥ मुहूर्त्तात्प्राप्तकालंचदृष्ट्वालोकचरंमुनिं ॥ ५ ॥ नारदंसुस्थमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः ॥ अपृच्छत्पांडवस्तत्रराजमध्येमहाद्युतिः ॥६॥ युधिष्ठिरउवाच भवान्संचरतेलोकान्सदानानाविधान्बहून् ॥ ब्रह्मणानिर्मितान्पूर्वंप्रेक्षमाणोमनोजवः ॥७॥ ईदृशीभविताकाचिद्दृष्टपूर्वासभाक्वचित् ॥ इतोवाश्रेयसीब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥८॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वानारदस्तस्यधर्मराजस्यभाषितं ॥ पांडवंप्रत्युवाचेदंस्मयन्मधुरयागिरा ॥ ९ ॥ नारदउवाच मानुषेषुनमेतातदृष्टपूर्वानचश्रुता ॥ सभामणिमयीराजन्यथेयंतवभारत ॥ १० ॥ सभांतुपितृराजस्यवरुणस्यचधीमतः ॥ कथयिष्येतथेंद्रस्यकैलासनिलयस्यच ॥ ११ ॥ ब्रह्मणश्चसभांदिव्यांकथयिष्येगतक्लमां ॥ दिव्यादिव्यैरभिप्रायैरुपेतांविश्वरूपिणीं ॥ १२ ॥ देवैःपितृगणैःसाध्यैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः ॥ जुष्टांमुनिगणैःशांतैर्वेदयज्ञैःसदक्षिणैः ॥ यदितेश्रवणेबुद्धिर्वर्त्ततेभरतर्षभ ॥ १३ ॥ नारदेनैवमुक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ प्रांजलिर्भ्रातृभिःसार्द्धंतैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः ॥ १४ ॥ नारदंप्रत्युवाचेदंधर्मराजोमहामनाः ॥ सभाःकथयताःसर्वाःश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ १५ ॥ किंद्रव्यास्ताःसभाब्रह्मन्किंविस्ताराःकिमायताः ॥ पितामहंचकेतस्यांसभायांपर्युपासते ॥ १६ ॥ वासवंदेवराजंचयमंवैवस्वतंचके ॥ वरुणंचकुबेरंचसभायांपर्युपासते ॥ १७ ॥ एतत्सर्वंयथान्यायंब्रह्मर्षेवदतस्तव ॥ श्रोतुमिच्छामसहिताःपरंकौतूहलंहिनः ॥ १८ ॥ एवमुक्तःपांडवेननारदःप्रत्यभाषत ॥ क्रमेणराजन्दिव्यास्ताःश्रूयंतामिहनःसभाः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणियुधिष्ठिरसभाजिज्ञासायांषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

गतक्लमांअविद्यादिक्लेशैर्वर्जितां तेनपूर्वासुतत्सत्वंज्ञायते दिव्यादिव्यैरिति दिव्यादिविभ्रत्राःरंभोर्वश्यादयःअदिव्यास्तदन्येमानुषाःपित्रादयः सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतितेनसपितृलोकेनसंपन्नोमहीयतइतिब्रह्मलोकेतत्सत्त्वस्यापिश्रवणात् अभिप्रेयंतेसंकल्प्यंतेइत्यभिप्रायाःविषयाः तैःविश्वरूपिणींभावकसंकल्पानुसारिनानारूपवतींमानसीमित्यर्थः ॥१२॥ जुष्टांसेवितां यदिश्रवणेबुद्धिर्वर्ततेतर्हिकथयिष्येइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिसभा०नै०भा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥१२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शक्रस्येति कर्मभिर्विश्वकर्मणोयत्नैर्निर्मिता शक्रेणनिर्जिताचेतिसंबंधः ॥ १ ॥ अध्यर्द्धंसार्धंआयतादीर्घा वैहायसीखेचरी ॥ २ ॥ निरातंकानिर्भया शिवाशांतजना शुभाकल्याणावहा ॥ ३ ॥ शच्याना

नारदउवाच शक्रस्यतुसभादिव्याभास्वराकर्मनिर्मिता ॥ स्वयंशक्रेणकौरव्यनिर्जितार्कसमप्रभा ॥ १ ॥ विस्तीर्णायोजनशतंशतमध्यर्द्धमायता ॥ वैहायसी कामगमापंचयोजनमुच्छ्रिता ॥ २ ॥ जराशोकक्लमापेतानिरातंकाशिवाशुभा ॥ वेश्मासनवतीरम्यादिव्यपादपशोभिता ॥ ३ ॥ तस्यांदेवेश्वरःपार्थसभायांपर मासने ॥ आस्तेशच्यामहेंद्राण्याश्रियालक्ष्म्याचभारत ॥ ४ ॥ बिभ्रद्वपुरनिर्देश्यंकिरीटीलोहितांगदः ॥ विरजोंबरश्चित्रमाल्योह्रीकीर्तिद्युतिभिःसह ॥ ५ ॥ त स्यामुपासतेनित्यंमहात्मानंशतक्रतुं ॥ मरुतःसर्वशोराजन्सर्वेचगृहमेधिनः ॥ ६ ॥ सिद्धादेवर्षयश्चैवसाध्यादेवगणास्तथा ॥ मरुत्वंतश्चसहिताभास्वंतोहेममा लिनः ॥ ७ ॥ एतेसानुचराःसर्वेदिव्यरूपाःस्वलंकृताः ॥ उपासतेमहात्मानंदेवराजमरिंदमं ॥ ८ ॥ तथादेवर्षयःसर्वेपार्थशक्रमुपासते ॥ अमलाधूतपाप्मानोदी प्यमानाइवाग्नयः ॥ ९ ॥ तेजस्विनःसोमसुतोविशोकाविगतज्वराः ॥ पराशरःपर्वतश्चतथासावर्णिगालवौ ॥ १० ॥ शंखश्चलिखितश्चैवतथागौरशिरामुनिः ॥ दुर्वासाःक्रोधनःश्येनस्तथादीर्घतमामुनिः ॥ ११ ॥ पवित्रपाणिःसावर्णिर्याज्ञवल्क्योथभालुकिः ॥ उद्दालकःश्वेतकेतुस्तांड्योभांडायनिस्तथा ॥ १२ ॥ हविष्मां श्चगरिष्ठश्चहरिश्चंद्रश्चपार्थिवः ॥ हृद्यश्चोदरशांडिल्यःपाराशर्यःकृषीबलः ॥ १३ ॥ वातस्कंधोविशाखश्चविधाताकालएवच ॥ करालदंतस्त्वष्टाचविश्वकर्मा चतुंबुरुः ॥ १४ ॥ अयोनिजायोनिजाश्चवायुभक्षाहुताशिनः ॥ ईशानंसर्वलोकस्यवज्रिणंसमुपासते ॥ १५ ॥ सहदेवःसुनीथश्चवाल्मीकश्चमहातपाः ॥ स मीकःसत्यवाक्चैवप्रचेताःसत्यसंगरः ॥ १६ ॥ मेधातिथिर्वामदेवःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ मरुत्तश्चमरीचिश्चस्थाणुश्चात्रमहातपाः ॥ १७ ॥ कक्षीवान्गौतमस्ता र्क्ष्यस्तथावैश्वानरोमुनिः ॥ मुनिःकालकवृक्षीयआश्राव्योथहिरण्मयः ॥ १८ ॥ संवर्त्तोदेवहव्यश्चविष्वक्सेनश्चवीर्यवान् ॥ दिव्याआपस्तथौषध्यःश्रद्धामेधास रस्वती ॥ १९ ॥ अर्थोधर्मश्चकामश्चविद्युतश्चैवपांडव ॥ जलवाहास्तथामेघावायवस्तनयित्नवः ॥ २० ॥

मतः श्रियाशोभया ॥ ४ ॥ ५ ॥ मरुतोगृहमेधिनइतिसामानाधिकरण्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सोमसुतःसोमाभिषवकर्त्तारःसोमयाजिनइतियावत् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अर्थः अर्थाद्यभिमानिन्योदेवताः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मणोंगात्प्रसूतोग्निरंगिराइतिविश्रुतः दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयावितित्रयी निर्मंथ्योवैद्युतःशूरःसंवर्त्तोलौकिकस्तथा जाठरोविषगःक्रव्यात्क्षेमवान्वैष्णवस्तथा दस्युमान्बलदश्चैवशांतःपुष्टोविभावसुः
ज्योतिष्मान्भरतोभद्रःस्विष्टकृद्वसुमान्क्रतुः सोमश्चपितृमांश्चैवपावकाःसप्तविंशतिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवंयज्ञदक्षिणादयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुष्करमालिनीनामतः ॥
॥ ३० ॥ इतिसभा०नै०भा०सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ तैजसीज्योतिर्मयी सौवर्णीवा भूयसीमहतीपूर्वसभातः ॥ २ ॥ सर्वतःकामरूपिणीयस्यांसर्ववस्तुसंकल्पसमकाल

प्राचीदिग्यज्ञवाहाश्चपावकाःसप्तविंशतिः ॥ अग्नीषोमौतथैंद्राग्नी मित्रश्चसवितार्यमा ॥ २१ ॥ भगोविश्वेचसाध्याश्चगुरुःशुक्रस्तथैवच ॥ विश्वावसुश्चित्रसे
नःसुमनस्तरुणस्तथा ॥ २२ ॥ यज्ञाश्चदक्षिणाश्चैवंग्रहास्तोभाश्चभारत ॥ यज्ञवाहाश्चयेमंत्रास्सर्वेतत्रसमासते ॥ २३ ॥ तथैवाप्सरसोराजन्गंधर्वाश्चमनोर
माः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्चहास्यैश्चविविधैरपि ॥ २४ ॥ रमयंतिस्मनृपतेदेवराजंशतक्रतुं ॥ स्तुतिभिर्मंगलैश्चैवस्तुवंतःकर्मभिस्तथा ॥ २५ ॥ विक्रमैश्चमहात्मा
नंवलवृत्रनिषूदनं ॥ ब्रह्मराजर्षयश्चैवसर्वेदेवर्षयस्तथा ॥ २६ ॥ विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ स्रग्विणोभूषिताःसर्वेयांतिचायांतिचापरे ॥
॥ २७ ॥ बृहस्पतिश्चशुक्रश्चनित्यमास्तांहितत्रवै ॥ एतेचान्येचबहवोमहात्मानोयतव्रताः ॥ २८ ॥ विमानैश्चंद्रसंकाशैस्सोमवत्प्रियदर्शनाः ॥ ब्रह्मणःसदृशाराज
न्भृगुःसप्तर्षयस्तथा ॥ २९ ॥ एषासभामयाराजन्दृष्टापुष्करमालिनी ॥ शतक्रतोर्महाबाहोयाम्यामपिसभांशृणु ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलो
कपालसभाख्यानपर्वणिइंद्रसभावर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच कथयिष्येसभांयाम्यांयुधिष्ठिरनिबोधतां ॥ वैवस्वतस्ययांपार्थविश्वक
र्माचकारह ॥ १ ॥ तैजसीसासभाराजन्बभूवशतयोजना ॥ विस्तारायामसंपन्नाभूयसीचापिपांडव ॥ २ ॥ अर्कप्रकाशाभ्राजिष्णुःसर्वतःकामरूपिणी ॥ ना
तिशीतानचात्युष्णामनसश्चप्रहर्षिणी ॥ ३ ॥ नशोकोनजरातस्यांक्षुत्पिपासेनचाप्रियं ॥ नचदैन्यंक्लमोवापिप्रतिकूलंनचाप्युत ॥ ४ ॥ सर्वेकामाःस्थितास्त
स्यांयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ रसवच्चप्रभूतंचभक्ष्यंभोज्यमरिंदम ॥ ५ ॥ लेह्यंचोष्यंचपेयंचहृद्यंस्वादुमनोहरं ॥ पुण्यगंधाःस्रजस्तस्यनित्यंकामफलाद्रुमाः ॥ ६ ॥
रसवंतिचतोयानिशीतान्युष्णानिचैवहि ॥ तस्यांराजर्षयःपुण्यास्तथाब्रह्मर्षयोमलाः ॥ ७ ॥ यमंवैवस्वतंतातप्रहृष्टाःपर्युपासते ॥ ययातिर्नहुषःपूरुर्मांधातासो ॥१३॥
मकोनृगः ॥ ८ ॥

मेवसर्वात्मकंभवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कामाःकाम्यमानाविषयाः प्रभूतंबहुलं भक्ष्यंअपूपादि भोज्यंओदनादि ॥ ५ ॥ लेह्यंखंडशर्करादि चोष्यंइक्षुकांडादि स्रजःपरंपराः
तस्यभक्ष्याद्यन्नस्य कामफलाः आम्रादेरपिपनसादिकंफलमुद्भवतिकामानुसारादित्यर्थः ॥६॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रामइति रामलक्ष्मणयोर्विष्णुशेषरूपेणस्वस्थानस्थयोरपिप्रतिमारूपेणउपासकानुग्रहार्थमत्रावस्थानंबोध्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
२१ ॥ २२ ॥ धृतराष्ट्राश्चैकशतमिति पुराणेषुप्रायेणाधिकारिणामेवकीर्त्तनात्तेषांचप्रतिकल्पंसमाननामरूपकर्मत्वादनेककल्पंधर्मसभावासिनांतेषांबहुत्वंयुक्तंसेनापत्यादिशब्दवदधिकारवाचित्वाद्धृतराष्ट्रा

त्रसदस्युश्चराजर्षिःकृतवीर्यःश्रुतश्रवाः ॥ अरिष्टनेमिःसिद्धश्चकृतवेगःकृतिर्निमिः ॥ ९ ॥ प्रतर्द्दनःशिबिर्मत्स्यःपृथुलाक्षोबृहद्रथः ॥ वार्त्तोमरुत्तःकुषिकःसांका
श्यःसांकृतिर्ध्रुवः ॥ १० ॥ चतुरश्वःसदस्योर्मिःकार्त्तवीर्यश्चपार्थिवः ॥ भरतःसुरथश्चैवसुनीथोनिशठोनलः ॥ ११ ॥ दिवोदासश्चसुमनाअंबरीषोभगीरथः ॥ व्य
श्वःसदश्वोवध्यश्वःपृथुवेगःपृथुश्रवाः १२ ॥ पृषदश्वोवसुमनाःक्षुपश्चसुमहाबलः ॥ रुषद्गुर्वृषसेनश्चपुरुकुत्सोध्वजीरथी ॥ १३ ॥ आर्ष्टिषेणोदिलीपश्चमहा
त्माचाप्युशीनरः ॥ औशीनरिःपुंडरीकःशर्यातिःशरभःशुचिः ॥ १४ ॥ अंगोरिष्टश्चवेनश्चदुष्यंतःसृंजयोजयः ॥ भांगासुरिःसुनीथश्चनिषधोथवहीनरः ॥ १५ ॥
करंधमोबाल्हिकश्चसुद्युम्नोबलवान्मधुः ॥ ऐलोमरुत्तश्चतथाबलवान्पृथिवीपतिः ॥ १६ ॥ कपोतरोमातृणकःसहदेवार्जुनौतथा ॥ व्यश्वःसाश्वःकृशाश्वश्चशश
बिंदुश्चपार्थिवः ॥ १७ ॥ रामोदाशरथिश्चैवलक्ष्मणोथप्रतर्दनः ॥ अलर्कःकक्षसेनश्चगयोगौराश्वएवच ॥ १८ ॥ जामदग्न्यश्चरामश्चनाभागसगरौतथा ॥ भू
रिद्युम्नोमहाश्वश्चपृथाश्वोजनकस्तथा ॥ १९ ॥ राजावैन्योवारिसेनःपुरुजिज्जनमेजयः ॥ ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्त्तश्चराजोपरिचरस्तथा ॥ २० ॥ इंद्रद्युम्नोभीमजानुर्गौ
रपृष्ठोनघोलयः ॥ पद्मोथमुचुकुंदश्चभूरिद्युम्नःप्रसेनजित् ॥ २१ ॥ अरिष्टनेमिःसुद्युम्नःपृथुलाश्वोऽष्टकस्तथा ॥ शतंमत्स्यान्नृपतयःशतंनीपाःशतंहयाः ॥ २२ ॥
धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥ शतंचब्रह्मदत्तानांवीरिणामीरिणांशतं ॥ २३ ॥ भीष्माणांद्वेशतेप्यत्रभीमानांतुतथाशतं ॥ शतंचप्रतिविंध्यानांशतंना
गाःशतंहयाः ॥ २४ ॥ पलाशानांशतंज्ञेयंशतंकाशकुशादयः ॥ शांतनुश्चैवराजेंद्रपांडुश्चैवपितातव ॥ २५ ॥ उशंगवःशतरथोदेवराजोजयद्रथः ॥ वृषदर्भश्चरा
जर्षिर्बुद्धिमान्सहमंत्रिभिः ॥ २६ ॥ अथापरेसहस्राणियेगताःशशबिंदवः ॥ इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २७ ॥ एतेराजर्षयःपुण्याःकीर्तिमंतोबहु
श्रुताः ॥ तस्यांसभायांराजेंद्रवैवस्वतमुपासते ॥ २८ ॥ अगस्त्योथमतंगश्चकालोमृत्युस्तथैवच ॥ यज्वानश्चैवसिद्धाश्चयेचयोगशरीरिणः ॥ २९ ॥ अग्निष्वात्ता
श्चपितरःफेनपाश्चोष्मपाश्चये ॥ सुधावंतोबर्हिषदोमूर्त्तिमंतस्तथापरे ॥ ३० ॥

दिशब्दानां ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयमेवन्यायःपलाशादियज्ञियद्रव्याद्यभिमानिदेवतासुज्ञेयइ
त्याशयवानाह पलाशानामिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालचक्रंचेति संवत्सराद्यभिमानिन्योदेवताः दुष्कृतकर्माणःविद्याविहीनकर्ममात्रनिष्ठाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ असंबाधाअसंकीर्णा ॥ ३४ ॥३५॥ संन्यासिनःनिष्कामकर्मकर्तारः काम्यानांकर्मणां त्यागिनोवा पूर्वेषामपिआपस्तंबेनतद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येते एवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइतिआनुषंगिकफलभागित्वदर्शनात् निर्मितेरोपिते अर्थादिव्यान्नपानादयः॥३६॥३७॥३८॥

कालचक्रंचसाक्षाच्चभगवान्हव्यवाहनः॥ नरादुष्कृतकर्माणोदक्षिणायनमृत्यवः॥ ३१ ॥ कालस्यनयनेयुक्तायमस्यपुरुषाश्चये ॥ तस्यांशिंशपपालाशास्त थाकाशकुशादयः॥ ३२ ॥ उपासतेधर्मराजंमूर्त्तिमंतोजनाधिप॥ एतेचान्येचबहवःपितृराजसभासदः॥ नशक्याःपरिसंख्यातुंनामभिःकर्मभिस्तथा॥ ३३॥ असंबाधाहिसापार्थरम्याकामगमासभा ॥ दीर्घकालंतपस्तप्त्वानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ ३४ ॥ ज्वलंतीभासमानाचतेजसास्वेनभारत ॥ तामुग्रतपसोयांति सुव्रताःसत्यवादिनः॥ ३५॥ शांताःसंन्यासिनःशुद्धाःपूताःपुण्येनकर्मणा॥ सर्वेभास्वरदेहाश्चसर्वेचविरजोंबराः ॥ ३६ ॥ चित्रांगदाश्चित्रमाल्याःसर्वेज्वलि तकुंडलाः॥ सुकृतैःकर्मभिःपुण्यैःपारिबर्हैश्चभूषिताः॥ ३७॥ गंधर्वाश्चमहात्मानःसंघशश्चाप्सरोगणाः ॥ वादित्रंनृत्यगीतंचहास्यंलास्यंचसर्वशः ॥ ३८ ॥ पुण्याश्चगंधाःशब्दाश्चतस्यांपार्थसमंततः॥ दिव्यानिचैवमाल्यानिउपतिष्ठंतिनित्यशः॥ ३९॥ शतंशतसहस्राणिधर्मिणांतंप्रजेश्वरं॥उपासतेमहात्मानंरूपयु क्तामनस्विनः॥ ४० ॥ ईदृशीसासभाराजन्पितृराज्ञोमहात्मनः ॥ वरुणस्यापिवक्ष्यामिसभांपुष्करमालिनीं ॥४१॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपाल सभाख्यानपर्वणियमसभावर्णननामाष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥७॥ ॥७॥ नारदउवाच युधिष्ठिरसभादिव्यावरुणस्यामितप्रभा॥ प्रमाणेनयथाया म्याशुभप्राकारतोरणा॥१॥ अंतःसलिलमास्थायविहिताविश्वकर्मणा॥दिव्यैरत्नमयैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युताः॥२॥ नीलपीतैःसिताःश्यामैःसितैर्लोहितकैरपि॥ अवतानैस्तथागुल्मैर्मंजरीजालधारिभिः॥ ३ ॥ तथाशकुनयस्तस्यांविचित्रामधुरस्वराः॥ अनिर्देश्यावपुष्मंतःशतशोथसहस्रशः ॥ ४ ॥ सासभासुखसंस्पर्शा नशीतानचघर्मदा॥ वेश्मासनवतीरम्यासितावरुणपालिता॥ ५॥ यस्यामास्तेसवरुणोवारुण्याचसमन्वितः ॥ दिव्यरत्नांबरधरोदिव्याभरणभूषितः ॥ ६॥ स्रग्विणोदिव्यगंधाश्चदिव्यगंधानुलेपनाः॥ आदित्यास्तत्रवरुणंजलेश्वरमुपासते॥ ७॥ वासुकिस्तक्षकश्चैवनागश्चैरावतस्तथा॥ कृष्णश्चलोहितश्चैवपद्मश्चि त्रश्चवीर्यवान्॥८॥ कंबलाश्वतरौनागौधृतराष्ट्रबलाहकौ॥ मणिमान्कुंडधारश्चकर्कोटकधनंजयौ॥ ९॥

॥३९॥४०॥ पुष्करैर्मूर्तिमद्भिस्तीर्थविशेषैःमालिनींशोभिनीं ॥४१॥ इतिसभा॰नै॰भा॰भावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥७॥ ॥१॥ दिव्यैरिति तस्यामित्युत्तरश्लोकादपकृष्यते ॥ २ ॥ अवतानै र्वितानवद्वृक्षस्वरूपाच्छादकैःलताप्रतानैःसिताःबद्धाःप्रदेशाइतिशेषः ॥३॥ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः ॥४॥५॥ वारुण्यावरुणान्यामाध्व्यावा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ संपतता समागच्छता ॥ ३० ॥ इति॰ सभा॰ नैलकंठीये भारतभा

पाणिमान्कुंडधारश्चबलवान्पृथिवीपते॥ प्रन्हादोमूषिकादश्चतथैवजनमेजयः॥ १०॥ पताकिनोमंडलिनःफणवंतश्चसर्वशः॥ एतेचान्येचबहवःसर्पास्तस्यां युधिष्ठिर ॥ उपासतेमहात्मानंवरुणंविगतक्लमाः॥ ११ ॥ बलिर्वैरोचनोराजानरकःपृथिवींजयः॥ संन्हादोविप्रचित्तिश्चकालखंजाश्चदानवाः॥ १२॥ सुहनु र्दुर्मुखःशंखःसुमनाःसुमतिस्ततः॥ घटोदरोमहापार्श्वःक्रथनःपिठरस्तथा॥ १३ विश्वरूपःस्वरूपश्चविरूपोथमहाशिराः॥ दशग्रीवश्चवालीचमेघवासादशाव रः॥ १४॥ टिट्टिभोविटभूतश्चसंन्हादश्चेंद्रतापनः॥ दैत्यदानवसंघाश्चसर्वेरुचिरकुंडलाः॥ १५ ॥ स्रग्विणोमौलिनश्चैवतथादिव्यपरिच्छदाः ॥ सर्वेलब्धवराः शूराःसर्वेविगतमृत्यवः॥ १६॥ तेतस्यांवरुणंदेवंधर्मपाशधरंसदा ॥ उपासतेमहात्मानंसर्वेसुचरितव्रताः ॥ १७॥ तथासमुद्राश्चत्वारोनदीभागीरथीचसा॥ कालिंदीविदिशावेणानर्मदावेगवाहिनी॥ १८॥ विपाशाचशतद्रुश्चचंद्रभागासरस्वती॥ इरावतीवितस्ताचसिंधुर्देवनदीतथा ॥ १९ ॥ गोदावरीकृष्णवेणा कावेरीचसरिद्वरा॥ किंपुनाचविशल्याचतथावैतरणीनदी॥ २०॥ तृतीयाज्येष्ठिलाचैवशोणश्चापिमहानदः ॥ चर्मण्वतीतथाचैवपर्णाशाचमहानदी॥ २१॥ सरयूर्वारवत्याथलांगलीचसरिद्वरा॥ करतोयातथात्रेयीलौहित्यश्चमहानदः॥ २२॥ लंघतीगोमतीचैवसंध्यात्रिस्रोतसीतथा ॥ एताश्चान्याश्चराजेंद्रसुतीर्था लोकविश्रुताः॥ २३॥ सरितःसर्वतश्चान्यास्तीर्थानिचसरांसिच॥ कूपाश्चसप्रस्रवणादेहवंतोयुधिष्ठिर ॥ २४॥ पल्वलानितडागानिदेहवंत्यथभारत ॥ दिश स्तथामहीचैवतथासर्वेमहीधराः॥ २५॥ उपासतेमहात्मानंसर्वेजलचरास्तथा॥ गीतवादित्रवंतश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः॥ २६॥ स्तुवंतोवरुणंतस्यांसर्वएवस मासते॥ महीधरारत्नवंतोरसायेचप्रतिष्ठिताः॥ २७॥ कथयंतःसुमधुराःकथास्तत्रसमासते॥ वारुणश्चतथामंत्रीसुनाभःपर्युपासते ॥ २८॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतो गोनाम्नापुष्करेणच॥ सर्वेविग्रहवंतस्तेतमीश्वरमुपासते॥ २९॥ एषामयासंपततावारुणीभरतर्षभ॥ दृष्टपूर्वासभारम्याकुबेरस्यसभांशृणु॥ ३०॥ इ॰ म॰ भा॰ प॰ लोकपालसभाख्यानपर्वणिवरुणसभावर्णनेनवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥ ५॥ नारदउवाच सभावैश्रवणीराजन्शतयोजनमायता॥ विस्तीर्णासप्त तिश्चैवयोजनानिसितप्रभा॥ १॥ तपसानिर्जिताराजन्स्वयंवैश्रवणेनसा॥ शशिप्रभाप्रावरणाकैलासशिखरोपमा॥ २॥ गुह्यकैरुह्यमानासाखेविषक्तेवशो भते॥ दिव्याहेममयैरुच्चैःप्रासादैरुपशोभिता॥ ३॥ वदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९॥ ॥ ५॥ सभेति॥ १॥ शशिप्रभाप्रावरणा शशिप्रभामपिधावल्येनतिरस्करोतीत्यर्थः ॥ २॥ विषक्तालग्ना ॥ ३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ रंगैरितिछेदः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनोह्रदयसंह्लादीतिपाठे मनश्चित्तं ह्रदयंकदंबगोलकाकृतिर्मांसखंडः ॥ ८ ॥ दिव्यतानैःरम्यैस्तानैर्गीतशास्त्रप्रसिद्धैरेकोनपंचाशत्संख्यैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

महारत्नवतीचित्रादिव्यगंधामनोरमा॥ सिताभ्रशिखराकाराप्लवमानेवदृश्यते ॥ ४ ॥ दिव्याहेममयैरंगैर्विद्युद्भिरिवचित्रिता ॥ तस्यांवैश्रवणोराजाविचित्राभरणांबरः॥ ५॥ स्त्रीसहस्रैर्वृतःश्रीमानास्तेज्वलितकुंडलः॥ दिवाकरनिभेपुण्येदिव्यास्तरणसंवृते॥ दिव्यपादोपधानेचनिषण्णःपरमासने॥ ६॥ मंदाराणामुदाराणांवनानिपरिलोडयन्॥ सौगंधिकवनानांचगंधंगंधवहोवहन् ॥ ७ ॥ नलिन्याश्चालकाख्यायानंदनस्यवनस्यच ॥ शीतोहृदयसंह्लादीवायुस्तमुपसेवते॥ ८ ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वागणैरप्सरसांवृताः॥ दिव्यतानैर्महाराजगायंतिस्मसभागताः ॥ ९ ॥ मिश्रकेशीचरंभाचचित्रसेनाशुचिस्मिता ॥ चारुनेत्राघृताचीचमेनकापुंजिकस्थला॥ १० ॥ विश्वाचीसहजन्याचप्रम्लोचाउर्वशीइरा ॥ ११॥ वर्गाचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता॥ एताःसहस्रशश्चान्यानृत्यगीतविशारदाः॥ १२ ॥ उपतिष्ठंतिधनदंगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ अनिशंदिव्यवादित्रैर्नृत्यगीतैश्चसासभा ॥ १३ ॥ अशून्यारुचिराभातिगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ किन्नरानामगंधर्वानरानामतथापरे॥ १४ ॥ मणिभद्रोथधनदःश्वेतभद्रश्चगुह्यकः ॥ कशेरकोगंडकंडूःप्रद्योतश्चमहाबलः ॥ १५ ॥ कुस्तुंबरुःपिशाचश्चगजकर्णोविशालकः॥ वराहकर्णस्ताम्रौष्ठःफलकक्षःफलोदकः॥ १६॥ हंसचूडःशिखावर्त्तोहेमनेत्रोविभीषणः ॥ पुष्पाननःपिंगलकःशोणितोदःप्रबालकः॥ १७॥ वृक्षवास्यनिकेतश्चचीरवासाश्चभारत॥ एतेचान्येचबहवोयक्षाःशतसहस्रशः॥ १८॥ सदाभगवतीलक्ष्मीस्तत्रैवनलकूबरः॥ अहंचबहुशस्तस्यांभवंत्यन्येचमद्विधाः॥ १९ ॥ ब्रह्मर्षयोभवंत्यत्रतथादेवर्षयोपरे॥ क्रव्यादाश्चतथैवान्येगंधर्वाश्चमहाबलाः॥ २० ॥ उपासतेमहात्मानंतस्यांधनदमीश्वरं ॥ भगवान्भूतसंघैश्चवृतःशतसहस्रशः॥ २१ ॥ उमापतिःपशुपतिःशूलभृद्भगनेत्रहा॥ त्र्यंबकोराजशार्दूलदेवीचविगतक्लमा॥ २२॥ वामनैर्विकटैःकुब्जैःक्षतजाक्षैर्महारवैः॥ मेदोमांसाशनैरुग्रैरुग्रधन्वामहाबलः॥ २३ ॥ नानाप्रहरणैरुग्रैर्वातैरिवमहाजवैः॥ वृतःसखायमन्वास्तेसदैवधनदंनृप ॥ २४ ॥ प्रहृष्टाःशतशश्चान्येबहुशःसपरिच्छदाः॥ गंधर्वाणांचपतयोविश्वावसुर्हहाहुहूः॥ २५ ॥ तुंबुरुःपर्वतश्चैवशैलूषश्चतथापरः॥ चित्रसेनश्चगीतज्ञस्तथाचित्ररथोपिच॥ २६ ॥ एतेचान्येचगंधर्वाधनेश्वरमुपासते॥ विद्याधराधिपश्चैवचक्रधर्मासहानुजैः॥ २७॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ आस्तेइत्यावृत्त्यायोजनीयं यदाभवःकदाचित्कुबेरसभामध्यास्तेतदाकुबेरोपिभवादनुज्ञांप्राप्यतन्निकटेआस्तेउपविशति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति० म० भा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥९॥ ॥ ९॥ पितामहेति ॥ १ ॥ देवयुगेकृतयुगे ॥ २ ॥ ३ ॥ मानसीमित्यनेनभौतिकत्वव्यावृत्तिः तथा हि आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुध्यागृहीतश्चिरभावनादितिवासिष्ठोक्तरीत्याप्रपंचस्यत्रैविध्यंदृश्यते तत्रायंस्थूलभूतमयआधिभौतिकः सूक्ष्मभूतमयआतिवाहिकःसएव अति

उपाचरतितत्रस्मधनानामीश्वरंप्रभुं ॥ किन्नराःशतशस्तत्रधनानामीश्वरंप्रभुं ॥ २८॥ आसतेचापिराजानोभगदत्तपुरोगमाः ॥ द्रुमःकिंपुरुषेशश्चउपास्तेध नदेश्वरं ॥ २९ ॥ राक्षसाधिपतिश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः ॥ सहयक्षैःसगंधर्वैःसहसर्वैर्निशाचरैः ॥ ३० ॥ बिभीषणश्चधर्मिष्ठउपास्तेभ्रातरंप्रभुं ॥ हिमवान्पारियात्रश्चविंध्यकैलासमंदराः ॥ ३१ ॥ मलयोदर्दुरश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः ॥ इंद्रकीलःसुनाभश्चतथादिव्यौचपर्वतौ ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवःसर्वेमेरुपुरोगमाः ॥ उपासतेमहात्मानंधनानामीश्वरंप्रभुं ॥ ३३ ॥ नंदीश्वरश्चभगवान्महाकालस्तथैवच ॥ शंकुकर्णमुखाःसर्वेदिव्याःपारिषदास्तथा ॥ ३४ ॥ काष्ठःकुटीमुखोदंतीविजयश्चतपोधिकः ॥ श्वेतश्चवृषभस्तत्रनर्दन्नास्तेमहाबलः ॥ ३५ ॥ धनदंराक्षसाश्चान्येपिशाचाश्चउपासते ॥ पारिषदैःपरिवृतमुपायांतंमहेश्वरं ॥ ३६ ॥ सदाहिदेवदेवेशंशिवंत्रैलोक्यभावनं ॥ प्रणम्यमूर्ध्नापौलस्त्योबहुरूपमुमापतिं ॥ ३७ ॥ ततोभ्यनुज्ञांसंप्राप्यमहादेवाद्धनेश्वरः ॥ आस्तेकदाचिद्भगवान्भवोधनपतेःसखा ॥ ३८ ॥ निधिप्रवरमुख्यौचशंखपद्मौधनेश्वरौ ॥ सर्वान्निधीन्प्रगृह्याथउपास्तांवैधनेश्वरं ॥ ३९ ॥ सासभातादृशीरम्यामयादृष्टांतरिक्षगा ॥ पितामहसभांराजन्कीर्त्तयिष्येनिबोधतां ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिधनदसभावर्णनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ ९ ॥ नारदउवाच पितामहसभांतातकथ्यमानांनिबोधमे ॥ शक्यतेयानिर्देष्टुमेवंरूपेतिभारत ॥ १ ॥ पुरादेवयुगेराजन्नादित्योभगवान्दिवः ॥ आगच्छन्मानुषंलोकंदिदृक्षुर्विगतक्लमः ॥ २ ॥ चरन्मानुषरूपेणसभांदृष्ट्वास्वयंभुवः ॥ सतामकथयन्मह्यंदृष्ट्वातत्त्वेनपांडव ॥ ३ ॥ अप्रमेयांसभांदिव्यांमानसींभरतर्षभ ॥ अनिर्देश्यांप्रभावेणसर्वभूतमनोरमां ॥ ४ ॥

अत्यंतंकार्याकारंवोढुंसमर्थोतिवाहीसूक्ष्मभूतसंघस्तेननिर्वृत्तइतियोगात् अतएवतत्रइंद्रादिलोकरूपेस्वर्गे यन्नदुःखेनसंभिन्नंनच ग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदमितिस्वर्गपदनिर्वचनंसंगच्छते संभिन्नंमिश्रं ग्रस्तंभोगोत्तरपापावहं अभिलाषःसंकल्पः तत्राप्याधिभौतिकस्यतत्त्वंआतिवाहिकः रज्जुरिवभुजंगस्य अस्यापितत्त्वंचित्तमेव तदिदमुक्तंचित्तदेहकइति तादृशीचप्रजापतिसभाऽतोमानसत्वंतत्रयुक्तं ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ औषधैःज्योतिष्मत्यादिभिःकल्पोक्तप्रकारेणसाधितैः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ब्रह्मव्रतंहार्दब्रह्मोपासनां ॥ ९ ॥ ततःसइति सूर्यद्वारेणतेविरजाः प्रयांतीतिब्रह्मसभाप्रवेशेधिदेवंप्रत्यक्षसूर्यस्यैवद्वारत्वं अध्यात्मंतुइडाख्यसूर्यनाडीद्वारा ॥ १० ॥ एवमिति मानसत्वादेवरज्जूरगवत्सत्यसतीवेतिनिर्वक्तुंनशक्या क्षणेनेति रज्जुर्यथाभावकबुद्ध्यनुरोधात्स्रक्सर्पदंडधारादिरूपातथेयमपिवैकुंठकैलासादिरूपेणभा नीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्तंभैरिति यतोनक्षरानापक्षयवतीअतःशाश्वतीनित्या एतत्सत्यंब्रह्मपुरमितिश्रुतेः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिचंद्रमिति स्वयमित्यव्ययं स्वयमहंकरोमिस्वयंत्वंकरोषिसस्वयंकृतवा

॥१६॥

श्रुत्वागुणानहंतस्याःसभायाःपांडवर्षभ ॥ दर्शनेप्सुस्तथाराजन्नादित्यमिदमब्रुवं ॥ ५ ॥ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिपितामहसभांशुभां ॥ येनवातपसाशक्याकर्म णावापिगोपते ॥ ६ ॥ औषधैर्वातथायुक्तैरुत्तमापापनाशिनी ॥ तन्ममाचक्ष्वभगवन्पश्येयंतांसभांयथा ॥ ७ ॥ सतन्ममवचःश्रुत्वासहस्रांशुर्दिवाकरः ॥ प्रो वाचभरतश्रेष्ठव्रतंवर्षसहस्रिकं ॥ ८ ॥ ब्रह्मव्रतमुपास्स्वत्वंप्रयतेनांतरात्मना ॥ ततोहंहिमवत्पृष्ठेसमारब्धोमहाव्रतं ॥ ९ ॥ ततःसभगवान्सूर्योमामुपादायवी र्यवान् ॥ आगच्छत्तांसभांब्राह्मींविपाप्माविगतक्लमः ॥ १० ॥ एवंरूपेतिसाशक्यानर्दिष्टुंनराधिप ॥ क्षणेनहिबिभर्त्यन्यदनिर्देश्यंवपुस्तथा ॥ ११ ॥ नवे दपरिमाणंवासंस्थानंचापिभारत ॥ नचरूपंमयातादृक्दृष्टपूर्वंकदाचन ॥ १२ ॥ सुसुखासासदाराजन्नशीतानचघर्मदा ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिंप्राप्यतां प्राप्नुवंत्युत ॥ १३ ॥ नानारूपैरिवकृतामणिभिःसासुभास्वरैः ॥ स्तंभैर्नचधृतासातुशाश्वतीनचसाक्षरा ॥ १४ ॥ दिव्यैर्नानाविधैर्भावैर्भासद्भिरमितप्रभैः ॥ ॥ १५ ॥ अतिचंद्रंचसूर्यंचशिखिनंचस्वयंप्रभा ॥ दीप्यतेनाकपृष्ठस्थाभर्त्सयंतीवभास्करं ॥ १६ ॥ तस्यांसभगवानास्तेविदधद्देवमायया ॥ स्वयमेकोनिशंरा जन्सर्वलोकपितामहः ॥ १७ ॥ उपतिष्ठंतिचाप्येनंप्रजानांपतयःप्रभुं ॥ दक्षःप्रचेताःपुलहोमरीचिःकश्यपःप्रभुः ॥ १८ ॥ भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्चगौतमोथतथांगि राः ॥ पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैवप्रह्लादःकर्दमस्तथा ॥ १९ ॥

नित्यादिप्रयोगादव्याकृतप्रत्यगात्मवाचकं सएवप्रभाप्रकाशकंज्योतिर्यस्यांसास्वयंप्रभा जागरेहिसूर्यादीनांघटादिप्रकाशकत्वंदृष्टंतदात्मनएवेतिसाधयितुंसूर्याद्यभावकालेस्वप्नंप्रकृत्यात्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरितिश्रुत्यासाटोपमुक्तं ॥ १६ ॥ तस्यामिति सःमहत्तत्त्वाभिमानीसूक्ष्ममनआख्यः यंप्रकृ त्यस्मर्यतेमनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिःख्यातिरीश्वरः प्रज्ञासंवित्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यतइति अतएवभगवान्सर्वैश्वर्यवान् देवमाययास्वाविद्यया विदधल्लोकानितिशेषः विदधद्देवमानुषानितिपाठेपिस्वा विद्ययेत्यध्याहार्यं एकोनिशं सत्स्वपिस्वसृष्टेषुपदार्थेषुऐंद्रजालिकवदेकएवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एकस्यैवविद्यैकव्यंग्यंसार्वात्म्यं अहंमनुरभवंसूर्यश्चेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंप्रपंचयति उपतिष्ठंतीत्यादिनाऽध्यायशेषेण ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ यच्चान्यत्कालादृष्टादि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सप्तचैवान्येइति सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीत्येके अन्येतुविंशतिर्गंधर्वाप्सरसांगणाःसप्तचान्येगंधर्वामुख्याः तेच हंसोहहाहूहूर्विश्वावसुर्वररुचिस्तथा वृषणस्तुंबुरुश्चैवगंधर्वाःसप्तकीर्त्तिताइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ मंत्रःसामगानाश्रयभूतोऽग्नआयाहीत्यादिः रथंतरंसामविशेषः हरिमान्वसुमानितिकर्मविशेषयोरिंद्रनामनी साधिराजानःसें

अथर्वांगिरसश्चैववालखिल्यामरीचिपाः ॥ मनोंतरिक्षंविद्याश्चवायुस्तेजोजलंमही ॥ २० ॥ शब्दस्पर्शौतथारूपंरसोगंधश्चभारत ॥ प्रकृतिश्चविकारश्चयच्चान्यत्कारणंभुवः ॥ २१ ॥ अगस्त्यश्चमहातेजामार्कंडेयश्चवीर्यवान् ॥ जमदग्निर्भरद्वाजःसंवर्त्तश्च्यवनस्तथा ॥ २२ ॥ दुर्वासाश्चमहाभागऋष्यशृंगश्चधार्मिकः ॥ सनत्कुमारोभगवान्योगाचार्योमहातपाः ॥ २३ ॥ असितोदेवलश्चैवजैगीषव्यश्चतत्त्ववित् ॥ ऋषभोजितशत्रुश्चमहावीर्यस्तथामणिः ॥ २४ ॥ आयुर्वेदस्तथाष्टांगोदेहवांस्तत्रभारत ॥ चंद्रमाःसहनक्षत्रैरादित्यश्चगभस्तिमान् ॥ २५ ॥ वायवःक्रतवश्चैवसंकल्पःप्राणएवच ॥ मूर्तिमंतोमहात्मानोमहाव्रतपरायणाः ॥ ॥ २६ ॥ एतेचान्येचबहवोब्रह्माणंसमुपस्थिताः ॥ अर्थोधर्मश्चकामश्चहर्षोद्वेषस्तपोदमः ॥ २७ ॥ आयांतितस्यांसहितागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ विंशतिःसप्तचैवान्येलोकपालाश्चसर्वशः ॥ २८ ॥ शुक्रोबृहस्पतिश्चैवबुधोंगारकएवच ॥ शनैश्चरश्चराहुश्चग्रहाःसर्वेतथैवच ॥ २९ ॥ मंत्रोरथंतरंचैवहरिमान्वसुमानपि ॥ आदित्याःसाधिराजानोनामद्वंद्वैरुदाहृताः ॥ ३० ॥ मरुतोविश्वकर्माचवसवश्चैवभारत ॥ तथापितृगणाःसर्वेसर्वाणिचहवींष्यथ ॥ ३१ ॥ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदश्चपांडव ॥ अथर्ववेदश्चतथासर्वशास्त्राणिचैवह ॥ ३२ ॥ इतिहासोपवेदाश्चवेदांगानिचसर्वशः ॥ ग्रहायज्ञाश्चसोमश्चदेवताश्चापिसर्वशः ॥ ३३ ॥ सावित्रीदुर्गतरणीवाणीसप्तविधातथा ॥ मेधाधृतिःश्रुतिश्चैवप्रज्ञाबुद्धिर्यशःक्षमा ॥ ३४ ॥ सामानिस्तुतिशस्त्राणिगाथाश्चविविधास्तथा ॥ भाष्याणितर्कयुक्तानिदेहवंतिविशांपते ॥ ३५ ॥ नाटकाविविधाःकाव्याःकथाख्यायिककारिकाः ॥ तत्रतिष्ठंतितेपुण्यायेचान्येगुरुपूजकाः ॥ ३६ ॥ क्षणालवामुहूर्त्ताश्चदिवारात्रिस्तथैवच ॥ अर्धमासाश्चमासाश्चऋतवःषट्चभारत ॥ ३७ ॥

द्राः नामद्वंद्वैःअग्नीषोमेंद्राग्न्यादिभिः ॥ ३० ॥ हवींषिव्रीहिपश्वादिजीवाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपवेदाः आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चार्थशास्त्रकमिति अंगानिशिक्षादीनि ॥ ३३ ॥ दुर्गतरणीवाणीप्रणवः साचसप्तविधा अकारउकारोमकारःअर्धमात्रानादःबिंदुःशक्तिरितिसप्तप्रकाराः शांतरूपाधिष्ठानप्रापकाइत्यर्थः संस्कृतप्राकृतपैशाच्यपभ्रंशललितमागधगद्यरूपाइत्यन्ये ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संवत्सराः षष्टिः प्रभवादयः तेचपंचपंचएकैकंयुगं चतुर्विधः मानुषोऽहोरात्र षष्टिघटिकाभिः पैत्रोमासेन दैवोवत्सरेण ब्राह्मःकल्पेनेति कालचक्रंद्वादशराश्यात्मकं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥४१॥४२ ॥४३॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वैराजाःविराट्प्रभवाः सप्तपितृगणाअग्निष्वात्तादयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ महादेवईश्वरोपिसहोमोब्रह्मविद्यासहितस्तत्रैवांतर्भूतः ॥५१ ॥ नारायणश्चविद्याप्राप्यःशुद्ध

संवत्सराःपंचयुगमहोरात्रश्चतुर्विधः ॥ कालचक्रंचतद्दिव्यंनित्यमक्षयमव्ययं ॥ ३८ ॥ धर्मचक्रंतथाचापिनित्यमास्तेयुधिष्ठिर ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैवसुरसा विनताइरा ॥ ३९ ॥ कालिकासुरभीदेवीसरमाचाथगौतमी ॥ ४० ॥ प्रभाकद्रूश्चवैदेव्यौदेवतानांचमातरः ॥ रुद्राणीश्रीश्चलक्ष्मीश्चभद्राषष्ठीतथापरा ॥ ४१ ॥ पृथिवीगांगतादेवीन्हीःस्वाहाकीर्त्तिरेवच ॥ सुरादेवीशचीचैवतथापुष्टिररुंधती ॥ ४२ ॥ संवृत्तिराशानियतिःसृष्टिर्देवीरतिस्तथा ॥ एताश्चान्याश्चवैदेव्यउपतस्थुः प्रजापतिं ॥ ४३ ॥ आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाश्विनावपि ॥ विश्वेदेवाश्चसाध्याश्चपितरश्चमनोजवाः ॥ ४४ ॥ पितॄणांचगणान्विद्धिसप्तैवपुरुषर्षभ ॥ मूर्त्तिमंतोवैचत्वारस्त्रयश्चापिशरीरिणः ॥ ४५ ॥ वैराजाश्चमहाभागाअग्निष्वात्ताश्चभारत ॥ गार्हपत्यानाकचराःपितरोलोकविश्रुताः ॥ ४६ ॥ सोमपाएकशृंगाश्चचतुर्वेदाःकलास्तथा ॥ एतेचतुर्षुवर्णेषुपूज्यंतेपितरोनृप ॥ ४७ ॥ एतैराप्यायितैःपूर्वंसोमश्चाप्याय्यतेपुनः ॥ तएतेपितरःसर्वेप्रजापतिमुपस्थिताः ॥ ४८ ॥ उपासते चसंहृष्टाब्रह्माणममितौजसं ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चदानवागुह्यकास्तथा ॥ ४९ ॥ नागाःसुपर्णाःपशवःपितामहमुपासते ॥ स्थावराजंगमाश्चैवमहाभूतास्तथा परे ॥ ५० ॥ पुरंदरश्चदेवेंद्रोवरुणोधनदोयमः ॥ महादेवःसहोमोत्रसदागच्छतिसर्वशः ॥ ५१ ॥ महासेनश्चराजेंद्रसदोपास्तेपितामहं ॥ देवोनारायणस्तस्यां तथादेवर्षयश्चये ॥ ५२ ॥ ऋषयोवालखिल्याश्चयोनिजाऽयोनिजास्तथा ॥ यच्चकिंचित्त्रिलोकेस्मिन्दृश्यतेस्थाणुजंगमं ॥ सर्वंतस्यांमयादृष्टमितिविद्धिनराधिप ॥ ५३ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिऋषीणामूर्ध्वरेतसां ॥ प्रजावतांचपंचाशदृषीणामपिपांडव ॥ ५४ ॥ तेस्मतत्रयथाकामंदृष्ट्वासर्वेदिवौकसः ॥ प्रणम्यशिरसातस्मैसर्वेयांतियथागमं ॥ ५५ ॥ अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागांस्तथाद्विजान् ॥ यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ५६ ॥ महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ दयावान्सर्वभूतेषुयथार्हंप्रतिपद्यते ॥ ५७ ॥ प्रतिगृह्यतुविश्वात्मास्वयंभूरमितद्युतिः ॥ सांत्वमानार्थसंभोगैर्युनक्तिमनुजाधिप ॥ ५८ ॥ तथातैरुपयातैश्चप्रतियद्भिश्चभारत ॥ आकुलासासभातातभवतिस्मसुखप्रदा ॥ ५९ ॥

आत्मापितत्रैवप्राप्यतइत्यर्थः ॥५२॥ एकस्यापिसार्वात्म्यमुक्तंउपसंहरतियच्चेति ॥५३॥ तत्राप्यधिकारिणआह अष्टाशीतीति ॥५४॥ तेस्मतत्रेत्यादिनायत्कौषीतकीयेश्रुतंपर्यंकस्थंब्रह्मतेनसहसंवादादिकंचतदुपबृंहयति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्राह्म्याश्रियाशमोदमस्तपःशौचमित्यादिनाप्रसिद्धयाशमादिसंपत्त्या ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिसभा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ राजसूयमुपोद्घातयति प्रायश इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सहस्रवर्षव्रतप्राप्यांब्रह्मसभामुपेक्ष्यहरिश्चंद्रप्राप्तांइंद्रसभांशक्यप्रवेशांमत्वातत्साधनंपृच्छति एकएवेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यन्मांपृच्छसीत्यादेःदाशार्हनगरींप्रतीत्यंत

सर्वतेजोमयीदिव्याब्रह्मर्षिगणसेविता ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानाशुशुभेविगतक्लमा ॥ ६० ॥ सासभाताद्दशीदृष्टामयालोकेषुदुर्लभा ॥ सभेयंराजशार्दूलमनुष्येषुयथातव ॥ ६१ ॥ एतामयादृष्टपूर्वाःसभादेवेषुभारत ॥ सभेयंमानुषेलोकेसर्वश्रेष्ठतमातव ॥ ६२ ॥ इ० म० भा० सभा० लोकपालसभाख्यानप० ब्रह्मसभावर्णनंनामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच प्रायशोराजलोकस्तेकथितोवदतांवर ॥ वैवस्वतसभायांतुयथावदसिमेप्रभो ॥ १ ॥ वरुणस्यसभायांतुनागास्तेकथिताविभो ॥ दैत्येंद्राश्चापिभूयिष्ठाःसरितःसागरास्तथा ॥ २ ॥ तथाधनपतेर्यक्षागुह्यकाराक्षसास्तथा ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवभगवांश्चवृषध्वजः ॥ ३ ॥ पितामहसभायांतुकथितास्तेमहर्षयः ॥ सर्वेदेवनिकायाश्चसर्वशास्त्राणिचैवह ॥ ४ ॥ शक्रस्यतुसभायांतुदेवाःसंकीर्त्तितामुने ॥ उद्देशतश्चगंधर्वाविविधाश्चमहर्षयः ॥ ५ ॥ एकएवतुराजर्षिर्हरिश्चंद्रोमहामुने ॥ कथितस्तेसभायांवैदेवेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ किंकर्मतेनाचरितंतपोवानियतव्रत ॥ येनासौसहशक्रेणस्पर्द्धतेसुमहायशाः ॥ ७ ॥ पितृलोकगतश्चैवत्वयाविप्रपितामम ॥ दृष्टःपांडुर्महाभागःकथंवापिसमागतः ॥ ८ ॥ किमुक्तवांश्चभगवंस्तन्माचक्ष्वसुव्रत ॥ त्वत्तःश्रोतुंसर्वमिदंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ९ ॥ नारदउवाच यन्मांपृच्छसिराजेंद्रहरिश्चंद्रंप्रतिप्रभो ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यंतस्यधीमतः ॥ १० ॥ सराजाबलवानासीत्सम्राट्सर्वमहीक्षितां ॥ तस्यसर्वेमहीपालाःशासनावनताःस्थिताः ॥ ११ ॥ तेनैकंरथमास्थायजैत्रंहेमविभूषितं ॥ शस्त्रप्रतापेनजिताद्वीपाःसप्तजनेश्वर ॥ १२ ॥ सनिर्जित्यमहींकृत्स्नांसशैलवनकाननां ॥ आजहारमहाराजराजसूयंमहाक्रतुं ॥ १३ ॥ तस्यसर्वेमहीपालाधनान्याजह्रुराज्ञया ॥ द्विजानांपरिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञेचतेऽभवन् ॥ १४ ॥ प्रादाच्चद्रविणंप्रीत्यायाचकानांनरेश्वरः ॥ यथोक्तवंतस्तेतस्मिंस्ततःपंचगुणाधिकं ॥ १५ ॥ अतर्पयच्चविविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तदा ॥ प्रसर्पकालेसंप्राप्तेनानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ १६ ॥ भक्ष्यभोज्यैश्चविविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ॥ रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्चसमुदाहृतं ॥ तेजस्वीचयशस्वीचनृपेभ्योभ्यधिकोऽभवत् ॥ १७ ॥

स्यपरमतात्पर्यंशक्रलोकप्रापकोराजसूयःअतियत्नसाध्यःसिद्धश्चतीव्रानर्थहेतुरतोब्रह्मसभाप्रापकमेवव्रतमनुष्ठेयमिति अवांतरतात्पर्यंतुभूभारहरणार्थंब्रह्मणाप्रेरितोनारदः सर्वसंहारहेतुंराजसूयंयुधिष्ठिरद्वाराकारयितुंयुधिष्ठिरंकृष्णंचोद्योजयतीति ॥ १० ॥ येनेष्टंराजसूयेनमंडलस्येश्वरश्चयः शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञःससंम्राडितिशब्यते ॥ ११ ॥ जंबूद्वीपःकुशद्वीपःशाकःक्रौंचश्चशाल्मलिः गोमेदःपुष्करश्चैवसप्तद्वीपाःप्रकीर्त्तिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसर्पोग्निविसर्जनमितिनिघंटुः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्वाहत्वामाह ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ संकल्पंकामंगंतासिगमिष्यसि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति॰सभा॰

एतस्मात्कारणाद्राजन्हरिश्चंद्रोविराजते॥तेभ्योराजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धिभरतर्षभ॥१८॥समाप्यचहरिश्चंद्रोमहायज्ञंप्रतापवान्॥अभिषिक्तश्चशुशुभेसाम्राज्ये
ननराधिप॥१९॥येचान्येचमहीपालाराजसूयंमहाक्रतुं॥यजंतेतेसहेंद्रेणमोदंतेभरतर्षभ॥ २० ॥ येचापिनिधनंप्राप्ताःसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ तेतत्सदनमा
साद्यमोदंतेभरतर्षभ॥ २१ ॥ तपसायेचतीव्रेणत्यजंतीहकलेवरं॥तेतत्स्थानंसमासाद्यश्रीमंतोभांतिनित्यशः ॥ २२ ॥ पिताचत्वाहकौंतेयपांडुःकौरवनंदन॥
हरिश्चंद्रेश्रियंदृष्ट्वानृपतौजातविस्मयः ॥ २३॥ विज्ञायमानुषंलोकमायांतंमांनराधिप ॥ प्रोवाचप्रणतोभूत्वावदेथास्त्वंयुधिष्ठिरं ॥ २४ ॥ समर्थोसिमहीं
जेतुंभ्रातरस्तेस्थितावशे॥राजसूयंक्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेतिभारत॥ २५॥ त्वयीष्टवतिपुत्रेहंहरिश्चंद्रवदाशुवै॥मोदिष्येबहुलाःशश्वत्समाःशक्रस्यसंसदि॥ २६॥
एवंभवतुवक्ष्येहंतवपुत्रंनराधिपं॥भूर्लोकंयदिगच्छेयमितिपांडुमथाब्रुवं॥ २७॥तस्यत्वंपुरुषव्याघ्रसंकल्पंकुरुपांडव॥ गंतासित्वंमहेंद्रस्यपूर्वैःसहसलोकतां
॥ २८॥बहुविघ्नश्चनृपतेक्रतुरेषस्मृतोमहान्॥ छिद्राण्यस्यतुवांछंतियज्ञघ्नाब्रह्मराक्षसाः॥ २९॥ युद्धंचक्षत्रशमनंपृथिवीक्षयकारणं॥ किंचिदेवनिमित्तंच
भवत्यत्रक्षयावहं॥ ३० ॥ एतत्संचिंत्यराजेंद्रयत्क्षेमंतत्समाचर॥ अप्रमत्तोत्थितोनित्यंचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे ॥ ३१ ॥भवएधस्वमोदस्वधनैस्तर्पयचद्विजान्॥
एतत्तेविस्तरेणोक्तंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥आपृच्छेत्वांगमिष्यामिदाशार्हनगरींप्रति॥ ३२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमाख्यायपार्थेभ्योनारदोजनमेजय
जगामतैर्वृतोराजन्नृषिभिर्यैःसमागतः ॥ ३३॥ गतेतुनारदेपार्थोभ्रातृभिःसहकौरवः ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासपार्थिवः ॥ ३४ ॥ इ॰म॰भा॰स
भाप॰लोकपालस॰पांडुसंदेशकथनेद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥समाप्तंचलोकपालसभाख्यानपर्व ॥७॥ अथराजसूयारंभपर्व वैशंपायनउवाच ऋषे
स्तद्वचनंश्रुत्वानिशश्वासयुधिष्ठिरः॥ चिंतयन्राजसूयेष्टिंनलेभेशर्मभारत ॥ १ ॥ राजर्षीणांचतंश्रुत्वामहिमानंमहात्मनाम् ॥ यज्वनांकर्मभिःपुण्यैर्लोकप्रा
प्तिंसमीक्ष्यच॥ २॥ हरिश्चंद्रंचराजर्षिंरोचमानंविशेषतः॥ यज्वानंयज्ञमाहर्त्तुंराजसूयमियेषसः॥ ३॥ युधिष्ठिरस्ततःसर्वानर्चयित्वासभासदः॥ प्रत्यर्चितश्च
तैःसर्वैर्यज्ञायैवमनोदधे॥ ४॥ सराजसूयंराजेंद्रकुरूणामृषभस्तदा॥ आहर्तुंप्रवणंचक्रेमनःसंचिंत्यचासकृत् ॥ ५ ॥ भूयश्चाद्भुतवीर्यौजाधर्ममेवानुचिंतय ॥१८॥
न्॥ किंहितंसर्वलोकानांभवेदितिमनोदधे॥ ६॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ ॥७॥ ॥७॥ ऋषेरिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ दीयतामित्युवाचेतिशेषः पाठांतरेतुस्पष्टं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अविग्रहाःकलहशून्याः ॥ ११ ॥ वार्धुषीदृत्युपजीविका यज्ञसत्वानिक्रतूनांसामर्थ्यानिसद्यःपुष्कलफलप्रदत्वादिविषयाणि ॥
॥ १२ ॥ अनुकर्षंदारिद्र्यात्राजकीयद्रव्यस्यातीतवर्षस्यऋणत्वेनधारणं निष्कर्षंकरार्थंप्रजापीडनं मूर्छनंवृद्धिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ षट्सुसंधिविग्रहादिषुयस्यप्रियादिकंकर्तुंनैगमैर्वणिग्भिःसह आ

अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःसर्वधर्मभृतांवरः ॥ अविशेषेणसर्वेषांहितंचक्रेयुधिष्ठिरः ॥ ७॥ सर्वेषांदीयतांदेयंमुष्णन्कोपमदावुभौ ॥ साधुधर्मेतिधर्मेतिनान्यच्छ्रूयेतभाषितं ॥ ८ ॥ एवंगतेततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसन्जनाः ॥ नतस्यविद्यतेद्वेष्टाततोस्याजातशत्रुता ॥ ९ ॥ परिग्रहान्नरेंद्रस्यभीमस्यपरिपालनात् ॥ शत्रूणांक्षपणाच्चैवबीभत्सोःसव्यसाचिनः ॥ १० ॥ धीमतःसहदेवस्यधर्माणामनुशासनात् ॥ वैनत्यात्सर्वतश्चैवनकुलस्यस्वभावतः ॥ अविग्रहावीतभयाःस्वकर्मनिरताःसदा ॥ ११ ॥ निकामवर्षाःस्फीताश्च आसन्जनपदास्तथा ॥ वार्धुषीयज्ञसत्वानिगोरक्षंकर्षणंवणिक् ॥ १२ ॥ विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणा ॥ अनुकर्षंचनिष्कर्षंव्याधिपावकमूर्छनं ॥ १३ ॥ सर्वमेवनतत्रासीद्धर्मनित्येयुधिष्ठिरे ॥ दस्युभ्योवंचकेभ्यश्चराज्ञःप्रतिपरस्परं ॥ १४ ॥ राजवल्लभतश्चैवनाश्रूयतमृषाकृतं ॥ प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वकर्मजं ॥ १५ ॥ अभिहर्तुंनृपाःषट्सुपृथक्जात्यैश्चनैगमैः ॥ ववृधेविषयस्तत्रधर्मनित्येयुधिष्ठिरे ॥ १६ ॥ कामतोप्युपयुंजानैराजसैर्लोभजैर्जनैः ॥ सर्वव्यापीसर्वगुणीसर्वसाहःससर्वराट् ॥ १७ ॥ यस्मिन्नधिकृतःसम्राड्भ्राजमानोमहायशाः ॥ यत्रराजन्दशदिशःपितृतोमातृतस्तथा ॥ अनुरक्ताःप्रजाआसन्नागोपालाद्द्विजातयः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच समंत्रिणःसमानाय्यभ्रातॄंश्चवदतांवरः ॥ राजसूयंप्रतितदापुनःपुनरपृच्छत ॥ १९ ॥ तेपृच्छमानाःसहितावचोर्थ्यंमंत्रिणस्तदा ॥ युधिष्ठिरंमहाप्राज्ञंयियक्षुमिदमब्रुवन् ॥ २० ॥ येनाभिषिक्तोनृपतिर्वारुणंगुणमृच्छति ॥ तेनराजाऽपितंकृत्स्नंसम्राड्गुणमभीप्सति ॥ २१ ॥ तस्यसम्राड्गुणार्हस्यभवतःकुरुनंदन ॥ राजसूयस्यसमयंमन्यंतेसुहृदस्तव ॥ २२ ॥ तस्ययज्ञस्यसमयःस्वाधीनःक्षत्रसंपदा ॥ साम्नाषडग्नयोयस्मिंश्चीयंतेशंसितव्रतैः ॥ २३ ॥

सन्निति शेषः इतरेनृपाःवणिग्वत्पृथग्येनकरदीकृताइत्यर्थः तत्रतस्मिन् विषयोदेशः ॥ १६ ॥ कामतोयथेष्टंउपयुंजानैःदिव्यान्नवस्त्रादिभोगंकुर्वद्भिः यतोलोभजैःविमोहोत्थैः राजसैर्वृत्तिविशेषैस्तृष्णादिभिस्तादृशैरपिववृधेवृद्धिमानभूत् ॥ १७ ॥ यस्मिन्विषये राजन्राज्ञि पितृतः पितृगुणैःनीतिशिक्षणादिभिः मातृतो मातृगुणैःवात्सल्यादिभिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वारुणंगुणंजलधातुजयं सम्राड्गुणंभूधातुजयं ॥ २१ ॥ २२ ॥ अग्नयःअग्निस्थापनार्थानिस्थंडिलानि साम्नासामवेदविहितैःमंत्रैश्चीयंतेरच्यंते ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दर्वीति दर्वीहोमोऽग्निहोत्रादिस्तत्प्रभृतीन्सर्वान्क्रतून्इष्टिपशुसोमयागान्प्राप्नुतेव्याप्नोति तत्समुदायात्मकइत्यर्थः अभिषेकफलंसर्वजित्त्वं आत्रेयोंगमभिषिषेचतस्माद्वंगसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परियायेतिश्रुतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धृष्टंप्रगल्भं इष्टंआप्ततमं वरिष्ठंश्रेष्ठतमं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कथंभवेत् फलवतीतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आत्मवान्जितचित्तः ॥३३॥ विमम्दृशेकथंयज्ञःसिद्ध्ये

॥१९॥ दर्वीहोमानुपादायसर्वान्यःप्राप्नुतेक्रतून्॥ अभिषेकंचयस्यांतेसर्वजित्तेनचोच्यते ॥ २४॥ समर्थोसिमहाबाहोसर्वेतेवशगावयं ॥ अचिरात्त्वंमहाराजराजसूयमवाप्स्यसि॥ २५॥ अविचार्यमहाराजराजसूयेमनःकुरु॥ इत्येवंसुहृदःसर्वेपृथक्कसहचाब्रुवन्॥ २६॥ सधर्म्यंपांडवस्तेषांवचःश्रुत्वाविशांपते ॥ धृष्टमिष्टंवरिष्ठंचजग्राहमनसारिहा॥ २७॥ श्रुत्वासुहृद्वचस्तच्चजानंश्चाप्यात्मनःक्षमं॥ पुनःपुनर्मनोदध्रेराजसूयायभारत ॥ २८॥ सभ्रातृभिःपुनर्धीमानृत्विग्भिश्चमहात्मभिः॥ मंत्रिभिश्चापिसहितोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ धौम्यद्वैपायनाद्यैश्चमंत्रयामासमंत्रवित्॥ २९॥ युधिष्ठिरउवाच इयंयाराजसूयस्यसम्राडर्हस्यसुक्रतोः॥ श्रद्दधानस्यवदतस्पृहामेसाकथंभवेत् ॥ ३०॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तास्तुतेतेनराज्ञाराजीवलोचन॥ इदमूचुर्वचःकालेधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ ३१ ॥ अर्हस्त्वमसिधर्मज्ञराजसूयंमहाक्रतुं॥ अथैवमुक्तेनृपताटत्विग्भिर्ऋषिभिस्तथा ॥ ३२॥ मंत्रिणोभ्रातरश्चास्यतद्वचःप्रत्यपूजयन्॥ सतुराजामहाप्राज्ञःपुनरेवात्मनात्मवान्॥ ३३॥ भूयोविमम्दृशेपार्थोलोकानांहितकाम्यया॥ सामर्थ्ययोगंसंप्रेक्ष्यदेशकालौव्ययागमौ ॥ ३४ ॥ विमृश्यसम्यक्चधियाकुर्वन्प्राज्ञोनसीदति॥नहियज्ञसमारंभःकेवलात्मविनिश्चयात्॥३५॥ भवतीतिसमाज्ञाययत्नतःकार्यमुद्वहन् ॥ सनिश्चयार्थंकार्यस्यकृष्णमेवजनार्दनं॥३६॥ सर्वलोकात्परंमत्वाजगाममनसाहरिं॥ अप्रमेयंमहाबाहुंकामाज्जातमजंनृषु ॥ ३७॥ पांडवस्तर्कयामासकर्मभिर्देवसंमतैः ॥ नास्यकिंचिदविज्ञातंनास्यकिंचिदकर्मजं॥ ३८॥ नसकिंचिन्नविषहेदितिकृष्णममन्यत॥ सतुतांनैष्ठिकींबुद्धिंकृत्वापार्थोयुधिष्ठिरः ॥ ३९ ॥ गुरुवद्भूतगुरवेप्राहिणोद्दूतमंजसा ॥ शीघ्रगेनरथेनाशुसदूतःप्राप्ययादवान्॥ ४०॥

त्कथंवालोकनाशोनस्यादितिविमर्शंकृतवान् सामर्थ्यंपृथ्वींजेतुं योगंधनसंपत्तिं व्ययागमौधनस्यैव॥ ३४ ॥ एतान्सम्यक्संख्यादिनाधियाचविमृश्य ॥३५॥३६॥ सर्वस्मात्लोक्यतइतिलोकोदृश्यंमूलाज्ञानंतस्मात्परं तमसःपरस्तादितिश्रुतेः अतएवअप्रमेयंवाङ्मनसातीतत्वात् कामात्बहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतादीक्षणात् नतुकर्मवशत्वात्॥३७॥ देवानांसंमतैःकर्मभिःबालेनापिपूतनावधादिभिःसंमितैरितिपाठेदेवकर्मतुल्यैरित्यर्थः नास्येति सर्वज्ञःसर्वकृत्सर्वसहइतिपादत्रयार्थः ॥३८॥३९॥ भूतगुरवेपिगुरुवत्आशीर्वादसंदेशादिनायुक्तं ॥ ४० ॥ ॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भ्रात्रापितृष्वस्रजेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ क्षणिनंसावसरं कल्पंसमर्थं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ सर्वैरिति सर्वराजजयाद्राजसूयेधिक्रियतेराजजयश्चप्रधानमल्लनिबर्हणन्यायेनजरासंधवधेनैवजायतइत्यभिप्रेत्याह जानतइत्यादिना ॥ १ ॥ अवरजंअर्वाग्जातं यद्वा यत्पलायनपरंअवशेषितंक्षत्रंतस्मात् अवरात्नीचात्जातंनीचजं अतएवक्षत्रसंज्ञितंनतुक्षत्रकर्मयोग्यं ॥ २ ॥ तैश्चायंकुलसंकल्पःसर्वक्षत्रसमुदायेनसंकेतःकृतःयःसर्वक्षत्रजित्सःअ

द्वारकावासिनंकृष्णंद्वारवत्यांसमासदत् ॥ दर्शनाकांक्षिणंपार्थंदर्शनाकांक्षयाच्युतः॥ ४१ ॥ इंद्रसेनेनसहितइंद्रप्रस्थमगात्तदा ॥ व्यतीत्यविविधान्देशान्त्वरावान्क्षिप्रवाहनः॥ ४२ ॥ इंद्रप्रस्थगतंपार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः॥ सगृहेपितृवद्भ्रात्राधर्मराजेनपूजितः॥ ४३ ॥ भीमेनचततोपश्यत्स्वसारंप्रीतिमान्पितुः ॥ प्रीतःप्रीतेनसुहृदारेमेससहितस्तदा ॥ ४४ ॥ अर्जुनेनयमाभ्यांचगुरुवत्पर्युपासितः॥ तंविश्रांतंशुभेदेशेक्षणिनंकल्पमच्युतं ॥ धर्मराजःसमागम्यज्ञापयत्स्वप्रयोजनं॥४५॥ युधिष्ठिरउवाच प्रार्थितोराजसूयोमेनचासौकेवलेप्सया॥ प्राप्यतेयेनतत्तेहिविदितंकृष्णसर्वशः॥४६॥ यस्मिन्सर्वंसंभवतियश्चसर्वत्रपूज्यते॥ यश्चसर्वेश्वरोराजाराजसूयंसविंदति ॥ ४७॥ तंराजसूयंसुहृदःकार्यमाहुःसमेत्यमे ॥ तत्रमेनिश्चिततमंतवकृष्णगिराभवेत् ॥ ४८ ॥ केचिद्धिसौहृदादेवनदोषंपरिचक्षते॥ स्वार्थहेतोस्तथैवान्येप्रियमेववदंत्युत ॥ ४९ ॥ प्रियमेवपरीप्संतेकेचिदात्मनियद्धितं॥ एवंप्रायाश्चदृश्यंतेजनवादाःप्रयोजने ॥५० ॥ त्वंतुहेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौव्युदस्यच ॥ परमंयत्क्षमंलोकेयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिवासुदेवागमनेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ कृष्णउवाच सर्वैर्गुणैर्महाराजराजसूयंत्वमर्हसि॥ जानतस्त्वेवतेसर्वंकिंचिद्वक्ष्यामिभारत ॥ १ ॥ जामदग्न्येनरामेणक्षत्रंयदवशेषितं॥ तस्मादवरजंलोकेयदिदंक्षत्रसंज्ञितं ॥ २ ॥ कृतोयंकुलसंकल्पःक्षत्रियैर्वसुधाधिप ॥ निदेशवाग्भिस्तत्तेहविदितंभरतर्षभ ॥ ३ ॥ ऐलस्येक्ष्वाकुवंशस्यप्रकृतिंपरिचक्षते॥ राजानःश्रेणिबद्धाश्चतथान्येक्षत्रियाभुवि ॥ ४ ॥

स्माकंमध्येसम्राट्राज्ञामपिराजाभविष्यतीतिवक्ष्यमाणः निदेशवाग्भिःपूर्वपूर्वोपदेशवाक्यैः हप्रसिद्धं तत्तेविदितं निदेशभाग्भिरितिपाठेअस्वतंत्रैः क्षत्रियैरित्यर्थः॥ ३ ॥ तत्रपूर्वंऐलःसम्राट्जातइत्याह ऐलस्येति ऐलःपुरूरवाः इक्ष्वाकुवंशस्यच मनोःइलाइक्ष्वाकुश्च तत्रइलायाःपुरूरवादयःइक्ष्वाकोर्नाभागादयश्चेतिसोमसूर्यवंशीयराजसुद्दौमुख्यौतयोःप्रकृतिंप्रजामिवप्रजांकरदत्वात् कासौप्रकृतिरित्यतआह राजानइति श्रेणिबद्धाःतंत्यादाम्नाबलीवर्दाइवआज्ञयाबद्धाः ॥४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वंशद्वयेप्येवंक्रमतःशतंसम्राजांकुलानिजातानीत्याह ऐलवंश्याइति ॥५॥ ययातेःवंशेइतिशेषः अद्यसंप्रति ॥६॥ इदानीमेवअभिषेचितोनरेंद्रैरितिशेषः ॥७॥८॥ मध्यमांमथुरादेशरूपांअस्मदीयांअस्मासु द्वारवतींगतेषुभुक्त्वामिथःअस्माभिःसहभेदंवैरंअमन्यत तेनसःअस्मान्सर्वश्रेष्ठान्जित्वासएवसाम्राज्यंप्राप्तइत्याह प्रभुरित्यादिना चतुर्जस्तुपरोराजेतिपाठेचतुर्जोजरासंधः द्वेमातरौपिताजराराक्षसीचेतिचतु

॥२०॥ ऐलवंश्याश्चयेराजंस्तथैवेक्ष्वाकवोनृपाः ॥ तानिचैकशतंविद्धिकुलानिभरतर्षभ ॥ ५॥ ययातेस्त्वेवभोजानांविस्तरोगुणतोमहान् ॥ भजतेद्यमहाराजविस्तरं सचतुर्दिशं ॥ ६ ॥ तेषांतथैवतांलक्ष्मींसर्वक्षत्रमुपासते ॥ इदानीमेववैराजन्जरासंधोमहीपतिः ॥ ७॥ अभिभूयश्रियंतेषांकुलानामभिषेचितः ॥ स्थितोमूर्ध्नि नरेंद्राणामोजसाक्रम्यसर्वशः ॥८॥ सोवनींमध्यमांभुक्त्वामिथोभेदममन्यत ॥ प्रभुर्यस्तुपरोराजायस्मिन्नेकवशेजगत् ॥९॥ ससाम्राज्यंमहाराजप्राप्तोभवति योगतः ॥ तंसराजाजरासंधंसंश्रित्यकिलसर्वशः ॥ १० ॥ राजन्सेनापतिर्जातःशिशुपालःप्रतापवान् ॥ तमेवचमहाराजशिष्यवत्समुपस्थितः ॥ ११ ॥ वक्रः करूषाधिपतिर्मायायोधीमहाबलः ॥ अपरौचमहावीर्यौमहात्मानौसमाश्रितौ ॥ १२ ॥ जरासंधंमहावीर्यंतौहंसडिंभकावुभौ ॥ वक्रदंतःकरूषश्चकरभोमेघवा हनः ॥ मूर्ध्नादिव्यमणिंबिभ्रद्यमद्भुतमणिंविदुः ॥ १३ ॥ मुरुंचनरकंचैवशास्तियोयवनाधिपः ॥ अपर्यंतबलोराजाप्रतीच्यांवरुणोयथा ॥ १४ ॥ भगदत्तोमहा राजवृद्धस्तवपितुःसखा ॥ सवाचाप्रणतस्तस्यकर्मणाचविशेषतः ॥ १५ ॥ स्नेहबद्धश्चमनसापितृवद्भक्तिमांस्त्वयि ॥ प्रतीच्यांदक्षिणंचांतंपृथिव्याःप्रतियोनृ पः ॥ १६ ॥ मातुलोभवतःशूरःपुरुजित्कुंतिवर्द्धनः ॥ सतेसन्नतिमानेकःस्नेहतःशत्रुसूदनः ॥ १७॥ जरासंधंगतस्त्वेवपुरायोनमयाहतः ॥ पुरुषोत्तमविज्ञातोयो सौचेदिषुदुर्मतिः ॥ १८ ॥ आत्मानंप्रतिजानातिलोकेस्मिन्पुरुषोत्तमं ॥ आदत्तेसततंमोहाद्यःसचिन्हंचमामकं ॥ १९ ॥ वंगपुंड्रकिरातेषुराजाबलसमन्वितः ॥ पौंड्रकोवासुदेवेतियोसौलोकेभिविश्रुतः ॥ २० ॥ चतुर्थभाङ्महाराजभोजइंद्रसखोबली ॥ विद्याबलाद्योव्यजयत्सपांड्यक्रथकैशिकान् ॥ २१ ॥ भ्रातायस्या कृतिःशूरोजामदग्न्यसमोभवत् ॥ सभक्तोमागधंराजाभीष्मकःपरवीरहा ॥ २२ ॥ प्रियाण्याचरतःप्रह्वान्सदासंबंधिनस्ततः ॥ भजतोनभजत्यस्मानप्रियेषु व्यवस्थितः ॥ २३ ॥ नकुलंसबलंराजन्नभ्यजानात्तथात्मनः ॥ पश्यमानोयशोदीप्तंजरासंधमुपस्थितः ॥ २४ ॥

र्भ्योजातत्वात् ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ १४ ॥ भगदत्तोमध्यस्थइत्याह भगेति ॥१५॥१६॥ त्वत्पक्षेतुकुंतिभोजएकएवेत्याह मातुलइति ॥१७॥ पौंड्रकोपिपरपक्षेएवास्तीत्याह जरेति ॥ १८॥१९॥२०॥ ॥२०॥ अस्मच्छ्वशुरोभीष्मकोपिपरपक्षेएवास्तीत्याह चतुर्थेति पृथिव्याश्चतुर्थांशभाक् ॥२१॥२२॥२३॥ सःबलंकुलंचआत्मनोनज्ञातवान्यतोमच्छत्रुपक्षेगत्वामयाजामात्रापिसहकलहमिच्छतीतिभावः ॥२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कुलैः मंत्रीपुरोहितश्चैवेत्यादिनाप्राक्प्रदर्शितैः ॥ ३५ ॥ नहन्यामोनहतवंतःवर्षशतैर्वर्षशततुल्यैस्त्रिभिर्वर्षैरित्यर्थः ॥ ३६ ॥

उदीच्याश्चतथाभोजाःकुलान्यष्टादशप्रभो ॥ जरासंधभयादेवप्रतीचींदिशमास्थिताः ॥ २५ ॥ शूरसेनाभद्रकाराबोधाःशाल्वाःपटच्चराः ॥ सुस्थलाश्चसुकुट्टा
श्चकुलिंदाःकुंतिभिःसह ॥ २६ ॥ शाल्वायनाश्चराजानःसोदर्यानुचरैःसह ॥ दक्षिणायेचपांचालाःपूर्वाःकुंतिषुकोशलाः ॥ २७ ॥ तथोत्तरांदिशंचापिपरित्य
ज्यभयार्दिताः ॥ मत्स्याःसन्न्यस्तपादाश्चदक्षिणांदिशमाश्रिताः ॥ २८ ॥ तथैवसर्वपांचालाजरासंधभयार्दिताः ॥ स्वराज्यंसंपरित्यज्यविद्रुताःसर्वतोदिशं ॥
॥ २९ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकंसोनिर्मथ्ययादवान् ॥ बार्हद्रथसुतेदेव्यावुपागच्छद्वृथामतिः ॥ ३० ॥ अस्तिःप्राप्तिश्चनाम्नातेसहदेवानुजेऽबले ॥ बलेनतेन
स्वज्ञातीनभिभूयवृथामतिः ॥ ३१ ॥ श्रैष्ठ्यंप्राप्तःसतस्यासीदतीवापनयोमहान् ॥ भोजराजन्यवृद्धैश्चपीड्यमानैर्दुरात्मना ॥ ३२ ॥ ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्म
त्संभावनाकृता ॥ दत्वाक्रूरायसुतनुंतामाहुकसुतांतदा ॥ ३३ ॥ संकर्षणद्वितीयेनज्ञातिकार्यंमयाकृतं ॥ हतौकंससुनामानौमयारामेणचाप्युत ॥ ३४ ॥ भये
तुसमतिक्रांतेजरासंधेसमुद्यते ॥ मंत्रोयंमंत्रितोराजन्कुलैरष्टादशावरैः ॥ ३५ ॥ अनारमंतोनिघ्नंतोमहास्त्रैःशत्रुघातिभिः ॥ नहन्यामोवयंतस्यत्रिभिर्वर्षशतै
र्बलं ॥ ३६ ॥ तस्यत्वमरसंकाशौबलेनबलिनांवरौ ॥ नामभ्यांहंसडिंभकावशस्त्रनिधनावुभौ ॥ ३७ ॥ तावुभौसहितौवीरौजरासंधश्चवीर्यवान् ॥ त्रयस्त्रयाणां
लोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ ३८ ॥ नहिकेवलमस्माकंयावंतोन्येचपार्थिवाः ॥ तथैवतेषामासीच्चबुद्धिर्बुद्धिमतांवर ॥ ३९ ॥ अथहंसइतिख्यातःकश्चिदासी
न्महान्नृपः ॥ रामेणसहतस्तत्रसंग्रामेष्टादशावरे ॥ ४० ॥ हतोहंसइतिप्रोक्तमथकेनापिभारत ॥ तच्छ्रुत्वाडिंभकोराजन्यमुनांभस्यमज्जत ॥ ४१ ॥ विनाहंसे
नलोकेस्मिन्नाहंजीवितुमुत्सहे ॥ इत्येतांमतिमास्थायडिंभकोनिधनंगतः ॥ ४२ ॥ तथातुडिंभकंश्रुत्वाहंसःपरपुरंजयः ॥ प्रपेदेयमुनामेवसोपितस्यांन्यमज्जत
॥ ४३ ॥ तौसराजाजरासंधःश्रुत्वाचनिधनंगतौ ॥ पुरंशून्येनमनसाप्रययौभरतर्षभ ॥ ४४ ॥ ततोवयममित्रघ्नतस्मिन्प्रतिगतेनृपे ॥ पुनरानंदिनःसर्वेमथुरायांव
सामहे ॥ ४५ ॥ यदात्वभ्येत्यपितरंसावैराजीवलोचना ॥ कंसभार्याजरासंधंदुहितामागधंनृपं ॥ चोदयत्येवराजेंद्रपतिव्यसनदुःखिता ॥ ४६ ॥ पतिघ्नंमेजही
त्येवंपुनःपुनररिंदम ॥ ततोवयंमहाराजतंमंत्रंपूर्वमंत्रितं ॥ ४७ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सहंसःहतःमरणतुल्यांमूर्छांप्रापितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये

संस्मरंतोविमनसोव्यपयातानराधिप॥ पृथक्त्वेनमहाराजसंक्षिप्यमहतींश्रियं ॥४८॥ पलायामोभयात्तस्यससुतज्ञातिबांधवाः ॥ इतिसंचिंत्यसर्वेस्मप्रती
चींदिशमाश्रिताः॥ ४९॥ कुशस्थलींपुरींरम्यांरैवतेनोपशोभितां॥ ततोनिवेशंतस्यांचकृतवंतोवयंनृप॥ ५०॥ तथैवदुर्गसंस्कारंदेवैरपिदुरासदं॥ स्त्रियोपि
यस्यांयुध्येयुःकिमुवृष्णिमहारथाः॥ ५१॥ तस्यांवयममित्रघ्ननिवसामोकुतोभयाः॥ आलोच्यगिरिमुख्यंतंमागधंतीर्णमेवच॥ ५२॥ माधवाःकुरुशार्दूल
परांमुदमवाप्नुवन्॥ एवंवयंजरासंधादभितःकृतकिल्बिषाः ॥ ५३॥ सामर्थ्यवंतःसंबंधाद्गोमंतंसमुपाश्रिताः॥ त्रियोजनायतंसद्मत्रिस्कंधंयोजनावधि॥
॥५४॥ योजनांतेशतद्वारंवीरविक्रमतोरणं॥ अष्टादशावरैर्नद्धंक्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः॥५५॥ अष्टादशसहस्राणिभ्रातॄणांसंतिनःकुले॥ आहुकस्यशतंपुत्राएकैकस्त्रिद
शावरः॥ ५६॥ चारुदेष्णःसहभ्रात्राचक्रदेवोथसात्यकिः॥ अहंचरौहिणेयश्चसांबःप्रद्युम्नएवच॥ ५७॥ एवमेतेरथाःसप्तराजन्नन्यान्निबोधमे॥ कृतवर्माह्य
नाधृष्टिःसमीकःसमितिंजयः॥ ५८॥ कंकःशंकुश्चकुंतिश्चसप्तैतेवैमहारथाः॥ पुत्रौचांधकभोजस्यवृद्धोराजाचतेदश॥ ५९॥ वज्रसंहननावीरावीर्यवंतो
महारथाः॥ स्मरंतोमध्यमंदेशंवृष्णिमध्येव्यवस्थिताः॥ ६०॥ सत्वंसम्राड्गुणैर्युक्तःसदाभरतसत्तम॥ क्षत्रेसम्राजमात्मानंकर्तुमर्हसिभारत॥ ६१॥ नतुश
क्यंजरासंधेजीवमानेमहाबले॥ राजसूयस्त्वयावाप्तुमेषाराजन्मतिर्मम॥ ६२॥ तेनरुद्धाहिराजानःसर्वेजित्वागिरिव्रजे॥ कंदरेपर्वतेंद्रस्यसिंहेनेवमहाद्विपाः॥
॥६३॥ सहिराजाजरासंधोयियक्षुर्वसुधाधिपैः॥ महादेवंमहात्मानमुमापतिमरिंदम॥ ६४॥ आराध्यतपसोग्रेणनिर्जितास्तेनपार्थिवाः॥ प्रतिज्ञायाश्चपा
रंसगतःपार्थिवसत्तम॥ ६५॥ सहिनिर्जित्यनिर्जित्यपार्थिवान्पृतनागतान्॥ पुरमानीयबध्वाचचकारपुरुषव्रजं॥ ६६॥ वयंचैवमहाराजजरासंधभयात्त
दा॥ मथुरांसंपरित्यज्यगताद्वारवतींपुरीं॥ ६७॥ यदित्वेनंमहाराजयज्ञंप्राप्तुमभीप्ससि॥ यतस्वतेषांमोक्षायजरासंधवधायच॥ ६८॥ समारंभोनशक्यो
यमन्यथाकुरुनंदन॥ राजसूयस्यकार्त्स्न्येनकर्त्तुंमतिमतांवर॥ ६९॥ इत्येषामेमतीराजन्यथावामन्यसेनघ॥ एवंगतेममाचक्ष्वस्वयंनिश्चित्यहेतुभिः॥ ७०॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिकृष्णवाक्येचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ ॥छ॥ ॥छ॥

भारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ राजसूयंदुष्प्रापंमत्वाशममेवपरंमन्वानआह विशालेति भूमिरिवस्थिरानिश्चयात्मिकाचित्तवृत्तिः साबहुलाविषयभेदाद्बहुप्रकारा इदंसाधयिष्येइत्येवंरूपा अतएवविशालाशालेवशा लाआवरणंनिरावरणाब्रह्मलोकायापिस्पृहयति बहुरत्नसमाचिताबहुभिरनंतैस्तत्तज्ज्ञात्युत्कृष्टैर्विषयैर्व्याप्ता ऽतःपुरुषःकार्येषुस्वस्यबलाबलंनजानाति सदूरंगत्वाबुद्धेःपरांनिष्ठांप्रत्यगात्मरूपांप्राप्यश्रेयोमो क्षाख्यंविजानातिनान्यथा बहुषुदुष्प्रापेष्वर्थेषुव्यासक्तचित्तत्वात् यथोक्तंभगवता व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोव्यवसायिनामिति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयइति प्राञ्चस्तु भू मिर्मंत्रभूमिःमंत्रस्यविषयः विशालाविस्तीर्णा बहुशाखापुरुषभेदेनबुद्धिभेदात् बहुलाबहूपायविस्फुरणात् अतएवबहुभिर्मंत्रज्ञैःसहमंत्र्यते बहुभिर्भूहिरण्यहस्त्यश्वरथमित्रस्त्रीप्रभृतिभिरनेकैरत्नैःसमन्विता

युधिष्ठिरउवाच॥ उक्तंत्वयाबुद्धिमतायन्नान्योवक्तुमर्हति॥ संशयानांहिनिर्मोक्तात्वन्नान्योविद्यतेभुवि ॥ १ ॥ गृहेगृहेहिराजानःस्वस्यस्वस्यप्रियंकराः॥ नचसाम्राज्यमाप्तास्तेसम्राट्शब्दोहिकृच्छ्रभाक्॥ २॥ कथंपरानुभावज्ञःस्वंप्रशंसितुमर्हति॥ परेणसमवेतस्तुयःप्रशस्यःसपूज्यते ॥३॥ विशालाबहुलाभूमि र्बहुरत्नसमाचिता॥ दूरंगत्वाविजानातिश्रेयोवृष्णिकुलोद्वह॥ ४ ॥ शममेवपरंमन्येशमात्क्षेमंभवेन्मम॥ आरंभेपारमेष्ठ्यंतुनप्राप्यमितिमेमतिः ॥ ५ ॥ एव मेतेहिजानंतिकुलेजातामनस्विनः॥ कश्चित्कदाचिदेतेषांभवेच्छ्रेष्ठोजनार्दन॥ ६॥ वयंचैवमहाभागजरासंधभयात्तदा ॥ शंकिताःस्ममहाभागदौरात्म्यात्त स्यचानघ॥ ७॥ अहंहितवदुर्द्धर्षभुजवीर्याश्रयःप्रभो॥ नात्मानंबलिनंमन्येत्वयितस्माद्विशंकिते ॥ ८ ॥ त्वत्सकाशाच्चरामाच्चभीमसेनाच्चमाधव॥ अर्जुना द्वामहाबाहोहंतुंशक्योनवेतिवै॥ एवंजानन्हिवार्ष्णेयविमृशामिपुनःपुनः॥ ९ ॥ त्वंमेप्रमाणभूतोसिसर्वकार्येषुकेशव ॥ तच्छ्रुत्वाचाब्रवीद्भीमोवाक्यंवाक्यवि शारदः॥ १०॥ भीमउवाच अनारंभपरोराजावल्मीकइवसीदति ॥ दुर्बलश्चानुपायेनबलिनंयोधितिष्ठति ॥ ११ ॥ अतंद्रितश्चप्रायेणदुर्बलोबलिनंरि पुं॥ जयेत्सम्यक्प्रयोगेणनीत्यार्थानात्मनोहितान्॥ १२॥

एतस्यांमंत्रभूमौविगाह्यमानायांदूरंगत्वाअंगपंचकषड्गुणशक्तित्रयसिद्धित्रयसप्तोपायादिसमस्तनीतिभूमिमवगाह्य अतस्त्वमेवसर्वज्ञोस्मद्धितैषीकार्याकार्यनिश्चयंवेत्सीतिभावः ॥ ४ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेदित्युक्तेःशमएवश्रेयानित्याह शममिति शमस्वीकारेहेतु माह आरंभेराजसूयारंभे क्रतुफलंपारमेष्ठ्यंपरमेष्ठितादात्म्यंदुष्प्रापं अशक्तत्वादस्माकमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कृष्णमेवोद्दिश्याह एवमिति एतेअस्मदीयाःसभासदः मनस्विनोभीमादयः श्रेष्ठःसर्वान्जेतुंसमर्थोभ विष्यतीतिजानंति ॥ ६ ॥ नत्वस्माकंमध्येतादृशःकश्चिदस्तीत्याह वयंचेति ॥ ७ ॥ शंकायांहेतुमाह अहंहीति ॥ ८ ॥ तथापित्वत्प्रभृतीनांचतुर्णांमध्येकश्चिदेनंहंतुंसमर्थोस्तिनवेतिविमृशामि युष्माक मप्यनंतशक्तित्वंजानन्नित्याह त्वत्सकाशादिति ॥९॥१०॥११॥ नीत्यार्थान्नीतिप्राप्यानर्थान् नीत्येतितृतीयांतंवा ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मागधंजरासंधं ॥ १३ ॥ भीमंप्रकोपयन्कृष्णउवाच अर्थानिति बालःअव्युत्पन्नः अनुबंधंविपाकं अर्थपरायणंस्वकार्यतत्परं नमृष्यंतिनविचारयंति ॥१४॥ यौवनाश्विर्मांधाता जय्यान्जेतव्यान्बाह्यां
तरशत्रून्जित्वा जयादयःपंचसाम्राज्यहेतवइतिभावः हित्वाकरानितिपाठेकरत्यागादयः पंच ॥ १५ ॥ सर्वाकारंजयादिपंचप्रकारं यौवनाश्विप्रभृतयःएकैकेनगुणेनसाम्राज्यंप्राप्तास्त्वंतुतत्सर्वैरपिगुणैरिच्छ
सीतिभावः ॥ १६ ॥ तानेवगुणानाह निग्राह्याःनिग्रहमर्हंतितेनिग्राह्याःविजिताःशत्रवएवलक्षणंध्वजोयस्यसाम्राजस्य एतेनजयपूर्वकंतत्मुख्यमित्युक्तं तच्चयौवनाश्वेदृष्टं प्राप्तिःपालनंभगीरथे प्राप्तिरितिसा
म्राज्यलक्षणंइत्येकदेशानुषंगेणयोज्यं साचधर्मादिलक्षणैःसहितेतियोज्यं धर्मोयोगःकार्त्तवीर्ये अर्थोवृद्धिर्मरुत्ते नयोनीतिबलंभरते ॥१७॥ बार्हद्रथोजरासंधइत्यतःप्राक् मंत्रान्वश्याननुमृशन्नेवमेवसतांयु
गे निग्राह्यलक्षणंप्राप्तोधर्माप्तिनयलक्षणैरितिपठंति जरासंधस्तत्साम्राज्यंनिग्राह्यलक्षणंप्राप्तइतिसार्द्धेनसंबंधः किंभूतःसःधर्माप्तिनयलक्षणैः धर्मोलाभोनीतिश्चएतैर्लक्षणैःसतांयुगेसंघेएवमेववयमिवमंत्रान्

कृष्णेनयोमयिबलंजयःपार्थेधनंजये॥ मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइवाग्नयः॥ १३॥ कृष्णउवाच अर्थानारभतेबालोनानुबंधमवेक्षते॥ तस्मादरिंनमृष्यं
तिबालमर्थपरायणं॥ १४॥ जित्वाजय्यान्यौवनाश्विःपालनाच्चभगीरथः॥ कार्तवीर्यस्तपोवीर्याद्बलात्तुभरतोविभुः॥ १५॥ ऋद्ध्यामरुत्तस्तान्पंचसम्राजस्त्व
नुशुश्रुम॥ साम्राज्यमिच्छतस्तेतुसर्वाकारंयुधिष्ठिर॥ १६॥ निग्राह्यलक्षणंप्राप्तिर्धर्मार्थनयलक्षणैः॥ १७॥ बार्हद्रथोजरासंधस्तद्विद्धिभरतर्षभ॥ नचैनमनु
रुद्ध्यंतेकुलान्येकशतंनृपाः॥ १८॥ तस्मादिहबलादेवसाम्राज्यंकुरुतेहिसः॥ १९॥ रत्नभाजोहिराजानोजरासंधमुपासते॥ नचतुष्यतितेनापिबाल्यादनयमा
स्थितः॥ २०॥ मूर्द्धाभिषिक्तंनृपतिंप्रधानपुरुषोबलात्॥ आदत्तेनचनोदृष्टोभागःपुरुषतःक्वचित्॥ २१॥ एवंसर्वान्वशेचक्रेजरासंधःशतावरान्॥ तंदुर्बलतरो
राजाकथंपार्थउपैष्यति॥ २२॥ प्रोक्षितानांप्रमृष्टानांराज्ञांपशुपतेर्गृहे॥ पशूनामिवकाप्रीतिर्जीवितेभरतर्षभ॥ २३॥ क्षत्रियःशस्त्रमरणोयदाभवतिसत्कृतः
ततःस्ममागधंसंख्येप्रतिबाधेमयद्वयं॥ २४॥ शडशीतिःसमानीताःशेषाराजंश्चतुर्दश॥ जरासंधेनराजानस्ततःक्रूरंप्रवर्त्स्यते॥ २५॥ प्राप्नुयात्सयशोदीप्तंतत्र
योविघ्नमाचरेत्॥ जयेद्यश्चजरासंधंससम्राण्नियतंभवेत्॥ २६॥ इ०म०भा०सभाप०राजसूयारंभप०कृष्णवाक्येपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥छ॥ ॥छ॥

विचारान्वश्यान्स्वकृतिसाध्यान्अनुमृशन्अनुतिष्ठन् सर्वाकारंसाम्राज्यमिच्छतस्तवजरासंधःप्रतिकूलोस्तीतिविद्धि तर्हिसएवसम्राडस्त्वितिचेत्तस्यराजपीडाकरत्वान्नेत्याह नचेति ॥ १८॥१९॥२० ॥ नः
अस्माभिर्नचदृष्टः जरासंधेनअभागःअस्वीकृतः पुरुषतःमूर्द्धाभिषिक्तेषुपुरुषेषु तेनसर्वेवशीकृताइत्यर्थः ॥ २१ ॥ शतावरान्शतन्यूनान् ॥ २२ ॥ प्रमृष्टानांरुद्रदेवत्योयमितिप्रत्येकमभिमृष्टानां ॥ २३ ॥
तदासत्कृतोभवतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ततःराज्ञांनिग्रहाद्धेतोःप्रतिबाधेमहंतुमाशास्महे यत्मागधंप्रतिबाधेमतत्ततोहेतोरितियोज्यं ॥२४॥ क्रूरंराजवधाख्यंकर्मपशुपतयेबलिदानंप्रवर्त्स्यतेकारयिष्यति ॥२५॥
तंदुर्बलतरोराजाकथंपार्थउपैष्यतीतितस्यदुर्जयत्वमुक्त्वापितज्जयएवसाम्राज्यहेतुरित्याह प्राप्नुयादिति सएवादौजेतव्यइत्यभिप्रायः॥२६॥ इतिसभापर्वणिनै०भारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥१५॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सम्राडिति एवंजरासंधात्भीषितोराजाकृष्णेनयइत्यादिनाश्लोकेनभीमेनोक्तउपायोदुष्करइत्याह युष्मान्कृष्णभीमार्जुनान् प्रहिणुयां जरासंधवधार्थमितिशेषः॥ १ ॥ २ ॥ विजेताजेष्यति श्रमोपिविज येताजावितिगौडपाठेतुश्रमःश्रमणोदुर्बलोपिजरासंधेसहायेसतिविजयेत शत्रूनितिशेषः ॥ ३ ॥ अर्थांतरेइष्टफलाद्विपरीतफलेकार्येयुक्तंपुरुषंप्रतिअनर्थःप्रतिपद्यतेप्राप्नोति तस्मात्कार्याकर्तुमिष्टाप्रतिपत्तिःरा जसूयबुद्धिःनयुक्ता ॥ ४ ॥ कार्यस्यसंन्यासंकर्ममात्रस्यत्यागंनतुक्रतुमात्रस्य काषायंसुलभमित्यंतेदर्शनात् पारिव्राज्यमेवरोचयेइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ वीर्यंउत्साहः पक्षोवासुदेवः भूमिःमंत्रपूर्वकःकार्यनि

युधिष्ठिरउवाच सम्राड्गुणमभीप्सन्वैयुष्मान्स्वार्थपरायणः॥ कथंप्रहिणुयांकृष्णसोहंकेवलसाहसात् ॥ १ ॥ भीमार्जुनावुभौनेत्रेमनोमन्येजनार्दनं॥मन श्चक्षुर्विहीनस्यकीदृशंजीवितंभवेत्॥ २॥ जरासंधबलंप्राप्यदुष्पारंभीमविक्रमं॥ यमोपिनविजेताजौतत्रवःकिंविचेष्टितं॥ ३॥ अस्मिंस्त्वर्थांतरेयुक्तमनर्थः प्रतिपद्यते॥ तस्मान्नप्रतिपत्तिस्तुकार्यायुक्तामतामम ॥ ४॥ यथाहंविमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रूयतांमम॥संन्यासंरोचयेसाधुकार्यस्यास्यजनार्दन ॥ प्रतिहंति मनोमेघराजसूयोदुराहरः॥५॥ वैशंपायनउवाच पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी॥ रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत॥ ६॥ अर्जुनउवाच धनुःशस्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलं ॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितं ॥ ७ ॥ कुलेजन्मप्रशंसंतिवैद्याःसाधुसुनिष्ठिताः॥ बलेनसदृशंनास्तिवीर्यं तुममरोचते ॥ ८ ॥ कृतवीर्यकुलेजातोनिर्वीर्यःकिंकरिष्यति॥ निर्वीर्यैतुकुलेजातोवीर्यवांस्तुविशिष्यते ॥ ९ ॥ क्षत्रियःसर्वशोराजन्यस्यवृत्तिर्द्विषज्जये॥ स र्वैर्गुणैर्विहीनोपिवीर्यवान्हितरेद्रिपून् ॥ १० ॥ सर्वैरपिगुणैर्युक्तोनिर्वीर्यःकिंकरिष्यति ॥ गुणीभूतागुणाःसर्वेतिष्ठंतिहिपराक्रमे ॥ ११ ॥जयस्यहेतुःसिद्धि र्हिकर्मदैवंचसंश्रितं॥ संयुक्तोहिबलैःकश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते॥ १२॥ तेनद्वारेणशत्रुभ्यःक्षीयतेसबलोरिपुः॥ १३॥ दैन्यंयथाबलवतितथामोहोबलान्विते॥ तावुभौनाशकौहेतूराज्ञात्याज्यौजयार्थिना॥१४॥ जरासंधविनाशंचराज्ञांचपरिरक्षणं॥ यदिकुर्यामयज्ञार्थंकिंततःपरमंभवेत्॥१५॥ अनारंभेहिनियतोभवे द्गुणनिश्चयः ॥ गुणान्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यंमन्यसेकथं ॥ १६ ॥ काषायंसुलभंपश्चान्मुनीनांशममिच्छतां ॥ साम्राज्यंतुभवेच्छक्यंवयंयोत्स्यामहेपरान् ॥१७॥ इतिश्रीमहाभारतेसभाप०राजसूयारंभप०जरासंधवधमंत्रणेषोडशोऽध्यायः॥१६॥

श्रयः बलंशारीरसेनादिरूपंसामर्थ्यं ॥७॥ वैद्याःविद्यावंतः बलेनेति उत्साहएवश्रे यानित्यर्थः ॥८॥९॥१०॥११॥सिद्धिर्योगःअत्यंताभिनिवेशइतियावत् सिद्धिर्निष्पत्तियोगयोरितिविश्वः तच्चसिद्धिरूपंवीर्यं कर्मपरिस्पंदःदैवंभाग्यंतदुभयापेक्षं नोपयुज्यतेनकार्यक्षमोभवति ॥१२॥तेनप्र मादेन शत्रुभ्यःशत्रुतः ॥१३॥१४॥ तस्मादुत्साहवताकर्मैवकर्तव्यंजयायेत्याह जरेति ॥१५॥ अकरणेदोषमाह अनारंभइति कर्मणइतिशेषः आरब्धमपिप्रतिकूलंचेत्तत्राह गुणात्पूर्वोक्ताद्धनुरादिसंपत्तिरू पात् नैर्गुण्यंअशक्तत्वं ॥१६॥ पश्चात्अशक्तत्वनिश्चयादूर्ध्वं काषायंगैरिकरक्तंवस्त्रं ॥१७॥ इतिसभापर्वणिनै०भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जातस्येति ॥१॥२॥३॥ सुनयस्यशोभनस्यमंत्रस्य अनपायस्यदैवादिप्रातिकूल्यहीनस्य संयोगेप्राप्तौसत्यांपरमउत्कृष्टःक्रमःउपक्रमःसिध्यति तेनचसंगत्याद्द्वयोर्मेलनेनअसाम्यंअन्यतरोत्कर्षःजायते चक्रा रोहेतौ यतःद्वयोर्युध्यतोःसाम्यंनभवतितस्माद्विनायुद्धंअशक्तत्वनिश्चयायोगादशक्तिशंकयातूष्णीमवस्थानंपराभवहेतुरितिभावः ॥४॥ विपक्षेदोषमाह अनयस्यानुपायस्यसंयुगेपरमक्षयइति ननुपरस्यापिन यादिमत्त्वेकथंस्वस्यजयःस्यादित्याशंक्याह संशयोजायतेसाम्याज्जयश्चनभवेद्द्वयोरिति द्वयोरुपाया दिसाम्येतुद्वयोरपिपरस्परभयाज्जयेसंशयएवभवतिनतुजयः चात्पराजयोवा किंतुताटस्थ्येनद्वावपितिष्ठतइ

॥२३॥ वासुदेवउवाच जातस्यभारतेवंशेतथाकुंत्याःसुतस्यच ॥ यावैयुक्तामतिःसेयमर्जुनेनप्रदर्शिता ॥ १ ॥ नस्मम्रत्युंवयंविद्मरात्रौवायदिवादिवा ॥ नचापि
कंचिदमरमयुद्धेनानुशुश्रुम ॥ २ ॥ एतावदेवपुरुषैःकार्यंहृदयतोषणं ॥ नयेनविधिदृष्टेनयदुपक्रमतेपरान् ॥ ३ ॥ सुनयस्यानपायस्यसंयोगेपरमःक्रमः ॥
संगत्याजायतेऽसाम्यंसाम्यंचनभवेद्द्वयोः ॥ ४ ॥ अनयस्यानुपायस्यसंयुगेपरमःक्षयः ॥ संशयोजायतेसाम्याज्जयश्चनभवेद्द्वयोः ॥ ५ ॥ तेवयंनयमास्थाय
शत्रुदेहसमीपगाः ॥ कथमंतंनगच्छेमवृक्षस्येवनदीरयाः ॥ पररंध्रेपराक्रांताःस्वरंध्रावरणेस्थिताः ॥ ६ ॥ व्यूढानीकैरतिबलैर्नयुध्येदरिभिःसह ॥ इतिबुद्धिमतां
नीतिस्तन्ममापीहरोचते ॥ ७ ॥ अनवद्याह्यसंबुद्धाःप्रविष्टाःशत्रुसद्मतत् ॥ शत्रुदेहमुपाक्रम्यतंकामंप्राप्नुयामहे ॥ ८ ॥ एकोह्येवश्रियंनित्यंबिभर्तिपुरुषर्षभः ॥
अंतरात्मेवभूतानांतत्क्षयंनैवलक्षये ॥ ९ ॥ अथवैनंनिहत्याजौशेषेणापिसमाहताः ॥ प्राप्नुयामततःस्वर्गंज्ञातित्राणपरायणाः ॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच
कृष्णकोयंजरासंधःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः ॥ यस्त्वांस्पृष्ट्वाग्निसदृशंनदग्धःशलभोयथा ॥ ११ ॥ कृष्णउवाच शृणुराजन्जरासंधोयद्वीर्योयत्पराक्रमः ॥
यथाचोपेक्षितोस्माभिर्बहुशःकृतविप्रियः ॥ १२ ॥ अक्षौहिणीनांतिसृणांपतिःसमरदर्पितः ॥ राजाबृहद्रथोनाममगधाधिपतिर्बली ॥ १३ ॥ रूपवान्वीर्यसं
पन्नःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ नित्यंदीक्षांकिततनुःशतक्रतुरिवापरः ॥ १४ ॥ तेजसासूर्यसंकाशःक्षमयापृथिवीसमः ॥ यमांतकसमःक्रोधेश्रियावैश्रवणोपमः
॥ १५ ॥ तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ॥ व्याप्तेयंपृथिवीसर्वासूर्यस्येवगभस्तिभिः ॥ १६ ॥

त्यर्थः ॥५॥ साम्येप्यारंभवैफल्यमित्याशंक्यस्वस्योत्कर्षमाहसार्द्धेन तेवयमिति ॥६॥ नन्वेवंमहतोराजकस्योत्थापनेक्रतुविघ्नएवभवेदित्याशंक्याह व्यूढेति ॥७॥८॥ उत्कर्षैकामप्राप्तिःसिद्धासाम्यंतुनैवभवे दित्याह एकइति श्रियंसाम्राज्यलक्ष्मीं तत्तस्मादन्यतरजयनिश्चयाद्धेतोःअहंक्षयंस्वीयंनैवोपलक्षयेकिंतुपरस्यैवक्षयोभविष्यतीत्यर्थः तत्क्षयंचैवेतिपाठेतस्यजरासंधस्यक्षयंलक्षयेसंभावये ॥९॥ निहत्यसंप्रा प्य शेषेणवधेनवधहेतुनाशत्रुणा शेषःसंकर्षणेनंतेउपयुक्तेतरेवधेइतिविश्वः ज्ञातयःजरासंधबद्धाराजानः ॥१०॥११॥१२॥ पतिःपालकः ॥१३॥१४॥ यमोवैवस्वतः अंतकःकालः ॥१५॥१६॥ ॥२३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥नातिवर्त्तिष्येवैषम्यंनकरिष्ये ॥१८॥ १९॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ रत्नैःमुनियोग्यैःउत्कृष्टद्रव्यैः ॥ २३ ॥ २४॥२५॥२६ ॥ २७॥ अवानंअशुष्कंसरसमितियावत् आमेफलेशलाटुःस्याच्छुष्केवान मुभेत्रिष्वित्यमरः ॥ अवातमितिपाठेनास्तिपातयितावातोयस्यतत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथासमयंयथाप्रतिज्ञं नातिवर्त्तिष्यइतिदर्शितरीत्या ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रजायेतांसुषुवतुः ॥ ३५ ॥

सकाशिराजस्यसुतेयमजेभरतर्षभ ॥ उपयेमेमहावीर्योरूपद्रविणसंयुते ॥ तयोश्चकारसमयंमिथःसपुरुषर्षभः ॥ १७ ॥ नातिवर्त्तिष्यइत्येवंपत्नीभ्यांसन्नि धौतदा ॥ सताभ्यांशुशुभेराजापत्नीभ्यांवसुधाधिपः ॥ १८ ॥ प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यांकरेणुभ्यामिवद्विपः ॥ तयोर्मध्यगतश्चापिरराजवसुधाधिपः ॥ १९ ॥ गंगायमुनयोर्मध्येमूर्त्तिमानिवसागरः ॥ विषयेषुनिमग्नस्यतस्ययौवनमभ्यगात् ॥ २० ॥ नचवंशकरःपुत्रस्तस्याजायतकश्चन ॥ मंगलैर्बहुभिर्होमैःपुत्र कामाभिरिष्टिभिः ॥ नाससादनृपश्रेष्ठःपुत्रंकुलविवर्द्धनं ॥ २१ ॥ अथकाक्षीवतःपुत्रंगौतमस्यमहात्मनः ॥ शुश्रावतपसिश्रांतमुदारंचंडकौशिकं ॥ २२ ॥ यदृच्छयागतंतंतुवृक्षमूलमुपाश्रितं ॥ पत्नीभ्यांसहितोराजासर्वरत्नैरतोषयत् ॥ २३ ॥ तमब्रवीत्सत्यधृतिःसत्यवागृषिसत्तमः ॥ परितुष्टोस्मिराजेंद्रवरंवरयसु व्रत ॥ २४ ॥ ततःसभार्यःप्रणतस्तमुवाचबृहद्रथः ॥ पुत्रदर्शननैराश्याद्बाष्पसंदिग्धयागिरा ॥ २५ ॥ राजोवाच भगवन्राज्यमुत्सृज्यप्रस्थितोहंतपोव नं ॥ किंवरेणाल्पभाग्यस्यकिंराज्येनाप्रजस्यमे ॥ २६ ॥ कृष्णउवाच एतच्छ्रुत्वामुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेंद्रियः ॥ तस्यैवचाम्रवृक्षस्यछायायांसमुपावि शत् ॥ २७ ॥ तस्योपविष्टस्यमुनेरुत्संगेनिपपातह ॥ अवानमशुकादष्टमेकमाम्रफलंकिल ॥ २८ ॥ तत्प्रगृह्यमुनिश्रेष्ठोहृदयेनाभिमंत्र्यच ॥ राज्ञेददावप्रतिमंपुत्र संप्राप्तिकारणं ॥ २९ ॥ उवाचचमहाप्राज्ञस्तंराजानंमहामुनिः ॥ गच्छराजन्कृतार्थोसिनिवर्त्तस्वनराधिप ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वामुनेर्वाक्यंशिरसाप्रणिपत्यच ॥ मुनेःपादौमहाप्राज्ञःसनृपःस्वगृहंगतः ॥ ३१ ॥ यथासमयमाज्ञायतदासनृपसत्तमः ॥ द्वाभ्यामेकंफलंप्रादात्पत्नीभ्यांभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ तेतदाम्रंद्विधाकृत्वाभ क्षयामासतुःशुभे ॥ भावित्वादपिचार्थस्यसत्यवाक्यतयामुनेः ॥ ३३ ॥ तयोःसमभवद्गर्भःफलप्राशनसंभवः ॥ तेचदृष्ट्वासनृपतिःपरांमुदमवापह ॥ ३४ ॥ अथ कालेमहाप्राज्ञयथासमयमागते ॥ प्रजायेतामुभेराजन्शरीरशकलेतदा ॥ ३५ ॥ एकाक्षिबाहुचरणेअर्द्धोदरमुखस्फिचे ॥ दृष्ट्वाशरीरशकलेप्रवेपतुरुभेभृशं ॥ ३६ ॥ उद्विग्नेसहसंमंत्र्यतेभगिन्यौतदाऽबले ॥ सजीवेप्राणिशकलेतत्यजातेसुदुःखिते ॥ ३७ ॥ तयोर्धात्र्यौसुसंवीतेकृत्वातेगर्भसंप्लुवे ॥ निर्गम्यांतःपुरद्वारा त्समुत्सृज्याभिजग्मतुः ॥ ३८ ॥

स्फिक्कूकट्याअधोभागः ॥ ३६ ॥ तेशकले ॥ ३७ ॥ गर्भसंप्लवेगर्भपातेसति ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ सुखवहे एकीकृतयोर्वहनंहिसुखेनभवतीतिप्रसिद्धं ॥ ४० ॥ समानीतमात्रेसंयोजितमात्रे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥ ४९ ॥५०॥ अराक्षसींवेषतः ॥५१॥

तेचतुष्पथनिक्षिप्तेजरानामाथराक्षसी ॥ जग्राहमनुजव्याघ्रमांसशोणितभोजना ॥ ३९ ॥ कर्तुकामासुखवहेशकलेसातुराक्षसी ॥ संयोजयामासतदावि
धानबलचोदिता ॥ ४० ॥ तेसमानीतमात्रेतुशकलेपुरुषर्षभ ॥ एकमूर्त्तिधरोवीरःकुमारःसमपद्यत ॥ ४१ ॥ ततःसाराक्षसीराजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना ॥
नशशाकसमुद्वोढुंवज्रसारमयंशिशुं ॥ ४२ ॥ बालस्ताम्रतलंमुष्टिंकृत्वाचास्येनिधायसः ॥ प्राक्रोशदतिसंरब्धःसतोयइवतोयदः ॥ ४३ ॥ तेनशब्देनसं
भ्रांतःसहसांतःपुरेजनः ॥ निर्जगामनरव्याघ्रराज्ञासहपरंतप ॥ ४४ ॥ तेचाबलेपरिम्लानेपयःपूर्णपयोधरे ॥ निराशेपुत्रलाभायसहसैवाभ्यगच्छतां ॥
॥ ४५ ॥ तेथदृष्ट्वातथाभूतेराजानंचेष्टसंततिं ॥ तंचबालंसुबलिनंचिंतयामासराक्षसी ॥ ४६ ॥ नार्हामिविषयेराज्ञोवसंतीपुत्रगृद्धिनः ॥ बालंपुत्रमिमं
हंतुंधार्मिकस्यमहात्मनः ॥ ४७ ॥ सातंबालमुपादायमेघलेखेवभास्करं ॥ कृत्वाचमानुषंरूपमुवाचवसुधाधिपं ॥ ४८ ॥ राक्षस्युवाच बृहद्रथसु
तस्तेयंमयादत्तःप्रगृह्यताम् ॥ तवपत्नीद्वयेजातोद्विजातिवरशासनान् ॥ धात्रीजनपरित्यक्तोमयायंपरिरक्षितः ॥ ४९ ॥ कृष्णउवाच ततस्तेभरत
श्रेष्ठकाशिराजसुतेशुभे ॥ तंबालमभिपद्याशुप्रस्रवैरभ्यषिंचतां ॥ ५० ॥ ततःसराजासंहृष्टःसर्वंतदुपलभ्यच ॥ अपृच्छद्धेमगर्भाभांराक्षसींतामराक्षसीं ॥
॥५१॥ राजोवाच कात्वंकमलगर्भाभेममपुत्रप्रदायिनी ॥ कामयाब्रूहिकल्याणिदेवताप्रतिभासिमे ॥५२॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारं
भपर्वणिजरासंधोत्पत्तौसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ राक्षस्युवाच जरानामास्मिभद्रंतेराक्षसीकामरूपिणी ॥ तववेश्मनिराजेंद्रपूजि
तान्यवसंसुखं ॥ १ ॥ गृहेगृहेमनुष्याणांनित्यंतिष्ठामिराक्षसी ॥ गृहदेवीतिनाम्नावैपुरासृष्टास्वयंभुवा ॥ २ ॥ दानवानांविनाशायस्थापितादिव्यरूपिणी ॥ यो
मांभक्त्यालिखेत्कुड्येसपुत्रांयौवनान्वितां ॥ ३ ॥ गृहेतस्यभवेद्वृद्धिरन्यथाक्षयमाप्नुयात् ॥ त्वद्गृहेतिष्ठमानाहंपूजिताहंसदाविभो ॥ ४ ॥ लिखिताचैवकुड्येषु
पुत्रैर्बहुभिरावृता ॥ गंधपुष्पैस्तथाधूपैर्भक्ष्यभोज्यैःसुपूजिता ॥ ५ ॥ साहंप्रत्युपकारार्थंचिंतयाम्यनिशंतव ॥ तवेमेपुत्रशकलेदृष्टवत्यस्मिधार्मिक ॥ ६ ॥ संश्ले
षितेमयादैवात्कुमारःसमपद्यत ॥ तवभाग्यान्महाराजहेतुमात्रमहंत्विह ॥७॥ मेरुंवाखादितुंशक्ताकिंपुनस्तवबालकं ॥ गृहसंपूजनात्तुष्टामयाप्रत्यर्पितस्तव ॥
॥८॥

कामयाकामेनयातीति इच्छाविहारिणी ॥५२ ॥ इतिसभापर्वणिनैल०भा०सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥ ॥९॥ जरेति ॥ १ ॥२ ॥ ३ ॥ तिष्ठमानासुस्थिरा ॥ ४ ॥ ५॥६॥७॥८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ नंदिकरःसमृद्धिकृत् ॥ १२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८॥ कस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

कृष्णउवाच एवमुक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ससंगृह्यकुमारंतंप्रविवेशगृहंनृपः ॥ ९ ॥ तस्यबालस्ययत्कृत्यंतच्चकारनृपस्तदा ॥ आज्ञापयच्चरा
क्षस्यामगधेषुमहोत्सवं ॥ १० ॥ तस्यनामाकरोच्चैवपितामहसमःपिता ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधोभवत्वयं ॥ ११॥ सोवर्धतमहातेजामागधा
धिपतेःसुतः॥ प्रमाणबलसंपन्नोहुताहुतिरिवानलः॥ मातापित्रोर्नंदिकरःशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणि
जरासंधोत्पत्तौअष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ कृष्णउवाच कस्यचित्त्वथकालस्यपुनरेवमहातपाः ॥ मगधेषूपचक्रामभगवां
श्चंडकौशिकः॥ १॥ तस्यागमनसंहृष्टःसामात्यःसपुरःसरः ॥ सभार्यःसहपुत्रेणनिर्जगामबृहद्रथः॥२ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामासभारत॥ सनृपोरा
ज्यसहितंपुत्रंतस्मैन्यवेदयत्॥ ३॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांपार्थिवाद्भगवानृषिः॥ उवाचमागधंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ४ ॥ सर्वमेतन्मयाज्ञातंराजन्दिव्येनच
क्षुषा॥ पुत्रस्तुशृणुराजेंद्रयादृशोयंभविष्यति॥ ५॥ अस्यरूपंचसत्वंचबलमूर्जितमेवच॥ एषश्रियासमुदितःपुत्रस्तवनसंशयः॥ ६॥ प्रापयिष्यतितत्सर्वंविक्र
मेणसमन्वितः॥ अस्यवीर्यवतोवीर्यंनानुयास्यंतिपार्थिवाः॥ ७॥ पततोवैनतेयस्यगतिमन्येयथाखगाः॥ विनाशमुपयास्यंतियेचास्यपरिपंथिनः॥८॥ देवैर
पिविसृष्टानिशस्त्राण्यस्यमहीपते॥ नरुजंजनयिष्यंतिगिरेरिवनदीरयाः॥९॥सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेषमूर्ध्निज्वलिष्यति॥प्रभाहरोयंसर्वेषांज्योतिषामिवभास्क
रः॥ १० ॥एनमासाद्यराजानःसमृद्धबलवाहनाः॥ विनाशमुपयास्यंतिशलभाइवपावकं ॥ ११ ॥ एषश्रियःसमुदिताःसर्वराज्ञांग्रहीष्यति ॥ वर्षास्विवोदीर्ण
जलानदीर्नदनदीपतिः ॥ १२ ॥ एषधारयितासम्यक्चातुर्वर्ण्यंमहाबलः॥ शुभाशुभमिवस्फीतासर्वसस्यधराधरा ॥ १३ ॥ अस्याज्ञावशगाःसर्वेभविष्यंति
नराधिपाः॥ सर्वभूतात्मभूतस्यवायोरिवशरीरिणः॥ १४॥ एषरुद्रंमहादेवंत्रिपुरांतकरंहरं॥ सर्वलोकेष्वतिबलःसाक्षाद्द्रक्ष्यतिमागधः ॥१५॥ एवंब्रुवन्नेवमु
निःस्वकार्यमिवचिंतयन्॥ विसर्जयामासनृपंबृहद्रथमथारिहन्॥ १६ ॥ प्रविश्यनगरींचापिज्ञातिसंबंधिभिर्वृतः ॥ अभिषिच्यजरासंधंमगधाधिपतिस्तदा
॥ १७॥ बृहद्रथोनरपतिःपरांनिर्वृतिमाययौ॥ अभिषिक्तेजरासंधेतदाराजाबृहद्रथः॥ पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनचरोभवत् ॥ १८ ॥ ततोवनस्थेपितरिमात्रो
श्चैवविशांपते॥ जरासंधःस्ववीर्येणपार्थिवानकरोद्वशे॥ १९॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वेषांभूतानांआत्मवत्प्रियतमस्येत्यर्थः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अशस्त्रनिधनौ नविद्यतेशस्त्रेणनिधनंययोस्तौ ॥ २६॥ २७ ॥ नीतिहेतोःबलीयसास्पर्धानकर्त्तव्येतिनीतिस्तदर्थं ॥२८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारत

वैशंपायनउवाच अथदीर्घस्यकालस्यतपोवनचरोनृपः ॥ सभार्यःस्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वाबृहद्रथः ॥ २० ॥ जरासंधोपिनृपतिर्यथोक्तंकौशिकेनतत् ॥ वरप्र २

॥२५॥ दानमखिलंप्राप्यराज्यमपालयत् ॥ २१ ॥ निहतेवासुदेवेनतदाकंसेमहीपतौ ॥ जातोवैवैरनिर्बंधःकृष्णेनसहतस्यवै ॥ २२॥ भ्रामयित्वाशतगुणमेकोनंयेन

भारत ॥ गदाक्षिप्ताबलवतामागधेनगिरिव्रजात् ॥ २३ ॥ तिष्ठतोमथुरायांवैकृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ एकोनयोजनशतेसापपातगदाशुभा ॥ २४ ॥ दृष्ट्वापौरैस्त

दासम्यक्गदाचैवनिवेदिता ॥ गदावसानंतत्ख्यातंमथुरायाःसमीपतः ॥ २५ ॥ तस्यास्तांहंसडिंभकावशस्त्रनिधनावुभौ ॥ मंत्रेमतिमतांश्रेष्ठौनीतिशास्त्रेवि

शारदौ ॥ २६ ॥ यौतौमयातेकथितौपूर्वमेवमहाबलौ ॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ २७॥ एवमेषतदावीरबलिभिःकुकुरांधकैः ॥ वृष्णिभिश्च

महाराजनीतिहेतोरुपेक्षितः ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधप्रशंसायांएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९॥ ॥ ७॥

समाप्तंचराजसूयारंभपर्व ॥ अथजरासंधवधपर्व ॥ वासुदेवउवाच पतितौहंसडिंभकौकंसश्चसगणोहतः ॥ जरासंधस्यनिधनेकालोयंसमुपागतः ॥ १ ॥

नशक्योसौरणेजेतुंसर्वैरपिसुरासुरैः ॥ प्राणयुद्धेनजेतव्यःसइत्युपलभामहे ॥ २॥ मयिनीतिर्बलंभीमेरक्षिताचावयोर्जयः ॥ मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइ

वाग्नयः ॥ ३ ॥ त्रिभिरासादितोस्माभिर्विजनेसनराधिपः ॥ नसंदेहोयथायुद्धमेकेनाप्युपयास्यति ॥ ४ ॥ अवमानाच्चलोभाच्चबाहुवीर्याच्चदर्पितः ॥ भीमसेने

नयुद्धायध्रुवमप्युपयास्यति ॥ ५ ॥ अलंतस्यमहाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ॥ लोकस्यसमुदीर्णस्यनिधनायांतकोयथा ॥ ६ ॥ यदिमेहृदयंवेत्सियदितेप्रत्ययो

मयि ॥ भीमसेनार्जुनौशीघ्रंन्यासभूतौप्रयच्छमे ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोभगवताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ भीमार्जुनौसमालोक्यसंप्रहृष्टमुखौ

स्थितौ ॥ ८॥ युधिष्ठिरउवाच अच्युताच्युतमामैवंव्याहरामित्रकर्शन ॥ पांडवानांभवान्नाथोभवंतंचाश्रितावयं ॥ ९॥ यथावदसिगोविंदसर्वंतदुपप

द्यते ॥ नहित्वमग्रतस्तेषांयेषांलक्ष्मीःपराङ्मुखी ॥ १० ॥ निहतश्चजरासंधोमोक्षिताश्चमहीक्षितः ॥ राजसूयश्चमेलब्धोनिदेशेतवतिष्ठतः ॥ ११ ॥ क्षिप्रमेवयथात्वे

तत्कार्यंसमुपपद्यते ॥ अप्रमत्तोजगन्नाथतथाकुरुनरोत्तम ॥ १२ ॥ त्रिभिर्भवद्भिर्हिविनानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ धर्मकामार्थरहितोरोगार्तइवदुःखितः ॥ १३॥ ॥२५॥

भावदीपेएकोनविंशतितमोऽध्यायः १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पतिताविति ॥ १ ॥ २ ॥ जयोर्जुनः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ बलौघः सेनाप्रवाहः विचक्षणैः प्रणेतव्यः अन्यथा अंधजडवद्किंचित्करं बलमित्यर्थः ॥ १६ ॥ एतदेव सदृष्टांतमाह यतइति धीवराः वरधियः यतोयस्मिन्देशे निम्नं अयत्नत आक्रमणीयं स्थानं भवति तं हिततः द्वितीयार्थे तसिः इष्टं निरुपद्रवं देशं प्रति जडं सैन्यं नयंति न तु मृत्युमुखे महावीरस्याग्रे पातयंति अत्र दृष्टांतः यथा धीवराः नदीजलजीविनः यत श्छिद्रं कुल्यारूपं ततः तेनैव मार्गेण जलं वारि इष्टं केदारादिप्रदेशं नयंति तद्वत् ॥ १७ ॥ बलापेक्षया नीतिरेव श्रेष्ठेत्युपसंहरति तस्मादिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ परिच्छदं अजिनदंडकमंडलुकाषायादिरूपां सामग्रीं आच्छाद्य स्वीकृत्य तया स्वं वेषं तिरोधाय वा

नशौरिणाविनापार्थोनशौरिःपांडवंविना॥ नाजेयोस्त्यनयोर्लोकेकृष्णयोरितिमेमतिः ॥ १४ ॥ अयंचबलिनांश्रेष्ठःश्रीमानपिवृकोदरः॥ युवाभ्यांसहितोवीरःकिंनकुर्यान्महायशाः॥१५॥सुप्रणीतोबलौघोहिकुरुतेकार्यमुत्तमं॥ अंधंबलंजडंप्राहुःप्रणेतव्यंविचक्षणैः ॥१६॥ यतोहिनिम्नंभवतिनयंतिहिततोजलं ॥ यतश्छिद्रंततश्चापिनयंतेधीवराजलं॥ १७॥ तस्मान्नयविधानज्ञंपुरुषंलोकविश्रुतं॥ वयमाश्रित्यगोविंदंयतामःकार्यसिद्धये ॥ १८ ॥ एवंप्रज्ञानयबलंक्रियोपायसमन्वितं॥पुरस्कुर्वीतकार्येषुकृष्णंकार्यार्थसिद्धये॥१९॥एवमेवयदुश्रेष्ठंयावत्कार्यार्थसिद्धये॥अर्जुनःकृष्णमन्वेतुभीमोन्वेतुधनंजयं॥ नयोजयोबलंचैवविक्रमेसिद्धिमेष्यति ॥ २०॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तास्ततःसर्वेभ्रातरोविपुलौजसः॥ वार्ष्णेयःपांडवेयौचप्रतस्थुर्मागधंप्रति ॥ २१ ॥ वर्चस्विनांब्राह्मणानांस्नातकानांपरिच्छदम्॥ आच्छाद्यसुहृदांवाक्यैर्मनोज्ञैरभिनंदिताः॥ २२ ॥ अमर्षादभितप्तानांज्ञात्यर्थंमुख्यतेजसां ॥ रविसोमाग्निवपुषांदीप्तमासीत्तदावपुः ॥ २३ ॥ हतंमेनेजरासंधंदृष्ट्वाभीमपुरोगमौ ॥ एककार्यसमुद्यंतौकृष्णौयुद्धेऽपराजितौ ॥ २४॥ ईशौहितौमहात्मानौसर्वकार्यप्रवर्त्तिनौ॥ धर्मकामार्थलोकानांकार्याणांचप्रवर्त्तकौ ॥ २५॥ कुरुभ्यःप्रस्थितास्तेतुमध्येनकुरुजांगलं ॥ रम्यंपद्मसरोगत्वाकालकूटमतीत्यच ॥ २६॥ गंडकींचमहाशोणंसदानीरांतथैवच॥ एकपर्वतकेनद्यःक्रमेणैत्याव्रजंतते॥ २७॥ उत्तीर्यसरयूंरम्यांदृष्ट्वापूर्वांश्चकोसलान्॥ अतीत्यजग्मुर्मिथिलांमालांचर्मण्वतींनदीं॥ २८॥ अतीत्यगंगांशोणंचत्रयस्तेप्राङ्मुखास्तदा॥ कुशचीरच्छदाजग्मुर्मागधंक्षेत्रमच्युताः॥२९॥ तेशश्वद्गोधनाकीर्णमंबुमंतंशुभद्रुमं॥ गोरथंगिरिमासाद्यददृशुर्मागधंपुरं ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिकृष्णपांडवमागधयात्रायांविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ईशौ नरनारायणौ सर्वाणि कार्याणि निमेषोन्मेषादिमहाप्रलयांतानि वर्त्तयितुं शीलं ययोस्तौ नियंतारावित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इति सभापर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एषमागधःमगधदेशसंबंधीनिवेशःविन्यासः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गौतमस्यक्षयादिति क्षयात्ऐश्वर्यात्असौशूद्रायांजातोपिकाक्षीवदादीनांवंशःमानवंवंशंभजते सगौतमस्यनृपाणामुपर्यनुग्रहः ॥ ॥ ६ ॥ गौतमक्षयंगृहं ॥ ७ ॥ गौतमौकःगौतमस्यओकोगृहं ॥८॥९॥१० ॥११॥१२॥१३॥ पुरस्यगिरिंपुरप्राकारसंलग्नंगिरितुल्यंमहास्तंभंबुरुजइतिभाषायांप्रसिद्धं ॥१४॥ चैत्यकंनगरसूचकं ॥१५॥ यत्रेति मांसादंमांसाहारंऋषभंवृषभाकारंदैत्यमाससादहतवान् भेरीःदुंदुभीन् मासतालाभिःमासेनतालोध्वनिपरिच्छेदोयासांताभिराकृतिभिःउपलक्षिताइतियोज्यं महतोहिकांस्यादिभाजनस्यसकृदाहतस्य

वासुदेवउवाच एषपार्थमहान्भातिपशुमान्नित्यमंबुमान् ॥ निरामयःसुवेश्माढ्योनिवेशोमागधःशुभः ॥ १ ॥ वैहारोविपुलःशैलोवराहोवृषभस्तथा ॥ तथा ऋषिगिरिस्तातशुभाश्चैत्यकपंचमाः ॥ २ ॥ एतेपंचमहाशृंगाःपर्वताःशीतलद्रुमाः ॥ रक्षंतीवाभिसंहत्यसंहतांगागिरिव्रजं ॥ ३ ॥ पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गंधवद्भि र्मनोहरैः ॥ निगूढाइवलोध्राणांवनैःकामिजनप्रियैः ॥ ४ ॥ शूद्रायांगौतमोयत्रमहात्मासंशितव्रतः ॥ औशीनर्यामजनयत्काक्षीवाद्यान्सुतान्मुनिः ॥ ५ ॥ गौ तमस्यक्षयात्तस्माद्यथासौतत्रसद्मनि ॥ भजतेमागधंवंशंसनृपाणामनुग्रहः ॥ ६ ॥ अंगवंगादयश्चैवराजानःसुमहाबलाः ॥ गौतमक्षयमभ्येत्यरमंतेस्मपुरा र्जुन ॥ ७ ॥ वनराजीस्तुपश्येमाःपिप्पलानांमनोरमाः ॥ लोध्राणांचशुभाःपार्थगौतमौकःसमीपजाः ॥ ८ ॥ अर्बुदःशक्रवापीचपन्नगौशत्रुतापनौ ॥ स्वस्तिक स्यालयश्चात्रमणिनागस्यचोत्तमः ॥ ९ ॥ अपरिहार्यामेघानांमागधामनुनाकृताः ॥ कौशिकोमणिमांश्चैवचक्रातेचाप्यनुग्रहं ॥ १० ॥ एवंप्राप्यपुरंर म्यंदुराधर्षंसमंततः ॥ अर्थसिद्धिंत्वनुपमांजरासंधोभिमन्यते ॥ ११ ॥ वयमासादनेतस्यदर्पमद्यहरेमहि ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाततःसर्वेभ्रातरो विपुलौजसः ॥ १२ ॥ वार्ष्णेयःपांडवौचैवप्रतस्थुर्मागधंपुरं ॥ हृष्टपुष्टजनोपेतंचातुर्वर्ण्यसमाकुलं ॥ १३ ॥ स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्चगिरिव्रजं ॥ त तोद्वारमनासाद्यपुरस्यगिरिमुच्छ्रितं ॥ १४ ॥ बार्हद्रथैःपूज्यमानंतथानगरवासिभिः ॥ मागधानांतुरुचिरंचैत्यकांतरमाद्रवन् ॥ १५ ॥ यत्रमांसादमृषभमा ससादबृहद्रथः ॥ तंहत्वामासतालाभिस्तिस्रोभेरीरकारयत् ॥ १६ ॥ स्वपुरेस्थापयामासतेनचानह्यचर्मणा ॥ यत्रताःप्राणदन्भेर्योदिव्यपुष्पावचूर्णिताः ॥ ॥ १७ ॥ भंक्त्वाभेरीत्रयंतेपिचैत्यप्राकारमाद्रवन् ॥ द्वारतोभिमुखाःसर्वेययुर्नानायुधास्तदा ॥ १८ ॥

चिरकालानुवर्त्तीध्वनिरितिप्रसिद्धं पूर्वेतुमासशब्देनद्वादशसंख्यातालश ब्देनमध्यमांगुष्ठप्रमाणंचोक्त्वाद्वादशतालप्रमाणाभिरितिव्याचक्षते आकृतिभिःसंमिताइत्यध्याहृत्ययोजनाउभयत्रसमाना तालःकरतलेंगुष्ठमध्यमाभ्यांचसंमिते गीतकालक्रियामानेतालःखड्गादिमुष्टिष्वि तिविश्वः मांसनालाभिरितिगौडपाठेतुमांसस्यनालवद्वेष्टनकर्त्रीभिःमांसनालाभिर्वध्रीभिः ॥१६॥ तेनचर्मणाचआनह्येतिव्यवहितेनसंबंधः अवचूर्णिताःअवकीर्णाव्याप्ताइत्यर्थः यत्रपुरस्यगिरौ ॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चैत्यकंचित्यादृषदांचयनेननिर्वृत्तं ॥ १९ ॥ शृंगंतंगिरिमेवशृंगवदुच्छ्रितंभाषायांमनुराइतिप्रसिद्धं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पर्यग्न्यकुर्वन्नुज्वलताउल्मुकेनपरितोभ्राम्यमाणेनयज्ञियंपशुमिवपर्यग्निकृतवं
तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ विरागवसनाःविचित्ररागवसनाः ॥ २७ ॥ गोवासंगोष्ठं ॥ २८ ॥२९ ॥ कक्षाःद्वारदेशाःउत्तममध्यमाधमजनावस्थितियोग्याः ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५ ॥

मागधानांसुरुचिरंचैत्यकंतंसमाद्रवन्॥ शिरसीवसमाघ्नंतोजरासंधंजिघांसवः ॥ १९ ॥ स्थिरंसुविपुलंशृंगंसुमहत्तत्पुरातनं ॥ अर्चितंगंधमाल्यैश्चसततंसुप्र
तिष्ठितं ॥ २० ॥ विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेभिहत्याभ्यपातयन् ॥ ततस्तेमागधंहृष्टाःपुरंप्रविविशुस्तदा ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः ॥ दृष्ट्वातु
दुर्निमित्तानिजरासंधमदर्शयन्॥ २२ ॥ पर्यग्न्यकुर्वंश्चनृपंद्विरदस्थंपुरोहिताः ॥ ततस्तच्छांतयेराजाजरासंधःप्रतापवान्॥ दीक्षितोनियमस्थोसावुपवासपरो
भवत् ॥ २३ ॥ स्नातकव्रतिनस्तेतुबाहुशस्त्रानिरायुधाः ॥ युयुत्सवःप्रविविशुर्जरासंधेनभारत ॥ २४ ॥ भक्ष्यमाल्यापणानांचददृशुःश्रियमुत्तमां ॥ स्फीतांसर्व
गुणोपेतांसर्वकामसमृद्धिनीं ॥ २५॥ तांतुदृष्ट्वासमृद्धिंतेवीथ्यांतस्यांनरोत्तमाः ॥ राजमार्गेणगच्छंतःकृष्णभीमधनंजयाः॥ बलाद्गृहीत्वामाल्यानिमालाकारा
न्महाबलाः ॥ २६ ॥ विरागवसनाःसर्वेस्रग्विणोमृष्टकुंडलाः॥निवेशनमथाजग्मुर्जरासंधस्यधीमतः ॥ २७॥ गोवासमिववीक्षंतःसिंहाहैमवतायथा ॥ शा
लस्तंभनिभास्तेषांचंदनागुरुरूषिताः॥ २८ ॥ अशोभंतमहाराजबाहवोयुद्धशालिनां ॥ तान्दृष्ट्वाद्विरदप्रख्यान्शालस्कंधानिवोद्गतान् ॥ व्यूढोरस्कान्माग
धानांविस्मयःसमपद्यत ॥ २९ ॥ तेत्वतीत्यजनाकीर्णाःकक्षास्तिस्रोनरर्षभाः ॥ अहंकारेणराजानमुपतस्थुर्गतव्यथाः ॥ ३० ॥ तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्गवार्हान्
सत्कृतिंगतान्॥ प्रत्युत्थायजरासंधउपतस्थेयथाविधि ॥ ३१ ॥ उवाचचैतान्राजासौस्वागतंवोस्त्वितिप्रभुः ॥ मौनमासीत्तदापार्थभीमयोर्जनमेजय ॥ ३२॥
तेषांमध्येमहाबुद्धिःकृष्णोवचनमब्रवीत् ॥ वक्तुंनायातिराजेंद्रएतयोर्नियमस्थयोः ॥ ३३॥ अर्वाङ्निशीथात्परतस्त्वयासार्धंवदिष्यतः॥ यज्ञागारेस्थापयित्वा
राजाराजगृहंगतः॥ ३४ ॥ ततोर्धरात्रेसंप्राप्तेयातोयत्रस्थिताद्विजाः ॥ तस्यत्वेतद्व्रतंराजन्बभूवभुविविश्रुतं ॥ ३५ ॥ स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्तान्श्रुत्वासमि
तिंजयः॥ अप्यर्धरात्रेनृपतिःप्रत्युद्गच्छतिभारत ॥ ३६ ॥ तांस्त्वपूर्वेणवेषेणदृष्ट्वासनृपसत्तमः ॥ उपतस्थेजरासंधोविस्मितश्चाभवत्तदा ॥ ३७॥ तेतुदृष्ट्वैवराजा
नंजरासंधंनरर्षभाः ॥ इदमूचुरमित्रघ्नाःसर्वेभरतसत्तम ॥ ३८ ॥ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन्निितितत्रव्यवस्थिताः ॥ तंनृपंनृपशार्दूलप्रेक्षमाणाःपरस्परं ॥ ३९ ॥

॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन् कुशलंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथास्वस्तिसुतरांयत्अस्तिअविनाशिमोक्षपदंतत्तेअस्तु कृष्णसमक्षंमरिष्यमाणस्यतत्प्राप्तिरवश्यंभावादितिभावः माजीवेत्यर्थः ॥३९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ बहिर्माल्यानुलेपनाः बहिःसमावर्त्तनादिनिमित्तंविना ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वाचिवीर्यंनतुक्रियायां विलिंगस्थं अन्यल्लिंगमन्यत्कर्मेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अर्हणांपूजां अस्मदा
गमेअस्मान्प्रतिआगमने ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ स्नातकत्वंसमर्थ्यबहिर्माल्यत्वादिकमपिक्षत्रियत्वेनसमर्थयते विशेषेत्यादिना ॥ ५० ॥ वचस्तस्यवाग्वीर्यत्वस्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अद्वारेणेत्यादि

तानब्रवीज्जरासंधस्तथापांडवयादवान्॥ आस्यतामितिराजेंद्रब्राह्मणछद्मसंवृतान् ॥ ४० ॥ अथोपविविशुःसर्वेत्रयस्तेपुरुषर्षभाः॥ संप्रदीप्तास्त्रयोलक्ष्म्या
महाध्वरइवाग्नयः॥ ४१ ॥ तानुवाचजरासंधःसत्यसंधोनराधिपः॥ विगर्हमाणःकौरव्यवेशग्रहणवैकृतान्॥ नस्नातकव्रताविप्राबहिर्माल्यानुलेपनाः॥ ४२॥
भवंतीतिनृलोकेस्मिन्विदितंममसर्वशः॥ केयूयंपुष्पवंतश्चभुजैर्ज्याकृतलक्षणैः॥ ४३॥ बिभ्रतःक्षात्रमोजश्चब्राह्मण्यंप्रतिजानथ॥ एवंविरागवसनाबहिर्मा
ल्यानुलेपनाः॥ सत्यंवदतकेयूयंसत्यंराजसुशोभते ॥ ४४ ॥ चैत्यकस्यगिरेःशृंगंभित्वाकिमिहछद्मना॥ अद्वारेणप्रविष्टाःस्थनिर्भयाराजकिल्बिषात्॥ ४५॥
वदध्वंवाचिवीर्यंचब्राह्मणस्यविशेषतः॥ कर्मचैतद्विलिंगस्थंकिंवोद्यप्रसमीक्षितं॥ ४६॥ एवंचमामुपास्थायकस्माच्चविधिनार्हणां॥ प्रणीतांनानुगृह्णीतकार्यं
किंवास्मदागमे॥ ४७॥ एवमुक्तेततःकृष्णःप्रत्युवाचमहामनाः॥ स्निग्धगंभीरयावाचावाक्यंवाक्यविशारदः॥ ४८॥ कृष्णउवाच स्नातकान्ब्राह्मणा
न्राजन्विद्ध्यस्मांस्त्वंनराधिप ॥ स्नातकव्रतिनोराजन्ब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः ॥ ४९ ॥ विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्चसंत्युत ॥ विशेषवांश्चसततंक्षत्रियः
श्रियमृच्छति॥ ५०॥ पुष्पवत्सुध्रुवाश्रीश्चपुष्पवंतस्ततोवयं॥क्षत्रियोबाहुवीर्यस्तुनतथावाक्यवीर्यवान्॥ अप्रगल्भंवचस्तस्यतस्माद्बार्हद्रथेरितं॥ ५१॥ स्ववी
र्यंक्षत्रियाणांतुबाह्वोर्धातान्यवेशयत्॥ तद्दिदृक्षसिचेद्राजन्द्रष्टास्यद्यनसंशयः॥ ५२॥ अद्वारेणरिपोर्गेहंद्वारेणसुहृदोगृहान् ॥ प्रविशंतिनराधीराद्वाराण्येता
निधर्मतः॥५३॥कार्यवंतोगृहानेत्यशत्रुतोनार्हणांवयं॥प्रतिगृह्णीमतद्विद्धिएतन्नःशाश्वतंव्रतं॥५४॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिकृष्ण
जरासंधसंवादेएकविंशोऽध्यायः॥२१॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ जरासंधउवाच नस्मरामिकदावैरंकृतयुष्माभिरित्युत॥ चिंतयंश्चनपश्यामि
भवतांप्रतिवैकृतं॥ १ ॥ वैकृतेवासतिकथंमन्यध्वंमामनागसं॥ अरिंवैब्रूतहेविप्राःसतांसमयएषहि॥ २॥

नावैरंप्रकाशयति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैकृतंअपकारः ॥ १ ॥ कथंअरिं
मन्यध्वंतद्ब्रूत एषःसत्यवचनस्यसमयःमर्यादा ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रसजतिप्रसंजयतिअर्थद्रव्योपघातंआरोपयति सःक्षत्रियःवृजिनांकष्टांगतिंआप्नोतिनसंशयइतियोजना ॥ ३ ॥ उपहंतिचात्मानं ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रजानांचानागसंजल्पथविपरीतमर्थंवदथ ॥ ६ ॥ वैरमूलं प्रकाशयति कुलेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एनोपगच्छेत् एनःपापंकर्तृउपगच्छेत्प्राप्नुयात् संधिरार्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुब्रह्मणेब्राह्मणमालभेतइत्यादिनासर्वजातीयानांसर्वकर्मणांमानुषाणामालंभोदेवतार्थंव धःश्रूयतेइत्याशंक्याह सवर्णोहीति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अभिजनंसजातीयंपाल्यतयाजानन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वर्गेति ब्रह्मवेदः यशः तपोवेदोक्तंकर्मच स्वर्गयोनिःसुखहेतुः युद्धेमृत्युश्चअव्य

अथधर्मोपघाताद्धिमनःसमुपतप्यते ॥ योनागसिप्रसजतिक्षत्रियोहिनसंशयः ॥ ३ ॥ अतोन्यथाचरल्लोकेधर्मज्ञःसन्महारथः ॥ वृजिनांगतिमाप्नोतिश्रेयसो प्युपहंतिच ॥ ४ ॥ त्रैलोक्येक्षत्रधर्मोहिश्रेयान्वैसाधुचारिणां ॥ नान्यंधर्मंप्रशंसंतियेचधर्मविदोजनाः ॥ ५ ॥ तस्यमेद्यस्थितस्येहस्वधर्मेनियतात्मनः ॥ अनाग संप्रजानांचप्रमादादिवजल्पथ ॥ ६ ॥ कृष्णउवाच कुलकार्यंमहाबाहोकश्चिदेकःकुलोद्वहः ॥ वहतेयस्तन्नियोगाद्वयमभ्युद्यतास्त्वयि ॥ ७ ॥ त्वयाचोपह ताराजन्क्षत्रियालोकवासिनः ॥ तदागःक्रूरमुत्पाद्यमन्यसेकिमनागसं ॥ ८ ॥ राजाराज्ञःकथंसाधून्हिंस्यान्नृपतिसत्तम ॥ तद्राज्ञःसन्निगृह्यत्वंरुद्रायोपजिही र्षसि ॥ ९ ॥ अस्मांस्तदेनोगच्छेद्धिकृतंबार्हद्रथत्वया ॥ वयंहिशक्ताधर्मस्यरक्षणेधर्मचारिणः ॥ १० ॥ मनुष्याणांसमालंभोनचदृष्टःकदाचन ॥ सकथंमानु षैर्देवंयष्टुमिच्छसिशंकरं ॥ ११ ॥ सवर्णोहिसवर्णानांपशुसंज्ञांकरिष्यसि ॥ कोन्यएवंयथाहित्वंजरासंधवृथामतिः ॥ १२ ॥ यस्यांयस्यामवस्थायांयद्यत्कर्मक रोतियः ॥ तस्यांतस्यामवस्थायांतत्फलंसमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ तेत्वांज्ञातिक्षयकरंवयमार्त्तानुसारिणः ॥ ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थंविनिहंतुमिहागताः ॥ १४ ॥ ना स्तिलोकेपुमानन्यःक्षत्रियेष्वितिचैवतत् ॥ मन्यसेसचतेराजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥ १५ ॥ कोहिजानन्नभिजनमात्मवान्क्षत्रियोनृप ॥ नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानंतरमव्ययं ॥ १६ ॥ स्वर्गंह्येवसमास्थायरणयज्ञेषुदीक्षिताः ॥ जयंतिक्षत्रियालोकांस्तद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ १७ ॥ स्वर्गयोनिर्महद्ब्रह्मस्वर्गयोनिर्महद्यशः ॥ स्वर्गयोनिस्तपोयुद्धेमृत्युःसोऽव्यभिचारवान् ॥ १८ ॥ एषह्यैंद्रोवैजयंतोगुणैर्नित्यंसमाहितः ॥ येनासुरान्पराजित्यजगत्पातिशतक्रतुः ॥ १९ ॥ स्वर्गमार्गाय कस्यस्याद्विग्रहोवैयथातव ॥ मागधैर्विपुलैःसैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितः ॥ २० ॥

भिचारवान्स्वर्गहेतुः वेदादीनांअव्रतादीन्प्रतिस्वर्गहेतुत्वंनास्तियुद्धेमृत्युस्तुनतथे त्यर्थः ॥ १८ ॥ एषःयुद्धेमृत्युःऐंद्रःइंद्रसंबंधी वैजयंतःप्रासादःतत्प्राप्तिहेतुरित्यर्थः येनलब्धेनसमाहितःपूर्णः ॥ १९ ॥ स्वर्गमार्गहेतोः विग्रहोवैरंअस्माभिःसह यथातवपुण्यातिशयात्नतथान्यस्यास्तिअत्रहे तुःक्षत्रियावमानइत्याह मागधैरिति सैन्यैरेवनबाहुबलेन ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ विषह्यंअसह्यंविगतःसह्यःसोढुंयोग्यःसोढायस्यतत् यद्वातवएतावत्बलंअस्माकंविषह्यंसुसहं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहित्वत्तःत्वांयुयुक्षमाणाःयोगःकपटेनहननंतत्कर्तुमिच्छंतः
योगोविश्रब्धघातिनीतिविश्वः मुमुक्षमाणाइतिपाठेनृपानितिशेषः ब्राह्मणब्रुवाइतिपाठेब्राह्मणाधमाः ॥२५॥२६॥ अजितःअन्यैरितिशेषः पर्यवस्थाताशत्रुः ॥२७॥२८॥२९॥ व्यूढेनव्यूहरचनयास्थिते

मावमंस्थाःपरान्राजन्नास्तिवीर्यंनरेनरे ॥ समंतेजस्त्वयाचैवविशिष्टंवानरेश्वर ॥ २१ ॥ यावदेतदसंबुद्धंतावदेवभवेत्तव ॥ विषह्यमेतदस्माकमतोराजन्ब्र
वीमिते ॥ २२ ॥ जहित्वंसदृशेष्वेवमानंदर्पंचमागध ॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयं ॥ २३ ॥ दंभोद्भवःकार्तवीर्यउत्तरश्चबृहद्रथः ॥ श्रेयसोत्यवमन्ये
हविनेशुःसबलान्नृपाः ॥ २४ ॥ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहिनवयंब्राह्मणाध्रुवं ॥ शौरिरस्मिहृषीकेशोनृवीरौपांडवाविमौ ॥ अनयोर्मातुलेयंचकृष्णंमांविद्धितेरिपुं ॥
॥ २५ ॥ त्वामाह्वयामहेराजन्स्थिरोयुध्यस्वमागध ॥ मुंचवानृपतीन्सर्वान्गच्छवात्वंयमक्षयं ॥ २६ ॥ जरासंधउवाच नाजितान्वैनरपतीनहमादद्मि
कांश्चन ॥ अजितःपर्यवस्थाताकोत्रयोनमयाजितः ॥ २७ ॥ क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यंकृष्णोपजीवनं ॥ विक्रम्यवशमानीयकामतोयत्समाचरेत् ॥ २८ ॥ देवता
र्थमुपाहृत्यराज्ञःकृष्णकथंभयात् ॥ अहमद्यविमुच्येयंक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् ॥ २९ ॥ सैन्यंसैन्येनव्यूढेनएकएकेनवापुनः ॥ द्वाभ्यांत्रिभिर्वायोत्स्येहंयुगपत्पृथगे
ववा ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाजरासंधःसहदेवाभिषेचनं ॥ आज्ञापयत्तदाराजायुयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥ ३१ ॥ सतुसेनापतिंराजासस्मारभरत
र्षभ ॥ कौशिकंचित्रसेनंचतस्मिन्युद्धउपस्थिते ॥ ३२ ॥ ययोस्तेनामनीराजन्हंसेतिडिंभकेतिच ॥ पूर्वंसंकथितंपुंभिर्नृलोकेलोकसत्कृते ॥ ३३ ॥ तंतुराज
न्विभुःशौरीराजानंबलिनांवरं ॥ स्मृत्वापुरुषशार्दूलशार्दूलसमविक्रमं ॥ ३४ ॥ सत्यसंधोजरासंधंभुविभीमपराक्रमं ॥ भागमन्यस्यनिर्दिष्टमवध्यंमधुभिर्मृधे
॥ ३५ ॥ नात्मनात्मवतांमुख्यइयेषमधुसूदनः ॥ ब्राह्मीमाज्ञांपुरस्कृत्यहंतुंहलधरानुजः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधयु
द्धोद्योगेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तंनिश्चितात्मानंयुद्धाययदुनंदनः ॥ उवाचवाग्मीराजानंजरासंधमधो
क्षजः ॥ १ ॥ कृष्णउवाच त्रयाणांकेनतेराजन्योद्धुमुत्सहतेमनः ॥ अस्मदन्यतमेनेहसज्जीभवतुकोयुधि ॥ २ ॥

न ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हंसडिंभकावेवकौशिकचित्रसेनावित्याह ययोरिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मधुभिःयादवैः ॥ ३५ ॥ नहंतुंइयेषेत्यन्वयः तत्रहेतुः ब्राह्मीमिति ॥ ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ आदायपुरोहितउपतस्थेइतिसार्द्धसंबंधः अगदान्औषधानि निर्वृतीर्वेदनानिच दुःखमूर्च्छयोःकालेसुखसंज्ञाकराणि ॥४॥ समनह्यत्सन्नद्धोबभूव ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कक्षैःदोर्मूलैःकक्षांप्रकोष्ठगतांरज्जुंधुन्वानौ यतःतत्रकक्षेआस्फोटंचक्रतुः बाहुमूलास्फालनेनअंगदबंधरज्जुशेषंकंपयंतावित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ चित्रहस्तादिकंहस्तस्यातिवेगेनआकुंचनप्रसारणोपर्यधश्चालनमुष्टीकरणानिचित्रहस्ताःआदिपदात्पादस्याप्याकुंचनादि कक्षाबंधंपरस्परकक्षायांहस्तौकृत्वाबंधनं गलेति गलेगंडेनभालदेशेनाभिघातस्तेन पाषाणसदृशांगत्वात्तयोरभिघातेनविस्फुलिंगोत्पत्त्याऽशनिंव

एवमुक्तःसनृपतिर्युद्धंवव्रेमहाद्युतिः॥ जरासंधस्ततोराजाभीमसेनेनमागधः॥ ३॥ आदायरोचनांमाल्यंमंगल्यान्यपराणिच ॥ धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानिच॥ उपतस्थेजरासंधंयुयुत्सुंवैपुरोहितः॥ ४॥ कृतस्वस्त्ययनोराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ समनह्यज्जरासंधःक्षात्रंधर्ममनुस्मरन् ॥ ५ ॥ अवमुच्यकिरीटंसकेशान्समनुगृह्यच॥ उदतिष्ठज्जरासंधोवेलातिगइवार्णवः ॥ ६ ॥ उवाचमतिमान्राजाभीमंभीमपराक्रमः॥ भीमयोत्स्येत्वयासार्द्धंश्रेयसानिर्जितंवरं॥ ७॥ एवमुक्काजरासंधोभीमसेनमरिंदमः॥ प्रत्युद्ययौमहातेजाःशक्रंबलइवासुरः॥ ८॥ ततःसंमंत्र्यकृष्णेनकृतस्वस्त्ययनोबली ॥ भीमसेनोजरासंधमाससादयुयुत्सया॥ ९॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुशस्त्रौसमीयतुः॥ वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ ॥ १० ॥ करग्रहणपूर्वंतुकृत्वापादाभिवंदनं ॥ कक्षैःकक्षांविधुन्वानावास्फोटंतत्रचक्रतुः॥ ११ ॥ स्कंधेदोर्भ्यांसमाहत्यनिहत्यचमुहुर्मुहुः॥ अंगमंगैःसमाश्लिष्यपुनरास्फालनंविभो॥ १२॥ चित्रहस्तादिकंकृत्वाकक्षाबंधंचचक्रतुः॥ गलगंडाभिघातेनसस्फुलिंगेनचाशनिं॥ १३॥ बाहुपाशादिकंकृत्वापादाहतशिरावुभौ ॥ उरोहस्तंततश्चक्रेपूर्णकुंभौप्रयुज्यतौ ॥ १४॥ करसंपीडनंकृत्वागर्जंतौवारणाविव॥ नर्दंतौमेघसंकाशौबाहुप्रहरणावुभौ॥ १५॥ तलेनाहन्यमानौतुअन्योन्यंकृतवीक्षणौ॥ सिंहाविवसुसंक्रुद्धावाकृष्याकृष्ययुध्यतां॥ १६॥ अंगेनांगंसमापीड्यबाहुभ्यामुभयोरपि॥ आवृत्यबाहुभिश्चापिउदरंचप्रचक्रतुः॥ १७॥

ज्रमिवससृजतुरित्यर्थः ॥१३॥ बाहुपाशादिकं चरणपाशआदिशब्दार्थः पादाभ्यांआहताःशिराःस्नायवोयाभ्यांतौ दृढप्रहारेणनाडीपर्यंतमपिवेदनावंतावित्यर्थः उरोहस्तंउरसिचपेटाप्रहारं पूर्णकुंभौग्रथितांगुलिभ्यांहस्ताभ्यांपरशिरसःपीडनंपूर्णकुंभः द्वित्वंपरस्परंद्वावपिचक्रतुरितिवक्तुं ॥ १४ ॥ १५ ॥ तलेनचपेटया ॥ १६ ॥ आवृत्यजत्रुदेशेपृष्ठंकृत्वाबाहुभिः बद्ध्वाद्वावपिमिथःउदरंआदायप्रचक्रतुःप्रचिक्षिपतुः कूर्मविक्षेपेऽस्यरूपं ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंकट्यांसुपार्श्वैंचप्रचक्रतुः तक्षवंतौतक्षस्तनूकरणंगात्रसंकोचइत्यर्थःतद्वंतौ अधोहस्तं उदरस्याधस्तात्हस्तंकृत्वाहस्ताभ्यामुदरमावेष्ट्यस्वकंठस्योरसिचकंठोरःसमीपेआनीयआक्षिपत्आस्फालितवान्
॥ १८ ॥ पृष्ठस्यभूसंबंधेनजातंभंगंपराभवं बाहुभ्यांउदरादिनिपीडनेसंपूर्णमूर्छां ॥१३॥ तृणपीडंरज्जूकरणेतृणमिवयत्रबाह्वादिकंव्यावर्त्यतेतद्युद्धंतृणपीडं पूर्णयोगंयोगोविश्रब्धघातनंतच्चपूर्णं अन्यत्रमुष्टेःपातं
प्रदर्श्यअन्यत्रपातनमित्यर्थः एवमादीनिपादाकर्षणशीर्षकक्षीकरणादीनि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निग्रहःहस्ताभ्यांकंधराकर्षणेनशत्रोरधोमुखीकरणं प्रग्रहःशत्रोरुत्तानपातनार्थंपादाकर्षणं ॥२३॥२४॥

उभौकट्यांसुपार्श्वैंतुतक्षवंतौचशिक्षितौ ॥ अधोहस्तंस्वकंठेतूदरस्योरसिचाक्षिपत् ॥ १८ ॥ सर्वातिक्रांतमर्यादंपृष्ठभंगंचचक्रतुः ॥ संपूर्णमूर्छांबाहुभ्यांपूर्णकुं
भंप्रचक्रतुः ॥ १९ ॥ तृणपीडंयथाकामंपूर्णयोगंसमुष्टिकं ॥ एवमादीनियुद्धानिप्रकुर्वंतौपरस्परं ॥ २० तयोर्युद्धंततोद्रष्टुंसमेताःपुरवासिनः ॥ ब्राह्मणावणिज
श्चैवक्षत्रियाश्चसहस्रशः ॥ २१ ॥ शूद्राश्चनरशार्दूलस्त्रियोवृद्धाश्चसर्वशः ॥ निरंतरमभूत्तत्रजनौघैरभिसंवृतं ॥ २२ ॥ तयोरथभुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा ॥
आसीत्सुभीमसंपातोवज्रपर्वतयोरिव ॥ २३ ॥ उभौपरमसंहृष्टौबलेनबलिनांवरौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ ॥ २४ ॥ तद्भीममुत्सार्यजनंयुद्धमा
सीदुपप्लवे ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ २५ ॥ प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामनुकर्षविकर्षणैः ॥ आचकर्षतुरन्योन्यंजानुभिश्चावजघ्नतुः ॥ २६ ॥ ततःश
ब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परं ॥ पाषाणसंघातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ २७ ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरि
व ॥ २८ ॥ कार्त्तिकस्यतुमासस्यप्रवृत्तंप्रथमेहनि ॥ अनाहारंदिवारात्रमविश्रांतमवर्त्तत ॥ २९ ॥ तद्वृत्तंतुत्रयोदश्यांसमवेतंमहात्मनोः ॥ चतुर्दश्यांनिशायां
तुनिवृत्तोमागधःक्लमात् ॥ ३० ॥ तंराजानंतथाक्लांतंदृष्ट्वाराजन्जनार्दनः ॥ उवाचभीमकर्माणंभीमंसंबोधयन्निव ॥ ३१ ॥ क्लांतःशत्रुर्नकौंतेयलभ्यःपीडयि
तुंरणे ॥ पीड्यमानोहिकार्त्स्न्येनजह्याज्जीवितमात्मनः ॥ ३२ ॥ तस्मात्तेनैवकौंतेयपीडनीयोजनाधिपः ॥ सममेतेनयुध्यस्वबाहुभ्यांभरतर्षभ ॥ ३३ ॥

उत्सार्यजनं हस्तबाहुबंधेनपरस्परापसारणाद्दूरीकृतप्रेक्षकजनं उपप्लवेयुद्धभूमौ उपव्हरेइतिपाठेनिकटदेशे ॥ २५ ॥ प्रकर्षणेपश्चादपसारणे इतरोऽनुकर्षतिअवाङ्मुखंपातयितुं आकर्षणेअर्वाक्कर्षणेइतरो
विकर्षतितिर्यक्नयतीत्यर्थः आचकर्षतुःदेहौविलिलिखतुः प्रहारैरितिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ नियुद्धंनिग्रहयुद्धं ॥ २८ ॥ अनाहारंनास्तिआहरणंआहारउपसंहारोयस्यतत् अविश्रांतंनविशेषेणश्रांतोऽ
न्यतरोयस्मिंस्तत्तथा ॥ २९ ॥ तद्वृत्तंतादृशप्रकारंयुद्धंत्रयोदश्यांसमवेतंत्रयोदशीपर्यंतंजातमितिशेषः क्लमात्क्लमंप्राप्यनिवृत्तःनिगृहीतप्रवृत्तोभूत् ॥ ३० ॥ संबोधयन्निवशिष्टाचारप्रदर्शनव्याजेनशत्रु
वधकालंसूचयन्निव ॥३१॥३२॥ तस्मात्तेत्वया ॥३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तद्रूपंक्लांतरूपं ॥ ३४ ॥ संरंभंकोपं ॥ ३५ ॥ इतिसभापर्व्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥२४॥ ॥ १ ॥ अनुरोधितुंनिरोद्धुं प्राणेनबलेन ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ ५ ॥ जानुभ्यां धनुर्यष्टिवत्पृष्ठंसंक्षिप्यविनाम्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ कुलद्वारिगृहद्वारि ॥११॥ भ्रातरौभीमार्जुनौ बांधवान्जरासंधबद्धान्नृपान् ॥ १२ ॥ तेकृष्णंरत्नभुजंचक्रुरित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ सो

एवमुक्तःसकृष्णेनपांडवःपरवीरहा॥ जरासंधस्यतद्रूपंज्ञात्वाचक्रेमतिंवधे ॥ ३४॥ ततस्तमजितंजेतुंजरासंधंवृकोदरः॥ संरंभंबलिनांश्रेष्ठोजग्राहकुरुनंदनः ॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधक्लांतौत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३॥ ॥२४॥ वैशंपायनउवाच भीमसेनस्ततःकृष्णमुवाच यदुनंदनं॥ बुद्धिमास्थायविपुलांजरासंधवधेप्सया॥ १ ॥ नायंपापोमयाकृष्णयुक्तःस्यादनुरोधितुं ॥ प्राणेनयदुशार्दूलबद्धकक्षेणवाससा ॥ २ ॥ एवमुक्त स्ततःकृष्णःप्रत्युवाचवृकोदरं॥ त्वरयन्पुरुषव्याघ्रोजरासंधवधेप्सया ॥ ३ ॥ यत्तेदैवंपरंसत्वंयच्चतेमातरिश्वनः॥ बलंभीमजरासंधेदर्शयाशुतदद्यवै ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तदाभीमोजरासंधमरिंदमः॥ उत्क्षिप्यभ्रामयामासबलवंतंमहाबलः ॥५ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंजानुभ्यांभरतर्षभ ॥ बभंजपृष्ठंसंक्षिप्यनिष्पिष्य विननादच॥ ६॥ करेगृहीत्वाचरणंद्वेधाचक्रेमहाबलः॥ ७॥तस्यनिष्पिष्यमाणस्यपांडवस्यचगर्जतः॥ अभवत्तुमुलोनादःसर्वप्राणिभयंकरः॥ ८॥ वित्रेसुर्मा गधाःसर्वेस्त्रीणांगर्भाश्चसुस्रुवुः॥ भीमसेनस्यनादेनजरासंधस्यचैवह॥ ९ ॥ किंनुस्याद्धिमवान्भिन्नःकिंनुस्विद्दीर्यतेमही ॥ इतिवैमागधाजज्ञुर्भीमसेनस्य निःस्वनात्॥१०॥ ततोराज्ञःकुलद्वारिप्रसुप्तमिवतंनृपं॥रात्रौगतासुमुत्सृज्यनिश्चक्रमुररिंदमाः॥ ११॥ जरासंधरथंकृष्णोयोजयित्वापताकिनं ॥ आरोप्य भ्रातरौचैवमोक्षयामासबांधवान्॥ १२॥ तेवैरत्नभुजंकृष्णंरत्नार्हाःपृथिवीश्वराः॥ राजानश्चक्रुरासाद्यमोक्षितामहतोभयात्॥ १३॥ अक्षतःशस्त्रसंपन्नोजि तारिःसहराजभिः ॥ रथमास्थायतंदिव्यंनिर्जगामगिरिव्रजात् ॥ १४ ॥ यःससोदर्यवान्नामद्वियोधीकृष्णसारथिः ॥ अभ्यासघातीसंदृश्योदुर्जयःसर्वराज भिः॥१५॥ भीमार्जुनाभ्यांयोधाभ्यामास्थितःकृष्णसारथिः॥ शुशुभेरथवर्योसौदुर्जयःसर्वधन्विभिः॥ १६॥ शक्रविष्णूहिसंग्रामेचेरतुस्तारकामये ॥ रथे नतेनवैकृष्णउपारुह्ययौतदा॥ १७॥ तप्तचामीकराभेणकिंकिणीजालमालिना॥ मेघनिर्घोषनादेनजैत्रेणामित्रघातिना॥ १८॥

दर्यवान्भीमयुक्तः द्वियोधीद्वाभ्यांहस्ताभ्यांशराणांप्रक्षेपात् अभ्यासघातीपुनःपुनरावृत्तिरभ्यासःतंपरकीयंहंतुंशीलमस्य धनुर्विद्यायांपरोत्कर्षजेता संदृश्यःरमणीयांगः ॥ १५ ॥ १६ ॥ शक्रविष्णूहिश ब्दइवार्थे तारकामयेतारकातारावृहस्पतिभार्यासैवआमयवत्विनाशहेतुर्यस्मिन् आमयोरोगः ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ असंगःरथस्पर्शहीनः ॥ २२ ॥ चैत्यवृक्षःग्रामादिचिह्नभूतोवृक्षः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ रिष्यतेहिंस्यते विध्यतेइत्यपिपाठः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

येनशक्रोदानवानांजघाननवतीर्नव ॥ तंप्राप्यसमहृष्यंतरथंतेपुरुषर्षभाः ॥ १९ ॥ ततःकृष्णंमहाबाहुंभ्रातृभ्यांसहितंतदा ॥ रथस्थंमागधादृष्ट्वासमपद्यंतविस्मि
ताः ॥ २० ॥ हयैर्दिव्यैःसमायुक्तोरथोवायुसमोजवे ॥ अधिष्ठितःसशुशुभेकृष्णेनातीवभारत ॥ २१ ॥ असंगोदेवविहितस्तस्मिन्रथवरेध्वजः ॥ योजनाद्ददृशे
श्रीमानिंद्रायुधसमप्रभः ॥ २२ ॥ चिंतयामासकृष्णोथगरुत्मंतंसचाभ्ययात् ॥ क्षणेतस्मिन्सतेनासीच्चैत्यवृक्षइवोत्थितः ॥ २३ ॥ व्यादितास्यैर्महानादैःसहभू
तैर्ध्वजालयैः ॥ तस्मिन्रथवरेतस्थौगरुत्मान्पन्नगाशनः ॥ २४ ॥ दुर्निरीक्ष्योहिभूतानांतेजसाभ्यधिकंबभौ ॥ आदित्यइवमध्याह्नेसहस्रकिरणावृतः ॥ २५ ॥ नस
सज्जतिवृक्षेषुशस्त्रैश्चापिनरिष्यते ॥ दिव्योध्वजवरोराजन्दृश्यतेचेहमानुषैः ॥ २६ ॥ तमास्थायरथंदिव्यंपर्जन्यसमनिःस्वनं ॥ निर्ययौपुरुषव्याघ्रःपांडवाभ्यांसहा
च्युतः ॥ २७ ॥ यंलेभेवासवाद्राजावसुस्तस्माद्बृहद्रथः ॥ बृहद्रथात्क्रमेणैवप्राप्तोबार्हद्रथंनृप ॥ २८ ॥ सनिर्यायमहाबाहुःपुंडरीकेक्षणस्ततः ॥ गिरिव्रजाद्बहिस्त
स्थौसमदेशेमहायशाः ॥ २९ ॥ तत्रैनंनागराःसर्वेसत्कारेणाभ्ययुस्तदा ॥ ब्राह्मणप्रमुखाराजन्विधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ३० ॥ बंधनाद्विप्रमुक्ताश्चराजानोमधुसूदनं ॥ पू
जयामासुरूचुश्चस्तुतिपूर्वमिदंवचः ॥ ३१ ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिदेवकिनंदने ॥ भीमार्जुनबलोपेतेधर्मस्यप्रतिपालनं ॥ ३२ ॥ जरासंधह्रदेघोरेदुःखपंकेनिम
ज्जतां ॥ राज्ञांसमभ्युद्धरणंयदिदंकृतमद्यवै ॥ ३३ ॥ विष्णोसमवसन्नानांगिरिदुर्गेसुदारुणे ॥ दिष्ट्यामोक्षाद्यशोदीप्तमाप्तंतेयदुनंदन ॥ ३४ ॥ किंकुर्मःपुरुष
व्याघ्रशाधिनःप्रणतिस्थितान् ॥ कृतमित्येवतद्विद्धिनृपैर्यद्यपिदुष्करं ॥ ३५ ॥ तानुवाचहृषीकेशःसमाश्वास्यमहामनाः ॥ युधिष्ठिरोराजसूयंक्रतुमाहर्तुमिच्छ
ति ॥ ३६ ॥ तस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ सर्वैर्भवद्भिर्विज्ञायसाहाय्यंक्रियतामिति ॥ ३७ ॥ ततःसुप्रीतमनसस्तेनृपान्नृपसत्तम ॥ तथेत्येवाब्रुवन्स
र्वेप्रतिगृह्यास्यतांगिरं ॥ ३८ ॥ रत्नभाजंचदाशार्हंचक्रुस्तेपृथिवीश्वराः ॥ कृच्छ्राज्जग्राहगोविंदस्तेषांतदनुकंपया ॥ ३९ ॥ जरासंधात्मजश्चैवसहदेवोमहामनाः ॥
निर्ययौसजनामात्यःपुरस्कृत्यपुरोहितं ॥ ४० ॥ सनीचैःप्रणतोभूत्वाबहुरत्नपुरोगमः ॥ सहदेवोनृणांदेवंवासुदेवमुपस्थितः ॥ ४१ ॥ भयार्त्तायततस्तस्मैकृष्णो
दत्वाभयंतदा ॥ आददेस्यमहार्हाणिरत्नानिपुरुषोत्तमः ॥ ४२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पार्थिवत्वंसाम्राज्यं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कृच्छ्रान्मोचितेभ्यो
धनग्रहणंयशोहानिकरमितिसंकटात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकत्वंसख्यं यथावयःज्येष्ठानुक्रमेणप्रथमंभीमेनततःकृष्णेनततोर्जुनेन ॥४३॥४४॥४५ ॥४६ ॥४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

अभ्यषिंचततत्रैवजरासंधात्मजंमुदा ॥ गत्वैकत्वंचकृष्णेनपार्थाभ्यांचैवसत्कृतः ॥ ४३ ॥ विवेशराजाद्युतिमान्बार्हद्रथपुरंनृप ॥ अभिषिक्तोमहाबाहुर्जारासं
धिर्महात्मभिः ॥ ४४ ॥ कृष्णस्तुसहपार्थाभ्यांश्रियापरमयायुतः ॥ रत्नान्यादायभूरीणिप्रययौपुरुषर्षभः ॥ ४५ ॥ इंद्रप्रस्थमुपागम्यपांडवाभ्यांसहाच्युतः ॥ स
मेत्यधर्मराजानंप्रीयमाणोभ्यभाषत ॥ ४६ ॥ दिष्ट्याभीमेनबलवान्जरासंधोनिपातितः ॥ राजानोमोक्षिताश्चैवबंधनान्नृपसत्तम ॥ ४७॥ दिष्ट्याकुशलिनौ
चेमौभीमसेनधनंजयौ ॥ पुनःस्वनगरंप्राप्तावक्षतावितिभारत ॥ ४८ ॥ ततोयुधिष्ठिरःकृष्णंपूजयित्वायथार्हतः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवप्रहृष्टःपरिषस्वजे ॥४९॥
ततःक्षीणेजरासंधेभ्रातृभ्यांविहितंजयं ॥ अजातशत्रुरासाद्यमुमुदेभ्रातृभिःसह ॥ ५० ॥ यथावयःसमागम्यभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ सत्कृत्यपूजयित्वाचविस
सर्जनराधिपान् ॥ ५१ ॥ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्तेनृपाहृष्टमानसाः ॥ जग्मुःस्वदेशांस्त्वरितायानैरुच्चावचैस्ततः ॥ ५२ ॥ एवंपुरुषशार्दूलोमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥
पांडवैर्घातयामासजरासंधमरिंतदा ॥ ५३ ॥ घातयित्वाजरासंधंबुद्धिपूर्वमरिंदमः ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यपृथांकृष्णांचभारत ॥ ५४॥ सुभद्रांभीमसेनंचफाल्गु
नंयमजौतथा ॥ धौम्यमामंत्रयित्वाचप्रययौस्वांपुरींप्रति ॥ ५५॥ तेनैवरथमुख्येनमनसस्तुल्यगामिना ॥ धर्मराजविसृष्टेनदिव्येनानादयन्दिशः ॥ ५६ ॥ ततो
युधिष्ठिरमुखाःपांडवाभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमकुर्वंतकृष्णमक्लिष्टकारिणं ॥५७॥ ततोगतेभगवतिकृष्णेदेवकिनंदने॥ जयंलब्ध्वासुविपुलंराज्ञांदत्वाऽभयंतदा
॥ ५८ ॥ संवर्धितंयशोभूयःकर्मणातेनभारत ॥ द्रौपद्याःपांडवाराजन्परांप्रीतिमवर्धयन् ॥ ५९ ॥ तस्मिन्कालेतुयद्युक्तंधर्मकामार्थसंहितं ॥ तद्राजाधर्मतश्च
क्रेप्रजापालनकीर्त्तनं ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधवधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ समाप्तंचेदंजरासंधवधपर्व ॥ ७ ॥
अथदिग्विजयपर्व वैशंपायनउवाच पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥ अर्जुनउवाच धनुर
स्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलं ॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितं ॥ २ ॥ तत्रकृत्यमहंमन्येकोशस्यपरिवर्धनं ॥ करमाहारयिष्यामिराज्ञःसर्वान्नृपोत्त
म ॥ ३ ॥ विजयायप्रयास्यामिदिशंधनदपालिताम् ॥ तिथावथमुहूर्त्तेचनक्षत्रेचाभिपूजिते ॥ ४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥ ॥७॥

क्षत्रियस्यशत्रुजयेनधनार्जनंधर्मइतिशिष्टाचारेणदर्शयितुंपांडवानांदिग्विजयमुपक्रामयतिसप्तभिरध्यायैः पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमित्यादिना ॥ १ ॥पक्षोवासुदेवःभूमिःदुर्गं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैशंपायनउवाच धनंजयवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ स्निग्धगंभीरनादिन्यातंगिराप्रत्यभाषत॥ ५॥ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्प्रयाहिभरतर्षभ॥ दुर्ह
॥३१॥ दामप्रहर्षायसुहृदांनंदनायच॥ ६॥ विजयस्तेध्रुवंपार्थप्रियंकाममवाप्स्यति॥ इत्युक्तःप्रययौपार्थःसैन्येनमहतावृतः॥ ७॥ अग्निदत्तेनदिव्येनरथेनाद्भुतक
र्मणा॥ तथैवभीमसेनोपियमौचपुरुषर्षभौ॥८॥ ससैन्याःप्रययुःसर्वेधर्मराज्ञेनपूजिताः॥ दिशंधनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः॥ ९॥ भीमसेनस्तथाप्राचीं
सहदेवस्तुदक्षिणां॥ प्रतीचींनकुलोराजन्दिशंव्यजयतास्त्रवित्॥१०॥ खांडवप्रस्थमध्यस्थोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ आसीत्परमयालक्ष्म्यासुहृद्गणवृतःप्रभुः
॥११॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिदिग्विजयसंक्षेपकथनेपंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ध्र॥ जनमेजयउवाच दिशामभिजयंब्रह्मन्
विस्तरेणानुकीर्त्तय॥ नहितृप्यामिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत्॥ १॥ वैशंपायनउवाच धनंजयस्यवक्ष्यामिविजयंपूर्वमेवते॥ यौगपद्येनपार्थैर्हिनिर्जितेयं
वसुंधरा॥ २॥ पूर्वंकुलिंदविषयेवशेचक्रेमहीपतीन्॥ धनंजयोमहाबाहुर्नातितीव्रेणकर्मणा॥ ३॥ आनर्त्तान्कालकूटांश्चकुलिंदांश्चविजित्यसः॥ सुमंडलं
चावजितंकृतवान्सहसैनिकं॥ ४॥ सतेनसहितोराजन्सव्यसाचीपरंतपः॥ विजिग्येशाकलंद्वीपंप्रतिविंध्यंचपार्थिवं॥ ५॥ शाकलद्वीपवासाश्चसप्तद्वीपेषुयेनृ
पाः॥ अर्जुनस्यचसैन्यैस्तैर्विग्रहस्तुमुलोभवत्॥६॥ सतानपिमहेष्वासान्विजिग्येभरतर्षभ॥ तैरेवसहितःसर्वैःप्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत्॥ ७॥ तत्रराजामहाना
सीद्भगदत्तोविशांपते॥तेनासीत्सुमहद्युद्धंपांडवस्यमहात्मनः॥८॥ सकिरातैश्चचीनैश्चवृतःप्राग्ज्योतिषोभवत्॥ अन्यैश्चबहुभिर्योधैःसागरानूपवासिभिः॥ ९॥
ततःसदिवसानष्टौयोधयित्वाधनंजयं॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजासंग्रामविगतक्लमं॥ १०॥ उपपन्नंमहाबाहोत्वयिकौरवनंदन॥ पाकशासनदायादेवीर्यमाहवशो
भिनि॥ ११॥ अहंसखामहेंद्रस्यशक्रादनवरोरणे॥ नशक्ष्यामिचतेतातस्थातुंप्रमुखतोयुधि॥ १२॥ त्वमीप्सितंपांडवेयब्रूहिकिंकरवाणिते॥ यद्वक्ष्यसिमहा
बाहोतत्करिष्यामिपुत्रक॥ १३॥ अर्जुनउवाच कुरूणामृषभोराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ धर्मज्ञःसत्यसंधश्चयज्वाविपुलदक्षिणः॥ १४॥ तस्यपार्थिवतामी
प्सेकरस्तस्मैप्रदीयतां॥ भवान्पितृसखाचैवप्रीयमाणोमयापिच॥ ततोनाज्ञापयामित्वांप्रीतिपूर्वंप्रदीयतां॥१५॥ भगदत्तउवाच कुंतीमातर्यथामेत्वंतथा ॥३१॥
राजायुधिष्ठिरः॥ सर्वमेतत्करिष्यामिकिंचान्यत्करवाणिते॥ १६॥ इ०म०भा०सभाप०दिग्विजयप०अर्जुनदिग्विजयेभगदत्तजयेषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमिति अनेनैवकरदानेनैव अनुजानताअनुज्ञांदत्तवता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सन्निपातःसंघर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उत्सवसंकेतान् स्त्रीपुंस

वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचभगदत्तंधनंजयः ॥ अनेनैवकृतंसर्वंभविष्यत्यनुजानता ॥ १ ॥ तंविजित्यमहाबाहुःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ प्रययावुत्त
रांतस्माद्दिशंधनदपालितां ॥ २ ॥ अंतर्गिरिंचकौंतेयस्तथैवचबहिर्गिरिं ॥ तथैवोपगिरिंचैवविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ विजित्यपर्वतान्सर्वान्येचतत्रनराधिपाः ॥
तान्वशेस्थापयित्वासधनान्यादायसर्वशः ॥ ४ ॥ तैरेवसहितःसर्वैरनुरज्यचतान्नृपान् ॥ उलूकवासिनंराजन्बृहंतमुपजग्मिवान् ॥ ५ ॥ मृदंगवरनादेनरथनेमि
स्वनेनच ॥ हस्तिनांचनिनादेनकंपयन्वसुधामिमां ॥ ६ ॥ ततोबृहंतस्त्वरितोबलेनचतुरंगिणा ॥ निष्क्रम्यनगरात्तस्माद्योधयामासफाल्गुनं ॥ ७ ॥ सुमहा
न्सन्निपातोभूद्धनंजयबृहंतयोः ॥ नशशाकबृहंतस्तुसोढुंपांडवविक्रमं ॥ ८ ॥ सोऽविषह्यतमंमत्वाकौंतेयंपर्वतेश्वरः ॥ उपावर्त्ततदुर्धर्षोरत्नान्यादायसर्वशः
॥ ९ ॥ सतद्राज्यमवस्थाप्यउलूकसहितोययौ ॥ सेनाबिंदुमथोराजन्राज्यादाशुसमाक्षिपत् ॥ १० ॥ मोदापुरंवामदेवंसुदामानंसुसंकुलं ॥ उलूकानुत्तरांश्चै
वतांश्चराज्ञःसमानयत् ॥ ११ ॥ तत्रस्थःपुरुषैरेवधर्मराजस्यशासनात् ॥ किरीटीजितवान्राजन्देशान्पंचगणांस्ततः ॥ १२ ॥ सदेवप्रस्थमासाद्यसेनाबिंदोः
पुरंप्रति ॥ बलेनचतुरंगेणनिवेशमकरोत्प्रभुः ॥ १३ ॥ सतैःपरिवृतःसर्वैर्विष्वगश्वंनराधिपं ॥ अभ्यगच्छन्महातेजाःपौरवंपुरुषर्षभ ॥ १४ ॥ विजित्यचाहवेशू
रान्पार्वतीयान्महारथान् ॥ जिगायसेनयाराजन्पुरंपौरवरक्षितं ॥ १५ ॥ पौरवंयुधिनिर्जित्यदस्यून्पर्वतवासिनः ॥ गणानुत्सवसंकेतानजयत्सप्तपांडवः ॥ १६ ॥
ततःकाश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ व्यजयल्लोहितंचैवमंडलैर्दशभिःसह ॥ १७ ॥ ततस्त्रिगर्त्तान्कौंतेयंदार्वान्कोकनदास्तथा ॥ क्षत्रियाबहवोराज
न्नुपावर्त्तंतसर्वशः ॥ १८ ॥ अभिसारींततोरम्यांविजिग्येकुरुनंदनः ॥ उरगावासिनंचैवरोचमानंरणेजयत् ॥ १९ ॥ ततःसिंहपुरंरम्यंचित्रायुधसुरक्षितम् ॥
प्राधमद्बलमास्थायपाकशासनिराहवे ॥ २० ॥ ततःसुह्मांश्चचोलांश्चकिरीटीपांडवर्षभः ॥ सहितःसर्वसैन्येनप्रामथत्कुरुनंदनः ॥ २१ ॥ ततःपरमविक्रांतो
बाल्हीकान्पाकशासनिः ॥ महतापरिमर्देनवशेचक्रेदुरासदान् ॥ २२ ॥ गृहीत्वातुबलंसारंफाल्गुनःपांडुनंदनः ॥ दरदान्सहकांबोजैरजयत्पाकशासनिः ॥ २३ ॥
प्रागुत्तरांदिशंयेचवसंत्याश्रित्यदस्यवः ॥ निवसंतिवनेयेचतान्सर्वानजयत्प्रभुः ॥ २४ ॥

योःपरस्परप्रीतिरेवरत्यर्थंसंकेतःनतुदांपत्यव्यवस्थापशूनामिवयत्रास्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ मंडलैःक्षुद्रराज्यैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अभिसारींनगरीं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रागुत्तरांऐशानीं ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥२६॥२७॥ जवनान्धावनेशीघ्रान् आशुगान् यदृच्छयाचलनसमर्थान्॥२८॥ निष्कुटंशैलविशेषं॥२९॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ ॥७॥ सइति ॥१॥

लोहान्परमकांबोजानृषिकानुत्तरानपि॥ सहितांस्तान्महाराजव्यजयत्पाकशासनिः ॥ २५ ॥ ऋषिकेष्वपिसंग्रामोबभूवातिभयंकरः ॥ तारकामयसंकाशःप
रस्त्वृषिकपार्थयोः॥ २६॥ सविजित्यततोराजनृषिकान्रणमूर्धनि ॥ शुकोदरसमांस्तत्रहयानष्टौसमानयत्॥ २७॥ मयूरसदृशानन्यानुत्तरानपरानपि॥ ज
वनानाशुगांश्चैवकरार्थंसमुपानयत्॥ २८ ॥ सविनिर्जित्यसंग्रामेहिमवंतंसनिष्कुटं॥ श्वेतपर्वतमासाद्यन्यविशत्पुरुषर्षभः॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेसभा
पर्वणिदिग्विजयपर्वणिफाल्गुनदिग्विजयेनानादेशजयेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच सश्वेतपर्वतंवीरःसमतिक्र
म्यवीर्यवान्॥ देशंकिंपुरुषावासंद्रुमपुत्रेणरक्षितं ॥ १ ॥ महतासन्निपातेनक्षत्रियांतकरेणह ॥ अजयत्पांडवश्रेष्ठःकरेचैनंन्यवेशयत् ॥ २ ॥ तंजित्वाहाटकंना
मदेशंगुह्यकरक्षितं॥ पाकशासनिरव्यग्रःसहसैन्यःसमासदत्॥ ३ ॥ तांस्तुसांत्वेननिर्जित्यमानसंसरउत्तमं ॥ ऋषिकुल्यास्तथासर्वाददर्शकुरुनंदनः॥ ४ ॥
सरोमानसमासाद्यहाटकानभितःप्रभुः॥ गंधर्वरक्षितंदेशमजयत्पांडवस्ततः ॥ ५ ॥ तत्रतित्तिरिकल्माषान्मंडूकाख्यान्हयोत्तमान् ॥ लेभेसकरमत्यंतंगंधर्वन
गरात्तदा॥ ६ ॥ उत्तरंहरिवर्षंतुससमासाद्यपांडवः॥ इयेषजेतुंतंदेशंपाकशासननंदनः ॥ ७ ॥ ततएनंमहावीर्यंमहाकायामहाबलाः॥ द्वारपालाःसमासाद्यहृ
ष्टावचनमब्रुवन्॥ ८ ॥ पार्थनेदंत्वयाशक्यंपुरंजेतुंकथंचन॥ उपावर्त्तस्वकल्याणपर्याप्तमिदमच्युत ॥ ९ ॥ इदंपुरंयःप्रविशेद्ध्रुवंनसभवेन्नरः॥ प्रीयामहेत्वया
वीरपर्याप्तोविजयस्तव ॥ १० ॥ नचात्रकिंचिज्जेतव्यमर्जुनात्रप्रदृश्यते॥ उत्तराःकुरवोह्येतेनात्रयुद्धंप्रवर्त्तते॥ ११ ॥ प्रविष्टोपिहिकौंतेयनेहद्रक्ष्यसिकिंचन॥
नहिमानुषदेहेनशक्यमत्राभिवीक्षितुं॥ १२॥ अथेहपुरुषव्याघ्रकिंचिदन्यच्चिकीर्षसि॥ तत्प्रब्रूहिकरिष्यामोवचनात्तवभारत ॥ १३ ॥ ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जु
नःप्रहसन्निव॥ पार्थिवत्वंचिकीर्षामिधर्मराजस्यधीमतः ॥ १४॥ नप्रवेक्ष्यामिवोदेशंविरुद्धंयदिमानुषैः ॥ युधिष्ठिराययत्किंचित्करपण्यंप्रदीयतां॥ १५॥
ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच॥ क्षौमाजिनानिदिव्यानितस्यतेप्रददुःकरं ॥ १६॥ एवंसपुरुषव्याघ्रोविजित्यदिशमुत्तरां॥ संग्रामान्सुबहून्कृ
त्वाक्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा॥ १७॥

॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ नसभवेन्म्रियेतेत्यर्थः ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ क्षुमाअतसीविशेषः क्षुमाऽतसीनीलिकयोरितिमेदिनी तत्तंतुनिर्मितानिक्षौमाणि अजिनानिच ॥१६॥१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ बलचक्रेणसेनासमूहेनदंशितेनसन्नद्धेन ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ दशार्णान्देशान् निरायुधंबाहुयुद्धं ॥ ५ ॥ अधिचक्रेइतिसंबंधः जित्वातस्यबलंज्ञात्वासेनापत्यंतस्मैदत्तवानित्यर्थः अधिसेनापतिंसेनापतिष्वधिकंमुख्यंचक्रेइतिवाऽर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सविनिर्जित्यराज्ञस्तान्करेचविनिवेश्यतु ॥ धनान्यादायसर्वेभ्योरत्नानिविविधानिच ॥ १८ ॥ हयांस्तित्तिरिकल्माषान्शुकपत्रनिभानपि ॥ मयूरसदृशा
नन्यान्सर्वाननिलरंहसः ॥ १९ ॥ वृतःसुमहताराजन्बलेनचतुरंगिणा ॥ आजगामपुनर्वीरःशक्रप्रस्थंपुरोत्तमं ॥ २० ॥ धर्मराजायतत्पार्थोधनंसर्वंसवाहनं
न्यवेदयदनुज्ञातस्तेनराज्ञागृहान्ययौ ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदि०प०अर्जुनोत्तरदिग्विजयेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥
वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुभीमसेनोपिवीर्यवान् ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यययौप्राचींदिशंप्रति ॥ १ ॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना ॥ हस्त्य
श्वरथपूर्णेनदंशितेनप्रतापवान् ॥ २ ॥ वृतोभरतशार्दूलोद्विषच्छोकविवर्द्धनः ॥ सगत्वानरशार्दूलःपंचालानांपुरंमहत् ॥ ३ ॥ पंचालान्विविधोपायैःसांत्वयामा
सपांडवः ॥ ततःसगंडकान्शूरोविदेहान्भरतर्षभः ॥ ४ ॥ विजित्याल्पेनकालेनदशार्णानजयत्प्रभुः ॥ तत्रदाशार्णकोराजासुधर्मालोमहर्षणं ॥ कृतवान्भीम
सेनेनमहद्युद्धंनिरायुधं ॥ ५ ॥ भीमसेनस्तुतद्दृष्ट्वातस्यकर्ममहात्मनः ॥ अधिसेनापतिंचक्रेसुधर्माणंमहाबलं ॥ ६ ॥ ततःप्राचींदिशंभीमोययौभीमपराक्र
मः ॥ सैन्येनमहताराजन्कंपयन्निवमेदिनीं ॥ ७ ॥ सोश्वमेधेश्वरंराजन्रोचमानंसहानुगं ॥ जिगायसमरेवीरोबलेनबलिनांवरः ॥ ८ ॥ सतंनिर्जित्यकौंतेयोना
तितीव्रेणकर्मणा ॥ पूर्वदेशंमहावीर्योविजिग्येकुरुनंदनः ॥ ९ ॥ ततोदक्षिणमागम्यपुलिंदनगरंमहत् ॥ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनराधिपं ॥ १० ॥ ततस्तुध
र्मराजस्यशासनाद्भरतर्षभः ॥ शिशुपालंमहावीर्यमभ्यगाज्जनमेजय ॥ ११ ॥ चेदिराजोपितच्छ्रुत्वापांडवस्यचिकीर्षितं ॥ उपनिष्क्रम्यनगरात्प्रत्यगृह्णात्परं
तप ॥ १२ ॥ तौसमेत्यमहाराजकुरुचेदिवृषौतदा ॥ उभयोरात्मकुलयोःकौशल्यंपर्यपृच्छतां ॥ १३ ॥ ततोनिवेद्यतद्राष्ट्रंचेदिराजोविशांपते ॥ उवाचभीमंप्रह
सन्किमिदंकुरुषेनघ ॥ १४ ॥ तस्यभीमस्तदाचख्यौधर्मराजचिकीर्षितं ॥ सचतंप्रतिगृह्यैवतथाचक्रेनराधिपः ॥ १५ ॥ ततोभीमस्तत्रराजन्नुषित्वात्रिदशाः
क्षपाः ॥ सत्कृतःशिशुपालेनययौसबलवाहनः ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिभीमदिग्विजयेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥छ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृषौश्रेष्ठौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्रिदशाःत्र्यधिकादशत्रयोदश ॥ १६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुह्माराढाः मागधानभ्यधाद्बलीकरंप्रयच्छतेत्युक्तवान् पूर्वमेवपराक्रांतत्वात् ॥ १६ ॥ १७॥

वैशंपायनउवाच ततःकुमारविषयेश्रेणिमंतमथाजयत् ॥ कोसलाधिपतिंचैवबृहद्बलमरिंदमः ॥ १ ॥ अयोध्यायांतुधर्मज्ञंदीर्घयज्ञंमहाबलं ॥ अजयत्पांड
वश्रेष्ठोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ २ ॥ ततोगोपालकक्षंचसोत्तरानपिकोसलान् ॥ मल्लानामधिपंचैवपार्थिवंचाजयत्प्रभुः ॥३॥ ततोहिमवतःपार्श्वंसमभ्येत्यजलो
द्भवं ॥ सर्वमल्पेनकालेनदेशंचक्रेवशंबली ॥ ४ ॥ एवंबहुविधान्देशान्विजिग्येभरतर्षभः ॥ भल्लाटमभितोजिग्येशुक्तिमंतंचपर्वतं ॥ ५ ॥ पांडवःसुमहावीर्यो
बलेनबलिनांवरः ॥ सकाशिराजंसमरेसुबाहुमनिवर्त्तिनं ॥ ६ ॥ वशेचक्रेमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ ततःसुपार्श्वमभितस्तथाराजपतिंक्रथं ॥ ७॥ युध्य
मानंबलात्संख्येविजिग्येपांडवर्षभः ॥ ततोमत्स्यान्महातेजामलदांश्चमहाबलान् ॥ ८ ॥ अनघानभयांश्चैवपशुभूमिंचसर्वशः ॥ निवृत्यचमहाबाहुर्मदधारंम
हीधरं ॥ ९ ॥ सोमधेयांश्चनिर्जित्यप्रययावुत्तरामुखः ॥ वत्सभूमिंचकौंतेयोविजिग्येबलवान्बलात् ॥ १० ॥ भर्गाणामधिपंचैवनिषादाधिपतिंतथा ॥ विजि
ग्येभूमिपालांश्चमणिमत्प्रमुखान्बहून् ॥ ११ ॥ ततोदक्षिणमल्लांश्चभोगवंतंचपर्वतं ॥ तरसैवाजयद्भीमोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ १२ ॥ शर्मकान्वर्मकांश्चैवव्य
जयत्सांत्वपूर्वकं ॥ वैदेहकंचराजानंजनकंजगतीपतिं ॥ १३ ॥ विजिग्येपुरुषव्याघ्रोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ शकांश्चबर्बरांश्चैवअजयच्छद्मपूर्वकं ॥ १४ ॥ वैदेहस्थ
स्तुकौंतेयइंद्रपर्वतमंतिकात् ॥ किरातानामधिपतीनजयत्सप्तपांडवः ॥ १५ ॥ ततःसुह्मान्प्रसुह्मांश्चसपक्षानतिवीर्यवान् ॥ विजित्ययुधिकौंतेयोमागधान
भ्यधाद्बली ॥ १६ ॥ दंडंचदंडधारंचविजित्यपृथिवीपतीन् ॥ तैरेवसहितैःसर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ॥ १७ ॥ जारासंधिंसांत्वयित्वाकरेचविनिवेश्यह ॥ तैरेवसहि
तैःसर्वैःकर्णमभ्यद्रवद्बली ॥ १८ ॥ सकंपयन्निवमहींबलेनचतुरंगिणा ॥ युयुधेपांडवश्रेष्ठःकर्णेनामित्रघातिना ॥ १९ ॥ सकर्णंयुधिनिर्जित्यवशेकृत्वाचभार
त ॥ ततोविजिग्येबलवान्राज्ञःपर्वतवासिनः ॥ २० ॥ अथमोदागिरौचैवराजानंबलवत्तरं ॥ पांडवोबाहुवीर्येणनिजघानमहामृधे ॥ २१ ॥ ततःपुंड्राधिपंवी
रंवासुदेवंमहाबलं ॥ कौशिकीकच्छनिलयंराजानंचमहौजसं ॥ २२ ॥ उभौबलभृतौवीरावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ निर्जित्याजौमहाराजवंगराजमुपाद्रवत् ॥
॥ २३ ॥ समुद्रसेनंनिर्जित्यचंद्रसेनंचपार्थिवं ॥ ताम्रलिप्तंचराजानंकर्वटाधिपतिंतथा ॥ २४ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ तथैवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पटच्चरान्चोरदेशान् ॥ ४ ॥ ५ ॥

सुह्मानामधिपंचैवयेचसागरवासिनः॥ सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैवविजिग्येभरतर्षभः॥ २५॥ एवंबहुविधान्देशान्विजित्यपवनात्मजः॥ वसुतेभ्यउपादायलौहित्यमगमद्बली॥ २६॥ ससर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरानूपवासिनः॥ करमाहारयामासरत्नानिविविधानिच॥ २७॥ चंदनागुरुवस्त्राणिमणिमौक्तिककंबलं॥ कांचनंरजतंचैवविद्रुमंचमहाधनं॥ २८॥ तेकोटीशतसंख्येनकौंतेयंमहतातदा॥ अभ्यवर्षन्महात्मानंधनवर्षेणपांडवं ॥ २९ ॥ इंद्रप्रस्थमुपागम्यभीमोभीमपराक्रमः॥ निवेदयामासतदाधर्मराजायतद्धनं॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिभीमप्राचीदिग्विजयेत्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच तथैवसहदेवोपिधर्मराजेनपूजितः॥ महत्यासेनयाराजन्प्रययौदक्षिणांदिशं ॥ १ ॥ सशूरसेनान्कार्त्स्न्येनपूर्वमेवाजयत्प्रभुः ॥ मत्स्यराजंचकौरव्योवशेचक्रेबलाद्बली॥ २॥ अधिराजाधिपंचैवदंतवक्रंमहाबलं॥ जिगायकरदंचैवकृत्वाराज्येन्यवेशयत्॥ ३॥ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनराधिपं॥ तथैवापरमत्स्यांश्चव्यजयत्सपटच्चरान् ॥ ४ ॥ निषादभूमिंगोशृंगंपर्वतप्रवरंतथा ॥ तरसैवाजयद्धीमान्श्रेणिमंतंचपार्थिवं ॥ ५ ॥ नरराष्ट्रंचनिर्जित्यकुंतिभोजमुपाद्रवत्॥ प्रीतिपूर्वंचतस्यासौप्रतिजग्राहशासनं॥ ६॥ ततश्चर्मण्वतीकूलेजंभकस्यात्मजंनृपं ॥ ददर्शवासुदेवेनशेषितंपूर्ववैरिणा ॥ ७॥ चक्रेतेनससंग्रामंसहदेवेनभारत॥ सतमाजौविनिर्जित्यदक्षिणाभिमुखोययौ॥ ८ ॥ सेकानपरसेकांश्चव्यजयत्सुमहाबलः ॥ करंतेभ्यउपादायरत्नानिविविधानिच॥ ९ ॥ ततस्तेनैवसहितोनर्मदामभितोययौ॥ विंदानुविंदावावंत्यौसैन्येनमहतावृतौ ॥ जिगायसमरेवीरावाश्विनेयःप्रतापवान् ॥ १० ॥ ततोरत्नान्युपादायपुरंभोजकटंययौ॥ तत्रयुद्धमभूद्राजन्दिवसद्वयमच्युत॥ ११ ॥ सविजित्यदुराधर्षंभीष्मकंमाद्रिनंदनः॥ कोसलाधिपतिंचैवतथावेणातटाधिपं॥ १२ ॥ कांतारकांश्चसमरेतथाप्राकोटकान्नृपान् ॥ नाटकेयांश्चसमरेतथाहेरंबकान्युधि ॥ १३ ॥ मारुधंचविनिर्जित्यरम्यग्राममथोबलात् ॥ नाचीनानर्बुकांश्चैवराजानश्चमहाबलः॥ १४॥ तांस्तानाटविकान्सर्वानजयत्पांडुनंदनः॥ वाताधिपंचनृपतिंवशेचक्रेमहाबलः ॥ १५ ॥ पुलिंदांश्चरणेजित्वाययौदक्षिणतःपुरः ॥ युयुधेपांड्यराजेनदिवसंनकुलानुजः॥ १६॥ तंजित्वासमहाबाहुःप्रययौदक्षिणापथं॥ गुहामासादयामासकिष्किंधांलोकविश्रुतां॥ १७॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८॥१९॥ २०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ २५॥ प्रत्यमित्रःशत्रुः ॥ २६ ॥ पारदारिकःस्वेनारूढायाअपिपरकीयत्वात्परदारासक्तः गृहीतःविवशः ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥ चकमेमानुषस्वरूपेणशब्दतःका
मयामास एवंसर्वेषामपिगृहेइत्युक्तंसर्वेषामिति तयाचसःउपनीतः स्वीकृतः नीलस्यराज्ञःअविदितइतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शोभनःसुतरांवाइष्टकृत्प्रियकृत्अतिशयेनस्विष्टकृ

तत्रवानरराजाभ्यांमैंदेनद्विविदेनच ॥ युयुधेदिवसान्सप्तनचतौविकृतिंगतौ ॥ १८ ॥ ततस्तुष्टौमहात्मानौसहदेवायवानरौ ॥ ऊचतुश्चैवसंहृष्टौप्रीतिपूर्वमिदंव
चः ॥ १९ ॥ गच्छपांडवशार्दूलरत्नान्यादायसर्वशः ॥ अविघ्नमस्तुकार्यायधर्मराजायधीमते ॥ २० ॥ ततोरत्नान्युपादायपुरींमाहिष्मतींययौ ॥ तत्रनीलेनराज्ञा
सचक्रेयुद्धंनरर्षभः ॥ २१ ॥ पांडवःपरवीरघ्नःसहदेवःप्रतापवान् ॥ ततोस्यसुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरं ॥ २२ ॥ सैन्यक्षयकरंचैवप्राणानांसंशयावहं ॥ चक्रे
तस्यहिसाहाय्यंभगवान्हव्यवाहनः ॥ २३ ॥ ततोरथाहयानागाःपुरुषाःकवचानिच ॥ प्रदीप्तानिव्यदृश्यंतसहदेवबलेतदा ॥ २४ ॥ ततःसुसंभ्रांतमनावभूवकु
रुनंदनः ॥ नोत्तरंप्रतिवक्तुंचशक्तोभूज्जनमेजय ॥ २५ ॥ जनमेजयउवाच किमर्थंभगवान्वह्निःप्रत्यमित्रोभवद्युधि ॥ सहदेवस्ययज्ञार्थंघटमानस्य
वैद्विज ॥२६॥ वैशंपायनउवाच तत्रमाहिष्मतीवासीभगवान्हव्यवाहनः ॥ श्रूयतेहिगृहीतोवैपुरस्तात्पारदारिकः ॥ २७ ॥ नीलस्यराज्ञोदुहिताबभूवाती
वशोभना ॥ साग्निहोत्रमुपातिष्ठद्बोधनायपितुःसदा ॥ २८ ॥ व्यजनैर्धूयमानोपितावत्प्रज्वलतेनसः ॥ यावच्चारुपुटौष्ठेनवायुनानविधूयते ॥ २९ ॥ ततःसभ
गवानग्निश्चकमेतांसुदर्शनां ॥ नीलस्यराज्ञःसर्वेषामुपनीतश्चसोभवत् ॥ ३० ॥ ततोब्राह्मणरूपेणरममाणोयदृच्छया ॥ चकमेतांवरारोहांकन्यामुत्पल
लोचनां ॥ तंतुराजायथाशास्त्रमशासद्धार्मिकस्तदा ॥ ३१ ॥ प्रजज्वालततःकोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोराजाजगामशिरसाऽवनिं ॥ ३२ ॥ त
तःकालेनतांकन्यांतथैवहितदानृपः ॥ प्रददौविप्ररूपायवह्नयेशिरसानतः ॥ ३३ ॥ प्रतिगृह्यचतांसुभ्रूंनीलराज्ञःसुतांतदा ॥ चक्रेप्रसादंभगवांस्तस्यराज्ञोवि
भावसुः ॥ ३४ ॥ वरेणच्छंदयामासतंनृपंस्विष्टकृत्तमः ॥ अभयंचसजग्राहस्वसैन्येवैमहीपतिः ॥ ३५ ॥ ततःप्रभृतियेकेचिदज्ञानात्तांपुरींनृपाः ॥ जिगीषंतिबला
द्राजन्तेदह्यंतेस्मवह्निना ॥ ३६ ॥ तस्यांपुर्यांतदाचैवमाहिष्मत्यांकुरूद्वह ॥ बभूवुरनतिग्राह्यायोषितश्छंदतःकिल ॥ ३७ ॥ एवमग्निर्वरंप्रादात्स्त्रीणामप्रतिवार
णे ॥ स्वैरिण्यस्तत्रनार्योहियथेष्टंविचरंत्युत ॥ ३८ ॥

तमः छंदयामासप्रीणितवान् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ छंदतःइच्छातः अनतिग्राह्याः अत्यंतंसुग्रहाःनबभूवुः सर्वासांअग्निनापरिगृहीतत्वात्
॥ ३७ ॥ अप्रतिवारणेप्रातिकूल्येनस्त्रीणांवारणंनकर्तुंशक्तःकश्चिद्भविष्यतीतिवरः तदेवाह स्वैरिण्यइति भर्तुरन्यस्यवाशरीरेप्रविश्याग्निरेवास्माकंभोगंकरोतीतिनिश्चयादित्यर्थः ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तुष्टिंअलंबुद्धिं प्रीतिंसुखं ॥ ४९ ॥ आग्नेयंमंत्रंश्लोकरूपंमंत्राष्टकं जुहुयात्पायसादिनास्वाहांतैर्मंत्रैर्होमंकुर्यात् ॥ ५० ॥

वर्जयंतिचराजानस्तत्पुरंभरतर्षभ ॥ भयादग्नेर्महाराजतदाप्रभृतिसर्वदा ॥ ३९ ॥ सहदेवस्तुधर्मात्मासैन्यंदृष्ट्वाभयार्दितं ॥ परीतमग्निनाराजन्नाकंपतयथाच
लः ॥ उपस्पृश्यशुचिर्भूत्वासोब्रवीत्पावकंततः ॥ ४० ॥ सहदेवउवाच ॥ त्वदर्थोयंसमारंभःकृष्णवर्त्मन्नमोस्तुते ॥ मुखंत्वमसिदेवानांयज्ञस्त्वमसिपाव
क ॥ ४१ ॥ पावनात्पावकश्चासिवहनाद्धव्यवाहनः ॥ वेदास्त्वदर्थंजातावैजातवेदास्ततोह्यसि ॥ ४२ ॥ चित्रभानुःसुरेशश्चअनलस्त्वंविभावसो ॥ स्वर्गद्वार
स्पृशश्चासिहुताशोज्वलनःशिखी ॥ ४३ ॥ वैश्वानरस्त्वंपिंगेशःप्लवंगोभूरितेजसः ॥ कुमारसूस्त्वंभगवान्रुद्रगर्भोहिरण्यकृत् ॥ ४४ ॥ अग्निर्ददातुमेतेजोवायुः
प्राणंददातुमे ॥ पृथिवीबलमादध्याच्छिवंचापोदिशंतुमे ॥ ४५ ॥ अपांगर्भमहासत्वजातवेदःसुरेश्वर ॥ देवानांमुखमग्नेत्वंसत्येनविपुनीहिमां ॥ ४६ ॥ ऋषि
भिर्ब्राह्मणैश्चैवदैवतैरसुरैरपि ॥ नित्यंसुहुतयज्ञेषुसत्त्येनविपुनीहिमां ॥ ४७ ॥ धूमकेतुःशिखीचत्वंपापहाऽनिलसंभवः ॥ सर्वप्राणिषुनित्यस्थःसत्येनविपुनीहि
मां ॥ ४८ ॥ एवंस्तुतोसिभगवन्प्रीतेनशुचिनामया ॥ तुष्टिंपुष्टिंश्रुतंचैवप्रीतिंचाग्नेप्रयच्छमे ॥ ४९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंमंत्रमाग्नेयंपठन्योजुहुया
द्विभुं ॥ ऋद्धिमान्सततंदांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५० ॥ सहदेवउवाच ॥ यज्ञविघ्नमिमंकर्त्तुंनार्हस्त्वंयज्ञवाहन ॥ एवमुक्त्वातुमाद्रेयःकुशैरास्तीर्यमेदिनीं ॥
॥ ५१ ॥ विधिवत्पुरुषव्याघ्रःपावकंप्रत्युपाविशत् ॥ प्रमुखेतस्यसैन्यस्यभीतोद्विग्नस्यभारत ॥ ५२ ॥ नचैनमत्यगाद्वह्निर्वेलामिवमहोदधिः ॥ तमुपेत्यशनैर्वह्नि
रुवाचकुरुनंदनं ॥ ५३ ॥ सहदेवंनृणांदेवंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकौरव्यजिज्ञासेयंकृतामया ॥ ५४ ॥ वेद्मिसर्वमभिप्रायंतवधर्मसुतस्यच ॥ मया
तुरक्षितव्यापूरियंभरतसत्तम ॥ ५५ ॥ यावद्राज्ञोहिनीलस्यकुलेवंशधराइति ॥ ईप्सितंतुकरिष्यामिमनसस्तवपांडव ॥ ५६ ॥ ततउत्थायहृष्टात्माप्रांजलिः
शिरसानतः ॥ पूजयामासमाद्रेयःपावकंभरतर्षभ ॥ ५७ ॥ पावकेविनिवृत्तेतुनीलोराजाभ्यगात्तदा ॥ पावकस्याज्ञयाचैवमर्चयामासपार्थिवः ॥ ५८ ॥ स
त्कारेणनरव्याघ्रंसहदेवंयुधांपतिं ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांकरेचविनिवेश्यच ॥ ५९ ॥ माद्रीसुतस्ततःप्रायाद्विजयीदक्षिणांदिशं ॥ त्रैपुरंसवशेकृत्वाराजानममि
तौजसं ॥ ६० ॥ निजग्राहमहाबाहुस्तरसापौरवेश्वरं ॥ आकृतिंकौशिकाचार्यंयत्नेनमहताततः ॥ ६१ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अत्यगात्एनंअतिक्रम्यसैन्यंनददाहेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पूःपुरी ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ नकुलस्येति ॥१॥२॥३॥ रोही

वशेचक्रेमहाबाहुःसुराष्ट्राधिपतिंतदा ॥ सुराष्ट्रविषयस्थश्चप्रेषयामासरुक्मिणे ॥ ६२ ॥ राज्ञेभोजकटस्थायमहामात्रायधीमते ॥ भीष्मकायसधर्मात्मासा
॥३५॥ क्षादिंद्रसखायवै ॥ ६३ ॥ सचास्यप्रतिजग्राहससुतःशासनंतदा ॥ प्रीतिपूर्वंमहाराजवासुदेवमवेक्ष्यच ॥ ६४ ॥ ततःसरत्नान्यादायपुनःप्रायाद्युधांपतिः ॥ त
तःशूर्पारकंचैवतालाकटमथापिच ॥ ६५ ॥ वशेचक्रेमहातेजादंडकांश्चमहाबलः ॥ सागरद्वीपवासांश्चनृपतीन्म्लेच्छयोनिजान् ॥ ६६ ॥ निषादान्पुरुषादां
श्चकर्णप्रावरणानपि ॥ येचकालमुखानामनरराक्षसयोनयः ॥६७॥ कृत्स्नंकोलगिरिंचैवसुरभीपट्टनंतथा ॥ द्वीपंताम्राव्हयंचैवपर्वतंरामकंतथा ॥६८॥ तिमिं
गिलंचसनृपंवशेकृत्वामहामतिः ॥ एकपादांश्चपुरुषान्केरलान्वनवासिनः ॥ ६९ ॥ नगरींसंजयंतींचपाषंडंकरहाटकं ॥ दूतैरेववशेचक्रेकरंचैनानदापयत् ॥
॥ ७० ॥ पांड्यांश्चद्रविडांश्चैवसहितांश्चोड्रकेरलैः ॥ अंध्रांस्तालवनांश्चैवकलिंगानुष्ट्रकर्णिकान् ॥ ७१ ॥ आटवींचपुरींरम्यांयवनानांपुरंतथा ॥ दूतैरेववशेचक्रे
करंचैनानदापयत् ॥७२॥ ततःकच्छगतोधीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः॥ प्रेषयामासराजेंद्रपौलस्त्यायमहात्मने ॥ बिभीषणायधर्मात्माप्रीतिपूर्वमरिंदमः॥७३॥
सचास्यप्रतिजग्राहशासनंप्रीतिपूर्वकं ॥ तच्चकालकृतंधीमानभ्यमन्यतसप्रभुः ॥ ७४ ॥ ततःसंप्रेषयामासरत्नानिविविधानिच ॥ चंदनागुरुकाष्ठानिदिव्या
न्याभरणानिच ॥ ७५ ॥ वासांसिचमहार्हाणिमणींश्चैवमहाधनान् ॥ न्यवर्त्तततोधीमान्सहदेवःप्रतापवान् ॥ ७६॥ एवंनिर्जित्यतरसासांत्वेनविजयेनच ॥
करदान्पार्थिवान्कृत्वाप्रत्यागच्छदरिंदमः ॥ ७७॥ धर्मराजायतत्सर्वंनिवेद्यभरतर्षभः ॥ कृतकर्मासुखंराजन्नुवासजनमेजय ॥ ७८॥ इतिश्रीमहाभारतेसभा
पर्वणिदिग्विजयपर्वणिसहदेवदिग्विजयेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नकुलस्यतुवक्ष्यामिकर्माणिविजयंत
था ॥ वासुदेवजितामाशांयथासावजयत्प्रभुः ॥ १ ॥ निर्यायखांडवप्रस्थात्प्रतीचीमभितोदिशं ॥ उद्दिश्यमतिमान्प्रायान्महत्यासेनयासह ॥ २ ॥ सिंहनादेनम
हतायोधानांगर्जितेनच ॥ रथनेमिनिनादैश्चकंपयन्वसुधामिमां ॥ ३ ॥ ततोबहुधनंरम्यंगवाढ्यंधनधान्यवत् ॥ कार्त्तिकेयस्यदयितंरोहीतकमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥
तत्रयुद्धंमहच्चासीच्छूरैर्मत्तमयूरकैः ॥ मरुभूमिंसकात्स्न्र्येनतथैवबहुधान्यकं ॥ ५ ॥ शैरीषकंमहेत्थंचवशेचक्रेमहाद्युतिः ॥ आक्रोशंचैवराजर्षितेनयुद्धमभून्म ॥३५॥
हत् ॥ ६ ॥ तान्दशार्णान्सजित्वाचप्रतस्थेपांडुनंदनः ॥ शिबींस्त्रीगर्त्तानंबष्ठान्मालवान्पंचकर्पटान् ॥ ७॥ तकंगिरिं ॥४॥ मत्तमयूरसंज्ञैःक्षत्रियैः ॥५॥६॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पत्तनंपुटभेदनमित्यमरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ करभाणांउष्ट्राणां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ रक्षणादिति शत्रूणांदस्यूनां ॥ १ ॥ बलीनांकराणां निकामंयथेष्टंवर्षतीतिनिकामवर्षी स्फीतःसमृद्धः ॥ २ ॥ सुप्रवृत्ताःस्वस्यपरेषांच हितावहाःनतुक्रूराः राजकर्मणः

तथामध्यमकेयांश्चवाटधानान्द्विजानथ॥पुनश्चपरिवृत्याथपुष्करारण्यवासिनः॥८॥ गणानुत्सवसंकेतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः ॥ सिंधुकूलाश्रितायेचग्रामणीयामहाबलाः॥ ९ ॥ शूद्राभीरगणाश्चैवयेचाश्रित्यसरस्वतीम्॥ वर्त्तयंतिचयेमत्स्यैर्येचपर्वतवासिनः ॥ १० ॥ कृत्स्नंपंचनदंचैवतथैवामरपर्वतं॥ उत्तरज्योतिषंचैवतथादिव्यकटंपुरं॥ ११ ॥ द्वारपालंचतरसावशेचक्रेमहाद्युतिः॥ रामठान्हारहूणांश्चप्रतीच्याश्चैवयेनृपाः ॥ १२ ॥ तान्सर्वान्सवशेचक्रेशासनादेवपांडवः॥ तत्रस्थःप्रेषयामासवासुदेवायभारत॥ १३ ॥ सचास्यगतभीराजन्प्रतिजग्राहशासनं॥ ततःशाकलमभ्येत्यमद्राणांपुटभेदनं॥१४॥ मातुलंप्रीतिपूर्वेणशल्यंचक्रेवशेबली॥ सतेनसत्कृतोराज्ञासत्कारार्होविशांपते ॥ १५ ॥ रत्नानिभूरीण्यादायसंप्रतस्थेयुधांपतिः ॥ ततःसागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान्॥१६॥ पह्लवान्बर्बरांश्चैवकिरातान्यवनान्शकान्॥ ततोरत्नान्युपादायवशेकृत्वाचपार्थिवान्॥न्यवर्त्ततकुरुश्रेष्ठोनकुलश्चित्रमार्गवित्॥१७॥करभाणांसहस्राणिकोशंतस्यमहात्मनः॥ ऊहुर्दशमहाराजकृच्छ्रादिवमहाधनं॥१८॥ इंद्रप्रस्थगतंवीरमभ्येत्यसयुधिष्ठिरं॥ ततोमाद्रीसुतःश्रीमानधनंतस्मैन्यवेदयत्॥१९॥ एवंविजित्यनकुलोदिशंवरुणपालितां॥ प्रतीचींवासुदेवेननिर्जितांभरतर्षभ ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणि दिग्विजयपर्वणिनकुलप्रतीचीविजयेद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥ समाप्तंचदिग्विजयपर्व॥ ॥छ॥ ॥छ॥ अथराजसूयपर्व॥ वैशंपायनउवाच॥ रक्षणाद्धर्मराजस्यसत्यस्यपरिपालनात् ॥ शत्रूणांक्षपणाच्चैवस्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ १ ॥ बलीनांसम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ॥ निकामवर्षीपर्जन्यःस्फीतोजनपदोऽभवत्॥ २ ॥ सर्वारंभाःसुप्रवृत्तागोरक्षाकर्षणंवणिक्॥ विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणः ॥ ३ ॥ दस्युभ्योवंचकेभ्योवाराजन्प्रतिपरस्परं ॥ राजवल्लभतश्चैवनाश्रूयंतमृषागिरः॥ ४ ॥ अवर्षंचातिवर्षंचव्याधिपावकमूर्छनं॥ सर्वमेतत्तदानासीद्धर्मनित्येयुधिष्ठिरे॥ ५ ॥

राज्ञःपुण्यात् ॥ ३॥ दस्युभ्यःचोरेभ्यः वंचकेभ्यःधूर्तेभ्यः राज्ञोराजवल्लभतोवामृषागिरोवानाश्रूयंत सर्वेपिसत्यवादिनोराजवदित्यर्थः दस्यवोपिपरस्परंनवंचयंतिनाप्यन्यानेवंअन्यत्रएतेजातितःखलाअपिनतत्कर्मकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ मूर्छनंप्रदीपनं ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जग्मुः राजानंप्रतीतिशेषः नान्यैःजिगीषादिभिः ॥ ६ ॥ निचयोभांडागारं ॥ ७ ॥ कोशोधनं कोष्ठंवस्त्रधान्यादितयोःपरिमाणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ ऋषिर्नारायणः अदृश्यइतिछेदः विजानतांविदुषांअदृश्यःप्रत्यगात्मत्वात् अविजानतांतुकार्यकारणरूपेणदृश्यः तथाचश्रुतिः अविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानतामिति ॥ १० ॥ प्रभवउत्पत्तिस्थानं अप्ययोलयस्थानं॥ ११ ॥ प्राकारःप्राकारइवरक्षकः बलाधिका

प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वभावजं ॥ अभिहर्तुंनृपाजग्मुर्नान्यैःकार्यैःकथंचन ॥६॥ धर्म्यैर्धनागमैस्तस्यववृधेनिचयोमहान् ॥ कर्तुंयस्यनशक्येतक्षयोवर्षशतैरपि ॥ ७॥ स्वकोष्ठस्यपरीमाणंकोशस्यचमहीपतिः ॥ विज्ञायराजाकौंतेयोयज्ञायैवमनोदधे ॥ ८ ॥ सुहृदश्चैवयेसर्वेपृथक्चसहिताब्रुवन् ॥ यज्ञकालस्तवविभोक्रियतामत्रसांप्रतं ॥ ९ ॥ अथैवंब्रुवतामेवतेषामभ्याययौहरिः ॥ ऋषिःपुराणोवेदात्माऽदृश्यश्चैवविजानतां ॥ १० ॥ जगतस्तस्थुषांश्रेष्ठःप्रभवश्चाप्ययश्चह ॥ भूतभव्यभवन्नाथःकेशवःकेशिसूदनः ॥ ११ ॥ प्राकारःसर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ॥ बलाधिकारेनिक्षिप्यसम्यगानकदुंदुभिं ॥ १२ ॥ उच्चावचमुपादायधर्मराजायमाधवः ॥ धनौघंपुरुषव्याघ्रोबलेनमहतावृतः ॥ १३ ॥ तंधनौघमपर्यंतंरत्नसागरमक्षयं ॥ नादयन्रथघोषेणप्रविवेशपुरोत्तमं ॥१४॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोभवत् ॥ असूर्यमिवसूर्येणनिवातमिववायुना ॥ कृष्णेनसमुपेतेनजहृषेभारतंपुरं ॥१५॥ तंमुदाभिसमागम्यसत्कृत्यचयथाविधि ॥ सपृष्ट्वाकुशलंचैवसुखासीनंयुधिष्ठिरः ॥ १६ ॥ धौम्यद्वैपायनमुखैर्ऋत्विग्भिःपुरुषर्षभः ॥ भीमार्जुनयमैश्चैवसहितःकृष्णमब्रवीत् ॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच त्वत्कृतेपृथिवीसर्वामद्वशेकृष्णवर्त्तते ॥ धनंचबहुवार्ष्णेयत्वत्प्रसादादुपार्जितं ॥ १८ ॥ सोहमिच्छामितत्सर्वंविधिवद्देवकीसुत ॥ उपयोक्तुंद्विजाग्र्येभ्योहव्यवाहेचमाधव ॥१९॥ तदहंयष्टुमिच्छामिदाशार्हसहितस्त्वया ॥ अनुजैश्चमहाबाहोतन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥२०॥ तद्दीक्षापयगोविंदत्वमात्मानंमहाभुज ॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभविताह्यहं ॥ २१ ॥ मांवाप्यभ्यनुजानीहिसहैभिरनुजैर्विभो ॥ अनुज्ञातस्त्वयाकृष्णप्राप्नुयांक्रतुमुत्तमं ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच तंकृष्णःप्रत्युवाचेदंबहूक्त्वागुणविस्तरं ॥ त्वमेवराजशार्दूलसम्राडर्होमहाक्रतुं ॥ संप्राप्नुहित्वयाप्राप्तेकृतकृत्यास्ततोवयं ॥ २३ ॥ यजस्वाभीप्सितंयज्ञंमयिश्रेयस्यवस्थिते ॥ नियुंक्ष्वत्वंचमांकृत्येसर्वंकर्त्तास्मितेवचः ॥ २४ ॥

रंसेनाधिपत्यं ॥ १२॥१३॥१४॥ जहृषेहर्षंप्राप ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मामांअनुज्ञातुं तदनुज्ञातुमर्हसीत्यपिपाठः ॥ २० ॥ त्वंदीक्षस्वेतिवक्तव्येआत्मानंदीक्षापयेत्युक्तिः अकर्तुरात्मनोदीक्षणायोगादौपाधिकमेवप्रतिबिंबचलनन्यायेनैवतस्यदीक्षापनंज्ञेयं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ श्रेयसिकल्याणकरे ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अधियज्ञान्यज्ञियान्संभारान्आज्यपश्वादीन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ काम्यंतइतिकामाःमृष्टान्नादीनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ धनंजयानांधनंजयगोत्राणांमध्येश्रेष्ठःसुसा

युधिष्ठिरउवाच॥ सफलःकृष्णसंकल्पःसिद्धिश्चनियतामम ॥ यस्यमेत्वंहृषीकेशयथेप्सितमुपस्थितः॥ २५॥ वैशंपायनउवाच अनुज्ञातस्तुकृष्णे
नपांडवोभ्रातृभिःसह॥ ईजितुंराजसूयेनसाधनान्युपचक्रमे ॥ २६॥ ततस्त्वाज्ञापयामासपांडवोरिनिबर्हणः॥ सहदेवंयुधांश्रेष्ठंमंत्रिणश्चैवसर्वशः॥ २७॥ अ
स्मिन्क्रतौयथोक्तानियज्ञांगानिद्विजातिभिः॥ तथोपकरणंसर्वंमंगलानिचसर्वशः॥ २८॥ अधियज्ञांश्चसंभारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेवहि ॥ समानयंतुपुरु
षायथायोगंयथाक्रमं॥ २९॥ इंद्रसेनोविशोकश्चपूरुश्चार्जुनसारथिः॥ अन्नाद्याहरणेयुक्ताःसंतुमत्प्रियकाम्यया ॥ ३० ॥ सर्वकामाश्चकार्यंतांरसगंधसम
न्विताः॥ मनोरथप्रीतिकराद्विजानांकुरुसत्तम॥ ३१ ॥ तद्वाक्यसमकालंचकृतंसर्वंन्यवेदयत्॥ सहदेवोयुधांश्रेष्ठोधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ ३२ ॥ ततोद्वैपायनोराज
न्नृत्विजःसमुपानयत्॥ वेदानिवमहाभागान्साक्षान्मूर्त्तिमतोद्विजान् ॥ ३३ ॥ स्वयंब्रह्मत्वमकरोत्तस्यसत्यवतीसुतः ॥ धनंजयानामृषभःसुसामासामगो
भवत्॥ ३४॥ याज्ञवल्क्योबभूवाथब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः॥ पैलोहोतावसोःपुत्रोधौम्येनसहितोभवत्॥ ३५ ॥ एतेषांपुत्रवर्गाश्चशिष्याश्चभरतर्षभ॥ बभूवुर्हो
त्रगाःसर्वेवेदवेदांगपारगाः॥ ३६॥ तेवाचयित्वापुण्याहमूहयित्वाचतंविधिं ॥ शास्त्रोक्तंपूजयामासुस्तद्देवयजनंमहत् ॥ ३७॥ तत्रचक्रुरनुज्ञाताःशरणान्यु
तशिल्पिनः॥ गंधवंतिविशालानिवेश्मानीवदिवौकसां ॥ ३८॥ ततआज्ञापयामाससराजाराजसत्तमः ॥ सहदेवंतदासद्योमंत्रिणंपुरुषर्षभः ॥ ३९॥ आमं
त्रणार्थंदूतांस्त्वंप्रेषयस्वाशुगान्द्रुतं॥ उपश्रुत्यवचोराज्ञःसदूतान्प्राहिणोत्तदा॥ ४० ॥ आमंत्रयध्वंराष्ट्रेषुब्राह्मणान्भूमिपानथ॥ विशश्चमान्यान्शूद्रांश्चसर्वा
नानयतेतिच॥ ४१॥ वैशंपायनउवाच समाज्ञप्तास्ततोदूताःपांडवेयस्यशासनात् ॥ आमंत्रयांबभूवुश्चआनयंश्चापरान्द्रुतं ॥ तथापरानपिनराना
त्मनःशीघ्रगामिनः॥ ४२ ॥ ततस्तेतुयथाकालंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ दीक्षयांचक्रिरेविप्राराजसूयायभारत॥ ४३ ॥ दीक्षितःसतुधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥
जगामयज्ञायतनंवृतोविप्रैःसहस्रशः॥ ४४॥ भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैवसुहृद्भिःसचिवैःसह॥ क्षत्रियैश्चमनुष्येंद्रैर्नानादेशसमागतैः॥ ४५॥

मानामआंगिरसः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ होत्रगाःसप्तसंख्याः ॥ ३६ ॥ ऊहयित्वाचतंविधिंराजसूयेनयक्ष्येस्वाराज्यमवाप्नवानीतिसंकल्पादिरूपमूहंकृत्वा देवयजनंयज्ञस्थानं ॥ ३७ ॥ शरणानिपत्नीशालादी
न्यग्न्यगाराणि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रुक्मस्यकांचनस्य शयनानांतूलिकादिसहितानांतल्पानां ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशो

अमात्यैश्चनरश्रेष्ठोधर्मोविग्रहवानिव ॥ आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्रविषयेभ्यस्ततस्ततः ॥ ४६ ॥ सर्वविद्यासुनिष्णातावेदवेदांगपारगाः ॥ तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्मराजस्यशासनात् ॥ ४७ ॥ बह्वन्नाच्छादनैर्युक्तान्सगणानांपृथक्पृथक् ॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नान्शिल्पिनोथसहस्रशः ॥ ४८ ॥ तेषुतेन्यवसन्राजन्ब्राह्मणानृपसत्कृताः ॥ कथयंतःकथाबह्वीःपश्यंतोनटनर्त्तकान् ॥ ४९ ॥ भुंजतांचैवविप्राणांवदतांचमहास्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेतत्रमुदितानांमहात्मनां ॥ ५० ॥ दीयतांदीयतामेषांभुज्यतांभुज्यतामिति ॥ एवंप्रकाराःसंजल्पाःश्रूयंतेस्मात्रनित्यशः ॥ ५१ ॥ गवांशतसहस्राणिशयनानांचभारत ॥ रुक्मस्ययोषितांचैवधर्मराजःपृथक्ददौ ॥ ५२ ॥ प्रावर्त्ततैवंयज्ञःसपांडवस्यमहात्मनः ॥ पृथिव्यामेकवीरस्यशक्रस्येवत्रिविष्टपे ॥ ५३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रेषयामासपांडवं ॥ नकुलंहास्तिनपुरंभीष्मायपुरुषर्षभः ॥ ५४ ॥ द्रोणायधृतराष्ट्रायविदुरायकृपायच ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांयेनुरक्तायुधिष्ठिरे ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणिराजसूयदीक्षायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सगत्वाहास्तिनपुरंनकुलःसमितिंजयः ॥ भीष्ममामंत्रयांचक्रेधृतराष्ट्रंचपांडवः ॥ १ ॥ सत्कृत्यामंत्रितास्तेनआचार्यप्रमुखास्ततः ॥ प्रययुःप्रीतमनसोयज्ञंब्रह्मपुरःसराः ॥ २ ॥ संश्रुत्यधर्मराजस्ययज्ञंयज्ञविदस्तदा ॥ अन्येचशतशस्तुष्टैर्मनोभिर्भरतर्षभ ॥ ३ ॥ द्रष्टुकामाःसभांचैवधर्मराजंचपांडवं ॥ दिग्भ्यःसर्वेसमापेतुःक्षत्रियास्तत्रभारत ॥ ४ ॥ समुपादायरत्नानिविविधानिमहांतिच ॥ धृतराष्ट्रश्चभीष्मश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ ५ ॥ दुर्योधनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते ॥ गांधारराजःसुबलःशकुनिश्चमहाबलः ॥ ६ ॥ अचलोवृषकश्चैवकर्णश्चरथिनांवरः ॥ तथाशल्यश्चबलवान्बाल्हिकश्चमहाबलः ॥ ७ ॥ सोमदत्तोथकौरव्योभूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ अश्वत्थामाकृपोद्रोणःसैंधवश्चजयद्रथः ॥ ८ ॥ यज्ञसेनःसपुत्रश्चशाल्वश्चवसुधाधिपः ॥ प्राग्ज्योतिषश्चनृपतिर्भगदत्तोमहारथः ॥ ९ ॥ सतुसर्वैःसहम्लेच्छैःसागरानूपवासिभिः ॥ पार्वतीयाश्चराजानोराजाचैवबृहद्बलः ॥ १० ॥ पौंड्रकोवासुदेवश्चवंगःकालिंगकस्तथा ॥ आकर्षाःकुंतलाश्चैवगालवाश्चांधकास्तथा ॥ ११ ॥ द्राविडाःसिंहलाश्चैवराजाकाश्मीरकस्तथा ॥ कुंतिभोजोमहातेजाःपार्थिवोगौरवाहनः ॥ १२ ॥ बाल्हिकाश्चापरेशूराराजानःसर्वएवते ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांमावेल्लश्चमहाबलः ॥ १३ ॥

ऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सगत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यज्ञसेनोद्रुपदः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दीर्घिकागृहवापी ॥ १९ ॥ २० ॥ मणिकुट्टिमंमणिबद्धाभूमिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आवसथान्अपश्यन्नितिअनुकृष्टेनसंबंधः वइवार्थे ॥ २४ ॥ २५ ॥
इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पितामहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रणयंतुप्रकर्षेणश्रेयःप्रापयंतु अभिमंत्रिताःप्रार्थिताःसंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

राजानोराजपुत्राश्चनानाजनपदेश्वराः ॥ शिशुपालोमहावीर्यःसहपुत्रेणभारत ॥ १४ ॥ आगच्छत्पांडवेयस्ययज्ञंसमरदुर्मदः ॥ रामश्चैवानिरुद्धश्चकंकश्चस
हसारणः ॥ १५ ॥ गदप्रद्युम्नसांबाश्चचारुदेष्णश्चवीर्यवान् ॥ उल्मुकोनिशठश्चैववीरश्चांगावहस्तथा ॥ १६ ॥ वृष्णयोनिखिलाश्चान्येसमाजग्मुर्महारथाः ॥ एते
चान्येचबहवोराजानोमध्यदेशजाः ॥ १७ ॥ आजग्मुःपांडुपुत्रस्यराजसूयंमहाक्रतुं ॥ ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्यशासनात् ॥ १८ ॥ बहुभक्ष्यान्वितान्रा
जन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥ तथाधर्मात्मजःपूजांचक्रेतेषांमहात्मनां ॥ १९ ॥ सत्कृताश्चयथोद्दिष्टान्जग्मुरावसथान्नृपाः ॥ कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्र
व्यभूषितान् ॥ २० ॥ सर्वतःसंवृतानुच्चैःप्राकारैःसुकृतैःसितैः ॥ सुवर्णजालसंवीतान्मणिकुट्टिमभूषितान् ॥ २१ ॥ सुखारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदा
न् ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगंधिनः ॥ २२ ॥ हंसेंदुवर्णसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥ असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः ॥ २३ ॥ बहुधातुनि
बद्धांगान्हिमवच्छिखराणिव ॥ विश्रांतास्तेततोऽपश्यन्भूमिपाभूरिदक्षिणं ॥ २४ ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ तत्सदःपार्थिवैःकीर्णब्राह्मणैश्चम
हर्षिभिः ॥ भ्राजतेस्मतदाराजन्नाकपृष्ठंयथामरैः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणिनिमंत्रितराजागमनेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पितामहंगुरुंचैवप्रत्युद्गम्ययुधिष्ठिरः ॥ अभिवाद्यततोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंद्रौणिंदुर्यो
धनविविंशती ॥ अस्मिन्यज्ञेभवंतोमामनुगृह्णंतुसर्वशः ॥ २ ॥ इदंवःसुमहच्चैवयदिहास्तिधनंमम ॥ प्रणयंतुभवंतोमांयथेष्टमभिमंत्रिताः ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वासता
न्सर्वान्दीक्षितःपांडवाग्रजः ॥ युयोजसयथायोगमधिकारेष्वनंतरं ॥ ४ ॥ भक्ष्यभोज्याधिकारेषुदुःशासनमयोजयत् ॥ परिग्रहेब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्त
वान् ॥ ५ ॥ राज्ञांतुप्रतिपूजार्थंसंजयंसन्ययोजयत् ॥ कृताकृतपरिज्ञानेभीष्मद्रोणौमहामती ॥ ६ ॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यरत्नानांचान्ववेक्षणे ॥ दक्षिणानांचवै
दानेकृपंराजान्ययोजयत् ॥ ७ ॥ तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ बाल्हिकोधृतराष्ट्रश्चसोमदत्तोजयद्रथः ॥ नकुलेनसमानीताःस्वामिवत्तत्र
रेमिरे ॥ ८ ॥

॥ ६ ॥ हिरण्यस्यकांचनस्य सुवर्णस्यशोभनवर्णस्य ॥ ७ ॥ स्वामिवत्स्वीयवदित्यर्थः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्हणानिउपायनानि ॥९॥ सर्वलोकसमावृत्तःसर्वैःउपायनप्रदैर्लोकैःसमावृत्तःवेष्टित पिप्रीषुःप्रीणयितुमिच्छुः ॥ १० ॥११ ॥१२ ॥ सविमानाग्रैःद्रष्टुमागतानांदेवानांविमानैःसहितानिसंलग्नानिअग्राणि
उपरिभागायेषांतैः ॥ १३ ॥ लोकराजविमानैःइंद्रादिलोकपालविमानैः लोकराजःस्वर्गोवा तत्रत्यैर्विमानैःस्वर्गिणामप्याश्चर्यकरोयंयज्ञइत्यर्थः ॥ १४ ॥ कौंतेयस्ययज्ञइतिशेषः ॥१५ ॥ ऋध्यातुवरुणंदे
वमित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यंसर्वांगसंपूर्णोयंयज्ञइत्यर्थे षडग्निनाषट्अग्नयःआरंभणीयःक्षत्रधृतिर्व्युष्टिःद्विरात्रःदशपेयःसप्तपेयइति ॥ १६ ॥ रत्नोपहारसंपन्नइत्यत्ररक्षोपहारकर्मण्यइतिपाठेरक्षसांनाशेसा
धुनाकर्मणायुक्तः ॥ १७ ॥ इडाकर्मस्विष्टकृदूर्ध्वंशिष्टहविःप्रतिपत्तिकर्म मंत्रशिक्षाविशारदैःमंत्रेषुशिक्षायांहस्तक्रियायांचविशारदैःऋत्विग्भिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी

क्षत्ताव्ययकरस्त्वासीद्विदुरःसर्वधर्मवित् ॥ दुर्योधनस्त्वर्हणानिप्रतिजग्राहसर्वशः ॥ ९॥ चरणक्षालनेकृष्णोब्राह्मणानांस्वयंत्वभूत् ॥सर्वलोकसमावृत्तःपिप्री
षुःफलमुत्तमं ॥ १० ॥ द्रष्टुकामःसभांचैवधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ नकश्चिदाहरत्तत्रसहस्रावरमर्हणं ॥ ११ ॥ रत्नैश्चबहुभिस्तत्रधर्मराजमवर्धयत् ॥ कथंतुममकौर
व्योरत्नदानैःसमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ यज्ञमित्येवराजानःस्पर्धमानाददुर्धनं ॥ भवनैःसविमानाग्रैःसोदर्कैर्बलसंवृतैः ॥ १३ ॥ लोकराजविमानैश्चब्राह्मणावसथैः
सह ॥ कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा ॥ १४ ॥ विचित्रैरत्नवद्भिश्चऋद्ध्यापरमयायुतैः ॥ राजभिश्चसमावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ॥ अशोभतसदोराजन्
कौंतेयस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ऋद्ध्यातुवरुणंदेवंस्पर्धमानोयुधिष्ठिरः ॥ षडग्निनाथयज्ञेनसोयजद्दक्षिणावता ॥ १६ ॥ सर्वान्जनान्सर्वकामैःसमृद्धैःसमतर्पय
त् ॥ अन्नवान्बहुभक्ष्यश्चभुक्तवज्जनसंवृतः ॥ रत्नोपहारसंपन्नोबभूवससमागमः ॥ १७ ॥ इडाज्यहोमाहुतिभिर्मंत्रशिक्षाविशारदैः ॥ तस्मिन्हितत्पुर्देवास्तते
यज्ञेमहर्षिभिः ॥ १८ ॥ यथादेवास्तथाविप्रादक्षिणान्नमहाधनैः ॥ततृपुःसर्ववर्णाश्चतस्मिन्यज्ञेमुदान्विताः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसू
यपर्वणियज्ञकरणेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ समाप्तंचराजसूयपर्व ॥ ७ ॥ अथार्घाहरणपर्व ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोभिषेचनीयेन्हि
ब्राह्मणाराजभिःसह ॥ अंतर्वेदींप्रविविशुःसत्कारार्हामहर्षयः ॥ १ ॥ नारदप्रमुखास्तस्यामंतर्वेद्यांमहात्मनः ॥ समासीनाःशुशुभिरेसहराजर्षिभिस्तदा ॥ २ ॥

पेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोभिषेचनीयेऽह्निब्राह्मणाराजभिःसहेत्यादिकाशिशुपालवधांतादशाध्यायीनानाविधमतभेदोपन्यासपूर्वकंकृष्णशिशुपालरूपकेणब्र
ह्मणिजीवस्यमहाकाशमठाकाशन्यायेनलयंदर्शयति तत्रकथापक्षेप्रत्यक्षवृत्त्यैवलभ्योर्थःस्पष्टः अध्यात्मपक्षेतुपरोक्षवृत्तिलभ्यतयातत्वंदुर्व्याख्येयमितितदेवप्रकाश्यते अभिषेचनीयेराजसूयांगभूतेसोमया
गविशेषे ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मांतरंमध्येमध्येकर्मविरामकालंउपासंतःउपगच्छंतःप्राभुवंतः असगताविव्यस्यरूपं कर्मछिद्रंप्राप्यजल्पकथांचक्रुरित्यर्थः अमितौजसःबहुप्रतिभावंतः ॥ ३ ॥ एवमेतदितिस्वपक्षस्थापनं नचाप्येवमितिपर पक्षदूषणं एवंप्रतिवादिपक्षेपि बहवस्तुसामान्याः वितंडांस्वपक्षपरपक्षस्थापनाहीनांकथां ॥ ४ ॥ कृशानुयुक्तिदौर्बल्यात् अकृशानुयुक्तिप्राबल्यात् तत्रविपरीतंकुर्वंति हेतुभिर्नानाविधैस्तर्कैः ॥ ५ ॥ तत्रेति परोक्तस्यदूषणेएवादृताःनतुशास्त्रतत्त्वेइतिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अथचिंतांसमापेदेइत्यादिस्तस्थौसबहुमानतइत्यंतोग्रंथोनारदस्यपूर्वापरानुसंधानात् क्षत्रक्षयस्यातःपरंउपक्रमोजातइति

समेताब्रह्मभवनेदेवादेवर्षयस्तथा ॥ कर्मांतरमुपासंतोजजल्पुरमितौजसः ॥ ३ ॥ एवमेतन्नचाप्येवमेवंचैतन्नचान्यथा ॥ इत्यूचुर्बहवस्तत्रवितंडावैपरस्परं ॥ ॥ ४ ॥ कृशानर्थांस्ततःकेचिदकृशांस्तत्रकुर्वते ॥ अकृशांश्चकृशांश्चक्रुर्हेतुभिःशास्त्रनिश्चयैः ॥ ५ ॥ तत्रमेधाविनःकेचिदर्थमन्यैरुदीरितं ॥ विचिक्षिपुर्यथाश्ये नानभोगतमिवामिषं ॥ ६ ॥ केचिद्धर्मार्थकुशलाःकेचित्तत्रमहाव्रताः ॥ रेमिरेकथयंतश्चसर्वभाष्यविदांवराः ॥ ७ ॥ सावेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥ आबभासेसमाकीर्णानक्षत्रैर्द्यौरिवायता ॥ ८ ॥ नतस्यांसन्निधौशूद्रःकश्चिदासीन्नचाव्रती ॥ अंतर्वेद्यांतदाराजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ९ ॥ तांतुलक्ष्मीवतोलक्ष्मीं तदायज्ञविधानजां ॥ तुतोषनारदःपश्यन्धर्मराजस्यधीमतः ॥ १० ॥ अथचिंतांसमापेदेसमुनिर्मनुजाधिप ॥ नारदस्तुतदापश्यन्सर्वक्षत्रसमागमं ॥ ११ ॥ सस्मारचपुरावृत्तांकथांतांपुरुषर्षभ ॥ अंशावतरणेयासौब्रह्मणोभवनेऽभवत् ॥ १२ ॥ देवानांसंगमंतंतुविज्ञायकुरुनंदन ॥ नारदःपुंडरीकाक्षंसस्मारमनसाहरिं ॥ १३ ॥ साक्षात्सविबुधारिघ्नःक्षत्रेनारायणोविभुः ॥ प्रतिज्ञांपालयंश्चेमांजातःपरपुरंजयः ॥ १४ ॥ संदिदेशपुरायोसौविबुधान्भूतकृत्स्वयं ॥ अन्योन्यमभिनिघ्नंतःपुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ १५ ॥ इतिनारायणःशंभुर्भगवान्भूतभावनः ॥ आदिश्यविबुधान्सर्वानजायतयदुक्षये ॥ १६ ॥ क्षितावंधकवृष्णीनांवंशेवंशभृतांवरः ॥ परयाशुशुभेलक्ष्म्यानक्षत्राणामिवोडुराट् ॥ १७ ॥ यस्यबाहुबलंसेंद्राःसुराःसर्वउपासते ॥ सोयंमानुषवन्नामहरिरास्तेऽरिमर्दनः ॥ १८ ॥ अहोबतमहद्भूतंस्वयंभूर्यदिदंस्वयं ॥ आदास्यतिपुनःक्षत्रमेवंबलसमन्वितं ॥ १९ ॥

चिंताचित्तव्यथास्मृतिर्वा अंशावतरणात्प्राक्ब्रह्मसभायांनिश्चितस्यभूभारहरणस्याभूदित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षत्रेक्षत्रियजातौ जातःआविर्भूतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ नारायणस्यशंभुत्वंचतुर्वक्त्रापर पर्यायंभूतभावनत्वंचेतियुक्तं एकस्यैवत्रिमूर्तिधारित्वात् यदुक्षयेयदुगृहे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महद्भूतंमहाविष्णुः स्वयंभूःअस्मदादिवच्छरीरव्यपाश्रयत्वेनापिभवनंनसहतेइत्यर्थः आदास्यतिआच्छेत्तुमिच्छतिपुनरितिअसकृदेतदनेनकर्मकृतमस्तीतिसूचितं ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ धर्मविदांश्रेष्ठोनारदःधर्मराजस्ययज्ञैरीज्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ संयुजंसंबंधिनंश्वशुरादिं प्रियंमित्रं ॥ २३ ॥ २४ ॥ एकैकशःप्रत्येकं अथअथापिएषांमध्येवरिष्ठाय प्रथममितिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ बुध्याबुध्यतिजानातिवस्तुतत्त्वमनयेतिबुद्धिः श्रवणमननध्यानात्मिकाचेतोवृत्तिःतयानिश्चित्यसाक्षात्कृत्य अर्हणीयतमंअर्हणीयाःब्राह्मणाःदेवताप्रसादहेतुत्वात् अर्हणीयतरादेवाःकामपूरकत्वात् अर्हणीयतमआत्मासर्वस्यतत्प्रीत्यर्थत्वात् तथाचश्रुतिःनवाअरेदेवानांकामायदेवाःप्रियाभवंत्यात्मनस्तुकामायदेवाःप्रियाभवंतीति तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोन्यस्मात्सर्वस्मादंतरंयदयमात्मेतिच भुवीत्यनेनात्मैवकर्मभूमावर्हणीयः इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीर्महतीविनष्टिरितिश्रुतेरन्यत्रतदलाभात् ॥ २७॥ एवमात्मनोजिज्ञास्यत्वमुक्त्वास्वरूपमाह एषहीति एषपुरोवर्त्तीश्रीकृष्णःसूर्यश्चज्योतिषांपदार्थप्रकाशकानांसूर्यचंद्राग्निवागादीनांचंद्राग्नितारादीनांचसमस्तानांसम्यगस्तंगतानांस्वभावस्थायामक्रियचमध्येंतस्तपन्नाभातीतियोजना अयंभावः नतावदग्निःस्वयंज्योतिः सूर्यकांतादिद्वारासूर्यस्यैवइंधनादौतद्रूपेणारूढत्वात् नापिचंद्रतारादि तस्यजलमयस्यसूर्यज्योतिषैवभास्यत्वात् यथायंदृष्टांतएवंचक्षुरादयोपिनस्वशक्त्याप्रकाशकाः किंतुआत्मसत्तानुवेधादेवतथा यथाग्न्याद्यभावेपिसूर्यःइतरनिरपेक्षःप्रकाशयतिएवमात्माचक्षुराद्युपरमेपिस्वमेस्वप्रकाशेनैवसर्ववासनामयंपदार्थजातंप्रकाशयति तस्यभासासर्वमिदंविभातिअत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरित्यादिश्रुतिभ्यः तेजोबलपराक्रमैः तेजःप्रकाशः बलंतेजोंतराभिभवसामर्थ्यं पराक्रमःनिरवशेषेणतमोनाशकत्वंचदृष्टांतेतेजआदि दार्ष्टांतिकेतुतेजःचित्प्रकाशः बलंअबाध्यत्वं पराक्रमःसर्वोपादानत्वेनसर्वव्यापकत्वंच कथापक्षेतुतेजःकांतिःबलंपराभिभवसामर्थ्यं पराक्रमःसंग्रामोद्यमः ॥ २८ ॥

इत्येतांनारदश्चिंतांचिंतयामाससर्ववित् ॥ हरिंनारायणंध्यात्वायज्ञैरीज्यंतमीश्वरं ॥ २० ॥ तस्मिन्धर्मविदांश्रेष्ठोधर्मराजस्यधीमतः ॥ महाध्वरेमहाबुद्धिस्तस्थौसबहुमानतः ॥ २१ ॥ ततोभीष्मोब्रवीद्राजन्धर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ क्रियतामर्हणंराज्ञांयथार्हमितिभारत ॥ २२ ॥ आचार्यमृत्विजंचैवसंयुजंचयुधिष्ठिर ॥ स्नातकंचप्रियंप्राहुःषडर्घार्हान्नृपंतथा ॥ २३ ॥ एतानर्घ्यानभिगतानाहुःसंवत्सरोषितान् ॥ तइमेकालपूगस्यमहतोऽस्मानुपागताः ॥ २४ ॥ एषामेकैकशोराजन्नर्घआनीयतामिति ॥ अथचैषांवरिष्ठायसमर्थायोपनीयतां ॥ २५ ॥ युधिष्ठिरउवाच कस्मैभवान्मन्यतेऽर्घमेकस्मैकुरुनंदन ॥ उपनीयमानंयुक्तंचतन्मेब्रूहिपितामह ॥ २६ ॥ वैशंपायनउवाच ततोभीष्मःशांतनवोबुद्ध्यानिश्चित्यवीर्यवान् ॥ वार्ष्णेयंमन्यतेकृष्णमर्हणीयतमंभुवि ॥ २७ ॥ एषह्येषांसमस्तानांतेजोबलपराक्रमैः ॥ मध्येतपन्निवाभातिज्योतिषामिवभास्करः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

असूर्यमिवेति यथागाढांधकारस्थंघटादिअसत्कल्पंअप्रकाशमानंचतस्यसत्तास्फूर्त्तीसूर्येणैवभवतःएवंअहंकारादेर्घटांतस्यार्थजातस्यसत्ताप्रकाशौचिदधीनावेवेतिपूर्वोक्तस्यैवविवरणं एवंतथानिवातेवातशून्येऽपवरकेनिदाघेविद्यमानान्जंतून्वातएवाल्हादयतिएवंअयंस्वरूपानंदेनजगदाल्हादयति एषह्येवानंदयातिएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः सोयंप्रत्यग्दृशिरूपएवसन्दर्पणेनमुखमिव स्वमाययापराग्दृश्यत्वमिवापादितःपूजनीयः अत्रहिदेहाद्युपाधिविस्मरणेनलब्धपदंचित्तंमोक्षायकल्पते तथोक्तंभगवतापतंजलिना बहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयइति बहिर्मूर्त्यादौ अकल्पितादेहादिप्रत्ययेनासंकीर्णा महाविदेहेतिधारणायानाम ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अपाक्षिपत्दूषितवान् ॥ ३२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥

असूर्यमिवसूर्येणनिर्वातमिववायुना ॥ भासितंह्लादितंचैवकृष्णेनेदंसदोहिनः ॥ २९॥ तस्मैभीष्माभ्यनुज्ञातःसहदेवःप्रतापवान् ॥ उपजह्रेथविधिवद्वार्ष्णेयायार्घमुत्तमं ॥ ३० ॥ प्रतिजग्राहतत्कृष्णःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ शिशुपालस्तुतांपूजांवासुदेवेनचक्षमे ॥ ३१ ॥ सउपालभ्यभीष्मंचधर्मराजंचसंसदि ॥ अपाक्षिपद्वासुदेवंचेदिराजोमहाबलः ॥ ३२॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणपर्वणिकृष्णार्घदानेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

शिशुपालउवाच नायमर्हतिवार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विहमहात्मसु ॥ महीपतिषुकौरव्यराजवत्पार्थिवार्हणं ॥ १ ॥ नायंयुक्तःसमाचारःपांडवेषुमहात्मसु ॥ यत्कामात्पुंडरीकाक्षंपांडवार्चितवानसि ॥ २ ॥ बालायूयंनजानीध्वंधर्मःसूक्ष्मोहिपांडवाः ॥ अयंचस्मृत्यतिक्रांतोह्यापगेयोल्पदर्शनः ॥ ३ ॥ त्वादृशोधर्मयुक्तोहिकुर्वाणःप्रियकाम्यया ॥ भवत्यभ्यधिकंभीष्मोलोकेष्ववमतःसतां ॥ ४ ॥ कथंत्वराजादाशार्होमध्येसर्वमहीक्षितां ॥ अर्हणामर्हतितथायथायुष्माभिरर्चितः ॥ ॥ ५ ॥ अथवामन्यसेकृष्णंस्थविरंकुरुपुंगव ॥ वसुदेवेस्थितेवृद्धेकथमर्हतितत्सुतः ॥ ६ ॥ अथवावासुदेवोपिप्रियकामोनुवृत्तवान् ॥ द्रुपदेतिष्ठतिकथंमाधवोर्हतिपूजनं ॥ ७॥ आचार्यंमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्रोणेतिष्ठतिवार्ष्णेयंकस्मादर्चितवानसि ॥ ८ ॥

कर्तृत्वादिकंकृष्णेवास्तवमेवनतुमायिकमाविद्यकंवा शरीरमात्रस्यकर्मजन्यत्वनियमात् मिथ्याभूतस्यापिवास्तवार्थक्रियाकारित्वेशुक्तिरजतादेरपिरजतोचितद्रवीभावापत्तेश्चेत्यभिसंदधानोजैमिनिमतानुसारीशिशुपालोवर्णाश्रमवयस्तपोविद्यादिभिरेवपुंसांश्रैष्ठ्याश्रैष्ठ्यविभागंबहुमन्यमानोनृपांतरसाधारण्येनकृष्णमपूज्यंकरोति नायमिति वार्ष्णेयःवृष्णिषूत्पन्नइतिपूर्वोक्तंस्वयंभूत्वंनिराकृतं तद्धिआत्मनःसर्वसाधारणं देहस्यतुअस्मदादिवद्देवक्यांजातत्वाद्दुर्वचमितिभावः ॥ १ ॥२॥ आपगेयोभीष्मः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ननुअस्मदादिवज्ज्ञातोप्यराजापिवृद्धत्वादिनाहेतुनापूज्यःकृष्णइत्याशंक्यनिराचष्टे अथवामन्यसेइत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्राप्तोलक्षणंराजचिह्नंछत्रचामरादिसप्राप्तलक्षणः प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः तदन्योऽप्राप्तलक्षणस्तं व
स्तुवृत्त्यापिअतादृशं असंगचिन्मात्रत्वात् अलक्षणमचिंत्यमित्यादिश्रुतेरितिवाग्देवतायास्तात्पर्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ धर्मच्युतत्वमेवाह योयमिति राजानंकंसं ॥२३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अयुक्तामिति

ऋत्विजंमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्वैपायनेस्थितेवृद्धेकथंकृष्णोर्चितस्त्वया ॥ ९॥ भीष्मेशांतनवेराजन्स्थितेपुरुषसत्तमे ॥ स्वच्छंदमृत्युकेराजन्कथंकृ
ष्णोर्चितस्त्वया ॥ १० ॥ अश्वत्थाम्निस्थितेवीरेसर्वशास्त्रविशारदे ॥ कथंकृष्णस्त्वयाराजन्नर्चितःकुरुनंदन ॥ ११॥ दुर्योधनेचराजेंद्रेस्थितेपुरुषसत्तमे ॥ कृपेच
भारताचार्येकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १२ ॥ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यमतिक्रम्यतथार्चितः ॥ भीष्मकेचैवदुर्धर्षेपांडुवत्कृतलक्षणे ॥ १३ ॥ नृपेचरुक्मिणिश्रेष्ठेएकलव्ये
तथैवच ॥ शल्येमद्राधिपेचैवकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १४ ॥ अयंचसर्वराज्ञांवैबलश्लाघीमहाबलः ॥ जामदग्न्यस्यदयितःशिष्योविप्रस्यभारत ॥ १५॥ येना
त्मबलमाश्रित्यराजानोयुधिनिर्जिताः ॥ तंचकर्णमतिक्रम्यकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १६॥ नैवर्त्विङ्नैवचाचार्योनराजामधुसूदनः ॥ अर्चितश्चकुरुश्रेष्ठकिम
न्यत्प्रियकाम्यया ॥ १७॥ अथवाभ्यर्चनीयोयंयुष्माकंमधुसूदनः ॥ किंराजभिरिहानीतैरवमानायभारत ॥ १८॥ वयंतुनभयादस्यकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ प्रय
च्छामःकरान्सर्वेनलोभान्नचसांत्वनात् ॥ १९ ॥ अस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ करानस्मैप्रयच्छामःसोयमस्मान्नमन्यते ॥ २० ॥ किमन्यदवमा
नाद्धियदेनंराजसंसदि ॥ अप्राप्तलक्षणंकृष्णमर्घेनार्चितवानसि ॥ २१ ॥ अकस्माद्धर्मपुत्रस्यधर्मात्मेतियशोगतं ॥ कोहिधर्मच्युतेपूजामेवंयुक्तांनियोजयेत्
॥ २२ ॥ योयंवृष्णिकुलेजातोराजानंहतवान्पुरा ॥ जरासंधंमहात्मानमन्यायेनदुरात्मवान् ॥ २३ ॥ अद्यधर्मात्मताचैवव्यपकृष्टायुधिष्ठिरात् ॥ दर्शितंकृपणत्वं
चकृष्णेऽर्घस्यनिवेदनात् ॥ २४ ॥ यदिभीताश्चकौंतेयाःकृपणाश्चतपस्विनः ॥ ननुत्वयापिबोद्धव्यंयांपूजांमाधवार्हसि ॥ २५॥ अथवाकृपणैरेतामुपनीतांजना
र्दन ॥ पूजामनर्हःकस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि ॥ २६ ॥ अयुक्तामात्मनःपूजांत्वंपुनर्बहुमन्यसे ॥ हविषःप्राप्यनिष्यंदंप्राशिताश्वेवनिर्जने ॥ २७ ॥ नत्वयंपा
र्थिवेंद्राणामपमानःप्रयुज्यते ॥ त्वामेवकुरवोव्यक्तंप्रलंभंतेजनार्दन ॥ २८ ॥

आत्मनःअयुक्तांपूजांअद्वैतेपूज्यपूजकभावाभावेनभेदस्यायोगात् अथापिहविषोनिष्यंदंलेशंप्राशितुंद्रौपदीशाकशेषवत्प्राशनायप्राप्यद्विचंद्रादिवन्मायया भेदमारूढोभक्तोपहृतत्वात्तावदेवबहुमन्यसे निर्ज
नेनिर्मनुष्येअंतरिक्षे श्वसितीतिश्वावायुः मातरिश्वासदागतिरितिकोशः मातर्यंतरिक्षेश्वसितीतियास्कः इतिसरस्वत्याशयः कथापक्षेतुस्पष्टएवार्थः ॥२७॥ प्रलंभंतेअवलंबंते ॥२८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२९॥३०॥३१॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥ अधर्मश्चेति वेदैकगम्यापरदेवताकृष्णोनतर्कगम्या तर्कबलेनतुतांप्रत्याचक्षाणस्यशाक ल्यस्येवतवाधर्मोमहान्भवतीत्यर्थः यतःपारुष्यंचनिरर्थकं परूंषिपर्वाणिखंडाःभेदइतियावत् परूंष्येवपारुष्यं स्वार्थेष्यञ् तन्निरर्थकंस्वमगजवदर्थशून्यमाभासमात्रं पौरुषंचेतिपाठेपुरुषधर्मःकर्तृत्वादिःपौ रुषं तदपिसुप्तिसमाध्यादौप्रत्यगात्मनिअदर्शनाद्रज्जूरगादिवदाभासमात्रं तत्राधिष्ठानभूतंआत्मवस्तुकृष्णएव निरधिष्ठानकभ्रमायोगात् कथापक्षेपारुष्यंदुर्वाक्यत्वं ॥ २ ॥ तच्चयोगबलेनैवभीष्मोवेदेत्याह न

क्लीबेदारक्रियायादृगंधेवारूपदर्शनं ॥ अराज्ञोराजवत्पूजातथातेमधुसूदन ॥२९॥ दृष्टोयुधिष्ठिरोराजादृष्टोभीष्मश्चयादृशः ॥ वासुदेवोप्ययंदृष्टःसर्वमेतद्यथा तथं ॥३०॥ इत्युक्त्वाशिशुपालस्तानुत्थायपरमासनात् ॥ निर्ययौसदसस्तस्मात्सहितोराजभिस्तदा ॥३१॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिह० शिशुपा लक्रोधेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाशिशुपालमुपाद्रवत् ॥ उवाचचैनंमधुरंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ १ ॥ नेदंयुक्तंमहीपालयादृशंवैत्वमुक्तवान् ॥ अधर्मश्चपरोराजन्पारुष्यंचनिरर्थकं ॥ २ ॥ नहिधर्मपरंजातुनावबुध्येतपार्थिवः ॥ भीष्मःशांतनवस्त्वेनंमाव मंस्थास्त्वमन्यथा ॥ ३ ॥ पश्यचैतान्महीपालांस्त्वत्तोवृद्धतरान्बहून् ॥ मृष्यंतेचार्हणांकृष्णेतद्वत्त्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ४ ॥ वेदतत्त्वेनकृष्णंहिभीष्मश्चेदिपतेभृशं ॥ नत्वे नंत्वंतथावेत्थयथैनंवेदकौरवः ॥५॥ भीष्मउवाच नास्मैदेयोह्यनुनयोनायमर्हतिसांत्वनं ॥ लोकवृद्धतमेकृष्णेयोर्हणांनाभिमन्यते ॥ ६॥ क्षत्रियःक्षत्रि यंजित्वारणेरणकृतांवरः ॥ योमुंचतिवशेकृत्वागुरुर्भवतितस्यसः ॥ ७ ॥ अस्यांहिसमितौराज्ञामेकमप्यजितंयुधि ॥ नपश्यामिमहीपालंसात्वतीपुत्रतेजसा ॥ ८ ॥ नहिकेवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः ॥ त्रयाणामपिलोकानामर्चनीयोमहाभुजः ॥ ९ ॥ कृष्णेनहिजितायुद्धेबहवःक्षत्रियर्षभाः ॥ जगत्सर्वंचवार्ष्णे येनिखिलेनप्रतिष्ठितं ॥ १० ॥ तस्मात्सत्स्वपिवृद्धेषुकृष्णमर्चामनेतरान् ॥ एवंवक्तुंनचार्हस्त्वंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ ११ ॥

हीति परोधर्मः अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तः यतस्तंभीष्मोवेदातोस्यवचस्यविश्वासोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुनयः नयोयुक्तिस्तामनुपश्चात्भवतीत्यनुनयोमनना नंतरभाविध्यानंयोगइतियावत्सनास्मैअसंभावनायस्तायदेयः पक्षेअनुनयःकुपितप्रसादनं सगुणोपास्त्यभावादनधिकारिणेइत्यर्थः सांत्वनंशमं ॥ ६ ॥ तत्रमूढंमूढभाषयैवबोधयेदितिन्यायेनशिशुपालमत मनुसृत्यैवकृष्णस्याधिक्यमाहद्वाभ्यां क्षत्रियइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतोप्यधिकमाह नहीति त्रैलोक्यांतर्गतानांब्रह्मादीनामित्यर्थः ॥ ९ ॥ इदानींतनक्षत्रियेभ्यःऋषभाःश्रेष्ठाःहिरण्याक्षादयः वार्ष्णेयेसर्वंप्रति ष्ठितंविलीनं किंकनककुंडलन्यायेननेत्याह निखिलेनेति सत्यामपिकनकबुद्धौकुंडलबुद्ध्यनपायात् रज्जुसर्पन्यायेनैवेयंसंप्रतिष्ठा ज्ञानादेवतुकैवल्यमितिश्रुतेश्च पक्षांतरेतुब्रह्मणःकनकवत्परिणामित्वंकुंडल स्येवप्रपंचस्यक्रिययाप्रविलाप्यत्वंचस्यात् तथाचासंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेर्ज्ञानादेवेत्यवधारणस्यचव्याकोपइतिदिक् ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तेऽर्थेप्रमाणमाह ज्ञानवृद्धाइत्यादिना ॥ १२ ॥ कर्माणिपूतनावधादीनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृतार्थंकृतंअर्थंउपकारं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वैश्यानामिति लक्ष्मीपतित्वात् पुराणपुरुषत्वाच्च ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ नियताऽच्युतेऽकर्मजत्वात् अन्यत्रकर्मजत्वादेषामस्थैर्यंभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ लोकसंपन्नंज्ञानसंपन्नं ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकदृष्ट्याकृष्णमाहात्म्यमुक्त्वाशास्त्रदृष्ट्यापितदाह कृष्णएवेति उत्पत्तिरपिउपादानमपि अव्ययःअविनाशीअपरिणामित्वात् रज्जुवत्परिणाम्युपादानस्यनाशावश्यंभावादितिभावः अप्ययइतिपाठेलयस्थानं कृष्णस्यकृतेकृष्णार्थंसर्वशेषित्वात् कृतेइत्यव्ययंतादर्थ्येनिपात्यते भूतंउत्पन्नं तेनविनाश्यपिएतत् कृष्णएवसत्यइत्यपिज्ञेयं ॥ २३ ॥ नन्वपरिणामित्वेकृष्णस्यकथंपरिणामिनमाकाशादिकंप्रत्युपादानत्वं कारणस्यकार्यसजातीयत्वनियमादित्याशंक्याह एषप्रकृतिःउपादानंजगतः अव्यक्ताअप्रकटा रज्जुरिवस्पष्टमदृष्टासर्पस्य कर्त्तामहदहंकारादिरप्ययमेव परिणामवद्विवर्त्तेपिकार्यस्यकारणानन्यत्वात् महदादेश्चविवर्त्तरूपत्वात् नन्वन्योन्यत्रान्यत्कल्पयतिमहदादेस्तुकथंसदात्म

ज्ञानवृद्धामयाराजन्बहवःपर्युपासिताः॥ तेषांकथयतांशौरेरहंगुणवतोगुणान् ॥ १२ ॥ समागतानामश्रौषंबहून्बहुमतान्सतां ॥ कर्माण्यपिचयान्यस्यजन्मप्रभृतिधीमतः ॥ १३ ॥ बहुशःकथ्यमानानिनरैर्भूयःश्रुतानिमे॥ नकेवलंवयंकामाच्चेदिराजजनार्दनं॥ १४॥ नसंबंधंपुरस्कृत्यकृतार्थंवाकथंचन ॥ अर्चामहेऽर्चितंसद्भिर्भुविभूतसुखावहं ॥ १५॥ यशःशौर्यंजयंचास्यविज्ञायार्चांप्रयुंज्महे॥ नचकश्चिदिहास्माभिःसुबालोप्यपरीक्षितः॥ १६॥ गुणैर्वृद्धानतिक्रम्यहरिरर्च्यतमोमतः॥ ज्ञानवृद्धोद्विजातीनांक्षत्रियाणांबलाधिकः॥ १७॥ वैश्यानांधान्यधनवान्शूद्राणामेवजन्मतः ॥ पूज्यतायांचगोविंदेहेतूद्वावपिसंस्थितौ॥ १८॥ वेदवेदांगविज्ञानंबलंचाभ्यधिकंतथा॥ नृणांलोकेहिकोन्योस्तिविशिष्टःकेशवादृते॥ १९॥ दानंदाक्ष्यंश्रुतंशौर्यंह्रीःकीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा॥ संततिःश्रीर्धृतिस्तुष्टिःपुष्टिश्चनियताऽच्युते॥ २०॥ तमिमंलोकसंपन्नमाचार्यंपितरंगुरुं॥ अर्घ्यमर्चितमर्चार्हंसर्वेसंक्षंतुमर्हथ॥ २१॥ ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्चस्नातकोनृपतिःप्रियः॥ सर्वमेतद्धृषीकेशस्तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः॥ २२॥ कृष्णएवहिलोकानामुत्पत्तिरपिचाव्ययः॥ कृष्णस्यहिकृतेविश्वमिदंभूतंचराचरं ॥ २३॥ एषप्रकृतिरव्यक्ताकर्त्ताचैवसनातनः॥ परश्चसर्वभूतेभ्यस्तस्मात्पूज्यतमोऽच्युतः॥ २४॥

निरुपस्यकल्पकत्वमित्याशंक्याह सनातनइति सुप्तिप्रलयादावपितेषांसंस्कारात्मनासत्त्वमस्तिअतःकदाचित्प्रतीयमानत्वान्मिथ्यात्वेपिभ्रमतत्संस्कारपरंपरायाबीजांकुरवदनादित्वान्महदादिरपिसनातनोनादिरेवेत्यर्थः नन्वेवंघृतकाठिन्यवदात्मनिमहदादेराविर्भावतिरोभावौउक्तौस्यातां तथाचात्मसमसत्ताकत्वंतयोःस्यादित्यतआह परइति सर्वभूतेभ्यउत्पन्नेभ्योमहदादिभ्योऽतिरिक्तः महदाद्युपादानंत्वज्ञानमेवनतुचिदात्मा तदपिरज्ज्वज्ञानवत्तदनाद्यपिबाधेसतिवस्तुवृत्त्याकालत्रयेपितत्कार्यंनासीदितिप्रत्ययात् यादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनकार्यवत्अनिर्वचनीयमेवकल्प्यतेअतःकृष्णएवपरोनत्वज्ञानंत्रैकालिकबाधविषयत्वात्तस्येतिभावः पूज्यतमइतिनिरुपाधिकप्रेमविषयत्वेनसर्वशेषित्वंप्रत्यगात्मत्वंचोक्तं अच्युतइतिभोक्तृत्वरूपविकारनिषेधः अहंकारस्यैवभोक्तृत्वादात्मनिचजलचंद्रचांचल्यवत्तदुपधानात्कल्पितमितिभावः॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतएवकृष्णाद्वैतंसिद्धमित्याह बुद्धिरित्यादिना प्रतिष्ठितंरज्जूरगवत्कृष्णानन्यत्वादित्यर्थः बुद्धिरहंकारः मनइतींद्रियाण्येकादश महान्महत्तत्त्वं वायुरित्यादिपंचकेनपंचतन्मात्राणांस्थूलभूतानांचग्रहणं चतुर्विधंजरायुजादिभौतिकं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वत्रसर्वदासत्तास्फूर्त्तिप्रदत्वेनसंतमितिशेषः ॥ ३० ॥ उत्कृष्टंधर्मंआत्मदर्शनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यएवंविधःकृष्णःसएववसुदेवसूनुरितिसहदेवप्रतिज्ञानारदवचनाभ्यांनिश्चेतुमध्यायमारभते एवमुक्तेत्यादि ॥ १ ॥ अप्रमे

बुद्धिर्मनोमहद्वायुस्तेजोंभःखंमहीचया॥ चतुर्विधंचयद्भूतंसर्वंकृष्णेप्रतिष्ठितं ॥ २५ ॥ आदित्यश्चंद्रमाश्चैवनक्षत्राणिग्रहाश्चये ॥ दिशश्चविदिशश्चैवसर्वंकृष्णेप्रतिष्ठितं ॥ २६॥ अग्निहोत्रमुखावेदागायत्रीच्छंदसांमुखं ॥ राजामुखंमनुष्याणांनदीनांसागरोमुखं ॥ २७॥ नक्षत्राणांमुखंचंद्रआदित्यस्तेजसांमुखं॥ पर्वतानांमुखंमेरुर्गरुडःपततांमुखं॥ २८॥ ऊर्ध्वंतिर्यगधश्चैवयावतीजगतोगतिः॥ सदेवकेषुलोकेषुभगवान्केशवोमुखं ॥ २९ ॥ अयंतुपुरुषोबालःशिशुपालोनबुध्यते॥ सर्वत्रसर्वदाकृष्णंतस्मादेवंप्रभाषते॥ ३०॥ योहिधर्मंविचिनुयादुत्कृष्टंमतिमान्नरः॥ सवैपश्येद्यथाधर्मंनतथाचेदिराडयं॥३१॥ सवृद्धबालेष्वथवापार्थिवेषुमहात्मसु॥ कोनार्हंमन्यतेकृष्णंकोवाप्येनंनपूजयेत्॥३२॥ अथैनांदुष्कृतांपूजांशिशुपालोव्यवस्यति॥ दुष्कृतायांयथान्यायंतथाऽयंकर्तुमर्हति॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरण० भीष्मवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्कातततोभीष्मोविरराममहाबलः॥ व्याजहारोत्तरंतत्रसहदेवोर्थवद्वचः ॥ १॥ केशवंकेशिहंतारमप्रमेयपराक्रमं ॥ पूज्यमानंमयायोवःकृष्णंनसहतेनृपाः॥ २॥ सर्वेषांबलिनांमूर्ध्निमयेदंनिहितंपदं॥ एवमुक्तेमयासम्यगुत्तरंप्रब्रवीतुसः॥ ३॥ सएवहिमयावध्योभविष्यतिनसंशयः॥ मतिमंतश्चयेकेचिदाचार्यंपितरंगुरुं॥ ४॥ अर्च्यमर्चितमर्घार्हमनुजानंतुतेनृपाः॥ ततोनव्याजहारैषांकश्चिद्बुद्धिमतांसतां॥ ५॥ मानिनांबलिनांराज्ञांमध्येवैदर्शितेपदे ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिःसहदेवस्यमूर्धनि॥ ६॥ अदृश्यरूपावाचश्चाप्यब्रुवन्साधुसाध्विति ॥ अविध्यदजितंकृष्णंभविष्यद्भूतजल्पकः ॥ ७॥ सर्वसंशयनिर्मोक्तानारदःसर्वलोकवित्॥ उवाचाखिलभूतानांमध्येस्पष्टतरंवचः॥ ८॥

योनिर्गुणत्वात् परंपश्चाद्भाविकार्यंतत्आक्रामतिव्याप्नोतीतिपराक्रमउपादानं अप्रमेयश्चासौपराक्रमश्चेतिसमासः शुद्धशबलब्रह्मरूपोयंकेशिहंतेत्यर्थः॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुउपाध्यविवक्षयाब्रह्मभावोस्मदादीनामप्यस्ति तद्विवक्षायांतुफलशलाटुवत्कृष्णस्यास्माकंचज्ञानैश्वर्यतारतम्येपितस्यव्यावृत्तत्त्वेनास्मदादिवदुभयविधब्रह्मभावोनास्त्येवेत्याशंक्याह कृष्णमिति यथापरिमा
णतारतम्यस्यविश्रांतिराकाशादौदेशतःकालतश्चपरिच्छेदाभावात्दृष्टातथाऐश्वर्यतारतम्यस्यापिद्रष्टव्या ननुप्रलयेकार्यमात्रनाशस्यवक्तव्यत्वात्कथंकृष्णविग्रहस्यकालापरिच्छेद्यत्वंयुज्यतेतिचेन्न तस्याकार्य
त्वात् नहिपूर्वोदाहृतस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टस्यब्रह्मणःकार्यत्वंवक्तुंशक्यं अंतस्तद्धर्मोपदेशादितिन्यायविरोधात् शास्त्रांत्यन्यायविरोधाच्च तत्रहिनित्यसिद्धेश्वरादर्वाचीनानांज्ञानध्यानसिद्धानामीश्व
राणामैश्वर्यंवियदादिजगत्सृष्टिसंहारादिव्यापारवर्जंतेनसहभोगसाम्यमात्रं हेतुश्चात्रोक्तःअसन्निहितत्वादिति भौतिकपदार्थसृष्ट्यादिसमकालेहितेषांसृष्टिप्रलयाविति नतेभूतोत्पत्तिलयकालेसन्निहिताः अ
यंतदानीमपिसन्निहितोस्तीतिनित्यएव व्यवहारतःसर्गपरंपरायाआद्यंतशून्यत्वात्तद्धेतुहेतोरस्यापितथात्वंदुर्वारं नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादेरपिनित्यत्वंवाच्यं तथाचाद्वैतक्षतिरितिचेद्भ्रांतोसि यथात्रैलोक्यनाशे

कृष्णंकमलपत्राक्षंनार्चयिष्यंतियेनराः ॥ जीवन्मृतास्तुतेज्ञेयानसंभाष्याःकदाचन ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच पूजयित्वाचपूजार्हान्ब्रह्मक्षत्रविशेषवि
त् ॥ सहदेवोनृणांदेवःसमापयतकर्मतत् ॥ १० ॥ तस्मिन्नभ्यर्चितेकृष्णेसुनीथःशत्रुकर्षणः ॥ अतिताम्रेक्षणःकोपादुवाचमनुजाधिपान् ॥ ११ ॥ स्थितःसेना
पतिर्योहंमन्यध्वंकिंतुसांप्रतं ॥ युधितिष्ठामसन्नह्यसमेतान्वृष्णिपांडवान् ॥ १२ ॥ इतिसर्वान्समुत्साह्यराज्ञस्तांश्चेदिपुंगवः ॥ यज्ञोपघातायततःसोमंत्रयतरा
जभिः ॥ १३ ॥ तत्राहूतागताःसर्वेसुनीथप्रमुखागणाः ॥ समदृश्यंतसंक्रुद्धाविवर्णवदनास्तथा ॥ १४ ॥ युधिष्ठिराभिषेकंचवासुदेवस्यचार्हणं ॥ नस्याद्यथात
थाकार्यमेवंसर्वेतदाऽब्रुवन् ॥ १५ ॥ निष्कर्षान्निश्चयात्सर्वेराजानःक्रोधमूर्छिताः ॥ अब्रुवंस्तत्रराजानोनिर्वेदादात्मनिश्चयात् ॥ १६ ॥ सुहृद्भिर्वार्यमाणानां
तेषांहिवपुराबभौ ॥ आमिषादपकृष्टानांसिंहानामिवगर्जतां ॥ १७ ॥

पिब्रह्मलोकाद्यस्तितथाब्रह्मलोकनाशेपितल्लोकादिकमस्ति यथासत्स्वपिब्रह्मलोकादिषुअस्मदादीनांशुद्धंकैवल्यमप्रतिहतंतथातस्मिन्नपिसतिभविष्यतीतिकानोहानिः येतुतल्लोकप्राप्तिरेवकैवल्यमित्याहुस्त
दश्रौतमितिव्युत्पादितमन्यत्र केचिदाहुरिमंसांबंकेचिद्विष्णुंपरेरविं केचिद्गणेशंकेप्यंबामद्विधाःपार्थसारथिं तस्माद्युक्तंकमलपत्राक्षस्यपूर्वोक्तरीत्याअसंगस्यसाक्षाद्ब्रह्मत्वंइतरेषांतूपाधितादात्म्यव्यवहितमि
तिमहान्भेदइतियुक्तंकृष्णस्यार्चनीयतमत्वं प्रत्यगृदृशेरेवदेहेंद्रियाद्युपाधिसान्निध्यान्मुकुरमुखवत्कृष्णरूपेणचरमेजन्मनिपराग्दृश्यात्मनाभासमानत्वादितिदिक् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सुनीथः
शिशुपालः ॥ १४ ॥ १५ ॥ निर्वेदात्अपमानेनदेहादौवैराग्यात् आत्मनिश्चयात्स्वबलवत्त्वनिश्चयात् ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समयंसंकेतं ॥ १८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रस्त्वंतंभवेद्यन्नइतिपाठे नःअस्माकंस्त्वंतंशुभोदर्कं ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शिवःपंथाःकृष्णाश्रयरूपः सुनीतः सुनीतिसहितः ॥६॥ ७ ॥ ८॥९॥१०॥ नूनमेतदिति यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वंश्रीमदूर्जितमेववा तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवमितिभगवद्वचनात् शिशुपालेपि विभूतिमत्त्वात्पूर्वंभगवत्पार्षदत्वाच्चपारमेश्वरंज्ञानैश्वर्यादिरूपंतेजोस्तितस्यादानंतद्देहपातेनैवेतिहंतुमिच्छतीत्यर्थः पुनःशब्दोहिरण्याक्षाद्यपेक्षया ॥११ ॥ १२ ॥ आदातुंसंहर्तुंविप्लवतेविपर्ययंप्राप्नोति ॥१३॥

तंबलौघमपर्यंतंराजसागरमक्षयं॥ कुर्वाणंसमयंकृष्णोयुद्धायबुबुधेतदा ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणपर्वणिराजमंत्रणेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९॥ समाप्तंचेदमर्घाभिहरणपर्व ॥७॥ ॥७॥ अथशिशुपालवधपर्व वैशंपायनउवाच ततःसागरसंकाशंदृष्ट्वानृपतिमंडलं॥ संवर्तवाताभिहतंभीमंक्षुब्धमिवार्णवं॥ १ ॥ रोषात्प्रचलितंसर्वमिदमाहयुधिष्ठिरः॥ भीष्ममतिमतांमुख्यंवृद्धंकुरुपितामहं॥ बृहस्पतिंबृहत्तेजाःपुरुहूतइवारिहा॥ २ ॥ असौरोषात्प्रचलितोमहान्नृपतिसागरः॥ अत्रयत्प्रतिपत्तव्यंतन्मेब्रूहिपितामह॥ ३॥ यज्ञस्यचनविघ्नःस्यात्प्रजानांचहितंभवेत् ॥ यथासर्वत्रतत्सर्वंब्रूहिमेऽद्यपितामह ॥ ४ ॥ इत्युक्तवतिधर्मज्ञेधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ उवाचेदंवचोभीष्मस्ततःकुरुपितामहः ॥ ५ ॥ माभैस्त्वंकुरुशार्दूलश्वासिंहंहंतुमर्हति ॥ शिवःपंथाःसुनीतोत्रमयापूर्वतरंवृतः ॥ ६ ॥ प्रसुप्तेहियथासिंहेश्वानस्तस्मिन्समागताः ॥ भषेयुःसहिताःसर्वेतथेमेवसुधाधिपाः॥ ७ ॥ वृष्णिसिंहस्यसुप्तस्यतथामीप्रमुखेस्थिताः॥ भषंतेतातसंक्रुद्धाःश्वानःसिंहस्यसन्निधौ॥ ८ ॥ नहिसंबुध्यतेयावत्सुप्तःसिंहइवाच्युतः ॥ तेनसिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुंगवः॥ ९ ॥ पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठःशिशुपालोल्पचेतनः॥ सर्वान्सर्वात्मनातातनेतुकामोयमक्षयं॥ १०॥ नूनमेतत्समादातुंपुनरिच्छत्यधोक्षजः ॥ यदस्यशिशुपालस्यतेजस्तिष्ठतिभारत ॥ ११ ॥ विप्लुताचास्यभद्रंतेबुद्धिर्बुद्धिमतांवर॥ चेदिराजस्यकौंतेयसर्वेषांचमहीक्षितां ॥१२॥ आदातुंचनरव्याघ्रोयंयमिच्छत्ययंतदा॥ तस्यविप्लवतेबुद्धिरेवंचेदिपतेर्यथा॥ १३ ॥ चतुर्विधानांभूतानांत्रिषुलोकेषुमाधवः॥ प्रभवश्चैवसर्वेषांनिधनंचयुधिष्ठिर ॥ १४ ॥

कुतःकृष्णोऽन्येषांतेजांस्यादत्तेनतुतानिपृथक्तिष्ठंतीत्यतआह चतुर्विधानामिति चेतनाचेतनप्रपंचस्यजलेतरंगबुद्बुदन्यायेनतत्रैवोत्पत्तिप्रलययोःश्रवणात् एषयोनिःसर्वस्य प्रभवाप्ययौहिभूतानामिति तदन्यत्वाच्चसर्वस्येतिभावः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥७॥ ननुविभीषिकाभिर्बह्वीभिरित्यादिग्रंथोभगवन्निंदापरत्वान्नभूतार्थवादःकिंतुध्यानमात्रंध्येयसारूप्यप्रापकं तच्चद्वेषेणापिकर्त्तव्यमित्यतिशयोक्तिमात्रंध्यानविधेस्तावकं अन्यथाभगवन्निंदाकृतांवेनादीनांभगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितइत्यादिदोषस्मरणमनुपपन्नंस्याद्बृहदारण्यकपंचमेचब्रह्मविदंयाज्ञवल्क्यं द्विषतः शाकल्यस्यसद्योमृत्युरुक्तोऽस्थांचसंस्कारालाभेनदुर्गतिश्चसूचिता साक्षाद्ब्रह्मद्विषस्तुततोप्यधिकंदुःखंवक्तव्यंस्यात् अत्रचद्विषतोपिशिशुपालस्यापराधशतंक्षांत्वातस्मैभगवतासायुज्यंदत्तमित्युच्यते तस्मान्निदायंथःप्रकरणासंगतेर्भगवत्यसमवेतत्वाच्चाभूतार्थवादएव तथाहि त्रिविधोर्थवादः विरोधेगुणवादःस्यादनुवादोवधारिते भूतार्थवादस्तत्ध्यानादर्थवादस्त्रिधामतइत्युक्तलक्षणः एतेषांक्रमादुदाहरणानि प्रजापतिरात्मनोवपामुदखिदत् स्ववपोत्खननेदेहस्यैवनाशोभवतीत्यभूतार्थवादोयं अग्निर्वैहिमस्यभेषजं मेधातिथिंहकाण्वायनंमेषोभूत्वेंद्रोजहारेत्यादीनि तस्मादिहनिंदकस्यमुक्तिर्विरुद्धेत्यभूतार्थवादएवे तिचेन्नतद्वत्कृत्स्नस्यापिभारतस्यतथात्वापत्तेः अनन्यगतिप्रकरणबाधापत्तेश्चानर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलमितिन्यायेनाकाशादिश्रुतिवन्निंदाश्रुतिरपिगौण्यादृत्याब्रह्मपरतयानेयेतियुक्तमुत्पश्यामः अ

वैशंपायनउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वाततश्चेदिपतिर्नृपः॥ भीष्मंरूक्षाक्षरावाचःश्रावयामासभारत ॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधप र्वणियुधिष्ठिराश्वासनेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥ ७॥ शिशुपालउवाच विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान्॥ नव्यपत्रपसेकस्माद्वृद्धः सन्कुलपांसनः॥ १ ॥ युक्तमेतत्तृतीयायांप्रकृतौवर्त्ततात्वया॥ वक्तुंधर्मादपेतार्थंत्वंहिसर्वकुरूत्तम ॥ २ ॥

तएवश्रीमद्भागवतेपिहरिनिंदायंथःस्तुतिपरत्वेनैवव्याख्यातःश्रीधरस्वामिभिः एवंभीष्मेणबोधितःशिशुपालःस्वबोधमाविश्चिकीर्षुर्भीष्मंतावन्महीकरोति विभीषिकाभिरिति हेनव्यपसःत्वंकुलपांमध्येवृद्धःस न्नःअस्मान्पार्थिवान्बह्वीभिर्विभीषिकाभिःभीषयन्कस्मान्नपसेइतियोजना नोतुंस्तोतुंयोग्यंनव्यंपातिगोपयतीतिहेनव्यपहेपरमेश्वरतत्त्वगूहनपर कुलपांकुलपतीनांकुलतारकाणांब्रह्मविदांमध्येवृद्धःसन् नः अस्मान्पार्थिवान्शरीराकारपरिणतपृथिवीमात्रनिष्ठान्पृथिव्यंशबाहुल्यात्शरीरस्यपृथिवीत्वं यच्छरीरंसापृथिवीतिश्रुतेश्च देहाभिमानयुक्तान् बह्वीभिर्नानाविधभेदवतीभिर्विभीषिकाभिःसंसारभीतिहेतु भिःप्रमातृत्वमुखाभिःकर्तृत्वभोक्तृत्वादिभिःभीषयन्भीषयितुंकिमितित्रपसे त्वयावृद्धेनास्माकंसंसारभयंप्रदर्शनीयमेवनतुतत्रास्माकमनधिकारमाशंक्यभीतिहरंतत्त्वंगोपनीयमित्यर्थः॥ १॥ ननुवस्तुतत्त्वमपिउ क्तमेवेत्याशंक्ययथाज्ञातंतथानोक्तमित्याह युक्तमिति तृतीयायांप्रकृतौवर्त्ततात्वयाएतदेवधर्मादपेतार्थंवक्तुंयुक्तमित्यन्वयःद्वेप्रकृतीपरिणामिन्यौमायातस्यांचित्प्रतिबिंबश्च तृतीयाप्रकृतिस्त्वेतदुभयाध्यासाधि ष्ठानंनिर्विशेषंवस्तुतत्रवर्त्ततावर्त्तमानेनतन्मात्रनिष्ठेनत्वया धर्मादपेतःमोक्षस्तस्याकर्मसाध्यत्वात्तदर्थं धर्मादित्यलुक्समासः मोक्षार्थंएतदेवतृतीयप्रकृतिरूपंवक्तुंयुक्तंनतुसगुणं अस्माकंब्रह्मलोकांतस्योपास नाफलस्यानपेक्षितत्वादित्यर्थः एवंचयथाज्ञातंतथानोक्तमित्युक्तंभवति उक्तेर्थेहेतुमाह त्वंहिसर्वकुरूत्तमइति ॥ २ ॥ ॥४३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतदेवसदृष्टांतंविवृणोति नावीति यथाऽरित्रकर्णधारादिमत्यांमहानाविसंबद्धाक्षुद्रानौःपारंप्राप्नोति यथावांऽधंशरीरं जडत्वात् अंधःअन्नं भिःसाम्नीभक्तमंधोन्नमित्यमरः अन्वियात्अनुलक्षीकृत्य चलेत् अन्नंहप्राणइतिश्रुतेरनुभवाच्च तथाभूताःत्वदधीनगतयस्त्वदधीनजीवनाश्चकौरव्याः येषांचास्मदादीनांत्वंअग्रणीःपुरोभूत्वापुरुषार्थप्रापकस्तेपितथाभूताएवेत्यर्थः तस्मादनन्यगतिकानामस्माकंअवश्यं त्वयाउपदेशःकर्त्तव्यइतिभावः ॥३॥ पूतनेति अस्यसगुणब्रह्मणः प्रव्यथितंनिर्गुणेपिगुणारोपेणवस्तुतत्त्वगोपनाद्दुःखितमित्यर्थः ॥४॥ अवेति लिप्तस्यमूर्खस्यइच्छतइतिकर्मणिषष्ठ्यः लिप्तंविषयसंगिनंमूर्खं मूढंमांकेशवंस्तोतुमिच्छंतंअवतुच्छमपिभगवद्भक्तंमांपालय हितोपदेशेनेतिभावः अत्याश्चर्यमेतदित्याह कथमिति हेभीष्महेवित्हेविद्वन्नतेनम्रेमादृशेपिउपनतेशिष्येइयंजिह्वात्वदीयात्वयाशतधाकथंनईर्यते प्रेर्यतेअनेकैःप्रकारैस्तत्त्वंप्रतिपादयितुमितिशेषः ॥५॥ यत्रेति यत्रसगुणेकुत्सानिंदा बालतरैःआपाततउपनिषन्मात्राध्येतृभिर्बटुभिः बालेतरैरितिपाठेवृद्धैरपि यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोमतंतदेवब्रह्मत्वंविद्धि

नाविनौरिवसंबद्धायथांऽधोऽवांधमन्वियात् ॥ तथाभूताहिकौरव्यायेषांभीष्मत्वमग्रणीः ॥ ३॥ पूतनाघातपूर्वाणिकर्माण्यस्यविशेषतः ॥ त्वयाकीर्त्तयतास्मा कंभूयःप्रव्यथितंमनः ॥४॥ अवलिप्तस्यमूर्खस्यकेशवंस्तोतुमिच्छतः ॥ कथंभीष्मनतेजिह्वाशतधेयंविदीर्यते ॥५॥ यत्रकुत्साप्रयोक्तव्याभीष्मबालतरैर्नरैः॥ तमिमंज्ञानवृद्धःसन्गोपंसंस्तोतुमिच्छसि ॥ ६ ॥ यद्यनेनहताबाल्येशकुनिश्चित्रमत्रकिं ॥ तौवाऽश्ववृषभौभीष्मयौनयुद्धविशारदौ ॥७॥ चेतनारहितंकाष्ठंयं घनेननिपातितं ॥ पादेनशकटंभीष्मतत्रकिंकृतमद्भुतं ॥ ८ ॥ वल्मीकमात्रःसप्ताहंयद्यनेनधृतोऽचलः ॥ तदागोवर्धनोभीष्मनतच्चित्रंमतंमम ॥ ९ ॥ भुक्तमेते नबह्वन्नंक्रीडतानगमूर्धनि ॥ इतितेभीष्मशृण्वानाःपरेविस्मयमागताः ॥ १० ॥ यस्यचानेनधर्मज्ञभुक्तमन्नंबलीयसः ॥ सचानेनहतःकंसइत्येतन्नमहाद्भुतं ॥ ११ ॥ नतेश्रुतमिदंभीष्मनूनंकथयतांसतां ॥ यद्वक्ष्येत्वामधर्मज्ञंवाक्यंकुरुकुलाधम ॥ १२ ॥

नेदंयदिदमुपासतइत्यब्रह्मत्वेकुत्साप्रयोक्तव्या तमिमंगोपयतीतिगोपःतंगोपं व्यधिकरणेद्वितीये तस्यसबलस्यगूहनकर्त्तारंशुद्धंसंस्तोतुंसम्यक्प्रस्तोतुमिच्छसि प्रार्थनायांपंचमोलकारः स्तोतुंइच्छांकुर्वित्यर्थः ६॥ अनंतब्रह्मांडाधिपेमायाविन्यपिपूतनाघातादिकमत्यंतंतुच्छमित्याह यद्यनेनेत्यादिना शकुनिःपूतना पाठांतरेशकुनिवत्खेचरस्तृणावर्त्तः ॥७॥८॥९॥ इतितेत्वत्तःशृण्वानाःविस्मयमागताःनाहमित्यर्थः १० ॥ यस्यचेति यस्यद्रौपद्यादेःअन्नंअदनीयंशाकलेशादिभुक्तंसच कंसःकामयमानःदुर्वाससःतृप्त्यादिकंइछन्अनेनकृष्णेनहतःगतःअनुसृतः हंतेर्गत्यर्थत्वात् तदिष्टंसंपादितमित्यर्थः सर्वात्मनिकृष्णेशाकलेशेनतृप्ते विश्वतृप्तिर्जातेत्यपिनाद्भुतमित्यर्थः ॥११॥ नतेनम्रेशिष्यसमीपेकथयतांसतांमुखात्इदंत्वदुक्तंपूतनावधादिमयाश्रुतं किंज्ञातस्यार्थस्यनिरूपणेनेतिभावः हेकुलाधमकुलंगृहंअधमंयस्यगृहातीतसंन्यासधर्म रत यत्तुवाक्येअहंवक्ष्येवोढुंशक्ष्येतत्कुरु आमधर्मज्ञंअपक्वधर्मःक्षयिष्णुफलत्वात्कर्मोपास्ती तदभिज्ञंमांप्रतितदेववाक्यंअपूर्वार्थप्रतिपादकंवचःनिर्गुणब्रह्मविषयंकुरु तच्चाहंज्ञातुंशक्ष्येइत्यर्थः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्त्रीष्विति प्रतिश्रयोंगीकारः यश्चस्वीयत्वेनांगीकृतस्तस्मिन्नित्यर्थः प्रतिश्रयःसभायांचाश्रयेइतिमेदिनी ॥१३॥ हिंसायाअनिष्टसाधनत्वमुक्तंतत्त्वयिविज्ञानवतिवितथंव्यर्थं हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिनिनि बध्यतइत्युक्तेः॥१४॥ ज्ञानेति ज्ञातज्ञापनंव्यर्थमित्यर्थः॥१५॥गोघ्नइति गांवाचंहंतिहिनस्ति यतोवाचोनिवर्त्ततेइतिश्रुतेः स्वस्माद्यावर्त्तयतितथा स्त्रीवस्त्रीस्रष्टौसहायभूतामायातद्धंता वाचामायिकस्यगुणवतः स्तुतिःकर्त्तव्याअसौत्वमायःवागतीतःकथंसंस्तवमर्हतिनकथमपीति ॥ १६ ॥ मतिमतांमतिमद्भिःश्रेष्ठःप्रशस्यतमः संभावयतीति जनार्दनःसंसारवर्द्धनेनजनपीडनकरःमायावीईश्वरःत्वद्वाक्यात्तववश्यवच सोवाक्यात्एतत्सर्वंपूतनाघातादिआत्मनिसंभावयति सत्यत्वेनदर्शयति श्रेष्ठेनत्वयायदेववक्तव्यंतदेवलोकःसत्यमित्यध्यवस्यति वस्तुतस्तुएतत्सर्वंकृष्णेक्रियारोपणंवितथं निष्कलंनिष्क्रियमित्यादिश्रुतेः ॥१७॥ तत्र सर्वैर्ब्रह्मवदिष्यंतिसंप्राप्तेतुकलौयुगे नानुतिष्ठंतिमैत्रेयशिश्नोदरपरायणाइतिशब्दमात्रंवदंतिनशमादिपराभवंतितादृशोभीष्मोनभवतीत्याहद्वाभ्यां नगाथेति भूलिंगोनामभूशायीपक्षीमासाहसमित्यनिशंव दन्नपिसिंहदंष्ट्रांतरस्थंमांसमादत्ते स्वयंसाहसमतिशयितंकरोति तथानहिंसादिकंकर्त्तव्यमितिवदन्नन्योहिंसामेवकरोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ त्वंतुअस्मिन्चरमेजन्मनियथावदसितथैवकरोषीत्याह नूनमिति प्रकृ

स्त्रीषुगोषुनशस्त्राणिपातयेत्ब्राह्मणेषुच॥यस्यचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रतिश्रयः॥१३॥ इतिसंतोनुशासंतिसज्जनंधर्मिणःसदा॥ भीष्मलोकेहितत्सर्वंवितथं त्वयिदृश्यते॥१४॥ ज्ञानवृद्धंचवृद्धंचभूयांसंकेशवंमम॥ अजानतइवाख्यासिसंस्तुवन्कौरवाधम॥१५॥ गोघ्नःस्त्रीघ्नश्चसन्भीष्मत्वद्वाक्याद्यदिपूज्यते॥ एवंभू तश्चयोभीष्मकथंसंस्तवमर्हति॥ १६ ॥ असौमतिमतांश्रेष्ठोयएषजगतःप्रभुः ॥ संभावयतिचाप्येवंत्वद्वाक्याच्चजनार्दनः ॥ एवमेतत्सर्वमितितत्सर्वंवितथं ध्रुवं॥१७॥ नगाथागाथिनंशास्तिबहुचेदपिगायति॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिभूलिंगशकुनिर्यथा॥ १८ ॥ नूनंप्रकृतिरेषातेजघन्यानात्रसंशयः ॥ अतःपापी यसीचैषांपांडवानामपीष्यते॥१९॥ येषामर्च्यतमःकृष्णस्त्वंचयेषांप्रदर्शकः ॥ धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञःसतांमार्गादवप्लुतः ॥ २० ॥ कोहिधर्मिणमात्मानंजान न्ज्ञानविदांवरः॥कुर्याद्यथात्वयाभीष्मकृतंधर्ममवेक्षता ॥ २१ ॥ चेत्त्वंधर्मंविजानासियदिप्राज्ञामतिस्तव ॥ अन्यकामाहिधर्मज्ञाकन्यकाप्राज्ञमानिना ॥ अंबानामेतिभद्रंतेकथंसापहृतात्वया॥ २२॥

तिःशरीरं जघन्याचरमा तथापांडवानामपिप्रकृतिर्जघन्याऽतोहेतोःपापीयसीवेदोक्तधर्मसंरक्षकतरा पातीतिपाःवेदोक्तोधर्मइति पाखंडपदनिर्वचनेव्यासेनैवव्याख्यातत्वात् तंपातीतिपापाअतिशयेनपापापापीयसीतियोगात् ॥ १९ ॥ चरमदेहत्वेगमकमाह येषामिति अतोहेतोःसर्वथात्वंअवेतिसंबंधः कंअवेत्युच्यते योऽधर्मज्ञःधर्मज्ञो नभवतियश्चसतांमार्गात्प्लुतःच्युतःतमितियत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं ॥ २० ॥ यथावदसितथाकरोषीत्येतद्दर्शयितुंभीष्मस्यब्रह्मचर्यदार्ढ्यंस्तौतिपंचभिः कोहीति धर्मिणंधर्मेऽधिकारिणं ॥ २१ ॥ अन्येति हेप्राज्ञ मानिनात्वयाहृतायाकन्यकासात्वत्तःकथंभद्रंआपनकथंचन दृढत्वात्तवब्रह्मचर्यस्य ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तवभ्रातापितादृशइत्याह तामिति यदर्थंह्रतासभ्रातापितांनैषितवान् अन्यकामाहीतिपूर्वोक्तहेतोरेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अंबानाम्न्याप्रार्थ्यमानेनापित्वयाब्रह्मचर्यंनत्यक्तमित्युक्त्वाधर्मसंकटेपित्वयातन्नत्यक्त
मित्याह दारयोरिति यस्यविचित्रवीर्यस्य हेप्राज्ञतवमिषतःपश्यतः मानिनःमानवतः ॥ २४ ॥ कोहिधर्मइति हेभीष्मतेतवनिकटेअहिर्दंत्रासुरस्तस्यधर्मोदंभदर्पादिःकोस्तिनकोपीत्यर्थः तवकोपिदंभादि
रासुरोधर्मोनास्तिअतःयदिदंधारयसिब्रह्मचर्यंतद्वृथा व्यासेनेवत्वयापिभ्रातृक्षेत्रेषुअपत्योत्पादनंकर्तुंयुक्तमेवासीदित्यर्थः वाशब्दौइवार्थे ल्यब्लोपेपंचम्यौ मोहंप्राप्येवक्लीबत्वंप्राप्येवमूर्छितवत्क्लीबवच्चासंभा
वितविप्लवंतवब्रह्मचर्यमित्यर्थः ॥ २५॥ नत्विति हेधर्मज्ञकचिदपिसाधनेशमदमादौतवउपचयंवृद्धिंनपश्यामिइतिनअपितुपश्याम्येव हितेहितनिमित्तंत्वयावृद्धाश्चसेविताइत्यपिपश्यामि तत्रलिंगं यएवंधर्म

तांत्वयाऽपिहृतांभीष्मकन्यांनैषितवान्यतः॥भ्राताविचित्रवीर्यस्तेसतांमार्गमनुष्ठितः॥२३॥दारयोर्यस्यचान्येनमिषतःप्राज्ञमानिनः॥तवजातान्यपत्यानि
सज्जनाचरितेपथि॥ २४॥कोहिधर्मोस्तितेभीष्मब्रह्मचर्यमिदंवृथा॥यद्धारयसिमोहाद्वाक्लीबत्वाद्वानसंशयः ॥२५॥ नत्वहंतवधर्मज्ञपश्याम्युपचयंक्वचित्॥
नहितेसेवितावृद्धायएवंधर्ममब्रवीः॥ २६॥ इष्टंदत्तमधीतंचयज्ञाश्चबहुदक्षिणाः॥ सर्वमेतदपत्यस्यकलांनार्हतिषोडशीं ॥ २७ ॥ व्रतोपवासैर्बहुभिःकृतंभव
तिभीष्मयत्॥ सर्वंतदनपत्यस्यमोघंभवतिनिश्चयात्॥ २८ ॥ सोऽनपत्यश्चवृद्धश्चमिथ्याधर्मानुसारकः ॥ हंसवत्त्वमपीदानींज्ञातिभ्यःप्राप्नुयावधं ॥ २९ ॥
एवंहिकथयंत्यन्येनराज्ञानविदःपुरा॥भीष्मयत्तदहंसम्यक्वक्ष्यामितवशृण्वतः ॥३०॥ वृद्धःकिलसमुद्रांतेकश्चिद्धंसोभवत्पुरा॥ धर्मवागन्यथावृत्तःपक्षिणः
सोनुशास्तिच॥ ३१ ॥ धर्मंचरतमाधर्ममितितस्यवचःकिल॥ पक्षिणःशुश्रुवुर्भीष्मसततंसत्यवादिनः ॥ ३२ ॥ अथास्यभक्ष्यमाजह्रुःसमुद्रजलचारिणः॥ अं
डजाभीष्मतस्यान्येधर्मार्थमितिशुश्रुम ॥ ३३ ॥ तेचतस्यसमभ्याशेनिक्षिप्यांडानिसर्वशः॥ समुद्रांभस्यमज्जंतचरंतोभीष्मपक्षिणः॥ तेषामंडानिसर्वेषांभक्ष
यामासपापकृत्॥ ३४ ॥ सहंसःसंप्रमत्तानामप्रमत्तःस्वकर्मणि॥ ततःप्रक्षीयमाणेषुतेषुतेष्वंडजोपरः॥ अशंकतमहाप्राज्ञःसकदाचिद्ददर्शह॥ ३५॥

मब्रवीरिति एवंकृष्णस्यैवपूज्यत्वरूपंधर्मं ॥ २६ ॥ इष्टंदत्तमितिसार्द्धश्लोकत्रयंवाक्यं इष्टादिकंअपत्यस्यषोडशीमपिकलांनार्हतिअनपत्यस्यचव्रतादिकंमोघमित्येवंअन्येनराःकथयंतीतियोजना ॥२७॥
॥ २८ ॥ सत्वंअनपत्यःसन्मिथ्याधर्मआध्यासिकधर्मोऽपत्योत्पादनादिःतस्यअनुसारकःतंअनुसर्तुंवृद्धोवयोतीतत्वादयोग्योसीत्यर्थः अनुशासनादितिपाठेमिथ्याधर्मानुशासनंदेहाभिमानियोग्यंशास्त्रंवि
हायानपत्यश्चवृद्धश्चजातोसीतिसंबंधः तस्माद्धंसवत्संन्यासिवत्ज्ञातिभ्यःज्ञानेभ्यःतत्त्वज्ञानात् श्रवणादिव्यापारभेदात्बहुत्वं वधंगतिमोक्षं गत्यर्थस्यहंतेरिदंरूपं श्रवणमनननिदिध्यासनैःसम्यगनुष्ठितैरात्मा
नंप्राप्नुहीत्यर्थः ॥ २९ ॥ यस्त्वनृताभिसंधिःशब्देनैवज्ञानंवदतिनचध्यानेनसाक्षात्करोतिसंबध्यतइत्यस्मिन्नर्थेहंसाख्यायिकामाह एवंहीत्यादिनाकुरूत्तमेत्यंतेन ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेत्वामिति तेइमेवसुधाधिपाःशरीररूपायाःपृथ्व्याअधिपाश्चालकाःप्राणएकादशेंद्रियाणिचत्वांनिहन्युरपिइतरानिवनानायोनिपातेनहिंस्युरपिनतुहिंसितवंतः तत्रहननेदृष्टांतः संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमंडजमिवेति अपिःकाकाहिंसायाअभावंद्योतयति तत्रहेतुः हंससधर्माणंहंसाःध्यानभिक्षवःतत्तुल्यंसदाध्यायिनंजितप्राणेंद्रियगणमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ शाब्दपांडित्यमेवलोकेबहुलंनत्वार्थिकमित्यर्थेपूर्वोक्तकथार्थसंग्राहिकागाथाअस्तीत्याह गाथामिति ॥ ३९ ॥ अभिहतेकामादिभिःरौषिवदसिधर्मे एतत्तवअशुचिअंडभक्षणकर्मवाचमतीयते उक्तिविरुद्धमित्यर्थः ॥ ४० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंभीष्मप्रशंसामुखेनहरिंस्तुत्वासंप्रतिजरासंधस्तुत्यापितंस्तौति समेइत्यादिना निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिगीतोक्तेःसमेब्रह्म

ततःसकथयामासदृष्ट्वाहंसस्यकिल्बिषं ॥ तेषांपरमदुःखार्त्तःसपक्षीसर्वपक्षिणां ॥ ३६ ॥ ततःप्रत्यक्षतोदृष्ट्वापक्षिणस्तेसमीपगाः ॥ निजघ्नुस्तंतदाहंसंमिथ्यावृत्तंकुरूद्वह ॥ ३७ ॥ तेत्वांहंससधर्माणमपीमेवसुधाधिपाः ॥ निहन्युर्भीष्मसंक्रुद्धाःपक्षिणस्तंयथांडजं ॥ ३८ ॥ गाथामप्यत्रगायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ भीष्मयांतांचतेसम्यक्कथयिष्यामिभारत ॥ ३९ ॥ अंतरात्मन्यभिहतेरौषिपत्त्ररथाशुचि ॥ अंडभक्षणकर्मैतत्तववाचमतीयते ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवाक्येएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिशुपालउवाच समेबहुमतोराजाजरासंधोमहाबलः ॥ योऽनेनयुद्धंनेयेषदासोयमितिसंयुगे ॥ १ ॥ केशवेनकृतंकर्मजरासंधवधेतदा ॥ भीमसेनार्जुनाभ्यांचकस्तत्साध्वितिमन्यते ॥ २ ॥ अद्वारेणप्रविष्टेनछद्मनाब्रह्मवादिना ॥ दृष्टःप्रभावःकृष्णेनजरासंधस्यभूपतेः ॥ ३ ॥ येनधर्मात्मनात्मानंब्रह्मण्यमविजानता ॥ नेषितंपाद्यमस्मैतद्दातुमग्रेदुरात्मने ॥ ४ ॥ भुज्यतामितितेनोक्ताःकृष्णभीमधनंजयाः ॥ जरासंधेनकौरव्यकृष्णेनविकृतंकृतं ॥ ५ ॥

णिजरासंधोपिबहुमतःश्रेष्ठःयःअयंप्रत्यगात्मादासइतिमत्वाऽनेनस्वामिनाकृष्णेनयुद्धंनइयेषनेच्छितवान् ॥ १ ॥ अनेनेत्यन्वादेशादयमर्थस्यप्रतीचःतदर्थेनकृष्णेनाभेदंदर्शयतिकेशवेनेतिकःब्रह्मा ॥ २ ॥ केशवादिभिर्यत्कृतंतदेवाहअद्वारेणेत्यादिना कृष्णेनजरासंधानुग्रहार्थंगच्छतागजेंद्रानुग्रहइवचतुर्भुजंगरुडारूढंस्वंरूपंनप्रकाशितंकिंतुप्रसिद्धमपिकृष्णरूपंब्राह्मणवेषेणाच्छादितं तत्रब्रह्मासाधुमन्यते अन्यथासर्वेषांतत्स्वरूपदृशांब्रह्मलोकोल्लंघनेनब्रह्मणोऽपमानोभवतीतिदुःसहंतत्तस्य तथाचश्रुतिः तस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरिति एषांदेवानां एतद्ब्रह्म अद्वारेणप्रवेशादिकंमानुषंनाट्यमनुकुर्वतःशत्रुत्वाभिनयार्थंयुक्तमेतत्लौकिकमर्यादाप्रदर्शनार्थं ॥ ३ ॥ स्तुतिपक्षेचतुर्थीषष्ठ्यर्थे दुरात्मनोलोकस्याग्रेअस्मैकृष्णायपाद्यंदातुंनेषितंतत्स्वरूपगूहनायेतिभावः ॥ ४ ॥ विकृतंभोजनप्रत्याख्यानं वैराभिनयायेत्यर्थः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंकृष्णेनसहजीवतैवैकमत्यंप्राप्यांतेकृष्णदर्शनेनैवप्राणांस्त्यजतातत्सायुज्यंप्राप्तमित्याह यद्ययमिति अयंजरासंधाख्योजीवएवजगतःकर्त्ताभवेत्तर्हिएनंमूर्खंप्रतियथातथाकस्मात्अन्यसेचेष्टसे मूर्खवदेनंकथं
मन्यसइत्यर्थः अतउत्तरग्रंथात्कृष्णस्तुतौभीष्मेणपूतनावधादिअसकृज्जरासंधपराजयांतंचवाक्यजातमुक्तमितिज्ञेयं अयंचब्राह्मणंब्राह्मणवेषेणागतंकृष्णंमरणकालेपिकस्मात्आत्मानंप्रत्यगात्मभावेनसम्यक्
नावगच्छतिकिंतुअवगच्छत्येव अयंभावः जीवश्चेत्परस्तर्हिजीवेनकृतंपरेणैवकृतमितिजीवोनस्तोतव्यःपर्यनुयोक्तव्योवा कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः तस्यैवसर्वचेष्टाप्रवर्त्त

यद्ययंजगतःकर्त्तायथैनंमूर्खमन्यसे॥ कस्मान्नब्राह्मणंसम्यगात्मानमवगच्छति॥६॥ इदंत्वाश्चर्यभूतंमेयदिमेपांडवास्त्वया॥ अपकृष्टाःसतांमार्गान्मन्यंतेत
च्चसाध्विति॥ ७॥ अथवानैतदाश्चर्यंयेषांत्वमसिभारत॥ स्त्रीसधर्माचवृद्धश्चसर्वार्थानांप्रदर्शकः॥ ८॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वारूक्षंरूक्षा
क्षरंबहु॥ चुकोपबलिनांश्रेष्ठोभीमसेनःप्रतापवान्॥ ९॥ तथापद्मप्रतीकाशेस्वभावायतविस्तृते॥ भूयःक्रोधाभिताम्राक्षेरक्तेनेत्रेबभूवतुः॥ १०॥ त्रिशिखां
भ्रुकुटींचास्यददृशुःसर्वपार्थिवाः॥ ललाटस्थांत्रिकूटस्थांगंगांत्रिपथगामिव॥ ११॥ दंतान्संदशतस्तस्यकोपाद्ददृशुराननं॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवजि
घत्सतः॥ १२॥ उत्पतंतंतुवेगेनजग्राहैनंमनस्विनं॥ भीष्मएवमहाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः॥ १३॥ तस्यभीमस्यभीष्मेणवार्यमाणस्यभारत॥ गुरुणाविविधै
र्वाक्यैःक्रोधःप्रशममागतः॥ १४॥ नातिचक्रामभीष्मस्यसहिवाक्यमरिंदमः॥ समुद्धतोघनापायेवेलामिवमहोदधिः॥ १५॥ शिशुपालस्तुसंक्रुद्धेभीमसे
नेजनाधिप॥ नाकंपततदावीरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः॥ १६॥ उत्पतंतंतुवेगेनपुनःपुनररिंदमः॥ नसतंचिंतयामाससिंहःक्रुद्धोमृगंयथा॥ १७॥ प्रहसंश्चाब्रवी
द्वाक्यंचेदिराजःप्रतापवान्॥ भीमसेनमभिक्रुद्धंदृष्ट्वाभीमपराक्रमं॥ १८॥ मुंचैनंभीष्मपश्यंतुयावदेनंनराधिपाः॥ मत्प्रभावविनिर्दग्धंपतंगमिववह्निना॥
॥ १९॥ ततश्चेदिपतेर्वाक्यंश्रुत्वातत्कुरुसत्तमः॥ भीमसेनमुवाचेदंभीष्मोमतिमतांवरः॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीम
क्रोधेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

कत्वात् तथाअंतेमतिःसागतिरितिस्मृतेरंतेकृष्णंपश्यतःकृष्णभावःसिद्धइतितस्यलोकदृष्ट्याकृष्णद्रोहित्वेपिनकाचिद्धानिः
अंतेकृष्णदर्शनहेतोरनेकजन्मांतरानुष्ठितस्यपुण्यपुंजस्यसत्वात्पुण्यवानेवेतिसमंतव्यइति ॥ ६ ॥ एवंमूर्खाणांविरुद्धवदाभासमानैर्वाक्यैःकृष्णंतद्भक्तांश्चस्तुत्वासंप्रत्यनुपदोक्तरीत्यासद्यःकैवल्यप्राप्तयेकृष्णस
न्निधौमृत्युसंपादनार्थंतानेवनिंदतिस्पष्टार्थैर्वाक्यैः इदंत्वित्यादिना तुशब्दउक्तवैपरीत्यद्योतनार्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ रूक्षंअर्थतः रूक्षाक्षरंशब्दतश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ महासेनंकार्त्तिकेयं ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रासशब्दंचकार ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मृत्युःस्थूलदेहवियोगः कालोयमः मृत्युःहंता ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथाचेतिरासभारावसदृशं समुदाहृतंशब्दं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नि

भीष्मउवाच चेदिराजकुलेजातस्त्र्यक्षएषचतुर्भुजः ॥ रासभारावसदृशंररासचननादच ॥ १ ॥ तेनास्यमातापितरौत्रेसतुस्तौसबांधवौ ॥ वैकृतंतस्यतौदृष्ट्वा त्यागायकुरुतांमतिं ॥ २ ॥ ततःसभार्यंनृपतिंसामात्यंसपुरोहितं ॥ चिंतासंमूढहृदयंवागुवाचाशरीरिणी ॥ ३ ॥ एषतेनृपतेपुत्रःश्रीमाञ्जातोबलाधिकः ॥ त स्मादस्मान्नभेतव्यमव्यग्रःपाहिवैशिशुं ॥ ४ ॥ नचवैतस्यमृत्युर्वैनकालःप्रत्युपस्थितः ॥ मृत्युर्हंतास्यशस्त्रेणसचोत्पन्नोनराधिप ॥ ५ ॥ संश्रुत्योदाहृतंवाक्यंभूत मंतर्हितंततः ॥ पुत्रस्नेहाभिसंतप्ताजननीवाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ येनेदमीरितंवाक्यंममैतंतनयंप्रति ॥ प्रांजलिस्तंनमस्यामिब्रवीतुसपुनर्वचः ॥ ७ ॥ याथा तथ्येनभगवान्देवोवायदिवेतरः ॥ श्रोतुमिच्छामिपुत्रस्यकोस्यमृत्युर्भविष्यति ॥ ८ ॥ अंतर्भूतंततोभूतमुवाचेदंपुनर्वचः ॥ यस्योत्संगेगृहीतस्यभुजावभ्यधिका वुभौ ॥ ९ ॥ पतिष्यतःक्षितितलेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तृतीयमेतद्बालस्यललाटस्थंतुलोचनं ॥ १० ॥ निमज्जिष्यतियंदृष्ट्वासोस्यमृत्युर्भविष्यति ॥ त्र्यक्षंचतुर्भु जंश्रुत्वातथाचसमुदाहृतं ॥ ११ ॥ पृथिव्यांपार्थिवाःसर्वेअभ्यागच्छन्दिदृक्षवः ॥ तान्पूजयित्वासंप्राप्तान्यथार्हंसमहीपतिः ॥ १२ ॥ एकैकस्यनृपस्यांकेपुत्र मारोपयत्तदा ॥ एवंराजसहस्राणांपृथक्त्वेनयथाक्रमं ॥ १३ ॥ शिशुरंकेसमारूढोनतत्प्रापनिदर्शनं ॥ एतदेवतुसंश्रुत्यद्वारवत्यांमहाबलौ ॥ १४ ॥ ततश्चेदिपुरं प्राप्तौसंकर्षणजनार्दनौ ॥ यादवौयादवींद्रष्टुंस्वसारंतौपितुस्तदा ॥ १५ ॥ अभिवाद्ययथान्यायंयथाश्रेष्ठंनृपंचतां ॥ कुशलानामयंपृष्ट्वानिषण्णौरामकेशवौ ॥ १६ ॥ साभ्यर्च्यतौतदावीरौप्रीत्याचाभ्यधिकंततः ॥ पुत्रंदामोदरोत्संगेदेवीसंन्यदधात्स्वयं ॥ १७ ॥ न्यस्तमात्रस्यतस्यांकेभुजावभ्यधिकावुभौ ॥ पेततुस्तच्च नयनंन्यमज्जतललाटजं ॥ १८ ॥ तद्दृष्ट्वाव्यथितात्रस्तावरंकृष्णमयाचत ॥ ददस्वमेवरंकृष्णभयार्त्तायामहाभुज ॥ १९ ॥ त्वंह्यार्त्तानांसमाश्वासोभीतानाम भयप्रदः ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णःसोब्रवीत्यदुनंदनः ॥ २० ॥ माभैस्त्वंदेविधर्मज्ञेनमत्तोस्तिभयंतव ॥ ददामिकंवरंकिंचकरवाणिपितृष्वसः ॥ २१ ॥ शक्यंवा यदिवाऽशक्यंकरिष्यामिवचस्तव ॥ एवमुक्तातततःकृष्णमब्रवीद्यदुनंदनं ॥ २२ ॥ शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वंमहाबल ॥ मत्कृतेयदुशार्दूलविद्ध्येनंमेवरं प्रभो ॥ २३ ॥

दर्शनंबाहुपातादिकंज्ञापकं ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुशलंबलकोशादिवृद्धिः अनामयंआरोग्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपराधशतमिति हिप्रसिद्धं वधार्हाणामन्येषामपिमयाअपराधशतंक्षाम्यं हेपितृष्वसःतेपुत्रस्यतुसंबंधवशात्सर्वथाक्षाम्यमेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ यःआह्वयते युद्धायेतिशेषः ॥ २५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोध्यायः ॥४३॥ ॥७॥ ॥७॥ कृष्णस्यैवविनिश्चयइत्यनेनकृष्णप्रेरितोयंप्रलपतीत्युक्तं ॥ १ ॥ कालपरीतात्माकालेनग्रस्तदेहः ॥ २ ॥ हरेस्तेजोंशस्यास्यशिशुपालस्य एषहरिस्तंस्वांशंआदातुंसंहर्तुंऐच्छत् पुनःशब्दोहिरण्यकशिप्वाद्यपेक्षया ॥ ३ ॥ ४ ॥ समुमूर्षुःकृष्णंकोपयितुंमिथ्यैवसंक्रुद्धोपिसन्उत्तरंउत्कृष्टतरंवचनंउवाच ॥ ५ ॥ पुनस्तदेवाह

कृष्णउवाच अपराधशतंक्षाम्यंमयाह्यस्यपितृष्वसः ॥ पुत्रस्यतेवधार्हस्यमात्वंशोकेमनःकृथाः ॥ २४ ॥ भीष्मउवाच एवमेषनृपःपापःशिशुपालःसमंदधीः ॥ त्वांसमाह्वयतेवीरगोविंदवरदर्पितः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवृत्तांतकथनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच नैषाचेदिपतेर्बुद्धिर्ययात्वाह्वयतेऽच्युतं ॥ नूनमेषजगद्भर्तुःकृष्णस्यैवविनिश्चयः ॥ १ ॥ कोहिमांभीमसेनाद्यक्षितावर्हतिपार्थिवः ॥ क्षेप्तुंकालपरीतात्मायथैषकुलपांसनः ॥ २ ॥ एषह्यस्यमहाबाहुस्तेजोंशश्चहरेर्ध्रुवं ॥ तमेवपुनरादातुमैच्छत्पृथुयशाहरिः ॥ ३ ॥ येनैषकुरुशार्दूलशार्दूलइवचेदिराट् ॥ गर्जत्यतीवदुर्बुद्धिःसर्वानस्मानचिंतयन् ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ततोनममृषेचैद्यस्तद्भीष्मवचनंतदा ॥ उवाचचैनंसंक्रुद्धःपुनर्भीष्ममथोत्तरं ॥ ५ ॥ शिशुपालउवाच द्विषतांनोस्तुभीष्मैषप्रभावःकेशवस्ययः ॥ यस्यसंस्तववक्तात्वंबंदिवत्सततोत्थितः ॥ ६ ॥ संस्तवेचमनोभीष्मपरेषांरमतेयदि ॥ तदासंस्तौषिराज्ञस्त्वमिमंहित्वाजनार्दनं ॥ ७ ॥ दरदंस्तुहिबाल्हीकमिमंपार्थिवसत्तमं ॥ जायमानेनयेनेयमभवद्दारितामही ॥ ८ ॥ वंगांगविषयाध्यक्षंसहस्राक्षसमंबले ॥ स्तुहिकर्णमिमंभीष्ममहाचापविकर्षणं ॥ ९ ॥ यस्येमेकुंडलेदिव्येसहजेदेवनिर्मिते ॥ कवचंचमहाबाहोबालार्कसदृशप्रभं ॥ १० ॥ वासवप्रतिमोयेनजरासंधोतिदुर्जयः ॥ विजितोबाहुयुद्धेनदेहभेदंचलंभितः ॥ ११ ॥ द्रोणंद्रौणिंचसाधुत्वंपितापुत्रौमहारथौ ॥ स्तुहिस्तुत्यावुभौभीष्मसततंद्विजसत्तमौ ॥ १२ ॥ ययोरन्यतरोभीष्मसंक्रुद्धःसचराचरां ॥ इमांवसुमतींकुर्यान्निःशेषामितिमेमतिः ॥ १३ ॥

द्विषतांनइतिसमानाधिकरणेषष्ठ्यौ केशवस्ययःप्रभावःसद्विषतांतद्विषतामप्यस्माकमस्तु ॥ ६ ॥ एवंईश्वरप्रभावंप्रार्थ्यतन्मूलहेतुंद्वेषमाहेतरस्तवेन संस्तवेचेत्यादिना हित्वेतिदधातेःरूपं जनार्दनंहृदिनिधायतद्रूपत्वेनइतरान्राज्ञस्तुहीत्यर्थः निंदापक्षेत्वजुरेवार्थः ॥ ७ ॥ जायमानेनेतिपाठेदारिताभीमेनमातुरंकात्पतताशिलेवयेनमहीविदारिता यजमानेनेतिपाठेऋत्विग्भ्योदित्सताभयंप्रापिता ब्राह्मणानामाधिपत्येरवलनिमहायोगादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ वैप्रतिसमः विगतः प्रतिसमोयस्यसतथा स्वार्थेतद्धितः अतुलइत्यर्थः ॥ १५ ॥ केशवंअतिक्रम्यजयद्रथंकिंप्रशंससीतियोज्यं निंदापक्षेतुस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥२१॥ शल्यादीनिति स्तवायस्तूयतेइतिव्युत्पत्त्यास्तवः परमेश्वरस्तस्मैतत्प्राप्तयेकिंनस्तौषि अपितुसर्वान्परमेश्वरत्वेनैवस्तुहीत्यर्थः ॥ २२ ॥ किंहीति पितामात्रेतिवत्सहार्थयोगाभावेपितृतीया वृद्धतमेनत्वयासह कथयतांउपदिशतांवृद्धानांवचनंयतोमयानश्रुतंअतः किंकर्त्तुंशक्यं अज्ञत्वादकिंचित्करोहमित्यर्थः ॥२३॥ एवंस्वगर्वंपरिहृत्ययत्ज्ञानंतदाह आत्मेति देहबुध्याआत्मपरयोः स्तवोवाईश्वरबुध्यातयोर्द्वेषोवान कर्त्तव्यइतितेत्वत्तः नः अस्माभिः श्रुतमितियोज्यं ॥ २४ ॥ अस्तव्यंवाचामगोचरत्वात् मोहात्मोहंअज्ञानंआश्रित्येतिल्यब्लोपेपंचमी मायिकैर्गुणैः सर्वैश्वर्यादिभिः निर्विशेषचिन्मात्रस्यकेशवस्यस्तवंकश्चि

द्रोणस्यहिसमंयुद्धेनपश्यामिनराधिपं ॥ नाश्वत्थाम्नः समंभीष्मनचतौस्तोतुमिच्छसि ॥ १४ ॥ पृथिव्यांसागरांतायांयोवैप्रतिसमोभवेत् ॥ दुर्योधनंत्वंराजेंद्रम तिक्रम्यमहाभुजं ॥ १५ ॥ जयद्रथंचराजानंकृतास्त्रंदृढविक्रमं ॥ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यंलोकेप्रथितविक्रमं ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवं ॥ १६ ॥ वृद्धंच भरताचार्यंतथाशारद्वतंकृपं ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवं ॥ १७ ॥ धनुर्धराणांप्रवरंरुक्मिणंपुरुषोत्तमं ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवं ॥ १८ ॥ भीष्मकंचमहावीर्यंदंतवक्रंचभूमिपं ॥ भगदत्तंयूपकेतुंजयत्सेनंचमागधं ॥ १९ ॥ विराटद्रुपदौचोभौशकुनिंचबृहद्बलं ॥ विंदानुविंदावावंत्यौपांड्यंश्वे तमथोत्तमं ॥ २० ॥ शंखंचसुमहाभागंवृषसेनंचमानिनं ॥ एकलव्यंचविक्रांतंकालिंगंचमहारथं ॥ २१ ॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवं ॥ शल्यादी नपिकस्मात्त्वंनस्तौषिवसुधाधिपान् ॥ स्तवाययदितेबुद्धिर्वर्ततेभीष्मसर्वदा ॥ २२ ॥ किंहिशक्यंमयाकर्तुंयद्वृद्धानांत्वयानृप ॥ पुराकथयतांनूनंनश्रुतंधर्मवा दिनां ॥ २३ ॥ आत्मनिंदात्मपूजाचपरनिंदापरस्तवः ॥ अनाचरितमार्याणांवृत्तमेतच्चतुर्विधं ॥ २४ ॥ यदस्तव्यमिमंशश्वन्मोहात्संस्तौषिभक्तितः ॥ केशवंत च्चतेभीष्मनकश्चिदनुमन्यते ॥ २५ ॥ कथंभोजस्यपुरुषेवर्गपालेदुरात्मनि ॥ समावेशयसेसर्वंजगत्केवलकाम्यया ॥ २६ ॥

त्तदभिज्ञोनानुमन्यते ॥ २५ ॥ एतदेवाह कथमिति भोभीष्मअजस्याविद्योपाधेर्जीवस्यपुरुषेपुरिशयेअंतरात्मनिसच्चिदानंदरूपेवर्गः देहेंद्रियसंघातः तस्यपालयितरिकोह्येवान्यात्कः प्राण्यात्यदेषआकाश आनंदोनस्यादितिश्रुतेः अदुरात्मनिउपाधिधर्मकालुष्याद्दुःस्थितआत्मादुरात्माविराट्सूत्रेश्वराख्यः तद्भिन्नेजगत्कथंसमावेशयसे नहिमृद्घटन्यायेनात्रजगत्समावेशः अपरिणामित्वादस्य किंतर्हिरज्जुसर्पन्याये नतथाचाज्ञानमेवजगदुपादानंअयंतुतदधिष्ठानमात्रं यथोक्तं अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतेइति केवलस्यनिर्गुणस्यकाम्यया इच्छया सगुणोपासकानांनिर्गुणप्राप्तिः सद्योनसंभवतीत्यर्थः पक्षेभोजस्यकंसस्य वर्गपालेगोसंघपाले ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथचेति तेत्वत्संबंधिनांएषांपुंसांबुद्धिःप्रकृतिंनयातिस्वकारणेनलीयतेतर्हिंभूलिंगशकुनिर्यथान्यद्वदत्यन्यत्करोतितद्वत्तेशुद्धंकामयंतेशबलंवदंतीत्यर्थः भुवंलिंगतीतिभूलिंगोबिलशायीपक्षिविशेषः एषे तिपाठेएषाअस्मदीयाबुद्धिःतेत्वदीयात्वद्वत्तेतियोज्यं तदास्वस्यैवशकुन्युपमत्वं ॥ २७ ॥ अर्थविगर्हिताःउक्तिविपरीतक्रिययाअर्थोविगर्हितोयासांताः ॥ २८ ॥ वाशतेशब्दंकरोति ॥ २९ ॥ मांसार्गलं दंष्ट्रांतरलग्नस्यमांसस्यबहिर्निर्गतभागंउल्लोलं ॥ ३० ॥ इच्छतइति साहिपक्षिणीमृत्युमुखेप्रविष्टापितदुपेक्षयाजीवंतीयथालोकानुपदिशतिमासाहसमिति तथात्वमपिदेहधारित्वान्मृत्युमुखेपतितोपिमृत्युना उपेक्षितोजीवसिअस्मांश्चोपदिशसिमृत्युमुखेनपतितव्यमिति तत्रहेतुः अधर्मिष्ठेति सर्वधर्मशून्यंब्रह्मअधर्मितन्निष्ठ ब्रह्मनिष्ठोहिमृत्युमुखेनपततीतिवेदशास्त्रप्रसिद्धं ॥ ३१ ॥ अत्रैवहेत्वंतरमाह इच्छतामि

अथचैषांनतेबुद्धिःप्रकृतिंयातिभारत ॥ मयैवकथितंपूर्वंभूलिंगशकुनिर्यथा ॥ २७ ॥ भूलिंगशकुनिर्नामपार्श्वेहिमवतःपरे ॥ भीष्मतस्याःसदावाचःश्रूयंतेऽ र्थविगर्हिताः ॥ २८ ॥ मासाहसमितीदंसासततंवाशतेकिल ॥ साहसंचात्मनातीवचरंतीनावबुध्यते ॥ २९ ॥ साहिमांसार्गलंभीष्ममुखात्सिंहस्यखादतः ॥ दंतांतरविलग्नंयत्तदादत्तेऽल्पचेतना ॥ ३० ॥ इच्छतःसाहिसिंहस्यभीष्मजीवत्यसंशयं ॥ तद्वत्त्वमप्यधर्मिष्ठसदावाचःप्रभाषसे ॥ ३१ ॥ इच्छतांभूमिपालानांभीष्मजीवस्यसंशयं ॥ लोकविद्विष्टकर्माहिनान्योस्तिभवतासमः ॥ ३२ ॥ वैशंपायनउवाच ततश्चेदिपतेःश्रुत्वाभीष्मःसकटुकंवचः ॥ उवाचेदंवचोराजंश्चेदिराजस्यशृण्वतः ॥ ३३ ॥ इच्छतांकिलनामाहंजीवाम्येषांमहीक्षितां ॥ सोहंनगणयाम्येतांस्तृणेनापिनराधिपान् ॥ ३४ ॥ एवमुक्तेतुभीष्मेणततःसंचुक्रुशुर्नृपाः ॥ केचिज्जहृषिरेतत्रकेचिद्भीष्मंजगर्हिरे ॥ ३५ ॥ केचिदूचुर्महेष्वासाःश्रुत्वाभीष्मस्यतद्वचः ॥ पापोवलिप्तोवृद्धश्चनायंभीष्मोर्हतिक्षमां ॥ ३६ ॥ हन्यतांदुर्मतिर्भीष्मःपशुवत्साध्वयंनृपाः ॥ सर्वैःसमेत्यसंरब्धैर्दह्यतांवाकटाग्निना ॥ ३७ ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाततःकुरुपितामहः ॥ उवाचमतिमान्भीष्मस्तानेववसुधाधिपान् ॥ ३८ ॥ उक्तस्योक्तस्यनेहांतमहंसमुपलक्षये ॥ यत्तुवक्ष्यामितत्सर्वंशृणुध्वंवसुधाधिपाः ॥ ३९ ॥ पशुवद्घातनंवामेदहनंवाकटाग्निना ॥ क्रियतांमूर्ध्निवोन्यस्तंमयेदंसकलंपदं ॥ ४० ॥ एषतिष्ठतिगोविंदःपूजितोस्माभिरच्युतः ॥ यस्यवस्त्वरतेबुद्धिर्मरणायसमाधवं ॥ ४१ ॥

ति पूजायांबहुवचनं शांतनोःस्वपितुरिच्छयावरदानेनापिजीवसीत्यर्थः लोकविदितिद्विष्टकर्मेतिचच्छेदः लोकआत्मा आत्मानमेवलोकमुपासीतेतिश्रुतेः तद्वित् द्विष्टंद्वेषयुक्तंहिंस्त्रंक्षात्रंकर्मयस्येत्येवंविधोपि क्षत्रियोपिअत्यंतंब्रह्मविदसीत्यर्थः पक्षांतरेतुस्पष्टार्थएवग्रंथः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंगूढाभिसंधिनाशिशुपालेनस्तुतोपिभीष्मस्तस्याभिलषितंकैवल्यंदातुंतदुक्तीनांरूढ्यानिंदापरत्वमाश्रित्यवैरमुद्योतयन्नुवाच इच्छतांकिलेत्यादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कटाग्निनाकक्षाग्निना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृष्णमिति देहं विशत्वित्यनेनस्वस्यशिशुपालीयंवैकुंठात्पतनादिकंपूर्ववृत्तंविदितमस्तीतिदर्शितं ॥ ४२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
उरुविक्रमः उरुर्महान्विश्वव्यापीविक्रमःपादविक्षेपोयस्यसशिशुपालोहरिणासहाभेदात् ॥ १ ॥ तावत्रणंगच्छयावत्त्वांनिहन्मिनिश्चयेनप्राप्नोमि हंतेर्गत्यर्थत्वेनप्राप्त्यर्थत्वात् सद्यःकैवल्येप्सुंमांजरासंधमिव जितमात्रंमामुंचेत्यर्थः सहितंसर्वपांडवैरितिपांडवानामपिविष्णवंशत्वंदर्शयति ॥ २ ॥ अवध्याःअवधौमर्यादायांसाधवःमर्यादापरिपालकामेमताः एषसेतुर्विधृतिरेषांलोकानामसंभेदायेतिपरमात्मनस्ताव न्मर्यादाविधारकत्वंस्पष्टं तदंशत्वात्पांडवानामपीत्यर्थः अत्रहेतुमाह नृपतीनिति अराजा नास्तिरंजकोऽस्मादन्यइतिअराजा एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतिएषह्येवानंदयातीत्यादिनापर

कृष्णमाह्वयतामद्ययुद्धेचक्रगदाधरं ॥ यादवस्यैवदेवस्यदेहंविशतुपातितः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीष्मवाक्येचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःश्रुत्वैवभीष्मस्यचेदिराडुरुविक्रमः ॥ युयुत्सुर्वासुदेवेनवासुदेवमुवाचह ॥ १ ॥ आह्वयेत्वांरणंगच्छमयासार्द्धंजनार्दन ॥ यावदद्यनिहन्मित्वांसहितंसर्वपांडवैः ॥ २ ॥ सहत्वयाहिमेऽवध्याःसर्वथाकृष्णपांडवाः ॥ नृपतीन्समतिक्रम्ययैरराजा त्वमर्चितः ॥ ३ ॥ येत्वांदासमराजानंबाल्यादर्चंतिदुर्मतिं ॥ अनर्हमर्हवत्कृष्णवध्यास्तइतिमेमतिः ॥ ४ ॥ इत्युक्त्वाराजशार्दूलस्तस्थौगर्जन्नमर्षणः ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णोमृदुपूर्वमिदंवचः ॥ उवाचपार्थिवान्सर्वान्ससमक्षंचवीर्यवान् ॥ ५ ॥ एषनःशत्रुरत्यंतंपार्थिवाःसात्वतीसुतः ॥ सात्वतानांनृशंसात्मानहितोनपकारिणां ॥ ६ ॥ प्राग्ज्योतिषपुरंयातानस्मान्ज्ञात्वानृशंसकृत् ॥ अदहद्द्वारकामेषस्वस्रीयःसन्नराधिपाः ॥ ७ ॥ क्रीडतोभोजराजस्यएषरैवतकेगिरौ ॥ हत्वाबध्वाचतान्सर्वानुपायात्स्वपुरंपुरा ॥ ८ ॥ अश्वमेधेहयंमेध्यमुत्सृष्टंरक्षिभिर्वृतं ॥ पितुर्मेयज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ॥ ९ ॥ सौवीरान्प्रतियातांचबभ्रोरेषतपस्विनः ॥ भार्यामभ्यहरन्मोहादकामांतामितोगतां ॥ १० ॥

मात्मनएवमुख्यरंजकत्वश्रुतेः ॥ ३ ॥ त्वांदासं त्वाअंदासमितिछेदः त्वात्वांअंदोबंधः अदिबंधनेधातुः तंअस्यतिक्षिपतीतिअंदासंबंधनाशकं बाल्यादारभ्येतिशेषः दुर्मतिंअनर्हंदुःस्थितांमतिंप्रवेष्टुंअनर्हमित्यर्थः अर्हवत्पूज्यवत्तेपिवध्याः अवोपसर्गस्यभागुरिमतेनअकारलोपः पूर्ववदर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंगूढाशयेनस्तुतोपिभगवान्रूढ्यर्थाभिप्रायेणलोकदृष्ट्यातंहंतुंवैरमाविष्करोति एषनःशत्रुरित्यादिना नहितः सुप्सुपेतिसमासःनेकधेत्यादिवत् द्वेषीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सौवीरान्देशविशेषान् इतोहस्तिनापुरात्गतांप्रस्थितां सौवीरान्प्रतिपत्तौचेतिपाठेप्रतिपत्तौविवाहकाले बभ्रोर्यादवस्य ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दोषांतरमाह एषइति करूषोदेशभेदः तद्राजार्थेऽण् मायाप्रतिच्छन्नःकपटेनतद्वेषंकृत्वेत्यर्थः वैशालीविशालापुरीतदधिपस्यकन्यां ॥ ११॥ १२ ॥ तानिपूर्वोक्तानिनिबोधत ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥१६ ॥ ॥ १७ ॥ मत्पूर्वां पित्रादिभिःपूर्वमस्मंप्रतिश्रुतां ॥ १८ ॥ मन्यमानःस्वीकुर्वाणः ॥ १९ ॥ क्षमक्षमस्वश्रद्धापितृष्वसुर्वचसिअवश्यानुष्ठेयत्वबुद्धिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ याचतइतिपाठेयाचनंयाचःतस्मात्प्रथमार्थेतसिः ॥ २३ ॥ याचितंमयादत्तंप्रतिश्रुतं तानिशतंअपराद्धानि वधयिष्यामिवधंप्रापयिष्यामि ण्यंताद्वधशब्दात्लृट् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तेजोलिंगशरीरंअग्र्यंसंसारानादितयाऽनादि ॥ २६ ॥

एषमायाप्रतिच्छन्नःकारूषार्थेतपस्विनीं ॥ जहारभद्रांवैशालीमातुलस्यनृशंसकृत् ॥ ११ ॥ पितृष्वसुःकृतेदुःखंसुमहन्मर्षयाम्यहं ॥ दिष्ट्याहीदंसर्वराज्ञांसन्निधावद्यवर्त्तते ॥ १२ ॥ पश्यंतिहिभवंतोद्यमय्यतीवव्यतिक्रमं ॥ कृतानितुपरोक्षंमेयानितानिनिबोधत ॥ १३ ॥ इमंत्वस्यनशक्ष्यामिक्षंतुमद्यव्यतिक्रमं ॥ अवलेपाद्वधार्हस्यसमग्रेराजमंडले ॥ १४ ॥ रुक्मिण्यामस्यमूढस्यप्रार्थनासीन्मुमूर्षतः ॥ नचतांप्राप्तवान्मूढःशूद्रोवेदश्रुतीमिव ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमादितत:सर्वेसहितास्तेनराधिपाः ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाचेदिराजंव्यगर्हयन् ॥ १६ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिशुपालःप्रतापवान् ॥ जहासस्वनवद्धासंवाक्यंचेदमुवाचह ॥ १७ ॥ मत्पूर्वांरुक्मिणींकृष्णसंसत्सुपरिकीर्त्तयन् ॥ विशेषतःपार्थिवेषुव्रीडांनकुरुषेकथं ॥ १८ ॥ मन्यमानोहिकःसत्सुपुरुषःपरिकीर्त्तयेत् ॥ अन्यपूर्वांस्त्रियंजातुत्वदन्योमधुसूदन ॥ १९ ॥ क्षमवायदितेश्रद्धामावाकृष्णममक्षम ॥ क्रुद्धाद्वापिप्रसन्नाद्वाकिंमेत्वत्तोभविष्यति ॥ २० ॥ तथाब्रुवतएवास्यभगवान्मधुसूदनः ॥ मनसाचिंतयच्चक्रंदैत्यवर्गनिषूदनं ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुचक्रेहस्तगतेसति ॥ उवाचभगवानुच्चैर्वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ २२ ॥ शृण्वंतुमेमहीपालायेनैतत्क्षमितंमया ॥ अपराधशतंक्षाम्यंमातुरस्यैवयाचने ॥ २३ ॥ दत्तंमयायाचितंचतानिपूर्णानिपार्थिवाः ॥ अधुनावधयिष्यामिपश्यतांवोमहीक्षितां ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वायदुश्रेष्ठश्चेदिराजस्यतत्क्षणात् ॥ व्यपाहरच्छिरःक्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः ॥ २५ ॥ सपपातमहाबाहुर्वज्राहतइवाचलः ॥ ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोग्र्यंददृशुर्नृपाः ॥ २६ ॥ उत्पतंतंमहाराजगगनादिवभास्करं ॥ ततःकमलपत्राक्षंकृष्णंलोकनमस्कृतं ॥ ववंदेतत्तदातेजोविवेशचनराधिप ॥ २७ ॥ तदद्भुतममन्यंतदृष्ट्वासर्वेमहीक्षितः ॥ यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तमं ॥ २८ ॥ अनभ्रेप्रववर्षद्यौःपपातज्वलिताशनिः ॥ कृष्णेननिहतेचैद्येचचालचवसुंधरा ॥ २९ ॥

॥ २७ ॥ तच्चभगवतास्वमहिमानंप्रकाशयतासर्वेषांदृष्टिविषयीकृतंतेनअद्भुततमंएतद्दर्शनं यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तममित्यंतस्यशिशुपालवधस्यतात्पर्यंद्वेषादिनाप्यंतेभगवत्स्मरणंतत्प्राप्तिहेतुरिति यथोक्तंश्रीमद्भागवते गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः संबंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंप्रभोइति कृष्णंप्राप्ताइतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततःकेचिन्महीपालानाब्रुवंस्तत्रकिंचन॥ अतीतवाक्पथेकालेप्रेक्षमाणाजनार्दनं ॥ ३० ॥ हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नमर्षिताः ॥ अपरेदशनैरोष्ठानदशन्
क्रोधमूर्छिताः॥ ३१ ॥ रहश्चकेचिद्वार्ष्णेयंप्रशशंसुर्नराधिपाः॥ केचिदेवसुसंरब्धामध्यस्थास्त्वपरेभवन् ॥ ३२॥ प्रहृष्टाःकेशवंजग्मुःसंस्तुवंतोमहर्षयः ॥ ब्रा
 ह्मणाश्चमहात्मानःपार्थिवाश्चमहाबलाः॥ ३३॥ शशंसुर्निर्वृताःसर्वेदृष्ट्वाकृष्णस्यविक्रमं॥ पांडवस्त्वब्रवीत्भ्रातॄन्सत्कारेणमहीपतिं॥ ३४॥ दमघोषात्मजंवी
रंसंस्कारयतमाचिरं॥ तथाचकृतवंतस्तेभ्रातुर्वैशासनंतदा॥ ३५॥ चेदीनामाधिपत्येचपुत्रमस्यमहीपतेः ॥ अभ्यषिंचत्तदापार्थःसहतैर्वसुधाधिपैः ॥ ३६॥
ततःसकुरुराजस्यक्रतुःसर्वसमृद्धिमान्॥ यूनांप्रीतिकरोराजन्सबभौविपुलौजसः॥ ३७॥ शांतविघ्नःसुखारंभःप्रभूतधनधान्यवान् ॥ अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च
केशवेनसुरक्षितः॥ ३८॥ समापयामासचतंराजसूयंमहाक्रतुं ॥ तंतुयज्ञंमहाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः ॥ ररक्षभगवान्शौरिःशार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ ३९ ॥ त
तस्त्ववभृथस्नातंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं॥ समस्तंपार्थिवंक्षत्रमुपगम्येदमब्रवीत्॥४०॥ दिष्ट्यावर्धसिधर्मज्ञसाम्राज्यंप्राप्तवानसि॥ आजमीढाजमीढानांयशःसं
वर्धितंत्वया॥ ४१ ॥ कर्मणैतेनराजेंद्रधर्मश्चसुमहान्कृतः॥ आपृच्छामोनरव्याघ्रसर्वकामैःसुपूजिताः॥ ४२ ॥ स्वराष्ट्राणिगमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ श्रु
त्वातुवचनंराज्ञांधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ४३॥ यथार्हंपूज्यन्नृपतीन्भ्रातॄन्सर्वानुवाचह॥ राजानःसर्वएवैतेप्रीत्यास्मान्समुपागताः॥ ४४ ॥ प्रस्थिताःस्वानिराष्ट्रा
णिमामापृच्छ्यपरंतपाः॥ अनुव्रजतभद्रंवोविषयांतंनृपोत्तमान्॥४५॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायपांडवाधर्मचारिणः॥ यथार्हंनृपतीन्सर्वानेकैकंसमनुव्रजन्॥४६॥
विराटमन्वयात्तूर्णंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान्॥ धनंजयोयज्ञसेनंमहात्मानंमहारथं॥ ४७॥ भीष्मंचधृतराष्ट्रंचभीमसेनोमहाबलः ॥ द्रोणंतुससुतंवीरंसहदेवोयुधांप
तिः॥ ४८॥ नकुलःसुबलंराजन्सहपुत्रंसमन्वयात्॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपार्वतीयान्महारथान्॥४९॥ अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः ॥ एवं
सुपूजिताःसर्वेजग्मुर्विप्राःसहस्रशः॥ ५०॥ गतेषुपार्थिवेंद्रेषुसर्वेषुब्राह्मणेषुच॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंवासुदेवःप्रतापवान्॥ ५१ ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिद्वार
कांकुरुनंदन॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंदिष्ट्यात्वंप्राप्तवानसि ॥ ५२॥ तमुवाचैवमुक्तस्तुधर्मराजोजनार्दनं ॥ तवप्रसादाद्गोविंदप्राप्तःक्रतुवरोमया ॥ ५३ ॥ क्षत्रं
समग्रमपिचत्वत्प्रसादाद्वशेस्थितं॥ उपादायबलिंमुख्यंमामेवसमुपस्थितं॥५४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सभाजयतप्रीणितवान् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ संगृह्यनिरुध्य ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्वात्वां संविदंसमयं ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अनुगमनादिशिष्टाचारप्रदर्श

कथंत्वद्गमनार्थंमेवाणीवितरतेनघ॥ नत्वहंत्वामृतेवीररतिंप्राप्नोमिकर्हिचित् ॥ ५५ ॥ अवश्यंचैवगंतव्याभवताद्वारकापुरी ॥ एवमुक्तःसधर्मात्मायुधिष्ठिर
सहायवान्॥ ५६॥ अभिगम्याब्रवीत्प्रीतःपृथांपृथुयशाहरिः॥ साम्राज्यंसमनुप्राप्ताःपुत्रास्तेऽद्यपितृष्वसः ॥ ५७॥ सिद्धार्थावसुमंतश्चसात्वंप्रीतिमवाप्नुहि॥
अनुज्ञातस्त्वयाचाहंद्वारकांगंतुमुत्सहे॥ ५८॥ सुभद्रांद्रौपदींचैवसभाजयतकेशवः ॥ निष्क्रम्यांतःपुरात्तस्माद्युधिष्ठिरसहायवान् ॥ ५९ ॥ स्नातश्चकृतजप्य
श्चब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच॥ ततोमेघवपुःप्रख्यंस्यंदनंचसुकल्पितं ॥ योजयित्वामहाबाहुर्दारुकःसमुपस्थितः ॥ ६० ॥ उपस्थितंरथंदृष्ट्वाताक्ष्यंप्रवरकेतनं ॥
प्रदक्षिणमुपावृत्यसमारुह्यमहामनाः॥ ६१॥ प्रययौपुंडरीकाक्षस्ततोद्वारवतींपुरीं ॥ ६२ ॥ तंपद्भ्यामनुवव्राजधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमा
न्वासुदेवंमहाबलं॥ ६३॥ ततोमुहूर्तंसंगृह्यस्यंदनप्रवरंहरिः॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ६४ ॥ अप्रमत्तःस्थितोनित्यंप्रजाःपाहिविशांपते ॥
पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवद्विजाः॥ ६५॥ बांधवास्त्वोपजीवंतुसहस्राक्षमिवामराः॥ कृत्वापरस्परेणैवसंविदंकृष्णपांडवौ॥ ६६॥ अन्योन्यंसमनुज्ञाप्य
जग्मतुःस्वगृहान्प्रति॥ गतेद्वारवतींकृष्णेसात्वतप्रवरेनृप॥ ६७॥ एकोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः॥ तस्यांसभायांदिव्यायामूषतुस्तौनरर्षभौ॥ ६८॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवधेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ समाप्तंचशिशुपालवधपर्व ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
अथद्यूतपर्व वैशंपायनउवाच समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभे॥ शिष्यैःपरिवृतोव्यासःपुरस्तात्समपद्यत ॥ १ ॥ सोभ्ययादासनात्तूर्णंभ्रातृभिःपरि
वारितः॥ पाद्येनासनदानेनपितामहमपूजयत्॥ २॥ अथोपविश्यभगवान्कांचनेपरमासने॥ आस्यतामितिचोवाचधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ ३॥ अथोपविष्टंरा
जानंभ्रातृभिःपरिवारितं॥ उवाचभगवान्व्यासस्तत्तद्वाक्यविशारदः॥ ४॥ दिष्ट्यावर्धसिकौंतेयसाम्राज्यंप्राप्यदुर्लभं॥ वर्धिताःकुरवःसर्वेत्वयाकुरुकुलोद्वह॥
॥ ५॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिपूजितोस्मिविशांपते॥ एवमुक्तःसकृष्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ६॥

कोऽध्यायशेषःस्पष्टार्थः ॥ ६८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभेइत्यादेःसभायांर
मणीयायांतस्यामास्तेनराधिपइत्यंतस्याध्यायस्यतात्पर्यंकुलक्षयनिमित्तभूतस्यकापुरुषस्यमरणमेवश्रेयइतिसर्वैःसहप्रीत्याजीवितव्यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ दिव्याःअशनिपातादयः आंतरिक्षाःधूमकेत्वादयः पार्थिवाःभूकंपादयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कपालिंकपालिनं सुपांसुलुगितिआर्षेद्वितीयालोपेसतिपरमेव्योमन्नित्यादिवत्प्राति

अभिवाद्योपसंगृह्यपितामहमथाब्रवीत्॥ युधिष्ठिरउवाच संशयोद्विपदांश्रेष्ठममोत्पन्नःसुदुर्लभः ॥ ७ ॥ तस्यनान्योस्तिवक्तावैत्वामृतेद्विजपुंगव ॥ उ
॥५०॥ त्पातांस्त्रिविधान्प्राहनारदोभगवानृषिः॥ ८ ॥ दिव्यांश्चैवांतरिक्षांश्चपार्थिवांश्चपितामह॥ अपिचैद्यस्यपतनाच्छन्नमौत्पातिकंमहत् ॥ ९॥ वैशंपायनउ
वाच राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वापराशरसुतःप्रभुः॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासइदंवचनमब्रवीत्॥ १०॥ त्रयोदशसमाराजन्नुत्पातानांफलंमहत्॥सर्वक्षत्रविनाशायभ
विष्यतिविशांपते॥ ११ ॥ त्वामेकंकारणंकृत्वाकालेनभरतर्षभ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंक्षयंयास्यतिभारत॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच ॥ १२॥ स्वप्नेद्र
क्ष्यसिराजेंद्रक्षपांतेत्वंवृषध्वजं॥ नीलकंठंभवंस्थाणुंकपालिंत्रिपुरांतकं ॥ १३ ॥ उग्रंरुद्रंपशुपतिंमहादेवमुमापतिं ॥ हरंशर्वंवृषंशूलंपिनाकिंकृत्तिवाससं॥
॥ १४॥ कैलासकूटप्रतिमंवृषभेवस्थितंशिवं॥ निरीक्षमाणंसततंपितृराजाश्रितांदिशं॥ १५ ॥ एवमीदृशकंस्वप्नंद्रक्ष्यसित्वंविशांपते॥ मातत्कृतेह्यनुध्याहि
कालोहिदुरतिक्रमः॥ १६॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिकैलासंपर्वतंप्रति॥ अप्रमत्तःस्थितोदांतःपृथिवींपरिपालय॥ १७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वास
भगवान्कैलासंपर्वतंययौ ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासःसहशिष्यैःश्रुतानुगैः ॥ १८ ॥ गतेपितामहेराजाचिंताशोकसमन्वितः॥ निश्वसन्नुष्णमसकृत्तमेवार्थवि
चिंतयन्॥ १९॥ कथंतुदैवंशक्येतपौरुषेणप्रबाधितुं॥ अवश्यमेवभवितायदुक्तंपरमर्षिणा ॥ २० ॥ ततोब्रवीन्महातेजाःसर्वान्भ्रातॄन्युधिष्ठिरः॥ श्रुतंवैपुरुष
व्याघ्रायन्मांद्वैपायनोब्रवीत्॥ २१ ॥ तदातद्वचनंश्रुत्वामरणेनिश्चितामतिः॥ सर्वक्षत्रस्यनिधनेयद्यहंहेतुरीप्सितः॥ २२॥ कालेननिर्मितस्तातकोममार्थोस्ति
जीवतः॥ एवंब्रुवंतंराजानंफाल्गुनःप्रत्यभाषत॥ २३॥ माराजन्कश्मलंघोरंप्राविशोबुद्धिनाशनं॥ संप्रधार्यमहाराजयत्क्षमंतत्समाचर॥ २४॥ ततोब्रवीत्स
त्यधृतिर्भ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः॥ द्वैपायनस्यवचनंतत्रैवसमचिंतयन्॥ २५॥ अद्यप्रभृतिभद्रंवःप्रतिज्ञांमेनिबोधत॥ त्रयोदशसमास्तातकोममार्थोस्तिजीव
तः॥ २६॥ नप्रवक्ष्यामिपरुषंभ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान्॥ स्थितोनिदेशेज्ञातीनांयोक्ष्येतत्समुदाहरन्॥ २७॥

पदिकमात्रंशिष्यते विभक्तेःस्थानिवत्त्वान्नलोपाभावःतस्यचापदांतस्थत्वादनुस्वारोपिभवतीति मत्वर्थीयंप्रत्ययांतरंवाकल्प्यं एवमन्यत्रापिज्ञेयं॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वसन्दुर्योधनस्तस्यामित्याद्यध्यायद्वयस्यतात्पर्यं पापिष्ठःप
रकल्याणंदृष्ट्वामरणमिच्छति छलेनपरलक्ष्मींवाहर्तुमिच्छतिनिर्घृणइति ॥ १ ॥ अभिप्रायान्देवादीनांक्रीडातत्स्थानाद्यभिनयप्रदर्शकचित्रादिगतान्आशयविशेषान् नागसाह्वयेनागेनहस्तिनासमानना

एवंमेवर्त्तमानस्यस्वसुतेष्वितरेषुच ॥ भेदोनभवितालोकेभेदमूलोहिविग्रहः ॥ २८ ॥ विग्रहंदूरतोरक्षन्प्रियाण्येवसमाचरन् ॥ वाच्यतांनगमिष्यामिलोकेषु
मनुजर्षभाः ॥ २९ ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यवचनंपांडवाःसंनिशम्यतत् ॥ तमेवसमवर्त्तंतधर्मराजहितेरताः ॥ ३० ॥ संसत्सुसमयंकृत्वाधर्मराड्भ्रातृभिःसह ॥ पितॄंस्तर्प्य
यथान्यायंदेवताश्चविशांपते ॥ ३१ ॥ कृतमंगलकल्याणोभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ गतेषुक्षत्रियेंद्रेषुसर्वेषुभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरःसहामात्यःप्रविवेशपुरोत्त
मं ॥ दुर्योधनोमहाराजशकुनिश्चापिसौबलः ॥ सभायांरमणीयायांतत्रैवास्तेनराधिप ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरसमये
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच वसन्दुर्योधनस्तस्यांसभायांपुरुषर्षभ ॥ शनैर्ददर्शतांसर्वांसभांशकुनिनासह
॥ १ ॥ तस्यांदिव्यानभिप्रायान्ददर्शकुरुनंदनः ॥ नदृष्टपूर्वायेतेननगरेनागसाह्वये ॥ २ ॥ सकदाचित्सभामध्येधार्त्तराष्ट्रोमहीपतिः ॥ स्फाटिकंस्थलमासाद्यज
लमित्यभिशंकया ॥ ३ ॥ स्ववस्त्रोत्कर्षणंराजाकृतवान्बुद्धिमोहितः ॥ दुर्मनाविमुखश्चैवपरिचक्रामतांसभां ॥ ततःस्थलेनिपतितोदुर्मनाव्रीडितोनृपः ॥ ४ ॥ निः
श्वसन्विमुखश्चापिपरिचक्रामतांसभां ॥ ततःस्फाटिकतोयांवैस्फाटिकांबुजशोभितां ॥ ५ ॥ वापींमत्वास्थलमिवसवासाःप्रापतज्जले ॥ ६ ॥ जलेनिपतितंदृ
ष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ जहासजहसुश्चैवकिंकराश्चसुयोधनं ॥ ७ ॥ वासांसिचशुभान्यस्मैप्रददूराजशासनात् ॥ तथागतंतुतंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ ८ ॥
अर्जुनश्चयमौचोभौसर्वेतेप्राहसंस्तदा ॥ नामर्षयत्ततस्तेषामवहासममर्षणः ॥ ९ ॥ आकारंरक्षमाणस्तुनसतान्समुदैक्षत ॥ पुनर्वसनमुत्क्षिप्यप्रतरिष्यन्निव
स्थलं ॥ १० ॥ आरुरोहततःसर्वेजहसुश्चपुनर्जनाः ॥ द्वारंतुपिहिताकारंस्फाटिकंप्रेक्ष्यभूमिपः ॥ प्रविशन्नाहतोमूर्ध्निव्याघूर्णितइवस्थितः ॥ ११ ॥ तादृशंचप
रंद्वारंस्फाटिकोरुकपाटकं ॥ विघट्टयन्कराभ्यांतुनिष्क्रम्याग्रेपपातह ॥ १२ ॥ द्वारंतुवितताकारंसमापेदेपुनश्चसः ॥ तद्वृत्तंचेतिमन्वानोद्वारस्थानादुपारमत् ॥
॥ १३ ॥ एवंप्रलंभान्विविधान्प्राप्यतत्रविशांपते ॥ पांडवेयाभ्यनुज्ञातस्ततोदुर्योधनोनृपः ॥ १४ ॥

म्निहस्तिनापुरे ॥ २ ॥ द्यूतमूलमुपोद्घातयति सकदाचिदिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तद्वृत्तंतादृशं ॥ १३ ॥ प्रलंभान्वंचनानि ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनेकाग्रः विक्षिप्तचित्तः ॥ १९ ॥ २० ॥ कुतोमूलं कुतएतस्यदुःखस्यमूलमुत्पन्नमित्यर्थः कुतोहेतोः मूलंस्वस्थानंप्रतिनिःश्वसनूगच्छसीतिवा ॥ २१ ॥ श्वेताश्वस्यअ
र्जुनस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ शुचिशुक्रौज्येष्ठाषाढौतयोरागमेग्रीष्मर्त्तौ ॥ २४ ॥ पदानुगः प्रतीकारकर्त्ता ॥ २५ ॥ २६ ॥ अयुक्तमितिच्छेदः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सोहंनस्त्री या

अपहृष्टेनमनसाराजसूयेमहाक्रतौ ॥ प्रेक्ष्यतामद्भुतामृद्धिंजगामगजसाह्वयं ॥ १५ ॥ पांडवश्रीप्रतप्तस्यध्यायमानस्यगच्छतः ॥ दुर्योधनस्यनृपतेःपापाम
तिरजायत ॥ १६ ॥ पार्थान्सुमनसोदृष्ट्वापार्थिवांश्चवशानुगान् ॥ कृत्स्नंचापिहितंलोकमाकुमारंकुरूद्वह ॥ १७ ॥ महिमानंपरंचापिपांडवानांमहात्मनां ॥ दुर्यो
धनोधार्त्तराष्ट्रोविवर्णःसमपद्यत ॥ १८ ॥ सतुगच्छन्ननेकाग्रःसभामेकोन्वचिंतयत् ॥ श्रियंचतामनुपमांधर्मराजस्यधीमतः ॥ १९ ॥ प्रमत्तोधृतराष्ट्रस्यपुत्रो
दुर्योधनस्तदा ॥ नाभ्यभाषत्सुबलजंभाषमाणंपुनःपुनः ॥ २० ॥ अनेकाग्रंतुतंदृष्ट्वाशकुनिःप्रत्यभाषत ॥ दुर्योधनकुतोमूलंनिःश्वसन्निवगच्छसि ॥ २१ ॥ दु
र्योधनउवाच दृष्ट्वेमांपृथिवींकृत्स्नांयुधिष्ठिरवशानुगां ॥ जितामस्त्रप्रतापेनश्वेताश्वस्यमहात्मनः ॥ २२ ॥ तंचयज्ञंयथाभूतंदृष्ट्वापार्थस्यमातुल ॥ यथाश
क्रस्यदेवेषुतथाभूतंमहाद्युतेः ॥ २३ ॥ अमर्षेणतुसंपूर्णोदह्यमानोदिवानिशं ॥ शुचिशुक्रागमेकालेशुष्येत्तोयमिवाल्पकं ॥ २४ ॥ पश्यसात्वतमुख्येनशिशुपा
लोनिपातितः ॥ नचतत्रपुमानासीत्कश्चित्तस्यपदानुगः ॥ २५ ॥ दह्यमानाहिराजानःपांडवोत्थेनवह्निना ॥ क्षांतवंतोपराधंतेकोहितत्क्षंतुमर्हति ॥ २६ ॥ वा
सुदेवेनतत्कर्मयथाऽयुक्तंमहत्कृतं ॥ सिद्धंचपांडुपुत्राणांप्रतापेनमहात्मनां ॥ २७ ॥ तथाहिरत्नान्यादायविविधानिनृपानृपं ॥ उपातिष्ठंतकौंतेयंवैश्याइवकरप्र
दाः ॥ २८ ॥ श्रियंतथागतांदृष्ट्वाज्वलंतीमिवपांडवे ॥ अमर्षवशमापन्नोदह्यामिनतथोचितः ॥ २९ ॥ एवंसनिश्चयंकृत्वाततोवचनमब्रवीत् ॥ पुनर्गांधारनृपतिं
दह्यमानइवाग्निना ॥ ३० ॥ वह्निमेवप्रवेक्ष्यामिभक्षयिष्यामिवाविषं ॥ अपोवापिप्रवेक्ष्यामिनहिशक्ष्यामिजीवितुं ॥ ३१ ॥ कोहिनामपुमाल्लोकेमर्षयिष्यति
सत्ववान् ॥ सपत्नानृध्यतोदृष्ट्वाहीनमात्मानमेवच ॥ ३२ ॥ सोहंनस्त्रीनचाप्यस्त्रीनपुमान्नापुमानपि ॥ योहंतांमर्षयाम्यद्यतादृशींश्रियमागतां ॥ ३३ ॥

विवशत्वात्सपत्न्याअपिश्रियंसहते किंतुपुमानस्मीत्यर्थःतर्हियुद्धेनैवपांडवान्जेतुमिच्छेत्यतआह नचाप्यस्त्रीअर्जुनादिवदस्त्रबलहीनः तदपिसंपादयेत्यतआह नपुमानिति परेषामिवात्युत्कृष्टमस्त्रबलंसाध
यितुमसमर्थःतर्हिक्लीबोसीतिचेत्तत्राह नापुमानिति नस्त्रीतिपूर्वमेवोक्तमतःअपुमानित्यनेनक्लीबएवग्राह्यः नाप्यत्यंतमसमर्थोस्मीत्यर्थः योहंशत्रुश्रियंसहिष्ये तस्मात्तदपहरणेकश्चित्कपटोपायोन्वेषणीयइ
तिभावः ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ मृत्युंविचिंतयेइतिशकुनेःसामर्थ्यंजानतातस्यस्वेष्टार्थसाधनेउद्योगंजनयितुमुक्तं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अनुजानीहिमर्तुमितिशेषः ॥ ४० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारत

ईश्वरत्वंपृथिव्याश्चवसुमत्तांचतादृशीं ॥ यज्ञंचतादृशंदृष्ट्वामादृशःकोनसंज्वरेत् ॥ ३४ ॥ अशक्तश्चैकएवाहंतामाहर्तुंनृपश्रियं ॥ सहायांश्चनपश्यामितेनमृत्युं
विचिंतये ॥ ३५ ॥ दैवमेवपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकं ॥ दृष्ट्वाकुंतीसुतेशुद्धांश्रियंतामहृतांतथा ॥ ३६ ॥ कृतोयत्नोमयापूर्वंविनाशेतस्यसौबल ॥ तच्चसर्वमतिक्र
म्यसंवृद्धोऽप्स्विवपंकजं ॥ ३७ ॥ तेनदैवंपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकं ॥ धार्त्तराष्ट्राश्चहीयंतेपार्थावर्धतिनित्यशः ॥ ३८ ॥ सोहंश्रियंचतांदृष्ट्वासभांतांचतथाविधां ॥
रक्षिभिश्चावहासंतंपरितप्येयथाग्निना ॥ ३९ ॥ समामभ्यनुजानीहिमातुलाद्यसुदुःखितं ॥ अमर्षंचसमाविष्टंधृतराष्ट्रेनिवेदय ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारते
सभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शकुनिरुवाच दुर्योधननतेमर्षःकार्यःप्रतियुधिष्ठिरं ॥ भाग
धेयानिहिस्वानिपांडवाभुंजतेसदा ॥ १ ॥ विधानंविविधाकारंपरंतेषांविधानतः ॥ अनेकैरभ्युपायैश्चत्वयानशकिताःपुरा ॥ २ ॥ आरब्धापिमहाराजपुनःपुन
ररिंदम ॥ विमुक्ताश्चनरव्याघ्राभागधेयपुरस्कृताः ॥ ३ ॥ तैर्लब्धाद्रौपदीभार्याद्रुपदश्चसुतैःसह ॥ सहायःपृथिवीलाभेवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ ४ ॥ लब्धश्चानभि
भूतार्थैःपित्र्योंशःपृथिवीपते ॥ विवृद्धस्तेजसातेषांतत्रकापरिदेवना ॥ ५ ॥ धनंजयेनगांडीवमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ लब्धान्यस्त्राणिदिव्यानितोषयित्वाहुताशनं
॥ ६ ॥ तेनकार्मुकमुख्येनबाहुवीर्येणचात्मनः ॥ कृतावशेमहीपालास्तत्रकापरिदेवना ॥ ७ ॥ अग्निदाहान्मयंचापिमोक्षयित्वासदानवं ॥ सभांतांकारयामास
सव्यसाचीपरंतपः ॥ ८ ॥ तेनचैवमयेनोक्ताःकिंकरानामराक्षसाः ॥ वहंतितांसभांभीमास्तत्रकापरिदेवना ॥ ९ ॥ यच्चासहायतांराजन्नुक्तवानसिभारत ॥ त
न्मिथ्याभ्रातरोहीमेतवसर्वेवशानुगाः ॥ १० ॥ द्रोणस्तवमहेष्वासःसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ सूतपुत्रश्चराधेयोगौतमश्चमहारथः ॥ ११ ॥ अहंचसहसोदर्यैःसौमद
त्तिश्चपार्थिवः ॥ एतैस्त्वंसहितःसर्वैर्जयकृत्स्नांवसुंधरां ॥ १२ ॥ दुर्योधनउवाच त्वयाचसहितोराजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ॥ एतानेवविजेष्यामियदित्वम
नुमन्यसे ॥ १३ ॥ एतेषुविजितेष्वद्यभविष्यतिमहीमम ॥ सर्वेचपृथिवीपालाःसभासाचमहाधना ॥ १४ ॥ शकुनिरुवाच धनंजयोवासुदेवोभीमसेनो
युधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रुपदश्चसहात्मजैः ॥ १५ ॥ नैतेयुधिपराजेतुंशक्यादेवगणैरपि ॥ महारथामहेष्वासाःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ १६ ॥

भावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जुषस्वप्रीत्यासेवस्व ॥ १७ ॥ अप्रमादेनप्रमादकृतभ्रान्त्यादिनाशव्यतिरेकेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ देवनेद्यूते ॥ २० ॥ दीप्तांवृद्धिमतीं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टच
त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अनुभूयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विवर्णःपूर्ववर्णात्हीनवर्णः हरिणःपांडुः दीनःक्षीणदर्पः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कुतोमूलंकिंमूलं कुतइतिप्रथमार्थेतसिः ॥ ६॥

॥५२॥ अहंतुतद्विजानामिविजेतुंयेनशक्यते॥ युधिष्ठिरंस्वयंराजंस्तन्निबोधजुषस्वच॥ १७॥ दुर्योधनउवाच अप्रमादेनसुहृदामन्येषांचमहात्मनां॥ यदिशक्या
विजेतुंतेतन्ममाचक्ष्वमातुल॥ १८॥ शकुनिरुवाच द्यूतप्रियश्चकौंतेयोनसजानातिदेवितुं॥ समाहूतश्चराजेंद्रोनशक्ष्यतिनिवर्त्तितुं ॥ १९॥ देवनेकुश
लश्चाहंनमेस्तिसदृशोभुवि ॥ त्रिषुलोकेषुकौरव्यतंत्वंद्यूतेसमाह्वय ॥ २० ॥ तस्याक्षकुशलोराजन्नादास्येहमसंशयं॥ राज्यंश्रियंचतांदीप्तांत्वदर्थंपुरुषर्षभ ॥
॥ २१ ॥ इदंतुसर्वंत्वंराज्ञेदुर्योधननिवेदय॥ अनुज्ञातस्तुतेपित्राविजेष्येतान्नसंशयः॥ २२॥ दुर्योधनउवाच त्वमेवकुरुमुख्यायधृतराष्ट्रायसौबल॥ निवे
दययथान्यायंनाहंशक्ष्येनिवेदितुं॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥ ॥७॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच अनुभूयतुराज्ञस्तंराजसूयंमहाक्रतुं॥ युधिष्ठिरस्यनृपतेर्गांधारीपुत्रसंयुतः ॥ १ ॥ प्रियकृन्मतमाज्ञायपूर्वंदुर्योधनस्यतत् ॥ प्रज्ञाचक्षुष
मासीनंशकुनिःसौबलस्तदा ॥ २ ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रंजनाधिपं॥ उपगम्यमहाप्राज्ञंशकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३॥ शकुनिउवाच दुर्योधनोम
हाराजविवर्णोहरिणःकृशः॥ दीनश्चिंतापरश्चैवतंविद्धिमनुजाधिप॥ ४ ॥ नवैपरीक्षसेसम्यगसह्यंशत्रुसंभवं॥ ज्येष्ठपुत्रस्यहृच्छोकंकिमर्थंनावबुध्यसे ॥ ५ ॥
धृतराष्ट्रउवाच दुर्योधनकुतोमूलंभृशमार्त्तोसिपुत्रक॥ श्रोतव्यश्चेन्मयासोर्थोब्रूहिमेकुरुनंदन॥ ६॥ अयंत्वांशकुनिःप्राहविवर्णंहरिणंकृशं ॥ चिंतयंश्चनप
श्यामिशोकस्यतवसंभवं॥ ७॥ ऐश्वर्यंहिमहत्पुत्रत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ भ्रातरःसुहृदश्चैवनाचरंतितवाप्रियं॥८॥ आच्छादयसिप्रावारानश्नासिपिशितौदनं॥
आजानेयावहंत्यश्वाःकेनासिहरिणःकृशः ॥ ९ ॥ शयनानिमहार्हाणियोषितश्चमनोरमाः ॥ गुणवंतिचवेश्मानिविहाराश्चयथासुखं ॥ १० ॥ देवानामिवते
सर्वंवाचिबद्धंनसंशयः॥ सदीनइवदुर्धर्षकस्माच्छोचसिपुत्रक॥ ११॥ दुर्योधनउवाच अश्नाम्याच्छादयेचाहंयथाकुपुरुषस्तथा॥ अमर्षंधारयेचोग्रं
निनीषुःकालपर्ययं॥ १२॥ ॥५२॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ पिशितौदनंमांस[illegible]दमन्नं आजानेयाःजात्यश्वाः ॥ ९ ॥ विहाराःक्रीडास्थानानि ॥ १० ॥ वाचिबद्धंवाग्व्यापारमात्रसाध्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रकृतीःप्रजाःक्लेशात्मुमुक्षुर्मोचयितुमिच्छन्नेवपुरुषइत्युच्यते ॥ १३॥ त्वत्प्रकृतयोनिष्क्लेशाएवसंतीत्यतआह यतःसंतोषःऐश्वर्यैअलंबुद्धिःश्रियंविद्यमानामपिहंतीतिसंतुष्टस्यप्रजाःक्लेशंप्राप्नुवंत्येवेत्यर्थः अभिमानंगर्वं अनुक्रोशोदया भयंस्वोच्छेददृष्टिः महत्पदमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ ऋध्यतःवर्द्धमानान् आत्मानमितिच्छेदः पूर्वरूपमार्षं निशम्यविज्ञाय अदृश्यामपिव्यवहितत्वात् कौंतेयश्रियंमनसाउद्यतां पश्यन्निवविवर्णोऽस्मीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कदलीमृगाहरिणविशेषास्तेषांमोकानिअजिनानितान्येवकृष्णश्यामारुणानिचित्रवर्णानीत्यर्थः ॥१९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वाटाःक्षेत्रादिवृत्तयःतासांधानाअभिनवोद्भेदोयेषांतेइतिव्यधिकरणोबहुव्रीहिः सस्यादिसंपन्नक्षेत्रादिवृत्तिमंतइत्यर्थः वाटोवृत्तौचमार्गेचेति धानाभ्रष्टयवेप्रोक्ताधान्याकेभिनवोद्भिदीतिविश्वः त्रिखर्वंखर्वत्रयसंख्यं॥२४॥

अमर्षणःस्वाःप्रकृतीरभिभूयपरंस्थितः ॥ क्लेशान्मुमुक्षुःपरजान्सवैपुरुषउच्यते ॥ १३ ॥ संतोषोवैश्रियंहंतित्वभिमानंचभारत ॥ अनुक्रोशभयेचोभेयैर्वृतोनाश्नुतेमहत् ॥ १४ ॥ नमांप्रीणातिमद्भुक्तंश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ अतिज्वलंतींकौंतेयेविवर्णकरणींमम ॥ १५ ॥ सपत्नानृध्यतोत्मानंहीयमानंनिशम्यच ॥ अदृश्यामपिकौंतेयश्रियंपश्यन्निवोद्यतां ॥ १६॥ तस्मादहंविवर्णश्चदीनश्चहरिणःकृशः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः॥ १७॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्त्तियुधिष्ठिरः ॥ दशान्यानिसहस्राणिनित्यंतत्रान्नमुत्तमं ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ १८ ॥ कदलीमृगमोकानिकृष्णश्यामारुणानिच ॥ कांबोजःप्राहिणोत्तस्मैपरार्ध्यानपिकंबलान् ॥ गजयोषिद्गवाश्वस्यशतशोथसहस्रशः ॥ १९ ॥ त्रिशतंचोष्ट्रवामीनांशतानिविचरंत्युत ॥ राजन्याबलिमादाय समेताहिनृपक्षये ॥ २० ॥ पृथग्विधानिरत्नानिपार्थिवाःपृथिवीपते ॥ आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुंतीपुत्रायभूरिशः ॥ २१ ॥ नक्वचिद्धिमयातादृग्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः ॥ यादृग्धनागमोयज्ञेपांडुपुत्रस्यधीमतः ॥ २२ ॥ अपर्यंतंधनौघंतंदृष्ट्वाशत्रोरहंनृप ॥ शर्मनैवाभिगच्छामिचिंतयानोविशांपते ॥ २३ ॥ ब्राह्मणावाटधानाश्चगोमंतःशतसंघशः ॥ त्रिखर्वंबलिमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ २४ ॥ कमंडलूनुपादायजातरूपमयान्शुभान् ॥ एतद्धनंसमादायप्रवेशंलेभिरेनच ॥ २५ ॥ यथैवमधुशक्रायधारयंत्यमरस्त्रियः ॥ तदस्मैकांस्यमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः ॥ २६ ॥

कमंडलूनिति इंद्रियंवाएतदस्मिन्लोकेयद्दधीतिखंडेबह्वृचब्राह्मणेदधिमधुघृतंआपश्चेत्यभिषेकद्रव्याणिविहितानि तत्रेतरेषामप्येदर्शनात्इहकमंडलून्घृतपूर्णानितिद्रष्टव्यं ॥ २५ ॥ यथैवेति अमरःसोमःतस्यस्त्रियओषधयः तद्दिव्यंमधुअस्मै कांस्यंकांस्यपात्रस्थंकृत्वाआहार्षीत् अर्थात्सोमएव तथावारुणंवरुणप्रेषितंदधिप्रसिद्धं कलशइवकलशोजलपूर्णत्वात्समुद्रःआहार्षीत् दधिरितिपुंस्त्वंआर्षंलेखकप्रमादोवा अन्येतुकलशोदधिःसमुद्रः मधुअमृतं जलमित्यन्ये अमरस्त्रियोनद्यः वारुणंवरुणसंबंधीतिव्याचक्षते ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शैक्यंवरत्रामयंपात्राधारभूतंशिक्यंकावडीतिप्रसिद्धं तत्रस्थितंपात्रंशैक्यं एतेनसामुद्र्यआपउक्ताःअन्याअपिपुण्याआपोऽभिषेकार्थमुक्ताःप्रदेशांतरे वापीकुपतटाकेभ्योह्रदेभ्यःसरसस्तथा चतुर्भ्यश्चस मुद्रेभ्यःपल्वलादभिसंधितः प्रयागाद्देवयजनाज्जलान्यादायसर्वतः गंगासरस्वतीचैवनर्मदाचदृषद्वती एभ्योजलंसमादायतत्राभिषिषिचुर्द्विजाइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ पतत्रिणःखेचरजातीयाःतैरेवोत्तरसमुद्र जलमानीतमित्यर्थः अन्यथाचतुर्भ्यश्चसमुद्रेभ्यइत्यनुपपन्नंस्यात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिविष्यतांपरिवेष्यमाणानां संज्ञासंकेतः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपतिष्ठंत्यस्मिन्नित्युपस्थानंसभां ॥ ३३ ॥ उपादायस्थि

शंखप्रवरमादायवासुदेवोभिषिक्तवान् ॥ शैक्यंरुक्मसहस्रस्यबहुरत्नविभूषितं ॥ २७ ॥ दृष्ट्वाचममतत्सर्वंज्वररूपमिवाभवत् ॥ गृहीत्वातत्तुगच्छंतिसमुद्रौ पूर्वदक्षिणौ ॥ २८ ॥ तथैवपश्चिमंयांतिगृहीत्वाभरतर्षभ ॥ उत्तरंतुनगच्छंतिविनातातपतत्रिणः ॥ २९ ॥ तत्रगत्वार्जुनोदंडमाजहारामितंधनं ॥ इदंचा द्भुतमत्रासीत्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ ३० ॥ पूर्णेशतसहस्रेतुविप्राणांपरिविष्यतां ॥ स्थापितातत्रसंज्ञाभूच्छंखोध्मायतिनित्यशः ॥ ३१ ॥ मुहुर्मुहुःप्रणदतस्तस्य शंखस्यभारत ॥ अनिशंशब्दमश्रौषंततोरोमाणिमेऽहृषन् ॥ ३२ ॥ पार्थिवैर्बहुभिःकीर्णमुपस्थानंदिदृक्षुभिः ॥ अशोभतमहाराजनक्षत्रैर्द्यौरिवामला ॥ ३३ ॥ सर्वरत्नान्युपादायपार्थिवावैजनेश्वर ॥ यज्ञेतस्यमहाराजपांडुपुत्रस्यधीमतः ॥ ३४ ॥ वैश्याइवमहीपालाद्विजातिपरिवेषकाः ॥ नसाश्रीर्देवराजस्ययमस्यवरु णस्यच ॥ गुह्यकाधिपतेर्वापियाश्रीराजन्युधिष्ठिरे ॥ ३५ ॥ तांदृष्ट्वापांडुपुत्रस्यश्रियंपरमिकामहं ॥ शांतिंनपरिगच्छामिदह्यमानेनचेतसा ॥ ३६ ॥ शकुनिरुवाच यामेतामतुलांलक्ष्मींदृष्टवानसिपांडवे ॥ तस्याःप्राप्तावुपायंमेशृणुसत्यपराक्रम ॥ ३७ ॥ अहमक्षेष्वभिज्ञातःपृथिव्यामपिभारत ॥ हृदयज्ञःपणज्ञश्चविशेषज्ञश्चदेवने ॥ ३८ ॥ द्यूतप्रियश्चकौंतेयोनचजानातिदेवितुं ॥ आहूतश्चैष्यतिव्यक्तंद्यूतादपिरणादपि ॥ ३९ ॥ नियतंतंविजेष्यामिकृत्वातुकपटंविभो ॥ आनयामिसमृद्धिंतांदिव्यांचोपाह्वयस्वतं ॥ ४० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःशकुनिनाराजादुर्योधनस्ततः ॥ धृतराष्ट्रमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ॥ ॥ ४१ ॥ अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुमक्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रस्यतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच क्षत्तामंत्रीमहाप्राज्ञःस्थितोयस्यास्मिशासने ॥ तेनसंगम्यवेत्स्यामिकार्यस्यास्यविनिश्चयं ॥ ४३ ॥

ताइतिशेषः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अक्षेषुपाशेषुअभिज्ञातःकुशलः हृदयज्ञःपातयिष्यमाणा नामक्षाणांजयपराजयावहत्वाभिज्ञः पणज्ञःतदनुसारेणद्रव्यप्रयोगवित् विशेषज्ञःदिक्कालाद्यानुकूल्याभिज्ञः ॥ ३८ ॥ द्यूतात्द्यूतहेतोः रणात्रणहेतोः ॥ ३९ ॥ कपटंअक्षाधिष्ठात्र्यादेवतायावशीकरणं य द्वासर्वतश्चतुष्कोणतयाद्वादशधारेष्वक्षेषुषट्तलानिभवंति येषुत्रिषुत्रिषुदेवयित्रोर्नामनीलिख्येते तत्रकपटंअंतःसुषिरमक्षंकृत्वापरनामांकितप्रदेशंगर्भेगुरुद्रव्यसंश्लिष्टंकृत्वापातितस्याक्षस्यस्वनामैवोपरिभव तितदास्वस्यजयःपरस्यनामाधस्थंतस्यपराजयइति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अपदांतरं अनुपदमेव ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ त्वासौत्वात्वांअसौनिवर्त्तयिष्यति त्वासावित्यादेर्विवर्णतांचैवसशोकतांचेत्यंतस्यदुर्योधनविलापस्यतात्पर्यंपुण्यवतामीश्वरप्रसादलभ्यांवृद्धिंदृष्ट्वापापिनांपरितापोभवतीति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रत्नैःसंस्तीर्यरत्नखचितांकृत्वा तक्षणःवर्धकिनःसर्वशःसर्वदेशीयान् ॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ व्यवसायंविनिश्चयं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दिष्टं दैवं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ आप

सहिधर्मंपुरस्कृत्यदीर्घदर्शीपरंहितं॥ उभयोःपक्षयोर्युक्तंवक्ष्यत्यर्थविनिश्चयं॥ ४४॥ दुर्योधनउवाच निवर्त्तयिष्यतित्वासौयदिक्षत्तासमेष्यति॥ निवृत्तेत्वयिराजेंद्रमरिष्येऽहमसंशयं॥ ४५॥ सत्वंमयिमृतेराजन्विदुरेणसुखीभव॥ भोक्ष्यसेपृथिवींकृत्स्नांकिंमयात्वंकरिष्यसि॥ ४६॥ वैशंपायनउवाच आर्तवाक्यंतुतत्तस्यप्रणयोक्तंनिशम्यसः॥ धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमतेस्थितः॥ ४७॥ स्थूणासहस्रैर्बृहतींशतद्वारांसभांमम॥ मनोरमांदर्शनीयामाशुकुर्वंतुशिल्पिनः॥ ४८॥ ततःसंस्तीर्यरत्नैस्तांतक्षणआनाय्यसर्वशः॥ सुकृतांसुप्रवेशांचनिवेदयतमेशनैः॥ ४९॥ दुर्योधनस्यशांत्यर्थमितिनिश्चित्यभूमिपः॥ धृतराष्ट्रोमहाराजप्राहिणोद्विदुरायवै॥ ५०॥ अपृष्ट्वाविदुरंस्वस्यनासीत्कश्चिद्विनिश्चयः॥ द्यूतेदोषांश्चजानन्सपुत्रस्नेहादकृष्यत॥ ५१॥ तच्छ्रुत्वाविदुरोधीमान् कलिद्वारमुपस्थितं॥ विनाशमुखमुत्पन्नंधृतराष्ट्रमुपाद्रवत्॥ ५२॥ सोभिगम्यमहात्मानंभ्राताभ्रातरमग्रजं॥ मूर्ध्नाप्रणम्यचरणाविदंवचनमब्रवीत्॥ ५३॥ विदुरउवाच नाभिनंदामितेराजन्व्यवसायमिमंप्रभो॥ पुत्रैर्भेदोयथानस्याद्द्यूतहेतोस्तथाकुरु॥ ५४॥ धृतराष्ट्रउवाच क्षत्तःपुत्रेषुपुत्रैर्मेकलहोनभविष्यति॥ यदिदेवाःप्रसादंनःकरिष्यंतिनसंशयः॥ ५५॥ अशुभंवाशुभंवापिहितंवायदिवाऽहितं॥ प्रवर्त्ततांसुहृद्द्यूतंदिष्टमेतन्नसंशयः॥ ५६॥ मयिसन्निहितेद्रोणेभीष्मेत्वयिचभारत॥ अनयोदैवविहितोनकथंचिद्भविष्यति॥ ५७॥ गच्छत्वंरथमास्थायहयैर्वातसमैर्जवे॥ खांडवप्रस्थमद्यैवसमानययुधिष्ठिरं॥ ५८॥ नवाच्योव्यवसायोमेविदुरैतद्ब्रवीमिते॥ दैवमेवपरंमन्येयेनैतदुपपद्यते॥ ५९॥ इत्युक्तोविदुरोधीमान्नेदमस्तीतिचिंतयन्॥ आपगेयंमहाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः॥ ६०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥ ७॥ जनमेजयउवाच कथंसमभवद्द्यूतंभ्रातॄणांतन्महात्ययं॥ यत्रतद्व्यसनंप्राप्तंपांडवैर्मेपितामहैः॥ १॥ केचतत्रसभास्ताराराजानोब्रह्मवित्तम॥ केचैनमन्वमोदंतकेचैनंप्रत्यषेधयन्॥ २॥ विस्तरेणैतदिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज॥ मूलंह्येतद्विनाशस्यपृथिव्याद्विजसत्तम॥ ३॥

गेयंभीष्मं ॥ ६० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ कथमिति व्यसनंआपत् ॥१॥ सभास्ताराःसभासदः ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भेदोवैरं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ संमूर्च्छितमितिपाठेविवृद्धं ॥ १६ ॥ अमर्षअसहिष्णुतां ॥ १७ ॥ साधारणीविशेषरहिता ॥ १८ ॥ स्थिरःस्थावरःपाषाणतुल्योस्मियतोनविदीर्णोभवामि ॥ १९ ॥ आवर्जिताःदासवद्वशगाः ॥ २० ॥ पर्युदस्ताःदूरक्षिप्ताः ॥ २१ ॥ ज्येष्ठोवयोऽधिकः श्रेष्ठःप्रशस्यतमःयुक्तोनियुक्तः ॥ २२ ॥ अर्घहा

सौतिरुवाच एवमुक्तस्ततोराज्ञाव्यासशिष्यःप्रतापवान्॥ आचचक्षेथयद्वृत्तंतत्सर्वंवेदतत्त्ववित्॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच श्रृणुमेविस्तरेणेमांकथां भारतसत्तम॥ भूयएवमहाराजयदितेश्रवणेमतिः॥ ५॥ विदुरस्यमतिंज्ञात्वाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमुवाचविजनेपुनः ॥ ६॥ अलंद्यूतेन गांधारेविदुरोनप्रशंसति॥ नह्यसौसुमहाबुद्धिरहितंनोवदिष्यति॥ ७॥ हितंहिपरमंमन्येविदुरोयत्प्रभाषते॥ क्रियतांपुत्रतत्सर्वमेतन्मन्येहितंतव॥ ८॥ देवर्षि र्वासवगुरुर्देवराजायधीमते॥ यत्प्राहशास्त्रंभगवान्बृहस्पतिरुदारधीः॥ तद्वेदविदुरःसर्वंसरहस्यंमहाकविः ॥ ९॥ स्थितस्तुवचनेतस्यसदाहमपिपुत्रक ॥ वि दुरोवापिमेधावीकुरूणांप्रवरोमतः॥ १०॥ उद्धवोवामहाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितोनृप॥ तदलंपुत्रद्यूतेनद्यूतेभेदोहिदृश्यते ॥ ११॥ भेदेविनाशोराज्यस्यतत्पुत्रप रिवर्जय॥ पित्रामात्राचपुत्रस्ययद्वैकार्यंपरंस्मृतं॥ १२॥ प्राप्तस्त्वमसितन्नामपितृपैतामहंपदं॥ अधीतवान्कृतीशास्त्रेलालितःसततंगृहे॥ १३॥ भ्रातृज्येष्ठःस्थि तोराज्येविंदसेकिन्नशोभनं॥ पृथक्जनैरलभ्यंयद्भोजनाच्छादनंपरं ॥ १४ ॥ तत्प्राप्तोसिमहाबाहोकस्माच्छोचसिपुत्रक ॥ स्फीतंराष्ट्रंमहाबाहोपितृपैतामहं महत्॥ १५॥ नित्यमाज्ञापयन्भासिदिविदेवेश्वरोयथा॥ तस्यतेविदितप्रज्ञशोकमूलमिदंकथं ॥ समुत्थितंदुःखकरंतन्मेशंसितुमर्हसि॥ १६॥ दुर्योधन उवाच अश्नाम्याच्छादयामीतिप्रपश्यन्पापपूरुषः॥ नामर्षंकुरुतेयस्तुपुरुषःसोधमःस्मृतः ॥ १७॥ नमांप्रीणातिराजेंद्रलक्ष्मीःसाधारणीविभो ॥ ज्वलि तामेवकौंतेयेश्रियंदृष्ट्वाचविव्यथे॥ १८॥ सर्वांचपृथिवींचैवयुधिष्ठिरवशानुगां॥ स्थिरोस्मियोहंजीवामिदुःखादेतद्ब्रवीमिते॥ १९॥ आवर्जिताइवाभांतिनी पाश्चित्रककौकुराः॥ कारस्कारालोहजंघायुधिष्ठिरनिवेशने॥ २०॥ हिमवत्सागरारूपाःसर्वेरत्नाकरास्तथा॥ अंत्याःसर्वेपर्युदस्तायुधिष्ठिरनिवेशने ॥ २१॥ ज्येष्ठोयमितिमांमत्वाश्रेष्ठश्चेतिविशांपते॥ युधिष्ठिरेणसत्कृत्ययुक्तोरत्नपरिग्रहे॥ २२॥ उपस्थितानांरत्नानांश्रेष्ठानामर्घहारिणां॥ नादृश्यतपरःपारोनापरस्त त्रभारत॥ २३॥

रिणांबहुमूल्यवतां रत्नानांअश्वगजादितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनांपुरःस्थितानांप्रांतापरांतौदेशतइयत्तावधारणंचक्षुषानकर्तुंशक्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समभवत्समर्थोनाभवत् अतिष्ठंतप्रतीक्षांकृतवंतः वसुनआहर्त्तारःवसुदातुं ॥ २४ ॥ स्फाटिकाःछंदाइवछदाःउपकंठस्थसोपानादयोयस्यास्तां बिंदुसरसःसकाशात्आहृतैःरत्नैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रलंभंवंचनां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यन्मयेति ॥ १ ॥

नमेहस्तःसमभवद्वसुतत्प्रतिगृह्णतः॥ अतिष्ठंतमयिश्रांतेगृह्यदूराद्धृतंवसु॥ २४॥ कृतांबिंदुसरोरत्नैर्मयेनस्फाटिकच्छदां ॥ अपश्यंनलिनींपूर्णामुदकस्येवभारत॥ २५॥ वस्त्रमुत्कर्षतिमयिप्राहसत्सवृकोदरः॥ शत्रोर्ऋद्धिविशेषेणविमूढंरत्नवर्जितं॥ २६ ॥ तत्रस्मयदिशक्तःस्यांपातयेहंवृकोदरं ॥ यदिकुर्यांसमारंभंभीमंहंतुंनराधिप॥ २७॥ शिशुपालइवास्माकंगतिःस्यान्नात्रसंशयः॥ सपत्नेनावहासोमेसमांदहतिभारत ॥ २८ ॥ पुनश्चतादृशीमेववापींजलजशालिनीं ॥ मत्वाशिलासमांतोयेपतितोस्मिनराधिप॥ २९॥ तत्रमांप्राहसत्कृष्णःपार्थेनसहसुस्वरं ॥ द्रौपदीचसहस्त्रीभिर्व्यथयंतीमनोमम॥ ३० ॥ क्लिन्नवस्त्रस्यतुजलेकिंकराराजनोदिताः॥ ददुर्वासांसिमेऽन्यानितच्चदुःखंपरंमम ॥ ३१ ॥ प्रलंभंचशृणुष्वान्यद्वदतोमेनराधिप॥ अद्वारेणविनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा॥ अभिहत्यशिलांभूयोललाटेनास्मिविक्षतः॥ ३२॥ तत्रमांयमजौदूरादालोक्याभिहतंतदा॥ बाहुभिःपरिगृह्णीतांशोचंतौसहितावुभौ ॥ ३३ ॥ उवाचसहदेवस्तुतत्रमांविस्मयन्निव॥ इदंद्वारमितोगच्छराजन्निितिपुनःपुनः॥ ३४॥ भीमसेनेनतत्रोक्तोधृतराष्ट्रात्मजेतिच॥ संबोध्यप्रहसित्वाचइतोद्वारंनराधिप॥ ३५॥ नामधेयानिरत्नानांपुरस्तान्नश्रुतानिमे॥ यानिदृष्टानिमेतस्यांमनस्तपतितच्चमे॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ दुर्योधनउवाच यन्मयापांडवेयानांदृष्टंतच्छृणुभारत ॥ आहृतंभूमिपालैर्हिवसुमुख्यंततस्ततः ॥ १ ॥ नाविदंमूढमात्मानंदृष्ट्वाहंतदरेर्धनं॥ फलतोभूमितोवापिप्रतिपद्यस्वभारत॥ २॥ और्णान्बैलान्वार्षदंशान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ प्रावाराजिनमुख्यांश्चकांबोजःप्रददौबहून्॥ ३॥ अश्वांस्तित्तिरिकल्माषांस्त्रिशतंशुकनासिकान्॥ उष्ट्रवामीस्त्रिशतंचपुष्टाःपीलुशमींगुदैः॥ ४॥

फलतःसंख्यापरिच्छेदतःभूमितःदेशभेदतोवानाविदमितिसंबंधः अपितथापिमुख्यतःवक्ष्यमाणंधनंप्रतिपद्यस्वेत्यर्थः यद्वाफलतोजातंवस्त्रादि भूमितोजातंहीरादि ॥ २ ॥ और्णान्मेषरोमजान् बैलान्बिलवासिमूषकादिरोमजान् वार्षदंशान्बिडालरोमजान् जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णतंतुभिर्वातद्बिंदुभिर्वाचित्रितान् और्णाःप्रावाराःअन्यान्यजिनानीतिवाविभागः॥ ३ ॥ तित्तिरिकल्माषान् तित्तिरिपक्षिवच्चित्रान् उष्ट्राःवाम्यःगर्दभाश्वसंकरजाः उभयेपिपील्वादिनापुष्टिंगताः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गोवासनाः बलीवर्दपोषकाः क्षेत्रादिवृत्तिमंतो ब्राह्मणाः तथा दासनीयाः दास्ययोग्याः शूद्रादयः ब्राह्मणा एव वा तादृशाः यथोक्तं मूर्खान्ब्राह्मणान्प्रकृत्य पुष्करप्रादुर्भावे यस्य नैवं श्रुतं राजन्न गृहीतं विशांपते कामं तं धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेदिति अस्मिन्पक्षे त्रिखर्वं त्रीणि याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः खर्वाणि न्युब्जानि धनलाभरूपफलहीनानि येषां ते त्रिखर्वाः विद्याध्ययनसत्कर्मशून्यत्वात् याजनादिहीना इत्यर्थः तैस्त्रिखर्वसंज्ञैः प्रदेयो बलिस्त्रिखर्वबलिस्तमित्यर्थः वारिता इत्यनेन तेषां अत्यंतहीनता दर्शिता ॥५॥६॥७॥ कार्पासिको देशविशेषः ॥८॥९॥ भरुकच्छः देशः कांचनमयः सजलप्रदेशो यस्मिन्स तथा भरुर्भर्त्तरि कांचने

गोवासना ब्राह्मणाश्च दासनीयाश्च सर्वशः ॥ प्रीत्यर्थं ते महाराज धर्मराज्ञो महात्मनः ॥ ५ ॥ त्रिखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठंति वारिताः ॥ ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमंतः शतसंघशः ॥ ६ ॥ कमंडलूनुपादाय जातरूपमयान्शुभान् ॥ ७ ॥ एवं बलिं समादाय प्रवेशं लेभिरे न च ॥ शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनां ॥ ८ ॥ श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः ॥ शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि रांकवाण्यजिनानि च ॥ ९ ॥ बलिं च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः ॥ उपनिन्युर्महाराज हयान्गांधारदेशजान् ॥ १० ॥ इंद्रकृष्टैर्वर्त्तयंति धान्यैर्ये च नदीमुखैः ॥ समुद्रनिष्कुटे जाताः पारेसिंधु च मानवाः ॥ ११ ॥ ते वैरामाः पारदाश्च आभीराः कितवैः सह ॥ विविधं बलिमादाय रत्नानि विविधानि च ॥ १२ ॥ अजाविकं गोहिरण्यं खरोष्ट्रं फलजं मधु ॥ कंबलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठंति वारिताः ॥ १३ ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली ॥ यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः ॥ १४ ॥ आजानेयान्हयान्शीघ्रानादायानिलरंहसः ॥ बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठति वारितः ॥ १५ ॥ अश्मसारमयं भांडं शुद्धदंतत्सरूनसीन् ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपो दत्वा भगदत्तोऽव्रजत्तदा ॥ १६ ॥ द्व्यक्षांस्त्र्यक्षान्ललाटाक्षान्नानादिग्भ्यः समागतान् ॥ औष्णीकानंतवासांश्च रोमकान्पुरुषादकान् ॥ १७ ॥ एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान् ॥ राजानो बलिमादाय नानावर्णाननेकशः ॥ १८ ॥ कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्दूरपातिनः ॥ आजह्रुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ॥ १९ ॥ प्रमाणरागसंपन्नान्वंक्षुतीरसमुद्भवान् ॥ बल्यर्थं ददतस्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु ॥ २० ॥

अथ कच्छः स्यादनूप इति विश्वः ॥ १० ॥ समुद्रसमीपस्थनिष्कुटे गृहोद्याने समुद्रनिष्कुटे इंद्रकृष्टैः इंद्रेणैवाकृष्टैः न तु कर्षणादिक्षेत्रियकयत्नापेक्षैः वनधान्यैः वृष्ट्यभावे तु नदीमुखैः नदीप्रभवैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलजं मधूकादिजातीयं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अश्मसाराः हीरपद्मरागादिमणयः तन्मयं भांडं भूषणं भांडं भूषणमात्रेपीति विश्वः त्सरुः खड्गमुष्टिः ॥ १६ ॥ द्व्यक्षादयः प्राच्यदेशभेदाः ॥ १७ ॥ नानावर्णान् रासभान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रमाणेन दैर्घ्यपुष्ट्यादिना रागेण रम्यवर्णेन च संपन्नान् अधिकान् ॥ २० ॥

॥५५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुटीकृतंचित्रगुच्छाकारंकृतं स्यात्कुटीकुंभदास्यांचमुरायांचित्रगुच्छकेइतिविश्वः ॥ २७ ॥ अपरांतात्पश्चिमदेशात्समुद्भूतान् ॥ २८ ॥ रसान्रसवंतित र्बुजादीनिगंधान्गंधवंतिमृगमदादीनि ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वैयाघ्रपरिवारितान्व्याघ्रचर्मणापरिवृतान् परिस्तोमान्गजकंबलान् परिस्तोमःकुथोद्वयोरित्यमरः ॥ ३४ ॥ ३५॥ इति

दत्वाप्रवेशंप्राप्तास्तेयुधिष्ठिरनिवेशने॥ इंद्रगोपकवर्णाभान्शुकवर्णान्मनोजवान्॥ २१ ॥ तथैवेंद्रायुधनिभान्संध्याभ्रसदृशानपि ॥ अनेकवर्णानारण्या न्गृहीत्वाश्वान्महाजवान्॥ २२॥ जातरूपमनर्घ्यंचददुस्तस्यैकपादकाः॥ चीनान्शकांस्तथाओड्रान्बर्बरान्वनवासिनः ॥ २३ ॥ वार्ष्णेयान्हारहूणांश्चकृष्णा न्हैमवतांस्तथा॥ नीपानूपानधिगतान्विविधान्द्वारवारितान् ॥ २४ ॥ बल्यर्थंददतस्तस्यनानारूपाननेकशः ॥ कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्शतपाति नः॥ अहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षुविश्रुतान् ॥ २५ ॥ प्रमाणरागस्पर्शाढ्यंबाल्हीचीनसमुद्भवं ॥ और्णंचरांकवंचैवकीटजंपट्टजंतथा ॥ २६ ॥ कुटी कृतंतथैवात्रकमलाभंसहस्रशः॥ श्लक्ष्णंवस्त्रमकार्पासमाविकंमृदुचाजिनं॥ २७॥ निशितांश्चैवदीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्वधान् ॥ अपरांतसमुद्भूतांस्तथैवपर शून्शितान्॥ २८ ॥ रसान्गंधांश्चविविधान्रत्नानिचसहस्रशः॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ २९ ॥ शकास्तुषाराःकंकाश्चरोमशाःशृंगिणो नराः॥ महागजान्दूरगमान्गणितानर्बुदान्हयान्॥ ३० ॥ शतशश्चैवबहुशःसुवर्णपद्मसंमितं॥ बलिमादायविविधंद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ ३१ ॥ आसना निमहार्हाणियानानिशयनानिच॥ मणिकांचनचित्राणिगजदंतमयानिच ॥ ३२॥ कवचानिविचित्राणिशस्त्राणिविविधानिच ॥ रथांश्चविविधाकारान् जातरूपपरिष्कृतान्॥ ३३ ॥ हयैर्विनीतैःसंपन्नान्वैयाघ्रपरिवारितान्॥ विचित्रांश्चपरिस्तोमान्रत्नानिविविधानिच ॥ ३४ ॥ नाराचानर्धनाराचान्शस्त्राणि विविधानिच॥ एतद्दत्वामहद्द्रव्यंपूर्वदेशाधिपान्नृपाः॥ प्रविष्टायज्ञसदनंपांडवस्यमहात्मनः ॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसं तापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ दुर्योधनउवाच दायंतुविविधंतस्मैश्शृणुमेगदतोऽनघ॥ यज्ञार्थंराजभिर्दत्तंमहांतंधनसंच यं ॥ १ ॥ मेरुमंदरयोर्मध्येशैलोदामभितोनदीं॥ येतेकीचकवेणूनांछायांरम्यामुपासते॥ २ ॥ खसाएकासनाह्यर्हाःप्रदरादीर्घवेणवः॥ पारदाश्चकुलिंदाश्चतं गणाःपरतंगणाः॥ ३ ॥ तद्वैपिपीलिकंनामउद्धृतंयत्पिपीलकैः ॥ जातरूपंद्रोणमेयमहार्षुःपुंजशोनृपाः॥ ४ ॥

सभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दायंकरार्थंदेयंधनं दायोदानेयौतकादिधनेइतिविश्वः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृष्णानित्याद्योमणिभेदाः पाठांतरेहिमजंहिमालयजं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लौहित्यंपर्वतं ॥ ८ ॥ ९ ॥ कालीयकस्यकृष्णागुरोः ॥ १० ॥ ११ ॥ निचितंराशीकृतंपर्वतेभ्योपिभूरि वर्चसंतेजस्वि अर्श

कृष्णान्ललामांश्चमरान्शुक्लांश्चान्यान्शशिप्रभान्॥ हिमवत्पुष्पजंचैवस्वादुक्षौद्रंतथाबहु॥ ५॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चाप्यपोढंमाल्यमंबुभिः ॥ उत्तरादपिकैलासादोषधीःसुमहाबलाः॥ ६ ॥ पार्वतीयाबलिंचान्यमाहृत्यप्रणताःस्थिताः॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारितिष्ठंतिवारिताः॥ ७॥ येपरार्धेहिमवतःसूर्योदयगिरौनृपाः॥ कारूषेचसमुद्रांतेलौहित्यमभितश्चये॥ ८॥ फलमूलाशनायेचकिराताश्चर्मवाससः॥ क्रूरशस्त्राःक्रूरकृतस्तांश्चपश्याम्यहंप्रभो ॥ ९॥ चंदनागुरुकाष्ठानांभारान्कालीयकस्यच॥ चर्मरत्नसुवर्णानांगंधानांचैवराशयः॥ १०॥ कैरातकीनामयुतंदासीनांचविशांपते॥ आहृत्यरमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः ॥ ११॥ निचितंपर्वतेभ्यश्चहिरण्यंभूरिवर्चसं ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ १२ ॥ कैरातादरदादर्वाःशूरावैयमकास्तथा ॥ औदुंबरादुर्विभागाःपारदाबाल्हिकैःसह॥ १३॥ काश्मीराश्चकुमाराश्चघोरकाहंसकायनाः॥ शिबित्रिगर्त्तयौधेयाराजन्याभद्रकेकयाः ॥ १४ ॥ अंबष्ठाःकौकुरास्तार्क्ष्यावस्त्रपाःपल्हवैःसह॥ वशातलाश्चमौलेयाःसहक्षुद्रकमालवैः ॥ १५॥ पौंड्रिकाःकुक्कुराश्चैवशकाश्चैवविशांपते ॥ अंगावंगाश्चपुंड्राश्चशाणवत्यागयास्तथा॥ १६॥ सुजातयःश्रेणिमंतःश्रेयांसःशस्त्रधारिणः॥ अहार्षुःक्षत्रियावित्तंशतशोऽजातशत्रवे॥ १७॥ वंगाःकलिंगामगधास्ताम्रलिप्ताःसुपुंड्रकाः॥ दौवालिकाःसागरकाःपत्रोर्णाःशैशवास्तथा॥ १८॥ कर्णप्रावरणाश्चैवबहवस्तत्रभारत॥ तत्रस्थाद्वारपालैस्तेप्रोच्यंतेराजशासनात्॥ कृतकालाःसुबलयस्ततोद्वारमवाप्स्यथ ॥ ॥ १९॥ ईषादंतान्हेमकक्षान्पद्मवर्णान्कुथावृतान्॥ शैलाभान्नित्यमत्तांश्चाप्यभितःकाम्यकंसरः ॥ २०॥ दत्वैकैकोदशशतान्कुंजरान्कवचावृतान् ॥ क्षमावंतःकुलीनाश्चद्वारेणप्राविशंस्तथा॥ २१ ॥ एतेचान्येचबहवोगणादिग्भ्यःसमागताः॥ अन्यैश्चोपाहृतान्यत्ररत्नानीहमहात्मभिः॥ २२ ॥ राजाचित्ररथोनामगंधर्वोवासवानुगः॥ शतानिचत्वार्यददद्धयानांवातरंहसां॥ २३॥ तुंबुरुस्तुप्रमुदितोगंधर्वोवाजिनांशतं॥ आम्रपत्रसवर्णानामददद्धेममालिनां॥ २४॥ कृतीराजाचकौरव्यशूकराणांविशांपते॥ अददद्गजरत्नानांशतानिसुबहून्यथ॥ २५॥

आद्यच् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कृतकालाःकृतप्रस्तावाः कृतद्वाराइतिपाठेद्वारंप्रतीहारेणसख्यं ॥ १९ ॥ ईषादंतान्लांगलदंडतुल्यदंतान् हेमकक्षाःसुवर्णवरत्राः ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शूकराःदेशभेदास्तेषां ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यज्ञसेनेनदत्तानीतिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ समुद्रसारंमुक्ताफलादि ॥ ३५ ॥ कुथान्करिकंबलान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९॥ पर्यस्तइवभूदे

विराटेनतुमत्स्येनबल्यर्थंहेममालिनां ॥ कुंजराणांसहस्रेद्वेमत्तानांसमुपाहृते ॥ २६ ॥ पांशुराष्ट्राद्वसुदानोराजाषड्विंशतिंगजान् ॥ अश्वानांचसहस्रेद्वेराजन्कां
चनमालिनां ॥ २७ ॥ जवसत्वोपपन्नानांवयस्थानांनराधिप ॥ बलिंचकृत्स्नमादायपांडवेभ्योन्यवेदयत् ॥ २८ ॥ यज्ञसेनेनदासीनांसहस्राणिचतुर्दश ॥
दासानामयुतंचैवसदाराणांविशांपते ॥ गजयुक्तामहाराजरथाःषड्विंशतिस्तथा ॥ २९ ॥ राज्यंचकृत्स्नंपार्थेभ्योयज्ञार्थंवैनिवेदितं ॥ वासुदेवोपिवार्ष्णेयो
मानंकुर्वन्किरीटिनः ॥ ३० ॥ अददद्गजमुख्यानांसहस्राणिचतुर्दश ॥ आत्माहिकृष्णःपार्थस्यकृष्णस्यात्माधनंजयः ॥ ३१ ॥ यद्ब्रूयादर्जुनःकृष्णंसर्वंकुर्या
दसंशयं ॥ कृष्णोधनंजयस्यार्थेस्वर्गलोकमपित्यजेत् ॥ ३२ ॥ तथैवपार्थःकृष्णार्थेप्राणानपिपरित्यजेत् ॥ सुरभींश्चंदनरसान्हेमकुंभसमास्थितान् ॥ ३३ ॥
मलयाद्दर्दुराच्चैवचंदनागुरुसंचयान् ॥ मणिरत्नानिभास्वंतिकांचनंसूक्ष्मवस्त्रकं ॥ ३४ ॥ चोलपांड्यावपिद्वारंनलेभातेह्युपस्थितौ ॥ समुद्रसारंवैदूर्यंमुक्ता
संघांस्तथैवच ॥ ३५ ॥ शतशश्चकुथांस्तत्रसिंहलाःसमुपाहरन् ॥ संवृतामणिचीरैस्तुश्यामास्ताम्रांतलोचनाः ॥ ३६ ॥ तागृहीत्वानरास्तत्रद्वारितिष्ठंतिवा
रिताः ॥ प्रीत्यर्थंब्राह्मणाश्चैवक्षत्रियाश्चविनिर्जिताः ॥ ३७ ॥ उपाजह्रुर्विशश्चैवशूद्राःशुश्रूषवस्तथा ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चाप्युपागच्छन्युधिष्ठिरं ॥ ३८ ॥ सर्वे
म्लेच्छाःसर्ववर्णाआदिमध्यांतजास्तथा ॥ नानादेशसमुत्थैश्चनानाजातिभिरेवच ॥ ३९ ॥ पर्यस्तइवलोकोयंयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ उच्चावचानुपग्राहान्राज
भिःप्रापितान्बहून् ॥ ४० ॥ शत्रूणांपश्यतोदुःखान्मुमूर्षामेव्यजायत ॥ भृत्यास्तुयेपांडवानांतांस्तेवक्ष्यामिपार्थिव ॥ ४१ ॥ येषामामंचपक्वंचसंविधत्तेयुधिष्ठि
रः ॥ अयुतंत्रीणिपद्मानिगजारोहाःससादिनः ॥ ४२ ॥ रथानामर्बुदंचापिपादाताबहवस्तथा ॥ प्रमीयमाणमामंचपच्यमानंतथैवच ॥ ४३ ॥ विसृज्यमानं
चान्यत्रपुण्याहस्वनएवच ॥ नाभुक्तवंतंनापीतंनालंकृतमसत्कृतं ॥ ४४ ॥ अपश्यंसर्ववर्णानांयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥
॥ ४५ ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्त्तियुधिष्ठिरः ॥ सुप्रीताःपरितुष्टाश्चतेप्याशंसंत्यरिक्षयं ॥ ४६ ॥ दशान्यानिसहस्राणियतीनामूर्ध्वरेतसां ॥ भुंजतेरुक्म
पात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४७ ॥

शोपिस्वर्गीभूतइव उपग्राहान् उपहारान् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रमीयमाणंखार्यादिनामानेनगण्यमानं आमंअपक्कं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४८॥४९॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥७॥ आर्यास्त्विति ॥ १ ॥ ह्रीनिषेवाःलज्जावंतः ह्रीनिषेधाइतिपाठेह्रीरेवाकार्यान्निषेधिकायेषांते ॥२॥३॥

अभुक्तंभुक्तवद्वापिसर्वमाकुब्जवामनं ॥ अभुंजानायाज्ञसेनीप्रत्यवैक्षद्विशांपते ॥४८॥ ढौकरौनप्रयच्छेतांकुंतीपुत्रायभारत ॥ सांबंधिकेनपांचालाःसख्येनांधकवृष्णयः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ दुर्योधनउवाच आर्यास्तुयेवैराजानः सत्यसंधामहाव्रताः ॥ पर्याप्तविद्यावक्तारोवेदांतावभृथप्लुताः ॥ १ ॥ धृतिमंतोह्रीनिषेवाधर्मात्मानोयशस्विनः ॥ मूर्धाभिषिक्तास्तेचैनंराजानःपर्युपासते ॥ २ ॥ दक्षिणार्थंसमानीताराजभिःकांस्यदोहनाः ॥ आरण्याबहुसाहस्राअपश्यंस्तत्रतत्रगाः ॥३॥ आजह्रुस्तत्रसत्कृत्यस्वयमुद्यम्यभारत ॥ अभिषेकार्थमव्यग्राभांडमुच्चावचंनृपाः ॥ ४ ॥ बाल्हीकोरथमाहार्षीज्जांबूनदविभूषितं ॥ सुदक्षिणस्तुयुयुजेश्वेतैःकांबोजजैर्हयैः ॥ ५ ॥ सुनीथःप्रीतिमांश्चैवह्यनुकर्षंमहाबलः ॥ ध्वजंचेदिपतिश्चैवमहार्षीत्स्वयमुद्यतं ॥ ६ ॥ दाक्षिणात्यःसन्नहनंस्रगुष्णीषेचमागधः ॥ वसुदानोमहेष्वासोगजेंद्रंषष्टिहायनं ॥ ७ ॥ मत्स्यस्त्वक्षान्हेमनद्धानेकलव्यउपानहौ ॥ आवंत्यस्त्वभिषेकार्थमापोबहुविधास्तथा ॥ ८ ॥ चेकितानउपासंगंधनुःकाश्यउपाहरत् ॥ असिंचसुत्सरुंशल्यःशैक्यंकांचनभूषणं ॥ ९ ॥ अभ्यषिंचत्ततोधौम्योव्यासश्चसुमहातपाः ॥ नारदंचपुरस्कृत्यदेवलंचासितंमुनिं ॥ १० ॥ प्रीतिमंतउपातिष्ठन्नभिषेकंमहर्षयः ॥ जामदग्न्येनसहितास्तथान्येवेदपारगाः ॥ ११ ॥ अभिजग्मुर्महात्मानोमंत्रवद्भूरिदक्षिणं ॥ महेंद्रमिवदेवेंद्रंदिविसप्तर्षयोयथा ॥ १२ ॥ अधारयच्छत्रमस्यसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ धनंजयश्चव्यजनेभीमसेनश्चपांडवः ॥१३॥ चामरेचापिशुद्धेद्वेयमौजगृहतुस्तथा ॥ उपागृह्णाद्यमिंद्रायपुराकल्पेप्रजापतिः ॥१४॥ तमस्मैशंखमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः ॥ शैक्यंनिष्कसहस्रेणसुकृतंविश्वकर्मणा ॥ १५ ॥ तेनाभिषिक्तःकृष्णेनतत्रमेकश्मलोभवत् ॥ गच्छंतिपूर्वादपरंसमुद्रंचापिदक्षिणं ॥ १६ ॥ उत्तरंतुनगच्छंतिविनातातपतत्रिभिः ॥ तत्रस्मदध्मुःशतशःशंखान्मंगलकारकान् ॥ १७ ॥ प्राणदंतसमाध्मातास्ततोरोमाणिमेऽहृषन् ॥ प्रापतन्भूमिपालाश्चयेतुहीनाःस्वतेजसा ॥ १८ ॥ धृष्टद्युम्नःपांडवाश्चसात्यकिःकेशवोऽष्टमः ॥ सत्वस्थावीर्यसंपन्नाह्यन्योन्यप्रियदर्शनाः ॥ १९ ॥

॥४॥५॥ अनुकर्षंरथाधःस्थितदारु ॥६॥७॥ अक्षान् शकटान् हेमनद्धान् धनपूर्णान् अक्षःकर्षेतुषेचक्रेशकटव्यवहारयोरितिविश्वः ॥८॥ उपासंगंनिषंगं सुत्सरुंशोभनमुष्टिंअसिंखड्गं शैक्यंशिक्यधृतंपात्रं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वारुणंशंखं कलशोदधिःसमुद्रः निष्कसहस्रेणसुवर्णेन सुकृतंआलिप्तंशंखं ॥ १५ ॥ कश्मलोमूर्च्छा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मांचविसंज्ञंदृष्ट्वा ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ युगंद्वापराख्यंअंधेनेवविधात्रानद्धंसंबद्धंअतएवविपर्यस्तं ॥ २५ ॥२६॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥ ॥ ५३ ॥
त्वंवैइति ज्येष्ठायाअपत्यंज्यैष्ठिनेयः कल्याण्यादीनामिनङ्ढक्क ॥ १ ॥ अव्युत्पन्नंपरकपटानभिज्ञं समानार्थंतुल्यधनं तुल्यमित्रंत्वन्मित्राद्रोहिणं अद्विषंतंचत्वामपीतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ सप्ततगायत्र्यादी

विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वामांचतेप्राहसंस्तदा ॥ततःप्रहृष्टोबीभत्सुःप्रादाद्धेमविषाणिनां ॥ २० ॥ शतान्यनडुहांपंचद्विजमुख्येषुभारत ॥ नरंतिदेवोनाभागोयौव
नाश्वोमनुर्नच ॥ २१ ॥ नचराजापृथुर्वैन्योनचाप्यासीद्भगीरथः ॥ ययातिर्नहुषोवापियथाराजायुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ यथातिमात्रंकौंतेयःश्रियापरमयायुतः ॥
राजसूयमवाप्यैवंहरिश्चंद्रइवप्रभुः ॥ २३ ॥ एतांदृष्ट्वाश्रियंपार्थेहरिश्चंद्रेयथाविभो ॥ कथंतुजीवितंश्रेयोममपश्यसिभारत ॥ २४ ॥ अंधेनेवयुगंनद्धंविपर्यस्तं
नराधिप ॥ कनीयांसोविवर्द्धंतेज्येष्ठाहीयंतएवच ॥ २५ ॥ एवंदृष्ट्वानाभिविंदामिशर्मसमीक्षमाणोपिकुरुप्रवीर ॥ तेनाहमेवंकृशतांगतश्चविवर्णतांचैवस
शोकतांच ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच त्वंवैज्ये
ष्ठोज्यैष्ठिनेयःपुत्रमापांडवान्द्विषः ॥ द्वेष्टाह्यसुखमादत्तेयथैवनिधनंतथा ॥ १ ॥ अव्युत्पन्नंसमानार्थंतुल्यमित्रंयुधिष्ठिरं ॥ अद्विषंतंकथंद्विष्यात्त्वादृशोभरत
र्षभ ॥ २ ॥ तुल्याभिजनवीर्यश्चकथंभ्रातुःश्रियंनृप ॥ पुत्रकामयसेमोहान्मैवंभूःशाम्यमाशुचः ॥ ३ ॥ अथयज्ञविभूतिंतांकांक्षसेभरतर्षभ ॥ ऋत्विजस्तवतन्वं
तुसप्ततंतुंमहाध्वरं ॥ ४ ॥ आहरिष्यंतिराजानस्त्वापिविपुलंधनं ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चरत्नान्याभरणानिच ॥ ५ ॥ अनार्याचरितंतातपरस्वस्पृहणंभृशं ॥ स्वसं
तुष्टःस्वधर्मस्थोयःसवैसुखमेधते ॥ ६ ॥ अव्यापारःपरार्थेषुनित्योद्योगःस्वकर्मसु ॥ रक्षणंसमुपात्तानामेतद्वैभवलक्षणं ॥ ७ ॥ विपत्तिष्वव्यथोदक्षोनित्यमु
त्थानवान्नरः ॥ अप्रमत्तोविनीतात्मानित्यंभद्राणिपश्यति ॥ ८ ॥ बाहूनिवैतान्माछेत्सीःपांडुपुत्रास्तथैवते ॥ भ्रातॄणांतद्धनार्थंवैमित्रद्रोहंचमाकुरु ॥ ९ ॥ पां
डोःपुत्रान्माद्विषस्वेहराजंस्तथैवतेभ्रातृधनंसमग्रं ॥ मित्रद्रोहेतातमहानधर्मःपितामहायेतवतेपितेषां ॥ १० ॥ अंतर्वेद्यांददद्वित्तंकामाननुभवन्प्रियान् ॥ क्री
डन्स्त्रीभिर्निरातंकःप्रशाम्यभरतर्षभ ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५४ ॥
दुर्योधनउवाच यस्यनास्तिनिजाप्रज्ञाकेवलंतुबहुश्रुतः ॥ नसजानातिशास्त्रार्थंदर्वीसूपरसानिव ॥ १ ॥

निछंदांसितंतवइवयस्ययज्ञपटस्यतं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अंतर्वेद्यांयज्ञे ॥ ११ ॥ इतिसभा० नै० भा० चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५४ ॥ यस्येति कार्योदर्कनिर्णायकमूहापोहकौशलंप्रज्ञा ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नाविनौरिवेत्यस्वातंत्र्यंद्वितीयोविकल्पः ॥ २ ॥ आहरिष्यंतिराजानस्तवापिविपुलंधनमित्युक्तंतत्राह भविष्यमिति कृत्यंइदानीमेवानुष्ठेयमर्थंद्यूतेनशत्रुश्रीहरणरूपंप्रयोजनं तत्भविष्यंयज्ञकालिकंवदसि ॥ ३ ॥ ननुविदुरोद्यूतंनमन्यतेइत्याशंक्याह परनेयइति अस्माकमग्रणीस्त्वंविदुरशिक्षणीयोमाभूरित्यर्थः ॥ ४ ॥ जानन्नेवाहंतवहितंवदामीतिचेत्तत्राह राजन्निति मोहमेवददासिनतुहितंवदसीत्यर्थः ॥५ ॥ प्रशाम्यभरतर्षभेतित्वदुक्तो निवृत्तिरूपोधर्मोबुभूषूणामस्माकंनेष्टइत्याह लोकेत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुविप्रियकर्त्ताशत्रुर्नचपांडवास्तथासंतीत्याशंक्याह शत्रुरिति ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥

जानन्वैमोहयसिमांनाविनौरिवसंयता ॥ स्वार्थेकिंनावधानंतेउताहोद्वेष्टिमांभवान् ॥ २ ॥ नसंतीमेधार्त्तराष्ट्रायेषांत्वमनुशासिता ॥ भविष्यमर्थमाख्यासिसर्वदाकृत्यमात्मनः ॥ ३ ॥ परनेयोग्रणीर्यस्यसमार्गान्प्रतिमुह्यति ॥ पंथानमनुगच्छेयुःकथंतस्यपदानुगाः ॥ ४ ॥ राजन्परिणतप्रज्ञोवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ प्रतिपन्नान्स्वकार्येषुसंमोहयसिनोभृशं ॥ ५ ॥ लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाहबृहस्पतिः ॥ तस्माद्राज्ञाऽप्रमत्तेनस्वार्थश्चिंत्यःसदैवहि ॥ ६ ॥ क्षत्रियस्यमहाराजजयेवृत्तिःसमाहिता ॥ सवैधर्मस्त्वधर्मोवास्ववृत्तौकापरीक्षणा ॥ ७ ॥ प्रकालयेद्दिशःसर्वाःप्रतोदेनेवसारथिः ॥ प्रत्यमित्रश्रियंदीप्तांजिघृक्षुर्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ प्रच्छन्नोवाप्रकाशोवायोगोयोरिंप्रबाधते ॥ तद्वैशस्त्रंशस्त्रविदांनशस्त्रंछेदनंस्मृतं ॥ ९ ॥ शत्रुश्चैवहिमित्रंचनलेख्यंनचमातृका ॥ योवैसंतापयतियंसशत्रुःप्रोच्यतेनृप ॥ १० ॥ असंतोषःश्रियोमूलंतस्मात्तंकामयाम्यहं ॥ समुच्छ्रयेयोयततेसराजन्परमोनयः ॥ ११ ॥ ममत्वंहिनकर्त्तव्यमैश्वर्येवाधनेपिवा ॥ पूर्वावात्तंहरंत्यन्येराजधर्मंहितंविदुः ॥ १२ ॥ अद्रोहसमयंकृत्वाचिच्छेदनमुचेःशिरः ॥ शक्रःसाभिमतातस्यरिपौवृत्तिःसनातनी ॥ १३ ॥ द्वावेतौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनं ॥ १४ ॥ नास्तिवैजातितःशत्रुःपुरुषस्यविशांपते ॥ येनसाधारणीवृत्तिःसशत्रुर्नेतरोजनः ॥ १५ ॥ शत्रुपक्षंसमृध्यंतंयोमोहात्समुपेक्षते ॥ व्याधिराप्यायितइवतस्यमूलंछिनत्तिसः ॥ १६ ॥ अल्पोपिह्यरिरत्यर्थंवर्धमानःपराक्रमैः ॥ वल्मीकोमूलजइवग्रसतेवृक्षमंतिकात् ॥ १७ ॥ आजमीढरिपोर्लक्ष्मीर्मातेरोचिष्टभारत ॥ एषभारःसत्ववतांनयःशिरसिधिष्ठितः ॥ १८ ॥ जन्मवृद्धिमिवार्थानांयोवृद्धिमभिकांक्षते ॥ एधतेज्ञातिषुसवैसद्योवृद्धिर्हिविक्रमः ॥ १९ ॥

ब्राह्मणंसंन्यासिनं ॥ १४ ॥ साधारणीतुल्यावृत्तिर्जीविका एकामिषत्वमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मातेरोचिष्टरुचिकरीमाभूत् सत्ववतांबुद्धिमतां नयोनीतिःधिष्ठितःस्थितः अयंनयोधीमद्भिःशिरसावोढव्यइत्यर्थः ॥ १८ ॥ जन्मवृद्धिमिवजन्मप्रभृतिजीवद्देहादेर्यावृद्धिःस्वाभाविकीतामिव एधतेवर्धते सद्यःअर्थानांवृद्धिर्येनसःसद्योवृद्धिः विक्रमःपराक्रमः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नाप्राप्येति पांडवैश्वर्यंअप्राप्यअनवाप्यअदृष्ट्वेतियावत् संशयोवितर्कोनभविष्यतिनाभविष्यत् वितर्कमेवाह अवाप्स्येइति पांडवैश्वर्यंदृष्ट्वाइदंहर्त्तव्यंवामयामर्त्तव्यंवेत्येववितर्कोजातइत्यर्थः ॥ २० ॥ अ
स्थिरावृद्धिरहितावृद्धिःसंपत्त्येषां ॥ २१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यांत्वमिति ॥ १ ॥ २ ॥

नाप्राप्यपांडवैश्वर्यंसंशयोमेभविष्यति ॥ अवाप्स्येवाश्रियंतांहिशिष्येवानिहतोयुधि ॥ २० ॥ एतादृशस्यकिंमेद्यजीवितेनविशांपते ॥ वर्धंतेपांडवानित्यंवयंत्व
स्थिरवृद्धयः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ शकुनिरुवाच यांत्वमे
तांश्रियंदृष्ट्वापांडुपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ तप्यसेतांहरिष्यामिद्यूतेनजयतांवर ॥ १ ॥ आहूयतांपरंराजन्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अगत्वासंशयमहमयुध्वाचचमूमुखे ॥ २ ॥
अक्षान्क्षिपन्नक्षतःसन्विद्वानविदुषोजये ॥ ग्लहान्धनूंषिमेविद्धिशरानक्षांश्चभारत ॥ ३ ॥ अक्षाणांहृदयंमेज्यांरथंविद्धिममास्फुरं ॥ ४ ॥ दुर्योधनउवाच
अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुमक्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रेभ्यस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच स्थितोस्मिशासनेभ्रातुर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ तेन
संगम्यवेत्स्यामिकार्यस्यास्यविनिश्चयं ॥ ६ ॥ दुर्योधनउवाच व्यपनेष्यतितेबुद्धिंविदुरोमुक्तसंशयः ॥ पांडवानांहितेयुक्तोनतथाममकौरव ॥ ७ ॥ नार
भेतान्यसामर्थ्यात्पुरुषःकार्यमात्मनः ॥ मतिसाम्यंद्वयोर्नास्तिकार्येषुकुरुनंदन ॥ ८ ॥ भयंपरिहरन्मंदआत्मानंपरिपालयन् ॥ वर्षासुक्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवाव
सीदति ॥ ९ ॥ नव्याधयोनापियमःप्राप्तुंश्रेयःप्रतीक्षते ॥ यावदेवभवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयःसमाचरेत् ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वथापुत्रबलिभिर्विग्रहो
मेनरोचते ॥ वैरंविकारंसृजतितद्वैशस्त्रमनायसं ॥ ११ ॥ अनर्थमर्थंमन्यसेराजपुत्रसंग्रंथनंकलहस्यातियाति ॥ तद्वैप्रवृत्तंतुयथाकथंचित्सृजेदसीन्निशितान्सा
यकांश्च ॥ १२ ॥ दुर्योधनउवाच द्यूतेपुराणैर्व्यवहारःप्रणीतस्तत्रात्ययोनास्तिनसंप्रहारः ॥ तद्रोचतांशकुनेर्वाक्यमद्यसभांक्षिप्रंत्वमिहाज्ञापयस्व ॥ १३ ॥

ग्लहान्पणान् ॥ ३ ॥ आस्फुरंअक्षविन्यासपातनादिस्थानं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ नारभेतेति परबुद्धिर्विनाशायेतिभावः ॥ ८ ॥ भयंभयशंकाहेतुंद्यूतादिकंपरिहरन् ॥ ९ ॥ कल्पःसमर्थः ॥ १० ॥ वि
कारंपूर्वावस्थाच्युतिं अनायसंअलोहजं ॥ ११ ॥ अनर्थंद्यूताख्यमनर्थहेतुं संग्रंथनंगुंफनं ॥ १२ ॥ पुराणैर्नलादिभिः व्यवहारःप्रवृत्तिः प्रणीतःअनुष्ठितः अत्ययोनाशः संप्रहारोयुद्धं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वर्गद्वारंसुखद्वारं शत्रूणामभिभवोधनलाभश्वसुखंतच्चनकेवलेनधनेनयज्ञादिद्वारावा अतएवविशिष्टंश्रेष्ठं दुरोदरंद्यूतं ॥ १४ ॥ उपाक्रम्यसंस्तुत्य भाविभवितुंऐश्वर्यंकर्तुंशीलमस्येतिभावि नश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ १५ ॥ दृष्टंज्ञातं बुद्धिविद्यानुगेन बुद्धिःऊहापोहकौशलं विद्याशास्त्राध्ययनं दिव्यंज्ञानंवा ॥१६ ॥ परमंप्रयत्नादधिकं दुस्तरंयत्नशतेनाप्यपरिहार्यं ॥ १७ ॥ क्रोशमात्रंआयतांदीर्घांतद्विस्तारांक्रोशमात्रविस्तारां युक्ताःसन्नद्धाः ॥१८॥१९॥निष्ठां निष्पन्नत्वं हैमैरास्तरैरितिपाठेसुवर्णतंतुनिर्मितैःकशिपुभिः ॥२०॥२१॥२२॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

स्वर्गद्वारंदीव्यतांनोविशिष्टंतद्वर्तिनांचापितथैवयुक्तं ॥ भवेदेवंत्यात्मनातुल्यमेवदुरोदरंपांडवैस्त्वंकुरुष्व ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच वाक्यंनमेरोचतेयत्त्वयोक्तंयत्तेप्रियंतत्क्रियतांनरेंद्र ॥ पश्चात्तप्स्यसेतदुपाक्रम्यवाक्यंनहीदृशंभाविवचोहिधर्म्यं ॥ १५ ॥ दृष्टंह्येतद्विदुरेणैवसर्वंविपश्चिताबुद्धिविद्यानुगेन ॥ तदेवैतदवशस्याभ्युपैतिमहद्भयंक्षत्रियजीवघाति ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीदैवंमत्वापरमंदुस्तरंच ॥ शशासोच्चैःपुरुषान्पुत्रवाक्येस्थितोराजादैवसंमूढचेताः ॥ १७ ॥ सहस्रस्तंभांहेमवैडूर्यचित्रांशतद्वारांतोरणस्फाटिकाख्यां ॥ सभामग्र्यांक्रोशमात्रायतांमेतद्विस्तारामाशुकुर्वंतुयुक्ताः ॥ १८ ॥ श्रुत्वातस्यत्वरितानिर्विशंकाःप्राज्ञादक्षास्तांतदाचक्रुराशु ॥ सर्वद्रव्याण्युपजह्रुःसभायांसहस्रशःशिल्पिनश्चैवयुक्ताः ॥ १९ ॥ कालेनाल्पेनाथनिष्ठांगतांतांसभांरम्यांबहुरत्नांविचित्रां ॥ चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेतामाचख्युस्तेतस्यराज्ञःप्रतीताः ॥ २० ॥ ततोविद्वान्विदुरंमंत्रिमुख्यमुवाचेदंधृतराष्ट्रोनरेंद्रः ॥ युधिष्ठिरंराजपुत्रंचगत्वामद्वाक्येनक्षिप्रमिहानयस्व ॥ २१ ॥ सभेयंमेबहुरत्नाविचित्राशय्यासनैरुपपन्नामहार्हैः ॥ सादृश्यतांभ्रातृभिःसार्द्धमेत्यसुहृद्द्यूतंवर्त्ततामत्रचेति ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरानयनेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच मतमाज्ञायपुत्रस्यधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ मत्वाचदुस्तरंदैवमेतद्राजंश्चकारह ॥ १ ॥ अन्यायेनतथोक्तस्तुविदुरोविदुषांवरः ॥ नाभ्यनंदद्वचोभ्रातुर्वचनंचेदमब्रवीत् ॥ ॥ २ ॥ विदुरउवाच नाभिनंदेनृपतेप्रैषमेतंमैवंकृथाःकुलनाशाद्बिभेमि ॥ पुत्रैर्भिन्नैःकलहस्तेध्रुवंस्यादेतच्छंकेद्यूतकृतेनरेंद्र ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नेहक्षत्तःकलहस्तप्स्यतेमांनचेद्दैवंप्रतिलोमंभविष्यत् ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगच्चेष्टतिनस्वतंत्रं ॥ ४ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ प्रैषंआज्ञावचनं द्यूतकृतेद्यूतनिमित्तं ॥३॥ दिष्टस्यदैवस्यवशेधात्रास्थापयित्राअंतर्यामिणाप्रयोजकेनइदंजगच्चेष्टति तथाचश्रुतिः एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतेएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइति पूर्वकर्मापेक्षईशएवसत्यसतिवामार्गेप्रवर्त्तयतीतिश्रुतेरर्थः तिष्ठतीतिपाठेकार्यंअनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ तत्पुरमितिसंबंधः द्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैः ॥ २ ॥ ३ ॥ तंप्रति धृतराष्ट्रंअपृच्छत् ॥ ४ ॥ कुशलेनअस्मत्कुशलहेतोः ॥ ५ ॥ आत्मरतिःआत्मनःस्वस्योत्कर्षएवरतिर्यस्य नतुधर्ममन्वीक्षतेइतिभावः दृढात्मेतिपाठेकठिनचित्तः ॥ ६ ॥ अव्ययंधनादेरविनाशं ॥ ७ ॥ रम्यतांक्रीडाक्रीयतां ॥ ८ ॥ दुरोदराद्यूतकाराः कितवान्धूर्तान्कपटिनइतियावत् इत्यागतःइतिहेतोः जुषस्वरोचय ॥ ९ ॥ बुध्यमानः अन्येजायांपरिमृशंत्यस्ययस्याग्रधद्वेदनेवाज्यःक्षः पितामाताभ्रा

तदद्यविदुरप्राप्यराजानंममशासनात् ॥ क्षिप्रमानयदुर्धर्षंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरानयनेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रायाद्विदुरोश्वैरुदारैर्महाजवैर्बलिभिःसाधुदांतैः ॥ बलान्नियुक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञामनीषिणांपांडवानांसकाशे ॥ १ ॥ सोभिपत्यतदध्वानमासाद्यनृपतेःपुरं ॥ प्रविवेशमहाबुद्धिःपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ २ ॥ सराजगृहमासाद्यकुबेरभवनोपमं ॥ अभ्यागच्छतधर्मात्माधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ३ ॥ तंवैराजासत्यधृतिर्महात्माअजातशत्रुर्विदुरंयथावत् ॥ पूजापूर्वंप्रतिगृह्याजमीढस्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रंसपुत्रं ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच विज्ञायतेतेमनसोऽप्रहर्षःकच्चित्क्षत्तःकुशलेनागतोसि ॥ कच्चित्पुत्राःस्थविरस्यानुलोमावशानुगाश्चापिविशोथकच्चित् ॥ ५ ॥ विदुरउवाच राजामहात्माकुशलीसपुत्रआस्तेवृतोज्ञातिभिरिंद्रकल्पः ॥ प्रीतोराजन्पुत्रगुणैर्विनीतोविशोकएवात्मरतिर्महात्मा ॥ ६ ॥ इदंतुत्वांकुरुराजोभ्युवाचपूर्वंपृष्ट्वाकुशलंचाव्ययंच ॥ इयंसभात्वत्सभातुल्यरूपाभ्रातॄणांतेदृश्यतामेत्यपुत्र ॥ ७ ॥ समागम्यभ्रातृभिःपार्थतस्यांसुहृद्द्यूतंक्रियतांरम्यतांच ॥ प्रीयामहेभवतांसंगमेनसमागताःकुरवश्चापिसर्वे ॥ ८ ॥ दुरोदराविहितायेतुतत्रमहात्मनाधृतराष्ट्रेणराज्ञा ॥ तान्द्रक्ष्यसेकितवान्सन्निविष्टानित्यागतोहंनृपतेतज्जुषस्व ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच द्यूतेक्षत्तःकलहोविद्यतेनःकोवैद्यूतंरोचतेबुध्यमानः ॥ किंवाभवान्मन्यतेयुक्तरूपंभवद्वाक्येसर्वएवस्थिताःस्म ॥ १० ॥ विदुरउवाच जानाम्यहंद्यूतमनर्थमूलंकृतश्चयत्नोस्यमयानिवारणे ॥ राजाचमांप्राहिणोत्त्वत्सकाशंश्रुत्वाविद्वन्श्रेयइहाचरस्व ॥ ११ ॥

तरएनमाहुरजानीमोनयताबद्धमेतमितिश्रुत्युक्तान्द्यूतदोषान्जानन् अक्षःपाशोयस्यवेदनेबुद्धौ अगृधत्गर्धंकृतवान् वाजीवेगवान् अक्षैर्दीव्येइतियस्यबुद्धिरुत्पन्नासस्यएवपराभूयतइत्यर्थः तथापिआज्ञा गुरूणांह्यविचारणीयेतिन्यायेनतत्त्वदुक्तमवश्यमनुतिष्ठेयमित्याह किंवेति सर्वेवयंपांडवाः ॥ १० ॥ द्यूतेकृतेइहलोकहानिर्गुर्वाज्ञोल्लंघनेपरलोकहानिरतःश्रेयआमुष्मिकंहितंगुर्वाज्ञापालनंप्रशस्तं तदेवआचरेत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शतशः शतेनधनेनअसंख्यातेनेत्यर्थः सन्निपत्यसंगम्य ॥ १२ ॥ अतिअतिक्रम्यमर्यादांदेवितुंशीलमस्यसःअतिदेवी युष्मद्देहदारादिकमपिपणीकरिष्यतीत्यर्थः कृतहस्तःयथेष्टमक्षपातनेकुशलःयतोमताक्षः ज्ञाताक्षतत्त्वः यद्वाऽतिदेवीकृतहस्तइत्येकंपदं देवीराज्ञीद्रौपदीतस्यांकृतोव्यापारितोहस्तोयैस्तेतदभिलाषवंतोदुर्योधनाद्यास्तानप्यतिक्रांतःअतिदेवीकृतहस्तः तेद्रौपदींहर्तुमेवेच्छंतिअयंतुद्यूतेनहरिष्यतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ महाभयाःमहत्भयंयेभ्यस्ते मायोपधाःकपटपुरस्कारशीलाः ॥ १४ ॥ दुरोदरंद्यूतं दुरोदरोद्यूतकारेपणेद्यूतेदुरोदरमितिविश्वः ॥ १५ ॥ ननिवर्त्ते निवृत्तंमांपरेकृपणोयमितिवक्ष्यंतीतिभावः ॥ ॥ १६ ॥ प्रायात्रिकंप्रकृष्टाधनदारादिसहितायात्राप्रयात्रातस्यामुपयुक्तंसर्वंप्रायात्रिकंशकटवाम्यादि सगणोभ्रात्रादिगणयुक्तः सानुयात्रःसर्वसेवकयुक्तः आदिअत्तुंशीलमस्यतत्आदिकृतांतमुखं कृत्वा

युधिष्ठिरउवाच केतत्रान्येकितवादीव्यमानाविनाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यपुत्रैः ॥ पृच्छामित्वांविदुरब्रूहिनस्तान्यैर्दीव्यामःशतशःसन्निपत्य ॥ १२ ॥ विदुर उवाच गांधारराजःशकुनिर्विशांपतेराजाऽतिदेवीकृतहस्तोमताक्षः ॥ विविंशतिश्चित्रसेनश्चराजासत्यव्रतःपुरुमित्रोजयश्च ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच महाभयाःकितवाःसन्निविष्टामायोपधादेवितारोत्रसंति ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगत्तिष्ठतिनस्वतंत्रं ॥ १४ ॥ नाहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यशासनान्नगंतुमिच्छामिकवेदुरोदरं ॥ इष्टोहिपुत्रस्यपितासदैवतदस्मिकर्त्ताविदुरात्थमांयथा ॥ १५ ॥ नचाकामःशकुनिनादेविताहंनचेन्मांजिष्णुराह्वयितासभायां ॥ आहूतोहंननिवर्तेकदाचित्तदाहितंशाश्वतंवैव्रतंमे ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाविदुरंधर्मराजःप्रायात्रिकंसर्वमाज्ञाप्यतूर्णं ॥ प्रायाच्छ्वोभूतेसगणःसानुयात्रःसहस्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा ॥ १७ ॥ दैवंहिप्रज्ञांमुष्णातिचक्षुस्तेजइवापतत् ॥ धातुश्चवशमन्वेतिपाशैरिवनरःसितः ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजासहक्षत्त्रायुधिष्ठिरः ॥ अमृष्यमाणस्तस्याथसमाह्वानमरिंदमः ॥ १९ ॥ बाल्हिकेनरथंयत्तमास्थायपरवीरहा ॥ परिच्छन्नोययौपार्थोभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ २० ॥ राजश्रियादीप्यमानोययौब्रह्मपुरःसरः ॥ धृतराष्ट्रेणचाहूतःकालस्यसमयेनच ॥ २१ ॥

विधाय ॥ १७ ॥ ननुजानंतोपिकुलक्षयावहायद्यूतायकुतोनिर्गताइत्यतआह दैवमिति दैवंप्राक्तनंकर्म धातुस्तदनुरोधेनप्रवर्तयितुः सितःबद्धः ॥ १८ ॥ क्षत्त्रा विदुरेण ॥ १९ ॥ बाल्हिकदेशजेनाश्वेन जातावेकवचनं अथबाल्हीकंबाल्हिकंधीरहिंगुनोः द्वावेतौपुंसिदेशस्यप्रभेदेतुरगांतरे इतिमेदिनी परिच्छन्नःपरिवृतोभ्रातृभिः तैश्वसह परिच्छिन्नइतिपाठेअल्पपरिवारः ॥ २० ॥ ब्रह्मपुरःसरोब्राह्मणपुरःसरः कालस्यसमयेनसंकेतेनअमुकस्मिन्दिनेआगंतव्यमित्येवंरूपेण ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समियायधृतराष्ट्रेणसहसंगतः तेनपरिष्वक्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ददर्शपितरं धृतराष्ट्रंप्रतिपुनरागतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ एवमन्येपिचक्रुरित्याह राज्ञेति राज्ञाधृतराष्ट्रेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥ प्रमनसःसंतुष्टचित्ताः ॥ ३३ ॥ संविदंमिथःकथां व्यायामःश्रमःपूर्वोयेषांतानि प्रतिकर्मकेशप्रसाधनादिपरिष्कारं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ रतिविहारिणांस्त्रीसंगेनक्रीडतां

सहास्तिनपुरंगत्वाधृतराष्ट्रगृहंययौ ॥ समियायचधर्मात्माधृतराष्ट्रेणपांडवः॥ २२ ॥ तथाभीष्मेणद्रोणेनकर्णेनचकृपेणच ॥ समियाययथान्यायंद्रौणिनाच विभुःसह॥ २३॥ समेत्यचमहाबाहुःसोमदत्तेनचैवह॥ दुर्योधनेनशल्येनसौबलेनचवीर्यवान्॥ २४॥ येचान्येतत्रराजानःपूर्वमेवसमागताः ॥ दुःशासनेन वीरेणसर्वैर्भ्रातृभिरेवच ॥ २५॥ जयद्रथेनचतथाकुरुभिश्चापिसर्वशः ॥ ततःसर्वैर्महाबाहुर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ २६॥ प्रविवेशगृहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः॥ ददर्शतत्रगांधारींदेवींपतिमनुव्रतां॥ २७॥ स्नुषाभिःसंवृतांशश्वत्ताराभिरिवरोहिणीं॥ अभिवाद्यसगांधारींतयाचप्रतिनंदितः॥ २८॥ ददर्शपितरंवृद्धंप्रज्ञा चक्षुषमीश्वरं॥ २९ ॥ राज्ञामूर्द्धन्युपाघ्रातास्तेचकौरवनंदनाः॥ चत्वारःपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः॥ ३० ॥ ततोहर्षःसमभवत्कौरवाणांविशांपते॥ ता न्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रियदर्शनान्॥ ३१ ॥ विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञातारत्नवंतिगृहाणिच॥ ददृशुश्चोपयातांस्तान्द्रौपदीप्रमुखाःस्त्रियः ॥ ३२॥ याज्ञसेन्याःप रामृद्धिंदृष्ट्वाप्रज्वलितामिव॥ स्नुषास्ताधृतराष्ट्रस्यनातिप्रमनसोभवन्॥ ३३॥ ततस्तेपुरुषव्याघ्रागत्वास्त्रीभिस्तुसंविदं॥ कृत्वाव्यायामपूर्वाणिकृत्यानिप्रति कर्मच ॥ ३४ ॥ ततःकृताह्निकाःसर्वेदिव्यचंदनभूषिताः ॥ कल्याणमनसश्चैवब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ मनोज्ञमशनंभुक्त्वाविविशुःशरणान्यथ ॥ ३५ ॥ उपगीयमानानारीभिरस्वपन्कुरुपुंगवाः॥ अनंतरंचतत्प्राप्यप्रीताःपरपुरंजयाः॥ ३६ ॥ जगामतेषांसारात्रिःपुण्यारतिविहारिणां ॥ स्तूयमानाश्चविश्रांताः कालेनिद्रामथात्यजन्॥ ३७॥ सुखोषितास्तेरजनींप्रातःसर्वेकृताह्निकाः॥ सभांरम्यांप्रविविशुःकितवैरभिनंदिताः॥ ३८॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यू तपर्वणियुधिष्ठिरसभागमनेऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच प्रविश्यतांसभांपार्थायुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ समेत्यपा र्थिवान्सर्वान्पूजार्हानभिपूज्यच॥ १ ॥ यथावयःसमेयानाउपविष्टाययथार्हतः॥ आसनेषुविचित्रेषुस्पर्द्ध्यास्तरणवत्सुच॥ २॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविश्येति ॥ १ ॥ समेयानाःयथार्हमाशीर्नत्यादिनासंगतिंकुर्वाणाः स्पर्ध्यानिस्पर्धाकराणिपश्यतांस्पृहणीयानीतियावत् ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ उपस्तीर्णाआस्फुराख्येनाक्षपातनवाससाउपरिस्तीर्णा कृतक्षणाःकृतसंकेताः उप्त्वापातयित्वा ॥ ४ ॥ निकृतिर्वंचनं देवनंद्यूतं पापंपापहेतुः यतोनचनीतिः द्यूतेसत्यंनास्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥ निकृतौशाठ्ये एवंशाठ्येन ॥ ६ ॥ संख्यांसम्यक्ख्यानंजयपराजयद्वारविवेकं निकृतौछलेपरेणक्रियमाणे विधिज्ञोद्यूतेतिकर्त्तव्यताभिज्ञः यश्चमहामतिर्जयावहंपणंकृत्वापराजयावहंचिकित्सति सद्यूतंजानातिसचप्रक्रियासुद्यूतक्रियासुसर्वंकर्त्तुंसहतेउत्सहते ॥ ७ ॥ यत्तुदेवनंपापमित्युक्तंतत्राह अक्षग्लहइति पाशाधीनोग्लहःपणोजयपराजयरूपोव्यवहारःसप्रतिकूलश्चेत्नःयुष्माकंअस्माकंचदीव्यतांमध्येपरंअभिभवेत् तेनैवअक्षग्लहेनैवदोषःपराभवाख्योभवतिनत्वत्रस्वेच्छयाकपटंकर्त्तुंशक्यंदैवाधीनत्वादक्षपातस्येत्यर्थः पाणंपणनीयंद्रव्यंचकुरुष्व वचनेनप्रत्यक्षेणवापुरःकुरुष्वेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अयंअसितःयोलोक

तेषुतत्रोपविष्टेषुसर्वेष्वथनृपेषुच ॥ शकुनिःसौबलस्तत्रयुधिष्ठिरमभाषत ॥ ३॥ शकुनिरुवाच उपस्तीर्णासभाराजन्सर्वेत्वयिकृतक्षणाः॥ अक्षानुप्त्वादेवनस्यसमयोस्तुयुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच निकृतिर्देवनंपापंनक्षात्रोत्रपराक्रमः ॥ नचनीतिर्ध्रुवाराजन्किंत्वंद्यूतंप्रशंससि ॥ ५ ॥ नहिमानंप्रशंसंतिनिकृतौकितवस्यहि ॥ शकुनेमैवंनोजैषीरमार्गेणनृशंसवत् ॥ ६ ॥ शकुनिरुवाच योवेत्तिसंख्यांनिकृतौविधिज्ञश्चेष्टास्वखिन्नःकितवोक्षजासु ॥ महामतिर्यश्चजानातिद्यूतंसवैसर्वंसहतेप्रक्रियासु ॥ ७ ॥ अक्षग्लहःसोऽभिभवेत्परंनस्तेनैवदोषोभवतीहपार्थ ॥ दीव्यामहेपार्थिवमाविशंकांकुरुष्वपाणंचचिरंचमाकृथाः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमाहायमसितोदेवलोमुनिसत्तमः ॥ इमानिलोकद्वाराणियोवैभ्राम्यतिसर्वदा ॥ ९ ॥ इदंवैदेवनंपापंनिकृत्याकितवैःसह ॥ धर्मेणतुजयोयुद्धेतत्परंनतुदेवनं ॥ १० ॥ नार्याम्लेच्छंतिभाषाभिर्माययानचरंत्युत ॥ अजिह्ममशठंयुद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतं ॥ ११ ॥ शक्तितोब्राह्मणार्थायशिक्षितुंप्रयतामहे ॥ तद्वैवित्तंमातिदेवीर्माजैषीःशकुनेपरान् ॥ १२ ॥ निकृत्याकामयेनाहंसुखान्युतधनानिवा ॥ कितवस्येहकृतिनोवृत्तमेतन्नपूज्यते ॥ १३ ॥

द्वाराणिस्वर्गापवर्गप्रापकाणिकर्मज्ञानादीनिभ्राम्यति तेषुसंचरतिसोऽयंएवमाहेतिसंबंधः ॥ ९ ॥ द्विविधंदेवनंअक्षैःशास्त्रैश्च तत्राद्यंनिंदित्वापरंप्रशंसति इदंवाइति ॥ १० ॥ म्लेच्छंतिअपशब्दंकुर्वंति भाषाभिर्गीर्भिः माययाकपटेन नचरंतिनकर्मकुर्वंति वाचादेहेनचकौटिल्यंनकुर्वंतीतिभावः अतएवाजिह्ममकुटिलं अशठंकुटिलपुरुषहीनं ॥ ११ ॥ ब्राह्मणार्थायब्राह्मणप्रयोजनाय शिक्षितुंविद्यामुपादातुंयतामहेयेनवित्तेन तद्वैवित्तंअपहर्त्तुंमातिदेवीःसर्वस्वस्यपणीकरणेनअतिद्यूतंमाकृथाः ॥ १२ ॥ नन्वक्षपाताधीनोजयस्तवापिसमानइत्याशंक्याह निकृत्येति निकृत्यानीचकर्मणा इहकितवस्यएतद्वृत्तं कृतिनःनपूज्यते सतांनप्रशस्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निकृत्याजिगीषाख्येननीचकर्मणा बहूनिमेअकृताकर्त्वानियुध्यैत्वेनसंत्वेनपृच्छैइतिमंत्रवर्णात्युद्धेनवादेनवाजिगीषानीचमेवकर्म तथापिजनाःव्यावहारिकालोकास्तांजिगीषयाशत्रुंप्रतिगतिंनिकृतिंनीच
कर्मत्वेननाहुः श्रुतेर्विरक्तविषयत्वादित्यर्थः अकृताकर्तुमयोग्यानिकर्त्त्वानिकर्त्तव्यानिभविष्यंति तान्येवाह त्वेनएकेनयुध्यै त्वेनसंपृच्छैइतिश्रुत्यर्थः ॥ १४ ॥ दार्ष्टांतिकमाह अक्षैरिति ॥ १५ ॥ १६ ॥

शकुनिरुवाच श्रोत्रियःश्रोत्रियानेतिनिकृत्यैवयुधिष्ठिर॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः ॥ १४ ॥ अक्षैर्हिंशिक्षितोभ्येतिनिकृत्यैवयुधिष्ठि
र॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः॥ १५॥ अकृतास्त्रंकृतास्त्रश्चदुर्बलंबलवत्तरः ॥ एवंकर्मसुसर्वेषुनिकृत्यैवयुधिष्ठिर ॥ विद्वानविदुषोभ्येतिनाहु
स्तांनिकृतिंजनाः॥ १६॥ एवंत्वंमामिहाभ्येत्यनिकृतिंयदिमन्यसे॥ देवनाद्विनिवर्त्तस्वयदितेविद्यतेभयम् ॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच आहूतोननिवर्त्ते
यमितिमेव्रतमाहितम्॥ विधिश्चबलवान्राजन्दिष्टस्यास्मिवशेस्थितः ॥ १८॥ अस्मिन्समागमेकेनदेवनंमेभविष्यति॥ प्रतिपाणश्चकोन्योस्तिततोद्यूतंप्रव
र्त्ततां॥ १९॥ दुर्योधनउवाच अहंदातास्मिरत्नानांधनानांचविशांपते॥ मदर्थेदेविताचायंशकुनिर्मातुलोमम ॥ २० ॥ युधिष्ठिरउवाच अन्ये
नान्यस्यवैद्यूतंविषमंप्रतिभातिमे ॥ एतद्विद्वन्नुपादत्स्वकाममेवंप्रवर्त्ततां ॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरशकुनिसंवादेएकोनष
ष्टितमोऽध्यायः॥ ५९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच उपोह्यमानेद्यूतेतुराजानःसर्वएवते ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांततः॥ १॥ भीष्मो
द्रोणःकृपश्चैवविदुरश्चमहामतिः॥ नातिप्रीतेनमनसातेन्ववर्त्तंतभारत ॥ २॥ तेद्वंद्वशःपृथक्चैवसिंहग्रीवामहौजसः॥ सिंहासनानिभूरीणिविचित्राणिचभे
जिरे॥ ३॥ शुशुभेसासभाराजन्राजभिस्तैःसमागतैः॥ देवैरिवमहाभागैःसमवेतैस्त्रिविष्टपं॥ ४॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेभास्वरमूर्त्तयः॥ प्रावर्त्ततमहाराज
सुहृद्द्यूतमनंतरं॥ ५॥ युधिष्ठिरउवाच अयंबहुधनोराजन्सागरावर्त्तसंभवः॥ मणिर्हारोत्तरःश्रीमान्कनकोत्तमभूषणः॥ ६॥ एतद्राजन्ममधनंप्रति
पाणोस्तिकस्तव॥ येनमांत्वंमहाराजधनेनप्रतिदीव्यसे॥ ७॥

एवंत्वंनिकृतिंछलंमन्यसेतर्हि श्रोत्रियादश्रोत्रियइवविद्यावतोमत्तःपराभवभीतस्त्वंद्यूताद्विनिवर्त्तस्वेत्यर्थः ॥१७॥ विधिःकारयितांतर्यामी दिष्टंदैवं ॥ १८ ॥ प्रतिपाणश्चकोन्योस्ति प्रतिपाणःपणप्रतिभूः तवा
ल्पधनत्वान्मत्तुल्योधनिकःकोन्योदेवितास्तीतिभावः पणश्चैवहिकोन्यस्तइतिपाठेतुपणःपणनकर्त्ताकोन्यस्तस्त्वया मृत्युमुखेइतिशेषः तवमयासहदेवितुमनर्हत्वादितिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इति
सभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ उपोह्यमानेउपस्थाप्यमाने ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतिपाणःएतत्तुल्यमौल्यंद्यूतार्थेस्थापितंवस्तु ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दुरोदरंपणं अर्थेषुत्वयास्थापितेषुमत्सरःहीनमौल्यत्वादिदोषबुद्धिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मत्तेति कैतवकेनकित वैर्निर्वृत्तेनकपटेन अरीहणादित्वाद्वुञ् मत्तगर्वित ॥ १ ॥ साष्टपलशतंसुवर्णानांनिष्कःभांडिन्यो मंजूषाः कुंडिन्यइतिपाठेकुंडिन्यःपात्रविशेषाः भरिताःपूरिताः हिरण्यंधनं जातरूपंअकुप्यंस्वर्णरौप्यात्मकं ॥ २ ॥ ३ ॥ सहस्रसमितःसहस्ररथतुल्यः वैयाघ्रःव्याघ्रचर्मावनद्धः स्वचक्रोपस्करइतिपाठेस्वस्यचक्रंसमुदायःतत्रउपस्करउल्लासादिनाशत्रुप्रतिकारेयत्नोयेनसः किंकिणीनांक्षुद्रघंटिकानांजालेनसंवृतः ॥ ४ ॥ उपावहत्आनीतवान् ॥ ५ ॥ कुररःपक्षिविशेषस्तेनतुल्यप्रभाःकुररच्छायाः कुमुदछायाइतिपाठांतरं एषांपदात्भूमौन्यस्तात्भूमिमुपस्पृशन्भूचरःनमुच्येत अतिदूरस्थोपिभूचरएषांपादाक्रांतएवभवतीत्यर्थः येनमुच्यंतेपदाभूमिमुपस्पृशन्नितिपाठेउपस्पृशन्नित्येकत्वमार्षं भूचराःयेनमुच्यंतेअतिक्रम्यंतेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ हेमभद्रिकाःहेममयाःभद्रिकाःमांगलिकालंकाराःमंगलसूत्रादयोयासांताः कंबवःशंखवलयानि निष्कोवक्षोभूषणं ॥ ८ ॥ चतुःषष्टिषुकलासुविशारदाः कलानामानितुश्रीमद्भागवतदशमस्कंधटीकायांश्रीधरस्वामिभिर्दर्शितानि ॥ ९ ॥

दुर्योधनउवाच संतिमेमणयश्चैवधनानिसुबहूनिच ॥ मत्सरश्चनमेऽर्थेषुजयस्वैनंदुरोदरं ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच ततोजग्राहशकुनिस्तानक्षानक्षतत्त्ववित् ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्यूतारंभेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरउवाच मत्तकैतवकेनैवयज्जितोस्मिदुरोदरे ॥ शकुनेहंतदीव्यामोग्लहमानाःपरस्परं ॥ १ ॥ संतिनिष्कसहस्रस्यभांडिन्योभरिताःशुभाः ॥ कोशोहिरण्यमक्षय्यंजातरूपमनेकशः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच कौरवाणांकुलकरंज्येष्ठंपांडवमच्युतं ॥ इत्युक्तःशकुनिःप्राहजितमित्येवतंनृपं ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच अयंसहस्रसमितोवैयाघ्रःसुप्रतिष्ठितः ॥ सुचक्रोपस्करःश्रीमान्किंकिणीजालमंडितः ॥ ४ ॥ संह्रादनोराजरथोयइहास्मानुपावहत् ॥ जैत्रोरथवरःपुण्योमेघसागरनिःस्वनः ॥ ५ ॥ अष्टौयंकुररच्छायाःसदश्वाराष्ट्रसंमताः ॥ वहंतिनैषांमुच्येतपदाद्भूमिमुपस्पृशन् ॥ एतद्राजन्धनंमह्यंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच एवंश्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच शतंदासीसहस्राणितरुण्योहेमभद्रिकाः ॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ॥ ८ ॥ महार्हमाल्याभरणाःसुवस्त्राश्चंदनोक्षिताः ॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्यश्चतुःषष्टिविशारदाः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्नातकादीनांअनुसेवांपादप्रक्षालनादिरूपांसेवामनुपश्चात्चरंतिपरिचरंति सामगीतिः प्रीत्युत्पादनंवा ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रावारवसनाःपट्टांबराच्छादनाः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नागागजाः हेमकक्षाःग

अनुसेवांचरंतीमाःकुशलान्नृत्यसामसु ॥ स्नातकानाममात्यानांराज्ञांचममशासनात् ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच
एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच एतावंतिचदासानांसहस्राण्युतसंतिमे ॥ प्र
दक्षिणानुलोमाश्वप्रावारवसनाःसदा ॥ १२ ॥ प्राज्ञामेधाविनोदांतायुवानोमृष्टकुंडलाः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ॥ एतद्राजन्ममधनंतेन
दीव्याम्यहंत्वया ॥ १३ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउ
वाच सहस्रसंख्यानागामेमत्तास्तिष्ठंतिसौबल ॥ हेमकक्षाःकृतापीडाःपद्मिनोहेममालिनः ॥ १५ ॥ सुदांताराजवहनाःसर्वशब्दक्षमायुधि ॥ ईषादंतामहाका
याःसर्वेचाष्टकरेणवः ॥ १६ ॥ सर्वेचपुरभेत्तारोनवमेघनिभागजाः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवंवादिनंपार्थं
प्रहसन्निवसौबलः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच रथास्तावंतएवेमेहेमदंडाःपताकिनः ॥ हयैर्विनीतैःसंपन्नारथिभि
श्चित्रयोधिभिः ॥ १९ ॥ एकैकोत्यत्रलभतेसहस्रपरमांभृतिं ॥ युध्यतोऽयुध्यतोवापिवेतनंमासकालिकं ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २० ॥
वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्तेवचनेकृतवैरोदुरात्मवान् ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच अश्वांस्तित्तिरिकल्माषान्गां
धर्वान्हेममालिनः ॥ ददौचित्ररथस्तुष्टोयांस्तान्गांडीवधन्वने ॥ २२ ॥ युद्धेजितःपराभूतःप्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २३ ॥
वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २४ ॥ युधिष्ठिरउवाच रथानांशकटानांच
श्रेष्ठानांचायुतानिमे ॥ युक्तान्येवहितिष्ठंतिवाहैरुच्चावचैस्तथा ॥ २५ ॥ एवंवर्णस्यवर्णस्यसमुच्चीयसहस्रशः ॥ यथासमुदितावीराःसर्वेवीरपराक्रमाः ॥ २६ ॥
क्षीरंपिबंतस्तिष्ठंतिभुंजानाःशालितंदुलान् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसर्वेविपुलवक्षसः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २७ ॥

जरज्जवः कृतापीडाःकृतभूषणाः पद्मिनःगलगंडस्थलादिषुपद्मचिन्हिताः हेममालिनः स्वर्णमालावंतः ॥ १५ ॥ ईषालांगलदंडः अष्टकरेणवःअष्टहस्तिनीकाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दंडःध्वजदंडः
॥ १९ ॥ भृतिंवेतनं तच्चमासकालिकंनत्वाह्निकं वार्षिकंचेतिवकुंपुनर्वेतनग्रहणं ॥ २० ॥ दुरात्मवान्दुष्टचित्तः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ ताम्रलोहैःपरिवृताःताम्रभाजनेषुलोहभाजनेषुचमुद्रितमुखेषुनिहिताइत्यर्थः निधिर्निक्षेपद्रव्यं अहतस्यकेवलस्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ रुरावशब्दंकृतवान् ॥ ३ ॥ काव्यांकविनाशुक्रेणोक्तांनीतिगिरं ॥ ४ ॥ माध्विकःमधुपण्यवान् प्रपातंभृगुं प्रपतंत्यस्मादितिव्युत्पत्तेः मज्जति

॥६१॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २८॥ युधिष्ठिरउवाच ताम्रलोहैःपरिवृतानिधयोयेचतुःशताः ॥ पंचद्रौणिकएकैकःसुवर्णस्याहतस्यवै ॥ २९॥ जातरूपस्यमुख्यस्यअनर्घेयस्यभारत॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ ३०॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदेवनेएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एवंप्रवर्तितेद्यूतेघोरेसर्वापहारिणि॥ सर्वसंशयनिर्मोक्ताविदुरोवाक्यमब्रवीत्॥ १॥ विदुरउवाच महाराजविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिभारत॥ मुमूर्षोरौषधमिवनरोचेतापितेश्रुतं॥ २॥ यद्वैपुराजातमात्रोरुरावगोमायुवद्विस्वरंपापचेताः॥ दुर्योधनोभारतानांकुलघ्नःसोयंयुक्तोभवतांकालहेतुः॥ ३॥ गृहेवसंतंगोमायुंत्वंवैमोहान्नबुध्यसे ॥ दुर्योधनस्यरूपेणशृणुकाव्यांगिरंमम ॥ ४॥ मधुवैमाध्विकोलब्ध्वाप्रपातंनैवबुध्यते॥ आरुह्यतंमज्जतिवापतनंचाधिगच्छति॥५॥ सोयंमत्तोक्षद्यूतेनमधुवन्नपरीक्षते॥ प्रपातंबुध्यतेनैववैरंकृत्वामहारथैः॥ ६॥ विदितंमेमहाप्राज्ञभोजेष्वेवासमंजसं॥ पुत्रंसंत्यक्तवान्पूर्वंपौराणांहितकाम्यया॥ ७॥ अंधकायादवाभोजाःसमेताःकंसमत्यजन् ॥ नियोगात्तुहतेतस्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना॥ ८॥ एवंतेज्ञातयःसर्वेमोदमानाःशतंसमाः॥ त्वन्नियुक्तःसव्यसाचीनिगृह्णातुसुयोधनं॥ ९॥ निग्रहादस्यपापस्यमोदंतांकुरवःसुखं॥ काकेनेमांश्चित्रबर्हान्शार्दूलान्क्रोष्टुकेनच॥ क्रीणीष्वपांडवान्राजन्मामज्जीःशोकसागरे ॥ १०॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत्॥ ११॥ सर्वज्ञःसर्वभावज्ञःसर्वशत्रुभयंकरः॥ इतिस्मभाषतेकाव्योजंभत्यागेमहासुरान्॥ १२॥ हिरण्यष्ठीविनःकांश्चित्पक्षिणोवनगोचरान्॥ गृहेकिलकृतावासान्लोभाद्राजान्यपीडयत्॥ सचोपभोगलोभांधोहिरण्यार्थीपरंतप॥ १३॥

तत्रैवमधुनिनिमग्नोभवति ततःप्रपतनंचाधिगच्छति ॥ ५ ॥ मधुवत्मधुनेव मत्तोविवशः ॥ ६ ॥ ७ ॥ नियोगात्दैवयोगात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्रबर्हान्मयूरान् ॥ १० ॥ ११ ॥ जंभत्यागनिमित्तं सर्वज्ञःसर्वेषांप्राणिनांभावंचित्ताशयंजानातीतितथाभूतःकाव्यःशुक्रःअयंसर्वशत्रुभयंकरइतिभाषतेस्म सर्वेषांस्वपरपक्षीयाणांशत्रुश्चभयंकरश्चेतिसतथा त्यजेत्कुलार्थेपुरुषमितिभाषतइतिवायोज्यं ॥ १२ ॥ न्यपीडयत्हतवान्लोभात्मांसलोभात् ॥ १३ ॥ ॥६१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulgūru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आयतिंउत्तरकालंपरलोकंउपकारिणांवधात्व्यनाशयत् तद्वात्वंसांप्रतं इहापिसुखप्राप्यंधनंव्यनाशयत् तत्तस्मादर्थकामः धनकामः ॥ १४ ॥ पत्रिहापक्षिहा पुष्पमिवपुष्पंउपहार्यंधनं ॥ १५ ॥ अंगारकारीवृक्षशाखांतनिघर्षणेनवन्ह्युत्पादकोवायुरिवत्वंएतेषांपरस्परसंघर्षणेनकुलक्षयंमाकुरुइत्यर्थः ॥१६॥१७॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥ ॥ ७ ॥ द्यूतमिति द्यूतंदारुणायभयायअभ्युपैतीतिसंबंधः ॥ १ ॥ प्रातिपेयाःप्रतीपान्वयजाः कृच्छ्रंसंकटं ॥ २ ॥ क्षेमंव्यपोहतिराष्ट्रमुपप्लुतंकरोतीत्यर्थः आरुजतेभंगंनयति आत्मनः पूर्वरूपमार्षं ॥३॥ अन्वेतिअनुसरति कविःक्रांतदर्शी स्वांदृष्टिंक्रांतदर्शित्वं बालनेत्रांअव्युत्पन्ननेतृकां ॥ ४ ॥ ग्लहतेपणंकरोति प्रीयायसेअतिशयेनप्रीयसे यङंतोयं अप्रथमस्यापियकारस्यद्वित्वमार्षं प्रियायसइतिऋस्वपाठेतु प्रियमिवआच

आयतिंचतदात्वंचउभेसद्योव्यनाशयत् ॥ तदर्थकामस्तद्वत्त्वंमाद्रुहः पांडवान्नृप ॥ १४ ॥ मोहात्मातप्स्यसेपश्चात्पत्रिहापुरुषोयथा ॥ जातंजातंपांडवेभ्यःपुष्पमादत्स्वभारत ॥ १५ ॥ मालाकारइवारामेस्नेहंकुर्वन्पुनःपुनः ॥ वृक्षानंगारकारीवमैनान्धाक्षीःसमूलकान् ॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयं ॥ १६ ॥ समवेतान्हिकःपार्थान्प्रतियुध्येतभारत ॥ मरुद्भिःसहितोराजन्नपिसाक्षान्मरुत्पतिः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरहितवाक्येद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विदुरउवाच द्यूतंमूलंकलहस्याभ्युपैतिमिथोभेदंमहतेदारुणाय ॥ तदास्थितोयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रोदुर्योधनःसृजतेवैरमुग्रं ॥ १ ॥ प्रातिपेयाःशांतनवाभीमसेनाःसबाल्हिकाः ॥ दुर्योधनापराधेनकृच्छ्रंप्राप्स्यंतिसर्वशः ॥ २ ॥ दुर्योधनोमदेनैषक्षेमंराष्ट्रंव्यपोहति ॥ विषाणंगौरिवमदात्स्वयमारुजतेत्मनः ॥ ३ ॥ यश्चित्तमन्वेतिपरस्यराजन्वीरःकविःस्वामवमन्यदृष्टिं ॥ नावंसमुद्रेइवबालनेत्रामारुह्यघोरेव्यसनेनिमज्जेत् ॥ ॥ ४ ॥ दुर्योधनोग्लहतेपांडवेनप्रीयायसेत्वंजयतीतितच्च ॥ अतिनर्माजायतेसंप्रहारोयतोविनाशःसमुपैतिपुंसां ॥ ५ ॥ आकर्षस्तेऽवाक्फलःसुप्रणीतोहृदिप्रौढोमंत्रपदःसमाधिः ॥ युधिष्ठिरेणकलहस्तवायमचिंतितोऽभिमतःस्वबंधुना ॥ ६ ॥

रसे अतिनर्मातिविनोदएवांतेसंप्रहारोयुद्धंआजायते युद्धरूपेणपरिणमते अतःसमुन्मज्जतिसंप्रहारइतिपाठः ॥५॥ आकर्षस्तेऽवाक्फलःसुप्रणीतः आकर्षोद्यूतं अवाक्नीचगामिफलंयस्यसोवाक्फलःहानिमृत्युनरकप्रदइत्यर्थः सुप्रणीतः सम्यक्प्रणीतउपस्थापितःशकुनिनेत्युपहासः आकर्षःशारिफलकेपाशकेद्यूतइंद्रियेइतिविश्वः आकर्षस्तेस्वेधनेकुप्रणीतइतिपाठेस्वंधनंराज्यपुत्रादितत्रआकर्षःधनाद्याकर्षणसाधनंकाष्ठादिमयोहस्तः कुत्सितेनशकुनिनाप्रणीतः यतोऽयंद्यूतरूपःसमाधिर्नियमःमंत्रपदोमंत्रपूर्वकोभवतांहृदिप्ररूढः किंतावतेत्यतआह युधिष्ठिरेणेति अयमेवआकर्षःकलहःकलहरूपेणपरिणंस्यतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्फलमाह प्रातिपेयाइति काव्यांकविनादीर्घदर्शिनामयाईरितां मंदंदुर्योधनं मात्यगाद्वइतिपाठेवःयुष्माकंमध्येकश्चिदिमंकलहवैश्वानरंमात्यगात्अतिक्रम्यमागात् किंतुअर्वागेवशाम्यध्वमित्याहोत्तरार्धेन ॥ ७ ॥ अयुद्धेनप्रशामयस्वेतिराजानंप्रतिउक्तं युद्धेकोदोषइत्यतआह यदेति द्वीपइवद्वीपःआपत्समुद्रेमज्जतामाश्रयः ॥ ८ ॥ प्रभवउत्पत्तिः यावदिच्छेस्तावत्तेधनमस्तीत्यर्थः अत्यंततृष्णाप्यफलेत्याह बह्विति जयःअजयःजितवान् किंतेतत्ततःस्यान्नकिमपि अतोहेतोर्वसुविंदेहपार्थान्पार्थानेवधनरूपेणविंदलभस्व वसुजित्वेहपार्थानितिपाठेवसुजित्वावसुजयशीलः अन्येभ्योपिदृश्यंतइतिजयतेःक्विप् तादृशस्त्वंपार्थानेवईहईहस्वइच्छाविषयान्कुरु तेनैवतवमहाँल्लाभइत्यर्थः ॥ ९ ॥ वेदजानीते निकृतिंछलं मायूयुधःमायोधयः ॥ १० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥६३॥ ॥७॥ ॥७॥ परेषामिति यत्प्रियःयेप्रियायस्य बालान्मूर्खात् अस्मिन्पादेऽक्षराधिक्यमार्षं ॥१॥ सइति अन्यत्रइष्टजयेऽनिष्टपराजयेचकामोभिलाषोयस्यसःअन्यत्रकामःविज्ञेयः

प्रातिपेयाःशांतनवाःश्रृणुध्वंकाव्यांवाचंसंसदिकौरवाणां ॥ वैश्वानरंप्रज्वलितंसुघोरंमायास्यध्वंमंदमनुप्रपन्नाः ॥ ७ ॥ यदामन्युंपांडवोऽजातशत्रुर्नसंयच्छेदक्षमदाभिभूतः ॥ वृकोदरःसव्यसाचीयमौचकोत्रद्वीपःस्यात्तुमुलेवस्तदानीं ॥ ८ ॥ महाराजप्रभवस्त्वंधनानांपुराद्यूतान्मनसायावदिच्छेः ॥ बहुवित्तान्पांडवांश्चेज्जयस्त्वंकिंतेतत्स्याद्वसुविंदेहपार्थान् ॥ ९ ॥ जानीमहेदेवितंसौबलस्यवेदद्यूतेनिकृतिंपार्वतीयः ॥ यतःप्राप्तःशकुनिस्तत्रयातुमायूयुधोभारतपांडवेयान् ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच परेषामेवयशसाश्लाघसेत्वंसदाक्षत्तःकुत्सयन्धार्त्तराष्ट्रान् ॥ जानीमहेविदुरयत्प्रियस्त्वंबालानिवास्मानवमन्यसेनित्यमेव ॥ १ ॥ सविज्ञेयःपुरुषोन्यत्रकामोनिंदाप्रशंसेहितथायुनक्ति ॥ जिह्वाकथंतेहृदयंव्यनक्तियोनज्यायसःकृथामनसःप्रातिकूल्यं ॥ २ ॥ उत्संगेचव्यालइवाहितोसिमार्जारवत्पोषकंचोपहंसि ॥ भर्तृघ्नत्वांनहिपापीयआहुस्तस्मात्क्षत्तःकिंनबिभेषिपापात् ॥ ३ ॥ जित्वाशत्रून्फलमाप्तंमहद्वैमास्मान्क्षत्तःपरुषाणीहवोचः ॥ द्विषद्भिस्त्वंसंप्रयोगाभिनंदीमुहुर्द्वेषंयासिनःसंप्रयोगात् ॥ ४ ॥

तत्रलिंगंइष्टप्रशंसाअनिष्टनिंदाचेत्याह निंदेति तेतवजिह्वाकथंत्वद्धृदयंत्वद्धृदिस्थंअस्मासुद्वेषंव्यनक्तिअवाच्यमपिप्रकटयतीत्यर्थः जिह्वामनस्तेत्वद्धृदयंव्यनक्तिज्यायोंऽतरान्मनसःप्रातिकूल्यमितिपाठेजिह्वावागिंद्रियंतत्सहितंमनःतत्प्रवर्त्तकमंतःकरणंतत्तेतवहृदयंबुद्धिआशयंव्यनक्तियतःअंतरान्मनसःअपेक्षयावाह्यंवाचःप्रातिकूल्यंज्यायः विद्यमानोप्यस्मासुद्वेषोलोकलज्जाभयात्त्वयावाचानवक्तव्यइत्यर्थः ॥ २ ॥ एतदेवाह उत्संगेचेति पापीयःपापतरं भर्तृघ्नत्वात्स्वामिद्रोहात् पापीयमाहुरितिपाठेपापायहितंतस्मैहितमितिछः ॥ ३ ॥ संप्रयोगऐक्यंसख्यमित्यर्थः संप्रयोगात्अस्माभिःसहसख्यंकृत्वातान्प्रशंसन्मुहुःवारंवारंद्वेषंयासिअस्मद्द्वेष्योभवसीत्यर्थः संप्रमोहादित्यपिपाठः तेषांसखाभूत्वामौर्ख्यादस्माभिःसहद्वेषंकरोषि संबंधस्यसाम्येसत्येतदुक्तमित्यर्थः॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अक्षमंक्षंतुमयोग्यं निगूहतेगुह्यंसर्वोपि त्वंतुतत्प्रकाशयसीतिभावः तदाश्रितःपार्थिवाश्रितः पार्थिवंधृतराष्ट्रं यतोयथेष्टंभाषसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ अहंदुर्योधनःकर्तेतिचमामंस्थामामन्यस्व मावमंस्थाइतिपाठेमा मितिशेषः तितिक्षून्क्षमावतः क्षिणुक्षपय नात्रास्माकमपराधइत्यर्थः ॥ ७ ॥ कस्तर्हिकर्त्तेत्यतआह एकइति प्रवणात्निम्नात् ॥ ८ ॥ भिनत्तियेननियुक्तःस्वीयमपिशिरस्ताडयतीत्यर्थः भोजयते णिच श्चेतितङ् साक्षान्मृत्युमपिअहिंसर्पयोरक्षयतेइत्यर्थः एवमनिष्टेपिकर्मणिसएवमांप्रेरयतीत्यर्थः तेनशासनेन शास्यमेवामित्रंविंदतिप्राप्नोति ॥ ९ ॥ समुपेक्षेतशासनमितिशेषः त्वत्पालकत्वेनत्वन्मित्रंमांत्वमे वंमाशाधीत्यर्थः यदुक्तंवैराग्निंप्रशमयस्वेतितत्राह प्रदीप्येति प्रकर्षेणदीप्तोदीपनीयोग्निर्यस्यसःप्रदीप्ताग्निःकर्पूरःतंप्राक्पूर्वंप्रदीप्ययःशमयितुंचिरंनाभिधावतिसतस्यकर्पूरस्यभस्मापिनविंदति तथाचएवंपांड

अमित्रतांयातिनरोक्षमंब्रुवन्निगूहतेगुह्यममित्रसंस्तवे ॥ तदाश्रितोऽपत्रपकिन्नुबाधसेयदिच्छसित्वंतदिहाभिभाषसे ॥ ५ ॥ मानोवमंस्थाविद्मनस्तवेदं शिक्षस्वबुद्धिंस्थविराणांसकाशात् ॥ यशोरक्षस्वविदुरसंप्रणीतंमाव्यापृतःपरकार्येषुभूस्त्वं ॥ ६ ॥ अहंकर्त्तेतिविदुरमाचमंस्थामानोनित्यंपरुषाणीहवोचः ॥ नत्वांपृच्छामिविदुरयद्धितंमेस्वस्तिक्षत्तर्माक्षितितिक्षून्क्षिणुत्वं ॥ ७ ॥ एकःशास्तानद्वितीयोस्तिशास्तागर्भेशयानंपुरुषंशास्तिशास्ता ॥ तेनानुशिष्टःप्रवणादिवां भोयथानियुक्तोस्मितथाभवामि ॥ ८ ॥ भिनत्तिशिरसाशैलमहिंभोजयतेचयः ॥ धीरेवकुरुतेतस्यकार्याणामनुशासनं ॥ योबलादनुशास्तीहसोमित्रंतेनविं दति ॥ ९ ॥ मित्रतामनुवृत्तंतुसमुपेक्षेतपंडितः ॥ प्रदीप्ययःप्रदीप्ताग्निंप्राक्चिरंनाभिधावति ॥ भस्मापिनसविंदेतशिष्टंक्वचनभारत ॥ १० ॥ नवासयेत्पारवर्ग्यं द्विषंतंविशेषतःक्षत्तरहितंमनुष्यं ॥ सयत्रेच्छसिविदुरतत्रगच्छसुसांत्वितात्यसतीस्त्रीजहाति ॥ ११ ॥ विदुरउवाच एतावतापुरुषंयेत्यजंतितेषांसख्य मंतवद्ब्रूहिराजन् ॥ राज्ञांहिचित्तानिपरिप्लुतानिसांत्वंदत्वामुसलैर्घातयंति ॥ १२ ॥ अबालत्वंमन्यसेराजपुत्रबालोहमित्येवसुमंदबुद्धे ॥ यःसौहृदेपुरुषंस्थाप यित्वापश्चादेनंदूषयतेसबालः ॥ १३ ॥

वान्प्रकोप्ययदिसमूलान्नाशयामितर्हिएतेमांनिर्मूलमुन्मूलयिष्यंतीतिभावः अत्रप्रदीप्यप्राक्प्रदीप्ताद्विप्रामुंरत्नानिधावतीतिपाठांतरंनिर्मूलं ॥ १० ॥ पारवर्ग्यंपरवर्गेशत्रुसंघेजातं ॥ ११ ॥ एतावतानी तिशिक्षणेन साक्षिवत्पुत्रेमयिवापक्षपातमकुर्वन्ब्रूहि राजन्हेधृतराष्ट्र राज्ञांहीति परिप्लुतानिद्वेषेणेतिशेषः तर्हितेसांत्वंदत्वाघातयंतिकोपंप्रच्छादयंत्येव अयंतुकोपप्रकाशनान्नराजनीतिविदितिभावः ॥ ॥ १२ ॥ अबालत्वंपंडितत्वंआत्मनइतिशेषः बालोहंविदुरइतिचमन्यसे तद्विपरीतमित्याह यइति सुहृत्सुअविश्वासकृदेवबालइत्यर्थः अबालस्त्वमितिपाठेत्वंबालइतिदुर्योधनेकाकूक्त्यायोज्यं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ध्रुवंस्थिरंराज्यादिकंनरोचेत्नरोचते यद्वाध्रुवंनिश्चितंहितोपदेष्टेतिशेषः भरतर्षभस्येत्युपहासः ॥ १४ ॥ १५ ॥ यत्तुपरुषाणिमावोचइत्युक्तंतत्राह लभ्यतइति पथ्यंपरिणामेहितं ॥ १६ ॥ १७ ॥ हेमहा राजयंअसंतोनपिबंतितंसतांपेयंमन्युंदैन्यंपिब मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीत्युक्तं तच्चअव्याधिजं किंतुकटुजंदूषणजं दूषणेकटुरितिविश्वः तीक्ष्णंमर्मच्छित् उष्णंतापजनकं यशोमुषंकीर्त्तिघ्नं परुषंरूक्षंनिःस्नेहं पूतिगंधिं पूतिदुष्टंतद्गंधिदुष्टवदाभासमानं औषधमप्येतादृशं अव्याधयेजायतेतत्अव्याधिजं कुटुजंकटुक्यादिकटुद्रव्यजं तीक्ष्णंवेदनाकरं उष्णंजाड्यनाशकं यशोमुषंकामोद्दीपनेन परुषंघृतादिसाधन

नश्रेयसेनीयतेमंदबुद्धिःस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः ॥ १४ ॥ अतःप्रियंचेदनुकांक्षसेत्वंसर्वेषुकार्येषुहिताहि तेषु॥ स्त्रियश्चराजन्जडपंगुकांश्चपृच्छत्वंवैतादृशांश्चैवसर्वान्॥ १५ ॥ लभ्यतेखलुपापीयान्नरोनुप्रियवागिह ॥ अप्रियस्यहिपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः॥ ॥ १६॥ यस्तुधर्मपरश्चस्याद्धित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये ॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान् ॥ १७॥ अव्याधिजंकटुजंतीक्ष्णमुष्णंयशोमुषंपरुषंपूतिगं धिं॥ सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य॥ १८॥ वैचित्रवीर्यस्ययशोधनंचवांछाम्यहंसहपुत्रस्यशश्वत् ॥ यथातथातेस्तुनमश्चतेस्तुममापि चस्वस्तिदिशंतुविप्राः॥ १९॥ आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्नचपंडितः॥ एवंतेहंवदामीदंप्रयतःकुरुनंदन ॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्व णिविदुरहितवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ ६४ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ शकुनिरुवाच बहुवित्तंपराजैषीःपांडवानांयुधिष्ठिर॥ आचक्ष्ववित्तंकौंतेयय दितेस्त्यपराजितं॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ममवित्तमसंख्येयंयदहंवेदसौबल ॥ अथत्वंशकुनेकस्माद्वित्तंसमनुपृच्छसि॥ २॥ अयुतंप्रयुतंचैवशंकुंपद्मंतथा र्बुदं॥ खर्वंशंखंनिखर्वंचमहापद्मंचकोटयः॥ ३॥ मध्यंचैवपरार्धंचसपरंचात्रपण्यतां ॥ एतन्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥५॥ युधिष्ठिरउवाच गवाश्वंबहुधेनूकमसंख्येयमजाविकं॥ यत्किंचि दनुपर्णाशांप्राक्सिंधोरपिसौबल॥ एतन्ममधनंसर्वंतेनदीव्याम्यहंत्वया॥ ६॥

हीनं पूतिगंधिलशुनादिवद्दुर्गंधि पिबमन्युंऔषधंवागिल प्रशाम्यप्रशमंआरोग्यंचप्राप्नुहि ॥ १८ ॥ शश्वत्निरंतरं ॥ १९ ॥ आशीविषान्दंष्ट्राविषान् नेत्रविषान्दृष्टिविषान् शस्त्रेणक्रोधदृष्ट्याचपांडवास्त्वां धक्ष्यंतीतिभावः ॥ २० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बह्विति पराजैषीःहारितवान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सपरंसा धिकंपरार्धादप्यधिकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ पर्णाशानदी ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अप्रियवत्प्रियमपिद्यूतेत्यजामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुमनसांपरस्परमैकमत्यवतां भेदंवैमत्यं ॥ १८ ॥ मत्तःवित्तविवशचित्तत्वेना

वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच पुरंजनपदोभूमिरब्राह्मणधनैःसह॥ अब्राह्मणाश्चपुरुषाराजन्शिष्टंधनंमम॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया॥ ८॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ९॥ युधिष्ठिरउवाच राजपुत्राइमेराजन्शोभंतेयैर्विभूषिताः॥ कुंडलानिचनिष्काश्चसर्वंराजविभूषणं॥ एतन्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया॥ १०॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ११॥ युधिष्ठिरउवाच श्यामोयुवालोहिताक्षःसिंहस्कंधोमहाभुजः॥ नकुलोग्लहएवैकोविद्ध्येतन्ममतद्धनं १२॥ शकुनिरुवाच प्रियस्तेनकुलोराजन्राजपुत्रोयुधिष्ठिर॥ अस्माकंवशतांप्राप्तोभूयःकेनेहदीव्यसे॥ १३॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुतानक्षान्शकुनिःप्रत्यदीव्यत॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ १४॥ युधिष्ठिरउवाच अयंधर्मान्सहदेवोनुशास्तिलोकेत्व्यस्मिन्पंडिताख्यांगतश्च॥ अनर्हताराजपुत्रेणतेनदीव्याम्यहंचाप्रियवत्प्रियेण॥ १५॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ १६॥ शकुनिरुवाच माद्रीपुत्रौप्रियौराजंस्तवेमौविजितौमया॥ गरीयांसौतुतेमन्येभीमसेनधनंजयौ॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच अधर्मंचरसेनूनंयोनावेक्षसिवैनयं॥ योनःसुमनसांमूढविभेदंकर्तुमिच्छसि॥ १८॥ शकुनिरुवाच गर्तेमत्तःप्रपततेप्रमत्तःस्थाणुमृच्छति॥ ज्येष्ठोराजन्वरिष्ठोसिनमस्तेभरतर्षभ॥ १९॥ स्वप्नेतानिनदृश्यंतेजाग्रतोवायुधिष्ठिर॥ कितवायानिदीव्यंतःप्रलपंत्युत्कटाइव॥ २०॥ युधिष्ठिरउवाच योनःसंख्येनौरिवपारनेताजेतारिपूणांराजपुत्रस्तरस्वी॥ अनर्हतालोकवीरेणतेनदीव्याम्यहंशकुनेफाल्गुनेन॥ २१॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २२॥

धर्मकर्ता सगर्त्तेनरके स्थाणुंस्थाणुत्वंऋच्छतिप्राप्नोति आर्छतीतिपाठेआङ्पूर्वस्यरूपं ज्येष्ठोवयसाधिकः वरिष्ठोगुणैरधिकः ॥ १९॥ मत्तत्वमेवाह स्वप्नइति मत्तस्यममवचःक्षंतव्यमितिभावः ॥ २०॥ संख्ये संग्रामे तरस्वीवेगवान् ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कैतवंकितवेभ्यआहर्त्तव्यंधनं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपप्लुते जिते ॥ २८ ॥ २९ ॥ पापिष्ठंअत्यधमं पापःपापहेतुः ॥ ३० ॥ ग्लहेपणविषयेराजानंप्रतिएवमुक्त्वाराज्ञांपांडवानांपराजयंचलोकवीरान्प्रतिउक्त्वाशकुनिरुवाचेत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३१ ॥ आत्मानंप्रतिपणंपुनर्जयदास्यान्मोचय नोचेत्द्रौपदीवाऽस्मद्दासीभविष्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ नातिरोहिणीनातिरक्ता ॥ ३३ ॥ शारदोत्पलसेविन्याःलक्ष्म्याःरूपेणसमानया श्रियालावण्यसौभाग्यादिरूपयाचसमानया श्रीतिभिन्नंपदं छांदसस्तृतीयायालुक्पूर्वसवर्णोवा ॥ ३४ ॥ तथैवेतिलक्ष्मीसाम्यमुच्यते ॥ ३५ ॥ धर्मकामार्थसिद्धिंधर्मकामयोरर्थयोःसिद्धिर्यथासातथातां अर्थामितिपाठेसिद्धिमिवसिद्धिं ॥ ३६॥ ३७ ॥ मल्लिकेवसुरभिरितिशेषः संमोदोमल्लिकेवचेतिगौडपाठेसंमोदःपरिमलः वेदीवकृशमध्या ॥ ३८ ॥

शकुनिरुवाच अयंमयापांडवानांधनुर्धरःपराजितःपांडवःसव्यसाची ॥ भीमेनराजन्दयितेनदीव्ययत्कैतवंपांडवतेऽवशिष्टम् ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरउवाच योनोनेतायोयुधिनःप्रणेतायथावज्रीदानवशत्रुरेकः ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसन्नतभ्रूर्महात्मासिंहस्कंधोयश्चसदात्यमर्षी ॥ २४ ॥ बलेनतुल्योयस्यपुमान्नविद्यतेगदाभृतामग्र्यइहारिमर्दनः ॥ अनर्हताराजपुत्रेणतेनदीव्याम्यहंभीमसेनेनराजन् ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २६ ॥ शकुनिरुवाच बहुवित्तंपराजैषीर्भ्रातॄंश्चसहयद्विपान् ॥ आचक्ष्ववित्तंकौंतेययदितेस्त्यपराजितं ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अहंविशिष्टःसर्वेषांभ्रातॄणांदयितस्तथा ॥ कुर्यामहंजितःकर्मस्वयमात्मन्युपप्लुते ॥ २८ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २९ ॥ शकुनिरुवाच एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानंपराजयेः ॥ शिष्टेसतिधनेराजन्पापआत्मपराजयः ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामताक्षस्तान्ग्लहेसर्वानवस्थितान् ॥ पराजयंलोकवीरानुक्त्वाराज्ञांपृथक्पृथक् ॥ ३१ ॥ शकुनिरुवाच अस्तितेवैप्रियाराजन्ग्लहएकोऽपराजितः ॥ पणस्वकृष्णांपांचालींतयात्मानंपुनर्जय ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच नैवन्ह्रस्वानमहतीनकृशानातिरोहिणी ॥ नीलकुंचितकेशीचतयादीव्याम्यहंत्वया ॥ ३३ ॥ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया ॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणश्रीसमानया ॥ ३४ ॥ तथैवस्यादानृशंस्यात्तथास्याद्रूपसंपदा ॥ तथास्यात्शीलसंपत्त्यायामिच्छेत्पुरुषःस्त्रियं ॥ ३५ ॥ सर्वैर्गुणैर्हिसंपन्नामनुकूलांप्रियंवदां ॥ यादृशींधर्मकामार्थसिद्धिमिच्छेन्नरःस्त्रियं ॥ ३६ ॥ चरमंसंविशतियाप्रथमंप्रतिबुध्यते ॥ आगोपालाविपालेभ्यःसर्वंवेदकृताकृतं ॥ ३७ ॥ आभातिपद्मवद्वक्त्रंसस्वेदंमल्लिकेवच ॥ वेदीमध्यादीर्घकेशीताम्रास्यानातिलोमशा ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुमध्ययासुंदरमध्यया ॥३९॥४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आकारंहर्षकृतंस्वाभिप्रायं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ एवंअभिधायअस्तितेवैप्रियाराजन्नित्यादिकमुक्त्वा जितकाशीजयशोभी ॥ ४५ ॥ इतिसभापर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एहीति वेश्मसंमार्जतां परैतु पराकृता धिक्कृतासतीएतुआयातु ॥ १ ॥ दुर्विभाषंदुर्विकल्पं ॥ २ ॥ ३ ॥

तयैवंविधयाराजन्पांचाल्याहंसुमध्यया ॥ ग्लहंदीव्यामिचार्वंग्याद्रौपद्याहंतसौबल॥ ३९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुवचनेधर्मराजेनधीमता॥ धिग्धिगित्येववृद्धानांसभ्यानांनिःसृतागिरः ॥४०॥ चुक्षुभेसासभाराजन्राज्ञांसंजज्ञिरेशुचः ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांस्वेदश्चसमजायत ॥४१॥ शिरोगृहीत्वा विदुरोगतसत्वइवाभवत् ॥ आस्तेध्यायन्नधोवक्त्रोनिःश्वसन्निवपन्नगः ॥ ४२॥ धृतराष्ट्रस्तुसंहृष्टःपर्यपृच्छत्पुनःपुनः ॥ किंजितंकिंजितमितित्याकारंनाभ्यर क्षत ॥ ४३ ॥ जहर्षकर्णोतिभृशंसहदुःशासनादिभिः ॥ इतरेषांतुसभ्यानांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलं ॥ ४४ ॥ सौबलस्त्वभिधायैवंजितकाशीमदोत्कटः ॥ जितमित्ये वतानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत॥४५॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतप० द्रौपदीपराजयेपंचषष्टितमोऽध्यायः॥६५॥ ॥७॥ दुर्योधनउवाच एहिक्ष त्तर्द्रौपदीमानयस्वप्रियांभार्यांसंमतांपांडवानां ॥ संमार्जतांवेश्मपरैतुशीघ्रंतत्रास्तुदासीभिरपुण्यशीला ॥१॥ विदुरउवाच दुर्विभाषंभाषितंत्वादृशेन नमंदसंबुध्यसिपाशबद्धः ॥ प्रपातेत्वंलंबमानोनवेत्सिव्याघ्रान्मृगःकोपयसेतिवेलं ॥ २ ॥ आशीविषास्तेशिरसिपूर्णकोपामहाविषाः ॥ माकोपिष्ठाःसुमंदा त्मन्मागमस्त्वंयमक्षयं ॥ ३ ॥ नहिदासीत्वमापन्नाकृष्णाभवितुमर्हति ॥ अनीशेनहिराज्ञैषापणेन्यस्तेतिमेमतिः ॥ ४ ॥ अयंधत्तेवेणुरिवात्मघातीफलंराजाधृ तराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ द्यूतंहिवैरायमहाभयायमत्तोनबुध्यत्ययमंतकालं ॥ ५ ॥ नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत॥ ययास्यवाचापरउद्विजेतनतां वदेदुषतींपापलोक्यां ॥ ६ ॥ समुच्चरंत्यतिवादाश्चवक्त्रायैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ॥ ७॥

॥ ४ ॥ वेणुःवेनापरनामाराजा सहिऐश्वर्यंप्राप्यमान्यान्अमानयन्सद्योनष्टःएवमयमपीत्यर्थः ॥ ५ ॥ अरुंतुदःमर्मभेदी नृशंसवादीपरुषवादी हीनतःनीचेनकर्मणाद्यूतादिना परंशत्रुंअभ्याददीतवशेकुर्वीत उषतींदाहिकां रुशतीमितिपाठेअकल्याणीं पापलोक्यांनरकावहां ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अजोहिशस्त्रमगिलत्किलैकइति इयंकथावनेचरप्रसिद्धा एकोऽजःशस्त्रमगिलत्गिलितुमारब्धस्ततस्तदशक्नुवन्भूमौआस्यंनिपात्यपद्मामुच्चाल्यभोक्तुमारब्धःततस्तस्मिन्नुच्चलितेसतिशिरसासहस्वस्यकंठस्यनिकृंतनंप्राप्यममारतद्वत्त्वमपिपांडवैर्वैरशस्त्रेणस्वहननंमाकुथाइतिप्रांचः कश्चित्किलमत्स्यघातीबडिशंधान्यपिष्टेनोपलिप्ययावज्जलाशयेपातयतितावद्बहच्छागेनचापलात्तत्सपिष्टमेवगिलितं तन्निष्कासनेविदीर्णकंठश्छागोममारेत्याख्यायिकात्रदृष्टांतार्थमुक्ता पदयोजनातुएकःअजःघोरंशस्त्रंबडिशंअगिलत्गिलितवान् कुतोस्यघोरत्वंतत्राह अस्यअजस्यशिरसासहभूमौशस्त्रेविपन्नेविशेषेणप्राप्तेसति स्वस्यकंठस्यनिकृंतनंकर्त्तनंछेदहेतुःयतोऽभवदित्यन्वयः अजकंठस्थंशस्त्रंसूत्रेणाकृष्यमाणंतच्छिरसासहैवतद्देहाद्विभक्तमभूदित्यर्थः पद्भिरपास्यभूमिमितिपाठेतुशस्त्रेविपन्नेपद्भिर्भूमिमपास्यकंठस्यकृंतनं

अजोहिशस्त्रमगिलत्किलैकःशस्त्रेविपन्नेशिरसास्यभूमौ ॥ निकृंतनंस्वस्यकंठस्यघोरंतद्वद्वैरंमाकृथाःपांडुपुत्रैः ॥ ८ ॥ नकिंचिदित्थंप्रवदंतिपार्थावनेचरंवागृहमेधिनंवा ॥ तपस्विनंवापरिपूर्णविद्यंभषंतिहैवंश्वनराःसदैव ॥ ९ ॥ द्वारंसुघोरंनरकस्यजिह्मंनबुध्यतेधृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ तमन्वेतारोबहवःकुरूणांद्यूतोदयेसहदुःशासनेन ॥ १० ॥ मज्जंत्यलाबूनिशिलाःप्लवंतेमुह्यंतिनावोंभसिशश्वदेव ॥ मूढोराजाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोनमेवाचःपथ्यरूपाःशृणोति ॥ ११ ॥ अंतोनूनंभवितायंकुरूणांसुदारुणःसर्वहरोविनाशः ॥ वाचःकाव्याःसुहृदांपथ्यरूपानश्रूयंतेवर्धतेलोभएव ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच धिगस्तुक्षत्तारमितिब्रुवाणोदर्पेणमत्तोधृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ अवैक्षतप्रातिकामींसभायामुवाचचैनंपरमार्यमध्ये ॥ १ ॥ दुर्योधनउवाच प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्वनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः ॥ क्षत्ताह्ययंविवदत्येवभीतोनचास्माकंवृद्धिकामःसदैव ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रातिकामीससूतःप्रायाच्छीघ्रंराजवचोनिशम्य ॥ प्रविश्यचश्वेवहिसिंहगोष्ठंसमासदन्महिषींपांडवानां ॥ ३ ॥ प्रातिकाम्युवाच युधिष्ठिरोद्यूतमदेनमत्तोदुर्योधनोद्रौपदित्वामजैषीत् ॥ सात्वंप्रपद्यस्वधृतराष्ट्रस्यवेश्मनयामित्वांकर्मणेयाज्ञसेनि ॥ ४ ॥

छेदनंआपेत्यध्याहृत्ययोज्यं अयंभावः पशुकंठान्निष्कास्यमाणेबडिशेपशुरेवअंतरिक्षस्थोभवन्नतुततोबडिशंवियुज्यतेततश्चपशोर्मरणनिश्चयाद्बडिशार्थीतस्यकंठच्छेदंकृतवानिति एवंबडिशस्थानीयांद्रौपदींस्पृशन्छागइवत्वमपिनंक्ष्यसीतिभावः ॥ ८ ॥ पार्थाःनकिंचिद्वदंति श्वनरास्तुनकिंचिद्वदंति अन्यद्दुर्वाक्यादितिशेषः वनेचरंवानप्रस्थं भषंतिहैवंश्वनराःशुनकतुल्याःनराःआपत्सुधीरानुद्दिश्यभषंति धीरास्तुधीरत्वादेवतन्नगणयंतीत्यपिपांडवान्प्रत्यापयतीतिध्वनिः ॥ ९ ॥ द्यूतोदयेद्यूतकृतेउत्कर्षे ॥ १० ॥ अलाबुमज्जनादिवत्हितमप्यहितवद्दुष्टानांभातीत्याश्चर्यं ॥ ११ ॥ अंतोनाशकरः ॥ १२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धिगस्त्विति अधिब्रुवाणइतिपाठेइतिशब्दाध्याहारः अधिकंनिर्मर्यादंब्रुवाणइत्यर्थः प्रातिकामीशब्दईकारांतइन्नंतश्च ॥ १ ॥ विवदतिविपरीतंवदति ॥ २ ॥ सिंहगोष्ठंसिंहस्थानं ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कैतवंकितवेभ्योदेयंधनं ॥५॥६॥७॥ ८॥९॥ १०॥ ११॥१२॥१३॥ लघीयान्नीचतरः ॥१४॥ संविधाताईश्वरः स्पर्शौसुखदुःखे वृद्धबालौपंडितमूर्खौस्पृशतःप्राप्नुतः शमंस्वास्थ्यं धास्यतिकरिष्यतिगो

द्रौपद्युवाच कथंत्वेवंवदसिप्रातिकामिन्कोहिदीव्येद्भार्ययाराजपुत्रः॥ मूढोराजाद्यूतमदेनमत्तोह्यभून्नान्यत्कैतवमस्यकिंचित्॥५॥ प्रातिकाम्युवाच
यदानाभूत्कैतवमन्यदस्यतदादेवीत्पांडवोजातशत्रुः॥ न्यस्ताःपूर्वंभ्रातरस्तेनराज्ञास्वयंचात्मात्वमथोराजपुत्रि॥६॥ द्रौपद्युवाच गच्छत्वंकितवंगत्वा
सभायांपृच्छसूतज ॥ किंतुपूर्वंपराजैषीरात्मानमथवानुमां॥७॥ एतज्ज्ञात्वासमागच्छततोमांनयसूतज ॥ज्ञात्वाचिकीर्षितमहंराज्ञोयास्यामिदुःखिता॥
॥८॥ वैशंपायनउवाच सभांगत्वासचोवाचद्रौपद्यास्तद्वचस्तदा॥ युधिष्ठिरंनरेंद्राणांमध्येस्थितमिदंवचः॥ ९॥ कस्येशोनःपराजैषीरितित्वामाहद्रौप
दी॥ किंनुपूर्वंपराजैषीरात्मानमथवापिमां॥ १०॥ युधिष्ठिरस्तुनिश्चेतागतसत्वइवाभवत्॥ नतंसूतंप्रत्युवाचवचनंसाध्वसाधुवा॥ ११॥ दुर्योधनउवाच
इहैवागत्यपांचालीप्रश्नमेनंप्रभाषतां॥ इहैवसर्वेश्रृण्वंतुतस्याश्चैतस्ययद्वचः॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच सगत्वाराजभवनंदुर्योधनवशानुगः॥ उवाच
द्रौपदींसूतःप्रातिकामीव्यथन्निव॥ १३॥ प्रातिकाम्युवाच सभ्यास्त्वमीराजपुत्र्याह्वयंतिमन्येप्राप्तःसंशयःकौरवाणां॥ नवैसमृद्धिंपालयतेलघीयान्
यस्त्वांसभांनेष्यतिराजपुत्रि॥१४॥ द्रौपद्युवाच एवंनूनंव्यदधात्संविधातास्पर्शावुभौस्पृशतोवृद्धबालौ ॥ धर्मंत्वेकंपरमंप्राहलोकेसनःशमंधास्यतिगो
प्यमानः॥ १५॥ सोयंधर्मोमात्यगात्कौरवान्वैसभ्यान्गत्वापृच्छधर्म्यंवचोमे॥ तेमांब्रूयुर्निश्चितंतत्करिष्येधर्मात्मानोनीतिमंतोवरिष्ठाः॥१६॥ श्रुत्वासूतस्त
द्वचोयाज्ञसेन्याःसभांगत्वाप्राहवाक्यंतदानीं॥ अधोमुखास्तेनचकिंचिदूचुर्निर्बंधंतंधार्त्तराष्ट्रस्यबुध्वा॥ १७॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्तुतच्छुत्वा
दुर्योधनचिकीर्षितं॥ द्रौपद्याःसंमतंदूतंप्राहिणोद्भरतर्षभ॥ १८॥ एकवस्त्रात्वधोनीवीरोदमानारजस्वला॥ सभामागम्यपांचालिश्वशुरस्याग्रतोभव॥ १९॥
अथत्वामागतांदृष्ट्वाराजपुत्रींसभांतदा॥ सभ्याःसर्वेविनिंदेरन्मनोभिर्धृतराष्ट्रजं ॥ २०॥ सगत्वात्वरितंदूतःकृष्णायाभवनंनृप॥ न्यवेदयन्मतंधीमान्धर्म
राजस्यनिश्चितं॥ २१॥ पांडवाश्चमहात्मानोदीनादुःखसमन्विताः॥ सत्येनातिपरीतांगानोदीक्षंतेस्मकिंचन ॥ २२॥ ततस्त्वेषांमुखमालोक्यराजादुर्योधनः
सूतमुवाचहृष्टः॥ इहैवैतामानयप्रातिकामिन्प्रत्यक्षमस्याःकुरवोब्रुवंतु ॥ २३॥ ततःसूतस्तस्यवशानुगामीभीतश्चकोपाद्द्रुपदात्मजायाः॥ विहायमानंपुन
रेवसभ्यानुवाचकृष्णांकिमहंब्रवीमि॥ २४॥

प्यमानःरक्ष्यमाणः॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ मानंदुर्योधनस्याज्ञाभंगेनतस्यश्रेष्ठत्वंविहायतिरस्कृत्य ॥ २४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उद्विजतेबिभेति अवशाःअस्मद्दासत्वात् ॥ २५ ॥ परैहिधिक्कृतासतीएहि ॥ २७ ॥ २८ ॥ ऊर्मिमत्सुवेणीरूपेणसंनिवेशिततयाचप्रवहन्नदीजलवन्निम्नोन्नतेषु ऊर्मयःवेण्यलंकारास्तद्वत्सुवा ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ कृष्णजिष्णूहरिनरौनारायणनरावित्यर्थः ३३ ॥ यथोपजोषंयथारुचि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उपनीतशास्त्राःअध्यापितशास्त्राः गुरुस्थानाःगुरुतुल्यस्थानाःपित्रादितुल्याः एवंएकवस्त्रत्वेन

दुर्योधनउवाच दुःशासनैषममसूतपुत्रोवृकोदराद्दुद्विजतेल्पचेताः ॥ स्वयंप्रगृह्यानययाज्ञसेनींकिंतेकरिष्यंत्यवशाःसपत्नाः ॥ २५ ॥ ततःसमुत्थायसराज
पुत्रःश्रुत्वाभ्रातुःशासनंरक्तदृष्टिः ॥ प्रविश्यतद्वेश्ममहारथानामित्यब्रवीद्द्रौपदींराजपुत्रीं ॥ २६ ॥ एह्येहिपांचालिजितासिकृष्णेदुर्योधनंपश्यविमुक्तलज्जा ॥ कु
रून्भजस्वायतपत्रनेत्रेधर्मेणलब्धासिसभांपरैहि ॥ २७ ॥ ततःसमुत्थायसुदुर्मनाःसाविवर्णमामृज्यमुखंकरेण ॥ आर्त्ताप्रदुद्रावयतःस्त्रियस्तावृद्धस्यराज्ञःकु
रुपुंगवस्य ॥ २८ ॥ ततोजवेनाभिससाररोषाद्दुःशासनस्तामभिगर्जमानः ॥ दीर्घेषुनीलेष्वथचोर्मिमत्सुजग्राहकेशेषुनरेंद्रपत्नीं ॥ २९ ॥ येराजसूयावभृथेज
लेनमहाक्रतौमंत्रपूतेनसिक्ताः ॥ तेपांडवानांपरिभूयवीर्यंबलात्प्रमृष्टाधृतराष्ट्रजेन ॥ ३० ॥ सतांपराकृष्यसभासमीपमानीयकृष्णामतिदीर्घकेशीं ॥ दुःशासनो
नाथवतीमनाथवच्चकर्षवायुःकदलीमिवार्त्तां ॥ ३१ ॥ साकृष्यमाणानमितांगयष्टिःशनैरुवाचाथरजस्वलाऽस्मि ॥ एकंचवासोममम‍ंदबुद्धेसभांनेतुंनार्हसिमा
मनार्य ॥ ३२ ॥ ततोब्रवीत्तांप्रसभंनिगृह्यकेशेषुकृष्णेषुतदासकृष्णां ॥ कृष्णंचजिष्णुंचहरिंनरंचत्राणायविक्रोशतियाज्ञसेनी ॥ ३३ ॥ दुःशासनउवाच
रजस्वलावाभवयाज्ञसेनिएकांबरावाप्यथवाविवस्त्रा ॥ द्यूतेजिताचासिकृतासिदासीदासीषुवासश्चयथोपजोषं ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच प्रकीर्णकेशी
पतितार्धवस्त्रादुःशासनेनव्यवधूयमाना ॥ ह्रीमत्यमर्षेणचदह्यमानाशनैरिदंवाक्यमुवाचकृष्णा ॥ ३५ ॥ द्रौपद्युवाच इमेसभायामुपनीतशास्त्राःक्रि
यावंतःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ गुरुस्थानागुरवश्चैवसर्वेतेषामग्रेनोत्सहेस्थातुमेवं ॥ ३६ ॥ नृशंसकर्मंस्त्वमनार्यवृत्तमामाविवस्त्रांकुरुमाविकार्षीः ॥ नमर्षयेयुस्तव
राजपुत्राःसेंद्रापिदेवायदितेसहायाः ॥ ३७ ॥ धर्मेस्थितोधर्मसुतोमहात्माधर्मश्चसूक्ष्मोनिपुणोपलक्ष्यः ॥ वाचापिभर्त्तुःपरमाणुमात्रमिच्छामिदोषंनगुणान्वि
सृज्य ॥ ३८ ॥ इदंत्वकार्यंकुरुवीरमध्येरजस्वलांयत्परिकर्षसेमां ॥ नचापिकश्चित्कुरुतेत्रकुत्सांध्रुवंतवेदंमतमभ्युपेतः ॥ ३९ ॥ धिगस्तुनष्टःखलुभारतानांध
र्मस्तथाक्षत्रविदांचवृत्तं ॥ यत्रह्यतीतांकुरुधर्मवेलांप्रेक्षंतिसर्वेकुरवःसभायां ॥ ४० ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निपुणोपलक्ष्यःसूक्ष्मबुद्धिमद्भिरेवज्ञेयः वाचेति नाहमपराधिनांभार्यास्मीतिभावः ॥ ३८ ॥ कश्चिदपितवकुत्सांनकुरुतेकिंतुसर्वोपिजनस्त्वदीयंमतमभ्युपेतः ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्यराज्ञोधृतराष्ट्रस्य ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आधूयआकंप्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भर्त्तुर्वशतां दासभार्यापिदास्येवेतिभावः ॥ ४७ ॥ जितोस्मीतिवदतात्मैवपराजितोनतुस्त्री ॥ ४८ ॥ नचराज जयेनैवत्वज्जयःसिध्यति द्यूतमर्यादाविदाशकुनिनैवतवपृथक्पणीकरणादित्याह द्यूतेइति राजातुपराजयात्वांपणीकृतवान्नस्वेच्छयाऽतोऽस्वामीकथंपणितवानितिराज्ञोपिदोषोनास्ति तथाचशकुनिबुध्यैव त्वमजितातच्चशकुनिर्नमन्यतेइत्याह नेति यतःपणीकृताअतःप्रागजिता यतश्चापरदासेनपणीकृताततोप्यजितैवेतिभावः ॥ ४९ ॥ नातिकृतप्रयत्नोऽनभ्यस्तद्यूतः राजामांसभायामाहूयकथंनिसृष्टकामः

द्रोणस्यभीष्मस्यचनास्तिसत्वंक्षत्तुस्तथैवास्यमहात्मनोपि ॥ राज्ञस्तथाहीममधर्ममुग्रंनलक्षयंतेकुरुवृद्धमुख्याः ॥ ४१ ॥ वैशंपायनउवाच तथाब्रुवं तीकरुणंसुमध्यमाभर्तॄन्कटाक्षैःकुपितानपश्यत् ॥ सापांडवान्कोपपरीतदेहान्संदीपयामासकटाक्षपातैः ॥ ४२ ॥ हृतेनराज्येनतथाधनेनरत्नैश्चमुख्यैर्नतथा बभूव ॥ यथात्रपाकोपसमीरितेनकृष्णाकटाक्षेणबभूवदुःखं ॥ ४३ ॥ दुःशासनश्चापिसमीक्ष्यकृष्णामवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ आधूयवेगेनविसंज्ञक ल्पामुवाचदासीतिहसन्सशब्दं ॥ ४४ ॥ कर्णस्तुतद्वाक्यमतीवहृष्टःसंपूजयामासहसन्सशब्दं ॥ गांधारराजःसुबलस्यपुत्रस्तथैवदुःशासनमभ्यनंदत् ॥ ४५ ॥ सभ्यास्तुयेतत्रबभूवुरन्येताभ्यामृतेधार्त्तराष्ट्रेणचैव ॥ तेषामभूद्दुःखमतीवकृष्णांदृष्ट्वासभायांपरिकृष्यमाणां ॥ ४६ ॥ भीष्मउवाच नधर्मसौक्ष्म्यात्सुभ गेविवेक्तुंशक्नोमितेप्रश्नमिमंयथावत् ॥ अस्वाम्यशक्तःपणितुंपरस्वंस्त्रियाश्चभर्त्तुर्वशतांसमीक्ष्य ॥ ४७ ॥ त्यजेतसर्वांपृथिवींसमृद्धांयुधिष्ठिरोधर्ममथोनज ह्यात् ॥ उक्तंजितोस्मीतिचपांडवेनतस्मान्नशक्नोमिविवेक्तुमेतत् ॥ ४८ ॥ द्यूतेऽद्वितीयःशकुनिर्नरेषुकुंतीसुतस्तेननिसृष्टकामः ॥ नमन्यतेतांनिकृतिंयुधिष्ठि रस्तस्मान्नतेप्रश्नमिमंब्रवीमि ॥ ४९ ॥ द्रौपद्युवाच आहूयराजाकुशलैरनार्यैर्दुष्टात्मभिर्नैकृतिकैःसभायां ॥ द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नःकस्मादयंनाम निसृष्टकामः ॥ ५० ॥ अशुद्धभावैर्निकृतिप्रवृत्तैरबुध्यमानःकुरुपांडवाग्र्यः ॥ संभूयसर्वैश्चजितोपियस्मात्पश्चादयंकैतवमभ्युपेतः ॥ ५१ ॥ तिष्ठंतिचेमेकुर वःसभायामीशाःसुतानांचतथास्नुषाणां ॥ समीक्ष्यसर्वेममचापिवाक्यंविब्रूतमेप्रश्नमिमंयथावत् ॥ ५२ ॥ वैशंपायनउवाच तथाब्रुवंतींकरुणंरुदंती मवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ दुःशासनःपरुषाण्यप्रियाणिवाक्यान्युवाचामधुराणिचैव ॥ ५३ ॥

अनीशोपिसन्मदाह्वानेनशत्रून्सकामान्कथंकृतवानित्यर्थः ॥ ५० ॥ जितोपीति आत्मपराजयावसानत्वात्द्यूतस्य कथंततोप्युपरिदेवितवानित्यर्थः ॥ ५१ ॥ विब्रूतविस्पष्टंब्रूत नतुभीष्मवत्संदिग्धमितिभावः ॥ ५२ ॥ तथेतिभीष्मेणद्रौपदीमाहात्म्यख्यापनायप्रश्नस्योत्तरंनोक्तं दुःशासनस्तुपांडवपक्षपातिनापिभीष्मेणसंशयोपन्यासादस्माकमेवजयइतिमन्वानोयत्किंचित्प्रललापेत्यर्थः ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परंअत्यंतं ॥ ५४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भवंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तेतत्र पुरइतिशेषः संप्रधक्ष्यामि

तांकृष्यमाणांचरजस्वलांचस्रस्तोत्तरीयामतदर्हमाणां ॥ वृकोदरःप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरंचचकारकोपंपरमार्त्तरूपः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्व
॥६९॥ णिद्रौपदीप्रश्नेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमउवाच भवंतिगेहेबंधक्यःकितवानांयुधिष्ठिर ॥ नताभिरुतदीव्यंतिदयाचैवास्ति
तास्वपि ॥ १ ॥ काश्योयद्धनमाहार्षीद्द्रव्यंयच्चान्यदुत्तमं ॥ तथान्येपृथिवीपालायानिरत्नान्युपाहरन् ॥ २ ॥ वाहनानिधनंचैवकवचान्यायुधानिच ॥ राज्यमात्मावयं
चैवकैतवेनहृतंपरैः ॥ ३ ॥ नचमेतत्रकोपोभूत्सर्वस्येशोहिनोभवान् ॥ इमंत्वतिक्रमंमन्येद्रौपदीयत्रपण्यते ॥ ४ ॥ एषाह्यनर्हतीबालापांडवान्प्राप्यकौरवैः ॥ त्व
त्कृतेक्लिश्यतेक्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ ५ ॥ अस्याःकृतेमन्युरयंत्वयिराजन्निपात्यते ॥ बाहूतेसंप्रधक्ष्यामिसहदेवाग्निमानय ॥ ६ ॥ अर्जुनउवाच नपुरा
भीमसेनत्वमीदृशीर्वदितागिरः ॥ परैस्तेनाशितंनूनंनृशंसैर्धर्मगौरवं ॥ ७ ॥ नसकामाःपरेकार्याधर्ममेवाचरोत्तमं ॥ भ्रातरंधार्मिकंज्येष्ठंकोतिवर्तितुमर्हति ॥
॥ ८ ॥ आहूतोहिपरैराजाक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् ॥ दीव्यतेपरकामेनतन्नःकीर्तिकरंमहत् ॥ ९ ॥ भीमसेनउवाच एवमस्मिन्कृतंविद्यांयदिनाहंधनंजय ॥
दीप्तेग्नौसहितौबाहूनिर्दहेयंबलादिव ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच तथातान्दुःखितान्दृष्ट्वापांडवान्धृतराष्ट्रजः ॥ कृष्यमाणांचपांचालींविकर्णइदमब्रवी
त् ॥ ११ ॥ याज्ञसेन्यायदुक्तंतद्वाक्यंविब्रूतपार्थिवाः ॥ अविवेकेनवाक्यस्यनरकःसद्यएवनः ॥ १२ ॥ भीष्मश्चधृतराष्ट्रश्चकुरुवृद्धतमावुभौ ॥ समेत्यनाहतुःकिं
चिद्विदुरश्चमहामतिः ॥ १३ ॥ भारद्वाजश्चसर्वेषामाचार्यःकृपएवच ॥ कुतएतावपिप्रश्नंनाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥ १४ ॥ येत्वन्येपृथिवीपालाःसमेताःसर्वतोदिशं ॥
कामक्रोधौसमुत्सृज्यतेब्रुवंतुयथामति ॥ १५ ॥ यदिदंद्रौपदीवाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ॥ विमृश्यकस्यकःपक्षःपार्थिवावदतोत्तरं ॥ १६ ॥ एवंसबहुशःसर्वा
नुक्तवांस्तान्सभासदः ॥ नचतेपृथिवीपालास्तमूचुःसाध्वसाधुवा ॥ १७ ॥ उक्त्वासकृत्तथासर्वान्विकर्णःपृथिवीपतीन् ॥ पाणौपाणिंविनिष्पिष्यनिःश्वसन्नि
दमब्रवीत् ॥ १८ ॥ विब्रूतपृथिवीपालावाक्यंमावाकथंचन ॥ मन्येन्याय्यंयदत्राहंतद्धिवक्ष्यामिकौरवाः ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परकामेनपरेच्छया ॥ ९ ॥ एवमिति एवंत्वदुक्तप्रकारेण अस्मिन्प्रस्तुतेविषयेकृतंकुशलंधर्मपालनाख्यंयदिनविद्यांनजानीयांतर्हिबाहूदहेयमेव यतोजानाम्यतोनदहामीत्यर्थः ॥ १० ॥ ॥६९॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वतोदिशंसर्वदेशीयाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

महीक्षितांराज्ञां ग्राम्येस्त्रीभोगे ॥ २० ॥ तथेति कृताप्यकृतैवसाक्रियेत्यर्थः ॥ २१ ॥ समाहूतेनप्रेरितेन ॥ २२ ॥ सर्वेषांभार्याकथमेकेनपणीकर्तुंशक्येत्याह साधारणीति ॥ २३ ॥ एतत्सर्वंराज्ञोव्यस

चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठाव्यसनानिमहीक्षितां ॥ मृगयांपानमक्षांश्चग्राम्येचैवातिरक्ततां ॥ २० ॥ एतेषुहिनरःसक्तोधर्ममुत्सृज्यवर्त्तते ॥ तथायुक्तेनचकृतांक्रियां लोकोनमन्यते ॥ २१ ॥ तदयंपांडुपुत्रेणव्यसनेवर्त्तताभृशं ॥ समाहूतेनकितवैरास्थितोद्रौपदीपणः ॥ २२ ॥ साधारणीचसर्वेषांपांडवानामनिंदिता ॥ जिते नपूर्वंचानेनपांडवेनकृतःपणः ॥ २३ ॥ इयंचकीर्त्तिताकृष्णासौबलेनपणार्थिना ॥ एतत्सर्वंविचार्याहंमन्येनविजितामिमां ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वामहान्नादःसभ्यानामुदतिष्ठत ॥ विकर्णंशंसमानानांसौबलंचापिनिंदताम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देराधेयःक्रोधमूर्छितः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ कर्णउवाच दृश्यंतेवैविकर्णेहवैकृतानिबहून्यपि ॥ तज्जातस्तद्विनाशाययथाग्निररणिप्रजः ॥ २७ ॥ एतेनकिंचिदप्याहुश्चोदितात्यपिकृष्णया ॥ धर्मेणविजितामेतांमन्यंतेद्रुपदात्मजां ॥ २८ ॥ त्वंतुकेवलबाल्येनधार्त्तराष्ट्रविदीर्यसे ॥ यद्ब्रवीषिसभामध्येबालःस्थविरभाषितम् ॥ २९ ॥ नचधर्मंयथावत्त्वंवेत्सिदुर्योधनावर ॥ यद्ब्रवीषिजितांकृष्णांनजितेतिसुमंदधीः ॥ ३० ॥ कथंत्यविजितांकृष्णांमन्यसेधृतराष्ट्रज ॥ यदासभायांसर्वस्वंन्यस्तवान्पांडवाग्रजः ॥ ३१ ॥ अभ्यंतराचसर्वस्वेद्रौपदीभरतर्षभ ॥ एवंधर्मजितांकृष्णांमन्यसेनजितांकथं ॥ ३२ ॥ कीर्तिताद्रौपदीवाचाअनुज्ञाताचपांडवैः ॥ भवत्यविजिताकेनहेतुनैषामताव ॥ ॥ ३३ ॥ मन्यसेवासभामेतामानीतामेकवाससं ॥ अधर्मेणेतितत्रापिशृणुमेवाक्यमुत्तमं ॥ ३४ ॥ एकोभर्त्तास्त्रियादेवैर्विहितःकुरुनंदन ॥ इयंत्वनेकवशगाबंधकीतिविनिश्चिता ॥ ३५ ॥ अस्याःसभामानयनंनचित्रमितिमेमतिः ॥ एकांबरधरत्वंवाप्यथवापिविवस्त्रता ॥ ३६ ॥ यच्चैषांद्रविणंकिंचिद्याचैषायेचपांडवाः ॥ सौबलेनेहतत्सर्वंधर्मेणविजितंवसु ॥ ३७ ॥ दुःशासनसुबालोयंविकर्णःप्राज्ञवादिकः ॥ पांडवानांचवासांसिद्रौपद्याश्चाप्युपाहर ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वापांडवाःसर्वेस्वानिवासांसिभारत ॥ अवकीर्योत्तरीयाणिसभायांसमुपाविशन् ॥ ३९ ॥ ततोदुःशासनोराजन्द्रौपद्यावसनंबलात् ॥ सभामध्येसमाक्षिप्यव्यपाकृष्टुंप्रचक्रमे ॥ ४० ॥

नित्वंजितत्वंपरप्रवर्तितत्वंद्रौपद्याःसाधारणत्वंचेतिहेतुचतुष्कं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैकृतानिविपरीतानि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तान्येवाह यदिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राज्ञवादिकःप्राज्ञमानी ॥ ३८ ॥ अवकीर्यसमंततस्त्यक्त्वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आकृष्यमाणइति हरिःसर्वदुःखसंहर्त्ताखलसंहर्त्तावा गोविंदगवांइंद्रियाणांविंदतीतिविंदोलब्धा सर्वेंद्रियचालकत्वात्सन्निहितोमांकथंनजानासि सन्निहितोप्यशक्तःकिंकुर्यादतआह द्वारकावासिन्निति एकरात्रेणैवस्वीयान्आपदःसकाशादुद्धर्त्तुंसमुद्रमध्येपुरीनिर्माणंतांपुरींप्रतिसर्वनगरस्ययुगपत्प्रापणंचकुर्वतस्तवममत्राणमीषत्करमित्यर्थः ननुसन्निहितःशक्तश्चकिमितिदुष्टाननुगृह्णीयादतआह कृष्णस्मृतमात्रएवसर्वदोषकर्षण ननुतथापिअनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाइत्युक्तेःस्वाभाविकस्त्रीदोषोनापनेतुंशक्यः नह्याशीविषदंष्ट्राऽमृतस्रवाकर्त्तुंशक्येत्यतआह गोपीजनप्रिय नरेषुतावदत्यंतंनीचागोपाःतत्स्त्रियस्तुततोपिनीचतरास्तास्वपितवानुग्रहोदृश्यतेकिमुतमादृश्यांत्वदेकशरणायांत्वयैवराजसूयाभिषेकेणानुगृहीतायामितिभावः ॥ ४१ ॥ केशव कश्चअश्चईशश्चब्रह्मविष्णुरु

वैशंपायनउवाच आकृष्यमाणेवसनेद्रौपद्याचिंतितोहरिः ॥ गोविंदद्वारकावासिन्कृष्णगोपीजनप्रिय ॥ ४१ ॥ कौरवैःपरिभूतांमांकिंनजानासिकेशव ॥ हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्तिनाशन ॥ कौरवार्णवमग्नांमामुद्धरस्वजनार्दन ॥ ४२ ॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन ॥ प्रपन्नांपाहिगोविंदकुरुमध्येवसीदतीं ॥ ४३ ॥ इत्यनुस्मृत्यकृष्णंसाहरिंत्रिभुवनेश्वरं ॥ प्रारुदद्दुःखिताराजन्मुखमाच्छाद्यभामिनी ॥ ४४ ॥ याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वाकृष्णोगह्वरितोभवत् ॥ त्यक्त्वाशय्यासनंपद्भ्यांकृपालुःकृपयाभ्यगात् ॥ ४५ ॥ कृष्णंचविष्णुंचहरिंनरंचत्राणायविक्रोशतियाज्ञसेनी ॥ ततस्तुधर्मोंतरितोमहात्मासमावृणोद्वैविविधैःसुवस्त्रैः ॥ ४६ ॥ आकृष्यमाणेवसनेद्रौपद्यास्तुविशांपते ॥ तद्रूपमपरंवस्त्रंप्रादुरासीदनेकशः ॥ ४७ ॥ नानारागविरागाणिवसनान्यथवैप्रभो ॥ प्रादुर्भवंतिशतशोधर्मस्यपरिपालनात् ॥ ४८ ॥ ततोहलहलाशब्दस्तत्रासीद्घोरदर्शनः ॥ तदद्भुततमंलोकेवीक्ष्यसर्वेमहीभृतः ॥ शशंसुर्द्रौपदींतत्रकुत्संतोधृतराष्ट्रजं ॥ ४९ ॥ शशापतत्रभीमस्तुराजमध्येबृहत्स्वनः ॥ क्रोधाद्विस्फुरमाणौष्ठोविनिष्पिष्यकरेकरं ॥ ५० ॥ भीमउवाच इदंमेवाक्यमादध्वंक्षत्रियालोकवासिनः ॥ नोक्तपूर्वंनरैरन्यैर्नचान्योयद्वदिष्यति ॥ ५१ ॥ यद्येतदेवमुक्त्वाहंनकुर्यांपृथिवीश्वराः ॥ पितामहानांपूर्वेषांनाहंगतिमवाप्नुयाम् ॥ ५२ ॥

द्राःतैःसहवातिगच्छतीतिकेशवब्रह्मादीनामपिप्रवर्त्तकतदात्मकेति अतःसर्वथात्वंमामनुगृह्णीष्वेतिभावः आर्त्तिनाशनेतिगोवर्द्धनोद्धरणदावाग्निपानादिनाव्रजवासिनामार्त्तिस्त्वयैवयथानाशितातथाममाप्यार्तिंनाशयेतिभावः ॥ ४२ ॥ विश्वात्मन् विश्वांतर्यामिन्नित्यर्थः विश्वभावन विश्वकर्त्तः अंतर्यामित्वेनशत्रुंवाऽस्मिन्नर्थेउदासीनंकुरु अथवाविश्वकर्तृत्वेनवस्त्राणिबहूनिसमर्पयेतिभावः ॥ ४३ ॥ भामिनी दीप्तिमती स्वस्मिन्भगवदनुग्रहनिश्चयात्शत्रूनगणयंतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ गह्वरितःकरुणातिशयाद्गद्गदकंठः ॥ ४५ ॥ धर्मोंतरितःधर्मएवअंतरंवस्त्रंतद्भावंगतवान् गत्वाचतांवस्त्रपूगैःसमावृणोच्च ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ नानारागाणिचविरागाणिकेवलश्वेतानिच नास्त्यकार्यंकदर्याणांनास्त्यक्षाम्यंमहात्मनां नास्त्युपेक्ष्योहरेर्भक्तइतिद्यूतेप्रदर्शितं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शशापशपथंकृतवान् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ ५९ ॥ धर्मपीडामेवाह सभामिति आर्त्तस्यात्राणेनसभ्यानांधर्मनाशोस्त्येव यथोक्तं नसभांप्रविशेद्वाज्ञःसभ्यदोषाननुस्मरन् अब्रुवन्विब्रुवन्वापिनरोभवतिकिल्बिषीति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एतदेवाह योहिप्रश्नमित्यादिना ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आंगिरसस्यसुधन्वनः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ केशिन्याकन्ययाविरोचनसुधन्वानौपृष्टौयुवयोःकोज्यायान्कुलशीलादिनाश्रेष्ठइति

अस्यपापस्यदुर्बुद्धेर्भारतापसदस्यच ॥ नपिबेयंबलाद्वक्षोभित्वाचेद्रुधिरंयुधि ॥ ५३॥ वैशंपायनउवाच तस्यतेतद्वचःश्रुत्वारौद्रंलोमप्रहर्षणं ॥ प्रचक्रुर्बहुलांपूजांकुत्संतोधृतराष्ट्रजं ॥ ५४ ॥ यदातुवाससांराशिःसभामध्येसमाचितः ॥ ततोदुःशासनःश्रांतोव्रीडितःसमुपाविशत् ॥ ५५॥ धिक्शब्दस्तुततस्तत्रसमभूल्लोमहर्षणः ॥ सभ्यानांनरदेवानांदृष्ट्वाकुंतीसुतांस्तथा ॥ ५६॥ नविब्रुवंतिकौरव्याःप्रश्नमेतमितिस्मह ॥ सुजनःक्रोशतिस्मात्रधृतराष्ट्रंविगर्हयन् ॥ ५७॥ ततोबाहूसमुत्क्षिप्यनिवार्यचसभासदः ॥ विदुरःसर्वधर्मज्ञइदंवचनमब्रवीत् ॥ ५८ ॥ विदुरउवाच द्रौपदीप्रश्नमुक्त्वैवंरोरवीतित्वनाथवत् ॥ नचविब्रूतंप्रश्नंसभ्याधर्मोत्रपीड्यते ॥ ५९ ॥ सभांप्रपद्यतेह्यार्त्तःप्रज्वलन्निवहव्यवाट् ॥ तंवैसत्येनधर्मेणसभ्याःप्रशमयंत्युत ॥ ६० ॥ धर्मप्रश्नमतोब्रूयादार्यःसत्येनमानवः ॥ विब्रूयुस्तत्रतंप्रश्नंकामक्रोधबलातिगाः ॥ ६१ ॥ विकर्णेनयथाप्रज्ञमुक्तःप्रश्नोनराधिपाः ॥ भवंतोपिहितंप्रश्नंविब्रुवंतुयथामति ॥ ६२ ॥ योहिप्रश्नंनविब्रूयाद्धर्मदर्शीसभांगतः ॥ अनृतेयाफलावाप्तिस्तस्याःसोऽर्धंसमश्नुते ॥ ६३ ॥ यःपुनर्वितथंब्रूयाद्धर्मदर्शीसभांगतः ॥ अनृतस्यफलंकृत्स्नंसप्राप्नोतीतिनिश्चयः ॥ ६४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ प्रल्हादस्यचसंवादंमुनेरांगिरसस्यच ॥ ६५॥ प्रल्हादोनामदैत्येंद्रस्तस्यपुत्रोविरोचनः ॥ कन्याहेतोरांगिरसंसुधन्वानमुपाद्रवत् ॥ ६६॥ अहंज्यायानहंज्यायानितिकन्येप्सयातदा ॥ तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरितिनःश्रुतं ॥ ६७॥ तयोःप्रश्नविवादोभूत्प्रल्हादंतावपृच्छतां ॥ ज्यायान्कआवयोरेकःप्रश्नंप्रब्रूहिमामृषा ॥ ६८ ॥ सवैविवदनाद्भीतःसुधन्वानंविलोकयन् ॥ तंसुधन्वाब्रवीत्क्रुद्धोब्रह्मदंडइवज्वलन् ॥ ६९ ॥ यदिवैवक्ष्यसिमृषाप्रल्हादाथनवक्ष्यसि ॥ शतधातेशिरोवज्रीवज्रेणप्रहरिष्यति ॥ ७० ॥ सुधन्वनातथोक्तःसन्व्यथितोश्वत्थपर्णवत् ॥ जगामकश्यपंदैत्यःपरिप्रष्टुंमहौजसं ॥ ७१ ॥ प्रल्हादउवाच त्वंवैधर्मस्यविज्ञातादैवस्येहासुरस्यच ॥ ब्राह्मणस्यमहाभागधर्मकृच्छ्रमिदंशृणु ॥ ७२ ॥ योवैप्रश्नंनविब्रूयाद्वितथंचैवनिर्दिशेत् ॥ केवैतस्यपरेलोकास्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ७३ ॥

तौचस्वंस्वंज्यायस्त्वंप्रतिजानानौप्राणेनैवपण्येनदेवनंपणंचक्रतुः प्राणयोरितिविषयसप्तमी पराजितेनयावज्जीवंजेतुर्दास्यंकर्त्तव्यमित्यर्थः प्राणानामीश्वरस्तवेत्युपसंहारात् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विवदनात्मृषावादात् ब्रह्मदंडःब्रह्मणानिर्मितःकालदंडः ब्रह्मशापइत्यपिकेचित् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ व्यथितःकंपयुक्तः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अविब्रुवन् विस्पष्टमब्रुवन् ॥ ७४ ॥ गोकर्णशिथिलःउभयपक्षस्पर्शी प्रतिमुंचतिक्षिपति ॥ ७५ ॥ अंजसातत्वतः ॥७६॥ धर्मोऽधर्मेणविद्धः द्वयोर्विवदतोरेकः स्वयंमिथ्यावादीसन्नितरंधर्मिष्ठंमिथ्यावादी तिवदतिसोयमधर्मेणधर्मस्यवेधः तत्रअवचनात्मिथ्यावचनात्संदिग्धवचनाद्वायेधर्मशल्यंननिकृंतंतिनछिंदंति तएवतेनाधर्मेणविद्धाभवंति ॥ ७७ ॥ तदेवविवृणोति अर्धमिति अर्धंअधर्मस्येतिशेषः श्रेष्ठः

॥७१॥ कश्यपउवाच जानन्नविब्रुवन्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति ॥ ७४ ॥ साक्षीवाविब्रुवन्साक्ष्यंगोकर्णशिथि लश्चरन्॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति॥ ७५॥ तस्यसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते॥ तस्मात्सत्यंतुवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ॥ ७६ ॥ विद्धोध र्मोह्यधर्मेणसभांयत्रोपपद्यते॥ नचास्यशल्यंकृंतंतिविद्धास्तत्रसभासदः॥ ७७॥ अर्धंहरतिवैश्रेष्ठःपादोभवतिकर्तृषु ॥ पादश्चैवसभासत्सुयेननिंदंतिनिंदितं ॥ ७८॥ अनेनाभवतिश्रेष्ठोमुच्यंतेचसभासदः॥ एनोगच्छतिकर्तारंनिंदार्होयत्रनिंद्यते॥७९॥ वितथंतुवदेयुर्येधर्मंप्रल्हादपृच्छते॥ इष्टापूर्तंचतेघ्नंतिसप्तसप्त परावरान्॥ ८० ॥ हृतस्वस्यहियद्दुःखंहतपुत्रस्यचैवयत्॥ ऋणिनःप्रतियच्चैवस्वार्थाद्भ्रष्टस्यचैवयत्॥ ८१ ॥ स्त्रियाःपत्याविहीनायाराज्ञाग्रस्तस्यचैवयत्॥ अ पुत्रायाश्चयद्दुःखंव्याघ्राघ्रातस्यचैवयत्॥ ८२॥ अध्यूढायाश्चयद्दुःखंसाक्षिभिर्विहतस्यच॥ एतानिवैसमान्याहुर्दुःखानित्रिदिवेश्वराः॥ ८३ ॥ तानिसर्वाणि दुःखानिप्राप्नोतिवितथंब्रुवन्॥ समक्षदर्शनात्साक्षीश्रवणाच्चेतिधारणात्॥ ८४॥ तस्मात्सत्यंब्रुवन्साक्षीधर्मार्थाभ्यांनहीयते॥ कश्यपस्यवचःश्रुत्वाप्रल्हादः पुत्रमब्रवीत्॥८५॥ श्रेयान्सुधन्वात्वत्तोवैमत्तःश्रेयांस्तथांगिराः॥ मातासुधन्वनश्चापिमातृतःश्रेयसीतव॥ विरोचनसुधन्वाऽयंप्राणानामीश्वरस्तव ॥ ८६॥ सुधन्वोवाच पुत्रस्नेहंपरित्यज्ययस्त्वंधर्मेव्यवस्थितः॥ अनुजानामितेपुत्रंजीवत्वेषशतंसमाः॥ ८७॥ विदुरउवाच एवंवैपरमंधर्मंश्रुत्वासर्वेसभास दः॥ यथाप्रश्नंतुकृष्णायामन्यध्वंतत्रकिंपरं॥८८॥ वैशंपायनउवाच विदुरस्यवचःश्रुत्वानोचुःकिंचनपार्थिवाः॥ कर्णोदुःशासनंत्वाहकृष्णांदासींगृहान्न य॥ ८९॥ तांविपमानांसव्रीडांप्रलपंतींस्मपांडवान्॥ दुःशासनःसभामध्येविचकर्षतपस्विनीं॥ ९०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपद्याकर्ष णेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

सभापतिः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इष्टंयागादि आपूर्तंवाप्यादि परावरान्भूतान्भाविनश्च ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अध्यूढायाः कृतसपत्नीकायाः ॥ ८३ ॥ समक्षेति साक्षाद्दर्शनाद्वाआप्तवाक्याद्वाऽधिगतस्यार्थस्यधारणात्साक्षीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ तस्मादिति लोभादिदोषात्तस्यविप्लावनेतुधर्माद्धीयतएवेत्यभिप्रायः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुरस्तादिति तावत्प्रतीक्षदुःप्रज्ञदुःशासननराधमेत्यतःपरंपुरस्तादितिपठंतिकेचित् प्रतीक्षप्रतीक्षस्व ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दृश्यामिपृथग्जनस्त्रीवत्दृश्यमिवात्मानंकरोमि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विगाहेप
र्यालोचयामि ॥ ८ ॥ ९ ॥ पांडूनांपांडवानां आर्षस्तद्धितलुक् पार्षतस्यधृष्टद्युम्नस्य कथंइयांप्रामुयां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ किमज्ञत्वान्नविवेक्तुमर्हसिनेत्याह बलवानिति बलवान्कर्णदुर्योध
नादिर्यद्ब्रूतेसएवधर्मः परस्तुदुर्बलेनोक्तःअभिहतःधर्मोप्यधर्मोभवतीतिभावः अभिहितःपरैरितिपाठेतुअधर्मवेलायामपिपरैर्बलवद्भिरुक्तएवधर्मोभवतिनदुर्बलोक्तइतिअकारंप्रश्लिष्ययोज्यं ॥ १५ ॥ ननु

द्रौपद्युवाच पुरस्तात्करणीयंमेनकृतंकार्यमुत्तरं ॥ विह्वलास्मिकृतानेनकर्षताबलिनाबलात् ॥ १ ॥ अभिवादंकरोम्येषांकुरूणांकुरुसंसदि ॥ नमेस्यादपराधोयं
यदिदंनकृतंमया ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच सातेनचसमाधूतादुःखेनचतपस्विनी ॥ पतिताविललापेदंसभायामतथोचिता ॥ ३ ॥ द्रौपद्युवाच स्वयंवरेया
स्मिन्नृपैर्दृष्टारंगेसमागतैः ॥ नदृष्टपूर्वाचान्यत्रसाहमद्यसभांगता ॥ ४ ॥ यांनवायुर्नचादित्योदृष्टवंतौपुरागृहे ॥ साहमद्यसभामध्येदृश्यामिजनसंसदि ॥ ५ ॥ यां
नमृष्यंतिवातेनस्पृश्यमानांगृहेपुरा ॥ स्पृश्यमानांसहंतेऽद्यपांडवास्तांदुरात्मना ॥ ६ ॥ मृष्यंतिकुरवश्चेमेमन्येकालस्यपर्ययं ॥ स्नुषांदुहितरंचैवक्लिश्यमानामनर्हं
तीं ॥ ७ ॥ किंन्वतःकृपणंभूयोयदहंस्त्रीसतीशुभा ॥ सभामध्यंविगाहेऽद्यक्वनुधर्मोमहीक्षितां ॥ ८ ॥ धर्म्यांस्त्रियंसभांपूर्वेननयंतीतिनःश्रुतं ॥ सनष्टःकौरवेयेषुपूर्वो
धर्मःसनातनः ॥ ९ ॥ कथंहिभार्यापांडूनांपार्षतस्यस्वसासती ॥ वासुदेवस्यचसखीपार्थिवानांसभामियां ॥ १० ॥ तामिमांधर्मराजस्यभार्यांसदृशवर्णजां ॥
ब्रूतदासीमदासींवातत्करिष्यामिकौरवाः ॥ ११ ॥ अयंमांसुदृढंक्षुद्रःकौरवाणांयशोहरः ॥ क्लिश्नातिनाहंतत्सोढुंचिरंशक्ष्यामिकौरवाः ॥ १२ ॥ जितांवाप्यजि
तांवापिमन्यध्वंमांयथानृपाः ॥ तथाप्रत्युक्तमिच्छामितत्करिष्यामिकौरवाः ॥ १३ ॥ भीष्मउवाच उक्तवानस्मिकल्याणिधर्मस्यपरमागतिः ॥ लोकेन
शक्यतेज्ञातुमपिविज्ञैर्महात्मभिः ॥ १४ ॥ बलवांश्चयथाधर्मंलोकेपश्यतिपूरुषः ॥ सधर्मोधर्मवेलायांभवत्यभिहतःपरः ॥ १५ ॥ नविवेक्तुंचतेप्रश्नमिमंशक्नो
मिनिश्चयात् ॥ सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्चकार्यस्यास्यचगौरवात् ॥ १६ ॥

बलवत्तरस्त्वमेवसत्यंब्रूहीत्यतआह नेति विवेक्तुंविविच्यवक्तुं अयमस्याशयः यद्येतामजितासीतिवक्ष्येतदान्यायंविनापीडितैषासद्यःकोपेनकौरवान्नाशयेत् तथाचद्रौपद्यपमानजोवाकुरुनाशजोवादोषोम
हानितिसंशयेधर्मतत्वस्यसूक्ष्मत्वाद्दुर्विवेकत्वं देवकार्यमेवकौरवनाशेनभवतीत्यशक्यं सर्वेषांवध्यानामिहसंप्रयोगाभावात्गहनमिदं पांडवानामशस्त्रत्वात्परदासत्वाच्च तत्स्वामिनांकौरवाणांनाशनंद्रौपद्या
अपिदोषायस्वामिस्वामिनाशस्यसुतरामकार्यत्वादितिहेतुत्रयंविविच्याकथनेइति ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुबलवल्कतिरेवधर्मश्चेत्स्वधर्मेणबलवत्तराहमेनान्शापाग्निनाधक्ष्येइत्याशंक्याह नूनमिति अवश्यभाविनिकार्येनत्वयातपोव्ययःकर्त्तव्यइतिभावः ॥ १७ ॥ इदमेवदृत्तंत्वद्भर्त्तारोप्यास्थिताअतस्त्वमपि तथैवातिष्ठस्वेतिद्वाभ्यामाह कुलेष्विति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथात्विति ॥ १ ॥

नूनमंतःकुलस्यास्यभवितानचिरादिव ॥ तथाहिकुरवःसर्वेलोभमोहपरायणाः ॥ १७ ॥ कुलेषुजाताःकल्याणिव्यसनैराहताभृशं ॥ धर्म्यान्मार्गान्नच्यवंतेये षांनस्त्वंवधूःस्थिता ॥ १८ ॥ उपपन्नंचपांचालितवेदंवृत्तमीदृशं ॥ यत्कृच्छ्रमपिसंप्राप्ताधर्ममेवान्ववेक्षसे ॥ १९ ॥ एतेद्रोणादयश्चैववृद्धाधर्मविदोजनाः ॥ शून्यैःशरीरैस्तिष्ठंतिगतासवइवानताः ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्तुप्रश्नेस्मिन्प्रमाणमितिमेमतिः ॥ अजितांवाजितांवेतिस्वयंव्याहर्तुमर्हति ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीष्मवाक्येएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तथातुदृष्ट्वाबहुतत्रदेवींरोरूयमाणां कुररीमिवार्त्तां ॥ नोचुर्वचःसाध्वथवाप्यसाधुमहीक्षितोधार्त्तराष्ट्रस्यभीताः ॥ १ ॥ दृष्ट्वातथापार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ स्मयन्निवेदंवचनंबभाषेपांचालराजस्यसुतांतदानीं ॥ २ ॥ दुर्योधनउवाच तिष्ठत्वयंप्रश्नउदारसत्वेभीमेर्जुनेसहदेवेतथैव ॥ पत्यौचतेनकुलेयाज्ञसेनिवदंत्वेतेवचनंत्वत्प्रसूतं ॥ ३ ॥ अनीश्वरंविब्रुवंत्वार्यमध्येयुधिष्ठिरंतवपांचालिहेतोः ॥ कुर्वंतुसर्वेचानृतंधर्मराजंपांचालित्वंमोक्ष्यसेदासभावात् ॥ ४ ॥ धर्मेस्थितोधर्मसुतोमहात्मास्वयंचेदंकथयत्विंद्रकल्पः ॥ ईशोवातेह्यनीशोथवैषवाक्यादस्यक्षिप्रमेकंभजस्व ॥ ५ ॥ सर्वेहीमेकौरवेयाःसभायांदुःखांतरेवर्त्तमानास्तवैव ॥ नविब्रुवंत्यार्यसत्वायथावत्पतींश्चतेसमवेक्ष्याल्पभाग्यान् ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसभ्याःकुरुराजस्यतस्यवाक्यंसर्वेप्रशशंसुस्तथोच्चैः ॥ चेलावेधांश्चापिचक्रुर्नदंतोहाहेत्यासीदपिचैवार्तनादः ॥ ७ ॥ श्रुत्वातुतद्वाक्यमनोहरंतद्धर्षश्चासीत्कौरवाणांसभायां ॥ सर्वेचासन्पार्थिवाःप्रीतिमंतःकुरुश्रेष्ठंधार्मिकंपूजयंतः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरंचतेसर्वेसमुदैक्षंतपार्थिवाः ॥ किंनुवक्ष्यतिधर्मज्ञइतिसाचीकृताननाः ॥ ९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सभ्याःप्रशशंसुः तेषांचेलाःचेटाःप्रेष्यास्तुवेधानिववेधान् तत्रतत्रसमाचारप्रापणंपरस्परेणचक्षुःसंकेतंवाचक्रुः सभायांदुर्योधनेनउक्तमात्रावार्त्तासद्यःसर्वत्रप्रकीर्णेत्यर्थः चेलावेधान्वस्त्रभ्रामणानीतिप्रांचः तत्रैवहाहेतिकौरवपक्षपातिष्वेव पांडवानांन्यायपक्षपातिनांप्रमाणीकरणेद्रौपदीदास्यान्मुक्ताभविष्यति तेनचसर्वेषामस्माकंदुःखंभविष्यतीत्यभिप्रायः ॥ ७ ॥ ८ ॥ साचितिर्यक् ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ यद्ययंनःकुलस्यप्रभुर्नस्यात्तर्हिनमर्षयेमहियतोयंप्रभुस्ततोमर्षयामहेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ ईशइति अजितमितिछेदः द्रौपदीपणनात्प्रागितिशेषः यद्ययमात्मानमजितंमन्यतेतर्हिवयंपूर्वमेव भवद्भिर्जिताःसंतःइदानींविजिताःद्रौपद्यर्थेमिथ्यावादेनसुतरांजिताःस्मइत्यर्थः अतोद्रौपदीनदासभावमापन्नेतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वजितेनापित्वयाकिंस्यात्तत्राह नहीत्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ पाशसितः पाशबद्धः ॥ १६ ॥ तलासिभिःचपेटाखड्गैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ क्वचित्त्रयःकिलेमेसधनाःसभायांभीष्मःक्षत्ताकौरवाणांगुरुश्च येस्वामिनंदुष्टतमंवदंतिवांछंतिवृद्धिंनचविक्षिपंतीतिश्लोकःप्रथमः त्रयःकिलेमेअधनाइतिद्वितीयः सधनाःसमर्थाःधर्मोल्लंघनेइत्यर्थः वृद्धिंस्वामिनोमूलच्छेदं नचविक्षिपंतिपापक

किंनुवक्ष्यतिबीभत्सुरजितोयुधिपांडवः ॥ भीमसेनोयमौचोभौभृशंकौतूहलान्विताः ॥ १० ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देभीमसेनोब्रवीदिदं ॥ प्रगृह्यरुचिरंदिव्यंभुजंचंदनचर्चितं ॥ ११ ॥ भीमसेनउवाच यद्येषगुरुरस्माकंधर्मराजोमहामनाः ॥ नप्रभुःस्यात्कुलस्यास्यनवयंमर्षयेमहि ॥ १२ ॥ ईशोनःपुण्यतपसांप्राणानामपिचेश्वरः ॥ मन्यतेऽजितमात्मानंयद्येषविजितावयं ॥ १३ ॥ नहिमुच्येतमेजीवन्पदाभूमिमुपस्पृशन् ॥ मर्त्यधर्मापरामृश्यपांचाल्यामूर्धजानिमान् ॥ १४ ॥ पश्यध्वंह्यायतौवृत्तौभुजौमेपरिघाविव ॥ नैतयोरंतरंप्राप्यमुच्येतापिशतक्रतुः ॥ १५ ॥ धर्मपाशसितस्त्वेवंनाधिगच्छामिसंकटं ॥ गौरवेणनिरुद्धश्चनिग्रहादर्जुनस्यच ॥ १६ ॥ धर्मराजनिसृष्टस्तुसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ धार्त्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पिषेयंतलासिभिः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच तमुवाचतदाभीष्मोद्रोणोविदुरएवच ॥ क्षम्यतामिदमित्येवंसर्वंसंभाव्यतेत्वयि ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीमवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ कर्णउवाच त्रयःकिलेमेह्यधनाभवंतिदासःपुत्रश्चास्वतंत्राचनारी ॥ दासस्यपत्नीत्वधनस्यभद्रेहीनेश्वरादासधनंचसर्वं ॥ १ ॥ प्रविश्यराज्ञःपरिवारंभजस्वतत्तेकार्यंशिष्टमादिश्यतेत्र ॥ ईशास्तुसर्वेतवराजपुत्रिभवंतिवैधार्त्तराष्ट्रानपार्थाः ॥ २ ॥ अन्यंवृणीष्वपतिमाशुभाविनियस्माद्दास्यंनलभसिदेवनेन ॥ अवाच्यावैपतिषुकामवृत्तिर्नित्यंदास्येविदितंतत्तवास्तु ॥ ३ ॥ पराजितोनकुलोभीमसेनोयुधिष्ठिरःसहदेवार्जुनौच ॥ दासीभूतात्वंहिवैयाज्ञसेनिपराजितास्तेपतयोनैवसंति ॥ ४ ॥

रणेव्याकुलाश्चनभवंति दासस्यपत्नीहीनेश्वरादासधनंचसर्वंहीनेश्वरंसत्भद्रेकल्याणभाजितयोरीश्वरेद्वयमपितत्न्यसनीयमित्यर्थः तथाचस्मृतिः त्रयएवाधनालोकेभार्यादासस्तथासुतः यत्तेसमधिगच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनमिति तथाचराजजयेनैवतत्पत्न्यपिजितैवनतुतत्रअजितेनजितेनवापराजितेतिविमर्शःसंभवतीतिभावः ॥ १ ॥ परिवारंदारान्भजस्वपादसंवाहनादिनासेवस्व ॥ २ ॥ अन्यमिति पतिजयेनात्मजयंनमन्यसेचेदपतिकात्वंरत्यर्थमन्यंपतिंवृणीष्व पतिषुकामवृत्तिर्यथेष्टंवर्त्तनंलोकेस्त्रीणामवाच्यंदास्येतुतत्विदितंप्रसिद्धं अतःपरिमितपतिकाद्दारभावादनंतपतिकंदास्यमेवतवास्त्वितिभावः ॥ ३ ॥नैवसंतिअस्मद्दासाःपांडवाअस्माभिःप्रत्याख्यानाश्चेत्त्वांनैवभोक्तुंसमर्थाभवेयुरितिभावः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रयोजनमिति यइमांव्यदेवीत्सजन्मनिप्रयोजनंजन्मसाफल्यंकिंनमन्यतेऽपितुमन्यतएव एवंपराक्रमादावपियोज्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ एषदासधर्मःभर्तुरुत्कर्षवर्णनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अपोह्यअपकृष्य॥१०॥
॥ ११ ॥ अभ्युत्स्मयित्वाप्रोत्सास्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उदपादिउत्पन्नः ॥ १६ ॥ अतिद्यूतंपणितद्रव्यमर्यादामतिक्रांतं योगक्षेमौयोगोलब्धेनराज्यादिनासंबंधस्तस्यक्षेमःकल्याणंकुशलंक्षे

॥७३॥ प्रयोजनंजन्मनिकिंनमन्यतेपराक्रमंपौरुषंचैवपार्थः॥ पांचाल्यस्यद्रुपदस्यात्मजामिमांसभामध्येयोव्यदेवीद्ग्लहेषु॥५॥ वैशंपायनउवाच तद्वैश्रुत्वा
भीमसेनोत्यमर्षीभृशंनिशश्वासतदार्तरूपः॥ राजानुगोधर्मपाशानुबद्धोदहन्निवैनंक्रोधसंरक्तदृष्टिः॥६॥ भीमउवाच नाहंकुप्येसूतपुत्रस्यराजन्नेषस
त्यंदासधर्मःप्रदिष्टः॥ किंविद्विषोवैमामेवंव्याहरेयुर्नादेवीस्त्वंयद्यनयानरेंद्र॥७॥ वैशंपायनउवाच भीमसेनवचःश्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा॥ युधिष्ठि
रमुवाचेदंतूष्णींभूतमचेतनं॥८॥ भीमार्जुनौयमौचैवस्थितौतेनृपशासने॥ प्रश्नंब्रूहिचकृष्णांत्वमजितांयदिमन्यसे ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वातुकौंतेयमपोह्यवस
नंस्वकं॥ स्मयन्निवैक्ष्यपांचालीमैश्वर्यमदमोहितः॥ १० ॥ कदलीदंडसदृशंसर्वलक्षणसंयुतं॥ गजहस्तप्रतीकाशंवज्रप्रतिमगौरवं ॥ ११ ॥ अभ्युत्स्मयित्वा
राधेयंभीममाधर्षयन्निव॥ द्रौपद्याःप्रेक्षमाणायाःसव्यमूरुमदर्शयत्॥१२॥ भीमसेनस्तमालोक्यनेत्रेउत्फाल्यलोहिते॥ प्रोवाचराजमध्येतंसभांविश्रावयन्नि
व॥ १३॥ पितृभिःसहसालोक्यंमास्मगच्छेद्वृकोदरः॥ यद्येतमूरुंगदयानभिंद्यांतेमहाहवे ॥ १४॥ क्रुद्धस्यतस्यसर्वेभ्यःस्रोतोभ्यःपावकार्चिषः ॥ वृक्षस्येव
विनिश्चेरुःकोटरेभ्यःप्रदह्यतः॥ १५॥ विदुरउवाच परंभयेपश्यतभीमसेनात्तद्बुध्यध्वंपार्थिवाःप्रातिपेयाः॥ दैवेरितोनूनमयंपुरस्तात्परोनयोभरतेषूद
पादि॥ १६॥ अतिद्यूतंकृतमिदंधार्त्तराष्ट्रायस्मात्स्त्रियंविवदध्वंसभायां ॥ योगक्षेमौनश्यतोवःसमग्रौपापान्मंत्रान्कुरवोमंत्रयंति ॥ १७॥ इमंधर्मंकुरवोजा
नताशुध्वस्तेधर्मेपरिषत्संप्रदुष्येत्॥ इमांचेत्पूर्वंकितवोऽग्लहिष्यदीशोभविष्यदपराजितात्मा ॥ १८॥ स्वप्नेयथैतद्धिजितंधनंस्यादेवंमन्येयस्यदीव्यत्यनीशः॥
गांधारराजस्यवचोनिशम्यधर्मादस्मात्कुरवोमापयात॥ १९॥

ममस्त्रियामित्यमरः ॥ १७ ॥ परिषत्सभा संप्रदुष्येत् धर्मातिक्रमादितिशेषः कितवोयुधिष्ठिरः अपराजितात्मासन्पूर्वंचेत्अग्लहिष्यत् पणीकृतवानभविष्यत्तर्हिसाभवद्दासीस्यादेवेतिभावः ॥ १८ ॥ ॥७३॥
यस्ययेनधनेनानीशोदीव्यतितत्स्वमेयथाधनंआभासजितंतद्वदित्यर्थः यस्यैतेतस्यतद्धनमितिस्मृतिस्तुदासभावेऽर्जितंधनंस्वामिगामीत्याहनतुततःप्राक्तनमपीति मापयातमागच्छत॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०॥२१॥ अग्निहोत्रेगृह्याग्निसमीपे ॥२२ ॥ सुबलात्मजागांधारी ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ प्रतिविंध्यंयुधिष्ठिरसुतं ॥२९॥३०॥३१॥ स्ववशानअपराधीनान् ॥३२॥३३॥ वरंआदातुंनोत्सहे

दुर्योधनउवाच भीमस्यवाक्येतद्वदेवार्जुनस्यस्थितोहंवैयमयोश्चैवमेव॥ युधिष्ठिरंतेप्रवदंत्वनीशमथोदास्यान्मोक्ष्यसेयाज्ञसेनि॥ २०॥ अर्जुनउवाच ईशोराजापूर्वमासीद्ग्लहेनःकुंतीसुतोधर्मराजोमहात्मा॥ ईशस्त्वयंकस्यपराजितात्मातज्जानीध्वंकुरवःसर्वएव॥२१॥ वैशंपायनउवाच ततोराज्ञोधृतराष्ट्रस्यगेहेगोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे॥ तंरासभाःप्रत्यभाषंतराजन्समंततःपक्षिणश्चैवरौद्राः॥ २२॥ तंवैशब्दंविदुरस्तत्त्ववेदीशुश्राव घोरंसुबलात्मजाच ॥ भीष्मोद्रोणोगौतमश्चापिविद्वान्स्वस्तिस्वस्तीत्यपिचैवाहुरुच्चैः ॥ २३॥ ततोगांधारीविदुरश्चापिविद्वांस्तमुत्पातंघोरमालक्ष्यराज्ञे ॥ निवेदयामासतुरार्तवत्तदातोराजावाक्यमिदंबभाषे॥ २४॥ धृतराष्ट्रउवाच हतोसिदुर्योधनमंदबुद्धेयस्त्वंसभायांकुरुपुंगवानां॥ स्त्रियंसमाभाषसिदुर्विनीतविशेषतोद्रौपदींधर्मपत्नीं॥ २५॥एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीहितान्वेषीबांधवानामपायात्॥ कृष्णांपांचालीमब्रवीत्सांत्वपूर्वंविमृश्यैतत्प्रज्ञयातत्त्वबुद्धिः ॥ २६॥ धृतराष्ट्रउवाच वरंवृणीष्वपांचालिमत्तोयदभिवांछसि॥ वधूनांहिविशिष्टामेत्वंधर्मपरमासती॥ २७॥ द्रौपद्युवाच ददासिचेद्वरंमत्थ्यंवृणोमिभरतर्षभ॥ सर्वधर्मानुगःश्रीमानदासोस्तुयुधिष्ठिरः॥ २८॥ मनस्विनमजानंतोमैवंब्रूयुःकुमारकाः॥ एषवैदासपुत्रोहिप्रतिविंध्यंममात्मजं ॥ २९॥ राजपुत्रःपुराभूत्वायथानान्यःपुमान्क्वचित्॥ राजभिर्लालितस्यास्यनयुक्तादासपुत्रता॥ ३०॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंभवतुकल्याणियथात्वमभिभाषसे ॥ द्वितीयंतेवरंभद्रेददानिवरयस्वह॥ मनोहिमेवितरतिनैकंत्वंवरमर्हसि॥ ३१॥ द्रौपद्युवाच सरथौसधनुष्कौचभीमसेनधनंजयौ॥ यमौचवरयेराजन्नदासान्स्ववशानहं ॥ ३२॥ धृतराष्ट्रउवाच तथास्तुतेमहाभागेयथात्वंनंदिनीच्छसि ॥ तृतीयंवरयास्मत्तोनासिद्वाभ्यांसुसंस्कृता ॥ त्वंहिसर्वस्नुषाणांमेश्रेयसीधर्मचारिणी ॥ ३३ ॥ द्रौपद्युवाच लोभोधर्मस्यनाशायभगवन्नाहमुत्सहे॥ अनर्हावरमादातुंतृतीयंराजसत्तम॥ ३४॥ एकमाहुर्वैश्यवरंद्वौतुक्षत्रस्त्रियोवरौ ॥ त्रयस्तुराज्ञोराजेंद्रब्राह्मणस्यशतंवराः॥३५॥ पापीयांसइमेभूत्वासंतीर्णाःपतयोमम ॥ वेत्स्यंतिचैवभद्राणिराजन्पुण्येनकर्मणा॥३६॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपदीवरलाभेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ ॥ ७॥

यतोनर्हा ॥ ३४ ॥ अनर्हत्वमेवाह एकमिति ॥ ३५ ॥ पापीयांसःदासभावेननीचाःवेत्स्यंतिलप्स्यंति विद्वृत्तलाभेइत्यस्यरूपं ॥ ३६॥ इतिसभा०नै०भा०एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यानइति ॥ १ ॥ २ ॥ अप्लवेनौकाहीने अप्रतिष्ठेअगाधे अंभसीवांभसिविपत्समुद्रे ॥ ३ ॥ ४ ॥ ज्योतींषिलोकप्रकाशकानि अपत्यंकर्मविद्याचेति यतःयस्माद्धेतोस्ततःज्योतिस्त्रयात् प्रजाःस्थावरजंगमाः सृष्टाः अयंभावःकर्मोपास्तिप्राप्यंलोकद्वयंअपत्यप्राप्यश्चायंलोकः तथाचश्रुतिः सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइति विद्याउपासना पितृलोकःस्वर्गःदेवलोकोब्रह्मलोकः ॥ ५ ॥ मरणानंतरमेतान्येवज्योतींष्युपकुर्वंतीत्याह अमेध्येइति अमेध्येअशुचौ ॥ ६ ॥ तन्नइति नःदाराणामितिसंबंधः तत्परलोकीयंअपत्यादिकंज्योतिःअस्मदीयानांदाराणामभिमर्शनादभिहतंअभितः सर्वतःहतंगतंज्ञातमस्माभिरित्यर्थः अभिहितमितिपाठेओहाङ्गताविल्यस्यरूपं यःसंसदिपरदारान्स्प्रष्टुंनत्रपतेसविविक्तेऽवश्यंपारदारिकःस्यादेवेतिभावः एवंसर्वान्निंदित्वाकर्णसमुद्दिश्याह धनंजयेतित

कर्णउवाच यानःश्रुतामनुष्येषुस्त्रियोरूपेणसंमताः॥ तासामेतादृशंकर्मनकस्याश्चनशुश्रुम ॥ १ ॥ क्रोधाविष्टेषुपार्थेषुधार्त्तराष्ट्रेषुचाप्यति॥ द्रौपदीपांडुपुत्राणांकृष्णाशांतिरिहाभवत्॥२॥ अप्लवेंऽभसिमग्नानामप्रतिष्ठेनिमज्जतां॥पांचालीपांडुपुत्राणांनौरेषापारगाभवत्॥३॥ वैशंपायनउवाच तद्वैश्रुत्वाभीमसेनःकुरुमध्येत्यमर्षणः॥ स्त्रीगतिःपांडुपुत्राणामित्युवाचसुदुर्मनाः॥४॥ भीमउवाच त्रीणिज्योतींषिपुरुषइतिवैदेवलोब्रवीत्॥ अपत्यंकर्मविद्याचयतःसृष्टाःप्रजास्ततः॥५॥ अमेध्येवैगतप्राणेशून्येज्ञातिभिरुझ्झिते॥ देहेत्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपयुज्यते॥६॥ तन्नोज्योतिरभिहतंदाराणामभिमर्शनात्॥ धनंजयकथंस्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम्॥७॥ अर्जुनउवाच नचैवोक्तानचानुक्ताहीनतःपरुषागिरः॥ भारतप्रतिजल्पंतिसदातूत्तमपूरुषाः॥८॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि॥ संतःप्रतिविजानंतोलब्धसंभावनाःस्वयं॥९॥ भीमउवाच इहैवैतांस्तूरासर्वान्हन्मिशत्रून्समागतान्॥ अथनिष्क्रम्यराजेंद्रसमूलान्हन्मिभारत॥ १०॥ किन्नोविवदितेनेहकिमुक्तेनचभारत ॥ अद्यैवैतान्निहन्मीहप्रशाधिपृथिवीमिमां ॥ ११॥ ॥ इत्युक्त्वाभीमसेनस्तुकनिष्ठैर्भ्रातृभिःसह॥ मृगमध्येयथासिंहोमुहुर्मुहुरुदैक्षत॥ १२॥ सांत्व्यमानोवीक्षमाणःपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा॥ खिद्यत्येवमहाबाहुरंतर्दाहेनवीर्यवान्॥ १३॥ क्रुद्धस्यतस्यस्रोतोभ्यःकर्णादिभ्योनराधिप॥ सधूमःसस्फुलिंगार्चिःपावकःसमजायत॥ १४॥

थाचअभिमृष्टजंपरैःअभिमृष्टेभ्योदारेभ्योजातमपत्यंकथंस्वित्स्यात्संकरजत्वान्नीचकर्मकृदेवस्यात् सूतबीजाद्वीरोत्पत्तेरसंभवात्कंसवत्कर्णोपिअसुरबीजोद्भवः क्रूरकर्मकरत्वादितिभावः ॥ ७॥ हीनतःहीनैः प्रतिजल्पंतिप्रत्युत्तरयंति ॥ ८ ॥ प्रतिविजानंतःकृतस्यप्रतीकारंजानंतः लब्धसंभावनाःप्राप्तपूजाः ॥ ९ ॥ इहैवैतांस्तूरासर्वान् तूरात्वरया त्वरतेःक्विपिज्वरत्वरेत्युपधावकारयोरूठ् एतान्स्तुतानित्यपपाठः निष्क्रम्यइतःस्थानादितिशेषः समूलान्कोशदेशदुर्गादिसहितान् ॥ १० ॥ विवदितेनविवादेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्रोतोभ्यःनिर्गममार्गेभ्यः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ जोषंतूष्णीं आस्वउपविश ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ यतइति शांतिरेवबुद्धेःफलमित्यर्थः अदारुणिकाष्ठभिन्नेपाषाणादौ मृदुरेवबाध्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ बाधनेपिसतांवृत्तमाह नेति ॥ ६ ॥ संतइति प्रत्युपकाराशयाउपकारंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

भ्रुकुटीकृतदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्यतन्मुखं ॥ युगांतकालेसंप्राप्तेकृतांतस्येवरूपिणः ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरस्तमावार्यबाहुनाबाहुशालिनं ॥ मैवमित्यब्रवीच्चैनंजोषमास्वेतिभारत ॥ १६ ॥ निवार्यचमहाबाहुंकोपसंरक्तलोचनं ॥ पितरंसमुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रंकृतांजलिः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीमक्रोधेद्विसप्ततितमोध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच राजन्किंकरवामस्तेप्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ॥ नित्यंहिस्यातुमिच्छामस्तवभारतशासने ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अजातशत्रोभद्रंतेअरिष्टंस्वस्तिगच्छत ॥ अनुज्ञाताःसहधनाःस्वराज्यमनुशासत ॥ २ ॥ इदंचैवावबोद्धव्यंवृद्धस्यममशासनं ॥ मयानिगदितंसर्वंपथ्यंनिःश्रेयसंपरं ॥ ३ ॥ वेत्थत्वंतातधर्माणांगतिंसूक्ष्मांयुधिष्ठिर ॥ विनीतोसिमहाप्राज्ञवृद्धानांपर्युपासिता ॥ ४ ॥ यतोबुद्धिस्ततःशांतिःप्रशमंगच्छभारत ॥ नादारुणिपतेच्छस्त्रंदारुण्येतन्निपात्यते ॥ ५ ॥ नवैराण्यभिजानंतिगुणान्पश्यंतिनागुणान् ॥ विरोधंनाधिगच्छंतियेतउत्तमपूरुषाः ॥ ६ ॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षंतेप्रतिक्रियां ॥ ७ ॥ संवादेपरुषाण्याहुर्युधिष्ठिरनराधमाः ॥ प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतेऽनुक्ताःपरुषमुत्तरं ॥ ८ ॥ नचोक्तानैवचानुक्तास्त्वहिताःपरुषागिरः ॥ प्रतिजल्पंतिवैधीराःसदातूत्तमपूरुषाः ॥ ९ ॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःप्रतिविजानंतोलब्ध्वाप्रत्ययमात्मनः ॥ १० ॥ असंभिन्नार्थमर्यादाःसाधवःप्रियदर्शनाः ॥ तथाचरितमार्येणत्वयास्मिन्सत्समागमे ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्यपारुष्यंतत्तातहृदिमाकृथाः ॥ मातरंचैवगांधारींमांचत्वंगुणकांक्षया ॥ १२ ॥ उपस्थितंवृद्धमंधंपितरंपश्यभारत ॥ प्रेक्षापूर्वंमयाद्यूतमिदमासीदुपेक्षितं ॥ ॥ १३ ॥ मित्राणिद्रष्टुकामेनपुत्राणांचबलाबलं ॥ अशोच्याःकुरवोराजन्येषांत्वमनुशासिता ॥ १४ ॥ मंत्रीचविदुरोधीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ त्वयिधर्मोऽर्जुनेधैर्यंभीमसेनेपराक्रमः ॥ १५ ॥ शुद्धाचगुरुशुश्रूषायमयोःपुरुषाग्र्ययोः ॥ अजातशत्रोभद्रंतेखांडवप्रस्थमाविश ॥ भ्रातृभिस्तेऽस्तुसौभ्रात्रंधर्मेतेधीयतांमनः ॥ १६ ॥

अधममध्यमोत्तमानांकलहप्रसंगेवृत्तमाह संवादेइति ॥ ८ ॥ दुर्वचोभिरुक्ताअनुक्तावासंतःअहिताःदुःखकर्त्रीःयतःपरुषाःमर्मच्छिदस्तादृशीगिरः ॥ ९ ॥ संतइति आत्मौपम्येनपरस्यापिदुःखंमाभूदितिजानंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भ्रातृभिर्दुर्योधनादिभिः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वसमयंकृत्वात्वदुक्तंयत्तत्तथैवास्त्विति प्रतिज्ञाय ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ अनुज्ञातानिति ॥ १ ॥
धृतराष्ट्रेणयथाप्रतिज्ञंसुहृद्द्यूतेकृतेपि पुरुषकाराद्बलवत्तरंदैवंकौरवान्सर्वभूपक्षयहेतौअनुद्यूतेप्रावर्त्तयदित्याह अनुज्ञातानिति ॥ २ ॥ भरतश्रेष्ठःभरतस्यदुर्योधनस्यदृष्ट्याश्रेष्ठःप्रशस्यतमोदुःशासनः ॥ ३ ॥

॥७५॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तोभरतश्रेष्ठधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ कृत्वार्यसमयंसर्वंप्रतस्थेभ्रातृभिःसह ॥ १७ ॥ तेरथान्मेघसंकाशानास्थायसहकृष्णया ॥ प्रययु
र्हृष्टमनसइंद्रप्रस्थंपुरोत्तमं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिधृतराष्ट्रवरप्रदानपूर्वकमिंद्रप्रस्थंप्रतियुधिष्ठिरगमनेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥
॥ ७३ ॥ समाप्तंचद्यूतपर्व ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ अथानुद्यूतपर्व जनमेजयउवाच अनुज्ञातांस्तान्विदित्वासरत्नधनसंचयान् ॥ पांडवान्धार्त्त
राष्ट्राणांकथमासीन्मनस्तदा ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच अनुज्ञातांस्तान्विदित्वाधृतराष्ट्रेणधीमता ॥ राजन्दुःशासनःक्षिप्रंजगामभ्रातरंप्रति ॥ २ ॥ दु
र्योधनंसमासाद्यसामात्यंभरतर्षभ ॥ दुःखार्त्तोभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ दुःशासनउवाच दुःखेनैतत्समानीतंस्थविरोनाशयत्यसौ ॥ शत्रुसा
द्गमयद्द्रव्यंतद्बुध्यध्वंमहारथाः ॥ ४ ॥ अथदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ मिथःसंगम्यसहिताःपांडवान्प्रतिमानिनः ॥ ५ ॥ वैचित्रवीर्यंराजानंधृत
राष्ट्रंमनीषिणं ॥ अभिगम्यत्वरायुक्ताःश्लक्ष्णंवचनमब्रुवन् ॥ ६ ॥ दुर्योधनउवाच नत्वयेदंश्रुतंराजन्यज्जगादबृहस्पतिः ॥ शक्रस्यनीतिंप्रवदन्विद्वान्दे
वपुरोहितः ॥ ७ ॥ सर्वोपायैर्निहंतव्याःशत्रवःशत्रुसूदन ॥ पुरायुद्धाद्बलाद्वापिप्रकुर्वंतितवाहितं ॥ ८ ॥ तेवयंपांडवधनैःसर्वान्संपूज्यपार्थिवान् ॥ यदितान्योध
यिष्यामःकिंवैनःपरिहास्यति ॥ ९ ॥ अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्नाशायसमुपस्थितान् ॥ कृत्वाकंठेचपृष्ठेचकःसमुत्स्रष्टुमर्हति ॥ १० ॥ आत्तशस्त्रारथगताःकुपि
तास्तातपांडवाः ॥ निःशेषंवःकरिष्यंतिक्रुद्धाह्याशीविषाइव ॥ ११ ॥ सन्नद्धोह्यर्जुनोयातिविधृत्यपरमेषुधी ॥ गांडीवंमुहुरादत्तेनिःश्वसंश्चनिरीक्षते ॥ १२ ॥
गदांगुर्वींसमुद्यम्यत्वरितश्चवृकोदरः ॥ स्वरथंयोजयित्वाशुनिर्यातइतिनःश्रुतं ॥ १३ ॥

स्थविरोवृद्धइतिसाधिक्षेपमुक्तं शत्रुसात्शत्रुवशंगमयत्अगमयत्प्रापितवान्
॥ ४ ॥ पांडवान्प्रतिप्रतिकर्त्तुं ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वयाइदंकिंनश्रुतमितिकाकानञोयोजना अपितुश्रुतमेव ॥ ७ ॥ पुरायुद्धात्युद्धमकृत्वेत्यर्थः बलाद्युद्धेनवायेअहितंकुर्वंतितेनिहंतव्याइतियोजना ॥ ८ ॥ ॥७५॥
तान्पांडवान् परिहास्यतिनंक्ष्यति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ परमेषुधीश्रेष्ठौनिषंगौ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आकारंअभिप्रायंइंगितैश्चेष्टितैःचक्रुःआविश्चक्रुः कविक्षेपेइत्यस्यरूपं ॥ १४ ॥ सेनायोगायसैन्यमेलनाय ॥ १५ ॥ नक्षंस्यंतेनक्षमांकरिष्यंते जातुकदाचित् विप्रकृताःविकारंप्रापिताः तेषांमध्ये ॥ १६॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सजनेनसमानेजननअज्ञाताः ॥ १९ ॥ २० ॥ सविद्यांअक्षवशीकरणविद्यासहितां ॥ २१ ॥ सारवत्बलवत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ व्यध्वगतान्दूरगतान् ॥ २४ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुः

नकुलःखड्गमादायचर्मचाप्यर्द्धचंद्रवत् ॥ सहदेवश्चराजाचचक्रुराकारमिंगितैः ॥ १४ ॥ तेत्वास्थायरथान्सर्वेबहुशस्त्रपरिच्छदान् ॥ अभिघ्नंतोरथव्रातान्सेनायोगायनिर्ययुः ॥ १५ ॥ नक्षंस्यंतेतथास्माभिर्जातुविप्रकृताहिते ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंकस्तेषांक्षंतुमर्हति ॥ १६ ॥ पुनर्दीव्यामभद्रंतेवनवासायपांडवैः ॥ एवमेतान्वशेकर्तुंशक्ष्यामःपुरुषर्षभ ॥ १७ ॥ तेवाद्वादशवर्षाणिवयंवाद्यूतनिर्जिताः ॥ प्रविशेममहारण्यमजिनैःप्रतिवासिताः ॥ १८ ॥ त्रयोदशंसजनेनअज्ञाताःप्रतिवत्सरं ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश ॥ १९ ॥ निवसेमवयंतेवातथाद्यूतंप्रवर्त्ततां ॥ अक्षानुप्त्वापुनर्द्यूतमिदंकुर्वंतुपांडवाः ॥ २० ॥ एतत्कृत्यतमंराजन्नस्माकंभरतर्षभ ॥ अयंहिशकुनिर्वेदसविद्यामक्षसंपदं ॥ २१ ॥ दृढमूलावयंराज्येमित्राणिपरिगृह्यच ॥ सारवद्विपुलंसैन्यंसत्कृत्यचदुरासदं ॥ २२ ॥ तेचत्रयोदशंवर्षंपारयिष्यंतिचेद्व्रतं ॥ जेष्यामस्तान्वयंराजन्रोचतांतेपरंतप ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तूर्णंप्रत्यानयस्वैतान्कामंव्यध्वगतानपि ॥ आगच्छंतुपुनर्द्यूतमिदंकुर्वंतुपांडवाः ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रोणःसोमदत्तोबाल्हीकश्चैवगौतमः ॥ विदुरोद्रोणपुत्रश्चवैश्यापुत्रश्चवीर्यवान् ॥ २५ ॥ भूरिश्रवाःशांतनवोविकर्णश्चमहारथः ॥ माद्यूतमित्यभाषंतशमोस्त्विविचसर्वशः ॥ २६ ॥ अकामानांचसर्वेषांसुहृदामर्थदर्शिनां ॥ अकरोत्पांडवाह्वानंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरप्रत्यानयनेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथाब्रवीन्महाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तागांधारीशोककर्शिता ॥ १ ॥ जातेदुर्योधनेक्षत्तामहामतिरभाषत ॥ नीयतांपरलोकायसाध्वयंकुलपांसनः ॥ २ ॥ व्यनदज्जातमात्रोहिगोमायुरिवभारत ॥ अंतोनूनंकुलस्यास्यकुरवस्तन्निबोधत ॥ ३ ॥ मानिमज्जीःस्वदोषेणमहाप्सुत्वंहिभारत ॥ माबालानामशिष्टानामभिमंस्थामतिंप्रभो ॥ ४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ अकामानांद्यूतमनिच्छतांसतां ॥ २७ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मतिंमाभिमंस्थाःअभिमतांमाकुरु ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धमेतुउद्बोधयेत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्वन्नेत्राःत्वमेवनेतायेषांतेत्वन्नेत्राः दीर्णाःत्वत्तोभिन्नमर्यादाःसंतःप्रहासिषुःजीवितत्यागेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ माप्रमादीःअनवहितोमाभूः मृदुप्रौढामृदुषुसमाहितासती

माकुलस्यक्षयेघोरेकारणंत्वंभविष्यसि ॥ बद्धंसेतुंकोनुभिंद्याद्धमेच्छांतंचपावकं ॥ ५ ॥ शमेस्थितान्कोनुपार्थान्कोपयेद्भरतर्षभ ॥ स्मरंतंत्वामाजमीढंस्मार यिष्याम्यहंपुनः ॥ ६ ॥ शास्त्रंनशास्तिदुर्बुद्धिंश्रेयसेचेतरायच ॥ नवैवृद्धोबालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ॥ ७ ॥ त्वन्नेत्राःसंतुतेपुत्रामात्वांदीर्णाःप्रहासिषुः ॥ त स्मादयंमद्वचनात्त्यज्यतांकुलपांसनः ॥ ८ ॥ तथातेनकृतंराजन्पुत्रस्नेहान्नराधिप ॥ तस्यप्राप्तंफलंविद्धिकुलांतकरणाययत् ॥ ९ ॥ शमेनधर्मेणनयेनयुक्तायातेबु द्धिःसास्तुतेमाप्रमादीः ॥ प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौढागच्छतिपुत्रपौत्रान् ॥ १० ॥ अथाब्रवीन्महाराजोगांधारींधर्मदर्शिनीं ॥ अंतःकामंकुलस्या स्तुनशक्नोमिनिवारितुं ॥ ११ ॥ यथेच्छंतितथैवास्तुप्रत्यागच्छंतुपांडवाः ॥ पुनर्द्यूतंचकुर्वंतुमामकाःपांडवैःसह ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनु द्यूतपर्वणिगांधारीवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यध्वगतंपार्थंप्रातिकामीयुधिष्ठिरं ॥ उवाचवच नाद्राज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १ ॥ उपास्तीर्णासभाराजन्नक्षानुप्त्वायुधिष्ठिर ॥ एहिपांडवदीव्येतिपितात्वाहेतिभारत ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच धातुर्नियो गाद्भूतानिप्राप्नुवंतिशुभाशुभं ॥ ननिवृत्तिस्तयोरस्तिदेवितव्यंपुनर्यदि ॥ ३ ॥ अक्षद्यूतेसमाह्वानंनियोगात्स्थविरस्यच ॥ जानन्नपिक्षयकरंनातिक्रमितुमुत्स हे ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच असंभवेहेममयस्यजंतोस्तथापिरामोलुलुभेमृगाय ॥ प्रायःसमासन्नपराभवाणांधियोविपर्यस्ततराभवंति ॥ ५ ॥ इतिब्रुव न्निववृतेभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ जानंश्चशकुनेर्मायांपार्थोद्यूतमियात्पुनः ॥ ६ ॥ विविशुस्तेसभांतांतुपुनरेवमहारथाः ॥ व्यथयंतिस्मचेतांसिसुहृदांभरतर्षभाः ॥ ७ ॥ यथोपजोषमासीनाःपुनर्द्यूतप्रवृत्तये ॥ सर्वलोकविनाशायदैवेनोपनिपीडिताः ॥ ८ ॥ शकुनिरुवाच अमुंचत्स्थविरोयद्वोधनंपूजितमेवतत् ॥ म हाधनंग्लहंत्वेकंशृणुभोभरतर्षभ ॥ ९ ॥ वयंवाद्वादशाब्दानियुष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः ॥ प्रविशेममहारण्यंरौरवाजिनवाससः ॥ १० ॥ त्रयोदशंचसजनेअज्ञा ताःपरिवत्सरं ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश ॥ ११ ॥

प्रौढाभूत्वा ॥ १० ॥ अंतोनाशः कामंयथेष्टं ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ असंभवेइतिधृतराष्ट्रमुद्दिश्यउक्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यथोपजोषंयथासुखं ॥ ८ ॥ पूजितंइष्टं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ व्यवसायेननिश्चयेन ॥ १५ ॥ संवेगात्अतिशयात् ॥ १६ ॥ एनंदुर्योधनं हेभरतर्षभहेधृतराष्ट्र ॥ १७ ॥ क्रियाकार्पण्यदोषान्निवृत्तइतिलज्जया धर्मसंयोगात्तीर्थाद्यटनजात्
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गजाश्वादिकंबहुधेनूकंबहुदोग्ध्रीकं पणीकृतमितिशेषः ॥ २१ ॥ संप्रतिएकएवपणइत्याह एषइति ॥ २२ ॥ २३ ॥ समुत्क्षेपेणएकेनैववनचनोपक्षेपेण सकृद्यात्लतमात्रेणेत्यर्थः

अस्माभिर्निर्जितायूयंवनेद्वादशवत्सरान् ॥ वसध्वंकृष्णयासार्धमजिनैःप्रतिवासिताः ॥ १२ ॥ त्रयोदशंचसजनेअज्ञाताःपरिवत्सरं ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिव नेवर्षाणिद्वादश ॥ १३ ॥ त्रयोदशेचनिर्वृत्तेपुनरेवयथोचितं ॥ स्वराज्यंप्रतिपत्तव्यमितरैरथवेतरैः ॥ १४ ॥ अनेनव्यवसायेनसहास्माभिर्युधिष्ठिर ॥ अक्षानुप्त्वापुनर्द्यूतमेहिदीव्यस्वभारत ॥ १५ ॥ अथसभ्याःसभामध्येसमुच्छ्रितकरास्तदा ॥ ऊचुरुद्विग्नमनसःसंवेगात्सर्वएवहि ॥ १६ ॥ सभ्याऊचुः अहोधिग्बांधवानैनंबोधयंतिमहद्भयं ॥ बुद्ध्याबुध्येन्नवाबुध्येदयंवैभरतर्षभ ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच जनप्रवादान्सुबहूनृ्शृण्वन्नपिनराधिपः ॥ क्रियाचधर्मसंयोगात्पार्थोद्यूतमियात्पुनः ॥ १८ ॥ जानन्नपिमहाबुद्धिःपुनर्द्यूतमवर्त्तयत् ॥ अप्यासन्नोविनाशःस्यात्कुरूणामितिचिंतयन् ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवैमद्विधोराजास्वधर्ममनुपालयन् ॥ आहूतोविनिवर्त्तेतदीव्यामिशकुनेत्वया ॥ २० ॥ शकुनिरुवाच गवाश्वंबहुधेनूकमपर्यंतमजाविकं ॥ गजाःकोशोहिरण्यंचदासीदासाश्चसर्वशः ॥ २१ ॥ एषनोग्लहएवैकोवनवासायपांडवाः ॥ यूयंवयंवाविजितावसेमवनमाश्रिताः ॥ २२ ॥ त्रयोदशंचवैवर्षमज्ञाताःसजनेतथा ॥ अनेनव्यवसायेनदीव्यामपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ समुत्क्षेपेणचैकेनवनवासायभारत ॥ प्रतिजग्राहतंपार्थोग्लहंजग्राहसौबलः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिपुनर्युधिष्ठिरपराभवेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच ततःपराजिताःपार्थावनवासायदीक्षिताः ॥ अजिनान्युत्तरीयाणिजगृहुश्चयथाक्रमं ॥ १ ॥ अजिनैःसंवृतान्दृष्ट्वाहृतराज्यानरिंदमान् ॥ प्रस्थितान्वनवासायततोदुःशासनोब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रवृत्तंधार्त्तराष्ट्रस्यचक्रंराज्ञोमहात्मनः ॥ पराजिताःपांडवेयाविपत्तिंपरमांगताः ॥ ३ ॥

प्रतिजग्राहतंग्लहंअंगीचकार ततःसौबलोग्लहंजग्राहपाशंपातितवान् ॥ २४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति दीक्षाव्रतग्रहणंतत्संजातंयेषांतेदीक्षिताः ॥ १ ॥ २ ॥ पांडोःस्त्रियौपांड्वौ ऊङुतइत्यूङंतात्स्त्रीभ्योढगितिढकितयोरपत्यानिपांडवेयाः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समैः सर्वैः वर्त्मभिः मार्गैः अस्थलैः आगंतृभिरतिसंकीर्णत्वात् स्थलहीनैः संप्रयाता अस्मान्प्रतीति शेषः सर्वेद्यदेवा अनुकूला इत्यर्थः गुणैः श्रीमत्त्वादिभिः ज्येष्ठाः तथा श्रेष्ठाः वयसा अतएव श्रेयांसः प्रशस्यतराः ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ प्रहासिषुः सभायां दुर्योधनं जले पतितं दृष्ट्वा हासं कृतवंतः ॥ ६ ॥ सन्नाहान् उष्णीषकवचकटीबंधादीन् भानुमंति सुवर्णतंतुमयत्वाद्दीप्तिमंति विवास्यंतां परिधाप्यंतां रुरुः कृष्णमृगः ॥ ७ ॥ ईदृशा अ
स्मत्सदृशाः अफलाः निर्वीर्याः ॥ ८ ॥ इदं चेति यत् इवेति छेदः यदिदं रौरवं वासः आहवेषु यज्ञेषु यान्येव संग्रामनामानि तानि यज्ञनामानीति यास्कः ईदृशानां दीक्षितानामिव पांडवानां दृश्यते तच्चतद्वत् पश्यत यद्व

अद्यदेवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः ॥ गुणज्येष्ठास्तथा श्रेष्ठाः श्रेयांसोयद्वयंपरैः ॥ ४ ॥ नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनंतकं ॥ सुखाच्च हीना राज्याच्च विन
ष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ५ ॥ धनेन मत्ता ये तेस्म धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः ॥ ते निर्जिता हृतधना वनमेष्यंति पांडवाः ॥ ६ ॥ चित्रान्सन्नाहानवमुंचंतु चैषां वासांसि दि
व्यानि च भानुमंति ॥ विवास्यंतां रुरुचर्माणि सर्वे यथा ग्लहं सौबलस्याभ्युपेताः ॥ ७ ॥ न संति लोकेषु पुमांस ईदृशा इत्येव ये भावितबुद्धयः सदा ॥ ज्ञास्यंति तेत्मान
मिमे द्य पांडवा विपर्यये षंढतिला इवाफलाः ॥ ८ ॥ इदं हि वासो यदि वेदृशानां मनस्विनां रौरवमाहवेषु ॥ अदीक्षितानामजिनानि यद्वद्बलीयसां पश्यत पांडवानां ॥
॥ ९ ॥ महाप्राज्ञः सौमकिर्यज्ञसेनः कन्यां पांचालीं पांडवेभ्यः प्रदाय ॥ अकार्षीद्वै सुकृतं नेह किंचित् क्लीबाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः ॥ १० ॥ सूक्ष्मप्रावारानजि
नोत्तरीयान्दृष्ट्वारण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान् ॥ कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि पतिं त्वं णीष्वेह यमन्यमिच्छसि ॥ ११ ॥ एते हि सर्वे कुरवः समेताः क्षांता दांताः सुद्रविणो
पपन्नाः ॥ एषां त्वं णीष्वैकतमं पतित्वे न त्वां नयेत्कालविपर्ययोयं ॥ १२ ॥ यथाऽफलाः षंढतिला यथा चर्ममया मृगाः ॥ तथैव पांडवाः सर्वे यथा काकयवा अपि ॥ १३ ॥
किं पांडवांस्ते पतितानुपास्य मोघः श्रमः षंढतिलानुपास्य ॥ एवं नृशंसः परुषाणि पार्थानश्रावयद्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ॥ १४ ॥ तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोत्यमर्षी निर्भर्त्स्योच्चैः
सन्निगृह्यैव रोषात् ॥ उवाच चैनं सहसैवोपगम्य सिंहो यथा हैमवतः शृगालं ॥ १५ ॥ भीमसेन उवाच क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभाषसे ॥ गांधारविद्य
या हि त्वं राजमध्ये विकत्थसे ॥ १६ ॥ यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशं ॥ तथा स्मारयिता तेहं कृंतन्मर्माणि संयुगे ॥ १७ ॥

त् अदीक्षितानां कैवर्तादीनामजिनानीति योजना अदीक्षायामपि दीक्षितवासांसि वसानाः कैवर्तकवद्दृश्यंत इत्यर्थः ॥ ९ ॥ यज्ञसेनो द्रुपदः ॥ १० ॥ सूक्ष्मप्रावारान् तुच्छपरिधानीयवस्त्रान् अप्रतिष्ठान् हृत
स्थानान् ॥ ११ ॥ कालविपर्ययः क्लेशकालः त्वां न नयेत् न कर्षेत् न त्वां तपेदित्यपि पाठः ॥ १२ ॥ काकयवा निस्तंडुलं तृणधान्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ गांधारस्य शकुनेर्विद्यया न तु बाहुबलेनेति भावः ॥
॥ १६ ॥ स्मारयिता स्मारयिष्यामि ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सानुबंधान्सपुत्रबांधवान् ॥ १८ ॥ अजिनैर्विवासितंआच्छादितं तावन्मात्रयासंपत्त्यासहराज्यात्बहिष्कृतमित्यर्थः धर्मेणनिबद्धोनिरुद्धोमार्गोरिपुमर्दनारंभोयस्यतं मधुपर्केगौगौरितित्रिर्निवेदितायागोर्वधउ त्सर्गश्चदृष्टः तत्सामान्यात्अंतकरूपायातिथयेनिवेदिताः पांडवपशवउत्सृष्टाः तेपुनर्वयंमृत्युमुखात्प्रमुक्ताइतिउत्सृष्टमात्राएववेगेनपलायंतेपुनरस्मानयंमावधिष्टेति तेषांपरिहासेनव्याकुलीकरणायपुनराह्वा

येचत्वामनुवर्त्ततेक्रोधलोभवशानुगाः ॥ गोप्तारःसानुबंधांस्तान्नेतास्मियमसादनं ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवाणमजिनैर्विवासितंदुःशासन स्तंपरिनृत्यतिस्म ॥ मध्येकुरूणांधर्मनिबद्धमार्गंगौगौरितिस्माह्वयन्मुक्तलज्जः ॥ १९ ॥ भीमसेनउवाच नृशंसपरुषंवक्तुंशक्यंदुःशासनत्वया ॥ नि कृत्याहिधनंलब्ध्वाकोविकत्थितुमर्हति ॥ २० ॥ मैवस्मसुकृताँल्लोकान्गच्छेत्पार्थोवृकोदरः ॥ यदिवक्षोहितेभित्वानपिबेच्छोणितंरणे ॥ २१ ॥ धार्त्तराष्ट्रान्र णेहत्वामिषतांसर्वधन्विनां ॥ शमंगंतास्मिनचिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यराजासिंहगतेःसखेलंदुर्योधनोभीमसेनस्यहर्षा त् ॥ गतिंस्वगत्यानुचकारमंदोनिर्गच्छतांपांडवानांसभायाः ॥ २३ ॥ नैतावताकृतमित्यब्रवीत्तंवृकोदरःसन्निवृत्तार्धकायः ॥ शीघ्रंहित्वांनिहतंसानुबंधंसंस्मा र्याहंप्रतिवक्ष्यामिमूढ ॥ २४ ॥ एवंसमीक्ष्यात्मनिचावमानंनियम्यमन्युंबलवान्समानी ॥ राजानुगःसंसदिकौरवाणांविनिष्क्रामन्वाक्यमुवाचभीमः ॥ २५ ॥ भीमसेनउवाच अहंदुर्योधनंहंताकर्णंहंताधनंजयः ॥ शकुनिंचाक्षकितवंसहदेवोहनिष्यति ॥ २६ ॥ इदंचभूयोवक्ष्यामिसभामध्येबृहद्वचः ॥ सत्यंदेवाःकरि ष्यंतियन्नोयुद्धंभविष्यति ॥ २७ ॥ सुयोधनमिमंपापंहंतास्मिगदयायुधि ॥ शिरःपादेनचास्याहमधिष्ठास्यामिभूतले ॥ २८ ॥ वाक्यशूरस्यचैवास्यपरुषस्यदु रात्मनः ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपातास्मिमृगराडिव ॥ २९ ॥ अर्जुनउवाच नैवंवाचाव्यवसितंभीमविज्ञायतेसतां ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेद्रष्टारोयद्भविष्यति ॥ ३० ॥ भीमसेनउवाच दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ ३१ ॥ अर्जुनउवाच असूयितारंद्र ष्टारंप्रवक्तारंविकत्थनं ॥ भीमसेननियोगात्तेहंताहंकर्णमाहवे ॥ ३२ ॥

नंक्रियतेगौगौरिति मृत्युभयात्पशुवत्प्राणभयात्पलायंतइतिपांडवानांकातरत्वसूचकोयमुपहासः अस्योत्तरंद्रोणपर्वणिभीमसेनोवक्ष्यति येस्मान्पूर्वंप्रनृत्यंतिमुहुर्गौरितिगौरिति तान्वयंप्रतिनृत्यामःपुनर्गौरि तिगौरितीति उत्सृष्टान्पशूनिवाभीषयितुमाह्वयंतोयेस्मान्पूर्वंप्रनृत्यंतितानेवयुद्धेविदारितान्दृष्ट्वानृत्यामइतितदर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मिषतांपश्यतां ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिवक्ष्यामिअस्यपरिहासस्यो त्तरमितिशेषः ॥ २४ ॥ आत्मनिचित्ते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ परुषस्यकर्कशस्य ॥ २९ ॥ व्यवसितंचिकीर्षितं द्रष्टारःद्रक्ष्यामः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ द्रष्टारंउत्तेजकं प्रवक्तारंकुबुद्धेः ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥

अर्जुनःप्रतिजानीतेभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ कर्णंकर्णानुगांश्चैवरणेहंतास्मिपत्रिभिः ॥ ३३ ॥ येचान्येप्रतियोत्स्यंतिबुद्धिमोहेनमांनृपाः ॥ तांश्चसर्वानहंबाणै
र्नेतास्मियमसादनं ॥ ३४ ॥ चलेद्धिहिमवान्स्थानान्निष्प्रभःस्याद्दिवाकरः ॥ शैत्यंसोमात्प्रणश्येतमत्सत्यंविचलेद्यदि ॥ ३५ ॥ नप्रदास्यतिचेद्राज्यमितोवर्षे
चतुर्दशे ॥ दुर्योधनोऽभिसत्कृत्यसत्यमेतद्भविष्यति ॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तवतिपार्थेतुश्रीमान्माद्रवतीसुतः ॥ प्रगृह्यविपुलंबाहुंसहदेवःप्र
तापवान् ॥ ३७ ॥ सौबलस्यवधंप्रेप्सुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ क्रोधसंरक्तनयनोनिःश्वसन्निवपन्नगः ॥ ३८ ॥ सहदेवउवाच अक्षान्यान्मन्यसेमूढगांधारा
णांयशोहर ॥ नैतेक्षानिशिताबाणास्त्वयैतेसमरेवृताः ॥ ३९ ॥ यथाचैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्यसबांधवं ॥ कर्त्ताहंकर्मणस्तस्यकुरुकार्याणिसर्वशः ॥ ४० ॥
हंतास्मितरसायुद्धेत्वामेवेहसबांधवं ॥ यदिस्थास्यसिसंग्रामेक्षत्रधर्मेणसौबल ॥ ४१ ॥ सहदेववचःश्रुत्वानकुलोपिविशांपते ॥ दर्शनीयतमोनृणामिदंवचन
मब्रवीत् ॥ ४२ ॥ नकुलउवाच सुतेयंयज्ञसेनस्यद्यूतेस्मिन्धृतराष्ट्रजैः ॥ यैर्वाचःश्राविताःरूक्षाःस्थितैर्दुर्योधनप्रिये ॥ ४३ ॥ तान्धार्त्तराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्
मुमूर्षून्कालनोदितान् ॥ गमयिष्यामिभूयिष्ठानहंवैवस्वतक्षयं ॥ ४४ ॥ निदेशाद्धर्मराजस्यद्रौपद्याःपदवींचरन् ॥ निर्धार्तराष्ट्रांपृथिवींकर्त्तास्मिनचिरादिव ॥
॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच एवंतेपुरुषव्याघ्राःसर्वेव्यायतबाहवः ॥ प्रतिज्ञाबहुलाःकृत्वाधृतराष्ट्रमुपागमन् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनु
द्यूतपर्वणिपांडवप्रतिज्ञाकरणेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच आमंत्रयामिभरतांस्तथावृद्धंपितामहं ॥ राजानं
सोमदत्तंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ १ ॥ द्रोणंकृपंनृपांश्चान्यानश्वत्थामानमेवच ॥ विदुरंधृतराष्ट्रंचधार्त्तराष्ट्रांश्चसर्वशः ॥ २ ॥ युयुत्सुंसंजयंचैवतथैवान्यान्सभा
सदः ॥ सर्वानामंत्र्यगच्छामिद्रष्टास्मिपुनरेत्यवः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच नचकिंचिदथोचुस्तंह्रियासन्नायुधिष्ठिरं ॥ मनोभिरेवकल्याणंदध्युस्तेत
स्यधीमतः ॥ ४ ॥ विदुरउवाच आर्यापृथाराजपुत्रीनारण्यंगंतुमर्हति ॥ सुकुमारीचवृद्धाचनित्यंचैवसुखोचिता ॥ ५ ॥ इहवत्स्यतिकल्याणीसत्कृताममम
वेश्मनि ॥ इतिपार्थाविजानीध्वमगदंवोस्तुसर्वशः ॥ ६ ॥

आमंत्रयामीति ॥ १ ॥ २ ॥ द्रष्टास्मिद्रक्ष्यामि ॥ ३ ॥ आसन्नाःनम्राः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अगदंआरोग्यं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७।८॥ मममतमितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ समाधिःमनःस्वास्थ्यकरोनियमः ॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ माहासीर्मात्यज ॥ सांपरायेपरलोकविषये ॥ १७॥ विधारणेनियमने॥ १८॥

पांडवाऊचुः तथेत्युक्त्वाब्रुवन्सर्वेयथानोवदसेनघ॥ त्वंपितृव्यःपितृसमोवयंचत्वत्परायणाः ॥ ७॥ यथाज्ञापयसेविद्वंस्त्वंहिनःपरमोगुरुः ॥ यच्चान्यदपि कर्त्तव्यंतद्विधत्स्वमहामते॥ ८॥ विदुरउवाच युधिष्ठिरविजानीहिममेदंभरतर्षभ॥ नाधर्मेणजितःकश्चित्व्यथतेवैपराजये ॥ ९ ॥ त्वंवैधर्मंविजानीषे युद्धेजेताधनंजयः॥ हंतारीणांभीमसेनोनकुलस्त्वर्थसंग्रही॥ १० ॥ संयंतासहदेवस्तुधौम्योब्रह्मविदुत्तमः॥ धर्मार्थकुशलाचैवद्रौपदीधर्मचारिणी॥ ११ ॥ अन्योन्यस्यप्रियाःसर्वेतथैवप्रियदर्शनाः॥ परैरभेद्याःसंतुष्टाःकोवोनस्पृहयेदिह॥ १२ ॥ एषवैसर्वकल्याणःसमाधिस्तवभारत ॥ नैनंशत्रुर्विषहतेशक्रेणापिसमोप्युत॥ १३॥ हिमवत्यनुशिष्टोसिमेरुसावर्णिनापुरा॥ द्वैपायनेनकृष्णेननगरेवारणावते॥ १४॥ भृगुतुंगेचरामेणदृषद्वत्यांचशंभुना ॥ अश्रौषीरसितस्यापिमहर्षेरंजनंप्रति॥ १५॥ कल्माषीतीरसंस्थस्यगतस्त्वंशिष्यतांभृगोः॥द्रष्टासदानारदस्तेधौम्यस्तेयंपुरोहितः॥१६॥ माहासीःसांपरायेत्वंबुद्धिंताम्रृषिपूजितां॥ पुरूरवसमैलंत्वंबुद्ध्याजयसिपांडव ॥ १७॥ शक्त्याजयसिराज्ञोन्यानृषीन्धर्मोपसेवया॥ ऐंद्रेजयेधृतमनायाम्येकोपविधारणे ॥ १८ ॥ तथाविसर्गेकौबेरेवारुणेचैवसंयमे॥ आत्मप्रदानंसौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनं॥ १९॥ भूमेःक्षमाचतेजश्चसमग्रंसूर्यमंडलात् ॥ वायोर्बलंप्राप्नुहित्वंभूतेभ्यश्चात्मसंपदं॥ २० ॥ अगदंवोस्तुभद्रंवोद्रष्टास्मिपुनरागतान्॥ आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषुसर्वकार्येषुवापुनः॥ २१ ॥ यथावत्प्रतिपद्येथाःकालेकालेयुधिष्ठिर॥ आपृष्टोसीहकौंतेयस्वस्तिप्राप्नुहिभारत॥ २२॥ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामःपुनरागतं॥ नहिवोवृजिनंकिंचिद्वेदकश्चित्पुराकृतं॥ २३॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वापांडवःसत्यविक्रमः॥ भीष्मद्रोणौनमस्कृत्यप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरवनप्रस्थानेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८॥ ॥ ७९॥ ॥ ७९॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्संप्रस्थितेकृष्णापृथांप्राप्ययशस्विनी॥ अपृच्छद्भृशदुःखार्त्तायाश्चान्यास्तत्रयोषितः॥ १॥ यथार्हवंदनाश्लेषान्कृत्वागंतुमियेषसा॥ ततोनिनादःसुमहान्पांडवांतःपुरेभवत्॥ २॥

विसर्गेदाने संयमेवशीकरणे पूर्वश्लोकाद्धृतमनाइत्यनुकृष्ययोज्यं आत्मप्रदानंसर्वहितार्थंशरीरादेर्व्यापारणं उपजीवनंजीवनहेतुत्वं ऐंद्रेइतिलोकपालगुणान्पंचभूतगुणांश्चसर्वसंपत्तिहेतून्जयादीन्प्राप्नुहीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं मदनुध्यानबृंहिता स्त्रीगुणेनपातिव्रत्येनयुक्तापिमातृगुणेनवात्सल्येनापिवर्द्धिता भर्तृषुभक्तिस्नेहवतीभवेतिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शोणिताक्तैकवसनारजस्वला ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वजमानाआलिंगमाना ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपध्यानजंक्रोधजं ॥ १४ ॥ १५ ॥ ऋद्धिविनाकृताःसंपद्विहीनाः वृद्धीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १६ ॥ शतशृंगात्पर्वतात् ॥ १७ ॥

॥७९॥ कुंतीचभृशसंतप्ताद्रौपदींप्रेक्ष्यगच्छतीं॥ शोकविह्वलयावाचाकृच्छ्राद्वचनमब्रवीत्॥ ३ ॥ वत्सेशोकोनतेकार्यःप्राप्येदंव्यसनंमहत्॥ स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवतीतथा॥ ४॥ नत्वांसंदेष्टुमर्हामिभर्तॄन्प्रतिशुचिस्मिते ॥ साध्वीगुणसमापन्नाभूषितंतेकुलद्वयं ॥ ५॥ सभाग्याःकुरवश्चेमेयेनदग्धास्त्वयानघे॥ अरिष्टंव्रजपंथानंमदनुध्यानबृंहिता॥ ६॥ भाविन्यर्थेहिसत्स्त्रीणांवैकृतंनोपजायते ॥ गुरुधर्माभिगुप्ताचश्रेयःक्षिप्रमवाप्स्यसि ॥ ७॥ सहदेवश्चमेपुत्रःसदा वेक्ष्योवनेवसन्॥ यथेदंव्यसनंप्राप्यनायंसीदेन्महामतिः ॥ ८ ॥ तथेत्युक्त्वातुसादेवीस्रवन्नेत्रजलाविला ॥ शोणिताक्तैकवसनामुक्तकेशीविनिर्ययौ॥ ९ ॥ तांक्रोशंतींपृथादुःखादनुवव्राजगच्छतीं॥ अथापश्यन्सुतान्सर्वान्हृताभरणवाससः ॥ १० ॥ रुरुचर्मावृततनून्ह्रियाकिंचिदवाङ्मुखान्॥ परैःपरीतान्संहृष्टैःसुहृद्भिश्चानुशोचितान्॥ ११ ॥ तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला॥ स्वजमानावदच्छोकात्तत्तद्विलपतीबहु ॥ १२ ॥ कुंत्युवाच कथंसद्धर्मचारित्रान्वृत्तस्थितिविभूषितान्॥ अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्चदैवतेज्यापरान्सदा॥ १३॥ व्यसनंवःसमभ्यागात्कोयंविधिविपर्ययः॥ कस्यापध्यानजंचेदमागःपश्यामिवोधिया॥ १४॥ स्यात्तुमद्भाग्यदोषोयंयाहंयुष्मानजीजनं॥ दुःखायासभुजोत्यर्थंयुक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ॥ १५॥ कथंवत्स्यथदुर्गेषुवनेऋद्धिविनाकृताः॥ वीर्यसत्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाःकृशाः ॥ १६॥ यद्येतदेवमज्ञास्यंवनेवासोहिवोध्रुवं॥ शतशृंगान्मृतेपांडौनागमिष्यंगजाह्वयं ॥ १७॥ धन्यंवःपितरंमन्येतपोमेधान्वितंतथा॥ यःपुत्राधिमसंप्राप्यस्वर्गेच्छामकरोत्प्रियां॥ १८॥ धन्यांचातींद्रियज्ञानामिमांप्राप्तांपरांगतिं ॥ मन्येतुमाद्रींधर्मज्ञांकल्याणींसर्वथैवतु ॥ १९॥ रत्यामत्याचगत्याचययाहमभिसंधिता॥ जीवितप्रियतांमत्वंधिङ्मांसंक्लेशभागिनीं॥ २०॥ पुत्रकानविहास्येवःकृच्छ्रलब्धान्प्रियान्सतः ॥ साहंयास्यामिहिवनंहाकृष्णेकिंजहासिमां॥ २१॥ अंतवत्यसुधर्मेस्मिन्धात्राकिंनुप्रमादतः॥ ममांतोनैवविहितस्तेनायुर्नजहातिमां॥ २२॥

पुत्राधिंपुत्रविषयांमनःपीडां ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिसंधितावृता मत्त्वंमम ॥ २० ॥ भोपुत्रकाःवःयुष्मान्नविहास्ये ॥ २१ ॥ असुधर्मेप्राणधारणे अंतवतिविनाशवति प्रमादतःपांडोरिवममांतःकिंनुनैवविहितः ॥ २२ ॥ ॥७९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ अनादिनिधनमिति द्वारकावासिनिउपाधिमतिउत्पत्तिनाशयोर्निराकरणं अनुपाधौकारणोपाधौवातयोरप्रसक्तेः अतएवउत्पत्तौचतुर्भुजंरूपमेववसुदेवेनदृष्टं यत्तुशरीरंवासुदेवस्यरामस्यचम

हाकृष्णद्वारकावासिन्क्वासिसंकर्षणानुज ॥ कस्मान्नत्रायसेदुःखान्मांचेमांश्चनरोत्तमान् ॥ २३ ॥ अनादिनिधनंयेत्वामनुध्यायंतिवैनराः ॥ तांस्त्वंपासीत्ययं वादःसगतोव्यर्थतांकथं ॥ २४ ॥ इमेसद्धर्ममाहात्म्ययशोवीर्यानुवर्त्तिनः ॥ नार्हंतिव्यसनंभोक्तुंनन्वेषांक्रियतांदया ॥ २५ ॥ सेयंनीत्यर्थविज्ञेषुभीष्मद्रोणकृपा दिषु ॥ स्थितेषुकुलनाथेषुकथमापदुपागता ॥ २६ ॥ हापांडोहामहाराजक्वासिकिंसमुपेक्षसे ॥ पुत्रान्विवास्यतःसाधूनरिभिर्द्यूतनिर्जितान् ॥ २७ ॥ सहदेवनिवर्त्तस्व ननुत्वमसिमेप्रियः ॥ शरीरादपिमाद्रेयमांमात्याक्षीःकुपुत्रवत् ॥ २८ ॥ व्रजंतुभ्रातरस्तेमीयदिसत्याभिसंधिनः ॥ मत्परित्राणजंधर्ममिहैवत्वमवाप्नुहि ॥ ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच एवंविलपतींकुंतीमभिवाद्यप्रणम्यच ॥ पांडवाविगतानंदावनायैवप्रवव्रजुः ॥ ३० ॥ विदुरश्चापितामार्त्तांकुंतीमाश्वास्यहेतु भिः ॥ प्रावेशयद्गृहंक्षत्तास्वयमार्ततरःशनैः ॥ ३१ ॥ धार्त्तराष्ट्रस्त्रियस्ताश्चनिखिलेनोपलभ्यतत् ॥ गमनंपरिकर्षंचकृष्णायाद्यूतमंडले ॥ ३२ ॥ रुरुदुःसुस्वनं सर्वाविनिंदंत्यःकुरून्भृशं ॥ दध्युश्चसुचिरंकालंकरासक्तमुखांबुजाः ॥ ३३ ॥ राजाचधृतराष्ट्रस्तुपुत्राणामनयंतदा ॥ ध्यायन्नुद्विग्नहृदयोनशांतिमधिजग्मि वान् ॥ ३४ ॥ सचिंतयन्ननेकाग्रःशोकव्याकुलचेतनः ॥ क्षत्तुःसंप्रेषयामासशीघ्रमागम्यतामिति ॥ ३५ ॥ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रनिवेशनं ॥ तंपर्यपृच्छ त्संविग्नोधृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिद्रौपदीकुंतीसंवादेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तमागतमथोराजाविदुरंदीर्घदर्शिनं ॥ साशंकइवपप्रच्छधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंगच्छतिकौंतेयोधर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनःसव्यसाचीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ २ ॥ धौम्यश्चैवकथंक्षत्तर्द्रौपदीचयशस्विनी ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंतेषांशंसविचेष्टितं ॥ ३ ॥ विदुर उवाच वस्त्रेणसंवृत्यमुखंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ बाहूविशालौसंपश्यन्भीमोगच्छतिपांडवः ॥ ४ ॥ सिकतावपन्सव्यसाचीराजानमनुगच्छति ॥ माद्रीपु त्रःसहदेवोमुखमालिप्यगच्छति ॥ ५ ॥ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलश्चित्तविह्वलः ॥ दर्शनीयतमोलोकेराजानमनुगच्छति ॥ ६ ॥

हात्मनः अर्जुनोदाहयामासपुरुषैराप्तकारिभिरितिशरीरदाहवचनं तदनुत्पत्तिवचनविरोधात्तिरोभावमात्राभिप्रायं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हेतुभिःदैवप्राबल्यादिप्रतिपादकैर्वचनैः ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अनेकाग्रःव्याकुलचित्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ तमागतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ शंसकथय ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ याम्यानियमदैवत्यानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ घृणीदयावान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असक्ताःपरस्परमलग्नाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हतपत्योहतभर्तृकाः ॥ २० ॥ २१ ॥

कृष्णातुकेशैःप्रच्छाद्यमुखमायतलोचना ॥ दर्शनीयाप्ररुदतीराजानमनुगच्छति ॥ ७ ॥ धौम्योरौद्राणिसामानियाम्यानिचविशांपते ॥ गायन्गच्छतिमार्गे षुकुशानादायपाणिना ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच विविधानीहरूपाणिकृत्वागच्छंतिपांडवाः ॥ तन्ममाचक्ष्वविदुरकस्मादेवंव्रजंतिते ॥ ९ ॥ विदुरउवाच निकृतस्यापितेपुत्रैर्ह्रतेराज्येधनेषुच ॥ नधर्माच्चलतेबुद्धिर्धर्मराजस्यधीमतः ॥ १० ॥ योसौराजाघृणीनित्यंधार्त्तराष्ट्रेषुभारत ॥ निकृत्याभ्रंशितःक्रोधान्नोन्मी लयतिलोचने ॥ ११ ॥ नाहंजनंनिर्दहेयंदृष्ट्वाघोरेणचक्षुषा ॥ सपिधायमुखंराजातस्माद्गच्छतिपांडवः ॥ १२ ॥ यथाचभीमोव्रजतितन्मेनिगदतःशृणु ॥ बाह्वो र्बलेनास्तिसमोममेतिभरतर्षभ ॥ १३ ॥ बाहूविशालौकृत्वासौतेनभीमोपिगच्छति ॥ बाहूविदर्शयन्राजन्बाहुद्रविणदर्पितः ॥ १४ ॥ चिकीर्षन्कर्मशत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः ॥ प्रदिशन्शरसंपातान्कुंतीपुत्रोर्जुनस्तदा ॥ १५ ॥ सिकतावपन्सव्यसाचीराजानमनुगच्छति ॥ असक्ताःसिकतास्तस्ययथासंप्रतिभारत ॥ असक्तंशरवर्षाणितथामोक्ष्यतिशत्रुषु ॥ १६ ॥ नमेकश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येतिभारत ॥ मुखमालिप्यतेनासौसहदेवोपिगच्छति ॥ १७ ॥ नाहंमनांस्याददे यंमार्गेस्त्रीणामितिप्रभो ॥ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलस्तेनगच्छति ॥ १८ ॥ एकवस्त्राप्ररुदतीमुक्तकेशीरजस्वला ॥ शोणितेनाक्तवसनाद्रौपदीवाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥ यत्कृतेहमिदंप्राप्तातेषांवर्षेचतुर्दशे ॥ हतपत्योहतसुताहतबंधुजनप्रियाः ॥ २० ॥ बहुशोणितदिग्धांग्योमुक्तकेश्योरजस्वलाः ॥ एवंकृतोदकाभार्याःप्रवे क्ष्यंतिगजाह्वयं ॥ २१ ॥ कृत्वातुनैर्ऋतान्दर्भान्धीरोधौम्यःपुरोहितः ॥ सामानिगायन्याम्यानिपुरतोयातिभारत ॥ २२ ॥ हतेषुभरतेष्वाजौकुरूणांगुरवस्त दा ॥ एवंसामानिगास्यंतीत्युक्त्वाधौम्योपिगच्छति ॥ २३ ॥ हाहागच्छंतिनोनाथाःसमवेक्षध्वमीदृशं ॥ अहोधिक्कुरुवृद्धानांबालानामिवचेष्टितं ॥ २४ ॥ राष्ट्रे भ्यःपांडुदायादाँल्लोभान्निर्वासयंतिये ॥ अनाथाःस्मवयंसर्वेवियुक्ताःपांडुनंदनैः ॥ २५ ॥ दुर्विनीतेषुलुब्धेषुकाप्रीतिःकौरवेषुनः ॥ इतिपौराःसुदुःखार्त्ताःक्रो शंतिस्मपुनःपुनः ॥ २६ ॥ एवमाकारलिंगैस्तेव्यवसायंमनोगतं ॥ कथयंतश्चकौंतेयावनंजग्मुर्मनस्विनः ॥ २७ ॥ एवंतेषुनराग्र्येषुनिर्यत्सुगजसाह्वयात् ॥ अ नभ्रेविद्युतश्चासन्भूमिश्चसमकंपत ॥ २८ ॥ राहुरग्रसदादित्यमपर्वणिविशांपते ॥ उल्काचाप्यपसव्येनपुरंकृत्वाव्यशीर्यत ॥ २९ ॥

नैर्ऋतान्निर्ऋतिकोणगान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यवसायंनिश्चयं ॥ २७ ॥ निर्यत्सु गच्छत्सु ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रत्याहरंतिनगरसमीपेप्रेतमांसास्थ्यादीनिआनयंति प्रतिकूलंभषंतिवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ब्राह्मींश्रियंअणिमाद्यैश्वर्यंसर्वेषुलोकेषुकामचारं ॥ ३५ ॥ द्वीपंआश्रयं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

प्रत्याहरंतिक्रव्यादागृध्रगोमायुवायसाः ॥ देवायतनचैत्येषुप्राकाराट्टालकेषुच ॥ ३० ॥ एवमेतेमहोत्पाताःप्रादुरासन्दुरासदाः ॥ भरतानामभावायराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच एवंप्रवदतोरेवतयोस्तत्रविशांपते ॥ धृतराष्ट्रस्यराज्ञश्चविदुरस्यचधीमतः ॥ ३२ ॥ नारदश्चसभामध्येकुरूणामग्रतःस्थितः ॥ महर्षिभिःपरिवृतोरौद्रंवाक्यमुवाचह ॥ ३३ ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेविनंक्ष्यंतीहकौरवाः ॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वादिवमाक्रम्यक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ब्राह्मींश्रियंसुविपुलांबिभ्रद्देवर्षिसत्तमः ॥ ३५ ॥ ततोदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्रोणंद्वीपममन्यंतराज्यंचास्मैन्यवेदयन् ॥ ३६ ॥ अथाब्रवीत्ततोद्रोणोदुर्योधनममर्षणं ॥ दुःशासनंचकर्णंचसर्वानेवचभारतान् ॥ ३७ ॥ अवध्यान्पांडवान्प्राहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः ॥ अहंवैशरणंप्राप्तान्वर्त्तमानोयथाबलं ॥ ३८ ॥ गंतासर्वात्मनाभक्त्याधार्त्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥ नोत्सहेयंपरित्यक्तुंदैवंहिबलवत्तरं ॥ ३९ ॥ धर्मतःपांडुपुत्रावैवनंगच्छंतिनिर्जिताः ॥ तेचद्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः ॥ ४० ॥ चरितब्रह्मचर्याश्चक्रोधामर्षवशानुगाः ॥ वैरंनिर्यातयिष्यंतिमहद्दुःखायपांडवाः ॥ ४१ ॥ मयाचभ्रंशितोराजन्द्रुपदःसखिविग्रहे ॥ पुत्रार्थमयजद्राजावधायममभारत ॥ ४२ ॥ याजोपयाजतपसापुत्रंलेभेसपावकात् ॥ धृष्टद्युम्नंद्रौपदींचवेदीमध्यात्सुमध्यमां ॥ ४३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुपार्थानांस्यालःसंबंधतोमतः ॥ पांडवानांप्रियरतस्तस्मान्मांभयमाविशत् ॥ ४४ ॥ ज्वालावर्णोदेवदत्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ मर्त्यधर्मतयातस्माद्यमेसाध्वसोमहान् ॥ ४५ ॥ गतोहिपक्षतांतेषांपार्षतःपरवीरहा ॥ रथातिरथसंख्यायांयोग्रणीरर्जुनोयुवा ॥ ४६ ॥ सृष्टप्राणोभृशतरंतेनचेत्संगमोमम ॥ किमन्यद्दुःखमधिकंपरमंभुविकौरवाः ॥ ४७ ॥ धृष्टद्युम्नोद्रोणमृत्युरितिविप्रथितंवचः ॥ मद्वधायश्रुतोप्येषलोकेचाप्यतिविश्रुतः ॥ ४८ ॥ सोयंनूनमनुप्राप्तस्त्वत्कृतेकालउत्तमः ॥ त्वरितंकुरुतश्रेयोनैतदेतावताकृतं ॥ ४९ ॥ मुहूर्त्तंसुखमेवैतत्तालच्छायेवहैमनी ॥ यजध्वंचमहायज्ञैर्भोगानश्नीतदत्तच ॥ ५० ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेमहत्प्राप्स्यथवैशसं ॥ द्रोणस्यवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ ५१ ॥

॥ ३८ ॥ सराजकान्राजसमूहसहितान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ देवदत्तः देवैर्दत्तः साध्वसोभयंमूर्तिमत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ संगमःसंयामः सृष्टप्राणःप्राणत्यागेनापीत्यर्थः परमं अनंतं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नैतदेतावताकृतं एतत्श्रेयःकल्याणंनएतावतापांडवनिर्वासनमात्रेणकृतंभवति ॥ ४९ ॥ हैमनीहेमंतसंबंधिनी ॥ ५० ॥ वैशसंनाशं ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतत्सर्वंसभापर्वमयाख्यातंमहर्षयः॥ अध्यायाःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाद्वौचात्रसंख्यया॥ १॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुसप्तश्लोकशतानिच॥ श्लोकाश्चैकादशतथापर्वण्यस्मिन्प्रकीर्त्तिताः॥ २॥ अस्यानंतरंआरण्यकंपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यश्लोकः॥ जनमेजयउवाच एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम॥ अथास्मिन्पर्वणिवृत्तांताः॥ मयाभिगमनं॥ सभानिर्माणं॥ सभाप्रवेशः॥ नारदागमनं॥ कच्चित्प्रश्नः॥ देवसभावर्णनं॥ राजसूयमंत्रः॥ जरासंधोत्पत्तिः॥ जरासंधवधः॥ राजमोक्षणं॥ दिग्विजयः॥ राजसूयः॥ राज्ञामागमनं॥ बल्याहरणं॥ राज्ञांनियोगः॥ अर्घाभिहरणं॥ शिशुपालकोपः॥ शिशुपालवधः॥ यज्ञसमाप्तिः॥ वासुदेवगमनं॥ दुर्योधननिवासः॥ सभायांदुर्योधनावहासः॥ दुर्योधनामर्षः॥ दुर्योधनचिंता॥ धृतराष्ट्रमंत्रः॥ पांडवाह्वानं॥ पांडवपराजयः॥ द्यूतराज्यहरणं॥ द्रौपदीप्रकर्षणं॥ द्रौपदीवरप्रदानं॥ अनुद्यूतं॥ पांडवपराजयः॥ वनप्रस्थानमिति॥

अत्रापिपूर्वपूर्वलिपिकरप्रमादादध्यायाधिक्यंश्लोकाधिक्यंचदृश्यतेकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति॥

एतत्सभापर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः १७८४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते सभापर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते वनपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः॥ योदेवोमुनिनिचयक्षुधाक्षुधावान्यत्तृस्यामुनिनिवहोपितृप्तिमाप॥तस्यैवंनिजजगदंतरात्मभावंव्याकर्त्तुःपदमुपयामगोपसूनोः॥ १॥यज्जिज्ञासालभ्यतेयज्ञमुख्यैर्यत्रैकाग्र्यंप्रार्थ्यतेसंयमाद्यैः॥ तंसेवेऽहंसद्गुरुंलक्ष्मणार्यंब्रह्मब्रह्मज्ञानिवंशावतंसं ॥२॥ प्रणम्यनारायणतीर्थवर्यान्धीरेशमिश्रांश्चहमीरपुर्यान् कुर्मोगुरूणांहृदयानुरूपमारण्यकेपर्वणिभावदीपं॥ ३॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिद्रौपदीत्राणेनभक्तेर्माहात्म्यंदर्शितं साचप्रतिज्ञापालनसत्समागमतीर्थाटनस्वधर्माचरणादिनालभ्यतइतितत्तदाख्यायिकामुखेनेहप्रतिपाद्यद्रौपदीदत्तशाकलेशाशनेनकृष्णेतृप्तेसतिदौर्वाससोपाख्यानेनभगवतोजगदंतरात्मत्वंदर्शितं धर्मयुधिष्ठिरसंवादेनभगवत्तत्त्वंअधिगमोपायसहितंचसंक्षेपेणोक्तं एवंद्यूतजिताःपार्थाइत्यादिनामंत्रायसमुपाविशन्नित्यंतेनग्रंथेन तत्रप्रथमेध्यायेसदसत्संगयोर्गुणदोषौद्वितीयेशौनकयुधिष्ठिरसंवादेनकाम्य

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ जनमेजयउवाच एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम॥ १॥ श्राविताःपरुषावाचःसृजद्भिर्वैरमुत्तमं॥ किमकुर्वतकौरव्याममपूर्वपितामहाः ॥ २॥ कथंचैश्वर्यविभ्रष्टाःसहसादुःखमेयुषः॥ वनेविजह्रिरेपार्थाःशक्रप्रतिमतेजसः॥ ३॥ केवैतानन्ववर्त्तंतप्राप्तान्व्यसनमुत्तमं॥ किमाचाराःकिमाहाराःक्वचवासोमहात्मनां॥ ४॥ कथंचद्वादशसमावनेतेषांमहामुने॥ व्यतीयुर्ब्राह्मणश्रेष्ठशूराणामरिघातिनां॥ ५॥ कथंचराजपुत्रीसाप्रवरासर्वयोषितां॥ पतिव्रतामहाभागासततंसत्यवादिनी॥ ६॥ वनवासमदुःखार्हादारुणंप्रत्यपद्यत॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वंविस्तरेणतपोधन॥ ७॥ श्रोतुमिच्छामिचरितंभूरिद्रविणतेजसां॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रपरंकौतूहलंहिमे॥ ८॥ वैशंपायनउवाच एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः॥ धार्त्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात्॥ ९॥ वर्द्धमानपुरद्वारादभिनिष्क्रम्यपांडवाः॥ उदङ्मुखाःशस्त्रभृतःप्रययुःसहकृष्णया॥ १०॥ इंद्रसेनादयश्चैवभृत्याःपरिचतुर्दश॥ रथैरनुययुःशीघ्रैःस्त्रियआदायसर्वशः॥ ११॥ गतानेतान्विदित्वातुपौराःशोकाभिपीडिताः॥ गर्हयंतोऽसकृद्भीष्मविदुरद्रोणगौतमान्॥ १२॥ ऊचुर्विगतसंत्रासाःसमागम्यपरस्परं॥ पौराऊचुः नेदमस्तिकुलंसर्वंनवयंनचनोगृहाः॥ १३॥ यत्रदुर्योधनःपापःसौबलेयेनपालितः॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराज्यमेतच्चिकीर्षति॥ १४॥

धर्मनिंदायोगप्रशंसाचदर्शिता एवमिति पार्थाइतिछत्रिन्यायेनमाद्रीसुतयोरपिउपलक्षणं दुरात्मभिर्दुष्टचित्तैः सहामात्यैःसकर्णादिभिः निकृत्याछलेन॥ १॥ पूर्वःपितापरीक्षित्तस्यपितामहाः॥ २॥ एयुषःप्राप्तवंतः॥ ३॥ उत्तमंतीव्रं॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ द्रविणंपराक्रमःतेजःदेहकांतिश्चतेउभेपुष्कलेयेषांतेंभूरिद्रविणतेजसःद्रविणंचपराक्रमेइतिविश्वः॥ ८॥ गजसाह्वयात्हस्तिनापुरात्॥ ९॥ वर्द्धमानपुरंनामग्रामविशेषःतदभिमुखंद्वारंतस्मात् वृधुहिंसायां वर्द्धमानाःहिंसकाःतेषांपुरंकुत्सितमार्गेणनिःसारिताइत्यन्ये॥ १०॥ परिचतुर्दशअधिकचतुर्दशाः पंचदशेत्यर्थः संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः समासांतविधेरनित्यत्वाद्बहुव्रीहौसंख्येयेइतिप्राप्तस्यडच्प्रत्ययस्याभावः॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ प्रकृतिनिर्घृणःस्वभावनिर्दयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुक्रोशाःसदयाः महात्मानःउदारचित्ताः विजिताःइंद्रियाणिचशत्रवश्चयैस्तेविजितेंद्रियशत्रवः ह्रीरकार्यान्निवर्त्तिकाचित्तवृत्तिः धर्मोयमनियमादिस्तस्यआचरणंआचारःधर्माचारः ॥ १८ ॥ कौंतेयत्वंमाद्रेयत्वंचछत्रिन्यायेनप्रत्येकंपंचस्वपिपर्याप्तं माद्रीतिन्द्रस्वत्वमार्षं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्तान्आराधनापरान्अनुरक्तान्प्रीतिमतः सुहृदःवेतनाद्युपकारमनपेक्ष्यउपकारकान् प्रियान्प्रीतिविषयान् हितेरतान्अभ्युदयसाधनपरान् हितेरतानित्यलुक्समासः प्रियाश्चतेहितेरताश्चेतिविग्रहः नविनश्येमविनाशंनप्रार्थयामहे प्रार्थनायांलिङ् नेतिवितर्केविन

नतकुलंनचाचारोनधर्मोर्थःकुतःसुखं ॥ यत्रपापसहायोयंपापोराज्यंचिकीर्षति ॥ १५ ॥ दुर्योधनोगुरुद्वेषीत्यक्ताचारसुहृज्जनः ॥ अर्थलुब्धोभिमानीचनीचः प्रकृतिनिर्घृणः ॥ १६ ॥ नेयमस्तिमहीकृत्स्नायत्रदुर्योधनोनृपः ॥ साधुगच्छामहेसर्वेयत्रगच्छंतिपांडवाः ॥ १७ ॥ सानुक्रोशामहात्मानोविजितेंद्रियशत्रवः ॥ ह्रीमंतःकीर्त्तिमंतश्चधर्माचारपरायणाः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तानुजग्मुस्तेपांडवांस्तान्समेत्यच ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेकौंतेयान्माद्रिनंदनान् ॥ १९ ॥ क्वगमिष्यथभद्रंवस्त्यक्त्वास्मान्दुःखभागिनः ॥ वयमप्यनुयास्यामोयत्रयूयंगमिष्यथ ॥ २० ॥ अधर्मेणजितान्श्रुत्वायुष्मांस्त्यक्तघृणैःपरैः ॥ उद्विग्नाःस्मोभृशंसर्वेनास्मान्हातुमिहार्हथ ॥ २१ ॥ भक्तानुरक्तान्सुहृदःसदाप्रियहितेरतान् ॥ कुराजाधिष्ठितेराज्येनविनश्येमसर्वशः ॥ २२ ॥ श्रूयतांचाभिधास्यामोगुणदोषान्नरर्षभाः ॥ शुभाशुभाधिवासेनसंसर्गःकुरुतेयथा ॥ २३ ॥ वस्त्रमापस्तिलान्भूमिंगंधोवासयतेयथा ॥ पुष्पाणामधिवासेनतथासंसर्गजागुणाः ॥ २४ ॥ मोहजालस्ययोनिर्हिमूढैरेवसमागमः ॥ अहन्यहनिधर्मस्ययोनिःसाधुसमागमः ॥ २५ ॥ तस्मात्प्राज्ञैश्चवृद्धैश्चसुस्वभावैस्तपस्विभिः ॥ सद्भिश्चसहसंसर्गःकार्यःशमपरायणैः ॥ २६ ॥ येषांत्रीण्यवदातानिविद्यायोनिश्चकर्मच ॥ तान्सेवेत्तैःसमास्याहिशास्त्रेभ्योपिगरीयसी ॥ २७ ॥ निरारंभाव्यपिवयंपुण्यशीलेषुसाधुषु ॥ पुण्यमेवाप्नुयामेहपापंपापोपसेवनात् ॥ २८ ॥

श्येमेतितर्कयामहइतिप्रांचः ॥ २२ ॥ २३ ॥ आपःअपः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अवदातानिशुद्धानिविद्यावैदिकीनतुकौलिक्यादिः कर्मवेदार्थानुष्ठानं योनिःपूर्वप्रज्ञा श्येनयागादेर्हिंसासाधनस्यवेदार्थत्वेपिनावदातत्वमस्ति अतोजन्मांतरीयसंस्कारोपिशुद्धएवापेक्षितः तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेतिश्रुतेरत्रयोनिशब्देनमुख्यंप्रवृत्तिकारणंपूर्वप्रज्ञैवग्राह्यं अन्येतुयोनिशब्देनपितृमातृशुद्धिमाहुः समास्यासंगतिः संपूर्वस्यासगतावित्यस्यरूपं अपिशब्दाच्छास्त्रमपिसम्यक्ज्ञानहेतुतयागुरु सत्संगस्तुततोपिगरीयान् नगाथागाथिनंशास्तीतिकेवलशास्त्रस्यप्रागेवअकिंचित्करत्वोक्तेः ॥ २७ ॥ निरारंभाःअग्निहोत्राद्यकुर्वाणाअपि हिशब्दःएतद्धस्मवैतद्विद्वांसःपूर्वेग्निहोत्रंनजुहवांचक्रिरइतिश्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति सत्संगाल्लब्धात्मविद्यानांकिमग्निहोत्रादिनेतिभावः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नसित्स्यंति सिद्धिश्चित्तशुद्धिस्तांनप्राप्नुवंति धर्माचारहीनत्वात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ अविषयैःअगोचरैरपरिचितैरित्यर्थः धर्मकामार्थसंभवाःधर्मादीनांसंभवउत्पत्तिर्येभ्यस्ते शिष्टानांवेदप्रामाण्यवादिनांसंम
ताः॥ ३१ ॥ समस्ताःएकीभूताःव्यस्ताःपृथक्पृथग्भूताः श्रेयःस्वर्गादपिप्रशस्ततरमात्मसुखं ॥ ३२॥ एवंपौरवचनैःसत्संगगुणाःअसत्संगदोषाश्चउपादानायहानायचउक्ताः धन्याइत्यादिना शत्रोरपिसुखंदेय
मितिदर्शयतिपौरनिवर्तनप्रसंगेन ॥ ३३ ॥ स्नेहोवात्सल्यंतत्सहिताअनुकंपादयास्नेहानुकंपातया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शोकसंतापविह्वलाः शोकःइष्टवियोगजंदुःखंतेनसंतापःदेहेंद्रियादेरवसादःतेनविह्वलाःव्या

असतांदर्शनात्स्पर्शात्संजल्पाच्चसहासनात् ॥ धर्माचाराःप्रहीयंतेसिद्ध्यंतिचनमानवाः॥ २९ ॥ बुद्धिश्चहीयतेपुंसांनीचैःसहसमागमात् ॥ मध्यमैर्मध्यतांयाति श्रेष्ठतांयातिचोत्तमैः ॥ ३० ॥ अनीचैर्नाप्यविषयैर्नाधर्मिष्ठैर्विशेषतः ॥ येगुणाःकीर्त्तितालोकेधर्मकामार्थसंभवाः॥ लोकाचारेषुसंभूतावेदोक्ताःशिष्टसंमताः॥ ३१ ॥ तेयुष्मासुसमस्ताश्चव्यस्ताश्चैवेहसद्गुणाः ॥ इच्छामोगुणवन्मध्येवस्तुंश्रेयोभिकांक्षिणः ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच धन्यावयंयदस्माकंस्नेहकारुण्ययंत्रिताः॥असतोपिगुणानाहुर्ब्राह्मणप्रमुखाःप्रजाः॥ ३३॥तदहंभ्रातृसहितःसर्वान्विज्ञापयामिवः॥नान्यथातद्धिकर्त्तव्यमस्मत्स्नेहानुकंपया॥३४॥ भीष्मःपितामहोराजाविदुरोजननीचमे ॥ सुहृज्जनश्चप्रायोमेनगरेनागसाह्वये ॥ ३५ ॥ तेत्वस्मद्धितकामार्थंपालनीयाःप्रयत्नतः ॥ युष्माभिःसहिताःसर्वेशोकसंतापविह्वलाः ॥ ३६ ॥ निवर्त्ततागतादूरंसमागमनशापिताः ॥ स्वजनेन्यासभूतेमेकार्यास्नेहान्वितामतिः ॥ ३७ ॥ एतद्धिममकार्याणांपरमंहृदिसंस्थितं ॥ कृतातेनतुतुष्टिर्मेसत्कारश्चभविष्यति ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच तथानुमंत्रितास्तेनधर्मराजेनताःप्रजाः ॥ चक्रुरार्त्तस्वरंघोरंहाराजन्नितिसंहताः ॥ ३९ ॥ गुणान्पार्थस्यसंस्मृत्यदुःखार्त्ताःपरमातुराः ॥ अकामाःसंन्यवर्त्तंतसमागम्याथपांडवान् ॥ ४० ॥ निवृत्तेषुतुपौरेषुरथानास्थायपांडवाः ॥ आजग्मुर्जाह्नवीतीरे प्रमाणाख्यंमहावटं ॥ ४१ ॥ तेतंदिवसशेषेणवटंगत्वातुपांडवाः ॥ ऊषुस्तांरजनींवीराःसंस्पृश्यसलिलंशुचि ॥ ४२ ॥ उदकेनैवतांरात्रिमूषुस्तेदुःखकर्शिताः ॥ अनुजग्मुश्चतत्रैतान्स्नेहात्केचिद्द्विजातयः॥ ४३॥ साग्नयोनग्नयश्चैवसशिष्यगणबांधवाः॥ सतैःपरिवृतोराजाशुशुभेब्रह्मवादिभिः॥ ४४॥ तेषांप्रादुष्कृताग्नीनांमुहूर्त्तंरम्यदारुणे ॥ ब्रह्मघोषपुरस्कारःसंजल्पःसमजायत ॥ ४५॥

कुलाः ॥ ३६ ॥ आगमनेत्यविभक्तिकं अस्माभिःसहआगमनेशापिताःममशपथंकारिताइत्यर्थः ॥३७॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ समागम्यसंपृच्छ्य ॥ ४० ॥ निवृत्तेषुतुपौरेष्वित्यादिनाधिक्पापान्धृतराष्ट्रजानित्यंतेनग्रंथेनधर्मात्मानमनिच्छंतमपिबलात्संतोऽनुगृह्णंतीत्युच्यते ॥ ४१ ॥ ऊषुःवासंचक्रुः॥ ४२ ॥ उदकेनै
वनत्वन्नेन ऊषुर्निन्युः ॥ ४३ ॥ साग्नयःदारैःसहिताः अनग्नयस्तदन्येस्नातकब्रह्मचार्यादयः ॥ ४४ ॥ प्रादुष्कृताःप्रकटीकृताःअग्नयोयैस्ते रम्यत्वंतापविरहात्संध्यारागादिशोभातश्च दारुणोरक्षःपिशाचादि
संचारकालत्वात् ब्रह्मघोषपुरस्कारःउच्चैःश्रुत्युपन्यासपूर्वकः संजल्पःपरस्परसंवादः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आश्वासयंतः वनवासस्यापिश्रेयस्करत्वोपपादनेनेतिशेषः ॥४६॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥१॥७॥ प्रभातायांअरुणोदयेनउद्दीपितायां रजन्याश्वरमभागेइतियावत् यियासतांयातुंगंतुमिच्छतां भिक्षाभुजःब्राह्मणाः ॥ १ ॥ धनंराज्यंतदुभयकृताश्रीःब्राह्मणतर्पणादिरूपाशोभाचास्माकंनष्टेत्याह वयंहीति ॥ २ ॥ व्यालाःश्वापदाःवृकव्याघ्रादयः व्यालोभुजंगमेक्रूरेश्वापदेदुष्टदंतिनीतिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ भक्ताअपिमूढाश्चेत्स्युःकिंतर्हितैरित्यतआहुः सद्धर्मदर्शिनइति सतोब्रह्मणोयेधर्माःसत्यकामत्वसत्यसंकल्पत्वादयस्तदनुभविनः॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अनुध्यानेनइष्टचिंतनेन जप्येनस्वस्त्ययनेनेत्यदृष्टद्वाराउपकारमुक्त्वादृष्टद्वारापितमाहुः कथाभिरिति ॥११॥ प्रत्यादेशंधिक्कारं॥१२॥ ॥ १३ ॥ एवंब्राह्मणभरणसामर्थ्याभावात्खिन्नंराजानंप्रतिशोकमोहनिवर्तकंवचनंशौनकआहेत्याह इत्युक्त्वेति अध्यात्मंआत्मानंशारीरंअधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअध्यात्मंवेदांतस्तत्ररतः ॥ १४ ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधःसांख्यंप्रकृतिपुरुषविवेकःतयोर्निष्णातः ॥ १५ ॥

राजानंतुकुरुश्रेष्ठंतेहंसामधुरस्वराः॥ आश्वासयंतोविप्राग्र्याःक्षपांसर्वांव्यनोदयन्॥४६॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० अरण्यपर्वणिपौरप्रत्यागमनेप्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच प्रभातायांतुशर्वर्य्यांतेषामक्लिष्टकर्मणां॥ वनंयियासतांविप्रास्तस्थुर्भिक्षाभुजोग्रतः ॥ १ ॥ तानुवाचततोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ वयंहिहृतसर्वस्वाहृतराज्याहृतश्रियः ॥ २ ॥ फलमूलामिषाहारावनंगच्छामदुःखिताः ॥ वनंचदोषबहुलंबहुव्यालसरीसृपं ॥ ३ ॥ परिक्लेशश्चवोमन्येध्रुवंतत्रभविष्यति॥ ब्राह्मणानांपरिक्लेशोदैवतान्यपिसादयेत् ॥ किंपुनर्मामितोविप्रानिवर्त्तध्वंयथेष्टतः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः गतिर्याभवतांराजंस्तांवयंगंतुमुद्यताः॥ नार्हस्यस्मान्परित्यक्तुंभक्तान्सद्धर्मदर्शिनः॥ ५॥ अनुकंपांहिभक्तेषुदेवताह्यपिकुर्वते॥ विशेषतोब्राह्मणेषुसदाचारावलंबिषु॥ ६॥ युधिष्ठिरउवाच ममापिपरमाभक्तिर्ब्राह्मणेषुसदाद्विजाः॥ सहायविपरिभ्रंशस्त्वयंसादयतीवमां ॥७॥ आहरेयुरिमेयेपिफलमूलमृगांस्तथा॥ तइमेशोकजैर्दुःखैर्भ्रातरोमेविमोहिताः॥८॥ द्रौपद्याविप्रकर्षणराज्यापहरणेनच ॥ दुःखार्दितानिमान्क्लेशैर्नाहंयोक्तुमिहोत्सहे॥९॥ ब्राह्मणाऊचुः अस्मत्पोषणजाचिंतामाभूत्तेहृदिपार्थिव॥ स्वयमाहृत्यचान्नानित्वानुयास्यामहेवयं॥ १० ॥ अनुध्यानेनजप्येनविधास्यामःशिवंतव॥ कथाभिश्चाभिरम्याभिःसहरंस्यामहेवयं॥११॥युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्नसंदेहोरमेऽहंसततंद्विजैः॥ न्यूनभावात्तुपश्यामिप्रत्यादेशमिवात्मनः॥१२॥ कथंद्रक्ष्यामिवःसर्वान्स्वयमाहृत्यभोजिनः मद्भक्त्याक्लिश्यतोनर्हान्धिक्पापान्धृतराष्ट्रजान् ॥१३॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासनृपःशोचन्निषसादमहीतले॥ तमध्यात्मरतोविद्वान्शौनकोनामवैद्विजः॥ १४ ॥ योगेसांख्येचकुशलोराजानमिदमब्रवीत्॥ १५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शोकेस्थीयतेऽननतिव्युत्पत्त्यास्थानशब्दोहेतुवचनः शोकःमनस्तापः भयंमरणात्त्रासः तयोर्हेतवःइष्टवियोगानिष्टसंयोगादयःतेषांसहस्राणीनि ॥ १६ ॥ ननुधर्मेसामर्थ्याभावादेवममशोकभयेनतुराज्यच्युतिव
नवासकृतेइत्याशंक्याह नहीति प्रवृत्तिरूपोयज्ञदानादिधर्मोज्ञानविरोधी ज्ञानेहि यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिद्वैतोपमर्दःश्रूयते कर्माणितुद्वैतोपजीवनानिअतस्तयोर्विरोधःप्रसिद्धइतिहिशब्दोद्यो
तयति पशुबीजवधादिसाध्यत्वाद्दोषबहुलश्चातएवश्रेयोघातीमोक्षविरोधी तत्रनसज्जंतेनात्यंतमभिनिवेशिनोभवंति ॥ १७ ॥ एवंकर्मनिष्ठांनिंदित्वायोगनिष्ठांग्राहयति अष्टांगामिति यमनियमासनप्राणाया
मप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावंगानीतियोगसूत्रोक्तानिसंकल्पसंबाधादीनिवावक्ष्यमाणानिअष्टौअंगानियस्याःसाबुद्धिस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजाप्रज्ञा यांसर्वकृत्स्नंअश्रेयोमूलाज्ञानंतदभिघातिनींश्रुति
स्मृतिभ्यांसमायुक्तांसम्यक्दृढीकृतां सात्वयिअवस्थिताऽस्मत्सन्निधानादितिभावः ॥ १८ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुधननाशेषु अशनवसनाद्यभावात्दुर्गेषुदुस्तरेषुशारीरदुःखेषुविपरीतास्वापत्सुस्त्रीकर्षणादिषुमनोदुःखे

शोकस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं ॥ १६ ॥ नहिज्ञानविरुद्धेषुबहुदोषेषुकर्मसु ॥ श्रेयोघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतो
भवद्विधाः ॥ १७ ॥ अष्टांगांबुद्धिमाहुर्यांसर्वाश्रेयोभिघातिनीं ॥ श्रुतिस्मृतिसमायुक्तांराजन्साव्यय्यवस्थिता ॥ १८ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुदुर्गेषुव्यापत्सुस्वजनस्यच ॥
शारीरमानसैर्दुःखैर्नसीदंतिभवद्विधाः ॥ १९ ॥ श्रूयतांचाभिधास्यामिजनकेनयथापुरा ॥ आत्मव्यवस्थानकरागीताःश्लोकामहात्मना ॥ २० ॥ मनोदेहसमु
त्थाभ्यांदुःखाभ्यामर्दितंजगत् ॥ तयोर्व्याससमासाभ्यांशमोपायमिमंशृणु ॥ २१ ॥ व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात् ॥ दुःखंचतुर्भिःशारीरंकार
णैःसंप्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ तदातत्प्रतिकाराच्चसततंचाविचिंतनात् ॥ आधिव्याधिप्रशमनंक्रियायोगद्वयेनतु ॥ २३ ॥ मतिमंतोह्यतोवैद्याःशमंप्रागेवकुर्वते ॥ मा
नसस्यप्रियाख्यानैःसंभोगोपनयैर्नृणां ॥ २४ ॥ मानसेनहिदुःखेनशरीरमुपतप्यते ॥ अयःपिंडेनतप्तेनकुंभसंस्थमिवोदकं ॥ २५ ॥ मानसंशमयेत्तस्माज्ज्ञाने
नाग्निमिवांबुना ॥ प्रशांतेमानसेह्यस्यशारीरमुपशाम्यति ॥ २६ ॥

षुचउपस्थितेषुतैःसंतोनावसीदंति शारीरंदुःखंतितिक्षयामानसंविवेकेनचनाशयितुंसमर्थाइत्यर्थः ॥ १९ ॥
आत्मव्यवस्थानकराःमनःस्थैर्यहेतवः ॥ २० ॥ व्याससमासाभ्यांविस्तरसंक्षेपाभ्यां ॥ २१ ॥ व्याधिःप्रसिद्धः अनिष्टंकंटकादि श्रमोव्यायामः इष्टंअन्नादि ॥ २२ ॥ प्रतिकारात्औषधोपानत्स्वास्थ्या
न्नादिभिरुपशमनात्आधिव्याधिप्रशमनं अविचिंतनाच्च क्वचिद्विषयेऽत्यंतनिमग्नचित्तस्यनमनोव्यथाव्याधिप्रभवावेदनाचभवतीतिप्रसिद्धं इदमेवक्रियायोगद्वयं ॥ २३ ॥ मतीति अतःवक्ष्यमाणाद्धेतोः
वैद्याःविद्यावंतः प्रागेवमानसस्यशमंकुर्वते प्रियाख्यानैःअनुकूलवचनैः बहुलाभदर्शनैर्धनहान्यादिजं संभोगोपनयैःस्त्र्यादिसमर्पणैःकामादिजं ॥ २४ ॥ मानसस्यप्राक्प्रशमनेहेतुमाह मानसेन
हीति ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्नेहोरागः सज्जतेप्रवर्त्तते प्रवृत्त्याचदुःखयोगमुपैति ॥ २७ ॥ आयासःक्लेशः स्नेहात्रागात् ॥ २८ ॥ भावःभावनासंकल्पसंज्ञा अनुरागःपश्चाद्भाविनीप्रीतिः अयंभावः दुःखजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामु
त्तरोत्तरापायेतदनंतरापायादपवर्गः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताःइतिन्यायसूत्राभ्यांअज्ञानात्संकल्पस्ततोविषयस्ततस्तत्रप्रीतिस्ततस्तल्लाभायप्रवृत्तिस्ततोजन्मततःसुखदुःखेततोरागद्वेषवासनाततः
पुनःसंकल्पइतिक्रमः तत्रमूलभूतोरागःस्नेहशब्देनोक्तःसभावस्यहेतुः ततोविषयसिद्ध्युत्तरंजायमानोरागोऽनुरागइति तत्रभावानुरागयोर्मध्येपूर्वोभावःअत्यंतमश्रेयस्करः तस्मात्संकल्पत्यागएवमुख्यंसाधनं त
थाचवक्ष्यति यत्किंचिदपिसंकल्प्यनरोदुःखेनिमज्जति नकिंचिदपिसंकल्प्यसुखमक्षय्यमश्नुतइति ॥ २९ ॥ कोटरेति रागएवदोषः ॥ ३० ॥ विप्रयोगे विषयेणसहवियोगेत्यागीनकिंतुसत्यपिसमा
गमेयोविषयदोषदर्शीसएवत्यागी सएवचविरागंभजते निर्वैरश्चद्वेषाभावान्निरवग्रहःप्रतिबंधशून्यः ॥ ३१ ॥ मित्राणिधनानिचप्राप्यतेषुस्नेहंनलिप्सेतनकामयेत् मित्रेभ्यइत्यादिकेल्यब्लोपेपंचम्यौ किंच स्व

मनसोदुःखमूलंतुस्नेहइत्यपलभ्यते ॥ स्नेहात्तुसज्जतेजंतुर्दुःखयोगमुपैतिच ॥ २७॥ स्नेहमूलानिदुःखानिस्नेहजानिभयानिच ॥ शोकहर्षौतथायासःसर्वंस्नेहात्प्र
वर्त्तते ॥ २८ ॥ स्नेहाद्भावोनुरागश्चप्रजज्ञेविषयेतथा ॥ अश्रेयस्कावुभावेतौपूर्वस्तत्रगुरुःस्मृतः ॥ २९ ॥ कोटराग्निर्यथाऽशेषंसमूलंपादपंदहेत् ॥ धर्मार्थौतुत
थाल्पोपिरागदोषोविनाशयेत् ॥ ३० ॥ विप्रयोगेनतुत्यागीदोषदर्शीसमागमे ॥ विरागंभजतेजंतुर्निर्वैरोनिरवग्रहः ॥ ३१ ॥ तस्मात्स्नेहंनलिप्सेतमित्रेभ्योध
नसंचयात् ॥ स्वशरीरसमुत्थंचज्ञानेनविनिवर्त्तयेत् ॥ ३२ ॥ ज्ञानान्वितेषुयुक्तेषुशास्त्रज्ञेषुकृतात्मसु ॥ नतेषुसज्जतेस्नेहःपद्मपत्रेष्विवोदकं ॥ ३३ ॥ रागाभिभू
तःपुरुषःकामेनपरिकृष्यते ॥ इच्छासंजायतेतस्यततस्तृष्णाविवर्धते ॥ ३४ ॥ तृष्णाहिसर्वपापिष्ठानित्योद्वेगकरीस्मृता ॥ अधर्मबहुलाचैवघोरापापानुबंधिनी
॥ ३५ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखं ॥ ३६ ॥ अनाद्यंतातुसातृष्णाअंतर्देहगतानृणां ॥ विनाशय
तिभूतानिअयोनिजइवानलः ॥ ३७ ॥ यथैधःस्वसमुत्थेनवह्निनानाशमृच्छति ॥ तथाऽकृतात्मालोभेनसहजेनविनश्यति ॥ ३८ ॥

शरीराल्लिंगाख्यात्समुत्थंउत्पन्नमपिस्नेहंज्ञानेनभोग्यानामवस्तुत्वानित्यत्वज्ञानेननाशयेत् ॥ ३२ ॥ ज्ञानान्वितेषुनित्यानित्यविवेकवत्सु युक्तेषुनित्यवस्तुप्राप्तयेउद्युक्तेषु ततएवशास्त्रज्ञेषु कृतात्मसुध्यानेनसं
स्कृतचित्तेषु तेषुप्रसिद्धेषुस्नेहोरागोनसज्जतेनसंगंप्राप्नोति ॥ ३३ ॥ रागःरम्यवस्तुदर्शनेचित्तस्योत्फुल्लता कामस्तल्लिप्सा इच्छालब्धेतस्मिन्नुरुच्यतिशयात्पुनस्तदभिलाषः पुनःपुनस्तल्लाभेप्यतृप्तिस्तृष्णा
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ जीयतःजरामृत्युयस्तस्य ॥ ३६ ॥ अन्नाद्यंतातन्मलवासनानामनादित्वात् अंतर्देहःबाह्यतरोदेहोऽन्नमयःबाह्योलिंगशरीरंअंतर्देहोमनस्तद्गता अयःतप्तायःपिंडंनिजःस्वरूपस्थःअनलोवन्हिः
अयोनिजमिवानलमितिपाठेतुनास्तिअलंपर्याप्तिर्यस्यतत् इंधनसहस्रैरतृप्तंतेजोऽग्न्याख्यमितिविशेष्यमध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३७ ॥ अकृतात्माअनिर्जितचेताः ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ केषांचित्मूढानांधीमतामप्यर्थोनआत्यंतिकश्रेयस्करइत्याह अर्थश्रेयसिअर्थसाध्येश्रेयसिज्योतिष्टोमादौ ॥ ४१ ॥ कार्पण्यंअर्थव्ययोपस्थितौदैन्यं दर्पःपरपरिभवेच्छा मानःअहमेवश्रेष्ठः इतिमतिः भयंस्वोच्छेदशंका उद्वेगःशंकाकृतंचित्तस्यानवस्थितत्वं ॥४२॥ ४३॥ सहंतिसहंत ॥४४॥ अर्थाःदुःखंप्रयच्छंतियदिपरित्यक्तुमिष्यंते तस्मात्नाशंअर्थार्जनादिजंदुःखंनचिंतयेत् ॥४५॥ पिपासायाः तृष्णायाः ॥ ४६ ॥ गृध्येत्इच्छांनकर्यात् तत्रयौवनादौ ॥ ४७ ॥ संचयान्अर्थान् तज्जान्अर्थत्यागजान् अनीहार्थःयदृच्छालब्धोर्थः ॥ ४८ ॥ नस्पर्शनंअस्पर्शनं सुसुपेतिनशब्देननैकधेत्यादिवत्समासः

राजतःसलिलादग्नेश्चोरतःस्वजनादपि ॥ भयमर्थवतांनित्यंमृत्योःप्राणभृतामिव ॥ ३९॥ तथाह्यामिषमाकाशेपक्षिभिःश्वापदैर्भुवि ॥ भक्ष्यतेसलिलेमत्स्यैस्तथासर्वत्रवित्तवान् ॥४०॥ अर्थएवहिकेषांचिदनर्थंभजतेनृणां ॥ अर्थश्रेयसिचासक्तोनश्रेयोविंदतेनरः ॥४१॥ तस्मादर्थागमाःसर्वेमनोमोहविवर्द्धनाः ॥कार्पण्यंदर्पमानौचभयमुद्वेगएवच ॥ ४२॥ अर्थजानिविदुःप्राज्ञादुःखान्येतानिदेहिनां ॥ अर्थस्योत्पादनेचैवपालनेचतथाक्षये ॥ ४३॥ सहंतिचमहद्दुःखंघ्नंतिचैवार्थकारणात् ॥ अर्थादुःखंपरित्यक्तुंपालिताश्चैवशत्रवः ॥४४॥ दुःखेनचाधिगम्यंतेतस्मान्नाशंनचिंतयेत् ॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडिताः ॥ ४५॥ अंतोनास्तिपिपासायाःसंतोषःपरमंसुखं ॥ तस्मात्संतोषमेवेहपरंपश्यंतिपंडिताः ॥ ४६॥ अनित्यंयौवनंरूपंजीवितंरत्नसंचयः ॥ ऐश्वर्यंप्रियसंवासोगृध्येत्तत्रनपंडितः ॥४७॥ त्यजेतसंचयांस्तस्मात्तज्जान्क्लेशान्सहेतच ॥ नहिसंचयवान्कश्चिद्दृश्यतेनिरुपद्रवः ॥ अतश्चधार्मिकैःपुंभिरनीहार्थःप्रशस्यते ॥ ४८॥ धर्मार्थंयस्यवित्तेहावरंतस्यनिरीहता ॥ प्रक्षालनाद्धिपंकस्यश्रेयोनस्पर्शनंनृणां ॥ ४९ ॥ युधिष्ठिरैवंसर्वेषुनस्पृहांकर्तुमर्हसि ॥ धर्मेणयदितेकार्यंविमुक्तेच्छोभवार्थतः ॥ ५० ॥ युधिष्ठिरउवाच नार्थोपभोगलिप्सार्थमियमर्थेप्सुताभम ॥ भरणार्थंतुविप्राणांब्रह्मन्कांक्षेनलोभतः ॥ ५१ ॥ कथंह्यस्मद्विधोब्रह्मन्वर्त्तमानोगृहाश्रमे ॥ भरणंपालनंचापिनकुर्यादनुयायिनां ॥५२॥ संविभागोहिभूतानांसर्वेषामेवदृश्यते ॥ तथैवापचमानेभ्यःप्रदेयंगृहमेधिना ॥५३॥ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन ॥५४॥ देयमार्तस्यशयनंस्थितश्रांतस्यचासनं ॥ तृषितस्यचपानीयंक्षुधितस्यचभोजनं ॥५५॥

॥ ४९ ॥ एवंसर्वेषुअर्थवत्यौवनादिषु अर्थतःधनात् ॥ ५० ॥ अर्थोपभोगःविषयोपभोगः अर्थेप्सुताधनेप्सुता अर्थःप्रकारेविषयेवित्तकारणवस्तुष्वितिविश्वः आत्मोपभोगेतिपाठोनिर्मूलः ॥ ५१ ॥ ५२॥ भूतानामितिदेवपितृमनुष्याणामुपलक्षणं दृश्यतेपंचमहायज्ञेषु अपचमानेभ्यः यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेर्यत्यादिभ्यः ॥ ५३ ॥ तृणानिआसनार्थानि ॥ ५४॥ स्थितश्रांतस्यस्थितः ऊर्ध्वंस्थितःतस्मात्हितस्यश्रांतस्यचआसनंतृणमयंदद्यादतिथयेइतिशेषः ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यायेनवर्णाश्रमानुरूप्येण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ वृथाश्राद्धयज्ञादिनिमित्तंविना देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभागितिस्मृतेः यत्अन्नंननिर्वपेत्नदद्यात् देवपितृभूतमनुष्येभ्यइतिशेषः ॥५८ ॥ विश्वंसर्व जातीयंप्राणिजातंदेवोदेवतायस्मिन्तत्विश्वदेवं स्वार्थेतद्धितः वैश्वदेवंनामकर्म ॥५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अपरिक्लिष्टंकार्पण्यंविना अध्वनिवर्त्ततेमार्गस्थाय ॥६२॥ धर्मपरं गार्हस्थ्यात्परोधर्मोनास्तीतिभावः ॥ ६३ ॥ अपत्रपतेनिर्लज्जइतिअपवादंलभते ॥ ६४ ॥ अप्राज्ञइतिछेदः प्रकर्षेणअज्ञःप्राज्ञइतिवा शिश्नोदरकृतेइति दिव्यांगनाभोगलिप्सयादिव्यरूपादिभोगलिप्सयाचविघसंदेवताद्युपयुक्तशेषंकामुकोब ह्वकरोति मोहआत्माज्ञानं रागस्तज्जेप्रपंचेप्रीतिः वशंइच्छाऐश्वर्यंवातैःआक्रांतः वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः इंद्रियार्थाःशब्दादयस्तेषांवशआयत्ततातदनुगःतदर्थो ॥६५॥ हारिभिःहरणशीलैः एवंवर्णाश्र माभिमानपूर्वकंयज्ञादीननुतिष्ठतामात्मस्वरूपाज्ञानात्तत्तत्कर्मफलतयाउपस्थितेषुविषयेषुरागवतामिंद्रियैर्विषयान्प्रतिह्वतानांतत्रनिमग्नचित्तानांपरमार्थस्यात्यंतास्फुरणलक्षणंविमूढसंज्ञत्वंभवतीत्युक्तं ॥ ६६॥

चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्यात्सुभाषितां ॥ उत्थायचासनंदद्यादेषधर्मःसनातनः ॥ प्रत्युत्थायाभिगमनंकुर्यान्न्यायेनचार्चनां ॥५६॥ अग्निहोत्रमनड्वांश्च ज्ञातयोतिथिबांधवाः ॥ पुत्रादाराश्चभृत्याश्चनिर्दहेयुरपूजिताः ॥५७॥ आत्मार्थंपाचयेन्नान्नंनवृथाघातयेत्पशून् ॥ नचतत्स्वयमश्नीयाद्विधिवद्यन्ननिर्वपेत् ॥५८॥ श्वभ्यश्चश्वपचेभ्यश्चवयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रातश्चदीयते ॥ ५९ ॥ विघसाशीभवेत्तस्मान्नित्यंचामृतभोजनः ॥ विघसोभुक्त शेषंतुयज्ञशेषंतथाऽमृतं ॥ ६० ॥ चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्याच्चसूनृतां ॥ अनुव्रजेदुपासीतसयज्ञःपंचदक्षिणः ॥ ६१ ॥ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्त्तते ॥ श्रांतायादृष्टपूर्वायतस्यपुण्यफलंमहत् ॥ ६२ ॥ एवंयोवर्त्ततेवृत्तिंवर्त्तमानोगृहाश्रमे ॥ तस्यधर्मपरंप्राहुःकथंवाविप्रमन्यसे ॥ ६३॥ शौनकउवाच अहोबत महत्कष्टंविपरीतमिदंजगत् ॥ येनापत्रपतेसाधुरसाधुस्तेनतुष्यति ॥६४॥ शिश्नोदरकृतेऽप्राज्ञःकरोतिविघसंबहु ॥ मोहरागवशाक्रांतइंद्रियार्थवशानुगः ॥६५॥ ह्रियतेबुध्यमानोपिनरोहारिभिरिंद्रियैः ॥ विमूढसंज्ञोदुष्टाश्वैरुद्भ्रांतैरिवसारथिः ॥ ६६ ॥ षडिंद्रियाणिविषयंसमागच्छंतिवैयदा ॥ तदाप्रादुर्भवत्येषांपूर्वसंक ल्पजंमनः ॥ ६७ ॥ मनोयस्येंद्रियस्येहविषयान्यातिसेवितुं ॥ तस्यौत्सुक्यंसंभवतिप्रवृत्तिश्चोपजायते ॥६८॥

तदुपपादयति षडिति दीपप्रभावत्तैजसंमनःनेत्रा दिद्वारातत्तद्विषयंप्रतिगत्वातदावरकमज्ञानमभिभाव्यतंविषयंप्रकाशयतियदातदाएषांविषयविदांमनःतत्तद्विषयहानोपादानोपेक्षालोचनाख्यमननात्मकमंतःकरणंप्रादुर्भवतिविशेषेणपीनंभवति तत्रपूर्वसंकल्प जंयथापूर्वसंस्कारं हीनेप्युपादेयबुद्धिरुत्तमेहानबुद्धिर्विपरीतावाबुद्धिर्भवतिसोयंमनःप्रादुर्भावः ॥ ६७ ॥ तस्मिंश्चजातेकिंस्यात्तदाह मनोयस्येति यस्यपुंसःमनःइंद्रियस्यइंद्रियाणांविषयान्शब्दादीन्से वितुंयातिउच्चलतितस्यतद्विषयभोगार्थंऔत्सुक्यंविलंबासहत्वंभवतिच ततःप्रवृत्तिर्जायते ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रवृत्तश्चलोभाग्नौमोहाग्नौपतति यतःकामेनविषयबाणैर्निहतःअतिरागान्मुह्यतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ महामोहेअंधेतमसि ॥ ७० ॥ अविद्याआत्माज्ञानं ततःपरमानंदतिरोधनात्क्षुद्रानंदप्राप्तयेकर्म ततस्तत्फलभोगेष्वतृप्तिस्तृष्णा ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अबुधानांगृहस्थानांविघसाशनमेवपरमोधर्मइतिमन्वानानांगतिःकर्मनिष्ठाफलंउक्तं ॥ बुधानांतेभ्योन्येषांसंन्यासिनामपिगतिंमेमत्तःशृणु ॥ धर्मेश्रेयसिप्रवृत्तिधर्मोपिप्रशस्यःनिवृत्तिधर्मःप्रशस्यतरःतस्मिन्रताः अतएवविमोक्षरतयः ॥ ७३ ॥ तदिदमिति कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेत्शतंसमाइति त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुःप्रत्यक्परंपदमितिचद्विविधाअपिश्रुतयःसंति तत्रयेऽभिमानात्कर्मकुर्वंतेतेपूर्वोक्तरीत्यांधंतमोविशंति ॥ येचशुद्धाःसंन्यासिनस्तेकृतकृत्याएवभवंतितवतुमध्यमस्यगतिरियमित्याह तस्मादिति तथाचवक्ष्यति एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच

ततःसंकल्पबीजेनकामेनविषयेषुभिः ॥ विद्धःपततिलोभाग्नौज्योतिर्लोभात्पतंगवत् ॥ ६९ ॥ ततोविहारैराहारैर्मोहितश्चयथेप्सया ॥ महामोहेसुखेमग्नोनात्मानमवबुध्यते ॥ ७० ॥ एवंपततिसंसारेतासुतास्विहयोनिषु ॥ अविद्याकर्मतृष्णाभिर्भ्राम्यमाणोथचक्रवत् ॥ ७१ ॥ ब्रह्मादिषुतृणांतेषुभूतेषुपरिवर्तते ॥ जलेभुवितथाकाशेजायमानःपुनःपुनः ॥ ७२ ॥ अबुधानांगतिस्त्वेषाबुधानामपिमेशृणु ॥ येधर्मेश्रेयसिरताविमोक्षरतयोजनाः ॥ ७३ ॥ तदिदंवेदवचनंकुरुकर्मत्यजेतिच ॥ तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत् ॥ ७४ ॥ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमादमः ॥ अलोभइतिमार्गोयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः ॥ ७५ ॥ अत्रपूर्वश्चतुर्वर्गःपितृयाणपथेस्थितः ॥ कर्त्तव्यमितियत्कार्यंनाभिमानात्समाचरेत् ॥ ७६ ॥ उत्तरोदेवयानस्तुसद्भिराचरितःसदा ॥ अष्टांगेनैवमार्गेणविशुद्धात्मासमाचरेत् ॥ ७७ ॥ सम्यक्संकल्पसंबंधात्सम्यक्चेंद्रियनिग्रहात् ॥ सम्यग्व्रतविशेषाच्चसम्यक्चगुरुसेवनात् ॥ ७८ ॥ सम्यगाहारयोगाच्चसम्यक्चाध्ययनागमात् ॥ सम्यक्कर्मोपसंन्यासात्सम्यक्चित्तनिरोधनात् ॥ ७९ ॥ एवंकर्माणिकुर्वंतिसंसारविजिगीषवः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताऐश्वर्यंदेवतागताः ॥ ८० ॥ रुद्राःसाध्यास्तथादित्यावसवोथतथाश्विनौ ॥ योगैश्वर्येणसंयुक्ताधारयंतिप्रजाइमाः ॥ ८१ ॥ तथात्वमपिकौंतेयशममास्थायपुष्कलं ॥ तपसासिद्धिमन्विच्छयोगसिद्धिंचभारत ॥ ८२ ॥

कर्त्तव्यानीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तममिति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ पितृयाणपथेधूमादिमार्गेआवृत्तिफले कर्त्तव्यंअवश्यानुष्ठेयंनित्याग्निहोत्रसंध्योपासनादि अभिमानात्संगात् ॥ ७६ ॥ उत्तरश्चतुर्वर्गःसत्यंदमःक्षमाअलोभश्चदेवयानोऽर्चिरादिमार्गोऽनावृत्तिफलःअष्टांगेनवक्ष्यमाणसंकल्पसंबंधाद्यंगाष्टकवतामार्गेणप्रकारेणयत्कर्त्तव्यंतदाचरेदितिपूर्वेणसंबंधः शुद्धात्माशुद्धचित्तः ॥ ७७ ॥ संकल्पोमानसंकर्मतस्यसंबंधोनिरोधःतेनअंतरिंद्रियनिग्रहाख्यःशमउक्तः इंद्रियनिग्रहोदमः व्रतविशेषःअहिंसादीनिव्रतानितेषांविशेषःसार्वभौमत्वं सर्वदेशेकालेषुचसर्वप्रकारेणहिंसात्याग इत्यर्थः ७८ ॥ आहारोहितमितमेध्याशनंतस्ययोगात् कर्मणांविधिवत्त्यागः ततश्चित्तनिरोधनात् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्ममयीयज्ञयुद्धादिकर्मरूपसाधनप्रधानासिद्धिः पितृमातृमयीद्यौःपितापृथिवीमातेतिश्रुतेः परलोकइहलोकफलप्रधाना सात्वयाप्राप्तैव चकारएवशब्दार्थः तपसादेवताध्यानजपादिनायासिद्धिस्तां ॥८३॥ अनुग्रहात्तपसइतिशेषः ॥ ८४ ॥ इत्यारण्यकेप॰नै॰भा॰द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ शौनकेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ धर्मेणयोगमयेननतुकर्मणा ॥ ४ ॥ सूर्याराधनंविवक्षुःसूर्यस्यसार्वात्म्यंतावदाहप्ररोचनार्थं सविताप्रसविताउत्पादकः परमात्मेत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेजोरसान्जलानि उद्धृत्यआदायमहींनिविशतेस्वोष्मणामहींवासयति ॥ ६ ॥ ओषधीपतिश्चंद्रः दिवस्तेजःअंतरिक्षगतंमेघा

पितृमातृमयीसिद्धिःप्राप्ताकर्ममयीचते ॥ तपसासिद्धिमन्विच्छद्विजानांभरणायवै ॥ ८३ ॥ सिद्धाहियद्यदिच्छंतिकुर्वंतेतदनुग्रहात् ॥ तस्मात्तपःसमास्थाय कुरुष्वात्ममनोरथं ॥८४॥ इ॰म॰भा॰आरण्यकेप॰अ॰प॰पांडवानांप्रव्रजनेद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच शौनकेनैवमुक्तस्तुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पुरोहितमुपागम्यभ्रातृमध्येब्रवीदिदं ॥ १ ॥ प्रस्थितंमानुयांतीमेब्राह्मणावेदपारगाः ॥ नचास्मिपोषणेशक्तोबहुदुःखसमन्वितः ॥ २ ॥ परित्यक्तुंनशक्तोस्मिदानशक्तिश्चनास्तिमे ॥ कथमत्रमयाकार्यंतद्ब्रूहिभगवन्मम ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच मुहूर्त्तमिवसध्यात्वाधर्मेणान्विष्यतांगतिं ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंधौम्योधर्मभृतांवरः ॥ ४ ॥ धौम्यउवाच पुरासृष्टानिभूतानिपीड्यंतेक्षुधयाभृशं ॥ ततोनुकंपयातेषांसवितास्वपितायथा ॥ ५ ॥ गत्वोत्तरायणंतेजोरसानुद्धृत्यरश्मिभिः ॥ दक्षिणायनमावृत्तोमहींनिविशतेरविः ॥ ६ ॥ क्षेत्रभूतेततस्तस्मिन्नोषधीरोषधीपतिः ॥ दिवस्तेजःसमुधृत्यजनयामासवारिणा ॥ ७ ॥ निषिक्तश्चंद्रतेजोभिःस्वयोनौनिर्गतेरविः ॥ ओषध्यःषड्रसामेध्यास्तदन्नंप्राणिनांभुवि ॥ ८ ॥ एवंभानुमयंह्यन्नंभूतानांप्राणधारणं ॥ पितैषसर्वभूतानांतस्मात्तंशरणंव्रज ॥ ९ ॥ राजानोहिमहात्मानोयोनिकर्मविशोधिताः ॥ उद्धरंतिप्रजाःसर्वास्तपआस्थायपुष्कलं ॥ १० ॥ भीमेनकार्त्तवीर्येणवैन्येननहुषेणच ॥ तपोयोगसमाधिस्थैरुत्धृताह्यापदःप्रजाः ॥ ११ ॥ तथात्वमपिधर्मात्मन्कर्मणाचविशोधितः ॥ तपआस्थायधर्मेणद्विजातीन्भरभारत ॥ १२ ॥ जनमेजयउवाच कथंकुरूणामृषभःसतुराजायुधिष्ठिरः ॥ विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भुतदर्शनं ॥ १३ ॥

कारेणपरिणतंतेजःउद्धृत्यमेघानुद्राव्येत्यर्थः जनयामासतदुत्थेनवारिणाओषधीः ॥ ७ ॥ स्वयोनौबीजेनिर्गतेअंकुरादिरूपेणनिष्पन्नेसतिरविरेवओषधीरूपोभवति तदन्नंताभ्यऔषधीभ्योन्नंअदनीयंधान्यं तच्चपुनर्जलोष्मयोगादंकुरादिक्रमेणधान्ययोनिरितिरविरेवान्नंअन्नयोनित्वात् अन्येतुयदादर्शेचंद्रेस्वयोनौसूर्यएकतांगच्छतितदाचंद्रतेजोभिरमृतमयैर्निषिक्तोभवति ततश्चंद्ररूपेणवहिर्निर्गत्यओषधीराप्यायतितेनान्नंभवतीत्याहुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तपोयोगःव्रतस्वीकारः तत्पूर्वकःसमाधिर्ध्यानंतत्स्थैः तन्निष्ठैः ॥ ११ ॥ धर्मेणध्यानेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४॥ १५ ॥ सूर्योर्यमेति अत्रसूर्योपाधिकंब्रह्मसर्वकर्तृत्वसर्वज्ञत्वसर्वात्मत्वादिभिर्धर्मैस्तूयतेतद्यथा सूर्यःसूतेआलोकमितिसूर्यः १ अर्यमागतिमत्वात् २ भगःसर्वैश्वर्यसंपन्नत्वात् ३ त्वष्टाविश्वशिल्पकरत्वात् ४ पूषापोषकः ५ अर्कःअर्चनीयः ६ सविताजगत्प्रसवनात् ७ रविःवेदत्रयीशब्दमयः ८ गभस्तिमान्सहस्रकिरणः ९ अजोऽनादिः १० कालःमुहूर्तादिःतत्प्रवर्त्तकत्वात् ११ मृत्युःप्राणहर्ता १२ धाताजगत्कर्ता १३ प्रभाकरःदीप्तिकरः १४ ॥ १६ ॥ पृथिवीत्यादिनामभिःसार्वात्म्यस्यैवप्रपंचः परायणंमूलकारणं २० ॥ १७ ॥ २८ शुचिरग्निः २९ शौरिःकृष्णः ३० ॥ १८ ॥ ४० तेजसांपतिःसूर्यः ४१ धर्मध्वजोधर्मप्रधानः ४२ ४३ वेदांगःवेदशरीरःत्रयीमयत्वात् ४४ ४५ ॥ १९ ॥ ४८ कलिःसर्वमलाश्रयइत्येकंनाम ४९ ॥ २० ॥ अश्वत्थःसंसारवृक्षःसएवसंवत्सरकरः नतुषष्ठःपदार्थःकालोनामकश्चिदस्ति कालोपाधिभूतंद्रव्यमेवस्वस्यअतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्भवतीतिभावः ५६ कालचक्रःकालप्रवर्त्तकोयोविभावसुःसइत्येकंनाम ५७ पुरुषःपूर्षुकर्मेंद्रियपंचकज्ञानेंद्रियपंचकमनआदिचतुष्टयप्राणादिपंचकभूतपंचककामकर्माविद्याख्यासुवसतीतिपुरुषःजीवरूपः ५८ सएवशाश्वतआद्यंतशून्यः ५९ योगीकर्मज्ञानाधिकारी ६० व्यक्ताव्यक्तःकार्यकारणात्मा ६१ सनातनोनिरुपाधिः ६२ ॥ २१ ॥ ६५ तमोनुदःअज्ञानहंतामोक्षदइत्यर्थः ६६ अंशःअंशयतिविभाजयतिकर्मफलानीत्यंशः ६९ जीवनःजलवज्जीवनहेतुः ७१ ७२ ॥ २२ ॥ संवर्तकःप्रलयकालिकोवह्निरित्येकं ७७ ॥ २३ ॥ सर्वेषांधातूनांत्वगादीनांदेहगतानांनिषेचितासेचकआप्यायकः ८८ ॥ २४ ॥

वैशंपायनउवाच श्रृणुष्वावहितोराजन्शुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ क्षणंचकुरुराजेंद्रसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १४ ॥ धौम्येनतुयथापूर्वंपार्थायसुमहात्मने ॥ नामाष्टशतमाख्यातंतच्छृणुष्वमहामते ॥ १५ ॥ धौम्यउवाच सूर्योर्यमाभगस्त्वष्टापूषार्कःसवितारविः ॥ गभस्तिमानजःकालोमृत्युर्धाताप्रभाकरः ॥ १६ ॥ पृथिव्यापश्चतेजश्चखंवायुश्चपरायणं ॥ सोमोबृहस्पतिःशुक्रोबुधोंगारकएवच ॥ १७ ॥ इंद्रोविवस्वान्दीप्तांशुःशुचिःशौरिःशनैश्चरः ॥ ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस्कंदोवैवरुणोयमः ॥ १८ ॥ वैद्युतोजाठरश्चाग्निरैंधनस्तेजसांपतिः ॥ धर्मध्वजोवेदकर्त्तावेदांगोवेदवाहनः ॥ १९ ॥ कृतंत्रेताद्वापरश्चकलिःसर्वमलाश्रयः ॥ कलाकाष्ठामुहूर्त्ताश्चक्षपायामस्तथाक्षणः ॥ २० ॥ संवत्सरकरोऽश्वत्थःकालचक्रोविभावसुः ॥ पुरुषःशाश्वतोयोगीव्यक्ताव्यक्तःसनातनः ॥ २१ ॥ कालाध्यक्षःप्रजाध्यक्षोविश्वकर्मातमोनुदः ॥ वरुणःसागरोंशश्चजीमूतोजीवनोरिहा ॥ २२ ॥ भूताश्रयोभूतपतिःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ स्रष्टासंवर्त्तकोवह्निःसर्वस्यादिरलोलुपः ॥ २३ ॥ अनंतःकपिलोभानुःकामदःसर्वतोमुखः ॥ जयोविशालोवरदःसर्वधातुनिषेचिता ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मनोरूपीसुपर्णइत्येकं ८९ भूतादिरहंकारः ९० आदिदेवोऽदितेःसुतइत्येकंनाम विष्णुरित्यर्थः ९५ ॥ २५ ॥ पितामाता पितामहःद्यावापृथिव्योःपिताहिरण्यगर्भस्तस्यापिपितेत्यर्थः ९८ स्वर्गद्वारंब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारं सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतीतिश्रुतेः तदेवप्रजाद्वारं अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिक्रमेणइहपरलोकप्रापकइत्यर्थः ९९ मोक्षद्वारंक्रममुक्तिस्थानभूतंत्रिविष्टपंस्वर्गभूमिरित्येकं १०० ॥ २६ ॥ मैत्रेयःमित्रेषुसर्वभूताभयप्रदेषुसाधुर्मैत्रेयः १०७ करुणान्वितइतिपतितव्रात्यादीनामपित्रातेत्यर्थः १०८ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुचिश्चा

मनःसुपर्णोभूतादिःशीघ्रगःप्राणधारकः॥ धन्वंतरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेःसुतः॥ २५॥ द्वादशात्मारविंदाक्षःपितामातापितामहः ॥ स्वर्गद्वारंप्रजाद्वारंमोक्ष द्वारंत्रिविष्टपं॥ २६॥ देहकर्त्ताप्रशांतात्माविश्वात्माविश्वतोमुखः॥ चराचरात्मासूक्ष्मात्मामैत्रेयःकरुणान्वितः ॥ २७ ॥ एतद्वैकीर्त्तनीयस्यसूर्यस्यामिततेजसः॥ नामाष्टशतकंचेदंप्रोक्तमेतत्स्वयंभुवा ॥ २८ ॥ सुरगणपितृयक्षसेवितंह्यसुरनिशाचरसिद्धवंदितं ॥ वरकनकहुताशनप्रभंप्रणिपतितोस्मिहितायभास्करं॥ २९॥ सूर्योदयेयःसुसमाहितःपठेत्सपुत्रदारान्धनरत्नसंचयान्॥ लभेतजातिस्मरतांनरःसदाधृतिंचमेधांचसविंदतेपुमान् ॥ ३० ॥ इमंस्तवंदेववरस्ययोनरःप्रकीर्त्तयेच्छुचिसुमनाःसमाहितः ॥ विमुच्यतेशोकदवाग्निसागराल्लभेतकामान्मनसायथेप्सितान्॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तस्तुधौम्येनतत्कालसदृशंवचः॥ विप्रत्यागसमाधिस्थःसंयतात्मादृढव्रतः॥ ३२ ॥ धर्मराजोविशुद्धात्मातपआतिष्ठदुत्तमं॥ पुष्पोपहारैर्बलिभिरर्चयित्वादिवाकरं॥ ३३॥ सोवगाह्यजलंराजादेवस्याभिमुखोभवत्॥ योगमास्थायधर्मात्मावायुभक्षोजितेंद्रियः ॥ ३४ ॥ गांगेयंवार्युपस्पृश्यप्राणायामेनतस्थिवान्॥ शुचिःप्रयतवाग्भूत्वास्तोत्रमारब्धवांस्ततः॥ ३५॥ युधिष्ठिरउवाच त्वंभानोजगतश्चक्षुस्त्वमात्मासर्वदेहिनां॥ त्वंयोनिःसर्वभूतानांत्वमाचारःक्रियावतां॥ ३६॥

सौसुमनाश्चेतिकर्मधारयः शोकएवदवाग्निर्यस्मिन्तस्मात्सागरात्सागरवदपारात्संसारात् ॥ ३१ ॥ विप्रत्यागसमाधिस्थःविप्रेभ्यस्त्यागःत्यज्यमानमन्नंतदर्थंसमाधिस्थःनियमस्थः यूपदार्वादिवत्प्रकृतिविकाराभावेपिचतुर्थीसमासः अश्वघासादिवत्षष्ठीसमासोवा संयतात्मानियमितचित्तः ॥ ३२ ॥ तपःसूर्याष्टशतनामजपाख्यं ॥ ३३ ॥ योगंचित्तैकाग्र्यंआस्थायकृत्वा ॥ ३४ ॥ प्राणानांआसमंतात्यमनंनिग्रहस्तेनप्राणायामेन आरब्धवान्ततःजपानंतरं ॥ ३५ ॥ चक्षुःचक्षुरादिप्रवर्त्तकत्वात् बाह्यरूपेणचचक्षुरनुग्राहकत्वात् अतएवसर्वदेहिनामात्मायोनिःउत्पत्तिलयस्थानं भूतानांवियदादीनां आचारःआसमंताच्चारयतीत्याचारोंतर्यामी ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सांख्यानांज्ञाननिष्ठानां योगिनांचित्तनिरोधकानांअनावृतार्गलद्वारंत्वं आवृणोतीत्यावृतंकपाटं कर्त्तरिक्तः अर्गलाकपाटविष्टंभकंतिर्यक्काष्ठंतदुभयरहितंमुक्तिद्वारंत्वं मुमुक्षतांगतिश्चत्वमेव प्राप्यंपदमपित्वमे वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ निर्व्याजंराजवत्प्रत्युपकाराशाख्यंमिषंविनाकेवलंकृपयैवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिश्रुतिप्रसिद्धाः गणास्तदन्यानिविश्वेदेवादीनिसमुदायदैवतानि सिद्धिंज्ञानं ॥ ४१ ॥ उपयांतित्वामेव त्वांअर्चयित्वातुप्राप्तमनोरथाभवंति ॥ ४२ ॥ सप्तार्यमाग्निष्वात्तादयः प्रधानतांजगत्कारणतां ॥ ४३ ॥ ४४॥

त्वंगतिःसर्वसांख्यानांयोगिनांत्वंपरायणं ॥ अनावृतार्गलद्वारंत्वंगतिस्त्वंमुमुक्षतां ॥३७॥ त्वयासंधार्यतेलोकस्त्वयालोकःप्रकाश्यते ॥ त्वयापवित्रीक्रियतेनि र्व्याजंपाल्यतेत्वया ॥ ३८ ॥ त्वामुपस्थायकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः ॥ स्वशाखाविहितैर्मंत्रैरर्चंत्यृषिगणार्चित ॥३९॥ तवदिव्यंरथंयांतमनुयांतिवरार्थिनः ॥ सिद्धचारणगंधर्वायक्षगुह्यकपन्नगाः ॥ ४० ॥ त्रयस्त्रिंशच्चवैदेवास्तथावैमानिकागणाः ॥ सोपेंद्राःसमहेंद्राश्चत्वामिष्ट्वासिद्धिमागताः ॥ ४१ ॥ उपयांत्यर्च यित्वातुत्वांवैप्राप्तमनोरथाः ॥ दिव्यमंदारमालाभिस्तूर्णंविद्याधरोत्तमाः ॥ ४२ ॥ गुह्याःपितृगणाःसप्तयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ तेपूजयित्वात्वामेवगच्छंत्याशु प्रधानतां ॥ ४३ ॥ वसवोमरुतोरुद्रायेचसाध्यामरीचिपाः ॥ वालखिल्यादयःसिद्धाःश्रेष्ठत्वंप्राणिनांगताः ॥ ४४ ॥ सब्रह्मकेषुलोकेषुसप्तस्वप्यखिलेषुच ॥ नतद्भूतमहंमन्येयदर्कादतिरिच्यते ॥४५॥ संतिचान्यानिसत्वानिवीर्यवंतिमहांतिच ॥ नतुतेषांतथादीप्तिःप्रभावोवायथातव ॥४६॥ ज्योतींषित्वयिसर्वाणि त्वंसर्वज्योतिषांपतिः ॥ त्वयिसत्यंचसत्त्वंचसर्वेभावाश्चसात्त्विकाः ॥ ४७ ॥ त्वत्तेजसाकृतंचक्रंसुनाभंविश्वकर्मणा ॥ देवारीणांमदोयेननाशितःशार्ङ्गधन्वना ॥ ४८ ॥ त्वमादायांशुभिस्तेजोनिदाघेसर्वदेहिनां ॥ सर्वौषधिरसानांचपुनर्वर्षासुमुंचसि ॥ ४९ ॥ तपंत्यन्येदहंत्यन्येगर्जंत्यन्येतथाघनाः ॥ विद्योतंतेप्रवर्षंतित वप्रावृषिरश्मयः ॥ ५० ॥ नतथासुखयत्यग्निर्नप्रावारानकंबलाः ॥ शीतवातार्दितंलोकंयथातवमरीचयः ॥ ५१ ॥ त्रयोदशद्वीपवतींगोभिर्भासयसेमहीं ॥ त्र याणामपिलोकानांहितायैकःप्रवर्त्तसे ॥ ५२ ॥ तवयद्युदयोनस्यादंधंजगदिदंभवेत् ॥ नचधर्मार्थकामेषुप्रवर्त्तेरन्मनीषिणः ॥५३॥ आधानपशुबंधेष्टिमंत्रय ज्ञतपःक्रियाः ॥ त्वत्प्रसादादवाप्यंतेब्रह्मक्षत्रविशांगणैः ॥ ५४ ॥

अस्यसार्वात्म्यमाह सब्रह्मकेष्विति नमन्येनास्तीतिमन्ये सर्वस्यैकात्म्यात् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सत्त्यं सत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाय्वाकाशौतदात्मकंसत्त्यं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वं सात्विकाभावाःधर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यमित्याद्याः ॥ ४७ ॥ सुनाभंसुदर्शनं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ प्रावाराः वस्त्रविशेषाः ॥ ५१ ॥ त्रयोदशद्वीपवतीं सुदर्शनाद्यवांतरद्वीपयोगात् गोभिःरश्मिभिः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ अमानवस्येतिछेदः अमानवोऽर्चिरादिमार्गेणगतस्यब्रह्मलोकप्रापकःपुरुषः ॥ ५६॥ ५७ ॥ त्वद्दीधितयस्त्वत्किरणाः सैरावताःमेघस्योपरियोमेघःसऐरावतस्तत्सहिताः आभूतंयावच्चतुर्विधभूतया मंतस्यसंप्लवःजलेनाभिप्लावनं ॥ ५८ ॥ द्वादशधाअरुणोमाघमासेतुसूर्योवैफाल्गुनेतथेत्यादिस्मृत्युक्तारुणादिरूपेण ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हंतिगच्छतिविश्वंसंहरतीतिवाहंसः वृषाकपिःहरोहरिर्वा ॥ ६१ ॥ ग

यदहर्ब्रह्मणःप्रोक्तंसहस्रयुगसंमितं ॥ तस्यत्वमादिरंतश्चकालज्ञैःपरिकीर्त्तितः ॥ ५५॥ मनूनांमनुपुत्राणांजगतोऽमानवस्यच ॥ मन्वंतराणांसर्वेषामीश्वराणां त्वमीश्वरः ॥ ५६ ॥ संहारकालेसंप्राप्तेतवक्रोधविनिःसृतः ॥ संवर्त्तकाग्निस्त्रैलोक्यंभस्मीकृत्यावतिष्ठते ॥५७॥ त्वद्दीधितिसमुत्पन्नानानावर्णामहाघनाः ॥ सैरावताःसाशनयःकुर्वंत्याभूतसंप्लवं ॥ ५८ ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंद्वादशादित्यतांगतः ॥ संहृत्यैकार्णवंसर्वंत्वंशोषयसिरश्मिभिः ॥ ५९ ॥ त्वामिंद्रमाहुस्त्वंरुद्रस्त्वंविष्णुस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वमग्निस्त्वंमनःसूक्ष्मंप्रभुस्त्वंब्रह्मशाश्वतं ॥ ६० ॥ त्वंहंसःसविताभानुरंशुमालीवृषाकपिः ॥ विवस्वान्मिहिरःपूषामित्रोधर्मस्तथैव च ॥६१॥ सहस्ररश्मिरादित्यस्तपनस्त्वंगवांपतिः ॥ मार्त्तंडोर्कोरविःसूर्यःशरण्योदिनकृत्तथा ॥६२॥ दिवाकरःसप्तसप्तिर्धामकेशीविरोचनः ॥ आशुगामीतमोघ्नश्चहरिताश्वश्चकीर्त्यसे ॥६३॥ सप्तम्यामथवाषष्ठ्यांभक्त्यापूजांकरोतियः ॥ अनिर्विण्णोनहंकारीतंलक्ष्मीर्भजतेनरं ॥६४॥ नतेषामापदःसंतिनाधयोव्याधयस्तथा ॥ येतवानन्यमनसःकुर्वंत्यर्चनवंदनं ॥ ६५॥ सर्वरोगैर्विरहिताःसर्वपापविवर्जिताः ॥ त्वद्भावभक्ताःसुखिनोभवंतिचिरजीविनः ॥ ६६ ॥ त्वंममापन्नकामस्यसर्वातिथ्यंचिकीर्षतः ॥ अन्नमन्नपतेदातुमभितःश्रद्धयार्हसि ॥ ६७॥ येचतेऽनुचराःसर्वेपादोपांतंसमाश्रिताः ॥ माठरारुणदंडाद्यास्तांस्तान्वंदेऽशनिक्षुभान् ॥६८॥ क्षुभयासहितामैत्रीयाश्चान्याभूतमातरः ॥ ताश्चसर्वानमस्यामिपांतुमांशरणागतं ॥६९॥ वैशंपायनउवाच एवंस्तुतोमहाराजभास्करोलोकभावनः ॥ ततोदिवाकरःप्रीतोदर्शयामासपांडवं ॥ दीप्यमानःस्ववपुषाज्वलन्निवहुताशनः ॥ ७० ॥ विवस्वानुवाच यत्तेऽभिलषितंकिंचित्तत्त्वं सर्वमवाप्स्यसि ॥ अहमन्नंप्रदास्यामिसप्तपंचचतेसमाः ॥ ७१ ॥

वांरश्मीनां ॥ ६२ ॥ सप्तसप्तिःसप्ताश्वः धामकेशीज्योतिर्मयकिरणवान् आशुगामीत्यत्राशावहइति पाठेदिग्व्यवहारनिर्वाहकः आशायाः प्रसिद्धायाइष्टार्थसमर्पणेनपूरकोवा ॥६३ ॥ अनिर्विण्णःपूजनेआसक्तः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्वद्भावभक्ताःसूर्यएवसर्वत्रास्तीतिभावोभावनातत्रभक्ताआदृताः ॥ ६६॥ श्रद्धयाआतिथ्यंचिकीर्षतइतिसंबंधः ॥ ६७॥ अशनिक्षुभान्विद्युदशन्यादिप्रवर्त्तकान् ॥ ६८ ॥ क्षुभामैत्र्यौनिग्रहानुग्रहकर्त्र्यौदेवते भूतमातरःगौरीपद्माद्यःब्राह्मीमाहेश्वर्यादयश्च ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गृह्णीष्वगृहाण पिठरंपरिवेषणपात्रं ताम्रंताम्रमयं वत्स्यर्तिनिर्वर्त्तिजनजीविकारूपांकरिष्यति पात्रेणपात्रप्रसूतेनान्नेन ॥ ७२ ॥ यावद्वत्स्र्यतितावदन्नाद्यंओदनादिकंअक्षय्यंभविष्यतीतिसंबंधः चतुर्विधंलेह्यंचो
ष्यंभक्ष्यंपेयंच ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ महानसेपाकशालायां साधयामासकारयामासअन्नमितिशेषः ॥ ८१ ॥ संस्कृतंपक्कं ॥ ८२॥८३॥ पार्षतीपृषतःद्रुपदपितुः

गृह्णीष्वपिठरंताम्रंमयादत्तंनराधिप ॥ यावद्वत्स्र्यतिपांचालीपात्रेणानेनसुव्रत ॥ ७२ ॥ फलमूलामिषंशाकंसंस्कृतंयन्महानसे ॥ चतुर्विधंतदन्नाद्यमक्षय्यंतेभविष्यति ॥ ७३ ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेभूयोराज्यमवाप्स्यसि ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ७४ ॥ इमंस्तवंप्रयतमनाःसमाधिनापठेदिहान्योपिवरंसमर्थयन् ॥ तत्तस्यदद्याच्चरविर्मनीषितंतदाप्नुयाद्यद्यपितत्सुदुर्लभं ॥ ७५ ॥ यश्चेदंधारयेन्नित्यंशृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ पुत्रार्थीलभतेपुत्रंधनार्थीलभतेधनं ॥ विद्यार्थीलभतेविद्यांपुरुषोप्यथवास्त्रियः ॥ ७६ ॥ उभेसंध्येपठेन्नित्यंनारीवापुरुषोयदि ॥ आपदंप्राप्यमुच्येतबद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ ७७ ॥ एतद्ब्रह्माददौपूर्वंशक्रायसुमहात्मने ॥ शक्राच्चनारदःप्राप्तोधौम्यस्तुतदनंतरं ॥ धौम्याद्युधिष्ठिरःप्राप्यसर्वान्कामानवाप्तवान् ॥ ७८ ॥ संग्रामेचजयेन्नित्यंविपुलंचाप्नुयाद्वसु ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःसूर्यलोकंसगच्छति ॥ ७९ ॥ वैशंपायनउवाच लब्ध्वावरंतुकौंतेयोजलादुत्तीर्यधर्मवित् ॥ जग्राहपादौधौम्यस्यभ्रातॄंश्चपरिषस्वजे ॥ ८० ॥ द्रौपद्यासहसंगम्यवंद्यमानस्तयाप्रभुः ॥ महानसेतदानींतुसाधयामासपांडवः ॥ ८१ ॥ संस्कृतंप्रसवंयातिस्वल्पमन्नंचतुर्विधं ॥ अक्षय्यंवर्धतेचान्नंतेनभोजयतेद्विजान् ॥ ८२ ॥ भुक्तवत्सुचविप्रेषुभोजयित्वानुजानपि ॥ शेषंविघससंज्ञंतुपश्चाद्भुंक्तयुधिष्ठिरः ॥ ॥ ८३ ॥ युधिष्ठिरंभोजयित्वाशेषमश्नातिपार्षती ॥ द्रौपद्यांभुज्यमानायांतदन्नंक्षयमेतिच ॥ एवंदिवाकरात्प्राप्यदिवाकरसमप्रभः ॥ ८४ ॥ कामान्मनोभिलषितान्ब्राह्मणेभ्योददात्प्रभुः ॥ पुरोहितपुरोगाश्चतिथिनक्षत्रपर्वसु ॥ यज्ञियार्थाःप्रवर्त्तंतेविधिमंत्रप्रमाणतः ॥ ८५ ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनाधौम्येनसहपांडवाः ॥ द्विजसंघैःपरिवृताःप्रययुःकाम्यकंवनं ॥ ८६ ॥ इत्यारण्यकेप० अरण्यपर्वणिकाम्यकवनप्रवेशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

गोत्रापत्यं ॥ ८४ ॥ यज्ञियार्थाःयज्ञार्हाणिवस्तूनिआज्यपशुपुरोडाशीयादीनि प्रवर्त्तंतेनिःसरंति विधिमंत्रप्रमाणतः विधिर्वसंतेवसंतेज्योतिषायजेतेत्यादिरज्ञातज्ञापनरूपः मंत्रःअनुष्ठेयार्थस्मारकइषेत्वेत्यादिः तावेवप्रमाणेताभ्यामित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेकाम्यकप्रवेशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुएवंकर्मजसिद्ध्यपेक्षयायोगजसिद्धेःप्राबल्यंचेत्किमितिसर्वेपितांनाद्रियंतइत्याशंक्यमूढाःदृष्टद्वारकफलेष्वर्थेषुहितोपदेष्टारंद्विषंतिकिमुतादृष्टद्वारकेष्वित्याह वनंप्रविष्टेष्वित्यध्यायेन आंबिकेयइतिपूर्वरू
पमार्षं ॥१॥ सूक्ष्मोधर्मोज्ञानंतद्वत्त्वादेवत्वंकौरवाणांपांडवधार्त्तराष्ट्राणांसमःपक्षपातशून्यः एषांपांडवानांममचसपुत्रस्येतिशेषः ॥२॥ एवंगते एवंपांडवप्रव्राजनायुक्तरूपेसंकटेगतेप्राप्तेसति उद्धरेयुःउन्मूलयेयुः

वैशंपायनउवाच वनंप्रविष्टेष्वथपांडवेषुप्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोंबिकेयः॥ धर्मात्मानंविदुरमगाधबुद्धिंसुखासीनोवाक्यमुवाचराजा ॥१॥ धृतराष्ट्रउवाच
प्रज्ञाचतेभार्गवस्येवशुद्धाधर्मंचत्वंपरमंवेत्थसूक्ष्मं॥ समश्चत्वंसंमतःकौरवाणांपथ्यंचैषांममचैवब्रवीहि ॥ २॥ एवंगतेविदुरयदद्यकार्यंपौराश्चेमेकथमस्मा
न्भजेरन्॥ तेचाप्यस्मान्नोद्धरेयुःसमूलांस्तत्त्वंब्रूयाःसाधुकार्याणिवेत्सि॥ ३॥ विदुरउवाच त्रिवर्गोयंधर्ममूलोनरेंद्रराज्यंचेदंधर्ममूलंवदंति॥ धर्मेराजन्व
र्त्तमानःस्वशक्त्यापुत्रान्सर्वान्पाहिपांडोःसुतांश्च॥४॥सवैधर्मोविप्रलब्धःसभायांपापात्मभिःसौबलेयप्रधानैः॥ आहूयकुंतीसुतमक्षवत्यांपराजैषीत्सत्यसंधंसु
तस्ते॥५॥ एतस्यतेदुष्प्रणीतस्यराजञ्छेषस्याहंपरिपश्याम्युपायं॥यथापुत्रस्तवकौरव्यपापान्मुक्तोलोकेप्रतितिष्ठेतसाधु॥६॥ तद्वैसर्वंपांडुपुत्रालभंतांयत्तद्राज
न्नभिसृष्टंत्वयासीत्॥ एषधर्मःपरमोयत्स्वकेनराजातुष्येन्नपरस्वेषुगृध्येत् ॥ ७॥ यशोननश्येज्ज्ञातिभेदश्चनस्याद्धर्मोनस्यान्नैवचैवंकृतेत्वां ॥ एतत्कार्यंतव
सर्वप्रधानंतेषांतुष्टिःशकुनेश्चावमानः॥८॥एवंशेषंयदिपुत्रेषुतेस्यादेतद्राजंस्त्वरमाणःकुरुष्व॥ तथैतदेवंनकरोषिराजन्ध्रुवंकुरूणांभविताविनाशः॥९॥ नहि
क्रुद्धोभीमसेनोर्जुनोवाशेषंकुर्याच्छात्रवाणामनीके॥ येषांयोद्धासव्यसाचीकृतास्त्रोधनुर्येषांगांडिवंलोकसारं॥ १०॥ येषांभीमोबाहुशालीचयोद्धातेषांलो
केकिंनुनाप्राप्यमस्ति॥ उक्तंपूर्वंजातमात्रेसुतेतेमयायत्तेहितमासीत्तदानीं ॥ ११ ॥ पुत्रंत्यजेममहितंकुलस्यहितंपरंनचतत्त्वंचकर्थ॥ इदंचराजन्हितमुक्तंन
चेत्त्वमेवंकर्त्तापरितप्तासिपश्चात् ॥ १२ ॥ यद्येतदेवमनुमंतासुतस्तेसंप्रीयमाणःपांडवैरेकराज्यं ॥ तापोनतेभविताप्रीतियोगान्नचेन्निगृह्णीष्वसुतंसुखाय
॥१३॥ दुर्योधनंत्वहितंवैनिगृह्यपांडोःपुत्रंप्रकुरुष्वाधिपत्ये॥ अजातशत्रुर्हिविमुक्तरागोधर्मेणेमांपृथिवींशास्तुराजन्॥ १४॥

॥३॥४॥ सइति यउक्तविधः सएवधर्मोयुधिष्ठिररूपोविप्रलब्धःवंचितः अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्यतं ॥५॥ दुष्प्रणीतस्यदुरात्मभिःकृतस्यशेषस्यपांडवमानहानिलक्षणस्यवधस्यउपायं
दोषप्रशांतिप्रकारं ॥ ६ ॥ अभिसृष्टंदत्तं स्वकेनधनेनेतिशेषः ॥ ७ ॥ एवंकृतेसतित्वांधर्मोनस्यादितिनैवकिंतुस्यादेव स्यादित्यव्ययंसज्जेदित्यर्थे ॥ ८ ॥ एवंकृत्वाशेषंनष्टावशिष्टंभाग्यं ॥ ९ ॥ १० ॥११॥
चकर्थकृतवान् इदंचवक्ष्यमाणंचकर्त्ताकरिष्यसि ॥ १२ ॥ एकराज्यंयदिअनुमंतातर्हितापोनभविता नचेत्यदिवानुमंतातर्हिसुतंनिगृह्णीष्व ॥ १३ ॥पक्षांतरमाह दुर्योधनमिति ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ याचतुमदपराधंक्षमस्वेतिप्रार्थयतु ॥ १६ ॥ १७ ॥ नावैतिनांगीकरोति ॥ १८ ॥ तत्रहेतुमाह इदमिति तथाद्दुर्योधनबंधनंयुधिष्ठिरायराज्यप्रदानमित्येवंप्रकारकंसुखोपायंयत्आत्थतत्इदंकुतए वनिश्चितंनकुतश्चित् गतइतिपाठेपांडवानामर्थे गतःप्राप्तइत्यर्थः लब्धपदाःपांडवामदीयान्नहिंस्युरित्यत्रनियामकंनास्तीतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ जिह्मंकुटिलं ॥ २१ ॥ नेदमस्तिइदंकुलं ॥ २२॥ इत्यार

ततोराजन्पार्थिवाःसर्वएववैश्याइवास्मानुपतिष्ठंतुसद्यः॥दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रःप्रीत्याराजन्पांडुपुत्रान्भजंतु॥१५॥ दुःशासनोयाचतुभीमसेनंसभामध्ये द्रुपदस्यात्मजांच॥ युधिष्ठिरंत्वंपरिसांत्वयस्वराज्येचैनंस्थापयस्वाभिपूज्य॥१६॥ त्वयापृष्टःकिमहमन्यद्वदेयमेतत्कृत्वाकृतकृत्योसिराजन्॥१७॥ धृतराष्ट्रउवाच एतद्वाक्यंविदुरयत्तेसभायामिहप्रोक्तंपांडवान्प्राप्यमांच॥ हितंतेषामहितंमामकानामेतत्सर्वंममनावैतिचेतः॥१८॥ इदंत्विदानींगतएवनिश्चितंतेषामर्थेपांडवानांयदात्थ॥ तेनाद्यमन्येनासिहितोममेतिकथंहिपुत्रंपांडवार्थेत्यजेयं॥१९॥ असंशयंतेपिममैवपुत्रादुर्योधनस्तुममदेहात्प्रसूतः॥स्वंवैदेहंपरहेतोस्त्यजेतिकोनुब्रूयात्समतामन्ववेक्ष्य॥२०॥ समांजिह्मंविदुरसर्वंब्रवीषिमानंचतेहमधिकंधारयामि ॥ यथेच्छकंगच्छवातिष्ठवात्वंसुसांत्व्यमानाप्यसतीस्त्रीजहाति॥२१॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वाधृतराष्ट्रोन्वपद्यदंतर्वेश्मसहसोत्थायराजन्॥नेदमस्तीत्यथविदुरोभाषमाणःसंप्राद्रवद्यत्रपार्थाबभूवुः॥२२॥ इत्यारण्यकेप० अ० प० विदुरवाक्यप्रत्याख्यानेचतुर्थोध्यायः ॥४॥ ॥४॥ वैशंपायनउवाच पांडवास्तुवनेवासमुद्दिश्यभरतर्षभाः ॥ प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रंसहानुगाः॥ १ ॥ सरस्वतीदृषद्वत्यौयमुनांचनिषेव्यते॥ ययुर्वनेनैववनंसततंपश्चिमांदिशं॥ २ ॥ ततःसरस्वतीकूलेसमेषुमरुधन्वसु ॥ काम्यकंनामददृशुर्वनंमुनिजनप्रियं॥ ३ ॥ तत्रतेन्यवसन्वीरावनेबहुमृगद्विजे ॥ अन्वास्यमानामुनिभिःसांत्व्यमानाश्चभारत ॥ ४ ॥ विदुरस्त्वथपांडूनांसदादर्शनलालसः ॥ जगामैकरथेनैवकाम्यकंवनमृद्धिमत् ॥ ५ ॥ ततोगत्वाविदुरःकाम्यकंतच्छीघ्रैरश्वैर्वाहिनास्यंदनेन॥ ददर्शासीनंधर्मात्मानंविविक्तेसार्धंद्रौपद्याभ्रातृभिर्ब्राह्मणैश्च॥ ६ ॥ ततोपश्यद्विदुरंतूर्णमारादभ्यायांतंसत्यसंधःसराजा ॥ अथाब्रवीद्भ्रातरंभीमसेनंकिंनुक्षत्तावक्ष्यतिनःसमेत्य ॥ ७ ॥ कच्चिन्नायंवचनात्सौबलस्यसमाह्वातादेवनायोपयातः॥ कच्चित्क्षुद्रःशकुनिर्नायुधानिजेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्यां ॥८॥ समाहूतःकेनचिदाद्रवेतिनाहंशक्तोभीमसेनापयातुं ॥ गांडीवेचसंशयितेकथंनुराज्यप्राप्तिःसंशयिताभवेन्नः॥ ९ ॥

ण्यकेप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥४॥ हितोपदेशेपिदुष्टाःकुप्यंतीत्युक्त्वासंतस्तत्रैवतुष्यंतीत्याह पांडवाइत्यध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ मरुधन्वसुमरुषुनिर्जलदेशेषु धन्वसुजांगलदेशेषु धन्वाजांगलदेशेस्यादितिविश्वः ॥३॥४॥५॥६॥ आरात्दूरतः ॥७॥८॥आद्रवआगच्छ अपयातुंनिवर्तितुं संशयिते पणीकृतेसति कथंनःराज्यप्राप्तिःयतःसंशयिता गांडीवनाशादित्यर्थः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ यथावृत्तःयादृशाचारः ॥ ११ ॥ अनुगुमंअनुरक्षितारं हितोपदेशेनेतिशेषः कर्त्तरिक्तः ब्रवीहीत्यवोचदितिसंबंधः ॥ १२ ॥ रुचांप्रीतिं अन्यत्साम्नोऽन्यत्वैरं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परैति परामृशति पुष्करस्यकमलस्य ॥ १६ ॥ श्रद्धाइष्टोयमितिधीः ॥ १७ ॥ धार्यतांनविस्मर्त्तव्यं ॥ १८ ॥ उपासतेउपास्तेप्रतीक्षते तृणैःस्तोकंअग्निमिवआत्मानंसहायसंपत्त्यासंवर्धयन् एकएव शत्रूणांका

वैशंपायनउवाच ततउत्थायविदुरंपांडवेयाःप्रत्यगृह्णन्नृपतेसर्वएव ॥ तैःसत्कृतःसचतानाजमीढोयथोचितंपांडुपुत्रान्समेयात् ॥ १० ॥ समाश्वस्तंविदुरंतेनरर्षभास्ततोपृच्छन्नागमनायहेतुं ॥ सचापितेभ्योविस्तरतःशशंसयथावृत्तोधृतराष्ट्रोंबिकेयः ॥ ११ ॥ विदुरउवाच अवोचन्मांधृतराष्ट्रोनुगुप्तमजातशत्रोपरिगृह्याभिपूज्य ॥ एवंगतेसमतामभ्युपेत्यपथ्यंतेषांममचैवब्रवीहि ॥ १२ ॥ मयाप्युक्तंयत्क्षमंकौरवाणांहितंपथ्यंधृतराष्ट्रस्यचैव ॥ तद्वैतस्मैनरुचामभ्युपैतिततश्चाहंक्षममन्यन्नमन्ये ॥ १३ ॥ परंश्रेयःपांडवेयामयोक्तंनमेतच्चश्रुतवानांबिकेयः ॥ यथातुरस्येवहिपथ्यमन्नंनरोचतेस्मास्यतदुच्यमानं ॥ १४ ॥ नश्रेयसेनीयतेऽजातशत्रोस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा ॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः ॥ १५ ॥ ध्रुवंविनाशोनृपकौरवाणांनवैश्रेयोधृतराष्ट्रःपरैति ॥ यथाचपर्णेपुष्करस्यावसिक्तंजलंनतिष्ठेत्पथ्यमुक्तंतथास्मिन् ॥ १६ ॥ ततःक्रुद्धोधृतराष्ट्रोब्रवीन्मांयस्मिन्श्रद्धाभारततत्रयाहि ॥ नाहंभूयःकामयेत्वांसहायंमहीमिमांपालयितुंपुरंवा ॥ १७ ॥ सोहंत्यक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञाप्रशासितुंत्वामुपयातोनरेंद्र ॥ तद्वैसर्वंयन्मयोक्तंसभायांतद्धार्यतांयत्प्रवक्ष्यामिभूयः ॥ १८ ॥ क्लेशैस्तीव्रैर्युज्यमानःसपत्नैःक्षमांकुर्वन्कालमुपासतेयः ॥ संवर्धयन्स्तोकमिवाग्निमात्मवान्सवैभुंक्तेपृथिवीमेकएव ॥ १९ ॥ यस्याविभक्तंवसुराजन्सहायैस्तस्यदुःखेप्यंशभाजःसहायाः ॥ सहायानामेषसंग्रहणेभ्युपायःसहायाप्तौपृथिवीप्राप्तिमाहुः ॥ २० ॥ सत्यंश्रेष्ठंपांडवविप्रलापंतुल्यंचान्नंसहभोज्यंसहायैः ॥ आत्माचैषामग्रतोनस्मपूज्यएवंवृत्तिर्वर्द्धतेभूमिपालः ॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवंकरिष्यामियथाब्रवीषिपरांबुद्धिमुपगम्याप्रमत्तः ॥ यच्चाप्यन्यद्देशकालोपपन्नंतद्वैवाच्यंतत्करिष्यामिकृत्स्नं ॥ २२ ॥ इ० म० भा० आरण्यकेप० अरण्यप० विदुरनिर्वासेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच गतेतुविदुरेराजन्नाश्रमंपांडवान्प्रति ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःपर्यतप्यतभारत ॥ १ ॥

त्स्न्येनोच्छेदात् ॥ १९ ॥ सहायार्जनोपायमाह यस्येति अविभक्तंसाधारणं वसुवित्तं ॥ ॥ २० ॥ विप्रलापंविगतःप्रलापोऽनर्थकंवचोयस्मात्तत्तथा पूज्यःस्तव्यःवनवासांतेबहुनाधनेनबहून्सहायान्प्राप्यत्वमेवशत्रूच्छेदंकृत्वाराज्यंप्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ गतेइति महाप्राज्ञःविदुरोपदेशेस्थितानांजयोभविष्यतीतिजानन् ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संधिविग्रहकारितं संधिविग्रहादिनीतिज्ञत्वकृतं भविष्यतिआगामिनिकाले ॥ २ ॥ विदुरस्मारमोहितःस्मरःकामःतस्मात्केनचित्प्रतिबद्धाद्रुत्पन्नोद्वेषःस्मारइत्युच्यते विदुरद्वेषेणममनाशोभविष्यतीतिचिंत
यामोहंप्राप्तइत्यर्थः स्नेहेत्यपपाठः ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्वेषमेवस्नेहरूपेणनाटयितुंसभाद्वारेराज्ञांसमक्षंपतित्वोत्थायआह भ्रातेत्यादि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्धुतःनिःसारितः ॥८॥ व्यलीकंअप्रियं ॥९॥ १०॥ मा

विदुरस्यप्रभावंचसंधिविग्रहकारितं ॥ विवृद्धिंचपरांमत्वापांडवानांभविष्यति॥ २॥ससभाद्वारमागम्यविदुरस्मारमोहितः॥ समक्षंपार्थिवेंद्राणांपपाताविष्टचे
तनः ॥ ३ ॥ सतुलब्ध्वापुनःसंज्ञांसमुत्थायमहीतलात्॥समीपोपस्थितंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत्॥४॥भ्रातामम सुहृच्चैवसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ तस्यस्मृत्याद्यसु
भृशंहृदयंदीर्यतीवमे ॥ ५॥ तमानयस्वधर्मज्ञंममभ्रातरमाशुवै ॥ इतिब्रुवन्सनृपतिःकृपणंपर्यदेवयत् ॥ ६ ॥ पश्चात्तापाभिसंतप्तोविदुरस्मारमोहितः ॥ भ्रातृ
स्नेहादिदंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ ७॥ गच्छसंजयजानीहिभ्रातरंविदुरंमम ॥ यदिजीवतिरोषेणमयापापेननिर्धुतः ॥८ ॥ नहितेनममभ्रात्रासुसूक्ष्ममपि
किंचन ॥ व्यलीकंकृतपूर्वंवैप्राज्ञेनामितबुद्धिना ॥ ९ ॥ सव्यलीकंपरंप्राप्तोमत्तःपरमबुद्धिमान् ॥ त्यक्ष्यामिजीवितंप्राज्ञतंगच्छानयसंजय ॥ १०॥ तस्यतद्वचनं
श्रुत्वाराज्ञस्तमनुमान्यच ॥ संजयोबाढमित्युक्त्वाप्राद्रवत्काम्यकंप्रति ॥ ११ ॥ सोचिरेणसमासाद्यतद्वनंयत्रपांडवाः ॥ रौरवाजिनसंवीतंददर्शाथयुधिष्ठिरं ॥
॥ १२ ॥ विदुरेणसहासीनंब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तंदेवैरिवपुरंदरं ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरमुपागम्यपूजयामाससंजयः ॥ भीमार्जुनयमाश्चापितद्यु
क्तंप्रतिपेदिरे ॥ १४ ॥ राज्ञापृष्टःसकुशलंसुखासीनश्चसंजयः ॥ शशंसागमनेहेतुमिदंचैवाब्रवीद्वचः ॥ १५॥ संजयउवाच राजास्मरतितेक्षत्तर्धृतराष्ट्रों
बिकासुतः ॥ तंपश्यगत्वात्वंक्षिप्रंसंजीवयचपार्थिवं ॥ १६ ॥ सोनुमान्यनरश्रेष्ठान्पांडवान्कुरुनंदनान् ॥ नियोगाद्राजसिंहस्यगंतुमर्हसिसत्तम ॥ १७ ॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुविदुरोधीमान्स्वजनवल्लभः ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेपुनरायाद्गजाह्वयं ॥ १८॥ तमब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ दिष्ट्याप्राप्तो
सिधर्मज्ञदिष्ट्यास्मरसिमेनघ ॥ १९ ॥ अद्यचाहंदिवारात्रौत्वत्कृतेभरतर्षभ ॥ प्रजागरेप्रपश्यामिविचित्रंदेहमात्मनः ॥ २० ॥ सोंकमानीयविदुरंमूर्द्धन्याघ्रा
यचैवह ॥ क्षम्यतामितिचोवाचयदुक्तोसिमयानघ ॥ २१ ॥

नितःसन्नितरान्मानयित्वेत्यनुमान्येत्यस्यार्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ धृतराष्ट्रःप्रतापवानितिपाठेमोहेनप्रकृष्टंतापंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १९ ॥ प्रजागरेआधिभवायामुन्निद्रतायां विचित्रंविगतदिव्यवस्तुकं अपेतलक्ष्मीकमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ भवंतीति दीनत्वात्पांडवेषुममपक्षपातोनतुत्वत्पुत्रद्वेषादितिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भार०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वाचेति ॥ १ ॥ अबुद्धिर
ज्ञानंतज्जंतमःरागद्वेषात्मकंमोहं ॥ २ ॥ सुहृत्शुभचिंतकः हितेरतःशुभकर्त्ता ॥ ३ ॥ ४ ॥ वारणोवानवग्रहइतिपाठेवाशब्दइवार्थे नवगृहीतोगजइवेत्यर्थः निरंबुर्निरवग्रहइतिपाठेनिरवग्रहःप्रतिबंधाभा
वेपिनिरंबुर्निराहारोभूत्वाशोषंगमिष्यामीत्यर्थः प्रतिबंधेप्यवग्रहइतिविश्वः निरयुरितिनिरासुरितिचपाठौचिंत्यौ ॥ ५ ॥ मरणार्थंविषादिकंकरिष्येस्वीकरिष्ये ऋद्धानृद्धिमतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पणःका

विदुरउवाच क्षांतमेवमयाराजन्गुरुर्मेपरमोभवान् ॥ एषोहमागतःशीघ्रंत्वद्दर्शनपरायणः ॥ २२ ॥ भवंतिहिनरव्याघ्रपुरुषाधर्मचेतसः ॥ दीनाभिपातिनोरा
जन्नात्रकार्याविचारणा ॥ २३ ॥ पांडोःसुतायादृशामेतादृशास्तवभारत ॥ दीनाइतीवमेबुद्धिरभिपन्नाद्यतान्प्रति ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच अन्योन्यमनुनी
यैवंभ्रातरौद्वौमहाद्युती ॥ विदुरोधृतराष्ट्रश्चलेभातेपरमांमुदं ॥ २५ ॥ इ०म०भा०आरण्यकेप०अरण्यप०विदुरप्रत्यागमनेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच श्रुत्वाचविदुरंप्राप्तंराज्ञाचपरिसांत्वितं ॥ धृतराष्ट्रात्मजोराजापर्यतप्यतदुर्मतिः ॥ १ ॥ ससौबलेयमानाय्यकर्णदुःशासनौतथा ॥ अब्रवीद्वच
नंराजाप्रविश्याबुद्धिजंतमः ॥ २ ॥ एषप्रत्यागतोमंत्रीधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ विदुरःपांडुपुत्राणांसुहृद्विद्वान्हितेरतः ॥ ३ ॥ यावदस्यपुनर्बुद्धिंविदुरोनापकर्षति ॥
पांडवानयनेतावन्मंत्रयध्वंहितंमम ॥ ४ ॥ अथपश्याम्यहंपार्थान्प्राप्तानिहकथंचन ॥ पुनःशोषंगमिष्यामिनिरंबुर्निरवग्रहः ॥ ५ ॥ विषमुद्बंधनंचैवशस्त्रमग्नि
प्रवेशनं ॥ करिष्येनहितानृद्धान्पुनर्द्रष्टुमिहोत्सहे ॥ ६ ॥ शकुनिरुवाच किंबालिशमतिंराजन्नास्थितोसिविशांपते ॥ गतास्तेसमयंकृत्वानैतदेवंभविष्यति
॥ ७ ॥ सत्यवाक्येस्थिताःसर्वेपांडवाभरतर्षभ ॥ पितुस्तेवचनंतातनग्रहीष्यंतिकर्हिचित् ॥ ८ ॥ अथवातेग्रहीष्यंतिपुनरेष्यंतिवापुरं ॥ निरस्यसमयंसर्वेपणोस्माकं
भविष्यति ॥ ९ ॥ सर्वेभवामोमध्यस्थाराज्ञश्छंदानुवर्तिनः ॥ छिद्रंबहुप्रपश्यंतःपांडवानांसुसंवृताः ॥ १० ॥ दुःशासनउवाच एवमेतन्महाप्राज्ञयथाव
दसिमातुल ॥ नित्यंहिमेकथयतस्तवबुद्धिर्विरोचते ॥ ११ ॥ कर्णउवाच काममीक्षामहेसर्वेदुर्योधनतवेप्सितं ॥ ऐकमत्यंहिनोराजन्सर्वेषामेवलक्षये
॥ १२ ॥ नागमिष्यंतितेधीराअकृत्वाकालसंविदं ॥ आगमिष्यंतिचेन्मोहात्पुनर्द्यूतेनतान्जय ॥ १३ ॥ ॥ १० ॥

र्याकार्यविवेकलक्षणोव्यवहारः अस्माकमितिपांडवान
पिगृहीत्वाउक्तं ॥ ९ ॥ छिद्रंसमयातिक्रमदोषं बहुबहुलंप्रपश्यंतोन्येपिसुसंवृताः पांडवेभ्योऽधर्मवद्भ्योभीताःसंतोनिलीयस्थास्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नातिहृष्टमनाः पांडवानांनिंदायांसत्यामपिआगमनासहिष्णुत्वात् कर्णेनस्वपराक्रमयोग्यस्यवचनस्यानुक्तेश्च ॥ १४ ॥ उपलभ्यदुर्योधनाशयमितिशेषः ॥ १५ ॥ उद्यम्यउत्क्षिप्यआत्मानंदेहं ॥ १६ ॥ वयंकिंकराःपाणयइवकिंकरपाणयः पश्यंतश्चारचक्षुषेतिवत् किंकुर्मइतिकृत्वाकृतांजलिपाणयइतिप्रांचः प्रियंचिकीर्षामोनतुशक्नुमः प्रियेस्थातुमितिसंबंधः धृतराष्ट्रेणनिरुद्धत्वात् ॥ १७॥ दंशिताः

वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा॥ नातिहृष्टमनाःक्षिप्रमभवत्सपराङ्मुखः॥ १४ ॥ उपलभ्यततःकर्णोविवृत्यनयनेशुभे ॥ रोषाद्दुःशासनंचैवसौबलंचतमेवच ॥ १५॥ उवाचपरमक्रुद्धउद्यम्यात्मानमात्मना ॥ अथोममतंयत्तुतन्निबोधतभूमिपाः ॥ १६॥ प्रियंसर्वेकरिष्यामोराज्ञःकिंकरपाणयः ॥ नचास्यशक्नुमःस्थातुंप्रियेसर्वेह्यतंद्रिताः ॥ १७॥ वयंतुशस्त्राण्यादायरथानास्थायदंशिताः ॥ गच्छामःसहिताहंतुंपांडवान्वनगोचरान्॥ १८॥ तेषुसर्वेषुशांतेषुगतेष्वविदितांगतिं ॥ निर्विवादाभविष्यंतिधार्तराष्ट्रास्तथावयं ॥ १९॥ यावदेवपरिद्यूनायावच्छोकपरायणाः॥ यावन्मित्रविहीनाश्चतावच्छक्यामतंमम ॥२०॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वापूजयंतःपुनःपुनः ॥ बाढमित्येवतेसर्वेप्रत्यूचुःसूतजंतदा॥ २१॥ एवमुक्त्वातुसंरब्धारथैःसर्वेपृथक्पृथक् ॥ निर्ययुःपांडवान्हंतुंसहिताःकृतनिश्चयाः ॥ २२॥ तान्प्रस्थितान्परिज्ञायकृष्णद्वैपायनःप्रभुः॥आजगामविशुद्धात्मादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ २३॥ प्रतिषिध्याथतान्सर्वान्भगवाल्लोकपूजितः॥ प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्यसत्वरं॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिव्यासागमनेसप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

व्यासउवाच धृतराष्ट्रमहाप्राज्ञनिबोधवचनंमम ॥ वक्ष्यामित्वांकौरवाणांसर्वेषांहितमुत्तमं ॥ १ ॥ नमेप्रियंमहाबाहोयद्गताःपांडवावनं ॥ निकृत्यानिकृताश्चैवदुर्योधनपुरोगमैः ॥ २॥ तेस्मरंतःपरिक्लेशान्वर्षेपूर्णेत्रयोदशे ॥ विमोक्ष्यंतिविषंक्रुद्धाःकौरवेयेषुभारत॥ ३॥ तदयंकिंनुपापात्मातवपुत्रःसुमंदधीः॥ पांडवान्नित्यसंक्रुद्धोराज्यहेतोर्जिघांसति ॥४॥ वार्यतांसाध्वयंमूढःशमंगच्छतुतेसुतः॥ वनस्थांस्तानयंहंतुमिच्छन्प्राणान्विमोक्ष्यति ॥ ५॥ यथाहिविदुरःप्राज्ञोयथाभीष्मोयथावयं॥ यथाकृपश्चद्रोणश्चतथासाधुर्भवानपि॥ ६॥ विग्रहोहिमहाप्राज्ञस्वजनेनविगर्हितः॥ अधर्म्यमयशस्यंचमाराजन्प्रतिपद्यतां ॥ ७॥ समीक्षायाद्दृशीत्वस्यपांडवान्प्रतिभारत॥ उपेक्ष्यमाणासाराजन्महांतमनयंस्पृशेत्॥ ८॥

सन्नद्धाः ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिद्यूनाःखिन्नाःवर्जितविजिगीषावा शक्याःजेतुमितिशेषः॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिआरण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतेति ॥ १ ॥ निकृताःनिर्जिताः ॥ २ ॥ विषमिवविषंशस्त्रं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ भवानपिअस्तीतिशेषः ॥ ६ ॥ स्वजनेनसार्द्धंविग्रहंमाप्रतिपद्यतांभवान्मागादित्यर्थः ॥७॥समीक्षाविचारपूर्विकाबुद्धिः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथवेति भीष्मादिवद्वनेसहवासात्तवपुत्रस्ययुधिष्ठिरेणस्नेहश्चेत्त्वंकृतकृत्योभविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ एतदपिदुर्घटमित्याह अथवेति नम्रतस्यापिसर्पतीतिपाठेसहजोदोषोजन्मांतरेप्यनुवर्त्त तइत्यर्थः ॥ ११ ॥ अत्रयत्क्षमंउचितंतत्तुराकार्यंअन्यथावःयुष्माकंअर्थःप्रयोजनंअभिवर्द्धतेनश्यति निवर्त्ततइतिपाठेपिसएवार्थः अतिवर्त्ततेइतिपाठे वःयुष्मान्अर्थः अतिक्रामतिअतीत्यगच्छती त्यर्थः ॥ १२ ॥ इतिआरण्यकेप०नै०भा०अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥९॥ ॥९॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परंशत्रुं शोकहेतुत्वात् परंश्रेष्ठंप्रीतिहेतुत्वात् नकुपुत्रात्परःशत्रुर्नसत्पुत्रात्परः

अथवायंसुमंदात्मावनंगच्छतुतेसुतः ॥ पांडवैःसहितोराजन्नेकएवासहायवान् ॥ ९ ॥ ततःसंसर्गजःस्नेहःपुत्रस्यतवपांडवैः ॥ यदिस्यात्कृतकार्योद्यभवेस्त्वंम नुजेश्वर ॥ १० ॥ अथवाजायमानस्ययच्छीलमनुजायते ॥ श्रूयतेतन्महाराजनाम्रतस्यापसर्पति ॥ ११ ॥ कथंवामन्यतेभीष्मोद्रोणोथविदुरोपिवा ॥ भवान्वा त्रक्षमंकार्यंपुरावोर्थोभिवर्द्धते ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिव्यासवाक्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥९॥ धृतराष्ट्रउवाच भगवन्नाहमप्येतद्रोचयेद्यूतसंभवं ॥ मन्येतद्विधिनाकृष्यकारितोस्मीतिवैमुने ॥ १ ॥ नैतद्रोचयतेभीष्मोनद्रोणोविदुरोनच ॥ गांधारीनेच्छतिद्यूतंतत्रमोहात्प्र वर्त्तितं ॥ २ ॥ परित्यक्तुंनशक्नोमिदुर्योधनमचेतनं ॥ पुत्रस्नेहेनभगवन्जानन्नपिप्रियव्रत ॥ ३ ॥ व्यासउवाच वैचित्रवीर्यनृपतेसत्यमाहयथाभवान् ॥ दृ ढंविद्मःपरंपुत्रंपरंपुत्रान्नविद्यते ॥ ४ ॥ इंद्रोप्यश्रुनिपातेनसुरभ्याप्रतिबोधितः ॥ अन्यैःसमृद्धैरप्यर्थैर्नसुतान्मन्यतेपरं ॥ ५ ॥ अत्रतेवर्त्तयिष्यामिमहदाख्यानमु त्तमं ॥ सुरभ्याश्चैवसंवादमिंद्रस्यचविशांपते ॥ ६ ॥ त्रिविष्टपगताराजन्सुरभीप्रारुदत्किल ॥ गवांमातापुराताततामिंद्रोन्वकृपायत ॥ ७ ॥ इंद्रउवाच किमिदंरोदिषिशुभेकच्चित्क्षेमंदिवौकसां ॥ मनुष्येष्वथनागेषुनैतदल्पंभविष्यति ॥ ८ ॥ सुरभिरुवाच विनिपातोनतेकश्चिद्दृश्यतेत्रिदशाधिप ॥ अहं तुपुत्रंशोचामितेनरोदिमिकौशिक ॥ ९ ॥ पश्यैनंकर्षकंक्षुद्रंदुर्बलंममपुत्रकं ॥ प्रतोदेनाभिनिघ्नंतंलांगलेनचपीडितं ॥ १० ॥ निषीदमानंसोत्कंठंवध्यमानंसुरा धिप ॥ कृपाविष्टास्मिदेवेंद्रमनश्चोद्विजतेमम ॥ एकस्तत्रबलोपेतोधुरमुद्वहतेधिकां ॥ ११ ॥ अपरोप्यबलप्राणःकृशोधमनिसंततः ॥ कृच्छ्राद्उद्वहतेभारंतंवैशो चामिवासव ॥ १२ ॥

सखेत्युक्तेः ॥ ४ ॥ सुरभ्यादेवधेन्वा अन्यैरन्नवस्त्रादिभिर्हेतुभिःपरंश्रेष्ठंस्थानंनविद्यतेअपितुपुत्रादेव तथाचश्रुतिः अन्नंहप्राणंशरणंहवासो रूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन्निति ॥ ५ ॥ अत्रपुत्रस्यशोकहेतुत्वेर्थे ॥ ६ ॥ अन्वकृपायत अनुकंपितवान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ कौशिकहेइंद्र ॥ ९ ॥ प्रतोदेन तीक्ष्णाग्रलोहवतादंडेन ॥ १० ॥ धुरंभारं ॥ ११ ॥ धमनिसंततः शिराभिर्व्याप्तः निर्मांसइत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वधोदंडाघातेन तोदःप्रतोदेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृपायितवतीकृपांकृतवती पाठांतरेकृपायितंकृपैव हन्यतिहन्यमाने पुत्रएकोहिहन्यतेइतिपाठेवहुषुपुत्रेषुहिप्रसिद्धंएकःकश्चिद्धन्यतएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उल्बणंउत्कटं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मंदाःत्वत्पुत्रवत्कपटानभिज्ञाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

वध्यमानःप्रतोदेनतुद्यमानःपुनःपुनः ॥ नैवशक्नोतितंभारमुद्वोढुंपश्यवासव ॥ १३ ॥ ततोहंतस्यशोकार्ताविरौमिभृशदुःखिता ॥ अश्रूण्यावर्त्तयंतीचनेत्राभ्यांकरुणायती ॥ १४ ॥ शक्रउवाच तवपुत्रसहस्रेषुपीड्यमानेषुशोभने ॥ किंकृपायितवत्यत्रपुत्रएकत्रहन्यति ॥ १५ ॥ सुरभिरुवाच यदिपुत्रसहस्राणिसर्वत्रसमतैवमे ॥ दीनस्यतुसतःशक्रपुत्रस्याभ्यधिकाकृपा ॥ १६ ॥ व्यासउवाच तदिंद्रःसुरभीवाक्यंनिशम्यभृशविस्मितः ॥ जीवितेनापिकौरव्यमेनेभ्यधिकमात्मजं ॥ १७ ॥ प्रववर्षचतत्रैवसहसातोयमुल्बणं ॥ कर्षकस्याचरन्विघ्नंभगवान्पाकशासनः ॥ १८ ॥ तद्यथासुरभिःप्राहसमवेतास्तुतेतथा ॥ सुतेषुराजन्सर्वेषुहीनेष्वभ्यधिकाकृपा ॥ १९ ॥ यादृशोमेसुतःपांडुस्तादृशोमेऽसिपुत्रक ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञःस्नेहादेतद्ब्रवीम्यहं ॥ २० ॥ चिरायतवपुत्राणांशतमेकश्चभारत ॥ पांडोःपंचैवलक्ष्यंतेतेपिमंदाःसुदुःखिताः ॥ २१ ॥ कथंजीवेयुरत्यंतंकथंवर्धेयुरित्यपि ॥ इतिदीनेषुपार्थेषुमनोमेपरितप्यते ॥ २२ ॥ यदिपार्थिवकौरव्यान्जीवमानानिहेच्छसि ॥ दुर्योधनस्तवसुतःशमंगच्छतुपांडवैः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिसुरभ्युपाख्यानेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिनोमुने ॥ अहंचैवविजानामिसर्वेचेमेनराधिपाः ॥ १ ॥ भवांश्चमन्यतेसाधुयत्कुरूणांमहोदयं ॥ तदेवविदुरोप्याहभीष्मोद्रोणश्चमांमुने ॥ २ ॥ यदित्वहमनुग्राह्यःकौरव्येषुदयायदि ॥ अन्वशाधिदुरात्मानंपुत्रंदुर्योधनंमम ॥ ३ ॥ व्यासउवाच अयमायातिवैराजन्मैत्रेयोभगवानृषिः ॥ अन्विष्यपांडवान्भ्रातृन्निहैत्यस्मद्दिदृक्षया ॥ ४ ॥ एषदुर्योधनंपुत्रंतवराजन्महानृषिः ॥ अनुशास्तायथान्यायंशमायास्यकुलस्यच ॥ ५ ॥ ब्रूयाद्यदेषकौरव्यतत्कार्यमविशंकया ॥ अक्रियायांतुकार्यस्यपुत्रंतेशप्स्यतेरुषा ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाययौव्यासोमैत्रेयःप्रत्यदृश्यत ॥ पूजयाप्रतिजग्राहसपुत्रस्तंनराधिपः ॥ ७ ॥ अर्घाद्याभिःक्रियाभिर्वैविश्रांतंमुनिसत्तमं ॥ प्रश्रयेणाब्रवीद्राजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ ८ ॥

एवमिति विनाशकालेसाधूनपिमूढाअवजानंतीत्यध्यायतात्पर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अन्विष्यअवेक्ष्य भ्रातॄन्पंचेतिशेषः ॥ ४ ॥ अनुशास्ताअनुशासिष्यति ॥ ५ ॥ अक्रियायांअकरणे कार्यस्यअवश्यकर्त्तव्यस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्रियाभिःसत्कारैः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ यदृच्छयादैवात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ विभ्रमंयूतानर्थैप्यर्थबुद्धिं ॥ १३ ॥ १४ ॥ औपयिकंयोग्यं ॥ १५ ॥ मेढीभूतःखलदामस्तंभीभूतः प्रग्रहेअनुग्रहे ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यावृत्यअभिमुखी
भूयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ विक्रांतयोधिनःविक्रांताश्चयुद्धशीलाश्च वज्रसंहननाःवज्रकायाःअतएवदृढाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रद्रवतांगच्छतां ॥२३ ॥ समरेजेतुमितिपाठेक्षमइत्यध्याहारः॥ २४॥

सुखेनागमनंकच्चित्भगवन्कुरुजांगलान् ॥ कच्चित्कुशलिनोवीराभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ ९॥ समयेस्थातुमिच्छंतिकच्चिच्चभरतर्षभाः ॥ कच्चित्कुरूणांसौभ्रात्र
मव्युच्छिन्नंभविष्यति ॥ १० ॥ मैत्रेयउवाच तीर्थयात्रामनुक्रामन्प्राप्तोस्मिकुरुजांगलान् ॥ यदृच्छयाधर्मराजंदृष्टवान्काम्यकेवने ॥ ११ ॥ तंजटाजि
नसंवीतंतपोवननिवासिनं ॥ समाजग्मुर्महात्मानंद्रष्टुंमुनिगणाःप्रभो ॥ १२॥ तत्राश्रौषंमहाराजपुत्राणांतवविभ्रमं ॥ अनयंद्यूतरूपेणमहाभयमुपस्थितं ॥
॥ १३ ॥ ततोहंत्वामनुप्राप्तःकौरवाणामवेक्षया ॥ सदाह्यभ्यधिकःस्नेहःप्रीतिश्चत्वयिमेप्रभो ॥ १४ ॥ नैतदौपयिकंराजंस्त्वयिभीष्मेचजीवति ॥ यदन्योन्येनते
पुत्राविरोध्यंतेकथंचन ॥ १५ ॥ मेढीभूतःस्वयंराजन्निग्रहेप्रग्रहेभवान् ॥ किमर्थमनयंघोरमुत्पद्यंतमुपेक्षसे ॥ १६ ॥ दस्यूनामिवयद्वृत्तंसभायांकुरुनंदन ॥
तेननभ्राजसेराजंस्तापसानांसमागमे ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यावृत्यराजानंदुर्योधनममर्षणं ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचामैत्रेयोभगवानृषिः ॥
॥ १८ ॥ मैत्रेयउवाच दुर्योधनमहाबाहोनिबोधवदतांवर ॥ वचनंमेमहाभागब्रुवतोयद्धितंतव ॥ १९ ॥ माद्रुहःपांडवान्राजन्कुरुष्वप्रियमात्मनः ॥ पां
डवानांकुरूणांचलोकस्यचनरर्षभ ॥ २० ॥ तेहिसर्वेनरव्याघ्राःशूराविक्रांतयोधिनः ॥ सर्वेनागायुतप्राणावज्रसंहननादृढाः ॥ २१ ॥ सत्यव्रतधराःसर्वेसर्वेपु
रुषमानिनः ॥ हंतारोदेवशत्रूणांरक्षसांकामरूपिणां ॥ २२ ॥ हिडिंबबकमुख्यानांकिर्मीरस्यचरक्षसः ॥ इतःप्रद्रवतांरात्रौयःसतेषांमहात्मनां ॥ २३॥ आवृत्य
मार्गंरौद्रात्मातस्थौगिरिरिवाचलः ॥ तंभीमःसमरश्लाघीबलेनबलिनांवरः ॥ २४॥ जघानपशुमारेणव्याघ्रःक्षुद्रमृगंयथा ॥ पश्यदिग्विजयेराजन्यथाभीमेन
पातितः ॥ २५ ॥ जरासंधोमहेष्वासोनागायुतबलोयुधि ॥ संबंधीवासुदेवश्चश्यालाःसर्वेचपार्षताः ॥ २६ ॥ कस्तान्युधिसमासीतजरामरणवान्नरः ॥ तस्यते
शमएवास्तुपांडवैर्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ कुरुमेवचनंराजन्मामन्युवशमन्वगाः ॥ वैशंपायनउवाच एवंतुब्रुवतस्तस्यमैत्रेयस्यविशांपते ॥ २८ ॥ ऊरुंगज
कराकारंकरेणाभिजघानसः ॥ दुर्योधनःस्मितंकृत्वाचरणेनोल्लिखन्महीं ॥ २९ ॥ नाकिंचिदुक्त्वादुर्मेधास्तस्थौकिंचिदवाङ्मुखः ॥ तमशुश्रूषमाणंतुविलिखं
तंवसुंधरां ॥ ३० ॥

पशुमारेणपशुमारणप्रकारेण ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ मन्युवशंक्रोधवशं मेतिनिषेधार्थोनिपातःनतुमाङ् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ प्रणुदितःप्रेरितः प्रचुदितइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विलक्षयन्भीमस्यबलंविशेषेणअयमस्मज्जय्योनवेतिराक्षसबलद्वारालक्षयन् हेतौशतृप्रत्ययः विलक्षणइति पाठेदुर्योधनस्यदुराग्रहेणशापभयाद्विच्छायः वलक्षस्तत्रेतिपाठेवलक्षोधवलोर्जुनइतिकोशात्सएवार्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ किर्मीरवधसंविग्नःकिर्मीरस्यवधोयस्मात्तस्माद्भीमसेनात्संविग्नः शत्रुयशोदुःखश्रव

दृष्ट्वादुर्योधनंराजन्मैत्रेयंकोपआविशत् ॥ सकोपवशमापन्नोमैत्रेयोमुनिसत्तमः ॥ ३१ ॥ विधिनासंप्रणुदितःशापायास्यमनोदधे ॥ ततःसवार्युपस्पृश्यको पसंरक्तलोचनः ॥ मैत्रेयोधार्त्तराष्ट्रंतमशपद्दुष्टचेतसं ॥ ३२ ॥ यस्मात्त्वंमामनादृत्यनेमांवाचंचिकीर्षसि ॥ तस्मादस्याभिमानस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ॥ ३३ ॥ त्वदभिद्रोहसंयुक्तंयुद्धमुत्पत्स्यतेमहत् ॥ तत्रभीमोगदाघातैस्तवोरुंभेत्स्यतेबली ॥ ३४ ॥ इत्येवमुक्तेवचनेधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रसादयामासमुनिंनैतदेवंभवे दिति ॥ ३५ ॥ मैत्रेयउवाच शमंयास्यतिचेत्पुत्रस्तवराजन्यदातदा ॥ शापोनभवितातातविपरीतेभविष्यति ॥ ३६ ॥ वैशंपायनउवाच विलक्षयं स्तुराजेंद्रोदुर्योधनपितातदा ॥ मैत्रेयंप्राहकिर्मीरःकथंभीमेनपातितः ॥ ३७ ॥ मैत्रेयउवाच नाहंवक्ष्यामितेभूयोनतेशुश्रूषतेसुतः ॥ एषतेविदुरःसर्वमा ख्यास्यतिगतेमयि ॥ ३८ ॥ इत्येवमुक्त्वामैत्रेयःप्रातिष्ठतयथागतं ॥ किर्मीरवधसंविग्नोबहिर्दुर्योधनोययौ ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर ण्यपर्वणिमैत्रेयशापेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचारण्यपर्व ॥ अथकिर्मीरवधपर्व ॥ धृतराष्ट्रउवाच किर्मीरस्यवधंक्षत्तःश्रो तुमिच्छामिकथ्यतां ॥ रक्षसाभीमसेनस्यकथमासीत्समागमः ॥ १ ॥ विदुरउवाच शृणुभीमस्यकर्मेदमतिमानुषकर्मणः ॥ श्रुतपूर्वंमयातेषांकथांतेषु पुनःपुनः ॥ २ ॥ इतःप्रयाताराजेंद्रपांडवाद्यूतनिर्जिताः ॥ जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैःकाम्यकंनामतद्वनं ॥ ३ ॥ रात्रौनिशीथेत्वाभीलेगतेर्धसमयेनृप ॥ प्रचारेपुरुषा दानांरक्षसांघोरकर्मणां ॥ ४ ॥ तद्वनंतापसानित्यंगोपाश्चवनचारिणः ॥ दूरात्परिहरंतिस्मपुरुषादभयात्किल ॥ ५ ॥ तेषांप्रविशतांतत्रमार्गमावृत्यभारत ॥ दीप्ताक्षंभीषणंरक्षःसोल्मुकंप्रत्यपद्यत ॥ ६ ॥ बाहूमहांतौकृत्वाचतथास्यंचभयानकं ॥ स्थितमावृत्यपंथानंयेनयांतिकुरूद्वहाः ॥ ७ ॥ स्पष्टाष्टदंष्ट्रंताम्राक्षंप्रदी प्तोर्ध्वशिरोरुहं ॥ सार्करश्मितडिच्चक्रंसबलाकमिवांबुदं ॥ ८ ॥ सृजंतंराक्षसींमायांमहानादनिनादितं ॥ मुंचंतंविपुलान्नादान्सतोयमिवतोयदं ॥ ९ ॥

मित्यर्थः ॥ ३९ ॥ इतिआरण्यपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ किर्मीरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आभीलेभयंकरे स्वाभीलेइत्यपिपाठःआभी लंभीषणेकृच्छ्रेइतिविश्वः अर्द्धसमयेऽर्द्धज्ञानेगतेसति लोकेतंद्रावतिसतीत्यर्थः समयःशपथाचारकालेसिद्धांतसंविदोरितिविश्वः संप्राप्तेइत्यपपाठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ स्पष्टेति अक्षिबलाकयोःकेशार्क रश्म्योर्दंततडितोश्चोपमोपमेयभावः तडिद्वक्त्रमित्यपपाठः ॥ ८ ॥ महानादःकुंजरेस्याद्वार्षिकाब्देभयानकेइतिविश्वः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संपेतुःएकीबभूवुः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ पंचानांशब्दादीनांइंद्रियार्थानांइंद्रियैरर्थ्यमानानांकृतेशोकावेशःशोकागमः ॥१४॥१५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥

तस्यनादेनसंत्रस्ताःपक्षिणःसर्वतोदिशं ॥ विमुक्तनादाःसंपेतुःस्थलजाजलजैःसह ॥ १० ॥ संप्रद्रुतमृगद्वीपिमहिषर्क्षसमाकुलं ॥ तद्वनंतस्यनादेनसंप्रस्थित

 मिवाभवत् ॥ ११ ॥ तस्योरुवाताभिहतास्ताम्रपल्लवबाहवः ॥ विदूरजाताश्चलताःसमाश्लिष्यंतिपादपान् ॥ १२ ॥ तस्मिन्क्षणेथप्रववौमारुतोभृशदारुणः ॥

रजसासंवृतंतेननष्टज्योतिरभून्नभः ॥ १३ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणामविज्ञातोमहारिपुः ॥ पंचानामिंद्रियार्थानांशोकावेशइवातुलः ॥ १४ ॥ सदृष्ट्वापांडवान्दूरा

त्कृष्णाजिनसमावृतान् ॥ अवृणोत्तद्वनद्वारंमैनाकइवपर्वतः॥ १५॥ तंसमासाद्यवित्रस्ताकृष्णाकमललोचना ॥ अदृष्टपूर्वसंत्रासान्न्यमीलयतलोचने ॥ १६॥

दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णशिरोरुहा ॥ पंचपर्वतमध्यस्थानदीवाकुलतांगता ॥ १७॥ मोमुह्यमानांतांतत्रजगृहुःपंचपांडवाः ॥ इंद्रियाणिप्रसक्तानिविषये

षुयथारतिं ॥ १८॥ अथतांराक्षसींमायामुत्थितांघोरदर्शनां ॥ रक्षोघ्नैर्विविधैर्मंत्रैर्धौम्यःसम्यक्प्रयोजितैः ॥ १९॥ पश्यतांपांडुपुत्राणांनाशयामासवीर्यवान् ॥

सनष्टमायोऽतिबलःक्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ २०॥ काममूर्त्तिधरःक्रूरःकालकल्पोव्यदृश्यत ॥ तमुवाचततोराजादीर्घप्रज्ञोयुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ कोभवान्कस्यवा

किंतेक्रियतांकार्यमुच्यतां ॥ प्रत्युवाचाथतद्रक्षोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ २२ ॥ अहंबकस्यवैभ्राताकिर्मीरइतिविश्रुतः ॥ वनेस्मिन्काम्यकेशून्येनिवसामिगतज्व

रः॥ २३॥ युधिनिर्जित्यपुरुषानाहारंनित्यमाचरन् ॥ केयूयमभिसंप्राप्ताभक्ष्यभूताममांतिकं ॥ युधिनिर्जित्यवःसर्वान्भक्षयिष्येगतज्वरः ॥ २४ ॥ वैशं

पायनउवाच युधिष्ठिरस्तुतच्छ्रुत्वावचस्तस्यदुरात्मनः ॥ आचचक्षेततःसर्वंगोत्रनामादिभारत ॥ २५ ॥ युधिष्ठिरउवाच पांडवोधर्मराजोहंयदिते

श्रोत्रमागतः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैर्भीमसेनार्जुनादिभिः ॥ २६ ॥ हतराज्योवनेवासंवस्तुंकृतमतिस्ततः ॥ वनमभ्यागतोघोरमिदंतवपरिग्रहं ॥ २७॥ विदु

रउवाच किर्मीरस्त्वब्रवीदेनंदिष्ट्यादेवैरिदंमम ॥ उपपादितमद्येहचिरकालान्मनोगतं ॥ २८॥ भीमसेनवधार्थंहिनित्यमभ्युद्यतायुधः ॥ चरामिपृथिवींकृ

त्स्नांनैनंचासादयाम्यहं ॥ २९ ॥ सोयमासादितोदिष्ट्याभ्रातृहाकांक्षितश्चिरं ॥ अनेनहिममभ्राताबकोविनिहतःप्रियः ॥ ३० ॥ वैत्रकीयवनेराजन्ब्राह्मणच्छ

द्मरूपिणा ॥ विद्याबलमुपाश्रित्यनत्वस्त्यस्यौरसंबलं ॥ ३१ ॥ हिडिंबश्चसखामत्वंदयितोवनगोचरः ॥ हतोदुरात्मनानेनस्वसाचास्यहृतापुरा ॥ ३२ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैत्रकीयवनेएकचक्रायां ॥ ३१ ॥ मह्यंमम ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ लब्धास्मिलप्स्यामि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ महासुरंवातापिं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आरुज्यभंक्त्वा दशव्यामंविस्तारितयोःकरयोस्तिर्यगंतरं उद्विद्धंउत्पाटितं ॥ ३९ ॥ वज्रेणनिष्पेषश्चूर्णीभावो यस्यपर्वतस्यतद्वत्गौरवंगुरुत्वंयस्यतत्तथा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कक्ष्यामुत्पीड्यपरिधानवस्त्रंदृढीकृत्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उदस्तंउत्क्षिप्तं अलातंउल्मुकं ॥ ४५ ॥ रक्षःराक्षसं आव्रजत्आगच्छत् ॥ ४६ ॥

सोयमभ्यागतोमूढोममेदंगहनंवनं॥ प्रचारसमयेस्माकमर्द्धरात्रेस्थितेसमे ॥ ३३ ॥ अद्यास्यपातयिष्यामितद्वैरंचिरसंभृतं ॥ तर्पयिष्यामिचबकंरुधिरेणास्यभूरिणा ॥ ३४ ॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुःसख्युस्तथैवच ॥ शांतिंलब्धास्मिपरमांहत्वाराक्षसकंटकं ॥ ३५ ॥ यदितेनपुरामुक्तोभीमसेनोबकेनवै ॥ अद्यैनंभक्षयिष्यामिपश्यतस्तेयुधिष्ठिर ॥ ३६ ॥ एनंहिविपुलप्राणमद्यहत्वावृकोदरं ॥ संभक्ष्यजरयिष्यामियथागस्त्योमहासुरं ॥ ३७॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मासत्यसंधोयुधिष्ठिरः ॥ नैतदस्तीतिसक्रोधोभर्त्सयामासराक्षसं ॥ ३८ ॥ ततोभीमोमहाबाहुरारुज्यतरसाद्रुमं ॥ दशव्याममथोद्विद्धंनिष्पत्रमकरोत्तदा ॥ ३९ ॥ चकारसज्यंगांडीवंवज्रनिष्पेषगौरवं ॥ निमेषांतरमात्रेणतथैवविजयोर्जुनः ॥ ४० ॥ निवार्यभीमोजिष्णुंतंतद्रक्षोमेघनिःस्वनं ॥ अभिद्रुत्याब्रवीद्वाक्यंतिष्ठतिष्ठेतिभारत ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धःकक्ष्यामुत्पीड्यपांडवः ॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठपुटोबली ॥ ४२ ॥ तमभ्यधावद्वेगेनभीमोवृक्षायुधस्तदा ॥ यमदंडप्रतीकाशंततस्तंतस्यमूर्धनि ॥ ४३ ॥ पातयामासवेगेनकुलिशंमघवानिव ॥ असंभ्रांतंतुतद्रक्षःसमरेप्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥ चिक्षेपचोल्मुकंदीप्तमशनिंज्वलितामिव ॥ तदुदस्तमलातंतुभीमःप्रहरतांवरः ॥ ४५ ॥ पदासव्येनचिक्षेपतद्रक्षःपुनराव्रजत् ॥ किर्मीरश्चापिसहसावृक्षमुत्पाट्यपांडवं ॥ ४६ ॥ दंडपाणिरिवक्रुद्धःसमरेप्रत्यधावत ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनं ॥ ४७ ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोर्यथास्त्रीकांक्षिणोःपुरा ॥ शीर्षयोःपतितावृक्षाबिभिदुर्नैकधातयोः ॥ ४८ ॥ यथैवोत्पलमालानिमत्तयोर्द्विपयोस्तथा ॥ मुंजवज्जर्जरीभूताबहवस्तत्रपादपाः ॥ ४९ ॥ चीराणीवव्युदस्तानिरेजुस्तत्रमहावने ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्मुहूर्त्तंभरतर्षभ ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच ॥ ५० ॥ ततःशिलांसमुत्क्षिप्यभीमस्ययुधितिष्ठतः ॥ प्राहिणोद्राक्षसःक्रुद्धोभीमश्चनचचालह ॥ ५१ ॥ तंशिलाताडनजडंपर्यधावतराक्षसः ॥ बाहुविक्षिप्तकिरणःस्वर्भानुरिवभास्करं ॥ ५२ ॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परं ॥ उभावपिचकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ॥ ५३ ॥ तयोरासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदंष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ॥ ५४ ॥

॥ ४७ ॥ स्त्रीतारा ॥ ४८ ॥ उत्पलमालानिपद्मक्षेत्राणि मालंक्षेत्रेजनेमालइतिविश्वः पद्मसमूहइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ चीराणिवृक्षवल्कलानि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निकारात्परिभवात् कृष्णानयनं दृष्टं येन सतथा द्रौपद्याकर्षणेनकुपितइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ प्रभिन्नकरटामुखंप्रभिन्नेव्यक्तीभूतेकरटयोर्गंडयोर्मुखेमदनिर्गममार्गौयस्यतं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्यस्पंदत

दुर्योधननिकाराच्चबाहुवीर्याच्चदर्पितः ॥ कृष्णानयनदृष्टश्चव्यवर्द्धतवृकोदरः ॥ ५५ ॥ अभिपद्यचबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः ॥ मातंगमिवमातंगःप्रभिन्न करटामुखं ॥ ५६ ॥ सचाप्येनंततोरक्षःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपद्भीमसेनोबलेनबलिनांवरः ॥ ५७ ॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ॥ शब्दः समभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि ॥ ५८ ॥ अथैनमाक्षिप्यबलाद्धृत्यमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमं ॥ ५९ ॥ सभीमेनपरामृष्टोदुर्बलोबलिना रणे ॥ व्यस्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांडवं ॥ ६० ॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलक्ष्यवृकोदरः ॥ योक्त्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ॥ ६१ ॥ विनदंतंमहानादं भिन्नभेरीस्वनंबली ॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसं ॥ ६२ ॥ तंविषीदंतमाज्ञायराक्षसंपांडुनंदनः ॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांपशुमारममारयत् ॥ ६३ ॥ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाराक्षसाधमं ॥ पीडयामासपाणिभ्यांतस्यकंठंवृकोदरः ॥ ६४ ॥ अथजर्जरसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरं ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाच ह ॥ ६५ ॥ हिडिंबबकयोःपापनत्वमश्रुप्रमार्जनं ॥ करिष्यसिगतश्चापियमस्यसदनंप्रति ॥ ६६ ॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंराक्षसंक्रोधपरीतचेताः ॥ विस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतचित्तंव्यसुमुत्ससर्ज ॥ ६७ ॥ तस्मिन्हतेतोयदतुल्यरूपेकृष्णांपुरस्कृत्यनरेंद्रपुत्राः ॥ भीमंप्रशस्याथगुणैरनेकैर्हृष्टास्ततोद्वैतवनायजग्मुः ॥ ॥ ६८ ॥ विदुरउवाच एवंविनिहतःसंख्येकिर्मीरोमनुजाधिप ॥ भीमेनवचनात्तस्यधर्मराजस्यकौरव ॥ ६९ ॥ ततोनिष्कंटकंकृत्वावनंतदपराजितः ॥ द्रौपद्यासहधर्मज्ञोवसतिंतामुवासह ॥ ७० ॥ समाश्वास्यचतेसर्वेद्रौपदींभरतर्षभाः ॥ प्रहृष्टमनसःप्रीत्याप्रशशंसुर्वृकोदरं ॥ ७१ ॥ भीमबाहुबलोत्पिष्टेविनष्टे राक्षसेततः ॥ विविशुस्तेवनंवीराःक्षेमंनिहतकंटकं ॥ ७२ ॥ समयागच्छतामार्गेविनिकीर्णोभयावहः ॥ वनेमहतिदुष्टात्मादृष्टोभीमबलाद्धतः ॥ ७३ ॥ तत्राश्रौषमहंचैतत्कर्मभीमस्यभारत ॥ ब्राह्मणानांकथयतांयेतत्रासन्समागताः ॥ ७४ ॥ वैशंपायनउवाच एवंविनिहतंसंख्येकिर्मीरंरक्षसांवरं ॥ श्रुत्वाध्यानपरोराजानिशश्वासार्त्तवत्तदा ॥ ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकिर्मीरवधपर्वणिविदुरवाक्येएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्तंचकिर्मीरवधपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

किंचिच्चलनंकृतवान् ॥ ६० ॥ योक्त्रयामासबबंध रशनयापशुमिव ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ पशुमारंपशुमिवमारयित्वा कषादित्वादनुप्रयोगः समूलघातंन्यवधीदरींश्चेतिवत् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमधर्मरुचीनांदुर्योधनादीनांव्यासादिभिराप्तैरुपदेशेकृतेऽपिमैत्रेयशापेपिकिर्मीरवधेनमहाभयेपिप्रत्युपस्थितेसतिनधर्मेरुचिरुत्पद्यतइत्युक्तं संप्रतिधर्मरुचीनांपांडवानामुपरिपरमेश्वरस्येतरेषांचानुग्रहंपांडवानांकृष्णतत्त्वविज्ञानंचवर्णयति भोजाःप्रव्रजितानित्यादिनाऽध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुःशासनश्चतुर्थोयेषां ॥ ५ ॥ तस्यदुर्योधनस्य पदानुगाःसहायाः ॥ ६ ॥ निकृत्याछलेनउपचरन्वर्त्तमानः ॥ ७ ॥ अभिषंगेणदुःखेनपराभवेनवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरुषस्यपुरिशरीरेशयानस्यअप्रमेयस्यअहंकारादिवत्प्रमातुमयोग्यस्यविषयित्वात् अतएवसत्यस्यकालत्रयेपिबाधशून्यस्य विषयस्यहिबाधःस्वमादौदृष्टः

वैशंपायनउवाच भोजाःप्रव्रजितान्श्रुत्वावृष्णयश्चांधकैःसह ॥ पांडवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने ॥ १ ॥ पांचालस्यचदायादोधृष्टकेतुश्चचेदिपः ॥ केकयाश्चमहावीर्याभ्रातरोलोकविश्रुताः ॥ २ ॥ वनेद्रष्टुंययुःपार्थान्क्रोधामर्षसमन्विताः ॥ गर्हयंतोधार्त्तराष्ट्रान्किंकुर्मइतिचाब्रुवन् ॥ ३ ॥ वासुदेवंपुरस्कृत्यसर्वेतेक्षत्रियर्षभाः ॥ परिवार्योपविविशुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ अभिवाद्यकुरुश्रेष्ठंविषण्णःकेशवोब्रवीत् ॥ ४ ॥ वासुदेवउवाच दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ ५ ॥ एतान्निहत्यसमरेयेचतस्यपदानुगाः ॥ तांश्चसर्वान्विनिर्जित्यसहितान्सनराधिपान् ॥ ६ ॥ ततःसर्वेभिषिंचामोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ निकृत्योपचरन्वध्यएषधर्मःसनातनः ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच पार्थानामभिषंगेणतथाक्रुद्धंजनार्दनं ॥ अर्जुनःशमयामासदिधक्षंतमिवप्रजाः ॥ ८ ॥ संक्रुद्धंकेशवंदृष्ट्वापूर्वदेहेषुफाल्गुनः ॥ कीर्त्तयामासकर्माणिसत्यकीर्त्तेर्महात्मनः ॥ ९ ॥ पुरुषस्याप्रमेयस्यसत्यस्यामिततेजसः ॥ प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्यधीमतः ॥ १० ॥ अर्जुनउवाच दशवर्षसहस्राणियत्रसायंगृहोमुनिः ॥ व्यचरस्त्वंपुराकृष्णपर्वतेगंधमादने ॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ पुष्करेष्ववसःकृष्णत्वमपोभक्षयन्पुरा ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विशालायांबदर्यांमधुसूदन ॥ अतिष्ठएकपादेनवायुभक्षःशतंसमाः ॥ १३ ॥ अवकृष्टोत्तरासंगःकृशोधमनिसंततः ॥ आसीःकृष्णसरस्वत्यांसत्रेद्वादशवार्षिके ॥ १४ ॥ प्रभासमप्यथासाद्यतीर्थंपुण्यजनोचितं ॥ तथाकृष्णमहातेजादिव्यंवर्षसहस्रकं ॥ १५ ॥

अमिततेजसःत्रिविधपरिच्छेदशून्यचिन्मात्रस्य प्रजापतिपतेःसूत्रविराजोरपिस्वामिनः विष्णोर्व्यापकस्यलोकनाथस्यांतर्यामिणः एवंतत्पदार्थमुक्त्वात्वंपदार्थमाह धीमतइति बुद्ध्युपाधेः अनयोःसामानाधिकरण्यादभेदः अस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकस्यविवरणमुत्तरोग्रंथः ॥ १० ॥ तत्रतपस्विनांक्षमैवोचितेति दर्शयितुंभगवतःक्रोधोपशमनायतदीयंजन्मांतरीयंतपएवतावदुदाहरति दशेत्यादिना यत्रसायंकालस्तत्रैवगृहंयस्यसयत्रसायंगृहइत्येकंपदं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवकृष्टोत्तरासंगःत्यक्तोत्तरीयवस्त्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तपसः प्रयोजनमाह लोकेति ॥ १६ ॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशवेत्यस्यार्थः क्षेत्रं महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः एतत् क्षेत्रमितिभगवताव्याख्यातंकोशपंचकात्मकंतज्ज्ञःतत्प्रकाशकःअंतरात्मेत्यर्थः सर्वभूतानांसर्वेषांवियदादीनांजरायुजादीनांचजीवानामादिःपरमकारणं अंतःलयस्थानं रजतस्येवशुक्तिः अवांतरकारणानाम विद्याकामकर्मादीनांक्षेत्रमध्येअव्यक्तेच्छादिपदैरुपात्तत्वात् एतेनप्रपंचस्यमिथ्यात्वाज्जीवपरयोरैक्याच्चाद्वैतंकृष्णतत्त्वमुक्तं ॥ १७ ॥ भौमंभूमिपुत्रं प्रथमोत्पादितंसर्वभूतानांप्रथमेनअहंकारेणउत्पादितं भूतादि

आतिष्ठस्त्वमथैकेनपादेननियमस्थितः ॥ लोकप्रवृत्तिहेतोस्त्वमितिव्यासोममाब्रवीत् ॥ १६ ॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशव ॥ निधानंतपसांकृष्णय ज्ञस्त्वंचसनातनः ॥ १७ ॥ निहत्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ प्रथमोत्पादितंकृष्णमेध्यमश्वमवासृजः ॥ १८ ॥ कृत्वातत्कर्मलोकानामृषभःसर्वलोकजि त् ॥ अवधीस्त्वंरणेसर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् ॥ १९ ॥ ततःसर्वेश्वरत्वंचसंप्रदायशचीपतेः ॥ मानुषेषुमहाबाहोप्रादुर्भूतोसिकेशव ॥ २० ॥ सत्वंनारायणोभू त्वाहरिरासीःपरंतप ॥ ब्रह्मासोमश्चसूर्यश्चधर्मोधातायमोऽनलः ॥ २१ ॥ वायुर्वैश्रवणोरुद्रःकालःखंपृथिवीदिशः ॥ अजश्चराचरगुरुःस्रष्टात्वंपुरुषोत्तम २२ ॥ परायणंदेवमूर्धाक्रतुभिर्मधुसूदन ॥ अयजोभूरितेजावैकृष्णचैत्ररथेवने ॥ २३ ॥ शतंशतसहस्राणिसुवर्णस्यजनार्दन ॥ एकैकस्मिंस्तदायज्ञेपरिपूर्णानिभाग शः ॥ २४ ॥ अदितेरपिपुत्रत्वमेत्ययादवनंदन ॥ त्वंविष्णुरितिविख्यातइंद्रादवरजोविभुः ॥ २५ ॥ शिशुर्भूत्वादिवंखंचपृथिवींचपरंतप ॥ त्रिभिर्विक्रमणैःकृ ष्णक्रांतवानसितेजसा ॥ २६ ॥ संप्राप्यदिवमाकाशमादित्यस्यंदनेस्थितः ॥ अत्यरोचश्चभूतात्मन्भास्करंस्वेनतेजसा ॥ २७ ॥ प्रादुर्भावसहस्रेषुतेषुतेषुत्वया विभो ॥ अधर्मरुचयःकृष्णनिहताःशतशोऽसुराः ॥ २८ ॥ सादितामौरवाःपाशानिसुंदनरकौहतौ ॥ कृतःक्षेमःपुनःपंथाःपुरंप्राग्ज्योतिषंप्रति ॥ २९ ॥ जारूथ्या माहुतिःक्राथःशिशुपालोजनैःसह ॥ जरासंधश्चशैब्यश्चशतधन्वाचनिर्जितः ॥ ३० ॥

रहंकारइतिप्रसिद्धं मेध्यंयज्ञियं ॥ १८ ॥ तत्कर्मअश्वोत्सर्गाख्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ सःत्वं क्षेत्रज्ञःशुद्धचिन्मात्रःभूस्थानीयःसन्नारायणःनरेणपरमात्मनास्रष्टंनारंस्थूलसूक्ष्मकारणरूपंउपाधित्रयंतदेवअयनंवासस्थानंयस्यसतथा वृक्षांकुरबीजस्थानीयविराट्सूत्रांतर्यामिरूपोभूत्वाहरिःपरिणतबीज सहस्रगर्भफलस्थानीयःसांबमूर्त्तिःआसीः ईषत्पक्वफलोपमाश्चब्रह्मादयस्त्वमेव ॥ २१ ॥ हेपुरुषोत्तमउक्तेभ्योबीजादिस्थानीयेभ्यउत्तमभूस्थानीयनिर्विशेषचिन्मात्ररूप अजोविष्णुः चराचरगुरुःरुद्रः स्र ष्टादक्षप्रजापत्यादिः ॥ २२ ॥ परायणंसर्वोत्कृष्टंप्राप्यं देवमूर्धादेवश्रेष्ठः क्रतुभिरयजइत्यन्वयः अधृष्यइतिपाठेत्वयजइत्यध्याहारः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ संप्राप्यसम्यक्व्याप्य आदित्यस्यंदनेसूर्यदेहे भास्करमंडलाभिमानिनंजीवं ॥ २७ ॥ २८ ॥ सादिताःछिन्नाःमौरवाःआंत्रतंतिमयाः मुरवेष्टनेअस्माद्वौणादिकेउकूप्रत्ययेतद्धितः मौर्वीशब्दोप्यतएवमध्यमस्वरलोपेननिष्पन्नः ॥ २९ ॥ जारूथ्यांनगर्यां ॥ ३० ॥ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अवाप्सीःअवाप्तवानसि भोज्यांभोजवंशजां ॥ ३१ ॥ सौभंखेचरंपुरं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ नृशंस्यंनिर्दयत्वं दीर्घपाठेत्वाङ्पूर्वोयंशब्दोज्ञेयः ॥ ३५ ॥ आसीनंचैत्यमध्येत्वांचैत्यंआयतनं आध्यात्मिकं हृदयपुंडरीकंबाह्यंदेवालयादि चित्तमध्यस्थमित्यपिपाठः नित्यमध्यस्थमितिपाठेपिमध्यंहृदयाब्जमेव ॥ ३६ ॥ आत्मनैवनिमित्तांतरंविना आत्मसात्आत्ममात्रं ॥ ३७ ॥ युगादौतववार्ष्णेयेत्यादिसार्धं

तथापर्जन्यघोषेणरथेनादित्यवर्चसा॥ अवाप्सीर्महिषींभोज्यांरणेनिर्जित्यरुक्मिणं॥३१॥ इंद्रद्युम्नोहतःकोपाद्यवनश्चकसेरुमान्॥ हतःसौभपतिःशाल्वस्त्वयासौभंचपातितं ॥ ३२ ॥ एवमेतेयुधिहताभूयश्चान्यान्शृणुष्वह ॥ इरावत्यांहतोभोजःकार्तवीर्यसमोयुधि ॥ ३३ ॥ गोपतिस्तालकेतुश्चत्वयाविनिहतावुभौ॥ तांचभोगवतींपुण्यामृषिकांतांजनार्दन ॥ ३४॥ द्वारकामात्मसात्कृत्वासमुद्रंगमयिष्यसि ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनानृतंमधुसूदन ॥ त्वयितिष्ठतिदाशार्हननृशंस्यंकुतोनृजु॥ ३५॥ आसीनंचैत्यमध्येत्वांदीप्यमानंस्वतेजसा॥ आगम्यऋषयःसर्वेऽयाचंताभयमच्युत॥ ३६॥ युगांतेसर्वभूतानिसंक्षिप्यमधुसूदन॥ आत्मनैवात्मसात्कृत्वाजगदासीःपरंतप॥ ३७॥ युगादौतववार्ष्णेयनाभिपद्मादजायत ॥ ब्रह्माचराचरगुरुर्यस्येदंसकलंजगत् ॥ ३८॥ तंहंतुमुद्यतौघोरौदानवौमधुकैटभौ ॥ तयोर्व्यतिक्रमंदृष्ट्वाक्रुद्धस्यभवतोहरेः ॥ ३९ ॥ ललाटाज्जातवान्शंभुःशूलपाणिस्त्रिलोचनः॥ इत्थंतावपिदेवेशौत्वच्छरीरसमुद्भवौ॥ ४०॥ त्वन्नियोगकरावेतावितिमेनारदोब्रवीत्॥ तथानारायणपुराक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥४१॥ इष्टवांस्त्वंमहासत्रंकृष्णचैत्ररथेवने॥ नैवंपरेनापरेवाकरिष्यंतिकृतानिवा॥४२॥ यानिकर्माणिदेवत्वंबालएवमहाबलः॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षबलदेवसहायवान्॥ कैलासभवनेचापिब्राह्मणैर्न्यवसःसह॥४३॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहात्मानमात्माकृष्णस्यपांडवः॥ तूष्णीमासीत्ततःपार्थमित्युवाचजनार्दनः॥४४॥ ममैवत्वंतवैवाहंयेमदीयास्तवैवते॥ यस्त्वांद्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्त्वामनुसमामनु॥४५॥नरस्त्वमसिदुर्द्धर्षहरिर्नारायणोह्यहं॥ कालेलोकमिमंप्राप्तौनरनारायणावृषी ॥४६॥ अनन्यःपार्थमत्तस्त्वंत्वत्तश्चाहंतथैवच॥ नावयोरंतरंशक्यंवेदितुंभरतर्षभ॥ ४७॥

श्लोकत्रयंक्वचिन्नदृष्टं यस्यकृतिरिदंसकलं असौदेवोपित्वन्नियोगकरइतिविपरिणामेनयोज्यं ॥३८॥३९॥ ४०॥४१॥४२॥ कर्माणिपूतनावधादीनि ॥४३॥ एवंतत्पदार्थस्वरूपंप्रपंच्यतस्यत्वंपदार्थाभेदमाह एवमिति॥४४॥ ममैवत्वंब्रह्मणएवस्वरूपंजीवः तवैवाहंजीवस्यैवशुद्धंरूपंब्रह्मनततोन्यत् येमदीयास्तवैवते ब्रह्मगताऔपाधिकाःसर्वेश्वरत्वादयस्तेपिजीवस्यैव तस्माद्योजीवंद्वेष्टिसब्रह्मद्वेष्टियोजीवंयातिसब्रह्मयाति अद्रोहीसन्सर्वभूतेषुभगवद्भावंपश्येदित्यर्थः ॥४५॥४६॥ ननुमित्रयोर्ममात्मात्वंतवात्माहमित्यभेदोपचारोदृष्टःनत्वभेदइत्याशंक्याहानन्यइति मित्रयोर्हिअन्यत्वंप्रत्यक्षदृष्टंतदिहनिरस्यते अपूर्वार्थज्ञापकत्वाद्वाक्यस्य अनन्यत्वमप्यौपचारिकमस्त्वित्याशंक्याह नावयोरिति अंतरंभेदः वेदितुंविचारयितुं जीवेशयोर्भेदोदुर्निरूपइत्यर्थः तथाहि किंदेहभेदादात्मभेदउतात्मभेदात् नाद्यः कायव्यूहकृतयोगिन्यव्याप्तेः नांत्यःउपाधिपरामर्शंविनाभेदस्याविभाव्यमानत्वात् मुक्तात्मानौजीवेशौवानस्वभावभिन्नौ उक्तहेतोः घटमठाकाशवदिति ॥४७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समावायेसमूहे संरब्धेषुकुपितेषु॥४८॥४९॥एवंविधस्यात्मतत्त्वस्याधिगमायध्यानस्तवनसेवादिनाकृष्णएवशरणीकरणीयइत्याह द्रौपदीवाक्येन पूर्वेइत्यादिना पूर्वेसृष्टेःप्राक्कालेत्वांएकंआहुःसदेवसोम्येदम ग्रआसीदित्याद्याःश्रुतयः प्रजाभिसर्गेचप्रजापतित्वामाहुःसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइत्याद्याःश्रुतयः ईशत्वमपिनराजवत्किंतूपादानत्वेनेत्याह स्रष्टारमिति ॥५०॥ विष्णुःविशतीतिविष्णुः अंतःप्रविष्टःशास्ताज नानामितिश्रुतेः कारयिताक्रियाकर्त्ताकर्मचत्वमेवासीतिपादचतुष्टयार्थः ॥ ५१ ॥ क्षमादुःखसहता सत्यंसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाय्वाकाशौतदात्मकं तस्माच्चसंभूतोयज्ञोपित्वमसि ॥ ५२ ॥ भूतभावनवि यदादिस्रष्टः भूतेशभूतनियंतः यआकाशमंतरोयमयतीत्यादिश्रुतेराकाशादेरपिनियम्यत्वादस्मदादिवच्चेतनत्वंद्रष्टव्यं तत्रचेतनानुपलंभस्त्वरणिस्थाग्नेरिवानभिव्यक्तत्वान्नत्वभावादितिभावः ॥५३॥ ब्रह्मादिनि

वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुवचनेकेशवेनमहात्मना॥तस्मिन्वीरसमावायेसंरब्धेष्वथराजसु॥ ४८॥ धृष्टद्युम्नमुखैर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारिता ॥ पांचालीपुंडरीकाक्षमासीनंभ्रातृभिःसह ॥ अभिगम्याब्रवीत्क्रुद्धाशरण्यंशरणैषिणी॥ ४९॥ द्रौपद्युवाच पूर्वेप्रजाभिसर्गेत्वामाहुरेकंप्रजापतिं॥स्रष्टारंसर्वलोकानामसितोदेवलोब्रवीत्॥ ५० ॥ विष्णुस्त्वमसिदुर्द्धर्षत्वंयज्ञोमधुसूदन॥यष्टात्वमसियष्टव्योजामदग्न्योयथाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ऋषयस्त्वांक्षमामाहुःसत्यंच पुरुषोत्तम ॥ सत्याद्यज्ञोसिसंभूतःकश्यपस्त्वांयथाब्रवीत्॥ ५२ ॥ साध्यानामपिदेवानांशिवानामीश्वरेश्वर॥ भूतभावनभूतेशयथात्वांनारदोब्रवीत् ॥ ५३॥ ब्रह्मशंकरशक्राद्यैर्देववृंदैःपुनःपुनः॥ क्रीडसेत्वंनरव्याघ्रबालःक्रीडनकैरिव॥ ५४॥ द्यौश्वतेशिरसाव्याप्तापद्भ्यांचपृथिवीप्रभो॥ जठरंतेइमेलोकाःपुरुषोसिसनातनः॥ ५५॥ विद्यातपोभितप्तानांतपसाभावितात्मनां॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणामसिसत्तमः॥ ५६॥ राजर्षीणांपुण्यकृतामाहवेष्वनिवर्त्तिनां ॥ सर्वधर्मोपपन्नानांत्वंगतिःपुरुषर्षभ॥ त्वंप्रभुस्त्वंविभुश्वत्वंभूतात्मात्वंविचेष्टसे॥ ५७॥ लोकपालाश्वलोकाश्वनक्षत्राणिदिशोदश ॥ नभश्वंद्रश्वसूर्यश्वत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ ५८॥

यंतृत्वंवैश्वरूप्यंचाहद्वाभ्यां ब्रह्मेति॥५४॥५५॥ विद्यावेदाधिगमोब्रह्मचारिधर्मः तपस्तदर्थानुष्ठानंगृहस्थधर्मः तपसाकृच्छ्रचांद्रायणादिनावानप्रस्थधर्मेणचभा वितात्मनांशोधितचित्तानांअतएवात्मदर्शनतृप्तानांयतीनांसत्तमःसत्यतमः सत्यंस्वमेंद्रजालादिप्रातिभासिकं सत्यतरोव्यवहारःसत्यतमंब्रह्मइतरयोर्बाधावधिभूतत्वात् ॥५६॥ सर्वेधर्माःपापपुण्याद्यस्तैरुपपन्नानामपित्वमेवगतिः दीनदयालुत्वात्पापिष्ठानामपिउद्धर्त्तेतिभावः प्रभुर्नियंता विभुर्व्यापकः भूतात्माजीवः बुध्याद्याकारपरिणतानिभूतान्येवात्मत्वेनमन्यमानः अस्तिखल्वन्योऽपरोभूतात्मायोयंसितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानःसदसद्योनिमापद्यतइतिमैत्रायणीयेभूतात्मपदस्यजीवेरूढिदर्शनात् विचेष्टसेकर्माणिकुरुषे ॥ ५७ ॥ त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं लोकपालादिपदस्यत्वमेवप्रापकइत्यर्थः ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्यैवव्याख्या मर्त्यताचेति मर्त्यतासंसारः भूतानांसाधारणजीवानां अमृतत्वंमुक्तिः दिवौकसांदिव्यदृष्टिमतांसात्विकानां ॥ ५९ ॥ एवंस्वर्गापवर्गार्थिभिः कृष्णएवशरणीकरणीयइतिकृष्णस्तुतिप्रसंगा दुक्तं संप्रतिदृष्टफलार्थमपिसएवानुसर्त्तव्यइत्याह सातेहंदुःखमाख्यास्येइत्यादिना अत्रात्मनिकृष्णस्यकरुणोत्पादनार्थंदुःखनिवेदनंतत्प्रसंगेनमहामहिम्नामपिसंसारिणांदुर्गतिःप्रपंचितावैराग्योत्पादनाय प्रण याद्विश्रंभात् आख्यानेहेतुमाह ईशस्त्वमिति ॥६०॥ ६१ ॥ स्त्रीधर्मिणीरजस्वला ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ईषुःऐच्छन् ॥ ६४ स्नुषावधूः ॥ ६५ ॥ धर्मपत्नींयज्ञसंयोगिनीं ॥ ६६॥ विप्रकृतांदुःखंप्रापितां मर्षयेतां

मर्त्यताचैवभूतानाममरत्वंदिवौकसां॥ त्वयिसर्वंमहाबाहोलोककार्यंप्रतिष्ठितं ॥ ५९ ॥ सातेहंदुःखमाख्यास्येप्रणयान्मधुसूदन॥ ईशस्त्वंसर्वभूतानांयेदि व्यायेचमानुषाः ॥ ६० ॥ कथंनुभार्यापार्थानांतवकृष्णसखीविभो ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीसमांकृष्येतमादृशीं ॥ ६१ ॥ स्त्रीधर्मिणीवेपमानाशोणितेनसमुक्षि ता॥ एकवस्त्राविकृष्टास्मिदुःखिताकुरुसंसदि॥ ६२॥ राज्ञांमध्येसभायांतुरजसातिपरिप्लुता ॥ दृष्ट्वाचमांधार्त्तराष्ट्राःप्राहसन्पापचेतसः ॥ ६३ ॥ दासीभावे नमांभोक्तुमीषुस्तेमधुसूदन॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुपांचालेषुचवृष्णिषु ॥ ६४ ॥ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताब लात् ॥ ६५॥ गर्हयेपांडवांस्त्वेवयुधिश्रेष्ठान्महाबलान् ॥ यत्क्लिश्यमानांप्रेक्षंतेधर्मपत्नींयशस्विनीं ॥ ६६ ॥ धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचगांडिवं ॥ यौ मांविप्रकृतांक्षुद्रैर्मर्षयेतांजनार्दन॥६७॥ शाश्वतोयंधर्मपथःसद्भिराचरितःसदा॥यद्भार्यांपरिरक्षंतिभर्त्तारोल्पबलाअपि॥ ६८॥ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजा भवतिरक्षिता ॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः ॥ ६९॥ आत्माहिजायतेतस्यांतस्माज्जायाभवत्युत॥ भर्त्ताचभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे॥ ॥ ७० ॥ नन्विमेशरणंप्राप्तंनत्यजंतिकदाचन॥ तेमांशरणमापन्नांनान्वपद्यंतपांडवाः ॥ ७१ ॥ पंचभिःपतिभिर्जाताःकुमारामेमहौजसः ॥ एतेषामप्यवेक्षार्थं त्रातव्यास्मिजनार्दन॥७२॥ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिश्चशतानीकस्तुनाकुलिः॥७३॥ कनिष्ठाच्छ्रुतकर्माचसर्वेसत्यप राक्रमाः॥ प्रद्युम्नोयादृशःकृष्णतादृशास्तेमहारथाः॥ ७४ ॥ नन्विमेधनुषिश्रेष्ठाअजेयायुधिशात्रवैः॥ किमर्थंधार्त्तराष्ट्राणांसहंतेदुर्बलीयसां॥ ७५॥ अधर्मे णहृतंराज्यंसर्वेदासाःकृतास्तथा ॥ सभायांपरिकृष्टाहमेकवस्त्रारजस्वला ॥ ७६ ॥ नाधिज्यमपियच्छक्यंकर्तुमन्येनगांडिवं ॥ अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यांत्वयावा मधुसूदन ॥ ७७॥

क्षमेतां ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जायात्उत्पद्येत् ॥ ७० ॥ नान्वपद्यंतनानुगृहीतवंतः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ धार्त्तराष्ट्राणांअपराधं दुर्बली यसांदुर्बलतराणां ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अधिज्यंआरोपितगुणं ॥ ७७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७८ ॥ आक्षिपत्दूरेकृतवान् अविहिंसकान्अदुःखदान् ॥ ७९ ॥ संभृतंसहितं संभूतमितिपाठेबहुलं ॥ ८० ॥ सशेषत्वात् आयुषइतिशेषः ॥ ८१ ॥ प्रमाणकोट्यांप्रमाणाख्योगंगातीरस्थोवटविशे

धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचपौरुषं॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्त्तमपिजीवति॥ ७८॥ यएतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सहमात्राऽविहिंसकान्॥ अधीयानान्पुराबाला
न्व्रतस्थान्मधुसूदन ॥ ७९ ॥ भोजनेभीमसेनस्यपापःप्राक्षेपयद्विषं ॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणं॥ ८०॥ तज्जीर्णमविकारेणसहान्नेनजनार्दन॥
सशेषत्वान्महाबाहोभीमस्यपुरुषोत्तम ॥ ८१ ॥ प्रमाणकोट्यांविश्वस्तंतथासुप्तंवृकोदरं॥ बध्वैनंकृष्णगंगायांप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत्॥ ८२॥ यदाविबुद्धःकौंतेय
स्तदासंछिद्यबंधनं॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः॥ ८३ ॥ आशीविषैःकृष्णसर्पैर्भीमसेनमदंशयत्॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ॥ ८४॥ प्र
तिबुद्धस्तुकौंतेयःसर्वान्सर्पानपोथयत् ॥सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवान्॥ ८५॥ पुनःसुप्तानुपाधाक्षीद्बालकान्वारणावते॥ शयानानार्यया सार्द्धंकोनु
तत्कर्तुमर्हति॥ ८६॥ यत्रार्यारुदतीभीतापांडवानिदमब्रवीत् ॥ महद्व्यसनमापन्नाशिखिनापरिवारिता ॥ ८७॥ हाहतास्मिकुतोन्वद्यभवेच्छांतिरिहानलात्॥
अनाथाविनशिष्यामिबालकैःपुत्रकैःसह॥ ८८॥ तत्रभीमोमहाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः॥ आर्यामाश्वासयामासभ्रातृंश्चापिवृकोदरः ॥ ८९॥ वैनतेयोयथा
पक्षीगरुत्मान्पततांवरः॥ तथैवाभिपतिष्यामिभयंवोनेहविद्यते ॥ ९० ॥ आर्यामंकेनवामेनराजानंदक्षिणेनच ॥ अंसयोश्चयमौकृत्वापृष्ठेवीभत्सुमेवच॥
॥ ९१ ॥ सहसोत्पत्यवेगेनसर्वानादायवीर्यवान्॥ भ्रातॄनार्यांचबलवान्मोक्षयामासपावकात् ॥ ९२ ॥ तेरात्रौप्रस्थिताःसर्वेसहमात्रायशस्विनः॥ अभ्यग
च्छन्महारण्येहिडिंबवनमंतिकात्॥ ९३ ॥ श्रांताःप्रसुप्तास्तत्रेमेमात्रासहसुदुःखिताः॥ सुप्तांश्चैनानभ्यगच्छद्धिडिंबानामराक्षसी ॥ ९४॥ सादृष्ट्वापांडवांस्त
त्रसुप्तान्मात्रासहक्षितौ ॥ हृच्छयेनाभिभूतात्माभीमसेनमकामयत् ॥ ९५ ॥ भीमस्यपादौकृत्वातुस्वउत्संगेततोबला ॥ पर्यमर्दतसंहृष्टाकल्याणीमृदुपाणि
ना॥ ९६॥ तामबुध्यदमेयात्माबलवान्सत्यविक्रमः॥ पर्यपृच्छततांभीमःकिमिहेच्छस्यनिंदिते॥ ९७॥ एवमुक्तातुभीमेनराक्षसीकामरूपिणी ॥ भीमसेनं
महात्मानमाहचैवमनिंदिता ॥ ९८॥ पलायध्वमितःक्षिप्रंममभ्रातैषवीर्यवान् ॥ आगमिष्यतिवोहंतुंतस्माद्गच्छतमाचिरं॥ ९९॥ ॥१७॥

षस्तत्प्रदेशे ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ अपोथयत्प्रहृतवान् अपहस्तेनहस्तपृष्ठेन ॥ ८५ ॥ उपाधाक्षीत्दाहार्थंउपहृतवान् आर्याश्वश्रूः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ वैनतेयःविनतापुत्रः ॥ ९० ॥ ९१॥
॥ ९२॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ कृपासंगृहीतेनस्नेहवशेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संहत्यमुष्टीकृत्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दिव्येनअ

अथभीमोभ्युवाचैनांसाभिमानमिदंवचः ॥ नोद्विजेयमहंतस्मान्निहनिष्येहमागतं ॥ १०० ॥ तयोःश्रुत्वातुसंजल्पमागच्छद्राक्षसाधमः ॥ भीमरूपोमहानादान्विसृजन्भीमदर्शनः ॥ १ ॥ राक्षसउवाच केनसार्धकथयसिआनयैनंममांतिकं ॥ हिडिंबेभक्षयिष्यामोनचिरंकर्तुमर्हसि ॥ २ ॥ साकृपासंगृहीतेनहृदयेनमनस्विनी ॥ नैनमैच्छत्तदाख्यातुमनुक्रोशादनिंदिता ॥ ३ ॥ सनादान्विनदन्घोरान्राक्षसःपुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनभीमसेनंतदाकिल ॥ ४ ॥ तमभिद्रुत्यसंक्रुद्धोवेगेनमहताबली ॥ अगृह्णात्पाणिनापाणिंभीमसेनस्यराक्षसः ॥ ५ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंवज्रसंहननंदृढं ॥ संहत्यभीमसेनायव्याक्षिपत्सहसाकरं ॥ ६ ॥ गृहीतंपाणिनापाणिंभीमसेनस्यरक्षसा ॥ नामृष्यतमहाबाहुस्तत्राक्रुध्यद्वृकोदरः ॥ ७ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंभीमसेनहिडिंबयोः ॥ सर्वास्त्रविदुषोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ ८ ॥ विक्रीड्यसुचिरंभीमोराक्षसेनसहानघ ॥ निजघानमहावीर्यस्तंतदानिर्बलंबली ॥ ९ ॥ हत्वाहिडिंबंभीमोथप्रस्थितोभ्रातृभिःसह ॥ हिडिंबामग्रतःकृत्वायस्यांजातोघटोत्कचः ॥ १० ॥ ततःसंप्राद्रवन्सर्वेसहमात्रापरंतपाः ॥ एकचक्रामभिमुखाःसंवृताब्राह्मणव्रजैः ॥ ११ ॥ प्रस्थानेव्यासएषांचमंत्रीप्रियहितेरतः ॥ ततोगच्छन्नेकचक्रांपांडवाःसंशितव्रताः ॥ १२ ॥ तत्राप्यासादयामासुर्बकंनाममहाबलं ॥ पुरुषादंप्रतिभयंहिडिंबेनैवसंमितं ॥ ॥ १३ ॥ तंचापिविनिहत्योग्रंभीमःप्रहरतांवरः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैर्द्रुपदस्यपुरंययौ ॥ १४ ॥ लब्धाहमपितत्रैववसतासव्यसाचिना ॥ यथात्वयाजिताकृष्णरुक्मिणीभीष्मकात्मजा ॥ १५ ॥ एवंसुयुद्धेपार्थेनजिताहंमधुसूदन ॥ स्वयंवरेमहत्कर्मकृत्वानसुकरंपरैः ॥ १६ ॥ एवंक्लेशैःसुबहुभिःक्लिश्यमानासुदुःखिता ॥ निवसाम्यार्ययाहीनाकृष्णधौम्यपुरःसरा ॥ १७ ॥ तइमेसिंहविक्रांतावीर्येणाभ्यधिकाःपरैः ॥ विहीनैःपरिक्लिश्यंतिसमुपेक्षंतिमांकथं ॥ १८ ॥ एतादृशानिदुःखानिसहंतीदुर्बलीयसां ॥ दीर्घकालंप्रदीप्तास्मिपापानांपापकर्मणां ॥ १९ ॥ कुलेमहतिजातास्मिदिव्येनविधिनाकिल ॥ पांडवानांप्रियाभार्यास्नुषापांडोर्महात्मनः ॥ १२० ॥ कचग्रहमनुप्राप्तासास्मिकृष्णवरासती ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांप्रेक्षतांमधुसूदन ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णामुखंप्रच्छाद्यपाणिना ॥ पद्मकोशप्रकाशेनमृदुनामृदुभाषिणी ॥ २२ ॥ स्तनावपतितौपीनौसुजातौशुभलक्षणौ ॥ अभ्यवर्षतपांचालीदुःखजैरश्रुबिंदुभिः ॥ २३ ॥

मानुषेणअग्निकुंडोद्भवत्वात् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुजातौसंलग्नौ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ विशोकवत् विशोकाइव ॥ २६ ॥ संबंधात् पितृष्वस्रीयभार्यात्वात् गौरवादग्निकुंडोद्भवत्वात् सख्यात् भक्तिमत्वात् प्रभुत्वेनसामर्थ्यवत्वेनत्वदीयेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ द्रौप
दीवाक्यंप्रतिवाक्यंचश्रुत्वाऽर्जुनआबभाषेइतिव्यवहितेनसंबंधः ॥ ३१ ॥ अत्रहेतुः यतःपांचालीसाचीकृतंवक्रीभूतंयथास्यात्तथामध्यमंपतिंतमेवावैक्षदितियतइत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥
स्वसःहेभगिनि ॥ ३५॥ १३६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्रौपदीसांत्वनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ निरूपिताससाधनाब्रह्मविद्या संप्रतिभगवत्स्मरणमेवतत्सान्नि

चक्षुषीपरिमार्जंतीनिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ बाष्पपूर्णेनकंठेनक्रुद्धावचनमब्रवीत् ॥२४॥ नैवमेपतयःसंतिनपुत्रानचबांधवाः ॥ नभ्रातरोनचपितानैवत्वंमधुसू
दन ॥२५॥ येमांविप्रकृतांक्षुद्रैरुपेक्षध्वंविशोकवत् ॥ नचमेशाम्यतेदुःखंकर्णोयत्प्राहसत्तदा ॥२६॥ चतुर्भिःकारणैःकृष्णत्वयारक्ष्यास्मिनित्यशः ॥ संबंधाद्गौ
रवात्सख्यात्प्रभुत्वेनैवकेशव ॥२७॥ वैशंपायनउवाच अथतामब्रवीत्कृष्णस्तस्मिन्वीरसमागमे ॥ वासुदेवउवाच रोदिष्यंतिस्त्रियोह्येवंयेषांक्रु
द्धासिभाविनि ॥ बीभत्सुशरसंछन्नान्शोणितौघपरिप्लुतान् ॥ २८ ॥ निहतान्वल्लभान्वीक्ष्यशयानान्वसुधातले ॥ यत्समर्थंपांडवानांतत्करिष्यामिमाशुचः ॥
॥ २९ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिराज्ञांराज्ञीभविष्यसि ॥ पतेत्द्यौर्हिमवान्शीर्येत्पृथिवीशकलीभवेत् ॥ ३० ॥ शुष्येत्तोयनिधिःकृष्णेनमेमोघंवचोभवेत् ॥ तच्छ्रु
त्वाद्रौपदीवाक्यंप्रतिवाक्यमथाच्युतात् ॥१३१॥ साचीकृतमवैक्षत्सापांचालीमध्यमंपतिं ॥ आबभाषेमहाराजद्रौपदीमर्जुनस्तदा ॥३२॥ मारोदीःशुभताम्रा
क्षियदाहमधुसूदनः ॥ तथातद्भवितादेविनान्यथावरवर्णिनि ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच अहंद्रोणंहनिष्यामिशिखंडीतुपितामहं ॥ दुर्योधनंभीमसेनःकर्णं
हंताधनंजयः ॥ ३४ ॥ रामकृष्णौव्यपाश्रित्यअजेयाःस्मरणेस्वसः ॥ अपिवृत्रहणायुद्धेकिंपुनर्धृतराष्ट्रजैः ॥३५॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तेभिमुखावीरा
वासुदेवमुपास्थिताः ॥ तेषांमध्येमहाबाहुःकेशवोवाक्यमब्रवीत् ॥१३६॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपद्याश्वासनेद्वादशो
ऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वासुदेवउवाच नैतत्कृच्छ्रमनुप्राप्तोभवान्स्याद्वसुधाधिप ॥ यद्यहंद्वारकायांस्यांराजन्सन्निहितःपुरा ॥ १ ॥

ध्यहेतुःसान्निध्यंचसर्वापत्तरणकृदितिभंग्यंतरेणप्रतिपाद्यते नैतदित्यादिनाऽध्यायेन यदहंद्वारकायांनवद्वारवत्यांदेहनगर्यांतवमांचिंतयतःसन्निहितःस्यांतर्हिएतत्कृच्छ्रंवनवाससंकटंभवान्नानुप्राप्तःस्यात् य
थाद्रौपदीकृच्छ्रकालेमांस्मृतवतीवस्त्रराशिप्रदानेनमयासभायांकृच्छ्रान्मोचितातथात्वमपिअक्षपातनकालेमांयदिस्मरेस्तर्हिनैतत्कृच्छ्रंप्रामुयाः प्रत्युततत्रैवजयःस्यादितिभावः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनाहूतोपिस्वक्षेमार्थंअप्रार्थितोपिवारयेयंद्यूतंअंतर्यामित्वेन कथापक्षेत्वजुरेवार्थः ॥ २ ॥ बहिर्यामित्वेनापिद्यूतवारणोपायमाह भीष्मेतिद्वाभ्यां ॥ ३॥ राजेंद्रधृतराष्ट्रतवपुत्राणांद्यूतेनअलंइतिवैचित्रवीर्या दीन्प्रतित्वन्निमित्तं हेप्रभोयुधिष्ठिरअहंतत्रद्यूतेदोषान्अचक्षंव्यक्तंकथितवान्स्यामितिसंबंधः ॥४॥ वीरसेनसुतःनलः यैःअक्षैरितिशेषः ॥५॥ सातत्यंअविच्छेदं प्रसंगस्यद्यूतक्रीडायाः हीयमानोपिजयाशया पुनःपुनर्दीव्यत्येवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ कामःरागः ॥ ७॥ वक्तव्यंअधिगंतव्यंज्ञातव्यं गत्यर्थस्यवजेरिदंरूपंवचेरेववार्थांतरं ॥ ८ ॥ तदेवाह एकाहादिति व्यसनंराज्यभ्रंशादि अर्थानांधर्मार्थकामानांपुमर्थानां ॥ ॥९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अपनीतेनअन्यायेन दुरोदरान्द्यूतकारान् ॥ १३॥ आनर्त्तेषुआसमंतान्नर्त्तयंतितेषुधीविलासेषु पक्षेदेशविशेषेषु ॥ १४ ॥ कथांतरमवतारयितुंकथापक्षमेवानुसरति सोहमि

आगच्छेयमहंद्यूतमनाहूतोपिकौरवैः॥ आंबिकेयेनदुर्द्धर्षराज्ञादुर्योधनेनच ॥ वारयेयमहंद्यूतंबहून्दोषान्प्रदर्शयन् ॥ २॥ भीष्मद्रोणौसमानाय्यकृपंबाह्लीकमेवच ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमलंद्यूतेनकौरव ॥ ३ ॥ पुत्राणांतवराजेंद्रत्वन्निमित्तमितिप्रभो ॥ तत्राचक्षमहंदोषान्यैर्भवान्व्यतिरोपितः ॥ ४ ॥ वीरसेनसुतोयैस्तुराज्यात्प्रभ्रंशितःपुरा ॥ अतर्कितविनाशश्चदेवनेनविशांपते ॥ ५ ॥ सातत्यंचप्रसंगस्यवर्णयेयंयथातथं ॥ ६॥ स्त्रियोक्षाम्रुगयापानमेतत्कामसमुत्थितं ॥ दुःखंचतुष्टयंप्रोक्तंयैर्नरोभ्रश्यतेश्रियः॥ ७॥ तत्रसर्वत्रवक्तव्यंमन्यंतेशास्त्रकोविदाः ॥ विशेषतश्चवक्तव्यंद्यूतेपश्यंतितद्विदः ॥८॥ एकाहाद्द्रव्यनाशोत्रध्रुवंव्यसनमेवच ॥ अभुक्तनाशश्चार्थानांवाक्पारुष्यंचकेवलं ॥ ९ ॥ एतच्चान्यच्चकौरव्यप्रसंगिकटुकोदयं ॥ द्यूतेब्रूयांमहाबाहोसमासाद्यांबिकासुतं ॥ १० ॥ एवमुक्तोयदिमयागृह्णीयाद्वचनंमम ॥ अनामयंस्याद्धर्मश्चकुरूणांकुरुवर्द्धन ॥ ११ ॥ नचेत्सममराजेंद्रगृह्णीयान्मधुरंवचः ॥ पथ्यंचभरतश्रेष्ठनिगृह्णीयांबलेनतं ॥१२॥ अथैनमपनीतेनसुहृदोनामदुर्हृदः ॥ सभासदोनुवर्त्तेरंस्तांश्चहन्यांदुरोदरान् ॥ १३ ॥ असान्निध्यंतुकौरव्यममानर्त्तेष्वभूत्तदा ॥ येनेदंव्यसनंप्राप्ताभवंतोद्यूतकारितं ॥१४॥ सोहमेत्यकुरुश्रेष्ठद्वारकांपांडुनंदन ॥ अश्रौषंत्वांव्यसनिनंयुयुधानाद्यथातथं ॥१५॥ श्रुत्वैवचाहंराजेंद्रपरमोद्विग्नमानसः ॥ तूर्णमभ्यागतोस्मित्वांद्रष्टुकामोविशांपते ॥१६॥ अहोकृच्छ्रमनुप्राप्ताःसर्वेस्मभरतर्षभ ॥ सोहंत्वांव्यसनेमग्नंपश्यामिसहसोदरैः ॥१७॥ इ० म० भा० आ० प० अर्जु० प० वासुदेववाक्येत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥१४॥ युधिष्ठिरउवाच असान्निध्यंकथंकृष्णतवासीद्वृष्णिनंदन ॥ क्वचासीद्विप्रवासस्तेकिंचाकार्षीःप्रवासतः ॥१॥

त्यादिना एत्यआगत्य युयुधानात्सात्यकेः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥१४॥ असान्निध्यमिति अत्रसंक्षेपविस्ताराभ्यांसौभवधउपाख्यायते तस्यतात्पर्यंसंसारसागरमध्येद्वारकाख्येस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयरूपेक्षेत्रेविस्मरणरूपाद्भगवदसंनिधानात्कामगमंमनोरथाख्यंसौभमारुह्यागतेनशाल्वाख्येनमहामोहेनशोकास्त्रैरुपद्रुतेसतिप्रद्युम्नादिस्वरूपायज्ञादयोधर्मास्तंवारयितुमक्षमाअभूवन् ततोहंचित्तद्वारकामेत्यचिदात्मानंमामधिक्षिपंतंशाल्वमोहमहंब्रह्मविद्यास्त्रेणहतवान्तत्पुरंचमनोरथसौभंपातितवानिति एवमेवयुद्धादिरूपकेणसर्वत्राख्यायिकातात्पर्यमुन्नेयं तथाचश्रुतिः द्वयाहप्रजापत्यादेवाश्चासुराश्चेत्यादिनादेवासुरशब्दैः शमकामादीन्विवक्षित्वात्युद्धरूपकेणाध्यात्मिकमर्थंनिरूपयतितद्वदिहापिज्ञेयं श्रुत्यनुसारित्वाद्भारतस्मृतेः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ सरोषवशंरोषेणसहितंसामर्थ्यं वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः दुरात्मवान्दुष्टचित्तः यद्वादुःस्थितः रोषवत्त्वात् आत्मवान्युद्धादौधृतिमान्सामर्थ्यवत्त्वात् दुःस्थितश्चासावात्मवांश्चेतिसमासः ॥ ४ ॥ इहस्थेत्वत्समीपस्थे ॥ ५॥ सौभंसुष्ठुभांतितिसुभाःकांचनादयोधातवस्तज्जं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आनर्त्ताःभोआनर्त्तदेश्याः आख्यातकथयत ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्षिप्त्वा

कृष्णउवाच शाल्वस्यनगरंसौभंगतोहंभरतर्षभ ॥ निहंतुंकौरवश्रेष्ठतत्रमेशृणुकारणं ॥ २॥ महातेजामहाबाहुर्यःसराजामहायशाः ॥ दमघोषात्मजोवीरःशि
शुपालोमयाहतः ॥ ३ ॥ यज्ञेतेभरतश्रेष्ठराजसूयेर्हणांप्रति ॥ सरोषवशमापन्नोनामृष्यतदुरात्मवान् ॥ ४॥ श्रुत्वातंनिहतंशाल्वस्तीव्ररोषसमन्वितः ॥ उपाया
द्द्वारकांशून्यामिहस्थेमयिभारत ॥ ५ ॥ सतत्रयोधितोराजन्कुमारैर्वृष्णिपुंगवैः ॥ आगतःकामगंसौभमाहत्यैवंनृशंसवत् ॥ ६ ॥ ततोवृष्णिप्रवीरांस्तान्बाला
न्हत्वाबहूंस्तदा ॥ पुरोद्यानानिसर्वाणिभेदयामासदुर्मतिः ॥ ७॥ उक्तवांश्चमहाबाहोक्वासौवृष्णिकुलाधमः ॥ वासुदेवःसमंदात्मावसुदेवसुतोगतः ॥ ८॥ तस्य
युद्धार्थिनोदर्पंयुद्धेनाशयितास्म्यहं ॥ आनर्त्ताःसत्यमाख्याततत्रगंतास्मियत्रसः ॥ ९॥ तंहत्वाविनिवर्त्तिष्येकंसकेशिनिषूदनं ॥ अहत्वाननिवर्त्तिष्येसत्येनायु
धमालभे ॥ १० ॥ क्वासौक्वासावितिपुनस्तत्रतत्रप्रधावति ॥ मयाकिलरणेयोद्धुंकांक्षमाणःससौभराट् ॥ ११ ॥ अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंविश्वासघातिनं ॥ शि
शुपालवधामर्षाद्गमयिष्येयमक्षयं ॥ १२ ॥ ममपापस्वभावेनभ्रातायेननिपातितः ॥ शिशुपालोमहीपालस्तंवधिष्येमहीपते ॥ १३ ॥ भ्राताबालश्चराजाच
नचसंग्राममूर्धनि ॥ प्रमत्तश्चहतोवीरस्तंहनिष्येजनार्दनं ॥ १४ ॥ एवमादिमहाराजविलप्यदिवमास्थितः ॥ कामगेनससौभेनक्षिप्त्वामांकुरुनंदन ॥ १५ ॥ त
मश्रौषमहंगत्वायथावृत्तःसदुर्मतिः ॥ मयिकौरव्यदुष्टात्मामार्त्तिकावतकोनृपः ॥ १६ ॥ ततोहमपिकौरव्यरोषव्याकुलमानसः ॥ निश्चित्यमनसाराजन्वधा
यास्यमनोदधे ॥ १७॥ आनर्त्तेषुविमर्दंचक्षेपंचात्मनिकौरव ॥ प्रवृद्धमवलेपंचतस्यदुष्कृतकर्मणः ॥ १८ ॥ ततःसौभवधायाहंप्रतस्थेपृथिवीपते ॥ समया
सागरावर्त्तंदृष्टआसीत्परीप्सता ॥ १९॥ ततःप्रध्माप्यजलजंपांचजन्यमहंनृप ॥ आहूयशाल्वंसमरेयुद्धायसमवस्थितः ॥ २०॥ तन्मुहूर्त्तमभूद्युद्धंतत्रमेदानवैःस
ह ॥ वशीभूताश्चमेसर्वेभूतलेचनिपातिताः ॥ २१ ॥

कुत्सयित्वा ॥ १५ ॥ मार्तिकावतकःएतन्नामकदेशवासी ॥ १६ ॥ १७ ॥ अवलेपंगर्वंज्ञात्वेतिशेषः ॥ १८ ॥ सागरस्य आसमंताद्वर्त्तोवर्त्तनंयस्मिन्सागरद्वीपेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ जलजंशंखं ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्यूतंश्रुत्वैवहास्तिनपुरंआगतवान् ॥२२॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ ॥७॥ अर्थाधीनौधर्मकामौअर्थस्तुस्वराज्यरक्षापरराज्यावमर्दाभ्यांराज्ञाप्राप्यतेइतिता
वेवशाल्वप्रसंगात्सम्यक्श्रोतुकामःपृच्छति वासुदेवेति कथ्यतःकथयतः कंड्वादियगंतात्शत्रंतस्यरूपं ॥ १ ॥ श्रुतश्रवाशिशुपालमातातज्जंश्रौतश्रवं उपायात्उपगतः ॥ २ ॥ अरुंधत्सेनया वैहायसंखेचरं
व्यूह्यस्वरक्षापरोपमर्दयोग्यरचनाविशेषेणस्थापयित्वाधिष्ठितःसम्यक्स्थितः ॥ ३ ॥ अभितःपरितउपरितश्वायुधानांसरणंनिःसरणमभिसारस्तेनसर्वेणअच्छिद्रेण सर्वाभ्योदिग्भ्योयुगपदविरलायुधसमूहा
गमेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ पताकाध्वजांचलः तोरणानिबहिर्द्वाराणि चक्राणियोधगणाः हुडास्तदाश्रयस्थानानिभाषायांबुरुजसंज्ञानि अन्येतुविण्मूत्रोत्सर्जनश्रृंगाणिहुडाइत्याहुः उदाहरंतिच कल्प्यंतेहुडश्रृंगा
णिरथस्योपरिसूरिभिः विण्मूत्रस्पर्शशुत्ध्यर्थंकरादिस्पर्शउद्यतइति यंत्राणिआग्नेयौषधबलेनदृषत्पिंडोत्क्षेपणानिमहांतिकमानसंज्ञानिक्षुद्राणिसीसगुलिकोत्क्षेपणानिबंदूखसंज्ञानि खनकाःसुरंगद्वारागुप्तमा

एतत्कार्यंमहाबाहोयेनाहंनागमंतदा ॥ श्रुत्वैवहास्तिनपुरंद्यूतंचाविनयोत्थितं ॥ द्रुतमागतवान्युष्मान्द्रष्टुकामःसुदुःखितान् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच वासुदेवमहाबाहोविस्त
रेणमहामते ॥ सौभस्यवधमाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यतः ॥ १ ॥ वासुदेवउवाच हतंश्रुत्वामहाबाहोमयाश्रौतश्रवंनृप ॥ उपायाद्भरतश्रेष्ठशाल्वोद्वारव
तींपुरीं ॥ २ ॥ अरुंधत्तांसुदुष्टात्मासर्वतःपांडुनंदन ॥ शाल्वोवैहायसंचापितत्पुरंव्यूह्यधिष्ठितः ॥ ३ ॥ तत्रस्थोथमहीपालोयोधयामासतांपुरीं ॥ अभिसारेणस
र्वेणतत्रयुद्धमवर्त्तत ॥ ४ ॥ पुरीसमंताद्विहितासपताकासतोरणा ॥ सचक्रासहुडाचैवसयंत्रखनकास्तथा ॥ ५ ॥ सोपशल्यप्रतोलीकासाट्टाट्टालकगोपुरा ॥
सचक्रग्रहणीचैवसोल्कालातावपोथिका ॥ ६ ॥ सोष्ट्रिकाभरतश्रेष्ठसभेरीपणवानका ॥ सतोमरांकुशाराजन्सशतघ्नीकलांगला ॥ ७ ॥ सभुशुंड्यश्मगुडकासा
युधासपरश्वधा ॥ लोहचर्मवतीचापिसाग्निःसगुडश्रृंगिका ॥ ८ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनासुयुक्ताभरतर्षभ ॥ रथैरनेकैर्विविधैर्गदसांबोद्धवादिभिः ॥ ९ ॥

र्गकर्त्तारः ॥ ५ ॥ उपशल्यालोहमुखाः कीलास्तद्युक्ताः प्रतोल्योरथ्यामार्गायस्यांसा अट्टालकाःउपरिगृहाः गोपुराणिपुरद्वाराणि साट्टानिअट्टेनअन्नेनसहितानिअट्टालकादीनियस्यांसा (साट्टेतिविशेषणं
उपशल्यस्ययामांतस्यरथ्यायाश्वावृत्त्यासंबध्यते) चक्रग्रहणीसैन्यनियाहिकामोर्चाइतिम्लेच्छप्रसिद्धा सोल्कालातावपोथिकासोल्कमलातंज्वालासहितमुल्मुकंयस्यांसासोल्कालाता अवबद्धाःपोथिकाःयं
त्रबद्धाःकाष्ठपाषाणादयोरिपूणामुपरिपातनाययस्यामितिप्रांचः उल्केवोल्काप्राणहरत्वाद्यंत्रोत्क्षिप्तोगोलः अलातंसकाष्ठदंडंलोहमयमाग्नेयंप्रहरणंबाणइतिभाषायांप्रसिद्धं तयोरप्रत्याख्येयगत्योरपिपोथिकाः
पातयित्र्यःमंत्रमय्यःशक्तयःकर्णायेंद्रदत्तशक्तिसदृशास्तद्युक्ताःसोल्कालातावपोथिकाः ॥ ६ ॥ उष्ट्रिकाम्रृच्चर्ममयानिभांडानि सर्ष्टिकेतिपाठेऋष्टयआयुधविशेषाः ॥७॥ अश्मगुडकाःवर्त्तुलीकृताःपाषाणाः
लोहमयानिचर्माणिकमठपृष्ठाकाराणिप्रहारवारकाणि साग्निःआग्नेयौषधसहिता गुडागोलकाः श्रृंगिकास्तदुत्क्षेपकयंत्राणि शत्रूणामुपरिपातनायतप्तोगुडोद्रवीभूतोयत्रशिखरेस्थाप्यतेतत्सहितेत्यन्ये ॥८॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ मध्यमोगुल्मः यत्रस्थितेनयोधसंघेनचतुर्दिगवस्थितारिपवोद्रष्टुंबाणादिनाप्रहर्तुंचशक्यंतेतादृशमुच्चस्थानं उत्क्षिप्तगुल्मैःपरकीयगुल्मोच्चाटनकरैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अप्रमत्ताइतिछेदः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ संक्रमाःनदीसेतवः कीलैःशूलैः सुनिचिताः व्याप्ताः ॥ १५ ॥ उदपानाःकूपाः अंबरीषोभवेद्भ्राष्ट्रइतिविश्वः गुप्ताग्निरित्यन्ये विषमालोहकंटकाद्याकीर्णा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

पुरुषैःकुरुशार्दूलसमर्थैःप्रतिवारणे॥ अतिख्यातकुलैर्वीरैर्दृष्टवीर्यैश्चसंयुगे ॥ १० ॥ मध्यमेनचगुल्मेनरक्षिभिःसासुरक्षिता ॥ उत्क्षिप्तगुल्मैश्चतथाहयैश्चसप
ताकिभिः॥ ११ ॥ आघोषितंचनगरेनपातव्यासुरेतिवै॥ प्रमादंपरिरक्षद्भिरुग्रसेनोद्धवादिभिः॥ १२ ॥ प्रमत्तेष्वभिघातंहिकुर्याच्छाल्वोनराधिपः ॥ इतिकृ
त्वाऽप्रमत्तास्तेसर्वेवृष्ण्यंधकाःस्थिताः॥ १३ ॥ आनर्ताश्चतथासर्वेनटानर्त्तकगायनाः॥ बहिर्निवासिताःक्षिप्रंरक्षद्भिर्वित्तसंचयं॥ १४॥ संक्रमाभेदिताःसर्वे
नावश्चप्रतिषेधिताः॥ परिखाश्चापिकौरव्यकीलैःसुनिचिताःकृताः॥ १५॥ उदपानाःकुरुश्रेष्ठतथैवाप्यंबरीषकाः॥ समंताक्रोशमात्रंचकारिताविषमाचभूः
॥ १६॥ प्रकृत्याविषमंदुर्गंप्रकृत्याचसुरक्षितं॥ प्रकृत्याचायुधोपेतंविशेषेणतदानघ॥ १७॥ सुरक्षितंसुगुप्तंचसर्वायुधसमन्वितं ॥ तत्पुरंभरतश्रेष्ठयथेंद्रभ
वनंतथा॥ १८॥ नचामुद्रोभिनिर्यातिनचामुद्रःप्रवेश्यते॥ वृष्ण्यंधकपुरोराजंस्तदासौभसमागमे॥ १९॥ अनुरथ्यासुसर्वासुचत्वरेषुचकौरव॥ बलंबभूवरा
जेंद्रप्रभूतगजवाजिमत्॥ २०॥ दत्तवेतनभक्तंचदत्तायुधपरिच्छदं॥ कृतोपधानंचतदाबलमासीन्महाभुज॥ २१॥नकुप्यवेतनीकश्चिन्नचातिक्रांतवेतनी॥
नानुग्रहभृतःकश्चिन्नचादृष्टपराक्रमः॥ २२॥ एवंसुविहिताराजन्द्वारकाभूरिदक्षिणा॥ आहुकेनसुगुप्ताचराज्ञाराजीवलोचन॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वासुदेवउवाच तांतूपयातोराजेंद्रशाल्वः
सौभपतिस्तदा॥ प्रभूतनरनागेनबलेनोपविवेशह॥ १ ॥ समेनिविष्टासासेनाप्रभूतसलिलाशये॥ चतुरंगबलोपेताशाल्वराजाभिपालिता॥ २॥ वर्जयि
त्वाश्मशानानिदेवतायतनानिच॥ वल्मीकांश्चैत्यवृक्षांश्चतन्निविष्टमभूद्बलं॥ ३ ॥ अनीकानांविभागेनपंथानःसंवृताभवन्॥ प्रवणायचनैवासन्शाल्व
स्यशिबिरेनृप॥ ४॥

अनुरथ्यासुप्रतिरथ्यं ॥ २० ॥ वेतनंधनं भक्तंनित्यभोजनं कृतोपधानंकृतविशेषं ॥ २१॥ कुप्यंस्वर्णरूप्येतरद्धनंताम्रादि यद्वोरणोद्यमस्तमनुलक्षीकृत्यभृतोऽनुग्रह
भृतस्तत्कालस्वीकृतोनकश्चित्किंतुचिरसंभृताएव कृपाभृतोनकिंतुशौर्यभृतएवेतिवा ॥ २२॥ भूरिदक्षिणाबहवोदाक्षिण्ययुक्तायस्यां आहुकेनउग्रसेनेन ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी
पेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥ ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥ समेदेशे चतुरंगंचत्वारिरथनागाश्वपादातान्यंगानियस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ पंथानःपुरेधान्याद्यागमनमार्गाः प्रवणायगूढभावेननिम्नगमनाय ॥ ४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कलिलंसंकटं ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभिसारयामासनगरसमीपंगमयामास सैन्यं पतगेंद्रवत्सौभंचोपरितः अभिसारयामास ॥ ७ ॥ आपतंतंआपतत् निर्यायनिर्गत्यपुराद्बहिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दंशिताःसंनद्धाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ अपायात्पलायितः जवनैःशीघ्रगैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिपन्नः आभिमुख्येनासादितः ॥ १८ ॥ व्याविध्यभ्रामयित्वा ॥ १९॥ रुग्णःक्षुण्णश्च

सर्वायुधसमोपेतंसर्वशस्त्रविशारदं ॥ रथनागाश्वकलिलंपदातिध्वजसंकुलं ॥५॥ तुष्टपुष्टबलोपेतंवीरलक्षणलक्षितं ॥ विचित्रध्वजसन्नाहंविचित्ररथकार्मुकं ॥ ॥ ६ ॥ सन्निवेश्यचकौरव्यद्वारकायांनरर्षभ ॥ अभिसारयामासतदावेगेनपतगेंद्रवत् ॥ ७॥ तदापतंतंसंदृश्यबलंशाल्वपतेस्तदा ॥ निर्याययोधयामासुःकुमाराद्वृष्णिनंदनाः ॥ ८ ॥ असहंतोभियानंतच्छाल्वराजस्यकौरव ॥ चारुदेष्णश्चसांबश्चप्रद्युम्नश्चमहारथः ॥ ९ ॥ तेरथैर्दंशिताःसर्वेविचित्राभरणध्वजाः ॥ संसक्ताःशाल्वराजस्यबहुभिर्योधपुंगवैः ॥ १० ॥ गृहीत्वाकार्मुकंसांबःशाल्वस्यसचिवंरणे ॥ योधयामाससंहृष्टःक्षेमवृद्धिंचमूपतिं ॥ ११ ॥ तस्यबाणमयंवर्षंजांबवत्याःसुतोमहत् ॥ मुमोचभरतश्रेष्ठयथावर्षंसहस्रदृक् ॥ १२ ॥ तद्बाणवर्षंतुमुलंविषेहेसचमूपतिः ॥ क्षेमवृद्धिर्महाराजहिमवानिवनिश्चलः ॥ १३ ॥ ततःसांबायराजेंद्रक्षेमवृद्धिरपिस्वयं ॥ मुमोचमायाविहितंशरजालंमहत्तरं ॥ १४ ॥ ततोमायामयंजालंमाययैवविदीर्यसः ॥ सांबःशरसहस्रेणरथमस्याभ्यवर्षत ॥ ॥ १५ ॥ ततःसविद्धःसांबेनक्षेमवृद्धिश्चमूपतिः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःसांबबाणप्रपीडितः ॥ १६ ॥ तस्मिन्विप्रद्रुतेक्रूरेशाल्वस्याथचमूपतौ ॥ वेगवान्नामदैतेयःसुतंमेभ्यद्रवद्बली ॥ १७ ॥ अभिपन्नस्तुराजेंद्रसांबोवृष्णिकुलोद्वहः ॥ वेगंवेगवतोराजंस्तस्थौवीरोविधारयन् ॥ १८ ॥ सवेगवतिकौंतेयसांबोवेगवतींगदां ॥ चिक्षेपतरसावीरोव्याविध्यसत्यविक्रमः ॥ १९ ॥ तयात्वभिहतोराजन्वेगवान्न्यपतद्भुवि ॥ वातरुग्णइवक्षुण्णोजीर्णमूलोवनस्पतिः ॥ २० ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेगदानुन्नेमहासुरे ॥ प्रविश्यमहतींसेनांयोधयामासमेसुतः ॥ २१ ॥ चारुदेष्णेनसंसक्तोविविंध्योनामदानवः ॥ महारथःसमाज्ञातोमहाराजमहाधनुः ॥ ॥ २२ ॥ ततःसुतुमुलंयुद्धंचारुदेष्णविविंध्ययोः ॥ वृत्रवासवयोराजन्यथापूर्वंतथाभवत् ॥ २३ ॥ अन्योन्यस्याभिसंक्रुद्धावन्योन्यंजघ्नतुःशरैः ॥ विनदंतौमहारावान्सिंहाविवमहाबलौ ॥ २४ ॥ रौक्मिणेयस्ततोबाणमग्न्यर्कोपमवर्चसं ॥ अभिमंत्र्यमहास्त्रेणसंदधेशत्रुनाशनं ॥ २५ ॥ सविविंध्यायसक्रोधःसमाहूयमहारथः ॥ चिक्षेपमेसुतोराजन्सगतासुरथापतत् ॥ २६ ॥ विविंध्यंनिहतंदृष्ट्वातांचविक्षोभितांचमूम् ॥ कामगेनससौभेनशाल्वःपुनरुपागमत् ॥ २७ ॥

गजादिपदाघातैः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सौभेनखेचरेणपुरेण ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ निर्यायनिर्गत्य अवस्थाप्यआश्वास्य आनर्त्तानांद्वारकावासिनां ॥ २९ ॥३०॥ धनुर्भुजविनिर्मुक्तैःधनुषः भुजेनकौटिल्येनअत्याकर्षणजेननिर्मुक्तैः भुजकौटिल्येतुदादिः ॥३१॥ नश्यतिआशुमरिष्यति वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्वेतिलट् ॥ ३२ ॥ धिष्ठितंअधिष्ठितं धिषावचनप्रागल्भ्येनस्थितमितिवा ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २१ ॥ ततोव्याकुलितंसर्वंद्वारकावासितद्बलं ॥ दृष्ट्वाशाल्वंमहाबाहोसौभस्थंनृपतेतदा ॥ २८ ॥ ततोनिर्यायकौरव्यअवस्थाप्यचतद्बलं ॥ आनर्त्तानांमहाराजप्रद्युम्नोवा ३
क्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुसर्वेपश्यंतुमांयुधि ॥ निवारयंतंसंग्रामेबलात्सौभंसराजकं ॥ ३० ॥ अयंसौभपतेःसेनामायसैर्भुजगैरिव ॥ धनुर्भुज
विनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्ययादवाः ॥ ३१ ॥ आश्वसध्वंनभीःकार्यासौभराडद्यनश्यति ॥ मयाभिपन्नोदुष्टात्मासससौभोविनशिष्यति ॥ ३२ ॥ एवंब्रुवतिसंहृष्टेप्रद्यु
म्नेपांडुनंदन ॥ धिष्ठितंतद्बलंवीरयुयुधेचयथासुखं ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेषोडशोऽध्यायः ॥
॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच एवमुक्त्वारौक्मिणेयोयादवान्भरतर्षभ ॥ दंशितैर्हरिभिर्युक्तंरथमास्थायकांचनं ॥ १ ॥ उच्छ्रित्यमकरं
केतुंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशंतैर्हयैरन्वयात्परान् ॥ २ ॥ विक्षिपन्नादयंश्चापिधनुःश्रेष्ठंमहाबलैः ॥ तूणखड्गधरःशूरोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥
॥ ३ ॥ सविद्युच्छुरितंचापंविहरन्वैतलात्तलं ॥ मोहयामासदैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः ॥ ४ ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंसंदधानस्यचासकृत् ॥ नांतरंददृशेकश्चि
न्निघ्नतःशात्रवान्रणे ॥ ५ ॥ मुखस्यवर्णोनविकल्पतेस्यचेलुश्चगात्राणिनचापितस्य ॥ सिंहोन्नतंचाप्यभिगर्जतोस्यशुश्रावलोकोद्भुतवीर्यमग्र्यं ॥ ६ ॥ जलेच
रःकांचनयष्टिसंस्थोव्यात्ताननःसर्वतिमिप्रमाथी ॥ वित्रासयन्राजतिवाहमुख्येशाल्वस्यसेनाप्रमुखेध्वजाग्र्यः ॥ ७ ॥ ततस्तूर्णंविनिष्पत्यप्रद्युम्नःशत्रुकर्षणः ॥
शाल्वमेवाभिदुद्राववि धित्सुःकलहंनृप ॥ ८ ॥ अभियानंतुवीरेणप्रद्युम्नेनमहारणे ॥ नामर्षयतसंक्रुद्धःशाल्वःकुरुकुलोद्वह ॥ ९ ॥ सरोषमदमत्तोवैकामगादव
रुह्यच ॥ प्रद्युम्नंयोधयामासशाल्वःपरपुरंजयः ॥ १० ॥ तयोःसुतुमुलंयुद्धंशाल्ववृष्णिप्रवीरयोः ॥ समेताददृशुर्लोकाबलिवासवयोरिव ॥ ११ ॥ तस्यमाया
मयोवीररथोहेमपरिष्कृतः ॥ सपताकःसध्वजश्चसानुकर्षःसतूणवान् ॥ १२ ॥ सतंरथवरंश्रीमान्समारुह्यकिलप्रभो ॥ मुमोचबाणान्कौरव्यप्रद्युम्नायमहाब ॥ २१ ॥
लः ॥ १३ ॥

एवमुक्त्वेति हरिभिःअश्वैः ॥ १ ॥ अन्वयात्उपगतः ॥ २ ॥ विक्षिपन्परान्धिक्कुर्वन् महाबलैःहयैः ॥ ३ ॥ समानंविद्युच्छुरितेनविद्युत्कंपनेनेतिसविद्युच्छुरितं तलात्तलंसव्यापसव्यहस्ततलपरिवर्त्तेन ॥ ४ ॥ विक्षिपतः कर्षतः ॥ ५ ॥ विकल्पतेभिद्यते ॥ ६ ॥ जलेचरःमीनः तिमिर्मीनः वाहमुख्येरथश्रेष्ठे ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सानुकर्षःरथाधस्थकाष्ठंअनुकर्षःसः रथःतूणवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ आपततेतिविसर्गलोपआर्षः १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ जत्रुदेशेकंठमूले व्यवासीदत्विशेषेणावसादंप्राप्तः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै ल

ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजत्तरसारणे ॥ प्रद्युम्नोभुजवेगेनशाल्वंसंमोहयन्निव ॥ १४ ॥ सतैरभिहतःसंख्येनामर्षयतसौभराट् ॥ शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोचतनयेमम ॥ १५ ॥ तानापततबाणौघान्सचिच्छेदमहाबलः ॥ ततश्चान्यान्शरान्दीप्तान्प्रचिक्षेपसुतेमम ॥ १६ ॥ सशाल्वबाणैराजेंद्रविद्धोरुक्मिणिनंदनः ॥ मुमोचबाणंत्वरितोमर्मभेदिनमाहवे ॥ १७ ॥ तस्यवर्मविभिद्याशुसबाणोमत्सुतेरितः ॥ विव्याधहृदयंपत्रीसमुमोहपपातच ॥ १८ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेशाल्वराजेविचेतसि ॥ संप्राद्रवन्दानवेंद्रादारयंतोवसुंधरां ॥ १९ ॥ हाहाकृतमभूत्सैन्यंशाल्वस्यपृथिवीपते ॥ नष्टसंज्ञेनिपतितेतदासौभपतौनृपे ॥ २० ॥ ततउत्थायकौरव्यप्रतिलभ्यचचेतनां ॥ मुमोचबाणान्सहसाप्रद्युम्नायमहाबलः ॥ २१ ॥ तैःसविद्धोमहाबाहुःप्रद्युम्नःसमरेस्थितः ॥ जत्रुदेशेभृशंवीरोव्यवासीद्रथेतदा ॥ २२ ॥ तंसविध्वामहाराजशाल्वोरुक्मिणिनंदनं ॥ ननादसिंहनादंवैनादेनापूरयन्महीं ॥ २३ ॥ ततोमोहंसमापन्नेतनयेममभारत ॥ मुमोचबाणांस्त्वरितःपुनरन्यान्दुरासदान् ॥ २४ ॥ सतैरभिहतोबाणैर्बहुभिस्तेनमोहितः ॥ निश्चेष्टःकौरवश्रेष्ठप्रद्युम्नोभूद्रणाजिरे ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच शाल्वबाणार्दितेतस्मिन्प्रद्युम्नेबलिनांवरे ॥ वृष्णयोभग्नसंकल्पाविव्यथुःपृतनागताः ॥ १ ॥ हाहाकृतमभूत्सर्ववृष्ण्यंधकबलंततः ॥ प्रद्युम्नेमोहितेराजन्परेचमुदिताभृशं ॥ २ ॥ तंतथामोहितंदृष्ट्वासारथिर्जवनैर्हयैः ॥ रणादपाहरत्तूर्णंशिक्षितोदारुकिस्तदा ॥ ३ ॥ नातिदूरापयातेतुरथेरथवरप्रणुत् ॥ धनुर्गृहीत्वायंतारंलब्धसंज्ञोब्रवीदिदं ॥ ४ ॥ सौतेकिंतेव्यवसितंकस्माद्यासिपराङ्मुखः ॥ नैषवृष्णिप्रवीराणामाहवेधर्मउच्यते ॥ ५ ॥ कच्चित्सौतेनतेमोहःशाल्वंदृष्ट्वामहाहवे ॥ विषादोवारणंदृष्ट्वाब्रूहिमेत्वंयथातथं ॥ ६ ॥ सौतिरुवाच जानार्दनेनमेमोहोनापिमांभयमाविशत् ॥ अतिभारंतुतेमन्येशाल्वंकेशवनंदन ॥ ७ ॥ सोपयामिशनैर्वीरबलवानेषपापकृत् ॥ मोहितश्चरणेशूरोरक्ष्यःसारथिनारथी ॥ ८ ॥ आयुष्मंस्त्वंमयानित्यंरक्षितव्यस्त्वयाप्यहं ॥ रक्षितव्योरथीनित्यमितिकृत्वाऽपयाम्यहं ॥ ९ ॥ एकश्चासिमहाबाहोबहवश्चापिदानवाः ॥ नसमंरौक्मिणेयाहंरणेमत्वाऽपयामिवै ॥ १० ॥

कंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शाल्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शिनेर्नप्तासात्यकिः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

एवंब्रुवतिंसूतेतुतदामकरकेतुमान् ॥ उवाचसूतंकौरव्यनिवर्त्तयरथंपुनः ॥ ११ ॥ दारुकात्मजमैवंत्वंपुनःकार्षीःकथंचन ॥ व्यपयानंरणात्सौतेजीवतोममक
र्हिचित् ॥ १२ ॥ नसवृष्णिकुलेजातोयोवैत्यजतिसंगरं ॥ योवानिपतितंहंतितवास्मीतिचवादिनं ॥ १३ ॥ तथास्त्रियंचयोहंतिबालंवृद्धंतथैवच ॥ विरथंविप्र
कीर्णंचभग्नशस्त्रायुधंतथा ॥ १४ ॥ त्वंचसूतकुलेजातोविनीतःसूतकर्मणि ॥ धर्मज्ञश्चासिवृष्णीनामाहवेष्वपिदारुके ॥ १५ ॥ सजानंश्चरितंकृत्स्नंवृष्णीनांपृ
तनामुखे ॥ अपयानंपुनःसौतेमैवंकार्षीःकथंचन ॥ १६ ॥ अपयातंहतंपृष्ठेभ्रांतंरणपलायितं ॥ गदाग्रजोदुराधर्षःकिंमांवक्ष्यतिमाधवः ॥ १७ ॥ केशवस्या
ग्रजोवापिनीलवासामदोत्कटः ॥ किंवक्ष्यतिमहाबाहुर्बलदेवःसमागतः ॥ १८ ॥ किंवक्ष्यतिशिनेर्नप्तानरसिंहोमहाधनुः ॥ अपयातंरणात्सूतसांबश्चसमितिं
जयः ॥ १९ ॥ चारुदेष्णश्चदुर्धर्षस्तथैवगदसारणौ ॥ अक्रूरश्चमहाबाहुःकिंमांवक्ष्यतिसारथे ॥ २० ॥ शूरंसंभावितंशांतंनित्यंपुरुषमानिनं ॥ स्त्रियश्चवृष्णिवी
राणांकिंमांवक्ष्यंतिसंहताः ॥ २१ ॥ प्रद्युम्नोयमुपायातिभीतस्त्यक्त्वामहाहवं ॥ धिगेनमितिवक्ष्यंतिनतुवक्ष्यंतिसाध्विति ॥ २२ ॥ धिग्वाचापरिहासोपिममवा
मद्विधस्यवा ॥ मृत्युनाभ्यधिकःसौतेसत्वंमाव्यपयाःपुनः ॥ २३ ॥ भारंहिमयिसंन्यस्ययातोमधुनिहाहरिः ॥ यज्ञंभारतसिंहस्यनहिशक्येद्यमर्षितुं ॥ २४ ॥ कृत
वर्मामयावीरोनिर्यास्यन्नेववारितः ॥ शाल्वंनिवारयिष्येहंतिष्ठत्वमितिसूतज ॥ २५ ॥ सचसंभावयन्मांवैनिवृत्तोहार्दिकात्मजः ॥ तंसमेत्यरणंत्यक्त्वाकिंवक्ष्या
मिमहारथं ॥ २६ ॥ उपयांतंदुराधर्षंशंखचक्रगदाधरं ॥ पुरुषंपुंडरीकाक्षंकिंवक्ष्यामिमहाभुजं ॥ २७ ॥ सात्यकिंबलदेवंचयेचान्येंधकवृष्णयः ॥ मयास्पर्धं
तिसततंकिंनुवक्ष्यामितानहं ॥ २८ ॥ त्यक्त्वारणमिमंसौतेपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ त्वयापनीतोविवशोनजीवेयंकथंचन ॥ २९ ॥ सनिवर्त्तरथेनाशुपुनर्दारुकनं
दन ॥ नचैतदेवंकर्त्तव्यमथापत्सुकथंचन ॥ ३० ॥ नजीवितमहंसौतेबहुमन्येकथंचन ॥ अपयातोरणाद्भीतःपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ ३१ ॥ कदापिसूतपुत्रत्वंजा
नीषेमांभयार्दितं ॥ अपयातंरणंहित्वायथाकापुरुषंतथा ॥ ३२ ॥ नयुक्तंभवतात्यक्तुंसंग्रामंदारुकात्मज ॥ मयियुद्धार्थिनिभृशंसत्वंयाहियतोरणं ॥ ३३ ॥ इ
तिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेऽष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमुक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यमकानिसदृशानि इतराणिविसदृशानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

वासुदेवउवाच एवमुक्तस्तुकौंतेयसूतपुत्रस्ततोब्रवीत् ॥ प्रद्युम्नंबलिनांश्रेष्ठंमधुरंश्लक्ष्णमंजसा ॥ १ ॥ नमेभयंरौक्मिणेयसंग्रामेयच्छतोहयान् ॥ युद्ध
ज्ञोस्मिचवृष्णीनांनात्रकिंचिदतोन्यथा ॥ २ ॥ आयुष्मन्नुपदेशस्तुसारथ्येवर्ततांस्मृतः ॥ सर्वार्थेषुरथीरक्ष्यस्त्वंचापिभृशपीडितः ॥ ३ ॥ त्वंहिशाल्वप्रयुक्तेनशरे
णाभिहतोभृशं ॥ कश्मलाभिहतोवीरततोहमपयातवान् ॥ ४ ॥ सत्वंसात्वतमुख्याद्यलब्धसंज्ञोयदृच्छया ॥ पश्यमेहयसंयानेशिक्षांकेशवनंदन ॥ ५ ॥ दारुके
णाहमुत्पन्नोयथावच्चैवशिक्षितः ॥ वीतभीःप्रविशाम्येतांशाल्वस्यप्रथितांचमूं ॥ ६ ॥ वासुदेवउवाच एवमुक्त्वाततोवीरहयान्संचोद्यसंगरे ॥ रश्मिभि
स्तुसमुद्यम्यजवेनाभ्यपतत्तदा ॥ ७ ॥ मंडलानिविचित्राणियमकानीतराणिच ॥ सव्यानिचविचित्राणिदक्षिणानिचसर्वशः ॥ ८ ॥ प्रतोदेनाहताराजन्र
श्मिभिश्चसमुद्यताः ॥ उत्पतंतइवाकाशेव्यचरंस्तेहयोत्तमाः ॥ ९ ॥ तेहस्तलाघवोपेतंविज्ञायनृपदारुकिं ॥ दह्यमानाइवतदानास्पृशंश्चरणैर्महीं ॥ १० ॥ सोप
सव्यांचमूंतस्यशाल्वस्यभरतर्षभ ॥ चकारनातियत्नेनतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११ ॥ अमृष्यमाणोपसव्यंप्रद्युम्नेनचसौभराट् ॥ यंतारमस्यसहसात्रिभिर्बाणैः
समार्दयत् ॥ १२ ॥ दारुकस्यसुतस्तत्रबाणवेगमचिंतयन् ॥ भूयएवमहाबाहोप्रययावपसव्यतः ॥ १३ ॥ ततोबाणान्बहुविधान्पुनरेवससौभराट् ॥ मुमोचत
नयेवीरममरुक्मिणिनंदने ॥ १४ ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीरहा ॥ रौक्मिणेयःस्मितंकृत्वादर्शयन्हस्तलाघवं ॥ १५ ॥ छिन्नान्दृष्ट्वातुतान्बाणान्
प्रद्युम्नेनचसौभराट् ॥ आसुरींदारुणींमायामास्थायव्यसृजच्छरान् ॥ १६ ॥ प्रयुज्यमानमाज्ञायदैतेयास्त्रंमहाबलं ॥ ब्रह्मास्त्रेणांतराच्छित्वामुमोचान्यान्पत
त्रिणः ॥ १७ ॥ तेतदस्त्रंविधूयाशुविव्यधूरुधिराशनाः ॥ शिरस्युरसिवक्त्रेचसमुमोहपपातच ॥ १८ ॥ तस्मिन्निपतितेक्षुद्रेशाल्वेबाणप्रपीडिते ॥ रौक्मिणेयोपरं
बाणंसंदधेशत्रुनाशनं ॥ १९ ॥ तमर्चितंसर्वदाशार्हपूगैराशीविषाग्निज्वलनप्रकाशं ॥ दृष्ट्वाशरंज्यामभिनीयमानंबभूवहाहाकृतमंतरिक्षं ॥ २० ॥ ततोदेवग
णाःसर्वेसेंद्राःसहधनेश्वराः ॥ नारदंप्रेषयामासुःश्वसनंचमनोजवं ॥ २१ ॥ तौरौक्मिणेयमागम्यवचोऽब्रूतांदिवौकसां ॥ नैषवध्यस्त्वयावीरशाल्वराजःकथंच
न ॥ २२ ॥ संहरस्वपुनर्बाणमवध्योयंत्वयारणे ॥ एतस्यचशरस्याजौनावध्योस्तिपुमान्क्वचित् ॥ २३ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ ॥७॥ ॥७॥ आनर्त्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ हृदिकात्मजंकृतवर्माणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ त्रिःसामात्रिस्वरानीचमंद्रतारभावेन त्रिःसमाहन्यतामित्यपिपठंति ॥ १० ॥ ११ ॥ वाचयित्वास्वस्तिवादानितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ जितकाशिनाजयशोभिना जिताःकाशयो

 मृत्युरस्यमहाबाहोरणेदेवकिनंदनः ॥ कृष्णःसंकल्पितोधात्रातन्मिथ्यानभवेदिति ॥ २४॥ ततःपरमसंहृष्टःप्रद्युम्नःशरमुत्तमं ॥ संजहारधनुःश्रेष्ठात्तूणेचैवन्य
वेशयत् ॥ २५॥ ततउत्थायराजेंद्रशाल्वःपरमदुर्मनाः ॥ व्यपायात्सबलस्तूर्णंप्रद्युम्नशरपीडितः ॥ २६॥ सद्वारकांपरित्यज्यक्रूरोवृष्णिभिरार्दितः ॥ सौभमास्थाय
राजेंद्रदिवमाचक्रमेतदा ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९॥ ॥ ७ ॥
वासुदेवउवाच आनर्त्तनगरंमुक्तंततोहमगमंतदा ॥ महाक्रतौराजसूयेनिवृत्तेनृपतेतव ॥१॥ अपश्यंद्वारकांचाहंमहाराजहतत्विषं ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारां
निर्भूषणवरस्त्रियं ॥ २॥ अनभिज्ञेयरूपाणिद्वारकोपवनानिच ॥ दृष्ट्वाशंकोपपन्नोहमपृच्छंहृदिकात्मजं ॥३॥ अस्वस्थनरनारीकमिदंवृष्णिकुलंभृशं ॥ किमिदं
नरशार्दूलश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ४ ॥ एवमुक्तःसतुमयाविस्तरेणेदमब्रवीत् ॥ रोधंमोक्षंचशाल्वेनहार्दिक्योराजसत्तम ॥ ५॥ ततोहंभरतश्रेष्ठश्रुत्वासर्वमशे
षतः ॥ विनाशेशाल्वराजस्यतदैवाकरवंमतिं ॥ ६॥ ततोहंभरतश्रेष्ठसमाश्वास्यपुरेजनं ॥ राजानमाहुकंचैवतथैवानकदुंदुभिं ॥७॥ सर्वान्वृष्णिप्रवीरांश्चहर्ष
यन्नब्रुवंतदा ॥ अप्रमादःसदाकार्योनगरेयादवर्षभाः ॥ ८॥ शाल्वराजविनाशायप्रयातंमांनिबोधत ॥ नाहत्वातंनिवर्त्तिष्येपुरींद्वारवतींप्रति ॥ ९॥ सशाल्वं
सौभनगरंहत्वाद्रष्टास्मिवःपुनः ॥ त्रिःसामाहन्यतामेषादुंदुभिःशत्रुभीषणा ॥ १० ॥ तेमयाश्वासितावीरायथावद्भरतर्षभ ॥ सर्वेमामब्रुवन्हृष्टाःप्रयाहिजहि
शात्रवान् ॥ ११ ॥ तैःप्रहृष्टात्मभिर्वीरैराशीर्भिरभिनंदितः ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्प्रणम्यशिरसाभवं ॥ १२ ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनानादयन्दिशः ॥ प्र
ध्मायशंखप्रवरंपांचजन्यमहंनृप ॥ १३ ॥ प्रयातोस्मिनरव्याघ्रबलेनमहतावृतः ॥क्लृप्तेनचतुरंगेणयत्तेनजितकाशिना ॥ १४ ॥ समतीत्यबहून्देशान्गिरींश्च
बहुपादपान् ॥ सरांसिसरितश्चैवमार्तिकावतमासदं ॥ १५ ॥ तत्राश्रौषंनरव्याघ्रशाल्वंसागरमंतिकात् ॥ प्रयांतंसौभमास्थायतमहंपृष्ठतोन्वयां ॥ १६॥ ततः
सागरमासाद्यकुक्षौतस्यमहोर्मिणः ॥ समुद्रनाभ्यांशाल्वोभूत्सौभमास्थायशत्रुहन् ॥ १७॥ देशविशेषायेनेतिवा तेहिशूरत्वेनातिप्रसिद्धाः काश्योवावैदेहोवेतिश्रुति
लिंगात् ॥ १४ ॥मार्त्तिकावतंदेशविशेषं आसदंप्राप्तः ॥ १५॥ सागरमंतिकात्सागरसमीपे अन्वयांअनुगतवानस्मि॥१६॥महोर्मिणःमहोर्मिमतः व्रीह्यादित्वादिनिः नाभ्यांगर्भेगुमइत्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥ तस्यपुरंमदीयैःशरैर्नासाद्यतेतिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नतानिनिम्नीकृतानिपर्वाणिग्रंथयोयेषांश्लक्ष्णानामित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ आमंत्रितानांअभिमंत्रितानां दिव्येनविधिनाअ लौकिकयाअस्त्रविद्यया ॥ २५ ॥ विषयःगोचरः तत्रहेतुः खेविषक्तंलग्नं ॥२६॥ तलस्वनैःहस्ततलशब्दैः ॥२७॥ दानवानांअंगेष्वितिसंबंधः रुचिरापांगाश्चित्रपुंखाः ॥२८॥ वध्यतांवध्यमानानां॥ २९॥

ससमालोक्यदूरान्मांस्मयन्निवयुधिष्ठिर॥ आह्वयामासदुष्टात्मायुद्धायैवमुहुर्मुहुः ॥ १८॥ तस्यशार्ङ्ग·विनिर्मुक्तैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः॥ पुरंनासाद्यतशरैस्ततो मांरोषआविशत्॥ १९॥ सचापिपापप्रकृतिर्दैतेयापसदोनृप ॥ मय्यवर्षतदुर्धर्षःशरधाराःसहस्रशः ॥ २० ॥ सैनिकान्ममसूतंचहयांश्चसमाकिरत् ॥ अ चिंतयंतस्तुशरान्वयंयुद्ध्यामभारत॥ २१ ॥ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणां॥ चिक्षुपुःसमरेवीराममयिशाल्वपदानुगाः॥२२॥ तेहयांश्चरथंचैवतदादारु कमेवच॥ छादयामासुरसुरास्तैर्बाणैर्मर्मभेदिभिः॥२३॥ नहयानरथोवीरनयंताममदारुकः॥ अदृश्यंतशरैश्छन्नास्तथाहंसैनिकाश्चमे ॥ २४ ॥ ततोहमपि कौंतेयशराणामयुतान्बहून् ॥ आमंत्रितानांधनुषादिव्येनविधिनाऽक्षिपं ॥ २५ ॥ नतत्रविषयस्त्वासीन्ममसैन्यस्यभारत॥ खेविषक्तंहितत्सौभंक्रोशमात्रइ वाभवत्॥ २६॥ ततस्तेप्रेक्षकाःसर्वेरंगवाटइवस्थिताः॥ हर्षयामासुरुच्चैर्मांसिंहनादतलस्वनैः ॥ २७॥ मत्कराग्रविनिर्मुक्तादानवानांशरास्तथा ॥ अंगेषुरु चिरापांगाविविशुःशलभाइव॥ २८॥ ततोहलहलाशब्दःसौभमध्येव्यवर्धत॥ वध्यतांविशिखैस्तीक्ष्णैःपततांचमहार्णवे ॥ २९॥ तेनिकृत्तभुजस्कंधाःकबं धाकृतिदर्शनाः॥ नदंतोभैरवान्नादान्निपतंतिस्मदानवाः॥ ३०॥ पतितास्तेपिभक्ष्यंतेसमुद्रांभोनिवासिभिः॥ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभं॥ ३१॥ ज लजंपांचजन्यंवैप्राणेनाहमपूरयं॥ तान्दृष्ट्वापतितांस्तत्रशाल्वःसौभपतिस्ततः ॥३२॥ मायायुद्धेनमहतायोधयामासमांयुधि ॥ ततोगदाहलाःप्रासाःशूलश क्तिपरश्वधाः ॥ ३३॥ असयःशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाःशराः ॥ पट्टिशाश्चभुशुंड्यश्चप्रपतंत्यनिशंमयि ॥ ३४ ॥ तामहंमाययैवाशुप्रतिगृह्यव्यनाशयं॥ तस्यांहतायांमायायांगिरिशृंगैरयोधयत्॥ ३५॥ ततोऽभवत्तमइवप्रकाशइवचाभवत् ॥ दुर्दिनंसुदिनंचैवशीतमुष्णंचभारत ॥ ३६॥ अंगारपांशुवर्षंचशस्त्र वर्षंचभारत ॥ एवंमायांप्रकुर्वाणोयोधयामासमांरिपुः॥ ३७॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्राणेनबलेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ असयःखड्गाः शक्तिःकौमारी कुलिशानिवज्राणि पाशाः वारुणाः ऋष्टयोदंडाः शक्त्यादीनांकनोदीप्तिर्गतिःशोभावातांपांतितेशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाः कार्त्तिकेयेंद्रवरुणयमायुधतुल्याइत्यर्थः कनीत्रिश्रीगतिद्युताविविबोपदेवः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तदस्त्रंमायामयं ॥ ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥७॥ ॥७॥ एवंसइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ बाणवरोत्पी डात्क्षतस्थानात् उल्बणंउत्कटं ॥ ८ ॥ अस्तंभयंआश्वासितवान् ॥ ९ ॥ अथमांपुरुषःकश्चिदित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यंभगवानपिक्षुद्रजनमाययामोहितःकिमुतक्षुद्रजनोभगवन्माययेति शुद्धचैतन्याश्रि

विज्ञायतदहंसर्वंमाययैवव्यनाशयं ॥ यथाकालंतुयुद्धेनव्यधमंसर्वतःशरैः ॥३८॥ ततोव्योममहाराजशतसूर्यमिवाभवत् ॥ शतचंद्रंचकौंतेयसहस्त्रायुततारकं ॥ ३९ ॥ ततोनाज्ञायततदादिवारात्रंतथादिशः ॥ ततोहंमोहमापन्नःप्रज्ञास्त्रंसमयोजयं ॥ ४० ॥ ततस्तदस्त्रंकौंतेयधूतंतूलमिवानिलैः ॥ तथातदभवद्युद्धंतुमुलं लोमहर्षणं ॥ लब्धालोकस्तुराजेंद्रपुनःशत्रुमयोधयं ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०प०सौभवधोपाख्यानेविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥७॥

वासुदेवउवाच एवंसपुरुषव्याघ्रःशाल्वराजोमहारिपुः ॥ युध्यमानोमयासंख्येवियदभ्यगमत्पुनः ॥ १ ॥ ततःशतघ्नीश्चमहागदाश्चदीप्तांश्चशूलान्मुसलान सींश्च ॥ चिक्षेपरोषान्मयिमंदबुद्धिःशाल्वोमहाराजजयाभिकांक्षी ॥ २ ॥ तानाशुगैरापततोऽहमाशुनिवार्यहंतुंखगमान्खएव ॥ द्विधात्रिधाचाच्छिनमाशु मुक्तैस्ततोंतरिक्षेनिनदोबभूव ॥ ३ ॥ ततःशतसहस्त्रेणशराणांनतपर्वणां ॥ दारुकंवाजिनश्चैवरथंचसमवाकिरत् ॥ ४ ॥ ततोमामब्रवीद्वीरदारुकोविह्वलन्निव स्थातव्यमितितिष्ठामिशाल्वबाणप्रपीडितः ॥ अवस्थातुंनशक्नोमिअंगंमेव्यवसीदति ॥ ५ ॥ इतितस्यनिशम्याहंसारथेःकरुणंवचः ॥ अवेक्षमाणोयंतारम पश्यंशरपीडितं ॥ ६ ॥ नतस्योरसिनोमूर्ध्निनकायेनभुजद्वये ॥ अंतरंपांडवश्रेष्ठपश्याम्यनिचितंशरैः ॥ ७ ॥ सतुबाणवरोत्पीडाद्विस्त्रवत्यस्त्रगुल्बणं ॥ अभिवृष्टे यथामेघैर्गिरिर्गैरिकधातुमान् ॥ ८ ॥ अभीषुहस्तंतंदृष्ट्वासीदंतंसारथिंरणे ॥ अस्तंभयंमहाबाहोशाल्वबाणप्रपीडितं ॥ ९ ॥ अथमांपुरुषःकश्चिद्द्वारकानिलयो ब्रवीत् ॥ त्वरितोरथमारोप्यसौहृदादिवभारत ॥ १० ॥ आहुकस्यवचोवीरतस्यैवपरिचारकः ॥ विषण्णःसन्नकंठेनतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ११ ॥ द्वारकाधिपति र्वीरआहत्वामाहुकोवचः ॥ केशवेहिविजानीष्वयत्त्वांपितृसखोब्रवीत् ॥ १२ ॥ उपायायाद्यशाल्वेनद्वारकांवृष्णिनंदन ॥ विषक्तेत्वयिदुर्धर्षहतःशूरसुतोब लात् ॥ १३ ॥ तदलंसाधुयुद्धेननिवर्तस्वजनार्दन ॥ द्वारकामेवरक्षस्वकार्यमेतन्महत्तव ॥ १४ ॥ इत्यहंतस्यवचनंश्रुत्वापरमदुर्मनाः ॥ निश्चयंनाधिगच्छामिक र्तव्यस्येतरस्यच ॥ १५ ॥ सात्यकिंबलदेवंचप्रद्युम्नंचमहारथं ॥ जगर्हेमनसावीरतच्छ्रुत्वामहदप्रियं ॥ १६ ॥

तमेवाज्ञानमितिवा ॥ १० ॥ ११ ॥ पितृसखःआहुकः ॥ १२ ॥ उपायायउपगम्य विषक्तेअन्यत्रव्यासक्ते शूरसुतोवसुदेवः ॥१३ ॥ १४ ॥१५॥ अहंजगर्हे वैचित्यात्परोक्षेलिट् निंदितवान् ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥
ततोहमिति ॥ १ ॥ सुवाससःसुपुंखान् ॥ २ ॥ ३ ॥ विकृताननमूर्धजाइतितेषांस्वरूपकथनं नतुतद्दर्शनं धिष्ठितेप्रागल्भ्येनस्थिते विष्ठितेइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४ ॥ शब्दएवसाहोलक्ष्यंयत्रतत्तथाशब्दवेधि

अहंद्वारकायाश्वपितुश्वकुरुनंदन ॥ तेषुरक्षांसमाधायप्रयातःसौभपातने ॥ १७ ॥ बलदेवोमहाबाहुःकच्चिज्जीवतिशत्रुहा ॥ सात्यकीरौक्मिणेयश्चचारुदेष्ण श्ववीर्यवान् ॥ १८ ॥ सांबप्रभृतयश्चैवेत्यहमासंसुदुर्मनाः ॥ एतेषुहिनरव्याघ्रजीवत्सुनकथंचन ॥ १९ ॥ शक्यःशूरसुतोहंतुमपिवज्रभृतास्वयं ॥ हतःशूरसुतो व्यक्तंव्यक्तंचैतेपरासवः ॥ २० ॥ बलदेवमुखाःसर्वइतिमेनिश्चितामतिः ॥ सोहंसर्वविनाशंतंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ सुविह्वलोमहाराजपुनःशाल्वमयोधयं ॥ ॥ २१ ॥ ततोपश्यंमहाराजप्रपतंतमहंतदा ॥ सौभाच्छूरसुतंवीरततोमांमोहआविशत् ॥ २२ ॥ तस्यरूपंप्रपततःपितुर्ममनराधिप ॥ ययातेःक्षीणपुण्यस्यस्वर्गा दिवमहीतलं ॥ २३ ॥ विशीर्णमलिनोष्णीषप्रकीर्णांबरमूर्धजः ॥ प्रपतन्दृश्यतेहस्मक्षीणपुण्यइवग्रहः ॥ २४ ॥ ततःशार्ङ्गधनुःश्रेष्ठंकरात्प्रपतितंमम ॥ मोहाप न्नश्चकौंतेयरथोपस्थउपाविशं ॥ २५ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंसैन्यंमेगतचेतनं ॥ मांदृष्ट्वारथनीडस्थंगतासुमिवभारत ॥ २६ ॥ प्रसार्यबाहूपततःप्रसार्यचरणाव पि ॥ रूपंपितुर्मेविबभौशकुनेःपततोयथा ॥ २७ ॥ तंपतंतंमहाबाहोशूलपट्टिशपाणयः ॥ अभिघ्नंतोभृशंवीरममचेतोव्यकंपयन् ॥ २८ ॥ ततोमुहूर्तात्प्रतिलभ्यसंज्ञा महंतदावीरमहाविमर्दे ॥ नतत्रसौभंनरिपुंचशाल्वंपश्यामिवृद्धंपितरंनचापि ॥ २९ ॥ ततोममासीन्मनसिमायेयमितिनिश्चितं ॥ प्रबुद्धोस्मिततोभूयःशत शोवाकिरन्शरान् ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना॰पर्वणिसौभवधोपाख्यानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच

ततोहंभरतश्रेष्ठप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ शरैरपातयंसौभाच्छिरांसिविबुधद्विषां ॥ १ ॥ शरांश्चाशीविषाकारानूर्ध्वगांस्तिग्मतेजसः ॥ प्रेषयंशाल्वराजायशार्ङ्गमुक्तान्सु वाससः ॥ २ ॥ ततोनादृश्यततदासौभंकुरुकुलोद्वह ॥ अंतर्हितंमाययाभूत्ततोहंविस्मितोभवं ॥ ३ ॥ अथदानवसंघास्तेविकृताननमूर्धजाः ॥ उदक्रोशन्महारा जधिष्ठितेमयिभारत ॥ ४ ॥ ततोस्त्रंशब्दसाहंवैत्वरमाणोमहारणे ॥ अयोजयंतद्वधायततःशब्दउपारमत् ॥ ५ ॥ हतास्तेदानवाःसर्वेयैःसशब्दउदीरितः ॥ शरै रादित्यसंकाशैर्ज्वलितैःशब्दसाधनैः ॥ ६ ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देपुनरेवान्यतोऽभवत् ॥ शब्दोऽपरोमहाराजतत्रापिप्राहरंशरैः ॥ ७ ॥

शब्देअस्त्रंउपारमतून्यपतदित्यर्थः शब्दसाहंशब्दबाधानिवारकंवा ॥ ५ ॥ शब्दसाधनैःशब्दएवसाधनंलक्ष्यसंबंधेकारणंयेषांतैः पुरस्यादृश्यत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८॥ प्राग्ज्योतिषंपूर्वसमुद्रतीरस्थंनगरविशेषं यतःकामगमंअतःप्राग्ज्योतिषंगत्वाव्यदृश्यत ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अप्रख्यातिंअदर्शनं इयांप्राप्तवान् ॥१२॥१३॥१४ ॥१५॥ एवमिति हेवीरहेऽच्युतएवंमां सौभराजोविजितवान्एतदप्यहंपश्चाद्श्रौषंपूर्वंमोहमापन्नःसन्संज्ञालाभानंतरंश्रुतवान्सारथिमुखेनेतिशेषः॥१६॥ इंद्रदयितंइंद्रदैवत्यं वज्रंवज्रास्त्रं यद्वाइंद्रोप्यस्यैवविभूतिः अतस्तच्छस्त्रमप्येतदीयमेवेतिध्येयं

एवंदशदिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचभारत॥ नादयामासुरसुरास्तेचापिनिहतामया ॥८॥ ततःप्राग्ज्योतिषंगत्वापुनरेवव्यदृश्यत ॥ सौभंकामगमंवीरमोहयन्मम चक्षुषी॥९॥ ततोलोकांतकरणोदानवोदारुणाकृतिः॥ शिलावर्षेणमहतासहसामांसमावृणोत् ॥१०॥ सोहंपर्वतवर्षेणवध्यमानःपुनःपुनः॥ वल्मीकइवराजेंद्रपर्वतोपचितोभवं॥११॥ ततोहंपर्वतचितःसहयःसहसारथिः॥ अप्रख्यातिमियांराजन्सर्वतःपर्वतैश्चितः॥१२॥ ततोवृष्णिप्रवीरायेममासन्सैनिकास्तदा॥ तेभयार्त्तादिशःसर्वेसहसाविप्रदुद्रुवुः॥१३॥ ततोहाहाकृतमभूत्सर्वंकिलविशांपते ॥ द्यौश्चभूमिश्चखंचैवादृश्यमानेतथामयि ॥१४॥ ततोविषण्णमनसोममराजन्सुहृज्जनाः॥ रुरुदुश्चुक्रुशुश्चैवदुःखशोकसमन्विताः॥१५॥ द्विषतांचप्रहर्षोभूदार्त्तिश्चाद्विषतामपि॥ एवंविजितवान्वीरपश्चादश्रौषमच्युत॥१६॥ ततोहमिंद्रदयितंसर्वपाषाणभेदनं॥ वज्रमुद्यम्यतान्सर्वान्पर्वतान्समशातयं॥१७॥ ततःपर्वतभारार्त्तामंदप्राणविचेष्टिताः॥ हयाममममहाराजवेपमानाइवाभवन्॥१८॥ मेघजालइवाकाशेविदार्याभ्युदितंरविं॥ दृष्ट्वामांबांधवाःसर्वेहर्षमाहारयन्पुनः॥१९॥ ततःपर्वतभारार्त्तान्मंदप्राणविचेष्टितान्॥ हयान्संदृश्यमांसूतःप्राहतात्कालिकंवचः॥२०॥ साधुसंपश्यवार्ष्णेयशाल्वंसौभपतिंस्थितं॥ अलंकृष्णावमन्यैनंसाधुयत्नंसमाचर॥२१॥ मार्दवंसखितांचैवशाल्वादद्यव्यपाहर॥ जहिशाल्वंमहाबाहोमैनंजीवयकेशव॥२२॥ सर्वैःपराक्रमैर्वीरवध्यःशत्रुरमित्रहन्॥ नशत्रुरवमंतव्योदुर्बलोपिबलीयसा॥२३॥ योपिस्यात्पीठगःकश्चित्किंपुनःसमरेस्थितः॥ सत्वंपुरुषशार्दूलसर्वयत्नैरिमंप्रभो॥२४॥ जहिवृष्णिकुलश्रेष्ठमात्वांकालोत्यगात्पुनः॥ नैषमार्दवसाध्योवैमतोनापिसखातव॥२५॥ येनत्वंयोधितोवीरद्वारकाचावमर्दिता॥ एवमादितुकौंतेयश्रुत्वाहंसारथेर्वचः॥२६॥ तत्त्वमेतदितिज्ञात्वायुद्धेमतिमधारयं॥ वधायशाल्वराजस्यसौभस्यचनिपातने॥२७॥ दारुकंचाब्रुवंवीरमुहूर्तंस्थीयतामिति॥ ततोप्रतिहतंदिव्यमभेद्यमतिवीर्यवान्॥२८॥ आग्नेयमस्त्रंदयितंसर्वसाहंमहाप्रभं॥ योजयंतत्रधनुषादानवांतकरंरणे॥२९॥

समशातयंनाशितवान्॥ १७ ॥ १८ ॥ आहारयन्प्राप्तवंतः ॥१९॥ तात्कालिकंतत्कालयोग्यं ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ पीठगःस्वासनस्थः अयुध्यमानोपीत्यर्थः ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिलोमानांविपरीताचाराणांम्लेछानां ॥ ३० ॥ क्षुरांतंतीक्ष्णपरिधि ॥ ३१ ॥ तस्मैसौभायप्राहिणवंप्रहितवान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ क्रकचः दंतुरखड्गः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥
॥ ४० ॥ ४१ ॥ यद्यागच्छेयंतर्हिनहिजीवेत् ॥ ४२ ॥ किंकरिष्यामिअद्याहमकिंचित्करइत्यर्थः उदकंधारयितुमितिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धृष्टकेतुः शिशुपाल

यक्षाणांराक्षसानांचदानवानांचसंयुगे ॥ राज्ञांचप्रतिलोमानांभस्मांतकरणंमहत् ॥ ३० ॥ क्षुरांतममलंचक्रंकालांतकयमोपमं ॥ अनुमंत्र्याहमतुलंद्विषतां
विनिबर्हणं ॥ ३१ ॥ जहिसौभंस्ववीर्येणयेचात्ररिपवोमम ॥ इत्युक्त्वाभुजवीर्येणतस्मैप्राहिणवंरुषा ॥ ३२ ॥ रूपंसुदर्शनस्यासीदाकाशेपततस्तदा ॥ द्वितीय
स्येवसूर्यस्ययुगांतेप्रतपिष्यतः ॥ ३३ ॥ तत्समासाद्यनगरंसौभंव्यपगतत्विषं ॥ मध्येनपाटयामासक्रकचोदार्विवोच्छ्रितं ॥ ३४ ॥ द्विधाकृतंततःसौभंसुदर्शन
बलाद्धतं ॥ महेश्वरशरोद्धूतंपपातत्रिपुरंयथा ॥ ३५ ॥ तस्मिन्निपतितेसौभेचक्रमागात्करंमम ॥ पुनश्चादायवेगेनशाल्वायेत्यहमब्रुवं ॥ ३६ ॥ ततःशाल्वंगदां
गुर्वीमाविध्यंतंमहाहवे ॥ द्विधाचकारसहसाप्रजज्वालचतेजसा ॥ ३७ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेदानवास्त्रस्तचेतसः ॥ हाहाभूतादिशोजग्मुरर्दितामममसायकैः ॥
॥ ३८ ॥ ततोहंसमवस्थाप्यरथंसौभसमीपतः ॥ शंखंप्रध्माप्यहर्षेणसुहृदःपर्यहर्षयं ॥ ३९ ॥ तन्मेरुशिखराकारंविध्वस्ताट्टालगोपुरं ॥ दह्यमानमभिप्रेक्ष्य
स्त्रियस्ताःसंप्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ एवंनिहत्यसमरेसौभंशाल्वंनिपात्यच ॥ आनर्त्तान्पुनरागम्यसुहृदांप्रीतिमावहं ॥ ४१ ॥ तदेतत्कारणंराजन्यदहंनागसाह्वयं ॥
नागमंपरवीरघ्ननहिजीवेत्सुयोधनः ॥ ४२ ॥ मय्यागतेथवावीरद्यूतंनभवितातथा ॥ अद्याहंकिंकरिष्यामिभिन्नसेतुरिवोदकं ॥ ४३ ॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वामहाबाहुःकौरवंपुरुषोत्तमः ॥ आमंत्र्यप्रययौश्रीमान्पांडवान्मधुसूदनः ॥ ४४ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ राज्ञामूर्धन्युपाघ्रातोभीमे
नचमहाभुजः ॥ ४५ ॥ परिष्वक्तश्चार्जुनेनयमाभ्यांचाभिवादितः ॥ संमानितश्चधौम्येनद्रौपद्याचार्चितोश्रुभिः ॥ ४६ ॥ सुभद्रामभिमन्युंचरथमारोप्य
कांचनं ॥ आरुरोहरथंकृष्णःपांडवैरभिपूजितः ॥ ४७ ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ द्वारकांप्रययौकृष्णःसमाश्वास्ययुधिष्ठिरं ॥ ४८ ॥ ततःप्रया
तेदाशार्हेधृष्टद्युम्नोपिपार्षतः ॥ द्रौपदेयानुपादायप्रययौस्वपुरंतदा ॥ ४९ ॥ धृष्टकेतुःस्वसारंचसमादायाथचेदिराट् ॥ जगामपांडवान्दृष्ट्वारम्यांशुक्तिमतींपुरीं
॥ ५० ॥ केकयाश्चाप्यनुज्ञाताःकौंतेयेनामितौजसा ॥ आमंत्र्यपांडवान्सर्वान्प्रययुस्तेपिभारत ॥ ५१ ॥

सुतः स्वसारंकरेणुमतींनकुलभार्यां ॥ ५० ॥ केकयाःसहदेवश्यालाः ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५२ ॥ समवायःमेलकः ॥ ५३ ॥ शशासआज्ञापयामास एवमुक्त्वामहाबाहुरित्याद्यध्यायशेषस्यायिमाध्यायसहितस्यतात्पर्यंपांडवेष्विवसाधुषुसर्वेनिसर्गात्रज्यंतेधार्त्तराष्ट्रेष्विवासाधुषुद्वेषवंतोभवंतीति
॥ ५४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसौभवधोपाख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥१॥ भूतपतिःशिवः निष्कःअष्टोत्तरशतंसुवर्णानि

॥ २६॥ ब्राह्मणाश्चविशश्चैवतथाविषयवासिनः ॥ विसृज्यमानाःसुभृशंनत्यजंतिस्मपांडवान् ॥ ५२॥ समवायःसराजेंद्रसुमहाद्भुतदर्शनः॥ आसीन्महात्मनांतेषां
काम्यकेभरतर्षभ ॥ ५३॥ युधिष्ठिरस्तुविप्रांस्ताननुमान्यमहामनाः॥शशासपुरुषान्कालेरथान्योजयतेतिवै ॥५४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
अर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्दशार्हाधिपतौप्रयातेयुधिष्ठि
रोभीमसेनार्जुनौच ॥ यमौचकृष्णाचपुरोहितश्चरथान्महार्हान्परमाश्वयुक्तान् ॥ १ ॥ आस्थायवीराःसहितावनायप्रतस्थिरेभूतपतिप्रकाशाः ॥ हिरण्यनि
ष्कान्वसनानिगाश्चप्रादायशिक्षाक्षरमंत्रविद्भ्यः ॥ २॥ प्रेष्याःपुरोविंशतिरात्तशस्त्राधनूंषिशस्त्राणिशरांश्चदीप्तान् ॥ मौर्वीश्चयंत्राणिचसायकांश्चसर्वेसमा
दायजघन्यमीयुः॥ ३ ॥ ततस्तुवासांसिचराजपुत्र्याधात्र्यश्चदास्यश्चविभूषणंच ॥ तदिंद्रसेनस्त्वरितःप्रगृह्यजघन्यमेवोपययौरथेन ॥ ४॥ ततःकुरुश्रेष्ठमु
पेत्यपौराःप्रदक्षिणंचक्रुरदीनसत्वाः॥ तंब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्नामुख्याश्चसर्वेकुरुजांगलानां॥ ५॥ सचापितानभ्यवदत्प्रसन्नःसहैवतैर्भ्रातृभिर्धर्मराजः ॥
तस्थौचतत्राधिपतिर्महात्माद्दृष्ट्वाजनौघंकुरुजांगलानां॥ ६॥ पितेवपुत्रेषुसुतेषुभावंचक्रेकुरूणामृषभोमहात्मा ॥ तेचापितस्मिन्भरतप्रबर्हेतदाबभूवुःपितरी
वपुत्राः॥ ७॥ ततस्तमासाद्यमहाजनौघाःकुरुप्रवीरंपरिवार्यतस्थुः॥ हानाथहाधर्मइतिब्रुवाणाह्रीताश्चसर्वेऽश्रुमुखाश्चराजन् ॥ ८ ॥ वरःकुरूणामधिपःप्रजा
नांपितेवपुत्रानपहायचास्मान् ॥ पौरानिमान्जानपदांश्चसर्वान्हित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः॥ ९ ॥ धिग्धार्त्तराष्ट्रंसुनृशंसबुद्धिंधिक्सौबलंपापमतिंचकर्णं॥
अनर्थमिच्छंतिनरेंद्रपापायेधर्मनित्यस्यसतस्तवैवं ॥ १० ॥

वक्षोऽलंकारोवा शिक्षेतिव्याकरणाद्यंगानामुपलक्षणं अक्षराणिवेदः नित्यत्वात्क्षरणशून्यः वाचाविरूपनित्ययेतिश्रुतेः
मंत्रःप्रणवः तान्पाठतोऽर्थतश्चजानद्भ्यः शिक्षाक्षरमंत्रविद्भ्यः ॥ २ ॥ प्रेष्याःकर्मकराः पुरःप्रागेव जघन्यंपाश्चात्यंद्वारकादेशं ॥ ३ ॥ राजपुत्र्यासुभद्रयासह ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रबर्हेश्रेष्ठे ॥ ७ ॥ ॥२६॥
ह्रीताः कुराज्येतिष्ठामइतिहेतोः शंकयालज्जिताः भीताइतिपाठांतरं ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनर्थंद्यूतजं एवंएवंप्रकारं ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ बीभत्सुरर्जुनः आदास्यतेआच्छिद्यग्रहीष्यतियशांसि यशस्कराणिदिव्यसभादीनि ॥ १३ ॥ भवद्भिःपौरैः वाच्याःप्रार्थ्याः ॥१४॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति सत्यसंगरःसत्यप्रतिज्ञः ॥ १ ॥ समाःवर्षाणि संधिरार्षः ॥ २ ॥ शरदोवत्सरान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अनुभावान्कर्त्तव्याकर्त्त

स्वयंनिवेश्याप्रतिमंमहात्मापुरंमहादेवपुरप्रकाशं॥शतक्रतुप्रस्थममेयकर्माहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः॥११॥चकारयामप्रतिमांमहात्मासभांमयोदेवसभाप्रकाशां॥तांदेवगुप्तामिवदेवमायांहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः॥१२॥तान्धर्मकामार्थविदुत्तमौजाबीभत्सुरुच्चैःसहितानुवाच॥आदास्यतेवासमिमंनिरुष्य वनेषुराजाद्विषतांयशांसि॥१३॥द्विजातिमुख्याःसहिताःपृथक्कभवद्भिरासाद्यतपस्विनश्च॥प्रसाद्यधर्मार्थविदश्चवाच्यायथार्थसिद्धिःपरमाभवेन्नः॥१४॥ इत्येवमुक्तेवचनेर्जुनेनतेब्राह्मणाःसर्ववर्णाश्चराजन्॥मुदाऽभ्यनंदन्सहिताश्चचक्रुःप्रदक्षिणंधर्मभृतांवरिष्ठं॥१५॥आमंत्र्यपार्थंचवृकोदरंचधनंजयंयाज्ञसेनींयमौच॥प्रतस्थिरेराष्ट्रमपेतहर्षायुधिष्ठिरेणानुमतायथास्वं॥१६॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेत्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेषुप्रयातेषुकौंतेयःसत्यसंगरः॥अभ्यभाषतधर्मात्माभ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः॥१॥द्वादशेमाःसमास्माभिर्वस्तव्यंनिर्जनेवने॥समीक्षध्वंमहारण्येदेशंबहुमृगद्विजं॥२॥बहुपुष्पफलंरम्यंशिवंपुण्यजनावृतं॥यत्रेमाःशरदःसर्वाःसुखंप्रतिवसेमहि॥ ॥३॥एवमुक्तेप्रत्युवाचधर्मराजंधनंजयः॥गुरुवन्मानवगुरुंमानयित्वामनस्विनं॥४॥ अर्जुनउवाच भवानेवमहर्षीणांवृद्धानांपर्युपासिता॥ अज्ञातंमानुषेलोकेभवतोनास्तिकिंचन॥५॥त्वयाह्युपासितानित्यंब्राह्मणाभरतर्षभ॥द्वैपायनप्रभृतयोनारदश्चमहातपाः॥६॥यःसर्वलोकद्वाराणिनित्यंसंचरतेवशी॥देवलोकाद्ब्रह्मलोकंगंधर्वाप्सरसामपि॥७॥अनुभावांश्चजानासिब्राह्मणानांनसंशयः॥प्रभावांश्चैववेत्थत्वंसर्वेषामेवपार्थिव॥८॥त्वमेवराजन्जानासिश्रेयःकारणमेवच॥यत्रेच्छसिमहाराजनिवासंतत्रकुर्महे॥९॥इदंद्वैतवनंनामसरःपुण्यजलोचितं॥बहुपुष्पफलंरम्यंनानाद्विजनिषेवितं॥ ॥१०॥यत्रेमाद्वादशसमाविहरेमेतिरोचये॥यदितेनुमतंराजन्किमन्यन्मन्यतेभवान्॥११॥

व्यविषयान्निश्चयान् प्रभावोनिग्रहानुग्रहशक्तिः अनुभावोनिश्चयेस्यात्प्रभावःशक्तितेजसोरितिविश्वः ॥ ८ ॥ श्रेयोमोक्षः कारणंतत्साधनं ॥ ९ ॥ द्वैतंद्वौशोकमोहौइतौगतौयस्मात्तद्वीतंद्वीतमेवद्वैतं स्वार्थेतद्धितः वनंजलंयस्मिन्द्वैतवनं पुण्येनपावनेनजलेनउचितंसमवेतं एतेनद्वैतवनशब्दार्थःसूचितः उचसमवायेदिवादिः ॥ १० ॥ विहरेमप्रीत्यानयेम ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥१२॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ यात्वागत्वा ॥ १६ ॥ तपात्ययेवर्षासु महावलंमहावनं दंत्यादिरयंशब्दः देवावैवलेगाःपर्यपश्यन्निति वनेवलशब्दप्रयोगदर्शनात् ॥१७॥१८॥ करेणुःहस्तिनी ॥१९॥ भोगवतीं
सरस्वतींनदीं ॥२०॥२१॥ चारणाः देवगायनाः सिद्धाःमहर्षयः ॥२२॥२३॥ महाद्रुमःकदंबः ॥२४॥२५॥ लतावतानावनतः वल्लीतंतुभिरावृततयानम्रः ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

॥ २७॥ युधिष्ठिरउवाच ममाप्येतन्मतंपार्थत्वयायत्समुदाहृतं॥ गच्छामःपुण्यविख्यातंमहद्द्वैतवनंसरः॥ १२॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेप्रययुःसर्वेपांडवाध ३
र्मचारिणः॥ब्राह्मणैर्बहुभिःसार्धंपुण्यंद्वैतवनंसरः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाःसाग्निहोत्राश्चतथैवचनिरग्नयः॥ स्वाध्यायिनोभिक्षवश्चतथैववनवासिनः॥ १४॥ बहवो
ब्राह्मणास्तत्रपरिवव्रुर्युधिष्ठिरं॥ तपःसिद्धामहात्मानःशतशःसंशितव्रताः॥१५॥ तेयात्वापांडवास्तत्रब्राह्मणैर्बहुभिःसह॥ पुण्यंद्वैतवनंरम्यंविविशुर्भरतर्षभाः
॥ १६॥ तत्सालतालाम्रमधूकनीपकदंबसर्जार्जुनकर्णिकारैः॥ तपात्ययेपुष्पधरैरुपेतंमहावलंराष्ट्रपतिर्ददर्श ॥ १७॥ महाद्रुमाणांशिखरेषुतस्थुर्मनोरमांवाच
मुदीरयंतः ॥ मयूरदात्यूहचकोरसंघास्तस्मिन्वनेबर्हिणकोकिलाश्च॥ १८॥ करेणुयूथैःसहयूथपानांमदोत्कटानामचलप्रभाणां ॥ महांतियूथानिमहाद्विपा
नांतस्मिन्वनेराष्ट्रपतिर्ददर्श ॥ १९ ॥ मनोरमांभोगवतीमुपेत्यपूतात्मनांचीरजटाधराणां ॥ तस्मिन्वनेधर्मभृतांनिवासेददर्शसिद्धर्षिगणाननेकान् ॥ २० ॥
ततःसयानादवरुह्यराजासभ्रातृकःसजनःकाननंतत् ॥ विवेशधर्मात्मवतांवरिष्ठस्त्रिविष्टपंशक्रइवामितौजाः ॥ २१ ॥ तंसत्यसंधंसहिताभिपेतुर्दिदृक्षवश्चा
रणसिद्धसंघाः ॥ वनौकसश्चापिनरेंद्रसिंहंमनस्विनंतंपरिवार्यतस्थुः ॥ २२ ॥ सतत्रसिद्धानभिवाद्यसर्वान्प्रत्यर्चितोराजवद्देववच्च ॥ विवेशसर्वैःसहितोद्वि
जाग्र्यैःकृतांजलिर्धर्मभृतांवरिष्ठः॥ २३॥ सपुण्यशीलःपितृवन्महात्मातपस्विभिर्धर्मपरैरुपेत्य ॥ प्रत्यर्चितःपुष्पधरस्यमूलेमहाद्रुमस्योपविवेशराजा ॥२४॥
भीमश्चकृष्णाचधनंजयश्चयमौचतेचानुचरानरेंद्रं॥ विमुच्यवाहानवशाश्चसर्वेतत्रोपतस्थुर्भरतप्रबर्हाः॥२५॥ लतावतानावनतःसपांडवैर्महाद्रुमःपंचभिरेव
धन्विभिः॥ बभौनिवासोपगतैर्महात्मभिर्महागिरिर्वारणयूथपैरिव॥२६॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेचतुर्विंशो
ऽध्यायः॥२४॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तत्काननंप्राप्यनरेंद्रपुत्राःसुखोचितावासमुपेत्यकृच्छ्रं ॥ विजह्रुरिंद्रप्रतिमाःशिवेषुसरस्वतीशालवनेषुतेषु॥१॥ ॥२७॥

दीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ तत्काननमित्याद्यध्यायद्वयेनवृद्धतमाभ्यांमार्कंडेयदाल्भ्याभ्यांधर्मस्यात्यागोब्राह्मणभक्तिश्चकर्तव्येत्युच्यते तत्कारणमितिपाठेतत्वनंकारणंचिक्रीडि
षाहेतुः कृच्छ्रंवनवाससंकटं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ इष्टी॰ दर्शपौर्णमासाद्याः पित्र्याणिपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धादीनि ॥ ३ ॥ राष्ट्रात्अपेत्यनिर्गत्यवनेवसतां तीव्रंदुःसहंसमृद्धंपुष्कलंचतेजोयस्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ अस्मयतविस्मितवान् ॥ ६ ॥ व्हियाप्राग लभ्यसंकोचेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सहस्रनेत्रः प्रतिमारूपांतरंयस्य देवानामस्मिवासवइत्युक्तत्वात् अतएवयमस्यनियंतुरपिनेतानिर्वाहकः नमुचेश्चहंताइतिसर्वंइंद्रकर्मतस्यैवकर्मेत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह

यतींश्चराजासमुनींश्चसर्वांस्तस्मिन्वनेमूलफलैरुदग्रैः ॥ द्विजातिमुख्यान्नृषभःकुरूणांसंतर्पयामासमहानुभावः ॥ २ ॥ इष्टीश्चपित्र्याणितथाक्रियाश्चमहावने वसतांपांडवानां ॥ पुरोहितस्तत्रसमृद्धतेजाश्चकारधौम्यःपितृवन्नृपाणां ॥ ३ ॥ अपेत्यराष्ट्राद्वसतांतुतेषामृषिःपुराणोतिथिराजगाम ॥ तमाश्रमंतीव्रसमृद्धते जामार्कंडेयःश्रीमतांपांडवानां ॥ ४ ॥ तमागतंज्वलितहुताशनप्रभंमहामनाःकुरुवृषभोयुधिष्ठिरः ॥ अपूजयत्सुरऋषिमानवार्चितंमहामुनिंत्यनुपमसत्ववी र्यवान् ॥ ५ ॥ ससर्वविद्द्रौपदींवीक्ष्यकृष्णांयुधिष्ठिरंभीमसेनार्जुनौच ॥ संस्मृत्यराममंनसामहात्मातपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः ॥ ६ ॥ तंधर्मराजोविमनाइवा ब्रवीत्सर्वेह्रियासंतितपस्विनोऽमी ॥ भवानिदंकिंस्मयतीवहृष्टस्तपस्विनांपश्यतांमामुदीक्ष्य ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच नतातहृष्यामिनचस्मयामिप्रहर्षजो मांभजतेनदर्पः ॥ तवापदंत्वद्यसमीक्ष्यरामंसत्यव्रतंदाशरथिंस्मरामि ॥ ८ ॥ सचापिराजासहलक्ष्मणेनवनेनिवासंपितुरेवशासनात् ॥ धन्वीचरन्पार्थमयैवदृष्टो गिरेःपुराऋष्यमूकस्यसानौ ॥ ९ ॥ सहस्रनेत्रप्रतिमोमहात्मायमस्यनेतानमुचेश्चहंता ॥ पितुर्निदेशादनघःस्वधर्मंवासंवनेदाशरथिश्चकार ॥ १० ॥ सचापिश क्रस्यसमप्रभावोमहानुभावःसमरेष्वजेयः ॥ विहायभोगानचरद्वनेषुनेशेबलस्येतिचरेदधर्मं ॥ ११ ॥ भूपाश्चनाभागभगीरथादयोमहीमिमांसागरांतांविजि त्य ॥ सत्येनतेप्यजयंस्तातलोकान्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मं ॥ १२ ॥ अलर्कमाहुर्नरवर्यसंतंसत्यव्रतंकाशिकरूषराजं ॥ विहायराज्यानिवसूनिचैवनेशेबलस्येति चरेदधर्मं ॥ १३ ॥ धात्राविधिर्योविहितःपुराणैस्तंपूजयंतोनरवर्यसंतः ॥ सप्तर्षयःपार्थदिविप्रभांतिनेशेबलस्येतिचरेदधर्मं ॥ १४ ॥ महाबलान्पर्वतकूटमात्रा न्विषाणिनःपश्यगजान्नरेंद्र ॥ स्थितान्निदेशेनरवर्यधातुर्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मं ॥ १५ ॥

सचेति शक्रस्यसमप्रभावःकृत्स्नप्रभावः समशब्दःसर्वपर्यायः सर्वनामा प्रभावःशक्तिः अनुभावोभावसूचनंविद्याबलमित्यर्थः शक्रस्यप्रभावादिकमयमेवातोसौसमरेष्वजेयः तस्मादितिसर्वत्राध्याहारः बलस्यबहुसामर्थ्यस्यईशेप्रभवामीतिहेतोरधर्मंनचरेत् शक्तौसत्यांधर्ममेवाचरेन्नत्वधर्ममि त्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धात्राईशेनपुराणैर्वेदवाक्यैर्विहितोविधिरग्निहोत्रादिः ॥ १४ ॥ पशवोपिबलवानस्मीतिदर्पेणाधर्मंनचरंतीत्याह महाबलानिति विषाणंदंतशृंगयोरितिकोशः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंसर्पादिष्वपिज्ञेयमित्याह सर्वाणीति स्वयोनितः जन्मानुरूपं ॥ १६ ॥ विभाप्रभासैववसुवित्तंयस्य ॥ १७ ॥ आदास्यसेग्रहीष्यसि ॥ १८ ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ वसत्स्विति अनुकीर्णंव्याप्तं ॥ १ ॥ २ ॥ गद्यानांब्राह्मणवाक्यानांपादाक्षरादिनियमहीनानां ॥ ३ ॥ ४ ॥ संध्यामुपास्येतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सर्वाणिभूतानिनरेंद्रपश्यतथायथावद्विहितंविधात्रा ॥ स्वयोनितःकर्मसदाचरंतिनेशेबलस्येतिचरेदधर्मं ॥ १६ ॥ सत्येनधर्मेणयथार्हवृत्त्याह्रियातथासर्वभूतान्यतीत्य ॥ यशश्चतेजश्चतवापिदीप्तंविभावसोर्भास्करस्येवपार्थ ॥ १७ ॥ यथाप्रतिज्ञंचमहानुभावकृच्छ्रंवनेवासमिमंनिरुष्य ॥ ततःश्रियंतेजसातेनदीप्तामादास्यसेपार्थिवकौरवेभ्यः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच तमेवमुक्त्वावचनंमहर्षिस्तपस्विमध्येसहितंसुहृद्भिः ॥ आमंत्र्यधौम्यंसहितांश्चपार्थांस्ततःप्रतस्थेदिशमुत्तरांसः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०द्वैतवनप्रवेशेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच वसत्सुवैद्वैतवनेपांडवेषुमहात्मसु ॥ अनुकीर्णंमहारण्यंब्राह्मणैःसमपद्यत ॥ १ ॥ ईर्यमाणेनसततंब्रह्मघोषेणसर्वशः ॥ ब्रह्मलोकसमंपुण्यमासीद्द्वैतवनंसरः ॥ २ ॥ यजुषामृचांसाम्नांचगद्यानांचैवसर्वशः ॥ आसीदुच्चार्यमाणानांनिःस्वनोहृदयंगमः ॥ ३ ॥ ज्याघोषश्चैवपार्थानांब्रह्मघोषश्चधीमतां ॥ संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंभूयएवव्यरोचत ॥ ४ ॥ अथाब्रवीद्बकोदाल्भ्योधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ संध्यांकौंतेयमासीनमृषिभिःपरिवारितं ॥ ५ ॥ पश्यद्वैतवनेपार्थब्राह्मणानांतपस्विनां ॥ होमवेलांकुरुश्रेष्ठसंप्रज्वलितपावकां ॥ ६ ॥ चरंतिधर्मंपुण्येऽस्मिंस्त्वयागुप्ताधृतव्रताः ॥ भृगवोंगिरसश्चैववासिष्ठाःकाश्यपैःसह ॥ ७ ॥ आगस्त्याश्चमहाभागाआत्रेयाश्चोत्तमव्रताः ॥ सर्वस्यजगतःश्रेष्ठाब्राह्मणाःसंगतास्त्वया ॥ ८ ॥ इदंतुवचनंपार्थश्रृणुष्वगदतोमम ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेययत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ ९ ॥ ब्रह्मक्षत्रेणसंसृष्टंक्षत्रंचब्रह्मणासह ॥ उदीर्णेदहतःशत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ ॥ १० ॥ नाब्राह्मणस्तातचिरंबुभूषेदिच्छन्निमंलोकममुंचजेतुं ॥ विनीतधर्मार्थमपेतमोहंलब्ध्वाद्विजंनुदतिनृपःसपत्नान् ॥ ११ ॥ चरन्नैश्रेयसंधर्मंप्रजापालनकारितं ॥ नाध्यगच्छद्बलिर्लोकेतीर्थमन्यत्रवैद्विजात् ॥ १२ ॥ अनूनमासीदसुरस्यकामैर्वैरोचनेःश्रीरपिचाक्षयासीत् ॥ लब्ध्वामहींब्राह्मणसंप्रयोगात्तेष्वाचरन्दुष्टमथोव्यनश्यत् ॥ १३ ॥ नाब्राह्मणंभूमिरियंसभूतिर्वर्णंद्वितीयंभजतेचिराय ॥ समुद्रनेमिर्नमतेतुतस्मैयंब्राह्मणःशास्तिनयैर्विनीतं ॥ १४ ॥

॥ १० ॥ अब्राह्मणोब्राह्मणहीनोनृपः बुभूषेत्ऐश्वर्यमिच्छेत् तस्येच्छतोपिजयोदुर्लभइत्यर्थः विनीतौसम्यक्शिक्षितौधर्मार्थौयेन ॥ ११ ॥ तीर्थंउपायं ॥ १२ ॥ वैरोचनेःबलेः ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंकुशग्रहं अंकुशेन निगृह्णाति तं परिगृह्य वर्ज्जयित्वा परिवर्जने ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ बुद्धिपर्येषणं बुद्धेः साकल्येन संग्रहणं ॥ १८ ॥ यथार्हतीर्थे यथायोग्यपात्रे प्रतिपादनाय दानाय ॥ १९ ॥ वृत्तिर्वर्त्त

कुंजरस्येव संग्रामे परिगृह्यांकुशग्रहं ॥ ब्राह्मणैर्विप्रहीनस्य क्षत्रस्य क्षीयते बलं ॥ १५ ॥ ब्राह्मण्यनुपमा दृष्टिः क्षात्रमप्रतिमं बलं ॥ तौ यदा चरतः सार्धं तदा लोकः प्र सीदति ॥ १६ ॥ यथा हि सुमहानग्निः कक्षं दहति सानिलः ॥ तथा दहति राजन्यो ब्राह्मणेन समं रिपुं ॥ १७ ॥ ब्राह्मणेष्वेव मेधावी बुद्धिपर्येषणं चरेत् ॥ अलब्धस्य च ला भाय लब्धस्य परिवृद्धये ॥ १८ ॥ अलब्धलाभाय च लब्धवृद्धये यथार्हतीर्थप्रतिपादनाय ॥ यशस्विनं वेदविदं विपश्चितं बहुश्रुतं ब्राह्मणमेव वासय ॥ १९ ॥ ब्रा ह्मणे षूत्तमा वृत्तिस्तव नित्यं युधिष्ठिर ॥ तेन ते सर्वलोकेषु दीप्यते प्रथितं यशः ॥ २० ॥ वैशंपायन उवाच ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे बकं दाल्भ्यमपूजयन् ॥ युधि ष्ठिरे स्तूयमाने भूयः सुमनसोऽभवन् ॥ २१ ॥ द्वैपायनो नारदश्च जामदग्न्यः पृथुश्रवाः ॥ इंद्रद्युम्नो भालुकिश्च कृतचेताः सहस्रपात् ॥ २२ ॥ कर्णश्रवाश्च मुंजश्च लव णाश्वश्च काश्यपः ॥ हारीतः स्थूणकर्णश्च अग्निवेश्योथ शौनकः ॥ २३ ॥ कृतवाक्च सुवाक्चैव बृहदश्वो विभावसुः ॥ ऊर्ध्वरेता वृषामित्रः सुहोत्रो होत्रवाहनः ॥ २४ ॥ एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ अजातशत्रुमानर्चुः पुरंदरमिवर्षयः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि अर्जुनाभिगमनपर्वणि द्वैतवनप्र वेशे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच ततो वनगताः पार्थाः सायाह्ने सह कृष्णया ॥ उपविष्टाः कथाश्चक्रुर्दुःखशोकपरा यणाः ॥ १ ॥ प्रिया च दर्शनीया च पंडिता च पतिव्रता ॥ अथ कृष्णा धर्मराजमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ द्रौपद्युवाच ननूनं तस्य पापस्य दुःखमस्मासु किं चन ॥ विद्यते धार्त्तराष्ट्रस्य नृशंसस्य दुरात्मनः ॥ ३ ॥ यस्त्वां राजन्मया सार्धमजिनैः प्रतिवासितं ॥ वनं प्रस्थाप्य दुष्टात्मा नान्वतप्यत दुर्मतिः ॥ ४ ॥ आयसं हृ दयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्मणः ॥ यस्त्वां धर्मपरं श्रेष्ठं रूक्षाण्यश्रावयत्तदा ॥ ५ ॥ सुखोचितमदुःखार्हं दुरात्मा ससुहृद्गणः ॥ ईदृशं दुःखमानीय मोदते पापपूरुषः ॥ ६ ॥ चतुर्णामेव पापानामस्रं न पतितं तदा ॥ त्वयि भारत निष्क्रांते वनायाजिनवाससि ॥ ७ ॥ दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ॥ दुर्भ्रातुस्तस्य चोग्रस्य राजन् दुःशासनस्य च ॥ ८ ॥ इतरेषां तु सर्वेषां कुरूणां कुरुसत्तम ॥ दुःखेनाभिपरीतानां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलं ॥ ९ ॥

नं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति इतोध्यायद्वयस्य तात्पर्यं सुशीला पि स्त्री धर्मं त्याजयति कि मुतेतरेति ॥ १ ॥ २ ॥ अस्मासु दुःखिते ष्विति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आनीय प्रापय्य ॥ ६ ॥ अस्रं नेत्रजलं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ दांतंगजदंतमयं कुशबृसींकुशासनं रुंधयतिआवृणोतिमोहयतीत्यर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ त्वाहंत्वामहं आदिग्धंलिप्तं ॥ १३ ॥ कौशिकैःकोशजैः ॥१४॥ १५ ॥ अगृहाणांब्रह्मचारिणां ॥ १६ ॥
सहस्राणिसहस्रसंज्ञानिसत्रपरिवेषणपात्राणि तेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतिबह्वृचब्राह्मणेदर्शनात् सत्कृतानिप्रत्यहमुपयोगात्संभावितानि सर्वकामैःकाम्यमानैरन्नैः यत्वैःसहस्रैःसर्वैःकामै

इदंचशयनंद्दष्ट्वायच्चासीत्तेपुरातनं॥ शोचामित्वांमहाराजदुःखानर्हंसुखोचितं ॥१०॥ दांतंयच्चसभामध्यआसनंरत्नभूषितं॥ दृष्ट्वाकुशबृसींचेमांशोकोमांरुं
धयत्ययं॥ ११ ॥ यदपश्यंसभायांत्वांराजभिःपरिवारितं ॥ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ १२॥ यात्वाहंचंदनादिग्धमपश्यंसूर्यवर्चसं ॥ सात्वां
पंकमलादिग्धंदृष्ट्वामुह्याम्यहंभारत ॥ १३॥ यात्वाहंकौशिकैर्वस्त्रैःशुभ्रैराच्छादितंपुरा ॥ दृष्टवत्यस्मिराजेंद्रसात्वांपश्यामिचीरिणं॥ १४ ॥ यच्चतद्रुक्मपात्री
॥२९॥ भिर्ब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ ह्रियतेतेगृहादन्नंसंस्कृतंसार्वकामिकं॥१५॥ यतीनामगृहाणांतेतथैवगृहमेधिनां ॥ दीयतेभोजनंराजन्नतीवगुणवत्प्रभो॥१६॥ स
त्कृतानिसहस्राणिसर्वकामैःपुरागृहे॥ सर्वकामैःसुविहितैर्यदपूजयथाद्विजान्॥ १७ ॥ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ यत्तेभ्रातॄन्महाराजयुवानो
मृष्टकुंडलाः॥ १८॥ अभोजयंतमृष्टान्नैःसूदाःपरमसंस्कृतैः ॥ सर्वांस्तानद्यपश्यामिवनेवन्येवजीविनः ॥ १९ ॥ अदुःखार्हान्मनुष्येंद्रनोपशाम्यतिमेमनः॥
भीमसेनमिमंचापिदुःखितंवनवासिनं ॥ २० ॥ ध्यायतःकिंनमन्युस्तेप्राप्तेकालेविवर्धते ॥ भीमसेनंहिकर्माणिस्वयंकुर्वाणमच्युतं ॥ २१ ॥ सुखार्हंदुःखितं
दृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ सत्कृतंविविधैर्यानैर्वस्त्रैरुच्चावचैस्तथा॥ २२ ॥ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ अयंकुरून्रणेसर्वान्हंतुमुत्सहतेप्रभुः ॥ २३॥
त्वत्प्रतिज्ञांप्रतीक्षंस्तुसहतेयंवृकोदरः॥ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना॥ २४॥ शरावमर्देशीघ्रत्वात्कालांतकयमोपमः॥ यस्यशस्त्रप्रतापेनप्रणताःसर्व
पार्थिवाः॥ २५॥ यज्ञेतवमहाराजब्राह्मणानुपतस्थिरे ॥ तमिमंपुरुषव्याघ्रंपूजितंदेवदानवैः॥ २६॥ ध्यायंतमर्जुनंदृष्ट्वाकस्माद्राजन्नकुप्यसि॥ दृष्ट्वावनगतं
पार्थमदुःखार्हंसुखोचितं॥ २७॥ नचतेवर्धतेमन्युस्तेनमुह्यामिभारत॥योदेवांश्चमनुष्यांश्चसर्पांश्चैकरथोजयत्॥ २८॥ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ ॥२९॥
योयानैरद्भुताकारैर्हयैर्नागैश्चसंवृतः ॥ २९ ॥

मनोरथैर्द्विजानूअपूजयथाः वनेतुएकमेवसूर्यदत्तंपरिवेषणपात्रमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मन्युःक्रोधः २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ अर्जुनेनकार्त्तवीर्येण ॥ २४ ॥ शरावमर्देबाणपाते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आदत्तआत्तवान् ॥ ३० ॥ चर्मिणांखड्गचर्मधराणां ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निर्वचनंक्षत्रियशब्दस्यक्षरतेहिंनस्तीतिक्षत्रमिति ॥ ३७ ॥ हिंस्रत्वंनिंद्यमितिचेत्तत्राह योनेति तेजः
क्रोधः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अत्रापीति ॥ १ ॥ अगतागमंप्राप्तरहस्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ श्रेयः

प्रसह्यवित्तान्यादत्तपार्थिवेभ्यःपरंतप ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ ३० ॥ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ श्यामंबृहंतंतरुणंचर्मिणामुत्तमंरणे
॥ ३१ ॥ नकुलंतेवनेदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ दर्शनीयंचशूरंचमाद्रीपुत्रंयुधिष्ठिर ॥ ३२ ॥ सहदेवंवनेदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ॥ नकुलंसहदेवंचदृष्ट्वा
तेदुःखितावुभौ ॥ ३३ ॥ अदुःखार्हौमनुष्येंद्रकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ द्रुपदस्यकुलेजातांस्नुषांपांडोर्महात्मनः ॥ ३४ ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनींवीरपत्नीमनुव्रतां ॥
मांवैवनगतांदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ॥ ३५ ॥ नूनंचतववैनास्तिमन्युर्भरतसत्तम ॥ यत्तेभ्रातॄंश्चमांचैवदृष्ट्वानव्यथतेमनः ॥ ३६ ॥ ननिर्मन्युःक्षत्रियो
स्तिलोकेनिर्वचनंस्मृतं ॥ तदद्यत्वयिपश्यामिक्षत्रियेविपरीतवत् ॥ ३७ ॥ योनदर्शयतेतेजःक्षत्रियःकालआगते ॥ सर्वभूतानितंपार्थसदापरिभवंत्युत ॥ ३८ ॥
तत्त्वयानक्षमाकार्याशत्रून्प्रतिकथंचन ॥ तेजसैवहितेशक्यानिहंतुंनात्रसंशयः ॥ ३९ ॥ तथैवयःक्षमाकालेक्षत्रियोनोपशाम्यति ॥ अप्रियःसर्वभूतानांसोमु
त्रेहचनश्यति ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीपरितापवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
द्रौपद्युवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ प्रह्लादस्यचसंवादंबलेर्वैरोचनस्यच ॥ १ ॥ असुरेंद्रंमहाप्राज्ञंधर्माणामागतागमं ॥ बलिःपप्रच्छदैत्येंद्रं
प्रह्लादंपितरंपितुः ॥ २ ॥ बलिरुवाच क्षमास्विच्छ्रेयसीतातउताहोतेजइत्युत ॥ एतन्मेसंशयंतातयथावद्ब्रूहिपृच्छते ॥ ३ ॥ श्रेयोयदत्रधर्मज्ञब्रूहिमेतदसं
शयं ॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनं ॥ ४ ॥ तस्मैप्रोवाचतत्सर्वमेवंपृष्टःपितामहः ॥ सर्वनिश्चयवित्प्राज्ञःसंशयंपरिपृच्छते ॥ ५ ॥ प्रह्लादउवाच
नश्रेयःसततंतेजोननित्यंश्रेयसीक्षमा ॥ इतितातविजानीहिद्वयमेतदसंशयं ॥ ६ ॥ योनित्यंक्षमतेतातबहून्दोषान्सविंदति ॥ भृत्याःपरिभवंत्येनमुदासीनास्त
थारयः ॥ ७ ॥ सर्वभूतानिचाप्यस्यनमंतेकदाचन ॥ तस्मान्नित्यंक्षमातातपंडितैरपिवर्जिता ॥ ८ ॥ अवज्ञायहितंभृत्याभजंतेबहुदोषतां ॥ आदातुंचास्यवि
त्तानिप्रार्थयंतेऽल्पचेतसः ॥ ९ ॥ यानंवस्त्राण्यलंकारान्शयनान्यासनानिच ॥ भोजनान्यथपानानिसर्वोपकरणानिच ॥ १० ॥

प्रशस्ततरं अत्रक्षमातेजसोर्मध्ये ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अस्यएनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अधिकृताःअन्नपानादिसंरक्षणेनियुक्ताःप्रदिष्टानिइदमस्मैदेयमित्याज्ञापितानि ॥ ११ ॥ एनंक्षमिणंभर्तृपूजाभिःस्वाम्युचितमानेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नित्यमुदिताःनित्यंहोलाकाद्युत्सवपराः॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ तेजसाक्रोधेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपालंभंधिक्कारं ॥ १९ ॥ २० ॥ उपकर्तॄनितिछेदः संधिरार्षः उपकर्तॄन्कोशादिवृद्धिकरान् हर्तॄन्चोरान् ॥ २१ ॥ भवःऐश्वर्यं अंतरंछिद्रं विकुरुतेप्रथयति

आददीरन्नधिकृतायथाकाममचेतसः ॥ प्रदिष्टानिचदेयानिनदद्युर्भर्तृशासनात् ॥ ११ ॥ नचैनंभर्तृपूजाभिःपूजयंतिकथंचन ॥ अवज्ञानंहिलोकेस्मिन्म
॥३०॥ रणादपिगर्हितं ॥ १२ ॥ क्षमिणंतादृशंतातब्रुवंतिकटुकान्यपि ॥ प्रेष्याःपुत्राश्चभृत्याश्चतथोदासीनवृत्तयः ॥ १३ ॥ अथास्यदारानिच्छंतिपरिभूयक्षमावतः
दाराश्चास्यप्रवर्तंतेयथाकाममचेतसः ॥ १४ ॥ तथाचनित्यमुदितायदिनाल्पमपीश्वरात् ॥ दंडमर्हंतिदुष्यंतिदुष्टाश्चाप्यपकुर्वते ॥ १५ ॥ एतेचान्येचबहवो
नित्यंदोषाःक्षमावतां ॥ अथवैरोचनेदोषानिमान्विद्ध्यक्षमावतां ॥ १६ ॥ अस्थानेयदिवास्थानेसततंरजसावृतः ॥ क्रुद्धोदंडान्प्रणयतिविविधान्स्वेनतेजसा ॥
॥ १७ ॥ मित्रैःसहविरोधंचप्राप्नुतेतेजसावृतः ॥ आप्नोतिद्वेष्यतांचैवलोकात्स्वजनतस्तथा ॥ १८ ॥ सोवमानादर्थहानिमुपालंभमनादरं ॥ संतापद्वेषमोहांश्च
शत्रूंश्चलभतेनरः ॥ १९ ॥ क्रोधाद्दंडान्मनुष्येषुविविधान्पुरुषोऽनयात् ॥ भ्रश्यतेशीघ्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यःस्वजनादपि ॥ २० ॥ योपकर्तॄंश्चहर्तॄंश्चतेजसैवोपगच्छति ॥
तस्मादुद्विजतेलोकःसर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ २१ ॥ यस्मादुद्विजतेलोकःकथंतस्यभवोभवेत् ॥ अंतरंतस्यदृष्ट्वैवलोकोविकुरुतेध्रुवं ॥ २२ ॥ तस्मान्नात्युत्सृजे
त्तेजोनचनित्यंमृदुर्भवेत् ॥ कालेकालेतुसंप्राप्तेमृदुस्तीक्ष्णोपिवाभवेत् ॥ २३ ॥ कालेमृदुर्योभवतिकालेभवतिदारुणः ॥ सवैसुखमवाप्नोतिलोकेमुऽष्मिन्निहै
वच ॥ २४ ॥ क्षमाकालांस्तुवक्ष्यामिशृणुमेविस्तरेणतान् ॥ येतेनित्यमसंत्याज्यायथाप्राहुर्मनीषिणः ॥ २५ ॥ पूर्वोपकारीयस्तेस्यादपराधेगरीयसि ॥ उपका
रेणतत्तस्यक्षंतव्यमपराधिनः ॥ २६ ॥ अबुद्धिमाश्रितानांतुक्षंतव्यमपराधिनां ॥ नहिसर्वत्रपांडित्यंसुलभंपुरुषेणवै ॥ २७ ॥ अथचेद्बुद्धिजंकृत्वाब्रूयुस्तेतदबु
द्धिजं ॥ पापान्स्वल्पेपितान्हन्यादपराधेतथानृजून् ॥ २८ ॥ सर्वस्यैकोपराधस्तेक्षंतव्यःप्राणिनोभवेत् ॥ द्वितीयेसतिवध्यस्तुस्वल्पेप्यपकृतेभवेत् ॥ २९ ॥ अजा
नताभवेत्कश्चिदपराधःकृतोयदि ॥ क्षंतव्यमेवतस्याहुःसुपरीक्ष्यपरीक्षया ॥ ३० ॥ मृदुनादारुणंहंतिमृदुनाहंत्यदारुणं ॥ नासाध्यंमृदुनाकिंचित्तस्मात्तीव्रतरं
मृदु ॥ ३१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ असंत्याज्याःक्रोधेनानतिक्रमणीयाः ॥ २५ ॥ पूर्वैषांपूर्वकालेवाउपकारीउपकर्त्ता ॥ २६ ॥ अबुद्धिंमौढ्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ अपकृतेअपकारे ॥ २९ ॥ ३० ॥ मृदुनासाम्ना ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सामापिदेशकालापेक्षयैवकर्त्तव्यमित्याह देशेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उत्स्रष्टुंप्रयोक्तुं ॥३५॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ ॥७॥
क्रोधइति परैरपकृताःआत्मैश्चोद्दीपिताःसामर्थ्यवंतोपिसंतःक्षमामेवश्रयंतइत्यध्यायतात्पर्यं भावयितावर्द्धयिता जितःसन्निति शेषः ॥ १ ॥ तदेवाह योहीति ॥ २ ॥ लोकआत्मास्वर्गोवातन्नाशनं ॥ ३ ॥ त
देवाह क्रुद्धइति श्रेयसःश्रेष्ठान् श्रेयोपिप्राप्येतिवाल्यब्लोपेपंचमीमाश्रित्यव्याख्येयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तंक्रोधंविक्रमंधीरैरितिपाठेविपरीतःक्रमोयेनतमित्यर्थः चरेत्आचरेत् ॥८॥ अप्रतिक्रुध्यन्त्रा

देशकालौतुसंप्रेक्ष्यबलाबलमथात्मनः ॥ नादेशकालेकिंचित्स्याद्देशकालौप्रतीक्षतां ॥ तथालोकभयाच्चैवक्षंतव्यमपराधिनः ॥ ३२ ॥ एतएवंविधाःकालाःक्ष
मायाःपरिकीर्त्तिताः ॥ अतोऽन्यथानुवर्त्तत्सुतेजसःकालउच्यते ॥ ३३ ॥ तदहंतेजसःकालंतवमन्येनराधिप ॥ धार्त्तराष्ट्रेषुलुब्धेषुसततंचापकारिषु ॥ ३४ ॥ नहि
कश्चित्क्षमाकालोविद्यतेऽद्यकुरून्प्रति ॥ तेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसि ॥ ३५ ॥ मृदुर्भवत्यनुज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजतेजनः ॥ कालेप्राप्तेद्वयंचैतद्योवेदसमही
पतिः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच
क्रोधोहंतामनुष्याणांक्रोधोभावयितापुनः ॥ इतिविद्धिमहाप्राज्ञेक्रोधमूलौभवाभवौ ॥ १ ॥ योहिसंहरतेक्रोधंभवस्तस्यसुशोभने ॥ यःपुनःपुरुषःक्रोधंनित्यं
नसहतेशुभे ॥ तस्याभावायभवतिक्रोधःपरमदारुणः ॥ २ ॥ क्रोधमूलोविनाशोहिप्रजानामिहदृश्यते ॥ तत्कथंमादृशःक्रोधमुत्सृजेल्लोकनाशनं ॥३॥ क्रुद्धःपा
पंनरःकुर्यात्क्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषयावाचाश्रेयसोप्यवमन्यते ॥ ४ ॥ वाच्यावाच्येहिकुपितोनप्रजानातिकर्हिचित् ॥ नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्यनावाच्यं
विद्यतेतथा ॥ ५ ॥ हिंस्यात्क्रोधादवध्यांस्तुवध्यान्संपूजयीतच ॥ आत्मानमपिचक्रुद्धःप्रेषयेद्यमसादनं ॥ ६ ॥ एतान्दोषान्प्रपश्यद्भिर्जितःक्रोधोमनीषिभिः ॥ इ
च्छद्भिःपरमंश्रेयइहचामुत्रचोत्तमं ॥ ७ ॥ तंक्रोधंवर्जितंधीरैःकथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ एतद्द्रौपदिसंधायनमेमन्युःप्रवर्धते ॥ ८ ॥ आत्मानंचपरांश्चैवत्रायतेमहतो
भयात् ॥ क्रुध्यंतमप्रतिक्रुध्यन्द्वयोरेषचिकित्सकः ॥ ९ ॥ मूढोयदिक्लिश्यमानःक्लिश्यतेऽशक्तिमान्नरः ॥ बलीयसांमनुष्याणांत्यजत्यात्मानमात्मना ॥ १० ॥
तस्यात्मानंसंत्यजतोलोकानश्यंत्यनात्मनः ॥ तस्माद्द्रौपद्यशक्तस्यमन्योर्नियमनंस्मृतं ॥ ११ ॥

यते द्वयोरात्मपरयोःचिकित्सकःदोषापहर्त्ता ॥ ९ ॥ एतदेवाह मूढइति बलीयसामुपरियदिअशक्तिमान्क्लिश्यतेक्रुध्यते तर्हिआत्मानंदेहंत्यजति ॥ १० ॥ अनात्मनःअजितचित्तस्य नियमनंकर्त्तव्यमि
तिस्मृतं अशक्तःक्रोधंजित्वाआत्मानमात्महत्यादोषात् परंचपरहत्यादोषात्त्रायतइत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शक्तस्यापिक्रोधजयेआत्मपरत्रात्रातृत्वमाह विद्वानिति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ प्रस्तृजेत्प्रकर्षेणप्रयुंजीत सुयोधनवधादपिसुयोधनाद्वधंप्राप्यापीत्यर्थः यदुक्तंतेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसीतितत्रा
ह तेजस्वीति क्रोधजिदेवतेजस्वीनतुक्रोधीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रत्युतक्रोधाजयेदोषमाह क्रुद्धोहीति ॥ १८ ॥ तुदतिव्यथयति परुषोक्त्यादिना तेजसिसतिं क्रोधजयित्वमेवतेजोनान्यदित्यर्थः ॥१९॥
एतदेवतेजोलक्षणप्रदर्शनेनप्रतिपादयति दाक्ष्यमिति दाक्ष्यंकर्मसुकौशलं अमर्षःशत्रोरपकारोपायचिंतनं शौर्यंपराभिभवशक्तिः शीघ्रत्वंआशुकारिता अंजसाआर्जवेन ॥ २० ॥ क्रुद्धैःकालयुक्तंदेशकालो

॥३१॥

विद्वांस्तथैवयःशक्तःक्लिश्यमानोनकुप्यति ॥ अनाशयित्वाक्लेष्टारंपरलोकेचनंदति ॥ १२ ॥ तस्माद्बलवताचैवदुर्बलेनचनित्यदा ॥ क्षंतव्यंपुरुषेणाहुरापत्स्वपि
विजानता ॥ १३ ॥ मन्योर्हिविजयंकृष्णेप्रशंसंतीहसाधवः ॥ क्षमावतोजयोनित्यंसाधोरिहसतांमतं ॥ १४ ॥ सत्यंचानृततःश्रेयोनृशंसाच्चानृशंसता ॥ तमेवंब
हुदोषंतुक्रोधंसाधुविवर्जितं ॥ १५ ॥ मादृशःप्रसृजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि ॥ तेजस्वीतियमाहुर्वैपंडितादीर्घदर्शिनः ॥ १६ ॥ नक्रोधोभ्यंतरस्तस्यभवतीति
विनिश्चितं ॥ यस्तुक्रोधंसमुत्पन्नंप्रज्ञयाप्रतिबाधते ॥ १७ ॥ तेजस्विनंतंविद्वांसोमन्यंतेतत्त्वदर्शिनः ॥ क्रुद्धोहिकार्यंसुश्रोणिनयथावत्प्रपश्यति ॥ नाकार्यंनच
मर्यादांनरःक्रुद्धोनुपश्यति ॥ १८ ॥ हंत्यवध्यानपिक्रुद्धोगुरून्क्रुद्धस्तुदत्यपि ॥ तस्मात्तेजसिकर्त्तव्यःक्रोधोदूरेप्रतिष्ठितः ॥ १९ ॥ दाक्ष्यंह्यमर्षःशौर्यंचशीघ्र
त्वमितितेजसः ॥ गुणाःक्रोधाभिभूतेननशक्याःप्राप्तुमंजसा ॥ २० ॥ क्रोधंत्यक्त्वातुपुरुषःसम्यक्तेजोभिपद्यते ॥ कालयुक्तंमहाप्राज्ञैःक्रुद्धैस्तेजःसुदुःसहं ॥
॥ २१ ॥ क्रोधस्तुपंडितैःशश्वत्तेजइत्यभिनिश्चितं ॥ रजस्तुलोकनाशायविहितंमानुषंप्रति ॥ २२ ॥ तस्माच्छश्वत्त्यजेत्क्रोधंपुरुषःसम्यगाचरन् ॥ श्रेयान्स्वध
र्मानपगोनक्रुद्धइतिनिश्चितं ॥ २३ ॥ यदिसर्वमबुद्धीनामतिक्रांतमचेतसां ॥ अतिक्रमोमद्विधस्यकथंस्वित्स्यादनिंदिते ॥ २४ ॥ यदिनस्युर्मानुषेषुक्षमिणःपृ
थिवीसमाः ॥ नस्यात्संधिर्मनुष्याणांक्रोधमूलोहिविग्रहः ॥ २५ ॥ अभिषक्तोह्यभिषजेदाहन्याद्गुरुणाहतः ॥ एवंविनाशोभूतानामधर्मःप्रथितोभवेत् ॥ २६ ॥
आक्रुष्टःपुरुषःसर्वंप्रत्याक्रोशेदनंतरं ॥ प्रतिहन्याद्धतश्चैवतथाहिंस्याच्चहिंसितः ॥ २७ ॥

पपन्नंतेजःसुदुःसहं ॥ २१ ॥ पंडितैरित्युपहासोमूर्खैरित्यर्थःअपंडितैरितिगौडपाठःस्वच्छः रजःरजोगुणपरिणामः ॥ २२ ॥ स्वधर्मान्अपगः अपहायगच्छतीतितथा द्वितीयायाअलुगार्षः जातिभ्रष्टात्प ॥३१॥
तितादपिक्रोधीहीनइत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वंक्षमार्जवादिकं अबुद्धीनांमूढैः अतिक्रांतंलंघितं अनिंदितेप्रशस्तेविषयेक्षमादौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिषक्तःतापितःअभिषजेत्तापयेत् गुरुणापिहतस्तंआहन्यात्ता
डयेत् किमुतान्यमितिभावः एवंविनाशःअधर्मश्चप्रथितोभवेत् ॥ २६ ॥ आक्रुष्टोवाचाताडितः हतोऽन्येनाभिगतः हिंसितस्ताडितः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ जन्मउत्पत्तिः तत्रहेतुः प्रजानांसंधिःदंपत्योःप्रीतिः शमइतिपाठेक्षमा ॥ २९ ॥ तादृशेक्रोधपरेराज्ञिसतिक्षिपेरन्नूनश्येयुः अभवायअनैश्वर्याय ॥ ३० ॥ जन्मप्रतिपद्यते अन्यथाक्रोधप्राबल्येपूर्वव यस्येवदंपत्योर्नाशाज्जन्मासंभवइत्यर्थः ॥ ३१ ॥३२॥ बलीयसाबलवत्तरेणस्वाम्यादिनायथाआक्रुष्टस्ताडितोवाऽशक्तःक्षमतेतथायःप्रभाववानपिक्षमतेतस्यलोकाइतिसार्द्धश्लोकोवाक्यं ॥३३॥ अन्यथा

हन्युर्हिपितरःपुत्रान्पुत्राश्चापितथापितॄन्॥ हन्युश्चपतयोभार्याःपतीन्भार्यास्तथैवच ॥ २८॥ एवंसंकुपितेलोकेजन्मकृष्णेनविद्यते॥ प्रजानांसंधिमूलंहिज न्मविद्धिशुभानने॥ २९॥ तांक्षिपेरन्प्रजाःसर्वाःक्षिप्रंद्रौपदितादृशे ॥ तस्मान्मन्युर्विनाशायप्रजानामभवायच॥ ३०॥ यस्मात्तुलोकेदृश्यंतेक्षमिणःपृथिवी समाः॥ तस्माज्जन्मचभूतानांभवश्चप्रतिपद्यते॥ ३१ ॥ क्षंतव्यंपुरुषेणेहसर्वापत्सुसुशोभने॥ क्षमावतोहिभूतानांजन्मचैवप्रकीर्तितं॥ ३२॥ आक्रुष्टस्ताडितः क्रुद्धःक्षमतेयोबलीयसा॥ यश्चनित्यंजितक्रोधोविद्वानुत्तमपूरुषः॥ प्रभाववानपिनरस्तस्यलोकाःसनातनाः॥ ३३॥ क्रोधनस्त्वल्पविज्ञानःप्रेत्यचेहचनश्यति ॥ ३४॥ अत्राप्युदाहरंतीमागाथानित्यंक्षमावतां॥ गीताःक्षमावतांकृष्णेकाश्यपेनमहात्मना ॥ ३५॥ क्षमाधर्मःक्षमायज्ञःक्षमावेदाःक्षमाश्रुतं ॥ यएतदेवं जानातिससर्वंक्षंतुमर्हति॥ ३६॥ क्षमाब्रह्मक्षमासत्यंक्षमाभूतंचभाविच ॥ क्षमातपःक्षमाशौचंक्षमयेदंधृतंजगत् ॥ ३७॥ अतियज्ञविदांलोकान्क्षमिणः प्राप्नुवंतिच ॥ अतिब्रह्मविदांलोकानतिचापितपस्विनां ॥ ३८ ॥ अन्येवैयजुषांलोकाःकर्मिणामपरेतथा ॥ क्षमावतांब्रह्मलोकेलोकाःपरमपूजिताः ॥ ३९॥ क्षमातेजस्विनांतेजःक्षमाब्रह्मतपस्विनां ॥ क्षमासत्यंसत्यवतांक्षमायज्ञःक्षमाशमः ॥ ४० ॥ तांक्षमांतादृशींकृष्णेकथमस्मद्विधस्त्यजेत् ॥ यस्यांब्रह्मचसत्यं चयज्ञालोकाश्चधिष्ठिताः ॥ ४१ ॥ क्षंतव्यमेवसततंपुरुषेणविजानता ॥ यदाहिक्षमतेसर्वंब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ४२ ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावतां ॥ इहसन्मानमृच्छंतिपरत्रचशुभांगतिं॥ ४३॥ येषांमन्युर्मनुष्याणांक्षमयाभिहतःसदा॥ तेषांपरतरेलोकास्तस्मात्क्षांतिःपरामता ॥ ४४॥ इतिगीताःकाश्यपे नगाथानित्यंक्षमावतां॥ श्रुत्वागाथाःक्षमायास्त्वंतुष्यद्रौपदिमाक्रुधः॥ ४५॥

दोषमाहार्द्धेन क्रोधनस्त्विति ॥ ३४ ॥ अत्रेति क्षमावतांगाथाःप्रशंसाः क्षमावतांमध्येमहात्मना ॥ ३५ ॥ क्षमाधर्मइति क्षमाहीनस्यधर्मादिरनर्थकरइत्यर्थः यःधर्मादिफलार्थी ॥ ३६ ॥ ब्रह्मब्राह्मणजा तिः सत्यंपरंब्रह्मापिक्षमाप्राप्यं भूतंसंचितंतपःभाविचक्षमैवरक्षति ॥ ३७ ॥ अतिअतिक्रम्यप्राप्नुवंति तदूर्ध्वंपदमितिशेषः ब्रह्मविदांवेदविदां ॥ ३८ ॥ यजुषांत्रेताग्निसाध्यकर्मवतां कर्मिणांवापीकूपादिध र्मवतां ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सर्वंमनःप्राणेंद्रियाणांवेगंक्षमतेसोढुंशक्नोति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ परतरेसत्यलोकें लोकाःभोग्यपदार्थाः ॥ ४४ ॥ तुष्यतुष्टाभव ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ राजाधृतराष्ट्रःतत्पुत्रोवा दातादास्यति ॥ ४९ ॥ अभूतयेनाशाय ॥ ५० ॥ नार्हति स्वराज्यमितिशेषः तत्रहेतुः इतीति एवंउक्तरीत्या ॥ ५१ ॥ अंजसातत्त्वतः ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ नमोधात्रेइति धात्रेईश्वराय विधात्रेपूर्वकर्मणे वृत्तेबलेनराज्याक्रमणरूपे ॥ १ ॥ ईश्वरस्यापिकर्मापेक्षत्वात्प्रथमंकर्मप्राबल्यमेवाह कर्मभिरिति चिंतितःकल्पितोलोकोभोगसाधनं गत्यांगत्यांऊर्ध्वाधोमध्यमोत्तमाधमयोनिषु नित्यानिअपरिहार्यफलानि लोभात्मोहात्मोक्षंकर्मफलेभ्योदुःखेभ्योमुक्तिंयियासतिप्राप्तुमिच्छति

॥३२॥ पितामहःशांतनवःशमंसंपूजयिष्यति ॥ कृष्णश्चदेवकीपुत्रःशमंसंपूजयिष्यति ॥ ४६ ॥ आचार्योविदुरःक्षत्ताशममेववदिष्यतः ॥ कृपश्चसंजयश्चैवशममेववदिष्यतः ॥ ४७ ॥ सोमदत्तोयुयुत्सुश्चद्रोणपुत्रस्तथैवच ॥ पितामहश्चनोव्यासःशमंवदतिनित्यशः ॥ ४८ ॥ एतैर्हिराजानियतंचोद्यमानःशमंप्रति ॥ राज्यंदातेतिमेबुद्धिर्नचेल्लोभान्नशिष्यति ॥ ४९ ॥ कालोयंदारुणःप्राप्तोभरतानामभूतये ॥ निश्चितंमेसदैवैतत्पुरस्तादपिभाविनि ॥ ५० ॥ सुयोधनोनार्हतीतिक्षमामेवंनविंदति ॥ अर्हस्तत्राहमित्येवंतस्मान्मांविंदतेक्षमा ॥ ५१ ॥ एतदात्मवतांवृत्तमेषधर्मःसनातनः ॥ क्षमाचैवानृशंस्यंचतत्कर्त्तास्म्यहमंजसा ॥ ५२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० द्रौपदीयुधिष्ठिरसंवादेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
द्रौपद्युवाच नमोधात्रेविधात्रेचयौमोहंचक्रतुस्तव ॥ पितृपैतामहेवृत्तेवोढव्येतेन्यथामतिः ॥ १ ॥ कर्मभिश्चिंतितोलोकोगत्यांगत्यांपृथग्विधः ॥ तस्मात्कर्माणिनित्यानिलोभान्मोक्षंयियासति ॥ २ ॥ नेहधर्मानृशंस्याभ्यांनक्षांत्यानार्जवेनच ॥ पुरुषःश्रियमाप्नोतिनघृणित्वेनकर्हिचित् ॥ ३ ॥ त्वांचव्यसनमभ्यागादिदंभारतदुःसहं ॥ यत्त्वंनार्हसिनापीमेभ्रातरस्तेमहौजसः ॥ ४ ॥ नहितेऽध्यगमज्जातुतदानींनाद्यभारत ॥ धर्मात्प्रियतरंकिंचिदपिचेज्जीवितादिह ॥ ५ ॥ धर्मार्थमेवतेराज्यंधर्मार्थंजीवितंचते ॥ ब्राह्मणागुरवश्चैवजानंत्यपिचदेवताः ॥ ६ ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रेयौचमयासह ॥ त्यजेस्त्वमितिमेबुद्धिर्नतुधर्मंपरित्यजेः ॥ ७ ॥ राजानंधर्मगोप्तारंधर्मोरक्षतिरक्षितः ॥ इतिमेश्रुतमार्याणांत्वांतुमन्येनरक्षति ॥ ८ ॥ अनन्याहिनरव्याघ्रनित्यदाधर्ममेवते ॥ बुद्धिःसततमन्वेतिछायेवपुरुषंनिजा ॥ ९ ॥ नावमंस्थाहिसदृशान्नावरान्श्रेयसःकुतः ॥ अवाप्यपृथिवींकृत्स्नांनतेशृंगमवर्द्धत ॥ १० ॥

॥ २ ॥ कर्मनित्यत्वमेवाह नेहेति इहजन्मनिपुरुषःपूर्वकर्मभिर्बाध्यमानोधर्मादिनानश्रियमाप्नोति आनृशंस्यंदया घृणालोकापवादभयं ॥ ३ ॥ तत्रत्वमेवदृष्टांतइत्याह त्वांचेत्यादिना ॥ ४ ॥ तदानींराज्यकाले अद्यराज्यच्युतौ जातुकदाचित्धर्मात्प्रियतरंनहितेअध्यगमन्ज्ञातवंतःकिंतुजीवितादपिप्रियतरंधर्ममेवाध्यगमन् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शृंगंप्रभुत्वाभिमानः ॥ १० ॥ ॥३२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ तेत्वया मोक्षिणःसंन्यासिनःमोक्षाश्रमस्थाः ॥ १२ ॥ आरण्यकेभ्योवानप्रस्थेभ्यः लौहानिसौवर्णादीनि लोहानांकांचनंवरमिति लिंगात् ॥१३॥ १४ ॥ पाकयज्ञाःगृह्याग्निसाध्याइष्टयः१५॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ परीतयाविपरीतया ॥ १८ ॥ ऋजोःअवक्रस्य मृदोःदयालोः ॥ १९ ॥ निशाम्यआलोच्य ममम्नःमोहंमौढ्यंआयातिपरिभूयतेचेत्यन्वयः परिभवआर्तिः ॥ २० ॥ लोकाःभोग्यानि तिष्ठंतेप्रकाशंते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् ॥ २१ ॥ धाताईश्वरः शुक्रंप्राक्कर्मबीजं उच्चरन्उत्कर्षेणानुसरन् ॥ २२ ॥ यथेति हेनरवीर सूत्रधारेणसमाहितासम्यक्नियुक्तासतीअंगंईरयतितथाइमाःप्र

स्वाहाकारैःस्वधाभिश्चपूजाभिरपिचद्विजान् ॥ दैवतानिपितृंश्चैवसततंपार्थसेवसे ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाःसर्वकामैस्तेसततंपार्थतर्पिताः ॥ यतयोमोक्षिणश्चैवगृहस्थाश्चैवभारत ॥ १२ ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्यत्राहंपरिचारिका ॥ आरण्यकेभ्योलौहानिभाजनानिप्रयच्छसि ॥ नादेयंब्राह्मणेभ्यस्तेगृहेकिंचनविद्यते ॥ १३ ॥ यदिदंवैश्वदेवंतेशांतयेक्रियतेगृहे ॥ तद्दत्वातिथिभूतेभ्योराजन्शिष्टेनजीवसि ॥ १४ ॥ इष्टयःपशुबंधाश्चकाम्यनैमित्तिकाश्चये ॥ वर्त्तंतेपाकयज्ञाश्चयज्ञकर्मचनित्यदा ॥ १५ ॥ अस्मिन्नपिमहारण्येविजनेदस्युसेविते ॥ राष्ट्रादपेत्यवसतोधर्मस्तेनावसीदति ॥ १६ ॥ अश्वमेधोराजसूयःपुंडरीकोथगोसवः ॥ एतैरपिमहायज्ञैरिष्टंतेभूरिदक्षिणैः ॥ १७ ॥ राजन्परीतयाबुद्ध्याविषमेऽक्षपराजये ॥ राज्यंवसून्यायुधानिभ्रातॄन्मांचासिनिर्जितः ॥ १८ ॥ ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्यह्रीमतःसत्यवादिनः ॥ कथमक्षव्यसनजाबुद्धिरापतितातव ॥ १९ ॥ अतीवमोहमायातिमनश्चपरिभूयते ॥ निशाम्यतेदुःखमिदमिमांचापदमीदृशीं ॥ २० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ ईश्वरस्यवशेलोकास्तिष्ठंतेनात्मनोयथा ॥ २१ ॥ धातैवखलुभूतानांसुखदुःखेप्रियाप्रिये ॥ दधातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥ २२ ॥ यथादारुमयीयोषानरवीरसमाहिता ॥ ईरयत्यंगमंगानितथाराजन्निमाःप्रजाः ॥ २३ ॥ आकाशइवभूतानिव्याप्यसर्वाणिभारत ॥ ईश्वरोविदधातीहकल्याणंयच्चपापकं ॥ २४ ॥ शकुनिस्तंतुबद्धोवानियतोऽयमनीश्वरः ॥ ईश्वरस्यवशेतिष्ठेन्नान्येषांनात्मनःप्रभुः ॥ २५ ॥ मणिःसूत्रइवप्रोतोनस्योतइवगोवृषः ॥ स्रोतसोमध्यमापन्नःकूलाद्वृक्षइवच्युतः ॥ २६ ॥

जाःअंगानिहस्तादीनिईश्वरेणसमाहिताःसत्यईरयंति चेष्टयंत्यंगकर्माणीतिपाठेहेअंग कर्माणिकर्तॄणि कर्मानुरोधीईश्वरइत्यर्थः इमाःप्रजाश्चेष्टयंतीतिसंबंधः ॥ २३ ॥ अंतर्बहिर्व्याप्तौआकाशदृष्टांतः भूतानिजरायुजादीनि ॥ २४ ॥ बद्धोवाबद्धइव अन्येषांउपाध्यायादीनां ॥ २५ ॥ नसिनासिकायां नस्यंनासासूत्रंतेनवाओतः प्रोतः अत्रद्वौआकाशशकुनिसूत्रदृष्टांतौईश्वरस्यव्यापकत्वप्रेरकत्वयोःत्रयोमणिवृषवृक्षदृष्टांताजीवस्यास्वातंत्र्ये ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आदेशंआज्ञांअन्वेतिअनुसरति तत्रहेतुः तन्मयोहितदर्पणइति यथामृन्मयोघटोमृद्येवलीयतेऽतोमध्येपिमृदधीनोनन्यएवंजीवोपीश्वरस्यैवरूपभेदस्तन्मयस्तदर्पणश्चातोमध्येपितत्प्रेर्यएवेत्यर्थः यथोक्तं अज निचयन्मयंतदविमुच्यनियंतृभवेदिति यद्यन्मयंतत्तन्नियम्यमितितस्यार्थः अयंआत्माधीनोनकिंतुकंचनअनिर्देश्यरूपंकालंकालयितारंईशंभजत्यनुसरति ॥ २७ ॥२८॥२९॥ चरतेभुंक्ते कर्मव्यतिहारेतङ् फलप्रदत्वेनोपकारकंईशंजीवोभुंक्ते कर्मकर्तृत्वेनोपकारकंजीवमीशोभुंक्तइत्यर्थः अयमितिराजवत्तटस्थतयानचलक्ष्यते अंतर्यामित्वात् ॥३० ॥ नन्वीश्वरोजीवादन्योऽनन्योवा आद्येनचायमितिलक्ष्य तइत्यनुपपन्नं द्वितीयेतयोःशास्तृशास्यभावानुपपत्तिरित्याशंक्याह हेतुमात्रमिति विभुश्चिदात्मायेनप्रयोज्येनकर्मकारयतेततइदंशरीरंमहाभूतान्यहंकारइत्यादिनाउक्तरूपंस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयं तदेवकर्तृइत्यर्थः ननुजडेकर्तृत्वासंभवइत्याशंक्याह धातुःक्षेत्रसंज्ञितंक्षेत्रमिवक्षेत्रंचिदात्मनःआभासरूपबीजनिवापस्थानं चिदाभासयुक्तंक्षेत्रंकर्तृइत्यर्थः तच्चहेतुमात्रं इच्छाद्यात्मकत्वात् हेतुरपिनमुख्यहेतुभूतं बिंबप्रतिबिंब

धातुरादेशमन्वेतितन्मयोहितदर्पणः ॥ नात्माधीनोमनुष्योयंकालंभजतिकंचन ॥ २७ ॥ अज्ञोजंतुरनीशोयमात्मनःसुखदुःखयोः ॥ ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्व
र्गंनरकमेवच ॥ २८ ॥ यथावायोस्तृणाग्राणिवशंयांतिबलीयसः ॥ धातुरेवंवशंयांतिसर्वभूतानिभारत ॥ २९ ॥ आर्येकर्मणियुंजानःपापेवापुनरीश्वरः ॥
व्याप्यभूतानिचरतेनचायमितिलक्ष्यते ॥ ३० ॥ हेतुमात्रमिदंधातुःशरीरंक्षेत्रसंज्ञितं ॥ येनकारयतेकर्मशुभाशुभफलंविभुः ॥ ३१ ॥ पश्यमायाप्रभावोय
मीश्वरेणयथाकृतः ॥ योहंतिभूतैर्भूतानिमोहयित्वात्ममायया ॥३२॥ अन्यथापरिदृष्टानिमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अन्यथापरिवर्त्तंतेवेगाइवनभस्वतः ॥३३॥
अन्यथैवहिमन्यंतेपुरुषास्तानितानिच ॥ अन्यथैवप्रभुस्तानिकरोतिविकरोतिच ॥३४॥ यथाकाष्ठेनवाकाष्ठमश्मानंचाश्मनापुनः ॥ अयसाचाप्ययश्छिद्या
न्निर्विचेष्टमचेतनं ॥ ३५ ॥ एवंसभगवान्देवःस्वयंभूःप्रपितामहः ॥ हिनस्तिभूतैर्भूतानिछद्मकृत्वायुधिष्ठिर ॥ ३६ ॥

दृष्टांतेनचिदाभासस्यचिदात्मतंत्रत्वात् तथाचाभासस्यान्यत्वमादायशास्तृशास्यभावोव्यावहारिकः परमार्थतस्तुक्षेत्रस्यसुप्तिसमाध्योरभावान्नचायमितिलक्ष्यतइत्युक्तमितिभावः ॥ ३१ ॥ अयंपूर्वोक्तोमा याया‌अघटितघटनापटीयस्याअनिर्वचनीयाज्ञानाख्यायाःप्रभावः यईश्वरोभूतैःपृथक्पृथक्क्षेत्राभिमानिभिर्मोहयित्वाअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिंजनयित्वा ॥ ३२ ॥ मोहमेवविवृणोतिद्वाभ्यां अन्यथे ति तत्त्वदर्शिभिःस्वप्नमायेंद्रजालवद्दृष्टान्यपिमूढानांसत्यवत्परिवर्त्तंतेभासंते वेगाःकरप्रसराःनभस्वतःआकाशगामिनःसूर्यस्यतेजोमयाः संतोजलह्रदवदवभासंते ॥ ३३ ॥ अनित्याशुचिदुःखरूपाण्यपिता निनित्यशुचिसुखस्वरूपाणिमन्यंते अन्यथाकरोतिगगनवदजातमपिअंकुरादिक्रमेणजनयति विकरोतिचजीर्णत्वादिभावंचनयति ॥ ३४ ॥ अयोवत्तरुवन्नकेवलंनिश्चेष्टंकिंत्वचेतनमपि ॥ ३५ ॥ छद्ममायां ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संप्रयोज्यसंयोगंकृत्वाकामकारइच्छातयैवकरोतीतिकामकारकरः बालःप्राकृतः क्रीडनकैःसारीप्रभृतिभिः ॥३७॥ नमात्रिति ईशोनदयालुःप्रत्युतनृशंसइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंचईशस्यदुष्टेषुपक्षपातःसाधुषुचद्वेषोदृश्यतेऽतःसनिंद्यएवेत्याहआर्यानित्यादित्रिभिः चिंतयाधनादिध्यानेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ धर्माभिशंकिनीतिपाठेधर्मश्रद्धाशून्ये फलंयज्ञादिनातृप्तिंकिंअश्नुतेअपितुनैवेत्यर्थः ॥ ४१॥ कर्मेति कृतंकर्मयदिकर्त्तारमेवगच्छतिनत्वन्यंतर्हिकारयितृत्वादीश्वरोपिपापेनलिप्येतैवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अथेति कर्त्तारंकारयितारमीश्वरंऐश्वर्यादेवकर्मनस्पृशतितर्हितत्प्रयोज्याजीवाएवकर्मभिर्हताःतथाचईश्वरोबलाढीनान्नरकेपातयतीत्यत्यंतंनिंद्यएवसइतिभावः ॥ ४३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवंधर्मेश्वरयोराक्षेपेप्राप्तेप्रत्यक्षानुमानागमैस्तौसम

संप्रयोज्यवियोज्यायंकामकारकरःप्रभुः ॥ क्रीडतेभगवान्भूतैर्बालःक्रीडनकैरिव ॥ ३७॥ नमातृपितृवद्राजन्धाताभूतेषुवर्त्तते ॥ रोषादिवप्रवृत्तोयंयथायमितरोजनः ॥३८॥ आर्यान्शीलवतोदृष्ट्वाह्रीमतोवृत्तिकर्षितान् ॥ अनार्यान्सुखिनश्चैवविह्वलानिवचिंतया ॥३९॥ तवेमामापदंदृष्ट्वासमृद्धिंचसुयोधने ॥ धातारंगर्हयेपार्थविषमंयोनुपश्यति ॥ ४० ॥ आर्यशास्त्रातिगेक्रूरेलुब्धेधर्मापचायिनि ॥ धार्त्तराष्ट्रेश्रियंदत्वाधाताकिंफलमश्नुते ॥४१॥ कर्मचेत्कृतमन्वेतिकर्त्तारंनान्यमृच्छति ॥ कर्मणातेनपापेनलिप्यतेनूनमीश्वरः ॥४२॥ अथकर्मकृतंपापंनचेत्कर्त्तारमृच्छति ॥ कारणंबलमेवेहजनान्शोचामिदुर्बलान् ॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०द्रौपदीवाक्येत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच वल्गुचित्रपदंश्लक्ष्णंयाज्ञसेनित्वयावचः ॥ उक्तंतच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यंतुप्रभाषसे ॥ १ ॥ नाहंकर्मफलान्वेषीराजपुत्रिचराम्युत ॥ ददामिदेयमित्येवयजेयष्टव्यमित्युत ॥ २ ॥ अस्तुवात्रफलंमावाकर्त्तव्यंपुरुषेणयत् ॥ गृहेवावसताकृष्णेयथाशक्तिकरोमितत् ॥ ३ ॥ धर्मंचरामिसुश्रोणिनधर्मफलकारणात् ॥ आगमाननतिक्रम्यसतांवृत्तमवेक्ष्यच ॥ ४ ॥

र्थयितुमध्यायआरभ्यते वल्गुचित्रेति वल्गुशोभनं श्लक्ष्णंसुकुमारं नास्तिक्यंवेदविद्विष्टं ॥ १ ॥ यदुक्तंत्वांचेद्व्यसनिनमित्यादिनाधर्मस्यनैष्फल्येत्वदभिभवएवदृष्टांतइतितत्राह नाहमिति कर्मधर्मं फलार्थिनाकृतोधर्मोयदिनिष्फलःस्यात्तर्हिभवेदयमाक्षेपःनत्वहंतथाचरामीत्यर्थः ननुफलेच्छायाअभावेकिमर्थंधर्मःकर्तव्यइत्यतआह ददामीत्यादिना देयंऋणंइत्येवददामि जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यइतिश्रुतेः ऋणवाऋणवान् (अनृणःदेयमृणेइतिहिसूत्रं) ॥२॥ यथाशक्तियत्कर्त्तव्यंतत्करोमीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ धर्ममिति वेदवाक्यात्शिष्टाचाराच्चनिष्कामममेवधर्मंचरामि अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइतिस्वर्गादिफलश्रुतिस्तुधर्मेप्ररोचनार्थैतिभावः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वभावात् शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनं दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजमितिगीतावचनोक्तधर्माचरणशीलएवक्षत्रियोनान्यइतिनियमात् मेमयाधर्मैमनोधृतं यतःधर्मवाणिज्यकोधर्मात्स्व
र्गादिफलमिच्छन् हीनःमुख्यफलात्च्युतः अतएवजघन्यःनीचः ॥ ५ ॥ धर्मफलं तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिश्रुतेर्विद्याविविदिषावाधर्मफलंमुख्यंतन्नाप्नोति यश्चैनं
धर्मंशंकतेविश्वासंनकुरुतेसोपिधर्मफलंनाप्नोति पापचेतनःपापबुद्धिः॥६॥ अतिवादात्मानांतरमतिक्रांतोवादोवचनंतस्मात्वेदैकप्रामाण्यात् ॥७॥ आर्षंऋषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोमन्वादयोवाधर्ममूलभूतंमंत्रजा
तंवामन्वादिवाक्यंवेत्यर्थः अर्थेवेतिपाठेफलेविषयेइत्यर्थः दुर्बलात्मनःविवेकाक्षमचित्तस्यअपेयात्अपगच्छेत् लोकात्आत्मलोकात् स्वर्लोकादितिपाठेपिआनंदरूपादात्मलोकादित्यर्थः अनात्मलोकेषुअ

धर्मएवमनःकृष्णेस्वभावाच्चैवमेधृतं ॥ धर्मवाणिज्यकोहीनोजघन्योधर्मवादिनां ॥ ५ ॥ नधर्मफलमाप्नोतियोधर्मंदोग्धुमिच्छति ॥ यश्चैनंशंकतेकृत्वानास्ति
क्यात्पापचेतनः ॥ ६ ॥ अतिवादाद्वदाम्येषमाधर्ममभिशंकिथाः ॥ धर्माभिशंकीपुरुषस्तिर्यग्गतिपरायणः ॥ ७ ॥ धर्मोयस्याभिशंक्यःस्यादार्षंवादुर्बलात्म
नः ॥ वेदाच्छूद्रइवापेयात्सलोकादजरामरात् ॥ ८ ॥ वेदाध्यायीधर्मपरःकुलेजातोमनस्विनि ॥ स्थविरेषुसयोक्तव्योराजर्षिधर्मचारिभिः ॥ ९ ॥ पापीयान्स
हिशूद्रेभ्यस्तस्करेभ्योविशिष्यते ॥ शास्त्रातिगोमंदबुद्धिर्योधर्ममभिशंकते ॥ १० ॥ प्रत्यक्षंहित्वयादृष्टऋषिर्गच्छन्महातपाः ॥ मार्कंडेयोऽप्रमेयात्माधर्मेणचि
रजीविता ॥ ११ ॥ व्यासोवसिष्ठोमैत्रेयोनारदोलोमशःशुकः ॥ अन्येचऋषयःसर्वेधर्मेणैवसुचेतसः ॥ १२ ॥ प्रत्यक्षंपश्यसिह्येतान्दिव्ययोगसमन्वितान् ॥
शापानुग्रहणेशक्तान्देवेभ्योपिगरीयसः ॥ १३ ॥ एतेहिधर्ममेवादौवर्णयंतिसदानघे ॥ कर्त्तव्यममरप्रख्याःप्रत्यक्षागमबुद्धयः ॥ १४ ॥ अतोनार्हसिकल्या
णिधातारंधर्ममेवच ॥ राज्ञिमूढेनमनसाक्षेप्तुंशंकितुमेवच ॥ १५ ॥ उन्मत्तान्मन्यतेबालःसर्वानागतनिश्चयान् ॥ धर्माभिशंकीनान्यस्मात्प्रमाणमधिगच्छ
ति ॥ १६ ॥ आत्मप्रमाणउन्नद्धःश्रेयसोह्यवमन्यकः ॥ इंद्रियप्रीतिसंबद्धंयदिदंलोकसाक्षिकं ॥ एतावन्मन्यतेबालोमोहमन्यत्रगच्छति ॥ १७ ॥ प्रायश्चित्तंन
तस्यास्तियोधर्ममभिशंकते ॥ ध्यायन्सकृपणःपापोनलोकान्प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥

जरामरत्वयोरसंभवात् अजरामरात्मोक्षरूपात् ॥८॥ बालोपिस्थविरेषुयोक्तव्योनियोक्तव्योगणनीयः ॥९॥१०॥ एवंधर्मस्यवेदैकगम्यत्वादनतिशंक्यत्वंवेदस्यचश्रेष्ठप्रमाणत्वमुक्त्वाप्रत्यक्षत्वादपिधर्मफल
स्यानतिशंक्यत्वमाह प्रत्यक्षंहीत्यादिना चिरजीविताचिरजीवी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मंकर्त्तव्यंवर्णयंति प्रत्यक्षागमबुद्धयः अस्माकंवेदैकगम्यमप्यर्थंप्रत्यक्षेणपश्यंतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ क्षेपोनिंदा शं
काफलेसंशयः ॥१५॥ एतच्चमूढकार्यमित्याह उन्मत्तानित्यादिना आगतनिश्चयान्प्राप्ततत्त्वनिश्चयान् ॥ १६ ॥ उन्नद्धःदृप्तः श्रेयसोधर्मस्य अन्यत्रातींद्रियेधर्माद्यर्थे ॥ १७ ॥ ध्यायन् अर्थान्चिंतयन्नपि
लोकान्धर्मप्राप्यान् ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कामलोभौअतिअत्यंतंगच्छतिप्राप्नोतीतिकामलोभातिगः ॥ १९ ॥ आनंत्यंब्रह्मभावं ॥ २० ॥ शंकल्याणं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुमानमपिधर्मेप्रमाणमित्याह अफलइति अयंभावः यदि धर्मोनस्यात्तर्हिऊर्ध्वगतिंकश्चिदपिनाप्नुयात् जायस्वम्रियस्वेतिमशकादीनांपूर्वसंस्कारात्पुनःपुनस्तत्तज्जातीयदेहस्यैवप्राप्तिश्रुतेरंधतमःप्राप्तिरेवसर्वेषांस्यात् ततश्चशास्त्रानर्थक्यं यदितुधर्मोस्तितर्हितेषामपि विशिष्टदेशनिवासादिजनितस्यपुण्यस्यापरिहार्यत्वात्ऊर्ध्वगतिःसंभवति ॥ २५ ॥ ननुयथातृणात्क्षीरंक्षीराद्दधीतिवत्परिणामक्रमादेवतत्तद्विशिष्टदेहलाभादूर्ध्वगतिर्भविष्यतिकिंधर्मेणेत्याशंक्याह निर्वाण मिति दध्नोपिगवोपभुक्तात्क्षीरमूत्रादिनीचपरिणामदृष्टेर्नैतद्युक्तं तथाचमोक्षासिद्धिः तस्यांचसत्यांबोधशून्याःपशुजीविकांजीवेयुरंधंतमःप्रविशेयुरेवेत्यर्थः ततश्चतेपशुतुल्याः विद्यांविद्ययानैवयुज्येरन्

प्रमाणाद्धिनिवृत्तोहिवेदशास्त्रार्थनिंदकः ॥ कामलोभातिगोमूढोनरकंप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ यस्तुनित्यंकृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते ॥ अशंकमानःकल्याणिसोऽमुत्रानंत्यमश्नुते ॥ २० ॥ आर्षंप्रमाणमुत्क्रम्यधर्मंनप्रतिपालयन् ॥ सर्वशास्त्रातिगोमूढःशंजन्मसुनविंदति ॥ २१ ॥ यस्यनार्षंप्रमाणंस्याच्छिष्टाचारश्चभाविनि ॥ नवैतस्यपरोलोकोनायमस्तीतिनिश्चयः ॥ २२ ॥ शिष्टैराचरितंधर्मंकृष्णेमाऽस्माभिशंकिथाः ॥ पुराणमृषिभिःप्रोक्तंसर्वज्ञैःसर्वदर्शिभिः ॥ २३ ॥ धर्मएवप्लवोनान्यःस्वर्गंद्रौपदिगच्छतां ॥ सैवनौःसागरस्येववणिजःपारमिच्छतः ॥ २४ ॥ अफलोयदिधर्मःस्याच्चरितोधर्मचारिभिः ॥ अप्रतिष्ठेतमस्येतज्जगन्मज्जेदनिंदिते ॥ २५ ॥ निर्वाणंनाधिगच्छेयुर्जीवेयुःपशुजीविकां ॥ विद्यांतेनैवयुज्येयुर्नचार्थंकेचिदाप्नुयुः ॥ २६ ॥ तपश्चब्रह्मचर्यंचयज्ञःस्वाध्यायएवच ॥ दानमार्जवमेतानियदिस्युरफलानिवै ॥ २७ ॥ नाचरिष्यन्परेधर्मंपरेपरतरेचये ॥ विप्रलंभोऽयमत्यंतंयदिस्युरफलाःक्रियाः ॥ २८ ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चगंधर्वासुरराक्षसाः ॥ ईश्वराःकस्यहेतोस्तेचरेयुर्धर्ममादृताः ॥ २९ ॥ फलदंत्विहविज्ञायधातारंश्रेयसिध्रुवं ॥ धर्मंतेव्यचरन्कृष्णेतद्धिश्रेयःसनातनं ॥ ३० ॥ सनायमफलोधर्मोनाधर्मोऽफलवानपि ॥ दृश्यंतेपिहिविद्यानांफलानितपसांतथा ॥ ३१ ॥

संतुतर्हिस्वभावेनैवसर्वेपिप्राणिनः किंविद्ययाकिंवामोक्षेणेत्याशंक्याह नचार्थंकेचिदाप्नुयुरिति अयंभावः घटशरावोदंचनादिकार्यवैचित्र्यंक्रियावैचित्र्यायत्तंयथादृष्टंतथाऐहिकयत्नाभावेपिनृपुपश्वादिषुज्ञानैश्वर्यतारतम्यंदृश्यमानंजन्मांतरीयक्रियानुमापकं तदभावेजगद्वैचित्र्यस्याकस्मिकनिधिलाभादेश्चासंभवःस्यादिति ॥ २६ ॥ अनादिपरंपरागतःशिष्टाचारोपिधर्मास्तित्वेप्रमाणमित्याह तपश्चेत्यादिना ॥ २७ ॥ विप्रलंभोवंचनं अयंयज्ञादिधर्मः ॥ २८ ॥ २९ ॥ श्रेयसिश्रेयोनिमित्तंधर्मंव्यचरन् तद्धिधर्मोहिश्रेयः श्रेयःसाधनं सनातनंअनाद्यनंतं ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुभवोपिधर्मेप्रमाणमित्याह त्वमिति अयंभावःअग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः पंचाग्निविद्यायांचद्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषासुअग्निषुश्रद्धासोमवर्षा न्नरेतआहुतयोहूयंतेततःशरीरमितिक्रमेणपंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेश्चसर्वेषांप्राणिनामुत्पत्तिरवगता तत्रगर्भवासाख्यारेतोद्रव्यकपंचम्याहुत्यवस्थाऽत्यंतदुःखमयीपुण्यवशाद्द्रोणस्यनासी त् द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोस्त्वतिपुण्यवशाद्रेतोरूपमलपरिणामहेतुरन्नाहुतिरपिनास्ति साक्षादग्निकुंडोद्भवत्वात् तदिदंधर्मफलंतवानुभवसिद्धमतोधर्मेमावमंस्थाइति ॥ ३२ ॥ उपमानंनिदर्शनं कर्मस्वादरवशात् अल्पेनअन्नाच्छादनमात्रेणतुष्टोभवतिनतुकर्माण्युपेक्ष्यबहुलाभार्थंयततेइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ श्रुतंवेदोदितंपुण्यंयेषां पापानामनिष्टसाधनानांचफलोदयःस्वर्गनरकहेतुत्वं प्रभवउत्पत्तिःअविद्येतियावत् अत्ययोनाशःविद्येतियावत् देवगुह्यानिवेदैकवेद्यत्वात् तस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरितिश्रुतेर्देवगोप्यानिएतानि स्वपशुभूतपुरुषविनाशकत्वात् ॥ ३५ ॥ एतानीति अत्रएतेषुदेवगुह्येषुविषयेषुइमाःप्राकृ

त्वमात्मनोविजानीहिजन्मकृष्णेयथाश्रुतं ॥ वेत्थचापियथाजातोधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ एतावदेवपर्याप्तमुपमानंशुचिस्मिते ॥ कर्मणांफलमाप्नोतिधी रोल्पेनापितुष्यति ॥ ३३ ॥ बहुनाप्यपिविद्वांसोनैवतुष्यंत्यबुद्धयः ॥ तेषांनधर्मजंकिंचित्प्रेत्यशर्मास्तिवापुनः ॥ ३४ ॥ कर्मणांश्रुतपुण्यानांपापानांचफलोदयः ॥ प्रभवश्चात्ययश्चैवदेवगुह्यानिभाविनि ॥ ३५ ॥ एतानिवेदयःकश्चिन्मुह्यंतेत्रप्रजाइमाः ॥ अपिकल्पसहस्रेणनसश्रेयोधिगच्छति ॥ ३६ ॥ रक्ष्याण्येतानिदे वानांगूढमायाहिदेवताः ॥ कृताशाश्चव्रताशाश्चतपसादग्धकिल्बिषाः ॥ प्रसादैर्मानसैर्युक्ताःपश्यंत्येतानिवैद्विजाः ॥ ३७ ॥ नफलादर्शनाद्धर्मःशंकितव्योनदेव ताः ॥ यष्टव्यंचप्रयत्नेनदातव्यंचानसूयता ॥ ३८ ॥ कर्मणांफलमस्तीहतथैतद्धर्मशाश्वतं ॥ ब्रह्माप्रोवाचपुत्राणांयदृषिर्वेदकश्यपः ॥ ३९ ॥ तस्मात्तेसंशयःकृष्णे नीहारइवनश्यतु ॥ व्यवस्यसर्वमस्तीतिनास्तिक्यंभावमुत्सृज ॥ ४० ॥ ईश्वरंचापिभूतानांधातारंमाचवैक्षिप ॥ शिक्षस्वैनंनमस्वैनंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ ४१ ॥

ताःप्रजाःमुह्यंते अविद्यामपिविद्यात्वेनविद्यांचाविद्यात्वेनगृह्णंति एवंपुण्यपापविपर्ययोपिज्ञेयः अतएतानियस्तत्त्वतोवेदसःश्रेयोदेवानांहिततरंकर्मनाधिगच्छतिनानुसरति कर्तृत्वादिमदंतःकरणस्यविविक्त त्वादितिभावः ॥ ३६ ॥ कृतानाशिताआशायैस्ते कृहिंसायांस्वादिः व्रतंहितंमितंमेध्यंचाश्नंतितेकृताशाश्चव्रताशाश्च शांतादांताइत्यर्थः तपसाश्रवणमननात्मकेनआलोचनेन मनःप्रसादैर्ध्यानफलैर्युक्ताः द्वि जाःयोगिनःएतानिदेवगुह्यानि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धर्मशाश्वतंधर्मस्यशश्वद्भवोयंस्वभावः ॥ ३९ ॥ व्यवस्यनिश्चित्य भावंअभिप्रायं ॥ ४० ॥ एवंधर्मश्रैष्ठ्यंनिश्चित्यईश्वरश्रैष्ठ्यमप्याह ईश्वरमिति धातारंद धातिकर्मफलानियथास्वंविभजतीतितं कर्मणामाशुतरविनाशित्वात् नष्टानांचकालांतरीयफलहेतुत्वायोगात् अपूर्वकल्पनायाश्चसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइतिसर्वस्येश्वराधीनत्वप्रतिपादकश्रुत्याबाधात् लौ किकराजभृत्यदृष्टांताच्चकर्मभिस्तुष्टोरुष्टोवाईश्वरएवसदसत्फलविभाजकइतिभावः माक्षिपमानिंदांकुरु शिक्षस्वशास्त्राचार्योपदेशादधीष्व ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ इत्यारण्याकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ नावमन्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ स्थावराइतरेजनावाहियस्मात्अकर्माणोनजीवंतिअतःकर्मकर्त्त व्यमितियोजना तथाचायंप्रयोगः स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विकाजीविकात्वात्पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावदिति ॥ ३ ॥ स्थावरेषूक्तंन्यायंतिर्यक्षुयोजयति यावदिति सद्योजातस्यगोवत्सस्यस्त नपानादिप्रवृत्तिरपिस्वजनकसंस्कारहेतुप्राक्तनकर्मसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः यावद्गोस्तनपानात्गोस्तनपानादेरित्यर्थः यावच्छायोपसेवनात्प्रतिमाद्वारकभोगादित्यर्थः अयंभावः कौलिकशास्त्रप्रसिद्ध्याशत्रु निर्मितायांचैत्रप्रतिमायांशत्रुणाकंटकादिनानुन्नायांचैत्रोव्यथते तत्रव्यथानिमित्तंआंतरंधातुवैषम्यंबाह्यंवाकंटकवेधादिनकिंचिद्दृष्टमस्तिकिंतुकेवलमदृष्टमेव अनेनैवन्यायेनजंतवःकर्मणाप्राचीनेनैववृत्तिं जीवनंआप्नुवंति ॥ ४ ॥ जंगमेष्विति प्रेत्यमृत्वा ॥ ५ ॥ उत्थानंउत्तिष्ठतिप्रवर्त्ततेऽस्मादित्युत्थानंप्राक्कर्मसंस्कारःतंसर्वेपिप्राणिनःअभिजानंतिअनुभवंति ततःकर्मसुप्रवर्त्तंतेतत्फलंचाप्नुवंति तस्मात्कर्मतत्सं

यस्यप्रसादात्तद्भक्तोमर्त्योगच्छत्यमर्त्यतां ॥ उत्तमंदैवतंकृष्णेमावमंस्थाःकथंचन ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणि युधिष्ठिरवाक्येएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ द्रौपद्युवाच नावमन्येनगर्हेचधर्मंपार्थकथंचन ॥ ईश्वरंकुतएवाहमवमंस्येप्रजापतिं ॥१॥ आर्ताहंप्रलपामीदमितिमांविद्धिभारत ॥ भूयश्चविलपिष्यामिसुमनास्त्वंनिबोधमे ॥ २ ॥ कर्मखल्विहकर्त्तव्यंजानतामित्रकर्शन ॥ अकर्माणोहिजीवंति स्थावरानेतरेजनाः ॥ ३ ॥ यावद्गोस्तनपानाच्चयावच्छायोपसेवनात् ॥ जंतवःकर्मणावृत्तिमाप्नुवंतियुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ जंगमेषुविशेषेणमनुष्याभरतर्षभ ॥ इच्छंतिकर्मणावृत्तिमवाप्तुंप्रेत्यचेहच ॥५॥ उत्थानमभिजानंतिसर्वभूतानिभारत ॥ प्रत्यक्षंफलमश्नंतिकर्मणांलोकसाक्षिकं ॥६॥ सर्वेहिस्वंसमुत्थानमुपजीवंतिजंतवः ॥ अपिधाताविधाताचयथायमुदकेबकः ॥७॥ अकर्मणांवैभूतानांवृत्तिःस्यान्नहिकाचन ॥ तदेवाभिप्रपद्येतनविहन्यात्कदाचन ॥८॥ सकर्मकुरुमाग्लासीःकर्मणाभवदंशितः ॥ कृतंहियोभिजानातिसहस्रेसोस्तिनास्तिच ॥ ९ ॥ तस्यचापिभवेत्कार्यंविवृद्धौरक्षणेतथा ॥ भक्ष्यमाणोह्यनादानात्क्षीयेतहिमवानपि ॥ १० ॥

स्कारपरंपरेयमनादिरित्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वेहीति यथायंबकःपूर्वसंस्कारात्वृत्त्यर्थीध्यायतिएवंधाताईश्वरोपिअनादिसंस्कारवशात्पूर्वपूर्वकल्पस्वरूपामेवसृष्टिंकरोति धाताय थापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेः तथाविधाताधर्मोपिपूर्वसंस्कारानुरोधेनैवकर्मणिप्रवर्त्तयति अन्यथासंसारानादित्वानभ्युपगमेकृतहानाकृताभ्यागमादिदोषःस्यादितिभावः ॥७॥ एवंप्राक्तनकर्मप्राबल्यमुपपाद्यऐहिकानामपितेषांप्राबल्यमाह अकर्मणामिति याञ्चामुखचालनादिदृष्टयत्नशून्यानजीविकास्ति अतस्तदेवदृष्टफलंकर्मैवनविहन्यात् दैवपरोभूत्वानत्यजेदित्यर्थः ॥ ८ ॥ दंशितःसन्नद्धः कृतंकर्म कर्तुमितिशेषः ॥९॥ तस्यकर्मणःकार्यंप्रयोजनं रक्षणेऽर्थानामितिशेषः अनादानात्असंग्रहात् लब्धेनार्थेननसंतोष्टव्यंकिंतुतद्विवृध्यर्थंकर्मकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ अपिचेति कर्मणांक्वचिदफलत्वेपिआवश्यकत्वंनित्यमित्यर्थः ॥ १२ ॥ यश्चेति दिष्टपरोमंत्रौषधाद्यदृष्टद्वारैवार्थसाधनपरःकौलिकः हठवादिकःप्राग्जन्माभावात्अकृतमेवोपस्थास्यतीतिवदन् चार्वाकः एतौशठौ प्राक्कर्मानंगीकारात् पाठांतरेअपसदौअधमौ कर्मबुद्धिःप्राक्तनंतात्कालिकंचकर्मसहितंसत्इष्टसाधनमितिबुद्धिमान् ॥१३ ॥ निर्विचेष्टःदृष्टयत्नहीनः शयेत्शेयात् आमःअपक्कः ॥१४॥ ॥ १५ ॥ हठादीन्व्याचष्टे अकस्मादिति अचिंतितस्यातर्कितस्यचलाभोहठः ॥ १६ ॥ दैवंदेवताराधनं ॥ १७ ॥ पौरुषंयथोक्तप्रतिग्रहादिवृत्तिः ॥ १८ ॥ स्वभावोयःप्राक्कर्मानुग्रहःयथानष्टकपर्दिकान्वेषणप्रवृत्तस्यरत्नलाभः॥ १९॥ एतच्चतुष्टयजोपिलाभःपूर्वकर्मफलमेव ॥२०॥ स्वकर्मैवकर्माधीनएव विदधातिअर्पयति पूर्वकृतं पूर्वकर्मजं ॥२१॥ एतदेवस्पष्टयति यद्धीति ॥२२ ॥ कारणमिति यःकर्मणि

उत्सीदेरन्प्रजाःसर्वानकुर्युःकर्मचेद्भुवि॥ तथात्येतानवर्धेरन्कर्मचेदफलंभवेत् ॥११॥ अपिचाप्यफलंकर्मपश्यामःकुर्वतोजनान्॥ नान्यथात्यपिगच्छंतिवृत्तिंलोकाःकथंचन॥ १२॥ यश्चदिष्टपरोलोकेयश्चापिहठवादिकः ॥ उभावपिशठावेतौकर्मबुद्धिःप्रशस्यते॥ १३॥ योहिदिष्टमुपासीनोनिर्विचेष्टःसुखंशयेत् ॥ अवसीदेत्सदुर्बुद्धिरामोघटइवोदके॥ १४॥ तथैवहठदुर्बुद्धिःशक्तःकर्मण्यकर्मकृत्॥ आसीतनचिरंजीवेदनाथइवदुर्बलः॥ १५॥ अकस्मादिहयःकश्चिदर्थंप्राप्नोतिपूरुषः॥ तंहठेनेतिमन्यंतेसहियत्नोनकस्यचित् ॥ १६ ॥ यच्चापिकिंचित्पुरुषोदिष्टंनामभजत्युत ॥ दैवेनविधिनापार्थतद्दैवमितिनिश्चितं॥ १७॥ यत्स्वयंकर्मणाकिंचित्फलमाप्नोतिपूरुषः ॥ प्रत्यक्षमेतल्लोकेषुतत्पौरुषमितिश्रुतं॥ १८॥ स्वभावतःप्रवृत्तोयः प्राप्नोत्यर्थंनकारणात् ॥ तत्स्वभावात्मकंविद्धिफलंपुरुषसत्तम॥ १९॥ एवंहठाच्चदैवाच्चस्वभावात्कर्मणस्तथा॥ यानिप्राप्नोतिपुरुषस्तत्फलंपूर्वकर्मणां॥२०॥ धातापिहिस्वकर्मैवतैस्तैर्हेतुभिरीश्वरः॥ विदधातिविभज्येहफलंपूर्वकृतंनृणां ॥ २१ ॥यद्ध्ययंपुरुषःकिंचित्कुरुतेवैशुभाशुभं॥ तद्धातृविहितंविद्धिपूर्वकर्मफलोदयं॥२२॥ कारणंतस्यदेहोयंधातुःकर्मणिवर्त्तते ॥ सयथाप्रेरयत्येनंतथायंकुरुतेवशः॥ २३॥ तेषुतेषुहिकृत्येषुविनियोक्तामहेश्वरः॥ सर्वभूतानिकौंतेयकारयत्यवशान्यपि॥ २४॥ मनसार्थान्विनिश्चित्यपश्चात्प्राप्नोतिकर्मणा॥ बुद्धिपूर्वंस्वयंवीरपुरुषस्तत्रकारणं॥ २५॥ संख्यातुंनैवशक्यानिकर्माणिपुरुषर्षभ॥ अगारनगराणांहिसिद्धिःपुरुषहैतुकी॥ २६॥ तिलेतैलंगविक्षीरंकाष्ठेपावकमंततः॥ धियाधीरोविजानीयादुपायंचास्यसिद्धये॥ २७॥

वर्त्ततेसोयंमानुषदेहःप्राग्भवीयस्तस्यप्रवर्त्तकस्यधातुरपिकारणंप्रवर्त्तकःसःधाता एनंवर्त्तमानदेहं बीजांकुरवत्धातृप्रेर्योदेहःदेहप्रेर्यश्चधातेत्यर्थः देहोदेहसाध्यंकर्म ॥ २३ ॥ २४ ॥ ननुपूर्वकर्मैवप्रवर्त्तकंचेत्किंपुरुषकारेणेत्याशंक्याह मनसेति ॥ २५ ॥ एतदपिप्राक्कर्मजमेवेत्याशंक्याह संख्यातुमिति संख्यातुंप्राक्कर्मैवकारणंनपुरुषकारइतिनिश्चेतुं तत्रहेतुः अगारेति ॥ २६ ॥ तिलेइति पंग्वंधन्यायेनप्राक्कर्मसिद्धमेवपुरुषकारोभिव्यनक्तीत्यर्थः अस्यतैलादेः सिद्धयेप्राप्तये ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कारणैःयंत्रनिपीडनादिभिः तांसिद्धिंतैलादिप्राप्तिं कर्मणामितिपाठेसिद्धिंफलं तांतैलप्राप्तिं ॥ २८ ॥ कुशलेनेति विशेषात् फलभेदात् ऐहिककर्मणोपिप्राबल्यमस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ विधिप्रतिषेधशास्त्रंवै यर्थ्यान्यथानुपपत्त्यापिपुरुषकारस्यश्रैष्ठ्यमाह इष्टेतिद्वाभ्यां इष्टंयागादि आपूर्त्तंतडागारामादि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वमिति हठादयःअकस्मादिहयःकश्चिदित्यादिश्लोकत्रयेणव्याख्याताः स्वभावस्यापि हठेएवांतर्भावः हठेनैकेचार्वाकाः दैवेनैकेकौलिकाः प्रयत्नजंप्राकृताः ॥३२॥ एतैरेवनार्थसिद्धिरितिवैदिकाइत्याह नचेति अदृश्यंधर्माधर्मरूपंप्राक्कर्मतदेवदिष्टहठादिकंसर्वमित्यर्थः ॥३३॥ अत्रपूर्वपक्षः दृश्यतेहीति स्वभावतःयत्नतः ॥ ३४ ॥ चतुर्थंप्राक्कर्मकुशलाइत्युपहासः इतिप्रतिजानंतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३५ ॥ सिद्धांतमाह तथेति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ त्रिद्वारामिति हठादित्रयंद्वारमेवअर्थसिद्धेर्मुख्यंका

ततःप्रवर्त्ततेपश्चात्कारणैस्तस्यसिद्धये ॥ तांसिद्धिमुपजीवंतिकर्मजामिहजंतवः ॥ २८ ॥ कुशलेनकृतंकर्मकर्त्रासाधुस्वनुष्ठितं ॥ इदंत्वकुशलेनेतिविशेषादुपलभ्यते ॥ २९ ॥ इष्टापूर्त्तफलंनस्यान्नशिष्योनगुरुर्भवेत् ॥ पुरुषःकर्मसाध्येषुस्याच्चेदयमकारणं ॥ ३० ॥ कर्तृत्वादेवपुरुषःकर्मसिद्धौप्रशस्यते ॥ असिद्धौनिंद्यतेचापिकर्मनाशात्कथंत्विह ॥ ३१ ॥ सर्वमेवहठेनैकेदैवेनैकेवदंत्युत ॥ पुंसःप्रयत्नजंकेचित्त्रैधमेतन्निरुच्यते ॥ ३२ ॥ नचैवैतावताकार्यमन्यंतइतिचापरे ॥ अस्तिसर्वमदृश्यंतुदिष्टंचैवतथाहठः ॥ ३३ ॥ दृश्यतेहिहठाच्चैवदिष्टाच्चार्थस्यसंततिः ॥ किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेवस्वभावतः ॥ ३४ ॥ पुरुषःफलमाप्नोतिचतुर्थंनात्रकारणं ॥ कुशलाःप्रतिजानंतियेवैतत्त्वविदोजनाः ॥ ३५ ॥ तथैवधाताभूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः ॥ यदिनस्यान्नभूतानांकृपणोनामकश्चन ॥ ॥ ३६ ॥ यंयमर्थमभिप्रेप्सुःकुरुतेकर्मपूरुषः ॥ तत्तत्सफलमेवस्याद्यदिनस्यात्पुराकृतं ॥ ३७ ॥ त्रिद्वारामर्थसिद्धिंतुनानुपश्यंतियेनराः ॥ तथैवानर्थसिद्धिंचयथैवात्मातथैवते ॥ ३८ ॥ कर्त्तव्यमेवकर्मेतिमनोरेषविनिश्चयः ॥ एकांतेनत्वनीहोयंपराभवतिपूरुषः ॥ ३९ ॥ कुर्वतोहिभवत्येवप्रायेणेहयुधिष्ठिर ॥ एकांतफलसिद्धिंतुनविंदत्यलसःक्वचित् ॥ ४० ॥ असंभवेत्वस्यहेतुःप्रायश्चित्तंतुलक्षयेत् ॥ कृतेकर्मणिराजेंद्रतथानृण्यमवाप्नुते ॥ ४१ ॥ अलक्ष्मीराविशत्येनंशयानमलसंनरं ॥ निःसंशयंफलंलब्ध्वादक्षोभूतिमुपाश्नुते ॥ ४२ ॥

रणंकर्मैवेत्यर्थः आत्मादेहः देहवत्तेजडाइत्यर्थः यथालोकाइतिपाठेलोकाःलोकायतिकाः ॥ ३८ ॥ कर्त्तव्यमेवेति यथाग्रामकामस्यसांग्रहणीष्टीराजसेवाचेतिद्वयमनुष्ठेयंतद्वदिहदिष्टपौरुषात्मकंकर्मकर्त्तव्यमेव हठपक्षस्त्याज्यएवेत्यर्थः एकांतेनअतिशयेनअनीहोनिश्चेष्टः हठवादीत्यर्थः ३९ ॥ भवत्येवफलसिद्धिः अलसःअसम्यक्कारी ॥ ४० ॥ असंभवेत्विति अंगवैकल्यात्कर्मफलानुत्पादेतुअस्यफलस्यहेतुः प्रायश्चित्तंदोषप्रतिसमाधानंलक्षयेत् कर्मतःफलाभावेंऽगवैकल्यंकल्प्यंनतुकर्मवैयर्थ्यमितिभावः कर्मणिसांगेकृते आनृण्यंफलानुत्पादेपिनिर्दोषत्वं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनर्थाःअर्थहीनाः ननुनिश्चितंधीरानिःसंशयादुर्लभाइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अनर्थोराज्यच्युतिः कर्मणिपौरुषे ॥ ४४ ॥ असिद्धिरितिच्छेदः कृतेपिपौरुषेयदिफलासिद्धिरेवस्यात्तर्हितदेवतेतवदृकोदरादीनां अभिमानंसाकल्येनप्रमाणंराज्यानर्हत्वेस्यात् तदाराज्याशाविच्छेदान्नममराज्यार्थमुद्वेगःस्यादितिभावः॥४५॥ अन्येषामस्माकंवाकर्मसफलंयथातथाकृतकर्मैवविप्रकर्षेणकर्मकरणांतेबुध्येत त्वंत्वकृतकर्मा तत्कथंबुध्येरितिभावः॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ निर्वेदोवैराग्यं द्वावन्यौपौरुषानिर्वेदौ अत्रफलसिद्धौ ॥५० ॥ सिद्धिरसिद्धिर्वास्तुकिंत्वप्रवृत्तिरेवमास्त्वित्यर्थः बहूनांसर्वेषांसमवायेसमुदाये भावानां कारणानां ॥ ५१ ॥ गुणःअप्रधानमंगंतदभावे गुणःशौर्यादिः ॥ ५२ ॥ उपायाःसामादयः स्वस्तिवृद्धयेकल्याणवृद्धये ॥ ५३ ॥ अप्रमत्तेनेति तत्देशकालादियोगाख्यं कार्यंआदरणीयं तत्रपराक्रमःपुरु

अनर्थाःसंशयावस्थाःसिद्धांतेमुक्तसंशयाः ॥ धीरानराःकर्मरतानतुनिःसंशयाःक्वचित् ॥ ४३ ॥ एकांतेनत्व्यनर्थोयंवर्त्ततेऽस्मासुसांप्रतं ॥ सतुनिःसंशयंन स्यात्त्वयिकर्मण्यवस्थिते ॥ ४४ ॥ अथवाऽसिद्धिरेवस्यादभिमानंतदेवते ॥ वृकोदरस्यबीभत्सोर्भ्रात्रोश्चयमयोरपि ॥ ४५ ॥ अन्येषांकर्मसफलमस्माकम पिवापुनः ॥ विप्रकर्षेणबुध्येतकृतकर्मायथाफलं ॥ ४६ ॥ पृथिवींलांगलेनेहभित्वाबीजंवपत्युत ॥ आस्तेथकर्षकस्तूष्णींपर्जन्यस्तत्रकारणं ॥ ४७ ॥ वृष्टिश्चे न्नानुगृह्णीयादनेनास्तत्रकर्षकः ॥ यदन्यःपुरुषःकुर्यात्तत्कृतंसफलंमया ॥ ४८ ॥ तच्चेदफलमस्माकमपराधोनमेक्वचित् ॥ इतिधीरोन्ववेक्ष्यैवनात्मानंतत्रगर्ह येत् ॥ ४९ ॥ कुर्वतोनार्थसिद्धिर्मेभवतीतिहभारत ॥ निर्वेदोनात्रकर्त्तव्योद्वावन्यौह्यत्रकारणं ॥ ५० ॥ सिद्धिर्वाप्यथवाऽसिद्धिरप्रवृत्तिरतोन्यथा ॥ बहूनांसमवा येहिभावानांकर्मसिद्धयः ॥ ५१ ॥ गुणाभावेफलंन्यूनंभवत्यफलमेवच ॥ अनारंभेहिनफलंनगुणोदृश्यतेक्वचित् ॥ ५२ ॥ देशकालावुपायांश्चमंगलंस्वस्ति वृद्धये ॥ युनक्तिमेधयाधीरोयथाशक्तियथाबलं ॥ ५३ ॥ अप्रमत्तेनतत्कार्यमुपदेष्टापराक्रमः ॥ भूयिष्ठंकर्मयोगेषुदृश्यमेवपराक्रमः ॥ ५४ ॥ यत्रधीमानवे क्षेतश्रेयांसंबहुभिर्गुणैः ॥ साम्नैवार्थंततोलिप्सेत्कर्मचास्मैप्रयोजयेत् ॥ ५५ ॥ व्यसनंवास्यकांक्षेतविवासंवायुधिष्ठिर ॥ अपिसिंधोर्गिरेर्वापिकिंपुनर्मर्त्यध र्मिणः ॥ ५६ ॥ उत्थानयुक्तःसततंपरेषामंतरैषणे ॥ आनृण्यमाप्नोतिनरःपरस्यात्मनएवच ॥ ५७ ॥

षकारस्तुउपदेष्टाकार्यकर्त्तामुख्यइत्यर्थः भूयिष्ठंश्रेष्ठं कर्मयोगेषुकार्यघटनासुपराक्रमः दृश्यमेवप्रसिद्धएवश्रेष्ठत्वेन तस्मात्पराक्रमेयतितव्यमितिभावः ॥ ५४ ॥ ननुभ्रातृषुधार्त्तराष्ट्रेषुकथंपराक्रांतुंशक्यमि त्याशंक्यसामासंभवमाह यत्रेति अवेक्षेतआदरंकुर्यात् श्रेयांसंप्रशस्ततरंकर्मचभेदंदानाख्यंवा ॥ ५५ ॥ दुर्मेधसिदुर्योधनेतुनसामभेददानानामुपायानांसंभवोस्ति अतस्तत्रदंडएवश्रेयानित्याह व्यसनमिति व्यसनंराष्ट्रोपप्लवादि विवासनंदेशान्निःसारणं ॥ ५६ ॥ उत्थानयुक्तःयत्नवान् अंतरैषणेछिद्रान्वेषणे आनृण्यंनिर्दोषत्वं परस्यामात्यादेः ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वशक्तः कथमुत्थानंकुर्यामित्याशंक्याह नत्वेवेति ॥ ५८॥ एवंसंस्थितिकाईदृग्व्यवस्थावती सांसिद्धिकीतिपाठेस्वाभाविकीत्यर्थः सिद्धिःफलसिद्धिः तत्रेति कालावस्थयोरानुकूल्येनगतिरन्वेषणेयत्नःसैवसि द्धिःसिद्धिमूलं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कर्मवतीमागतांकिंचित्कार्योद्देशेन पितुरंतिकेआगतां ॥ ६२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ याज्ञसेन्याइति ॥ १॥ एवंद्रौपद्याप्राक्कर्माधीनांफलसिद्धिमंगीकृत्यापितद्द्वारभूतस्यपुरुषकारस्यप्राबल्येप्रतिपादितेराजानमुद्योजयन्भीमआह राज्यस्यपदवीमित्यादि पदवींप्राप्तिमार्गंधर्म्यांवनवासकालपा

नत्वेवात्मावमंतव्यः पुरुषेणकदाचन ॥ नह्यात्मपरिभूतस्यभूतिर्भवतिशोभना ॥ ५८ ॥ एवंसंस्थितिकासिद्धिरियंलोकस्यभारत ॥ तत्रसिद्धिर्गतिःप्रोक्ताका लावस्थाविभागतः ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणंमेपितापूर्ववासयामासपंडितं ॥ सोपिसर्वामिमांप्राहपित्रेमेभरतर्षभ ॥ ६० ॥ नीतिंबृहस्पतिप्रोक्तांभ्रातॄन्मेग्राहयत्पुरा ॥ तेषांसकाशादश्रौषमहमेतांतदागृहे ॥ ६१ ॥ समांराजन्कर्मवतीमागतामाहसांत्वयन् ॥ शुश्रूषमाणामासीनांपितुरंकेयुधिष्ठिर ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिअर्जुना० द्रौपदीवाक्येद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वाभीमसेनोत्यमर्षणः ॥ नि श्वसन्नुपसंगम्यक्रुद्धोराजानमब्रवीत् ॥ १ ॥ राज्यस्यपदवींधर्म्यांव्रजसत्पुरुषोचितां ॥ धर्मकामार्थहीनानांकिन्नोवस्तुंतपोवने ॥ २॥ नैवधर्मेणतद्राज्यंनार्ज वेणनचौजसा ॥ अक्षकूटमधिष्ठायहृतंदुर्योधनेनवै ॥ ३ ॥ गोमायुनेवसिंहानांदुर्बलेनबलीयसां ॥ आमिषंविघसाशेनतद्वद्राज्यंहिनोहृतं ॥ ४ ॥ धर्मलेशप्र तिच्छन्नःप्रभवंधर्मकामयोः ॥ अर्थमुत्सृज्यकिंराजन्दुःखेषुपरितप्यसे ॥ ५॥ भवतोऽनवधानेनराज्यंनःपश्यतांहृतं ॥ अहार्यमपिशक्रेणगुप्तंगांडीवधन्वना ॥ ॥ ६ ॥ कुणीनामिवबिल्वानिपंगूनामिवधेनवः ॥ हृतमैश्वर्यमस्माकंजीवतांभवतःकृते ॥ ७॥ भवतःप्रियमित्येवंमहद्व्यसनमीदृशं ॥ धर्मकामेप्रतीतस्यप्रति पन्नाःस्मभारत ॥ ८ ॥ कर्षयामःस्वमित्राणिनंदयामश्चशात्रवान् ॥ आत्मानंभवतांशास्त्रैर्नियम्यभरतर्षभ ॥ ९ ॥ यद्वयंनतदैवैतान्धार्त्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ भवतःशास्त्रमादायतन्नस्तपतिदुष्कृतं ॥ १० ॥

लनरूपाद्धर्मादनपेतां किंप्रयोजनमितिशेषः ॥ २ ॥ कूटंकपटं ॥ ३ ॥ विघसोभूतबलिशेषःश्वकाकादियोग्यस्तद्भक्षकेणशुनकेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ धर्मलेशः प्रतिज्ञापालनजस्तेनप्रतिच्छन्नआवृतः अर्थंराज्याख्यं ॥ ५ ॥ अनवधानेनप्रमादेन पश्यतामित्यनादरेषष्ठी ॥ ६ ॥ कुणीनांहस्तविकलानां पंगूनांपादविकलानां षष्ठीपूर्ववत् भवतःकृतेभवन्नि मित्तं ॥ ७ ॥ धर्मकामेधर्मेच्छायां प्रतीतस्यविश्वस्तस्य धर्मकाम्याप्रतीतस्येतिपाठेधर्मेच्छायांविश्वस्तस्य ॥ ८ ॥ शास्त्रैःशमवचनैः भवतांभासमानानांयोगिनां ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मृगचर्यामिव एनांवनचर्यां अबलस्थैर्निषेवितामित्येकंपदं बलवद्भिरसेवितामित्यर्थः ॥११॥१२॥ नआपन्नइतिसंबंधः ॥१३॥१४॥१५॥ अलंसमर्थान्सतः ॥१६॥१७॥ गांपृथिवीं ॥१८॥१९॥ कृत्य लक्षणेकरणीयस्वरूपे ॥२०॥ कुधर्मंतनोतीतिकुधर्मतत् कुधर्मबीजमित्यर्थः ॥२१॥ धर्मार्थौबलसाध्यहेमंतप्रातःस्नानशत्रुजयसंभवौ ॥२२॥ धर्मार्थंनत्वर्थकामार्थं अर्थंप्रयोजनं ॥२३॥२४॥ अतिवेलं

अथैनामन्ववेक्षस्वमृगचर्यामिवात्मनः ॥ दुर्बलाचरितांराजन्नबलस्थैर्निषेवितां ॥ ११ ॥ यांनकृष्णोनबीभत्सुर्नाभिमन्युर्नसृंजयाः ॥ नचाहमभिनंदामि
नचमाद्रीसुतावुभौ ॥ १२ ॥ भवान्धर्मोधर्मइतिसततंव्रतकर्शितः ॥ कच्चिद्राजन्ननिर्वेदादापन्नःक्लीबजीविकां ॥ १३ ॥ दुर्मनुष्याहिनिर्वेदमफलंस्वार्थघातकं ॥
अशक्ताःश्रियमाहर्तुमात्मनःकुर्वतेप्रियं ॥ १४ ॥ सभवान्दृष्टिमान्शक्तःपश्यन्नस्मासुपौरुषं ॥ आनृशंस्यपरोराजन्नानर्थमवबुध्यसे ॥ १५ ॥ अस्मानमीधा
र्त्तराष्ट्राःक्षममाणानलंसतः ॥ अशक्तानिवमन्यंतेतद्दुःखंनाहवेवधः ॥ १६ ॥ तत्रचेद्युध्यमानानामजिह्ममनिवर्त्तिनां ॥ सर्वशोहिवधःश्रेयान्प्रेत्यलोका
न्लभेमहि ॥ १७ ॥ अथवावयमेवैतान्निहत्यभरतर्षभ ॥ आददीमहिगांसर्वांतथापिश्रेयएवनः ॥ १८ ॥ सर्वथाकार्यमेतन्नःस्वधर्ममनुतिष्ठतां ॥ कांक्षतांविपुलां
कीर्त्तिंवैरंप्रतिचिकीर्षतां ॥ १९ ॥ आत्मार्थंयुध्यमानानांविदितेकृत्यलक्षणे ॥ अन्यैरपिहृतेराज्येप्रशंसैवनगर्हणा ॥ २० ॥ कर्षणार्थोहियोधर्मोमित्राणामा
त्मनस्तथा ॥ व्यसनंनामतद्राजन्नधर्मःसकुधर्मतत् ॥ २१ ॥ सर्वथाधर्मनित्यंतुपुरुषंधर्मदुर्बलं ॥ त्यजतस्तातधर्मार्थौप्रेतंदुःखसुखेयथा ॥ २२ ॥ यस्यधर्मोहि
धर्मार्थंक्लेशभाङ्नसपंडितः ॥ नसधर्मस्यवेदार्थंसूर्यस्यांधःप्रभामिव ॥ २३ ॥ यस्यचात्मार्थमेवार्थःसचनार्थस्यकोविदः ॥ रक्षतेभृतकोरण्येयथागास्तादृगेव
सः ॥ २४ ॥ अतिवेलंहियोर्थार्थीनेतरावनुतिष्ठति ॥ सवध्यःसर्वभूतानांब्रह्महेवजुगुप्सितः ॥ २५ ॥ सततंयश्चकामार्थीनेतरावनुतिष्ठति ॥ मित्राणितस्यनश्यं
तिधर्मार्थाभ्यांचहीयते ॥ २६ ॥ तस्यधर्मार्थहीनस्यकामांतेनिधनंध्रुवं ॥ कामतोरममाणस्यमीनस्येवांभसःक्षये ॥ २७ ॥ तस्माद्धर्मार्थयोर्नित्यंनप्रमाद्यंतिपं
डिताः ॥ प्रकृतिःसाहिकामस्यपावकस्यारणिर्यथा ॥ २८ ॥ सर्वथाधर्ममूलोर्थोधर्मश्चार्थपरिग्रहः ॥ इतरेतरयोर्नीतौविद्धिमेघोदधीयथा ॥ २९ ॥ द्रव्यार्थस्प
र्शसंयोगेयाप्रीतिरुपजायते ॥ सकामश्चित्तसंकल्पःशरीरंनास्यदृश्यते ॥ ३० ॥

अत्यंतं ॥२५॥ इतरौअर्थकामौ ॥२६॥ कामतोरममाणस्यतस्यकामांतेनिधनमितिसंबंधः ॥२७॥ साहिधर्मार्थरूपाहि ॥ २८ ॥ अर्थपरिग्रहःअर्थार्थमेवालंबनीयः इतरेतरयोर्नीतौ धर्मादर्थःप्रणीयतेऽर्था च्चधर्मइत्यर्थः मेघादुदधिपुष्टिरुदधेर्मेघपूर्त्तिरिव ॥२९॥ द्रव्यस्यस्रक्चंदनादेःस्पर्शः अर्थस्यस्वर्णादेःसंयोगोलाभः ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ उपयोगःसाक्षात्प्रीत्युत्पादनेनकृतार्थत्वं काष्ठाद्भस्मसाध्यंनतुभस्मतोपिभस्मांतरंसाध्यमस्ति तद्वत् ॥ ३२॥ वैतंसिकःवीतंसेनजीवतीतिपक्षिहंता वीतंसंबंधनोपायेमृगाणांपक्षिणामपीतिविश्वः विहिंसताविशिष्टहिंसावत्त्वं ॥ ३३ ॥ प्रकृतिंस्वरूपं ॥ ३४ ॥ व्यक्तमिति अर्थःप्रयोजनंकामाख्यं सद्रव्येणस्त्रीधनगोहस्त्यश्वात्मनापरिगृह्यतइतिद्रव्यपरिग्रहः अस्यद्रव्यस्यप्रकृतिंक्रयादिरूपां विकृतिंत्यागभोगादिरूपां ॥ ३५ ॥ तस्यस्त्रीधनादिरूपद्रव्यस्यनाशेअदर्शनेअभावे विनाशेलब्धस्यवियोगे जरामरणेस्त्रीगोऽश्वादीनां सोयमनर्थःस्त्रीपरामर्शराज्यनाशादिरूपः अनर्थपरिहारायधर्मोपिलंघनीयइति

अर्थार्थीपुरुषोराजन्बृहंतंधर्ममिच्छति॥ अर्थमिच्छतिकामार्थीनकामादन्यमिच्छति॥ ३१॥ नहिकामेनकामोन्यःसाध्यतेफलमेवतत् ॥ उपयोगात्फलस्यैवकाष्ठाद्भस्मेवपंडितैः॥ ३२॥ इमान्शकुनकान्राजन्हंतिवैतंसिकोयथा ॥ एतद्रूपमधर्मस्यभूतेषुहिविहिंसता ॥ ३३ ॥ कामाल्लोभाच्चधर्मस्यप्रकृतिंयोनपश्यति॥ सवध्यःसर्वभूतानांप्रेत्यचेहचदुर्मतिः॥ ३४॥ व्यक्तंतेविदितोराजन्नार्थोद्रव्यपरिग्रहः॥ प्रकृतिंचापिवेत्थास्यविकृतिंचापिभूयसीं॥ ३५॥ तस्यनाशेविनाशेवाजरयामरणेनवा॥ अनर्थइतिमन्यंतेसोयमस्मासुवर्त्तते॥ ३६॥ इंद्रियाणांचपंचानांमनसोहृदयस्यच ॥ विषयेवर्त्तमानानांयाप्रीतिरुपजायते ॥ ३७॥ सकामइतिमेबुद्धिःकर्मणांफलमुत्तमं॥ एवमेवपृथग्दृष्ट्वाधर्मार्थौकाममेवच॥३८॥ नधर्मपरएवस्यान्नचार्थपरमोनरः॥ नकामपरमोवास्यात्सर्वान्सेवेतसर्वदा॥ ३९॥ धर्मंपूर्वंधनंमध्येजघन्येकाममाचरेत्॥ अहन्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृतोविधिः॥ ४०॥ कामंपूर्वंधनंमध्येजघन्येधर्ममाचरेत्॥ वयस्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृतोविधिः॥ ४१॥ धर्मंचार्थंचकामंचयथावद्वदतांवर॥ विभज्यकालेकालज्ञःसर्वान्सेवेतपंडितः॥ ४२॥ मोक्षोवापरमंश्रेयएषराजन्सुखार्थिनां॥ प्राप्तिंवाबुद्धिमास्थायसोपायांकुरुनंदन॥ ४३ ॥ तद्वाशुक्रियतांराजन्प्राप्तिंवाप्यधिगम्यतां॥ जीवितंह्यातुरस्येवदुःखमंतरवर्त्तिनः॥ ४४॥ विदितश्चैवमेधर्मःसततंचरितश्चते॥ जानंतस्त्वयिशंसंतिसुहृदःकर्मचोदनां॥४५॥ दानंयज्ञाःसतांपूजावेदधारणमार्जवं॥ एषधर्मःपरोराजन्बलवान्प्रेत्यचेहच॥ ॥४६॥ एषनार्थविहीनेनशक्योराजन्निषेवितुं॥ अखिलाःपुरुषव्याघ्रगुणाःस्युर्यद्यपीतरे॥ ४७॥ धर्ममूलंजगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते॥ धर्मश्चार्थेनमहताशक्योराजन्निषेवितुं॥ ४८॥

भाव : ॥ ३६ ॥ पंचानांश्रोत्रादीनांविषयेशब्दादौ मनसोविषयःसंकल्पः हृदयस्यनिश्चयः ॥३७॥ पृथक्भिन्नान्दृष्ट्वा ॥ ३८ ॥३९॥ धर्मंपूर्वेअहनिचरेत् ॥४०॥ कामंपूर्वेवयसिचरेत् ॥४१॥४२॥ ॥ ४३ ॥ प्राप्तिंमहोदयंवाराज्यलाभजं प्राप्तिर्लाभेमहोदयेइतिविश्वः तत्मोक्षाख्यंश्रेयः दुःखंदुःखदं ॥ ४४ ॥ कर्मचोदनांप्रवृत्तिजनकंवेदवाक्यं शंसंतिकथयंति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अखिलाःखिलंशल्यंतद्रहिताः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्लैब्येनकातर्येण वेत्तुंलब्धुं ॥ ४९ ॥ द्विजःब्राह्मणः तेजसापराभिभवशक्त्या ॥ ५० ॥ औरसंउत्साहः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ उदारंईश्वरभावं अवरेअनैश्वर्ये ॥ ५३ ॥ क्रूरंहिंसात्मकंक्षात्रंकर्मयस्य ॥ ५४॥
॥ ५५ ॥ अपचितःहीनः ॥ ५६ ॥ शिथिलंदुर्बलं ॥ ५७ ॥ नभूतिंअनैश्वर्यं नपुनःश्रियंनास्तिपुनःश्रीर्ययेतिनभूतेरेवविशेषणं उभयत्रनैकधेतिवन्नशब्देनसमासः व्यजयत्पराभूतवान् ॥ ५८ ॥ जिह्वां
जिह्वायाःप्रियंसाध्वन्नंउत्कोचमित्यर्थः क्षुद्राणांशत्रुपक्षीयाणां निकृत्याभेदरूपेणछलेन शल्यकःव्याधः सहिम्रगेभ्योभक्ष्यंदत्वाविश्वास्यहत्वाआहारंलभतेतद्वत् शल्यकःश्वावित्क्षुद्रान्मधुमक्षिकाविशेषान्

नचार्थोभैक्ष्यचर्येणनापिक्लैब्येनकर्हिचित् ॥ वेत्तुंशक्यःसदाराजन्केवलंधर्मबुद्धिना ॥ ४९॥ प्रतिषिद्धाहितेयाञ्चायायासिध्यतिवैद्विजः ॥ तेजसैवार्थलिप्सा यांयतस्वपुरुषर्षभ ॥ ५० ॥ भैक्ष्यचर्यानविहितानचविट्शूद्रजीविका ॥ क्षत्रियस्यविशेषेणधर्मस्तुबलमौरसं ॥ ५१ ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वजहिशत्रून्समाग तान् ॥ धार्त्तराष्ट्रवनंपार्थमयापार्थेननाशय ॥ ५२॥ उदारमेवविद्वांसोधर्मंप्राहुर्मनीषिणः ॥ उदारंप्रतिपद्यस्वनावरेस्थातुमर्हसि ॥ ५३॥ अनुबुध्यस्वराजें द्रवेत्थधर्मान्सनातनान् ॥ क्रूरकर्माभिजातोसियस्माद्उद्विजतेजनः ॥ ५४॥ प्रजापालनसंभूतंफलंतवनगर्हितं ॥ एषतेविहितोराजन्धात्राधर्मःसनातनः॥ ॥ ५५॥ तस्मादपचितःपार्थलोकेहास्यंगमिष्यसि॥ स्वधर्माद्धिमनुष्याणांचलनंनप्रशस्यते॥ ५६ ॥ सक्षात्रंहृदयंकृत्वात्यक्त्वेदंशिथिलंमनः ॥ वीर्यमास्थाय कौरव्यधुरमुद्वहधुर्यवत् ॥ ५७॥ नहिकेवलधर्मात्मापृथिवींजातुकश्चन ॥ पार्थिवोव्यजयद्राजन्नभूतिंनपुनःश्रियं ॥ ५८॥ जिह्वांदत्वाबहूनांहिक्षुद्राणांलुब्धचे तसां ॥ निकृत्यालभतेराज्यमाहारमिवशल्यकः ॥ ५९॥ भ्रातरःपूर्वजाताश्चसुसमृद्धाश्चसर्वशः ॥ निकृत्यानिर्जितादेवैरसुराःपार्थिवर्षभ ॥ ६० ॥ एवंबलव तःसर्वमितिबुध्वामहीपते ॥ जहिशत्रून्महाबाहोपरांनिकृतिमास्थितः ॥ ६१ ॥ नह्यर्जुनसमःकश्चिद्युधियोधोधनुर्धरः॥ भवितावापुमान्कश्चिन्मत्समोवागदा धरः ॥ ६२ ॥ सत्वेनकुरुतेयुद्धंराजन्सुबलवानपि ॥ नप्रमाणेननोत्साहात्सत्वस्थोभवपांडव ॥ ६३ ॥ सत्वंहिमूलमर्थस्यवितथंयदतोन्यथा ॥ नतुप्रसक्तंभवति वृक्षच्छायेवहैमनी ॥ ६४ ॥

जिह्वांदत्वाबहिर्निःसार्यभक्षयतितद्वज्जिह्वांवाचंदत्वाशत्रून्जहीतिप्रांचः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ बलवतःशत्रून् परांनिकृतिंसंवत्सरशब्दंमीमांसकन्यायेनदि नपरंकुर्वितिभावः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ सत्वेनबलेन प्रमाणेनसंघेन उत्साहेनशत्रुपक्षीयैःसहसंधानलक्षणेनसूत्रेण प्रमाणंनित्यमर्यादासंघवादिप्रमादिषु उत्साहस्तूद्यमेसूत्रेइतिविश्वः अप्रमादीमहोत्साहीत्य पिपाठः ॥ ६३॥ सत्वादन्यस्यवितथत्वेहेतुः नत्विति प्रसक्तंउपकारकत्वेनप्रत्यासन्नं इष्टमित्यर्थः ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्थत्यागोपीति दुर्योधनेराज्यार्पणंनश्रेयसेऽपितुखरकंडूयनवदपकारायैव यथाखरकंडूयनंस्पर्शदोषात्सद्योदुःखदस्मानंनिमित्तंगोकंडूयनवच्चपरत्रनहितंएवमेतदपीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ६५ ॥ विपणःप्र
तिज्ञा नकार्यःननिर्वाह्यः ॥६६॥ एवमेवबीजौपम्येन प्रतिज्ञानिर्वाहजमल्पंधर्मंत्यक्त्वाराज्यलाभजोदानयागादिर्महान्धर्मआदर्त्तव्यइत्यर्थः ॥६७॥ युवानंअल्पबुद्धिं यदेकःस्थविरोवेत्तिनतत्तरुणकोटयइ
त्युक्तेः दुर्बलमित्यपिपाठः ॥६८॥ पक्वबुद्धेःसर्वत्रसावधानस्यमित्राणिदुर्भेद्यानिअतस्तादृशेदुर्योधनेबलमेवश्रेयइत्याह सत्वेनेति युद्धेनैवशत्रुजयेकृतेप्रजाःस्वाधीनाभवंति नतूद्यमेननिग्रहेणनहोत्राभिःसां

अर्थत्यागोपिकार्यःस्यादर्थंश्रेयांसमिच्छता॥बीजौपम्येनकौंतेयमातेभूदत्रसंशयः॥६५॥ अर्थेनतुसमोऽनर्थोयत्रलभ्येतनोदयः॥ नतत्रविपणःकार्यःखरकं
डूयनंहितत्॥ ६६॥ एवमेवमनुष्येंद्रधर्मंत्यक्त्वाल्पकंनरः॥ बृहंतंधर्ममाप्नोतिसबुद्धइतिनिश्चितं॥६७॥ अमित्रंमित्रसंपन्नंमित्रैर्भिंदंतिपंडिताः॥ भिन्नैर्मित्रैः
परित्यक्तंयुवानंकुरुतेवशं॥ ६८॥ सत्वेनकुरुतेयुद्धंराजन्सुबलवानपि॥ नोद्यमेननहोत्राभिःसर्वाःस्वीकुरुतेप्रजाः॥६९॥ सर्वथासंहतैरेवदुर्बलैर्बलवानपि॥
अमित्रःशक्यतेहंतुंमधुहाभ्रमरैरिव॥ ७०॥ यथाराजन्प्रजाःसर्वाःसूर्यःपातिगभस्तिभिः॥ अत्तिचैवतथैवत्वंसदृशःसवितुर्भव॥ ७१॥ एतच्चापितपोराज
न्पुराणमितिनःश्रुतं॥ विधिनापालनंभूमेर्यत्कृतंनःपितामहैः॥ ७२॥ नतथातपसाराजन्लोकान्प्राप्नोतिक्षत्रियः॥ यथासृष्टेनयुद्धेनविजयेनेतरेणवा॥ ७३॥
अपेयात्किलभाःसूर्याल्लक्ष्मीश्चंद्रमसस्तथा॥ इतिलोकोव्यवसितोदृष्ट्वेमांभवतोव्यथां॥ ७४॥ भवतश्चप्रशंसाभिर्निंदाभिरितरस्यच॥ कथायुक्ताःपरिषदःपृथ
ग्राजन्समागताः॥ ७५॥ इदमभ्यधिकंराजन्ब्राह्मणाःकुरवश्चते॥ समेताःकथयंतीहमुदिताःसत्यसंधतां॥ ७६॥ यन्नमोहान्नकार्पण्यान्नलोभान्नभयादपि॥
अनृतंकिंचिदुक्तंतेनकामान्नार्थकारणात्॥ ७७॥ यदेनःकुरुतेकिंचिद्राजाभूमिमवाप्नुवन्॥ सर्वंतन्नुदतेपश्चाद्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः॥ ७८॥ ब्राह्मणेभ्योददद्ग्रा
मान्गाश्चराजन्सहस्रशः॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यस्तमोभ्यइवचंद्रमाः॥ ७९॥

त्वेनआह्वानैः ॥६९॥ संहतैर्मिलितैः मधुहामध्वर्थंगतः ओहाङ्गतौइत्यस्यरूपं भ्रमरैर्मधुपटलस्थैःसविषवक्त्रैःयुगपद्दष्टोम्रियतइतिप्रसिद्धं कालप्रतीक्षायांहिशत्रुर्बलवान्भूत्वाऽस्मान्जेष्यतीतिभावः॥७०॥
यथेति अत्तिरसशोषणेन पातिवर्षेण तथात्वंदुर्योधनादीन्वशमानीयपालयेत्यर्थः ॥७१॥ एतत्भूमेःपालनंवक्ष्यमाणं तपःस्वधर्मः पुराणंअनादिएतच्चावितथमितिपाठांतरेपुराणंवेदविहितमित्यर्थः ॥७२॥ सृ
ष्टेनविहितेनधर्मेणेत्यर्थः इतरेणमरणेन ॥ ७३ ॥ अपेयात्अपगच्छेत् व्यवसितःनिश्चितः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ननुकथंतर्हिमयाराज्यार्थमनृतंकर्त्तव्यमतआह यदेनइति एनःपापंअवाप्नुवन्
अवाप्तिहेतोः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८० ॥ परस्यापिराज्यानर्हत्वादवरोपणमुचितमित्याह श्वदृताविति श्वदृतौसारमेयचर्मकोशे ब्रह्मवेदः वृषलेशूद्रे ॥८१॥ स्वाध्यायमधिकुर्वतेश्वदृताविति श्लोकंवेदवत्स्त्र्यादयोनित्यंपठंतीत्यर्थः ॥ ८२ ॥
भवता॑हेतुना उपद्रवेराज्यभ्रंशे ॥ ८३ ॥ अर्थविभावकःजयार्जितमर्थंप्रदातुं तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुल् ॥ ८४ ॥ वाचयित्वाआशीर्वादान् ॥ ८५ ॥ धार्त्तराष्ट्रादितिछेदः ॥ ८६ ॥ गा
र्ध्रवाससां गृध्रपक्षमयपुंखवतां संसहेत्सम्यक्सहेत ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ स्तंजयादिभिःसहायैः स्विदितिविस्मयेनशिरश्चालने ॥८९॥ उपात्दृत्यआलंब्य ॥ ९० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

॥४०॥

पौरजानपदाःसर्वेप्रायशःकुरुनंदन॥ सवृद्धबालसहिताःशंसंतित्वांयुधिष्ठिर ॥८०॥ श्वदृतौक्षीरमासक्तंब्रह्मवावृषलेयथा ॥ सत्यंस्तेनेबलंनार्याराज्यंदुर्योध
नेतथा॥ ८१ ॥इतिलोकेनिर्वचनंपुरश्चरतिभारत॥ अपिचैताःस्त्रियोबालाःस्वाध्यायमधिकुर्वते॥८२॥ इमामवस्थांचगतेसहास्माभिररिंदम॥ हंतनष्टाःस्म
सर्वेवैभवतोपद्रवेसति॥८३॥ सभवान्रथमास्थायसर्वोपकरणान्वितं॥ त्वरमाणोभिनिर्यातुविप्रेभ्योर्थविभावकः॥८४॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठानद्यैवगजसा
व्हयं॥ अस्त्रविद्भिःपरिवृतोभ्रातृभिर्दृढधन्विभिः॥८५॥ आशीविषसमैर्वीरैर्मरुद्भिरिववृत्रहा॥ अमित्रांस्तेजसामृद्नन्नसुरानिववृत्रहा॥ श्रियमादत्स्वकौंते
यधार्त्तराष्ट्रान्महाबल॥८६॥ नहिगांडीवमुक्तानांशराणांगार्ध्रवाससां॥ स्पर्शमाशीविषाभानांमर्त्यःकश्चनसंसहेत्॥८७॥ नसवीरोनमातंगोनचसोऽश्वोस्ति
भारत॥ यःसहेतगदावेगंममक्रुद्धस्यसंयुगे॥८८॥ स्तंजयैःसहकैकेयैर्वृष्णीनांवृषभेणच ॥ कथंस्विद्युधिकौंतेयनराज्यंप्राप्नुयामहे ॥८९॥ शत्रुहस्तगतांरा
जन्कथंस्विन्नाहरेर्महीं॥ इहयत्नमुपात्दृत्यबलेनमहतान्विताः॥९०॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु० भीमवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच सएवमुक्तस्तुमहानुभावःसत्यव्रतोभीमसेनेनराजा॥ अजातशत्रुस्तदनंतरंवैधैर्यान्वितोवाक्यमिदंबभाषे ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच
असंशयंभारतसत्यमेतद्यन्मांतुदन्वाक्यशल्यैःक्षिणोषि॥नत्वांविगर्हेप्रतिकूलमेवममानयाद्धिव्यसनंवआगात्॥२॥ अहंत्यक्षानन्वपद्यंजिहीर्षन्राज्यंसराष्ट्रं
धृतराष्ट्रस्यपुत्रात्॥ तन्मांशठःकितवःप्रत्यदेवीत्सुयोधनार्थंसुबलस्यपुत्रः ॥ ३॥ महामायःशकुनिःपार्वतीयःसभामध्येप्रवपन्नक्षपूगान्॥ अमायिनंमायया ॥४०॥
प्रत्यजैषीत्ततोपश्यंवृजिनंभीमसेन॥४॥

दीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ सएवमिति ॥ १ ॥ एवमम
मैव वःयुष्मान् ॥ २ ॥ अन्वपद्यंअनुसृतवान् जिहीर्षन्हर्त्तुमिच्छन् शठःकूटपाशकर्तृत्वात् कितवोद्यूतकारः ॥ ३ ॥ प्रवपन्पातयन् अक्षपूगान्पाशसमूहान् वृजिनंदुःखदंव्यसनं ॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कामानुकूलान्इच्छानुकूलान् अयुजःविषमान् युजःसमान् शक्यमिति यःपुरुषस्यधैर्यंहन्यात्समन्युर्यदिनाभविष्यत्तर्हिआत्मामनः नियंतुंशक्यम्अभविष्यदित्यध्याहृत्ययोज्यं परस्यानुकूलानक्षान्दृष्ट्वा मन्युवशान्ममद्यूतोपरमेबुद्धिर्नासीदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समावर्षाणि अथापरंवर्षं ॥ ९ ॥ अवभोत्स्यंतेज्ञास्यंति ॥१०॥ नोइतिनिपातः वितस्तादिपंचनद्युपलक्षितोदेशः॥ ११ ॥ सर्वैंशतमपि

अक्षांश्चदृष्ट्वाशकुनेर्यथावत्कामानुकूलानयुजोयुजश्च ॥ शक्यंनियंतुमभविष्यदात्मामन्युस्तुहन्यात्पुरुषस्यधैर्यं ॥५॥ यंतुंनात्माशक्यतेपौरुषेणमानेनवीर्येणचतातनद्धः ॥ नतेवाचोभीमसेनाभ्यसूयेमन्येतथातद्भवितव्यमासीत् ॥६॥ सनोराजाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोन्यपातयद्व्यसनेराज्यमिच्छन् ॥ दास्यंचनोगमयद्भीमसेनयत्राभवच्छरणंद्रौपदीनः ॥ ७॥ त्वंचापितद्वेत्थधनंजयश्चपुनर्द्यूतायागतांस्तांसभांनः ॥ यन्मांब्रवीद्धृतराष्ट्रस्यपुत्रएकग्लहार्थंभरतानांसमक्षं ॥ ८ ॥ वनेसमाद्वादशराजपुत्रयथाकामंविदितमजातशत्रो ॥ अथापरंचाविदितश्चरेथाःसर्वैःसहभ्रातृभिश्छद्मगूढः ॥ ९ ॥ त्वांचेच्छ्रुत्वातातथाचरंतमवभोत्स्यंतेभारतानांचराश्च ॥ अन्यांश्चरेथास्तावतोब्दांस्तथात्वंनिश्चित्यतत्प्रतिजानीहिपार्थ ॥ १० ॥ चरैश्चेन्नोविदितःकालमेतंयुक्तोराजन्मोहयित्वामदीयान् ॥ ब्रवीमिसत्यंकुरुसंसदीहतवैवताभारतपंचनद्यः ॥ ११ ॥ वयंचैतद्भारतसर्वएवत्वयाजिताःकालमपास्यभोगान् ॥ वसेमइत्याहपुरासराजामध्येकुरूणांसमयोक्तस्तथेति ॥ १२ ॥ तत्रद्यूतमभवन्नोजघन्यंतस्मिञ्जिताःप्रव्रजिताश्चसर्वे ॥ इत्थंतुदेशाननुसंचरामोवनानिकृच्छ्राणिचकृच्छ्ररूपाः ॥ १३॥ सुयोधनश्चापिनशांतिमिच्छन्भूयःसमन्योर्वशमन्वगच्छत् ॥ उद्योजयामासकुरूंश्चसर्वान्येचास्यकेचिद्वशमन्वगच्छन् ॥ १४ ॥ तंसंधिमास्थायसतांसकाशेकोनामजह्यादिहराज्यहेतोः ॥ आर्यस्यमन्येमरणाद्गरीयोयद्धर्ममुत्क्रम्यमहींप्रशासेत् ॥ १५ ॥ तदैवचेद्वीरकर्माकरिष्योयदाद्यूतेपरिघंपर्यमृक्षः ॥ बाहूदिधक्षन्वारितःफाल्गुनेनकिंदुष्कृतंभीमतदाऽभविष्यत् ॥ १६॥ प्रागेवचैवंसमयक्रियायाःकिंनाब्रवीःपौरुषमाविदानः ॥ प्राप्तंतुकालंत्वभिपद्यपश्चात्किंमामिदानीमतिवेलमात्थ ॥ १७॥ भूयोपिदुःखंममभीमसेनदूयेविषस्येवरसंहिपीत्वा ॥ यद्याज्ञसेनींपरिक्लिश्यमानांसंदृश्यतत्क्षांतमितिस्मभीम ॥ १८ ॥

भ्रातरः सराजादुर्योधनः ॥ १२ ॥ नःअस्माकं ॥ जघन्यंनीचं कृच्छ्ररूपाःक्लिष्टरूपाः ॥ १३ ॥ शांतिंनइच्छन्अनिच्छन् उद्योजयामासउत्कर्षेणस्वेच्छयातेषुतेषुदुर्गदेशादिपालनकार्येषुइष्टान्योजितवान् ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्यमृक्षःपरामृष्टवानसि दिधक्षन्दग्धुमिच्छन् ॥ १६ ॥ समयक्रियातःप्रागेवचेदिदमब्रवीस्तर्हिकिंदुष्कृतंअभविष्यत्नकिमपीत्यर्थः आविदानःजानन् प्राप्तंकालंकालतुल्यांविपदं अभिपद्यस्वीकृत्यअतिवेलंअतिशयेन ॥ १७ ॥ भूयोपिबद्धपि दूयेउपतप्ये ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदुक्तंयांप्रतिज्ञांकृत्वा बीजवापःकृषीवलः ॥ १९ ॥ पूर्वंनिकृतोवंचितःवैरंवैरिसमूहं सपुष्पंसफलंविदित्वापुष्टतरंज्ञात्वा यदायदि निकृंतेत्छिंद्यात्तदाहिप्रसिद्धंमहागुणंमहांतंगुणंहरतिआहरति ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ अमृतात्देवभावात् कलांषोडशंभागं ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संधिमिति पतत्रिणाबाणवत्शीघ्रगामिनाप्रा
णहरेणवा स्रोतसानित्यवाहिना ॥ १ ॥ प्रत्यक्षंप्रत्यक्षेणज्ञातं कालबंधनःकालवश्यः फेनधर्मानिःसारः फलधर्मापतनशीलः ॥२ ॥ सूच्येवांजनचूर्णस्य यथाकज्जलक्षोदस्यातिश्लक्ष्णस्यसूक्ष्माययासूच्या
॥ ४१ ॥ पिकिंचिदपचीयते एवंनिमेषादपियस्यायुरपचीयतेसकिमितिअवधिंप्रतिपालयेन्नकथमपीत्यध्याहृत्ययोज्यं चूर्णःक्षोदेक्षारभेदेइतिविश्वः शून्येवेतिपाठेपिसएवार्थः श्वयतेप्रविशतीतिशूनःस्थूलसूचीसू

नत्वद्यशक्यंभरतप्रवीरकृत्वायदुक्तंकुरुवीरमध्ये ॥ कालंप्रतीक्षस्वसुखोदयस्यपक्तिंफलानामिवबीजवापः ॥ १९ ॥ यदाहिपूर्वंनिकृतोनिकृंतेद्वैरंसपुष्पंसफलं
विदित्वा ॥ महागुणंहरतिहिपौरुषेणतदावीरोजीवतिजीवलोके ॥ २० ॥ श्रियंचलोकेलभतेसमग्रांमन्येचास्मैशत्रवःसन्नमंते ॥ मित्राणिचैनमचिराद्भजंतेदे
वाइवेंद्रमुपजीवंतिचैनं ॥ २१ ॥ ममप्रतिज्ञांचनिबोधसत्यांवृणेधर्मममृताज्जीविताच्च ॥ राज्यंचपुत्राश्चयशोधनंचसर्वंनसत्यस्यकलामुपैति ॥ २२ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु० युधिष्ठिरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनउवाच संधिंकृत्वैवकालेनत्वंतकेनप
तत्रिणा ॥ अनंतेनाप्रमेयेणस्रोतसासर्वहारिणा ॥ १ ॥ प्रत्यक्षंमन्यसेकालंमर्त्यःसन्कालबंधनः ॥ फेनधर्मामहाराजफलधर्मातथैवच ॥ २ ॥ निमेषादपिकौंते
ययस्यायुरपचीयते ॥ सूच्येवांजनचूर्णस्यकिमितिप्रतिपालयेत् ॥ ३ ॥ योनूनममितायुःस्यादथवापिप्रमाणवित् ॥ सकालंवैप्रतीक्षेतसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान्
॥ ४ ॥ प्रतीक्ष्यमाणःकालोनःसमाराजंस्त्रयोदश ॥ आयुषोपचयंकृत्वामरणायोपनेष्यति ॥ ५ ॥ शरीरिणांहिमरणंशरीरेनित्यमाश्रितं ॥ प्रागेवमरणात्त
स्माद्राज्यायैवघटामहे ॥ ६ ॥ योनयातिप्रसंख्यानमस्पष्टोभूमिवर्धनः ॥ अयातयित्वावैराणिसोवसीदतिगौरिव ॥ ७ ॥ योनयातयतेवैरमल्पसत्वोद्यमःपु
मान् ॥ अफलंजन्मतस्याहंमन्येदुर्जातजायिनः ॥ ८ ॥ हैरण्यौभवतोबाहूश्रुतिर्भवतिपार्थिवी ॥ हत्वाद्विषंतंसंग्रामेभुंक्ष्वबाहुजितंवसु ॥ ९ ॥

वाइतिप्रसिद्धः अल्पःशूनःशूनीतयेतियोगात् पूर्णस्येत्यपपाठः ॥ ३ ॥ प्रमाणवित्आयुःप्रमाणज्ञः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यातिप्राप्नोति प्रसंख्यानंप्रकृष्टांसाधुकीर्त्तिं यतःअस्पष्टःशौर्याद्यभावादितरैरविदितः ॥ ४१ ॥
भूमिवर्धनःभूमिहिंसकः भूमेर्भारभूतइत्यर्थः अयातयित्वाअनिस्तीर्य गौर्बलीवर्दइव सोप्यशक्तश्वेत्गोषुसंख्यानंस्पष्टतांवाप्यप्राप्नुवन्भूमेर्भारभूतोभवति ॥ ७ ॥ दुर्जातजायिनःकुजन्मभाजः ॥ ८ ॥ हैरण्यौ
हिरण्यस्वामिनौ श्रुतिःकीर्त्तिः पार्थिवीपृथोःराज्ञइवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निकर्त्तारंवंचकं अन्हायसद्यः सनरकंआपदं १० ॥ ११ ॥ आशयेस्वस्थाने ॥ १२ ॥ अभिमनुतेहिनस्ति यदिवैममभिमंस्येकनीयोन्नंकरिष्येइतिबृहदारण्यकादावभिपूर्वस्यमन्यतेर्हिसार्थत्वदृष्टेः इमं प्रथमजंसूक्ष्मंबीजभूतमितिश्रुतिपदस्यार्थः आत्मजंचित्तजमूष्माणंतापं ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिविंध्यतःप्रतिविंध्यस्यमाताद्रौपदी ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ घृणाविष्टःकथंसत्यंत्यजेयमितिलज्जयाव्याप्तः

हत्वावैपुरुषोराजन्निकर्तारमरिंदम॥ अन्हायनरकंगच्छेत्स्वर्गेणास्यससंमितः ॥ १० ॥ अमर्षजोहिसंतापःपावकाद्दीप्तिमत्तरः ॥ येनाहमभिसंतप्तोननक्तंन दिवाशये॥ ११ ॥ अयंचपार्थोबीभत्सुर्वरिष्ठोज्याविकर्षणे॥ आस्तेपरमसंतप्तोनूनंसिंहइवाशये॥ १२॥ योयमेकोभिमनुतेसर्वान्लोकेधनुर्भृतः॥ सोयमात्म जमूष्माणंमहाहस्तीवयच्छति॥१३॥ नकुलःसहदेवश्चवृद्धामाताचवीरसूः॥ तवैवप्रियमिच्छंतआसतेजडमूकवत्॥१४॥सर्वेतेप्रियमिच्छंतिबांधवाःसहस्वं जयैः॥ अहमेकश्चसंतप्तोमाताचप्रतिविंध्यतः॥ १५॥ प्रियमेवतुसर्वेषांयद्ब्रवीम्युतकिंचन॥ सर्वेहिव्यसनंप्राप्ताःसर्वेयुद्धाभिनंदिनः॥ १६॥ नातःपापीयसी काचिदापद्राजन्भविष्यति॥ यन्नोनीचैरल्पबलैराज्यमाच्छिद्यभुज्यते॥१७॥शीलदोषाद्घृणाविष्टआनृशंस्यात्परंतप॥ क्लेशांस्तितिक्षसेराजन्नान्यःकश्चित्प्र शंसति॥ १८॥ श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः ॥ अनुवाकहताबुद्धिर्नैषातत्त्वार्थदर्शिनी ॥ १९ ॥ घृणीब्राह्मणरूपोसिकथंक्षत्रेषुजायथाः॥ अस्यां हियोनौजायंतेप्रायशःक्रूरबुद्धयः॥ २०॥ अश्रौषीस्त्वंराजधर्मान्यथावैमनुरब्रवीत्॥ क्रूरान्निकृतिसंपन्नान्विहितानशमात्मकान् ॥ २१ ॥ धार्त्तराष्ट्रान्महा राजक्षमसेकिंदुरात्मनः॥ कर्त्तव्येपुरुषव्याघ्रकिमास्सेपीठसर्पवत्॥ २२॥ बुद्ध्यावीर्येणसंयुक्तःश्रुतेनाभिजनेनच॥ तृणानांमुष्टिनैकेनहिमवंतंचपर्वतं॥ २३॥ छन्नमिच्छसिकौंतेययोस्मान्संवर्तुमिच्छसि॥ अज्ञातचर्यागूढेनपृथिव्यांविश्रुतेनच॥ २४॥ दिवीवपार्थसूर्येणनशक्याचरितुंत्वया॥ बृहच्छालइवानूपेशा खापुष्पपलाशवान्॥ २५॥ हस्तीश्वेतइवाज्ञातःकथंजिष्णुश्चरिष्यति॥ इमौचसिंहसंकाशौभ्रातरौसहितौशिशू ॥ २६॥ नकुलःसहदेवश्चकथंपार्थचरिष्यतः पुण्यकीर्तीराजपुत्रीद्रौपदीवीरसूरियं॥ २७॥ विश्रुताकथमज्ञाताकृष्णापार्थचरिष्यति॥ मांचापिराजन्जानंतित्याकुमारमिमाःप्रजाः॥ २८॥

आनृशंस्यात्दयालुत्वात् ॥ १८ ॥ मंदकस्यकुत्सितमंदस्य अनुवाकःगुरूक्तिमनुवचनंतेनहता अर्थज्ञानशून्यस्यवेदाक्षरमात्राभ्यासिनः ॥ १९ ॥ घृणीदयालुःजायथाःजातोसि ॥ २० ॥ २१ ॥ आस्से तूष्णींभूतोसि पीठसर्पवत्अजगरवत् ॥ २२ ॥ अज्ञातवासस्यदुष्करत्वमाह तृणानामिति ॥ २३ ॥ संवर्तुंसंवरीतुंछादितुं ॥ २४ ॥ अनूपेबहुजलेदेशे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ निकर्त्तव्यंनीचंसूचनादिकर्मकर्त्तव्यं ॥३१॥३२॥ योमासःससंवत्सरइतिश्रुतेर्मासःप्रतिनिधिःसंवत्सरस्यास्ति सोमाभावेपूतिकानभिषुणुयादितिश्रुतेःपूतिकाःसोमस्यप्रतिनिधयः ॥ ३३ ॥ अनडुहेपूर्णंघासमुपाहृत्यानृतान्मुच्यतइतिधर्मशास्त्रोक्तंप्रायश्चित्तंवाकर्त्तव्यमित्याहाथवेति सौहित्यंआतृप्तिभोजनंतस्यदानात्एतस्मात्मिथ्यावादकृतात्एनसःपापात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनेति ॥ १ ॥ आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेवर्त्तमानकाले यःतान्पश्यति ॥ २ ॥ जानमानःजानन् श्रम्विकरणत्वमा

॥४२॥ नाज्ञातचर्यांपश्यामिमेरोरिवनिगूहनं॥ तथैवबहवोस्माभीराष्ट्रेभ्योविप्रवासिताः॥२९॥ राजानोराजपुत्राश्चधृतराष्ट्रमनुव्रताः ॥ नहितेप्युपशाम्यंतिनिकृता ३
वानिराकृताः ॥ ३० ॥ अवश्यंतैर्निकर्त्तव्यमस्माकंतत्प्रियैषिभिः॥ तेप्यस्मासुप्रयुंजीरन्प्रच्छन्नान्सुबहूंश्चरान् ॥ आचक्षीरंश्चनोज्ञात्वाततःस्यात्सुमहद्भयं॥
॥३१॥ अस्माभिरुषिताःसम्यग्वनेमासास्त्रयोदश॥ परिमाणेनतान्पश्यतावतःपरिवत्सरान्॥३२॥ अस्तिमासःप्रतिनिधिर्यथाप्राहुर्मनीषिणः॥ पूतिकानिव
सोमस्यतथेदंक्रियतामिति॥३३॥ अथवाऽनडुहेराजन्साधवेसाधुवाहिने॥ सौहित्यदानादेतस्मादेनसःप्रतिमुच्यते॥ ३४ ॥ तस्माच्छत्रुवधेराजन्क्रियतांनि
श्चयस्त्वया॥ क्षत्रियस्यहिसर्वस्यनान्योधर्मोस्तिसंयुगात् ॥३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० भीमवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच भीमसेनवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ निःश्वस्यपुरुषव्याघ्रःसंप्रदध्यौपरंतपः ॥ १ ॥ श्रुतामेराजधर्माश्चवर्णानांचविनिश्चयाः॥ आ
यत्यांचतदात्वेचयःपश्यतिसपश्यति॥ २॥ धर्मस्यजानमानोहंगतिमग्र्यांसुदुर्विदां ॥ कथंबलात्करिष्यामिमेरोरिवविमर्दनं ॥ ३॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाविनि
श्चित्येतिकृत्यतां॥ भीमसेनमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत्॥ ४॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ इदमन्यत्समादत्स्ववाच्यंमेवाच्य
कोविद ॥५॥ महापापानिकर्माणियानिकेवलसाहसात्॥ आरभ्यंतेभीमसेनव्यथंतेतानिभारत ॥ ६ ॥ सुमंत्रितेसुविक्रांतेसुकृतेसुविचारिते॥ सिध्यंत्यर्था
महाबाहोदैवंचात्रप्रदक्षिणं॥ ७॥ यत्तुकेवलचापल्याद्बलदर्पोत्थितःस्वयं ॥ आरब्धव्यमिदंकार्यमन्यसेश्टणुतत्रमे॥ ८॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवजलसंधश्चवीर्य
वान् ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चद्रोणपुत्रश्चवीर्यवान्॥ ९॥ धार्त्तराष्ट्रादुराधर्षादुर्योधनपुरोगमाः॥ सर्वएवकृतास्त्राश्चसततंचाततायिनः॥ १०॥ ॥४२॥

र्थं ॥ ३ ॥ इतिकृत्यतांइतिकर्तव्यतां अपदांतरंअविलंबितं ॥ ४ ॥ समादत्स्वअंगीकुरु ॥ ५ ॥ व्यथंतेव्यथयंति ॥ ६ ॥ सुमंत्रितेशोभनमंत्रेक्रियमाणेसति सुविक्रांतेउत्कर्षेणोपस्थितेसुकृतेपुण्यकर्मणि सुविचारितेनिश्चितेसति चकारोयद्यर्थे ॥ ७ ॥ बलंशारीरंसामर्थ्यं दर्पोगर्वःताभ्यांउत्थितःप्रवृत्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ सैन्यस्यसैन्यसंबंधिनःसर्वे मात्राभिःअंशपरिच्छेदैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजपिंडःराजदत्तोग्रासः निर्वेश्यःआनृण्यार्थंशोधनीयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥

राजानःपार्थिवाश्चैवयेऽस्माभिरुपतापिताः ॥ संश्रिताःकौरवंपक्षंजातस्नेहाश्चतंप्रति ॥ ११ ॥ दुर्योधनहितेयुक्तानतथास्मासुभारत ॥ पूर्णकोशाबलोपेताःप्रय
तिष्यंतिसंगरे ॥ १२ ॥ सर्वेकौरवसैन्यस्यसपुत्रामात्यसैनिकाः ॥ संविभक्ताहिमात्राभिर्भोगैरपिचसर्वशः ॥ १३ ॥ दुर्योधनेनतेवीरामानिताश्चविशेषतः ॥ प्रा
णांस्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेइतिमेनिश्चितामतिः ॥ १४ ॥ समायद्यपिभीष्मस्यवृत्तिरस्मासुतेषुच ॥ द्रोणस्यचमहाबाहोकृपस्यचमहात्मनः ॥ १५ ॥ अवश्यंराजपिंडस्तै
र्निर्वेश्यइतिमेमतिः ॥ तस्मात्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेप्राणानपिसुदुस्त्यजान् ॥ १६ ॥ सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ अजेयाश्चेतिमेबुद्धिरपिदेवैःसवासवैः
॥ १७ ॥ अमर्षीनित्यसंरब्धस्तत्रकर्णोमहारथः ॥ सर्वास्त्रविदनाधृष्योह्यभेद्यकवचावृतः ॥ १८ ॥ अनिर्जित्यरणेसर्वानेतान्पुरुषसत्तमान् ॥ अशक्योह्यसहा
येनहंतुंदुर्योधनस्त्वया ॥ १९ ॥ ननिद्रामधिगच्छामिचिंतयानोवृकोदर ॥ अतिसर्वान्धनुर्ग्राहान्सूतपुत्रस्यलाघवं ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एतद्वचन
माज्ञायभीमसेनोत्यमर्षणः ॥ बभूवविमनास्त्रस्तोनचैवोवाचकिंचन ॥ २१ ॥ तयोःसंवदतोरेवंतदापांडवयोर्द्वयोः ॥ आजगाममहायोगीव्यासःसत्यवतीसु
तः ॥ २२ ॥ सोभिगम्ययथान्यायंपांडवैःप्रतिपूजितः ॥ युधिष्ठिरमिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः ॥ २३ ॥ व्यासउवाच युधिष्ठिरमहाबाहोवेद्मितेहृदय
स्थितं ॥ मनीषयाततःक्षिप्रमागतोस्मिनरर्षभ ॥ २४ ॥ भीष्माद्द्रोणात्कृपात्कर्णाद्द्रोणपुत्राच्चभारत ॥ दुर्योधनान्नृपसुतात्तथादुःशासनादपि ॥ २५ ॥ यत्तेभ
यममित्रघ्नहृदिसंपरिवर्त्तते ॥ तत्तेहंनाशयिष्यामिविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वाधृतिमास्थायकर्मणाप्रतिपादय ॥ प्रतिपाद्यतुराजेंद्रततःक्षिप्रंज्वरंज
हि ॥ २७ ॥ ततएकांतमुन्नीयपाराशर्योयुधिष्ठिरं ॥ अब्रवीदुपपन्नार्थमिदंवाक्यविशारदः ॥ २८ ॥ श्रेयसस्तेपरःकालःप्राप्तोभरतसत्तम ॥ येनाभिभविताशत्रू
न्रणेपार्थोधनुर्द्धरः ॥ २९ ॥ गृहाणेमांमयाप्रोक्तांसिद्धिंमूर्त्तिमतीमिव ॥ विद्यांप्रतिस्मृतिंनामप्रपन्नायब्रवीमिते ॥ ३० ॥ यामवाप्यमहाबाहुरर्जुनःसाधयिष्य
ति ॥ अस्त्रहेतोर्महेंद्रंचरुद्रंचैवाभिगच्छतु ॥ ३१ ॥ वरुणंचकुबेरंचधर्मराजंचपांडव ॥ शक्तोह्येषसुरान्द्रष्टुंतपसाविक्रमेणच ॥ ३२ ॥ ऋषिरेषमहातेजानारायण
सहायवान् ॥ पुराणःशाश्वतोदेवस्त्वजेयोजिष्णुरच्युतः ॥ ३३ ॥

लाघवंशीघ्रतां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ साधयिष्यतिराज्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥उपयोगोव्ययः वीरुधःप्रतानवत्यः औषध्यःफलपाकांताः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अनुज्ञायपृष्ट्वा ॥ ३९ ॥ ब्रह्ममंत्रं ॥४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ कस्यचित्कस्मिंश्चित् ॥ १ ॥ २ ॥ वनवासंद्रौपदीवियोगं गृहिणीगृहमुच्यतइतिस्मृतेः ॥ ३ ॥ चतु

अस्त्राणींद्राच्चरुद्राच्चलोकपालेभ्यएवच ॥ समादायमहाबाहुर्महत्कर्मकरिष्यति ॥ ३४ ॥ वनादस्माच्चकौंतेयवनमन्यद्विचिंत्यतां ॥ निवासार्थाययद्युक्तंभवेद्वः पृथिवीपते ॥ ३५ ॥ एकत्रचिरवासोहिनप्रीतिजननोभवेत् ॥ तापसानांचसर्वेषांभवेदुद्वेगकारकः ॥ ३६ ॥ मृगाणामुपयोगश्चवीरुदौषधिसंक्षयः ॥ बिभर्षि चबहून्विप्रान्वेदवेदांगपारगान् ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाप्रपन्नायशुचयेभगवान्प्रभुः ॥ प्रोवाचलोकतत्त्वज्ञोयोगीविद्यामनुत्तमां ॥ ३८ ॥ धर्मराजायधीमान्सव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ अनुज्ञायचकौंतेयंतत्रैवांतरधीयत ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मातद्ब्रह्ममनसायतः ॥ धारयामासमेधावीकालेका लेसदाऽभ्यसन् ॥ ४० ॥ सव्यासवाक्यमुदितोवनाद्द्वैतवनात्ततः ॥ ययौसरस्वतीकूलेकाम्यकंनामकाननं ॥ ४१ ॥ तमन्वयुर्महाराजशिक्षाक्षरविशारदाः ॥ ब्राह्मणास्तपसायुक्तादेवेंद्रमृषयोयथा ॥ ४२ ॥ ततःकाम्यकमासाद्यपुनस्तेभरतर्षभ ॥ न्यविशंतमहात्मानःसामात्याःसपरिच्छदाः ॥ ४३ ॥ तत्रतेन्यवसन्राजन् किंचित्कालंमनस्विनः ॥ धनुर्वेदपरावीराःशृण्वंतोवेदमुत्तमं ॥ ४४ ॥ चरंतोमृगयांनित्यंशुद्धैर्बाणैर्मृगार्थिनः ॥ पितृदैवतविप्रेभ्योनिर्वपंतोयथाविधि ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० काम्यकवनगमनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कस्यचित्त्वथकालस्यधर्मरा जोयुधिष्ठिरः ॥ संस्मृत्यमुनिसंदेशमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ विविक्तेविदितप्रज्ञमर्जुनंपुरुषर्षभ ॥ सांत्वपूर्वंस्मितंकृत्वापाणिनापरिसंस्पृशन् ॥ २ ॥ समुहूर्त मिवध्यात्वावनवासमरिंदमः ॥ धनंजयंधर्मराजोरहसीदमुवाचह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेचभारत ॥ धनुर्वेदश्चतुष्पादएते ष्वद्यप्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥ दैवंब्राह्मंमानुषंचसयत्नंसचिकित्सितं ॥ सर्वास्त्राणांप्रयोगंचअभिजानंतिकृत्स्नशः ॥ ५ ॥ तेसर्वेधृतराष्ट्रस्यपुत्रेणपरिसांत्विताः ॥ संवि भक्ताश्चतुष्टाश्चगुरुवत्तेषुवर्त्तते ॥ ६ ॥ सर्वयोधेषुचैवास्यसदाप्रीतिरनुत्तमा ॥ आचार्यामानितास्तुष्टाःशांतिंव्यवहरंत्युत ॥ ७ ॥

ष्पादः आदानसंधानविसर्गसंहाराश्चत्वारःपादायस्य ॥ ४ ॥ दैवंइंद्रवरुणाद्यस्त्रं ब्राह्मंब्रह्मास्त्रं मानुषंधनुर्बाणादि यत्नःग्रहणधारणप्रयोगरूपःचिकित्सापरप्रयुक्तानामेषांप्रतीकारः एवंतेसर्वास्त्राणांप्रयोगंअ भितःसाकल्येनजानंति ॥ ५ ॥ गुरुवत्गुरुष्विव ॥ ६ ॥ शांतिंदोषपरिहारंकर्तुंव्यवहरंतियतंते ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शक्तिसामर्थ्यंनहापयिष्यंतित्याजयिष्यंतिअपितुउद्दीपयिष्यंति ॥ ८ ॥ ९ ॥ उपनिषत्रहस्यविद्या ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिपालयप्रामुहि ॥ १२ ॥ मार्गंनददत् अददत् ॥ १३ ॥ बलंसर्वास्त्ररूपं ॥ १४ ॥
ततःशक्रात् ॥ १५ ॥ दीक्षितःस्वीकृतव्रतः अध्यापयतविद्ययायोजितवान् ॥ १६ ॥ अनुजज्ञेगमनायअनुज्ञातवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिवक्ष्यमाणंअब्रुवन् ॥ २२ ॥ २३ ॥ यत्नं

शक्तिंनहापयिष्यंतितेकालेप्रतिपूजिताः ॥ अद्यचेयंमहीकृत्स्नादुर्योधनवशानुगा ॥ ८ ॥ सग्रामनगरापार्थससागरवनाकरा ॥ भवानेवप्रियोऽस्माकंत्वयिभा
रःसमाहितः ॥ ९ ॥ अत्रकृत्यंप्रपश्यामिप्राप्तकालमरिंदम ॥ कृष्णद्वैपायनात्तातगृहीतोपनिषन्मया ॥ १० ॥ तयाप्रयुक्तयासम्यक्जगत्सर्वंप्रकाशते ॥ तेनत्वं
ब्रह्मणातातसंयुक्तःसुसमाहितः ॥ ११ ॥ देवतानांयथाकालंप्रसादंप्रतिपालय ॥ तपसायोजयात्मानमुग्रेणभरतर्षभ ॥ १२ ॥ धनुष्मान्कवचीखड्गीमुनिःसा
धुव्रतेस्थितः ॥ नकस्यचिद्ददन्मार्गंगच्छतातोत्तरांदिशं ॥ १३ ॥ इंद्रेह्यस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिधनंजय ॥ वृत्राद्भीतैर्बलंदेवैस्तदाशक्रेसमर्पितं ॥ १४ ॥ ता
न्येकस्थानिसर्वाणिततस्त्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ शक्रमेवप्रपद्यस्वसतेऽस्त्राणिप्रदास्यति ॥ १५ ॥ दीक्षितोद्यैवगच्छत्वंद्रष्टुंदेवंपुरंदरं वैशंपायनउवाच एवमु
क्त्वाधर्मराजस्तमध्यापयतप्रभुः ॥ १६ ॥ दीक्षितंविधिनानेनधृतवाक्कायमानसं ॥ अनुजज्ञेतदावीरंभ्राताभ्रातरमग्रजः ॥ १७ ॥ निदेशाद्धर्मराजस्यद्रष्टुकामः
पुरंदरं ॥ धनुर्गांडीवमादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ १८ ॥ कवचीसतलत्राणोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ हुत्वाग्निंब्राह्मणान्निष्कैःस्वस्तिवाच्यमहाभुजः ॥ १९ ॥ प्राति
ष्ठतमहाबाहुःप्रगृहीतशरासनः ॥ वधायधार्त्तराष्ट्राणांनिःश्वस्योर्ध्वमुदीक्ष्यच ॥ २० ॥ तंदृष्ट्वातत्रकौंतेयंप्रगृहीतशरासनं ॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःसिद्धाभूतान्यंतर्हिता
निच ॥ २१ ॥ क्षिप्रमाप्नुहिकौंतेयमनसायद्यदिच्छसि ॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःपार्थमितिकृत्वाजयाशिषः ॥ २२ ॥ संसाधयस्वकौंतेयध्रुवोस्तुविजयस्तव ॥ तंतथा
प्रस्थितंवीरंशालस्कंधोरुमर्जुनं ॥ २३ ॥ मनांस्यादायसर्वेषांकृष्णावचनमब्रवीत् ॥ कृष्णोवाच यत्तेकुंतीमहाबाहोजातस्यैच्छद्धनंजय ॥ २४ ॥ तत्ते
स्तुसर्वंकौंतेययथाचस्वयमिच्छसि ॥ मास्माकंक्षत्रियकुलेजन्मकश्चिदवाप्नुयात् ॥ २५ ॥ ब्राह्मणेभ्योनमोनित्यंयेषांभैक्ष्येणजीविका ॥ इदंमेपरमंदुःखंयःस
पापःसुयोधनः ॥ २६ ॥ दृष्ट्वामांगौरितिप्राहप्रहसन्राजसंसदि ॥ तस्माद्दुःखादिदंदुःखंगरीयइतिमेमतिः ॥ २७ ॥ यत्तत्परिषदोमध्येबह्वयुक्तमभाषत ॥ नूनंते
भ्रातरःसर्वेत्वत्कथाभिःप्रजागरे ॥ २८ ॥ रंस्यंतेवीरकर्माणिकथयंतःपुनःपुनः ॥ नैवनःपार्थभोगेषुनधनेनोतजीविते ॥ २९ ॥

गलंतेतव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गौरितिबहुपुरुषभोग्येत्युपहासः ॥ २७ ॥ अभाषतशत्रुःयत्तस्मात्दुःखात्इदंत्वद्वियोगजमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तवत्वां ॥ ३३ ॥ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठपूजनशीलः ज्येष्ठोपचायीतिपाठेज्येष्ठवृद्धिकरणशीलः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शुष्मिणः बलिनः शुष्ममितिबलनामेतियास्कः

तुष्टिर्बुद्धिर्भवित्रीवात्वयिदीर्घप्रवासिनि ॥ त्वयिनःपार्थसर्वेषांसुखदुःखेसमाहिते ॥ ३० ॥ जीवितंमरणंचैवराज्यमैश्वर्यमेवचं ॥ आपृष्टोमेसिकौंतेयस्वस्ति
प्राप्नुहिभारत ॥ ३१ ॥ बलवद्भिर्विरुद्धंनकार्यमेतत्त्वयानघ ॥ प्रयात्यविघ्नेनैवाशुविजयायमहाबल ॥ नमोधात्रेविधात्रेचस्वस्तिगच्छत्वनामयं ॥ ३२ ॥ ह्रीः
श्रीःकीर्त्तिर्द्युतिःपुष्टिरुमालक्ष्मीःसरस्वती ॥ इमावैतवपांथस्यपालयंतुधनंजय ॥ ३३ ॥ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठस्यभ्रातुर्वचनकारकः ॥ प्रपद्येहंवसून्रुद्रानादित्यान्
समरुद्गणान् ॥ ३४ ॥ विश्वेदेवांस्तथासाध्यान्शांत्यर्थंभरतर्षभ ॥ स्वस्तितेऽस्त्वांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यश्चभारत ॥ ३५ ॥ दिव्येभ्यश्चैवभूतेभ्योयेचान्येपरिपंथि
नः ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्ताशिषःकृष्णाविररामयशस्विनी ॥ ३६ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाभ्रातॄन्धौम्यंचपांडवः ॥ प्रातिष्ठतमहाबाहुःप्रगृह्यरुचिरंध
नुः ॥ ३७ ॥ तस्यमार्गादपाक्रामन्सर्वभूतानिगच्छतः ॥ युक्तस्यैंद्रेणयोगेनपराक्रांतस्यशुष्मिणः ॥ ३८ ॥ सोगच्छत्पर्वतांस्तातततपोधननिषेवितान् ॥ दिव्यं
हैमवतंपुण्यंदेवजुष्टंपरंतपः ॥ ३९ ॥ अगच्छत्पर्वतंपुण्यमेकाह्नैवमहामनाः ॥ मनोजवगतिर्भूत्वायोगयुक्तोयथानिलः ॥ ४० ॥ हिमवंतमतिक्रम्यगंधमादन
मेवच ॥ अत्यक्रामत्सदुर्गाणिदिवारात्रमतंद्रितः ॥ ४१ ॥ इंद्रकीलंसमासाद्यततोऽतिष्ठद्धनंजयः ॥ अंतरिक्षेतिशुश्रावतिष्ठेतिसवचस्तदा ॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वासर्वतो
दृष्टिंचारयामासपांडवः ॥ अथापश्यत्सव्यसाचीवृक्षमूलेतपस्विनं ॥ ४३ ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंपिंगलंजटिलंकृशं ॥ सोब्रवीदर्जुनंतत्रस्थितंदृष्ट्वामहातपाः
॥ ४४ ॥ कस्त्वंतातेहसंप्राप्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ निबद्धासितलत्राणःक्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ४५ ॥ नेहशस्त्रेणकर्त्तव्यंशांतानामेषआलयः ॥ विनीतक्रोधहर्षा
णांब्राह्मणानांतपस्विनां ॥ ४६ ॥ नेहास्तिधनुषाकार्यंनसंग्रामोत्रकर्हिचित् ॥ निक्षिपैतद्धनुस्तातप्राप्तोसिपरमांगतिं ॥ ४७ ॥ ओजसातेजसावीरयथानान्यः
पुमान्क्वचित् ॥ तथाहसन्निवाभीक्ष्णंब्राह्मणोर्जुनमब्रवीत् ॥ नचैनंचालयामासधैर्यात्सुधृतनिश्चयं ॥ ४८ ॥ तमुवाचततःप्रीतःसद्विजःप्रहसन्निव ॥ वरंवृणी
ष्वभद्रंतेशक्रोहमरिसूदन ॥ ४९ ॥ एवमुक्तःसहस्राक्षंप्रत्युवाचधनंजयः ॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वाशूरःकुरुकुलोद्वहः ॥ ५० ॥ ईप्सितोह्येषवैकामोवरंचैनंप्रयच्छ
मे ॥ त्वत्तोद्यभगवन्नस्त्रंकृत्स्नमिच्छामिवेदितुं ॥ ५१ ॥ प्रत्युवाचमहेंद्रस्तंप्रीतात्माप्रहसन्निव ॥ इहप्राप्तस्यकिंकार्यमस्त्रैस्तवधनंजय ॥ ५२ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ विनीतौजितौक्रोधहर्षौयैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कामान्कांम्यंतइतिव्युत्पत्त्याइष्टान्लोकान्भोगान् ॥ ५३ ॥ नलोभान्नपुनःकामादितिनशब्दौवाशब्दार्थौ लोभाद्वाकामाद्वेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ अप्रतियात्यअनिस्तीर्य एतेनज्येष्ठभ्रात्रादिसेवनंऐंद्रपदप्राप्तावपि नोपेक्षणीयमित्युक्तं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा० सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दैन्यहर्षातिवि

कामान्वृणीष्वलोकांस्त्वंप्राप्तोसिपरमांगतिं ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचसहस्राक्षंधनंजयः ॥ ५३ ॥ नलोभान्नपुनःकामान्नदेवत्वंपुनःसुखं ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंकामयेत्रिदशाधिप ॥ ५४ ॥ भ्रातॄंस्तान्विपिनेत्यक्त्वावैरमप्रतियात्यच ॥ अकीर्तिःसर्वलोकेषुगच्छेयंशाश्वतीःसमाः ॥ ५५ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवृत्रहापांडुनंदनं ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचासर्वलोकनमस्कृतः ॥ ५६ ॥ यदाद्रक्ष्यसिभूतेशंत्र्यक्षंशूलधरंशिवं ॥ तदादातास्मितेतातदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ ५७ ॥ क्रियतांदर्शनेयत्नोदेवस्यपरमेष्ठिनः ॥ दर्शनात्तस्यकौंतेयसंसिद्धःस्वर्गमेष्यसि ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वाफाल्गुनंशक्रोजगामादर्शनंपुनः ॥ अर्जुनोप्यथतत्रैवतस्थौयोगसमन्वितः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिइंद्रदर्शनेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ समाप्तंचार्जुनाभिगमनपर्व ॥ अथकैरातपर्व ॥ जनमेजयउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ विस्तरेणकथामेतांयथास्त्राण्युपलब्धवान् ॥ १ ॥ यथाचपुरुषव्याघ्रोदीर्घबाहुर्धनंजयः ॥ वनंप्रविष्टस्तेजस्वीनिर्मनुष्यमभीतवत् ॥ २ ॥ किंचतेनकृतंतत्रवसताब्रह्मवित्तम ॥ कथंचभगवान्स्थाणुर्देवराजश्चतोषितः ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ त्वंहिसर्वज्ञदिव्यंचमानुषंचैववेत्थह ॥ ४ ॥ अत्यद्भुततमंब्रह्मन्रोमहर्षणमर्जुनः ॥ भवेनसहसंग्रामंचकाराप्रतिमंकिल ॥ ५ ॥ पुराप्रहरतांश्रेष्ठःसंग्रामेष्वपराजितः ॥ यच्छ्रुत्वानरसिंहानांदैन्यहर्षातिविस्मयात् ॥ ६ ॥ शूराणामपिपार्थानांहृदयानिचकंपिरे ॥ यद्यच्चकृतवानन्यत्पार्थस्तदखिलंवद ॥ ७ ॥ नह्यस्यनिंदितंजिष्णोःसुसूक्ष्ममपिलक्षये ॥ चरितंतस्यशूरस्यतन्मेसर्वंप्रकीर्तय ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच कथयिष्यामितेतातकथामेतांमहात्मनः ॥ दिव्यांपौरवशार्दूलमहतीमद्भुतोपमां ॥ ९ ॥ गात्रसंस्पर्शसंबद्धांत्र्यंबकेणसहानघ ॥ पार्थस्यदेवदेवेनशृणुसम्यक्समागमं ॥ १० ॥ युधिष्ठिरनियोगात्सजगामामितविक्रमः ॥ शक्रंसुरेश्वरंद्रष्टुंदेवदेवंचशंकरं ॥ ११ ॥ दिव्यंतद्धनुरादायखड्गंचकनकत्सरुं ॥ महाबलोमहाबाहुरर्जुनःकार्यसिद्धये ॥ १२ ॥ दिशंह्युदीचींकौरव्योहिमवच्छिखरंप्रति ॥ ऐंद्रिःस्थिरमनाराजन्सर्वलोकमहारथः ॥ १३ ॥

स्मयात्दैन्यंनाशभयात् हर्षोमहादेवप्रतिभटत्वात् विस्मयःतत्प्रसादेनालौकिकसामर्थ्यलाभात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कनकत्सरुंस्वर्णमुष्टिं ॥ १२ ॥ ऐंद्रिःअर्जुनः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कंटकितंकंटकाक्रांतं॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥१७॥१८॥ वल्गुमधुरं ॥१९॥२०॥ २१॥ २२ ॥ दर्भचीरंतृणमयंवासः निवस्यपरिधाय समुपयुक्तवान् भुक्तवान् ॥ २ ३ ॥ द्विगुणेनषड्रात्रेणअत्ययात्अतिवाहि

त्वरयापरयायुक्तस्तपसेधृतनिश्चयः ॥ वनंकंटकितंघोरमेकएवान्वपद्यत ॥ १४॥ नानापुष्पफलोपेतंनानापक्षिनिषेवितं ॥ नानाम्रृगगणाकीर्णंसिद्धचारण सेवितं॥ १५॥ ततःप्रयातेकौंतेयेवनंमानुषवर्जितं ॥शंखानांपटहानांचशब्दःसमभवद्दिवि ॥ १६॥ पुष्पवर्षंचानुमहन्निपपातमहीतले॥ मेघजालंचविततं छादयामाससर्वतः ॥ १७॥ सोतीत्यवनदुर्गाणिसन्निकर्षेमहागिरेः ॥ शुशुभेहिमवत्पृष्ठेवसमानोर्जुनस्तदा ॥ १८ ॥ तत्रापश्यद्द्रुमान्फुल्लान्विहगैर्वल्गुना दितान्॥ नदीश्चविपुलावर्तावैदूर्यविमलप्रभाः॥ १९॥ हंसकारंडवोद्गीताःसारसाभिरुतास्तथा ॥पुंस्कोकिलरुताश्चैवक्रौंचबर्हिणनादिताः ॥ २०॥ मनोहर वनोपेतास्तस्मिन्नतिरथोर्जुनः॥ पुण्यशीतामलजलाःपश्यन्प्रीतमनाभवत् ॥ २१ ॥ रमणीयेवनोद्देशेरममाणोर्जुनस्तदा ॥ तपस्युग्रेवर्तमानउग्रतेजामहाम नाः॥ २२ ॥ दर्भचीरंनिवस्याथदंडाजिनविभूषितः ॥ शीर्णंचपतितंभूमौपर्णंसमुपयुक्तवान्॥ २३॥ पूर्णेपूर्णेत्रिरात्रेतुमासमेकंफलाशनः ॥ द्विगुणेनहिका लेनद्वितीयंमासमत्ययात्॥ २४॥ तृतीयमपिमासंसपक्षेणाहारमाचरन्॥ चतुर्थेत्वथसंप्राप्तेमासेभरतसत्तमः॥ २५॥ वायुभक्षोमहाबाहुरभवत्पांडुनंदनः॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंबःपदांगुष्ठाग्रधिष्ठितः॥ २६॥ सदोपस्पर्शनाच्चास्यबभूवुरमितौजसः॥ विद्युदंभोरुहनिभाजटास्तस्यमहात्मनः ॥ २७॥ ततोमहर्षयःसर्वेज ग्मुर्देवंपिनाकिनं॥ विवेदयिषवःपार्थतपस्युग्रेसमास्थितं॥ २८॥ तंप्रणम्यमहादेवंशशंसुःपार्थकर्मतत् ॥ एषपार्थोमहातेजाहिमवत्पृष्ठमास्थितः ॥ २९॥उ ग्रेतपसिदुष्पारेस्थितोधूमायन्दिशः ॥ तस्यदेवेशनवयंविद्मःसर्वेचिकीर्षितं ॥ ३० ॥ संतापयतिनःसर्वानसौसाधुनिवार्यतां ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामुनीनां भावितात्मनां॥ ३१ ॥ उमापतिर्भूतपतिर्वाक्यमेतदुवाचह॥ महादेवउवाच नवोविषादःकर्त्तव्यःफाल्गुनंप्रतिसर्वशः ॥ ३२॥ शीघ्रंगच्छतसंहृष्टाय थागतमतंद्रिताः ॥ अहमस्यविजानामिसंकल्पंमनसिस्थितं ॥ ३३॥ नास्यस्वर्गस्पृहाकाचिन्नैश्वर्यस्यतथायुषः॥ यत्तस्यकांक्षितंसर्वंतत्करिष्येऽहमद्यवै॥ ॥ ३४॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वाशर्ववचनमृषयःसत्यवादिनः॥ प्रहृष्टमनसोजग्मुर्यथास्वान्पुनरालयान् ॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप र्वणि कैरातप०मुनिशंकरसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥छ॥ ॥छ॥

तवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ निरालंबोनिराश्रयः ॥२६॥२७॥ २८ ॥ २९॥ धूमायन्धूमवतीरिवकुर्वन् ॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥संकल्पंमनोरथं॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५॥ इत्या०नै०भा०अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भूतैःप्रमथाख्यैःस्वपार्षदैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अर्जुनंहंतुंतर्कयंतंइच्छंतं क्रोधेनदीप्यमानमिव ॥ ८ ॥ ९ ॥ नेतानेष्यामि ॥ १० ॥ ११ ॥ इंद्रकीलःमाहेंद्रमणिमयः

वैशंपायनउवाच गतेषुतेषुसर्वेषुतपस्विषुमहात्मसु ॥ पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरोहरः ॥ १ ॥ कैरातंवेषमास्थायकांचनद्रुमसन्निभं ॥ विभ्राजमानो
विपुलोगिरिर्मेरुरिवापरः ॥ २ ॥ श्रीमद्धनुरुपादायशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ निष्पपातमहावेगोदहनोदेहवानिव ॥ ३ ॥ देव्यासहोमयाश्रीमान्समानव्रतवे
षया ॥ नानावेषधरैर्हृष्टैर्भूतैरनुगतस्तदा ॥ ४ ॥ किरातवेषसंछन्नःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः ॥ अशोभततदाराजन्सदेशोतीवभारत ॥ ५ ॥ क्षणेनतद्वनंसर्वंनिः
शब्दमभवत्तदा ॥ नादःप्रस्रवणानांचपक्षिणांचाप्युपारमत् ॥ ६ ॥ ससन्निकर्षमागम्यपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ मूकंनामदनोःपुत्रंददर्शाद्भुतदर्शनं ॥ ७ ॥ वा
राहंरूपमास्थायतर्कयंतमिवार्जुनं ॥ हंतुंपरंदीप्यमानंतमुवाचाथफाल्गुनः ॥ ८ ॥ गांडीवंधनुरादायशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ सज्यंधनुर्वरंकृत्वाज्याघोषे
णनिनादयन् ॥ ९ ॥ यन्मांप्रार्थयसेहंतुमनागसमिहागतं ॥ तस्मात्त्वांपूर्वमेवाहंनेताऽद्ययमसादनं ॥ १० ॥ दृष्ट्वातंप्रहरिष्यंतंफाल्गुनंदृढधन्विनं ॥ किरातरूपीसह
सावारयामासशंकरः ॥ ११ ॥ मयैषप्रार्थितःपूर्वमिंद्रकीलसमप्रभः ॥ अनादृत्यचतद्वाक्यंप्रजहाराथफाल्गुनः ॥ १२ ॥ किरातश्चसमंतस्मिन्नेकलक्ष्येमहाद्यु
तिः ॥ प्रमुमोचाशनिप्रख्यंशरमग्निशिखोपमं ॥ १३ ॥ तौमुक्तौसायकौताभ्यांसमंतत्रनिपेततुः ॥ मूकस्यगात्रेविस्तीर्णेशैलसंहननेतदा ॥ १४ ॥ यथाशनेर्वि
निर्घोषोवज्रस्येवचपर्वते ॥ तथातयोःसन्निपातःशरयोरभवत्तदा ॥ १५ ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्दीप्तास्यैःपन्नगैरिव ॥ ममाररक्षसंरूपंभूयःकृत्वाविभीषणं ॥
॥ १६ ॥ सददर्शततोजिष्णुःपुरुषंकांचनप्रभं ॥ किरातवेषसंछन्नंस्त्रीसहायममित्रहा ॥ १७ ॥ तमब्रवीत्प्रीतमनाःकौंतेयःप्रहसन्निव ॥ कोभवानटतेशून्येवनेस्त्री
गणसंवृतः ॥ १८ ॥ नत्वमस्मिन्वनेघोरेबिभेषिकनकप्रभ ॥ किमर्थंचत्वयाविद्धोवराहोमत्परिग्रहः ॥ १९ ॥ मयाभिपन्नःपूर्वंहिराक्षसोऽयमिहागतः ॥ का
मात्परिभवाद्वापिनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ २० ॥ नत्वेषमृगयाधर्मोयस्त्वयाद्यकृतोमयि ॥ तेनत्वांभ्रंशयिष्यामिजीवितात्पर्वताश्रयं ॥ २१ ॥ इत्युक्तःपांडवेयेन
किरातःप्रहसन्निव ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचापांडवंसव्यसाचिनं ॥ २२ ॥

पर्वतः ॥ १२ ॥ समंएककालं ॥ १३ ॥ शैलसंहननेशैलवद्दृढे ॥ १४ ॥ अशनिर्मेघजंवज्रं वज्रंइंद्रप्रहरणं संनिपातोयोगः ॥ १५ ॥ सदानवः राक्षसमिव ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिपन्नः
परिगृहीतः कामात् यदृच्छातः परिभवात्ममाभिभवाय ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मत्कृतेमन्निमित्तं वनमंतिकात्वनस्यसमीपे ॥ २३ ॥ प्ररोचितःस्वीकृतः ॥ २४॥२५॥ पावकिःस्वामिकार्त्तिकेयः॥२६॥२७॥२८॥२९॥ दोषान्मृगयाधर्मातिक्रमरूपान् ॥ ३०॥ स्थिरःसन्भवस्वप्रामुहि

नमत्कृतेत्वयावीरभीःकार्यावनमंतिकात्॥ इयंभूमिःसदास्माकमुचितावसतांवने॥ २३॥ त्वयातुदुष्करःकस्मादिहवासःप्ररोचितः॥ वयंतुबहुसत्वेऽस्मिन्
निवसामस्तपोधन॥ २४॥ भवांस्तुकृष्णवर्त्माभःसुकुमारःसुखोचितः॥ कथंशून्यमिमंदेशमेकाकीविचरिष्यति॥ २५॥ अर्जुनउवाच गांडीवमाश्र
यंकृत्वानाराचांश्चाग्निसन्निभान्॥ निवसामिमहारण्येद्वितीयइवपावकिः॥ २६॥ एषचापिमयाजंतुर्मृगरूपंसमाश्रितः॥ राक्षसोनिहतोघोरोहंतुंमामिहचा
गतः॥ २७॥ किरातउवाच मयैषधन्वनिर्मुक्तैस्ताडितःपूर्वमेवहि॥ बाणैरभिहतःशेतेनीतश्चयमसादनं॥ २८॥ ममैषलक्ष्यभूतोहिममपूर्वपरिग्रहः॥
ममैवचप्रहारेणजीविताद्व्यपरोपितः॥ २९॥ दोषान्स्वान्नार्हसेऽन्यस्मैवक्तुंस्वबलदर्पितः॥ अवलिप्तोसिमंदात्मन्नमेजीवन्विमोक्ष्यसे॥ ३०॥ स्थिरोभवस्वमो
क्ष्यामिसायकानशनीनिव॥ घटस्वपरयाशक्त्यामुंचत्वमपिसायकान्॥ ३१॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकिरातस्यार्जुनस्तदा॥ रोषमाहारयामासताडयामासचेषु
भिः॥ ३२॥ ततोहृष्टेनमनसाप्रतिजग्राहसायकान्॥ भूयोभूयइतिप्राहमंदमंदेत्युवाचह॥ ३३॥ प्रहरस्वशरानेतान्नाराचान्मर्मभेदिनः॥ इत्युक्तोबाणवर्षंस
मुमोचसहसार्जुनः॥ ३४॥ ततस्तौतत्रसंरब्धौराजमानौमुहुर्मुहुः॥ शरैराशीविषाकारैस्ततक्षातेपरस्परं॥ ३५॥ ततोर्जुनःशरवर्षंकिरातेसमवासृजत्॥ त
त्प्रसन्नेनमनसाप्रतिजग्राहशंकरः॥ ३६॥ मुहूर्त्तंशरवर्षंतत्प्रतिगृह्यपिनाकधृक्॥ अक्षतेनशरीरेणतस्थौगिरिरिवाचलः॥ ३७॥ सदृष्ट्वाबाणवर्षंतुमोघीभू
तंधनंजयः॥ परमंविस्मयंचक्रेसाधुसाध्विितिचाब्रवीत्॥ ३८॥ अहोयंसुकुमारांगोहिमवच्छिखराश्रयः॥ गांडीवमुक्तान्नाराचान्प्रतिगृह्णात्यविह्वलः॥ ३९॥
कोयंदेवोभवेत्साक्षाद्रुद्रोयक्षःसुरोऽसुरः॥ विद्यतेहिगिरिश्रेष्ठेत्रिदशानांसमागमः॥ ४०॥ नहिमद्बाणजालानामुत्सृष्टानांसहस्रशः॥ शक्तोन्यःसहितुंवेगमृ
तेदेवंपिनाकिनं॥ ४१॥ देवोवायदिवायक्षोरुद्रादन्योव्यवस्थितः॥ अहमेनंशरैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनं॥ ४२॥ ततोहृष्टमनाजिष्णुर्नाराचान्मर्मभेदिनः॥
व्यसृजत्शतधाराजन्मयूखानिवभास्करः॥ ४३॥ तान्प्रसन्नेनमनसाभगवान्लोकभावनः॥ शूलपाणिःप्रत्यगृह्णात्शिलावर्षमिवाचलः॥ ४४॥ क्षणेन
क्षीणबाणोथसंवृत्तःफाल्गुनस्तदा॥ भीश्चैनमाविशत्तीव्रातंदृष्ट्वाशरसंक्षयं॥ ४५॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नाराचान्शरजातिभेदान् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अहोयमितिसंधिरार्षः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सहितुंसोढुं ऋतेविना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संप्रयुद्धः सम्यक्प्रयुद्धं प्रहृतं प्रहारो यस्य सः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ असक्तं अकुंठितं ॥ ५२ ॥ पफाल विशीर्णः॥ ५३ ॥ ५४ ॥ धूमं क्रोधावेशेन ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

चिंतयामासजिष्णुस्तुभगवंतंहुताशनं ॥ पुरस्ताद्क्षयौदत्तौतूणौयेनास्यखांडवे ॥ ४६ ॥ किंनुमोक्ष्यामिधनुषायन्मेबाणाःक्षयंगताः ॥ अयंचपुरुषःकोपि बाणान्ग्रसतिसर्वशः॥ ४७॥ हत्वाचैनंधनुष्कोट्याशूलाग्रेणेवकुंजरं॥ नयामिदंडधारस्ययमस्यसदनंप्रति ॥ ४८॥ प्रगृह्याथधनुष्कोट्याज्यापाशेनावकृष्य च॥ मुष्टिभिश्चापिहतवान्वज्रकल्पैर्महाद्युतिः ॥ ४९॥ संप्रयुद्धोधनुष्कोट्याकौंतेयःपरवीरहा॥ तदप्यस्यधनुर्दिव्यंजग्राहगिरिगोचरः॥ ५०॥ ततोर्जुनोग्रस्तध नुःखड्गपाणिरतिष्ठत॥ युद्धस्यांतमभीप्सन्वैवेगेनाभिजगामतं॥ ५१ ॥ तस्यमूर्ध्निशितंखड्गमसक्तंपर्वतेष्वपि ॥ मुमोचभुजवीर्येणविक्रम्यकुरुनंदनः ॥ ५२॥ तस्यमूर्धानमासाद्यपफालासिवरोहिसः॥ ततोवृक्षैःशिलाभिश्चयोधयामासफाल्गुनः ॥ ५३ ॥ तदावृक्षान्महाकायःप्रत्यगृह्णादथोशिलाः॥ किरातरूपीभ गवांस्ततःपार्थोमहाबलः॥ ५४॥ मुष्टिभिर्वज्रसंकाशैर्धूममुत्पादयन्मुखे ॥ प्रजहारदुराधर्षेकिरातसमरूपिणि ॥ ५५ ॥ ततःशक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदारु णैः॥ किरातरूपीभगवानर्दयामासफाल्गुनं॥ ५६॥ ततश्चटचटाशब्दःसुघोरःसमपद्यत ॥ पांडवस्यचमुष्टीनांकिरातस्यचयुध्यतः ॥ ५७॥ सुमुहूर्तंतुतद्युद्ध मभवद्लोमहर्षणं॥ भुजप्रहारसंयुक्तंवृत्रवासवयोरिव ॥ ५८॥ जघानाथततोजिष्णुःकिरातमुरसाबली॥ पांडवंचविचेष्टंतंकिरातोप्यहनद्बली॥ ५९॥ तयोर्भु जविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा॥ समजायतगात्रेषुपावकोंगारधूमवान् ॥ ६०॥ ततएनंमहादेवःपीड्यगात्रैःसुपीडितं॥ तेजसाव्यक्रमद्रोषाच्चेतस्तस्यविमो हयन्॥ ६१॥ ततोभिपीडितैर्गात्रैःपिंडीकृतइवाबभौ॥ फाल्गुनोगात्रसंरुद्धोदेवदेवेनभारत॥ ६२॥ निरुच्छ्वासोभवच्चैवसन्निरुद्धोमहात्मना॥ पपातभूम्यांनि श्चेष्टोगतसत्वइवाभवत्॥ ६३॥ समुहूर्तंतथाभूत्वासचेताःपुनरुत्थितः ॥ रुधिरेणाप्लुतांगस्तुपांडवोभृशदुःखितः ॥ ६४॥ शरण्यंशरणंगत्वाभगवंतंपिनाकि नं॥ मृन्मयंस्थंडिलंकृत्वामाल्येनापूजयद्भवं॥ ६५ ॥ तच्चमाल्यंतदापार्थःकिरातशिरसिस्थितं॥ अपश्यत्पांडवश्रेष्ठोहर्षेणप्रकृतिंगतः॥ ६६॥ पपातपादयोस्त स्यततःप्रीतोभवद्भवः॥ उवाचचैनंवचसामेघगंभीरगीर्हरः॥ जातविस्मयमालोक्यततःक्षीणांगसंहतिं ॥ ६७॥ भवउवाच भोभोफाल्गुनतुष्टोस्मिक र्मणाऽप्रतिमेनते॥ शौर्येणानेनधृत्याचक्षत्रियोनास्तितेसमः॥ ६८॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ पीड्य निपीड्य ॥ ६१ ॥ गात्रेषु संरुद्धः श्वलनहीनः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ प्रकृतिं स्वास्थ्यं ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६९ ॥ चक्षुः दिव्यज्ञानं ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ कपर्दिन्नित्यादिनामानि शिवसहस्रनामव्याख्यायांव्याख्यास्यंते ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ मीढुषेवर्षकाय ॥ ७७ ॥ मार्जालीयायकिरातायशुद्धदेहायवा मार्जा

समंतेजश्ववीर्यंचममाद्यतवचानघ ॥ प्रीतस्तेहंमहाबाहोपश्यमांभरतर्षभ ॥ ६९ ॥ ददामितेविशालाक्षचक्षुःपूर्वऋषिर्भवान् ॥ विजेष्यसिरणेशत्रूनपिसर्वान्
॥ ४७ ॥ दिवौकसः ॥ ७० ॥ प्रीत्याचतेहंदास्यामियदस्त्रमनिवारितं ॥ त्वंहिशक्तोमदीयंतदस्त्रंधारयितुंक्षणात् ॥ ७१ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदेवंमहादेवंगिरिशंशूल
पाणिनं ॥ ददर्शफाल्गुनस्तत्रसहदेव्यामहाद्युतिं ॥ ७२ ॥ सजानुभ्यांमहींगत्वाशिरसाप्रणिपत्यच ॥ प्रसादयामासहरंपार्थःपरपुरंजयः ॥ ७३ ॥ अर्जुनउ
वाच कपर्दिन्सर्वदेवेशभगनेत्रनिपातन ॥ देवदेवमहादेवनीलग्रीवजटाधर ॥ ७४ ॥ कारणानांचपरमंजानेत्वांत्र्यंबकंविभुं ॥ देवानांचगतिंदेवंत्वत्प्रसूत
मिदंजगत् ॥ ७५ ॥ अजेयस्त्वंत्रिभिर्लोकैःसदेवासुरमानुषैः ॥ शिवायविष्णुरूपायविष्णवेशिवरूपिणे ॥ ७६ ॥ दक्षयज्ञविनाशायहरिरुद्रायवैनमः ॥ लला
टाक्षायशर्वायमीढुषेशूलपाणये ॥ ७७ ॥ पिनाकगोप्त्रेसूर्यायमार्जालीयायवेधसे ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वभूतमहेश्वर ॥ ७८ ॥ गणेशंजगतःशंभुंलोककार
णकारणं ॥ प्रधानपुरुषातीतंपरंसूक्ष्मतरंहरं ॥ ७९ ॥ व्यतिक्रमंमेभगवन्क्षंतुमर्हसिशंकर ॥ भगवन्दर्शनाकांक्षीप्राप्तोस्मीमंमहागिरिं ॥ ८० ॥ दयितंतवदेवेश
तापसालयमुत्तमं ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वलोकनमस्कृतं ॥ ८१ ॥ नमेस्यादपराधोयंमहादेवातिसाहसात् ॥ कृतोमयायमज्ञानाद्विमर्दोयस्त्वयासह ॥ शरणं
प्रतिपन्नायतत्क्षमस्वाद्यशंकर ॥ ८२ ॥ वैशंपायनउवाच तमुवाचमहातेजाःप्रहस्यवृषभध्वजः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुंक्षांतमित्येवफाल्गुनं ॥ ८३ ॥ परि
ष्वज्यचबाहुभ्यांप्रीतात्माभगवान्हरः ॥ पुनःपार्थंसांत्वपूर्वमुवाचवृषभध्वजः ॥ ८४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरातपर्वणिमहादेवस्तवेएकोनच
त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ देवदेवउवाच नरस्त्वंपूर्वदेहेवैनारायणसहायवान् ॥ बदर्यांतप्तवानुग्रंतपोवर्षायुतान्बहून् ॥ १ ॥ त्वयिवा
परमंतेजोविष्णौवापुरुषोत्तमे ॥ युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतेजसाधार्यतेजगत् ॥ २ ॥ शक्राभिषेकेसुमहद्धनुर्जलदनिःस्वनं ॥ प्रगृह्यदानवाःशस्तास्त्वयाकृष्णेन
चप्रभो ॥ ३ ॥ तदेतदेवगांडीवंतवपार्थकरोचितं ॥ मायामास्थाययद्ग्रस्तंमयापुरुषसत्तम ॥ ४ ॥ तूणौचाप्यक्षयौभूयस्तवपार्थयथोचितौ ॥ भविष्यतिशरीरंच ॥४७॥
नीरुजंकुरुनंदन ॥ ५ ॥ प्रीतिमानस्मितेपार्थभवान्सत्यपराक्रमः ॥ गृहाणवरमस्मत्तःकांक्षितंपुरुषोत्तम ॥ ६ ॥

लीयःस्मृतःशूद्रेबिडालेकायशोधनेइतिविश्वः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ इत्या० नै० भा० एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४ ॥ नरस्त्वमिति ॥ १ ॥ २ ॥ शस्ताःमारिताः ॥ ३ ॥ त्वयापुरुषइतिपाठेसमंइत्यध्याहारः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्वत्प्रधानंत्वमेवश्रेष्ठोयस्मिन्क्षत्रे ॥ ७ ॥ कामंवरं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विनिर्वृत्तः विशेषेणकृतकृत्यः ॥ १४ ॥ संहारेनिवर्त्तने ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मनसासंकल्पमा

नत्वयापुरुषःकश्चित्पुमान्मर्त्येषुमानद ॥ दिविवावर्त्ततेक्षत्रंत्वत्प्रधानमरिंदम ॥ ७॥ अर्जुनउवाच भगवन्ददासिचेन्मह्यंकामंप्रीत्यावृषध्वज॥ काम
येदिव्यमस्त्रंतद्घोरंपाशुपतंप्रभो ॥८॥ यत्तद्ब्रह्मशिरोनामरौद्रंभीमपराक्रमं ॥ युगांतेदारुणेप्राप्तेकृत्स्नंसंहरतेजगत् ॥९॥ कर्णभीष्मकृपद्रोणैर्भवितातुमहाहवः॥
त्वत्प्रसादान्महादेवजयेयंतान्यथायुधि ॥ १० ॥ दहेयंयेनसंग्रामेदानवान्राक्षसांस्तथा ॥ भूतानिचपिशाचांश्चगंधर्वानथपन्नगान्॥ ११ ॥ यस्मिन्शूलसह
स्राणिगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ शराश्चाशीविषाकाराःसंभवंत्यनुमंत्रिते ॥ १२ ॥ युध्येयंयेनभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच ॥ सूतपुत्रेणचरणेनित्यंकटुकभाषिणा ॥
॥ १३ ॥ एषमेप्रथमःकामोभगवन्भगनेत्रहन्॥ त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तःसमर्थःस्यामहंयथा ॥ १४ ॥ भवउवाच ददामितेस्त्रंदयितमहंपाशुपतंविभो ॥ स
मर्थोधारणेमोक्षेसंहारेचासिपांडव ॥ १५ ॥ नैतद्वेदमहेंद्रोपिनयमोनचयक्षराट्॥ वरुणोप्यथवावायुःकुतोवेत्स्यंतिमानवाः ॥ १६॥ नत्वेतत्सहसापार्थमो
क्तव्यंपुरुषेक्वचित् ॥ जगद्विनाशयेत्सर्वमल्पतेजसिपातितं ॥ १७॥ अवध्योनामनास्यत्रत्रैलोक्येसचराचरे ॥ मनसाचक्षुषावाचाधनुषाचनिपातयेत् ॥
॥ १८॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वात्वरितःपार्थःशुचिर्भूत्वासमाहितः॥ उपसंगम्यविश्वेशमधीष्वेत्यथसोब्रवीत् ॥ १९॥ ततस्त्वध्यापयामाससरहस्य
निवर्त्तनं ॥ तदस्त्रंपांडवश्रेष्ठंमूर्त्तिमंतमिवांतकं ॥ २० ॥ उपतस्थेचतत्पार्थंयथात्र्यक्षमुमापतिं ॥ प्रतिजग्राहतच्चापिप्रीतिमानर्जुनस्तदा ॥ २१ ॥ ततश्चचालपृ
थिवीसपर्वतवनद्रुमा॥ ससागरवनोद्देशासग्रामनगराकरा ॥ २२॥ शंखदुंदुभिघोषाश्चभेरीणांचसहस्रशः॥ तस्मिन्मुहूर्त्तेसंप्राप्तेनिर्घाताश्चापतन्मुहुः॥ २३॥
अथास्त्रंजाज्वलद्घोरंपांडवस्यामितौजसः ॥ मूर्त्तिमद्वैस्थितंपार्श्वेददृशुर्देवदानवाः॥ २४ ॥ स्पृष्टस्यत्र्यंबकेणाथफाल्गुनस्यामितौजसः ॥ यत्किंचिदशुभंदेहेत
त्सर्वंनाशमीयिवत् ॥ २५॥ स्वर्गंगच्छेत्यनुज्ञातस्त्र्यंबकेणतदार्जुनः॥ प्रणम्यशिरसाराजन्प्रांजलिर्देवमैक्षत ॥ २६॥ ततःप्रभुस्त्रिदिवनिवासिनांवशीमहाम
तिर्गिरिशउमापतिःशिवः॥ धनुर्महद्दितिजपिशाचसूदनंददौभवःपुरुषवरायगांडिवं ॥ २७॥

त्रेणनिपातयेत्शत्रुं धनुषेतिबाणप्रयोगेण ॥ १८ ॥ अधीष्वअध्यापय ॥ १९ ॥ २० ॥ उपतस्थे कर्मव्यतिहारेतङ् पार्थःअस्त्रंप्रत्युपनतएवमस्त्रंपार्थंप्रतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ निर्घाताउत्पाताः॥ २३॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वशीवशइच्छातद्वान् तज्जयीत्यर्थः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्येति अस्तंस्वस्थानं अदर्शनंच ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परंअत्यंतंकृतार्थंकृत

ततःशुभ्रंगिरिवरमीश्वरस्तदासहोमयासिततटसानुकंदरं॥ विहायतंपतगमहर्षिसेवितंजगामखंपुरुषवरस्यपश्यतः॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिकैरा० शिवप्रस्थानेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तस्यसंपश्यतस्त्वेवपिनाकीवृषभध्वजः॥ जगामादर्शनंभानु
र्लोकस्येवास्तमीयिवान्॥ १ ॥ ततोर्जुनःपरंचक्रेविस्मयंपरवीरहा॥ मयासाक्षान्महादेवोदृष्टइत्येवभारत॥ २ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियन्मयात्र्यंबकोहरः॥
पिनाकीवरदोरूपीदृष्टःस्पृष्टश्चपाणिना॥ ३॥ कृतार्थंचावगच्छामिपरमात्मानमाहवे ॥ शत्रूंश्चविजितान्सर्वान्निर्वृत्तंचप्रयोजनं॥ ४॥ इत्येवंचिंतयानस्य
पार्थस्यामिततेजसः॥ ततोवैदूर्यवर्णाभोभासयन्सर्वतोदिशः॥ यादोगणवृतःश्रीमानाजगामजलेश्वरः॥ ५॥ नागैर्नदैर्नदीभिश्चदैत्यैःसाध्यैश्चदैवतैः॥ वरु
णोयादसांभर्त्तावशीतंदेशमागमत्॥ ६॥ अथजांबूनदवपुर्विमानेनमहार्चिषा॥ कुबेरःसमनुप्राप्तोयक्षैरनुगतःप्रभुः॥ ७॥ विद्योतयन्निवाकाशमद्भुतोपम
दर्शनः॥ धनानामीश्वरःश्रीमानर्जुनंद्रष्टुमागतः॥ ८॥ तथालोकांतकृच्छ्रीमान्यमःसाक्षात्प्रतापवान्॥ मर्त्यमूर्त्तिधरैःसार्धंपितृभिर्लोकभावनैः॥ ९ ॥ दंड
पाणिरचिंत्यात्मासर्वभूतविनाशकृत्॥ वैवस्वतोधर्मराजोविमानेनावभासयन्॥ १०॥ त्रीन्लोकानुगुह्यकांश्चैवगंधर्वांश्चसपन्नगान्॥ द्वितीयइवमार्त्तंडोयु
गांतेसमुपस्थिते॥ ११ ॥ तेभानुमंतिचित्राणिशिखराणिमहागिरेः॥ समास्थायार्जुनंतत्रददृशुस्तपसान्वितं॥ १२॥ ततोमुहूर्त्ताद्भगवानैरावतशिरोगतः॥
आजगामसहेंद्राण्याशक्रःसुरगणैर्वृतः॥ १३॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि॥ शुशुभेतारकाराजःसितमभ्रमिवस्थितः॥ १४॥ संस्तूयमानोगंधर्वै
र्ऋषिभिश्चतपोधनैः॥ शृंगंगिरेःसमासाद्यतस्थौसूर्यइवोदितः॥ १५॥ अथमेघस्वनोधीमान्व्याजहारशुभांगिरं॥ यमःपरमधर्मज्ञोदक्षिणांदिशमास्थितः
॥ १६॥ अर्जुनार्जुनपश्यास्मान्लोकपालान्समागतान्॥ दृष्टिंतेवितरामोद्यभवानर्हतिदर्शनं॥ १७॥ पूर्वर्षिरमितात्मात्वंनरोनाममहाबलः॥ नियोगाद्ब्रह्मण
स्तातमर्त्यतांसमुपागतः॥ १८॥ त्वयाचवसुसंभूतोमहावीर्यःपितामहः॥ भीष्मःपरमधर्मात्मासंसाध्यश्चरणेनघ॥ १९॥

कृत्यं निर्वृत्तंनिष्पन्नं ॥ ४ ॥ वैदूर्यरत्नविशेषः यादांसिजलजंतवस्तेषांगणः ॥ ५ ॥ नागैःसर्पैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भानुमंतिदीप्तिमंति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
वितरामः यच्छामः ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसाध्यःजेतव्यः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ ममपितुः सूर्यस्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मृधेसंग्रामे ॥ २४ ॥ लघ्वीभारशून्या ॥ २५ ॥ सोपचारंसेतिकर्त्तव्यताकं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ संयतानिवद्धानि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

क्षत्रंचाग्निसमस्पर्शंभारद्वाजेनरक्षितं॥ दानवाश्चमहावीर्यायेमनुष्यत्वमागताः ॥ २० ॥ निवातकवचाश्चैवदानवाःकुरुनंदन ॥ पितुर्ममांशोदेवस्यसर्वलो
कप्रतापिनः॥ २१ ॥ कर्णश्चसुमहावीर्यस्त्वयावध्योधनंजय॥ अंशाश्चक्षितिसंप्राप्तादेवदानवरक्षसां ॥ २२ ॥ त्वयानिपातितायुद्धेस्वकर्मफलनिर्जितां॥ ग
तिंप्राप्स्यंतिकौंतेययथास्वामरिकर्षण॥ २३ ॥ अक्षयातवकीर्तिश्चलोकेस्थास्यतिफाल्गुन॥ त्वयासाक्षान्महादेवस्तोषितोहिमहामृधे॥ २४ ॥ लघ्वीवसुमती
चापिकर्त्तव्याविष्णुनासह॥ गृहाणास्त्रंमहाबाहोदंडमप्रतिवारणं॥ अनेनास्त्रेणसुमहत्त्वंहिकर्मकरिष्यसि॥ २५॥ वैशंपायनउवाच प्रतिजग्राहतत्पार्थो
विधिवत्कुरुनंदनः॥ समंत्रंसोपचारंचसमोक्षविनिवर्त्तनं॥ २६॥ ततोजलधरश्यामोवरुणोयादसांपतिः॥ पश्चिमांदिशमास्थायगिरमुच्चारयन्प्रभुः॥ २७॥
पार्थक्षत्रियमुख्यस्त्वंक्षत्रधर्मेव्यवस्थितः ॥ पश्यमांपृथुताम्राक्षवरुणोस्मिजलेश्वरः ॥ २८॥ मयासमुद्यतान्पाशान्वारुणाननिवारितान् ॥ प्रतिगृह्णीष्वकौं
तेयसरहस्यनिवर्तनान् ॥ २९ ॥ एभिस्तदामयावीरसंग्रामेतारकामये ॥ दैतेयानांसहस्राणिसंयतानिमहात्मनां ॥ ३० ॥ तस्मादिमान्महासत्वमत्प्रसादसमु
त्थितान् ॥ गृहाणनहितेमुच्येदंतकोप्याततायिनः॥ ३१ ॥ अनेनत्वंयदास्त्रेणसंग्रामेविचरिष्यसि॥ तदानिःक्षत्रियाभूमिर्भविष्यतिनसंशयः॥ ३२॥ वैशं
पायनउवाच ततःकैलासनिलयोधनाध्यक्षोभ्यभाषत ॥ दत्तेष्वस्त्रेषुदिव्येषुवरुणेनयमेनच ॥ ३३॥ प्रीतोहमपितेप्राज्ञपांडवेयमहाबल ॥ त्वयासहसमा
गम्यअजितेनतथैवच॥ ३४ ॥ सव्यसाचिन्महाबाहोपूर्वदेवसनातन॥ सहास्माभिर्भवान्श्रांतःपुराकल्पेषुनित्यशः ॥ ३५॥ दर्शनात्तेत्विदंदिव्यंप्रदिशामिन
रर्षभ॥ अमनुष्यान्महाबाहोदुर्जयानपिजेष्यसि॥ ३६ ॥ मत्तश्चैवभवानाशुगृह्णात्वस्त्रमनुत्तमं ॥ अनेनत्वमनीकानिधार्त्तराष्ट्रस्यधक्ष्यसि ॥ ३७ ॥ तदिदंप्र
तिगृह्णीष्वअंतर्धानंप्रियंमम॥ ओजस्तेजोद्युतिकरंप्रस्वापनमरातिनुत् ॥ ३८ ॥ महात्मनाशंकरेणत्रिपुरंनिहतंयदा ॥ तदैतदस्त्रंनिर्मुक्तंयेनदग्धामहासुराः॥
॥ ३९ ॥ त्वदर्थमुद्यतंचेदंमयासत्यपराक्रम॥ त्वमर्होधारणेचास्यमेरुप्रतिमगौरव॥ ४० ॥ ततोर्जुनोमहाबाहुर्विधिवत्कुरुनंदनः ॥ कौबेरमधिजग्राहदिव्यम
स्त्रंमहाबलः॥ ४१ ॥ ततोब्रवीद्देवराजःपार्थमक्लिष्टकारिणं॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचामेघदुंदुभिनिःस्वनः॥ ४२॥

॥ ३३ ॥ अजितेनकृष्णेनयथातथैवप्रीतोस्मि ॥ ३४ ॥ पूर्वदेवनर नारायणसख ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उद्यतंउपस्थितं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देवगतिंदेवानांपरायणत्वं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आगंताआयास्यति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
गतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ पाटयन्निवद्विधाकुर्वन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तुलागुडाःभांडगोलकाः भांडानितुनालबंदूखइत्यादिम्लेच्छभाषयाप्रसिद्धानिआग्नेयौषधबलेनपाषाणगोलकादिनिक्षेपपात्राणि वायुस्फोटाः

॥४१॥ कुंतीमातर्महाबाहोत्वमीशानःपुरातनः ॥ परांसिद्धिमनुप्राप्तःसाक्षाद्देवगतिंगतः ॥ ४३ ॥ देवकार्यंतुसुमहत्त्वयाकार्यमरिंदम ॥ आरोढव्यस्त्वयास्वर्गःसज्जी ३
भवमहाद्युते ॥ ४४ ॥ रथोमातलिसंयुक्तआगंतात्वत्कृतेमहीं ॥ तत्रतेहंप्रदास्यामिदिव्यान्यस्त्राणिकौरव ॥ ४५ ॥ तान्दृष्ट्वालोकपालांस्तुसमेतान्गिरिमूर्धनि ॥
जगामविस्मयंधीमान्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ४६ ॥ ततोर्जुनोमहातेजालोकपालान्समागतान् ॥ पूजयामासविधिवद्वाग्भिरद्भिःफलैरपि ॥ ४७ ॥ ततःप्रतिययु
र्देवाःप्रतिमान्यधनंजयं ॥ यथागतेनविबुधाःसर्वेकाममनोजवाः ॥ ४८ ॥ ततोर्जुनोमुदंलेभेलब्धास्त्रःपुरुषर्षभः ॥ कृतार्थमथचात्मानंसमेनेपूर्णमानसं ॥ ४९ ॥
इ० म० आ० कै० देवप्रस्थानेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ कैरातपर्वसमाप्तं ॥ अथेंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ वैशंपायनउवाच गतेषुलोकपालेषुपा
र्थःशत्रुनिबर्हणः ॥ चिंतयामासराजेंद्रदेवराजरथंप्रति ॥ १ ॥ ततश्चिंतयमानस्यगुडाकेशस्यधीमतः ॥ रथोमातलिसंयुक्तआजगाममहाप्रभः ॥ २ ॥ नभोविति
मिरंकुर्वन्जलदान्पाटयन्निव ॥ दिशःसंपूरयन्नादैर्महामेघरवोपमैः ॥ ३ ॥ असयःशक्तयोभीमागदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ दिव्यप्रभावाःप्रासाश्चविद्युतश्चमहा
प्रभाः ॥ ४ ॥ तथैवाशनयश्चैवचक्रयुक्तास्तुलागुडाः ॥ वायुस्फोटाःसनिर्घातामहामेघस्वनास्तथा ॥ ५ ॥ तत्रनागामहाकायाज्वलितास्याःसुदारुणाः ॥ सिता
भ्रकूटप्रतिमाःसंहताश्चतथोपलाः ॥ ६ ॥ दशवाजिसहस्राणिहरीणांवातरंहसां ॥ वहंतियंनेत्रमुषंदिव्यंमायामयंरथं ॥ ७ ॥ तत्रापश्यन्महानीलंवैजयंतंमहाप्रभं ॥
ध्वजमिंदीवरश्यामंवंशंकनकभूषणं ॥ ८ ॥ तस्मिन्रथेस्थितंसूतंतप्तहेमविभूषितं ॥ दृष्ट्वापार्थोमहाबाहुर्देवमेवान्वतर्कयत् ॥ ९ ॥ तथातर्कयतस्तस्यफाल्गुन
स्याथमातलिः ॥ सन्नतःप्रस्थितोभूत्वावाक्यमर्जुनमब्रवीत् ॥ १० ॥ मातलिरुवाच भोभोशक्रात्मजश्रीमान्शक्रस्त्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ आरोहतुभवा
न्शीघ्रंरथमिंद्रस्यसंमतं ॥ ११ ॥ आहमाममरश्रेष्ठःपितातवशतक्रतुः ॥ कुंतीसुतमिहप्राप्तंपश्यंतुत्रिदशालयाः ॥ १२ ॥ ॥४१॥

वेगवशाद्वायुंजनयंतः सनिर्घाताअशनिध्वनियुक्ताश्चमहामेघस्वनाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वक्केशवालरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु हरिःसवर्णतोऽश्वस्तुपीतकौशेयसंनिभः वातरंहसांहरीणांवाजिनांसहस्राणीत्ये
कदेशान्वयः नेत्रमुषंदृष्टिचोरं ॥ ७ ॥ वैजयंतंनाम्नादेवेंद्रध्वजं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ येमेनियमितवान् ॥ १९ ॥ आप्लुतःस्नातः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ललितंक्रीडितं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

एषशक्रःपरिवृतोदेवैर्ऋषिगणैस्तथा ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चत्वांदिदृक्षुःप्रतीक्षते ॥ १३ ॥ अस्माल्लोकाद्देवलोकंपाकशासनशासनात् ॥ आरोहत्वंमयासार्धंलब्धा
स्त्रःपुनरेष्यसि ॥ १४ ॥ अर्जुनउवाच मातलेगच्छशीघ्रंत्वमारोहस्वरथोत्तमं ॥ राजसूयाश्वमेधानांशतैरपिसुदुर्लभं ॥ १५ ॥ पार्थिवैःसुमहाभागैर्यज्व
भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ दैवतैर्वासमारोढुंदानवैर्वारथोत्तमं ॥ १६ ॥ नातप्ततपसाशक्यएषदिव्योमहारथः ॥ द्रष्टुंवाप्यथवास्प्रष्टुमारोढुंकुतएवच ॥ १७ ॥ त्वयिप्रति
ष्ठितेसाधोरथस्थेस्थिरवाजिनि ॥ पश्चादहमथारोक्ष्येसुकृतीसत्पथंयथा ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वामातलिःशक्रसारथिः ॥ आरुरोह
रथंशीघ्रंहयान्येमेचरश्मिभिः ॥ १९ ॥ ततोऽर्जुनोहृष्टमनागंगायामाप्लुतःशुचिः ॥ जजापजप्यंकौंतेयोविधिवत्कुरुनंदनः ॥ २० ॥ ततःपितॄन्यथान्यायंतर्प
यित्वायथाविधि ॥ मंदरंशैलराजंतमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २१ ॥ साधूनांपुण्यशीलानांमुनीनांपुण्यकर्मणां ॥ त्वंसदासंश्रयःशैलस्वर्गमार्गाभिकांक्षिणां ॥ २२ ॥
त्वत्प्रसादात्सदाशैलब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः ॥ स्वर्गंप्राप्ताश्चरंतिस्मदेवैःसहगतव्यथाः ॥ २३ ॥ अद्रिराजमहाशैलमुनिसंश्रयतीर्थवन् ॥ गच्छाम्यामंत्रयित्वा
त्वांसुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥ २४ ॥ तवसानूनिकुंजाश्चनद्यःप्रस्रवणानिच ॥ तीर्थानिचसुपुण्यानिमयादृष्टान्यनेकशः ॥ २५ ॥ फलानिचसुगंधीनिभक्षिता
निततस्ततः ॥ सुसुगंधाश्चवार्यौघास्त्वच्छरीरविनिःसृताः ॥ २६ ॥ अमृतास्वादनीयामेपीताःप्रस्रवणोदकाः ॥ शिशुर्यथापितुरंकेसुसुखंवर्त्ततेनग ॥ २७ ॥
तथातवांकेललितंशैलराजमयाप्रभो ॥ अप्सरोगणसंकीर्णेब्रह्मघोषानुनादिते ॥ २८ ॥ सुखमस्म्युषितःशैलतवसानुषुनित्यदा ॥ एवमुक्त्वार्जुनःशैलमामंत्र्य
परवीरहा ॥ २९ ॥ आरुरोहरथंदिव्यंद्योतयन्निवभास्करः ॥ सतेनादित्यरूपेणदिव्येनाद्भुतकर्मणा ॥ ३० ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेधीमान्प्रहृष्टःकुरुनंदनः ॥ सोऽदर्श
नपथंयातोमर्त्यानांधर्मचारिणां ॥ ३१ ॥ ददर्शाद्भुतरूपाणिविमानानिसहस्रशः ॥ नतत्रसूर्यःसोमोवाद्योततेनचपावकः ॥ ३२ ॥ स्वयैवप्रभयातत्रद्योततेपु
ण्यलब्धया ॥ तारारूपाणियानीहदृश्यंतेद्युतिमंतिवै ॥ ३३ ॥ दीपवद्विप्रकृष्टत्वात्तनूनिसुमहांत्यपि ॥ तानितत्रप्रभास्वंतिरूपवंतिचपांडवः ॥ ३४ ॥ ददर्शस्वेषु
धिष्ण्येषुदीप्तिमंतःस्वयार्चिषा ॥ तत्रराजर्षयःसिद्धावीराश्चनिहतायुधि ॥ ३५ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विप्रकृष्टत्वात्दूरत्वात् सुमहांत्यपितनूनिसूक्ष्माणिदृश्यंते ॥ ३४ ॥ धिष्ण्येषुस्थानेषु ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ आत्मनैवसूर्यादिवत्प्रभांतितान्आत्मप्रभान् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वैजयिनंविजयिनमेववैजयिनं स्वार्थेतद्धितः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ संक्रमनूगच्छन् अमरावतींनाम्ना ॥ ४२ ॥ इत्यारण्य

केपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ददर्शेति ॥ १ ॥ सौगंधिकानांकल्हाराणांपुष्पाणांचमिश्रेणवायुनेतिसंबंधः ॥ २ ॥ नंदनंनामतः ॥ ३ ॥

नातप्ततपसइतितपआदीनांनिषेधमुखेनस्वर्गसाधनत्वंविधीयते ॥ ४ ॥ ५ ॥ यज्ञहनैःद्रव्यंदेवताचयज्ञस्वरूपंतत्रयोदक्षिणाहीनंदेवतास्वरूपज्ञानहीनंचयज्ञंकरोतिसद्यथापशुबीजघातीयज्ञहनइत्युच्यते तथा

तपसाचजितंस्वर्गंसंपेतुःशतसंघशः ॥ गंधर्वाणांसहस्राणिसूर्यज्वलिततेजसां ॥ ३६ ॥ गुह्यकानामृषीणांचतथैवाप्सरसांगणान् ॥ लोकानात्मप्रभान्पश्यन् फाल्गुनोविस्मयान्वितः ॥ ३७ ॥ पप्रच्छमातलिंप्रीत्यासचाप्येनमुवाचह ॥ एतेसुकृतिनःपार्थस्वेषुधिष्ण्येष्ववस्थिताः ॥ ३८ ॥ तान्दृष्टवानसिविभोतारारूपा णिभूतले ॥ ततोऽपश्यन्स्थितंद्वारिशुभ्रंवैजयिनंगजं ॥ ३९ ॥ ऐरावतंचतुर्दंतंकैलासमिवशृंगिणं ॥ ससिद्धमार्गमाक्रम्यकुरुपांडवसत्तमः ॥ ४० ॥ व्यरोचत यथापूर्वंमांधातापार्थिवोत्तमः ॥ अभिचक्रामलोकान्सराज्ञांराजीवलोचनः ॥ ४१ ॥ एवंससंक्रमंस्तत्रस्वर्गलोकेमहायशाः ॥ ततोददर्शशक्रस्यपुरींताममराव तीं ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ददर्शसपुरींरम्यांसिद्धचारणसेवितां ॥ सर्वर्तुकुसुमैःपुण्यैःपादपैरुपशोभितां ॥ १ ॥ तत्रसौगंधिकानांचपुष्पाणांपुण्यगंधिनां ॥ उद्वीज्यमानोमिश्रेणवायुना पुण्यगंधिना ॥ २ ॥ नंदनंचवनंदिव्यमप्सरोगणसेवितं ॥ ददर्शदिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिवद्रुमैः ॥ ३ ॥ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुंनानाहिताग्निना ॥ सलोकःपुण्यकर्तृ णांनापियुद्धेपराङ्मुखैः ॥ ४ ॥ नायज्वभिर्नाव्रतिकैर्नवेदश्रुतिवर्जितैः ॥ नानाप्लुतांगैस्तीर्थेषुयज्ञदानबहिष्कृतैः ॥ ५ ॥ नापियज्ञहनैःक्षुद्रैर्द्रष्टुंशक्यःकथंचन ॥ पानपैर्गुरुतल्पैश्चमांसादैर्वादुरात्मभिः ॥ ६ ॥ सतद्दिव्यंवनंपश्यन्दिव्यगीतनिनादितं ॥ प्रविवेशमहाबाहुःशक्रस्यदयितांपुरीं ॥ ७ ॥ तत्रदेवविमानानिकाम गानिसहस्रशः ॥ संस्थितान्यभियातानिददर्शायुतशस्तदा ॥ ८ ॥

चश्रूयतेशतपथे घ्नंतिवाएतद्यज्ञंयदेनंतन्वतेयत्त्वेवराजानमभिषुण्वंतितत्तंघ्नंतियत्पशुंसंज्ञपयंतिविशासति

तत्तंघ्नंत्युलूखलमुसलाभ्यांदृषदुपलाभ्यांहविर्यज्ञंघ्नंतिसएषयज्ञोहतोनददक्षेतंदेवादक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनंदक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्दक्षिणानामेति राजानंसोमवल्लींअभिषुण्वंतिकंडयंति संज्ञपयंतिघ्नंति विशा सतिविशसनंकरोति नददक्षेदक्षोनबभूव अदक्षयनूदक्षमकुर्वन् असंज्ञायामपिहंतेर्घः यज्ञहरैरित्यपपाठः अतएवक्षुद्रैःलुब्धैः पानशब्दोनिरुपपदोमद्यवाची गुरुतल्पसमभिव्याहाराद्वापानपैःमद्यपैः मांसादैः वृथामांसभक्षकैः अन्यत्रतु देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभागितिस्मृतेर्नदोषः अतएवदुरात्मभिःहिंस्रैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अभितःयांतिएतान्देशानित्यभियातानि आपानभूमयः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥ पाकशासनंपाकशब्दःप्रशस्तेनीचेचवर्त्तते योमापाकेनमनसाचरंतं योऽस्मात्पाकतरइत्यादिप्रयोगात् तेनदेवादीनामधिपतिरितिवादुष्टानांदंडयितेतिवापाक
शासनपदस्यावयवार्थःपाकनामादैत्यइत्यन्ये ॥१६॥१७॥स्तुतिवंदिभिःस्तुत्यावंदमानैः॥ १८ ॥१९॥ २०॥ प्रश्रयावनतंविनयेनप्रह्वीभूतं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ वज्रग्रहणस्यचिह्नंकिणोयस्मिन् ॥ २५॥

संस्तूयमानोगंधर्वैरप्सरोभिश्चपांडवः ॥ पुष्पगंधवहैःपुण्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः ॥ ९॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ हृष्टाःसंपूजयामासुःपार्थ
मक्लिष्टकारिणं॥ १० ॥ आशीर्वादैःस्तूयमानोदिव्यवादित्रनिःस्वनैः॥ प्रतिपेदेमहाबाहुःशंखदुंदुभिनादितं॥११॥ नक्षत्रमार्गंविपुलंसुरवीथीतिविश्रुतं॥ इंद्रा
ज्ञयाययौपार्थःस्तूयमानःसमंततः॥ १२॥ तत्रसाध्यास्तथाविश्वेमरुतोथाश्विनौतथा ॥ आदित्यावसवोरुद्रास्तथाब्रह्मर्षयोमलाः ॥ १३॥ राजर्षयश्चबहवो
दिलीपप्रमुखान्नृपाः॥ तुंबुरुर्नारदश्चैवगंधर्वौचहाहाहुहूः॥१४॥ तान्ससर्वान्समागम्यविधिवत्कुरुनंदनः ॥ ततोपश्यद्देवराजंशतक्रतुमरिंदमः॥ १५॥ ततःपा
र्थोमहाबाहुरवतीर्यरथोत्तमात्॥ददर्शसाक्षाद्देवेशंपितरंपाकशासनं ॥ १६ ॥ पांडुरेणातपत्रेणहेमदंडेनचारुणा ॥ दिव्यगंधाधिवासेनव्यजनेनविधूयता
॥ १७॥ विश्वावसुप्रभृतिभिर्गंधर्वैस्तुतिवंदिभिः॥ स्तूयमानंद्विजाग्र्यैश्चऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ १८ ॥ ततोभिगम्यकौंतेयःशिरसाभ्यगमद्बली ॥ सचैनंवृत्त
पीनाभ्यांबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णत॥१९॥ ततःशक्रासनेपुण्येदेवर्षिगणसेविते॥ शक्रःपाणौगृहीत्वैनमुपावेशयदंतिके॥२०॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायदेवेंद्रःपरवीरहा॥
अंकमारोपयामासप्रश्रयावनतंतदा ॥ २१ ॥ सहस्राक्षनियोगात्सपार्थःशक्रासनंगतः॥ अध्यक्रामदमेयात्माद्वितीयइववासवः॥२२॥ ततःप्रेम्णावृत्रशत्रुर
र्जुनस्यशुभंमुखं॥ पस्पर्शपुण्यगंधेनकरेणपरिसांत्वयन् ॥ २३॥ प्रमार्जमानःशनकैर्बाहूचास्यायतौशुभौ॥ ज्याशरक्षेपकठिनौस्तंभाविवहिरण्मयौ॥२४॥
वज्रग्रहणचिह्नेनकरेणपरिसांत्वयन्॥ मुहुर्मुहुर्वज्रधरोबाहूचास्फोटयन्शनैः॥ २५॥ स्मयन्निवगुडाकेशंप्रेक्षमाणःसहस्रदृक्॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनोनचातृप्य
तवृत्रहा॥ २६॥ एकासनोपविष्टौतौशोभयांचक्रतुःसभां॥ सूर्याचंद्रमसौव्योमचतुर्दश्यामिवोदितौ ॥ २७॥ तत्रस्मगाथागायंतिसाम्नापरमवल्गुना॥ गंध
र्वास्तुंबुरुश्रेष्ठाःकुशलागीतसामसु॥ २८॥ घृताचीमेनकारंभापूर्वचित्तिःस्वयंप्रभा॥ उर्वशीमिश्रकेशीचदंडगौरीवरूथिनी ॥ २९ ॥ गोपालीसहजन्याचकुं
भयोनिःप्रजागरा॥ चित्रसेनाचित्रलेखासहाचमधुरस्वरा॥ ३०॥

॥२६॥ चतुर्दश्यामिति यद्यपिदर्शेएवसूर्येंद्वोरेकासनगतत्वंएकनक्षत्रस्थत्वादस्तिनचतुर्दश्यांतथापिसामीप्यल
क्षणयाएकराशिस्थत्वमत्रग्राह्यं अन्यथाश्विनीस्थेसूर्येचतुर्दश्यांरेवतीयोगेएकराशिस्थितत्वस्याप्यलाभात् ॥२७॥ साम्नाप्रीत्या वल्गुनारम्येण गीतानिअमंत्रोपरिगानं साममंत्रोपरिगानं॥ २८॥ २९॥ ३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ चेतःअलोचनात्मिकाचित्तवृत्तिः बुद्धिरध्यवसायरूपा मनःसंकल्पविकल्पात्मकं कटाक्षादिभिःचित्तस्यवृत्त्यंतरंहरंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मेघबर्हिणलक्षणाःअकालेपिउद्यतैर्मेघैर्नृत्यमानैश्चमयूरैर्यत्अशान्यस्त्रंदेशांतरेप्रयुक्तमितिलक्ष्यते देशांत

एताश्चान्याश्चननृतुस्तत्रतत्रसहस्रशः॥ चित्तप्रसादनेयुक्ताःसिद्धानांपद्मलोचनाः॥ ३१ ॥ महाकटितटश्रोण्यःकंपमानैःपयोधरैः ॥ कटाक्षहावमाधुर्यैश्चेतो बुद्धिमनोहरैः॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिइंद्रसभादर्शनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच ततोदेवाःसगंधर्वाःसमादायार्घ्यमुत्तमं॥ शक्रस्यमतमाज्ञायपार्थमानर्चुरंजसा॥ १ ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिग्राह्यनृपात्मजं॥ प्रवेशयामासुरथोपुरंदरनिवेशनं॥२॥ एवंसंपूजितोजिष्णुरुवासभवनेपितुः॥ उपशिक्षन्महास्त्राणिससंहाराणिपांडवः॥३॥ शक्रस्यहस्तादयितंवज्रमस्त्रंचदुःसहं॥ अशनीश्चमहानादामेघबर्हिणलक्षणाः॥ ४ ॥ गृहीतास्त्रस्तुकौंतेयोभ्रातॄन्सस्मारपांडवः॥ पुरंदरनियोगाच्चपंचाब्दानवसत्सुखी ॥ ५ ॥ ततःशक्रोब्रवीत्पार्थं कृतास्त्रंकालआगते ॥ नृत्यंगीतंचकौंतेयचित्रसेनादवाप्नुहि॥ ६ ॥ वादित्रंदेवविहितंनृलोकेयन्नविद्यते॥ तदर्जयस्वकौंतेयश्रेयोवैतेभविष्यति॥ ७ ॥ सखायं प्रददौचास्यचित्रसेनंपुरंदरः॥ सतेनसहसंगम्यरेमेपार्थोनिरामयः ॥ ८ ॥ गीतवादित्रनृत्यानिभूयएवादिदेशह॥ तथापिनालभच्छर्मतरस्वीद्यूतकारितं॥ ९ ॥ दुःशासनवधामर्षीशकुनेःसौबलस्यच ॥ ततस्तेनातुलांप्रीतिमुपागम्यक्वचित्क्वचित् ॥ गांधर्वमतुलंनृत्यंवादित्रंचोपलब्धवान् ॥ १० ॥ सशिक्षितोनृत्यगुणाननेकान्वादित्रगीतार्थगुणांश्चसर्वान्॥ नशर्मलेभेपरवीरहंताभ्रातॄन्स्मरन्मातरंचैवकुंतीं॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच आदावेवाथतंशक्रश्चित्रसेनंरहोब्रवीत्॥ पार्थस्यचक्षुरुर्वश्यांसक्तंविज्ञायवासवः॥ १ ॥ गंधर्वराजगच्छाद्यप्रहितोप्सरसांवरां॥ उर्वशींपुरुषव्याघ्रसोपातिष्ठतुफाल्गुनं॥ २ ॥ यथार्चितोगृहीतास्त्रोविद्ययामन्नियोगतः॥ तथात्वया विधातव्यंस्त्रीषुसंगविशारदः॥ ३ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासोनुज्ञांप्राप्यवासवात्॥ गंधर्वराजोप्सरसमभ्यगादुर्वशींवरां ॥ ४ ॥

रीयैःताअशनीर्बर्व्हीरित्यर्थः ॥ ४ ॥ भ्रातॄन्सस्मार स्वर्गेपिदुःखितभ्रातृस्मरणेनदुःखवानेवाभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ आदाविति ॥ १ ॥ उर्वशींगच्छ साचफाल्गुनंउपातिष्ठतु ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतिभानंसमयेस्फूर्त्तिः ॥ ७ ॥ वर्चःशरीरेविद्यैश्वर्यादिजंतेजःतद्वान्वर्चस्वी तेजःशौर्यंतेनयुक्तः चतुराख्यानपंचमान्चतुःचतुःसंख्यान्विभक्तिलोपआर्षः आख्यानंभारतादि चतुरप्रियंआ ख्यानंचतुराख्यानमितिमध्यमपदलोपेनवाशाकपार्थिवादिवत्समासः ॥ ८ ॥ गुरुशुश्रूषांमेधांचप्रत्येकमष्टगुणांअधीतेप्राप्नोति गुणाश्ववाक्यशेषादेवयथायथमूह्याः ब्रह्मचर्यंउपस्थनिग्रहः दाक्ष्यंअनालस्यं प्रसवैर्द्वैमातुःकुलेद्वेपितुस्तैश्चतुर्भिः वयसातारुण्येन ॥ ९ ॥ रक्षितापालकः अकत्थनइतिपालकश्चेतिश्लाघाराहित्यं स्थूलमिवसुज्ञेयंलक्ष्यंलक्षयितुंयोग्यंसूक्ष्मंयस्य सूक्ष्मानप्यर्थान्स्थूलवज्झटित्येवावग च्छतीत्यर्थः दातावा ॥ १० ॥ रूपवान्सुंदरः ॥ ११ ॥ कांतःसुखदः अतएवप्रियःप्रेमास्पदं प्रसववयोव्यतिरिक्ताब्रह्मचर्यादयोऽष्टौशुश्रूषागुणाःसत्यवाक्कादयःपूजितत्वादन्येष्टौमेधागुणाइतिविभागः यद्वा

तांदृष्ट्वाविदितोत्दृष्टःस्वागतेनार्चितस्तया ॥ सुखासीनःसुखासीनांस्मितपूर्ववचोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ विदितंतेस्तुसुश्रोणिप्रहितोहमिहागतः ॥ त्रिदिवस्यैकराजेन त्वत्प्रसादाभिनंदिना ॥ ६ ॥ यस्तुदेवमनुष्येषुप्रख्यातःसहजैर्गुणैः ॥ श्रियाशीलेनरूपेणव्रतेनचदमेनच ॥ प्रख्यातोबलवीर्येणसंमतःप्रतिभानवान् ॥ ७ ॥ व र्चस्वीतेजसायुक्तःक्षमावान्वीतमत्सरः ॥ सांगोपनिषदान्वेदांश्चतुराख्यानपंचमान् ॥ ८ ॥ योधीतेगुरुशुश्रूषांमेधांचाष्टगुणाश्रयां ॥ ब्रह्मचर्येणदाक्ष्येणप्रसवै र्वयसापिच ॥ ९ ॥ एकोवैरक्षिताचैवत्रिदिवंमघवानिव ॥ अकत्थनोमानयितास्थूललक्ष्यःप्रियंवदः ॥ १० ॥ सुहृदश्चान्नपानेनविविधेनाभिवर्षति ॥ सत्य वाक्पूजितोवक्तारूपवाननहंकृतः ॥ ११ ॥ भक्तानुकंपीकांतश्चप्रियश्चस्थिरसंगरः ॥ प्रार्थनीयैर्गुणगणैर्महेंद्रवरुणोपमः ॥ १२ ॥ विदितस्तेर्जुनोवीरःसस्वर्ग फलमाप्नुयात् ॥ तवशक्राभ्यनुज्ञातःपादावद्यप्रपद्यतां ॥ तदेवंकुरुकल्याणिप्रपन्नस्त्वांधनंजयः ॥ १३ ॥ एवमुक्तास्मितंकृत्वासंमानंबहुमन्यच ॥ प्रत्युवाचो र्वशीप्रीताचित्रसेनमनिंदिता ॥ १४ ॥ यस्त्वस्यकथितःसत्योगुणोद्देशस्त्वयामम ॥ तंश्रुत्वाऽव्यथयंपुंसोवृणुयांकिमतोर्जुनं ॥ १५ ॥ महेंद्रस्यनियोगेनत्वत्तः संप्रणयेनच ॥ तस्यचाहंगुणौघेनफाल्गुनेजातमन्मथा ॥ गच्छत्वंहियथाकाममागमिष्याम्यहंसुखं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोका भिगमनपर्वणिचित्रसेनोर्वशीसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच ततोविसृज्यगंधर्वंकृतकृत्यंशुचि स्मिता ॥ उर्वशीचाकरोत्स्नानंपार्थप्रार्थनलालसा ॥ १ ॥

शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहार्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइतिधीगुणाष्टकंग्राह्यं ॥ १२ ॥ स्वर्गफलंत्वत्संगं तवपादावितिप्रपन्नइतिचरतार्थिनोदीनतादर्शिता ॥ १३ ॥ बहुमन्यमत्वा ॥ १४ ॥ गुणोद्देशःगुणलेशः तंअर्जुनं पुंसःयतःकुतश्चित्सकाशाच्छ्रुत्वाअव्यथयं स्वार्थेणिच् प्रागेवकामव्यथांप्राप्तवत्यस्मिअतोहेतोरर्जुनंकिंवृणुयामितिकाक्वाप्रागेववृतत्वंदर्शयति ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यके पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रूपेणसौंदर्येण ॥ २ ॥ ३ ॥ रमंतीरमयंती ॥ ४ ॥ ५ ॥ केशहस्तेनहस्तःशुंडादंडःतेनेव वेण्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ आह्वयंतीस्पर्धयाएहियुध्यावहेइतिवदंतीव ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उन्नतःपीवरश्चनितंबएवेतिविशेषणंविशेष्येणब

स्नानालंकरणैर्हृद्यैर्गंधमाल्यैश्चसुप्रभैः ॥ धनंजयस्यरूपेणशरैर्मन्मथचोदितैः ॥ २ ॥ अतिविद्धेनमनसामन्मथेनप्रदीपिता ॥ दिव्यास्तरणसंस्तीर्णेविस्तीर्णेशयनोत्तमे ॥ ३ ॥ चित्तसंकल्पभावेनसुचित्तानन्यमानसा ॥ मनोरथेनसंप्राप्तंरमंत्येनंहिफाल्गुनं ॥ ४ ॥ निर्गम्यचंद्रोदयनेविगाढेरजनीमुखे ॥ प्रस्थितासापृथुश्रोणीपार्थस्यभवनंप्रति ॥ ५ ॥ मृदुकुंचितदीर्घेणकुमुदोत्करधारिणा ॥ केशहस्तेनललनाजगामाथविराजती ॥ ६ ॥ भ्रूक्षेपालापमाधुर्यैःकांत्यासौम्यतयापिच ॥ शशिनंवक्त्रचंद्रेणसाह्वयंतीवगच्छती ॥ ७ ॥ दिव्यांगरागौसुमुखौदिव्यचंदनरूषितौ ॥ गच्छंत्याहाररुचिरौस्तनौतस्याववल्गतुः ॥ ८ ॥ स्तनोद्वहनसंक्षोभान्नम्यमानापदेपदे ॥ त्रिवलीदामचित्रेणमध्येनातीवशोभिना ॥ ९ ॥ अधोभूधरविस्तीर्णनितंबोन्नतपीवरं ॥ मन्मथायतनंशुभ्रंरसनादामभूषितं ॥ १० ॥ ऋषीणामपिदिव्यानांमनोव्याघातकारणं ॥ सूक्ष्मवस्त्रधरंरेजेजघनंनिरवद्यवत् ॥ ११ ॥ गूढगुल्फधरौपादौताम्रायततलांगुली ॥ कूर्मपृष्ठोन्नतौचापिशोभेतेकिंकिणीकिणौ ॥ १२ ॥ सीधुपानेनचाल्पेनतुष्ट्याथमदनेनच ॥ विलासनैश्चविविधैःप्रेक्षणीयतराभवत् ॥ १३ ॥ सिद्धचारणगंधर्वैःसाप्रयाताविलासिनी ॥ बह्वाश्चर्येपिवैस्वर्गेदर्शनीयतमाकृतिः ॥ १४ ॥ सुसूक्ष्मेणोत्तरीयेणमेघवर्णेनराजता ॥ तनुरभ्रावृताव्योम्निचंद्रलेखेवगच्छती ॥ १५ ॥ ततःप्राप्ताक्षणेनैवमनःपवनगामिनी ॥ भवनंपांडुपुत्रस्यफाल्गुनस्यशुचिस्मिता ॥ १६ ॥ तत्रद्वारमनुप्राप्ताद्वारस्थैश्चनिवेदिता ॥ अर्जुनस्यनरश्रेष्ठउर्वशीशुभलोचना ॥ १७ ॥ उपातिष्ठततद्वेश्मनिर्मलंसुमनोहरं ॥ सशंकितमनाराजन्प्रत्युद्गच्छततांनिशि ॥ १८ ॥ दृष्ट्वैवचोर्वशींपार्थोलज्जासंवृतलोचनः ॥ तदाभिवादनंकृत्वागुरुपूजांप्रयुक्तवान् ॥ १९ ॥ अर्जुनउवाच अभिवादयेत्वांशिरसाप्रवराप्सरसांवरे ॥ किमाज्ञापयसेदेविप्रेष्यस्तेहमुपस्थितः ॥ २० ॥ फाल्गुनस्यवचःश्रुत्वागतसंज्ञातदोर्वशी ॥ गंधर्ववचनंसर्वंश्रावयामासतंतदा ॥ २१ ॥ उर्वश्युवाच यथामेचित्रसेनेनकथितंमनुजोत्तम ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामियथाचाहमिहागता ॥ २२ ॥ उपस्थानेमहेंद्रस्यवर्तमानेमनोरमे ॥ तवागमनतोवृत्तेस्वर्गस्यपरमोत्सवे ॥ २३ ॥ रुद्राणांचैवसान्निध्यमादित्यानांचसर्वशः ॥ समागमेऽश्विनोश्चैववसूनांचनरोत्तम ॥ २४ ॥ महर्षीणांचसंघेषुराजर्षिप्रवरेषुच ॥ सिद्धचारणयक्षेषुमहोरगगणेषुच ॥ २५ ॥

हुलमितिबाहुलकात्समासः ॥ १० ॥ अवद्यवत्दोषवत्तदभावोनिरवद्यवत् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अवभृथोयज्ञांतस्नानंतत्प्राप्ये ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेनचित्रसेनेनतवपित्राचइंद्रेणचशुश्रूषितुंसेवितुं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दुःश्रुतंमेस्तुममश्रवणंव्यर्थमस्तुयत्

उपविष्टेषुसर्वेषुस्थानमानप्रभावतः ॥ ऋध्याप्रज्वलमानेषुअग्निसोमार्कवर्ष्मसु ॥ २६ ॥ वीणासुवाद्यमानासुगंधर्वैःशक्रनंदन ॥ दिव्येमनोरमेगेयेप्रवृत्ते
पृथुलोचन ॥ २७ ॥ सर्वाप्सरःसुमुख्यासुप्रनृत्तासुकुरूद्वह ॥ त्वंकिलानिमिषःपार्थमामेकांतत्रदृष्टवान् ॥ २८ ॥ तत्रचावभृथेतस्मिन्नुपस्थानेदिवौकसां ॥ तव
पित्राभ्यनुज्ञातागताःस्वंस्वंगृहंसुराः ॥ २९ ॥ तथैवाप्सरसःसर्वाविशिष्टाःस्वगृहंगताः ॥ अपिचान्याश्चशत्रुघ्नतवपित्राविसर्जिताः ॥ ३० ॥ ततःशक्रेणसंदिष्ट
श्चित्रसेनोममांतिकं ॥ प्राप्तःकमलपत्राक्षसचमामब्रवीदथ ॥ ३१ ॥ त्वत्कृतेहंसुरेशेनप्रेषितोवरवर्णिनि ॥ प्रियंकुरुमहेंद्रस्यममचैवात्मनश्चह ॥ ३२ ॥ शक्र
तुल्यंरणेशूरंसदौदार्यगुणान्वितं ॥ पार्थंप्रार्थयसुश्रोणित्वमित्येवंतदाब्रवीत् ॥ ३३ ॥ ततोहंसमनुज्ञातातेनपित्राचतेनघ ॥ तवांतिकमनुप्राप्ताशुश्रूषितुमरिं
दम ॥ ३४ ॥ त्वद्गुणाकृष्टचित्ताहमनंगवशमागता ॥ चिराभिलषितोवीरममाप्येषमनोरथः ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच तांतथाब्रुवतींश्रुत्वाभृशंलज्जा
वृतोर्जुनः ॥ उवाचकर्णौहस्ताभ्यांपिधायत्रिदशालये ॥ ३६ ॥ दुःश्रुतंमेस्तुसुभगेयन्मांवदसिभाविनि ॥ गुरुदारैःसमानामेनिश्चयेनवरानने ॥ ३७ ॥ यथा
कुंतीमहाभागायथेंद्राणीशचीमम ॥ तथात्वमपिकल्याणीनात्रकार्याविचारणा ॥ ३८ ॥ यच्चेक्षितासिविस्पष्टंविशेषेणमयाशुभे ॥ तच्चकारणपूर्वंहिश्टणुस
त्यंशुचिस्मिते ॥ ३९ ॥ इयंपौरववंशस्यजननीमुदितेतिह ॥ त्वामहंदृष्टवांस्तत्रविज्ञायोत्फुल्ललोचनः ॥ ४० ॥ नमामर्हसिकल्याणिअन्यथाध्यातुमप्सरः ॥ गुरो
र्गुरुतरामेत्वंममत्वंवंशवर्धिनी ॥ ४१ ॥ उर्वश्युवाच अनावृताश्चसर्वाःस्मदेवराजाभिनंदन ॥ गुरुस्थानेनमांवीरनियोक्तुंत्वमिहार्हसि ॥ ४२ ॥ पूरोर्वं
शेहियेपुत्रानप्तारोवात्विहागताः ॥ तपसारमयंत्यस्मान्नचतेषांव्यतिक्रमः ॥ ४३ ॥ तत्प्रसीदनमामार्तांविसर्जयितुमर्हसि ॥ हृच्छयेनचसंतप्तांभक्तांचभज
मानद ॥ ४४ ॥ अर्जुनउवाच श्टणुसत्यंवरारोहेयत्त्वांवक्ष्याम्यनिंदिते ॥ श्टण्वंतुमेदिशश्चैवविदिशश्चसदेवताः ॥ ४५ ॥ यथाकुंतीचमाद्रीचशचीचैव
ममानघे ॥ तथाचवंशजननीत्वंहिमेद्यगरीयसी ॥ ४६ ॥ गच्छमूर्ध्नाप्रपन्नोस्मिपादौतेवरवर्णिनि ॥ त्वंहिमेमातृवत्पूज्यारक्ष्योहंपुत्रवत्त्वया ॥ ४७ ॥

त्वंएवंविधदुष्कर्मयोग्यतांमयिसंभावयसीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अप्सरइत्येकत्वमार्षं यद्वास्यादेकत्वेऽप्सराअपीतिशब्दार्णवादेकत्वंसाधु ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भ्रुकुट्यावक्रानतुमनसाहितार्थत्वाच्छापस्येतिभावः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

वैशंपायनउवाच एवमुक्तातुपार्थेनउर्वशीक्रोधमूर्च्छिता ॥ वेपंतीभ्रुकुटीवक्राशशापाथधनंजयं ॥ ४८ ॥ उर्वश्युवाच तवपित्राभ्यनुज्ञातांस्वयंचगृहमागतां ॥ यस्मान्मांनाभिनंदेथाःकामबाणवशंगतां ॥ ४९ ॥ तस्मात्त्वंनर्तनःपार्थस्त्रीमध्येमानवर्जितः ॥ अपुमानितिविख्यातःषंढवद्विचरिष्यसि ॥ ५० ॥ एवंदत्वार्जुनेशापंस्फुरदोष्ठीश्वसंत्यथ ॥ पुनःप्रत्यागताक्षिप्रमुर्वशीगृहमात्मनः ॥ ५१ ॥ ततोर्जुनस्त्वरमाणश्चित्रसेनमरिंदमः ॥ संप्राप्यरजनीवृत्तंतदुर्वश्यायथातथा ॥ ५२ ॥ निवेदयामासतदाचित्रसेनायपांडवः ॥ तत्रचैवंयथावृत्तंशापंचैवपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ अवेदयच्चशक्रस्यचित्रसेनोपिसर्वशः ॥ ततआनाय्यतनयंविविक्तेहरिवाहनः ॥ ५४ ॥ सांत्वयित्वाशुभैर्वाक्यैःस्मयमानोभ्यभाषत ॥ सुपुत्राद्यपृथातातत्वयापुत्रेणसत्तम ॥ ५५ ॥ ऋषयोपिहिधैर्येणजितावैतेमहाभुज ॥ यत्तुदत्तवतीशापमुर्वशीतवमानद ॥ ५६ ॥ सचापितेर्थकृत्तातसाधकश्चभविष्यति ॥ ५७ ॥ अज्ञातवासोवस्तव्योभवद्भिर्भूतलेनघ ॥ वर्षेत्रयोदशेवीरतंतत्रक्षपयिष्यसि ॥ ५८ ॥ तेननर्तनवेषेणअपुंस्त्वेनतथैवच ॥ वर्षमेकंविहृत्यैवततःपुंस्त्वमवाप्स्यसि ॥ ५९ ॥ एवमुक्तस्तुशक्रेणफाल्गुनःपरवीरहा ॥ मुदंपरमिकांलेभेनचशापंव्यचिंतयत् ॥ ६० ॥ चित्रसेनेनसहितोगंधर्वेणयशस्विना ॥ रेमेसस्वर्गभवनेपांडुपुत्रोधनंजयः ॥ ६१ ॥ इदंयःशृणुयाद्वृत्तंनित्यंपांडुसुतस्यवै ॥ नतस्यकामःकामेषुपापकेषुप्रवर्त्तते ॥ ६२ ॥ इदममरवरात्मजस्यघोरंशुचिचरितंविनिशम्यफाल्गुनस्य ॥ व्यपगतमदढंभरागदोषास्त्रिदिवगताभिरमंतिमानवेंद्राः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिउर्वशीशापोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वैशंपायनउवाच कदाचिदटमानस्तुमहर्षिरुतलोमशः ॥ जगामशक्रभवनंपुरंदरदिदृक्षया ॥ १ ॥ ससमेत्यनमस्कृत्यदेवराजंमहामुनिः ॥ ददर्शार्धासनगतंपांडवंवासवस्यहि ॥ २ ॥ ततःशक्राभ्यनुज्ञातआसनेविष्टरोत्तरे ॥ निषसादद्विजश्रेष्ठःपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ ३ ॥ तस्यदृष्ट्वाभवद्बुद्धिःपार्थमिंद्रासनेस्थितं ॥ कथंनुक्षत्रियःपार्थःशक्रासनमवाप्तवान् ॥ ४ ॥ किंत्वस्यसुकृतंकर्मकेलोकावैविनिर्जिताः ॥ सएवमनुसंप्राप्तःस्थानंदेवनमस्कृतं ॥ ५ ॥ तस्यविज्ञायसंकल्पंशक्रोवृत्रनिषूदनः ॥ लोमशंप्रहसन्वाक्यमिदमाहशचीपतिः ॥ ६ ॥ ब्रह्मर्षेश्रूयतांयत्तेमनसैतद्विवक्षितं ॥ नायंकेवलमर्त्योवैमानुषत्वमुपागतः ॥ ७ ॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ कदाचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ देवनिकायाःदेवसमूहाः नालंनसमर्थाः ॥ १७ ॥ कपिलः ऋषिंपुराणंकपिलंयस्तमग्रेज्ञानैर्बिभर्तिजायमानंचपश्येदितिश्रुतिप्रसिद्धः अग्रेजायमानंपांचरा

महर्षेममपुत्रोयंकुंत्यांजातोमहाभुजः ॥ अस्त्रहेतोरिहप्राप्तःकस्माच्चित्कारणांतरात् ॥ ८ ॥ अहोनैनंभवान्वेत्तिपुराणमृषिसत्तमं ॥ शृणुमेवदतोब्रह्मन्योयंयच्चा स्यकारणं ॥ ९ ॥ नरनारायणौयौतौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ ताविमावनुजानीहिहृषीकेशधनंजयौ ॥ १० ॥ विख्यातौत्रिषुलोकेषुनरनारायणावृषी ॥ कार्यार्थ मवतीर्णौतौपृथ्वींपुण्यप्रतिश्रयां ॥ ११ ॥ यन्नशक्यंसुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वामहात्मभिः ॥ तदाश्रमपदंपुण्यंबदरीनामविश्रुतं ॥ १२ ॥ सनिवासोऽभवद्विप्रविष्णोर्जि ष्णोस्तथैवच ॥ यतःप्रववृतेगंगासिद्धचारणसेविता ॥ १३ ॥ तौमन्नियोगाद्ब्रह्मर्षेक्षितौजातौमहाद्युती ॥ भूमेर्भारावतरणंमहावीर्यौकरिष्यतः ॥ १४ ॥ उद्वृत्ता ह्यसुराःकेचिन्निवातकवचाइति ॥ विप्रियेषुस्थितास्माकंवरदानेनमोहिताः ॥ १५ ॥ तर्कयंतेसुरान्हंतुंबलदर्पसमन्विताः ॥ देवान्नगणयंत्येतेतथादत्तवराहि ते ॥ १६ ॥ पातालवासिनोरौद्रादनोःपुत्रामहाबलाः ॥ सर्वदेवनिकायाहिनालंयोधयितुंहितान् ॥ १७ ॥ योसौभूमिगतःश्रीमान्विष्णुर्मधुनिषूदनः ॥ कपिलो नामदेवोसौभगवानजितोहरिः ॥ १८ ॥ येनपूर्वंमहात्मानःखनमानारसातलं ॥ दर्शनादेवनिहताःसगरस्यात्मजाविभो ॥ १९ ॥ तेनकार्यंमहत्कार्यमस्माकं द्विजसत्तम ॥ पार्थेनचमहायुद्धेसमेताभ्यांनसंशयः ॥ २० ॥ सोऽसुरान्दर्शनादेवशक्तोहंतुंसहानुगान् ॥ निवातकवचान्सर्वान्नागानिवमहाह्रदे ॥ २१ ॥ किंतु नाल्पेनकार्येणप्रबोध्योमधुसूदनः ॥ तेजसःसुमहाराशिःप्रबुद्धःप्रदहेज्जगत् ॥ २२ ॥ अयंतेषांसमस्तानांशक्तःप्रतिसमासने ॥ तान्निहत्यरणेशूरःपुनर्यास्यति मानुषान् ॥ २३ ॥ भवानस्मन्नियोगेनयातुतावन्महीतलं ॥ काम्यकेद्रक्ष्यसेवीरंनिवसंतंयुधिष्ठिरं ॥ २४ ॥ सवाच्योममसंदेशाद्धर्मात्मासत्यसंगरः ॥ नोत्कंठा फाल्गुनेकार्याकृतास्त्रःशीघ्रमेष्यति ॥ २५ ॥ नाशुद्धबाहुवीर्येणनाकृतास्त्रेणवारणे ॥ भीष्मद्रोणादयोयुद्धेशक्याःप्रतिसमासितुं ॥ २६ ॥ गृहीतास्त्रोगुडाकेशो महाबाहुर्महामनाः ॥ नृत्यवादित्रगीतानांदिव्यानांपारमीयिवान् ॥ २७ ॥ भवानपिविविक्तानितीर्थानिमनुजेश्वर ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैर्द्रष्टुमर्हत्यरिंदम ॥ २८ ॥ तीर्थेष्वाप्लुत्यपुण्येषुविपाप्माविगतज्वरः ॥ राज्यंभोक्ष्यसिराजेंद्रसुखीविगतकल्मषः ॥ २९ ॥ भवांश्चैनंद्विजश्रेष्ठपर्यटंतंमहीतलं ॥ त्रातुमर्हतिविप्रा ग्र्यतपोबलसमन्वितः ॥ ३० ॥ गिरिदुर्गेषुचसदादेशेषुविषमेषुच ॥ वसंतिराक्षसारौद्रास्तेभ्योरक्षांविधास्यति ॥ ३१ ॥

त्रागमेऽनिरुद्धत्वेनवेदेसूत्रात्मत्वेनचव्यव हृतंनारायणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रबोध्योविज्ञाप्यः ॥ २२ ॥ तेषांनिवातकवचानां प्रतिसमासनेसंक्षेपणे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गुडाकेशोऽर्जुनः ॥ २७ ॥ २८ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमुक्तेमहेंद्रेणबीभत्सुरपिलोमशं ॥ उवाचप्रयतोवाक्यंरक्षेथाःपांडुनंदनं ॥ ३२ ॥ यथागुप्तस्त्वयाराजाचरेत्तीर्थानिसत्तम ॥ दानंदद्याद्यथाचैवतथाकुरुमहा
॥५४॥ मुने ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच तथेतिसंप्रतिज्ञायलोमशःसुमहातपाः ॥ काम्यकंवनमुद्दिश्यसमुपायान्महीतलं ॥ ३४ ॥ ददर्शतत्रकौंतेयंधर्मराजमरिं ३
दमं ॥ तापसैर्भ्रातृभिश्चैवसर्वतःपरिवारितं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिलोमशगमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच अत्यद्भुतमिदंकर्मपार्थस्यामिततेजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःश्रुत्वाविप्रकिमब्रवीत् ॥ १ ॥ वैशं
पायनउवाच शक्रलोकगतंपार्थंश्रुत्वाराजांबिकासुतः ॥ द्वैपायनादृषिश्रेष्ठात्संजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच श्रुतंमेसूतकार्त्स्न्येनकर्मपार्थ
स्यधीमतः ॥ कच्चित्तवापिविदितंयाथातथ्येनसारथे ॥ ३ ॥ प्रमत्तोग्राम्यधर्मेषुमंदात्माप्रापनिश्चयः ॥ ममपुत्रःसुदुर्बुद्धिःपृथिवींघातयिष्यति ॥ ४ ॥ यस्यनि
त्यमृतावाचःस्वैरेष्वपिमहात्मनः ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः ॥ ५ ॥ अस्यतःकर्णिनाराचान्तीक्ष्णाग्रांश्चशिलाशितान् ॥ कोर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेद
पिमृत्युर्जरातिगः ॥ ६ ॥ ममपुत्रादुरात्मानःसर्वेमृत्युवशानुगाः ॥ येषांयुद्धंदुराधर्षैःपांडवैःप्रत्युपस्थितं ॥ ७ ॥ तथैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अनि
शंचिंतयानोपियएनमुदियाद्रथी ॥ ८ ॥ द्रोणकर्णौप्रतीयातांयदिभीष्मोपिवारणे ॥ महान्स्यात्संशयोलोकेतत्रपश्यामिनोजयं ॥ ९ ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचआ
चार्यःस्थविरोगुरुः ॥ अमर्षीबलवान्पार्थःसंरंभीदृढविक्रमः ॥ १० ॥ संभवेत्तुमुलंयुद्धंसर्वशोप्यपराजितं ॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ॥ ११ ॥ अ
पिसर्वेश्वरत्वंहितेवांछंत्यपराजिताः ॥ वधेनूनंभवेच्छांतिरेतेषांफाल्गुनस्यवा ॥ १२ ॥ नतुहंतार्जुनस्यास्तिजेतावास्यनविद्यते ॥ मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मांचैव
प्रतिसंहितः ॥ १३ ॥ त्रिदशेशसमोवीरःखांडवेग्निमतर्पयत् ॥ जिगायपार्थिवान्सर्वान्राजसूयेमहाक्रतौ ॥ १४ ॥ शेषंकुर्याद्गिरेर्वज्रोनिपतन्मूर्ध्निसंजय ॥ नतु ॥५४॥
कुर्युःशराःशेषंक्षिप्तास्तातकिरीटिना ॥ १५ ॥ यथाहिकिरणाभानोस्तपंतीहचराचरं ॥ तथापार्थभुजोत्सृष्टाःशरास्तप्स्यंतिमत्सुतान् ॥ १६ ॥

देरध्यायद्वयस्यतात्पर्यंपरोत्कर्षेश्रुतेस्वनाशशंकयामूढस्तप्यतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ऋताःसत्याः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रतीयातांप्रतिगच्छेतां ॥ ९ ॥ घृणीदयालुः प्रमादीअनवहि
तः संरंभीउद्यमी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपीति सव्यसाचिनः रथघोषेणापि तत्तत्रणे ॥१७॥ यत्यद्वा उद्वमन्निषंगादुद्धरन् प्रवपन्प्रेरयन् स्थातास्थास्यति आततायीशस्त्रपाणिः यथोक्तं अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारापहारीचष ड्रेतेआततायिनः अपारणीयःअनुल्लंघनीयःजेतुमशक्यः ॥१८॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ ॥४॥ यदेतदिति ॥१॥२॥३॥४॥

अपितद्रथघोषेणभयार्त्तासव्यसाचिनः॥ प्रतिभातिविदीर्णेवसर्वतोभारतीचमूः ॥ १७ ॥ यदुद्वमन्प्रवपंश्चैवबाणान्स्थाताततायीसमरेकिरीटी॥ सृष्टोंतकः सर्वहरोविधात्राभवेद्यथातद्वदपारणीयः ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ ॥४॥ ॥४॥ संजयउवाच यदेतत्कथितंराजंस्त्वयादुर्योधनंप्रति ॥ सर्वमेतद्यथातत्त्वंनैतन्मिथ्यामहीपते ॥ १ ॥ मन्युनाहिसमाविष्टाःपांडवास्तेमहौजसः॥ दृष्ट्वाकृष्णांसभांनीतांधर्मपत्नींयशस्विनीं ॥ २ ॥ दुःशासनस्यतावाचःश्रुत्वातेदारुणोदयाः ॥ कर्णस्यचमहाराजजुगुप्संतीतिमेमतिः॥ ३ ॥ श्रुतंहिमेमहाराजयथापार्थेनसंयुगे ॥ एकादशतनुःस्थाणुर्धनुषापरितोषितः ॥ ४ ॥ कैरातंवेषमास्थाययोधयामासफाल्गुनं॥ जिज्ञासुःसर्वदेवेशःकपर्दीभगवान्स्वयं॥ ५ ॥ तत्रैनंलोकपालास्तेदर्शयामासुरच्युतं॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांतंतपसाकौरवर्षभं॥ ६ ॥ नैतदुत्सहतेचान्योलब्धुमन्यत्रफाल्गुनात्॥ साक्षाद्दर्शनमेतेषामीश्वराणांनरोभुवि॥ ७॥ महेश्वरेणयोराजन्नजीर्णोष्ट्यष्टमूर्त्तिना॥ कस्तमुत्सहतेवीरोयुद्धेजरयितुंपुमान् ॥ ८ ॥ आसादितमिदंघोरंतुमुलंलोमहर्षणं॥ द्रौपदींपरिकर्षद्भिःकोपयद्भिश्चपांडवान्॥ ९ ॥ यत्तुप्रस्फुरमाणौष्ठोभीमःप्राहवचोर्थवत्॥ दृष्ट्वादुर्योधनेनोरूद्रौपद्यादर्शितावुभौ ॥ १० ॥ ऊरूभेत्स्यामितेपापगदयाभीमवेगया॥ त्रयोदशानांवर्षाणामंतेदुर्द्यूतदेविनः ॥ ११ ॥ सर्वेप्रहरतांश्रेष्ठाःसर्वेचामिततेजसः॥ सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसोदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ १२ ॥ मन्येमन्युसमुद्धूताःपुत्राणांतवसंयुगे॥ अंतंपार्थाःकरिष्यंतिभार्यामर्षसमन्विताः॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच किंकृतंसूतकर्णेनवदतापरुषंवचः॥ पर्याप्तवैरमेतावद्यत्कृष्णासासभांगता ॥ १४ ॥ अपीदानींममसुतास्तिष्ठेरन्मंदचेतसः ॥ येषांभ्राताग्रुरुर्ज्येष्ठोविनयेनावतिष्ठते ॥ १५ ॥ ममापिवचनंसूतनशुश्रूषतिमंदभाक् ॥ दृष्ट्वामांचक्षुषाहीनंनिर्विचेष्टमचेतसं ॥ १६ ॥ येचास्यसचिवामंदाःकर्णसौबलकादयः ॥ तेतस्यभूयसोदोषान्वर्द्धयंतिविचेतसः॥ १७ ॥ स्वैरमुक्तान्यपिशराःपार्थेनामिततेजसा॥ निर्दहेयुर्ममसुतान्किंपुनर्मन्युनेरिताः॥ १८ ॥

॥५॥६॥७॥ नजीर्णोनक्षीणः अष्टौपंचभूतानिसूर्यचंद्रपुरुषाश्चमूर्त्तयोयस्य ॥८॥९॥१०॥ दुर्द्यूतदेविनःछद्मद्यूतेनजेतुकामस्य ॥११॥१२॥ अंतंनाशं ॥१३॥१४॥ विनयेनीतौ ॥१५॥१६॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ नहि संतीतिशेषः ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ यदिदंशोचितमित्यादेरध्यायद्वयस्यतात्पर्यंसत्यसंरक्षणेकृतेदे

वामानुषाश्चानुगृह्णंतीति ॥१॥२॥ वानेयंवनभवंनीवारादि कृष्टंकर्षणजंयाम्यधान्यं ॥३॥ शुद्धैर्विषालिप्तैः विषलिप्तेनबाणेनयौहतौमृगपक्षिणौ तयोर्मांसंकलंजंतद्भुक्त्वाचांद्रायणंचरेदितिस्मृतेः अयंहंतका

पार्थबाहुबलोत्सृष्टामहाचापविनिःसृताः॥ दिव्यास्त्रमंत्रमुदिताःसादयेयुःसुरानपि ॥ १९ ॥ तस्यमंत्रीचगोप्ताचसुहृच्चैवजनार्दनः॥ हरिस्त्रैलोक्यनाथःसकिं
नुतस्यननिर्जितं॥ २० ॥ इदंहिसुमहच्चित्रमर्जुनस्येहसंजय॥ महादेवेनबाहुभ्यांयत्समेतइतिश्रुतिः ॥ २१ ॥ प्रत्यक्षंसर्वलोकस्यखांडवेयत्कृतंपुरा॥ फाल्गुने
नसहायार्थेवह्नेर्दामोदरेणच ॥ २२ ॥ सर्वथानहिमेपुत्राःसहामात्याःससौबलाः॥ क्रुद्धेपार्थेचभीमेचवासुदेवेचसात्वते॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रखेदेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ जनमेजयउवाच यदिदंशोचितंराज्ञाधृत
राष्ट्रेणवैमुने॥ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकं॥ १ ॥ कथंचराजपुत्रंतमुपेक्षेताल्पचेतसं॥ दुर्योधनंपांडुपुत्रान्कोपयानंमहारथान् ॥ २ ॥ किमासीत्पां
डुपुत्राणांवनेभोजनमुच्यतां ॥ वानेयमथवाकृष्टमेतदाख्यातुनोभवान्॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच वानेयंचमृगांश्चैवशुद्धैर्बाणैर्निपातितान्॥ब्राह्मणानां
निवेद्याग्रमभुंजन्पुरुषर्षभाः ॥ ४ ॥ तांस्तुशूरान्महेष्वासांस्तदानिवसतोवने॥ अन्वयुर्ब्राह्मणाराजन्साग्नयोनग्नयस्तथा॥ ५॥ ब्राह्मणानांसहस्राणिस्नातकानां
महात्मनां ॥ दशमोक्षविदांतत्रयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ रुरून्कृष्णमृगांश्चैवमेध्यांश्चान्यान्वनेचरान् ॥बाणैरुन्मथ्यविविधैर्ब्राह्मणेभ्योन्यवेदयत्॥ ७॥
नतत्रकश्चिद्दुर्वर्णोव्याधितोवापिदृश्यते ॥ कृशोवादुर्बलोवापिदीनोभीतोपिवापुनः ॥ ८ ॥ पुत्रानिवप्रियान्भ्रातृन्ज्ञातीनिवसहोदरान् ॥ पुपोषकौरवश्रेष्ठो
धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ पतींश्चद्रौपदीसर्वान्द्विजातींश्चयशस्विनी॥ मातृवद्भोजयित्वाग्रेशिष्टमाहारयत्तदा ॥ १० ॥ प्राचींराजादक्षिणांभीमसेनोयमौ
प्रतीचीमथवाप्युदीचीं ॥ धनुर्धरामांसहेतोर्मृगाणांक्षयंचक्रुर्नित्यमेवोपगम्य ॥ ११ ॥ तथातेषांवसतांकाम्यकेवैविहीनानामर्जुनेनोत्सुकानां ॥ पंचैववर्षा
णितथाव्यतीयुरधीयतांजपतांजुह्वतांच ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोका० पार्थाहारकथनेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥छ॥
वैशंपायनउवाच तेषांतच्चरितंश्रुत्वामनुष्यातीतमद्भुतं ॥ चिंताशोकपरीतात्मामन्युनाभिपरिप्लुतः ॥ १ ॥

रपदेयं ॥४॥ अनग्नयःपरिव्राजकाः॥५॥६॥७॥८॥९॥ आहारयत्आहारंकृतवती॥१०॥११॥१२॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥ ॥छ॥ तेषामिति मन्युनादैन्येन ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नक्षंस्येतेक्षमांनकरिष्यतः ॥ ९ ॥ १० ॥ सहितुंसोढुं ॥ ११ ॥ शैक्ययाशिक्यस्थया भूमिंभित्वापातालंप्रवेक्ष्यतीतिभयादंतरिक्षेएवधृतयेत्यर्थः

दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ अब्रवीत्संजयंसूतमामंत्र्यपुरुषर्षभ ॥ २ ॥ नरात्रौनदिवासूतशांतिंप्राप्नोमिवैक्षणं ॥ संचिंत्यदुर्नयंघोरमतीतंद्यूत
जंहितत् ॥ ३ ॥ तेषामसत्यवीर्याणांशौर्यंधैर्यंधृतिंपरां ॥ अन्योन्यमनुरागंचभ्रातॄणामतिमानुषं ॥ ४ ॥ देवपुत्रौमहाभागौदेवराजसमद्युती ॥ नकुलःसहदेवश्च
पांडवौयुद्धदुर्मदौ ॥ ५ ॥ दृढायुधौदूरपातौयुद्धेचकृतनिश्चयौ ॥ शीघ्रहस्तौदृढक्रोधौनित्ययुक्तौतरस्विनौ ॥ ६ ॥ भीमार्जुनौपुरोधाययदातौरणमूर्धनि ॥ स्थास्ये
तेसिंहविक्रांतावश्विनाविवदुःसहौ ॥ ७ ॥ निःशेषमिहपश्यामिममसैन्यस्यसंजय ॥ तौत्वप्रतिरथौयुद्धेदेवपुत्रौमहारथौ ॥ ८ ॥ द्रौपद्यास्तंपरिक्लेशंनक्षंस्येते
त्वमर्षिणौ ॥ वृष्णयोथमहेष्वासाःपांचालावामहौजसः ॥ ९ ॥ युधिसत्याभिसंधेनवासुदेवेनरक्षिताः ॥ प्रधक्ष्यंतिरणेपार्थाःपुत्राणांममवाहिनीं ॥ १० ॥ रामकृ
ष्णप्रणीतानांवृष्णीनांसूतनंदन ॥ नशक्यःसहितुंवेगःसर्वैस्तैरपिसंयुगे ॥ ११ ॥ तेषांमध्येमहेष्वासोभीमोभीमपराक्रमः ॥ शैक्ययावीरघातिन्यागदयाविच
रिष्यति ॥ १२ ॥ तथागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ गदावेगंचभीमस्यनालंसोढुंनराधिपाः ॥ १३ ॥ ततोहंसुहृदांवाचोदुर्योधनवशानुगः ॥ स्मर
णीयाःस्मरिष्यामिमयायानकृताःपुरा ॥ १४ ॥ संजयउवाच व्यतिक्रमोयंसुमहांस्त्वयाराजन्नुपेक्षितः ॥ समर्थेनापियन्मोहात्पुत्रस्तेननिवारितः ॥ १५ ॥
श्रुत्वाहिनिर्जितान्द्यूतेपांडवान्मधुसूदनः ॥ त्वरितःकाम्यकेपार्थान्समभावयदच्युतः ॥ १६ ॥ द्रुपदस्यतथापुत्राधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ विराटोधृष्टकेतुश्चकेकया
श्चमहारथाः ॥ १७ ॥ तैश्चयत्कथितंराजन्दृष्ट्वापार्थान्पराजितान् ॥ चारेणविदितंसर्वंतन्मयावेदितंचते ॥ १८ ॥ समागम्यवृतस्तत्रपांडवैर्मधुसूदनः ॥ सारथ्ये
फाल्गुनस्याजौतथेत्याहचतान्हरिः ॥ १९ ॥ अमर्षितोहिकृष्णोपिदृष्ट्वापार्थांस्तदागतान् ॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगानब्रवीच्चयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ यासासमृद्धिः
पार्थानामिंद्रप्रस्थेबभूवह ॥ राजसूयेमयादृष्टान्नृपैरन्यैःसुदुर्लभा ॥ २१ ॥ यत्रसर्वान्महीपालान्शस्त्रतेजोभयार्दितान् ॥ सवंगांगान्सपौंड्रोड्रान्सचोलद्राविडां
ध्रकान् ॥ २२ ॥ सागरानूपकांश्चैवयेचप्रांताभिवासिनः ॥ सिंहलान्बर्बरान्म्लेच्छान्येचलंकानिवासिनः ॥ २३ ॥ पश्चिमानिचराष्ट्राणिशतशःसागरांतिकान् ॥
पह्लवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनान्शकान् ॥ २४ ॥ हारहूणांश्चचीनांश्चतुषारान्सैंधवांस्तथा ॥ जागुडान्रामठान्मुंडान्स्त्रीराज्यमथतंगणान् ॥ २५ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पुत्रस्तेत्वया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ प्रतिसारिणीप्रतीपंसरतीतिनीचानुगामिनीत्यर्थः आहरिष्यामि इदानीमेवेतिशेषः अतएवप्रार्थनासत्यंमांकुर्विति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ समयामासुःस मंयुक्तमित्याचख्युः समशब्दात्तदाचष्टइतिणिच् लिटिआम् शमयामासुरितिपाठेस्पष्टोऽर्थः ॥३५॥३६॥३७॥ ३८ ॥३९॥४०॥ अहतलक्षणाःअखंडितध्वजाः आहवलक्षणाइतिपाठेआहवयोग्यानि

केकयान्मालवांश्चैवतथाकाश्मीरकानपि ॥ अद्राक्षमहमाहूतान्यज्ञेतेपरिवेषकान् ॥ २६ ॥ सातेसमृद्धिर्यैरात्ताचपलाप्रतिसारिणी ॥ आदायजीवितंतेषामा हरिष्यामितामहं ॥ २७ ॥ रामेणसहकौरव्यभीमार्जुनयमैस्तथा ॥ अक्रूरगदसांबैश्चप्रद्युम्नेनाहुकेनच ॥ २८ ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणशिशुपालात्मजेनच ॥ दुर्योधनं रणेहत्वासद्यःकर्णंचभारत ॥ २९ ॥ दुःशासनंसौबलेयंयश्चान्यःप्रतियोत्स्यते ॥ ततस्त्वंहास्तिनपुरेभ्रातृभिःसहितोवसन् ॥ ३० ॥ धार्त्तराष्ट्रींश्रियंप्राप्यप्रशा धिपृथिवीमिमां ॥ अथैनमब्रवीद्राजातस्मिन्वीरसमागमे ॥ ३१ ॥ शृण्वत्स्वेतेषुवीरेषुधृष्टद्युम्नमुखेषुच ॥ युधिष्ठिरउवाच प्रतिगृह्णामितेवाचमिमांसत्यां जनार्दन ॥ ३२ ॥ अमित्रान्मेमहाबाहोसानुबंधान्हनिष्यसि ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंसत्यंमांकुरुकेशव ॥ ३३ ॥ प्रतिज्ञातोवनेवासोराजमध्येमयात्ययं ॥ तद्धर्म राजवचनंप्रतिश्रुत्यसभासदः ॥ ३४ ॥ धृष्टद्युम्नपुरोगास्तेसमयामासुरंजसा ॥ केशवंमधुरैर्वाक्यैःकालयुक्तैरमर्षितं ॥ ३५ ॥ पांचालींप्राहुरक्लिष्टांवासुदेवस्य शृण्वतः ॥ दुर्योधनस्तवक्रोधाद्देवित्यक्ष्यतिजीवितं ॥ ३६ ॥ प्रतिजानीमहेसत्यंमाशुचोवरवर्णिनि ॥ येस्मतेऽक्षजितांकृष्णेदृष्ट्वात्वांप्राहसंस्तदा ॥ मांसानितेषां खादंतोहरिष्यंतिवृकद्विजाः ॥ ३७ ॥ पास्यंतिरुधिरंतेषांगृध्रागोमायवस्तथा ॥ उत्तमांगानिकर्षंतोयैःकृष्टासिसभातले ॥ ३८ ॥ तेषांद्रक्ष्यसिपांचालिगात्राणि पृथिवीतले ॥ क्रव्यादैःकृष्यमाणानिभक्ष्यमाणानिचासकृत् ॥ ३९ ॥ परिक्लिष्टासियैस्तत्रयैश्चासिसमुपेक्षिता ॥ तेषामुत्कृत्तशिरसांभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ ॥ ४० ॥ एवंबहुविधावाचस्तऊचुर्भरतर्षभाः ॥ सर्वेतेजस्विनःशूराःसर्वेचाहतलक्षणाः ॥ ४१ ॥ तेधर्मराजेनवृतावर्षादूर्ध्वंत्रयोदशात् ॥ पुरस्कृत्योपयास्यंतिवा सुदेवंमहारथाः ॥ ४२ ॥ रामश्चकृष्णश्चधनंजयश्चप्रद्युम्नसांबौयुयुधानभीमौ ॥ माद्रीसुतौकेकयराजपुत्राःपांचालपुत्राःसहमत्स्यराज्ञा ॥ ४३ ॥ एतान्सर्वान्लो कवीरानजेयान्महात्मनःसानुबंधान्ससैन्यान् ॥ कोजीवितार्थीसमरेभ्युदीयात्क्रुद्धान्सिंहान्केसरिणोयथैव ॥ ४४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यन्माऽब्रवीद्विदुरोद्यू तकालेत्वंपांडवान्जेष्यसिचेन्नरेंद्र ॥ ध्रुवंकुरूणामयमंतकालोमहाभयोभविताशोणितौघः ॥ ४५ ॥

शौर्यद्योतकानिलक्षणानिसामुद्रिकचिन्हानियेषामित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ युयुधानःसात्यकिः ॥ ४३ ॥ केसरिणःक्रोधेनउच्छ्रितसटान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ इत्या० नै० भारत० भा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ अस्त्रेति ॥ १ ॥ आवसन्आवासंकृतवंतः ॥ २ ॥ ३ ॥ पुप्लुवेप्लावितवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ निदेशात्आज्ञातः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अमुंलोकंपरलोकं ॥

मन्येतथातद्भवितेतिसूतयथाक्षत्ताप्राहवचःपुरामां ॥ असंशयंभवितायुद्धमेतद्गतेकालेपांडवानांयथोक्तं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तमिंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ अथनलोपाख्यानपर्व ॥

जनमेजयउवाच अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्रलोकंमहात्मनि ॥ युधिष्ठिरप्रभृतयःकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्रलोकंमहात्मनि ॥ आवसन्कृष्णयासार्धंकाम्यकेभरतर्षभाः ॥ २ ॥ ततःकदाचिदेकांतेविविक्तइवशाद्वले ॥ दुःखार्त्ताभरतश्रेष्ठानिषेदुःसहकृष्णया ॥ ३ ॥ धनंजयंशोचमानाःसाश्रुकंठाःसुदुःखिताः ॥ तद्वियोगार्दितान्सर्वान्शोकःसमभिपुप्लुवे ॥ ४ ॥ धनंजयवियोगाच्चराज्यभ्रंशाच्चदुःखिताः ॥ अथभीमोमहाबाहुर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ५ ॥ निदेशात्तेमहाराजगतोसौभरतर्षभः ॥ अर्जुनःपांडुपुत्राणांयस्मिन्प्राणाःप्रतिष्ठिताः ॥ ६ ॥ यस्मिन्विनष्टेपांचालाःसहपुत्रैस्तथावयं ॥ सात्यकिर्वासुदेवश्चविनश्येयुर्नसंशयः ॥ ७ ॥ योसौगच्छतिधर्मात्माबहून्क्लेशान्विचिंतयन् ॥ भवन्नियोगाद्बीभत्सुस्ततोदुःखतरंनुकिं ॥ ८ ॥ यस्यबाहूसमाश्रित्यवयंसर्वेमहात्मनः ॥ मन्यामहेजितानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीं ॥ ९ ॥ यस्यप्रभावान्नमयासभामध्येधनुष्मतः ॥ नीतालोकममुंसर्वेधार्त्तराष्ट्राःससौबलाः ॥ १० ॥ तेवयंबाहुबलिनःक्रोधमुत्थितमात्मनः ॥ सहामहेभवन्मूलंवासुदेवेनपालिताः ॥ ११ ॥ वयंहिसहकृष्णेनहत्वाकर्णमुखान्परान् ॥ स्वबाहुविजितांकृत्स्नांप्रशासेमवसुंधरां ॥ १२ ॥ भवतोद्यूतदोषेणसर्वेवयमुपप्लुताः ॥ अहीनपौरुषाबालाबलिभिर्बलवत्तराः ॥ १३ ॥ क्षात्रंधर्मंमहाराजत्वमवेक्षितुमर्हसि ॥ नहिधर्मोमहाराजक्षत्रियस्यवनाश्रयः ॥ १४ ॥ राज्यमेवपरंधर्मंक्षत्रियस्यविदुर्बुधाः ॥ सक्षत्रधर्मविद्राजामाधर्म्यान्नीनशःपथः ॥ १५ ॥ प्राग्द्वादशसमाराजन्धार्त्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ निवर्त्यचवनात्पार्थमानाय्यचजनार्दनं ॥ १६ ॥ व्यूढानीकान्महाराजजवेनैवमहामते ॥ धार्त्तराष्ट्रानमुंलोकंगमयामिविशांपते ॥ १७ ॥ सर्वानहंहनिष्यामिधार्त्तराष्ट्रान्ससौबलान् ॥ दुर्योधनंचकर्णंचयोवान्यःप्रतियोत्स्यते ॥ १८ ॥ मयाप्रशमितेपश्चात्त्वमेष्यसिवनंपुनः ॥ एवंकृतेनतेदोषाभविष्यंतिविशांपते ॥ १९ ॥ यज्ञैश्चविविधैस्तातकृतंपापमरिंदम ॥ अवधूयमहाराजगच्छेमस्वर्गमुत्तमं ॥ २० ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहीनपौरुषाअपिवयंउपप्लुताःकृताः येबालामूर्खाःदुर्योधनादयस्तेबलिभिःसामंतदत्तैर्धनैर्बलवत्तराःकृताः ॥ १३ ॥ १४ ॥ मानीनशःमानाशय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बालिशःबालवद्वृथाहठी दीर्घसूत्रःचिरकारी ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वेदेश्रूयते विश्वसृजाःसहस्रसंवत्सरमिति अत्रहिसंवत्सरशब्दोदिनपरःकृतः अन्यथाशतायुर्वैपुरुषइतिश्रुतेरनधिकारिकंशास्त्रमप्रमाणं स्यात् तावदायुषोलोकेऽदर्शनाच्च कृच्छ्रतइति द्वादशवार्षिकंप्रायश्चित्तंप्रतिज्ञातंततूकृच्छ्रतःकृच्छ्रैरपिसद्योभवति तथाहि त्रिंशताप्राजापत्यकृच्छ्रैरेकोद्वोभवति एवंमित्रविंदेष्टिपवित्रेष्टिमृगारेष्टिप्रभृतिभिर्द

एवमेतद्भवेद्राजन्यदिराजानबालिशः॥ अस्माकंदीर्घसूत्रःस्याद्भवान्धर्मपरायणः॥ २१ ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञाहंतव्याइतिनिश्चयः॥ नहिनैकृतिकंहत्वानि कृत्यापापमुच्यते ॥ २२ ॥ तथाभारतधर्मेषुधर्मज्ञैरिहदृश्यते॥ अहोरात्रंमहाराजतुल्यंसंवत्सरेणह ॥ २३ ॥ तथैववेदवचनंश्रूयतेनित्यदाविभो॥ संवत्सरोमहा राजपूर्णोभवतिकृच्छ्रतः॥ २४ ॥ यदिवेदाःप्रमाणास्तेदिवसादूर्ध्वमच्युत॥ त्रयोदशसमाकालोज्ञायतांपरिनिष्ठितः ॥ २५॥ कालोदुर्योधनंहंतुंसानुबंधमरिं दम ॥ एकाग्रंपृथिवींसर्वांपुराराजन्करोतिसः ॥ २६ ॥ द्यूतप्रियेणराजेंद्रतथातद्भवताकृतं॥ प्रायेणाज्ञातचर्यायांवयंसर्वेनिपातिताः ॥ २७ ॥ नतंदेशंप्रपश्या मियत्रसोस्मान्सुदुर्ज्जनः॥ नविज्ञास्यतिदुष्टात्माचारैरितिसुयोधनः॥ २८॥ अधिगम्यचसर्वान्नोवनवासमिमंततः॥ प्रव्राजयिष्यतिपुनर्निकृत्याधमपूरुषः ॥ २९ ॥ यद्यस्मानभिगच्छेतपापःसहिकथंचन॥ अज्ञातचर्यामुत्तीर्णान्दृष्ट्वाचपुनराह्वयेत्॥ ३०॥ द्यूतेनतेमहाराजपुनर्द्यूतमवर्त्तत ॥ भवांश्चपुनराहूतोद्यूतेनै वापनेष्यति॥३१॥ सतथाक्षेषुकुशलोनिश्चितोगतचेतनः॥ चरिष्यसिमहाराजवनेषुवसतीःपुनः॥३२॥ यद्यस्मान्सुमहाराजकृपणान्कर्तुमर्हसि॥ यावज्जीव मवेक्षस्ववेदधर्मांश्चकृत्स्नशः॥ ३३ ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञोहंतव्यइतिनिश्चयः॥ अनुज्ञातस्त्वयागत्वायावच्छक्तिसुयोधनं॥ ३४ ॥ यथैवकक्षमुत्सृष्टोदहेदनि लसारथिः॥ हनिष्यामितथामंदमनुजानातुमेभवान् ॥ ३५॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवाणंभीमंतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ उवाचसांत्वयन्राजामूर्ध्न्युपा घ्रायपांडवं ॥ ३६॥ असंशयंमहाबाहोहनिष्यसिसुयोधनं॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंसहगांडीवधन्वना॥ ३७॥ ॥५७॥

शदशप्राजापत्यस्थानेधर्मशास्त्रेविहिताभिर्द्वादशवार्षिकंव्रतंसमापितुंशक्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ पुराअग्रे ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ द्यूतेनद्यूतार्थंपुनराह्वयेत् नन्वाहूतोप्य हंनगमिष्यामीत्याशंक्याह पुनर्द्यूतमवर्त्तत पूर्वमप्यनुद्यूतस्यकृतत्वात्पुनरपिद्यूतंकरिष्यस्येवेत्यर्थः अपनेष्यतिदूरीकरिष्यति श्रियमितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कक्षंतृणं अ भिलक्ष्येतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनृतमिति विश्वसृजांसत्रेसंवत्सरशब्दोनकालपरः किंतुपंचपंचाशतत्रिवृतःसंवत्सराः पंचपंचाशतःपंचदशाइत्यादिश्रुतौ संवत्सरपदस्यत्रिवृदादिशब्दसामानाधिकरण्यादहःशब्दवाच्यक्रतुपरत्वंदृष्टं अतःसं
वत्सरशब्दोदिनपरइतिप्रवादमात्रं पंचपंचाशतइतिपंचाशदधिकंशतद्वयमुच्यते नहिकालेनकर्त्तव्यंव्रतंकर्मणासमापयितुंशक्यमितिभावः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

यत्त्वमाभाषसेपार्थप्राप्तःकालइतिप्रभो ॥ अनृतंनोत्सहेवक्तुंनत्वेतन्ममविद्यते ॥ ३८ ॥ अंतरेणापिकौंतेयनिकृतिंपापनिश्चयं ॥ हंतात्वमसिदुर्धर्षसानुबंधं
सुयोधनं ॥ ३९ ॥ एवंब्रुवतिभीमंतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ आजगाममहाभागोबृहदश्वोमहानृषिः ॥ ४० ॥ तमभिप्रेक्ष्यधर्मात्मासंप्राप्तंधर्मचारिणं ॥ शास्त्रवन्म
धुपर्केणपूजयामासधर्मराट् ॥ ४१ ॥ आश्वस्तंचैनमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः ॥ अभिप्रेक्ष्यमहाबाहुःकृपणंबह्वभाषत ॥ ४२ ॥ अक्षद्यूतेचभगवन्धनंराज्यं
चमेहृतं ॥ आहूयनिकृतिप्रज्ञैःकितवैरक्षकोविदैः ॥ ४३ ॥ अनक्षज्ञस्यहिसतोनिकृत्यापापनिश्चयैः ॥ भार्याचमेसभांनीताप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ ४४ ॥ पुन
र्द्यूतेनमांजित्वावनवासंसुदारुणं ॥ प्राव्राजयन्महारण्यमजिनैःपरिवारितं ॥ ४५ ॥ अहंवनेदुर्वसतीर्वसन्परमदुःखितः ॥ अक्षद्यूताधिकारेचगिरःशृण्वन्सुदा
रुणाः ॥ ४६ ॥ आर्त्तानांसुहृदांवाचोद्यूतप्रभृतिशंसतां ॥ अहंहृदिश्रिताःस्मृत्वासर्वरात्रीर्विचिंतयन् ॥ ४७ ॥ यस्मिंश्चैवसमस्तानांप्राणागांडीवधन्वनि ॥ वि
नामहात्मनातेनगतसत्वइवाभवं ॥ ४८ ॥ कदाद्रक्ष्यामिबीभत्सुंकृतास्त्रंपुनरागतं ॥ प्रियवादिनमक्षुद्रंदयायुक्तमतंद्रितः ॥ ४९ ॥ अस्तिराजामयाकश्चिदल्प
भाग्यतरोभुवि ॥ भवतादृष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोपिवाक्वचित् ॥ नमत्तोदुःखिततरःपुमानस्तीतिमेमतिः ॥ ५० ॥ बृहदश्वउवाच यद्ब्रवीषिमहाराजनमत्तोविद्य
तेक्वचित् ॥ अल्पभाग्यतरःकश्चित्पुमानस्तीतिपांडव ॥ ५१ ॥ अत्रतेवर्णयिष्यामियदिशुश्रूषसेनघ ॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजासीत्पृथिवीपते ॥ ५२ ॥ वै
शंपायनउवाच अथैनमब्रवीद्राजाब्रवीतुभगवानिति ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तंश्रोतुमिच्छामिपार्थिवं ॥ ५३ ॥ बृहदश्वउवाच शृणुराजन्नवहितःसह
भ्रातृभिरच्युत ॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजासीत्पृथिवीपते ॥ ५४ ॥ निषधेषुमहीपालोवीरसेनइतिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रोऽभवन्नाम्नानलोधर्मार्थकोविदः ॥ ५५ ॥ स
निकृत्याजितोराजापुष्करेणेतिनःश्रुतं ॥ वनवासंसुदुःखार्तोभार्ययान्यवसत्सह ॥ ५६ ॥ नतस्यदासानरथोनभ्रातानचबांधवाः ॥ वनेनिवसतोराजन्शिष्यंते
स्मकदाचन ॥ ५७ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अत्रैवार्थेसत्यंसर्वथानत्याज्यमितिआख्यायिकाद्वाराभीमसेनंबोधयितुंराज्ञाबृहदश्वःप्रवर्त्यते अस्तिराजामयाकश्चिदित्यादिना ॥ ५० ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पुष्करेणराज्ञा ॥ ५६ ॥ शिष्यंतेअवशिष्टाः कालस्त्वविवक्षितः ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ आसीदिति उपपन्नःयुक्तः ॥१॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सौदामनीप्राद्दषेण्यमेघसंबंधिनी सुष्ठुजगतोजीवनंददतितेसुदामानोमेघास्तेषांसमूहःसौदामनःप्रावृट्कालस्तत्संबंधिनी साहिअत्यंतंद्योतमानाभवतीतिप्रसिद्धं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मूर्त्तिमान्शरीरी

भवान्हिसंवृतोवीरैर्भ्रातृभिर्देवसंमितैः ॥ ब्रह्मकल्पैर्द्विजाग्र्यैश्चतस्मान्नार्हसिशोचितुं ॥ ५८ ॥ युधिष्ठिरउवाच विस्तरेणाहमिच्छामिनलस्यसुमहात्मनः ॥ चरितंवदतांश्रेष्ठतन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आ० नलोपाख्यानप० द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

बृहदश्वउवाच आसीद्राजानलोनामवीरसेनसुतोबली ॥ उपपन्नोगुणैरिष्टैरूपवानश्वकोविदः ॥ १ ॥ अतिष्ठन्मनुजेंद्राणांमूर्ध्निदेवपतिर्यथा ॥ उपर्युपरिसर्वेषामादित्यइवतेजसा ॥ २ ॥ ब्रह्मण्योवेदविच्छूरोनिषधेषुमहीपतिः ॥ अक्षप्रियःसत्यवादीमहानक्षौहिणीपतिः ॥ ३ ॥ ईप्सितोवरनारीणामुदारःसंयतेंद्रियः ॥ रक्षिताधन्विनांश्रेष्ठःसाक्षादिवमनुःस्वयं ॥ ४ ॥ तथैवासीद्विदर्भेषुभीमोभीमपराक्रमः ॥ शूरःसर्वगुणैर्युक्तःप्रजाकामःसचाप्रजः ॥ ५ ॥ सप्रजार्थेपरंयत्नमकरोत्सुसमाहितः ॥ तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनोनामभारत ॥ ६ ॥ तंसभीमःप्रजाकामस्तोषयामासधर्मवित् ॥ महिष्यासहराजेंद्रसत्कारेणसुवर्चसं ॥ ७ ॥ तस्मैप्रसन्नोदमनःसभार्यायवरंददौ ॥ कन्यारत्नंकुमारांश्चत्रीनुदारान्महायशाः ॥ ८ ॥ दमयंतींदमंदांतंदमनंचसुवर्चसं ॥ उपपन्नान्गुणैःसर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ॥ ९ ॥ दमयंतीतुरूपेणतेजसायशसाश्रिया ॥ सौभाग्येनचलोकेषुयशःप्रापसुमध्यमा ॥ १० ॥ अथतांवयसिप्राप्तेदासीनांसमलंकृतं ॥ शतंशतंसखीनांचपर्युपासच्छचीमिव ॥ ११ ॥ तत्रस्मराजतेभैमीसर्वाभरणभूषिता ॥ सखीमध्येऽनवद्यांगीविद्युत्सौदामनीतथा ॥ १२ ॥ अतीवरूपसंपन्नाश्रीरिवायतलोचना ॥ नदेवेषुनयक्षेषुतादृग्रूपवतीक्वचित् ॥ १३ ॥ मानुषेष्वपिचान्येषुदृष्टपूर्वाथवाश्रुता ॥ चित्तप्रसादनीबालादेवानामपिसुंदरी ॥ १४ ॥ नलश्चनरशार्दूलोलोकेष्वप्रतिमोभुवि ॥ कंदर्पइवरूपेणमूर्त्तिमानभवत्स्वयं ॥ १५ ॥ तस्याःसमीपेतुनलंप्रशशंसुःकुतूहलात् ॥ नैषधस्यसमीपेतुदमयंतींपुनःपुनः ॥ १६ ॥ तयोरदृष्टःकामोभूत्शृण्वतोःसततंगुणान् ॥ अन्योन्यंप्रतिकौंतेयसव्यवर्धतहृच्छयः ॥ १७ ॥ अशक्नुवन्नलःकामंतदाधारयितुंहृदा ॥ अंतःपुरसमीपस्थेवनआस्तेरहोगतः ॥ १८ ॥ सददर्शततोहंसान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ वनेविचरतांतेषामेकंजग्राहपक्षिणं ॥ १९ ॥

॥ १५ ॥ प्रशशंसुःवार्त्ताहराइतिशेषः ॥ १६ ॥ हृच्छयःकामः ॥ १७ ॥ १८ ॥ जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णपक्षान् ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंतरिक्षगःखगः ॥२०॥२१॥२२॥ गरुत्मंतःपक्षवंतः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ संग्रामःकामयुद्धंसुरतमित्यर्थः संगमइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३१॥३२॥ इत्या० नै० भा० त्रिपंचाशत्तमो

ततोंतरिक्षगोवाचंव्याजहारनलंतदा ॥ हंतव्योस्मिनतेराजन्करिष्यामितवप्रियं ॥ २० ॥ दमयंतीसकाशेत्वांकथयिष्यामिनैषध ॥ यथात्वदन्यंपुरुषंनसामं स्यतिकर्हिचित् ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्ततोहंसमुत्ससर्जमहीपतिः ॥ तेतुहंसाःसमुत्पत्यविदर्भानगमंस्ततः ॥ २२ ॥ विदर्भनगरींगत्वादमयंत्यास्तदांतिके ॥ निपेतुस्तेगरुत्मंतःसाददर्शचतान्खगान् ॥ २३ ॥ सातानद्भुतरूपान्वैदृष्ट्वासखिगणावृता ॥ हृष्टाग्रहीतुंखगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २४ ॥ अथहंसाविसस्रपुःसर्वतःप्रमदावने ॥ एकैकशस्तदाकन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन् ॥ २५ ॥ दमयंतीतुयंहंसंसमुपाधावदंतिके ॥ समानुषींगिरंकृत्वादमयंतीमथाब्रवीत् ॥ २६ ॥ दमयंतिनलोनामनिषधेषुमहीपतिः ॥ अश्विनोःसदृशोरूपेनसमास्तस्यमानुषाः ॥ २७ ॥ कंदर्पइवरूपेणमूर्त्तिमानभवत्स्वयं ॥ तस्यवैयदिभार्यात्वंभवेथावरवर्णिनि ॥ २८ ॥ सफलंतेभवेज्जन्मरूपंचेदंसुमध्यमे ॥ वयंहिदेवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसान् ॥ २९ ॥ दृष्टवंतोनचास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ॥ त्वंचापिरत्नंनारीणांनरेषुचनलोवरः ॥ ३० ॥ विशिष्टयाविशिष्टेनसंग्रामोगुणवान्भवेत् ॥ एवमुक्तातुहंसेनदमयंतीविशांपते ॥ ३१ ॥ अब्रवीत्तत्रतंहंसंत्वमप्येवंनलेवद ॥ तथेत्युक्त्वांडजःकन्यांविदर्भस्यविशांपते ॥ पुनरागम्यनिषधान्नलेसर्वंन्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप० हंसदमयंतीसंवादेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

बृहदश्वउवाच दमयंतीतुतच्छ्रुत्वावचोहंसस्यभारत ॥ ततःप्रभृतिनस्वस्थानलंप्रतिबभूवसा ॥ १ ॥ ततश्चिंतापरादीनाविवर्णवदनाकृशा ॥ बभूवदमयंतीतुनिःश्वासपरमातदा ॥ २ ॥ ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपराबभूवोन्मत्तदर्शना ॥ पांडुवर्णाक्षणेनाथहृच्छयाविष्टचेतना ॥ ३ ॥ नशय्यासनभोगेषुरतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ ननक्तंनदिवाशेतेहाहेतिरुदतीपुनः ॥ ४ ॥ तामस्वस्थांतदाकारांसख्यस्ताजज्ञुरिंगितैः ॥ ततोविदर्भपतयेदमयंत्याःसखीजनः ॥ ५ ॥ न्यवेदयत्तामस्वस्थांदमयंतींनरेश्वरे ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिर्भीमोदमयंतींसखीगणात् ॥ ६ ॥ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्स्वांसुतांप्रति ॥ किमर्थंदुहितामेद्यनातिस्वस्थेवलक्ष्यते ॥ ७ ॥ ससमीक्ष्यमहीपालःस्वांसुतांप्राप्तयौवनां ॥ अपश्यदात्मनाकार्यंदमयंत्याःस्वयंवरं ॥ ८ ॥ ससन्निमंत्रयामासमहीपालान्विशांपतिः ॥ अनुभूयतामयंवीराःस्वयंवरइतिप्रभो ॥ ९ ॥

ऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ दमयंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ जज्ञुःज्ञातवत्यःइंगितैःअभिप्रायसूचकैश्चेष्टितैः ॥ ५ ॥ नरेश्वरेनलनिमित्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सन्निमंत्रयामासआमंत्रितवान् अनुभूयतांप्रेक्ष्यतांभवद्भिः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ महीक्षितःपृथ्वीश्वराः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विगतोविनष्टःदमयंतींप्रा

श्रुत्वातुपार्थिवाःसर्वेदमयंत्याःस्वयंवरं॥अभिजग्मुस्ततोभीमंराजानोभीमशासनात् ॥१०॥ हस्त्यश्वरथघोषेणपूरयंतोवसुंधरां॥ विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृ
॥५९॥ श्यैःस्वलंकृतैः॥११॥तेषांभीमोमहाबाहुःपार्थिवानांमहात्मनां॥यथार्हमकरोत्पूजांतेऽवसंस्तत्रपूजिताः॥१२॥एतस्मिन्नेवकालेतुसुराणामृषिसत्तमौ॥अट ३
मानौमहात्मानाविंद्रलोकमितोगतौ ॥ १३॥ नारदःपर्वतश्चैवमहाप्राज्ञौमहाव्रतौ ॥ देवराजस्यभवनंविविशातेसुपूजितौ ॥ १४ ॥ तावर्चयित्वामघवाततः
कुशलमव्ययं॥पप्रच्छानामयंचापितयोःसर्वगतंविभुः॥ १५॥ नारदउवाच आवयोःकुशलंदेवसर्वत्रगतमीश्वर॥लोकेचमघवन्कृत्स्नेनृपाःकुशलि
नोविभो ॥ १६॥ बृहदश्वउवाच नारदस्यवचःश्रुत्वापप्रच्छबलवृत्रहा ॥ धर्मज्ञाःपृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः ॥ १७॥ शस्त्रेणनिधनंकालेयेग
च्छंत्यपराङ्मुखाः॥ अयंलोकोऽक्षयस्तेषांयथैवममकामधुक् ॥ १८ क्वनुतेक्षत्रियाःशूरानहिपश्यामितानहं ॥ आगच्छतोमहीपालान्दयितानतिथीन्मम॥
॥१९॥एवमुक्तस्तुशक्रेणनारदःप्रत्यभाषत॥ नारदउवाच शृणुमेमघवन्येननदृश्यंतेमहीक्षितः॥ २० ॥ विदर्भराज्ञोदुहितादमयंतीतिविश्रुता ॥ रूपे
णसमतिक्रांतापृथिव्यांसर्वयोषितः॥ २१ ॥ तस्याःस्वयंवरःशक्रभवितानचिरादिव ॥ तत्रगच्छंतिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः ॥ २२ ॥ तांरत्नभूतांलोकस्य
प्रार्थयंतोमहीक्षितः॥ कांक्षंतिस्मविशेषेणबलवृत्रनिषूदन॥ २३॥एतस्मिन्कथ्यमानेतुलोकपालाश्चसाग्निकाः ॥ आजग्मुर्देवराजस्यसमीपममरोत्तमाः॥
॥ २४॥ ततस्तेशुश्रुवुःसर्वेनारदस्यवचोमहत् ॥श्रुत्वैवचाब्रुवन्हृष्टागच्छामोवयमप्युत ॥ २५॥ ततःसर्वेमहाराजसगणाःसहवाहनाः ॥ विदर्भानभिजग्मु
स्तेयतःसर्वेमहीक्षितः॥ २६॥नलोपिराजाकौंतेयश्रुत्वाराज्ञांसमागमं ॥ अभ्यगच्छददीनात्मादमयंतीमनुव्रतः ॥ २७॥ अथदेवाःपथिनलंददृशुर्भूतलेस्थि
तं॥साक्षादिवस्थितंमूर्त्यामन्मथंरूपसंपदा॥ २८॥ तंदृष्ट्वालोकपालास्तेभ्राजमानंयथारविं॥ तस्थुर्विगतसंकल्पाविस्मितारूपसंपदा ॥ २९॥ ततोंतरिक्षेवि ॥५९॥
ष्टभ्यविमानानिदिवौकसः॥ अब्रुवन्नैषधंराजन्नवतीर्यनभस्तलात् ॥ ३० ॥ भोभोनिषधराजेंद्रनलसत्यव्रतोभवान् ॥ अस्माकंकुरुसाहाय्यंदूतोभवनरोत्त
म॥ ३१ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिइंद्रनारदसंवादेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

प्स्यामइतिसंकल्पोयेषां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेभ्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एकार्थंएकप्रयोजनं यूयमिवाहमपिदमयंतींप्रार्थयामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रवेक्ष्यसीति अदर्शनशक्तिस्तुभ्यंदत्तेतिभावः॥ ११॥

बृहदश्वउवाच तेभ्यःप्रतिज्ञायनलःकरिष्यइतिभारत॥ अथैतान्परिपप्रच्छकृतांजलिरुपस्थितः ॥ १ ॥ केवैभवंतःकश्चासौयस्याहंदूतईप्सितः ॥ किंचतद्वो मयाकार्यंकथयध्वंयथातथं ॥ २ ॥ एवमुक्तेनैषधेनमघवानभ्यभाषत ॥ अमरान्वैनिबोधास्मान्दमयंत्यर्थमागतान् ॥ ३ ॥ अहमिंद्रोयमग्निश्चतथैवायमपां पतिः ॥ शरीरांतकरोनॄणांयमोयमपिपार्थिव ॥ ५ ॥ त्वंवैसमागतानस्मान्दमयंत्यैनिवेदय ॥ लोकपालामहेंद्राद्याःसमायांतिदिदृक्षवः ॥ ५ ॥ प्राप्तुमिच्छंतिदे वास्त्वांशक्रोग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्यतमंदेवंपतित्वेवरयस्वह ॥ ६ ॥ एवमुक्तःसशक्रेणनलःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ एकार्थंसमुपेतंमांनप्रेषयितुमर्हथ ॥ ७ ॥ कथंतुजातसंकल्पःस्त्रियमुत्सृजतेपुमान् ॥ परार्थमीदृशंवक्तुंतत्क्षमंतुमहेश्वराः ॥८॥ देवाऊचुः करिष्यइतिसंश्रुत्यपूर्वमस्मासुनैषध ॥ नकरिष्यसिकस्मात्त्वं व्रजनैषधमाचिरं ॥ ९ ॥ बृहदश्वउवाच एवमुक्तःसदेवैस्तैर्नैषधःपुनरब्रवीत् ॥ सुरक्षितानिवेश्मानिप्रवेष्टुंकथमुत्सहे ॥ १० ॥ प्रवेक्ष्यसीतितंशक्रःपुनरे वाभ्यभाषत ॥ जगामसतथेत्युक्त्वादमयंत्यानिवेशनं ॥ ११ ॥ ददर्शतत्रवैदर्भींसखीगणसमावृतां ॥ देदीप्यमानांवपुषाश्रियाचवरवर्णिनीं ॥ १२ ॥ अती वसुकुमारांगींतनुमध्यांसुलोचनां ॥ आक्षिपंतीमिवप्रभांशशिनःस्वेनतेजसा ॥ १३ ॥ तस्यदृष्ट्वैववव्टधेकामस्तांचारुहासिनीं ॥ सत्यंचिकीर्षमाणस्तुधारया मासहृच्छयं ॥ १४ ॥ ततस्तानैषधंदृष्ट्वासंभ्रांताःपरमांगनाः॥ आसनेभ्यःसमुत्पेतुस्तेजसातस्यधर्षिताः॥ १५ ॥ प्रशशंसुश्चसुप्रीतानलंताविस्मयान्विताः॥ नचै नमभ्यभाषंतमनोभिस्त्वभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥ अहोरूपमहोकांतिरहोधैर्यंमहात्मनः ॥ कोयंदेवोथवायक्षोगंधर्वोवाभविष्यति ॥ १७ ॥ नतास्तंशक्नुवंतिस्मव्याहर्तु मपिकिंचन ॥ तेजसाधर्षितास्तस्यलज्जावत्योवरांगनाः ॥ १८ ॥ अथैनंस्मयमानंतुस्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ दमयंतीनलंवीरमभ्यभाषतविस्मिता ॥ १९ ॥ कस्त्वंसर्वानवद्यांगममहृच्छयवर्धन ॥ प्राप्तोस्यमरवद्वीरज्ञातुमिच्छामितेनघ ॥ २० ॥ कथमागमनंचेहकथंचासिनलक्षितः ॥ सुरक्षितंहिमेवेश्मराजाचै वोग्रशासनः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ नलउवाच नलंमांविद्धिकल्याणिदेवदूतमिहागतं ॥ २२ ॥ देवास्त्वांप्राप्तुमिच्छंतिश क्रोग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्यतमंदेवंपतिंवरयशोभने ॥ २३ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ धर्षिताअभिभूताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२४॥२५॥ इत्यारण्यकेप०नै०भारतभा०पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५५॥ ॥७॥ सेति यथाश्रद्धंदेवेभ्योनमस्कृत्यप्रणयस्वेतिसंबंधः प्रणयस्वपरिणयस्व मामितिशेषः ॥१॥ विश्रब्धंसविश्वासंयथा

तेषामेवप्रभावेणप्रविष्टोहमलक्षितः ॥ प्रविशंतंनमांकश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् ॥ २४ ॥ एतदर्थमहंभद्रेप्रेषितःसुरसत्तमैः ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभेबुद्धिंप्रकुरुष्वयथे
च्छसि ॥२५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलस्यदेवदौत्येपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५५॥ ॥७॥ बृहदश्वउवाच
 सानमस्कृत्यदेवेभ्यःप्रहस्यनलमब्रवीत् ॥ प्रणयस्वयथाश्रद्धंराजन्किंकरवाणिते ॥१॥ अहंचैवहियच्चान्यन्ममास्तिवसुकिंचन ॥ तत्सर्वंतवविश्रब्धंकुरुप्रणय
मीश्वर ॥२॥ हंसानांवचनंयत्तुतन्मांदहतिपार्थिव ॥ त्वत्कृतेहिमयावीरराजानःसन्निपातिताः ॥ ३ ॥ यदित्वंभजमानांमांप्रत्याख्यास्यसिमानद ॥ विषमग्निंज
लंरज्जुमास्थास्येतवकारणात् ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ तिष्ठत्सुलोकपालेषुकथंमानुषमिच्छसि ॥ ५ ॥ येषामहंलोककृतामीश्वराणांमहा
त्मनां ॥ नपादरजसातुल्योमनस्तेतेषुवर्त्ततां ॥ ६ ॥ विप्रियंह्याचरन्मर्त्योदेवानांमृत्युमृच्छति ॥ त्राहिमामनवद्यांगिवरयस्वसुरोत्तमान् ॥ ७॥ विरजांसिचवा
सांसिदिव्याश्चित्राःस्रजस्तथा ॥ भूषणानितुमुख्यानिदेवान्प्राप्यतुभुंक्ष्ववै ॥ ८ ॥ यइमांपृथिवींकृत्स्नांसंक्षिप्यग्रसतेपुनः ॥ हुताशमीशंदेवानांकातंनवरये
त्पतिं ॥ ९ ॥ यस्यदंडभयात्सर्वेभूतग्रामाःसमागताः ॥ धर्ममेवानुरुध्यंतिकातंनवरयेत्पतिं ॥ १० ॥ धर्मात्मानंमहात्मानंदैत्यदानवमर्दनं ॥ महेंद्रंसर्वदेवानां
कातंनवरयेत्पतिं ॥ ११ ॥ क्रियतामविशंकेनमनसायदिमन्यसे ॥ वरुणंलोकपालानांसुहृद्वाक्यमिदंश्टणु ॥ १२ ॥ नैषधेनैवमुक्तासादमयंतीवचोब्रवीत् ॥ स
माप्लुताभ्यांनेत्राभ्यांशोकजेनाथवारिणा ॥ १३ ॥ देवेभ्योहंनमस्कृत्यसर्वेभ्यःपृथिवीपते ॥ वृणेत्वामेवभर्त्तारंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १४ ॥ तामुवाचततोराजावे
पमानांकृतांजलिं ॥ दौत्येनागत्यकल्याणितथाभद्रेविधीयतां ॥ १५ ॥ कथंत्वहंप्रतिश्रुत्यदेवतानांविशेषतः ॥ परार्थेयत्नमारभ्यकथंस्वार्थमिहोत्सहे ॥ १६ ॥
एषधर्मोयदिस्वार्थोममापिभवितातत ॥ एवंस्वार्थंकरिष्यामितथाभद्रेविधीयतां ॥ १७॥ ततोबाष्पाकुलांवाचंदमयंतीशुचिस्मिता ॥ प्रत्याहरंतीशनकैर्नलं
राजानमब्रवीत् ॥ १८॥ उपायोयंमयादृष्टोनिरपायोनरेश्वर ॥ येनदोषोनभवितातवराजन्कथंचन ॥१९॥ त्वंचैवहिनरश्रेष्ठदेवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ आयांतुस
हिताःसर्वेममयत्रस्वयंवरः ॥ २० ॥ ततोहंलोकपालानांसन्निधौत्वांनरेश्वर ॥ वरयिष्येनरव्याघ्रनैवंदोषोभविष्यति ॥ २१ ॥

स्यात्तथाप्रणयंपरिणयनंविवाहं ॥ २ ॥ सन्निपातिताःमेलिताः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मभवंआत्मनआविर्भावं ॥ ३६ ॥ अन्नरसंयादृशेतादृशेप्यन्नेविशिष्टरसवत्तां ॥ ३७ ॥ भावंसत्तां मिथुनंएकैकेनद्वयंद्वयमपीत्यर्थः ॥३८॥ अनुभूयदृष्ट्वा ॥३९॥४०॥ उष्यवासंकृत्वा ॥४१॥ ४२ ॥

नैषधायददौशक्रःप्रीयमाणःशचीपतिः ॥ अग्निरात्मभवंप्रादाद्यत्रवांछतिनैषधः ॥ ३६ ॥ लोकानात्मप्रभांश्चैवददौतस्मैहुताशनः ॥ यमस्त्वन्नरसंप्रादाद्धर्मे
चपरमांस्थितिं ॥ ३७ ॥ अपांपतिरपांभावंयत्रवांछतिनैषधः ॥ स्रजश्चोत्तमगंधाढ्याःसर्वेचमिथुनंददुः ॥ ३८ ॥ वरानेवंप्रदायास्यदेवास्तेत्रिदिवंगताः ॥ पा
र्थिवाश्चानुभूयास्यविवाहंविस्मयान्विताः ॥ ३९ ॥ दमयंत्याश्चमुदिताःप्रतिजग्मुर्यथागतं ॥ गतेषुपार्थिवेंद्रेषुभीमःप्रीतोमहामनाः ॥ ४० ॥ विवाहंकारयामास
दमयंत्यानलस्यच ॥ उष्यतत्रयथाकामंनैषधोद्विपदांवरः ॥ ४१ ॥ भीमेनसमनुज्ञातोजगामनगरंस्वकं ॥ अवाप्यनारीरत्नंतुपुण्यश्लोकोपिपार्थिवः ॥ ४२ ॥
रेमेसहतयाराजन्शच्येवबलवृत्रहा ॥ अतीवमुदितोराजाभ्राजमानोंशुमानिव ॥ ४३ ॥ अरंजयत्प्रजावीरोधर्मेणपरिपालयन् ॥ ईजेचाप्यश्वमेधेनययाति
रिवनाहुषः ॥ ४४ ॥ अन्यैश्चबहुभिर्धीमान्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ पुनश्चरमणीयेषुवनेषूपवनेषुच ॥ ४५ ॥ दमयंत्यासहनलोविजहारामरोपमः ॥ जनयामा
सचततोदमयंत्यांमहामनाः ॥ इंद्रसेनंसुतंचापिइंद्रसेनांचकन्यकां ॥ ४६ ॥ एवंसयजमानश्चविरहंश्चनराधिपः ॥ ररक्षवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ॥ ४७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीस्वयंवरेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ बृहदश्वउवाच वृतेतुनैषधेभैम्यालो
कपालामहौजसः ॥ यांतोददृशुरायांतंद्वापरंकलिनासह ॥ १ ॥ अथाब्रवीत्कलिंशक्रःसंप्रेक्ष्यबलवृत्रहा ॥ द्वापरेणसहायेनकलेब्रूहिक्वयास्यसि ॥ २ ॥ ततोऽब्रवी
त्कलिःशक्रंदमयंत्याःस्वयंवरं ॥ गत्वाहिवरयिष्येतांमनोहिममतांगतं ॥ ३ ॥ तमब्रवीत्प्रहस्येंद्रोनिर्वृत्तःसस्वयंवरः ॥ वृतस्तयानलोराजापतिरस्मत्समीपतः ॥ ४ ॥
एवमुक्तस्तुशक्रेणकलिःकोपसमन्वितः ॥ देवानामंत्र्यतान्सर्वानुवाचेदंवचस्तदा ॥ ५ ॥ देवानांमानुषंमध्येयत्सापतिमविंदत ॥ तत्रतस्याभवेन्न्याय्यंविपुलंदं
डधारणं ॥ ६ ॥ एवमुक्तेतुकलिनाप्रत्यूचुस्तेदिवौकसः ॥ अस्माभिःसमनुज्ञातेदमयंत्यानलोवृतः ॥ ७ ॥ काचसर्वगुणोपेतंनाश्रयेतनलंनृपं ॥ योवेदधर्मानखि
लान्यथावच्चरितव्रतः ॥ ८ ॥ योधीतेचतुरोवेदान्सर्वानाख्यानपंचमान् ॥ नित्यंतृप्तागृहेयस्यदेवायज्ञेषुधर्मतः ॥ अहिंसानिरतोयश्चसत्यवादीदृढव्रतः ॥ ९ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ एवंदेवेभ्योलब्धवरस्यरूपौदार्यादिमतोदमयंती
लाभजंसुखमुक्त्वातस्यैवसंप्रतिदुर्व्यसनजामापदंवक्तुमुपक्रमते वृतेतुनैषधेइत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निर्वृत्तःसमाप्तः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्मिन्निति दाक्ष्यंनित्योत्साहः सत्यमितिपाठेयथार्थभाषणं धृतिःवाङ्मनःकायानामवसादप्राप्तौतदुत्तंभनार्थैयत्नविशेषोमनोधर्मः ज्ञानंशब्दतोर्थतश्च तपःस्वधर्मनिष्ठा शौचंबाह्यंमृज्जलादिजं आभ्यंतरं भावशुद्धिः दमोबाह्येंद्रियनियहशमोमनोनिग्रहः ध्रुवाणिविघ्नैरप्यबाध्यानि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥

॥६१॥ यस्मिन्दाक्ष्यंधृतिर्ज्ञानंतपःशौचंदमःशमः॥ ध्रुवाणिपुरुषव्याघ्रेलोकपालसमेनृपे ॥ १० ॥ एवंरूपंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले॥ आत्मानंसशपेन्मूढोहन्यादा ३
त्मानमात्मना॥ ११ ॥ एवंगुणंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले॥ कृच्छ्रेसनरकेमज्जेदगाधेविपुलेन्हदे॥ एवमुक्त्वाकलिंदेवाद्वापरंचदिवंययुः ॥ १२ ॥ ततोगतेषुदे
वेषुकलिर्द्वापरमब्रवीत् ॥ संहर्तुंनोत्सहेकोपंनलेवत्स्यामिद्वापर ॥ १३ ॥ भ्रंशयिष्यामितंराज्यान्नभैम्यासहरंस्यते ॥ त्वमप्यक्षान्समाविश्यसाहाय्यंकर्तुमर्ह
सि॥ १४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० नलोपाख्यानप० कलिदेवसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
बृहदश्वउवाच एवंससमयंकृत्वाद्वापरेणकलिःसह॥ आजगामततस्तत्रयत्रराजासनैषधः॥ १ ॥ सनित्यमंतरप्रेप्सुर्निषधेष्ववसच्चिरं॥ अथास्यद्वादशेवर्षेद
दर्शकलिरंतरं॥२॥ कृत्वामूत्रमुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्तनैषधः॥ अकृत्वापादयोःशौचंतत्रैनंकलिराविशत्॥३॥ ससमाविश्यचनलंसमीपंपुष्करस्यच॥गत्वापु
ष्करमाहेदमेहिदीव्यनलेनवै॥ ४॥ अक्षद्यूतेनलंजेताभवान्हिसहितोमया॥ निषधान्प्रतिपद्यस्वजित्वाराज्यंनलंनृपं ॥ ५॥ एवमुक्तस्तुकलिनापुष्करोनलमभ्य
यात्॥ कलिश्चैवदृषोभूत्वागवांपुष्करमभ्ययात् ॥ ६ आसाद्यतुनलंवीरंपुष्करःपरवीरहा॥ दीव्यावेत्यब्रवीद्भ्राताद्वृषेणेतिमुहुर्मुहुः ॥ ७॥ नचक्षमेततोराजास
माह्वानंमहामनाः ॥ वैदर्भ्याःप्रेक्षमाणायाःपणकालममन्यत ॥८॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्ययानयुग्यस्यवाससां ॥ आविष्टःकलिनाद्यूतेजीयतेस्मनलस्तदा॥
॥ ९ ॥ तमक्षमदसंमत्तंसुहृदांनतुकश्चन॥ निवारणेभवच्छक्तोदीव्यमानमरिंदमं॥ १०॥ ततःपौरजनाःसर्वेमंत्रिभिःसहभारत॥ राजानंद्रष्टुमागच्छन्निवार
यितुमातुरं॥ ११ ॥ ततःसूतउपागम्यदमयंत्यैन्यवेदयत्॥ एषपौरजनोदेविद्वारितिष्ठतिकार्यवान्॥ १२॥ निवेद्यतांनैषधायसर्वाःप्रकृतयःस्थिताः॥ अमृष्य
माणाव्यसनंराज्ञोधमार्थदर्शिनः॥ १३॥ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्शिता॥ उवाचनैषधंभैमीशोकोपहतचेतना॥१४॥

एवमिति समयंसंकेतं ॥ १ ॥ ॥६१॥
॥ २ ॥अन्वास्तउपासितवान् सोस्तेस्मेतिपाठेसउपास्तेस्मेत्यर्थःआर्षःसंधिः ॥ ३ ॥ सःकलिःनलंसमाविश्यरूपांतरेणपुष्करंचाब्रवीत् दीव्यद्यूतंकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥ साहाय्यमेवाह कलिश्चेति गवांदृषः अत्रगोशब्दोलक्षितलक्षणयाऽक्षशब्दवाच्येषुपाशेषुवर्त्तते दृषःश्रेष्ठःपाशश्रेष्ठोभूत्वा ॥६॥ दृषेणअक्षमुख्येन ॥७॥ पणकालंद्यूतकालं ॥८॥ यानेषुयुग्यंयुगवहंरथादितस्य ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ महाकक्षंमहांतंराजद्वारप्रदेशं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥

एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलोराजाविशांपते ॥ आजगामपुनस्तत्रयत्रदेवाःसमागताः॥ २२॥ तमपश्यंस्तथायांतंलोकपालामहेश्वराः ॥ दृष्ट्वाचैनंततोपृच्छन्वृत्तांतंसर्वमेवतं ॥ २३॥ कच्चिद्दृष्टात्वयाराजन्दमयंतीशुचिस्मिता ॥ किमब्रवीच्चनःसर्वान्वदभूमिपतेनघ॥ २४॥ नलउवाच भवद्भिरहमादिष्टोदमयंत्यानिवेशनं॥ प्रविष्टःसुमहाकक्षंदंडिभिःस्थविरैर्वृतं ॥ २५ ॥ प्रविशंतंचमांतत्रनकश्चिद्दृष्टवान्नरः ॥ ऋतेतांपार्थिवसुतांभवतामेवतेजसा ॥ २६॥ सख्यश्चास्यामयादृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः ॥ विस्मिताश्चाभवन्सर्वादृष्ट्वामांविबुधेश्वराः ॥ २७॥ वर्ण्यमानेषुचमयाभवत्सुरुचिरानना॥ मामेवगतसंकल्पावृणीतेसासुरोत्तमाः ॥ २८ ॥ अब्रवीच्चैवमांबालाआयांतुसहिताःसुराः ॥ त्वयासहनरव्याघ्रममयत्रस्वयंवरः ॥ २९ ॥ तेषामहंसंनिधौत्वांवरयिष्यामिनैषध ॥ एवंतवमहाबाहोदोषोनभवितेतिह ॥ ३० ॥ एतावदेवविबुधायथावृत्तमुपाहृतं ॥ मयाशेषेप्रमाणंतुभवंतस्त्रिदशेश्वराः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप० नलकर्तृकदेवदूत्येषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५६॥ ॥५७॥ ॥५७॥ बृहदश्वउवाच अथकालेशुभेप्राप्तेतिथौपुण्येक्षणेतथा ॥ आजुहावमहीपालान्भीमोराजास्वयंवरे ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वापृथिवीपालाःसर्वेहृच्छयपीडिताः ॥ त्वरिताःसमुपाजग्मुर्दमयंतीमभीप्सवः ॥ २ ॥ कनकस्तंभरुचिरंतोरणेनविराजितं ॥ विविशुस्तेनृपारंगंमहासिंहाइवाचलं ॥ ३ ॥ तत्रासनेषुविविधेष्वासीनाःपृथिवीक्षितः ॥ सुरभिस्रग्धराःसर्वेप्रमृष्टमणिकुंडलाः ॥ ४ ॥ तांराजसमितिंपुण्यांनागैर्भोगवतीमिव ॥ संपूर्णांपुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गिरिगुहामिव ॥५॥ तत्रस्मपीनादृश्यंतेबाहवःपरिघोपमाः॥ आकारवर्णसुश्लक्ष्णाःपंचशीर्षाइवोरगाः ॥ ६ ॥ सुकेशांतानिचारूणिसुनासाक्षिभ्रुवाणिच ॥ मुखानिराज्ञांशोभंतेनक्षत्राणियथादिवि ॥ ७ ॥ दमयंतीततोरंगंप्रविवेशशुभानना ॥ मुष्णंतीप्रभयाराज्ञांचक्षूंषिचमनांसिच ॥ ८ ॥ तस्यागात्रेषुपतितातेषांदृष्टिर्महात्मनां ॥ तत्रतत्रैवसक्ताभून्नचचालचपश्यतां ॥ ९ ॥ ततःसंकीर्त्यमानेषुराज्ञांनामसुभारत ॥ ददर्शभैमीपुरुषान्पंचतुल्याकृतीनिह ॥ १० ॥ तान्समीक्ष्यततःसर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान् ॥ संदेहादथवैदर्भीनाभ्यजानान्नलंनृपं ॥ ११ ॥ यंयंहिददृशेतेषांतंतंमेनेनलंनृपं ॥ साचिंतयंतीबुद्ध्याथतर्कयामासभाविनी ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मुष्णंतीहरंती ॥८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६२॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥ मनुष्याःसस्वेदाःसनिमेषाम्लायमानस्रजःसरजस्काभूमिस्पृशः देवास्तद्विपरीताः हृषितस्रजश्चतेरजाहीनाश्चेतिसमा

कथंहिदेवान्जानीयांकथंविद्यांनलंनृपं॥ एवंसंचिंतयंतीसावैदर्भीभृशदुःखिता ॥ १३ ॥ श्रुतानिदेवलिंगानितर्कयामासभारत ॥ देवानांयानिलिंगानिस्थ
विरेभ्यःश्रुतानिमे ॥ १४ ॥ तानीहतिष्ठतांभूमावेकस्यापिनलक्षये ॥ साविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः ॥ १५ ॥ शरणंप्रतिदेवानांप्राप्तकालममन्यत ॥
वाचाचमनसाचैवनमस्कारंप्रयुज्यसा ॥ १६ ॥ देवेभ्यःप्रांजलिर्भूत्वावेपमानेदमब्रवीत् ॥ हंसानांवचनंश्रुत्वायथामेनैषधोवृतः ॥ पतित्वेतेनसत्येनदेवास्तंप्र
दिशंतुमे ॥ १७ ॥ मनसावचसाचैवयथानाभिचराम्यहं ॥ तेनसत्येनविबुधास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ १८ ॥ यथादेवैःसमेभर्त्ताविहितोनिषधाधिपः ॥ तेनसत्येनमे
देवास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ १९ ॥ यथेदंव्रतमारब्धंनलस्याराधनेमया ॥ तेनसत्येनमेदेवास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ २० ॥ स्वंचैवरूपंकुर्वंतुलोकपालामहेश्वराः ॥ यथा
हमभिजानीयांपुण्यश्लोकंनराधिपं ॥ २१ ॥ निशम्यदमयंत्यास्तत्करुणंप्रतिदेवितं ॥ निश्चयंपरमंतथ्यमनुरागंचनैषधे ॥ २२ ॥ मनोविशुद्धिंबुद्धिंचभक्तिं
रागंचनैषधे ॥ यथोक्तंचक्रिरेदेवाःसामर्थ्यंलिंगधारणे ॥ २३ ॥ सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान् ॥ हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतःक्षितिं ॥
॥ २४ ॥ छायाद्वितीयोम्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः ॥ भूमिष्ठोनैषधश्चैवनिमेषेणचसूचितः ॥ २५ ॥ सासमीक्ष्यतुतान्देवान्पुण्यश्लोकंचभारत ॥ नैषधंवरया
मासभैमीधर्मेणपांडव ॥ २६ ॥ विलज्जमानावस्त्रांतंजग्राहायतलोचना ॥ स्कंधदेशेऽसृजत्तस्यस्रजंपरमशोभनां ॥ २७ ॥ वरयामासचैवैनंपतित्वेवरवर्णि
नी ॥ ततोहाहेतिसहसामुक्तःशब्दोनराधिपैः ॥ २८ ॥ देवैर्महर्षिभिस्तत्रसाधुसाध्वितिभारत ॥ विस्मितैरीरितःशब्दःप्रशंसद्भिर्नलंनृपं ॥ २९ ॥ दमयंतींतुकौरव्य
वीरसेनसुतोनृपः ॥ आश्वासयद्वरारोहांप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ३० ॥ यत्त्वंभजसिकल्याणिपुमांसंदेवसन्निधौ ॥ तस्मान्मांविद्धिभर्तारमेतत्तेवचनेरतं ॥ ३१ ॥
यावच्चमेधरिष्यंतिप्राणादेहेशुचिस्मिते ॥ तावत्त्वयिभविष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३२ ॥ दमयंतीतथावाग्भिरभिनंद्यकृतांजलिः ॥ तौपरस्परतःप्रीतौदृष्ट्वात्व
ग्निपुरोगमान् ॥ ३३ ॥ तानेवशरणंदेवान्जग्मतुर्मनसातदा ॥ वृतेतुनैषधेभैम्यालोकपालामहौजसः ॥ ३४ ॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेनलायाष्टौवरान्ददुः ॥ प्रत्यक्ष
दर्शनंयज्ञेगतिंचानुत्तमांशुभां ॥ ३५ ॥

सः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यद्यस्मान्मांभजसितस्मात्तेतववचनेरतंइत्येतत्विद्धि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नायमस्तिनष्टोयमित्यर्थः पुण्यःपावनःश्लोकोयशोयस्य अजीयतजितः ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥

राजन्पौरजनोद्वारित्वांदिदृक्षुरवस्थितः ॥ मंत्रिभिःसहितःसर्वैराजभक्तिपुरस्कृतः ॥ १५ ॥ तंद्रष्टुमर्हसीत्येवंपुनःपुनरभाषत ॥ तांतथारुचिरापांगींविलपंतींतथा विधां ॥ १६ ॥ आविष्टःकलिनाराजानाभ्यभाषतकिंचन ॥ ततस्तेमंत्रिणःसर्वेतेचैवपुरवासिनः ॥ १७ ॥ नायमस्तीतिदुःखार्ताव्रीडिताजग्मुरालयान् ॥ तथा तदभवद्द्यूतंपुष्करस्यनलस्यच ॥ युधिष्ठिरबहून्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजीयत ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलद्यूतेएकोन षष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बृहदश्वउवाच दमयंतीततोदृष्ट्वापुण्यश्लोकंनराधिपं ॥ उन्मत्तवदनुन्मत्तादेवनेगतचेतसं ॥ ॥ १ ॥ भयशोकसमाविष्टाराजन्भीमसुताततः ॥ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्पार्थिवंप्रति ॥ २ ॥ साशंकमानातत्पापंचिकीर्षंतीचतत्प्रियं ॥ नलंचहृतसर्वस्वमुप लभ्येदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ बृहत्सेनामतियशांतांधात्रींपरिचारिकां ॥ हितांसर्वार्थकुशलामनुरक्तांसुभाषितां ॥ ४ ॥ बृहत्सेनेव्रजामात्यानानाय्यनलशासनात् ॥ आचक्ष्वयद्धृतंद्रव्यमवशिष्टंचयद्वसु ॥ ५ ॥ ततस्तेमंत्रिणःसर्वेविज्ञायनलशासनं ॥ अपिनोभागधेयंस्यादित्युक्त्वानलमाव्रजन् ॥ ६ ॥ तास्तुसर्वाःप्रकृतयोद्वि तीयंसमुपस्थिताः ॥ न्यवेदयद्भीमसुतानचतत्प्रत्यनंदत ॥ ७ ॥ वाक्यमप्रतिनंदंतंभर्त्तारमभिवीक्ष्यसा ॥ दमयंतीपुनर्वेश्मव्रीडिताप्रविवेशह ॥ ८ ॥ निशम्यसत तंचाक्षान्पुण्यश्लोकपराङ्मुखान् ॥ नलंचहृतसर्वस्वंधात्रींपुनरुवाचह ॥ ९ ॥ बृहत्सेनेपुनर्गच्छवार्ष्णेयंनलशासनात् ॥ सूतमानयकल्याणिमहत्कार्यमुपस्थि तं ॥ १० ॥ बृहत्सेनातुसाश्रुत्वादमयंत्याःप्रभाषितं ॥ वार्ष्णेयमानयामासपुरुषैराप्तकारिभिः ॥ ११ ॥ वार्ष्णेयंतुततोभैमीसांत्वयत्श्लक्ष्णयागिरा ॥ उवाचदे शकालज्ञाप्राप्तकालमनिंदिता ॥ १२ ॥ जानीषेत्वंयथाराजासम्यग्वृत्तःसदात्वयि ॥ तस्यत्वंविषमस्थस्यसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ १३ ॥ यथायथाहिनृपतिःपुष्क रेणैवजीयते ॥ तथातथास्यवैद्यूतेरागोभूयोभिवर्धते ॥ १४ ॥ तथाचपुष्करस्याक्षाःपतंतिवशवर्त्तिनः ॥ तथाविपर्ययश्चापिनलस्याक्षेषुदृश्यते ॥ १५ ॥ सुहृत्स्व जनवाक्यानियथावन्नशृणोतिच ॥ ममापिचतथावाक्यंनाभिनंदतिमोहितः ॥ १६ ॥ नूनंमन्येनदोषोस्तिनैषधस्यमहात्मनः ॥ यत्तुमेवचनंराजानाभिनंदति मोहितः ॥ १७ ॥ शरणंत्वांप्रपन्नास्मिसारथेकुरुमद्वचः ॥ नहिमेशुध्यतेभावःकदाचिद्विनशेदपि ॥ १८ ॥

दमयंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्वितीयंद्वितीयवारं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विनशेत्विनश्येत् नलइतिशेषः ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मिथुनंकुमारींकुमारंच कुंडिनंभीमस्यनगरं ॥ १९ ॥ २० ॥ मुख्यशः मुख्येषुमुख्येषु ॥ २१ ॥ वाहिनाअश्वरथेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ अटमानःवेतनार्थीपर्यटन् ॥ २४ ॥ भृतिवेतनं ॥ २५ ॥ इत्यार

नलस्यदयितानश्वान्योजयित्वामनोजवान् ॥ इदमारोप्यमिथुनंकुंडिनंयातुमर्हसि ॥ १९ ॥ ममज्ञातिषुनिक्षिप्यदारकौस्यंदनंतथा ॥ अश्वांश्चेमान्यथाकामं
॥६३॥ वसवाऽन्यत्रगच्छवा ॥ २० ॥ दमयंत्यास्तुतद्वाक्यंवार्ष्णेयोनलसारथिः ॥ न्यवेदयदशेषेणनलामात्येषुमुख्यशः ॥ २१ ॥ तैःसमेत्यविनिश्चित्यसोनुज्ञातोमहीप ३
ते ॥ ययौमिथुनमारोप्यविदर्भांस्तेनवाहिना ॥ २२ ॥ हयांस्तत्रविनिक्षिप्यसूतोरथवरंचतं ॥ इंद्रसेनांचतांकन्यामिंद्रसेनंचबालकं ॥ २३ ॥ आमंत्र्यभीमंरा
जानमार्तःशोचन्नलंनृपं ॥ अटमानस्ततोऽयोध्यांजगामनगरींतदा ॥ २४ ॥ ऋतुपर्णंसराजानमुपतस्थेसुदुःखितः ॥ भृतिंचोपययौतस्यसारथ्येनमहीपते ॥
॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकुंडिनंप्रतिकुमारकुमारीप्रस्थापनेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
बृहदश्वउवाच ततस्तुयातेवार्ष्णेयेपुण्यश्लोकस्यदीव्यतः ॥ पुष्करेणहृतंराज्यंयच्चान्यद्वसुकिंचन ॥ १ ॥ हतराज्यंनलंराजन्प्रहसन्पुष्करोब्रवीत् ॥ द्यूतंप्रवर्त
तांभूयःप्रतिपाणोस्तिकस्तव ॥ २ ॥ शिष्टातेदमयंत्येकासर्वमन्यज्जितंमया ॥ दमयंत्याःपणःसाधुवर्त्ततांयदिमन्यसे ॥ ३ ॥ पुष्करेणैवमुक्तस्यपुण्यश्लोकस्यम
न्युना ॥ व्यदीर्यतेवहृदयंनचैनंकिंचिदब्रवीत् ॥ ४ ॥ ततःपुष्करमालोक्यनलःपरममन्युमान् ॥ उत्सृज्यसर्वगात्रेभ्योभूषणानिमहायशाः ॥ ५ ॥ एकवासाह्य
संवीतःसुहृच्छोकविवर्धनः ॥ निश्चक्रामततोराजात्यक्त्वासुविपुलांश्रियं ॥ ६ ॥ दमयंत्येकवस्त्राथगच्छंतंपृष्ठतोन्वगात् ॥ सतयाबाह्यतःसार्धंत्रिरात्रंनैषधोव
सत् ॥ ७ ॥ पुष्करस्तुमहाराजघोषयामासवैपुरे ॥ नलेयःसम्यगातिष्ठेत्सगच्छेद्वध्यतांमम ॥ ८ ॥ पुष्करस्यतुवाक्येनतस्यविद्वेषणेनच ॥ पौरानतस्यसत्कारंकृत
वंतोयुधिष्ठिर ॥ ९ ॥ सतथानगराभ्यासेसत्कारार्होनसत्कृतः ॥ त्रिरात्रमुषितोराजाजलमात्रेणवर्तयन् ॥ १० ॥ पीड्यमानःक्षुधातत्रफलमूलानिकर्षयन् ॥ प्राति
ष्ठततोराजादमयंतीतमन्वगात् ॥ ११ ॥ क्षुधयापीड्यमानस्तुनलोबहुतिथेहनि ॥ अपश्यच्छकुनान्कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् ॥ १२ ॥ संचिंतयामासतदानि
षधाधिपतिर्बली ॥ अस्तिभक्ष्योममाद्यायंवसुचेदंभविष्यति ॥ १३ ॥ ततस्तान्परिधानेनवाससासमावृणोत् ॥ तस्यतद्वस्त्रमादायसर्वेजग्मुर्विहायसा ॥ १४ ॥ ॥६३॥

ण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ प्रतिपाणःपणनीयंद्रव्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तयासार्धंबाह्यतःबहिः ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ तस्यनलस्य ॥ ९ ॥ नगराभ्यासेनगरसमीपे ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अलंअत्यर्थं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अपकृष्टेनकलिकर्षितेन ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यद्यपिपूजयिष्यति

उत्पतंतःखगावाक्यमेतदाहुस्ततोनलं ॥ दृष्ट्वादिग्वाससंभूमौस्थितंदीनमधोमुखं ॥ १५ ॥ वयमक्षाःसुदुर्बुद्धेतववासोजिहीर्षवः ॥ आगतानहिनःप्रीतिःसवास
सिगतेत्वयि ॥ १६ ॥ तान्समीपगतानक्षानात्मानंचविवाससं ॥ पुण्यश्लोकस्तदाराजन्दमयंतीमथाब्रवीत् ॥ १७ ॥ येषांप्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोहमनिंदिते ॥
प्राणयात्रांनविंदेयंदुःखितःक्षुधयान्वितः ॥ १८ ॥ येषांकृतेनसत्कारमकुर्वन्मयिनैषधाः ॥ इमेतेशकुनाभूत्वावासोभीरुहरंतिमे ॥ १९ ॥ वैषम्यंपरमंप्राप्तो
दुःखितोगतचेतनः ॥ भर्त्तातेहंनिबोधेदंवचनंहितमात्मनः ॥ २० ॥ एतेगच्छंतिबहवःपंथानोदक्षिणापथं ॥ अवंतीमृक्षवंतंचसमतिक्रम्यपर्वतं ॥ २१ ॥ एषविं
ध्योमहाशैलःपयोष्णीचसमुद्रगा ॥ आश्रमाश्चमहर्षीणांबहुमूलफलान्विताः ॥ २२ ॥ एषपंथाविदर्भाणामसौगच्छतिकोसलान् ॥ अतःपरंचदेशोयंदक्षि
णेदक्षिणापथः ॥ २३ ॥ एतद्वाक्यंनलोराजादमयंतींसमाहितः ॥ उवाचासकृदार्तोहिभैमीमुद्दिश्यभारत ॥ २४ ॥ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्षिता ॥
उवाचदमयंतीतंनैषधंकरुणंवचः ॥ २५ ॥ उद्वेजतेमेहृदयंसीदंत्यंगानिसर्वशः ॥ तवपार्थिवसंकल्पंचिंतयंत्याःपुनःपुनः ॥ २६ ॥ हृतराज्यंहृतद्रव्यंविवस्त्रंक्षुच्छ्र
मान्वितं ॥ कथमुत्सृज्यगच्छेयमहंत्वांनिर्जनेवने ॥ २७ ॥ श्रांतस्यतेक्षुधार्त्तस्यचिंतयानस्यतत्सुखं ॥ वनेघोरेमहाराजनाशयिष्याम्यहंक्लमं ॥ २८ ॥ नचभा
र्यासमंकिंचिद्विद्यतेभिषजांमतं ॥ औषधंसर्वदुःखेषुसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २९ ॥ नलउवाच एवमेतद्यथात्थत्वंदमयंतिसुमध्यमे ॥ नास्तिभार्यासमंमि
त्रंनरस्यार्त्तस्यभेषजं ॥ ३० ॥ नचाहंत्यक्तुकामस्त्वांकिमलंभीरुशंकसे ॥ त्यजेयमहमात्मानंनचैवत्वामनिंदिते ॥ ३१ ॥ दमयंत्युवाच यदिमांत्वंमहा
राजनविहातुमिहेच्छसि ॥ तत्किमर्थंविदर्भाणांपंथाःमुपदिश्यते ॥ ३२ ॥ अवैमिचाहंनृपतेनतुमांत्यक्तुमर्हसि ॥ चेतसात्वपकृष्टेनमांत्यजेथामहीपते ॥ ३३ ॥
पंथानंहिममाभीक्ष्णमाख्यासिचनरोत्तम ॥ अतोनिमित्तंशोकंमेवर्धयस्यमरोपम ॥ ३४ ॥ यदिचायमभिप्रायस्तवज्ञातीन्व्रजेदिति ॥ सहितावेवगच्छावो
विदर्भान्यदिमन्यसे ॥ ३५ ॥ विदर्भराजस्तत्रत्वांपूजयिष्यतिमानद ॥ तेनत्वंपूजितोराजन्सुखंवत्स्यसिनोगृहे ॥ ३६ ॥ इ० म० भा० आरण्यकेप० नलोपा
ख्यानप० नलवनयात्रायामेकषष्टितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ नलउवाच यथाराज्यंतवपितुस्तथाममनसंशयः ॥ नतुतत्रगमिष्यामिविषमस्थःकथंचन ॥ १ ॥

तथापित्वंसुखंनोवत्स्यसिनवासंकरिष्यसिश्वशुरगृहवासस्यनीचतावहत्वात् ॥ ३६ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० एकषष्टितमोध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदेवसमर्थयन्नलउवाच यथेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ पाठांतरेउपोषतुःउपेत्यवासंचक्रतुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ विकटःकटस्तृणासनंतद्रहितः अतएवपांसुगुंठितः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परिध्वंसंकलिनावस्त्रापहरणादिक्लेशं ॥ ९ ॥ जनस्यपरिशेषाद्भार्याया

कथंसमृद्धोगत्वाहंतवहर्षविवर्धनः ॥ परिच्युतोगमिष्यामितवशोकविवर्धनः ॥ २ ॥ बृहदश्वउवाच इतिब्रुवन्नलोराजादमयंतींपुनःपुनः ॥ सांत्वयामासकल्याणींवाससोर्धेनसंवृतां ॥ ३ ॥ तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौसभांकांचिदुपेयतुः ॥४॥ तांसभामुपसंप्राप्यतदासनिषधाधिपः ॥ वैदर्भ्यासहितोराजानिषसादमहीतले ॥ ५ ॥ सवैविवस्त्रोविकटोमलिनःपांसुगुंठितः ॥ दमयंत्यासहश्रांतःसुष्वापधरणीतले ॥६॥ दमयंत्यपिकल्याणीनिद्रयापहताततः ॥ सहसादुःखमासाद्यसुकुमारीतपस्विनी ॥७॥ सुप्तायांदमयंत्यांतुनलोराजाविशांपते ॥ शोकोन्मथितचित्तात्मानस्मशेतेयथापुरा ॥ ॥ ८ ॥ सतद्राज्यापहरणंसुहृत्त्यागंचसर्वशः ॥ वनेचतंपरिध्वंसंप्रेक्ष्यचिंतामुपेयिवान् ॥ ९ ॥ किंनुमेस्यादिदंकृत्वाकिंनुमेस्यादकुर्वतः ॥ किंनुमेमरणंश्रेयःपरित्यागोजनस्यवा ॥१०॥ मामियंह्यनुरक्तैवंदुःखमाप्नोतिमत्कृते ॥ मद्विहीनात्वियंगच्छेत्कदाचित्स्वजनंप्रति ॥११॥ मयिनिःसंशयंदुःखमियंप्राप्स्यत्यनुव्रता ॥ उत्सर्गेसंशयःस्यात्तुविंदेतापिसुखंक्वचित् ॥ १२ ॥ सविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः ॥ उत्सर्गमन्यतेश्रेयोदमयंत्यानराधिप ॥ १३ ॥ नचैषातेजसाशक्याकैश्चिद्धर्षयितुंपथि ॥ यशस्विनीमहाभागामद्भक्तेयंपतिव्रता ॥ १४ ॥ एवंतस्यतदाबुद्धिर्दमयंत्यांन्यवर्त्तत ॥ कलिनादुष्टभावेनदमयंत्याविसर्जने ॥१५ ॥ सोऽवस्त्रतामात्मनश्चतस्याश्चाप्येकवस्त्रतां ॥ चिंतयित्वाध्यगाद्राजावस्त्रार्धस्यावकर्त्तनं ॥ १६ ॥ कथंवासोविकर्त्तेयंनचबुद्ध्येतमेप्रिया ॥ विचिंत्यैवंनलोराजासभांपर्यचरत्तदा ॥ १७ ॥ परिधावन्नथनलइतश्चेतश्चभारत ॥ आससादसभोद्देशेविकोशंखड्गमुत्तमं ॥ १८ ॥ तेनार्धंवाससश्छित्वानिवस्यचपरंतपः ॥ सुप्तामुत्सृज्यवैदर्भींप्राद्रवद्गतचेतनां ॥ १९ ॥ ततोनिवृत्तहृदयःपुनरागम्यतांसभां ॥ दमयंतींतदादृष्ट्वारुरोदनिषधाधिपः ॥ २० ॥ यांनवायुर्नचादित्यःपुरापश्यतिमेप्रियां ॥ सेयमद्यसभामध्येशेतेभूमावनाथवत् ॥ २१ ॥ इयंवस्त्रावकर्त्तेनसंवीताचारुहासिनी ॥ उन्मत्तेववरारोहाकथंबुध्वाभविष्यति ॥ २२ ॥ कथमेकासतीभैमीमयाविरहिताशुभा ॥ चरिष्यतिवनेघोरेमृगव्यालनिषेविते ॥ २३ ॥ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौसमरुद्गणौ ॥ रक्षंतुत्वांमहाभागेधर्मेणासिसमावृता ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाप्रियांभार्यांरूपेणाप्रतिमांभुवि ॥ कलिनापहृतज्ञानोनलःप्रातिष्ठदुद्यतः ॥ २५ ॥

एव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दमयंत्यांविषयेन्यवर्त्तत निवृत्तासतीविसर्जनेऽभूदितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ निवस्यपरिधाय ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥६३॥ अपेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तथासत्यंयत्स्वयंवरेउक्तंत्वांनत्यक्ष्यामीति ॥ ४ ॥ अनपकृतेअपकाराभावे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

गत्वागत्वानलोराजापुनरेतिसभांमुहुः ॥ आकृष्यमाणःकलिनासौहृदेनावकृष्यते ॥ २६ ॥ द्विधेवहृदयंतस्यदुःखितस्याभवत्तदा ॥ दोलेवमुहुरायातियातिचै
वसभांप्रति ॥ २७ ॥ अवकृष्टस्तुकलिनामोहितःप्राद्रवन्नलः ॥ सुप्तामुत्सृज्यतांभार्यांविलप्यकरुणंबहु ॥ २८ ॥ नष्टात्माकलिनास्पृष्टस्तत्तद्विगणयन्नृपः ॥
जगामैकांवनेशून्येभार्यामुत्सृज्यदुःखितः ॥ २९ ॥ इ० महाभा० आरण्यकेप० नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपरित्यागेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥
बृहदश्वउवाच अपक्रांतेनलेराजन्दमयंतीगतक्लमा ॥ अबुध्यतवरारोहासंत्रस्ताविजनेवने ॥ १ ॥ अपश्यमानाभर्त्तारंशोकदुःखसमन्विता ॥ प्राक्रोशदु
च्चैःसंत्रस्तामहाराजेतिनैषधं ॥ २ ॥ हानाथहामहाराजहास्वामिन्किंजहासिमां ॥ हाहतास्मिविनष्टास्मिभीतास्मिविजनेवने ॥ ३ ॥ ननुनाममहाराजधर्मज्ञः
सत्यवागसि ॥ कथमुक्त्वातथासत्यंसुप्तामुत्सृज्यकानने ॥ ४ ॥ कथमुत्सृज्यगंतासिदक्षांभार्यामनुव्रतां ॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृतेसति ॥ ५ ॥ शक्यसे
तागिरःसम्यक्कर्तुंमयिनरेश्वर ॥ यास्तेषांलोकपालानांसन्निधौकथिताःपुरा ॥ ६ ॥ नाकालेविहितोमृत्युर्मर्त्यानांपुरुषर्षभ ॥ यत्रकांतात्वयोत्सृष्टामुहूर्त्तम
पिजीवति ॥ ७ ॥ पर्याप्तःपरिहासोयमेतावान्पुरुषर्षभ ॥ भीताहमतिदुर्धर्षदर्शयात्मानमीश्वर ॥ ८ ॥ दृश्यसेदृश्यसेराजन्नेषदृष्टोसिनैषध ॥ आवार्यगुल्मैरात्मा
नंकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ ९ ॥ नृशंसंबतराजेंद्रयन्मामेवंगतामिह ॥ विलपंतींसमागम्यनाश्वासयसिपार्थिव ॥ १० ॥ नशोचाम्यहमात्मानंनचान्यदपिकिंच
न ॥ कथंनुभवितास्येकइतित्वांनृपशोचिमि ॥ ११ ॥ कथंनुराजंस्तृषितःक्षुधितःश्रमकर्षितः ॥ सायाह्नेवृक्षमूलेषुमामपश्यन्भविष्यसि ॥ १२ ॥ ततःसातीव्र
शोकार्ताप्रदीप्तेवचमन्युना ॥ इतश्चेतश्चरुदतीपर्यधावतदुःखिता ॥ १३ ॥ मुहुरुत्पततेबालामुहुःपततिविह्वला ॥ मुहुरालीयतेभीतामुहुःक्रोशतिरोदिति ॥
॥ १४ ॥ अतीवशोकसंतप्तामुहुर्निःश्वस्यविह्वला ॥ उवाचभैमीनिःश्वस्यरुदत्यथपतिव्रता ॥ १५ ॥ यस्याभिशापाद्दुःखार्तोदुःखंविंदतिनैषधः ॥ तस्यभूतस्य
नोदुःखाद्दुःखमप्यधिकंभवेत् ॥ १६ ॥ अपापचेतसंपापोयएवंकृतवान्नलं ॥ तस्माद्दुःखतरंप्राप्यजीवत्वसुखजीविकां ॥ १७ ॥ एवंतुविलपंतीसाराज्ञोभार्या
महात्मनः ॥ अन्वेषमाणाभर्तारंवनेश्वापदसेविते ॥ १८ ॥ उन्मत्तवद्भीमसुताविलपंतीइतस्ततः ॥ हाहाराजन्नितिमुहुरितश्चेतश्चधावति ॥ १९ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शोचिमिशोचामि ॥ ११ ॥ १२ ॥ मन्युनाशोकेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कलिंशपति यस्येति अभिशापात्द्वेषात्द्वेषात् नोदुःखात्अस्मत्संबंधिदुःखात् ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वाशतींक्रोशंतीं ॥ २० ॥ ग्राहःसर्पः अजगरःतद्वत्स्थूलः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ बुद्धिलाभादूर्ध्वंमांविनाकथंभविष्यसिकथंजीविष्यसि ॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ विशस्यविदार्य ॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ॥ ३२ ॥ अरालानिकुटिलानिशोभमानानिवापक्ष्माणिनयनप्रांतकेशाःययोस्तादृशेनयनेयस्याइतितथा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मन्युनाक्रोधेन ॥ ३५ ॥ ३६॥ पतिराज्यविनाकृतापत्याराज्येनचरहिता अती

तांक्रंदमानामत्यर्थंकुररीमिववाशतीं॥ करुणंबहुशोचंतींविलपंतींमुहुर्मुहुः॥ २०॥ सहसाभ्यागतांभैमीमभ्यासपरिवर्तिनीं॥ जग्राहाजगरोग्राहोमहाकायः
क्षुधान्वितः॥ २१ ॥ साग्रस्यमानाग्राहेणशोकेनचपरिप्लुता॥ नात्मानंशोचतितथायथाशोचतिनैषधं ॥ २२॥ हानाथमामिहवनेग्रस्यमानामनाथवत्॥ ग्राहे
णानेनविजनेकिमर्थंनानुधावसि॥ २३॥ कथंभविष्यसिपुनर्मामनुस्मृत्यनैषध॥ कथंभवान्जगामाद्यमामुत्सृज्यवनेप्रभो॥ २४॥ पापान्मुक्तःपुनर्लब्ध्वाबु
द्धिंचेतोधनानिच॥ श्रांतस्यतेक्षुधार्तस्यपरिग्लानस्यनैषध ॥ कःश्रमंराजशार्दूलनाशयिष्यतितेनघ॥ २५॥ ततःकश्चिन्मृगव्याधोविचरन्गहनेवने॥ आक्रं
दमानांसंश्रुत्यजवेनाभिससारह॥ २६॥ तांतुदृष्ट्वातथाग्रस्तामुरगेणायतेक्षणां ॥ त्वरमाणोमृगव्याधःसमभिक्रम्यवेगतः ॥ २७॥ मुखतःपाटयामासशस्त्रे
णनिशितेनच॥ निर्विचेष्टंभुजंगंतंविशस्यमृगजीवनः॥ २८॥ मोक्षयित्वासतांव्याधःप्रक्षाल्यसलिलेनह ॥ समाश्वास्यकृताहारामथपप्रच्छभारत॥ २९॥
कस्यत्वंमृगशावाक्षिकथंचाभ्यागतावनं ॥ कथंचेदंमहत्कृच्छ्रंप्राप्तवत्यसिभाविनि ॥ ३० ॥ दमयंतीतथातेनपृच्छ्यमानाविशांपते ॥ सर्वमेतद्यथावृत्तमा
चचक्षेस्यभारत॥ ३१ ॥ तामर्धवस्त्रसंवीतांपीनश्रोणिपयोधरां॥ सुकुमारानवद्यांगींपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ ३२॥ अरालपक्ष्मनयनांतथामधुरभाषिणीं॥ लक्ष
यित्वामृगव्याधःकामस्यवशमीयिवान् ॥ ३३ ॥ तामेवंश्लक्ष्णयावाचालुब्धकोमृदुपूर्वया॥ सांत्वयामासकामार्तस्तदबुध्यतभाविनी॥ ३४॥ दमयंत्यपितं
दुष्टमुपलभ्यपतिव्रता॥ तीव्ररोषसमाविष्टाप्रजज्वालेवमन्युना॥ ३५॥ सतुपापमतिःक्षुद्रःप्रधर्षयितुमातुरः॥ दुर्धर्षांतर्कयामासदीप्तामग्निशिखामिव॥ ३६॥
दमयंतीतुदुःखार्तापतिराज्यविनाकृता॥ अतीतवाक्पथेकालेशशापैनंरुषान्विता॥ ३७॥ यद्यहंनैषधादन्यंमनसापिनचिंतये ॥ तथायंपततांक्षुद्रोपरासुर्मृग
जीवनः ॥ ३८॥ उक्तमात्रेतुवचनेतथासमृगजीवनः॥ व्यसुःपपातमेदिन्यामग्निदग्धइवद्रुमः॥ ३९॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्व
णिअजगरग्रस्तदमयंतीमोचनेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥ ६३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥६५॥

तवाक्पथेवाचाप्यनिवार्येसति कालेधूम्रवर्णेव्याधे ॥ ३७ ॥ परासुःगतप्राणः ॥ ३८ ॥ व्यसुर्विगतप्राणः ॥ ३९ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सेति प्रतिभयंभीषणं झिल्लिकातीक्ष्णशब्दःपतंगविशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४ ॥५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥११॥ १२ ॥१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥ अरण्यराट्शार्दूलःमांमम

बृहदश्वउवाच सानिहत्यमृगव्याधंप्रतस्थेकमलेक्षणा ॥ वनंप्रतिभयंशून्यंझिल्लिकागणनादितं ॥ १ ॥ सिंहद्वीपिरुरुव्याघ्रमहिषर्क्षगणैर्युतं ॥ नानापक्षिगणाकीर्णम्लेच्छतस्करसेवितं ॥ २ ॥ शालवेणुधवाश्वत्थतिंदुकेंगुदकिंशुकैः ॥ अर्जुनारिष्टसंछन्नंस्यंदनैश्वसशाल्मलैः ॥ ३ ॥ जंब्वाम्रलोध्रखदिरसालवेत्रसमाकुलं ॥ पद्मकामलकप्लक्षकदंबोदुंबरावृतं ॥ ४ ॥ बदरीबिल्वसंछन्नंन्यग्रोधैश्चसमाकुलं ॥ प्रियालतालखर्जूरहरीतकिबिभीतकैः ॥ ५ ॥ नानाधातुशतैर्नद्धान्विविधानपिचाचलान् ॥ निकुंजान्परिसंघुष्टान्दरीश्चाद्भुतदर्शनाः ॥ ६ ॥ नदीःसरांसिवापीश्चविविधांश्चमृगद्विजान् ॥ साबहून्भीमरूपांश्चपिशाचोरगराक्षसान् ॥ ७ ॥ पल्वलानितडागानिगिरिकूटानिसर्वशः ॥ सरितोनिर्झरांश्चैवददर्शाद्भुतदर्शनान् ॥ ८ ॥ यूथशोददृशेचात्रविदर्भाधिपनंदिनी ॥ महिषांश्चवराहांश्चऋक्षांश्चवनपन्नगान् ॥ ९ ॥ तेजसायशसालक्ष्म्यास्थित्याचपरयायुता ॥ वैदर्भीविचरत्येकानलमन्वेषतीतदा ॥ १० ॥ नाबिभ्यत्सानृपसुताभैमीतत्राथकस्यचित् ॥ दारुणामटवींप्राप्यभर्तृव्यसनपीडिता ॥ ११ ॥ विदर्भतनयाराजन्विललापसुदुःखिता ॥ भर्तृशोकपरीतांगीशिलातलमथाश्रिता ॥ १२ ॥ दमयंत्युवाच व्यूढोरस्कमहाबाहोनैषधानांजनाधिप ॥ क्वनुराजन्गतोस्यद्यविसृज्यविजनेवने ॥ १३ ॥ अश्वमेधादिभिर्वीरक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ कथमिष्ट्वानरव्याघ्रमयिमिथ्याप्रवर्त्तसे ॥ १४ ॥ यत्त्वयोक्तंनरश्रेष्ठमत्समक्षंमहाद्युते ॥ स्मर्त्तुमर्हसिकल्याणवचनंपार्थिवर्षभ ॥ १५ ॥ यच्चोक्तंविहगैर्हंसैःसमीपेतवभूमिप ॥ मत्समक्षंयदुक्तंचतदवेक्षितुमर्हसि ॥ १६ ॥ चत्वारएकतोवेदाःसांगोपांगाःसविस्तराः ॥ स्वधीतामनुजव्याघ्रसत्यमेकंकिलैकतः ॥ १७ ॥ तस्मादर्हसिशत्रुघ्नसत्यंकर्तुंनरेश्वर ॥ उक्तवानसियद्वीरमत्सकाशेपुरावचः ॥ १८ ॥ हावीरनलनामाहंनष्टाकिलतवानघ ॥ अस्यामटव्यांघोरायांकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ १९ ॥ कर्षयत्येषमांरौद्रोव्यात्तास्योदारुणाकृतिः ॥ अरण्यराट्क्षुधाविष्टःकिंमांनत्रातुमर्हसि ॥ २० ॥ नमेत्वदन्याकाचिद्धिप्रियास्तीत्यब्रवीःसदा ॥ तामृतांकुरुकल्याणपुरोक्तांभारतींनृप ॥ २१ ॥ उन्मत्तांविलपंतींमांभार्यामिष्टांनराधिप ॥ ईप्सितामीप्सितोसित्वंकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ २२ ॥ कृशांदीनांविवर्णांचमलिनांवसुधाधिप ॥ वस्त्रार्धप्रावृतामेकांविलपंतीमनाथवत् ॥ २३ ॥ यूथभ्रष्टामिवैकांमांहरिणींपृथुलोचन ॥ नमानयसिमामार्यरुदंतीमरिकर्शन ॥ २४ ॥ महाराजमहारण्येअहमेकाकिनीसती ॥ दमयंत्यभिभाषेत्वांकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ २५ ॥

चित्तंकर्षयतिव्यथयति॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ परव्यूहाःशत्रुसैन्यानि परव्यसनेतिपाठेपरेषांदुःखस्यनाशनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

कुलशीलोपसंपन्नचारुसर्वांगशोभन ॥ नाद्यत्वांप्रतिपश्यामिगिरावस्मिन्नरोत्तम ॥ २६ ॥ वनेचास्मिन्महाघोरेसिंहव्याघ्रनिषेविते ॥ शयानमुपविष्टंवा
स्थितंवानिषधाधिप ॥ २७ ॥ प्रस्थितंवानरश्रेष्ठममशोकविवर्धन ॥ कंनुपृच्छामिदुःखार्त्तात्वदर्थेशोककर्शिता ॥ २८ ॥ कच्चिद्दृष्टस्त्वयारण्येसंगत्येहनलो
नृपः ॥ कोनुमेवाथप्रष्टव्योवनेस्मिन्प्रस्थितंनलं ॥ २९ ॥ अभिरूपंमहात्मानंपरव्यूहविनाशनं ॥ यमन्वेषसिराजानंनलंपद्मनिभेक्षणं ॥ ३० ॥ अयंसइतिक
स्याद्यश्रोष्यामिमधुरांगिरं ॥ अरण्यराडयंश्रीमांश्चतुर्दंष्ट्रोमहाहनुः ॥ ३१ ॥ शार्दूलोभिमुखोभ्येतिव्रजाम्येनमशंकिता ॥ भवान्मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन्का
ननेप्रभुः ॥ ३२ ॥ विदर्भराजतनयांदमयंतीतिविद्धिमां ॥ निषधाधिपतेर्भार्यांनलस्यामित्रघातिनः ॥ ३३ ॥ पतिमन्वेषतीमेकांकृपणांशोककर्षितां ॥ आश्वा
सयमृगेंद्रेहयदिदृष्टस्त्वयानलः ॥ ३४ ॥ अथवात्वंवनपतेनलंयदिनशंससि ॥ मांखादयमृगश्रेष्ठदुःखादस्माद्विमोचय ॥ ३५ ॥ श्रुत्वारण्येविलपितंनमामा
श्वासयत्ययं ॥ यामिमांस्वादुसलिलामापगांसागरंगमां ॥ ३६ ॥ इमंशिलोच्चयंपुण्यंशृंगैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ॥ विराजद्भिरिवानेकैर्नैकवर्णैर्मनोरमैः ॥ ३७ ॥ ना
नाधातुसमाकीर्णंविविधोपलभूषितं ॥ अस्यारण्यस्यमहतःकेतुभूतमिवोत्थितं ॥ ३८ ॥ सिंहशार्दूलमातंगवराहर्क्षमृगायुतं ॥ पतत्रिभिर्बहुविधैःसमंतादनु
नादितं ॥ ३९ ॥ किंशुकाशोकबकुलपुन्नागैरुपशोभितं ॥ कर्णिकारधवप्लक्षैःसुपुष्पैरुपशोभितं ॥ ४० ॥ सरिद्भिःसविहंगाभिःशिखरैश्चसमाकुलं ॥ गिरिराज
मिमंतावत्पृच्छामिनृपतिंप्रति ॥ ४१ ॥ भगवन्नचलश्रेष्ठदिव्यदर्शनविश्रुत ॥ शरण्यबहुकल्याणनमस्तेस्तुमहीधर ॥ ४२ ॥ प्रणमेत्वाभिगम्याहंराजपुत्रींनिबो
धमाम् ॥ राज्ञःस्नुषांराजभार्यांदमयंतीतिविश्रुतां ॥ ४३ ॥ राजाविदर्भाधिपतिःपितामममहारथः ॥ भीमोनामक्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता ॥ ४४ ॥ राज
सूयाश्वमेधानांक्रतूनांदक्षिणावतां ॥ आहर्त्तापार्थिवश्रेष्ठःपृथुचार्वंचितेक्षणः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मण्यःसाधुवृत्तश्चसत्यवागनसूयकः ॥ शीलवान्वीर्यसंपन्नःपृथु
श्रीर्धर्मविच्छुचिः ॥ ४६ ॥ सम्यग्गोप्ताविदर्भाणांनिर्जितारिगणःप्रभुः ॥ तस्यमांविद्धितनयांभगवंस्त्वामुपस्थितां ॥ ४७ ॥ निषधेषुमहाराजःश्वशुरोमेनरोत्त
मः ॥ गृहीतनामाविख्यातोवीरसेनइतिस्मह ॥ ४८ ॥ तस्यराज्ञःसुतोवीरःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ क्रमप्राप्तंपितुःस्वंयोराज्यंसमनुशास्तिह ॥ ४९ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ब्रह्मण्यःब्रह्मणिब्राह्मणजातौवेदेवैदिककर्मणिपरमात्मनिवासाधुः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अग्निमान् नित्ययोगेमतुप् सर्वदैवाग्निविच्छेदशून्यइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आम्नायसारिणींवेदानुगांसत्यामित्यर्थः ऋद्धामदीनां आश्वासयतेतिबद्ध

नलोनामारिहाश्यामःपुण्यश्लोकइतिश्रुतः ॥ ब्रह्मण्योवेदविद्वाग्मीपुण्यकृत्सोमपोग्निमान् ॥ ५० ॥ यष्टादाताचयोद्धाचसम्यक्चैवप्रशासिता ॥ तस्यमामबलां
श्रेष्ठांविद्धिभार्यामिहागतां ॥ ५१ ॥ त्यक्तश्रियंभर्तृहीनामनाथांव्यसनान्वितां ॥ अन्वेषमाणांभर्तारंत्वंमांपर्वतसत्तम ॥ ५२ ॥ समुल्लिखद्भिरेतैर्हित्वयाश्रृंगश
तैर्नृपः ॥ कच्चिद्दृष्टोऽचलश्रेष्ठवनेस्मिन्वानलोनृपः ॥ ५३ ॥ गजेंद्रविक्रमोधीमान्दीर्घबाहुरमर्षणः ॥ विक्रांतःसत्त्ववान्वीरोभर्ताममहायशाः ॥ ५४ ॥ निषधा
नामधिपंतिःकच्चिद्दृष्टस्त्वयानलः ॥ किंमांविलपतीमेकांपर्वतश्रेष्ठविह्वलां ॥ ५५ ॥ गिरानाश्वासयस्यद्यस्वांसुतामिवदुःखितां ॥ वीरविक्रांतधर्मज्ञसत्यसंध
महीपते ॥ ५६ ॥ यद्यस्यस्मिन्वनेराजन्दर्शयात्मानमात्मना ॥ कदासुस्निग्धगंभीरांजीमूतस्वनसन्निभां ॥ ५७ ॥ श्रोष्यामिनैषधस्याहंवाचंतामम्रुतोपमां ॥
वैदर्भीत्येवविस्पष्टांशुभांराज्ञोमहात्मनः ॥ ५८ ॥ आम्नायसारिणीमृद्धांममशोकविनाशिनीं ॥ भीतामाश्वासयतमांनृपतेधर्मवत्सल ॥ ५९ ॥ इतिसातंगिरिश्रे
ष्ठमुक्त्वापार्थिवनंदिनी ॥ दमयंतीततोभूयोजगामदिशमुत्तरां ॥ ६० ॥ सागत्वात्रीनहोरात्रान्ददर्शपरमांगना ॥ तापसारण्यमतुलंदिव्यकाननशोभितं ॥ ६१ ॥
वसिष्ठभृग्वत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितं ॥ नियतैःसंयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ॥ ६२ ॥ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चपत्राहारैस्तथैवच ॥ जितेंद्रियैर्महाभागैःस्वर्गमार्ग
दिदृक्षुभिः ॥ ६३ ॥ वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिःसंयतेंद्रियैः ॥ तापसाध्युषितंरम्यंददर्शाश्रममंडलं ॥ ६४ ॥ नानाम्रृगगणैर्जुष्टंशाखाम्रृगगणायुतं ॥ तापसैःसमु
पेतंचसादृष्ट्वैवसमाश्वसत् ॥ ६५ ॥ सुभ्रूःसुकेशीसुश्रोणीसुकुचासुद्विजानना ॥ वर्चस्विनीसुप्रतिष्ठास्वसितायतलोचना ॥ ६६ ॥ साविवेशाश्रमपदंवीरसेन
सुतप्रिया ॥ योषिद्रत्नंमहाभागादमयंतीतपस्विनी ॥ ६७ ॥ साभिवाद्यतपोवृद्धान्विनयावनतास्थिता ॥ स्वागतंतइतिप्रोक्तातैःसर्वैस्तापसोतमैः ॥ ६८ ॥ पूजां
चास्याययथान्यायंकृत्वातत्रतपोधनाः ॥ आस्यतामित्यथोचुस्तेब्रूहिकिंकरवामहे ६९ ॥ तानुवाचवरारोहाकच्चिद्भगवतामिह ॥ तपःस्वग्निषुधर्मेषुम्रृगपक्षिषुचा
नघाः ॥ ७० ॥ कुशलंवोमहाभागाःस्वधर्मचरणेषुच ॥ तैरुक्ताकुशलंभद्रेसर्वत्रेतियशस्विनी ॥ ७१ ॥

त्वंवकुर्वैक्लव्यान्नदोषावहं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अब्भक्षैरिति सर्ववाक्यंसावधारणमितिन्यायेनअंबुमात्रभक्षैरित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सुद्विजाननाशोभनदंतयुक्तमुखी वर्चस्विनीधर्म
जेनतेजसायुक्ता सुप्रतिष्ठासुजघना प्रतितिष्ठत्यस्मिन्निति प्रतिष्ठशब्दोजघनवाची ॥ ६६ ॥ वीरसेनसुतस्यनलस्यप्रिया ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ श्रेयसामोक्षेणयोक्ष्येयोजयिष्ये यागबलेनदेहंत्यक्त्वामोक्षं

ब्रूहिसर्वानवद्यांगिकात्वंकिंचचिकीर्षसि ॥ दृष्ट्वैवतेपरंरूपंद्युतिंचपरमामिह ॥ ७२ ॥ विस्मयोनःसमुत्पन्नःसमाश्वसिहिमाशुचः ॥ अस्यारण्यस्यदेवीत्वमुताहोस्यमहीभृतः ॥ ७३ ॥ अस्याश्चनद्याःकल्याणिवदसत्यमनिंदिते ॥ साब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्यदेवता ॥ ७४ ॥ नचाप्यस्यगिरेर्विप्रानैवनद्याश्चदेवता ॥ मानुषींमांविजानीतयूयंसर्वेतपोधनाः ॥ ७५ ॥ विस्तरेणाभिधास्यामितन्मेशृणुतसर्वशः ॥ विदर्भेषुमहीपालोभीमोनाममहीपतिः ॥ ७६ ॥ तस्यमांतनयांसर्वेजानीतद्विजसत्तमाः ॥ निषधाधिपतिर्धीमान्नलोनाममहायशाः ॥ ७७ ॥ वीरःसंग्रामजिद्विद्वान्ममभर्त्ताविशांपतिः ॥ देवताभ्यर्चनपरोद्विजातिजनवत्सलः ॥ ॥ ७८ ॥ गोप्तानिषधवंशस्यमहातेजामहाबलः ॥ सत्यवान्धर्मवित्प्राज्ञःसत्यसंधोरिमर्दनः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मण्योदैवतपरःश्रीमान्परपुरंजयः ॥ नलोनामनृपश्रेष्ठोदेवराजसमद्युतिः ॥ ८० ॥ ममभर्त्ताविशालाक्षःपूर्णेंदुवदनोऽरिहा ॥ आहर्त्ताक्रतुमुख्यानांवेदवेदांगपारगः ॥ ८१ ॥ सपत्नानांमृधेहंतारविसोमसमप्रभः ॥ सकैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरनार्यैरकृतात्मभिः ॥ ८२ ॥ आहूयपृथिवीपालःसत्यधर्मपरायणः ॥ देवनेकुशलैर्जिह्मैर्हृतंराज्यंवसूनिच ॥ ८३ ॥ तस्यमामवगच्छध्वंभार्यांराजर्षभस्यवै ॥ दमयंतीतिविख्यातांभर्तुर्दर्शनलालसां ॥ ८४ ॥ सावनानिगिरींश्चैवसरांसिसरितस्तथा ॥ पल्वलानिचसर्वाणितथारण्यानिसर्वशः ॥ ८५ ॥ अन्वेषमाणाभर्त्तारंनलंरणविशारदं ॥ महात्मानंकृतास्त्रंचविचरामीहदुःखिता ॥ ८६ ॥ कच्चिद्भगवतांरम्यंतपोवनमिदंनृपः ॥ भवेत्प्राप्तोनलोनामनिषधानांजनाधिपः ॥ ८७ ॥ यत्कृतेहमिदंब्रह्मन्प्रपन्नाभृशदारुणं ॥ वनंप्रतिभयंघोरंशार्दूलमृगसेवितं ॥ ८८ ॥ यदिकैश्चिदहोरात्रैर्नद्रक्ष्यामिनलंनृपं ॥ आत्मानंश्रेयसायोक्ष्येदेहस्यास्यविमोचनात् ॥ ८९ ॥ कोनुमेजीवितेनार्थस्तमृतेपुरुषर्षभं ॥ कथंभविष्याम्यद्याहंभर्तृशोकाभिपीडिता ॥ ९० ॥ तथाविलपतीमेकामरण्येभीमनंदिनीं ॥ दमयंतीमथोचुस्तेतापसाःसत्यदर्शिनः ॥ ९१ ॥ उदर्कस्तवकल्याणिकल्याणोभविताशुभे ॥ वयंपश्यामतपसाक्षिप्रंद्रक्ष्यसिनैषधं ॥ ९२ ॥ निषधानामधिपतिंनलंरिपुनिपातिनं ॥ भैमिधर्मभृतांश्रेष्ठंद्रक्ष्यसेविगतज्वरं ॥ ९३ ॥ विमुक्तंसर्वपापेभ्यःसर्वरत्नसमन्वितं ॥ तदेवनगरंश्रेष्ठंप्रशासतमरिंदमं ॥ ९४ ॥ द्विषतांभयकर्त्तारंसुहृदांशोकनाशनं ॥ पतिंद्रक्ष्यसिकल्याणिकल्याणाभिजनंनृपं ॥ ९५ ॥

प्राप्स्येइत्यर्थः अन्यथाआत्महत्यादोषात्श्रेयोयोगोनसंभवेत् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ उदर्कःउत्तरकालः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ प्रशासतं जक्षित्यादयःषडितिनुमभावः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तापसाइतिछेदः संधिरार्षः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ बाष्पोबाष्पवदुष्णउच्छ्वासवायुस्तेनसंदिग्धयाअस्फुटाक्षरया ॥ १०१ ॥ पल्लवैःआपीडितंभूषितं ॥ २ ॥ अगमःवृक्षःआपीडैः

एवमुक्त्वानलस्येष्टांमहिषींपार्थिवात्मजां॥ तापसांतर्हिताःसर्वेसाग्निहोत्राश्रमास्तथा ॥ ९६ ॥ सादृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मितात्ध्यभवत्तदा ॥ दमयंत्यनवद्यांगीवीरसेननृपस्नुषा॥ ९७॥ किंनुस्वप्नोमयादृष्टःकोयंविधिरिहाभवत्॥ क्वनुतेतापसाःसर्वेक्वतदाश्रममंडलं॥ ९८॥ क्वसापुण्यजलारम्यानदीद्विजनिषेविता॥ क्वनुतेहनगात्द्याःफलपुष्पोपशोभिताः॥ ९९॥ ध्यात्वाचिरंभीमसुतादमयंतीशुचिस्मिता ॥ भर्तृशोकपरादीनाविवर्णवदनाभवत् ॥ १००॥ सागत्वाथापरांभूमिंबाष्पसंदिग्धयागिरा॥ विललापाश्रुपूर्णाक्षीदृष्ट्वाऽशोकतरुंततः ॥ १ ॥ उपगम्यतरुश्रेष्ठमशोकंपुष्पितंवने॥ पल्लवापीडितंत्द्यंविहंगैरनुनादितं॥ २॥ अहोबतायमगमःश्रीमानस्मिन्वनांतरे॥ आपीडैर्बहुभिर्भातिश्रीमान्पर्वतराडिव ॥ ३॥ विशोकांकुरुमांक्षिप्रमशोकप्रियदर्शन ॥ वीतशोकभयाबाधंकच्चित्त्वंदृष्टवान्नृपं॥ ४॥ नलंनामारिदमनंदमयंत्याःप्रियंपतिं॥ निषधानामधिपतिंदृष्टवानसिमेप्रियं॥५॥ एकवस्त्रार्धसंवीतंसुकुमारतनुत्वचं॥ व्यसनेनार्दितंवीरमरण्यमिदमागतं॥६॥ यथाविशोकागच्छेयमशोकनगतत्कुरु॥ सत्यनामाभवाशोकअशोकःशोकनाशनः॥७॥ एवंसाऽशोकवृक्षंतमार्त्तावैपरिगम्यह॥ जगामदारुणतरंदेशंभैमीवरांगना॥८॥ साददर्शनगान्नैकान्नैकाश्चसरितस्तथा॥ नैकांश्चपर्वतान्रम्यान्नैकांश्चमृगपक्षिणः ॥ ९ ॥ कंदरांश्चनितंबांश्चनदीश्चाद्भुतदर्शनाः॥ ददर्शतान्भीमसुतापतिमन्वेषतीतदा॥१०॥ गत्वाप्रकृष्टमध्वानंदमयंतीशुचिस्मिता ॥ ददर्शाथमहासार्थंहस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ ११ ॥ उत्तरंतंनदींरम्यांप्रसन्नसलिलांशुभां॥ सुशीततोयांविस्तीर्णांन्हृदिनींवेतसैर्वृतां॥१२॥ प्रोद्घुष्टांक्रौंचकुररैश्चक्रवाकोपकूजितां॥ कूर्मग्राहझषाकीर्णांविपुलद्वीपशोभितां॥ १३॥ सादृष्ट्वैवमहासार्थंनलपत्नीयशस्विनी॥ उपसर्पवरारोहाजनमध्यंविवेशह॥ १४॥ उन्मत्तरूपाशोकार्त्तातथावस्त्रार्धसंवृता॥ कृशाविवर्णामलिनापांसुध्वस्तशिरोरुहा॥ १५ तांदृष्ट्वातत्रमनुजाःकेचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ॥ केचिच्चिंतापराजग्मुःकेचित्तत्रविचुक्रुशुः॥ १६ ॥ प्रहसंतिस्मतांकेचिदभ्यसूयंतिचापरे॥ अकुर्वतदयांकेचित्पप्रच्छुश्चापिभारत॥ १७॥ कासिकस्यासिकल्याणिकिंवाम्रुगयसेवने॥ त्वांदृष्ट्वाव्यथिताःस्मेहकच्चित्त्वमसिमानुषी ॥ १८॥

पुष्पफलादिरूपैरलंकारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुकुमाराडुःखासहायतस्तनुर्मृद्वीत्वक्यस्यतं ॥ ६ ॥ अशोकनगहेवीतशोकवृक्ष ॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ महासार्थंमहांतंजनसमूहं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपसर्पउपससर्प अभ्यासलोपआर्षः वरारोहाविस्तीर्णजघना ॥ १४ ॥ पांसुयुक्ताःध्वस्ताःमुक्तबंधाश्चशिरोरुहाःकेशाःयस्याः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मार्गामिअन्वेषयामि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०चतुःषष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७ ॥

वदसत्यंवनस्यास्यपर्वतस्याथवादिशः ॥ देवतात्वंहिकल्याणित्वांवयंशरणंगताः ॥ १९ ॥ यक्षीवाराक्षसीवात्वमुताहोसिवरांगना ॥ सर्वथाकुरुनःस्वस्तिरक्षवा स्मानर्निदिते ॥ २० ॥ यथायंसर्वथासार्थःक्षेमीशीघ्रमितोव्रजेत् ॥ तथाविधत्स्वकल्याणियथाश्रेयोहिनोभवेत् ॥ २१ ॥ तथोक्तातेनसार्थेनदमयंतीनृपात्म जा ॥ प्रत्युवाचततःसाध्वीभर्तृव्यसनपीडिता ॥ २२ ॥ सार्थवाहंचसार्थंचजनायेचात्रकेचन ॥ युवस्थविरबालाश्चसार्थस्यचपुरोगमाः ॥ २३ ॥ मानुषींमां विजानीतमनुजाधिपतेःसुतां ॥ नृपस्नुषांराजभार्यांभर्तृदर्शनलालसां ॥ २४ ॥ विदर्भराण्ममपिताभर्त्ताराजाचनैषधः ॥ नलोनाममहाभागस्तंमार्गाम्यपरा जितं ॥ २५ ॥ यदिजानीतनृपतिंक्षिप्रंशंसतमेप्रियं ॥ नलंपुरुषशार्दूलममित्रगणसूदनं ॥ २६ ॥ तामुवाचानवद्यांगींसार्थस्यमहतःप्रभुः ॥ सार्थवाहःशुचिर्ना मशृणुकल्याणिमद्वचः ॥ २७ ॥ अहंसार्थस्यनेतावैसार्थवाहःशुचिस्मिते ॥ मनुष्यंनलनामानंनपश्यामियशस्विनि ॥ २८ ॥ कुंजरद्वीपिमहिषशार्दूलर्क्षमृगान पि ॥ पश्याम्यस्मिन्वनेकृत्स्नेह्यमनुष्यनिषेविते ॥ २९ ॥ ऋतेत्वांमानुषींमर्त्यंनपश्यामिमहावने ॥ तथानोयक्षराडद्यमणिभद्रःप्रसीदतु ॥ ३० ॥ साब्रवीद्वणिजः सर्वान्सार्थवाहंचतंततः ॥ कनुयास्यतिसार्थोयमेतदाख्यातुमर्हसि ॥ ३१ ॥ सार्थवाहउवाच सार्थोयंचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः ॥ क्षिप्रंजनपदं गंतालाभायमनुजात्मजे ॥ १३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसार्थवाहसंगमेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥

बृहदश्वउवाच सातच्छ्रुत्वानवद्यांगीसार्थवाहवचस्तदा ॥ जगामसहतेनैवसार्थेनपतिलालसा ॥ १ ॥ अथकालेबहुतिथेवनेमहतिदारुणे ॥ तडागंसर्वतो भद्रंपद्मसौगंधिकंमहत् ॥ २ ॥ ददृशुर्वणिजोरम्यंप्रभूतयवसेंधनं ॥ बहुपुष्पफलोपेतंनानापक्षिनिषेवितं ॥ ३ ॥ निर्मलस्वादुसलिलंमनोहारिसुशीतलं ॥ सुपरि श्रांतवाहास्तेनिवेशायमनोदधुः ॥ ४ ॥ संमतेसार्थवाहस्यविविशुर्वनमुत्तमं ॥ उवाससार्थःसुमहान्वेलामासाद्यपश्चिमां ॥ ५ ॥ अथार्धरात्रसमयेनिःशब्द स्तिमितेतदा ॥ सुप्तेसार्थेपरिश्रांतेहस्तियूथमुपागमत् ॥ ६ ॥ पानीयार्थंगिरिनदींमदप्रस्रवणाविलां ॥ अथापश्यतसार्थंतंसार्थजान्सुबहून्गजान् ॥ ७ ॥ तेता न्ग्राम्यगजान्दृष्ट्वासर्वेवनगजास्तदा ॥ समाद्रवंतवेगेनजिघांसंतोमदोत्कटाः ॥ ८ ॥

सेति ॥ १ ॥ पद्मैःसौगंधिकैश्चपद्मविशेषैर्युक्तत्वात्पद्मसौगंधिकंनामसरः ॥ २ ॥ यवसंघासः ॥ ३ ॥ श्रांतवाहाःश्रांतवाहनाः निवेशायवासाय ॥ ४ ॥ पश्चिमांवेलांसंध्यांसरस्तीरभुवंवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ पद्मिन्याःपद्मवत्याःसरस्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ लोष्टभिरितिप्रयोगादे

तेषामापततांवेगःकरिणांदुःसहोभवत् ॥ नगाग्रादिवशीर्णानांशृंगाणांपततांक्षितौ ॥ ९ ॥ स्पंदतामपिनागानांमार्गानष्टावनोद्भवाः ॥ मार्गसंरुध्यसंसुप्तंप
द्मिन्याःसार्थमुत्तमं ॥ १० ॥ तेतंममर्दुःसहसाचेष्टमानंमहीतले ॥ हाहाकारंप्रमुंचंतःसार्थिकाःशरणार्थिनः ॥ ११ ॥ वनगुल्मांश्चधावंतोनिद्रांधाबहवोभवन् ॥
केचिद्दंतैःकरैःकेचित्केचित्पद्भ्यांहतागजैः ॥ १२ ॥ निहतोष्ट्राश्वबहुलाःपदातिजनसंकुलाः ॥ भयादाधावमानाश्चपरस्परहतास्तदा ॥ १३ ॥ घोरान्नादान्विमुं
चंतोनिपेतुर्धरणीतले ॥ वृक्षेष्वारुह्यसंरब्धाःपतिताविषमेषुच ॥ १४ ॥ एवंप्रकारैर्बहुभिर्दैवेनाक्रम्यहस्तिभिः ॥ राजन्विनिहतंसर्वंसमृद्धंसार्थमंडलं ॥ १५ ॥
आरावःसुमहांश्चासीत्त्रैलोक्यभयकारकः ॥ एषोग्निरुत्थितःकष्टस्त्रायध्वंधावताधुना ॥ १६ ॥ रत्नराशिर्विशीर्णोयंगृह्णीध्वंकिंप्रधावत ॥ सामान्यमेतद्द्रविणंन
मिथ्यावचनंमम ॥ १७ ॥ एवमेवाभिभाषंतोविद्रवंतिभयात्तदा ॥ पुनरेवाभिधास्यामिचिंतयध्वंसकातराः ॥ १८ ॥ तस्मिंस्तथावर्त्तमानेदारुणेजनसंक्षये ॥
दमयंतीचबुबुधेभयसंत्रस्तमानसा ॥ १९ ॥ अपश्यद्वैशसंतत्रसर्वलोकभयंकरं ॥ अदृष्टपूर्वंतद्दृष्ट्वाबालापद्मनिभेक्षणा ॥ २० ॥ संसक्तवदनाश्वासाउत्तस्थौभ
यविह्वला ॥ येतुतत्रविनिर्मुक्ताःसार्थात्केचिदविक्षताः ॥ २१ ॥ तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेकस्येदंकर्मणःफलं ॥ नूनंनपूजितोस्माभिर्मणिभद्रोमहायशाः ॥ २२ ॥ त
थायक्षाधिपःश्रीमान्नवैवैश्रवणःप्रभुः ॥ नपूजाविघ्नकर्तॄणामथवाप्रथमंकृता ॥ २३ ॥ शकुनानांफलंवाथविपरीतमिदंध्रुवं ॥ ग्रहानविपरीतास्तुकिमन्यदि
दमागतं ॥ २४ ॥ अपरेत्वब्रुवन्दीनाज्ञातिद्रव्यविनाकृता ॥ यासावद्यमहासार्थेनारीह्युन्मत्तदर्शना ॥ २५ ॥ प्रविष्टाविकृताकाराकृत्वारूपममानुषं ॥ तयेयंवि
हितापूर्वंमायापरमदारुणा ॥ २६ ॥ राक्षसीवाध्रुवंयक्षीपिशाचीवाभयंकरी ॥ तस्याःसर्वमिदंपापंनात्रकार्याविचारणा ॥ २७ ॥ यदिपश्यामतांपापांसार्थघ्नीं
नैकदुःखदां ॥ लोष्टभिःपांसुभिश्चैवतृणैःकाष्ठैश्चमुष्टिभिः ॥ २८ ॥ अवश्यमेवहन्यामःसार्थस्यकिलकृत्यकां ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वावाक्यंतेषांसुदारुणं ॥ २९ ॥
ह्रीताभीताचसंविग्नाप्राद्रवद्यत्रकाननं ॥ आशंकमानातत्पापमात्मानंपर्यदेवयत् ॥ ३० ॥ अहोममोपरिविधेःसंरंभोदारुणोमहान् ॥ नानुबध्नातिकुशलंकस्ये
दंकर्मणःफलं ॥ ३१ ॥ नस्मराम्यशुभंकिंचित्कृतंकस्यचिदण्वपि ॥ कर्मणामनसावाचाकस्येदंकर्मणःफलं ॥ ३२ ॥

वलोष्टशब्दोनकारांतोप्यस्तीतिज्ञायते ॥ २८ कृत्यैवकृत्यका कुत्सिताकृत्याकृत्यकेतिवातां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपश्चिमांअपरावर्तिनीं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पापकृतंपापंकर्म ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अमार्जितांधूसरवेणीं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

नूनंजन्मांतरकृतंपापंमापतितंमहत् ॥ अपश्चिमामिमांकष्टामापदंप्राप्तवत्यहं ॥ ३३ ॥ भर्तृराज्यापहरणंस्वजनाच्चपराजयः ॥ भर्त्रासहवियोगश्चतनयाभ्यांच विच्युतिः ॥ ३४ ॥ निर्नाथतावनेवासोबहुव्यालनिषेविते ॥ अथापरेद्युःसंप्राप्तेहतशिष्टाजनास्तदा ॥ ३५ ॥ देशात्तस्माद्विनिष्क्रम्यशोचंतेवैशसंकृतं ॥ भ्रातरं पितरंपुत्रंसखायंचनराधिप ॥ ३६ ॥ अशोचत्तत्रवैदर्भीकिंनुमेदुष्कृतंकृतं ॥ योपिमेनिर्जनेरण्येसंप्राप्तोयंजनार्णवः ॥ ३७ ॥ सहतोहस्तियूथेनमंदभाग्यान्म मैवतत् ॥ प्राप्तव्यंसुचिरंदुःखंनूनमद्यापिवैमया ॥ ३८ ॥ नाप्राप्तकालोम्रियतेश्रुतंवृद्धानुशासनं ॥ यानाहमद्यम्रदिताहस्तियूथेनदुःखिता ॥ ३९ ॥ नह्यदैवकृ तंकिंचिन्नराणामिहविद्यते ॥ नचमेबालभावेपिकिंचित्पापकृतंकृतं ॥ ४० ॥ कर्मणामनसावाचायदिदंदुःखमागतं ॥ मन्येस्वयंवरकृतेलोकपालाःसमाग ताः ॥ ४१ ॥ प्रत्याख्यातामयातत्रनलस्यार्थायदेवताः ॥ नूनंतेषांप्रभावेनवियोगंप्राप्तवत्यहं ॥ ४२ ॥ एवमादीनिदुःखार्तासाविलप्यवरांगना ॥ प्रलापानितदा तानिदमयंतीपतिव्रता ॥ ४३ ॥ हतशेषैःसहतदाब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ अगच्छद्राजशार्दूलचंद्रलेखेवशारदी ॥ ४४ ॥ गच्छंतीसाचिराद्बालापुरमासादयन्महत् ॥ सायाह्नेचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः ॥ ४५ ॥ अथवस्त्रार्धसंवीताप्रविवेशपुरोत्तमं ॥ तांविह्वलांकृशांदीनांमुक्तकेशीममार्जितां ॥ ४६ ॥ उन्मत्तामिवग च्छंतींददृशुःपुरवासिनः ॥ प्रविशंतींतुतांदृष्ट्वाचेदिराजपुरींतदा ॥ ४७ ॥ अनुजग्मुस्तत्रबालाग्रामिपुत्राःकुतूहलात् ॥ सातैःपरिवृतागच्छत्समीपंराजवेश्म नः ॥ ४८ ॥ तांप्रासादगतापश्यद्राजमाताजनैर्वृतां ॥ धात्रीमुवाचगच्छैनामानयेहममांतिकं ॥ ४९ ॥ जनेनक्लिश्यतेबालादुःखिताशरणार्थिनी ॥ तादृग्रूपं चपश्यामिविद्योतयतिमेगृहं ॥ ५० ॥ उन्मत्तवेषाकल्याणीश्रीरिवायतलोचना ॥ साजनंवारयित्वातंप्रासादतलमुत्तमं ॥ ५१ ॥ आरोप्यविस्मिताराजन् दमयंतीमपृच्छत ॥ एवमप्यसुखाविष्टाबिभर्षिपरमंवपुः ॥ ५२ ॥ भासिविद्युदिवाभ्रेषुशंसमेकासिकस्यवा ॥ नहितेमानुषंरूपंभूषणैरपिवर्जितं ॥ ५३ ॥ असहायानरेभ्यश्चनोद्विजस्यमरप्रभे ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याभैमीवचनमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ मानुषींमांविजानीहिभर्तारंसमनुव्रतां ॥ सैरंध्रींजातिसंपन्नांभु जिष्यांकामवासिनीं ॥ ५५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ प्रासादतलंप्रासादोपरि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ सैरंध्रींसीराःप्रतिसीरास्तासांसमूहंसैरंधारयि त्रींनेपथ्यधारिणींअंतःपुरचरीमित्यर्थः भुजिष्यांदासीं कामवासिनींयत्रकामइच्छातत्रैववसंतीं ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यत्रसायंकालस्तत्रैवप्रतिश्रयोगृहंयस्यास्तां ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ हेवीरप्रजायिनिवीरानेवप्रजायतेसूतेसावीरप्रजायिनी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

फलमूलाशनामेकांयत्रसायंप्रतिश्रयाम् ॥ असंख्येयगुणोभर्त्तामांचनित्यमनुव्रतः ॥ ५६ ॥ भक्ताहमपितंवीरंछायेवानुगतापथि ॥ तस्यदैवात्प्रसंगोभूदति
मात्रंसुदेवने ॥ ५७ ॥ द्यूतेसनिर्जितश्चैववनमेकउपेयिवान् ॥ तमेकवसनंवीरमुन्मत्तमिवविह्वलं ॥ ५८ ॥ आश्वासयंतीभर्त्तारमहमप्यगमंवनं ॥ सकदाचि
द्वनेवीरःकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ५९ ॥ क्षुत्परीतस्तुविमनास्तदप्येकंव्यसर्जयत् ॥ तमेकवसनानग्नमुन्मत्तवदचेतसं ॥ ६० ॥ अनुव्रजंतीबहुलानस्वपामिनि
शास्तदा ॥ ततोबहुतिथेकालेसुप्तामुत्सृज्यमांक्वचित् ॥ ६१ ॥ वाससोर्धंपरिच्छिद्यत्यक्तवान्मामनागसं ॥ तंमार्गमाणाभर्त्तारंदह्यमानादिवानिशं ॥ ६२ ॥
साहंकमलगर्भाभमपश्यंतीहृदिप्रियं ॥ नविंदाम्यमरप्रख्यंप्रियंप्राणेश्वरंप्रभुं ॥ ६३ ॥ तामश्रुपरिपूर्णाक्षींविलपंतींतथाबहु ॥ राजमाताब्रवीदार्त्तांभैमीमार्त्त
स्वरांस्वयं ॥ ६४ ॥ वसस्वमयिकल्याणिप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ मृगयिष्यंतितेभद्रेभर्त्तारंपुरुषाममम ॥ ६५ ॥ अपिवास्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः ॥ इहैववस
तीभद्रेभर्त्तारमुपलप्स्यसे ॥ ६६ ॥ राजमातुर्वचःश्रुत्वादमयंतीवचोब्रवीत् ॥ समयेनोत्सहेवस्तुंत्वयिवीरप्रजायिनि ॥ ६७ ॥ उच्छिष्टंनैवभुंजीयांनकुर्यांपादधा
वनं ॥ नचाहंपुरुषानन्यान्प्रभाषेयंकथंचन ॥ ६८ ॥ प्रार्थयेद्यदिमांकश्चिद्दंड्यस्तेसपुमान्भवेत् ॥ वध्यश्चतेसकृन्मंदइतिमेव्रतमाहितं ॥ ६९ ॥ भर्त्तुरन्वेषणार्थं
तुपश्येयंब्राह्मणानहं ॥ यद्येवमिहवत्स्यामित्वत्सकाशेनसंशयः ॥ ७० ॥ अतोन्यथानमेवासोवर्त्ततेहृदयेक्वचित् ॥ तांप्रहृष्टेनमनसाराजमातेदमब्रवीत् ॥ ७१ ॥
सर्वमेतत्करिष्यामिदिष्ट्यातेव्रतमीदृशं ॥ एवमुक्काततोभैमींराजमाताविशांपते ॥ ७२ ॥ उवाचेदंदुहितरंसुनंदांनामभारत ॥ सैरंध्रीमभिजानीष्वसुनंदेदेवरूपि
णीं ॥ ७३ ॥ वयसातुल्यतांप्राप्तासखीतवभवत्वियं ॥ एतयासहमोदस्वनिरुद्विग्नमनाःसदा ॥ ७४ ॥ ततःपरमसंहृष्टासुनंदागृहमागमत् ॥ दमयंतीमुपादाय
सखीभिःपरिवारिता ॥ ७५ ॥ सातत्रपूज्यमानावैदमयंतीव्यनंदत ॥ सर्वकामैःसुविहितैर्निरुद्वेगावसत्तदा ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीचेदिराजगृहवासेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ बृहदश्वउवाच उत्सृज्यदमयंतींतुनलोरा
जाविशांपते ॥ ददर्शदावंदह्यंतंमहांतंगहनेवने ॥ १ ॥ तत्रशुश्रावशब्दंवैमध्येभूतस्यकस्यचित् ॥ अभिधावनलेत्युच्चैःपुण्यश्लोकेतिचासकृत् ॥ २ ॥

॥ ६९ ॥ पश्येयं दृष्ट्वाचतान्पृच्छेयमपि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६ ॥ उत्सृज्येति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ मयाप्रलब्धोब्रह्मर्षिर्नारदइतिपाठांतरं ॥ ५ ॥ तत्रकाले ॥ ६ ॥ ७ ॥ लघुःगुरुत्वरहितः ॥ ८ ॥ दावविवर्जितंवह्निहीनं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दशेत्युक्तेऽदशत् आज्ञांविनानागोनदशतीति

माभैरितिनलश्चोक्त्वामध्यमग्नेःप्रविश्यतं ॥ ददर्शनागराजानंशयानंकुंडलीकृतं ॥३॥सनागःप्रांजलिर्भूत्वावेपमानोनलंतदा ॥ उवाचमांविद्धिराजन्नागंक
र्कोटकंनृप ॥ ४ ॥ मयाप्रलब्धोमहर्षिर्नारदःसुमहातपाः ॥ तेनमन्युपरीतेनशप्तोस्मिमनुजाधिप ॥ ५॥ तिष्ठत्वंस्थावरइवयावदेवनलःक्वचित् ॥ इतोनेताहित
त्रत्वंशापान्मोक्ष्यसिमत्कृतात् ॥ ६ ॥ तस्यशापान्नशक्तोस्मिपदाद्विचलितुंपदं ॥ उपदेक्ष्यामितेश्रेयस्त्रातुमर्हतिमांभवान् ॥ ७॥ सखाचतेभविष्यामिमत्समो
नास्तिपन्नगः ॥ लघुश्चतेभविष्यामिशीघ्रमादायगच्छमां ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वासनागेंद्रोबभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ तंगृहीत्वानलःप्रायाद्देशंदावविवर्जितं ॥ ९ ॥ आ
काशदेशमासाद्यविमुक्तंकृष्णवर्त्मना ॥ उत्स्रष्टुकामंतंनागःपुनःकर्कोटकोब्रवीत् ॥ १० ॥ पदानिगणयन्गच्छस्वानिनैषधकानिचित् ॥ तत्रतेहंमहाबाहोश्रेयो
धास्यामियत्परं ॥ ११ ॥ ततःसंख्यातुमारब्धमदशद्दशमेपदे ॥ तस्यदष्टस्यतद्रूपंक्षिप्रमंतरधीयत ॥ १२ ॥ सदृष्ट्वाविस्मितस्तस्थावात्मानंविकृतंनलः ॥ स्वरूप
धारिणंनागंददर्शसमहीपतिः ॥ १३ ॥ ततःकर्कोटकोनागःसांत्वयन्नलमब्रवीत् ॥ मयातेंतर्हितंरूपंनत्वांविद्युर्जनाइति ॥ १४ ॥ यत्कृतेचासिनिकृतोदुःखेनम
हतानल ॥ विषेणसमदीयेनत्वयिदुःखंनिवत्स्यति ॥ १५ ॥ विषेणसंवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वांनविमोक्ष्यति ॥ तावत्त्वयिमहाराजदुःखंवैसनिवत्स्यति ॥ १६ ॥ अनागा
येननिकृतस्त्वमनर्होजनाधिप ॥ क्रोधादसूययित्वातंरक्षामेभवतःकृता ॥ १७ ॥ नतेभयंनरव्याघ्रदंष्ट्रिभ्यःशत्रुतोपिवा ॥ ब्रह्मविद्भ्यश्चभवितामत्प्रसादान्नराधि
प ॥ १८ ॥ राजन्विषनिमित्ताचनतेपीडाभविष्यति ॥ संग्रामेषुचराजेंद्रशश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥ १९ ॥ गच्छराजन्नितःसूतोबाहुकोहमितिब्रुवन् ॥ समीपमृतु
पर्णस्यसहिचैवाक्षनैपुणः ॥ २० ॥ अयोध्यांनगरींरम्यामद्यवैनिषधेश्वर ॥ सतेऽक्षहृदयंदाताराजाश्वहृदयेनवै ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकुकुलजःश्रीमान्मित्रंचैवभवि
ष्यति ॥ भविष्यसियदाऽक्षज्ञःश्रेयसायोक्ष्यसेतदा ॥ २२ ॥ सममेष्यसिदारैस्त्वंमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ राज्येनतनयाभ्यांचसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २३ ॥ स्वंरूपं
चयदाद्रष्टुमिच्छेथास्त्वंनराधिप ॥ संस्मर्त्तव्यस्तदातेहंवासश्चेदंनिवासयेः ॥ २४ ॥

भावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यत्कृतेइति सःकलिः एतेनयोयच्छरीरेप्रविशतिसतेनशरीरेणसुखंदुःखंवाश्नातीतिसूचितं दृष्टंचैतद्ग्रहावेशादौ इदंदमयंत्यादत्तस्यशापस्यफलंकलिर्भुंक्तेइतिभावः १५ ॥ १६ ॥
अनागाःनिरपराधः निकृतःवंचितः मेमया ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अक्षहृदयंद्यूतेजयावहं अश्वहृदयेन विद्ययाविद्यांपरिवर्त्तयेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निवासयेःपरिधेहि ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शतंशताशतानि मासिकंवेतनंद

अनेनवाससाच्छन्नःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यसे ॥ इत्युक्ताप्रददौतस्मैदिव्यंवासोयुगंतदा ॥ २५ ॥ एवंनलंचसंदिश्यवासोदत्वाचकौरव ॥ नागराजस्ततोराजंस्तत्रैवां तरधीयत ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलकर्कोटकसंवादेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

बृहदश्वउवाच तस्मिन्नंतर्हितेनागेप्रययौनैषधोनलः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरंप्राविशद्दशमेऽहनि ॥ १ ॥ सराजानमुपातिष्ठद्बाहुकोहमितिब्रुवन् ॥ अश्वानांवा हनेयुक्तःपृथिव्यांनास्तिमत्समः ॥ २ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुचैवाहंप्रष्टव्योनैपुणेषुच ॥ अन्नसंस्कारमपिचजानाम्यन्यैर्विशेषतः ॥ ३ ॥ यानिशिल्पानिलोकेस्मिन्यच्चै वान्यत्सुदुष्करं ॥ सर्वंयतिष्येतत्कर्तुमृतुपर्णभरस्वमां ॥ ४ ॥ ऋतुपर्णउवाच वसबाहुकभद्रंतेसर्वमेतत्करिष्यसि ॥ शीघ्रयानेसदाबुद्धिर्ध्रियतेमेविशेषतः ॥ ५ ॥ सत्वमातिष्ठयोगंतंयेनशीघ्राहयाममम ॥ भवेयुरश्वाध्यक्षोसिवेतनंतेशतंशता ॥ ६ ॥ त्वामुपस्थास्यतश्चैवनित्यंवार्ष्णेयजीवलौ ॥ एताभ्यांरंस्यसेसार्धंव सवैमयिबाहुक ॥ ७ ॥ बृहदश्वउवाच एवमुक्तोनलस्तेनन्यवसत्तत्रपूजितः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरेसहवार्ष्णेयजीवलः ॥ ८ ॥ सवैतत्रावसद्राजावैदर्भीमनुचिं तयन् ॥ सायंसायंसदाचेमंश्लोकमेकंजगादह ॥ ९ ॥ क्वनुसाक्षुत्पिपासार्त्ताश्रांताशेतेतपस्विनी ॥ स्मरंतीतस्यमंदस्यकंवासाद्योपतिष्ठति ॥ १० ॥ एवंब्रुवंतंरा जानंनिशायांजीवलोब्रवीत् ॥ कामेनांशोचसेनित्यंश्रोतुमिच्छामिबाहुक ॥ ११ ॥ आयुष्मन्कस्यवानारीयामेवमनुशोचसि ॥ तमुवाचनलोराजामंदप्रज्ञ स्यकस्यचित् ॥ १२ ॥ आसीद्बहुमतानारीतस्याद्दढतरंवचः ॥ सवैकेनचिदर्थेनतयामंदोव्ययुज्यत ॥ १३ ॥ विप्रयुक्तःसमंदात्माभ्रमत्यसुखपीडितः ॥ दह्यमा नःसशोकेनदिवारात्रमतंद्रितः ॥ १४ ॥ निशाकालेस्मरंस्तस्याःश्लोकमेकंस्मगायति ॥ सविभ्रमन्महींसर्वांक्वचिदासाद्यकिंचन ॥ १५ ॥ वसत्यनर्हस्तद्दुःखं भूयएवानुसंस्मरन् ॥ सातुतंपुरुषंनारीकृच्छ्रेप्यनुगतावने ॥ १६ ॥ त्यक्तातेनाल्पपुण्येनदुष्करंयदिजीवति ॥ एकाबालानभिज्ञाचमार्गाणामतथोचिता ॥ १७ ॥ क्षुत्पिपासापरीतांगीदुष्करंयदिजीवति ॥ श्वापदाचरितेनित्यंवनेमहतिदारुणे ॥ १८ ॥

शसहस्रंसुवर्णाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तस्यमंदस्यतंमंदं ॥ उपतिष्ठतिजीवनार्थमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अदृढतरं दमयंत्यांमिथ्याप्रतिज्ञात्वंस्वस्यानुसंधायेयमुक्तिः व्ययुज्यत वियुक्तः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मारिषंआर्य ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा० सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ त्वतेति प्रेष्यतांदासतां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अयंब्राह्मणभोजनंतदर्थंक्रियंतेराजधनात्पृथक्

त्यक्तातेनाल्पभाग्येनमंदप्रज्ञेनमारिष ॥ इत्येवंनैषधोराजादमयंतीमनुस्मरन् ॥ अज्ञातवासंन्यवसद्राज्ञस्तस्यनिवेशने ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर

॥७१॥ ण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलविलापेसप्तषष्टितमोध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बृहदश्वउवाच त्वतराज्येनलेभीमःसभार्येप्रेष्यतांगते ॥ २

द्विजान्प्रस्थापयामासनलदर्शनकांक्षया ॥ १ ॥ संदिदेशचतान्भीमोवसुदत्वाचपुष्कलं ॥ मृगयध्वंनलंचैवदमयंतींचमेसुतां ॥ २ ॥ अस्मिन्कर्मणिसंपन्नेवि

ज्ञातेनिषधाधिपे ॥ गवांसहस्रंदास्यामियोवस्तावानयिष्यति ॥ ३ ॥ अग्रहारांश्चदास्यामिग्रामंनगरसंमितं ॥ नचेच्छक्याविहानेतुंदमयंतीनलोपिवा ॥ ४ ॥

ज्ञातमात्रेपिदास्यामिगवांदशशतंधनं ॥ इत्युक्तास्तेययुर्हृष्टाब्राह्मणाःसर्वतोदिशं ॥ ५ ॥ पुरराष्ट्राणिचिन्वंतोनैषधंसहभार्यया ॥ नैवक्कापिप्रपश्यंतिनलंवाभी

मपुत्रिकां ॥ ६ ॥ ततश्चेदिपुरींरम्यांसुदेवोनामवैद्विजः ॥ विचिन्वानोथवैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि ॥ ७ ॥ पुण्याहवाचनेराज्ञःसुनंदासहितांस्थितां ॥ मंदंप्रख्याय

मानेनरूपेणाप्रतिमेनतां ॥ ८ ॥ निबद्धांधूमजालेनप्रभामिवविभावसोः ॥ तांसमीक्ष्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशां ॥ तर्कयामासभैमीतिकारणैरुपपाद

यन् ॥ ९ ॥ सुदेवउवाच यथेयंमेपुरादृष्टातथारूपेयमंगना ॥ कृतार्थोस्म्यद्यदृष्ट्वेमांलोककांतामिवश्रियं ॥ १० ॥ पूर्णचंद्रनिभांश्यामांचारुवृत्तपयोधरां ॥

कुर्वतींप्रभयादेवींसर्वावितिमिरादिशः ॥ ११ ॥ चारुपद्मविशालाक्षींमन्मथस्यरतीमिव ॥ इष्टांसमस्तलोकस्यपूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ १२ ॥ विदर्भसरसस्तस्मा

द्दैवदोषादिवोद्धृतां ॥ मलपंकानुलिप्तांगींमृणालीमिवचोद्धृतां ॥ १३ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांराहुग्रस्तनिशाकरां ॥ पतिशोकाकुलांदीनांशुष्कस्रोतांनदीमि

व ॥ १४ ॥ विध्वस्तपर्णकमलांवित्रासितविहंगमां ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टांव्याकुलामिवपद्मिनीं ॥ १५ ॥ सुकुमारींसुजातांगींरत्नगर्भगृहोचितां ॥ दह्यमानामि

वार्केणमृणालीमिवचोद्धृतां ॥ १६ ॥ रूपौदार्यगुणोपेतांमंडनार्हाममंडितां ॥ चंद्रलेखामिवनवांव्योम्निनीलाभ्रसंवृतां ॥ १७ ॥ कामभोगैःप्रियैर्हीनांहीनांबं

धुजनेनच ॥ देहंधारयतींदीनांभर्तृदर्शनकांक्षया ॥ १८ ॥ भर्त्तानामपरंनार्याभूषणंभूषणैर्विना ॥ एषाहिरहितातेनशोभमानानशोभते ॥ १९ ॥

क्रियंतेतेऽग्रहाराःक्षेत्रादयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कारणैर्लिंगैःउपपादयन्द्वयमेवदमयंतीतिनिश्चिन्वन् ॥ ९ ॥ १० ॥ श्यामांसदाषोडशवार्षिकीं शीतेचैवोष्मलानित्यंग्रीष्मेचातीवशीतला

मध्यःक्षीणस्तुयस्यास्तुसाश्यामेत्यभिधीयतइत्यन्ये ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शुष्कस्रोतांशुष्कप्रवाहां छांदसंटावंतत्वं ॥ १४ ॥ पद्मिनींसरसीं ॥ १५ ॥ सुजातांगींअन्यूनानधिकांगीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥७१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लब्ध्वाचलब्ध्वेव ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुनंदाकथयामासेतिसंबंधः ॥ ३३ ॥ वेदविचारय वेदयतेरिदंरूपं णिजभा

दुष्करंकुरुतेत्यंतंहीनोयदनयानलः ॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेनापिसीदति ॥ २० ॥ इमामसितकेशांतांशतपत्रायतेक्षणां ॥ सुखार्हांदुःखितांदृष्ट्वाममापि
व्यथतेमनः ॥ २१ ॥ कदानुखलुदुःखस्यपारंयास्यतिवैशुभा ॥ भर्तुःसमागमात्साध्वीरोहिणीशशिनोयथा ॥ २२ ॥ अस्यानूनंपुनर्लाभान्नैषधःप्रीतिमेष्य
ति ॥ राजाराज्यपरिभ्रष्टःपुनर्लब्ध्वाचमेदिनीं ॥ २३ ॥ तुल्यशीलवयोयुक्तांतुल्याभिजनसंवृतां ॥ नैषधोर्हतिवैदर्भीतंचेयमसितेक्षणा ॥ २४ ॥ युक्तंतस्याप्रमे
यस्यवीर्यसत्ववतोमया ॥ समाश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनलालसां ॥ २५ ॥ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननां ॥ अदृष्टपूर्वांदुःखस्यदुःखार्तांध्यानतत्प
रां ॥ २६ ॥ बृहदश्वउवाच एवंविमृश्यविविधैःकारणैर्लक्षणैश्चतां ॥ उपागम्यततोभैमींसुदेवोब्राह्मणोब्रवीत् ॥ २७ ॥ अहंसुदेवोवैदर्भिभ्रातुस्तेदयितःस
खा ॥ भीमस्यवचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः ॥ २८ ॥ कुशलीतेपिताराज्ञिजननीभ्रातरश्चते ॥ आयुष्मंतौकुशलिनौतत्रस्थौदारकौचतौ ॥ २९ ॥ त्वत्कृतेबंधु
वर्गाश्चगतसत्वाइवासते ॥ अन्वेष्टारोब्राह्मणाश्चभ्रमंतिशतशोमहीं ॥ ३० ॥ बृहदश्वउवाच अभिज्ञायसुदेवंतंदमयंतीयुधिष्ठिर ॥ पर्यपृच्छततान्सर्वान्
क्रमेणसुहृदःस्वकान् ॥ ३१ ॥ रुरोदचभृशंराजन्वैदर्भीशोककर्शिता ॥ दृष्ट्वासुदेवंसहसाभ्रातुरिष्टंद्विजोत्तमं ॥ ३२ ॥ ततोरुदंतींतांदृष्ट्वासुनंदाशोककर्शि
ता ॥ सुदेवेनसहैकांतेकथयंतींचभारत ॥ ३३ ॥ जनित्र्याःकथयामाससैरंध्रीरुदतेभृशं ॥ ब्राह्मणेनसहागम्यतांवेदयदिमन्यसे ॥ ३४ ॥ अथचेदिपतेर्मातारा
ज्ञश्चांतःपुरात्तदा ॥ जगामयत्रसाबालाब्राह्मणेनसहाभवत् ॥ ३५ ॥ ततःसुदेवमानाय्यराजमाताविशांपते ॥ पप्रच्छभार्याकस्येयंसुतावाकस्यभाविनी ॥
॥ ३६ ॥ कथंचनष्टाज्ञातिभ्योभर्तुर्वावामलोचना ॥ त्वयाचविदिताविप्रकथमेवंगतासती ॥ ३७ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्तःसर्वमशेषतः ॥ तत्त्वेनहिममाच
क्ष्वपृच्छंत्यादेवरूपिणीं ॥ ३८ ॥ एवमुक्तस्तयाराजन्सुदेवोद्विजसत्तमः ॥ सुखोपविष्टआचष्टदमयंत्यायथातथं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसुदेवसंवादेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुदेवउवाच विदर्भराजोधर्मात्माभीमोनाम
महाद्युतिः ॥ सुतेयंतस्यकल्याणीदमयंतीतिविश्रुता ॥ १ ॥ राजातुनैषधोनामवीरसेनसुतोनलः ॥ भार्येयंतस्यकल्याणीपुण्यश्लोकस्यधीमतः ॥ २ ॥

वआर्षः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विदर्भराजइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ पिप्लुः रक्ततिलकाकृतिलांछनंमहाराष्ट्राणांमसइतिप्रसिद्धं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अपकृष्टेनदूरीकृतेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सद्यूतेनजितोभ्रात्राहृतराज्योमहीपतिः ॥ दमयंत्यागतःसार्धंनप्राज्ञायतकस्यचित् ॥ ३ ॥ तेवयंदमयंत्यर्थेचरामःपृथिवीमिमां ॥ सेयमासादिताबालातवपु
त्रनिवेशने ॥ ४ ॥ अस्यारूपेणसदृशीमानुषीनहिविद्यते ॥ अस्याह्येषभ्रुवोर्मध्येसहजःपिप्लुरुत्तमः ॥ ५ ॥ श्यामायाःपद्मसंकाशोलक्षितोंतर्हितोमया ॥ मलेनसं
वृतोह्यस्याश्छन्नोभ्रेणेवचंद्रमाः ॥ ६ ॥ चिह्नभूतोविभूत्यर्थमयंधात्राविनिर्मितः ॥ प्रतिपत्कलुषस्येंदोर्लेखानातिविराजते ॥ ७ ॥ नचास्यानश्यतेरूपंवपुर्मल
समाचितं ॥ असंस्कृतमभिव्यक्तंभातिकांचनसन्निभं ॥ ८ ॥ अनेनवपुषाबालापिप्लुनानेनसूचिता ॥ लक्षितेयंमयादेवीनिभृतोग्निरिवोष्मणा ॥ ९ ॥ तच्छ्रुत्वाव
चनंतस्यसुदेवस्यविशांपते ॥ सुनंदाशोधयामासपिप्लुप्रच्छादनंमलं ॥ १० ॥ समलेनापकृष्टेनपिप्लुस्तस्याव्यरोचत ॥ दमयंत्यायथाव्यभ्रेनभसीवनिशाक
रः ॥ ११ ॥ पिप्लुंदृष्ट्वासुनंदाचराजमाताचभारत ॥ रुदंत्यौतांपरिष्वज्यमुहूर्तमिवतस्थतुः ॥ १२ ॥ उत्सृज्यबाष्पंशनकैराजमातेदमब्रवीत् ॥ भगिन्यादुहितामे
ऽसिपिप्लुनानेनसूचिता ॥ १३ ॥ अहंचतवमाताचराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ सुतेदशार्णाधिपतेःसुदाम्नश्चारुदर्शने ॥ १४ ॥ भीमस्यराज्ञःसादत्तावीरबाहोरहं
पुनः ॥ त्वंतुजातामयादृष्टादशार्णेषुपितुर्गृहे ॥ १५ ॥ यथैवतेपितुर्गेहंतथैवममभाविनि ॥ यथैवचममैश्वर्यंदमयंतितथातव ॥ १६ ॥ तांप्रहृष्टेनमनसादमयं
तीविशांपते ॥ प्रणम्यमातुर्भगिनीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ अज्ञायमानापिसतीसुखमस्म्युषितात्वयि ॥ सर्वकामैःसुविहितारक्ष्यमाणासदात्वया ॥ १८ ॥
सुखात्सुखतरोवासोभविष्यतिनसंशयः ॥ चिरविप्रोषितांमातर्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १९ ॥ दारकौचहिमेनीतौवसतस्तत्रबालकौ ॥ पित्राविहीनौशोकार्तौम
याचैवकथंनुतौ ॥ २० ॥ यदिचापिप्रियंकिंचिन्मयिकर्तुमिहेच्छसि ॥ विदर्भान्यातुमिच्छामिशीघ्रंमेयानमादिश ॥ २१ ॥ बाढमित्येवतामुक्त्वाहृष्टामातृ
ष्वसानृप ॥ गुप्तांबलेनमहतापुत्रस्यानुमतेततः ॥ २२ ॥ प्रास्थापयद्राजमाताश्रीमतींनरवाहिना ॥ यानेनभरतश्रेष्ठस्वन्नपानपरिच्छदां ॥ २३ ॥ ततःसानचि
रादेवविदर्भानगमत्पुनः ॥ तांतुबंधुजनःसर्वःप्रहृष्टःसमपूजयत् ॥ २४ ॥ सर्वान्कुशलिनोदृष्ट्वाबांधवान्दारकौचतौ ॥ मातरंपितरंचोभौसर्वंचैवसखीजनं ॥
॥ २५ ॥ देवताःपूजयामासब्राह्मणांश्चयशस्विनी ॥ परेणविधिनादेवीदमयंतीविशांपते ॥ २६ ॥

॥ १९ ॥ दारकौसुतःसुताच बालकौअल्पवयस्कौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ व्युष्टावासंकृतवती ॥ २८ ॥ यतयत्नंकुरु अनुदात्तेत्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यच क्षिङोङित्करणेनानित्यत्वज्ञापनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रदेशितःप्रकर्षेणप्रेरितः ॥ ३४ ॥ स्त्वा गत्वातेतथाप्रस्थिताःसंतःअब्रुवन्नलान्वेषणायप्रस्थिताःस्मइतिशेषः ॥ ३५ ॥ ब्रूयास्तवदत ब्रुवध्वमितिपाठेत्वार्षस्तङ् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वदस्व भासनोपसंभाषेत्यादिनावदेस्तङ् ॥ ३९ ॥ वायुने

अतर्पयत्सुदेवंचगोसहस्रेणपार्थिवः ॥ प्रीतोदृष्ट्वैवतनयांग्रामेणद्रविणेनच ॥ २७ ॥ साव्युष्टारजनींतत्रपितुर्वेश्मनिभाविनी ॥ विश्रांतामातरंराजन्निदंवचन मब्रवीत् ॥ २८ ॥ दमयंत्युवाच मांचेदिच्छसिजीवंतींमातःसत्यंब्रवीमिते ॥ नरवीरस्यचैतस्यनलस्यानयनेयत ॥ २९ ॥ दमयंत्यातथोक्तातुसादेवीभृ शदुःखिता ॥ बाष्पेणापिहिताराज्ञीनोत्तरंकिंचिदब्रवीत् ॥ ३० ॥ तदवस्थांतुतांदृष्ट्वासर्वमंतःपुरंतदा ॥ हाहाभूतमतीवासीद्भृशंचप्ररुरोदह ॥ ३१ ॥ ततोभी मंमहाराजंभार्यावचनमब्रवीत् ॥ दमयंतीतवसुताभर्तारमनुशोचति ॥ ३२ ॥ अपकृष्यचलज्जांसास्वयमुक्तवतीनृप ॥ प्रयतंतुतवप्रेष्याःपुण्यश्लोकस्यमार्ग णे ॥ ३३ ॥ तयाप्रदेशितोराजाब्राह्मणान्वशवर्तिनः ॥ प्रास्थापयद्दिशःसर्वायतध्वंनलमार्गणे ॥ ३४ ॥ ततोविदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणास्तदा ॥ दमयंतीमथो स्त्वाप्रस्थितास्तेतथाब्रुवन् ॥ ३५ ॥ अथतानब्रवीद्भैमीसर्वराष्ट्रेष्विदंवचः ॥ ब्रूयास्तजनसंसत्सुतत्रतत्रपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ क्वनुत्वंकितवच्छित्वावस्त्रार्धंप्रस्थितो मम ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय ॥ ३७ ॥ सावैयथात्वयादृष्टातथास्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानाभृशंबालावस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥ ३८ ॥ तस्यारुदं त्याःसततंतेनशोकेनपार्थिव ॥ प्रसादंकुरुवैवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच ॥ ३९ ॥ एवमन्यच्चवक्तव्यंकृपांकुर्याद्यथामयि ॥ वायुनाधूयमानोहिवनंदहतिपावकः ॥ ॥ ४० ॥ भर्तव्यारक्षणीयाचपत्नीहिपतिनासदा ॥ तन्नष्टमुभयंकस्माद्धर्मज्ञस्यसतस्तव ॥ ४१ ॥ ख्यातःप्राज्ञःकुलीनश्चसानुक्रोशोभवान्सदा ॥ संवृत्तोनिरनु क्रोशःशंकेमद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ४२ ॥ तत्कुरुष्वनरव्याघ्रदयांमयिनरर्षभ ॥ आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्वत्तएवहिमेश्रुतः ॥ ४३ ॥ एवंब्रुवाणान्यदिवःप्रतिब्रूयात्कथं चन ॥ सनरःसर्वथाज्ञेयःकश्चासौक्वनुवर्तते ॥ ४४ ॥ यश्चैवंवचनंश्रुत्वाब्रूयात्प्रतिवचोनरः ॥ तदादायवचस्तस्यममावेद्यंद्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥ यथाचवोनजानी याद्ब्रुवतोममशासनात् ॥ पुनरागमनंचैवतथाकार्यमतंद्रितैः ॥ ४६ ॥

ति शोकाग्निःकालवायुनादिनेदिनेवर्धमानःदमयंतीशरीरवनंधक्ष्यतीतिरूपकेणोक्तं दहतीतिलट्प्रयोगस्तुवर्त्तमानसामीप्ये ॥ ४० ॥ भर्त्तव्याऽन्नादिना रक्षणीयादस्युप्रभृतिभ्यः पतिनेतिपत्या असमासेपि घिसंज्ञाकार्यमार्षं उभयंरक्षणभरणात्मकं ॥ ४१ ॥ सानुक्रोशःसदयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ममशासनात्ब्रुवतोवःयुष्मान् यथावचइतिपाठेब्रुवतोभवत्समुदायस्यवचोनजानीयादितियोज्यं ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदिवासौसमृद्धःस्याद्यदिवाप्यधनोभवेत् ॥ यदिवाप्यसमर्थःस्याज्ज्ञेयमस्यचिकीर्षितं ॥ ४७ ॥ एवमुक्तास्त्वगच्छंस्तेब्राह्मणाःसर्वतोदिशं ॥ नलंमृगयितुं
॥७३॥ राजंस्तदाव्यसनिनंतथा ॥ ४८ ॥ तेपुराणिसराष्ट्राणिग्रामान्घोषांस्तथाश्रमान् ॥ अन्वेषंतोनलंराजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः ॥ ४९ ॥ तच्चवाक्यंतथासर्वेतत्रतत्र ३
विशांपते ॥ श्रावयांचक्रिरेविप्रादमयंत्यायथेरितं ॥ ५० ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० नलोपाख्यानपर्वणिनलान्वेषणेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥
बृहदश्वउवाच अथदीर्घस्यकालस्यपर्णादोनामवैद्विजः ॥ प्रत्येत्यनगरंभैमीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ नैषधंमृगयाणेनदमयंतिमयानलं ॥ अयोध्यांनग
रींगत्वाभांगासुरिमुपस्थितः ॥ २ ॥ श्रावितश्चमयावाक्यंत्वदीयंसमहाजने ॥ ऋतुपर्णोमहाभागोयथोक्तंवरवर्णिनि ॥ ३ ॥ तच्छुत्वानाब्रवीत्किंचिदृतुपर्णोन
राधिपः ॥ नचपारिषदःकश्चिद्भाष्यमाणोमयासकृत् ॥ ४॥ अनुज्ञातंतुमांराज्ञाविजनेकश्चिदब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णस्यपुरुषोबाहुकोनामनामतः ॥५॥ सूतस्तस्यन
रेंद्रस्यविरूपोह्रस्वबाहुकः ॥ शीघ्रयानेषुकुशलोमृष्टकर्त्ताचभोजने ॥ ६॥ सविनिःश्वस्यबहुशोरुदित्वाचपुनःपुनः ॥ कुशलंचैवमांपृष्ट्वापश्चादिदमभाषत ॥
॥७॥ वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥ आत्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः ॥८॥ रहिताभर्तृभिश्चैवनकुप्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चारित्रकवचा
न्धारयंतिवरस्त्रियः ॥ ९ ॥ विषमस्थेनमूढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति ॥ १० ॥ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवाससः ॥ आ
धिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति ॥ ११ ॥ सत्कृताऽसत्कृतावापिपतिंदृष्ट्वातथागतं ॥ भ्रष्टराज्यंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतं ॥ १२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वा
त्वरितोहमिहागतः ॥ श्रुत्वाप्रमाणंभवतीराज्ञश्चैवनिवेदय ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वाश्रुपूर्णाक्षीपर्णादस्यविशांपते ॥ दमयंतीरहोभ्येत्यमातरंप्रत्यभाषत ॥ १४ ॥
अयमर्थोनसंवेद्योभीमेमातःकदाचन ॥ त्वत्सन्निधौनियोक्ष्येहंसुदेवंद्विजसत्तमं ॥ १५ ॥ यथानतृपतिर्भीमःप्रतिपद्येतमेमतं ॥ तथात्वयाप्रकर्तव्यंममचेत्प्रि
यमिच्छसि ॥ १६ ॥ यथाचाहंसमानीतासुदेवेनाशुबांधवान् ॥ तेनैवमंगलेनाशुसुदेवोयातुमाचिरं ॥ १७॥ समानेतुंनलंमातरयोध्यांनगरीमितः ॥ विश्रांतं
तुततःपश्चात्पर्णादंद्विजसत्तमं ॥ १८ ॥ अर्चयामासवैदर्भीधनेनातीवभाविनी ॥ नलेचेहागतेतत्रभूयोदास्यामितेवसु ॥ १९ ॥ ॥७३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोपायंतिपालयंति जितःस्वर्गस्ताभिरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संभाविनीसंभाविताइयं गतिरितिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

त्वयाहिमेबहुकृतंयदन्योनकरिष्यति ॥ यद्भर्त्राहंसमेष्यामिशीघ्रमेवद्विजोत्तम ॥ २० ॥ सएवमुक्तोथाश्वास्यआशीर्वादैःसुमंगलैः ॥ गृहानुपययौचापिकृतार्थःसुमहामनाः ॥ २१ ॥ ततःसुदेवमाभाष्यदमयंतीयुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्सन्निधौमातुर्दुःखशोकसमन्विता ॥ २२ ॥ गत्वासुदेवनगरीमयोध्यावासिनंनृपं ॥ ऋतुपर्णवचोब्रूहिसंपतन्निवकामगः ॥ २३ ॥ आस्थास्यतिपुनर्भैमीदमयंतीस्वयंवरं ॥ तत्रगच्छंतिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः ॥ २४ ॥ तथाचगणितःकालःश्वोभूतेसभविष्यति ॥ यदिसंभाविनीयंतेगच्छशीघ्रमरिंदम ॥ २५ ॥ सूर्योदयेद्वितीयंसाभर्त्तारंवरयिष्यति ॥ नहिसज्ञायतेवीरोनलोजीवतिवानवा ॥ २६ ॥ एवंतयायथोक्तोवैगत्वाराजानमब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णमहाराजसुदेवोब्राह्मणस्तदा ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपुनःस्वयंवरकथनेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

बृहदश्वउवाच

श्रुत्वावचःसुदेवस्यऋतुपर्णोनराधिपः ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाबाहुकंप्रत्यभाषत ॥ १ ॥ विदर्भान्यातुमिच्छामिदमयंत्याःस्वयंवरं ॥ एकाह्नाहयतत्त्वज्ञमन्यसेयदिबाहुक ॥ २ ॥ एवमुक्तस्यकौंतेयतेनराज्ञानलस्यह ॥ व्यदीर्यतमनोदुःखात्प्रदध्यौचमहामनाः ॥ ३ ॥ दमयंतीवदेदेतत्कुर्याद्दुःखेनमोहिता ॥ अस्मदर्थेभवेद्वायमुपायश्चिंतितोमहान् ॥ ४ ॥ नृशंसंबतवैदर्भीभर्तृकामातपस्विनी ॥ मयाक्षुद्रेणनिकृताकृपणापापबुद्धिना ॥ ५ ॥ स्त्रीस्वभावश्चलोलोकेममदोषश्चदारुणः ॥ स्यादेवमपिकुर्यात्साविवासाद्गतसौहृदा ॥ ६ ॥ ममशोकेनसंविग्नानैराश्यात्तनुमध्यमा ॥ नैवंसाकर्हिचित्कुर्यात्सापत्याचविशेषतः ॥ ७ ॥ यदत्रसत्यंवाऽसत्यंगत्वावेत्स्यामिनिश्चयं ॥ ऋतुपर्णस्यवैकाममात्मार्थंचकरोम्यहं ॥ ८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसाबाहुकोदीनमानसः ॥ कृतांजलिरुवाचेदमृतुपर्णंजनाधिपं ॥ ९ ॥ प्रतिजानामितेवाक्यंगमिष्यामिनराधिप ॥ एकाह्नापुरुषव्याघ्रविदर्भनगरींनृप ॥ १० ॥ ततःपरीक्षामश्वानांचक्रेराजन्सबाहुकः ॥ अश्वशालामुपागम्यभांगासुरिनृपाज्ञया ॥ ११ ॥ सत्वर्यमाणोबहुशऋतुपर्णेनबाहुकः ॥ अश्वान्जिज्ञासमानोवैविचार्यचपुनःपुनः ॥ अध्यगच्छत्कृशानश्वान्समर्थानध्वनिक्षमान् ॥ १२ ॥ तेजोबलसमायुक्तान्कुलशीलसमन्वितान् ॥ वर्जितान्लक्षणैर्हीनैःपृथुप्रोथान्महाहनून् ॥ १३ ॥

श्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सापत्याअपत्यसहिता ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तेजःकांतिविशेषःबलंशक्तिः कुलंजातिविशेषः शीलंसादिचित्तानुसारिता हीनैर्लक्षणैःशतपदीप्रभृतिभिर्वर्जितान् प्रोथंनासिका हनुःअधरंमुखफलकं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शुद्धान्रुद्दावर्तादिदुष्टावर्तहीनान्सिंधुजान्सिंधुदेशजान् ॥ १४ ॥ तेत्वयानविप्रलब्धव्याःनवंचनीयाः बलंभारसहिष्णुता प्राणोवेगवत्ता वक्ष्यंतिवहनंकरिष्यंति अध्वानंनिःशब्दंमहत्अतिदूरेदमयंत्याः पुनर्भूत्वात्तद्वरणेमहतीलज्जातयाचअद्यतेमहत्तरालज्जेतिप्रच्छन्नतयैवतत्रगतमपिवेगवशादगतमिवयथाभवतितथागंतव्यमितिभावः ॥ १५ ॥ एकोललाटेद्वौमूर्ध्निद्वौद्वौपार्श्वोपपार्श्वयोः द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौप्र

शुद्धान्दशभिरावर्तैः सिंधुजान्वातरंहसः ॥ दृष्ट्वातानब्रवीद्राजाकिंचित्कोपसमन्वितः ॥ १४॥ किमिदंप्रार्थितंकर्तुंप्रलब्धव्यानतेवयं ॥ कथमल्पबलप्राणावक्ष्यंतीमेहयाममम ॥ महदध्वानमपिचगंतव्यंकथमीदृशैः ॥ १५॥ बाहुकउवाच एकोललाटेद्वेमूर्ध्निद्वौद्वौपार्श्वोपपार्श्वयोः ॥ द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौप्रयाणेचैकएवतु ॥ १६॥ एतेहयागमिष्यंतिविदर्भान्नात्रसंशयः ॥ यानन्यान्मन्यसेराजन्ब्रूहितान्योजयामिते ॥ १७॥ ऋतुपर्णउवाच त्वमेवहयतत्त्वज्ञःकुशलोत्यसिबाहुक ॥ यान्मन्यसेसमर्थांस्त्वंक्षिप्रंतानेवयोजय ॥ १८ ॥ ततःसदश्वांश्चतुरःकुलशीलसमन्वितान् ॥ योजयामासकुशलोजवयुक्तान्रथेनलः ॥ ॥ १९ ॥ ततोयुक्तंरथंराजासमारोहत्त्वरान्वितः ॥ अथपर्यपतन्भूमौजानुभिस्तेहयोत्तमाः ॥ २० ॥ ततोनरवरःश्रीमान्नलोराजाविशांपते ॥ सांत्वयामासतानश्वांस्तेजोबलसमन्वितान् ॥ २१॥ रश्मिभिश्चसमुद्यम्यनलोयातुमियेषसः ॥ सूतमारोप्यवार्ष्णेयंजवमास्थायवैपरं ॥ २२॥ तेचोद्यमानाविधिवद्बाहुकेनहयोत्तमाः ॥ समुत्पेतुरथाकाशंरथिनंमोहयन्निव ॥ २३ ॥ तथातुदृष्ट्वातानश्वान्वहतोवातरंहसः ॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्विस्मयंपरमंययौ ॥ २४॥ रथघोषंतुतंश्रुत्वाहयसंग्रहणंचतत् ॥ वार्ष्णेयश्चिंतयामासबाहुकस्यहयज्ञतां ॥ २५ ॥ किंनुस्यान्मातलिरयंदेवराजस्यसारथिः ॥ तथातल्लक्षणंवीरेबाहुकेदृश्यतेमहत् ॥ २६॥ शालिहोत्रोथकिंनुस्याद्धयानांकुलतत्त्ववित् ॥ मानुषंसमनुप्राप्तोवपुःपरमशोभनं ॥ २७॥ उताहोस्विद्भवेद्राजानलःपरपुरंजयः ॥ सोयंनृपतिरायातइत्येवंसमचिंतयत् ॥ २८॥ अथचेहनलोविद्यांवेत्तितामेवबाहुकः ॥ तुल्यंहिलक्षयेज्ञानंबाहुकस्यनलस्यच ॥ २९॥ अपिचेदंवयस्तुल्यंबाहुकस्यनलस्यच ॥ नायंनलोमहावीर्यस्तद्विद्यश्चभविष्यति ॥ ३०॥ प्रच्छन्नाहिमहात्मानश्चरंतिपृथिवीमिमां ॥ दैवेनविधिनायुक्ताःशास्त्रोक्तैश्चनिरूपणैः ॥ ३१॥ भवेत्तुमतिभेदोमेगात्रवैरूप्यतांप्रति ॥ प्रमाणात्परिहीनस्तुभवेदितिमतिर्मम ॥ ३२ ॥

याणेचैकएवतुइतिश्लोकःक्वचिन्नदृश्यते तदर्थस्तुवक्षसिद्वौपुरस्ताद्वौपश्चादिति प्रयाणेपृष्ठभागे एवंद्वादश आवर्तपदंअनुषज्ययोज्यं ॥ १६ ॥ एतेइति एतेषुस्थलेषुआवर्तवंतइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ सूतमिति आरोप्यसूतस्थानादुपर्युपवेश्य स्वयमेवसूतत्वंचकारेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शालिहोत्रःअश्वशास्त्रप्रणेता आचार्यः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंततःनिर्णयेन ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

वयःप्रमाणंतत्तुल्यंरूपेणतुविपर्ययः ॥ नलंसर्वगुणैर्युक्तंमन्येबाहुकमंततः ॥ ३३ ॥ एवंविचार्यबहुशोवार्ष्णेयःपर्यचिंतयत् ॥ हृदयेनमहाराजपुण्यश्लोकस्य
सारथिः ॥ ३४ ॥ ऋतुपर्णश्चराजेंद्रोबाहुकस्यहयज्ञतां ॥ चिंतयन्मुमुदेराजासहवार्ष्णेयसारथिः ॥ ३५ ॥ ऐकाग्र्यंचतथोत्साहंहयसंग्रहणंचतत् ॥ परंयत्नंचसंप्रे
क्ष्यपरांमुदमवापह ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिऋतुपर्णविदर्भगमनेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
बृहदश्वउवाच सनदीःपर्वतांश्चैववनानिचसरांसिच ॥ अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव ॥ १ ॥ तथाप्रयातेतुरथेतदाभांगासुरिर्नृपः ॥ उत्तरीयमधोप
श्यद्भ्रष्टंपरपुरंजयः ॥ २ ॥ ततःसत्वरमाणस्तुपटेनिपतितेतदा ॥ ग्रहीष्यामीतितंराजानलमाहमहामनाः ॥ ३ ॥ निगृह्णीष्वमहाबुद्धेहयानेतान्महाजवान् ॥ वार्ष्णेयो
यावदेनंमेपटमानयतामिह ॥ ४ ॥ नलस्तंप्रत्युवाचाथदूरेभ्रष्टःपटस्तव ॥ योजनंसमतिक्रांतोनाहर्तुंशक्यतेपुनः ॥ ५ ॥ एवमुक्तेनलेनाथतदाभांगासुरिर्नृपः ॥
आससादवनेराजन्फलवंतंबिभीतकं ॥ ६ ॥ तंदृष्ट्वाबाहुकंराजात्वरमाणोभ्यभाषत ॥ ममापिसूतपश्यत्वंसंख्यानेपरमंबलं ॥ ७ ॥ सर्वःसर्वंनजानातिसर्वज्ञो
नास्तिकश्चन ॥ नैकत्रपरिनिष्ठास्तिज्ञानस्यपुरुषेक्वचित् ॥ ८ ॥ वृक्षेस्मिन्यानिपर्णानिफलान्यपिचबाहुक ॥ पतितान्यपियान्यत्रतत्रैकमधिकंशतं ॥ ९ ॥ एक
पत्राधिकंचात्रफलमेकंचबाहुक ॥ पंचकोट्योथपत्राणांद्वयोरपिचशाखयोः ॥ १० ॥ प्रचिनुह्यस्यशाखेद्वेयाश्चाप्यन्याःप्रशाखिकाः ॥ आभ्यांफलसहस्रेद्वेपंचो
नंशतमेवच ॥ ११ ॥ ततोरथमवस्थाप्यराजानंबाहुकोब्रवीत् ॥ परोक्षमिवमेराजन्कत्थसेशत्रुकर्शन ॥ १२ ॥ प्रत्यक्षमेतत्कर्तास्मिशातयित्वाबिभीतकं ॥ अ
थात्रगणितेराजन्विद्यतेनपरोक्षता ॥ १३ ॥ प्रत्यक्षंतेमहाराजशातयिष्येबिभीतकं ॥ अहंहिनाभिजानामिभवेदेवंनवेतिवा ॥ १४ ॥ संख्यास्यामिफलान्यस्य
पश्यतस्तेजनाधिप ॥ मुहूर्तमपिवार्ष्णेयोरश्मीन्यच्छतुवाजिनां ॥ १५ ॥ तमब्रवीन्नृपःसूतंनायंकालोविलंबितुं ॥ बाहुकस्त्वब्रवीदेनंपरंयत्नंसमास्थितः ॥ १६ ॥
प्रतीक्षस्वमुहूर्तंत्वमथवात्वरतेभवान् ॥ एषयातिशिवःपंथायाहिवार्ष्णेयसारथिः ॥ १७ ॥ अब्रवीदृतुपर्णस्तुसांत्वयन्कुरुनंदन ॥ त्वमेवयंतानान्योस्तिपृथिव्या
मपिबाहुक ॥ १८ ॥ त्वत्कृतेयातुमिच्छामिविदर्भान्हयकोविद ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोस्मिनविघ्नंकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ कामंचतेकरिष्यामियन्मांवक्ष्यसिबाहुक ॥
विदर्भान्यदियात्वाद्यसूर्यंदर्शयितासिमे ॥ २० ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अक्षहृदयज्ञं अक्षाणांअक्षाभिमानिदेवतायाहृदयवद्वशीकरणार्थोमंत्रःअक्षहृदयं येनज्ञातेनद्यूतेऽक्षाअनुकूलाभवंति संख्यानेराशीकृतानांपत्रपुष्पफलधान्यादी नांराश्यायामविस्तारोच्छ्रायाद्यालोचनेनपाटीगणितरीत्याझटितितत्संख्याकथने ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनयोर्मध्येऽक्षाणांहृदयंपरंश्रेष्ठं इतरत्तुत्वयापिज्ञायतइतिभावः ऋतुःकालःतद्वच्छीघ्रगामिपर्णं

अथाब्रवीद्बाहुकस्तंसंख्यायचबिभीतकं॥ ततोविदर्भान्यास्यामिकुरुष्वैवंवचोमम॥ २१॥ अकामइवतंराजागणयस्वेत्युवाचह॥ एकदेशंचशाखायाःसमा
दिष्टंमयानघ॥ २२॥ गणयस्वाश्वतत्त्वज्ञततस्त्वंप्रीतिमावह॥ सोवतीर्यरथात्तूर्णंशातयामासतंद्रुमं॥ २३ ॥ ततःसविस्मयाविष्टोराजानमिदमब्रवीत्॥ गण
यित्वायथोक्तानितावंत्येवफलानितु॥ २४॥ अत्यद्भुतमिदंराजन्दृष्टवानस्मितेबलं॥ श्रोतुमिच्छामितांविद्यांययैतज्ज्ञायतेनृप॥ २५॥ तमुवाचततोराजात्व
रितोगमनेनृप॥ विद्ध्यक्षहृदयज्ञंमांसंख्यानेचविशारदं॥ २६॥ बाहुकस्तमुवाचाथदेहिविद्यामिमांमम ॥ मत्तोपिचाश्वहृदयंगृहाणपुरुषर्षभ॥ २७॥ ऋतु
पर्णस्ततोराजाबाहुकंकार्यगौरवात्॥ हयज्ञानस्यलोभाच्चतंतथेत्यब्रवीद्वचः॥ २८॥ यथोक्तंत्वंगृहाणेदमक्षाणांहृदयंपरं ॥ निक्षेपोमेश्वहृदयंत्वयितिष्ठतुबाहु
क॥ एवमुक्त्वाददौविद्यामृतुपर्णोनलायवै॥ २९॥ तस्याक्षहृदयज्ञस्यशरीरान्निःसृतःकलिः॥ कर्कोटकविषंतीक्ष्णंमुखात्सततमुद्वमन्॥ ३० ॥ कलेस्तस्यत
दार्तस्यशापाग्निःसविनिःसृतः ॥ सतेनकर्शितोराजादीर्घकालमनात्मवान्॥ ३१ ॥ ततोविषविमुक्तात्मास्वंरूपमकरोत्कलिः ॥ तंशप्तुमैच्छत्कुपितोनिषधा
धिपतिर्नलः॥ ३२॥ तमुवाचकलिर्भीतोवेपमानःकृतांजलिः॥ कोपंसंयच्छनृपतेकीर्तिंदास्यामितेपरां॥ ३३॥ इंद्रसेनस्यजननीकुपितामांशपत्पुरा॥ यदात्व
यापरित्यक्तातताहंभृशपीडितः॥ ३४॥ अवसंत्वयिराजेंद्रसुदुःखमपराजित॥ विषेणनागराजस्यदह्यमानोदिवानिशं॥ ३५॥ शरणंत्वांप्रपन्नोस्मिशृणुचे
दंवचोमम॥ येचत्वांमनुजालोकेकीर्तयिष्यंत्यतंद्रिताः॥ मत्प्रसूतंभयंतेषांनकदाचिद्भविष्यति॥ ३६॥ भयार्तंशरणंयातंयदिमांत्वंनशप्स्यसे॥ एवमुक्तोन
लोराजान्ययच्छत्कोपमात्मनः॥ ३७॥ ततोभीतःकलिःक्षिप्रंप्रविवेशबिभीतक॥ कलिस्त्वन्यैस्तदाऽदृश्यःकथयन्नैषधेनवै॥ ३८॥

प्रियतेव्याप्रियतेव्यायच्छतेदेशांतरमनेनेतिपर्णंवाहनंयस्येतिऋतुपर्णनामनिरुक्तिः अन्येतुऋतानिसत्यानिगणितानिपर्णानियस्येतिपाठांतरंविप्रकल्प्यव्याकुर्वते ॥ २९ ॥ तस्याक्षहृदयज्ञस्येतिसर्वेषांमंत्रा णांतत्त्वंमनोमयकोशाख्यःसूत्रात्माऽतएवतंप्रकृत्यश्रूयते तस्ययजुरेवशिरः ऋग्दक्षिणःपक्षः सामोत्तरःपक्षइत्यादि तमजानंतंहिअत्यंतंधर्मिष्ठमपिकलिर्बाधते नतुमंत्रज्ञमितिभावः॥३०॥ शापाग्निर्दमयंतीनि सृष्टःसविषरूपः॥ अनात्मवान्हृदयशून्योमूढइत्यर्थः॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अदृश्यइतिच्छेदः कथयन्कथांकुर्वन्॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

फलानिसंख्याय अक्षविद्यासामर्थ्यान्नुराशेरायामादिकमनालोच्यैवेतिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ द्विजानिवपक्षिणइव ॥ ४१ ॥ ४२॥ ४३ ॥ इत्या० प० नै० भा० द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥७३॥

ततोगतज्वरोराजानैषधःपरवीरहा ॥ संप्रनष्टेकलौराजासंख्यायास्यफलान्युत ॥ ३९ ॥ मुदापरमयायुक्तस्तेजसाथपरेणवै ॥ रथमारुह्यतेजस्वीप्रययौजवनै
र्हयैः ॥ ४० ॥ बिभीतकश्चाप्रशस्तःसंवृत्तःकलिसंश्रयात् ॥ हयोत्तमानुत्पततोद्विजानिवपुनःपुनः ॥ ४१ ॥ नलःसंनोदयामासप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ विदर्भाभि
मुखोराजाप्रययौसमहायशाः ॥ ४२ ॥ नलेतुसमतिक्रांतेकलिरप्यगमद्गृहं ॥ ततोगतज्वरोराजानलोभूत्पृथिवीपतिः ॥ विमुक्तःकलिनाराजन्रूपमात्रवि
योजितः ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० नलोपाख्यानप० कलिनिर्गमेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥७३॥ ॥७३॥ बृहदश्व
उवाच ततोविदर्भान्संप्राप्तंसायाह्नेसत्यविक्रमं ॥ ऋतुपर्णंजनाराज्ञेभीमायप्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥ सभीमवचनाद्राजाकुंडिनंप्राविशत्पुरं ॥ नादयन्रथघोषेण
सर्वाःसविदिशोदिशः ॥ २ ॥ ततस्तंरथनिर्घोषंनलाश्वास्तत्रशुश्रुवुः ॥ श्रुत्वातुसमहृष्यंतपुरेवनलसन्निधौ ॥ ३ ॥ दमयंतीतुशुश्रावरथघोषंनलस्यतं ॥ यथामे
घस्यनदतोगंभीरंजलदागमे ॥ ४ ॥ परंविस्मयमापन्नाश्रुत्वानादंमहास्वनं ॥ नलेनसंगृहीतेषुपुरेवनलवाजिषु ॥ सदृशंरथनिर्घोषंमेनेभैमीतथाहयाः ॥ ५ ॥
प्रासादस्थाश्चशिखिनःशालास्थाश्चैववारणाः ॥ हयाश्चशुश्रुवुस्तस्यरथघोषंमहीपतेः ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वारथनिर्घोषंवारणाःशिखिनस्तथा ॥ प्रणेदुरुन्मु
खाराजन्मेघनादइवोत्सुकाः ॥ ७ ॥ दमयंत्युवाच यथासौरथनिर्घोषःपूरयन्निवमेदिनीं ॥ ममाह्लादयतेचेतोनलएषमहीपतिः ॥ ८ ॥ अथचंद्रा
भवक्त्रंतंनपश्यामिनलंयदि ॥ असंख्येयगुणंवीरंविनंक्ष्यामिनसंशयः ॥ ९ ॥ यदिवैतस्यवीरस्यबाह्वोर्नाद्याहमंतरं ॥ प्रविशामिसुखस्पर्शंनभविष्याम्यसं
शयं ॥ १० ॥ यदिमांमेघनिर्घोषोनोपगच्छतिनैषधः ॥ अद्यचामीकरप्रख्यंप्रवेक्ष्यामिहुताशनं ॥ ११ ॥ यदिमांसिंहविक्रांतोमत्तवारणविक्रमः ॥ नाभिग
च्छतिराजेंद्रोविनंक्ष्यामिनसंशयः ॥ १२ ॥ नस्मराम्यनृतंकिंचिन्नस्मराम्यपकारतां ॥ नचपर्युषितंवाक्यंस्वैरेष्वपिकदाचन ॥ १३ ॥ प्रभुःक्षमावान्वीरश्चदाता
चाप्यधिकोन्नृपैः ॥ रहोनीचानुवर्तीचक्लीबवन्ममनैषधः ॥ १४ ॥ गुणांस्तस्यस्मरंत्यामेतत्परायादिवानिशं ॥ हृदयंदीर्यतइदंशोकात्प्रियविनाकृतं ॥ १५ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नलाश्वाःविदर्भनगरेयेदमयंत्याऽपत्याभ्यांसहप्रेषिताः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शिखिनोमयूराःमेघध्वनितभ्रमात्चुक्रुशुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पर्युषितंप्रतिज्ञातकाला
तिलंघि ॥ १३ ॥ जितेंद्रियत्वमेवाह रहइति रहसिकर्तव्येसुरतविषये नीचकर्मपारदार्यादितदनुवर्ततइति तदन्यःअनीचानुवर्ती परस्त्रीषुक्लीबइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नैतदेवं एतत्एतस्मिन्काले‍एवंविचार्यनव्यसर्जयत्‌किंतुविश्राम्यतामित्येवोवाचेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २८ ॥

एवंविलपमानासानष्टसंज्ञेवभारत ॥ आरुरोहमहद्वेश्मपुण्यश्लोकदिदृक्षया ॥ १६ ॥ ततोमध्यमकक्षायांददर्शरथमास्थितं ॥ ऋतुपर्णंमहीपालंसहवार्ष्णेय बाहुकं ॥ १७ ॥ ततोवतीर्यवार्ष्णेयोबाहुकश्चरथोत्तमात् ॥ हयांस्तानवमुच्याथस्थापयामासवैरथं ॥ १८ ॥ सोवतीर्यरथोपस्थादृतुपर्णोनराधिपः ॥ उपतस्थेम हाराजंभीमंभीमपराक्रमं ॥ १९ ॥ तंभीमःप्रतिजग्राहपूजयापरयाततः ॥ सतेनपूजितोराज्ञाऋतुपर्णोनराधिपः ॥ २० ॥ सतत्रकुंडिनेरम्येवसमानोमहीपतिः ॥ नचकिंचित्तदापश्यत्प्रेक्षमाणोमुहुर्मुहुः ॥ सतुराज्ञासमागम्यविदर्भपतिनातदा ॥ २१ ॥ अकस्मात्सहसाप्राप्तंस्त्रीमंत्रंनस्मविंदति ॥ किंकार्यंस्वागतंतेस्तुराज्ञा पृष्टःसभारत ॥ २२ ॥ नाभिजज्ञेसनृपतिर्दुहित्रर्थेसमागतं ॥ ऋतुपर्णोपिराजासधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २३ ॥ राजानंराजपुत्रंवानस्मपश्यतिकंचन ॥ नैवस्व यंवरकथांनचविप्रसमागमं ॥ २४ ॥ ततोविगणयद्राजामनसाकोसलाधिपः ॥ आगतोस्मीत्युवाचैनंभवंतमभिवादकः ॥ २५ ॥ राजापिचस्मयन्भीमोमन सासमचिंतयत् ॥ अधिकंयोजनशतंतस्यागमनकारणं ॥ २६ ॥ ग्रामान्बहूनतिक्रम्यनाध्यगच्छद्यथातथं ॥ अल्पकार्यंविनिर्दिष्टंतस्यागमनकारणं ॥ २७ ॥ प श्चादुदर्केज्ञास्यामिकारणंयद्भविष्यति ॥ नैतदेवंसनृपतिस्तंसत्कृत्यव्यसर्जयत् ॥ २८ ॥ विश्राम्यतामित्युवाचक्लांतोसीतिपुनःपुनः ॥ ससत्कृतःप्रहृष्टात्माप्रीतः प्रीतेनपार्थिवः ॥ २९ ॥ राजप्रेष्यैरनुगतोदिष्टंवेश्मसमाविशत् ॥ ऋतुपर्णेगतेराजन्वार्ष्णेयसहितेनृपे ॥ ३० ॥ बाहुकोरथमादायरथशालामुपागमत् ॥ समो चयित्वातानश्वानुपचर्यचशास्त्रतः ॥ ३१ ॥ स्वयंचैतान्समाश्वास्यरथोपस्थउपाविशत् ॥ दमयंत्यपिशोकार्तादृष्ट्वाभांगासुरिंनृपं ॥ ३२ ॥ सूतपुत्रंचवार्ष्णेयंबाहु कंचतथाविधं ॥ चिंतयामासवैदर्भीकस्यैषरथनिःस्वनः ॥ ३३ ॥ नलस्येवमहानासीन्नचपश्यामिनैषधं ॥ वार्ष्णेयेनभवेन्नूनंविद्यासैवोपशिक्षिता ॥ ३५ ॥ तेनाद्यरथनिर्घोषोनलस्येवमहानभूत् ॥ आहोस्विदृतुपर्णोपियथाराजानलस्तथा ॥ तथायंरथनिर्घोषोनैषधस्येवलक्ष्यते ॥ ३५ ॥ एवंसातर्कयित्वातुदमयंती विशांपते ॥ दूतींप्रस्थापयामासनैषधान्वेषणेशुभा ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिभीमपुरप्रवेशेत्रिसप्ततितमोऽध्या यः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ दमयंत्युवाच गच्छकेशिनिजानीहिकएषरथवाहकः ॥ उपविष्टोरथोपस्थेविकृतोह्रस्वबाहुकः ॥ १ ॥

॥ २९ ॥ दिष्टंनिर्दिष्टं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ आहोस्विदित्याश्चर्यार्थेअतएवसमानार्थकंवाक्यमावर्तितं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्या० नै० भा० त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ गच्छेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ पर्णादवचनं क्कनुत्वंकितवच्छित्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोममेत्यादिश्रुत्वा विरूपोक्तस्वबाहुकः कश्चित्प्रत्युत्तरंदत्तवान् तल्लक्षणएवायमितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अभ्येत्यकुशलंभद्रेमृदुपूर्वंसमाहिता॥ पृच्छेथाःपुरुषंह्येनंयथातत्त्वमनिंदिते ॥ २ ॥ अत्रमेमहतीशंकाभवेदेषनलोनृपः॥ यथाचमनसस्तुष्टिर्हृदयस्यचनिर्वृतिः॥ ३ ॥ ब्रूयाश्चैनंकथांतेत्वंपर्णादवचनंयथा॥ प्रतिवाक्यंचसुश्रोणिबुद्ध्येथास्त्वमनिंदिते॥४॥ ततःसमाहितागत्वादूतीबाहुकमब्रवीत् ॥ दमयंत्यपिकल्याणीप्रासादस्थाह्युपैक्षत॥ ५॥ केशिन्युवाच स्वागतंतेमनुष्येंद्रकुशलंतेब्रवीम्यहं॥ दमयंत्यावचःसाधुनिबोधपुरुषर्षभ॥ ६॥ कदावैप्रस्थितायूयंकिमर्थमिहचागताः॥ तत्त्वंब्रूहियथान्यायंवैदर्भीश्रोतुमिच्छति ॥ ७॥ बाहुकउवाच श्रुतःस्वयंवरोराज्ञाकोसलेनमहात्मना ॥ द्वितीयोदमयंत्यावैभविताश्व इतिद्विजात्॥ ८॥ श्रुत्वैतत्प्रस्थितोराजाशतयोजनयायिभिः॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमस्यचसारथिः ॥ ९॥ केशिन्युवाच अथयोसौतृतीयोवःसकुतःकस्यवापुनः॥ त्वंचकस्यकथंचेदंत्वयिकर्मसमाहितं॥ १०॥ बाहुकउवाच पुण्यश्लोकस्यवैसूतोवार्ष्णेयइतिविश्रुतः॥ सनलेविद्रुतेभद्रेभांगासुरिमुपस्थितः॥ ११॥ अहमप्यश्वकुशलःसूतत्वेचप्रतिष्ठितः॥ ऋतुपर्णेनसारथ्येभोजनेचवृतःस्वयं॥ १२॥ केशिन्युवाच अथजानातिवार्ष्णेयःक्कनुराजानलोगतः॥ कथंचत्वयिवातेनकथितंस्यात्तुबाहुक ॥ १३॥ बाहुकउवाच इहैवपुत्रौनिक्षिप्यनलस्यशुभकर्मणः॥ गतस्ततोयथाकामंनैषजानातिनैषधं॥ १४॥ नचान्यःपुरुषःकश्चिन्नलंवेत्तियशस्विनि ॥ गूढश्चरतिलोकेस्मिन्नष्टरूपोमहीपतिः॥ १५ ॥ आत्मैवतुनलंवेदयाचास्यतदनंतरा ॥ नहिवैस्वानिलिंगानिनलःशंसतिकर्हिचित्॥ १६॥ केशिन्युवाच योसावयोध्यांप्रथमंगतोसौब्राह्मणस्तदा ॥ इमानिनारीवाक्यानिकथयानःपुनःपुनः॥ १७॥ क्कनुत्वंकितवच्छित्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोमम॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय॥ १८॥ सावैयथासमादिष्टातथास्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानादिवारात्रौवस्त्रार्धेनाभिसंवृता॥ १९॥ तस्यारुदंत्याःसततंतेनदुःखेनपार्थिव॥ प्रसादंकुरुमेवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच॥ २० ॥ तस्यास्तत्प्रियमाख्यानंप्रवदस्वमहामते॥ तदेववाक्यंवैदर्भीश्रोतुमिच्छत्यनिंदिता ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रतिवचस्तस्यदत्तंत्वयाकिल ॥ यत्पुरातत्पुनस्त्वत्तोवैदर्भीश्रोतुमिच्छति ॥ २२॥ बृहदश्वउवाच एवमुक्तस्यकेशिन्यानलस्यकुरुनंदन॥ हृदयंव्यथितंचासीदश्रुपूर्णेचलोचने॥ २३॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विकारंहृदयव्यथाऽश्रुनेत्रत्वादिकं ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

सनिग्राह्यात्मानोदुःखंदह्यमानोमहीपतिः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचापुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ बाहुकउवाच वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥ आ
॥७७॥ त्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः ॥ २५ ॥ रहिताभर्तृभिश्चापिनक्रुध्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयंतिवरस्त्रियः ॥ २६ ॥ विषमस्थेनमूढे ३
नपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति ॥ २७ ॥ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवाससः ॥ आधिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति ॥
॥ २८ ॥ सत्कृताऽसत्कृतावापिपतिंदृष्ट्वातथाविधं ॥ राज्यभ्रष्टंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतं ॥ २९ ॥ एवंब्रुवाणस्तद्वाक्यंनलःपरमदुर्मनाः ॥ नबाष्पमशकत्सोढुं
प्ररुरोदचभारत ॥ ३० ॥ ततःसाकेशिनीगत्वादमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ तत्सर्वंकथितंचैवविकारंतस्यचैवतं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपा
ख्यानप० नलकेशिनीसंवादेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ बृहदश्वउवाच दमयंतीतुतच्छ्रुत्वाभृशंशोकपरायणा ॥ शं
कमानानलंतंवैकेशिनीमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छकेशिनिभूयस्त्वंपरीक्षांकुरुबाहुके ॥ अब्रुवाणासमीपस्थाचरितान्यस्यलक्षय ॥ २ ॥ यदाचकिंचित्कुर्यात्स
कारणंतत्रभामिनि ॥ तत्रसंचेष्टमानस्यलक्षयंतीविचेष्टितं ॥ ३ ॥ नचास्यप्रतिबंधेनदेयोग्निरपिकेशिनि ॥ याचतेनजलंदेयंसर्वथात्वरमाणया ॥ ४ ॥ एतत्सर्वं
समीक्ष्यत्वंचरितंमेनिवेदय ॥ निमित्तंयत्त्वयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषं ॥ ५ ॥ यच्चान्यदपिपश्येथास्तच्चाख्येयंत्वयामम ॥ दमयंत्यैवमुक्तासाजगामाथचकेशिनी
॥ ६ ॥ निशम्याथहयज्ञस्यलिंगानिपुनरागमत् ॥ सातत्सर्वंयथावृत्तंदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ निमित्तंयत्तयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषं ॥ ७ ॥ केशिन्युवाच दृढं
शुच्युपचारोसौनमयामानुषःक्वचित् ॥ दृष्टपूर्वःश्रुतोवापिदमयंतितथाविधः ॥ ८ ॥ ह्रस्वमासाद्यसंचारंनासौविनमतेक्वचित् ॥ तंतुदृष्ट्वायथासंगमुत्सर्पतियथा
सुखं ॥ ९ ॥ संकटेप्यस्यसुमहान्विवरोजायतेधिकः ॥ ऋतुपर्णस्यचार्थायभोजनीयमनेकशः ॥ १० ॥ प्रेषितंतत्रराज्ञातुमांसंबहुचपाशवं ॥ तस्यप्रक्षालना
र्थायकुंभास्तत्रोपकल्पिताः ॥ ११ ॥ तेतेनावेक्षिताःकुंभाःपूर्णाएवाभवंस्ततः ॥ ततःप्रक्षालनंकृत्वासमधिश्रित्यबाहुकः ॥ १२ ॥ ॥७७॥

दमयंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ पाठांतरेसंलक्ष्यंलक्षणीयं तेत्वया ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शुच्युपचारःजलस्थलशुद्ध्यादिपरः ॥ ८ ॥ संचारंद्वारंह्रस्वमपिउत्सर्पतिदीर्घंभवति ॥ ९ ॥ संकटेसंकुचिते एते नभूमिजयोर्दर्शितः ॥ १० ॥ पाशवंपशुसंबंधि ॥ ११ ॥ कुंभाःपूर्णाएवेतिजलधातुजयउक्तः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वह्निजयमाह तृणेतित्रिभिः सवितुःसकाशात्समादधत्उद्दीपितवान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वायुजयमाह अतीवेतिद्वाभ्यां पुष्पेषुक्षीणोंशोझटितिवायुनाआपूर्यतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कर्मपाकादि

तृणमुष्टिंसमादायसवितुस्तंसमादधत् ॥ अथप्रज्वलितस्तत्रसहसाहव्यवाहनः ॥ १३ ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वाविस्मिताहमिहागता ॥ अन्यच्चतस्मिन्सुमहदाश्चर्यंल क्षितंमया ॥ १४ ॥ यदग्निमपिसंस्पृश्यनैवासौदह्यतेशुभे ॥ छंदेनचोदकंतस्यवहत्यावर्जितंद्रुतं ॥ १५ ॥ अतीवचान्यत्सुमहदाश्चर्यंदृष्टवत्यहं ॥ यत्सपुष्पाण्युपा दायहस्ताभ्यांममृदेशनैः ॥ १६ ॥ मृद्यमानानिपाणिभ्यांतेनपुष्पाणिनान्यथा ॥ भूयएवसुगंधीनिहृषितानिभवंतिहि ॥ एतान्यद्भुतलिंगानिदृष्ट्वाहंद्रुतमागता ॥ १७ ॥ बृहदश्वउवाच दमयंतीतुतच्छ्रुत्वापुण्यश्लोकस्यचेष्टितं ॥ अमन्यतनलंप्राप्तंकर्मचेष्टाभिसूचितं ॥ १८ ॥ साशंकमानाभर्तारंबाहुकंपुनरिंगि तैः ॥ केशिनींश्लक्ष्णयावाचारुदंतीपुनरब्रवीत् ॥ १९ ॥ पुनर्गच्छप्रमत्तस्यबाहुकस्योपसंस्कृतं ॥ महानसाच्छ्रितंमांसंसमानयस्वेहभाविनि ॥ २० ॥ सागत्वा बाहुकस्याग्रेतन्मांसमपकृष्यच ॥ अत्युष्णमेवत्वरितातत्क्षणात्प्रियकारिणी ॥ २१ ॥ दमयंत्यैततःप्रादात्केशिनीकुरुनंदन ॥ सोचितानलसिद्धस्यमांसस्यब हुशःपुरा ॥ २२ ॥ प्राश्यमत्वानलंसूतंप्राक्रोशद्भृशदुःखिता ॥ वैक्लव्यंपरमंगत्वाप्रक्षाल्यचमुखंततः ॥ २३ ॥ मिथुनंप्रेषयामासकेशिन्यासहभारत ॥ इंद्रसेनां सहभ्रात्रासमभिज्ञायबाहुकः ॥ २४ ॥ अभिद्रुत्यततोराजापरिष्वज्यांकमानयत् ॥ बाहुकस्तुसमासाद्यसुतौसुरसुतोपमौ ॥ २५ ॥ भृशंदुःखपरीतात्मासुस्वरं प्ररुरोदह ॥ नैषधोदर्शयित्वातुविकारमसकृत्तदा ॥ उत्सृज्यसहसापुत्रौकेशिनीमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ इदंचसदृशंभद्रेमिथुनंममपुत्रयोः ॥ अतोदृष्ट्वैवसहसा बाष्पमुत्सृष्टवानहं ॥ २७ ॥ बहुशःसंपतंतींत्वांजनःशंकेतदोषतः ॥ वयंचदेशातिथयोगच्छभद्रेयथासुखं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि नलोपाख्यानपर्वणिकन्यापुत्रदर्शनेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच सर्वंविकारंदृष्ट्वातुपुण्यश्लोकस्यधीमतः ॥ आग त्यकेशिनीसर्वंदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दमयंतीततोभूयःप्रेषयामासकेशिनीं ॥ मातुःसकाशंदुःखार्त्तानलदर्शनकांक्षया ॥ २ ॥ परीक्षितोमेबहुशोबाहुको नलशंकया ॥ रूपेमेसंशयस्त्वेकःस्वयमिच्छामिवेदितुं ॥ ३ ॥ सवाप्रवेश्यतांमातर्मांवानुज्ञातुमर्हसि ॥ विदितंवाथवाज्ञातंपितुर्मेसंविधीयतां ॥ ४ ॥

चेष्टाभूतजयादि ॥ १८ ॥ बाहुकंबाहुकरूपिणमितिरूपभेदात्संशयोस्तिनतुक्रियातइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मांसस्यमांसंबहुशःबहुवारं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ संपतंतींआयांतीं दोषतःकामदोषेण ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ सर्वमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ प्रतिश्रयःगृहं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥२५॥२६॥२७ ॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥

एवमुक्तातुवैदर्भ्यासादेवीभीममब्रवीत् ॥ दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानात्सपार्थिवः ॥ ५ ॥ सावैपित्राभ्यनुज्ञातामात्राचभरतर्षभ ॥ नलंप्रवेशयामासयत्रत
॥७८॥ स्याःप्रतिश्रयः ॥ ६ ॥ तांस्मदृष्ट्वैवसहसादमयंतींनलोनृपः ॥ आविष्टःशोकदुःखाभ्यांबभूवाश्रुपरिप्लुतः ॥ ७॥ तंतुदृष्ट्वातथायुक्तंदमयंतीनलंतदा ॥ तीव्रशोक ३
समाविष्टाबभूववरवर्णिनी ॥ ८ ॥ ततःकाषायवसनाजटिलामलपंकिनी ॥ दमयंतीमहाराजबाहुकंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ पूर्वंदृष्टस्त्वयाकश्चिद्धर्मज्ञोनामबाहु
क ॥ सुप्तामुत्सृज्यविपिनेगतोयःपुरुषःस्त्रियं ॥ १० ॥ अनागसंप्रियांभार्यांविजनेश्रममोहितां ॥ अपहायतुकोगच्छेत्पुण्यश्लोकमृतेनलं ॥ ११ ॥ किमुतस्यम
याबाल्यादपराद्धंमहीपतेः ॥ योमामुत्सृज्यविपिनेगतवान्निद्रयार्दितां ॥ १२ ॥ साक्षाद्देवानपाहायवृतोयःसपुरामया ॥ अनुव्रतांसाभिकामांपुत्रिणींत्यक्त
वान्कथं ॥ १३ ॥ अग्नौपाणिंगृहीत्वातुदेवानामग्रतस्तथा ॥ भविष्यामीतिसत्यंतुप्रतिश्रुत्यक्वतद्गतं ॥ १४ ॥ दमयंत्याब्रुवंत्यास्तुसर्वमेतदरिंदम ॥ शोकजंवा
रिनेत्राभ्यामसुखंप्रास्रवद्बहु ॥ १५ ॥ अतीवकृष्णताराभ्यांरक्तांताभ्यांजलंतुतत् ॥ परिस्रवन्नलोदृष्ट्वाशोकार्त्तामिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ममराज्यंप्रनष्टंयन्नाहं
तत्कृतवान्स्वयं ॥ कलिनातत्कृतंभीरुयच्चत्वामहमत्यजं ॥ १७॥ यत्त्वयाधर्मकृच्छ्रेतुशापेनाभिहतःपुरा ॥ वनस्थयादुःखितयाशोचंत्यामांदिवानिशं ॥ १८॥
समच्छरीरेत्वच्छापाद्दह्यमानोवसत्कलिः ॥ त्वच्छापदग्धःसततंसोग्नावग्निरिवाहितः ॥ १९ ॥ ममचव्यवसायेनतपसाचैवनिर्जितः ॥ दुःखस्यांतेनचानेनभ
वितव्यंहिनौशुभे ॥ २० ॥ विमुच्यमांगतःपापस्ततोहमिहचागतः ॥ त्वदर्थंविपुलश्रोणिनहिमेन्यत्प्रयोजनं ॥ २१ ॥ कथंनुनारीभर्तारमनुरक्तमनुव्रतं ॥ उत्सृज्य
वरयेदन्यंयथात्वंभीरुकर्हिंचित् ॥ २२ ॥ दूताश्चरंतिपृथिवींकृत्स्नांनृपतिशासनात् ॥ भैमीकिलस्मभर्तारंद्वितीयंवरयिष्यति ॥ २३ ॥ स्वैरवृत्तायथाकाममनुरूप
मिवात्मनः ॥ श्रुत्वैवचैवंत्वरितोभांगासुरिरुपस्थितः ॥ २४ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वानलस्यपरिदेवितं ॥ प्रांजलिर्वेपमानाचभीतावचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥ दमयं
त्युवाच नमामर्हसिकल्याणदोषेणपरिशंकितुं ॥ मयाहिदेवानुत्सृज्यवृतस्त्वंनिषधाधिप ॥ २६ ॥ तवाभिगमनार्थंतुसर्वतोब्राह्मणागताः ॥ वाक्यानिमम ॥७८॥
गाथाभिर्गायमानादिशोदश ॥ २७ ॥ ततस्त्वांब्राह्मणोविद्वान्पर्णादोनामपार्थिव ॥ अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णनिवेशने ॥ २८ ॥ तेनवाक्येकृतेसम्यक्प्र
तिवाक्येतथाहृते ॥ उपायोयंमयादृष्टोनैषधानयनेतव ॥ २९ ॥ त्वामृतेनहिलोकेऽन्यएकाह्नापृथिवीपते ॥ समर्थोयोजनशतंगंतुमश्वैर्नराधिप ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ सदागतिःवायुः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चंद्रमाःचित्ताभिमानिनीदेवता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कल्ये

स्पृशेयंतेनसत्येनपादावेतौमहीपते॥ यथानासत्कृतंकिंचिन्मनसापिचराम्यहं ॥ ३१ ॥ अयंचरतिलोकेस्मिन्भूतसाक्षीसदागतिः॥ एषमेमुंचतुप्राणान्यदि पापंचराम्यहं॥ ३२ ॥ यथाचरतितिग्मांशुःपरेणभुवनंसदा ॥ समुंचतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहं ॥३३॥ चंद्रमाःसर्वभूतानामंतश्चरतिसाक्षिवत्॥ समुंच तुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहं॥ ३४॥ एतेदेवास्त्रयःकृत्स्नंत्रैलोक्यंधारयंतिवै ॥ विब्रुवंतुयथासत्यमेतद्देवास्त्यजंतुमां॥ ३५॥ एवमुक्तस्तथावायुरंतरिक्षाद भाषत ॥ नैषाकृतवतीपापंनलसत्यंब्रवीमिते ॥ ३६ ॥ राजन्शीलनिधिःस्फीतोदमयंत्यासुरक्षितः ॥ साक्षिणोरक्षिणश्चास्यावयंत्रीन्परिवत्सरान्॥ ३७॥ उपायोविहितश्चायंत्वदर्थमतुलोऽनया॥ नह्येकाह्नाशतंगंतात्वामृतेन्यःपुमानिह॥ ३८॥ उपपन्नात्वयाभैमीत्वंचभैम्यामहीपते ॥ नात्रशंकात्वयाकार्यासंग च्छसहभार्यया॥ ३९ ॥ तथाब्रुवतिवायौतुपुष्पवृष्टिःपपातह॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ववौचपवनःशिवः ॥ ४० ॥ तदद्भुतमयंदृष्ट्वानलोराजाथभारत॥ दमयंत्यांवि शंकांतामुपाकर्षदरिंदमः॥ ४१ ॥ ततस्तद्वस्त्रमजरंप्रावृणोद्वसुधाधिपः॥ संस्मृत्यनागराजंतंततोलेभेस्वकंवपुः॥ ४२॥ स्वरूपिणंतुभर्तारंदृष्ट्वाभीमसुतातदा॥ प्राक्रोशदुच्चैरालिंग्यपुण्यश्लोकमनिंदिता ॥ ४३॥ भैमीमपिनलोराजाभ्राजमानोयथापुरा ॥ सस्वजेस्वसुतौचापियथावत्प्रत्यनंदत ॥ ४४॥ ततःस्वोरसि विन्यस्यवक्त्रंतस्यशुभानना॥ परीतातेनदुःखेननिशश्वासायतेक्षणा॥ ४५॥ तथैवमलदिग्धांगींपरिष्वज्यशुचिस्मितां॥ सुचिरंपुरुषव्याघ्रस्तस्थौशोकपरि प्लुतः॥४६॥ ततःसर्वंयथावृत्तंदमयंत्यानलस्यच॥ भीमायाकथयत्प्रीत्यावैदर्भ्याजननीनृप॥४७॥ ततोब्रवीन्महाराजःकृतशौचमहंनलं॥ दमयंत्यासहोपेतंक ल्येद्रष्टासुखोषितं॥४८॥ ततस्तौसहितौरात्रिंकथयंतौपुरातनं॥ वनेविचरितंसर्वमूषतुर्मुदितौनृप ॥ ४९ ॥ गृहेभीमस्यनृपतेःपरस्परसुखैषिणौ ॥ वसेतांहृष्ट संकल्पौवैदर्भीचनलश्चह ॥ ५० ॥ सचतुर्थेततोवर्षेसंगम्यसहभार्यया ॥ सर्वकामैःसुसिद्धार्थोलब्धवान्परमांमुदं ॥ ५१ ॥ दमयंत्यपिभर्तारमासाद्याप्यायि ताभृशं॥ अर्धसंजातसस्येवतोयंप्राप्यवसुंधरा॥ ५२॥ सैवंसमेत्यव्यपनीयतंद्रांशांतज्वराहर्षविवृद्धसत्त्वा॥ रराजभैमीसमवाप्तकामाशीतांशुनारात्रिरिवो दितेन॥५३॥ इतिश्रीमहाभा० आरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलदमयंतीसमागमेषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

प्रभाते ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुष्पभंगःपुष्पसंमर्दः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपाकर्तुंदातुं ॥ १७ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यके

बृहदश्वउवाच अथतांव्युषितोरात्रिंनलोराजास्वलंकृतः ॥ वैदर्भ्यासहितःकालेददर्शवसुधाधिपं ॥ १ ॥ ततोभिवादयामासप्रयतःश्वशुरंनलः ॥ ततोनुदम
॥७९॥ यंतीचववंदेपितरंशुभा ॥ २ ॥ तंभीमःप्रतिजग्राहपुत्रवत्परयामुदा ॥ यथार्हंपूजयित्वाचसमाश्वासयतप्रभुः ॥ ३ ॥ नलेनसहितांतत्रदमयंतींपतिव्रतां ॥ ताम ३
र्हणांनलोराजाप्रतिगृह्ययथाविधि ॥ ४ ॥ परिचर्यांस्वकांतस्मैयथावत्प्रत्यवेदयत् ॥ ततोबभूवनगरेसुमहान्हर्षजःस्वनः ॥ ५ ॥ जनस्यसंप्रहृष्टस्यनलंदृष्ट्वातथा
गतं ॥ अशोभयच्चनगरंपताकाध्वजमालिनं ॥ ६ ॥ सिक्ताःसुमृष्टपुष्पाढ्याराजमार्गाःस्वलंकृताः ॥ द्वारिद्वारिचपौराणांपुष्पभंगोपकल्पिताः ॥ ७ ॥ अर्चितानि
चसर्वाणिदेवतायतनानिच ॥ ऋतुपर्णोपिशुश्रावबाहुकच्छद्मिनंनलं ॥ ८ ॥ दमयंत्यासमायुक्तंजहृषेचनराधिपः ॥ तमानाय्यनलंराजाक्षमयामासपार्थिवं
॥ ९ ॥ सचतंक्षमयामासहेतुभिर्बुद्धिसंमितः ॥ ससत्कृतोमहीपालोनैषधंविस्मिताननः ॥ १० ॥ उवाचवाक्यंतत्त्वज्ञोनैषधंवदतांवरः ॥ दिष्ट्यासमेतोदारैःस्वैर्भ
वानित्यभ्यनंदत ॥ ११ ॥ किंचित्तुनापराधंतेकृतवानस्मिनैषध ॥ अज्ञातवासेवसतोमद्गृहेवसुधाधिप ॥ १२ ॥ यदिवाऽबुद्धिपूर्वाणियदिबुद्ध्यापिकानिचित् ॥
मयाकृतान्यकार्याणितानित्वंक्षंतुमर्हसि ॥ १३ ॥ नलउवाच नमेपराधंकृतवांस्त्वंस्वल्पमपिपार्थिव ॥ कृतेपिचनमेकोपःक्षंतव्यंहिमयातव ॥ १४ ॥ पू
र्वंह्यपिसखामेसिसंबंधीचजनाधिप ॥ अतऊर्ध्वंतुभूयस्त्वंप्रीतिमाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वकामैःसुविहितैःसुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥ १५ ॥ नतथास्वगृहेराजन्यथातव
गृहेसदा ॥ इदंचैवहयज्ञानंत्वदीयंमयितिष्ठति ॥ १६ ॥ तदुपाकर्तुमिच्छामिमन्यसेयदिपार्थिव ॥ एवमुक्त्वाददौविद्यामृतुपर्णायनैषधः ॥ १७ ॥ सचतांप्रतिज
ग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ गृहीत्वाचाश्वहृदयंराजन्भांगासुरिर्नृपः ॥ १८ ॥ निषधाधिपतेश्चापिदत्वाक्षहृदयंनृपः ॥ सूतमन्यमुपादायययौस्वपुरमेवह ॥ १९ ॥
ऋतुपर्णेगतेराजन्नलोराजाविशांपते ॥ नगरेकुंडीनेकालंनातिदीर्घमिवावसत् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिऋतुपर्ण
स्वदेशगमनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बृहदश्वउवाच समासमुष्यकौंतेयभीममामंत्र्यनैषधः ॥ पुरादल्पपरीवा
रोजगामनिषधान्प्रति ॥ १ ॥ रथेनैकेनशुभ्रेणदंतिभिःपरिषोडशैः ॥ पंचाशद्भिर्हयैश्चैवषट्शतैश्चपदातिभिः ॥ २ ॥ ॥७९॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उष्यवासंकृत्वा ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ राज्यंएकपाणेनैव ममनुदमयंत्यादिच प्राणयोश्चपणावहेयुद्धमपिवर्त्ततामित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सकंपयन्निवमहींत्वरमाणोमहीपतिः ॥ प्रविवेशाथसंरब्धस्त्वरसैवमहामनाः ॥३॥ ततःपुष्करमासाद्यवीरसेनसुतोनलः ॥ उवाचदीव्यावपुनर्बहुवित्तंमयार्जि
तं ॥ ४ ॥ दमयंतीचयच्चान्यन्ममकिंचनविद्यते ॥ एषवैममसंन्यासस्तवराज्यंतुपुष्कर ॥ ५ ॥ पुनःप्रवर्ततांद्यूतमितिमेनिश्चितामतिः ॥ एकपाणेनभद्रंतेप्राणयो
श्चपणावहे ॥ ६ ॥ जित्वापरस्वमाहृत्यराज्यंवायदिवावसु ॥ प्रतिपाणःप्रदातव्यःपरमोधर्मउच्यते ॥ ७ ॥ नचेद्वांछसित्वंद्यूतंयुद्धद्यूतंप्रवर्त्ततां ॥ द्वैरथेनास्तुवैशां
तिस्तववाममवान्नृप ॥ ८ ॥ वंशभोज्यमिदंराज्यमर्थितव्यंयथातथा ॥ येनकेनाप्युपायेनवृद्धानामितिशासनं ॥ ९ ॥ द्वयोरेकतरेबुद्धिःक्रियतामद्यपुष्कर ॥
कैतवेनाक्षवत्यांतुयुद्धेवानाम्यतांधनुः ॥ १० ॥ नैषधेनैवमुक्तस्तुपुष्करःप्रहसन्निव ॥ ध्रुवमात्मजयंमत्वाप्रत्याहपृथिवीपतिं ॥ ११ ॥ दिष्ट्यात्वयार्जितंवित्तंप्र
तिपाणायनैषध ॥ दिष्ट्याचदुष्कृतंकर्मदमयंत्याःक्षयंगतं ॥ १२ ॥ दिष्ट्याचध्रियसेराजन्सदारोद्यमहाभुज ॥ धनेनानेनवैभैमीजितेनसमलंकृता ॥ १३ ॥
मामुपस्थास्यतिव्यक्तंदिविशक्रमिवाप्सराः ॥ नित्यशोहिस्मरामित्वांप्रतीक्षेपिचनैषध ॥ १४ ॥ देवनेनममप्रीतिर्नभवत्यसुहृद्गणैः ॥ जित्वात्वद्यवरारोहां
दमयंतीमनिंदितां ॥ १५ ॥ कृतकृत्योभविष्यामिसाहिमेनित्यशोहृदि ॥ श्रुत्वातुतस्यतावाचोबद्धबद्धप्रलापिनः ॥ १६ ॥ इयेषसशिरश्छेत्तुंखड्गेनकुपितोनलः ॥
स्मयंस्तुरोषताम्राक्षस्तमुवाचनलोनृपः ॥ १७ ॥ पणावःकिंव्याहरसेजितोनव्याहरिष्यसि ॥ ततःप्रावर्त्ततद्यूतंपुष्करस्यनलस्यच ॥ १८ ॥ एकपाणेनभद्रंतेन
लेनसपराजितः ॥ सरत्नकोशनिचयैःप्राणेनपणितोपिच ॥ १९ ॥ जित्वाचपुष्करंराजाप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ममसर्वमिदंराज्यमव्यग्रंहतकंटकं ॥ २० ॥ वैदर्भी
नत्वयाशक्याराजापसदवीक्षितुं ॥ तस्यास्त्वंसपरीवारोमूढदासत्वमागतः ॥ २१ ॥ नत्वयातत्कृतंकर्मयेनाहंविजितःपुरा ॥ कलिनातत्कृतंकर्मत्वंचमूढनबुध्य
से ॥ २२ ॥ नाहंपरकृतंदोषंत्वय्याधास्येकथंचन ॥ यथासुखंवैजीवत्वंप्राणानवसृजामिते ॥ २३ ॥ तथैवसर्वसंभारंस्वमंशंवितरामिते ॥ तथैवचममप्रीति
स्त्वयिवीरनसंशयः ॥ २४ ॥ सौहार्दंचापिमेत्वत्तोनकदाचित्प्रहास्यति ॥ पुष्करत्वंहिमेभ्राताःसंजीवशरदःशतं ॥ २५ ॥ एवंनलःसांत्वयित्वाभ्रातरंसत्यविक्र
मः ॥ स्वपुरंप्रेषयामासपरिष्वज्यपुनःपुनः ॥ २६ ॥ सांत्वितोनैषधेनैवंपुष्करःप्रत्युवाचतं ॥ पुण्यश्लोकंतदाराजन्नभिवाद्यकृतांजलिः ॥ २७ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८०॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ प्रशांतेवीतशोके ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

कीर्तिरस्तुतवाक्षय्याजीववर्षायुतंसुखी ॥ योमेवितरसिप्राणानधिष्ठानंचपार्थिव ॥ २८ ॥ सतथासत्कृतोराज्ञामासमुष्यतदानृपः ॥ प्रययौपुष्करोहृष्टःस्वपुरंस्व
जनावृतः ॥ २९ ॥ महत्यासेनयासार्धंविनीतैःपरिचारकैः ॥ भ्राजमानइवादित्योवपुषापुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ प्रस्थाप्यपुष्करंराजावित्तवंतमनामयं ॥ प्रविवेश
पुरंश्रीमानत्यर्थमुपशोभितां ॥ ३१ ॥ प्रविश्यसांत्वयामासपौरांश्चनिषधाधिपः ॥ पौराजानपदाश्चापिसंप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३२ ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसामात्य
प्रमुखाजनाः ॥ अद्यस्मनिर्वृताराजन्पुरेजनपदेपिच ॥ उपासितुंपुनःप्राप्तादेवाइवशतक्रतुं ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप
र्वणिपुष्करपराभवपूर्वकंराज्यप्रत्यानयनेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ बृहदश्वउवाच प्रशांतेतुपुरेहृष्टेसंप्रवृत्तेमहोत्सवे ॥ महत्यासे
नयाराजादमयंतीमुपानयत् ॥ १ ॥ दमयंतीमपिपितासत्कृत्यपरवीरहा ॥ प्रास्थापयदमेयात्माभीमोभीमपराक्रमः ॥ २ ॥ आगतायांतुवैदर्भ्यांसपुत्रायांनलोनृ
पः ॥ वर्तयामाससमुदितोदेवराडिवनंदने ॥ ३ ॥ तथाप्रकाशतांयातोजंबूद्वीपेसराजसु ॥ पुनःशशासतद्राज्यंप्रत्याहृत्यमहायशाः ॥ ४ ॥ ईजेचविविधैर्यज्ञैर्वि
धिवच्चाप्तदक्षिणैः ॥ तथात्वमपिराजेंद्रससुहृद्वक्ष्यसेचिरात् ॥ ५ ॥ दुःखमेतादृशंप्राप्तोनलःपरपुरंजयः ॥ देवनेननरश्रेष्ठसभार्योभरतर्षभ ॥ ६ ॥ एकाकिनैव
सुमहन्नलेनपृथिवीपते ॥ दुःखमासादितंघोरंप्राप्तश्चाभ्युदयःपुनः ॥ ७ ॥ त्वंपुनर्भ्रातृसहितःकृष्णयाचैवपांडव ॥ रमसेऽस्मिन्महारण्येधर्ममेवानुचिंतयन् ॥
॥ ८ ॥ ब्राह्मणैश्चमहाभागैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ नित्यमन्वास्यसेराजंस्तत्रकापरिदेवना ॥ ९ ॥ कर्कोटकस्यनागस्यदमयंत्यानलस्यच ॥ ऋतुपर्णस्यराजर्षेःकीर्तनं
कलिनाशनं ॥ १० ॥ इतिहासमिमंचापिकलिनाशनमच्युत ॥ शक्यमाश्वसितुंश्रुत्वात्वद्विधेनविशांपते ॥ ११ ॥ अस्थिरत्वंचसंचिंत्यपुरुषार्थस्यनित्यदा ॥ त
स्योदयेव्ययेचापिनचिंतयितुमर्हसि ॥ १२ ॥ श्रुत्वेतिहासंनृपतेसमाश्वसिहिमाशुचः ॥ व्यसनेत्वंमहाराजनविषीदितुमर्हसि ॥ १३ ॥ विषमावस्थितेदैवेपौरु
षेऽफलतांगते ॥ विषादयंतिनात्मानंसत्त्वापाश्रयिणोनराः ॥ १४ ॥ येचेदंकथयिष्यंतिनलस्यचरितंमहत् ॥ श्रोष्यंतिचाप्यभीक्ष्णंवैनालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति ॥
॥ १५ ॥ अर्थास्तस्योपपत्स्यंतेधन्यतांचगमिष्यति ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वापुराणंशश्वदुत्तमं ॥ १६ ॥

वक्ष्यसेदीव्यसे वशकांतौइत्यस्यरूपं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ पुनर्द्यूतंकरिष्यसीतिराजानंप्रतिपूर्वंभीमसेनेनोक्तंतत्रपरिहारमाह वेदेति वेदवेद्मि उपपद्यस्वगृहाण ॥ १९ ॥ २० ॥ अश्वशिरोऽश्वविद्यां ययाबृहदश्वइतिमुनेर्नाम उपस्प्रष्टुंस्नानादिकंकर्तुं ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ जयंजयभाजंअर्जुनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चापिलभतेनृषुचाग्र्यतां ॥ आरोग्यप्रीतिमांश्चैवभविष्यतिनसंशयः ॥ १७ ॥ भयात्त्रस्यसियच्चत्वमाह्वयिष्यतिमांपुनः ॥ अक्षज्ञइतितत्तेहंना
शयिष्यामिपार्थिव ॥ १८ ॥ वेदाक्षहृदयंकृत्स्नमहंसत्यपराक्रम ॥ उपपद्यस्वकौंतेयप्रसन्नोहंब्रवीमिते ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच ततोहृष्टमनाराजाबृह
दश्वमुवाचह ॥ भगवन्नक्षहृदयंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ २० ॥ ततोक्षहृदयंप्रादात्पांडवायमहात्मने ॥ दत्वाचाश्वशिरोऽगच्छदुपस्प्रष्टुंमहातपाः ॥ २१ ॥ बृहद
श्वेगतेपार्थमश्रौषीत्सव्यसाचिनं ॥ वर्तमानंतपस्युग्रेवायुभक्षंमनीषिणं ॥ २२ ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यःसंपतद्भ्यस्ततस्ततः ॥ तीर्थशैलवनेभ्यश्चसमेतेभ्योदृढव्र
तः ॥ २३ ॥ इतिपार्थोमहाबाहुर्दुरापंतपआस्थितः ॥ नतथादृष्टपूर्वोन्यःकश्चिदुग्रतपाइति ॥ २४ ॥ यथाधनंजयःपार्थस्तपस्वीनियतव्रतः ॥ मुनिरेकचरःश्रीमा
न्धर्मोविग्रहवानिव ॥ २५ ॥ तंश्रुत्वापांडवोराजंस्तप्यमानंमहावने ॥ अन्वशोचतकौंतेयःप्रियंवैभ्रातरंजयं ॥ २६ ॥ दह्यमानेनतुहृदाशरणार्थीमहावने ॥
ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलो० बृहदश्वगमनेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥
॥ समाप्तंचनलोपाख्यानपर्व ॥ ॥ ७ ॥ अथतीर्थयात्रापर्व ॥ जनमेजयउवाच भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहे ॥ पांडवाःकिमकुर्वंस्तेत
मृतेसव्यसाचिनं ॥ १ ॥ सहितेषांमहेष्वासोगतिरासीदनीकजित् ॥ आदित्यानांयथाविष्णुस्तथैवप्रतिभातिमे ॥ २ ॥ तेनेंद्रसमवीर्येणसंग्रामेष्वनिवर्तिना ॥ वि
नाभूतावनेवीराःकथमासन्पितामहाः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच गतेतुपांडवेतातकाम्यकात्सत्यविक्रमे ॥ बभूवुःपांडवेयास्तेदुःखशोकपरायणाः ॥ ४ ॥
आक्षिप्तसूत्रामणयश्छिन्नपक्षाइवद्विजाः ॥ अप्रीतमनसःसर्वेबभूवुरथपांडवाः ॥ ५ ॥ वनंतुतदभूत्तेनहीनमक्लिष्टकर्मणा ॥ कुबेरेणयथाहीनंवनंचैत्ररथंत
था ॥ ६ ॥ तमृतेतेनरव्याघ्राःपांडवाजनमेजय ॥ मुदमप्राप्नुवंतोवैकाम्यकेन्यवसंस्तदा ॥ ७ ॥

भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहेइत्यादिरध्यायस्तीर्थयात्राप्रस्तावार्थः यज्ञदानाद्यसमर्थस्यहितीर्थयात्रैवावश्यकी यथोक्तं द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव राजानंचाविरोद्धारंदरिद्रंचाप्रवासिन
मिति तत्रापिबंधुवियोगःसर्वेषांदुःखदःतेनचचित्तस्यानवस्थितत्वंभवतीत्यवांतरतात्पर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आक्षिप्तसूत्राःछिन्नसूत्राःद्विजाःपक्षिणः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेध्यान्यज्ञार्हान् ॥ ८ ॥ उपाकृत्यहिंसित्वा उपाहृत्ययज्ञार्थंसमाहृत्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मौर्वीकृतकिणौ किणंआघातचिह्नं ॥ १८ ॥ निष्कां

ब्राह्मणार्थेपराक्रांताःशुद्धैर्बाणैर्महारथाः ॥ निघ्नंतोभरतश्रेष्ठमेध्यान्बहुविधान्मृगान् ॥ ८ ॥ नित्यंहिपुरुषव्याघ्रावन्याहारमरिंदमाः ॥ उपाकृत्यउपाहृत्यब्राह्म
णेभ्योन्यवेदयन् ॥ ९ ॥ सर्वेसंन्यवसंस्तत्रसोत्कंठाःपुरुषर्षभाः ॥ अहृष्टमनसःसर्वेगतेराजन्धनंजये ॥ १० ॥ विशेषतस्तुपांचालीस्मरंतीमध्यमंपतिं ॥ उद्विग्नं
पांडवश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना ॥ तमृतेपांडवश्रेष्ठवनंनप्रतिभातिमे ॥ १२ ॥ शून्यामिवप्रपश्यामितत्रतत्रम
हीमिमां ॥ बह्वाश्चर्यमिदंचापिवनंकुसुमितद्रुमं ॥ १३ ॥ नतथारमणीयंवैतमृतेसव्यसाचिनं ॥ नीलांबुदसमप्रख्यंमत्तमातंगगामिनं ॥ १४ ॥ तमृतेपुंडरी
काक्षंकाम्यकंनातिभातिमे ॥ यस्यवाधनुषोघोषःश्रूयतेचाशनिस्वनः ॥ नलभेशर्मवैराजन्स्मरंतीसव्यसाचिनं ॥ १५ ॥ तथालालप्यमानांतांनिशम्यपरवीर
हा ॥ भीमसेनोमहाराजद्रौपदीमिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ भीमउवाच मनःप्रीतिकरंभद्रेयद्ब्रवीषिसुमध्यमे ॥ तन्मेप्रीणातिहृदयममृतप्राशनोपमं ॥ १७ ॥
यस्यदीर्घौसमौपीनौभुजौपरिघसन्निभौ ॥ मौर्वीकृतकिणौवृत्तौखड्गायुधधनुर्धरौ ॥ १८ ॥ निष्कांगदकृतापीडौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तमृतेपुरुषव्याघ्रंनष्टसूर्य
मिवांबरं ॥ १९ ॥ यमाश्रित्यमहाबाहुंपांचालाःकुरवस्तथा ॥ सुराणामपियत्तानांपृतनासुनबिभ्यति ॥ २० ॥ यस्यबाहूसमाश्रित्यवयंसर्वेमहात्मनः ॥ मन्या
महेजितानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीं ॥ २१ ॥ तमृतेफाल्गुनंवीरंनलभेकाम्यकेधृतिं ॥ पश्यामिचदिशःसर्वास्तिमिरेणावृताइव ॥ २२ ॥ ततोब्रवीत्साश्रुकंठोनकु
लःपांडुनंदनः ॥ नकुलउवाच यस्मिन्दिव्यानिकर्माणिकथयंतिरणाजिरे ॥ देवाअपियुधांश्रेष्ठंतमृतेकारतिर्वने ॥ २३ ॥ उदीचींयोदिशंगत्वाजित्वायुधि
महाबलान् ॥ गंधर्वमुख्यान्शतशोहयान्लेभेमहाद्युतिः ॥ २४ ॥ राज्ञेतित्तिरिकल्माषान्श्रीमतोऽनिलरंहसः ॥ प्रादाद्भ्रात्रेप्रियःप्रेम्णाराजसूयेमहाक्रतौ ॥
॥ २५ ॥ तमृतेभीमधन्वानंभीमादवरजंवने ॥ कामयेकाम्यकेवासंनेदानीममरोपमं ॥ २६ ॥ सहदेवउवाच योधनानिचकन्याश्चयुधिजित्वामहारथः ॥
आजहारपुराराज्ञेराजसूयेमहाक्रतौ ॥ २७ ॥ यःसमेतान्मृधेजित्वायादवानमितद्युतिः ॥ सुभद्रामाजहारैकोवासुदेवस्यसंमते ॥ २८ ॥ तस्यजिष्णोर्बृसींदृष्ट्वा
शून्यामिवनिवेशने ॥ हृदयंमेमहाराजनशाम्यतिकदाचन ॥ २९ ॥

गदकृतापीडौसाष्टशतंसुवर्णाःनिष्कःतत्कृतेनांगदेनकृतभूषणौ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बृसींआसनं ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥ ॥छ॥ धनंजयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

वनादस्माद्विवासंतुरोचयेहमरिंदम ॥ नहिनस्तमृतेवीररंरमणीयमिदंवनं ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० अर्जुनानुशोचनेअशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायनउवाच धनंजयोत्सुकानांतुभ्रातॄणांकृष्णयासह ॥ श्रुत्वावाक्यानिविमनाधर्मराजोप्यजा
यत ॥ १ ॥ अथापश्यन्महात्मानंदेवर्षिंतत्रनारदं ॥ दीप्यमानंश्रियाब्राह्म्याद्रुताचिंषमिवानलं ॥ २ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यभ्रातृभिःसहधर्मराट् ॥ प्रत्युत्थाययथा
न्यायंपूजांचक्रेमहात्मने ॥ ३ ॥ सतैःपरिवृतःश्रीमान्भ्रातृभिःकुरुसत्तमः ॥ विबभावतिदीप्तौजादेवैरिवशतक्रतुः ॥ ४ ॥ यथाचवेदान्सावित्रीयाज्ञसेनीतथाप
तीन् ॥ नजहौधर्मतःपार्थान्मेरुमर्कप्रभायथा ॥ ५ ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांनारदोभगवानृषिः ॥ आश्वासयद्धर्मसुतंयुक्तरूपमिवानघ ॥६॥ उवाचचमहात्मानंध
र्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ ब्रूहिधर्मभृतांश्रेष्ठकेनार्थःकिंददानिते ॥ ७ ॥ अथधर्मसुतोराजाप्रणम्यभ्रातृभिःसह ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वानारदंदेवसंमितं ॥ ८ ॥ त्वयितुष्टे
महाभागसर्वलोकाभिपूजिते ॥ कृतमित्येवमन्येहंप्रसादात्तवसुव्रत ॥ ९ ॥ यदित्वहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहितोऽनघ ॥ संदेहंमेमुनिश्रेष्ठतत्वतश्छेत्तुमर्हसि ॥
॥ १० ॥ प्रदक्षिणांयःकुरुतेपृथिवींतीर्थतत्परः ॥ किंफलंतस्यकात्स्न्र्येनतद्ब्रवान्वक्तुमर्हति ॥ ११ ॥ नारदउवाच शृणुराजन्नवहितोयथाभीष्मेणधीम
ता ॥ पुलस्त्यस्यसकाशाद्वैसर्वमेतदुपश्रुतं ॥ १२ ॥ पुराभागीरथीतीरेभीष्मोधर्मभृतांवरः ॥ पित्र्यंव्रतंसमास्थायन्यवसन्मुनिभिःसह ॥ १३ ॥ शुभेदेशेतथाराज
न्पुण्येदेवर्षिसेविते ॥ गंगाद्वारेमहाभागदेवगंधर्वसेविते ॥ १४ ॥ सपितॄंस्तर्पयामासदेवांश्चपरमद्युतिः ॥ ऋषींश्चतर्पयामासविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ १५ ॥ क
स्यचित्त्वथकालस्यजपन्नेवमहायशाः ॥ ददर्शाद्भुतसंकाशंपुलस्त्यमृषिसत्तमं ॥ १६ ॥ सतंदृष्ट्वोग्रतपसंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेविस्मयंपरमंय
यौ ॥ १७ ॥ उपस्थितंमहाभागंपूजयामासभारत ॥ भीष्मोधर्मभृतांश्रेष्ठोविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ १८ ॥ शिरसाचार्घमादायशुचिःप्रयतमानसः ॥ नामसंकीर्तया
मासतस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे ॥ १९ ॥ भीष्मोहमस्मिभद्रंतेदासोस्मितवसुव्रत ॥ तवसंदर्शनादेवमुक्तोहंसर्वकिल्बिषैः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वामहाराजभीष्मोधर्मभृतांव
रः ॥ वाग्यतःप्रांजलिर्भूत्वातूष्णीमासीद्युधिष्ठिर ॥ २१ ॥ तंदृष्ट्वानियमेनाथस्वाध्यायाम्नायकर्शितं ॥ भीष्मंकुरुकुलश्रेष्ठंमुनिःप्रीतमनाभवत् ॥ २२ ॥ इतिश्री
म० आर० तीर्थयात्राप० पार्थनारदसंवादेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥छ॥ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ इत्यार० नै० भा० एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनेनेति॥१॥ २ ॥ ३ ॥४ ॥५ ॥ ६ ॥ ७॥८ ॥ यस्यहस्तौचेति द्रुग्धप्रतिग्रहपरपीडादिभ्योनिवृत्तिर्हस्तसंयमः दृष्टिपूतेदेशेपादन्यासःपादसंयमःपरानिष्टचिंतनाभावोमनःसंयमः विद्यासंयमःअभिचारराहि

पुलस्त्यउवाच अनेनतवधर्मज्ञप्रश्रयेणदमेनच ॥ सत्येनचमहाभागतुष्टोस्मितवसुव्रत ॥ १ ॥ यस्येदृशस्तेधर्मोयंपितृभक्त्याश्रितोनघ ॥ तेनपश्यसिमांपुत्रप्रीतिश्चपरमात्वयि ॥ २ ॥ अमोघदर्शीभीष्माहंब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ यद्वक्ष्यसिकुरुश्रेष्ठतस्यदातास्मितेनघ ॥ ३ ॥ भीष्मउवाच प्रीतेत्वयिमहाभाग सर्वलोकाभिपूजिते ॥ कृतमेतावतामन्येयदहंदृष्टवान्प्रभुं ॥ ४ ॥ यदित्वहमनुग्राह्यस्तवधर्मभृतांवर ॥ संदेहंतेप्रवक्ष्यामितन्मेत्वंछेत्तुमर्हसि ॥५॥ अस्तिमेहृदये कश्चित्तीर्थेभ्योधर्मसंशयः ॥ तमहंश्रोतुमिच्छामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥ प्रदक्षिणांयःपृथिवींकरोत्यमरसन्निभ ॥ किंफलंतस्यविप्रर्षेतन्मेब्रूहिसुनिश्चितं ॥ ॥७॥ पुलस्त्यउवाच हंततेकथयिष्यामियदृषीणांपरायणं ॥ तदेकाग्रमनाःपुत्रशृणुतीर्थेषुयत्फलं ॥ ८ ॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतं ॥ विद्यातपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ ९ ॥ प्रतिग्रहादपावृत्तःसंतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अहंकारनिवृत्तश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ १० ॥ अकल्ककोनिरारंभोलघ्वाहारोजितेंद्रियः ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःसतीर्थफलमश्नुते ॥ ११ ॥ अक्रोधनश्चराजेंद्रसत्यशीलोदृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते ॥ १२ ॥ ऋषिभिःक्रतवःप्रोक्तादेवेष्विहयथाक्रमं ॥ फलंचैवयथातथ्यंप्रेत्यचेहचसर्वशः ॥ १३ ॥ नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंमहीपते ॥ बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्तराः ॥ १४ ॥ प्राप्यंतेपार्थिवैरेतैःसमृद्धैर्वानरैःक्वचित् ॥ नार्थन्यूनैर्नावगणैरेकात्मभिरसाधनैः ॥ १५ ॥ योदरिद्रैरपिविधिःशक्यःप्राप्तुंनरेश्वर ॥ तुल्योयज्ञफलैःपुण्यैस्तंनिबोधयुधांवर ॥ १६ ॥ ऋषीणांपरमंगुह्यमिदंभरतसत्तम ॥ तीर्थाभिगमनंपुण्यंयज्ञैरपिविशिष्यते ॥ १७ ॥ अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिगम्यच ॥ अदत्वाकांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते ॥ १८ ॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः ॥ नतत्फलमवाप्नोतितीर्थाभिगमनेनयत् ॥ १९ ॥ नृलोकेदेवदेवस्यतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतं ॥ पुष्करंनामविख्यातंमहाभागःसमाविशेत् ॥ २० ॥ दशकोटिसहस्राणितीर्थानांवैमहामते ॥ सान्निध्यंपुष्करेयेषांत्रिसंध्यंकुरुनंदन ॥ २१ ॥ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याश्चसमरुद्गणाः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवनित्यंसन्निहिताविभो ॥ २२ ॥

त्यं तपःसंयमःदंभराहित्यं कीर्तिसंयमःपापकीर्तिराहित्यं ॥ ९ ॥ अस्यैवश्लोकस्यव्याख्यानंप्रतिग्रहादित्यादित्रितयं अपावृत्तोनिवृत्तःसंतोषोऽलंबुद्धिः ॥ १० ॥ अकल्ककःदंभादिहीनः कल्कःशाठ्यंचदंभश्चेतिविश्वः ॥ ११ ॥ आत्मोपमःदयावान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवगणैःअसहायैर्नीचसहायैर्वा एकात्मभिःअसहायैः असाधनैः पत्न्यादिरहितैः ॥१५॥१६॥१७॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥२२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपस्पृष्टंस्नातंभवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उष्यावासंकृत्वा ॥ ३५ ॥ ऋतून्सर्वान्प्राप्नोतिसंवत्सरात्मकप्रजापतिसायुज्यंप्रा मोतीत्यर्थः ऋतुर्भूत्वासंवत्सरमप्येतिसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्वावैषइतिश्रुतेः कतूनित्यपिपाठः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अत्रपुष्करस्तुतिप्रस्तावेविषमश्लोकव्याख्यायां त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणा निच पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविघ्नस्तत्रकारणमितिश्लोकःपठितोव्याख्यातश्च इदानींमंदबुद्धिभिर्दुर्व्याख्येयतयापरित्यक्तइतिनपुस्तकांतरेषुदृश्यते अत्रप्राचांव्याख्या श्रयतेःश्रणातेर्वाशृंगाणिमुमुक्षु भिराश्रयणीयानिपापहिंसकानिवा शुभ्राणिभ्राजिष्णूनि त्रीणिपुष्कराणि तेषांमध्येसरस्वतीप्रस्रवतीतितान्येवत्रीणिप्रस्रवणानि आदिसिद्धानितीर्थांतरवदुत्पत्तिरहितानि अतएवतत्रतीर्थत्वापादकं

यत्रदेवास्तपस्तप्त्वादैत्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ दिव्ययोगामहाराजपुण्येनमहतान्विताः ॥ २३ ॥ मनसाप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥ पूयंतेसर्वपापानिना कपृष्ठेचपूज्यते ॥ २४ ॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाराजनित्यमेवपितामहः ॥ उवासपरमप्रीतोभगवान्कमलासनः ॥ २५ ॥ पुष्करेषुमहाभागदेवाःसर्षिगणाःपुरा ॥ सि द्धिंसमभिसंप्राप्ताःपुण्येनमहतान्विताः ॥ २६ ॥ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्पितृदेवार्चनेरतः ॥ अश्वमेधाद्दशगुणंफलंप्राहुर्मनीषिणः ॥ २७ ॥ अप्येकंभोजयेद्विप्रं पुष्करारण्यमाश्रितः ॥ तेनासौकर्मणाभीष्मप्रेत्यचेहचमोदते ॥ २८ ॥ शाकैर्मूलैःफलैर्वापियेनवर्तयतेस्वयं ॥ तद्वैदद्याद्ब्राह्मणायश्रद्धावाननसूयकः ॥ २९ ॥ तेनै वप्राप्नुयात्प्राज्ञोहयमेधफलंनरः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रावाराजसत्तम ॥ ३० ॥ नवैयोनौप्रजायंतेस्नातास्तीर्थेमहात्मनः ॥ कार्तिकींतुविशेषेणयोभिग च्छतिपुष्करं ॥ ३१ ॥ प्राप्नुयात्सनरोलोकान्ब्रह्मणःसदनेऽक्षयान् ॥ सायंप्रातःस्मरेद्यस्तुपुष्कराणिकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ उपस्पृष्टंभवेत्तेनसर्वतीर्थेषुभारत ॥ ज न्मप्रभृतियत्पापंस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ ३३ ॥ पुष्करेस्नातमात्रस्यसर्वमेवप्रणश्यति ॥ यथासुराणांसर्वेषामादिस्तुमधुसूदनः ॥ ३४ ॥ तथैवपुष्करंराजंस्तीर्थाना मादिरुच्यते ॥ उष्वाद्वादशवर्षाणिपुष्करेनियतःशुचिः ॥ ३५ ॥ क्रतून्सर्वानवाप्नोतिब्रह्मलोकंसगच्छति ॥ यस्तुवर्षशतंपूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥ ३६ ॥ कार्तिकीं वावसेदेकांपुष्करेसममेवतत् ॥ ३७ ॥ त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविघ्नस्तत्रकारणं ॥ ३८ ॥

कारणंनविघ्नइति वस्तुतस्तुवेदारण्यंपंचनदंगौरीमायूरमार्जुनं श्रीवांछंकुंभकोणंचकाशीक्षेत्रसमानिषडित्यादिवदिहकाशीसाम्येनपुष्करंस्तूयते तथाचायमर्थः पुराणांतरेषुवाराणस्यास्त्रिकोणत्वस्मरणात्त्रयः कोणाएवत्रीणिशृंगाणि शुभ्राणिरजस्तमोमलहीनत्वेनशुद्धसत्वमयानिज्ञानप्रदत्वात् तथाचश्रुतिरविमुक्तंप्रकृत्याह अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीति त्री णिप्रस्रवणानित्रयःप्रवाहाःअसीवरणयोर्गंगायाश्च अथवानेनत्रिवेण्येवपाह्या तथात्रीणिपुष्कराणिएतानित्रीणिकाशीप्रयागपुष्कराणिआदिसिद्धानीत्यादिप्राग्वत् तेनकाश्याकाशीप्रयागाभ्यांवासमानमिदं पुष्करंत्रित्वसाम्यादितिपुष्करस्तुतिःकृताभवति ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

दुष्करंपुष्करेगंतुंदुष्करंपुष्करेतपः॥ दुष्करंपुष्करेदानंवस्तुंचैवसुदुष्करं॥३९॥ उष्यद्वादशरात्रंतुनियतोनियताशनः॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यजंबूमार्गंसमाविशेत्
॥ ४० ॥ जंबूमार्गंसमाविश्यदेवर्षिपितृसेवितं॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसर्वकामसमन्वितः॥ ४१॥ तत्रोष्यरजनीःपंचपूतात्माजायतेनरः॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिसि
द्धिंप्राप्नोतिचोत्तमां॥ ४२॥ जंबूमार्गादुपावृत्यगच्छेत्तंदुलिकाश्रमं॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति॥४३॥ आगस्त्यंसरआसाद्यपितृदेवार्चनेरतः॥
त्रिरात्रोपोषितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ४४॥शाकवृत्तिःफलैर्वापिकौमारंविंदतेपरं ॥ कण्वाश्रमंततोगच्छेच्छ्रीजुष्टंलोकपूजितं ॥ ४५ ॥ धर्मारण्यंहि
तत्पुण्यमाद्यंचभरतर्षभ॥ यत्रप्रविष्टमात्रोवैसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४६ ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवान्नियतोनियताशनः ॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यफलमश्नुते ॥
॥ ४७॥ प्रदक्षिणंततःकृत्वाययातिपतनंव्रजेत्॥ हयमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतितत्रवै॥ ४८॥ महाकालंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्य
हयमेधफलंलभेत्॥ ४९ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञःस्थाणोस्तीर्थमुमापतेः॥ नाम्नाभद्रवटंनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतं॥ ५० ॥ तत्राभिगम्यचेशानंगोसहस्रफलंलभेत्॥
महादेवप्रसादाच्चगाणपत्यंचविंदति॥ ५१ ॥ समृद्धमसपत्नंचश्रियायुक्तंनरोत्तमः ॥ नर्मदांससमासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुतां॥ ५२॥ तर्पयित्वापितॄन्देवान
ग्निष्टोमफलंलभेत्॥ दक्षिणंसिंधुमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ ५३ ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिविमानंचाधिरोहति॥ चर्मण्वतींसमासाद्यनियतोनियताशनः॥
रंतिदेवाभ्यनुज्ञातमग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ५४॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञहिमवत्सुतमर्बुदं॥ पृथिव्यांयत्रवैछिद्रंपूर्वमासीद्युधिष्ठिर ॥ ५५ ॥ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषु
लोकेषुविश्रुतः॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत्॥ ५६॥ पिंगतीर्थमुपस्पृश्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ कपिलानांनरश्रेष्ठशतस्यफलमश्नुते॥ ५७॥ ततो
गच्छेतराजेंद्रप्रभासंतीर्थमुत्तमं ॥ तत्रसंनिहितोनित्यंस्वयमेवहुताशनः ॥५८॥ देवतानांमुखंवीरज्वलनोऽनिलसारथिः॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वाशुचिःप्रय
तमानसः॥ ५९॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंप्राप्नोतिमानवः॥ ततोगत्वासरस्वत्याःसागरस्यचसंगमे॥ ६० ॥ गोसहस्रफलंतस्यस्वर्गलोकंचविंदति॥ प्रभ
यादीप्यतेनित्यमग्निवद्भरतर्षभ॥ ६१ ॥ तीर्थेसलिलराजस्यस्नात्वाप्रयतमानसः ॥ त्रिरात्रमुषितःस्नातस्तर्पयेत्पितृदेवताः॥६२॥ प्रभासतेयथासोमःसोश्व
मेधंचविंदति॥ वरदानंततोगच्छेत्तीर्थंभरतसत्तम॥ ६३ ॥ विष्णोर्दुर्वाससायत्रवरोदत्तोयुधिष्ठिर॥ वरदानेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्॥ ६४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

ततोद्वारवतींगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ पिंडारकेनरःस्नात्वालभेद्बहुसुवर्णकं ॥ ६५॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाभागपद्मलक्षणलक्षिताः ॥ अद्यापिमुद्रादृश्यंतेतदद्भुतम
रिंदम ॥ ६६ ॥ त्रिशूलांकानिपद्मानिदृश्यंतेकुरुनंदन ॥ महादेवस्यसांनिध्यंतत्रवैपुरुषर्षभ ॥ ६७॥ सागरस्यचसिंधोश्चसंगमंप्राप्यभारत ॥ तीर्थेसलिलराज
स्यस्नात्वाप्रयतमानसः ॥६८॥ तर्पयित्वापितॄन्देवानृषींश्चभरतर्षभ ॥ प्राप्नोतिवारुणंलोकंदीप्यमानंस्वतेजसा ॥६९॥ शंकुकर्णेश्वरंदेवमर्चयित्वायुधिष्ठिर ॥
अश्वमेधाद्दशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ७० ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगच्छेतभरतर्षभ ॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥७१॥ दमीतिनाम्नाविख्यातंसर्वपाप
प्रणाशनं ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाउपासंतेमहेश्वरं ॥ ७२ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचरुद्रंदेवगणैर्वृतं ॥ जन्मप्रभृतियत्पापंतत्स्नातस्यप्रणश्यति ॥ ७३ ॥ दमीचात्रनरश्रे
ष्ठसर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रहयमेधमवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥ गत्वायत्रमहाप्राज्ञविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ पुराशौचंकृतंराजन्हत्वादैतेयदानवान् ॥
॥ ७५ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञवसोर्धारामभिष्टुतां ॥ गमनादेवतस्यांहिहयमेधफलंलभेत् ॥ ७६ ॥ स्नात्वाकुरुवरश्रेष्ठप्रयतात्मासमाहितः ॥ तर्प्यदेवान्पितॄंश्चैववि
ष्णुलोकेमहीयते ॥ ७७॥ तीर्थंचात्रसरःपुण्यंवसूनांभरतर्षभ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचवसूनांसंमतोभवेत् ॥ ७८ ॥ सिंधूत्तममितिख्यातंसर्वपापप्रणाशनं ॥
तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठलभेद्बहुसुवर्णकं ॥ ७९ ॥ भद्रतुंगंसमासाद्यशुचिःशीलसमन्वितः ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिगतिंचपरमांव्रजेत् ॥८०॥ कुमारिकाणांशक्रस्यती
र्थंसिद्धनिषेवितं ॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंस्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ८१ ॥ रेणुकायाश्चतत्रैवतीर्थंसिद्धनिषेवितं ॥ तत्रस्नात्वाभवेद्विप्रोनिर्मलश्चंद्रमायथा ॥ ८२ ॥
अथपंचनदंगत्वानियतोनियताशनः ॥ पंचयज्ञानवाप्नोतिक्रमशोयेनुकीर्तिताः ॥ ८३ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रभीमायाःस्थानमुत्तमं ॥ तत्रस्नात्वातुयोन्यांवै
नरोभरतसत्तम ॥ ८४ ॥ देव्याःपुत्रोभवेद्राजंस्तप्तकुंडलविग्रहः ॥ गवांशतसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ८५ ॥ श्रीकुंडंतुसमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥
पितामहंनमस्कृत्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ८६ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञविमलंतीर्थमुत्तमं ॥ अद्यापियत्रदृश्यंतेमत्स्याःसौवर्णराजताः ॥ ८७ ॥ तत्रस्नात्वानरः
क्षिप्रंवासवंलोकमाप्नुयात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिं ॥ ८८ ॥ वितस्तांचसमासाद्यसंतर्प्यपितृदेवताः ॥ नरःफलमवाप्नोतिवाजपेयस्यभारत ॥
॥ ८९ ॥ काश्मीरेष्वेवनागस्यभवनंतक्षकस्यच ॥ वितस्ताख्यमितिख्यातंसर्वपापप्रमोचनं ॥ ९० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्रस्नात्वानरोनूनंवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेच्चपरमांगतिं ॥ ९१ ॥ ततोगच्छेतवडवांत्रिषुलोकेषुविश्रुतां ॥ पश्चिमायांतुसंध्यायामुपस्पृ
॥८४॥ श्यमयथाविधि ॥ ९२ ॥ चरुंसप्तार्चिषेराजन्यथाशक्तिनिवेदयेत् ॥ पितॄणामक्षयंदानंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ९३ ॥ ऋषयःपितरोदेवागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ ३
गुह्यकाःकिन्नरायक्षाःसिद्धाविद्याधरानराः ॥ ९४ ॥ राक्षसादितिजारुद्राब्रह्माचमनुजाधिप ॥ नियतःपरमांदीक्षामास्थायाब्दसहस्रिकीं ॥ ९५ ॥ विष्णोः
प्रसादनंकुर्वंश्चरुंचश्रपयंस्तथा ॥ सप्तभिःसप्तभिश्चैवऋग्भिस्तुष्टावकेशवं ॥ ९६ ॥ ददावष्टगुणैश्वर्यंतेषांतुष्टस्तुकेशवः ॥ यथाभिलषितानन्यान्कामान्दत्वाम
हीपते ॥ ९७ ॥ तत्रैवांतर्दधेदेवोविद्युदभ्रेषुवैयथा ॥ नाम्नासप्तचरुंतेनख्यातंलोकेषुभारत ॥ ९८ ॥ गवांशतसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ अश्वमेधसहस्रेणश्रेयान्स
प्तार्चिषेचरुः ॥ ९९ ॥ ततोनिवृत्तोराजेंद्ररुद्रंपदमथाविशेत् ॥ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलंलभेत् ॥ १०० ॥ मणिमंतंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ ए
करात्रोषितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ १०१ ॥ अथगच्छेतराजेंद्रदेविकांलोकविश्रुतां ॥ प्रसूतिर्यत्रविप्राणांश्रूयतेभरतर्षभ ॥ २ ॥ त्रिशूलपाणेःस्थानंचत्रि
षुलोकेषुविश्रुतं ॥ देविकायांनरःस्नात्वासमभ्यर्च्यमहेश्वरं ॥ ३ ॥ यथाशक्तिचरुंतत्रनिवेद्यभरतर्षभ ॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यलभतेफलं ॥ ४ ॥ का
माख्यंतत्ररुद्रस्यतीर्थंदेवनिषेवितं ॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंसिद्धिंप्राप्नोतिभारत ॥ ५ ॥ यजनंयाजनंचैवतथैवब्रह्मवालुकं ॥ पुष्पांभश्चउपस्पृश्यनशोचेन्मरणं
गतः ॥ ६ ॥ अर्धयोजनविस्तारापंचयोजनमायता ॥ एतावतीदेविकातुपुण्यादेवर्षिसेविता ॥ ७ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञदीर्घसत्रंयथाक्रमं ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाः
सिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ८ ॥ दीर्घसत्रमुपासंतेदीक्षितानियतव्रताः ॥ ९ ॥ गमनादेवराजेंद्रदीर्घसत्रमरिंदम ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंप्राप्नोतिभारत ॥ १० ॥ त
तोविनशनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ गच्छत्यंतर्हितायत्रमेरुपृष्ठेसरस्वती ॥ ११ ॥ चमसेथशिवोद्भेदेनागोद्भेदेचदृश्यते ॥ स्नात्वातुचमसोद्भेदेअग्निष्टोमफ
लंलभेत् ॥ १२ ॥ शिवोद्भेदेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ नागोद्भेदेनरःस्नात्वानागलोकमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ शशयानंचराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभं ॥ शशरू
पप्रतिच्छन्नाःपुष्करायत्रभारत ॥ १४ ॥ सरस्वत्यांमहाराजअनुसंवत्सरंचते ॥ दृश्यंतेभरतश्रेष्ठवृत्तांवैकार्तिकींसदा ॥ १५ ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रद्योततेशशिव ॥८४॥
त्सदा ॥ गोसहस्रफलंचैवप्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥ १६ ॥ कुमारकोटीमासाद्यनियतःकुरुनंदन ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
ततइति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमितिकुरुक्षेत्रप्रस्तावेबृहस्पतिरुवाचयाज्ञवल्क्यंयदनुकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमितिजाबालोपनिषत्सुप्रसिद्धमनुकुरुक्षेत्रंस्तौ

गवामयुतमाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञरुद्रकोटिंसमाहितः ॥ १८ ॥ पुरायत्रमहाराजमुनिकोटिःसमागता ॥ हर्षेणमहताविष्टारुद्रदर्शनकांक्षया ॥ १९ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वंद्रक्ष्यामिवृषभध्वजं ॥ एवंसंप्रस्थिताराजन्नृषयःकिलभारत ॥ २० ॥ ततोयोगीश्वरेणापियोगमास्थायभूपते ॥ तेषांमन्युप्रणाशार्थमृषीणांभावितात्मनां ॥ २१ ॥ सृष्टाकोटीतिरुद्राणामृषीणामग्रतःस्थिता ॥ मयापूर्वतरंदृष्टइतितेमेनिरेपृथक् ॥ २२ ॥ तेषांतुष्टोमहादेवोमुनीनांभावितात्मनां ॥ भक्त्यापरमयाराजन्वरंतेषांप्रदिष्टवान् ॥ २३ ॥ अद्यप्रभृतियुष्माकंधर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्ररुद्रकोट्यांनरःशुचिः ॥ २४ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसंगमंलोकविश्रुतं ॥ २५ ॥ सरस्वत्यामहापुण्यंकेशवंसमुपासते ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ २६ ॥ अभिगच्छंतिराजेंद्रचैत्रशुक्लचतुर्दशीं ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविंदेद्बहुसुवर्णकं ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ २७ ॥ ऋषीणांयत्रसत्राणिसमाप्तानिनराधिप ॥ तत्रावसानमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ पुलस्त्यउवाच ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमभिष्टुतं ॥ पापेभ्योयत्रमुच्यंतेदर्शनात्सर्वजंतवः ॥ १ ॥ कुरुक्षेत्रंगमिष्यामिकुरुक्षेत्रेवसाम्यहं ॥ यएवंसततंब्रूयात्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २ ॥ पांसवोपिकुरुक्षेत्रेवायुनासमुदीरिताः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिं ॥ ३ ॥ दक्षिणेनसरस्वत्यादृषद्वत्युत्तरेणच ॥ येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपे ॥ ४ ॥ तत्रमासंवसेद्धीरःसरस्वत्यांयुधिष्ठिर ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयःसिद्धचारणाः ॥ ५ ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षाःपन्नगाश्चमहीपते ॥ ब्रह्मक्षेत्रंमहापुण्यमभिगच्छंतिभारत ॥ ६ ॥ मनसाप्यभिकामस्यकुरुक्षेत्रंयुधिष्ठिर ॥ पापानिविप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ ७ ॥ गत्वाहिश्रद्धयायुक्तःकुरुक्षेत्रंकुरूद्वह ॥ फलंप्राप्नोतिचतदाराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ८ ॥

ति ब्रह्मक्षेत्रमिति ॥ ६ ॥ कुत्सितंरौतीतिकुरुपापंतस्यक्षेपणात्त्रायतइतिकुरुक्षेत्रंपापनिवर्त्तकं ब्रह्मोपलब्धिस्थानत्वाद्ब्रह्मसदनमितिश्रौतपदद्वयार्थंसंगृह्णातिअर्धेन पापानिचप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचगच्छति ब्रह्मैवलोकस्तं ब्रह्मविद्भूत्वाब्रह्मैवभवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ श्रौतस्यदेवयजनपदस्यार्थंसंगृह्णाति राजसूयेति ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कुरुक्षेत्रस्यप्रस्तुतस्यतत्यक्षाभिवंदनादिकंद्वारंप्रापकं

ततोमचक्रुकंनामद्वारपालंमहाबलं ॥ यक्षंसमभिवाद्यैवगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ९ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञविष्णोःस्थानमनुत्तमं ॥ सततंनामराजेंद्रयत्रसन्निहितो हरिः ॥ १० ॥ तत्रस्नात्वाचनत्वाचत्रिलोकप्रभवंहरिं ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ॥ ११ ॥ ततःपारिप्लवंगच्छेत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतं ॥ अग्निष्टो मातिरात्राभ्यांफलंप्राप्नोतिभारत ॥ १२ ॥ पृथिवीतीर्थमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततःशालूकिनींगत्वातीर्थसेवीनराधिप ॥ १३ ॥ दशाश्वमेधेस्नात्वाचतदे वफलमाप्नुयात् ॥ सर्पदेवींसमासाद्यनागानांतीर्थमुत्तमं ॥ १४ ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिनागलोकंचविंदति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञद्वारपालंतरंतुकं ॥ १५ ॥ तत्रोष्य रजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततःपंचनदंगत्वानियतोनियताशनः ॥ १६ ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यहयमेधफलंलभेत् ॥ अश्विनोस्तीर्थमासाद्यरूपवानभिजाय ते ॥ १७ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञवाराहंतीर्थमुत्तमं ॥ विष्णुर्वाराहरूपेणपूर्वंयत्रस्थितोभवत् ॥ १८ ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोजयंत्यांराजेंद्रसो मतीर्थंसमाविशेत् ॥ १९ ॥ स्नात्वाफलमवाप्नोतिराजसूयस्यमानवः ॥ एकहंसेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ २० ॥ कृतशौचंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिकृतशौचोभवेन्नरः ॥ २१ ॥ ततोमुंजवटंनामस्थाणोःस्थानंमहात्मनः ॥ उपोष्यरजनीमेकांगाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ तत्रैवचमहाराजय क्षिणींलोकविश्रुतां ॥ स्नात्वाभिगम्यराजेंद्रसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ कुरुक्षेत्रस्यतद्द्वारंविश्रुतंभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यतीर्थसेवीसमाहितः ॥ ॥ २४ ॥ संमितंपुष्कराणांचस्नात्वार्च्यपितृदेवताः ॥ जामदग्न्येनरामेणकृतंतत्सुमहात्मना ॥ २५ ॥ कृतकृत्योभवेद्राजन्नश्वमेधंचविंदति ॥ ततोरामह्रदा नार्च्छेत्तीर्थसेवीसमाहितः ॥ २६ ॥ तत्ररामेणराजेंद्रतरसादीप्ततेजसा ॥ क्षत्रमुत्साद्यवीरेणह्रदाःपंचनिवेशिताः ॥ २७ ॥ पूरयित्वानरव्याघ्ररुधिरेणेतिविश्रुतं ॥ पितरस्तर्पिताःसर्वेतथैवप्रपितामहाः ॥ २८ ॥ ततस्तेपितरःप्रीतारामम्रूचुर्नराधिप पितरऊचुः रामराममहाभागप्रीताःस्मतवभार्गव ॥ २९ ॥ अनयापि तृभक्त्याचविक्रमेणचतेविभो ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेकिमिच्छसिमहाद्युते ॥ ३० ॥ एवमुक्तःसराजेंद्ररामःप्रहरतांवरः ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंपितॄन्सगगनेस्थि तान् ॥ ३१ ॥

तच्चेदंकुरुक्षेत्रमविमुक्ताख्यं अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिश्रुतेः स्मृतिश्च इमानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिचेति अतएवानुकुरुक्षेत्रमितिश्रुत्यानिर्दिष्टं कुरुक्षेत्रादिसेवनप्राप्यत्वात् ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५॥३६ ॥३७ ॥ ३८॥३९॥४०॥४१ ॥ ४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६ ॥ काशीश्वरस्यतीर्थेषुमणिकर्णिकादिषुस्नानमात्रा

भवंतोयदिमेप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ पितृप्रसादमिच्छेयंतपआप्यायनंपुनः ॥ ३२ ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया ॥ ततश्चपापान्मुच्येयंयुष्माकंते
जसाप्यहं ॥ ३३ ॥ ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंरामस्यपितरस्तदा ॥ ३४ ॥ प्रत्यूचुःपरमप्रीतारामंहर्षसमन्विताः ॥ तपस्ते
वर्धतांभूयःपितृभक्त्याविशेषतः ॥ ३५ ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंत्वया ॥ ततश्चपापान्मुक्तस्त्वंपतितास्तेस्वकर्मभिः ॥ ३६ ॥ ह्रदाश्चतवतीर्थत्वंगमिष्यं
तिनसंशयः ॥ ह्रदेषुतेषुयःस्नात्वापितॄन्संतर्पयिष्यति ॥ ३७ ॥ पितरस्तस्यवैप्रीतादास्यंतिभुविदुर्लभं ॥ ईप्सितंचमनःकामंस्वर्गलोकंचशाश्वतं ॥ ३८ ॥ एवंदत्वा
वरान्राजन्रामस्यपितरस्तदा ॥ आमंत्र्यभार्गवंप्रीत्यातत्रैवांतर्हितास्ततः ॥ ३९ ॥ एवंरामह्रदाःपुण्याभार्गवस्यमहात्मनः ॥ स्नात्वाह्रदेषुरामस्यब्रह्मचारीशुभ
व्रतः ॥ ४० ॥ राममभ्यर्च्यराजेंद्रलभेद्बहुसुवर्णकं ॥ वंशमूलकमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ ४१ ॥ स्ववंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वावैवंशमूलके ॥ कायशोधनमासा
द्यतीर्थंभरतसत्तम ॥ ४२ ॥ शरीरशुद्धिःस्नातस्यतस्मिंस्तीर्थेनसंशयः ॥ शुद्धदेहश्चसंयातिशुभाँल्लोकाननुत्तमान् ॥ ४३ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंत्रैलोक्यविश्रु
तं ॥ लोकायत्रोद्धृताःपूर्वंविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ४४ ॥ लोकोद्धारंसमासाद्यतीर्थंत्रैलोक्यपूजितं ॥ स्नात्वातीर्थवरेराजन्लोकानुद्धरतेस्वकान् ॥ ४५ ॥ श्रीतीर्थं
चसमासाद्यस्नात्वानियतमानसः ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवान्विंदतेश्रियमुत्तमां ॥ ४६ ॥ कपिलातीर्थमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचपितॄ
न्स्वान्दैवतान्यपि ॥ ४७ ॥ कपिलानांसहस्रस्यफलंविंदतिमानवः ॥ सूर्यतीर्थंसमासाद्यस्नात्वानियतमानसः ॥ ४८ ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवानुपवासपरायणः ॥
अग्निष्टोममवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति ॥ ४९ ॥ गवांभवनमासाद्यतीर्थसेवीयथाक्रमं ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ५० ॥ शंखिनीतीर्थमासाद्य
तीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वालभतेरूपमुत्तमं ॥ ५१ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रद्वारपालमरंतुकं ॥ तच्चतीर्थंसरस्वत्यांयक्षेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ५२ ॥ तत्रस्नात्वा
नरोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मावर्तंनरोत्तमः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मावर्तेनरःस्नात्वाब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसुतीर्थकमनुत्तमं
॥ ५४ ॥ तत्रसन्निहितानित्यंपितरोदैवतैःसह ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ ५५ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपितृलोकंचगच्छति ॥ ततोंबुमत्यांधर्मज्ञसु
तीर्थकमनुत्तमं ॥ ५६ ॥ काशीश्वरस्यतीर्थेषुस्नात्वाभरतसत्तम ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ५७ ॥

ब्रह्मलोकेकमुक्तिस्थानेमहीयतेपूज्यते ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६॥ ७७॥ ७८ ॥ ७९॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

मातृतीर्थंचतत्रैवयत्रस्नातस्यभारत॥ प्रजाविवर्धतेराजन्ननन्तांश्रियमश्नुते॥ ५८॥ ततःसीतवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः॥ तीर्थंतत्रमहाराजमहद्न्यत्रदु
र्लभं॥ ५९॥ पुनातिगमनादेवदृष्टमेकंनराधिप॥ केशानभ्युक्ष्यवैतस्मिन्पूतोभवतिभारत॥ ६०॥ तीर्थंतत्रमहाराजश्वाविल्लोमापहंस्मृतं॥ यत्रविप्रानरव्या
घ्रविद्वांसस्तीर्थतत्पराः॥ ६१॥ प्रीतिंगच्छंतिपरमांस्नात्वाभरतसत्तम॥ श्वाविल्लोमापनयनेतीर्थेभरतसत्तम॥ ६२॥ प्राणायामैर्निर्हरंतिस्वलोमानिद्विजोत्त
माः॥ पूतात्मानश्चराजेंद्रप्रयांतिपरमांगतिं॥ ६३॥ दशाश्वमेधिकंचैवतस्मिंस्तीर्थेमहीपते॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रगच्छेतपरमांगतिं॥ ६४॥ ततोगच्छेतराजें
द्रमानुषंलोकविश्रुतं॥ यत्रकृष्णमृगाराजन्व्याधेनशरपीडिताः॥ ६५॥ विगाह्यतस्मिन्सरसिमानुषत्वमुपागताः॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वाब्रह्मचारीसमाहि
तः॥ ६६॥ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते॥ मानुषस्यतुपूर्वेणक्रोशमात्रेमहीपते॥ ६७॥ आपगानामविख्यातानदीसिद्धनिषेविता॥ श्यामाकंभोज
नेतत्रयःप्रयच्छतिमानवः॥ ६८॥ देवान्पितॄन्समुद्दिश्यतस्यधर्मफलंमहत्॥ एकस्मिन्भोजितेविप्रेकोटिर्भवतिभोजिता॥ ६९॥ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचपितॄ
न्वैदैवतानिच॥ उषित्वारजनीमेकामग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ७०॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणःस्थानमुत्तमं॥ब्रह्मोदुंबरमित्येवप्रकाशंभुविभारत॥ ७१॥ तत्रसप्तर्षि
कुंडेषुस्नातस्यनरपुंगव॥ केदारेचैवराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः॥ ७२॥ ब्रह्माणमधिगत्वाचशुचिःप्रयतमानसः॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते॥ ७३॥
कपिष्ठलस्यकेदारंसमासाद्यसुदुर्लभं॥ अंतर्धानमवाप्नोतितपसादग्धकिल्बिषः॥ ७४॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसरकंलोकविश्रुतं॥ कृष्णपक्षेचतुर्दश्यामभिगम्य
वृषध्वजं॥ ७५॥ लभेतसर्वकामान्हिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ तिस्रःकोट्यस्तुतीर्थानांसरकेकुरुनंदन॥ ७६॥ रुद्रकोट्यांतथाकूपेष्वदेषुचमहीपते॥ इलास्पदंचत
त्रैवतीर्थंभरतसत्तम॥ ७७॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचदैवतानिपितॄनथ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिवाजपेयंचविंदति॥ ७८॥ किंदानेचनरःस्नात्वाकिंजप्येचमहीपते॥
अप्रमेयमवाप्नोतिदानंजप्यंचभारत॥ ७९॥ कलश्यांवार्युपस्पृश्यश्रद्दधानोजितेंद्रियः॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥ ८०॥ सरकस्यतुपूर्वेणना
रदस्यमहात्मनः॥ तीर्थंकुरुकुलश्रेष्ठअंबाजन्मेतिविश्रुतं॥ ८१॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वाप्राणानुत्सृज्यभारत॥ नारदेनाभ्यनुज्ञातोलोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान्॥ ८२॥
शुक्लपक्षेदशम्यांचपुंडरीकंसमाविशेत्॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्पुंडरीकफलंलभेत्॥ ८३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

ततस्त्रिविष्टपंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ तत्रवैतरणीपुण्यानदीपापप्रणाशिनी ॥ ८४ ॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचशूलपाणिंवृषध्वजं ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छे
तपरमांगतिं ॥ ८५ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रफलकीवनमुत्तमं ॥ तत्रदेवाःसदाराजन्फलकीवनमाश्रिताः ॥ ८६ ॥ तपश्चरंतिविपुलंबहुवर्षसहस्रकं ॥ दृषद्वत्यांनरः
स्नात्वातर्पयित्वाचदेवताः ॥ ८७ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ तीर्थेचसर्वदेवानांस्नात्वाभरतसत्तम ॥ ८८ ॥ गोसहस्रस्यराजेंद्रफलंविंदतिमा
नवः ॥ पाणिखातेनरःस्नात्वातर्पयित्वाचदेवताः ॥ ८९ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ राजसूयमवाप्नोतिऋषिलोकंचविंदति ॥ ९० ॥ ततो
गच्छेतराजेंद्रमिश्रकंतीर्थमुत्तमं ॥ तत्रतीर्थानिराजेंद्रमिश्रितानिमहात्मना ॥ ९१ ॥ व्यासेननृपशार्दूलद्विजार्थमितिनःश्रुतं ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नातिमिश्रकेस्ना
तियोनरः ॥ ९२ ॥ ततोव्यासवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ मनोजवेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ९३ ॥ गत्वामधुवटींचैवदेव्यास्तीर्थेनरःशुचिः ॥ तत्र
स्नात्वार्चयित्वाचपितॄन्देवांश्चपूरुषः ॥ ९४ ॥ सदेव्यासमनुज्ञातोगोसहस्रफलंलभेत् ॥ कौशिक्याःसंगमेयस्तुदृषद्वत्याश्चभारत ॥ ९५ ॥ स्नातिवैनियताहारः
सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ततोव्यासस्थलीनामयत्रव्यासेनधीमता ॥ ९६ ॥ पुत्रशोकाभितप्तेनदेहत्यागेकृतामतिः ॥ ततोदेवैस्तुराजेंद्रपुनरुत्थापितस्तदा ॥ ९७ ॥
अभिगत्वास्थलींतस्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ किंदत्तंकूपमासाद्यतिलप्रस्थंप्रदायच ॥ ९८ ॥ गच्छेतपरमांसिद्धिमृणैर्मुक्तःकुरूद्वह ॥ वेदीतीर्थेनरःस्नात्वागोसह
स्रफलंलभेत् ॥ ९९ ॥ अहश्चसुदिनंचैवद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥ तयोःस्नात्वानरव्याघ्रसूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ १०० ॥ मृगधूमंततोगच्छेत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ तत्रा
भिषेकंकुर्वीतगंगायांनृपसत्तम ॥ १ ॥ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलंलभेत् ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ २ ॥ ततोवामनकंगच्छेत्रिषुलोके
षुविश्रुतं ॥ तत्रविष्णुपदेस्नात्वाअर्चयित्वाचवामनं ॥ ३ ॥ सर्वपापविशुद्धात्माविष्णुलोकंसगच्छति ॥ कुलंपुनेनरःस्नात्वापुनातिस्वकुलंततः ॥ ४ ॥ पवनस्यह्रदे
स्नात्वामरुतांतीर्थमुत्तमं ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविष्णुलोकेमहीयते ॥ ५ ॥ अमराणांह्रदेस्नात्वासमभ्यर्च्यामराधिपं ॥ अमराणांप्रभावेनस्वर्गलोकेमहीयते ॥
॥ ६ ॥ शालिहोत्रस्यतीर्थेचशालिसूर्येयथाविधि ॥ स्नात्वानरवरश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ७ ॥ श्रीकुंजंचसरस्वत्यास्तीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअ
ग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ८ ॥ ततोनैमिषकुंजंचसमासाद्यकुरूद्वह ॥ ऋषयःकिलराजेंद्रनैमिषेयास्तपस्विनः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हिमसन्निभंअतिश्वेतमिक्षुविकारंखंडशर्कराख्यम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तीर्थयात्रांपुरस्कृत्यकुरुक्षेत्रंगताःपुरा ॥ ततःकुंजःसरस्वत्याःकृतोभरतसत्तम ॥ १० ॥ ऋषीणामवकाशःस्याद्यथातुष्टिकरोमहान् ॥ तस्मिन्कुंजेनरःस्नात्वाअ ग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ११ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञकन्यातीर्थमनुत्तमं ॥ कन्यातीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ १२ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमं ॥ तत्र वर्णावरःस्नात्वाब्राह्मण्यंलभतेनरः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणश्चविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिं ॥ ततोगच्छेन्नरश्रेष्ठसोमतीर्थमनुत्तमं ॥ १४ ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्सो मलोकमवाप्नुयात् ॥ सप्तसारस्वतंतीर्थंततोगच्छेन्नराधिप ॥ १५ ॥ यत्रमंकणकःसिद्धोमहर्षिर्लोकविश्रुतः ॥ पुरामंकणकोराजन्कुशाग्रेणेतिनःश्रुतं ॥ १६ ॥ क्षतःकिलकरेराजंस्तस्यशाकरसोस्रवत् ॥ सवैशाकरसंदृष्ट्वाहर्षाविष्टःप्रनृत्तवान् ॥ १७ ॥ ततस्तस्मिन्प्रनृत्तेतुस्थावरंजंगमंचयत् ॥ प्रनृत्तमुभयंवीरतेजसात स्यमोहितं ॥ १८ ॥ ब्रह्मादिभिःसुरैराजन्ऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ विज्ञप्तोवैमहादेवऋषेरर्थेनराधिप ॥ १९ ॥ नायंनृत्येद्यथादेवतथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ तंप्रनृत्तंस मासाद्यहर्षाविष्टेनचेतसा ॥ सुराणांहितकामार्थमृषिंदेवोभ्यभाषत ॥ २० ॥ भोभोमहर्षेधर्मज्ञकिमर्थंनृत्यतेभवान् ॥ हर्षस्थानंकिमर्थंवातवाद्यमुनिपुंगव ॥ ॥ २१ ॥ ऋषिरुवाच तपस्विनोधर्मपथेस्थितस्यद्विजसत्तम ॥ किन्नपश्यसिमेब्रह्मन्कराच्छाकरसंस्रुतं ॥ २२ ॥ यंदृष्ट्वाहंप्रनृत्तोहंहर्षेणमहतान्वितः ॥ तं प्रहस्याब्रवीद्देवऋषिंरागेणमोहितं ॥ २३ ॥ अहंतुविस्मयंविप्रनगच्छामीतिपश्यमां ॥ एवमुक्त्वानरश्रेष्ठमहादेवेनधीमता ॥ २४ ॥ अंगुल्यग्रेणराजेंद्रस्वांगु ष्ठस्ताडितोनघ ॥ ततोभस्मक्षताद्राजन्निर्गतंहिमसन्निभं ॥ २५ ॥ तद्दृष्ट्वाव्रीडितोराजन्समुनिःपादयोर्गतः ॥ नान्यद्देवात्परंमेनेरुद्रात्परतरंमहत् ॥ २६ ॥ सुरा सुरस्यजगतोगतिस्त्वमसिशूलधृक् ॥ त्वयासर्वमिदंसृष्टंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ २७ ॥ त्वमेवसर्वान्ग्रससिपुनरेवयुगक्षये ॥ देवैरपिनशक्यस्त्वंपरिज्ञातुंकुतोम या ॥ २८ ॥ त्वयिसर्वेप्रदृश्यंतेसुराब्रह्मादयोनघ ॥ सर्वस्त्वमसिलोकानांकर्ताकारयिताचह ॥ २९ ॥ त्वत्प्रसादात्सुराःसर्वेमोदंतीहाकुतोभयाः ॥ एवंस्तुत्वामहा देवमृषिर्वचनमब्रवीत् ॥ ३० ॥ त्वत्प्रसादान्महादेवतपोमेनक्षरेतवै ॥ ततोदेवःप्रहृष्टात्माब्रह्मर्षिमिदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ तपस्तेवर्धतांविप्रमत्प्रसादात्सहस्रधा ॥ आश्रमेचेहवत्स्यामित्वयासहमहामुने ॥ ३२ ॥ सप्तसारस्वतेस्नात्वाअर्चयिष्यंतियेतुमां ॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदिहलोकेपरत्रच ॥ ३३ ॥ सारस्वतंचतेलोकंग मिष्यंतिनसंशयः ॥ एवमुक्त्वामहादेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥१४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पृथूदकेजप्यपरोयस्तनुंत्यजेत्तंश्वोमरणंपुनर्मरणंनतपेत् यद्वापूर्वैर्युरेवकृतजपंश्वोपिजीवितांतंमरणंनतपेत् एकरात्रेणै

ततस्त्वौशनसंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ ३५ ॥ कार्तिकेयश्चभगवांस्त्रिसंध्यंकिलभारत ॥ सान्निध्यमकरोन्नित्यंभा
र्गवप्रियकाम्यया ॥ ३६ ॥ कपालमोचनंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनं ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३७ ॥ अग्नितीर्थंततोगच्छेत्तत्रस्नात्वानरर्षभ ॥ अ
ग्निलोकमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ३८ ॥ विश्वामित्रस्यतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठब्राह्मण्यमधिगच्छति ॥ ३९ ॥ ब्रह्मयोनिंसमासाद्यशु
चिःप्रयतमानसः ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ १४० ॥ पुनात्यासप्तमंचैवकुलंनास्त्यत्रसंशयः ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतं ॥ ४१ ॥ पृथू
दकमितिख्यातंकार्तिकेयस्यवैनृप ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ ४२ ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतोवापिस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानु
षबुद्धिना ॥ ४३ ॥ तत्सर्वंनश्यतेतत्रस्नातमात्रस्यभारत ॥ अश्वमेधफलंचास्यस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ४४ ॥ पुण्यमाहुःकुरुक्षेत्रंकुरुक्षेत्रात्सरस्वती ॥ सरस्वत्या
श्चतीर्थानितीर्थेभ्यश्चपृथूदकं ॥ ४५ ॥ उत्तमंसर्वतीर्थानांयस्त्यजेदात्मनस्तनुं ॥ पृथूदकेजप्यपरोनैवश्वोमरणंतपेत् ॥ ४६ ॥ गीतंसनत्कुमारेणव्यासेनचमहा
त्मना ॥ एवंसनियतंराजन्नभिगच्छेत्पृथूदकं ॥ ४७ ॥ पृथूदकात्तीर्थतमंनान्यत्तीर्थंकुरूद्वह ॥ तन्मेध्यंतत्पवित्रंचपावनंचनसंशयः ॥ ४८ ॥ तत्रस्नात्वादिवंयांतिये
पिपापकृतोनराः ॥ पृथूदकेनरश्रेष्ठएवमाहुर्मनीषिणः ॥ ४९ ॥ मधुस्रवंचतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत् ॥ १५० ॥ ततोगच्छे
तराजेंद्रतीर्थंमेध्यंयथाक्रमं ॥ सरस्वत्यारुणायाश्चसंगमंलोकविश्रुतं ॥ ५१ ॥ त्रिरात्रोपोषितःस्नात्वामुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदति
मानवः ॥ ५२ ॥ आसप्तमंकुलंचैवपुनातिभरतर्षभ ॥ अर्धकीलंचतत्रैवतीर्थंकुरुकुलोद्वह ॥ ५३ ॥ विप्राणामनुकंपार्थंदर्भिणानिर्मितंपुरा ॥ व्रतोपनयनाभ्यां
चाप्युपवासेनवाप्युत ॥ ५४ ॥ क्रियामंत्रैश्चसंयुक्तोब्राह्मणःस्यान्नसंशयः ॥ क्रियामंत्रविहीनोपितत्रस्नात्वानरर्षभ ॥ चीर्णव्रतोभवेद्विद्वान्दृष्टमेतत्पुरातनैः ॥
॥ ५५ ॥ समुद्राश्चापिचत्वारःसमानीताश्चदर्भिणा ॥ तेषुस्नातोनरश्रेष्ठनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ५६ ॥ फलानिगोसहस्राणांचतुर्णांविंदतेचसः ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञ
तीर्थंशतसहस्रकं ॥ ५७ ॥ साहस्रकंचतत्रैवद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥ उभयोर्हिनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ५८ ॥

वसर्वपापविमोक्षोभवतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

दानंवाप्युपवासोवासहस्रगुणितंभवेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्ररेणुकातीर्थमुत्तमं ॥ ५९ ॥ तीर्थाभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माअग्निष्टोमफ
लंलभेत् ॥ १६० ॥ विमोचनमुपस्पृश्य.जतमन्युर्जितेंद्रियः ॥ प्रतिग्रहकृतैर्दोषैःसर्वैःसपरिमुच्यते ॥ ६१ ॥ ततःपंचवटींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ पुण्येनमह
तायुक्तःसतांलोकेमहीयते ॥ ६२ ॥ यत्रयोगेश्वरःस्थाणुःस्वयमेववृषध्वजः ॥ तमर्चयित्वादेवेशंगमनादेवसिद्ध्यति ॥ ६३ ॥ तैजसंवारुणंतीर्थंदीप्यमानंस्वते
जसा ॥ यत्रब्रह्मादिभिर्देवैर्ऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ ६४ ॥ सैनापत्येनदेवानामभिषिक्तोगुहस्तदा ॥ तैजसस्यतुपूर्वेणकुरुतीर्थंकुरूद्वह ॥ ६५ ॥ कुरुतीर्थेनरःस्ना
त्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ ६६ ॥ स्वर्गद्वारंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति ॥
॥ ६७ ॥ ततोगच्छेदनरकंतीर्थसेवीनराधिप ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ तत्रब्रह्मास्वयंनित्यंदेवैःसहमहीपते ॥ अन्वास्तेपुरुषव्याघ्रना
रायणपुरोगमैः ॥ ६९ ॥ सान्निध्यंतत्रराजेंद्ररुद्रपत्न्याःकुरूद्वह ॥ अभिगम्यचतांदेवींनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ १७० ॥ तत्रैवचमहाराजविश्वेश्वरमुमापतिं ॥ अभि
गम्यमहादेवंमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ ७१ ॥ नारायणंचाभिगम्यपद्मनाभमरिंदम ॥ राजमानोमहाराजविष्णुलोकंचगच्छति ॥ ७२ ॥ तीर्थेषुसर्वदेवानांस्नातः
सपुरुषर्षभ ॥ सर्वदुःखैःपरित्यक्तोद्योततेशशिवन्नरः ॥ ७३ ॥ ततःस्वस्तिपुरंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ७४ ॥ पावनं
तीर्थमासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिभारत ॥ ७५ ॥ गंगाह्रदश्चतत्रैवकूपश्चभरतर्षभ ॥ तिस्रःकोट्यस्तुतीर्थानांतस्मिन्कूपेमहीप
ते ॥ ७६ ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकंप्रपद्यते ॥ आपगानांनरःस्नात्वाअर्चयित्वामहेश्वरं ॥ ७७ ॥ गाणपत्यमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततःस्थाणुवटं
गच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ ७८ ॥ तत्रस्नात्वास्थितोरात्रिंरुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ बदरीपाचनंगच्छेद्वसिष्ठस्याश्रमंगतः ॥ ७९ ॥ बदरींभक्षयेत्तत्रत्रिरात्रोपोषि
तोनरः ॥ सम्यग्द्वादशवर्षाणिबदरींभक्षयेत्तुयः ॥ १८० ॥ त्रिरात्रोपोषितस्तेनभवेत्तुल्योनराधिप ॥ रुद्रमार्गंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप ॥ ८१ ॥ अहोरात्रोप
वासेनशक्रलोकेमहीयते ॥ एकरात्रंसमासाद्यएकरात्रोषितोनरः ॥ ८२ ॥ नियतःसत्यवादीचब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतं ॥
॥ ८३ ॥ आदित्यस्याश्रमोयत्रतेजोराशेर्महात्मनः ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वापूजयित्वाविभावसुं ॥ ८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रे अस्यैवनामांतरंसन्निहतीति ॥ ९२ ॥ तन्निर्वक्तिपृथिव्यामित्यादिना अत्रउपक्रमोपसंहारयोःकुरुक्षेत्रमात्रपरत्वात्तदेवअंगि तीर्थांतराणितुफलवत्संनिधावफलंतदंगमितिन्यायेनतत्प्राप्तौअंगभूतानि तेषामपिपृथक्फलश्रवणंतुगुणफलन्यायेनज्ञेयं यथायोगांगानामपियमनियमादीनांअहिंसाप्रतिष्ठादीनांतत्संनिधौवैरत्यागइत्यादि

आदित्यलोकंव्रजतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ सोमतीर्थेनरःस्नात्वातीर्थसेवीनराधिप ॥ ८५ ॥ सोमलोकमवाप्नोतिनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञदधीच स्यमहात्मनः ॥ ८६ ॥ तीर्थंपुण्यतमंराजन्पावनंलोकविश्रुतं ॥ यत्रसारस्वतोयातःसोंगिरास्तपसोनिधिः ॥ ८७ ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वावाजिमेधफलंलभे त् ॥ सारस्वतींगतिंचैवलभतेनात्रसंशयः ॥ ८८ ॥ ततःकन्याश्रमंगच्छेन्नियतोब्रह्मचर्यवान् ॥ त्रिरात्रोपोषितोराजन्नियतोनियताशनः ॥ ८९ ॥ लभेत्कन्या शतंदिव्यंस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंसन्निहतीमपि ॥ ९० ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ मासिमासिसमायांतिपुण्येनमहतान्वि ताः ॥ ९१ ॥ सन्निहत्यामुपस्पृश्यराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ अश्वमेधशतंतेनतत्रेष्टंशाश्वतंभवेत् ॥ ९२ ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानिअंतरिक्षचराणिच ॥ नद्योन्नदास्तडा गाश्चसर्वप्रस्रवणानिच ॥ ९३ ॥ उदपानानिवाप्यश्चतीर्थान्यायतनानिच ॥ निःसंशयममावास्यांसमेष्यंतिनराधिप ॥ ९४ ॥ मासिमासिनरव्याघ्रसन्निह त्यांनसंशयः ॥ तीर्थसन्निहनादेवसन्निहत्येतिविश्रुता ॥ ९५ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचस्वर्गलोकेमहीयते ॥ अमावास्यांतुतत्रैवराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ ९६ ॥ यःश्रा द्धंकुरुतेमर्त्यस्तस्यपुण्यफलंशृणु ॥ अश्वमेधसहस्रस्यसम्यगिष्टस्ययत्फलं ॥ ९७ ॥ स्नातएवसमाप्नोतिकृत्वाश्राद्धंचमानवः ॥ यत्किंचिद्दुष्कृतंकर्मस्त्रियावापुरु षेणवा ॥ ९८ ॥ स्नातमात्रस्यतत्सर्वंनश्यतेनात्रसंशयः ॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ ९९ ॥ अभिवाद्यततोयक्षंद्वारपालंमचक्रुकं ॥ कोटितीर्थमुपस्पृ श्यलभेद्बहुसुवर्णकं ॥ २०० ॥ गंगाह्रदश्चतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नायीतधर्मज्ञब्रह्मचारीसमाहितः ॥ १ ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ पृथि व्यांनैमिषंतीर्थमंतरिक्षेचपुष्करं ॥ २०२ ॥

नापृथक्फलंस्मर्यतेतद्वदितिभावः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ पृथिव्यामिति नैमिषंनैमिषारण्येकृतंपुण्यंपृथिव्यामेवसंततिसंपत्तिसार्वभौमादिपदप्राप्तिहे तुरित्यर्थः अंतरिक्षेसूर्यचंद्रादिमार्गेनक्षत्रादिचक्रेपुष्करंप्रापयतीत्यर्थः ॥ २०२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रयाणांइंद्रादिलोकेनसहत्रयाणामुपरिब्रह्मलोके कुरुक्षेत्रसेवीक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीत्यर्थः नयंतिपरमांगतिमितिमुक्तिफलदर्शकवाक्यशेषात् अत्रकुरुक्षेत्रपदेनकाश्येव काशीश्वरस्यतीर्थेषुस्नात्वाभरतसत्त
म सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमहीयतइत्यनेनसमानार्थत्वात् तथाचपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्त्वात् पृथिव्यांनैमिषंपुण्यमंतरिक्षेचपुष्करमित्यतःपरंयेवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपेइत्ययंग्रंथोद्रष्टव्यः अ
न्यथातृतीयलोकस्यानुक्तेस्त्रयाणामित्यसंगतंस्यात् त्रिविष्टपेइत्यध्याहारेणवावाक्यपूरणंस्यात् तच्चायुक्तंश्रौतार्थसंभवे दर्शिताचाविमुक्तेपिकुरुक्षेत्रपदस्यश्रौतीरूढिरविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिजाबालोपनिष
॥८९॥ दि नचोपक्रमोपसंहारैकरूप्येणप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्यप्राकरणिकत्वेनतीर्थांतरवद्वाराणस्यास्तत्प्रकरणपठितत्वात्तदंगत्वंस्यादितिवाच्यं प्रकरणाल्लिंगस्यबलीयस्त्वात् तथाहि तेवसंतित्रिविष्टपेस्वर्गेलोकेमहीयतइ ३
त्यादिवाक्यशेषात्स्वर्गप्राप्तिरेवकुरुक्षेत्रफलमवगम्यते नचात्रत्यंत्रिविष्टपादिपदंब्रह्मलोकपरंकर्त्तुंशक्यं ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रमितिवाक्यशेषविरोधात् तत्रचवेदीशब्देनतस्यकर्मभूमित्वावगमात् तेषांकुरुक्षेत्रंवेदि
रासीदितितैत्तिरीयकब्राह्मणात् तेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासेतिशतपथश्रुतेश्च नचकर्मभूमेर्विद्याफलप्रदत्वंयुज्यते कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइतितयोःफलभेदश्रवणात् पितृलोकःस्वर्गलोकःदेवलोको
ब्रह्मलोकःवाराणस्यास्तुज्ञानभूमित्वंसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं एतदेवात्र पांसवोपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिमितिप्रदर्श्यदक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीं येवसंतिकुरुक्षे

त्रयाणामपिलोकानांकुरुक्षेत्रंविशिष्यते ॥ पांसवोपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः ॥ ३ ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिं ॥
दक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीं ॥ ४ ॥ येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिष्टपे ॥ कुरुक्षेत्रंगमिष्यामिकुरुक्षेत्रेवसाम्यहं ॥ ५ ॥ अप्ये
कांवाचमुत्सृज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रंपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितं ॥ ६ ॥ तस्मिन्वसंतियेमर्त्यानतेशोच्याःकथंचन ॥ ७ ॥

त्रेतेवसंतित्रिविष्टपेइत्यनंतरश्लोकेनप्रसिद्धकुरुक्षेत्रफलंप्रदर्श्यते नचैतदेवपूर्वश्लोकेनस्तूयतइतिवाच्यं श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धिबलात्तस्यभूतार्थवादत्वेसंभवत्यभूतार्थवादत्वोपगमस्यायोगात् वाल्मीकीयेमोक्षो
पायेषु छायासूचीतापसूचीमुख्यसूचीतिचत्रिकं त्रिकोणंतपसापूतंवाराणस्याःसमंकृतं गतास्तेनत्रिकोणेनयेकेचिदिहजंतवः वायवःपांसवोवापितेपिमुक्तिंपरांगताइतिभंग्यंतरेणपूर्वश्लोकार्थस्यप्रत्यभिज्ञा
नात् तथाचयद्यपिकाश्याःकुरुक्षेत्रांगत्वंप्रकरणात्प्रसक्तं तथापियोग्यतयाफलतारतम्यलिंगान्नतत्संभवति सांनिध्यात्तुपरस्पराकांक्षादिकमुत्थाप्यतीर्थांतरशेषीभूतस्यापिकुरुक्षेत्रस्यकाशीशेषत्वंज्ञेयं तथा
चवाक्यात्दुर्बलोपिसंनिधिरानर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलमितिन्यायेनबलवत्तयास्वर्गलोकेमहीयतइतिवाक्यावगतमपिकुरुक्षेत्रफलंतिरोधायप्रतितिष्ठंतिहवैयएताराज्ञीरुपयंतीत्यादौरात्रिसत्रस्यप्रति
ष्ठाशेषितामिवपांसवोपिकुरुक्षेत्रइत्यर्थवादेनमुक्तिफलशेषितांअविमुक्तसंज्ञस्यकुरुक्षेत्रस्यव्यवस्थापयन्सहैकवाक्यतांगत्वाप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्याविमुक्तशेषतांगमयति तथाचायंपांसवोपीत्यादिश्लोकद्वया ॥८९॥
र्थः येपरमगतिप्रदांकाशींगंतुमिच्छंतितेकुरुक्षेत्रेवसेयुरिति तेवसंतित्रिविष्टपेइतितुयोगांगफलवद्गुणफलमितिप्रागुक्तंनविस्मर्त्तव्यं तत्सिद्धंसर्वेषांतीर्थानांकुरुक्षेत्रप्रापकत्वंकुरुक्षेत्रस्यतुकाशीप्रापकत्वमिति
॥ २०३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०८ ॥इत्यारण्य०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥ ७॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ शम्यामुद्गराकृतिर्यज्ञोपकरणविशेषःसबलवताक्षिप्तोयावद्दूरंपतेत्तावान्देशःशम्यानिपातः

तरंतुकारंतुकयोर्यदंतरंरामह्रदानांचमचक्रुकस्यच ॥ एतत्कुरुक्षेत्रसमंतपंचकंपितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते ॥ २०८ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणितीर्थ
यात्राप० पुलस्त्यतीर्थयात्रायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३॥ ॥७॥ पुलस्त्यउवाच ततोगच्छेन्महाराजधर्मतीर्थमनुत्तमं ॥ यत्रधर्मोमहाभागस्त
प्तवानुत्तमंतपः ॥ १ ॥ तेनतीर्थंकृतंपुण्यंस्वेननाम्नाचविश्रुतं ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्धर्मशीलःसमाहितः ॥ २ ॥ आसप्तमंकुलंचैवपुनीतेनात्रसंशयः ॥ ततोग
च्छेतराजेंद्रज्ञानपावनमुत्तमं ॥ ३ ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिमुनिलोकंचगच्छति ॥ सौगंधिकवनंराजंस्ततोगच्छेतमानवः ॥ ४ ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चत
पोधनाः ॥ सिद्धचारणगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः ॥ ५॥ तद्वनंप्रविशन्नेवसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ततश्चापिसरिच्छ्रेष्ठानदीनामुत्तमानदी॥६॥ प्लक्षादेवीस्मृतारा
जन्पुण्यादेवीसरस्वती ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतवल्मीकान्निःसृतेजले ॥ ७॥ अर्चयित्वापितॄन्देवानश्वमेधफलंलभेत् ॥ ईशानाध्युषितंनामतत्रतीर्थंसुदुर्लभं ॥८॥
षट्सुशम्यानिपातेषुवल्मीकादितिनिश्चयः ॥ कपिलानांसहस्रंचवाजिमेधंचविंदति ॥ ९ ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रदृष्टमेतत्पुरातने ॥ सुगंधांशतकुंभांचपंचयक्षां
चभारत ॥ १० ॥ अभिगम्यनरश्रेष्ठस्वर्गलोकेमहीयते ॥ त्रिशूलखातंतत्रैवतीर्थमासाद्यभारत ॥ ११ ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ गाणपत्यंचलभ
तेदेहंत्यक्त्वानसंशयः ॥ १२ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रदेव्याःस्थानंसुदुर्लभं ॥ शाकंभरीतिविख्यातात्रिषुलोकेषुविश्रुता ॥ १३ ॥ दिव्यंवर्षसहस्रंहिशाकेनकिलसु
व्रता ॥ आहारंसाकृतवतीमासिमासिनराधिप ॥ १४ ॥ ऋषयोभ्यागतास्तत्रदेव्याभक्त्यातपोधनाः ॥ आतिथ्यंचकृतंतेषांशाकेनकिलभारत ॥ १५॥ ततःशा
कंभरीत्येवनामतस्याःप्रतिष्ठितं ॥ शाकंभरींसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ १६ ॥ त्रिरात्रमुषितःशाकंभक्षयित्वानरःशुचिः ॥ शाकाहारस्ययत्किंचित्वर्षै
र्द्वादशभिःकृतं ॥ १७॥ तत्फलंतस्यभवतिदेव्याश्छंदेनभारत ॥ ततोगच्छेत्सुवर्णाख्यंत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ १८ ॥ तत्रविष्णुःप्रसादार्थंरुद्रमाराधयत्पुरा ॥ वरां
श्चसुबहून्लेभेदैवतेषुसुदुर्लभान् ॥ १९ ॥ उक्तश्चत्रिपुरघ्नेनपरितुष्टेनभारत ॥ अपिचत्वंप्रियतरोलोकेकृष्णभविष्यसि ॥ २० ॥ त्वन्मुखंचजगत्सर्वंभविष्यतिन
संशयः ॥ तत्राभिगम्यराजेंद्रपूजयित्वावृषध्वजं ॥ २१ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगाणपत्यंचविंदति ॥ धूमावतींततोगच्छेत्त्रिरात्रोपोषितोनरः ॥२२॥

तेषुषट्सु संपेतिपाठेसंपतत्यनयेतियष्टिःसंपा ॥ ९॥ पुरातनेभविष्यपुराणादौ ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ छंदेनइच्छया ॥ १८ ॥१९ ॥ २० ॥ त्वन्मुखंत्वत्प्रधानं ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

मनसाप्रार्थितान्कामान्लभतेनात्रसंशयः॥ देव्यास्तुदक्षिणार्धेनरथावर्तोनराधिप॥ २३ ॥ तत्रारोहेतधर्मज्ञश्रद्दधानोजितेंद्रियः॥ महादेवप्रसादाद्धिगच्छेत
परामांगतिं॥ २४ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगच्छेतभरतर्षभ ॥ धारांनाममहाप्राज्ञःसर्वपापप्रमोचनीं ॥ २५ ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनराधिप ॥ ततोग
च्छेतधर्मज्ञनमस्कृत्यमहागिरिं॥ २६ ॥ स्वर्गद्वारेणयत्तुल्यंगंगाद्वारंनसंशयः॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतकोटितीर्थेसमाहितः ॥ २७ ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिकुलंचैवस
मुद्धरेत्॥ उष्यैकांरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत्॥ २८ ॥ सप्तगंगेत्रिगंगेचशक्रावर्तेचतर्पयन्॥ देवान्पितृंश्चविधिवत्पुण्येलोकेमहीयते ॥ २९ ॥ ततःकनखले
स्नात्वात्रिरात्रोपोषितोनरः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ३० ॥ कपिलावटंततोगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप॥ उपोष्यरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत्
॥३१॥ नागराजस्यराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठसर्वलोकेषुविश्रुतं॥३२॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतनागतीर्थेनराधिप ॥ कपिलानांसहस्रस्यफलंविंद
तिमानवः॥३३॥ ततोललितकंगच्छेत्शांतनोस्तीर्थमुत्तमं ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ ३४ ॥ गंगायमुनयोर्मध्येस्नातियःसंगमेनरः॥ दशा
श्वमेधानाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत्॥३५॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसुगंधंलोकविश्रुतं॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकेमहीयते॥ ३६ ॥ रुद्रावर्तंततोगच्छेत्तीर्थसेवीन
राधिप ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकेचगच्छति॥३७॥ गंगायाश्चनरश्रेष्ठसरस्वत्याश्चसंगमे॥ स्नात्वाश्वमेधंप्राप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥३८॥ भद्रकर्णेश्व
रंगत्वादेवमर्च्यंयथाविधि॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिनाकपृष्ठेचपूज्यते ॥३९॥ ततःकुब्जाम्रकेगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ गोसहस्रमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥
॥४०॥ अरुंधतीवटंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप॥ सामुद्रकमुपस्पृश्यब्रह्मचारीसमाहितः॥४१॥ अश्वमेधमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्
कुलंचैवसमुद्धरेत्॥४२॥ ब्रह्मावर्तंततोगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ॥४३॥ यमुनाप्रभवंगत्वासमुपस्पृश्ययामुनं॥ अ
श्वमेधफलंलब्ध्वास्वर्गलोकेमहीयते॥ ४४ ॥ दर्वीसंक्रमणंप्राप्यतीर्थंत्रैलोक्यपूजितं॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ४५ ॥ सिंधोश्चप्रभवंगत्वा
सिद्धगंधर्वसेवितं॥ तत्रोष्यरजनीःपंचविंदेद्बहुसुवर्णकं॥४६॥ अथवेदींसमासाद्यनरःपरमदुर्गमां ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ ४७॥ ऋषि
कुल्यांसमासाद्यवासिष्ठंचैवभारत॥ वासिष्ठींसमतिक्रम्यसर्वेवर्णाद्विजातयः॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ औशनसींगतिंशुक्रत्वं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

ऋषिकुल्यांसमासाद्यनरःस्नात्वाविकल्मषः ॥ देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाऋषिलोकंप्रपद्यते ॥ ४९ ॥ यदितत्रवसेन्मासंशाकाहारोनराधिप ॥ भृगुतुंगंसमासाद्यवा
जिमेधफलंलभेत् ॥ ५० ॥ गत्वावीरप्रमोक्षंचसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ कृत्तिकामघयोश्चैवतीर्थमासाद्यभारत ॥ ५१ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलमाप्नोतिमानवः ॥
तत्रसंध्यांसमासाद्यविद्यातीर्थमनुत्तमं ॥ ५२ ॥ उपस्पृश्यचवैविद्यांयत्रतत्रोपपद्यते ॥ महाश्रमेवसेद्रात्रिंसर्वपापप्रमोचने ॥ ५३ ॥ एककालंनिराहारोलोका
नावसतेशुभान् ॥ षष्ठकालोपवासेनमासमुष्यमहालये ॥ ५४ ॥ सर्वपापविशुद्धात्माविंदेद्बहुसुवर्णकं ॥ दशापरान्दशपूर्वान्नरानुद्धरतेकुलं ॥ ५५ ॥ अथवेत
सिकांगत्वापितामहनिषेवितां ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगच्छेदौशनसींगतिं ॥ ५६ ॥ अथसुंदरिकातीर्थंप्राप्यसिद्धनिषेवितं ॥ रूपस्यभागीभवतिदृष्टमेतत्पुरातनैः ॥
॥ ५७ ॥ ततोवैब्राह्मणींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ ५८ ॥ ततस्तुनैमिषंगच्छेत्पुण्यंसिद्धनिषेवितं ॥ तत्रनित्यंनिवसति
ब्रह्मादेवगणैःसह ॥ ५९ ॥ नैमिषंमृगयानस्यपापस्यार्धंप्रणश्यति ॥ प्रविष्टमात्रस्तुनरःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ६० ॥ तत्रमासंवसेद्धीरोनैमिषेतीर्थतत्परः ॥ पृथि
व्यांयानितीर्थानितानितीर्थानिनैमिषे ॥ ६१ ॥ कृताभिषेकस्तत्रैवनियतोनियताशनः ॥ गवांमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिभारत ॥ ६२ ॥ पुनात्यासप्तमंचैवकुलं
भरतसत्तम ॥ यस्त्यजेन्नैमिषेप्राणानुपवासपरायणः ॥ ६३ ॥ समोदेत्सर्वलोकेषुएवमाहुर्मनीषिणः ॥ नित्यंमेध्यंचपुण्यंचनैमिषंनृपसत्तम ॥ ६४ ॥ गंगोद्भेदं
समासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ वाजपेयमवाप्नोतिब्रह्मभूतोभवेत्सदा ॥ ६५ ॥ सरस्वतींसमासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ सारस्वतेषुलोकेषुमोदतेनात्रसंशयः ॥
॥ ६६ ॥ ततश्चबाहुदांगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ६७ ॥ देवसत्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिकौरव ॥ ततःक्षीरवतींगच्छेत्पु
ण्यांपुण्यतरैर्वृतां ॥ ६८ ॥ पितृदेवार्चनपरोवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ विमलाशोकमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ ६९ ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ॥
गोप्रतारंततोगच्छेत्सरय्वास्तीर्थमुत्तमं ॥ ७० ॥ यत्ररामोगतःस्वर्गंसभृत्यबलवाहनः ॥ देहंत्यक्त्वामहाराजतस्यतीर्थस्यतेजसा ॥ ७१ ॥ रामस्यचप्रसादेनव्यव
सायाच्चभारत ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वागोप्रतारेनराधिप ॥ ७२ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते ॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वागोमत्यांकुरुनंदन ॥ ७३ ॥ अश्व
मेधमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः ॥ शतसाहस्रकंतीर्थंतत्रैवभरतर्षभ ॥ ७४ ॥

॥ ७१ ॥ व्यवसायात्निश्चयात् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्रोपस्पर्शनंकृत्वानियतोनियताशनः ॥ गोसहस्रफलंपुण्यंप्राप्नोतिभरतर्षभ ॥ ७५ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रभर्तृस्थानमनुत्तमं ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नो
॥९१॥ तिमानवः ॥ ७६ ॥ कोटितीर्थेनरःस्नात्वाअर्चयित्वागुहंनृप ॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्तेजस्वीचभवेन्नरः ॥ ७७ ॥ ततोवाराणसींगत्वाअर्चयित्वावृषध्वजं ॥ कपि २
लाह्रदेनरःस्नात्वाराजसूयमवाप्नुयात् ॥ ७८ ॥ अविमुक्तंसमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ दर्शनाद्देवदेवस्यमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ ७९ ॥ प्राणानुत्सृज्यतत्रैवमोक्षंप्रा
प्नोतिमानवः ॥ मार्कंडेयस्यराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभं ॥ ८० ॥ गोमतीगंगयोश्चैवसंगमेलोकविश्रुते ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ८१ ॥ ततोग
यांसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ८२ ॥ तत्राक्षयवटोनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ तत्रदत्तंपितृभ्यस्तुभवत्यक्षयमुच्य
ते ॥ ८३ ॥ महानद्यामुपस्पृश्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अक्षयान्प्राप्नुयाल्लोकान्कुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ८४ ॥ ततोब्रह्मसरोगत्वाधर्मारण्योपशोभितं ॥ ब्रह्मलोकमवा
प्नोतिप्रभातामेवशर्वरीं ॥ ८५ ॥ ब्रह्मणातत्रसरसियूपश्रेष्ठःसमुच्छ्रितः ॥ यूपंप्रदक्षिणीकृत्वावाजपेयफलंलभेत् ॥ ८६ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रधेनुकंलोकविश्रु
तं ॥ एकरात्रोषितोराजन्प्रयच्छेत्तिलधेनुकां ॥ ८७ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मासोमलोकंव्रजेद्ध्रुवं ॥ तत्रचिह्नंमहद्राजन्नद्यापिसुमहद्भृशं ॥ ८८ ॥ कपिलायाःसव
त्सायाश्चरंत्याःपर्वतेकृतं ॥ सवत्सायाःपदानिस्मदृश्यंतेऽद्यापिभारत ॥ ८९ ॥ तेषूपस्पृश्यराजेंद्रपदेषुनृपसत्तम ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मतत्प्रणश्यतिभारत ॥ ९० ॥
ततोगृध्रवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्यधीमतः ॥ स्नायीतभस्मनातत्रअभिगम्यवृषध्वजं ॥ ९१ ॥ ब्राह्मणेनभवेच्चीर्णंव्रतंद्वादशवार्षिकं ॥ इतरेषांतुवर्णानांसर्वपापंप्रण
श्यति ॥ ९२ ॥ उद्यंतंचततोगच्छेत्पर्वतंगीतनादितं ॥ सावित्र्यास्तुपदंतत्रदृश्यतेभरतर्षभ ॥ ९३ ॥ तत्रसंध्यामुपासीतब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ तेनह्युपास्ताभवति
संध्याद्वादशवार्षिकी ॥ ९४ ॥ योनिद्वारंचतत्रैवविश्रुतंभरतर्षभ ॥ तत्राभिगम्यमुच्येतपुरुषोयोनिसंकटात् ॥ ९५ ॥ कृष्णशुक्लावुभौपक्षौगयायांयोवसेन्नरः ॥
पुनात्यासप्तमंराजन्कुलंनास्त्यत्रसंशयः ॥ ९६ ॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत् ॥ ९७ ॥ ततःफल्गुंव्रजेद्राज ॥९१॥
न्तीर्थसेवीनराधिप ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसिद्धिंचमहतींव्रजेत् ॥ ९८ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रधर्मप्रस्थंसमाहितः ॥ तत्रधर्मोमहाराजनित्यमास्तेयुधिष्ठिर ॥
॥ ९९ ॥ तत्रकूपोदकंकृत्वातेनस्नातःशुचिस्तथा ॥ पितॄन्देवांस्तुसंतर्प्यमुक्तपापोदिवंव्रजेत् ॥ १०० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नित्यकंनैवेद्यंनैत्यकंचतदेव ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

मतंगस्याश्रमस्तत्रमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ तंप्रविश्याश्रमंश्रीमच्छ्रमशोकविनाशनं ॥ १०१ ॥ गवामयनयज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ धर्मंतत्राभिसंस्पृश्यवा
जिमेधमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मस्थानमनुत्तमं ॥ तत्राभिगम्यराजेंद्रब्रह्माणंपुरुषर्षभ ॥ ३ ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ ततोरा
जगृहंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ ४ ॥ उपस्पृश्यततस्तत्रकक्षीवानिवमोदते ॥ यक्षिण्यानैत्यकंतत्रप्राश्नीतपुरुषःशुचिः ॥ ५ ॥ यक्षिण्यास्तुप्रसादेनमुच्यते
ब्रह्महत्यया ॥ मणिनागंततोगत्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ६ ॥ तैर्थिकंभुंजतेयस्तुमणिनागस्यभारत ॥ दष्टस्याशीविषेणापिनतस्यक्रमतेविषं ॥ ७ ॥ तत्रोष्यरज
नीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतब्रह्मर्षेर्गौतमस्यवनंप्रियं ॥ ८ ॥ अहल्यायाह्रदेस्नात्वाव्रजेतपरमांगतिं ॥ अभिगत्वाश्रमंराजन्विंदतेश्रियमात्मनः
॥ ९ ॥ तत्रोदपानंधर्मज्ञत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुवाजिमेधमवाप्नुयात् ॥ १० ॥ जनकस्यतुराजर्षेःकूपस्त्रिदशपूजितः ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुवि
ष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ ततोविनशनंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनं ॥ वाजपेयमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ॥ १२ ॥ गंडकींतुसमासाद्यसर्वतीर्थजलोद्भवां ॥
वाजपेयमवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति ॥ १३ ॥ ततोविशल्यामासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुतां ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ १४ ॥ ततोधिवंगं
धर्मज्ञसमाविश्यततोवनं ॥ गुह्यकेषुमहाराजमोदतेनात्रसंशयः ॥ १५ ॥ कंपनांतुसमासाद्यनदींसिद्धनिषेवितां ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति
॥ १६ ॥ अथमाहेश्वरींधारांसमासाद्यधराधिप ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ १७ ॥ दिवौकसांपुष्करिणींसमासाद्यनराधिप ॥ नदुर्गतिमवाप्नो
तिवाजिमेधंचविंदति ॥ १८ ॥ अथसोमपदंगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ माहेश्वरपदेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥ १९ ॥ तत्रकोटीतुतीर्थानांविश्रुताभरत
र्षभ ॥ कूर्मरूपेणराजेंद्रह्यसुरेणदुरात्मना ॥ २० ॥ क्रियमाणाह्रताराजन्विष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीततीर्थकोट्यांयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ पुंडरीकमवा
प्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रस्थानंनारायणस्यच ॥ २२ ॥ सदासन्निहितोयत्रविष्णुर्वसतिभारत ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः
॥ २३ ॥ आदित्यावसवोरुद्राजनार्दनमुपासते ॥ शालग्रामइतिख्यातोविष्णुरद्भुतकर्मकः ॥ २४ ॥ अभिगम्यत्रिलोकेशंवरदंविष्णुमव्ययं ॥ अश्वमेधमवा
प्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति ॥ २५ ॥ तत्रोदपानंधर्मज्ञसर्वपापप्रमोचनं ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारःकूपेसंनिहिताःसदा ॥ २६ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंरुद्रमव्ययं ॥ २७ ॥ विराजतियथासोमोमेघैर्मुक्तोनराधिप ॥ जातिस्मरमुपस्पृश्यशुचिःप्र
यतमानसः ॥ २८ ॥ जातिस्मरत्वमाप्नोतिस्नात्वातत्रनसंशयः ॥ माहेश्वरपुरंगत्वाअर्चयित्वावृषध्वजं ॥ २९ ॥ ईप्सिताँल्लभतेकामानुपवासान्नसंशयः ॥ त
तस्तुवामनंगत्वासर्वपापप्रमोचनं ॥ ३० ॥ अभिगम्यहरिंदेवंनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ कुशिकस्याश्रमंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनं ॥ ३१ ॥ कौशिकींतत्रगच्छेतम
हापापप्रणाशिनीं ॥ राजसूयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ३२ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रचंपकारण्यमुत्तमं ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ३३ ॥
अथजेष्ठिलमासाद्यतीर्थंपरमदुर्लभं ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ३४ ॥ तत्रविश्वेश्वरंदृष्ट्वादेव्यासहमहाद्युतिं ॥ मित्रावरुणयोर्लोकानाप्नोतिपु
रुषर्षभ ॥ ३५ ॥ त्रिरात्रोपोषितस्तत्रअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ कन्यासंवेद्यमासाद्यनियतोनियताशनः ॥ ३६ ॥ मनोःप्रजापतेर्लोकानाप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ क
न्यायांयेप्रयच्छंतिदानमण्वपिभारत ॥ ३७ ॥ तदक्षय्यमितिप्राहुर्ऋषयःसंशितव्रताः ॥ ततोनिर्वीरमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ ३८ ॥ अश्वमेधमवाप्नोति
विष्णुलोकंचगच्छति ॥ येतुदानंप्रयच्छंतिनिर्वीरासंगमेनराः ॥ ३९ ॥ तेयांतिनरशार्दूलशक्रलोकमनामयं ॥ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ ४० ॥
तत्राभिषेकंकुर्वाणोवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ देवकूटंसमासाद्यब्रह्मर्षिगणसेवितं ॥ ४१ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकौशिकस्यमु
नेर्ह्रदं ॥ ४२ ॥ यत्रसिद्धिंपरांप्राप्तोविश्वामित्रोथकौशिकः ॥ तत्रमासंवसेद्वीरकौशिक्यांभरतर्षभ ॥ ४३ ॥ अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतन्मासेनाधिगच्छति ॥ सर्वती
र्थवरेचैवयोवसेतमहाह्रदे ॥ ४४ ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिविंद्याद्बहुसुवर्णकं ॥ कुमारमभिगम्याथवीराश्रमनिवासिनं ॥ ४५ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिनरोनास्त्यत्र
संशयः ॥ अग्निधारांसमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतां ॥ ४६ ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोत्यग्निष्टोममवाप्नुयात् ॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंविष्णुमव्ययं ॥ ४७ ॥ पितामह
सरोगत्वाशैलराजसमीपतः ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोत्यग्निष्टोममवाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ पितामहस्यसरसःप्रस्रुतालोकपावनी ॥ कुमारधारातत्रैवत्रिषुलोकेषुविश्रु
ता ॥ ४९ ॥ यत्रस्नात्वाकृतार्थोस्मीत्यात्मानमवगच्छति ॥ षष्ठकालोपवासेनमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥ १५० ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थसेवनतत्परः ॥ शिखरंवैमहा
देव्यागौर्यास्त्रैलोक्यविश्रुतं ॥ ५१ ॥ समारुह्यनरश्रेष्ठस्तनकुंडेषुसंविशेत् ॥ स्तनकुंडमुपस्पृश्यवाजपेयफलंलभेत् ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥ इत्या० नै० भा० चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः॥ हयमेधमवाप्नोतिशक्रलोकंचगच्छति॥५३॥ ताम्रारुणंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिब्रह्मलो
कंचगच्छति॥ ५४ ॥ नंदिन्यांचसमासाद्यकूपंदेवनिषेवितं॥ नरमेधस्ययत्पुण्यंतदाप्नोतिनराधिप॥ ५५॥ कालिकासंगमेस्नात्वाकौशिक्यरुणयोर्गतः॥ त्रि
रात्रोपोषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ५६॥ उर्वशीतीर्थमासाद्यततःसोमाश्रमंबुधः॥ कुंभकर्णाश्रमंगत्वापूज्यतेभुविमानवः॥ ५७॥ कोकामुखमुपस्पृश्य
ब्रह्मचारीयतव्रतः॥ जातिस्मरत्वमाप्नोतिदृष्टमेतत्पुरातनैः॥५८॥ प्राङ्नदींचसमासाद्यकृतात्माभवतिद्विजः॥ सर्वपापविशुद्धात्माशक्रलोकंचगच्छति॥५९॥
ऋषभद्वीपमासाद्यमेध्यंक्रौंचनिषूदनं॥ सरस्वत्यामुपस्पृश्यविमानस्थोविराजते॥६०॥ औद्दालकंमहाराजतीर्थमुनिनिषेवितं॥तत्राभिषेकंकृत्वावैसर्वपापैः
प्रमुच्यते॥ ६१॥ धर्मतीर्थंसमासाद्यपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितं॥ वाजपेयमवाप्नोतिविमानस्थश्चपूज्यते॥ ६२॥ अथचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः॥ दंडा
र्कमभिगत्वातुगोसहस्रफलंलभेत्॥ ६३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ० पुलस्त्यतीर्थयात्रायांचतुरशीतितमोऽध्यायः॥ ८४॥ ॥ ७॥
पुलस्त्यउवाच अथसंध्यांसमासाद्यसंवेद्यंतीर्थमुत्तमं॥ उपस्पृश्यनरोविद्यांलभतेनात्रसंशयः॥ १॥ रामस्यचप्रभावेणतीर्थंराजन्कृतंपुरा॥ तल्लौहित्यंस
मासाद्यविंद्याद्बहुसुवर्णकं॥ २॥ करतोयांसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिप्रजापतिकृतोविधिः॥ ३॥ गंगायास्तत्रराजेंद्रसागरस्यचसं
गमे॥ अश्वमेधंदशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः॥ ४॥ गंगायास्त्वपरंपारंप्राप्ययःस्नातिमानवः॥ त्रिरात्रमुषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ५॥ ततोवैतरणींग
च्छेत्सर्वपापप्रमोचनीं॥ विरजंतीर्थमासाद्यविराजतियथाशशी॥ ६॥ प्रतरेच्चकुलंपुण्यंसर्वपापंव्यपोहति॥ गोसहस्रफलंलब्ध्वापुनातिस्वकुलंनरः॥ ७॥ शो
णस्यज्योतिरथ्यायाःसंगमेनियतःशुचिः॥ तर्पयित्वापितॄन्देवानग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ८॥ शोणस्यनर्मदायाश्चप्रभेदेकुरुनंदन॥ वंशगुल्मउपस्पृश्यवा
जिमेधफलंलभेत्॥ ९॥ ऋषभंतीर्थमासाद्यकोशलायांनराधिप॥ वाजपेयमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः॥ १०॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्कुलंचैवसमुद्धरेत्॥
कोशलांतुसमासाद्यकालतीर्थमुपस्पृशेत्॥११॥ वृषभैकादशफलंलभतेनात्रसंशयः॥ पुष्पवत्यामुपस्पृश्यत्रिरात्रोपोषितोनरः॥ १२॥ गोसहस्रफलंलब्ध्वा
पुनातिस्वकुलंनृप॥ ततोबदरिकातीर्थंस्नात्वाभरतसत्तम॥ १३॥ दीर्घमायुरवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ तथाचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः॥ १४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ निदर्शनमुदाहरणं ॥ २९॥ तदेवाह गायत्रीमिति योयोनिसंकरजःसचेत्तत्रगायत्रींपठतितस्यसम्यक्पठतोपितीर्थमाहात्म्या

दंडाख्यमभिगम्यैवगोसहस्रफलंलभेत् ॥ लपेटिकांततोगच्छेत्पुण्यांपुण्योपशोभितां ॥ १५ ॥ वाजपेयमवाप्नोतिदेवैःसर्वैश्चपूज्यते ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यजाम दग्न्यनिषेवितं ॥ १६ ॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वाअश्वमेधफलंलभेत् ॥ मतंगस्यतुकेदारस्तत्रैवकुरुनंदन ॥ १७॥ तत्रस्नात्वाकुरुश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ॥ श्रीपर्व तंसमासाद्यनदीतीरमुपस्पृशेत् ॥ १८ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपूजयित्वावृषध्वजं ॥ श्रीपर्वतेमहादेवोदेव्यासहमहाद्युतिः ॥ १९ ॥ न्यवसत्परमप्रीतोब्रह्माचत्रि दशैःसह ॥ तत्रदेवह्रदेस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः ॥ २० ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपरांसिद्धिंचगच्छति ॥ ऋषभंपर्वतंगत्वापांड्येदैवतपूजितं ॥ वाजपेयमवाप्नोति नाकपृष्ठेचमोदते ॥ २१ ॥ ततोगच्छेतकावेरींवृतामप्सरसांगणैः ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत् ॥ २२ ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्यकन्यातीर्थमुपस्पृशे त् ॥ तत्तोयंस्पृश्यराजेंद्रसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २३ ॥ अथगोकर्णमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ समुद्रमध्येराजेंद्रसर्वलोकनमस्कृतं ॥ २४ ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवा ऋषयश्चतपोधनाः ॥ भूतयक्षपिशाचाश्चकिन्नराःसमहोरगाः ॥ २५ ॥ सिद्धचारणगंधर्वमानुषाःपन्नगास्तथा ॥ सरितःसागराःशैलाउपासंतउमापतिं ॥ २६ ॥ तत्रेशानंसमभ्यर्च्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगाणपत्यंचविंदति ॥ २७ ॥ उष्यद्वादशरात्रंतुपूतात्माचभवेन्नरः ॥ ततएवचगायत्र्याःस्थानं त्रैलोक्यपूजितं ॥ २८ ॥ त्रिरात्रमुषितस्तत्रगोसहस्रफलंलभेत् ॥ निदर्शनंचप्रत्यक्षंब्राह्मणानांनराधिप ॥ २९ ॥ गायत्रींपठतेयस्तुयोनिसंकरजस्तथा ॥ गा थाचगाथिकाचापितस्यसंपद्यतेनृप ॥ ३० ॥ अब्राह्मणस्यसावित्रींपठतस्तुप्रणश्यति ॥ संवर्त्तस्यतुविप्रर्षेर्वापीमासाद्यदुर्लभां ॥ ३१ ॥ रूपस्यभागीभवति सुभगश्चप्रजायते ॥ ततोवेणांसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ ३२ ॥ मयूरहंससंयुक्तंविमानंलभतेनरः ॥ ततोगोदावरींप्राप्यनित्यंसिद्धनिषेवितां ॥ ३३ ॥ गवांमेधमवाप्नोतिवासुकेर्लोकमुत्तमं ॥ वेणायाःसंगमेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥ ३४ ॥ वरदासंगमेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ब्रह्मस्थानंसमासाद्यत्रि रात्रोपोषितोनरः ॥ ३५ ॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्स्वर्गलोकंचगच्छति ॥ कुशप्लवनमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ ३६ ॥ त्रिरात्रमुषितःस्नात्वाअश्वमेधफलंल भेत् ॥ ततोदेवह्रदेरण्येकृष्णवेणाजलोद्भवे ॥ ३७॥ जातिस्मरह्रदेस्नात्वाभवेज्जातिस्मरोनरः ॥ यत्रक्रतुशतैरिष्ट्वादेवराजोदिवंगतः ॥३८॥

त्सागायत्रीगाथास्वर नियमहीनागद्यवन्मुखान्निःसरति गाथिकाग्राम्यगीतवत्स्वरवर्णविकृता गीतिकेतिपाठेपिसएवार्थः ॥३०॥ अब्राह्मणस्यतुप्राक्सिद्धापितत्रनस्फुरतीतिभावः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अग्निष्टोमफलंविंद्याद्गमनादेवभारत॥ ततःसर्वङ्कदेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ३९ ॥ ततोवापींमहापुण्यांपयोष्णींसरितांवरां ॥ पितृदेवार्चनरतोगोसहस्र
फलंलभेत्॥ ४० ॥ दंडकारण्यमासाद्यपुण्यंराजन्नुपस्पृशेत्॥ गोसहस्रफलंतस्यस्नातमात्रस्यभारत ॥ ४१ ॥ शरभंगाश्रमंगत्वाशुकस्यचमहात्मनः ॥ नदुर्ग
तिमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः॥ ४२ ॥ ततःशूर्पारकंगच्छेज्जामदग्न्यनिषेवितं॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वाविंद्याद्बहुसुवर्णकं ॥ ४३ ॥ सप्तगोदावरेस्नात्वानियतो
नियताशनः॥ महत्पुण्यमवाप्नोतिदेवलोकंचगच्छति॥ ४४ ॥ ततोदेवपथंगत्वानियतोनियताशनः ॥ देवसत्रस्ययत्पुण्यंतदेवाप्नोतिमानवः ॥ ४५ ॥ तुंग
कारण्यमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः॥ वेदानध्यापयत्तत्रऋषिःसारस्वतःपुरा॥ ४६ ॥ तत्रवेदेषुनष्टेषुमुनेरंगिरसःसुतः ॥ ऋषीणामुत्तरीयेषुसूपविष्टोयथासु
खं॥ ४७ ॥ ओंकारेणयथान्यायंसम्यगुच्चारितेनह ॥ येनयत्पूर्वमभ्यस्तंतत्सर्वसमुपस्थितं ॥ ४८ ॥ ऋषयस्तत्रदेवाश्चवरुणोग्निःप्रजापतिः ॥ हरिर्नारायण
स्तत्रमहादेवस्तथैवच॥ ४९ ॥ पितामहश्चभगवान्देवैःसहमहाद्युतिः ॥ भृगुंनियोजयामासयाजनार्थेमहाद्युतिं ॥ ५० ॥ ततःसचक्रेभगवानृषीणांविधिव
त्तदा॥ सर्वेषांपुनराधानंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ ५१ ॥ आज्यभागेनतत्राग्नितर्पयित्वायथाविधि॥ देवाःस्वभवनंयाताऋषयश्चयथाक्रमं ॥ ५२ ॥ तदरण्यंप्रविष्ट
स्यतुंगकंराजसत्तम॥ पापंप्रणश्यत्यखिलंस्त्रियोवापुरुषस्यवा॥ ५३ ॥ तत्रमासंवसेद्धीरोनियतोनियताशनः॥ब्रह्मलोकंव्रजेद्राजन्कुलंचैवसमुद्धरेत्॥ ५४ ॥
मेधाविकंसमासाद्यपितृन्देवांश्चतर्पयेत्॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिस्मृतिंमेधांचविंदति॥ ५५ ॥ अत्रकालंजरंनामपर्वतंलोकविश्रुतं ॥ तत्रदेवह्रदेस्नात्वागोसह
स्रफलंलभेत् ॥ ५६ ॥ योऽस्नातःस्नापयेत्तत्रगिरौकालंजरेनृप॥ स्वर्गलोकेमहीयेतनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ५७॥ ततोगिरिवरश्रेष्ठेचित्रकूटेविशांपते ॥ मंदा
किनींसमासाद्यसर्वपापप्रणाशिनीं॥ ५८ ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगतिंचपरमांव्रजेत् ॥ ५९ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञभर्तृ
स्थानमनुत्तमं॥ यत्रनित्यंमहासेनोगुहःसन्निहितोनृप॥ ६० ॥ तत्रगत्वानृपश्रेष्ठगमनादेवसिध्यति॥ कोटितीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्॥ ६१ ॥ प्रद
क्षिणमुपावृत्यज्येष्ठस्थानंव्रजेन्नरः॥ अभिगम्यमहादेवंविराजतियथाशशी॥ ६२ ॥ तत्रकूपेमहाराजविश्रुताभरतर्षभ ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारोनिवसंतियुधि
ष्ठिर ॥ ६३ ॥ तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रपितृदेवार्चनेरतः ॥ नियतात्मानरःपूतोगच्छेतपरमांगतिं ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ चक्रचराःसूर्यादयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ गंगायमुनयोरिति स्त्रीरूपायाःपृथिव्यामेरुपृष्ठशीर्षायाहरिद्वारादारभ्यजघनंनाभेरधोभागः ॥ ७५ ॥

ततोगच्छेतराजेंद्रश्रृंगवेरपुरंमहत् ॥ यत्रतीर्णोमहाराजरामोदाशरथिःपुरा ॥ ६५ ॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाबाहोस्नात्वापापैःप्रमुच्यते ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्म
चारीसमाहितः ॥ ६६ ॥ विधूतपाप्माभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ततोमुंजवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्यधीमतः ॥ ६७ ॥ अभिगम्यमहादेवमभिवाद्यचभारत ॥
प्रदक्षिणमुपावृत्यगाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ तस्मिंस्तीर्थेतुजाह्नव्यांस्नात्वापापैःप्रमुच्यते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रप्रयागमृषिसंस्तुतं ॥ ६९ ॥ यत्रब्रह्मादयो
देवादिशश्चसदिगीश्वराः ॥ लोकपालाश्चसाध्याश्चपितरोलोकसंमताः ॥ ७० ॥ सनत्कुमारप्रमुखास्तथैवपरमर्षयः ॥ अंगिरःप्रमुखाश्चैवतथाब्रह्मर्षयोमलाः
॥ ७१ ॥ तथानागाःसुपर्णाश्चसिद्धाश्चक्रचरास्तथा ॥ सरितःसागराश्चैवगंधर्वाप्सरसोपिच ॥ ७२ ॥ हरिश्चभगवानास्तेप्रजापतिपुरस्कृतः ॥ तत्रत्रीण्यग्नि
कुंडानियेषांमध्येनजाह्नवी ॥ ७३ ॥ वेगेनसमतिक्रांतासर्वतीर्थपुरस्कृता ॥ तपनस्यसुतादेवीत्रिषुलोकेषुविश्रुता ॥ ७४ ॥ यमुनागंगयासार्द्धंसंगतालोकपा
वनी ॥ गंगायमुनयोर्मध्यंपृथिव्याजघनंस्मृतं ॥ ७५ ॥ प्रयागंजघनस्थानमुपस्थमृषयोविदुः ॥ प्रयागंसप्रतिष्ठानंकंबलाश्वतरौतथा ॥ ७६ ॥ तीर्थंभोगव
तीचैववेदिरेषाप्रजापतेः ॥ तत्रवेदाश्चयज्ञाश्चमूर्त्तिमंतोयुधिष्ठिर ॥ ७७ ॥ प्रजापतिमुपासंतेऋषयश्चतपोधनाः ॥ यजंतेक्रतुभिर्देवास्तथाचक्रधरान्नृपाः ॥ ७८ ॥
ततःपुण्यतमंनामत्रिषुलोकेषुभारत ॥ प्रयागंसर्वतीर्थेभ्यःप्रवदंत्यधिकंविभो ॥ ७९ ॥ गमनात्तस्यतीर्थस्यनामसंकीर्त्तनादपि ॥ मृत्युकालभयाच्चापिनरःपा
पात्प्रमुच्यते ॥ ८० ॥ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्संगमेलोकविश्रुते ॥ पुण्यंसफलमाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ८१ ॥ एषायजनभूमिर्हिदेवानामभिसंस्कृता ॥
तत्रदत्तंसूक्ष्ममपिमहद्भवतिभारत ॥ ८२ ॥

जघनस्यस्थानमवस्थानंसमाप्तिरंतइतियावत् तदेवोपस्थं तथाचपृथिव्याअपत्यभूतानितीर्थानितत्फलभूताःस्वर्गाश्चतानिसर्वाणिप्रयागादुत्पन्नानीतिप्रयागस्यतीर्थराजत्वमुक्तं ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥
॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नवेदवचनादिति लोकवेदविरुद्धस्यहठमरणस्यापवादोयं अहिंसाविधेरिवपश्वालंभविधिरितिप्रांचः वस्तुतस्तुवाराणसीमरणवद्यादृच्छिकमरणविषयएवायंग्रंथोनहठमरणप्रतिपादकः सितासितेसरितेयत्र संगतेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंति येवैतन्वंश्वविसृजंतिधीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजंते ब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवेत्यादिश्रुतयःस्मृतयश्चतादृशाएव हठमरणेजलेवापिस्थलेवापिशस्त्रेणोद्बंध्यवापुनः नरकं तेप्रयांत्याशुआत्मानंघातयंतियेइतिदोषस्मरणात् नचास्यैवापवादःप्रयागमरणविधिरितिवाच्यं तस्यहठमरणपरत्वासिद्धेः सिद्धौवाअचिकित्स्यरोगादिदोषवतांभृगुपतनादिनापिमरणेप्राप्तेपिप्रयागमरणनियम विधिरयंभविष्यति नचकाम्योयंमरणविधिर्नित्यस्यमरणनिषेधविधेर्बाधकः काम्यत्वाच्चनायमुल्लंघनेप्रत्यवायावहइतिवाच्यं उक्तेर्थेबाधकाभावेपिवाक्यस्यहठमरणपरत्वमपूर्वविध्यर्थत्वंचकल्पयतोगौरवा पत्तेः अभ्युपगमेवाब्राह्मणव्यतिरिक्तविषयएवायंविधिः भृग्वादिपतनेनमरणमन्यत्रब्राह्मणादितिस्मृतेः युक्तंतुशुद्धशबलब्रह्मज्ञानयोरिवकाशीप्रयागमरणयोःसद्योमुक्तिक्रममुक्तिपरत्वं तथाहि तीर्थमाहात्म्यो

नवेदवचनात्तातनलोकवचनादपि ॥ मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणंप्रति ॥ ८३ ॥ दशतीर्थसहस्राणिषष्टिःकोट्यस्तथापराः ॥ येषांसान्निध्यमत्रैवकीर्त्तितं कुरुनंदन ॥ ८४ ॥ चतुर्विद्येचयत्पुण्यंसत्यवादिषुचैवयत् ॥ स्नातएवतदाप्नोतिगंगायमुनसंगमे ॥ ८५ ॥ तत्रभोगवतीनामवासुकेस्तीर्थमुत्तमं ॥ तत्राभिषे कंयःकुर्यात्सोश्वमेधफलंलभेत् ॥ ८६ ॥ तत्रहंसप्रपतनंतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतं ॥ दशाश्वमेधिकंचैवगंगायांकुरुनंदन ॥ ८७ ॥ कुरुक्षेत्रसमागंगायत्रतत्रावगा हिता ॥ विशेषोवैकनखलेप्रयागेपरमंमहत् ॥ ८८ ॥ यद्यकार्यशतंकृत्वाकृतंगंगावसेचनं ॥ सर्वंतत्तस्यगंगापोदहत्यग्निरिवेंधनं ॥ ८९ ॥ सर्वंकृतयुगेपुण्यंत्रे तायांपुष्करंस्मृतं ॥ द्वापरेपिकुरुक्षेत्रंगंगाकलियुगेस्मृता ॥ ९० ॥ पुष्करेतुतपस्तप्येद्दानंदद्यान्महालये ॥ मलयेत्वग्निमारोहेद्भृगुतुंगेत्वनाशनं ॥ ९१ ॥ पुष्करेतु कुरुक्षेत्रेगंगायांमगधेषुच ॥ स्नात्वातारयतेजंतुःसप्तसप्तावरांस्तथा ॥ ९२ ॥ पुनातिकीर्तितापापंदृष्टाभद्रंप्रयच्छति ॥ अवगाढाचपीताचपुनात्यासप्तमंकुलं ॥ ॥ ९३ ॥ यावदस्थिमनुष्यस्यगंगायाःस्पृशतेजलं ॥ तावत्सपुरुषोराजन्स्वर्गलोकेमहीयते ॥ ९४ ॥

पसंहारे यत्रगंगामहाराजसदेशस्तत्तपोवनं सिद्धिक्षेत्रंचविज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितमितिगंगायास्तदाश्रितस्यसिद्धिक्षेत्रस्यचविज्ञेयत्वोक्त्यातयोरेवमहत्तरत्वंदर्शितं तत्रयमुनयासंगतायाएवगंगायाअत्रग्रहणं प्रयागप्रशंसाधिकारात् प्रतिष्ठानेप्रतिष्ठितातीर्थयात्रेत्युपसंहाराच्च प्रतिष्ठानेप्रयागे सिद्धिक्षेत्रपदेनवाराणस्येव सिद्धिशब्दस्यनिरुपपदस्यमुक्तिवाचित्वात् काश्याश्चमुक्तिक्षेत्रत्वप्रसिद्धेः तदेवमध्यायच तुष्टयेपिभंग्यंतरेणसाक्षाद्वाकाशीकीर्त्तनादुक्तविधोपसंहाराच्चपुष्करगंगाप्रयागादीनांसेवनंकाशीप्राप्तिकरमितिअन्यानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिहि काशींप्राप्यविमुच्यंतेनान्यथाकल्पकोटिभिरित्या दिपूर्वोदाहृतपुराणांतरसंवादेनसिद्धं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ चतुर्विद्येचतस्रोविद्याःवेदत्रयंआत्मविद्याचेतिविद्यंतेस्मिन्सचतुर्विद्यस्तस्मिन् ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥९५॥९६॥९७॥९८॥९९ ॥१००॥१॥२॥३॥अगमानिअगम्यानि॥४॥ समीक्षयादर्शनेच्छया॥५॥६॥भावितैःशुद्धैःकरणैःइंद्रियैः ॥ ७॥अकृतात्माअवशीकृतचित्तः॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥प्र

यथापुण्यानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ उपास्यपुण्यंलब्ध्वाचभवत्यमरलोकभाक् ॥ ९५ ॥ नगंगासदृशंतीर्थंनदेवःकेशवात्परः ॥ ब्राह्मणेभ्यःपरंनास्ति
एवमाहपितामहः ॥ ९६ ॥ यत्रगंगामहाराजसदेशस्त्तत्तपोवनं॥ सिद्धिक्षेत्रंचतज्ज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितं ॥ ९७॥ इदंसत्यंद्विजातीनांसाधूनामात्मजस्य
च॥ सुहृदांचजपेत्कर्णेशिष्यस्यानुगतस्यच ॥ ९८ ॥ इदंधन्यमिदंमेध्यमिदंस्वर्ग्यमनुत्तमं॥ इदंपुण्यमिदंरम्यंपावनंधर्म्यमुत्तमं ॥ ९९॥ महर्षीणामिदंगुह्यं
सर्वपापप्रमोचनं ॥ अधीत्यद्विजमध्येचनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात् ॥ १०० ॥ श्रीमत्स्वर्ग्यंतथापुण्यंसपत्नशमनंशिवं ॥ मेधाजननमग्र्यंवैतीर्थवंशानुकीर्तनं॥
॥ १०१ ॥ अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनमाप्नुयात् ॥ महींविजयतेराजावैश्योधनमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ शूद्रोयथेप्सितान्कामान्ब्राह्मणःपारगःपठन् ॥ यश्चेदंशृणुया
न्नित्यंतीर्थपुण्यंनरःशुचिः ॥ ३ ॥ जातीःसस्मरतेबह्वीर्नाकपृष्ठेचमोदते ॥ गम्यान्यपिचतीर्थानिकीर्तितान्यगमानिच ॥ ४ ॥ मनसातानिगच्छेतसर्वतीर्थसमी
क्षया ॥ एतानिवसुभिःसाध्यैरादित्यैर्मरुद्भिरश्विभिः ॥ ५ ॥ ऋषिभिर्देवकल्पैश्चस्नातानिसुकृतैषिभिः ॥ एवंत्वमपिकौरव्यविधिनानेनसुव्रत ॥ ६ ॥ व्रजतीर्था
निनियतःपुण्यंपुण्येनवर्धयन् ॥ भावितैःकरणैःपूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात् ॥ ७॥ प्राप्यंतेतानितीर्थानिसद्भिःशास्त्रानुदर्शिभिः ॥ नाव्रतीनाकृतात्माचनाशु
चिर्नचतस्करः ॥ ८ ॥ स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ॥ त्वयातुसम्यग्वृत्तेननित्यंधर्मार्थदर्शिना ॥ ९ ॥ पितापितामहश्चैवसर्वेचप्रपितामहाः ॥ पितामह
पुरोगाश्चदेवाःसर्षिगणानृप ॥ १० ॥ तवधर्मेणधर्मज्ञनित्यमेवाभितोषिताः ॥ अवाप्स्यसित्वंलोकान्वैवसूनांवासवोपम ॥ कीर्तिंचमहतींभीष्मप्राप्स्यसेभुवि
शाश्वतीं ॥ ११ ॥ नारदउवाच एवमुक्त्वाभ्यनुज्ञायपुलस्त्योभगवानृषिः ॥ प्रीतःप्रीतेनमनसातत्रैवांतरधीयत ॥ १२ ॥ भीष्मश्चकुरुशार्दूलशास्त्रतत्त्वा
र्थदर्शिवान् ॥ पुलस्त्यवचनाच्चैवपृथिवींपरिचक्रमे ॥ १३ ॥ एवमेषामहाभागाप्रतिष्ठानेप्रतिष्ठिता ॥ तीर्थयात्रामहापुण्यासर्वपापप्रमोचनी ॥ १४ ॥ अने
नविधिनायस्तुपृथिवींसंचरिष्यति ॥ अश्वमेधशतंसाग्रंफलंप्रेत्यसभोक्ष्यति ॥ १५ ॥ ततश्चाष्टगुणंपार्थप्राप्स्यसेधर्ममुत्तमं ॥ भीष्मःकुरूणांप्रवरोयथापूर्वम
वाप्तवान् ॥ १६ ॥ तिष्ठानेप्रयागे प्रतिष्ठितासमाप्ता ॥१४॥ अश्वमेधेति अग्र्यंफलंक्रममुक्तिस्थानं उषावाअश्वस्यशिरइत्यादिश्रुतेःसोपानस्याश्वमेधस्यतत्प्रापकत्वावगमात् सामान्यफलंतुऐंद्रप
दप्राप्तिरितिप्रसिद्धं ॥ १५ ॥ अष्टगुणंअणिमाद्यष्टगुणयुक्तंधर्मंधर्मफलं ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हेतुमाह नेताचेति गणफलेनतुल्यफलत्वान्नेतुरनंतंफलमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ महाभिषःशांतनुरूपेणावतीर्णः ॥ २४ ॥ २५ ॥ रश्मिवान्सूर्यः ॥ २६ ॥ २७ ॥

नेताचत्वमृषीन्यस्मात्तेनतेष्टगुणंफलं॥ रक्षोगणविकीर्णानितीर्थान्येतानिभारत॥ नगतानिमनुष्येंद्रैस्त्वामृतेकुरुनंदन ॥ १७॥ इदंदेवर्षिचरितंसर्वतीर्थाभि
संवृतं॥ यःपठेत्कल्यमुत्थायसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १८ ॥ ऋषिमुख्याःसदायत्रवाल्मीकिस्त्वथकश्यपः॥ आत्रेयःकुंडजठरोविश्वामित्रोथगौतमः॥ १९॥ अ
सितोदेवलश्चैवमार्कंडेयोथगालवः ॥ भरद्वाजोवसिष्ठश्चमुनिरुद्दालकस्तथा ॥ २० ॥ शौनकःसहपुत्रेणव्यासश्चतपतांवरः ॥ दुर्वासाश्चमुनिश्रेष्ठोजाबा
लिश्चमहातपाः॥ २१ ॥ एतेऋषिवराःसर्वेत्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः॥ एभिःसहमहाराजतीर्थान्येतान्यनुव्रज॥ २२॥ एषतेलोमशोनाममहर्षिरमितद्युतिः॥ समे
ष्यतिमहाराजतेनसार्धमनुव्रज ॥ २३॥ मयापिसहधर्मज्ञतीर्थान्येतान्यनुक्रमात् ॥ प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंयथाराजामहाभिषः ॥ २४॥ यथाययातिर्धर्मात्मा
यथाराजापुरूरवाः ॥ तथात्वंराजशार्दूलस्वेनधर्मेणशोभसे ॥ २५ ॥ यथाभगीरथोराजायथारामश्चविश्रुतः ॥ तथात्वंसर्वराजभ्योभ्राजसेरश्मिवानिव ॥
॥ २६ ॥ यथामनुर्यथेक्ष्वाकुर्यथापूरुर्महायशाः ॥ यथावैन्योमहाराजतथात्वमपिविश्रुतः ॥ २७॥ यथाचवृत्रहासर्वान्सपत्नान्निर्दहन्पुरा ॥ त्रैलोक्यंपालया
मासदेवराड्विगतज्वरः ॥ २८ ॥ तथाशत्रुक्षयंकृत्वात्वंप्रजाःपालयिष्यसि ॥ स्वधर्मविजितामुर्वींप्राप्यराजीवलोचन ॥ २९ ॥ ख्यातिंयास्यसिधर्मेणकार्त
वीर्यार्जुनोयथा॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच एवमाश्वास्यराजानंनारदोभगवानृषिः ॥ अनुज्ञाप्यमहाराजतत्रैवांतरधीयत ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरोपिधर्मा
त्मातमेवार्थंविचिंतयन् ॥ तीर्थयात्राश्रितंपुण्यमृषीणांप्रत्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांना
रदवाक्येपंचाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच भ्रातॄणांमतमाज्ञायनारदस्यचधीमतः॥ पितामहसमंधौम्यंप्राह
राजायुधिष्ठिरः॥ १ ॥ मयासपुरुषव्याघ्रोजिष्णुःसत्यपराक्रमः॥ अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्माविवासितः॥ २ ॥ सहिवीरोनुरक्तश्चसमर्थश्चतपोधनः॥ कृतीच
भृशमप्यस्त्रेवासुदेवइवप्रभुः॥ ३॥ अहंह्येतावुभौब्रह्मन्कृष्णावरिविघातिनौ॥ अभिजानामिविक्रांतौतथाव्यासःप्रतापवान् ॥ ४॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ भ्रातॄणामिति ॥ १ ॥ अमितात्माअमितधैर्यः
आत्माबुद्धौधृतौदेहेइतिकोशात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्रियुगौधर्मस्यभार्यायांमूर्त्तिसंज्ञायांकृतयुगेऽवतीर्णौनरनारायणौ तावेवद्वापरांतेपिकेशवार्जुनावितिपुराणपुरुषावेतौनास्मदादिवन्मानुषावितिभावः पुंडरीकाक्षौसाक्षाद्विष्णू यद्वात्रीणियुगानियुगलानिषड्वैश्व र्याणिभगसंज्ञानिवाषड्गंगानिवाययोस्तौत्रियुगौ तानिचपुराणांतरेस्मर्यंते ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगना इंगनासंज्ञा सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रतानित्यमलु प्तशक्तिः अनंतशक्तिश्चविभोर्विभुज्ञाःषडाहुरंगानिमहेश्वरस्येति अन्येतुज्ञानैश्वर्येवीर्यबले तेजःपराक्रमौचेतित्रीणियुगलानीत्याहुः तत्रज्ञानंअनपरोधंत्रैकालिकार्थस्फुरणं ऐश्वर्यंइच्छानभिघातः बलमुप

त्रियुगौपुंडरीकाक्षौवासुदेवधनंजयौ॥ नारदोपितथावेदयोप्यशंसत्सदामम॥५॥ तथाहमपिजानामिनरनारायणावृषी॥ शक्तोयमित्यतोमत्वामयासप्रे षितोर्जुनः॥६॥ इंद्रादनवरःशक्रंसुरसूनुःसुराधिपं॥ द्रष्टुमस्त्राणिचादातुमिंद्रादितिविवासितः॥७॥ भीष्मद्रोणावतिरथौकृपोद्रौणिश्चदुर्जयः॥ धृतराष्ट्रस्य पुत्रेणवृतायुधिमहारथाः॥८॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वास्त्रविदुषस्तथा॥ योद्धुकामाश्चपार्थेनसततंयेमहाबलाः॥ सचदिव्यास्त्रवित्कर्णःसूतपुत्रोमहारथः॥९॥ योस्त्रवेगानिलबलःशरार्चिस्तलनिःस्वनः॥ रजोधूमोस्त्रसंपातोधार्त्तराष्ट्रानिलोद्धतः॥१०॥ निसृष्टइवकालेनयुगांतेज्वलनोमहान्॥ ममसैन्यमयंकक्षंप्रधक्ष्य तिनसंशयः॥११॥ तंसकृष्णानिलोद्धूतोदिव्यास्त्रज्वलनोमहान्॥ श्वेतवाजिबलाकाभृद्गांडीवेंद्रायुधोल्बणः॥१२॥ संरब्धःशरधाराभिःसुदीप्तंकर्णपावकं॥ अर्जुनोदीरितोमेघःशमयिष्यतिसंयुगे॥ १३ ॥ ससाक्षादेवसर्वाणिशक्रात्परपुरंजयः॥ दिव्यान्यस्त्राणिबीभत्सुस्तत्श्चप्रतिपत्स्यते ॥ १४ ॥ अलंसतेषांसर्वे षामितिमेधीयतेमतिः॥ नास्तित्वतिकृतार्थानांरणेऽरीणांप्रतिक्रिया॥१५॥ तेवयंपांडवंसर्वेगृहीतास्त्रमरिंदमं॥ द्रष्टारोनहिबीभत्सुर्भारमुद्यम्यसीदति॥१६॥ वयंतुतमृतेवीरंवनेस्मिन्द्विपदांवर॥ अवधानंनगच्छामःकाम्यकेसहकृष्णया॥ १७॥ भवानन्यद्वनंसाधुबह्वन्नंफलवच्छुचि॥ आख्यातुरमणीयंचसेवितंपु ण्यकर्मभिः॥ १८ ॥ यत्रकंचिद्वयंकालंवसंतःसत्यविक्रमं॥ प्रतीक्षामोर्जुनंवीरंवर्षकामाइवांबुदं॥ १९ ॥ विविधानाश्रमान्कांश्चिद्द्विजातिभ्यःप्रतिश्रुता न्॥ सरांसिसरितश्चैवरमणीयांश्चपर्वतान्॥ २० ॥

क्रांतनिर्वाहः वीर्यंकाममंत्रशक्तिः तेजःपराभिघातः पराक्रमोयथाकालमुत्थानमितितद्व्याचक्षतेच तन्निर्मूलं पुनरुक्तिदोषादयुक्तंच ॥५॥६॥ अनवरःअन्यूनः॥७॥ ८ ॥ अस्त्रविदुषःअस्त्रविद्वांसः ॥९॥ रजइतिरजःकार्यंक्रोधःसएवधूमोयस्य धार्त्तराष्ट्रैरनिलैरिवउद्धतउद्दीपितः ॥ १० ॥ कक्षंतृणवनं ॥ ११ ॥ उल्बणःदुःसहः ॥ १२ ॥ अर्जुनोदीरितोऽर्जुननामा ॥ १३ ॥१४॥ अलंजेतुंपर्याप्तः तुशब्दः पक्षांतरे प्रतिक्रियाजयोपायः अर्जुनंविनाऽरयोदुर्जयाइत्यर्थः ॥ १५ ॥ द्रष्टारःद्रक्ष्यामः ॥ १६ ॥ अवधानंस्वास्थ्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ इत्या० नै० भा० षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ तानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शामित्रंशमितुःकर्मयज्ञेपशुमारणं विवस्वतः पुत्रस्ययमस्येतिशेषः ॥ ७ ॥ तीर्थांतरमाह तस्यामिति

आचक्ष्वनहिमेब्रह्मन्रोचतेतम्रृतेऽर्जुनं ॥ वनेस्मिन्काम्यकेवासोगच्छामोन्यांदिशंप्रति ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्य
तीर्थयात्रायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तान्सर्वानुत्सुकान्दृष्ट्वापांडवान्दीनचेतसः ॥ आश्वासयं
स्तथाधौम्योबृहस्पतिसमोब्रवीत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणानुमतान्पुण्यानाश्रमान्भरतर्षभ ॥ दिशस्तीर्थानिशैलांश्चश्रृणुमेवदतोनघ ॥ २ ॥ यान्श्रुत्वागदतोराजन्वि
शोकोभवितासिह ॥ द्रौपद्याचानयासार्धंभ्रातृभिश्चनरेश्वर ॥ ३ ॥ श्रवणाच्चैवतेषांत्वंपुण्यमाप्स्यसिपांडव ॥ गत्वाशतगुणंचैवतेभ्यएवनरोत्तम ॥ ४ ॥ पूर्वं
प्राचींदिशंराजन्राजर्षिगणसेवितां ॥ रम्यांतेकथयिष्यामियुधिष्ठिरयथास्मृति ॥ ५ ॥ तस्यांदेवर्षिजुष्टायांनैमिषंनामभारत ॥ यत्रतीर्थानिदेवानांपुण्यानि
चपृथक्पृथक् ॥ ६ ॥ यत्रसागोमतीपुण्यारम्यादेवर्षिसेविता ॥ यज्ञभूमिश्चदेवानांशामित्रंचविवस्वतः ॥ ७ ॥ तस्यांगिरिवरःपुण्योगयोराजर्षिसत्कृतः ॥
शिवंब्रह्मसरोयत्रसेवितंत्रिदशर्षिभिः ॥ ८ ॥ यदर्थेपुरुषव्याघ्रकीर्तयंतिपुरातनाः ॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ ९ ॥ यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृ
षमुत्सृजेत् ॥ उत्तारयतिसंतत्यादशपूर्वान्दशावरान् ॥ १० ॥ महानदीचतत्रैवतथागयशिरोनृप ॥ यत्रासौकीर्त्यतेविप्रैरक्षय्यकरणोवटः ॥ ११ ॥ यत्रदत्तंपि
तृभ्योन्नमक्षय्यंभवतिप्रभो ॥ साचपुण्यजलातत्रफल्गुनाममहानदी ॥ १२ ॥ बहुमूलफलाचापिकौशिकीभरतर्षभ ॥ विश्वामित्रोध्यगाद्यत्रब्राह्मणत्वंतपोध
नः ॥ १३ ॥ गंगायत्रनदीपुण्यायस्यास्तीरेभगीरथः ॥ अयजत्तत्रबहुभिःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १४ ॥ पांचालेषुचकौरव्यकथयंत्युत्पलावनं ॥ विश्वामित्रोऽयज
द्यत्रपुत्रेणसहकौशिकः ॥ १५ ॥ यत्रानुवंशंभगवान्जामदग्न्यस्तथाजगौ ॥ विश्वामित्रस्यतांदृष्ट्वाविभूतिमतिमानुषीं ॥ १६ ॥ कान्यकुब्जेऽपिबत्सोममिं
द्रेणसहकौशिकः ॥ ततःक्षत्रादपाक्रामद्ब्राह्मणोस्मीतिचाब्रवीत् ॥ १७ ॥ पवित्रमृषिभिर्जुष्टंपुण्यंपावनमुत्तमं ॥ गंगायमुनयोर्वीरसंगमंलोकविश्रुतं ॥ १८ ॥
यत्रायजतभूतात्मापूर्वमेवपितामहः ॥ प्रयागमितिविख्याततंतस्माद्भरतसत्तम ॥ १९ ॥ अगस्त्यस्यतुराजेंद्रतत्राश्रमवरोनृप ॥ तत्तथातापसारण्यंतापसैरुप
शोभितं ॥ २० ॥ हिरण्यबिंदुःकथितोगिरौकालंजरेमहान् ॥ आगस्त्यपर्वतोरम्यःपुण्योगिरिवरःशिवः ॥ २१ ॥ तस्यांप्राच्यांदिशि राजर्षिरपिगयसंज्ञः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पवित्रमिति पविर्वज्रंतत्तुल्यंजन्ममरणादिदुःखंतस्मात्त्रायतइतिपवित्रं अतएवऋषिभिर्जुष्टंसेवितं पुण्यंधर्मवृद्धिहेतुः पावनंपापनाशनं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ यत्रभागीरथीति सरसिमणिकर्णिकाख्येप्रविष्टाआसीत् ब्रह्मशालाब्रह्मोपलब्धिसदृशंवाराणस्याख्यंअविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमितिश्रुतिप्रसिद्धं ॥ २३॥ आकीर्णा

॥९७॥ महेंद्रोनामकौरव्यभार्गवस्यमहात्मनः ॥ अयजत्तत्रकौंतेयपूर्वमेवपितामहः ॥ २२ ॥ यत्रभागीरथीपुण्यासरस्यासीद्युधिष्ठिर ॥ यत्रसाब्रह्मशालेतिपुण्या
ख्यातांविशांपते॥ २३॥ धूतपाप्मभिराकीर्णापुण्यंतस्याश्चदर्शनं॥ पवित्रोमंगलीयश्चख्यातोलोकेमहात्मनः॥ २४॥ केदारश्चमतंगस्यमहानाश्रमउत्तमः॥ २
कुंडोदःपर्वतोरम्योबहुमूलफलोदकः॥ २५॥ नैषधस्तृषितोयत्रजलंशर्मचलब्धवान्॥ यत्रदेववनंपुण्यंतापसैरुपशोभितं ॥ २६ ॥ बाहुदाचनदीयत्रनंदाच
गिरिमूर्धनि॥ तीर्थानिसरितःशैलाःपुण्यान्यायतनानिच ॥ २७॥ प्राच्यांदिशिमहाराजकीर्त्तितानिमयातव॥ तिसृष्वन्यानिपुण्यानिदिक्षुतीर्थानिमेशृणु॥
सरितःपर्वतांश्चैवपुण्यान्यायतनानिच॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०धौम्यतीर्थयात्रायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः॥ ८७॥ ॥७॥
धौम्यउवाच दक्षिणस्यांतुपुण्यानिशृणुतीर्थानिभारत ॥ विस्तरेणयथाबुद्धिकीर्त्यमानानितानिवै ॥ १ ॥ यस्यामाख्यायतेपुण्यादिशिगोदावरीनदी॥ब
ह्वारामाबहुजलातापसाचरिताशिवा ॥ २ ॥ वेणाभीमरथीचैवनद्यौपापभयापहे॥ मृगद्विजसमाकीर्णेतापसालयभूषिते ॥ ३॥ राजर्षेस्तस्यचसरिन्नृगस्य
भरतर्षभ॥ रम्यतीर्थाबहुजलापयोष्णीद्विजसेविता ॥ ४ ॥ अपिचात्रमहायोगीमार्कंडेयोमहायशाः ॥ अनुवंश्यांजगौगाथांनृगस्यधरणीपतेः ॥ ५॥ नृग
स्ययजमानस्यप्रत्यक्षमितिनःश्रुतं॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः॥ ६॥ पयोष्ण्यांयजमानस्यवाराहेतीर्थउत्तमे॥ उद्धृतंभूतलस्थंवावायुनासमु
दीरितं॥ पयोष्ण्याहरतेतोयंपापमामरणांतिकं॥ ७॥ स्वर्गादुत्तुंगममलंविषाणंयत्रशूलिनः॥ स्वमात्मविहितंदृष्ट्वामर्त्यःशिवपुरंव्रजेत् ॥ ८॥ एकतःसरितःस
र्वागंगाद्याःसलिलोच्चयाः॥ पयोष्णीचैकतःपुण्यातीर्थेभ्योहिमताममा॥ ९॥ माठरस्यवनंपुण्यंबहुमूलफलंशिवं ॥ यूपश्चभरतश्रेष्ठवरुणस्रोतसेगिरौ॥ १० ॥
प्रवेण्युत्तरमार्गेतुपुण्येकण्वाश्रमेतथा॥ तापसानामरण्यानिकीर्त्तितानियथाश्रुति॥ ११॥ वेदीशूर्पारकेतातजमदग्नेर्महात्मनः॥ रम्यापाषाणतीर्थाचपुनश्चं
द्राचभारत॥ १२॥ अशोकतीर्थंतत्रैवकौंतेयबहुलाश्रमं॥ अगस्त्यतीर्थंपांड्येषुवारुणंचयुधिष्ठिर ॥ १३ ॥ ॥९७॥

व्याप्ता मंगलीयःमंगलावहः ॥ २४ ॥ केदारोपिकाश्यामेव ॥ २५ ॥ नैषधोनलः तत्रैवलोलार्कदक्षिणेनलयामस्यदर्शनात् तीर्थांतरमाह यत्रदेववनमिति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्या०नै०भा०सप्ता
शीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ दक्षिणस्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनुवंश्यांवंशानुरूपांनतुनृगमात्रानुरूपां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुमार्यः कुमारीवआचरंतः बाल्याद्रागादिहीनाअपिपरमेवपतिंप्रार्थयंतोभगवद्भक्ताइत्यर्थः अतएवश्रीभागवतेद्रविडेष्वेवभगवद्भक्तभूयस्त्वंस्मर्यते पांड्येषुद्रविडविशेषेषु ॥ १४ ॥ महत्मोक्षफलं ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तप्तांगःकृततपस्कः ॥ २३ ॥ सनातनोधर्मः इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तः त

कुमार्यःकथिताःपुण्याःपांड्येष्वेवनरर्षभ ॥ ताम्रपर्णींतुकौंतेयकीर्त्तयिष्यामितांश्टणु ॥ १४ ॥ यत्रदेवैस्तपस्तप्तंमहदिच्छद्भिराश्रमे॥गोकर्णइतिविख्यातस्त्रि षुलोकेषुभारत॥ १५॥ शीततोयोबहुजलःपुण्यस्तातशिवःशुभः॥ ह्रदःपरमदुष्प्रापोमानुषैरकृतात्मभिः॥१६॥ तत्रवृक्षतृणाद्यैश्चसंपन्नःफलमूलवान्॥ आ श्रमोगस्त्यशिष्यस्यपुण्योदेवसमोगिरिः॥ १७॥ वैडूर्यपर्वतस्तत्रश्रीमान्मणिमयःशिवः॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवबहुमूलफलोदकः॥ १८॥ सुराष्ट्रेष्वपिवक्ष्या मिपुण्यान्यायतनानिच ॥ आश्रमान्सरितश्चैवसरांसिचनराधिप ॥ १९॥ चमसोद्भेदनंविप्रास्तत्रापिकथयंत्युत॥ प्रभासंचोदधौतीर्थंत्रिदशानांयुधिष्ठिर ॥ २० ॥ तत्रपिंडारकंनामतापसाचरितंशिवं ॥ उज्जयंतश्चशिखरीक्षिप्रंसिद्धिकरोमहान् ॥ २१ ॥ तत्रदेवर्षिवर्येणनारदेनानुकीर्त्तितः॥ पुराणःश्रूयतेश्लो कस्तंनिबोधयुधिष्ठिर॥ २२ ॥ पुण्येगिरौसुराष्ट्रेषुमृगपक्षिनिषेविते॥ उज्जयंतेस्मतप्तांगोनाकपृष्ठेमहीयते॥ २३॥ पुण्याद्वारवतीतत्रयत्रासौमधुसूदनः॥ सा क्षाद्देवःपुराणोसौसहिधर्मःसनातनः॥ २४ ॥ येचवेदविदोविप्रायेचाध्यात्मविदोजनाः॥ तेवदंतिमहात्मानंकृष्णंधर्मसनातनं ॥ २५॥ पवित्राणांहिगोविंदःप वित्रंपरमुच्यते॥ पुण्यानामपिपुण्योसौमंगलानांचमंगलं॥ त्रैलोक्येपुंडरीकाक्षोदेवदेवःसनातनः॥ २६॥ अव्ययात्माव्ययात्माचक्षेत्रज्ञःपरमेश्वरः॥ आस्ते हरिरचिंत्यात्मातत्रैवमधुसूदनः॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायामष्टाशीतितमोऽध्यायः॥ ८८॥ ॥७॥

धौम्यउवाच आनर्त्तेषुप्रतीच्यांवैकीर्त्तयिष्यामितेदिशि॥ यानितत्रपवित्राणिपुण्यान्यायतनानिच॥ १ ॥ प्रियंग्वाम्रवणोपेतावानीरफलमालिनी॥ प्रत्य क्स्रोतानदीपुण्यानर्मदातत्रभारत॥ २॥ त्रैलोक्येयानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सरिद्वनानिशैलेंद्रादेवाश्चसपितामहाः॥ ३॥ नर्मदायांकुरुश्रेष्ठसह सिद्धर्षिचारणैः॥ स्नातुमायांतिपुण्यौघैःसदावारिषुभारत ॥ ४ ॥

त्रात्मदर्शनाख्यस्यधर्मस्यात्मनोनन्यत्वात्सहिधर्मइतिसामानाधिकरण्यं ॥ २४ ॥ एतदेवस्पष्टयति येचेत्यादिना ॥२५॥२६॥ अव्ययात्माअक्षरस्वरूपी व्ययात्माक्षरस्वरूपी क्षेत्रज्ञःजीवःसएवपरमेश्वरः क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात् क्षेत्रंजीवःईशश्चत्रयमप्यव्ययाख्यंब्रह्मैवेत्यर्थः भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वासर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्मवैतदितिश्रुतेः ॥ २७॥ इत्यारण्यकेपर्वणि० नै० भा० अष्टाशीतितमो ऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ आनर्त्तेषुपश्चिमाश्रितेषु अवंतिष्वितिपाठेअवंतिषुप्रतीच्यांचेति वैशब्दश्चार्थः १ ॥ प्रत्यक्स्रोताःपश्चिमवाहिनी ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ बह्वाश्चर्यंवेदध्वनिश्रवणादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शाम्यतांशमवतां ॥ १४ ॥ १५ ॥ वैखानसानांहैरण्यगर्भाणांकर्ममार्गंत्यक्त्वाध्यानपराणामित्यर्थः ॥ १६ ॥

निकेतःश्रूयतेपुण्योयत्रविश्रवसोमुनेः ॥ जज्ञेधनपतिर्यत्रकुबेरोनरवाहनः ॥ ५ ॥ वैदूर्यशिखरोनामपुण्योगिरिवरःशिवः ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरितच्छदाः ॥ ६ ॥ तस्यशैलस्यशिखरेसरःपुण्यंमहीपते ॥ फुल्लपद्मंमहाराजदेवगंधर्वसेवितं ॥ ७॥ बह्वाश्चर्यंमहाराजदृश्यतेतत्रपर्वते ॥ पुण्येस्वर्गोपमेचैवदेवर्षिगणसेविते ॥ ८ ॥ ह्रदिनीपुण्यतीर्थाचराजर्षेस्तत्रवैसरित् ॥ विश्वामित्रनदीराजन्पुण्यापरपुरंजय ॥ ९॥ यस्यास्तीरेसतांमध्येययातिर्नहुषात्मजः ॥ पपातसपुनर्लोकान्लेभेधर्मान्सनातनान् ॥ १०॥ तत्रपुण्योह्रदःख्यातोमैनाकश्चैवपर्वतः ॥ बहुमूलफलोपेतस्त्वसितोनामपर्वतः ॥ ११॥ आश्रमःकक्षसेनस्यपुण्यस्तत्रयुधिष्ठिर ॥ च्यवनस्याश्रमश्चैवविख्यातस्तत्रपांडव ॥ १२ ॥ तत्राल्पेनैवसिद्ध्यंतिमानवास्तपसाविभो ॥ जंबूमार्गोमहाराजऋषीणांभावितात्मनां ॥ १३ ॥ आश्रमःशाम्यतांश्रेष्ठमृगद्विजनिषेवितः ॥ ततःपुण्यतमाराजन्सततंतापसैर्युता ॥ १४ ॥ केतुमालाचमेध्याचगंगाद्वारंचभूमिप ॥ ख्यातंचसैंधवारण्यंपुण्यंद्विजनिषेवितं ॥ १५ ॥ पितामहसरःपुण्यंपुष्करंनामनामतः ॥ वैखानसानांसिद्धानामृषीणामाश्रमःप्रियः ॥ १६ ॥ अप्यत्रसंश्रयार्थायप्रजापतिरथोजगौ ॥ पुष्करेषुकुरुश्रेष्ठगाथांसुकृतिनांवर ॥ १७॥ मनसाप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥ विप्रणश्यंतिपापानिनाकपृष्ठेचमोदते ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायांऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धौम्यउवाच उदीच्यांराजशार्दूलदिशिपुण्यानियानिवै ॥ तानितेकीर्त्तयिष्यामिपुण्यान्यायतनानिच ॥ १ ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वाममंत्रयतःप्रभो ॥ कथाप्रतिग्रहोवीरश्रद्धांजनयतेशुभां ॥ २ ॥ सरस्वतीमहापुण्याह्रदिनीतीर्थमालिनी ॥ समुद्रगामहावेगायमुनायत्रपांडव ॥ ३ ॥ यत्रपुण्यतरंतीर्थंप्लक्षावतरणंशुभं ॥ यत्रसारस्वतैरिष्ट्वागच्छंत्यवभृथैर्द्विजाः ॥ ४ ॥ पुण्यंचाख्यायतेदिव्यंशिवमग्निशिरोऽनघ ॥ सहदेवोऽयजद्यत्रशम्याक्षेपेणभारत ॥ ५॥ एतस्मिन्नेवचार्थेसौइंद्रगीतायुधिष्ठिर ॥ गाथाचरतिलोकेस्मिन्गीयमानाद्विजातिभिः ॥ ६ ॥ अग्नयःसहदेवेनसेवितायमुनामनु ॥ तेतस्यकुरुशार्दूलसहस्रशतदक्षिणाः ॥ ७॥

संश्रयार्थायवासार्थं ॥ १७ ॥ अभिकामस्यगंतुमिच्छोः ॥ १८ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ उदीच्यामिति ॥ १ ॥ मंत्रयतःकथयतः कथाप्रतिग्रहःकथायामनसिधारणं ॥ २ ॥ ३ ॥ सारस्वतैःसरस्वत्यांप्राप्तैः ॥ ४ ॥ सहदेवःसृंजयपुत्रः शम्याक्षेपेणबलवताक्षिप्ताशम्यालगुडविशेषोयावद्दूरंपतेत्तावान्यज्ञमंडपोयस्मिन्यज्ञेसशम्याक्षेपस्तेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विंशतिःविंशतिवारमावर्त्तिताःसप्तअष्टौचेतिअष्टाचत्वारिंशदधिकंशतं त्रयस्त्रिंशच्छतंराजेतितुश्रुतिः विंशतिमितिपाठेत्यंतहीनसंख्यत्वात्पंचत्रिंशत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एताकृष्णमृगीतद्व

तत्रैवभरतोराजाचक्रवर्तीमहायशाः ॥ विंशतिःसप्तचाष्टौचहयमेधानुपाहरत् ॥ ८ ॥ कामकृद्योद्विजातीनांश्रुतस्तातयथापुरा ॥ अत्यंतमाश्रमःपुण्यःशरभंगस्यविश्रुतः ॥ ९ ॥ सरस्वतीनदीसद्भिःसततंपार्थपूजिता ॥ वालखिल्यैर्महाराजयत्रेष्टमृषिभिःपुरा ॥ १० ॥ दृषद्वतीमहापुण्यायत्रख्यातायुधिष्ठिर ॥ न्यग्रोधाख्यस्तुपांचाल्यःपांचाल्योद्विपदांवर ॥ ११ ॥ दाल्भ्यघोषश्चदाल्भ्यश्चधरणीस्थोमहात्मनः ॥ कौंतेयानंतयशसःसुव्रतस्यामितौजसः ॥ १२ ॥ आश्रमःख्यायतेपुण्यस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ एतावर्णाववर्णौचविश्रुतौमनुजाधिप ॥ १३ ॥ वेदज्ञौवेदविद्वांसौवेदविद्याविदावुभौ ॥ ईजातेक्रतुभिर्मुख्यैःपुण्यैर्भरतसत्तम ॥ १४ ॥ समेत्यबहुशोदेवाःसेंद्राःसवरुणाःपुरा ॥ विशाखयूपेतप्यंततेनपुण्यतमश्चसः ॥ १५ ॥ ऋषिर्महान्महाभागोजमदग्निर्महायशाः ॥ पलाशकेषुपुण्येषुरम्येष्वयजतप्रभुः ॥ १६ ॥ यत्रसर्वाःसरिच्छ्रेष्ठाःसाक्षात्तमृषिसत्तमं ॥ स्वंस्वंतोयमुपादायपरिवार्योपतस्थिरे ॥ १७ ॥ अपिचात्रमहाराजस्वयंविश्वावसुर्जगौ ॥ इमंश्लोकंतदावीरप्रेक्ष्यदीक्षांमहात्मनः ॥ १८ ॥ यजमानस्यवैदेवान्जमदग्नेर्महात्मनः ॥ आगम्यसरितोविप्रान्मधुनासमतर्पयन् ॥ १९ ॥ गंधर्वयक्षरक्षोभिरप्सरोभिश्चसेवितं ॥ किरातकिन्नरावासंशैलंशिखरिणांवरं ॥ २० ॥ विभेदतरसागंगागंगाद्वारंयुधिष्ठिर ॥ पुण्यंतत्ख्यायतेराजन्ब्रह्मर्षिगणसेवितं ॥ २१ ॥ सनत्कुमारःकौरव्यपुण्यंकनखलंतथा ॥ पर्वतश्चपुरुर्नामयत्रयातःपुरूरवाः ॥ २२ ॥ भृगुर्यत्रतपस्तेपेमहर्षिगणसेविते ॥ राजन्सआश्रमःख्यातोभृगुतुंगोमहागिरिः ॥ २३ ॥ यःसभूतंभविष्यच्चभवच्चभरतर्षभ ॥ नारायणःप्रभुर्विष्णुःशाश्वतःपुरुषोत्तमः ॥ २४ ॥ तस्यातियशसःपुण्यांविशालांबदरीमनु ॥ आश्रमःख्यायतेपुण्यस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ २५ ॥ उष्णतोयवहागंगाशीततोयवहापुरा ॥ सुवर्णसिकताराजन्विशालांबदरीमनु ॥ २६ ॥ ऋषयोयत्रदेवाश्चमहाभागामहौजसः ॥ प्राप्यनित्यंनमस्यंतिदेवंनारायणंप्रभुं ॥ २७ ॥ यत्रनारायणोदेवःपरमात्मासनातनः ॥ तत्रकृत्स्नंजगत्सर्वंतीर्थान्यायतनानिच ॥ २८ ॥ तत्पुण्यंपरमंब्रह्मतत्तीर्थंतत्तपोवनं ॥ तत्परंपरमंदेवंभूतानांपरमेश्वरं ॥ २९ ॥ शाश्वतंपरमंचैवधातारंपरमंपदं ॥ यंविदित्वानशोचंतिविद्वांसःशास्त्रदृष्टयः ॥ ३० ॥ तत्रदेवर्षयःसिद्धाःसर्वेचैवतपोधनाः ॥ आदिदेवोमहायोगीयत्रास्तेमधुसूदनः ॥ ३१ ॥

णौकृष्णौनरनारायणावित्यर्थः वस्तुतस्तुअवर्णौवर्णाःलोहितशुक्लकृष्णाःरजःसत्वतमांसितद्रहितौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विशालांनामतःबदरीमनुबदरीसमीपे ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विहरिष्यसिपरिहरिष्यसि ॥ ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

पुण्यानामपितत्पुण्यमत्रतेसंशयोस्तुमा ॥ एतानिराजन्पुण्यानिपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ ३२ ॥ कीर्त्तितानिनरश्रेष्ठतीर्थान्यायतनानिच ॥ एतानिवसुभिःसा
ध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः ॥ ३३ ॥ ऋषिभिर्देवकल्पैश्चसेवितानिमहात्मभिः ॥ चरन्नेतानिकौंतेयसहितोब्राह्मणर्षभैः ॥ भ्रातृभिश्चमहाभागैरुत्कंठांविहरिष्यसि
॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवं
संभाषमाणेतुधौम्येकौरवनंदन ॥ लोमशःसमहातेजाऋषिस्तत्राजगामह ॥ १ ॥ तंपांडवाग्रजोराजासगणोब्राह्मणाश्चते ॥ उपातिष्ठन्महाभागंदिविशक्रमि
वामराः ॥ २ ॥ समभ्यर्च्ययथान्यायंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पप्रच्छागमनेहेतुमटनेचप्रयोजनं ॥ ३ ॥ सपृष्टःपांडुपुत्रेणप्रीयमाणोमहामनाः ॥ उवाचश्लक्ष्णया
वाचाहर्षयन्निवपांडवान् ॥ ४ ॥ संचरन्नस्मिकौंतेयसर्वाँल्लोकान्यदृच्छया ॥ गतःशक्रस्यभवनंतत्रापश्यंसुरेश्वरं ॥ ५ ॥ तवचभ्रातरंवीरमपश्यंसव्यसाचिनं ॥
शक्रस्यार्धासनगतंतत्रमेविस्मयोमहान् ॥ ६ ॥ आसीत्पुरुषशार्दूलदृष्ट्वापार्थंतथागतं ॥ आहमांतत्रदेवेशोगच्छपांडुसुतान्प्रति ॥ ७ ॥ सोहमभ्यागतःक्षिप्रंदि
दृक्षुस्त्वांसहानुजं ॥ वचनात्पुरुहूतस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ ८ ॥ आख्यास्येतेप्रियंतातमहत्पांडवनंदन ॥ ऋषिभिःसहितोराजन्कृष्णयाचैवतच्छृणु ॥ ९ ॥
यत्त्वयोक्तोमहाबाहुरस्त्रार्थंभरतर्षभ ॥ तदस्त्रमाप्तंपार्थेनरुद्रादप्रतिमंविभो ॥ १० ॥ यत्तद्ब्रह्मशिरोनामतपसारुद्रमागमत् ॥ अमृतादुत्थितंरौद्रंतल्लब्धंसव्यसा
चिना ॥ ११ ॥ तत्समंत्रंससंहारंसप्रायश्चित्तमंगलं ॥ वज्रमस्त्राणिचान्यानिदंडादीनियुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ यमात्कुवेराद्वरुणादिंद्राच्चकुरुनंदन ॥ अस्त्राण्यधीत
वान्पार्थोदिव्यान्यमितविक्रमः ॥ १३ ॥ विश्वावसोस्तुतनयाद्गीतंनृत्यंचसामच ॥ वादित्रंचयथान्यायंप्रत्यविंदद्यथाविधि ॥ १४ ॥ एवंकृतास्त्रःकौंतेयोगां
धर्ववेदमाप्तवान् ॥ सुखंवसतिबीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव १५ ॥ यदर्थंमांसुरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ तच्चतेकथयिष्यामियुधिष्ठिरनिबोधमे ॥ १६ ॥ भवान्म
नुष्यलोकेपिगमिष्यतिनसंशयः ॥ ब्रूयाद्युधिष्ठिरंतत्रवचनान्मेद्विजोत्तम ॥ १७ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ समंत्रंप्रयोगादौमंत्रसहितं संहारस्त्यक्तस्याकर्षणं प्रायश्चित्तंअस्त्राग्निनानिरपराधानांदाहेयोदोषस्तस्यशोधनं मंगलंदग्धानामेवारामादीनां पुनर्विकसनं वज्रंवज्रवदप्रतीकार्यंरौद्रमेव ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतंलौकिकंगानं सामऋक्षुगानं ॥ १४ ॥ अनुजस्यभीमस्यानुजः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुरकार्यंनिवातकवचादीनांवधः बह्वलंछंदसीत्यैसू ॥१८॥१९॥ सत्यसंधंसत्यप्रतिज्ञं ॥२०॥ वरवर्णिनंअतिसुंदरं ॥२१॥ महेश्वरसुतप्रख्यंस्कंदतुल्यंअतिस्कंधंउन्नतांसं ज्ञानगतिस्कंधमितिपाठेयोगिश्रेष्ठं ॥२२॥२३॥ (अपहरिष्यामिकवचकुंडलापहरणेइंद्रेणकृतेसतितदपिइंद्रस्यांतःप्रविश्यसंपादयिष्यामि आर्षेणअभेददर्शनेनअहंमनुरभवमित्यादिवदहमेवेंद्ररूपीकरिष्यामीति) ॥२४॥ तत्श्रद्धेयंनत्वन्यथा

आगमिष्यतितेभ्राताकृतास्त्रःक्षिप्रमर्जुनः ॥ सुरकार्यंमहत्कृत्वायदशक्यंदिवौकसैः ॥ १८ ॥ तपसापित्वमात्मानंयोजयभ्रातृभिःसह॥ तपसोहिपरंनास्ति तपसाविंदतेमहत् ॥ १९ ॥ अहंचकर्णंजानामियथावद्भरतर्षभ॥ सत्यसंधंमहोत्साहंमहावीर्यंमहाबलं ॥ २० ॥ महाहवेष्वप्रतिमंमहायुद्धविशारदं॥ महाधनुर्धरंवीरंमहास्त्रंवरवर्णिनं ॥ २१ ॥ महेश्वरसुतप्रख्यमादित्यतनयंप्रभुं ॥ तथार्जुनमतिस्कंधंसहजोल्बणपौरुषं ॥ २२ ॥ नसपार्थस्यसंग्रामेकलामर्हतिषोडशीं॥ यच्चापितेभयंकर्णान्मनसिस्थमरिंदम ॥ २३॥ तच्चाप्यपहरिष्यामिसव्यसाचिन्युपागते॥ यच्चतेमानसंवीरतीर्थयात्रामिमांप्रति॥ समहर्षिर्लोमशस्तेकथयिष्यत्यसंशयं॥ २४ ॥ यच्चकिंचित्तपोयुक्तंफलंतीर्थेषुभारत॥ ब्रह्मर्षिरेषब्रूयात्तेनतच्छ्रद्धेयमन्यथा ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ लोमशउवाच धनंजयेनचाप्युक्तंयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर॥ युधिष्ठिरंभ्रातरंमेयोजयेधर्म्यर्यायाश्रिया॥ १ ॥ त्वंहिधर्मान्परान्वेत्थतपांसिचतपोधन॥ श्रीमतांचापिजानासिधर्मंराज्ञांसनातनं ॥ २ ॥ सभवान्परमंवेदपावनंपुरुषंप्रति ॥ तेनसंयोजयेथास्त्वंतीर्थपुण्येनपांडवान् ॥ ३ ॥ यथातीर्थानिगच्छेतगाश्चदद्यात्सपार्थिवः॥ तथासर्वात्मनाकार्यमितिमामर्जुनोब्रवीत्॥ ४ ॥ भवताचानुगुप्तोसौचरेत्तीर्थानिसर्वशः॥ रक्षोभ्योरक्षितव्यश्चदुर्गेषुविषमेषुच ॥ ५ ॥ दधीचइवदेवेंद्रंयथाचाप्यंगिरारविं ॥ तथारक्षस्वकौंतेयान्राक्षसेभ्योद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ यातुधानाहिबहवोराक्षसाःपर्वतोपमाः॥ त्वयाभिगुप्तंकौंतेयंनविवर्तेयुरंतिकं॥ ७ ॥ सोहमिंद्रस्यवचनान्नियोगादर्जुनस्यच ॥ रक्षमाणोभयेभ्यस्त्वांचरिष्यामित्वयासह॥ ८ ॥ द्विस्तीर्थानिमयापूर्वंदृष्टानिकुरुनंदन॥ इदंतृतीयंद्रक्ष्यामितान्येवभवतासह॥ ९॥ इयंराजर्षिभिर्यातापुण्यकृद्भिर्युधिष्ठिर॥ मन्वादिभिर्महाराजतीर्थयात्राभयापहा॥ १० ॥ नानृजुर्नाकृतात्माचनाविद्योनचपापकृत्॥ स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ॥ ११ ॥

गृहीतव्यमित्यर्थः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धनंजयेनेति योजयेःयोजय धर्म्यर्यायाधर्मादनपेतया ॥ १ ॥ २ ॥ पुरुषंप्रतिपुरुषस्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्विःद्विवारं तृतीयंतृतीयवारं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्यसंगरःसत्ययज्ञः यान्येवसंयामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कवचनात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ लघुःअल्पपरिवारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ विकल्पकाःमृष्टामृष्टविभाजकाः

त्वंतुधर्ममतिर्नित्यंधर्मज्ञःसत्यसंगरः ॥ विमुक्तःसर्वसंगेभ्योभूयएवभविष्यसि ॥ १२ ॥ यथाभगीरथोराजाराजानश्चगयादयः ॥ यथाययातिःकौंतेयतथा त्वमपिपांडव ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच नहर्षात्संप्रपश्यामिवाक्यस्यास्योत्तरंक्वचित् ॥ स्मरेद्धिदेवराजोयंकोनामाभ्यधिकस्ततः ॥ १४ ॥ भवतासंगमोयस्य भ्राताचैवधनंजयः ॥ वासवःस्मरतेयस्यकोनामाभ्यधिकस्ततः ॥ १५ ॥ यच्चमांभगवानाहतीर्थानांदर्शनंप्रति ॥ धौम्यस्यवचनादेषाबुद्धिःपूर्वंकृतैवमे ॥ ॥ १६ ॥ तद्यदामन्यसेब्रह्मन्गमनंतीर्थदर्शने ॥ तदैवगंतास्मितीर्थान्येषमेनिश्चयःपरः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच गमनेकृतबुद्धिंतुपांडवंलोमशोब्रवीत् ॥ लघुर्भवमहाराजलघुःस्वैरंगमिष्यसि ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरउवाच भिक्षाभुजोनिवर्त्तंतांब्राह्मणायतयश्चये ॥ क्षुत्तृडध्वश्रमायासशीतार्तिमसहिष्णवः ॥ ॥ १९ ॥ तेसर्वेविनिवर्त्तंतांयेचमिष्टभुजोद्विजाः ॥ पक्वान्नलेह्यपानानांमांसानांचविकल्पकाः ॥ २० ॥ तेपिसर्वेनिवर्त्तंतांयेचसूदानुयायिनः ॥ मयायथोचिताजीव्यैःसंविभक्ताश्चवृत्तिभिः ॥ २१ ॥ येचाप्यनुगताःपौराराजभक्तिपुरःसराः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजमभिगच्छंतुतेचवै ॥ २२ ॥ सदास्यतियथाकालमुचितायस्ययावृत्तिः ॥ सचेद्यथोचितांवृत्तिंनदद्यान्मनुजेश्वरः ॥ २३ ॥ अस्मत्प्रियहितार्थायपांचाल्योवःप्रदास्यति ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच ततोभूयिष्ठशःपौरागुरुभारप्रपीडिताः ॥ विप्राश्चयतयोमुख्याजग्मुर्नागपुरंप्रति ॥ २५ ॥ तान्सर्वान्धर्मराजस्यप्रेम्णाराजांबिकासुतः ॥ प्रतिजग्राहविधिवद्धनैश्चसमतर्पयत् ॥ २६ ॥ ततःकुंतीसुतोराजालघुभिर्ब्राह्मणैःसह ॥ लोमशेनचसुप्रीतस्त्रिरात्रंकाम्यकेऽवसत् ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रयांतंकौंतेयंब्राह्मणावनवासिनः ॥ अभिगम्यतदाराजन्निदंवचनमब्रुवन् ॥ १ ॥ राजंस्तीर्थानिगंतासिपुण्यानिभ्रातृभिःसह ॥ ऋषिणाचैवसहितोलोमशेनमहात्मना ॥ २ ॥ अस्मानपिमहाराजनेतुमर्हसिपांडव ॥ अस्माभिर्हिनशक्यानित्वदृतेतानिकौरव ॥ ३ ॥ श्वापदैरुपसृष्टानिदुर्गाणिविषमाणिच ॥ अगम्यानिनरैरल्पैस्तीर्थानिमनुजेश्वर ॥ ४ ॥

॥ २० ॥ आजीव्यैःभृत्यादिभिः वृत्तिभिर्जीवनहेतुभिरन्नादिभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पांचाल्योद्रुपदः वःयुष्मभ्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दुर्गाणिकंटकाद्याक्रांतत्वात् विषमाणिहिंस्रव्याघ्राद्यावृतत्वात् ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनुकीर्णानिव्याप्तानि नःअस्मान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ आर्जवंऋजुबुद्धिश्रद्धामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

भवतोभ्रातरःशूराधनुर्धरवराःसदा ॥ भवद्भिःपालिताःशूरैर्गच्छामोवयमप्युत ॥ ५ ॥ भवत्प्रसादाद्धिवयंप्राप्नुयामःसुखंफलं ॥ तीर्थानांपृथिवीपालवनानां
चविशांपते ॥ ६ ॥ तववीर्यपरित्राताःशुद्धास्तीर्थपरिप्लुताः ॥ भवेमधूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शनान्नृप ॥ ७ ॥ भवानपिनरेंद्रस्यकार्तवीर्यस्यभारत ॥ अष्टकस्यचराज
र्षेर्लोमपादस्यचैवह ॥ ८ ॥ भरतस्यचवीरस्यसार्वभौमस्यपार्थिव ॥ ध्रुवंप्राप्स्यतिदुष्प्रापान्लोकांस्तीर्थपरिप्लुतः ॥ ९ ॥ प्रभासादीनितीर्थानिमहेंद्रादींश्चपर्वता
न् ॥ गंगाद्याःसरितश्चैवप्लक्षादींश्चवनस्पतीन् ॥ १० ॥ त्वयासहमहीपालद्रष्टुमिच्छामहेवयं ॥ यदितेब्राह्मणेष्वस्तिकाचित्प्रीतिर्जनाधिप ॥ ११ ॥ कुरुक्षि
प्रंवचोऽस्माकंततःश्रेयोभिपत्स्यसे ॥ तीर्थानिहिमहाबाहोतपोविघ्नकरैःसदा ॥ १२ ॥ अनुकीर्णानिरक्षोभिस्तेभ्योनस्त्रातुमर्हसि ॥ तीर्थान्युक्तानिधौम्येननार
देनचधीमता ॥ १३ ॥ यान्युवाचचदेवर्षिर्लोमशःसुमहातपाः ॥ विधिवत्तानिसर्वाणिपर्यटस्वनराधिप ॥ १४ ॥ धूतपाप्मासहास्माभिर्लोमशेनाभिपालितः ॥
सराजापूज्यमानस्तैर्हर्षादश्रुपरिप्लुतः ॥ १५ ॥ भीमसेनादिभिर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ बाढमित्यब्रवीत्सर्वांस्तानृषीन्पांडवर्षभः ॥ १६ ॥ लोमशंसमनु
ज्ञाप्यधौम्यंचैवपुरोहितं ॥ ततःसपांडवश्रेष्ठोभ्रातृभिःसहितोवशी ॥ १७ ॥ द्रौपद्याचानवद्यांग्यागमनायमनोदधे ॥ अथव्यासोमहाभागस्तथापर्वतनार
दौ ॥ १८ ॥ काम्यकेपांडवंद्रष्टुंसमाजग्मुर्मनीषिणः ॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजापूजांचक्रेयथाविधि ॥ सत्कृतास्तेमहाभागायुधिष्ठिरमथाब्रुवन् ॥ १९ ॥ ऋषयऊ
चुः युधिष्ठिरयमौभीममनसाकुरुतार्जवं ॥ मनसाकृतशौचावैशुद्धास्तीर्थानियास्यथ ॥ २० ॥ शरीरनियमंप्राहुर्ब्राह्मणामानुषंव्रतं ॥ मनोविशुद्धांबुद्धिंचदै
वमाहुर्व्रतंद्विजाः ॥ २१ ॥ मनोह्यदुष्टंशौचायपर्याप्तंवैनराधिप ॥ मैत्रींबुद्धिंसमास्थायशुद्धास्तीर्थानिद्रक्ष्यथ ॥ २२ ॥ तेयूयंमानसैःशुद्धाःशरीरनियमव्रतैः ॥
दैवंव्रतंसमास्थाययथोक्तंफलमाप्स्यथ ॥ २३ ॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायकृष्णयासहपांडवाः ॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेमुनिभिर्दिव्यमानुषैः ॥ २४ ॥ लोमशस्योपसं
गृह्यपादौद्वैपायनस्यच ॥ नारदस्यचराजेंद्रदेवर्षेःपर्वतस्यच ॥ २५ ॥ धौम्येनसहितावीरास्तथातैर्वनवासिभिः ॥ मार्गशीर्ष्यामतीतायांपुष्येणप्रययुस्ततः
॥ २६ ॥ कठिनानिसमादायचीराजिनजटाधराः ॥ अभेद्यैःकवचैर्युक्तास्तीर्थान्यन्वचरंस्ततः ॥ २७ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कठिनानियष्टीः काठीतिमहाराष्ट्रप्रसिद्धेः अन्येतुशिक्यानिकरंडानिवेतिव्याचख्युः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिचतुर्दशैः पंचदशभिः चतुर्दशभ्यःपरिउपरीतिव्युत्पत्तेः संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः बहुव्रीहौसंख्येयेडजितिडच् ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ नवाइति निर्गुणंउत्तमगुणहीनं ॥ १ ॥ परान्शत्रून् ॥ २ ॥ ३ ॥ समूलःपुत्रपौत्रादिवंशवृद्धिमूलंतत्सहितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विविशुःस्नानार्थमितिशेषः अधर्म

इंद्रसेनादिभिर्भृत्यैरथैःपरिचतुर्दशैः ॥ महानसव्यापृतैश्चतथान्यैःपरिचारिकैः ॥ २८ ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशास्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ प्राङ्मुखाःप्रययुर्वीराः
पांडवाजनमेजय ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०तीर्थ०लोमशतीर्थयात्रायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच
नवैनिर्गुणमात्मानंमन्येदेवर्षिसत्तम ॥ तथास्मिदुःखसंतप्तोयथानान्योमहीपतिः ॥ १ ॥ परांश्चनिर्गुणान्मन्येनचधर्मगतानपि ॥ तेचलोमशलोकेस्मिन्नृध्यं
तेकेनहेतुना ॥ २ ॥ लोमशउवाच नात्रदुःखंत्वयाराजन्कार्यंपार्थकथंचन ॥ यदधर्मेणवर्धेयुरधर्मरुचयोजनाः ॥ ३ ॥ वर्धत्यधर्मेणनरस्ततोभद्राणि
पश्यति ॥ ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ॥ ४ ॥ मयाहिदृष्टादैतेयादानवाश्चमहीपते ॥ वर्धमानाह्यधर्मेणक्षयंचोपगताःपुनः ॥ ५ ॥ पुरादेवयुगेचैव
दृष्टंसर्वंमयाविभो ॥ अरोचयन्सुराधर्मंधर्मंतत्यजिरेऽसुराः ॥ ६ ॥ तीर्थानिदेवाविविशुर्नाविशन्भारतासुराः ॥ तानधर्मकृतोदर्पःपूर्वमेवसमाविशत् ॥ ७ ॥ द
र्पान्मानःसमभवन्मानात्क्रोधोव्यजायत ॥ क्रोधादह्रीस्ततोऽलज्जावृत्तंतेषांततोऽनशत् ॥ ८ ॥ तानलज्जाननह्रीकान्हीनवृत्तान्वृथाव्रतान् ॥ क्षमालक्ष्मीःस्वध
र्मश्चनचिरात्प्रजहुस्ततः ॥ ९ ॥ लक्ष्मीस्तुदेवानगमदलक्ष्मीरसुरान्नृप ॥ तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः ॥ १० ॥ दैतेयान्दानवांश्चैवकलिरप्याविशत्त
तः ॥ तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दानवान्कलिनाहतान् ॥ ११ ॥ दर्पाभिभूतान्कौंतेयक्रियाहीनानचेतसः ॥ मानाभिभूतानचिराद्विनाशःसमपद्यत ॥ १२ ॥ निर्य
शस्कास्तथादैत्याःकृत्स्नशोविलयंगताः ॥ देवास्तुसागरांश्चैवसरितश्चसरांसिच ॥ १३ ॥ अभ्यगच्छन्धर्मशीलाःपुण्यान्यायतनानिच ॥ तपोभिःक्रतुभिर्दानैरा
शीर्वादैश्चपांडव ॥ १४ ॥ प्रजहुःसर्वपापानिश्रेयश्चप्रतिपेदिरे ॥ एवमादानवंतश्चनिरादानाश्चसर्वशः ॥ १५ ॥ तीर्थान्यगच्छन्विबुधास्तेनापुर्भूतिमुत्तमां ॥
तथात्वमपिराजेंद्रस्नात्वातीर्थेषुसानुजः ॥ १६ ॥

स्तीर्थयात्राऽप्रवेशजस्तत्कर्तॄन्अधर्मकृतः अधर्मेणकृतउत्पादितोवा दर्पःगर्वः ततोमानःपूज्योस्मीतिबुद्धिः ॥ ७ ॥ ततःपूजायाअलाभेप्रतिघातेवाक्रोधःततअह्रीःअकार्येप्रवृत्तिःततःअलज्जालज्जानिंद्यता दोषाद्भयंतस्यनाशः ॥ ८ ॥ नचिरात्शीघ्रमेव ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदानवंतःआर्जवादिनियमग्रहणवंतः निरादानाःअप्रतिबद्धाः सर्वशःदेवादिभिरपि ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वेत्स्यसिलप्स्यसे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९५ ॥ तेतथेति ॥ १ ॥

पुनर्वेत्स्यसितांलक्ष्मीमेषपंथाःसनातनः ॥ यथैवहिनृगोराजाशिबिरौशीनरोयथा ॥ १७ ॥ भगीरथोवसुमनागयःपूरुःपुरूरवाः ॥ चरमाणास्तपोनित्यंस्पर्श नादंभसश्चते ॥ १८ ॥ तीर्थाभिगमनात्पूतादर्शनाच्चमहात्मनां ॥ अलभंतयशःपुण्यंधनानिचविशांपते ॥ १९ ॥ तथात्वमपिराजेंद्रलब्ध्वासुविपुलांश्रियं ॥ यथाचेक्ष्वाकुरभवत्सपुत्रजनबांधवः ॥ २० ॥ मुचुकुंदोथमांधातामरुत्तश्चमहीपतिः ॥ कीर्त्तिंपुण्यामविंदंतयथादेवास्तपोबलात् ॥ २१ ॥ देवर्षयश्चकात्स्र्न्येनतथात्वमपिवेत्स्यसि ॥ धार्तराष्ट्रास्त्वधर्मेणमोहेनचवशीकृताः ॥ नचिराद्वैविनंक्ष्यंतिदैत्याइवनसंशयः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणि लोमशतीर्थयात्रायांचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९५ ॥ वैशंपायनउवाच तेतथासहितावीरावसंतस्तत्रतत्रह ॥ क्रमेणपृथिवीपालनैमिषारण्यमागताः ॥ १ ॥ ततस्तीर्थेषुपुण्येषुगोमत्याःपांडवान्नृप ॥ कृताभिषेकाःप्रददुर्गाश्चवित्तंचभारत ॥ २ ॥ तत्रदेवान्पितॄन्विप्रांस्तर्पयित्वापुनःपुनः ॥ कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थेचगवांतीर्थेचभारत ॥ कालकोट्यांविषप्रस्थेगिरावुष्यचकौरवाः ॥ ३ ॥ बाहुदायांमहीपालचक्रुःसर्वेभिषेचनं ॥ प्रयागेदेवयजनेदेवानांपृथिवीपते ॥ ४ ॥ ऊषुराप्लुत्यगात्राणितपश्चातस्थुरुत्तमं ॥ गंगायमुनयोश्चैवसंगमेसत्यसंगराः ॥ ५ ॥ विपाप्मानोमहात्मानोविप्रेभ्यःप्रददुर्वसु ॥ तपस्विजनजुष्टांचततोवेदींप्रजापतेः ॥ ६ ॥ जग्मुःपांडुसुताराजन्ब्राह्मणैःसहभारत ॥ तत्रतेन्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमं ॥ ७ ॥ संतर्पयंतःसततंवन्येनहविषाद्विजान् ॥ ततोमहीधरंजग्मुर्धर्मज्ञेनाभिसंस्कृतं ॥ ८ ॥ राजर्षिणापुण्यकृतागयेनानुपमद्युते ॥ नगोगयशिरोयत्रपुण्याचैवमहानदी ॥ ९ ॥ वानीरमालिनीरम्यानदीपुलिनशोभिता ॥ दिव्यंपवित्रकूटंचपवित्रधरणीधरं ॥ १० ॥ ऋषिजुष्टंसुपुण्यंतत्तीर्थंब्रह्मसरोत्तमं ॥ अगस्त्योभगवान्यत्रगतोवैवस्वतंप्रति ॥ ११ ॥ उवासचस्वयंतत्रधर्मराजःसनातनः ॥ सर्वासांसरितांचैवसमुद्भेदोविशांपते ॥ १२ ॥ यत्रसंनिहितोनित्यंमहादेवःपिनाकधृक् ॥ तत्रतेपांडवावीराश्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे ॥ १३ ॥ ऋषियज्ञेनमहतायत्राक्षयवटोमहान् ॥ अक्षयेदेवयजनेअक्षयंयत्रवैफलं ॥ १४ ॥ येतुतत्रोपवासांस्तुचक्रुर्निश्चितमानसाः ॥ ब्राह्मणास्तत्रशतशःसमाजग्मुस्तपोधनाः ॥ १५ ॥ चातुर्मास्येनायजंतआर्षेणविधिनातदा ॥ तत्रविद्यातपोवृद्धाब्राह्मणावेदपारगाः ॥ कथांप्रचक्रिरेपुण्यांसदसिस्थामहात्मनां ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वानीरमालिनीवेत्रपंक्तियुक्ता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मशब्देनवेदध्वनिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सिकतादिवद्यज्ञेदक्षिणाःनगणयितुंशक्याइत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

तत्रविद्याव्रतस्नातःकौमारंव्रतमास्थितः ॥ शमठोकथयद्राजन्नामूर्तरयसंगयं ॥ १७॥ शमठउवाच अमूर्तरयसःपुत्रोगयोराजर्षिसत्तमः ॥ पुण्यानि
यस्यकर्माणितानिमेशृणुभारत ॥ १८ ॥ यस्ययज्ञोबभूवेहबह्वन्नोबहुदक्षिणः ॥ यत्रान्नपर्वताराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ १९॥ घृतकुल्याश्चदध्नश्चनद्योबहुश
तास्तथा ॥ व्यंजनानांप्रवाहाश्चमहार्हाणांसहस्रशः ॥ २० ॥ अहन्यहनिचाप्येवंयाचतांसंप्रदीयते ॥ अन्येचब्राह्मणाराजन्भुंजतेऽन्नंसुसंस्कृतं ॥ २१ ॥ तत्रवैद
क्षिणाकालेब्रह्मघोषोदिवंगतः ॥ नचप्रज्ञायतेकिंचिद्ब्रह्मशब्देनभारत ॥ २२॥ पुण्येनचरताराजन्भूर्दिशःखंनभस्तथा ॥ आपूर्णमासीच्छब्देनतदप्यासीन्महा
द्भुतं ॥ २३ ॥ यत्रस्मगाथागायंतिमनुष्याभरतर्षभ ॥ अन्नपानैःशुभैस्तृप्तादेशेदेशेसुवर्चसः ॥ २४ ॥ गयस्ययज्ञेकेत्वद्यप्राणिनोभोक्तुमीप्सवः ॥ तत्रभोजन
शिष्टस्यपर्वताःपंचविंशतिः ॥ २५ ॥ नतत्पूर्वेजनाश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ गयोयदकरोद्यज्ञेराजर्षिरमितद्युतिः ॥ २६ ॥ कथंतुदेवाहविषागयेनपरितर्पि
ताः ॥ पुनःशक्ष्यंत्युपादातुमन्यैर्दत्तानिकानिचित् ॥ २७॥ सिकतावायथालोकेयथावादिवितारकाः ॥ यथावावर्षतोधाराअसंख्येयाःस्मकेनचित् ॥ तथागण
यितुंशक्यागययज्ञेनदक्षिणाः ॥ २८ ॥ एवंविधाःसुबहवस्तस्ययज्ञामहीपतेः ॥ बभूवुरस्यसरसःसमीपेकुरुनंदन ॥ २९ ॥ इतिश्रीम॰आरण्यकेप॰तीर्थया
त्राप॰लोमशतीर्थयात्रायांगययज्ञकथनेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसंप्रस्थितोराजाकौंतेयोभूरिदक्षिणः ॥
अगस्त्याश्रममासाद्यदुर्जयायामुवासह ॥ १ ॥ तत्रैवलोमशंराजापप्रच्छवदतांवरः ॥ अगस्त्येनेहवातापिःकिमर्थमुपशामितः ॥ २ ॥ आसीद्वाकिंप्रभावश्च
सदैत्योमानवांतकः ॥ किमर्थंचोदितोमन्युरगस्त्यस्यमहात्मनः ॥ ३ ॥ लोमशउवाच इल्वलोनामदैतेयआसीत्कौरवनंदन ॥ मणिमत्यांपुरिपुरावाता
पिस्तस्यचानुजः ॥ ४ ॥ सब्राह्मणंतपोयुक्तमुवाचदितिनंदनः ॥ पुत्रंमेभगवानेकमिंद्रतुल्यंप्रयच्छतु ॥ ५ ॥ तस्मैसब्राह्मणोनादात्पुत्रंवासवसंमितं ॥ चुक्रोध
सोसुरस्तस्यब्राह्मणस्यततोभृशं ॥ ६ ॥ तदाप्रभृतिराजेंद्रइल्वलोब्रह्महाऽसुरः ॥ मन्युमान्भ्रातरंछागंमायावीत्यकरोत्ततः ॥ ७ ॥ मेषरूपीचवातापिःकामरूप्य
भवत्क्षणात् ॥ संस्कृत्यचभोजयतिततोविप्रंजिघांसति ॥ ८ ॥ नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति दुर्जयायांवातापिपुर्यांमणिमतीसंज्ञायां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नादात्नदत्तवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ कामरूपीयथाकामंरूपाणिकर्तुंसमर्थः संस्कृत्यपक्त्वा ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सचइल्वलश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सोपृच्छदिति तान्भवंलंबमानेनरूपेणतेषामुद्भवंअपृच्छत् पृच्छतिर्द्विकर्मा किमर्थंयूयंलंबध्वमित्यपृच्छदित्यर्थः तेऋषयःकंपिताइवसंतस्ते तवसंतानहेतोरयमस्माकंभवइतिप्रत्यूचुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ एतस्यैवविवरणंतेतस्माइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ वःयुष्माकंकामंईप्सितंकरिष्ये ॥ १८ ॥ प्रसवसंतानंसंततेरविच्छेदं ॥ १९ ॥ तस्यतस्य सिंहमृगादेःअंगंकटिदृष्ट्यादि सर्वगुणवतीमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ जज्ञेजाता सौदामनीतिविशेष्यं विद्युदितिविशेषणंद्युतिविशेषोपपादनार्थं कुर्यांहरस्यापिपिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिंकेममधन्विनो

सचाह्वयतियंवाचागतंवैवस्वतक्षयं ॥ सपुनर्देहमास्थायजीवन्स्मप्रत्यदृश्यत ॥ ९॥ ततोवातापिमसुरंछागंकृत्वासुसंस्कृतं ॥ तंब्राह्मणंभोजयित्वापुनरेवसमाह्वयत् ॥ १० ॥ तामिल्वलेनमहतास्वरेणवाचमीरितां ॥ श्रुत्वातिमायोबलवान्क्षिप्रंब्राह्मणकंटकः ॥ ११ ॥ तस्यपार्श्वंविनिर्भिद्यब्राह्मणस्यमहासुरः ॥ वातापिःप्रहसन्राजन्निश्चक्राम विशांपते ॥ १२ ॥ एवंसब्राह्मणान्राजन्भोजयित्वापुनःपुनः ॥ हिंसयामासदैतेयइल्वलोदुष्टचेतनः ॥ १३ ॥ अगस्त्यश्चापिभगवानेतस्मिन्कालएवतु ॥ पितॄन्ददर्शगर्तेवैलंबमानानधोमुखान् ॥ १४ ॥ सोपृच्छल्लंबमानांस्तान्भवंतइवकंपिताः ॥ संतानहेतोरितितेप्रत्यूचुर्ब्रह्मवादिनः ॥ ॥ १५॥ तेतस्मैकथयामासुर्वयंतेपितरःस्वकाः ॥ गर्तमेतमनुप्राप्तालंबामःप्रसवार्थिनः ॥ १६ ॥ यदिनोजनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमं ॥ स्यान्नोस्मान्निरयान्मोक्षस्त्वंचपुत्राप्नुयागतिं ॥ १७॥ सतानुवाचतेजस्वीसत्यधर्मपरायणः ॥ करिष्येपितरःकामंव्येतुवोमानसोज्वरः ॥ १८ ॥ ततःप्रसवसंतानंचिंतयन्भगवानृषिः ॥ आत्मनःप्रसवस्यार्थेनापश्यत्सदृशींस्त्रियं ॥ १९ ॥ सतस्यतस्यसत्वस्यतत्तदंगमनुत्तमं ॥ संगृह्यतत्समैरंगैर्निर्ममेस्त्रियमुत्तमां ॥ २० ॥ सतांविदर्भराजस्यपुत्रार्थंतप्यतस्तपः ॥ निर्मितामात्मनोर्थायमुनिःप्रादान्महातपाः ॥ २१॥ सातत्रजज्ञेसुभगाविद्युत्सौदामनीयथा ॥ विभ्राजमानावपुषाव्यवर्धतशुभानना ॥ २२ ॥ जातमात्रांचतांदृष्ट्वावैदर्भःपृथिवीपतिः ॥ प्रहर्षेणद्विजातिभ्योन्यवेदयतभारत ॥ २३ ॥ अभ्यनंदंततांसर्वेब्राह्मणावसुधाधिप ॥ लोपामुद्रेतितस्याश्चचक्रिरेनामतेद्विजाः ॥ २४ ॥ ववृधेसामहाराजबिभ्रतीरूपमुत्तमं ॥ अप्स्विवोत्पलिनीशीघ्रमग्नेरिवशिखाशुभा ॥ २५॥

न्येइत्यादौपिनाकपाणिपदंऊर्जितचापवत्त्वद्योतनार्थमुपक्षीणंसन्नविशेष्यसमर्पणायालमितिहरस्येतिपृथक्प्रयुक्तंतद्वदिहापिध्येयं ॥ २२ ॥ २३ ॥ मुद्राणांतत्तन्मृगादिजातिगतानामसाधारणानांचिह्नानांकमनीयचक्षुष्ट्वादीनांलोपइवलोपस्तिरस्कारोययासालोपामुद्रा आहिताग्न्यादिवत्पूर्वनिपातः अन्येष्वपिदृश्यतइतिदीर्घः प्रकारांतरेणयोगेतुवेदेपदपाठलोपआमुद्रेत्यवग्रहःस्यात्सचनदृश्यतेतउक्तविधैवव्युत्पत्तिर्युक्ता ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वशानुगाः इच्छानुरूपाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तांयौवनस्थांराजेंद्रशतंकन्याःस्वलंकृताः ॥ दास्यःशतंचकल्याणीमुपातस्थुर्वशानुगाः ॥ २६ ॥ सास्मदासीशतवृतामध्येकन्याशतस्यच ॥ आस्तेतेजस्विनी कन्यारोहिणीवदिविप्रभा ॥ २७ ॥ यौवनस्थामपिचतांशीलाचारसमन्वितां ॥ नववेपुरुषःकश्चिद्भयात्तस्यमहात्मनः २८ ॥ सातुसत्यवतीकन्यारूपेणाप्सर सोप्यति ॥ तोषयामासपितरंशीलेनस्वजनंतथा ॥ २९ ॥ वैदर्भींतुतथायुक्तांयुवतींप्रेक्ष्यवैपिता ॥ मनसाचिंतयामासकस्मैदद्यामिमांसुतां ॥ ३० ॥ इतिश्री महाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लोमशउवाच यदात्वमन्यतागस्त्योगार्हस्थ्येतांक्षमामिति ॥ तदाभिगम्यप्रोवाचवैदर्भंपृथिवीपतिं ॥ १ ॥ राजन्निवेशेबुद्धिर्मेवर्ततेपुत्रकारणात् ॥ वरयेत्वांमहीपाललोपा मुद्रांप्रयच्छमे ॥ २ ॥ एवमुक्तःसमुनिनामहीपालोविचेतनः ॥ प्रत्याख्यानायचाशक्तःप्रदातुंचैवनैच्छत ॥ ३ ॥ ततःसभार्यामभ्येत्यप्रोवाचपृथिवीपतिः ॥ महर्षिर्वीर्यवानेषक्रुद्धःशापाग्निनादहेत् ॥ ४ ॥ तंतथादुःखितंदृष्ट्वासभार्यंपृथिवीपतिं ॥ लोपामुद्राभिगम्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ नमत्कृतेमहीपालपीडा मभ्येतुमर्हसि ॥ प्रयच्छमामगस्त्यायत्राह्यात्मानंमयापितः ॥ ६ ॥ दुहितुर्वचनाद्राजासोगस्त्यायमहात्मने ॥ लोपामुद्रांततःप्रादाद्विधिपूर्वंविशांपते ॥ ७ ॥ प्राप्यभार्यामगस्त्यस्तुलोपामुद्रामभाषत ॥ महार्हाण्युत्सृजैतानिवासांस्याभरणानिच ॥ ८ ॥ ततःसादर्शनीयानिमहार्हाणितनूनिच ॥ समुत्ससर्जरंभोरूर्वस नान्यायतेक्षणा ॥ ९ ॥ ततश्चीराणिजग्राहवल्कलान्यजिनानिच ॥ समानव्रतचर्याचबभूवायतलोचना ॥ १० ॥ गंगाद्वारमथागम्यभगवानृषिसत्तमः ॥ उ ग्रमातिष्ठततपःसहपत्न्यानुकूलया ॥ ११ ॥ साप्रीताबहुमानाच्चपतिंपर्यचरत्तदा ॥ अगस्त्यश्चपरांप्रीतिंभार्यायामचरत्प्रभुः ॥ १२ ॥ ततोबहुतिथेकालेलोपामुद्रां विशांपते ॥ तपसाद्योतितांस्नातांददर्शभगवानृषिः ॥ १३ ॥ सतस्याःपरिचारेणशौचेनचदमेनच ॥ श्रियारूपेणचप्रीतोमैथुनायाजुहावतां ॥ १४ ॥ ततःसाप्रां जलिर्भूत्वालज्जमानेवभाविनी ॥ तदासप्रणयंवाक्यंभगवंतमथाब्रवीत् ॥ १५ ॥ असंशयंप्रजाहेतोर्भार्यांपतिरविंदत ॥ यातुत्वयिममप्रीतिस्तामृषेकर्तुमर्ह सि ॥ १६ ॥ यथापितुर्गृहेविप्रप्रासादेशयनंमम ॥ तथाविधेत्वंशयनेमामुपैतुमिहार्हसि ॥ १७ ॥

यदेति ॥ १ ॥ निवेशेविवाहे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्नातांकृताविनिशेषः ॥ १३ ॥ परिचारेणसेवया ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ भूषणोयंचीरकाषायादिस्तपस्विनांश्लाघ्योयंसामग्रीकलापोभोगसंपर्केणापवित्रोनैवभवत्वितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ऋतोःकालःषोडशदिनानितेषुअल्पोऽवशिष्टः ॥ २३ ॥

इच्छामित्वांस्रग्विणंचभूषणैश्चविभूषितं॥ उपसर्तुंयथाकामंदिव्याभरणभूषिता ॥ १८॥ अन्यथानोपतिष्ठेयंचीरकाषायवासिनी ॥ नैवापवित्रोविप्रर्षेभूषणोयंकथंचन ॥ १९॥ अगस्त्यउवाच नतेधनानिविद्यंतेलोपामुद्रेतथामम ॥ यथाविधानिकल्याणिपितुस्तवसुमध्यमे ॥ २०॥ लोपामुद्रोवाच ईशोसितपसासर्वंसमाहर्तुंतपोधन॥ क्षणेनजीवलोकेयद्वसुकिंचनविद्यते॥ २१॥ अगस्त्यउवाच एवमेतद्यथात्थत्वंतपोव्ययकरंतुतत् ॥ यथातुमेननश्येततपस्तन्मांप्रचोदय॥ २२॥ लोपामुद्रोवाच अल्पावशिष्टःकालोयमृतोर्ममतपोधन ॥ नचान्यथाहमिच्छामित्वामुपैतुंकथंचन ॥ २३ ॥ नचापिधर्ममिच्छामिविलोप्तुंतेकथंचन॥ एवंतुमेयथाकामंसंपादयितुमर्हसि॥ २४॥ अगस्त्यउवाच यद्येषकामःसुभगेतवबुद्ध्याविनिश्चितः॥ हर्तुंगच्छाम्यहंभद्रेचरकाममिहस्थिता ॥ २५॥ इतिश्रीम०आरण्यकेप०तीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः॥ ९७॥ ॥ ९८॥

लोमशउवाच ततोजगामकौरव्यसोगस्त्योभिक्षितुंवसु॥ श्रुतर्वाणंमहीपालंयंवेदाभ्यधिकंनृपैः ॥ १ ॥ सविदित्वातुनृपतिःकुंभयोनिमुपागतं॥ विषयांतेसहामात्यःप्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतं॥ २ ॥ तस्मैचार्घ्यंयथान्यायमानीयपृथिवीपतिः॥ प्रांजलिःप्रयतोभूत्वापप्रच्छागमनेर्थितां॥ ३॥ अगस्त्यउवाच वित्तार्थिनमनुप्राप्तंविद्धिमांपृथिवीपते॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छमे ॥ ४॥ लोमशउवाच ततआयव्ययौपूर्णौतस्मैराजान्यवेदयत् ॥ अतोविद्वन्नुपादत्स्वयदत्रवसुमन्यसे॥ ५॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत॥ ६ ॥ सश्रुतर्वाणमादायब्रध्नश्वमगमत्ततः॥ सचतौविषयस्यांतेप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि॥ ७॥ तयोरर्घ्यंचपाद्यंचब्रध्नश्वःप्रत्यवेदयत्॥ अनुज्ञाप्यचपप्रच्छप्रयोजनमुपक्रमे॥ ८॥ अगस्त्यउवाच वित्तकामाविहप्राप्तौविद्ध्यावांपृथिवीपते॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनौ ॥ ९॥ लोमशउवाच ततआयव्ययौपूर्णौताभ्यांराजान्यवेदयत्॥ अतोज्ञात्वातुगृह्णीतंयदत्रव्यतिरिच्यते॥ १० ॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ॥ ११॥ पौरुकुत्संततोजग्मुस्त्रसदस्युंमहाधनं॥ अगस्त्यश्चश्रुतर्वाचब्रध्नश्वश्चमहीपतिः॥ १२॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७॥ ॥ ९८॥ ततइति यंवेदवेत्ति॥ १ ॥ विषयांतेदेशसीमांते॥ २॥ आगमनेनिमित्तभूतांअर्थितां किमिच्छन्नागतोसीतिपप्रच्छेत्यर्थः॥ ३॥ ४॥ ५॥ उपादानात्धनग्रहणात् ॥ ६ ॥ ७॥ उपक्रमेआगमने॥ ८॥ नौआवाभ्यां॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वसुमान्‌धनवान् ॥ १९ ॥ अध्यायतात्पर्यंब्राह्मणेनापिहिंसापूर्वकंभिक्षानकर्तव्येति ॥ २० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवतित

त्रसदस्युस्तुतान्दृष्ट्वाप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ अभिगम्यमहाराजविषयांतेमहामनाः ॥ १३ ॥ अर्चयित्वायथान्यायमिक्ष्वाकूराजसत्तमः ॥ समस्तांश्चततोपृ
॥१०४॥ च्छत्प्रयोजनमुपक्रमे ॥ १४ ॥ अगस्त्यउवाच वित्तकामानिहप्राप्तान्विद्धिनःपृथिवीपते ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः ॥ १५ ॥
लोमशउवाच ततआयव्ययौपूर्णौतेषांराजान्यवेदयत् ॥ एतज्ज्ञात्वात्युपादध्वंयदत्रव्यतिरिच्यते ॥ १६ ॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः ॥ सर्वथा
प्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ॥ १७ ॥ ततःसर्वेसमेत्याथतेनृपास्तंमहामुनिं ॥ इदमूचुर्महाराजसमवेक्ष्यपरस्परं ॥ १८ ॥ अयंवैदानवोब्रह्मन्निल्वलोव
सुमान्भुवि ॥ तमतिक्रम्यसर्वेद्यवयंचार्थामहेवसु ॥ १९ ॥ लोमशउवाच तेषांतदासीदुचितमिल्वलस्यैवभिक्षणं ॥ ततस्तेसहिताराजन्निल्वलंसमुपाद्र
वन् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
लोमशउवाच इल्वलस्तान्विदित्वातुमहर्षिसहितान्नृपान् ॥ उपस्थितान्सहामात्योविषयांतेत्यपूजयत् ॥ १ ॥ तेषांततोऽसुरश्रेष्ठस्त्वातिथ्यमकरोत्तदा ॥
सुसंस्कृतेनकौरव्यभ्रात्रावातापिनातदा ॥ २ ॥ ततोराजर्षयःसर्वेविषण्णागतचेतसः ॥ वातापिंसंस्कृतंदृष्ट्वामेषभूतंमहासुरं ॥ ३ ॥ अथाब्रवीदगस्त्यस्तान्राज
र्षीन्नृषिसत्तमः ॥ विषादोवोनकर्तव्योत्यहंभोक्ष्येमहासुरं ॥ ४ ॥ धुर्यासनमथासाद्यनिषसादमहानृषिः ॥ तंपर्यवेषद्दैत्येंद्रइल्वलःप्रहसन्निव ॥ ५ ॥ अगस्त्यएव
कृत्स्नंतुवातापिंबुभुजेततः ॥ भुक्तवत्यसुरोह्वानमकरोत्तस्यचेल्वलः ॥ ६ ॥ ततोवायुःप्रादुरभूदधस्तस्यमहात्मनः ॥ शब्देनमहतातातगर्जन्निवयथाघनः ॥ ७ ॥
वातापेनिष्क्रमस्वेतिपुनःपुनरुवाचह ॥ तंप्रहस्याब्रवीद्राजन्नगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ ८ ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तोमयाजीर्णस्तुसोसुरः ॥ इल्वलस्तुविषण्णोभूद्दृष्ट्वा
जीर्णमहासुरं ॥ ९ ॥ प्रांजलिश्चसहामात्यैरिदंवचनमब्रवीत् ॥ किमर्थमुपयातास्थब्रूतकिंकरवाणिवः ॥ १० ॥ प्रत्युवाचततोऽगस्त्यःप्रहसन्निल्वलंतदा ॥ ईशं
त्यसुरविद्मस्त्वांवयंसर्वेधनेश्वरं ॥ ११ ॥ एतेचनातिधनिनोधनार्थश्चमहान्मम ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः ॥ १२ ॥ ततोभिवाद्यतमृषि ॥१०४॥
मिल्वलोवाक्यमब्रवीत् ॥ दित्सितंयदिवेत्सित्वंततोदास्यामितेवसु ॥ १३ ॥

मोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ इल्वलइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दित्सितंमयायुष्मभ्यंदातुमिष्टं एतेनपरचित्ताभिज्ञत्वमगस्त्यस्यपरीक्षितं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ दशसंमितंदशशतसंमितं ॥२१॥२२॥ समभवत्संगमंचकार ॥२३॥ शारदान्शरदाकृतुनायुक्तान्संवत्सरानित्यर्थः ॥२४॥ प्राच्यवत्उदरान्निर्गतोभवदित्यर्थः ॥२५॥

अगस्त्यउवाच गवांदशसहस्राणिराज्ञामेकैकशोऽसुर ॥ तावदेवसुवर्णस्यदित्सितंतेमहासुर ॥ १४ ॥ मत्यंततोवैद्विगुणंरथश्चैवहिरण्मयः ॥ मनोजवौवाजिनौचदित्सितंतेमहासुर ॥ १५ ॥ जिज्ञास्यतांरथःसद्योव्यक्तएषहिरण्मयः ॥ ततःप्रव्यथितोदैत्योददावभ्यधिकंवसु ॥ १६ ॥ विरावश्चसुरावश्चतस्मिन्युक्तौरथेहयौ ॥ ऊहतुःसवसूनाशुतावगस्त्याश्रमंप्रति ॥ १७ ॥ सर्वान्राज्ञःसहागस्त्यान्निमेषादिवभारत ॥ अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाताजग्मूराजर्षयस्तदा ॥ कृतवांश्चमुनिःसर्वंलोपामुद्राचिकीर्षितं ॥ १८ ॥ लोपामुद्रोवाच कृतवानसितत्सर्वंभगवन्ममकांक्षितं ॥ उत्पादयसकृन्मय्यमपत्यंवीर्यवत्तरं ॥ १९ ॥ अगस्त्यउवाच तुष्टोहमस्मिकल्याणितववृत्तेनशोभने ॥ विचारणामपत्येतुतववक्ष्यामितांशृणु ॥ २० ॥ सहस्रंतेस्तुपुत्राणांशतंवादशसंमितं ॥ दशवाशततुल्याःस्युरेकोवापिसहस्रजित् ॥ २१ ॥ लोपामुद्रोवाच सहस्रसंमितःपुत्रएकोप्यस्तुतपोधन ॥ एकोहिबहुभिःश्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिः ॥ २२ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायतयासमभवन्मुनिः ॥ समयेसमशीलिन्याश्रद्धावान्श्रद्दधानया ॥ २३ ॥ ततआधायगर्भंतमगमद्वनमेवसः ॥ तस्मिन्वनगतेगर्भोववृधेसप्तशारदान् ॥ २४ ॥ सप्तमेब्देगतेचापिप्राच्यवत्समहाकविः ॥ ज्वलन्निवप्रभावेनदृढस्युर्नामभारत ॥ २५ ॥ सांगोपनिषदान्वेदान्जपन्निवमहातपाः ॥ तस्यपुत्रोभवदृषेःसतेजस्वीमहाद्विजः ॥ २६ ॥ सबालएवतेजस्वीपितुस्तस्यनिवेशने ॥ इध्मानांभारमाजह्रेइध्मवाहस्ततोभवत् ॥ २७ ॥ तथायुक्तंतुतंदृष्ट्वामुमुदेसमुनिस्तदा ॥ एवंसजनयामासभारतापत्यमुत्तमं ॥ २८ ॥ लेभिरेपितरश्चास्यलोकान्राजन्यथेप्सितान् ॥ ततऊर्ध्वमयंख्यातस्त्वगस्त्यस्याश्रमोभुवि ॥ २९ ॥ प्राह्लादिरेवंवातापिरगस्त्येनोपशामितः ॥ तस्यायमाश्रमोराजन्रमणीयैर्गुणैर्युतः ॥ ३० ॥ एषाभागीरथीपुण्यादेवगंधर्वसेविता ॥ वातेरितापताकेवविराजतिनभस्तले ॥ ३१ ॥ प्रतार्यमाणाकूटेषुयथानिम्नेषुनित्यशः ॥ शिलातलेषुसंत्रस्तापन्नगेंद्रवधूरिव ॥ ३२ ॥ दक्षिणांवैदिशंसर्वांप्लावयंतीचमातृवत् ॥ पूर्वंशंभोर्जटाभ्रष्टासमुद्रमहिषीप्रिया ॥ अस्यांनद्यांसुपुण्यायांयथेष्टमवगाह्यतां ॥ ३३ ॥ लोमशउवाच युधिष्ठिरनिबोधेदंत्रिषुलोकेषुविश्रुतं ॥ भृगोस्तीर्थंमहाराजमहर्षिगणसेवितं ॥ ३४ ॥ यत्रोपस्पृष्टवान्रामोहृतंतेजस्तदाप्तवान् ॥ अत्रत्वंभ्रातृभिःसार्धंकृष्णयाचैवपांडव ॥ ३५ ॥ ॥२६॥२७॥ युक्तंअध्ययनेध्मवाहनादौ ॥२८॥२९॥ प्राह्लादिःप्र

ह्लादगोत्रोद्भवः ॥३०॥३१॥ शिलानांतलेषुअधोभागेषुसंत्रस्तालीना तेनपातालगामित्वमुक्तं शेषेणस्वर्गभूगतत्वमितित्रिपथगात्वमुक्तंगंगायाः ॥३२॥३३॥३४॥ रामःजामदग्न्यः हृतंदाशरथिरामेण ॥३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तस्ययुधिष्ठिरस्य तीर्थस्यतीर्थेस्नातस्य ॥ ३८ ॥ वपुःतेजः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ दाशरथेश्श्रुत्वाःधनुर्भंजनादिपराक्रममितिशेषः कर्मणिवाषष्ठी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कृत

दुर्योधनहृतंतेजःपुनरादातुमर्हसि॥ कृतवैरेणरामेणयथाचोपहृतंपुनः॥ ३६॥ वैशंपायनउवाच सतत्रभ्रातृभिश्चैवकृष्णयाचैवपांडवः॥ स्नात्वादेवा
॥१०५॥ न्पितॄंश्चैवतर्पयामासभारत॥ ३७॥ तस्यतीर्थस्यरूपंवैदीप्ताद्दीप्ततरंबभौ ॥ अप्रधृष्यतरश्चासीच्छात्रवाणांनरर्षभ ॥ ३८ ॥ अपृच्छच्चैवराजेंद्रलोमशंपांडुनं ३
दनः॥ भगवन्किमर्थंरामस्यहृतमासीद्वपुःप्रभो ॥ कथंप्रत्याहृतंचैवएतदाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ३९ ॥ लोमशउवाच शृणुरामस्यराजेंद्रभार्गवस्यचधीम
तः॥ जातोदशरथस्यासीत्पुत्रोरामोमहात्मनः॥ ४० ॥ विष्णुःस्वेनशरीरेणरावणस्यवधायवै॥ पश्यामस्तमयोध्यायांजातंदाशरथिंततः ॥ ४१ ॥ ऋचीकनंद
नोरामोभार्गवोरेणुकासुतः॥ तस्यदाशरथेःश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः॥४२॥ कौतूहलान्वितोरामस्त्वयोध्यामगमत्पुनः॥ धनुरादायतद्दिव्यंक्षत्रियाणांनिब
र्हणं॥ ४३ ॥ जिज्ञासमानोरामस्यवीर्यंदाशरथेस्तदा॥ तंवैदशरथःश्रुत्वाविषयांतमुपागतं ॥४४॥ प्रेषयामासरामस्यरामंपुत्रंपुरस्कृतं ॥ सतमभ्यागतंदृष्ट्वा
उद्यतास्त्रमवस्थितं॥ ४५॥ प्रहसन्निवकौंतेयरामोवचनमब्रवीत् ॥ कृतकालंहिराजेंद्रधनुरेतन्मयाविभो ॥ ४६ ॥ समारोपययत्नेनयदिशक्तोषिपार्थिव॥ इ
त्युक्तस्त्वाहभगवंस्त्वंनाधिक्षेप्तुमर्हसि॥ ४७॥ नाहमप्यधमोधर्मेक्षत्रियाणांद्विजातिषु॥ इक्ष्वाकूणांविशेषेणबाहुवीर्येनकत्थनं॥४८॥ तमेवंवादिनंतत्ररामो
वचनमब्रवीत्॥ अलंवैव्यपदेशेनधनुरायच्छराघव॥ ४९॥ ततोजग्राहरोषेणक्षत्रियर्षभसूदनं ॥ रामोदाशरथिर्दिव्यंहस्ताद्रामस्यकार्मुकं॥५०॥ धनुरारोप
यामाससलीलइवभारत॥ ज्याशब्दमकरोच्चैवस्मयमानःसवीर्यवान्॥५१॥ तस्यशब्दस्यभूतानिवित्रसंत्यशनेरिव॥ अथाब्रवीत्तदारामोरामंदाशरथिस्तदा
॥५२॥ इदमारोपितंब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते॥ तस्यरामोददौदिव्यंजामदग्न्योमहात्मनः॥शरमाकर्णदेशांतमयमाकृष्यतामिति ॥५३॥ लोमशउवाच
एतच्छ्रुत्वाब्रवीद्रामःप्रदीप्तइवमन्युना॥ श्रूयतेक्षम्यतेचैवदर्पपूर्णोसिभार्गव ॥५४॥ त्वयात्यधिगतंतेजःक्षत्रियेभ्योविशेषतः॥ पितामहप्रसादेनतेनमांक्षि
पसिध्रुवं॥ ५५॥ पश्यमांस्वेनरूपेणचक्षुस्तेवितराम्यहं ॥ ततोरामशरीरेवैरामःपश्यतिभार्गवः॥ ५६ ॥ आदित्यान्सवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान्॥ पित ॥१०५॥
रोहुताशनश्चैवनक्षत्राणिग्रहास्तथा॥ ५७॥

कालंकृताःहिंसिताःकालतुल्याःक्षत्रियायेनतद्धनुः कृहिंसायां स्वादेरिदंरूपं ॥ ४६ ॥ ४७॥ बाहुवीर्येविषयेनकत्थनंश्लाघनंनास्ति ॥४८॥ व्यपदेशेनउक्त्या ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ श्रूयतेचकाराद्दृश्यतेच तवदर्पयुक्तत्वमितिशेषः अथापिक्षम्यते ॥५४॥ क्षत्रियेभ्यःक्षत्रियान्जित्वा ॥५५॥५६॥५७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चेतोमंतिचेतनावंति आर्षपदत्वप्रयुक्तंरुत्वं चेतस्वंतीत्यपेक्षितं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी

गंधर्वाराक्षसायक्षानद्यस्तीर्थानियानिच ॥ ऋषयोवालखिल्याश्वब्रह्मभूताःसनातनाः ॥ ५८ ॥ देवर्षयश्चकार्त्स्न्येनसमुद्राःपर्वतास्तथा ॥ वेदाश्चसोपनिष
दोवषट्कारैःसहाध्वरैः ॥ ५९ ॥ चेतोमंतिचसामानिधनुर्वेदश्चभारत ॥ मेघवृंदानिवर्षाणिविद्युतश्चयुधिष्ठिर ॥ ६० ॥ ततःसभगवान्विष्णुस्तंवैबाणंमुमोचह ॥
शुष्काशनिसमाकीर्णमहोल्काभिश्चभारत ॥ ६१ ॥ पांसुवर्षेणमहतामेघवर्षैश्वभूतलं ॥ भूमिकंपैश्चनिर्घातैर्नादैश्चविपुलैरपि ॥ ६२ ॥ सरामंविह्वलंकृत्वाते
जश्चाक्षिप्यकेवलं ॥ आगच्छज्ज्वलितोबाणोरामबाहुप्रचोदितः ॥ ६३ ॥ सतुविह्वलतांगत्वाप्रतिलभ्यचचेतनां ॥ रामःप्रत्यागतप्राणःप्राणमद्विष्णुतेजसं ॥
॥ ६४ ॥ विष्णुनासोऽभ्यनुज्ञातोमहेंद्रमगमत्पुनः ॥ भीतस्तुतत्रन्यवसद्व्रीडितस्तुमहातपाः ॥ ६५ ॥ ततःसंवत्सरेतीतेह्रतौजसमवस्थितं ॥ निर्मदंदुःखितंदृष्ट्वापि
तरोराममब्रुवन् ॥ ६६ ॥ पितरऊचुः नवैसम्यगिदंपुत्रविष्णुमासाद्यवैकृतं ॥ सहिपूज्यश्चमान्यश्चत्रिषुलोकेषुसर्वदा ॥ ६७ ॥ गच्छपुत्रनदींपुण्यांवधूसरकृता
ह्वयां ॥ तत्रोपस्पृश्यतीर्थेषुपुनर्वपुरवाप्स्यसि ॥ ६८ ॥ दीप्तोदंनामतत्तीर्थंयत्रतेप्रपितामहः ॥ भृगुर्देवयुगेरामतप्तवानुत्तमंतपः ॥ ६९ ॥ तत्तथाकृतवान्रामःकौं
तेयवचनात्पितुः ॥ प्राप्तवांश्चपुनस्तेजस्तीर्थेस्मिन्पांडुनंदन ॥ ७० ॥ एतदीदृशकंतातरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ प्राप्तमासीन्महाराजविष्णुमासाद्यवैपुरा ॥ ७१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांजामदग्न्यतेजोहानिकथनेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच भूयएवाहमिच्छामिमहर्षेस्तस्यधीमतः ॥ कर्मणांविस्तरंश्रोतुमगस्त्यस्यद्विजोत्तम ॥ १ ॥ लोमशउवाच शृणुराजन्कथांदिव्यामद्भुता
मतिमानुषीं ॥ अगस्त्यस्यमहाराजप्रभावममितौजसः ॥ २ ॥ आसन्कृतयुगेघोरादानवायुद्धदुर्मदाः ॥ कालकेयाइतिख्यातागणाःपरमदारुणाः ॥ ३ ॥ तेतुवृ
त्रंसमाश्रित्यनानाप्रहरणोद्यताः ॥ समंतात्पर्यधावंतमहेंद्रप्रमुखान्सुरान् ॥ ४ ॥ ततोवृत्रवधेयत्नमकुर्वंस्त्रिदशाःपुरा ॥ पुरंदरंपुरस्कृत्यब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ ५ ॥
कृतांजलींस्तुतान्सर्वान्परमेष्ठीत्युवाचह ॥ विदितंमेसुराःसर्वंयद्वःकार्यंचिकीर्षितं ॥ ६ ॥ तमुपायंप्रवक्ष्यामियथावृत्रंवधिष्यथ ॥ दधीचइतिविख्यातोमहानृ
षिरुदारधीः ॥ ७ ॥ तंगत्वासहिताःसर्वेवरंवैसंप्रयाचत ॥ सवोदास्यतिधर्मात्मासुप्रीतेनांतरात्मना ॥ ८ ॥ सवाच्यःसहितैःसर्वैर्भवद्भिर्जयकांक्षिभिः ॥ स्वान्य
स्थीनिप्रयच्छेतित्रैलोक्यस्यहितायवै ॥ ९ ॥ येभारतभावदीपेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ ७॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सवोदास्यतिईप्सितमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥ षडस्त्रिषट्कोणं ॥ ११ ॥१२॥१३॥ जीवंजीववदिवेतिलुप्तोपमा यतोजीवकैःक्षुद्रजीवैःपश्वादिभिर्नादितमतश्चेतनमिवेत्यर्थः ॥१४॥१५॥ करेणुभिर्हस्तिनीभिःप्रभिन्नंमदस्राविकरटामदोद्भेदस्था

सशरीरंसमुत्सृज्यस्वान्यस्थीनिप्रदास्यति ॥ तस्यास्थिभिर्महाघोरंवज्रंसंस्क्रियतांदृढं ॥१०॥ महच्छत्रुहणंघोरंषडस्त्रिभीमनिःस्वनं ॥ तेनवज्रेणवैवृत्रंवधिष्य
तिशतक्रतुः ॥११॥ एतद्वःसर्वमाख्यातंतस्माच्छीघ्रंविधीयतां ॥ एवमुक्तास्ततोदेवाअनुज्ञाप्यपितामहं ॥१२॥ नारायणंपुरस्कृत्यदधीचस्याश्रमंययुः ॥ सरस्व
त्याःपरेपारेनानाद्रुमलतावृतं ॥ १३ ॥ षट्पदोद्गीतनिनदैर्विघुष्टंसामगैरिव ॥ पुंस्कोकिलरवोन्मिश्रंजीवंजीवकनादितं ॥१४॥ महिषैश्चवराहैश्चसृमरैश्चमरैर
पि ॥ तत्रतत्रानुचरितंशार्दूलभयवर्जितैः ॥१५॥ करेणुभिर्वारणैश्चप्रभिन्नकरटामुखैः ॥ सरोवगाढैःक्रीडद्भिःसमंतादनुनादितं ॥१६॥ सिंहव्याघ्रैर्महानादान्न
दद्भिरनुनादितं ॥ अपरैश्चापिसंलीनैर्गुहाकंदरशायिभिः ॥ १७॥ तेषुतेष्ववकाशेषुशोभितंसुमनोरमं ॥ त्रिविष्टपसमप्रख्यंदधीचाश्रममागमन् ॥ १८ ॥ तत्रा
पश्यन्दधीचंतेदिवाकरसमद्युतिं ॥ जाज्वल्यमानंवपुषायथालक्ष्म्यापितामहं ॥ १९ ॥ तस्यपादौसुराराजन्नभिवाद्यप्रणम्यच ॥ अयाचंतवरंसर्वेयथोक्तंपरमे
ष्ठिना ॥ २० ॥ ततोदधीचःपरमप्रतीतःसुरोत्तमांस्तानिदमभ्युवाच ॥ करोमियद्वोहितमद्यदेवाःस्वंचापिदेहंस्वयमुत्सृजामि ॥२१॥ सएवमुक्त्वाद्विपदांवरिष्ठः
प्राणान्वशीस्वान्सहसोत्ससर्ज ॥ ततःसुरास्तेजगृहुःपरासोरस्थीनितस्याथयथोपदेशं ॥ २२ ॥ प्रहृष्टरूपाश्चजयायदेवास्त्वष्टारमागम्यतमर्थमूचुः ॥ त्वष्टातुते
षांवचनंनिशम्यप्रहृष्टरूपःप्रयतःप्रयत्नात् ॥ २३ ॥ चकारवज्रंभृशमुग्ररूपंकृत्वाचशक्रंसउवाचहृष्टः ॥ अनेनवज्रप्रवरेणदेवभस्मीकुरुष्वाद्यसुरारिमुग्रं ॥
॥ २४ ॥ ततोहतारिःसगणःसुखंवैप्रशाधिकृत्स्नंत्रिदिवंदिविष्ठः ॥ त्वष्ट्रातथोक्तस्तुपुरंदरस्तद्वज्रंप्रहृष्टःप्रयतोऽभ्यगृह्णात् ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांवज्रनिर्माणकथनेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ लोमशउवाच ततःसवज्रीबलिभिर्दै
वतैरभिरक्षितः ॥ आससादततोवृत्रंस्थितमावृत्यरोदसी ॥ १ ॥ कालकेयैर्महाकायैःसमंतादभिरक्षितं ॥ समुद्यतप्रहरणैःसशृंगैरिवपर्वतैः ॥२॥ ततोयुद्धंसम
भवद्देवानांदानवैःसह ॥ मुहूर्तंभरतश्रेष्ठलोकत्रासकरंमहत् ॥ ३ ॥ उद्यतप्रतिपिष्टानांखड्गानांवीरबाहुभिः ॥ आसीत्सुतुमुलःशब्दःशरीरेष्वभिपात्यतां ॥ ४ ॥ ॥१०६॥

नंगंडस्थलैकदेशस्तस्यमुखंउपरिभागोयेषांतैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्रिविष्टपसमप्रख्यंस्वर्गतुल्यप्रकाशं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ परासोःगतप्राणस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यके
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ततइति रोदसीद्यावापृथिव्यौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वीरबाहुभिःसार्धंआदौउद्यताःपश्चादन्यैःप्रतिपिष्टास्तेषां ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तालैस्तालफलैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्यदधत्निहितवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बलस्थंबलवंतं ॥ १३ ॥ १४ ॥ माल्यधारीमालाधारी ॥ १५ ॥ हतमपिवृत्रंभयात्नहतमिवमेने ॥ १६ ॥

शिरोभिःप्रपतद्भिश्चाप्यंतरिक्षान्महीतलं॥ तालैरिवमहाराजवृंताद्भ्रष्टैरदृश्यत ॥ ५ ॥ तेहेमकवचाभूत्वाकालेयाःपरिघायुधाः॥ त्रिदशानभ्यवर्ततदावदग्धा
इवाद्रयः॥ ६॥ तेषांवेगवतांवेगंसाभिमानंप्रधावतां॥ नशेकुस्त्रिदशाःसोढुंतेभग्नाःप्राद्रवन्भयात् ॥ ७॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतोभीतान्सहस्राक्षःपुरंदरः॥ वृत्रेविवर्ध
मानेचकश्मलंमहदाविशत्॥ ८॥ कालेयभयसंत्रस्तोदेवःसाक्षात्पुरंदरः॥ जगामशरणंशीघ्रंतंतुनारायणंप्रभुं ॥ ९॥ तंशक्रंकश्मलाविष्टंदृष्ट्वाविष्णुःसनात
नः॥ स्वतेजोव्यदधच्छक्रेबलमस्यविवर्धयन् ॥ १० ॥ विष्णुनागोपितंशक्रंदृष्ट्वादेवगणास्ततः॥ सर्वेतेजःसमादध्युस्तथाब्रह्मर्षयोमलाः॥ ११ ॥ ससमाप्या
यितःशक्रोविष्णुनादैवतैःसह॥ ऋषिभिश्चमहाभागैर्बलवान्समपद्यत ॥ १२ ॥ ज्ञात्वाबलस्थंत्रिदशाधिपंतुननादवृत्रोमहतोनिनादान् ॥ तस्यप्रणादेनध
रादिशश्चखंद्यौर्नगाश्चापिचचालसर्वं॥ १३॥ ततोमहेंद्रःपरमाभितप्तःश्रुत्वारवंघोररूपंमहांतं ॥ भयेनिमग्नस्त्वरितोमुमोचवज्रंमहत्तस्यवधायराजन्॥ १४॥
सशक्रवज्राभिहतःपपातमहासुरःकांचनमाल्यधारी॥ यथामहाशैलवरःपुरस्तात्समंदरोविष्णुकराद्विमुक्तः ॥ १५ ॥ तस्मिन्हतेदैत्यवरेभयार्तःशक्रःप्रदुद्राव
सरःप्रवेष्टुं ॥ वज्रंसमेनेनकराद्विमुक्तंवृत्रंभयाच्चापिहतंनमेने॥ १६॥ सर्वेचदेवामुदिताःप्रहृष्टामहर्षयश्चेंद्रमभिष्टुवंतः ॥ सर्वांश्चदैत्यांस्त्वरिताःसमेत्यजघ्नुः
सुरावृत्रवधाभितप्तान् ॥ १७॥ तेत्रास्यमानास्त्रिदशैःसमेतैःसमुद्रमेवाविविशुर्भयार्ताः ॥ प्रविश्यचैवोदधिमप्रमेयंझषाकुलंनक्रसमाकुलंच ॥ १८ ॥
तदास्ममंत्रंसहिताःप्रचक्रुस्त्रैलोक्यनाशार्थमभिस्मयंतः ॥ तत्रस्मकेचिन्मतिनिश्चयज्ञास्तांस्तानुपायानुपवर्णयंति ॥ १९॥ तेषांतुतत्रक्रमकालयोगाद्घोरा
मतिश्चिंतयतांबभूव॥ येसंतिविद्यातपसोपपन्नास्तेषांविनाशःप्रथमंतुकार्यः ॥ २० ॥ लोकाहिसर्वेतपसाध्रियंतेतस्मात्त्वरध्वंतपसःक्षयाय ॥ येसंतिकेचिद्व
वसुंधरायांतपस्विनोधर्मविदश्चतज्ज्ञाः॥ २१ ॥ तेषांवधःक्रियतांक्षिप्रमेवतेषुप्रनष्टेषुजगत्प्रनष्टं ॥ एवंहिसर्वेगतबुद्धिभावाजगद्विनाशेपरमप्रहृष्टाः॥ २२॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ध्रीयंतेजीवंति ॥ २१ ॥ गतबुद्धिभावाःप्राप्तधीनिश्चयाः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बरुणस्यालयंसमुद्रं ॥२३॥ इत्यारण्य०नै०भा०एकाधिकशततमोऽध्यायः॥१०१॥ ॥छ॥ समुद्रमिति कालेयाःकालायाःकश्यपभार्यायाःपुत्राः॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ कालोपसृष्टाःमृत्युनाग्रस्ताः ॥७॥ तापसेषुप्रवृत्तान्दैत्यांस्तापसाएवतपसाकुतोनवारयंतिइत्याशंक्याह तपस्विषुइति तपसैवधनवत्सु देहनाशेपितपोनाशोमाभूदितिभावः॥८॥ शरीरैर्मांसादिरहितत्वादस्थिमात्रैरित्यर्थः॥९॥ अतएवशंख

दुर्गसमाश्रित्यमहोर्मिमंतंरत्नाकरंवरुणस्यालयंस्म॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांवृत्रवधोपाख्यानेएकाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ लोमशउवाच समुद्रंतेसमाश्रित्यवरुणंनिधिमंभसः॥ कालेयाःसंप्रवर्तंतत्रैलोक्यस्यविनाशने॥१॥ तेरात्रौसमभिक्रुद्धाभक्षयंतिसदामुनीन्॥ आश्रमेषुचयेसंतिपुण्येष्वायतनेषुच॥ २ ॥ वसिष्ठस्याश्रमेविप्राभक्षितास्तैर्दुरात्मभिः॥ अशीतिःशतमष्टौचनवचान्येतपस्विनः॥ ३॥ च्यवनस्याश्रमेगत्वापुण्यंद्विजनिषेवितं ॥ फलमूलाशनानांहिमुनीनांभक्षितंशतं॥ ४ ॥ एवंरात्रौस्मकुर्वंतिविविशुश्चार्णवंदिवा॥ भरद्वाजाश्रमेचैवनियताब्रह्मचारिणः॥५॥ वाय्वाहारांबुभक्षाश्चविंशतिःसंनिषूदिताः॥ एवंक्रमेणसर्वांस्तानाश्रमान्दानवास्तदा ॥ ६॥ निशायांपरिबाधंतेमत्ताभुजबलाश्रयात्॥ कालोपसृष्टाःकालेयाघ्नंतोद्विजगणान्बहून्॥ ७॥ नचैनानन्वबुध्यंतमनुजामनुजोत्तम॥ एवंप्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषुतपस्विषु॥८॥ प्रभातेसमदृश्यंतनियताहारकर्शिताः॥ महीतलस्थामुनयःशरीरैर्गतजीवितैः ॥ ९ ॥ क्षीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जांत्रैर्विसंधिभिः॥ आकीर्णैराबभौभूमिःशंखानामिवराशिभिः॥ १०॥ कलशैर्विप्रविद्धैश्चस्रुवैर्भग्नैस्तथैवच॥ विकीर्णैरग्निहोत्रैश्चभूर्बभूवसमावृता॥ ११॥ निःस्वाध्यायवषट्कारंनष्टयज्ञोत्सवक्रियं॥ जगदासीन्निरुत्साहंकालेयभयपीडितं॥ १२॥ एवंसंक्षीयमाणाश्चमानवामनुजेश्वर॥ आत्मत्राणपराभीताःप्राद्रवंतदिशोभयात्॥ १३॥ केचिद्गुहाःप्रविविशुर्निर्झरांश्चापरेतथा॥ अपरेमरणोद्विग्नाभयात्प्राणान्समुत्सृजन्॥ १४॥ केचिदत्रमहेष्वासाःशूराःपरमहर्षिताः॥ मार्गमाणाःपरंयत्नंदानवानांप्रचक्रिरे॥ १५॥ नचैतानधिजग्मुस्तेसमुद्रंसमुपाश्रितान्॥ श्रमंजग्मुश्चपरममाजग्मुःक्षयमेवच॥ १६॥ जगत्युपशमंयातेनष्टयज्ञोत्सवक्रिये॥ आजग्मुःपरमामार्तिंत्रिदशामनुजेश्वर॥ १७॥ समेत्यसमहेंद्राश्चभयान्मंत्रंप्रचक्रिरे॥ शरण्यंशरणंदेवंनारायणमजंविभुं॥ १८॥ तेभिगम्यनमस्कृत्यवैकुंठमपराजितं॥ ततोदेवाःसमस्तास्तेतदोचुर्मधुसूदनं॥ १९॥ त्वंनःस्रष्टाचभर्ताचहर्ताचजगतःप्रभो॥ त्वयासृष्टमिदंविश्वंयच्चेंगंयच्चनेंगति॥ २०॥

राशितुल्यैः॥ १०॥ कलशैःशिरोघटैः॥११॥१२॥१३॥१४॥ दानवानांवधायेतिशेषः॥१५॥ क्षयंग्रहंनाशंवा ॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इंगतिचलतीतिइंगं पचाद्यच् जंगमं नेंगतिस्थावरं ॥ २०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ तवेति चतुर्विधाःसुरनरतिर्यक्स्थावराः दिवौकसःदे

त्वयाभूमिःपुरानष्टासमुद्रात्पुष्करेक्षण ॥ वाराहंवपुराश्रित्यजगदर्थेसमुद्धृता ॥ २१ ॥ आदिदैत्योमहावीर्योहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ नारसिंहंवपुःकृत्वासूदितःपु
रुषोत्तम ॥ २२ ॥ अवध्यःसर्वभूतानांबलिश्चापिमहासुरः ॥ वामनंवपुराश्रित्यत्रैलोक्याद्भ्रंशितस्त्वया ॥ २३ ॥ असुरश्चमहेष्वासोजंभइत्यभिविश्रुतः ॥ यज्ञ
क्षोभकरःक्रूरस्त्वयैवविनिपातितः ॥ २४ ॥ एवमादीनिकर्माणियेषांसंख्यानविद्यते ॥ अस्माकंभयभीतानांत्वंगतिर्मधुसूदन ॥ २५ ॥ तस्मात्त्वांदेवदेवेशलो
कार्थंज्ञापयामहे ॥ रक्षलोकांश्चदेवांश्चशक्रंचमहतोभयात् ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांविष्णुस्तवेद्व्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ देवाऊचुः तवप्रसादाद्वर्धंतेप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ॥ ताभाविताभावयंतिहव्यकव्यैर्दिवौकसः ॥ १ ॥ लो
कात्येवंविवर्धंतेह्यन्योन्यंसमुपाश्रिताः ॥ त्वत्प्रसादान्निरुद्विग्नास्त्वयैवपरिरक्षिताः ॥ २ ॥ इदंचसमनुप्राप्तंलोकानांभयमुत्तमं ॥ नचजानीमकेनेमेरात्रौवध्यं
तिब्राह्मणाः ॥ ३ ॥ क्षीणेषुचब्राह्मणेषुपृथिवीक्षयमेष्यति ॥ ततःपृथिव्यांक्षीणायांत्रिदिवंक्षयमेष्यति ॥ ४ ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकाःसर्वेजगत्पते ॥ विना
शंनाधिगच्छेयुस्त्वयावैपरिरक्षिताः ॥ ५ ॥ विष्णुरुवाच विदितंमेसुराःसर्वंप्रजानांक्षयकारणं ॥ भवतांचापिवक्ष्यामिशृणुध्वंविगतज्वराः ॥ ६ ॥ काले
यइतिविख्यातोगणःपरमदारुणः ॥ तैश्चवृत्रंसमाश्रित्य जगत्सर्वंप्रमाथितं ॥ ७ ॥ तेवृत्रंनिहतंदृष्ट्वासहस्राक्षेणधीमता ॥ जीवितंपरिरक्षंतःप्रविष्टावरुणालयं
॥ ८ ॥ तेप्रविश्योदधिंघोरंनक्रग्राहसमाकुलं ॥ उत्सादनार्थंलोकानांरात्रौघ्नंतिऋषीनिह ॥ ९ ॥ नतुशक्याःक्षयंनेतुंसमुद्राश्रयगाहिते ॥ समुद्रस्यक्षयेबुद्धिर्भव
द्भिःसंप्रधार्यतां ॥ १० ॥ अगस्त्येनविनाकोहिशक्तोन्योर्णवशोषणे ॥ अन्यथाहिनशक्यास्तेविनासागरशोषणं ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वातदादेवाविष्णुनासमुदाहृतं ॥
परमेष्ठिनमाज्ञाप्यअगस्त्यस्याश्रमंययुः ॥ १२ ॥ तत्रापश्यन्महात्मानंवारुणिंदीप्ततेजसं ॥ उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिवपितामहं ॥ १३ ॥ तेऽभिगम्यमहात्मानं
मैत्रावरुणिमच्युतं ॥ आश्रमस्थंतपोराशिंकर्मभिःस्वैरभिष्टुवन् ॥ १४ ॥ देवाऊचुः नाहुषेणाभितप्तानांत्वंलोकानांगतिःपुरा ॥ भ्रंशितश्चसुरैश्वर्या
त्स्वर्लोकाल्लोककंटकः ॥ १५ ॥ क्रोधात्प्रवृद्धःसहसाभास्करस्यनगोत्तमः ॥ वचस्तवानतिक्रामन्विंध्यःशैलोनवर्धते ॥ १६ ॥

वान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वारुणिंमैत्रावरुणपुत्रं ॥ १३ ॥ अभिष्टुवन्अस्तुवन्अडभावआर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ नगोत्तमःपर्वतेषुश्रेष्ठः विंध्योनाम्ना ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तमसाविंध्यवृतध्याआवृतेयस्तालोकेलोकेजगतिसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तमसाचावृतेलोकेमृत्युनाभ्यर्दिताःप्रजाः॥ त्वामेवनाथमासाद्यनिर्वृतिंपरमांगताः॥ १७ ॥ अस्माकंभयभीतानांनित्यशोभगवान्गतिः ॥ ततस्त्वार्ताःप्रया
चामोवरंत्वांवरदोह्यसि ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्यमाहात्म्यकथनेत्र्यधिकशततमो ३
॥१०८॥ ध्यायः॥ १०३॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच किमर्थंसहसाविंध्यःप्रवृद्धःक्रोधमूर्छितः॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामुने॥
॥ १ ॥ लोमशउवाच अद्रिराजंमहाशैलंमेरुंकनकपर्वतं॥ उदयास्तमनेभानुःप्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ २ ॥ तंतुदृष्ट्वातथाविंध्यःशैलःसूर्यमथाब्रवीत् ॥ यथा
हिमेरुर्भवतानित्यशःपरिगम्यते॥ ३ ॥ प्रदक्षिणश्चक्रियतेमामेवंकुरुभास्कर॥ एवमुक्तस्ततःसूर्यःशैलेंद्रंप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ नाहमात्मेच्छयाशैलंकरोम्येनंप्रद
क्षिणं॥ एषमार्गःप्रदिष्टोमेयैरिदंनिर्मितंजगत्॥५॥ एवमुक्तस्ततःक्रोधात्प्रवृद्धःसहसाचलः॥ सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंरोद्धुमिच्छन्परंतप ॥६॥ ततोदेवाःसहिताःस
र्वएवविंध्यंसमागम्यमहाद्रिराजं॥ निवारयामासुरुपायतस्तंनचस्मतेषांवचनंचकार॥७॥ अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थंतपस्विनंधर्मभृतांवरिष्ठं ॥ अगस्त्य
मत्यद्भुतवीर्यवंतंतंचार्थमूचुःसहिताःसुरास्ते ॥ ८ ॥ देवाऊचुः सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंनक्षत्राणांगतिंतथा ॥ शैलराजोवृणोत्येषविंध्यःक्रोधवशानुगः ॥
॥ ९ ॥ तंनिवारयितुंशक्तोनान्यःकश्चिद्द्विजोत्तम॥ ऋतेत्वांहिमहाभागतस्मादेनंनिवारय ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वावचनंविप्रःसुराणांशैलमभ्यगात्॥सोभिगम्याब्र
वीद्विंध्यंसदारःसमुपस्थितं॥११॥ मार्गमिच्छाम्यहंदत्तंभवतापर्वतोत्तम॥ दक्षिणामभिगंतास्मिदिशंकार्येणकेनचित्॥१२॥ यावदागमनंमह्यंतावत्त्वंप्रति
पालय॥ निवृत्तेमयिशैलेंद्रततोवर्धस्वकामतः॥१३॥ एवंससमयंकृत्वाविंध्येनामित्रकर्शन॥ अद्यापिदक्षिणाद्देशाद्वारुणिर्ननिवर्तते॥१४॥ एतत्तेसर्वमाख्या
तंयथाविंध्योनवर्धते ॥ अगस्त्यस्यप्रभावेणयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥१५॥ कालेयास्तुयथाराजन्सुरैःसर्वैर्निषूदिताः॥ अगस्त्याद्वरमासाद्यतन्मेनिगदतःशृणु॥
॥ १६ ॥ त्रिदशानांवचःश्रुत्वामैत्रावरुणिरब्रवीत् ॥ किमर्थमभियाताःस्थवरंमत्तःकमिच्छथ ॥ एवमुक्तास्ततस्तेथदेवतामुनिमब्रुवन् ॥ १७॥ एवंत्वयेच्छा ॥१०८॥
मकृतंहिकार्यंमहार्णवंपीयमानंमहात्मन् ॥ ततोवधिष्यामसहानुबंधान्कालेयसंज्ञान्सुरविद्विषस्तान्॥ १८॥

किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ समुद्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

त्रिदशानांवचःश्रुत्वातथेतिमुनिरब्रवीत् ॥ करिष्येभवतांकामंलोकानांचमहत्सुखं ॥ १९॥ एवमुक्त्वाततोगच्छत्समुद्रंसरितांपतिं॥ ऋषिभिश्चतपःसिद्धैःसार्धं
देवैश्वसुव्रत॥ २० ॥ मनुष्योरगगंधर्वयक्षकिंपुरुषास्तथा॥ अनुजग्मुर्महात्मानंद्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ २१ ॥ ततोभ्यगच्छन्सहिताःसमुद्रंभीमनिःस्वनं॥ नृत्यं
तमिवचोर्मीभिर्वल्गंतमिववायुना॥ २२ ॥ हसंतमिवफेनौघैःस्खलंतंकंदरेषुच ॥ नानाग्राहसमाकीर्णंनानाद्विजगणान्वितं ॥ २३ ॥ अगस्त्यसहितादेवाःस
गंधर्वमहोरगाः॥ ऋषयश्चमहाभागाःसमासेदुर्महोदधिं॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्यो० चतुरधि
कशततमोऽध्यायः॥ १०४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ लोमशउवाच समुद्रंससमासाद्यवारुणिर्भगवानृषिः ॥ उवाचसहितान्देवानृषींश्चैवसमागतान्॥
॥ १ ॥ अहंलोकहितार्थंवैपिबामिवरुणालयं॥ भवद्भिर्यदनुष्ठेयंतच्छीघ्रंसंविधीयतां॥ २॥ एतावदुक्त्वावचनंमैत्रावरुणिरच्युतः॥ समुद्रमपिबत्क्रुद्धःसर्वलो
कस्यपश्यतः॥ ३॥ पीयमानंसमुद्रंतंदृष्ट्वासेंद्रास्तदामराः॥ विस्मयंपरमंजग्मुःस्तुतिभिश्चाप्यपूजयन् ॥ ४ ॥ त्वंनस्त्राताविधाताचलोकानांलोकभावन॥ त्व
त्प्रसादात्समुच्छेदंनगच्छेत्सामरंजगत्॥ ५ ॥ सपूज्यमानस्त्रिदशैर्महात्मागंधर्वतूर्येषुनदत्सुसर्वशः ॥ दिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणोमहार्णवंनिःसलिलंचकार॥
॥ ६॥ दृष्ट्वाकृतंनिःसलिलंमहार्णवंसुराःसमस्ताःपरमप्रहृष्टाः॥ प्रगृह्यदिव्यानिवरायुधानितान्दानवान्जघ्नुरदीनसत्वाः ॥ ७ ॥ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्महात्म
भिर्महाबलैर्वेगिभिरुन्नदद्भिः ॥ नसेहिरेवेगवतांमहात्मनांवेगंतदाधारयितुंदिवौकसां ॥ ८ ॥ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्दानवाभीमनिःस्वनाः॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धं
मुहूर्तमिवभारत॥ ९ ॥ तेपूर्वंतपसादग्धामुनिभिर्भावितात्मभिः॥ यतमानाःपरंशक्त्यात्रिदशैर्विनिषूदिताः ॥ १०॥ तेहेमनिष्काभरणाःकुंडलांगदधारिणः॥
निहताबह्वशोभंतपुष्पिताइवकिंशुकाः॥ ११ ॥ हतशेषास्ततःकेचित्कालेयामनुजोत्तम॥ विदार्यवसुधांदेवींपातालतलमास्थिताः॥ १२॥ निहतान्दानवान्दृ
ष्ट्वात्रिदशामुनिपुंगवं॥ तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरिदंवचनमब्रुवन्॥ १३ ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकैःप्राप्तंमहत्सुखं॥ त्वत्तेजसाचनिहताःकालेयाःक्रूरविक्रमाः
॥ १४॥ पूरयस्वमहाबाहोसमुद्रंलोकभावन॥ यत्त्वयासलिलंपीतंतदस्मिन्पुनरुत्सृज॥ १५॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इत्यार० नै० भा० पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५॥ ॥ ध्व॥ तानिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥

एवमुक्तःप्रत्युवाचभगवान्मुनिपुंगवः॥ जीर्णंतद्धिमयातोयमुपायोन्यःप्रचिंत्यतां ॥ १६ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यभवद्भिर्यत्नमास्थितैः॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंमहर्षे
र्भावितात्मनः॥ १७॥ विस्मिताश्चविषण्णाश्चबभूवुःसहिताःसुराः॥ परस्परमनुज्ञाप्यप्रणम्यमुनिपुंगवं॥ १८॥ प्रजाःसर्वामहाराजविप्रजग्मुर्यथागतं॥ त्रि
दशाविष्णुनासार्धमुपजग्मुःपितामहं॥ १९ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यमंत्रयित्वापुनःपुनः॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसागरस्याभिपूरणं॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
रण्यकेपर्वणितीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेपंचाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०५॥ ॥ ध्व॥ ॥ ध्व॥ लोमशउवाच तानुवाचसमे
तांस्तुब्रह्मालोकपितामहः॥ गच्छध्वंविबुधाःसर्वेयथाकामंयथेप्सितं ॥ १॥ महताकालयोगेनप्रकृतिंयास्यतेऽर्णवः॥ ज्ञातींश्चकारणंकृत्वामहाराज्ञोभगीरथा
त्॥ २॥ पितामहवचःश्रुत्वासर्वेविबुधसत्तमाः॥ कालयोगंप्रतीक्षंतोजग्मुश्चापियथागतं॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवैज्ञातयोब्रह्मन्कारणंचात्रकिं
मुने॥ कथंसमुद्रःपूर्णश्चभगीरथप्रतिश्रयात्॥ ४॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रराज्ञांचरितमुत्तमं॥ ५॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्तस्तुविप्रेंद्रोधर्मराज्ञामहात्मना॥ कथयामाससमाहात्म्यंसगरस्यमहात्मनः॥ ६॥ लोमशउवाच इक्ष्वाकूणांकुलेजातःसगरोनामपार्थिवः॥ रूप
सत्वबलोपेतःसचापुत्रःप्रतापवान्॥ ७॥ सहैहयान्समुत्साद्यतालजंघांश्चभारत॥ वशेचकृत्वाराजन्यान्स्वराज्यमन्वशासत॥ ८॥ तस्यभार्येत्वभवतांरूपयौवन
दर्पिते॥ वैदर्भीभरतश्रेष्ठशैब्याचभरतर्षभ॥ ९॥ सपुत्रकामोनृपतिस्तप्यतेस्ममहत्तपः॥ पत्नीभ्यांसहराजेंद्रकैलासंगिरिमाश्रितः॥ १०॥ सतप्यमानःसुमहत्त
पोयोगसमन्वितः॥ आससादमहात्मानंत्र्यक्षंत्रिपुरमर्दनं॥ ११ ॥ शंकरंभवमीशानंपिनाकिंशूलपाणिनं॥ त्र्यंबकंशिवमुग्रेशंबहुरूपमुमापतिं ॥ १२॥ स
तंदृष्ट्वैववरदंपत्नीभ्यांसहितोनृपः॥ प्रणिपत्यमहाबाहुःपुत्रार्थेसमयाचत॥ १३॥ तंप्रीतिमान्हरःप्राहसभार्यंनृपसत्तमं॥ यस्मिन्वृतोमुहूर्तेऽहंत्वयेहनृपतेवरं॥
॥ १४॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणिशूराःपरमदर्पिताः॥ एकस्यांसंभविष्यंतिपत्न्यांनरवरोत्तम॥ १५ ॥ तेचैवसर्वेसहिताःक्षयंयास्यंतिपार्थिव॥ एकोवंशधरःशूरएक
स्यांसंभविष्यति॥ १६॥ एवमुक्त्वातुतंरुद्रस्तत्रैवांतरधीयत॥ सचापिसगरोराजाजगामस्वंनिवेशनं॥ १७॥ पत्नीभ्यांसहितस्तत्रसोतिहृष्टमनास्तदा॥ तस्य
तेमनुजश्रेष्ठभार्येकमललोचने॥ १८॥ वैदर्भीचैवशैब्याचगर्भिण्यौसंबभूवतुः॥ ततःकालेनवैदर्भीगर्भालाबुंव्यजायत॥ १९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

शैब्याचसुषुवेपुत्रंकुमारंदेवरूपिणं ॥ तदालाबुंसमुत्सृष्टंमनश्चक्रेसपार्थिवः ॥ २० ॥ अथांतरिक्षाच्छुश्रावववाचंगंभीरनिःस्वनां ॥ राजन्मासाहसंकार्षीःपुत्रा
न्नत्यक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ अलाबुमध्यान्निष्कृष्यबीजंयत्नेनगोप्यतां ॥ सोपस्वेदेषुपात्रेषुघृतपूर्णेषुभागशः ॥ २२ ॥ ततःपुत्रसहस्राणिषष्टिंप्राप्स्यसिभारत ॥
महादेवेनदिष्टंतेपुत्रजन्मनराधिप ॥ अनेनक्रमयोगेनमातेबुद्धिरतोन्यथा ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
सगरसंततिकथनेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ लोमशउवाच एतच्छ्रुत्वांतरिक्षाच्चसराजाराजसत्तमः ॥ यथोक्तंतच्चका
राथश्रद्दधद्भरतर्षभ ॥ १ ॥ एकैकशस्ततःकृत्वाबीजंबीजंनराधिपः ॥ घृतपूर्णेषुकुंभेषुतान्भागान्विदधेततः ॥ २ ॥ धात्रीश्चैकैकशःप्रादात्पुत्ररक्षणतत्परः ॥ ततः
कालेनमहतासमुत्तस्थुर्महाबलाः ॥ ३ ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणितस्याप्रतिमतेजसः ॥ रुद्रप्रसादाद्राजर्षेःसमजायंतपार्थिव ॥ ४ ॥ तेघोराःक्रूरकर्माणआकाशपरि
सर्पिणः ॥ बहुत्वाच्चावजानंतःसर्वाँल्लोकान्सहामरान् ॥ ५ ॥ त्रिदशांश्चाप्यबाधंततथागंधर्वराक्षसान् ॥ सर्वाणिचैवभूतानिशूराःसमरशालिनः ॥ ६ ॥ वध्य
मानास्ततोलोकाःसागरैर्मंदबुद्धिभिः ॥ ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहिताःसर्वदैवतैः ॥ ७ ॥ तानुवाचमहाभागःसर्वलोकपितामहः ॥ गच्छध्वंत्रिदशाःसर्वेलोकैः
सार्धंयथागतं ॥ ८ ॥ नातिदीर्घेणकालेनसागराणांक्षयोमहान् ॥ भविष्यतिमहाघोरःस्वकृतैःकर्मभिःसुराः ॥ ९ ॥ एवमुक्तास्तुतेदेवालोकाश्चमनुजेश्वर ॥ पि
तामहमनुज्ञाप्यविप्रजग्मुर्यथागतं ॥ १० ॥ ततःकालेबहुतिथेव्यतीतेभरतर्षभ ॥ दीक्षितःसगरोराजाहयमेधेनवीर्यवान् ॥ ११ ॥ तस्याश्वोव्यचरद्भूमिंपुत्रैःसप
रिरक्षितः ॥ समुद्रंससमासाद्यनिस्तोयंभीमदर्शनं ॥ १२ ॥ रक्ष्यमाणःप्रयत्नेनतत्रैवांतरधीयत ॥ ततस्तेसागरास्तातहृतंमत्वाहयोत्तमं ॥ १३ ॥ आगम्यपितु
राचख्युरदृश्यंतुरगंहृतं ॥ तेनोक्तादिक्षुसर्वासुसर्वेऽमार्गतवाजिनं ॥ १४ ॥ ततस्तेपितुराज्ञायदिक्षुसर्वासुतंहयं ॥ अमार्गंतमहाराजसर्वंचपृथिवीतलं ॥ १५ ॥
ततस्तेसागराःसर्वेसमुपेत्यपरस्परं ॥ नाध्यगच्छंततुरगमश्वहर्तारमेवच ॥ १६ ॥ आगम्यपितरंचोचुस्ततःप्रांजलयोग्रतः ॥ ससमुद्रवनद्वीपासनदीनदकंदरा ॥
॥ १७ ॥ सपर्वतवनोद्देशानिखिलेनमहीनृप ॥ अस्माभिर्विचिताराजन्शासनात्तवपार्थिव ॥ १८ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ज्वेषुकैः ज्वेषयतिसर्पयत्येभिरितिमृत्तिकोत्क्षेपणैःसदंडैर्लोहपत्रैः ज्वेषृप्रसर्पणेऽस्यरूपं ॥ २३ ॥ सागरैःसगरसमूहैः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पूर्वोत्तरेऐशान्यां

नचाश्वमधिगच्छामोनाश्वहर्तारमेवच ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांसराजाक्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ उवाचवचनंसर्वास्तदादैववशान्नृप ॥ अनागमायगच्छध्वंभूयोमा
र्गतवाजिनं ॥ २० ॥ यज्ञियंतंविनाह्यश्वंनागंतव्यंहिपुत्रकाः ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशंपितुस्तेसगरात्मजाः ॥ २१ ॥ भूयएवमहींकृत्स्नांविचेतुमुपचक्रमुः ॥ अथाप
श्यंततेवीराःपृथिवीमवदारितां ॥ २२ ॥ समासाद्यबिलंतच्चाप्यखनन्सगरात्मजाः ॥ कुद्दालैर्ज्वेषुकैश्चैवसमुद्रंयत्नमास्थिताः ॥ २३ ॥ सखन्यमानःसहितैःसागरै
र्वरुणालयः ॥ अगच्छत्परमामार्तिंदीर्यमाणःसमंततः ॥ २४ ॥ असुरोरगरक्षांसिसत्वानिविविधानिच ॥ आर्तनादमकुर्वंतवध्यमानानिसागरैः ॥ २५ ॥
छिन्नशीर्षाविदेहाश्चभिन्नत्वगस्थिसंधयः ॥ प्राणिनःसमदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ २६ ॥ एवंहिखनतांतेषांसमुद्रंवरुणालयं ॥ व्यतीतःसुमहान्कालोनचा
श्वःसमदृश्यत ॥ २७ ॥ ततःपूर्वोत्तरेदेशेसमुद्रस्यमहीपते ॥ विदार्यपातालमथसंक्रुद्धाःसगरात्मजाः ॥ २८ ॥ अपश्यंतहयंतत्रविचरंतंमहीतले ॥ कपिलंचमहा
त्मानंतेजोराशिमनुत्तमं ॥ तेजसादीप्यमानंतुज्वालाभिरिवपावकं ॥ २९ ॥ लोमशउवाच तेतंदृष्ट्वाहयंराजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ अनादृत्यमहात्मानंक
पिलंकालचोदिताः ॥ ३० ॥ संक्रुद्धाःसंप्रधावंतअश्वग्रहणकांक्षिणः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजकपिलोमुनिसत्तमः ॥ ३१ ॥ वासुदेवेतियंप्राहुःकपिलंमुनिपुंगवं ॥
सचक्षुर्विकृतंकृत्वातेजस्तेषुसमुत्सृजन् ॥ ३२ ॥ ददाहसुमहातेजामंदबुद्धीन्ससागरान् ॥ तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्नारदःसुमहातपाः ॥ ३३ ॥ सगरांतिकमागच्छ
त्तच्चतस्मैन्यवेदयत् ॥ सतच्छ्रुत्वावचोघोरंराजामुनिमुखोद्गतं ॥ ३४ ॥ मुहूर्तंविमनाभूत्वास्थाणोर्वाक्यमचिंतयत् ॥ अंशुमंतंसमाहूयअसमंजःसुतंतदा ॥
॥ ३५ ॥ पौत्रंभरतशार्दूलइदंवचनमब्रवीत् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिपुत्राणाममितौजसां ॥ ३६ ॥ कापिलंतेजआसाद्यमत्कृतेनिधनंगताः ॥ तवचापिपिताता
तपरित्यक्तोमयानघ ॥ धर्मंसंरक्षमाणेनपौराणांहितमिच्छता ॥ ३७ ॥ युधिष्ठिरउवाच किमर्थंराजशार्दूलःसगरःपुत्रमात्मजं ॥ त्यक्तवान्दुस्त्यजंवीरंतन्मे
ब्रूहितपोधन ॥ ३८ ॥ लोमशउवाच असमंजाइतिख्यातःसगरस्यसुतोह्यभूत् ॥ यंशैब्याजनयामासपौराणांसहिदारकान् ॥ ३९ ॥ गलेषुक्रोशतोगृह्यनद्यां
चिक्षेपदुर्बलान् ॥ ततःपौराःसमाजग्मुर्भयशोकपरिप्लुताः ॥ ४० ॥ सगरंचाभ्यभाषंतसर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ त्वंनस्त्राताममहाराजपरचक्रादिभिर्भयात् ॥ ४१ ॥ ॥११०॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२॥ ४३ ॥ ४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

असमंजोभयाद्घोरात्ततोनस्त्रातुमर्हसि ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वाघोरंनृपतिसत्तमः ॥ ४२ ॥ मुहूर्तंविमनाभूत्वासचिवानिदमब्रवीत् ॥ असमंजाःपुरादद्यसुतो
मेविप्रवास्यतां ॥ ४३ ॥ यदिवोमत्प्रियंकार्यमेतच्छीघ्रंविधीयतां ॥ एवमुक्तानरेंद्रेणसचिवास्तेनराधिप ॥ ४४ ॥ यथोक्तंत्वरिताश्चक्रुर्यथाज्ञापितवान्नृपः ॥ ए
तत्तेसर्वमाख्यातंयथापुत्रोमहात्मना ॥ ४५ ॥ पौराणांहितकामेनसगरेणविवासितः ॥ अंशुमांस्तुमहेष्वासोयदुक्तःसगरेणहि ॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामिकीर्त्यमानं
निबोधमे ॥ ४६ ॥ सगरउवाच पितुश्चतेऽहंत्यागेनपुत्राणांनिधनेनच ॥ अलाभेनतथाश्वस्यपरितप्यामिपुत्रक ॥ ४७ ॥ तस्माद्दुःखाभिसंततंयज्ञ
विघ्नाच्चमोहितं ॥ हयस्यानयनात्पौत्रनरकान्मांसमुद्धर ॥ ४८ ॥ अंशुमानेवमुक्तस्तुसगरेणमहात्मना ॥ जगामदुःखात्तंदेशंयत्रवैदारितामही ॥ ४९ ॥ सतुते
नैवमार्गेणसमुद्रंप्रविवेशह ॥ अपश्यच्चमहात्मानंकपिलंतुरगंचतं ॥ ५० ॥ सदृष्ट्वातेजसोराशिंपुराणमृषिसत्तमं ॥ प्रणम्यशिरसाभूमौकार्यमस्मैन्यवेदयत्
॥ ५१ ॥ ततःप्रीतोमहाराजकपिलोंशुमतोभवत् ॥ उवाचचैनंधर्मात्मावरदोस्मीतिभारत ॥ ५२ ॥ सवव्रेतुरगंतत्रप्रथमंयज्ञकारणात् ॥ द्वितीयंवरकंवव्रेपि
तृणांपावनेच्छया ॥ ५३ ॥ तमुवाचमहातेजाःकपिलोमुनिपुंगवः ॥ ददानितवभद्रंतेयद्यत्प्रार्थयसेनघ ॥ ५४ ॥ त्वयिक्षमाचधर्मश्चसत्यंचापिप्रतिष्ठितं ॥ त्व
याकृतार्थःसगरःपुत्रवांश्चत्वयापिता ॥ ५५ ॥ तवचैवप्रभावेनस्वर्गंयास्यंतिसागराः ॥ पौत्रश्चतेत्रिपथगांत्रिदिवादानयिष्यति ॥ ५६ ॥ पावनार्थंसागराणां
तोषयित्वामहेश्वरं ॥ हयंनयस्वभद्रंतेयज्ञियंनरपुंगव ॥ ५७ ॥ यज्ञःसमाप्यतांतातसगरस्यमहात्मनः ॥ अंशुमानेवमुक्तस्तुकपिलेनमहात्मना ॥ ५८ ॥ आज
गामहयंगृह्ययज्ञवाटंमहात्मनः ॥ सोभिवाद्यततःपादौसगरस्यमहात्मनः ॥ ५९ ॥ मूर्ध्नितेनाप्युपाघ्रातस्तस्मैसर्वंन्यवेदयत् ॥ यथादृष्टंश्रुतंचापिसागराणांक्ष
यंतथा ॥ ६० ॥ तंचास्मैहयमाचष्टयज्ञवाटमुपागतं ॥ तच्छ्रुत्वासगरोराजापुत्रजंदुःखमत्यजत् ॥ ६१ ॥ अंशुमंतंचसंपूज्यसमापयततंक्रतुं ॥ समाप्तयज्ञःसग
रोदेवैःसर्वैःसभाजितः ॥ ६२ ॥ पुत्रत्वेकल्पयामाससमुद्रंवरुणालयं ॥ प्रशास्यसुचिरंकालंराज्यंराजीवलोचनः ॥ ६३ ॥ पौत्रेभारंसमावेश्यजगामत्रिदिवंत
दा ॥ अंशुमानपिधर्मात्मामहींसागरमेखलां ॥ ६४ ॥ प्रशशासमहाराजयथैवास्यपितामहः ॥ तस्यपुत्रःसमभवद्दिलीपोनामधर्मवित् ॥ ६५ ॥ तस्मैराज्यं
समाधायअंशुमानपिसंस्थितः ॥ दिलीपस्तुततःश्रुत्वापितॄणांनिधनंमहत् ॥ ६६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ सत्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

पर्यतप्यतदुःखेनतेषांगतिमचिंतयत् ॥ गंगावतरणेयत्नंसुमहच्चाकरोन्नृपः ॥ ६७ ॥ नचावतारयामासचेष्टमानोयथाबलं ॥ तस्यपुत्रःसमभवच्छ्रीमान्धर्मपरा
 यणः ॥ ६८ ॥ भगीरथइतिख्यातःसत्यवागनसूयकः ॥ अभिषिच्यतुतंराज्येदिलीपोवनमाश्रितः ॥ ६९ ॥ तपःसिद्धिसमायोगात्सराजाभरतर्षभ ॥ वनाज्जगा
मत्रिदिवंकालयोगेनभारत ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्यमाहात्म्यकथनेसप्ताधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १०७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ लोमशउवाच सतुराजामहेष्वासश्चक्रवर्तीमहारथः ॥ बभूवसर्वलोकस्यमनोनयननंदनः ॥ १ ॥ सशुश्रावमहाबाहुः
कपिलेनमहात्मना ॥ पितॄणांनिधनंघोरमप्राप्तिंत्रिदिवस्यच ॥ २ ॥ सराज्यंसचिवेन्यस्यहृदयेनविदूयता ॥ जगामहिमवत्पार्श्वंतपस्तप्तुंनरेश्वर ॥ ३ ॥ आरिरा
धयिषुर्गंगांतपसादग्धकिल्बिषः ॥ सोपश्यतनरश्रेष्ठहिमवंतंनगोत्तमं ॥ ४ ॥ शृंगैर्बहुविधाकारैर्धातुमद्भिरलंकृतं ॥ पवनालंबिभिर्मेघैःपरिषिक्तंसमंततः ॥ ५ ॥
नदीकुंजनितंबैश्चप्रासादैरुपशोभितं ॥ गुहाकंदरसंलीनसिंहव्याघ्रनिषेवितं ॥ ६ ॥ शकुनैश्चविचित्रांगैःकूजद्भिर्विविधागिरः ॥ भृंगराजैस्तथाहंसैर्दात्यूहैर्ज
लकुक्कुटैः ॥ ७ ॥ मयूरैःशतपत्रैश्चजीवंजीवककोकिलैः ॥ चकोरैरसितापांगैस्तथापुत्रप्रियैरपि ॥ ८ ॥ जलस्थानेषुरम्येषुपद्मिनीभिश्चसंकुलं ॥ सारसानांचम
धुरैर्व्याहृतैःसमलंकृतं ॥ ९ ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चनिषेवितशिलातलं ॥ दिग्वारणविषाणाग्रैःसमंताद्घृष्टपादपं ॥ १० ॥ विद्याधरानुचरितंनानारत्नसमाकुलं ॥
विषोल्बणभुजंगैश्चदीप्तजिह्वैर्निषेवितं ॥ ११ ॥ क्वचित्कनकसंकाशंक्वचिद्रजतसंनिभं ॥ क्वचिदंजनपुंजाभंहिमवंतमुपागमत् ॥ १२ ॥ सतुतत्रनरश्रेष्ठस्तपो
घोरंसमाश्रितः ॥ फलमूलांबुसंभक्षःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ १३ ॥ संवत्सरसहस्रेतुगतेदिव्येमहानदी ॥ दर्शयामासतंगंगातदामूर्तिमतीस्वयं ॥ १४ ॥ गंगो
वाच किमिच्छसिमहाराजमत्तःकिंचददानिते ॥ तद्ब्रवीहिनरश्रेष्ठकरिष्यामिवचस्तव ॥ १५ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचराजाहैमवतींतदा ॥ पितामहामेवरदेक
पिलेनमहानदि ॥ १६ ॥ अन्वेषमाणास्तुरगंनीतावैवस्वतक्षयं ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसागराणांमहात्मनां ॥ १७ ॥ कपिलंदेवमासाद्यक्षणेननिधनंगताः ॥
तेषामेवंविनष्टानांस्वर्गेवासोनविद्यते ॥ १८ ॥ यावत्तानिशरीराणित्वंजलैर्नाभिषिंचसि ॥ तावत्तेषांगतिर्नास्तिसागराणांमहानदि ॥ १९ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्वर्गंनयमहाभागेमत्पितॄन्सगरात्मजान् ॥ तेषामर्थेनयाचामित्वामहंवैमहानदि ॥ २० ॥ लोमशउवाच एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञागंगालोकनमस्कृता ॥ भगीरथमिदंवाक्यंसुप्रीतासमभाषत ॥ २१ ॥ करिष्यामिमहाराजवचस्तेनात्रसंशयः ॥ वेगंतुममदुर्धार्यंपतंत्यागगनाद्भुवं ॥ २२ ॥ नशक्तस्त्रिषुलोकेषुक श्चिद्धारयितुंनृप ॥ अन्यत्रविबुधश्रेष्ठान्नीलकंठान्महेश्वरात् ॥ २३ ॥ तंतोषयमहाबाहोतपसावरदंहरं ॥ सतुमांप्रच्युतांदेवःशिरसाधारयिष्यति ॥ २४ ॥ सकरि ष्यतितेकामंपितॄणांहितकाम्यया ॥ एतच्छ्रुत्वाततोराजन्महाराजोभगीरथः ॥ २५ ॥ कैलासंपर्वतंगत्वातोषयामासशंकरं ॥ तपस्तीव्रमुपागम्यकालयोगेनकेन चित् ॥ २६ ॥ अगृह्णाच्चवरंतस्माद्गंगायाधारणेनृप ॥ स्वर्गेवासंसमुद्दिश्यपितॄणांसनरोत्तमः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलो मशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लोमशउवाच भगीरथवचःश्रुत्वाप्रियार्थंचदि वौकसां ॥ एवमस्त्वितिराजानंभगवान्प्रत्यभाषत ॥ १ ॥ धारयिष्येमहाभागगगनात्प्रच्युतांशिवां ॥ दिव्यांदेवनदींपुण्यांत्वत्कृतेनृपसत्तम ॥ २ ॥ एवमुक्त्वामहा बाहोहिमवंतमुपागमत् ॥ वृतःपारिषदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥ ३ ॥ तत्रस्थित्वानरश्रेष्ठंभगीरथमुवाचह ॥ प्रयाचस्वमहाबाहोशैलराजसुतांनदीं ॥ ४ ॥ पत मानांसरिच्छ्रेष्ठांधारयिष्येत्रिविष्टपात् ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजाशर्वेणसमुदाहृतं ॥ ५ ॥ प्रयतःप्रणतोभूत्वागंगांसमनुचिंतयत् ॥ ततःपुण्यजलारम्याराज्ञासमनु चिंतिता ॥ ६ ॥ ईशानंचस्थितंदृष्ट्वागगनात्सहसाच्युता ॥ तांप्रच्युतामथोदृष्ट्वादेवाःसार्धंमहर्षिभिः ॥ ७ ॥ गंधर्वोरगयक्षाश्चसमाजग्मुर्दिदृक्षवः ॥ ततःपपात गगनाद्गंगाहिमवतःसुता ॥ ८ ॥ समुद्भूतमहावर्तामीनग्राहसमाकुला ॥ तांदधारहरोराजन्गंगांगगनमेखलां ॥ ९ ॥ ललाटदेशेपतितांमालांमुक्तामयीमिव ॥ साबभूवविसर्पंतीत्रिधाराजन्समुद्रगा ॥ १० ॥ फेनपुंजाकुलजलाहंसानामिवपंक्तयः ॥ क्वचिदाभोगकुटिलाप्रस्खलंतीक्वचित्क्वचित् ॥ ११ ॥ साफेनपटसं वीतामत्तेवप्रमदाव्रजत् ॥ क्वचित्सातोयनिनदैर्नदंतीनादमुत्तमं ॥ १२ ॥ एवंप्रकारान्सुबहून्कुर्वतीगगनात्च्युता ॥ पृथिवीतलमासाद्यभगीरथमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥ दर्शयस्वमहाराजमार्गंकेनव्रजाम्यहं ॥ त्वदर्थमवतीर्णास्मिपृथिवींपृथिवीपते ॥ १४ ॥

भगीरथवचइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति
॥ १ ॥ भावान्पदार्थान् ॥ २ ॥ वाताबद्धावातेनाबद्धाःमेघाःउपलाश्चभवन् वातंविनैवसहसामेघाःशिलाश्चप्रयुज्यंतेइत्यर्थः भवन्नित्यडभावआर्षः वाचायत्रभवन्नितिपाठेशब्दोच्चारणेनैवयत्रमेघाउपला

॥११२॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजाप्रातिष्ठतभगीरथः ॥ यत्रतानिशरीराणिसागराणांमहात्मनां ॥ १५ ॥ प्लावनार्थंनरश्रेष्ठपुण्येनसलिलेनच ॥ गंगायाधारणंकृत्वाहरोलो
कनमस्कृतः ॥ १६ ॥ कैलासंपर्वतश्रेष्ठंजगामत्रिदशैःसह ॥ समासाद्यसमुद्रंचगंगयासहितोनृपः ॥ १७ ॥ पूरयामासवेगेनसमुद्रंवरुणालयं ॥ दुहितृत्वेचनृप
तिर्गंगांसमनुकल्पयत् ॥ १८ ॥ पितॄणांचोदकंतत्रददौपूर्णमनोरथः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंगंगात्रिपथगायथा ॥ १९ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यपृथिवीमवतारिता ॥
समुद्रश्चयथापीतःकारणार्थंमहात्मना ॥ २० ॥ वातापिश्चयथानीतःक्षयंसब्रह्महाप्रभो ॥ अगस्त्येनमहाराजयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्यमाहात्म्यकथनेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच
ततःप्रयातःकौंतेयःक्रमेणभरतर्षभ ॥ नंदामपरनंदांचनद्यौपापभयापहे ॥ १ ॥ पर्वतंससमासाद्यहेमकूटमनामयं ॥ अचिंत्यानद्भुतान्भावान्ददर्शसुबहून्नृपः
॥ २ ॥ वाताबद्धाभवन्मेघाउपलाश्चसहस्रशः ॥ नाशक्नुवंस्तमारोढुंविषण्णमनसोजनाः ॥ ३ ॥ वायुर्नित्यंववौतत्रनित्यंदेवश्चवर्षति ॥ स्वाध्यायघोषश्चतथा
श्रूयतेनचदृश्यते ॥ ४ ॥ सायंप्रातश्चभगवान्दृश्यतेहव्यवाहनः ॥ मक्षिकाश्चादशंस्तत्रतपसःप्रतिघातिकाः ॥ ५ ॥ निर्वेदोजायतेतत्रगृहाणिस्मरतेजनः ॥ एवं
बहुविधान्भावानद्भुतान्वीक्ष्यपांडवः ॥ लोमशंपुनरेवाथपर्यपृच्छत्तदद्भुतं ॥ ६ ॥ लोमशउवाच यथाश्रुतमिदंपूर्वमस्माभिररिकर्शन ॥ तदेकाग्रम
नाराजन्निबोधगदतोमम ॥ ७ ॥ अस्मिन्नृषभकूटेभूदृषभोनामतापसः ॥ अनेकशतवर्षायुस्तपस्वीकोपनोभृशं ॥ ८ ॥ सवैसंभाष्यमाणोन्यैःकोपाद्गिरिमुवाच
ह ॥ यइहव्याहरेत्कश्चिदुपलानुत्सृजेस्तथा ॥ ९ ॥ वातंचाहूयमाशब्दमित्युवाचसतापसः ॥ व्याहरंश्चेहपुरुषोमेघशब्देनवार्यते ॥ १० ॥ एवमेतानिकर्माणिराजं
स्तेनमहर्षिणा ॥ कृतानिकानिचित्क्रोधात्प्रतिषिद्धानिकानिचित् ॥ ११ ॥ नंदांत्वभिगतादेवाःपुराराजन्नितिश्रुतिः ॥ अन्वपद्यंतसहसापुरुषादेवदर्शिनः ॥ १२ ॥ ॥११२॥

श्चहेभवन्भासमान आविर्भवंतीतिशेषः ॥ ३ ॥ नचदृश्यतेऽध्येता ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्वेदोगिरिदर्शनेवैराग्यं गृहाणिस्मृत्यादीनि ॥ ६ ॥ पृष्टश्चलोमशउवाच यथाश्रुतमिति ॥ ७ ॥ ऋषभकूटेऋषभाश्रि
तेशैलशृंगे ॥ ८ ॥ ९ ॥ माशब्दंकुरुइतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वपद्यंतअनुगतवंतः देवदर्शिनःदेवदर्शनार्थिनः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रत्यूहरूपकंदर्शनेविघ्नरूपं ॥ १३ ॥ १४ ॥ नियतवाङ्मौनवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेकुरुश्रेष्ठ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ काश्यपस्यविभांडकस्य ऋश्येतितालव्यादिः मूर्धन्यादि

तेदर्शनंत्वनिच्छंतोदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ दुर्गंचक्रुरिमंदेशंगिरिंप्रत्यूहरूपकं ॥ १३ ॥ तदाप्रभृतिकौंतेयनरागिरिमिमंसदा ॥ नाशक्नुवन्नभिद्रष्टुंकुतएवाधिरो
हितुं ॥ १४ ॥ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुमेषमहागिरिः ॥ आरोढुंवापिकौंतेयतस्मान्नियतवाग्भव ॥ १५ ॥ इहदेवास्तदासर्वेयज्ञानाजह्रुरुत्तमान् ॥ तेषामेतानि
लिंगानिदृश्यंतेद्यापिभारत ॥ १६ ॥ कुशाकारेवदूर्वेयंसंस्तीर्णेवचभूरियं ॥ यूपप्रकाराबहवोवृक्षाश्चेमेविशांपते ॥ १७ ॥ देवाश्चऋषयश्चैववसंत्यद्यापिभारत ॥
तेषांसायंतथाप्रातर्दृश्यतेहव्यवाहनः ॥ १८ ॥ इहाप्लुतानांकौंतेयसद्यःपाप्माभिहन्यते ॥ कुरुश्रेष्ठाभिषेकंवैतस्मात्कुरुसहानुजः ॥ १९ ॥ ततोनंदाप्लुतांगस्त्वंकौ
शिकीमभियास्यसि ॥ विश्वामित्रेणयत्रोग्रंतपस्तप्तमनुत्तमं ॥ २० ॥ ततस्तत्रसमाप्लुत्यगात्राणिसगणोनृपः ॥ जगामकौशिकींपुण्यांरम्यांशीतजलांशुभां ॥
॥ २१ ॥ लोमशउवाच एषादेवनदीपुण्याकौशिकीभरतर्षभ ॥ विश्वामित्राश्रमोरम्यएषचात्रप्रकाशते ॥ २२ ॥ आश्रमश्चैवपुण्याख्यःकाश्यपस्यमहात्मनः ॥
ऋश्यशृंगःसुतोयस्यतपस्वीसंयतेंद्रियः ॥ २३ ॥ तपसोयःप्रभावेनवर्षयामासवासवं ॥ अनावृष्ट्यांभयाद्यस्यववर्षबलवृत्रहा ॥ २४ ॥ मृग्यांजातःसतेजस्वी
काश्यपस्यसुतःप्रभुः ॥ विषयेलोमपादस्ययश्चकाराद्भुतंमहत् ॥ २५ ॥ निर्वर्तितेषुसस्येषुयस्मैशांतांददौनृपः ॥ लोमपादोदुहितरंसावित्रींसवितायथा ॥ २६ ॥
युधिष्ठिरउवाच ऋश्यशृंगःकथंमृग्यामुत्पन्नःकाश्यपात्मजः ॥ विरुद्धेयोनिसंसर्गेकथंचतपसायुतः ॥ २७ ॥ किमर्थंचभयाच्छक्रस्तस्यबालस्यधीमतः ॥
अनावृष्ट्यांप्रवृत्तायांववर्षबलवृत्रहा ॥ २८ ॥ कथंरूपाचसाशांताराजपुत्रीयतव्रता ॥ लोभयामासयाचेतोमृगभूतस्यतस्यवै ॥ २९ ॥ लोमपादश्चराजर्षिर्य
दाश्रूयतधार्मिकः ॥ कथंवैविषयेतस्यनावर्षत्पाकशासनः ॥ ३० ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंविस्तरेणयथातथं ॥ वक्तुमर्हसिशुश्रूषोर्ऋश्यशृंगस्यचेष्टितं ॥ ३१ ॥
लोमशउवाच विभांडकस्यविप्रर्षेस्तपसाभावितात्मनः ॥ अमोघवीर्यस्यसतःप्रजापतिसमद्युतेः ॥ ३२ ॥ शृणुपुत्रोयथाजातऋश्यशृंगःप्रतापवान् ॥ महा
ह्रदस्यमहातेजाबालःस्थविरसंमतः ॥ ३३ ॥ महाह्रदंसमासाद्यकाश्यपस्तपसिस्थितः ॥ दीर्घकालंपरिश्रांतऋषिःसदेवसम्मितः ॥ ३४ ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंददृष्ट्वा
प्सरसमुर्वशीं ॥ अप्सूपस्पृशतोराजन्मृगीतच्चापिबत्तदा ॥ ३५ ॥

पाठःप्रामादिकः ऋश्योमृगस्तस्येवशृंगमस्यास्तीतिऋश्यशृंगः ऋश्योनतृष्य
न्नितिमंत्रवर्णात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुश्रूषोर्मेइतिसंबंधः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ महार्हस्यअतिपूज्यस्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तोयेनसहापिबदित्यन्वयः ॥३६॥ सूयप्रसूय विधेःविधिवाक्यस्य दैवनिर्मिताद्धेतोः भावित्वात् अपरिहार्यत्वाच्च ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ अंगानांदेशानां ॥४१ ॥ तेनकामात् बुद्धिपूर्वं ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्येतिशे

सहतोयेनतृषितागर्भिणीचाभवत्ततः ॥ सापुरोक्ताभगवताब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ ३६ ॥ देवकन्यामृगीभूत्वामुनिंसूयविमोक्ष्यसे ॥ अमोघत्वाद्विधेश्चैवभा
वित्वाद्दैवनिर्मितात् ॥ ३७॥ तस्यांमृग्यांसमभवत्तस्यपुत्रोमहानृषिः ॥ ऋश्यशृंगस्तपोनित्योवनएवाभ्यवर्तत ॥ ३८ ॥ तस्यर्षेःशृंगंशिरसिराजन्नासीन्महा
त्मनः ॥ तेनर्श्यशृंगइत्येवंतदासप्रथितोभवत् ॥ ३९ ॥ नतेनदृष्टपूर्वोन्यःपितुरन्यत्रमानुषः ॥ तस्मात्तस्यमनोनित्यंब्रह्मचर्येभवन्नृप ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नेवकाले
तुसखादशरथस्यवै ॥ लोमपादइतिख्यातोह्यंगानामीश्वरोभवत् ॥ ४१ ॥ तेनकामात्कृतंमिथ्याब्राह्मणस्येतिनःश्रुतिः ॥ सब्राह्मणैःपरित्यक्तस्ततोवैजगतःप
तिः ॥ ४२ ॥ पुरोहितापचाराच्चतस्यराज्ञोयदृच्छया ॥ नववर्षसहस्राक्षस्ततोऽपीड्यंतवैप्रजाः ॥ ४३ ॥ सब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः ॥ प्रवर्षणेसुरें
द्रस्यसमर्थान्पृथिवीपते ॥ ४४ ॥ कथंप्रवर्षेत्पर्जन्यउपायःपरिदृश्यतां ॥ तमूचुश्चोदितास्तेतुस्वमतानिमनीषिणः ॥ ४५ ॥ तत्रत्वेकोमुनिवरस्तंराजानमुवाच
ह ॥ कुपितास्तवराजेंद्रब्राह्मणानिष्कृतिंचर ॥ ४६ ॥ ऋश्यशृंगंमुनिसुतमानयस्वचपार्थिव ॥ वानेयमनभिज्ञंचनारीणामार्जवेरतं ॥ ४७ ॥ सचेदवतरेद्राज
न्विषयंतेमहातपाः ॥ सद्यःप्रवर्षेत्पर्जन्यइतिमेनात्रसंशयः ॥ ४८ ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजन्कृत्वानिष्कृतिमात्मनः ॥ सगत्वापुनरागच्छत्प्रसन्नेषुद्विजातिषु ॥
॥ ४९ ॥ राजानमागतंश्रुत्वाप्रतिसंजहृषुःप्रजाः ॥ ततोंगपतिराहूयसचिवान्मंत्रकोविदान् ॥ ५० ॥ ऋश्यशृंगागमेयत्नमकरोन्मंत्रनिश्चये ॥ सोध्यगच्छदु
पायंतुतैरमात्यैःसहाच्युतः ॥ ५१ ॥ शास्त्रज्ञैरलमर्थज्ञैर्नीत्यांचपरिनिष्ठितैः ॥ ततश्चानाययामासवारमुख्यामहीपतिः ॥५२॥ वेश्याःसर्वत्रनिष्णातास्ताउवाच
सपार्थिवः ॥ ऋश्यशृंगमृषेःपुत्रमानयध्वमुपायतः ॥ ५३ ॥ लोभयित्वाभिविश्वास्यविषयंममशोभनाः ॥ ताराजभयभीताश्चशापभीताश्चयोषितः ॥ ५४ ॥
अशक्यमूचुस्तत्कार्यंविवर्णागतचेतसः ॥ तत्रत्वेकाजरद्योषाराजानमिदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ प्रयतिष्येमहाराजतमानेतुंतपोधनं ॥ अभिप्रेतांस्तुमेकामांस्त्वम
नुज्ञातुमर्हसि ॥५६॥ ततःशक्ष्याम्यानयितुमृश्यशृंगमृषेःसुतं ॥ तस्याःसर्वमभिप्रेतमन्वजानात्सपार्थिवः ॥ ५७॥ ॥११३॥

ष; मिथ्याकृतं मयातुभ्यंदातुंकिमपिनप्रतिश्रुतमित्यपलापंकृतवानित्यर्थः ॥४२ ॥ तत्रहेतुःपुरोहितस्यअपचारोदोषःसोपियदृच्छयाब्राह्मणापराधाभावेपिस्वेच्छयाकृतः ॥ ४३ ॥४४॥ ४५॥ निष्कृतिंप्राय
श्चित्तं ॥ ४६ वानेयंवनभवं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सर्वत्रपरवंचनादौनिष्णाताःकुशलाः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जरद्योषावृद्धास्त्री ॥ ५५॥ ५६ ॥ अन्वजानात्अनुज्ञातवान्॥ ५७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥७॥ ॥७॥ सात्विति नाव्याश्रमंनावातार्यमाश्रमं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मुनेर्विभांडकस्य विहारंबहिर्गमनंचारयामासचारैरधिगतवती ॥ ४ ॥ समाधायबोधयित्वा इतिकार्यतांइतिकर्तव्यतां अंतरंअसान्निध्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौश्यांबृस्यामास्वकुशासनेउपविश यथोपजो

धनंचप्रददौभूरिरत्नानिविविधानिच ॥ ततोरूपेणसंपन्नावयसाचमहीपते ॥ स्त्रियआदायकाश्चित्साजगामवनमंजसा॥५८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांऋश्यशृंगोपाख्यानेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥७॥ ॥७॥ लोमशउवाच सातुनाव्याश्रमंचक्रेराजकार्यार्थसिद्धये॥ संदेशाच्चैवनृपतेःस्वबुद्ध्याचैवभारत ॥ १ ॥ नानापुष्पफलैर्वृक्षैःकृत्रिमैरुपशोभितैः ॥ नानागुल्मलतोपेतैःस्वादुकामफलप्रदैः॥२॥ अतीवरमणीयंतदतीवचमनोहरं॥ चक्रेनाव्याश्रमंरम्यमद्भुतोपमदर्शनं॥३॥ ततोनिबध्यतांनावमदूरेकाश्यपाश्रमात्॥ चारयामासपुरुषैर्विहारंतस्यवैमुनेः॥४॥ ततोदुहितरंवेश्यांसमाधायेतिकार्यतां॥ दृष्ट्वांतरंकाश्यपस्यप्राहिणोद्बुद्धिसंमतां॥५॥ सातत्रगत्वाकुशलातपोनित्यस्यसंनिधौ॥ आश्रमंतंसमासाद्यददर्शतमृषेःसुतं ॥६॥ वेश्योवाच कच्चिन्मुनेकुशलंतापसानांकच्चिच्चवोमूलफलंप्रभूतं ॥ कच्चिद्भवान्रमतेचाश्रमेस्मिंस्त्वांवैद्रष्टुंसांप्रतमागतोस्मि॥ ७॥ कच्चित्तपोवर्द्धतेतापसानांपिताचतेकच्चिदहीनतेजाः ॥ कच्चित्त्वयाप्रीयतेचैवविप्रकच्चित्स्वाध्यायःक्रियतेचर्ष्यशृंग ॥ ८ ॥ ऋश्यशृंगउवाच ऋद्ध्याभवान्ज्योतिरिवप्रकाशतेमन्येचाहंत्वामभिवादनीयं॥ पाद्यंवैतेसंप्रदास्यामिकामाद्यथाधर्मंफलमूलानिचैव॥९॥ कौश्यांबृस्यामास्वयथोपजोषंकृष्णाजिनेनावृतायांसुखायां॥ क्वचाश्रमस्तवकिंनामचेदंव्रतंब्रह्मंश्चरसिहिदेववत्त्वं॥१०॥ वेश्योवाच ममाश्रमःकाश्यपपुत्ररम्यस्त्रियोजनंशैलमिमंपरेण॥ तत्रस्वधर्मोनाभिवादनंमेनचोदकंपाद्यमुपस्पृशामि॥ ११ ॥ भवतानाभिवाद्योहमभिवाद्योभवान्मया॥ व्रतमेतादृशंब्रह्मन्परिष्वज्योभवान्मया॥ १२॥ ऋश्यशृंगउवाच फलानिपक्वानिददानितेऽहंभल्लातकान्यामलकानिचैव॥ करूषकानींगुदधन्वनानिपिप्पलानांकामकारंकुरुष्व ॥ १३॥ लोमशउवाच सातानिसर्वाणिविवर्जयित्वाभक्ष्याण्यनर्हाणिददौततोस्य॥ तान्यृश्यशृंगस्यमहारसानिभृशंसुरूपाणिरुचिंददुर्हि ॥ १४॥ ददौचमाल्यानिसुगंधवंतिचित्राणिवासांसिचभानुमंति ॥ पेयानिचाग्र्याणिततोमुमोदचिक्रीडचैवप्रजहासचैव॥ १५॥

षंयथासुखं सुखायांसुखकर्यां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनर्हाणिअतिउत्तमत्वादमूल्यानि ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मूलेसमीपे विभज्यमानाअंगमोटनादीनिकुर्वाणा निषेवमाणासूचीवदभ्यंतरंप्रविशंती षिवुतंतुसंतानेइतिधातुः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कायंदेहंपीड्यआलिंगनेननिपीड्य अपदेशंछलं ॥ १८ ॥ भावेनअभिप्रायेण ॥ १९ ॥ प्रवेष्टितःव्याप्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ कल्प्यंतेसिद्धाःक्रियंते निर्णिक्तंप्रक्षालितं सवत्साकृता दोहनायेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधि

साकंदुकेनारमतास्यमूलेविभज्यमानाफलितालतेव ॥ गात्रैश्चगात्राणिनिषेवमाणासमाश्लिषच्चासकृदृष्यशृंगं ॥ १६ ॥ सर्जानशोकांस्तिलकांश्ववृक्षान्सुपुष्पितानवनाम्यावभज्य ॥ विलज्जमानेवमदाभिभूताप्रलोभयामाससुतंमहर्षेः ॥ १७ ॥ अथर्ष्यशृंगंविकृतंसमीक्ष्यपुनःपुनःपीड्यचकायमस्य ॥ अवेक्ष्यमाणाशनकैर्जगामकृत्वाग्निहोत्रस्यतदापदेशं ॥ १८ ॥ तस्यांगतायांमदनेनमत्तोविचेतनश्चाभवदृष्यशृंगः ॥ तामेवभावेनगतेनशून्येविनिःश्वसन्नार्तरूपोबभूव ॥ १९ ॥ ततोमुहूर्त्ताद्धरिपिंगलाक्षःप्रवेष्टितोरोमभिरानखाग्रात् ॥ स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तोविभांडकःकाश्यपःप्रादुरासीत् ॥ २० ॥ सोपश्यदासीनमुपेत्यपुत्रंध्यायंतमेकंविपरीतचित्तं ॥ विनिःश्वसंतंमुहुरूर्ध्वदृष्टिंविभांडकःपुत्रमुवाचदीनं ॥ २१ ॥ नकल्प्यंतेसमिधःकिन्नुतातकच्चिद्धुतंचाग्निहोत्रंत्वयाद्य ॥ सुनिर्णिक्तंस्रुक्स्रुवंहोमधेनुःकच्चित्सवत्साद्यकृतात्वयाच ॥ २२ ॥ नवैयथापूर्वमिवासिपुत्रचिंतापरश्चासिविचेतनश्च ॥ दीनोतिमात्रंत्वमिहाद्यकिंनुपृच्छामित्वांकइहाद्यागतोभूत् ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांऋष्यशृंगोपाख्यानेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ऋष्यशृंगउवाच इहागतोजटिलोब्रह्मचारीनवैह्रस्वोनातिदीर्घोमनस्वी ॥ सुवर्णवर्णःकमलायताक्षःस्वतःसुराणामिवशोभमानः ॥ १ ॥ समृद्धरूपःसवितेवदीप्तःसुश्लक्ष्णकृष्णाक्षिरतीवगौरः ॥ नीलाःप्रसन्नाश्चजटाःसुगंधाहिरण्यरज्जुग्रथिताःसुदीर्घाः ॥ २ ॥ आधाररूपापुनरस्यकंठेविभ्राजतेविद्युदिवांतरिक्षे ॥ द्वौचास्यपिंडावधरेणकंठादजातरोमौसुमनोहरौच ॥ ३ ॥ विलग्नमध्यश्चसनाभिदेशेकटिश्चतस्यातिकृतप्रमाणा ॥ तथास्यचीरांतरतःप्रभातिहिरण्मयीमेखलामेयथेयं ॥ ४ ॥ अन्यच्चतस्याद्भुतदर्शनीयंविकूजितंपादयोःसंप्रभाति ॥ पाण्योश्चतद्वत्स्वनवन्निबद्धौकलापकावक्षमालायथेयं ॥ ५ ॥ विचेष्टमानस्यचतस्यतानिकूजंतिहंसाःसरसीवमत्ताः ॥ चीराणितस्याद्भुतदर्शनानिनेमानितद्वन्ममरूपवंति ॥ ६ ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ इहागतइति स्वतएवनालंकारादिना ॥ १ ॥ २ ॥ आधाररूपाआलवालसदृशीकंठाभरणविशेषः आधारश्चाधिकरणेप्यालवालेंबुधारणेइतिविश्वः ॥ ३ ॥ विलग्नइवेतिकृशत्वंलक्ष्यते अतिकृतप्रमाणाअतिकृशा ॥ ४ ॥ कलापकौभूषणविशेषौ स्वार्थेकः कलापःसंहतेबर्हेतूणीरेभूषणेहरेइतिविश्वः कंकणावित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तथाफलंफलसदृशंकंदुकं ॥ १० ॥ प्रीतिराल्हादः रतिरासक्तिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भूश्वलितेवेतिमधुपानजाभ्रांतिःसूचिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वक्रंचतस्याद्भुतदर्शनीयंप्रव्याहृतंल्हादयतीवचेतः ॥ पुंस्कोकिलस्येवचतस्यवाणीतांशृण्वतोमेव्यथितोंतरात्मा ॥ ७ ॥ यथावनंमाधवमासिमध्येसमीरितं
श्वसनेनेवभाति ॥ तथासभात्युत्तमपुण्यगंधीनिषेव्यमाणःपवनेनतात ॥ ८ ॥ सुसंयताश्चापिजटाविषक्ताद्वैधीकृतानातिसमाललाटे ॥ कर्णौचचित्रैरिवचक्र
वाकैःसमावृतौतस्यसुरूपवद्भिः ॥ ९ ॥ तथाफलंवृत्तमथोविचित्रंसमाहरत्पाणिनादक्षिणेन ॥ तद्भूमिमासाद्यपुनःपुनश्चसमुत्पतत्यद्भुतरूपमुच्चैः ॥ १० ॥ तच्चा
भिहत्वापरिवर्त्ततेसौवातेरितोवृक्षइवावघूर्णन् ॥ तंप्रेक्षतःपुत्रमिवामराणांप्रीतिःपरातातरतिश्चजाता ॥ ११ ॥ समेसमाश्लिष्यपुनःशरीरंजटासुगृह्याभ्यव
नाम्यवक्रं ॥ वक्रेणवक्रंप्रणिधायशब्दंचकारतन्मेजनयत्प्रहर्षं ॥ १२ ॥ नचापिपाद्यंबहुमन्यतेसौफलानिचेमानिमयाहृतानि ॥ एवंव्रतोस्मीतिचमामवोच
त्फलानिचान्यानिसमाददन्मे ॥ १३ ॥ मयोपयुक्तानिफलानियानिनेमानितुल्यानिरसेनतेषां ॥ नचापितेषांत्वगियंयथैषांसाराणिनैषामिवसंतितेषां ॥
॥ १४ ॥ तोयानिचैवातिरसानिमह्यंप्रादात्सवैपातुमुदाररूपः ॥ पीत्वैवयान्यभ्यधिकःप्रहर्षोममाभवद्भूश्चलितेवचासीत् ॥ १५ ॥ इमानिचित्राणिचगंधवं
तिमाल्यानितस्योद्ग्रथितानिपट्टैः ॥ यानिप्रकीर्येहगतःस्वमेवसआश्रमंतपसाद्योतमानः ॥ १६ ॥ गतेनतेनास्मिकृतोविचेतागात्रंचमेसंपरिदह्यतीव ॥ इच्छा
मितस्यांतिकमाशुगंतुंतंचेहनित्यंपरिवर्तमानं ॥ १७ ॥ गच्छामितस्यांतिकमेवतातकानामसाब्रह्मचर्याचतस्य ॥ इच्छाम्यहंचरितुंतेनसार्धंयथातपःसचर
त्यार्यधर्मा ॥ १८ ॥ चर्तुंतथेच्छाहृदयेममास्तिदुनोतिचित्तंयदितंनपश्ये ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांऋश्य
श्रृंगोपाख्यानेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विभांडकउवाच रक्षांसिचैतानिचरंतिपुत्ररूपेणतेनाद्भुतदर्शनेन ॥ अतुल्य
वीर्याण्यभिरूपवंतिविघ्नंसदातपसश्चिंतयंति ॥ १ ॥ सुरूपरूपाणिचतानितातप्रलोभयंतेविविधैरुपायैः ॥ सुखाच्चलोकाच्चनिपातयंतितान्युग्ररूपाणिमुनीन्वने
षु ॥ २ ॥ नतानिसेवेतमुनिर्यतात्मासतांलोकान्प्रार्थयानःकथंचित् ॥ कृत्वाविघ्नंतापसानांरमंतेपापाचारास्तापसस्तान्नपश्येत् ॥ ३ ॥

इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रक्षांसीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ श्रमायआश्रमाय ॥ ५ ॥ अश्रावणेनअपारखंडेनवैदिकेन श्रावणोमासिपारखंडेइतिविश्वः आश्रावणेनेतिप्रश्लेषेतुइष्ट्याद्यर्थं तत्राश्रावयेत्यादिशब्दप्रयोगात् वेशयोषावेश्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

असज्जनेनाचरितानिपुत्रपापान्यपेयानिमधूनितानि ॥ माल्यानिचैतानिनवैमुनीनांस्मृतानिचित्रोज्वलगंधवंति ॥ ४ ॥ रक्षांसितानीतिनिवार्यपुत्रंविभांड
कस्तांमृगयांबभूव ॥ नासादयामासयदाह्न्यहेणतदासपर्यावृतेश्रमाय ॥ ५ ॥ यदापुनःकाश्यपोवैजगामफलान्याहर्तुंविधिनाश्रावणेन ॥ तदापुनर्लोभयितुं
जगामसावेशयोषामुनिमृश्यशृंगं ॥ ६ ॥ दृष्ट्वैवतामृश्यशृंगःप्रहृष्टःसंभ्रांतरूपोभ्यपतत्तदानीं ॥ प्रोवाचचैनांभवतःश्रमायगच्छावयावन्नपितामहैति ॥ ७ ॥
ततोराजन्काश्यपस्यैकपुत्रंप्रवेश्ययोगेनविमुच्यनावं ॥ प्रमोदयंत्योविविधैरुपायैराजग्मुरंगाधिपतेःसमीपं ॥ ८ ॥ संस्थाप्यतामाश्रमदर्शनेतुसंतारितांनाव
मथातिशुभ्रां ॥ नीरादुपादायतथैवचक्रेनाव्याश्रमंनामवनंविचित्रं ॥ ९ ॥ अंतःपुरेतंतुनिवेश्यराजाविभांडकस्यात्मजमेकपुत्रं ॥ ददर्शदेवंसहसाप्रविष्टमा
पूर्यमाणंचजगज्जलेन ॥ १० ॥ सलोमपादःपरिपूर्णकामःसुतांददावृश्यशृंगायशांतां ॥ क्रोधप्रतीकारकरंचचक्रेगाश्चैवमार्गेषुचकर्षणानि ॥ ११ ॥ विभां
डकस्याव्रजतःसराजापशून्प्रभूतान्पशुपांश्चवीरान् ॥ समादिशत्पुत्रगृद्धीमहर्षिर्विभांडकःपरिपृच्छेद्यदावः ॥ १२ ॥ सवक्तव्यःप्रांजलिभिर्भवद्भिःपुत्रस्यतेप
शवःकर्षणंच ॥ किंतेप्रियंवैक्रियतांमहर्षेदासाःस्मसर्वेतववाचिबद्धाः ॥ १३ ॥ अथोपायात्समुनिश्चंडकोपःस्वमाश्रमंमूलफलंगृहीत्वा ॥ अन्वेषमाणश्चनतत्र
पुत्रंददर्शचुक्रोधततोभृशंसः ॥ १४ ॥ ततःसकोपेनविदीर्यमाणआशंकमानोनृपतेर्विधानं ॥ जगामचंपांप्रतिधक्ष्यमाणस्तमंगराजंसपुरंसराष्ट्रं ॥ १५ ॥ सवै
श्रांतःक्षुधितःकाश्यपस्तान्घोषान्समासादितवान्समृद्धान् ॥ गोपैश्चतैर्विधिवत्पूज्यमानोराजेवतांरात्रिमुवासतत्र ॥ १६ ॥ अवाप्यसत्कारमतीवतेभ्यःप्रोवा
चकस्यप्रथिताःस्थगोपाः ॥ ऊचुस्ततस्तेऽभ्युपगम्यसर्वेधनंतवेदंविहितंसुतस्य ॥ १७ ॥ देशेषुदेशेषुसपूज्यमानस्तांश्चैवशृण्वन्मधुरान्प्रलापान् ॥ प्रशांतभूयिष्ठ
रजाःप्रहृष्टःसमाससादांगपतिंपुरस्थं ॥ १८ ॥ सपूजितस्तेननरर्षभेणददर्शपुत्रंदिविदेवंयथेंद्रं ॥ शांतांस्नुषांचैवददर्शतत्रसौदामनीमुच्चरंतींयथैव ॥ १९ ॥ ग्रा
मांश्चघोषांश्चसुतस्यदृष्ट्वाशांतांचशांतोस्यपरःसकोपः ॥ चकारतस्यैवपरंप्रसादंविभांडकोभूमिपतेर्नरेंद्र ॥ २० ॥ सतत्रनिक्षिप्यसुतंमहर्षिरुवाचसूर्याग्नि
समप्रभावः ॥ जातेचपुत्रेवनमेवाव्रजेथाराज्ञःप्रियाण्यस्यसर्वाणिकृत्वा ॥ २१ ॥

आश्रमोयत्रस्थैर्दृश्यतेतावतिदेशेआश्रमदर्शने ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्त

सतद्वचःकृतवानृश्यशृंगोययौचयत्रास्यपिताबभूव॥ शांताचैनंपर्यचरन्नरेंद्रखेरोहिणीसोममिवानुकूला॥ २२ ॥ अरुंधतीवासुभगावसिष्ठंलोपामुद्रावाय
थाह्यगस्त्यं॥ नलस्यवैदमयंतीयथाभूद्यथाशचीवज्रधरस्यचैव ॥२३॥ नारायणीचेंद्रसेनाबभूववश्यानित्यंमुद्गलस्याजमीढ ॥ तथाशांताऋश्यशृंगंवनस्थं
प्रीत्यायुक्तापर्यचरन्नरेंद्र ॥ २४ ॥ तस्याश्रमःपुण्यएषोवभातिमहाह्रदंशोभयन्पुण्यकीर्तिः ॥ अत्रस्नातःकृतकृत्योविशुद्धस्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहिराजन्॥
॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांऋश्यशृंगो० त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११३॥ ॥७॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच ततःप्रयातःकौशिक्याःपांडवोजनमेजय॥ आनुपूर्व्येणसर्वाणिजगामायतनान्यथ ॥ १ ॥ ससागरंसमासाद्यगंगायाःसंगमेनृप ॥ न
दीशतानांपंचानांमध्येचक्रेसमाप्लवं ॥ २ ॥ ततःसमुद्रतीरेणजगामवसुधाधिपः॥ भ्रातृभिःसहितोवीरःकलिंगान्प्रतिभारत ॥ ३ ॥ लोमशउवाच ए
तेकलिंगाःकौंतेयतत्रवैतरणीनदी॥ यत्रायजतधर्मोपिदेवान्शरणमेत्यवै ॥ ४ ॥ ऋषिभिःसमुपायुक्तंयज्ञियंगिरिशोभितं ॥ उत्तरंतीरमेतद्धिसततंद्विजसे
वितं॥ ५॥ समानंदेवयानेनपथास्वर्गमुपेयुषः॥ अत्रवैऋषयोन्येपिपुराक्रतुभिरीजिरे॥६॥ अत्रैवरुद्रोराजेंद्रपशुमादत्तवान्मखे॥ पशुमादायराजेंद्रभागोय
मितिचाब्रवीत्॥ ७॥ हृतपशौतदादेवास्तमूचुर्भरतर्षभ॥ मापरस्वमभिद्रोग्धामाधर्मान्सकलान्वशीः ॥ ८ ॥ ततःकल्याणरूपाभिर्वाग्भिस्तेरुद्रमस्तुवन्॥ इ
ष्ट्याचैनंतर्पयित्वामानयांचक्रिरेतदा ॥ ९ ॥ ततःसपशुमुत्सृज्यदेवयानेनजग्मिवान्॥ तत्रानुवंशोरुद्रस्यतंनिबोधयुधिष्ठिर॥ १० ॥ अयातयामंसर्वेभ्योभागे
भ्योभागमुत्तमं॥ देवाःसंकल्पयामासुर्भयाद्रुद्रस्यशाश्वतं॥ ११ ॥ इमांगाथामत्रगायन्नपःस्पृशतियोनरः॥ देवयानोस्यपंथाश्चचक्षुषाभिप्रकाशते॥ १२॥
वैशंपायनउवाच ततोवैतरणींसर्वेपांडवाद्रौपदीतथा॥ अवतीर्यमहाभागास्तर्पयांचक्रिरेपितॄन्॥ १३॥ युधिष्ठिरउवाच उपस्पृश्येहविधिवदस्यांन
द्यांतपोबलात्॥ मानुषादस्मिविषयादपेतःपश्यलोमश॥ १४ ॥ सर्वान्लोकान्प्रपश्यामिप्रसादात्तवसुव्रत॥ वैखानसानांजपतामेषशब्दोमहात्मनां॥ १५॥
लोमशउवाच त्रिशतंवैसहस्राणियोजनानांयुधिष्ठिर॥ यत्रध्वनिंश्रृणोष्येनंतूष्णीमास्वविशांपते॥ १६॥

रंतीरंवैतरण्याः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मापरस्वमभिद्रोग्धाप
रभागस्यनाशंमाकुर्वित्यर्थः धर्मान्मावशीःधर्मसाधनान्यज्ञभागान्सर्वान्कामयेथाः वशकांतौअस्यलुङिरूपं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अयातयामंतात्कालिकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूमिर्हजगाविल्युदाहरंतिनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथनिमंक्ष्येहंसलिलस्यमध्येमोघस्तएषकश्यपायाससंगरइतिश्रुतेरर्थंसंग्रह्णाति यत्रायजतराजेंद्रेत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ स्नानाद्यर्थंसमुद्रप्रार्थनामंत्रमाह ओंनमइति विश्वंगुप्तंलीनमस्मिन्प्रलयेइतिविश्वगुप्तः विश्वस्मात्परायश्रेष्ठाय विष्णवेइत्यर्थः लवणांभसिक्षारोदके

एतत्स्वयंभुवोराजन्वनंदिव्यंप्रकाशते ॥ यत्रायजतराजेंद्रविश्वकर्माप्रतापवान् ॥ १७ ॥ यस्मिन्यज्ञेहिभूर्दत्ताकश्यपायमहात्मने ॥ सपर्वतवनोद्देशादक्षिणा
थैस्वयंभुवा ॥ १८ ॥ अवासीदच्चकौंतेयदत्तमात्रामहीतदा ॥ उवाचचापिकुपितालोकेश्वरमिदंप्रभुं ॥ १९ ॥ नमांमर्त्यायभगवन्कस्मैचिद्दातुमर्हसि ॥ प्रदा
नंमोघमेतत्तेयास्याम्येषारसातलं ॥ २० ॥ विषीदंतींतुतांदृष्ट्वाकश्यपोभगवानृषिः ॥ प्रसादयांबभूवाथततोभूमिंविशांपते ॥ २१ ॥ ततःप्रसन्नापृथिवीतपसा
तस्यपांडव ॥ पुनरुन्मज्यसलिलाद्वेदीरूपास्थिताबभौ ॥ २२ ॥ सैषाप्रकाशतेराजन्वेदीसंस्थानलक्षणा ॥ आरुह्यात्रमहाराजवीर्यवान्वैभविष्यसि ॥ २३ ॥ सै
षासागरमासाद्यराजन्वेदीसमाश्रिता ॥ एतामारुह्यभद्रंतेत्वमेकस्तरसागरं ॥ २४ ॥ अहंचतेस्वस्त्ययनंप्रयोक्ष्येयथात्वमेनामधिरोहसेद्य ॥ स्पृष्टाहिमर्त्येनततः
समुद्रमेषावेदीप्रविशत्याजमीढ ॥ २५ ॥ ओंनमोविश्वगुप्तायनमोविश्वपरायते ॥ सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि ॥ २६ ॥ अग्निर्मित्रोयोनिरापोथदे
व्योविष्णोरेतस्त्वममृतस्यनाभिः ॥ एवंब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यंवेदीमिमांत्वंतरसाधिरोह ॥ २७ ॥ अग्निश्चतेयोनिरिडाचदेहोरेतोधाविष्णोरमृतस्यनाभिः ॥ ए
वंजपन्पांडवसत्यवाक्यंततोवगाहेतपतिंनदीनां ॥ २८ ॥ अन्यथाहिकुरुश्रेष्ठदेवयोनिरपांपतिः ॥ कुशाग्रेणापिकौंतेयनस्प्रष्टव्योमहोदधिः ॥ २९ ॥ वैशं
पायनउवाच ततःकृतस्वस्त्ययनोमहात्मायुधिष्ठिरःसागरमभ्यगच्छत् ॥ कृत्वाचतच्छासनमस्यसर्वंमहेंद्रमासाद्यनिशामुवास ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभार
तेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांमहेंद्राचलगमनेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच
सतत्रतामुषित्वैकांरजनींपृथिवीपतिः ॥ तापसानांपरंचक्रेसत्कारंभ्रातृभिःसह ॥ १ ॥ लोमशस्तस्यतान्सर्वानाचख्यौतत्रतापसान् ॥ भृगूनंगिरसश्चैववसिष्ठा
नथकाश्यपान् ॥ २ ॥ तान्समेत्यसराजर्षिरभिवाद्यकृतांजलिः ॥ रामस्यानुचरंवीरमपृच्छदकृतव्रणं ॥ ३ ॥

॥ २६ ॥ अग्निर्मित्रश्चतेजस्त्वादग्निवत्सूर्योपिअपांयोनिः अपामितिशेषः विष्णोर्व्यापकस्यात्मनोरेतःशरीराकारपरिणतंअभिव्यक्तिस्थानंत्वंहेसमुद्र अमृतस्यनाभिःसुधायागर्भस्थानं ॥ २७ ॥ इडायज्ञःविष्णोः
रेतोधाःविष्णोरेतःजीवःसधीयतेस्मिन्देहे अमृतस्यनाभिःमोक्षस्यसाधनं ॥ २८ ॥ देवयोनिःदेवस्थानं ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्या०नै०भा०चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ आयान्आगच्छन् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एकतइति बहिः

कदातुरामोभगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति ॥ तेनैवाहंप्रसंगेनद्रष्टुमिच्छामिभार्गवं ॥ ४ ॥ अकृतव्रणउवाच आयानेवासिविदितोरामस्यविदितात्मनः ॥
प्रीतिस्त्वयिचरामस्यक्षिप्रंत्वांदर्शयिष्यति ॥ ५ ॥ चतुर्दशीमष्टमींचरामंपश्यंतितापसाः ॥ अस्यांरात्र्यांव्यतीतायांभवित्रीश्वश्चतुर्दशी ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउ
वाच भवाननुगतोरामंजामदग्न्यंमहाबलं ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यपूर्ववृत्तस्यकर्मणः ॥ ७ ॥ सभवान्कथयत्वद्ययथारामेणनिर्जिताः ॥ आहवेक्षत्रियाःसर्वेक
थंकेनचहेतुना ॥ ८ ॥ अकृतव्रणउवाच हंततेकथयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमं ॥ भृगूणांराजशार्दूलवंशेजातस्यभारत ॥ ९ ॥ रामस्यजामदग्न्यस्यचरितंदे
वसंमितं ॥ हैहयाधिपतेश्चैवकार्तवीर्यस्यभारत ॥ १० ॥ रामेणचार्जुनोनामहैहयाधिपतिर्हतः ॥ तस्यबाहुशतान्यासंस्त्रीणिसप्तचपांडव ॥ ११ ॥ दत्तात्रेयप्रसा
देनविमानंकांचनंतथा ॥ ऐश्वर्यंसर्वभूतेषुपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ १२ ॥ अव्याहतगतिश्चैवरथस्तस्यमहात्मनः ॥ रथेनतेनतुसदावरदानेनवीर्यवान् ॥
॥ १३ ॥ ममर्ददेवान्यक्षांश्चऋषींश्चैवसमंततः ॥ भूतांश्चैवससर्वांस्तुपीडयामाससर्वतः ॥ १४ ॥ ततोदेवाःसमेत्याहुर्ऋषयश्चमहाव्रताः ॥ देवदेवंसुरारिघ्नंवि
ष्णुंसत्यपराक्रमं ॥ १५ ॥ भगवन्भूतरक्षार्थमर्जुनंजहिवैप्रभो ॥ विमानेनचदिव्येनहैहयाधिपतिःप्रभुः ॥ १६ ॥ शचीसहायंक्रीडंतंधर्षयामासवासवं ॥ तत
स्तुभगवान्देवःशक्रेणसहितस्तदा ॥ कार्तवीर्यविनाशार्थंमंत्रयामासभारत ॥ १७ ॥ यत्तद्भूतहितंकार्यंसुरेंद्रेणनिवेदितं ॥ सप्रतिश्रुत्यतत्सर्वंभगवाँल्लोकपूजितः
॥ १८ ॥ जगामबदरींरम्यांस्वमेवाश्रममंडलं ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपृथिव्यांपृथिवीपतिः ॥ १९ ॥ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवःसुमहाबलः ॥ गाधीतिविश्रुतो
लोकेवनवासंजगामह ॥ २० ॥ वनेतुतस्यवसतःकन्याजज्ञेऽप्सरःसमा ॥ ऋचीकोभार्गवस्तांचवरयामासभारत ॥ २१ ॥ तमुवाचततोगाधिर्ब्राह्मणंसंशितव्र
तं ॥ उचितंनःकुलेकिंचित्पूर्वैर्यत्संप्रवर्तितं ॥ २२ ॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनां ॥ सहस्रंवाजिनांशुल्कमितिविद्धिद्विजोत्तम ॥ २३ ॥ नचापिभग
वान्वाच्योदीयतामितिभार्गव ॥ देयामेदुहिताचैवत्वद्विधायमहात्मने ॥ २४ ॥ ऋचीकउवाच एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनां ॥ दास्याम्यश्व
सहस्रंतेममभार्यासुतास्तुते ॥ २५ ॥ अकृतव्रणउवाच सतथेतिप्रतिज्ञायराजन्वरुणमब्रवीत् ॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनां ॥ २६ ॥

श्यामाःअंतरारक्ताःकर्णायेषांतेएकतःश्यामकर्णास्तेषां ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ जन्याःवरपक्षीयाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अवलोककःअवलोकनार्थी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विश्वंविराड्रूपुरुषंआवर्तयित्वामुहुर्मुहुरनुसंधायएतयोश्चर्वोर्भक्षणेनविश्वस्र
ष्टृतुल्यौपुत्रौभविष्यतइतिभावः ॥३६॥ तेउभेप्रतिइत्युक्तेतीकारलोपःसंधिर्वाआर्षः आलिंगनेअश्वत्थोदुंबरयोः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इत्यारण्यके

सहस्रंवाजिनामेकंशुल्कार्थंप्रतिदीयतां ॥ तस्मैप्रादात्सहस्रंवैवाजिनांवरुणस्तदा ॥ २७ ॥ तदश्वतीर्थंविख्यातमुत्थितायत्रतेहयाः ॥ गंगायांकान्यकुब्जेवैददौ
सत्यवतींतदा ॥ २८ ॥ ततोगाधिःसुतांचास्मैजन्याश्चासन्सुरास्तदा ॥ लब्ध्वाहयसहस्रंतुतांश्चदृष्ट्वादिवौकसः ॥ २९ ॥ धर्मेणलब्ध्वातांभार्यामृचीकोद्विजसत्त
मः ॥ यथाकामंयथाजोषंतयारेमेसुमध्यया ॥ ३० ॥ तंविवाहेकृतेराजन्सभार्यमवलोककः ॥ आजगामभृगुश्रेष्ठःपुत्रंदृष्ट्वाननंदह ॥ ३१ ॥ भार्यापतीतमासी
नंगुरुंसुरगणार्चितं ॥ अर्चित्वापर्युपासीनौप्रांजलीतस्थतुस्तदा ॥ ३२ ॥ ततःस्नुषांसभगवान्प्रहृष्टोभृगुरब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वसुभगेदाताह्यस्मितवेप्सितं ॥
॥ ३३ ॥ सावैप्रसादयामासतंगुरुंपुत्रकारणात् ॥ आत्मनश्चैवमातुश्चप्रसादंचचकारसः ३४ ॥ भृगुरुवाच ऋतौत्वंचैवमाताचस्नातेपुंसवनायवै ॥ आ
लिंगेतांपृथग्वृक्षौसाश्वत्थंत्वमुदुंबरं ॥ ३५ ॥ चरुद्वयमिदंभद्रेजनन्याश्चतवैवच ॥ विश्वमावर्तयित्वातुमयायत्नेनसाधितं ॥ ३६ ॥ प्राशितव्यंप्रयत्नेनतेत्युक्त्वा
दर्शनंगतः ॥ आलिंगनेचरौचैवचक्रतुस्तेविपर्ययं ॥ ३७ ॥ ततःपुनःसभगवान्कालेबहुतिथेगते ॥ दिव्यज्ञानाद्विदित्वातुभगवानागतःपुनः ॥ ३८ ॥ अथोवाच
महातेजाभृगुःसत्यवतींस्नुषां ॥ उपयुक्तश्चरुर्भद्रेवृक्षेचालिंगनंकृतं ॥ ३९ ॥ विपरीतेनतेसुभ्रूर्मात्राचैवासिवंचिता ॥ ब्राह्मणःक्षत्रवृत्तिर्वैतवपुत्रोभविष्यति
॥ ४० ॥ क्षत्रियोब्राह्मणाचारोमातुस्तवसुतोमहान् ॥ भविष्यतिमहावीर्यःसाधूनांमार्गमास्थितः ॥ ४१ ॥ ततःप्रसादयामासश्वशुरंसापुनःपुनः ॥ नमेपुत्रोभ
वेदीदृक्कामंपौत्रोभवेदिति ॥ ४२ ॥ एवमस्त्वितिसातेनपांडवप्रतिनंदिता ॥ जमदग्निंततःपुत्रंजज्ञेसाकालआगते ॥ ४३ ॥ तेजसावर्चसाचैवयुक्तंभार्गवनंदनं ॥
सवर्धमानस्तेजस्वीवेदस्याध्ययनेनच ॥ ४४ ॥ बहूनृषीन्महातेजाःपांडवेयात्यवर्तत ॥ तंतुकृत्स्नोधनुर्वेदःप्रत्यभाद्भरतर्षभ ॥ चतुर्विधानिचास्त्राणिभास्करोपम
वर्चसं ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥७॥
अकृतव्रणउवाच सवेदाध्ययनेयुक्तोजमदग्निर्महातपाः ॥ तपस्तेपेततोवेदान्नियमाद्वशमानयत् ॥ १ ॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सवेदेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ततस्तस्यस्पृहयामासतमैच्छत् ॥ ७ ॥ अंभसिसरस्येवक्लिन्नाद्रुता तथाचोक्तं सुंदरंपुरुषंदृष्ट्वा भ्रातरं पितरंसुतं योनिर्द्रवतिनारीणांसत्यंसत्यंजनार्दनेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

सप्रसेनजितंराजन्नधिगम्यनराधिपं ॥ रेणुकांवरयामाससचतस्मैददौनृपः ॥ २॥ रेणुकांत्वथसंप्राप्यभार्यांभार्गवनंदनः ॥ आश्रमस्थस्तयासार्धंतपस्तेपेऽनु
कूलया ॥ ३ ॥ तस्याःकुमाराश्चत्वारोजज्ञिरेरामपंचमाः ॥ सर्वेषामजघन्यस्तुरामआसीज्जघन्यजः ॥ ४ ॥ फलाहारेषुसर्वेषुगतेष्वथसुतेषुवै ॥ रेणुकास्नातुमग
मत्कदाचिन्नियतव्रता ॥ ५॥ सातुचित्ररथंनाममार्तिकावतकंनृपं ॥ ददर्शरेणुकाराजन्नागच्छंतीयदृच्छया ॥ ६॥ क्रीडंतंसलिलेदृष्ट्वासभार्यंपद्ममालिनं॥
ऋद्धिमंतंततस्तस्यस्पृहयामासरेणुका ॥ ७॥ व्यभिचाराच्चतस्मात्साक्लिन्नांभसिविचेतना ॥ प्रविवेशाश्रमंत्रस्तातांवैभर्तान्वबुध्यत ॥ ८ ॥ सतांदृष्ट्वाच्युतांधै
र्याद्ब्राह्म्यालक्ष्म्याविवर्जितां ॥ धिक्शब्देनमहातेजागर्हयामासवीर्यवान् ॥ ९ ॥ ततोज्येष्ठोजामदग्न्योरुमण्वान्नामनामतः ॥ आजगामसुषेणश्चवसुर्विश्वा
वसुस्तथा ॥ १० ॥ तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधेमातुरचोदयत् ॥ नचतेजातसंस्नेहाःकिंचिदूचुर्विचेतसः ॥ ११ ॥ ततःशशापताक्रोधात्तेशप्ताश्चेतनांजहुः ॥ मृगप
क्षिसधर्माणःक्षिप्रमासञ्जडोपमाः ॥ १२ ॥ ततोरामोऽभ्ययात्पश्चादाश्रमंपरवीरहा ॥ तमुवाचमहाबाहुर्जमदग्निर्महातपाः ॥ १३ ॥ जहीमांमातरंपापांमाच
पुत्रव्यथांकृथाः ॥ ततआदायपरशुंरामोमातुःशिरोहरत् ॥ १४ ॥ ततस्तस्यमहाराजजमदग्नेर्महात्मनः ॥ कोपोऽभ्यगच्छत्सहसाप्रसन्नश्चाब्रवीदिदं ॥ १५॥ ममे
दंवचनात्तातकृतंतेकर्मदुष्करं ॥ वृणीष्वकामान्धर्मज्ञयावतोवांछसेहृदा ॥ १६ ॥ सवव्रेमातुरुत्थानमस्मृतिंचवधस्यवै ॥ पापेनतेनचास्पर्शंभ्रातॄणांप्रकृतिं
तथा ॥ १७॥ अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेदीर्घमायुश्चभारत ॥ ददौचसर्वान्कामांस्ताञ्जमदग्निर्महातपाः ॥ १८ ॥ कदाचित्तुतथैवास्यविनिष्क्रांताःसुताःप्रभो ॥ अथानू
पपतिर्वीरःकार्तवीर्योऽभ्यवर्त्तत ॥ १९ ॥ तमाश्रमपदंप्राप्तमृषेर्भार्यासमार्चयत् ॥ सयुद्धमदसंमत्तोनाभ्यनंदत्तथार्चनं ॥ २० ॥ प्रमथ्यचाश्रमात्तस्माद्धोमधे
नोस्तथाबलात् ॥ जहारवत्संक्रोशंत्याबभंजचमहाद्रुमान् ॥ २१ ॥ आगतायचरामायतदाचष्टपितास्वयं ॥ गांचरोरुदतींदृष्ट्वाकोपोरामंसमाविशत् ॥ २२॥ स
मृत्युवशमापन्नंकार्तवीर्यमुपाद्रवत् ॥ तस्याथयुधिविक्रम्यभार्गवःपरवीरहा ॥ २३ ॥ चिच्छेदनिशितैर्भल्लैर्बाहून्परिघसंनिभान् ॥ सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृ
ह्यरुचिरंधनुः ॥ २४ ॥ अभिभूतःसरामेणसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ अर्जुनस्याथदायादारामेणकृतमन्यवः ॥ २५ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कालधर्मणामृत्युना ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भार्यावधदोषात्त्वयमपिताऽदृशमेवमरणंप्राप्स्यत्याशयः ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ९७ ॥ ममेति ॥ १ ॥

आश्रमस्थंविनारामंजमदग्निमुपाद्रवन् ॥ तेतंजघ्नुर्महावीर्यमयुध्यंतंतपस्विनं ॥ २६ ॥ असकृद्रामरामेतिविक्रोशंतमनाथवत् ॥ कार्तवीर्यस्यपुत्रास्तुजमद
ग्निंयुधिष्ठिर ॥ २७ ॥ पीडयित्वाशरैर्जग्मुर्यथागतमरिंदमाः ॥ अपक्रांतेषुवैतेषुजमदग्नौतथागते ॥ २८ ॥ समित्पाणिरुपागच्छदाश्रमंभृगुनंदनः ॥ सदृष्ट्वापि
तरंवीरस्तथामृत्युवशंगतं ॥ अनर्हंतंतथाभूतंविललापसुदुःखितः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांकार्तवी
र्योपाख्यानेजमदग्निवधेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ९७ ॥ रामउवाच ममापराधात्तैःक्षुद्रैर्हतस्त्वंतातबालिशैः ॥ कार्तवीर्यस्यदा
यादैर्वनेमृगइवेषुभिः ॥ १ ॥ धर्मज्ञस्यकथंतातवर्तमानस्यसत्पथे ॥ मृत्युरेवंविधोयुक्तःसर्वभूतेष्वनागसः ॥ २ ॥ किंनुतैर्नकृतंपापंयैर्भवांस्तपसिस्थितः ॥ अयु
ध्यमानोवृद्धःसन्हतःशरशतैःशितैः ॥ ३ ॥ किंनुतेतत्रवक्ष्यंतिसचिवेषुसुहृत्सुच ॥ अयुध्यमानंधर्मज्ञमेकंहत्वाऽनपत्रपाः ॥ ४ ॥ लालप्यैवंसकरुणंबहुनानावि
धंनृप ॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणिपितुश्चक्रेमहातपाः ॥ ५ ॥ ददाहपितरंचाग्नौरामःपरपुरंजयः ॥ प्रतिजज्ञेवधंचापिसर्वक्षत्रस्यभारत ॥ ६ ॥ संक्रुद्धोतिबलःसंख्ये
शस्त्रमादायवीर्यवान् ॥ जघ्निवान्कार्तवीर्यस्यसुतानेकोंऽतकोपमः ॥ ७ ॥ तेषांचानुगतायेचक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ तांश्चसर्वानवामृद्गाद्रामःप्रहरतांवरः ॥ ८ ॥
त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ समंतपंचकेपंचचकाररुधिरह्रदान् ॥ ९ ॥ सतेषुतर्पयामासभृगून्भृगुकुलोद्वहः ॥ साक्षाद्ददर्शचर्चीकंसचरामं
न्यवारयत् ॥ १० ॥ ततोयज्ञेनमहताजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ तर्पयामासदेवेंद्रमृत्विग्भ्यःप्रददौमहीं ॥ ११ ॥ वेदींचाप्यददद्धैमींकश्यपायमहात्मने ॥ दशव्या
मायतांकृत्वानवोत्सेधांविशांपते ॥ १२ ॥ तांकश्यपस्यानुमतेब्राह्मणाःखंडशस्तदा ॥ व्यभजंस्तेतदाराजन्प्रख्याताःखांडवायनाः ॥ १३ ॥ सप्रदायमहींतस्मै
कश्यपायमहात्मने ॥ अस्मिन्महेंद्रेशैलेंद्रेवसत्यमितविक्रमः ॥ १४ ॥ एवंवैरमभूत्तस्यक्षत्रियैर्लोकवासिभिः ॥ पृथिवीचापिविजितारामेणामिततेजसा ॥
॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच ततश्चतुर्दशींरामःसमयेनमहामनाः ॥ दर्शयामासतान्विप्रान्धर्मराजंचसानुजं ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दशव्यामायतांव्यामोहस्तचतुष्टयं चत्वारिंशद्धस्तायामविस्तारां नवोत्सेधांषट्त्रिंशद्धस्तोच्छ्रायांचेत्यर्थः व्यायामेतिप्रमादपाठः ॥ १२ ॥ खंड
शःखंडानिखंडानिकृत्वाव्यभजन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आनर्चअर्चितवान् ॥ १७ ॥ तेनचउदितइतिच्छेदः उष्यउषित्वा ॥ १८ ॥ इत्या०नै०आ०सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ गच्छन्निति ॥ १ ॥ वृत्तवान्सद्वृत्तः पार्थिवःपृथ्वीपतिःकश्यपस्तस्यपुत्रःसूर्यस्तस्यपौत्रोयुधिष्ठिरः तत्पितुर्धर्मस्यसूर्यपुत्रत्वात् प्रशस्तांनामनदीं ॥ २ ॥ ३ ॥ नारीतीर्थानिग्राहरूपाःपंचाप्सरसोमुनिशापवशात्यत्रस्थिताअर्जुनेनचशापान्मोचितास्तानिनारी

सतमानर्चराजेंद्रभ्रातृभिःसहितःप्रभुः ॥ द्विजानांचपरांपूजांचक्रेनृपतिसत्तमः ॥ १७ ॥ अर्चित्वाजामदग्न्यंसपूजितस्तेनचोदितः ॥ महेंद्रउष्यतांरात्रिंप्रययौ दक्षिणामुखः ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच गच्छन्सतीर्थानिमहानुभावःपुण्यानिरम्याणिददर्शराजा ॥ सर्वाणिविप्रैरुपशोभितानिक्वचित्क्वचिद्भारतसागरस्य ॥ १ ॥ सवृत्तवांस्तेषुकृताभिषेकःसहानुजःपार्थिवपुत्रपौत्रः ॥ समुद्रगांपुण्यतमांप्रशस्तांजगामपारिक्षितपांडुपुत्रः ॥ २ ॥ तत्रापिचाप्लुत्यमहानुभावःसंतर्पयामासपितॄन्सुरांश्च ॥ द्विजातिमुख्येषुधनंविसृज्यगोदावरींसागरगामगच्छत् ॥ ३ ॥ ततोविपाप्माद्रविडेषुराजन्समुद्रमासाद्यचलोकपुण्यं ॥ अगस्त्यतीर्थंचमहापवित्रंनारीतीर्थान्यथवीरोददर्श ॥ ४ ॥ तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्यनिशम्यतत्कर्मनरैरशक्यं ॥ संपूज्यमानःपरमर्षिसंघैःपरांमुदंपांडुसुतःसलेभे ॥ ५ ॥ सतेषुतीर्थेष्वभिषिक्तगात्रःकृष्णासहायःसहितोनुजैश्च ॥ संपूजयन्विक्रममर्जुनस्यरेमेमहीपालपतिःपृथिव्याः ॥ ६ ॥ ततःसहस्राणिगवांप्रदायतीर्थेषुतेष्वंबुधरोत्तमस्य ॥ हृष्टःसहभ्रातृभिरर्जुनस्यसंकीर्तयामासगवांप्रदानं ॥ ७ ॥ सतानितीर्थानिचसागरस्यपुण्यानिचान्यानिबहूनिराजन् ॥ क्रमेणगच्छन्परिपूर्णकामःशूर्पारकंपुण्यतमंददर्श ॥ ८ ॥ तत्रोदधेःकंचिदतीत्यदेशंख्यातंपृथिव्यांवनमाससाद ॥ तप्तंसुरैरत्रतपःपुरस्तादिष्टंतथापुण्यपरैर्नरेंद्रैः ॥ ९ ॥ सतत्रतामग्र्यधनुर्धरस्यवेदींददर्शायतपीनबाहुः ॥ ऋचीकपुत्रस्यतपस्विसंघैःसमावृतांपुण्यकृदर्चनीयां ॥ १० ॥ ततोवसूनांवसुधाधिपःसमरुद्गणानांचतथाश्विनोश्च ॥ वैवस्वतादित्यधनेश्वराणामिंद्रस्यविष्णोःसवितुर्विभोश्च ॥ ११ ॥ भवस्यचंद्रस्यदिवाकरस्यपतेरपांसाध्यगणस्यचैव ॥ धातुःपितॄणांचतथामहात्मारुद्रस्यराजन्सगणस्यचैव ॥ १२ ॥ सरस्वत्याःसिद्धगणस्यचैवपुण्याश्चयेचाप्यमरास्तथान्ये ॥ पुण्यानिचाप्यायतनानितेषांददर्शराजासुमनोहराणि ॥ ॥ १३ ॥ तेषूपवासान्विबुधानुपोष्यदत्वाचरत्नानिमहांतिराजा ॥ तीर्थेषुसर्वेषुपरिप्लुतांगःपुनःसशूर्पारकमाजगाम ॥ १४ ॥

तीर्थानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंबुधरोत्तमस्यसमुद्रस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेषुतीर्थेषु उपवासान्समीपवासिनः विबुधान्पंडितानुपोष्यवस्त्रैरावास्यरत्नानिचतेभ्यएवदत्वा ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेनतीर्थेनसिंधुतीरमार्गेण ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कार्ष्णिप्रद्युम्नं पौत्रंसात्यकिं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सतेनतीर्थेनतुसागरस्यपुनःप्रयातःसहसोदरीयैः॥द्विजैःपृथिव्यांप्रथितंमहद्भिस्तीर्थंप्रभासंसमुपाजगाम ॥१५॥ तत्राभिषिक्तःपृथुलोहिताक्षःसहानुजैर्देवगणान्पितॄंश्च ॥ संतर्पयामासतथैवकृष्णातेचापिविप्राःसहलोमशेन ॥ १६ ॥ सद्वादशाहंजलवायुभक्षःकुर्वन्क्षपाहःसुतदाभिषेकं ॥ समंततोऽग्नीनुपदीपयित्वातेपेतपोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ १७॥ तमुग्रमास्थायतपश्चरंतंशुश्रावरामश्चजनार्दनश्च ॥ तौसर्ववृष्णिप्रवरौससैन्यौयुधिष्ठिरंजग्मतुराजमीढं ॥ १८ ॥ तेवृष्णयःपांडुसुतान्समीक्ष्यभूमौशयानान्मलदिग्धगात्रान् ॥ अनर्हतींद्रौपदींचापिदृष्ट्वासुदुःखिताश्चुक्रुशुरार्तनादं ॥ १९ ॥ ततःसरामंचजनार्दनंचकार्ष्णिंचसांबंचशिनेश्चपौत्रं ॥ अन्यांश्चवृष्णीनुपगम्यपूजांचक्रेयथाधर्ममहीनसत्वः ॥ २० ॥ तेचापिसर्वान्प्रतिपूज्यपार्थांस्तैःसत्कृताःपांडुसुतैस्तथैव ॥ युधिष्ठिरंसंपरिवार्यराजन्नुपाविशन्देवगणायथेंद्रं ॥ २१ ॥ तेषांससर्वंचरितंपरेषांवनेचवासंपरमप्रतीतः ॥ अस्त्रार्थमिंद्रस्यगतंचपार्थंनिवेशनंहृष्टमनाःशशंस ॥ २२ ॥ श्रुत्वातुतेतस्यवचःप्रतीतास्तांश्चापिदृष्ट्वासुकृशानतीव ॥ नेत्रोद्भवंसंमुमुचुर्महार्हादुःखार्तिजंवारिमहानुभावाः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांप्रभासेयादवपांडवसमागमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच प्रभासतीर्थमासाद्यपांडवावृष्णयस्तथा ॥ किमकुर्वन्कथाश्चैषांकास्तत्रासंस्तपोधन ॥१॥ तेहिसर्वेमहात्मानःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ वृष्णयःपांडवाश्चैवसुहृदश्चपरस्परं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच प्रभासतीर्थंसंप्राप्यपुण्यंतीर्थंमहोदधेः ॥ वृष्णयःपांडवान्वीराःपरिवार्योपतस्थिरे ॥३॥ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभः ॥ वनमालीहलीरामोबभाषेपुष्करेक्षणं ॥ ४ ॥ बलदेवउवाच नकृष्णधर्मश्चरितोभवायजंतोरधर्मश्चपराभवाय ॥ युधिष्ठिरोयत्रजटीमहात्मावनाश्रयःक्लिश्यतिचीरवासाः ॥ ५ ॥ दुर्योधनश्चापिमहींप्रशास्तिनचास्यभूमिर्विवरंददाति ॥ धर्मादधर्मश्चरितोवरीयानितीवमन्येतनरोऽल्पबुद्धिः ॥ ६ ॥ दुर्योधनेचापिविवर्धमानेयुधिष्ठिरेचासुखमात्तराज्ये ॥ किंत्वत्रकर्तव्यमितिप्रजाभिःशंकामिथःसंजनितानराणां ॥ ७ ॥ अयंसधर्मप्रभवोनरेंद्रोधर्मेधृतःसत्यधृतिःप्रदाता ॥ चलेद्धिराज्याच्चसुखाच्चपार्थोधर्मादपेतस्तुकथंविवर्धेत् ॥ ८ ॥

प्रभासेति ॥१॥२॥३॥ हलीतिहलधरत्वाद्धर्मस्यापिनिंदांकरिष्यतीतिध्वनितं ॥४॥ भवायअभ्युदयाय ॥ ५ ॥ विवरंशरीरगूहनायनददातीत्यर्थः ॥६॥ मिथःशंकाधर्माधर्मयोःकिंबलीयइतिशास्त्रानुभवयोर्विरोधात्संशयः ॥ ७ ॥ राज्याच्चसुखाच्चचलेत्नतुधर्मादितिशेषः तत्रहेतुः धर्मादिति कथमित्युपहासार्थं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ अवनिप्रधानोधृतराष्ट्रः ॥ १० ॥ नासाविति किंनामपापंकृत्वाऽहमचक्षुर्जातःकौंतेयंप्रव्राज्यकीदृशोभविष्यामीतिधियानासौपश्यतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ११ ॥ चामीकराभान्कनकप्रभान् एत न्मरणचिह्नं नृशंसंनिंद्यंकर्म ॥ १२ ॥ इमान्भीष्मादीन्शृणातिहिनस्ति शृणोतीतिलेखकप्रमादः नशृणोतीतिगौडपाठेतुअयमग्निर्वैश्वानरोयोयमंतःपुरुषेयेनेदमन्नंपच्यतेयदिदमद्यतेतस्यैषघोषोभवतियमेत

कथंनुभीष्मश्चकृपश्चविप्रोद्रोणश्चराजाचकुलस्यवृद्धः॥ प्रव्राज्यपार्थान्सुखमाप्नुवंतिधिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान्॥ ९॥ किंनामवक्ष्यत्यवनिप्रधानःपितॄ न्समागम्यपरत्रपापः॥ पुत्रेषुसम्यक्चरितंमयेतिपुत्रानपापान्व्यपरोप्यराज्यात् ॥ १० ॥ नासौधियासंप्रतिपश्यतिस्मकिंनामकृत्वाहमचक्षुरेवं ॥ जातःपृथि व्यामितिपार्थिवेषुप्रव्राज्यकौंतेयमितिस्मराज्यात् ॥ ११ ॥ नूनंसमृद्धान्पितृलोकभूमौचामीकराभान्क्षितिजान्प्रफुल्लान्॥ विचित्रवीर्यस्यसुतःसपुत्रःकृ त्वानृशंसंबतपश्यतिस्म ॥ १२॥ व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षानिमान्स्मपृच्छन्सशृणातिनूनं॥ प्रास्थापयद्यत्सवनंसशंकोयुधिष्ठिरंसानुजमात्तशस्त्रं॥ १३॥ योयंपरेषांपृतनांसमृद्धांनिरायुधोदीर्घभुजोनिहन्यात्॥ श्रुत्वैवशब्दंहिवृकोदरस्यमुंचंतिसैन्यानिशकृत्समूत्रं ॥ १४॥ सक्षुत्पिपासाध्वकृशस्तरस्वीसमेत्यना नायुधबाणपाणिः॥ वनेस्मरन्वासमिमंसुघोरंशेषंनकुर्यादितिनिश्चितंमे ॥ १५॥ नह्यस्यवीर्येणबलेनकश्चित्समःपृथिव्यामपिविद्यतेन्यः ॥ सशीतवातातप कर्शितांगोनशेषमाजावसुहृत्सकुर्यात्॥ १६॥ प्राच्यांनृपानेकरथेनजित्वावृकोदरःसानुचरान्रणेषु॥ स्वस्त्यागमद्योतिरथस्तरस्वीसोयंवनेक्लिश्यतिचीरवा साः॥ १७॥ यःसिंधुकूलेव्यजयन्नृदेवान्समागतान्दाक्षिणात्यान्महीपान्॥ तंपश्यतेमंसहदेवमद्यतरस्विनंतापसवेषरूपं ॥ १८ ॥ यःपार्थिवानेकरथेनजिग्ये दिशंप्रतीचींप्रतियुद्धशौंडः॥ सोयंवनेमूलफलेनजीवन्जटीचरत्यद्यमलाचितांगः ॥ १९ ॥ सत्रेसमृद्धेतिरथस्यराज्ञोवेदीतलादुत्पतितासुताया ॥ सेयंवने वासमिमंसुदुःखंकथंसहत्यद्यसतीसुखार्हा॥ २० ॥ त्रिवर्गमुख्यस्यसमीरणस्यदेवेश्वरस्याप्यथवाश्विनोश्च॥ एषांसुराणांतनयाःकथंनुवनेचरंत्यस्तसुखाः सुखार्हाः॥ २१ ॥ जितेहिधर्मस्यसुतेसभार्येसभ्रातृकेसानुचरेनिरस्ते॥ दुर्योधनेचापिविवर्धमानेकथंनसीदत्यवनिःसशैला ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांबलरामवाक्येऊनविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

त्कर्णावपिधायशृणोतिसयदोत्क्रमिष्यन्भवतिनैनंघोषंशृणोतीतिश्रुत्यर्थोनुसंधेयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शेषंनकुर्यात्निःशेषमेवनाशयेदित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्वस्तिक्षेमेणआगमत्आगतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सोयंनकुलः ॥ १९॥ राज्ञःद्रुपदस्य ॥ २०॥ त्रिवर्गमुख्यस्यधर्मस्य त्रिवर्गोधर्मकामार्थैरित्यमरः वनेअचरन्हिअस्तसुखाइतिच्छेदः ॥ २१॥ २२॥ इत्या० नै० भा० ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नरामेति ॥ १ ॥ नाथवंतःऐश्वर्यवंतः भावेघञ् नात्मनानस्वयं नाथाःकार्यसाधकाः शिब्यादयइत्येवपाठः शैब्यादयइतिपाठेतुस्वार्थेष्यञ् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सपार्थोपितिष्ठत्वितिपूर्वेणान्वयः

सात्यकिरुवाच नरामकालःपरिदेवनाययदुत्तरंत्वत्रतदेवसर्वं ॥ समाचरामोत्त्यनतीतकालंयुधिष्ठिरोयद्यपिनाहकिंचित् ॥ १ ॥ येनाथवंतोद्यभवंतिलो
केतेनात्मनाकर्मसमारभंते ॥ तेषांतुकार्येषुभवंतिनाथाःशिब्यादयोरामयथाययातेः ॥ २ ॥ येषांतथारामसमारभंतेकार्याणिनाथाःस्वमतेनलोके ॥ तेनाथ
वंतःपुरुषप्रवीरानानाथवत्कृच्छ्रमवाप्नुवंति ॥ ३ ॥ कस्मादिमौरामजनार्दनौचप्रद्युम्नसांबौचमयासमेतौ ॥ वसंत्यरण्येसहसोदरीयैस्त्रैलोक्यनाथानभिगम्य
पार्थाः ॥ ४ ॥ निर्यातुसाध्वद्यदशार्हसेनाप्रभूतनानायुधचित्रवर्मा ॥ यमक्षयंगच्छतुधार्तराष्ट्रःसबांधवोवृष्णिबलाभिभूतः ॥ ५ ॥ त्वंह्येवकोपात्पृथिवीमपी
मांसंवेष्टयेस्तिष्ठतुशार्ङ्गधन्वा ॥ सधार्तराष्ट्रंजहिसानुबंधंवृत्रंयथादेवपतिर्महेंद्रः ॥ ६ ॥ भ्राताचमेयःससखागुरुश्चजनार्दनस्यात्मसमश्चपार्थः ॥ यदर्थमैच्छन्म
नुजाःसुपुत्रंशिष्यंगुरुंचाप्रतिकूलवादं ॥ ७ ॥ यदर्थमभ्युद्यतमुत्तमंतत्करोतिकर्माग्र्यमपारणीयं ॥ तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रैर्विहत्यसर्वाणिरणेभिभूय ॥ ८ ॥
कायाच्छिरःसर्पविषाग्निकल्पैःशरोत्तमैरुन्मथितास्मिराम ॥ खड्गेनचाहंनिशितेनसंख्येकायाच्छिरस्तस्यबलात्प्रमथ्य ॥ ९ ॥ ततोस्यसर्वाननुगान्हनिष्येदुर्यो
धनंचापिकुरूंश्चसर्वान् ॥ आत्तायुधंमामिहरौहिणेयपश्यंतुभैमायुधिजातहर्षाः ॥ १० ॥ निघ्नंतमेकंकुरुयोधमुख्यानग्निंमहाकक्षमिवांतकाले ॥ प्रद्युम्नमुक्ता
न्निशितान्नशक्ताःसोढुंकृपद्रोणविकर्णकर्णाः ॥ ११ ॥ जानामिवीर्यंचजयात्मजस्यकार्ष्णिर्भवत्येवयथारणस्थः ॥ सांबःससूतंसरथंभुजाभ्यांदुःशासनंशा
स्तुबलात्प्रमथ्य ॥ १२ ॥ नविद्यतेजांबवतीसुतस्यरणेविषह्यंहिरणोत्कटस्य ॥ एतेनबालेनहिशंबरस्यदैत्यस्यसैन्यंसहसाप्रणुन्नं ॥ १३ ॥ वृत्तोरुरत्यायतपीन
बाहुरेतेनसंख्येनिहतोश्वचक्रः ॥ कोनामसांबस्यमहारथस्यरणेसमक्षंरथमभ्युदीयात् ॥ १४ ॥ यथाप्रविश्यांतरमंतकस्यकालेमनुष्योनविनिष्क्रमेत ॥ तथा
प्रविश्यांतरमस्यसंख्येकोनामजीवन्पुनराव्रजेच्च ॥ १५ ॥ द्रोणंचभीष्मंचमहारथौतौसुतैर्वृतंचाप्यथसोमदत्तं ॥ सर्वाणिसैन्यानिचवासुदेवःप्रधक्ष्यतेसाय
कवह्निजालैः ॥ १६ ॥ किंनामलोकेषुविषह्यमस्तिकृष्णस्यसर्वेषुसदेवकेषु ॥ आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणेश्चक्रायुधस्याप्रतिमस्ययुद्धे ॥ १७ ॥ ततोनिरुद्धो
प्यसिचर्मपाणिर्महीमिमांधार्तराष्ट्रैर्विसंज्ञैः ॥ हतोत्तमांगैर्निहतैःकरोतुकीर्णांकुशैर्वेदिमिवाध्वरेषु ॥ १८ ॥

यदर्थंशत्रुवधार्थं ॥ ७ ॥ तत्सुपुत्रादिकं अस्माकमस्तीतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ भैमाःभीमकर्मकर्तारः भीमवंशजावा ॥ १० ॥ ११ ॥ जयात्मजस्याभिमन्योः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ माधवमधुदेशोमथुराप्रदेशस्तत्रजात ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुतेनअभिषुतेन यज्ञेसोमपानतुल्यंतज्जलपानमित्यर्थः

गदोल्मुकौबाह्रुकभानुनीथाःशूरश्चसंख्येनिशठःकुमारः ॥ रणोत्कटौसारणचारुदेष्णौकुलोचितंविप्रथयंतुकर्म ॥ १९ ॥ सवृष्णिभोजांधकयोधमुख्यासमा
गतासात्वतशूरसेना ॥ हत्वारणेतान्धृतराष्ट्रपुत्राल्लोकेयशःस्फीतमुपाकरोतु ॥ २० ॥ ततोभिमन्युःपृथिवींप्रशास्तुयावद्व्रतंधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ युधिष्ठिरः
पारयतेमहात्माद्यूतेयथोक्तंकुरुसत्तमेन ॥ २१ ॥ अस्मत्प्रमुक्तैर्विशिखैर्जितारिस्ततोमहींभोक्ष्यतिधर्मराजः ॥ निर्धार्तराष्ट्रांहतसूतपुत्रामेतद्धिनःकृत्यतमंयश
स्यं ॥ २२ ॥ वासुदेवउवाच असंशयंमाधवसत्यमेतद्गृह्णीमतेवाक्यमदीनसत्व ॥ स्वाभ्यांभुजाभ्यामजितांतुभूमिंनेच्छेत्कुरूणामृषभःकथंचित् ॥ २३ ॥
नत्वेषकामान्नभयान्नलोभाद्युधिष्ठिरोजातुजह्यात्स्वधर्मं ॥ भीमार्जुनौचातिरथौयमौचतथैवकृष्णाद्रुपदात्मजेयं ॥ २४ ॥ उभौहियुद्धेऽप्रतिमौपृथिव्यांवृको
दरश्चैवधनंजयश्च ॥ कस्मान्नकृत्स्नांपृथिवींप्रशासेन्माद्रीसुताभ्यांचपुरस्कृतोयं ॥ २५ ॥ यदातुपांचालपतिर्महात्मासकैकयश्चेदिपतिर्वयंच ॥ युध्येमविक्र
म्यरणेसमेतास्तदैवसर्वेरिपवोहिनस्युः ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरउवाच नेदंचित्रंमाधवयद्ब्रवीषिसत्यंतुमेरक्ष्यतमंनराज्यं ॥ कृष्णस्तुमांवेदयथावदेकःकृष्णंचवे
दाहमथोयथावत् ॥ २७ ॥ यदैवकालंपुरुषप्रवीरोवेत्स्यत्ययंमाधवविक्रमस्य ॥ तदारणेत्वंचशिनिप्रवीरसुयोधनंजेष्यसिकेशवश्च ॥ २८ ॥ प्रतिप्रयांत्वद्यद
शार्हवीराद्दृष्टोस्मिनाथैर्नरलोकनाथैः ॥ धर्मेऽप्रमादंकुरुताप्रमेयाद्रष्टास्मिभूयःसुखिनःसमेतान् ॥ २९ ॥ तेन्योन्यमामंत्र्यतथाभिवाद्यवृद्धान्परिष्वज्यशिशूं
श्चसर्वान् ॥ यदुप्रवीराःस्वगृहाणिजग्मुस्तेचापितीर्थान्यनुसंविचेरुः ॥ ३० ॥ विसृज्यकृष्णंत्वथधर्मराजोविदर्भराजोपचितांसुतीर्थां ॥ जगामपुण्यांसरि
तंपयोष्णींसभ्रातृभृत्यःसहलोमशेन ॥ ३१ ॥ सुतेनसोमेनविमिश्रतोयांपयःपयोष्णींप्रतिसोध्युवास ॥ द्विजातिमुख्यैर्मुदितैर्महात्मासंस्तूयमानःस्तुतिभिर्व
राभिः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांयादवगमनेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥
लोमशउवाच नृगेणयजमानेनसोमेनेहपुरंदरः ॥ तर्पितःश्रूयतेराजन्सतृप्तोमुदमभ्यगात् ॥ १ ॥ इहदेवैःसेंद्रैश्चप्रजापतिभिरेवच ॥ इष्टंबहुविधैर्यज्ञैर्महद्भि
र्भूरिदक्षिणैः ॥ २ ॥ आमूर्तरयसश्चेहराजावज्रधरंप्रभुः ॥ तर्पयामाससोमेनहयमेधेषुसप्तसु ॥ ३ ॥

पयोष्णींप्रतिपयोष्ण्यांपयोमात्रंअध्युवासभक्षितवान् ॥ ३२ ॥ इत्यारण्य०नै०भा० विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नृगेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ आमूर्तरयसःगयनामा ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वानस्पत्यंवृक्षजंचषालादि भौमंमृन्मयंस्थाल्यादि ॥ ४ ॥ चषालोयूपकटकः यूपःयज्ञस्तंभः चमसाःसोमपानपात्राणि पात्र्यःहविःस्थापनार्थानिमृन्मयानि स्रुचःहविःप्रदानार्थाः स्रुवाःहविरवदानार्थाः

तस्यसप्तसुयज्ञेषुसर्वमासीद्धिरण्मयं ॥ वानस्पत्यंचभौमंचयद्द्रव्यंनियतंमखे ॥ ४ ॥ चषालयूपचमसाःस्थाल्यःपात्र्यःस्रुचःस्रुवाः ॥ तेष्वेवचास्ययज्ञेषुप्र
योगाःसप्तविश्रुताः ॥ ५ ॥ सप्तैकैकस्ययूपस्यचषालाश्चोपरिस्थिताः ॥ तस्यस्मयूपान्यज्ञेषुभ्राजमानान्हिरण्मयान् ॥ ६ ॥ स्वयमुत्थापयामासुर्देवाःसेंद्रायुधि
ष्ठिर ॥ तेषुतस्यमखाग्र्येषुगयस्यपृथिवीपतेः ॥ ७ ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ प्रसंख्यानानसंख्येयान्प्रत्यगृह्णन्द्विजातयः ॥ ८ ॥ सिकतावाय
थालोकेयथावादिवितारकाः ॥ यथावावर्षतोधाराअसंख्येयाःस्मकेनचित् ॥ ९ ॥ तथैवतदसंख्येयंधनंयत्प्रददौगयः ॥ सदस्येभ्योमहाराजतेषुयज्ञेषुसप्तसु
॥ १० ॥ भवेत्संख्येयमेतद्धियदेतत्परिकीर्तितं ॥ नतस्यशक्याःसंख्यातुंदक्षिणादक्षिणावतः ॥ ११ ॥ हिरण्मयीभिर्गोभिश्चकृताभिर्विश्वकर्मणा ॥ ब्राह्मणांस्तर्प
यामासनानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ १२ ॥ अल्पावशेषापृथिवीचैत्यैरासीन्महात्मनः ॥ गयस्ययजमानस्यतत्रतत्रविशांपते ॥ १३ ॥ सलोकान्प्राप्तवानैंद्रान्कर्म
णातेनभारत ॥ सलोकतांतस्यगच्छेत्पयोष्ण्यांयउपस्पृशेत् ॥ १४ ॥ तस्मात्त्वमत्रराजेंद्रभ्रातृभिःसहितोच्युत ॥ उपस्पृश्यमहीपालधूतपाप्माभविष्यसि ॥ १५ ॥
वैशंपायनउवाच सपयोष्ण्यांनरश्रेष्ठःस्नात्वावैभ्रातृभिःसह ॥ वैदूर्यपर्वतंचैवनर्मदांचमहानदीं ॥ १६ ॥ समागमततेजस्वीभ्रातृभिःसहितोनघ ॥ तत्रास्य
सर्वाण्याचख्यौलोमशोभगवानृषिः ॥ १७ ॥ तीर्थानिरमणीयानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ यथायोगंयथाप्रीतिप्रययौभ्रातृभिःसह ॥ तत्रतत्राददद्वित्तंब्राह्म
णेभ्यःसहस्रशः ॥ १८ ॥ लोमशउवाच देवानामेतिकौंतेयतथाराज्ञांसलोकतां ॥ वैदूर्यपर्वतंदृष्ट्वानर्मदामवतीर्यच ॥ १९ ॥ संधिरेषनरश्रेष्ठत्रेतायाद्वा
परस्यच ॥ एनमासाद्यकौंतेयसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २० ॥ एषशर्यातियज्ञस्यदेशस्तातप्रकाशते ॥ साक्षाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यांसहकौशिकः ॥ २१ ॥ चुको
पभार्गवश्चापिमहेंद्रस्यमहातपाः ॥ संस्तंभयामासचतंवासवंच्यवनःप्रभुः ॥ सुकन्यांचापिभार्यांसराजपुत्रीमवाप्तवान् ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच क
थंविष्टंभितस्तेनभगवान्पाकशासनः ॥ किमर्थंभार्गवश्चापिकोपंचक्रेमहातपाः ॥ २३ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रसंख्यानान्एकयत्नेनभूयःस्वर्णमुद्रादेर्मापकान्खारीद्रोणादीन् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सोमस्यपीथःपानंतद्वंतौसोमपीथिनौ ॥ २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भृगोरिति ॥ १ ॥

नासत्यौचकथंब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तमाख्यातुभगवान्मम ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशती
र्थयात्रायांसौकन्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लोमशउवाच भृगोर्महर्षेःपुत्रोभूत्च्यवनोनामभारत ॥ समीपेस
रसस्तस्यतपस्तेपेमहाद्युतिः ॥ १ ॥ स्थाणुभूतोमहातेजावीरस्थानेनपांडव ॥ अतिष्ठतचिरंकालमेकदेशेविशांपते ॥ २ ॥ सवल्मीकोभवदृषिर्लताभिरिवसंवृतः ॥
कालेनमहताराजन्समाकीर्णःपिपीलिकैः ॥ ३ ॥ तथाससंवृतोधीमान्मृत्पिंडइवसर्वशः ॥ तप्यतेस्मतपोघोरंवल्मीकेनसमावृतः ॥ ४ ॥ अथदीर्घस्यकालस्य
शर्यातिर्नामपार्थिवः ॥ आजगामसरोरम्यंविहर्तुमिदमुत्तमं ॥ ५ ॥ तस्यस्त्रीणांसहस्राणिचत्वार्यासन्परिग्रहः ॥ एकैवचसुतासुभ्रूःसुकन्यानामभारत ॥ ६ ॥
सासखीभिःपरिवृतादिव्याभरणभूषिता ॥ चंक्रम्यमाणावल्मीकंभार्गवस्यसमासदत् ॥ ७ ॥ सावैवसुमतींतत्रपश्यंतीसुमनोरमां ॥ वनस्पतीन्विचिन्वंतीवि
जहारसखीवृता ॥ ८ ॥ रूपेणवयसाचैवमदनेनमदेनच ॥ बभंजवनवृक्षाणांशाखाःपरमपुष्पिताः ॥ ९ ॥ तांसखीरहितामेकामेकवस्त्रामलंकृतां ॥ ददर्श
भार्गवोधीमांश्चरंतीमिवविद्युतं ॥ १० ॥ तांपश्यमानोविजनेसरेमेपरमद्युतिः ॥ क्षामकंठश्चविप्रर्षिस्तपोबलसमन्वितः ॥ ११ ॥ तामाबभाषेकल्याणींसाचा
स्यनशृणोतिवै ॥ ततःसुकन्यावल्मीकेदृष्ट्वाभार्गवचक्षुषी ॥ १२ ॥ कौतूहलात्कंटकेनबुद्धिमोहबलात्कृता ॥ किंनुखल्विदमित्युक्त्वानिर्बिभेदास्यलोचने ॥
॥ १३ ॥ अक्रुध्यत्सतयाविद्धेनेत्रेपरममन्युमान् ॥ ततःशर्यातिसैन्यस्यशकृन्मूत्रेसमावृणोत् ॥ १४ ॥ ततोरुद्धेशकृन्मूत्रेसैन्यमानाहदुःखितं ॥ तथागतमभि
प्रेक्ष्यपर्यपृच्छत्सपार्थिवः ॥ १५ ॥ तपोनित्यस्यवृद्धस्यरोषणस्यविशेषतः ॥ केनापकृतमद्येहभार्गवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ ज्ञातंवायदिवाऽज्ञातंतद्द्रुतंब्रूतमाचि
रं ॥ तमूचुःसैनिकाःसर्वेनविद्मोऽपकृतंवयं ॥ १७ ॥ सर्वोपायैर्यथाकामंभवांस्तदधिगच्छतु ॥ ततःसपृथिवीपालःसाम्नाचोग्रेणचस्वयं ॥ १८ ॥ पर्यपृच्छत्सुहृ
द्वर्गंपर्यजानन्नचैवते ॥ आनाहार्तंततोदृष्ट्वातत्सैन्यमसुखार्दितं ॥ १९ ॥ पितरंदुःखितंदृष्ट्वासुकन्येदमथाब्रवीत् ॥ मयाटंत्येहवल्मीकेदृष्टंसत्वमभिज्वलत् ॥
॥ २० ॥ खद्योतवदभिज्ञातंतन्मयाविद्धमंतिकात् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवल्मीकंशर्यातिस्तूर्णमभ्ययात् ॥ २१ ॥

वीरस्थानेनवीरासनेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ क्षामकंठःक्षीणध्वनिः ॥ ११ ॥ अतएवसातद्वचनंनशृणोति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आनाहोमलविष्टंभः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कस्यचि

तत्रापश्यत्तपोवृद्धंवयोवृद्धंचभार्गवं ॥ अयाचदथसैन्यार्थंप्रांजलिःपृथिवीपतिः ॥ २२ ॥ अज्ञानाद्बालयायत्तेकृतंतत्क्षंतुमर्हसि ॥ ततोब्रवीन्महीपालंच्यवनो
॥१२२॥ भार्गवस्तदा ॥ २३ ॥ अपमानादहंविद्धोह्यनयादर्पपूर्णया ॥ रूपौदार्यसमायुक्तांलोभमोहबलात्कृतां ॥ २४ ॥ तामेवप्रतिगृह्याहंराजन्दुहितरंतव ॥ क्षंस्यामी
तिमहीपालसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २५ ॥ लोमशउवाच ऋषेर्वचनमाज्ञायशर्यातिरविचारयन् ॥ ददौदुहितरंतस्मैच्यवनायमहात्मने ॥ २६ ॥ प्रतिगृह्य
चतांकन्यांभगवान्प्रससादह ॥ प्राप्तप्रसादोराजावैससैन्यःपुरमाव्रजत् ॥ २७ ॥ सुकन्यापिपतिंलब्ध्वातपस्विनमनिंदिता ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्यातपसानिय
मेनच ॥ २८ ॥ अग्नीनामतिथीनांचशुश्रूषुरनसूयिका ॥ समाराधयतक्षिप्रंच्यवनंसाशुभानना ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०
लोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ लोमशउवाच कस्यचित्त्वथकालस्यत्रिदशावश्वि
नौनृप ॥ कृताभिषेकांविवृतांसुकन्यांतामपश्यतां ॥ १ ॥ तांदृष्ट्वादर्शनीयांगींदेवराजसुतामिव ॥ ऊचतुःसमभिद्रुत्यनासत्यावश्विनाविदं ॥ २ ॥ कस्यत्व
मसिवामोरुवनेस्मिन्किंकरोषिच ॥ इच्छावभद्रेज्ञातुंत्वांतत्त्वमाख्याहिशोभने ॥ ३ ॥ ततःसुकन्यासव्रीडातावुवाचसुरोत्तमौ ॥ शर्यातितनयांवित्तंभार्यां
मांच्यवनस्यच ॥ ४ ॥ अथाश्विनौप्रहस्यैतामब्रूतांपुनरेवतु ॥ कथंत्वमसिकल्याणिपित्रादत्तागताध्वने ॥ ५ ॥ भ्राजसेस्मिन्वनेभीरुविद्युत्सौदामनीयथा ॥
नदेवेष्वपितुल्यांहित्वयापश्यावभाविनि ॥ ६ ॥ अनाभरणसंपन्नापरमांबरवर्जिता ॥ शोभयस्यधिकंभद्रेवनमप्यनलंकृता ॥ ७ ॥ सर्वाभरणसंपन्नापरमांबर
धारिणी ॥ शोभसेत्वनवद्यांगिनत्वेवंमलपंकिनी ॥ ८ ॥ कस्मादेवंविधाभूत्वाजराजर्जरितंपतिं ॥ त्वमुपास्सेहकल्याणिकामभोगबहिष्कृतं ॥ ९ ॥ असमर्थंपरि
त्राणेपोषणेतुशुचिस्मिते ॥ सात्वंच्यवनमुत्सृज्यवरयस्वैकमावयोः ॥ १० ॥ पत्यर्थंदेवगर्भाभेमावृथायौवनंकृथाः ॥ एवमुक्तासुकन्यापिसुरौताविदमब्रवीत् ॥
॥ ११ ॥ रताहंच्यवनेपत्यौमैवंमांपर्यशंकतं ॥ तावब्रूतांपुनस्त्वेनामावांदेवभिषग्वरौ ॥ १२ ॥ युवानंरूपसंपन्नंकरिष्यावःपतिंतव ॥ ततस्तस्यावयोश्चैववृणी ॥१२२॥
ष्वान्यतमंपतिं ॥ १३ ॥ एतेनसमयेनैनमामंत्रयपतिंशुभे ॥ सातयोर्वचनाद्राजन्नुपसंगम्यभार्गवं ॥ १४ ॥

दिति विवृतांअनाच्छादितां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गताध्वनेअतीतवयसेइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥२१ ॥२२॥ अश्विनौवैदेवानामसोमपावास्तामितिश्रुतंतस्यैतदुपबृंहणं तस्माद्युवामिति युवयोरसोमपत्वंमिषतःपश्यतःदूरीकरिष्यामीत्यर्थः ॥२३॥२४॥

उवाचवाक्यंयत्ताभ्यामुक्तंभृगुसुतंप्रति ॥ तच्छ्रुत्वाच्यवनोभार्यामुवाचक्रियतामिति ॥ १५॥ ऊचतूराजपुत्रींतांपतिस्तवविशत्वपः ॥ ततोंभश्च्यवनःशीघ्रं
रूपार्थीप्रविवेशह ॥ १६॥ अश्विनावपितद्राजन्सरःप्राविशतांतदा ॥ ततोमुहूर्त्तादुत्तीर्णाःसर्वेतेसरसस्तदा ॥ १७॥ दिव्यरूपधराःसर्वेयुवानोमृष्टकुंडलाः॥
तुल्यवेषधराश्चैवमनसःप्रीतिवर्धनाः ॥१८॥ तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेवृणीष्वान्यतमंशुभे॥ अस्माकमीप्सितंभद्रेपतित्वेवरवर्णिनि॥ १९॥ यत्रवाप्यभिकामासि
तंवृणीष्वसुशोभने ॥ सासमीक्ष्यतुतान्सर्वांस्तुल्यरूपधरान्स्थितान् ॥ २० ॥ निश्चित्यमनसाबुद्ध्यादेवीवव्रेस्वकंपतिं ॥ लब्ध्वातुच्यवनोभार्यांवयोरूपंचवां
छितं ॥ २१॥ हृष्टोब्रवीन्महातेजास्तौनासत्याविदंवचः॥ यथाहंरूपसंपन्नोवयसाचसमन्वितः ॥२२॥ कृतोभवद्भ्यांवृद्धःसन्भार्यांचप्राप्तवानिमां॥ तस्माद्यु
वांकरिष्यामिप्रीत्याहंसोमपीथिनौ॥ मिषतोदेवराजस्यसत्यमेतद्ब्रवीमिवां॥२३॥ तच्छ्रुत्वाहृष्टमनसौदिवंतौप्रतिजग्मतुः॥ च्यवनश्चसुकन्याचसुराविवव‍ि
जह्रतुः॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येत्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२३॥ ॥७॥
लोमशउवाच ततःशुश्रावशर्यातिर्वयस्थंच्यवनंकृतं॥ सुहृष्टःसेनयासार्धमुपायाद्भार्गवाश्रमं॥ १ ॥ च्यवनंचसुकन्यांचदृष्ट्वादेवसुताविव ॥ रेमेसभार्यः
शर्यातिःकृत्स्नांप्राप्यमहीमिव ॥ २ ॥ ऋषिणासत्कृतस्तेनसभार्यःपृथिवीपतिः ॥ उपोपविष्टःकल्याणीःकथाश्चक्रेमनोरमाः ॥ ३ ॥ अथैनंभार्गवोराजन्नु
वाचपरिसांत्वयन्॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वांसंभारानवकल्पय ॥ ४ ॥ ततःपरमसंहृष्टःशर्यातिरवनीपतिः॥ च्यवनस्यमहाराजतद्वाक्यंप्रत्यपूजयत्॥ ५॥ प्र
शस्तेऽहनियज्ञीयेसर्वकामसमृद्धिमत्॥ कारयामासशर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमं॥६॥ तत्रैनंच्यवनोराजन्याजयामासभार्गवः॥ अद्भुतानिचतत्रासन्यानिता
निनिबोधमे॥ ७॥ अगृह्णाच्च्यवनःसोममश्विनोर्देवयोस्तदा॥ तमिंद्रोवारयामासगृह्णानंसतयोर्ग्रहं॥८॥ इंद्रउवाच उभावेतौनसोमार्हौनासत्याविति
मेमतिः॥ भिषजौदिविदेवानांकर्मणातेननार्हतः॥९॥ च्यवनउवाच महोत्साहौमहात्मानौरूपद्रविणवत्तरौ॥ यौचक्रतुर्मांमघवन्वृंदारकमिवाजरं॥१०॥

इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२३॥ ॥७॥ ततइति वयस्थंयुवानं युवंच्यवानमश्विनाजरंतंपुनर्युवानंचरथायचक्रथुरितिमंत्रलिंगात् च्यवानंच्यवनं
चरथायधर्माचरणार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संभारान्यज्ञोपकरणानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ग्रहंसोमस्य गृह्णानंतयोरर्थे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वंसोमं ॥ ११ ॥ १२ ॥ आम्रेडयतिपुनःपुनरावर्तयति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

ऋतेत्वांविबुधांश्चान्यान्कथंवैनार्हतःसवं॥ अश्विनावपिदेवेंद्रदेवौविद्धिपुरंदर॥ ११ ॥ इंद्रउवाच चिकित्सकौकर्मकरौकामरूपसमन्वितौ॥ लोकेचरं
तौमर्त्यानांकथंसोममिहार्हतः॥ १२॥ लोमशउवाच एतदेवयदावाक्यमाम्रेडयतिदेवराट्॥ अनादृत्यततःशक्रंग्रहंजग्राहभार्गवः॥ १३ ॥ ग्रहीष्यंतंतु
तंसोममश्विनोरुत्तमंतदा॥ समीक्ष्यबलभिद्देवइदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ आभ्यामर्थायसोमंत्वंग्रहीष्यसियदिस्वयं॥ वज्रंतेप्रहरिष्यामिघोररूपमनुत्तमं॥
॥ १५॥ एवमुक्तःस्मयन्निंद्रमभिवीक्ष्यसभार्गवः॥ जग्राहविधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमंग्रहं॥ १६॥ ततोस्मैप्राहरद्वज्रंघोररूपंशचीपतिः॥ तस्यप्रहरतोबाहुं
स्तंभयामासभार्गवः॥ १७॥ तंस्तंभयित्वाच्यवनोजुहुवेमंत्रतोऽनलं॥ कृत्यार्थीसुमहातेजादेवंहिंसितुमुद्यतः॥१८॥ ततःकृत्याथसंजज्ञेमुनेस्तस्यतपोबला
त्॥ मदोनाममहावीर्योबृहत्कायोमहासुरः॥ १९॥ शरीरंयस्यनिर्देष्टुमशक्यंतुसुरासुरैः॥ तस्यास्यमभवद्घोरंतीक्ष्णाग्रदशनंमहत् ॥ २० ॥ हनुरेकास्थिता
त्वस्यभूमावेकादिवंगता ॥ चतस्रश्चायतादंष्ट्रायोजनानांशतंशतं ॥ २१ ॥ इतरेतस्यदशनाबभूवुर्दशयोजनाः॥ प्रासादशिखराकाराःशूलाग्रसमदर्शनाः
॥२२॥ बाहूपर्वतसंकाशावायतावयुतंसमौ॥ नेत्रेरविशशिप्रख्येवक्त्रंकालाग्निसंनिभं॥ २३॥ लेलिहन्जिह्वयावक्त्रंविद्युच्चपललोलया॥ व्यात्ताननोघोरदृ
ष्टिर्ग्रसन्निवजगद्बलात् ॥ २४ ॥ सभक्षयिष्यन्संक्रुद्धःशतक्रतुमुपाद्रवत्॥ महताघोररूपेणलोकान्शब्देननादयन्॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२४ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ लोमशउवाच तंदृ
ष्ट्वाघोरवदनंमदंदेवःशतक्रतुः॥ आयांतंभक्षयिष्यंतंव्यात्ताननमिवांतकं॥ १॥ भयात्संस्तंभितभुजःसृक्किणीलेलिहन्मुहुः॥ ततोब्रवीद्देवराजश्च्यवनंभयपी
डितः॥ २ ॥ सोमार्हावश्विनावेतावद्यप्रभृतिभार्गव॥ भविष्यतःसत्यमेतद्वचोविप्रप्रसीदमे॥ ३॥ नतेमिथ्यासमारंभोभवत्वेषपरोविधिः॥ जानामिचाहंवि
प्रर्षेनमिथ्यात्वंकरिष्यसि ॥ ४ ॥ सोमार्हावश्विनावेतौयथावाद्यकृतौत्वया॥ भूयएवतुतेवीर्यंप्रकाशेदितिभार्गव ॥ ५ ॥ सुकन्यायाःपितुश्चास्यलोकेकीर्तिः
प्रथेदिति॥ अतोमयैतद्विहितंतववीर्यप्रकाशनं॥ ६ तस्मात्प्रसादंकुरुमेभवत्वेवंयथेच्छसि॥ एवमुक्तस्यशक्रेणभार्गवस्यमहात्मनः॥ ७॥ ॥१२३॥

दीपेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ तंदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ सृक्किणीगल्लगर्भौ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मदंचेति सुरापानस्त्रीद्यूतमृगयाव्यसनानिमदकरत्वात्त्याज्यानीतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संधिर्द्वयोरिति संप्रतिकलिद्वापरसंधावपिअत्रतीर्थेत्रेताद्वापारसंधितुल्यःकालोस्ति अत्रस्नातानांकलिस्पर्शोनास्तीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ सदास्रोतःसदाप्रवाहयुक्तं ॥ १६ ॥ पावकाइवदीप्यमानाःपावकाः ॥ १७ ॥ त्रीणिशृंगाणीतिप्राग्व्याख्यातरीत्यात्रिकोणंवाराणसीक्षेत्रं त्रीणि

समन्युर्व्यगमच्छीघ्रंमुमोचचपुरंदरं ॥ मदंचव्यभजद्राजन्पानेस्त्रीषुचवीर्यवान् ॥ ८ ॥ अक्षेषुमृगयायांचपूर्वसृष्टंपुनःपुनः ॥ तदामदंविनिक्षिप्यशक्रंसंतर्प्य चेंदुना ॥ ९ ॥ अश्विभ्यांसहितान्देवान्याजयित्वाचतंनृपं ॥ विख्याप्यवीर्यंलोकेषुसर्वेषुवदतांवरः ॥ १० ॥ सुकन्ययासहारण्येविजहारानुकूलया ॥ तस्यैतद्दि जसंघुष्टंसरोराजन्प्रकाशते ॥ ११ ॥ अत्रत्वंसहसोदर्यैःपितॄन्देवांश्चतर्पय ॥ एतदृष्ट्वामहीपालसिकताक्षंचभारत ॥ १२ ॥ सैंधवारण्यमासाद्यकुल्यानांकुरु दर्शनं ॥ पुष्करेषुमहाराजसर्वेषुचजलंस्पृश ॥ १३ ॥ स्थाणोर्मंत्राणिचजपन्सिद्धिंप्राप्स्यसिभारत ॥ संधिर्द्वयोर्नरश्रेष्ठत्रेतायाद्वापरस्यच ॥ १४ ॥ अयंहिदृश्य तेपार्थसर्वपापप्रणाशनः ॥ अत्रोपस्पृशचैवत्वंसर्वपापप्रणाशने ॥ १५ ॥ आर्चीकपर्वतश्चैवनिवासोवैमनीषिणां ॥ सदाफलःसदास्रोतोमरुतांस्थानमुत्तमं ॥ १६ ॥ चैत्याश्चैतेबहुविधास्त्रिदशानांयुधिष्ठिर ॥ एतच्चंद्रमसस्तीर्थमृषयःपर्युपासते ॥ वैखानसावालखिल्याःपावकावायुभोजनाः ॥ १७ ॥ शृंगाणित्रीणि पुण्यानित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ सर्वाण्यनुपरिक्रम्ययथाकाममुपस्पृश ॥ १८ ॥ शांतनुश्चात्रराजेंद्रशुनकश्चनराधिपः ॥ नरनारायणौचोभौस्थानंप्राप्ताः सनातनं ॥ १९ ॥ इहनित्यशयादेवाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ आर्चीकपर्वतेतेपुस्तान्यजस्वयुधिष्ठिर ॥ २० ॥ इहतेवैचरूनप्राश्नन्नृषयश्चविशांपते ॥ यमुनाचाक्ष यस्रोताःकृष्णश्चेहतपोरतः ॥ २१ ॥ यमौचभीमसेनश्चकृष्णाचामित्रकर्शन ॥ सर्वेचात्रगमिष्यामस्त्वयैवसहपांडव ॥ २२ ॥ एतत्प्रस्रवणंपुण्यमिंद्रस्यमनुजे श्वर ॥ यत्रधाताविधाताचवरुणश्चोर्ध्वमागताः ॥ २३ ॥ इहतेप्यवसन्राजन्क्षांताःपरमधर्मिणः ॥ मैत्राणामृजुबुद्धीनामयंगिरिवरःशुभः ॥ २४ ॥ एषासाय मुनाराजन्महर्षिगणसेविता ॥ नानायज्ञचिताराजन्पुण्यापापभयापहा ॥ २५ ॥ अत्रराजामहेष्वासोमांधातायजतस्वयं ॥ साहदेविश्चकौंतेयसोमकोददतांव रः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥

प्रस्रवणानीतिचप्रयागं एतानिसर्वाणिअनुपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्ययथाकाममिहस्नाहि यथाकाममित्यस्यकाशीप्रयागसेविनांचंद्रतीर्थसेवनमैच्छिकंइतरेषामत्यावश्यकमितिभावः गौडास्तुत्रीणिशृंगाणिशु भ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिच पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणमितिश्लोकमत्रापिपठंतिसचप्रागेवव्याख्यातः अत्रपाठस्तुकाश्यादिस्तुत्यापूर्वोक्तार्थस्यदृढीकारार्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ नित्यशयाःनित्यंशया नाःसन्निहिताइत्यर्थः तेपुस्तपश्चक्रुः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ साहदेविःसंजयपुत्रस्यपुत्रः ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यौवनाश्वःयुवनाश्वपुत्रः ॥ १ ॥ परांकाष्ठांस्वर्गिष्वेवश्रेष्ठंस्थानं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ आत्मानंचित्तं आत्मवान्जितचित्तः संयोज्यइष्टदेवतयाऐक्यंनीत्वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ सौद्युम्नेःयुवनाश्वस्य

युधिष्ठिरउवाच मांधाताराजशार्दूलस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ कथंजातोमहाब्रह्मन्यौवनाश्वोनृपोत्तमः ॥ १ ॥ कथंचैनांपरांकाष्ठांप्राप्तवानमितद्युतिः ॥ यस्यलोकास्त्रयोवश्याविष्णोरिवमहात्मनः ॥ २ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंचरितंतस्यधीमतः ॥ यथामांधातृशब्दश्चतस्यशक्रसमद्युतेः ॥ जन्मचाप्रतिवीर्यस्यकुशलोह्यसिभाषितुं ॥ ३ ॥ लोमशउवाच शृणुष्वावहितोराजन्राज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ यथामांधातृशब्दोवैलोकेषुपरिगीयते ॥४॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोयुवनाश्वोमहीपतिः ॥ सोयजत्पृथिवीपालःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ५॥ अश्वमेधसहस्रंचप्राप्यधर्मभृतांवरः ॥ अन्यैश्चक्रतुभिर्मुख्यैरयजत्स्वाप्तदक्षिणैः ॥६॥ अनपत्यस्तुराजर्षिःसमहात्मामहाव्रतः ॥ मंत्रिष्वाधायतद्राज्यंवननित्योबभूवह ॥७॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनासंयोज्यात्मानमात्मवान् ॥ सकदाचिन्नृपोराजन्नुपवासेनदुःखितः ॥ ८ ॥ पिपासाशुष्कहृदयःप्रविवेशाश्रमंभृगोः ॥ तामेवरात्रिंराजेंद्रमहात्माभृगुनंदनः ॥ ९॥ इष्टिंचकारसौद्युम्नेर्महर्षिःपुत्रकारणात् ॥ संभृतोमंत्रपूतेनवारिणाकलशोमहान् ॥१०॥ तत्रातिष्ठतराजेंद्रपूर्वमेवसमाहितः ॥ यत्प्राश्यप्रसवेत्तस्यपत्नीशक्रसमंसुतं ॥११॥ तंन्यस्यवेद्यांकलशंसुषुपुस्तेमहर्षयः ॥ रात्रिजागरणाच्छ्रांतान्सौद्युम्निःसमतीत्यतान् ॥१२॥ शुष्ककंठःपिपासार्तःपानीयार्थीभृशंनृपः ॥ तंप्रविश्याश्रमंशांतःपानीयंसोभ्ययाचत ॥१३॥ तस्यश्रांतस्यशुष्केणकंठेनक्रोशतस्तदा ॥ नाश्रौषीत्कश्चनतदाशकुनेरिववाशतः ॥ १४ ॥ ततस्तंकलशंदृष्ट्वाजलपूर्णंसपार्थिवः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनपीत्वाचांभोव्यवासृजत् ॥ १५ ॥ सपीत्वाशीतलंतोयंपिपासार्तोमहीपतिः ॥ निर्वाणमगमद्धीमान्सुसुखीचाभवत्तदा ॥ १६ ॥ ततस्तेप्रत्यबुध्यंतमुनयःसतपोधनाः ॥ निस्तोयंतंचकलशंददृशुःसर्वएवते ॥ १७॥ कस्यकर्मेदमितितेपर्यपृच्छन्समागताः ॥ युवनाश्वोममेत्येवंसत्यंसमभिपद्यत ॥ १८ ॥ नयुक्तमितितंप्राहभगवान्भार्गवस्तदा ॥ सुतार्थंस्थापिताह्यापस्तपसाचैवसंभृताः ॥ १९ ॥ मयाह्यत्राहितंब्रह्मतपआस्थायदारुणं ॥ पुत्रार्थंतवराजर्षेमहाबलपराक्रम ॥२०॥ महाबलोमहावीर्यस्तपोबलसमन्वितः ॥ यःशक्रमपिवीर्येणगमयेद्यमसादनं ॥ २१ ॥ अनेनविधिनाराजन्मयैतदुपपादितं ॥ अब्भक्षणंत्वयाराजन्नयुक्तंकृतमद्यवै ॥ २२ ॥ नत्वद्यशक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोन्यथा ॥ नूनंदैवकृतंह्येतद्यदेवंकृतवानसि ॥ २३ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वाशतःशब्दंकुर्वतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ निर्वाणंतपःफलं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ इष्टिंइच्छितं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ किंधास्यतिपास्यतिस्तन्याभावात् ॥ २९ ॥ मांधास्यतिमांधाता धातेतिलुडंतस्यव्याख्यानंधास्यतीति प्रदेशिनींतर्जनीं ॥ ३० ॥३१ ॥ किष्कून्

पिपासितेनयाःपीताविधिमंत्रपुरस्कृताः॥ आपस्त्वयामहाराजमत्तपोवीर्यसंभृताः॥ २४ ॥ ताभ्यस्त्वमात्मनापुत्रमीदृशंजनयिष्यसि ॥ विधास्यामोवयंतत्र
तवेष्टिंपरमाद्भुतां॥ २५॥ यथाशक्रसमंपुत्रंजनयिष्यसिवीर्यवान्॥ गर्भधारणजंवापिनखेदंसमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥ ततोवर्षशतेपूर्णेतस्यराज्ञोमहात्मनः॥
वामंपार्श्वंविनिर्भिद्यसुतःसूर्यइवस्थितः॥ २७॥ निश्चक्राममहातेजानचतंमृत्युराविशत्॥ युवनाश्वंनरपतिंतदद्भुतमिवाभवत्॥ २८ ॥ ततःशक्रोमहातेजा
स्तंदिदृक्षुरुपागमत्॥ ततोदेवामहेंद्रंतमपृच्छन्धास्यतीतिकिं ॥ २९ ॥ प्रदेशिनींततोस्यास्यशक्रःसमभिसंदधे ॥ मामयंधास्यतीत्येवंभाषितेचैववज्रिणा॥
॥ ३० ॥ मांधातेतिचनामास्यचक्रुःसेंद्रादिवौकसः ॥ ३१ ॥ प्रदेशिनींशक्रदत्तामास्वाद्यसशिशुस्तदा॥ अवर्धतमहातेजाःकिष्कून्राजंस्त्रयोदश ॥ ३२॥
वेदास्तंसधनुर्वेदादिव्यान्यस्त्राणिचेश्वरं ॥ उपतस्थुर्महाराजध्यातमात्रस्यसर्वशः ॥ ३३ ॥ आजगवंनामधनुःशराःशृंगोद्भवाश्चये ॥ अभेद्यंकवचंचैवसद्य
स्तमुपशिश्रियुः॥ ३४ ॥ सोभिषिक्तोमघवतास्वयंशक्रेणभारत ॥ धर्मेणव्यजयल्लोकांस्त्रीन्विष्णुरिवविक्रमैः॥ ३५॥ तस्याप्रतिहतंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः॥
रत्नानिचैवराजर्षिंस्वयमेवोपतस्थिरे॥ ३६॥ तस्येयंवसुसंपूर्णावसुधावसुधाधिप ॥ तेनेष्टंविविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः॥ ३७॥ चितचैत्योमहातेजाधर्मा
न्प्राप्यचपुष्कलान् ॥ शक्रस्यार्धासनंराजँल्लब्धवानमितद्युतिः॥ ३८॥ एकाह्नात्पृथिवीतेनधर्मनित्येनधीमता॥ विजिताशासनादेवसरत्नाकरपत्तना ॥३९॥
तस्यचैत्यैर्महाराजक्रतूनांदक्षिणावतां॥चतुरंतामहीव्याप्तानासीत्किंचिदनावृतं॥ ४० ॥ तेनपद्मसहस्राणिगवांदशमहात्मना॥ ब्राह्मणानांमहाराजदत्तानी
तिप्रचक्षते॥ ४१ ॥ तेनद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यांमहात्मना॥ वृष्टंसस्यविवृद्ध्यर्थंमिषतोवज्रपाणिनः ॥ ४२॥ तेनसोमकुलोत्पन्नोगांधाराधिपतिर्महान्॥
गर्जन्निवमहामेघःप्रमथ्यनिहतःशरैः॥४३॥ प्रजाश्चतुर्विधास्तेनत्राताराजन्कृतात्मना ॥ तेनात्मतपसालोकास्तापिताश्चातितेजसा॥४४॥ तस्यैतद्देवयजनं
स्थानमादित्यवर्चसः॥ यस्यपुण्यतमेदेशेकुरुक्षेत्रस्यमध्यतः ॥ ४५ ॥

हस्तान्वितस्तीन्वा किष्कुर्हस्तेवितस्तौचेत्यमरः ॥३२॥ ध्यातमात्रस्यइंद्रेणअयमेवंविधोभवत्वितिसंकल्पितस्य ॥३३॥ शृंगोद्भवाःस्वर्गजाः शृंगंप्रभुत्वेशिखरेइत्यादि स्वर्गमीनविशेषयोरितिविश्वः दिव्याइ
त्यर्थः ॥३४॥३५॥ चक्रंआज्ञा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चितचैत्यःकृतचयनक्रतुः ॥३८॥३९॥४०॥ पद्मंशतकोटयःतेषामपिसहस्राणिदश ॥४१॥४२॥४३॥ चतुर्विधाःसुरनरतिर्यक्स्थावराः ॥४४॥४५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२५॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंमांधातुश्चरितंमहत् ॥ जन्मचाग्र्यंमहीपालयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ ४६॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसकौंतेयोलोमशेनमहर्षिणा॥
पप्रच्छानंतरंभूयःसोमकंप्रतिभारत ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांमांधातोपाख्यानेषड्विंशत्यधिक ३
शततमोऽध्यायः॥ १२६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवीर्यःसराजाभूत्सोमकोवदतांवर॥ कर्माण्यस्यप्रभावंचश्रोतुमिच्छा
मितत्त्वतः॥ १॥ लोमशउवाच युधिष्ठिरासीन्नृपतिःसोमकोनामधार्मिकः॥ तस्यभार्याशतंराजन्सदृशीनामभूत्तदा ॥ २ ॥ सवैयत्नेनमहतातासुपुत्रं
महीपतिः॥ कंचिन्नासादयामासकालेनमहताप्यपि ॥ ३॥ कदाचित्तस्यवृद्धस्यघटमानस्ययत्नतः॥ जंतुर्नामसुतस्तस्मिन्स्त्रीशतेसमजायत॥ ४॥ तंजातंमा
तरःसर्वाःपरिवार्यसमासते॥ सततंपृष्ठतःकृत्वाकामभोगान्विशांपते॥ ५ ॥ ततःपिपीलिकाजंतुंकदाचिददशत्स्फिचि ॥ सदष्टोव्यनदन्नार्दंतेनदुःखेनबाल
कः॥ ६॥ ततस्तामातरःसर्वाःप्राक्रोशन्भृशदुःखिताः॥ प्रवार्यजंतुंसहसासशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ ७॥ तमार्तनादंसहसाशुश्रावसमहीपतिः ॥ अमात्यपर्षदो
मध्येउपविष्टःसहर्त्विजा॥ ८॥ ततःप्रस्थापयामासकिमेतदितिपार्थिवः ॥ तस्मैक्षत्तायथावृत्तमाचचक्षेसुतंप्रति ॥ ९॥ त्वरमाणःसचोत्थायसोमकःसहमं
त्रिभिः ॥ प्रविश्यांतःपुरंपुत्रमाश्वासयदरिंदमः ॥ १० ॥ सांत्वयित्वातुतंपुत्रंनिष्क्रम्यांतःपुरान्नृपः ॥ ऋत्विजासहितोराजन्सहामात्यउपाविशत् ॥ ११ ॥
सोमकउवाच धिगस्त्विहैकपुत्रत्वमपुत्रत्वंवरंभवेत्॥ नित्यातुरत्वाद्भूतानांशोकएवैकपुत्रता॥ १२ ॥ इदंभार्याशतंब्रह्मन्परीक्ष्यसदृशंप्रभो॥ पुत्रार्थिनाम
यावोढंनतासांविद्यतेप्रजा॥ १३॥ एकःकथंचिदुत्पन्नःपुत्रोजंतुरयंमम॥ यतमानासुसर्वासुकिंनुदुःखमतःपरं॥ १४॥ वयश्चसमतीतंमेसभार्यस्यद्विजोत्त
म॥ आसांप्राणाःसमायत्ताममचात्रैकपुत्रके॥ १५॥स्यात्तुकर्मतथायुक्तंयेनपुत्रशतंभवेत्॥ महतालघुनावापिकर्मणादुष्करेणवा॥ १६॥ ऋत्विगुवाच
अस्तिचैतादृशंकर्मयेनपुत्रशतंभवेत् ॥ यदिशक्नोषितत्कर्तुमथवक्ष्यामिसोमक॥ १७॥ सोमकउवाच कार्यंवायदिवाऽकार्यंयेनपुत्रशतंभवेत्॥ कृत
मेवेतितद्विद्धिभगवान्प्रब्रवीतुमे॥ १८॥ ऋत्विगुवाच यजस्वजंतुनाराजंस्त्वंमयावितते क्रतौ॥ ततःपुत्रशतंश्रीमद्भविष्यत्यचिरेणते॥ १९॥ ॥१२५॥

॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ जंतुनापशुभूतेन सवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतीतिपुत्रस्यापिपशूकरणंबह्वृचब्राह्मणेपराम्रष्टंततोनशास्त्रविरोधः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ वाशंत्यःक्रोशंत्यः ॥ ३ ॥

वपायांहूयमानायांधूममाघ्रायमातरः ॥ ततस्ताःसुमहावीर्यान्जनयिष्यंतितेसुतान् ॥ २० ॥ तस्यामेवतुतेजंतुर्भवितापुनरात्मजः ॥ उत्तरेचास्यसौवर्णंलक्ष्मपार्श्वेभविष्यति ॥ २१ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७ ॥

सोमकउवाच ब्रह्मन्यद्यद्यथाकार्यंतत्कुरुष्वतथातथा ॥ पुत्रकामतयासर्वंकरिष्यामिवचस्तव ॥ १ ॥ लोमशउवाच ततःसयाजयामाससोमकंतेनजंतुना ॥ मातरस्तुबलात्पुत्रमपाकार्षुःकृपान्विताः ॥ २ ॥ हाहताःस्मेतिवाशंत्यस्तीव्रशोकसमाहताः ॥ रुदंत्यःकरुणंवापिगृहीत्वादक्षिणेकरे ॥ ३ ॥ सव्येपाणौगृहीत्वातुयाजकोपिस्मकर्षति ॥ कुररीणामिवार्तानांसमाकृष्यतुतंसुतं ॥ ४ ॥ विशस्यचैनंविधिवद्वपामस्यजुहावसः ॥ वपायांहूयमानायांगंधमाघ्रायमातरः ॥ ५ ॥ आर्तानिपेतुःसहसापृथिव्यांकुरुनंदन ॥ सर्वाश्चगर्भानलभंस्ततस्ताःपरमांगनाः ॥ ६ ॥ ततोदशसुमासेषुसोमकस्यविशांपते ॥ जज्ञेपुत्रशतंपूर्णंतासुसर्वासुभारत ॥ ७ ॥ जंतुर्ज्येष्ठःसमभवज्जनित्र्यामेवपार्थिव ॥ सतासामिष्टएवासीन्नतथातेनिजाःसुताः ॥ ८ ॥ तच्चलक्षणमस्यासीत्सौवर्णंपार्श्वउत्तरे ॥ तस्मिन्पुत्रशतेचाग्र्यःसबभूवगुणैरपि ॥ ९ ॥ ततःसलोकमगमत्सोमकस्यगुरुःपरं ॥ अथकालेव्यतीतेतुसोमकोप्यगमत्परं ॥ १० ॥ अथतंनरकेघोरेपच्यमानंददर्शसः ॥ तमपृच्छत्किमर्थंत्वंनरकेपच्यसेद्विज ॥ ११ ॥ तमब्रवीद्गुरुःसोथपच्यमानोग्निनाभृशं ॥ त्वंमयायाजितोराजंस्तस्येदंकर्मणःफलं ॥ १२ ॥ एतच्छ्रुत्वासराजर्षिर्धर्मराजानमब्रवीत् ॥ अहमत्रप्रवेक्ष्यामिमुच्यतांममयाजकः ॥ १३ ॥ मत्कृतेहिमहाभागःपच्यतेनरकाग्निना ॥ धर्मउवाच नान्यःकर्तुःफलंराजन्नुपभुंक्तेकदाचन ॥ इमानितवदृश्यंतेफलानिवदतांवर ॥ १४ ॥ सोमकउवाच पुण्यान्नकामयेलोकानृतेहंब्रह्मवादिनं ॥ इच्छाम्यहमनेनैवसहवस्तुंसुरालये ॥ १५ ॥ नरकेवाधर्मराजकर्मणास्यसमोह्यहं ॥ पुण्यापुण्यफलंदेवसममस्त्वावयोरिदं ॥ १६ ॥ धर्मराजउवाच यद्येवमीप्सितंराजन्भुंक्ष्वास्यसहितःफलं ॥ तुल्यकालंसहानेनपश्चात्प्राप्स्यसिसद्गतिं ॥ १७ ॥ लोमशउवाच सचकारतथासर्वंराजाराजीवलोचनः ॥ क्षीणपापश्चतस्मात्सविमुक्तोगुरुणासह १८ ॥ लेभेकामान्शुभान्राजन्कर्मणानिर्जितान्स्वयं ॥ सहतेनैवविप्रेणगुरुणासगुरुप्रियः ॥ १९ ॥

॥ ४ ॥ वपांदेहांतर्गतमपूपाकारंमांसं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ लक्षणंचिह्नं ॥ ९ ॥ सोमकस्यऋत्विगितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षांतःक्षमावान् उष्यउषित्वा ॥ २० ॥ अभिचारपापंकुमार्गोपदेष्टृषुयाजकेष्वेव याज्यस्यनिपातस्तुगुरौकरुणाप्रयुक्तःस्वयंकृतोनतुन्याय्यइतिअध्यायतात्पर्यं ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्निति ॥ १ ॥
दशपद्मानि गवामितिशेषः तस्यद्वादशशतंदक्षिणाइतियागीयदक्षिणादौसर्वत्रगोपदस्यैवाध्याहारदर्शनात् अभिसृष्टवान्दत्तवान् ॥ २ ॥ ३ ॥ यज्ञवास्तुयज्ञभूमिः इहअस्मिन्वास्तुनिइदमुत्तरान्वयि
॥ ४ ॥ अग्निभिः अग्निस्थापनार्थैरिष्टकारचितैःस्थंडिलैः ॥ ५ ॥ शमीआमिक्षार्थंदध्युत्पादनार्थमानीताशमीशाखा एकपत्राशातितपत्रा अंतर्वेदिशाखायाःपलाशान्यसर्वाणिप्रशात्यमूलतःशाखांपरिवा

एषतस्याश्रमःपुण्योयएषोग्रेविराजते ॥ क्षांतउष्यात्रषड्रात्रंप्राप्नोतिसुगतिंनरः ॥ २० ॥ एतस्मिन्नपिराजेंद्रवत्स्यामोविगतज्वराः ॥ षड्रात्रंनियतात्मानःस
ज्जीभवकुरूद्वह ॥ २१ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥
लोमशउवाच अस्मिन्किलस्वयंराजन्निष्टवान्वैप्रजापतिः ॥ सत्रमिष्टीकृतंनामपुरावर्षसहस्रिकं ॥ १ ॥ अंबरीषश्चनाभागइष्टवान्यमुनामनु ॥ यत्रेष्ट्वा
दशपद्मानिसदस्येभ्योभिसृष्टवान् ॥ २ ॥ यज्ञैश्चतपसाचैवपरांसिद्धिमवापसः ॥ देशश्चनाहुषस्यायंयज्वनःपुण्यकर्मणः ॥ ३ ॥ सार्वभौमस्यकौंतेयययातेर
मितौजसः ॥ स्पर्धमानस्यशक्रेणतस्येदंयज्ञवास्त्विह ॥ ४ ॥ पश्यनानाविधाकारैरग्निभिर्निचितांमहीं ॥ मज्जंतीमिवचाक्रांतांययातेर्यज्ञकर्मभिः ॥ ५ ॥ एषाश
म्येकपत्रायासरकंचैतदुत्तमं ॥ पश्यरामह्रदानेतान्पश्यनारायणाश्रमं ॥ ६ ॥ एतच्चर्चीकपुत्रस्ययोगैर्विचरतोमहीं ॥ प्रसर्पणंमहीपालरौप्यायाममितौजसः
॥ ७ ॥ अत्रानुवंशंपठतःशृणुमेकुरुनंदन ॥ उलूखलैराभरणैःपिशाचीयदभाषत ॥ ८ ॥

स्योपवेषंकरोतीतिसूत्रात् यापूर्वंएकपत्रशाखाभूत्सैषाउपवेषरूपेणावशिष्टादृश्यतेअग्रभागस्यवह्नौप्रहृतत्वात् परिवास्यछित्वा सरकंसुरायहपात्रं सरकोस्त्रीसीधुपात्रेइतिमेदिनी ॥ ६ ॥ प्रसर्पणंसंचारभूमिः
रौप्यायांरूप्यवत्श्वेतवर्णायांस्थल्यांनद्यांवा सामीप्येसप्तमी प्रसर्पणंतीर्थमित्यन्ये ॥ ७ ॥ अनुवंशंपरंपरागतमाख्यानश्लोकं उलूखलैरिति उलूखलसदृशानिस्त्रीणांकर्णाभरणानिभवंतीतिस्वयमुलूखलैरे
वाभरणैर्युक्तासतीतिशेषः एतेनविकृतवेषत्वंपिशाच्याः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तंभाषणमेवाहद्वाभ्यां युगंधरइति अत्रप्राश्च: अस्मिंस्तीर्थेसपुत्राब्राह्मणीस्नातुमागतातांप्रतिपिशाचीवदति त्वयायुगंधरेपर्वतेदेशेवादधिप्राशनंकृतं तत्रउष्ट्रीक्षीरंगर्दभ्यादिक्षीरंचदधीक्रियते तथाअच्युत
स्थलाख्येसंकरजानांग्रामेवासश्चकृत: तथाभूतिलयाख्येदस्युग्रामेऽग्निदग्धानांमृतानांक्षेपणंयस्यांनद्यांक्रियतेतस्यांस्नातासि अतोदोषत्रयवतीत्वं एतत्करणेहिप्रायश्चित्तंधर्मशास्त्रेप्रसिद्धं औष्ट्रमैकशफंक्षी
रंसुरातुल्यमिति संसृज्यसंकरै:सार्धंप्राजापत्यंव्रतंचरेदिति प्रोष्यभूतिलयेविप्र:प्राजापत्यंव्रतंचरेदितिच तच्चत्वयानकृतंअत:कथमत्रवस्तुमिच्छसि दोषवतामिहतीर्थेवासोदुर्लभइत्यर्थ: एवंपिशाचीवाक्यंश्रु
त्वापिसाब्राह्मणीतत्रस्नानादिकंकृतवतीततस्तयाराक्षस्यातस्या:घटपिठरादिकंनाशितं उक्तंच एतत्तवदिवावृत्तंरात्रौवृत्तंतुद्रक्ष्यसीति वृत्तंजातं रात्रौतुतवपुत्रमपिनाशयिष्यामीतिभाव: अथापिद्वितीयांरात्रिंव
स्तुमिच्छसिचेत्तवभूयांसमपकारंकरिष्यामीतियुगंधरादिदेशत्रयनिंदापरत्वेनव्याचख्यु: अर्वाञ्चस्तुयुगंधरादौदधिप्राशनादिकंत्रयंअधिकारकारणंकृत्वाएकरात्रंइहयदिवस्तुमिच्छसिचेद्वस अत्रपिशाचीवच
नव्याजेनैकरात्रवासोनियम्यते यदितुद्वितीयंदिवारात्रंवत्स्यसितर्हिएतत्तवदिवाकालेवृत्तंभविष्यति एतदितिवस्त्रपात्राहारताडनादिकमभिनीयदर्शयति रात्रौतुइतोन्यथाप्राणापहारांतमित्यर्थइति ब्रह्मज्ञानि
वंशावतंसलक्ष्मणानुचरास्तु द्वारमेतत्कुरुक्षेत्रस्येत्युपसंहारात्अस्यक्षेत्रस्यद्विविधकुरुक्षेत्रप्रापकत्वमवगतं कुरुक्षेत्रद्वयंच एकंशतपथेप्रवर्ग्यकांडेतेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासतस्मादाहु:कुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजन
मितिकर्मांगंकुरुदेशांतर्गतंप्रसिद्धं अपरंचअविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमित्यादिनाज्ञानांगमविमुक्ताख्यंजाबालरामतापनीयोपनिषदो:प्रसिद्धं ततश्चास्यक्षेत्रस्यक्रममुक्तौसद्योमुक्तौपरंपरयाहेतुत्वादत्रवासेदेवाविघ्नमा

युगंधरेदधिप्राश्यउषित्वाचाच्युतस्थले॥ तद्वद्भूतलयेस्नात्वासपुत्रावस्तुमर्हसि॥ ९॥

चरंति मुक्तोहिदेवपशुत्वान्निवर्ततइति तथाबृहदारण्यकेआत्मेत्येवोपासीतेत्यैकात्म्यंज्ञेयमित्युक्त्वाथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योऽहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामितिभेददर्शिनोदेवपशुत्वमुक्त्वातस्मा
देषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरित्यैकात्म्यज्ञानंदेवानामप्रियंपशुनाशइवपशुपतेरित्युक्तं ज्ञातैकात्म्यस्यतुदेवाअप्रियंकर्तुमसमर्थास्तथाचतत्रैवश्रूयते तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवा
श्चनदेवाअपिअभूत्यैअनैश्वर्याय एवंसतियदिब्रह्मिष्ठासितर्ह्यत्रचिरकालंवस्तुमर्हसीतिपिशाचीकांचित्सपुत्रांस्त्रियंइहवस्तुमिच्छंतींप्रतिप्रब्रवीति युगंधरइति युगानिकृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञानिधारयतीतियुगं
धर:स्थूलशरीराभिमानीजीव: तथाहिश्रुति: कलि:शयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापर: उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्निति शयानोधर्ममाचार्यादिमुखादजानन्पुरुष:कलि: सएवसंजिहानस्तंजानन्द्वापरो
भवति उत्तिष्ठन्धर्मानुष्ठानार्थंयतमानस्त्रेताभवति धर्मंचरन्अनुतिष्ठंस्तुकृतंभवतीतिपुंसएवयुगंधरत्वमाह दधिप्राशनशब्देनधर्मप्रजासंपत्त्यर्थोदारसंयोगउच्यते तथाहिगृह्यसूत्रे समंजंतुविश्वेदेवाइतिदध्न:प्राश्य
प्रतिप्रयच्छेदितिविवाहांतेदंपत्योर्हृदयसंधानार्थंदधिप्राशनंविधीयतेतत्रसमापोहृदयानिनौ संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौइतिमंत्रशेष: मंत्रार्थस्तुविश्वेदेवा:नौआवयोर्हृदयानि वृत्तिबहुत्वात्बहुवचनं
समंजंतुस्निग्धानिकुर्वंतु संशब्दावृत्त्यासमंजंत्वित्यस्याप्यावृत्तिर्ज्ञेया आपोनौहृदयानिसमंजंत्वित्यर्थ: स्निग्धयोर्हिद्वयो:संधानंभवतीति मातरिश्वाप्राणवायु:नौहृदयानिसंदधातु एवंधातासंदधातु उनिश्चितं
देष्ट्रीअंतर्यामिणीदेवताचसंदधातु व्यवहिताश्चेतिछंदसिव्यवहितोपसर्गेणापिक्रियाया:संबंध: पूर्ववदुपसर्गावृत्त्याक्रियापदस्यावृत्तिरिति तथाचक्षौमेवसानौजायापती सहोभौचरतांधर्मंप्रजांप्रजनयावहाइति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रुतिलिंगाभ्यां धर्मप्रजोत्पादनेसहाधिकारात् जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यइतिचश्रुतानामृणानामपाकरणंदारसंयोगंविनानभवतीतिदधिप्राशनशब्दे नलक्षितलक्षणयाआनृण्यंग्राह्यं तेनस्वधर्मनिष्ठःप्रजावान्एतत्तीर्थंसेवितुमर्हतीतिपूर्वपादार्थः अच्युतस्थलेच्युतियोग्यस्थूलशरीरापेक्षयाअच्युतंस्थलंलिंगशरीरंतत्रउषित्वासूत्रात्मानंउपास्येत्यर्थः भूतानि वियदादीनिलीयंतेस्मिन्निनितिकारणंब्रह्मभूतलयः भूतिलयइतिपाठेभूतिरैश्वर्यंतस्यापिचलयोस्मिन्निनितिशुद्धंब्रह्म तयोरन्यतरत्रस्नात्वामलंत्यक्त्वा यथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतित ज्ज्ञानफलश्रवणात् तद्वदितितच्छब्देनपूर्वार्धोक्तेकर्मोपास्तीउच्येतेताभ्यांयुक्तंयथास्यात्तथाभूतलयेस्नानं तेनदैनंदिनसुषुप्तेर्निवृत्तिः तत्रापिप्रत्यहंब्रह्मप्राप्तिःश्रूयते यत्रैतत्पुरुषःस्वपितिनामसतासोम्यतदासंप न्नोभवतीति सताब्रह्मणातथाचकर्मोपास्तिपूर्वकंयोब्रह्मजानातिसोत्रवस्तुमर्हतीतितस्यपिशाचादिबाधानास्तीत्यर्थः ॥९॥ त्वंतुअब्रह्मवित्एकरात्रमेवात्रवस्तुंयोग्या यदिद्वितीयांवस्तुमिच्छसितर्हितेतवएतत्म

एकरात्रमुषित्वेहद्वितीयंयदिवत्स्यसि॥ एतद्वैतेदिवावृत्तंरात्रौवृत्तमितोन्यथा॥ १०॥ अद्यचात्रनिवत्स्यामःक्षपांभरतसत्तम॥ द्वारमेतत्तुकौंतेयकुरुक्षेत्रस्य भारत॥ ११॥ अत्रैवनाहुषोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवान्॥ ययातिर्बहुरत्नौघैर्यत्रेंद्रोमुदमभ्यगात्॥ १२॥ एतत्प्लक्षावतरणंयमुनातीर्थमुत्तमं॥ एतद्वैनाकपृष्ठ स्यद्वारमाहुर्मनीषिणः॥ १३॥ अत्रसारस्वतैर्यज्ञैरीजानाःपरमर्षयः॥ यूपोलूखलिकास्तातगच्छंत्यवभृथप्लुवं॥ १४॥ अत्रवैभरतोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवा न्॥ हयमेधेनयज्ञेनमेध्यमश्वमवासृजत्॥ १५॥ असकृत्कृष्णसारंगंधर्मेणाप्यचमेदिनीं॥ अत्रैवपुरुषव्याघ्रमरुत्तःसत्रमुत्तमं॥ १६॥ प्रापचैवर्षिमुख्येन संवर्तेनाभिपालितः॥ अत्रोपस्पृश्यराजेंद्रसर्वांल्लोकान्प्रपश्यति॥ पूयतेदुष्कृताच्चैवअत्रापिसमुपस्पृश॥१७॥ वैशंपायनउवाच तत्रसभ्रातृकःस्नात्वा स्तूयमानोमहर्षिभिः॥ लोमशंपांडवश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत्॥ १८॥ सर्वांल्लोकान्प्रपश्यामितपसासत्यविक्रम॥ इहस्थःपांडवश्रेष्ठंपश्यामिश्वेतवाहनं॥ १९॥ लोमशउवाच एवमेतन्महाबाहोपश्यंतिपरमर्षयः॥ सरस्वतीमिमांपुण्यांपुण्यैकशरणावृतां॥ २०॥

दीयंवृत्तंभविष्यतिमद्वत्पिशाचीभूत्वात्रस्नानंनलप्स्यसे एतदितिस्ववृत्तस्याभिनीयप्रदर्शनं द्वितीयदिनवासस्यैवैतत्फलंद्वितीयरात्रिवासेतुइतोन्यथाअहल्यादिवन्मोहप्राप्त्याशिलाभावोभविष्यतितेनतीर्थदर्श नमपिनलप्स्यसेइति ॥ १० ॥ अतोत्रक्षपांरात्रिमेवएकांवत्स्यामःप्रातरेवप्रस्थास्यामइतिभावः द्वारमित्यर्थंतुउक्तार्थमस्ति ॥११॥ अत्रैवकुरुक्षेत्रद्वारे ॥ १२ ॥ १३ ॥ सारस्वतैर्ब्राह्मणैःऋत्विग्भिर्यज्ञैरीजा नाःयूपोलूखलिकाःयूपान्उलूखलानिचयज्ञसाधनान्याददतेयूपोलूखलिकाः पशुभिःपुरोडाशैश्चइष्टवंतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कृष्णसारंगंकृष्णहरिणसदृशंएकदेशेकृष्णवर्णंश्यामकर्णमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इहस्थःयमुनांतर्गतप्लक्षावतरणस्थः ॥ १९ ॥ तीर्थांतरमाह सरस्वतीमिति ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥ इहेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ बध्वापाशैरितिशेषः विपाशःपाशहीनः अतएवविपाशानाम ॥ ९ ॥ १० ॥ औत्तराणांऔदीच्यानां ॥ ११ ॥ वर्षंवसतिस्थानं ॥ १२ ॥ एषइति योरामःप्रख्यातःसत्यविक्रमश्चविदेहादुत्तरंचयद्वा

यत्रस्नात्वानरश्रेष्ठधूतपाप्माभविष्यसि ॥ इहसारस्वतैर्यज्ञैरिष्टवंतःसुरर्षयः ॥ ऋषयश्चैवकौंतेयतथाराजर्षयोपिच ॥ २१ ॥ वेदीप्रजापतेरेषासमंतात्पंचयोजना ॥ कुरोर्वैयज्ञशीलस्यक्षेत्रमेतन्महात्मनः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांएकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥ लोमशउवाच इहमर्त्यास्तनूस्त्यक्त्वास्वर्गंगच्छंतिभारत ॥ मर्तुकामानराराजन्निहायांतिसहस्रशः ॥ १ ॥ एवमाशीःप्रयुक्ताहिदक्षेणयजतापुरा ॥ इहयेवैमरिष्यंतितेवैस्वर्गजितोनराः ॥ २ ॥ एषासरस्वतीरम्यादिव्याचौघवतीनदी ॥ एतद्विनशनंनामसरस्वत्याविशांपते ॥ ३ ॥ द्वारंनिषादराष्ट्रस्ययेषांदोषात्सरस्वती ॥ प्रविष्टापृथिवींवीरमानिषादाहिमांविदुः ॥ ४ ॥ एषवैचमसोद्भेदोयत्रदृश्यासरस्वती ॥ यत्रैनामभ्यवर्तंतसर्वाःपुण्याःसमुद्रगाः ॥ ५ ॥ एतत्सिंधोर्महत्तीर्थंयत्रागस्त्यमरिंदम ॥ लोपामुद्रासमागम्यभर्तारमवृणीतवै ॥ ६ ॥ एतत्प्रकाशतेतीर्थंप्रभासंभास्करद्युते ॥ इंद्रस्यदयितंपुण्यंपवित्रंपापनाशनं ॥ ७ ॥ एतद्विष्णुपदंनामदृश्यतेतीर्थमुत्तमं ॥ एषारम्याविपाशाचनदीपरमपावनी ॥ ८ ॥ अत्रवैपुत्रशोकेनवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ बध्वात्मानंनिपतितोविपाशःपुनरुत्थितः ॥ ९ ॥ काश्मीरमंडलंचैतत्सर्वपुण्यमरिंदम ॥ महर्षिभिश्चाध्युषितंपश्येदंभ्रातृभिःसह ॥ १० ॥ यत्रौत्तराणांसर्वेषामृषीणांनाहुषस्यच ॥ अग्नेश्चैवात्रसंवादःकाश्यपस्यचभारत ॥ ११ ॥ एतद्द्वारंमहाराजमानसस्यप्रकाशते ॥ वर्षमस्यगिरेर्मध्येरामेणश्रीमताकृतं ॥ १२ ॥ एषवातिकषंडोवैप्रख्यातःसत्यविक्रमः ॥ नात्यवर्ततयद्द्वारंविदेहादुत्तरंचयः ॥ १३ ॥ इदमाश्चर्यमपरंदेशेस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ क्षीणेयुगेतुकौंतेयशर्वस्यसहपार्षदैः ॥ ॥ १४ ॥ सहोमयाचभवतिदर्शनंकामरूपिणः ॥ अस्मिन्सरसिसत्रैर्वैचैत्रेमासिपिनाकिनं ॥ १५ ॥ यजंतेयाजकाःसम्यक्परिवारंशुभार्थिनः ॥ अत्रोपस्पृश्यसरसिश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥

रंयद्वर्षस्यद्वारंएषोऽनुभूयमानोवातिकषंडोवातानीतःपद्मादिसमूहोनात्यवर्ततेतेनरामेणकृतमितिपूर्वेणान्वयः अनेनवायोरप्यस्मिन्वर्षेप्रवेशोनास्तिकिमुतेतरस्येतिपद्मादेर्वातानीतस्यात्राप्रवेशाद्रामसामर्थ्यंप्रत्यक्षमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ युगंपंचसंवत्सरात्मकंतस्मिन्क्षीणेसमाप्तेसतियदासौरसावनबार्हस्पत्यनाक्षत्रचांद्राःसंवत्सराएककालंसमाप्यंतेसयुगक्षयकालस्तस्मिन्नित्यर्थः युगेक्षीणेइत्यस्यसंवत्सरांतइतिवार्थः चैत्रप्रतिपत्युगादिरितिव्यवहारात् ॥ १४ ॥ अतएवपूर्वदिनेशिवंदृष्ट्वाप्रतिपदमारभ्यमासमात्रंपिनाकिनंयजंतइतिसंगच्छते ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पावकिः स्कंदः शांतवान् शमंप्राप वसिष्ठोपिशांतवान् ॥१७॥ कुशवान् जलवान् शरंवनंकुशंनीरमितिधनंजयः अकोपनाजितक्रोधा ॥१८॥ समासःसंक्षेपः यस्मिन्दृष्टेसमाधिफलंभवतीत्यर्थः ॥१९॥२०॥

क्षीणपापःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुतेनात्रसंशयः॥ एषउज्जानकोनामपावकिर्यत्रशांतवान्॥ अरुंधतीसहायश्ववसिष्ठोभगवानृषिः॥१७॥ह्रदश्चकुशवानेषयत्रपद्मं
कुशेशयं॥ आश्रमश्चैवरुक्मिण्यायत्राशाम्यदकोपना॥१८॥समाधीनांसमासस्तुपांडवेयश्रुतस्त्वया॥ तंद्रक्ष्यसिमहाराजभृगुतुंगंमहागिरिं॥१९॥वितस्तां
पश्यराजेंद्रसर्वपापप्रमोचनीं॥ महर्षिभिश्चाध्युषितांशीततोयांसुनिर्मलां॥ २०॥ जलांचोपजलांचैवयमुनामभितोनदीं॥ उशीनरोवैयत्रेष्ट्वावासवादत्यरि
च्यत॥२१॥ तांदेवसमितिंतस्यवासवश्चविशांपते॥ अभ्यागच्छन्नृपवरंज्ञातुमग्निश्चभारत॥ २२॥ जिज्ञासमानौवरदौमहात्मानमुशीनरं॥ इंद्रःश्येनःकपो
तोग्निर्भूत्वायज्ञेभिजग्मतुः॥ २३॥ ऊरुराज्ञःसमासाद्यकपोतःश्येनजाद्भयात्॥ शरणार्थीतदाराजन्निलिल्येभयपीडितः॥ २४॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्व
णितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांश्येनकपोतीयेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३०॥ ॥७॥ श्येनउवाच धर्मात्मानंत्वाहुरेकंसर्वेराजन्महीक्षितः॥ सर्वधर्मविरुद्धंत्वंकस्मात्कर्मचिकीर्षसि॥ १॥ विहितंभक्षणंराजन्पीड्यमानस्यमेक्षुधा॥ मारक्षीर्धर्मलोभेनधर्ममुत्सृष्टवानसि॥ २॥ राजोवाच
संत्रस्तरूपस्त्राणार्थीत्वत्तोभीतोमहाद्विज॥ मत्सकाशमनुप्राप्तःप्राणगृध्नुरयंद्विजः॥ ३॥ एवमभ्यागतस्येहकपोतस्याभयार्थिनः॥ अप्रदानेपरंधर्मंकथंश्येन
नपश्यसि॥ ४॥ प्रस्पंदमानःसंभ्रांतःकपोतःश्येनलक्ष्यते॥ मत्सकाशंजीवितार्थीतस्यत्यागोविगर्हितः॥ ५॥ योहिकश्चिद्द्विजान्हन्याद्गांवालोकस्यमातरं॥ श
रणागतंचत्यजतेतुल्यंतेषांहिपातकं॥ ६॥ श्येनउवाच आहारात्सर्वभूतानिसंभवंतिमहीपते॥ आहारेणविवर्धंतेतेनजीवंतिजंतवः॥७॥ शक्यतेदुस्त्य
जेप्यर्थेचिररात्रायजीवितुं॥ नतुभोजनमुत्सृज्यशक्यंवर्तयितुंचिरं॥ ८॥ भक्ष्याद्वियोजितस्याद्यममप्राणाविशांपते॥ विसृज्यकायमेष्यंतिपंथानमकुतोभ
यं॥९॥ प्रमृतेमयिधर्मात्मन्पुत्रदारादिनंक्ष्यति॥ रक्षमाणःकपोतंत्वंबहून्प्राणान्नरक्षसि॥ १०॥ धर्मंयोबाधतेधर्मोनसधर्मःकुवर्त्मतत्॥ अविरोधात्तुयो
धर्मःसधर्मःसत्यविक्रम॥११॥ विरोधिषुमहीपालनिश्चित्यगुरुलाघवं॥ नबाधाविद्यतेयत्रतंधर्मंसमुपाचरेत्॥ १२॥ गुरुलाघवमादायधर्माधर्मविनिश्च
ये॥ यतोभूयांस्ततोराजन्कुरुष्वधर्मनिश्चयं॥१३॥ राजोवाच बहुकल्याणसंयुक्तंभाषसेविहगोत्तम॥ सुपर्णःपक्षिराट्किंत्वंधर्मज्ञश्चास्यसंशयं॥ १४॥

॥२१॥ देवसमितिंराजसभां॥२२॥२३॥ निलिल्येलीनः॥२४॥ इ० नै० भा० त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३०॥ ॥७॥ धर्मात्मानमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कदलीस्कंधमासजेतिकदलीस्कंधतुल्येनिःसारेस्मिन्धर्मेमासज्जोभवेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

तथाहिधर्मसंयुक्तंबहुचित्रंचभाषसे ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदितित्वांलक्षयाम्यहं ॥ १५ ॥ शरणैषिपरित्यागंकथंसाध्वितिमन्यसे ॥ आहारार्थंसमारंभस्तवचा
यंविहंगम ॥ १६ ॥ शक्यश्चाप्यन्यथाकर्तुमाहारोप्यधिकस्त्वया ॥ गोवृषोवावराहोवामृगोवामाहिषोपिवा ॥ त्वदर्थमद्यक्रियतांयच्चान्यदिहकांक्षसि ॥ १७ ॥
श्येनउवाच नवराहंनचोक्षाणंनमृगान्विविधांस्तथा ॥ भक्षयामिमहाराजकिंममान्येनकेनचित् ॥ १८ ॥ यस्तुमेदेवविहितोभक्षःक्षत्रियपुंगव ॥ तमुत्सृ
जमहीपालकपोतमिममेवमे ॥ १९ ॥ श्येनःकपोतानत्तीतिस्थितिरेषासनातनी ॥ माराजन्सारमज्ञात्वाकदलीस्कंधमासज ॥ २० ॥ राजोवाच राष्ट्रंशि
बीनामृद्धंवैददानितवखेचर ॥ यंवाकामयसेकामंश्येनसर्वंददानिते ॥ २१ ॥ विनेमंपक्षिणंश्येनशरणार्थिनमागतं ॥ येनेमंवर्जयेथास्त्वंकर्मणापक्षिसत्त
म ॥ तदाचक्ष्वकरिष्यामिनहिदास्येकपोतकं ॥ २२ ॥ श्येनउवाच उशीनरकपोतेतेयदिस्नेहोनराधिप ॥ आत्मनोमांसमुत्कृत्यकपोततुलयाधृतं ॥ २३ ॥
यदासमंकपोतेनतवमांसंनृपोत्तम ॥ तदादेयंतुतन्मह्यंसामेतुष्टिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ राजोवाच अनुग्रहमिमंमन्येश्येनयन्माभियाचसे ॥ तस्मात्तेद्य
प्रदास्यामिस्वमांसंतुलयाधृतं ॥ २५ ॥ लोमशउवाच उत्कृत्यसस्वयंमांसंराजापरमधर्मवित् ॥ तुलयामासकौंतेयकपोतेनसमंविभो ॥ २६ ॥ ध्रियमा
णःकपोतस्तुमांसेनात्यतिरिच्यते ॥ पुनश्चोत्कृत्यमांसानिराजाप्रादादुशीनरः ॥ २७ ॥ नविद्यतेयदामांसंकपोतेनसमंधृतं ॥ ततउत्कृत्तमांसोसावारुरोहस्वयं
तुलां ॥ २८ ॥ श्येनउवाच इंद्रोहमस्मिधर्मज्ञकपोतोहव्यवाडयं ॥ जिज्ञासमानौधर्मेत्वांयज्ञवाटमुपागतौ ॥ २९ ॥ यत्तेमांसानिगात्रेभ्यउत्कृत्तानि
विशांपते ॥ एषातेभास्वतीकीर्तिर्लोकानभिभविष्यति ॥ ३० ॥ यावल्लोकेमनुष्यास्त्वांकथयिष्यंतिपार्थिव ॥ तावत्कीर्तिश्चलोकाश्चस्थास्यंतितवशाश्वताः ॥
॥ ३१ ॥ इत्येवमुक्त्वाराजानमारुरोहदिवंपुनः ॥ उशीनरोपिधर्मात्माधर्मेणावृत्यरोदसी ॥ ३२ ॥ विभ्राजमानोवपुषाप्यारुरोहत्रिविष्टपं ॥ तदेतत्सदनंराजन्
राज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ ३३ ॥ पश्यस्वैतन्मयासार्धंपुण्यंपापप्रमोचनं ॥ तत्रवैसततंदेवामुनयश्चसनातनाः ॥ दृश्यंतेब्राह्मणैराजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ॥ ३४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांश्येनकपोतीयेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्वदेहत्यागेनापिशरणागतोरक्षणीयइतिअध्यायतात्पर्यं ॥ ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यःकथ्यतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ बंदिंबंदिनं निजग्राहतुः निजगृहतुः संप्रसारणाभावाच्चार्षं नितरांग्राहवत्आचरतुरितिवा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अष्टकृत्वःअष्टवारंअष्टसुस्थाने

लोमशउवाच यःकथ्यतेमंत्रविदग्धबुद्धिरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्यां ॥ तस्याश्रमंपश्यनरेंद्रपुण्यंसदाफलैरुपपन्नंमहीजैः ॥ १ ॥ साक्षादत्रश्वेतकेतुर्ददर्शसरस्वतींमानुषदेहरूपां ॥ वेत्स्यामिवाणीमितिसंप्रवृत्तांसरस्वतींश्वेतकेतुर्बभाषे ॥ २ ॥ अस्मिन्युगेब्रह्मकृतांवरिष्ठावास्तांमुनीमातुलभागिनेयौ ॥ अष्टावक्रश्चैवकहोडसूनुरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्यां ॥ ३ ॥ विदेहराजस्यमहीपतेस्तौविप्रावुभौमातुलभागिनेयौ ॥ प्रविश्ययज्ञायतनंविवादेबंदिंनिजग्राहतुरप्रमेयौ ॥४॥ उपास्स्वकौंतेयसहानुजस्त्वंतस्याश्रमंपुण्यतमंप्रविश्य ॥ अष्टावक्रंयस्यदौहित्रमाहुर्योसौबंदिंजनकस्याथयज्ञे ॥५॥ वादीविप्राग्र्योबालएवाभिगम्यवादेभंक्त्वामज्जयामासनद्यां ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंप्रभावःसबभूवविप्रस्तथाभूतंयोनिजग्राहबंदिं ॥ अष्टावक्रःकेनचासौबभूवतत्सर्वंमेलोमशशंसतत्त्वं ॥ ७ ॥ लोमशउवाच उद्दालकस्यनियतःशिष्यएकोनाम्नाकहोडइतिविश्रुतोभूत् ॥ शुश्रूषुराचार्यवशानुवर्तीदीर्घकालंसोध्ययनंचकार ॥८॥ तंवैविप्रःपर्यचरत्सशिष्यस्तांचज्ञात्वापरिचर्यांगुरुःसः ॥ तस्मैप्रादात्सद्यएवश्रुतंचभार्यांचवैदुहितरंस्वांसुजातां ॥ ९ ॥ तस्यागर्भःसमभवदग्निकल्पःसोधीयानंपितरंचाप्युवाच ॥ सर्वांरात्रिमध्ययनंकरोषिनेदंपितःसम्यगिवोपवर्तते ॥ १० ॥ उपालब्धःशिष्यमध्येमहर्षिःसतंकोपादुदरस्थंशशाप ॥ यस्मात्कुक्षौवर्तमानोब्रवीषितस्माद्वक्रोभवितास्यष्टकृत्वः ॥ ११ ॥ सवैतथावक्रएवाभ्यजायदष्टावक्रःप्रथितोवैमहर्षिः ॥ अस्यासीद्वैमातुलःश्वेतकेतुःसतेनतुल्योवयसाबभूव ॥ ॥ १२ ॥ संपीड्यमानातुतदासुजातासावर्धमानेनसुतेनकुक्षौ ॥ उवाचभर्तारमिदंरहोगताप्रसाद्यहीनंवसुनाधनार्थिनी ॥ १३ ॥ कथंकरिष्याम्यधनामहर्षेमासश्चायंदशमोवर्ततेमे ॥ नैवास्तितेवसुकिंचित्प्रजातायेनाहमेतामापदंनिस्तरेयं ॥ १४ ॥ उक्तस्त्वेवंभार्ययावैकहोडोवित्तस्यार्थेजनकमथाभ्यगच्छत् ॥ सवैतदावादविदानिगृह्यनिमज्जितोबंदिनेहाप्सुविप्रः ॥ १५ ॥ उद्दालकस्तंतुतदानिशम्यसूतेनवादेप्सुनिमज्जितंतथा ॥ उवाचतांतत्रततःसुजातामष्टावक्रेगूहितव्योयमर्थः ॥ १६ ॥ ररक्षसाचापितमस्यमंत्रंजातोप्यसौनैवशुश्रावविप्रः ॥ उद्दालकंपितृवच्चापिमेनेतथाष्टावक्रोभ्रातृवच्छ्वेतकेतुं ॥ १७ ॥ ततोवर्षेद्वादशेश्वेतकेतुरष्टावक्रंपितुरंकेनिषण्णं ॥ अपाकर्षद्गृह्यपाणौरुदंतंनायंतवांकःपितुरित्युक्तवांश्च ॥ १८ ॥

ष्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रजाताप्रसूता ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अंधस्येति अंधादीनामक्षमत्वान्मार्गोदेय
इत्यर्थः असमेत्यसमीपंअप्राप्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ऐंद्रद्युम्नेहेजनक ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ज्ञानागमेज्ञानशास्त्रेवेदांतेष्वित्यर्थः निष्ठांनिश्चयं ॥ ७ ॥ वेद्जानीतेयदितर्हिईरय जुष्टांमुनिसेवितां एकमेवअक्षरं

यत्तेनोक्तंदुरुक्तंतत्तदानींत्दृदिस्थितंतस्यसुदुःखमासीत् ॥ गृहंगत्वामातरंसोभिगम्यपप्रच्छेदंक्कनुतातोममेति ॥ १९ ॥ ततःसुजातापरमार्तरूपाशापाद्भीता
सर्वमेवाचचक्षे ॥ तद्वैतत्त्वंसर्वमाज्ञायरात्रावित्यब्रवीच्छ्वेतकेतुंसविप्रः ॥ २० ॥ गच्छावयज्ञंजनकस्यराज्ञोबह्वाश्चर्यःश्रूयतेतस्ययज्ञः ॥ श्रोष्यावोत्रब्राह्मणा
नांविवादमर्थंचाग्र्यंतत्रभोक्ष्यावहेच ॥ २१ ॥ विचक्षणत्वंचभविष्यतेनौशिवश्चसौम्यश्चहिब्रह्मघोषः ॥ २२ ॥ तौजग्मतुर्मातुलभागिनेयौयज्ञंसमृद्धंजनक
स्यराज्ञः ॥ अष्टावक्रःपथिराज्ञासमेत्यप्रोत्सार्यमाणोवाक्यमिदंजगाद ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
अष्टावक्रीयेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ अष्टावक्रउवाच अंधस्यपंथाबधिरस्यपंथाःस्त्रियःपंथाभारवाहस्यपंथाः ॥ राज्ञःपंथाब्राह्मणे
नासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैवपंथाः ॥ १ ॥ राजोवाच पंथाअयंतेद्यमयातिदिष्टोयेनेच्छसितेनकामंव्रजस्व ॥ नपावकोविद्यतेवैलघीयानिंद्रोपिनित्यं
नमतेब्राह्मणानां ॥ २ ॥ अष्टावक्रउवाच प्राप्तौस्वयज्ञंनृपसंदिदृक्षूकौतूहलंनौबलवन्नरेंद्र ॥ प्राप्ताविहावामतिथीप्रवेशंकांक्षावहेद्वारपतेस्तवाज्ञां ॥ ३ ॥
ऐंद्रद्युम्नेयज्ञदृशाविहावांविवक्षूवैजनकेंद्रंदिदृक्षू ॥ तौवैक्रोधव्याधिनादह्यमानावयंचनौद्वारपालोरुणद्धि ॥ ४ ॥ द्वारपालउवाच वंदेसमादेशकरावयं
स्मनिबोधवाक्यंचमयेर्यमाणं ॥ नवैबालाःप्रविशंत्यत्रविप्रावृद्धाविदग्धाःप्रविशंत्यत्रविप्राः ॥ ५ ॥ अष्टावक्रउवाच यद्यत्रवृद्धेषुकृतःप्रवेशोयुक्तंप्रवेष्टुंम
द्द्वारपाल ॥ वयंहिवृद्धाश्चरितव्रताश्चवेदप्रभावेनसमन्विताश्च ॥ ६ ॥ शुश्रूषवश्चापिजितेंद्रियाश्चज्ञानागमेचापिगताःस्मनिष्ठां ॥ नबालइत्येवमंतव्यमाहु
र्बालोप्यग्निर्दहतिस्पृश्यमानः ॥ ७ ॥ द्वारपालउवाच सरस्वतीमीरयवेद्जुष्टामेकाक्षरांबहुरूपांविराजं ॥ अंगात्मानंसमवेक्षस्वबालंकिंश्लाघसेदुर्लभोवैम
नीषी ॥ ८ ॥ अष्टावक्रउवाच नज्ञायतेकायवृद्ध्याविवृद्धिर्यथाष्ठीलाशाल्मलेःसंप्रवृद्धा ॥ ह्रस्वोल्पकायःफलितोविवृद्धोयश्चाफलस्तस्यनवृद्धभावः ॥ ९ ॥

ब्रह्मप्रतिपाद्यंयस्यांतांएकाक्षरां बहुरूपांमंत्रार्थवादादिरूपां विराजंविशेषेणकर्मकांडादाधिक्येनराजमानां अंगेतिसंबोधने ॥ ८ ॥ शाल्मलेरष्ठीलाशाल्मलिफलांतर्गतग्रंथिःसहिकेवलतूलमयत्वान्निःसा
रः अतोदेहवृद्धिर्व्यर्था अल्पकायःकृशः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ अनूचानःसांगवेदाध्यायी ॥ १२ ॥ पुष्करमालिनेस्वर्णमालाधारिणे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपायतःप्रयतिष्येइत्युक्त्वायज्ञवाटादन्यत्रतस्यराजदर्शनंकारयित्वाआहप्रवेशनेकुरुयत्न

द्वारपालउवाच वृद्धेभ्यएवेहमतिंस्मबालागृह्णंतिकालेनभवंतिवृद्धाः ॥ नहिज्ञानमल्पकालेनशक्यंकस्माद्बालःस्थविरइवप्रभाषसे ॥ १० ॥ अष्टावक्र उवाच नतेनस्थविरोभवतियेनास्यपलितंशिरः ॥ बालोपियःप्रजानातितंदेवाःस्थविरंविदुः ॥ ११ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबंधुभिः ॥ ऋषयश्चक्रिरे धर्मंयोनूचानःसनोमहान् ॥ १२ ॥ दिदृक्षुरस्मिसंप्राप्तोबंदिनंराजसंसदि ॥ निवेदयस्वमांद्वास्थराज्ञेपुष्करमालिने ॥ १३ ॥ द्रष्टास्यद्यवदतोस्मान्द्वारपाल मनीषिभिः ॥ सहवादेविवृद्धेतुबंदिनंचापिनिर्जितं ॥ १४ ॥ पश्यंतुविप्राःपरिपूर्णविद्याःसहैवराज्ञासपुरोधमुख्याः ॥ उताहोवाप्युच्चतांनीचतांवातूष्णींभूतेष्वे वसर्वेष्वथाद्य ॥ १५ ॥ द्वारपालउवाच कथंयज्ञंदशवर्षोविशेस्त्वंविनीतानांविदुषांसंप्रवेशं ॥ उपायतःप्रयतिष्येतवाहंप्रवेशनेकुरुयत्नंयथावत् ॥ १६ ॥ अष्टावक्रउवाच भोभोराजन्जनकानांवरिष्ठत्वंवैसम्राट्त्वयिसर्वसमृद्धं ॥ त्वंवाकर्ताकर्मणांयज्ञियानांययातिरेकोनृपतिर्वापुरस्तात् ॥ १७ ॥ वृद्धान्बंदी वादविदोनिगृह्यवादेभग्नानप्रतिशंकमानः ॥ त्वयाभिसृष्टैःपुरुषैराप्तकृद्भिर्जलेसर्वान्मज्जयतीतिनःश्रुतं ॥ १८ ॥ सोहंश्रुत्वाब्राह्मणानांसकाशेब्रह्माद्वैतंकथ यितुमागतोस्मि ॥ क्वासौबंदीयावदेनंसमेत्यनक्षत्राणीवसवितानाशयामि ॥ १९ ॥ राजोवाच आशंससेबंदिनंवैविजेतुमविज्ञायत्वंवाक्यबलंपरस्य ॥ विज्ञातवीर्यैःशक्यमेवंप्रवक्तुंदृष्टश्चासौब्राह्मणैर्वेदशीलैः ॥ २० ॥ आशंससेत्वंबंदिनंवैविजेतुमविज्ञात्वातुबलंबंदिनोस्य ॥ समागताब्राह्मणास्तेनपूर्वंनशोभंते भास्करेणेवताराः ॥ २१ ॥ आशंसंतोबंदिनंजेतुकामास्तस्यांतिकंप्राप्यविलुप्तशोभाः ॥ विज्ञानमत्तानिःसृताश्चैवताताकथंसदस्यैर्वचनंविस्तरेयुः ॥ २२ ॥ अष्टावक्रउवाच विवादितोसौनहिमादृशैर्हिसिंहीकृतस्तेनवदत्यभीतः ॥ समेत्यमांनिहतःशेष्यतेद्यमार्गेभग्नंशकटमिवाचलाक्षं ॥ २३ ॥

मिति राज्ञःपुरस्तात्किंचिज्ज्ञानंप्रकाशयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ सम्राट्सार्वभौमः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सःअहंअद्वैतंब्रह्मकथयितुंआगतोस्मिएतेनकृत्स्नस्यास्यप्रबंधस्यतात्पर्यमुपन्यस्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विज्ञानमत्ताअपिपराजयंप्राप्यसभातःनिःसृताः ॥ २२ ॥ निहतःनिर्जितःशेष्यतेप्रसुप्तपुरुषवज्जडोभविष्यति ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोस्मीतिप्रतिजानानमष्टावक्रंप्रतिपृच्छतिराजा त्रिंशकेति उभयतस्तीक्ष्णाग्राभिःषड्भिःशलाकाभिरेकस्मिन्शंकौप्रोतमध्याभिःपृथगंताभिर्द्वादशारंषण्णाभिचक्रंजायते तत्रद्वादशराशयःअराःराशिद्वयात्मानःषड्कृतवोनाभयःएकैकस्मिन्राशौत्रिंशत्त्रिंशदंशाःतदेतद्वचक्रंषष्ट्यानाडीभिःपरिवर्तते अस्यषष्ट्यधिकशतत्रयपरिवर्तैःसावनःसंवत्सरोभवति अस्मिंश्चक्रेकुलालचक्रवत्प्रदक्षिणमावर्तमानेपिपीलिकापंक्तिवत्प्रतीपंसूर्यादयःपरिभ्रमंति तत्रचंद्रस्यसप्तविंशत्यहोरात्रैर्भगणभोगः सूर्यस्यसपादपंचषष्ट्यधिकेनाह्नांशतत्रयेणसएवसौरःसंवत्सरः अस्मिन्चक्रेस्वस्वगत्यागच्छतोःसूर्यचंद्रयोर्यदात्यंतविप्रकर्षस्तदापौर्णमासीयदात्यंतंसन्निकर्षस्तदादर्शःतेद्वेपर्वणी एवंचतुर्विंशत्यापर्वभिःचतुःपंचादशदधिकेनाह्नांशतत्रयेणचांद्रःसंवसरः तत्रयंपृच्छति त्रयाणामपिपृथक्कर्मसुविनियोगात् तथाचोक्तंमाधवे अब्दःपंचविधश्चांद्रोव्रतादौतिलकादिके सुजन्मादिव्रतेसौरोगोसत्रादिषुसावनइति त्रिंशकद्वादशांशस्यत्रिंशतोगणस्त्रिंशकःतेएवद्वादशसंख्याकाअंशायस्येतिसौरसंवत्सरप्रश्नः चतुर्विंशतिपर्वणइतिचांद्रस्य

राजोवाच त्रिंशकद्वादशांशस्यचतुर्विंशतिपर्वणः॥ यस्त्रिषष्टिशतारस्यवेदार्थंसपरःकविः॥ २४॥
अष्टावक्रउवाच चतुर्विंशतिपर्वत्वांषण्णाभिद्वादशप्रधि॥ तत्रिषष्टिशतारंवैचक्रंपातुसदागति॥ २५॥
राजोवाच वडवेइवसंयुक्तेश्येनपातेदिवौकसां॥ कस्तयोर्गर्भमाधत्तेगर्भंसुषुवतुश्चकं॥ २६॥

त्रीणिषष्ट्यासहितानिशतान्यरायस्येतिसावनस्य त्रिविधस्यास्यकालचक्रस्ययोर्थंप्रयोजनंवेदसपरःकविःउत्कृष्टःक्रांतदर्शी ॥२४॥ इतिपृष्टोऽपरआहउत्तरं षण्णाभीतिविशेषार्थोक्त्याविद्वत्ताप्रकाशः शेषोनुवादः प्रधयोमासाःराशयोवा तेषुहित्रिंशदहोरात्राअंशावाप्रत्येकंप्रत्येकंप्रधीयंते चक्रंपातुअस्मिन्कालेयथाकालंविहितोधर्मस्त्वांपात्वित्यर्थः एतेनधर्मस्यश्रेयःसाधनत्वंविधीयते केवलकालज्ञानस्यापुरुषार्थत्वात् मानांतरानवगतंप्रयोजनवदर्थंप्रतिपादयद्धिशास्त्रंभवति अन्यथाशास्त्रत्वव्याघातः एवमन्यत्रापिविधानंद्रष्टव्यं राशिस्त्रिंशल्लवस्तान्द्विषडनुपतताऽर्केणसौरोब्दइष्टःसोमेष्विष्टौतुचांद्रीशरदपिचचतुर्विंशकात्पर्वणांस्यात् गोसत्रेसावनोऽब्दोगगनरसगुणैराच्यहैराशियुग्मादृत्वाख्यश्चर्तुयाजांस्त्वसमयविहिताःश्रेयसेस्युर्मखाग्र्याः ॥ २५॥ रथसंयुक्तेअश्वेइवसहचारिण्यौश्येनपातेश्येनवदकस्मात्पतनशीलेयेउभेवर्तेते दिवौकसांदेवानांमध्येतयोःसंबंधिनंगर्भंकोधत्ते कस्यगर्भौतेउत्पद्येतेकंचजनयतइत्यर्थः ॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उत्तरंतयोर्नामाप्यमंगलमितिमत्वापरोक्षेण निर्दिशति तेउभेअधिदैवंविद्युदशनी अध्यात्मंदुःखमृत्यू विद्युदर्चिरशनिरंगाराइतिपंचाग्निविद्यायांतयोर्भेदेनव्यपदेशात् क्रमादाकाशेनदेहेनचरथेनवडवेइवनि
त्यसंयुक्तेश्येनपातेचतेतवगृहेमास्मस्यातांराजन् तवशात्रवाणामपिगृहेमास्मस्यातामित्यत्यंतामंगलत्वंतयोर्दर्शितं वातसारथिर्मेघोमनश्च आगंताआकाशाद्दृष्ट्यर्थंसुषुप्त्याख्यात्कारणात्कर्मफलभोगार्थंउदेष्य
न्तेउभेपूर्वोक्तेविद्युदशनीदुःखमृत्यूचगर्भंधत्तइत्येकमुत्तरं तेचतमेववातसारथिंवैद्युतमग्निंमनश्चसुषुवतुरित्यपरं यथाधूमज्योतिरादिसन्निपातरूपत्वादग्निरूपोमेघोग्निमेवविद्युदादिद्वारासूते एवंमनःप्रभवौ
दुःखमृत्यूस्ववासनारूपेणमनसःकारणेभवतः तथाचबीजांकुरवन्मनसःदुःखादेश्चहेतुहेतुमद्भावान्मनसोलयोदुःखाभावार्थमभ्यसनीयइत्यर्थः एतेनअश्वापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षियंतमितिमं
त्रवर्णउपबृंहितः अश्वाअशनवताजलंशोषयतामेघेनविषयान्भुंजानेनमनसावामधुसलिलंतद्वदेकरसंब्रह्मवापिनद्धमाच्छादितं मनसोदुःखहेतुत्वंदृष्टांतमुखेनाह मत्स्यमिति नेत्युपमार्थोनिपातः दीनेल्पेउद
निउदकेक्षियंतंनिवसंतंमत्स्यंनमीनमिवाकुलमित्यर्थः क्षियंतमित्यस्यैववाक्लिश्यमानमित्यर्थः त्वन्मेघोदुःखमृत्यूतडिदशनिसमेश्येनवच्छीघ्रपातेनित्योद्बद्धेरथेश्वेइवकरणसुराधीश्वरःप्राज्ञस्वोत्थः स्वेगर्भंध
त्तएनंसुषुवतुरितरेवासनातंतुजन्यांचेतःशाटींनिरुंध्यादसुपवनवशांविश्वचित्रांमुमुक्षुः ॥२७॥ स्वमङ्क्तिस्विपितृषोर्नजिङ्कितिजकारांतस्यस्वमज्शब्दस्यस्वमावस्थावद्वाचित्वं सुषुप्त्यवस्थांप्राप्तंकिंननिमिष

अष्टावक्रउवाच मास्मतेतेगृहेराजन्शात्रवाणामपिध्रुवं ॥ वातसारथिरागंतागर्भंसुषुवतुश्चतं ॥ २७॥
राजोवाच किंस्वित्स्वप्नङ्ननिमिषतिकिंस्विज्जातंनचोपति ॥ कस्यस्विद्धृदयंनास्तिकिंस्विद्वेगेनवर्धते ॥ २८॥
अष्टावक्रउवाच मत्स्यःसुप्तोननिमिषत्यंडंजातंनचोपति ॥ अश्मनोहृदयंनास्तिनदीवेगेनवर्धते ॥ २९॥

तिलुप्तदृङ्नभवतीतिप्रश्नार्थः ॥२८॥ तद्यथामहान्मत्स्यउभेकूलेअनुसंचरतीत्यादिश्रुत्यामत्स्योपमितश्चिद्रूपःपुरुषोजायत्स्वप्नयोरिहपरलोकयोश्चसंचरणेनश्रांतःमत्स्यइवकूलद्वयसंचारेणसुप्तिप्रलययोःका
र्यकारणसंघातस्यनिखिलप्राणनादिशक्त्युपरमेऽनुपरतदृक्शक्तिरेकएवास्ते नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वादितिश्रुतेः तदुपरमाभ्युपगमेकृतहानादिदोषप्राप्तिःसुखमहमेतावंतंकालमस्वाप्समितिप
रामर्शानुपपत्तिश्चअस्यअविनाशित्वादजातत्वं यत्तुजातमंडंब्रह्मांडंभूतभौतिकात्मकंतत्नचोपतिचुपमंदायांगतौ नचेष्टतेकिंत्वयमेवतच्चेष्टयतेइत्यर्थः अश्मनोऽशरीरस्यहृदयंशोकायतनंनास्ति श्मशरीरमि
तियास्कःअशरीरंवावसंतंनप्रियाप्रियेस्पृशतः तीर्णोहितदासर्वान्शोकान्हृदयस्यभवतीतिश्रुत्योस्तद्दृष्टेर्देहाद्यसंगेयोगीनिर्मनस्कोजीवन्मुक्तोभवतीत्यर्थः नदीचित्तनदीयोगिनोव्युत्थितस्यवेगेनसद्यःकृत्स्नप्र
पंचरूपेणवर्धते योगिदृष्ट्यास्वामवद्व्यावहारिकोपिप्रपंचोदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकइत्यर्थः एवंदृगलोपोदृश्यस्यजाड्यंदेहासंगिनोमुक्तिःसंसारस्यमनोमात्रत्वंचात्रदर्शितं पुंमीनोनिर्निमेषःस्वपितिभवनदीचार
खिन्नःस्वरूपेजातंब्रह्मांडपिंडंजडमपिजवतेयेनलोहाश्मनीत्या यस्याकायस्यनास्तिक्वचिदपिहृदयंशोकनीडंसमाधौयत्स्थामायानदीयंद्रुतमहमिदमाद्यात्मनोदेतिसोस्मि ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वाक्प्रलापे वाचांप्रकृष्टेसंलापे एषबंदीदृश्यतामितिशेषः ॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अत्रेति ॥ १ ॥
ग्लहंपराजितस्यजलेनिपातनरूपंपणं प्रपन्नःस्वीकृतवान् मेममपुरतःनवक्ष्यसिप्रत्युत्तरमितिशेषः समिद्धतेजसःप्रलयकालेत्यंतंप्रदीप्तस्याग्नेःपुरोयथानदीवेगःशुष्यतितथाशुष्कोभविष्यसीत्यर्थः ॥ २ ॥
मामांप्रबोधजानीहि भौवादिकस्यबुधेर्लोटिरूपं असंधिरार्षः पदाहतस्यमत्पितुर्निग्रहणादहंपूर्वमेवत्वयापदाहतस्तस्यमेशिरोभिहत्यत्वंनमुच्यसेअदष्टःसन् ॥ ३॥ संहननेनदेहेनदृढकायत्वेनउपपन्नः ॥४॥

राजोवाच नत्वांमन्येमानुषंदेवसत्वनत्वंबालःस्थविरःसंमतोमे ॥ नतेतुल्योविद्यतेवाक्प्रलापेतस्माद्द्वारंवितराम्येषबंदी ॥ ३० ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांअष्टावक्रीयेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अष्टावक्रउवाच अत्रोग्रसेनसमितेषुराजन्समागतेष्वप्रतिमेषुराजसु ॥ नावैमिबंदिंवरमन्त्रवादिनांमहाजलेहंसमिवाददामि ॥ १ ॥ नमेद्यवक्ष्यस्यतिवादिमानिन्ग्लहंप्रपन्नःसरितामिवागमः ॥ हुताशनस्येवसमिद्धतेजसःस्थिरोभवस्वेहममाद्यबंदिन् ॥ २ ॥ व्याघ्रंशयानंप्रतिमाप्रबोधआशीविषंसृक्किणीसंलिहानं ॥ पदाहतस्येहशिरोभिहत्यनादष्टोवैमोक्ष्यसेतन्निबोध ॥ ३ ॥ योवैदर्पात्संहननोपपन्नःसुदुर्बलःपर्वतमाविहंति ॥ तस्यैवपाणिःसनखोविदीर्यतेनचैवशैलस्यहिदृश्यतेव्रणः ॥ ४ ॥ सर्वेराज्ञोमैथिलस्यमैनाकस्येवपर्वताः ॥ निकृष्टभूताराजानोवत्साह्यनडुहोयथा ॥ ५ ॥ यथामहेंद्रःप्रवरःसुराणांनदीषुगंगाप्रवरायथैव ॥ तथानृपाणांप्रवरस्त्वमेकोबंदिंसमभ्यानयमत्सकाशं ॥ ६ ॥ लोमशउवाच एवमष्टावक्रःसमितौहिगर्जन्जातक्रोधोबंदिनमाहराजन् ॥ उक्तेवाक्येचोत्तरंमेब्रवीहिवाक्यस्यचाप्युत्तरंतेब्रवीमि ॥ ७ ॥ बंद्युवाच एकएवाग्निर्बहुधासमिध्यतेएकःसूर्यःसर्वमिदंविभाति ॥ एकोवीरोदेवराजोरिहंतायमःपितॄणामीश्वरश्चैकएव ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ बंदिंबंदिनं विभक्त्यलोपेनकारलोपआर्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वंप्रतिज्ञातंब्रह्माद्वैतमेववादकथामुखेनप्रपंचयन्बंदिमुखेनबौद्धपक्षमुत्थापयति एकएवेति यथाएकोग्निःसूर्योवाइतराप्रकाश्योन्यप्रकाशकश्च एवंदेवानांइंद्रियाणांराजाप्रधानभूतोधीधातुरहमिदमाद्याकारेणप्रकाशमानोवीरोरिहंतेतिपराभिमततत्त्वांतराभिभावकोयमःसर्वेंद्रियाणांनियंतापितॄणांविषयोपहारद्वारापालयितॄणामिंद्रियाणांईश्वरोभोक्ता कर्ताचप्रधानभूतःएकएवनान्यत्तत्त्वंपृथगस्ति स्वमेसर्वेषांक्रियाकारकादीनांबुद्धिमात्रत्वोपलंभादित्यर्थः धीर्देवेंद्राग्निवत्सातदिदमहमितिव्यक्तनानास्वरूपास्वंचान्यंचस्वयंसाप्रथयतिरविवत्सारिपुःसाचमृत्युः साश्रोत्रादेःप्रयोक्त्रीसकलमिदमिहस्वमवद्धीमयंस्यादित्येवंतार्किकेणप्रथममुपगतोबंदिनाबौद्धपक्षः १ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अष्टावक्रोद्वासुपर्णेतिमंत्रेतयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तीतिसत्वमनश्नन्नन्योभिपश्यतिज्ञइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातेनप्रकारेणबुद्धिचैतन्ययोःसखायावित्युक्तेरिंद्राग्न्यादिवत्तौसहैवचरतः नहिदृश्यायाबुद्धेर्द्रष्टृत्वंसंभ
वतिप्रकाश्यस्यैवप्रकाशकत्वमितिपरिहरति द्वाविंद्राग्नीइति स्वमेपिबाधिताद्बोद्धव्यादबाधितोबोद्धान्योस्तीतिभावः स्वातंत्र्यादिंद्रआत्मानलवदिहपराधीनसिद्धिश्चबुद्धिर्दृग्दृश्येतेज्ञसत्वेइतिखलुविदतेपैंगिना
द्वेतिमंत्रे भिन्नेदेवर्षिदस्रप्रभृतिवद्पितेसूर्यचित्रांशुकाभेअन्योन्यापेक्षयाचव्यवह्रतिपथगेचक्रवद्दंपतीवत् २ ॥ ९॥ बंदीबोद्धुःकर्माधीनत्वमितिमीमांसकमतमाह त्रिरिति पुण्येनदेवस्थावरमानुषरूपंजन्मत्रयंस
कृतेनैवलभते पापेननारकस्थावरतिर्यग्रूपं स्वर्गान्नरकाद्वाच्युतस्यौषधिभावपूर्वकमेवरेतोद्वारान्नृपशुतिर्यग्योनिसंभवस्यश्रौतप्रसिद्धेः अतएवत्रयोवेदाःयुक्तास्तात्पर्येणसन्नद्धाइववाजपेयोपलक्षितंआश्रमत्रयो
चितंकृत्स्नंकर्मजातंवहंति वेदस्यापिकर्ममात्रपरत्वमित्यर्थः अध्वर्यवोयज्ञस्ययोक्तारस्त्रैवर्णिकास्त्रीण्येवप्रातःसवनादीनितन्वते तेनयथाकालंकृतस्यकर्मणःफलंकालानुरोध्येवअनुभवंतीत्यर्थः त्रयोलो
का.स्वर्गोनरकोभूश्चेतिभोगभूमयः त्रीण्येववेदेज्योतिष्मतांज्योतींषिसुखमार्गप्रकाशकानिजापदादीनि तस्यत्रयआवसथास्त्रयःस्वमाइतिश्रुतेः नास्तिततोन्यत्तत्त्वमित्यर्थः देवःस्थाणुर्नरःस्यात्सुकृतकृदि

अष्टावक्रउवाच द्वाविंद्राग्नीचरतोवैसखायौद्वौदेवर्षीनारदपर्वतौच ॥ द्वावश्विनौद्वेरथस्यापिचक्रेभार्यापतीद्वौविहितौविधात्रा ॥ ९ ॥
बंदुवाच त्रिःसूयतेकर्मणावैप्रजेयंत्रयोयुक्तावाजपेयंवहंति ॥ अध्वर्यवस्त्रिसवनानितन्वतेत्रयोलोकास्त्रीणिज्योतींषिचाहुः ॥ १० ॥
अष्टावक्रउवाच चतुष्टयंब्राह्मणानांनिकेतंचत्वारोवर्णायज्ञमिमंवहंति ॥ दिशश्चतस्रोवर्णचतुष्टयंचचतुष्पदागौरपिशश्वदुक्ता ॥ ११ ॥

तरोनारकस्थाणुतिर्यग्जन्मात्रैवर्णिकःस्याच्छ्रुतियुगधिकृतोवाजपेयादियज्ञे कालेकालेयजंतेफलमपिचतथाभुंजतेयज्ञभाजःसत्वाद्यैर्यांतिलोकान्स्वरवनिनरकान्स्वमजाग्रत्सुषुप्तीः ३ ॥ १० ॥ अष्टावक्र
एतद्दूषयति चतुष्टयमिति ब्राह्मणानांब्रह्मविदांनिकेतंज्ञानोपलब्धिस्थानंचतुष्टयंचतुःसंख्यावयवोपेतं आश्रमत्रयादन्योस्तिमोक्षाश्रमोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुतिसिद्धइत्यर्थः यज्ञंज्ञानयज्ञं
शूद्रस्याप्यस्यत्राधिकारोऽकर्मरूपत्वादित्यर्थः दिशःदिश्यंतइतिदिशःउपदिष्टाःसंतिचतस्रोऽवस्थाःविराट्सूत्रांतर्यामितुर्यसाक्षात्काररूपाःविश्वतैजसप्राज्ञेभ्यःसर्वप्राणिप्रसिद्धेभ्योन्याइत्यर्थः अतएवतासां
वाचकंचतुष्टयंअकारउकारमकारार्धमात्रारूपमुपनिषत्प्रसिद्धं नचार्धमात्रायाअप्रसिद्धत्वंवाच्यं यस्मात्चतुष्पदापरापश्यंतीमध्यमावैखरीतिपादचतुष्टयवतीगौर्वाणीशश्वत्सदैवउक्ता चत्वारिवाक्परिमिता
पदानीतिमंत्रेइतिशेषः जिज्ञास्यंब्रह्मसद्मिव्रतिवनियतिभिर्ज्ञानयज्ञेधिकारिचातुर्वर्ण्यंचतुष्पात्तदुपदिशतिवागंडसूत्रेशशुद्धं चत्वारोवाचिवर्णाअउमदलकलावैखरीमध्यमाख्यौपश्यंत्याख्यःपराख्यःसच
तुरवयवःप्रत्ययोस्याःप्रसिद्धः ॥ ४ ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुरीयमपलपन्बंदीउवाच पंचाग्नयः गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याः पंचपदाऽष्टाक्षरैः पादैः पंक्तिश्छंदः यज्ञाः पंचअग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोमइतिश्रुताः एतेत्रयः पंचकायथाएवं पंचैवेंद्रियाणिशब्दादिपंचकग्राहकाणि नषष्ठोविषयइंद्रियंवास्तीत्यर्थः दृष्टावेदे अप्सराआपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेः शरीराकारपरिणतेषुजलप्रधानेषुभूतेषुसरतिअनुगच्छतीत्यप्सराः चितिः पंचचूडापं चैवतत्तद्विषयाकारतयाप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिरूपवृत्तिपंचकसारूप्येणशिखापंचकवत्येवदृष्टा वृत्तिनिरोधस्यसमाधेरपिनिद्रायामेवांतर्भावइतिभावः लोकेपिपंचानांविषयस्रोतसांसमाहारः पंचनदमुपेयंएवमेवचितिशक्तेरेवकर्तृत्वभोक्तृत्वेइत्युत्तरार्धार्थः अग्निच्छंदःक्रतूनामिवखलुमनसःखानिपंचैवभामाभ्रांतिर्निद्राविकल्पःस्मृतिरमलमतिर्वृत्तयःपंचतस्य ताभिःशाखावतीवस्वरिहजलपरीणाम कायानुकर्त्रीशुद्धाशुद्धप्रवाहाभवतिचितिनदीतज्जसौख्यादिभोक्त्री ॥ ५ ॥ १२ ॥ कर्तृत्वादिधर्मकमस्तिषष्ठमिंद्रियंमनः सुषुप्तावितरवत्तल्लयस्याप्यनुभूयमानत्वात् कर्तृत्वादेस्तत्सहभावनियतत्वदृष्टेश्च चित्ताभावसाक्षीत्वात्माततःपृथक्कर्त्रादिरूपःसप्तमोस्तीत्याहाष्टावक्रः षडाधानेइति षट्गाःइतिशेषः दक्षिणादयोमनसश्चक्षुरादिसाजात्येदृष्टांताः साद्यस्काःयज्ञविशेषाः मौनक्षत्रर्तुयज्ञाइवसमवपुषःषट्षडे

बंदीउवाच पंचाग्नयःपंचपदाचपंक्तिर्यज्ञाःपंचैवाप्यथपंचेंद्रियाणि ॥ दृष्टावेदेपंचचूडाप्सराश्चलोकेख्यातंपंचनदंचपुण्यं ॥ १२ ॥
अष्टावक्रउवाच षडाधानेदक्षिणामाहुरेकेषट्चैवेमेऋतवःकालचक्रं ॥ षडिंद्रियाण्युतषट्कृत्तिकाश्चषट्साद्यस्काःसर्ववेदेषुदृष्टाः ॥ १३ ॥
बंदीउवाच सप्तग्राम्याःपशवःसप्तवन्याःसप्तच्छंदांसिक्रतुमेकंवहंति ॥ सप्तर्षयःसप्तचाप्यर्हणानिसप्ततंत्रीप्रथिताचैववीणा ॥ १४ ॥

वंसचित्ताःश्रोत्राद्याःदुःखशब्दाद्यनुभविनइतोन्यानुभूतिःससाक्षी धीयोगात्सप्तभिस्तैरनुभवकरणैरत्रसप्तर्षिसंज्ञैर्भुंक्तेछंदोभिधानानपरिमितवपुश्छादकानष्टमोर्थान् ॥ ६ ॥ १३ ॥ अथतर्कमतेनबंदीप्रत्यवतिष्ठते सप्तग्राम्याःमनःषष्ठैरिंद्रियैर्बुद्ध्याचात्मगुणभूतयासमर्पिताःमंतव्यबोद्धव्यशब्दादयोविषयास्तेष्वेकैकस्मिन्नासक्तएकैकःपुरुषपशुःतेचग्राम्याऐहिकाःवन्याआमुष्मिकाविषयास्तेष्वासक्ततयाप्रत्येकंसप्तसप्तपुरुषपशवःसप्तच्छंदांसिछादयंतिस्वस्वरूपार्पणजातसुखलेशेनपरमात्मानंगूहयंतीतितान्सप्तविषयान् एकंक्रतुंकर्तारमात्मानंवहंतिप्रापयंति केसप्तर्षयः प्राणावाऋषयइतिश्रुतेः सप्तैवोक्तामनआदयस्तदुपनीतानिसप्तचैवार्हणानिअर्हणीयानिसुखानि यथासप्तभिस्तंत्रीभिर्वाद्यमानाएकावीणाशब्दंनिर्वर्तयतिएवंएतैःसप्तभिरात्मासुखमनुभवति अन्यथाऽकरणत्वात्सुप्तौजडएवन्यस्तवास्यतक्षवत्अवादितवीणावच्चतिष्ठति नतावतास्यकर्तृत्वापगमइत्यर्थः भौमेष्वर्थेषुदिव्येष्वपिनरपशवःसप्तसप्तैवबद्धाभोक्तारंप्रापयंतिक्रतुपदविदितंसप्ततान्सप्तखानि सप्तैवैषांसुखानिप्रतिविषयभवान्येकवीणेवदेहीभौमंतंत्रींद्रियाढ्योस्वमिवकुरुतेयोत्रकर्तासभोक्ता ॥ ७ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तानेवसमनकर्तृत्वादिधर्मवताहंकारेणसार्धंअष्टौविवक्षन्नष्टावक्रोऽष्टौग्रहा अष्टावतिग्रहाइतिश्रुतेंद्रियविषयरूपग्रहातिग्रहरूपंबंधनमुपन्यस्यतदन्यमात्मानंपृथक्करोति अष्टौशाणाइति शाणाःशणसूत्रेणनिर्व त्ताःगोण्यआवपनविशेषाःताइवइंद्रियप्रवेशयोग्याःविषयाःअष्टौतेशतमानंअनंतंप्रमाणंधारयंति संक्षेपेणाष्टावप्यनंताविषयाइत्यर्थः अष्टौपादाःविषयदेशंप्रतिगतिसाधनानिइंद्रियाणियस्यसःशरभःशंलभं तेस्मात् एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेःपरमानंदरूपःपरमात्मासोयंज्ञातःसन्सिंहघातीहिनस्तिदुःखंददातीतिसिंहोद्वैतं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः तस्यद्वैतस्यघातकःसुषुप्तौजडत्वेसुखम हमस्वाप्समितिव्युत्थितस्यस्वरूपसुखपरामर्शानुपपत्तिः नचदुःखाभावस्यैवैषपरामर्शः तत्प्रकाशकस्यसाक्षिणःसत्त्वेतस्यतदानींजडत्वोक्त्ययोगात् अतएवाष्टौवसून्वासनाः देवतास्वेवतत्तदिंद्रियाधिष्ठात्रीषु लिंगात्मनीतियावत् शुश्रुमवेदेनत्वात्मनीत्यर्थः यूपश्चयोपयतिमोहयतीतियूपोन्तःपशोर्बंधनस्थानंअज्ञानंतदेवअष्टास्त्रिरष्टकोणंअष्टधारंसत्सर्वयज्ञेषुग्रहातिग्रहसंज्ञकविषयेंद्रियसंयोगेषुवर्ततइतिशेषः शाणागो

अष्टावक्रउवाच अष्टौशाणाःशतमानंवहंतितथाष्टपादःशरभःसिंहघाती ॥ अष्टौवसूनशुश्रुमदेवतासुयूपश्चाष्टास्त्रिर्विहितःसर्वयज्ञे ॥ १५ ॥
बंद्युवाच नवैवोक्ताःसामिधेन्यःपितॄणांतथाप्राहुर्नवयोगंविसर्गं ॥ नवाक्षराबृहतीसंप्रदिष्टानवैवयोगोगणनामेतिशश्वत् ॥ १६ ॥

ण्योष्टतेर्थाःशतमथशरभःप्रत्यगानंदएतैःपूर्वोक्तैःसाहमर्थैर्व्रजतिसविषयान्स्वानितान्यंघ्रयोस्य सिंहघ्नोहिंस्रभेदद्विडितिवसुपदंभेदसंस्कारजातंलिंगस्थेदेवतौघेवसतिसन्तःपशोर्बंधनेमोहयूपे ॥८॥१५॥ तत्रद्वैत घातित्वंशरभस्यानुपपन्नंसर्वेषांयुगपत्संसारोच्छेदापत्तेरित्याशंकतेबंदी नवैवेति यथापितॄणामिष्टौएकैवउशंतस्त्वानिधीमहीतिऋक्त्रिरभ्यस्ताप्रत्येकंत्रिसमित्कानवसामिधेन्योग्निसमिंधनार्थाऋचःसंपद्यंते तथाएकाप्रकृतिरेवत्रयोगुणाःस्वस्वेतरप्रधानगुणभावेनप्रत्येकंत्रिविधाःसंतोनवैवसंयुज्यमानाअंशानांबहुत्वाल्पत्वतारतम्येनविविधंसर्गंकुर्वंति यथानवाक्षरैश्चतुर्भिःपादैर्बृहतीसंज्ञकंछंदोभवति यथावानवैवां काःक्रमभेदेनस्थितायथेष्टसंख्यावाचिनोभवंत्येवंगुणानवैवोक्तविधयासंतोनेकधाभावंभजंतेतस्मात्प्रधाननित्यतायाअवश्याभ्युपगंतव्यत्वाद्वैतंसत्यमेवेतिभावः त्रिःपाठेनानुपाठंत्रिसमिदितियथासामिधे न्यृक्नवत्वंप्राप्नोत्येवंप्रधानंत्रिगुणमनुगुणंत्रिप्रवेशान्नवत्वं गत्वानंतंनवांकीगणितमिवमहन्मुख्यमेतत्प्रसूतेतस्मान्नैतत्प्रधानाधिकमिहबृहतीवाक्षरेभ्योनवभ्यः ॥ ९ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेतदिंद्रोमायाभिः पुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयः शतादशेतिश्रुत्यनुसाराद्वैतस्यानिर्वचनीयमायासहायेब्रह्मण्येवभानोपपत्तौनसत्याप्रकृतिरभ्युपेयेत्याशयवानष्टावक्रः परिहरन्नाह दिशइति ताःएताःदशैव भूतमात्राअधिप्रज्ञंदशप्रज्ञामात्राअधिभूतमितितस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेतिचकौषीतकीयैतरेयकयोर्दर्शनाद्दशैववागाद्याःप्रज्ञामात्राअग्न्यादीनांभूतमात्राणांस्रष्ट्र्यः दिशंतिविषयस्वरूपमतिसृजंतिताः दिशःवागाद्यादशैवपुरुषस्यदेहाख्येपुरेवसतोजीवस्यपूर्णंपरंब्रह्मैवदशशतानिसहस्रंचविभूतिभेदेनमाययाबहुरूपंभूत्वास्तीत्याहुर्वेदाः एतेनायंवैहरयोयंवैदशचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानीतियुक्ताह्यस्यहरयःश तादशेत्येवंअंत्यपादस्यश्रौतीव्याख्यादर्शिता तथाचरज्जूरगवन्मायाबुद्धस्यबाधितापीतरस्यास्तीतिवक्तुंशक्यं परमतेतुविभोरलुप्तदृशःपुरुषस्यमुक्तौतद्दर्शनोक्तिरनुपपन्नादृष्टांताभावादितिभावः परापूर्वेषांस ख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेति अनानुभूतीरवधून्वानःपूर्वीरिंद्रःशरदस्तर्तरीति रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रविचक्षणाय इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेतिदाशतय्यां ॥ ४ ॥ ७ ॥ अष्टकाध्यायवर्गैऋचौऐंद्र्यौआम्नायेते अनयोरर्थः द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चतत्रकानीयसाएवदेवाज्यायांसोअसुराइतिश्रुतिप्रसिद्धाःपूर्वदेवाःस्वाभाविकासंगपाप्मरूपाःकामक्रोधादयःतेषांसख्यास ख्यानिपरावृणक्तिदूराद्वर्जयति वितर्तुराणःततारेतितर्तुराणःतीर्णवान् तरतेर्लिडादेशःकानच्द्वित्वंबहुलंछंदसीत्युकारोंतादेशोरपरः तीव्रवैराग्याभ्यासादिमान् अपरेभिः अपरैःदेवैःशास्त्रीयैःशमदमादिभिः

अष्टावक्रउवाच दिशोदशोक्ताःपुरुषस्यलोकेसहस्रमाहुर्दशपूर्णशतानि॥ दशैवमासान्बिभ्रतिगर्भवत्योदशैरकादशदासादशार्हाः॥ १७॥

एतिप्राप्नोति सख्येत्यनुषज्यते कामादीन्जित्वाऽत्यादरेणशमादिपरोभवतीत्यर्थः एवंभूतःअनानुभूतीःअननुभवान्भ्रांतिज्ञानानिशुक्तिरजतज्ञानतुल्यानिदेहाद्यात्मज्ञानानिअवधून्वानोऽपनुदन्आत्मनस्तत्तदु पाध्याकारतांनिषेधन्इंद्रःपरमेश्वरोप्यविद्ययाजीवभावमापन्नःसन्लब्धात्मतत्त्वोविद्वान्पूर्वीःशरदःअनादिकालप्रवृत्तकर्मवासनास्तर्तरीतिअतिशयेनतरति वीतबंधोभवतीत्यर्थः अत्रअननुभूतिपदेनशुक्तौर जतंपश्यन्रजतंवाशुक्तिंवानानुभवतीतिलौकिकप्रयत्नेनदेहाद्यात्मज्ञानस्याननुभूतित्वंवदंतीश्रुतिर्देहादेर्मिथ्यात्वंसूचयति तद्व्युत्पादनायमंत्रोरूपमित्यादिस्तत्रमाययेतिअनृतेनाज्ञानेनेत्यर्थः सत्यत्वेतत्कार्यपदा र्थदर्शनस्याननुभूतित्वायोगादिति शेषंस्पष्टार्थं अनानुभूतीरित्यत्रश्रावयादीन्प्रकृत्यआद्याक्षरंप्लुतंतेषामनन्वित्यस्यमध्यमित्यनेनाननुइतिवर्णत्रयस्यमध्यंप्लुतंदीर्घंभवतीतिप्रातिशाख्येदीर्घत्वविधानादननु भूतीरित्यर्थः पदपाठश्चैवमेवेतिदिक् दशैवमासानिति यथास्त्रियोगर्भेणांतरालिकःसंबंधोबीजकुसूलन्यायेनैवमसंगस्यचिदात्मनोहंकारेणेत्यर्थः दशैरकाः आसमंताद्दीरयंतिउपदिशंतितत्त्वमित्येरका स्तत्त्वदर्शिनउपदेष्टारः दशमासाःतत्त्वस्यक्षेपकाः दशअर्हास्तत्त्वविद्याधिकारिणः एवमुक्तविधंब्रह्माद्वैतंबुधानामनुभवसिद्धंमूढानांविद्वेष्यंचित्तशुद्धिमतांश्रद्धेयमित्यर्थः खोत्थप्रज्ञादिशोस्मिन्दशपुरिवसतः पूरविद्याष्टकात्माताःपूर्णवस्त्वनंताःस्रगहिसमपुरांव्यापनात्पूर्णतास्य पुंपुर्योर्गर्भमात्रोरिवपृथगपृथक्त्वेनसत्यानृतेस्तःकेप्यारूढाःपदंतत्कतिचनविमुखाःकेपितत्प्राप्तियोग्याः ॥ १० ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकादशेति प्राणभृतांपशूनांजीवपशूनां एकादशिनः एकादशेंद्रियाणिप्रकाशकानियेषुतेविषयाःशब्दादयस्तेएकादशैवसंख्याताः तएवसर्वेंपिप्रत्येकंयूपाःबंधकाःरागादयः नैषांकश्चिदप्यबंधकोस्तीति
वक्तुंपुनरेकादशग्रहणं अतोत्रअविमृष्टविधेयांशतादोषोनास्तीतिज्ञेयं विकाराःशब्दादिग्रहजाःहर्षविषादाः तएतेदिविस्वर्गेपिरुद्राःरोदयितारोदेवानामपिसंतिकिमुतमनुष्याणां तथाचसत्यात्मनोसंगत्वंकथं
स्यात्प्रत्यक्षेणदुःखानुभवादित्याक्षेपः रुद्राएकादशोक्ताःस्वरपिसुरपशून्रोदयंतींद्रियाणितेषामेकादशार्थान्पशुनिगडनेयूपभूताभवंति रागद्वेषद्वयानिप्रतिविषयममीतद्युजांस्युर्विकारास्तद्वंतस्तेपिचैकादशय
दिहसिनोत्येकएकैकमेषां ॥ ११ ॥१८॥ दृष्टांतमुखेनैवदार्ष्टांतिकंनिर्दिशन्परिहरत्यष्टावक्रः यद्यपिअत्रसंवत्सरजगत्यौमासाक्षरेभ्योनतिरिक्तेएवंसंघातादन्यःशुद्धश्चेतनोमूढानामप्रसिद्धस्तथापिआनंदाध्ये

वंदीउवाच एकादशैकादशिनःपशूनामेकादशैवात्रभवंतियूपाः॥ एकादशप्राणभृतांविकाराएकादशोक्तादिविदेवेषुरुद्राः॥ १८॥ अष्टा
वक्रउवाच संवत्सरंद्वादशमासमाहुर्जगत्याःपादोद्वादशैवाक्षराणि ॥ द्वादशाहःप्राकृतोयज्ञउक्तोद्वादशादित्यान्कथयंतीहधीराः ॥ १९॥

वरवल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतेर्यथाअहर्गणानांद्वादशाहएवंसंघातस्यकृत्स्नस्यशुद्धंब्रह्मैवप्रकृतिः एतदेवकुतइत्यपेक्षायांचित्तशुद्ध्यैकगम्योयमर्थोनशुष्कतर्कगम्यइत्याह द्वादशादित्यानिति धीराः
ध्यानवंतोयोगिनः आदित्यान्आददतेइंद्रियाणिस्वस्वविषयेभ्योव्यावर्तयंतितद्द्वाराप्रत्यकृतत्त्वमधिगमयंतितान्द्वादशसंख्याकान्आहुःसनत्सुजाताद्याःउद्योगादौ धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंन्ह्रीस्तिति
क्षानसूया यज्ञश्चदानंचधृतिर्यमोमहान्व्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्येति बंधप्रत्यक्षमेतद्दृढमथजगतीवर्षवद्वर्णमासात्संघातात्प्रत्यगात्मानधिकइतियद्प्यस्तिलोकेतथापि बागारभ्योविकारःप्रकृतिरविकृतिर्द्वादशा
हादिवत्कोप्यस्त्येषांभानआत्माशमिभिरधिगतोवैकृतानैनमीयुः ॥ १२ ॥१९॥ ॥१३४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मलोकंगतानामेवज्ञानंभवतीतिकेषांचिन्निर्बंधः कृतयुगादावेवज्ञानंभवतिनकलावित्यपिकेचित्तान्निराचष्टे त्रयोदशीति देशकालापेक्षाचित्तशुद्धिर्नपुरुषयत्नसाध्येत्याक्षेपोबंदिप्रोक्तपूर्वार्धेन नत्रेतादौ
सधर्मःसकलुषसमयेनापिभूरादिषट्केनोपातालेषुसप्तस्वपितुकृतयुगेसत्यलोकेचसोस्ति तस्माद्यासर्वसिद्धातिथिरियमपिनस्वाप्तयेतीवशस्तानोवालोकास्तपोंताइतिमखतपसीश्रेयसेनालचर्चा उत्तरार्धेतु
केशीअग्निर्वायुःसूर्यश्चकेशिनइतिवैदिकप्रसिद्धेरग्न्यादिवदसंगआत्मा त्रयोदशसंख्यानिदर्शेंद्रियाणिबुद्धिमनोहंकाराख्यानि अहःशब्दोत्रक्रतुवाच्यपिलक्षणयाविषयेंद्रियसंबंधरूपभोगाख्येयज्ञेवर्तते अ
संगस्याप्यात्मनोबुद्ध्यादिसंगात्ध्यायतीवलेलायतीवेत्यादिश्रुतेःसंगित्वमिवभाति अतोबुद्ध्यादयःशोधनीयाएवनतूदासीत नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेतदिदमप्येतर्हियएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुत्य
वष्टंभेनइहैवदेशेकालेचमुक्तिरस्तीतिभावः यतःअतिच्छंदांसिछादकमज्ञानमतिक्रांतानिधर्मादीनिद्वादश त्रयोदशादीनित्रयोदशानांबुद्ध्यादीनांआदीनिअदनशीलानि धर्मादिबलाद्युत्पन्नेज्ञानेबुद्ध्याद

बंद्युवाच त्रयोदशीतिथिरुक्ताप्रशस्तात्रयोदशद्वीपवतीमहीच॥ लोमशउवाच एतावदुक्त्वाविरराम बंदीश्लोकस्यार्धंव्याजहाराष्टवक्रः॥ अष्टावक्रउवाच त्रयोदशाहानिससारकेशीत्रयोदशादीन्यतिच्छंदांसिचाहुः॥ २०॥ ततोमहानुदतिष्ठन्निनादस्तूष्णींभूतंसूतपुत्रंनिशम्य॥ अधोमुखंध्यानपरंतदानीमष्टावक्रंचाप्युदीर्यंतमेव॥ २१॥ तस्मिंस्तथासंकुलेवर्तमानेस्फीतेयज्ञेजनकस्योतराज्ञः॥ अष्टावक्रंपूजयंतोभ्युपेयुर्विप्राःसर्वेप्रांजलयःप्रतीताः॥ ॥ २२॥ अष्टावक्रउवाच अनेनैवब्राह्मणाःशुश्रुवांसोवादेजित्वासलिलेमज्जिताःप्राक्॥ तानेवधर्मानयमद्यबंदीप्राप्नोतुगृह्याशुनिमज्जयैनं॥ २३॥ बंद्युवाच अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञस्तत्रासससत्रंद्वादशवार्षिकंवै॥ सत्रेणतेजनकतुल्यकालंतदर्थंतेप्रहितामेद्विजाग्र्याः॥ २४॥ तेतुसर्वेवरुणस्योतयज्ञंद्रष्टुंगताइमआयांतिभूयः॥ अष्टावक्रंपूजयेपूजनीयंयस्यहेतोर्जनितारंसमेष्ये॥ २५॥

योनिवर्ततइत्यर्थः तेषुबुद्ध्यादिषुनिवृत्तेषुब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोस्मीतिप्राक्प्रतिज्ञातंतदिहस्वयमेवप्रकाशतइत्युक्तमितिभावः एतर्ह्यत्रैवदेवाइवमुनिमनुजायांतिसर्वाप्यमित्याद्युक्तेःसाहंमनोधीखदशकमनुय
न्नग्निवाय्वर्कतुल्यः संगीवासंग्यपिस्यात्रिदशगणमदंत्येवधर्मादयस्तेयेतिच्छंदोभिधानास्तिमिरमतिगताएवमद्वैतसिद्धिः तदयंसंग्रहः तत्त्वंधीःसाक्षिसाक्ष्येश्रुतिषुकृतिपरोस्त्यत्रकर्तापिसोत्तापंचानांषष्ठमेतत्ख
मथसमतिकैस्तैःकरोत्यष्टमोन्यः सोहंसाक्षीततोन्येगुणमयमखिलंचिन्मयास्तेसदुःखाचित्स्यात्दुःखीतरासाशमयुगिहचिदद्वैतभागष्टवक्रः १२ ग्रंथविस्तरभयादुदाहृतोपक्रमाननुगुण्यात्क्लिष्टत्वात्प्रयोजन
वदर्थापर्यवसाययित्वाचटीकांतरोक्ताअर्थानेहप्रदर्शिताः॥२०॥सूतपुत्रंशोभनःऊतःपटस्तद्वत्प्रकृतिविकृत्यात्मैकस्तंतुभिरोतुभिश्चप्रोतत्वात् ऊतःक्रतुरपि सूतःशोभनयज्ञोवरुणस्तस्यपुत्रं सइत्तंतुंसविजानात्यो
तुमितिमंत्रवर्णात्तंत्वाद्यात्मकस्यकृतोरूतशब्दवाच्यत्वं उदीर्यंतंउदीर्यमाणंस्तूयमानमित्यर्थः॥ २१॥ २२॥ शुश्रुवांसःपंडिताः॥ २३॥ २४॥ जनितारंवरुणं॥ २५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विप्राइति वाचाउच्चैःपाठेनैव उतमेधयाऊहापोहकौशलेन विप्राःविदानाःपंडिताअपिजिताःमज्जिताश्चतांप्रसिद्धांवाचंवेदमयींमेधयासहितांबंदिनाकुतर्कार्णवेमज्जितांअहंयथाउज्जहारउद्धृतवानस्मितथा संतःसदसद्वचनविवेककुशलाःअवचिन्वंतिपरीक्षयंति लोडर्थेलट्परीक्षयंत्वित्यर्थः ॥ २६ ॥ ननुबंदिनोद्धृतांवाचंत्वमेवकुतर्कार्णवेमज्जितवानसितत्रकिंसद्भिःपरीक्षणीयमित्याशंक्याह अग्निर्दहन्निति अग्निः दहन्स्वभावेनदाहकोपिजातवेदाःजातानिसतामसतांचवृत्तानिवेदजानातीतिजातवेदाः सतांसत्याभिसंधीनांगृहान्शरीराणिविसर्जयन्वर्जयन्तेजसायथाअधाक्षीत्स्मअर्थादनृताभिसंधिगृहान् नशब्दउ

अष्टावक्रउवाच विप्राःसमुद्रांभसिमज्जितायेवाचाजितामेधयावाविदानाः॥ तांमेधयावाचमथोज्जहारयथावाचमवचिन्वंतिसंतः॥ २६ ॥ अग्निर्दहन् जातवेदाःसतांगृहान्विसर्जयंस्तेजसानस्मधाक्षीत्॥ बालेषुपुत्रेषुकृपणंवदत्सुतथावाचमवचिन्वंतिसंतः॥ २७॥ श्लेष्मातकीक्षीणवर्चाःशृणोषिउताहोत्वां स्तुतयोमादयंति ॥ हस्तीवत्वंजनकवितुद्यमानोनमामिकांवाचमिमांशृणोषि ॥ २८ ॥ जनकउवाच शृणोमिवाचंतवदिव्यरूपाममानुषींदिव्यरूपो सिसाक्षात्॥ अजैषीर्यद्बंदिनंत्वंविवादेनिसृष्टएषतवकामोद्यबंदी ॥ २९ ॥ अष्टावक्रउवाच नानेनजीवताकश्चिदर्थोमेबंदिनानृप ॥ पितायद्यस्यवरु णोमज्जयैनंजलाशये॥ ३०॥ बंद्युवाच अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञोनमेभयंविद्यतेमज्जितस्य ॥ इमंमुहूर्तंपितरंद्रक्ष्यतेयमष्टावक्रश्चिरनष्टंकहोडं॥३१॥ लोमशउवाच ततस्तेपूजिताविप्रावरुणेनमहात्मना॥ उदतिष्ठंस्ततःसर्वेजनकस्यसमीपतः॥ ३२॥ कहोडउवाच इत्यर्थमिच्छंतिसुतान्जनाजन नकर्मणा॥ यदहंनाशकंकर्तुंतत्पुत्रःकृतवान्मम॥ ३३ ॥ उताबलस्यबलवानुतबालस्यपंडितः॥ उतवाविदुषोविद्वान्पुत्रोजनकजायते॥ ३४ ॥ शितेनतेपरशु नास्वयमेवांतकोनृप॥ शिरांस्यपाहरन्नाजौरिपूणांभद्रमस्तुते॥ ३५॥ महदौक्थ्यंगीयतेसामचाग्र्यंसम्यक्सोमःपीयतेचात्रसत्रे॥ शुचीन्भागान्प्रतिजगृहुश्च हृष्टाःसाक्षाद्देवाजनकस्योतराज्ञः॥३६॥ लोमशउवाच समुत्थितेष्वथसर्वेषुराजन्विप्रेषुतेष्वधिकंसुप्रभेषु॥ अनुज्ञातोजनकेनाथराज्ञाविवेशतोयंसाग रस्योतबंदी॥ ३७॥ अष्टावक्रःपितरंपूजयित्वासंपूजितोब्राह्मणैस्तैर्यथावत्॥ प्रत्याजगामाश्रममेवचाग्र्यंजित्वासौतिंसहितोमातुलेन ॥ ३८॥

पमार्थेअपो ननावादुरितातेरेमेत्यादिवत् यथातमपरशुग्रहणेवह्निःसत्याभिसंधिंनदहतिसत्यपक्षपातीनतुजातिवयोविद्यादिपक्षपाती एवंसंतोपिबालादिषु अतोबालवचनमितिमद्वाक्यंनावमंतव्यमितिभावः ॥२७॥ श्ले ष्मातकीशब्दितस्तरुविशेषस्तस्यपत्रेषुभोजनंतत्फलभक्षणंचबुद्धिघ्नंदोषकरंचेतिप्रसिद्धं॥२८॥अद्यतवकामोनिसृष्टःएषबंदीदृश्यतामितिशेषः ॥२९॥३०॥३१॥३२॥ इत्यर्थंएतदर्थं ॥३३॥३४॥ शितेनती क्ष्णेनतेतवरिपूणामित्यन्वयः यमादपितवशत्रुसंहरणशक्तिरधिकेतिभावः ॥३५॥ औक्थ्यंउक्थ्याख्यक्रतुविशेषेगेयं साक्षादित्यपरोक्षंदेवतासान्निध्यमुच्यते ॥३६॥३७॥ सौतिंसूतस्यवरुणस्यपुत्रं॥३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समानिअंगानिकरोतीतिसमंगेतियोगोदर्शितः शकंध्वादित्वात्पररूपं ॥३९॥४०॥ प्रतीतोविश्रब्धः ॥४१॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३४॥ ॥७॥

ततोष्टावक्रंमातुरथांतिकेपितानदींसमंगांशीघ्रमिमांविशस्व॥ प्रोवाचचैनंसतथाविवेशसमैरंगैश्चापिबभूवसद्यः॥३९॥ नदीसमंगाचबभूवपुण्यायस्यांस्नातोमुच्यतेकिल्बिषाद्धि॥ त्वमप्येनांस्नानपानावगाहैःसभ्रातृकःसहभार्योविशस्व॥ ४०॥ अत्रकौंतेयसहितोभ्रातृभिस्त्वंसुखोषितःसहविप्रैःप्रतीतः॥ पुण्यान्यन्यानिशुचिकर्मैकभक्तिर्मयासार्धंचरितास्याजमीढ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअष्टावक्रीयेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३४॥ ॥७॥ ॥७॥ लोमशउवाच एषामधुविलाराजन्समंगासंप्रकाशते॥ एतत्कर्दमिलंनामभरतस्याभिषेचनं॥ १ ॥ अलक्ष्याकिलसंयुक्तोवृत्रंहत्वाशचीपतिः॥ आप्लुतःसर्वपापेभ्यःसमंगायांव्यमुच्यत॥ २॥ एतद्विनशनंकुक्षौमैनाकस्यनरर्षभ॥ अदितिर्यत्रपुत्रार्थंतदन्नमपचत्पुरा॥३॥ एनंपर्वतराजानमारुह्यभरतर्षभाः॥ अयशस्यामसंशब्यामलक्ष्मींव्यपनोत्स्यथ॥४॥ एतेकनखलाराजन्नृषीणांदयितानगाः॥ एषाप्रकाशतेगंगायुधिष्ठिरमहानदी॥ ५॥ सनत्कुमारोभगवानत्रसिद्धिमगात्पुरा॥ आजमीढावगाह्यैनांसर्वपापैःप्रमोक्ष्यसे ॥ ६ ॥ अपांह्रदंचपुण्याख्यंभृगुतुंगंचपर्वतं॥ उष्णीगंगेचकौंतेयसामात्यःसमुपस्पृश॥ ७॥ आश्रमःस्थूलशिरसोरमणीयःप्रकाशते॥ अत्रमानंचकौंतेयक्रोधंचैवविवर्जय॥८ ॥ एषरैभ्याश्रमःश्रीमान्पांडवेयप्रकाशते ॥ भारद्वाजोयत्रकविर्यवक्रीतोव्यनश्यत ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंयुक्तोभवदृषिर्भरद्वाजःप्रतापवान्॥ किमर्थंचयवक्रीतःपुत्रोनश्यतवैमुनेः॥ १०॥ एतत्सर्वंयथावृत्तंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ कर्मभिर्देवकल्पानांकीर्त्यमानैर्भृशंरमे ॥ ११ ॥ लोमशउवाच भरद्वाजश्चरैभ्यश्चसखायौसंबभूवतुः॥ तावूषतुरिहात्यंतंप्रीयमाणावनंतरं ॥ १२ ॥ रैभ्यस्यतुसुतावास्तामर्वावसुपरावसू॥ आसीद्यवक्रीःपुत्रस्तुभरद्वाजस्यभारत॥ १३॥ रैभ्योविद्वान्सहापत्यस्तपस्वीचेतरोभवत्॥ तयोश्चाप्यतुलाकीर्तिर्बाल्यात्प्रभृतिभारत ॥ १४॥ यवक्रीःपितरंदृष्ट्वातपस्विनमसत्कृतंदृष्ट्वाचसत्कृतंविप्रैरैभ्यंपुत्रैःसहानघः ॥ १५॥ पर्यतप्यततेजस्वीमन्युनाभिपरिप्लुतः ॥ तपस्तेपेततोघोरंवेदज्ञानायपांडव ॥ १६॥

एषेति मधुविलेतिअष्टावक्रांगसमीकरणात्पूर्वंसमंगायाएवनाम ॥ १ ॥ २ ॥ अन्नंब्रह्मौदनं अदितिःपुत्रकामा साध्येभ्योदेवेभ्योब्रह्मौदनमपचदितिश्रुतेः ॥ ३ ॥ अयशस्यांअयशस्करींअसंशब्यांअकीर्तनीयां ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतरोभरद्वाजस्तपस्व्येवनतुशिष्यादिसंपन्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥१८॥१९॥ सर्वज्ञानानिसर्वशास्त्राणि ॥२०॥ २१ ॥ विघातेनआत्मनाशनेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नप्रतिभास्यंतीतिनकाराद्वत्त्यायोज्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

ससमिद्धेमहत्यग्नौशरीरमुपतापयन् ॥ जनयामाससंतापमिंद्रस्यसुमहातपाः ॥ १७ ॥ ततइंद्रोयवक्रीतमुपगम्ययुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्कस्यहेतोस्त्वमास्थि
तस्तपउत्तमं॥ १८ ॥ यवक्रीतउवाच द्विजानामनधीतावैवेदाःसुरगणार्चित ॥ प्रतिभांत्विितितप्येहमिदंपरमकंतपः ॥ १९॥ स्वाध्यायार्थसमारंभो
ममायंपाकशासन॥ तपसाज्ञातुमिच्छामिसर्वज्ञानानिकौशिक॥ २० ॥कालेनमहतावेदाःशक्यागुरुमुखाद्विभो ॥ प्राप्तुंतस्मादयंयत्नःपरमोमेसमास्थितः
॥२१॥ इंद्रउवाच अमार्गएषविप्रर्षेयेनत्वंयातुमिच्छसि ॥ किंविघातेनतेविप्रगच्छाधीहिगुरोर्मुखात्॥ २२ ॥ लोमशउवाच एवमुक्त्वागतः
शक्रोयवक्रीरपिभारत॥ भूयएवाकरोद्यत्नंतपस्यमितविक्रमः॥ २३॥ घोरेणतपसाराजंस्तप्यमानोमहत्तपः॥ संतापयामासभृशंदेवेंद्रमितिनःश्रुतं ॥ २४॥
तंतथातप्यमानंतुतपस्तीव्रंमहामुनिं॥ उपेत्यबलभिद्देवोवारयामासवैपुनः॥ २५॥ अशक्योर्थःसमारब्धोनैतद्बुद्धिकृतंतव ॥ प्रतिभास्यंतिवैवेदास्तवचैवपि
तुश्चते॥ २६॥ यवक्रीतउवाच नचैतदेवंक्रियतेदेवराजममेप्सितं ॥ महतानियमेनाहंतप्स्येघोरतरंतपः॥२७॥ समिद्धेग्नावुपकृत्यांगमंगंहोष्यामिवाम
घवंस्तन्निबोध॥ यद्येतदेवंनकरोषिकामंममेप्सितंदेवराजेहसर्वं ॥ २८॥ लोमशउवाच निश्चयंतमभिज्ञायमुनेस्तस्यमहात्मनः ॥ प्रतिवारणहेत्वर्थंबु
द्ध्यासंचिंत्यबुद्धिमान् ॥ २९ ॥ ततइंद्रोकरोद्रूपंब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ अनेकशतवर्षस्यदुर्बलस्यसयक्ष्मणः ॥ ३० ॥ यवक्रीतस्ययत्तीर्थमुचितंशौचकर्मणि ॥
भागीरथ्यांतत्रसेतुंवालुकाभिश्चकारसः॥ ३१ ॥ यदास्यवदतोवाक्यंनसचक्रेद्विजोत्तमः॥ वालुकाभिस्ततःशक्रोगंगांसमभिपूरयन्॥ ३२ ॥ वालुकामुष्टिम
निशंभागीरथ्यांव्यसर्जयत् ॥ सेतुमभ्यारभच्छक्रोयवक्रीतंनिदर्शयन्॥ ३३ ॥ तंददर्शयवक्रीतोयत्नवंतंनिबंधने ॥ प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यमिदंसमुनिपुंगवः
॥ ३४ ॥ किमिदंवर्ततेब्रह्मन्किंचतेहचिकीर्षितं॥ अतीवहिमहान्यत्नःक्रीयतेयंनिरर्थकः॥ ३५ ॥ इंद्रउवाच बंधिष्येसेतुनागंगांसुखःपंथाभविष्यति॥
क्लिश्यतेहिजनस्तातरमाणःपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ यवक्रीतउवाच नायंशक्यस्त्वयाबद्धुंमहानोघस्तपोधन ॥ अशक्याद्विनिवर्तस्वशक्यमर्थसमारभ॥
॥ ३७॥ इंद्रउवाच यथैवभवताचेदंतपोवेदार्थमुद्यतं॥ अशक्यंतद्वदस्माभिरयंभारःसमाहितः ॥ ३८ ॥ यवक्रीतउवाच यथातवनिरर्थोयमारं
भस्त्रिदशेश्वर॥ तथायदिममापीदंमन्यसेपाकशासन॥ ३९ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अमर्त्यइतिछेदः अमरइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ निमित्तंपर्वतान्भेदयामासखंडयामास ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दिष्टंदैवविहितं

क्रियतांयद्भवेच्छक्यंत्वयासुरगणेश्वर ॥ वरांश्चमेप्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितास्म्यति ॥ ४० ॥ लोमशउवाच तस्मैप्रादाद्वरानिंद्रउक्तवान्यान्महात पाः ॥ प्रतिभास्यंतितेवेदाःपित्रासहयथेप्सिताः ॥ ४१ ॥ यच्चान्यत्कांक्षसेकामंयवक्रीर्गम्यतामिति ॥ सलब्धकामःपितरंसमेत्याथेदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ यवक्रीतउवाच प्रतिभास्यंतिवैवेदाममतातस्यचोभयोः ॥ अतिचान्यान्भविष्यावोवरालब्धास्तथामया ॥ ४३ ॥ भरद्वाजउवाच दर्पस्तेभवितातातवराँल्लब्ध्वायथेप्सितान् ॥ सदर्पपूर्णःकृपणःक्षिप्रमेवविनंक्ष्यसि ॥ ४४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीमागाथादेवैरुदाहृताः ॥ मुनिरासीत्पुरापुत्रबालधिर्नामवीर्यवान् ॥ ॥ ४५ ॥ सपुत्रशोकादुद्विग्नस्तपस्तेपेसुदुष्करं ॥ भवेन्ममसुतोऽमर्त्यइतितंलब्धवांश्चसः ॥ ४६ ॥ तस्यप्रसादोवैदेवैःकृतोनत्वमरैःसमः ॥ नामर्त्योविद्यतेमर्त्योनिमित्तायुर्भविष्यति ॥ ४७ ॥ बालधिरुवाच यथेमेपर्वताःशश्वत्तिष्ठंतिसुरसत्तमाः ॥ अक्षयास्तन्निमित्तंमेसुतस्यायुर्भविष्यति ॥ ४८ ॥ भरद्वाजउवाच तस्यपुत्रस्तदाजज्ञेमेधावीक्रोधनस्तदा ॥ सतच्छ्रुत्वाकरोद्दर्पमृषींश्चैवावमन्यत ॥ ४९ ॥ विकुर्वाणोमुनीनांचव्यचरत्समहीमिमां ॥ आससादमहावीर्यंधनुषाक्षंमनीषिणं ॥ ५० ॥ तस्यापचक्रेमेधावीतंशशापसवीर्यवान् ॥ भवभस्मेतिचोक्तःसनभस्मसमपद्यत ॥ ५१ ॥ धनुषाक्षस्तुतंदृष्ट्वामेधाविनमनामयं ॥ निमित्तमस्यमहिषैर्भेदयामासवीर्यवान् ॥ ५२ ॥ सनिमित्तेविनष्टेतुममारसहसाशिशुः ॥ तंमृतंपुत्रमादायविललापततःपिता ॥ ५३ ॥ लालप्यमानंतंदृष्ट्वामुनयःपरमार्तवत् ॥ ऊचुर्वेदविदःसर्वेगाथांयांतांनिबोधमे ॥ ५४ ॥ नदिष्टमर्थमत्येतुमीशोऽमर्त्यःकथंचन ॥ महिषैर्भेदयामासधनुषाक्षोमहीधरान् ॥ ॥ ५५ ॥ एवंलब्ध्वावरान्बालादर्पपूर्णास्तपस्विनः ॥ क्षिप्रमेवविनश्यंतियथानस्यात्तथाभवान् ॥ ५६ ॥ एषरैभ्योमहावीर्यःपुत्रौचास्यतथाविधौ ॥ तंयथापुत्रनाभ्येषितथाकुर्यास्त्वतंद्रितः ॥ ५७ ॥ सहिक्रुद्धःसमर्थश्चपुत्रपीडयितुंरुषा ॥ रैभ्यश्चापितपस्वीचकोपनश्चमहानृषिः ॥ ५८ ॥ यवक्रीतउवाच एवंकरिष्येमातापंतातकार्षीःकथंचन ॥ यथाहिमेभवान्मान्यस्तथारैभ्यःपितामम ॥ ५९ ॥ लोमशउवाच उक्त्वासपितरंश्लक्ष्णंयवक्रीरकुतोभयः ॥ विप्रकुर्वनृषीनन्यानतुष्यत्परयामुदा ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चंक्रम्यमाणः भृशंपर्यटन् माधवेवैशाखे ॥ १ ॥ २ ॥ हृतचेतनः वशीकृतचित्तः ॥ ३ ॥ ४ ॥ एकांतंउन्नीयएकांतिकार्थेरतंसमाप्यमज्जयामाससमुद्रेइतिशेषः सज्जयामासेतिपाठेस्वशत्रुमपकर्तुंरैभ्यंसन्नद्धं

लोमशउवाच चंक्रम्यमाणःसतदायवक्रीरकुतोभयः॥ जगाममाधवेमासिरैभ्याश्रमपदंप्रति॥ १ ॥ सददर्शाश्रमेरम्येपुष्पितद्रुमभूषिते॥ विचरंतींस्नुषां
तस्यकिन्नरीमिवभारत॥ २॥ यवक्रीस्तामुवाचेदमुपातिष्ठस्वमामिति॥ निर्लज्जोलज्जयायुक्तांकामेनहृतचेतनः ॥ ३॥ सातस्यशीलमाज्ञायतस्माच्छापा
च्चबिभ्यती॥ तेजस्वितांचरैभ्यस्यतथेत्युक्त्वाजगामह॥ ४॥ ततएकांतमुन्नीयमज्जयामासभारत॥ आजगामतदारैभ्यःस्वमाश्रममरिंदम ॥ ५ ॥ रुदतींचस्नु
षांदृष्ट्वाभार्यामार्तांपरावसोः॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचापर्यपृच्छद्युधिष्ठिर॥ ६॥ सातस्मैसर्वमाचष्टयवक्रीभाषितंशुभा ॥ प्रत्युक्तंचयवक्रीतंप्रेक्षापूर्वंतथा
त्मना॥ ७॥ शृण्वानस्यैवरैभ्यस्ययवक्रेस्तद्विचेष्टनं॥ दहन्निवतदाचेतःक्रोधःसमभवन्महान् ॥८॥ सतदामन्युनाविष्टस्तपस्वीकोपनोभृशं॥ अवलुंच्यजटामे
कांजुहावाग्नौसुसंस्कृतैः ॥ ९ ॥ ततःसमभवन्नारीतस्यारूपेणसंमिता॥ अवलुंच्यापरांचापिजुहावाग्नौजटांपुनः ॥ १० ॥ ततःसमभवद्रक्षोघोराक्षंभीमदर्श
नं॥ अब्रूतांतौतदारैभ्यंकिंकार्यंकरवामहे ॥ ११ ॥ तावब्रवीदृषिःक्रुद्धोयवक्रीर्वध्यतामिति ॥ जग्मतुस्तौतथेत्युक्त्वायवक्रीतजिघांसया॥ १२॥ ततस्तंसमु
पास्थायकृत्यासृष्टामहात्मना॥ कमंडलुंजहारास्यमोहयित्वेवभारत ॥ १३ ॥ उच्छिष्टंतुयवक्रीतमपकृष्टकमंडलुं॥ ततउद्यतशूलःसराक्षसःसमुपाद्रवत्॥
॥ १४॥ तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यशूलहस्तंजिघांसया॥ यवक्रीःसहसोत्थायप्राद्रवद्येनवैसरः ॥ १५॥ जलहीनंसरोदृष्ट्वायवक्रीस्त्वरितःपुनः॥ जगामसरितःसर्वा
स्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः॥ १६॥ सकाल्यमानोघोरेणशूलहस्तेनरक्षसा॥ अग्निहोत्रेपितुर्भीतःसहसाप्रविवेशह ॥ १७॥ सवैप्रविशमानस्तुशूद्रेणांधेनर
क्षिणा॥ निगृहीतोबलाद्द्वारिसोवातिष्ठतपार्थिव॥ १८॥ निगृहीतंतुशूद्रेणयवक्रीतंसराक्षसः॥ ताडयामासशूलेनसभिन्नहृदयोऽपतत् ॥ १९॥ यवक्रीतंसह
त्वातुराक्षसोरैभ्यमागमत्॥ अनुज्ञातस्तुरैभ्येणतयानार्यासहावसत् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
यवक्रीतोपाख्यानेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३६॥ ॥७॥ ॥७॥

चकार तदेवाह आजगामेत्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्युक्तंप्रत्याख्यातं मदुपरिबलात्कारंकृतवानित्युक्तवतीत्यर्थः ॥ ७॥८॥ सुसंस्कृतैःस्वरवर्णादिसंस्कारयुक्तैर्मंत्रैः ॥९॥ नारीकृत्या ॥१०॥११॥१२॥१३॥
॥१४॥१५॥१६॥ काल्यमानःसर्वतोनिषिध्यमानः अग्निहोत्रेअग्निहोत्रशालायां ॥१७॥ अवातिष्ठतबहिरेव ॥१८॥१९॥२०॥ इत्यारण्यके०नै०भा०षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३६॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भरद्वाजइति आह्निकंस्वाध्यायंप्रत्यहंकर्तव्यंब्रह्मयज्ञं ॥ १ ॥ हतपुत्रत्वेनआशौचयुक्तत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुध्यतिनिःसंदेहंभवति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अग्न्यगारंप्रविष्टस्यरक्षोभयंनभवेदितिभावः ॥ ७ ॥

लोमशउवाच भरद्वाजस्तुकौंतेयकृत्वास्वाध्यायमाह्निकं ॥ समित्कलापमादायप्रविवेशस्वमाश्रमं ॥ १ ॥ तंस्मदृष्ट्वापुरासर्वेप्रत्युत्तिष्ठंतिपावकाः ॥ नत्वे
नमुपतिष्ठंतिहतपुत्रंतदाग्नयः ॥ २ ॥ वैकृतंत्वग्निहोत्रेसलक्षयित्वामहातपाः ॥ तमंधंशूद्रमासीनंगृहपालमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ किंनुमेनाग्नयःशूद्रप्रतिनंदंतिदर्शनं ॥
त्वंचापिनयथापूर्वंकच्चित्क्षेममिहाश्रमे ॥ ४ ॥ कच्चिन्नरैभ्यंपुत्रोमेगतवानल्पचेतनः ॥ एतदाचक्ष्वमेशीघ्रंनहिशुद्ध्यतिमेमनः ॥ ५ ॥ शूद्रउवाच रैभ्यं
यातोनूनमयंपुत्रस्तेमंदचेतनः ॥ तथाहिनिहतःशेतेराक्षसेनबलीयसा ॥ ६ ॥ प्रकाल्यमानस्तेनायंशूलहस्तेनरक्षसा ॥ अग्न्यगारंप्रतिद्वारिमयादोर्भ्यांनिवारितः
॥ ७ ॥ ततःसविहताशोत्रजलकामोऽशुचिर्ध्रुवं ॥ निहतःसोतिवेगेनशूलहस्तेनरक्षसा ॥ ८ ॥ भरद्वाजस्तुतच्छ्रुत्वाशूद्रस्यविप्रियंमहत् ॥ गतासुंपुत्रमादायवि
ललापसुदुःखितः ॥ ९ ॥ भरद्वाजउवाच ब्राह्मणानांकिलार्थायननुत्वंतप्तवांस्तपः ॥ द्विजानामनधीतावैवेदाःसंप्रतिभांत्विति ॥ १० ॥ तथाकल्याणशी
लस्त्वंब्राह्मणेषुमहात्मसु ॥ अनागाःसर्वभूतेषुकर्कशत्वमुपेयिवान् ॥ ११ ॥ प्रतिषिद्धोमयातातरैभ्यावसथदर्शनात् ॥ गतवानेवतंद्रष्टुंकालांतकयमोपमं ॥
॥ १२ ॥ यःसजानन्महातेजावृद्धस्यैकंममात्मजं ॥ गतवानेवकोपस्यवशंपरमदुर्मतिः ॥ १३ ॥ पुत्रशोकमनुप्राप्तएषरैभ्यस्यकर्मणा ॥ त्यक्ष्यामित्वामृतेपुत्र
प्राणानिष्टतमान्भुवि ॥ १४ ॥ यथाहंपुत्रशोकेनदेहंत्यक्ष्यामिकिल्बिषी ॥ तथाज्येष्ठःसुतोरैभ्यंहिंस्याच्छीघ्रमनागसं ॥ १५ ॥ सुखिनोवैनरायेषांजात्यापुत्रोन
विद्यते ॥ येपुत्रशोकमप्राप्यविचरंतियथासुखं ॥ १६ ॥ येतुपुत्रकृताच्छोकाद्भृशंव्याकुलचेतसः ॥ शपंतीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यःपापतरोनुकः ॥ १७ ॥ परासुश्च
सुतोदृष्टःशप्तश्चेष्टःसखामया ॥ ईदृशीमापदंकोत्रद्वितीयोनुभविष्यति ॥ १८ ॥ लोमशउवाच विलप्यैवंबहुविधंभरद्वाजोऽदहत्सुतं ॥ सुसमिद्धंततःपश्चा
त्प्रविवेशहुताशनं ॥ १९ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥
लोमशउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुबृहद्द्युम्नोमहीपतिः ॥ सत्रंतेनेमहाभागोरैभ्ययाज्यःप्रतापवान् ॥ १ ॥

॥ ८ ॥ शूद्रस्यशूद्रकृतंविप्रियंपुत्रनिरोधेनकृतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ किल्बिषीशोकाक्रांतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा
वदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ अवलोककःअवलोकनार्थी गृहान्भार्यां ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विट्पतेहेप्रजाधीश ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रभाषितःमिथ्यावाद्यसीतिअ

तेनरैभ्यस्यवैपुत्रावर्वावसुपरावसू ॥ वृतौसहायौसत्रार्थंबृहद्द्युम्नेनधीमता ॥ २ ॥ तत्रतौसमनुज्ञातौपित्राकौंतेयजग्मतुः ॥ आश्रमेत्वभवद्रैभ्योभार्याचैव
परावसोः ॥ ३ ॥ अथावलोककोऽगच्छद्गृहानेकःपरावसुः ॥ कृष्णाजिनेनसंवीतंददर्शपितरंवने ॥ ४ ॥ जघन्यरात्रेनिद्रांधःसावशेषेतमस्यपि ॥ चरंतंगहनेर
ण्येमेनेसपितरंमृगं ॥ ५ ॥ मृगंतुमन्यमानेनपितावैतेनहिंसितः ॥ अकामयानेनतदाशरीरत्राणमिच्छता ॥ ६ ॥ तस्यसप्रेतकार्याणिकृत्वासर्वाणिभारत ॥
पुनरागम्यतत्सत्रमब्रवीद्भ्रातरंवचः ॥ ७ ॥ इदंकर्मनशक्तस्त्वंवोढुमेकःकथंचन ॥ मयाचहिंसितस्तातोमन्यमानेनतंमृगं ॥ ८ ॥ सोस्मदर्थेव्रतंतातचरत्वंब्रह्महिं
सनं ॥ समर्थोप्यहमेकाकीकर्मकर्तुमिदंमुने ॥ ९ ॥ अर्वावसुरुवाच करोतुवैभवान्सत्रंबृहद्द्युम्नस्यधीमतः ॥ ब्रह्मवध्यांचरिष्येहंत्वदर्थेनियतेंद्रियः ॥
॥ १० ॥ लोमशउवाच सतस्यब्रह्मवध्यायाःपारंगत्वायुधिष्ठिर ॥ अर्वावसुस्तदासत्रमाजगामपुनर्मुनिः ॥ ११ ॥ ततःपरावसुर्दृष्ट्वाभ्रातरंसमुपस्थि
तं ॥ बृहद्द्युम्नमुवाचेदंवचनंहर्षगद्गदं ॥ १२ ॥ एषतेब्रह्महायज्ञंमाद्रष्टुंप्रविशेदिति ॥ ब्रह्महाप्रेक्षितेनापिपीडयेत्त्वामसंशयं ॥ १३ ॥ लोमशउवाच तच्छ्रु
त्वैवतदाराजाप्रेष्यानाहसविट्पते ॥ प्रेष्यैरुत्सार्यमाणस्तुराजन्नर्वावसुस्तदा ॥ १४ ॥ नमयाब्रह्महत्येयंकृतेत्याहपुनःपुनः ॥ उच्यमानोऽसकृत्प्रेष्यैर्ब्रह्महन्निति
भारत ॥ १५ ॥ नैवस्मप्रतिजानातिब्रह्मवध्यांस्वयंकृतां ॥ ममभ्रात्राकृतमिदंमयासपरिमोक्षितः ॥ १६ ॥ सतथाप्रवदन्क्रोधात्तैश्चप्रेष्यैःप्रभाषितः ॥ तूष्णीं
जगामब्रह्मर्षिर्वनमेवमहातपाः ॥ १७ ॥ उग्रंतपःसमास्थायदिवाकरमथाश्रितः ॥ रहस्यवेदंकृतवान्सूर्यस्यद्विजसत्तमः ॥ १८ ॥ मूर्तिमांस्तंददर्शाथस्वयमग्र
भुगव्ययः ॥ लोमशउवाच प्रीतास्तस्याभवन्देवाःकर्मणार्वावसोर्नृप ॥ १९ ॥ तंतेप्रवरयामासुर्निरासुश्चपरावसुं ॥ ततोदेवावरंतस्मैददुरग्निपुरोग
माः ॥ २० ॥ सचापिवरयामासपितुरुत्थानमात्मनः ॥ अनागस्त्वंततोभ्रातुःपितुश्चास्मरणंवधे ॥ २१ ॥ भरद्वाजस्यचोत्थानंयवक्रीतस्यचोभयोः ॥ प्रतिष्ठां
चापिवेदस्यसौरस्यद्विजसत्तमः ॥ एवमस्त्वितितंदेवाःप्रोचुश्चापिवरान्ददुः ॥ २२ ॥

धिक्षिप्तः ॥ १७ ॥ रहस्यवेदंसूर्यमंत्रप्रकाशकंवेदं घृणिरितिद्वेअक्षरे सूर्यइतित्रीणि आदित्यइतित्रीणि एतद्वैसावित्रस्याष्टाक्षरंपदंश्रियाभिषिक्तमितिकाठकब्राह्मणंकृतवान्ददर्श ॥ १८ ॥ मूर्तिमान्सूर्यस्तंद्वि
जंददर्शआत्मानंदर्शयास ॥ १९ ॥ तंदेवाःप्रकर्षेणवरयामासुः निरासुर्निराचक्रुर्यज्ञादितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रतिष्ठांसंप्रदायप्रवृत्तिं सौरोवेदःपूर्वमुक्तः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ समधीतंसम्यक्प्राप्तं ब्रह्मवेदः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततःप्रादुर्बभूवुस्तेसर्वएवयुधिष्ठिर ॥ अथाब्रवीद्यवक्रीतोदेवानग्निपुरोगमान् ॥ २३ ॥ समधीतंमयाब्रह्मव्रतानिचरितानिच ॥ कथंचरैभ्यःशक्तोमामधीयानं
तपस्विनं ॥ २४ ॥ तथायुक्तेनविधिनानिहंतुममरोत्तमाः ॥ देवाऊचुः मैवंकृथायवक्रीतयथावदसिवैमुने ॥ ऋतेगुरुमधीताहिसुखंवेदास्त्वयापुरा
॥ २५ ॥ अनेनतुगुरूंदुःखात्तोषयित्वात्मकर्मणा ॥ कालेनमहताक्लेशाद्ब्रह्माधिगतमुत्तमं ॥ २६ ॥ लोमशउवाच यवक्रीतमथोक्त्वैवंदेवाःसेंद्रपुरोग
माः ॥ संजीवयित्वातान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपं ॥ २७ ॥ आश्रमस्तस्यपुण्योयंसदापुष्पफलद्रुमः ॥ अत्रोष्यराजशार्दूलसर्वपापंप्रमोक्ष्यसि ॥ २८ ॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
लोमशउवाच उशीरबीजंमैनाकंगिरिंश्वेतंचभारत ॥ समतीतोसिकौंतेयकालशैलंचपार्थिव ॥ १ ॥ एषागंगासप्तविधाराजतेभरतर्षभ ॥ स्थानंविरजसंपु
ण्यंयत्राग्निर्नित्यमिध्यते ॥ २ ॥ एतद्वैमानुषेणाद्यनशक्यंद्रष्टुमद्भुतं ॥ समाधिंकुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानिद्रक्ष्यथ ॥ ३ ॥ एतद्द्रक्ष्यसिदेवानामाक्रीडंचरणांकितं
अतिक्रांतोसिकौंतेयकालशैलंचपर्वतं ॥ ४ ॥ श्वेतंगिरिंप्रवेक्ष्यामोमंदरंचैवपर्वतं ॥ यत्रमाणिवरोयक्षःकुबेरश्चैवयक्षराट् ॥ ५ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिगंधर्वाः
शीघ्रगामिनः ॥ तथाकिंपुरुषाराजन्यक्षाश्चैवचतुर्गुणाः ॥ ६ ॥ अनेकरूपसंस्थानानानाप्रहरणाश्चते ॥ यक्षेंद्रंमनुजश्रेष्ठमाणिभद्रमुपासते ॥ ७ ॥ तेषामृद्धिर
तीवात्रगतौवायुसमाश्चते ॥ स्थानात्प्रच्यावयेयुर्येदेवराजमपिध्रुवं ॥ ८ ॥ तैस्तातबलिभिर्गुप्तायातुधानैश्चरक्षिताः ॥ दुर्गमाःपर्वताःपार्थसमाधिंपरमंकुरु ॥
॥ ९ ॥ कुबेरसचिवाश्चान्येरौद्रामैत्राश्चराक्षसाः ॥ तैःसमेष्यामकौंतेयसंयतोविक्रमेणच ॥ १० ॥ कैलासःपर्वतोराजन्षड्योजनसमुच्छ्रितः ॥ यत्रदेवाःसमा
यांतिविशालायत्रभारत ॥ ११ ॥ असंख्येयास्तुकौंतेययक्षराक्षसकिन्नराः ॥ नागाःसुपर्णागंधर्वाःकुबेरसदनंप्रति ॥ १२ ॥ तान्विगाहस्वपार्थाद्यतपसाचदमे
नच ॥ रक्ष्यमाणोमयाराजन्भीमसेनबलेनच ॥ १३ ॥ स्वस्तितेवरुणोराजायमश्चसमितिंजयः ॥ गंगाचयमुनाचैवपर्वतश्चदधातुते ॥ १४ ॥ मरुतश्चसहा
श्विभ्यांसरितश्चसरांसिच ॥ स्वस्तिदेवासुरेभ्यश्चवसुभ्यश्चमहाद्युते ॥ १५ ॥

उशीरेति ॥ १ ॥ यत्राग्निर्नित्यमिध्यतइतित्रियोगिनारायणाख्यंहरिद्वारात्परतः स्थानमस्ति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विशालाबदरी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इंद्रस्यइंद्रसंबंधिनः जांबूनदंसुवर्णंतन्मयात्पर्वतान्मेरोः गोपाययेतिणिजंतस्यरूपं देवैरितिशेषः स्वार्थेवाणिच् आजमीढवंशेअपचितंपूजितंश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ १६ ॥ ददस्वदेहि ॥ १७ ॥ शौचंवाङ्मनःकाय

इंद्रस्यजांबूनदपर्वताद्वैश्रृणोमिघोषंतवदेविगंगे ॥ गोपाययेमंसुभगेगिरिभ्यःसर्वाजमीढोपचितंनरेंद्रं ॥ १६ ॥ ददस्वशर्मप्रविविक्षतोस्यशैलानिमाञ्छैल
॥१३९॥ सुतेनृपस्य ॥ उक्त्वातथासागरगांसविप्रोयत्तोभवस्वेतिशशासपार्थं ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अपूर्वोयंसंभ्रमोलोमशस्यकृष्णांचसर्वेरक्षतमाप्रमादं ॥ ३
देशोह्ययंदुर्गतमोमतोस्यतस्मात्परंशौचमिहाचरध्वं ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच ततोब्रवीद्भीममुदारवीर्यंकृष्णांयत्तःपालयभीमसेन ॥ शून्येऽर्जुनेऽस
न्निहितेचतातत्वामेवकृष्णाभजतेभयेषु ॥ १९ ॥ ततोमहात्मासयमौसमेत्यमूर्धन्युपाघ्रायविमृज्यगात्रे ॥ उवाचतौबाष्पकलंसराजामाभैष्टमागच्छतमप्र
मत्तौ ॥ २० ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांकैलासादिगिरिप्रवेशेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ९ ॥

युधिष्ठिरउवाच अंतर्हितानिभूतानिबलवंतिमहांतिच ॥ अग्निनातपसाचैवशक्यंगंतुंवृकोदर ॥ १ ॥ सन्निवर्तयकौंतेयक्षुत्पिपासेबलाश्रयात् ॥ ततोबलंच दाक्ष्यंचसंश्रयस्ववृकोदर ॥ २ ॥ ऋषेस्त्वयाश्रुतंवाक्यंकैलासंपर्वतंप्रति ॥ बुध्याप्रपश्यकौंतेयकथंकृष्णागमिष्यति ॥ ३ ॥ अथवासहदेवेनधौम्येनचसमंविभो ॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवसर्वैश्चपरिचारकैः ॥ ४ ॥ रथैरश्वैश्चयेचान्येविप्राःक्लेशासहाःपथि ॥ सर्वैस्त्वंसहितोभीमनिवर्तस्वायतेक्षण ॥ ५ ॥ त्रयोवयंगमिष्यामोलघ्वाहारायतव्रताः ॥ अहंचनकुलश्चैवलोमशश्चमहातपाः ॥ ६ ॥ ममागमनमाकांक्षन्गंगाद्वारेसमाहितः ॥ वसेहद्रौपदींरक्षन्यावदागमनंमम ॥ ७ ॥ भीमउवाच राजपुत्रीश्रमेणार्तादुःखार्ताचैवभारत ॥ व्रजत्येवहिकल्याणीश्वेतवाहदिदृक्षया ॥ ८ ॥ तवचाप्यरतिस्तीव्रावर्ततेतमपश्यतः ॥ गुडाकेशंमहात्मानंसंग्रामेष्वपलायिनं ॥ ९ ॥ किंपुनःसहदेवंचमांचकृष्णांचभारत ॥ द्विजाःकामंनिवर्ततांसर्वेचपरिचारकाः ॥०१॥ सूताःपौरोगवाश्चैवयंचमन्येतनोभवान् ॥ नह्यहंहातुमिच्छामिभवंतमिहकर्हिचित् ॥ ११ ॥ शैलेऽस्मिन्राक्षसाकीर्णेदुर्गेषुविषमेषुच ॥ इयंचापिमहाभागाराजपुत्रीपतिव्रता ॥ १२ ॥ त्वामृतेपुरुषव्याघ्रनोत्सहेद्विनिवर्तितुं ॥ तथैवसहदेवोयंसततंत्वामनुव्रतः ॥ १३ ॥ नजातुविनिवर्तेतमनोज्ञोह्यहमस्यवै ॥ अपिचात्रमहाराजसव्यसाचिदिदृक्षया ॥ १४ ॥ स
र्वेलालसभूताःस्मतस्माद्यास्यामहेसह ॥ यद्यशक्योरथैर्गंतुंशैलोयंबहुकंदरः ॥ १५ ॥ ॥१३९॥

शुद्धि ॥ १८ ॥ १९ ॥ भैष्टमितिच्छेदः ॥ २० ॥

इत्यारण्यके० नै० भा० ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ९ ॥ अंतर्हितानीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ परिदायरक्षार्थंसमर्प्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिक

पद्भिरेवगमिष्यामोमाराजन्विमनाभव ॥ अहंवहिष्येपांचालींयत्रयत्रनशक्ष्यति ॥ १६ ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिर्माराजन्विमनाभव ॥ सुकुमारौतथावीरौमाद्री
नंदिकरावुभौ ॥ दुर्गेसंतारयिष्यामियत्राशक्तौभविष्यतः ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवंतेभाषमाणस्यबलंभीमाभिवर्धतां ॥ यत्त्वमुत्सहसेवोढुंपांचालीं
चयशस्विनीं ॥ १८ ॥ यमजौचापिभद्रंतेनैतदन्यत्रविद्यते ॥ बलंतवयशश्चैवधर्मःकीर्तिश्चवर्धतां ॥ १९ ॥ यत्त्वमुत्सहसेनेतुंभ्रातरौसहकृष्णया ॥ मातेग्लानि
र्महाबाहोमाचतेस्तुपराभवः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततःकृष्णाब्रवीद्वाक्यंप्रहसंतीमनोरमा ॥ गमिष्यामिनसंतापःकार्योमांप्रतिभारत ॥ २१ ॥ लोम
शउवाच तपसाशक्यतेगंतुंपर्वतंगंधमादनं ॥ तपसाचैवकौंतेयसर्वेयोक्ष्यामहेवयं ॥ २२ ॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपार्थिव ॥ अहंचत्वंचकौंतेयद्र
क्ष्यामःश्वेतवाहनं ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंभाषमाणास्तेसुबाहुविषयंमहत् ॥ ददृशुर्मुदिताराजन्प्रभूतगजवाजिमत् ॥ २४ ॥ किराततंगणाकी
र्णपुलिंदशतसंकुलं ॥ हिमवत्यमरैर्जुष्टंबह्वाश्चर्यसमाकुलं ॥ सुबाहुश्चापितान्दृष्ट्वापूजयाप्रत्यगृह्णत ॥ २५ ॥ विषयांतेकुलिंदानामीश्वरःप्रीतिपूर्वकं ॥ ततस्ते
पूजितास्तेनसर्वएवसुखोषिताः ॥ २६ ॥ प्रतस्थुर्विमलेसूर्येहिमवंतंगिरिंप्रति ॥ इंद्रसेनमुखांश्चापिभृत्यान्पौरोगवांस्तथा ॥ २७ ॥ सूदांश्चपारिबर्हांश्चद्रौपद्याः
सर्वशोनृप ॥ राज्ञःकुलिंदाधिपतेःपरिदायमहारथाः ॥ २८ ॥ पद्भिरेवमहावीर्याययुःकौरवनंदनाः ॥ तेशनैःप्राद्रवन्सर्वेकृष्णयासहपांडवाः ॥ तस्माद्देशात्सुसं
हृष्टाद्रष्टुकामाधनंजयं ॥ २९ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच भीमसेनयमौचोभौपांचालिचनिबोधत ॥ नास्तिभूतस्यनाशोवैपश्यतास्मान्वनेचरान् ॥ १ ॥ दुर्बलाःक्लेशिताःस्मेतियद्ब्रवामेतरेतरं ॥ अश
क्येपिव्रजामोयद्धनंजयदिदृक्षया ॥ २ ॥ तन्मेदहतिगात्राणितूलराशिमिवानलः ॥ यच्चवीरंनपश्यामिधनंजयमुपांतिकात् ॥ ३ ॥ तस्यदर्शनतृष्णंमांसानुजंवन
मास्थितं ॥ याज्ञसेन्याःपरामर्शःसचवीरदहत्युत ॥ ४ ॥ नकुलात्पूर्वजंपार्थंनपश्याम्यमितौजसं ॥ अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर ॥ ५ ॥ तीर्थानिचैवरम्या
णिवनानिचसरांसिच ॥ चरामिसहयुष्माभिस्तस्यदर्शनकांक्षया ॥ ६ ॥ पंचवर्षाण्यहंवीरंसत्यसंधंधनंजयं ॥ यन्नपश्यामिबीभत्सुंतेनतप्येवृकोदर ॥ ७ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनेति भूतस्यप्राक्तनकर्मणः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परामर्शःकेशेषुग्रहणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ अप्रतिमानंनास्तिप्रतिमानंसादृश्यंयस्यसोऽप्रतिमानस्तं ॥ ९ ॥ प्रभिन्नंस्रवन्मदं ॥ १० ॥ अनवरःअहीनः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अभयस्यचदाताअमितात्मामहामनाः ॥ १५ ॥ १६ ॥

तंवैश्यामंगुडाकेशंसिंहविक्रांतगामिनं ॥ नपश्यामिमहाबाहुंतेनतप्येवृकोदर ॥ ८ ॥ कृतास्त्रंनिपुणंयुद्धेऽप्रतिमानंधनुष्मतां ॥ नपश्यामिकुरुश्रेष्ठतेनतप्येवृ
कोदर ॥ ९ ॥ चरंतमरिसंघेषुकालेकुद्धमिवांतकं ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंसिंहस्कंधंधनंजयं ॥ १० ॥ यःसशक्रादनवरोवीर्येणद्रविणेनच ॥ यमयोःपूर्वजःपार्थः
श्वेताश्वोमितविक्रमः ॥ ११ ॥ दुःखेनमहताविष्टस्तन्नपश्यामिफाल्गुनं ॥ अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर ॥ १२ ॥ सततंयःक्षमाशीलःक्षिप्यमाणोप्यणी
यसा ॥ ऋजुमार्गप्रपन्नस्यशर्मदाताऽभयस्यच ॥ १३ ॥ सतुजिह्मप्रवृत्तस्यमाययाभिजिघांसतः ॥ अपिवज्रधरस्यापिभवेत्कालविषोपमः ॥ १४ ॥ शत्रोर
पिप्रपन्नस्यसोनृशंसःप्रतापवान् ॥ दाताऽभयस्यबीभत्सुरमितात्मामहाबलः ॥ १५ ॥ सर्वेषामाश्रयोस्माकंरणेरीणांप्रमर्दिता ॥ आहर्तासर्वरत्नानांसर्वेषांनः
सुखावहः ॥ १६ ॥ रत्नानियस्यवीर्येणदिव्यान्यासन्पुरामम ॥ बहूनिबहुजातीनियानिप्राप्तःसुयोधनः ॥ १७ ॥ यस्यबाहुबलाद्वीरसभाचासीत्पुरामम ॥ सर्वरत्न
मयीख्याताविषुलोकेषुपांडव ॥ १८ ॥ वासुदेवसमंवीर्येकार्तवीर्यसमंयुधि ॥ अजेयमजितंयुद्धेतंनपश्यामिफाल्गुनं ॥ १९ ॥ संकर्षणंमहावीर्यंत्वांचभीमाप
राजितं ॥ अनुयातःस्ववीर्येणवासुदेवंचशत्रुहा ॥ २० ॥ यस्यबाहुबलेतुल्यःप्रभावेचपुरंदरः ॥ जवेवायुर्मुखेसोमःक्रोधेमृत्युःसनातनः ॥ २१ ॥ तेवयंतंनर
व्याघ्रंसर्वेवीरदिदृक्षवः ॥ प्रवेक्ष्यामोमहाबाहोपर्वतंगंधमादनं ॥ २२ ॥ विशालाबदरीयत्रनरनारायणाश्रमः ॥ तंसदाध्युषितंयक्षैर्द्रक्ष्यामोगिरिमुत्तमं ॥ २३ ॥
कुबेरनलिनींरम्यांराक्षसैरभिसेवितां ॥ पद्भिरेवगमिष्यामस्तप्यमानामहत्तपः ॥ २४ ॥ नचयानवताशक्योगंतुंदेशोवृकोदर ॥ ननृशंसेनलुब्धेननाप्रशांतेन
भारत ॥ २५ ॥ तत्रसर्वेगमिष्यामोभीमार्जुनगवेषिणः ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशाःसार्धंविप्रैर्महाव्रतैः ॥ २६ ॥ मक्षिकादंशमशकान्सिंहान्व्याघ्रान्सरीसृपा
न् ॥ प्राप्नोत्यनियतःपार्थनियतस्तान्नपश्यति ॥ २७ ॥ तेवयंनियतात्मानःपर्वतंगंधमादनं ॥ प्रवेक्ष्यामोमिताहाराधनंजयदिदृक्षवः ॥ २८ ॥ इतिश्रीम०
आरण्यके० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ अमितमहिंसितमजितमितियावत् ॥ १९ ॥ हेभीम ॥ २० ॥ सोमइतिमधुरवाक्यत्वंलक्ष्यते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नलिनींपुष्करिणीं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनियतःअशुचिः
॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भोद्रष्टारःसर्वेमंदरादन्येपर्वताःदृष्टाइतिशेषः ॥१॥२॥३॥ महानदीगंगाअलकनंदावा ४ ॥ उपयाताइष्टसिध्यर्थंप्रार्थिता ॥ ५ ॥ सामगाःतैत्तरीयकेब्रह्मविद्वेयंसामश्रूयते एतत्सामगायन्नास्ते हा ३ वुहा ३

लोमशउवाच द्रष्टारःपर्वताःसर्वेनद्यःसपुरकाननाः ॥ तीर्थानिचैवश्रीमंतिस्पृष्टंचसलिलंकरैः ॥ १ ॥ पर्वतंमंदरंदिव्यमेषपंथाःप्रयास्यति ॥ समाहितानि रुद्विग्नाःसर्वेभवतपांडवाः ॥ २ ॥ अयंदेवनिवासोवैगंतव्योवोभविष्यति ॥ ऋषीणांचैवदिव्यानांनिवासःपुण्यकर्मणां ॥ ३ ॥ एषाशिवजलापुण्यायातिसौम्यमहानदी ॥ बदरीप्रभवाराजन्देवर्षिगणसेविता ॥ ४ ॥ एषावैहायसैर्नित्यंवालखिल्यैर्महात्मभिः ॥ अर्चिताचोपयाताचगंधर्वैश्चमहात्मभिः ॥ ५ ॥ अत्र सामस्मगायंतिसामगाःपुण्यनिःस्वनाः ॥ मरीचिःपुलहश्चैवभृगुश्चैवांगिरास्तथा ॥ ६ ॥ अत्राह्निकंसुरश्रेष्ठोजपतेसमरुद्गणः ॥ साध्याश्चैवाश्विनौचैवपरि धावंतितंतदा ॥ ७ ॥ चंद्रमाःसहसूर्येणज्योतींषिचग्रहैःसह ॥ अहोरात्रविभागेननदीमेनामनुव्रजन् ॥ ८ ॥ एतस्याःसलिलंमूर्ध्निवृषांकःपर्यधारयत् ॥ गंगाद्वारे महाभागयेनलोकस्थितिर्भवेत् ॥ ९ ॥ एतांभगवतींदेवींभवंतःसर्वएवहि ॥ प्रयतेनात्मनाताताप्रतिगम्याभिवादत ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालोमशस्यमहात्मनः ॥ आकाशगंगांप्रयताःपांडवास्तेभ्यवादयन् ॥ ११ ॥ अभिवाद्यचतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः ॥ पुनःप्रयाताःसंहृष्टाःसर्वैर्ऋषिगणैःसह ॥ १२ ॥ ततोदूरात्प्रकाशंतंपांडुरंमेरुसंनिभं ॥ ददृशुस्तेनरश्रेष्ठाविकीर्णंसर्वतोदिशं ॥ १३ ॥ तान्प्रष्टुकामान्विज्ञायपांडवान्सतुलोमशः ॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःशृणुध्वंपांडुनंदनाः ॥ १४ ॥ एतद्विकीर्णंसुश्रीमत्कैलासशिखरोपमं ॥ यत्पश्यसिनरश्रेष्ठपर्वतप्रतिमंस्थितं ॥ १५ ॥ एतान्यस्थीनिदैत्यस्यनरकस्यमहात्मनः ॥ पर्वतप्रतिमंभातिपर्वतप्रस्तराश्रितं ॥ १६ ॥ पुरातनेनदेवेनविष्णुनापरमात्मना ॥ दैत्योविनिहतस्तेनसुरराजहितैषिणा ॥ १७ ॥ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्यन्महामनाः ॥ ऐंद्रं प्रार्थयतेस्थानंतपःस्वाध्यायविक्रमात् ॥ १८ ॥ तपोबलेनमहताबाहुवेगबलेनच ॥ नित्यमेवदुराधर्षोधर्षयन्सदितेःसुतः ॥ १९ ॥ सतुतस्यबलंज्ञात्वाधर्मंच चरितव्रतं ॥ भयाभिभूतःसंविग्नःशक्रआसीत्तदानघ ॥ २० ॥ तेनसंचिंतितोदेवोमनसाविष्णुरव्ययः ॥ सर्वत्रगःप्रभुःश्रीमानागतश्चस्थितोबभौ ॥ २१ ॥ ऋषयश्चापितंसर्वेतुष्टुवुश्चदिवौकसः ॥ तंदृष्ट्वाज्वलमानश्रीर्भगवान्हव्यवाहनः ॥ २२ ॥

वुहा ३ वुअहमन्नमित्यादि मरीच्यादयोत्रसार्वात्म्यंस्वस्यपश्यंतोगायंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ आह्निकंनैयमिकंजपं परिधावंतिपरिचरंति तंइंद्रं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वादतवादयत अक्षरलोपआर्षः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ पांडुरंश्वेतं अस्थ्नांराशिमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नरकस्यभौमासुरस्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पाणिनाचपेटाघातेनचेतनांहरत्प्राणान्जहार ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ केनचप्रकारेणउद्धरितापुनःउत्धृवेतिशेषः ॥ ३१ ॥ गताअधस्तादितिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

नष्टतेजाःसमभवत्तस्यतेजोभिभर्त्सितः ॥ तंदृष्ट्वावरदंदेवंविष्णुंदेवगणेश्वरं ॥ २३ ॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वानमस्कृत्यचवज्रभृत् ॥ प्राहवाक्यंततस्तत्त्वंयतस्त
स्यभयंभवेत् ॥ २४ ॥ विष्णुरुवाच जानामितेभयंशक्रदैत्येंद्रान्नरकात्ततः ॥ ऐंद्रंप्रार्थयतेस्थानंतपःसिद्धेनकर्मणा ॥ २५ ॥ सोहमेनंतवप्रीत्यातपःसि
द्धमपिध्रुवं ॥ वियुनज्मिदेहाद्देवेंद्रमुहूर्तंप्रतिपालय ॥ २६ ॥ तस्यविष्णुर्महातेजाःपाणिनाचेतनांहरत् ॥ सपपातततोभूमौगिरिराजइवाहतः ॥ २७ ॥ तस्यैतद
स्थिसंघातंमायाविनिहतस्यवै ॥ इदंद्वितीयमपरंविष्णोःकर्मप्रकाशते ॥ २८ ॥ नष्टावसुमतीकृत्स्नापातालेचैवमज्जिता ॥ पुनरुद्धरितातेनवाराहेणैकशृंगिणा
॥ २९ ॥ युधिष्ठिरउवाच भगवन्विस्तरेणेमांकथांकथयतत्त्वतः ॥ कथंतेनसुरेशेननष्टावसुमतीतदा ॥ ३० ॥ योजनानांशतंब्रह्मन्पुनरुद्धरितातदा ॥
केनचैवप्रकारेणजगतोधरणीध्रुवा ॥ ३१ ॥ शिवादेवीमहाभागासर्वसस्यप्ररोहिणी ॥ कस्यचैवप्रभावाद्धियोजनानांशतंगता ॥ ३२ ॥ केनतद्वीर्यसर्वस्वंदर्शितं
परमात्मनः ॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ श्रोतुंविस्तरशःसर्वंत्वंहितस्यप्रतिश्रयः ॥ ३३ ॥ लोमशउवाच यत्तेहंपरिपृष्टोस्मिकथामेतांयुधि
ष्ठिर ॥ तत्सर्वमखिलेनेहश्रूयतांममभाषतः ॥ ३४ ॥ पुराकृतयुगेतातवर्त्तमानेभयंकरे ॥ यमत्वंकारयामासआदिदेवःपुरातनः ॥ ३५ ॥ यमत्वंकुर्वतस्तस्यदेव
देवस्यधीमतः ॥ नतत्रम्रियतेकश्चिज्जायतेवातथाच्युत ॥ ३६ ॥ वर्धंतेपक्षिसंघाश्चतथापशुगवेडकं ॥ गवाश्वंचमृगाश्चैवसर्वेतेपिशिताशनाः ॥ ३७ ॥ तथा
पुरुषशार्दूलमानुषाश्चपरंतप ॥ सहस्रशोत्ह्ययुतशोवर्धंतेसलिलंयथा ॥ ३८ ॥ एतस्मिन्संकुलेतातवर्त्तमानेभयंकरे ॥ अतिभाराद्वसुमतीयोजनानांशतंगता
॥ ३९ ॥ सावैव्यथितसर्वांगीभारेणाक्रांतचेतना ॥ नारायणंवरंदेवंप्रपन्नाशरणंगता ॥ ४० ॥ पृथिव्युवाच भगवंस्त्वत्प्रसादाद्धितिष्ठेयंसुचिरंत्विह ॥
भारेणास्मिसमाक्रांतानशक्नोमिस्मवर्तितुं ॥ ४१ ॥ ममेमंभगवन्भारंव्यपनेतुंत्वमर्हसि ॥ शरणागतास्मितेदेवप्रसादंकुरुमेविभो ॥ ४२ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रु
त्वाभगवानक्षरःप्रभुः ॥ प्रोवाचवचनंहृष्टःश्रव्याक्षरसमीरितं ॥ ४३ ॥ विष्णुरुवाच नतेमहिभयंकार्यंभारार्तेवसुधारिणि ॥ अयमेवंतथाकुर्मियथाल
घ्वीभविष्यसि ॥ ४४ ॥ लोमशउवाच सतांविसर्जयित्वातुवसुधांशैलकुंडलां ॥ ततोवराहःसंवृत्तएकशृंगोमहाद्युतिः ॥ ४५ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पशवश्वगावश्वएडकामेषाश्वपशुगवेडकं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ नतेत्वया हेमहि कुर्मिकरोमि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धूमंधूपं ज्वलयन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः यथायथाधूमोज्वलतितथातथाऽवर्धतइत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अक्षरःवेदात्मा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वाक्यंउच्चारयन्उच्चारितवंतः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

रक्ताभ्यांनयनाभ्यांतुभयमुत्पादयन्निव ॥ धूमंचज्वलयँल्लक्ष्म्यातत्रदेशेव्यवर्धत ॥ ४६ ॥ सगृहीत्वावसुमतींशृंगेणैकेनभास्वता ॥ योजनानांशतंवीरसमुद्धरतिसोक्षरः ॥ ४७॥ तस्यांचोद्धार्यमाणायांसंक्षोभःसमजायत ॥ देवाःसंक्षुभिताःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ॥ ४८ ॥ हाहाभूतमभूत्सर्वंत्रिदिवंव्योमभूस्तथा ॥ नपर्यवस्थितःकश्चिद्देवोवामानुषोपिवा ॥ ४९ ॥ ततोब्रह्माणमासीनंज्वलमानमिवश्रिया ॥ देवाःसर्षिगणाश्चैवउपतस्थुरनेकशः ॥ ५० ॥ उपसर्प्यचदेवेशंब्रह्माणंलोकसाक्षिकं ॥ भूत्वाप्रांजलयःसर्वेवाक्यमुच्चारयंस्तदा ॥ ५१ ॥ लोकाःसंक्षुभिताःसर्वेव्याकुलंचचराचरं ॥ समुद्राणांचसंक्षोभस्त्रिदशेशप्रकाशते ॥ ५२ ॥ सैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ किमेतत्किंप्रभावेणयेनेदंव्याकुलंजगत् ॥ आख्यातुनोभवान्शीघ्रंविसंज्ञाःस्मेहसर्वशः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मोवाच असुरेभ्योभयंनास्तियुष्माकंकुत्रचित्क्वचित् ॥ श्रूयतांयत्कृतेत्वेषसंक्षोभोजायतेऽमराः ॥ ५४ ॥ योसौसर्वत्रगःश्रीमानक्षरात्माव्यवस्थितः ॥ तस्यप्रभावात्संक्षोभस्त्रिदिवस्यप्रकाशते ॥ ५५ ॥ यैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ समुद्धृतापुनस्तेनविष्णुनापरमात्मना ॥ ५६ ॥ तस्यामुद्धार्यमाणायांसंक्षोभःसमजायत ॥ एवंभवंतोजानंतुच्छिद्यतांसंशयश्चवः ॥ ५७॥ देवाऊचुः क्वतद्भूतंवसुमतींसमुद्धरतिहृष्टवत् ॥ तंदेशंभगवन्ब्रूहितत्रयास्यामहेवयं ॥ ५८ ॥ ब्रह्मोवाच हंतगच्छतभद्रंवोनंदनेपश्यतस्थितं ॥ एषोत्रभगवान्श्रीमान्सुपर्णःसंप्रकाशते ॥ ५९ ॥ वाराहेणैवरूपेणभगवाल्लोकभावनः ॥ कालानलइवाभातिपृथिवीतलमुद्धरन् ॥ ६० ॥ एतस्योरसिसुव्यक्तंश्रीवत्समभिराजते ॥ पश्यध्वंविबुधाःसर्वेभूतमेतदनामयं ॥ ६१ ॥ लोमशउवाच ततोदृष्ट्वामहात्मानंश्रुत्वाचामंत्र्यचामराः ॥ पितामहंपुरस्कृत्यजग्मुर्देवायथागतं ॥ ६२ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातुतांकथांसर्वेपांडवाजनमेजय ॥ लोमशादेशितेनाशुयथाजग्मुःप्रहृष्टवत् ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेशूरास्ततधन्वानस्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःखड्गवंतोमितौजसः ॥ १ ॥ परिगृह्यद्विजश्रेष्ठान्ज्येष्ठाःसर्वधनुष्मतां ॥ पांचालीसहिताराजन्प्रययुर्गंधमादनं ॥ २ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ नंदनेइंद्रवने अत्रएतत्समीपे ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इत्यार० नै० भा० द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७ ॥ तेशूराइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पथामार्गेण अनंतरान्सन्निहितान् निलिल्यिरेनिलीनाः ॥ १३॥ संगम्यादायेत्यन्वयः गत्वागृहीत्वेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५॥ १६॥ १७ ॥ १८ ॥

सरांसिसरितश्चैवपर्वतांश्चवनानिच ॥ वृक्षांश्चबहुलच्छायान्ददृशुर्गिरिमूर्धनि ॥ ३ ॥ नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान् ॥ आत्मन्यात्मानमाधायवी
रामूलफलाशिनः ॥ ४ ॥ चेरुरुच्चावचाकारान्देशान्विषमसंकटान् ॥ पश्यंतोमृगजातानिबहूनिविविधानिच ॥ ५ ॥ ऋषिसिद्धामरयुतंगंधर्वाप्सरसांप्रियं
विविशुस्तेमहात्मानःकिन्नराचरितंगिरिं ॥ ६ ॥ प्रविशत्स्वथवीरेषुपर्वतंगंधमादनं ॥ चंडवातंमहद्वर्षंप्रादुरासीद्विशांपते ॥ ७ ॥ ततोरेणुःसमुद्भूतःसपत्रबहुलो
महान् ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवसहसावृणोत् ॥ ८ ॥ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदावृतेव्योम्निरेणुना ॥ नचापिशेकुस्तत्कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणं ॥ ९ ॥ नचापश्यं
स्ततोन्योन्यंतमसावृतचक्षुषः ॥ आकृष्यमाणावातेनसाश्मचूर्णेनभारत ॥ १० ॥ द्रुमाणांवातभग्नानांपततांभूतलेनिशं ॥ अन्येषांचमहीजानांशब्दःसमभव
न्महान् ॥ ११ ॥ द्यौःस्वित्पततिकिंभूमिर्दीर्यतेपर्वतोनुकिं ॥ इतितेमेनिरेसर्वेपवनेनापिमोहिताः ॥ १२ ॥ तेपथानंतरान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणिच ॥ पाणि
भिःपरिमार्गंतोभीतावायोर्निलिल्यिरे ॥ १३ ॥ ततःकार्मुकमादायभीमसेनोमहाबलः ॥ कृष्णामादायसंगम्यतस्थावाश्रित्यपादपं ॥ १४ ॥ धर्मराजश्चधौम्य
श्चनिलिल्यातेमहावने ॥ अग्निहोत्राण्युपादायसहदेवस्तुपर्वते ॥ १५॥ नकुलोब्राह्मणाश्चान्येलोमशश्चमहातपाः ॥ वृक्षानासाद्यसंत्रस्तास्तत्रतत्रनिलिल्यि
रे ॥ १६ ॥ मंदीभूतेतुपवनेतस्मिन्रजसिशाम्यति ॥ महद्भिर्जलधारौघैर्वर्षमभ्याजगामह ॥ १७॥ भृशंचटचटाशब्दोवज्राणांक्षिप्यतामिव ॥ ततस्ताश्चंचला
भासश्चेरुरभ्रेषुविद्युतः ॥ १८॥ ततोश्मसहिताधाराःसंवृण्वंत्यःसमंततः ॥ प्रपेतुरनिशंतत्रशीघ्रवातसमीरिताः ॥ १९ ॥ तत्रसागरगाह्यापःकीर्यमाणाःसमं
ततः ॥ प्रादुरासन्सकलुषाःफेनवत्योविशांपते ॥ २० ॥ वहंत्योवारिबहुलंफेनोडुपपरिप्लुतं ॥ परिसस्रुर्महाशब्दाःप्रकर्षंत्योमहीरुहान् ॥ २१ ॥ तस्मिन्नुपरतेश
ब्देवातेचसमतांगते ॥ गतेह्यंभसिनिम्नानिप्रादुर्भूतेदिवाकरे ॥ २२ ॥ निर्जग्मुस्तेशनैःसर्वेसमाजग्मुश्चभारत ॥ प्रतस्थिरेपुनर्वीराःपर्वतंगंधमादनं ॥ २३ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशोत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३॥ ॥छ॥ ॥छ॥
वैशंपायनउवाच क्रोशमात्रंप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पद्भ्यामनुचितागंतुंद्रौपदीसमुपाविशत् ॥ १ ॥

अश्मसहिताःकरकासहिताः ॥ १९ ॥ २० ॥ वारिवहंत्योनद्यः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यके॰नै॰भा॰त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ क्रोशमात्रमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विहगइवविहगःखेचरः ॥ २४ ॥ २५ ॥

श्रांतादुःखपरीताचवातवर्षेणतेनच॥ सौकुमार्याच्चपांचालीसंमुमोहतपस्विनी ॥ २ ॥ साकंपमानामोहेनबाहुभ्यामसितेक्षणा॥ वृत्ताभ्यामनुरूपाभ्यामूरू
समवलंबत॥ ३ ॥ आलंबमानासहितावूरूगजकरोपमौ॥ पपातसहसाभूमौवेपंतीकदलीयथा॥ ४ ॥ तांपतंतींवरारोहांभज्यमानांलतामिव॥ नकुलःसमभि
द्रुत्यपरिजग्राहवीर्यवान्॥ ५॥ नकुलउवाच राजन्पंचालराजस्यसुतेयमसितेक्षणा॥ श्रांतानिपतिताभूमौतामवेक्षस्वभारत॥ ६ ॥ अदुःखार्हापरंदुः
खंप्राप्तेयंमृदुगामिनी॥ आश्वासयमहाराजतामिमांश्रमकर्शितां॥ ७॥ वैशंपायनउवाच राजातुवचनात्तस्यभृशंदुःखसमन्वितः॥ भीमश्चसहदेव
श्चसहसासमुपाद्रवन्॥ ८ ॥ तामवेक्ष्यतुकौंतेयोविवर्णवदनांकृशां॥ अंकमानीयधर्मात्मापर्यदेवयदातुरः॥ ९॥ युधिष्ठिरउवाच कथंवेश्मसुगुप्तेषुस्वा
स्तीर्णशयनोचिता॥ भूमौनिपतिताशेतेसुखार्हावरवर्णिनी॥ १० ॥ सुकुमारौकथंपादौमुखंचकमलप्रभं॥ मत्कृतेद्यवरार्हायाःश्यामतांसमुपागतं ॥ ११ ॥
किमिदंद्यूतकामेनमयाकृतमबुद्धिना॥ आदायकृष्णांचरतावनेमृगगणायुते ॥ १२ ॥ सुखंप्राप्स्यसिकल्याणिपांडवान्प्राप्यवैपतीन् ॥ इतिद्रुपदराजेनपि
त्रादत्तायतेक्षणा॥ १३॥ तत्सर्वमनवाप्येयंश्रमशोकाध्वकर्शिता ॥ शेतेनिपतिताभूमौपापस्यममकर्मभिः ॥ १४॥ वैशंपायनउवाच तथालालप्य
मानेतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ धौम्यप्रभृतयःसर्वेतत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः॥ १५॥ तेसमाश्वासयामासुराशीर्भिश्चाप्यपूजयन्॥ रक्षोघ्नांश्चतथामंत्राञ्जेपुश्चक्रुश्च
तेक्रियाः॥ १६॥ पठ्यमानेषुमंत्रेषुशांत्यर्थंपरमर्षिभिः॥ स्पृश्यमानाकरैःशीतैःपांडवैश्चमुहुर्मुहुः॥ १७॥ सेव्यमानाचशीतेनजलमिश्रेणवायुना॥ पांचा
लीसुखमासाद्यलेभेचेतःशनैःशनैः॥ १८॥ परिगृह्यचतांदीनांकृष्णामजिनसंस्तरे॥ पार्थाविश्रामयामासुर्लब्धसंज्ञांतपस्विनीं ॥ १९॥ तस्यायमौरक्ततलौ
पादौपूजितलक्षणौ॥ कराभ्यांकिणजाताभ्यांशनकैःसंववाहतुः ॥ २० ॥ पर्याश्वासयदप्येनांधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ उवाचचकुरुश्रेष्ठोभीमसेनमिदंवचः॥
॥ २१ ॥ बहवःपर्वताभीमविषमाहिमदुर्गमाः ॥ तेषुकृष्णामहाबाहोकथंनुविचरिष्यति ॥ २२ ॥ भीमसेनउवाच त्वांराजन्राजपुत्रींचयमौचपुरुषर्ष
भ॥ स्वयंनेष्यामिराजेंद्रमाविषादेमनःकृथाः ॥ २३ ॥ हैडिंबश्चमहावीर्योविहगोमद्बलोपमः ॥ वहेदनघसर्वान्नोवचनात्तेघटोत्कचः ॥ २४॥ वैशंपायन
उवाच अनुज्ञातोधर्मराज्ञापुत्रंसस्माराराक्षसं॥ घटोत्कचस्तुधर्मात्मास्मृतमात्रःपितुस्तदा॥ २५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धर्मज्ञइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ ६ ॥ वक्ष्यंतिवहनं

कृतांजलिरुपातिष्ठदभिवाद्याथपांडवान् ॥ ब्राह्मणांश्चमहाबाहुःसचतैरभिनंदितः ॥ २६ ॥ उवाचभीमसेनंसपितरंभीमविक्रमं ॥ स्मृतोस्मिभवताशीघ्रंशुश्रू
षुरहमागतः ॥ २७ ॥ आज्ञापयमहाबाहोसर्वंकर्तास्म्यसंशयं ॥ तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्तुराक्षसंपरिषस्वजे ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थया
त्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच धर्मज्ञोबलवा
न्शूरःसत्योराक्षसपुंगवः ॥ भक्तोस्मानौरसःपुत्रोभीमगृह्णातुमाचिरं ॥ १ ॥ तवबाहुबलेनाहमतिभीमपराक्रम ॥ अक्षतःसहपांचाल्यागच्छेयंगंधमादनं ॥
॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच भ्रातुर्वचनमाज्ञायभीमसेनोघटोत्कचं ॥ आदिदेशनरव्याघ्रस्तनयंशत्रुकर्शनं ॥ ३ ॥ भीमसेनउवाच हैडिंबेयपरिश्रां
तातवमातापराजिता ॥ त्वंचकामगमस्तातबलवान्वहतांखग ॥ ४ ॥ स्कंधमारोप्यभद्रंतेमध्येस्माकंविहायसा ॥ गच्छनीचिकयागत्यायथाचैनांनपीडयेः
॥ ५ ॥ घटोत्कचउवाच धर्मराजंचधौम्यंचकृष्णांचयमजौतथा ॥ एकोप्यहमलंवोढुंकिमुताद्यसहायवान् ॥ ६ ॥ अन्येचशतशःशूराविहंगाःकामरूपि
णः ॥ सर्वान्वोब्राह्मणैःसार्धंवक्ष्यंतिसहितानघ ॥ ७ ॥ एवमुक्त्वाततःकृष्णामुवाहसघटोत्कचः ॥ पांडूनांमध्यगोवीरःपांडवानपिचापरे ॥ ८ ॥ लोमशःसिद्धमा
र्गेणजगामानुपमद्युतिः ॥ स्वेनैवसप्रभावेणद्वितीयइवभास्करः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणांश्चापितान्सर्वान्समुपादायराक्षसाः ॥ नियोगाद्राक्षसेंद्रस्यजग्मुर्भीमपराक्र
माः ॥ १० ॥ एवंसुरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ आलोकयंतस्तेजग्मुर्विशालांबदरींप्रति ॥ ११ ॥ तेत्वाशुगतिभिर्वीराराक्षसैस्तैर्महाजवैः ॥ उह्यमानाय
युःशीघ्रंमहदध्वानमल्पवत् ॥ १२ ॥ देशान्म्लेच्छजनाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान् ॥ ददृशुर्गिरिपादांश्चनानाधातुसमाचितान् ॥ १३ ॥ विद्याधरसमाकी
र्णान्युतान्वानरकिन्नरैः ॥ तथाकिंपुरुषैश्चैवगंधर्वैश्चसमंततः ॥ १४ ॥ मयूरैश्चमरैश्चैववानरैरुरुभिस्तथा ॥ वराहैर्गवयैश्चैवमहिषैश्चसमावृतान् ॥ १५ ॥ नदी
जालसमाकीर्णान्नानापक्षियुतान्बहून् ॥ नानाविधमृगैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोभितान् ॥ १६ ॥ समदैश्चापिविहगैःपादपैरन्वितांस्तथा ॥ तेवतीर्यबहून्देशानु
त्तरांश्चकुरूनपि ॥ १७ ॥ ददृशुर्विविधाश्चर्यंकैलासंपर्वतोत्तमं ॥ तस्याभ्याशेतुददृशुर्नरनारायणाश्रमं ॥ १८ ॥

करिष्यंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ रत्नाकरैःआसमंतात्युतान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्याशेसमीपे ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥स्वभावतएवविशेषेणहितेस्वभावविहिते जातांबदरीं ॥२४॥२५॥२६॥२७॥ महर्षिगणसंबाधंऋषिगणव्याप्तं ब्राह्म्यालक्ष्म्याऋग्यजुःसामात्मिकया ऋचःसामानियजूंषि

उपेतंपादपैर्दिव्यैःसदापुष्पफलोपगैः॥ ददृशुस्तांचबदरींवृत्तस्कंधांमनोरमां ॥ १९ ॥ स्निग्धामविरलच्छायांश्रियापरमयायुतां ॥ पत्रैःस्निग्धैरविरलैरुपेतां
मृदुभिःशुभां॥ २० ॥ विशालशाखांविस्तीर्णामतिद्युतिसमन्वितां॥ फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितांस्वादुभिर्भृशं॥ २१ ॥ मधुस्रवैःसदादिव्यांमहर्षिगणसेवितां॥
मदप्रमुदितैर्नित्यंनानाद्विजगणैर्युताम्॥ २२ ॥ अदंशमशकेदेशेबहुमूलफलोदके॥ नीलशाद्वलसंछन्नेदेवगंधर्वसेविते ॥ २३ ॥ सुसमीकृतभूभागेस्वभाव
विहितेशुभे॥ जातांहिममृदुस्पर्शेदेशेपहतकंटके ॥ २४ ॥ तामुपेत्यमहात्मानःसहतैर्ब्राह्मणर्षभैः॥ अवतेरुस्ततःसर्वेराक्षसस्कंधतःशनैः ॥ २५ ॥ ततस्तमा
श्रमंरम्यंनरनारायणाश्रितं॥ ददृशुःपांडवाराजन्सहिताद्विजपुंगवैः॥ २६ ॥ तमसारहितंपुण्यमनामृष्टंरवेःकरैः॥ क्षुत्तृट्शीतोष्णदोषैश्चवर्जितंशोकनाशनं॥
॥ २७॥ महर्षिगणसंबाधंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमन्वितं॥ दुष्प्रवेशंमहाराजनरैर्धर्मबहिष्कृतैः ॥ २८ ॥ बलिहोमार्चितंदिव्यंसुसंमृष्टानुलेपनं ॥ दिव्यपुष्पोपहारैश्च
सर्वतोभिविराजितं॥ २९ ॥ विशालैरग्निशरणैःस्रुग्भांडैराचितंशुभैः॥ महद्भिस्तोयकलशैःकठिनैश्चोपशोभितं॥ ३० ॥ शरण्यंसर्वभूतानांब्रह्मघोषनिनादि
तं॥ दिव्यमाश्रयणीयंतमाश्रमंश्रमनाशनं॥ ३१ ॥ श्रियायुतमनिर्देश्यंदेवचर्योपशोभितं॥ फलमूलाशनैर्दांतैश्चारुकृष्णाजिनांबरैः॥ ३२ ॥ सूर्यवैश्वानरस
मैस्तपसाभावितात्मभिः॥ महर्षिभिर्मोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेंद्रियैः॥ ३३ ॥ ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतंब्रह्मवादिभिः॥ सोभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्प्रयतःशुचिः
॥ ३४ ॥ भ्रातृभिःसहितोधीमान्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ दिव्यज्ञानोपपन्नास्तेदृष्ट्वाप्राप्तंयुधिष्ठिरं॥ ३५ ॥ अभ्यगच्छंतसुप्रीताःसर्वएवमहर्षयः॥ आशीर्वादान्प्र
युंजानाःस्वाध्यायनिरताभृशं॥ ३६ ॥ प्रीतास्तेतस्यसत्कारंविधिनापावकोपमाः॥ उपाजह्रुश्चसलिलंपुष्पमूलफलंशुचि ॥ ३७॥ सतैःप्रीत्याथसत्कारमुपनी
तंमहर्षिभिः॥ प्रयतःप्रतिगृह्याथधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ३८ ॥ तंशक्रसदनप्रख्यंदिव्यगंधंमनोरमं॥ प्रीतःस्वर्गोपमंपुण्यंपांडवःसहकृष्णया॥ ३९ ॥ विवेश
शोभयायुक्तंभ्रातृभिश्चसहानघ॥ ब्राह्मणैर्वेदवेदांगपारगैश्चसहस्रशः॥ ४० ॥

साहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः ॥ २८ ॥ सुष्टुसंमृष्टंसंमार्जनंअनुलेपनंचयत्रतत् ॥ २९ ॥ अग्निशरणैःअग्न्यगारैः आचितंव्याप्तं कठिनैःशिक्यैःकरंडैर्वा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ देवचर्यासत्यसंकल्पत्वादिकातया
उपशोभितं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ब्रह्मभूतैःब्रह्मवित्त्वेनब्रह्मभावंगतैः तथाचश्रुतिः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सत्कारंचक्रुरितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तदुपेत्यस्थानंप्राप्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पुष्पविकचैःविकसितकुसुमैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सीतांनामतः प्रस्तारःसोपानपादगणादिरूपः घट्टइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥१४४॥ तत्रापश्यतधर्मात्मादेवदेवर्षिपूजितं॥ नरनारायणस्थानंभागीरथ्योपशोभितं॥ ४१ ॥ पश्यंतस्तेनरव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः ॥ मधुस्रवफलंदिव्यंब्रह्मर्षिगण सेवितं॥ ४२ ॥ तदुपेत्यमहात्मानस्तेवसन्ब्राह्मणैःसह ॥ मुदायुक्तामहात्मानोरेमिरेतत्रतेतदा ॥ ४३॥ आलोकयंतोमैनाकंनानाद्विजगणायुतं ॥ हिरण्यशि खरंचैवतच्चबिंदुसरःशिवं॥ ४४॥ तस्मिन्विहरमाणाश्चपांडवाःसहकृष्णया॥ मनोज्ञेकाननवरेसर्वर्तुकुसुमोज्वले॥४५॥ पादपैःपुष्पविकचैःफलभारावना मिभिः॥ शोभितेसर्वतोरम्यैःपुंस्कोकिलगणायुतैः॥ ४६॥ स्निग्धपत्रैरविरलैःशीतच्छायैर्मनोरमैः ॥ सरांसिचविचित्राणिप्रसन्नसलिलानिच ॥ ४७॥ क मलैःसोत्पलैश्चैवभ्राजमानानिसर्वशः ॥ पश्यंतश्चारुरूपाणिरेमिरेतत्रपांडवाः ॥ ४८ ॥ पुण्यगंधसुखस्पर्शोववौतत्रसमीरणः ॥ ह्लादयन्पांडवान्सर्वान्द्रौप द्यासहितान्प्रभो॥ ४९॥ भागीरथींसुतीर्थांचसीतांविमलपंकजां॥ मणिप्रवालप्रस्तारांपादपैरुपशोभितां॥५०॥ दिव्यपुष्पसमाकीर्णांमनःप्रीतिविवर्धनीं॥ वीक्षमाणामहात्मानोविशालांबदरीमनु॥ ५१ ॥ तस्मिन्देवर्षिचरितेदेशेपरमदुर्गमे॥ भागीरथीपुण्यजलेतर्पयांचक्रिरेतदा॥ ५२ ॥ देवानृषींश्चकौंतेयाःपर मंशौचमास्थिताः ॥ तत्रतेतर्पयंतश्चजपंतश्चकुरूद्वहाः ॥५३ ॥ ब्राह्मणैःसहितावीराव्यवसन्पुरुषर्षभाः॥ कृष्णायास्तत्रपश्यंतःक्रीडितान्यमरप्रभाः॥ विचि त्राणिनरव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः॥ ५४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेपंचचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तत्रतेपुरुषव्याघ्राःपरमंशौचमास्थिताः ॥ षड्रात्रमवसन्वीराधनंजयदिदृक्षवः॥ ॥ १ ॥ ततःपूर्वोत्तरेवायुःप्लवमानोयदृच्छया॥ सहस्रपत्रमर्काभंदिव्यंपद्ममुपाहरत् ॥ २ ॥ तदपश्यतपांचालीदिव्यगंधंमनोरमं॥ अनिलेनाहृतंभूमौपतितं जलजंशुचि॥ ३॥ तच्छुभाशुभमासाद्यसौगंधिकमनुत्तमं ॥ अतीवमुदिताराजन्भीमसेनमथाब्रवीत्॥ ४ ॥ पश्यदिव्यंसुरुचिरंभीमपुष्पमनुत्तमं ॥ गंधसं स्थानसंपन्नंमनसोममनंदनं॥ ५ ॥ इदंचधर्मराजायप्रदास्यामिपरंतप॥ हरेदंममकामायकाम्यकेपुनराश्रमे ॥ ६ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ तत्रेति ॥ १ ॥ पूर्वोत्तरेऐशानकोणे ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ शुभाकल्याणी शुभंशोभायुतं सौगंधिकंपद्मजातिभेदः ॥ ४ ॥ गंधेति संस्थानंआकारः ॥ ५ ॥ हरआहर इदंएतज्जातीयं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रभिन्नः मत्तः ॥ ११ ॥ ग्लानिवैक्लव्येदेहचित्तयोरवसादौ भयंतत्कारणंस्वोच्छेदबुद्धिः भयाभावादेवमयायत्नेनगंतव्यमित्यादरः संभ्रमः सोपितंनजुषतेसेवते तत्रहेतुः आत्मजमिति मातरिश्वनः वायोः सार्धः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिप्रायान्देवऋषिगंधर्वादिलीलोन्नयनहेतून्पुष्पकुशादिसंस्तरान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पितुर्यथापुत्रस्पर्शः शीतस्तादृक्स्पर्शवतावायुनेत्यर्थः पित्रावायुना ॥ २० ॥ २१ ॥ धातुविच्छेदैः धातुभेदैः अंगुलैरिवविषमच्छदैः सप्तपर्णादिभिर्नानाधातुरंजितपत्रैः रचितैः वलिभिः त्रिपुंड्राकारैरनुलिप्तइवेत्यर्थः आंजनेतिकृष्णधातुग्रहणं पीतकृष्ण

यदितेहंप्रियापार्थबहूनीमान्युपाहर ॥ तान्यहंनेतुमिच्छामिकाम्यकंपुनराश्रमं ॥ ७ ॥ एवमुक्त्वाशुभापांगीभीमसेनमनिंदिता ॥ जगामपुष्पमादायधर्मराजायतत्तदा ॥ ८ ॥ अभिप्रायंतुविज्ञायमहिष्याः पुरुषर्षभः ॥ प्रियायाः प्रियकामः सप्रायाद्भीमोमहाबलः ॥ ९ ॥ वातंतमेवाभिमुखोयतस्तत्पुष्पमागतं ॥ आजिहीर्षुर्जगामाशुसपुष्पाण्यपराण्यपि ॥ १० ॥ रुक्मपृष्ठंधनुर्गृह्यशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ मृगराडिवसंक्रुद्धः प्रभिन्नइवकुंजरः ॥ ११ ॥ ददृशुः सर्वभूतानिमहाबाणधनुर्धरं ॥ नग्लानिर्नचवैक्लव्यंनभयंनचसंभ्रमः ॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः ॥ १२ ॥ द्रौपद्याः प्रियमन्विच्छन्सबाहुबलमाश्रितः ॥ १३ ॥ व्यपेतभयसंमोहः शैलमभ्यपतद्बली ॥ सतंद्रुमलतागुल्मच्छन्नंनीलशिलातलं ॥ १४ ॥ गिरिंचचारारिहरः किन्नराचरितंशुभं ॥ नानावर्णधरैश्चित्रंधातुद्रुममृगांडजैः ॥ १५ ॥ सर्वभूषणसंपूर्णंभूमेर्भुजमिवोच्छ्रितं ॥ सर्वत्ररमणीयेषुगंधमादनसानुषु ॥ १६ ॥ सक्तचक्षुरभिप्रायान्हृदयेनानुचिंतयन् ॥ पुंस्कोकिलनिनादेषुषट्पदाचरितेषुच ॥ १७ ॥ बद्धश्रोत्रमनश्चक्षुर्जगामामितविक्रमः ॥ आजिघ्रन्समहातेजाः सर्वर्तुकुसुमोद्भवं ॥ १८ ॥ गंधमुद्धतमुद्दामोवनेमत्तइवद्विपः ॥ वीज्यमानः सुपुण्येननानाकुसुमगंधिना ॥ १९ ॥ पितुः संस्पर्शशीतेनगंधमादनवायुना ॥ क्रियमाणश्रमः पित्रासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ २० ॥ सयक्षगंधर्वसुरब्रह्मर्षिगणसेवितं ॥ विलोकयामासतदापुष्पहेतोररिंदमः ॥ २१ ॥ विषमच्छदैरचितैरनुलिप्तइवांगुलैः ॥ वलिभिर्धातुविच्छेदैः कांचनांजनराजतैः ॥ सपक्षमिवनृत्यंतंपार्श्वलग्नैः पयोधरैः ॥ २२ ॥ मुक्ताहारैरिवचितंच्युतैः प्रस्रवणोदकैः ॥ अभिरामदरीकुंजनिर्झरोदककंदरं ॥ २३ ॥ अप्सरोनूपुररवैः प्रनृत्तवरबर्हिणं ॥ दिग्वारणविषाणाग्रैर्घृष्टोपलशिलातलं ॥ २४ ॥ स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैर्निम्नगानिःसृतैर्जलैः ॥ सशष्पकवलैः स्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः ॥ २५ ॥

श्वेतधातुभिरित्यर्थः पयोधरैर्मेघैः ॥ २२ ॥ दरीबिलगृहं कंदरंमहाप्रपातः अभिरामाः दरीप्रभृतयोयस्मिन् ॥ २३ ॥ विषाणाग्रैर्दंताग्रैः विषाणंकुष्टेकेक्कीबंत्रिषुशृंगेभदंतयोरितिमेदिनी शिलाः समपाषाणाः शयनासनयोग्याः उपलास्तदन्ये ॥ २४ ॥ शष्पंबालतृणं कवलोग्रासः तद्युक्तैः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ कनकवर्णाभः पीतदीप्तिः सिंहसंहननः सिंहवत्दृढांगः ॥ २८ ॥ वारणानामपिवारणः निवारकः संग्रामादौ विचेष्टितैर्व्यावृत्ताभिः निश्चेष्टाभिरेकाग्राभिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ रूपस्यसौंदर्यस्य रूपंस्वभावेसौंदर्येइतिमेदिनी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ निर्घातउत्पातः पर्वसुउत्सवेषु ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पोथयन्मर्दयन् लताभूचरा वल्लीवृक्षचरेतिभेदः ॥ ३८ ॥

भयानभिज्ञैर्हरिणैः कौतूहलनिरीक्षितः ॥ चालयानः स्ववेगेनलताजालान्यनेकशः ॥ २६ ॥ आक्रीडमानोहृष्टात्माश्रीमान्वायुसुतोययौ ॥ प्रियामनोरथंकर्तु
मुद्यतश्चारुलोचनः ॥ २७ ॥ प्रांशुः कनकवर्णाभः सिंहसंहननोयुवा ॥ मत्तवारणविक्रांतोमत्तवारणवेगवान् ॥ २८ ॥ मत्तवारणताम्राक्षोमत्तवारणवारणः ॥
प्रियपार्श्वोपविष्टाभिर्व्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः ॥ २९ ॥ यक्षगंधर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ॥ नवावतारंरूपस्यविक्रीडन्निवपांडवः ॥ ३० ॥ चचाररमणीये
षुगंधमादनसानुषु ॥ संस्मरन्विविधान्क्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् ॥ ३१ ॥ द्रौपद्यावनवासिन्याः प्रियंकर्तुंसमुद्यतः ॥ सोऽचिंतयद्गतेस्वर्गमर्जुनेमयिचागते ॥
॥ ३२ ॥ पुष्पहेतोः कथंत्वार्यः करिष्यतियुधिष्ठिरः ॥ स्नेहान्नरवरोनूनमविश्वासाद्बलस्यच ॥ ३३ ॥ नकुलंसहदेवंचनमोक्ष्यतियुधिष्ठिरः ॥ कथंतुकुसुमावाप्तिः
स्याच्छीघ्रमितिचिंतयन् ॥ ३४ ॥ प्रतस्थेनरशार्दूलः पक्षिराडिववेगितः ॥ सज्जमानमनोदृष्टिः फुल्लेषुगिरिसानुषु ॥ ३५ ॥ द्रौपदीवाक्यपाथेयोभीमः शीघ्रतरंय
यौ ॥ कंपयन्मेदिनींपद्भ्यांनिर्घातइवपर्वसु ॥ ३६ ॥ त्रासयन्गजयूथानिवातरंहावृकोदरः ॥ सिंहव्याघ्रमृगांश्चैवमर्दयानोमहाबलः ॥ ३७ ॥ उन्मूलयन्महावृ
क्षान्पोथयंस्तरसावली ॥ लतावल्लीश्चवेगेनविकर्षन्पांडुनंदनः ॥ उपर्युपरिशैलाग्रमारुरुक्षुरिवद्विपः ॥ ३८ ॥ विनर्दमानोतिभृशंसविद्युदिवतोयदः ॥ तेनश
ब्देनमहताभीमस्यप्रतिबोधिताः ॥ ३९ ॥ गुहांसंतत्यजुर्व्याघ्रानिलिल्युर्वनवासिनः ॥ समुत्पेतुः खगास्त्रस्तामृगयूथानिदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ ऋक्षाश्चोत्ससृजुर्वृक्षां
स्तत्यजुर्हरयोगुहां ॥ व्यजृंभंतमहासिंहामहिषाश्चावलोकयन् ॥ ४१ ॥ तेनवित्रासितानागाः करेणुपरिवारिताः ॥ तद्वनंसंपरित्यज्यजग्मुरन्यन्महावनं ॥ ४२ ॥
वराहमृगसंघाश्चमहिषाश्चवनेचराः ॥ व्याघ्रगोमायुसंघाश्चप्रणेदुर्गवयैः सह ॥ ४३ ॥ रथांगसाह्वदात्यूहाहंसकारंडवप्लवाः ॥ शुकाः पुंस्कोकिलाः क्रौंचाविसं
ज्ञाभेजिरेदिशः ॥ ४४ ॥ तथान्येदर्पितानागाः करेणुशरपीडिताः ॥ सिंहव्याघ्राश्चसंक्रुद्धाभीमसेनमथाद्रवन् ॥ ४५ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ अवलोकयन्व्यलोकयन् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ रथांगसाह्वाः चक्रसमाननामानश्चक्रवाकाइतियावत् दात्यूहः मयूरश्चातकोवा दात्यूहः कालकंठके चातकेपीतिमेदिनी ॥ ४४ ॥ करेणुशरेणहस्तिनीकृतेनोत्तेजनेनपीडिताः शरस्तूत्तेजनेबाणेइतिमेदिनी ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ आस्रावीमत्तगजइवेत्यर्थः कदलीस्तंभान्मृगविशेषपादान् रंभात्वक्षेथकदलीपताकामृगभेदयोरितिमेदिनी उत्तरश्लोकाद्वलिनामित्यपकृष्यवलिनां
यक्षादीनांपताकास्तंभान्वा ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ नलिनोत्पलंपद्मपुष्पं उत्पलीतुषपर्पटयांक्लीबंकुष्टप्रसूनयोरितिमेदिनी उद्दामःबंधनशून्यः ॥ ५९ ॥ अध्यगंपर्वतोपरि

शकृन्मूत्रंचमुंचानाभयविभ्रांतमानसाः॥ व्यादितास्यामहारौद्राव्यनदन्भीषणान्रवान् ॥ ४६ ॥ ततोवायुसुतःक्रोधात्स्वबाहुबलमाश्रितः॥ गजेनान्यान्ग
जान्श्रीमान्सिंहंसिंहेनवाविभुः॥ ४७॥ तलप्रहारैरन्यांश्चव्यहनत्पांडवोबली ॥ तेवध्यमानाभीमेनसिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ ४८ ॥ भयाद्विसस्रुजुर्भीमंशकृन्मू
त्रंचसुस्रुवुः॥ प्रविवेशततःक्षिप्रंतानपास्यमहाबलः॥ ४९॥ वनंपांडुसुतःश्रीमान्शब्देनापूरयन्दिशः॥ अथापश्यन्महाबाहुर्गंधमादनसानुषु॥ ५०॥ सुरम्यंकद
लीषंडंबहुयोजनविस्तृतं ॥ तमभ्यगच्छद्वेगेनक्षोभयिष्यन्महाबलः ॥ ५१ ॥ महागजइवास्रावीप्रभंजन्विविधान्द्रुमान्॥ उत्पाट्यकदलीस्तंभान्बहुतालस
मुच्छ्रयान्॥ ५२ ॥ चिक्षेपतरसाभीमःसमंताद्वलिनांवरः॥ विनदन्सुमहातेजान्रृसिंहइवदर्पितः॥ ५३॥ ततःसत्वान्युपाक्रामत्बहूनिसुमहांतिच ॥ रुरुवानर
सिंहांश्चमहिषांश्चजलाशयान्॥ ५४॥ तेनशब्देनचैवाथभीमसेनरवेणच ॥ वनांतरगताश्चापिवित्रेसुर्मृगपक्षिणः॥ ५५॥ तंशब्दंसहसाश्रुत्वामृगपक्षिसमी
रितं॥ जलार्द्रपक्षाविहगाःसमुत्पेतुःसहस्रशः॥ ५६ ॥ तानौदकान्पक्षिगणान्निरीक्ष्यभरतर्षभः ॥ तानेवानुसरद्रम्यंददर्शसुमहत्सरः ॥ ५७॥ कांचनैःकदली
षंडैर्मंदमारुतकंपितैः॥ वीज्यमानमिवाक्षोभ्यंतीरात्तीरविसर्पिभिः ॥ ५८॥ तत्सरोथावतीर्याशुप्रभूतनलिनोत्पलं ॥ महागजइवोद्दामश्चिक्रीडबलवद्वली॥
॥ ५९ ॥ विक्रीड्यतस्मिन्रुचिरमुत्ततारामितद्युतिः ॥ ततोध्यगंतुवेगेनतद्वनंबहुपादपं ॥ ६० ॥ दध्मौचशंखंस्वनवत्सर्वप्राणेनपांडवः ॥ आस्फोटयच्चबलवा
न्भीमःसंनादयन्दिशः॥ ६१ ॥ तस्यशंखस्यशब्देनभीमसेनरवेणच ॥ बाहुशब्देनचोग्रेणनदंतीवगिरेर्गुहाः॥ ६२॥ तंवज्रनिष्पेषसममास्फोटितमहारवं॥ श्रु
त्वाशैलगुहासुप्तैःसिंहैर्मुक्तोमहास्वनः॥ ६३॥ सिंहनादभयत्रस्तैःकुंजरैरपिभारत॥ मुक्तोविरावःसुमहान्पर्वतोयेनपूरितः ॥ ६४॥ तंतुनादंततःश्रुत्वामुक्तंवा
रणपुंगवैः॥ भ्रातरंभीमसेनंतुविज्ञायहनुमान्कपिः॥ ६५॥ दिवंगमंरुरोधाथमार्गंभीमस्यकारणात् ॥ अनेनहिपथामावैगच्छेदितिविचार्यसः॥ ६६॥ आ
स्तएकायनेमार्गेकदलीषंडमंडिते॥ भ्रातुर्भीमस्यरक्षार्थंतंमार्गमवरुध्यवै॥ ६७॥ मात्रप्राप्स्यतिशापंवाधर्षणांवेतिपांडवः ॥ कदलीषंडमध्यस्थोह्येवंसंचि
त्यवानरः॥ ६८॥

वनंगंतुमुद्यतःसन्नितिशेषः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ आस्फोटितउद्भावितःबाहुघातोवा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ दिवंगमंमार्गंस्वर्गमार्गं ॥ ६६ ॥ एकायनेअतिसंकुचिते
॥ ६७ ॥ वानरःकपिःवानानिशुष्कफलानिरातिआदत्तेइतिवानरः अहिंस्रइत्यर्थः ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६९ ॥ ७० ॥ उद्गारंप्रतिशब्दंगौरिवउत्ससर्ज ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ बाहोःस्वस्तिकंचतुरस्रंमूलंअंसइतियावत् तत्रन्यस्तकंधरमित्यर्थः तत्रहेतुः स्कंधेति विपुलांसत्वादित्य

प्राजृंभतमहाकायोहनूमान्नामवानरः ॥ कदलीषंडमध्यस्थोनिद्रावशगतस्तदा ॥ ६९ ॥ जृंभमाणःसुविपुलंशक्रध्वजमिवोच्छ्रितं ॥ आस्फोटयच्चलांगूलमिं
द्राशनिसमस्वनं ॥ ७० ॥ तस्यलांगूलनिनदंपर्वतःसुगुहामुखैः ॥ उद्गारमिवगौर्नर्दन्नुत्ससर्जसमंततः ॥ ७१ ॥ लांगूलास्फोटशब्दाच्चचलितःसमहागिरिः ॥
विघूर्णमानशिखरःसमंतात्पर्यशीर्यत ॥ ७२ ॥ सलांगूलरवस्तस्यमत्तवारणनिःस्वनं ॥ अंतर्धायविचित्रेषुचचारगिरिसानुषु ॥ ७३ ॥ सभीमसेनस्तच्छ्रुत्वासं
प्रहृष्टतनूरुहः ॥ शब्दप्रभवमन्विच्छंश्चचारकदलीवनं ॥ ७४ ॥ कदलीवनमध्यस्थमथपीनेशिलातले ॥ ददर्शसुमहाबाहुर्वानराधिपतिंतदा ॥ ७५ ॥ विद्युत्सं
पातदुष्प्रेक्षंविद्युत्संपातपिंगलं ॥ विद्युत्संपातनिनदंविद्युत्संपातचंचलं ॥ ७६ ॥ बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरं ॥ स्कंधभूयिष्ठकायत्वात्तनुमध्यकटी
तटं ॥ ७७ ॥ किंचिच्चाभुग्नशीर्षेणदीर्घरोमांचितेनच ॥ लांगूलेनोर्ध्वगतिनाध्वजेनेवविराजितं ॥ ७८ ॥ ह्रस्वौष्ठंताम्रजिह्वास्यंरक्तवर्णचलद्भ्रुवं ॥ विवृत्तदंष्ट्राद
शनंशुष्कतीक्ष्णाग्रशोभितं ॥ ७९ ॥ अपश्यद्वदनंतस्यरश्मिवंतमिवोडुपं ॥ वदनाभ्यंतरगतैःशुक्लैर्दंतैरलंकृतं ॥ ८० ॥ केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवो
त्करं ॥ हिरण्मयीनांमध्यस्थंकदलीनांमहाद्युतिं ॥ ८१ ॥ दीप्यमानेनवपुषास्वर्चिष्मंतमिवानलं ॥ निरीक्षंतममित्रघ्नंलोचनैर्मधुपिंगलैः ॥ ८२ ॥ तंवानरवरं
धीमानतिकायंमहाबलं ॥ स्वर्गपंथानमावृत्यहिमवंतमिवस्थितं ॥ ८३ ॥ दृष्ट्वाचैनंमहाबाहुरेकंतस्मिन्महावने ॥ अथोपसृत्यतरसाविभीर्भीमस्ततोबली ॥
॥ ८४ ॥ सिंहनादंचकारोग्रंवज्राशनिसमंबली ॥ तेनशब्देनभीमस्यवित्रेसुर्मृगपक्षिणः ॥ ८५ ॥ हनूमांश्चमहासत्वईषदुन्मील्यलोचने ॥ दृष्ट्वातमथसावज्ञं
लोचनैर्मधुपिंगलैः ॥ स्मितेनचैनमासाद्यहनूमानिदमब्रवीत् ॥ ८६ ॥ हनूमानुवाच किमर्थंसरुजस्तेहंसुखसुप्तःप्रबोधितः ॥ ननुनामत्वयाकार्यादं
याभूतेषुजानता ॥ ८७ ॥ वयंधर्मंनजानीमस्तिर्यग्योनिमुपाश्रिताः ॥ नरास्तुबुद्धिसंपन्नादयांकुर्वंतिजंतुषु ॥ ८८ ॥ क्रूरेषुकर्मसुकथंदेहवाक्चित्तदूषिषु ॥
धर्मघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ ८९ ॥ नत्वंधर्मंविजानासिबुधानोपासितास्त्वया ॥ अल्पबुद्धितयाबाल्यादुत्सादयसियन्मृगान् ॥ ९० ॥ ब्रूहिकस्त्वंकि
मर्थंवाकिमिदंवनमागतः ॥ वर्जितंमानुषैर्भावैस्तथैवपुरुषैरपि ॥ ९१ ॥

र्थः ॥ ७७ ॥ आभुग्नंद्विगुणीकृतं ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ उडुपंचंद्रं ॥ ८० ॥ अशोकानांअशोकपुष्पाणां ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ सरुजःसपीडःतेत्वया ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ आश्वसिहिविश्वासंकुरु ॥ १४ ॥ १५ ॥ मद्यंमम ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वैशसंविरोधं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्गुणइति गुणाःसत्वादयोरूपादयश्चतैर्वर्जितः अतएवपरमः कोशपंचकेहिअनात्मन्यात्मत्वंअमुख्यंआध्यासिकत्वात्तस्य ततोन्यस्तु

क्कचत्वयाद्यगंतव्यंप्रब्रूहिपुरुषर्षभ ॥ अतःपरमगम्योयंपर्वतःसुदुरारुहः ॥ १२ ॥ विनासिद्धगतिंवीरगतिरत्रनविद्यते ॥ देवलोकस्यमार्गोयमगम्योमानुषैः सदा ॥ १३ ॥ कारुण्यात्त्वामहंवीरवारयामिनिबोधमे ॥ नातःपरंत्वयाशक्यंगंतुमाश्वसिहिप्रभो ॥ १४ ॥ स्वागतंसर्वथैवेहतवाद्यमनुजर्षभ ॥ इमान्यमृतकल्पानिमूलानिचफलानिच ॥ १५ ॥ भक्षयित्वानिवर्तस्वमावृथाप्राप्स्यसेवधं ॥ ग्राह्यंयदिवचोमह्यंहितंमनुजपुंगव ॥ १६ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांभीमकदलीखंडप्रवेशेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यवानरेंद्रस्यधीमतः ॥ भीमसेनस्तदावीरःप्रोवाचामित्रकर्षणः ॥ १ ॥ भीमउवाच कोभवान्किंनिमित्तंवावानरंवपुरास्थितः ॥ ब्राह्मणानंतरोवर्णःक्षत्रियस्त्वांतुपृच्छति ॥ २ ॥ कौरवःसोमवंशीयःकुंत्यागर्भेणधारितः ॥ पांडवोवायुतनयोभीमसेनइतिश्रुतः ॥ ३ ॥ सवाक्यंकुरुवीरस्यस्मितेनप्रतिगृह्यतत् ॥ हनूमान्वायुतनयोवायुपुत्रमभाषत ॥ ४ ॥ हनूमानुवाच वानरोहंनतेमार्गंप्रदास्यामियथेप्सितं ॥ साधुगच्छनिवर्तस्वमात्वंप्राप्स्यसिवैशसं ॥ ५ ॥ भीमसेनउवाच वैशसंवास्तुयद्वान्यन्नत्वांपृच्छामिवानर ॥ प्रयच्छमार्गमुत्तिष्ठमामत्तःप्राप्स्यसेव्यथां ॥ ६ ॥ हनूमानुवाच नास्तिशक्तिर्ममोत्थातुंव्याधिनाक्लेशितोह्यहं ॥ यद्यवश्यंप्रयातव्यंलंघयित्वाप्रयाहिमां ॥ ७ ॥ भीमउवाच निर्गुणःपरमात्मातुदेहंव्याप्यावतिष्ठते ॥ तमहंज्ञानविज्ञेयंनावमन्येनलंघये ॥ ८ ॥ यद्यागमैर्नविद्यांचतमहंभूतभावनं ॥ क्रमेयंत्वांगिरिंचैवहनूमानिवसागरं ॥ ९ ॥ हनूमानुवाच कएषहनुमान्नामसागरोयेनलंघितः ॥ पृच्छामित्वांनरश्रेष्ठकथ्यतांयदिशक्यते ॥ १० ॥

निरुपाधिचिन्मात्रोमुख्यआत्माप्रत्यग्भूतःआकाशोघटमिवदेहंव्याप्यस्थितः एतेनशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तः अस्यनिर्गुणत्वेऽनुभवंप्रमाणयति ज्ञानविज्ञेयमिति ज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजप्रमातेनज्ञेयं ज्ञातविज्ञेयमिति पाठेसर्वप्रकाशकंअहंकारादिसाक्षिणमित्यर्थः तस्यावमाननाशालग्रामादिवत्तदुपाधिभूतस्यशरीरस्यलंघनेनभवतिअतस्तद्द्वयंनकुर्वेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ भूतभावनंभूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचभावनं रचनंयस्मात्तं आत्मनआकाशःसंभूतः आत्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एतेनतत्पदार्थउक्तः तयोःसामानाधिकरण्यादभेदेब्रह्माद्वैतंचदर्शितं ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ क्रमेणपादविक्षेपेण ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एवमुक्तेसति तमित्यध्याहारः तंहीनवीर्यपराक्रमंमनसाऽचिंतयन्मेने ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

भीमउवाच भ्राताममगुणश्लाघ्योबुद्धिसत्वबलान्वितः॥ रामायणेऽतिविख्यातःश्रीमान्वानरपुंगवः॥११॥ रामपत्नीकृतेयेनशतयोजनविस्तृतः॥ साग
रःप्लवगेंद्रेणक्रमेणैकेनलंघितः॥१२॥ समेभ्राताममहावीर्यस्तुल्योहंतस्यतेजसा॥ बलेपराक्रमेयुद्धेशक्तोहंतवनिग्रहे॥ १३॥ उत्तिष्ठदेहिमेमार्गंपश्यमेचाद्यपौ
रुषं॥ मच्छासनमकुर्वाणंत्वांवानेष्येयमक्षयं ॥ १४॥ वैशंपायनउवाच विज्ञायतंबलोन्मत्तंबाहुवीर्येणदर्पितं॥ हृदयेनावहस्यैनंहनूमान्वाक्यमब्रवी
त्॥ १५॥ हनूमानुवाच प्रसीदनास्तिमेशक्तिरुत्थातुंजरयानघ॥ ममानुकंपयात्वेतत्पुच्छमुत्सार्यगम्यतां ॥ १६॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेह
नुमताहीनवीर्यपराक्रमं ॥ मनसाचिंतयद्भीमःस्वबाहुबलदर्पितः ॥ १७ ॥ पुच्छेप्रगृह्यतरसाहीनवीर्यपराक्रमं ॥ सालोक्यमंतकस्यैनंनयाम्यद्येहवानरं॥
॥ १८॥ सावज्ञमथवामेनस्मयन्जग्राहपाणिना ॥ नचाशकच्चालयितुंभीमःपुच्छंमहाकपेः ॥ १९॥ उच्चिक्षेपपुनर्दोर्भ्यामिंद्रायुधमिवोच्छ्रितं ॥ नोद्धर्तुम
शकद्भीमोदोर्भ्यामपिमहाबलः ॥ २० ॥ उत्क्षिप्तभ्रूर्विवृत्ताक्षःसंहतभ्रुकुटीमुखः ॥ स्विन्नगात्रोभवद्भीमोनचोद्धर्तुंशशाकतं॥ २१ ॥ यत्नवानपितुश्रीमान्
लांगूलोद्धरणोद्धुरः ॥ कपेःपार्श्वगतोभीमस्तस्थौव्रीडानताननः ॥ २२ ॥ प्रणिपत्यचकौंतेयःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ प्रसीदकपिशार्दूलदुरुक्तंक्षम्यतांमम
॥ २३॥ सिद्धोवायदिवादेवोगंधर्वोवाथगुह्यकः॥ पृष्टःसन्कामयाब्रूहिकस्त्वंवानररूपधृत् ॥ २४ ॥ नचेद्गुह्यंमहाबाहोश्रोतव्यंचेद्भवेन्मम ॥ शिष्यवत्त्वांतुपृ
च्छामिउपपन्नोस्मितेनघ॥ २५ ॥ हनूमानुवाच यत्तेममपरिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ तत्सर्वमखिलेनत्वंशृणुपांडवनंदन॥ २६ ॥ अहंकेसरिणःक्षेत्रे
वायुनाजगदायुना॥ जातःकमलपत्राक्षहनूमान्नामवानरः॥ २७॥ सूर्यपुत्रंचसुग्रीवंशक्रपुत्रंचवालिनं॥ सर्वेवानरराजानस्तथावानरयूथपाः ॥ २८ ॥ उ
पतस्थुर्महावीर्याममचामित्रकर्षण ॥ सुग्रीवेणाभवत्प्रीतिरनिलस्याग्निनायथा ॥ २९ ॥ निकृतःसततोभ्रात्राकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ऋष्यमूकेमयासार्धं
सुग्रीवोन्यवसच्चिरं॥ ३० ॥ अथदाशरथिर्वीरोरामोनाममहाबलः॥ विष्णुर्मानुषरूपेणचचारवसुधातलं ॥३१॥ सपितुःप्रियमन्विच्छन्सहभार्यःसहानुजः॥
सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोदंडकारण्यमाश्रितः॥ ३२ ॥ तस्यभार्याजनस्थानाच्छलेनापहृताबलात्॥ राक्षसेंद्रेणबलिनारावणेनदुरात्मना॥ ३३ ॥ ॥१४७॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपतस्थुर्वालिनं ममचसुग्रीवेणप्रीतिरभवत् ॥ २९ ॥ निकृतःनिरस्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ हृतदारइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ समेत्य

सुवर्णरत्नचित्रेणमृगरूपेणरक्षसा ॥ वंचयित्वानरव्याघ्रंमारीचेनतदानघ ॥ ३४ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवादे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ हनूमानुवाच हृतदारःसहभ्रात्रापत्नींमार्गन्सराघवः ॥ दृष्टवान्शैलशिखरेसुग्रीवंवानरर्षभं ॥ १ ॥ तेनतस्याभवत्सख्यंराघवस्यमहात्मनः ॥ सहत्वावालिनंराज्येसुग्रीवमभिषिक्तवान् ॥ २ ॥ सराज्यंप्राप्यसुग्रीवःसीतायाःपरिमार्गणे ॥ वानरान्प्रेषयामासशतशोथसहस्रशः ॥ ३ ॥ ततोवानरकोटीभिःसहितोहंनरर्षभ ॥ सीतांमार्गन्महाबाहोप्रयातोदक्षिणांदिशं ॥ ४ ॥ ततःप्रवृत्तिःसीतायागृध्रेणसुमहात्मना ॥ संपातिनासमाख्यातारावणस्यनिवेशने ॥ ५ ॥ ततोहंकार्यसिद्ध्यर्थंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शतयोजनविस्तारमर्णवंसहसाप्लुतः ॥ ६ ॥ अहंस्ववीर्यादुत्तीर्यसागरंमकरालयं ॥ सुतांजनकराजस्यसीतांसुरसुतोपमां ॥ ७ ॥ दृष्टवान्भरतश्रेष्ठरावणस्यनिवेशने ॥ समेत्यतामहंदेवींवैदेहींराघवप्रियां ॥ ॥ ८ ॥ दग्ध्वालंकामशेषेणसाट्टप्राकारतोरणां ॥ प्रत्यागतश्चास्यपुनर्नामतत्रप्रकाश्यवै ॥ ९ ॥ मद्वाक्यंचावधार्याशुरामोराजीवलोचनः ॥ सबुद्धिपूर्वंसैन्यस्यबध्वासेतुंमहोदधौ ॥ १० ॥ वृतोवानरकोटीभिःसमुत्तीर्णोमहार्णवं ॥ ततोरामेणवीर्येणहत्वातान्सर्वराक्षसान् ॥ ११ ॥ रणेतुराक्षसगणंरावणंलोकरावणं ॥ निशाचरेंद्रंहत्वातुसभ्रातृसुतबांधवं ॥ १२ ॥ राज्येभिषिच्यलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणं ॥ धार्मिकंभक्तिमंतंचभक्तानुगतवत्सलं ॥ १३ ॥ ततःप्रत्याहृताभार्यानष्टावेदश्रुतिर्यथा ॥ तयैवसहितःसाध्व्यापत्न्यारामोमहायशाः ॥ १४ ॥ गत्वाततोतित्वरितःस्वांपुरींरघुनंदनः ॥ अध्यावसत्ततोयोध्यामयोध्यांद्विषतांप्रभुः ॥ १५ ॥ ततःप्रतिष्ठितोराज्येरामोनृपतिसत्तमः ॥ वरंमयायाचितोसौरामोराजीवलोचनः ॥ १६ ॥ यावद्रामकथेयंतेभवेल्लोकेषुशत्रुहन् ॥ तावज्जीवेयमित्येवंतथास्त्विविचसोब्रवीत् ॥ १७ ॥ सीताप्रसादाच्चसदामामिहस्थमरिंदम ॥ उपतिष्ठंतिदिव्याहिभोगाभीमयथेप्सिताः ॥ १८ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ राज्यंकारितवान्रामस्ततःस्वभवनंगतः ॥ १९ ॥ तदिहाप्सरसस्तातगंधर्वाश्चसदानघ ॥ तस्यवीरस्यचरितंगायंत्योरमयंतिमां ॥ २० ॥

विदित्वासंभाषणादिनानिश्चित्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ अस्यरामस्य तत्रलंकायां ॥ ९ ॥ अवधार्यनिश्चित्य ॥ १० ॥ ११ ॥ लोकरावणंलोकपीडाकरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अयोध्यांयोद्धुमशक्यां ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कारितवान्कृतवान् स्वार्थेणिच् स्वभवनंवैकुंठं ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिर्वानरः
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वर्ष्मशरीरं ॥ ९ ॥ भावानूतत्त्वानि कर्मशुभाशुभं वीर्यंफलोदयपर्यंतंशक्तिः भवाभवौउत्पत्तिविनाशौऐश्वर्यानैश्वर्येवा ॥ १० ॥ कृतमेवसर्वैकृतकृत्याएवेत्यर्थः ततएवहेतोःकृतयु

अयंचमार्गोमर्त्यानामगम्यःकुरुनंदन ॥ ततोहंरुद्धवान्मार्गंतवेमंदेवसेवितं ॥ २१ ॥ धर्षयेद्वाशपेद्वापिमाकश्चिदितिभारत ॥ दिव्योदेवपथोह्येषनात्रगच्छं
तिमानुषाः ॥ यदर्थमागतश्चासिअतएवसरश्चतत् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवादेअष्टचत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोमहाबाहुर्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ प्रणिपत्यततःप्रीत्याभ्रातरं
हृष्टमानसः ॥ १ ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाहनूमंतंकपीश्वरं ॥ मयाधन्यतरोनास्तियदार्यंदृष्टवानहं ॥ २ ॥ अनुग्रहोमेसुमहांस्तृप्तिश्चतवदर्शनात् ॥ एवंतुकृतमि
च्छामित्वयाद्यप्रियमात्मनः ॥ ३ ॥ यत्त्वेतदासीत्प्लवतःसागरंमकरालयं ॥ रूपमप्रतिमंवीरतदिच्छामिनिरीक्षितुं ॥ ४ ॥ एवंतुष्टोभविष्यामिश्रद्धास्यामिचते
वचः ॥ एवमुक्तःसतेजस्वीप्रहस्यहरिरब्रवीत् ॥ ५ ॥ नतच्छक्यंत्वयाद्रष्टुंरूपंनान्येनकेनचित् ॥ कालावस्थातदाह्यन्यानसावर्ततिसांप्रतं ॥ ६ ॥ अन्यःकृतयुगे
कालस्त्रेतायांद्वापरेपरः ॥ अयंप्रध्वंसनःकालोनाद्यतद्रूपमस्तिमे ॥ ७ ॥ भूमिर्नद्योनगाःशैलाःसिद्धादेवामहर्षयः ॥ कालंसमनुवर्ततेयथाभावायुगेयुगे ॥ ८ ॥
बलवर्ष्मप्रभावाहिप्रहीयंत्युद्भवंतिच ॥ तदलंबततद्रूपंद्रष्टुंकुरुकुलोद्वह ॥ युगंसमनुवर्तामिकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ९ ॥ भीमउवाच युगसंख्यांसमाचक्ष्व
आचारंचयुगेयुगे ॥ धर्मकामार्थभावांश्चकर्मवीर्यंभवाभवौ ॥ १० ॥ हनूमानुवाच कृतंनामयुगंतातयत्रधर्मःसनातनः ॥ कृतमेवनकर्तव्यंतस्मिन्का
लेयुगोत्तमे ॥ ११ ॥ नतत्रधर्माःसीदंतिक्षीयंतेनचवैप्रजाः ॥ ततःकृतयुगंनामकालेनगुणतांगतं ॥ १२ ॥ देवदानवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ नासन्कृतयु
गेताततदानक्रयविक्रयः ॥ १३ ॥ नसामऋग्यजुर्वर्णाःक्रियानासीच्चमानवी ॥ अभिध्यायफलंतत्रधर्मःसंन्यासएवच ॥ १४ ॥ नतस्मिन्युगसंसर्गेव्याधयो
नेंद्रियक्षयः ॥ नासूयानापिरुदितंनदर्पोनापिवैकृतं ॥ १५ ॥ नविग्रहःकुतस्तंद्रीनद्वेषोनचपैशुनं ॥ नभयंनापिसंतापोनचेर्ष्यानचमत्सरः ॥ १६ ॥

गंनाम ॥ ११ ॥ गुणतांमुख्यमपिअमुख्यतांगतं ॥ १२ ॥ १३ ॥ नसामेति त्रयीधर्मस्यचित्तशुद्ध्यर्थत्वात्तस्याश्चतदानींस्वभावसिद्धत्वान्नसामादीन्यासन् मानवीक्रियाकृष्याद्यारंभरूपा किंतुअभिध्या
यफलंसंकल्पादेवसर्वंसंपद्यतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ वैकृतंकपटं ॥ १५ ॥ विग्रहोवैरं तंद्रीआलस्यं द्वेषःपरानिष्टचिंतनं पैशुनंतद्भाषणं ईर्ष्याअक्षमा मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततः असूयादित्यागात् परमकं परमानंदात्मकं ब्रह्म प्राप्यत इति शेषः गतिः प्राप्यं आत्मेति श्वेतरक्तपीतकृष्णरूपाणिक्रमेण कृतादिषु भवंतीति कृते नारायणः शुक्ल इत्युक्तं ॥ १७ ॥ कृतलक्षणाः कृतानि स्वतः सिद्धा
निलक्षणानि शमोदमस्तप इत्यादीनि येषां ते ॥ १८ ॥ समं ब्रह्म तदेव आश्रयादिर्यस्य तत्तथा ब्रह्मैव फलप्राप्तये श्रयेत् तत्प्राप्त्यर्थ एव आचारो यस्य तस्यैव च ज्ञानं केवलं निरुपाधिविषयं ब्रह्मैव कर्माणि गत्यागत्यादी
नि येषां ते अहमग्निरहं हुतमित्यादि वचनात् ॥ १९ ॥ एको देवः प्रत्यगात्मा तत्रैव सदा युक्ता योगवंतः एको मंत्रः प्रणवः एको विधिर्वेदांतश्रवणादिः एका क्रिया ध्यानादि एक एव तत्त्वप्रतिपादको वेदो येषां सर्वे पि ज्ञान
निष्ठा एव न तु केवलकर्मठा व्यसनिनो वा ॥ २० ॥ कालो दर्शादिः तद्युक्तेन कर्मणा कामफलेन इच्छितफलेन रूप्यादिना स्वर्गादिना वा संयोगस्तदभावात् ॥ २१ ॥ आत्मनि ब्रह्मणि योग ऐक्यं तेन समायुक्तोऽयं धर्मो योगा

ततः परमकं ब्रह्म सा गतिर्योगिनां परा ॥ आत्मा च सर्वभूतानां शुक्लो नारायणस्तदा ॥ १७ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ॥ कृते युगे समभवन्स्व
कर्मनिरताः प्रजाः ॥ १८ ॥ समाश्रयं समाचारं समज्ञानं च केवलं ॥ तदा हि समकर्माणो वर्णा धर्मानवाप्नुवन् ॥ १९ ॥ एकदेवसदायुक्ता एकमंत्रविधिक्रियाः ॥
पृथग्धर्मास्त्वेकवेदा धर्ममेकमनुव्रताः ॥ २० ॥ चातुराश्रम्ययुक्तेन कर्मणा कालयोगिना ॥ अकामफलसंयोगात्प्राप्नुवंति परां गतिं ॥ २१ ॥ आत्मयोगसमायु
क्तो धर्मोयं कृतलक्षणः ॥ कृते युगे चतुष्पादश्चातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतः ॥ २२ ॥ एतत्कृतयुगं नाम त्रैगुण्यपरिवर्जितं ॥ त्रेतामपि निबोध त्वं यस्मिन्सत्रं प्रवर्तते ॥ २३ ॥
पादेन ह्रसते धर्मो रक्ततां याति चाच्युतः ॥ सत्यप्रवृत्ताश्च नराः क्रियाधर्मपरायणाः ॥ २४ ॥ ततो यज्ञाः प्रवर्तंते धर्माश्च विविधाः क्रियाः ॥ त्रेतायां भावसंकल्पाः
क्रियादानफलोपगाः ॥ २५ ॥ प्रचलंति न वै धर्मात्तपोदानपरायणाः ॥ स्वधर्मस्थाः क्रियावंतो नरास्त्रेतायुगेऽभवन् ॥ २६ ॥ द्वापरे च युगे धर्मो द्विभागोनः प्रव
र्तते ॥ विष्णुर्वै पीततां याति चतुर्धा वेद एव च ॥ २७ ॥ ततोन्ये च चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च तथापरे ॥ द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे ॥ २८ ॥ एवं शास्त्रेषु भिन्नेषु ब
हुधा नीयते क्रिया ॥ तपोदानप्रवृत्ता च राजसी भवति प्रजा ॥ २९ ॥

ख्यः कृतलक्षणः कृतयुगसूचकः यद्दैवयत्रैव पुंसि ईदृग्धर्मो वर्धते तं दैवकृतयुगमित्यर्थः चतुष्पादः अविकलः ॥ २२ ॥ त्रैगुण्यं प्रवृत्तिप्रकाशमोहात्मकरजःसत्त्वतमसां समाहारस्तेन वर्जितं सत्रं यज्ञक्रिया रजो
मिश्रत्वात् ॥ २३ ॥ सत्येनैव प्रवृत्ताः ॥ २४ ॥ भावसंकल्पाः भावो भावना क्रिया अहमनेन कर्मणा इदं फलं अनेन प्रकारेण करिष्यामीत्येवंरूपा तद्विषय एव संकल्पो येषां अत एव क्रियादिभिः फलोपगाः फलभु
जो न तु कृतवत्संकल्पसिद्धाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विभागोनः पादद्वयहीनः चतुर्धा वेदः कृतः कृत्स्नस्यैकेन धारयितुमशक्यत्वात् ॥ २७ ॥ अनृचः ऋङ्मात्रेणापि हीना अतिमांद्यात् यद्वा चतुर्वेदा इति वेदत्रयोक्तं क
र्म ज्योतिष्टोमादिकं अथर्वणोपनिषदुक्तं ध्यानं च सहैव वानुतिष्ठंतीति कर्मोपास्तिसमुच्चय उक्तः त्रिवेदा इति केवलकर्मठाः द्विवेदा इति स्वशाखोक्तं संध्यावंदनादि कर्म ध्यानं चानुतिष्ठंति एकवेदा ध्यानैकनिष्ठाः अ
नृचः कृतकृत्याः विपर्यस्तो निदिध्यासे त्किं ध्यानम विपर्यय इत्युक्ते र्ध्यानादपि विरक्ताः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्त्वस्यबुद्धेःविभ्रंशात्क्षयात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यैःव्याधिभिःकामैश्च ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तामसंतमोगुणप्रधानंकलिं ॥ ३४ ॥ ईतयःअतिवृष्ट्यादयः ॥ ३५ ॥ व्यावर्ततेनश्यति ॥ ३६ ॥ भावाःधर्मज्ञाना
दयः प्रार्थनानिविकुर्वते अन्यत्प्रार्थ्यतेऽन्यत्जायते पौष्टिकमपिकर्मविधिलोपान्नाशकंभवतीतिभावः ॥ ३७ ॥ चिरजीविनोमादृशाअपियुगानुवर्तिनःकालानुसारिणोभवंति ॥ ३८ ॥ अनर्थकेषुनिष्प्र

एकवेदस्यचाज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः ॥ सत्त्वस्यचेहविभ्रंशात्सत्येकश्चिदवस्थितः ॥ ३० ॥ सत्यात्प्रच्यवमानानांव्याधयोबहवोभवन् ॥ कामाश्चोपद्रवाश्चैव
तदादैवैवकारिताः ॥ ३१ ॥ यैरर्द्यमानाःसुभृशंतपस्तप्यंतिमानवाः ॥ कामकामाःस्वर्गकामायज्ञांस्तन्वंतिचापरे ॥ ३२ ॥ एवंद्वापरमासाद्यप्रजाःक्षीयंत्यध
र्मतः ॥ पादेनैकेनकौंतेयधर्मःकलियुगेस्थितः ॥ ३३ ॥ तामसंयुगमासाद्यकृष्णोभवतिकेशवः ॥ वेदाचाराःप्रशाम्यंतिधर्मयज्ञक्रियास्तथा ॥ ३४ ॥ ईतयो
व्याधयस्तंद्रीदोषाःक्रोधादयस्तथा ॥ उपद्रवाःप्रवर्ततेआधयःक्षुद्भयंतथा ॥ ३५ ॥ युगेष्वावर्तमानेषुधर्मोव्यावर्ततेपुनः ॥ धर्मेव्यावर्तमानेतुलोकोव्यावर्तते
पुनः ॥ ३६ ॥ लोकेक्षीणेक्षयंयांतिभावालोकप्रवर्तकाः ॥ युगक्षयकृताधर्माःप्रार्थनानिविकुर्वते ॥ ३७ ॥ एतत्कलियुगंनामअचिराद्यत्प्रवर्तते ॥ युगानुवर्त
नंत्वेतत्कुर्वंतिचिरजीविनः ॥ ३८ ॥ यच्चतेमत्परिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ अनर्थकेषुकोभावःपुरुषस्यविजानतः ॥ ३९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृ
च्छसि ॥ युगसंख्यांमहाबाहोस्वस्तिप्राप्नुहिगम्यतां ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांकदलीषंडेहनूमद्भीमसंवादेऊन
पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनउवाच पूर्वरूपमदृष्ट्वातेनयास्यामिकथंचन ॥ यदितेऽहमनुग्राह्योदर्श
यात्मानमात्मना ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुभीमेनस्मितंकृत्वाप्लवंगमः ॥ तद्रूपंदर्शयामासयद्वैसागरलंघने ॥ २ ॥ भ्रातुःप्रियमभीप्सन्वैचकारसु
महद्वपुः ॥ देहस्तस्यततोतीववर्धत्यायामविस्तरैः ॥ ३ ॥ सद्रुमंकदलीषंडंछादयन्नमितद्युतिः ॥ गिरिश्चोच्छ्रयमाक्रम्यतस्थौतत्रचवानरः ॥ ४ ॥ समुच्छ्रितमहा
कायोद्वितीयइवपर्वतः ॥ ताम्रेक्षणस्तीक्ष्णदंष्ट्रोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ ५ ॥ दीर्घलांगूलमाविध्यदिशोव्याप्यस्थितःकपिः ॥ तद्रूपंमहदालक्ष्यभ्रातुःकौरवनंदनः
॥ ६ ॥ विसिस्मियेतदाभीमोजहृषेचपुनःपुनः ॥ तमर्कमिवतेजोभिःसौवर्णमिवपर्वतं ॥ ७ ॥

योजनेषु भावोभिनिवेशः ॥ ३९ ॥ स्वस्तिकल्याणं ॥ ४० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
पूर्वरूपमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गिरिश्चविंध्यगिरिरिव इवार्थेचः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्याप्तःसमर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं ॥ २१ ॥ २२ ॥ पुरुषेणमर्त्येन ॥ २३ ॥ २४ ॥

प्रदीप्तमिवचाकाशंदृष्ट्वाभीमोन्यमीलयत् ॥ आबभाषेचहनुमान्भीमसेनंस्मयन्निव ॥८॥ एतावदिहशक्तस्त्वंद्रष्टुंरूपंममानघ॥ वर्धेहंचाप्यतोभूयोयावन्मेम नसिस्थितं ॥ भीमशत्रुषुचात्यर्थंवर्धतेमूर्तिरोजसा ॥ ९॥ वैशंपायनउवाच तदद्भुतंमहारौद्रंविंध्यपर्वतसन्निभं॥ दृष्ट्वाहनूमतोवर्ष्मसंभ्रांतःपवनात्म जः॥ १०॥ प्रत्युवाचततोभीमःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ कृतांजलिरदीनात्माहनूमंतमवस्थितं ॥ ११ ॥ दृष्टंप्रमाणंविपुलंशरीरस्यास्यतेविभो॥ संहरस्वमहावीर्य स्वयमात्मानमात्मना॥१२॥ नहिशक्नोमित्वांद्रष्टुंदिवाकरमिवोदितं॥ अप्रमेयमनाधृष्यंमैनाकमिवपर्वतं॥१३॥ विस्मयश्चैवमेवीरसुमहान्मनसोद्यवै॥ य द्रामस्त्वयिपार्श्वस्थेस्वयंरावणमभ्यगात्॥ १४॥ त्वमेवशक्तस्तांलंकांसुयोधांसहवाहनां॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यविनाशयितुमंजसा॥१५॥ नहितेकिंचिदप्रा प्यंमारुतात्मजविद्यते॥ तवनैकस्यपर्याप्तोरावणःसगणोयुधि॥१६॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुभीमेनहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ प्रत्युवाचततोवाक्यं स्निग्धगंभीरयागिरा॥ १७॥ हनूमानुवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत॥ भीमसेननपर्याप्तोममासौराक्षसाधमः॥ १८॥ मयातुनिहतेतस्मि न्रावणेलोककंटके॥ कीर्तिर्नश्येद्राघवस्यततएतदुपेक्षितं॥ १९॥ तेनवीरेणतंहत्वासगणंराक्षसाधमं॥ आनीतास्वपुरंसीताकीर्तिश्चाख्यापितानृषु॥ २०॥ तद्गच्छविपुलप्रज्ञभ्रातुःप्रियहितेरतः॥ अरिष्टंक्षेममध्वानंवायुनापरिरक्षितः॥ २१॥ एषपंथाःकुरुश्रेष्ठसौगंधिकवनायते॥ द्रक्ष्यसेधनदोद्यानंरक्षितंयक्ष राक्षसैः॥ २२॥ नचतेतरसाकार्यःकुसुमावचयःस्वयं॥ दैवतानिहिमान्यानिपुरुषेणविशेषतः॥ २३॥ बलिहोमनमस्कारैर्मंत्रैश्चभरतर्षभ॥ दैवतानिप्रसा दंहिभक्त्याकुर्वंतिभारत॥ २४॥ मातातसाहसंकार्षीःस्वधर्मंपरिपालय॥ स्वधर्मस्थःपरंधर्मंबुध्यस्वगमयस्वच॥ २५॥ नहिधर्ममविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यच॥ धर्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि॥२६॥ अधर्मोयत्रधर्माख्योधर्मश्चाधर्मसंज्ञितः॥ सविज्ञेयोविभागेनयत्रमुह्यंत्यबुद्धयः॥२७॥ आचारसंभवोधर्मोध र्मेवेदाःप्रतिष्ठिताः॥ वेदैर्यज्ञाःसमुत्पन्नायज्ञैर्देवाःप्रतिष्ठिताः॥२८॥ वेदाचारविधानोक्तैर्यज्ञैर्धार्यंतिदेवताः॥ बृहस्पत्युशनःप्रोक्तैर्नयैर्धार्यंतिमानवाः॥२९॥

गमयस्वबोधपूर्वकमनुतिष्ठ स्वार्थेणिच् ॥ २५ ॥ २६ ॥ दुर्जनवधोऽधर्मोपिधर्मएव परोपघातकंसत्यंधर्मोपिअधर्मएव ॥ २७ ॥ आचारःशौचादिस्तेनधर्मःप्राप्यतेततोवेदाधिगमस्ततोयज्ञानुष्ठानंततोदे वताप्रसादइत्यर्थः ॥२८॥ वेदेति यज्ञैर्देवानांनीत्यामनुष्याणांचस्थितिरित्यर्थः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पणोभृतिस्तामर्हतीतिपण्यासेवा पणोवराटमानेस्यादित्युपक्रम्यव्यवहारेभृतौधनेइतिमेदिनी वार्ताजीविकार्थावृत्तिः ॥ ३० ॥ साचक्रमेणब्राह्मणस्यत्रयीयाजनाध्यापनादिः वैश्यस्यवार्तापण्यादिः क्षत्रि
यस्यदंडादिः ॥ ३१॥ सालोकयात्रा ॥३२॥३३॥ ऋतंसत्यंआत्मज्ञानाख्यं एकोवर्णःशुक्लःकेवलसात्विकःधर्मोयोगाख्यः ॥३४॥३५॥ भैक्ष्येति गुरौत्रिवर्णेवासितंवासोयेषांतेशूद्राः भैक्ष्यादिभिर्हीनाःभवं

पण्याकरवणिज्याभिःकृष्यागोजाविपोषणैः ॥ वार्तयाधार्यतेसर्वंधर्मैरेतैर्द्विजातिभिः ॥ ३० ॥ त्रयीवार्तादंडनीतिस्तिस्रोविद्याविजानतां ॥ ताभिःसम्यक्प्र
युक्ताभिर्लोकयात्राविधीयते ॥ ३१ ॥ साचेद्धर्मकृतानस्यात्त्रयीधर्मऋतेभुवि ॥ दंडनीतिमृतेचापिनिर्मर्यादमिदंभवेत् ॥ ३२ ॥ वार्ताधर्मेह्यवर्तिन्योविनश्ये
युरिमाःप्रजाः ॥ सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मैःसूयंतिवैप्रजाः ॥ ३३ ॥ द्विजातीनामृतंधर्मोह्येकश्चैवैकवर्णिकः ॥ यज्ञाध्ययनदानानित्रयःसाधारणाःस्मृताः ॥ ३४ ॥
याजनाध्यापनंविप्रेधर्मश्चैवप्रतिग्रहः ॥ पालनंक्षत्रियाणांवैवैश्यधर्मश्चपोषणं ॥ ३५ ॥ शुश्रूषाचद्विजातीनांशूद्राणांधर्मउच्यते ॥ भैक्ष्यहोमव्रतैर्हीनास्तथैवगु
रुवासिताः ॥ ३६ ॥ क्षत्रधर्मोऽत्रकौंतेयतवधर्मोऽत्ररक्षणं ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वविनीतोनियतेंद्रियः ॥ ३७ ॥ वृद्धैःसंमंत्र्यसद्भिश्चबुद्धिमद्भिःश्रुतान्वितैः ॥ आ
स्थितःशास्तिदंडेनव्यसनीपरिभूयते ॥ ३८ ॥ निग्रहानुग्रहैःसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते ॥ तदाभवंतिलोकस्यमर्यादाःसुव्यवस्थिताः ॥ ३९ ॥ तस्माद्देशेचदुर्गेच
शत्रुमित्रबलेषुच ॥ नित्यंचारेणबोद्धव्यंस्थानंवृद्धिःक्षयस्तथा ॥ ४० ॥ राज्ञामुपायश्चारश्चबुद्धिमंत्रपराक्रमाः ॥ निग्रहप्रग्रहौचैवदाक्ष्यंवैकार्यसाधकं ॥ ४१ ॥
साम्नादानेनभेदेनदंडेनोपेक्षणेनच ॥ साधनीयानिकर्माणिसमासव्यासयोगतः ॥ ४२ ॥ मंत्रमूलानयाःसर्वेचाराश्चभरतर्षभ ॥ सुमंत्रितेनयासिद्धिस्तां
द्विजैःसहमंत्रयेत् ॥ ४३ ॥ स्त्रियामूढेनबालेनलुब्धेनलघुनापिवा ॥ नमंत्रयीतगुह्यानियेषुचोन्मादलक्षणं ॥ ४४ ॥ मंत्रयेत्सहविद्वद्भिःशक्तैःकर्माणिकारयेत् ॥
स्निग्धैश्चनीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्रवर्जयेत् ॥ ४५ ॥ धार्मिकान्धर्मकार्येषुअर्थकार्येषुपंडितान् ॥ स्त्रीषुक्लीबान्नियुंजीतक्रूरान्क्रूरेषुकर्मसु ॥ ४६ ॥ स्वेभ्य
श्चैवपरेभ्यश्चकार्याकार्यसमुद्भवा ॥ बुद्धिःकर्मसुविज्ञेयारिपूणांचबलाबलं ॥ ४७ ॥ बुद्ध्यासुप्रतिपन्नेषुकुर्यात्साधुष्वनुग्रहं ॥ निग्रहंचाप्यशिष्टेषुनिर्मर्यादेषु
कारयेत् ॥ ४८ ॥ निग्रहेप्रग्रहेसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते ॥ तदाभवतिलोकस्यमर्यादासुव्यवस्थिता ॥ ४९ ॥

ति ॥३६॥ क्षत्रधर्मोऽत्रप्रकरणेउच्यते सचतवधर्मोऽत्रलोके ॥३७॥ आस्थितःअनुगृहीतः ॥३८॥३९॥ स्थानंसिद्धसंरक्षणं ॥४०॥४१॥ समासःसामादिपंचकेएकेनद्वित्रैर्वाकार्यसाधनंव्यासःसर्वैस्तत्सिद्धिः
॥४२॥४३॥४४॥स्निग्धैःहितेप्सुभिःनीतेःप्रजापारपत्यादेर्विन्यासाःस्थापनानि॥४५॥४६॥स्वेभ्यश्चारेभ्यःपरेभ्यःउत्कोचादिनालोभितेभ्यः ॥४७॥ बुद्ध्याजीवनाशया प्रतिपन्नेषुशरणागतेषु॥४८॥४९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

घोरोधर्मोराजधर्मः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

एषतेभिहितःपार्थघोरोधर्मोदुरन्वयः ॥ तंस्वधर्मविभागेनविनयस्योनुपालय ॥ ५० ॥ तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रायांतियथादिवं ॥ दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यांतिवैश्याश्चसद्गतिं ॥ ५१ ॥ क्षत्रंयातितथास्वर्गंभुविनिग्रहपालनैः ॥ सम्यक्प्रणीतदंडाहिकामद्वेषविवर्जिताः ॥ अलुब्धाविगतक्रोधाःसतांयांतिसलोकतां ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांहनूमद्भीमसेनसंवादेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच ततःसंहृत्यविपुलंतद्वपुःकामतःकृतं ॥ भीमसेनंपुनर्दोर्भ्यांपर्यष्वजतवानरः ॥ १ ॥ परिष्वक्तस्यतस्याशुभ्रात्राभीमस्यभारत ॥ श्रमोनाशमुपागच्छत्सर्वंचासीत्प्रदक्षिणं ॥ २ ॥ बलंचातिबलोमेनेनमेस्तिसदृशोमहान् ॥ ततःपुनरथोवाचपर्यश्रुनयनोहरिः ॥ ३ ॥ भीममाभाष्यसौहार्दाद्बाष्पगद्गदयागिरा ॥ गच्छवीरस्वमावासंस्मर्तव्योस्मिकथांतरे ॥ ४ ॥ इहस्थश्चकुरुश्रेष्ठननिवेद्योस्मिकर्हिंचित् ॥ धनदस्यालयाच्चापिविसृष्टानांमहाबल ॥ ५ ॥ देशकालइहायातुंदेवगंधर्वयोषितां ॥ ममापिसफलंचक्षुःस्मारितश्चास्मिराघवं ॥ ६ ॥ रामाभिधानंविष्णुंहिजगद्धृदयनंदनं ॥ सीतावक्त्रारविंदार्कंदशास्यध्वांतभास्करं ॥ ७ ॥ मानुषंगात्रसंस्पर्शंगत्वाभीमत्वयासह ॥ तदस्मद्दर्शनंवीरकौंतेयामोघमस्तुते ॥ ८ ॥ भ्रातृत्वंत्वंपुरस्कृत्यवरंवरयभारत ॥ यदितावन्मयाक्षुद्रागत्वावारणसाह्वयं ॥ ९ ॥ धार्तराष्ट्रानिहंतव्यायावदेतत्करोम्यहं ॥ शिलयानगरंवापिमर्दितव्यंमयायदि ॥ १० ॥ बध्वादुर्योधनंचाद्यआनयामितवांतिकं ॥ यावदेतत्करोम्यद्यकामंतवमहाबल ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच भीमसेनस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वातस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचहनूमंतंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १२ ॥ कृतमेवत्वयासर्वंममवानरपुंगव ॥ स्वस्तितेस्तुमहाबाहोकामयेत्वांप्रसीदमे ॥ १३ ॥ सनाथाःपांडवाःसर्वेत्वयानाथेनवीर्यवन् ॥ तवैवतेजसासर्वान्विजेष्यामोवयंपरान् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्भीमसेनमभाषत ॥ भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चैवकरिष्यामिप्रियंतव ॥ १५ ॥ चमूंविगाह्यशत्रूणांपरशक्तिसमाकुलां ॥ यदासिंहरवंवीरकरिष्यसिमहाबल ॥ १६ ॥ तदाहंबृंहयिष्यामिस्वरवेणरवंतव ॥ विजयस्यध्वजस्थश्चनादान्मोक्ष्यामिदारुणान् ॥ १७ ॥ शत्रूणांयेप्राणहराःसुखंयेनहनिष्यथ ॥ एवमाभाष्यहनुमांस्तदापांडवनंदनं ॥ १८ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ गतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

मार्गमाख्यायभीमायतत्रैवांतरधीयत ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमा० हनूमद्भीमसंवादेएकपं
॥१५१॥ चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच गतेतस्मिन्हरिवरेभीमोपिबलिनांवरः ॥ तेनमार्गेणविपुलंव्य
चरद्गंधमादनं ॥ १ ॥ अनुस्मरन्वपुस्तस्यश्रियंचाप्रतिमांभुवि ॥ माहात्म्यमनुभावंचस्मरन्दाशरथेर्ययौ ॥ २ ॥ सतानिरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ वि
लोकयामासतदासौगंधिकवनेप्सया ॥ ३ ॥ फुल्लद्रुमविचित्राणिसरांसिसरितस्तथा ॥ नानाकुसुमचित्राणिपुष्पितानिवनानिच ॥ ४ ॥ मत्तवारणयूथानिपं
कक्लिन्नानिभारत ॥ वर्षतामिवमेघानांवृंदानिददृशेतदा ॥ ५ ॥ हरिणैश्चपलापांगैर्हरिणीसहितैर्वनं ॥ सशष्पकवलैःश्रीमान्पथिदृष्ट्वाद्रुतंययौ ॥ ६ ॥ महिषै
श्चवराहैश्चशार्दूलैश्चनिषेवितं ॥ व्यपेतभीर्गिरिंशौर्याद्भीमसेनोव्यगाहत ॥ ७ ॥ कुसुमानंतगंधैश्चताम्रपल्लवकोमलैः ॥ याच्यमानइवारण्येद्रुमैर्मारुतकंपि
तैः ॥ ८ ॥ कृतपद्मांजलिपुटामत्तषट्पदसेविताः ॥ प्रियतीर्थवनामार्गेपद्मिनीःसमतिक्रमन् ॥ ९ ॥ मज्जमानमनोदृष्टिःफुल्लेषुगिरिसानुषु ॥ द्रौपदीवाक्य
पाथेयोभीमःशीघ्रतरंययौ ॥ १० ॥ परिवृत्तेहनिततःप्रकीर्णहरिणेवने ॥ कांचनैर्विमलैःपद्मैर्ददर्शविपुलांनदीं ॥ ११ ॥ हंसकारंडवयुतांचक्रवाकोपशोभितां ॥
रचितामिवतस्याद्रेर्मालांविमलपंकजां ॥ १२ ॥ तस्यांनद्यांमहासत्वःसौगंधिकवनंमहत् ॥ अपश्यत्प्रीतिजननंबालार्कसदृशद्युति ॥ १३ ॥ तद्दृष्ट्वालब्धकामः
समनसापांडुनंदनः ॥ वनवासपरिक्लिष्टांजगाममनसाप्रियां ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधि
काहरणेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच सगत्वानलिनींरम्यांराक्षसैरभिरक्षितां ॥ कैलास
शिखराभ्याशेददर्शशुभकाननां ॥ १ ॥ कुबेरभुवनाभ्याशेजातांपर्वतनिर्झरैः ॥ सुरम्यांविपुलच्छायांनानाद्रुमलताकुलां ॥ २ ॥ हरितांबुजसंछन्नांदिव्यांकन
कपुष्करां ॥ नानापक्षिजनाकीर्णांसूपतीर्थामकर्दमां ॥ ३ ॥ अतीवरम्यांसुजलांजातांपर्वतसानुषु ॥ विचित्रभूतांलोकस्यशुभामद्भुतदर्शनां ॥ ४ ॥ तत्राम्ट
तरसंशीतंलघुकुंतीसुतःशुभं ॥ ददर्शविमलंतोयंपिबंश्चबहुपांडवः ॥ ५ ॥ ॥१५१॥

॥ १४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ सगत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ सूपतीर्थांशोभनानिउपतीर्थानितीराणियस्यांसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ लघुआरोग्यकरं ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जातरूपंस्वर्णं ॥ ६ ॥ हंसादिपोतैःहंसाद्युद्धूतैर्वा ॥ ७ ॥ आक्रीडंक्रीडास्थानं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचा

तांतुपुष्करिणींरम्यांदिव्यसौगंधिकावृतां ॥ जातरूपमयैःपद्मैश्छन्नांपरमगंधिभिः ॥ ६ ॥ वैदूर्यवरनालैश्चबहुचित्रैर्मनोरमैः ॥ हंसकारंडवोद्धूतैःसृजद्भिरम
लंरजः ॥ ७ ॥ आक्रीडंराजराजस्यकुबेरस्यमहात्मनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवैश्चपरमार्चितां ॥ ८ ॥ सेवितामृषिभिर्दिव्यैर्यक्षैःकिंपुरुषैस्तथा ॥ राक्षसैःकिंनरैश्चा
पिगुप्तांवैश्रवणेनच ॥ ९ ॥ तांचदृष्ट्वैवकौंतेयोभीमसेनोमहाबलः ॥ बभूवपरमप्रीतोदिव्यंसंप्रेक्ष्यतत्सरः ॥ १० ॥ तच्चक्रोधवशानामराक्षसाराजशासनात् ॥
रक्षंतिशतसाहस्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः ॥ ११ ॥ तेतुदृष्ट्वैवकौंतेयमजिनैःप्रतिवासितं ॥ रुक्मांगदधरंवीरंभीमंभीमपराक्रमं ॥ १२ ॥ सायुधंबद्धनिस्त्रिंशम
शंकितमरिंदमं ॥ पुष्करेप्सुमुपायांतमन्योन्यमभिचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ अयंपुरुषशार्दूलःसायुधोऽजिनसंवृतः ॥ यच्चिकीर्षुरिहप्राप्तस्तत्संप्रष्टुमिहार्हथ ॥ १४ ॥ ततः
सर्वेमहाबाहुंसमासाद्यवृकोदरं ॥ तेजोयुक्तमपृच्छंतकस्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १५ ॥ मुनिवेषधरश्चैवसायुधश्चैवलक्ष्यसे ॥ यदर्थमभिसंप्राप्तस्तदाचक्ष्वमहामते
॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥
भीमउवाच पांडवोभीमसेनोहंधर्मराजादनंतरः ॥ विशालांबदरींप्राप्तोभ्रातृभिःसहराक्षसाः ॥ १ ॥ अपश्यत्तत्रपांचालीसौगंधिकमनुत्तमं ॥ अनिलोढ
मितोनूनंसाबहूनिपरीप्सति ॥ २ ॥ तस्यामामनवद्यांग्याधर्मपत्न्याःप्रियेस्थितं ॥ पुष्पाहारमिहप्राप्तंनिबोधतनिशाचराः ॥ ३ ॥ राक्षसाऊचुः आक्री
डोयंकुबेरस्यदयितःपुरुषर्षभ ॥ नेहशक्यंमनुष्येणविहर्तुंमर्त्यधर्मणा ॥ ४ ॥ देवर्षयस्तथायक्षादेवाश्चात्रवृकोदर ॥ आमंत्र्ययक्षप्रवरंपिबंतिरमयंतिच ॥
गंधर्वाप्सरसश्चैवविहरंत्यत्रपांडव ॥ ५ ॥ अन्यायेनेहयःकश्चिदवमन्यधनेश्वरं ॥ विहर्तुमिच्छेदुर्वृत्तःसविनश्येन्नसंशयः ॥ ६ ॥ तमनादृत्यपद्मानिजिहीर्षसि
बलादितः ॥ धर्मराजस्यचात्मानंब्रवीषिभ्रातरंकथं ॥ ७ ॥ आमंत्र्ययक्षराजंवैततःपिबहरस्वच ॥ नातोन्यथात्वयाशक्यंकिंचित्पुष्करमीक्षितुं ॥ ८ ॥ भीमसेन
उवाच राक्षसास्तंनपश्यामिधनेश्वरमिहांतिके ॥ दृष्ट्वापिचमहाराजंनाहंयाचितुमुत्सहे ॥ ९ ॥ नहियाचंतिराजानएषधर्मःसनातनः ॥ नचाहंहातुमिच्छामि
क्षात्रधर्मंकथंचन ॥ १० ॥ इयंचनलिनीरम्याजातापर्वतनिर्झरे ॥ नेयंभवनमासाद्यकुबेरस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥

शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पांडवइति ॥ १ ॥ अनिलोढंवायुनाआनीतं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विहन्यविनाश्य वाल्यपीत्यनुनासिकालोपपक्षेइदंरूपं ॥ २० ॥ सहितंएकीभूयापिअशक्नुवंतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विक्रम्यजित्वाचअभि

तुल्याहिसर्वभूतानामियंवैश्रवणस्यच ॥ एवंगतेषुद्रव्येषुकः कंयाचितुमर्हति ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाराक्षसान्सर्वान्भीमसेनोह्यमर्षणः ॥
व्यगाहतमहाबाहुर्नलिनींतांमहाबलः ॥ १३ ॥ ततःसराक्षसैर्वाचाप्रतिषिद्धःप्रतापवान् ॥ मामैवमितिसक्रोधैर्भर्त्सयद्भिःसमंततः ॥ १४ ॥ कदर्थीकृत्यतुस
तान्राक्षसान्भीमविक्रमः ॥ व्यगाहतमहातेजास्तेतंसर्वेन्यवारयन् ॥ १५ ॥ गृह्णीतबध्नीतविकर्ततेमंपचामखादामचभीमसेनं ॥ क्रुद्धाब्रुवंतोभिययुर्द्रुतंतेशस्त्रा
णिचोद्यम्यविवृत्तनेत्राः ॥ १६ ॥ ततःसगुर्वींयमदंडकल्पांमहागदांकांचनपट्टनद्धां ॥ प्रगृह्यतानभ्यपतत्तरस्वीततोब्रवीत्तिष्ठततिष्ठतेति ॥ १७ ॥ तेतंतदातोमरप
ट्टिशाद्यैर्व्याविद्धशस्त्रैःसहसानिपेतुः ॥ जिघांसवःक्रोधवशाःसुभीमाभीमंसमंतात्परिवव्रुरुग्राः ॥ १८ ॥ वातेनकुंत्यांबलवान्सुजातःशूरस्तरस्वीद्विषतांनिहंता ॥
सत्येचधर्मेचरतःसचैवपराक्रमेशत्रुभिरप्रधृष्यः ॥ १९ ॥ तेषांसमार्गान्विविधान्महात्माविहन्यशस्त्राणिचशात्रवाणां ॥ यथाप्रवीरान्निजघानभीमःपरंशतं
पुष्करिणीसमीपे ॥ २० ॥ तेतस्यवीर्यंचबलंचदृष्ट्वाविद्याबलंबाहुबलंतथैव ॥ अशक्नुवंतःसहितंसमंताद्धतंप्रवीराःसहसानिवृत्ताः ॥ २१ ॥ विदीर्यमाणास्तत
एवहंतुमाकाशमास्थायविमूढसंज्ञाः ॥ कैलासशृंगाण्यभिदुद्रुवुस्तेभीमार्दिताःक्रोधवशाःप्रभग्नाः ॥ २२ ॥ सशक्रवद्दानवदैत्यसंघान्विक्रम्यजित्वाचरणेरि
संघान् ॥ विगाह्यतांपुष्करिणींजितारिःकामायजग्राहततोंबुजानि ॥ २३ ॥ ततःसपीत्वामृतकल्पमंभोभूयोबभूवोत्तमवीर्यतेजाः ॥ उत्पाट्यजग्राहचसोंबुजा
निसौगंधिकान्युत्तमगंधवंति ॥ २४ ॥ ततस्तुतेक्रोधवशाःसमेत्यधनेश्वरंभीमबलप्रणुन्नाः ॥ भीमस्यवीर्यंचबलंचसंख्येयथावदाचख्युरतीवभीताः ॥ २५ ॥
तेषांवचस्तत्तुनिशम्यदेवःप्रहस्यरक्षांसिततोभ्युवाच ॥ गृह्णातुभीमोजलजानिकामात्कृष्णानिमित्तंविदितंममैतत् ॥ २६ ॥ ततोभ्यनुज्ञाप्यधनेश्वरंतेजग्मुःकु
रूणांप्रवरंविरोषाः ॥ भीमंचतस्यांददृशुर्नलिन्यांयथोपजोषंविहरंतमेकं ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
सौगंधिकाहरणेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तानिमहार्हाणिदिव्यानिभरतर्षभ ॥
बहूनिबहुरूपाणिविरजांसिसमाददे ॥ १ ॥ ततोवायुर्महान्शीघ्रोनीचैःशर्करकर्षणः ॥ प्रादुरासीद्खरस्पर्शःसंग्राममभिचोदयन् ॥ २ ॥

भूयवशीकृत्यचेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ कामात्कामायस्वेष्टसित्ध्यर्थं ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यार॰नै॰भा॰चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वभ्ययःसुतरामासन्नः पराक्रमःपराक्रमकालः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

पपातमहतीचोल्कासनिर्घातामहाभया॥ निष्प्रभश्चाभवत्सूर्यश्छन्नरश्मिस्तमोवृतः ॥ ३ ॥ निर्घातश्चाभवन्भीमोभीमेविक्रममास्थिते॥ चचालपृथिवीचा
पिपांसुवर्षंपपातच ॥ ४ ॥ सलोहितादिशश्चासन्खरवाचोमृगद्विजाः॥ तमोवृतमभूत्सर्वंनप्राज्ञायतकिंचन॥ ५॥ अन्येचबहवोभीमाउत्पातास्तत्रजज्ञिरे॥
तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ उवाचवदतांश्रेष्ठःकोस्मानभिभविष्यति॥ सज्जीभवतभद्रंवःपांडवायुद्धदुर्मदाः॥ ७ ॥ यथारूपाणिपश्यामिस्वभ्यग्रो
नःपराक्रमः ॥ एवमुक्त्वाततोराजावीक्षांचक्रेसमंततः॥ ८ ॥ अपश्यमानोभीमंतुधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ततःकृष्णांयमौचापिसमीपस्थावरिंदमः ॥ ९ ॥ पप्र
च्छभ्रातरंभीमंभीमकर्माणमाहवे॥ कच्चित्क्वभीमःपांचालिकिंचित्कृत्यंचिकीर्षति ॥ १० ॥ कृतवानपिवावीरःसाहसंसाहसप्रियः॥ इमेह्यकस्मादुत्पाताम
हासमरदर्शनाः॥ ११ ॥ दर्शयंतोभयंतीव्रंप्रादुर्भूताःसमंततः॥ तंतथावादिनंकृष्णाप्रत्युवाचमनस्विनी॥ प्रियाप्रियंचिकीर्षंतीमहिषीचारुहासिनी॥ १२ ॥
द्रौपद्युवाच यत्तत्सौगंधिकंराजन्नाहृतंमातरिश्वना॥ तन्मयाभीमसेनस्यप्रीतयाद्योपपादितं॥ १३ ॥ अपिचोक्तोमयावीरोयदिपश्येर्बहून्यपि ॥ तानिस
र्वाण्युपादायशीघ्रमागम्यतामिति॥ १४॥ सतुनूनंमहाबाहुःप्रियार्थंममपांडवः॥ प्रागुदीचींदिशंराजंस्तान्याहर्तुमितोगतः॥१५॥ उक्तस्त्वेवंतयाराजायमा
विदमथाब्रवीत्॥ गच्छामसहितास्तूर्णंयेनयातोवृकोदरः ॥ १६ ॥ वहंतुराक्षसाविप्रान्यथाश्रांतान्यथाकृशान्॥ त्वमप्यमरसंकाशवहकृष्णांघटोत्कच॥
॥ १७॥ व्यक्तंदूरमितोभीमःप्रविष्टइतिमेमतिः॥ चिरंचतस्यकालोयंसचवायुसमोजवे॥ १८॥ तरस्वीवैनतेयस्यसदृशोभुविलंघने॥ उत्पतेदपिचाकाशंनि
पतेच्चयथेच्छकं॥ १९ ॥ तमन्वियामभवतांप्रभावाद्रजनीचराः॥ पुरासनापराध्नोतिसिद्धानांब्रह्मवादिनां॥ २०॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेहैडिंबप्रमुखास्तदा॥ उ
द्देशज्ञाःकुबेरस्यनलिन्याभरतर्षभ ॥ २१ ॥ आदायपांडवांश्चैवतांश्चविप्राननेकशः॥ लोमशेनैवसहिताःप्रययुःप्रीतमानसाः॥ २२ ॥ तेसर्वेत्वरितागत्वा
ददृशुःशुभकाननं॥ पद्मसौगंधिकवतींनलिनींसुमनोरमां॥ २३ ॥ तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्तीरेमनस्विनं ॥ ददृशुर्निहतांश्चैवयक्षांश्चविपुलेक्षणान्॥
॥ २४॥ भिन्नकायाक्षिबाहूरून्संचूर्णितशिरोधरान्॥ तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्तीरेव्यवस्थितं॥ २५॥

उद्देशज्ञाःस्थलज्ञाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥७॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥

सक्रोधंस्तब्धनयनंसंदष्टदशनच्छदं ॥ उद्यम्यचगदांदोर्भ्यांनदीतीरेष्ववस्थितं ॥ २६ ॥ प्रजासंक्षेपसमयेदंडहस्तमिवांतकं ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजस्तुपरिष्वज्यपुनः
पुनः ॥ २७ ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयकिमिदंकृतं ॥ साहसंबतभद्रंतेदेवानामथचाप्रियं ॥ २८ ॥ पुनरेवंनकर्तव्यंममचेदिच्छसिप्रियं ॥ अनुशिष्यतुकौं
तेयंपद्मानिपरिगृह्यच ॥ २९ ॥ तस्यामेवनलिन्यांतुविजह्रुरमरोपमाः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रगृहीतशिलायुधाः ॥ ३० ॥ प्रादुरासन्महाकायास्तस्योद्यानस्यर
क्षिणः ॥ तेदृष्ट्वाधर्मराजानंमहर्षिंचापिलोमशं ॥ ३१ ॥ नकुलंसहदेवंचतथान्यान्ब्राह्मणर्षभान् ॥ विनयेननताःसर्वेप्रणिपत्यचभारत ॥ ३२ ॥ सांत्विताधर्म
राजेनप्रसेदुःक्षणदाचराः ॥ विदिताश्चकुबेरस्यतत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ ३३ ॥ ऊषुर्नातिचिरंकालंरममाणाःकुरूद्वहाः ॥ प्रतीक्षमाणाबीभत्सुंगंधमादनसानुषु ॥
॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच तस्मिन्निवसमानोथधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ कृष्णयासहितान्भ्रातॄनित्युवाचसहद्विजान् ॥ १ ॥ दृष्टानितीर्थान्यस्माभिःपुण्यानिचशिवा
निच ॥ मनसोह्लादनीयानिवनानिचपृथक्पृथक् ॥ २ ॥ देवैःपूर्वंविचीर्णानिमुनिभिश्चमहात्मभिः ॥ यथाक्रमविशेषेणद्विजैःसंपूजितानिच ॥ ३ ॥ ऋषीणां
पूर्वंचरितंतथाकर्मविचेष्टितं ॥ राजर्षीणांचचरितंकथाश्चविविधाःशुभाः ॥ ४ ॥ शृण्वानास्तत्रतत्रस्मआश्रमेषुशिवेषुच ॥ अभिषेकंद्विजैःसार्धंकृतवंतोवि
शेषतः ॥ ५ ॥ अर्चिताःसततंदेवाःपुष्पैरद्भिःसदाचवः ॥ यथालब्धैर्मूलफलैःपितरश्चापितर्पिताः ॥ ६ ॥ पर्वतेषुचरम्येषुसर्वेषुचसरस्सुच ॥ उदधौचमहापुण्ये
सूपस्पृष्टंमहात्मभिः ॥ ७ ॥ इलासरस्वतीसिंधुर्यमुनानर्मदातथा ॥ नानातीर्थेषुरम्येषुसूपस्पृष्टंसहद्विजैः ॥ ८ ॥ गंगाद्वारमतिक्रम्यबहवःपर्वताःशुभाः ॥ हिमवा
न्पर्वतश्चैवनानाद्विजगणायुतः ॥ ९ ॥ विशालाबदरीदृष्टानरनारायणाश्रमः ॥ दिव्यपुष्करिणीदृष्टासिद्धदेवर्षिपूजिता ॥ १० ॥ यथाक्रमविशेषेणसर्वाण्याय
तनानिच ॥ दर्शितानिद्विजश्रेष्ठालोमशेनमहात्मना ॥ ११ ॥ इमंवैश्रवणावासंपुण्यंसिद्धनिषेवितं ॥ कथंभीमगमिष्यामोगतिरंतरधीयतां ॥ १२ ॥ वै
शंपायनउवाच एवंब्रुवतिराजेंद्रेवागुवाचाशरीरिणी ॥ नशक्योदुर्गमोगंतुमितोवैश्रवणाश्रमात् ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गतिरंतरधीयतां अंतर्गतिःकुबेरभवनेप्रवेशःकथंभवेदितिअधीयतांविचार्यतां ॥ १२ ॥ इतोहेतोःवैश्रवणाश्रमात् प्रतिगच्छपरावर्तस्व ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्ता

अनेनैवपथाराजन्प्रतिगच्छयथागतं॥ नरनारायणस्थानंबदरीत्यभिविश्रुतं॥ १४॥ तस्माद्यास्यसिकौंतेयसिद्धचारणसेवितं॥ बहुपुष्पफलंरम्यमाश्रमंवृष
पर्वणः ॥ १५॥ अतिक्रम्यचतंपार्थत्वार्ष्टिषेणाश्रमेवसेः॥ ततोद्रक्ष्यसिकौंतेयनिवेशंधनदस्यच ॥ १६॥ एतस्मिन्नंतरेवायुर्दिव्यगंधवहःशुचिः॥ सुखप्रह्ला
दनःशीतःपुष्पवर्षंववर्षच॥ १७॥ श्रुत्वातुदिव्यामाकाशाद्वाचंसर्वेविसिस्मियुः ॥ ऋषीणांब्राह्मणानांचपार्थिवानांविशेषतः॥ १८॥ श्रुत्वातन्महदाश्चर्यंद्वि
जोधौम्योब्रवीत्तदा॥ नशक्यमुत्तरंवक्तुमेवंभवतुभारत॥ १९॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिजग्राहतद्वचः॥ प्रत्यागम्यपुनस्तंतुनरनारायणाश्रमं॥२०॥ भीमसे
नादिभिःसर्वैर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ पांचाल्याब्राह्मणाश्चैवन्यवसंतसुखंतदा ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थ
यात्रायांपुनर्नारायणाश्रमागमनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५६॥ ॥ ७॥ ॥ समाप्तंचेदंतीर्थयात्रापर्व॥ ॥ अथजटासुरवधपर्व॥
वैशंपायनउवाच ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतस्तत्रपांडवान्॥ पर्वतेंद्रेद्विजैःसार्धंपार्थागमनकांक्षया॥ १ ॥ गतेषुतेषुरक्षःसुभीमसेनात्मजेपिच॥ रहिता
न्भीमसेनेनकदाचित्तान्यदृच्छया॥ २॥ जहारधर्मराजानंयमौकृष्णांचराक्षसः॥ ब्राह्मणोमंत्रकुशलःसर्वशास्त्रविदुत्तमः॥ ३॥ इतिब्रुवन्पांडवेयान्पर्युपास्ते
स्मनित्यदा॥ परीप्समानःपार्थानांकलापानिधनूंषिच॥ ४॥ अंतरंसंपरिप्रेप्सुर्द्रौपद्याहरणंप्रति॥ दुष्टात्मापापबुद्धिःसनाम्नाख्यातोजटासुरः ॥५॥ पोषणंत
स्यराजेंद्रचक्रेपांडवनंदनः॥ बुबुधेनचतंपापंभस्मच्छन्नमिवानलं॥ ६॥ सभीमसेनेनिष्क्रांतेमृगयार्थमरिंदम॥ घटोत्कचंसानुचरंदृष्ट्वाविप्रद्रुतंदिशः॥ ७॥
लोमशप्रभृतींस्तांस्तुमहर्षींश्चसमाहितान्॥ स्नातुंविनिर्गतान्दृष्ट्वापुष्पार्थंचतपोधनान्॥८॥ रूपमन्यत्समास्थायविकृतंभैरवंमहत्॥ गृहीत्वासर्वशस्त्राणिद्रौप
दींपरिगृह्यच ॥ ९॥ प्रातिष्ठतसदुष्टात्मात्रीन्गृहीत्वाचपांडवान्॥ सहदेवस्तुयत्नेनततोपक्रम्यपांडवः ॥ १० ॥ विक्रम्यकौशिकंखड्गंमोक्षयित्वाग्रहंरिपोः॥
आक्रंदद्भीमसेनंवैयेनयातोमहाबलः ॥ ११ ॥ तमब्रवीद्धर्मराजोह्रियमाणोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मस्तेहीयतेमूढनतत्त्वंसमवेक्षसे ॥ १२॥ येन्येकचिन्मनुष्येषुतिर्य
ग्योनिगताश्चये॥ धर्मंतेसमवेक्षंतेरक्षांसिचविशेषतः॥ १३॥ धर्मस्यराक्षसामूलंधर्मंतेविदुरुत्तमं॥ एतत्परीक्ष्यसर्वंत्वंसमीपेस्थातुमर्हसि॥ १४॥

निति ॥ १ ॥ २ ॥ जहारधर्मादीनांमनोद्धृतवान् उत्तमोस्मीतिब्रुवन् ॥ ३ ॥ कलापानिनिषंगादीनि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौशिकंकोशादागतं ग्रहंग्रहणं ॥१०॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥१६॥ युष्माकंदेवासुरादीनां ऋध्यति ऋच्छतीतिपाठेवृद्धिंगच्छति ॥१७॥१८॥१९॥ विघसाशान्देवासुरब्राह्मणादिशेषान्नंविघसंतस्यआशोभोजनंयेषांतान् ॥२०॥२१॥ प्रतिश्रयोगृहं ॥२२॥२३॥

देवाश्चऋषयःसिद्धाःपितरश्चापिराक्षस॥ गंधर्वोरगरक्षांसिवयांसिपशवस्तथा ॥१५॥ तिर्यग्योनिगताश्चैवअपिकीटपिपीलिकाः॥ मनुष्यानुपजीवंतितत
स्त्वमपिजीवसि॥१६॥ समृद्ध्यायस्यलोकस्यलोकोयुष्माकमृध्यति॥ इमंचलोकंशोचंतमनुशोचंतिदेवताः॥१७॥ पूज्यमानाश्चवर्धंतेहव्यकव्यैर्यथाविधि॥
वयंराष्ट्रस्यगोप्तारोरक्षितारश्चराक्षस॥ १८॥ राष्ट्रस्यारक्ष्यमाणस्यकुतोभूतिःकुतःसुखं॥ नचराजावमंतव्योरक्षसाजात्वनागसि ॥ १९॥ अणुरप्यपचारश्च
नास्त्यस्माकंनराशन॥ विघसाशान्यथाशक्त्याकुर्महेदेवतादिषु॥ २०॥ गुरूंश्चब्राह्मणांश्चैवप्रमाणप्रवणाःसदा ॥ द्रोग्धव्यंनचमित्रेषुनविश्वस्तेषुकर्हिचित्
॥ २१ ॥ येषांचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रतिश्रयः॥ सत्वंप्रतिश्रयेऽस्माकंपूज्यमानःसुखोषितः॥ २२॥ भुक्त्वाचान्नानिदुष्प्रज्ञकथमस्मान्जिहीर्षसि॥ एव
मेववृथाचारोवृथावृद्धोवृथामतिः ॥ २३ ॥ वृथामरणमर्हश्चवृथाद्यनभविष्यसि ॥ अथचेद्दुष्टबुद्धिस्त्वंसर्वैर्धर्मैर्विवर्जितः ॥ २४ ॥ प्रदायशस्त्राण्यस्माकं
युद्धेनद्रौपदींहर॥ अथचेत्त्वमविज्ञानादिदंकर्मकरिष्यसि॥२५॥ अधर्मंचाप्यकीर्तिंचलोकेप्राप्स्यसिकेवलं॥ एतामद्यपरामृश्यस्त्रियंराक्षसमानुषीं॥२६॥
विषमेतत्समालोड्यकुंभेनप्राशितंत्वया॥ ततोयुधिष्ठिरस्तस्यगुरुकःसमपद्यत ॥ २७॥ सतुभाराभिभूतात्मानतथाशीघ्रगोभवत्॥ अथाब्रवीद्द्रौपदींचनकुलं
चयुधिष्ठिरः॥ २८॥ माभैष्टराक्षसान्मूढाद्गतिरस्यमयाहृता ॥ नातिदूरेमहाबाहुर्भवितापवनात्मजः॥ २९॥ अस्मिन्मुहूर्तेसंप्राप्तेनभविष्यतिराक्षसः॥ सहदे
वस्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंमूढचेतनं॥ ३० ॥ उवाचवचनंराजन्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ राजन्किंनामसत्कृत्यंक्षत्रियस्यास्त्यतोधिकं ॥ ३१ ॥ यद्युद्धेभिमुखःप्राणांस्त्य
जेच्छत्रूंजयेतवा॥ एषचास्मान्वयंचैनंयुध्यमानाःपरंतप ॥ ३२ ॥ सूदयेममहाबाहोदेशकालोह्ययंनृप ॥ क्षत्रधर्मस्यसंप्राप्तःकालःसत्यपराक्रमः ॥ ३३ ॥
जयंतोहन्यमानावाप्राप्तुमर्हामसद्गतिं॥ राक्षसेजीवमानेद्यरविरस्तमियाद्यदि॥ ३४॥ नाहंब्रूयांपुनर्जातुक्षत्रियोस्मीतिभारत॥ भोभोराक्षसतिष्ठस्वसहदेवो
स्मिपांडवः ॥ ३५॥ हत्वावामांनयस्वैनांहतोवाद्येहस्वप्स्यसि॥ तदाब्रुवतिमाद्रेयेभीमसेनोयदृच्छया॥३६॥ प्रत्यदृश्यद्गदाहस्तःसवज्रइववासवः॥ सोपश्य
द्भ्रातरौतत्रद्रौपदींचयशस्विनीं॥ ३७॥ क्षितिस्थंसहदेवंचक्षिपंतंराक्षसंतदा॥ मार्गाच्चराक्षसंमूढंकालोपहतचेतसं॥ ३८॥

नभविष्यसिमरिष्यसि ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ सत्कृत्यंसाधुकार्यं ॥३१॥३२॥३३॥ राक्षसेइति सूर्यास्तात्प्राक् अयंमरिष्यतीत्यर्थः ॥३४॥ तिष्ठस्वस्थिरोभव ॥३५॥३६॥३७॥३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्रियतः ह्रियमाणान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ आस्थात्वन्मारणेआदरः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ बडिशोमत्स्यवेधनं भविष्यसिजीविष्यसि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अस्रेणलोहितेन ॥ ४९ ॥

भ्रमंतंतत्रतत्रैवदैवेनविनिवारितं ॥ भ्रातॄंस्तान्क्रियतोदृष्ट्वाद्रौपदींचमहाबलः ॥ ३९ ॥ क्रोधमाहारयद्भीमोराक्षसंचेदमब्रवीत् ॥ विज्ञातोसिमयापूर्वंपापःश
स्त्रपरीक्षणे ॥ ४० ॥ आस्थातुत्वयिमेनास्तियतोसिनहतस्तदा ॥ ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नोननोवदसिचाप्रियं ॥ ४१ ॥ प्रियेषुरममाणंत्वांनचैवाप्रियकारिणं ॥ अ
तिथिंब्रह्मरूपंचकथंहन्यामनागसं ॥ ४२ ॥ राक्षसंजानमानोपियोहन्यान्नरकंव्रजेत् ॥ अपक्वस्यचकालेनवधस्तवनविद्यते ॥ ४३ ॥ नूनमद्यासिसंपक्वोयथाते
मतिरीदृशी ॥ दत्ताकृष्णापहरणेकालेनाद्भुतकर्मणा ॥ ४४ ॥ बडिशोयंत्वयाग्रस्तःकालसूत्रेणलंबितः ॥ मत्स्योंभसीवस्यूतास्यःकथमद्यभविष्यसि ॥ ४५ ॥ यं
चासिप्रस्थितोदेशंमनःपूर्वंगतंचते ॥ नतंगंतासिगंतासिमार्गंबकहिडिंबयोः ॥ ४६ ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनराक्षसःकालचोदितः ॥ भीतउत्सृज्यतान्सर्वान्यु
द्धायसमुपस्थितः ॥ ४७ ॥ अब्रवीच्चपुनर्भीमंरोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ नमेमूढादिशःपापत्वदर्थंमेविलंबितं ॥ ४८ ॥ श्रुतामेराक्षसायेयेत्वयाविनिहतारणे ॥ तेषा
मद्यकरिष्यामितवास्रेणोदकक्रियां ॥ ४९ ॥ एवमुक्तस्ततोभीमःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्साक्षात्कालांतकोपमः ॥ ५० ॥ बाहुसंरंभमेवै
च्छन्नभिदुद्रावराक्षसं ॥ राक्षसोपितदाभीमंयुद्धार्थिनमवस्थितं ॥ ५१ ॥ मुहुर्मुहुर्व्याददानःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ अभिदुद्रावसंरब्धोबलिर्वज्रधरंयथा ॥
॥ ५२ ॥ वर्तमानेतदाताभ्यांबाहुयुद्धेसुदारुणे ॥ माद्रीपुत्रावतिक्रुद्धावुभावप्यभ्यधावतां ॥ ५३ ॥ न्यवारयत्तौप्रहसन्कुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ शक्तोहंराक्षसस्ये
तिप्रेक्षध्वमितिचाब्रवीत् ॥ ५४ ॥ आत्मनाभ्रातृभिश्चैवधर्मेणसुकृतेनच ॥ इष्टेनचशपेराजन्सूदयिष्यामिराक्षसं ॥ ५५ ॥ इत्येवमुक्त्वातौवीरौस्पर्धमानौपर
स्परं ॥ बाहुभ्यांसमसज्जेतामुभौरक्षोवृकोदरौ ॥ ५६ ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्भीमरक्षसोः ॥ अमृष्यमाणयोःसंख्येदेवदानवयोरिव ॥ ५७ ॥ आरुज्यारु
ज्यतौवृक्षानन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ जीमूताविवगर्जंतौनिनदंतौमहाबलौ ॥ ५८ ॥ बभंजतुर्महावृक्षानूरुभिर्बलिनांवरौ ॥ अन्योन्येनाभिसंरब्धौपरस्परवधै
षिणौ ॥ ५९ ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनं ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरास्त्रीकांक्षिणोर्यथा ॥ ६० ॥ आविध्याविध्यतौवृक्षान्मुहूर्तमितरेतरं ॥ ताडयामा
सतुरुभौविनदंतौमुहुर्मुहुः ॥ ६१ ॥

॥ ५० ॥ बाहूसंरभ्यतेआस्फोट्यतेयस्यांक्रियायांयथास्यात्तथाबाहुसंरंभं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आविध्यभ्रामयित्वा ॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मुंजीकृताःरज्ज्वर्थंमुंजवज्जर्जरीकृताः ॥ ६२ ॥ महाभ्रैरिवेत्यभूतोपमा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ शिरोधरांग्रीवां ॥ ६७ ॥ अभ्यवर्ततअधिकोत्साहवानभूत् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अरत्निनातलप्रहारेणेत्यर्थः

तस्मिन्देशेयदावृक्षाःसर्वएवनिपातिताः ॥ मुंजीकृताश्चशतशःपरस्परवधेप्सया ॥ ६२ ॥ ततःशिलाःसमादायमुहूर्तमिवभारत ॥ महाभ्रैरिवशैलेंद्रौयुयुधाते
॥१५५॥ महाबलौ ॥ ६३ ॥ शिलाभिरुग्ररूपाभिर्बृहतीभिःपरस्परं ॥ वज्रैरिवमहावेगैराजघ्नतुरमर्षणौ ॥ ६४ ॥ अभिद्रुत्यचभूयस्तावन्योन्यबलदर्पितौ ॥ भुजाभ्यांपरि ३
गृह्याथचकर्षातेगजाविव ॥ ६५ ॥ मुष्टिभिश्चमहाघोरैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ततःकटकटाशब्दोबभूवसुमहात्मनोः ॥ ६६ ॥ ततःसंहृत्यमुष्टिंतुपंचशीर्षमि
वोरगं ॥ वेगेनाभ्यहनद्भीमोराक्षसस्यशिरोधरां ॥ ६७ ॥ ततःश्रांतंतुतद्रक्षोभीमसेनभुजाहतं ॥ सुपरिश्रांतमालक्ष्यभीमसेनोभ्यवर्तत ॥ ६८ ॥ ततएनंमहा
बाहुर्बाहुभ्याममरोपमः ॥ समुत्क्षिप्यबलाद्भीमोविनिष्पिष्यमहीतले ॥ ६९ ॥ तस्यगात्राणिसर्वाणिचूर्णयामासपांडवः ॥ अरत्निनाचाभिहत्यशिरःकायाद
पाहरत् ॥ ७० ॥ संदष्टौष्ठंविवृत्ताक्षंफलंवृक्षादिवच्युतं ॥ जटासुरस्यतुशिरोभीमसेनबलाद्धृतं ॥ ७१ ॥ पपातरुधिरादिग्धंसंदष्टदशनच्छदं ॥ तंनिहत्यमहेष्वा
सोयुधिष्ठिरमुपागमत् ॥ स्तूयमानोद्विजाग्र्यैस्तुमरुद्भिरिववासवः ॥ ७२ ॥ इतिश्रीम० आरण्य० जटासुरवधप० सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥
समाप्तंचजटासुरवधपर्व ॥ ॥ अथयक्षयुद्धपर्व ॥ वैशंपायनउवाच निहतेराक्षसेतस्मिन्पुनर्नारायणाश्रमं ॥ अभ्येत्यराजाकौंतेयोनिवासमकरोत्प्रभुः ॥
॥ १ ॥ ससमानीयतान्सर्वान्भ्रातॄन्नित्यब्रवीद्वचः ॥ द्रौपद्यासहितान्कालेसंस्मरन्भ्रातरंजयं ॥ २ ॥ समाश्वतस्रोभिगताःशिवेनचरतांवने ॥ कृतोद्देशःसबीभ
त्सुःपंचमीमभितःसमां ॥ ३ ॥ प्राप्यपर्वतराजानंश्वेतंशिखरिणांवरं ॥ पुष्पितैर्द्रुमषंडैश्चमत्तकोकिलषट्पदैः ॥ ४ ॥ मयूरैश्चातकैश्चापिनित्योत्सवविभूषितं ॥
व्याघ्रैर्वराहैर्महिषैर्गवयैर्हरिणैस्तथा ॥ ५ ॥ श्वापदैर्व्यालरूपैश्चरुरुभिश्चनिषेवितं ॥ फुल्लैःसहस्रपत्रैश्चशतपत्रैस्तथोत्पलैः ॥ ६ ॥ प्रफुल्लैःकमलैश्चैवतथानीलोत्प
लैरपि ॥ महापुण्यंपवित्रंचसुरासुरनिषेवितं ॥ ७ ॥ तत्रापिचकृतोद्देशःसमागमदिदृक्षुभिः ॥ कृतश्चसमयस्तेनपार्थेनामिततेजसा ॥ ८ ॥ पंचवर्षाणिवत्स्यामि
विद्यार्थीतिपुरामयि ॥ अत्रगांडीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिंदमं ॥ ९ ॥ देवलोकादिमंलोकंद्रक्ष्यामःपुनरागतं ॥ इत्युक्त्वाब्राह्मणान्सर्वानामंत्रयतपांडवः ॥ १० ॥ ॥१५५॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ निहतेइति ॥ १ ॥ जयंअर्जुनं ॥ २ ॥ कृ
तोद्देशःपंचमेवर्षेमयाऽवश्यमागंतव्यमितिकृतसंकेतः ॥ ३ ॥ श्वेतंकैलासं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्रापिदेशेअस्माभिरितिशेषः उद्देशःकृतः संधिरार्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११॥सुखोदर्कंसुखोदयं ॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥श्वेतंहिमाचलं॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥उपन्यस्यनिवेद्य॥ २८॥अनुसंसार्यअनुगम्य॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥

कारणंचैवतत्तेषामाचचक्षेतपस्विनां ॥ तानुग्रतपसःप्रीतान्कृत्वापार्थाःप्रदक्षिणां ॥ ११ ॥ ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदंतशिवेनकुशलेनच॥ सुखोदर्कमिमंक्लेशम
चिराद्भरतर्षभ ॥ १२ ॥ क्षत्रधर्मेणधर्मज्ञतीर्त्वागांपालयिष्यसि॥ तत्तुराजावचस्तेषांप्रतिगृह्यतपस्विनां ॥ १३ ॥ प्रतस्थेसहविप्रैस्तैर्भ्रातृभिश्चपरंतपः॥ राक्ष
सैरनुयातोवैलोमशेनाभिरक्षितः॥ १४॥ क्वचित्पद्भ्यांततोगच्छद्राक्षसैरुह्यतेक्वचित्॥ तत्रतत्रमहातेजाभ्रातृभिःसहसुव्रतः॥ १५॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाबहून्क्ले
शान्विचिंतयन्॥ सिंहव्याघ्रगजाकीर्णामुदीचींप्रययौदिशं ॥ १६ ॥ अवेक्ष्यमाणःकैलासंमैनाकंचैवपर्वतं ॥ गंधमादनपादांश्चश्वेतंचापिशिलोच्चयं॥
॥ १७॥ उपर्युपरिशैलस्यबह्वीश्चसरितःशिवाः॥ पृष्ठंहिमवतःपुण्यंययौसप्तदशेहनि ॥ १८ ॥ ददृशुःपांडवाराजन्गंधमादनमंतिकात् ॥ पृष्ठेहिमवतःपुण्ये
नानाद्रुमलतावृते॥ १९॥ सलिलावर्तसंजातैःपुष्पितैश्चमहीरुहैः॥ समावृतंपुण्यतममाश्रमंवृषपर्वणः ॥ २० ॥ तमुपागम्यराजर्षिंधर्मात्मानमरिंदमाः॥ पां
डवावृषपर्वाणमवदंतगतक्लमाः॥ २१ ॥ अभ्यनंदत्सराजर्षिःपुत्रवद्भरतर्षभान्॥ पूजितास्चावसंस्तत्रसप्तरात्रमरिंदमाः॥ २२ ॥ अष्टमेहनिसंप्राप्तेतमृषिंलो
कविश्रुतं॥ आमंत्र्यवृषपर्वाणंप्रस्थानंप्रत्यरोचयन्॥ २३॥ एकैकशश्चतान्विप्रान्निवेद्यवृषपर्वणि॥ न्यासभूतान्यथाकालंबंधूनिवसुसत्कृतान् ॥ २४ ॥ पा
रिबर्हंचतंशेषंपरिदायमहात्मने॥ ततस्तेयज्ञपात्राणिरत्नान्याभरणानिच ॥ २५ ॥ न्यदधुःपांडवाराजन्नाश्रमेवृषपर्वणः ॥ अतीतानागतेविद्वान्कुशलःसर्व
धर्मवित्॥ २६॥ अन्वशासत्सधर्मज्ञःपुत्रवद्भरतर्षभान्॥ तेनुज्ञातामहात्मानःप्रययुर्दिशमुत्तरां॥ २७॥ तान्प्रस्थितानभ्यगच्छद्वृषपर्वामहीपतिः॥ उपन्यस्य
महातेजाविप्रेभ्यःपांडवांस्तदा॥ २८॥ अनुसंसार्यकौंतेयानाशीर्भिरभिनंद्यच॥ वृषपर्वानिववृतेपंथानमुपदिश्यच ॥ २९ ॥ नानामृगगणैर्जुष्टंकौंतेयःसत्य
विक्रमः॥ पदातिर्भ्रातृभिःसार्धंप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः॥ ३० ॥ नानाद्रुमनिरोधेषुवसंतःशैलसानुषु॥ पर्वतंविविशुस्तेतंचतुर्थेहनिपांडवाः ॥ ३१ ॥ महाभ्रघन
संकाशंसलिलोपहितंशुभं॥ मणिकांचनरूपस्यशिलानांचसमुच्चयान् ॥ ३२॥ तेसमासाद्यपंथानंयथोक्तंवृषपर्वणा॥ अनुसस्रुर्यथोद्देशंपश्यंतोविविधान्नगा
न्॥ ३३॥ उपर्युपरिशैलस्यगुहाःपरमदुर्गमाः॥ सुदुर्गमांस्तेसुबहून्सुखेनैवाभिचक्रमुः ॥ ३४॥ धौम्यःकृष्णाचपार्थाश्चलोमशश्चमहानृषिः॥ आगच्छन्सहि
तास्तत्रनकश्चिदवहीयते॥ ३५॥ तेमृगद्विजसंघुष्टंनानाद्रुमलतायुतं॥ शाखामृगगणैश्चैवसेवितंसुमनोरमं ॥ ३६॥ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ काश्मरीगंभारी ॥ ४६ ॥ क्षीरिकाराजादना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

पुण्यंपद्मसरोयुक्तंसपल्वलमहावनं ॥ उपतस्थुर्महाभागामाल्यवंतंमहागिरिं ॥ ३७ ॥ ततःकिंपुरुषावासंसिद्धचारणसेवितं ॥ ददृशुर्हृष्टरोमाणःपर्वतंगंधमादनं ॥ ३८ ॥ विद्याधरानुचरितंकिन्नरीभिस्तथैवच ॥ गजसंघसमावासंसिंहव्याघ्रगणायुतं ॥ ३९ ॥ शरभोन्नादसंघुष्टंनानामृगनिषेवितं ॥ तेगंधमादनवनंतन्नंदनवनोपमं ॥ ४० ॥ मुदिताःपांडुतनयामनोहृदयनंदनं ॥ विविशुःक्रमशोवीराःशरण्यंशुभकाननं ॥ ४१ ॥ द्रौपदीसहितावीरास्तैश्चविप्रैर्महात्मभिः ॥ शृण्वंतःप्रीतिजननान्वल्गून्मंदकलान्शुभान् ॥ ४२ ॥ श्रोत्ररम्यान्सुमधुरान्शब्दान्खगमुखेरितान् ॥ सर्वर्तुफलभाराढ्यान्सर्वर्तुकुसुमोज्वलान् ॥ ४३ ॥ पश्यंतःपादपांश्चापिफलभारावनामितान् ॥ आम्रानाम्रातकान्भव्यान्नारिकेलान्सतिंदुकान् ॥ ४४ ॥ मुंजातकांस्तथांजीरान्दाडिमान्बीजपूरकान् ॥ पनसाँल्लकुचान्मोचान्खर्जूरानम्लवेतसान् ॥ ४५ ॥ परावतांस्तथाक्षौद्रान्नीपांश्चापिमनोरमान् ॥ बिल्वान्कपित्थान्जंबूश्चकाश्मरीर्बदरीस्तथा ॥ ४६ ॥ प्लक्षानुदुंबरवटानश्वत्थान्क्षीरिकास्तथा ॥ भल्लातकानामलकीर्हरीतकबिभीतकान् ॥ ४७ ॥ इंगुदान्करमर्दांश्चतिंदुकांश्चमहाबलान् ॥ एतानन्यांश्चविविधान्गंधमादनसानुषु ॥ ४८ ॥ फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान्स्वादुभिस्तरून् ॥ तथैवचंपकाशोकान्केतकान्बकुलांस्तथा ॥ ४९ ॥ पुन्नागान्सप्तपर्णांश्चकर्णिकारान्सकेतकान् ॥ पाटलाःकुटजान्रम्यान्मंदारेंदीवरांस्तथा ॥ ५० ॥ पारिजातान्कोविदारान्देवदारुद्रुमांस्तथा ॥ शालांस्तालांस्तमालांश्चपिप्पलान्हिंगुकांस्तथा ॥ ५१ ॥ शाल्मलीःकिंशुकाशोकान्शिंशपाःसरलांस्तथा ॥ चकोरैःशतपत्रैश्चभृंगराजैस्तथाशुकैः ॥ ५२ ॥ कोकिलैःकलविंकैश्चहारितैर्जीवजीवकैः ॥ प्रियकैश्चातकैश्चैवतथान्यैर्विविधैःखगैः ॥ ५३ ॥ श्रोत्ररम्यंसुमधुरंकूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितान् ॥ सरांसिचमनोज्ञानिसमंताज्जलचारिभिः ॥ ५४ ॥ कुमुदैःपुंडरीकैश्चतथाकोकनदोत्पलैः ॥ कल्हारैःकमलैश्चैवआचितानिसमंततः ॥ ५५ ॥ कादंबैश्चक्रवाकैश्चकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ कारंडवैःप्लवैर्हंसैर्बकैर्मद्गुभिरेवच ॥ ५६ ॥ एतैश्चान्यैश्चकीर्णानिसमंताज्जलचारिभिः ॥ हृष्टैस्तथातामरसरसासवमदालसैः ॥ ५७ ॥ पद्मोदरच्युतरजःकिंजल्कारुणरंजितैः ॥ मंजुस्वरैर्मधुकरैर्विरुतान्कमलाकरान् ॥ ५८ ॥ अपश्यंस्तेनरव्याघ्रागंधमादनसानुषु ॥ तथैवपद्मषंडैश्चमंडितांश्चसमंततः ॥ ५९ ॥

तामरसानांरक्तोत्पलानांरसएवआसवोमद्यंतज्जेनमदेनअलसाः ॥ ५७ ॥ विरुतान्विशिष्टशब्दयुतान् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६०॥६१॥६२॥ कुटजेषुवृक्षविशेषेषु वल्लीनांलताप्रतानानितैःसंकटेषुकुंजीकृतेषु ॥६३॥६४॥ सिंधुवारान्पद्मविशेषान्॥६५॥६६॥ कामवश्यानांनराणामौत्सुक्यकरान् ॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥

शिखंडिनीभिःसहितान्लतामंडलकेषुच ॥ मेघतूर्यरवोद्दाममदनाकुलितान्भृशं ॥ ६० ॥ कृत्वैवकेकामधुरंसंगीतंमधुरस्वरं ॥ चित्रान्कलापान्विस्तीर्यस
विलासान्मदालसान्॥ ६१ ॥ मयूरान्ददृशुर्हृष्टान्नृत्यतोवनलालसान् ॥ कांश्चित्प्रियाभिःसहितान्रममाणान्कलापिनः ॥ ६२ ॥ वल्लीलतासंकटेषुकुटजेषु
स्थितांस्तथा ॥ कांश्चिच्चकुटजानांतुविटपेषूत्कटानिव ॥ ६३ ॥ कलापरुचिराटोपनिचितान्मुकुटानिव ॥ विवरेषुतरूणांचरुचिरान्ददृशुश्चते ॥ ६४ ॥ सिं
धुवारांस्तथोदारान्मन्मथस्येवतोमरान् ॥ सुवर्णवर्णकुसुमान्गिरीणांशिखरेषुच ॥ ६५ ॥ कर्णिकारान्विकसितान्कर्णपूरानिवोत्तमान् ॥ तथापश्यन्कुरब
कान्वनराजिषुपुष्पितान्॥ ६६ ॥ कामवश्यौत्सुक्यकरान्कामस्येवशरोत्करान् ॥ तथैववनराजीनामुदारान्रचितानिव ॥ ६७ ॥ विराजमानांस्तेपश्यंस्ति
लकांस्तिलकानिव ॥ तथानंगशराकारान्सहकारान्मनोरमान् ॥ ६८ ॥ अपश्यन्भ्रमरारावान्मंजरीभिर्विराजितान् ॥ हिरण्यसदृशैःपुष्पैर्दावाग्निसदृशैरपि ॥
॥ ६९ ॥ लोहितैरंजनाभैश्चवैदूर्यसदृशैरपि ॥ अतीववृक्षाराजंतेपुष्पिताःशैलसानुषु ॥ ७० ॥ तथाशालांस्तमालांश्चपाटलाबकुलानपि ॥ मालाइवसमास
क्ताःशैलानांशिखरेषुच ॥ ७१ ॥ विमलस्फाटिकाभानिपांडुरच्छदनैर्द्विजैः ॥ कलहंसैरुपेतानिसारसाभिरुतानिच ॥ ७२ ॥ सरांसिबहुशःपार्थाःपश्यंतःशै
लसानुषु ॥ पद्मोत्पलविमिश्राणिसुखशीतजलानिच ॥ ७३ ॥ एवंक्रमेणतेवीरावीक्षमाणाःसमंततः ॥ गंधवंत्यथमाल्यानिरसवंतिफलानिच ॥ ७४ ॥
सरांसिचमनोज्ञानिवृक्षांश्चातिमनोरमान् ॥ विविशुःपांडवाःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७५ ॥ कमलोत्पलकह्लारपुंडरीकसुगंधिना ॥ सेव्यमानावनेत
स्मिन्सुखस्पर्शेनवायुना ॥ ७६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोभीममाहेदंप्रीतिमद्वचः ॥ अहोश्रीमदिदंभीमगंधमादनकाननं ॥ ७७ ॥ वनेह्यस्मिन्मनोरम्येदिव्याःका
ननजाद्रुमाः ॥ लताश्चविविधाकाराःपत्रपुष्पफलोपगाः ॥ ७८ ॥ भांत्येतेपुष्पविकचाःपुंस्कोकिलकुलाकुलाः ॥ नात्रकंटकिनःकेचिन्नचविद्यंत्यपुष्पिताः ॥
॥ ७९ ॥ स्निग्धपत्रफलावृक्षागंधमादनसानुषु ॥ भ्रमरारावमधुरानलिनीःफुल्लपंकजाः ॥ ८० ॥ विलोड्यमानाःपश्येमाःकरिभिःसकरेणुभिः ॥ पश्येमांनलि
नींचान्यांकमलोत्पलमालिनीं ॥ ८१ ॥ स्रग्धरांविग्रहवतींसाक्षाच्छ्रियमिवापरां ॥ नानाकुसुमगंधाढ्यास्तस्येमाःकाननोत्तमे ॥ ८२ ॥ स्फाटिकाभानिनिर्मलानि सा

रसानांअभिरुतंचयेषुतानिसरांसीत्युत्तरेणान्वयः ॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥ हेभीम ॥७७॥७८॥७९॥८०॥ नलिनींसरसीं कमलोत्पलयोरवांतरजातिभेदः ॥८१॥ विग्रहवतींशरीरवतीं तस्यशैलस्य ॥८२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ भृंगराजादयः पक्षिविशेषाः चतुर्विषाणाश्चतुर्दंताः पद्माभाः श्वेताः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ यथोक्तं वृषपर्वणा निमित्तभूतेन

उपगीयमानाभ्रमरैराजंतेवनराजयः ॥ पश्यभीमशुभान्देशान्देवाक्रीडान्समंततः ॥८३॥ अमानुषगतिंप्राप्ताः संसिद्धाःस्मवृकोदर ॥ लताभिःपुष्पिताग्राभिः
॥१५७॥ पुष्पिताःपादपोत्तमाः ॥ ८४ ॥ संश्लिष्टाःपार्थशोभंतेगंधमादनसानुषु ॥ शिखंडिनीभिश्चरतांसहितानांशिखंडिनां ॥ ८५ ॥ नदतांशृणुनिर्घोषंभीमपर्वतसा ३
नुषु ॥ चकोराःशतपत्राश्चमत्तकोकिलसारिकाः ॥ ८६ ॥ पत्रिणःपुष्पितानेतान्संपतंतिमहाद्रुमान् ॥ रक्तपीतारुणाःपार्थपादपाग्रगताःखगाः ॥ ८७ ॥ परस्प
रमुदीक्षंतेबहवोजीवजीवकाः ॥ हरितारुणवर्णानांशाद्वलानांसमीपतः ॥ ८८ ॥ सारसाःप्रतिदृश्यंतेशैलप्रस्रवणेष्वपि ॥ वदंतिमधुरावाचःसर्वभूतमनोरमाः
॥ ८९ ॥ भृंगराजोपचक्राश्चलोहपृष्ठाःपतत्रिणः ॥ चतुर्विषाणाःपद्माभाःकुंजराःसकरेणवः ॥ ९० ॥ एतेवैदूर्यवर्णाभंक्षोभयंतिमहत्सरः ॥ बहुतालसमुत्सेधाः
शैलशृंगपरिच्युताः ॥ ९१ ॥ नानाप्रस्रवणेभ्यश्चवारिधाराःपतंतिच ॥ भास्कराभप्रभाभीमाःशारदाभ्रघनोपमाः ॥ ९२ ॥ शोभयंतिमहाशैलंनानारजतधा
तवः ॥ क्वचिदंजनवर्णाभाःक्वचित्कांचनसन्निभाः ॥ ९३ ॥ धातवोहरितालस्यक्वचिद्धिंगुलकस्यच ॥ मनःशिलागुहाश्चैवसंध्याभ्रनिकरोपमाः ॥ ९४ ॥ शश
लोहितवर्णाभाःक्वचिद्गैरिकधातवः ॥ सितासिताभ्रप्रतिमाबालसूर्यसमप्रभाः ॥ ९५ ॥ एतेबहुविधाःशैलंशोभयंतिमहाप्रभाः ॥ गंधर्वाःसहकांताभिर्यथोक्तं
वृषपर्वणा ॥ ९६ ॥ दृश्यंतेशैलशृंगेषुपार्थकिंपुरुषैःसह ॥ गीतानांसमतालानांतथासाम्नांचनिःस्वनः ॥ ९७ ॥ श्रूयतेबहुधाभीमसर्वभूतमनोहरः ॥ महागंगामु
दीक्षस्वपुण्यांदेवनदींशुभां ॥ ९८ ॥ कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिन्नरसेवितां ॥ धातुभिश्चसरिद्भिश्चकिन्नरैर्मृगपक्षिभिः ॥ ९९ ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चकाननैश्चम
नोरमैः ॥ व्यालैश्चविविधाकारैःशतशीर्षैःसमंततः ॥ १०० ॥ उपेतंपश्यकौंतेयशैलराजमरिंदम ॥ वैशंपायनउवाच तेप्रीतमनसःशूराःप्राप्तागतिमनु
त्तमाम् ॥ १०१ ॥ नातृप्यन्पर्वतेंद्रस्यदर्शनेनपरंतपाः ॥ उपेतमथमाल्यैश्चफलवद्भिश्चपादपैः ॥ १०२ ॥ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेराश्रमंददृशुस्तदा ॥ ततस्तेतिग्मत
पसंकृशंधमनिसंततं ॥ पारगंसर्वधर्माणामार्ष्टिषेणमुपागमन् ॥ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० यक्षयुद्धप० गंधमादनप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ॥१५७॥

उक्तंमयासुरेण तथाहिसभापर्वणिमयेनवृषपर्वकथायुधिष्ठिरंप्रतिसभाकरणप्रसंगादुक्तेत्युक्तं सपूर्वदेवचरितंतदातत्रविशांपते कथयामा संदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारतेति समयः पूर्वदेवोऽसुरःवृषपर्वा ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ इत्यार० नै० भा० अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युधिष्ठिरइति नामकीर्तयन्युधिष्ठिरोहंत्वामभिवादयेइतिवदन् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मुनिःआर्ष्टिषेणः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वृत्तिर्यथायोग्यंआज्ञापालनश्राद्धकरणादिरूपा ॥ ६ ॥ वैद्याःविद्ययाविदिताः ॥ ७ ॥ सु

वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्तमासाद्यतपसादग्धकिल्बिषं ॥ अभ्यवादयतप्रीतःशिरसानामकीर्तयन् ॥ १ ॥ ततःकृष्णाचभीमश्चयमौचसुतपस्विनौ ॥ शिरोभिःप्राप्यराजर्षिंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ २ ॥ तथैवधौम्योधर्मज्ञःपांडवानांपुरोहितः ॥ यथान्यायमुपाक्रांतस्तमृषिंसंशितव्रतं ॥ ३ ॥ अन्वजानात्सधर्मज्ञोमुनिर्दिव्येनचक्षुषा ॥ पांडोःपुत्रान्कुरुश्रेष्ठानास्यतामितिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ कुरूणामृषभंपार्थंपूजयित्वामहातपाः ॥ सहभ्रातृभिरासीनंपर्यपृच्छदनामयं ॥ ५ ॥ नानृतेकुरुषेभावंकच्चिद्धर्मेप्रवर्तसे ॥ मातापित्रोश्चतेवृत्तिःकच्चित्पार्थनसीदति ॥ ६ ॥ कच्चित्तेगुरवःसर्वेवृद्धावैद्याश्चपूजिताः ॥ कच्चिन्नकुरुषेभावंपार्थपापेषुकर्मसु ॥ ७ ॥ सुकृतंप्रतिकर्तुंचकच्चिद्धातुंचदुष्कृतं ॥ यथान्यायंकुरुश्रेष्ठजानासिनविकत्थसे ॥ ८ ॥ यथार्हंमानिताःकच्चित्त्वयानंदंतिसाधवः ॥ वनेष्वपिवसन्कच्चिद्धर्ममेवानुवर्तसे ॥ ९ ॥ कच्चिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्नपार्थपरितप्यते ॥ दानधर्मतपःशौचैरार्जवेनतितिक्षया ॥ १० ॥ पितृपैतामहंवृत्तंकच्चित्पार्थानुवर्तसे ॥ कच्चिद्राजर्षियातेनपथागच्छसिपांडव ॥ ११ ॥ स्वेस्वेकिलकुलेजातेपुत्रेनप्तरिवापुनः ॥ पितरःपितृलोकस्थाःशोचंतिचहसंतिच ॥ १२ ॥ किंतस्यदुष्कृतेस्माभिःसंप्राप्तव्यंभविष्यति ॥ किंचास्यसुकृतेस्माभिःप्राप्तव्यमितिशोभनं ॥ १३ ॥ पितामातातथैवाग्निर्गुरुरात्माचपंचमः ॥ यस्यैतेपूजिताःपार्थतस्यलोकावुभौजितौ ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच भगवन्नार्यमाहैतद्यथावद्धर्मनिश्चयं ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेविधिवन्मया ॥ १५ ॥ आर्ष्टिषेणउवाच अब्भक्षावायुभक्षाश्चप्लवमानाविहायसा ॥ जुषंतेपर्वतश्रेष्ठमृषयःपर्वसंधिषु ॥ १६ ॥ कामिनःसहकांताभिःपरस्परमनुव्रताः ॥ दृश्यंतेशैलशृंगस्थायथाकिंपुरुषानृप ॥ १७ ॥ अरजांसिचवासांसिवसानाःकौशिकानिच ॥ दृश्यंतेबहवःपार्थगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ १८ ॥ विद्याधरगणाश्चैवस्रग्विणःप्रियदर्शनाः ॥ महोरगगणाश्चैवसुपर्णाश्चोरगादयः ॥ १९ ॥ अस्यचोपरिशैलस्यश्रूयतेपर्वसंधिषु ॥ भेरीपणवशंखानांमृदंगानांचनिःस्वनः ॥ २० ॥ इहस्थैरेवतत्सर्वंश्रोतव्यंभरतर्षभाः ॥ नकार्यावःकथंचित्स्यात्तत्राभिगमनेमतिः ॥ २१ ॥ नचाप्यतःपरंशक्यंगंतुंभरतसत्तमाः ॥ विहारोह्यत्रदेवानाममानुषगतिस्तुसा ॥ २२ ॥

सुकृतमस्यतंउपकारिणं दुष्कृतंअपकारिणंहातुंत्यक्तुंनविकत्थसेज्ञातास्मीतिनश्लाघसे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यथावत्माहयथामामाह ॥ १५ ॥ पर्वसंधिषुप्रतिपत्पंचदश्योरंतराले ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ यानंमार्गं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उद्यानंक्रीडावनयुतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशतत

ईषच्चपलकर्माणंमनुष्यमिहभारत ॥ द्विषंतिसर्वभूतानिताडयंतिचराक्षसाः ॥ २३ ॥ अस्यातिक्रम्यशिखरंकैलासस्ययुधिष्ठिर ॥ गतिःपरमसिद्धानांदेवर्षीणां
प्रकाशते ॥ २४ ॥ चापलादिहगच्छंतंपार्थयानमितःपरं ॥ अयःशूलादिभिर्घ्नंतिराक्षसाःशत्रुसूदन ॥ २५ ॥ अप्सरोभिःपरिवृतःसमृद्ध्यानरवाहनः ॥ इहवैश्रव
णस्तातपर्वसंधिषुदृश्यते ॥ २६ ॥ शिखरस्थंसमासीनमधिपंयक्षरक्षसां ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिभानुमंतमिवोदितं ॥ २७ ॥ देवदानवसिद्धानांतथावैश्रवणस्य
च ॥ गिरेःशिखरमुद्यानमिदंभरतसत्तम ॥ २८ ॥ उपासीनस्यधनदंतुंबरोःपर्वसंधिषु ॥ गीतसामस्वनस्तातश्रूयतेगंधमादने ॥ २९ ॥ एतदेवंविधंचित्रमिह
तातयुधिष्ठिर ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिबहुशःपर्वसंधिषु ॥ ३० ॥ भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ वसध्वंपांडवश्रेष्ठायावदर्जुनदर्शनात् ॥ ३१ ॥ नतात
चपलैर्भाव्यमिहप्राप्तैःकथंचन ॥ उषित्वेहयथाकामंयथाश्रद्धंविहृत्यच ॥ ततःशस्त्रजितांतातपृथिवींपालयिष्यसि ॥ ३२ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० यक्ष
युद्धपर्वणिआर्ष्टिषेणयुधिष्ठिरसंवादेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच आर्ष्टिषेणाश्रमेतस्मिन्म
मपूर्वपितामहाः ॥ पांडोःपुत्रामहात्मानःसर्वेदिव्यपराक्रमाः ॥ १ ॥ कियंतंकालमवसन्पर्वतेगंधमादने ॥ किंचचक्रुर्महावीर्याःसर्वेतिबलपौरुषाः ॥ २ ॥ का
निचाभ्यवहार्याणितत्रतेषांमहात्मनां ॥ वसतांलोकवीराणामासंस्तद्ब्रूहिसत्तम ॥ ३ ॥ विस्तरेणचमेशंसभीमसेनपराक्रमं ॥ यद्यच्चक्रेमहाबाहुस्तस्मिन्हैम
वतेगिरौ ॥ ४ ॥ नखल्वासीत्पुनर्युद्धंतस्ययक्षैर्द्विजोत्तम ॥ कच्चित्समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणस्यच ॥ ५ ॥ तत्रह्यायातिधनदआर्ष्टिषेणोयथाब्रवीत् ॥ एतदि
च्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ नहिमेशृण्वतस्तृप्तिरस्तितेषांविचेष्टितं ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच एतदात्महितंश्रुत्वातस्याप्रतिमतेजसः ॥ शासनंसततंच
क्रुस्तथैवभरतर्षभाः ॥ ७ ॥ भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ शुद्धबाणहतानांचमृगाणांपिशितान्यपि ॥ ८ ॥ मेध्यानिहिमवत्पृष्ठेमधूनिविविधानि
च ॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रपांडवाभरतर्षभाः ॥ ९ ॥ तथानिवसतांतेषांपंचमंवर्षमभ्यगात् ॥ शृण्वतांलोमशोक्तानिवाक्यानिविविधान्युत ॥ १० ॥ कृत्यकालउ
पस्थास्यइतिचोक्त्वाघटोत्कचः ॥ राक्षसैःसहसर्वैश्चपूर्वमेवगतःप्रभो ॥ ११ ॥ ॥१५८॥

मोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ आर्ष्टिषेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पृथूविशिष्टौअंसौयस्यसपृथुव्यंसः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

आर्ष्टिषेणाश्रमेतेषांवसतांवैमहात्मनां ॥ अगच्छन्बहवोमासाःपश्यतांमहदद्भुतं ॥ १२ ॥ तैस्तत्रविहरद्भिश्चरममाणैश्चपांडवैः ॥ प्रीतिमंतोमहाभागामुनय
श्चारणास्तथा ॥ १३ ॥ आजग्मुःपांडवान्द्रष्टुंशुद्धात्मानोयतव्रताः ॥ तेतैःसहकथांचक्रुर्दिव्यांभरतसत्तमाः ॥ १४ ॥ ततःकतिपयाहस्यमहाह्रदनिवासिनं ॥
ऋद्धिमंतंमहानागंसुपर्णःसहसाहरत् ॥ १५ ॥ प्राकंपतमहाशैलःप्रामृद्यंतमहाद्रुमाः ॥ ददृशुःसर्वभूतानिपांडवाश्चतदद्भुतं ॥ १६ ॥ ततःशैलोत्तमस्याग्रात्पां
डवान्प्रतिमारुतः ॥ अवहत्सर्वमाल्यानिगंधवंतिशुभानिच ॥ १७ ॥ तत्रपुष्पाणिदिव्यानिसुहृद्भिःसहपांडवाः ॥ ददृशुःपंचवर्णानिद्रौपदीचयशस्विनी ॥
॥ १८ ॥ भीमसेनंततःकृष्णाकालेवचनमब्रवीत् ॥ विविक्तेपर्वतोद्देशेसुखासीनंमहाभुजं ॥ १९ ॥ सुपर्णानिलवेगेनश्वसनेनमहाबलात् ॥ पंचवर्णानिपात्यं
तेपुष्पाणिभरतर्षभ ॥ २० ॥ प्रत्यक्षंसर्वभूतानांनदीमश्वरथांप्रति ॥ खांडवेसत्यसंधेनभ्रात्रातवमहात्मना ॥ २१ ॥ गंधर्वोरगरक्षांसिवासवश्चनिवारितः ॥ ह
तामायाविनश्चोग्राधनुःप्राप्तंचगांडिवं ॥ २२ ॥ तवापिसुमहत्तेजोमहद्बाहुबलंचते ॥ अविषह्यमनाधृष्यंशक्रतुल्यपराक्रम ॥ २३ ॥ त्वद्बाहुबलवेगेनत्रासिताः
सर्वराक्षसाः ॥ हित्वाशैलंप्रपद्यंतांभीमसेनदिशोदश ॥ २४ ॥ ततःशैलोत्तमस्याग्रंचित्रमाल्यधरंशिवं ॥ व्यपेतभयसंमोहाःपश्यंतुसुहृदस्तव ॥ २५ ॥ एवंप्र
णिहितंभीमचिरात्प्रभृतिमेमनः ॥ द्रष्टुमिच्छामिशैलाग्रंत्वद्बाहुबलपालिता ॥ २६ ॥ ततःक्षिप्तमिवात्मानंद्रौपद्यासपरंतपः ॥ नामृष्यतमहाबाहुःप्रहारमिवस
द्गवः ॥ २७ ॥ सिंहर्षभगतिःश्रीमानुदारःकनकप्रभः ॥ मनस्वीबलवान्दृप्तोमानीशूरश्चपांडवः ॥ २८ ॥ लोहिताक्षःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ सिंहदंष्ट्रोबृ
हत्स्कंधःशालपोतइवोद्गतः ॥ २९ ॥ महात्माचारुसर्वांगःकंबुग्रीवोमहाभुजः ॥ रुक्मपृष्ठंधनुःखड्गंतूणांश्चापिपरामृशत् ॥ ३० ॥ सकेसरीवचोत्सिक्तःप्रभिन्न
इववारणः ॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलमभ्यपतद्बली ॥ ३१ ॥ तंमृगेंद्रमिवायांतंप्रभिन्नमिववारणं ॥ ददृशुःसर्वभूतानिबाणकार्मुकधारिणं ॥ ३२ ॥ द्रौपद्यावर्ध
यन्हर्षंगदामादायपांडवः ॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलराजंसमाश्रितः ॥ ३३ ॥ नग्लानिर्नचकातर्यंनवैक्लव्यंनमत्सरः ॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः
॥ ३४ ॥ तदेकायनमासाद्यविषमंभीमदर्शनं ॥ बहुतालोच्छ्रयंशृंगमारुरोहमहाबलः ॥ ३५ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ग्लानिःश्रमः कातर्यंभयं वैक्लव्यंअनुत्साहः मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ॥ ३४ ॥ एकायनंवामदक्षिणसंचारशून्यं ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३६॥ ३७॥ परिक्षिप्तंपरितआवृतं॥ ३८ ॥चयाट्टालकशोभिना चयःप्राकारस्यमूलबंधः अट्टालकःउपरिगृहं चयःसमूहेप्राकारमूलबंधेसमाहितेइतिमेदिनी तोरणंबहिर्द्वारं निर्व्यूहःनागदंताख्यंगृहान्निर्गतं

सकिन्नरमहानागमुनिगंधर्वराक्षसान्॥ हर्षयन्पर्वतस्याग्रमारुत्यसमहाबलः॥ ३६॥ ततोवैश्रवणावासंददर्शभरतर्षभः ॥ कांचनैःस्फाटिकैश्चैववेश्मभिःस
मलंकृतं॥ ३७॥ प्राकारेणपरिक्षिप्तंसौवर्णेनसमंततः॥ सर्वरत्नद्युतिमतासर्वोद्यानवतातथा ॥ ३८ ॥ शैलादभ्युच्छ्रयवताचयाट्टालकशोभिना॥ द्वारतोरण
निर्व्यूहध्वजसंवाहशोभिना॥ ३९॥ विलासिनीभिरत्यर्थंनृत्यंतीभिःसमंततः॥ वायुनाधूयमानाभिःपताकाभिरलंकृतं॥ ४० ॥ धनुष्कोटिमवष्टभ्यवक्रभावे
नबाहुना॥ पश्यमानःसखेदेनद्रविणाधिपतेःपुरं॥ ४१ ॥ मोदयन्सर्वभूतानिगंधमादनसंभवः ॥ सर्वगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ॥ ४२॥ चित्राविवि
धवर्णाभाश्चित्रमंजरिधारिणः॥ अचिंत्याविविधास्तत्रद्रुमाःपरमशोभिनः॥ ४३ ॥ रत्नजालपरिक्षिप्तंचित्रमाल्यविभूषितं ॥ राक्षसाधिपतेःस्थानंददर्शभर
तर्षभः॥४४॥ गदाखड्गधनुष्पाणिःसमभित्यक्तजीवितः॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥४५॥ ततःशंखमुपाध्मासीद्द्विषतांलोमहर्षणं॥ ज्याघो
षतलशब्दंचकृत्वाभूतान्यमोहयत्॥ ४६॥ ततःप्रहृष्टरोमाणस्तंशब्दमभिदुद्रुवुः॥ यक्षराक्षसगंधर्वाःपांडवस्यसमीपतः ॥ ४७॥ गदापरिघनिस्त्रिंशशूलश
क्तिपरश्वधाः॥ प्रगृहीताव्यरोचंतयक्षराक्षसबाहुभिः ॥ ४८ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतेषांतस्यचभारत॥ तैःप्रयुक्तान्महामायैःशूलशक्तिपरश्वधान्॥ ४९॥ भल्लै
र्भीमःप्रचिच्छेदभीमवेगतरैस्ततः॥ अंतरिक्षगतानांचभूमिष्ठानांचगर्जतां ॥ ५० ॥ शरैर्विव्याधगात्राणिराक्षसानांमहाबलः॥ सालोहितमहावृष्टिरभ्यवर्ष
न्महाबलं॥५१ ॥ गदापरिघपाणीनांरक्षसांकायसंभवा॥ कायेभ्यःप्रच्युताधाराराक्षसानांसमंततः ॥ ५२ ॥ भीमबाहुबलोत्सृष्टैरायुधैर्यक्षरक्षसां॥ विनि
कृत्तानिदृश्यंतेशरीराणिशिरांसिच॥ ५३॥ प्रच्छाद्यमानंरक्षोभिःपांडवंप्रियदर्शनं॥ ददृशुःसर्वभूतानिसूर्यमभ्रगणैरिव॥५४॥ सरश्मिभिरिवादित्यःशरैर
रिनिघातिभिः ॥ सर्वानार्छन्महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः ॥५५॥ अभितर्जयमानाश्चरुवंतश्चमहारवान्॥ नमोहंभीमसेनस्यददृशुःसर्वराक्षसाः॥ ५६ ॥
यक्षाविकृतसर्वांगाभीमसेनभयार्दिताः॥ भीममार्तस्वरंचक्रुर्विप्रकीर्णमहायुधाः ॥ ५७॥

दारु निर्व्यूहोनागदंतेस्यादितिविश्वः॥ ३९ ॥ ४० ॥ वक्रभावेनवक्रेणबाहुनाउपलक्षितः एतेऽस्मान्प्रत्युद्गच्छंतीतिवावक्रबुध्या खेदेनतद्दर्शनात्स्वसंपत्स्मरणंतेन द्रविणाधिपतेःधनाधिपतेः ॥ ४१ ॥
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ददृशेददर्श ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अदर्शयत्अधीकारंस्वाम्यंप्राग्दर्शितवान्यःसमणिमानितियत्तदोरध्याहारेणयोज्यं ॥ ६० ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ प्रत्यहन्यंतप्रतिहताः वेगिताः
वेगवंतोपि गदावेगस्यगदायांवेगोऽत्यभ्यासोयस्यतस्य ॥६६॥ सःभीमः व्यंसयामासव्यर्थीचकार ॥ ६७ ॥ अयस्मयीं छांदसंभत्वं अयोमयीं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ शैक्यांशीकयतिशत्रून्पराभवती

उत्स्रज्यतेगदाशूलानसिशक्तिपरश्वधान् ॥ दक्षिणांदिशमाजग्मुस्त्रासिताद्दृढधन्वना ॥ ५८ ॥ तत्रशूलगदापाणिर्व्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ सखावैश्रवण
स्यासीन्मणिमान्नामराक्षसः ॥ ५९ ॥ अदर्शयदधीकारंपौरुषंचमहाबलः ॥ सतान्दृष्ट्वापरावृत्तान्स्मयमानइवाब्रवीत् ॥ ६० ॥ एकेनबहवःसंख्येमानुषेण
पराजिताः ॥ प्राप्यवैश्रवणावासंकिंवक्ष्यथधनेश्वरं ॥ ६१ ॥ एवमाभाष्यतान्सर्वानभ्यवर्ततराक्षसः ॥ शक्तिशूलगदापाणिरभ्यधावत्सपांडवं ॥ ६२ ॥ तमा
पतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणं ॥ वत्सदंतैस्त्रिभिःपार्श्वेभीमसेनःसमार्दयत् ॥ ६३ ॥ मणिमानपिसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींगदां ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायपरिगृह्य
महाबलः ॥ ६४ ॥ विद्युद्रूपांमहाघोरामाकाशेमहतींगदां ॥ शरैर्बहुभिरानर्छद्भीमसेनःशिलाशितैः ॥ ६५ ॥ प्रत्यहन्यंततेसर्वेगदामासाद्यसायकाः ॥ नवेगं
धारयामासुर्गदावेगस्यवेगिताः ॥ ६६ ॥ गदायुद्धसमाचारंबुध्यमानःसवीर्यवान् ॥ व्यंसयामासतंतस्यप्रहारंभीमविक्रमः ॥ ६७ ॥ ततःशक्तिंमहाघोरांरु
क्मदंडामयस्मयीं ॥ तस्मिन्नेवांतरेधीमान्प्रजहाराथराक्षसः ॥ ६८ ॥ साभुजंभीमनिर्ह्रादाभित्वाभीमस्यदक्षिणं ॥ साग्निज्वालामहारौद्रापपातसहसाभुवि
॥ ६९ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःशक्त्याऽमितपराक्रमः ॥ गदांजग्राहकौंतेयःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ७० ॥ रुक्मपट्टपिनद्धांतांशत्रूणांभयवर्धिनीं ॥ प्रगृह्याथनद
न्भीमःशैक्यांसर्वायसींगदां ॥ ७१ ॥ तरसाचाभिदुद्रावमणिमंतंमहाबलं ॥ दीप्यमानंमहाशूलंप्रगृह्यमणिमानपि ॥ ७२ ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवेगेनमह
तानदन् ॥ भंक्त्वाशूलंगदाग्रेणगदायुद्धविशारदः ॥ ७३ ॥ अभिदुद्रावतंहंतुंगरुत्मानिवपन्नगं ॥ सोंतरिक्षमवप्लुत्यविधूयसहसागदां ॥ ७४ ॥ प्रचिक्षेपमहा
बाहुर्विनद्यरणमूर्धनि ॥ सेंद्राशनिरिवेंद्रेणविसृष्टावातरंहसा ॥ ७५ ॥ हत्वारक्षःक्षितिंप्राप्यकृत्येवनिपपातह ॥ तंराक्षसंभीमबलंभीमसेनेनपातितं ॥ ७६ ॥
ददृशुःसर्वभूतानिसिंहेनेवगवांपतिं ॥ तंप्रेक्ष्यनिहतंभूमौहतशेषानिशाचराः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वाजग्मुःप्राचींदिशंप्रति ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिमणिमद्वधेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तिशैक्या शीकयतेर्क्रहलोर्ण्यदितिण्यत् ततःस्वार्थिकोण् ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ संप्रधार्यरक्षार्थंसमर्प्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मुनेरिववनवासिनस्तेतवएतत्सदृशंनोचितं यत्मृषानिर्निमित्तं वधोरक्षसांहिंसा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

वैशंपायनउवाच श्रुत्वाबहुविधैःशब्दैर्नाद्यमानांगिरेर्गुहां ॥ अजातशत्रुःकौंतेयोमाद्रीपुत्रावुभावपि ॥ १ ॥ धौम्यःकृष्णाचविप्राश्चसर्वेचसुहृदस्तथा॥ भीमसेनमपश्यंतःसर्वेविमनसोभवन्॥ २ ॥ द्रौपदीमार्ष्टिषेणायसंप्रधार्यमहारथाः ॥ सहिताःसायुधाःशूराःशैलमारुरुहुस्तदा ॥ ३ ॥ ततःसंप्राप्यशैलाग्रंवी क्षमाणामहारथाः ॥ ददृशुस्तेमहेष्वासाभीमसेनमरिंदमाः ॥४॥ स्फुरतश्चमहाकायान्गतसत्वांश्चराक्षसान् ॥ महाबलान्महासत्वान्भीमसेनेनपातितान्॥ ॥ ५॥ शुशुभेसमहाबाहुर्गदाखड्गधनुर्धरः॥ निहत्यसमरेसर्वान्दानवान्मघवानिव ॥ ६ ॥ ततस्तेभ्रातरंदृष्ट्वापरिष्वज्यमहारथाः॥ तत्रोपविविशुःपार्थाःप्रा प्तागतिमनुत्तमां॥ ७॥ तैश्चतुर्भिर्महेष्वासैर्गिरिश्शृंगमशोभत॥ लोकपालैर्महाभागैर्दिवंदेववरैरिव॥ ८॥ कुबेरसदनंदृष्ट्वाराक्षसांश्चनिपातितान्॥ भ्राताभ्रा तरमासीनमब्रवीत्पृथिवीपतिः॥ ९॥ युधिष्ठिरउवाच साहसाद्यदिवामोहाद्भीमपापमिदंकृतं॥ नैतत्तेसदृशंवीरमुनेरिवमृषावधः॥ १० ॥ राजद्विष्टंन कर्तव्यमितिधर्मविदोविदुः॥ त्रिदशानामिदंद्विष्टंभीमसेनत्वयाकृतं॥ ११॥ अर्थधर्मावनादृत्ययःपापेकुरुतेमनः॥ कर्मणांपार्थपापानांसफलंविंदतेध्रुवं॥ पु नरेवंनकर्तव्यंममचेदिच्छसिप्रियं॥ १२॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्राताभ्रातरमच्युतं॥ अर्थतत्त्वविभागज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥१३॥ विरराममहातेजास्तमेवार्थंविचिंतयन्॥ ततस्तेहतशिष्टायेभीमसेनेनराक्षसाः॥ १४ ॥ सहिताःप्रत्यपद्यंतकुबेरसदनंप्रति ॥ तेजवेनमहावेगाःप्राप्यवैश्रव णालयं॥ १५॥ भीममार्तस्वरंचक्रुर्भीमसेनभयार्दिताः॥ न्यस्तशस्त्रायुधाःक्लांताःशोणिताक्ततनुच्छदाः॥ १६॥ प्रकीर्णमूर्धजाराजन्यक्षाधिपतिमब्रुवन्॥ ग दापरिघनिस्त्रिंशतोमरप्रासयोधिनः॥ १७॥ राक्षसानिहताःसर्वेतवदेवपुरःसराः॥ प्रमृद्यतरसाशैलंमानुषेणधनेश्वर॥ १८॥ एकेनसहिताःसंख्येरणेक्रोधव शागणाः॥ प्रवराराक्षसेंद्राणांयक्षाणांचनराधिप॥ १९॥ शेरतेनिहतादेवगतसत्वाःपरासवः॥ लब्धशेषावयंमुक्तामणिमांस्तेसखाहतः॥ २०॥ मानुषेणकृतं कर्मविधत्स्वयदनंतरं॥ सतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धःसर्वयक्षगणाधिपः॥ २१॥ कोपसंरक्तनयनःकथमित्यब्रवीद्वचः ॥ द्वितीयमपराध्यंतंभीमंश्रुत्वाधनेश्वरः॥ २२॥

॥ १४ ॥ सहिताः मिलिताः ॥ १५ ॥ तनुच्छदःकवचादिः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥ लब्धशेषाःलब्धप्रसादाः शेषःसंकर्षणेवधे अनंतेनाप्रसादेचेतिमेदिनी लब्धःशैलइतिगौडपाठेतुलब्धोभीमेनजि तःशैलःशैलस्थराक्षसगणः ॥ २० ॥ २१ ॥ द्वितीयमिवद्वितीयंभयहेतुं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंशापकीर्तनव्याजेनमहतामवज्ञानकर्तव्येतिसूचितमर्थंकंठतोपिवक्तुंप्राह युधिष्ठिरेत्यादिना धृतिःसंकटेष्वविक्लवता दाक्ष्यंयत्नशीलता पराक्रमःशत्रूणामभिभावनहेतुःक्रिया देशकालयोरानुकूल्यंचेति विधानानांकार्याणांविधिरभ्युदयहेतुःअदेशेअकालेचकृतंधृत्यादिकमभिभवहेतुरित्यर्थः ॥ १ ॥ धृतिमंतइति कृतयुगेहिज्ञानप्राधान्यात्ज्ञानस्यचसर्वस्मिन्देशेकालेचाभ्युदयहेतुत्वात्नतत्रदेशकालप्रतीक्षा सीदित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियाणांतुसर्वदैवैतत्पंचकमावश्यकमित्याह धृतिमानिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ वृत्रहेतिपराक्रमंनिर्दिशति ॥ ५ ॥ संरंभात्कोपात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ निकृतीनांवंचनापराणां ॥ ८ ॥ इममुपदे शंप्रकृतेयोजयति अधर्मज्ञइति अवलिप्तोगर्वितः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रथमंप्रथमोत्पन्नानिरक्षांसितत्संबंधित्वात्पक्षोपिप्रथमः रक्षोभयहेतावपितामिस्रपक्षेत्वंतत्रनिर्भयोवसेत्यर्थः केचित्तुइतएवप्रथमशब्दान्मा

धनदउवाच युधिष्ठिरधृतिर्दाक्ष्यंदेशकालपराक्रमाः ॥ लोकतंत्रविधानानामेषपंचविधोविधिः ॥ १ ॥ धृतिमंतश्चदक्षाश्चस्वेस्वेकर्मणिभारत ॥ पराक्रमवि धानज्ञानराःकृतयुगेऽभवन् ॥ २ ॥ धृतिमान्देशकालज्ञःसर्वधर्मविधानवित् ॥ क्षत्रियःक्षत्रियश्रेष्ठप्रशास्तिपृथिवींचिरं ॥ ३ ॥ यएवंवर्ततेपार्थपुरुषःसर्वक र्मसु ॥ सलोकेलभतेवीरयशःप्रेत्यचसद्गतिं ॥ ४ ॥ देशकालांतरप्रेप्सुःकृत्वाशक्रःपराक्रमं ॥ संप्राप्तस्त्रिदिवेराज्यंवृत्रहावसुभिःसह ॥ ५ ॥ यस्तुकेवलसंरंभा त्प्रपातंननिरीक्षते ॥ पापात्मापापबुद्धिर्यःपापमेवानुवर्तते ॥ ६ ॥ कर्मणामविभागज्ञःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ अकालज्ञःसुदुर्मेधाःकार्याणामविशेषवित् ॥ ७ ॥ वृथाचारसमारंभःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ साहसेवर्तमानानांनिकृतीनांदुरात्मनां ॥ ८ ॥ सर्वसामर्थ्यलिप्सूनांपापोभवतिनिश्चयः ॥ अधर्मज्ञोवलिप्तश्चबालबु द्धिरमर्षणः ॥ ९ ॥ निर्भयोभीमसेनोयंतंशाधिपुरुषर्षभ ॥ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेःप्राप्यभूयस्त्वमाश्रमं ॥ १० ॥ तामिस्रंप्रथमंपक्षंवीतशोकभयोवस ॥ अलकाः सहगंधर्वैर्यक्षाश्चसहकिन्नरैः ॥ ११ ॥ मन्नियुक्तामनुष्येंद्रसर्वेचगिरिवासिनः ॥ रक्षिष्यंतिमहाबाहोसहितंद्विजसत्तमैः ॥ १२ ॥ साहसादनुसंप्राप्तःप्रतिबुध्य वृकोदरः ॥ वार्यतांसाध्वयंराजंस्त्वयाधर्मभृतांवर ॥ १३ ॥ अतःपरंचवोराजन्द्रक्ष्यंतिवनगोचराः ॥ उपस्थास्यंतिवोराजन्रक्षिष्यंतेचवःसदा ॥ १४ ॥ तथै वचान्नपानानिस्वादूनिचबहूनिच ॥ आहरिष्यंतिमत्प्रेष्याःसदावःपुरुषर्षभाः ॥ १५ ॥ यथाजिष्णुर्महेंद्रस्ययथावायोर्वृकोदरः ॥ धर्मस्यत्वंयथातातयोगोत्प न्नोनिजःसुतः ॥ १६ ॥ आत्मजावात्मसंपन्नौयमौचोभौयथाश्विनोः ॥ रक्ष्यास्तद्वन्ममापीहयूयंसर्वेयुधिष्ठिर ॥ १७ ॥

सारंभेकृष्णपक्षस्यप्राथम्यमिच्छंति तदसत् पूर्वपक्षापरपक्षशब्दयोःक्रमेणशुक्लकृष्णयोरेवरूढत्वात् श्रौतेपिपौर्णमासतएवेष्ट्यारंभात् नचपूर्णोमासोस्यामितियोगात्पौर्णमास्यंतोमासइतिवाच्यं तत्रमासशब्द स्यचंद्रवाचित्वात् सूर्यामासाविचरंतादिवीतिमंत्रवर्णात् सूर्यामासासूर्याचंद्रमसावित्यर्थः निपुणतरमुपपादितमेतदस्माभिःकाण्वशतपथभाष्येएकपादीकांडे अलकाःअलकावासिनः ॥ ११ ॥ मन्नि युक्ताःरक्षिष्यंतिसहितंत्वामितिशेषः ॥ १२ ॥ साहसादनुसंप्राप्तइतिप्रतिबुध्यवार्यतां ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यथेति इंद्रादीनांऔरसपुत्रत्वाद्यथायूयंरक्ष्यास्तथाममापीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 अर्थेति तत्त्वंयाथात्म्यं विधानंप्राप्त्युपायं ॥ १८ ॥ स्वर्ग्याःस्वर्गायहिताःसंपदः ॥ १९ ॥ ताएवाह दमइति तेजःशौर्यंपराभिभवसामर्थ्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ कुरुतेअभ्यस्यति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ महा
मेधानअश्वमेधान् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्राध्वंकृत्वाबध्वाउपसंह्रत्येत्यर्थः प्राँध्वंबंधनेइतिगतिसंज्ञायांकुगतिप्रादयइतिप्राप्तोपिसमासोमहाविभाषयानादृतः नमश्चक्रेस्वदोषानर्जुनगुणांश्चश्रुत्वालज्जितः

 अर्थतत्त्वविधानज्ञःसर्वधर्मविधानवित्॥ भीमसेनादवरजःफाल्गुनःकुशलीदिवि॥ १८॥ याःकाश्चनमतालोकेस्वर्ग्याःपरमसंपदः॥ जन्मप्रभृतिताःसर्वाः ३
स्थितास्तातधनंजये॥ १९॥ दमोदानंबलंबुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेजउत्तमं॥ एतान्यपिमहासत्वेस्थितान्यमिततेजसि॥ २०॥ नमोहात्कुरुतेजिष्णुःकर्मपांडवगर्हितं॥
नपार्थस्यमृषोक्तानिकथयंतिनरान्नृषु॥ २१॥ सदेवपितृगंधर्वैःकुरूणांकीर्तिवर्धनः॥ मानितःकुरुतेऽस्त्राणिशक्रसद्मनिभारत॥ २२॥ योसौसर्वान्महीपा
लान्धर्मेणवशमानयत्॥ सशांतनुर्महातेजाःपितुस्तवपितामहः॥ २३॥ प्रीयतेपार्थपार्थेनदिविगांडीवधन्वना॥ सम्यक्चासौमहावीर्यःकुलधुर्येणपार्थिवः॥
॥ २४॥ पितॄन्देवानृषीन्विप्रान्पूजयित्वामहातपाः॥ सप्तमुख्यान्महामेधानाहरद्यमुनांप्रति॥ २५॥ अधिराजःसराजंस्त्वांशांतनुःप्रपितामहः॥ स्वर्गजिच्छ
क्रलोकस्थःकुशलंपरिपृच्छति॥ २६॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुवचनंधनदेनप्रभाषितं॥ पांडवाश्चततस्तेनबभूवुःसंप्रहर्षिताः॥ २७॥ ततःश
क्तिंगदांखड्गंधनुश्चभरतर्षभः॥ प्राध्वंकृत्वानमश्चक्रेकुबेरायवृकोदरः॥ २८॥ ततोब्रवीद्धनाध्यक्षःशरण्यःशरणागतं॥ मानहाभवशत्रूणांसुहृदांनंदिवर्धनः
॥ २९॥ स्वेषुवेश्मसुरम्येषुवसतामित्रतापनाः॥ कामान्नपरिहास्यंतियक्षावोभरतर्षभाः॥ ३०॥ शीघ्रमेवगुडाकेशःकृतास्त्रःपुनरेष्यति॥ साक्षान्मघवतासृ
ष्टःसंप्राप्स्यतिधनंजयः॥ ३१॥ एवमुत्तमकर्माणमनुशिष्ययुधिष्ठिरं॥ अस्तंगिरिवरश्रेष्ठंप्रययौगुह्यकाधिपः॥ ३२॥ तंपरिस्तोमसंकीर्णैर्नानारत्नविभूषितैः॥
यानैरनुययुर्यक्षाराक्षसाश्चसहस्रशः॥ ३३॥ पक्षिणामिवनिर्घोषःकुबेरसदनंप्रति॥ बभूवपरमाश्वानामैरावतपथेयथा॥ ३४॥ तेजग्मुस्तूर्णमाकाशंध
नाधिपतिवाजिनः॥ प्रकर्षंतइवाभ्राणिपिबंतइवमारुतं॥ ३५॥ ततस्तानिशरीराणिगतसत्वानिरक्षसां॥ अपाकृष्यंतशैलाग्राद्धनाधिपतिशासनात्॥ ३६॥

स्वापराधंक्षमापयितुमित्यर्थः प्राज्यंकृत्वेत्यपिपाठः प्रकर्षेणअज्यंप्राज्यंज्यारहितमित्यर्थः ॥ २८ ॥ नंदिःसमृद्धिः ॥ २९ ॥ स्वेषुवेश्मसुअस्मदीयेषु वःयुष्मत्संबंधिनःकामान्काम्यमानानअर्थान्नपरिहा
स्यंतिकिंतुसाधयिष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ सृष्टःविसर्जितः संप्राप्स्यतियुष्मान् ॥ ३१ ॥ अस्तंगृहं अपाःसोममस्तमिंद्रप्रयाहीतिमंत्रवर्णात् ॥ ३२ ॥ परिस्तोमाश्चित्रकंबलाहस्त्यादीनांपल्याणभूताः
॥ ३३ ॥ ऐरावतपथेइंद्रपुरीप्रदेशे ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अपाकृष्यंतअपाकृतानि ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युज्यतांरथइतिशेषः अभ्रघनःसजलमेघः अभ्रंमेघेचगगनेधातुभेदेचकांचनेइतिमेदिनीकोशात्कांचनमेघसंकाशमितिवा ॥ २३ ॥ गंधर्वैर्हैर्हयैर्योजयामासुःयक्षाइतिशेषःविमलाक्षाःदशावर्तशुद्धाः ॥ २४ ॥

चुक्रोधयक्षाधिपतिर्युज्यतामितिचाब्रवीत् ॥ अथाभ्रघनसंकाशंगिरिशृंगमिवोच्छ्रितं ॥ २३ ॥ रथंसंयोजयामासुर्गंधर्वैर्हेममालिभिः ॥ तस्यसर्वगुणोपेता
विमलाक्षाहयोत्तमाः ॥ २४ ॥ तेजोबलगुणोपेतानानारत्नविभूषिताः ॥ शोभमानारथेयुक्तास्तरिष्यंतइवाशुगाः ॥ २५ ॥ हेषयामासुरन्योन्यंहेषितैर्विजया
वहैः ॥ सतमास्थायभगवान्राजराजोमहारथं ॥ २६ ॥ प्रययौदेवगंधर्वैःस्तूयमानोमहाद्युतिः ॥ तंप्रयांतंमहात्मानंसर्वेयक्षाधनाधिपं ॥ २७ ॥ रक्ताक्षाहेमसं
काशामहाकायामहाबलाः ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशायक्षादशशतावराः ॥ २८ ॥ तेजवेनमहावेगाःप्लवमानाविहायसा ॥ गंधमादनमाजग्मुःप्रकर्षंतइवांबरं ॥
॥ २९ ॥ तत्केसरिमहाजालंधनाधिपतिपालितं ॥ कुबेरंचमहात्मानंयक्षरक्षोगणावृतं ॥ ३० ॥ ददृशुर्हृष्टरोमाणःपांडवाःप्रियदर्शनं ॥ कुबेरस्तुमहासत्वान्पांडोः
पुत्रान्महारथान् ॥ ३१ ॥ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशान्दृष्ट्वाप्रीतोभवत्तदा ॥ देवकार्यंचिकीर्षन्सहृदयेनतुतोषह ॥ ३२ ॥ तेपक्षिणइवापेतुर्गिरिशृंगंमहाजवाः ॥ त
स्थुस्तेषांसमभ्याशेधनेश्वरपुरःसराः ॥ ३३ ॥ ततस्तंहृष्टमनसंपांडवान्प्रतिभारत ॥ समीक्ष्ययक्षगंधर्वानिर्विकारमवस्थिताः ॥ ३४ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःप्र
णम्यधनदंप्रभुं ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मपुत्रश्चधर्मवित् ॥ ३५ ॥ अपराद्धमिवात्मानंमन्यमानामहारथाः ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेपरिवार्यधनेश्वरं ॥ ३६ ॥ स
त्वासनवरंश्रीमत्पुष्पकंविश्वकर्मणा ॥ विहितंचित्रपर्यंतमातिष्ठतधनाधिपः ॥ ३७ ॥ तमासीनंमहाकायाःशंकुकर्णामहाजवाः ॥ उपोपविविशुर्यक्षाराक्षसा
श्चसहस्रशः ॥ ३८ ॥ शतशश्चापिगंधर्वास्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ परिवार्योपतिष्ठंतयथादेवाःशतक्रतुं ॥ ३९ ॥ कांचनींशिरसाबिभ्रद्भीमसेनःस्रजंशुभां ॥ पा
शखड्गधनुष्पाणिरुदैक्षतधनाधिपं ॥ ४० ॥ भीमसेनस्यनग्लानिर्विक्षतस्यापिराक्षसैः ॥ आसीत्तस्यामवस्थायांकुबेरमपिपश्यतः ॥ ४१ ॥ आददानंशिता
न्बाणान्योद्धुकाममवस्थितं ॥ दृष्ट्वाभीमंधर्मसुतमब्रवीन्नरवाहनः ॥ ४२ ॥ विदुस्त्वांसर्वभूतानिपार्थभूतहितेरतम् ॥ निर्भयश्चापिशैलाग्रेवसत्वंभ्रातृभिःस
ह ॥ ४३ ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्योभीमसेनस्यपांडव ॥ कालेनैतेहताःपूर्वंनिमित्तमनुजस्तव ॥ ४४ ॥ व्रीडाचात्रनकर्तव्यासाहसंयदिदंकृतं ॥ दृष्टश्चापिसुरैःपू
र्वंविनाशोयक्षरक्षसां ॥ ४५ ॥ नभीमसेनेकोपोमेप्रीतोस्मिभरतर्षभ ॥ कर्मणाभीमसेनस्यममतुष्टिरभूत्पुरा ॥ ४६ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ केसरिमहाजालंअश्वानांमहत्वृंदं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ दृष्टःज्ञातः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ममतया संक्लेशोभाविदुःखं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कुशवत्यांकुशस्थलीसंज्ञेदेशविशेषे ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ एधितंसमिद्धं ॥ ५७ ॥ मौर्ख्यात्अविचाराक्षमत्वात् अ
तएवअगस्त्योयमित्यज्ञानभावात् मौर्ख्यमपिदर्पात्संपत्तिगर्वात्सोपिमोहात्संपत्तेर्नश्वरत्वाज्ञानात् ॥ ५८ ॥ न्यष्ठीवत्थूत्कृतवान् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ सैन्यानामिति तवसैन्यानांमध्येयत्तवआज्ञांकरि

॥१६१॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुराजानंभीमसेनमभाषत ॥ नैतन्मनसिमेतातवर्ततेकुरुसत्तम ॥ ४७ ॥ यदिदंसाहसंभीमकृष्णार्थेकृतवानसि ॥ मामनादृत्यदे ३
वांश्चविनाशंयक्षरक्षसां ॥ ४८ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतेनाहंप्रीतिमांस्त्वयि ॥ शापादहंविनिर्मुक्तोघोरादस्मिवृकोदर ॥ ४९ ॥ अहंपूर्वमगस्त्येनक्रुद्धेनपरम
र्षिणा ॥ शप्तोपराधेकस्मिंश्चित्तस्यैषानिष्कृतिःकृता ॥ ५० ॥ दृष्टोहिममसंक्लेशःपुरापांडवनंदन ॥ नतवात्रापराधोस्तिकथंचिदपिपांडव ॥ ५१ ॥ युधिष्ठिर
उवाच कथंशप्तोसिभगवन्नगस्त्येनमहात्मना ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंदेवतवैतच्छापकारणं ॥ ५२ ॥ इदंचाश्चर्यभूतंमेयत्क्रोधात्तस्यधीमतः ॥ तदैवत्वंननिर्दग्धः
सबलःसपदानुगः ॥ ५३ ॥ धनेश्वरउवाच देवतानामभून्मंत्रःकुशवत्यांनरेश्वर ॥ वृतस्तत्राहमगमंमहापद्मशतैस्त्रिभिः ॥ ५४ ॥ यक्षाणांघोररूपाणांवि
विधायुधधारिणां ॥ अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्यमृषिसत्तमं ॥ ५५ ॥ उग्रंतपस्तप्यमानंयमुनातीरमाश्रितं ॥ नानापक्षिगणाकीर्णपुष्पितद्रुमशोभितं ॥ ५६ ॥
तमूर्ध्वबाहुंदृष्ट्वैवसूर्यस्याभिमुखेस्थितं ॥ तेजोराशिंदीप्यमानंहुताशनमिवैधितं ॥ ५७ ॥ राक्षसाधिपतिःश्रीमान्मणिमान्नाममेसखा ॥ मौर्ख्यादज्ञानभावा
च्चदर्पान्मोहाच्चपार्थिव ॥ ५८ ॥ न्यष्ठीवदाकाशगतोमहर्षेस्तस्यमूर्धनि ॥ सकोपान्मामुवाचेदंदिशःसर्वादहन्निव ॥ ५९ ॥ मामवज्ञायदुष्टात्मायस्मादेषस
खातव ॥ धर्षणांकृतवानेतांपश्यतस्तेधनेश्वर ॥ ६० ॥ तस्मात्सहैभिःसैन्यैस्तेवधंप्राप्स्यतिमानुषात् ॥ त्वंचाप्येभिर्हतैःसैन्यैःक्लेशंप्राप्येहदुर्मतिः ॥ तमेवमानुषं
दृष्ट्वाकिल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसे ॥ ६१ ॥ सैन्यानांतुतवैतेषांपुत्रपौत्रबलान्वितं ॥ नशापंप्राप्यतेघोरंतत्तवाज्ञांकरिष्यति ॥ ६२ ॥ एषशापोमयाप्राप्तःप्राक्तस्मादृ
षिसत्तमात् ॥ सभीमेनमहाराजभ्रात्रातवविमोक्षितः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिकुबेरदर्शनेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥१६१॥

ष्यतितत्घोरंशापंमानुषात्मरणरूपंनप्राप्स्यते घोरत्वेहेतुः पुत्रेति पुत्रपौत्राःबलानिसैन्यानिचतेषुअन्वितं राक्षसाःसर्वेपुत्रादियुक्तामानुषवध्याभवंत्वित्येकस्यापराधेबहूनांदंडरूपइतिघोरत्वंशापस्येत्यर्थः
॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनेनतपोबलाद्देवेभ्योऽस्त्राणिलब्धानीतिविस्मयोनकर्तव्यएतदर्थंकर्मफलोर्जितिंविष्णुलोकप्राप्त्यंतांवर्णयत्यध्यायेनधौम्योयुधिष्ठिरगर्वपरिहारार्थं ततइत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रेतसत्वगतिंमृतानांप्राणिनांगम्यां ॥ ८ ॥ संयमनंनाम

तेषांहिशापकालःसकृतोगस्त्येनधीमता ॥ समरेनिहतास्तस्माच्छापस्यांतोभवत्तदा ॥ ३७ ॥ पांडवाश्चमहात्मानस्तेषुवेश्मसुताःक्षपाः ॥ सुखमूषुर्गतोद्वेगाः
पूजिताःसर्वराक्षसैः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्ध० कुबेरवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच ततःसूर्योदयेधौम्यःकृत्वाह्निकमरिंदम ॥ आर्ष्टिषेणेनसहितःपांडवानभ्यवर्तत ॥ १ ॥ तेभिवाद्यार्ष्टिषेणस्यपादौधौम्यस्यचैवह ॥ ततःप्रां
जलयःसर्वेब्राह्मणांस्तानपूजयन् ॥ २ ॥ ततोयुधिष्ठिरंधौम्योगृहीत्वादक्षिणेकरे ॥ प्राचींदिशमभिप्रेक्ष्यमहर्षिरिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ असौसागरपर्यंतांभूमिमा
वृत्यतिष्ठति ॥ शैलराजोमहाराजमंदरोतिविराजते ॥ ४ ॥ इंद्रवैश्रवणावेतांदिशंपांडवरक्षतः ॥ पर्वतैश्चवनांतैश्चकाननैश्चैवशोभितां ॥ ५ ॥ एतदाहुर्महेंद्रस्य
राज्ञोवैश्रवणस्यच ॥ ऋषयःसर्वधर्मज्ञाःसद्मतातमनीषिणः ॥ ६ ॥ अतश्चोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठंतिवैप्रजाः ॥ ऋषयश्चापिधर्मज्ञाःसिद्धाःसाध्याश्चदेवताः
॥ ७ ॥ यमस्तुराजाधर्मज्ञःसर्वप्राणभृतांप्रभुः ॥ प्रेतसत्वगतिंह्येनांदक्षिणामाश्रितोदिशं ॥ ८ ॥ एतत्संयमनंपुण्यमतीवाद्भुतदर्शनं ॥ प्रेतराजस्यभवनमृद्ध्या
परमयायुतं ॥ ९ ॥ तंप्राप्यसविताराजन्सत्येनप्रतितिष्ठति ॥ अस्तंपर्वतराजानमेतमाहुर्मनीषिणः ॥ १० ॥ एतंपर्वतराजानंसमुद्रंचमहोदधिं ॥ आवसन्वरु
णोराजाभूतानिपरिरक्षति ॥ ११ ॥ उदीचींदीपयन्नेषदिशंतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ महामेरुर्महाभागशिवोब्रह्मविदांगतिः ॥ १२ ॥ यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैवभूतात्माचा
वतिष्ठते ॥ प्रजापतिःसृजन्सर्वंयत्किंचिज्जंगमागमं ॥ १३ ॥ यानाहुर्ब्रह्मणःपुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ॥ तेषामपिमहामेरुःशिवंस्थानमनामयं ॥ १४ ॥
अत्रैवप्रतितिष्ठंतिपुनरेवोदयंतिच ॥ सप्तदेवर्षयस्तातवसिष्ठप्रमुखास्तदा ॥ १५ ॥ देशंविरजसंपश्यमेरोःशिखरमुत्तमं ॥ यत्रात्मतृप्तैरध्यास्तेदेवैःसहपितामहः
॥ १६ ॥ यमाहुःसर्वभूतानांप्रकृतेःप्रकृतिंध्रुवं ॥ अनादिनिधनंदेवंप्रभुंनारायणंपरं ॥ १७ ॥

तः ॥ ९ ॥ १० ॥ आवसन्अधितिष्ठन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ भूतात्मासर्वेषांभूतानामात्मा संपूर्णब्रह्मांडपिंडाभिमानित्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रैवप्रजापतौ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यमिति प्रकृतेःपंचभूतालिकायाःप्रकृतिंउपादानं ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मणःचतुर्मुखस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ ननुसर्वंसोपाधिकंकार्यब्रह्मणोंतःपातीतिवैदिकसिद्धांतस्तत्कथंविष्णोःस्थानंततःपरमित्युच्यतेअतआह प्राच्यामिति मेरावेवायंतारतम्येनदेशविशेषविभागोनतुसोपाधिकमपिकिंचिदजातमस्ति इममेवंस्थानभेदमाश्रित्यब्रह्मलोकादावर्ततेनतुविष्णुलोकादितिपौराणिकीव्यवस्थाज्ञेया॥२०॥२१॥२२ ॥ २३ ॥ २४॥ २५॥ ध्रुवमक्षयमव्ययमिति उत्पत्तिर्ह्रासनाशशून्यमित्यर्थः एतच्चयथाघटाकाशयोर्मिथ्यात्वाविशेषेपिव्यवहारमाश्रित्यघटःअनित्यःआकाशोनित्यइतिविभागःएवंब्रह्मलोकांतमनित्यंवैकुंठंनित्यमिति परमार्थतस्तुक्रममुक्तिस्थानत्वादौपचारिकंध्रुवत्वादिज्ञेयं प्रणमनमस्कुरु ॥ २६ ॥ उपावृत्यअप्रदक्षिणंगत्वैव भचक्रवेगात्कुलालचक्रेप्रतीपंक्रमंतीपिपीलिकेवप्रदक्षिणंकुरुतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रकर्षन्अभिभवन् प्रदक्षिणंकुरुतइत्यनुवादउत्तरार्धार्थः

ब्रह्मणःसदनात्तस्यपरंस्थानंप्रकाशते ॥ देवापियंनपश्यंतिसर्वतेजोमयंशुभं ॥ १८ ॥ अत्यर्कानलदीप्तंतत्स्थानंविष्णोर्महात्मनः ॥ स्वयैवप्रभयाराजन्दुष्प्रेक्ष्यंदेवदानवैः ॥ १९ ॥ प्राच्यांनारायणस्थानंमेरावतिविराजते ॥ यत्रभूतेश्वरस्तातसर्वप्रकृतिरात्मभूः ॥ २० ॥ भासयन्सर्वभूतानिसुश्रियाभिविराजते ॥ नात्रब्रह्मर्षयस्तातकुतएवमहर्षयः ॥ २१ ॥ प्राप्नुवंतिगतिंह्येतांयतीनांकुरुसत्तम ॥ नतंज्योतींषिसर्वाणिप्राप्यभासंतिपांडव ॥ २२ ॥ स्वयंप्रभुरचिंत्यात्मातत्रह्यतिविराजते ॥ यतयस्तत्रगच्छंतिभक्त्यानारायणंहरिं ॥ २३ ॥ परेणतपसायुक्ताभाविताःकर्मभिःशुभैः ॥ योगसिद्धामहात्मानस्तमोमोहविवर्जिताः ॥ ॥ २४ ॥ तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारत ॥ स्वयंभुवंमहात्मानंदेवदेवंसनातनं ॥ २५ ॥ स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययं ॥ ईश्वरस्यसदाह्येतत्प्रणमात्रयुधिष्ठिर ॥ २६ ॥ एनंत्वहरहर्मेरुंसूर्याचंद्रमसौध्रुवं ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यकुरुतःकुरुनंदन ॥ २७ ॥ ज्योतींषिचाप्यशेषेणसर्वाण्यनघसर्वतः ॥ परियांतिमहाराजगिरिराजंप्रदक्षिणं ॥ २८ ॥ एतंज्योतींषिसर्वाणिप्रकर्षन्भगवानपि ॥ कुरुतेवितमस्कर्माआदित्योभिप्रदक्षिणं ॥ २९ ॥ अस्तंप्राप्यततःसंध्यामतिक्रम्यदिवाकरः ॥ उदीचींभजतेकाष्ठांदिशमेषविभावसुः ॥ ३० ॥ समेरुमनुवृत्तःसपुनर्गच्छतिपांडव ॥ प्राङ्मुखःसवितादेवःसर्वभूतहितेरतः ॥ ३१ ॥ समासान्विभजन्कालेबहुधापर्वसंधिषु ॥ तथैवभगवान्सोमोनक्षत्रैःसहगच्छति ॥ ३२ ॥ एवमेतंत्वतिक्रम्यमहामेरुमतंद्रितः ॥ भावयन्सर्वभूतानिपुनर्गच्छतिमंदरं ॥ ३३ ॥

॥ २९ ॥ अस्तंअदर्शनं अयमर्थः मेरुंप्रदक्षिणंकुर्वन्आदित्योयत्रस्थोनदृश्यतेतदेवास्तस्थानं ततउदीचींकाष्ठांदिशांमध्येतिश्रेष्ठांदिशंभजते अत्रसंध्योत्तरंउदङ्मुखः ॥ ३० ॥ ततउदीच्याःपरांकाष्ठांप्राप्यप्राङ्मुखइतिवदतामेरोश्चतुष्कोणत्वंसूचितंभवति एतदेवतत्त्वमित्यास्थिताःपाखंडिनोद्वौसूर्यौइतिकल्पयंति वस्तुतोत्रपरभ्रांतिरनूद्यते आकारेतात्पर्याभावादितिज्ञेयं ॥ ३१ ॥ ससोमोमासान्विभजन्निति संबंधः तत्रमासविभागप्रकारोष्टावक्रीये उक्तः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ शिशिराणिशीतानि ॥ ३५ ॥ तेजांसिसमुपादत्तेग्रीष्मे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अनिर्देश्यंमार्गंअंतरिक्षं ॥ ३८ ॥ वह्निवायूपरस्परंवर्धयंतौजलमुत्क्षिपतइतिप्रसिद्धं सजलस्थाल्यांवायूद्दीपितोग्निर्बाष्प वायुंवर्धयतिवायुश्चस्थालीजलमुत्क्षिपती तिवृष्टिमारुतसंतापान्प्रतिसूर्यस्यैवहेतुत्वंयुक्तमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिक

तथातमिस्रहादेवोमयूखैर्भावयन्जगत् ॥ मार्गमेतदसंबाधमादित्यःपरिवर्तते ॥ ३४ ॥ सिस्रक्षुःशिशिराण्येवदक्षिणांभजतेदिशं ॥ ततःसर्वाणिभूतानिकालो भ्यर्छतिशैशिरः ॥ ३५ ॥ स्थावराणांचभूतानांजंगमानांचतेजसा ॥ तेजांसिसमुपादत्तेनिवृत्तःसविभावसुः ॥ ३६ ॥ ततःस्वेदक्लमौतंद्रीग्लानिश्चभजतेनरा न् ॥ प्राणिभिःसततंस्वप्नोत्यभीक्ष्णंचनिषेव्यते ॥ ३७ ॥ एवमेतदनिर्देश्यंमार्गमावृत्यभानुमान् ॥ पुनःसृजतिवर्षाणिभगवान्भावयन्प्रजाः ॥ ३८ ॥ वृष्टिमारु तसंतापैःसुखैःस्थावरजंगमान् ॥ वर्धयन्सुमहातेजाःपुनःप्रतिनिवर्तते ॥ ३९ ॥ एवमेषचरन्पार्थकालचक्रमतंद्रितः ॥ प्रकर्षन्सर्वभूतानिसवितापरिवर्तते ॥ ॥ ४० ॥ संततागतिरेतस्यनैषतिष्ठतिपांडव ॥ आदायैवतुभूतानांतेजोविसृजतेपुनः ॥ ४१ ॥ विभजन्सर्वभूतानामायुःकर्मचभारत ॥ अहोरात्रंकलाःकाष्ठाःसृ जत्येषसदाविभुः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० यक्षयुद्धपर्वणि० मेरुदर्शनेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच तस्मिन्नगेंद्रेवसतांतुतेषांमहात्मनांसद्व्रतमास्थितानां ॥ रतिःप्रमोदश्चबभूवतेषामाकांक्षतांदर्शनमर्जुनस्य ॥ १ ॥ तान्वीर्ययुक्तान्सुवि शुद्धकामांस्तेजस्विनःसत्यधृतिप्रधानान् ॥ संप्रीयमाणाबहवोभिजग्मुर्गंधर्वसंघाश्चमहर्षयश्च ॥ २ ॥ तंपादपैःपुष्पधरैरुपेतंनगोत्तमंप्राप्यमहारथानां ॥ मनः प्रसादःपरमोबभूवयथादिवंप्राप्यमरुद्गणानां ॥ ३ ॥ मयूरहंसस्वननादितानिपुष्पोपकीर्णानिमहाचलस्य ॥ शृंगाणिसानूनिचपश्यमानागिरेःपरंहर्षमवा प्यतस्थुः ॥ ४ ॥ साक्षात्कुबेरेणकृताश्चतस्मिन्नगोत्तमेसंवृतकूलरोधसः ॥ कादंबकारंडवहंसजुष्टाःपद्माकुलाःपुष्करिणीरपश्यन् ॥ ५ ॥ क्रीडाप्रदेशांश्चसमृद्ध रूपान्सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान् ॥ मणिप्रकीर्णांश्चमनोरमांश्चयथाभवेयुर्धनदस्यराज्ञः ॥ ६ ॥ अनेकवर्णैश्चसुगंधिभिश्चमहाद्रुमैःसंततमभ्रजालैः ॥ तपःप्रधानाःसततंचरंतःशृंगंगिरेश्चिंतयितुंनशेकुः ॥ ७ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ महतीचलालक्ष्मीःशोभायस्यमहाचलस्य चलालक्ष्म्यांपुमानूकंपेइतिमेदिनी सानून्येवतीक्ष्णाग्राणिपुंसंचारायोग्यानिशृंगाणीत्युच्यंते ॥ ४ ॥ रोधसःरोधस्वत्यः नवशैवालादिनाच्छादितनीराइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विभक्तभावोनबभूवअहोरात्रविभागोनासीत् नित्यमौषधिप्रभोपेतत्वात् अहोइतिरुत्वमार्षं ॥ ८ ॥ यंसूर्यं विभावसुर्वह्निः आस्थितः आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः यस्यसूर्यस्याश्रयेणै वरात्रौवह्निर्जगद्दीपयतितस्योदयमित्यन्वयः ॥ ९ ॥ तमिस्रागमनिर्गमाःअस्तोदयस्थानानि बहुत्वंलोकांतराभिप्रायं तथाहि यत्दाक्षिणात्यानामुदयस्थानंतदुदीच्यानामस्तस्थानं पाश्चात्यानांनिशीथस्थानं

स्वतेजसातस्यनगोत्तमस्यमहौषधीनांचतथाप्रभावात्॥ विभक्तभावोनबभूवकश्चिदहोनिशानांपुरुषप्रवीर॥ ८ ॥ यमास्थितःस्थावरजंगमानिविभावसु
र्भावयतेऽमितौजाः ॥ तस्योदयंचास्तमनंचवीरास्तत्रस्थितास्तेददृशुर्नृसिंहाः॥ ९ ॥ रवेस्तमिस्रागमनिर्गमांस्तेतथोदयंचास्तमनंचवीराः॥ समावृताःप्रेक्ष्यत
मोनुदस्यगभस्तिजालैःप्रदिशोदिशश्च॥ १० ॥ स्वाध्यायवंतःसततक्रियाश्चधर्मप्रधानाश्चशुचिव्रताश्च ॥ सत्येस्थितास्तस्यमहारथस्यसत्यव्रतस्यागमनप्र
तीक्षाः ॥ ११ ॥ इहैवहर्षोस्तुसमागतानांक्षिप्रंकृतास्त्रेणधनंजयेन॥ इतिब्रुवंतःपरमाशिषस्तेपार्थास्तपोयोगपराबभूवुः॥ १२ ॥ दृष्ट्वाविचित्राणिगिरौवनानि
किरीटिनंचिंतयतामभीक्ष्णं ॥ बभूवरात्रिर्दिवसश्चतेषांसंवत्सरेणैवसमानरूपः॥ १३॥ यदैवधौम्यानुमतेमहात्माकृत्वाजटांप्रव्रजितःसजिष्णुः॥ तदैवतेषांनभू
वहर्षःकुतोरतिस्तद्गतमानसानां॥ १४॥ भ्रातुर्नियोगात्तुयुधिष्ठिरस्यवनादसौवारणमत्तगामी॥ यत्काम्यकात्प्रव्रजितःसजिष्णुस्तदैवतेशोकहताबभूवुः॥ १५॥
तथैवतंचिंतयतांसिताश्वमस्त्रार्थिनंवासवमभ्युपेतं ॥ मासोथकृच्छ्रेणतदाव्यतीतस्तस्मिन्नगेभारतभारतानां ॥ १६ ॥ उषित्वापंचवर्षाणिसहस्राक्षनिवेश
ने॥ अवाप्यदिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणिविबुधेश्वरात्॥ १७॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवं॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः ॥ १८ ॥ यमस्यधा
तुःसवितुस्त्वष्टुर्वैश्रवणस्यच॥ तानिप्राप्यसहस्राक्षादभिवाद्यशतक्रतुं॥ १९ ॥ अनुज्ञातस्तदातेनकृत्वाचापिप्रदक्षिणं॥ आगच्छदर्जुनःप्रीतःप्रहृष्टोगंधमा
दनं॥ २०॥ इतिश्रीम॰आरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धप॰अर्जुनाभिगमनेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६४ ॥ ॥ ७॥ समाप्तंचयक्षयुद्धपर्व॥
अथनिवातकवचयुद्धपर्व॥ वैशंपायनउवाच ततःकदाचिद्धरिसंप्रयुक्तंमहेंद्रवाहंसहसोपयातं ॥ विद्युत्प्रभंप्रेक्ष्यमहारथानांहर्षोर्जुनंचिंतयतांबभूव॥ १॥

प्राच्यानांमध्याह्नस्थानमितिक्रमेणउदयादिस्थानानांबहुत्वंगम्यते उदयंउदयाचलं अस्तमितिमांतमव्ययमदर्शनवाचितदर्थंअनितिचेष्टतेस्मिन्नित्यस्तमनमस्तमयस्थानं अस्ताचलमित्यादौतुअस्तपदंगृह वाचि प्रदिशःदिशामंतरालानि ॥ १० ॥ सततक्रियाः अविच्छिन्नधर्माचरणाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यत्काम्यकात्यदाकाम्यकाख्यवनात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति हरिभिरश्वैःसंप्रयुक्तं महेंद्रस्यवाहंरथं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रव्होनम्रः उपव्हरेसमीपे ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूगान्यूथानि ॥ ७ ॥ एनंमातलिं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सुतसोमःभीमाद्द्रौपद्यांजातः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आवसत्तिंरात्रिं प्रतीतोहृष्टः

सदीप्यमानःसहसांतरिक्षंप्रकाशयन्मातलिसंगृहीतः॥ बभौमहोल्केवघनांतरस्थाशिखेवचाग्नेर्ज्वलिताविधूमा ॥ २ ॥ तमास्थितःसंददृशेकिरीटीस्रग्वीनवा
न्याभरणानिबिभ्रत्॥ धनंजयोवज्रधरप्रभावःश्रियाज्वलन्पर्वतमाजगाम॥३॥ सशैलमासाद्यकिरीटमालीमहेंद्रवाहादवरुह्यतस्मात्॥ धौम्यस्यपादावभि
वाद्यधीमानजातशत्रोस्तदनंतरंच ॥ ४ ॥ वृकोदरस्यापिचवंद्यपादौमाद्रीसुताभ्यामभिवादितश्च ॥ समेत्यकृष्णांपरिसांत्व्यचैनांप्रव्होभवद्भ्रातुरुपव्हरेसः॥
॥५॥ बभूवतेषांपरमःप्रहर्षस्तेनाप्रमेयेणसमागतानां॥ सचापितान्प्रेक्ष्यकिरीटमालीननंदराजानमभिप्रशंसन्॥ ६ ॥ यमास्थितःसप्तजघानपूगान्दितेःसु
तानांनमुचेर्निहंता॥ तमिंद्रवाहंसमुपेत्यपार्थाःप्रदक्षिणंचक्रुरदीनसत्वाः॥७॥ तेमातलेश्चक्रुरतीवहृष्टाःसत्कारमग्र्यंसुरराजतुल्यं॥ सर्वान्यथावच्चदिवौकस
स्तेपप्रच्छुरेनंकुरुराजपुत्राः॥८॥ तानप्यसौमातलिरभ्यनंदत्पितेवपुत्राननुशिष्यपार्थान्॥ ययौरथेनाप्रतिमप्रभेणपुनःसकाशंत्रिदिवेश्वरस्य॥ ९ ॥ गतेतु
तस्मिन्नरदेववर्यःशक्रात्मजःशक्ररिपुप्रमाथी॥ शक्रेणदत्तानिददौमहात्मामहाधनान्युत्तमरूपवंति ॥ १० ॥ दिवाकराभाणिविभूषणानिप्रियःप्रियायैसु
तसोममात्रे॥ ततःसतेषांकुरुपुंगवानांतेषांचसूर्याग्निसमप्रभाणां॥ ११ ॥ विप्रर्षभाणामुपविश्यमध्येसर्वंयथावत्कथयांबभूव॥ एवंमयास्त्राण्युपशिक्षिता
निशक्राच्चवाताच्चशिवाच्चसाक्षात्॥१२॥ तथैवशीलेनसमाधिनाथप्रीताःसुरामेसहिताःसहेंद्राः॥ संक्षेपतोवैसविशुद्धकर्मातेभ्यःसमाख्यायदिविप्रवासं॥
॥ १३ ॥ माद्रीसुताभ्यांसहितःकिरीटीसुष्वापतामावसतिंप्रतीतः ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअर्जुनसमागमेपंच
षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोरजन्यांव्युष्टायांधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरवंदतधनं
जयः॥ १ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसर्ववादित्रनिःस्वनः॥ बभूवतुमुलःशब्दस्त्वंतरिक्षेदिवौकसां॥२॥ रथनेमिस्वनश्चैवघंटाशब्दश्चभारत ॥ पृथग्व्यालमृगाणां
चपक्षिणामिवसर्वशः ॥ ३ ॥ तेसमंतादनुययुर्गंधर्वाप्सरसांगणाः॥ विमानैःसूर्यसंकाशैर्देवराजमरिंदमं ॥ ४ ॥ ततःसहरिभिर्युक्तंजांबूनदपरिष्कृतं॥ मेघ
नादिनमारुह्यश्रियापरमयाज्वलन्॥ ५ ॥ पार्थानभ्याजगामाथदेवराजःपुरंदरः॥ आगत्यचसहस्राक्षोरथादवरुरोहवै॥ ६ ॥

॥ १४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिभिर्युक्तंरथं ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ अमितात्माअमितबुद्धिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अदीनेतिच्छेदः ॥ १२ ॥ १३ ॥ कृतप्रियःशत्रुवधेन ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे

तंदृष्ट्वैवमहात्मानंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमान्देवराजमुपागमत् ॥ ७ ॥ पूजयामासचैवाथविधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ यथार्हममितात्मानंवि
धिदृष्टेनकर्मणा ॥ ८ ॥ धनंजयश्चतेजस्वीप्रणिपत्यपुरंदरं ॥ भृत्यवत्प्रणतस्तस्थौदेवराजसमीपतः ॥ ९ ॥ आघ्रायतंमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धनंजयम
भिप्रेक्ष्यविनीतंस्थितमंतिके ॥ १० ॥ जटिलंदेवराजस्यतपोयुक्तमकल्मषं ॥ हर्षेणमहताविष्टःफाल्गुनस्याथदर्शनात् ॥ ११ ॥ बभूवपरमप्रीतोदेवराजंचपूज
यन् ॥ तंतथाऽदीनमनसंराजानंहर्षसंप्लुतं ॥ १२ ॥ उवाचवचनंधीमान्देवराजःपुरंदरः ॥ त्वमिमांपृथिवींराजन्प्रशासिष्यसिपांडव ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिकौंतेय
काम्यकंपुनराश्रमं ॥ १३ ॥ अस्त्राणिलब्धानिचपांडवेनसर्वाणिमत्तःप्रयतेनराजन् ॥ कृतप्रियश्चास्मिधनंजयेनजेतुंनशक्यस्त्रिभिरेषलोकैः ॥ १४ ॥ एवमु
क्त्वासहस्राक्षःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टःस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥ १५ ॥ धनेश्वरगृहस्थानांपांडवानांसमागमं ॥ शक्रेणयइदंविद्वानधीयीतसमा
हितः ॥ १६ ॥ संवत्सरंब्रह्मचारीनियतःसंशितव्रतः ॥ सजीवेद्धिनिराबाधःसुसुखीशरदांशतं ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवच
युद्धपर्वणिइंद्रागमनेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच यथागतंगतेशक्रेभ्रातृभिःसहसंगतः ॥ कृष्णया
चैवबीभत्सुर्धर्मपुत्रमपूजयत् ॥ १ ॥ अभिवादयमानंतंमूर्ध्न्युपाघ्रायपांडवं ॥ हर्षगद्गदयावाचाप्रहृष्टोर्जुनमब्रवीत् ॥ २ ॥ कथमर्जुनकालोयंस्वर्गेव्यतिगतस्त
व ॥ कथंचास्त्राण्यवाप्तानिदेवराजश्चतोषितः ॥ ३ ॥ सम्यग्वातेगृहीतानिकच्चिदस्त्राणिपांडव ॥ कच्चित्सुराधिपःप्रीतोरुद्रोवास्त्राण्यदात्तव ॥ ४ ॥ यथादृष्टश्चते
शक्रोभगवान्वापिनाकधृत् ॥ यथैवास्त्राण्यवाप्तानियथैवाराधितश्चते ॥ ५ ॥ यथोक्तवांस्त्वांभगवान्शतक्रतुररिंदम ॥ कृतप्रियस्त्वयास्मीतितस्यतेकिंप्रि
यंकृतं ॥ ६ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहाद्युते ॥ यथातुष्टोमहादेवोदेवराजस्तथानघ ॥ ७ ॥ यच्चापिवज्रपाणेस्तुप्रियंकृतमरिंदम ॥ एतदाख्याहिमेसर्व
मखिलेनधनंजय ॥ ८ ॥ अर्जुनउवाच शृणुहंतमहाराजविधिनायेनदृष्टवान् ॥ शतक्रतुमहंदेवंभगवंतंचशंकरं ॥ ९ ॥ विद्यामधीत्यतांराजंस्त्वयोक्ता
मरिमर्दन ॥ भवताचसमादिष्टस्तपसेप्रस्थितोवनं ॥ १० ॥ भृगुतुंगमथोगत्वाकाम्यकादास्थितस्तपः ॥ एकरात्रोषितःकंचिदपश्यंब्राह्मणंपथि ॥ ११ ॥

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ यथेति ॥ १ ॥ प्रहृष्टोधर्मपुत्रः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हंतेत्यव्ययंवाक्यारंभेहर्षेवा हंतवाक्यारंभहर्षविषादेखेदसंभ्रमेइतिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२॥१३॥१४॥ शैशिरंहिममयं ॥१५॥१६॥ प्राणोबलं ॥१७॥ वराहवत्संस्थितंआकारोयस्य ॥१८॥ प्रोथेनमुखाग्रेणपोत्राख्येन विवर्तन्विषमेणभावेनवर्तमानःइतस्ततःपर्यटन्वा ॥ १९ ॥ २०॥२१ ॥

समामपृच्छत्कौंतेयक्वासिगंताब्रवीहिमे ॥ तस्माअवितथंसर्वमब्रुवंकुरुनंदन ॥ १२ ॥ सतथ्यंममतच्छ्रुत्वाब्राह्मणोराजसत्तम ॥ अपूजयतमांराजन्प्रीतिमां
श्चाभवन्मयि ॥ १३ ॥ ततोमामब्रवीत्प्रीतस्तपआतिष्ठभारत ॥ तपस्वीनचिरेणत्वंद्रक्ष्यसेविबुधाधिपं ॥ १४ ॥ ततोहंवचनात्तस्यगिरिमारुह्यशैशिरं ॥ तपोत
प्यंमहाराजमासंमूलफलाशनः ॥ १५ ॥ द्वितीयश्चापिमेमासोजलंभक्षयतोगतः ॥ निराहारस्तृतीयेथमासेपांडवनंदन ॥ १६ ॥ ऊर्ध्वबाहुश्चतुर्थंतुमासमस्मि
स्थितस्तदा ॥ नचमेहीयतेप्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७ ॥ पंचमेत्वथसंप्राप्तेप्रथमेदिवसेगते ॥ वराहसंस्थितंभूतंमत्समीपंसमागमत् ॥ १८ ॥ निघ्नन्प्रोथे
नपृथिवींविलिखंश्चरणैरपि ॥ संमार्जन्जठरेणोर्वींविवर्तंश्चमुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥ अनुतस्यापरंभूतंमहत्कैरातसंस्थितं ॥ धनुर्बाणासिमत्प्राप्तंस्त्रीगणानुगतंतदा ॥
॥ २० ॥ ततोहंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ अताडयंशरेणाथतद्भूतंलोमहर्षणं ॥ २१ ॥ युगपत्तंकिरातस्तुविकृष्यबलवद्धनुः ॥ अभ्याजघ्नेदृढतरंकंपयन्निव
मेमनः ॥ २२ ॥ सतुमामब्रवीद्राजन्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ मृगयाधर्ममुत्सृज्यकिमर्थंताडितस्त्वया ॥ २३ ॥ एषतेनिशितैर्बाणैर्दर्पंहन्मिस्थिरोभव ॥ सधनुष्मा
न्महाकायस्ततोमामभ्यभाषत ॥ २४ ॥ ततोगिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मांमहाशरैः ॥ तंचाहंशरवर्षेणमहतासमवाकिरं ॥ २५ ॥ ततःशरैर्दीप्तमुखैर्यंत्रितैरनुमं
त्रितैः ॥ प्रत्यविध्यमहंतंतुवज्रैरिवशिलोच्चयं ॥ २६ ॥ तस्यतच्छतधारूपमभवच्चसहस्रधा ॥ तानिचास्यशरीराणिशरैरहमताडयं ॥ २७ ॥ पुनस्तानिशरीरा
णिएकीभूतानिभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजतान्यहंव्यधमंपुनः ॥ २८ ॥ अणुर्बृहच्छिराभूत्वाबृहच्चाणुशिराःपुनः ॥ एकीभूतस्तदाराजन्सोभ्यवर्ततमांयुधि ॥
॥ २९ ॥ यदाभिभवितुंबाणैर्नचशक्नोमितंरणे ॥ ततोमहास्त्रमातिष्ठंवायव्यंभरतर्षभ ॥ ३० ॥ नचैनमशकंहंतुंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्मिन्प्रतिहतेचास्त्रेविस्म
योमेमहानभूत् ॥ ३१ ॥ भूयएवमहाराजसविशेषमहंततः ॥ अस्त्रपूगेनमहतारणेभूतमवाकिरं ॥ ३२ ॥ स्थूणाकर्णमथोजालंशरवर्षमथोल्बणं ॥ शलभास्त्रम
श्मवर्षंसमास्थायाहमभ्ययां ॥ ३३ ॥ जग्रासप्रसभंतानिसर्वाण्यस्त्राणिमेनृप ॥ तेषुसर्वेषुजग्धेषुब्रह्मास्त्रंमहदादिशं ॥ ३४ ॥ ततःप्रज्वलितैर्बाणैःसर्वतःसोप
चीयते ॥ उपचीयमानश्चमयामहास्त्रेणव्यवर्धत ॥ ३५ ॥ ततःसंतापितालोकामत्प्रसूतेनतेजसा ॥ क्षणेनहिदिशःखंचसर्वतोहिविदीपितं ॥ ३६ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥ अनुपश्चात् यंत्रितैःदृढाकृष्टैः ॥ २६ ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ स्थूणाकर्णइतिशंकुकर्णाख्योरुद्रावतारभेदस्तद्दैवत्यमस्त्रं जालंजलमयंवारुणं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ व्यायामंसंघट्टनं अपारयन्अशक्नुवन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

तदप्यस्त्रंमहातेजाःक्षणेनैवव्यशातयत् ॥ ब्रह्मास्त्रेतुहतेराजन्भयंमांमहदाविशत् ॥ ३७॥ ततोहंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ सहसाभ्यहनंभूतंतान्यप्यस्त्रा
ण्यभक्षयत् ॥ ३८ ॥ हतेष्वस्त्रेषुसर्वेषुभक्षितेष्वायुधेषुच ॥ ममतस्यचभूतस्यबाहुयुद्धमवर्तत ॥ ३९ ॥ व्यायामंमुष्टिभिःकृत्वातलैरपिसमागतैः ॥ अपारयं
श्चतद्भूतंनिश्चेष्टमगमंमहीं ॥ ४० ॥ ततःप्रहस्यतद्भूतंतत्रैवांतरधीयत ॥ सहस्त्रीभिर्महाराजपश्यतोमेद्भुतोपमं ॥ ४१ ॥ एवंकृत्वासभगवांस्ततोन्यद्रूपमास्थितः ॥
दिव्यमेवमहाराजवसानोद्भुतमंबरं ॥ ४२ ॥ हित्वाकिरातरूपंचभगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ स्वरूपंदिव्यमास्थायतस्थौतत्रमहेश्वरः ॥ ४३ ॥ अदृश्यततत:साक्षाद्भग
वान्गोवृषध्वजः ॥ उमासहायोव्यालधृद्बहुरूपःपिनाकधृत् ॥ ४४ ॥ समामभ्येत्यसमरेतथैवाभिमुखंस्थितं ॥ शूलपाणिरथोवाचतुष्टोस्मीतिपरंतप ॥ ४५ ॥ तत
स्तद्धनुरादायतूणौचाक्षय्यसायकौ ॥ प्रादान्ममैवभगवान्वरयस्वेतिचाब्रवीत् ॥ ४६ ॥ तुष्टोस्मितवकौंतेयब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ मनोगतंवीरयत्तेतद्ब्रूहिवितरा
म्यहं ॥ ४७ ॥ अमरत्वमपाहायब्रूहियत्तेमनोगतं ॥ ततःप्रांजलिरेवाहमस्त्रेषुगतमानसः ॥ ४८ ॥ प्रणम्यमनसाशर्वंततोवचनमाददे ॥ भगवान्मेप्रसन्नश्चेदी
प्सितोयंवरोमम ॥ ४९ ॥ अस्त्राणीच्छाम्यहंज्ञातुंयानिदेवेषुकानिचित् ॥ ददानीत्येवभगवानब्रवीत्र्यंबकश्चमां ॥ ५० ॥ रौद्रमस्त्रंमदीयंत्वामुपस्थास्यतिपांड
व ॥ प्रददौचममप्रीतःसोस्त्रंपाशुपतंमहत् ॥ ५१ ॥ उवाचचमहादेवोदत्वामेस्त्रंसनातनं ॥ नप्रयोज्यंभवेदेतन्मानुषेषुकथंचन ॥ ५२ ॥ जगद्विनिर्दहेदेवमल्पते
जसिपातितं ॥ पीड्यमानेनबलवत्प्रयोज्यंस्याद्धनंजय ॥ ५३ ॥ अस्त्राणांप्रतिघातेचसर्वथैवप्रयोजयेत् ॥ तदप्रतिहतंदिव्यंसर्वास्त्रप्रतिषेधनं ॥ ५४ ॥ मूर्तिमन्मे
स्थितंपार्श्वेप्रसन्नेगोवृषध्वजे ॥ उत्सादनममित्राणांपरसेनानिकर्तनं ॥ ५५ ॥ दुरासदंदुष्प्रसहंसुरदानवराक्षसैः ॥ अनुज्ञातस्त्वहंतेनतत्रैवसमुपाविशं ॥
॥ ५६ ॥ प्रेक्षतश्चैवमेदेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकव० गंधमादनवासेयुधिष्ठिरार्जुनसंवादेसप्तषष्ट्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच ततस्तामवसंप्रीतोरजनींतत्रभारत ॥ प्रसादाद्देवदेवस्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ व्युषितोरजनींचा
हंकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः ॥ अपश्यंतंद्विजश्रेष्ठंदृष्टवानस्मियंपुरा ॥ २ ॥ तस्मैचाहंयथावृत्तंसर्वमेवन्यवेदयं ॥ भगवंतंमहादेवंसमेतोस्मीतिभारत ॥ ३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ देवयानैर्विमानैः सद्मनिवासिनःस्त्रीबालादयःशचीजयंतादयइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यथास्थानंप्राच्यामिंद्रंप्रतीच्यांवरुणमित्यादि ॥ १४ ॥

समामुवाचराजेंद्रप्रीयमाणोद्विजोत्तमः ॥ दृष्टस्त्वयामहादेवोयथानान्येनकेनचित् ॥ ४ ॥ समेत्यलोकपालैस्तुसर्वैर्वैवस्वतादिभिः ॥ द्रष्टास्यनघदेवेंद्रंसचतेस्त्राणिदास्यति ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वासमांराजन्नाश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ अगच्छत्सयथाकामंब्राह्मणःसूर्यसन्निभः ॥ ६ ॥ अथापराह्णेतस्याह्नःप्रावात्पुण्यःसमीरणः ॥ पुनर्नवमिमंलोकंकुर्वन्निवसपत्नहन् ॥ ७ ॥ दिव्यानिचैवमाल्यानिसुगंधीनिनवानिच ॥ शैशिरस्यगिरेःपादेप्रादुरासन्समीपतः ॥ ८ ॥ वादित्राणिचदिव्यानिसुघोराणिसमंततः ॥ स्तुतयश्चेंद्रसंयुक्ताअश्रूयंतमनोहराः ॥ ९ ॥ गणाश्चाप्सरसांतत्रगंधर्वाणांतथैवच ॥ पुरस्ताद्देवदेवस्यजगुर्गीतानिसर्वशः ॥ १० ॥ मरुतांचगणास्तत्रदेवयानैरुपागमन् ॥ महेंद्रानुचरायेचयेचसद्मनिवासिनः ॥ ११ ॥ ततोमरुत्वान्हरिभिर्युक्तैर्वाहैःस्वलंकृतैः ॥ शचीसहायस्तत्रायात्सहसर्वैस्तदामरैः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकुबेरोनरवाहनः ॥ दर्शयामाससमांराजन्लक्ष्म्यापरमयायुतः ॥ १३ ॥ दक्षिणस्यांदिशियमंप्रत्यपश्यंव्यवस्थितं ॥ वरुणंदेवराजंचयथास्थानमवस्थितं ॥ १४ ॥ तेमामूचुर्महाराजसांत्वयित्वानरर्षभ ॥ सव्यसाचिन्निरीक्षास्माँल्लोकपालानवस्थितान् ॥ १५ ॥ सुरकार्यार्थसिद्ध्यर्थंदृष्टवानसिशंकरं ॥ अस्मत्तोपिगृहाणत्वमस्त्राणीतिसमंततः ॥ १६ ॥ ततोहंप्रयतोभूत्वाप्रणिपत्यसुरर्षभान् ॥ प्रत्यगृह्णंतदास्त्राणिमहांतिविधिवद्विभो ॥ १७ ॥ गृहीतास्त्रस्ततोदेवैरनुज्ञातोस्मिभारत ॥ अथदेवाययुःसर्वेयथागतमरिंदम ॥ १८ ॥ मघवानपिदेवेशोरथमारुह्यसुप्रभं ॥ उवाचभगवान्स्वर्गंगंतव्यंफाल्गुनत्वया ॥ १९ ॥ पुरैवागमनादस्माद्वेदाहंत्वांधनंजय ॥ अतःपरंत्वहंवैत्वांदर्शयेभरतर्षभ ॥ २० ॥ त्वयाहितीर्थेषुपुरासमाप्लावःकृतोसकृत् ॥ तपश्चेदंमहत्तप्तंस्वर्गंगंतासिपांडव ॥ २१ ॥ भूयश्चैवचतप्तव्यंतपश्चरणमुत्तमं ॥ स्वर्गंत्ववश्यंगंतव्यंत्वयाशत्रुनिषूदन ॥ २२ ॥ मातलिर्मन्नियोगात्त्वांत्रिदिवंप्रापयिष्यति ॥ विदितस्त्वंहिदेवानांमुनीनांचमहात्मनां ॥ २३ ॥ ततोहमब्रुवंशक्रंप्रसीदभगवन्मम ॥ आचार्यंवरयेयंत्वामस्त्रार्थंत्रिदशेश्वर ॥ २४ ॥ इंद्रउवाच क्रूरकर्मास्त्रवित्तातभविष्यसिपरंतप ॥ यदर्थमस्त्राणीप्सुस्त्वंतंकामंपांडवाप्नुहि ॥ २५ ॥ ततोहमब्रुवंनाहंदिव्यान्यस्त्राणिशत्रुहन् ॥ मानुषेषुप्रयोक्ष्यामिविनास्त्रप्रतिघातनात् ॥ २६ ॥ तानिदिव्यानिमेस्त्राणिप्रयच्छविबुधाधिप ॥ लोकांश्चास्त्रजितान्पश्चाल्लभेयंसुरपुंगव ॥ २७ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वंक्रूरकर्माभविष्यसीतिसंबंधः ॥ २५ ॥ अस्त्रस्यैवप्रतिघातार्थमस्त्रंमोक्ष्येनत्वन्यत्रमानुषे ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मायामयमिवात्यद्भुतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पदात्स्थानात्नचलितः रथस्यभ्रमणेपिदृढासनइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

इंद्रउवाच परीक्षार्थंमयैतत्तेवाक्यमुक्तंधनंजय ॥ ममात्मजस्यवचनंसूपपन्नमिदंतव ॥ २८ ॥ शिक्षमेभवनंगत्वासर्वाण्यस्त्राणिभारत ॥ वायोरग्नेर्वसुभ्योपिवरुणात्समरुद्गणात् ॥ २९ ॥ साध्यंपैतामहंचैवगंधर्वोरगरक्षसां ॥ वैष्णवानिचसर्वाणिनैर्ऋतानितथैवच ॥ ३० ॥ मद्गतानिचजानीहिसर्वास्त्राणिकुरूद्वह ॥ एवमुक्त्वातुमांशक्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ३१ ॥ अथापश्यंहरियुजंरथमैंद्रमुपस्थितं ॥ दिव्यंमायामयंपुण्यंयत्तंमातलिनानृप ॥ ३२ ॥ लोकपालेषुयातेषु मामुवाचाथमातलिः ॥ द्रष्टुमिच्छतिशक्रस्त्वांदेवराजोमहाद्युते ॥ ३३ ॥ संसिद्ध्यस्वमहाबाहोकुरुकार्यमनंतरं ॥ पश्यपुण्यकृतांल्लोकान्सशरीरोदिवंव्रज ॥ ३४ ॥ देवराजःसहस्राक्षस्त्वांदिदृक्षतिभारत ॥ इत्युक्तोहंमातलिनागिरिमामंत्र्यशैशिरं ॥ ३५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यसमारोहंरथोत्तमं ॥ चोदयामाससहयान्मनोमारुतरंहसः ॥ ३६ ॥ मातलिर्हयतत्त्वज्ञोयथावद्भूरिदक्षिणः ॥ अवैक्षतचमेवक्त्रंस्थितस्याथससारथिः ॥ ३७ ॥ तथाभ्रांतेरथेराजन्विस्मितश्चेदमब्रवीत् ॥ अत्यद्भुतमिदंत्वद्यविचित्रंप्रतिभातिमे ॥ ३८ ॥ यदास्थितोरथंदिव्यंपदान्नचलितःपदं ॥ देवराजोपिहिमयानित्यमत्रोपलक्षितः ॥ ३९ ॥ विचलन्प्रथमोत्पातेहयानांभरतर्षभ ॥ त्वंपुनःस्थितएवात्ररथेभ्रांतेकुरूद्वह ॥ ४० ॥ अतिशक्रमिदंसर्वंतवेतिप्रतिभातिमे ॥ इत्युक्त्वाकाशमाविश्यमातलिर्विबुधालयान् ॥ ४१ ॥ दर्शयामासमेराजन्विमानानिचभारत ॥ सरथोहरिभिर्युक्तोत्यूर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ ४२ ॥ ऋषयोदेवताश्चैवपूजयंतिनरोत्तम ॥ ततःकामगमांल्लोकानपश्यंवैसुरर्षिणां ॥ ४३ ॥ गंधर्वाप्सरसांचैवप्रभावममितौजसां ॥ नंदनादीनिदेवानांवनान्युपवनानिच ॥ ४४ ॥ दर्शयामासमेशीघ्रंमातलिःशक्रसारथिः ॥ ततःशक्रस्यभवनमपश्यममरावतीं ॥ ४५ ॥ दिव्यैःकामफलैर्वृक्षैरत्नैश्चसमलंकृतां ॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनशीतोष्णेनचक्लमः ॥ ४६ ॥ नबाधतेतत्ररजस्तत्रास्तिनजरानृप ॥ नतत्रशोकोदैन्यंवादौर्बल्यंचोपलक्ष्यते ॥ ४७ ॥ दिवौकसांमहाराजनग्लानिरिरमर्दन ॥ नक्रोधलोभौतत्रास्तांसुरादीनांविशांपते ॥ ४८ ॥ नित्यतुष्टाश्चतेराजन्प्राणिनःसुरवेश्मनि ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरितच्छदाः ॥ ४९ ॥ पुष्करिण्यश्चविविधाःपद्मसौगंधिकायुताः ॥ शीतस्तत्रववौवायुःसुगंधीजीवनःशुचिः ॥ ५० ॥ सर्वरत्नविचित्राचभूमिःपुष्पविभूषिता ॥ मृगद्विजाश्चबहवोरुचिरामधुरस्वराः ॥ ५१ ॥

सुरर्षिणामितिदैर्घ्याभावआर्षः समाहारबहुत्वंवाबहुसमुदायाभिप्रायेण ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५२॥५३॥ अन्वजानंतवीर्यादिमान्भवेत्याशीर्वादान्ददुरित्यर्थः ॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ तत्सर्वमिति अनवज्ञायआदृत्यआदरपूर्वकंतथ्यंयथावत् अत्यर्थंपुरुषार्थइतिविज्ञाय प्रतिगृह्यरागशून्ये

विमानगामिनश्चात्रदृस्यंतेबहवोंबरे ॥ ततोपश्यंवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ॥५२॥ आदित्यानश्विनौचैवतान्सर्वान्प्रत्यपूजयं ॥ तेमांवीर्येणयशसातेजसाचबलेनच ॥ ५३ ॥ अस्त्रैश्चाप्यन्वजानंतसंग्रामेविजयेनच ॥ प्रविश्यतांपुरींदिव्यांदेवगंधर्वपूजितां ॥ ५४ ॥ देवराजंसहस्राक्षमुपातिष्ठंकृतांजलिः ॥ददावर्धासनंप्रीतःशक्रोमेददतांवरः ॥ ५५॥ बहुमानाच्चगात्राणिपस्पर्शममवासवः ॥ तत्राहंदेवगंधर्वैःसहितोभूरिदक्षिणैः ॥५६॥ अस्त्रार्थमवसंस्वर्गेशिक्षाणोस्त्राणिभारत ॥ विश्वावसोश्चवैपुत्रश्चित्रसेनोभवत्सखा ॥ ५७॥ सचगांधर्वमखिलंग्राहयामासमांनृप ॥ तत्राहमवसंराजन्गृहीतास्त्रःसुपूजितः ॥ ५८ ॥ सुखंशक्रस्यभवनेसर्वकामसमन्वितः ॥ शृण्वन्वैगीतशब्दंचतूर्यशब्दंचपुष्कलं ॥ पश्यंश्चाप्सरसःश्रेष्ठानृत्यंतीर्भरतर्षभ ॥ ५९ ॥ तत्सर्वमनवज्ञायतथ्यंविज्ञायभारत ॥ अत्यर्थंप्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितः ॥ ६० ॥ ततोतुष्यत्सहस्राक्षस्तेनकामेनमेविभुः ॥ एवंमेवसतोराजन्नेषकालोत्यगाद्दिवि ॥ ६१ ॥ कृतास्त्रमतिविश्वस्तमथमांहरिवाहनः ॥ संस्पृश्यमूर्ध्निपाणिभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ नत्वमद्ययुधाजेतुंशक्यःसुरगणैरपि ॥ किंपुनर्मानुषेलोकेमानुषैरकृतात्मभिः ॥ ॥६३॥ अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्चयुद्धेष्वप्रतिमस्तथा ॥ अथाब्रवीत्पुनर्देवःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥६४॥ अस्त्रयुद्धेसमोवीरनतेकश्चिद्भविष्यति ॥ अप्रमत्तःसदादक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ ६५ ॥ ब्रह्मण्यश्चास्त्रविच्चासिशूरश्चासिकुरूद्वह ॥ अस्त्राणिसमवाप्तानित्वयादशचपंचच ॥ ६६ ॥ पंचभिर्विधिभिःपार्थविद्यतेनत्वयासमः ॥ प्रयोगमुपसंहारमावृत्तिंचधनंजय ॥ ६७॥ प्रायश्चित्तंचवेत्थत्वंप्रतीघातंचसर्वशः ॥ ततोगुर्वर्थकालोयंसमुत्पन्नःपरंतप ॥ ६८ ॥ प्रतिजानीष्वतंकर्तुंततोवेत्स्याम्यहंपरं ॥ ततोहमब्रुवंराजन्देवराजमिदंवचः ॥ ६९ ॥ विषह्यंयन्मयाकर्तुंकृतमेवनिबोधतत् ॥ ततोमामब्रवीद्राजन्प्रहसन्बलवृत्रहा ॥ ७० ॥ नाविषह्यंतवाद्यास्तित्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ निवातकवचानामदानवाममशत्रवः ॥ ७१ ॥ समुद्रकुक्षिमाश्रित्यदुर्गेप्रतिवसंत्युत ॥ तिस्रःकोट्यःसमाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः ॥ ७२ ॥ तांस्तत्रजहिकौंतेयगुर्वर्थस्तेभविष्यति ॥ ततोमातलिसंयुक्तंमयूरसमरोमभिः ॥ ७३ ॥

नमनसाअंगीकृत्याप्यहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितोऽभूवंनगीतादिषु ॥६० ॥तेनकामेनअस्त्रेच्छयानतुभोगेच्छया ॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥पंचभिःप्रयोगादिभिः आवृत्तिःपुनःपुनःप्रयोगोपसंहारौ॥६७॥ प्रायश्चित्तंअस्त्राग्निनादग्धानामनागसांपुनरुज्जीवनं प्रतीघातंपरास्त्रेणाभिभूतस्यस्वास्त्रस्योद्दीपनं गुर्वर्थोदक्षिणा॥६८॥वेत्स्यामिवेदयिष्यामि परंकार्यमितिशेषः ॥६९॥विषह्यंशक्यं॥७०॥७१॥७२॥७३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्रायांप्रयाणंकृतवान् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ आशास्तआशाध्वं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधि

हयैरुपेतंप्रादान्मेरथंदिव्यंमहाप्रभं ॥ बबंधचैवमेमूर्ध्निकिरीटमिदमुत्तमं ॥ ७४ ॥ स्वरूपसदृशंचैवप्रादादंगविभूषणं ॥ अभेद्यंकवचंचेदंस्पर्शरूपवदुत्तमं ॥
॥ ७५ ॥ अजरांज्यामिमांचापिगांडीवेसमयोजयत् ॥ ततःप्रायामहंतेनस्यंदनेनविराजता ॥ ७६ ॥ येनाजयद्देवपतिर्बलिंवैरोचनिंपुरा ॥ ततोदेवाःसर्वएवते
नघोषेणबोधिताः ॥ ७७ ॥ मन्वानादेवराजंमांसमाजग्मुर्विशांपते ॥ दृष्ट्वाचमामपृच्छंतकिंकरिष्यसिफाल्गुन ॥ ७८ ॥ तानब्रुवंयथाभूतमिदंकर्तास्मिसंयु
गे ॥ निवातकवचानांतुप्रस्थितंमांवधैषिणं ॥ ७९ ॥ निबोधतमहाभागाःशिवंचाशास्तमेनघाः ॥ तुष्टुवुर्मांप्रसन्नास्तेयथादेवंपुरंदरं ॥ ८० ॥ रथेनानेनमघ
वाजितवान्शंबरंयुधि ॥ नमुचिंबलवृत्रौचप्रह्लादनरकावपि ॥ ८१ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदान्यपि ॥ रथेनानेनदैत्यानांजितवान्मघवायुधि ॥ ८२ ॥
त्वमप्यनेनकौंतेयनिवातकवचान्रणे ॥ विजेतायुधिविक्रम्यपुरेवमघवावशी ॥ ८३ ॥ अयंचशंखप्रवरोयेनजेतासिदानवान् ॥ अनेनविजितालोकाःशक्रे
णापिमहात्मना ॥ ८४ ॥ प्रदीयमानंदेवैस्तंदेवदत्तंजलोद्भवं ॥ प्रत्यगृह्णंजयायैनंस्तूयमानस्तदामरैः ॥ ८५ ॥ सशंखीकवचीबाणीप्रगृहीतशरासनः ॥ दान
वालयमत्युग्रंप्रयातोस्मियुयुत्सया ॥ ८६ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० निवातकवचयुद्धप० अर्जुनवाक्येअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥
अर्जुनउवाच ततोहंस्तूयमानस्तुतत्रतत्रमहर्षिभिः ॥ अपश्यमुदधिंभीममपांपतिमथाव्ययं ॥ १ ॥ फेनवत्यःप्रकीर्णाश्चसंहताश्चसमुत्थिताः ॥ ऊर्मयश्चा
त्रदृश्यंतेवल्गंतइवपर्वताः ॥ २ ॥ नावःसहस्रशस्तत्ररत्नपूर्णाःसमंततः ॥ तिमिंगिलाःकच्छपाश्चतथातिमितिमिंगिलाः ॥ ३ ॥ मकराश्चात्रदृश्यंतेजलेमग्नाइवा
द्रयः ॥ शंखानांचसहस्राणिमग्नान्यप्सुसमंततः ॥ ४ ॥ दृश्यंतेस्मयथारात्रौतारास्तन्वभ्रसंवृताः ॥ तथासहस्रशस्तत्ररत्नसंघाःप्लवंत्युत ॥ ५ ॥ वायुश्चघूर्णतेभी
मस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तमुदीक्ष्यमहावेगंसर्वांभोनिधिमुत्तमं ॥ ६ ॥ अपश्यंदानवाकीर्णंतद्दैत्यपुरमंतिकात् ॥ तत्रैवमातलिस्तूर्णंनिपत्यपृथिवीतले ॥ ७ ॥
रथंतंतुसमालक्ष्यप्राद्रवद्रथयोगवित् ॥ त्रासयन्रथघोषेणतत्पुरंसमुपाद्रवत् ॥ ८ ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ तिमिर्मत्स्यस्तंगिलतिमहामत्स्यस्तिमिंगिलःतमपिगिलतीतितिमितिमिंगिलः तिमिरिवगिलनीयस्तिमिंगिलोयस्येतिविग्रहः ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ घूर्णतेभ्रमति ॥ ६ ॥ निपत्यगत्वापृथिवीतलेपाताले ॥ ७ ॥ आलक्ष्यसर्वसंपदुपेतमितिशेषः आश्लिष्येतिपाठेभूमाववतीर्यनिम्नस्थंरथचक्रंदृढमाश्लिष्यउन्नीतवानित्यर्थः प्राद्रवत्प्रकर्षेणवेगवानभूत् ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥९॥१०॥११॥१२॥दिवंस्तब्ध्वाआकाशंव्याप्य॥१३॥ दंशिताःसन्नद्धाः त्राणैः कवचैः॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ आप्लावंतपलायनंकृतवंतः गतैःसत्वैःविगताभिर्बुद्धिभिरुपलक्षिताभ्रांताइत्यर्थः

रथघोषंतुतंश्रुत्वास्तनयित्नोरिवांबरे ॥ मन्वानादेवराजंमामाविग्नादानवाभवन्॥ ९ ॥ सर्वैसंभ्रांतमनसःशरचापधराःस्थिताः ॥ तथासिशूलपरश्वुगदामुस
लपाणयः ॥ १० ॥ ततोद्वाराणिपिदधुर्दानवास्त्रस्तचेतसः॥ संविधायपुरेरक्षांनस्मकश्चनदृश्यते ॥ ११ ॥ ततःशंखमुपादायदेवदत्तंमहास्वनं ॥ परमांमुदमा
श्रित्यप्राधमंतंशनैरहं॥ १२॥ सतुशब्दोदिवंस्तब्ध्वाप्रतिशब्दमजीजनत् ॥ वित्रेसुश्वनिलिल्युश्वभूतानिसुमहांत्यपि ॥ १३ ॥ ततोनिवातकवचाःसर्वएव
स्वलंकृताः॥ दंशिताविविधैस्त्राणैर्विचित्रायुधपाणयः॥ १४॥ आयसैश्वमहाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ पट्टिशैःकरवालैश्वरथचक्रैश्वभारत ॥ १५ ॥ शतघ्नी
भिर्भुशुंडीभिःखड्गैश्चित्रैःस्वलंकृतैः॥ प्रगृहीतैर्दितेःपुत्राःप्रादुरासन्सहस्रशः॥१६॥ ततोविचार्यबहुशोरथमार्गेषुतान्हयान्॥ प्राचोदयत्समेदेशेमातलिर्भरत
र्षभ॥ १७॥ तेनतेषांप्रणुन्नानामाशुत्वाच्छीघ्रगामिनां॥ नान्वपश्यंतदाकिंचित्तन्मेद्भुतमिवाभवत्॥ १८ ॥ ततस्तेदानवास्तत्रवादित्राणिसहस्रशः॥ विकृ
तस्वररूपाणिभृशंसर्वाण्यनादयन्॥ १९ ॥ तेनशब्देनसहसासमुद्रेपर्वतोपमाः॥ आप्लुवंतगतैःसत्वैर्मत्स्याःशतसहस्रशः ॥ २० ॥ ततोवेगेनमहतादानवामा
मुपाद्रवन्॥ विमुंचंतःशितान्बाणान्शतशोथसहस्रशः॥ २१ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलस्तेषांचममभारत॥ आवर्ततमहाघोरोनिवातकवचांतकः॥ २२ ॥ ततोदे
वर्षयश्चैवदानवर्षिगणाश्वये॥ ब्रह्मर्षयश्वसिद्धाश्वसमाजग्मुर्महामृधे ॥ २३ ॥ तेवैमामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयैषिणः॥ अस्तुवन्मुनयोवाग्भिर्यथेंद्रंतारकाम
ये॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणियुद्धारंभेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६९॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥
अर्जुनउवाच ततोनिवातकवचाःसर्वेवेगेनभारत॥ अभ्यद्रवन्मांसहिताःप्रगृहीतायुधारणे॥१॥ आच्छाद्यरथपंथानमुत्क्रोशंतोमहारथाः॥ आवृत्यसर्व
तस्तेमांशरवर्षैरवाकिरन्॥ २ ॥ ततोपरेमहावीर्याःशूलपट्टिशपाणयः॥ शूलानिचभुशुंडीश्वमुमुचुर्दानवामयि॥ ३॥ तच्छूलवर्षंसुमहद्गदाशक्तिसमाकुलं॥
अनिशंसृज्यमानंतैरपतन्मद्रथोपरि॥ ४ ॥ अन्येमामभ्यधावंतनिवातकवचायुधि ॥ जितशस्त्रायुधारौद्राःकालरूपाःप्रहारिणः ॥ ५ ॥ तानहंविविधैर्बाणै
र्वेगवद्भिरजिह्मगैः॥ गांडीवमुक्तैरभ्यघ्नमेकैकंदशभिर्मृधे॥ ६॥ तेकृताविमुखाःसर्वेमत्प्रयुक्तैःशिलाशितैः॥ ततोमातलिनातूर्णंहयास्तेसंप्रचोदिताः॥ ७॥

॥२०॥२१॥२२॥२३॥तारकामयेतारार्थेसंग्रामे ॥२४॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ शताःशतानिअयुतमित्यर्थः हरयोश्वाः शांताःपरीक्षिताः शमेरालोचनार्थात्निष्ठा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ चिच्छेदअहमितिशेषः परोक्षार्थलिट्प्रयोगेणअजानतैवमयाएतत्कृतमि तिशत्रूणामत्यंतापकर्षःसूचितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अस्माभिःपूजायांबहुत्वं अश्वाद्यपेक्षयावा ॥ १७ ॥ लघुभिःशीघ्रगैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तिग्मतैजसंतीक्ष्णंदाहकं माधवंनाम मधोर्दैत्यस्यवधार्थं

 मार्गान्बहुविधांस्तत्रविचेरुर्वातरंहसः ॥ सुसंयतामातलिनाप्रामथ्नंतदितेःसुतान् ॥ ८ ॥ शतंशतास्तेहरयस्तस्मिन्युक्तामहारथे ॥ शांतामातलिनायत्ताव्यच
रन्नल्पकाइव ॥ ९ ॥ तेषांचरणपातेनरथनेमिस्वनेनच ॥ ममबाणनिपातैश्चहतास्तेशतशोसुराः ॥ १० ॥ गतासवस्तथैवान्येप्रगृहीतशरासनाः ॥ हतसारथय
स्तत्रव्यकृष्यंततुरंगमैः ॥ ११ ॥ तेदिशोविदिशःसर्वेप्रतिरुध्यप्रहारिणः ॥ अभ्यघ्नन्विविधैःशस्त्रैस्ततोमेव्यथितंमनः ॥ १२ ॥ ततोहंमातलेर्वीर्यमपश्यंपरमा
द्भुतं ॥ अश्वांस्तथावेगवतोयदयत्नादधारयत् ॥ १३ ॥ ततोहंलघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरान्रणे ॥ चिच्छेदसायुधान्राजञ्छतशोथसहस्रशः ॥ १४ ॥ एवंमेचरत
स्तत्रसर्वयत्नेनशत्रुहन् ॥ प्रीतिमानभवद्वीरोमातलिःशक्रसारथिः ॥ १५ ॥ वध्यमानास्ततस्तैस्तुहयैस्तेनरथेनच ॥ अगमन्प्रक्षयंकेचिन्न्यवर्तंततथापरे ॥ १६ ॥
स्पर्धमानाइवास्माभिर्निवातकवचारणे ॥ शरवर्षैःशरार्तंमांमहद्भिःप्रत्यवारयन् ॥ १७ ॥ ततोहंलघुभिश्चित्रैर्ब्रह्मास्त्रपरिमंत्रितैः ॥ व्यधमंसायकैराशुशत
शोथसहस्रशः ॥ १८ ॥ ततःसंपीड्यमानास्तेक्रोधाविष्टामहारथाः ॥ अपीडयन्मांसहिताःशक्तिशूलासिवृष्टिभिः ॥ १९ ॥ ततोहमस्त्रमातिष्ठंपरमंतिग्मतैजसं ॥
दयितंदेवराजस्यमाधवंनामभारत ॥ २० ॥ ततःखड्गत्रिशूलेनतोमरांश्चसहस्रशः ॥ अस्त्रवीर्येणशतधातैर्मुक्तानहमच्छिदं ॥ २१ ॥ छित्वाप्रहरणान्येषांतत
स्तानपिसर्वशः ॥ प्रत्यविध्यमहंरोषाद्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ २२ ॥ गांडीवाद्धितदासंख्येयथाभ्रमरपंक्तयः ॥ निष्पतंतिमहाबाणास्तन्मातलिरपूजयत् ॥
॥ २३ ॥ तेषामपितुबाणास्तेतन्मातलिरपूजयत् ॥ अवाकिरन्मांबलवत्तानहंव्यधमंशरैः ॥ २५ ॥ बध्यमानास्ततस्तेतुनिवातकवचाःपुनः ॥ शरवर्षैर्महद्भिर्मां
समंतात्पर्यवारयन् ॥ २५ ॥ ॥ शरवेगान्निहत्याहमस्त्रैरस्त्रविघातिभिः ॥ ज्वलद्भिःपरमैःशीघ्रैस्तानविध्यंसहस्रशः ॥ २६ ॥ तेषांछिन्नानिगात्राणिविसृजंति
स्मशोणितं ॥ प्रावृषीवाभिवृष्टानिशृंगाण्ययधराभृतां ॥ २७ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ मद्बाणैर्वध्यमानास्तेसमुद्विग्नाःस्मदानवाः ॥ २८ ॥

निर्मितत्वात् ॥ २० ॥ ततःमाधवास्त्रात्उत्पन्नेनखड्गसहितेनत्रिशूलेन खड्गांश्चशूलांश्चेतिपाठेशरैरैरित्युत्तरश्लोकादपकर्षणीयं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेषांतेबाणाःमांअवाकिरन्नितिसंबंधः तदपिमात लिरपूजयत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ततोऽश्मेति नगमात्रैः वृक्षप्रमाणैः ॥ १ ॥ २ ॥ पावकप्रकराः वह्निराशयः ॥ ३ ॥

शतधाभिन्नदेहास्तेक्षीणप्रहरणौजसः ॥ ततोनिवातकवचामामयुध्यंतमायया ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणि निवातकवचवधेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनउवाच ततोऽश्मवर्षंसुमहत्प्रादुरासीत्समंततः ॥ नगमात्रैः शिलाखंडैस्तन्मांदृढमपीडयत् ॥ १ ॥ तदहंवज्रसंकाशैर्महेंद्रास्त्रप्रचोदितैः ॥ अचूर्णयंवेगवद्भिः शरजालैर्महाहवे ॥ २ ॥ चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षेतुपावकः समजायत ॥ तत्राऽश्मचूर्णान्यपतन्पावकप्रकराइव ॥ ३ ॥ ततोऽश्मवर्षेविहतेजलवर्षंमहत्तरं ॥ धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीन्ममांतिके ॥ ४ ॥ नभसः प्रच्युताधारास्तिग्म वीर्याः सहस्रशः ॥ आवृण्वन्सर्वतोव्योमदिशश्चोपदिशस्तथा ॥ ५ ॥ धाराणांचनिपातेनवायोर्विस्फूर्जितेनच ॥ गर्जितेनचदैत्यानांनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ६ ॥ धारादिविचसंबद्धावसुधायांचसर्वशः ॥ व्यामोहयंतमांतत्रनिपतंत्योनिशंभुवि ॥ ७ ॥ तत्रोपदिष्टमिंद्रेणदिव्यमस्त्रंविशोषणं ॥ दीप्तंप्राहिणवंघोरमशुष्यत्तेन तज्जलं ॥ ८ ॥ हतेऽश्मवर्षेचमयाजलवर्षेचशोषिते ॥ मुमुचुर्दानवामायामग्निंवायुंचभारत ॥ ९ ॥ ततोहमग्निंव्यधमंसलिलास्त्रेणसर्वशः ॥ शैलेनचमहास्त्रेणवा योर्वेगमधारयं ॥ १० ॥ तस्यांप्रतिहतायांतेदानवायुद्धदुर्मदाः ॥ प्राकुर्वन्विविधांमायांयौगपद्येनभारत ॥ ११ ॥ ततोवर्षंप्रादुरभूत्सुमहल्लोमहर्षणं ॥ अस्त्राणां घोररूपाणामग्नेर्वायोस्तथाऽश्मनां ॥ १२ ॥ सातुमायामयीवृष्टिः पीडयामासमांयुधि ॥ अथघोरंतमस्तीव्रंप्रादुरासीत्समंततः ॥ १३ ॥ तमसासंवृतेलोकेघोरे णपरुषेणच ॥ हरयोविमुखाश्चासन्प्रास्खलच्चापिमातलिः ॥ १४ ॥ हस्ताद्धिरण्मयश्चास्यप्रतोदः प्रापतद्भुवि ॥ असकृच्चाहमांभीतः क्वासीतिभरतर्षभ ॥ १५ ॥ मांचभीराविशत्तीव्रातस्मिन्विगतचेतसि ॥ सचमांविगतज्ञानः संत्रस्तमिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ सुराणामसुराणांचसंग्रामः सुमहानभूत् ॥ अमृतार्थंपुरापार्थस च्चदृष्टोमयानघ ॥ १७ ॥ शंबरस्यवधेघोरः संग्रामः सुमहानभूत् ॥ सारथ्यंदेवराजस्यतत्रापिकृतवानहं ॥ १८ ॥ तथैववृत्रस्यवधेसंगृहीताहयामया ॥ वैरोच नेर्महायुद्धंदृष्टंचापिसुदारुणं ॥ १९ ॥ एतेमयामहाघोराः संग्रामाः पर्युपासिताः ॥ नचापिविगतज्ञानोभूतपूर्वोस्मिपांडव ॥ २० ॥ पितामहेनसंहारः प्रजानां विहितोध्रुवं ॥ नहियुद्धमिदंयुक्तमन्यत्रजगतः क्षयात् ॥ २१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ मोहयिष्यन्दानवानामहंमायाबलंमहत् ॥ २२ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वैरोचनेः बलेः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मोहनास्त्रेणपीड्यमानासुनश्यमानासु ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥

अब्रुवंमातलिंभीतंपश्यमेभुजयोर्बलं ॥ अस्त्राणांचप्रभावंवैधनुषोगांडिवस्यच ॥ २३ ॥ अद्यास्त्रमाययैतेषांमायामेतांसुदारुणां ॥ विनिहन्मितमश्चोग्रंमाभैः
सूतस्थिरोभव ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाहमसृजमस्त्रमायांनराधिप ॥ मोहनींसर्वभूतानांहितायत्रिदिवौकसां ॥ २५ ॥ पीड्यमानासुमायासुतासुतास्वसुरोत्तमाः ॥
पुनर्बहुविधामायाःप्राकुर्वन्नमितौजसः ॥ २६ ॥ पुनःप्रकाशमभवत्तमसाग्रस्यतेपुनः ॥ भवत्यदर्शनोलोकःपुनरप्सुनिमज्जति ॥ २७ ॥ सुसंगृहीतैर्हरिभिःप्र
काशेसतिमातलिः ॥ व्यचरत्स्यंदनाग्र्येणसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ २८ ॥ ततःपर्यपतन्नुग्रानिवातकवचामयि ॥ तानहंविवरंदृष्ट्वाप्राहिण्वंयमसादनं ॥ २९ ॥
वर्तमानेतथायुद्धेनिवातकवचांतके ॥ नापश्यंसहसासर्वान्दानवान्माययावृतान् ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धप० माया
युद्धेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच अदृश्यमानास्तेदैत्यायोधयंतिस्ममायया ॥ अदृश्येनास्त्र
वीर्येणतानप्यहमयोधयं ॥ १ ॥ गांडीवमुक्ताविशिखाःसम्यगस्त्रप्रचोदिताः ॥ अच्छिंदन्नुत्तमांगानियत्रयत्रस्मतेऽभवन् ॥ २ ॥ ततोनिवातकवचावध्यमा
नामयायुधि ॥ संहृत्यमायांसहसाप्राविशन्पुरमात्मनः ॥ ३ ॥ व्यपयातेषुदैत्येषुप्रादुर्भूतेचदर्शने ॥ अपश्यंदानवांस्तत्रहतान्शतसहस्रशः ॥ ४ ॥ विनिष्पिष्टानि
तत्रैषांशस्त्राण्याभरणानिच ॥ शतशःस्मप्रदृश्यंतेगात्राणिकवचानिच ॥ ५ ॥ हयानांनांतरंह्यासीत्पदाद्विचलितुंपदं ॥ उत्पत्यसहसातस्थुरंतरिक्षगमास्ततः
॥ ६ ॥ ततोनिवातकवचाव्योमसंछाद्यकेवलं ॥ अदृश्याह्यत्यवर्ततविसृजंतःशिलोच्चयान् ॥ ७ ॥ अंतर्भूमिगताश्चान्येहयानांचरणान्यथ ॥ व्यगृह्णन्दानवाघोरा
रथचक्रेचभारत ॥ ८ ॥ विनिगृह्यहरीनश्वान्रथंचममयुध्यतः ॥ सर्वतोमामविध्यंतसरथंधरणीधरैः ॥ ९ ॥ पर्वतैरुपचीयद्भिःपतमानैस्तथापरैः ॥ सदेशोय
त्रवर्तामगुहेवसमपद्यत ॥ १० ॥ पर्वतैश्छाद्यमानोहंनिगृहीतैश्चवाजिभिः ॥ अगच्छंपरमामार्तिंमातलिस्तदलक्षयत् ॥ ११ ॥ लक्षयित्वाचमांभीतमिदंवचन
मब्रवीत् ॥ अर्जुनार्जुनमाभैस्त्वंवज्रमस्त्रमुदीरय ॥ १२ ॥ ततोहंतस्यतद्वाक्यंश्रुत्वावज्रमुदीरयं ॥ देवराजस्यदयितंभीममस्त्रंनराधिप ॥ १३ ॥ अचलंस्थान
मासाद्यगांडीवमनुमंत्र्यच ॥ अमुंचंवज्रसंस्पर्शानायसान्निशितान्शरान् ॥ १४ ॥

अदृश्यमानाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हरीन् अत्यंतंहरणशीलान् अविध्यंतव्याप्तवंतः अचिन्वंतेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सारसाः लक्ष्मणाइतिपाठेसारस्यः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नआवासयंतिनाध्यासंते ॥ २९ ॥ अंतंनाशंनिवातक

ततोमायाश्चताःसर्वानिवातकवचांश्चतान् ॥ तेवज्रचोदिताबाणावज्रभूताःसमाविशन् ॥ १५ ॥ तेवज्रवेगविहतादानवाःपर्वतोपमाः ॥ इतरेतरमाश्लिष्य
न्यपतन्पृथिवीतले ॥ १६ ॥ अंतर्भूमौचयेगृह्णन्दानवारथवाजिनः ॥ अनुप्रविश्यतान्बाणाःप्राहिण्वन्यमसादनं ॥ १७ ॥ हतैर्निवातकचैर्निरस्तैःपर्वतोपमैः ॥
समाच्छाद्यतदेशःसविकीर्णैरिवपर्वतैः ॥ १८ ॥ नहयानांक्षतिःकाचिन्नरथस्यनमातलेः ॥ ममचादृश्यततदातदद्भुतमिवाभवत् ॥ १९ ॥ ततोमांप्रहसन्राज
न्मातलिःप्रत्यभाषत ॥ नैतदर्जुनदेवेषुत्वयिवीर्यंयदीक्ष्यते ॥ २० ॥ हतेष्वसुरसंघेषुदारास्तेषांतुसर्वशः ॥ प्राक्रोशन्नगरेतस्मिन्यथाशरदिसारसाः ॥ २१ ॥ त
तोमातलिनासार्धमहंतत्पुरमभ्ययां ॥ त्रासयन्रथघोषेणनिवातकवचस्त्रियः ॥ २२ ॥ तान्दृष्ट्वादशसाहस्रान्मयूरसदृशान्हयान् ॥ रथंचरविसंकाशंप्राद्रवन्गण
शःस्त्रियः ॥ २३ ॥ ताभिराभरणैःशब्दस्त्रासिताभिःसमीरितः ॥ शिलानामिवशैलेषुपतंतीनामभूत्तदा ॥ २४ ॥ वित्रस्तादैत्यनार्यस्ताःस्वानिवेश्मान्यथाविश
न् ॥ बहुरत्नविचित्राणिशातकुंभमयानिच ॥ २५ ॥ तदद्भुताकारमहंदृष्ट्वानगरमुत्तमं ॥ विशिष्टंदेवनगरादपृच्छंमातलिंततः ॥ २६ ॥ इदमेवंविधंकस्माद्देवा
नावासयंत्युत ॥ पुरंदरपुराद्धीदंविशिष्टमितिलक्षये ॥ २७ ॥ मातलिरुवाच आसीदिदंपुरापार्थदेवराजस्यनःपुरं ॥ ततोनिवातकवचैरितःप्रच्याविताः
सुराः ॥ २८ ॥ तपस्तप्त्वामहत्तीव्रंप्रसाद्यचपितामहं ॥ इदंवृतंनिवासायदेवेभ्यश्चाभयंयुधि ॥ २९ ॥ ततःशक्रेणभगवान्स्वयंभूरितिचोदितः ॥ विधत्तांभग
वानंतमात्मनोहितकाम्यया ॥ ३० ॥ ततउक्तोभगवतादिष्टमत्रेतिभारत ॥ भवितांतस्त्वमप्येषांदेहेनान्येनशत्रुहन् ॥ ३१ ॥ ततएषांवधार्थायशक्रोस्त्राणिददौ
तव ॥ नहिशक्यासुरैर्हंतुंयएतेनिहतास्त्वया ॥ ३२ ॥ कालस्यपरिणामेनततस्त्वमिहभारत ॥ एषामंतकरःप्राप्तस्तत्त्वयाचकृतंतथा ॥ ३३ ॥ दानवानांविनाशाय
अस्त्राणांपरमंबलं ॥ ग्राहितस्त्वंमहेंद्रेणपुरुषेंद्रतदुत्तमं ॥ ३४ ॥ अर्जुनउवाच ततःप्रशाम्यनगरंदानवांश्चनिहत्यतान् ॥ पुनर्मातलिनासार्धमगच्छंदेव
सद्मतत् ॥ ३५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० निवातकवचयुद्धपर्वणिनिवातकवचयुद्धेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
अर्जुनउवाच निवर्तमानेनमयामहद्दृष्टंततोपरं ॥ पुरंकामचरंदिव्यंपावकार्कसमप्रभं ॥ १ ॥

वचानामितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रशाम्यप्रकर्षेणआलोच्य ॥ ३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७ ॥ निवर्तमानेनेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥ खपुरंखचरत्वात् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ नवध्याइतिनअपितुवध्याएव ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥

रत्नद्रुममयैश्चित्रैःसुस्वरैश्चपतत्रिभिः॥ पौलोमैःकालकंजैश्चनित्यहृष्टैरधिष्ठितं ॥ २॥ गोपुराट्टालकोपेतंचतुर्द्वारंदुरासदं ॥ सर्वरत्नमयंदिव्यमद्भुतोपमदर्श
नं॥ ३॥ द्रुमैःपुष्पफलोपेतैःसर्वरत्नमयैर्वृतं॥ तथापतत्रिभिर्दिव्यैरुपेतंसुमनोहरैः॥ ४॥ असुरैर्नित्यमुदितैःशूलर्ष्टिमुसलायुधैः ॥ चापमुद्गरहस्तैश्चस्रग्विभिः
सर्वतोवृतं॥ ५॥ तदहंप्रेक्ष्यदैत्यानांपुरमद्भुतदर्शनं ॥ अपृच्छंमातलिंराजन्किमिदंवर्ततेद्भुतं ॥ ६ ॥ मातलिरुवाच पुलोमानामदैतेयीकालकाचमहा
सुरी॥ दिव्यंवर्षसहस्रंतेचेरतुःपरमंतपः॥ ७॥ तपसोंतेततस्ताभ्यांस्वयंभूरददद्वरं ॥ अगृह्णीतांवरंतेतुसुतानामल्पदुःखतां ॥८॥ अवध्यतांचराजेंद्रसुरराक्षस
पन्नगैः॥ पुरंसुरमणीयंचखचरंसुमहाप्रभं॥ ९॥ सर्वरत्नैःसमुदितंदुर्धर्षममरैरपि॥ महर्षियक्षगंधर्वपन्नगासुरराक्षसैः॥ १०॥ सर्वकामगुणोपेतंवीतशोकम
नामयं॥ ब्रह्मणाभरतश्रेष्ठकालकेयकृतेकृतं॥ ११ ॥ तदेतत्खपुरंदिव्यंचरत्यमरवर्जितं ॥ पौलोमाध्युषितंवीरकालकंजैश्चदानवैः ॥ १२॥ हिरण्यपुरमित्येवं
ख्यायतेनगरंमहत्॥ रक्षितंकालकेयैश्चपौलोमैश्चमहासुरैः ॥ १३॥ तएतेमुदिताराजन्नवध्याःसर्वदैवतैः ॥ निवसंत्यत्रराजेंद्रगतोद्वेगानिरुत्सुकाः ॥ १४॥
मानुषान्मृत्युरेतेषांनिर्दिष्टोब्रह्मणापुरा॥ एतानपिरणेपार्थकालकंजान्दुरासदान्॥ वज्रास्त्रेणनयस्वाशुविनाशंसुमहाबलान् ॥ १५॥ अर्जुनउवाच सुरासु
रैरवध्यंतदहंज्ञात्वाविशांपते॥ अब्रुवंमातलिंहृष्टोयाह्येतत्पुरमंजसा॥ १६ ॥ त्रिदशेशद्विषोयावत्क्षयमस्त्रैर्नयाम्यहं ॥ नकथंचिद्धिमेपापानवध्यायेसुरद्विषः
॥ १७॥ उवाहमांततःशीघ्रंहिरण्यपुरमंतिकात् ॥ रथेनतेनदिव्येनहरियुक्तेनमातलिः ॥ १८ ॥ तेमामालक्ष्यदैतेयाविचित्राभरणांबराः॥ समुत्पेतुर्महावेगा
रथानास्थायदंशिताः॥ १९ ॥ ततोनालीकनाराचैर्भल्लैःशक्त्यृष्टितोमरैः ॥ प्रत्यघ्नन्दानवेंद्रामांक्रुद्धास्तीव्रपराक्रमाः ॥ २० ॥ तदहंशरवर्षेणमहताप्रत्यवार
यं॥ शस्त्रवर्षमहद्राजन्विद्याबलमुपाश्रितः॥ २१ ॥ व्यामोहयंचतान्सर्वान्रथमार्गैश्चरन्रणे॥ तेन्योन्यमभिसंमूढाःपातयंतिस्मदानवान्॥ २२॥ तेषामेवंवि
मूढानामन्योन्यमभिधावतां॥ शिरांसिविशिखैर्दीप्तैर्न्यहनंशतसंघशः॥ २३॥ तेवध्यमानादैतेयाःपुरमास्थायतत्पुनः॥ खमुत्पेतुःसनगरामायामास्थायदान
वीं॥ २४॥ ततोऽहंशरवर्षेणमहताकुरुनंदन॥ मार्गमावृत्यदैत्यानांगतिंचैषामवारयं॥ २५॥ तत्पुरंखचरंदिव्यंकामगंसूर्यसप्रभं॥ दैतेयैर्वरदानेनधार्यतेस्मय
थासुखं॥ २६ ॥ अंतर्भूमौनिपततिपुनरूर्ध्वंप्रतिष्ठते॥ पुनस्तिर्यक्प्रयात्याशुपुनरप्सुनिमज्जति॥ २७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ व्यगृह्णंविशेषेणगृहीतवान् बाणवृष्ट्यारुद्धवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आरुह्यगगनमुत्पत्य अवातरत्अवतीर्णः पाठांतरेमातलिआरुह्यआलंब्यमहीं अवतरन्अवतीर्णोऽभव मितिशेषः ॥ ३२ ॥ पर्यवर्ततपरिवार्यअवर्तंत गार्ध्रराजितैःगृध्रपत्रशोभितैः ॥ ३३ ॥ युद्धेनिमित्तेसतिसंन्यवर्तंत इमेवयमितिशेषः युद्धेनजेतुमितिशेषः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

अमरावतिसंकाशंतत्पुरंकामगंमहत् ॥ अहमस्त्रैर्बहुविधैःप्रत्यगृह्णंपरंतप ॥ २८ ॥ ततोहंशरजालेनदिव्यास्त्रनुदितेनच ॥ व्यगृह्णंसहदैतेयैस्तत्पुरंपुरुषर्षभ ॥
॥ २९ ॥ विक्षतंचायसैर्बाणैर्मत्प्रयुक्तैरजिह्मगैः ॥ महीमभ्यपतद्राजन्प्रभग्नंपुरमासुरं ॥ ३० ॥ तेवध्यमानामद्बाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः ॥ पर्यभ्रमंतवैराजन्नसुराः कालचोदिताः ॥ ३१ ॥ ततोमातलिरारुह्यपुरस्तान्निपतन्निव ॥ महीमवातरत्क्षिप्रंरथेनादित्यवर्चसा ॥ ३२ ॥ ततोरथसहस्राणिषष्टिस्तेषाममर्षिणां ॥ युयुत्सू नांमयासार्धंपर्यवर्ततभारत ॥ तान्यहंनिशितैर्बाणैर्व्यधमंगार्ध्रराजितैः ॥ ३३ ॥ तेयुद्धेसन्न्यवर्तंतसमुद्रस्ययथोर्मयः ॥ नेमेशक्यामानुषेणयुद्धेनेतिप्रचिंत्यत त् ॥ ३४ ॥ ततोहमानुपूर्व्येणदिव्यान्यस्त्राण्ययोजयं ॥ ततस्तानिसहस्राणिरथिनांचित्रयोधिनां ॥ ३५ ॥ अस्त्राणिममदिव्यानिप्रत्यघ्नञ्छनकैरिव ॥ रथमा र्गान्विचित्रांस्तेविचरंतोमहाबलाः ॥ ३६ ॥ प्रत्यदृश्यंतसंग्रामेशतशोथसहस्रशः ॥ विचित्रमुकुटापीडाविचित्रकवचध्वजाः ॥ ३७ ॥ विचित्राभरणाश्चैवनं दयंतीवमेमनः ॥ अहंतुशरवर्षैस्तानस्त्रप्रचुदितैरणे ॥ ३८ ॥ नाशक्नुवंपीडयितुंतेतुमांप्रत्यपीडयन् ॥ तैःपीड्यमानोबहुभिःकृतास्त्रैःकुशलैर्युधि ॥ ३९ ॥ व्यथि तोस्मिमहायुद्धेभयंचागान्महन्मम ॥ ततोहंदेवदेवायरुद्रायप्रयतोरणे ॥ ४० ॥ स्वस्तिभूतेभ्यइत्युक्त्वामहास्त्रंसमचोदयं ॥ यत्तद्रौद्रमितिख्यातंसर्वामित्रविना शनं ॥ ४१ ॥ ततोपश्यंत्रिशिरसंपुरुषंनवलोचनं ॥ त्रिमुखंषड्भुजंदीप्तमर्कज्वलनमूर्धजं ॥ ४२ ॥ लेलिहानैर्महानागैःकृतचीरममित्रहन् ॥ विभीस्ततस्तदस्त्रंतु घोरंरौद्रंसनातनं ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वागांडीवसंयोगमानीयभरतर्षभ ॥ नमस्कृत्वात्रिनेत्रायशर्वायामिततेजसे ॥ ४४ ॥ मुक्तवान्दानवेंद्राणांपराभावायभारत ॥ मुक्त मात्रेततस्तस्मिन्रूपाण्यासन्सहस्रशः ॥ ४५ ॥ मृगाणामथसिंहानांव्याघ्राणांचविशांपते ॥ ऋक्षाणांमहिषाणांचपन्नगानांतथागवां ॥ ४६ ॥ शरभाणांग जानांचवानराणांचसंघशः ॥ ऋषभाणांवराहाणांमार्जाराणांतथैवच ॥ ४७ ॥

अस्त्रप्रचुदितैःअस्त्राणांप्रचुदितंप्रेरणंयदर्थंतैः उदुपधाद्भावादिकर्मणोरिति भावेनिष्ठायाःकित्वं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कृतंपीडितंनिगृहीतंचीरंवस्त्रंयेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पराभावायअत्यंताभावाय ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शालावृकाणांप्रेतानांभुरुंडानांचसर्वशः ॥ गृध्राणांगरुडानांचचमराणांतथैवच ॥ ४८ ॥ देवानांचऋषीणांचगंधर्वाणांचसर्वशः ॥ पिशाचानांसयक्षाणां
॥१७२॥ तथैवचसुरद्विषां ॥४९॥ गुह्यकानांचसंग्रामे नैर्ऋतानांतथैवच ॥ झषाणांगजवक्त्राणामुलूकानांतथैवच ॥५०॥ मीनवाजिसरूपाणांनानाशस्त्रासिपाणिनां॥ ३
तथैवयातुधानानांगदामुद्गरधारिणां ॥ ५१ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्नानारूपधरैस्तथा ॥ सर्वमासीज्जगद्व्याप्तंतस्मिन्नस्त्रेविसर्जिते ॥ ५२ ॥ त्रिशिरोभिश्चतुर्दंष्ट्रैश्च
तुरास्यैश्चतुर्भुजैः ॥ अनेकरूपसंयुक्तैर्मांसमेदोवसास्थिभिः ॥ ५३ ॥ अभीक्ष्णंवध्यमानास्तेदानवानाशमागताः ॥ अर्कज्वलनतेजोभिर्वज्राशनिसमप्रभैः ॥
॥५४॥ अद्रिसारमयैश्चान्यैर्बाणैरपिनिबर्हणैः ॥ न्यहनंदानवान्सर्वान्मुहूर्तेनैवभारत ॥५५॥ गांडीवास्त्रप्रणुन्नांस्तान्गतासून्नभसश्च्युतान् ॥ दृष्ट्वाहंप्राणमंभूय
त्रिपुरघ्नायवेधसे ॥ ५६ ॥ तथारौद्रास्त्रनिष्पिष्टान्दिव्याभरणभूषितान् ॥ निशम्यपरमंहर्षमगमद्देवसारथिः ॥ ५७ ॥ तदसह्यंकृतंकर्मदेवैरपिदुरासदं ॥ दृष्ट्वा
मांपूजयामासमातलिःशक्रसारथिः ॥ ५८ ॥ उवाचवचनंचेदंप्रीयमाणःकृतांजलिः ॥ सुरासुरैरसह्यंहिकर्मयत्साधितंत्वया ॥ ५९ ॥ नह्येतत्संयुगेकर्तुमपि
शक्तःसुरेश्वरः ॥ सुरासुरैरवध्यंहिपुरमेतत्खगंमहत् ॥ ६० ॥ त्वयाविमथितंवीरस्ववीर्यतपसोबलात् ॥ विध्वस्तेखपुरेतस्मिन्दानवेषुहतेषुच ॥ ६१ ॥ विनदंत्यः
स्त्रियःसर्वानिष्पेतुर्नगराद्बहिः ॥ प्रकीर्णकेश्योव्यथिताःकुरर्यइवदुःखिताः ॥ ६२ ॥ पेतुःपुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्शोचमानामहीतले ॥ रुदत्योदीनकंठ्यस्तुनिनदं
त्योहतेश्वराः ॥ ६३ ॥ उरांसिपरिनिघ्नंत्योविस्रस्तस्राग्विभूषणाः ॥ तच्छोकयुक्तमश्रीकंदुःखदैन्यसमाहतं ॥ ६४ ॥ नवभौदानवपुरंहतत्विट्कंहतेश्वरं ॥ गंधर्व
नगराकारंहतनागमिवह्रदं ॥ ६५ ॥ शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत्पुरम् ॥ मांतुसंहृष्टमनसंक्षिप्रंमातलिरानयत् ॥ ६६ ॥ देवराजस्यभवनंकृतकर्माणमा
हवात् ॥ हिरण्यपुरमुत्सृज्यनिहत्यचमहासुरान् ॥ ६७ ॥ निवातकवचांश्चैवततोहंशक्रमागमं ॥ ममकर्मचदेवेंद्रंमातलिर्विस्तरेणतत् ॥ ६८ ॥ सर्वंविश्रावया
मासयथाभूतंमहाद्युते ॥ हिरण्यपुरघातंचमायानांचनिवारणं ॥ ६९ ॥ निवातकवचानांचवधंसंख्येमहौजसां ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्प्रीतःसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ ॥१७२॥
॥ ७० ॥ मरुद्भिःसहितःश्रीमान्साधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ ततोमांदेवराजोवैसमाश्वास्यपुनःपुनः ॥ ७१ ॥ अब्रवीद्विबुधैःसार्धमिदंसमधुरंवचः ॥ अतिदेवा
सुरंकर्मकृतमेवत्वयारणे ॥ ७२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति अतिविश्वस्तंअतिअत्यंतंविश्वस्तंशत्रून्

गुर्वर्थश्चकृतःपार्थमहाशत्रूनघ्नतामम॥ एवमेवसदाभाव्यंस्थिरेणाजौधनंजय॥ ७३॥ असंमूढेनचास्त्राणांकर्तव्यंप्रतिपादनं॥ अविषह्योरणेहित्वंदेवदानव राक्षसैः॥ ७४ ॥ सयक्षासुरगंधर्वैःसपक्षिगणपन्नगैः॥ वसुधांचापिकौंतेयत्वद्बाहुबलनिर्जितां॥ पालयिष्यतिधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ७५॥ इतिश्री महाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिहिरण्यपुरदैत्यवधेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३॥ ॥५॥ ॥५॥ अर्जुनउवाच ततोमामतिविश्वस्तंसंरूढशरविक्षतं॥ देवराजोविगृह्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणित्वयितिष्ठंतिभारत॥ नत्वाभिभवितुंशक्तोमानु षोभुविकश्चन॥ २॥ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णःशकुनिःसहराजभिः॥ संग्रामस्थस्यतेपुत्रकलांनार्हंतिषोडशीं॥३॥ इदंचमेतनुत्राणंप्रायच्छन्मघवान्प्रभुः॥ अभे द्यंकवचंदिव्यंस्रजंचैवहिरण्मयीं॥ ४॥ देवदत्तंचमेशंखंपुनःप्रादान्महारवं॥ दिव्यंचेदंकिरीटंमेस्वयमिंद्रोयुयोजह ॥ ५॥ ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभर णानिच॥ प्रादाच्छक्रोममैतानिरुचिराणिबृहंतिच॥ ६॥ एवंसंपूजितस्तत्रसुखमस्म्युषितोनृप॥ इंद्रस्यभवनेपुण्येगंधर्वशिशुभिःसह॥ ७॥ ततोमामब्रवी च्छक्रःप्रीतिमानमरैःसह॥ समयोर्जुनगंतुंतेभ्रातरोहिस्मरंतिते ॥ ८ ॥ एवमिंद्रस्यभवनेपंचवर्षाणिभारत ॥ उषितानिमयाराजन्स्मरताद्यूतजंकलिं॥ ९॥ ततोभवंतमद्राक्षंभ्रातृभिःपरिवारितं॥ गंधमादनपादस्यपर्वतस्यास्यमूर्धनि॥ १०॥ युधिष्ठिरउवाच दिष्ट्याधनंजयास्त्राणित्वयाप्राप्तानिभारत॥ दि ष्ट्याचाराधितोराजादेवानामीश्वरःप्रभुः॥ ११ ॥ दिष्ट्याचभगवान्स्थाणुर्देव्यासहपरंतप॥ साक्षाद्दृष्टःस्वयुद्धेनतोषितश्चत्वयानघ॥ १२ ॥ दिष्ट्याचलोकपालै स्त्वंसमेतोभरतर्षभ॥ दिष्ट्यावर्धामहेपार्थदिष्ट्यासिपुनरागतः ॥ १३ ॥ अद्यकृत्स्नांमहींदेवींविजितांपुरमालिनीं॥ मन्येचधृतराष्ट्रस्यपुत्रानपिवशीकृतान्॥ ॥ १४ ॥ इच्छामितानिचास्त्राणिद्रष्टुंदिव्यानिभारत ॥ यैस्तथावीर्यवंतस्तेनिवातकवचाहताः ॥ १५ ॥ अर्जुनउवाच श्वःप्रभातेभवान्द्रष्टादिव्यान्यस्त्रा णिसर्वशः॥ निवातकवचाघोरायैर्मयाविनिपातिताः॥ १६॥

जेष्यतीतिविश्वासोयस्मिंस्तं संरूढाःदेहेनिमग्नाःशरास्तैर्विक्षतं विगृह्यविशेषेणगृहीत्वास्वीयत्वेनअंगीकृत्येत्यर्थः ॥ १ ॥ त्वात्वां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ रुचिराणिदीप्तिमंतिअतएवबृहंतिबहुमूल्यानि॥६॥ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ देवानांराजाइंद्रः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेत्वयाहताः ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यामिति ॥ १ ॥ मातृनंदनंमातुःसुखकरं ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्त्राणिदर्शयितुमिच्छोरर्जुनस्यभावनामाह गिरीति गिरयएवकूबरादयस्तद्वंतं कूबरोयस्मिन्युगंध्रियतेतद्दारु पार्श्वचक्रे अक्षःतयोःसंधानंदारु शुभाःवेणवइववेणवोयस्मिन्तत्शुभवेणुत्रिवेणुअक्षकूबरयोःसंधानार्थंत्रिशिखं

वैशंपायनउवाच एवमागमनंतत्रकथयित्वाधनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरजनींतामुवासह ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअस्त्रदर्शनसंकेतेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उत्थायावश्यकार्याणिकृतवान्भ्रातृभिःसह ॥ १ ॥ ततःसंचोदयामाससोर्जुनंमातृनंदनं ॥ दर्शयास्त्राणिकौंतेययैर्जितादानवास्त्वया ॥ २ ॥ ततोधनंजयोराजन्देवैर्दत्तानिपांडवः ॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिदर्शयामासभारत ॥ ३ ॥ यथान्यायंमहातेजाःशौचंपरममास्थितः ॥ गिरिकूबरपादाक्षंशुभवेणुत्रिवेणुमत् ॥ ४ ॥ पार्थिवंरथमास्थायशोभमानोधनंजयः ॥ दिव्येनसंवृतस्तेनकवचेनसुवर्चसा ॥ ५ ॥ धनुरादायगांडीवंदेवदत्तंसवारिजं ॥ शोशुभ्यमानःकौंतेयआनुपूर्व्यान्महाभुजः ॥ ६ ॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिदर्शनायोपचक्रमे ॥ अथप्रयोक्ष्यमाणेषुदिव्येष्वस्त्रेषुतेषुवै ॥ ७ ॥ समाक्रांतामहीपद्भ्यांसमकंपतसद्रुमा ॥ क्षुभिताःसरितश्चैवतथैवचमहोदधिः ॥ ८ ॥ शैलाश्चापिव्यदीर्यंतनववौचसमीरणः ॥ नबभासेसहस्रांशुर्नजज्वालचपावकः ॥ ९ ॥ नवेदाःप्रतिभांतिस्मद्विजातीनांकथंचन ॥ अंतर्भूमिगतायेचप्राणिनोजनमेजय ॥ १० ॥ पीड्यमानाःसमुत्थायपांडवंपर्यवारयन् ॥ वेपमानाःप्रांजलयस्तेसर्वेविकृताननाः ॥ ११ ॥ दह्यमानास्तदास्त्रैस्तेयाचंतिस्मधनंजयं ॥ ततोब्रह्मर्षयश्चैवसिद्धायेचमहर्षयः ॥ १२ ॥ जंगमानिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे ॥ देवर्षयश्चप्रवरास्तथैवचदिवौकसः ॥ १३ ॥ यक्षराक्षसगंधर्वास्तथैवचपतत्रिणः ॥ खेचराणिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे ॥ १४ ॥ ततःपितामहश्चैवलोकपालाश्चसर्वशः ॥ भगवांश्चमहादेवःसगणोभ्याययौतदा ॥ १५ ॥ ततोवायुर्महाराजदिव्यैर्माल्यैःसमन्वितः ॥ अभितःपांडवंचित्रैरवचक्रेसमंततः ॥ १६ ॥ जगुश्चगाथाविविधागंधर्वाःसुरचोदिताः ॥ ननृतुःसंघशश्चैवराजन्नप्सरसांगणाः ॥ १७ ॥

दारुतद्वंतं सुपांसुलिगितिद्वितीयायाआर्षोलुक् रथपदेवाक्लीबत्वंध्येयं ॥ ४ ॥ पृथिवीमेवपार्थिवंमानसंभूमिरूपंरथं राक्षसवायसादिवत्स्वार्थेतद्धितः आस्थायध्यानबलेनआरुह्यदिव्येनइंद्रदत्तेन ॥ ५ ॥ वारिजंशंखं देवदत्तंनामतः ॥ ६ ॥ दर्शनायदर्शयितुं ॥ ७ ॥ अर्जुनेनअनेकब्रह्मांडगर्भस्यमहादेवस्यसाम्यंभावनाबलाद्गतेनसमाक्रांतापृथिवीसमकंपत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ निरधिष्ठानेलक्ष्याभावेसति ॥ १९ ॥ अधिष्ठानेपिवाअनार्तःनप्रयुंजीत ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽ

तस्मिंश्चतादृशेकालेनारदश्चोदितःसुरैः ॥ आगम्याहवचःपार्थश्रवणीयमिदंनृप ॥ १८ ॥ अर्जुनार्जुनमायुंक्ष्वदिव्यान्यस्त्राणिभारत ॥ नैतानिनिरधिष्ठानेप्रयुज्यंतेकथंचन ॥ १९ ॥ अधिष्ठानेनवानार्तःप्रयुंजीतकदाचन ॥ प्रयोगेषुमहान्दोषोह्यस्त्राणांकुरुनंदन ॥ २० ॥ एतानिरक्ष्यमाणानिधनंजययथागमं ॥ बलवंतिसुखार्हाणिभविष्यंतिनसंशयः ॥ २१ ॥ अरक्ष्यमाणान्येतानित्रैलोक्यस्यापिपांडव ॥ भवंतिस्मविनाशायमैवंभूयःकृथाःक्वचित् ॥ २२ ॥ अजातशत्रोत्वंचैवद्रक्ष्यसेतानिसंयुगे ॥ योज्यमानानिपार्थेनद्विषतामवमर्दने ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच निवार्याथततःपार्थंसर्वेदेवायथागतं ॥ जग्मुरन्येचयेतत्रसमाजग्मुर्नरर्षभ ॥ २४ ॥ तेषुसर्वेषुकौरव्यप्रतियातेषुपांडवाः ॥ तस्मिन्नेववनेहृष्टास्तऊषुःसहकृष्णया ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअस्त्रदर्शनेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचनिवातकवचयुद्धपर्व ॥ ॥ अथाजगरपर्व ॥

जनमेजयउवाच तस्मिन्कृतास्त्रेरथिनांप्रवीरेप्रत्यागतेभवनाद्वृत्रहंतुः ॥ अतःपरंकिमकुर्वंतपार्थाःसमेत्यशूरेणधनंजयेन ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच वनेषुतेष्वेवतुतेनरेंद्राःसहार्जुनेनेंद्रसमेनवीराः ॥ तस्मिंश्चशैलप्रवरेसुरम्येधनेश्वराक्रीडगताविजह्रुः ॥ २ ॥ वेश्मानितान्यप्रतिमानिपश्यन्क्रीडाश्चनानाद्रुमसन्निबद्धाः ॥ चचारधन्वीबहुधानरेंद्रःसोस्त्रेषुयत्तःसततंकिरीटी ॥ ३ ॥ अवाप्यवासंनरदेवपुत्राःप्रसादजंवैश्रवणस्यराज्ञः ॥ नप्राणिनांतेस्पृहयंतिराजन्शिवश्चकालःसबभूवतेषां ॥ ४ ॥ समेत्यपार्थेनयथैकरात्रमूषुःसमास्तत्रतदाचतस्रः ॥ पूर्वाश्चषट्तादशपांडवानांशिवाबभूवुर्वसतांवनेषु ॥ ५ ॥ ततोऽब्रवीद्वायुसुतस्तरस्वीजिष्णुश्चराजानमुपोपविश्य ॥ यमौचवीरौसुरराजकल्पावेकांतमास्थायहितंप्रियंच ॥ ६ ॥ तवप्रतिज्ञांकुरुराजसत्यांचिकीर्षमाणास्तदनुप्रियंच ॥ ततोनगच्छामवनान्यपास्यसुयोधनंसानुचरंनिहंतुं ॥ ७ ॥ एकादशंवर्षमिदंवसामःसुयोधनेनात्तसुखाःसुखार्हाः ॥ तंवंचयित्वाऽधमबुद्धिशीलमज्ञातवासंसुखमाप्नुयामः ॥ ८ ॥ तवाज्ञयापार्थिवनिर्विशंकाविहायमानंविचरन्वनानि ॥ समीपवासेनविलोभितास्तेज्ञास्यंतिनास्मानपकृष्टदेशान् ॥ ९ ॥

ध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति वृत्रहंतुरिंद्रस्य ॥ १ ॥ आक्रीडंउद्यानं ॥ २ ॥ ३ ॥ वासंस्थानं प्राणिनांभूमिस्थानामैश्वर्यमितिशेषः ॥ ४ ॥ पूर्वाश्चषट्समाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विचरन्विचरंतः अपकृष्टदेशान्दूरस्थान्नज्ञास्यंतिअपितुसमीपस्थानेवएतइतिज्ञास्यंतीत्यर्थः ज्ञास्यंत्यनाथानितिपाठेअनाथानितिदेशविशेषणं अप्रसिद्धान्देशान् तेषुसंवत्सरंगूढंविहृत्येतिसंबंधः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्रयुद्धेउद्धरेमकंटवत्दूरीकरवाम निर्यात्यप्रत्यर्प्यअपकारिणेऽपकारंकृत्वेत्यर्थः फलंराज्यप्राप्तिः पुष्पंशत्रुवधः निर्यात्यउद्धरेमेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ततोहेतोर्महींआवसअधितिष्ठ ननुइहैवसुखंमहदस्तिकिं महीवासेनेत्याशंक्याह स्वर्गेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ निग्रहेचबंधनेवा भ्रातृत्वाद्वधेऽप्रवृत्तिश्चेदितिभावः ॥ १३ ॥ समेत्ययुद्धंप्राप्य ॥ १४ ॥ सुपर्णकेतुःकृष्णः शिनेर्नप्तासात्यकिः एतयोर्वीर्यैर्हितकारित्वंचाह तथैवे

संवत्सरंतत्रविलुत्यगूढंनराधमंतंसुखमुद्धरेम ॥ निर्यात्यवैरंसफलंसपुष्पंतस्मैनरेंद्राधमपूरुषाय ॥ १० ॥ सुयोधनायानुचरैर्वृतायततोमहीमावसधर्मराज ॥
स्वर्गोपमंदेशमिमंचरद्भिःशक्योविहंतुंनरदेवशोकः ॥ ११ ॥ कीर्तिस्तुतेभारतपुण्यगंधानश्येद्धिलोकेषुचराचरेषु ॥ तत्प्राप्यराज्यंकुरुपुंगवानांशक्यंमहत्प्राप्तु
मथक्रियाश्च ॥ १२ ॥ इदंतुशक्यंसततंनरेंद्रप्राप्तुंत्वयायल्लभसेकुबेरात् ॥ कुरुष्वबुद्धिंद्विषतांवधायकृतागसांभारतनिग्रहेच ॥ १३ ॥ तेजस्तवोग्रंनसहेतराज
न्समेत्यसाक्षादपिवज्रपाणिः ॥ नहिव्यथांजातुकरिष्यतस्तौसमेत्यदेवैरपिधर्मराज ॥ १४ ॥ तवार्थसिद्ध्यर्थमपिप्रवृत्तौसुपर्णकेतुश्चशिनेश्चनप्ता ॥ तथैवकृष्णो
प्रतिमोबलेनतथैवचाहंनरदेववर्य ॥ १५ ॥ तवार्थसिद्ध्यर्थमभिप्रपन्नोयथैवकृष्णःसहयादवैस्तैः ॥ तथैवचाहंनरदेववर्ययमौचवीरौकृतिनौप्रयोगे ॥ १६ ॥
त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाःशमंकरिष्यामपरान्समेत्य ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तदाज्ञायमतंमहात्मातेषांचधर्मस्यसुतोवरिष्ठः ॥ १७ ॥ प्रदक्षिणंवैश्रवणाधि
वासंचकारधर्मार्थविदुत्तमौजाः ॥ आमंत्र्यवेश्मानिनदीःसरांसिसर्वाणिरक्षांसिचधर्मराजः ॥ १८ ॥ यथागतंमार्गमवेक्षमाणःपुनर्गिरिंचैवनिरीक्षमाणः ॥
ततोमहात्मासविशुद्धबुद्धिःसंप्रार्थयामासनगेंद्रवर्यं ॥ १९ ॥ समाप्तकर्मासहितःसुहृद्भिर्जित्वासपत्नान्प्रतिलभ्यराज्यं ॥ शैलेंद्रभूयस्तपसेजितात्माद्रष्टातवा
स्मीतिमतिंचकार ॥ २० ॥ वृतश्चसर्वैरनुजैर्द्विजैश्चतेनैवमार्गेणपतिःकुरूणां ॥ उवाहचैतान्गणशस्तथैवघटोत्कचःपर्वतनिर्झरेषु ॥ २१ ॥ तान्प्रस्थितान्प्रीतमना
महर्षिःपितेवपुत्राननुशिष्यसर्वान् ॥ सलोमशःप्रीतमनाजगामदिवौकसांपुण्यतमंनिवासं ॥ २२ ॥ तेनार्ष्टिषेणेनतथानुशिष्टास्तीर्थानिरम्याणितपोवनानि ॥
महांतिचान्यानिसरांसिपार्थाःसंपश्यमानाःप्रययुर्नराग्र्याः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिगंधमादनप्रस्थानेषट्सप्तत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ति कृष्णोऽर्जुनः अहंभीमसेनः ॥ १५ ॥ प्रयोगेऽस्त्रप्रयोगेकृतिनौकुशलौ ॥ १६ ॥ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाःतवअर्थयोगोधनलाभःप्रभवऐश्वर्योत्कर्षः तद्द्वयंप्रधानंयेषांतेतथा शमंसामशत्रुनाशेनक्षेमंवा समेत्यसाम्नायुद्धेनवा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिप्रार्थयामासेतिपूर्वेणसंबंधः मतिंचकार गमनेइतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंतीर्थयात्रादिप्रभवेनपुण्येनदेवताप्रसादादुत्तमलोकप्राप्तिरद्भुतसामर्थ्यप्राप्तिश्चेतिदर्शितं प्राप्तमपिचैतद्दर्पवतामनर्थकरंभवतीतिदर्पजयार्थंनकुषभीमसेनयोर्दुरवस्थांवर्णयतिनगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतमित्यादिना
नगोत्तमंगंधमादनंजहतांत्यजत॥ १॥कुबेरस्यकांतंप्रियं॥ २॥समुच्छ्रयानुच्चैस्त्वानि संनिरोधान्संकीर्णत्वानि गोष्ठान्स्थानानिहरीणां सिंहानांगिरिषुनद्युत्तारणार्थाः सेतवोमालाश्च महत्सुप्रवाहेषुतत्रैवदेवप्रया

वैशंपायनउवाच नगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतंदिशांगजैःकिन्नरपक्षिभिश्च ॥ सुखंनिवासंजहतांहितेषांनप्रीतिरासीद्भरतर्षभाणां ॥ १ ॥ ततस्तुतेषांपुनरेवह र्षःकैलासमालोक्यमहान्बभूव ॥ कुबेरकांतंभरतर्षभाणांमहीधरंवारिधरप्रकाशं ॥ २ ॥ समुच्छ्रयान्पर्वतसंनिरोधान्गोष्ठान्हरीणांगिरिसेतुमालाः॥ बहून्प्र पातांश्चसमीक्ष्यवीराःस्थलानिनिम्नानिचतत्रतत्र॥ ३॥ तथैवचान्यानिमहावनानिमृगद्विजानेकपसेवितानि ॥ आलोकयंतोभिययुःप्रतीतास्तेधन्विनःखड्ग धरानराग्र्याः॥ ४॥ वनानिरम्याणिनदीःसरांसिगुहागिरीणांगिरिगह्वराणि ॥ एतेनिवासाःसततंबभूवुर्निशानिशंप्राप्यनरर्षभाणां॥ ५॥ तेदुर्गवासंबहुधानि रुष्यव्यतीत्यकैलासमचिंत्यरूपं॥ आसेदुरत्यर्थमनोरमंतेतमाश्रमाग्र्यंवृषपर्वणस्तु ॥ ६॥ समेत्यराज्ञावृषपर्वणातेप्रत्यर्चितास्तेनचवीतमोहाः ॥ शशंसिरेवि स्तरशःप्रवासंगिरौयथावद्वृषपर्वणस्ते॥ ७॥ सुखोषितास्तस्यतएकरात्रंपुण्याश्रमेदेवमहर्षिजुष्टे॥ अभ्याययुस्तेबदरींविशालांसुखेनवीराःपुनरेववासं॥ ८॥ ऊषुस्ततस्तत्रमहानुभावानारायणस्थानगताःसमग्राः॥ कुबेरकांतांनलिनींविशोकाःसंपश्यमानाःसुरसिद्धजुष्टां॥ ९॥ तांचाथदृष्ट्वानलिनींविशोकाःपांडोः सुताःसर्वनरप्रधानाः॥ तेरेमिरेनंदनवासमेत्यद्विजर्षयोवीतमलायथैव॥ १०॥ ततःक्रमेणोपययुर्नृवीरायथागतेनैवपथासमग्राः॥ विहृत्यमासंसुखिनोब दर्यांकिरातराज्ञोविषयंसुबाहोः॥ ११॥ चीनांस्तुषाराान्दरदांश्चसर्वान्देशान्कुलिंदस्यचभूमिरत्नान्॥ अतीत्यदुर्गंहिमवत्प्रदेशंपुरंसुबाहोर्ददृशुर्नृवीराः॥ १२॥ श्रुत्वाचतान्पार्थिवपुत्रपौत्रान्प्राप्तान्सुबाहुर्विषयेसमग्रान्॥ प्रत्युद्ययौप्रीतियुतःसराजातंचाभ्यनंदन्वृषभाःकुरूणां॥ १३॥ समेत्यराज्ञातुसुबाहुनातेसूतैर्वि शोकप्रमुखैश्चसर्वे॥ सहेंद्रसेनैःपरिचारकैश्चपौरोगवैर्येचमहानसस्थाः॥ १४॥ सुखोषितास्तत्रतएकरात्रंसूतान्समादायरथांश्चसर्वान्॥ घटोत्कचंसानुचरं विसृज्यततोभ्ययुर्यामुनमद्रिराजं॥ १५॥ तस्मिन्गिरौप्रस्रवणोपपन्नेहिमोत्तरीयारुणपांडुसानौ॥ विशाखयूपंसमुपेत्यचक्रुस्तदानिवासंपुरुषप्रवीराः॥ १६॥

गादौसांगाइतिप्रसिद्धाः प्रपातान्भृगून् ॥ ३॥ अनेकपाःद्विपाः ॥ ४॥ गुहाअल्पप्रमाणादरी गह्वरंमहतीदरी निशानिशंरात्रिंदिनं ॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ नलिनींसरसीं ॥ ९॥ नंदनंइंद्रवनं ॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ पौ रोगवैःपुरोगामिभिःपटगृहादिसामग्रीवाहैः ॥ १४॥ यामुनंयमुनोद्गमं ॥ १५॥ पुंसियथाश्वेतमुत्तरीयंश्वेतारुणमुष्णीषंचतद्वत्गिरौप्रस्रवणानिअरुणपांडुसानूनिचभांतीत्युत्प्रेक्षा विशाखयूपंस्थानविशेषः ॥ १६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥ विषादस्तेजःप्रतिघातजःक्षोभः मोहोवैचित्यं ॥१८॥ द्वीपोद्वीपवदाश्रयःग्राहेणसर्पेण ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तृणोदपात्रावरणाः आसनार्थंतृणेनपाद्यार्थं उदकपात्रेणचआवृण्वंति पाठांतरेआहरं

वराहनानामृगपक्षिजुष्टंमहावनंचैत्ररथप्रकाशं ॥ शिवेनपार्थामृगयाप्रधानाःसंवत्सरंतत्रवनेविजह्रुः ॥ १७॥ तत्रासससादातिबलंभुजंगंक्षुधार्दितंमृत्युमि
॥१७५॥ वोग्ररूपं ॥ वृकोदरःपर्वतकंदरायांविषादमोहव्यथितांतरात्मा ॥ १८॥ द्वीपोभवद्यत्रवृकोदरस्ययुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ अमोक्षयद्यस्तमनंततेजाग्राहेण ३
संवेष्टितसर्वगात्रं ॥ १९ ॥ तेद्वादशंवर्षमुपोपयातंवनेविहर्तुंकुरवःप्रतीताः ॥ तस्माद्वनाच्चैत्ररथप्रकाशाच्छ्रियाज्वलंतस्तपसाचयुक्ताः ॥ २० ॥ ततश्चयात्वाम
रुधन्वपार्श्वंसदाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ सरस्वतीमेत्यनिवासकामाःसरस्ततोद्वैतवनंप्रतीयुः ॥ २१ ॥ समीक्ष्यतान्द्वैतवनेनिविष्टान्निवासिनस्तत्रततोभिज
ग्मुः ॥ तपोदमाचारसमाधियुक्तास्तृणोदपात्रावरणाश्मकुट्टाः ॥ २२ ॥ प्लक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्चतथाबदर्यःखदिराःशिरीषाः ॥ बिल्वेंगुदाःपीलुशमीक
रीराःसरस्वतीतीररुहाबभूवुः ॥ २३ ॥ तांयक्षगंधर्वमहर्षिकांतामागारभूतामिवदेवतानां ॥ सरस्वतींप्रीतियुताश्चरंतःसुखंविजह्रुर्नरदेवपुत्राः ॥ २४॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिपुनर्द्वैतवनप्रवेशेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७॥ ॥७॥ . ॥७॥ जनमे
जयउवाच कथंनागायुतप्राणोभीमोभीमपराक्रमः ॥ भयमाहारयत्तीव्रंतस्मादजगरान्मुने ॥ १ ॥ पौलस्त्यंधनदंयुद्धेयआह्वयतिदर्पितः ॥ नलिन्यांकद
नंकृत्वानिहंतायक्षरक्षसां ॥ २ ॥ तंशंससिभयाविष्टमापन्नमरिसूदनं ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच बह्वाश्चर्येवनेते
षांवसतामुग्रधन्विनां ॥ प्राप्तानामाश्रमाद्राजन्राजर्षेर्वृषपर्वणः ॥ ४ ॥ यदृच्छयाधनुष्पाणिर्बद्धखङ्गोवृकोदरः ॥ ददर्शतद्वनंरम्यंदेवगंधर्वसेवितं ॥ ५ ॥ सदद
र्शशुभान्देशान्गिरेर्हिमवतस्तदा ॥ देवर्षिसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान् ॥ ६ ॥ चकोरैरुपचक्रैश्चपक्षिभिर्जीवजीवकैः ॥ कोकिलैर्भृंगराजैश्चतत्रतत्रनिना
दितान् ॥ ७॥ नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्हिमसंस्पर्शकोमलैः ॥ उपेतान्बहुलच्छायैर्मनोनयननंदनैः ॥८ ॥ ससंपश्यन्गिरिनदीर्वैदूर्यमणिसंनिभैः ॥ सलिलैर्हिमसंका
शैर्हंसकारंडवायुतैः ॥ ९ ॥ वनानिदेवदारूणांमेघानामिववागुराः ॥ हरिचंदनमिश्राणितुंगकालीयकान्यपि ॥ १० ॥

तिप्रत्येकमानीतेनवरयंतितेतथाभूताः अश्मकुट्टाःवानप्रस्थादंतोलूखलिकाएवसंतोजरयानष्टदंताअश्मकुट्टाभवंति ॥ २२ ॥ बभूवुःशोभावंतइतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभार ॥१७५॥
तभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तुंगंकालीयकंचकाष्ठविशेषौ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मरुधन्वसुगिरेर्निर्जलप्रदेशेषु मरुर्नागिरिधन्वनोरितिमेदिनी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्वतस्याभोगःविस्तीर्णतात

मृगयांपरिधावन्ससमेषुमरुधन्वसु ॥ विध्यन्मृगान्शरैःशुद्धैश्चचारसमहाबलः ॥ ११ ॥ भीमसेनस्तुविख्यातोमहांतंदंष्ट्रिणंबलात् ॥ निघ्नन्नागशतप्राणोवने
तस्मिन्महाबलः ॥ १२ ॥ मृगाणांसवराहाणांमहिषाणांमहाभुजः ॥ विनिघ्नंस्तत्रतत्रैवभीमोभीमपराक्रमः ॥ १३ ॥ समातंगशतप्राणोमनुष्यशतवारणः ॥
सिंहशार्दूलविक्रांतोवनेतस्मिन्महाबलः ॥ १४ ॥ वृक्षानुत्पाटयामासतरसावैबभंजच ॥ पृथिव्याश्चप्रदेशान्वैनादयंस्तुवनानिच ॥ १५ ॥ पर्वताग्राणिवैमृद्नन्ना
दयानश्चविज्वरः ॥ प्रक्षिपन्पादपांश्चापिनादेनापूरयन्महीं ॥ १६ ॥ वेगेनन्यपतद्भीमोनिर्भयश्चपुनःपुनः ॥ आस्फोटयन्क्ष्वेडयंश्चतलतालांश्चवादयन् ॥
॥ १७ ॥ चिरसंबद्धदर्पस्तुभीमसेनोवनेतदा ॥ गजेंद्राश्चमहासत्वामृगेंद्राश्चमहाबलाः ॥ १८ ॥ भीमसेनस्यनादेनव्यमुंचंतगुहाभयात् ॥ क्वचित्प्रधावंस्तिष्ठंश्च
क्वचिच्चोपविशंस्तथा ॥ १९ ॥ मृगप्रेप्सुर्महारौद्रेवनेचरतिनिर्भयः ॥ सतत्रमनुजव्याघ्रोवनेवनचरोपमः ॥ २० ॥ पद्भ्यामभिसमापेदेभीमसेनोमहाबलः ॥ स
प्रविष्टोमहारण्येनादान्नदतिचाद्भुतान् ॥ २१ ॥ त्रासयन्सर्वभूतानिमहासत्वपराक्रमः ॥ ततोभीमस्यशब्देनभीताःसर्पागुहाशयाः ॥ २२ ॥ अतिक्रांतास्तुवे
गेनजगामानुसृतःशनैः ॥ ततोमरवरप्रख्योभीमसेनोमहाबलः ॥ २३ ॥ सददर्शमहाकायंभुजंगंलोमहर्षणं ॥ गिरिदुर्गेसमापन्नंकायेनावृत्यकंदरं ॥ २४ ॥
पर्वताभोगवर्ष्माणमतिकायंमहाबलं ॥ चित्रांगमंगजैश्चित्रैर्हरिद्रासदृशच्छविं ॥ २५ ॥ गुहाकारेणवक्रेणचतुर्दंष्ट्रेणराजता ॥ दीप्ताक्षेणातिताम्रेणलिहानंसृ
क्किणीमुहुः ॥ २६ ॥ त्रासनंसर्वभूतानांकालांतकयमोपमं ॥ निःश्वासक्ष्वेडनादेनभर्त्सयंतमिवस्थितं ॥ २७ ॥ सभीमंसहसाभ्येत्यपृदाकुःकुपितोभृशं ॥ जग्रा
हाजगरोग्राहोभुजयोरुभयोर्बलात् ॥ २८ ॥ तेनसंस्पृष्टगात्रस्यभीमसेनस्यवैतदा ॥ संज्ञामुमोहसहसावरदानेनतस्यहि ॥ २९ ॥ दशनागसहस्राणिधारयंति
हियद्बलं ॥ तद्बलंभीमसेनस्यभुजयोरसमंपरैः ॥ ३० ॥ सतेजस्वीतथातेनभुजगेनवशीकृतः ॥ विस्फुरन्शनकैर्भीमोनशशाकविचेष्टितुं ॥ ३१ ॥ नागायुतसम
प्राणःसिंहस्कंधोमहाभुजः ॥ गृहीतोव्यजहात्सत्वंवरदानविमोहितः ॥ ३२ ॥ सहिप्रयत्नमकरोत्तीव्रमात्मविमोक्षणे ॥ नचैनमशकद्वीरःकथंचित्प्रतिबाधितुं
॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरप० अजगरग्रहणेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

त्परिमाणंवर्ष्मशरीरंयस्यतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पृदाकुःसर्पः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सत्वंबुद्धिं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सभीमसेनइति ॥ १ ॥ कामयाइच्छातः ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ भोगेनदेहेन ॥ ८ ॥ विमुच्यतस्यबाहुबलंजिज्ञासितुमित्याशयः ॥ ९॥१०॥ ११॥१२॥ १३॥ १४ ॥दायादंस्ववंश्यंपुत्रं अतएवावध्यं

वैशंपायनउवाच सभीमसेनस्तेजस्वीतथासर्पवशंगतः ॥ चिंतयामाससर्पस्यवीर्यमत्यद्भुतंमहत् ॥ १ ॥ उवाचचमहासर्पंकामयाब्रूहिपन्नग ॥ कस्त्वं
॥१७६॥ भोभुजगश्रेष्ठकिंमयाचकरिष्यसि ॥ २ ॥ पांडवोभीमसेनोहंधर्मराजादनंतरः ॥ नागायुतसमप्राणस्त्वयानीतःकथंवशं ॥ ३ ॥ सिंहाःकेसरिणोव्याघ्रामहि ३
षावारणास्तथा ॥ समागताश्चशतशोनिहताश्चमयायुधि ॥ ४ ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चपन्नगाश्चमहाबलाः ॥ भुजवेगमशक्तामेसोढुंपन्नगसत्तम ॥ ५ ॥ किंनु
विद्याबलंकिंनुवरदानमथोतव ॥ उद्योगमपिकुर्वाणोवशगोस्मिकृतस्त्वया ॥ ६ ॥ असत्योविक्रमोनृणामितिमेधीयतेमतिः ॥ यथेदंमेत्वयानागबलंप्रति
हतंमहत् ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच इत्येवंवादिनंवीरंभीममक्लिष्टकारिणं ॥ भोगेनमहतागृह्यसमंतात्पर्यवेष्टयत् ॥ ८ ॥ निगृह्यैनंमहाबाहुंततःसभुजगस्त
दा ॥ विमुच्यास्यभुजौपीनाविदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ दिष्टस्त्वंक्षुधितस्याद्यदेवैर्भक्षोमहाभुज ॥ दिष्ट्याकालस्यमहतःप्रियाःप्राणाहिदेहिनां ॥ १० ॥ यथात्वि
दंमयाप्राप्तंसर्परूपमरिंदम ॥ तथाऽवश्यंमयाख्याप्यंतवाद्यशृणुसत्तम ॥ ११ ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तोत्यहंकोपान्महर्षिणां ॥ शापस्यांतंपरिप्रेप्सुःसर्वंतत्कथ
यामिते ॥ १२ ॥ नहुषोनामराजर्षिर्व्यक्तंतेश्रोत्रमागतः ॥ तवैवपूर्वःपूर्वेषामायोर्वंशधरःसुतः ॥ १३ ॥ सोहंशापादगस्त्यस्यब्राह्मणानवमन्यच ॥ इमामव
स्थामापन्नःपश्यदैवमिदंमम ॥ १४ ॥ त्वांचेदवध्यंदायादमतीवप्रियदर्शनं ॥ अहमद्योपयोक्ष्यामिविधानंपश्ययादृशं ॥ १५ ॥ नहिमेमुच्यतेकश्चित्कथंचि
द्ग्रहंगतः ॥ गजोवामहिषोवापिषष्ठेकालेनरोत्तम ॥ १६॥ नासिकेवलसर्पेणतिर्यग्योनिषुवर्तता ॥ गृहीतःकौरवश्रेष्ठवरदानमिदंमम ॥ १७॥ पतताहिविमा
नाग्रान्मयाशक्रासनाद्द्रुतं ॥ कुरुशापांतमित्युक्तोभगवान्मुनिसत्तमः ॥१८॥ समामुवाचतेजस्वीकृपयाभिपरिप्लुतः ॥ मोक्षस्तेभविताराजन्कस्माच्चित्कालप
र्ययात् ॥१९॥ ततोस्मिपतितोभूमौनचमामजहात्स्मृतिः ॥ स्मार्तमस्तिपुराणंमेयथैवाधिगतंतथा ॥ २०॥ यस्तुतेव्याहृतान्प्रश्नान्प्रतिब्रूयाद्विभागवित् ॥ सत्वां
मोक्षयिताशापादितिमामब्रवीदृषिः ॥ २१ ॥ गृहीतस्यत्वयाराजन्प्राणिनोपिबलीयसः ॥ सत्वभ्रंशोधिकस्यापिसर्वस्याशुभविष्यति ॥ २२ ॥ इतिचाप्यहम
श्रौषंवचस्तेषांदयावतां ॥ मयिसंजातहार्दानामथतेंऽतर्हिताद्विजाः ॥ २३ ॥ ॥१७६॥

अमेध्यमितिपाठेवैश्वदेवाद्यनर्हत्वादभक्ष्यंनरमांसमित्यर्थः उपयोक्ष्यामिभक्षितु
मिच्छामि विधानंदैवं॥१५॥षष्ठेकालेऽष्टधाविभक्तस्याह्नोभागे॥१६॥१७॥१८॥१९॥ स्मार्तंस्मृतिविषयं पुराणंचिरकालीनमपिस्मरामीत्यर्थः ॥२०॥ विभागवित्आत्मानात्मविवेकवित्॥२१॥२२॥२३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४॥ २५ ॥ यस्मान्मनुष्यः पुण्यपापसाम्येनोपात्तजन्मासुखस्यागमेकदाचिदभावीसामर्थ्यहीनःकदाचित्भावीसामर्थ्यवान्अवश्यंभवति एवंसुखस्यापायेदुःखस्याप्यागमेऽपायेच तस्मादवश्यंभावि

सोहंपरमदुष्कर्मावसामिनिरयेऽशुचौ ॥ सर्पयोनिमिमांप्राप्यकालाकांक्षीमहाद्युते ॥ २४ ॥ तमुवाचमहाबाहुर्भीमसेनोभुजंगमं ॥ नचकुप्येमहासर्पन चात्मानंविगर्हये ॥ २५॥ यस्मादभावीभावीवामनुष्यःसुखदुःखयोः ॥ आगमेयदिवाऽपायेनतत्रग्लपयेन्मनः ॥ २६॥ दैवंपुरुषकारेणकोवंचयितुमर्हति॥ दैवमेवपरंमन्येपुरुषार्थोनिरर्थकः ॥ २७॥ पश्यदैवोपघाताद्धिभुजवीर्यव्यपाश्रयं ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तमनिमित्तमिहाद्यमां ॥ २८ ॥ किंतुनाद्यानुशोचामितथात्मानंविनाशितं॥ यथातुविपिनेन्यस्तान्भ्रातॄन्राज्यपरिच्युतान्॥ २९॥ हिमवांश्चसुदुर्गोयंयक्षराक्षससंकुलः॥ मांसमुद्वीक्षमाणास्तेप्रपतिष्यंतिविह्वलाः ॥ ३० ॥ विनष्टमथमांश्रुत्वाभविष्यंतिनिरुद्यमाः॥ धर्मशीलामयातेहिबाध्यंतेराज्यगृद्धिना ॥ ३१॥ अथवानार्जुनोधीमान्विषादमुपयास्यति॥ सर्वास्त्रविद्नाधृष्योदेवगंधर्वराक्षसैः ॥ ३२॥ समर्थःसमहाबाहुरेकोपिसुमहाबलः ॥ देवराजमपिस्थानात्प्रच्यावयितुमंजसा ॥ ३३ ॥ किंपुनर्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंदुर्द्यूतदेविनं॥ विद्विष्टंसर्वलोकस्यदंभमोहपरायणं ॥ ३४ ॥ मातरंचैवशोचामिकृपणांपुत्रगृद्धिनीं ॥ यास्माकंनित्यमाशास्तेमहत्त्वमधिकंपरैः॥ ३५॥ तस्याःकथंत्वनाथायामद्विनाशाद्भुजंगम ॥ अफलास्तेभविष्यंतिमयिसर्वेमनोरथाः ॥ ३६॥ नकुलःसहदेवश्चयमौचगुरुवर्तिनौ ॥ मद्बाहुबलसंगुप्तौनित्यंपुरुषमानिनौ॥ ३७॥ भविष्यतोनिरुत्साहौभ्रष्टवीर्यपराक्रमौ ॥ मद्विनाशात्परिद्यूनावितिमेवर्ततेमतिः ॥३८॥ एवंविधंबहुतदाविललापवृकोदरः॥ भुजंगभोगसंरुद्धोनाशकच्चविचेष्टितुं ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोबभूवास्वस्थचेतनः॥ अनिष्टदर्शनान्घोरानुत्पातान्परिचिंतयन् ॥ ४० ॥ दारुणंह्यशिवंनादंशिवादक्षिणतःस्थिता ॥ दीप्तायांदिशिवित्रस्तारौतितस्याश्रमस्यह ॥ ४१ ॥ एकपक्षाक्षिचरणावर्तिकाघोरदर्शना॥ रक्तंवमंतीददृशेप्रत्यादित्यमभासुरा ॥ ४२॥ प्रववौचानिलोरूक्षश्चंडःशर्करकर्षणः॥ अपसव्यानिसर्वाणिमृगपक्षिरुतानिच ॥ ४३ ॥ पृष्ठतोवायसःकृष्णोयाहियाहीतिशंसति ॥ मुहुर्मुहुःस्फुरतिचदक्षिणोस्यभुजस्तथा ॥ ४४ ॥ हृदयंचरणश्चापिवामोस्यपरितप्यति॥ सव्यस्याक्ष्णोविकारश्चाप्यनिष्टःसमपद्यत ॥ ४५ ॥

त्वादन्यतरस्यसुखापायेदुःखागमेवामनोनग्लपयेन्नग्लानिंनयेत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मयाराज्यगृद्धिनाराज्यकामेनधर्मशीलाःसत्यप्रतिज्ञाःबाध्यंते परुषोक्तिभिरितिशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वर्तिकापक्षिविशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दक्षिणोभुजःस्फुरतीतिभविष्यतोऽनिष्टप्रशमनस्यलिंगं ॥ ४४ ॥ विकारःस्फुरणं ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४६॥४७॥४८॥४९॥ यूथपान्पतितान्ददर्शेत्यन्वयः ॥५०॥५१॥५२॥५३॥ ईरिणेऊषरे क्षुपाःह्रस्वशाखाशिफःक्षुपइत्यमरः ॥ ५४ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० ऊनाशीत्यधिकशततमोऽ

धर्मराजोपिमेधावीमन्यमानोमहद्भयं ॥ द्रौपदींपरिपप्रच्छक्वभीमइतिभारत ॥ ४६ ॥ शशंसतस्मैपांचालीचिरयातंवृकोदरं ॥ सप्रतस्थेमहाबाहुर्धौम्येनसहितोनृपः ॥ ४७ ॥ द्रौपद्यारक्षणंकार्यमित्युवाचधनंजयं ॥ नकुलंसहदेवंचव्यादिदेशद्विजान्प्रति ॥ ४८ ॥ सतस्यपदमुन्नीयतस्मादेवाश्रमात्प्रभुः ॥ मृगयामासकौंतेयोभीमसेनंमहावने ॥ ४९ ॥ सप्राचींदिशमास्थायमहतोगजयूथपान् ॥ ददर्शपृथिवींचिह्नैर्भीमस्यपरिचिह्नितां ॥ ५० ॥ ततोमृगसहस्राणिमृगेंद्राणांशतानिच ॥ पतितानिवनेदृष्ट्वामार्गंतस्याविशन्नृपः ॥ ५१ ॥ धावतस्तस्यवीरस्यमृगार्थंवातरंहसः ॥ ऊरुवातविनिर्भग्नाद्रुमाव्यावर्जिताःपथि ॥ ५२ ॥ सगत्वातैस्तदाचिह्नैर्ददर्शगिरिगह्वरे ॥ रूक्षमारुतभूयिष्ठेनिष्पत्रद्रुमसंकुले ॥ ५३ ॥ ईरिणेनिर्जलेदेशेकंटकिद्रुमसंकुले ॥ अश्मस्थाणुक्षुपाकीर्णेसुदुर्गेविषमोत्कटे ॥ गृहीतंभुजगेंद्रेणनिश्चेष्टमनुजंतदा ॥ ५४ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० आजगरपर्वणियुधिष्ठिरभीमदर्शनेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥छ॥

वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्तमासाद्यसर्पभोगेनवेष्टितं ॥ दयितंभ्रातरंधीमानिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ कुंतीमातःकथमिमामापदंत्वमवाप्तवान् ॥ कश्चायंपर्वताभोगप्रतिमःपन्नगोत्तमः ॥ २ ॥ सधर्मराजमालक्ष्यभ्राताभ्रातरमग्रजं ॥ कथयामासतत्सर्वंग्रहणादिविचेष्टितं ॥ ३ ॥ भीमउवाच अयमार्यमहासत्वोभक्षार्थंमांगृहीतवान् ॥ नहुषोनामराजर्षिःप्राणवानिवसंस्थितः ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच मुच्यतामयमायुष्मन्भ्रातामेऽमितविक्रमः ॥ वयमाहारमन्यंतेदास्यामःक्षुन्निवारणं ॥ ५ ॥ सर्पउवाच आहारोराजपुत्रोयंमयाप्राप्तोमुखागतः ॥ गम्यतांनेहस्थातव्यंश्वोभवानपिमेभवेत् ॥ ६ ॥ व्रतमेतन्महाबाहोविषयंममयोव्रजेत् ॥ समेभक्षोभवेत्तातत्वंचापिविषयेमम ॥ ७ ॥ चिरेणाद्यमयाहारःप्राप्तोयमनुजस्तव ॥ नाहमेनंविमोक्ष्यामिनचान्यमभिकांक्षये ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच देवोवायदिवादैत्यउरगोवाभवान्यदि ॥ सत्यंसर्पवचोब्रूहिपृच्छतित्वांयुधिष्ठिरः ॥ किमर्थंचत्वयाग्रस्तोभीमसेनोभुजंगम ॥ ९ ॥ किमाहृत्यविदित्वावाप्रीतिस्तेस्याद्भुजंगम ॥ किमाहारंप्रयच्छामिकथंमुंचेद्भवानिमं ॥ १० ॥ सर्पउवाच नहुषोनामराजाहमासंपूर्वस्तवानघ ॥ प्रथितःपंचमःसोमादायोःपुत्रोनराधिप ॥ ११ ॥ क्रतुभिस्तपसाचैवस्वाध्यायेनदमेनच ॥ त्रैलोक्यैश्वर्यमव्यग्रंप्राप्तोहंविक्रमेणच ॥ १२ ॥ ॥१७७॥

ध्यायः ॥१७९॥ ॥छ॥ युधिष्ठिरइति ॥१॥२॥३॥ प्राणवान्वायुभक्षःसर्पइवनतुसर्पः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ किमाहृत्यविदित्वावेतिस्वस्यसर्वशक्तिमत्त्वंसर्वज्ञत्वंचसूचयति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नहुषस्तुज्ञानमेवपुरुषार्थइतिमत्वानचान्यदपिकामयेइतिस्वस्यज्ञानादन्यत्रवैराग्यप्रदर्शनकामःप्रश्नमेववृणोतिप्रश्नानिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ ब्राह्मणेनेतिघटंकरोतीतिवद्ब्राविनीं
वृत्तिमाश्रित्यअब्राह्मणेपिमुमुक्षौब्रह्मविद्वाचिब्राह्मणशब्दप्रयोगःश्रुतौअमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मणइति श्रवणमननात्मकममौनंनिदिध्यासनात्मकंमौनंचनिर्विद्यनिष्पाद्यब्राह्मणोब्रह्मविद्भवतीतिदर्शनात्
केवलंनिर्विशेषंवेत्तिपुरुषार्थत्वेनजानातिचेत्तर्हितद्वक्ष्यामिमतिसंवादाय ॥ १९॥ तत्रयान्येवब्रह्मविल्लक्षणानितानिब्रह्मविद्यासाधकानीतिमन्वानोब्रह्मविदोलक्षणंब्रह्मस्वरूपंचपृच्छति ब्राह्मणइति ॥ २० ॥
सत्यंयथार्थमहिंस्रंचवचनंआनृशंस्यंअनैष्ठुर्यं तपःस्वधर्माचरणं घृणाकृपा ॥ २१ ॥ परंनिर्विशेषं सविशेषस्यवाङ्मनसगोचरस्यश्रुत्यैवाब्रह्मत्वोक्तेः यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोमतंतदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदि
दमुपासतइत्यादिना ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तु तत्रपरमतेपरमाणोर्नित्यत्वात्कालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतोवस्तुतश्चपरिच्छेदोस्ति तथाकाशस्यनित्यत्वाद्विभुत्वाच्चकालतोदेशतश्चतदभावेपिवस्तुतःपरि

तदैश्वर्यसमासाद्यदर्पोमामगमत्तदा॥ सहस्रंहिद्विजातीनामुवाहशिबिकांमम॥ १३ ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहमवमन्यततोद्विजान्॥ इमामगस्त्येनदशामानीतः
पृथिवीपते॥ १४॥ नतुमामजहात्प्रज्ञायावदद्येतिपांडव॥ तस्यैवानुग्रहाद्राजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः॥ १५॥ षष्ठेकालेमयाहारःप्राप्तोयमनुजस्तव॥ नाहमे
नंविमोक्ष्यामिनचान्यदपिकामये॥ १६॥ प्रश्नानुच्चारितानद्यव्याहरिष्यसिचेन्मम॥ अथपश्चाद्विमोक्ष्यामिभ्रातरंतेवृकोदरं॥ १७॥ युधिष्ठिरउवाच
ब्रूहिसर्पयथाकामंप्रतिवक्ष्यामितेवचः॥ अपिचेच्छक्नुयांप्रीतिमाहर्तुंतेभुजंगम॥ १८॥ वेद्यंचब्राह्मणेनेहतद्भवान्वेत्तिकेवलं॥ सर्पराजततःश्रुत्वाप्रतिव
क्ष्यामितेवचः॥ १९॥ सर्पउवाच ब्राह्मणःकोभवेद्राजन्वेद्यंकिंचयुधिष्ठिर॥ ब्रवीह्यतिमतिंत्वांहिवाक्यैरनुमिमीमहे॥ २०॥ युधिष्ठिरउवाच स
त्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा॥ दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः॥ २१॥ वेद्यंसर्पपरंब्रह्मनिर्दुःखमसुखंचयत्॥ यत्रगत्वानशोचतिभवतःकिंवि
वक्षितं॥ २२॥ सर्पउवाच चातुर्वर्ण्यंप्रमाणंचसत्यंचब्रह्मचैवहि॥ शूद्रेष्वपिचसत्यंचदानमक्रोधएवच॥ आनृशंस्यमहिंसाचघृणाचैवयुधिष्ठिर॥ २३॥
वेद्यंयच्चात्रनिर्दुःखमसुखंचनराधिप॥ ताभ्यांहीनंपदंचान्यन्नतदस्तीतिलक्षये॥ २४॥

च्छेदोस्त्येव अयमपित्रिविधः वृक्षस्यस्वगतोभेदःपत्रपुष्पफलादितः वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितइत्युक्तलक्षणः सएवपरमतेईश्वरस्यनित्यज्ञानादिभ्यःआत्मांतराकाशादिभ्यश्चास्तीतितस्याप्यभा
वोत्राभिप्रेतः अतएवसुखादिधर्मवन्नभवति यत्रअखंडैकरसेगत्वानशोचतिशोकायतनस्यहृदयस्यैवाभावात्पुनःसंसारंनप्राप्नोतीत्यर्थः एवंस्वमतमुक्त्वापरमतंजिज्ञासते भवतःकिंविवक्षितमिति ॥२२॥ सर्प
स्तुब्राह्मणपदेनजातिमात्रंविवक्षित्वाशूद्रेतल्लक्षणंव्यभिचारयति चातुर्वर्ण्यमितिसार्द्धेन चतुर्णांवर्णानांहितं सत्यंप्रमाणंचधर्मव्यवस्थापकंब्रह्मशूद्रवेदः शूद्राचारस्मृतेरपिवेदमूलत्वात्सर्वोप्याचारादिःश्रुतिमूल
कइत्यर्थः एवंचसत्यादिकंयदिशूद्रेप्यस्तितर्हिसोपिब्राह्मणएवस्यादित्याह शूद्रेष्वपीति ॥ २३ ॥ सुखदुःखातीतंपदमेवनास्तीत्युक्तरूपंब्रह्माप्याक्षिपति वेद्यमितिपदंपदनीयंप्राप्यस्थानं ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इतरस्तुब्राह्मणपदेनब्रह्मविदंविवक्षित्वाशूद्रादेरपिब्राह्मणत्वमभ्युपगम्यपरिहरतिशूद्रेत्विति शूद्रलक्ष्मकामादिकंनब्राह्मणेस्तिनापिब्राह्मणलक्ष्मशमादिकंशूद्रेस्तीत्यर्थः शूद्रोपिशमाद्युपेताब्राह्मणएवब्राह्मणोपिका
माद्युपेतःशूद्रएवेत्यर्थः ॥ २५॥ २६ ॥ यदप्युक्तंसुखदुःखातीतंपदंनास्तितदपिअनुवादपूर्वकमभ्युपगमेनैवपरिहरतिसार्धेन यत्पुनरिति पदंपदनीयंप्रागप्राप्तंसत्कर्मणाप्राप्यंस्थानंतत्सुखदुःखाभ्यांहीनंनास्ति
ब्रह्मलोकस्थानामपिऐश्वर्यतारतम्यकृतंदुःखमस्त्येवकिंपुनर्लोकांतरस्थानां ॥ २७ ॥ एतदेवदृष्टांतेनापवदति यथेति यथाशीतलस्यजलस्यमध्येऽभ्यंतरेउष्णंअग्निर्नास्ति नापिउष्णेऽग्नौशीततायुक्तंजलं
तयोःपरस्परविरोधेनसंयोगायोगात् ॥ २८ ॥ एवंपदंपदनीयंज्ञेयंवस्तुक्वचिद्देशेकालेवासुखदुःखाभ्यांहीनंप्राप्तंनास्तिआध्यासिकयोःसुखदुःखयोरधिष्ठानेनज्ञेयवस्तुनासहसर्पस्यरज्ज्वेवकालत्रयेपिसंबंधो
नास्तीत्यर्थः ओहाङ्गतौअस्यओदितश्चेतिनिष्ठातस्यनः घुमास्थेतिसूत्रेणआतईत्वं हाङःपद्यतेश्वगत्यर्थत्वात्ज्ञानार्थत्वाच्चहीनंप्राप्तमितिपदंज्ञेयमितिचव्याख्यातं अन्यथातुप्रश्नोत्तरयोरेकरूपत्वादेषाममम

युधिष्ठिरउवाच शूद्रेतुयद्भवेल्लक्ष्मद्विजेतच्चनविद्यते ॥ नवैशूद्रोभवेच्छूद्रोब्राह्मणोनचब्राह्मणः ॥ २५ ॥ यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः ॥ यत्रैतन्न
भवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेत् ॥ २६ ॥ यत्पुनर्भवताप्रोक्तंनवेद्यंविद्यतीतिच ॥ ताभ्यांहीनमतोन्यत्रपदंनास्तीतिचेदपि ॥ २७॥ एवमेतन्मतंसर्पताभ्यांहीनंन
विद्यते ॥ यथाशीतोष्णयोर्मध्येभवेन्नोष्णंनशीतता ॥ २८ ॥ एवंवैसुखदुःखाभ्यांहीनंनास्तिपदंक्वचित् ॥ एषाममममतिःसर्पयथावामन्यतेभवान् ॥ २९॥
सर्पउवाच यदितेवृत्ततोराजन्ब्राह्मणःप्रसमीक्षितः ॥ वृथाजातिस्तदायुष्मन्कृतिर्यावन्नविद्यते ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच जातिरत्रमहासर्पमनुष्य
त्वेमहामते ॥ संकरात्सर्ववर्णानांदुष्परीक्ष्येतिमेमतिः ॥ ३१ ॥ सर्वेसर्वास्वपत्यानिजनयंतिसदानराः ॥ वाङ्मैथुनमथोजन्ममरणंचसमंनृणां ॥ ३२ ॥ इदमा
र्षंप्रमाणंचयेयजामहइत्यपि ॥ तस्माच्छीलंप्रधानेष्टंविदुर्येतत्त्वदर्शिनः ॥ ३३ ॥

तिरितिवाक्यशेषेस्वमतेःपृथक्करणंनोपपद्यते अन्येतुसिद्धांतेताभ्यांहीनंपदंकिंनास्तिअपितुअस्त्येवेतिकाक्वाव्याचक्षते अयंभावः यत्कर्मप्राप्यंस्थानंतत्सुखदुःखवर्जितंकदाचिदपिनास्ति यत्तुज्ञेयंवस्तुनित्यप्रा
प्तंप्रमाणसामर्थ्यात्कंठगतविस्मृतचामीकरवत्तवकंठेचामीकरंत्वमेवब्रह्मेतिचवाक्यैकसिद्धमज्ञानापनयनमात्रमपेक्षतेनतत्रसुखदुःखसंबंधोस्ति अकर्मजत्वात्तत्प्राप्तेः अतएवचतस्यानित्यत्वमपिनअजन्यत्वा
दिति ॥२९॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरमाक्षिपतियदीति ॥३०॥ उत्तरमाह जातिरिति ॥३१॥ वागादीनामिवमैथुनस्यापिसाधारण्याज्जातिर्दुर्ज्ञेया तथाचश्रुतिःनचैतद्विद्मोब्राह्मणाःस्मोवयमब्राह्मणावेतिब्राह्मण्ये
संशयमुपन्यस्यति ॥३२॥ ननुजात्यनिश्चयेकथंब्राह्मणोहमित्याद्यभिमानपुरःसरंयागादौप्रवर्तेतेत्याशंक्याह इदमार्षमिति अत्रयेयजामहइत्यनेनचयेवयंस्मोब्राह्मणाअन्येवातेवयंयजामहइतिब्राह्मण्येऽन
वधारणंदर्शितं मंत्रलिंगमपि यएवास्मिससन्यजेइति नन्वेवंस्वस्याब्राह्मणत्वपक्षेयज्ञस्यानिष्टकरत्वमापततीत्याशंक्यतत्परिहाराययागेयजमानस्यप्रवरवरणंक्रियतेयाज्ञिकैःतच्चाग्निर्होतेतिमंत्रेगौतमवदयास्य
वदंगिरोवद्ब्राह्मणवदितिकुर्वंतितस्यचप्रयोजनमब्राह्मणस्यापियजमानस्यब्राह्मणत्वसंपादनंतस्मादाचारएवब्राह्मण्यनिश्चयेहेतुर्वेदप्रामाण्यादित्युपसंहरति तस्मादिति प्रधानंचतदिष्टंचेतिकर्मधारयः ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मैवब्राह्मण्यहेतुरित्याह प्रागिति नाभिवर्धनात्नालच्छेदनात् ॥ ३४ ॥ जायतेसंयुज्यते वेदसंयोगानंतरमेवब्राह्मण्यमुदेतितद्वयवरणेनापीतिभावः द्वैधेजातौसंशयेसति ॥ ३५ ॥ वृत्तंवैदिकसंस्कारोय
दिनविद्यतेतर्हिसर्वाःप्रजाःकृतकृत्याःशूद्रतुल्याः तथाचस्मृतिः नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हतीतितेषांसंस्कारानर्हत्वनिष्पापत्वाभिधानात्कृतकृत्यत्वंदर्शयति तद्वत्त्रैवर्णिकाअपिस्युरित्यर्थः अत्रवृ
त्ताभावे ॥ ३६ ॥ उपसंहरतियत्रेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंयुधिष्ठिरमुखेनब्रह्मविल्लक्ष
णानिब्रह्मचनिरूप्यसर्पमुखेनचित्तशुद्धिद्वाराआत्मविविदिषोत्पादनद्वारावाब्रह्मप्राप्त्युपायान्दानादीन्विधातुमयमध्यायआरभ्यते भवानेतादृशइति अनुत्तमागतिःस्वर्गावाप्तिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गुरुलाघ

प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते ॥ तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ॥ ३४ ॥ तावच्छूद्रसमोह्येषयावद्वेदेनजायते ॥ तस्मिन्नेवंमतिद्वैधेमनुः
स्वायंभुवोब्रवीत् ॥ ३५ ॥ कृतकृत्याःपुनर्वर्णायदिवृत्तंनविद्यते ॥ संकरस्त्वत्रनागेंद्रबलवान्प्रसमीक्षितः ॥ ३६ ॥ यत्रेदानींमहासर्पसंस्कृतंवृत्तमिष्यते ॥ तंब्राह्म
णमहंपूर्वमुक्तवान्भुजगोत्तम ॥ ३७ ॥ सर्पउवाच श्रुतंविदितवेद्यस्यतववाक्यंयुधिष्ठिर ॥ भक्षयेयमहंकस्माद्भ्रातरंतेवृकोदरं ॥ ३८ ॥ इतिश्रीम०
आरण्यकेप० आजगरपर्वणिअजगरयुधिष्ठिरसंवादेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच भवानेतादृशो
लोकेवेदवेदांगपारगः ॥ ब्रूहिकिंकुर्वतःकर्मभवेद्गतिरनुत्तमा ॥ १ ॥ सर्पउवाच पात्रेदत्वाप्रियाण्युक्त्वासत्यमुक्त्वाचभारत ॥ अहिंसानिरतःस्वर्गंगच्छे
दितिमतिर्मम ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच दानाद्वासर्पसत्याद्वाकिमतोगुरुदृश्यते ॥ अहिंसाप्रिययोश्चैवगुरुलाघवमुच्यतां ॥ ३ ॥ सर्पउवाच दानंच
सत्यंतत्त्वंवाअहिंसाप्रियमेवच ॥ एषांकार्यगरीयस्त्वाद्दृश्यतेगुरुलाघवं ॥ ४ ॥ कस्माच्चिद्दानयोगाद्धिसत्यमेवविशिष्यते ॥ सत्यवाक्याच्चराजेंद्रकिंचिद्दानंवि
शिष्यते ॥ ५ ॥ एवमेवमहेष्वासप्रियवाक्यान्महीपते ॥ अहिंसादृश्यतेगुर्वीततश्चप्रियमिष्यते ॥ ६ ॥ एवमेतद्भवेद्राजन्कार्यापेक्षमनंतरं ॥ यदभिप्रेतमन्यत्तेब्रू
हियावद्ब्रवीम्यहं ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंस्वर्गेगतिःसर्पकर्मणांचफलंध्रुवं ॥ अशरीरस्यदृश्येतप्रब्रूहिविषयांश्चमे ॥ ३८ ॥

वंगौरवंलाघवंचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ कार्यगरीयस्त्वमेवसामान्यतोविवृणोति कस्माच्चिदिति अयमत्रनिर्णयः पिशुनायाभयंदातुंनसत्यंमतिमांस्त्यजेत् साधूनामभयायेहत्यजेत्सत्यमपिध्रुवं स्तेनेषुचप्रियाख्यानादहिं
साश्रेयसीमता अहिंसातःपरात्माख्यप्रियाख्यानंविशिष्यते एतच्चपुत्रांस्तत्त्वोपदेशेनप्रव्राज्यपितरंदुःखयतानारदेनमदालसयाचकृतं ॥ ५ ॥ तदेतदाह ततश्चप्रियमिष्यते अहिंसातोपिप्रियंगुरुतरमित्यर्थः
॥ ६ ॥ ७ ॥ देहातिरिक्तमात्मानंसाधयितुंप्राक्कर्मसद्भावंदर्शयिष्यन्कर्मणांनिष्फलत्वंतावदाशंकते कथमिति अशरीरस्यनष्टदेहस्यकथंस्वर्गतिःकथंवातत्रविषयोपभोगःकथंवाकर्मफलस्यध्रुवत्वमप्रत्याख्ये
यत्वमित्यर्थः सदेहस्यह्येतत्रयंयुज्यतेनतुदेहहीनस्येतिभावः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रोत्तरमाह तिस्रइति यथामृद्विकारेष्वपिघटशरावोदंचनादिषुकुलालगतौसंकल्पक्रियाभेदौवैषम्यहेतूभवतः एवंभौतिकेष्वपिसुरनरतिर्यक्शरीरेषुतदन्यकर्त्रात्मगतसंकल्पक्रियाभेदौवैषम्यहेतूभवतइति भावः तथाचश्रुतयः तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतमित्याद्याः तंत्यक्तदेहंविद्याउपासनाकर्मयज्ञादि पूर्वप्रज्ञाप्राग्भवीयसंस्कारःसमन्वारभेतेअनुगच्छतइतिश्रुतिपदानामर्थः स्थाणुंस्थाणुत्वं योनिंसुरनरतिर्यग्रूपां तद्गतित्रयंत्रिधाप्रत्येकमुत्तममध्यमाधमभावेनत्रिप्रकारं॥ ९॥ एतदेवविवृणोति तत्रेत्यादिना कारणैःकर्मभिः ॥ १० ॥ विपरीतैरिति अयमर्थः पुण्यपापयोःसाम्येनमानुषत्वंप्राप्यपुण्याधिक्येस्वर्गंगच्छतिपापाधिक्येनरकं तत्रचतदधिकांशयोर्भोगेनक्षयेजातेसतिपुण्यपापयोःसाम्येस्वर्गादधस्तनंतिर्यग्योनेरुपरितनंचपुनर्मानुषत्वंगच्छतीति ॥ ११॥ १२॥ तत्रापितिर्यग्योनौविशेषमाह तिर्यग्योन्याइति पृथग्भावस्ततोमुक्तिर्मनुष्यार्थेमनुष्यजन्मलाभायविधीयतेवेदेनबोध्यते. यतोगवादिभ्यःगोजातितएवयज्ञेउपयुक्ताद्देवत्वमपिदृश्यतेप्रत्यक्षंउपलभ्यतेबह्वृचब्राह्मणे पशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइति ॥ १३॥ सोयमिति यथालोकेकार्यवांश्चरतिइतस्ततःपर्यटनंकरोतितद्वद्दित

सर्पउवाच तिस्रोवैगतयोराजन्परिदिष्टाःस्वकर्मभिः॥ मानुषंस्वर्गवासश्चतिर्यग्योनिश्चतत्त्रिधा ॥ ९ ॥ तत्रवैमानुषाल्लोकाद्दानादिभिरतंद्रितः ॥ अहिंसार्थसमायुक्तैःकारणैःस्वर्गमश्नुते॥ १० ॥ विपरीतैश्चराजेंद्रकारणैर्मानुषोभवेत् ॥ तिर्यग्योनिस्तथाताततविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥ ११ ॥ कामक्रोधसमायुक्तोहिंसालोभसमन्वितः॥ मनुष्यत्वात्परिभ्रष्टस्तिर्यग्योनौप्रसूयते ॥ १२ ॥ तिर्यग्योन्याःपृथग्भावोमनुष्यार्थेविधीयते ॥ गवादिभ्यस्तथाश्वेभ्योदेवत्वमपिदृश्यते ॥ ॥ १३ ॥ सोयमेतागतीस्तातजंतुश्चरतिकार्यवान्॥ नित्येमहतिचात्मानमवस्थापयतेद्विजः ॥ १४ ॥ जातोजातश्चबलवान्भुंक्तेचात्मासदेहवान् ॥ फलार्थस्तातनिष्पृक्तःप्रजालक्षणभावनः ॥ १५॥ युधिष्ठिरउवाच शब्देस्पर्शेचरूपेचतथैवरसगंधयोः ॥ तस्याधिष्ठानमव्यग्रोब्रूहिसर्पयथातथं ॥ १६॥

स्तुस्वस्थानेसुखमास्तेएवमिहापिसंसारमोक्षावितिभावः महतिब्रह्मणिआत्मानंजीवंअवस्थापयतेउपाधित्यागेनमहाकाशेघटाकाशमिवप्रलीनंकरोति ॥ १४॥ एतदकरणेदोषमाह जातइति सचदेहवान्देहाभिमानीआत्माजीवः बलवान्अदृष्टोपगृहीतः जातोजातःपुनःपुनर्लब्धजन्मा फलार्थःसुखकामः भुंक्तेदेहयोगजंफलमितिशेषः एतेनफलार्थिनःप्रवृत्तिस्ततःकर्मततोजन्मततःफलभोगस्ततोरागःअभुक्तेरागानुदयात्ततःफलार्थितेतिसंसाराविच्छेदोदर्शितः यस्तुनिष्पृक्तःनिर्गतंपृक्तंफलसंयोगोयस्मात्सफलासंगीत्यर्थः सप्रजानांलक्षणंज्ञापकंजन्ममरणादिकमसाधारणंधर्मंभावयतीतितथा निष्कामकर्मकर्ताचित्तशुद्ध्यतिशयाज्जन्ममरणादीन्दोषान्पश्यतीत्यर्थः यद्वाप्रजानांकार्यमात्रस्यलक्षणंअनिर्वचनीयत्वंभावयतीतितथाअसंगःपुमान्अधिष्ठानज्ञानेनतत्राध्यस्तस्यसंसारस्यमिथ्यात्वंशुक्तिरजतस्येवपश्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इदमाक्षिपति शब्देइति तस्यप्रजालक्षणलक्ष्यस्यानिर्वचनीयस्यअहमर्थप्रसिद्धप्रजारूपकाकार्यस्यकिमधिष्ठानं तदाइदमर्थप्रसिद्धेशब्दादौविषयेपाद्येसतिकिंतस्याधिष्ठानं यथाप्रकाश्यप्रकाशकयोर्घटसूर्ययोरधिष्ठानेभूनभसीभिन्नेदृष्टेतद्वदहमिदमर्थयोरप्यधिष्ठानेपृथक्वाच्येइतिभावः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदितुतर्कमतेइवप्रकाश्यप्रकाशकयोः सुखज्ञानयोरेकात्माधिष्ठानत्वमिष्टंतर्हितद्वदेवयुगपज्ज्ञानानुपलब्धिलिंगेनसिद्धंमनोनामकमात्मातिरिक्तंद्रव्यांतरंअभ्युपेयंतेनविनाआत्मनितत्संयोगवैजात्यसिद्धस्यकार्यवैजात्यस्योदयासंभवादितिशंकते किंनेति ॥ १७ ॥ उत्तरमाह यदिति यत्परमतप्रसिद्धंआत्मरूपंद्रव्यंसुखदुःखादिगुणानामाश्रयभूतं तत्देहसंश्रयणेनस्थूलसूक्ष्मशरीररूपोपाध्यालंबनेनहेतुनाअन्वितंबुध्यादियुक्तंभवति आत्मनिसुखादिभानंअवस्थात्रयोपाधिकं नस्वाभाविकंअवस्थांतरगतस्यसुखादेरवस्थांतरेदर्शनाभावात् ततउपाधिविशिष्टमात्मद्रव्यंकरणैर्वक्ष्यमाणैरधिष्ठितंसत्भोगानुभुंक्ते तथाचश्रुतिः आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइति यथाविधिकर्मानुरूपं ॥ १८ ॥ ज्ञानंरूपाद्याकाराधीवृत्तिःतेनतत्साधनानींद्रियाणिगृह्यंते बुद्धिःकर्त्रादिधर्मकंविज्ञानं विज्ञानंयज्ञंतनुतइतिश्रुतेः मनःसर्वबाह्यकरणानुग्राहकमंतःकरणं भोगाधिकरणेदेहे एतेनविकारभाजांकर्त्रादीनांकरणत्ववचनेनतदितरदकर्त्रात्मकमधिष्ठानंविवेचितं ॥ १९ ॥ द्वितीयप्रश्नोत्तरमाह मनसेति विषयस्यग्राहकत्वेनाय

किंनगृह्णासिविषयान्युगपत्त्वंमहामते ॥ एतावदुच्यतांचोक्तंसर्वंपन्नगसत्तम ॥ १७ ॥ सर्पउवाच यदात्मद्रव्यमायुष्मन्देहसंश्रयणान्वितं ॥ करणाधिष्ठितंभोगानुपभुंक्तेयथाविधि ॥ १८ ॥ ज्ञानंचैवात्रबुद्धिश्चमनश्चभरतर्षभ ॥ तस्यभोगाधिकरणेकरणानिनिबोधमे ॥ १९ ॥ मनसातातपर्येतिक्रमशोविषयानिमान् ॥ विषयायतनस्थेनभूतात्माक्षेत्रनिःसृतः ॥ २० ॥ तत्रचापिनरव्याघ्रमनोजंतोर्विधीयते ॥ तस्माद्युगपदत्रास्यग्रहणंनोपपद्यते ॥ २१ ॥ सआत्मापुरुषव्याघ्रभ्रुवोरंतरमाश्रितः ॥ बुद्धिंद्रव्येषुसृजतिविविधेषुपरावरां ॥ २२ ॥ बुद्धेरुत्तरकालाचवेदनादृश्यतेबुधैः ॥ एषवैराजशार्दूलविधिःक्षेत्रज्ञभावनः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरउवाच मनसश्चापिबुद्धेश्चब्रूहिमेलक्षणंपरं ॥ एतदध्यात्मविदुषांपरंकार्यंविधीयते ॥ २४ ॥

तनंस्थानंइंद्रियंतत्स्थेनमनसाकरणेनभूतात्माजीवःक्षेत्रात्तेनतेनद्वारेणनिःसृतःक्रमशइमान्रूपादीन्पर्येति अनेनअन्यत्रमनाअभूवंनाश्रौषमन्यत्रमनाअभूवंनापश्यमित्याद्यनुभवस्यश्रुत्यैवप्रदर्शितत्वान्मनोनामव्यापकंकरणंसिद्धं ॥ २० ॥ तत्रेति तच्चमनःतत्रविषयग्रहणेकर्तव्येसतिविधीयतेबुध्याकर्त्र्याव्यापाराविष्टंक्रियतेऽतोव्यापारकालभेदान्मनोयुगपद्विषयान्नगृह्णातीत्यर्थः ॥ २१ ॥ बुद्धेरपिपरप्रेर्यत्वमाह सइति योबुद्धिमनइंद्रियैःकरणैरुपेतःसन् भोक्तास्वतस्त्वभोक्तेत्युक्तःसआत्माभ्रुवोरंतरमाश्रितइतिगुरूक्तयुक्त्यातदुपासकस्यतदुपलब्धिस्थानमुक्तं बुद्धिंद्रव्येषुरूपादिमत्सुग्राह्येषुसृजतिप्रेरयति अयस्कांतइवलोहं परावरांआत्मानात्मविषयत्वेनोत्तमाधमां कुलालश्चक्रमिवबुद्धिर्व्यापाराविष्टैवमनोव्यापारयतिआत्मातुनतथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ ननुबुद्धेरेवकर्तृत्वेनसर्वव्यवहारनिर्वाहेसतिकिंक्लीबसदृशेनआत्मांतरेणेत्याशंक्याह बुद्धेरिति बुद्धितदभावयोर्यावेदनाज्ञानंसाक्षिरूपंबुधैर्योगिभिर्बुद्धेःसकाशाद्विविक्ततयादृश्यतेयुक्त्यानुभवेनचगृह्यते एषःतदेवज्ञानंक्षेत्रज्ञभावनआत्मप्रकाशकोविधिरज्ञातज्ञापनंस्वप्रकाशमित्यर्थः नहिलयोदयवत्याबुद्धेरात्मत्वंसंभवतिकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगादित्यन्यत्रविस्तरः ॥ २३ ॥ मनसइति बुद्धिमनसोरन्यतरस्यकर्तृत्वंकरणत्वंवास्तुकिमुभयकल्पनयेत्याशयः ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कार्यभेदात्द्वयंकल्प्यतइत्याह बुद्धिरिति बुद्धिःअतीवआत्मानुगाअत्यंतंआत्मनासहतादात्म्यंप्राप्तालोहपिंडइवाग्निना अतःसाआत्मचैतन्यानुविद्धा उत्पातेनउत्क्रांत्यादिना विधीयतेवशीक्रियते तथा चोत्पातवत्याअनुगतआत्मापिउत्पातवान्जलचंद्रचांचल्यन्यायेनभवति एतेनबुद्ध्यात्मनोरन्योन्याध्यासोदर्शितः इममेवाश्रित्यतार्किकास्तयोर्धर्मधर्मिभावमुपयंति ननुअध्यस्यंतामुपहितेषूपाधिधर्माःघटाकाशेइवघटगतिःनतुविपरीतमपि घटेआकाशगतस्यास्पर्शत्वादेरदर्शनादित्याशंक्याह तदाश्रिताहिसाज्ञेयेति प्रसिद्धंहिआत्मचैतन्यंबुद्ध्याआश्रितंअतएवबौद्धाबुद्धिरेवचेतनेतिवदंति घटशब्दोयमितिदृष्टांतेपिशब्दवत्त्वस्याकाशधर्मस्यघटेध्यासदर्शनात् ननुअत्रान्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्मयोरेवाध्यासउतधर्मिणोरपि आद्येधर्मिणोःसमसत्वेनद्वैतापत्तिः अंत्येद्वयोरपिमिथ्यात्वापत्त्याशून्यशेषतापत्तिरित्याशंक्याह बुद्धिस्तस्यैषिणीभवेदिति बुद्धिःस्वरूपसित्ध्यर्थमात्मानमधिष्ठानमिच्छतिरज्जूरगइवरज्जुं तथाचधर्माणामेवान्योन्याध्यासोनतुधर्मिणोः शुक्तौरजतस्येवरजतेशुक्तेरध्यासाभावात् अतोनोक्तदोषद्वयप्रसंगः ॥२५॥ ननुआपद्यतांद्वैतंनतुसर्वप्रमाणसिद्धायाबुद्धेर्मिथ्यात्वंवक्तुंशक्यमित्याशंक्याह बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यादिति विषयेंद्रियसंयोगादेः कार्यात्बुद्धिरुत्पद्यतेतन्निवृत्तौनिवर्ततइतिबुद्धेरनित्यत्वंप्रसिद्धं नित्या

सर्पउवाच बुद्धिरात्मानुगातीवउत्पातेनविधीयते ॥ तदाश्रिताहिसाज्ञेयाबुद्धिस्तस्यैषिणीभवेत् ॥ २५ ॥ बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यान्मनस्तूत्पन्नमेवहि ॥ बुद्धेर्गुण
विधानेनमनस्तद्गुणवद्भवेत् ॥ २६ ॥ एतद्विशेषणंतातमनोबुद्ध्योर्यदंतरं ॥ त्वमप्यत्राभिसंबुद्धःकथंवामन्यतेभवान् ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरउवाच अहोबु
द्धिमतांश्रेष्ठशुभाबुद्धिरियंतव ॥ विदितंवेदितव्यंतेकस्मात्समनुपृच्छसि ॥ २८ ॥ सर्वज्ञंत्वांकथंमोहआविशत्स्वर्गवासिनं ॥ एवमद्भुतकर्माणमितिमेसंश
योमहान् ॥ २९ ॥ सर्पउवाच सुप्रज्ञमपिचेच्छूरमृद्धिर्मोहयतेनरं ॥ वर्तमानःसुखेसर्वोमुह्यतीतिमतिर्मम ॥ ३० ॥ सोहमैश्वर्यमोहेनमदाविष्टोयुधिष्ठि
र ॥ पतितःप्रतिसंबुद्धस्त्वांतुसंबोधयाम्यहं ॥ ३१ ॥ कृतंकार्यंमहाराजत्वयाममपरंतप ॥ क्षीणःशापःसुकृच्छ्रोमेत्वयासंभाष्यसाधुना ॥ ३२ ॥

नित्ययोश्चात्मबुत्ध्योर्नधर्मधर्मिभावःसित्ध्यति घटेयावद्रूपाभावस्यादर्शनेनात्मनियावद्दुःखाभावलक्षणस्यमोक्षस्यासिद्धेः नापिसंयोगः सहिउभयकर्मजोवाऽन्यतरकर्मजोवामल्लयोःपक्षिवृक्षयोर्वादृष्टः नचविभुनाआत्मनातादृशःसंयोगोबुद्धेरस्ति आकाशेनेवघटस्य यत्तुतयोरपिसंयोगमभ्युपगच्छंतितद्युक्तिशून्यंपरिभाषामात्रं तस्माद्रज्जूरगयोरिवानिर्वचनीयस्तयोःसंबंधइतिरज्जुवदात्मानित्योरज्जूरगवदाविर्भावतिरोभाववतीबुद्धिर्मिथ्येतियुक्तमुत्पश्यामः नन्वेवंबुद्धेराकस्मिकत्वेतद्धर्माणांदुःखादीनामप्याकस्मिकत्वापातात्कृतनाशाकृताभ्यागमस्तदवस्थएवेत्याशंक्याह मनस्तूत्पन्नमेवहीति बुद्धेर्नाशेपि तज्जन्यवासनातंतुसंतानात्मकंमनोस्त्येव ततश्चपूर्ववासनयाबुद्धिरुत्पद्यतेबुत्ध्याचवासनाविवर्धतइतिअनादिरनंताचैषाबुद्धिवासनयोर्बीजांकुरवत्संततिः तदेतदाह बुद्धेरिति गुणविधानेनसुखाद्याकारपरिणामधारणेन गुणविधिर्नास्तीतिपाठेगुणविधिरुपादानत्वेनास्तिकिंतूपादेयत्वमेव मनस्तूपादानं पटतंतुवदनयोर्भेदइत्यर्थः तद्गुणवत्तद्वासनायुक्तं ॥२६॥ विशेषणंव्यावर्तकं तस्मात्कार्यभेदान्मनोबुत्ध्योर्भेदस्ते नचवासनाबीजनाशात्संसारांकुरोनजायतइतिसिद्धं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ जातमपिज्ञानमैश्वर्यजाद्दर्पान्नश्यतीतिज्ञाततत्त्वोपिशमादीनाश्रयेदितिशेषग्रंथतात्पर्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणत्वंब्रह्मविल्लक्षणं स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैल

अहंहिदिविदिव्येनविमानेनचरन्पुरा ॥ अभिमानेनमत्तःसन्कंचिन्नान्यमचिंतयं ॥ ३३ ॥ ब्रह्मर्षिदेवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ करान्ममप्रयच्छंतिसर्वेत्रै
लोक्यवासिनः ॥ ३४ ॥ चक्षुषायंप्रपश्यामिप्राणिनंपृथिवीपते ॥ तस्यतेजोहराम्याशुतद्धिदृष्टेर्बलंमम ॥ ३५ ॥ ब्रह्मर्षीणांसहस्रंहिउवाहशिबिकांमम ॥ समा
मपनयोराजन्भ्रंशयामासवैश्रियः ॥ ३६ ॥ तत्रह्यगस्त्यःपादेनवहन्स्पृष्टोमयामुनिः ॥ अगस्त्येनततोस्म्युक्तोध्वंससर्पेतिवैरुषा ॥ ३७ ॥ ततस्तस्माद्विमाना
ग्यात्प्रच्युतश्च्युतलक्षणः ॥ प्रपतन्बुबुधेत्मानंव्यालीभूतमधोमुखं ॥ अयाचंतमहंविप्रंशापस्यांतोभवेदिति ॥ ३८ ॥ सर्पउवाच प्रमादात्संप्रमूढस्यभग
वन्क्षंतुमर्हसि ॥ ततःसमामुवाचेदंप्रपतंतंकृपान्वितः ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरोधर्मराजःशापात्त्वांमोक्षयिष्यति ॥ अभिमानस्यघोरस्यपापस्यचनराधिप ॥ ४० ॥
फलेक्षीणेमहाराजफलंपुण्यमवाप्स्यसि ॥ ततोमेविस्मयोजातस्तदृष्ट्वातपसोबलं ॥ ४१ ॥ ब्रह्मचब्राह्मणत्वंचयेनत्वाहमचूचुदं ॥ सत्यंदमस्तपोदानमहिंसाध
र्मनित्यता ॥ ४२ ॥ साधकानिसदापुंसांनजातिर्नकुलंनृप ॥ अरिष्टएषतेभ्राताभीमसेनोमहाबलः ॥ स्वस्तितेस्तुमहाराजगमिष्यामिदिवंपुनः ॥ ४३ ॥ वैशं
पायनउवाच इत्युक्त्वाजगरंदेहंमुक्त्वासनहुषोनृपः ॥ दिव्यंवपुःसमास्थायगतस्त्रिदिवमेवह ॥ ४४ ॥ युधिष्ठिरोपिधर्मात्माभ्रात्राभीमेनसंगतः ॥ धौम्येनस
हितःश्रीमानाश्रमंपुनरागमत् ॥ ४५ ॥ ततोद्विजेभ्यःसर्वेभ्यःसमेतेभ्योयथातथं ॥ कथयामासतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ४६ ॥ तच्छ्रुत्वातेद्विजाःसर्वेभ्रात
रश्चास्यतेत्रयः ॥ आसन्सुव्रीडिताराजन्द्रौपदीचयशस्विनी ॥ ४७ ॥ तेतुसर्वेद्विजश्रेष्ठाःपांडवानांहितेप्सया ॥ मैवमित्यब्रुवन्भीमंगर्हयंतोस्यसाहसं ॥ ४८ ॥
पांडवास्तुभयान्मुक्तंप्रेक्ष्यभीमंमहाबलं ॥ हर्षमाहारयांचक्रुर्विजक्रुश्चमुदायुताः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिभीममोचनेए
काशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचेदमाजगरंपर्व ॥ ॥ अथमार्कंडेयसमास्यापर्व ॥ वैशंपायनउवाच निदाघां
तकरःकालःसर्वभूतसुखावहः ॥ तत्रैववसतांतेषांप्रावृट्समभिपद्यत ॥ १ ॥

कंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तामेवब्रह्मविद्यांमार्कंडेयमुखेननानाख्यानपूर्वकंप्रपंचयिष्यन्तदुपोद्घातत्वेनकाम्यकप्रवेशंताव
दाह निदाघांतकरःकालइत्यादिना ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंसिताःकृष्णवर्णाः ॥ २ ॥ तपात्ययेवर्षासुनिकेताइवमंडपीभूताइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ समवस्तृतेआच्छादिते स्थावराणिभूतलादीनि ॥ ५ ॥ आशुगाःबाणवत्तीव्रवेगाः सिंधवःनद्यःशोणघर्घराद्याः ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ स्तोकाएवस्तोककाश्चातकाः स्तोकस्त्रिष्वल्पेचातकेपुमानितिमेदिनी दर्दुराःमंडूकाः ॥ ८ ॥ मरुधन्वसुगिरेःशुष्कस्थानेषु ॥ ९ ॥ रूढकक्षाणिबहुतृणानिवनानिप्रस्थशब्दोदितानिसानूनिचयस्यांसा

छादयंतोमहाघोषाःखंदिशश्चबलाहकाः॥ प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताःसततंतदा॥ २॥ तपात्ययनिकेताश्चशतशोथसहस्रशः॥ अपेतार्कप्रभाजालाःसविद्यु
द्विमलप्रभाः ॥ ३॥ विरूढशष्पाधरणीमत्तदंशसरीसृपा॥ बभूवपयसासिक्ताशांतासर्वमनोरमा ॥ ४ ॥ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदंभसासमवस्तृते॥ समंवाविष
मंवापिनद्योवास्थावराणिच ॥ ५ ॥ क्षुब्धतोयामहावेगाःश्वसमानाइवाशुगाः ॥ सिंधवःशोभयांचक्रुःकाननानितपात्यये॥६॥ नदतांकाननांतेषुश्रूयंतेवि
विधाःस्वनाः ॥ वृष्टिभिश्छाद्यमानानांवराहमृगपक्षिणां ॥ ७ ॥ स्तोककाःशिखिनश्चैवपुंस्कोकिलगणैःसह॥ मत्ताःपरिपतंतिस्मदर्दुराश्चैवदर्पिताः ॥८॥
तथाबहुविधाकाराप्रावृण्मेघानुनादिता ॥ अभ्यतीताशिवातेषांचरतांमरुधन्वसु॥ ९ ॥ क्रौंचहंससमाकीर्णाशरत्प्रमुदिताभवत्॥ रूढकक्षवनप्रस्थाप्रसन्न
जलनिम्नगा ॥ १० ॥ विमलाकाशनक्षत्राशरत्तेषांशिवाभवत् ॥ मृगद्विजसमाकीर्णापांडवानांमहात्मनां ॥ ११ ॥ दृश्यंतेशांतरजसःक्षपाजलदशीतलाः॥
ग्रहनक्षत्रसंघैश्चसोमेनचविराजिताः॥ १२॥ कुमुदैःपुंडरीकैश्चशीतवारिधराःशिवाः॥ नदीःपुष्करिणीश्चैवददृशुःसमलंकृताः ॥ १३॥ आकाशनीकाशत
टांतीरवानीरसंकुलां॥ बभूवचरतांहर्षःपुण्यतीर्थांसरस्वतीं॥ १४॥ तेवैमुमुदिरेवीराःप्रसन्नसलिलांशिवां॥ पश्यंतोदृढधन्वानःपरिपूर्णांसरस्वतीं॥ १५॥ तेषां
पुण्यतमारात्रिःपर्वसंधौस्मशारदी॥ तत्रैववसतामासीत्कार्तिकीजनमेजय॥ १६॥ पुण्यकृद्भिर्महासत्वैस्तापसैःसहपांडवाः॥ तत्सर्वेभरतश्रेष्ठाःसमूहुर्योग
मुत्तमं॥ १७॥ तमिस्राभ्युदयेतस्मिन्धौम्येनसहपांडवाः ॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवकाम्यकंप्रययुर्वनं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयस
मास्यापर्वणिकाम्यकवनप्रवेशेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच काम्यकंप्राप्यकौरव्ययुधि
ष्ठिरपुरोगमाः ॥कृतातिथ्यामुनिगणैर्निषेदुःसहकृष्णया॥ १ ॥ ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतःपांडुनंदनान्॥ ब्राह्मणाबहवस्तत्रसमंतात्पर्यवारयन्॥ २॥ ॥१८१॥

तथा प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनीतिमेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥१२ ॥१३॥ नीकाशःसदृशः॥१४॥१५॥ कार्तिकीकृत्तिकायुक्तापौर्णमासी ॥ १६ ॥ योगं युज्यतेरथादावितिव्युत्पत्त्यावाहनादि
कंसमूहुःआरोपितभारंकृतवंतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ काम्यकमिति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शौरिः कृष्णः ॥ ३॥ आयाताविदिताइत्यन्वयः वः युष्माकंश्रेयोन्वेषी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ भूतपतिः रुद्रः गुहेनकार्तिकेयेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ मधुहामधुसूदनः ॥ १५॥

अथाब्रवीद्द्विजःकश्चिदर्जुनस्यप्रियःसखा॥ सएष्यतिमहाबाहुर्वशीशौरिरुदारधीः॥ ३॥ विदिताहिहरेर्यूयमिहायाताःकुरूद्वहाः॥ सदाहिदर्शनाकांक्षीश्रेयोन्वेषीचवोहरिः॥ ४॥ बहुवत्सरजीवीचमार्कंडेयोमहातपाः॥ स्वाध्यायतपसायुक्तःक्षिप्रंयुष्मान्समेष्यति ॥५॥ तथैवब्रुवतस्तस्यप्रत्यदृश्यतकेशवः॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनरथिनांवरः॥ ६॥ मघवानिवपौलोम्यासहितःसत्यभामया॥ उपायाद्देवकीपुत्रोदिदृक्षुःकुरुसत्तमान् ॥ ७॥ अवतीर्यरथात्कृष्णोधर्मराजंयथाविधि॥ ववंदेमुदितोधीमान्भीमंचबलिनांवरं॥ ८॥ पूजयामासधौम्यंचयमाभ्यामभिवादितः॥ परिष्वज्यगुडाकेशंद्रौपदींपर्यसांत्वयत् ॥ ९॥ सदृष्ट्वाफाल्गुनंवीरंचिरस्यप्रियमागतं॥ पर्यष्वजतदाशार्हःपुनःपुनररिंदमः॥ १०॥ तथैवसत्यभामापिद्रौपदींपरिषस्वजे॥ पांडवानांप्रियांभार्यांकृष्णस्यमहिषीप्रिया॥ ११॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसभार्याःसपुरोहिताः॥ आनर्चुःपुंडरीकाक्षंपरिवव्रुश्चसर्वशः॥ १२॥ कृष्णस्तुपार्थेनसमेत्यविद्वान्धनंजयेनासुरतर्जनेन॥ बभौयथाभूतपतिर्महात्मासमेत्यसाक्षाद्भगवान्गुहेन॥ १३॥ ततःसमस्तानिकिरीटमालीवनेषुवृत्तानिगदाग्रजाय॥ उक्त्वायथावत्पुनरन्वपृच्छत्कथंसुभद्राचसचाभिमन्युः॥ १४॥ सपूजयित्वामधुहायथावत्पार्थंचकृष्णांचपुरोहितंच॥ उवाचराजानमभिप्रशंसन्युधिष्ठिरंतत्रसहोपविश्य॥ १५॥ धर्मःपरःपांडवराज्यलाभात्तस्यार्थमाहुस्तपएवराजन्॥ सत्यार्जवाभ्यांचरतास्वधर्मंजितस्त्वयायंचपरश्चलोकः॥ १६॥ अधीतमग्रेचरताव्रतानिसम्यग्धनुर्वेदमवाप्यकृत्स्नं॥ क्षात्रेणधर्मेणवसूनिलब्ध्वासर्वेह्यवाप्ताःक्रतवःपुराणाः॥ १७॥ नग्राम्यधर्मेषुरतिस्तवास्तिकामान्नकिंचित्कुरुषेनरेंद्र॥ नचार्थलोभात्प्रजहासिधर्मंतस्मात्प्रभावादसिधर्मराजः॥ १८॥ दानंचसत्यंचतपश्चराजन्श्रद्धाचबुद्धिश्चक्षमाधृतिश्च॥ अवाप्यराष्ट्राणिवसूनिभोगानेषापरापार्थसदारतिस्ते॥ १९॥ यदाजनौघःकुरुजांगलानांकृष्णांसभायामवशामपश्यत्॥ अपेतधर्मव्यवहारवृत्तंसहेततत्पांडवकस्त्वदन्यः॥ २०॥ असंशयंसर्वसमृद्धकामःक्षिप्रंप्रजाःपालयितासिसम्यक्॥ इमेवयंनिग्रहणेकुरूणांयदिप्रतिज्ञाभवतःसमाप्ता॥ २१॥ धौम्यंचभीमंचयुधिष्ठिरंचयमौचकृष्णांचदशार्हसिंहः॥ उवाचदिष्ट्याभवतांशिवेनप्राप्तःकिरीटीमुदितःकृतास्त्रः॥ २२॥ प्रोवाचकृष्णामपियाज्ञसेनींदशार्हभर्तासहितःसुहृद्भिः॥ दिष्ट्यासमग्रासिधनंजयेनसमागतेत्येवमुवाचकृष्णः॥ २३॥

तस्यार्थंधर्मस्यवृद्ध्यर्थं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ एषादानादिरूपासदारतिःनित्यंप्रीतिविषयः ॥ १९ ॥ २० ॥ निग्रहणेयत्ताःस्मइतिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तवात्मजाःप्रतिविंध्यादयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ आनर्तंद्वारकादेशं ॥ २६ ॥ यथात्वंअर्हसितथासुभद्राऽर्हतियथाकुंतीप्रयोक्तुंअर्हतितथासुभद्रापिअर्हतियथाचार्हतितथैवकरोतिचेतिसंबंधः ॥ २७ ॥ विने

कृष्णेधनुर्वेदरतिप्रधानास्तवात्मजास्तेशिशवःसुशीलाः ॥ सद्भिःसदैवाचरितंसुहृद्भिश्चरंतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि ॥ २४॥ राज्येनराष्ट्रैश्चनिमंत्र्यमाणाःपित्रा
चकृष्णेतवसोदरैश्च ॥ नयज्ञसेनस्यनमातुलानांगृहेषुबालारतिमाप्नुवंति ॥ २५ ॥ आनर्तमेवाभिमुखाःशिवेनगत्वाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ तवात्मजा
वृष्णिपुरंप्रविश्यनदैवतेभ्यःस्पृहयंतिकृष्णे ॥ २६ ॥ यथात्वमेवार्हसितेषुवृत्तंप्रयोक्तुमार्याचयथैवकुंती ॥ तेष्वप्रमादेनतथाकरोतितथैवभूयश्चतथासुभद्रा ॥
॥ २७॥ यथानिरुद्धस्ययथाभिमन्योर्यथासुनीथस्ययथैवभानोः ॥ तथाविनेताचगतिश्चकृष्णेतवात्मजानामपिरौक्मिणेयः ॥ २८ ॥ गदासिचर्मग्रहणेषुशू
रानस्त्रेषुशिक्षासुरथाश्वयाने ॥ सम्यग्विनेताविनयेदतंद्रीस्तांश्चाभिन्युःसततंकुमारः ॥ २९ ॥ सचापिसम्यक्प्रणिधायशिक्षांशस्त्राणिचैषांविधिवत्प्रदाय ॥
तवात्मजानांचतथाभिमन्योःपराक्रमैस्तुष्यतिरौक्मिणेयः ॥ ३० ॥ यथाविहारंप्रसमीक्षमाणाःप्रयांतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि ॥ एकैकमेषामनुयांतितत्ररथाश्च
यानानिचदंतिनश्च ॥ ३१ ॥ अथाब्रवीद्धर्मराजंतुकृष्णोदशार्हयोधाःकुकुरांधकाश्च ॥ एतेनिदेशंतवपालयंतस्तिष्ठंतुयत्रेच्छसितत्रराजन् ॥ ३२ ॥ आवर्ततां
कार्मुकवेगवाताहलायुधप्रग्रहणामधूनां ॥ सेनातवार्थेषुनरेंद्रयत्तासप्तसादिपत्त्यश्वरथासनागा ॥ ३३ ॥ प्रस्थाप्यतांपांडवधार्तराष्ट्रःसुयोधनःपापकृतांवरि
ष्ठः ॥ ससानुबंधःससुहृद्गणश्चभौमस्यसौभाधिपतेश्चमार्गं ॥ ३४ ॥ कामंतथातिष्ठनरेंद्रतस्मिन्यथाकृतस्तेसमयःसभायां ॥ दाशार्हयोधैस्तुहतारियोधंप्रती
क्षतांनागपुरंभवंतं ॥ ३५ ॥ व्यपेतमन्युर्व्यपनीतपाप्माविहृत्ययत्रेच्छसितत्रकामं ॥ ततःप्रसिद्धंप्रथमंविशोकःप्रपत्स्यसेनागपुरंसराष्ट्रं ॥ ३६ ॥ ततस्तदाज्ञा
यमतंमहात्मायथावदुक्तंपुरुषोत्तमेन ॥ प्रशस्यविप्रेक्ष्यचधर्मराजःकृतांजलिःकेशवमित्युवाच ॥ ३७ ॥ असंशयंकेशवपांडवानांभवान्गतिस्त्वच्छरणाहिपा
र्थाः ॥ कालोदयेतच्चततश्चभूयःकर्ताभवान्कर्मनसंशयोस्ति ॥ ३८ ॥ यथाप्रतिज्ञंविहृतश्चकालःसर्वाःसमाद्वादशनिर्जनेषु ॥ अज्ञातचर्यांविधिवत्समाप्य
भवद्गताःकेशवपांडवेयाः ॥ ३९ ॥ एषैवबुद्धिर्जुषतांसदात्वांसत्येस्थिताःकेशवपांडवेयाः ॥ सदानधर्माःसजनाःसदाराःसबांधवास्त्वच्छरणाहिपार्थाः ॥ ४० ॥

ताशिक्षयिता रौक्मिणेयःप्रद्युम्नः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मधूनांमाथुराणां हलायुधःप्रग्रहणोनियंतायस्याःसासेना यत्तासंनद्धा ॥ ३३ ॥ भौमस्यनरकासुरस्यसौभाधिपतेःशाल्वस्य
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पंचविंशकः वर्षैरितिशेषः ॥ ४३ ॥ सुविश्वस्तंभगवन्मायादौदृढनिश्चयं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अवलोककःअवलोकनार्थी ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सनातनःकृष्णः ॥ ५० ॥
॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥ भवत्येवहीति धर्माधर्मफलयोर्विपर्ययंदृष्ट्वापुरुषःकर्मणःफलंकथंस्विदश्नातिईश्वरोवाकथंस्वित्कर्तास्तीतिधर्मेश्वरयोराक्षेपः ऋध्यतः समृद्धियुतान् ॥५६॥ कथंस्विदित्य

वैशंपायनउवाच तथावदतिवार्ष्णेयेधर्मराजेचभारत॥ अथपश्चात्तपोवृद्धोबहुवर्षसहस्रधृत् ॥ ४१ ॥ प्रत्यदृश्यतधर्मात्मामार्कंडेयोमहातपाः॥ अजरश्चा
मरश्चैवरूपौदार्यगुणान्वितः॥४२॥ व्यदृश्यततथायुक्तोयथास्यात्पंचविंशकः॥ तमागतमृषिंवृद्धंबहुवर्षसहस्रिणं॥ ४३॥ आनर्चुर्ब्राह्मणाःसर्वेकृष्णश्चसहपां
डवैः॥ तमर्चितंसुविश्वस्तमासीनमृषिसत्तमं॥ ब्राह्मणानांमतेनाहपांडवानांचकेशवः॥४४॥ कृष्णउवाच शुश्रूषवःपांडवास्तेब्राह्मणाश्चसमागताः॥
द्रौपदीसत्यभामाचतथाहंपरमंवचः॥ ४५॥ पुरावृत्ताःकथाःपुण्याःसदाचारान्सनातनान् ॥ राज्ञांस्त्रीणामृषीणांचमार्कंडेयविचक्ष्वनः॥ ४६॥ वैशंपा
यनउवाच तेषुतत्रोपविष्टेषुदेवर्षिरपिनारदः॥ आजगामविशुद्धात्मापांडवानवलोककः॥ ४७॥ तमप्यथमहात्मानंसर्वेतेपुरुषर्षभाः॥ पाद्यार्घ्याभ्यांयथा
न्यायमुपतस्थुर्मनीषिणः॥ ४८॥ नारदस्त्वथदेवर्षिर्ज्ञात्वातांस्तुकृतक्षणान्॥ मार्कंडेयस्यवदतस्तांकथामन्वमोदत ॥ ४९॥ उवाचचैनंकालज्ञःस्मयन्निवस
नातनः॥ ब्रह्मर्षेकथ्यतांयत्तेपांडवेषुविवक्षितं॥ ५० ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचमार्कंडेयोमहातपाः॥ क्षणंकुरुध्वंविपुलमाख्यातव्यंभविष्यति॥ ५१ ॥ एवमुक्ताः
क्षणंचक्रुःपांडवाःसहतैर्द्विजैः॥ मध्यंदिनेयथादित्यंप्रेक्षंतस्तेमहामुनिं ॥ ५२॥ वैशंपायनउवाच तंविवक्षंतमालक्ष्यकुरुराजोमहामुनिं॥ कथासंजन
नार्थायचोदयामासपांडवः॥५३॥ भवान्दैवतदैत्यानामृषीणांचमहात्मनां ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांचरितज्ञःपुरातनः ॥ ५४ ॥ सेव्यश्चोपासितव्यश्चमतोनः
कांक्षितश्चिरं॥ अयंचदेवकीपुत्रःप्राप्तोस्मानवलोककः॥ ५५॥ भवत्येवहिमेबुद्धिर्दृष्ट्वात्मानंसुखाच्च्युतं ॥ धार्तराष्ट्रांश्चदुर्वृत्तान्नृध्यतःप्रेक्ष्यसर्वशः ॥ ५६ ॥
कर्मणःपुरुषःकर्ताशुभस्याप्यशुभस्यवा ॥ सफलंतदुपाश्नातिकथंकर्तास्विदीश्वरः॥ ५७॥ कुतोवासुखदुःखेषुनृणांब्रह्मविदांवर॥ इहवाकृतमन्वेतिपरदेहेथ
वापुनः॥५८॥ देहीचदेहंसंत्यज्यमृग्यमाणःशुभाशुभैः॥ कथंसंयुज्यतेप्रेत्यइहवाद्विजसत्तम ॥ ५९॥ ऐहलौकिकमेवेहउताहोपारलौकिकं॥ क्वचकर्माणितिष्ठं
तिजंतोःप्रेतस्यभार्गव ॥ ६० ॥

स्योभयत्रसंबंधः ॥५७॥ कुतोवेति स्वभावात्कर्मणोवा अंत्येइहैवपरत्रापिवा कृतंकर्मणासाधितंसुखमन्वेतीत्यर्थः ॥५८॥ शुभाशुभैःकर्मभिःसद्योवि
नाशिभिरिहवाकारीर्यादिभिर्दृष्ट्याद्यर्थैर्विहितैः परत्रवादेहत्यागेसतिकथंसंयुज्यतेकिमाश्रित्यचकर्माणितिष्ठंतीतिफलस्यव्यभिचारादाशुविनाशित्वादाश्रयाभावाच्चेतित्रेधाप्राक्कर्मसद्भावाक्षेपः ॥५९॥६०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्थित्यर्थंलोकरक्षार्थं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तत्रधर्माधर्मफलयोस्तावदव्यभिचारंदर्शयन्प्रथमंदोषंनिरस्यति निर्मलानीत्यादिना ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ मायाकूटकार्षापणादिःव्याजंदं
भःतदेवोपजीवंतिनतुधर्मं तेमायाव्याजोपजीविनः ॥६९॥७०॥७१॥७२॥ नाथंतःप्रार्थयमानाः कामानांकामान् ॥ ७३ ॥ अंत्यंप्रश्नमनुवदति जंतोःप्रेतस्येतिद्वाभ्यां ॥ ७४ ॥ अनुनयंसिद्धांतं ॥ ७५ ॥
तस्योत्तरेणैवअर्थात्कर्मणामाशुविनाशित्वदोषोनिरस्तोभवतीत्यभिसंधायाह अयमादीति आदिशरीरेणलिंगदेहेनयावन्मोक्षंस्थायिनादेवसृष्टेनधर्माधर्मसंसृष्टेन यद्वाधर्माद्यनुरोधिनाईश्वरेणवासृष्टेनआवि

मार्कंडेयउवाच त्वयुक्तोयमनुप्रश्नोयथावद्वदतांवर ॥ विदितंवेदितव्यंतेस्थित्यर्थंत्वंतुपृच्छसि ॥ ६१ ॥ अत्रतेकथयिष्यामितदिहैकमनाःशृणु ॥ यथेहामु
त्रचनरःसुखदुःखमुपाश्नुते ॥६२॥ निर्मलानिशरीराणिविशुद्धानिशरीरिणां ॥ ससर्जधर्मतंत्राणिपूर्वोत्पन्नःप्रजापतिः ॥६३॥ अमोघफलसंकल्पाःसुव्रताः
सत्यवादिनः ॥ ब्रह्मभूतानराःपुण्याःपुराणाःकुरुसत्तम ॥ ६४ ॥ सर्वेदेवैःसमायांतिस्वच्छंदेननभस्तलं ॥ ततश्चपुनरायांतिसर्वेस्वच्छंदचारिणः ॥ ६५ ॥ स्व
च्छंदमरणाश्चासन्नराःस्वच्छंदचारिणः ॥ अल्पबाधानिरातंकाःसिद्धार्थानिरुपद्रवाः ॥ ६६ ॥ द्रष्टारोदेवसंघानामृषीणांचमहात्मनां ॥ प्रत्यक्षाःसर्वधर्माणां
दांताविगतमत्सराः ॥ ६७ ॥ आसन्वर्षसहस्रीयास्तथापुत्रसहस्रिणः ॥ ततःकालांतरेन्यस्मिन्पृथिवीतलचारिणः ॥ ६८ ॥ कामक्रोधाभिभूतास्तेमायाव्याजो
पजीविनः ॥ लोभमोहाभिभूताश्चत्यक्तादेहैस्ततोनराः ॥ ६९ ॥ अशुभैःकर्मभिःपापास्तिर्यङ्निरयगामिनः ॥ संसारेषुविचित्रेषुपच्यमानाःपुनःपुनः ॥ ७० ॥
मोघेष्टामोघसंकल्पामोघज्ञानाविचेतसः ॥ सर्वाभिशंकिनश्चैवसंवृत्ताःक्लेशदायिनः ॥ ७१ ॥ अशुभैःकर्मभिश्चापिप्रायशःपरिचिह्निताः ॥ दौष्कुल्याव्या
धिबहुलादुरात्मानोप्रतापिनः ॥ ७२ ॥ भवंत्यल्पायुषःपापारौद्रकर्मफलोदयाः ॥ नाथंतःसर्वकामानांनास्तिकाभिन्नचेतसः ॥ ७३ ॥ जंतोःप्रेतस्यकौंतेयग
तिःस्वैरिहकर्मभिः ॥ प्राज्ञस्यहीनबुद्धेश्चकर्मकोशःक्वतिष्ठति ॥ ७४ ॥ क्वस्थस्तत्समुपाश्नातिसुकृतंयदिवेतरत् ॥ इतितेदर्शनंयच्चतत्राप्यनुनयंशृणु ॥ ७५ ॥ अ
यमादिशरीरेणदेवसृष्टेनमानवः ॥ शुभानामशुभानांचकुरुतेसंचयंमहत् ॥ ७६ ॥ आयुषोंतेप्रहायेदंक्षीणप्रायंकलेवरं ॥ संभवत्येवयुगपद्योनौनास्त्यंतराऽ
भवः ॥ ७७ ॥ तत्रास्यस्वकृतंकर्मच्छायेवानुगतंसदा ॥ फलत्यथसुखार्होवादुःखार्होवाथजायते ॥ ७८ ॥

ष्कृतेनसर्ववासनामयंलिंगमेवकर्मणामाश्रयइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ कलेवरंस्थूलदेहं युगपत्देहद्वयेनसंभवतिसंयुज्यतेपूर्वत्यागात्प्रागेवतृणजलौकान्यायेनापरमादत्तेनतुतदनंतरं अतएवअंतरामध्येक्षणमात्रमपि
अभवोऽसंसारोनास्ति ॥ ७७ ॥ तत्रस्थूलदेहांतरे यत्तुमरणानंतरंमध्येयावद्गर्भवासंआतिवाहिकशरीरारूढोदिविभुव्यंतरिक्षेनरकेवाभवतीतितत्स्थूलदृष्ट्यैवज्ञेयं उभयत्रभोगसाम्येनस्थूलातिवाहिक
योर्भेदाभावात् यथोक्तंवसिष्ठेन आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुध्यागृहीतश्चिरभावनादिति ॥ ७८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृतांतोयमस्तत्संबंधीविधिःपुण्यपापफलभोगेनियोगस्तेनसंयुक्तस्तमनुतिष्ठन् निरादानःप्राप्तंसुखंदुःखंवादूरीकर्तुमशक्तः दोऽवखंडनेइत्यस्यरूपं ॥७९॥ अबुद्धीनांतत्त्वज्ञानहीनानांगतिःस्वर्गनरकरूपा उत्तमांपुनरावृत्तिवर्जितां ॥ ८० ॥ ८१ ॥ शुक्लजातीयाःशुक्लोयोगजोधर्मस्तत्प्रकारास्तदेकार्जनपराः प्रकारकवचनेजातीयर् योन्यंतरंआतिवाहिकयोन्यपेक्षयाऽन्यांआधिभौतिकींयोनिं ॥ ८२ ॥ वशिनईश्वराः मंदरोगिणःनीरोगाः नतत्रशोकोनजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमितिश्रुतेः प्रारब्धकर्मप्राबल्यात्कदाचित्प्राप्तमेवचापक्वयोगिनांरोगादिकंचेत्तत्राह अल्पेति अल्पंद्वैतदर्शनं अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पमितिश्रुतेःतस्मात्आबाधोदुःखंततस्त्रासात् निरुपद्रवाः उपसमीपेस्थित्वाद्रवतिस्वीयंधर्ममासिंचतीत्युपद्रवोंऽतःकरणंतद्रहिताः एतेनप्रारब्धस्यापिप्रतिघातायनिर्बीजःसमाधिःप्रभवतीतिदर्शितं ॥ ८३ ॥ ननुतादृशोप्यपांतरतमानामवेदाचार्यःकलिद्वापरयोःसंधौसत्यवत्यांव्यासतयासमजनीतिस्मर्यतेमोक्षधर्मेषु अतःशुक्लजातीयानामपिउत्क्रांतिगत्यागतयोऽपरिहार्याइत्याशंक्याह च्यवंतमिति अधिकारिणांतेषांलोकानुग्रहार्थंस्वेच्छयाग्रहाद्गृहांतरप्रवेशवदिहपरत्रचसंचारोनकर्माधीनतयाऽस्माकमिवदुःखायभवतीत्याशयः तथानिर्णीतंयावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणामित्यत्र ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ दैवात्मूढोन्मत्तजडभरतादिभिर्यल्लभ्यतेतद्दैवादेव हठात्योगसिद्धैर्विश्वामित्रादिभिः इतरैःस्वकर्मभिः अन्यातेषामन्यतमाएकैवकाचित्स्थितिरस्तीतिविचारणातेतवमास्तु ॥ ८६ ॥ एवमात्मविदांस्वातंत्र्यमुक्त्वाइतरेषांस्थितिचातुर्विध्यमाह इमामिति ॥ ८७ ॥ इहवेति परंश्रेयइत्यनुकृष्यते वाशब्दएवार्थेद्विरावर्तते एकस्यइहैवपरंश्रेयोस्तिनामुत्रपरलोके एकस्यअमुत्रैवास्तिनत्विह इहचामुत्रचएकस्यश्रेयोस्ति एकस्यतूभयत्रापिनास्तीति ॥ ८८ ॥ इममेवश्लोकंव्याचष्टे धनानीत्यादिना ॥ ८९ ॥ येइति तेषामसौलोकएवनत्वयं ॥ ९० ॥

कृतांतविधिसंयुक्तःसजंतुर्लक्षणैःशुभैः ॥ अशुभैर्वानिरादानोलक्ष्यतेज्ञानदृष्टिभिः ॥ ७९ ॥ एषातावदबुद्धीनांगतिरुक्तायुधिष्ठिर ॥ अतःपरंज्ञानवतांनिबोधगतिमुत्तमां ॥ ८० ॥ मनुष्यास्तप्ततपसःसर्वागमपरायणाः ॥ स्थिरव्रताःसत्यपरागुरुशुश्रूषणेरताः ॥ ८१ ॥ सुशीलाःशुक्लजातीयाःक्षांतादांताःसुतेजसः ॥ शुचियोन्यंतरगताःप्रायशःशुभलक्षणाः ॥ ८२ ॥ जितेंद्रियत्वाद्वशिनःशुक्लत्वान्मंदरोगिणः ॥ अल्पाबाधपरित्रासाद्भवंतिनिरुपद्रवाः ॥ ८३ ॥ च्यवंतंजायमानंचगर्भस्थंचैवसर्वशः ॥ स्वमात्मानंपरंचैवबुध्यंतेज्ञानचक्षुषा ॥ ८४ ॥ ऋषयस्तेमहात्मानःप्रत्यक्षागमबुद्धयः ॥ कर्मभूमिमिमांप्राप्यपुनर्यांतिसुरालयं ॥ ८५ ॥ किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेवस्वकर्मभिः ॥ प्राप्नुवंतिनराराजन्मातेऽस्त्वन्याविचारणा ॥ ८६ ॥ इमामत्रोपमांचापिनिबोधवदतांवर ॥ मनुष्यलोकेयच्छ्रेयःपरंमन्येयुधिष्ठिर ॥ ८७ ॥ इहवैकस्यनामुत्रअमुत्रैकस्यनोइह ॥ इहवामुत्रचैकस्यनामुत्रैकस्यनोइह ॥ ८८ ॥ धनानियेषांविपुलानिसंतिनित्यंरमंतेसुविभूषितांगाः ॥ तेषामयंशत्रुवरघ्नलोकोनासौसदादेहसुखेरतानां ॥ ८९ ॥ येयोगयुक्तास्तपसिप्रसक्ताःस्वाध्यायशीलाजरयंतिदेहान् ॥ जितेंद्रियाःप्राणिवधेनिवृत्तास्तेषामसौनायमरिघ्नलोकः ॥ ९० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ ९१ ॥ प्रजनेपुत्रोत्पादने ॥ ९२ ॥ भवंतस्तुलोकद्वयेपिश्रेयांसइत्याह सर्वेभवंतइति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ तस्मात्धर्माधर्मफलयोर्वैपरीत्यंयत्त्वयाप्रागुक्तंतत्तथानमंतव्यमित्युपसंहरति माभूदिति ॥ ९५ ॥
मार्कंडेयसमास्यायांसहासनेइत्यर्थः आसउपविशने ऽस्मात्ण्यत् ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मवि

॥१८४॥ येधर्ममेवप्रथमंचरंतिधर्मेणलब्ध्वानिधनानिकाले॥ दारानवाप्यक्रतुभिर्यजंतेतेषामयंचैवपरश्चलोकः ॥ ९१ ॥ येनैवविद्यांनतपोनदानंनचापिमूढाःप्रज ३
नेयतंति॥ नचानुगच्छंतिसुखान्नभोगांस्तेषामयंचैवपरश्चलोकः ॥ ९२ ॥ सर्वेभवंतस्त्वतिवीर्यसत्वादिव्यौजसःसंहननोपपन्नाः ॥ लोकादमुष्मादवनिंप्र
पन्नाःस्वधीतविद्याःसुरकार्यहेतोः ॥ ९३ ॥ कृत्वैवकर्माणिमहांतिशूरास्तपोदमाचारविहारशीलाः ॥ देवानृषीन्प्रेतगणांश्चसर्वान्संतर्पयित्वाविधिनापरेण
॥ ९४ ॥ स्वर्गपरंपुण्यकृतोनिवासंक्रमेणसंप्राप्स्यथकर्मभिःस्वैः॥ माभूद्विशंकातवकौरवेंद्रदृष्ट्वात्मनःक्लेशमिमंसुखार्हं ॥ ९५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्याप० त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच मार्कंडेयंमहात्मानमू
चुःपांडुसुतास्तदा ॥ माहात्म्यंद्विजमुख्यानांश्रोतुमिच्छामकथ्यतां ॥ १ ॥ एवमुक्तःसभगवान्मार्कंडेयोमहातपाः ॥ उवाचसुमहातेजाःसर्वशास्त्रविशारदः
॥ २ ॥ मार्कंडेयउवाच हैहयानांकुलकरोराजापरपुरंजयः ॥ कुमारोरूपसंपन्नोमृगयांव्यचरद्वली ॥ ३ ॥ चरमाणस्तुसोरण्येतृणवीरुत्समावृते ॥ कृष्णा
जिनोत्तरासंगंददर्शमुनिमंतिके ॥ ४ ॥ सतेननिहतोरण्येमन्यमानेनवैमृगं ॥ व्यथितःकर्मतत्कृत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ ५ ॥ जगामहैहयानांवैसकाशंप्रथिता
त्मनां ॥ राज्ञांराजीवनेत्रोसौकुमारःपृथिवीपतिः॥तेषांचतद्यथावृत्तंकथयामासवैतदा ॥ ६ ॥ तंचापिहिंसितंतातमुनिंमूलफलाशिनं ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाचतेतत्रबभू
वुर्दीनमानसाः ॥ ७ ॥ कस्यायमितितेसर्वेमार्गमाणास्ततस्ततः ॥ जग्मुश्चारिष्टनेम्नोथताक्ष्यस्याश्रममंजसा ॥ ८ ॥ तेभिवाद्यमहात्मानंतंमुनिंनियतव्रतं॥
तस्थुःसर्वेसतुमुनिस्तेषांपूजामथाहरत् ॥ ९ ॥ तेतमूचुर्महात्मानंनवयंसत्क्रियांमुने॥ त्वत्तोर्हाःकर्मदोषेणब्राह्मणोहिंसितोहिनः ॥ १० ॥ तानब्रवीत्सविप्रर्षिः
कथंवोब्राह्मणोहतः॥ क्वचासौब्रूतसहिताःपश्यध्वंमेतपोबलं ॥ ११ ॥

दांशुक्लजातीयानां स्वच्छंदमरणंतेषामित्यादिनाप्रोक्तंमहाभाग्यंप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमयमध्यायआरभ्यते मार्कंडेयमिति कथ्यतांत्वया ॥ १ ॥ २ ॥ कुमारत्वादविवेकृत्वंसूचितं ॥ ३ ॥ उत्तरासंगःप्रावरणं ॥१८४॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अरिष्टनेमिशब्दइकारांतोप्यत्रमन्नंतोपिज्ञेयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ तार्क्ष्यः दृक्षस्यकश्यपस्यापत्यं ॥ १३ ॥ स्यादयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हेतुयोगःमुक्तिसंबंधः समासःसंक्षेपस्ताभ्यामितिपंचम्यर्थेतसिः सत्यमेवाभिजानीमइत्या दिनासत्यादीनिमृत्युजयसाधनान्युच्यंते ॥१८॥ यदितिब्राह्मणनिंदाशून्याः स्तुतिपराश्चस्मइत्यर्थः ॥ १९ ॥ भृत्यान्भार्यादीन्अत्यशनेनअशनादधिकेनदानमानादिना ॥२०॥ पुण्यदेशःगंगातीरादिः तेज स्विनांयोगसिद्धानांदेशःसामीप्यं तत्संगादित्यर्थः ॥ २१ ॥ एतद्वैइति यौष्माकीणंहत्यादोषमपिसंलापमात्राद्वयंहंतुंसमर्थाःस्मइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० चतुरशीत्यधिकश

तेतुतत्सर्वमखिलमाख्यायास्मैयथातथं ॥ नापश्यंस्तमृषिंतत्रगतासुंतेसमागताः ॥ १२ ॥ अन्वेषमाणाःसव्रीडाःस्वप्नवद्गतचेतनाः ॥ तानब्रवीत्तत्रमुनिस्ता र्क्ष्यःपरपुरंजयः ॥ १३ ॥ स्यादयंब्राह्मणःसोथयुष्माभिर्योविनाशितः ॥ पुत्रोह्ययंममनृपास्तपोबलसमन्वितः ॥ १४ ॥ तेचदृष्ट्वैवतमृषिंविस्मयंपरमंगताः ॥ महदाश्चर्यमितिवैतेब्रुवाणामहीपते ॥ १५ ॥ मृतोह्ययमुपानीतःकथंजीवितमाप्तवान् ॥ किमेतत्तपसोवीर्ययेनायंजीवितःपुनः ॥ १६ ॥ श्रोतुमिच्छामहेवि प्रयदिश्रोतव्यमित्युत ॥ सतानुवाचनास्माकंमृत्युःप्रभवतेनृपाः ॥ १७ ॥ कारणंवःप्रवक्ष्यामिहेतुयोगसमासतः ॥ सत्यमेवाभिजानीमोनानृतेकुर्महेमनः ॥ स्वधर्ममनुतिष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयंनन: ॥ १८ ॥ यद्ब्राह्मणानांकुशलंतदेषांकथयामहे ॥ नैषांदुश्चरितंब्रूमस्तस्मान्मृत्युभयंननः ॥ १९ ॥ अतिथीनन्नपानेनभृत्या नत्यशनेनच ॥ संभोज्यशेषमश्नीमस्तस्मान्मृत्युभयंननः ॥ २० ॥ क्षांतादांताःक्षमाशीलास्तीर्थदानपरायणाः ॥ पुण्यदेशनिवासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः ॥ तेजस्विदेशवासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः ॥ २१ ॥ एतद्वैलेशमात्रंवःसमाख्यातंविमत्सराः ॥ गच्छध्वंसहिताःसर्वेनपापाद्भयमस्तिवः ॥ २२ ॥ एवमस्त्वितितेसर्वे प्रतिपूज्यमहामुनिं ॥ स्वदेशमगमन्हृष्टाराजानोभरतर्षभ ॥ २३ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्यकथनेचतुरशीत्य धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच भूयएवमहाभाग्यंब्राह्मणानांनिबोधमे ॥ वैन्योनामहराजर्षिरश्वमेधायदीक्षितः ॥ ॥ १ ॥ तमत्रिर्गंतुमारेभेवित्तार्थमितिनःश्रुतं ॥ भूयोर्थंनानुरुध्यत्सधर्मव्यक्तिनिदर्शनात् ॥ २ ॥ सविचिंत्यमहातेजावनमेवान्वरोचयत् ॥ धर्मपत्नींसमाहूयपु त्रांश्चेदमुवाचह ॥ ३ ॥ प्राप्स्यामःफलमत्यंतंबहुलंनिरुपद्रवं ॥ अरण्यगमनंक्षिप्रंरोचतांवोगुणाधिकं ॥ ४ ॥

ततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मृत्युजयहेतुःपूर्वोक्तःसत्यादिर्धर्मोवनस्थानामेवयुज्यतेनतुगृहस्थानांतेषांदुष्प्रतिग्रहब्रह्मविद्वेषादिनादोषप्रसक्त्यातादृशधर्मसंभवादित्याशयवानध्याय मारभते भूयइति ॥ १ ॥ सोत्रिरर्थंभूयोनानुरुध्यत् अत्यंतंअर्थार्थीनबभूव कुतः धर्मव्यक्तिर्धर्मस्यफलद्वाराऽभिव्यक्तिः फलव्यक्त्याहिधर्मोनश्यतिअतस्तद्रक्षणार्थंनैच्छदित्यर्थः ॥ २ ॥ वनंगंतुमितिशेषः ॥ ३ ॥ निरुपद्रवंअक्षयंमोक्षाख्यं ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धर्मयज्ञादिकं अनुतन्वती विस्तारयंती हेतौशतृप्रत्ययः धर्मार्थेधनमेवार्जयस्वेत्युवाचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ भृत्यानित्यतिथिदेवतादीनां सुतानितिभार्यादीनांचोपलक्षणं धर्मविद्भिर्मन्वादिभिः अनधीत्यद्विजोवे
दाननुत्पाद्यसुतानपि अनिष्ट्वाविधिवद्यज्ञैर्मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधइतिवदद्भिः ॥ ७ ॥ दशसूनासहस्राणिनित्यंवहतिसौनिकः तेनतुल्यःस्मृतोराजाघोरस्तस्यप्रतिग्रहइतिमनुवाक्यादेवराजप्रतिग्रहेदोषंजानन्न
त्रिस्तत्रविघ्नमुपन्यस्यति कथितइत्यादिना ॥८॥ व्यवसामिउद्यमंकरोमि ॥९॥ निरर्थकामपिवाचंवदतांपराजयोपिपापावहइतिभावः तथाचस्मृतिः गुरुंत्वंकृत्यहुंकृत्यविप्रंनिर्जित्यवादतः अरण्येनिर्जलेदे

तंभार्याप्रत्युवाचाथधर्ममेवानुतन्वती ॥ वैन्यंगत्वामहात्मानमर्थयस्वधनंबहु ॥ ५ ॥ सतेदास्यतिराजर्षिर्यजमानोर्थितोधनं ॥ ततआदायविप्रर्षेप्रतिगृह्यध
नंबहु ॥ ६ ॥ भृत्यान्सुतान्संविभज्यततोव्रजयथेप्सितं ॥ एषवैपरमोधर्मोधर्मविद्भिरुदाहृतः ॥ ७ ॥ अत्रिरुवाच कथितोमेमहाभागेगौतमेनमहात्म
ना ॥ वैन्योधर्मार्थसंयुक्तःसत्यव्रतसमन्वितः ॥ ८ ॥ किंत्वस्तितत्रद्वेष्टारोविवसंतिहिमेद्विजाः ॥ यथामेगौतमःप्राहततोनव्यवसाम्यहं ॥ ९ ॥ तत्रस्मवाचंकल्या
णींधर्मकामार्थसंहितां ॥ मयोक्तामन्यथाब्रूयुस्ततस्तेवैनिरर्थिकां ॥ १० ॥ गमिष्यामिमहाप्राज्ञेरोचतेमेवचस्तव ॥ गाश्चमेदास्यतेवैन्यःप्रभूतंचार्थसंचयं ॥
॥ ११ ॥ एवमुक्त्वाजगामाशुवैन्ययज्ञंमहातपाः ॥ गत्वाचयज्ञायतनमत्रिस्तुष्टावतंनृपं ॥ १२ ॥ वाक्यैर्मंगलसंयुक्तैःपूजयानोब्रवीद्वचः ॥ अत्रिरुवाच रा
जन्धन्यस्त्वमीशश्चभुवित्वंप्रथमोनृपः ॥ १३ ॥ स्तुवंतित्वांमुनिगणास्त्वदन्योनास्तिधर्मवित् ॥ तमब्रवीदृषिःक्रुद्धोवचनंवैमहातपाः ॥ १४ ॥ गौतमउवाच
मैवमत्रेपुनर्ब्रूयानतेप्रज्ञासमाहिता ॥ अत्रनःप्रथमंस्थातामहेंद्रोवैप्रजापतिः ॥ १५ ॥ अथात्रिरपिराजेंद्रगौतमंप्रत्यभाषत ॥ अयमेवविधाताहियथैवेंद्रःप्र
जापतिः ॥ त्वमेवमुह्यसेमोहान्नप्रज्ञानंतवास्तिह ॥ १६ ॥ गौतमउवाच जानामिनाहंमुह्यामित्वमेवात्रविमुह्यसे ॥ स्तौषित्वंदर्शनप्रेप्सूराजानंजन
संसदि ॥ १७ ॥ नवेत्थपरमंधर्मंनचावैषिप्रयोजनं ॥ बालस्त्वमसिमूढश्चवृद्धःकेनापिहेतुना ॥ १८ ॥ विवदंतौतथातौतुमुनीनांदर्शनेस्थितौ ॥ येतस्ययज्ञेसंवृ
त्तास्तेऽपृच्छंतकथंत्विमौ ॥ १९ ॥ प्रवेशःकेनदत्तोयमुभयोर्वैन्यसंसदि ॥ उच्चैःसमभिभाषंतौकेनकार्येणधिष्ठितौ ॥ २० ॥ ततःपरमधर्मात्माकाश्यपःसर्वधर्म
वित् ॥ विवादिनावनुप्राप्तौताववुभौप्रत्यवेदयत् ॥ २१ ॥ अथाब्रवीत्सदस्यांस्तुगौतमोमुनिसत्तमान् ॥ आवयोर्व्याहृतंप्रश्नंशृणुतद्विजसत्तमाः ॥ २२ ॥

शेभवतिब्रह्मराक्षसइति ॥ १० ॥ एवंजानन्नपिस्नेहदोषात्तत्कर्तुंप्रतिजानीते गमिष्यामीति ॥ ११ ॥ १२ ॥ पूजयानइतितङ्कर्तृगामित्वात्स्तुतिफलस्ययुक्तः धन्योधनार्हःईशईशितानियंता प्रथमःहिर
ण्यगर्भइवअग्रजः नृपःमनुष्याणांरक्षकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रपरलोकमेवबहुमन्वानोगौतमआह मैवमिति ॥ १५ ॥ तत्रेंद्रइवात्रराजैवमहेंद्रइतिवित्तार्थीअत्रिःपरपक्षंदूषयति अथेति ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ दर्शनेदृष्टिपथे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नौआवयोः ॥२३॥२४॥ ब्राह्मेणबलेनराज्ञोबलंनतुस्वकीयमितिसमाधानग्रंथार्थस्तेननगौतमोक्तानिंदापिव्यर्थानापिअत्रिप्रोक्तास्तुतिरपिनिर्मूलेतिज्ञेयं यद्यपिलोभमूलकत्वंस्तुतिपक्षेस्पष्टंअप्रामाण्यकार णंतथापिअविद्यमानैरपिविशेषणैर्धनार्थिनाराजास्तोतव्यइतिसनत्कुमाराशयः ॥२५॥ प्रथितःप्रथांगतः धर्मःधर्मस्थापकः शक्रःरक्षिता शुक्रःनीतिवित् धाताअतएवजनकः बृहस्पतिःहितोपदेष्टा॥२६॥ ॥२७॥ पुरायोनिःधर्मप्रवर्तकत्वेनप्रथमंकारणं युधाजित्संग्रामेजयकर्तृत्वेनोपद्रवनाशकःअभियाःअभितोयातियामिकवद्रक्षणार्थमित्यभियाः मुदितःभवःईश्वरः स्वर्णेतास्वर्गंप्रतिगमयिता सहजित्सद्यो

वैन्यंविधातेत्याहात्रिरत्रनौसंशयोमहान्॥ श्रुत्वैवतुमहात्मानोमुनयोभ्यद्रवन्द्रुतं॥ २३॥ सनत्कुमारंधर्मज्ञंसंशयच्छेदनायवै॥ सचतेषांवचःश्रुत्वायथात त्त्वंमहातपाः॥ प्रत्युवाचाथतानेवंधर्मार्थसहितंवचः ॥ २४॥ सनत्कुमारउवाच ब्रह्मक्षत्रेणसहितंक्षत्रंचब्रह्मणासह॥ संयुक्तौदहतःशत्रून्वनानी वाग्निमारुतौ॥ २५॥ राजावैप्रथितोधर्मःप्रजानांपतिरेवच॥ सएवशक्रःशुक्रश्चसधाताचबृहस्पतिः ॥ २६ ॥ प्रजापतिर्विराट्सम्राट्क्षत्रियोभूपतिर्नृपः॥ यएभिस्तूयतेशब्दैःकस्तंनार्चितुमर्हति॥ २७॥ पुरायोनिर्युधाजिच्चअभियामुदितोभवः॥ स्वर्णेतासहजिद्बभ्रुरितिराजाभिधीयते॥ २८ ॥ सत्ययोनिःपुरावि च्चसत्यधर्मप्रवर्तकः॥ अधर्मादृषयोभीताबलंक्षत्रेसमादधन् ॥ २९ ॥ आदित्योदिविदेवेषुतमोनुदतितेजसा॥ तथैवनृपतिर्भूमावधर्मान्नुदतेभृशं॥ ३०॥ त तोराज्ञःप्रधानत्वंशास्त्रप्रामाण्यदर्शनात्॥ उत्तरःसिद्ध्यतेपक्षोयेनराजेतिभाषितं ॥ ३१ ॥ मार्कंडेयउवाच ततःसराजासंहृष्टःसिद्धेपक्षेमहामनाः॥ त मत्रिमब्रवीत्प्रीतःपूर्वंयेनाभिसंस्तुतः॥ ३२॥ यस्मात्पूर्वंमनुष्येषुज्यायांसंमामिहाब्रवीः ॥ सर्वदेवैश्चविप्रर्षेसंमितंश्रेष्ठमेवच ॥ ३३ ॥ तस्मात्तेहंप्रदास्यामि विविधंवसुभूरिच॥ दासीसहस्रंश्यामानांसुवस्त्राणामलंकृतं॥ ३४॥ दशकोटीर्हिरण्यस्यरुक्मभारांस्तथादश॥ एतद्ददामिविप्रर्षेसर्वज्ञस्त्वंमतोहिमे॥ ३५॥ तदत्रिर्न्यायतःसर्वंप्रतिगृह्याभिसत्कृतः॥ प्रत्युज्जगामतेजस्वीगृहानेवमहातपाः ॥ ३६॥ प्रदायचधनंप्रीतःपुत्रेभ्यःप्रयतात्मवान्॥ तपःसमभिसंधायवनमे वान्वपद्यत॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥ ७॥

मार्कंडेयउवाच अत्रैवचसरस्वत्यागीतंपरपुरंजय॥ पृष्टयामुनिनावीरश्शृणुतार्क्ष्येणधीमता ॥ १ ॥

जयशीलः बभ्रुर्विष्णुः बभ्रुर्नानकुलेविष्णौविपुलेपिंगलेत्रिष्वितिबलशर्मा ॥ २८ ॥ अधर्मादिति सर्वंब्राह्मंबलंक्षत्रेऽस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सत्यादिध र्मफलंवनेएवसिध्यतीत्याख्यायिकावसानमुखेनोपसंहरति प्रदायचेति ॥३७॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वनेसत्यादिधर्मवतायत्कर्तव्यंयत्प्राप्यंयच्चज्ञेयंतदाहाध्यायेन अत्रैवचसरस्वत्येत्यादिना सरस्वतीयज्ञभोक्त्रीयज्ञफलदात्रीचदेवता अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मीतिवाक्यशेषात्॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कथंकुर्यात्श्रेयइत्यावर्त्तते ॥२॥ लोकान्कामान् विरजाःआसक्तिहीनः चरेयंउपलभेयं तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धसर्वकामभाक्त्वरूपंफलंकेनोपायेनप्राप्नुयादित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्रह्म सगुणंहार्दाकाशाख्यं यथाप्रदेशंदेशभेदमनतिक्रांतंअर्चिरादिमार्गेणलभ्यमित्यर्थः निर्गुणविदोनतस्यप्राणाउत्क्रामंतीतिगतिनिषेधात् स्वाध्यायःप्रणवजपः देवलोकस्यपारंकार्यब्रह्मलोकं ॥ ५ ॥ एनमेव स्तौतिद्वाभ्यां तत्रेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ देवलोकस्यपारस्तावद्दूरेस्तु सएवतुकथंप्राप्यतइत्यतआह परमित्यादिना अनडुहंअनड्वाहंशकटवहनसमर्थंबलीवर्दं ॥८॥ धेनुंदोग्ध्रींगां ॥ ९ ॥ १० ॥ उत्तरीयैःपश्वा

तार्क्ष्यउवाच किंतुश्रेयःपुरुषस्येहभद्रेकथंकुर्वन्नच्यवतेस्वधर्मात् ॥ आचक्ष्वमेचारुसर्वांगिकुर्यात्त्वयाशिष्टोनच्यवेयंस्वधर्मात् ॥ २ ॥ कथंवाग्निंजुहुयांपूजयेवाकस्मिन्कालेकेनधर्मोननश्येत् ॥ एतत्सर्वंसुभगेप्रब्रवीहियथालोकान्विरजाःसंचरेयं ॥ ३ ॥ मार्कंडेयउवाच एवंपृष्टाप्रीतियुक्तेनतेनशुश्रूषुमीक्ष्योत्तमबुद्धियुक्तं ॥ तार्क्ष्यंविप्रंधर्मयुक्तंहितंचसरस्वतीवाक्यमिदंबभाषे ॥ ४ ॥ सरस्वत्युवाच योब्रह्मजानातियथाप्रदेशंस्वाध्यायनित्यःशुचिरप्रमत्तः ॥ सवैपारंदेवलोकस्यगंतासहामरैःप्राप्नुयात्प्रीतियोगं ॥ ५ ॥ तत्रस्मरम्याविपुलाविशोकाःसुपुष्पिताःपुष्करिण्यःसुपुण्याः ॥ अकर्दमामीनवत्यःसुतीर्थाहिरण्मयैरावृताःपुंडरीकैः ॥ ६ ॥ तासांतीरेष्वासतेपुण्यभाजोमहीयमानाःपृथगप्सरोभिः ॥ सुपुण्यगंधाभिरलंकृताभिर्हिरण्यवर्णाभिरतीवहृष्टाः ॥ ७ ॥ परंलोकंगोप्रदास्त्वाप्नुवंतिदत्वानडुहंसूर्यलोकंव्रजंति ॥ वासोदत्वाचांद्रमसंतुलोकंदत्वाहिरण्यममरत्वमेति ॥ ८ ॥ धेनुंदत्वासुप्रभांसुप्रदोहांकल्याणवत्सामपलायिनींच ॥ यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षाण्यासतेदेवलोके ॥ ९ ॥ अनड्वाहंसुव्रतंयोददातिहलस्यवोढारमनंतवीर्यं ॥ धुरंधरंबलवंतंयुवानंप्राप्नोतिलोकान्दशधेनुदस्य ॥ १० ॥ ददातियोवैकपिलांसचैलांकांस्योपदोहांद्रविणैरुत्तरीयैः ॥ तैस्तैर्गुणैःकामदुहाथभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः ॥ ११ ॥ यावंतिरोमाणिभवंतिधेन्वास्तावत्फलंभवतिगोप्रदाने ॥ पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र ॥ १२ ॥ सदक्षिणांकांचनचारुशृंगींकांस्योपदोहांद्रविणैरुत्तरीयैः ॥ धेनुंतिलानांददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति ॥ १३ ॥ स्वकर्मभिर्दानवसंनिरुद्धेतीव्रांधकारेनरकेसंपतंतं ॥ महार्णवेनौरिववातयुक्तादानंगवांतारयतेपरत्र ॥ १४ ॥ योब्राह्मदेयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे ॥ ददातिदानंविधिनाचयश्चसलोकमाप्नोतिपुरंदरस्य ॥ १५ ॥

च्छादैर्दक्षिणादिभिर्द्रव्यैःसहितां ॥११॥१२॥ तिलधेनुर्दानकांडेप्रसिद्धा ॥१३॥ दानवैःकामक्रोधादिभिःसंनिरुद्धेव्याप्तेतीव्रांधकारेअंधेतमसिदेहाभिनिवेशाख्ये तारयतेयोगविघ्नान्नाशयति ॥ १४ ॥ ब्राह्मदेयां ब्राह्मेण अलंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहइतिगृह्योक्तेनविधिनादेयां ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यःसप्तेति श्रौतंधर्ममनुतिष्ठन्नात्मनासहपूर्वानपरांश्चतारयतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अग्निहोत्रंजुह्वानोलोभजालंभिनत्त्यतःसंमोहंछित्वेत्यादिनामैत्रायणीयोपनिषद्यग्निहोत्रस्यज्ञानांतरंगत्वमुक्तमतस्तदाश्रितमेवविशेषंव्रतादिकंपृच्छति किमिति पुराणंवेदोदितं॥ १७ ॥ अनिर्णिक्तपादःअप्रक्षालितपाणिपादोऽनाचांतश्च अब्रह्मवित्वेदंपाठतोर्थतश्चाविद्वान् अविपश्चित्वेदादधिगतस्यार्थस्यानुभवहीनः बुभुत्सवःपरचित्तं ज्ञातुमिच्छवः यस्मात्शुचिकामाःजुषंतिसेवंते॥ १८॥ऋत्विगप्येवंविधएवकर्तव्यइत्याह नाश्रोत्रियमितिदेवहव्येदेवानांहव्यदानादौ मोघंनिष्फलं पुरेतिशीलगोत्रादिज्ञानात्प्राक् अपूर्वंअज्ञातकुलशीलं आहवे दइतिशेषः ॥१९॥ कृशाःधनादिप्रभवेनदर्पेणहीनाः ऋत्विजोयजमानावागवांलोकंकार्यब्रह्मलोकसमीपस्थंपरमंचदेवंब्रह्माणंततःक्रमेणसत्यंचपरमंब्रह्माख्यंपश्यंति एतेनसर्वगुणयुक्तस्याग्निहोत्रस्यपरंपरया

यःसप्तवर्षाणिजुहोतितार्क्ष्यहव्यंत्वग्नौनियतःसाधुशीलः॥ सप्तावरान्सप्तपूर्वान्पुनातिपितामहानात्मनाकर्मभिःस्वैः॥१६॥ तार्क्ष्यउवाच किमग्निहोत्रस्यव्रतंपुराणमाचक्ष्वमेपृच्छतश्चानुरूपे॥ त्वयानुशिष्टोहमिहाद्यविद्यांयदग्निहोत्रस्यव्रतंपुराणं ॥१७॥ सरस्वत्युवाच नवाशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणिर्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित्॥ बुभुत्सवःशुचिकामाहिदेवानाश्रद्दधानाद्धिहविर्जुषंति॥१८॥ नाश्रोत्रियंदेवहव्येनियुंज्यान्मोघंपुरासिंचतितादृशोहि॥ अपूर्वमश्रोत्रियमाहतार्क्ष्यनवैतादृक्जुहुयादग्निहोत्रं॥१९॥ कृशाश्चयेजुह्वतिश्रद्दधानाःसत्यव्रताहुतशिष्टाशिनश्च॥ गवांलोकंप्राप्यतेपुण्यगंधंपश्यंतिदेवंपरमंचापिसत्यं॥२०॥ तार्क्ष्यउवाच क्षेत्रज्ञभूतांपरलोकभावेकर्मोदयेबुद्धिमतिप्रविष्टां॥ प्रज्ञांचदेवींसुभगेविमृश्यपृच्छामित्वांकात्यसिचारुरूपे॥ ॥२१॥ सरस्वत्युवाच अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मिविप्रर्षभाणांसंशयच्छेदनाय॥ त्वत्संयोगादहमेतमब्रुवंभावेस्थितातथ्यमर्थंयथावत्॥२२॥ तार्क्ष्यउवाच नहित्वयासदृशीकाचिदस्तिविभ्राजसेह्यतिमात्रंयथाश्रीः॥ रूपंचतेदिव्यमनंतकांतिप्रज्ञांचदेवींसुभगेबिभर्षि॥२३॥ सरस्वत्युवाच श्रेष्ठानियानिद्विपदांवरिष्ठयज्ञेषुविद्वन्नुपपादयंति॥ तैरेवचाहंसंप्रवृद्धाभवामिचाप्यायितारूपवतीचविप्र॥२४॥

कैवल्यजनकत्वमुक्तं॥२०॥ क्षेत्रज्ञभूतांपरमात्मरूपांत्वांप्रज्ञांपृच्छामित्वंचकासीतिपृच्छामि प्रज्ञांविशिनष्टि परोलोकआत्मातस्यभावेस्वरूपेविषयेकर्मोदयेकर्मफलेब्रह्मलोकांतेचविषयेबुद्धिमतिउत्कृष्टतरांबुद्धिंप्रविष्टांकर्मब्रह्मतत्त्वयोर्निविष्टामित्यर्थःकिंकृत्वात्वांदेवींउभयतत्त्वंद्योतयंतीं विमृश्यज्ञात्वा ॥ २१ ॥ अग्निहोत्रात्सत्कर्मणःसकाशादहंपरापरविद्यारूपासरस्वतीअभ्यागताआविर्भूतास्मि त्वत्संयोगात्त्वत्संनिधिंप्राप्य एतमर्थंकर्मणांपारंपर्येणकैवल्यहेतुत्वंसगुणब्रह्मविद्यांचअब्रुवं यतोहंभावेस्थिता श्रद्धावानग्निहोत्रादिनादेवताप्रसादंप्राप्यकर्मोपास्तिज्ञानफलानिविंदतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ नहित्वयेतिश्लोकत्रयतात्पर्यंसोपासनेनकर्मणाविद्यासमुल्लसतीति ॥२३॥ यज्ञेषुश्रेष्ठानिकर्मांगावबद्धोपासनानि उपासनास्वरूपंचअहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतमितिभगवदुपदिष्टंसर्वेषुयज्ञांगेषुब्रह्मदृष्टिकरणं ॥२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वानस्पत्यंसमिज्जुह्वादि आयसंसौवर्णादि पार्थिवंव्रीह्यादि दिव्येनदिवेस्वर्गायहितेनरूपेण प्रज्ञयाअहंक्रतुरित्यादिना उक्तविधप्रज्ञात्मकेनतवैवप्रत्यगात्मनःसिद्धिःप्राप्तिर्मुक्तिर्वानत्वनात्मभूतस्थानांतरसिद्धि रितिविद्धि ॥ २५ ॥ इदंतवैवसिद्धिरित्यनेनोपक्षिप्तंप्रत्यग्रूपंव्यायच्छंतेनिगृह्णंति इंद्रियादीनीतिशेषः संप्रतीताःसम्यग्विश्वासयुक्ताः ॥ २६ ॥ वेदविदएवप्रपन्नाःनत्ववैदिकाः नावेदविन्मनुतेतंबृहंतमिति श्रुतेः परंब्रह्मपरेभ्यःविराट्सूत्रांतर्यामिभ्यःसोपाधिकेभ्यःपरंनिरुपाधिकत्वात्श्रेष्ठंप्रथितंसच्चिदानंदरूपेणसर्वत्रप्रथांगतं यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति पुराणंपुरापिनवं तेनसोपाधिकानामुत्पत्तिःसूचिताव्रतंअहिंसादिपुण्यंजपादियोगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तैः तपःस्वधर्माचरणमेवधनंयेषांतेप्राप्नुवंतीतिशेषः ॥ २७ ॥ अस्यप्रत्यग्वस्तुनःअद्वयत्वसिद्ध्यर्थंइत एवांतर्याम्यादिनासमुत्थानमाह तस्येति तस्यचिदात्मनःमध्येवेतसोवंजुलतरुरिवसबीजांकुरोब्रह्मांडवृक्षःचितापरिच्छेद्यत्वान्तन्मध्यस्थः पुण्योरमणीयोगंधइवगंधादिर्विषयोधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यवतियस्मि न्नस्तीतिपुण्यगंधः सहस्रंअनंतंशाखाइवभोगस्थानानियस्मिन् विपुलोऽपरिच्छिन्नः विभाति तस्यमूलादविद्यारूपात्सरितइवसंततप्रवाहवत्योभोगवासनाःप्रस्रवंतिउत्तिष्ठंति मधुवत्मृष्टंउदकवदाप्यायनकरं

सद्चापिद्रव्यमुपयुज्यतेहवानस्पत्यमायसंपार्थिवंवा ॥ दिव्येनरूपेणचप्रज्ञयाचतवैवसिद्धिरितिविद्धिविद्वन् ॥ २५॥ तार्क्ष्यउवाच इदंश्रेयःपरमंमन्य मानाव्यायच्छंतेमुनयःसंप्रतीताः ॥ आचक्ष्वमेतंपरमंविशोकंमोक्षंपरंयंप्रविशंतिधीराः ॥ सांख्यायोगाःपरमंयंविदंतिपरंपुराणंतमहंनवेद्मि ॥ २६ ॥ सरस्व त्युवाच तंवैपरंवेदविदःप्रपन्नाःपरंपरेभ्यःप्रथितंपुराणं ॥ स्वाध्यायवंतोव्रतपुण्ययोगैस्तपोधनावीतशोकाविमुक्ताः ॥ २७॥ तस्याथमध्येवेतसःपुण्यगंधःसह स्रशाखोविपुलोविभाति ॥ तस्यमूलात्सरितःप्रस्रवंतिमधूदकप्रस्रवणाःसुपुण्याः ॥ २८॥ शाखांशाखांमहानद्यःसंयांतिसिकताशयाः ॥ धानापूपामांसशा काःसदापायसकर्दमाः॥ २९ ॥ यस्मिन्नग्निमुखादेवाःसेंद्राःसहमरुद्गणाः ॥ ईजिरेक्रतुभिःश्रेष्ठैस्तत्पदंपरमंमम ॥ ३०॥ इतिश्रीम०आरण्यकेप०मार्कंडे यसमास्याप०सरस्वतीतार्क्ष्यसंवादेषडशीत्यधिकशततमोऽध्ययः ॥ १८६॥ ॥ ७॥

भोगजंसुखंप्रस्रवंतिताःमधूदकप्रस्रवणाः भोगवासनाहिउत्तरकालीनंभोगसुखंप्रवृत्तिज ननादिद्वाराप्रस्रवतीतिप्रसिद्धं ॥ २८॥ शाखामिति महानद्योवासनाःपुराशाखांशाखांतत्तद्भोगस्थानंसंयांतिस्वप्रवाहपतितंपुरुषंनयंतीत्यर्थः पुण्यवासनयापुण्यमाचरन्स्वर्गंगच्छतिएवमन्यत्रापिसिकताइवपर स्परमसंश्लिष्टाःपुत्रपश्वादयस्तासुशेरतेताःसिकताशयाःपुत्रादिविषयाइत्यर्थःधानाःभृष्टयवाः अपूपाःसच्छिद्रंभक्ष्यं शेषंप्रसिद्धं धानादिकंमधूदकस्थानीयस्यसुखस्यविशेषणं विषयसुखंहिधानावत्नस्वसजा तीयंप्रसूतेअपूपवदनेकच्छिद्रयुक्तंमांसवत्हिंसालभ्यंनानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिप्रसिद्धेः शाकवदल्पसारंपायसवन्मुखमधुरंपाकेगुरुतरंचकर्दमवत्चित्तपटस्यमलिनीकरणंचेतिपरचैतन्यभूमौअनाद्य विद्यामूलादुत्थितोयंसंसारवृक्षोऽतिविरसफलोविद्ययाऽविद्यानाशात्समूलमुन्मूलनीयइत्यर्थः तथाचचिदद्वैतमव्याहतं ॥ २९ ॥ यस्मिन्यद्प्राप्तिनिमित्तं श्रेष्ठैःक्रतुभिर्योगयज्ञैरग्न्यादयोयत्गच्छंतितत्ममवि द्यारूपायाः सरस्वत्याः पदंपदनीयंप्रापणीयंस्थानं परमंसर्वोत्कृष्टंज्ञातृज्ञानज्ञेयभानशून्यंब्रह्माद्वैतं ॥ ३०॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वत्रचिद्रूमौअविद्यामूलोजगद्वृक्षःउत्थितःसोऽविद्याक्षयेभूमावेवलीयतइतिदर्शितं तत्रसकृदविद्याक्षयेसंसारभानंनस्यात्दृश्यतेचक्षीणाविद्यानामपिमार्कंडेयादीनांसंसारभानमस्मदादिवदितिजीवन्मुक्तौसं
दिहानोराजामार्कंडेयमुवाचेत्याह ततःसइति मनोःमनुतेइतिअभिमानात्मकोहंकारोमनुः विशेषेणवस्तेआच्छादयतिचित्प्रकाशमितिविवोऽज्ञानंतद्वान्विवस्वान्मायावीईश्वरः मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतेः सए
ववैवस्वतः तस्यवैवस्वतस्यचरितंसंचरणं अविद्यानाशेसत्याविद्यकोहंकारःकथंसंचरतिनहितंतुदाहेपटस्तिष्ठतीत्याक्षेपः ॥ १ ॥ अपरस्तुआख्यायिकामनुसृत्यैवउत्तरमाह विवस्वतइत्यादिना अत्रपरब्रह्मणएव
रूपांतरंमत्स्याख्योजीवःसोहंकारेणमनुनाउत्तरोत्तरश्रेष्ठेषुअलिंजरादिरूपेषुस्थूलदेहेषुतपोबलान्निपात्यते सचसमुद्राख्येवैराजेदेहेनिपतितश्चकल्पांतेअविद्यानाशरूपेसत्यपिदग्धपटन्यायेनानुवर्तमानमहं

वैशंपायनउवाच ततःसपांडवोविप्रंमार्कंडेयमुवाचह ॥ कथयस्वेतिचरितंमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ १ ॥ मार्कंडेयउवाच विवस्वतःसुतोराजन्महर्षिःसु
प्रतापवान् ॥ बभूवनरशार्दूलप्रजापतिसमद्युतिः ॥ २ ॥ ओजसातेजसालक्ष्म्यातपसाचविशेषतः ॥ अतिचक्रामपितरंमनुःस्वंचपितामहं ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्वि
शालायांबदर्यांसनराधिप ॥ एकपादस्थितस्तीव्रंचकारसुमहत्तपः ॥ ४ ॥ अवाक्शिरास्तथाचापिनेत्रैरनिमिषैर्दृढं ॥ सोऽतप्यततपोघोरंवर्षाणामयुतंतदा ॥ ५ ॥
तंकदाचित्तपस्यंतमार्द्रचीरजटाधरं ॥ चीरिणीतीरमागम्यमत्स्योवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ भगवन्क्षुद्रमत्स्योस्मिबलवद्भ्योभयंमम ॥ मत्स्येभ्योहितत्तोमांत्वं
त्रातुमर्हसिसुव्रत ॥ ७ ॥ दुर्बलंबलवंतोहिमत्स्यामत्स्यंविशेषतः ॥ आस्वदंतिसदावृत्तिर्विहितानःसनातनी ॥ ८ ॥ तस्माद्भयौघान्महतोमज्जंतंमांविशेषतः ॥
त्रातुमर्हसिकर्तास्मिकृतेप्रतिकृतंतव ॥ ९ समत्स्यवचनंश्रुत्वाकृपयाभिपरिप्लुतः ॥ मनुर्वैवस्वतोगृह्यात्तंमत्स्यंपाणिनास्वयं ॥ १० ॥ उदकांतमुपानीयमत्स्यंवै
वस्वतोमनुः ॥ अलिंजरेप्राक्षिपत्तंचंद्रांशुसदृशप्रभे ॥ ११ ॥ सतत्रववृधेराजन्मत्स्यःपरमसत्कृतः ॥ पुत्रवत्स्वीकरोत्तस्मैमनुर्भावंविशेषतः ॥ १२ ॥ अथका
लेनमहतासमत्स्यःसुमहानभूत् ॥ अलिंजरेयथाचैवनासौसमभवत्किल ॥ १३ ॥

कारंसप्तर्षिसंज्ञकैःप्राणादिभिर्बीजसंज्ञैःप्रारब्धकर्मभिश्चसहितंचरमदेहनाव्यारूढंवासनावरत्रयाजीवमत्स्येनप्रलयकालेप्यूह्यमानंमेरुशृंगसमेऽचलेभगवतोरूपेसद्वासनयालब्धास्पदंविलीनमनुलक्ष्यजीवम
त्स्योदर्शनंप्राप्नोतिविलीनेस्वहंकारेजीवत्वंनश्यति सपुनर्निरस्तजीवभावोहंकारोब्रह्मरूपतामापन्नोयथापूर्ववासनयाजगत्सृजति नष्टेप्यविद्याख्येकारणेसंसारभानलक्षणंकार्यंचक्रभ्रमिवत्कंचित्कालमनुव
र्ततइतिअध्यायतात्पर्यं ॥ २ ॥ अक्षरार्थस्तु पितरंईश्वरंपितामहंशुद्धंब्रह्मअतिचक्रामदेहादावावेशबलात्नमनुतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ एवमहंकारस्यईशाद्यज्ञानात्बंधेप्रसक्तेतपसस्तन्निवृत्त्युपायत्वमाह ऊर्ध्वबाहुरि
त्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ चीरिणीनदीविशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अलिंजरेमणिकाख्यपात्रे ॥ ११ ॥ १२ ॥ नसमभवत्स्थूलत्वेननममावित्यर्थः ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ समत्स्योच्युतइतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मत्स्यस्पर्शगंधजंचिदाभाससंपर्कजंसुखंयस्यास्तीतितस्यमनोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ संप्रक्षालनंएकीभावेनशुक्तिरजतस्येवप्रपंचमलस्यदूरीकरणं ॥२९॥ त्रसानांजंगमानां इंगंचलनशीलंवृक्षादि नेंगतिपाषाणादि कालःअंतः ॥३० ॥ वटारकारज्जुः वटवेष्टनेऽस्यरूपं सप्तर्षिभिः

 अथमत्स्योमनुंदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत ॥ भगवन्साधुमेऽद्यान्यत्स्थानंसंप्रतिपादय ॥ १४ ॥ उद्धृत्यालिंजरात्तस्मात्ततःसभगवान्मनुः ॥ तंमत्स्यमनयद्वापींमह
तींसमनुस्तदा ॥ १५ ॥ तत्रतंप्राक्षिपच्चापिमनुःपरपुरंजय ॥ अथावर्धतमत्स्यःसपुनर्वर्षगणान्बहून् ॥ १६ ॥ द्वियोजनायतावापीविस्तृताचापियोजनं ॥ त
स्यांनासौसमभवन्मत्स्योराजीवलोचन ॥ १७॥ विचेष्टितुंचकौंतेयमत्स्योवाप्यांविशांपते ॥ मनुंमत्स्यस्ततोदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत ॥ १८ ॥ नयमांभगवन्सा
धोसमुद्रमहिषींप्रियां ॥ गंगांतत्रनिवत्स्यामियथावातातमन्यसे ॥ १९ ॥ निदेशेहिमयातुभ्यंस्थातव्यमनसूयता ॥ वृद्धिर्हिपरमाप्राप्तात्वत्कृतेहिमयानघ ॥ २० ॥
एवमुक्तोमनुर्मत्स्यमनयद्भगवान्वशी ॥ नदींगंगांतत्रचैनंस्वयंप्राक्षिपदच्युतः ॥ २१ ॥ सतत्रववृधेमत्स्यःकिंचित्कालमरिंदम ॥ ततःपुनर्मनुंदृष्ट्वामत्स्योवच
नमब्रवीत् ॥ २२ ॥ गंगायांहिनशक्नोमिबृहत्त्वाच्चेष्टितुंप्रभो ॥ समुद्रंनयमामाशुप्रसीदभगवन्निति ॥ २३ ॥ उद्धृत्यगंगासलिलात्ततोमत्स्यंमनुःस्वयं ॥ समुद्र
मनयत्पार्थतत्रचैनमवासृजत् ॥ २४ ॥ सुमहानपिमत्स्यस्तुसमनोर्नयतस्तदा ॥ आसीद्यथेष्टहार्यश्चस्पर्शगंधसुखस्यवै ॥ २५ ॥ यदासमुद्रेप्रक्षिप्तःसमत्स्यो
मनुनातदा ॥ ततएनमिदंवाक्यंस्मयमानइवाब्रवीत् ॥ २६ ॥ भगवन्हिकृतारक्षात्वयासर्वाविशेषतः ॥ प्राप्तकालंतुयत्कार्यंत्वयातच्छ्रूयतांमम ॥ २७ ॥ अ
चिराद्भगवन्भौममिदंस्थावरजंगमं ॥ सर्वमेवमहाभागप्रलयंवैगमिष्यति ॥ २८ ॥ संप्रक्षालनकालोयंलोकानांसमुपस्थितः ॥ तस्मात्त्वांबोधयाम्यद्ययत्तेहित
मनुत्तमं ॥ २९ ॥ त्रसानांस्थावराणांचयच्चेंगंयच्चनेंगति ॥ तस्यसर्वस्यसंप्राप्तःकालःपरमदारुणः ॥ ३० ॥ नौश्चकारयितव्यातेदृढायुक्तवटारका ॥ तत्रसप्तर्षि
भिःसार्धमारुहेथामहामुने ॥ ३१ ॥ बीजानिचैवसर्वाणियथोक्तानिद्विजैःपुरा ॥ तस्यामारोहयेर्नौविसुसंगुप्तानिभागशः ॥ ३२ ॥ नौस्थश्चमांप्रतीक्षेथास्ततो
मुनिजनप्रिय ॥ आगमिष्याम्यहंशृंगीविज्ञेयस्तेनतापस ॥ ३३ ॥

प्राणेंद्रियैः ॥ ३१ ॥ बीजानिकर्माणिसुसंगुप्तानिर्दर्शनायोग्यानि अदृष्टानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ मांअंतरात्मानंप्रतीक्षेथाःप्रतीपंजडादनृतादिप्रातिकूल्येनईक्षेथाःआलोचय आगमिष्यामिआविर्भविष्यामि शृं
गी शृणातिहिनस्तिजीवोपाधीन्बाधतेइतिशृंगंमूर्तिस्तद्वान् कथापक्षेसुगममेव ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आपः संसारः मयाविनामदीयंज्ञानंविना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१॥ अहमिति अचलेअमूर्तेकारणात्मनिशृं
गेबंधनस्यफलंईश्वरानुग्रहादहंब्रह्मास्मीतिज्ञानमित्यर्थः तथाचान्यत्रपूर्वंमूर्तौधृतंचित्तंमूर्तेःएकैकावयवत्यागेनैकदेशेस्मितमात्रेचधारयेत्इत्युक्त्वा तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारो

एवमेतत्त्वयाकार्यमापृष्टोसिव्रजाम्यहं॥ तानशक्यामहत्योवैआपस्तर्तुंमयाविना॥ ३४॥ नाभिशंक्यमिदंचापिवचनंमेत्वयाविभो ॥ एवंकरिष्यइतितंसम
त्स्यंप्रत्यभाषत॥ ३५॥ जग्मतुश्चयथाकाममनुज्ञाप्यपरस्परं॥ ततोमनुर्महाराजयथोक्तंमत्स्यकेनह ॥ ३६ ॥ बीजान्यादायसर्वाणिसागरंपुप्लुवेतदा॥ नौ
कयाशुभयावीरमहोर्मिणमरिंदम॥ ३७॥ चिंतयामासचमनुस्तंमत्स्यंपृथिवीपते॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वामत्स्यःपरपुरंजय ॥ ३८ ॥ शृंगीतत्राजगामाशुत
दाभरतसत्तम॥ तंदृष्ट्वामनुजव्याघ्रमनुर्मत्स्यंजलार्णवे॥ ३९॥ शृंगिणंतंयथोक्तेनरूपेणाद्रिमिवोच्छ्रितं॥ वटारकमयंपाशमथमत्स्यस्यमूर्धनि॥ ४० ॥ मनु
र्मनुजशार्दूलतस्मिन्शृंगेन्यवेशयत्॥ संयतस्तेनपाशेनमत्स्यःपरपुरंजय॥ ४१ ॥ वेगेनमहतानावंप्राकर्षल्लवणांभसि॥ सचतांस्तारयन्नावासमुद्रंमनुजेश्वर
॥ ४२ ॥ नृत्यमानमिवोर्मीभिर्गर्जमानमिवांभसा॥ क्षोभ्यमाणामहावातैःसानौस्तस्मिन्महोदधौ॥ ४३॥ घूर्णतेचपलेवस्त्रीमत्तापरपुरंजय॥ नैवभूमिर्नच
दिशःप्रदिशोवाचकाशिरे॥ ४४॥ सर्वमांभसमेवासीत्खंद्यौश्चनरपुंगव ॥ एवंभूतेतदालोकेसंकुलेभरतर्षभ॥ ४५॥ अदृश्यंतसप्तर्षयोमनुर्मत्स्यस्तथैवच॥
एवंबहून्वर्षगणांस्तांनावंसोथमत्स्यकः॥ ४६ ॥ चकर्षातंद्रितोराजंस्तस्मिन्सलिलसंचये॥ ततोहिमवतःशृंगंयत्परंभरतर्षभ॥ ४७॥ तत्राकर्षत्ततोनावंसम
त्स्यःकुरुनंदन॥ अथाब्रवीत्तदामत्स्यस्तानृषीन्प्रहसन्शनैः ॥ ४८ ॥ अस्मिन्हिमवतःशृंगेनावंबध्नीतमाचिरं ॥ साबद्धातत्रतैस्तूर्णमृषिभिर्भरतर्षभ ॥४९॥
नौर्मत्स्यस्यवचःश्रुत्वाशृंगेहिमवतस्तदा॥तच्चनौबंधनंनामशृंगंहिमवतःपरं॥५०॥ ख्यातमद्यापिकौंतेयतद्विद्धिभरतर्षभ॥ अथाब्रवीदनिमिषस्तानृषीन्सहि
तस्तदा॥ ५१ ॥ अहंप्रजापतिर्ब्रह्मामत्परंनाधिगम्यते॥ मत्स्यरूपेणयूयंचमयाऽस्मान्मोक्षिताभयात्॥ ५२ ॥ मनुनाचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः॥ स्रष्ट
व्याःसर्वलोकाश्चयच्चेंगंयच्चनेंगति॥ ५३॥ तपसाचापितीव्रेणप्रतिभास्यभविष्यति॥ मत्प्रसादात्प्रजासर्गेनचमोहंगमिष्यति ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वावचनंमत्स्यः
क्षणेनादर्शनंगतः॥ स्रष्टुकामःप्रजाश्चापिमनुर्वैवस्वतःस्वयं॥ ५५॥

हेनकिंचिदपिचिंतयेदितिव्योमाख्यामूर्तद्वारामूर्तामूर्तेतरेशुद्धेआरोहउक्तः अत्रहिमवतःशृंगेनावंबध्नीतेतिअ
हंप्रजापतिर्ब्रह्मेतिचश्लोकाभ्यांमूर्त्याराधनादेवकारणंब्रह्मनिर्विशेषंचब्रह्मक्रमेणप्राप्यतइतिदर्शितं मत्स्यरूपेणज्ञातेनयूयंभयान्मोक्षिताइतिभयंअहंकारादेरेवधर्मइत्युक्तं शेषंस्पष्टं ॥ ५२ ॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ एवंजीवन्मुक्तिंप्रसाध्यतस्याथमध्येवेतसःपुण्यगंधाइत्यादिनानिर्गुणेब्रह्मण्येव
सगुणस्यमायिकौभावाभावावुक्तौतत्प्रपंचार्थंततःसपुनरेवाथेत्यादिमन्यमानोयथाविधीत्यंतमध्यायद्वयमारभ्यतेअद्वैतसित्ध्यर्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनंतरिक्षेस्थूलवियदाद्यभाववतिअस्मिन्लोकेप्रत्यगात्म
निप्रलयेस्थूलप्रपंचस्यसतिब्रह्माणंसूत्रात्मानंसूक्ष्मभूतमयहिरण्यगर्भं ॥ ४ ॥ इहहृदयपुंडरीके ॥ ५ ॥ चतुर्विधानिवासनामयानिजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जानि अस्यप्रलयस्यपुरुषयत्नसाध्यतामाह वायुभू

प्रमूढोऽभूत्प्रजासर्गेतपस्तेपेमहत्ततः ॥ तपसामहतायुक्तःसोथस्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ ५६ ॥ सर्वाःप्रजामनुःसाक्षाद्यथावद्भरतर्षभ ॥ इत्येतन्मात्स्यकंनामपुराणंपरि
कीर्तितं ॥ ५७ ॥ आख्यानमिदमाख्यातंसर्वपापहरंमया ॥ यइदंशृणुयान्नित्यंमनोश्चरितमादितः ॥ ससुखीसर्वपूर्णार्थःसर्वलोकमियान्नरः ॥ ५८ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्याप० मत्स्योपाख्यानेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसपुनरे
वाथमार्कंडेयंयशस्विनं ॥ पप्रच्छविनयोपेतोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ नैकेयुगसहस्रांतास्त्वयादृष्टामहामुने ॥ नचापीहसमःकश्चिदायुष्मान्दृश्यतेतव ॥ २ ॥
वर्जयित्वामहात्मानंब्रह्माणंपरमेष्ठिनं ॥ नतेस्तिसदृशःकश्चिदायुषाब्रह्मवित्तम ॥ ३ ॥ अनंतरिक्षेलोकेस्मिन्देवदानववर्जिते ॥ त्वमेवप्रलयेविप्रब्रह्माण
मुपतिष्ठसे ॥ ४ ॥ प्रलयेचापिनिर्वृत्तेप्रबुद्धेचपितामहे ॥ त्वमेकःसृज्यमानानिभूतानीहप्रपश्यसि ॥ ५ ॥ चतुर्विधानिविप्रर्षेयथावत्परमेष्ठिना ॥ वायुभूतादि
शःकृत्वाविक्षिप्यापस्ततस्ततः ॥ ६ ॥ त्वयालोकगुरुःसाक्षात्सर्वलोकपितामहः ॥ आराधितोद्विजश्रेष्ठतत्परेणसमाधिना ॥ ७ ॥ स्वप्रमाणमथोविप्रत्वयाकृत
मनेकशः ॥ घोरेणाविश्यतपसावेधसोनिर्जितास्त्वया ॥ ८ ॥

ताइति दिशःस्थूलंजगत्प्राणनिरोधेनवायुमात्रतामापाद्यततस्ततस्तेनतेनोपायेनअपःदेहाकारपरिणताःविक्षिप्यपरित्यज्य ब्रह्मांडंस्थूलदेहंतंचलिंगेप्रविलाप्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ लोकगुरुःसूत्रात्मा समाधिनामनः
प्रणिधानेन ॥ ७ ॥ अनेकशःअनेकैरुपायैःकृतंकार्यंसर्वंब्रह्मांडंस्वप्रमाणंआत्मसंमितंकृत्वा सार्वात्म्यंप्राप्येत्यर्थः यद्वास्वंप्रत्यक्चितिरेवप्रमाणंयस्मिन्स्वसंवेद्यंकृत्वासार्वज्ञ्यंप्राप्येत्यर्थः घोरेणतीव्रेणतपसाऐ
काग्र्येण मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः वेधसःविराजःमरीच्यादयोवानिर्जिताःस्वात्मसात्कृताः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नारायणस्य अंकः स्थानं समीपं वा अंकः स्थानेंतिकेइतिविश्वः तत्रप्रख्यः प्रख्यातः भगवद्भक्तेषूत्तमः सांपरायेपरलोकेस्थूलदेहत्यागेवाकर्तव्येसतिअतिपठ्यसेअत्यंतंस्तूयसे लोकैरितिशेषः भगवानित्यादिसा
र्धः अक्षराधिक्यमार्षं विष्णोर्ब्रह्मणः उपलब्धिस्थानत्वेनसंबंधिकर्णिकोद्धरणंकृत्वायोगकलयाहृदयपुंडरीकमुद्घाट्येत्यर्थः त्वयादृग्भ्यांभगवाननेकशोऽनेकवारंदृष्टइत्यन्वयः रत्नानितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनिते
षांअलंकारोनिवारणक्रिया परंवैराग्यमितियावत् योगः अभियोगोऽभ्यासः वैराग्याभ्यासाभ्यामित्यर्थः दृग्भ्यामितिद्वित्वंअंतर्दृष्ट्याहार्दाकाशेदृष्टः बहिर्दृष्ट्यापियोगजधर्मसंस्कृतयाव्यवहितादिदर्शिन्या
कृत्स्नब्रह्मांडरूपीकरतलामलकवद्दृष्टइत्यभिप्रायेण ॥ ९॥ १०॥ तवत्वांनविशतीत्यपकृष्यते ॥ ११॥ शेषंअवशिष्टं पंचमहाभूतप्रलयेसतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ एकार्णवसदृशेएकरसेलोकेआत्मनि सलिलएको

नारायणांकप्रख्यस्त्वंसांपरायेऽतिपठ्यसे ॥ भगवाननेकशः कृत्वात्वयाविष्णोश्चविश्वकृत् ॥ ९ ॥ कर्णिकोद्धरणंदिव्यंब्रह्मणः कामरूपिणः ॥ रत्नालंकारयोगा
भ्यांदृग्भ्यांदृष्टस्त्वयापुरा ॥ १० ॥ तस्मात्त्वांतकोमृत्युर्जरावादेहनाशिनी ॥ नत्वांविशतिविप्रर्षेप्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ ११ ॥ यदानैवरविर्नाग्निर्नवायुर्नचचं
द्रमाः ॥ नैवांतरिक्षंनैवोर्वीशेषंभवतिकिंचन ॥ १२॥ तस्मिन्नेकार्णवेलोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेसमुत्सन्नमहोरगे ॥ १३ ॥ शयानममितात्मा
नंपद्मोत्पलनिकेतनं ॥ त्वमेकः सर्वभूतेशंब्रह्माणमुपतिष्ठसि ॥ १४ ॥ एतत्प्रत्यक्षतः सर्वंपूर्ववृत्तंद्विजोत्तम ॥ तस्मादिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वहेत्वात्मिकांकथां ॥ १५॥
अनुभूतंहिबहुशस्त्वयैकेनद्विजोत्तम ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचित्सर्वलोकेषुनित्यदा ॥ १६॥ मार्कंडेयउवाच हंततेवर्त्तयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ॥ पुरुषाय
पुराणायशाश्वतायाव्ययायच ॥ १७॥ अव्यक्तायसुसूक्ष्मायनिर्गुणायगुणात्मने ॥ सएषपुरुषव्याघ्रपीतवासाजनार्दनः ॥ १८॥ एषकर्ताविकर्ताचभूतात्मा
भूतकृत्प्रभुः ॥ अचिंत्यंमहदाश्चर्यंपवित्रमितिचोच्यते ॥ १९ ॥ अनादिनिधनंभूतंविश्वमव्ययमक्षयं ॥ एषकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ २० ॥

द्रष्टाद्वैतोभवतिआत्मानमेवलोकमुपासीतेत्यादौनिर्विशेषेआत्मनिसलिललोकशब्दयोः प्रयोगदर्शनात् स्थावरादौनष्टेबाधितेसति ॥ १३ ॥ स्वयमपितत्रशयानंसमुद्रेवीचिवल्लीनंपद्मोत्पलनिकेतनंहृत्पद्म
वल्लीपुष्पस्थंआत्मानंमायाविनंब्रह्माणंब्रह्म अनुवाद्यापेक्षयापुंस्त्वं ॥ १४ ॥ एतत्सर्वंत्वयादृष्टमितिशेषः ॥१५॥१६॥ स्वयंभुवेअजन्मने अस्यापिजन्यत्वेतस्यतस्यापीत्यनवस्थापातः पुरुषायपूर्णाय
पुराणायनित्यैकरूपाय शाश्वतायअनादये अव्ययायनित्याय ॥ १७ ॥ अव्यक्तायरूपादिहीनाय सुसूक्ष्मायदुर्लक्ष्याय गुणात्मनेमायोपाधये सएषइत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ १८॥ विकर्ताविविधरू
पत्वकर्ता महत्ब्रह्म ॥ १९ ॥ विश्वंविश्वात्मकमपिअव्ययंअपरिणामिअतएवाक्षयंअविनाशि एषपीतवासाः कर्तैवनतुक्रियते एतेनकृष्णमूर्तेर्व्यवहारापेक्षयानित्यत्वमनादित्वंचदर्शितंतच्चव्युत्पादितंआदि
सभापर्वटीकयोः पौरुषेकारणंचायमेवतस्मात्प्रार्थनीयइतिभावः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यएनमितिवक्तव्येयद्येषइत्युक्तिःवेद्यवेदित्रोरत्यंताभेदप्रदर्शनार्था तथाचश्रुतिः ब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेदहंब्रह्मास्मीतितदिदंसर्वमभवदिति ब्रह्मैवपश्यतिब्रह्मनाब्रह्मब्रह्मपश्यतीतिस्मृतिश्च वेदाअ
पिनतंविदुरवाङ्मनसगोचरत्वात् सर्वमिति आदितःपरमात्मनःनिर्वृत्तंनिष्पन्नंएतत्प्रत्यक्षादिगम्यंसर्वंजगत्आश्चर्यमेवस्वप्नमायेंद्रजालवदसंभावनीयोत्पत्तिस्थितिकमेव कदाजगतःक्षयेदृष्टेसति अधिष्ठान
साक्षात्कारात्प्रागेववादिभिःप्रधानपरमाण्वादिकंजगत्कारणमनुमीयते तस्मिन्सतितुप्रधानादेरभावावधारणात्कथमेकस्मादपरिणामिनोऽसहायाद्विचित्ररचनात्मकंजगज्जातंरज्ज्वाःसर्पइवेत्यत्यंताश्चर्यमिति
भावः तथाचब्रह्मैवसंसरतितदेवचजगदात्मनानिर्वर्ततइतिश्लोकद्वयतात्पर्यं ॥ २१ ॥ अयमेवपुरुषःस्वाज्ञानोत्थमाश्चर्यरूपंजगत्पश्यंस्तत्ररागादिमान्भूत्वायुगचतुष्टयात्माभवति तथाचश्रुतिः कलिःशया

यद्येषपुरुषोवेदवेदाअपिनतंविदुः॥ सर्वमाश्चर्यमेवैतन्निर्वृत्तंराजसत्तम ॥ २१ ॥ आदितोमनुजव्याघ्रकृत्स्नस्यजगतःक्षये ॥ चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणां
तत्कृतंयुगं ॥ २२॥ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः॥ त्रीणिवर्षसहस्राणित्रेतायुगमिहोच्यते॥ २३॥ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चततःपरं॥ तथा
वर्षसहस्रेद्वेद्वापरंपरिमाणतः ॥ २४॥ तस्यापिद्विशतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥ सहस्रमेकंवर्षाणांततःकलियुगंस्मृतं ॥ २५॥ तस्यवर्षशतंसंधिःसंध्यांशश्च
ततःपरं॥ संधिसंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणमुपधारय ॥ २६॥ क्षीणेकलियुगेचैवप्रवर्त्ततिकृतंयुगं॥ एषाद्वादशसाहस्रीयुगाख्यापरिकीर्त्तिता॥ २७॥ एतत्सहस्र
पर्यंतमहोब्राह्ममुदाहृतं॥ विश्वंहिब्रह्मभवनेसर्वतःपरिवर्त्तते ॥ २८॥ लोकानांमनुजव्याघ्रप्रलयंतंविदुर्बुधाः ॥ अल्पावशिष्टेतुतदायुगांतेभरतर्षभ ॥ २९॥
सहस्रांतेनराःसर्वेप्रायशोनृतवादिनः ॥ यज्ञप्रतिनिधिःपार्थदानप्रतिनिधिस्तथा ॥ ३० ॥ व्रतप्रतिनिधिश्चैवतस्मिन्कालेप्रवर्त्तते॥ ब्राह्मणाःशूद्रकर्माण
स्तथाशूद्राधनार्जकाः॥ ३१ ॥ क्षत्रधर्मेणवाप्यत्रवर्तयंतिगतेयुगे॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायादंडाजिनविवर्जिताः॥ ३२॥

नोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्निति धर्मात्पराङ्मुखःपुरुषएवकलिः धर्मंशास्त्राचार्याद्विजानन्द्वापरः तमनुष्ठातुमिच्छंस्त्रेताअनुतिष्ठन्कृतंभवति एतेषांव्युत्क्रमेणकालप्रमाण
माहकलेर्बीभत्सत्वप्रदर्शनार्थं चत्वार्याहुरित्यादिना ॥ २२ ॥ तावच्छतीचतुःशती संध्यापूर्वस्मिन्युगेउत्तरयुगधर्माणांउपसर्जनतयासंक्रमः संध्यांशस्तुउत्तरस्मिन्पूर्वयुगधर्माणां तथाविधउत्तरप्रकारस्त्रि
शतीमित अयमेवपूर्वयुगापेक्षयासंध्यांशउत्तरयुगापेक्षयासंध्येतिचोच्यत तथाचकृतत्रेतयोःसंध्यासंध्यांशौसप्तशती त्रेताद्वापरयोःपंचशती द्वापारकल्योस्त्रिशती कलिकृतयोस्तुपंचशतीतिविज्ञेयं एवंचकृत
स्यादौचतुःशतीकल्यपेक्षयासंध्यांशोपिकृतापेक्षयासंध्या एवंसर्वत्र तेनसंध्यासंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणंभवति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कलेर्दोषानृवर्णयतिप्रहाणाययत्रासे
नमोक्षमार्गेप्रीतिजननायच सहस्रांतइति सहस्रस्यचतुर्धाकृतस्यांतेंऽतिमपादे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्वधर्मेयाजनप्रतिग्रहादि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सत्येऽल्पंसत्याल्पं सत्यवादोऽत्यंतंअल्पइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ वृथाअनुभवाभावात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ मुखेभगाःस्त्रियोवंगेषुप्रसिद्धाः प्रथमंमुखेनैवभगकार्यंकृत्वापुरुषस्यकाममुद्दीपयंत्यः अत्यंतंरतार्तत्वात् ॥ ४१ ॥ अट्टशूलाइति अट्टमन्नंशिवोवेदोब्राह्मणाश्चचतुष्पथाः केशोभगंसमाख्यातंशूलंतद्विक्रयंविदुरितिपूर्वेषांव्याख्यासंक्षेपः अट्टंअन्नंतदेवशूलंदुःखदंयेषांतेक्षुद्व्याधिग्रस्ताइत्यर्थः शिवाःसर्वपुरुषप्रार्थनीयतयाकल्याणवत्यःशूलाःपण्यस्त्रियोयेषुतेशिवशूलाः विटवारांगनापूर्णाश्चतुष्पथाइत्यर्थः स्त्रियःपाणिग्रहणवत्योपिकेशोपलक्षितंसौ

ब्राह्मणाःसर्वभक्षाश्चभविष्यंतिकलौयुगे॥ अजपाब्राह्मणास्तातशूद्राजपपरायणाः॥ ३३ ॥ विपरीतेतदालोकेपूर्वरूपंक्षयस्यतत्॥ बहवोम्लेच्छराजानःपृथिव्यांमनुजाधिप ॥ ३४ ॥ मृषानुशासिनःपापामृषावादपरायणाः ॥ आंध्राःशकाःपुलिंदाश्चयवनाश्चनराधिपाः ॥ ३५ ॥ कांबोजावाह्लिकाःशूरास्तथाभीरानरोत्तम ॥ नतदाब्राह्मणःकश्चित्स्वधर्ममुपजीवति ॥ ३६ ॥ क्षत्रियाश्चापिवैश्याश्चविकर्मस्थानराधिप ॥ अल्पायुषःस्वल्पबलाःस्वल्पवीर्यपराक्रमाः॥ ॥ ३७ ॥ अल्पसाराल्पदेहाश्चतथासत्याल्पभाषिणः ॥ बहुशून्याजनपदामृगव्यालावृतादिशः ॥ ३८ ॥ युगांतेसमनुप्राप्तेवृथाचब्रह्मवादिनः ॥ भोवादिनस्तथाशूद्राब्राह्मणाश्चार्यवादिनः॥ ३९ ॥ युगांतेमनुजव्याघ्रभवंतिबहुजंतवः॥ नतथाघ्राणयुक्ताश्चसर्वगंधाविशांपते॥ ४० ॥ रसाश्चमनुजव्याघ्रनतथास्वादुयोगिनः॥ बहुप्रजाह्रस्वदेहाःशीलाचारविवर्जिताः॥ मुखेभगाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये॥ ४१ ॥ अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः॥ केशशूलाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये॥ ४२ ॥ अल्पक्षीरास्तथागावोभविष्यंतिजनाधिप॥ अल्पपुष्पफलाश्चापिपादपाबहुवायसाः॥ ४३ ॥ ब्रह्मवध्यानुलिप्तानांतथामिथ्याभिशंसिनां॥ नृपाणांपृथिवीपालप्रतिगृह्णंतिवैद्विजाः॥ ४४ ॥ लोभमोहपरीताश्चमिथ्याधर्मध्वजावृताः॥ भिक्षार्थंपृथिवीपालचंचूर्यंतेद्विजैर्दिशः॥ ४५ ॥ करभारभयाद्भीतागृहस्थाःपरिमोषकाः॥ मुनिच्छद्माकृतिच्छन्नावाणिज्यमुपजीविनः॥ ४६ ॥ मिथ्याचनखरोमाणिधारयंतितदाद्विजाः॥ अर्थलोभान्नरव्याघ्रतथाचब्रह्मचारिणः॥ ४७ ॥ आश्रमेषुवृथाचाराःपानपागुरुतल्पगाः॥ इहलौकिकमीहंतेमांसशोणितवर्धनं॥ ४८ ॥

भाग्यंलज्जामूलंशीलंशूलमिवदुःखदंत्याज्यंचयासांताःकेशशूलाःभर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्चइत्यर्थः अट्टंभक्तेचशुष्केच शूलंस्याद्रोगआयुधे योगेशूलातुपण्यस्त्री शिवंक्षेमेजलेसुखे चतुष्पथश्चचतुर्मार्गेसंगमे ब्राह्मणेपिच केशःस्यात्पुंसिवरुणेक्लीबेरेकुंतलेपिचेतिमेदिनी क्लीबेरंलज्जामूलंशीलमित्यर्थः बेरशब्दःकर्णाटेषुमूलेप्रसिद्धः॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मिथ्याधर्मःकपटधर्मःसएवध्वजइवख्यात्यर्थंज्ञाप्योयेषांतेतथा चंचूर्यंतेपीड्यंतेदिशः दिक्स्थाःजनाः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पानपाःमद्यपाः ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ ५० ॥ शुचिःब्राह्मणपरिव्राजकादिः अशुचिरितिवाच्छेदः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ विधर्माणःत्यक्तधर्माः ॥ ५५ ॥ नगराणांनगरस्थानांविहारेषुक्रीडासुविधर्माणोव्यभिचारिणः ॥ ५६ ॥ आढ्योहमितिमदःआढ्यमदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पुरुषादानिवृकव्याघ्रादीनि चैत्येषुदेवतास्थानेषु ॥ ५९ ॥ गर्भधराःअतिकामातुराइत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अर्हतःयोग्यान् ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ततोदिनकरैर्दीप्तैरित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेनकलिरूपःस्त्रीपुंसंघःदुराचारबाहुल्यादनंतंनरकंप्रामोतीतिदर्शितं तत्परिहारार्थंयोगमनुतिष्ठेदितिविधीयतेस्वानुभवकथनप्रकारेण ततोदिन

॥१९१॥ बहुपाषंडसंकीर्णाःपरान्नगुणवादिनः ॥ आश्रमामनुजव्याघ्रभविष्यंतियुगक्षये ॥ ४९ ॥ यथर्तुवर्षीभगवान्नतथापाकशासनः ॥ नचापिसर्वबीजानिसम्य ३
ग्रोहंतिभारत ॥ ५० ॥ हिंसाभिरामश्चजनस्तथासंपद्यतेशुचिः ॥ अधर्मफलमत्यर्थंतदाभवतिचानघ ॥ ५१ ॥ तदाचपृथिवीपालयोभवेद्धर्मसंयुतः ॥ अल्पायुः
सहिमंतव्योनहिधर्मोस्तिकश्चन ॥ ५२ ॥ भूयिष्ठंकूटमानैश्चपण्यंविक्रीडतेजनः ॥ वणिजश्चनरव्याघ्रबहुमायाभवंत्युत ॥ ५३ ॥ धर्मिष्ठाःपरिहीयंतेपापीयान्वर्ध
तेजनः ॥ धर्मस्यबलहानिःस्यादधर्मश्चबलीतथा ॥ ५४ ॥ अल्पायुषोदरिद्राश्चधर्मिष्ठामानवास्तथा ॥ दीर्घायुषःसमृद्धाश्चविधर्माणोयुगक्षये ॥ ५५ ॥ नग
राणांविहारेषुविधर्माणोयुगक्षये ॥ अधर्मिष्ठैरुपायैश्चप्रजाव्यवहरंत्युत ॥ ५६ ॥ संचयेनतथाल्पेनभवंत्याढ्यमदान्विताः ॥ धनंविश्वासतोन्यस्तंमिथोभूयिष्ठ
शोनराः ॥ ५७ ॥ हर्तुंव्यवसिताराजन्पापाचारसमन्विताः ॥ नैतदस्तीतिमनुजावर्तंतेनिरपत्रपाः ॥ ५८ ॥ पुरुषादानिसत्वानिपक्षिणोथमृगास्तथा ॥ नगराणां
विहारेषुचैत्येष्वपिचशेरते ॥ ५९ ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चस्त्रियोगर्भधरानृप ॥ दशद्वादशवर्षाणांपुंसांपुत्रःप्रजायते ॥ ६० ॥ भवंतिषोडशेवर्षेनराःपलितिनस्त
था ॥ आयुःक्षयोमनुष्याणांक्षिप्रमेवप्रपद्यते ॥ ६१ ॥ क्षीणायुषोमहाराजतरुणावृद्धशीलिनः ॥ तरुणानांचयच्छीलंतद्वृद्धेषुप्रजायते ॥ ६२ ॥ विपरीतास्त
दानार्योवंचयित्वार्हतःपतीन् ॥ व्युच्चरंत्यपिदुःशीलादासैःपशुभिरेवच ॥ ६३ ॥ वीरपत्न्यस्तथानार्यःसंश्रयंतिनरान्नृप ॥ भर्तारमपिजीवंतमन्यान्व्यभिचरंत्युत
॥ ६४ ॥ तस्मिन्युगसहस्रांतेसंप्राप्तेचायुषःक्षये ॥ अनावृष्टिर्महाराजजायतेबहुवार्षिकी ॥ ६५ ॥ ततस्तान्यल्पसाराणिसत्वानिक्षुधितानिवै ॥ प्रलयंयांतिभू
यिष्ठंपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ ६६ ॥ ततोदिनकरैर्दीप्तैःसप्तभिर्मनुजाधिप ॥ पीयतेसलिलंसर्वंसमुद्रेषुसरित्सुच ॥ ६७ ॥

करैरित्यादिना सोयंग्रंथोबहिर्दृष्टीनांकल्पांतप्रतिपादनपरतयाभासमानोपियोगपरएवास्ति अनंतरिक्षेलोकेस्मिन्निति वाक्यशेषेआकाशाभावस्याप्युक्तत्वेननिराश्रयस्यजलधातुमात्रस्यसत्त्वायोगात् समान प्रकारेपुष्करप्रादुर्भावेच नष्टानलानिलेलोकेनष्टाकाशमहीतलेइतिस्पष्टंभूतपंचकनाशस्यप्रतिपादनात् तथापिकथापक्षेस्पष्टोर्थइतियोगपक्षएवव्याख्यायते कथापक्षेदिनकरैर्द्वादशादित्यैःपीयते सप्तभिर्दीप्तैःसप्तज्वालाभिःकल्पांताग्निनाच भस्मसात्दृश्यतइतिद्वयोःसंबंधः ॥ ६७ ॥ ॥१९१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ तस्यैवविवरणंततःसंवर्तकइति ॥ ६९ ॥ ततः सवह्निः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ गजकुलप्रख्याःगजसमुदायाइवकृष्णाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ राविणःश ब्दवंतः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ योगपक्षेतुदिनकरैःसूर्यनाडीइडातया बहुवचनंतदीयावयवाभिप्रायेण सलिलंचैतन्यगर्भिताचित्तवृत्तिः समुद्रेषुकामेषु कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रवर्णात् सरित्सुनाडीषु प्रसृ ता पीयतेसंन्हीयते सप्तभिःप्राणैरुद्दीपितयानाड्यावायुमाकृष्यचित्तवृत्तिर्निरुध्यतइत्यर्थः तदाकाष्ठादितुल्यंशरीरंभस्मसाद्भूतंअदर्शनंगतंदृश्यतेअनुभूयते तदानींजाठरोग्निरपिलोकदृष्ट्यास्थितंदेहंनबाधते

यच्चकाष्ठंतृणंचापिशुष्कंचार्द्रंचभारत॥ सर्वंतद्भस्मसाद्भूतंदृश्यतेभरतर्षभ ॥६८॥ ततःसंवर्तकोवह्निर्वायुनासहभारत॥लोकमाविशतेपूर्वमादित्यैरुपशोषितं ॥६९॥ ततःसपृथिवींभित्वाप्रविश्यचरसातलं॥ देवदानवयक्षाणांभयंजनयतेमहत्॥७०॥ निर्दहन्नागलोकंचयच्चकिंचित्क्षिताविह॥ अधस्तात्पृथिवीपा लसर्वंनाशयतेक्षणात्॥ ७१ ॥ ततोयोजनविंशानांसहस्राणिशतानिच ॥ निर्दहत्यशिवोवायुःसचसंवर्तकोनलः ॥ ७२ ॥ सदेवासुरगंधर्वसयक्षोरगराक्ष सं॥ ततोदहतिदीप्तःससर्वमेवजगद्विभुः॥ ७३॥ ततोगजकुलप्रख्यास्तडिन्मालाविभूषिताः॥ उत्तिष्ठंतिमहामेघानभस्यद्भुतदर्शनाः॥ ७४॥ केचिन्नीलोत्पल श्यामाःकेचित्कुमुदसन्निभाः॥ केचित्किंजल्कसंकाशाःकेचित्पीताःपयोधराः॥ ७५॥ केचिद्धारिद्रसंकाशाःकाकांडकनिभास्तथा॥ केचित्कमलपत्राभाःके चिद्धिंगुलसप्रभाः॥ ७६॥ केचित्पुरवराकाराःकेचिद्गजकुलोपमाः॥ केचिदंजनसंकाशाःकेचिन्मकरसन्निभाः ॥ ७७ ॥ विद्युन्मालापिनद्धांगाःसमुत्तिष्ठंति वैघनाः॥ घोररूपामहाराजघोरस्वननिनादिताः॥ ततोजलधराःसर्वेव्याप्नुवंतिनभस्तलं॥ ७८॥ तैरियंपृथिवीसर्वासपर्वतवनाकरा॥ आपूर्यतेमहाराजसलि लौघपरिप्लुता॥ ७९॥ ततस्तेजलदाघोराराविणःपुरुषर्षभ ॥ सर्वतःप्लावयंत्याशुचोदिताःपरमेष्ठिना॥ ८० ॥ वर्षमाणामहत्तोयंपूरयंतोवसुंधरां॥ सुघोरम शिवंरौद्रंनाशयंतिचपावकं॥ ८१॥ ततोद्वादशवर्षाणिपयोदास्तउपप्लवे॥ धाराभिःपूरयंतोवैचोद्यमानामहात्मना ॥ ८२ ॥ ततःसमुद्रःस्वांवेलामतिक्रामति भारत॥ पर्वताश्चविदीर्यंतेमहीचाप्सुनिमज्जति॥ ८३॥

वायुनातस्यापिलोकंइष्टंस्थानंभ्रूघ्राणसंधिरूपंप्रतिनीतत्वादित्याह ततइति पूर्वमादित्यैरिडानाडीरूपैरुपशोषितमित्येतदेवप्रपंचयतिचतुर्भिस्ततःसइत्यादिभिः वायुरनलश्चनाड्यंतर्गतोदहतितत्तदवयवमभिमा नत्यागादसत्कल्पंकरोतीत्यर्थः अत्रउपाध्यंतराश्रयंविनापूर्वोपाधिनिर्मोकोनभवतीत्याशंक्यतदानीमेवरेचकाभ्यासाज्जलधातुमालंब्यभूधातुंसर्वात्मनात्यजतीत्याह ततोगजकुलप्रख्याइत्यादिनामहीचाप्सुनि मज्जतीत्यंतेन ततःसमुद्रइति समुद्रोदेहविषयःकामः स्वांवेलांदेहानुल्लंघनं अतिक्रामति सकामःसर्वथानिवर्ततइत्यर्थः ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वाय्वग्न्योःसाहचर्यात्अग्निसहितंवायुमालंब्यजलधातुमपित्यजतीत्याह सर्वतइति पयोदाइतितन्नाशेनतद्वत्तस्यजलस्यापिनाशोलक्ष्यते तत्रवायुवेगपराहताःपयोदानश्यंति स्वयंभूःनभस्तलंसंवेष्टयित्वाआ
काशंसंहृत्यमारुतंपीत्वाआकाशनाशेनैवतत्कार्यस्यमारुतस्यनाशंकृत्वास्वपितिस्वंप्रत्यगात्मानंअपितिगच्छति तथाचस्वपितिशब्दनिर्वचनंश्रूयते यत्रैतत्पुरुषःस्वपितिनामसतासोम्यतदासंपन्नोभवतितस्मादेनं
स्वपितीत्याचक्षतेस्वंह्यपीतोभवतीति स्वयंभूःसूत्रात्मा सताशुद्धेनब्रह्मणासंपन्नऐक्यंगतः स्वप्रत्यगात्मना ॥८४॥८५॥ भौतिकप्रपंचप्रलयमाह तस्मिन्निति ॥८६॥ अनंतरिक्षेइतिपंचमहाभूतलयउक्तः एको
हंस्थूलप्रपंचातीतः तैजसंसूक्ष्मंप्रपंचंप्राप्तःसन्भ्रमामीति ॥८७॥ भ्रमहेतुमाह एकेति एकार्णवेनिर्विशेषेब्रह्मणितमश्छन्नतयाघोरेजलेसतिपारावारशून्यजलात्मनाविवर्तमानेसतिशुक्ताविवरूप्यात्मना तस्मा

सर्वतःसहसाभ्रांतास्तेपयोदानभस्तलं ॥ संवेष्टयित्वानश्यंतिवायुवेगपराहताः ॥८४॥ ततस्तंमारुतंघोरंस्वयंभूर्मनुजाधिप ॥ आदिःपद्मालयोदेवःपीत्वास्व
पितिभारत ॥८५॥ तस्मिन्नेकार्णवेघोरेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेयक्षराक्षसवर्जिते ॥ ८६ ॥ निर्मनुष्येमहीपालेनिःश्वापदमहीरुहे ॥ अनंतरिक्षे
लोकेस्मिन्भ्रमाम्येकोहमाहतः ॥८७॥ एकार्णवेजलेघोरेविचरन्पार्थिवोत्तम ॥ अपश्यन्सर्वभूतानिवैक्लव्यमगमंततः ॥ ८८ ॥ ततःसुदीर्घंगत्वाहंप्लवमा
नोनराधिप ॥ श्रांतःक्वचिन्नशरणंलभाम्यहमतंद्रितः ॥ ८९ ॥ ततःकदाचित्पश्यामितस्मिन्सलिलसंचये ॥ न्यग्रोधंसुमहांतंवैविशालंपृथिवीपते ॥ ९० ॥ शा
खायांतस्यवृक्षस्यविस्तीर्णायांनराधिप ॥ पर्यंकेपृथिवीपालदिव्यास्तरणसंस्तृते ॥ ९१ ॥ उपविष्टंमहाराजपूर्णेंदुसदृशाननं ॥ फुल्लपद्मविशालाक्षंबालंपश्या
मिभारत ॥ ९२ ॥ ततोमेपृथिवीपालविस्मयःसुमहानभूत् ॥ कथंत्वयंशिशुःशेतेलोकेनाशमुपागते ॥ ९३ ॥ तपसाचिंतयंश्चापितंशिशुंनोपलक्षये ॥ भूतं
भव्यंभविष्यंचजानन्नपिनराधिप ॥ ९४ ॥ अतसीपुष्पवर्णाभःश्रीवत्सकृतभूषणः ॥ साक्षाल्लक्ष्म्याइवावासःसतदाप्रतिभातिमे ॥ ९५ ॥ ततोमामब्रवीद्बालः
सपद्मनिभलोचनः ॥ श्रीवत्सधारीद्युतिमान्वाक्यंश्रुतिसुखावहं ॥ ९६ ॥ जानामित्वांपरिश्रांतंततोविश्राममकांक्षिणं ॥ मार्कंडेयइहास्वत्वंयावदिच्छसिभार्ग
व ॥ ९७ ॥ अभ्यंतरंशरीरेमेप्रविश्यमुनिसत्तम ॥ आस्वभोविहितोवासःप्रसादस्तेकृतोमया ॥ ९८ ॥ ततोबालेनतेनैवमुक्तस्यासीत्तदामम ॥ निर्वेदोजीविते
दीर्घेमनुष्यत्वेचभारत ॥ ९९ ॥ ततोबालेनतेनास्यंसहसाविवृतंकृतं ॥ तस्याहमवशोवक्त्रेदैवयोगात्प्रवेशितः ॥ १०० ॥

च्चजलभ्रमाद्वैक्लव्यंमूर्छांअगमंप्राप्तवानस्मि ॥ ८८ ॥ ततःसुदीर्घंगत्वाहमित्यादिनासएषपुरुषव्याघ्रसंबंधीतेजनार्दनइत्यंतेनग्रंथेनकृष्णमूर्तेरेवसार्वात्म्यंसर्वकर्तृत्वंचोक्तं तदेतदुपपादितंआदिसभयोःअनेकवी
जगर्भफलतुल्यस्यानेकब्रह्मांडवृक्षकारणत्वंकृष्णस्ययुज्यतेइति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ततोबालेनेति निर्वेदोवैराग्यं धिङ्ममदीर्घजीवित्वंमानुष
त्वंचयन्मांबालोपिप्रसादस्तेकृतोमयेतिवदतीतिस्वाज्ञानप्रकाशनंभगवन्मायायाःप्राबल्यख्यापनार्थं ॥ ९९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

ततःप्रविष्टस्तत्कुक्षिंसहसामनुजाधिप॥सराष्ट्रनगराकीर्णांकृत्स्नांपश्यामिमेदिनीं॥१०१॥गंगांशतद्रुंसीतांचयमुनामथकौशिकीं॥चर्मण्वतींवेत्रवतींचं
द्रभागांसरस्वतीं॥२॥सिंधुंचैवविपाशांचनदींगोदावरीमपि॥वस्वोकसारांनलिनींनर्मदांचैवभारत॥३॥नदींताम्रांचवेणांचपुण्यतायांशुभावहां॥
सुवेणांकृष्णवेणांचइरामांचमहानदीं॥४॥वितस्तांचमहाराजकावेरींचमहानदीं॥शोणंचपुरुषव्याघ्रविशल्यांकिंपुनामपि॥५॥एताश्चान्याश्चनद्योहं
पृथिव्यांयानरोत्तम॥परिक्रामन्प्रपश्यामितस्यकुक्षौमहात्मनः॥६॥ततःसमुद्रंपश्यामियादोगणनिषेवितं॥रत्नाकरममित्रघ्नपयसोनिधिमुत्तमं॥७॥
तत्रपश्यामिगगनंचंद्रसूर्यविराजितं॥जाज्वल्यमानंतेजोभिःपावकार्कसमप्रभं॥८॥पश्यामिचमहींराजन्काननैरुपशोभितां॥यजंतेहितदाराजन्ब्राह्म
णाबहुभिर्मखैः॥९॥क्षत्रियाश्चप्रवर्ततेसर्ववर्णानुरंजनैः॥वैश्याःकृषिंयथान्यायंकारयंतिनराधिप॥१०॥शुश्रूषायांचनिरताद्विजानांवृषलास्तदा॥ततः
परिपतन्राजंस्तस्यकुक्षौमहात्मनः॥११॥हिमवंतंचपश्यामिहेमकूटंचपर्वतं॥निषधंचापिपश्यामिश्वेतंचरजतान्वितं॥१२॥पश्यामिचमहीपालपर्वतंगंध
मादनं॥मंदरंमनुजव्याघ्रनीलंचापिमहागिरिं॥१३॥पश्यामिचमहाराजमेरुंकनकपर्वतं॥महेंद्रंचैवपश्यामिविंध्यंचगिरिमुत्तमं॥१४॥मलयंचापिपश्या
मिपारियात्रंचपर्वतं॥एतेचान्येचबहवोयावंतःपृथिवीधराः॥१५॥तस्योदरेमयादृष्टाःसर्वैरत्नविभूषिताः॥सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्चपश्यामिमनुजाधिप
॥१६॥पृथिव्यांयानिचान्यानिसत्वानिजगतीपते॥तानिसर्वाण्यहंतत्रपश्यन्पर्यचरंतदा॥१७॥कुक्षौतस्यनरव्याघ्रप्रविष्टःसंचरन्दिशः॥शक्रादींश्चा
पिपश्यामिकृत्स्नान्देवगणानहं॥१८॥साध्यान्रुद्रांस्तथादित्यान्गुह्यकान्पितरस्तथा॥सर्पान्नागान्सुपर्णांश्चवसूनप्यश्विनावपि॥१९॥गंधर्वाप्सरसोयक्षा
नृषींश्चैवमहीपते॥दैत्यदानवसंघांश्चनागांश्चमनुजाधिप॥२०॥सिंहिकातनयांश्चापियेचान्येसुरशत्रवः॥यच्चकिंचिन्मयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमं॥२१॥
सर्वंपश्याम्यहंराजंस्तस्यकुक्षौमहात्मनः॥त्वरमाणःफलाहारःकृत्स्नंजगदिदंविभो॥२२॥अंतःशरीरेतस्याहंवर्षाणामधिकंशतं॥नचपश्यामितस्याहंदेह
स्यांतंकदाचन॥२३॥सततंधावमानश्चचिंतयानोविशांपते॥आसादयामिनैवांतंतस्यराजन्महात्मनः॥२४॥ततस्तमेवशरणंगतोस्मिविधिवत्तदा॥व
रेण्यंवरदंदेवंमनसाकर्मणैवच॥२५॥ततोहंसहसाराजन्वायुवेगेननिःसृतः॥महात्मनोमुखात्तस्यविवृतात्पुरुषोत्तम॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२७॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ १४३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८॥ ॥७॥ काममिति ॥१॥२॥ अपांनाराइति अपांअबुपलक्षितस्यपांचभौतिकस्यसंघातस्यनाराइतियौगिकंनाम आपोवैनरसूनवइतिप्रदेशांतरे विवरणात् नरेणअविद्यावच्छिन्नरू

ततस्तस्यैवशाखायांन्यग्रोधस्यविशांपते॥ आस्तेमनुजशार्दूलकृत्स्नमादायवैजगत्॥ १२७॥ तेनैवबालवेषेणश्रीवत्सकृतलक्षणं॥ आसीनंतंनरव्याघ्रपश्या

म्यमिततेजसं॥ २८॥ ततोमामब्रवीद्बालःसप्रीतःप्रहसन्निव॥श्रीवत्सधारीद्युतिमान्पीतवासामहाद्युतिः॥२९॥ अपीदानींशरीरेस्मिन्मामकेमुनिसत्तम॥
उषितस्त्वंपरिश्रांतोमार्कंडेयब्रवीमिते॥ ३०॥ मुहूर्तादथमेदृष्टिःप्रादुर्भूतापुनर्नवा॥ ययानिर्मुक्तमात्मानमपश्यंलब्धचेतसं ॥ ३१ ॥ तस्यताम्रतलौताततचरणौ
सुप्रतिष्ठितौ॥ सुजातौमृदुरक्ताभिरंगुलीभिर्विराजितौ ॥ ३२ ॥ प्रयत्नेनमयामूर्ध्नागृहीत्वाह्यभिवंदितौ॥ दृष्ट्वापरिमितंतस्यप्रभावममितौजसः॥ ३३ ॥ वि
नयेनांजलिंकृत्वाप्रयत्नेनोपगम्यह॥ दृष्टोमयासभूतात्मादेवःकमललोचनः॥ ३४॥ तमहंप्रांजलिर्भूत्वानमस्कृत्येदमब्रुवं॥ ज्ञातुमिच्छामिदेवत्वांमायांचैतां
तवोत्तमां॥ ३५॥ आस्येनानुप्रविष्टोहंशरीरेभगवंस्तव ॥ दृष्टवानखिलान्सर्वान्समस्तान्जठरेहिते॥ ३६ ॥ तवदेवशरीरस्थादेवदानवराक्षसाः ॥ यक्षगंध
र्वनागाश्चजगत्स्थावरजंगमं ॥ ३७॥ त्वत्प्रसादाच्चमेदेवस्मृतिर्नपरिहीयते ॥ द्रुतमंतःशरीरेतेसततंपरिवर्तिनः ॥ ३८ ॥ निर्गतोहमकामस्तुइच्छयातेमहाप्र
भो॥ इच्छामिपुंडरीकाक्षज्ञातुंत्वाहमनिंदितं॥ ३९॥ इहभूत्वाशिशुःसाक्षात्किंभवानवतिष्ठते॥ पीत्वाजगदिदंसर्वमेतदाख्यातुमर्हसि॥४०॥ किमर्थंचजग
त्सर्वंशरीरस्थंतवानघ ॥ कियंतंचत्वयाकालमिहस्थेयमरिंदम ॥ ४१ ॥ एतदिच्छामिदेवेशश्रोतुंब्राह्मणकाम्यया ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षविस्तरेणयथातथं॥
॥ ४२॥ महद्ध्येतदचिंत्यंचयदहंदृष्टवान्प्रभो॥ इत्युक्तःसमयाश्रीमान्देवदेवोमहाद्युतिः॥ सांत्वयन्मामिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः॥ १४३॥ इतिश्रीमहाभार
तेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८॥ ॥७॥ ॥७॥ देवउवाच कामंदेवापिमांविप्रनहिजानंति
तत्त्वतः॥ त्वत्प्रीत्यातुप्रवक्ष्यामियथेदंविसृजाम्यहं॥ १॥ पितृभक्तोसिविप्रर्षेमांचैवशरणंगतः॥ ततोदृष्टोस्मितेसाक्षाद्ब्रह्मचर्यंचतेमहत्॥ २॥ अपांनाराइतिपु
रासंज्ञाकर्मकृतंमया॥ तेननारायणोप्युक्तोममतत्त्वयनंसदा॥ ३॥ अहंनारायणोनामप्रभवःशाश्वतोव्ययः॥ विधातासर्वभूतानांसंहर्ताचद्विजोत्तम॥४॥

पेणानादिनाजीवेनानुपाधौब्रह्मणिशुक्तौरजतमिवकल्पितत्वात् ममतत्त्वयनमिति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेरहमेवसंघातस्यस्रष्टातदभिमानीचेतिजीवेश्वरयोरभेदोदर्शितः॥ ३ ॥ ४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहंविष्णुरहंब्रह्मेत्यादिनातत्पदार्थमनूद्यतस्यब्रह्मादिजीवाभिन्नत्वंयुप्रभृतिजडवर्गाभिन्नत्वंचेतनाचेतनस्थितिकर्तृत्वंचप्रतिपाद्यते ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रश्चाहंसुराधिपः॥ अहंवैश्रवणोराजायमःप्रेताधिपस्तथा॥ ५॥ अहंशिवश्चसोमश्चकश्यपोथप्रजापतिः ॥ अहंधाताविधाताचयज्ञश्चा
हंद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ अग्निरास्यंक्षितिःपादौचंद्रादित्यौचलोचने॥ द्यौर्मूर्धाखंदिशःश्रोत्रेतथापःस्वेदसंभवाः ॥ ७ ॥ सदिशंचनभःकायोवायुर्मनसिमेस्थितः॥
मयाक्रतुशतैरिष्टंबहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ ८ ॥ यजंतेवेदविदुषोमांदेवयजनेस्थितं॥ पृथिव्यांक्षत्रियेंद्राश्चपार्थिवाःस्वर्गकांक्षिणः ॥ ९ ॥ यजंतेमांतथावैश्याः
स्वर्गलोकजिगीषया॥ चतुःसमुद्रपर्यंतांमेरुमंदरभूषणां॥ १० ॥शेषोभूत्वाहमेवैतांधारयामिवसुंधरां॥ वाराहंरूपमास्थायभयेयंजगतीपुरा ॥ ११ ॥मज्ज
मानाजलेविप्रवीर्येणासीत्समुध्धृता॥ अग्निश्चवडवावक्रोभूत्वाहंद्विजसत्तम ॥ १२॥ पिबाम्यपःसदाविद्वंस्ताश्चैवविसृजाम्यहं ॥ ब्रह्मवक्रंभुजौक्षत्रमूरूमेसं
स्थिताविशः॥ १३ ॥ पादौशूद्राभवंतीमेविक्रमेणक्रमेणच॥ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदोप्यथर्वणः॥ १४ ॥ मत्तःप्रादुर्भवंत्येतेमामेवप्रविशंतिच॥ यतयः
शांतिपरमायतात्मानोबुभुत्सवः॥१५॥कामक्रोधद्वेषमुक्तानिःसंङ्गावीतकल्मषाः॥सत्वस्थानिरहंकारानित्यमध्यात्मकोविदाः॥१६॥मामेवसततंविप्राश्चिं
तयंतउपासते॥ अहंसंवर्तकोवह्निरहंसंवर्तकोनलः॥ १७॥ अहंसंवर्तकःसूर्यस्त्वहंसंवर्तकोनिलः ॥ तारारूपाणिदृश्यंतेयान्येतानिनभस्तले ॥१८॥ ममवैरोम
कूपाणिविद्धित्वंद्विजसत्तम॥रत्नाकराःसमुद्राश्चसर्वएवचतुर्दिशं॥१९॥वसनंशयनंचैवविलयंचैवविद्धिमे॥ मयैवसुविभक्तास्तेदेवकार्यार्थसिद्धये॥२०॥
कामंक्रोधंचहर्षंचभयंमोहंतथैवच॥ममैवविद्धिरोमाणिसर्वाण्येतानिसत्तम॥ २१ ॥ प्राप्नुवंतिनराविप्रयत्कृत्वाकर्मशोभनं ॥ सत्यंदानंतपश्चोग्रमहिंसाचै
वजंतुषु॥२२॥ मद्विधानेनविहिताममदेहविहारिणः॥ मयाभिभूतविज्ञानाविचेष्टंतेनकामतः ॥२३॥ सम्यग्वेदमधीयानायजंतेविविधैर्मखैः॥ शांतात्मानो
जितक्रोधाःप्राप्नुवंतिद्विजातयः॥ २४॥ प्राप्तुंनशक्योयोविद्वन्नरैर्दुष्कृतकर्मभिः॥ लोभाभिभूतैःकृपणैरनार्यैरकृतात्मभिः॥ २५॥ तस्मान्महाफलंविद्धिनरा
णांभावितात्मनां॥ सुदुष्प्रापंविमूढानांमार्गंयोगैर्निषेवितं॥२६॥ यदायदाचधर्मस्यग्लानिर्भवतिसत्तम॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहं॥२७॥
दैत्याहिंसानुरक्ताश्चअवध्याःसुरसत्तमैः॥राक्षसाश्चापिलोकेस्मिन्यदोत्पत्स्यंतिदारुणाः॥२८॥ ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥तदात्मानंसृजाम्यहंआ
त्मानंकृष्णादिवियहंसृजामिसूर्यवदाविर्भावयामि यथासूर्यआविर्भवंस्तिरोभवंश्चअस्तोदयाभ्यांनस्पृश्यतेकिंतुअस्माभिरेवतत्रतौकल्पितौ एवंनंदनंदनेपिजन्मनाशौमूढदृष्ट्यैवकल्पिताविल्यर्थः ॥२७॥२८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९॥३०॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६॥३७॥ ३८ ॥ अर्धममेति पितामहोब्रह्मांडात्माअर्धममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितदवर्तिंचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्वहिर्भूताच तद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथाहिस्थितिमाहेति जगद्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौस्वातंत्र्यं

तदाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणां ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहं ॥ २९ ॥ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्या
त्ममायया ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहं ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेतःकृतयुगेवर्णःपीतस्त्रेतायुगेमम ॥ रक्तोद्वा
परमासाद्यकृष्णःकलियुगेतथा ॥ ३२ ॥ त्रयोभागाह्यधर्मस्यतस्मिन्कालेभवंतिच ॥ अंतकालेचसंप्राप्तेकालोभूत्वातिदारुणः ॥ ३३ ॥ त्रैलोक्यंनाशयाम्ये
कःकृत्स्नंस्थावरजंगमं ॥ अहंत्रिवर्त्माविश्वात्मासर्वलोकसुखावहः ॥ ३४ ॥ अविभूःसर्वगोनंतोहृषीकेशउरुक्रमः ॥ कालचक्रंनयाम्येकोब्रह्मन्नहमरूपकं ॥
॥ ३५ ॥ शमनंसर्वभूतानांसर्वलोककृतोद्यमं ॥ एवंप्रणिहितःसम्यङ्ममात्मामुनिसत्तम ॥ सर्वभूतेषुविप्रेंद्रनचमांवेत्तिकश्चन ॥ ३६ ॥ सर्वलोकेचमांभक्ताः
पूजयंतिचसर्वशः ॥ यच्चकिंचित्त्वयाप्राप्तंमयिक्लेशात्मकंद्विज ॥ ३७ ॥ सुखोदयायतत्सर्वंश्रेयसेचतवानघ ॥ यच्चकिंचित्त्वयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमं ॥ ३८ ॥
विहितःसर्वथैवासौममात्माभूतभावनः ॥ अर्धममशरीरस्यसर्वलोकपितामहः ॥ ३९ ॥ अहंनारायणोनामशंखचक्रगदाधरः ॥ यावद्युगानांविप्रर्षेसहस्रप
रिवर्तनात् ॥ ४० ॥ तावत्स्वपिमिविश्वात्मासर्वभूतानिमोहयन् ॥ एवंसर्वमहंकालमिहास्सेमुनिसत्तम ॥ ४१ ॥ अशिशुःशिशुरूपेणयावद्ब्रह्मानबुध्यते ॥ मया
चदत्तोविप्राग्र्यवरस्तेब्रह्मरूपिणा ॥ ४२ ॥ असकृत्परितुष्टेनविप्रर्षिगणपूजित ॥ सर्वमेकार्णवंदृष्ट्वानष्टंस्थावरजंगमं ॥ ४३ ॥ विक्लवोसिमयाज्ञातस्ततस्तेदर्शि
तंजगत् ॥ अभ्यंतरंशरीरस्यप्रविष्टोसियदामम ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वालोकंसमस्तंचविस्मितोनावबुध्यसे ॥ ततोसिवक्राद्विप्रर्षेद्रुतंनिःसारितोमया ॥ ४५ ॥ आख्यात
स्तेमयाचात्मादुर्ज्ञेयोहिसुरासुरैः ॥ ४६ ॥ यावत्सभगवान्ब्रह्मानबुध्येतमहातपाः ॥ तावत्त्वमिहविप्रर्षेविश्रब्धश्चरवैसुखं ॥ ४७ ॥

तरेषांभूतसृष्टिकालेसन्निधानादसामर्थ्यंच उभयेषांगीतवादित्रादिभोगेसाम्यंचास्तीतिप्रदर्श्यआद्यस्यस्वरूपंमहदादिविकाराद्बहिर्भूतंचकारात्तदंतर्वर्तिच सभूमिंसर्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमितिवेदएवावि कारस्यरूपस्यस्थितिमाह तस्मात्कृष्णमूर्तिर्व्यवहारतोवियदादिवन्नित्येतियुक्तमुत्पश्यामः श्रुतिविरोधस्त्वत्रप्रागेवनिरस्तः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यावदिति ब्रह्माविराट् इहलिंगात्मनि स्थूलाध्यासोदयादर्वाक्सूक्ष्मेएवस्थातव्यमित्यर्थः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥

ततोविबुद्धेतस्मिंस्तुसर्वलोकपितामहे ॥ एकीभूतोहिस्रक्ष्यामिशरीराणिद्विजोत्तम ॥ ४८ ॥ आकाशंपृथिवींज्योतिर्वायुंसलिलमेवच ॥ लोकेयच्चभवेच्छेषमि
हस्थावरजंगमं ॥ ४९ ॥ मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वांतर्हितस्तातसदेवःपरमाद्भुतः ॥ प्रजाश्चेमाःप्रपश्यामिविचित्राविविधाःकृताः ॥ ५० ॥ एवंदृष्टंमयारा
जंस्तस्मिन्प्राप्तेयुगक्षये ॥ आश्चर्यंभरतश्रेष्ठसर्वधर्मभृतांवर ॥ ५१ ॥ यःसदेवोमयादृष्टःपुरापद्मायतेक्षणः ॥ सएषपुरुषव्याघ्रसंबंधीतेजनार्दनः ॥ ५२ ॥ अ
स्यैववरदानाद्धिस्मृतिर्नप्रजहातिमां ॥ दीर्घमायुश्चकौंतेयस्वच्छंदमरणंमम ॥ ५३ ॥ सएषकृष्णोवार्ष्णेयःपुराणपुरुषोविभुः ॥ आस्तेहरिरचिंत्यात्माक्रीडन्निव
महाभुजः ॥ ५४ ॥ एषधाताविधाताचसंहर्ताचैवशाश्वतः ॥ श्रीवत्सवक्षागोविंदःप्रजापतिपतिःप्रभुः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वेमंवृष्णिप्रवरंस्मृतिर्मामियमागता ॥ आदि
देवमजंजिष्णुंपुरुषंपीतवाससं ॥ ५६ ॥ सर्वेषामेवभूतानांपितामाताचमाधवः ॥ गच्छध्वमेनंशरणंशरण्यंकौरवर्षभाः ॥ ५७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्ता
श्चतेपार्थायमौचपुरुषर्षभौ ॥ द्रौपद्यासहिताःसर्वेनमश्चक्रुर्जनार्दनं ॥ ५८ ॥ सचैतान्पुरुषव्याघ्रसाम्नापरमवल्गुना ॥ सांत्वयामाससमानार्होमन्यमानोयथा
विधि ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिभविष्यकथनेएकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोमार्कंडेयंमहामुनिं ॥ पुनःपप्रच्छसाम्राज्येभविष्यांजगतोगतिं ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच आश्चर्यभूतंभवतःश्रु
तंनोवदतांवर ॥ मुनेभार्गवयद्वृत्तंयुगादौप्रभवात्ययं ॥ २ ॥ अस्मिन्कलियुगेत्वस्तिपुनःकौतूहलंमम ॥ समाकुलेषुधर्मेषुकिंतुशेषंभविष्यति ॥ ३ ॥ किंवीर्या
मानवास्तत्रकिमाहारविहारिणः ॥ किमायुषःकिंवसनाभविष्यंतियुगक्षये ॥ ४ ॥ कांचकाष्ठांसमासाद्यपुनःसंपत्स्यतेकृतं ॥ विस्तरेणमुनेब्रूहिविचित्राणीह
भाषसे ॥ ५ ॥ इत्युक्तःसमुनिश्रेष्ठःपुनरेवाभ्यभाषत ॥ रमयन्वृष्णिशार्दूलंपांडवांश्चमहानृषिः ॥ ६ ॥ मार्कंडेयउवाच शृणुराजन्मयादृष्टंयत्पुराश्रुतमेव
च ॥ अनुभूतंचराजेंद्रदेवदेवप्रसादजं ॥ ७ ॥ भविष्यंसर्वलोकस्यवृत्तांतंभरतर्षभ ॥ कलुषंकालमासाद्यकथ्यमानंनिबोधमे ॥ ८ ॥

एवंकृष्णाद्वैतंप्रसाध्यतत्रप्रीतिहेतोर्विषयवैराग्यस्योत्पादनायपुनर्भविष्यमेवाध्यायद्वयेनप्रश्नपूर्वकमाह युधिष्ठिरस्त्वित्यादिना साम्राज्येकर्तव्येसति ॥ १ ॥ २ ॥ किंतुकथंतु शेषंजगद्भविष्यतिउत्कर्षंप्राप्स्य
ति ॥ ३ ॥ ४ ॥ काष्ठांअवधिं कृतंकृतयुगं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कलुषंकलिं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्व्याजश्छद्महीनः उपाधिवर्जितःलोभादिहीनः वृषइवचतुष्पात् ॥ ९ ॥ अर्धेनाधर्मेण ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मवैतंसिकाः धर्मजालिकाः वीतंसोबंधनोपायेपशूनांपक्षिणामपीतिमेदिनी धर्म

कृतेचतुष्पात्सकलोनिर्व्याजोपाधिवर्जितः ॥ वृषःप्रतिष्ठितोधर्मोमनुष्येभरतर्षभ ॥९॥ अधर्मपादविद्धस्तुत्रिभिरंशैःप्रतिष्ठितः ॥ त्रेतायांद्वापरेऽर्धेनव्यामिश्रो धर्मउच्यते ॥१०॥ त्रिभिरंशैरधर्मस्तुलोकानाक्रम्यतिष्ठति ॥ तामसंयुगमासाद्यतदाभरतसत्तम ॥ ११ ॥ चतुर्थांशेनधर्मस्तुमनुष्यानुपतिष्ठति ॥ आयुर्वीर्यम थोबुद्धिर्बलंतेजश्चपांडव ॥ १२ ॥ मनुष्याणामनुयुगंह्रसतीतिनिबोधमे ॥ राजानोब्राह्मणावैश्याःशूद्राश्चैवयुधिष्ठिर ॥ १३ ॥ व्याजैर्धर्मंचरिष्यंतिधर्मवैतंसि कानराः ॥ सत्यंसंक्षेप्स्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः ॥ १४ ॥ सत्यहान्याततस्तेषामायुरल्पंभविष्यति ॥ आयुषःप्रक्षयाद्विद्यांनशक्ष्यंत्युपजीवितुं ॥ १५ ॥ विद्या हीनानविज्ञानाल्लोभोप्यभिभविष्यति ॥ लोभक्रोधपरामूढाःकामासक्ताश्चमानवाः ॥ १६ ॥ वैरबद्धाभविष्यंतिपरस्परवधैषिणः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःसं कीर्यंतःपरस्परं ॥ १७ ॥ शूद्रतुल्याभविष्यंतितपःसत्यविवर्जिताः ॥ अंत्यामध्याभविष्यंतिमध्याश्चांत्यानसंशयः ॥ १८ ॥ ईदृशोभवितालोकोयुगांतेपर्युपस्थि ते ॥ वस्त्राणांप्रवराशाणीधान्यानांकोरदूषकाः ॥ १९ ॥ भार्यामित्राश्चपुरुषाभविष्यंतियुगक्षये ॥ मत्स्यामिषेणजीवंतोदुहंतश्चाप्यजैडकं ॥ २० ॥ गोषुनष्टासु पुरुषायेपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेपिलोभसमायुक्ताभविष्यंतियुगक्षये ॥ २१ ॥ अन्योन्यंपरिमुष्णंतोहिंसयंतश्चमानवाः ॥ अजपानास्तिकाःस्तेनाभविष्यंतियु गक्षये ॥ २२ ॥ सरित्तीरेषुकुद्दालैर्वापयिष्यंतिचौषधीः ॥ ताश्चाप्यल्पफलास्तेषांभविष्यंतियुगक्षये ॥ २३ ॥ श्राद्धेदैवेचपुरुषायेपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेपिलोभस मायुक्ताभोक्ष्यंतीहपरस्परं ॥ २४ ॥ पितापुत्रस्यभोक्ताचपितुःपुत्रस्तथैवच ॥ अतिक्रांतानिभोज्यानिभविष्यंतियुगक्षये ॥ २५ ॥ नव्रतानिचरिष्यंतिब्राह्मणावे दनिंदकाः ॥ नयक्ष्यंतिनहोष्यंतिहेतुवादविमोहिताः ॥ निम्नेष्वीहांकरिष्यंतिहेतुवादविमोहिताः ॥ २६ ॥ निम्नेकृषिंकरिष्यंतियोक्ष्यंतिधुरिधेनुकाः ॥ एकहायन वत्सांश्चयोजयिष्यंतिमानवाः ॥ २७ ॥ पुत्रःपितृवधंकृत्वापितापुत्रवधंतथा ॥ निरुद्वेगोबृहद्वादीनर्निंदामुपलप्स्यते ॥ २८ ॥ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वंनिष्क्रियंयज्ञ वर्जितं ॥ भविष्यतिनिरानंदमनुत्सवमथोतथा ॥ २९ ॥ प्रायशःकृपणानांहितथाबंधुमतामपि ॥ विधवानांचवित्तानिहरिष्यंतीहमानवाः ॥ ३० ॥

जालंविस्तार्यलोकान्वंचयंतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंत्याइति चांडालाःक्षत्रियादिकर्मक्षत्रियादयश्चांडालकर्मकरिष्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ शाणीशणसूत्रजा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निम्नेषुहीनेषुकर्मसु ॥ २६ ॥ २७ ॥ बृहद्वादीअकर्ताब्रह्माहमितिवदनशीलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ परार्थान्परधनानि ॥ ३७ ॥ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्धस्तवदेकोदरजोपिभ्राताभ्रातरंवंचयेदेव ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एकाहार्यएकविधमेवमांसशाकादिक

स्वल्पवीर्यबलास्तब्धालोभमोहपरायणाः ॥ तत्कथादानसंतुष्टाद्दुष्टानामपिमानवाः ॥ ३१ ॥ परिग्रहंकरिष्यंतिमायाचारपरिग्रहाः ॥ समाह्वयंतःकौंतेयरा
जानःपापबुद्धयः ॥ ३२ ॥ परस्परवधोद्युक्तामूर्खाःपंडितमानिनः ॥ भविष्यंतियुगस्यांतेक्षत्रियालोककंटकाः ॥ ३३ ॥ अरक्षितारोलुब्धाश्चमानाहंकारदर्पि
ताः ॥ केवलंदंडरुचयोभविष्यंतियुगक्षये ॥ ३४ ॥ आक्रम्याक्रम्यसाधूनांदारांश्चापिधनानिच ॥ भोक्ष्यंतेनिरनुक्रोशारुदतामपिभारत ॥ ३५ ॥ नकन्यांया
चतेकश्चिन्नापिकन्याप्रदीयते ॥ स्वयंग्राहाभविष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ॥ ३६ ॥ राजानश्चाप्यसंतुष्टाःपरार्थान्मूढचेतसः ॥ सर्वोपायैर्हरिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थि
ते ॥ ३७ ॥ म्लेच्छीभूतंजगत्सर्वंभविष्यतिनसंशयः ॥ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्युगांतेसमुपस्थिते ॥ ३८ ॥ सत्यंसंक्षिप्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः ॥ स्थविराबाल
मतयोबालाःस्थविरबुद्धयः ॥ ३९ ॥ भीरुस्तथाशूरमानीशूराभीरुविषादिनः ॥ नविश्वसंतिचान्योन्यंयुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ४० ॥ एकाहार्यंयुगंसर्वंलोभमोहव्य
वस्थितं ॥ अधर्मोवर्द्धतेतत्रनतुधर्मःप्रवर्त्तते ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यानशिष्यंतिजनाधिप ॥ एकवर्णस्तदालोकोभविष्यतियुगक्षये ॥ ४२ ॥ नक्षंस्यतिपि
तापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ भार्याश्चपतिशुश्रूषांनकरिष्यंतिसंक्षये ॥ ४३ ॥ येयवान्नाजनपदागोधूमान्नास्तथैवच ॥ तान्देशान्संश्रयिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थि
ते ॥ ४४ ॥ स्वैराचाराश्चपुरुषायोषितश्चविशांपते ॥ अन्योन्यंनसहिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ४५ ॥ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वंभविष्यतियुधिष्ठिर ॥ नश्राद्धैस्तर्पयि
ष्यंतिदैवतानीहमानवाः ॥ ४६ ॥ नकश्चित्कस्यचिच्छ्रोतानकश्चित्कस्यचिद्गुरुः ॥ तमोग्रस्तस्तदालोकोभविष्यतिजनाधिप ॥ ४७ ॥ परमायुश्चभवितातदाव
र्षाणिषोडश ॥ ततःप्राणान्विमोक्ष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ॥ ४८ ॥ पंचमेवाथषष्ठेवावर्षेकन्याप्रसूयते ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चप्रजास्यंतिनरास्तदा ॥ ४९ ॥ पत्यौ
स्त्रीतुतदाराजन्पुरुषोवास्त्रियंप्रति ॥ युगांतेराजशार्दूलनतोषमुपयास्यति ॥ ५० ॥ अल्पद्रव्यावृथालिंगाहिंसाचप्रभविष्यति ॥ नकश्चित्कस्यचिद्दाताभविष्यति
युगक्षये ॥ ५१ ॥ अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ केशशूलाःस्त्रियश्चापिभविष्यंतियुगक्षये ॥ ५२ ॥ म्लेच्छाचाराःसर्वभक्षादारुणाःसर्वकर्मसु ॥
भाविनःपश्चिमेकालेमनुष्यानात्रसंशयः ॥ ५३ ॥ क्रयविक्रयकालेचसर्वःसर्वस्यवंचनं ॥ युगांतेभरतश्रेष्ठवित्तलोभात्करिष्यति ॥ ५४ ॥

माहारमर्हतीतितथा भक्ष्याभक्ष्यविभागोनास्तीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ एकवर्णः वर्णविभागनाशनात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रजास्यंतिप्रजाःजनयिष्यंति ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञानानिज्ञेयस्वरूपाणि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ वृषलार्दिताःशूद्रपीडिताः ॥ ५९ ॥ संक्षेप्स्यतेनाशंगमिष्यति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ काकाइवसर्वतःशंकिनःनीचवृत्त्युपजीविनोवा ॥ ६२ ॥
॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ एडूकानूअस्थ्यंकितानिकुड्यानि भित्तिस्त्रीकुड्यमेडूकंयदंतर्न्यस्तकीकसमित्यमरः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ निर्विशेषाः तुल्याचा

ज्ञानानिचाप्यविज्ञायकरिष्यंतिक्रियास्तथा ॥ आत्मच्छंदेनवर्ततेयुगांतेसमुपस्थिते ॥५५॥ स्वभावात्क्रूरकर्माणश्चान्योन्यमभिशंसिनः ॥ भवितारोजनाःस
र्वेसंप्राप्तेतुयुगक्षये ॥ ५६ ॥ आरामांश्चैववृक्षांश्चनाशयिष्यंतिनिर्व्यथाः ॥ भवितासंशयोलोकेजीवितस्यहिदेहिनां ॥ ५७ ॥ तथालोभाभिभूताश्चभविष्यंति
नरानृप ॥ ब्राह्मणांश्चहनिष्यंतिब्राह्मणस्वोपभोगिनः ॥ ५८ ॥ हाहाकृताद्विजाश्चैवभयार्तावृषलार्दिताः ॥ त्रातारमलभंतोवैभ्रमिष्यंतिमहीमिमां ॥ ५९ ॥ जी
वितांतकराःक्रूरारौद्राःप्राणिविहिंसकाः ॥ यदाभविष्यंतिनरास्तदासंक्षेप्स्यतेयुगं ॥ ६० ॥ आश्रयिष्यंतिचनदीःपर्वतान्विषमाणिच ॥ प्रधावमानावित्रस्ता
द्विजाःकुरुकुलोद्वह ॥ ६१ ॥ दस्युभिःपीडिताराजन्काकाइवद्विजोत्तमाः ॥ कुराजभिश्चसततंकरभारप्रपीडिताः ॥६२॥ धैर्यंत्यक्त्वामहीपालदारुणेयुगसंक्षये ॥
विकर्माणिकरिष्यंतिशूद्राणांपरिचारकाः ॥ ६३ ॥ शूद्राधर्मंप्रवक्ष्यंतिब्राह्मणाःपर्युपासकाः ॥ श्रोतारश्चभविष्यंतिप्रामाण्येनव्यवस्थिताः ॥ ६४ ॥ विपरीत
श्चलोकोयंभविष्यत्यधरोत्तरः ॥ एडूकान्पूजयिष्यंतिवर्जयिष्यंतिदेवताः ॥६५॥ शूद्राःपरिचरिष्यंतिनद्विजान्युगसंक्षये ॥ आश्रमेषुमहर्षीणांब्राह्मणावसथेषु
च ॥ ६६ ॥ देवस्थानेषुचैत्येषुनागानामालयेषुच ॥ एडूकचिह्नापृथिवीनदेवगृहभूषिता ॥ ६७ ॥ भविष्यतियुगेक्षीणेतद्युगांतस्यलक्षणं ॥ यदारौद्राधर्महीना
मांसादाःपानपास्तथा ॥६८॥ भविष्यंतिनरानित्यंतदासंक्षेप्स्यतेयुगं ॥ पुष्पंपुष्पेयदाराजन्फलेवाफलमाश्रितं ॥६९॥ प्रजास्यतिमहाराजतदासंक्षेप्स्यतेयुगं ॥
अकालवर्षीपर्जन्योभविष्यतिगतेयुगे ॥ ७० ॥ अक्रमेणमनुष्याणांभविष्यंतितदाक्रियाः ॥ विरोधमथयास्यंतिवृषलाब्राह्मणैःसह ॥ ७१ ॥ महीम्लेच्छजना
कीर्णाभविष्यतिततोचिरात् ॥ करभारभयाद्विप्राभजिष्यंतिदिशोदश ॥ ७२ ॥ निर्विशेषाजनपदास्तथाविष्टिकरार्दिताः ॥ आश्रमानुपलप्स्यंतिफलमूलोप
जीविनः ॥७३॥ एवंपर्याकुलेलोकेमर्यादानभविष्यति ॥ नस्थास्यंत्युपदेशेचशिष्याविप्रियकारिणः ॥७४॥ आचार्योपनिधिश्चैवभर्त्स्यतेतदनंतरं ॥ अर्थयु
क्त्याप्रवत्स्यंतिमित्रसंबंधिबांधवाः ॥ ७५ ॥ अभावःसर्वभूतानांयुगांतेसंभविष्यति ॥ दिशःप्रज्वलिताःसर्वानक्षत्राण्यप्रभाणिच ॥ ७६ ॥ ॥१९६॥

रवेषाः विष्टिकराःभृतिमदत्वाकारयंतिते ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आचार्योपिअपनिधिःनिर्धनःभर्त्स्यतेधिक्क्रियते अर्थयुक्त्याधनयोगेननतुस्नेहेनधर्मेणवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कबंधांतर्हितःराक्वंतर्हितः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यदेति गुरुसूर्यचंद्राःयदायुगपत्पुष्यनक्षत्रमेष्यंतितदाकृतयुगप्र

ज्योतींषिप्रतिकूलानिवाताःपर्याकुलास्तथा ॥ उल्कापाताश्चबहवोमहाभयनिदर्शकाः ॥ ७७ ॥ षड्भिरन्यैश्चसहितोभास्करःप्रतपिष्यति ॥ तुमुलाश्चापिनिर्ह्रा
दादिग्दाहाश्चापिसर्वशः ॥ ७८ ॥ कबंधांतर्हितोभानुरुदयास्तमनेतदा ॥ अकालवर्षीभगवान्भविष्यतिसहस्रदृक् ॥ ७९ ॥ सस्यानिचनरोक्ष्यंतियुगांतेपर्युप
स्थिते ॥ अभीक्ष्णंक्रूरवादिन्यःपरुषारुदितप्रियाः ॥ ८० ॥ भर्तॄणांवचनेचैवनस्थास्यंतिततःस्त्रियः ॥ पुत्राश्चमातापितरौहनिष्यंतियुगक्षये ॥ ८१ ॥ सूदयिष्यं
तिचपतीन्स्त्रियःपुत्रानपाश्रिताः ॥ अपर्वणिमहाराजसूर्यंराहुरुपैष्यति ॥ ८२ ॥ युगांतेहुतभुक्चापिसर्वतःप्रज्वलिष्यति ॥ पानीयंभोजनंचापियाचमानास्त
दाध्वगाः ॥ ८३ ॥ नलप्स्यंतेनिवासंचनिरस्ताःपथिशेरते ॥ निर्घातवायसानागाःशकुनाःसमृगद्विजाः ॥ ८४ ॥ रूक्षावाचोविमोक्ष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥
मित्रसंबंधिनश्चापिसंत्यक्ष्यंतिनरास्तदा ॥ ८५ ॥ जनंपरिजनंचापियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ अथदेशान्दिशश्चापिपत्तनानिपुराणिच ॥ ८६ ॥ क्रमशःसंश्रयिष्यं
तियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ हातातहासुतेत्येवंतदावाचःसुदारुणाः ॥ ८७ ॥ विक्रोशमानश्चान्योन्यंजनोगांपर्यटिष्यति ॥ ततस्तुमुलसंघातेवर्तमानेयुगक्षये ॥
॥ ८८ ॥ द्विजातिपूर्वकोलोकःक्रमेणप्रभविष्यति ॥ ततःकालांतरेऽन्यस्मिन्पुनर्लोकविवृद्धये ॥ ८९ ॥ भविष्यतिपुनर्दैवमनुकूलंयदृच्छया ॥ यदासूर्यश्चचंद्र
श्चतथातिष्यबृहस्पती ॥ ९० ॥ एकराशौसमेष्यंतिप्रपत्स्यतितदाकृतं ॥ कालवर्षीचपर्जन्योनक्षत्राणिशुभानिच ॥ ९१ ॥ प्रदक्षिणाग्रहाश्चापिभविष्यंत्यनुलो
मगाः ॥ क्षेमंसुभिक्षमारोग्यंभविष्यतिनिरामयं ॥ ९२ ॥ कल्कीविष्णुयशानामद्विजःकालप्रचोदितः ॥ उत्पत्स्यतेमहावीर्योमहाबुद्धिपराक्रमः ॥ ९३ ॥ संभू
तःसंभलग्रामेब्राह्मणावसथेशुभे ॥ मनसातस्यसर्वाणिवाहनान्यायुधानिच ॥ ९४ ॥ उपस्थास्यंतियोधाश्चशस्त्राणिकवचानिच ॥ सधर्मविजयीराजाचक्र
वर्तीभविष्यति ॥ ९५ ॥ सचेमंसंकुलंलोकंप्रसादमुपनेष्यति ॥ उत्थितोब्राह्मणोदीप्तःक्षयांतकृदुदारधीः ॥ ९६ ॥ संक्षेपकोहिसर्वस्ययुगस्यपरिवर्तकः ॥ ससर्व
त्रगतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैःपरिवारितः ॥ उत्सादयिष्यतितदासर्वम्लेच्छगणान्द्विजः ॥ ९७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिभ
विष्यकथनेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वृत्तिरित्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति कल्पयिष्यतिदास्यति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रैर्हेतुभिःकृतेयुगे ॥ ३ ॥ कृष्णाजिनानिब्रह्मचारिपरिधेयानि तेनसर्वाणिब्राह्मणकर्माणिलक्ष्यंते शक्तीरित्यादिनाराजधर्माः स्थापयन्ब्रह्मक्षत्रयोर्धर्मव्यव

मार्कंडेयउवाच ततश्चोरक्षयंकृत्वाद्विजेभ्यःपृथिवीमिमां ॥ वाजिमेधेमहायज्ञेविधिवत्कल्पयिष्यति ॥ १ ॥ स्थापयित्वाचमर्यादाःस्वयंभुविहिताःशुभाः ॥ वनंपुण्ययशःकर्मारमणीयंप्रवेक्ष्यति ॥ २ ॥ तच्छीलमनुवर्त्स्यंतिमनुष्यालोकवासिनः ॥ विप्रैश्चोरक्षयश्चैवकृतेक्षेमंभविष्यति ॥ ३ ॥ कृष्णाजिनानिशक्तीश्चत्रिशूलान्यायुधानिच ॥ स्थापयन्द्विजशार्दूलोदेशेषुविजितेषुच ॥ ४ ॥ संस्तूयमानोविप्रेंद्रैर्मानयानोद्विजोत्तमान् ॥ कल्कीचरिष्यतिमहींसदादस्युवधेरतः ॥ ५ ॥ हामातस्तातपुत्रेतितास्तावाचःसुदारुणाः ॥ विक्रोशमानान्सुभृशंदस्यून्नेष्यतिसंक्षयं ॥ ६ ॥ ततोऽधर्मविनाशोवैधर्मवृद्धिश्चभारत ॥ भविष्यतिकृतेप्राप्तेक्रियावांश्चजनस्तथा ॥ ७ ॥ आरामाश्चैवचैत्याश्चतटागावसथास्तथा ॥ पुष्करिण्यश्चविविधादेवतायतनानिच ॥ ८ ॥ यज्ञक्रियाश्चविविधाभविष्यंतिकृतेयुगे ॥ ब्राह्मणाःसाधवश्चैवमुनयश्चतपस्विनः ॥ ९ ॥ आश्रमाःसहपाषंडाःस्थिताःसत्यजनाःप्रजाः ॥ प्ररोहंतिसर्वबीजानिरोप्यमाणानिचैवह ॥ १० ॥ सर्वेष्वृतुषुराजेंद्रसर्वंसस्यंभविष्यति ॥ नरादानेषुनिरताव्रतेषुनियमेषुच ॥ ११ ॥ जप्ययज्ञपराविप्राधर्मकामामुदायुताः ॥ पालयिष्यंतिराजानोधर्मेणेमांवसुंधरां ॥ १२ ॥ व्यवहाररतावैश्याभविष्यंतिकृतेयुगे ॥ षट्कर्मनिरताविप्राःक्षत्रियाविक्रमेरताः ॥ १३ ॥ शुश्रूषायांरताःशूद्रास्तथावर्णत्रयस्यच ॥ एषधर्मःकृतयुगेत्रेतायांद्वापरेतथा ॥ १४ ॥ पश्चिमेयुगकालेचयःसतेसंप्रकीर्तितः ॥ सर्वलोकस्यविदितायुगसंख्याचपांडव ॥ १५ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातमतीतानागतंतथा ॥ वायुप्रोक्तमनुस्मृत्यपुराणमृषिसंस्तुतं ॥ १६ ॥ एवंसंसारमार्गामेबहुशश्चिरजीविना ॥ दृष्टाश्चैवानुभूताश्चतांस्तेकथितवानहं ॥ १७ ॥ इदंचैवापरंभूयःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ धर्मसंशयमोक्षार्थंनिबोधवचनंमम ॥ १८ ॥ धर्मेत्वयात्मासंयोज्योनित्यंधर्मभृतांवर ॥ धर्मात्माहिसुखंराजन्प्रेत्यचेहचनंदति ॥ १९ ॥ निबोधचशुभांवाणींयांप्रवक्ष्यामितेनघ ॥ नब्राह्मणेपरिभवःकर्तव्यस्तेकदाचन ॥ २० ॥ ब्राह्मणःकुपितोहन्यादपिलोकान्प्रतिज्ञया ॥ वैशंपायनउवाच मार्कंडेयवचःश्रुत्वाकुरूणांप्रवरोनृपः ॥ २१ ॥ उवाचवचनंधीमान्परमंपरमद्युतिः ॥ कस्मिन्धर्मेमयास्थेयंप्रजाःसंरक्षतामुने ॥ २२ ॥

स्थांचक्रेइतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अधर्मविनाशइतिच्छेदः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ येआश्रमाःसहपाषंडाःप्राक्स्थितास्तेप्रजाश्चसत्यजनाभविष्यंतीतिसंबंधः प्ररोहंतिनश्यंति बीजानिसंस्काराःरोप्यमाणानिक्रियमाणैःकर्मभिर्दृढंसंपाद्यमानान्यपिज्ञानबलान्नश्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

कथंचवर्तमानोवैनच्यवेयंस्वधर्मतः॥ मार्कंडेयउवाच दयावान्सर्वभूतेषुहितोरक्तोनसूयकः ॥ २३ ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःप्रजानांरक्षणेरतः ॥ चरधर्मं त्यजाधर्मंपितॄन्देवांश्चपूजय ॥ २४ ॥ प्रमादाद्यत्कृतंतेभूत्सम्यग्दानेनतज्जय ॥ अलंतेमानमाश्रित्यसततंपरवान्भव ॥ २५ ॥ विजित्यपृथिवींसर्वांमोदमानःसुखीभव ॥ एषभूतोभविष्यश्चधर्मस्तेसमुदीरितः ॥ २६ ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदतीतानागतंभुवि ॥ तस्मादिमंपरिक्लेशंत्वंतातहृदिमाकृथाः ॥ २७ ॥ प्राज्ञास्तातनमुह्यंतिकालेनापिप्रपीडिताः ॥ एषकालोमहाबाहोअपिसर्वदिवौकसां ॥ २८ ॥ मुह्यंतिहिप्रजास्तातकालेनापिप्रचोदिताः ॥ माचतत्रविशंकाभूद्यन्मयोक्तंतवानघ ॥ २९ ॥ अशंक्यंमद्वचोह्येतद्धर्मलोपोभवेत्तव ॥ जातोसिप्रथितेवंशेकुरूणांभरतर्षभ ॥ ३० ॥ कर्मणामनसावाचासर्वमेतत्समाचर ॥ युधिष्ठिरउवाच यत्त्वयोक्तंद्विजश्रेष्ठवाक्यंश्रुतिमनोहरं ॥ ३१ ॥ तथाकरिष्येयत्नेनभवतःशासनंविभो ॥ नमेलोभोस्तिविप्रेंद्रनभयंनचमत्सरः ॥ ३२ ॥ करिष्यामिहितत्सर्वमुक्तंयत्तेमयिप्रभो ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातुवचनंतस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ ३३ ॥ संहृष्टाःपांडवाराजन्सहिताःशार्ङ्गधन्वना ॥ विप्रर्षभाश्चतेसर्वेयेतत्रासन्समागताः ॥ ३४ ॥ तथाकथांशुभांश्रुत्वामार्कंडेयस्यधीमतः ॥ विस्मिताःसमपद्यंतपुराणस्यनिवेदनात् ॥ ३५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० युधिष्ठिरानुशासनेएकनवत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच भूयएवब्राह्मणमहाभाग्यंवक्तुमर्हसीत्यब्रवीत्पांडवेयोमार्कंडेयं ॥ १ ॥ अथाचष्टमार्कंडेयोऽपूर्वमिदंश्रूयतांब्राह्मणानांचरितं ॥ २ ॥ अयोध्यायामिक्ष्वाकुकुलोद्वहःपार्थिवः ॥ परीक्षिन्नाममृगयामगमत् ॥ ३ ॥ तमेकाश्वेनमृगमनुसरंतंमृगोदूरमपाहरत् ॥ ४ ॥ अध्वनिजातश्रमःक्षुत्तृष्णाभिभूतश्चैकस्मिन्देशेनीलंगहनंवनखंडमपश्यत् ॥ ५ ॥ तच्चविवेशततस्तस्यवनखंडस्यमध्येऽतीवरमणीयंसरोदृष्ट्वासाश्वएवव्यगाहत ॥ ६ ॥ अथाश्वस्तःसबिसमृणालमश्वायाग्रतोनिक्षिप्यपुष्करिणीतीरेसंविवेश ॥ ततःशयानोमधुरंगीतमशृणोत् ॥ ७ ॥ सश्रुत्वाऽचिंतयन्नेहमनुष्यगतिंपश्यामिकस्यखल्वयंगीतशब्दइति ॥ ८ ॥ अथापश्यत्कन्यांपरमरूपदर्शनीयांपुष्पाण्यवचिन्वतींगायंतींच ॥ अथसाराज्ञःसमीपेपर्यक्रामत् ॥ ९ ॥

॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मारणस्तंभनाद्यान्यपिकर्माणिकृष्णाद्वैतविद्याबलेनैवसिध्यंतीतिमंडूकाख्यायिकयैवाह भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥११॥१२॥१३॥ अवघोटितयाश्लक्ष्णीकृतया ॥ १४ ॥ अभ्याशस्थोऽपिनिकटस्थोऽपिनापश्यत्क्रीडासक्तंराजानमितिशेषः ॥ १५ ॥ प्रयोजनंकर्तव्यं ॥१६॥१७॥ अतिमुक्तकागारंवासंतीगृहं

ताममब्रवीद्राजाकस्यासिभद्रेकावात्वमिति ॥ साप्रत्युवाचकन्यास्मीतितांराजोवाचार्थीत्वयाहमिति ॥१०॥ अथोवाचकन्यासमयेनाहंशक्यात्वयालब्धुंना
न्यथेतिराजातांसमयमपृच्छत् ॥ कन्योवाचनोदकंमेदर्शयितव्यमिति ॥ ११ ॥ सराजातांबाढमित्युक्त्वातामुपयेमेकृतोद्वाहश्चराजापरीक्षित्क्रीडमानोमुदा
परमयायुक्तस्तूष्णींसंगम्यतयासहास्ते ॥ १२ ॥ ततस्तत्रैवासीनेराजनिसेनान्वगच्छत् ॥ १३॥ सासेनोपविष्टंराजानंपरिवार्यातिष्ठत्पर्याश्वस्तश्चराजातयैव
सहशिबिकयाप्रायादवघोटितयासस्वंनगरमनुप्राप्यरहसितयासहास्ते ॥ १४ ॥ तत्राभ्याशस्थोऽपिकश्चिन्नापश्यदथप्रधानामात्योऽभ्याशचरास्तस्यस्त्रियो
पृच्छत् ॥ १५ ॥ किमत्रप्रयोजनंवर्ततइत्यथाब्रुवंस्तास्त्रियः ॥ १६ ॥ अपूर्वमिवपश्यामउदकंनात्रनीयतइत्यथामात्योनुदकंवनंकारयित्वोदारवृक्षंबहुपुष्प
फलमूलंतस्यमध्येमुक्ताजालमयींपार्श्वेवापींगूढांसुधासलिललिप्तांसरहस्युपगम्यराजानमब्रवीत्॥ १७॥ वनमिदमुदारकंसाध्वत्ररम्यतामिति ॥ १८॥ सत
स्यवचनात्तयैवसहदेव्यातद्वनंप्राविशत्सकदाचित्तस्मिन्काननेरम्येतयैवसहव्यवाहरदथक्षुत्तृष्णार्दितःश्रांतोऽतिमुक्तकागारमपश्यत् ॥ १९ ॥ तत्प्रविश्य
राजासहप्रिययासुधाकृतांविमलांसलिलपूर्णांवापीमपश्यत् ॥ २० ॥ दृष्ट्वैवचतांतस्याश्चतीरेसहैवतयादेव्यावातिष्ठत्॥ २१ ॥ अथतांदेवींसराजाब्रवीत्सा
ध्ववतरवापीसलिलमिति ॥ सातद्वचःश्रुत्वावतीर्यवापींन्यमज्जन्नपुनरुदमज्जत् ॥ २२ ॥ तांसमृगयमाणोराजानापश्यद्वापीमथनिःस्राव्यमंडूकंश्वभ्रमुखे
दृष्ट्वाक्रुद्धआज्ञापयामाससराजा॥२३॥ सर्वत्रमंडूकवधःक्रियतामितियोमयार्थीसमांमृतमंडूकोपायनमादायोपतिष्ठेदिति ॥२४॥ अथमंडूकवधेघोरेक्रि
यमाणेदिक्षुसर्वासुमंडूकान्भयमाविवेशतेभीतामंडूकराज्ञेयथावृत्तंन्यवेदयन् ॥ २५ ॥ ततोमंडूकराट्तापसवेषधारीराजानमभ्यगच्छदुपेत्यचैनमुवा
च ॥ २६॥ माराजन्क्रोधवशंगमःप्रसादंकुरुनार्हसिमंडूकानामनपराधिनांवधंकर्तुमितिश्लोकौचात्रभवतः ॥ २७ ॥ मामंडूकान्जिघांसत्वंकोपंसंधार
याच्युत॥ प्रक्षीयतेधनोद्रेकोजनानामविजानतां॥२८॥ प्रतिजानीहिनैतांस्त्वंप्राप्यक्रोधंविमोक्ष्यसि ॥ अलंकृत्वातवाधर्मंमंडूकैःकिंहतैर्हितै ॥२९॥ तमेवंवा
दिनमिष्टजनशोकपरीतात्माराजाथोवाच॥ ३० ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ २५॥२६॥ २७॥ धनोद्रेकःश्रीतपसोरुत्कर्षः ॥२८॥ प्रतिजानीहिनिश्चयंकुरु प्राप्यप्रापय्यमृत्युं क्रोधंस्त्रीशोकजं अलंकृत्वामाकुरु ॥२९॥३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ विप्रलब्धाःवंचिताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ब्रह्मण्यंब्राह्मणहितंतेनरहितानिअब्रह्मण्यानि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वाम्यौवामदेवीयौरथेयुक्तौअश्वौअश्वतरौ वामीप्रयुक्तेनेतिवाक्यशेषात्

नहिक्षम्यतेतन्मयाहनिष्याम्येतानेतैर्दूरात्मभिःप्रियामेभक्षितासर्वथैवमेवध्यामंडूकानार्हसिविद्वन्मामुपरोद्धुमिति ॥ ३१ ॥ सतद्वाक्यमुपलभ्यव्यथितेंद्रियमनाःप्रोवाचप्रसीदराजन्नहमायुर्नाममंडूकराजोममसादुहितासुशोभनानामतस्याहिदौःशील्यमेतद्बहवस्तयाराजानोविप्रलब्धाःपूर्वाइति ॥ ३२ ॥ तमब्रवीद्राजातयासमर्थीसामेदीयतामिति ॥ ३३ ॥ अथैनांराज्ञेपितादादब्रवीच्चैनामेनंराजानंशुश्रूषस्वेति ॥ ३४ ॥ सएवमुक्तादुहितरंक्रुद्धःशशापयस्मात्त्वयाराजानोविप्रलब्धाबहवस्तस्मादब्रह्मण्यानितवापत्यानिभविष्यंत्यानृतिकत्वात्तवेति ॥ ३५ ॥ सचराजातामुपलभ्यतस्यांसुरतगुणनिबद्धहृदयोलोकत्रयैश्वर्यमिवोपलभ्यहर्षेणबाष्पकलयावाचाप्रणिपत्याभिपूज्यमंडूकराजमब्रवीदनुगृहीतोस्मीति ॥ ३६ ॥ सचमंडूकराजोदुहितरमनुज्ञाप्ययथागतमगच्छत् ॥ ३७ ॥ अथकस्यचित्कालस्यतस्यांकुमाराख्रयस्तस्यराज्ञःसंबभूवुःशलोदलोबलश्चेतिततस्तेषांज्येष्ठंशलंसमयेपिताराज्येभिषिच्यतपसिधृतात्मावनंजगाम ॥ ३८ ॥ अथकदाचिच्छलोमृगयामनुचरन्मृगमासाद्यरथेनान्वधावत् ॥ ३९ ॥ सूतंचोवाचशीघ्रंमांवहस्वेतिसतथोक्तःसूतोराजानमब्रवीत् ॥ ४० ॥ नक्रियतामनुबंधोनैषशक्यस्त्वयामृगोयंग्रहीतुंयद्यपितेरथेयुक्तौवाम्यौस्यातामितिततोब्रवीद्राजासूतमाचक्ष्वमेवाम्यौहन्मिचत्वामिति ॥ सएवमुक्तोराजभयभीतःसूतोवामदेवशापभीतश्चसन्नाचख्यौराज्ञे ॥ ततःपुनःसराजाखड्गमुद्यम्यशीघ्रंकथयस्वेतितमाहहनिष्येत्वामिति ॥ सतदाहराजभयभीतःसूतोवामदेवस्याश्वौवाम्यौमनोजवाविति ॥ ४१ ॥ अथैनमेवंब्रुवाणमब्रवीद्राजावामदेवाश्रमंप्रयाहीतिसगत्वावामदेवाश्रमंतमृषिमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ भगवन्मृगोमेविद्धःपलायतेसंभावयितुमर्हसिवाम्यौदातुमितितमब्रवीदृषिर्ददानितेवाम्यौकृतकार्येणभवतामममैववाम्यौनिर्यात्यौक्षिप्रमितिसचतावश्वौप्रतिगृह्यानुज्ञाप्यऋषिंप्रायाद्वामीप्रयुक्तेनरथेनमृगंप्रतिगच्छंश्चाब्रवीत्सूतमश्वरत्नाविमावयोग्यौब्राह्मणानांनैतौप्रतिदेयौवामदेवायेत्युक्त्वामृगमवाप्यस्वनगरमेत्याश्वावंतःपुरेऽस्थापयत् ॥ ४३ ॥ अथर्षिश्चिंतयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ॥ ४४ ॥ समनसाविचिंत्यमासिपूर्णेशिष्यमब्रवीत् ॥ ४५ ॥ गच्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाचराज्ञामेतद्वाहनमनर्हाब्राह्मणारत्नानामेवंविधानांकिंब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यतां ॥ ४६ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४७॥अंतरेभेदे ॥४८॥४९॥५०॥ वाहोवाहनं॥ ५१॥ यदेतत्ब्राह्मणस्यत्वमाजीवमानोस्येतदिहघोरमनिष्टपाकंव्रतंकर्माहुरित्यन्वयः वहंतुचतुर्दिक्षुप्रापयंतुचतुर्धाकृत्वेतिशेषः ॥५२॥ येत्वांमांहंतुमुद्युक्तंते मदीयास्त्वामेवपातयंत्वित्यर्थः ॥५३॥५४॥ असत्यंमिथ्यावादिनमपित्वात्वांनानुशास्मिनदंडयामि अद्यप्रभृतितवाज्ञामितिसंबंधः तवापराधान्क्षमिष्येआज्ञयाचवर्तिष्येइतिवरद्वयंज्ञेयं ॥५५॥एतत्प्रत्याचष्टे

॥१९९॥ सगत्वैतदुपाध्यायायाचष्टतच्छ्रुत्वावचनमप्रियंवामदेवःक्रोधपरीतात्मास्वयमेवराजानमभिगम्याश्वार्थमचोदयन्नचाददद्राजा ॥ ४७ ॥ वामदेव ३
उवाच प्रयच्छवाम्यौममपार्थिवत्वंकृतंहितेकार्यमाभ्यामशक्यं ॥ मात्वावधीद्वरुणोघोरपाशैर्ब्रह्मक्षत्रस्यांतरेवर्तमानं ॥ ४८ ॥ राजोवाच अन
ड्वाहौसुव्रतौसाधुदांतावेतद्विप्राणांवाहनंवामदेव ॥ ताभ्यांयाहित्वंयत्रकामोमहर्षेच्छंदांसिवैत्वादृशंसंवहंति ॥ ४९॥ वामदेवउवाच छंदांसिवैमादृशं
संवहंतिलोकेऽमुष्मिन्पार्थिवयानिसंति॥ अस्मिंस्तुलोकेममयानमेतदस्मद्विधानामपरेषांचराजन् ॥५०॥ राजोवाच चत्वारस्त्वांवागर्दभाःसंवहंतुश्रे
ष्ठाश्वतर्योहरयोवातरंहाः ॥ तैस्त्वंयाहिक्षत्रियस्यैषवाहोममैववाम्यौनतवैतौहिविद्धि॥ ५१॥ वामदेवउवाच घोरंव्रतंब्राह्मणस्यैतदाहुरेतद्राजन्यदिहा
जीवमानः॥ अयस्मयाघोररूपामहांतश्चत्वारोवायातुधानाःसुरौद्राः ॥ मयाप्रयुक्तास्त्वद्वधमीप्समानावहंतुत्वांशितशूलाश्चतुर्धा ॥५२॥ राजोवाच
येत्वांविदुर्ब्राह्मणंवामदेववाचाहंतुंमनसाकर्मणावा॥ तेत्वांसशिष्यमिहपातयंतुमद्वाक्यनुन्नाःशितशूलासिहस्ताः ॥५३॥ वामदेवउवाच ममैतौवा
म्यौप्रतिगृह्यराजन्पुनर्ददानीतिप्रपद्यमेत्वं॥ प्रयच्छशीघ्रंममवाम्यौत्वमश्वौयद्यात्मानंजीवितुंतेक्षमंस्यात्॥ ५४ ॥ राजोवाच नब्राह्मणेभ्योमृगयाप्र
सूतानत्वानुशास्म्यद्यप्रभृतित्यसत्यं॥ तवैवाज्ञांसंप्रणिधायसर्वांतथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयं ॥ ५५ ॥ वामदेवउवाच नानुयोगाब्राह्मणानांभवंतिवा
चाराजन्मनसाकर्मणावा ॥ यस्त्वेवंब्रह्मतपसान्वेतिविद्वांस्तेनश्रेष्ठोभवतिहिजीवमानः ॥५६॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्तेवामदेवेनराजन्समुत्तस्थूरा
क्षसाघोररूपाः॥ तैःशूलहस्तैर्वध्यमानःसराजाप्रोवाचेदंवाक्यमुच्चैस्तदानीं॥५७॥ इक्ष्वाकवोयदिब्रह्मन्दलोवाविधेयामेयदिचेमेविशोपि ॥ नोत्स्रक्ष्येहंवाम
देवस्यवाम्यौनैवंविधाःकर्मशीलाभवंति॥ ५८॥ एवंब्रुवन्नेवसयातुधानैर्हतोजगामाशुमहींक्षितीशः॥ ततोविदित्वानृपतिंनिपातितमिक्ष्वाकवोवैदलमभ्य ॥१९९॥
षिंचन्॥ ५९॥ राज्येतदातत्रगत्वासविप्रःप्रोवाचेदंवचनंवामदेवः ॥ दलंराजानंब्राह्मणानांहिदेयमेवंराजन्सर्वधर्मेषुदृष्टं ॥ ६० ॥

नेति अनुयोगःशासनं अदंड्याब्राह्मणाइत्यर्थः ब्रह्मब्राह्मणजातिं योब्राह्मणसेवीसजीवत्यन्योनश्यतीत्यर्थः वरद्वयमपिनिरर्थकमितिभावः॥५६॥५७॥दलःकनिष्ठोभ्राता विधेयाआज्ञाकारिणः॥५८॥निपातितंमृतं ॥५९॥६०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तंजहितवसायकस्त्वत्पुत्रमेवहिंसिष्यतिनतुमामित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ एवमुक्त्वावामदेवेनस्तंभितहस्तपादोराजोवाच इक्ष्वाकवइति ॥ ६७ ॥ संस्पृश्यहत्वा एनसोब्रह्म

विभेषिचेत्त्वमधर्मान्नरेंद्रप्रयच्छमेशीघ्रमेवाघ्रवाम्यौ ॥ एतच्छ्रुत्वावामदेवस्यवाक्यंसपार्थिवःसूतमुवाचरोषात् ॥ ६१ ॥ एकंहिमेसायकंचित्ररूपंदिग्धंविषेणाहरसंगृहीतं ॥ येनविद्धोवामदेवःशयीतसंदश्यमानःश्वभिरार्तरूपः ॥६२॥ वामदेवउवाच जानामिपुत्रंदशवर्षंतवाहंजातंमहिष्यांश्येनजितंनरेंद्र ॥ तंजहित्वंमद्वचनात्प्रणुन्नस्तूर्णंप्रियंसायकैर्घोररूपैः ॥६३॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्तोवामदेवेनराजन्नंतःपुरेराजपुत्रंजघान ॥ ससायकस्तिग्मतेजाविसृष्टःश्रुत्वादलस्तत्रवाक्यंबभाषे ॥ ६४ ॥ राजोवाच इक्ष्वाकवोहंतचरामिवःप्रियंनिहन्मीमंविप्रमद्यप्रमथ्य ॥ आनीयतामपरस्तिग्मतेजाःपश्यध्वंमेवीर्यमद्यक्षितीशाः ॥६५॥ वामदेवउवाच यत्त्वमेनंसायकंघोररूपंविषेणदिग्धंममसंदधासि ॥ नत्वेतंत्वंशरवर्यंविमोक्तुंसंधातुंवाशक्ष्यसेमानवेंद्र ॥६६॥ राजोवाच इक्ष्वाकवःपश्यतमांगृहीतंनवैशक्नोम्येषशरंविमोक्तुं ॥ नचास्यकर्तुंनाशमभ्युत्सहामिआयुष्मान्वैजीवतुवामदेवः ॥६७॥ वामदेवउवाच संस्पृश्यैनांमहिषींसायकेनततस्तस्मादेनसोमोक्ष्यसेत्वं ॥ ततस्तथाकृतवान्पार्थिवस्तुततोमुनिंराजपुत्रीबभाषे ॥ ६८ ॥ राजपुत्र्युवाच यथायुक्तावामदेवाहमेनंदिनेदिनेसंदिशंतीनृशंसं ॥ ब्राह्मणेभ्योमृगयतीसूनृतानितथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयं ॥ ६९ ॥ वामदेवउवाच त्वयात्रातंराजकुलंशुभेक्षणेवरंवृणीष्वाप्रतिमंददानिते ॥ प्रशाधीमंस्वजनंराजपुत्रिइक्ष्वाकुराज्यंसुमहच्चाप्यनिंद्ये ॥ ७० ॥ राजपुत्र्युवाच वरंवृणेभगवंस्त्वेवमेषविमुच्यतांकिल्बिषादद्यभर्ता ॥ शिवेनचाध्याहिसपुत्रबांधवंवरोवृतोत्वेषमयाद्विजाग्र्य ॥७१॥ मार्कंडेयउवाच श्रुत्वावचःसमुनीराजपुत्र्यास्तथास्त्वितिप्राहकुरुप्रवीर ॥ ततःसराजामुदितोबभूववाम्यौचास्मैप्रददौसंप्रणम्य ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिमंडूकोपाख्यानेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच मार्कंडेयमृषयोब्राह्मणायुधिष्ठिरश्चपर्यपृच्छन्नृषिःकेनदीर्घायुरासीद्वकोमार्कंडेयस्तुतान्सर्वानुवाच ॥ १ ॥ महातपादीर्घायुश्चबकोराजर्षिर्नात्रकार्याविचारणा ॥ २ ॥

हत्याध्यवसायजात्पापात् ॥ ६८ ॥ एनंनृशंसंभर्तारंदिनेदिनेसूनृतानिकल्याणकराणिवाक्यानिसंदिशंतीतिसंबंधः ब्राह्मणेभ्योमृगयतीब्राह्मणान्सेवितुमिच्छंती ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयमृषयइत्यादेरध्यायस्यतात्पर्यंब्रह्मविद्यालब्धंचिरजीवित्वमपिदुःखमिश्रमतोविदेहकैवल्यमेव श्रेष्ठमिति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयोभ्रातृभिःसहभारत॥ मार्कंडेयंपर्यपृच्छद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥३॥ बकदाल्भ्यौमहात्मानौश्रूयेतेचिरजीविनौ॥ सखायौदेवराजस्यतावृ
षीलोकसंमतौ ॥ ४ ॥ एतदिच्छामिभगवन्बकशक्रसमागमं॥ सुखदुःखसमायुक्तंतत्त्वेनकथयस्वमे ॥५॥ मार्कंडेयउवाच वृत्तेदेवासुरेराजन्संग्रामे
लोमहर्षणे॥ त्रयाणामपिलोकानामिंद्रोलोकाधिपोभवत् ॥ ६॥ सम्यग्वर्षतिपर्जन्येसस्यसंपदउत्तमाः ॥ निरामयाःसुधर्मिष्ठाःप्रजाधर्मपरायणाः ॥ ७॥
मुदितश्चजनःसर्वःस्वधर्मेषुव्यवस्थितः॥ ताःप्रजामुदिताःसर्वादृष्ट्वाबलनिषूदनः ॥ ८ ॥ ततस्तुमुदितोराजन्देवराजःशतक्रतुः॥ ऐरावतंसमास्थायताःप
श्यन्मुदिताःप्रजाः ॥ ९॥ आश्रमांश्चविचित्रांश्चनदीश्चविविधाःशुभाः ॥ नगराणिसमृद्धानिखेटान्जनपदांस्तथा ॥ १० ॥ प्रजापालनदक्षांश्चनरेंद्रान्धर्म
चारिणः ॥ उदपानंप्रपावापीतटागानिसरांसिच॥ ११ ॥ नानाब्रह्मसमाचारैःसेवितानिद्विजोत्तमैः॥ ततोवतीर्यरम्यायांपृथ्व्यांराजञ्छतक्रतुः॥ १२ ॥ तत्रर
म्येशिवेदेशेबहुवृक्षसमाकुले॥ पूर्वस्यांदिशिरम्यायांसमुद्राभ्याशतोनृप॥ १३ ॥ तत्राश्रमपदंरम्यंमृगद्विजनिषेवितं ॥ तत्राश्रमपदेरम्येबकंपश्यतिदेवराट्॥
॥ १४ ॥ बकस्तुदृष्ट्वादेवेंद्रंदृढंप्रीतमनाभवत्॥ पाद्यासनार्घ्यदानेनफलमूलैरथार्चयत् ॥ १५ ॥ सुखोपविष्टोवरदस्ततस्तुबलसूदनः ॥ ततःप्रश्नंबकंदेवउवाच
त्रिदशेश्वरः ॥ १६ ॥ शतंवर्षसहस्राणिमुनेजातस्यतेनघ ॥ समाख्याहिममब्रह्मन्किंदुःखंचिरजीविनां ॥ १७॥ बकउवाच अप्रियैःसहसंवासःप्रियै
श्चापिविनाभवः॥ असद्भिःसंप्रयोगश्चतद्दुःखंचिरजीविनां ॥ १८॥ पुत्रदारविनाशोत्रज्ञातीनांसुहृदामपि॥ परेष्वायत्तताकृच्छ्रंकिंनुदुःखतरंततः॥ १९॥
नान्यद्दुःखतरंकिंचिल्लोकेषुप्रतिभातिमे ॥ अर्थैर्विहीनःपुरुषःपरैःसंपरिभूयते ॥ २० ॥ अकुलानांकुलेभावंकुलीनानांकुलक्षयं॥ संयोगंविप्रयोगंचपश्यंति
चिरजीविनः॥ २१ ॥ अपिप्रत्यक्षमेवैतत्तवदेवशतक्रतो ॥ अकुलानांसमृद्धानांकथंकुलविपर्ययः ॥ २२ ॥ देवदानवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसाः ॥ प्राप्नुवं
तिविपर्यासंकिंनुदुःखतरंततः॥ २३॥ कुलेजाताश्चक्लिश्यंतेदौष्कुलेयवशानुगाः॥ आढ्यैर्दरिद्रावमताःकिंनुदुःखतरंततः ॥ २४ ॥ लोकेवैधर्म्यमेतत्तुदृश्यतेबहु
विस्तरं॥ हीनज्ञानाश्चदृश्यंतेक्लिश्यंतेप्राज्ञकोविदाः॥ २५ ॥ बहुदुःखपरिक्लेशंमानुष्यमिहदृश्यते॥ इंद्रउवाच पुनरेवमहाभागदेवर्षिगणसेवित॥ २५॥
समाख्याहिममब्रह्मन्किंसुखंचिरजीविनां॥ बकउवाच अष्टमेद्वादशेवापिशाकंयःपचतेगृहे॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कुमित्राण्यनपाश्रित्यकिंवैसुखतरंततः ॥ यत्राहानिनगण्यंतेनैनमाहुर्महाशनं ॥ २७ ॥ अपिशाकंपचानस्यसुखंवैमघवन्गृहे ॥ अर्जितंस्वेनवीर्येणनाप्य
पाश्रित्यकंचन ॥ २८ ॥ फलशाकमपिश्रेयोभोक्तुंह्यकृपणंगृहे ॥ परस्यतुगृहेभोक्तुःपरिभूतस्यनित्यशः ॥ २९ ॥ सुमृष्टमपिनश्रेयोविकल्पोयमतःसतां ॥
श्ववत्कीलालपोयस्तुपरान्नंभोक्तुमिच्छति ॥ ३० ॥ धिगस्तुतस्यतद्भुक्तंकृपणस्यदुरात्मनः ॥ योदत्वातिथिभूतेभ्यःपितृभ्यश्चद्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥ शिष्टान्यन्ना
नियोभुंक्तेकिंवैसुखतरंततः ॥ अतोमृष्टतरंनान्यत्पूर्तंकिंचिच्छतक्रतो ॥ ३२ ॥ दत्वायस्त्वतिथिभ्योवैभुंक्तेतेनैवनित्यशः ॥ यावतोह्यंधसःपिंडानश्नातिसत
तंद्विजः ॥ ३३ ॥ तावतांगोसहस्राणांफलंप्राप्नोतिदायकः ॥ यदेनोयौवनकृतंतत्सर्वंनश्यतेध्रुवं ॥ ३४ ॥ सदक्षिणस्यभुक्तस्यद्विजस्यतुकरेगतं ॥ यद्वारिवारिणा
सिंचेत्तद्ध्येनस्तरतेक्षणात् ॥ ३५ ॥ एताश्चान्याश्चवैबह्वीःकथयित्वाकथाःशुभाः ॥ बकेनसहदेवेंद्रआपृच्छ्यत्रिदिवंगतः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यके० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमहाभाग्येबकशक्रसंवादेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच
ततःपांडवाःपुनर्मार्कंडेयमूचुः ॥ १ ॥ कथितंब्राह्मणमहाभाग्यंराजन्यमहाभाग्यमिदानींशुश्रूषामहइतितानुवाचमार्कंडेयोमहर्षिःश्रूयतामितिइदानींराजन्या
नांमहाभाग्यमिति ॥ कुरूणामन्यतमःसुहोत्रोनामराजामहर्षीनभिगम्यनिवृत्यरथस्थमेवराजानमौशीनरंशिबिंददर्शाभिमुखंतौसमेत्यपरस्परेणयथावयः
पूजांप्रयुज्यगुणसाम्येनपरस्परेणतुल्यात्मानौविदित्वान्योन्यस्यपंथानंनददतुस्तत्रनारदःप्रादुरासीत्किमिदंभवंतौपरस्परस्यपंथानमावृत्यतिष्ठतइति ॥ २ ॥
तावूचतुर्नारदंनैतद्भगवन्पूर्वकर्मकर्त्रादिभिर्विशिष्टस्यपंथाउपदिश्यतेसमर्थायवाआवांचसख्यंपरस्परेणोपगतौतच्चावधानतोऽत्युत्कृष्टमधरोत्तरंपरिभ्रष्टं
नारदस्त्वेवमुक्तःश्लोकत्रयमपठत् ॥ ३ ॥ क्रूरःकौरव्यमृदवेमृदुःक्रूरेचकौरव ॥ साधुश्चासाधवेसाधुःसाधवेनाप्नुयात्कथं ॥ ४ ॥ कृतंशतगुणंकुर्यान्नास्तिदे
वेषुनिर्णयः ॥ औशीनरःसाधुशीलोभवतोवैमहीपतिः ॥ ५ ॥ जयेत्कदर्यंदानेनसत्येनानृतवादिनं ॥ क्षमयाक्रूरकर्माणमसाधुंसाधुनाजयेत् ॥ ६ ॥

विद्याबलंयुद्धप्रजापालनादिव्ययेष्वपिराजस्वस्तीतिदर्शयितुमाह ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नैतत्यत्पंथास्त्याज्यइत्येतन्नेत्यर्थः तत्रहेतुः पूर्वेति पूर्वंचतेकर्मकर्त्रादयश्चेतिविग्रहः अनुमंतृवक्तृप्रभृतयआदिशब्दार्थः
अवधानतोविचारतः अधरेति आवयोस्तारतम्यंनास्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ क्रूरइति पूर्वार्द्धेखलदत्तंनामुयात्साधुत्वंवैकथंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥ राज्ञःशिबेः ॥ ८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ छ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ विद्वेषणंयाचकस्यद्वेषं प्रीत्यैवददासिचेत्यहीष्या
मीत्यर्थः ॥ ३ ॥ हेदद्यददोदानंतदर्हं दत्वानकीर्तयेदुःखेसत्येवकीर्तनंस्यान्नान्यथेतिभावः दुःखंचप्रियवियोगेऽतोममादेयाभावात्त्वयाप्ययाच्योर्थोनास्तीत्यतःसर्वंप्राप्यंस्त्रीपुत्रदेहांतंदेयमेवनत्वप्राप्यंदातुंश

तदुभावेवभवंतावुदारौयइदानींभवद्धामन्यतमःसोपसर्पतुएतद्दैनिदर्शनमित्युक्त्वातूर्णींनारदोबभूव ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौरव्यःशिबिंप्रदक्षिणंकृत्वापंथानं
दत्वाबहुकर्मभिःप्रशस्यप्रययौ॥ ७॥ तदेतद्राज्ञोमहाभाग्यमप्युक्तवान्नारदः ॥ ८ ॥ इतिश्रीम०आरण्यकेप०मार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेचतुर्न
वत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९४॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ मार्कंडेयउवाच इदमन्यच्छ्रूयतांययातिर्नाहुषोराजाराज्यस्थःपौरजनावृतआसांच
क्रे॥ गुर्वर्थीब्राह्मणउपेत्याब्रवीत्भोराजन्गुर्वर्थंभिक्षेयंसमयादितिराजोवाच॥ १॥ ब्रवीतुभगवान्समयमिति॥२॥ ब्राह्मणउवाच विद्वेषणंपरमंजीव
लोकेकुर्यान्नरःपार्थिवयाच्यमानः॥ तंत्वांपृच्छामिकथंतुराजन्दद्याद्भवान्दयितंचमेद्य॥ ३॥ राजोवाच नचानुकीर्तयेदद्यदत्वाअयाच्यमर्थंनचसं
शृणोमि॥ प्राप्यमर्थंचसंश्रुत्यतंचापिदत्वासुसुखीभवामि॥ ४॥ ददामितेरोहिणीनांसहस्रंप्रियोहिमेब्राह्मणोयाचमानः॥ नमेमनःकुप्यतियाचमानेदत्तं
नशोचामिकदाचिदर्थं॥ ५॥ इत्युक्त्वाब्राह्मणायराजागोसहस्रंददौ॥ प्राप्तवांश्चगवांसहस्रंब्राह्मणइति॥ ६॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिनाहुषचरितेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९५॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ वैशंपायनउवाच भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामि
त्यब्रवीत्पांडवः॥ १ ॥ अथाचष्टमार्कंडेयोमहाराजवृषदर्भसेदुकनामानौराजानौनीतिमार्गरतावस्त्रोपास्त्रकृतिनौ ॥ २॥ सेदुकोवृषदर्भस्यबालस्यैवउपांशु
व्रतमभ्यजानात्कुप्यमदेयंब्राह्मणस्य॥ ३॥ अथतंसेदुकंब्राह्मणःकश्चिद्वेदाध्ययनसंपन्नआशिषंदत्वागुर्वर्थीभिक्षितवान्॥ ४॥ अश्वसहस्रंमेभवान्ददात्वि
ति॥ तंसेदुकोब्राह्मणमब्रवीत्॥ ५॥ नास्तिसंभवोगुर्वर्थंदातुमिति॥ ६॥ सत्वंगच्छवृषदर्भसकाशं॥ राजापरमधर्मज्ञोब्राह्मणतंभिक्षस्व॥ सतेदास्यतितस्यैत
दुपांशुव्रतमिति॥ ७॥ अथब्राह्मणोवृषदर्भसकाशंगत्वाअश्वसहस्रमयाचत॥ सराजातंकशेनाताडयत्॥ ८॥

क्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ रोहिणीनांगवां रोहिणीकंठरुग्भिदीत्युपक्रम्यलोहितागवोरितिमेदिनी ॥ ५ ॥ असाधावपिसाधुत्वंप्रीत्याइष्टार्थदानंचमहाभाग्यमित्यध्यायद्वयतात्पर्यं ॥ ६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेपंचनत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ छ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ उपांशुबहिरनुद्घाटितं कुप्यंस्वर्णरूप्यादन्यत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कशेनपुंस्त्वमार्षं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हिंसिहिनस्सिताडयसि ॥ ९ ॥ शपंतंशापंदित्संतं हेविप्रयोनददातिस्वीयंधनंतुभ्यंतस्मैवाएतत्शापदानंउचितं उताहोस्वित्एतद्ब्राह्मण्यंब्राह्मणयोग्यंस्वीयमपिदित्सन्नशापयोग्यःनापिशांतिधर्माब्राह्मणःशा पंदातुमर्हतीत्यर्थः॥१०॥११॥ क्षेपणंदूरीकरणं अवश्यंसप्रसादनीयइत्यर्थः॥१२॥ दैवसिकांएकदिवसजातामुत्पत्तिंधनस्य स्वनियमभंगायप्रवृत्तंब्राह्मणंदंडयितुमपिप्रार्थितादधिकंदत्वाप्रसादयितुमपिसम र्थाराजानइतितात्पर्यं ॥ १३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै०भा०षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ९ ॥ देवानामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ घोरंनिंदितंअनिष्टसूचकमित्यर्थः मृत्युदू

तंब्राह्मणोब्रवीत् ॥ किंहिंस्यनागसंमामिति ॥ ९ ॥ एवमुक्तातंशपंतंराजाह ॥ विप्रकिंयोनददातितुभ्यमुताहोस्विद्ब्राह्मण्यमेतत् ॥ १० ॥ ब्राह्मणउवाच राजाधिराजतवसमीपंसेदुकेनप्रेषितोभिक्षितुमागतः ॥ तेनानुशिष्टेनमयात्वंभिक्षितोसि ॥ ११ ॥ राजोवाच पूर्वाह्णेतेदास्यामियोमेघबलिरागमि ष्यति ॥ योहन्यतेकशयाकथंमोघंक्षेपणंतस्यस्यात् ॥ १२ ॥ इत्युक्ताब्राह्मणायदैवसिकामुत्पत्तिंप्रादात् ॥ अधिकस्याश्वसहस्रस्यमूल्यमेवाददादिति ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिसेदुकवृषदर्भचरितेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

मार्कंडेयउवाच देवानांकथासंजातामहीतलंगत्वामहीपतिंशिबिमौशीनरंसाध्वेनंशिबिंजिज्ञास्यामइति ॥ एवंभोइत्युक्ताअग्नींद्रावुपतिष्ठेतां ॥ १ ॥ अ ग्निःकपोतरूपेणतमभ्यधावदामिषार्थमिंद्रःश्येनरूपेण ॥ २ ॥ अथकपोतोराज्ञोदिव्यासनासीनस्योत्संगंन्यपतत् ॥ ३ ॥ अथपुरोहितोराजानमब्रवीत् ॥ प्राणर क्षार्थंश्येनाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्यते ॥ ४ ॥ वसुददातुअंतवान्पार्थिवोस्यनिष्कृतिंकुर्यात् घोरंकपोतस्यनिपातमाहुः ॥ ५ ॥ अथकपोतोराजानमब्रवीत् ॥ प्राणरक्षणार्थंश्येनाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्येअंगैरंगानिप्राप्यार्थीमुनिर्भूत्वाप्राणांस्त्वांप्रपद्ये ॥ ६ ॥ स्वाध्यायेनकर्शितंब्रह्मचारिणंमांविद्धि ॥ तपसादमेन युक्तमाचार्यस्याप्रतिकूलभाषिणं ॥ एवंयुक्तमपापंमांविद्धि ॥ ७ ॥ गदामिवेदान्विचिनोमिछंदःसर्वेवेदाअक्षरशोमेअधीताः ॥ नसाधुदानंश्रोत्रियस्यप्रदानं माप्रादाःश्येनायनकपोतोऽस्मि ॥ ८ ॥ अथश्येनोराजानमब्रवीत् ॥ ९ ॥ पर्यायेणवसतिर्वाभवेषुसर्गेजातःपूर्वमस्मात्कपोतात् ॥ त्वमाददानोथकपोतमेनंमात्वं राजन्विघ्नकर्ताभवेथाः ॥ १० ॥

तत्वात्कपोतस्य अंतवान्दिगंतानामीश्वरः ॥ ५ ॥ अंगैरिति मुनिरहंस्वशरीरेणकपोतशरीरंप्रविष्टोस्मीत्यर्थः प्राणान्प्राणरक्षकत्वेनत्वमेवममप्राणाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रोत्रियस्यमेश्येनायत्वत्कर्तृकंप्रदानं नसाधुदानं॥८॥ ९॥पर्यायेणेति पितृपुत्रभार्यामातृप्रभृतीनामाधरोत्तर्येणयाजायासैवभवांतरेमाताय:पुत्रःसएवपिताएवंशत्रुर्मित्रंभवतिमित्रंवाशत्रुरितिभवेषुजन्मसुपर्यायेणवसतिःस्थितिर्भवतिअतस्त्वंसर्गेस्त ष्टौअस्मात्कपोतात्जातोसि अतस्त्वंतवजन्मांतरीयंपितरंकपोतंआददानोरक्षन्ममआहारेविघ्नंमाकुर्वित्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शकुनेनेत्यकारांतोपि एतयोःस्वरूपंज्ञात्वासाधुकर्मकंकथंकुर्यामितिविमृशतीत्यर्थः॥ ११ ॥ १२ ॥ ह्रस्वाशैशवेएवप्रजाप्रमीयतेम्रियते॥ १३॥मोघंनिष्फलंसोन्नंविंदतिलभते अप्रचेताःअनुदारः ॥ १४ ॥ अस्मा
त्कपोतात् एनंकपोतंमोचयित्वातेतुभ्यंप्रतिनयंतुप्रतिनिधित्वेनसमर्पयंतु ॥ १५ ॥ ददस्व ददानेइत्यस्यरूपं शकुनानांएकस्मिन्नेवबहुत्वं अभावात्नाशेन ॥ १६ ॥ उक्षाणंबलीवर्दं वेहतंवंध्यांगांवा अनूनं

राजोवाच केनेदृशीजातुपराहिदृष्टावागुच्यमानाशकुनेनसंस्कृता॥ यांवैकपोतोवदतेयांचश्येनउभौविदित्वाकथमस्तुसाधु ॥ ११ ॥ नास्यवर्षंवर्षतिवर्ष
कालेनास्यबीजंरोहतिकालउप्तं॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनत्राणंलभेत्त्राणमिच्छन्सकाले ॥ १२॥ जाताह्रस्वाप्रजाप्रमीयतेसदानवासंपितरोस्यकुर्व
ते॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनास्यदेवाःप्रतिगृह्णंतिहव्यं ॥१३॥ मोघमन्नंविंदतिचाप्रचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिशीघ्रमेव॥ भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवे
सेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रं॥ १४ ॥ उक्षाणंपक्त्वासहओदनेनअस्मात्कपोतात्प्रतितेनयंतु ॥ यस्मिन्देशेरमसेतीवश्येनतत्रमांसंशिबयस्तेवहंतु॥ १५ ॥ श्येन
उवाच नोक्षाणोराजन्प्रार्थयेयंनचान्यदस्मान्मांसमधिकंवाकपोतात् ॥ देवैर्दत्तःसोद्यममैषभक्षस्तन्मेददस्वशकुनानामभावात् ॥ १६ ॥ राजोवाच
उक्षाणंवेहतमनूनंनयंतुतेपश्यंतुपुरुषाममैव ॥ भयाहितस्यदायंममांतिकात्त्वांप्रत्याम्नायंतुत्वंह्येनंमाहिंसीः ॥ १७॥ त्यजेप्राणान्नैवदद्यांकपोतंसौम्योह्ययं
किंनजानासिश्येन ॥ यथाक्लेशंमाकुरुष्वेहसौम्यनाहंकपोतमर्पयिष्येकथंचित् ॥ १८॥ यथामांवैसाधुवादैःप्रसन्नाःप्रशंसेयुःशिबयःकर्मणातु ॥ यथाश्येन
प्रियमेवकुर्यांप्रशाधिमांयद्वदेस्तत्करोमि ॥ १९॥ श्येनउवाच ऊरोर्दक्षिणादुत्कृत्यस्वपिशितंतावद्राजन्यवन्मांसंकपोतेनसमं ॥ तथातस्मात्साधुत्रा
तःकपोतःप्रशंसेयुश्चशिबयःकृतंचप्रियंस्यान्ममेति॥ २० ॥ अथसदक्षिणादूरोरुत्कृत्यस्वमांसपेशींतुलयाधारयत्॥ गुरुतरएवकपोतआसीत् ॥ २१ ॥ पुनर
न्युच्चकर्तगुरुतरएवकपोतः॥ एवंसर्वंसमधिकृत्यशरीरंतुलायामारोपयामास॥ तत्तथापिगुरुतरएवकपोतआसीत्॥ २२॥ अथराजास्वयमेवतुलामारुरो
ह॥ नचव्यलीकमासीद्राजाएतद्वृत्तांतंदृष्ट्वात्रातइत्युक्त्वाप्रालीयतश्येनःअथराजाअब्रवीत् ॥ २३ ॥ कपोतंविद्युःशिबयस्त्वांकपोतपृच्छामितेशकुनेकोनुश्ये
नः॥ नानीश्वरईदृशंजातुकुर्यादेतंप्रश्नंभगवन्मेविचक्ष्व॥ २४॥

सर्वांगसंपूर्णंयथास्यात्तथा भयाहितस्यभीग्रस्तस्यकपोतस्य दायंप्रतिधनंप्रत्याम्नायंनयंतुप्रापयंतु पश्यंतुआलोचयंतुचसंतः एनंकपोतंमाहिंसीरिति ॥ १७ ॥ सौम्योह्ययंसोमसंयुक्तक्रतुवन्नित्यंपरिपाल्योह्य
यं हेसौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अधिकृत्यच्छित्वा ॥ २२ ॥अपर्याप्तौस्वयमेवतुलामाविवेश व्यलीकंअप्रियं त्रातस्त्वयाकपोतइत्युक्त्वा ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सौरथेयसुरथायाःपुत्र नौआवां विद्धीतिशेषः ॥ २५ ॥ असिनाखड्गेन एतन्मांसं वःनृपाणांलक्ष्मचिह्नंकरोमि ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिबिनाशिथिलशरीरेणजातंऔद्भिदंउद्भेदेनजातं यशसादीप्यमानं

कपोतउवाच वैश्वानरोहंज्वलनोधूमकेतुरथैवश्येनोवज्रहस्तःशचीपतिः ॥ साधुज्ञातुंत्वामृषभंसौरथेयनौजिज्ञासयात्वत्सकाशंप्रपन्नौ ॥ २५ ॥ यामेतांपेशींममनिष्क्रयायप्रादाद्भवानसिनोत्कृत्यराजन् ॥ एतद्वोलक्ष्मशिवंकरोमिहिरण्यवर्णरुचिरंपुण्यगंधं ॥ २६ ॥ एतासांप्रजानांपालयितायशस्वीसुरर्षीणामथसंमतोभृशं ॥ एतस्मात्पार्श्वात्पुरुषोजनिष्यतिकपोतरोमेतिचतस्यनाम ॥ २७ ॥ कपोतरोमाणंशिबिनौद्भिदंपुत्रंप्राप्स्यसिनृपवृषसंहननंयशोदीप्यमानंद्रष्टासिशूरमृषभंसौरथानां ॥ २८ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामित्यब्रवीत्पांडवोमार्कंडेयं ॥ अथाचष्टमार्कंडेयः ॥ अष्टकस्यवैश्वामित्रेरश्वमेधेसर्वेराजानःप्रागच्छन् ॥ ॥ १ ॥ भ्रातरश्चास्यप्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरइतिसचसमाप्तयज्ञोभ्रातृभिःसहरथेनप्रायात्तेचनारदमागच्छंतमभिवाद्यारोहतुभवान्रथमित्यब्रुवन् ॥ २ ॥ तांस्तथेत्युक्त्वारथमारुरोह ॥ अथतेषामेकःसुरर्षिंनारदमब्रवीत् ॥ प्रसाद्यभगवंतंकिंचिदिच्छेयंप्रष्टुमिति ॥ ३ ॥ पृच्छेत्यब्रवीदृषिः ॥ सोब्रवीदायुष्मंतःसर्वगुणप्रमुदिताः ॥ अथायुष्मंतंस्वर्गस्थानंचतुर्भिर्यातव्यंस्यात्कोऽवतरेत् ॥ अयमष्टकोवतरेदित्यब्रवीदृषिः ॥ ४ ॥ किंकारणमित्यपृच्छत् ॥ अथाचष्टाष्टकस्यगृहेमयाउपितंसमांरथेनानुप्रावहदथापश्यमनेकानिगोसहस्राणिवर्णशोविविक्तानितमहमपृच्छंकस्येमागावइतिसोब्रवीत् ॥ मयानिसृष्टाइत्येतास्तेनैवस्वयंश्लाघितकथितेन ॥ एषोवतरेदथत्रिभिर्यातव्यंसांप्रतंकोवतरेत् ॥ ५ ॥ प्रतर्दनइत्यब्रवीदृषिः ॥ तत्रकिंकारणंप्रतर्दनस्यापिगृहेमयोषितंसमांरथेनानुप्रावहत् ॥ ६ ॥ अथैनंब्राह्मणोऽभिक्षेताश्वंमेददातुभवान्निवृत्तोदास्यामीत्यब्रवीद्ब्राह्मणंत्वरितमेवदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्त्वरितमेवसब्राह्मणस्यैवमुक्त्वादक्षिणंपार्श्वमददत् ॥ ७ ॥ अथान्योप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत् ॥ तथैवचैनमुक्त्वावामपार्ष्णिमभ्यदादथप्रायात्पुनरपिचान्योप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत्त्वरितोथतस्मैअपनत्यवामंधुर्यमददत् ॥ ८ ॥

॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आयुष्मंतंचिरकालभोग्यं स्वर्गस्थानं पुंस्त्वमार्षं अवतरेत्स्वर्गात्भूमौप्रथममितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पार्श्वंरथचक्रप्रदेशस्थमश्वं ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतियातोऽतिवेगवान् अश्वचतुष्टयस्यापिदानात्धुरंस्वहस्तेनैवगृह्णता सांप्रतंयुक्तायुक्तविचारः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुष्परथस्य गिरिगगनसागरेष्वप्रतिषिद्धमार्गस्यप्रयोजनेनतदर्थमित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथप्रायात्पुनरन्यआगच्छदश्वार्थीब्राह्मणस्तमब्रवीददतियातोदास्यामित्वरितमेवमेदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्तस्मैदत्वाश्वंरथधुरंगृह्णताव्याहृतंब्राह्मणानां
॥२०३॥ सांप्रतंनास्तिकिंचिदिति ॥ ९ ॥ यएषददातिचासूयतिचतेनव्याहृतेनतथावतरेत् ॥ अथद्वाभ्यांयातव्यमितिकोवतरेत् ॥ १० ॥ वसुमनाअवतरेदित्यब्रवीदृषिः
॥ ११ ॥ किंकारणमित्यपृच्छदथाचष्टनारदः ॥ अहंपरिभ्रमन्वसुमनसोगृहमुपस्थितः ॥ १२ ॥ स्वस्तिवचनमासीत्पुष्परथस्यप्रयोजनेनतमहमन्वगच्छं
स्वस्तिवाचितेषुब्राह्मणेषुरथोब्राह्मणानांदर्शितः ॥ १३ ॥ तमहंरथंप्राशंसमथराजाब्रवीद्भगवतारथःप्रशस्तः ॥ एषभगवतोभगवतोरथइति ॥ १४ ॥ अथक
दाचित्पुनरप्यहमुपस्थितःपुनरेवचरथप्रयोजनमासीत् ॥ सम्यगयमेषभगवतइत्येवंराजाब्रवीदितिपुनरेवचतृतीयंस्वस्तिवाचनंसमभावयमथराजाब्राह्म
णानांदर्शयन्मामभिप्रेक्ष्याब्रवीत् ॥ अथोभगवतापुष्परथस्यस्वस्तिवाचनानिसुष्ठुसंभावितानिएतेनद्रोहवचनेनावतरेत् ॥ १५ ॥ अथैकेनयातव्यंस्यात्कोव
तरेत्पुनर्नारदआह ॥ शिबिर्यायादहमवतरेयंअत्रकिंकारणमित्यब्रवीत् ॥ असावहंशिबिनासमोनास्मियतोब्राह्मणःकश्चिदेनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ शिबेअन्नार्थ्य
स्मीतितमब्रवीच्छिबिःकिंक्रियतामाज्ञापयतुभवानिति ॥ १७ ॥ अथैनंब्राह्मणोब्रवीत्यएषतेपुत्रोबृहद्गर्भोनामएषप्रमातव्यइतितमेनंसंस्कुरुअन्नंचोपपाद
यततोहंप्रतीक्ष्यइति ॥ ततःपुत्रंप्रमाथ्यसंस्कृत्यविधिनासाधयित्वापात्र्यामर्पयित्वाशिरसाप्रतिगृह्यब्राह्मणमन्वगयत् ॥ १८ ॥ अथास्यमृगयमाणस्यकश्चि
दाचष्टएषतेब्राह्मणोनगरंप्रविश्यदहतितेगृहंकोशागारमायुधागारंस्त्र्यगारमश्वशालांहस्तिशालांचक्रुद्धइति ॥ १९ ॥ अथशिबिस्तथैवाविकृतमुखवर्णोनगरं
प्रविश्यब्राह्मणंतमब्रवीत्सिद्धंभगवन्नन्नमितिब्राह्मणोनकिंचिद्व्याजहारविस्मयादधोमुखश्चासीत् ॥ २० ॥ ततःप्रासादयद्ब्राह्मणंभगवन्भुज्यतामिति ॥ मुहूर्ता
दुद्वीक्ष्यशिबिमब्रवीत् ॥ २१ ॥ त्वमेवैतदशानेतितत्राहतथेतिशिबिस्तथैवाविमनामहित्वाकपालमभ्युद्धार्यभोक्तुमैच्छत् ॥ २२ ॥ अथास्यब्राह्मणोहस्तमगृ
ह्णात् ॥ अब्रवीच्चैनंजितक्रोधोसिनतेकिंचिदपरित्याज्यंब्राह्मणार्थेब्राह्मणोपितंमहाभागंसभाजयत् ॥ २३ ॥ ॥२०३॥

रथःस्तुतएवनतुयाचितः राजापिममाशयंबुध्वापिरथंनदत्तवान्रथस्तुतिंचानुमोदितवानितिप्रघट्टकार्थः ॥ १४ ॥ द्रोहवचनेनअदत्वाद्यथास्तवेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
महित्वापूजयित्वा कपालंशीर्षास्थिपात्रं ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ योदत्वाश्लाघतेयश्चासूयेत्यश्चार्थिनोलिप्सितंमिंगितैर्ज्ञात्वापितंस्तुतिमात्रेणैवसंभावयतिनत्वर्थेनयश्चब्राह्मणेनार्थितःश्रद्धाक्षमापूर्वकमदेयमपिददातिअकर्तव्यमपिकरोतितेउ
त्तरोत्तरंश्रेष्ठाः तत्राप्यंत्योनारदादपिश्रेष्ठइतिदातुर्गुणदोषविधानपरोयमध्यायः ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सत्युद्वीक्षमाणःपुत्रमपश्यदग्रेतिष्ठंतंदेवकुमारमिवपुण्यगंधान्वितमलंकृतंसर्वंचतमर्थंविधायब्राह्मणोंतरधीयत ॥ २४ ॥ तस्यराजर्षेर्विधातातेनैववेषेणपरी
क्षार्थमागतइति ॥ तस्मिन्नंतर्हितेअमात्याराजानमूचुः ॥ किंप्रेप्सुनाभवताइदमेवंजानताकृतमिति ॥ २५ ॥ शिबिरुवाच नैवाहमेतद्यशसेददानिनचार्थ
हेतोर्नचभोगतृष्णया ॥ पापैरनासेवितएषमार्गइत्येवमेतत्सकलंकरोमि ॥ २६ ॥ सद्भिःसदाध्यासितंतुप्रशस्तंतस्मात्प्रशस्तंश्रयतेमतिर्मे ॥ एतन्महाभाग्यवरं
शिबेस्तुतस्मादहंवेदयथावदेतत् ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिराजन्यमहाभाग्येशिबिचरितेअष्टनवत्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच मार्कंडेयमृषयःपांडवाःपर्यपृच्छन्नस्तिकश्चिद्भवतश्चिरजाततरइति ॥ १ ॥ सता
नुवाचास्तिखलुराजर्षिरिंद्रद्युम्नोनामक्षीणपुण्यस्त्रिदिवात्प्रच्युतःकीर्तिर्मेव्युच्छिन्नेतिसमामुपातिष्ठदथप्रत्यभिजानातिमांभवानिति ॥ २ ॥ तमहमब्रुवंकार्यचे
ष्टाकुलत्वान्नवयंवासायनिकाग्रामैकरात्रवासिनोनप्रत्यभिजानीमोप्यात्मनोर्थानामनुष्ठानंनशरीरोपतापेनात्मनःसमारभामोर्थानामनुष्ठानं ॥ ३ ॥ अ
स्तिखलुहिमवतिप्रावारकर्णोनामोलूकःप्रतिवसति ॥ समत्तश्चिरजातोभवंतंयदिजानीयादितःप्रकृष्टेचाध्वनिहिमवांस्तत्रासौप्रतिवसतीति ॥ ४ ॥ ततःस
मामश्वोभूत्वातत्रावहद्यत्रबभूवोलूकः ॥ अथैनंसराजापप्रच्छप्रतिजानातिमांभवानिति ॥ ५ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाब्रवीदेनंनाभिजानामिभवंतमितिसए
वमुक्तइंद्रद्युम्नःपुनस्तमुलूकमब्रवीद्राजर्षिः ॥ ६ ॥ अथास्तिकश्चिद्भवतःसकाशाच्चिरजातइतिसएवमुक्तोब्रवीदस्तिखल्विंद्रद्युम्नंनामसरस्तस्मिन्नाडीजंघो
नामबकःप्रतिवसतिसोस्मत्तश्चिरजाततरस्तंपृच्छेतिततइंद्रद्युम्नोमांचोलूकमादायतत्सरोऽगच्छद्यत्रासौनाडीजंघोनामबकोबभूव ॥ ७ ॥

मार्कंडेयमृषयइति यावत्कीर्तिस्तावत्स्वर्गेतिष्ठतितुल्यन्यायत्वाद्यावदकीर्तिस्तावन्नरकेप्यतःकीर्त्यकीर्त्योर्नाशेकर्मानुरूपंब्राह्मणादिशरीरंनीचयोनिंवाउभावपिभूमौप्राप्नुतइत्यध्यायतात्पर्यं ॥ १ ॥ प्रत्यभिजा
नातिपरिचिनोति ॥ २ ॥ कार्यंपुण्यंतदर्थाश्चेष्टाजपादयस्ताभिराकुलत्वात् वासायनिकाःवासोविटागारंतदेवअयनंवासायनंतत्रभवाः ग्रामैकरात्रवासिनस्तीर्थाटनशीलाः शरीरोपतापेनकृच्छ्रोपवासादिजन्मना
देहतापेन अतोनवयमतीतानागतविदःस्मइतिभावः ॥ ३ ॥ खलुप्रसिद्धं ॥ ४ ॥ सःइंद्रद्युम्नोऽश्वोभूत्वामामवहत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ चितिषुअग्निचयनेषुकर्तव्येषुसत्सु ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुरुषःस्वर्गस्थइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ असौमार्कंडेयः ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेप॰नै॰भा॰

सोस्माभिःपृष्टोभवानिममिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीतिसएनंमुहूर्तंध्यात्वाऽब्रवीन्नाभिजानाम्यहमिंद्रद्युम्नंराजानमिति॥ततःसोस्माभिःपृष्टःकश्चिद्भवतोऽन्यश्चिरजाततरोस्तीतिसनोब्रवीदस्तिखल्वस्मिन्नेवसरस्यकूपारोनामकच्छपःप्रतिवसति॥ समत्तश्चिरजाततरःसयदिकथंचिदभिजानीयादिमंराजानंतमकूपारंपृच्छध्वमिति॥८॥ततःसबकस्तमकूपारंकच्छपंविज्ञापयामास॥अस्माकमभिप्रेतंभवंतंकिंचिदर्थमभिप्रष्टुंसाध्वागम्यतांतावदितितच्छ्रुत्वाकच्छपस्तस्मात्सरसउत्थायाभ्यगच्छद्यत्रतिष्ठामोवयंतस्यसरस्तीरेआगतंचैनंवयमपृच्छामभवानिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीति ॥ ९ ॥ समुहूर्तंध्यात्वाबाष्पसंपूर्णनयनउद्विग्नहृदयोवेपमानोविसंज्ञकल्पःप्रांजलिरब्रवीत्किमहमेनंनप्रत्यभिज्ञास्यामीहत्यनेनसहस्रकृत्वश्चितिषुयूपाआहिताः॥१०॥सरश्चेदमस्यदक्षिणाभिर्दत्ताभिर्गोभिरतिक्रममाणाभिःकृतम्॥अत्रचाहंप्रतिवसामीति॥ ११ ॥ अथैतत्सकलंकच्छपेनोदाहृतंश्रुत्वातदनंतरंदेवलोकाद्देवरथःप्रादुरासीद्वाचश्चाश्रूयंतेंद्रद्युम्नंप्रतिप्रस्तुतस्तेस्वर्गोयथोचितंस्थानंप्रतिपद्यस्वकीर्तिमानस्यव्यग्रोयाहीति ॥ १२ ॥ भवंतिचात्रश्लोकाः॥ दिवंस्पृशतिभूमिंचशब्दःपुण्यस्यकर्मणः॥ यावत्सशब्दोभवतितावत्पुरुषउच्यते॥ १३॥ अकीर्तिःकीर्त्यतेलोकेयस्यभूतस्यकस्यचित्॥ सपतत्यधमाँल्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते॥ १४ ॥ तस्मात्कल्याणवृत्तःस्यादनंतायनरःसदा॥ विहायचित्तंपापिष्ठंधर्ममेवसमाश्रयेत्॥ १५॥ इत्येतच्छ्रुत्वासराजाऽब्रवीत्तिष्ठतावद्यावदिमौवृद्धौयथास्थानंप्रतिपादयामीति ॥ १६ ॥ समांप्रावारकर्णंचोलूकंयथोचितेस्थानेप्रतिपाद्यतेनैवयानेनसंस्थितोयथोचितंस्थानंप्रतिपेदेतन्मयाऽनुभूतंचिरजीविनेदृशमितिपांडवानुवाचमार्कंडेयः॥ १७॥ पांडवाश्चोचुःसाधुशोभनंभवताकृतंराजानमिंद्रद्युम्नंस्वर्गलोकाच्च्युतंस्वेस्थानेप्रतिपादयतेत्यथैतानब्रवीदसौननुदेवकीपुत्रेणापिकृष्णेननरकेमज्जमानोराजर्षिर्नृगस्तस्मात्कृच्छ्रात्पुनःसमुद्धृत्यस्वर्गंप्रापितइति॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिइंद्रद्युम्नोपाख्यानेऊनशताधिकशततमोऽध्यायः॥ १९९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वासराजाराजर्षिरिंद्रद्युम्नस्यतत्तदा॥ मार्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनं॥ १ ॥युधिष्ठिरोमहाराजपुनःपप्रच्छतंमुनिं॥ कीदृशीपुत्यवस्थासुदत्वादानंमहामुने॥ २ ॥

ऊनशताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ अतःपरंस्वर्गप्रदान्साधारणान्धर्मानाहाध्यायेन श्रुत्वासराजाराजर्षिरित्यादिनावदंतिलोकेषुविशिष्टबुद्धयइत्यंतेन ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्यश्नंतिबालवृद्धातिथिभ्यःपूर्वमश्नंति यत्रजन्मनिअसत्यंवृथागोब्राह्मणादित्राणंविनाकीर्त्यतेतदपिवृथेत्यर्थः॥ ५ ॥ आरूढश्चासौपतितः आरूढोनैष्ठिकंधर्मंयस्तुप्रच्यवतेपुनः प्रायश्चित्तंन
तस्यास्तियेनशुद्ध्येत्सआत्महेतिश्लोकोक्तः नैष्ठिकंयावज्जीवब्रह्मचर्यंचतुर्थाश्रमंवानप्रस्थत्वंवाप्रच्यवतेगार्हस्थ्येच्छादिनातांनिष्ठांत्यजति ॥ ६ ॥ गुरावप्यानृतिकेऽनृतप्रिये वृषलःशूद्रः ॥ ७ ॥ ब्रह्मबंध

इंद्रलोकंत्वनुभवेत्पुरुषस्तद्ब्रवीहिमे॥ गार्हस्थ्येप्यथवाबाल्येयौवनेस्थाविरेपिवा॥ यथाफलंसमश्नातितथात्वंकथयस्वमे ॥ ३ ॥ मार्कंडेयउवाच वृथाजन्मानिचत्वारिवृथादानानिषोडश ॥ वृथाजन्मत्यपुत्रस्ययेचधर्मबहिष्कृताः ॥४॥ परपाकेषुयेश्नंतिआत्मार्थंचपचेत्तुयः॥ पर्यश्नंतिवृथायत्रतदसत्यंप्रकीर्त्यते॥ ५ ॥ आरूढपतितेदत्तमन्यायोपहृतंचयत् ॥ व्यर्थंतुपतितेदानंब्राह्मणेतस्करेतथा॥ ६॥ गुरौचानृतिकेपापेकृतघ्नेग्रामयाजके॥ वेदविक्रयिणेदत्तंतथावृषलयाजके॥ ७॥ ब्रह्मबंधुषुयद्दत्तंयद्दत्तंवृषलीपतौ॥ स्त्रीजनेषुचयद्दत्तंव्यालग्राहेतथैवच ॥ ८ ॥ परिचारकेषुयद्दत्तंवृथादानानिषोडश ॥ तमोवृतस्तुयोदद्याद्भयात्क्रोधात्तथैवच॥ ९॥ भुंक्तेचदानंतत्सर्वंगर्भस्थस्तुनरःसदा॥ ददद्दानंद्विजातिभ्योवृद्धभावेनमानवः ॥ १० ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुसर्वदानानिपार्थिव॥ दातव्यानिद्विजातिभ्यःस्वर्गमार्गजिगीषया॥ ११॥ युधिष्ठिरउवाच चातुर्वर्ण्यस्यसर्वस्यवर्तमानाःप्रतिग्रहे॥ केनविप्राविशेषेणतारयंतितरंतिच॥ ॥ १२॥ मार्कंडेयउवाच जपैर्मंत्रैश्चहोमैश्चस्वाध्यायाध्ययनेनच॥ नावंवेदमयींकृत्वातारयंतितरंतिच ॥ १३ ॥ ब्राह्मणांस्तोषयेद्यस्तुतुष्यंतेतस्यदेवताः॥ वचनाच्चापिविप्राणांस्वर्गलोकमवाप्नुयात्॥ १४॥ पितृदैवतपूजाभिर्ब्राह्मणाभ्यर्चनेनच॥ अनंतंपुण्यलोकंतुगंतासित्वंनसंशयः ॥ १५॥ श्लेष्मादिभिर्व्याप्ततनुर्म्रियमाणोऽविचेतनः ॥ ब्राह्मणाएवसंपूज्याःपुण्यंस्वर्गमभीप्सता ॥ १६ ॥ श्राद्धकालेतुयत्नेनभोक्तव्यात्यजुगुप्सिताः ॥ दुर्वर्णःकुनखीकुष्ठीमायावीकुंडगोलकौ॥ १७॥ वर्जनीयाःप्रयत्नेनकांडपृष्ठाश्चदेहिनः॥ जुगुप्सितंहियच्छ्राद्धंदहत्यग्निरिवेंधनं ॥ १८॥ येयेश्राद्धेनयुज्यंतेमूकांधबधिरादयः॥ तेपिसर्वेनियोक्तव्यामिश्रितावेदपारगैः ॥ १९॥ प्रतिग्रहश्चवैदेयःशृणुयस्ययुधिष्ठिर॥ प्रदातारंतथात्मानंयस्तारयतिशक्तिमान्॥ २०॥ तस्मिन्देयंद्विजेदानंसर्वागमविजानता ॥ प्रदातारंतथात्मानंतारयेद्यःसशक्तिमान्॥ २१ ॥ नतथाहविषोहोमैर्नपुष्पैर्नानुलेपनैः॥ अग्नयःपार्थतुष्यंतियथात्यतिथिभोजने॥ २२॥

वोजातिमात्रब्राह्मणाव्वृत्ताध्यायनशून्याः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दानं दानफलं अन्यत्तुदानंवृद्धभावेनजरयाभुंक्ते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अजुगुप्सिताःअभिशस्तपतितवर्जिताः
दुर्वर्णःअतिगौरोतिकृष्णोवीभत्सवर्णः ॥ १७ ॥ कांडपृष्ठाःबाणनिषंगधराःक्षात्रवृत्तयइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२३॥माल्यंनिर्माल्यं॥२४॥आकल्पः गंधादिनालंकरणं॥२५॥२६॥ अभिभूतायदारिद्र्यादेव ॥२७॥ अभिवर्जितंदत्तं ॥ २८ ॥ स्रावद्भ्योदत्ता॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ प्रजा

तस्मात्त्वंसर्वयत्नेनयतस्वातिथिभोजने॥ पादोदकंपादघृतंदीपमन्नंप्रतिश्रयं ॥ २३ ॥ प्रयच्छंतितुयेराजन्नोपसर्पंतितेयमं ॥ देवमाल्यापनयनंद्विजोच्छिष्टा
वमार्जनं॥ २४ ॥ आकल्पपरिचर्याचगात्रसंवाहनानिच ॥ अत्रैकैकंनृपश्रेष्ठगोदानाद्व्यतिरिच्यते ॥ २५ ॥ कपिलायाःप्रदानात्तुमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ तस्मा
दलंकृतांदद्यात्कपिलांतुद्विजातये॥ २६ ॥ श्रोत्रियायदरिद्रायगृहस्थायाग्निहोत्रिणे॥ पुत्रदाराभिभूतायतथाह्यनुपकारिणे ॥ २७ ॥ एवंविधेषुदातव्यानस
मृद्धेषुभारत॥ कोगुणोभरतश्रेष्ठसमृद्धेष्वभिवर्जितं॥ २८ ॥ एकस्यैकाप्रदातव्यानबहूनांकदाचन॥ सागौर्विक्रयमापन्नाहन्यात्त्रिपुरुषंकुलं॥ २९॥ नतारय
तिदातारंब्राह्मणंनैवनैवतु॥ सुवर्णस्यविशुद्धस्यसुवर्णंयःप्रयच्छति ॥ ३० ॥ सुवर्णानांशतंतेनदत्तंभवतिशाश्वतं ॥ अनड्वाहंतुयोदद्याद्बलवंतंधुरंधरं॥ ३१ ॥
सनिस्तरतिदुर्गाणिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ वसुंधरांतुयोदद्याद्विजायविदुषात्मने॥ ३२ ॥ दातारंह्यनुगच्छंतिसर्वेकामाभिवांछिताः॥ प्रच्छंतिचात्रदातारंवदं
तिपुरुषाभुवि॥ ३३ ॥ अध्वनिक्षीणगात्राश्चपांसुपादावगुंठिताः॥ तेषामेवश्रमार्तानांयोह्यन्नंकथयेद्बुधः ॥ ३४ ॥ अन्नदातृसमःसोपिकीर्त्यतेनात्रसंश
यः॥ तस्मात्त्वंसर्वदानानिहित्वाऽन्नंसंप्रयच्छह॥ ३५॥ नहीदृशंपुण्यफलंविचित्रमिहविद्यते॥ यथाशक्तिचयोदद्यादन्नंविप्रेषुसंस्कृतं ॥ ३६॥ सतेनकर्मणा
प्नोतिप्रजापतिसलोकतां॥ अन्नमेवविशिष्टंहितस्मात्परतरंनच ॥ ३७ ॥ अन्नंप्रजापतिश्चोक्तःसचसंवत्सरोमतः ॥ संवत्सरस्तुयज्ञोसौसर्वंयज्ञेप्रतिष्ठितं॥
॥ ३८॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ तस्मादन्नंविशिष्टंहिसर्वेभ्यइतिविश्रुतं ॥ ३९ ॥ येषांतटाकानिमहोदकानिवाप्यश्चकूपाश्चप्रतिश्रया
श्च॥ अन्नस्यदानंमधुराचवाणीयमस्यतेनिर्वचनाभवंति ॥ ४० ॥ धान्यंश्रमेणार्जितवित्तसंचितंविप्रेसुशीलेचप्रयच्छतेयः॥ वसुंधरातस्यभवेत्सुतुष्टाधा
रांवसूनांप्रतिमुंचतीव॥ ४१ ॥ अन्नदाःप्रथमंयांतिसत्यवाक्तदनंतरं॥ अयाचितप्रदाताचसमंयांतित्रयोजनाः॥ ४२॥ वैशंपायनउवाच कौतूहलस
मुत्पन्नःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः॥ मार्कंडेयंमहात्मानंपुनरेवसहानुजः॥ ४३॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच ॥ कीदृशंकिंप्रमाणंवाकथंवातन्महामुने॥
तरंतिपुरुषाश्चैवयेनोपायेनशंसमे ॥ ४४॥ मार्कंडेयउवाच सर्वगुह्यतमंप्रश्नंपवित्रमृषिसंस्तुतं॥ कथयिष्यामितेराजन्धर्मंधर्मभृतांवर॥ ४५॥

पतिःविराट् अन्नंविराडितिश्रुतेः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रतिश्रयाःगृहाः येषांयैः उत्सृष्टाइतिशेषः निर्वचनाः यमवार्त्तामपिनशृण्वंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ वसूनांधनानां ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

षडशीतिसहस्राणियोजनानांनराधिप ॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच ॥ ४६ ॥ आकाशंतदपानीयंघोरंकांतारदर्शनं ॥ नतत्रवृक्षच्छायावापानीयं
केतनानिच ॥ ४७ विश्रमेद्यत्रवैश्रांतःपुरुषोऽध्वनिकर्शितः ॥ नीयतेयमदूतैस्तुयमस्याज्ञाकरैर्बलात् ॥ ४८ ॥ नरास्त्रियस्तथैवान्येपृथिव्यांजीवसंज्ञिताः ॥ ब्रा
ह्मणेभ्यःप्रदानानिनानारूपाणिपार्थिव ॥ ४९ ॥ हयादीनांप्रकृष्टानितेऽध्वानंयांतिवैनराः ॥ सन्निवार्यातपंयांतिच्छत्रेणैवहिच्छत्रदाः ॥ ५० ॥ तृप्ताश्चैवान्नदा
तारोह्यतृप्ताश्चाप्यनन्नदाः ॥ वस्त्रिणोवस्त्रदायांतिअवस्त्रायांत्यवस्त्रदाः ॥ ५१ ॥ हिरण्यदाःसुखंयांतिपुरुषास्त्वभ्यलंकृताः ॥ भूमिदास्तुसुखंयांतिसर्वैःकामैःसु
तर्पिताः ॥ ५२ ॥ यांतिचैवापरिक्लिष्टानराःसस्यप्रदायकाः ॥ नराःसुखतरंयांतिविमानेषुगृहप्रदाः ॥ ५३ ॥ पानीयदाह्यतृषिताःप्रहृष्टमनसोनराः ॥ पंथानं
द्योतयंतश्चयांतिदीपप्रदाःसुखं ॥ ५४ ॥ गोप्रदास्तुसुखंयांतिनिर्मुक्ताःसर्वपातकैः ॥ विमानैर्हंससंयुक्तैर्यांतिमासोपवासिनः ॥ ५५ ॥ तथाबर्हिप्रयुक्तैश्चषष्ठ
रात्रोपवासिनः ॥ त्रिरात्रंक्षपतेयस्तुएकभक्तेनपांडव ॥ ५६ ॥ अंतराचैवनाश्नातितस्यलोकाह्यनामयाः ॥ पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकसुखावहाः ॥ ५७ ॥
तत्रपुष्पोदकानामनदीतेषांविधीयते ॥ शीतलंसलिलंतत्रपिबंतिह्यमृतोपमं ॥ ५८ ॥ येचदुष्कृतकर्माणःपूयंतेषांविधीयते ॥ एवंनदीमहाराजसर्वकामप्रदा
हिसा ॥ ५९ ॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनान्यथाविधि ॥ अध्वनिक्षीणगात्रश्चपथिपांसुसमन्वितः ॥ ६० ॥ पृच्छतेह्यन्नदातारंगृहमायातिचाशया ॥ तंपूज
याथयत्नेनसोतिथिर्ब्राह्मणश्वसः ॥ ६१ ॥ तंयांतमनुगच्छंतिदेवाःसर्वेसवासवाः ॥ तस्मिन्संपूजितेप्रीतानिराशायांत्यपूजिते ॥ ६२ ॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूज
यैनंयथाविधि ॥ एतत्तेशतशःप्रोक्तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ६३ ॥ युधिष्ठिरउवाच पुनःपुनरहंश्रोतुंकथांधर्मसमाश्रयां ॥ पुण्यामिच्छामिधर्मज्ञक
थ्यमानांत्वयाविभो ॥ ६४ ॥ मार्कंडेयउवाच धर्मांतरंप्रतिकथांकथ्यमानांमयानृप ॥ सर्वपापहरांनित्यंशृणुष्वावहितोमम ॥ ६५ ॥ कपिलायांतुदत्ता
यांयत्फलंज्येष्ठपुष्करे ॥ तत्फलंभरतश्रेष्ठविप्राणांपादधावने ॥ ६६ ॥ द्विजपादोदकक्लिन्नायावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ तावत्पुष्करपर्णेनपिबंतिपितरोजलं ॥ ६७ ॥
स्वागतेनाग्नयस्तृप्ताआसनेनशतक्रतुः ॥ पितरःपादशौचेनअन्नाद्येनप्रजापतिः ॥ ६८ ॥ यावद्वत्सस्यवैपादौशिरश्चैवप्रदृश्यते ॥ तस्मिन्कालेप्रदातव्याप्रयते
नांतरात्मना ॥ ६९ ॥ अंतरिक्षगतोवत्सोयावद्योन्यांप्रदृश्यते ॥ तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचति ॥ ७० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अपानपाः अमद्यपाः नगदिताःनकेनचिद्दोषवत्तयाकीर्तिताः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नभवंतीहमानवाःस्वर्गंप्राप्योपर्युपरिगच्छंतोमुक्तिमेवप्राप्नुवंती

यावंतितस्यारोमाणिवत्सस्यचयुधिष्ठिर ॥ तावद्युगसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ७१ ॥ सुवर्णनासांयःकृत्वासखुरांकृष्णधेनुकां ॥ तिलैःप्रच्छादितांदद्यात्स
र्वरत्नैरलंकृतां ॥ ७२ ॥ प्रतिग्रहंगृहीत्वायःपुनर्ददतिसाधवे ॥ फलानांफलमश्नातितदादत्वाचभारत ॥ ७३ ॥ ससमुद्रगुहातेनसशैलवनकानना ॥ चतुरंताभ ३
वेद्दत्तापृथिवीनात्रसंशयः ॥ ७४ ॥ अंतर्जानुशयोयस्तुभुंजतेसक्तभाजनः ॥ योद्विजःशब्दरहितंसक्षमस्तारणायवै ॥ ७५ ॥ अपानपानगदितास्तथान्येयेद्वि
जातयः ॥ जपंतिसंहितांसम्यक्तेनित्यंतारणक्षमाः ॥ ७६ ॥ हव्यंकव्यंचयत्किंचित्सर्वंतच्छ्रोत्रियोर्हति ॥ दत्तंहिश्रोत्रियेसाधौज्वलितेग्नौयथाहुतं ॥ ७७ ॥ म
न्युप्रहरणाविप्रानविप्राःशस्त्रयोधिनः ॥ निहन्युर्मन्युनाविप्रावज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ७८ ॥ धर्माश्रितेयंतुकथाकथितेयंतवानघ ॥ यांश्रुत्वामुनयःप्रीतानैमि
षारण्यवासिनः ॥ ७९ ॥ वीतशोकभयक्रोधाविपाप्मानस्तथैवच ॥ श्रुत्वेमांतुकथांराजन्नभवंतीहमानवाः ॥ ८० ॥ युधिष्ठिरउवाच किंतच्छौचंभवे
द्येनविप्रःशुद्धःसदाभवेत् ॥ तदिच्छामिमहाप्राज्ञश्रोतुंधर्मभृतांवर ॥ ८१ ॥ मार्कंडेयउवाच वाक्शौचंकर्मशौचंचयच्चशौचंजलात्मकं ॥ त्रिभिःशौचै
रुपेतोयःसस्वर्गीनात्रसंशयः ॥ ८२ ॥ सायंप्रातश्चसंध्यांयोब्राह्मणोऽभ्युपसेवते ॥ प्रजपन्पावनींदेवींगायत्रींवेदमातरं ॥ ८३ ॥ सतयापावितोदेव्याब्राह्मणो
नष्टकिल्बिषः ॥ नसीदेत्प्रतिगृह्णानोमहीमपिससागरां ॥ ८४ ॥ येचास्यदारुणाःकेचिद्ग्रहाःसूर्यादयोदिवि ॥ तेचास्यसौम्याजायंतेशिवाःशिवतराःसदा ॥
॥ ८५ ॥ सर्वेनानुगतंचैनंदारुणाःपिशिताशनाः ॥ घोररूपामहाकायाधर्षयंतिद्विजोत्तमं ॥ ८६ ॥ नाध्यापनाद्याजनाद्वाअन्यस्माद्वाप्रतिग्रहात् ॥ दोषोभवति
विप्राणांज्वलिताग्निसमाद्विजाः ॥ ८७ ॥ दुर्वेदावासुवेदावाप्राकृताःसंस्कृतास्तथा ॥ ब्राह्मणानावमंतव्याभस्मच्छन्नाइवाग्नयः ॥ ८८ ॥ यथाश्मशानेदीप्तौजाः
पावकोनैवदुष्यति ॥ एवंविद्वानविद्वान्वाब्राह्मणोदैवतंमहत् ॥ ८९ ॥ प्राकारैश्चपुरद्वारैःप्रासादैश्चपृथग्विधैः ॥ नगराणिनशोभंतेहीनानिब्राह्मणोत्तमैः ॥ ९० ॥
वेदाढ्यावृत्तसंपन्नाज्ञानवंतस्तपस्विनः ॥ यत्रतिष्ठंतिवैविप्रास्तन्नामनगरंनृप ॥ ९१ ॥ व्रजेवाप्यथवारण्येयत्रसंतिबहुश्रुताः ॥ तत्तन्नगरमित्याहुःपार्थतीर्थं
चतद्भवेत् ॥ ९२ ॥ रक्षितारंचराजानंब्राह्मणंचतपस्विनं ॥ अभिगम्याभिपूज्याथसद्यःपापात्प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥

त्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पवित्राणांत्रिसुपर्णादिमंत्राणां ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अभिषेचनंतीर्थेषुयज्ञांतेऽवभृथेवास्नानं ॥ ९६ ॥ भावश्चित्तं ॥ ९७ ॥ नदुष्करमिति इंद्रियगामिनांविषयाणांविशुद्धिंविनाअशनंभोगःसुकरं भोगोविषयशुद्धिंनापेक्षते पण्यांगनासंगादिनापितत्सिद्धेः किंतुअनाशित्वंअमृतत्वंभोगवर्जनंवातांविनानसुकरं यतोदुष्करंस्वभावतोदुःसंपादमितियोजना दुष्करत्वेहेतुमाहार्धेन विकारीति सुदुष्करतरंदुर्जयं ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ज्ञातिभ्यःपुत्राद्यर्थे शुक्लदेहःशुक्लवृत्त्युपजीवी अविकल्मषः शुक्लवृत्त्यायःकुटुंबंपीडयतिसनिष्कल्मषोनभवतीत्यर्थः तस्योपपादनमुत्तरार्धेन हिंसेति अनाशित्वंअशनत्यागः ॥ १०० ॥ १०१ ॥

पुण्यतीर्थाभिषेकंचपवित्राणांचकीर्तनं॥ सद्भिःसंभाषणंचैवप्रशस्तंकीर्त्यतेबुधैः ॥ ९४ ॥ साधुसंगमपूतेनवाक्सुभाषितवारिणा ॥ पवित्रीकृतमात्मानंसंतोमन्यंतिनित्यशः॥ ९५॥ त्रिदंडधारणंमौनंजटाभारोथमुंडनं॥ वल्कलाजिनसंवेष्टंव्रतचर्याभिषेचनं ॥ ९६ ॥ अग्निहोत्रंवनेवासःशरीरपरिशोषणं॥ सर्वाण्येतानिमिथ्यास्युर्यदिभावोननिर्मलः ॥ ९७॥ नदुष्करमनाशित्वंसुकरंह्यशनंविना॥ विशुद्धिंचक्षुरादीनांषण्णामिंद्रियगामिनां॥ विकारितेषांराजेंद्रसुदुष्करतरंमनः॥ ९८॥ येपापानिनकुर्वंतिमनोवाक्कर्मबुद्धिभिः॥ तेतपंतिमहात्मानोनशरीरस्यशोषणं॥ ९९॥ नज्ञातिभ्योदयायस्यशुक्लदेहोविकल्मषः॥ हिंसासातपसस्तस्यनानाशित्वंतपःस्मृतम्॥ १००॥ तिष्ठन्गृहेचैवमुनिर्नित्यंशुचिरलंकृतः॥यावज्जीवंदयावांश्चसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १०१॥ नहिपापानिकर्माणिशुद्ध्यंत्यनशनादिभिः॥ सीदत्यनशनादेवमांसशोणितलेपनः ॥२॥ अज्ञातंकर्मकृत्वाचक्लेशोनान्यत्प्रहीयते॥ नाग्निर्दहतिकर्माणिभावशून्यस्यदेहिनः॥ ३॥पुण्यादेवप्रव्रजंतिशुध्यंत्यनशनानिच॥ नमूलफलभक्षित्वान्नमौनान्नानिलाशनात्॥ ४॥ शिरसोमुंडनाद्वापिनस्थानकुटिकासनात्॥ नजटाधारणाद्वापिनतुस्थंडिलशय्यया॥ ५॥ नित्यंह्यनशनाद्वापिनाग्निशुश्रूषणादपि॥ नचोदकप्रवेशेननचक्ष्माशयनादपि ॥ ६॥ ज्ञानेनकर्मणावापिजरामरणमेवच॥ व्याधयश्चप्रहीयंतेप्राप्यतेचोत्तमंपदं॥ ७॥ बीजानित्यग्निदग्धानिनरोहंतिपुनर्यथा॥ ज्ञानदग्धैस्तथाक्लेशैर्नात्मासंयुज्यतेपुनः॥ ८॥ आत्मनाविप्रहीणानिकाष्ठकुड्योपमानिच॥ विनश्यंतिनसंदेहःफेनानीवमहार्णवे ॥ ९॥

मांसशोणितलेपनःदेहः ॥ २ ॥ अज्ञातंशास्त्रात्किंतुस्वयमेवकल्पितंतप्तशिलारोहणादि तेनक्लेशएवनतुअन्यत्पापंप्रहीयते भावशून्यस्येति तदपिभावश्चेत्शुद्धिहेतुरितिभावः ॥ ३ ॥ पुण्यादेवदयारूपात्वाङ्मनःकायशुद्धिरूपाच्चवैराग्यशुद्धिमोक्षाःस्युर्नतुफलाद्यशनादिनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ स्थानकुटिकासनात्स्थावरगृहत्यागात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ विधित्सितमाह ज्ञानेनेति ॥ ७ ॥ क्लेशैःअविद्यादिभिः ॥ ८ ॥ आत्मनेतिशरीराणीतिशेषः आत्मनाविप्रहीणानिनिरात्मकानिरज्जूरगादिवत् यतःकाष्ठादिसमानिजडानिदृश्यानीत्यर्थः एतेनयद्दृश्यंतन्मिथ्येतिनियमोदर्शितः मूढदृष्ट्यापिनियमांतरमाह विनश्यंतीति यद्दृश्यंतद्विनाशिअतोवियदादिकमहंकारश्चसाक्षिभास्यत्वात्घटवद्विनाश्यैवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नास्मिदेहादिदृश्यरूपइतिवानाहमहंकाराख्यद्रष्टृरूपोवानमेमत्संबंधिदेहाहंकारादिकमितिवात्मानंविंदते ॥ १० ॥ द्व्यक्षरात्तत्त्वमितिवाक्यात् अभिसंधायशास्त्राशयंप्रत्यगात्मनःकेवलीभावंज्ञात्वा श्लोकपदैःसत्यंज्ञानमनंतमित्यादिभिर्मंत्रपदैःअंकितानिचिह्नितानिब्राह्मणानिब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादीनि तैःउपनिषदांशतैःसहस्रैर्वेत्यर्थः प्रत्ययोहंब्रह्मास्मीत्यनुभवःस्वसाक्षिकः अद्वेष्टत्वादिश्चलोकसाक्षिकः मोक्षस्यलक्षणंज्ञापकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ परिवेदसाकल्येनवेद विदितार्थोज्ञातात्मतत्त्वः वेदेभ्यःवेदोक्तकर्मभ्यः ॥ १३ ॥ शुष्कतर्कप्रपंचःसत्योऽबाध्यत्वात्आत्मवत् व्यतिरेकेणशुक्तिरजतवद्वेत्यादिरूपं श्रुतिंनेहनानास्तिकिंचनेति स्मृतिंअज्ञानप्रभवालोकावेदाश्चाज्ञानसंभवाः विदितात्मसतत्त्वस्यनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिकां जगद्बाधप्रदर्शिनींआश्रयस्व नैषातर्केणमतिरापनेयानावेदविन्मनुतेतंबृहंतमितिश्रुतिभ्यांएकंचतत्अक्षरंव्यापकंत्रिविधभेदशून्यंवस्तुतत्संबद्धंश्रुतिस्मृतितत्त्वं हेतुभिःश्रौतयुक्तिभिः अन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छ अद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाइत्यादिभिः कार्यलिंगकेनानुमानेनपरमकारणंदर्शयंतीभिः शुंगेनकार्येणमूलंकारणं इच्छसि यदीतिशेषः बुद्धिस्तत्त्वज्ञानं साधनस्यशमादेःशास्त्रादेःविपर्ययात्अभावात्अवैदिकत्वाद्वा १४॥

आत्मानंविंदतेयेनसर्वभूतगुहाशयं॥ श्लोकेनयदिवार्धेनक्षीणंतस्यप्रयोजनम्॥ १० ॥ द्व्यक्षरादभिसंधायकेचिच्छ्लोकपदांकितैः ॥ शतैरन्यैःसहस्रैश्चप्रत्ययोमोक्षलक्षणं॥ ११ ॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥ ऊचुर्ज्ञानविदोवृद्धाःप्रत्ययोमोक्षलक्षणं॥ १२ ॥ विदितार्थस्तुवेदानांपरिवेदप्रयोजनं॥ उद्विजेत्सतुवेदेभ्योदावाग्नेरिवमानवः ॥ १३ ॥ शुष्कंतर्कंपरित्यज्यआश्रयस्वश्रुतिंस्मृतिं॥ एकाक्षराभिसंबद्धंतत्त्वंहेतुभिरिच्छसि॥ बुद्धिर्नतस्यसिध्येतसाधनस्यविपर्ययात्॥ १४॥ वेदपूर्ववेदितव्यंप्रयत्नात्तद्वैवेदस्तस्यवेदःशरीरं॥ वेदस्तत्त्वंतत्समासोपलब्धौक्लीबस्त्वात्मातत्सवेद्यस्यवेद्यं ॥ १५ ॥ वेदोक्तमायुर्देवानामाशिषश्चैवकर्मणां॥ फलत्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणां॥ १६॥इंद्रियाणांप्रसादेनतदेतत्परिवर्जयेत्॥ तस्मादनशनंदिव्यंनिरुद्धेंद्रियगोचरं॥ १७॥

वेदेति तत्अक्षरंतत्त्वंवेदःप्रणवःवाच्यवाचकयोरभेदात् शरीरंप्रतिप्रमाप्रणवद्वारैवतदधिगमस्य सर्वत्रदर्शनात् तथाचश्रुतिः एतद्वैसत्यकामपरंचापरंब्रह्मयदोंकारस्तस्माद्विद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतीत्यादिका वेदस्तत्त्वंतत्त्वाधिगमहेतुः तत्समासोपलब्धौतस्यवेदस्यसमासःसंक्षेपःप्रलयोयत्रसतत्समासआत्मा यत्रवेदाअवेदाइतिश्रुतेः तस्योपलब्धौ आत्माक्लीबःस्वप्रकाशआत्मानघटवत्स्वात्मानंप्रकाशयति स्वात्मनिवृत्तिविरोधात् कथंतर्हितज्ज्ञानस्यसाध्यत्वमुच्यतइत्याशंक्याह तत्सवेद्यस्यवेद्यमिति तत्तस्मात्सःआत्मावेद्यस्यबुद्धिसत्वस्यवेद्यंज्ञेयं दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यामनसैवानुद्रष्टव्यमित्यादिश्रुतिभ्यः कथंतर्हियन्मनसानमनुतइत्यादिश्रवणं उच्यते चक्षुःसन्निहितंकुंभंयथासूर्योवभासयेत् चित्तवृत्त्यातथाव्याप्तंचिदात्मैवप्रकाशयेत् स्वप्रकाशंचिदात्मानंवृत्तिरात्मांतरंविना भासयेद्भास्करमिवचक्षुःसूर्यांतरंविना वृत्तिव्याप्तिमपेक्ष्यैववेद्यत्वंप्राहुरात्मनः चिदंतरानपेक्षत्वादवेद्यत्वंतथागमाः आगमाः यन्मनसानमनुतेमनसैवानुद्रष्टव्यमित्याद्याः विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतिः निराकरोतिवेद्यत्वमनवस्थाभयादिति ॥१५॥ ॥ १६ ॥ प्रसादेननैर्मल्येन अनशनंनामचित्तेंद्रियनिरोधोनत्वाहारत्यागइत्याह तस्मादिति ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तमर्थंपिंडीकृत्याह तपसेति तपसास्वधर्माचरणेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छायायांकरिणः गुर्वमायोगेऽश्वत्थच्छायागजच्छायाख्यंपर्वदेशकालयोगजं कर्णाइवकर्णाअश्वत्थपल्लवास्तैर्वीजितेदेशे जलोपांते ॥ २१ ॥ समाक्लिन्नंआर्द्रंवसुअन्नादिद्रव्यं वैश्यंविशंत्यस्मिन्नितिवेशोधर्मगृहंतदधिकारिणंवैश्यं वृत्ध्यौषधाख्यान्नधनेत्रिपुरत्नेवसुस्मृतमिति वेशोवेश्यागृहेप्रोक्तोनेपथ्येगृहमात्रकेइतिचविश्वः ॥ २२ ॥ प्रतिस्रोतश्चित्रवाहाइतिसार्धःश्लोकः प्रतिप्रतीपंपूर्ववाहिन्याःनद्याःपश्चिमाभिमुखंस्रोतःप्रवाहोयत्रतत्तीर्थंप्रतिस्रोतः तत्रपात्रेर्पिताश्चित्रवाहाउत्तमाश्वाः विपरिणम्यअक्षयाइत्यपकृष्यते अक्षय

तपसास्वर्गगमनंभोगोदानेनजायते॥ज्ञानेनमोक्षोविज्ञेयस्तीर्थस्नानादघक्षयः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुराजेंद्रप्रत्युवाचमहायशाः ॥
भगवन्श्रोतुमिच्छामिप्रधानविधिमुत्तमं ॥ १९ ॥ मार्कंडेयउवाच यत्त्वमिच्छसिराजेंद्रदानधर्मंयुधिष्ठिर ॥ इष्टंचेदंसदामत्थ्यंराजन्गौरवतस्तथा॥
॥ २० ॥ शृणुदानरहस्यानिश्रुतिस्मृत्युदितानिच ॥ छायायांकरिणःश्राद्धंतत्कर्णपरिवीजिते॥ दशकल्पायुतानीहनक्षीयेतयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ जीवनायसमा
क्लिन्नंवसुदत्वामहीयते॥ वैश्यंतुवासयेद्यस्तुसर्वयज्ञैःसइष्टवान् ॥ २२ ॥ प्रतिस्रोतश्चित्रवाहाःपर्जन्योन्नानुसंचरन् ॥ महाधुरियथानावामहापापैःप्रमुच्य
ते॥ २३ ॥ विप्लवेविप्रदत्तानिदधिमस्त्वक्षयाणिच ॥ पर्वसुद्विगुणंदानमृतौदशगुणंभवेत्॥ २४ ॥ अयनेविषुवेचैवषडशीतिमुखेषुच ॥ चंद्रसूर्योपरागेचदत्त
मक्षयमुच्यते॥ २५ ॥ ऋतुषुदशगुणंवदंतिदत्तंशतगुणमृत्वयनादिषुध्रुवं ॥ भवतिसहस्रगुणंदिनस्यराहोर्विषुवतिचाक्षयमश्नुतेफलं ॥ २६ ॥ नाभूमिदोभू
मिमश्नातिराजन्नायानदोयानमारुह्ययाति ॥ यान्यान्कामान्ब्राह्मणेभ्योददातितांस्तान्कामान्जायमानःसभुंक्ते॥ २७॥ अग्नेरपत्यंप्रथमंसुवर्णंभूर्वैष्णवी
सूर्यसुताश्चगावः॥ लोकास्त्रयस्तेनभवंतिदत्तायःकांचनंगाश्चमहींचदद्यात् ॥ २८ ॥ परंहिदानान्नबभूवशाश्वतंभव्यंत्रिलोकेभवतेकुतःपुनः ॥ तस्मात्प्रधा
नंपरमंहिदानंवदंतिलोकेषुविशिष्टबुद्धयः॥ २९ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिदानमाहात्म्येद्विशततमोऽध्यायः॥ २०० ॥ ॥ ७॥

फलाइत्यर्थः पर्जन्योन्नानुसंचरन् अन्नार्थंअनुसंचरन्पर्जन्यइंद्रोप्यक्षयः अतिथिरूपेणतृप्तइंद्रोप्यक्षयस्वर्गप्रदइत्यर्थः पर्जन्योमघवाव्हषेतिहलायुधः महाधुरिमहतिधूःसदृशेप्रवाहे विप्लवेराहूपरागे विप्रदत्ता निविप्रेभ्योदत्तानि दधि मस्तुदध्नोमंडं मंडंदधिभवंमस्तुइत्यमरः चकारात्पूर्वोक्तानि नापुरुषोवायथामहाधुरियोगभारे यथासर्वपापैःप्रमुच्यतेतथैवगजच्छायाश्राद्धादिकर्तारोपिमुच्यंतइत्यर्थः ॥ २३॥ पर्वसु दर्शादिषु ॥ २४ ॥ विषुवेतुलामेषसंक्रांत्योः षडशीतिमुखेमिथुनकन्यामीनसंक्रांतिषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ कामान्काम्यमानान्विषयान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रुत्वेति ऋषीणांराज्ञांचलोककंटकाद्धरणंपरमेश्वरप्रीतिकरमितिधुंधुमारोपाख्यानतात्पर्यं पदार्थःस्पष्टः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

वैशंपायनउवाच श्रुत्वातुराजाराजर्षेरिंद्रद्युम्नस्यतत्तथा ॥ मार्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनं ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजपप्रच्छभरतर्षभ ॥ मार्कंडेयं तपोवृद्धंदीर्घायुषमकल्मषं ॥ २॥ विदितास्तवधर्मज्ञदेवदानवराक्षसाः ॥ राजवंशाश्चविविधाऋषिवंशाश्चशाश्वताः ॥३॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदस्मिँल्लोकेद्वि जोत्तम ॥ कथांवेत्सिमुनेदिव्यांमनुष्योरगरक्षसां ॥ ४ ॥ देवगंधर्वयक्षाणांकिन्नराप्सरसांतथा ॥ इदमिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनद्विजसत्तम ॥५॥ कुवलाश्वइति ख्यातइक्ष्वाकुरपराजितः ॥ कथंनामविपर्यासाद्धुंधुमारत्वमागतः ॥ ६ ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनज्ञातुंभार्गवसत्तम ॥ विपर्यस्तंयथानामकुवलाश्वस्यधीमतः ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरेणैवमुक्तोमार्कंडेयोमहामुनिः ॥ धौंधुमारमुपाख्यानंकथयामासभारत ॥ ८ ॥ मार्कंडेयउवाच हंततेकथयिष्यामि शृणुराजन्युधिष्ठिर ॥ धर्मिष्ठमिदमाख्यानंधुंधुमारस्यतच्छृणु ॥ ९ ॥ यथासराजाइक्ष्वाकुःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ धुंधुमारत्वमगमत्तच्छृणुष्वमहीपते ॥१०॥ महर्षिर्विश्रुतस्तातउत्तंकइतिभारत ॥ मरुधन्वसुरम्येषुआश्रमस्तस्यकौरव ॥ ११ ॥ उत्तंकस्तुमहाराजतपोतप्यत्सुदुश्चरं ॥ आरिराधयिषुर्विष्णुंबहून्वर्षगणा न्विभुः ॥ १२ ॥ तस्यप्रीतःसभगवान्साक्षाद्दर्शनमेयिवान् ॥ दृष्ट्वैवचर्षिःप्रह्वस्तंतुष्टावविविधैःस्तवैः ॥१३॥ उत्तंकउवाच त्वयादेवप्रजाःसर्वाःससुरासु रमानवाः ॥ स्थावराणिचभूतानिजंगमानितथैवच ॥ १४ ॥ ब्रह्मवेदाश्चवेद्यंचत्वयासृष्टंमहाद्युते ॥ शिरस्तेगगनंदेवनेत्रेशशिदिवाकरौ ॥ १५ ॥ निःश्वासः पवनश्चापितेजोग्निश्चतवाच्युत ॥ बाहवस्तेदिशःसर्वाःकुक्षिश्चापिमहार्णवः ॥ १६ ॥ ऊरूतेपर्वतादेवखंजंघेमधुसूदन ॥ पादौतेपृथिवीदेवीरोमाण्योषधय स्तथा ॥ १७॥ इंद्रसोमाग्निवरुणादेवासुरमहोरगाः ॥ प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठंतिस्तुवंतोविविधैस्तवैः ॥ १८ ॥ त्वयाव्याप्तानिसर्वाणिभूतानिभुवनेश्वर ॥ योगिनः सुमहावीर्याःस्तुवंतित्वांमहर्षयः ॥ १९ ॥ त्वयितुष्टेजगत्स्वास्थ्यंत्वयिक्रुद्धेमहद्भयं ॥ भयानामपनेतासित्वमेकःपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ देवानांमानुषाणांचसर्व भूतसुखावहः ॥ त्रिभिर्विक्रमणैर्देवत्रयोलोकास्त्वयाहृताः ॥ २१ ॥ असुराणांसमृद्धानांविनाशश्चत्वयाकृतः ॥ तवविक्रमणैर्देवानिर्वाणमगमन्परं ॥ २२ ॥ पराभूताश्चदैत्येंद्रास्त्वयिक्रुद्धेमहाद्युते ॥ त्वंहिकर्ताविकर्ताचभूतानामिहसर्वशः ॥ २३ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

आराधयित्वात्वांदेवाःसुखमेधंतिसर्वशः ॥ एवंस्तुतोहृषीकेशउत्तंकेनमहात्मना ॥ २४ ॥ उत्तंकमब्रवीद्विष्णुःप्रीतस्तेहंवरंवृणु ॥ उत्तंकउवाच पर्या
प्तोमेवरोत्द्येषयदहंदृष्टवान्हरिं ॥ २५ ॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यंस्रष्टारंजगतःप्रभुं ॥ विष्णुरुवाच प्रीतस्तेहमलौल्येनभक्त्यातवचसत्तम ॥ २६ ॥ अवश्यंहित्व
याब्रह्मन्मत्तोग्राह्योवरोद्विज ॥ एवंसच्छंद्यमानस्तुवरेणहरिणातदा ॥ २७ ॥ उत्तंकःप्रांजलिर्वव्रेवरंभरतसत्तम ॥ यदिमेभगवन्प्रीतःपुंडरीकनिभेक्षण ॥ २८ ॥
धर्मेसत्येदमेचैवबुद्धिर्भवतुमेसदा ॥ अभ्यासश्चभवेद्भक्त्यात्वयिनित्यंममेश्वर ॥ २९ ॥ भगवानुवाच सर्वमेतद्धिभवितामत्प्रसादात्तवद्विज ॥ प्रतिभा
स्यतियोगश्चयेनयुक्तोदिवौकसां ॥ ३० ॥ त्रयाणामपिलोकानांमहत्कार्यंकरिष्यसि ॥ उत्सादनार्थंलोकानांधुंधुर्नाममहासुरः ॥ ३१ ॥ तपस्यतितपोघोरंशृणुय
स्तंहनिष्यति ॥ राजाहिवीर्यवांस्तातइक्ष्वाकुरपराजितः ॥ ३२ ॥ बृहदश्वइतिख्यातोभविष्यतिमहीपतिः ॥ तस्यपुत्रःशुचिर्दांतःकुवलाश्वइतिश्रुतः ॥ ३३ ॥ स
योगबलमास्थायमामकंपार्थिवोत्तमः ॥ शासनात्तवविप्रर्षेधुंधुमारोभविष्यति ॥ एवमुक्त्वातुतंविप्रंविष्णुरंतरधीयत ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच इक्ष्वा
कौसंस्थितेराजन्शशादःपृथिवीमिमां ॥ प्राप्तःपरमधर्मात्मासोऽयोध्यायांनृपोभवत् ॥ १ ॥ शशादस्यतुदायादःककुत्स्थोनामवीर्यवान् ॥ अनेनाश्चापि
काकुत्स्थःपृथुश्चानेनसःसुतः ॥ २ ॥ विष्वगश्वःपृथोःपुत्रस्तस्माददिश्चजज्ञिवान् ॥ अद्रेश्चयुवनाश्वस्तुश्रावस्तस्यात्मजोभवत् ॥ ३ ॥ तस्यश्रावस्तकोज्ञेयःश्रा
वस्तीयेननिर्मिता ॥ श्रावस्तकस्यदायादोबृहदश्वोमहाबलः ॥ ४ ॥ बृहदश्वस्यदायादःकुवलाश्वइतिस्मृतः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्राणांसहस्राण्येकविंशतिः ॥ ५ ॥
सर्वेविद्यासुनिष्णाताबलवंतोदुरासदाः ॥ कुवलाश्वश्चपितृतोगुणैरभ्यधिकोभवत् ॥ ६ ॥ समयेतंपिताराज्येबृहदश्वोभ्यषेचयत् ॥ कुवलाश्वंमहाराजशूरमु
त्तमधार्मिकं ॥ ७ ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तुबृहदश्वोमहीपतिः ॥ जगामतपसेधीमांस्तपोवनममित्रहा ॥ ८ ॥ मार्कंडेयउवाच अथशुश्रावराजर्षितमुत्तं
कोनराधिप ॥ वनंसंप्रस्थितंराजन्बृहदश्वंद्विजोत्तमः ॥ ९ ॥ तमुत्तंकोमहातेजाःसर्वास्त्रविदुषांवरं ॥ न्यवारयदमेयात्मासमासाद्यनरोत्तमं ॥ १० ॥

इक्ष्वाकाविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये

उत्तंकउवाच भवतारक्षणंकार्यंतत्तावत्कर्तुमर्हसि ॥ निरुद्विग्नावयंराजंस्त्वत्प्रसादाद्भवेमहि ॥ ११ ॥ त्वयाहिपृथिवीराजन्रक्ष्यमाणामहात्मना ॥ भविष्यति
॥२०९॥ निरुद्विग्नानारण्यंगंतुमर्हसि ॥ १२ ॥ पालनेहिमहान्धर्मःप्रजानामिहदृश्यते ॥ नतथादृश्यतेऽरण्येमाभूत्तेबुद्धिरीदृशी ॥ १३ ॥ ईदृशोनहिराजेंद्रधर्मःक्वचनदृश्य
ते ॥ प्रजानांपालनेयोवैपुराराजर्षिभिःकृतः ॥ १४ ॥ रक्षितव्याःप्रजाराज्ञातास्त्वंरक्षितुमर्हसि ॥ निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुंनहिशक्नोमिपार्थिव ॥ १५ ॥ ममाश्रमसमीपे ३
वैसमेषुमरुधन्वसु ॥ समुद्रोवालुकापूर्णउज्जालकइतिस्मृतः ॥ १६ ॥ बहुयोजनविस्तीर्णोबहुयोजनमायतः ॥ तत्ररौद्रोदानवेंद्रोमहावीर्यपराक्रमः ॥ १७ ॥
मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्नामसुदारुणः ॥ अंतर्भूमिगतोराजन्वसत्यमितविक्रमः ॥ १८ ॥ तंनिहत्यमहाराजवनंत्वंगंतुमर्हसि ॥ शेतेलोकविनाशायतपआस्था
यदारुणं ॥ १९ ॥ त्रिदशानांविनाशायलोकानांचापिपार्थिव ॥ अवध्योदैवतानांहिदैत्यानामथरक्षसां ॥ २० ॥ नागानामथयक्षाणांगंधर्वाणांचसर्वशः ॥
अवाप्यसवरंराजन्सर्वलोकपितामहात् ॥ २१ ॥ तंविनाशयभद्रंतेमातेबुद्धिरतोन्यथा ॥ प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंशाश्वतीमव्ययांध्रुवां ॥ २२ ॥ क्रूरस्यतस्यस्वप
तोवालुकांतर्हितस्यच ॥ संवत्सरस्यपर्यंतेनिःश्वासःसंप्रवर्तते ॥ २३ ॥ यदातदाभूश्चलतिसशैलवनकानना ॥ तस्यनिःश्वासवातेनरजउद्धूयतेमहत् ॥ २४ ॥
आदित्यपथमाश्रित्यसप्ताहंभूमिकंपनं ॥ सविस्फुलिंगंसज्वालंधूममिश्रंसुदारुणं ॥ २५ ॥ तेनराजन्नशक्नोमितस्मिन्स्थातुंस्वआश्रमे ॥ तंविनाशयराजेंद्रलो
कानांहितकाम्यया ॥ २६ ॥ लोकाःस्वस्थाभविष्यंतितस्मिन्विनिहतेऽसुरे ॥ त्वंहितस्यविनाशायपर्याप्तइतिमेमतिः ॥ २७ ॥ तेजसातवतेजश्चविष्णुराप्याययिष्य
ति ॥ विष्णुनाचवरोदत्तःपूर्वंममहीपते ॥ २८ ॥ यस्तंमहासुरंरौद्रंवधिष्यतिमहीपतिः ॥ तेजस्तंवैष्णवमितिप्रवेक्ष्यतिदुरासदं ॥ २९ ॥ तत्तेजस्त्वंसमाधायराजें
द्रभुविदुःसहं ॥ तंनिषूदयराजेंद्रदैत्यंरौद्रपराक्रमं ॥ ३० ॥ नहिधुंधुर्महातेजास्तेजसाल्पेनशक्यते ॥ निर्दग्धुंपृथिवीपालसहिवर्षशतैरपि ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच सएवमुक्तोराज
र्षिरुत्तंकेनापराजितः ॥ उत्तंकंकौरवश्रेष्ठकृतांजलिरथाब्रवीत् ॥ १ ॥ नतेभिगमनंब्रह्मन्मोघमेतद्भविष्यति ॥ पुत्रोममायंभगवन्कुवलाश्वइतिस्मृतः ॥ २ ॥ ॥२०९॥

भारतभावदीपेद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सएवमिति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

धृतिमान्क्षिप्रकारीचवीर्येणाप्रतिमोभुवि ॥ प्रियंचतेसर्वमेतत्करिष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ पुत्रैःपरिवृतःसर्वैःशूरैःपरिघबाहुभिः ॥ विसर्जयस्वमांब्रह्मन्न्यस्त
शस्त्रोस्मिसांप्रतं ॥ ४ ॥ तथास्त्वितिचतेनोक्तोमुनिनामिततेजसा ॥ सतमादिश्यतनयमुत्तंकायमहात्मने ॥ ५ ॥ क्रियतामितिराजर्षिर्जगामवनमुत्तमं ॥
युधिष्ठिरउवाच कएषभगवन्दैत्योमहावीर्यस्तपोधन ॥ ६ ॥ कस्यपुत्रोथनप्तावाएतदिच्छामिवेदितुं ॥ एवंमहाबलोदैत्योनश्रुतोमेतपोधन ॥ ७ ॥ एतदि
च्छामिभगवन्याथातथ्येनवेदितुं ॥ सर्वमेवमहाप्राज्ञविस्तरेणतपोधन ॥ ८ ॥ मार्कंडेयउवाच श्टणुराजन्निदंसर्वंयथावृत्तंनराधिप ॥ कथ्यमानंमहा
प्राज्ञविस्तरेणयथातथं ॥ ९ ॥ एकार्णवेतदालोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ प्रनष्टेषुचभूतेषुसर्वेषुभरतर्षभ ॥ १० ॥ प्रभवंलोककर्तारंविष्णुंशाश्वतमव्ययं ॥ यमाहु
र्मुनयःसिद्धाःसर्वलोकमहेश्वरं ॥ ११ ॥ सुष्वापभगवान्विष्णुरप्सुयोगतएवसः ॥ नागस्यभोगेमहतिशेषस्यामिततेजसः ॥ १२ ॥ लोककर्तामहाभागभग
वानच्युतोहरिः ॥ नागभोगेनमहतापरिरभ्यमहीमिमां ॥ १३ ॥ स्वपतस्तस्यदेवस्यपद्मंसूर्यसमप्रभं ॥ नाभ्यांविनिःसृतंदिव्यंतत्रोत्पन्नःपितामहः ॥ १४ ॥
साक्षाल्लोकगुरुर्ब्रह्मापद्मेसूर्यसमप्रभः ॥ चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्तथैवचचतुर्मुखः ॥ १५ ॥ स्वप्रभावाद्दुराधर्षौमहाबलपराक्रमः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यदानवौवी
र्यवत्तमौ ॥ १६ ॥ मधुश्चकैटभश्चैवदृष्टवंतौहरिंप्रभुं ॥ शयानंशयनेदिव्येनागभोगेमहाद्युतिं ॥ १७ ॥ बहुयोजनविस्तीर्णेबहुयोजनमायते ॥ किरीटकौस्तुभध
रंपीतकौशेयवाससं ॥ १८ ॥ दीप्यमानंश्रियाराजंस्तेजसावपुषातथा ॥ सहस्रसूर्यप्रतिममद्भुतोपमदर्शनं ॥ १९ ॥ विस्मयःसुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तथा ॥
दृष्ट्वापितामहंचापिपद्मेपद्मनिभेक्षणं ॥ २० ॥ वित्रासयेतामथतौब्रह्माणममितौजसं ॥ वित्रस्यमानोबहुशोब्रह्माताभ्यांमहायशाः ॥ २१ ॥ अकंपयत्पद्म
नालंततोबुध्यतकेशवः ॥ अथापश्यतगोविंदोदानवौवीर्यवत्तरौ ॥ २२ ॥ दृष्ट्वातावब्रवीद्देवःस्वागतंवांमहाबलौ ॥ ददामिवांवरंश्रेष्ठंप्रीतिर्हिममजायते ॥
॥ २३ ॥ तौप्रहस्यहृषीकेशंमहादर्पौमहाबलौ ॥ प्रत्यब्रूतांमहाराजसहितौमधुसूदनं ॥ २४ ॥ आवांवरयदेवत्वंवरदौस्वःसुरोत्तम ॥ दातारौस्वोवरंतुभ्यंतद्ब्रवी
ह्यविचारयन् ॥ २५ ॥ भगवानुवाच प्रतिगृह्णेवरंवीरावीप्सितश्चवरोमम ॥ युवांहिवीर्यसंपन्नौनवामस्तिसमःपुमान् ॥ २६ ॥ वध्यत्वमुपगच्छेतांम
मसत्यपराक्रमौ ॥ एतदिच्छाम्यहंकामंप्राप्तुंलोकहितायवै ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मधुकैटभावूचतुः अनृतंनोक्तपूर्वंनौस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ सत्येधर्मेचनिरतौविध्द्यावांपुरुषोत्तम ॥ २८॥ बलेरूपेचशौर्येचशमेनचसमोस्तिनौ ॥ धर्मेतपसि
दानेचशीलसत्वदमेषुच॥ २९॥ उपप्लवोमहानस्मानुपावर्ततकेशव॥ उक्तंप्रतिकुरुष्वत्वंकालोहिदुरतिक्रमः ॥३०॥ आवामिच्छामहेदेवकृतमेकंत्वयाविभो ॥
अनावृतेस्मिन्नाकाशेवधंसुरवरोत्तम ॥ ३१ ॥ पुत्रत्वमधिगच्छावतवचापिसुलोचन॥ वरएषवृतोदेवतद्विद्धिसुरसत्तम ॥ ३२ ॥ अनृतंमाभवेद्देवयद्धिनौ
संश्रुतंतदा॥ भगवानुवाच बाढमेवंकरिष्यामिसर्वमेतद्भविष्यति ॥ ३३॥ सविचिंत्याथगोविंदोनापश्यद्यदनावृतं॥ अवकाशंपृथिव्यांवादिविवा
मधुसूदनः॥ ३४ ॥ स्वकावनावृतावूरूदृष्ट्वादेववरस्तदा॥ मधुकैटभयोराजन्शिरसीमधुसूदनः ॥ चक्रेणशितधारेणन्यकृंततमहायशाः ॥ ३५॥ इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ मार्कंडेयउवाच
धुंधुर्नाममहाराजतयोःपुत्रोमहाद्युतिः॥ सतपोतप्यतमहन्महावीर्यपराक्रमः ॥ १॥ अतिष्ठदेकपादेनकृशोधमनिसंततः ॥तस्मैब्रह्माददौप्रीतोवरंववेसचप्रभुं
॥ २ ॥देवदानवयक्षाणांसर्पगंधर्वरक्षसां॥ अवध्योहंभवेयंवैवरएषवृतोमया ॥ ३ ॥ एवंभवतुगच्छेतितमुवाचपितामहः ॥ सएवमुक्तस्तत्पादौमूर्ध्नास्पृश्य
जगामह॥ ४ ॥ सतुधुंधुर्वरंलब्ध्वामहावीर्यपराक्रमः॥ अनुस्मरन्पितृवधंद्रुतंविष्णुमुपागमत् ॥५॥ सतुदेवान्सगंधर्वान्जित्वाधुंधुरमर्षणः॥ बबाधसर्वानस
कृद्विष्णुंदेवांश्चवैभृशम्॥ ६ ॥समुद्रेवालुकापूर्णेउज्जालकइतिस्मृते ॥ आगम्यचसदुष्टात्मातंदेशंभरतर्षभ ॥ ७ ॥ बाधतिस्मपरंशक्त्यातमुत्तंकाश्रमंविभो॥
अंतर्भूमिगतस्तत्रवालुकांतर्हितस्तथा॥ ८ ॥ मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्भीमपराक्रमः॥ शेतेलोकविनाशायतपोबलमुपाश्रितः ॥ ९ ॥ उत्तंकस्याश्रमाभ्याशेनिः
श्वसन्पावकार्चिषः॥ एतस्मिन्नेवकालेतुराजासबलवाहनः ॥ १० ॥ उत्तंकविप्रसहितःकुवलाश्वोमहीपतिः॥ पुत्रैःसहमहीपालःप्रययौभरतर्षभ॥ ११॥ सहस्रै
रेकविंशत्यापुत्राणामरिमर्दनः ॥ कुवलाश्वोनरपतिरन्वितोबलशालिनां ॥१२॥ तमाविशत्ततोविष्णुर्भगवांस्तेजसाप्रभुः॥ उत्तंकस्यनियोगेनलोकानांहित
काम्यया॥ १३॥ तस्मिन्प्रयातेदुर्धर्षेदिविशब्दोमहानभूत्॥ एषश्रीमानवध्योद्यधुंधुमारोभविष्यति॥ १४॥

धुंधुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

दिव्यैश्चपुष्पैस्तंदेवाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ देवदुंदुभयश्चापिनेदुःस्वयमनीरिताः ॥ १५ ॥ शीतश्चवायुःप्रववौप्रयाणेतस्यधीमतः ॥ विपांसुलांमहींकुर्वन्ववर्ष
चसुरेश्वरः ॥ १६ ॥ अंतरिक्षेविमानानिदेवतानांयुधिष्ठिर ॥ तत्रैवसमदृश्यंतधुंधुर्यत्रमहासुरः ॥ १७ ॥ कुवलाश्वस्यधुंधोश्चयुद्धकौतूहलान्विताः ॥ देवगंधर्व
सहिताःसमवैक्षन्महर्षयः ॥ १८ ॥ नारायणेनकौरव्यतेजसाप्यायितस्तदा ॥ सगतोनृपतिःक्षिप्रंपुत्रैस्तैःसर्वतोदिशं ॥ १९ ॥ अर्णवंखानयामासकुवलाश्वोम
हीपतिः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्रैश्चतस्मिन्वैवालुकार्णवे ॥ २० ॥ सप्तभिर्दिवसैःखात्वादृष्टोधुंधुर्महाबलः ॥ आसीद्घोरंवपुस्तस्यवालुकांतर्हितंमहत् ॥ २१ ॥ दीप्य
मानंयथासूर्यस्तेजसाभरतर्षभ ॥ ततोधुंधुर्महाराजदिशमावृत्यपश्चिमां ॥ २२ ॥ सुप्तोभूद्राजशार्दूलकालानलसमद्युतिः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्रैस्तुसर्वतःपरि
वारितः ॥ २३ ॥ अभिद्रुतःशरैस्तीक्ष्णैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ पट्टिशैःपरिघैःप्रासैःखड्गैश्चविमलैःशितैः ॥ २४ ॥ सवध्यमानःसंक्रुद्धःसमुत्तस्थौमहाबलः ॥ क्रुद्धश्चा
भक्षयत्तेषांशस्त्राणिविविधानिच ॥ २५ ॥ आस्याद्वमन्पावकंससंवर्तकसमंतदा ॥ तान्सर्वान्नृपतेःपुत्रानदहत्स्वेनतेजसा ॥ २६ ॥ मुखजेनाग्निनाक्रुद्धोलोका
नुद्वर्तयन्निव ॥ क्षणेनराजशार्दूलपुरेवकपिलःप्रभुः ॥ २७ ॥ सगरस्यात्मजान्क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तेषुक्रोधाग्निदग्धेषुतदाभरतसत्तम ॥ २८ ॥ तंप्रबुद्धं
महात्मानंकुंभकर्णमिवापरं ॥ आससादमहातेजाःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ २९ ॥ तस्यवारिमहाराजसुस्रावबहुदेहतः ॥ तदापीयततस्तेजोराजावारिमयंनृप
॥ ३० ॥ योगीयोगेनवह्निंचशमयामासवारिणा ॥ ब्रह्मास्त्रेणचराजेंद्रदैत्यंक्रूरपराक्रमं ॥ ३१ ॥ ददाहभरतश्रेष्ठसर्वलोकभवायवै ॥ सोस्त्रेणदग्ध्वाराजर्षिःकुव
लाश्वोमहासुरं ॥ ३२ ॥ सुरशत्रुममित्रघ्नंत्रैलोक्येशइवापरः ॥ धुंधोर्वधात्तदाराजाकुवलाश्वोमहामनाः ॥ ३३ ॥ धुंधुमारइतिख्यातोनाम्नाऽप्रतिरथोभव
त् ॥ प्रीतैश्चत्रिदशैःसर्वैर्महर्षिसहितैस्तदा ॥ ३४ ॥ वरंवृणीष्वेत्युक्तःसप्रांजलिःप्रणतस्तदा ॥ अतीवमुदितोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ दद्यांवित्तंद्विजाग्र्ये
भ्यःशत्रूणांचापिदुर्जयः ॥ सख्यंचविष्णुनामेस्याद्भूतेष्वद्रोहएवच ॥ ३६ ॥ धर्मेरतिश्चसततंस्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ तथास्त्वितिततोदेवैःप्रीतैरुक्तःसपार्थि
वः ॥ ३७ ॥ ऋषिभिश्चसगंधर्वैरुत्तंकेनचधीमता ॥ संभाष्यचैनंविविधैराशीर्वादैस्ततोनृप ॥ ३८ ॥ देवामहर्षयश्चापिस्वानिस्थानानिभेजिरे ॥ तस्यपुत्रास्त्र
यःशिष्टायुधिष्ठिरतदाभवन् ॥ ३९ ॥ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चचंद्राश्वश्चैवभारत ॥ तेभ्यःपरंपराराजन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनां ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति पतिव्रताख्यानमितिःस्त्रीमाहा

वंशस्यसुमहाभागराज्ञाममिततेजसां ॥ एवंसनिहतस्तेनकुवलाश्वेनसत्तम ॥ ४१ ॥ धुंधुर्नाममहादैत्योमधुकैटभयोःसुतः ॥ कुवलाश्वश्चनृपतिर्धुंधुमारइति
स्मृतः ॥ ४२ ॥ नाम्नाचगुणसंयुक्तस्तदाप्रभृतिसोभवत् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ४३ ॥ धौंधुमारमुपाख्यानंप्रथितंयस्यकर्मणा ॥ इदंतुपुण्य
माख्यानंविष्णोःसमनुकीर्तनं ॥ ४४ ॥ शृणुयाद्यःसधर्मात्मापुत्रवांश्चभवेन्नरः ॥ आयुष्मान्भूतिमांश्चैवश्रुत्वाभवतिपर्वसु ॥ नचव्याधिभयंकिंचित्प्राप्नोति
विगतज्वरः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजामार्कंडेयंमहाद्युतिं ॥ पप्रच्छभरतश्रेष्ठधर्मप्रश्नंसदुर्विदं ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्स्त्रीणांमाहात्म्यमुत्तमं ॥ कथ्य
मानंत्वयाविप्रसूक्ष्मंधर्म्यंचतत्त्वतः ॥ २ ॥ प्रत्यक्षमिहविप्रर्षेदेवादृश्यंतिसत्तम ॥ सूर्याचंद्रमसौवायुःपृथिवीवह्निरेवच ॥ ३ ॥ पितामाताचभगवान्गुरुरेवच
सत्तम ॥ यच्चान्यद्देवविहितंतच्चापिभृगुनंदन ॥ ४ ॥ मान्याहिगुरवःसर्वेएकपत्न्यस्तथास्त्रियः ॥ पतिव्रतानांशुश्रूषादुष्कराप्रतिभातिमे ॥ ५ ॥ पतिव्रतानांमाहा
त्म्यंवक्तुमर्हसिनःप्रभो ॥ निरुध्यचेंद्रियग्रामंमनःसंरुध्यचानघ ॥ ६ ॥ पतिंदैवतवच्चापिचिंतयंत्यःस्थिताहियाः ॥ भगवन्दुष्करंत्वेतत्प्रतिभातिममप्रभो ॥
॥ ७ ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषास्त्रीणांभर्तरिचद्विज ॥ स्त्रीणांधर्मात्सुघोराद्धिनान्यंपश्यामिदुष्करं ॥ ८ ॥ साध्वाचाराःस्त्रियोब्रह्मन्यत्कुर्वंतिसदादृताः ॥ दुष्करंखलु
कुर्वंतिपितरंमातरंचवै ॥ ९ ॥ एकपत्न्यश्चयानार्योयाश्चसत्यंवदंत्युत ॥ कुक्षिणादशमासांश्चगर्भंसंधारयंतियाः ॥ १० ॥ नार्यःकालेनसंभूयकिमद्भुततरंततः ॥
संशयंपरमंप्राप्यवेदनामतुलामपि ॥ ११ ॥ प्रजायंतेसुतान्नार्योदुःखेनमहताविभो ॥ पुष्णंतिचापिमहतास्नेहेनद्विजपुंगव ॥ १२ ॥ येचक्रूरेषुसर्वेषुवर्तमाना
जुगुप्सिताः ॥ स्वकर्मकुर्वंतिसदादुष्करंतच्चमेमतं ॥ १३ ॥ क्षत्रधर्मसमाचारतत्त्वंव्याख्याहिमेद्विज ॥ धर्मःसुदुर्लभोविप्रनृशंसेनमहात्मनां ॥ १४ ॥ एतदिच्छा
मिभगवन्प्रश्नंप्रश्नविदांवर ॥ श्रोतुंभृगुकुलश्रेष्ठशुश्रूषेतवसुव्रत ॥ १५ ॥ मार्कंडेयउवाच हंततेहंसमाख्यास्येप्रश्नमेतंसुदुर्वचं ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठगदत
स्तन्निबोधमे ॥ १६ ॥ मातॄस्तुगौरवादन्येपितॄनन्येतुमेनिरे ॥ दुष्करंकुरुतेमाताविवर्धयतियाप्रजाः ॥ १७ ॥

त्यादीनांपृष्टानांनिर्णयार्थं तत्रापिनाहंबलाकाविप्रर्षेइत्यतःप्राक्तनोग्रंथःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तपसादेवतेज्याभिर्वंदनेनतितिक्षया ॥ अभिचारैरुपायैश्चापीहंतेपितरःसुतान् ॥ १८ ॥ एवंकृच्छ्रेणमहतापुत्रंप्राप्यसुदुर्लभं ॥ चिंतयंतिसदावीरकीदृशोयं भविष्यति ॥ १९ ॥ आशंसतेहिपुत्रेषुपितामाताचभारत ॥ यशःकीर्त्तिमथैश्वर्यंप्रजाधर्मंतथैवच ॥ २० ॥ तयोराशांतुसफलांयःकरोतिसधर्मवित् ॥ पितामाता चराजेंद्रतुष्यतोयस्यनित्यशः ॥ २१ ॥ इहप्रेत्यचतस्याथकीर्त्तिर्धर्मश्चशाश्वतः ॥ नैवयज्ञक्रियाःकाश्चिन्नश्राद्धंनोपवासकं ॥ २२ ॥ यातुभर्त्तरिशुश्रूषातयास्वर्गं जयत्युत ॥ एतत्प्रकरणंराजन्नधिकृत्ययुधिष्ठिर ॥ २३ ॥ पतिव्रतानांनियतंधर्मंचावहितःशृणु ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच कश्चिद्द्विजातिप्रवरोवेदाध्यायीतपोधनः ॥ तपस्वीधर्मशीलश्चकौशिकोनामभारत ॥ १ ॥ सांगोपनिषदोवेदानधीतेद्विजसत्तमः ॥ सवृक्षमूलेकस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः ॥ २ ॥ उपरिष्टाच्चवृक्षस्यबलाकासंन्यलीयत ॥ तयापुरीषमुत्सृष्टंब्राह्मणस्यतदोपरि ॥ ३ ॥ तामवेक्ष्यततःक्रुद्धःसमपध्यायतद्विजः ॥ भृशंक्रोधाभिभूतेनबलाकासानिरीक्षिता ॥ ४ ॥ अपध्याताचविप्रेणन्यपतद्धरणीतले ॥ बलाकांपतितांदृष्ट्वागतसत्वामचेतनां ॥ ५ ॥ कारुण्यादभिसंतप्तःपर्यशोचततांद्विजः ॥ अकार्यंकृतवानस्मिरोषरागबलात्कृतः ॥ ६ ॥ मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वाबहुशोविद्वान्ग्रामंभैक्ष्यायसंश्रितः ॥ ग्रामेशुचीनिप्रचरन्कुलानिभरतर्षभ ॥ ७ ॥ प्रविष्टस्तत्कुलंयत्रपूर्वंचरितवांस्तुसः ॥ देहीतियाचमानोसौतिष्ठेत्युक्तःस्त्रियाततः ॥ ८ ॥ शौचंतुयावत्कुरुतेभाजनस्यकुटुंबिनी ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्क्षुधासंपीडितोभृशं ॥ ९ ॥ भर्ताप्रविष्टःसहसातस्याभरतसत्तम ॥ सातुदृष्ट्वापतिंसाध्वीब्राह्मणंव्यवहायतं ॥ १० ॥ पाद्यमाचमनीयंवैददौभर्तुस्तथासनं ॥ प्रह्वापर्यचरच्चापिभर्तारमसितेक्षणा ॥ ११ ॥ आहारेणाथभक्ष्यैश्चभोज्यैःसुमधुरैस्तथा ॥ उच्छिष्टंभाविताभर्तुर्भुंक्तेनित्यंयुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ दैवतंचपतिंमेनेभर्तुश्चित्तानुसारिणी ॥ कर्मणामनसावाचानान्यचित्ताभ्यगात्पतिं ॥ १३ ॥ तंसर्वभावोपगतापतिशुश्रूषणेरता ॥ साध्वाचाराशुचिर्दक्षाकुटुंबस्यहितैषिणी ॥ १४ ॥ भर्तुश्चापिहितंयत्तत्सततंसानुवर्तते ॥ देवतातिथिभृत्यानांश्वश्रूश्वशुरयोस्तथा ॥ १५ ॥ शुश्रूषणपरानित्यंसततंसंयतेंद्रिया ॥ साब्राह्मणंतदादृष्ट्वासंस्थितंभैक्ष्यकांक्षिणं ॥ १६ ॥

कश्चिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दंडकेदंडकारण्ये ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुश्रूषायाइति भर्तृशुश्रूषयासार्वज्ञ्यप्राप्तिर्दर्शिता ॥ ३१ ॥ साचब्राह्म

कुर्वतीपतिशुश्रूषांसस्माराथशुभेक्षणा ॥ व्रीडितासाभवत्साध्वीतदाभरतसत्तम ॥ भिक्षामादायविप्रायनिर्जगामयशस्विनी ॥ १७॥ ब्राह्मणउवाच किमिदंभवतित्वंमांतिष्ठेत्युक्त्वावरांगने ॥ उपरोधंकृतवतीनविसर्जितवत्यसि ॥ १८॥ मार्कंडेयउवाच ब्राह्मणंक्रोधसंतप्तंज्वलंतमिवतेजसा ॥ दृष्ट्वासाध्वीमनुष्येंद्रसांत्वपूर्वंवचोब्रवीत् ॥ १९ ॥ स्त्र्युवाच क्षंतुमर्हसिमेविद्वन्भर्तामेदैवतंमहत् ॥ सचापिक्षुधितःश्रांतःप्राप्तःशुश्रूषितोमया ॥ २० ॥ ब्राह्मणउवाच ब्राह्मणानगरीयांसोगरीयांस्तेपतिःकृतः ॥ गृहस्थधर्मेवर्तंतीब्राह्मणानवमन्यसे ॥ २१ ॥ इंद्रोप्येषांप्रणमतेकिंपुनर्मानवोभुवि ॥ अवलिप्तेनजानीषेवृद्धानांनश्रुतंत्वया ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाह्यग्निसदृशादहेयुःपृथिवीमपि ॥ स्त्र्युवाच नाहंबलाकाविप्रर्षेत्यजक्रोधंतपोधन ॥ २३॥ अनयाक्रुद्धयादृष्ट्याक्रुद्धःकिंमांकरिष्यसि ॥ नावजानाम्यहंविप्रान्देवैस्तुल्यान्मनस्विनः ॥ २४ ॥ अपराधमिमंविप्रक्षंतुमर्हसिमेनघ ॥ जानामितेजोविप्राणांमहाभाग्यंचधीमतां ॥ ॥ २५ ॥ अपेयःसागरःक्रोधात्कृतोहिलवणोदकः ॥ तथैवदीप्ततपसांमुनीनांभावितात्मनां ॥ २६ ॥ येषांक्रोधाग्निरद्यापिदंडकेनोपशाम्यति ॥ ब्राह्मणानांपरिभवाद्वातापिःसुदुरात्मवान् ॥ २७॥ अगस्त्यमृषिमासाद्यजीर्णःक्रूरोमहासुरः ॥ बहुप्रभावाःश्रूयंतेब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ २८॥ क्रोधःसुविपुलोब्रह्मन्प्रसादश्चमहात्मनां ॥ अस्मिंस्त्वतिक्रमेब्रह्मन्क्षंतुमर्हसिमेनघ ॥ २९ ॥ पतिशुश्रूषयाधर्मोयःसमेरोचतेद्विज ॥ दैवतेष्वपिसर्वेषुभर्तामेदैवतंपरं ॥ ३० ॥ अविशेषेणतस्याहंकुर्यांधर्मंद्विजोत्तम ॥ शुश्रूषायाःफलंपश्यपत्युर्ब्राह्मणयादृशं ॥ ३१॥ बलाकाहित्वयादग्धारोषात्तद्विदितंमया ॥ क्रोधःशत्रुःशरीरस्थोमनुष्याणांद्विजोत्तम ॥ ३२ ॥ यःक्रोधमोहौत्यजतितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योवदेदिहसत्यानिगुरुंसंतोषयेतच ॥ ३३ ॥ हिंसितश्चनहिंसेततंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ जितेंद्रियोधर्मपरःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ ३४ ॥ कामक्रोधौवशौयस्यतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ यस्यचात्मसमोलोकोधर्मज्ञस्यमनस्विनः ॥ ३५ ॥ सर्वधर्मेषुचरतस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योध्यापयेदधीयीतयजेद्वायाजयीतवा ॥ ३६ ॥ दद्याद्वापियथाशक्तितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ ब्रह्मचारीवदान्योयोप्यधीयाद्विजपुंगवः ॥ ३७ ॥

णानांब्रह्मविदामेवास्तीतितल्लक्षणान्याह क्रोधइति ॥ ३२ ॥ अत्रलक्षणकथनंनिष्प्रयोजनमितियान्येवविद्वल्लक्षणानितानिविद्यासाधनानीतिन्यायेनब्राह्मण्यकामस्यक्रोधादित्यागोगुर्वाराधनादिचकर्तव्यत्वेनविधीयते यइति सत्यवाक्गुरुभक्तःक्षमावांश्चभवेदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ शाश्वतोधर्मआत्मदर्शनं यदाहयाज्ञवल्क्यः इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमिति सत्येत्रैकालिकबाधशून्येवस्तुनिप्रतिष्ठितःपर्यवसि

स्वाध्यायवानमत्तोवैतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ यद्ब्राह्मणानांकुशलंतदेषांपरिकीर्तयेत् ॥ ३८ ॥ सत्यंतथाव्याहरतांनानृतेरमतेमनः ॥ धर्मंतुब्राह्मणस्याहुःस्वाध्यायंद
ममार्जवं ॥ ३९ ॥ इंद्रियाणांनिग्रहंचशाश्वतंद्विजसत्तम ॥ सत्यार्जवेधर्ममाहुःपरंधर्मविदोजनाः ॥ ४० ॥ दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःसचसत्येप्रतिष्ठितः ॥ श्रुतिप्र
माणोधर्मःस्यादितिवृद्धानुशासनं ॥ ४१ ॥ बहुधादृश्यतेधर्मःसूक्ष्मएवद्विजोत्तम ॥ भगवानपिधर्मज्ञःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ ४२ ॥ नतुतत्त्वेनभगवन्धर्मंवे
त्सीतिमेमतिः ॥ यदिविप्रनजानीषेधर्मंपरमकंद्विज ॥ ४३ ॥ धर्मव्याधंततःपृच्छगत्वातुमिथिलांपुरीं ॥ मातापितृभ्यांशुश्रूषुःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ ४४ ॥
मिथिलायांवसेद्व्याधःसतेधर्मान्प्रवक्ष्यति ॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेयथाकामंद्विजोत्तम ॥ ४५ ॥ अत्युक्तमपिमेसर्वंक्षंतुमर्हस्यनिंदित ॥ स्त्रियोह्यवध्याःसर्वेषांयेधर्म
मभिविंदते ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणउवाच प्रीतोस्मितवभद्रंतेगतःक्रोधश्चशोभने ॥ उपालंभस्त्वयात्युक्तोममनिःश्रेयसंपरं ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिसाधयि
ष्यामिशोभने ॥ ४७ ॥ मार्कंडेयउवाच तयाविसृष्टोनिर्गम्यस्वमेवभवनंययौ ॥ विनिंदन्सस्वमात्मानंकौशिकोद्विजसत्तमः ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच
चिंतयित्वातदाश्चर्यंस्त्रियाप्रोक्तमशेषतः ॥ विनिंदन्सस्वमात्मानमागस्कृतइवाबभौ ॥ १ ॥ चिंतयानःस्वधर्मस्यसूक्ष्मांगतिमथाब्रवीत् ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंग
च्छामिमिथिलामहं ॥ २ ॥ कृतात्माधर्मवित्तस्यांव्याधोनिवसतेकिल ॥ तंगच्छाम्यहमद्यैवधर्मंप्रष्टुंतपोधनं ॥ ३ ॥ इतिसंचिंत्यमनसाश्रद्दधानःस्त्रियावचः ॥
बलाकाप्रत्ययेनासौधर्म्यैश्चवचनैःशुभैः ॥ ४ ॥ संप्रतस्थेसमिथिलांकौतूहलसमन्वितः ॥ अतिक्रमानरण्यानिग्रामांश्चनगराणिच ॥ ५ ॥ ततोजगाममिथिलां
जनकेनसुरक्षितां ॥ धर्मसेतुसमाकीर्णांयज्ञोत्सववतींशुभां ॥ ६ ॥ गोपुराट्टालकवतींहर्म्यप्राकारशोभनां ॥ प्रविश्यनगरींरम्यांविमानैर्बहुभिर्युतां ॥ ७ ॥ प
ण्यैश्चबहुभिर्युक्तांसुविभक्तमहापथां ॥ अश्वैरथैस्तथानागैर्योधैश्चबहुभिर्युतां ॥ ८ ॥

तःअन्योधर्मस्त्वसत्येप्रतिष्ठितइत्यर्थात्सिद्धं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ साधयिष्यामिस्वकार्यमितिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ चिंतयित्वेति आगोपराधःकृतमनेनेत्यागस्कृतः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विमानैःसप्तभौमिकगृहैः ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ सूनावधस्थानंतन्मध्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ अदेशस्थंअयोग्यदेशस्थं ॥ १६॥१७॥१८॥१९ ॥ २० ॥ गुरूमातापितरौ ॥ २१ ॥ नाभ्यसूयेपरगुणेषुदोषंनाविष्कुर्वे

हृष्टपुष्टजनाकीर्णांनित्योत्सवसमाकुलां ॥ सोपश्यद्वहुवृत्तांतांब्राह्मणःसमतिक्रमन् ॥ ९ ॥ धर्मव्याधमपृच्छच्चसचास्यकथितोद्विजैः ॥ अपश्यत्तत्रगत्वातंसू
नामध्येव्यवस्थितं ॥ १० ॥मार्गमाहिषमांसानिविक्रीणंतंतपस्विनं ॥ आकुलत्वाच्चक्रेतॄणामेकांतेसंस्थितोद्विजः ॥११॥ सतुज्ञात्वाद्विजंप्राप्तंसहसासंभ्रमो
त्थितः ॥ आजगामयतोविप्रःस्थितएकांतदर्शने ॥ १२ ॥ व्याधउवाच अभिवादयेत्वांभगवन्स्वागतंतेद्विजोत्तम ॥ अहंव्याधोहिभद्रंतेकिंकरोमिप्र
शाधिमां ॥ १३ ॥ एकपत्न्यायदुक्तोसिगच्छत्वंमिथिलामिति ॥ जानाम्येतदहंसर्वंयदर्थंत्वमिहागतः ॥१४॥ श्रुत्वाचतस्यतद्वाक्यंसविप्रोभृशविस्मितः ॥ द्विती
यमिदमाश्चर्यमित्यचिंतयतद्विजः ॥१५॥ अदेशस्थंहितेस्थानमितिव्याधोब्रवीदिदं ॥गृहंगच्छावभगवन्यदितेरोचतेनघ ॥१६॥ मार्कंडेयउवाच बाढमि
त्येवतंविप्रोहृष्टोवचनमब्रवीत् ॥ अग्रतस्तुद्विजंकृत्वासजगामगृहंप्रति ॥ १७॥ प्रविश्यचगृहंरम्यमासनेनाभिपूजितः ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिगृह्यद्विजो
त्तमः ॥ १८ ॥ ततःसुखोपविष्टस्तंव्याधंवचनमब्रवीत् ॥ कर्मैतद्वैनसदृशंभवतःप्रतिभातिमे ॥ अनुतप्येभृशंताततवघोरेणकर्मणा ॥ १९ ॥ व्याधउवाच
कुलोचितमिदंकर्मपितृपैतामहंपरं ॥ वर्तमानस्यमेधर्मेस्वेमन्युंमाकृथाद्विज ॥ २० ॥ विधात्राविहितंपूर्वंकर्मस्वमनुपालयन् ॥ प्रयत्नाच्चगुरूवृद्धौशुश्रूषेहंद्वि
जोत्तम ॥ २१ ॥ सत्यंवदेनाभ्यसूयेयथाशक्तिददानिच ॥ देवतातिथिभृत्यानामवशिष्टेनवर्तये ॥ २२॥ नकुत्सयाम्यहंकिंचिन्नगर्हेबलवत्तरं॥ कृतमन्वेतिकर्ता
रंपुराकर्मद्विजोत्तम ॥ २३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिहलोकस्यजीवनं ॥ दंडनीतिस्त्रयीविद्यातेनलोकोभवत्युत ॥ २४॥ कर्मशूद्रेकृषिर्वैश्येसंग्रामःक्षत्रियेस्मृ
तः ॥ ब्रह्मचर्यंतपोमंत्राःसत्यंचब्राह्मणेसदा ॥ २५ ॥ राजाप्रशास्तिधर्मेणस्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ विकर्माणश्चयेकेचित्तान्युनक्तिस्वकर्मसु ॥ २६॥ भेतव्यंहि
सदाराज्ञांप्रजानामधिपाहिते ॥ वारयंतिविकर्मस्थंनृपामृगमिवेषुभिः ॥ २७॥ जनकस्येहविप्रर्षेविकर्मस्थोनविद्यते ॥ स्वकर्मनिरतावर्णाश्चत्वारोपिद्विजो
त्तम ॥ २८॥ सएषजनकोराजादुर्वृत्तमपिचेत्सुतं ॥ दंड्यंदंडेनिक्षिपतितथानग्लातिधार्मिकं ॥ २९॥ सुयुक्तचारोनृपतिःसर्वंधर्मेणपश्यति ॥ श्रीश्चराज्यंचदंड
श्चक्षत्रियाणांद्विजोत्तम ॥ ३० ॥राजानोहिस्वधर्मेणश्रियमिच्छंतिभूयसीं ॥ सर्वेषामेववर्णानांत्राताराजाभवत्युत ॥ ३१ ॥

वर्तयेजीवामि ॥२२॥ कुत्साविद्यमानदोषसंकीर्तनं गर्हाअविद्यमानदोषारोपः पुराकृतंकर्मैतिसंबंधः॥२३॥लोकःपरलोकः ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८ ॥ नग्लातिनग्लानिंनयति ॥ २९ ॥३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभिचारात्स्वैरगतेः ॥ ३५ ॥ भेरुंडाःभयानकाः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सुपरिणीतेनसाधुना येसंयुंजंतिसम्यग्योगंसेनानिवेशंकुर्वंतितएवपार्थिवाअन्ये चोराइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ संरंभाद्भयात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अन्यत्विपरीतंस्यात्इतरत्तादृशंद्वितीयंकल्याणमेवात्मनःपरस्यचाभिध्यायेत्जानीयात् ॥ ४४ ॥ पापेपापिनिप्रतिपा

परेणहिहतान्ब्रह्मन्वराहमहिषानहं॥ नस्वयंहन्मिविप्रर्षेविक्रीणामिसदात्वहं॥ ३२ ॥ नभक्षयामिमांसानिऋतुगामीतथाप्यहं ॥ सदोपवासीचतथानक्तभोजीसदाद्विज॥ ३३॥ अशीलश्चापिपुरुषोभूत्वाभवतिशीलवान्॥ प्राणिहिंसारतिश्चापिभवतेधार्मिकःपुनः॥ ३४ ॥ अभिचारान्नरेंद्राणांधर्मःसंकीर्यतेमहान्॥ अधर्मोवर्ततेचापिसंकीर्यंतेततःप्रजाः॥ ३५॥ भेरुंडावामनाःकुब्जाःस्थूलशीर्षास्तथैवच॥ क्लीबाश्चांधाश्चबधिराजायंतेत्युच्चलोचनाः॥ ३६॥ पार्थिवानामधर्मत्वात्प्रजानामभवःसदा ॥ सएषराजाजनकःप्रजाधर्मेणपश्यति ॥ ३७॥ अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ येचैवमांप्रशंसंतियेचनिंदंतिमानवाः॥ ३८॥ सर्वान्सुपरिणीतेनकर्मणातोषयाम्यहं॥ येजीवंतिस्वधर्मेणसंयुंजंतिचपार्थिवाः॥३९॥ नकिंचिदुपजीवंतिदांताउत्थानशीलिनः॥ शक्त्यान्नदानंसततंतितिक्षाधर्मनित्यता॥ ४०॥ यथार्हप्रतिपूजाचसर्वभूतेषुवैसदा॥ त्यागान्नान्यत्रमर्त्यानांगुणास्तिष्ठंतिपूरुषे॥ ४१॥ मृषावादंपरिहरेत्कुर्यात्प्रियमयाचितः॥ नचकामान्नसंरंभान्नद्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत्॥ ४२॥ प्रियेनातिभृशंहृष्येदप्रियेनचसंज्वरेत् ॥ नमुह्येदर्थकृच्छ्रेषुनचधर्मंपरित्यजेत्॥ ४३॥ कर्मचेत्किंचिदन्यत्स्यादितरन्नतदाचरेत्॥ यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानंनियोजयेत्॥ ४४॥ नपापेप्रतिपापःस्यात्साधुरेवसदाभवेत्॥ आत्मनैवहतःपापोयःपापंकर्तुमिच्छति॥ ४५॥ कर्मचैतदसाधूनांवृजिनानामसाधुवत्॥ नधर्मोस्तीतिमन्वानाःशुचीनवहसंतिये॥४६॥ अश्रद्दधानाधर्मस्यतेनश्यंतिनसंशयः॥ महादृतिरिवाध्मातःपापोभवतिनित्यदा॥ ४७॥ मूढानामवलिप्तानामसारंभावितंभवेत्॥ दर्शयत्यंतरात्मातंदिवारूपमिवांशुमान्॥ ४८॥ नलोकेराजतेमूर्खःकेवलात्मप्रशंसया॥ अपिचेहमृजाहीनःकृतविद्यःप्रकाशते ॥ ४९ ॥ अब्रुवन्कस्यचिन्निंदामात्मपूजामवर्णयन्॥ नकश्चिद्गुणसंपन्नःप्रकाशोभुविदृश्यते॥ ५०॥ विकर्मणातप्यमानःपापाद्विपरिमुच्यते॥ नतत्कुर्यांपुनरितिद्वितीयात्परिमुच्यते॥ ५१॥

पःप्रतिपापीनस्यात् ॥ ४५ ॥ वृजिनानांव्यसनवतां असाधुश्चोरादिस्तद्वत् ॥ ४६ ॥ दृतिर्भस्त्रा आध्मातःसन्नसारोपिपुष्टोभवेत् ॥ ४७ ॥ तद्वन्मूढानांभावितंचिंतितं अंतरात्मैवतंमूढंदर्शयति मूढस्यमौढ्यमेवस्वरूपज्ञापकं ॥ ४८ ॥ मृजाहीनःमलिनदेहः श्रियेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ४९ ॥ मूढमतमाह अब्रुवन्निति ॥ ५० ॥ पापात्प्राकृतात् द्वितीयात्करिष्यमाणात् ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मणेति येनतेनेतिजपतपस्तीर्थाद्यन्यतमेनयेनकेनचिदपिपापात्परिमुच्यतइत्यनुषज्यते सब्राह्मणःकेनस्याद्येनस्यात्तेनेदृशएवस्यादितिश्रुतिर्हिधर्मेषुधर्मोत्पत्तिविषया ज्ञानोत्पत्तौत्वेकएवश्रवणादिमार्गो नान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रूयते ॥ ५२ ॥ प्राक्कृतानीतिसंबंधः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ चिकीर्षेदिति यःसाधूनांछिद्राणिधनादिहीनतयारिक्तानिश्राद्धादीनियःविवृणोतिधनादिदानेनविवृणोतिविशेषतःपिदधाति ॥ ५५ ॥ सःकल्याणंमोक्षोपायंकर्त्तुमिच्छेदेव साधुसेवनजात्पुण्यान्मुमुक्षाउदेतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ यथेति मुमुक्षापापनाशपूर्विकैवोदेतीतिभावः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अधर्माइति लुब्धाःधर्मशून्याअपि

कर्मणायेनतेनेहपापाद्द्विजवरोत्तम ॥ एवंश्रुतिरियंब्रह्मन्धर्मेषुप्रतिदृश्यते ॥५२॥ पापान्यबुध्वेहपुराकृतानिप्राग्धर्मशीलोपिविहंतिपश्चात् ॥ धर्मोराजन्नुदतेपूरुषाणांयत्कुर्वतेपापमिहप्रमादात् ॥५३॥ पापंकृत्वाहिमन्येतनाहमस्मीतिपूरुषः ॥ तंतुदेवाःप्रपश्यंतिस्वस्यैवांतरपूरुषः ॥५४॥ चिकीर्षेदेवकल्याणंश्रद्दधानोऽनसूयकः ॥ वसनस्येवच्छिद्राणिसाधूनांविवृणोतियः ॥५५॥ पापंचेत्पुरुषःकृत्वाकल्याणमभिपद्यते ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योमहाभ्रेणेवचंद्रमाः ॥ ५६॥ यथादित्यःसमुद्यन्वैतमःपूर्वंव्यपोहति ॥ एवंकल्याणमातिष्ठन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५७॥ पापानांविद्ध्यधिष्ठानंलोभमेवद्विजोत्तम ॥ लुब्धाःपापंव्यवस्यंतिनरानातिबहुश्रुताः ॥ ५८॥ अधर्माधर्मरूपेणतृणैःकूपाइवावृताः ॥ तेषांदमःपवित्राणिप्रलापाधर्मसंश्रिताः ॥ सर्वंहिविद्यतेतेषुशिष्टाचारःसुदुर्लभः ॥५९॥ मार्कंडेयउवाच सतुविप्रोमहाप्राज्ञोधर्मव्याधमपृच्छत ॥ शिष्टाचारंकथमहंविद्यामितिनरोत्तम ॥ ६० ॥ एतदिच्छामिभद्रंतेश्रोतुंधर्मभृतांवर ॥ त्वत्तोमहामतेव्याधतद्ब्रवीहियथातथं ॥६१॥ व्याधउवाच यज्ञोदानंतपोवेदाःसत्यंचद्विजसत्तम ॥ पंचैतानिपवित्राणिशिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६२॥ कामक्रोधौवशेकृत्वादंभंलोभमनार्जवं ॥ धर्ममित्येवसंतुष्टास्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥६३॥ नतेषांविद्यतेवृत्तंयज्ञस्वाध्यायशीलिनां ॥ आचारपालनंचैवद्वितीयंशिष्टलक्षणं ॥ ६४ ॥ गुरुशुश्रूषणंसत्यमक्रोधोदानमेवच ॥ एतच्चतुष्टयंब्रह्मन्शिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६५॥ शिष्टाचारेमनःकृत्वाप्रतिष्ठाप्यचसर्वशः ॥ यामयंलभतेवृत्तिंसानशक्याह्यतोन्यथा ॥ ६६॥ वेदस्योपनिषत्सत्यंसत्यस्योपनिषद्दमः ॥ दमस्योपनिषत्त्यागःशिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६७॥

धर्मस्यरूपमिवरूपंयस्यतेनदंभेनआवृताः तेषांदंभिनां अतएवदंभिनांसाधूनांच विशेषानवगमात् तेषुदंभिषुशिष्टाचारःसुदुर्लभःदुर्बोधइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शिष्टाचारमाह यज्ञइति ॥ ६२ ॥ शिष्टलक्षणमाह कामेति ॥ ६३ ॥ वृत्तंवृतंस्वेच्छोपात्तमितियावत् वृत्तोधीतेप्यतीतेतिवर्तुलेपिमृतेवृतेइतिमेदिनी ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अतोन्यथागुरुशुश्रूषणाद्यभावे ॥ ६६ ॥ वेदस्येति उपनिषद्रहस्यं सत्यं ब्रह्म तदज्ञानेवेदोनिष्फलइत्यर्थः एवंदमाभावेसत्यंनास्तित्यागाभावेदमोपिनास्तीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपथाअमार्गेण अनुयाताअनुगंता ॥ ६८ ॥ श्रुतिश्चत्यागश्चतेद्वेपरंअयनंस्थानंयेषांतेश्रुतित्यागपरायणाः ॥ ६९ ॥ परांबुद्धिंआत्माकारांवृत्तिमपिनियच्छंतिनिगृह्णंति परवैराग्यवंतइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ शिष्टाचारवतिशुक्लपटोपमेयोगधर्मःरागइवसाधुर्भवेत् शुक्लेव वेतिइवार्थे ववायथातथैवैवमित्यमरः ॥ ७३ ॥ अहिंसांसत्यंचस्तौति अहिंसेति प्रतिष्ठांस्थैर्यं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ योयथेत्य र्द्धंव्याचष्टे पापात्मेत्यादिना अनात्मवान्अजितचित्तः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अहंकारोदर्पःमत्सरःपरदोषासहिष्णुत्वंतद्वर्जिताः शिष्टंगुरुशास्त्रोक्तंआचरंतःशिष्टाचाराः ॥ ७८ ॥ त्रैविद्यवृद्धाःतिस्रोविद्याऋ

येतुधर्मानसूयंतेबुद्धिमोहान्वितानराः॥ अपथागच्छतांतेषामनुयाताचपीड्यते॥ ६८॥ येतुशिष्टाःसुनियताःश्रुतित्यागपरायणाः॥ धर्मंपंथानमारूढाःसत्य धर्मपरायणाः॥ ६९॥ नियच्छंतिपरांबुद्धिंशिष्टाचारान्विताजनाः॥ उपाध्यायमतेयुक्ताःस्थित्याधर्मार्थदर्शिनः ॥ ७० ॥ नास्तिकान्भिन्नमर्यादान्क्रूरान्पा पमतौस्थितान् ॥ त्यजतान्ज्ञानमाश्रित्यधार्मिकानुपसेव्यच ॥ ७१ ॥ कामलोभग्रहाकीर्णांपंचेंद्रियजलांनदीं ॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर॥ ॥ ७२ ॥ क्रमेणसंचितोधर्मोबुद्धियोगमयोमहान्॥ शिष्टाचारेभवेत्साधूरागःशुक्लेववाससि॥ ७३॥ अहिंसासत्यवचनंसर्वभूतहितंपरं ॥ अहिंसापरमोधर्मः सचसत्येप्रतिष्ठितः॥ सत्येकृत्वाप्रतिष्ठांतुप्रवर्ततेप्रवृत्तयः॥ ७४॥ सत्यमेवगरीयस्तुशिष्टाचारनिषेवितं॥ आचारश्चसतांधर्मःसंतश्चाचारलक्षणाः ॥ ७५॥ योयथाप्रकृतिर्जंतुःसस्वांप्रकृतिमश्नुते॥ पापात्माक्रोधकामादीन्दोषानाप्नोत्यनात्मवान्॥ ७६॥आरंभोन्याययुक्तोयःसहिधर्मइतिस्मृतः॥ अनाचारस्त्वध र्मेतिएतच्छिष्टानुशासनं ॥ ७७॥ अक्रुध्यंतोनसूयंतोनिरहंकारमत्सराः॥ ऋजवःशमसंपन्नाःशिष्टाचाराभवंतिते ॥ ७८ ॥ त्रैविद्यवृद्धाःशुचयोवृत्तवंतोम नस्विनः॥ गुरुशुश्रूषवोदांताःशिष्टाचाराभवंत्युत॥ ७९॥ तेषामहीनसत्वानांदुष्कराचारकर्मणां॥ स्वैःकर्मभिःसत्कृतानांघोरत्वंसंप्रणश्यति॥ ८०॥ तंसदा चारमाश्चर्यंपुराणंशाश्वतंध्रुवं॥ धर्मंधर्मेणपश्यंतःस्वर्गंयांतिमनीषिणः ॥ ८१ ॥ आस्तिकामानहीनाश्चद्विजातिजनपूजकाः॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नाःसंतःस्वर्ग निवासिनः॥ ८२॥ वेदोक्तःपरमोधर्मोधर्मशास्त्रेषुचापरः॥ शिष्टाचारश्चशिष्टानांत्रिविधंधर्मलक्षणं॥ पारणंचापिविद्यानांतीर्थानामवगाहनं॥ ८३॥

ग्यजुःसामात्मिकायत्रसत्रिविद्योयज्ञस्तत्रसाधवस्त्रैविद्यायाज्ञिकाः वृत्तंशीलंतद्वंतः मनस्विनःजितचित्ताः ॥७९॥ दुष्कराचारकर्मणांअन्यैर्दुष्करःआचारःशीलंकर्मयज्ञादियेषांतेषां घोरत्वंहिंसादिदोषवत्त्वं ॥ ८० ॥ आश्चर्यमसतांदुरनुष्ठेयत्वात् सदाचारंसद्भिराचीर्णं पुराणमनादिं शाश्वतंअनवच्छिन्नं ध्रुवंनित्यं अत्याज्यमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वेदोक्तोऽग्निहोत्रादिः धर्मशास्त्रोक्तःअष्टकाश्राद्धादिः शिष्टा चारःहोलकादिः शिष्टानांतुष्टिरितिशेषः तदुक्तमभियुक्तैः सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइति अस्यापिशिष्टाचारेएवांतर्भावात्त्रिविधमित्युक्तं पारणंसमापनं ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विपाकंक्रमेणपुण्यपापयोःक्षयं तेनपुण्यह्रासहेतुःसुखंनेष्टव्यंपापह्रासहेतुर्दुःखंसोढव्यमितिभावः न्यायोयुक्तिः गुणाःशमादयस्तदुपेताः ॥ ८६ ॥ शुक्लाःहिंसाशून्यधर्मवंतः सत्पथेब्रह्म मार्गे संविभक्तारःकुटुंबेषु ॥८७॥ श्रुतधनाःविद्याधनाः ॥८८॥ ८९॥९०॥ एधंतेवर्द्धंते ॥९१॥ नाभिमानःनिरभिमानः ॥ ९२ ॥ सतांपदंपदनीयंप्रार्थनीयं॥ ९३॥ करुणाःकरुणावंतश्चतेवेदनशीलाश्च

क्षमासत्यार्जवंशौचंसतामाचारदर्शनं॥ सर्वभूतदयावंतोअहिंसानिरताःसदा ॥ ८४ ॥ परुषंचनभाषंतेसदासंतोद्विजप्रियाः ॥ शुभानामशुभानांचकर्मणां फलसंचये॥ ८५ ॥ विपाकमभिजानंतितेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥ न्यायोपेतागुणोपेताःसर्वलोकहितैषिणः ॥ ८६ ॥ संतःस्वर्गजितःशुक्लाःसन्निविष्टाश्चसत्पथे॥ दातारःसंविभक्तारोदीनानुग्रहकारिणः॥८७॥ सर्वपूज्याःश्रुतधनास्तथैवचतपस्विनः ॥ सर्वभूतदयावंतस्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥ ८८ ॥ दानशिष्टाःसुखाँल्लोकानाप्नुवंतीहचश्रियं॥ पीडयाचकलत्रस्यभृत्यानांचसमाहिताः ॥ ८९ ॥ अतिशक्त्याप्रयच्छंतिसंतःसद्भिःसमागताः॥ लोकयात्रांचपश्यंतोधर्ममात्महितानिच॥ ९० ॥ एवंसंतोवर्तमानास्त्वेधंतेशाश्वतीःसमाः॥अहिंसासत्यवचनमानृशंस्यमथार्जवं॥ ९१॥ अद्रोहोनाभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः॥ धीमंतोधृतिमंतश्चभूतानामनुकंपकाः॥ ९२ ॥ अकामद्वेषसंयुक्तास्तेसंतोलोकसाक्षिणः॥ त्रीण्येवतुसतामाहुःसंतःपदमनुत्तमं ॥ ९३॥ नचैवद्रुह्येद्दद्याच्चसत्यंचैवसदावदेत्॥ सर्वत्रचदयावंतःसंतःकरुणवेदिनः ॥ ९४ ॥ गच्छंतीहसुसंतुष्टाधर्मपंथानमुत्तमं ॥ शिष्टाचारामहात्मानोयेषांधर्मःसुनिश्चितः॥ ९५॥ अनसूयाक्षमाशांतिःसंतोषःप्रियवादिता ॥ कामक्रोधपरित्यागःशिष्टाचारनिषेवणं ॥ ९६॥ कर्मचश्रुतसंपन्नंसतांमार्गमनुत्तमं ॥ शिष्टाचारंनिषेवंतेनित्यंधर्ममनुव्रताः॥ ९७॥ प्रज्ञाप्रासादमारुह्यमुच्यंतेमहतोभयात्॥प्रेक्षंतोलोकवृत्तानिविविधानिद्विजोत्तम॥ ९८॥अतिपुण्यानिपापानितानिद्विजवरोत्तम॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथाप्रज्ञंयथाश्रुतं ॥ शिष्टाचारगुणंब्रह्मन्पुरस्कृत्यद्विजर्षभ॥ ९९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ मार्कंडेयउवाच सतुविप्रमथोवाचधर्मव्याधोयुधिष्ठिर॥ यद्दहमाचरेकर्मघोरमेतदसंशयं॥ १ ॥ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्दुस्तरंहिपुराकृतं॥ पुराकृतस्यपापस्यकर्मदोषोभवत्ययं॥ २ ॥

मत्वर्थीयोच् ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ कर्मचकर्मैव कर्मणेतिगौडपाठेकर्मणाश्रुतेनचसंपन्नमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ प्रज्ञाऋतंभराख्यावस्तुयाथात्म्यविषयंज्ञानंतदेवउच्चत्वात्प्रासादं भयात्संसारात् लोकानांवृत्तानिअतीतानागतादीनि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ सत्विति एतन्मांसविक्रयात्मकं ॥१॥२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दोषस्येति यत्नवानपिनपरिहर्तुंशक्नोमिविधेःप्राबल्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥ निमित्तेति शरवन्निमित्तभूतावयंसंधातृवत्कर्तातुविधिरेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अन्नाद्यभूताःअन्नंचतदद्यंचभोग्यंभक्ष्यंचेत्यर्थः सर्वमस्यान्नंभवतीतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ येस्याग्नयोजुह्वतोमांसकामाइतिमंत्रलिंगमपिश्रुतिरेव ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत्रापीत्यादिसार्धश्लोकः कलौतुमांसेनपैतृकस्यनिषेधाद्देवताशेषाद्यज्ञियमांसादन्यत्रमांसभक्षणंदुष्यत्येवेतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अमांसाशीति यज्ञियमांसभुजोपिऋतुगामिनोब्रह्मचर्यमिवऔपचारिकममांसाशित्वमितिभावः ॥ १५ ॥ सत्यानृतेज्ञानकर्ममार्गौ अत्रापियज्ञि

दोषस्यैतस्यवैब्रह्मन्विघातेयत्नवानहं॥विधिनाहिहतेपूर्वंनिमित्तंघातकोभवेत्॥३॥निमित्तभूताहिवयंकर्मणोस्यद्विजोत्तम॥येषांहतानांमांसानिविक्रीणामीहवैद्विज॥ ४ ॥ तेषामपिभवेद्धर्मउपयोगेनभक्षणे॥देवतातिथिभृत्यानांपितॄणांचापिपूजनं॥५॥ओषध्योवीरुधश्चैवपशवोमृगपक्षिणः॥ अन्नाद्यभूतालोकस्यइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः ॥ ६ ॥ आत्ममांसप्रसादेनशिबिरौशीनरोनृपः॥ स्वर्गंसुदुर्गमंप्राप्तःक्षमावान्द्विजसत्तम॥ ७॥ राज्ञोमहानसेपूर्वंरंतिदेवस्यवैद्विज॥ द्वेसहस्रेतुवध्येतेपशूनामन्वहंतदा ॥८॥ अहन्यहनिवध्येतेद्वेसहस्रेगवांतथा ॥ समांसंददतोह्यन्नंरंतिदेवस्यनित्यशः ॥ ९ ॥ अतुलाकीर्तिरभवन्नृपस्यद्विजसत्तम॥ चातुर्मास्येचपशवोवध्यंतइतिनित्यशः॥ १० ॥ अग्नयोमांसकामाश्चइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः ॥ यज्ञेषुपशवोब्रह्मन्वध्यंतेसततंद्विजैः ॥ ११ ॥ संस्कृताःकिलमंत्रैश्चतेपिस्वर्गमवाप्नुवन्॥ यदिनैवाग्नयोब्रह्मन्मांसकामाभवन्पुरा ॥ १२ ॥ भक्ष्यंनैवाभवन्मांसंकस्यचिद्द्विजसत्तम ॥ १३॥ अत्रापिविधिरुक्तश्चमुनिभिर्मांसभक्षणे॥ देवतानांपितॄणांचभुंक्तेदत्वापियःसदा ॥ यथाविधियथाश्राद्धंनप्रदुष्यतिभक्षणात् ॥ १४ ॥ अमांसाशीभवत्येवमित्यपिश्रूयतेश्रुतिः॥ भार्यांगच्छन्ब्रह्मचारीऋतौभवतिब्राह्मणः॥ १५ ॥ सत्यानृतेविनिश्चित्यअत्रापिविधिरुच्यते ॥ सौदासेनतदाराज्ञामानुषाभक्षिताद्विज ॥ शापाभिभूतेनभृशमत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ १६ ॥ स्वधर्मइतिकृत्वातुनत्यजामिद्विजोत्तम ॥ पुराकृतमितिज्ञात्वाजीवाम्येतेनकर्मणा॥ १७॥ स्वकर्मत्यजतोब्रह्मन्नधर्मइहदृश्यते॥ स्वकर्मनिरतोयस्तुधर्मःसइतिनिश्चयः॥ १८ ॥ पूर्वंहिविहितंकर्मदेहिनंनविमुंचति॥ धात्राविधिरयंदृष्टोबहुधाकर्मनिर्णये ॥ १९ ॥

यमांसभक्षणेविधिर्विशेषः तमेवाहपरकृतिमुखेन सौदासेनेति कर्तृत्वाद्यभिमानवतामूढेनकर्मठेनयज्ञियमपिमांसंभक्षणीयंनज्ञानमार्गस्थेनेतिभावः रंतिदेवनिदर्शनंतुयुगांतराभिप्रायं अत्रकिंप्रतिभातिमे किंशब्दःकुत्सायां अत्रमांसेभक्षणीयेममनिंदाप्रतिभाति अतएवनहन्मिनभक्षयामीतिप्रागेवोक्तंमयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ कुतस्तर्हित्वंमांसविक्रयंकरोषितत्कर्तुरपिप्रयोजकत्वाद्धिंसादोषोस्तीत्याशंक्याहस्वेति स्वकर्मइत्यस्यव्याख्यापुराकृतमित्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तथापिहिंसामिश्रंकर्मतवाप्ययोग्यमित्याशंक्यसर्वत्रहिंसायाअपरिहार्यत्वमाह कृषिंसाध्वीतीत्यादिना केनराजीवान्नहिंसंत्यपितुसर्वेपिहिंसंत्येवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

द्रष्टव्यातुभवेत्प्रज्ञाक्रूरेकर्मणिवर्तता ॥ कथंकर्मशुभंकुर्यांकथंमुच्येपराभवात् ॥२०॥ कर्मणस्तस्यघोरस्यबहुधानिर्णयोभवेत् ॥ दानेचसत्यवाक्येचगुरुशुश्रूषणेतथा ॥ २१ ॥ द्विजातिपूजनेचाहंधर्मेचनिरतःसदा ॥ अभिमानातिवादाभ्यांनिवृत्तोस्मिद्विजोत्तम ॥२२॥ कृषिंसाध्वीतिमन्यंतेतत्रहिंसापरास्मृता ॥ कर्षंतोलांगलैःपुंसोघ्नंतिभूमिशयान्बहून् ॥ २३ ॥ जीवानन्यांश्चबहुशस्तत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ धान्यबीजानियान्याहुर्व्रीह्यादीनिद्विजोत्तम ॥२४॥ सर्वाण्येतानिजीवानितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ आध्याक्रम्यपशूंश्चापिघ्नंतिवैभक्षयंतिच ॥२५॥ वृक्षांस्तथौषधीश्चापिच्छिंदंतिपुरुषाद्विज ॥ जीवाहिबहवोब्रह्मन्वृक्षेषुचफलेषुच ॥२६॥ उदकेबहवश्चापितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ सर्वंव्याप्तमिदंब्रह्मन्प्राणिभिःप्राणिजीवनैः ॥ २७॥ मत्स्यान्ग्रसंतेमत्स्याश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ सत्वैःसत्वानिजीवंतिबहुधाद्विजसत्तम ॥२८॥ प्राणिनोन्योन्यभक्षाश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ चंक्रम्यमाणाजीवांश्चधरणीसंश्रितान्बहून् ॥२९॥ पद्भ्यांघ्नंतिनराविप्रतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ उपविष्टाःशयानाश्चघ्नंतिजीवाननेकशः ॥३०॥ ज्ञानविज्ञानवंतश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ जीवैर्ग्रस्तमिदंसर्वमाकाशंपृथिवीतथा ॥३१॥ अविज्ञानाच्चहिंसंतितत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ अहिंसेतियदुक्तंहिपुरुषैर्विस्मितैःपुरा ॥३२॥ केनहिंसंतिजीवान्वैलोकेस्मिन्द्विजसत्तम ॥ बहुसंचिंत्यइतिवैनास्तिकश्चिदहिंसकः ॥ ३३ ॥ अहिंसायांतुनिरतायतयोद्विजसत्तम ॥ कुर्वंत्येवहिहिंसांतेयत्नादल्पतराभवेत् ॥ ३४ ॥ आलक्ष्याश्चैवपुरुषाःकुलेजातामहागुणाः ॥ महाघोराणिकर्माणिकृत्वालज्जंतिवैनच ॥ ३५॥ सुहृदःसुहृदोन्यांश्चदुर्हृदश्चापिदुर्हृदः ॥ सम्यक्प्रवृत्तान्पुरुषान्नसम्यगनुपश्यतः ॥ ३६ ॥ समृद्धैश्चननंदंतिबांधवाबांधवैरपि ॥ गुरूंश्चैवविनिंदंतिमूढाःपंडितमानिनः ॥३७॥ बहुलोकेविपर्यस्तंदृश्यतेद्विजसत्तम ॥ धर्मयुक्तमधर्मंचतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥३८॥ वक्तुंबहुविधंशक्यंधर्माधर्मेषुकर्मसु ॥ स्वकर्मनिरतोयोहिसयशःप्राप्नुयान्महत् ॥३९॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयस० पतिव्रतोपाख्यानेब्राह्मणव्याधसंवादेअष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७॥ मार्कंडेयउवाच धर्मव्याधस्तुनिपुणंपुनरेवयुधिष्ठिर ॥ विप्रर्षभमुवाचेदंसर्वधर्मभृतांवरः ॥ १ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
शांत्यादयोज्ञानांगभूताधर्माःप्रोक्ताःसंप्रतिज्ञानंविनाकृतकृत्यतानास्तीतिवक्तुंधर्मतत्त्वस्यदुरवगाहत्वंप्रपंचस्यनिःसारत्वंचोच्यते धर्मव्याधस्त्वित्यादिना ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ धारणावधारणंनिश्चयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुनीतंगुरुशिक्षा ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रहीणाःश्रांताअपीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ पुत्रगृद्धिभिःपुत्रकामैः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ग्रहणीवि

व्याधउवाच श्रुतिप्रमाणोधर्मोयमितिवृद्धानुशासनं ॥ सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्यबहुशाखाह्यनंतिका ॥ २ ॥ प्राणांतिकेविवाहेचवक्तव्यमनृतंभवेत् ॥ अनृते नभवेत्सत्यंसत्येनैवानृतंभवेत् ॥ ३ ॥ यद्भूतहितमत्यंतंतत्सत्यमितिधारणा ॥ विपर्ययकृतोधर्मःपश्यधर्मस्यसूक्ष्मतां ॥ ४ ॥ यत्करोत्यशुभंकर्मशुभंवायदिसत्तम ॥ अवश्यंतत्समाप्नोतिपुरुषोनात्रसंशयः ॥ ५ ॥ विषमांचदशांप्राप्तोदेवान्गर्हतिवैभृशं ॥ आत्मनःकर्मदोषाणिनविजानात्यपंडितः ॥ ६ ॥ मूढोनैकृतिकश्चापि चपलश्चद्विजोत्तम ॥ सुखदुःखविपर्यासान्सदासमुपपद्यते ॥ ७ ॥ नैनंप्रज्ञासुनीतंवात्रायतेनैवपौरुषं ॥ योयमिच्छेद्यथाकामंतंतंकामंसआप्नुयात् ॥ ८ ॥ यदिस्यादपराधीनंपौरुषस्यक्रियाफलं ॥ संयताश्चापिदक्षाश्चमतिमंतश्चमानवाः ॥ ९ ॥ दृश्यंतेनिष्फलाःसंतःप्रहीणाःसर्वकर्मभिः ॥ भूतानामपरःकश्चिद्धिंसायांसततोत्थितः ॥ १० ॥ वंचनायांचलोकस्यससुखीजीवतेसदा ॥ अचेष्टमपिचासीनंश्रीःकंचिदुपतिष्ठति ॥ ११ ॥ कश्चित्कर्माणिकुर्वन्हिनप्राप्यमधिगच्छति ॥ देवानिष्ट्वातपस्तप्त्वाकृपणैःपुत्रगृद्धिभिः ॥ १२ ॥ दशमासधृतागर्भेजायंतेकुलपांसनाः ॥ अपरेधनधान्यैश्चभोगैश्चपितृसंचितैः ॥ १३ ॥ विपुलैरभिजायंतेलब्धास्तैरेवमंगलैः ॥ कर्मजाहिमनुष्याणांरोगानास्त्यत्रसंशयः ॥ १४ ॥ व्याधयोविनिवार्यंतेव्याधैःक्षुद्रमृगाइव ॥ तेचापिकुशलैर्वैद्यैर्निपुणैःसंभृतौषधैः ॥ १५ ॥ व्याधयोविनिवार्यंतेमृगाव्याधैरिवद्विज ॥ येषामस्तिचभोक्तव्यंग्रहणीदोषपीडिताः ॥ १६ ॥ नशक्नुवंतितेभोक्तुंपश्यधर्मभृतांवर ॥ अपरेबाहुबलिनः क्लिश्यंतिबहवोजनाः ॥ १७ ॥ दुःखेनचाधिगच्छंतिभोजनंद्विजसत्तम ॥ इतिलोकमनाक्रंदंमोहशोकपरिप्लुतं ॥ १८ ॥ स्रोतसाऽसकृदाक्षिप्तंह्रियमाणंबलीयसा ॥ नम्रियेयुर्नजीर्येयुःसर्वेस्युःसर्वकामिकाः ॥ १९ ॥ नाप्रियंप्रतिपश्येयुर्वशित्वंयदिवैभवेत् ॥ उपर्युपरिलोकस्यसर्वोगंतुंसमीहते ॥ यततेचयथाशक्तिनचतद्वर्ततेतथा ॥ २० ॥ बहवःसंप्रदृश्यंतेतुल्यनक्षत्रमंगलाः ॥ महत्तुफलवैषम्यंदृश्यतेकर्मसंधिषु ॥ २१ ॥

ष्टंभरोगः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अनाक्रंदंअसहायं आक्रंदःक्रंदनेह्वानेमित्रदारुणयुद्धयोरितिमेदिनी ॥ १८ ॥ स्रोतसाकर्मप्रवाहेण असकृत् आक्षिप्तंआधिव्याधिभिस्ताडितंह्रियमाणंअवशं ॥ १९ ॥ ननुसर्वेपिस्ववशाएवदृश्यंतेनेत्याहनेति ॥ २० ॥ बहवइति दैवज्ञशास्त्रमप्यव्यभिचारिफलमित्याशयः ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नेति स्वीयमपिवस्तुस्वस्यानधीनंप्राक्कर्मवशाद्भवतीत्यर्थः तत्रापिदृष्टसामग्रीवैकल्यमितिलोकायतमतमाशंक्याह कर्मणेति प्राकृतानांदेहात्मवादिनां कृतहानाकृताभ्यागमादिदोषदर्शिनांतुप्राक्कर्मैवप्रधानमितिभावः ॥ २२ ॥ एतदेववक्तुंजीवस्यनित्यत्वमाह यथेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दशार्धतापंचत्वं ॥ २६ ॥ ननुकृतनाशोपिकृष्यादिफलेषुदृश्यतेऽतःकृतंकर्मनदेहांतरेनुवर्तिष्यतेदेहादन्यस्यात्मनोभावादित्याशंक्याह अन्योहीति भोजनफलवत्कृतस्यकर्मणःफलमपरिहार्यं यत्रतुसद्यःफलंनदृष्टंतत्रापिजन्मांतरेभविष्यतीत्यनुमेयं यत्रचाकृतमपिफलंनिधिलाभादिउपैति तत्रजन्मांतरीयंसाधनंकल्प्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥ उत्पद्यतिजन्मांतरंलभते यतस्तैःप्राचीनैःकर्मभिर्भावितोरंजितः अतएवक्रममाणंप्रकृत्यश्रूयते तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेति तस्मात्स्वकृतमेवस्वयंभुंक्तेनत्वन्यकृतमन्योतोनास्ति

नकेचिदीशतेब्रह्मन्स्वयंग्राह्यस्यसत्तम ॥ कर्मणाप्राकृतानांवैइहसिद्धिःप्रदृश्यते ॥ २२ ॥ यथाश्रुतिरियंब्रह्मन्जीवःकिलसनातनः ॥ शरीरमध्रुवंलोकेसर्वेषांप्राणिनामिह ॥ २३ ॥ वध्यमानेशरीरेतुदेहनाशोभवत्युत ॥ जीवःसंक्रमतेन्यत्रकर्मबंधनिबंधनः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणउवाच कथंकर्मविदांश्रेष्ठजीवोभवतिशाश्वतः ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंतत्त्वेनवदतांवर ॥ २५ ॥ व्याधउवाच नजीवनाशोस्तिहिदेहभेदेमिथ्यैतदाहुर्म्रियतीतिमूढाः ॥ जीवस्तुदेहांतरितःप्रयातिदशार्धतैवास्यशरीरभेदः ॥ २६ ॥ अन्योहिनाश्नातिकृतंहिकर्ममनुष्यलोकेमनुजस्यकश्चित् ॥ यत्तेनकिंचिद्धिकृतंहिकर्मतदश्नुतेनास्तिकृतस्यनाशः ॥ २७ ॥ सुपुण्यशीलाहिभवंतिपुण्यानराधमाःपापकृतोभवंति ॥ नरोनुयातस्त्विहकर्मभिःस्वैस्ततःसमुत्पद्यतिभावितस्तैः ॥ २८ ॥ ब्राह्मणउवाच कथंसभवतेयोनौकथंवापुण्यपापयोः ॥ जातीःपुण्यास्त्वपुण्याश्चकथंगच्छतिसत्तम ॥ २९ ॥ व्याधउवाच गर्भाधानसमायुक्तंकर्मेदंसंप्रदृश्यते ॥ समासेनतुतेक्षिप्रंप्रवक्ष्यामिद्विजोत्तम ॥ ३० ॥ यथासंभृतसंभारःपुनरेवप्रजायते ॥ शुभकृच्छुभयोनीषुपापकृत्पापयोनिषु ॥ ३१ ॥

कृतस्यनाशइत्युक्तं ॥ २८ ॥ २९ ॥ एवंस्थूलशरीरादन्यत्वमात्मनःप्रसाध्यलिंगशरीरादपिव्यतिरेकंसाधयितुंवैराग्योत्पत्त्यर्थंजन्मादीनांदुःखरूपत्वमाहगर्भेत्यादिना गर्भाधानेनपिंडोत्पत्तिप्रकाशकेनयंथेनएतत्सर्वंसमायुक्तंसमाहितं तदेवसंक्षिप्याह इदंयत्संप्रदृश्यतेस्थूलदेहादिघटांतंतत्सर्वंकर्मैवेति अयमर्थः म्रियमाणोजंतुर्विद्याकर्मपूर्वप्रज्ञाभिः पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियरूपसप्तदशकात्मकेनलिंगेनइतउत्क्रम्ययथाकर्मस्वर्गंनरकंवागत्वातत्रभोगान्भुक्त्वाकर्मशेषेणवृष्टिद्वारेणपुनर्बीजभावंप्राप्यशुक्रशोणितरूपेणपरिणमते बीजेपुनर्लिंगशरीरेणाविश्यतैरेवपूर्वैर्विद्यादिसंस्कारैर्युक्तोजायते तत्केनकर्मणाकुत्रजायतइत्येतत्प्रवक्ष्यामीत्यर्थः ॥ ३० ॥ संभृताःसंभाराःकर्मबीजानियेन ॥ ३१ ॥ ॥२१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मोहनीयैस्तामसैः अधःनरकतिर्यक्षु ॥ ३२ ॥ जातिर्जन्म संचरेयोनिसंचरेउत्क्रांत्यादिषुच ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रेत्यमृत्वा दुःखात्मकःप्रतीघातः दुःखंभोक्तुमित्यर्थः ॥ ३५॥ अपथ्यमितिच्छेदः ॥ ३६ ॥ अदुःखितइतिच्छेदः दुःखाभावस्यचसुखमितिसंज्ञानतुसंसारेस्वरूपतःसुखमस्ति तथाचाहुः भारेऽपनीतेसुखिनःसंवृताःस्मइति ततःअदुःखेसुखाध्यासात् अनिवृत्तेतिच्छेदः ॥ ३७ ॥ निवृत्तबंधोवीतरागः तत्रहेतुःविशुद्धश्चेति ॥ ३८ ॥ तस्यफलं तपोयोगयोःआलोचनध्यानयोःसमारंभं ॥३९॥४०॥ यतेतूयतेत ॥४१॥ पुण्यफलमाह अनसूयुरिति ॥ ४२ ॥ संस्कृतस्यअष्टाचत्वारिंश

शुभैःप्रयोगैर्दैवत्वंव्यामिश्रैर्मानुषोभवेत्॥ मोहनीयैर्वियोनीषुत्वधोगामीचकिल्बिषी ॥ ३२॥ जातिमृत्युजरादुःखैःसततंसमभिद्रुतः ॥ संचरेपच्यमानश्च दोषैरात्मकृतैर्नरः॥३३॥ तिर्यग्योनिसहस्राणिगत्वानरकमेवच॥ जीवाःसंपरिवर्ततेकर्मबंधनिबंधनाः ॥ ३४॥ जंतुस्तुकर्मभिस्तैस्तैःस्वकृतैःप्रेत्यदुःखितः॥ तद्दुःखप्रतिघातार्थमपुण्यांयोनिमाप्नुते॥ ३५॥ ततःकर्मसमादत्तेपुनरन्यंनवंबहु॥ पच्यतेतुपुनस्तेनभुक्त्वाऽपथ्यमिवातुरः ॥३६॥ अजस्रमेवदुःखार्त्तोऽदुःखितःसुखसंज्ञकः॥ ततोनिवृत्तबंधत्वात्कर्मणामुदयादपि॥ ३७॥ परिक्रामतिसंसारेचक्रवद्बहुवेदनः॥ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः॥३८॥ तपोयोगसमारंभंकुरुतेद्विजसत्तम॥ कर्मभिर्बहुभिश्चापिलोकानश्नातिमानवः ॥ ३९ ॥ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः ॥ प्राप्नोतिसुकृताँल्लोकान्यत्रगत्वानशोचति॥ ४० ॥ पापंकुर्वन्पापवृत्तःपापस्यांतंनगच्छति॥ तस्मात्पुण्यंयतेत्कर्तुंवर्जयीतचपापकं ॥ ४१ ॥ अनसूयुःकृतज्ञश्चकल्याणानिचसेवते॥ सुखानिधर्ममर्थंचस्वर्गंचलभतेनरः॥ ४२ ॥ संस्कृतस्यचदांतस्यनियतस्ययतात्मनः॥ प्राज्ञस्यानंतरावृत्तिरिहलोकेपरत्रच ॥ ४३॥ सतांधर्मेणवर्तेतक्रियांशिष्टवदाचरेत्॥ असंक्लेशेनलोकस्यवृत्तिंलिप्सेतवैद्विज॥ ४४॥ स्वधर्मेणक्रियालोकेकर्मणःसोप्यसंकरः॥ संतिह्यागमविज्ञानाःशिष्टाःशास्त्रेविचक्षणाः॥ ॥ ४५ ॥ प्राज्ञोधर्मेणरमतेधर्मंचैवोपजीवति ॥ तस्माद्धर्मादवाप्तेनधनेनद्विजसत्तम ॥ ४६ ॥ तस्यैवसिंचतेमूलंगुणान्पश्यतियत्रवै ॥ धर्मात्माभवतिह्येवंचित्तंचास्यप्रसीदति ॥ ४७॥ समित्रजनसंतुष्टइहप्रेत्यचनंदति ॥ शब्दंस्पर्शंतथारूपंगंधानिष्टांश्चसत्तम ॥ ४८॥ प्रभुत्वंलभतेचापिधर्मस्यैतत्फलंविदुः॥ धर्मस्यचफलंलब्ध्वानतुष्यतिमहाद्विज॥ ४९॥ अतृप्यमाणोनिर्वेदमापेदेज्ञानचक्षुषा॥ प्रज्ञाचक्षुर्नरइहदोषंनैवानुरुध्यते॥ ५०॥

त्संस्कारयुक्तस्य दांतस्यजितबाह्येंद्रियस्य नियतस्यशौचादिपरस्य यतात्मनःजितचित्तस्य अनंतरासुलभावृत्तिर्जीवनंविषयसुखमितियावत् ॥४३॥४४॥ स्वधर्मेणेति यतःशिष्टाउपदेष्टारःसंतिअतःकर्मणःकर्मणिषष्ठी कर्म स्वधर्मेणस्वोचितेनाचारेण क्रियाःकुरुष्व आशीर्लिङ्मध्यमैकवचनं सोपिअसंकरः धर्माणामितिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यत्रधर्मे ॥४७॥४८॥ प्रभुत्वंअप्रतिहतेच्छत्वं धर्मस्येति चित्तशुध्याभोगेच्छायांक्षीणायांस्वर्गेपिवैराग्यंजायतेइत्यर्थः॥४९॥ अतृप्यमाणःप्रीतिमलभमानः निर्वेदंवैराग्यं आपेदेआप्नोति लकारव्यत्ययआर्षः दोषंरागद्वेषादिकंनानुरुध्यतेतद्वशोनभवतीत्यर्थः॥५०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५१ ॥ उपायतएवमोक्षेप्रयततेनत्वनुपायाद्दैवमात्राश्रयादितियोजना ॥ ५२ ॥ तपःज्ञानं निःश्रेयसंमोक्षसाधनं ॥ ५३ ॥ तेनतपसा ॥ ५४ ॥ तेषांनिग्रहस्यफलंचकिंकथंचफलमाप्नोतीतिसंबंधः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ सूक्ष्मशरीरादप्यात्मानंविवेचितुंइंद्रियाणामजयेदोषमाह विज्ञानार्थमित्यादिना महांधकारेविद्यमानानांघटादीनांविज्ञानार्थंघटच्छिद्राद्बहिर्गतदीपप्रभेवब्रह्मणिविद्यमानरूपादीनांविज्ञानार्थंइंद्रियच्छिद्रद्वाराबहिर्गतंतैजसंमनःप्रथमंप्रवर्तते ततरू

विरज्यतेयथाकामंनचधर्मंविमुंचति ॥ सर्वत्यागेचयततेदृष्ट्वालोकंक्षयात्मकं ॥ ५१ ॥ ततोमोक्षेप्रयततेनानुपायादुपायतः॥ एवंनिर्वेदमादत्तेपापंकर्मजहातिच ॥ ५२ ॥ धार्मिकश्चापिभवतिमोक्षंचलभतेपरं ॥ तपोनिःश्रेयसंजंतोस्तस्यमूलंशमोदमः ॥ ५३ ॥ तेनसर्वानवाप्नोतिकामान्यान्मनसेच्छति ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसत्येनचदमेनच ॥ ब्रह्मणःपदमाप्नोतियत्परंद्विजसत्तम ॥ ५४ ॥ ब्राह्मणउवाच इंद्रियाणितुयान्याहुःकानितानियतव्रत ॥ निग्रहश्चकथंकार्योनिग्रहस्यचकिंफलं ॥ ५५ ॥ कथंचफलमाप्नोतितेषांधर्मभृतांवर ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनधर्मंज्ञातुंनिबोधमे ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेनवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्तस्तुविप्रेणधर्मव्याधोयुधिष्ठिर ॥ प्रत्युवाचयथाविप्रंतच्छृणुष्वनराधिप ॥ १ ॥ व्याधउवाच विज्ञानार्थंमनुष्याणांमनःपूर्वंप्रवर्तते ॥ तत्प्राप्यकामंभजतेक्रोधंचद्विजसत्तम ॥ २ ॥ ततस्तदर्थंयततेकर्मचारभतेमहत् ॥ इष्टानांरूपगंधानामभ्यासंचनिषेवते ॥ ३ ॥ ततोरागःप्रभवतिद्वेषश्चतदनंतरं ॥ ततोलोभःप्रभवतिमोहश्चतदनंतरं ॥ ४ ॥ ततोलोभाभिभूतस्यरागद्वेषहतस्यच ॥ नधर्मेजायतेबुद्धिर्व्याजाद्धर्मंकरोतिच ॥ ५ ॥ व्याजेनचरतेधर्ममर्थंव्याजेनरोचते ॥ व्याजेनसिध्यमानेषुधनेषुद्विजसत्तम ॥ ६ ॥ तत्रैवरमतेबुद्धिस्ततःपापंचिकीर्षति ॥ सुहृद्भिर्वार्यमाणश्चपंडितैश्चद्विजोत्तम ॥ ७ ॥ उत्तरंश्रुतिसंबद्धंब्रवीत्यश्रुतियोजितं ॥ अधर्मस्त्रिविधस्तस्यवर्ततेरागदोषजः ॥ ८ ॥ पापंचिंतयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच ॥ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यगुणानश्यंतिसाधवः ॥ ९ ॥ एकशीलैश्चमित्रत्वंभजंतेपापकर्मिणः ॥ सतेनदुःखमाप्नोतिपरत्रचविपद्यते ॥ १० ॥

पादिविज्ञानंप्राप्यज्ञातेर्थेकामंरागंक्रोधंद्वेषंचभजते ॥ २ ॥ तत्ररागकार्यमाहसपादश्लोकेन ततइति ॥ ३ ॥ प्रभवतिस्वकार्यसाधनेनकृतकृत्योभवति द्वेषकार्यमाहपादोनश्लोकेन द्वेषश्चेति ॥ ४ ॥ उभयोःकार्यमाह ततोलोभेति व्याजात्दंभात् ॥ ५ ॥ व्याजेनकौटिल्येन अर्थंधनं ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रुतिसंबद्धंअसंगोहमुदासीनोहमित्यादि अश्रुतियोजितंश्रुतिपथेशांत्यादौयोजितंयोगःतद्रहितंयथास्यात्तथा शमादिशून्योपिअसंगत्वंशास्त्रीयंशब्देनैवदर्शयतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ मनोवाक्कायजत्वेनत्रैविध्यमेवाह पापमिति साधवःशमादयः ॥ ९ ॥ पापकर्मिणः भावप्रधानोनिर्देशः पापकर्मकरत्वादित्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धर्मलाभोपायमेवाहसार्द्धेन यस्त्विति ॥ ११ ॥ १२ ॥ सूनृतंप्रियंधर्म्यंच ॥ १३ ॥ १४ ॥ ब्राह्मींब्राह्मणानांस्वभूतां ॥ १५ ॥ विद्यामेवाह इदमित्यादिना इदंप्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धंविश्वंकृत्स्नंजगत्स्थावरजंगमात्मकं सर्वंसर्वमपिअजय्यंकर्मणानलभ्यं सर्वशःसर्वप्रकारेण इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतिभ्यःसर्वस्यात्ममात्रत्वादितिभावः ननुपशुबंधयाजीसर्वाँल्लोकानभिजयतीतिकर्मजय्यत्वंजगतःकथंश्रूयतेतत्राह महाभूतात्मकमिति यतःब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तुतदेव महाभूतानिआकाशादीनिआत्माजीवःकंआनंदरूपईश्वरःएतत्त्रितयात्मकं तथाचश्रुतिः भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वा सर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्ममेतदिति नातःपरतरंभवेत्अतोब्रह्मणोन्यत्श्रेष्ठतरंप्राप्यंनास्ति जयश्रुतिस्तुअविद्यावद्विषयकर्मकांडाभिप्राया ॥ १६ ॥ ननुकेयंविद्यानाम आत्मैकत्वप्रतिपत्तिरितिब्रूमः किंशालग्रामेविष्णुत्वमिवप्रत्यगात्मनिसार्वात्म्यंभावनात्मकंकुर्यादितिविधितएवइहप्रतिपत्तव्यं उतवन्हावौष्ण्यमिवतात्विकंतत्त्वमस्यादिशब्दप्रमाणात्प्रतिपत्तव्यं आद्येऽजय्यवचनव्याकोपः द्वितीयेतात्विकाद्वैतेकर्मोपा

पापात्माभवतित्थ्येवंधर्मलाभंतुमेशृणु ॥ यस्त्वेतान्प्रज्ञयादोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ॥ ११ ॥ कुशलःसुखदुःखेषुसाधूंश्चाप्युपसेवते ॥ तस्यसाधुसमारंभाद्बुद्धिर्धर्मेषुराजते ॥ १२ ॥ ब्राह्मणउवाच ब्रवीषिसूनृतंधर्म्यंयस्यवक्तानविद्यते ॥ दिव्यप्रभावःसुमहानृषिरेवमतोसिमे ॥ १३ ॥ व्याधउवाच ब्राह्मणावैमहाभागाःपितरोग्रभुजःसदा ॥ तेषांसर्वात्मनाकार्यंप्रियंलोकेमनीषिणा ॥ १४ ॥ यत्तेषांचप्रियंतत्तेवक्ष्यामिद्विजसत्तम ॥ नमस्कृत्वाब्राह्मणेभ्योब्राह्मींविद्यांनिबोधमे ॥ १५ ॥ इदंविश्वंजगत्सर्वमजय्यंचापिसर्वशः ॥ महाभूतात्मकंब्रह्मनातःपरतरंभवेत् ॥ १६ ॥ महाभूतानिखंवायुरग्निरापस्तथाचभूः ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चतद्गुणाः ॥ १७ ॥

स्तिकांडयोरप्रामाण्यं नचेष्टापत्तिः तद्वदेवज्ञानकांडस्याप्यप्रामाण्यापत्तेः भेदग्राहिप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरविरोधस्तुस्पष्टएवेत्याशंक्याह महाभूतानीति खादयःशब्दादयश्च तद्गुणाःतस्मिन्ब्रह्मणिअश्रितागुणाः त्रिगुणात्मकमायाकार्यत्वात् मायायाश्चाश्रयोब्रह्मैव देवात्मशक्तिस्वगुणैर्निगूढां मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमित्यादिश्रुतिभ्यः अयमर्थः चंद्रेणासंस्पृष्टमपिजलंचंद्रेचंचलत्वानेकत्वाधःस्थत्वाद्यारोपहेतुर्भवति एवंप्रत्यगात्मनाऽसंस्पृष्टापिमायातत्रदुःखित्वानेकत्वाद्यारोपहेतुर्भवतीतितथाचश्रुतयः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेचलचंद्रवत् ससमानःसन्नुभौलौकावनुसंचरति ध्यायतीवलेलायतीव घटसंवृतमाकाशंनीयमानेयथाघटे घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइत्याद्याः समानःबुद्धितादात्म्यंप्राप्तः लेलायतिलोलुपोभवति ब्रह्मैवस्वमादिष्विवस्वाज्ञानात्स्वस्मिन्ननेकभेदभिन्नंप्रपंचंपश्यति प्रमाणतश्चतद्बाधेएकमेवशिष्यते अतोरज्जूरगन्यायेनप्रपंचस्याधिष्ठानादनन्यत्वादात्ममात्रत्वं अविद्यावस्थायांकर्मोपास्तिज्ञानकांडानांप्रामाण्यं उत्पन्नेतुज्ञानेवेदाअवेदाइतिश्रुत्यैव स्वस्यप्रामाण्यंनिषिद्धमितिनकिंचिद्दुःस्थं यदाहुःसंप्रदायविदः देहात्मप्रत्ययोयद्वत्प्रमाणत्वेनकल्पितः लौकिकंतद्वदेवेदंप्रमाणंत्वात्मनिश्चयादिति आआत्मनिश्चयादितिच्छेदः तस्माद्युक्तमुक्तंखादयस्तद्गुणाइति ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रतार्किकाःखादयःशब्दादिगुणवंतोमेआत्माचगुणवानन्योनतुतेषांपरस्परंगुणगुणिभावोस्तीत्याहुस्तन्निरस्यति तेषामपीति तेषांअव्यवधानात्शब्दादीनांखादिगुणानामपिसतांगुणास्तारत्वमंद्रत्वादयःसंति सर्वैर्दृश्यमानाः अनेनसाक्षात्परंपरयावाग्याह्ममात्रंपांचभौतिकमित्युक्तं फलितमाह गुणवृत्तिःपरस्परमिति अयसिदग्धृत्वंवन्हौचतुष्कोणत्वमित्यन्योन्यसंक्रमोदृष्टः तद्वदात्मानात्मधर्माणामपि आत्मन्यपि आनंदोविषयानुभवोनित्यत्वंचेतिसंतिधर्मास्तेचापृथक्त्वेपिचैतन्यात्पृथगिवावभासमानाअंतःकरणेदृश्यंते एवमंतःकरणधर्मादुःखित्वादयोपीतरत्रेतितयोःपरस्पराश्रितत्वमाविद्यकंयुज्यतेऽतोनात्मनःपृथग्भूताःखादयःकिंतुरज्जूरगवत्तत्रैवाध्यस्ताइतिभावः त्रिषुईशसूत्रविराट्सु सर्वेइतिएतेषांउपर्युपरिपरस्पराध्यासेपिपूर्वस्यसर्वेगुणाउत्तरस्मिन्भवंतिउत्तरस्यतुकेचिदेवपूर्वस्मिन्भवंतीत्युक्तं अयमर्थः यथाशुद्धे स्फटिकेजपाकुसुमसान्निध्याद्रक्तत्वाध्यासस्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोषेसतिपद्मरागत्वाध्यासस्तत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वाध्यासइतिचतूरूपेस्फटिकेगुणवत्सुसोपाधिकेषुत्रिषुपूर्वपूर्वगुणस्यसर्वस्याप्युत्तरोत्तरत्राध्यासोदृश्यते तथाहि स्फटिकगतासत्ताऽनिर्वचनीयेलौहित्येध्यस्तानतुस्फटिकेलौहित्यधर्मोनिर्वचनीयत्वमध्यस्तं एवंब्रह्मधर्माःसच्चिदानंदाःस्थूलेपिकायेदृश्यंते यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यं

तेषामपिगुणाःसर्वेगुणवृत्तिःपरस्परं ॥ पूर्वपूर्वगुणाःसर्वेक्रमशोगुणिषुत्रिषु ॥ १८ ॥ षष्ठस्तुचेतनानाममनइत्यभिधीयते ॥ सप्तमीतुभवेद्बुद्धिरहंकारस्ततःपरं ॥ १९ ॥ इंद्रियाणिचपंचात्मारजःसत्वंतमस्तथा ॥ इत्येषसप्तदशकोराशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥ २० ॥

शपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति एवंचरज्जुसर्पभ्रमेभीषणत्वादयएवंसर्पधर्मारज्ज्वामध्यस्यंतेनतुमिथ्यात्वादयस्तद्वत् ननुसर्पेपिअभिगम्यत्वादयोरज्जुधर्मानदृश्यंतेइतिसर्वेइत्युक्तिरसंगतेतिचेत्सत्यं अखंडैकरसेब्रह्मणिसच्चिदानंदाःस्वरूपानतिरिक्ताअपिअनृतजडदुःखप्रतियोगित्वेनकल्प्यंतेनतुरूपरसादिवदकल्पिताःसंति अतःकल्पितानांतेषांकार्येनुवृत्तिर्नानुपपन्ना येतुईशादौअकल्पिताईशत्वादयोनतेसूत्रादिष्वनुवर्तंतेकिंतुकर्तृत्वसत्वादयएव तस्मात्कल्पितधर्माभिप्रायेणसर्वेपूर्वस्यधर्माउत्तरस्मिन्संतीत्युक्तंतेनदृश्यंसर्वंभौतिकंतच्चब्रह्मण्यभेदेनाध्यस्तमितिपूर्वार्धार्थः तत्रापिस्थूलंशुद्धेशसूत्रैरनुगतंसूत्रंशुद्धेशाभ्यांईशःशुद्धेनशुद्धंतुनकेनचिदनुगतमितिउत्तरार्धेर्थाद्दर्शितं श्रौतोर्थस्तुतस्यस्पष्टएवेतिनिष्कर्षः तथाचनद्रव्याणांप्रत्यक्स्वरूपात्पृथक्सिद्धिरस्तीतितद्विरुद्धंतर्कमतंनिरस्तं ॥ १८ ॥ अत्रानुभवमेवप्रमाणयति षष्ठइति चेतनाधीवृत्तिस्तयाकामसंकल्पादयोप्युपलक्ष्यंते षष्ठंशब्दादिपंचकापेक्षया अयंभावः मनोविषयंकल्पयतिस्वप्नेतथादर्शनात् बुद्धिस्तंप्रकाशयति अहंकारोभिमन्यते मयायंज्ञातइति तस्मात्मनोमात्रंजगत् मनसोऽभावेतत्सत्वेप्रमाणाभावादिति ॥ १९ ॥ ननुप्रत्यक्षमेवतत्रप्रमाणमित्याशंक्याह इंद्रियाणीति आत्माजीवः अव्यक्तंमायातत्संज्ञकःप्रमाताप्रमाणंप्रमेयंचस्वमदृष्टांतेनमायामात्रमित्यवगंतव्यमितिभावः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इंद्रियाणिमनोबुद्धिभ्यांसहसप्ततेषामर्थाःमंतव्यबोद्धव्याभ्यांसहशब्दादयःसप्त व्यक्ताव्यक्तैःबाह्येंद्रियग्राह्याःव्यक्ताःअन्येऽव्यक्ताःतैःसहसुसंवृत्तैरितिबुद्धिगुहायांलीनैरित्युक्तं तेचतुर्दशआकाशादयः पंचआत्माअहंकारोगुणत्रयंचेतिचतुर्विंशतेगर्णःव्यक्ताव्यक्तरूपःगुणःभोग्यवर्गः एतेभ्योविविक्तंयत्तदेवसर्वंसर्वात्मत्वात्सर्वशब्दाभिधेयंभोक्तृब्रह्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंपूर्वत्रइदंजगन्महाभूतात्मकंब्रह्मेत्युक्तंतद्व्याख्यातुंभूतगुणान्विभजते सर्वात्मकत्वंब्रह्मणोव्याचष्टे एवमुक्तःसइत्यादिनाऽध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ गुणोत्तराणिउत्तरोत्तरगुणाःपूर्वपूर्वस्मिन्वर्ततंइत्यर्थः ॥ ३ ॥ एतदेवाह भूमिरिति त्रयइतिआकाशेएकःवातेद्वावित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सर्वभूतेषुजरायुजादिषुलोका

सर्वैरिहेंद्रियार्थैस्तुव्यक्ताव्यक्तैःसुसंवृतैः ॥ चतुर्विंशकइत्येषव्यक्ताव्यक्तमयोगुणः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० मार्कंडेयसमास्याप० ब्राह्मणमाहात्म्येदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्तःसविप्रस्तुधर्मव्याधेनभारत ॥ कथामकथयद्भूयोमनसःप्रीतिवर्धनीं ॥ १ ॥ ब्राह्मणउवाच महाभूतानियान्याहुःपंचधर्मभृतांवर ॥ एकैकस्यगुणान्सम्यक्पंचानामपिमेवद ॥ २ ॥ व्याधउवाच भूमिरापस्तथाज्योतिर्वायुराकाशमेवच ॥ गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांवक्ष्यामितेगुणान् ॥ ३ ॥ भूमिःपंचगुणाब्रह्मन्नुदकंचचतुर्गुणं ॥ गुणास्त्रयस्तेजसिचत्रयश्चाकाशवातयोः ॥ ४ ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः ॥ एतेगुणाः पंचभूमेःसर्वेभ्योगुणवत्तराः ॥ ५ ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसश्चापिद्विजोत्तम ॥ अपामेतेगुणाब्रह्मन्कीर्तितास्तवसुव्रत ॥ ६ ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोथगुणास्त्रयः ॥ शब्दःस्पर्शश्चवायौतुशब्दश्चाकाशएवतु ॥ ७ ॥ एतेपंचदशब्रह्मन्गुणाभूतेषुपंचसु ॥ वर्ततेसर्वभूतेषुयेषुलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ अन्योन्यंनातिवर्ततेसम्यक्चभवतिद्विज ॥ यदातुविषयीभावमाचरंतिचराचराः ॥ ९ ॥ तदादेहीदेहमन्यंव्यतिरोहतिकालतः ॥ आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः ॥ १० ॥

श्चिदात्मोपाधिभूतानिपंचभूतानि ॥ ८ ॥ नातिवर्त्ततेपंचस्वेकेनविनाइतराणिभूतानिनतिष्ठंतीत्यर्थः सम्यक्चभवतिएकीभावेनप्रकाशंते एकत्वमार्षं संपूर्वादंचुगतिपूजनयोरित्यस्माद्धातोःऋत्विगादिनाकिनिसमःसमिरादेशः समित्येकीभावेइतियास्कः ननुभूतानांपरस्परमवियोगेमरणंनस्यात् तत्संघातोहिचेतनआत्मेतिलोकायतमतमाशंक्याह यदेति अविषयंविषयमिवयत्रभावयतिससंकल्पोविषयीभावः तेजीवास्तीव्रसंकल्पावेशाद्यंदेहंभावयंतितदभिमानदार्ढ्येनपूर्वदेहस्यात्यंतविस्मृतौसत्यांमृताइत्युच्यंतेनतुमृतदेहेपिभूतानांमिथोवियोगोस्तीत्यर्थः पाठांतरेभावंसंकल्पं विषमंस्वदेहविलक्षणंदेहांतरविषयं ॥ ९ ॥ विनश्यंतितिरोभवंति जायंतेआविर्भवंति ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धातवोरेतआदयः प्रत्येकंपांचभौतिकाःसंतोपि ॥११॥ सृज्यतेसंसृज्यते यद्वाप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिश्रूयमाणदृष्टिसृष्ट्यभिप्रायेणचक्षुरादिभिःसूर्यादिसृष्टिद्वारालोकःसृज्यतइतियथाश्रुतमेव व्यक्तंघ टादि अव्यक्तंइंद्रियादि लिंगंरूपादिप्रकाशस्तेनग्राह्यंअनुमेयं ॥ १२ ॥ यथास्वंस्वविषयानतिक्रमेण इमानिइंद्रियाणिधारयन्निगृह्णन्नुतप्यतइवआत्मानमविषयमप्यालोचयतइव मनआदीनांनिग्रहएव आत्मालोचनमित्यर्थः ॥ १३ आत्मनःसोपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोकेइति विततंकुंडलेकनकमिवउपादानत्वेनव्यापकं निरुपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोकमिति लोकंचसैंधवखिल्यवदात्मनिचिदेकरसेवि लीनंपश्यति तथाचश्रुतीब्रह्मविदांद्वेअवस्थेनिरूपयतः यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदिति उक्तंचाभियुक्तैः सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकः स्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकइति परापरज्ञःपरंनिरुपाधिअपरंसोपाधि सक्तःप्रारब्धकर्मणाबद्धःसन्यावद्देहपातमेवसमाधौसोपाधिकावस्थामनुभवतिनतुविदेहकैवल्येपीत्यर्थः ॥ १४ ॥ विद्याफल माह पश्यतइति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेर्ब्रह्मभूतस्यउपाधित्यागादित्यर्थः अशुभेनपुण्यपापयोःफलेनसंप्रज्ञातसमाधाविवेकात्म्यधीदार्ढ्याज्जाग्रत्स्वमयोरपितदेवपश्यन्कर्मणानलिप्यतइत्यर्थः ॥ १५ ॥

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः ॥ यैरावृतमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ११ ॥ इंद्रियैःसृज्यतेयद्यत्तत्तद्व्यक्तमितिस्मृतं ॥ तदव्यक्तमितिज्ञेयंलिंगग्राह्य मतींद्रियं ॥ १२ ॥ यथास्वंग्राहकान्येषांशब्दादीनामिमानितु ॥ इंद्रियाणियदादेहीधारयन्निवतप्यते ॥ १३ ॥ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिपश्यति ॥ परापरज्ञःसक्तःसन्सतुभूतानिपश्यति ॥ १४ ॥ पश्यतःसर्वभूतानिसर्वावस्थासुसर्वदा ॥ ब्रह्मभूतस्यसंयोगोनाशुभेनोपपद्यते ॥ १५ ॥ ज्ञानमूलात्मकंक्लेश मतिवृत्तस्यपौरुषं ॥ लोकवृत्तिप्रकाशेनज्ञानमार्गेणगम्यते ॥ १६ ॥ अनादिनिधनंजंतुमात्मयोनिंसदाव्ययं ॥ अनौपम्यममूर्तंचभगवानाहबुद्धिमान् ॥ ॥ १७ ॥ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांविप्रानुपृच्छसि ॥ इंद्रियाण्येवसंयम्यतपोभवतिनान्यथा ॥ १८ ॥

ज्ञानमूलेति ज्ञानंविद्यातस्याःमूलंमाया ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तेरपिमायाकार्यत्वात् मायात्मकंमिथ्यारूपं क्लेशंअविद्यादिरूपं अतिवृत्तस्यअतिक्रम्यगतस्य योगिनः लोकसंबंधिन्याःवृत्तेर्वर्तनजीवनात्मि कायाःप्रकाशोयेनतादृशेनज्ञानरूपेणज्ञानमार्गेण पौरुषंपरमपुरुषार्थरूपोमोक्षोगम्यतेप्रकाशते मायिक्येवाविद्यामायिक्यैवविद्ययानष्टाचेन्मुच्यतेइत्यर्थः यथोक्तंश्रीभागवते विद्याविद्येममतनूविर्द्ध्युद्धवश रीरिणां मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मितेइति ज्ञानपूर्वात्मकमितिपाठेपिसएवार्थः ॥१६ ॥ मुक्तजीवस्यस्वरूपमाह अनादीति आद्यविशेषणेनलोकायतसंमतदेहस्यात्मत्वंनिरस्तं जंतुंपुत्तिकादिब्रह्मां तंजीवंआत्मयोनिंजीवस्यात्मयोनित्वंवदताजीवत्वहेतोरविद्यादेःपृथक्सत्तासांख्याद्यभिमतानिरस्ता अव्ययमितितार्किकाभिमतंसुखदुःखादिविकारवत्त्वंनिरस्तं सदेतिआगंतुकविकारास्पर्शित्वमुक्तं एतेनै वक्षणिकशून्यवादावपिनिरस्तौ अमूर्तमिति अतएवात्मवादोदेहसंमितात्मवादश्चपरास्तः अनौपम्यंतर्कागम्यमित्यर्थः भगवानाहस्वनिःश्वसितरूपेणवेदेनहेतुदृष्टांतवर्जितं नित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्मंयद्भूतयोनिंप रिपश्यंतिधीराइत्यादिना बुद्धिमान्बुद्धिःनियम्यत्वेनास्यास्तीतिसतथा ॥ १७ ॥ तपोध्यानं ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इंद्रियाणिनिगृहीतानिस्वर्गायविसृष्टानिनरकायेतियोजनयापूर्वार्धस्यैवव्याख्या ॥ १९ ॥ २० ॥ एतन्मूलमित्येतद्व्याचष्टे इंद्रियाणामिति दोषंरागविद्वेषादिरूपंआर्च्छंतिप्राप्नुवंति ॥ २१॥ षण्णांमनःषष्ठानामिंद्रियाणां नित्यानांआत्मनिकल्पितत्वेनरज्जुभुजंगवदाद्यंतशून्यानां ऐश्वर्यंनियंतृत्वं अनर्थैःप्रमातृत्वादिकर्त्तव्यभोक्तृत्वरूपैः ॥ २२ ॥ उक्तेर्थेप्रमाणसूचनार्थंआत्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवचेत्यादि कठवल्लीनामर्थंसंगृह्णाति रथइत्यादिना ॥ २३ ॥ आत्माबुद्धिः ॥ २४ ॥ इंद्रियाणामजयेशास्त्रजापिप्रज्ञानश्यतीत्याह इंद्रियाणामिति ॥ २५ ॥ अनुविधीयतइतिकर्मकर्तरिलकारः यस्येंद्रियस्याधीनं

इंद्रियाण्येवतत्सर्वंयत्स्वर्गनरकावुभौ ॥ निगृहीतविसृष्टानिस्वर्गायनरकायच ॥ १९ ॥ एषयोगविधिःकृत्स्नोयावदिंद्रियधारणं ॥ एतन्मूलंहितपसःकृत्स्नस्य नरकस्यच ॥ २० ॥ इंद्रियाणांप्रसंगेनदोषमार्च्छत्यसंशयं ॥ सन्नियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंसमाप्नुयात् ॥ २१ ॥ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोधिगच्छति ॥ नसपापैःकुतोनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः ॥ २२ ॥ रथःशरीरंपुरुषस्यदृष्टमात्मानियंतेंद्रियाण्याहुरश्वान् ॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयातिरथीवधीरः ॥ २३ ॥ षण्णामात्मनियुक्तानामिंद्रियाणांप्रमाथिनां ॥ योधीरोधारयेद्रश्मीन्सस्यात्परमसारथिः ॥ २४ ॥ इंद्रियाणांप्रसृष्टानांहयानामिववर्त्मसु ॥ धृतिं कुर्वीतसारथ्येधृत्यातानिजयेद्ध्रुवं ॥ २५ ॥ इंद्रियाणांविचरतांयन्मनोनुविधीयते ॥ तदस्यहरतेबुद्धिंनावंवायुरिवांभसि ॥ २६ ॥ येषुविप्रतिपद्यंतेषट्सुमोहात्फलागमं ॥ तेष्वध्यवसिताध्यायीविंदतेध्यानजंफलं ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेएकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ मार्कंडेयउवाच एवंतुसूक्ष्मेकथितेधर्मव्याधेनभारत ॥ ब्राह्मणःसपुनःसूक्ष्मंपप्रच्छसुसमाहितः ॥ ॥ १ ॥ ब्राह्मणउवाच सत्त्वस्यरजसश्चैवतमसश्चयथातथं ॥ गुणांस्तत्त्वेनमेब्रूहियथावदिहपृच्छतः ॥ २ ॥ व्याधउवाच हंततेकथयिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ एषांगुणान्पृथक्त्वेननिबोधगदतोमम ॥ ३ ॥ मोहात्मकंतमस्तेषांरजएषांप्रवर्तकं ॥ प्रकाशबहुलत्वाच्चसत्वंज्यायइहोच्यते ॥ ४ ॥ अविद्याबहुलोमूढःस्वप्नशीलोविचेतनः ॥ दुर्हृषीकस्तमोध्वस्तःसक्रोधस्तामसोऽलसः ॥ ५ ॥

मनोभवतितदेवप्रज्ञांनाशयतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ षट्सुससंकल्पेषुशब्दादिषु फलागमंतज्जन्यंसुखाद्युपलंभेविषये विप्रतिपद्यंतेरागिणःसुखमुपादेयमित्याहुर्वीतरागाहेयमित्यादिरूपाविप्रतिपत्तिः तत्रयस्तेषु अध्यवसितंवस्तुदृष्ट्यानिश्चितंयद्धेयत्वंतदेवाध्यातुंशीलंयस्यसः विषयदोषदर्शनेनवीतरागइत्यर्थः ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ५ ॥ पूर्वाध्यायांतोक्तविप्रतिपत्तिकारणंगुणत्रयंसकार्यंवक्तुमारभते एवमिति सूक्ष्मेब्रह्मणि सूक्ष्मंतत्प्राप्तिकारणंगुणत्रयविभागं तेनार्थाद्गुणेभ्योब्रह्मविविक्तमित्युक्तंभवति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुर्हृषीकः दुस्थेंद्रियः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विधित्साविशेषतृष्णा धेट्पानेअस्यरूपं प्रवृत्तवाक्यःप्रवृत्तिवाक् अनसूयकःपरदोषादर्शी तत्रहेतुः विधित्समानइति स्तंभोनमस्काराद्यकरणं मानस्तद्धेतुर्महत्त्वाभिमानस्तदुभयवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ लोक
वृत्तेरजस्तमःकार्यें यदायतः तज्जुगुप्सतेनिंदति ॥८ ॥ विरागस्यरागहीनस्यरूपंलक्षणं मृदुःस्तंभादिहीनः आर्जवमकौटिल्यं ॥ ९ ॥ द्वंद्वानिमानापमानादीनि ॥१०॥ जातस्येतिकर्मणिषष्ठी वैश्यत्वंकर्तृ
सद्गुणवंतंवैश्यत्वादयःस्वयमायांतीतिगुणकृतएववर्णविभागोनजातिकृतइतिभावः ॥ ११ ॥ ब्राह्मण्यंब्रह्मवित्त्वं ॥ १२ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२॥ ॥ ७ ॥
ज्ञानक्रियाशक्तिमतोर्धीप्राणयोरात्मान्यत्वमग्निर्मूर्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याअयं अपांरेतांसिजिन्वतीतिमंत्रप्रकाशितंवक्तुमारभते पार्थिवमिति पार्थिवंपृथिवीबाहुल्यात् धातुंत्वगादिमयंदेहंआसाद्यप्रा

प्रवृत्तवाक्योमंत्रीचयोनराग्योनसूयकः॥ विधित्समानोविप्रर्षेस्तब्धोमानीसराजसः ॥ ६ ॥ प्रकाशबहुलोधीरोनिर्विधित्सोनसूयकः ॥ अक्रोधनोनरोधी
मान्दांतश्चैवससात्विकः ॥ ७ ॥ सात्विकस्त्वथसंबुद्धोलोकवृत्तेनक्लिश्यते॥ यदाबुध्यतिबोद्धव्यंलोकवृत्तंजुगुप्सते॥८॥ विरागस्यचरूपंतुपूर्वमेवप्रवर्तते॥
मृदुर्भवत्यहंकारःप्रसीदत्यार्जवंचयत् ॥ ९ ॥ ततोस्यसर्वद्वंद्वानिप्रशाम्यंतिपरस्परं॥ नचास्यसंशयोनामक्वचिद्भवतिकश्चन ॥ १० ॥ शूद्रयोनौहिजातस्यस
द्गुणानुपतिष्ठतः॥ वैश्यत्वंलभतेब्रह्मन्क्षत्रियत्वंतथैवच ॥ ११ ॥ आर्जवेवर्तमानस्यब्राह्मण्यमभिजायते॥गुणास्तेकीर्तिताःसर्वेकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ १२॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१२॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
ब्राह्मणउवाच पार्थिवंधातुमासाद्यशारीरोग्निःकथंभवेत् ॥ अवकाशविशेषेणकथंवर्तयतेनिलः ॥ १ ॥ मार्कंडेयउवाच प्रश्नमेतंसमुद्दिष्टंब्राह्मणेन
युधिष्ठिर॥ व्याधस्तुकथयामासब्राह्मणायमहात्मने॥ २॥ व्याधउवाच मूर्धानमाश्रितोवह्निःशरीरंपरिपालयन् ॥ प्राणोमूर्धनिचाग्नौचवर्तमानोवि
चेष्टते॥ ३॥ भूतंभव्यंभविष्यंचसर्वंप्राणेप्रतिष्ठितं॥ श्रेष्ठंतदेवभूतानांब्रह्मयोनिमुपास्महे॥ ४॥

प्यप्रकाशप्रवृत्तिमोहाद्याश्रयोग्निर्विज्ञानाख्यस्तेजोधातुःशारीरःशरीराभिमानीकथंभवेत् अवकाशविशेषेणनाडीमार्गभेदेन वर्तयतेशरीरंचेष्टयते ॥१॥२॥ मूर्धनिसहस्रारेस्थितत्वात्श्रेष्ठत्वाद्वामूर्धानंचिदात्मा
नंअग्निर्विज्ञानात्माश्रितस्तदुपाधितांप्राप्तःसन्शरीरंपरिपालयन्चित्प्रतिबिंबंप्राप्यधीधातुःशरीरंचेतयतीत्यर्थः एतेनाग्निर्मूर्द्धेतिपदद्वयंव्याख्यातं प्राणस्तुतयोरुभयोरप्युपाधिरित्याह प्राणइति एतेनचिद्विज्ञा
नंद्वयंवायुशब्दितंतस्यककुदिवककुत्चालकतयाश्रेष्ठःप्राणइत्युक्तं ॥ ३ ॥ अस्यककुत्त्वंव्याचष्टे भूतमिति प्राणेचिद्विज्ञानाभ्यांयुक्तेसूत्रात्मरूपे ब्रह्मकार्यरूपंयोनिंविराडादेः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सः चिद्विज्ञानप्राणानांसंघातोजंतुःसमष्टिजीवःसर्वेषांभूतानांकार्यकारणरूपाणांआत्माचेतयिता सनातनःपुरुषःपरंब्रह्मचसएवनिरस्तोपाधिःसन्सएवोपाधिपक्षपातीसन्महदाद्यात्माभवति विषयश्चशब्दा
दिःसएव एतेनपतिःपृथिव्याअयमितिद्वितीयःपादोव्याख्यातः अयंचिद्विज्ञानप्राणसंघातःपृथिव्याःक्षेत्रस्येतिश्रुतिपदयोरर्थः ॥५॥ एवमिति सर्वत्रअंतर्बहिश्चस्थितंसर्वंप्राणेनदेहलीदीपवन्मध्यस्थेनआंतरं
विज्ञानंबाह्यंदेहेंद्रियादिकंचपाल्यतइत्यर्थः अपांरेतांसिजिन्वतीत्यंतपादंव्याचष्टे पृष्ठतइत्यादिना अन्नमयंहिसौम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेः साक्षात्परंपरयावाप्राणमनइंद्रियाण्यपांरेतांसि
जिन्वतितर्पयतिसंघातात्मेतिश्रुतिपदानामर्थः पृष्ठतःउपाध्यावेशाज्जीवत्वप्राप्त्यनंतरं समानेनइत्थंभावेतृतीया स्वांस्वांपृथक्गम्यांगतिंआश्रितोभवति समानवायुत्वंप्राप्तःपावकंजाठरमाश्रितःसन्बस्तिमूलंमूत्रा
शयंगुदंपुरीषाशयंचजाठरस्थःसमानोशितपीतादिकंपाचयित्वापानरूपीभूत्वास्वंस्वंस्थानंनयतीत्यर्थः श्लोकद्वयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मगमनादि प्रयत्नस्तदनुकूलाचेष्टा बलंभारोद्यमनादौसामर्थ्यं विदुषःसका

सजंतुःसर्वभूतात्मापुरुषःससनातनः॥ महान्बुद्धिरहंकारोभूतानांविषयश्चसः॥५॥ एवंत्विहससर्वत्रप्राणेनपरिपाल्यते॥ पृष्ठतस्तुसमानेनस्वांस्वांगतिमुपा
श्रितः॥६॥ बस्तिमूलंगुदंचैवपावकंसमुपाश्रितः॥ वहन्मूत्रंपुरीषंवाप्यपानःपरिवर्तते॥७॥ प्रयत्नेकर्मणिबलेसएषत्रिषुवर्तते॥ उदानमितितंप्राहुरध्यात्म
विदुषोजनाः॥८॥ संधौसंधौसंनिविष्टःसर्वेष्वपितथानिलः॥ शरीरेषुमनुष्याणांव्यानइत्युपदिश्यते॥९॥ धातुष्वग्निस्तुविततःसतुवायुसमीरितः॥ रसान्धा
तूंश्चदोषांश्चवर्तयन्परिधावति॥१०॥ प्राणानांसंनिपातात्तुसन्निपातःप्रजायते॥ ऊष्माचाग्निरितिज्ञेयोयोन्नंपचतिदेहिनां॥ ११ ॥ समानोदानयोर्मध्येप्रा
णापानौसमाहितौ॥ समर्थितस्त्वधिष्ठानंसम्यक्पचतिपावकः॥१२॥ अस्यापिपायुपर्यंतस्तथास्याद्गुदसंज्ञितः॥ स्रोतांसितस्माज्जायंतेसर्वप्राणेषुदेहिनां॥
॥१३॥ अग्निवेगवहःप्राणोगुदांतेप्रतिहन्यते॥ सऊर्ध्वमागम्यपुनःसमुत्क्षिपतिपावकं ॥ १४ ॥

शात्श्रुत्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ धातुषुत्वगादिषु अग्निर्जाठरःविततोव्याप्तः रसादीन्परिवर्तयन्परिणामयन् रसान्अन्नादीन् धातूंस्त्वगादीन् दोषान्पित्तादीन् ॥ १० ॥ कथंवर्तयतेनिलइतिपृष्टेतत्राह प्राणा
नामिति सन्निपातःसघर्षस्तज्जऊष्माग्निर्जाठरोभवति॥ ११ ॥ संनिपातंव्याकरोति समानेति नाभिस्थंसमानंहृदिस्थःप्राणएति गुदस्थोपानःकंठस्थमुदानमेति तेनप्राणापानसमानानांनाभिदेशेसंघर्षेणस
मर्थितोनिष्पादितः अधिष्ठानंसप्तधातुमयंशरीरंसम्यक्पचतिवृद्ध्यादिपरिणामंनयति ॥ १२ ॥ अस्यपावकस्यपायुपर्यंतोगुदप्रवेशोगुदसंज्ञितोपानोभवति स्रोतांसिनाडीमार्गाः तस्मादपानात् प्राणेषुप्राणा
दिषुपंचसु प्राणादिभ्यःपावकोत्पत्तिःपावकाच्चापानद्वाराप्राणाद्युत्पत्तिर्भवतीतिप्रघट्टकार्थः ॥ १३ ॥ एतदेवोपपादयति अग्नीति अग्निवेगात्कंदुकवदूर्ध्वमुत्प्लुतःप्राणोगुदांतेप्रतिहतःपुनरुत्पतन्नग्निमप्युत्क्षि
पतीत्यर्थः दृश्यतेचाग्निवेगात्बाष्पवायुवृद्धिर्वायुवेगाच्चाग्निवृद्धिः तथाचप्राणरोधेसतिजाठरंभयंनिवर्तते ऽतःप्राणोरोद्धव्यइतिभावः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जाठरनिरोधेसर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधोभवतीत्याशयेनाह पक्केति पक्काशयःपक्कान्नस्थानं आमाशयःअपक्कान्नस्थानं नाभिमध्येइति तात्स्थ्याज्जाठरे प्राणाइंद्रियाणि प्रतिष्ठिताःलीनाभवंतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ सर्वेरसाः हृदयात्हृदयंप्राप्य दशभिःप्राणैःप्रेरिताः तेचप्राणादयःपंच नागकूर्मकृकलदेवदत्तधनंजयाश्चपंच ॥ १६ ॥ एषमूर्द्धादिपायुपर्यंतः तत्परंब्रह्म मूर्द्धनिसुषुम्नयानाड्यासहस्रारंप्राप्ययेतत्रात्मानं प्राणोपाधिमाहितवंतस्तेगच्छंति देहिषुजीवद्देहेषु सर्वेषामप्येषमार्गोगंतुंयोग्यइतिभावः ॥ १७ ॥ नकेवलंप्राणरोधएवपुरुषार्थःकिंतुतत्साध्यंविज्ञानमित्याह एकादशेत्यादिना सप्राणन्नेवप्राणोनामभवति वदन्वाक्पश्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनइतिश्रुतेरेकादशविकारालिंगशरीरंतदात्मातत्तादात्म्यंगतः यद्यपिपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृतभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनमितिसप्तदशात्मकंलिंगंतथापिमनसिबुद्धेर्दशेंद्रियेषुसामान्याकरणवृत्तिःप्राणाद्यावायवःपंचेतिसांख्यमतेनप्राणपंचकस्यचांतर्भावंविवक्षित्वाएकादशविकारात्मेतिज्ञेयं कलाःषोडश प्राणःश्रद्धाखंवायुर्ज्योतिरापःपृथिवींद्रियंम

पक्काशयस्त्वधोनाभ्यामूर्ध्वमामाशयःस्थितः॥ नाभिमध्येशरीरस्यप्राणाःसर्वेप्रतिष्ठिताः॥१५॥ प्रवृत्ताहृदयात्सर्वेतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा॥ वहंत्यन्नरसान्नाड्यो दशप्राणप्रचोदिताः ॥ १६ ॥ योगिनामेषमार्गस्तुयेनगच्छंतितत्परं॥ जितक्लमाःसमाधीरामूर्धन्यात्मानमादधुः॥ एवंसर्वेषुविततौप्राणापानौहिदेहिषु॥ ॥१७॥ एकादशविकारात्माकलासंभारसंभृतः॥ मूर्तिमंतंहितंविद्धिनित्यंयोगजितात्मकं॥१८॥ तस्मिन्यःसंस्थितोह्यग्निर्नित्यंस्थाल्यामिवाहितः॥ आत्मानंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकं॥ १९ ॥ देवोयःसंस्थितस्तस्मिन्नब्बिंदुरिवपुष्करे॥ क्षेत्रज्ञंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकं ॥ २० ॥ जीवात्मकानिजानीहिरजःसत्वंतमस्तथा॥ जीवमात्मगुणंविद्धितथात्मानंपरात्मकं॥ २१ ॥

नोन्नंवीर्यंतपोमंत्राःकर्मलोकानामचेतिएतासांसंभारेणसंभृतः कलारूपोपाधिनामूर्त्तिहीनमपिमूर्त्तिमंतंसूक्ष्मस्थूलदेहवंतंआत्मानंविद्धिविजानीहि ज्ञानसाधनमाह नित्यमिति योगेनजितआत्माबुद्धिर्येनतंआत्मानमित्युत्तरादपकृष्यते ॥ १८ ॥ प्राणादिभ्योजीवंविविनक्ति तस्मिन्निति तस्मिन्कलासंभारे अग्निवदात्माप्रकाशरूपः स्थालीवत्कलाअप्रकाशात्मिकाः आत्मानंत्वंपदार्थं ॥ १९ ॥ अस्यतत्पदार्थाभेदमाह देवइति अब्बिंदुदृष्टांतेनासंगत्वंदर्शितं क्षेत्रज्ञंपरमात्मानं ॥ २० ॥ ननुत्वंपदार्थःसंगीतत्पदार्थोसंगःकथमनयोरभेदइत्याशंक्यबिंबप्रतिबिंबयोरिवेत्याशयेनाह जीवात्मकानीति रजआदिनाप्रवृत्त्यादयोधर्माजीवात्मकाउपाधिविशिष्टाश्रिताश्चांचल्यादयइवजलचंद्रे तंजीवं आत्मगुणंईश्वरस्यगुणंभृत्यवद्धेष्यं आत्मानंईश्वरंपरात्मकंनिर्गुणंविद्धि अयमर्थः तरंगतटाकप्रतिबिंबकल्पौधीमायोपाधीजीवेश्वरौनियम्यनियामकौतयोर्जीवईश्वरात्माईश्वरस्तुबिंबस्थानीयासंगचिद्रूपइति तथाचश्रुतिः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिभूतात्मानित्यसिद्धश्चिदात्मा एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अचेतनंजडंशरीरादि सचेतनमितितदेवग्राह्यं तत्जीवस्यगुणंभोग्यंवदंति सआत्माचेष्टतेजीवरूपेण चेष्टयतेईश्वररूपेण ततस्ताभ्यांजीवेश्वराभ्यांपरंउत्कृष्टंतंवदंति योभुवनानिसप्तभूरादीनिप्राकल्पयत् प्रावर्तयत् ननुकथंनिरुपाधेःप्रवर्तकत्वमुच्यते अधिष्ठानतयेतिब्रूमः तथाचश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिजायंतइति ब्रह्मणोलक्षणमुक्त्वाअन्नमयादिकोशकारणीभूतानामन्नादिशब्दितानांविराडादीनांजगत्कारणकत्वंअन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइत्यादिनास्थूलारुंधतीन्यायेनविराडादीनिसोपाधिकानिब्रह्माणिउक्त्वा प्रज्ञानघनएवानंदभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादएषसर्वेश्वरइतिमांडूक्यश्रुतिप्रसिद्धस्यानंदमयस्यईश्वरस्यकारणीभूतेआनंदाख्येब्रह्मणिआनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिमुख्यंकारणत्वंव्यवस्थापितं तथाप्रदेशांतरेपिकोह्येवान्यात्कःप्राणाद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतिराकाशाख्येकारणेयद्यानंदोनस्यात्तर्हितत्कार्येदेहादौकुतःप्राणनादिस्यादितितत्रैवमुख्यंप्रवर्तकत्वंदर्शयति॥ २२ ॥ ननुईश्वरसद्भावेभुवनप्रवृत्तिरेवकारणंदृश्यतेनतुतदन्यस्यनिर्गुणस्यईश्वरेणैवतस्यान्यथासिद्धत्वादि

सचेतनंजीवगुणंवदंतिसचेष्टतेचेष्टयतेचसर्वं॥ ततःपरंक्षेत्रविदोवदंतिप्राकल्पयद्योभुवनानिसप्त॥ २२॥ एवंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मासंप्रकाशते॥ दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यासूक्ष्मयाज्ञानवेदिभिः॥ २३॥ चित्तस्यहिप्रसादेनहंतिकर्मशुभाशुभं॥ प्रसन्नात्मात्मनिस्थित्वासुखमानंत्यमश्नुते॥ २४॥ लक्षणंतुप्रसादस्ययथातृप्तःसुखस्वपेत्॥ निवातेवायथादीपोदीप्येत्कुशलदीपितः॥ २५॥ पूर्वरात्रेपरेचैवयुंजानःसततंमनः॥ लघ्वाहारोविशुद्धात्मापश्यन्नात्मानमात्मनि॥ २६॥ प्रदीप्तेनेवदीपेनमनोदीपेनपश्यति॥ दृष्ट्वात्मानंनिरात्मानंसतदाविप्रमुच्यते॥ २७॥ सर्वोपायैस्तुलोभस्यक्रोधस्यचविनिग्रहः॥ एतत्पवित्रंलोकानांतपोवैसंक्रमोमतः॥ २८॥ नित्यंक्रोधात्तपोरक्षेद्धर्मंरक्षेच्चमत्सरात्॥ विद्यांमानापमानाभ्यामात्मानंतुप्रमादतः॥ २९॥ आनृशंस्यंपरोधर्मःक्षमाचपरमंबलं॥ आत्मज्ञानंपरंज्ञानंसत्यंव्रतपरंव्रतं॥ ३०॥ सत्यस्यवचनंश्रेयःसत्यंज्ञानंहितंभवेत्॥ यद्भूतहितमत्यंतंतद्वैसत्यंपरंमतं॥ ३१॥

त्याशंक्याह एवमिति भूतात्मानित्यसिद्धआत्माआनंदाख्यः ऐश्वर्यस्यतुईशितव्यसापेक्षत्वान्ननित्यसिद्धत्वंसुप्तिप्रलययोरीशितव्याभावादनीश्वरत्वापत्तेरित्यानंदस्यैवनित्यमैश्वर्यंमाययाभिव्यज्यतइतिभावः ज्ञानंब्रह्माकारावृत्तिस्तत्साक्षिभिस्तेनवेद्यादीशादन्यस्तत्प्रकाशकइतिदर्शितं॥ २३॥ प्रसन्नात्मावृत्तिजनितकालुष्यत्यागाद्विशुद्धचित्तः आत्मनिस्थित्वाचित्तसारूप्यमपित्यक्त्वा सुखंअनायासेन आनंत्यंमोक्षं॥ २४॥ यथाजलादुत्तीर्णस्यशरीरेसंश्लिष्टःसूक्ष्मतमःपटःसन्नप्यसन्निवभाति एवंसमाधौविकल्पाभावात्सदपिचित्तंनभातीतिसुप्तितुल्यतांप्रसादस्याह लक्षणमिति॥ २५॥ विशुद्धात्माशुद्धचित्तः आत्मानंब्रह्म आत्मनिहृदये॥ २६॥ निरात्मानंनिर्गुणंनिलीनंचित्तंयस्मिन्मृतं तावन्मनोनिरोद्धव्यंहृदियावत्क्षयंगतं एतज्ज्ञानंचध्यानंचशेषोन्योग्रंथविस्तरइतिश्रुतिः चित्तक्षयएवात्मदर्शनमित्यर्थः॥ २७॥ संक्रमःसेतुःपारप्रापकोमार्गः॥ २८॥ २९॥ ३०॥ भूतहितमनृतमपिसत्यमेव भूतानामहितकरंसत्यमप्यनृतमेवेत्यर्थः॥ ३१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्यागेफलत्यागे हुतंहोमयज्ञदानादि त्यागीसंन्यासी ॥ ३२ ॥एनंब्रह्मणोयोगंनश्रावयेत् अपदार्थत्वात्किंतुउपपादयेल्लक्षणयाज्ञापयेत् तंचित्तवियोगमेवविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंप्राहुः तंविद्यादुःखसंयोगं वियोगंयोगसंज्ञितमित्याद्यागमाइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ मैत्रंमित्रभावस्तदेवायनंमार्गस्तद्गतश्चरेत् ॥ ३४ ॥ ज्ञानंज्ञानसाधनं ज्ञानमपिस्तौतिसाधनेप्रवृत्त्यर्थं सदात्मज्ञानमुत्तममिति ॥ ३५॥ अशोकंस्थानंवैराग्यं प्रेत्यमृत्वास्वर्गादौ इहचराज्यादौआश्रित्ययतव्रतोभवेत् ॥३६॥३७॥ गुणाःलोकवेदादयःअगुणायस्मिन्तत्गुणागुणं अत्रलोकाअलोकावेदाअवेदाइत्यादिश्रुतेः अनासंगंरूयादिसंगहीनं अतएवएककार्यएके

यस्यसर्वेसमारंभानिराशीर्बंधनाःसदा॥ त्यागेयस्यहुतंसर्वंसत्यागीसचबुद्धिमान् ॥ ३२ ॥ यतोनगुरुरप्येनंश्रावयेदुपपादयेत् ॥ तंविद्याद्ब्रह्मणोयोगंवियोगंयोगसंज्ञितं॥ ३३ ॥ नहिंस्यात्सर्वभूतानिमैत्रायणगतश्चरेत् ॥ नेदंजीवितमासाद्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥ ३४॥ आकिंचन्यंसुसंतोषोनिराशित्वमचापलं॥ एतदेवपरंज्ञानंसदात्मज्ञानमुत्तमं॥ ३५॥ परिग्रहंपरित्यज्यभवेद्बुद्ध्यायतव्रतः॥ अशोकंस्थानमाश्रित्यनिश्चलंप्रेत्यचेहच॥ ३६॥ तपोनित्येनदांतेनमुनिना संयतात्मना॥ अजितंजेतुकामेनभाव्यंसंगेष्वसंगिना॥ ३७॥ गुणागुणमनासंगमेककार्यमनंतरं ॥ एतत्तद्ब्रह्मणोवृत्तमाहुरेकपदंसुखं ॥ ३८॥ परित्यजति योदुःखंसुखंचाप्युभयंनरः॥ ब्रह्मप्राप्नोतिसोत्यंतमसंगेनचगच्छति॥ ३९॥ यथाश्रुतमिदंसर्वंसमासेनद्विजोत्तम॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥ ४॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० ब्राह्मणव्याधसंवादेत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

मार्कंडेयउवाच एवंसंकथितेकृत्स्नेमोक्षधर्मेयुधिष्ठिर॥ दृढप्रीतमनाविप्रोधर्मव्याधमुवाचह ॥ १ ॥ न्याययुक्तमिदंसर्वंभवतापरिकीर्तितं॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिद्धर्मेष्विहहिदृश्यते॥ २॥ व्याधउवाच प्रत्यक्षंममयोधर्मस्तंचपश्यद्विजोत्तम॥ येनसिद्धिरियंप्राप्तामयाब्राह्मणपुंगव॥३॥ उत्तिष्ठभगवन्क्षिप्रंप्रविश्याभ्यंतरंगृहं॥ द्रष्टुमर्हसिधर्मज्ञमातरंपितरंचमे॥ ४॥ मार्कंडेयउवाच इत्युक्तःसप्रविश्याथददर्शपरमार्चितं॥ सौधंहृद्यंचतुःशालमतीवचमनोरमं॥ ५॥ देवतागृहसंकाशंदैवतैश्चसुपूजितं॥ शयनासनसंबाधंगंधैश्चपरमैर्युतं॥ ६॥ तत्रशुक्लांबरधरौपितरावस्यपूजितौ॥ कृताहारौतुसंतुष्टावुपविष्टौवरासने॥ धर्मव्याधस्तुतौदृष्ट्वापादेषुशिरसापतत्॥ ७॥ वृद्धावूचतुः उत्तिष्ठोत्तिष्ठधर्मज्ञधर्मस्त्वामभिरक्षतु॥ प्रीतौस्वस्तवशौचेनदीर्घमायुरवाप्नुहि॥८॥

नप्रत्यगात्मनैवनिष्पाद्यं अनंतरंअज्ञानमात्रापनयाद्रम्यंनतुक्रियाव्यवहितंस्वर्गादिसुखवत् वृत्तंप्राक्सिद्धं एकमेवपद्यतेगम्यतेनतुज्ञानज्ञेयविभागोयस्मिन्तत्एकपदं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा० ब्राह्मणव्याधसंवादेत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शयनासनसंबाधंशयनादिसंकीर्णं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वांयुवयोः ॥ १५ ॥ नौआवयोः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

गतिमिष्टांतपोज्ञानंमेधांचपरमांगतः ॥ सत्पुत्रेणत्वयापुत्रनित्यंकालेसुपूजितौ ॥ ९ ॥ नतेन्यद्दैवतंकिंचिद्दैवतेष्वपिवर्त्तते ॥ प्रयतत्वाद्द्विजातीनांदमेनासिसम
न्वितः ॥ १० ॥ पितुःपितामहायेचतथैवप्रपितामहाः ॥ प्रीतास्तेसततंपुत्रदमेनावांचपूजया ॥ ११ ॥ मनसाकर्मणावाचाशुश्रूषानैवहीयते ॥ नचान्याहितथाबु
द्धिर्दृश्यतेसांप्रतंतव ॥ १२ ॥ जामदग्न्येनरामेणयथावृद्धौसुपूजितौ ॥ तथात्वयाकृतंसर्वंतद्विशिष्टंचपुत्रक ॥ १३ ॥ ततस्तंब्राह्मणंताभ्यांधर्मव्याधोन्यवेदयत् ॥
तौस्वागतेनतंविप्रमर्चयामासतुस्तदा ॥ १४ ॥ प्रतिपूज्यचतांपूजांद्विजःपप्रच्छतावुभौ ॥ सपुत्राभ्यांसभृत्याभ्यांकच्चिद्वांकुशलंगृहे ॥ १५ ॥ अनामयंचवां
कच्चित्सदैवेहशरीरयोः ॥ १५ ॥ वृद्धावूचतुः कुशलंनौगृहेविप्रभृत्यवर्गेचसर्वशः ॥ कच्चित्त्वमप्यविघ्नेनसंप्राप्तोभगवन्निति ॥ १६ ॥ मार्कंडेयउवाच
बाढमित्येवतौविप्रःप्रत्युवाचमुदान्वितः ॥ धर्मव्याधोनिरीक्ष्याथततस्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ व्याधउवाच पितामाताचभगवन्नेतौमद्दैवतंपरं ॥ यद्दैव
तेभ्यःकर्त्तव्यंतदेताभ्यांकरोम्यहं ॥ १८ ॥ त्रयस्त्रिंशद्यथादेवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः ॥ संपूज्याःसर्वलोकस्यतथावृद्धाविमौमम ॥ २० ॥ उपाहारानाहरंतोदेवतानां
यथाद्विजाः ॥ कुर्वंतितद्वदेताभ्यांकरोम्यहमतंद्रितः ॥ २१ ॥ एतौमेपरमंब्रह्मन्पितामाताचदैवतं ॥ एतौपुष्पैःफलैरत्नैस्तोषयामिसदाद्विज ॥ २२ ॥ एतावेवाग्न
योमत्थ्यंयान्वदंतिमनीषिणः ॥ यज्ञावेदाश्चचत्वारःसर्वमेतौममद्विज ॥ २३ ॥ एतदर्थंममप्राणाभार्यापुत्रःसुहृज्जनः ॥ सपुत्रदारःशुश्रूषांनित्यमेवकरोम्यहं
॥ २४ ॥ स्वयंचस्नापयाम्येतौतथापादौप्रधावये ॥ आहारंचप्रयच्छामिस्वयंचद्विजसत्तम ॥ २५ ॥ अनुकूलंतथावच्मिविप्रियंपरिवर्जये ॥ अधर्मेणापिसंयु
क्तंप्रियमाभ्यांकरोम्यहं ॥ २६ ॥ धर्ममेवंगुरुंज्ञात्वाकरोमिद्विजसत्तम ॥ अतंद्रितःसदाविप्रशुश्रूषांवैकरोम्यहं ॥ २७ ॥ पंचैवगुरवोब्रह्मन्पुरुषस्यबुभूषतः ॥ पि
तामाताग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तम ॥ २८ ॥ एतेषुयस्तुवर्त्तेतसम्यगेवद्विजोत्तम ॥ भवेयुरग्नयस्तस्यपरिचीर्णास्तुनित्यशः ॥ गार्हस्थ्येवर्त्तमानस्यएषधर्मःस
नातनः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिद्विजव्याधसंवादेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥
मार्कंडेयउवाच गुरून्निवेद्यविप्रायतौमातापितरावुभौ ॥ पुनरेवसधर्मात्माव्याधोब्राह्मणमब्रवीत् ॥ १ ॥

इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गुरूइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रवृत्तचक्षुर्दिव्यदृष्टिः तपसःपित्रोःशुश्रूषात्मकस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कामयाइच्छया ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

प्रवृत्तचक्षुर्जातोस्मिसंपश्यतपसोबलं ॥ यदर्थमुक्तोसितयागच्छत्वमिथिलामिति ॥ २ ॥ पतिशुश्रूषपरयादांतयासत्यशीलया ॥ मिथिलायांवसेद्व्याधःसते
धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥ ३ ॥ ब्राह्मणउवाच पतिव्रतायाःसत्यायाःशीलाढ्यायायतव्रत ॥ संस्मृत्यवाक्यंधर्मज्ञगुणवानसिमेमतः ॥ ४ ॥ व्याधउवाच यत्त
दात्वंद्विजश्रेष्ठतयोक्तोमांप्रतिप्रभो ॥ दृष्टमेवतयासम्यगेकपत्न्यानसंशयः ॥ ५ ॥ त्वदनुग्रहबुद्ध्यातुविप्रैतद्दर्शितंमया ॥ वाक्यंचशृणुमेतातयत्तेवक्ष्येहितंद्विज ॥
॥ ६ ॥ त्वयाविनिकृतामातापिताचद्विजसत्तम ॥ अनिसृष्टोसिनिष्क्रांतोगृहात्ताभ्यामनिंदित ॥ ७ ॥ वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तंतत्त्वयाकृतं ॥ तवशोकेनवृद्धौ
तावंधीभूतौतपस्विनौ ॥ ८ ॥ तौप्रसादयितुंगच्छमात्वांधर्मोत्यगादयं ॥ तपस्वीत्वंमहात्माचधर्मेचनिरतःसदा ॥ ९ ॥ सर्वमेतदपार्थंतेक्षिप्रंतौसंप्रसादय ॥
श्रद्धस्वममब्रह्मन्नान्यथाकर्तुमर्हसि ॥ गम्यतामद्यविप्रर्षेश्रेयस्तेकथयाम्यहं ॥ १० ॥ ब्राह्मणउवाच यदेतदुक्तंभवतासर्वंसत्यमसंशयं ॥ प्रीतोस्मितव
भद्रंतेधर्माचारगुणान्वित ॥ ११ ॥ व्याधउवाच दैवतप्रतिमोहित्वंयस्त्वंधर्ममनुव्रतः ॥ पुराणंशाश्वतंदिव्यंदुष्प्राप्यमकृतात्मभिः ॥ १२ ॥ मातापि
त्रोःसकाशंहिगत्वात्वंद्विजसत्तम ॥ अतंद्रितःकुरुक्षिप्रंमातापित्रोर्हिपूजनं ॥ अतःपरमहंधर्मंनान्यंपश्यामिकंचन ॥ १३ ॥ ब्राह्मणउवाच इहाहमागतो
दिष्ट्यादिष्ट्यामेसंगतंत्वया ॥ ईदृशादुर्लभालोकेनराधर्मप्रदर्शकाः ॥ १४ ॥ एकोनरसहस्रेषुधर्मविद्विद्यतेनवा ॥ प्रीतोस्मितवसत्येनभद्रंतेपुरुषर्षभ ॥ १५ ॥
पतमानोघनरकेभवतास्मिसमुद्धृतः ॥ भवितव्यमथैवंचयदृष्टोसिमयानघ ॥ १६ ॥ राजाययातिर्दौहित्रैःपतितस्तारितोयथा ॥ सद्भिःपुरुषशार्दूलतथाहं
भवताद्विजः ॥ १७ ॥ मातापितृभ्यांशुश्रूषांकरिष्येवचनात्तव ॥ नाकृतात्मावेदयतिधर्माधर्मविनिश्चयं ॥ १८ ॥ दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःशूद्रयोनौहिवर्तते ॥ नत्वां
शूद्रमहंमन्येभवितव्यंहिकारणं ॥ १९ ॥ येनकर्मविशेषेणप्राप्तेयंशूद्रतात्वया ॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंतत्त्वेनहिमहामते ॥ कामयाब्रूहिमेसर्वंसत्येनप्रयतात्म
ना ॥ २० ॥ व्याधउवाच अनतिक्रमणीयावैब्राह्मणामेद्विजोत्तम ॥ शृणुसर्वमिदंवृत्तंपूर्वदेहेममानघ ॥ २१ ॥ अहंहिब्राह्मणःपूर्वमासंद्विजवरात्मजः ॥
वेदाध्यायीसुकुशलोवेदांगानांचपारगः ॥ २२ ॥ आत्मदोषकृतैर्ब्रह्मन्नवस्थामाप्तवानिमां ॥ कश्चिद्राजाममसखाधनुर्वेदपरायणः ॥ २३ ॥ संसर्गाद्धनुषिश्रे
ष्ठस्ततोहमभवंद्विज ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमृगयांनिर्गतोनृपः ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ निष्टनंतंशब्दंकुर्वंतं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सहितोयोधमुख्यैश्चमंत्रिभिश्चसुसंवृतः ॥ ततोभ्यहन्मृगांस्तत्रसुबहूनाश्रमंप्रति ॥ २५ ॥ अथक्षिप्तःशरोघोरोमयापिद्विजसत्तम ॥ ताडितश्चऋषिस्तेनश
रेणानतपर्वणा ॥ २६ ॥ भूमौनिपतितोब्रह्मन्नुवाचप्रतिनादयन् ॥ नापराध्याम्यहंकिंचित्केनपापमिदंकृतं ॥ २७ ॥ मन्वानस्तंमृगंचाहंसंप्राप्तःसहसाप्रभो ॥
अपश्यंतमृषिंविद्धंशरेणानतपर्वणा ॥ २८ ॥ अकार्यकरणाच्चापिभृशंमेव्यथितंमनः ॥ तमुग्रतपसंविप्रंनिष्टनंतंमहीतले ॥ २९ ॥ अजानताकृतमिदंमयेत्यह
मथाब्रुवं ॥ क्षंतुमर्हसिमेसर्वमितिचोक्तोमयामुनिः ॥ ३० ॥ ततःप्रत्यब्रवीद्वाक्यमृषिर्मांक्रोधमूर्च्छितः ॥ व्याधस्त्वंभविताक्रूरशूद्रयोनावितिद्विज ॥ ३१ ॥
इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयस० ब्राह्मणव्याधसंवादेपंचदशाधिकद्विशततमोध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्याधउवाच
एवंशप्तोहमृषिणातदाद्विजवरोत्तम ॥ अभिप्रसादयमृषिंगिरात्राहीतिमांतदा ॥ १ ॥ अजानतामयाऽकार्यमिदमद्यकृतंमुने ॥ क्षंतुमर्हसितत्सर्वंप्रसीदभगव
न्निति ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच नान्यथाभविताशापएवमेतदसंशयं ॥ आनृशंस्यात्त्वहंकिंचित्कर्तानुग्रहमद्यते ॥ ३ ॥ शूद्रयोन्यांवर्तमानोधर्मज्ञोहिभविष्य
सि ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकरिष्यसिनसंशयं ॥ ४ ॥ तयाशुश्रूषयासिद्धिंमहत्त्वंसमवाप्स्यसि ॥ जातिस्मरश्चभवितास्वर्गंचैवगमिष्यसि ॥ ५ ॥ शापक्षयेतुनि
र्वृत्तेभवितासिपुनर्द्विजः ॥ एवंशप्तःपुरातेनऋषिणास्म्युग्रतेजसा ॥ ६ ॥ प्रसादश्चकृतस्तेनममैवद्विपदांवर ॥ शरंचोद्धृतवानस्मितस्यवैद्विजसत्तम ॥ ७ ॥ आ
श्रमंचमयानीतोनचप्राणैर्व्ययुज्यत ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथाममपुराभवत् ॥ ८ ॥ अभितश्चापिगंतव्यंमयास्वर्गंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ ब्राह्मणउवाच एव
मेतानिपुरुषादुःखानिचसुखानिच ॥ आप्नुवंतिमहाबुद्धेनोत्कंठांकर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ दुष्करंहिकृतंकर्मजानताजातिमात्मनः ॥ लोकवृत्तांततत्त्वज्ञनित्यंधर्म
परायण ॥ ११ ॥ कर्मदोषश्चवैविद्वान्नात्मजातिकृतेनवै ॥ कंचित्कालमुष्यतांवैततोसिभविताद्विजः ॥ १२ ॥ सांप्रतंचमतोमेसिब्राह्मणोनात्रसंशयः ॥ ब्राह्म
णःपतनीयेषुवर्तमानोविकर्मसु ॥ १३ ॥ दांभिकोदुष्कृतःप्राज्ञःशूद्रेणसदृशोभवेत् ॥ यस्तुशूद्रोदमेसत्येधर्मेचसततोत्थितः ॥ १४ ॥ तंब्राह्मणमहंमन्येवृत्तेनहि
भवेद्विजः ॥ कर्मदोषेणविषमांगतिमाप्नोतिदारुणां ॥ १५ ॥ क्षीणदोषमहंमन्येचाभितस्त्वांनरोत्तम ॥ कर्तुमर्हसिनोत्कंठांत्वद्विधात्स्यविषादिनः ॥ लोकवृत्तानु
वृत्तज्ञानित्यंधर्मपरायणाः ॥ १६ ॥ एवमिति अभिप्रसादयंअडभावआर्षः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणैः गुणकार्यैः सुखदुःखमोहैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गताध्वानः प्राप्तज्ञानमार्गाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ बुद्धेस्तत्त्वज्ञानात् परं ब्रह्म गताः प्राप्ताः ॥ २८ ॥

व्याधउवाच प्रज्ञयामानसंदुःखंहन्याच्छारीरमौषधैः॥ एतद्विज्ञानसामर्थ्यंनबालैःसमतामियात्॥ १७॥ अनिष्टसंप्रयोगाच्चविप्रयोगात्प्रियस्यच ॥ मनु
ष्यामानसैर्दुःखैर्युज्यंतेचाल्पबुद्धयः॥ १८ ॥ गुणैर्भूतानियुज्यंतेवियुज्यंतेतथैवच ॥ सर्वाणिनैतदेकस्यशोकस्थानंहिविद्यते ॥ १९ ॥ अनिष्टंचान्वितंपश्यंस्त
थाक्षिप्रंविरज्यते॥ ततश्चप्रतिकुर्वंतियदिपश्यंत्युपक्रमात् ॥ २० ॥ शोचतोनभवेत्किंचित्केवलंपरितप्यते ॥ परित्यजंतियेदुःखंसुखंवाप्युभयंनराः॥ २१ ॥
तएवसुखमेधंतेज्ञानतृप्तामनीषिणः॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडिताः॥२२॥ असंतोषस्यनास्त्यंतस्तुष्टिस्तुपरमंसुखं ॥ नशोचंतिगताध्वानःपश्यंतःप
रमांगतिं॥ २३ ॥ नविषादेमनःकार्यंविषादोविषमुत्तमं॥ मारयत्यकृतप्रज्ञंबालंक्रुद्धइवोरगः ॥ २४ ॥ यंविषादोभिभवतिविक्रमेसमुपस्थिते ॥ तेजसातस्य
हीनस्यपुरुषार्थोनविद्यते ॥ २५ ॥ अवश्यंक्रियमाणस्यकर्मणोदृश्यतेफलं ॥ नहिनिर्वेदमागम्यकिंचित्प्राप्नोतिशोभनं ॥ २६॥ अथाप्युपायंपश्येतदुःखस्य
परिमोक्षणे ॥ अशोचन्नारभेतैवंमुक्तश्चाव्यसनीभवेत्॥ २७॥ भूतेष्वभावंसंचिंत्ययेतुबुद्धेःपरंगताः ॥ नशोचंतिकृतप्रज्ञाःपश्यंतःपरमांगतिं ॥ २८॥ नशो
चामिचवैविद्वन्कालाकांक्षीस्थितोस्म्यहं॥ एतैर्निदर्शनैर्ब्रह्मन्नवसीदामिसत्तम ॥ २९ ॥ ब्राह्मणउवाच कृतप्रज्ञोसिमेधावीबुद्धिर्हिविपुलातव॥ नाहंभवं
तंशोचामिज्ञानतृप्तोसिधर्मवित्॥३०॥आपृच्छेत्वांस्वस्तितेस्तुधर्मस्त्वांपरिरक्षतु॥ अप्रमादस्तुकर्तव्योधर्मेधर्मभृतांवर॥ ३१॥ मार्कंडेयउवाच बाढमित्ये
वतंव्याधःकृतांजलिरुवाचह॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वाप्रस्थितोद्विजसत्तमः॥ ३२॥ सतुगत्वाद्विजःसर्वांशुश्रूषांकृतवांस्तदा॥ मातापितृभ्यांवृद्धाभ्यांयथान्यायं
सुसंशितः॥ ३३ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंनिखिलेनयुधिष्ठिर ॥ पृष्टवानसियंतातधर्मंधर्मभृतांवर॥३४॥ पतिव्रतायामाहात्म्यंब्राह्मणस्यचसत्तम॥ मातापित्रो
श्चशुश्रूषाधर्मव्याधेनकीर्तिता॥ ३५॥ युधिष्ठिरउवाच अत्यद्भुतमिदंब्रह्मन्धर्माख्यानमनुत्तमं॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठकथितंमुनिसत्तम॥ ३६॥ सुखश्र
व्यतयाविद्वन्मुहूर्तइवमेगतः॥ नहितृप्तोस्मिभगवन्शृण्वानोधर्ममुत्तमं॥ ३७॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवा
देषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१६॥ ॥ ७॥ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वा उपदेष्टा गुरुरिति बुद्ध्या ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धर्मव्याधोक्तधर्मेषुमातापिताग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तमेतिमुमुक्षूणांपंचसेव्यत्वेनप्रोक्तास्तत्रपतिव्रतोपाख्यानेधर्मव्याधनिदर्शनेनमातापित्रोःपतिव्रतानिदर्शनेनगुरोश्वशुश्रूषायाःफलंदर्शितं तत्रैवमोक्षधर्मप्रस्तावेआत्मसेवनंफलंचोक्तंपरिशिष्टस्याग्निसेवनस्यमोक्षहेतुत्वप्रकारंवक्तुंआंगिरसमारभते श्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तामित्यादिना ॥ १ ॥ कथमिति ननुत्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिवेदेवह्नेरंगिरस्त्वंश्रूयतेअत्रतुअंगिरसोवह्नित्वंकथंपृच्छति सत्यं उभयोरभेदेनबीजांकुरवत्परस्परजनकत्वेनवाऽदोषः तथाचअग्निर्वैब्राह्मणइतिअहंत्वदस्मिमदसित्वमेतन्ममासियोनिस्तवयोनिरस्मीतिचश्रुतीभवतः वनंसलिलं यातःप्रविष्टः प्रविवेशिथापइतिमंत्रवर्णात् जीवनंभुवनंवनमित्यमरः ॥२॥ अग्निरिति एकस्याप्यग्नेःकर्मसुदृश्यमानमनेकत्वंकथमुपपद्यते नहिआग्नेयोष्टाकपालःदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यादिषुएकएवेतिवक्तुंशक्यं अन्याव

वैशंपायनउवाच श्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तांधर्मराजःकथांशुभां ॥ पुनःपप्रच्छतमृषिंमार्कंडेयमिदंतदा ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथमग्निर्वनंयातःकथंचाप्यंगिराःपुरा ॥ नष्टेऽग्नौहव्यमवहदग्निर्भूत्वामहाद्युतिः ॥ २ ॥ अग्निर्यदात्वेकएवबहुत्वंचास्यकर्मसु ॥ दृश्यतेभगवन्सर्वमेतदिच्छामिवेदितुं ॥ ३ ॥ कुमारश्चयथोत्पन्नोयथाचाग्नेःसुतोभवत् ॥ यथारुद्राच्चसंभूतोगंगायांकृत्तिकासुच ॥ ४ ॥ एतदिच्छाम्यहंत्वत्तःश्रोतुंभार्गवसत्तम ॥ कौतूहलसमाविष्टोयाथातथ्यंमहामुने ॥ ५ ॥ मार्कंडेयउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यथाक्रुद्धोहुतवहस्तपस्तप्तुंवनंगतः ॥ ६ ॥ यथाचभगवानग्निःस्वयमेवांगिराभवत् ॥ संतापयंश्चप्रभयानाशयंस्तिमिराणिच ॥ ७ ॥ पुरांगिरामहाबाहोचचारतपउत्तमं ॥ आश्रमस्थोमहाभागोहव्यवाहंविशेषयन् ॥ तथासभूत्वातुतदाजगत्सर्वंव्यकाशयत् ॥ ८ ॥ तपश्चरंस्तुहुतभुक्संतप्तस्तस्यतेजसा ॥ भृशंग्लानश्चतेजस्वीनचकिंचित्प्रजज्ञिवान् ॥ ९ ॥ अथसंचिंतयामासभगवान्हव्यवाहनः ॥ अन्योऽग्निरिहलोकानांब्रह्मणासंप्रकल्पितः ॥ १० ॥ अग्नित्वंविप्रनष्टंहितप्यमानस्यमेतपः ॥ कथमग्निःपुनरहंभवेयमितिचिंत्यसः ॥ ११ ॥ अपश्यदग्निवल्लोकांस्तापयंतंमहामुनिं ॥ सोपासर्पच्छनैर्भीतस्तमुवाचतदांगिराः ॥ १२ ॥ शीघ्रमेवभवस्वाग्निस्त्वंपुनर्लोकभावनः ॥ विज्ञातश्चासिलोकेषुत्रिषुसंस्थानचारिषु ॥ १३ ॥

यवत्वायोगात् अन्यस्यचगुणस्यद्रव्यस्यवायागभेदकस्याभावाद्देवताभेदएवयागभेदहेतुरितिअवश्यंवाच्यंसचाग्नेरेवकथंसंभवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ अथएकस्यसंततौअनेकेग्निनामानःसंतीतितर्हिआग्नेयस्यस्कंदस्यकथंरुद्रादिपुत्रत्वमपिस्मर्यतइत्याह कुमारश्चेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंगिराभवत् संधिरढभावोवाआर्षः ॥ ७ ॥ तथेति अग्नेरप्यधिकोभूत्वासूर्यवत्जगत्प्रकाशितवान् ॥ ८ ॥ तपश्चरन्निति महत्तदुल्बंस्थविरंतदासीद्येनाविष्टितःप्रविवेशिथापइतिश्रुतिप्रसिद्धेनकेनचिन्निमित्तेनजलेप्रविश्यतपश्चरन्नग्निरांगिरसेनतेजसासंतप्तोभूदित्यर्थः उल्बंउल्बणं स्थविरंप्राचीनं आविश्यतिष्ठतीत्याविष्टंभयंसंजातमस्यसआविष्टितः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संस्थानचारिषुस्थावरजंगमेषु सम्यक्स्थानंगतिनिवृत्तिर्येषुचरणशीलेषुचेतियोगात् त्रिषुअंतर्बहिर्दिविचउत्तमाधममध्यमेषुवा ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५॥ निक्षिपामीति अत्राग्निशब्देनदिग्देशकालकर्त्राद्यात्मासूत्रसंज्ञोहिरण्यगर्भउच्यते तस्यअग्नित्वत्यागःकारणात्मनावस्थानं प्रथमःप्रथमजःसूत्रात्मेत्यर्थः हेप्राजापत्यप्रजापतिपुत्रहेअंगिरः अ
हंद्वितीयःकःकसंज्ञोविराडात्माभविष्यामि ॥ १६ ॥ कुर्विति पुण्यंहविर्वहनं प्रजानांस्वर्ग्यंस्वर्गायहितं प्रथमंपुत्रंबृहस्पतिसंज्ञं अयंभावः ईशसूत्रविराडुपासनाभिःसिद्धाःक्रमेणब्रह्मप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाः
पूर्वपूर्वस्यउत्तरउत्तरःशतांशसंमितैश्वर्यः तथाचश्रुतिरारोहक्रमेणाह तेयेशतंबृहस्पतेरानंदाः सएकःप्रजापतेरानंदः तेयेशतंप्रजापतेरानंदाः सएकोब्रह्मणआनंदइति तत्रापिबीजांकुरन्यायेनाग्नेरंगिराःअं
गिरसोबृहस्पत्याख्योग्निरितिबोध्यं तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिः सुपर्णंविप्राःकवयोवचोभिरेकंसंतंबहुधाकल्पयंतीत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंसूत्रात्मनःसर्वदेवतारूपत्वमांगिरसतात्पर्यं तदिदंज्ञा

त्वमग्निःप्रथमंस्तृष्टोब्रह्मणातिमिरापहः॥स्वस्थानंप्रतिपद्यस्वशीघ्रमेवतमोनुद ॥ १४ ॥ अग्निरुवाच नष्टकीर्त्तिरहंलोकेभवान्जातोहुताशनः ॥ भवं
तमेवज्ञास्यंतिपावकंनतुमांजनाः॥ १५॥ निक्षिपाम्यहमग्नित्वंत्वमग्निःप्रथमोभव॥भविष्यामिद्वितीयोहंप्राजापत्यकएवच॥१६॥ अंगिराउवाच कुरु
पुण्यंप्रजास्वर्ग्यंभवाग्निस्तिमिरापहः॥मांचदेवकुरुष्वाग्नेप्रथमंपुत्रमंजसा ॥ १७॥ मार्कंडेयउवाच तच्छ्रुत्वांगिरसोवाक्यंजातवेदास्तदाकरोत्॥रा
जन्बृहस्पतिर्नामतस्याप्यंगिरसःसुतः॥ १८॥ज्ञात्वाप्रथमजंतंतुवह्नेरांगिरसंसुतं॥उपेत्यदेवाःपप्रच्छुःकारणंतत्रभारत ॥ १९॥ सतुपृष्टस्तदादेवैस्ततःकार
णमब्रवीत्॥ प्रत्यगृह्णंस्तुदेवाश्चतद्वचोंगिरसस्तदा॥ २०॥ तत्रनानाविधानग्नीन्प्रवक्ष्यामिमहाप्रभान्॥कर्मभिर्बहुभिःख्यातान्नानार्थान्ब्राह्मणेष्विह॥२१॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१७॥ ॥७॥ ॥७॥ मार्कंडेयउवाच
ब्रह्मणोयस्तृतीयस्तुपुत्रःकुरुकुलोद्वह॥तस्याभवत्सुभाभार्याप्रजास्तस्यांचमेशृणु॥ १॥

त्वायजमानस्याग्निरपिमोक्षद्वारंभवतीत्यर्थः ॥१७॥ तच्छ्रुत्वेति अकरोत्अंगीचकारजातवेदाः स्वयंकारणंगत्वास्वपुत्रमंगिरसमकरोत्तस्यापिपुत्रःस्वयंबृहस्पतिर्नामाभवदिति ॥ १८ ॥ तत्रबृहस्पतेःकारणत्वं
कारणज्ञानादेवयुज्यतेब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेरतस्तत्परीक्षार्थंदेवाबृहस्पतिंप्रतिकारणंब्रह्मपप्रच्छुः ॥ १९ ॥ तस्मिंश्चतेनोक्तेसतिप्रत्यगृह्णन्अंगिरसोवचःअयंभवतांगुरुरितिअंगीकृतवंतः ॥ २० ॥
नानार्थान्पृथक्प्रयोजनान् ब्राह्मणेषुकर्मविधिवाक्येषु ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ काला
भिमानिन्योदेवताअपिअंगिरःसंज्ञात्सूत्रात्मनएवसकाशाज्जाताइतिवक्तुमध्यायमारभते ब्रह्मणइति ब्रह्मणःकारणात्सूत्रंततस्तदुपास्तिसिद्धोंगिराइतितस्यतृतीयत्वं सुभाकालाभिमानिनीदेवता सुष्ठुसंवत्सरा
द्यात्मनाहोरात्राद्यात्मनावाभातीतिसुभा शुभाइतिपाठेपिसैवयाह्या ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बृहत्कीर्तित्वादीनिबृहस्पतेरेवविशेषणानि कीर्तिर्यशः ज्योतिःशारीरंतेजः ब्रह्मवेदाध्ययनं मनःसंकल्पादिरूपं मंत्रोविचारः भाःप्रतिभाविचार्यतत्त्वस्फूर्तिः एतानिबृहंतियस्यसतथा तथाशब्दःपादपूरणार्थः ॥२॥ तासुवक्ष्यमाणत्वेनबुद्धिस्थासु भानुमतीसूर्ययुक्तादिवसाभिमानिनीत्यर्थः ॥३॥ रात्रिमाह भूतानामिति सुषुप्तिकालत्वेनश्रमनाशकत्वात्तस्यांरागोभवत् रागात्रागहेतुत्वात्संध्याद्वयेरागोपेतत्वाद्वा ॥४॥ कपर्दिनोरुद्रस्यसुतामिवसुतांचंद्रकलांललाटेधृतत्वात्दृश्यादृश्यरूपां तत्रहेतुः तनुत्वादिति तेनसूक्ष्मचंद्रयुक्तत्वंलक्ष्यते चतुर्दशीयुक्तामावास्यासिनीवाली यापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूरितिश्रु तेः ॥५॥ अर्चिष्मतीपूर्णचंद्रोपेताशुद्धपौर्णमासी यस्यांभाभिर्जनोरात्रावपिपश्यतिरूपादिकमितिशेषः साचतुर्थी यस्यांहविर्भिर्देवताइज्यंतेसाहविष्मतीप्रतिपद्युक्तापौर्णमासीराकानामपंचमी पुण्यांव्रतार्हां महिष्मतींनामचतुर्दशीयुक्तांपूर्वांपौर्णमासींअनुमतींनाम यापौर्णमासीसाऽनुमतिर्योत्तरासाराकेतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ शुद्धाममावास्यामाह महामखेष्विति सोमयागादिषुदीप्तिमती अमावास्यायांहिदीक्षांकर्तुंव

बृहत्कीर्तिर्बृहज्ज्योतिर्बृहद्ब्रह्माबृहन्मनाः॥ बृहन्मंत्रोबृहद्भासस्तथाराजन्बृहस्पतिः॥ २॥ प्रजासुतासुसर्वासुरूपेणाप्रतिमाभवत्॥ देवीभानुमतीनामप्रथमांगि
रसःसुता॥ ३॥ भूतानामेवसर्वेषांयस्यांरागस्तदाभवत्॥ रागाद्रागेतियामाहुर्द्वितीयांगिरसःसुता॥ ४॥ यांकपर्दिसुतामाहुर्दृश्यादृश्येतिदेहिनः॥ तनुत्वात्सा
सिनीवालीतृतीयांगिरसःसुता॥ ५॥ पश्यत्यर्चिष्मतीभाभिर्हविर्भिश्चहविष्मती ॥ षष्ठीमंगिरसःकन्यांपुण्यामाहुर्महिष्मतीं॥ ६॥ महामखेष्वांगिरसीदीप्ति
मत्सुमहामते॥ महामतीतिविख्यातासप्तमीकथ्यतेसुता॥ ७॥ यांतुदृष्ट्वाभगवतींजनःकुहुकुहायते॥ एकानंशेतितामाहुःकुहूमंगिरसःसुतां॥ ८॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मार्कंडेयउवाच बृहस्पतेश्चांद्रमसीभार्यासीद्यायशस्विनी ॥ अग्नीन्साजनयत्पुण्यान्षडेकांचापिपुत्रिकां ॥ १ ॥ आहुतिष्वेवयस्याग्नेर्हविषाज्यंविधीय
ते॥ सोग्निर्बृहस्पतेःपुत्रःशंयुर्नाममहाव्रतः ॥ २ ॥

र्धमानश्चंद्रोयेदृश्यतेपौर्णमास्यांतुक्षीयमाणःअतोदीप्तिमत्सुदिनेषुएषामहामतीत्युच्यते यतोत्रमहत्महस्वान्वाअंतर्हितोविद्यतेस्यामितियोगात् पूर्वपदस्याकारोंतादेशआर्षः ॥ ७ ॥ कुहुकुहायतेविस्मितोभव ति एकाकला अनंशाअल्पांशवती अलवणायवागूरितिवदल्पार्थेनञ् योत्तरासाकुहूरितिश्रुतेः प्रतिपद्युक्ताअमावास्याकुहूरितिप्रसिद्धं ॥ ८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधि कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत्रक्रत्वंगभूतःकालःप्रागुक्तः अथक्रत्वंगभूतादेवताःप्रपंचयितुंविराडुपास्तिफलावस्थस्यबृहस्पतेर्विभूतिरूपांसंततिंवक्तुमुपक्रमते बृहस्प तेरिति चांद्रमसीचंद्रमसाआक्रांताताराताम षडग्नीन्शंयुप्रभृतीन्वक्ष्यमाणान् एकांपुत्रिकांस्वाहाख्यां ॥ १ ॥ आहुतिषुप्रधानाहुतिषुदर्शेपौर्णमासेचयस्यआद्यं हविषा तृतीयाप्रथमार्थे प्रथमंहविर्विधी यतेयदाग्नेयोष्टाकपालोमावास्यायांचपौर्णमास्यांचाच्युतोभवतीत्यादिश्रुत्याचोद्यते सशंयुर्नाम ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चातुर्मास्येषुचतुर्षुमासेषुकर्तव्येषुवैश्वदेववरुणप्रघाससाकामेधशुनासीरीयाख्यपर्वचतुष्टयेषु आग्नेयमष्टाकपालंनिर्वपतिसौम्यंचरुमितिप्रतिपर्वतुल्यवदग्निराम्नायते तथाश्वमेधेचयस्यइष्ट्यांइष्टिसमीपेअग्र
जःप्रथमःपशुर्भवति तत्रयापशाविष्टिरुभयतोन्यतरोवाग्नेयीवाग्नावैष्णवीवेतिआश्वलायनाद्युक्ता तथाचदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपश्वश्वमेधाःयत्पूर्वकाःसोग्निर्बार्हस्पत्यःशंयुर्नामेत्यर्थः ॥ ३ ॥ शंयुसंततिमाह
शंयोरिति अप्रतिमाअतिसुंदरी धर्मजाधर्मकन्या सत्यानाम दीप्तोदीप्तिमान् ॥ ४ ॥ तस्यनामाह प्रथमेनेति अध्वरेदर्शादौ प्रथमाज्यभागदेवतायोग्निःसभरद्वाजइत्यर्थः तस्यशंयोः ॥ ५ ॥ पौर्णमासेष्वि
ति स्रुवोद्यतंहविःप्रथमाधारस्तस्यदेवताभरतोनामशंयोःपुत्रः पूर्णमासपदंसर्वतद्विकारपरंतेनदर्शोपिगृह्यते पौर्णमासेनेष्टिपशुसोमाउपदिष्टाइत्याश्वलायनवचनात् यद्यपिस्रौवाधारःप्राजापत्यस्तथापिसभर
तसंज्ञएवप्रजापतिरितिज्ञेयं ॥ ६ ॥ भवंतिशंयुतइत्यनुकृष्यने पतिर्ज्येष्ठः अत्रकन्यानांनामधेयानिसंततिश्चानुक्तापिअत्रैवांगप्रत्यंगदेवतात्वेनताबोध्याः विस्तरभयात्तुमुनिनानप्रदर्शिताः तस्यभरतस्योर्जसं

चातुर्मास्येषुयस्येष्ट्यामश्वमेधेग्रजःपशुः॥ दीप्तोज्वालैरनेकाभैरग्निरेकोथवीर्यवान्॥३॥ शंयोरप्रतिमाभार्यासत्यासत्याथधर्मजा॥ अग्निस्तस्यसुतोदीप्तस्ति
स्रःकन्याश्चसुव्रताः ॥ ४ ॥ प्रथमेनाज्यभागेनपूज्यतेयोग्निरध्वरे ॥ अग्निस्तस्यभरद्वाजःप्रथमःपुत्रउच्यते ॥ ५ ॥ पौर्णमासेषुसर्वेषुहविषाज्यंस्रुवोद्यतं ॥
भरतोनामतःसोग्निर्द्वितीयःशंयुतःसुतः॥ ६ ॥ तिस्रःकन्याभवंत्यन्यायासांसभरतःपतिः॥ भरतस्तुसुतस्तस्यभरत्येकाचपुत्रिका ॥ ७॥ भरतोभरतस्याग्नेःपा
वकस्तुप्रजापतेः॥ महानत्यर्थमहितस्तथाभरतसत्तम ॥ ८॥ भरद्वाजस्यभार्यातुवीरावीरस्यपिंडदा॥ प्राहुराज्येनतस्येज्यांसोमस्येवद्विजाःशनैः ॥ ९॥ हवि
षायोद्वितीयेनसोमेनसहयुज्यते॥ रथप्रभूरयाध्वानकुंभरेताःसउच्यते॥ १०॥

ज्ञस्यपुत्रोभरतः ऊर्जःपुत्रंभरतंस्त्वप्रदानुमितिमंत्रवर्णात् ॥ ७ ॥ भरतःभरणंकुर्वतः तेनभरतशब्दस्यनिर्वचनंदर्शितं भरतस्यप्रजापतेःपावकःसुतः सअत्यर्थंमहितत्वात्महान् महितत्वंमहाफलप्रदातृत्वं यत्र
कर्मणिआग्रयणादौप्रथमोग्निर्नास्तितत्रापिअयंमहत्त्वात्कर्तव्यएवेत्यर्थः पावकइत्यग्निपर्यायमात्रंनगुणः अग्निसंज्ञोग्निरित्यर्थः तथाचयेनयज्ञेनेत्सेत्कुर्यादेवतत्राग्नेयमष्टाकपालमितिआपस्तंबोक्तिःसंगच्छते
ईर्त्सेत्वर्धितुमिच्छेत् ॥ ८ ॥ शंयोःकनिष्ठपुत्रसंततिमुक्त्वाज्येष्ठसंततिमाह भरद्वाजस्येति वीरानामतः वीरस्यवन्हेःपिंडदाशरीरकर्त्रीमातेत्यर्थः भरद्वाजात्वीरायांवीरोजातइत्यर्थः तस्यआज्येनइज्यांप्राहुः
शनैःउपांशु सोमस्येवेतितत्साहित्यमुच्यते तथाग्नीषोमावुपांशुयष्टव्यावजामित्वायेतिश्रुतयोरग्नीषोमयोर्मध्यस्थोग्निःसइत्यर्थः ॥ ९ ॥ एतदेवाह हविषेति द्वितीयेनआग्नेयानंतरेणअस्यैवनामांतराणिरथे ॥२२७॥
त्यादीनि ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सरथप्रभ्वादिनामा शरय्वांभार्यायां सिद्धिंनामपुत्रंजनयत् यःभानुंसूर्यंभाभिर्दीप्तिभिःआवृणोत्सूर्यआवृतेआग्नेयंअग्निर्दैवत्यंयागंमानयन् अग्निमग्नआवहेत्यत्रमंत्रेग्नियुक्तसंबुध्याएषसूयतेसुष्टुऊयतेकीर्त्यते उङ्शब्देइतिधातुः ॥११॥ बृहस्पतेर्द्वितीयः पुत्रोनिश्च्यवनः पृथिवींस्तौतीतिपृथिवीसाहचर्यमुच्यते तेनवागभिमानिदेवतारूपःसइत्यर्थः तस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेतिश्रुतेः ॥१२॥ निश्च्यवनपुत्रः सत्यःसमयधर्मोवाच्यवाचकसंबंधस्तत्कर्ता ॥ १३ ॥ सत्यस्यैवनामांतरंनिष्कृतिः अभिसेवितेगृहारामादौ शोभयतिशोभांकरोति॥ १४ ॥ रुजस्करःपीडाकरः स्वनोनामसत्यपुत्रः ॥ १५॥ एवंद्वयोर्बार्हस्पत्ययोःकर्मकर्मेंद्रियव्यापित्वमुक्तं तृतीयस्यबुद्धिव्यापकत्वमाह यस्त्विति ॥ १६ ॥ चतुर्थमाह अंतरिति ॥१७॥ एनंविश्वभुजं पाकयज्ञेषुस्मार्तकर्मसु ॥१८॥ कर्माणिगृह्याणि॥१९॥ पंचमंबार्हस्पत्यमाह

शरय्वांजनयत्सिद्धिंभानुंभाभिःसमावृणोत् ॥ आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वानेष्वेषसूयते॥ ११ ॥ यस्तुनच्यवतेनित्यंयशसावर्चसाश्रिया॥ अग्निर्निश्च्यवनोनामपृथिवींस्तौतिकेवलं ॥ १२ ॥ विपाप्माकलुषैर्मुक्तोविशुद्धश्चार्चिषाज्वलन्॥ विपापोऽग्निःसुतस्तस्यसत्यःसमयधर्मकृत् ॥ १३ ॥ अक्रोशतांहिभूतानांयःकरोतिहिनिष्कृतिं॥ अग्निःसनिष्कृतिर्नामशोभयत्यभिसेविते ॥ १४ ॥ अनुकूजंतियेनेहवेदनार्ताःस्वयंजनाः ॥ तस्यपुत्रःस्वनोनामपावकःसरुजस्करः॥ ॥ १५॥ यस्तुविश्वस्यजगतोबुद्धिमाक्रम्यतिष्ठति॥ तंप्राहुरध्यात्मविदोविश्वजिन्नामपावकं॥ १६ ॥ अंतराग्निःस्मृतोयस्तुभुक्तंपचतिदेहिनां॥ सयज्ञेविश्वभुङ्नामसर्वलोकेषुभारत ॥ १७॥ ब्रह्मचारीयतात्माचसततंविपुलव्रतः॥ ब्राह्मणाःपूजयंत्येनंपाकयज्ञेषुपावकं ॥ १८ ॥ पवित्रागोमतीनामनदीयस्याभवत्प्रिया॥ तस्मिन्कर्माणिसर्वाणिक्रियंतेधर्मकृद्भिः॥ १९ ॥वडवाग्निःपिबत्यंभोयोसौपरमदारुणः॥ ऊर्ध्वभागूर्ध्वभाङ्नामकविःप्राणाश्रितस्तुयः॥ २० ॥ उदग्द्वारंहविर्यस्यगृहेनित्यंप्रदीयते॥ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमःस्मृतः॥ २१ ॥ यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिपावकः॥ क्रुद्धस्यतुरसोजज्ञेमन्यंतीचाथपुत्रिकां॥ २२ ॥ स्वाहेतिदारुणाक्रूरासर्वभूतेषुतिष्ठति॥ त्रिदिवेयस्यसदृशोनास्तिरूपेणकश्चन॥ अतुलत्वात्कृतोदेवैर्नामाकामस्तुपावकः ॥ २३ ॥

वडवाग्निरिति सएवाध्यात्मं ऊर्ध्वभागूर्ध्वगतिरुदानसंज्ञःअतएवोर्ध्वभाङ्नाम कविर्ब्राह्मणः प्राणाश्रितः प्राणवाय्वभिमानी ॥ २० ॥ षष्ठंबार्हस्पत्यमाह उदग्द्वारमिति उत्तरार्धात्सौविष्टकृतमितिश्रुतेः उदगागमनं गृहेस्त्रीसंबद्धेकर्मणि ततस्तेन स्विष्टंसुष्टुइष्टंभवति आज्यंआज्यादिद्रव्यंच तत्रोत्तरार्धायोगात्पृथग्ग्रहणंतत्रापिस्विष्टकृत्प्रापणार्थं ॥ २१ ॥ सप्तमींकन्यामाह यइति पावकोबृहस्पतिःमन्युःक्रोधरूपीभवतितदायोस्यरसस्तेजःप्रभवःप्रस्वेदः जज्ञेजातः तामेवतज्जामेवपुत्रिकांमन्ये मन्यंतीचाथपुत्रिकेतिपाठेतुसरसएवपुत्रिकामन्यंतीदेवतोद्देशेनत्यक्तंहविरनुजानती ॥ २२ ॥ कासावित्यतआहस्वाहेत्यर्द्धेन अस्यास्त्रिगुणात्मकत्वात्तादृशींतत्संततिमाह त्रिदिवेइति एतेनराजस्याःस्वाहायाःकामरूपासंततिरुक्ता ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तामस्याःसंततिंक्रोधाभिचाराद्यात्मिकामाहसंहर्षादिति जेष्याम्येवेत्युत्साहःसंहर्षः॥२४॥ सात्विक्याःस्वाहायाःसंततिमाह उक्थइति उत्ऊर्ध्वंमोक्षपदंनयत्युक्थः त्रिभिरुक्थैः उत्तिष्ठत्यस्मात्कर्मफलमित्यु
क्थंतत्रशरीरादुत्थितंकर्मेतिशरीरमुक्थं शरीरोत्थापकतयाप्राणउक्थंप्राणोत्थापकतयापरमात्माप्युक्थं सजन्योग्निस्त्रिभिरप्युक्थैरभिष्टुतस्तदात्मनास्थितः महावाचंमहतींवाचंपराख्यांतुर्यब्रह्मकलां अज
नयत्आविर्भावितवान् पूर्वेषामग्न्युपासकानांयंसमाश्वासंसमाश्वसितिविश्रामंप्रामोत्यनेनेतितंमोक्षेहेतुंविदुर्वेदाचार्याइतिशेषः ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिक
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ काश्यपइतित्रयाणांसंबंधः अत्रपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलीयस्त्वात्आद्ययोःश्लोकयोर्व्यत्यासेनार्थोयाह्यः अचरदिति सपूर्वाध्यायां
तोक्तउक्थोनामकाश्यपः वासिष्ठः प्राणपुत्रइतिप्राणस्यैवविशेषणं अग्निरांगिरसश्च्यवनइत्येकः ॥ १ ॥ २ ॥ महाव्याहृतिभिःभूरन्नमग्नयेपृथिव्यैस्वाहेत्यादिभिः भूर्भुवःस्वर्महोअग्निवायुसूर्यचंद्रपृथिव्यंतरि

संहर्षाद्धारयन्क्रोधंधन्वीस्रग्वीरथेस्थितः॥ समरेनाशयेच्छत्रूनमोघोनामपावकः॥ २४॥ उक्थोनाममहाभागत्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः ॥ महावाचंत्वजनयत्स
माश्वासंहियंविदुः॥ २५॥ इतिश्रीम० आरण्यके० मार्कंडेयस० आंगिरसोपाख्यानेएकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ७॥
मार्कंडेयउवाच काश्यपोह्यथवासिष्ठःप्राणश्चप्राणपुत्रकः ॥ अग्निरांगिरसश्चैवच्यवनस्त्रिषुवर्चकः ॥ १ ॥ अचरत्सतपस्तीव्रंपुत्रार्थैबहुवार्षिकं ॥ पु
त्रंलभेयंधर्मिष्ठंयशसाब्रह्मणासमं ॥ २ ॥ महाव्याहृतिभिर्ध्यातःपंचभिस्तैस्तदात्वथ ॥ जज्ञेतेजोमहार्चिष्मान्पंचवर्णःप्रभावनः ॥ ३ ॥ समिद्धोग्निःशिर
स्तस्यबाहूसूर्यनिभौतथा ॥ त्वङ्नेत्रेचसुवर्णाभेकृष्णेजंघेचभारत ॥ ४ ॥ पंचवर्णःसतपसाकृतस्तैःपंचभिर्जनैः ॥ पांचजन्यःश्रुतोदेवःपंचवंशकरस्तुसः ॥
॥ ५ ॥ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वामहातपाः ॥ जनयत्पावकंघोरंपितॄणांसप्रजाःसृजन् ॥ ६ ॥ बृहद्रथंतरंमूर्ध्नोवक्त्राद्वातरसाहरौ ॥ शिवंनाभ्यांबलादिंद्रं
वाय्वग्नीप्राणतोसृजत् ॥ ७ ॥

क्षद्युदिगुपलक्षितेनसर्वात्मकेनरूपेणतंध्यातवंतइत्यर्थः तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःवीतरागविषयंवाचित्तमितिश्रुतिस्मृत्योर्विदुषोपिध्येयत्वदर्शनात् जज्ञेप्रदीपइवपुत्ररूपेणाविर्भूतः अतएवअर्चिष्मा
नग्निरिवेतिलुप्तोपमा प्रभावनःजगत्सृष्टिकर्त्ता ॥ ३ ॥पंचवर्णत्वमेवाह समिद्धइति ज्वालावर्णंशिरस्तस्येत्यर्थः तथात्वगितित्वचोपिसूर्यनिभत्वमुक्तं ॥ ४ ॥ तपसाकृतइतितपोनामेत्यर्थः सएवपांचजन्यश्च
यौगिकमस्यनामद्वयं ॥ ५ ॥ पितॄणांपावकंदक्षिणाग्निं प्रजाःसृजन्प्रजास्रष्टा ॥ ६ ॥ बृहत्मूर्ध्नः रथंतरंवक्त्रात् वाशब्दश्चार्थः एतेअहोरात्रदेवतेराथंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतमितिश्रुतेः अतएवतरसावेगेनहरतःआ
युष्यादिरितितरसाहरौ शिवंअहंकाराभिमानिनंरुद्रं नाभ्यांनाभितः प्राणतःप्राणं सृष्ट्वावाय्वग्नी असृजदितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुदात्तौमंत्रेप्राकृतोनुदात्तःशतपथब्राह्मणेचवैकृतोनुदात्तः उदात्तमनुदात्तमनंत्यमितिभाषिकसूत्रेणप्राकृतोदात्तस्यब्राह्मणेनुदात्तत्वविधानात् तेनाभ्यांचतद्वान्मंत्रब्राह्मणभागात्मकोवेदोलक्ष्यते बाहुभ्यामि तिहस्तस्वरेणतयोरनुदात्तयोःप्रदर्शनीयत्वंसूचितं एतच्चवेदांतराणामप्युपलक्षणं विश्वेसमनस्कें्द्रियदेवताः भूतानिपंच एतान्विंशतिसंख्याकान्॥८॥बृहद्रथस्यवासिष्ठस्यप्रणिधिरंशतइतिशेषः अंगिरसश्च्य वनस्य वर्चस्यसुवर्चकस्य ॥ ९ ॥ असुरस्तृष्टिमाह देवानिति उत्तरानपाश्चात्यान् ॥ १० ॥ भीमबलमबलंचेतिसमाहारः तपःतपःसंज्ञःपांचजन्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यज्ञयाजिनःइष्टमित्युत्तरश्लो कादपकृष्यते ॥ १४ ॥ १५ ॥ तदादानंतेषांआदेयोभागः बहिर्वेद्यांउत्करेदेशे तुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्मामहायज्ञादितिश्रुतेः अस्मालोहितेन तत्तस्माद्धेतोः यन्नचाग्निःअंतर्वे

बाहुभ्यामनुदात्तौचविश्वेभूतानिचैवह॥एतान्सृष्ट्वाततःपंचपितॄणामसृजत्सुतान्॥८॥ बृहद्रथस्यप्रणिधिःकाश्यपस्यमहत्तरः॥भानुरंगिरसोधीरःपुत्रोवर्च स्यसौभरः॥९॥ प्राणस्यचानुदात्तस्तुव्याख्याताःपंचविंशतिः॥ देवान्यज्ञमुषश्चान्यान्सृजन्पंचदशोत्तरान्॥१०॥ सुभीममतिभीमंचभीमंभीमबलाबलं॥ए तान्यज्ञमुषःपंचदेवानांव्यसृजत्तपः॥११॥ सुमित्रंमित्रवंतंचमित्रज्ञंमित्रवर्धनं॥ मित्रधर्माणमित्येतान्देवानभ्यसृजत्तपः॥१२॥ सुरप्रवीरंवीरंचसुरेशंच सुवर्चसं॥ सुराणामपिहंतारंपंचैतानसृजत्तपः ॥ १३ ॥ त्रिविधंसंस्थिताह्येतेपंचपंचपृथक्पृथक्॥ मुष्णंत्यत्रस्थिताह्येतेस्वर्गतोयज्ञयाजिनः ॥ १४॥ तेषा मिष्टंहरंत्येतेनिघ्नंतिचमहद्धविः॥ स्पर्धयाहव्यवाहानांनिघ्नंत्येतेहरंतिच ॥ १५ ॥ बहिर्वेद्यांतदादानंकुशलैःसंप्रवर्तितं॥ तदेतेनोपसर्पंतियत्रचाग्निःस्थितोभ वेत्॥ १६॥ चिताग्नेरुद्वहन्नाज्यंपक्षाभ्यांतत्प्रवर्तिते॥ मंत्रैःप्रशमिताह्येतेनेष्टंमुष्णंतियज्ञियं ॥ १७॥ बृहदुक्थतपस्यैवपुत्रोभूमिमुपाश्रितः॥ अग्निहोत्रेहूय मानेपृथिव्यांसद्भिरिज्यते॥ १८॥ रथंतरश्चतपसःपुत्रोग्निःपरिपठ्यते॥ मित्रविंदायवैतस्मैहविरध्वर्यवोविदुः ॥ १९ ॥ मुमुदेपरमप्रीतःसहपुत्रैर्महायशाः॥ ॥२०॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२०॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥

मार्कंडेयउवाच गुरुभिर्नियमैर्जातोभरतोनामपावकः॥ अग्निःपुष्टिमतिर्नामतुष्टःपुष्टिंप्रयच्छति॥ भरत्येषप्रजाःसर्वास्ततोभरतउच्यते॥ १॥

द्यां ॥ १६ ॥ पक्षाभ्यामिवचक्राभ्यांउपलक्षितेतत्रचयनेप्रवर्त्तितेहविर्धानेशकटेप्रवर्तितेसति चिताग्नेश्चयनकर्त्तुःयजमानस्य आज्यंतदुपलक्षितंहविः एतेउद्वहन्उद्वहंतिउपर्यवहरंतीत्यर्थः मंत्रैरक्षोघ्नैःप्रश मिताःसंतःइष्टंहविःनमुष्णंति ॥१७॥ एवमसुराणांनामानिभागधेयंनिवृत्त्युपायंचोक्त्वापुनःपांचजन्यवंशमनुसंधत्तेबृहदुक्थइति तपस्यतपसः भूमिमुपाश्रितइतितस्यैवपृथिव्यभिमानिदेवतात्वमुक्तं॥१८॥ मित्रविंदःमहाविराट्बृहस्पत्यपेक्षयाश्रेष्ठः तस्मैतद्भावप्राप्तये मित्रविंदामहावैराजीत्याश्वलायनवचनादिदमूहनीयं ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सिंहावलोकनन्यायेनशंयोःपौत्रंऊर्जपुत्रंभरतंस्तौतिसार्धेन गुरुभिरिति पुष्टिमतिरित्येकंनाम ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथैवतपसस्तृतीयंसुतंशिवंस्तौति अग्निर्यश्चेति शक्तिश्चिच्छक्तिस्तस्याःपूजानिर्विकल्पसमाधिरूपा ॥ २ ॥ तपसएवपूर्वोक्तचत्वारिंशतोन्येपुरंदरउष्मामनुःशंभुःआवसथ्यइतिपंचपुत्रानाहचतुर्भिः तपसइति तपसोग्नेः फलंऐश्वर्यंसंप्रवृद्धंदृष्ट्वाततउद्धर्तुंपित्र्यंदायंपुत्रएवलभतेइतिदर्शनात्तदीयमैश्वर्यंप्राप्तुं पुरंदरोस्यपुत्रोजातः ॥ ३ ॥ ऊष्माचतपसःसकाशात्जज्ञे यःभूतेषुउष्मणोहेतोर्लक्ष्यते अकारयत्अ करोत्स्वार्थेणिच् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपसंहरति ऊर्जस्करानिति यज्ञसुतान्यज्ञेअभिषुतान् आदिकर्मणिक्तः सोमभागिनइत्यर्थः यद्वायज्ञःसोमःसुतोयेभ्यस्तेइतियोगः ॥ ६ ॥ प्रशांतेअस्तकाले परिश्रांतोग वांरश्मीनांपतिःसूर्यः अग्निर्भवति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः यश्चघोरान्सुरान् जनयन्भवति तंतपोजनयदितिपूर्वेणान्वयः ॥ ७॥ तपसइति मनुमितिप्राजापत्यकर्तृत्वंउच्यते भानुंनामतः

अग्निर्यश्चशिवोनामशक्तिपूजापरश्चसः ॥ दुःखार्तानांचसर्वेषांशिवकृत्सततंशिवः ॥ २ ॥ तपसस्तुफलंदृष्ट्वासंप्रवृत्तंतपोमहत् ॥ उद्धर्तुकामोमतिमान्पुत्रो जज्ञेपुरंदरः ॥ ३ ॥ उष्माचैवोष्मणोजज्ञेसोग्निभूतस्यलक्ष्यते ॥ अग्निश्चापिमनुर्नामप्राजापत्यमकारयत् ॥ ४ ॥ शंभुमग्निमथप्राहुर्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ आवसथ्यंद्विजाःप्राहुर्दीप्तमग्निंमहाप्रभं ॥ ५ ॥ ऊर्जस्करान्हव्यबाहान्सुवर्णसदृशप्रभान् ॥ ततस्तपोह्यजनयत्पंचयज्ञसुतानिह ॥६॥ प्रशांतेग्निर्महाभागप रिश्रांतोगवांपतिः ॥ असुरान्जनयन्घोरान्मर्त्यांश्चैवपृथग्विधान् ॥ तपसश्चमनुंपुत्रंभानुंचाप्यंगिराःसृजत् ॥ बृहद्भानुंतुतंप्राहुर्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ ८ ॥ भानोर्भार्यासुप्रजातुबृहद्भासातुसूर्यजा ॥ असृजेतांतुषट्पुत्रान्शृणुतासांप्रजाविधिं ॥९॥ दुर्बलानांतुभूतानामसून्यःसंप्रयच्छति ॥ तमग्निंबलदंप्राहुःप्रथ मंभानुतःसुतं ॥ १० ॥ यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिदारुणः ॥ अग्निःसमन्युमान्नामद्वितीयोभानुतःसुतः ॥ ११ ॥ दर्शेचपौर्णमासेचयस्येहहविरुच्यते ॥ वि ष्णुर्नामेहयोग्निस्तुधृतिमान्नामसोंगिराः ॥ १२ ॥ इंद्रेणसहितंयस्यहविराग्रयणंस्मृतं ॥ अग्निराग्रयणोनामभानोरेवान्वयस्तुसः ॥ १३ ॥ चातुर्मास्येषुनित्या नांहविषांयोनिरग्रहः ॥ चतुर्भिःसहितःपुत्रैर्भानोरेवान्वयस्तुभः ॥ १४ ॥

अंगिराश्चसृजदितिसंबंधः तपःपुत्रस्यापिअंगिरःसृज्यत्वोक्तिर्भानुंप्रतिकुलालपितृवदंगिरसोन्यथासिद्धत्वंमाभूदिति तेनमूलकारणमेवांत्यात्कार्यान्घटइवतत्तद्वेषेणस्फुरतीतिसिद्धं अतएवआकाशाद्वायु रित्यादौआकाशभावमापन्नआत्मैववायुमसृजन्नकेवलआकाशइतिव्याख्यातंसंप्रदायविद्भिः ॥ ८ ॥ एवंबृहदादीन्भान्वंतान्तपसःपुत्रान्उक्त्वातत्पौत्रानाह भानोरिति ॥ ९ ॥ १० ॥ बलदोमन्युमान्वि ष्णुरितित्रयःसुप्रजायाःसुताः ॥ ११ ॥ तत्रउपांशुयागदेवताविष्णुरुभयत्रस्मर्यमाणस्त्रयोदशामावास्यायामाहुतयोहूयंतेचतुर्दशपौर्णमास्यामितिलिंगदर्शनमन्यथयति दर्शेपिविष्णोःस्मरणेनचतुर्दशाहुतियो गात् अतएवांतरेणहविषीविष्णुमुपांश्वितरेयिणइत्याश्वलायनः सप्रमाणमुभयत्रोपांशुयाजमवगमयति ॥१२ ॥ भानुभार्यायाबृहद्भासायाःसंततिःआग्रयणस्थैंद्राग्नावयवोग्निरेकः ॥ १३॥ हविषांआग्नेयादी नामष्टानांयोनिरुद्धवस्थानंवैश्वदेवेपर्वणिमुख्योविश्वदेवसंज्ञकोग्निर्द्वितीयः स्तुभः स्तूयतेभातीतिस्तुभस्तृतीयः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निशानाम्नीभान्वपरनाम्नोमनोरपरातृतीयाभार्याभवत् कन्यांवक्ष्यमाणांरोहिणींअग्निसोमंअन्यान्पंचेत्यष्टावपत्यानिसुषुवे ॥ १५ ॥ शेषान्पंचक्रमेणाहपूज्यतइत्यादिना चातुर्मास्यानामारंभातूपूर्वेद्युर्वै श्वानरपार्जन्येष्टिःक्रियतेतत्रवैश्वानरःप्रथमोमनुपुत्रः ॥ १६ ॥ परिपच्यतेऽन्नंयेनेतिशेषः सविश्वपतिर्द्वितीयः ॥ १७ ॥ स्विष्टकृदेवकन्यारोहिणीपंचभ्योधिका ॥ १८ ॥ तस्याश्चकिंचिद्दोषजंभार्यात्वं वस्तुतस्तुसवन्हिःप्रजापतिर्मनुसंज्ञैव कर्मणामैथुनतःप्रजाजननाख्येननिमित्तेन तथाचश्रुतिः सइममेवात्मानंद्वेधापातयत्ततःपतिश्चपत्नीचाभवतामिति सन्निहितोनामतृतीयः शब्दरूपस्यशब्दरूपग्रहणस्य

निशात्वजनयत्कन्यामग्नीषोमावुभौतथा ॥ मनोरेवाभवद्भार्यासुषुवेपंचपावकान् ॥ १५ ॥ पूज्यतेहविषाग्र्येणचातुर्मास्येषुपावकः ॥ पर्जन्यसहितःश्रीमानग्निर्वैश्वानरस्तुसः ॥ १६ ॥ अस्यलोकस्यसर्वस्ययःप्रभुःपरिपच्यते ॥ सोग्निर्विश्वपतिर्नामद्वितीयोवैमनोःसुतः ॥ १७ ॥ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमस्तुसः ॥ कन्यासारोहिणीनामहिरण्यकशिपोःसुता १८ ॥ कर्मणासौबभौभार्यासवन्हिःसप्रजापतिः ॥ प्राणानाश्रित्ययोदेहंप्रवर्त्तयतिदेहिनां ॥ तस्यसन्निहितोनामशब्दरूपस्यसाधनः ॥ १९ ॥ शुक्लकृष्णगतिर्देवोयोबिभर्त्तिहुताशनं ॥ अकल्मषःकल्मषाणांकर्त्ताक्रोधाश्रितस्तुसः ॥ २० ॥ कपिलंपरमर्षिंचयंप्राहुर्यतयःसदा ॥ अग्निःसकपिलोनामसांख्ययोगप्रवर्त्तकः ॥ २१ ॥ अग्रंयच्छंतिभूतानांयेनभूतानिनित्यदा ॥ कर्मस्विहविचित्रेषुसोग्रणीर्वह्निरुच्यते ॥ २२ ॥ इमानन्यान्समस्त्रजत्पावकान्प्रथितान्भुवि ॥ अग्निहोत्रस्यदुष्टस्यप्रायश्चित्तार्थमुल्बणान् ॥ २३ ॥ संस्पृशेयुर्यदान्योन्यंकथंचिद्वायुनाग्नयः ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावैशुचयेग्नये ॥ २५ ॥ दक्षिणाग्निर्यदाद्वाभ्यांसंसृजेततदाकिल ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावैवीतयेऽग्नये ॥ २५ ॥ यद्यग्नयोहिस्पृश्येयुर्निवेशस्यादवाग्निना ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यातुशुचयेऽग्नये ॥ २६ ॥ अग्निंरजस्वलावैस्त्रीसंस्पृशेदग्निहोत्रिकं ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावसुमतेग्नये ॥ २७ ॥ मृतःश्रूयेतयोजीवःपरेयुःपशवोयदा ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यासुरभिमतेग्नये ॥ २८ ॥ आर्तोनजुहुयादग्निंत्रिरात्रंयस्तुब्राह्मणः ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यास्यादुत्तराग्नये ॥ २९ ॥ दर्शंचपौर्णमासंचयस्यतिष्ठेत्प्रतिष्ठितं ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यापथिकृतेग्नये ॥ ३० ॥

साधनःप्रवर्त्तकः ॥ १९ ॥ चतुर्थमाहद्वाभ्यां शुक्लेति यस्मात्उपास्याकर्मणाआराधितात्क्रमेणशुक्लकृष्णेगतीअर्चिरादिधूमादिमार्गौअपुनरावृत्तिपुनरावृत्तिफलौप्राप्येतेसशुक्लकृष्णगतिः अकल्मषःशुक्लत्वात् कल्मषाणांकाम्यकर्मणां ॥ २० ॥ अतएवकपिलःसांख्यंनिरीश्वरशास्त्रंतद्रूपोयोगस्तस्यप्रवर्त्तकः ॥ २१ ॥ पंचममाह अग्रमिति वैश्वदेवांतेमनुष्ययज्ञार्थंयत्प्रयच्छंतितदग्रं ॥ २२ ॥ इमानन्यानित्यादिनाप्रोक्ताअष्टाग्नयोमनोरेवसंततिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमग्निर्वनंयातइतिपृष्टंअग्नेर्जलप्रवेशप्रकारंवक्तुमारभते आप
स्येति आपस्यअप्सुविदितस्य सहस्यसहसंज्ञस्याग्नेर्मुदितानामपरमाप्रियाभार्या दुहितेतिपाठेपिसंज्ञाशब्दएवायं भूपतिर्भुवभर्ताचसहसंज्ञएव भूर्भुवर्लोकयोःस्वामीनतुस्वर्लोकस्यअनावृत्तिस्थानस्य त्रिधैवा
त्रलोकविभागोभिप्रेतः तेनब्रह्मलोकादवाचीनस्यकृत्स्नस्यस्वामीत्यर्थः सःपरंअद्भुताख्यंपावकंअजनयत् सहसस्पुत्रोअद्भुतइतिमंत्रवर्णात् सहशब्दोत्रअकारांतोपिवेदेसकारांतोज्ञेयः ॥१॥ अद्भुतमेवस्तौति
भूतानामितिचतुर्भिः यंपावकंपतिंअभिप्रेत्यभुवनभर्ताभूतानांचतुर्विधानामात्मेतिप्राहुः सान्वयेषुउपदेशपरंपरावत्सु॥२॥ नकेवलंजरायुजादीनामात्माअपितुमहतांभूतानांवियदादीनांपतिःस्रष्टृत्वादिना अत
एवभगवान् ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतीगनेतिस्मृत्युक्तगुणवान् ॥ ३ ॥ गृहपतिःअधियज्ञंत्रेताग्निःअध्यात्मंजाठरःउभावपिउभयत्रस्थित्वापिंडब्रह्मांडस्थान्देवा

सूतिकाग्निर्यदाचाग्निंसंस्पृशेदग्निहोत्रिकं ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्याचाग्निमतेग्नये ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगि
रसोपाख्यानेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच आपस्यमुदिताभार्यासहस्यपरमाप्रिया ॥ भूप
तिर्भुवभर्ताचजनयत्पावकंपरं ॥ १ ॥ भूतानांसापिसर्वेषांयंप्राहुःपावकंपतिं ॥ आत्माभुवनभर्तेतिसान्वयेषुद्विजातिषु ॥ २ ॥ महतांचैवभूतानांसर्वेषामिहयः
पतिः ॥ भगवान्समहातेजानित्यंचरतिपावकः ॥ ३ ॥ अग्निर्गृहपतिर्नामनित्यंयज्ञेषुपूज्यते ॥ हुतंवहतियोहव्यमस्यलोकस्यपावकः ॥ ४ ॥ अपांगर्भोमहाभा
गःसत्वभुग्योमहाद्भुतः ॥ भूपतिर्भुवभर्ताचमहतःपतिरुच्यते ॥ ५ ॥ दहन्मृतानिभूतानितस्याग्निर्भरतोभवत् ॥ अग्निष्टोमेचनियतःक्रतुश्रेष्ठोभरस्यतु ॥ ६ ॥

नन्नेनहविषाचतर्पयतइतिहव्यवाहौ ॥४॥ अपामिति अप्संबंधादापापरनामासहएवात्रअप्शब्दार्थः तस्यगर्भःपुत्रः सत्वभुक्अध्यात्मंबुद्धिसंहर्ताअधिभूतंलोकत्रयसंहर्ता महांश्चासौअद्भुतः महतइतिना
मैकदेशेनतस्यैवग्रहणंभामासत्यभामेतिवत् महतःमहाद्भुतस्य पतिःपिता भूपतिर्भुवभर्ताचेत्यर्थः अत्रमहच्छब्देनअध्यात्मंमहत्तत्वंसूक्ष्मबुद्ध्याख्यंग्राह्यं सहशब्देनकारणमव्यक्ताख्यं अप्शब्देनसलिलएको
द्रष्टाद्वैतोभवतीत्यादिश्रुतौसलिलेनोपमितंशुद्धंब्रह्मग्राह्यं ॥५॥ अस्यसहस्यअपांप्रवेशेकारणमाह दहन्निति अधिभूतंभरतश्चिताग्निःसहस्यपौत्रःअद्भुतपुत्रःअध्यात्मंमहतःपुत्रोहंकारःभरतिबिभर्तीतिमृतानिअ
चेतनानिखादीनिदेहाकाराणिधारयतीतिभरतोनामतस्यैवभूतसंहारस्थानत्वंदहन्निितिदर्शितं भरस्यभरतस्य तकारलोपआर्षः क्रतुर्नामअध्यात्मंक्रतुःसंकल्पात्मकंमनः अग्निष्टोमशब्देनतस्यैवंविदुषोयज्ञ
स्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवेदिर्लोमानिबर्हिरित्यादिनातैत्तिरीयकेसमाम्नातोदेहतत्संबंधिक्रियाकलापात्मकोमरणरूपावभृथांतःसंसारउच्यते नियतःनित्यः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सइतिसहउच्यतेप्रथमइतिविशेषणात् देवैःसुरैरिंद्रियैश्चान्विष्यते भोगार्थिभिःपरोहिस्वर्गःकरणात्मेतिसंसारक्रतुफलमनिवार्यंदृष्ट्वासहोपिशुद्धंब्रह्माविवेशेत्युत्तरार्धार्थः कारणात्मतांप्राप्तस्यापितत्संबंधानपायात् अन्यथासुप्तिमूर्छादौमुच्येतायत्नतोजनइत्यापद्येत पक्षांतरेशवाग्निपौत्रंनियताख्यमायांतंदृष्ट्वास्पर्शभयात्स्ववंश्योयंदुष्टइतिलज्जयाऽर्णवंविवेश भृगुशापाद्धिसर्वभक्षत्वंप्राप्तोग्निरात्मानंबहुधाकृत्वाग्निहोत्रादिषुश्मशानादिषुचस्थितइत्युपाख्यायते ॥ ७ ॥ देवाइति अथर्वाणंअंगिरसंतीव्रतपसंदृष्ट्वा ॥ ८ ॥ मध्वक्षंपिंगाक्षंअग्निं भावप्रधानोनिर्देशः द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनेइतिवत् अन्यथाद्व्येकेष्विति स्यात् द्वित्वैकत्वयोरितिव्याख्यानानुपपत्तिश्च तेनैकस्त्वमेवाग्नित्वंगच्छेत्यर्थः तथाचनिक्षिपाम्यहमग्नित्वंत्वमग्निःप्रथमोभवेत्युपक्रमस्योपसंहारेणसहैकवाक्यताभवति॥ ९॥प्रेष्यआदिश्य सार्धःश्लोकः ॥ १०॥ तथा

सवह्निःप्रथमोनित्यंदेवैरन्विष्यतेप्रभुः॥आयांतंनियतंदृष्ट्वाप्रविवेशार्णवंभयात्॥ ७॥देवास्तत्रापिगच्छंतिमार्गमाणायथादिशं॥ दृष्ट्वात्वग्निरथर्वाणंततोवचनमब्रवीत्॥८॥ देवानांवहहव्यंत्वमहंवीरसुदुर्बलः॥ अथत्वंगच्छमध्वक्षंप्रियमेतत्कुरुष्वमे ॥ ९ ॥ प्रेष्यचाग्निरथर्वाणमन्यंदेशंततोगमत्॥ मत्स्यास्तस्यसमाचख्युःक्रुद्धस्तानग्निरब्रवीत्॥ भक्ष्यावैविविधैर्भावैर्भविष्यथशरीरिणां॥ १०॥अथर्वाणंतथाचापिहव्यवाहोब्रवीद्वचः॥ ११ ॥ अनुनीयमानोहिभृशंदेववाक्याद्धितेनसः॥ नैच्छद्वोढुंहविःसोढुंशरीरंचापिसोत्यजत्॥ १२ ॥ सतच्छरीरंसंत्यज्यप्रविवेशधरांतदा ॥ भूमिंस्पृष्ट्वास्टजद्धातून्पृथक्पृथगतीवहि॥ १३॥पूयात्सगंधंतेजश्चअस्थिभ्योदेवदारुच॥ श्लेष्मणःस्फाटिकंतस्यपित्तान्मारकतंतथा॥ १४॥ यकृत्कृष्णायसंतस्यत्रिभिरेवबभुःप्रजाः॥ नखास्तस्याभ्रपटलंशिराजालानिविद्रुमं ॥ १५ ॥ शरीराद्विविधाश्चान्येधातवोस्याभवन्नृप॥ एवंत्यक्त्वाशरीरंचपरमेतपसिस्थितः॥ १६॥भृग्वंगिरादिभिर्भूयस्तपसोत्थापितस्तदा॥ भृशंजज्वालतेजस्वीतपसाप्यायितःशिखी॥ १७॥ दृष्ट्वाऋषिंभयाच्चापिप्रविवेशमहार्णवं॥ तस्मिन्नष्टेजगद्भीतमथर्वाणमथाश्रितं॥ अर्चयामासुरेवैनमथर्वाणंसुरादयः॥ १८॥ अथर्वात्वस्टजल्लोकानात्मनालोक्यपावकं॥ मिषतांसर्वभूतानामुन्ममाथमहार्णवं॥ १९ ॥

चापितथैवमत्स्यैराख्यातोपि वचःत्वंमध्वक्षोभवेतिपूर्वोक्तमेव ॥ ११ ॥ शरीरंआग्नेयंदेहं पक्षेमायांत्यक्त्वानिर्विकल्पोभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥ देहत्यागप्रकारमाह सइति तनूस्थूलंशरीरंसंत्यज्य धरांधारणात् धरालयस्थानंलिंगशरीरंप्रविश्यतत्रापिसंकल्पोपनतान्भूम्यादीनस्टजत् भूमिंस्पृष्ट्वाउपाधौआवेशंकृत्वाअत्रधातून्नीलपीतादीन्तानिववासनामयानिनाडीरूपाणिदृश्यंतेयोगमार्गे तथाचश्रुतिः तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंच एषपंथाब्रह्मणाहानुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्चेति तैजसोलिंगदेहाभिमानी पक्षांतरेतुधातून्मनःशीलादीन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ यकृत्शरीरांतर्वर्तीअवयवविशेषः त्रिभिःकाष्ठपाषाणलोहैः॥ १५॥ अन्येस्वर्णपारदादयः शरीरंलिंगं परमेनिरुपाधौ तपसिआलोचनात्मकेध्याने ॥ १६ ॥ तपसासामर्थ्येन उत्थापितःसमाधेश्च्यावितः ॥१७॥ ऋषिंअथर्वांगिरसंभयंपूर्वोक्तमेव सार्धःश्लोकः ॥ १८ ॥ अथर्वात्विति अथअर्णवमुन्ममाथतेनपावकमालोक्यलोकानस्टजदितिक्रमेणान्वयोज्ञेयःपूर्वोत्तरार्धयोर्व्यत्यासेन ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०॥ एवंत्विति अग्नेरंगिरास्ततोबृहस्पतिस्ततःशंय्वादिक्रमेणवेदोक्तान्धिष्ण्यान्नानास्थानानिअजनयत् अध्यात्मपक्षेतुसमाधेःसकाशाद्व्युत्थितोहंकारंपुरस्कृत्यदत्तिनदीषुचिदात्मासंचरतीति ॥ २१ ॥ पक्षांतरेस्पष्टएवार्थःसिंधुमिति ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ अद्भुतस्येति विभूरसिरितिश्रुतेरनुकरणं तेनविभूरसिप्रवाहणोवह्निरसिहव्यवाहनइत्यनुवाकोक्ताअन्येचधिष्ण्याअग्नयोदर्शितास्तेषांज्येष्ठोविभूरित्यर्थः यावंतःपावकाधिष्ण्याःसंतितावंतःसोमाःसोमयागाः एतच्चयाज्ञिकेष्वेवप्रसिद्धं ॥२७॥ तानेवअग्नीनेव आत्मनिचित्ते अधारयत्अग्निंध्यायतोग्निरेवप्रजारूपेणाविर्बभूवेत्यर्थः एवंचऋष्यंतराणाम

एवमग्निर्भगवतानष्टःपूर्वमथर्वणा॥ आहूतःसर्वभूतानांहव्यंवहतिसर्वदा ॥ २० ॥ एवंत्वजनयद्धिष्ण्यान्वेदोक्तान्विबुधान्बहून्॥ विचरन्विविधान्देशान्भ्रममाणस्तुतत्रवै॥ २१ ॥ सिंधुंनदंपंचनदंदेविकाथसरस्वती॥ गंगाचशतकुंभाचशरयूर्गंडसाह्वया ॥ २२॥ चर्मण्वतीमहीचैवमेध्यामेधातिथिस्तदा॥ ताम्रावतीवेत्रवतीनद्यस्तिस्रोथकौशिकी॥ २३॥ तमसानर्मदाचैवनदीगोदावरीतथा॥ वेणोपवेणाभीमाचवडवाचैवभारत॥ २४ ॥ भारतीसुप्रयोगाचकावेरीमुर्मुरातथा॥ तुंगवेणाकृष्णवेणाकपिलाशोणएवच ॥ २५ ॥ एतानद्यस्तुधिष्ण्यानांमातरोयाःप्रकीर्तिताः ॥ २६॥ अद्भुतस्यप्रियाभार्यातस्यपुत्रोविभूरसिः ॥ यावंतःपावकाःप्रोक्ताःसोमास्तावंतएवतु ॥ २७ ॥ अत्रेश्चाप्यन्वयेजाताब्रह्मणोमानसाःप्रजाः ॥ अत्रिःपुत्रान्स्रष्टुकामस्तानेवात्मन्यधारयत्॥ ॥ २८ ॥ तस्यतद्ब्रह्मणःकायान्निर्हरंतिहुताशनाः ॥ एवमेतेमहात्मानःकीर्तितास्तेग्नयोमया ॥ २९ ॥ अप्रमेयायथोत्पन्नाःश्रीमंतस्तिमिरापहाः ॥ अद्भुतस्यतुमाहात्म्यंयथावेदेषुकीर्तितं॥ ३० ॥ तादृशंविद्धिसर्वेषामेकोह्येषुहुताशनः॥ एकएवैषभगवान्विज्ञेयःप्रथमोंगिराः ॥ ३१ ॥ बहुधानिःसृतःकायाज्ज्योतिष्टोमःक्रतुर्यथा॥ इत्येषवंशःसुमहानग्नीनांकीर्तितोमया॥ योर्चितोविविधैर्मंत्रैर्हव्यंवहतिदेहिनां॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसो० अग्निसमुद्भवेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच अग्नीनांविविधावंशाःकीर्तितास्तेमयानघ॥ शृणुजन्मतुकौरव्यकार्तिकेयस्यधीमतः॥ १ ॥ अद्भुतस्याद्भुतंपुत्रंप्रवक्ष्याम्यमितौजसं ॥ जातंब्रह्मर्षिभार्याभिर्ब्रह्मण्यंकीर्तिवर्धनं ॥ २॥

प्युपलक्षणं तथाचसर्वकर्माग्निदैवत्यंसर्वेब्राह्मणाअग्निसंततिरित्युक्तंभवति ॥ २८ ॥ तस्यअत्रेः ब्रह्मणःब्राह्मणस्य कायाद्देहात् हुताशनाःनिर्हरंतिनिश्चरंतिसार्धः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कायात् कस्यप्रजापतेःपुत्रोंगिराःकायस्तस्मात् कशब्दादण्प्रत्ययेकस्येदितिइकारोंतादेशः णित्वादादिवृद्धिः यथाज्योतिष्टोमोयथाउद्भिदादिरूपेणबहुधानिर्गतस्तद्वत् ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ क्रमप्राप्तंकुमारस्ययथोत्पन्नोयथाचाग्नेःसुतोभवदित्यस्योत्तरमाह अग्नीनांविविधावंशाइत्यादिना ॥ १ ॥अद्भुतस्याग्नेः अद्भुतंअभिनवं ॥२॥ ॥२३१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्त्रियादेवसेनाभिमानिदेवतया ॥६॥७॥८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै० भा० त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ९ ॥

देवासुराःपुरायत्ताविनिघ्नंतःपरस्परं॥ तत्राजयन्सदादेवान्दानवाघोररूपिणः॥ ३ ॥ वध्यमानंबलंदृष्ट्वाबहुशस्तैःपुरंदरः॥ ससैन्यनायकार्थायचिंतामापभृ शंतदा॥ ४ ॥ देवसेनांदानवैर्हिभग्नांदृष्ट्वामहाबलः॥ पालयेद्वीर्यमाश्रित्यसज्ञेयःपुरुषोमया ॥ ५ ॥ सशैलंमानसंगत्वाध्यायन्नर्थमिदंभृशं॥ शुश्रावार्तस्वरं घोरमथमुक्तंस्त्रियातदा॥ ६ ॥ अभिधावतुमांकश्चित्पुरुषस्त्रातुचैवह॥ पतिंचमेप्रदिशतुस्वयंवापतिरस्तुमे॥ ७ ॥पुरंदरस्तुतामाहमाभैर्नास्तिभयंतव ॥ एवमु क्त्वाततोपश्यत्केशिनंस्थितमग्रतः॥ ८ ॥ किरीटिनंगदापाणिंधातुमंतमिवाचलं॥ हस्तेगृहीत्वाकन्यांतामथैनंवासवोब्रवीत्॥ ९ ॥ अनार्यकर्मन्कस्मात्त्वमि मांकन्यांजिहीर्षसि॥ वज्रिणंमांविजानीहिविरमास्याःप्रबाधनात्॥ १० ॥ केश्युवाच विसृजस्वत्वमेवैनांशक्रैषाप्रार्थितामया॥क्षमंतेजीवतोगंतुं स्वपुरंपाकशासन॥ ११ ॥ एवमुक्त्वागदांकेशीचिक्षेपेंद्रवधायवै॥ तामापतंतींचिच्छेदमध्येवज्रेणवासवः ॥ १२ ॥ अथास्यशैलशिखरंकेशीक्रुद्धोव्यवासृ जत्॥ तदापतंतंसंप्रेक्ष्यशैलशृंगंशतक्रतुः ॥ १३ ॥ बिभेदराजन्वज्रेणभुवितन्निपपातह॥ पततातुतदाकेशीतेनशृंगेणताडितः॥ १४ ॥ हित्वाकन्यांमहाभागां प्राद्रवद्भृशपीडितः॥ अपयातेऽसुरेतस्मिंस्तांकन्यांवासवोब्रवीत्॥ कासिकस्यासिकिंचेहकुरुषेत्वंशुभानने॥१५॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कं डेयसमास्यापर्वणिआंगि० स्कंदोत्पत्तौकेशिपराभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२२३॥ ॥९॥ ॥९॥ कन्योवाच अहंप्रजा पतेःकन्यादेवसेनेतिविश्रुता॥भगिनीमेदैत्यसेनासापूर्वंकेशिनाहृता॥ १ ॥ सदैवावांभगिन्यौतुसखिभिःसहमानसं॥ आगच्छावेहरत्यर्थमनुज्ञाप्यप्रजाप तिं॥ २ ॥ नित्यंचावांप्रार्थयतेहर्तुंकेशीमहासुरः॥ इच्छत्येनंदैत्यसेनानचाहंपाकशासन॥ ३ ॥ साहृतानेनभगवन्मुक्ताहंत्वद्बलेनतु ॥ त्वयादेवेंद्रनिर्दिष्टंपति मिच्छामिदुर्जयं॥ ४॥ इंद्रउवाच ममभातृष्वसेयीत्वंमातादाक्षायणीमम॥आख्यातुंत्वहमिच्छामिस्वयमात्मबलंत्वया॥ ५॥ कन्योवाच अब लाहंमहाबाहोपतिस्तुबलवान्मम॥ वरदानात्पितुर्भावीसुरासुरनमस्कृतः ॥ ६ ॥ इंद्रउवाच कीदृशंतुबलंदेविपत्युस्तवभविष्यति ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रो तुंतववाक्यमनिंदिते॥ ७॥ कन्योवाच देवदानवयक्षाणांकिन्नरोरगरक्षसां॥ जेतायोदुष्टदैत्यानांमहावीर्योमहाबलः ॥ ८॥

अहमिति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्तुसर्वाणिभूतानित्वयासहविजेष्यति ॥ सहिमेभविताभर्ताब्रह्मण्यःकीर्तिवर्धनः ॥ ९ ॥ मार्कंडेयउवाच इंद्रस्तस्यावचःश्रुत्वादुःखितोचिंतयद्भृशं ॥
॥२३२॥ अस्यादेव्याःपतिर्नास्तियादृशंसंप्रभाषते ॥ १० ॥ अथापश्यत्सउदयेभास्करंभास्करद्युतिः ॥ सोमंचैवमहाभागंविशमानंदिवाकरं ॥ ११ ॥ अमावास्यांप्रवृ ३
त्तायांमुहूर्तेरौद्रएवतु ॥ देवासुरंचसंग्रामंसोपश्यदुदयेगिरौ ॥ १२ ॥ लोहितैश्चघनैर्युक्तांपूर्वांसंध्यांशतक्रतुः ॥ अपश्यल्लोहितोदंचभगवान्वरुणालयं ॥ १३ ॥
भृगुभिश्चांगिरोभ्यश्चहुतंमंत्रैःपृथग्विधैः ॥ हव्यंगृहीत्वावह्निंचप्रविशंतंदिवाकरं ॥ १४ ॥ पर्वचैवचतुर्विंशंतदासूर्यमुपस्थितं ॥ तथाधर्मगतंरौद्रंसोमंसूर्यंग
तंचतं ॥ १५ ॥ समालोक्यैकतामेवशशिनोभास्करस्यच ॥ समवायंतुतंरौद्रंदृष्ट्वाशक्रोन्वचिंतयत् ॥ १६ ॥ सूर्याचंद्रमसोर्घोरंदृश्यतेपरिवेषणं ॥ एतस्मिन्ने
वरात्र्यंतेमहद्युद्धंतुशंसति ॥ १७ ॥ सरित्सिंधुरपीयंतुप्रत्यसृग्वाहिनीभृशं ॥ शृगालिन्यग्निवक्त्राचप्रत्यादित्यंविराविणी ॥ १८ ॥ एषरौद्रश्चसंघातोमहान्युक्त
श्चतेजसा ॥ सोमस्यवह्निसूर्याभ्यामद्भुतोयंसमागमः ॥ १९ ॥ जनयेद्यंसुतंसोमःसोस्यादेव्याःपतिर्भवेत् ॥ अग्निश्चैतैर्गुणैर्युक्तःसर्वैरग्निश्चदेवता ॥ २० ॥ एष
चेज्जनयेद्गर्भंसोस्यादेव्याःपतिर्भवेत् ॥ एवंसंचिंत्यभगवान्ब्रह्मलोकंतदागतः ॥ २१ ॥ गृहीत्वादेवसेनांतामवदत्सपितामहं ॥ उवाचचास्यादेव्यास्त्वंसाधुशू
रंपतिंदिश ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच मयैतच्चिंतितंकार्यंत्वयादानवसूदन ॥ तथासभवितागर्भोबलवानुरुविक्रमः ॥ २३ ॥ सभविष्यतिसेनानीस्त्वयासहश
तक्रतो ॥ अस्यादेव्याःपतिश्चैवसभविष्यतिवीर्यवान् ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वानमस्तस्मैकृत्वासौसहकन्यया ॥ तत्राभ्यगच्छद्देवेंद्रोयत्रदेवर्षयोभवन् ॥ २५ ॥ वसि
ष्ठप्रमुखामुख्याविप्रेंद्राःसुमहाबलाः ॥ भागार्थंतपसोधातुंतेषांसोमंतथाध्वरे ॥ २६ ॥ पिपासवोययुर्देवाःशतक्रतुपुरोगमाः ॥ इष्टिंकृत्वायथान्यायंसुसमिद्धेहु
ताशने ॥ २७ ॥ जुहुवुस्तेमहात्मानोहव्यंसर्वदिवौकसां ॥ समाहूतोहुतवहःसोद्भुतःसूर्यमंडलात् ॥ २८ ॥ विनिःसृत्यययौवह्निर्वाग्यतोविधिवत्प्रभुः ॥ अगम्या
हवनीयंवैतैर्द्विजैर्मंत्रतोहुतं ॥ २९ ॥ सतत्रविविधंहव्यंप्रतिगृह्यहुताशनः ॥ ऋषिभ्योभरतश्रेष्ठप्रायच्छतदिवौकसां ॥ ३० ॥ निष्क्रामंश्चाप्यपश्यत्सपत्नीस्तेषांम ॥२३२॥
हात्मनाम् ॥ स्वेष्वासनेषूपविष्टाःस्वपतीश्चतथासुखं ॥ ३१ ॥ रुक्मवेदिनिभास्तास्तुचंद्रलेखाइवामलाः ॥ हुताशनार्चिप्रतिमाःसर्वास्ताराइवाद्भुताः ॥ ३२ ॥
सतत्रतेनमनसाबभूवक्षुभितेंद्रियः ॥ पत्नीर्दृष्ट्वाद्विजेंद्राणांवह्निःकामवशंययौ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

भूयःसंचिंतयामासनन्याय्यंक्षुभितोत्यहं॥ साध्व्यःपत्न्योद्विजेंद्राणामकामाःकामयाम्यहं॥३४॥ नैताःशक्यामयाद्रष्टुंस्प्रष्टुंवाप्यनिमित्ततः ॥ गार्हपत्यंसमाविश्यतस्मात्पश्याम्यभीक्ष्णशः॥ ३५॥ मार्कंडेयउवाच संस्पृशन्निवसर्वास्ताःशिखाभिःकांचनप्रभाः॥ पश्यमानश्चमुमुदेगार्हपत्यंसमाश्रितः॥३६॥ निरुष्यतत्रसुचिरमेवंवह्निर्वशंगतः॥ मनस्तासुविनिक्षिप्यकामयानोवरांगनाः॥ ३७॥ कामसंतप्तहृदयोदेहत्यागविनिश्चितः ॥ अलाभेब्राह्मणस्त्रीणामग्निर्वनमुपागमत्॥३८॥ स्वाहातंदक्षदुहिताप्रथमंकामयत्तदा॥ सातस्यच्छिद्रमन्वैच्छच्चिरात्प्रभृतिभाविनी॥३९॥ अप्रमत्तस्यदेवस्यनचपश्यत्यनिंदिता॥ सातंज्ञात्वायथावत्तुवह्निंवनमुपागतं ॥ ४० ॥ तत्त्वतःकामसंतप्तंचिंतयामासभाविनी॥ अहंसप्तर्षिपत्नीनांकृत्वारूपाणिपावकं॥४१॥ कामयिष्यामिकामार्तंतासांरूपेणमोहितं॥ एवंकृतेप्रीतिरस्यकामावाप्तिश्चमेभवेत्॥४२॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिआं० स्कंदोत्पत्तौ० चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४॥ ॥७ ॥७॥ मार्कंडेयउवाच शिवाभार्यात्वंगिरसःशीलरूपगुणान्विता॥ तस्याःसाप्रथमंरूपंकृत्वादेवीजनाधिप॥ १ ॥जगामपावकाभ्याशंतंचोवाचवरांगना ॥ मामग्नेकामसंतप्तांत्वंकामयितुमर्हसि॥ २ ॥करिष्यसिनचेदेवंमृतांमामुपधारय॥ अहमंगिरसोभार्याशिवानामहुताशन॥ शिष्टाभिःप्रहिताप्राप्तामंत्रयित्वाविनिश्चयं॥ ३ ॥ अग्निरुवाच कथंमांत्वंविजानीषेकामार्तमितराःकथं॥ यास्त्वयाकीर्तिताःसर्वाःसप्तर्षीणांप्रियाःस्त्रियः॥ ४॥ शिवोवाच अस्माकंत्वंप्रियोनित्यंबिभीमस्तुवयंतव॥ त्वच्चित्तमिंगितैर्ज्ञात्वाप्रेषितास्मितवांतिकं॥५॥ मैथुनायेहसंप्राप्ताकामंप्राप्तंद्रुतंचर॥ जामयोमांप्रतीक्षंतेगमिष्यामिहुताशन॥६॥ मार्कंडेयउवाच ततोग्निरुपयेमेतांशिवांप्रीतिमुदायुतः॥ प्रीत्यादेवीसमायुक्ताशुक्रंजग्राहपाणिना॥ ७॥ अचिंतयन्ममेदंयेरूपंद्रक्ष्यंतिकानने॥ तेब्राह्मणीनामनृतंदोषंवक्ष्यंतिपावके ॥ ८ ॥ तस्मादेतद्रक्ष्यमाणागरुडीसंभवाम्यहं॥ वनान्निर्गमनंचैवसुखंममभविष्यति ॥ ९ ॥ मार्कंडेयउवाच सुपर्णीसातदाभूत्वानिर्जगाममहावनात् ॥ अपश्यत्पर्वतंश्वेतंशरस्तंबैःसुसंवृतं॥ १० ॥ दृष्टीविषैःसप्तशीर्षैर्गुप्तंभोगिभिरद्भुतैः॥ रक्षोभिश्चपिशाचैश्चरौद्रैर्भूतगणैस्तथा ॥ ११ ॥ राक्षसीभिश्चसंपूर्णमनेकैश्चमृगद्विजैः॥ सातत्रसहसागत्वाशैलपृष्ठंसुदुर्गमं॥ १२॥ प्राक्षिपत्कांचनेकुंडेशुक्रंसात्वरिताशुभा॥ सप्तानामपिसादेवीसप्तर्षीणांमहात्मनां॥ १३॥

शिवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पत्नीसरूपतांकृत्वाकामयामासपावकं ॥ दिव्यरूपमरुंधत्याःकर्तुंनशकितंतया ॥ १४ ॥ तस्यास्तपःप्रभावेणभर्तृशुश्रूषणेनच ॥ षट्कृत्वस्तत्तुनिक्षिप्तमग्नेरेतः
 कुरूत्तम ॥ १५ ॥ तस्मिन्कुंडेप्रतिपदिकामिन्यास्वाहयातदा ॥ तत्स्कन्नंतेजसातत्रसंवृतंजनयत्सुतं ॥ १६ ॥ ऋषिभिःपूजितंस्कन्नमनयत्स्कंदतांततः ॥ षट्
शिराद्विगुणश्रोत्रोद्वादशाक्षिभुजक्रमः ॥ १७ ॥ एकग्रीवैकजठरःकुमारःसमपद्यत ॥ द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायांशिशुर्बभौ ॥ १८ ॥ अंगप्रत्यंगसंभूतश्च
तुर्थ्यामभवद्गुहः ॥ लोहिताभ्रेणमहतासंवृतःसहविद्युता ॥ १९ ॥ लोहिताभ्रेसुमहतिभातिसूर्यइवोदितः ॥ गृहीतंतुधनुस्तेनविपुलंलोमहर्षणं ॥ २० ॥ न्यस्तंय
त्रिपुरघ्नेनसुरारिविनिकृंतनं ॥ तद्गृहीत्वाधनुःश्रेष्ठंननादबलवांस्तदा ॥ २१ ॥ संमोहयन्निवेमान्सत्रींल्लोकान्सचराचरान् ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वामहामेघौघनिः
स्वनं ॥ २२ ॥ उत्पेततुर्महानागौचित्रश्चैरावतश्चह ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यसबालोर्कसमद्युतिः ॥ २३ ॥ द्वाभ्यांगृहीत्वापाणिभ्यांशक्तिंचान्येनपाणिना ॥ अपरेणा
ग्निदायादस्तात्रचूडंभुजेनसः ॥ २४ ॥ महाकायमुपश्लिष्टंकुक्कुटंबलिनांवरं ॥ गृहीत्वाव्यनदद्भीमंचिक्रीडचमहाभुजः ॥ २५ ॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यांबलवान्गृही
त्वाशंखमुत्तमं ॥ प्राध्मापयतभूतानांत्रासनंबलिनामपि ॥ २६ ॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यामाकाशंबहुशोनिजघानह ॥ क्रीडन्भातिमहासेनस्त्रींल्लोकान्वदनैःपिब
न् ॥ २७ ॥ पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मारश्मिमानुदयेयथा ॥ सतस्यपर्वतस्याग्रेनिषण्णोद्भुतविक्रमः ॥ २८ ॥ व्यलोकयदमेयात्मामुखैर्नानाविधैर्दिशः ॥ सपश्यन्वि
विधान्भावांश्चकारनिनदंपुनः ॥ २९ ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वान्यपतन्बहुधाजनाः ॥ भीताश्चोद्विग्नमनसस्तमेवशरणंययुः ॥ ३० ॥ येतुतंसंश्रितादेवंनानावर्णा
स्तदाजनाः ॥ तानप्याहुःपारिषदान्ब्राह्मणाःसुमहाबलान् ॥ ३१ ॥ सतूत्थायमहाबाहुरुपसांत्व्यचतान्जनान् ॥ धनुर्विकृष्यव्यसृजद्बाणान्श्वेतेमहागिरौ ॥
॥ ३२ ॥ बिभेदसशरैःशैलंक्रौंचंहिमवतःसुतं ॥ तेनहंसाश्चगृध्राश्चमेरुंगच्छंतिपर्वतं ॥ ३३ ॥ सविशीर्णोपतच्छैलोभृशमार्तस्वरान्रुवन् ॥ तस्मिन्निपतिते
त्वन्येनेदुःशैलाभृशंतदा ॥ ३४ ॥ सतंनादंभृशार्तानांश्रुत्वापिबलिनांवरः ॥ नप्राच्यवदमेयात्माशक्तिमुद्यम्यचानदत् ॥ ३५ ॥ सातदाविमलाशक्तिःक्षिप्तातेन
महात्मना ॥ बिभेदशिखरंघोरंश्वेतस्यतरसागिरेः ॥ ३६ ॥ सतेनाभिहतोदीर्णोगिरिःश्वेतोचलैःसह ॥ उत्पपातमहींत्यक्त्वाभीतःससुमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ततःप्र
व्यथिताभूमिर्व्यशीर्यतसमंततः ॥ आर्तास्कंदंसमासाद्यपुनर्बलवतीबभौ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ विपरीतंवैरं द्वंद्वानिअतिशीतात्युष्णादीनि ॥२॥३॥४॥५॥६॥

पर्वताश्चनमस्कृत्यतमेवपृथिवींगताः ॥ अथैनमभजल्लोकःस्कंदंशुक्लस्यपंचमीं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणि आंगिरसेकुमारोत्पत्तौपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच तस्मिन्जातेमहासत्त्वेमहासेनेमहाबले ॥ समुत्तस्थुर्महोत्पाताघोररूपाःपृथग्विधाः ॥ १ ॥ स्त्रीपुंसोर्विपरीतंचतथाद्वंद्वानियानिच ॥ ग्रहादीप्तादिशःखंचरराससचमहीभृशं ॥ २ ॥ ऋषयश्चमहाघोरान्दृष्ट्वोत्पातान्समंततः ॥ अकुर्वन्शांतिमुद्विग्नालोकानांलोकभावनाः ॥ ३ ॥ निवसंतिवनेयेतुतस्मिंश्चैत्ररथेजनाः ॥ तेऽब्रुवन्नेषनोऽनर्थःपावकेनाहितोमहान् ॥ ४ ॥ संगम्यषड्भिःपत्नीभिःसप्तर्षीणामितिस्मह ॥ अपरेगरुडीमाहुस्त्वयानर्थोयमाहृतः ॥५॥ यैर्दृष्टासातदादेवीतस्यारूपेणगच्छती ॥ नतुतत्स्वाहयाकर्मकृतंजानातिवैजनः ॥ ६ ॥ सुपर्णीतुवचःश्रुत्वाममायंतनयस्त्विति ॥ उपगम्यशनैःस्कंदमाहाहंजननीतव ॥ ७ ॥ अथसप्तर्षयःश्रुत्वाजातंपुत्रंमहौजसं ॥ तत्यजुःषट्तदापत्नीर्विनादेवीमरुंधतीं ॥ ८ ॥ षड्भिरेवतदाजातमाहुस्तद्वनवासिनः ॥ सप्तर्षीनाहचस्वाहाममपुत्रोयमित्युत ॥ ९ ॥ अहंजानेनैतदेवमितिराजन्पुनःपुनः ॥ विश्वामित्रस्तुकृत्वेष्टिंसप्तर्षीणांमहामुनिः ॥ १० ॥ पावकंकामसंतप्तमदृष्टःपृष्ठतोन्वगात् ॥ तत्तेननिखिलंसर्वमवबुद्धंयथातथं ॥ ११ ॥ विश्वामित्रस्तुप्रथमंकुमारंशरणंगतः ॥ स्तवंदिव्यंसंप्रचक्रेमहासेनस्यचापिसः ॥ १२ ॥ मंगलानिचसर्वाणिकौमाराणित्रयोदश ॥ जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाश्चक्रेमहामुनिः ॥ १३ ॥ षड्वक्त्रस्यतुमाहात्म्यंकुक्कुटस्यतुसाधनं ॥ शक्त्यादेव्याःसाधनंचतथापारिषदामपि ॥ १४ ॥ विश्वामित्रश्चकारैतत्कर्मलोकहितायवै ॥ तस्माद्दृषिःकुमारस्यविश्वामित्रोभवत्प्रियः ॥ १५ ॥ अन्वजानाच्चस्वाहायारूपान्यत्वंमहामुनिः ॥ अब्रवीच्चमुनीन्सर्वान्नापराध्यंतिवैस्त्रियः ॥ १६ ॥ श्रुत्वातुतत्वतस्तस्मात्तेपत्नीःसर्वतोऽत्यजन् ॥ मार्कंडेयउवाच स्कंदंश्रुत्वातदादेवावासवंसहिताब्रुवन् ॥ १७ ॥ अविषह्यबलंस्कंदंजहिशक्राशुमाचिरं ॥ यदिवाननिहंस्येनंदेवेंद्रोयंभविष्यति ॥ १८ ॥ त्रैलोक्यंसन्निगृह्यास्मांस्त्वांचशक्रमहाबल ॥ सतानुवाचव्यथितोबालोयंसुमहाबलः ॥ १९ ॥ स्रष्टारमपिलोकानांयुधिविक्रम्यनाशयेत् ॥ नबालमुत्सहेहंतुमितिशक्रःप्रभाषते ॥ २० ॥ तेब्रुवन्नास्तितेवीर्यंयतएवंप्रभाषसे ॥ सर्वास्त्वद्याभिगच्छंतुस्कंदंलोकस्यमातरः ॥ २१ ॥

॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ जातकर्मादिकाविवाहात्प्राचीनास्त्रयोदशक्रियाः ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ श्रुत्वातुश्रुत्वापि सर्वतःलोकापवादभयाद्रामवत्पत्नीस्त्यक्तवंतइत्यर्थः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कामवीर्याग्नंतुचैनंतथेत्युक्काचताययुः ॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाविषण्णवदनास्तुताः ॥ २२ ॥ अशक्योयंविचिंत्यैवंतमेवशरणंययुः ॥ ऊचुश्चैनंत्वमस्माकंपुत्रोभ
वमहाबल ॥ २३ ॥ अभिनंदस्वनःसर्वाःप्रस्नुताःस्नेहविक्लवाः ॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वापातुकामःस्तनान्प्रभुः ॥ २४ ॥ ताःसंपूज्यमहासेनःकामांश्चासांप्रदायसः ॥
अपश्यदग्निमायांतंपितरंबलिनांबली ॥ २५ ॥ सतुसंपूजितस्तेनसहमातृगणेनह ॥ परिवार्यमहासेनंरक्षमाणःस्थितःशिवः ॥ २६ ॥ सर्वासांयातुमातृणांना
रीक्रोधसमुद्भवा ॥ धात्रीस्वपुत्रवत्स्कंदंशूलहस्ताभ्यरक्षत ॥ २७ ॥ लोहितस्योदधेःकन्याक्रूरालोहितभोजना ॥ परिष्वज्यमहासेनंपुत्रवत्पर्यरक्षत ॥ २८ ॥ अ
ग्निर्भूत्वानैगमेयश्छागवक्त्रोबहुप्रजः ॥ रमयामासशैलस्थंबालंक्रीडनकैरिव ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणि
आंगिरसेस्कंदोत्पत्तौषड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच ग्रहाःसोपग्रहाश्चैवऋषयोमातरस्तथा ॥ हुता
शनमुखाश्चैवदृप्ताःपारिषदांगणाः ॥ १ ॥ एतेचान्येचबहवोघोरास्त्रिदिववासिनः ॥ परिवार्यमहासेनंस्थितामातृगणैःसह ॥ २ ॥ संदिग्धंविजयंदृष्ट्वाविजये
प्सुःसुरेश्वरः ॥ आरुह्यैरावतस्कंधंप्रययौदैवतैःसह ॥ ३ ॥ आदायवज्रंबलवान्सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ विजिघांसुर्महासेनमिंद्रस्तूर्णतरंययौ ॥ ४ ॥ उग्रंतंचमहानादं
देवानीकंमहाप्रभं ॥ विचित्रध्वजसन्नाहंनानावाहनकार्मुकं ॥ ५ ॥ प्रवरांबरसंवीतंश्रियाजुष्टमलंकृतं ॥ विजिघांसुंतमायांतंकुमारःशक्रमन्वयात् ॥ ६ ॥ विन
दन्पार्थदेवेशोद्रुतंयातिमहाबलः ॥ संहर्षयन्देवसेनांजिघांसुःपावकात्मजं ॥ ७ ॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैस्तथैवपरमर्षिभिः ॥ समीपमथसंप्राप्तःकार्तिकेयस्यवा
सवः ॥ ८ ॥ सिंहनादंततश्चक्रेदेवेशःसहितैःसुरैः ॥ गुहोपिशब्दंतंश्रुत्वाव्यनदत्सागरोयथा ॥ ९ ॥ तस्यशब्देनमहतासमुद्भूतोदधिप्रभं ॥ बभ्रामतत्रतत्रैवदेव
सैन्यमचेतनं ॥ १० ॥ जिघांसूनुपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वासपावकिः ॥ विससर्जमुखात्क्रुद्धःप्रवृद्धाःपावकार्चिषः ॥ ११ ॥ अदहद्देवसैन्यानिवेपमानानिभूत
ले ॥ तेप्रदीप्तशिरोदेहाःप्रदीप्तायुधवाहनाः ॥ १२ ॥ प्रच्युताःसहसाभांतिव्यस्तास्तारागणाइव ॥ दह्यमानाःप्रपन्नास्तेशरणंपावकात्मजं ॥ १३ ॥ देवावज्रध
रंत्यक्कातत:शांतिमुपागताः ॥ त्यक्तोदेवैस्ततःस्कंदेवज्रंशक्रोन्यपातयत् ॥ १४ ॥

ग्रहाइति उपग्रहाराहुप्रभृतयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ वज्रस्य विशनात् बाहोराखननाच्च विशाख इत्यर्थः ॥ १७ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे सप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ ७ ॥ स्कंदेति

तद्विसृष्टं जघानाशु पार्श्वं स्कंदस्य दक्षिणं ॥ बिभेद च महाराज पार्श्वं तस्य महात्मनः ॥ १५ ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्य संजातः पुरुषोऽपरः ॥ युवा कांचनसन्नाहः श
क्तिधृग्दिव्यकुंडलः ॥ १६॥ यद्वज्रविशनाज्जातो विशाखस्तेन सोभवत् ॥ संजातमपरं दृष्ट्वा कालानलसमद्युतिं ॥ १७॥ भयादिंद्रस्तु तं स्कंदं प्रांजलिः शरणं गतः ॥
तस्याभयं ददौ स्कंदः सहसैन्यस्य सत्तमः ॥ ततः प्रहृष्टास्त्रिदशा वादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ १८॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कंडेयसमास्यापर्वणि
आंगिरसे इंद्रस्कंदसमागमे सप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७॥ ॥ ७॥ मार्कंडेय उवाच स्कंदपारिषदान्घोरान्शृणुष्वाद्भुतद
र्शनान् ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्य जज्ञुस्तत्र कुमारकाः ॥ १॥ ये हरंति शिशून्जातान्गर्भस्थांश्चैव दारुणाः ॥ वज्रप्रहारात्कन्याश्च जज्ञिरेस्य महाबलाः ॥ २॥ कुमारा
स्ते विशाखं च पितृत्वे समकल्पयन् ॥ स भूत्वा भगवान्संख्ये रक्षंश्छागमुखस्तदा ॥ ३॥ वृतः कन्यागणैः सर्वैरात्मीयैः सहपुत्रकैः ॥ मातॄणां प्रेक्षतीनां च भद्रशाखश्च
कौसलः ॥ ४ ॥ ततः कुमारपितरं स्कंदमाहुर्जना भुवि ॥ रुद्रमग्निमुखां स्वाहां प्रदेशेषु महाबलं ॥ ५ ॥ यजंति पुत्रकामाश्च पुत्रिणश्च सदा जनाः ॥ यास्तास्त्वजन
यत्कन्यास्तपो नाम हुताशनः ॥ ६ ॥ किं करोमीति ताः स्कंदं संप्राप्ताः समभाषयन् ॥ कुमार्य ऊचुः भवेम सर्वलोकस्य मातरो वयमुत्तमाः ॥ ७॥ प्रसादात्त
व पूज्याश्च प्रियमेतत्कुरुष्व नः ॥ सोब्रवीद्बाढमित्येवं भविष्यध्वं पृथग्विधाः ॥ ८ ॥ शिवाश्चैवाशिवाश्चैव पुनः पुनरुदारधीः ॥ ततः संकल्प्य पुत्रत्वे स्कंदं मातृगणो
गमत् ॥ ९॥ काकी च हलिमा चैव मालिनी बृंहिता तथा ॥ आर्या पलाला वैमित्रा सप्तैताः शिशुमातरः ॥ १०॥ एतासां वीर्यसंपन्नः शिशुर्नामातिदारुणः ॥ स्कंदप्र
सादजः पुत्रो लोहिताक्षो भयंकरः ॥ ११॥ एष वीराष्टकः प्रोक्तः स्कंदमातृगणोद्भवः ॥ छागवक्त्रेण सहितो नवकः परिकीर्त्यते ॥ १२ ॥ षष्ठं छागमयं वक्त्रं स्कंदस्यै
वेति विद्धि तत् ॥ षट्शिरोभ्यंतरं राजन्नित्यं मातृगणार्चितं ॥ १३॥ षण्णां तु प्रवरं तस्य शीर्षाणामिह शब्द्यते ॥ शक्तिं येनासृजद्दिव्यां भद्रशाख इति स्म ह ॥ १४॥ इ
त्येतद्विविधाकारं वृत्तं शुक्लस्य पंचमीं ॥ तत्र युद्धं महाघोरं वृत्तं षष्ठ्यां जनाधिप ॥ १५॥ इति श्रीमहाभारते आरण्यके पर्वणि मार्कंडेयसमास्यापर्वणि आंगिरसे
कुमारोत्पत्तौ अष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इत्यारण्यके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपविष्टमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हिरण्यगर्भेतिसंबोधनेनस्कंदस्यसूत्रात्ममूर्तितांदर्शयंति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

मार्कंडेयउवाच उपविष्टंतुतंस्कंदंहिरण्यकवचस्रजं ॥ हिरण्यचूडमुकुटंहिरण्याक्षंमहाप्रभं ॥ १ ॥ लोहितांबरसंवीतंतीक्ष्णदंष्ट्रंमनोरमं ॥ सर्वलक्षणसंपन्नंत्रै
॥२३५॥ लोक्यस्यापिसुप्रियं ॥ २ ॥ ततस्तंवरदंशूरंयुवानंमृष्टकुंडलं ॥ अभजत्पद्मरूपाश्रीःस्वयमेवशरीरिणी ॥ ३ ॥ श्रियाजुष्टःपृथुयशाःसकुमारवरस्तदा ॥ निषण्णो ३
दृश्यतेभूतैःपौर्णमास्यांयथाशशी ॥ ४ ॥ अपूजयन्महात्मानोब्राह्मणास्तंमहाबलं ॥ इदमाहुस्तदाचैवस्कंदंतत्रमहर्षयः ॥ ५ ॥ ऋषयऊचुः हिरण्यगर्भ
भद्रंतेलोकानांशंकरोभव ॥ त्वयाषड्रात्रजातेनसर्वेलोकावशीकृताः ॥ ६ ॥ अभयंचपुनर्दत्तंत्वयैवैषांसुरोत्तम ॥ तस्मादिंद्रोभवानस्तुत्रैलोक्यस्याभयंकरः
॥ ७ ॥ स्कंदउवाच किमिंद्रःसर्वलोकानांकरोतीहतपोधनाः ॥ कथंदेवगणांश्चैवपातिनित्यंसुरेश्वरः ॥ ८ ॥ ऋषयऊचुः इंद्रोदधातिभूतानांबलं
तेजःप्रजासुखं ॥ तुष्टःप्रयच्छतितथासर्वान्कामान्सुरेश्वरः ॥ ९ ॥ दुर्वृत्तानांसंहरतिव्रतस्थानांप्रयच्छति ॥ अनुशास्तिचभूतानिकार्येषुबलसूदनः ॥ १० ॥
असूर्येचभवेत्सूर्यस्तथाऽचंद्रेचचंद्रमाः ॥ भवत्यग्निश्चवायुश्चपृथिव्यापश्चकारणैः ॥ ११ ॥ एतदिंद्रेणकर्तव्यमिंद्रेहिविपुलंबलं ॥ त्वंचवीरबलीश्रेष्ठस्त
स्मादिंद्रोभवस्वनः ॥ १२ ॥ शक्रउवाच भवस्वेंद्रोमहाबाहोसर्वेषांनःसुखावहः ॥ अभिषिच्यस्वचैवाद्यप्राप्तरूपोसिसत्तम ॥ १३ ॥ स्कंदउवाच
शाधित्वमेवत्रैलोक्यमव्यग्रोविजयेरतः ॥ अहंतेकिंकरःशक्रनममेंद्रत्वमीप्सितं ॥ १४ ॥ शक्रउवाच बलंतवाद्भुतंवीरत्वंदेवानामरीन्जहि ॥ अवज्ञा
स्यंतिमांलोकावीर्येणतवविस्मिताः ॥ १५ ॥ इंद्रत्वेतुस्थितंवीरबलहीनंपराजितं ॥ आवयोश्चमिथोभेदेप्रयतिष्यंत्यतंद्रिताः ॥ १६ ॥ भेदितेचत्वयिविभोलोको
द्वैधमुपेष्यति ॥ द्विधाभूतेषुलोकेषुनिश्चितेष्वावयोस्तथा ॥ १७ ॥ विग्रहःसंप्रवर्तेतभूतभेदान्महाबल ॥ तत्रत्वंमांरणेतातयथाश्रद्धंविजेष्यसि ॥ १८ ॥ तस्मा
दिंद्रोभवानेवभवितामाविचारय ॥ स्कंदउवाच त्वमेवराजाभद्रंतेत्रैलोक्यस्यममैवच ॥ १९ ॥ करोमिकिंचतेशक्रशासनंतद्ब्रवीहिमे ॥ इंद्रउवाच
अहमिंद्रोभविष्यामितववाक्यान्महाबल ॥ २० ॥ यदिसत्यमिदंवाक्यंनिश्चयाद्भाषितंत्वया ॥ यदिवाशासनंस्कंदकर्तुमिच्छसिमेशृणु ॥ २१ ॥ अभिषिच्य
स्वदेवानांसैनापत्येमहाबलः ॥ स्कंदउवाच दानवानांविनाशायदेवानामर्थसिद्धये ॥ २२ ॥ ॥२३५॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ रुद्रमग्निमिति रुद्रोवाएषयदग्निरितिश्रुतिविदोद्विजाःप्राहुः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रकारांतरेणस्कंदस्यरुद्रसूनुत्वमाह अनुप्रविश्येति अनुप्रविश्यस्थितेनेतिशेषः ततःवन्हि

गोब्राह्मणहितार्थायसैनापत्येभिषिंचमां ॥ मार्कंडेयउवाच सोभिषिक्तोमघवतासर्वैर्देवगणैःसह ॥ २३ ॥ अतीवशुशुभेतत्रपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥
तत्रतत्कांचनंछत्रंध्रियमाणंव्यरोचत ॥ २४ ॥ यथैवसुसमिद्धस्यपावकस्यात्ममंडलं ॥ विश्वकर्मकृताचास्यदिव्यामालाहिरण्मयी ॥ २५ ॥ आबद्धात्रिपुर
घ्नेनस्वयमेवयशस्विना ॥ आगम्यमनुजव्याघ्रसहदेव्यापरंतप ॥ २६ ॥ अर्चयामाससुप्रीतोभगवान्गोवृषध्वजः ॥ रुद्रमग्निंद्विजाःप्राहूरुद्रसूनुस्ततस्तुसः ॥
॥ २७ ॥ रुद्रेणशुक्रमुत्सृष्टंतच्छ्वेतःपर्वतोभवत् ॥ पावकस्येंद्रियंश्वेतेकृत्तिकाभिःकृतंनगे ॥ २८ ॥ पूज्यमानंतुरुद्रेणदृष्ट्वासर्वेदिवौकसः ॥ रुद्रसूनुंततःप्राहुर्गुहं
गुणवतांवरं ॥ २९ ॥ अनुप्रविश्यरुद्रेणवह्निंजातोह्ययंशिशुः ॥ तत्रजातस्ततःस्कंदोरुद्रसूनुस्ततोभवत् ॥ ३० ॥ रुद्रस्यवह्नेःस्वाहायाःषण्णांस्त्रीणांचभारत ॥ जा
तःस्कंदःसुरश्रेष्ठोरुद्रसूनुस्ततोभवत् ॥ ३१ ॥ अरजेवाससीरक्तेवसानःपावकात्मजः ॥ भातिदीप्तवपुःश्रीमान्रक्ताभ्राभ्यामिवांशुमान् ॥ ३२ ॥ कुक्कुटश्चाग्नि
नादत्तस्तस्यकेतुरलंकृतः ॥ रथेसमुच्छ्रितोभातिकालाग्निरिवलोहितः ॥ ३३ ॥ याचेष्टासर्वभूतानांप्रभाशांतिर्बलंतथा ॥ अग्रतस्तस्यसाशक्तिर्देवानांजयव
र्धनी ॥ ३४ ॥ विवेशकवचंचास्यशरीरेसहजंतथा ॥ युध्यमानस्यदेवस्यप्रादुर्भवतितत्सदा ॥ ३५ ॥ शक्तिर्धर्मोबलंतेजःकांतत्वंसत्यमुन्नतिः ॥ ब्रह्मण्यत्वम
संमोहोभक्तानांपरिरक्षणं ॥ ३६ ॥ निकृंतनंचशत्रूणांलोकानांचाभिरक्षणं ॥ स्कंदेनसहजातानिसर्वाण्येवजनाधिप ॥ ३७ ॥ एवंदेवगणैःसर्वैःसोभिषिक्तः
स्वलंकृतः ॥ बभौप्रतीतःसुमनाःपरिपूर्णेंदुमंडलः ॥ ३८ ॥ इष्टैःस्वाध्यायघोषैश्चदेवतूर्यवरैरपि ॥ देवगंधर्वगीतैश्चसर्वैरप्सरसांगणैः ॥ ३९ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहु
भिस्तुष्टैर्हृष्टैःस्वलंकृतैः ॥ सुसंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ॥ ४० ॥ क्रीडन्भातितदादेवैरभिषिक्तश्चपावकिः ॥ अभिषिक्तंमहासेनमपश्यंतदिवौकसः ॥
॥ ४१ ॥ विनिहत्यतमःसूर्ययथेहाभ्युदितंतथा ॥ अथैनमभ्ययुःसर्वादेवसेनाःसहस्रशः ॥ ४२ ॥ अस्माकंत्वंपतिरितिब्रुवाणाःसर्वतोदिशः ॥ ताःसमासाद्यभ
गवान्सर्वभूतगणैर्वृतः ॥ ४३ ॥ अर्चितस्तुस्तुतश्चैवसांत्वयामासताअपि ॥ शतक्रतुश्चाभिषिच्यस्कंदंसेनापतिंतदा ॥ ४४ ॥ सस्मारतांदेवसेनांयासातेनवि
मोक्षिता ॥ अयंतस्याःपतिर्नूनंविहितोब्रह्मणास्वयं ॥ ४५ ॥ इतिचिंत्यानयामासदेवसेनांस्वलंकृतां ॥ स्कंदंप्रोवाचबलभिदियंकन्यासुरोत्तम ॥ ४६ ॥

देहप्रविष्टाद्रुद्राज्जातइतिवारुद्रसूनुरित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रियेति ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विवक्षंतंअभिजिन्नक्षत्रस्यपतनान्नक्षत्रसंख्याकथंसमाभवेदितिप्रष्टुमिच्छंतंशक्रंसःस्कंदःकिंकार्यमित्यब्रवीत् ॥ ७ ॥ कन्यसीकनिष्ठा वनंगताअधिकारंत्यक्त्वेतिशेषः ॥ ८ ॥

 अजातेत्वयिनिर्दिष्टातवपत्नीस्वयंभुवा ॥ तस्मात्त्वमस्याविधिवत्पाणिंमंत्रपुरस्कृतं ॥ ४७ ॥ गृहाणदक्षिणंदेव्याःपाणिनापद्मवर्चसा ॥ एवमुक्तःसजग्राहत
स्याःपाणिंयथाविधि ॥ ४८ ॥ बृहस्पतिर्मंत्रविद्धिजजापचजुहावच ॥ एवंस्कंदस्यमहिषींदेवसेनांविदुर्जनाः ॥ ४९ ॥ षष्ठींयांब्राह्मणाःप्राहुर्लक्ष्मीमासांसुखप्र
दां ॥ सिनीवालींकुहूंचैवसद्वृत्तिमपराजितां ॥ ५० ॥ यदास्कंदःपतिर्लब्धःशाश्वतोदेवसेनया ॥ तदातमाश्रयल्लक्ष्मीःस्वयंदेवीशरीरिणी ॥ ५१ ॥ श्रीजुष्टःपंच
मींस्कंदस्तस्माच्छ्रीपंचमीस्मृता ॥ षष्ठ्यांकृतार्थोभूद्यस्मात्तस्मात्षष्ठीमहातिथिः ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआं
गिरसेस्कंदोपाख्यानेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच श्रियाजुष्टंमहासेनंदेवसेनापतिंकृ
तं ॥ सप्तर्षिपत्न्यःषड्देव्यस्तत्सकाशमथागमन् ॥ १ ॥ ऋषिभिःसंपरित्यक्ताधर्मयुक्तामहाव्रताः ॥ द्रुतमागम्यचोचुस्तादेवसेनापतिंप्रभुं ॥ २ ॥ वयंपुत्रपरित्य
क्ताभर्तृभिर्देवसंमितैः ॥ अकारणाद्रुषातैस्तुपुण्यस्थानात्परिच्युताः ॥ ३ ॥ अस्माभिःकिलजातस्त्वमितिकेनाप्युदाहृतं ॥ तत्सत्यमेतत्संश्रुत्यतस्मान्नस्त्रातुम
र्हसि ॥ ४ ॥ अक्षयश्चभवेत्स्वर्गस्त्वत्प्रसादाद्धिनःप्रभो ॥ त्वांपुत्रंचाप्यभीप्सामःकृत्वैतदनृणोभव ॥ ५ ॥ स्कंदउवाच मातरोहिभवंत्योमेसुतोवोहमनिं
दिताः ॥ यच्चापीच्छतततत्सर्वंसंभविष्यतिवस्तथा ॥ ६ ॥ मार्कंडेयउवाच विवक्षंतंततःशक्रंकिंकार्यमितिसोब्रवीत् ॥ उक्तःस्कंदेनब्रूहीतिसोब्रवीद्वासवस्त
तः ॥ ७ ॥ अभिजित्स्पर्धमानातुरोहिण्याकन्यसीस्वसा ॥ इच्छंतीज्येष्ठतांदेवीतपस्तप्तुंवनंगता ॥ ८ ॥ तत्रमूढोस्मिभद्रंतेनक्षत्रंगगनाच्च्युतं ॥ कालंत्विमंपरं
स्कंदब्रह्मणासहचिंतय ॥ ९ ॥ धनिष्ठादिस्तदाकालोब्रह्मणापरिकल्पितः ॥ रोहिणीह्यभवत्पूर्वमेवंसंख्यासमाभवत् ॥ १० ॥ एवमुक्तेतुशक्रेणत्रिदिवंकृत्तिका
गताः ॥ नक्षत्रंसप्तशीर्षाभंभातितद्वह्निदैवतं ॥ ११ ॥ विनताचाब्रवीत्स्कंदंममत्वंपिंडदःसुतः ॥ इच्छामिनित्यमेवाहंत्वयापुत्रसहासितुं ॥ १२ ॥

साचज्येष्ठतास्पर्धयागगनात्च्युताअतोहंमूढोस्मिनक्षत्रसंख्यापूरणप्रकारस्याज्ञानादितिभावः ॥ ९ ॥ धनिष्ठादिरिति यस्यनक्षत्रस्याद्यक्षणेचंद्रसूर्यगुरूणांयोगस्तद्युगादिनक्षत्रं तच्चपूर्वंरोहिण्यभूत् तदाभिजि
त्पतनकालेतुएकन्यूनैरहोरात्रैर्भगणस्यभोगात्कृतयुगादिनक्षत्रंधनिष्ठैवाभवदित्यर्थः संख्याकलाकाष्ठादीनां ॥ १० ॥ तथाचकृत्तिकाभिरेवनक्षत्रसंख्यापूर्तिकुर्वितिशक्राशयंज्ञात्वातास्त्रिदिवंगताः ॥ ११ ॥
ननुषट्कृत्तिकाःकथंसप्तशीर्षाभमित्यतआह विनतेति ऋषिपत्नीनामिवगरुत्मत्याअपिरूपंस्वाहयाधृतमितितत्साहित्यात्सप्तशीर्षाभमित्यर्थः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्नुषयादेवसेनया ॥ १३ ॥ मातृगणःविनतादिसमूहः ॥ १४ ॥ १५ ॥ ताःप्रसिद्धाः मातरोब्राह्मीमाहेश्वरीप्रभृतयः ॥ १६ ॥ त्वत्कृतेत्वदर्थंताभिर्ब्राह्म्यादिभिःअस्मद्भर्तृनूनमिथ्याभिशापदोषेणकोपयंतीभिः

स्कंदउवाच एवमस्तुनमस्तेस्तुपुत्रस्नेहात्प्रशाधिमां ॥ स्नुषयापूज्यमानावैदेवीवत्स्यसिनित्यदा ॥ १३ ॥ मार्कंडेयउवाच अथमातृगणःसर्वःस्कंदं वचनमब्रवीत् ॥ वयंसर्वस्यलोकस्यमातरःकविभिःस्तुताः ॥ इच्छामोमातरस्तुभ्यंभवितुंपूजयस्वनः ॥ १४ ॥ स्कंदउवाच मातरोहिभवत्योमेभवतीना महंसुतः ॥ उच्यतांयन्मयाकार्यंभवतीनामथेप्सितं ॥ १५ ॥ मातरऊचुः यास्तुतामातरःपूर्वंलोकस्यास्यप्रकल्पिताः ॥ अस्माकंतुभवेत्स्थानंतासांचैव नतद्भवेत् ॥ १६ ॥ भवेमपूज्यालोकस्यनताःपूज्याःसुरर्षभ ॥ प्रजाऽस्माकंहृतास्ताभिस्त्वत्कृतेताःप्रयच्छनः ॥ १७ ॥ स्कंदउवाच दत्ताःप्रजानताःश क्याभवतीभिर्निषेवितुं ॥ अन्यांवःकांप्रयच्छामिप्रजायांमनसेच्छथ ॥ १८ ॥ मातरऊचुः इच्छामतासांमातॄणांप्रजाभोक्तुंप्रयच्छनः ॥ त्वयासहपृथ ग्भूतायेचतासामथेश्वराः ॥ १९ ॥ स्कंदउवाच प्रजावोदद्मिकष्टंतुभवतीभिरुदाहृतं ॥ परिरक्षतभद्रंवःप्रजाःसाधुनमस्कृताः ॥ २० ॥ मातरऊचुः परिरक्षामभद्रंतेप्रजाःस्कंदयथेच्छसि ॥ त्वयानोरोचतेस्कंदसहवासश्चिरंप्रभो ॥ २१ ॥ स्कंदउवाच यावत्षोडशवर्षाणिभवंतितरुणाःप्रजाः ॥ प्रबाधतम नुष्याणांतावद्रूपैःपृथग्विधैः ॥ २२ ॥ अहंचवःप्रदास्यामिरौद्रमात्मानमव्ययं ॥ परमंतेनसहिताःसुखंवत्स्यथपूजिताः ॥ २३ ॥ मार्कंडेयउवाच ततः शरीरात्स्कंदस्यपुरुषःपावकप्रभः ॥ भोक्तुंप्रजाःसमर्त्यानांनिष्पपातमहाप्रभः ॥ २४ ॥ अपतत्सहसाभूमौविसंज्ञोथक्षुधार्दितः ॥ स्कंदेनसोभ्यनुज्ञातोरौद्ररू पोभवद्ग्रहः ॥ २५ ॥ स्कंदापस्मारमित्याहुर्ग्रहंतंद्विजसत्तमाः ॥ विनतातुमहारौद्राकथ्यतेशकुनिग्रहः ॥ २६ ॥ पूतनांराक्षसींप्राहुस्तंविद्यात्पूतनाग्रहं ॥ कष्टा दारुणरूपेणघोररूपानिशाचरी ॥ २७ ॥ पिशाचीदारुणाकाराकथ्यतेशीतपूतना ॥ गर्भान्सामानुषीणांतुहरतेघोरदर्शना ॥ २८ ॥ अदितिंरेवतींप्राहुर्ग्रहस्त स्यास्तुरैवतः ॥ सोपिबालान्महाघोरोबाधतेवैमहाग्रहः ॥ २९ ॥ दैत्यानांयादितिर्मातातामाहुर्मुखमंडिकां ॥ अत्यर्थंशिशुमांसेनसंप्रहृष्टादुरासदा ॥ ३० ॥ कुमाराश्चकुमार्यश्चयेप्रोक्ताःस्कंदसंभवाः ॥ तेपिगर्भभुजःसर्वेकौरव्यसुमहाग्रहाः ॥ ३१ ॥

प्रजाह्हृताःसंगाभावादित्यर्थः संधिरार्षः नःअस्मभ्यंप्रयच्छ भर्तृणामनुकूलनेनेत्यर्थः ॥ १७ ॥ दत्ताःमयादत्ताअपि मयाप्रार्थिताअपिमुनयोयुष्मान्नांगीकरिष्यंतीतिभावः ॥ १८ ॥ मातॄणांब्राह्म्यादी नांतासांप्रजानांईश्वराःपित्रादयः ॥ १९ ॥ प्रजाःअस्मदाद्याः नमस्कृतायूयंमयेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तासामेवतुपत्नीनांपतयस्तेप्रकीर्तिताः ॥ आजायमानान्गृण्हंतिबालकान्रौद्रकर्मिणः ॥ ३२ ॥ गवांमातातुयाप्राज्ञैःकथ्यतेसुरभिर्नृप ॥ शकुनिस्तामथारु
॥२३७॥ त्ह्यसहभुंक्तेशिशून्भुवि ॥ ३३ ॥ सरमानामयामाताशुनांदेवीजनाधिप ॥ सापिगर्भान्समादत्तेमानुषीणांसदैवहि ॥ ३४ ॥ पादपानांचयामाताकरंजनिल
याहिसा ॥ वरदासाहिसौम्याचनित्यंभूतानुकंपिनी ॥ ३५ ॥ करंजेतांनमस्यंतितस्मात्पुत्रार्थिनोनराः ॥ इमेत्वष्टादशान्येवैग्रहामांसमधुप्रियाः ॥ ३६ ॥ द्विपं ३
चरात्रंतिष्ठंतिसततंसूतिकागृहे ॥ कद्रूःसूक्ष्मवपुर्भूत्वागर्भिणींप्रविशत्यथ ॥ ३७ ॥ भुंक्तेसातत्रतंगर्भंसातुनागंप्रसूयते ॥ गंधर्वाणांतुयामातासागर्भंगृह्यग
च्छति ॥ ३८ ॥ ततोविलीनगर्भासामानुषीभुविदृश्यते ॥ याजनित्रीत्वप्सरसांगर्भमास्तेप्रगृह्यसा ॥ ३९ ॥ उपनष्टंततोगर्भंकथयंतिमनीषिणः ॥ लोहितस्यो
दधेःकन्याधात्रीस्कंदस्यसास्मृता ॥ ४० ॥ लोहितायनिरित्येवंकदंबेसाहिपूज्यते ॥ पुरुषेषुयथारुद्रस्तथार्याप्रमदास्वपि ॥ ४१ ॥ आर्यामाताकुमारस्यपृथक्का
मार्थमिज्यते ॥ एवमेतेकुमाराणांमयाप्रोक्तामहाग्रहाः ॥ ४२ ॥ यावत्षोडशवर्षाणिशिशूनांत्वशिवास्ततः ॥ येचमातृगणाःप्रोक्ताःपुरुषाश्चैवयेग्रहाः ॥ ४३ ॥
सर्वेस्कंदग्रहानामज्ञेयानित्यंशरीरिभिः ॥ तेषांप्रशमनंकार्यंस्नानंधूपमथांजनं ॥ बलिकर्मोपहाराश्चस्कंदस्येज्याविशेषतः ॥ ४४ ॥ एवमभ्यर्चिताःसर्वेप्रय
च्छंतिशुभंनृणां ॥ आयुर्वीर्यंचराजेंद्रसम्यक्पूजानमस्कृताः ॥ ४५ ॥ ऊर्ध्वंतुषोडशाद्वर्षाद्येभवंतिग्रहान्नृणां ॥ तानहंसंप्रवक्ष्यामिनमस्कृत्यमहेश्वरं ॥ ४६ ॥ यःपश्य
तिनरोदेवान्जाग्रद्वाशयितोपिवा ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंतंतुदेवग्रहंविदुः ॥ ४७ ॥ आसीनश्चशयानश्चयःपश्यतिनरःपितॄन् ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसज्ञेयस्तुपि
तृग्रहः ॥ ४८ ॥ अवमन्यतियःसिद्धान्क्रुद्धाश्चापिशपंतियं ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंज्ञेयःसिद्धग्रहस्तुसः ॥ ४९ ॥ उपाघ्रातिचयोगंधान्रसांश्चापिपृथग्विधान् ॥
उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसज्ञेयोराक्षसोग्रहः ॥ ५० ॥ गंधर्वाश्चापियंदिव्याःसंविशंतिनरंभुवि ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंग्रहोगांधर्वएवसः ॥ ५१ ॥ अधिरोहंतियंनि
त्यंपिशाचाःपुरुषंप्रति ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंग्रहःपैशाचएवसः ॥ ५२ ॥ आविशंतिचयंयक्षाःपुरुषंकालपर्यये ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंज्ञेयोयक्षग्रहस्तुसः ॥ ५३ ॥
यस्यदोषैःप्रकुपितंचित्तंमुह्यतिदेहिनः ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसाधनंतस्यशास्त्रतः ॥ ५४ ॥ वैक्लव्याच्चभयाच्चैवघोराणांचापिदर्शनात् ॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसां ॥२३७॥
त्वंतस्यतुसाधनं ॥ ५५ ॥ कश्चित्क्रीडितुकामोवैभोक्तुकामस्तथापरः ॥ अभिकामस्तथैवान्यइत्येषत्रिविधोग्रहः ॥ ५६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५७ ॥ मिथ्याभिशापग्रस्तानामपिस्कंदमातॄणांबालग्रहत्वादिनाचाधिकारप्राप्तिःकिमुतसाक्षाद्दोषकर्तॄणामतःसर्वदोषपरिहारार्थंमहेश्वरःपूज्यइत्युपसंहरति अप्रकीर्णेंद्रियमिति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यार

यावत्सप्ततिवर्षाणिभवंत्येतेग्रहान्नृणां ॥ अतःपरंदेहिनांतुग्रहतुल्योभवेज्ज्वरः ॥ ५७ ॥ अप्रकीर्णेंद्रियंदांतंशुचिंनित्यमतंद्रितं ॥ आस्तिकंश्रद्दधानंचवर्जयंति
सदाग्रहाः ॥ ५८ ॥ इत्येषतेग्रहोद्देशोमानुषाणांप्रकीर्त्तितः ॥ नस्पृशंतिग्रहाभक्तान्नरान्देवंमहेश्वरं ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिआंगिरसेमनुष्यग्रहकथनेत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच यदास्कंदेनमा
तॄणामेवमेतत्प्रियंकृतं ॥ अथैनमब्रवीत्स्वाहाममपुत्रस्त्वमौरसः ॥ १ ॥ इच्छाम्यहंत्वयादत्तांप्रीतिंपरमदुर्लभां ॥ तामब्रवीत्ततःस्कंदःप्रीतमिच्छसिकीदृशं ॥
॥ २ ॥ स्वाहोवाच दक्षस्याहंप्रियाकन्यास्वाहानाममहाभुज ॥ बाल्यात्प्रभृतिनित्यंचजातकामाहुताशने ॥ ३ ॥ नसमांकामिनींपुत्रसम्यक्जानातिपा
वकः ॥ इच्छामिशाश्वतंवासंवस्तुंपुत्रसहाग्निना ॥ ४ ॥ स्कंदउवाच हव्यंकव्यंचयत्किंचिद्द्विजानांमंत्रसंस्तुतं ॥ होष्यंत्यग्नौसदादेविस्वाहेत्युक्त्वासमुद्धृ
तं ॥ ५ ॥ अद्यप्रभृतिदास्यंतिसुवृत्ताःसत्पथेस्थिताः ॥ एवमग्निस्त्वयासार्धंसदावत्स्यतिशोभने ॥ ६ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्ताततःस्वाहातुष्टास्कंदेनपू
जिता ॥ पावकेनसमायुक्ताभर्त्रास्कंदमपूजयत् ॥ ७ ॥ ततोब्रह्मामहासेनंप्रजापतिरथाब्रवीत् ॥ अभिगच्छमहादेवंपितरंत्रिपुरार्दनं ॥ ८ ॥ रुद्रेणाग्निंसमावि
श्यस्वाहामाविश्यचोमया ॥ हितार्थंसर्वलोकानांजातस्त्वमपराजितः ॥ ९ ॥ उमायोन्यांचरुद्रेणशुक्रंसिक्तंमहात्मना ॥ अस्मिन्गिरौनिपतितंमिंजिकामिंजि
कंयतः ॥ १० ॥ संभूतंलोहितोदेतुशुक्रशेषमवापतत् ॥ सूर्यरश्मिषुचाप्यन्यदन्यच्चैवापतद्भुवि ॥ ११ ॥ आसक्तमन्यद्वृक्षेषुतदेवंपंचधापतत् ॥ तत्रतेविविधा
कारागणाज्ञेयामनीषिभिः ॥ तवपारिषदाघोरायएतेपिशिताशिनः ॥ १२ ॥ एवमस्त्वितिचाप्युक्त्वामहासेनोमहेश्वरं ॥ अपूजयदमेयात्मापितरंपितृवत्स
लः ॥ १३ ॥ मार्कंडेयउवाच अर्कपुष्पैस्तुतपंचगणाःपूज्याधनार्थिभिः ॥ व्याधिप्रशमनार्थंचतेषांपूजांसमाचरेत् ॥ १४ ॥ मिंजिकामिंजिकंचैवमिथु
नंरुद्रसंभवं ॥ नमस्कार्यंसदैवेहबालानांहितमिच्छता ॥ १५ ॥ स्त्रियोमानुषमांसादावृद्धिकानामनामतः ॥ वृक्षेषुजातास्तादेव्योनमस्कार्याःप्रजार्थिभिः ॥
॥ १६ ॥ एवमेतेपिशाचानामसंख्येयगणाःस्मृताः ॥ घंटायाःसपताकायाःशृणुमेसंभवंनृप ॥ १७ ॥

ण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभा॰त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥ ७ ॥ यदेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जृंभकैर्ग्रहविशेषैः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥

ऐरावतस्यघंटेद्वेवैजयंत्याविविति श्रुते ॥ गुहस्यतेस्वयंदत्तेक्रमेणानाय्यधीमता ॥ १८॥ एकातत्रविशाखस्यघंटास्कंदस्यचापरा ॥ पताकाकार्तिकेयस्यविशाख
स्यचलोहिता ॥१९॥ यानिक्रीडनकान्यस्यदेवैर्दत्तानिवैतदा ॥ तैरेवरमतेदेवोमहासेनोमहाबलः ॥२०॥ ससंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ॥ शुशुभेकां
चनेशैलेदीप्यमानःश्रियावृतः ॥ २१ ॥ तेनवीरेणशुशुभेसशैलःशुभकाननः ॥ आदित्येनेवांशुमतामंदरश्चारुकंदरः ॥ २२ ॥ संतानकवनैःफुल्लैःकरवीरवनै
रपि ॥ पारिजातवनैश्चैवजपाशोकवनैस्तथा ॥ २३ ॥ कदंबतरुषंडैश्चदिव्यैर्मृगगणैरपि ॥ दिव्यैःपक्षिगणैश्चैवशुशुभेश्वेतपर्वतः ॥ २४ ॥ तत्रदेवगणाःसर्वे
सर्वेदेवर्षयस्तथा ॥ मेघतूर्यरवाश्चैवक्षुब्धोदधिसमस्वनाः ॥ २५ ॥ तत्रदिव्याश्चगंधर्वानृत्यंतेप्सरसस्तथा ॥ हृष्टानांतत्रभूतानांश्रूयतेनिनदोमहान् ॥ २६ ॥
एवंसेंद्रंजगत्सर्वंश्वेतपर्वतसंस्थितं ॥ प्रहृष्टंप्रेक्षतेस्कंदंनचग्लायतिदर्शनात् ॥ २७॥ मार्कंडेयउवाच यदाभिषिक्तोभगवान्सैनापत्येनपावकिः ॥ तदा
संप्रस्थितःश्रीमान्हृष्टोभद्रवटंहरः ॥ २८ ॥ रथेनादित्यवर्णेनपार्वत्यासहितःप्रभुः ॥ सहस्रंतस्यसिंहानांतस्मिन्युक्तंरथोत्तमे ॥ २९ ॥ उत्पपातदिवंशुभ्रंकाले
नाभिप्रचोदितं ॥ तेपिबंतइवाकाशंत्रासयंतश्चराचरान् ॥ ३० ॥ सिंहानभस्यगच्छंतनदंतश्चारुकेसराः ॥ तस्मिन्रथेपशुपतिःस्थितोभात्युमयासह ॥ ३१ ॥
विद्युतासहितःसूर्यःसेंद्रचापेघनेयथा ॥ अग्रतस्तस्यभगवान्धनेशोगुह्यकैःसह ॥ ३२ ॥ आस्थायतुचिरंयातिपुष्पकंनरवाहनः ॥ ऐरावतंसमास्थायशक्रश्चा
पिसुरैःसह ॥ ३३ ॥ पृष्ठतोनुययौयांतंवरदंवृषभध्वजं ॥ जृंभकैर्यक्षरक्षोभिःस्रग्विभिःसमलंकृतः ॥ ३४ ॥ यात्यमोघोमहायक्षोदक्षिणंपक्षमास्थितः ॥ तस्य
दक्षिणतोदेवाबहवश्चित्रयोधिनः ॥ ३५ ॥ गच्छंतिवसुभिःसार्धंरुद्रैश्चसहसंगताः ॥ यमश्चमृत्युनासार्धंसर्वतःपरिवारितः ॥ ३६ ॥ घोरैर्व्याधिशतैर्यातिघो
ररूपवपुस्तथा ॥ यमस्यपृष्ठतश्चैवघोरस्त्रिशिखरःशितः ॥ ३७ ॥ विजयोनामरुद्रस्ययातिशूलःस्वलंकृतः ॥ तमुग्रपाशोवरुणोभगवान्सलिलेश्वरः ॥ ३८ ॥
परिवार्यशनैर्यातियादोभिर्विविधैर्वृतः ॥ पृष्ठतोविजयस्यापियातिरुद्रस्यपट्टिशः ॥ ३९ ॥ गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतःप्रहरणोत्तमैः ॥ पट्टिशंत्वन्वगाद्राजंश्छ
त्रंरौद्रंमहाप्रभं ॥ ४० ॥ कमंडलुश्चाप्यनुतंमहर्षिगणसेवितः ॥ तस्यदक्षिणतोभातिदंडोगच्छन्श्रियावृतः ॥ ४१ ॥ भृग्वंगिरोभिःसहितोदेवतैश्चानुपूजितः ॥
एषांतुपृष्ठतोरुद्रोविमलेस्यंदनेस्थितः ॥ ४२ ॥ यातिसंहर्षयन्सर्वांस्तेजसात्रिदिवौकसः ॥ ऋषयश्चापिदेवाश्चगंधर्वाभुजगास्तथा ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ विद्यागणाःस्तुतिपद्यसमूहाः ॥ ४९॥ वचनंपठनंसरहस्यव्याख्यानंवा ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥

नद्योह्रदाःसमुद्राश्चतथैवाप्सरसांगणाः ॥ नक्षत्राणिग्रहाश्चैवदेवानांशिशवश्चये॥ ४४ ॥ स्त्रियश्चविविधाकारायांतिरुद्रस्यपृष्ठतः ॥ सृजंत्यःपुष्पवर्षाणि
चारुरूपावरांगनाः॥ ४५॥ पर्जन्यश्चाप्यनुययौनमस्कृत्यपिनाकिनं॥ छत्रंचपांडुरंसोमस्तस्यमूर्धन्यधारयत् ॥ ४६ ॥ चामरेचापिवायुश्चगृहीत्वाग्निश्चधि
ष्ठितौ॥ शक्रश्चपृष्ठतस्तस्ययातिराजञ्छ्रियावृतः॥ ४७॥ सहराजर्षिभिःसर्वैःस्तुवानोवृषकेतनं ॥ गौरीविद्याथगांधारीकेशिनीमित्रसाह्वया॥ ४८ ॥ सावि
त्र्यासहसर्वास्ताःपार्वत्यायांतिपृष्ठतः॥ तत्रविद्यागणाःसर्वेयेकेचित्कविभिःकृताः॥ ४९ ॥ तस्यकुर्वंतिवचनंसेंद्रादेवाश्चमूमुखे॥ गृहीत्वातुपताकांवैयात्यग्रे
राक्षसोग्रहः॥ ५० ॥ व्यापृतस्तुश्मशानेयोनित्यंरुद्रस्यवैसखा॥ पिंगलोनामयक्षेंद्रोलोकस्यानंददायकः ॥ ५१ ॥ एभिश्चसहितोदेवस्तत्रयातियथासुखं॥
अग्रतःपृष्ठतश्चैवनहितस्यगतिर्ध्रुवा ॥ ५२ ॥ रुद्रंसत्कर्मभिर्मर्त्याःपूजयंतीहदैवतं ॥ शिवमित्येवयंप्राहुरीशंरुद्रंपितामहं ॥ ५३ ॥ भावैस्तुविविधाकारैः
पूजयंतिमहेश्वरं॥ देवसेनापतिस्त्वेवंदेवसेनाभिरावृतः॥ अनुगच्छतिदेवेशंब्रह्मण्यःकृत्तिकासुतः॥ ५४ ॥ अथाब्रवीन्महासेनंमहादेवोबृहद्वचः॥ सप्तमंमा
रुतस्कंधंरक्षनित्यमतंद्रितः ॥५५॥ स्कंदउवाच सप्तमंमारुतस्कंधंपालयिष्याम्यहंप्रभो ॥ यदन्यदपिमेकार्यंदेवतद्वदमाचिरं ॥५६॥ रुद्रउवाच
कार्येष्वहंत्वयापुत्रसंद्रष्टव्यःसदैवहि॥ दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमवाप्स्यसि ॥५७॥ मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वाविससर्जैनंपरिष्वज्यमहेश्वरः॥ वि
सर्जितेततःस्कंदेबभूवौत्पातिकंमहत्॥५८॥ सहसैवमहाराजदेवान्सर्वान्प्रमोहयत्॥ जज्वालखंसनक्षत्रंप्रमूढंभुवनंभृशं॥५९॥ चचालव्यनदच्चोर्वीतमोभूतं
जगद्बभौ॥ ततस्तद्दारुणंदृष्ट्वाक्षुभितःशंकरस्तदा॥ ६० ॥ उमाचैवमहाभागादेवाश्चसमहर्षयः॥ ततस्तेषुप्रमूढेषुपर्वतांबुदसन्निभं ॥ ६१ ॥ नानाप्रहरणंघो
रमदृश्यतमहद्बलं॥ तद्वैघोरमसंख्येयंगर्जच्चविविधागिरः ॥ ६२ ॥ अभ्यद्रवद्रणेदेवान्भगवंतंचशंकरं ॥ तैर्विसृष्टान्यनीकेषुबाणजालान्यनेकशः ॥ ६३॥
पर्वताश्चशतघ्न्यश्चप्रासासिपरिघागदाः॥ निपतद्भिश्चतैर्घोरैर्देवानीकंमहायुधैः॥ ६४॥ क्षणेनव्यद्रवत्सर्वंविमुखंचाप्यदृश्यत॥ निकृत्तयोधनागाश्वंकृत्तायु
धमहारथं॥ ६५॥ दानवैरर्दितंसैन्यंदेवानांविमुखंबभौ॥ असुरैर्वध्यमानंतत्पावकैरिवकाननं ॥ ६६ ॥ अपतद्दग्धभूयिष्ठंमहाद्रुमवनंयथा ॥ तेविभिन्नशि
रोदेहाःप्राद्रवंतोदिवौकसः॥ ६७॥ ननाथमधिगच्छंतिवध्यमानामहारणे॥ अथतद्विद्रुतंसैन्यंदृष्ट्वादेवःपुरंदरः॥ ६८ ॥ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अनयोदारहरणादिः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ कूबरंधूःप्रदेशं ॥ ८७ ॥ रेसतुः

आश्वासयन्नुवाचेदंबलभिद्दानवार्दितं ॥ भयंत्यजतभद्रंवःशूराःशस्त्राणिगृह्णत ॥ ६९ ॥ कुरुध्वंविक्रमेबुद्धिंमावःकाचिद्व्यथाभवेत् ॥ जयतैतान्सुदुर्वृत्तान्

 दानवान्घोरदर्शनान् ॥ ७० ॥ अभिद्रवतभद्रंवोमयासहमहासुरान् ॥ शक्रस्यवचनंश्रुत्वासमाश्वस्तादिवौकसः ॥ ७१ ॥ दानवान्प्रत्ययुध्यंतशक्रंकृत्वाव्यपा ३

श्रयं ॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेमरुतश्चमहाबलाः ॥ ७२ ॥ प्रत्युद्ययुर्महाभागाःसाध्याश्चवसुभिःसह ॥ तैर्विसृष्टान्यनीकेषुक्रुद्धैःशस्त्राणिसंयुगे ॥ ७३ ॥ शराश्चदै

त्यकायेषुपिबंतिरुधिरंबहु ॥ तेषांदेहान्विनिर्भिद्यशरास्तेनिशितास्तदा ॥ ७४ ॥ निपतंतोऽभ्यदृश्यंतनगेभ्यइवपन्नगाः ॥ तानिदैत्यशरीराणिनिर्भिन्नानि

स्मसायकैः ॥ ७५ ॥ अपतन्भूतलेराजंश्छिन्नाभ्राणीवसर्वशः ॥ ततस्तद्दानवंसैन्यंसर्वैर्देवगणैर्युधि ॥ ७६ ॥ त्रासितंविविधैर्बाणैःकृतंचैवपराङ्मुखं ॥ अ

थोत्क्रुष्टंतदाहृष्टैःसर्वैर्देवैरुदायुधैः ॥ ७७ ॥ संहतानिचतूर्याणिप्रावाद्यंतत्यनेकशः ॥ एवमन्योन्यसंयुक्तंयुद्धमासीत्सुदारुणं ॥ ७८ ॥ देवानांदानवानांचमांस

शोणितकर्दमं ॥ अनयोर्देवलोकस्यसहसैवाभ्यदृश्यत ॥ ७९ ॥ तथाहिदानवाघोराविनिघ्नंतिदिवौकसः ॥ ततस्तूर्यप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनाः ॥ ८० ॥ ब

भूवुर्दानवेंद्राणांसिंहनादाश्चदारुणाः ॥ अथदैत्यबलाद्घोरान्निष्पपातमहाबलः ॥ ८१ ॥ दानवोमहिषोनामप्रगृह्यविपुलंगिरिं ॥ तेतंघनैरिवादित्यंदृष्ट्वासं

परिवारितं ॥ ८२ ॥ तमुद्यतगिरिंराजन्व्यद्रवंतदिवौकसः ॥ अथाभिद्रुत्यमहिषोदेवांश्चिक्षेपतंगिरिं ॥ ८३ ॥ पततातेनगिरिणादेवसैन्यस्यपार्थिव ॥ भीमरूपे

णनिहतमयुतंप्रापतद्भुवि ॥ ८४ ॥ अथतैर्दानवैःसार्धंमहिषस्त्रासयन्सुरान् ॥ अभ्यद्रवद्रणेतूर्णंसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ८५ ॥ तमापतंतंमहिषंदृष्ट्वासेंद्रादिवौक

सः ॥ व्यद्रवंतरणेभीताविकीर्णायुधकेतनाः ॥ ८६ ॥ ततःसमहिषःक्रुद्धस्तूर्णंरुद्ररथंययौ ॥ अभिद्रुत्यचजग्राहरुद्रस्यरथकूबरं ॥ ८७ ॥ यदारुद्ररथंक्रुद्धोमहिषः

सहसागतः ॥ रेसतूरोदसीगाढंमुमुहुश्चमहर्षयः ॥ ८८ ॥ अनदंश्चमहाकायादैत्याजलधरोपमाः ॥ आसीच्चनिश्चितंतेषांजितमस्माभिरित्युत ॥ ८९ ॥ तथा

भूतेतुभगवानहनन्महिषंरणे ॥ सस्माराचतदास्कंदंमृत्युंतस्यदुरात्मनः ॥ ९० ॥ महिषोपिरथंदृष्ट्वारौद्रोरुद्रस्यचानदत् ॥ देवान्संत्रासयंश्चापिदैत्यांश्चापिप्रहर्ष

यन् ॥ ९१ ॥ ततस्तस्मिन्भयेघोरेदेवानांसमुपस्थिते ॥ आजगाममहासेनःक्रोधात्सूर्यइवज्वलन् ॥ ९२ ॥

शब्दंचक्रतुः रोदसीद्यावाभूमी ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अहनत्हतवान् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ द्वारंउत्तरकुरूणामितिशेषः अगम्यमितिच्छेदः ॥ ९७ ॥ तेनद्वारेण ॥९८॥९९॥१००॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥९॥१०॥११॥१२॥११३॥

लोहितांबरसंवीतोलोहितस्रग्विभूषणः ॥ लोहिताश्वोमहाबाहुर्हिरण्यकवचःप्रभुः ॥ ९३ ॥ रथमादित्यसंकाशमास्थितःकनकप्रभं ॥ तंदृष्ट्वादैत्यसेनासाव्य
द्रवत्सहसारणे ॥ ९४ ॥ सचापितांप्रज्वलितांमहिषस्यविदारिणीं ॥ मुमोचशक्तिंराजेंद्रमहासेनोमहाबलः ॥ ९५ ॥ सामुक्ताऽभ्यहरत्तस्यमहिषस्यशिरोमह
त् ॥ पपातभिन्नेशिरसिमहिषस्त्यक्तजीवितः ॥ ९६ ॥ पतताशिरसातेनद्वारंषोडशयोजनं ॥ पर्वताभेनपिहितंतदागम्यंततोभवत् ॥ ९७ ॥ उत्तराःकुरवस्तेनग
च्छंत्यद्ययथासुखं ॥ क्षिप्ताक्षिप्तातुसाशक्तिर्हत्वाशत्रून्सहस्रशः ॥ ९८ ॥ स्कंदहस्तमनुप्राप्ताद्दृश्यतेदेवदानवैः ॥ प्रायःशरैर्विनिहतामहासेनेनधीमता ॥ ९९ ॥
शेषादैत्यगणाघोराभीतास्त्रस्तादुरासदैः ॥ स्कंदपारिषदैर्हत्वाभक्षितावसहस्रशः ॥ १०० ॥ दानवान्भक्षयंतस्तेप्रपिबंतश्चशोणितं ॥ क्षणान्निर्दानवंसर्वम
कार्षुर्भृशहर्षिताः ॥ १०१ ॥ तमांसीवयथासूर्योवृक्षानग्निर्घनान्खगः ॥ तथास्कंदोजयच्छत्रून्स्वेनवीर्येणकीर्त्तिमान् ॥ २॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्यमहे
श्वरं ॥ शुशुभेकृत्तिकापुत्रःप्रकीर्णांशुरिवांशुमान् ॥ ३ ॥ नष्टशत्रुर्यदास्कंदःप्रयातस्तुमहेश्वरं ॥ तदाब्रवीन्महासेनंपरिष्वज्यपुरंदरः ॥ ४॥ ब्रह्मदत्तवरःस्कंदत्व
यायंमहिषोहतः ॥ देवास्तृणसमायस्यबभूवुर्जयतांवर ॥५॥ सोयंत्वयामहाबाहोशमितोदेवकंटकः ॥ शतंमहिषतुल्यानांदानवानांत्वयारणे ॥ ६ ॥ निहतंदेव
शत्रूणांयैर्वयंपूर्वतापिताः ॥ तावकैर्भक्षिताश्चान्येदानवाःशतसंघशः ॥७॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामुमापतिरिवप्रभुः ॥ एतत्तेप्रथमंदेवख्यातंकर्मभविष्यति ॥
॥ ८ ॥ त्रिषुलोकेषुकीर्तिश्चतवाक्षय्याभविष्यति ॥ वशगाश्चभविष्यंतिसुरास्तवमहाभुज ॥ ९ ॥ महासेनमेवमुक्त्वानिवृत्तःसहदैवतैः ॥ अनुज्ञातोभगवतात्र्यं
बकेणशचीपतिः ॥ १० ॥ गतोभद्रवटंरुद्रोनिवृत्ताश्चदिवौकसः ॥ उक्ताश्चदेवारुद्रेणस्कंदंपश्यतमामिव ॥ ११ ॥ सहत्वादानवगणान्पूज्यमानोमहर्षिभिः ॥
एकाह्नैवाजयत्सर्वंत्रैलोक्यंवह्निनंदनः ॥ १२ ॥ स्कंदस्ययइदंविप्रःपठेज्जन्मसमाहितः ॥ सपुष्टिमिहसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥ इतिश्री
म० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० आंगिर० स्कंदोत्पत्तौमहिषासुरवधेएकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
युधिष्ठिरउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिनामान्यस्यमहात्मनः ॥ त्रिषुलोकेषुयान्यस्यविख्यातानिद्विजोत्तम ॥ १ ॥

इत्यारण्यके० नै० भा० एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेषांग्रहाणांस्कंदाधीनत्वात्तच्छांतयेस्कंदंप्रार्थयितुकामस्तदीयंनामादिकंपृच्छति भगवन्निति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ कामजित्पूर्णमनोरथः ॥ ४ ॥ कूटंकपटंबालग्रहादितेनमोहयतीतिकूटमोहनः ॥ ५ ॥ कन्याभर्ताअग्निपुत्रत्वेनाग्निरूपत्वात्तृतीयोग्निष्टेपतिरितिमंत्रवर्णाच्च ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ जुष्टंसेवितं ॥ १० ॥ ब्रह्मण्यःब्राह्मणेषुसाधुः ब्रह्मजःवेदोक्तेनगर्भाधानादिकर्मणाजातः अतएवहेतुद्वयात्ब्रह्मवित्वेदार्थज्ञाता ततएवब्रह्मेब्रह्मणिकर्मब्रह्मरूपेशेतेइतिब्रह्मेशयः अदंतत्वमार्षं कर्मब्रह्मनिष्ठावानित्य

वैशंपायनउवाच इत्युक्तःपांडवेयेनमहात्माऋषिसन्निधौ॥ उवाचभगवांस्तत्रमार्कंडेयोमहातपाः ॥ २ ॥ मार्कंडेयउवाच आग्नेयश्चैवस्कंदश्चदी
प्तकीर्तिरनामयः॥ मयूरकेतुर्धर्मात्माभूतेशोमहिषार्दनः॥ ३ ॥ कामजित्कामदःकांतःसत्यवाग्भुवनेश्वरः॥ शिशुःशीघ्रःशुचिश्चंडोदीप्तवर्णःशुभाननः॥४॥
अमोघस्त्वनघोरौद्रःप्रियश्चंद्राननस्तथा॥ दीप्तशक्तिःप्रशांतात्माभद्रकृत्कूटमोहनः॥ ५ ॥ षष्ठीप्रियश्चधर्मात्मापवित्रोमातृवत्सलः॥ कन्याभर्ताविभक्तश्च
स्वाहेयोरेवतीसुतः॥ ६ ॥ प्रभुर्नेताविशाखश्चनैगमेयःसुदुश्चरः॥ सुव्रतोललितश्चैवबालक्रीडनकप्रियः॥ ७ ॥ खचारीब्रह्मचारीचशूरःशरवणोद्भवः॥ वि
श्वामित्रप्रियश्चैवदेवसेनाप्रियस्तथा॥ ८ ॥ वासुदेवप्रियश्चैवप्रियःप्रियकृदेवतु ॥ नामान्येतानिदिव्यानिकार्तिकेयस्ययःपठेत्॥ स्वर्गंकीर्तिंधनंचैवसलभे
न्नात्रसंशयः॥ ९॥ मार्कंडेयउवाच स्तोष्यामिदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टंशक्त्यागुहंनामभिरप्रमेयं॥ षडाननंशक्तिधरंसुवीरंनिबोधचैतानिकुरुप्रवीर॥ १०॥
ब्रह्मण्योवैब्रह्मजोब्रह्मविच्चब्रह्मेशयोब्रह्मवतांवरिष्ठः॥ ब्रह्मप्रियोब्राह्मणसव्रतीत्वंब्रह्मज्ञोवैब्राह्मणानांचनेता॥ ११ ॥ स्वाहास्वधात्वंपरमंपवित्रंमंत्रस्तुतस्त्वंप्र
थितःषडर्चिः॥ संवत्सरस्त्वमृतवश्चषड्वैमासार्धमासावयनंदिशश्च ॥ १२ ॥ त्वंपुष्कराक्षस्त्वरविंदवक्त्रःसहस्रवक्त्रोसिसहस्रबाहुः॥ त्वंलोकपालःपरमंहविश्च
त्वंभावनःसर्वसुरासुराणां॥ १३ ॥ त्वमेवसेनाधिपतिःप्रचंडःप्रभुर्विभुश्चाप्यथशत्रुजेता॥ सहस्रभूस्त्वंधरणीत्वमेवसहस्रतुष्टिश्चसहस्रभुक्॥ १४॥ सहस्रशी
र्षस्त्वमनंतरूपःसहस्रपात्त्वंगुहशक्तिधारी॥ गंगासुतस्त्वंस्वमतेनदेवस्वाहामहीकृत्तिकानांतथैव॥ १५॥ त्वंक्रीडसेषण्मुखकुक्कुटेनयथेष्टनानाविधकामरूपी॥
दीक्षासिसोमोमरुतःसदैवधर्मोसिवायुरचलेंद्रइंद्रः ॥ १६॥ सनातनानामपिशाश्वतस्त्वंप्रभुःप्रभूणामपिचोग्रधन्वा ॥ ऋतस्यकर्तादितिजांतकस्त्वंजेतारि
पूणांप्रवरःसुराणां॥ १७॥ सूक्ष्मंतपस्तत्परमंत्वमेवपरावरज्ञोसिपरावरस्त्वं ॥ धर्मस्यकामस्यपरस्यचैवत्वत्तेजसाकृत्स्नमिदंमहात्मन्॥ १८॥

र्थः ब्रह्मवतांकर्मोपास्तिज्ञानवतांवरिष्ठोज्ञानीत्यर्थः वरिष्ठत्वेहेतुर्ब्रह्मप्रियःतत्कर्मोपास्तिपरःब्राह्मणोब्रह्मवित्तेनसहसमानंव्रतमद्वेष्टृत्वादिरूपंयस्यसब्राह्मणसव्रती अतएवब्रह्मज्ञःशुद्धब्रह्मवित् ब्राह्मणानांनेता ब्रह्मपदप्रापकः॥ ११ ॥ षडर्चिःषण्मुखत्वात्षड्जिह्वः ॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१९॥२०॥२१॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ पतिव्रतोपाख्यानेसूचितान्स्त्रीधर्मान्विवरीतुंद्रौपदीसत्यभामासंवादमा
रभते उपासीनेषुविप्रेष्वित्यादिना समंएकत्र ॥१॥ जाहस्यमानेपरस्परमतिशयेनहसंत्यौ ॥ २ ॥ कुरुयदूत्थिताःकुरुषुयदुषुचउत्पन्नाः ॥३॥४॥ संहतान्दृढांगान् ॥५॥६॥ व्रतंसोमवारव्रतादि तपउपवासा

व्याप्तंजगत्सर्वसुरप्रवीरशक्त्यामयासंस्तुतलोकनाथ ॥ नमोस्तुतेद्वादशनेत्रबाहोअतःपरंवेद्मिगतिंनतेहं ॥ १९ ॥ स्कंदस्ययइदंविप्रःपठेज्जन्मसमाहितः॥
श्रावयेद्ब्राह्मणेभ्योयःशृणुयाद्वाद्विजेरितं ॥ २० ॥ धनमायुर्यशोदीप्तंपुत्राञ्शत्रुजयंतथा॥सपुष्टितुष्टीसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात्॥ २१ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेकार्तिकेयस्तवेद्वात्रिंशद०द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७॥ समाप्तंचमार्कंडेयसमा
स्यापर्व॥ ॥अथद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व॥ वैशंपायनउवाच उपासीनेषुविप्रेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ द्रौपदीसत्यभामाचविविशातेतदासमं॥
॥ १ ॥ जाहस्यमानेसुप्रीतेसुखंतत्रनिषीदतुः॥ चिरस्यदृष्ट्वाराजेंद्रतेन्योन्यस्यप्रियंवदे ॥ २ ॥ कथयामासतुश्चित्राःकथाःकुरुयदूत्थिताः॥ अथाब्रवीत्सत्यभा
माकृष्णस्यमहिषीप्रिया॥ ३ ॥ सात्राजितीयाज्ञसेनींरहसीदंसुमध्यमा॥ केनद्रौपदिवृत्तेनपांडवानधितिष्ठसि॥ ४ ॥ लोकपालोपमान्वीरान्पुनःपरमसंहता
न्॥ कथंचवशगास्तुभ्यंनकुप्यंतिचतेशुभे॥ ५॥ तववश्याहिसततंपांडवाःप्रियदर्शने ॥ मुखप्रेक्षाश्चतेसर्वेतत्त्वमेतद्ब्रवीहिमे ॥ ६ ॥ व्रतचर्यातपोवापिस्नान
मंत्रौषधानिवा॥ विद्यावीर्यंमूलवीर्यंजपहोमागदास्तथा॥ ७॥ ममाद्याचक्ष्वपांचालियशस्यंभगदैवतं॥ येनकृष्णेभवेन्नित्यंममकृष्णोवशानुगः॥ ८॥ एव
मुक्तासत्यभामाविररामयशस्विनी ॥ पतिव्रतामहाभागाद्रौपदीप्रत्युवाचतां ॥ ९ ॥ असत्स्त्रीणांसमाचारंसत्येमामनुपृच्छसि ॥ असदाचरितेमार्गेकथं
स्यादनुकीर्तनं॥ १०॥ अनुप्रश्नःसंशयोवानैतत्त्वय्युपपद्यते॥ तथाह्युपेताबुद्ध्यात्वंकृष्णस्यमहिषीप्रिया॥ ११ ॥ यदैवभर्ताजानीयान्मंत्रमूलपरांस्त्रियं॥
उद्विजेततदैवास्याःसर्पाद्वेश्मगतादिव॥ १२॥ उद्विग्नस्यकुतःशांतिरशांतस्यकुतःसुखं॥ नजातुवशगोभर्तास्त्रियाःस्यान्मंत्रकर्मणा॥ १३ ॥ अमित्रप्रहितां
श्चापिगदान्परमदारुणान्॥ मूलप्रचारैर्हिविषंप्रयच्छंतिजिघांसवः॥ १४ ॥

दि स्नानंसंगमादौ मंत्रोपेतमौषधंवशीकरणार्थं विद्याकामशास्त्रोक्ता रतांतेवामपादेनभर्तृलिंगमुपस्पृशेत् यावज्जीवंपतिस्तस्यागर्भदासोभवेद्ध्रुवमित्यादिकातद्वीर्यं मूलवीर्यंमूलंअप्रच्युतंतारुण्यादितद्वीर्यं
जपहोमागदाःविशकलिताःसमुदितावाअगदोंजनादिरौषधं ॥ ७ ॥ भगदैवतंसौभाग्यवर्धकंसौरव्रतादिकं भगवेदनमितिपाठेसौभाग्यसूचकं वशानुगःइच्छानुसारी ॥ ८ ॥ ९ ॥ हेसत्ये अनुकीर्त्तनंउत्तरं
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ औषधादिप्रयोगेऽनिष्टमाह अमित्रेति गदान्रोगान् ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥ जलोदरःउदररोगः वृकोदरइतिपाठेकुक्षिव्याधिर्भस्मकनामा श्वित्रिणःकुष्ठवंतः ॥ १६ ॥ उपसृजंतिदोषैर्योजयंति ॥ १७ ॥ १८ ॥ सदारानिति सपत्नीनामपिसेवनंपतिप्रीत्यर्थंकर्तव्यमित्यर्थः ॥१९॥प्रणयंईर्ष्यां आत्मानंचित्तं आत्मनिस्वस्मिन्निरभिमानादर्पहीना॥२०॥ इंगितंअभिप्रायःअध्यासितःक्षिप्तोयस्मिन्कटाक्षेतस्मात्इंगिताध्यासितात्॥२१॥ चक्षुर्हणःदृष्ट्यैवरिपून्घ्नंतितादृशान् ॥२२॥ अभिरूपःसुंदरः ॥ २३ ॥ नाभुक्तवतीति भर्तरिअभुक्तवतिनाश्नामीत्यपकृष्यते तथाअस्नातेनस्नामीतिशेषः तथाकर्मकरेषुभृत्येष्वपिअसंविष्टेषुनसंविशामि अनाशितेषुनाश्नामीतिचविपरिणामापकर्षणे

जिह्वयायानिपुरुषस्त्वचावाप्युपसेवते॥ तत्रचूर्णानिदत्तानिहन्युःक्षिप्रमसंशयं ॥ १५ ॥ जलोदरसमायुक्ताःश्वित्रिणःपलितास्तथा ॥ अपुमांसःकृताःस्त्री
भिर्जडांधबधिरास्तथा॥ १६॥ पापानुगास्तुपापास्ताःपतीनुपसृजंत्युत॥ नजातुविप्रियंभर्तुःस्त्रियाकार्यंकथंचन ॥ १७ ॥ वर्ताम्यहंतुयांवृत्तिंपांडवेषुमहात्म
सु॥ तांसर्वांशृणुमेसत्यांसत्यभामेयशस्विनि॥ १८॥ अहंकारंविहायाहंकामक्रोधौचसर्वदा ॥ सदारान्पांडवान्नित्यंप्रयतोपचराम्यहं ॥ १९ ॥ प्रणयंप्रति
संहृत्यनिधायात्मानमात्मनि ॥ शुश्रूषुर्निरभीमानापतीनांचित्तरक्षिणी ॥ २० ॥ दुर्व्याहृताच्छंकमानादुस्थितादुरवेक्षितात् ॥ दुरासितादुर्व्रजितादिंगि
ताध्यासितादपि॥ २१॥ सूर्यवैश्वानरसमान्सोमकल्पान्महारथान्॥ सेवेचक्षुर्हणःपार्थानुग्रवीर्यप्रतापिनः॥ २२॥ देवोमनुष्योगंधर्वोयुवाचापिस्वलंकृतः॥
द्रव्यवानभिरूपोवानमेन्यःपुरुषोमतः॥ २३॥ नाभुक्तवतिनास्नातेनासंविष्टेचभर्तरि॥ नसंविशामिनाश्नामिसदाकर्मकरेष्वपि ॥ २४॥ क्षेत्राद्वनाद्वाग्रामा
द्वाभर्तारंगृहमागतं॥ अभ्युत्थायाभिनंदामिआसनेनोदकेनच ॥ २५॥ प्रमृष्टभांडामृष्टान्नाकालेभोजनदायिनी ॥ संयतागुप्तधान्याचसुसंमृष्टनिवेशना॥
॥ २६॥ अतिरस्कृतसंभाषादुःस्त्रियोनानुसेवती॥ अनुकूलवतीनित्यंभवाम्यनलसासदा॥ २७॥ अनर्मचापिहसितंद्वारिस्थानमभीक्ष्णशः ॥ अवस्करेचिर
स्थानंनिष्कुटेषुचवर्जये॥ २८॥ अतिहासातिरोषौचक्रोधस्थानंचवर्जये ॥ निरताहंसदासत्येभर्तॄणामुपसेवने॥ २९॥ सर्वथाभर्तृरहितंनममेष्टंकथंचन॥ य
दाप्रवसतेभर्ताकुटुंबार्थेनकेनचित्॥ ३०॥ सुमनोवर्णकापेताभवामिव्रतचारिणी॥ यच्चभर्तानपिबतियच्चभर्तानसेवते॥ ३१॥ यच्चनाश्नातिमेभर्तासर्वंतद्व
र्जयाम्यहं॥ यथोपदेशंनियतावर्तमानावरांगने॥ ३२॥ स्वलंकृतासुप्रयताभर्तुःप्रियहितेरता ॥ येचधर्माःकुटुंबेषुश्वश्र्वामेकथिताःपुरा॥ ३३ ॥ भिक्षाबलि
श्राद्धमितिस्थालीपाकाश्चपर्वसु॥ मान्यानांमानसत्कारायेचान्येविदितामम॥ ३४॥

नयोज्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रमृष्टभांडासंमार्जितगृहोपकरणा ॥ २६ ॥ अतिरस्कृतसंभाषा तिरस्कारशून्यवचना ॥ २७ ॥ अनर्मपरिहासहीनं हसितंहासः स्थानंस्थितिं अवस्करेतिरस्करोमि किरते रिदंरूपं उत्करेइतिवा निष्कुटेषुगृहारामेषु ॥ २८ ॥ २९ ॥ भर्तृरहितंभर्तृवियोगः ॥ ३० ॥ सुमनोवर्णकापेतापुष्पैरनुलेपनैश्चवर्जिता ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मानःपूजा सत्कारआदरः॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नातिशयेनातिक्रमामि नपरिवेदननिंदामि ॥ ३८॥ अवधानेनअप्रमादेन मद्व्रंमम ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥ ४४ ॥ अग्रहारेणवैश्वदेवांतेप्रथमदेयेनान्नेन ॥४५॥

तान्सर्वाननुवर्तामि दिवारात्रमतंद्रिता ॥ विनयान्नियमांश्चैवसदासर्वात्मनाश्रिता ॥ ३५ ॥ मृदून्सतःसत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालिनः ॥ आशीविषानिवक्रुद्धान्पतीन्परिचराम्यहं ॥ ३६ ॥ पत्याश्रयोहिमेधर्मोमतःस्त्रीणांसनातनः ॥ सदेवःसागतिर्नान्यातस्यकाविप्रियंचरेत् ॥ ३७ ॥ अहंपतीन्नातिशयेनात्यश्नेनातिभूषये ॥ नापिपरिवदेश्वश्रूंसर्वदापरियंत्रिता ॥ ३८ ॥ अवधानेनसुभगेनित्योत्थिततयैवच ॥ भर्तारोवशगामह्यंगुरुशुश्रूषयैवच ॥ ३९ ॥ नित्यमार्यामहंकुंतींवीरसूंसत्यवादिनीं ॥ स्वयंपरिचराम्येतांपानाच्छादनभोजनैः ॥ ४० ॥ नैतामतिशयेजातुवस्त्रभूषणभोजनैः ॥ नापिपरिवदेचाहंतांपृथांपृथिवीसमां ॥ ॥ ४१ ॥ अष्टावग्रेब्राह्मणानांसहस्राणिस्मनित्यदा ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीषुयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४२ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ ४३ ॥ दशान्यानिसहस्राणियेषामन्नंसुसंस्कृतं ॥ ह्रियतेरुक्मपात्रीभिर्यतीनामूर्ध्वरेतसां ॥४४॥ तान्सर्वानग्रहारेणब्राह्मणान्वेदवादिनः ॥ यथार्हंपूजयामिस्मपानाच्छादनभोजनैः ॥ ४५॥ शतंदासीसहस्राणिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ॥ ४६ ॥ महार्हमाल्याभरणाःसुवर्णाश्चंदनोक्षिताः ॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्योनृत्यगीतविशारदाः ॥ ४७॥ तासांनामचरूपंचभोजनाच्छादनानिच ॥ सर्वासामेववेदाहंकर्मचैवकृताकृतं ॥ ४८ ॥ शतंदासीसहस्राणिकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ॥ ४९ ॥ शतमश्वसहस्राणिदशनागायुतानिच ॥ युधिष्ठिरस्यानुयात्रमिंद्रप्रस्थनिवासिनः ॥ ५० ॥ एतदासीत्तदाराज्ञोयन्महींपर्यपालयत् ॥ येषांसंख्याविधिंचैवप्रदिशामिशृणोमिच ॥ ५१ ॥ अंतःपुराणांसर्वेषांभृत्यानांचैवसर्वशः ॥ आगोपालाविपालेभ्यःसर्वंवेदकृताकृतं ॥ ५२ ॥ सर्वंराज्ञःसमुदयमायंचव्ययमेवच ॥ एकाहंवेद्मिकल्याणिपांडवानांयशस्विनि ॥ ५३ ॥ मयिसर्वंसमासज्यकुटुंबंभरतर्षभाः ॥ उपासनरताःसर्वेघटयंतिवरानने ॥ ५४ ॥ तमहंभारमासक्तमनाधृष्यंदुरात्मभिः ॥ सुखंसर्वंपरित्यज्यरात्र्यहानिघटामिवै ॥ ५५ ॥ अधृष्यंवरुणस्येवनिधिपूर्णमिवोदधिं ॥ एकाहंवेद्मिकोशंवैपतीनांधर्मचारिणां ॥ ५६ ॥ अनिशायांनिशायांचसहायाक्षुत्पिपासयोः ॥ आराधयंत्याःकौरव्यांस्तुल्यारात्रिरहश्चमे ॥ ५७॥ प्रथमंप्रतिबुद्ध्यामिचरमंसंविशामिच ॥ नित्यकालमहंसत्येएतत्संवननंमम ॥ ५८॥

॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अनुयात्रंस्वैरयात्रायामपिपरिवारभूतं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वेदवेद्मि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संवननंवशीकरणं ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५९॥ ६० ॥ अभिपन्नाप्रार्थयाना ॥ ६१ ॥ इत्यार०नै०भा० त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ७ ॥ इममिति आच्छेत्स्यसि बलात्हरिष्यसि कामिनीभ्यः सपत्नीभ्यः ॥१॥

एतज्जानाम्यहंकर्तुंभर्त्संवननंमहत् ॥ असत्स्त्रीणांसमाचारंनाहंकुर्यांनकामये ॥ ५९॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वाधर्मसहितंव्याहृतंकृष्णयातदा॥
उवाचसत्यासत्कृत्यपांचालींधर्मचारिणीं ॥ ६० ॥ अभिपन्नास्मिपांचालियाज्ञसेनिक्षमस्वमे ॥ कामकारःसखीनांहिसोपहासंप्रभाषितं ॥ ६१ ॥ इतिश्री
म०आरण्यकेप०द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणित्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ द्रौपद्युवाच इमंतुतेमार्ग
मपेतमोहंवक्ष्यामिचित्तग्रहणायभर्तुः॥ अस्मिन्यथावत्सखिवर्तमानाभर्तारमाच्छेत्स्यसिकामिनीभ्यः॥१॥ नैतादृशंदैवतमस्तिसत्येसर्वेषुलोकेषुसदेवकेषु॥
यथापतिस्तस्यतुसर्वकामालभ्याःप्रसादात्कुपितश्चहन्यात्॥ २ ॥ तस्मादपत्यंविविधाश्चभोगाःशय्यासनान्युत्तमदर्शनानि ॥ वस्त्राणिमाल्यानितथैवगंधाः
स्वर्गश्चलोकोविपुलाचकीर्तिः॥ ३ ॥ सुखंसुखेनेहनजातुलभ्यंदुःखेनसाध्वीलभतेसुखानि ॥ साकृष्णमाराधयसौहृदेनप्रेम्णाचनित्यंप्रतिकर्मणाच ॥ ४॥
तथासनैश्चारुभिरग्रमाल्यैर्दाक्षिण्ययोगैर्विविधैश्चगंधैः॥ अस्याःप्रियोस्मीतियथाविदित्वात्वामेवसंश्लिष्यतितद्विधत्स्व ॥ ५ ॥ श्रुत्वास्वरंद्वारगतस्यभर्तुःप्र
त्युत्थितातिष्ठगृहस्यमध्ये॥ दृष्ट्वाप्रविष्टंत्वरितासनेनपाद्येनचैनंप्रतिपूजयस्व ॥ ६ ॥ संप्रेषितायामथचैवदास्यामुत्थायसर्वंस्वयमेवकार्यं ॥ जानातुकृष्णस्त
वभावमेतंसर्वात्मनामांभजतीतिसत्ये॥ ७॥ त्वत्संनिधौयत्कथयेत्पतिस्तेयद्यप्यगुह्यंपरिरक्षितव्यं ॥ काचित्सपत्नीतववासुदेवंप्रत्यादिशेत्तेनभवेद्विरागः॥
॥८॥ प्रियांश्चरक्तांश्चहितांश्चभर्तुस्तान्भोजयेथाविविधैरुपायैः॥ द्वेष्यैरुपेक्ष्यैरहितैश्चतस्यभिद्यस्वनित्यंकुहकोद्यतैश्च॥ ९ ॥ मदंप्रमादंपुरुषेषुहित्वासंयच्छभा
वंप्रतिगृह्यमौनं॥ प्रद्युम्नसांबावपितेकुमारौनोपासितव्यौरहितेकदाचित् ॥ १० ॥ महाकुलीनाभिरपापिकाभिःस्त्रीभिःसतीभिस्तवसख्यमस्तु ॥ चंडाश्चशौं
डाश्चमहाशनाश्चचौराश्चदुष्टाश्चपलाश्चवर्ज्याः ॥ ११ ॥ एतद्यशस्यंभगदैवतंचस्वार्थंतदाशत्रुनिबर्हणंच ॥ महार्हमाल्याभरणांगरागाभर्तारमाराधयपुण्य
गंधा॥ १२॥ इतिश्रीम०आरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्यभामासंवादप०द्रौपदीकर्तव्यकथनेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४॥ ॥ ७॥

॥ २ ॥ ३ ॥ प्रतिकर्मणाकायक्लेशेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रहितेविजने ॥ १० ॥ चंडाःक्रूराः शौंडाःपराभिभवसमर्थाः महाशनाःबहुभुजः दुष्टाःद्वेषाद्याक्रांताः स्त्रियोवर्ज्याइतिशेषः
॥ ११ ॥ भगदैवतंभाग्यकरं ॥ १२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मार्कंडेयादिभिरिति ॥ १ ॥ संविदंसंभाषां ॥ २ ॥ स्वजित्वाआश्लिष्य ॥ ३ ॥ कृष्णेहेद्रौपदि ॥४॥५॥ निर्द्वंद्वानिष्प्रतिपक्षा ॥६॥७॥८॥९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रणयःस्नेहः

वैशंपायनउवाच मार्कंडेयादिभिर्विप्रैःपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ कथाभिरनुकूलाभिःसहस्थित्वाजनार्दनः ॥ १ ॥ ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः ॥ आरुरुक्षूरथंसत्यामाह्वयामासकेशवः ॥ २ ॥ सत्यभामाततस्तत्रस्वजित्वाद्रुपदात्मजां ॥ उवाचवचनंहृद्यंयथाभावंसमाहितं ॥ ३ ॥ कृष्णेमाभूत्तवोत्कंठामाव्यथामाप्रजागरः ॥ भर्तृभिर्देवसंकाशैर्जितांप्राप्स्यसिमेदिनीं ॥ ४ ॥ नह्येवंशीलसंपन्नानैवंपूजितलक्षणाः ॥ प्राप्नुवंतिचिरंक्लेशंयथात्वमसितेक्षणे ॥ ५ ॥ अवश्यंचत्वयाभूमिरियंनिहतकंटका ॥ भर्तृभिःसहभोक्तव्यानिर्द्वंद्वेतिश्रुतंमया ॥ ६ ॥ धार्तराष्ट्रवधंकृत्वावैराणिप्रतियात्यच ॥ युधिष्ठिरस्थांपृथिवींद्रक्ष्यसेद्रुपदात्मजे ॥ ७ ॥ यास्ताःप्रव्राजमानांत्वांप्राहसन्दर्पमोहिताः ॥ ताःक्षिप्रंहतसंकल्पाद्रक्ष्यसित्वंकुरुस्त्रियः ॥ ८ ॥ तवदुःखोपपन्नायायैराचरितमप्रियं ॥ विद्धिसंप्रस्थितान्सर्वांस्तान्कृष्णेयमसादनं ॥ ९ ॥ पुत्रस्तेप्रतिविंध्यश्चसुतसोमस्तथाविधः ॥ श्रुतकर्मार्जुनिश्चैवशतानीकश्चनाकुलिः ॥ १० ॥ सहदेवाच्चयोजातःश्रुतसेनस्तवात्मजः ॥ सर्वेकुशलिनोवीराःकृतास्त्राश्चसुतास्तव ॥ ११ ॥ अभिमन्युरिवप्रीताद्वारवत्यांरताभृशं ॥ त्वमिवैषांसुभद्राचप्रीत्यासर्वात्मनास्थिता ॥ ॥ १२ ॥ प्रीयतेतवनिर्द्वंद्वातेभ्यश्चविगतज्वरा ॥ दुखितातेनदुःखेनसुखेनसुखितातथा ॥ १३ ॥ भजेत्सर्वात्मनाचैवप्रद्युम्नजननीतथा ॥ भानुप्रभृतिभिश्चैनान्विशिनष्टिचकेशवः ॥ १४ ॥ भोजनाच्छादनेचैषांनित्यंमेश्वशुरःस्थितः ॥ रामप्रभृतयःसर्वेभजंत्यंधकवृष्णयः ॥ १५ ॥ तुल्योहिप्रणयस्तेषांप्रद्युम्नस्यचभाविनि ॥ एवमादिप्रियंसत्यंहृद्यमुक्त्वामनोनुगं ॥ १६ ॥ गमनायमनश्चक्रेवासुदेवरथंप्रति ॥ तांकृष्णांकृष्णमहिषीचकाराभिप्रदक्षिणं ॥ १७ ॥ आरुरोहरथंशौरेःसत्यभामाथभाविनी ॥ स्मयित्वातुयदुश्रेष्ठोद्रौपदींपरिसांत्व्यच ॥ उपावर्त्यततःशीघ्रैर्हयैःप्रायात्पुरंस्वकं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्यभामासंवादप० कृष्णगमनेपंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तमिदंद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥ ॥ अथघोषयात्रापर्व ॥ जनमेजयउवाच एवंवनेवर्तमानानराग्र्याःशीतोष्णवातातपकर्शितांगाः ॥ सरस्तदासाद्यवनंचपुण्यंततःपरंकिमकुर्वंतपार्थाः ॥ १ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ उपावर्त्य पांडवानितिशेषः ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवंवनेवर्तमानाइत्यादेःस्वपुरंविविशुस्तदेत्यंतस्य ग्रंथस्यईर्ष्यालुर्दुर्योधनवदपमानंप्राप्नोतिसाधुश्चयुधिष्ठिरवच्छत्रूनप्युपकरोतीतितात्पर्यं सरोद्वैतवनस्थं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जनंसमुदायं वेशंगृहं नदीप्रदेशान्तत्समीपस्थानेच ॥ २ ॥ वनेद्वैतवने ॥ ३ ॥ नृपंधृतराष्ट्रं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रंकोर्मृगविशेषस्यलोमराशिमयीतूलिकारांकवकूटं ॥ ९ ॥इडातलस्थःभूतलस्थः

वैशंपायनउवाच सरस्तदासाद्यतुपांडुपुत्राजनंसमुत्सृज्यविधायवेशं॥ वनानिरम्याण्यथपर्वताश्चनदीप्रदेशांश्चतदाविचेरुः॥ २ ॥ तथावनेतान्वसतःप्रवीरान्स्वाध्यायवंतश्चतपोधनाश्च॥ अभ्याययुर्वेदविदःपुराणास्तान्पूजयामासुरथोनराग्र्याः ॥ ३ ॥ ततःकदाचित्कुशलःकथासुविप्रोऽभ्यगच्छद्भुविकौरवेयान्॥ सतैःसमेत्याथयदृच्छयैववैचित्रवीर्यंनृपमभ्यगच्छत् ॥ ४॥ अथोपविष्टःप्रतिसत्कृतश्चवृद्धेनराज्ञाकुरुसत्तमेन ॥ प्रचोदितःसंकथयांबभूवधर्मानिलेंद्रप्रभवान्यमौच ॥ ५ ॥ कृशांश्चवातातपकर्शितांगान्दुःखस्यचोग्रस्यमुखेप्रपन्नान् ॥ तांचाप्यनाथामिववीरनाथांकृष्णांपरिक्लेशगुणेनयुक्तां॥ ६॥ ततःकथास्तस्यनिशम्यराजावैचित्रवीर्यःकृपयाऽभितप्तः॥ वनेतथापार्थिवपुत्रपौत्रान्श्रुत्वातथादुःखनदींप्रपन्नान् ॥ ७॥ प्रोवाचदैन्याभिहतांतरात्मानिःश्वासवातोपहतस्तदानीं॥ वाचंकथंचित्स्थिरतामुपेत्यतत्सर्वमात्मप्रभवंविचिंत्य ॥ ८॥ कथंनुसत्यःशुचिरार्यवृत्तोज्येष्ठःसुतानांममधर्मराजः॥ अजातशत्रुःपृथिवीतलेस्मशेतेपुरारांकवकूटशायी ॥ ९ ॥ प्रबोध्यतेमागधसूतपूगैर्नित्यंस्तुवद्भिःस्वयमिंद्रकल्पः ॥ पतत्रिसंघैःसजघन्यरात्रेप्रबोध्यतेनूनमिडातलस्थः॥ १० ॥ कथंनुवातातपकर्शितांगोवृकोदरःकोपपरिप्लुतांगः॥ शेतेपृथिव्यामतथोचितांगःकृष्णासमक्षंवसुधातलस्थः ॥ ११ ॥ तथार्जुनःसुकुमारोमनस्वीवशेस्थितोधर्मसुतस्यराज्ञः॥ विदूयमानैरिवसर्वगात्रैर्ध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात्॥ १२ ॥ यमौचकृष्णांचयुधिष्ठिरंचभीमंचदृष्ट्वासुखविप्रयुक्तं॥ विनिःश्वसन्सर्पइवोग्रतेजाध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात् ॥ १३॥ तथायमौचाप्यसुखौसुखार्हौसमृद्धरूपावमरौदिवीव॥ प्रजागरस्थौध्रुवमप्रशांतौधर्मेणसत्येनचवार्यमाणौ॥ १४॥ समीरणेनाथसमोबलेनसमीरणस्यैवसुतोबलीयान्॥ सधर्मपाशेनसितोग्रजेनध्रुवंविनिःश्वस्यसहत्यमर्षं ॥ १५ ॥ सचापिभूमौपरिवर्तमानोवधंसुतानांममकांक्षमाणः ॥ सत्येनधर्मेणचवार्यमाणःकालंप्रतीक्षत्यधिकोरणेन्यैः ॥ १६ ॥ अजातशत्रौतुजितेनिकृत्यादुःशासनोयत्परुषाण्यवोचत् ॥ तानिप्रविष्टानिवृकोदरांगंदहंतिकक्षाग्निरिवेंधनानि ॥ १७॥ नपापकंध्यास्यतिधर्मपुत्रोधनंजयश्चाप्यनुवर्त्स्यतेतं॥ अरण्यवासेनविवर्धतेतुभीमस्यकोपोऽग्निरिवानिलेन॥ १८॥ सतेनकोपेनविदह्यमानःकरंकरेणाभिनिपीड्यवीरः॥ विनिःश्वसत्युष्णमतीवघोरंदहन्निवेमान्ममपुत्रपौत्रान् ॥ १९ ॥

इडातुबुधयोषिति सौरभेय्यांचवचनेवसुमत्यामपिस्त्रियामितिमेदिनी ॥१०॥११॥१२॥ उग्रतेजाअर्जुनः ॥१३॥ प्रजागरस्थौभृशविशयातेइतिशेषः ॥१४॥१५॥ अन्यैःअन्येभ्यःअधिकः प्रतीक्षतीत्यप्युपपदाभावेपिछांदसोगर्ह्यायांलट् ॥१६॥१७॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०॥२१॥ शुभेति फलंस्वर्गनरकरूपं तेनमूढस्यतस्मान्नमोक्षोस्तीत्यर्थः॥ २२॥ दृष्टसामर्थ्यांसत्यामपिदैवप्रातिकूल्यात्फलंनजायतइत्याह क्षेत्रेइति उपितेन्युप्ते एवंमच्चित्तेदुर्योधनादीनांचचित्तेवृद्धहितो पदेशोवृथाभवतीतिभावः ॥२३॥ यथानसाधुअशुभंस्यात्तथामताक्षेणशकुनिनाकृतं पांडवेनचतदानीमेवतानूअनिघ्नतासाधुकृतं मयाचतथाकृतंयथायंअंतकालउपस्थितइतिशेषः ॥ २४ ॥ प्रवास्यतिवा तइतिशेषः प्रजास्यतिअपत्यंजनयिष्यति क्षपादौराज्यादौ एतस्यपापस्यफलंअपरिहार्यमितिभावः ॥ २५ ॥ कथंतर्हिप्रागेवैतन्नचिंतितमित्याशंक्याह क्रियेतेति यद्येवंविवेकोनृणांभवेत्तर्हिवित्तंकस्माद्धे तोरस्मदादिरन्यायेनापिक्रियेतसाधयेत् त्वंमूर्खोसीतिचेत्अपरेपिपूर्वेराजानःकस्मात्वित्तंकुर्युःअर्जयेयुः अर्जितंवावित्तंपुरुषाःसाधवोपिकथंचित्धर्मकामाद्यर्थैवाकस्मान्नदद्युःनपरित्यजेयुः तस्मात्प्राणि नांवित्तस्यार्जनेअर्जितस्यपालनेचस्वाभाविकीबुद्धिरपरिहार्येतिभावः वित्तेनेतिगौडपाठेतुवित्तेनहेतुनावित्तार्थंकस्मात्क्रियेतयत्नइतियत्नंकुर्युरितिचअध्याहृत्ययोज्यं कथंचिद्दद्युरितिदुस्त्यजत्वंचत

गांडीवधन्वाचवृकोदरश्चसंरंभिणावंतककालकल्पौ ॥ नशेषयेतांयुधिशत्रुसेनांशरान्किरंतावशनिप्रकाशान् ॥ २० ॥ दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रोदुःशा सनश्चापिसुमंदचेताः ॥ मधुप्रपश्यंतिनतुप्रपातंयद्यूतमालंब्यहरंतिराज्यं ॥ २१ ॥ शुभाशुभंकर्मनरोहिकृत्वाप्रतीक्षतेतस्यफलंस्मकर्ता ॥ सतेनमुच्यत्यव शःफलेनमोक्षःकथंस्यात्पुरुषस्यतस्मात् ॥ २२ ॥ क्षेत्रेसुकृष्टेह्युपितेचबीजेदेवेचवर्षत्यृतुकालयुक्तं॥ नस्यात्फलंतस्यकुतःप्रसिद्धिरन्यत्रदैवादितिचिंतया मि॥ २३ ॥कृतंमताक्षेणयथानसाधुसाधुप्रवृत्तेनचपांडवेन॥ मयाचदुष्पुत्रवशानुगेनयथाकुरूणामयमंतकालः ॥ २४ ॥ ध्रुवंप्रवास्यत्यसमीरितोपिध्रुवं प्रजास्यत्युतगर्भिणीया॥ ध्रुवंदिनादौरजनीप्रणाशस्तथाक्षपादौचदिनप्रणाशः ॥२५॥ क्रियेतकस्मादपरेचकुर्युर्वित्तंनदद्युःपुरुषाःकथंचित् ॥ प्राप्यार्थका लंचभवेदनर्थःकथंनुतत्स्यादितितत्कुतःस्यात्॥ २६ ॥ कथंनुभिद्येतनचस्रवेतनचप्रसिच्येदितिरक्षितव्यं॥ अरक्ष्यमाणंशतधाप्रकीर्यैद्ध्रुवंननाशोस्तिकृतस्य लोके॥ २७॥

स्यैवोक्तं नन्वर्जनाभावेएवकोदोषइत्यतआह प्राप्येति अर्थकालंअर्थसाध्यदारक्रियादिकालंयौवनादिकंप्राप्यअनर्थःव्याकुलत्वंभवेत् तदेवाह तत्धनसाध्यंकार्यंकथंनुकेन प्रकारेणवाममनिर्धनस्यस्यात् कुतोवाउपायात्तत्धनंममनिर्दैवस्यस्यात्संपद्येतेतिचिंतारूपोऽनर्थःस्यादेवेत्यर्थः ॥ २६॥ नन्वेवमर्थस्यइदानीमप्यनर्थकरत्वंजानतात्वयापांडवानामंशःसुत्यजस्ततश्चननाश शंकास्तिइत्याशंक्याह कथंनुइति पुत्रवत्पशुवच्चपिंडीभूतःप्रियतमश्चार्थःकथंनुभिद्येतद्विधाभवेत्वेणुरिवकरपत्रेणनकथंचिद्भेत्तुंशक्यइतिभावः नचस्रवेतआमपात्राज्जलमिवस्तोकंस्तोकमपिनबहिर्गच्छेत् प्रार्थनायांलिङ् एवमहंप्रार्थयामि तेनपरैर्ग्रामपंचकमपियाचितंचेन्नदास्यामीतिदर्शितं नचप्रसिच्येत्पात्रधारयावानबहिर्गच्छेत्तेनार्धराज्यदानंसुतरांनदेयमित्युक्तं इतिहेतोर्धनंरक्षितव्यमेवनस्तोकमर्धंवा तेभ्यःप्रदेयमितिभावः तत्रहेतुःअरक्ष्यमाणंशतधाप्रकीर्येदिति अर्थनाशएवमहाननर्थइत्यर्थः नन्वर्थेनापिपुत्रनाशःसंभाव्यतइत्याशंक्याह ध्रुवमिति तेषांमरणंदुर्गतिर्वादैवकृतादुर्निवार्याकिमर्थदानेनप्रत्य क्षदुःखेनेतिभावः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 किंचतुल्यांशभागिनोदायादस्योत्कर्षोपिदुःसहइत्याशयेनाह गतइत्यादिना ॥ २८ ॥ अन्यत्रस्वर्गे स्थानविशेषमहिम्नादिव्यज्ञानसंपन्नोर्जुनः कुरून्मुमूर्षून्समीक्षमाणःकोपिमानुषोनास्तीत्यर्थः
॥ २९ ॥ ३० ॥ अलष्टोमृत्युभयात् सचाथलष्टइतिपाठेल्लष्टः पांडवेभ्योल्पमपिनदेयमितिधृतराष्ट्रप्रतिज्ञाश्रवणात् ॥३१॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

 गतोप्यरण्यादपिशक्रलोकंधनंजयःपश्यतवीर्यमस्य॥ अस्त्राणिदिव्यानिचतुर्विधानिज्ञात्वापुनर्लोकमिमंप्रपन्नः॥२८॥ स्वर्गंहिगत्वासशरीरएवकोमानुषः
पुनरागंतुमिच्छेत्॥ अन्यत्रकालोपहताननेकान्समीक्षमाणस्तुकुरून्मुमूर्षून्॥ २९॥ धनुर्ग्राहश्चार्जुनःसव्यसाचीधनुश्चतद्गांडिवंभीमवेगं ॥ अस्त्राणिदिव्या
निचतानितस्यत्रयस्यतेजःप्रसहेतकोत्र ॥ ३० ॥ निशम्यतद्वचनंपार्थिवस्यदुर्योधनंरहितेसौबलोथ ॥ अबोधयत्कर्णमुपेत्यसर्वंसचाप्यलष्टोभवदल्पचे
ताः॥ ३१॥ इतिश्रीम०आरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिधृतराष्ट्रखेदवाक्येषट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रस्यतद्वाक्यंनिशम्यशकुनिस्तदा ॥ दुर्योधनमिदंकालेकर्णेनसहितोब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्स्वेनवीर्येणभारत ॥ भुं
क्ष्वेमांपृथिवीमेकोदिविशंबरहायथा ॥ २ ॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ कृताःकरप्रदाःसर्वेराजानस्तेनराधिप ॥३॥ याहिसादीप्यमा
नेवपांडवानभजत्पुरा ॥ साद्यलक्ष्मीस्त्वयाराजन्नवाप्ताभ्रातृभिःसह ॥ ४ ॥ इंद्रप्रस्थगतेयांतांदीप्यमानांयुधिष्ठिरे ॥ अपश्यामश्रियंराजन्दृश्यतेसातवाद्यवै
॥ ५ ॥ शत्रवस्तवराजेंद्रनचिरंशोककर्शिताः॥ सातुबुद्धिबलेनेयंराज्ञस्तस्माद्युधिष्ठिरात् ॥६॥ त्वयाक्षिप्तामहाबाहोदीप्यमानेवदृश्यते ॥ तथैवतवराजेंद्रराजा
नःपरवीरहन्॥ ७॥ शासनेधिष्ठिताःसर्वेकिंकुर्मइतिवादिनः॥ तेवयंपृथिवीराजन्निखिलासागरांबरा ॥ ८ ॥ सपर्वतवनादेवीसग्रामनगराकरा ॥ नानावनो
द्देशवतीपर्वतैरुपशोभिता॥ ९॥ वंद्यमानोद्विजैराजन्पूज्यमानश्चराजभिः॥ पौरुषाद्दिविदेवेषुभ्राजसेरश्मिवानिव ॥१०॥ रुद्रैरिवयमोराजामरुद्भिरिववास
वः॥ कुरुभिस्त्वंवृतोराजन्भासिनक्षत्रराडिव ॥ ११ ॥ यैःस्मतेनाद्रियेताज्ञानचयेशासनेस्थिताः॥ पश्यामस्तान्श्रियाहीनान्पांडवान्वनवासिनः ॥१२॥
श्रूयतेहिमहाराजसरोद्वैतवनंप्रति ॥ वसंतःपांडवाःसार्धंब्राह्मणैर्वनवासिभिः॥ १३॥

॥ २३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रतीच्याउदीच्याश्चदेशास्तद्वासिनः तेत्वया ॥ ३ ॥ साद्याःसादयितुंनाशयितुंयोग्याःशत्रवस्तेषांलक्ष्मीःसाद्यलक्ष्मीः ॥४॥५॥
नचिरंअल्पकालंशोककर्शिताः अतस्त्वत्प्रतिज्ञातोस्माकंसुखकालोभूयानस्तीतिभावः सातुश्रीः ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥ वंद्यमानःस्तूयमानःद्विजैस्त्रैवर्णिकैः ॥१०॥११॥ नाद्रियेतनादृता ॥१२॥१३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वात्वां ॥ १६ ॥ समर्थासुहृदांहर्षंशत्रूणांचशोकंदातुमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अमित्रेष्वघदर्शनात् अघंदुःखं अघंतुव्यसनेदुःखेदुरितेचनपुंसकमितिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥ नि

सम्प्रयाहिमहाराजश्रियापरमयायुतः ॥ तापयन्पांडुपुत्रांस्त्वंरश्मिवानिवतेजसा ॥ १४ ॥ स्थितोराज्येच्युतान्राज्याच्छ्रियाहीनाञ्छ्रियावृतः ॥ असमृद्धा न्समृद्धार्थःपश्यपांडुसुतान्नृप ॥ १५ ॥ महाभिजनसंपन्नंभद्रेमहतिसंस्थितं ॥ पांडवास्त्वाभिवीक्षंतुययातिमिवनाहुषं ॥ १६ ॥ यांश्रियंसुहृदश्चैवदुर्हृदश्च विशांपते ॥ पश्यंतिपुरुषेदीप्तांसासमर्थाभवत्युत ॥ १७ ॥ समस्थोविषमस्थान्हिदुर्हृदोयोभिवीक्षते ॥ जगतीस्थानिवाद्रिस्थःकिमतःपरमंसुखं ॥ १८ ॥ न पुत्रधनलाभेननराज्येनापिविंदति ॥ प्रीतिंनृपतिशार्दूलयाममित्राघदर्शनात् ॥ १९ ॥ किंनुतस्यसुखंनस्यादाश्रमेयोधनंजयं ॥ अभिवीक्षेतसिद्धार्थोवल्कला जिनवाससं ॥ २० ॥ सुवाससोहितेभार्यावल्कलाजिनसंवृतां ॥ पश्यंतुदुःखितांकृष्णांसाचनिर्विंद्यतांपुनः ॥ २१ ॥ विनिंदतांतथात्मानंजीवितंचधनच्युतं ॥ न तथाहिसभामध्येतस्याभवितुमर्हति ॥ वैमनस्यंयथादृष्ट्वातवभार्याःस्वलंकृताः ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुराजानंकर्णःशकुनिनासह ॥ तू ष्णींबभूवतुरुभौवाक्यांतेजनमेजय ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० कर्णशकुनिवाक्येसप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कर्णस्यवचनंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः ॥ हृष्टोभूत्वापुनर्दीनइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ब्रवी षियदिदंकर्णसर्वंमनसिमेस्थितम् ॥ नत्वभ्यनुज्ञांलप्स्यामिगमनेयत्रपांडवाः ॥ २ ॥ परिदेवतितान्वीरान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ मन्यतेभ्यधिकांश्चापितपोयो गेनपांडवान् ॥ ३ ॥ अथवाप्यनुबुध्येतनृपोस्माकंचिकीर्षितं ॥ एवमप्यायतिंरक्षन्नाभ्यनुज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ नहिद्वैतवनेकिंचिद्विद्यतेन्यत्प्रयोजनं ॥ उत्सादन मृतेतेषांवनस्थानांमहाद्युते ॥ ५ ॥ जानासिहियथाक्षत्ताद्यूतकालउपस्थिते ॥ अब्रवीद्यच्चमांत्वांचसौबलंवचनंतदा ॥ ६ ॥ तानिसर्वाणिवाक्यानियच्चान्यत्प रिदेवितं ॥ विचिंत्यनाधिगच्छामिगमनायेतरायवा ॥ ७ ॥ ममापिहिमहान्हर्षोयदहंभीमफाल्गुनौ ॥ क्लिष्टावरण्येपश्येयंकृष्णयासहिताविति ॥ ८ ॥ नतथा त्वाप्नुयांप्रीतिमवाप्यवसुधामिमां ॥ दृष्ट्वायथापांडुसुतान्वल्कलाजिनवाससः ॥ ९ ॥

विंद्यतांजीवितादपिविरक्ताभवतु ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥ ॥ ७ ॥ कर्णस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ आयतिंउत्तरकालं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इतरायअवस्थानाय नाधिगच्छामिअधिगमंनिश्चयंनप्राप्नोमि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ लक्ष्म्याउपेतंपश्येतांचेज्जीवितंयुक्तमितिसंबंधः ॥ ११॥१२॥१३॥ कल्यंप्रातः ॥१४॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ घोषागोव्रजाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अयमुपायोघोषयात्रैव ॥ २२ ॥

किंनुस्यादधिकंतस्माद्यदहंद्रुपदात्मजां ॥ द्रौपदींकर्णपश्येयंकाषायवसनांवने ॥ १० ॥ यदिमांधर्मराजश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ युक्तंपरमयालक्ष्म्यापश्येतां जीवितंभवेत् ॥ ११ ॥ उपायंनतुपश्यामियेनगच्छेमतद्वनं ॥ यथाचाभ्यनुजानीयाद्गच्छंतंमांमहीपतिः ॥ १२ ॥ ससौबलेनसहितस्तथादुःशासनेनच ॥ उपायंपश्यनिपुणंयेनगच्छेमतद्वनं ॥ १३ ॥ अहमप्यद्यनिश्चित्यगमनायेतरायच ॥ कल्यमेवगमिष्यामिसमीपंपार्थिवस्यह ॥ १४ ॥ मयितत्रोपविष्टेतुभीष्मेचकुरुसत्तमे ॥ उपायोयोभवेद्दृष्टस्तंब्रूयाःसहसौबलः ॥ १५ ॥ वचोभीष्मस्यराज्ञश्चनिशम्यगमनंप्रति ॥ व्यवसायंकरिष्येहमनुनीयपितामहं ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेजग्मुरावसथान्प्रति ॥ व्युषितायांरजन्यांतुकर्णोराजानमभ्ययात् ॥ १७ ॥ ततोदुर्योधनंकर्णःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ उपायःपरिदृष्टोयंतंनिबोधजनेश्वर ॥ १८ ॥ घोषाद्वैतवनेसर्वेत्वत्प्रतीक्षानराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः ॥ १९ ॥ उचितंहिसदागंतुंघोषयात्रांविशांपते ॥ एवंचत्वांपिताराजन्समनुज्ञातुमर्हति ॥ २० ॥ तथाकथयमानौतुघोषयात्राविनिश्चयं ॥ गांधारराजःशकुनिःप्रत्युवाचहसन्निव ॥ २१ ॥ उपायोयंमयादृष्टोगमनायनिरामयः ॥ अनुज्ञास्यतिनोराजाबोधयिष्यतिचाप्युत ॥ २२ ॥ घोषाद्वैतवनेसर्वेत्वत्प्रतीक्षानराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः ॥ २३ ॥ ततःप्रहसिताःसर्वेतेन्योन्यस्यतलान्ददुः ॥ तदेवचविनिश्चित्यददृशुःकुरुसत्तमं ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषया० घोषयात्रामंत्रणेअष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रंततःसर्वेददृशुर्जनमेजय ॥ पृष्ट्वासुखमथोराज्ञःपृष्टाराज्ञाचभारत ॥ १ ॥ ततस्तैर्विहितःपूर्वंसमंगोनामबल्लवः ॥ समीपस्थास्तदागावोधृतराष्ट्रेन्यवेदयत् ॥ २ ॥ अनंतरंचराधेयःशकुनिश्चविशांपते ॥ आहतुःपार्थिवश्रेष्ठंधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ ३ ॥ रमणीयेषुदेशेषुघोषाःसंप्रतिकौरव ॥ स्मारणेसमयःप्राप्तोवत्सानामपिचांकनं ॥ ४ ॥ मृगयाचोचिताराजन्नस्मिन्कालेसुतस्यते ॥ दुर्योधनस्यगमनंसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ५ ॥

॥ २३ ॥ तलान्हस्ततलानि ॥ २४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ स्मारणेस्मरणहेतौकर्मणिगवांसंख्यापूर्वकंवयोवर्णजातिनाम्नांलेखने स्मारणासमयइतिगौडाःपठंति ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विश्रंभः विश्वासोनगंतव्योनकर्तव्यः पांडवैर्भेदितास्तेकदाचिद्युष्मांस्तत्पुरतोनिन्युश्चेदनिष्टंस्यादितिभावः ॥ ६ ॥ तदेवाह तेत्विति ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजोग्निरेव ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अशक्यत्वमेवाह उ

धृतराष्ट्रउवाच मृगयाशोभनातातगवांहिसमवेक्षणं ॥ विश्रंभस्तुनगंतव्योबल्लवानामितिस्मरे ॥ ६ ॥ तेतुतत्रनरव्याघ्राःसमीपइतिनःश्रुतं ॥ अतोनाभ्यनुजानामिगमनंतत्रवःस्वयं ॥ ७ ॥ छद्मनानिर्जितास्तेतुकर्शिताश्चमहावने ॥ तपोनित्याश्चराधेयसमर्थाश्चमहारथाः ॥ ८ ॥ धर्मराजोनसंक्रुद्ध्येद्भीमसेनस्त्वमर्षणः ॥ यज्ञसेनस्यदुहितातेजएवतुकेवलं ॥ ९ ॥ यूयंचाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः ॥ ततोविनिर्दहेयुस्तेतपसाहिसमन्विताः ॥ १० ॥ अथवासायुधावीरामन्युनाभिपरिप्लुताः ॥ सहिताबद्धनिस्त्रिंशादहेयुःशस्त्रतेजसा ॥ ११ ॥ अथयूयंबहुत्वात्तानभियातकथंचन ॥ अनार्यंपरमंतत्स्यादशक्यंतच्चवैमतं ॥ ॥ १२ ॥ उषितोहिमहाबाहुरिंद्रलोकेधनंजयः ॥ दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथततःप्रत्यागतोवनं ॥ १३ ॥ अकृतास्त्रेणपृथिवीजिताबीभत्सुनापुरा ॥ किंपुनःसकृतास्त्रोघनहन्याद्वोमहारथः ॥ १४ ॥ अथवामद्वचःश्रुत्वातत्रयत्ताभविष्यथ ॥ उद्विग्नवासोविश्रंभाद्दुःखंतत्रभविष्यति ॥ १५ ॥ अथवासैनिकाःकेचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरं ॥ तदबुद्धिकृतंकर्मदोषमुत्पादयेच्चवः ॥ १६ ॥ तस्माद्गच्छंतुपुरुषाःस्मारणायाप्तकारिणः ॥ नस्वयंतत्रगमनंरोचयेतवभारत ॥ १७ ॥ शकुनिरुवाच धर्मज्ञःपांडवोज्येष्ठःप्रतिज्ञातंचसंसदि ॥ तेनद्वादशवर्षाणिवस्तव्यानीतिभारत ॥ १८ ॥ अनुवृत्ताश्चतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोननःकोपंकरिष्यति ॥ १९ ॥ मृगयांचैवनोगंतुमिच्छासंवर्ततेभृशं ॥ स्मारणंतुचिकीर्षामोनतुपांडवदर्शनं ॥ २० ॥ नचानार्यसमाचारःकश्चित्तत्रभविष्यति ॥ नचतत्रगमिष्यामोयत्रतेषांप्रतिश्रयः ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःशकुनिनाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ दुर्योधनंसहामात्यमनुजज्ञेनकामतः ॥ २२ ॥ अनुज्ञातस्तुगांधारिःकर्णेनसहितस्तदा ॥ निर्ययौभरतश्रेष्ठोबलेनमहतावृतः ॥ २३ ॥ दुःशासनेनचतथासौबलेनचधीमता ॥ संवृतोभ्रातृभिश्चान्यैःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः ॥ २४ ॥ तंनिर्यांतंमहाबाहुंद्रष्टुंद्वैतवनंसरः ॥ पौराश्चानुययुःसर्वेसहदारावनंचतत् ॥ २५ ॥ अष्टौरथसहस्राणित्रीणिनागायुतानिच ॥ पत्तयोबहुसाहस्राहयाश्चनवतिःशताः ॥ २६ ॥

षितोहीति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उद्विग्नवासइति वनवासेनोद्विग्नेषुपांडवेषु विश्रंभात्सत्यव्रताएतेनास्मान्बाधिष्यंतइतिविश्वासाद्वोभवतांवासःसदुःखंदुःखदोभविष्यति पूर्वापकृते विश्वासोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ १५ ॥ पक्षांतरमाह अथवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्वयमपिदूषयति धर्मज्ञइत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शकटाःभारवहान्यनांसि आपणाःपण्यानि वेशोवेश्याजनाश्रयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ गव्यूतिःक्रोशद्वयं ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

शकटापणवेशाश्चवणिजोबंदिनस्तथा॥ नराश्चमृगयाशीलाःशतशोथसहस्रशः॥ २७॥ ततःप्रयाणेनृपतेःसुमहानभवत्स्वनः ॥ प्रावृषीवमहावायोरुद्धत स्यविशांपते॥ २८॥ गव्यूतिमात्रेन्यवसद्राजादुर्योधनस्तदा॥ प्रयातोवाहनैःसर्वैस्ततोद्वैतवनंसरः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषया त्राप०दुर्योधनप्रस्थानेऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच अथदुर्योधनोराजातत्रत त्रवनेवसन्॥ जगामघोषानभितस्तत्रचक्रेनिवेशनं॥ १ ॥ रमणीयेसमाज्ञातेसोदकेसमहीरुहे॥ देशेसर्वगुणोपेतेचक्रुरावसथान्नराः॥ २ ॥ तथैवतत्समीप स्थान्पृथगावसथान्बहून्॥ कर्णस्यशकुनेश्चैवभ्रातॄणांचैवसर्वशः॥ ३॥ ददर्शसतदागावःशतशोथसहस्रशः ॥ अंकैर्लक्षैश्चताःसर्वालक्षयामासपार्थिवः ॥ ४ ॥ अंकयामासवत्सांश्चजज्ञेचोपसृतांस्त्वपि ॥बालवत्साश्चयागावःकालयामासताअपि ॥ ५॥ अथसस्मारणंकृत्वालक्षयित्वात्रिहायनान्॥ वृतोगोपा लकैःप्रीतोव्याहरत्कुरुनंदनः॥ ६॥ सचपौरजनःसर्वःसैनिकाश्चसहस्रशः ॥ यथोपजोषंचिक्रीडुर्वनेतस्मिन्यथामराः ॥७॥ ततोगोपाःप्रगातारःकुशलानृत्य वादने ॥ धार्त्तराष्ट्रमुपातिष्ठन्कन्याश्चैवस्वलंकृताः ॥८॥ सस्त्रीगणावृतोराजाप्रहृष्टःप्रददौवसु॥ तेभ्योयथार्हमन्नानिपानानिविविधानिच॥ ९॥ ततस्तेस हिताःसर्वेतरक्षून्महिषान्मृगान्॥ गवयर्क्षवराहांश्चसमंतात्पर्यकालयन्॥ १०॥ सताञ्छरैर्विनिर्भिद्यगजांश्चसुबहून्वने ॥ रमणीयेषुदेशेषुग्राहयामासवैमृ गान्॥ ११ ॥ गोरसानुपयुंजानउपभोगांश्चभारत॥ पश्यन्सरमणीयानिवनान्युपवनानिच॥१२॥ मत्तभ्रमरजुष्टानिबर्हिणाभिरुतानिच॥अगच्छदानुपूर्व्ये णपुण्यंद्वैतवनंसरः॥ १३॥ मत्तभ्रमरसंजुष्टंनीलकंठरवाकुलं ॥ सप्तच्छदसमाकीर्णंपुन्नागबकुलैर्युतं ॥ १४ ॥ ऋध्यापरमयायुक्तोमहेंद्रइववज्रभृत्॥ यदृ च्छयाचतत्रस्थोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ ईजेराजर्षियज्ञेनसाद्यस्केनविशांपते॥ दिव्येनविधिनाचैववन्येनकुरुसत्तम ॥ १६ ॥ कृत्वानिवेशमभि तःसरसस्तस्यकौरव॥ द्रौपद्यासहितोधीमान्धर्मपत्यानराधिप:॥ १७॥

॥ २३९ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति चक्रेकृतवान् ॥ १ ॥२॥ ३॥अंकैःचिह्नैः लक्षैःसंख्यानैः लक्षानपुंसिसंख्यायामितिमेदिनी ॥ ४ ॥ जज्ञेज्ञातवान् उपसृतान्दमनार्हान्वत्सतरान्समीपागतान्वा कालयामाससंख्यातवान् ॥ ५॥ त्रिहायनांस्त्रिवर्षान्वृषान् व्याहरत्विजहार ॥ ६ ॥यथोपजोषंयथारुचि ॥ ७॥ ८॥ ९ ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥साद्यस्केनएकाहसाध्येन॥१६॥१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्मजैर्जयंतादिभिःसहेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विजिहीर्षुर्विहर्तुमिच्छुः उपसर्पततत्समीपंगच्छत ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यके

ततोदुर्योधनःप्रेष्यानादिदेशसहस्रशः ॥ आक्रीडावसथाःक्षिप्रंक्रियंतामितिभारत ॥ १८ ॥ तेतथेत्येवकौरव्यमुक्त्वावचनकारिणः ॥ चिकीर्षंतस्तदाक्रीडान् जग्मुर्द्वैतवनंसरः ॥ १९ ॥ प्रविशंतंवनद्वारिगंधर्वाःसमवारयन् ॥ सेनाग्रंधार्त्तराष्ट्रस्यप्राप्तंद्वैतवनंसरः ॥ २० ॥ तत्रगंधर्वराजोवैपूर्वमेवविशांपते ॥ कुबेरभवनाद्राजन्नाजगामगणावृतः ॥ २१ ॥ गणैरप्सरसांचैवत्रिदशानांतथात्मजैः ॥ विहारशीलःक्रीडार्थंतेनतत्संवृतंसरः ॥ २२ ॥ तेनतत्संवृतंदृष्ट्वातेराजपरिचारकाः ॥ प्रतिजग्मुस्ततोराजन्यत्रदुर्योधनोनृपः ॥ २३ ॥ सतुतेषांवचःश्रुत्वासैनिकान्युद्धदुर्मदान् ॥ प्रेषयामासकौरव्यउत्सारयततानिति ॥ २४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ सरोद्वैतवनंगत्वागंधर्वानिदमब्रुवन् ॥ २५ ॥ राजादुर्योधनोनामधृतराष्ट्रसुतोबली ॥ विजिहीर्षुरिहायातितदर्थमुपसर्पत ॥ २६ ॥ एवमुक्तास्तुगंधर्वाःप्रहसंतोविशांपते ॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्पुरुषानिदंहिपरुषंवचः ॥ २७ ॥ नचेतयतिवोराजामंदबुद्धिःसुयोधनः ॥ योस्मानाज्ञापयत्येवंवैश्यानिवदिवौकसः ॥ २८ ॥ यूयंमुमूर्षवश्चापिमंदप्रज्ञानसंशयः ॥ येतस्यवचनादेवमस्मान्ब्रूतविचेतसः ॥ २९ ॥ गच्छध्वंत्वरिताःसर्वेयत्रराजासकौरवः ॥ नचेदद्यैवगच्छध्वंधर्मराजनिवेशनं ॥ ३० ॥ एवमुक्तास्तुगंधर्वैराज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ संप्राद्रवन्यतोराजाधृतराष्ट्रसुतोभवत् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिगंधर्वदुर्योधनसेनासंवादेचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेसहिताःसर्वेदुर्योधनमुपागमन् ॥ अब्रुवंश्चमहाराजयदूचुःकौरवंप्रति ॥ १ ॥ गंधर्वैर्वारितेसैन्येधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ अमर्षपूर्णःसैन्यानिप्रत्यभाषतभारत ॥ २ ॥ शासतैनानधर्मज्ञान्ममविप्रियकारिणः ॥ यदिप्रक्रीडतेसर्वैर्देवैःसहशतक्रतुः ॥ ३ ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधार्त्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ सर्वएवाभिसन्नद्धायोधाश्चापिसहस्रशः ॥ ४ ॥ ततःप्रमथ्यसर्वांस्तांस्तद्वनंविविशुर्बलात् ॥ सिंहनादेनमहतापूरयंतोदिशोदश ॥ ५ ॥ ततोपरैरवार्यंतगंधर्वैःकुरुसैनिकाः ॥ तेवार्यमाणागंधर्वैःसाम्नैववसुधाधिप ॥ ६ ॥ताननादृत्यगंधर्वांस्तद्वनंविविशुर्महत् ॥ यदावाचानतिष्ठंतिधार्त्तराष्ट्राःसराजकाः ॥ ७ ॥ ततस्तेखेचराःसर्वेचित्रसेनेन्यवेदयन् ॥ गंधर्वराजस्तान्सर्वानब्रवीत्कौरवान्प्रति ॥ ८ ॥ अनार्यान्शासतेत्येतांश्चित्रसेनोत्यमर्षणः ॥ अनुज्ञाताश्चगंधर्वाश्चित्रसेनेनभारत ॥ ९ ॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तेसहिताइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ १३॥१४॥१५॥१६॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२॥२३॥ एकैकस्ययोधाःएकैकंयोधाःपर्यवर्ततपरीतवंतः ॥ २४ ॥ जिजीषवःअत्रार्षौलोपोव्योर्वलीतिलोपः

प्रगृहीतायुधाःसर्वेधार्त्तराष्ट्रानभिद्रवन्॥ तान्दृष्ट्वापततःशीघ्रान्गंधर्वानुद्यतायुधान् ॥ १० ॥ प्राद्रवंस्तेदिशःसर्वेधार्त्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान् धार्त्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान्॥ ११॥ राधेयस्तुतदावीरोनासीत्तत्रपराङ्मुखः ॥ आपतंतींतुसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूं॥ १२॥ महताशरवर्षेणराधेयःप्रत्यवारयत्॥ क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदंतैस्तथायसैः ॥ १३ ॥ गंधर्वान्शतशोभिघ्नँल्लघुत्वात्सूतनंदनः ॥ पातयन्नुत्तमांगानिगंधर्वाणांमहारथः ॥ १४॥ क्षणेनव्यधमत्सर्वां चित्रसेनस्यवाहिनीं ॥ तेवध्यमानागंधर्वाःसूतपुत्रेणधीमता ॥ १५ ॥ भूयएवाभ्यवर्ततशतशोथसहस्रशः ॥ गंधर्वभूतापृथिवीक्षणेनसमपद्यत॥१६॥ आपतद्भिर्महावेगैश्चित्रसेनस्यसैनिकैः॥ अथदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः॥ १७ ॥दुःशासनोविकर्णश्चयेचान्येधृतराष्ट्रजाः ॥ न्यहनंस्तत्तदासैन्यंरथैर्गरुडनिःस्वनैः॥ १८॥ भूयश्चयोधयामासुःकृत्वाकर्णमथाग्रतः॥ महतारथसंघेनरथचारेणचाप्युत॥ १९ ॥ वैकर्तनंपरीप्संतोगंधर्वान्समवाकिरन् ॥ ततःसंन्यपतन्सर्वेगंधर्वाःकौरवैःसह ॥ २० ॥ तदासुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्षणं ॥ ततस्तेम्रदवोभूवन्गंधर्वाःशरपीडिताः ॥ २१ ॥उच्चुक्रुशुश्चकौरव्यागंधर्वान्प्रेक्ष्यपीडितान्॥ गंधर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वाचित्रसेनोत्यमर्षणः॥२२॥ उत्पपातासनात्क्रुद्धोवधेतेषांसमाहितः॥ ततोमायास्त्रमास्थाययुयुधेचित्रमार्गवित्॥ तयामुह्यंतकौरव्याश्चित्रसेनस्यमायया॥ २३॥ एकैकस्यतदायोधाधार्तराष्ट्रस्यभारत॥ पर्यवर्ततगंधर्वैर्दशभिर्दशभिःसह॥ २४ ॥ ततःसंपीड्यमानास्तेबलेनमहतातदा॥ प्राद्रवंतरणेभीतायेचराजन्जिजीषवः॥ २५॥ भज्यमानेष्वनीकेषुधार्तराष्ट्रेषुसर्वशः॥ कर्णोवैकर्तनोराजंस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥२६॥दुर्योधनश्च कर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः॥ गंधर्वान्योधयामासुःसमरेभृशविक्षताः॥२७॥ सर्वएवतुगंधर्वाःशतशोथसहस्रशः॥जिघांसमानाःसहिताःकर्णमभ्यद्रवन्रणे॥ २८॥ असिभिःपट्टिशैःशूलैर्गदाभिश्चमहाबलाः॥ सूतपुत्रंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवाकिरन्॥२९॥अन्येस्ययुगमच्छिंदन्ध्वजमन्येन्यपातयन्॥ ईषामन्येहयानन्येसूतमन्येन्यपातयन्॥ ३० ॥ अन्येच्छत्रंवरूथंचबंधुरंचतथापरे॥ गंधर्वाबहुसाहस्रास्तिलशोव्यधमन्रथं॥ ३१ ॥ ततोरथादवप्लुत्यसूतपुत्रोसिचर्मभृत्॥ विकर्णरथमास्थायमोक्षायाश्वानचोदयत् ॥ ३२ ॥ इ०म०आ०प०घोषयात्राप०कर्णपराभवेएकचत्वारिंशद०द्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

जिजीविषवः ॥२५॥ राजन्हेजनमेजय ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥वरूथंरथगुप्तिं बंधुरंरथबंधनानि ॥३१॥३२॥ इत्यार०नै०भा०एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गंधर्वैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जीवग्राहं जीवंतमेवगृहीत्वेतिणमुलंतं कषादित्वाद्ग्रहीदित्यनुप्रयोगः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राज्ञांयुधिष्ठिर

वैशंपायनउवाच गंधर्वैस्तुमहाराजभग्नेकर्णेमहारथे ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ १ ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ॥ दुर्योधनोमहाराजोनासीत्तत्रपराङ्मुखः ॥ २ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूं ॥ महताशरवर्षेणसोभ्यवर्षदरिंदमः ॥ ३ ॥ अचिंत्यशरवर्षंतुगंधर्वास्तस्यतंरथं ॥ दुर्योधनंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ४ ॥ युगमीषांवरूथंचतथैवध्वजसारथी ॥ अश्वांस्त्रिवेणुंतल्पंचतिलशोव्यधमञ्छरैः ॥ ५ ॥ दुर्योधनंचित्रसेनोविरथंपतितंभुवि ॥ अभिद्रुत्यमहाबाहुर्जीवग्राहमथाग्रहीत् ॥ ६ ॥ तस्मिन्गृहीतेराजेंद्रस्थितंदुःशासनंरथे ॥ पर्यगृह्णंतगंधर्वाःपरिवार्यसमंततः ॥ ७ ॥ विविंशतिचित्रसेनावादायान्येविदुद्रुवुः ॥ विंदानुविंदावपरेराजदारांश्चसर्वशः ॥ ८ ॥ सैन्यंतद्धार्तराष्ट्रस्यगंधर्वैःसमभिद्रुतं ॥ पूर्वंप्रभग्नाःसहिताःपांडवानभ्ययुस्तदा ॥ ९ ॥ शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ शरणंपांडवान्जग्मुर्ह्रियमाणेमहीपतौ ॥ १० ॥ सैनिकाऊचुः प्रियदर्शीमहाबाहोधार्तराष्ट्रोमहाबलः ॥ गंधर्वैर्ह्रियतेराजापार्थास्तमनुधावत ॥ ११ ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुर्जयस्तथा ॥ बध्वाह्रियंतेगंधर्वैराजदाराश्चसर्वशः ॥ १२ ॥ इतिदुर्योधनामात्याःक्रोशंतोराजगृद्धिनः ॥ आर्तादीनास्ततःसर्वेयुधिष्ठिरमुपागमन् ॥ १३ ॥ तांस्तथाव्यथितान्दीनान्भिक्षमाणान्युधिष्ठिरं ॥ वृद्धान्दुर्योधनामात्यान्भीमसेनोभ्यभाषत ॥ १४ ॥ महताहिप्रयत्नेनसंनह्यगजवाजिभिः ॥ अस्माभिर्यदनुष्ठेयंगंधर्वैस्तदनुष्ठितं ॥ १५ ॥ अन्यथावर्तमानानामर्थोजातोयमन्यथा ॥ दुर्मंत्रितमिदंतावद्राज्ञोदुर्द्यूतदेविनः ॥ १६ ॥ द्वेष्टारमन्येक्लीबस्यापातयंतीतिनःश्रुतं ॥ इदंकृतंनःप्रत्यक्षंगंधर्वैरतिमानुषं ॥ १७ ॥ दिष्ट्यालोकेपुमानस्तिकश्चिदस्मत्प्रियेस्थितः ॥ येनास्माकंहृतोभारआसीनानांसुखावहः ॥ १८ ॥ शीतवातातपसहांस्तपसाचैवकर्शितान् ॥ समस्थोविषमस्थान्हिद्रष्टुमिच्छतिदुर्मतिः ॥ १९ ॥ अधर्मचारिणस्तस्यकौरव्यस्यदुरात्मनः ॥ येशीलमनुवर्ततितेपश्यंतिपराभवं ॥ २० ॥ अधर्मोहिकृतस्तेनयेनैतदुपशिक्षितं ॥ अनृशंसास्तुकौंतेयास्तस्त्वत्प्रत्यक्षंब्रवीमिवः ॥ २१ ॥ एवंब्रुवाणंकौंतेयंभीमसेनमपस्वरं ॥ नकालःपरुषस्यायमितिराजाभ्यभाषत ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनादिहरणेद्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्य ॥ १६ ॥ क्लीबस्यअशक्तत्वात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अपस्वरंक्रोधेनविकलवर्णंयथास्यात्तथाब्रुवाणं ॥ २२ ॥ इत्यार० नै० भा० द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्मानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिधावयाहीतिचोदितआर्यःत्राणंरक्षकःशरणागतस्यकःभवेत् यआर्योमहान्सएवभवेत् शरणागतरक्षणसमर्थोदुर्लभइ

युधिष्ठिरउवाच अस्मानभिगतांस्तातभयार्तान्छरणैषिणः ॥ कौरवान्विषमप्राप्तान्कथंब्रूयास्त्वमीदृशं ॥ १ ॥ भवंतिभेदाज्ञातीनांकलहाश्चवृकोदर ॥ प्रस
क्तानिचवैराणिकुलधर्मोननश्यति ॥ २ ॥ यदातुकश्चिज्ज्ञातीनांबाह्यःप्रार्थयतेकुलं ॥ नमर्षयंतितत्संतोबाह्येनाभिप्रधर्षणं ॥ ३ ॥ जानात्येषहिदुर्बुद्धिरस्मा
निहचिरोषितान् ॥ सएवंपरिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियं ॥ ४ ॥ दुर्योधनस्यग्रहणाद्गंधर्वेणबलात्प्रभो ॥ स्त्रीणांबाह्याभिमर्शाच्चहतंभवतिनःकुलं ॥ ५ ॥ शरणं
चप्रपन्नानांत्राणार्थंचकुलस्यच ॥ उत्तिष्ठध्वंनरव्याघ्राःसज्जीभवतमाचिरं ॥ ६ ॥ अर्जुनश्चयमौचैवत्वंचवीरापराजितः ॥ मोक्षयध्वंनरव्याघ्राह्नियमाणंसुयो
धनं ॥ ७ ॥ एतेरथानरव्याघ्राःसर्वशस्त्रसमन्विताः ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांविमलाःकांचनध्वजाः ॥ ८ ॥ सस्वनानधिरोहध्वंनित्यसज्जानिमान्रथान् ॥ इंद्रसेना
दिभिःसूतैःकृतशस्त्रैरधिष्ठितान् ॥ ९ ॥ एतानास्थायवैयत्तागंधर्वान्योद्धुमाहवे ॥ सुयोधनस्यमोक्षायप्रयतध्वमतंद्रिताः ॥ १० ॥ यएवकश्चिद्राजन्यःशरणा
र्थमिहागतं ॥ परंशक्त्याभिरक्षेतकिंपुनस्त्वंवृकोदर ॥ ११ ॥ कइहार्योभवेत्त्राणमभिधावेतिचोदितः ॥ प्रांजलिंशरणापन्नंदृष्ट्वाशत्रुमपिध्रुवं ॥ १२ ॥ वरप्र
दानंराज्यंचपुत्रजन्मचपांडवाः ॥ शत्रोश्चमोक्षणंक्लेशात्त्रीणिचैकंचतत्समं ॥ १३ ॥ किंचाप्यधिकमेतस्माद्यदापन्नःसुयोधनः ॥ त्वद्बाहुबलमाश्रित्यजीवितं
परिमार्गते ॥ १४ ॥ स्वयमेवप्रधावेयंयदिनस्याद्वृकोदर ॥ विततोमेक्रतुर्वीरनहिमेऽत्रविचारणा ॥ १५ ॥ साम्नैवतुयथाभीममोक्षयेथाःसुयोधनं ॥ तथासर्वै
रुपायैस्त्वंयतेथाःकुरुनंदन ॥ १६ ॥ नसाम्नाप्रतिपद्येतयदिगंधर्वराडसौ ॥ पराक्रमेणमृदुनामोक्षयेथाःसुयोधनं ॥ १७ ॥ अथासौमृदुयुद्धेननमुंचेद्भीमकौर
वान् ॥ सर्वोपायैर्विमोच्यास्तेनिगृह्यपरिपंथिनः ॥ १८ ॥ एतावद्धिमयाशक्यंसंदेष्टुंवैवृकोदर ॥ वैतानेकर्मणिततेवर्तमानेचभारत ॥ १९ ॥ वैशंपायनउ
वाच अजातशत्रोर्वचनंतच्छ्रुत्वातुधनंजयः ॥ प्रतिजज्ञेगुरोर्वाक्यंकौरवाणांविमोक्षणं ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच यदिसाम्नानमोक्ष्यंतिगंधर्वाधृतराष्ट्रजा
न् ॥ अद्यगंधर्वराजस्यभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ २१ ॥ अर्जुनस्यतुतांश्रुत्वाप्रतिज्ञांसत्यवादिनः ॥ कौरवाणांतदाराजन्पुनःप्रत्यागतंमनः ॥ २२ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनमोचनानुज्ञायांत्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ दंशिताःसन्नद्धाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ श्रेयःकल्याणं प्रतिपादयितुंप्रापयितुं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच युधिष्ठिरवचःश्रुत्वाभीमसेनपुरोगमाः ॥ प्रहृष्टवदनाःसर्वेसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः ॥ १ ॥ अभेद्यानिततःसर्वेसमनह्यंतभारत ॥ जांबूनदविचित्राणिकवचानिमहारथाः ॥ २ ॥ आयुधानिचदिव्यानिविविधानिसमादधुः ॥ तेदंशितारथैःसर्वेध्वजिनःसशरासनाः ॥ ३ ॥ पांडवाःप्रत्यदृश्यंतज्वलिताइवपावकाः ॥ तान्रथान्साधुसंपन्नान्संयुक्तान्जवनैर्हयैः ॥ ४ ॥ आस्थायरथशार्दूलाःशीघ्रमेवययुस्ततः ॥ ततःकौरवसैन्यानांप्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ५ ॥
प्रयातान्सहितान्दृष्ट्वापांडुपुत्रान्महारथान् ॥ जितकाशिनश्चखचरास्त्वरिताश्चमहारथाः ॥ ६ ॥ क्षणेनैववनेतस्मिन्समाजग्मुरभीतवत् ॥ न्यवर्तंततःसर्वेगंधर्वाजितकाशिनः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वारथगतान्वीरान्पांडवांश्चतुरोरणे ॥ तांस्तुविभ्राजितान्दृष्ट्वालोकपालानिवोद्यतान् ॥ ८ ॥ व्यूढानीकाव्यतिष्ठंतगंधमादनवासिनः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ ९ ॥ क्रमेणमृदुनायुद्धमुपक्रांतंचभारत ॥ नतुगंधर्वराजस्यसैनिकामंदचेतसः ॥ १० ॥ शक्यंतेमृदुनाश्रेयःप्रतिपादयितुंतदा ॥ ततस्तान्युधिदुर्धर्षान्सव्यसाचीपरंतपः ॥ ११ ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचखचरान्रणे ॥ विसर्जयतराजानंभ्रातरंमेसुयोधनं ॥ १२ ॥ तएवमुक्तागंधर्वाःपांडवेनयशस्विना ॥ उत्स्मयंतस्तदापार्थमिदंवचनमब्रुवन् ॥ १३ ॥ एकस्यैववयंतातकुर्यामवचनंभुवि ॥ यस्यशासनमाज्ञायचरामोविगतज्वराः ॥ १४ ॥ तेनैकेनयथादिष्टंतथावर्त्तामभारत ॥ नशास्ताविद्यतेऽस्माकमन्यस्तस्मात्सुरेश्वरात् ॥ १५ ॥ एवमुक्तःसगंधर्वैःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ गंधर्वान्पुनरेवेदंवचनंप्रत्यभाषत ॥ १६ ॥ नतद्गंधर्वराजस्ययुक्तंकर्मजुगुप्सितं ॥ परदाराभिमर्शश्चमानुषैश्चसमागमः ॥ १७ ॥ उत्सृज्यध्वंमहावीर्यान्धृतराष्ट्रसुतानिमान् ॥ दारांश्चैषांविमुंचध्वंधर्मराजस्यशासनात् ॥ १८ ॥ यदासाम्नानमुंचध्वंगंधर्वाधृतराष्ट्रजान् ॥ मोक्षयिष्यामिविक्रम्यस्वयमेवसुयोधनं ॥ १९ ॥ एवमुक्तात्ततःपार्थःसव्यसाचीधनंजयः ॥ ससर्जनिशितान्बाणान्खचरान्खचरान्प्रति ॥ २० ॥ तथैवशरवर्षेणगंधर्वास्तेबलोत्कटाः ॥ पांडवानभ्यवर्त्तंतपांडवाश्चदिवौकसः ॥ २१ ॥ ततःसुतुमुलंयुद्धंगंधर्वाणांतरस्विनां ॥ बभूवभीमवेगानांपांडवानांचभारत ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० पांडवगंधर्वयुद्धेचतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

खचरान्गगनगमनान् खचरान्गंधर्वान् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैशंपायनउवाच ततोदिव्यास्त्रसंपन्नागंधर्वाहेममालिनः ॥ विसृजंतःशरान्दीप्तान्समंतात्पर्यवारयन् ॥ १ ॥ चत्वारःपांडवावीरागंधर्वाश्चसहस्रशः ॥ रणे
॥२४९॥ संन्यपतन्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २ ॥ यथाकर्णस्यचरथोधार्तराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ गंधर्वैःशतशश्छिन्नौतथातेषांप्रचक्रिरे ॥ ३ ॥ तान्समापततोराजन्गंध ३
र्वाञ्छतशोरणे ॥ प्रत्यगृह्णन्नरव्याघ्राःशरवर्षैरनेकशः ॥ ४ ॥ तेकीर्यमाणाःखगमाःशरवर्षैःसमंततः ॥ नशेकुःपांडुपुत्राणांसमीपेपरिवर्तितुं ॥ ५ ॥ अभिक्रुद्धा
नभिक्रुद्धोगंधर्वानर्जुनस्तदा ॥ लक्षयित्वाथदिव्यानिमहास्त्राण्युपचक्रमे ॥ ६ ॥ सहस्राणांसहस्राणिप्राहिणोद्यमसादनं ॥ आग्नेयेनार्जुनःसंख्येगंधर्वाणां
बलोत्कटः ॥ ७ ॥ तथाभीमोमहेष्वासःसंयुगेबलिनांवरः ॥ गंधर्वान्शतशोराजन्जघाननिशितैःशरैः ॥ ८ ॥ माद्रीपुत्रावपितथायुध्यमानौबलोत्कटौ ॥ परि
गृह्याग्रतोराजन्जघ्नतुःशतशःपरान् ॥ ९ ॥ तेवध्यमानागंधर्वादिव्यैरस्त्रैर्महारथैः ॥ उत्पेतुःखमुपादायधृतराष्ट्रसुतांस्ततः ॥ १० ॥ सतानुत्पतितान्दृष्ट्वाकुंतीपु
त्रोधनंजयः ॥ महताशरजालेनसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ११ ॥ तेबद्धाःशरजालेनशकुंताइवपंजरे ॥ ववर्षुरर्जुनंक्रोधाद्गदाशक्त्यृष्टिवृष्टिभिः ॥ १२ ॥ गदाशक्त्यृ
ष्टिवृष्टीस्तानिहत्यपरमास्त्रवित् ॥ गात्राणिचाहनद्भल्लैर्गंधर्वाणांधनंजयः ॥ १३ ॥ शिरोभिःप्रपतद्भिश्चचरणैर्बाहुभिस्तथा ॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपरेषामभव
द्भयं ॥ १४ ॥ तेवध्यमानागंधर्वाःपांडवेनमहात्मना ॥ भूमिष्ठमंतरिक्षस्थाःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ १५ ॥ तेषांतुशरवर्षाणिसव्यसाचीपरंतपः ॥ अस्त्रैःसंवार्यतेज
स्वीगंधर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ स्थूणाकर्णेंद्रजालंचसौरंचापितथार्जुनः ॥ आग्नेयंचापिसौम्यंचससर्जकुरुनंदनः ॥ १७ ॥ तेदह्यमानागंधर्वाःकुंतीपुत्रस्य
सायकैः ॥ दैतेयाइवशक्रेणविषादमगमन्परं ॥ १८ ॥ ऊर्ध्वमाक्रममाणाश्चशरजालेनवारिताः ॥ विसर्पमाणाभल्लैश्चवार्यंतेसव्यसाचिना ॥ १९ ॥ गंधर्वांस्त्रासि
तान्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रेणभारत ॥ चित्रसेनोगदांगृह्यसव्यसाचिनमाद्रवत् ॥ २० ॥ तस्याभिपततस्तूर्णंगदाहस्तस्यसंयुगे ॥ गदांसर्वायसींपार्थःशरैश्चिच्छेदसप्तधा
॥ २१ ॥ सगदांबहुधादृष्ट्वाकृत्तांबाणैस्तरस्विना ॥ संवृत्यविद्ययात्मानंयोधयामासपांडवं ॥ २२ ॥ अस्त्राणितस्यदिव्यानिसंप्रयुक्तानिसर्वशः ॥ दिव्यैरस्त्रैस्तदा
वीरःपर्यवारयदर्जुनः ॥ २३ ॥ सवार्यमाणस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना ॥ गंधर्वराजोबलवान्माययांतर्हितस्तदा ॥ २४ ॥ ॥२४९॥

॥ २० ॥ २१ ॥ संवृत्यआच्छाद्य विद्ययाअदर्शनशक्त्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ इत्यारण्यके० नै० भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥ ॥ ६ ॥ ततोर्जुनइति ॥१॥२॥ तत्रस्थेन मयेतिशेषः ॥३॥४॥५॥६॥७॥

अंतर्हितंतमालक्ष्यप्रहरंतमथार्जुनः ॥ ताडयामासखचरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ २५ ॥ अंतर्धानवधंचास्यचक्रेक्रुद्धोर्जुनस्तदा ॥ शब्दवेधंसमाश्रित्यबहुरूपो धनंजयः ॥ २६ ॥ सवध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना ॥ ततोस्यदर्शयामासतदात्मानंप्रियःसखा ॥ २७॥ चित्रसेनस्तथोवाचसखायंयुधिविद्धिमां ॥ चित्रसेनमथालक्ष्यसखायंयुधिदुर्बलं ॥ २८ ॥ संजहारास्त्रमथतत्पस्तृष्टंपांडवर्षभः ॥ दृष्ट्वातुपांडवाःसर्वेसंहृतास्त्रंधनंजयं ॥ २९ ॥ संजह्रुःप्रद्रुतानश्वान्शरवेगान्धनूंषिच ॥ चित्रसेनश्चभीमश्चसव्यसाचीयमावपि ॥ पृष्ट्वाकौशलमन्योन्यंरथेष्वेवावतस्थिरे ॥ ३० ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्रापर्वणिगंधर्वपराभवेपंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोध्यायः ॥ २४५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ततोर्जुनश्चित्रसेनंप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ मध्येगंधर्वसैन्यानांमहेष्वासोमहाद्युतिः ॥ १ ॥ किंतेव्यवसितंवीरकौरवाणांविनिग्रहे ॥ किमर्थंचसदारोयंनिगृहीतःसुयोधनः ॥ २ ॥ चित्रसेनउवाच विदितोयमभिप्रायस्तत्रस्थेनदुरात्मनः ॥ दुर्योधनस्यपापस्यकर्णस्यचधनंजय ॥ ३ ॥ वनस्थान्भवतोज्ञात्वाक्लिश्यमानाननाथवत् ॥ समस्थोविषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीत्यनवस्थितान् ॥ ४ ॥ इमेऽवहसितुंप्राप्ताद्रौपदींचयशस्विनीं ॥ ज्ञात्वाचिकीर्षितंचैषांमामुवाचसुरेश्वरः ॥ ५ ॥ गच्छदुर्योधनंबध्वासहामात्यमिहानय ॥ धनंजयश्चतेरक्ष्यःसहभ्रातृभिराहवे ॥ ६ ॥ सचप्रियःसखातुभ्यंशिष्यश्चतवपांडव ॥ वचनाद्देवराजस्यततोस्मीहागतोद्रुतं ॥ ७॥ अयंदुरात्माबद्धश्चगमिष्यामिसुरालयं ॥ नेष्याम्येनंदुरात्मानंपाकशासनशासनात् ॥ ८ ॥ अर्जुनउवाच उत्सृज्यतांचित्रसेनभ्रातास्माकंसुयोधनः ॥ धर्मराजस्यसंदेशान्ममचेदिच्छसिप्रियं ॥ ९ ॥ चित्रसेनउवाच पापोयंनित्यसंतुष्टोनविमोक्षणमर्हति ॥ प्रलब्धाधर्मराजस्यकृष्णायाश्चधनंजय ॥ १० ॥ नेदंचिकीर्षितंतस्यकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ जानातिधर्मराजोहिश्रुत्वाकुरुयथेच्छसि ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तेसर्वएवराजानमभिजग्मुर्युधिष्ठिरं ॥ अभिगम्यचतत्सर्वंशशंसुस्तस्यचेष्टितं ॥ १२ ॥ अजातशत्रुस्तच्छ्रुत्वागंधर्वस्यवचस्तदा ॥ मोक्षयामासतान्सर्वान्गंधर्वान्प्रशशंसच ॥ १३ ॥ दिष्ट्याभवद्भिर्बलिभिःशक्तैःसर्वैर्नहिंसितः ॥ दुर्वृत्तोधार्तराष्ट्रोयंसामात्यज्ञातिबांधवः ॥ १४ ॥ उपकारोमहांस्तातकृतोयंममखेचरैः ॥ कुलंनपरिभूतंमेमोक्षणेस्यदुरात्मनः ॥ १५ ॥

॥८॥९॥ नित्यंसंतुष्टोमत्तइत्यर्थः संतुष्टत्वाद्दम्यइति दृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनात् प्रलब्धावंचकः ॥१०॥ इदंमदुक्तंसमस्थोविषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीति ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इष्टानिवस्त्रालंकारादीनिआज्ञापयध्वं भवदर्थंनान्योनेष्यतीति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सुखंसुखेन एधंतिएधंतेवर्धंते ॥२२॥ वैमनस्यंवैरंकेनचित्सहमाकुथाःमाकुरु ॥२३॥२४॥

आज्ञापयध्वमिष्टानिप्रीयामोदर्शनेनवः ॥ प्राप्यसर्वानभिप्रायांस्ततोव्रजतमाचिरं ॥ १६॥ अनुज्ञातास्तुगंधर्वाःपांडुपुत्रेणधीमता ॥ सहाप्सरोभिःसंहृष्टा श्चित्रसेनमुखाययुः ॥ १७॥ देवराडपिगंधर्वान्मृतांस्तान्समजीवयत् ॥ दिव्येनामृतवर्षेणयेहताःकौरवैर्युधि ॥ १८ ॥ ज्ञातींस्तानवमुच्याथराजदारांश्चसर्व शः ॥ कृत्वाचदुष्करंकर्मप्रीतियुक्ताश्चपांडवाः ॥ १९ ॥ सस्त्रीकुमारैःकुरुभिःपूज्यमानामहारथाः ॥ बभ्राजिरेमहात्मानःक्रतुमध्येयथाग्नयः ॥ २० ॥ ततोदुर्यो धनंमुक्तंभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ युधिष्ठिरस्तुप्रणयादिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ मास्मतातपुनःकार्षीरीदृशंसाहसंक्वचित् ॥ नहिसाहसकर्त्तारःसुखमेधंतिभार त ॥ २२ ॥ स्वस्तिमान्सहितःसर्वैर्भ्रातृभिःकुरुनंदन ॥ गृहान्व्रजयथाकामंवैमनस्यंचमाकृथाः ॥ २३॥ वैशंपायनउवाच पांडवेनाभ्यनुज्ञातोराजा दुर्योधनस्तदा ॥ अभिवाद्यधर्मपुत्रंगतेंद्रियइवातुरः ॥ २४ ॥ विदीर्यमाणोव्रीडावान्जगामनगरंप्रति ॥ तस्मिन्गतेकौरवेयेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ भ्रा तृभिःसहितोवीरःपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ तपोधनैश्चतैःसर्वैर्वृतःशक्रइवामरैः ॥ २६॥ तथाद्वैतवनेतस्मिन्विजहारमुदायुतः ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनमोक्षणेषट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६॥ ॥छ॥ ॥छ॥ जनमेजयउवाच शत्रु भिर्जितबद्धस्यपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ मोक्षितस्ययुधापश्चान्मानिनःसुदुरात्मनः ॥ १ ॥ कत्थनस्यावलिप्तस्यगर्वितस्यचनित्यशः ॥ सदाचपौरुषौदार्यैःपांड वानवमन्यतः ॥ २ ॥ दुर्योधनस्यपापस्यनित्याहंकारवादिनः ॥ प्रवेशोहास्तिनपुरेदुष्करःप्रतिभातिमे ॥ ३ ॥ तस्यलज्जान्वितस्यैवशोकव्याकुलचेतसः ॥ प्र वेशंविस्तरेणत्वंवैशंपायनकीर्त्तय ॥ ४॥ वैशंपायनउवाच धर्मराजनिसृष्टस्तुधार्त्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ लज्जयाधोमुखःसीदन्नुपासर्पत्सुदुःखितः ॥ ५॥ स्वपुरंप्रययौराजाचतुरंगबलानुगः ॥ शोकोपहतयाबुद्ध्याचिंतयानःपराभवं ॥ ६॥ विमुच्यपथियानानिदेशेसुयवसोदके ॥ सन्निविष्टःशुभेरम्येभूमिभागेय थेप्सितं ॥ ७॥ हस्त्यश्वरथपादातंयथास्थानंन्यवेशयत् ॥ अथोपविष्टंराजानंपर्यंकेज्वलनप्रभे ॥ ८॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोध्यायः ॥ २४६ ॥ ॥छ ॥ शत्रुभिरिति ॥ १ ॥ कत्थनस्यआत्मस्तुतिपरस्य अवलिप्तस्यपापाशयस्यगर्वितस्यअत्यवमानिनः अतएवपांडवानवमन्यतः अहंकारंगर्वंवदतीतितथा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

उपप्लुतंयथासोमंराहुणारात्रिसंक्षये ॥ उपागम्याब्रवीत्कर्णोदुर्योधनमिदंतदा ॥ ९ ॥ दिष्ट्याजीवसिगांधारेदिष्ट्यानःसंगमःपुनः ॥ दिष्ट्यात्वयाजिताश्चैवगंधर्वाःकामरूपिणः ॥ १० ॥ दिष्ट्यासमग्रान्पश्यामिभ्रातॄंस्तेकुरुनंदन ॥ विजिगीषून्रणेयुक्तान्निर्जितारीन्महारथान् ॥ ११ ॥ अहंत्वभिद्रुतःसर्वैर्गंधर्वैःपश्यतस्तव ॥ नाशक्नुवंस्थापयितुंदीर्यमाणांचवाहिनीं ॥ १२ ॥ शरक्षतांगश्चभृशंव्यपयातोऽभिपीडितः ॥ इदंत्वत्यद्भुतंमन्येयद्युष्मानिहभारत ॥ १३ ॥ अरिष्टानक्षतांश्चापिसदारबलवाहनान् ॥ विमुक्तान्संप्रपश्यामियुद्धात्तस्मादमानुषात् ॥ १४ ॥ नैतस्यकर्तालोकेस्मिन्पुमान्विद्यतिभारत ॥ यत्कृतंतेमहाराजसहभ्रातृभिराहवे ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ उवाचचांगराजानंबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिकर्णदुर्योधनसंवादेसप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच अजानतस्तेराधेयनाभ्यसूयाम्यहंवचः ॥ जानासित्वंजितान्शत्रून्गंधर्वांस्तेजसामया ॥ १ ॥ आयोधितास्तुगंधर्वाःसुचिरंसोदरैर्मम ॥ मयासहमहाबाहोकृतश्चोभयतःक्षयः ॥ २ ॥ मायाधिकास्त्वयुध्यंतयदाशूरावियद्गताः ॥ तदानोनसमंयुद्धमभवत्खेचरैःसह ॥ ३ ॥ पराजयंचप्राप्ताःस्मोरणेबंधनमेवच ॥ सभृत्यामात्यपुत्राश्चसदारबलवाहनाः ॥ ४ ॥ उच्चैराकाशमार्गेणह्रियामस्तैःसुदुःखिताः ॥ अथनःसैनिकाःकेचिदमात्याश्चमहारथाः ॥ ५ ॥ उपगम्याब्रुवन्दीनाःपांडवांश्चरणप्रदान् ॥ एषदुर्योधनोराजाधार्तराष्ट्रःसहानुजः ॥ ६ ॥ सामात्यदारोह्रियतेगंधर्वैर्दिवमाश्रितैः ॥ तंमोक्षयतभद्रंवःसहदारंनराधिपं ॥ ७ ॥ परामर्शोमाभविष्यत्कुरुदारेषुसर्वशः ॥ एवमुक्तेतुधर्मात्माज्येष्ठःपांडुसुतस्तदा ॥ ८ ॥ प्रसाद्यपांडवान्सर्वानाज्ञापयतमोक्षणे ॥ अथागम्यतमुद्देशंपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ ९ ॥ सांत्वपूर्वमयाचंतशक्ताःसंतोमहारथाः ॥ यदाचास्मान्नमुमुचुर्गंधर्वाःसांत्विताअपि ॥ १० ॥ ततोर्जुनश्चभीमश्चयमजौचबलोत्कटौ ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिगंधर्वान्प्रत्यनेकशः ॥ ११ ॥ अथसर्वेरणंमुक्काप्रयाताःखेचरादिवं ॥ अस्मानेवाभिकर्षंतोदीनान्मुदितमानसाः ॥ १२ ॥ ततःसमंतात्पश्यामःशरजालेनवेष्टितं ॥ अमानुषाणिचास्त्राणिप्रमुंचंतंधनंजयं ॥ १३ ॥ समावृतादिशोदृष्ट्वापांडवेनशितैःशरैः ॥ धनंजयसखात्मानंदर्शयामासवैतदा ॥ १४ ॥

अजानतस्तेइति नाभ्यसूयामिदोषवदितिनमन्ये ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ चित्रसेनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

चित्रसेनःपांडवेनसमाश्लिष्यपरस्परं ॥ कुशलंपरिपप्रच्छतैःपृष्टश्चाप्यनामयं ॥ १५ ॥ तेसमेत्यतथान्योन्यंसन्नाहान्विप्रमुच्यच ॥ एकीभूतास्ततोवीरागं
धर्वाःसहपांडवैः ॥ अपूजयेतामन्योन्यंचित्रसेनधनंजयौ ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टचत्वारिंशदधि
कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच चित्रसेनंसमागम्यप्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ इदंवचनमक्लीबमब्रवीत्परवीर
हा ॥ १ ॥ भ्रातॄनर्हसिमेवीरमोक्तुंगंधर्वसत्तम ॥ अनर्हधर्षणाहीमेजीवमानेषुपांडुषु ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुगंधर्वःपांडवेनमहात्मना ॥ उवाचयत्कर्णवयंमंत्रयंतो
विनिर्गताः ॥ ३ ॥ द्रष्टारःस्मसुखाद्धीनान्सदारान्पांडवानिति ॥ तस्मिन्नुच्चार्यमाणेतुगंधर्वेणवचस्तथा ॥ ४ ॥ भूमेर्विवरमन्वैच्छंप्रवेष्टुंव्रीडयान्वितः ॥ युधिष्ठिर
मथागम्यगंधर्वाःसहपांडवैः ॥ ५ ॥ अस्मद्दुर्मंत्रितंतस्मैबद्धांश्चास्मान्न्यवेदयन् ॥ स्त्रीसमक्षमहंदीनोबद्धःशत्रुवशंगतः ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरस्योपहृतःकिंनुदुःखमतः
परं ॥ येमेनिराकृतानित्यंरिपुर्येषामहंसदा ॥ ७ ॥ तैर्मोक्षितोहंदुर्बुद्धिर्दत्तंतैरेवजीवितं ॥ प्राप्तःस्यांयद्यहंवीरवधंतस्मिन्महारणे ॥ ८ ॥ श्रेयस्तद्भवितामह्यंनैवंभू
तस्यजीवितं ॥ अभूद्यशःपृथिव्यांमेख्यातंगंधर्वतोवधात् ॥ ९ ॥ प्राप्ताश्चपुण्यलोकाःस्युर्महेंद्रसदनेऽक्षयाः ॥ यत्त्वद्यमेव्यवसितंतच्छृणुध्वंनरर्षभाः ॥ १० ॥ इ
हप्रायमुपासिष्येयूयंव्रजतवैगृहान् ॥ भ्रातरश्चैवमेसर्वेयांत्वद्यस्वपुरंप्रति ॥ ११ ॥ कर्णप्रभृतयश्चैवसुहृदोबांधवाश्चये ॥ दुःशासनंपुरस्कृत्यप्रयांत्वद्यपुरंप्रति ॥
॥ १२ ॥ नत्वहंसंप्रयास्यामिपुरंशत्रुनिराकृतः ॥ शत्रुमानापहोभूत्वासुहृदांमानकृत्तथा ॥ १३ ॥ ससुहृच्छोकदोजातःशत्रूणांहर्षवर्धनः ॥ वारणाह्वयमा
साद्यकिंवक्ष्यामिजनाधिपं ॥ १४ ॥ भीष्मद्रोणौकृपद्रौणीविदुरःसंजयस्तथा ॥ बाह्लीकःसौमदत्तिश्चयेचान्येवृद्धसंमताः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाःश्रेणिमुख्याश्चत
थोदासीनवृत्तयः ॥ किंमांवक्ष्यंतिकिंचापिप्रतिवक्ष्यामितानहं ॥ १६ ॥ रिपूणांशिरसिस्थित्वातथाविक्रम्यचोरसि ॥ आत्मदोषात्परिभ्रष्टःकथंवक्ष्यामितान
हं ॥ १७ ॥ दुर्विनीताःश्रियंप्राप्यविद्यामैश्वर्यमेवच ॥ तिष्ठंतिनचिरंभद्रेयथाहंमदगर्वितः ॥ १८ ॥ अहोनार्हमिदंकर्मकष्टंदुश्चरितंकृतं ॥ स्वयंदुर्बुद्धिनामोहाद्ये
नप्राप्तोस्मिसंशयं ॥ १९ ॥ तस्मात्प्रायमुपासिष्येनहिशक्ष्यामिजीवितुं ॥ चेतयानोहिकोजीवेत्कृच्छ्राच्छत्रुभिरुद्धृतः ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ एवंभूतस्यजीवितंनश्रेयइतिसंबंधः अभूत्अभविष्यत् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रेणिमुख्याःशिल्पिसंघातमुख्याःप्रकृतयइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विस्रब्धंसविश्वासंयथास्यात्तथा ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यदाचेति यदिशोकेनव्यसनंनश्येत्तर्हिंस

शत्रुभिश्चावहसितोमानीपौरुषवर्जितः ॥ पांडवैर्विक्रमाद्यैश्चसावमानमवेक्षितः ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच एवंचिंतापरिगतोदुःशासनमथाब्रवी
त् ॥ दुःशासननिबोधेदंवचनंममभारत ॥ २२ ॥ प्रतीच्छत्वंमयादत्तमभिषेकंनृपोभव ॥ प्रशाधिपृथिवींस्फीतांकर्णसौबलपालितां ॥ २३ ॥ भ्रातॄन्पालयवि
स्रब्धंमरुतोवृत्रहायथा ॥ बांधवाश्चोपजीवंतुदेवाइवशतक्रतुं ॥ २४ ॥ ब्राह्मणेषुसदावृत्तिंकुर्वीथाश्चाप्रमादतः ॥ बंधूनांसुहृदांचैवभवेथास्त्वंगतिःसदा ॥
॥ २५ ॥ ज्ञातींश्चाप्यनुपश्येथाविष्णुर्देवगणान्यथा ॥ गुरवःपालनीयास्तेगच्छपालयमेदिनीं ॥ २६ ॥ नंदयन्सुहृदःसर्वान्शात्रवांश्चावभर्त्सयन् ॥ कंठेचैनंप
रिष्वज्यगम्यतामित्युवाचह ॥ २७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वादीनोदुःशासनोब्रवीत् ॥ अश्रुकंठःसुदुःखार्तःप्रांजलिःप्रणिपत्यच ॥ २८ ॥ सगद्गदमिदंवाक्यंभ्रातरंज्ये
ष्ठमात्मनः ॥ प्रसीदेत्यपतद्भूमौदूयमानेनचेतसा ॥ २९ ॥ दुःखितःपादयोस्तस्यनेत्रजंजलमुत्सृजन् ॥ उक्तवांश्चनरव्याघ्रोनैतदेवंभविष्यति ॥ ३० ॥ विदीर्ये
त्सकलाभूमिर्द्यौश्चापिशकलीभवेत् ॥ रविरात्मप्रभांजह्यात्सोमःशीतांशुतांत्यजेत् ॥ ३१ ॥ वायुःशैघ्र्यमथोजह्याद्धिमवांश्चपरिव्रजेत् ॥ शुष्येत्तोयंसमुद्रेषुव
ह्निरप्युष्णतांत्यजेत् ॥ ३२ ॥ नचाहंत्वदृतेराजन्प्रशासेयंवसुंधरां ॥ पुनःपुनःप्रसीदेतिवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ३३ ॥ त्वमेवनःकुलेराजाभविष्यसिशतंसमाः ॥
एवमुक्त्वासराजानंसुस्वरंप्ररुरोदह ॥ ३४ ॥ पादौसंस्पृश्यमानार्हौभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ तथातौदुःखितौदृष्ट्वादुःशासनसुयोधनौ ॥ ३५ ॥ अधिगम्यव्यथा
विष्टःकर्णस्तौप्रत्यभाषत ॥ विषीदथःकिंकौरव्यौबालिश्यात्प्राकृताविव ॥ ३६ ॥ नशोकःशोचमानस्यविनिवर्तेतकर्हिचित् ॥ यदाचशोचतःशोकोव्यसनंना
पकर्षति ॥ ३७ ॥ सामर्थ्यंकिंततःशोकेशोचमानौप्रपश्यथः ॥ धृतिंगृह्णीतंमाशत्रून्शोचंतौनंदयिष्यथः ॥ ३८ ॥ कर्तव्यंहिकृतंराजन्पांडवैस्तवमोक्षणं ॥ नित्य
मेवप्रियंकार्यंराज्ञोविषयवासिभिः ॥ ३९ ॥ पाल्यमानास्त्वयातेहिनिवसंतिगतज्वराः ॥ नार्हस्येवंगतेमन्युंकर्तुंप्राकृतवद्यथा ॥ ४० ॥ विषण्णास्तवसोदर्या
स्त्वयिप्रायंसमास्थिते ॥ उत्तिष्ठव्रजभद्रंतेसमाश्वासयसोदरान् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनप्रायोपवेशेऊनपंचा
शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कर्तव्यःनतुतत्तथास्तिअतःशोकोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

राजन्निति स्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ७ ॥

॥२५२॥ कर्णउवाच राजन्नाद्यावगच्छामितवेहलघुसत्वतां ॥ किमत्रचित्रंयद्वीरमोक्षितःपांडवैररसि ॥ १ ॥ सद्योवशंसमापन्नःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ सेनाजीवैश्च 3
कौरव्यतथाविषयवासिभिः ॥ २ ॥ अज्ञातैर्यदिवाज्ञातैःकर्तव्यंनृपतेःप्रियं ॥ प्रायःप्रधानाःपुरुषाःक्षोभयंत्यरिवाहिनीं ॥ ३ ॥ निगृह्यंतेचयुद्धेषुमोक्ष्यंतेचैवसै
निकैः ॥ सेनाजीवाश्चयेराज्ञांविषयेसंतिमानवाः ॥ ४ ॥ तैःसंगम्यनृपार्थाययतितव्यंयथातथं ॥ यद्येवंपांडवैराजन्भवद्विषयवासिभिः ॥ ५ ॥ यदृच्छयामोक्षि
तोसितत्रकापरिदेवना ॥ नचैतत्साधुयद्राजन्पांडवास्त्वांनृपोत्तमं ॥ ६ ॥ स्वसेनयासंप्रयांतंनानुयांतिस्मपृष्ठतः ॥ शूराश्चबलवंतश्चसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ७ ॥
भवतस्तेसहायावैप्रेष्यतांपूर्वमागताः ॥ पांडवेयानिरत्नानित्वमद्याप्युपभुंजसे ॥ ८ ॥ सत्वस्थान्पांडवान्पश्यनतेप्रायमुपाविशन् ॥ उत्तिष्ठराजन्भद्रंतेनचिरं
कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ अवश्यमेवनृपतेराज्ञोविषयवासिभिः ॥ प्रियाण्याचरितव्यानितत्रकापरिदेवना ॥ १० ॥ मद्वाक्यमेतद्राजेंद्रयद्येवंनकरिष्यसि ॥ स्थास्या
मीहभवत्पादौशुश्रूषन्नरिमर्दन ॥ ११ ॥ नोत्सहेजीवितुमहंत्वद्विहीनोनरर्षभ ॥ प्रायोपविष्टस्तुनृपराज्ञांहास्योभविष्यसि ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच ए
वमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ नैवोत्थातुंमनश्चक्रेस्वर्गायकृतनिश्चयः ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रा
योपवेशेकर्णवाक्येपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रायोपविष्टंराजानंदुर्योधनममर्षणं ॥
उवाचसांत्वयन्राजन्शकुनिःसौबलस्तदा ॥ १ ॥ शकुनिरुवाच सम्यगुक्तंहिकर्णेनतच्छ्रुतंकौरवत्वया ॥ मयाहृतांश्रियंस्फीतांतांमोहादपहायकिं ॥ २ ॥
त्वमबुद्ध्याद्यनृपतेप्राणानुत्स्रष्टुमर्हसि ॥ अथवाप्यवगच्छामिनवृद्धाःसेवितास्त्वया ॥ ३ ॥ यःसमुत्पतितंहर्षंदैन्यंवानियच्छति ॥ सनश्यतिश्रियंप्राप्यपात्र
मामिवांभसि ॥ ४ ॥ अतिभीरुमतिक्लीबंदीर्घसूत्रंप्रमादिनं ॥ व्यसनाद्विषयाक्रांतंनभजंतिनृपंप्रजाः ॥ ५ ॥ सत्कृतस्यहितेशोकोविपरीतेकथंभवेत् ॥ माकृतं
शोभनंपार्थैःशोकमालंब्यनाशय ॥ ६ ॥ यत्रहर्षस्त्वयाकार्यःसत्कर्तव्याश्चपांडवाः ॥ तत्रशोचसिराजेंद्रविपरीतमिदंतव ॥ ७ ॥ ॥२५२॥

प्रायोपविष्टमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पात्रंमृत्पात्रं आमंअपक्वं ॥ ४ ॥ भीरुंआत्मनाशशंकाकुलं क्लीबंसामर्थ्यहीनं दीर्घसूत्रंचिरकारिणं प्रमादिनमनवहितं व्यसनात्द्यूतपानमृगयादिरूपात् विषयैःस्त्र्यादि
भिराक्रांतं त्वंतुतेषांमध्येप्रमादीविषयाक्रांतश्चेतिभावः ॥ ५ ॥ पार्थैःकृतंशोभनंशोकमालंब्यमानाशयेतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मानंशरीरंमात्यज ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विकृतंम्लानं भ्रातृसौहृदंभ्रातरिसौहृदंवात्सल्यमस्यास्तीतिभ्रातृसौहृदस्तं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्वेदंजीवितेवैराग्यं नैराश्यंराज्यलाभेइतिशेषः ॥ १३ ॥ समन्युःदैन्यवान् धर्मेणधनेनसौख्येनवानममकार्यमितिसंबंधः धर्मधनाभ्यांयत्सौख्यंतेनवा आज्ञयाआज्ञाफलेनराज्येनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ माविहन्यतआत्मानंमाघातयतममसंकल्पंवामानाशयत ॥ १५ ॥ पूज्याभवद्भिरितिशेषः गुरवोधृतराष्ट्रादयः ॥ १६ ॥ १७॥ सुहृद्भिःकर्णाद्यैः अमात्यैःशकुनिप्रभृतिभिः भ्रातृभिर्दुःशासनादिभिः स्वजनैःसंबंधिभिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाग्यतोमौनी स्वर्गगतिर्मरणंतत्काम्य

प्रसीदमात्यजात्मानंतुष्टश्चसुकृतंस्मर ॥ प्रयच्छराज्यंपार्थानांयशोधर्ममवाप्नुहि॥ ८ ॥ क्रियामेतांसमाज्ञायकृतज्ञस्त्वंभविष्यसि ॥ सौभ्रात्रंपांडवैःकृत्वासमवस्थाप्यचैवतान्॥ ९॥ पित्र्यंराज्यंप्रयच्छैषांततःसुखमवाप्स्यसि॥ वैशंपायनउवाच शकुनेस्तुवचःश्रुत्वादुःशासनमवेक्ष्यच ॥ १० ॥ पादयोःपतितंवीरंविकृतंभ्रातृसौहृदम्॥ बाहुभ्यांसाधुजाताभ्यांदुःशासनमरिंदमं॥ ११ ॥ उत्थाप्यसंपरिष्वज्यप्रीत्याऽजिघ्रतमूर्धनि॥ कर्णसौबलयोश्चापिसंश्रुत्यवचनान्यसौ॥ १२॥ निर्वेदंपरमंगत्वाराजादुर्योधनस्तदा॥ व्रीडयाभिपरीतात्मानैराश्यमगमत्परं॥ १३॥तच्छ्रुत्वासुहृदश्चैवसमन्युरिदमब्रवीत्॥नधर्मधनसौख्येननैश्वर्येणनचाज्ञया॥ १४॥ नैवभोगैश्चमेकार्यंमाविहन्यतगच्छत॥ निश्चितेयंममम तिःस्थिताप्रायोपवेशने॥ १५॥ गच्छध्वंनगरंसर्वेपूज्याश्चगुरवोमम॥ तएवमुक्ताःप्रत्यूचूराजानमरिमर्दनं॥ १६॥ यागतिस्तवराजेंद्रसास्माकमपिभारत॥ कथंवासंप्रवेक्ष्यामस्त्वद्विहीनाःपुरंवयं ॥ १७॥ वैशंपायनउवाच ससुहृद्भिरमात्यैश्चभ्रातृभिःस्वजनेनच॥ बहुप्रकारमप्युक्तोनिश्चयान्नविचाल्यते॥ १८॥दर्भास्तरणमास्तीर्यनिश्चयाद्धृतराष्ट्रजः॥ संस्पृश्यापःशुचिर्भूत्वाभूतलेसमुपस्थितः ॥ १९॥ कुशचीरांबरधरःपरंनियममास्थितः॥ वाग्यतोराजशार्दूलःसस्वर्गगतिकाम्यया॥ २०॥ मनसोपचितिंकृत्वानिरस्यचबहिःक्रियाः॥ अथतंनिश्चयंतस्यबुध्वादैतेयदानवाः॥ २१॥ पातालवासिनोरौद्राःपूर्वंदेवैर्विनिर्जिताः॥ तेस्वपक्षक्षयंतंतुज्ञात्वादुर्योधनस्यवै॥ २२॥ आह्वानायतदाचक्रुःकर्मवैतानसंभवं॥ बृहस्पत्युशनोक्तैश्चमंत्रैर्मंत्रविशारदाः॥ २३॥ अथर्ववेदप्रोक्तैश्चयाश्चोपनिषदिक्रियाः॥ मंत्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदासमवर्तयन्॥ २४॥ जुह्वत्यग्नौहविःक्षीरंमंत्रवत्सुसमाहिताः॥ ब्राह्मणावेदवेदांगपारगाःसुदृढव्रताः॥ २५॥

यातदिच्छया ॥ २० ॥ मनसाउपसमीपेचितिंदाहार्थंकाष्ठसंचयंकृत्वासंकल्प्यअवश्यंमर्तव्यमितिनिश्चित्येत्यर्थः बहिःक्रियाःस्नानपानाद्याः ॥ २१ ॥ २२ ॥ वैतानसंभवंअग्निविस्तारसाध्यंनवकुंड्यादिविधानं आथर्वणिकंनतुत्रयीरूपं ॥ २३ ॥ उपनिषदिआरण्यकेप्रोक्ताःक्रियाःसर्वंप्रविध्यत्स्वहृदयंप्रविध्यशिरोभिंद्धिजधमनीःप्रव्रजेत्यादिमंत्रप्रकाशिताःशत्रुमारणार्थाएतन्मंत्रजपहोमादिरूपाःसमवर्तयन्संप्रावर्तयन्दैतेयदानवाइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृत्याआज्ञाकरीदेवता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कर्मसिद्धौतदातत्रजृंभमाणामहाद्भुता॥ कृत्यासमुत्थितताराजन्किंकरोमीतिचाब्रवीत्॥ २६ ॥ आहुदैत्याश्चतांतत्रसुप्रीतेनांतरात्मना॥ प्रायोपविष्टंराजा
नंधार्तराष्ट्रमिहानय॥ २७॥ तथेतिचप्रतिश्रुत्यसाकृत्याप्रययौतदा॥ निमेषादगमच्चापियत्रराजासुयोधनः॥ २८॥ समादायचराजानंप्रविवेशरसातलं॥
दानवानांमुहूर्ताच्चतमानीतंन्यवेदयत्॥ तमानीतंनृपंदृष्ट्वारात्रौसंगत्यदानवाः॥ २९॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेकिंचिदुत्फुल्ललोचनाः ॥ साभिमानमिदंवाक्यंदुर्यो
धनमथाब्रुवन्॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रायोपवेशेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२५१॥ ॥७॥
दानवाऊचुः भोःसुयोधनराजेंद्रभरतानांकुलोद्वह॥ शूरैःपरिवृतोनित्यंतथैवचमहात्मभिः ॥ १ ॥ अकार्षीःसाहसमिदंकस्मात्प्रायोपवेशनं॥ आत्मत्यागी
ह्यधोयातिवाच्यतांचायशस्करीं॥ २ ॥ नहिकार्यविरुद्धेषुबह्वपापेषुकर्मसु ॥ मूलघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः ॥ ३ ॥ नियच्छैनांमतिंराजन्धर्मार्थसु
खनाशिनीं॥ यशःप्रतापवीर्यघ्नींशत्रूणांहर्षवर्धनीं॥ ४ ॥ श्रूयतांतुप्रभोतत्त्वंदिव्यतांचात्मनोनृप ॥ निर्माणंचशरीरस्यततोधैर्यमवाप्नुहि ॥ ५ ॥ पुरात्वंतपसा
स्माभिर्लब्धोराजन्महेश्वरात्॥ पूर्वकायश्चपूर्वस्तेनिर्मितोवज्रसंचयैः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरभेद्यःशस्त्रैश्चाप्यधःकायश्चतेनघ ॥ कृतःपुष्पमयोदेव्यारूपतस्त्रीमनोहरः
॥ ७॥ एवमीश्वरसंयुक्तस्तवदेहोनृपोत्तम॥ देव्याचराजशार्दूलदिव्यस्त्वंहिनमानुषः ॥ ८ ॥ क्षत्रियाश्चमहावीर्याभगदत्तपुरोगमाः॥ दिव्यास्त्रविदुषःशूराःक्ष
पयिष्यंतितेरिपून्॥ ९ ॥ तदलंतेविषादेनभयंतवनविद्यते॥ सहायार्थंचतेवीराःसंभूताभुविदानवाः ॥ १० ॥ भीष्मद्रोणकृपादींश्चप्रवेक्ष्यंत्यपरेऽसुराः ॥ यैरा
विष्टाघृणांत्यक्त्वायोत्स्यंतेतववैरिभिः॥ ११ ॥ नैवपुत्रान्नचभ्रातॄन्नपितॄन्नचबांधवान्॥ नैवशिष्यान्नचज्ञातीन्नबालान्स्थविरान्नच॥ १२॥ युधिसंप्रहरिष्यं
तोमोक्ष्यंतिकुरुसत्तम॥ निःस्नेहादानवाविष्टाःसमाक्रांतेंतरात्मनि॥ १३ ॥ प्रहरिष्यंतिविवशाःस्नेहमुत्सृज्यदूरतः॥ हृष्टाःपुरुषशार्दूलाःकलुषीकृतमानसाः॥
अविज्ञानविमूढाश्चदैवाच्चविधिनिर्मितात्॥ १४ ॥

भोःसुयोधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ कार्यविरुद्धेषुशत्रुजयविरुद्धेषु पापेषुआत्महत्यादिषु ॥ ३ ॥ नियच्छत्यजेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ पूर्वकायःनाभेरुपरि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ असुराइतिच्छेदः
घृणांकृपां ॥ ११ ॥ १२ ॥ अंतरात्मनिचित्तेसमाक्रांतेदानवैरेव ॥ १३ ॥ अविज्ञानंकार्याकार्यविज्ञानाभावस्तेनमूढाः दैवाददृष्टात् विधिनिर्मितात्पूर्वकर्मकृतात्॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्याभाषमाणाः विरुद्धमाभाषंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ विक्रमेशत्रुजये शौटीरःसमर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तेत्वयाअन्यामरणार्थावैरशांत्यर्थावाबुद्धिर्न

व्याभाषमाणाश्चान्योन्यंनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ सर्वेशस्त्रास्त्रमोक्षेणपौरुषेसमवस्थिताः ॥ १५ ॥ श्लाघमानाःकुरुश्रेष्ठकरिष्यंतिजनक्षयं ॥ तेपिपंचमहात्मानःप्रतियोत्स्यंतिपांडवाः ॥ १६ ॥ वधंचैषांकरिष्यंतिदैवयुक्तामहाबलाः ॥ दैत्यरक्षोगणाश्चैवसंभूताःक्षत्रयोनिषु ॥ १७ ॥ योत्स्यंतियुधिविक्रम्यशत्रुभिस्तवपार्थिव ॥ गदाभिर्मुसलैःशूलैःशस्त्रैरुच्चावचैस्तथा ॥ १८ ॥ यच्चतेंतर्गतंवीरभयमर्जुनसंभवं ॥ तत्रापिविहितोस्माभिर्वधोपायोऽर्जुनस्यवै ॥ १९ ॥ हतस्यनरकस्यात्माकर्णमूर्तिमुपाश्रितः ॥ तद्वैरंसंस्मरन्वीरयोत्स्यतेकेशवार्जुनौ ॥ २० ॥ सतेविक्रमशौटीरोरणेपार्थंविजेष्यति ॥ कर्णःप्रहरतांश्रेष्ठःसर्वांश्चारीन्महारथः ॥ २१ ॥ ज्ञात्वैतच्छद्मनावज्रीरक्षार्थंसव्यसाचिनः ॥ कुंडलेकवचंचैवकर्णस्यापहरिष्यति ॥ २२ ॥ तस्मादस्माभिरप्यत्रदैत्याःशतसहस्रशः ॥ नियुक्ताराक्षसाश्चैवयेतेसंशप्तकाइति ॥ २३ ॥ प्रख्यातास्तेर्जुनंवीरंहनिष्यंतिचमाशुचः ॥ असपत्नात्वयाहीयंभोक्तव्यावसुधानृप ॥ २४ ॥ माविषादंगमस्तस्मान्नैतत्वय्युपपद्यते ॥ विनष्टेत्वयिचास्माकंपक्षोहीयेतकौरव ॥ २५ ॥ गच्छवीरनतेबुद्धिरन्याकार्याकथंचन ॥ त्वमस्माकंगतिर्नित्यंदेवतानांचपांडवाः ॥ २६ ॥

वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वापरिष्वज्यदैत्यास्तंराजकुंजरं ॥ समाश्वास्यचदुर्धर्षंपुत्रवद्दानवर्षभाः ॥ २७ ॥ स्थिरांकृत्वाबुद्धिमस्यप्रियाण्युक्त्वाचभारत ॥ गम्यतामित्यनुज्ञायजयमाप्नुहिचेत्यथ ॥ २८ ॥ तैर्विसृष्टंमहाबाहुंकृत्यासैवानयत्पुनः ॥ तमेवदेशंयत्रासौतदाप्रायमुपाविशत् ॥ २९ ॥ प्रतिनिक्षिप्यतंवीरंकृत्यासमभिपूज्यच ॥ अनुज्ञाताचराज्ञासातत्रैवांतरधीयत ॥ ३० ॥ गतायामथतस्यांतुराजादुर्योधनस्तदा ॥ स्वप्नभूतमिदंसर्वमचिंतयतभारत ॥ ३१ ॥ विजेष्यामिरणेपांडूनितिचास्याभवन्मतिः ॥ कर्णंसंशप्तकांश्चैवपार्थस्यामित्रघातिनः ॥ ३२ ॥ अमन्यतवधेयुक्तान्समर्थांश्चसुयोधनः ॥ एवमाशादृढातस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ ३३ ॥ विनिर्जयेपांडवानामभवद्भरतर्षभ ॥ कर्णोप्याविष्टचित्तात्मानरकस्यांतरात्मना ॥ ३४ ॥ अर्जुनस्यवधेक्रूरांकरोतिस्मतदामतिं ॥ संशप्तकाश्चतेवीराराक्षसाविष्टचेतसः ॥ ३५ ॥ रजस्तमोभ्यामाक्रांताःफाल्गुनस्यवधैषिणः ॥ भीष्मद्रोणकृपाद्याश्चदानवाक्रांतचेतसः ॥ ३६ ॥ नतथापांडुपुत्राणांस्नेहवंतोविशांपते ॥ नचाचचक्षेकस्मैचिदेतद्राजासुयोधनः ॥ ३७ ॥

कार्या ॥ २६ ॥ २७ ॥ जयमाप्नुहिचेत्युक्तमितिशेषः अथतैर्विसृष्टमितिसंबंधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंतरालनामनसा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पांडुपुत्राणामुपरीतिशेषः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एषांदुःशासनादीनां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पदातैःपदातिभिः साचमूर्द्यौरिवशुशुभेइतिद्वयोःसंबंधः ॥ ४७ ॥ व्यपेतःअभ्रघनःमेघविस्तारोयस्मिन् घनंस्यादित्युपक्रम्यविस्तारेलोहमुद्गरेइतिमेदिनी शरदीत्यर्थः अव्यक्ताईषद्यक्ताशारदीशरज्जातपुंडरीककाशकुसुमाद्याकारच्छत्रचामरादिरूपाशोभायस्यांसाऽव्यक्तशारदी अधिराजासार्वभौमोयुधिष्ठिरस्त

दुर्योधनंनिशांतेचकर्णोवैकर्तनोब्रवीत् ॥ स्मयन्निवांजलिंकृत्वापार्थिवंहेतुमद्वचः ॥ ३८ ॥ नमृतोजयतेशत्रून्जीवन्भद्राणिपश्यति ॥ मृतस्यभद्राणिकुतःकौरवेयकुतोजयः ॥ ३९ ॥ नकालोद्यविषादस्यभयस्यमरणस्यवा ॥ परिष्वज्याब्रवीच्चैनंभुजाभ्यांसमहाभुजः ॥ ४० ॥ उत्तिष्ठराजन्किंशेषेकस्माच्छोचसिशत्रुहन् ॥ शत्रून्प्रताप्यवीर्येणसकथंमृत्युमिच्छसि ॥ ४१ ॥ अथवातेभयंजातंदृष्ट्वार्जुनपराक्रमं ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिवधिष्यामिरणेर्जुनं ॥ ४२ ॥ गतेत्रयोदशेवर्षेसत्येनायुधमालभे ॥ आनयिष्याम्यहंपार्थान्वशंतवजनाधिप ॥ ४३ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनदैत्यानांवचनात्तथा ॥ प्रणिपातेनचाप्येषामुदतिष्ठत्सुयोधनः ॥ ॥ ४४ ॥ दैत्यानांतद्वचःश्रुत्वाहृदिकृत्वास्थिरांमतिं ॥ ततोमनुजशार्दूलोयोजयामासवाहिनीं ॥ ४५ ॥ रथनागाश्वकलिलांपदातिजनसंकुलां ॥ गंगौघप्रतिमाराजन्साप्रयातामहाचमूः ॥ ४६ ॥ श्वेतच्छत्रैःपताकाभिश्चामरैश्चसुपांडुरैः ॥ रथैर्नागैःपदातैश्चशुशुभेतीवसंकुला ॥ ४७ ॥ व्यपेताभ्रघनेकालेद्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥ जयाशीर्भिर्द्विजेंद्रैःसस्तूयमानोधिराजवत् ॥ ४८ ॥ गृह्णन्नंजलिमालाश्चधार्त्तराष्ट्रोजनाधिपः ॥ सुयोधनोययावग्रेश्रियापरमयाज्वलन् ॥ ४९ ॥ कर्णेनसार्धंराजेंद्रसौबलेनचदेविना ॥ दुःशासनादयश्चास्यभ्रातरःसर्वएवते ॥ ५० ॥ भूरिश्रवाःसोमदत्तोमहाराजश्चबाल्हिकः ॥ रथैर्नानाविधाकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा ॥ ५१ ॥ प्रयांतंनृपसिंहंतमनुजग्मुःकुरूद्वहाः ॥ कालेनाल्पेनराजेंद्रस्वपुरंविविशुस्तदा ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनपुरप्रवेशेद्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२५२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच वसमानेषुपार्थेषुवनेतस्मिन्महात्मसु ॥ धार्तराष्ट्रामहेष्वासाःकिमकुर्वतसत्तमाः ॥ १ ॥ कर्णोवैकर्तनश्चैवशकुनिश्चमहाबलः ॥ भीष्मद्रोणकृपाश्चैवतन्मेशंसितुमर्हसि ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच एवंगतेषुपार्थेषुविसृष्टेचसुयोधने ॥ आगतेहास्तिनपुरंमोक्षितेपांडुनंदनैः ॥ ३ ॥ भीष्मोब्रवीन्महाराजधार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ उक्तंतातयथापूर्वंगच्छतस्तेतपोवनं ॥४॥

द्वत् ॥ ४८ ॥ गृह्णन्दृक्प्रसारादिनाअनुगृह्णन् अंजलिमालाःनमस्कारांजलिपंक्तीःबद्धांजलीनित्यर्थः ॥४९ ॥ देविनाद्यूतरतेन ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥ ॥ ७ ॥ वसमानेष्विति ॥१॥२॥३॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तवगमनंनरुचितंनानुमोदितं मेमया तेत्वयाचतन्नकृतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ अपयात्अपायात् पलायितः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ संधिंक्षमंयुक्तंमन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ममा

गमनंमेनरुचितंतवतत्रकृतंचते ॥ ततःप्राप्तंत्वयावीरग्रहणंशत्रुभिर्बलात् ॥ ५ ॥ मोक्षितश्चासिधर्मज्ञैःपांडवैर्नचलज्जसे ॥ प्रत्यक्षंतवगांधारेससैन्यस्यवि
शांपते ॥ ६ ॥ सूतपुत्रोऽपयाद्भीतोगंधर्वाणांतदारणात् ॥ क्रोशतस्तवराजेंद्रससैन्यस्यनृपात्मज ॥ ७॥ दृष्टस्तेविक्रमश्चैवपांडवानांमहात्मनां ॥ कर्णस्य
चमहाबाहोसूतपुत्रस्यदुर्मतेः ॥ ८ ॥ नचापिपादभाक्कर्णःपांडवानांनृपोत्तम ॥ धनुर्वेदेचशौर्येचधर्मेवाधर्मवत्सल ॥ ९ ॥ तस्मादहंक्षमंमन्येपांडवैस्तैर्महात्म
भिः ॥ संधिंसंधिविदांश्रेष्ठकुलस्यास्यविवृद्धये ॥ १० ॥ एवमुक्तश्चभीष्मेणधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रहस्यसहसाराजन्विप्रतस्थेससौबलः ॥ ११ ॥ तंतुप्रस्थितमा
ज्ञायकर्णदुःशासनादयः ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाधार्तराष्ट्रंमहाबलं ॥ १२ ॥ तांस्तुसंप्रस्थितान्दृष्ट्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥ लज्जयाव्रीडितोराजन्जगामस्वंनिवे
शनं ॥ १३ ॥ गतेभीष्मेमहाराजधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ पुनरागम्यतंदेशममंत्रयतमंत्रिभिः ॥ १४ ॥ किमस्माकंभवेच्छ्रेयःकिंकार्यमवशिष्यते ॥ कथंचसुकृ
तंतत्स्यान्मंत्रयामोद्ययद्धितं ॥ १५ ॥ कर्णउवाच दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ भीष्मोस्मान्निंदतिसदापांडवांश्चप्रशंसति ॥ १६ ॥ त्वद्वे
षाच्चमहाबाहोममापिद्वेष्टुमर्हति ॥ विगर्हतेचमांनित्यंत्वत्समीपेनरेश्वर ॥ १७ ॥ सोहंभीष्मवचस्तद्वैनमृष्यामीहभारत ॥ त्वत्समक्षंयदुक्तंचभीष्मेणामित्रक
र्षण ॥ १८ ॥ पांडवानांयशोराजंस्तवनिंदांचभारत ॥ अनुजानीहिमांराजन्सभृत्यबलवाहनं ॥ १९ ॥ जेष्यामिपृथिवींराजन्सशैलवनकाननां ॥ जिताच
पांडवैर्भूमिश्चतुर्भिर्बलशालिभिः ॥ २० ॥ तामहंतेविजेष्यामिएकएवनसंशयः ॥ संपश्यतुसुदुर्बुद्धिर्भीष्मःकुरुकुलाधमः ॥ २१ ॥ अनिंद्यंनिंदतेयोहिअप्र
शंस्यंप्रशंसति ॥ सपश्यतुबलंमेद्यआत्मानंतुविगर्हतु ॥ २२ ॥ अनुजानीहिमांराजन्ध्रुवोहिविजयस्तव ॥ प्रतिजानामितेसत्यंराजन्नायुधमालभे ॥ २३ ॥
तच्छ्रुत्वातुवचोराजन्कर्णस्यभरतर्षभ ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तःकर्णमाहनराधिपः ॥ २४ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेत्वंमहाबलः ॥ हितेषुवर्तसेनित्यंसफलं
जन्मचाद्यमे ॥ २५ ॥ यदाचमन्यसेवीरसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ तदानिर्गच्छभद्रंतेह्यनुशाधिचमामिति ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तदाकर्णोधार्तराष्ट्रेणधीमता ॥ सर्वमा
ज्ञापयामासप्रायात्रिकमरिंदम ॥ २७ ॥ प्रययौचमहेष्वासोनक्षत्रेशुभदैवते ॥ शुभेतिथौमुहूर्तेचपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ २८ ॥

पिमामपि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रायात्रिकंप्रयातुंराज्ञोऽपेक्षितंशकटापणवीथ्यादि ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मंगलैः मंगलद्रव्यैः सुगंधतैलादिभिः स्नातः शुभैर्नीराजनादिभिः प्रययौ इतिसंबंधः ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥ ॥ ७ ॥

मंगलैश्वशुभैः स्नातो वाग्भिश्चापि प्रपूजितः ॥ नादयन्रथघोषेण त्रैलोक्यं सचराचरं ॥ २९ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्रापर्वणि कर्णदिग्विजये त्रि

॥२५५॥ पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततः कर्णो महेष्वासो बलेन महता वृतः ॥ द्रुपदस्य पुरं रम्यं रु ३

रोध भरतर्षभ ॥ १ ॥ युद्धेन महता चैनं चक्रे वीरं वशानुगं ॥ सुवर्णं रजतं चापि रत्नानि विविधानि च ॥ २ ॥ करं च दापयामास द्रुपदं नृपसत्तम ॥ तं विनिर्जित्य रा

जेंद्र राजानस्तस्य येनुगाः ॥ ३ ॥ तान्सर्वान्वशगांश्चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ अथोत्तरां दिशं गत्वा वशे चक्रे नराधिपान् ॥ ४ ॥ भगदत्तं च निर्जित्य राधेयो गिरि

मारुहत् ॥ हिमवंतं महाशैलं युध्यमानश्च शत्रुभिः ॥ ५ ॥ प्रययौ च दिशः सर्वान्नृपतीन्वशमानयत् ॥ स हैमवतिकान्जित्वा करं सर्वानदापयत् ॥ ६ ॥ नेपालवि

षये ये च राजानस्तानवाजयत् ॥ अवतीर्य ततः शैलात्पूर्वां दिशमभिद्रुतः ॥ ७ ॥ अंगान्वंगान्कलिंगांश्च शुंडिकान्मिथिलानथ ॥ मागधान्कर्कखंडांश्च निवेश्य स्ववि

षयेत्मनः ॥ ८ ॥ आवशीरांश्च योध्यांश्च अहिक्षत्रं च निर्जयत् ॥ पूर्वां दिशं विनिर्जित्य वत्सभूमिं तथागमत् ॥ ९ ॥ वत्सभूमिं विनिर्जित्य केवलां मृत्तिकावतीं ॥

मोहनं पत्तनं चैव त्रिपुरीं कोसलां तथा ॥ १० ॥ एतान्सर्वान्विनिर्जित्य करमादाय सर्वशः ॥ दक्षिणां दिशमास्थाय कर्णो जित्वा महारथान् ॥ ११ ॥ रुक्मिणं दा

क्षिणात्येषु योधयामास सूतजः ॥ स युद्धं तुमुलं कृत्वा रुक्मी प्रोवाच सूतजं ॥ १२ ॥ प्रीतोस्मि तव राजेंद्र विक्रमेण बलेन च ॥ न ते विघ्नं करिष्यामि प्रतिज्ञां समपाल

यं ॥ १३ ॥ प्रीत्या चाहं प्रयच्छामि हिरण्यं यावदिच्छसि ॥ समेत्य रुक्मिणा कर्णः पांड्यं शैलं च सोगमत् ॥ १४ ॥ स केरलं रणे चैव नीलं चापि महीपतिं ॥ वेणुदारि

सुतं चैव ये चान्ये नृपसत्तमाः ॥ १५ ॥ दक्षिणस्यां दिशि नृपान्करान्सर्वानदापयत् ॥ शैशुपालिं ततो गत्वा विजिग्ये सूतनंदनः ॥ १६ ॥ पार्श्वस्थांश्चापि नृपतीन्

वशे चक्रे महाबलः ॥ आवंत्यांश्च वशे कृत्वा साम्ना च भरतर्षभ ॥ वृष्णिभिः सह संगम्य पश्चिमामपि निर्जयत् ॥ १७ ॥ वारुणीं दिशमागम्य यावनान्बर्बरांस्तथा ॥

नृपान्पश्चिमभूमिस्थान्दापयामास वै करान् ॥ १८ ॥ विजित्य पृथिवीं सर्वां सपूर्वापरदक्षिणां ॥ सम्लेच्छाटविकान्वीरः सपर्वतनिवासिनः ॥ १९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निवेश्य विषयेत्मनः आत्मनो गोचरे कृत्वेत्यर्थः आकारपूर्वरूपं लोपो वा आर्षः ॥ ८ ॥ निर्जयत् जितवान् अडभाव आर्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥२५५॥

प्रतिज्ञां क्षत्रधर्मं समपालयं पालितवानस्मि क्षत्रधर्मावेक्षयैव त्वया सह युद्धं कृतं न त्वजिगीषयेति भावः ॥ १३ ॥ शैलं श्रीशैलं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तत्कर्मकर्णविजयंपुरेउद्घोषयामास ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अभ्युदितेभ्योपिउदिताःश्रेष्ठतमाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ हलहलाशब्दंहाहाकारंकर्णनिंदांचपांडवपक्षपातिन

भद्रान्रोहितकांश्चैवआग्रेयान्मालवानपि ॥ गणान्सर्वान्विनिर्जित्यनीतिकृत्प्रहसन्निव ॥ २० ॥ शशकान्यवनांश्चैवविजिग्येसूतनंदनः ॥ नग्नजित्प्रमुखांश्चैवगणान्जित्वामहारथान् ॥ २१ ॥ एवंसपृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहारथः ॥ विजित्यपुरुषव्याघ्रोनागसाह्वयमागमत् ॥ २२ ॥ तमागतंमहेष्वासंधार्तराष्ट्रोजनाधिपः ॥ प्रत्युद्गम्यमहाराजसभ्रातृपितृबांधवः ॥ २३ ॥ अर्चयामासविधिनाकर्णमाहवशोभिनं ॥ आश्रावयच्चतत्कर्मप्रीयमाणोजनेश्वरः ॥ २४ ॥ यन्नभीष्मान्नचद्रोणान्नकृपान्नचबाल्हिकात् ॥ प्राप्तवानस्मिभद्रंतेत्वत्तःप्राप्तंमयाहितत् ॥ २५ ॥ बहुनाचकिमुक्तेनश्रृणुकर्णवचोमम ॥ सनाथोस्मिमहाबाहोत्वयानाथेनसत्तम ॥ २६ ॥ नहितेपांडवाःसर्वेकलामर्हंतिषोडशीं ॥ अन्येवापुरुषव्याघ्रराजानोभ्युदितोदिताः ॥ २७ ॥ सभवान्धृतराष्ट्रंतंगांधारींचयशस्विनीं ॥ पश्यकर्णमहेष्वासअदितिंवज्रभृद्यथा ॥ २८ ॥ ततोहलहलाशब्दःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ हाहाकाराश्चबहवोनगरेनागसाह्वये ॥ २९ ॥ केचिदेनंप्रशंसंतिनिंदंतिस्मतथापरे ॥ तूष्णीमासंस्तथाचान्येनृपास्तत्रजनाधिप ॥ ३० ॥ एवंविजित्यराजेंद्रकर्णःशस्त्रभृतांवरः ॥ सपर्वतवनाकाशांससमुद्रांसनिष्कुटां ॥ ॥ ३१ ॥ देशैरुच्चावचैःपूर्णांपत्तनैर्नगरैरपि ॥ द्वीपैश्चानूपसंपूर्णैःपृथिवींपृथिवीपते ॥ ३२ ॥ कालेननातिदीर्घेणवशेकृत्वातुपार्थिवान् ॥ अक्षयंधनमादायसूतजोनृपमभ्ययात् ॥ ३३ ॥ प्रविश्यचगृहंराजन्नभ्यंतरमरिंदम ॥ गांधारीसहितंवीरोधृतराष्ट्रंददर्शसः ॥ ३४ ॥ पुत्रवच्चनरव्याघ्रपादौजग्राहधर्मवित् ॥ धृतराष्ट्रेणचाश्लिष्यप्रेम्णाचापिविसर्जितः ॥ ३५ ॥ तदाप्रभृतिराजाचशकुनिश्चापिसौबलः ॥ जानतेनिर्जितान्पार्थान्कर्णेनयुधिभारत ॥ ३६ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्राप० कर्णदिग्विजयेचतुष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच

जित्वातुपृथिवींराजन्सूतपुत्रोजनाधिप ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नोदुर्योधनमिदंवचः ॥ १ ॥

कर्णउवाच

दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ श्रुत्वावाचंतथासर्वंकर्तुमर्हस्यरिंदम ॥ २ ॥ तवाद्यपृथिवीवीरनिःसपत्नानृपोत्तम ॥ तांपालययथाशक्रोहतशत्रुर्महामनाः ॥ ३ ॥

श्वकृरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ आकाशःपर्वतवनयोरंतरालं सस्याद्युत्पत्तिभूमिमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनूपंसर्वतोजलंतेनसंपूर्णैः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेचतुष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जित्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जीवमानेइत्येकस्मिन्कुलेद्वौराजसूयौनभवतइतिवातस्मिन्नजितइतिवाभावः ॥ १३ ॥ सचशत्रुर्नतत्प्रतिबंदीअस्माकंकाचिदस्तिद्यूतेनचजि
तोस्त्येवेत्याशंक्याह दीर्घायुरिति पितर्यकृतराजसूयेजीवतिसतिस्वयंतंनकुर्यादित्यर्थः अंधस्यपितुरनधिकारात्तत्सत्त्वंयद्यप्यधिकारप्रतिबंधकंनभवतिकिंतुयुधिष्ठिरजयासामर्थ्यमेवतथापितत्कीर्तयितुमश

वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकर्णेनकर्णंराजाब्रवीत्पुनः ॥ नकिंचिद्दुर्लभंतस्ययस्यत्वंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ सहायश्चानुरक्तश्चमदर्थंचसमुद्यतः ॥ अभिप्राय
स्तुमेकश्चित्तंवैश्शृणुयथातथं ॥ ५ ॥ राजसूयंपांडवस्यदृष्ट्वाक्रतुवरंमहत् ॥ ममस्पृहासमुत्पन्नातांसंपादयसूतज ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णोराजानमिदमब्रवी
त् ॥ तवाद्यपृथिवीपालावश्याःसर्वेनृपोत्तम ॥ ७ ॥ आहूयंतांद्विजवराःसंभाराश्चयथाविधि ॥ संभ्रियंतांकुरुश्रेष्ठयज्ञोपकरणानिच ॥ ८ ॥ ऋत्विजश्चसमाहू
तायथोक्तावेदपारगाः ॥ क्रियांकुर्वंतुतेराजन्यथाशास्त्रमरिंदम ॥ ९ ॥ बह्वन्नपानसंयुक्तःसुसमृद्धगुणान्वितः ॥ प्रवर्ततांमहायज्ञस्तवापिभरतर्षभ ॥ १० ॥ एव
मुक्तस्तुकर्णेनधार्त्तराष्ट्रोविशांपते ॥ पुरोहितंसमानाय्यवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंसमाप्तवरदक्षिणं ॥ आहरत्वंममकृतेयथान्यायंयथाक्रमं
॥ १२ ॥ सएवमुक्तोनृपतिमुवाचद्विजसत्तमः ॥ नसशक्यःक्रतुश्रेष्ठोजीवमानेयुधिष्ठिरे ॥ १३ ॥ आहर्तुंकौरवश्रेष्ठकुलेतवनृपोत्तम ॥ दीर्घायुर्जीवतिचतेधृतरा
ष्ट्रःपितानृप ॥ १४ ॥ अतश्चापिविरुद्धस्तेक्रतुरेषनृपोत्तम ॥ अस्तित्वन्यन्महत्सत्रंराजसूयसमंप्रभो ॥ १५ ॥ तेनत्वंयजराजेंद्रश्शृणुचेदंवचोमम ॥ यइमेपृथिवीपा
लाःकरदास्तवपार्थिव ॥ १६ ॥ तेकरान्संप्रयच्छंतुसुवर्णंचकृताकृतं ॥ तेनतेक्रियतामद्यलांगलंनृपसत्तम ॥ १७ ॥ यज्ञवाटस्यतेभूमिःकृष्यतांतेनभारत ॥ तत्र
यज्ञोनृपश्रेष्ठप्रभूतान्नःसुसंस्कृतः ॥ १८ ॥ प्रवर्त्ततांयथान्यायंसर्वतोह्यनिवारितः ॥ एषतेवैष्णवोनामयज्ञःसत्पुरुषोचितः ॥ १९ ॥ एतेननेष्टवान्कश्चिद्दृतेविष्णुं
पुरातनं ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंस्पर्धत्येषमहाक्रतुः ॥ २० ॥ अस्माकंरोचतेचैवश्रेयश्चतवभारत ॥ निर्विघ्नश्चभवत्येषसफलास्यात्स्पृहातव ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुतै
र्विप्रैर्धार्त्तराष्ट्रोमहीपतिः ॥ कर्णंचसौबलंचैवभ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ रोचतेमेवचःकृत्स्नंब्राह्मणानांनसंशयः ॥ रोचतेयदियुष्माकंतस्मात्प्रब्रूतमाचि
रं ॥ २३ ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेतथेत्यूचुर्नराधिपं ॥ संदिदेशततोराजाव्यापारस्थान्यथाक्रमं ॥ २४ ॥ हलस्यकरणेचापिव्यादिष्टाःसर्वशिल्पिनः ॥ यथोक्तंचनृप
श्रेष्ठकृतंसर्वंयथाक्रमं ॥ २५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणि घोषयात्राप० दुर्योधनयज्ञसमारंभेपंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥ ॥ ७ ॥

क्यमित्येतदुदाहृतं तथाचवक्ष्यति हतेषुयुधिपार्थेषुराजसूयेतथात्वया आहृतेहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनरिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ कृतंघटितंअलंकारादिरूपं अकृतमन्यत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ व्यापारस्थान्शिल्पिनः ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यार० नै० भा० पंचपंचाशदधिकद्विशततमोध्यायः ॥ २५५ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ धार्तराष्ट्रेषुस्वयंक्रोधेनज्वलत्सुक्रोधहविःक्रोधरूपंसर्पिस्तेषामत्यंतोद्दीपकंमोक्ष्यति

वैशंपायनउवाच ततस्तुशिल्पिनःसर्वेअमात्यप्रवराश्चये॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोधार्त्तराष्ट्रेन्यवेदयत्॥ १ ॥ सज्जंक्रतुवरंराजन्कालप्राप्तंचभारत ॥ सौवर्णं चकृतंसर्वंलांगलंचमहाधनं॥ २॥एतच्छ्रुत्वानृपश्रेष्ठोधार्त्तराष्ट्रोविशांपते॥ आज्ञापयामासनृपःक्रतुराजप्रवर्त्तनं॥ ३ ॥ततःप्रववृतेयज्ञःप्रभूतार्थःसुसंस्कृतः॥ दीक्षितश्चापिगांधारिर्यथाशास्त्रंयथाक्रमं॥ ४॥ प्रहृष्टोधृतराष्ट्रश्चविदुरश्चमहायशाः॥ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णोगांधारीचयशस्विनी ॥ ५॥ निमंत्रणार्थंदूतांश्चप्रेषयामासशीघ्रगान् ॥ पार्थिवानांचराजेंद्रब्राह्मणानांतथैवच ॥ ६ ॥ तेप्रयातायथोद्दिष्टादूतास्त्वरितवाहनाः ॥ तत्रकंचित्प्रयातंतुदूतंदुःशासनोब्रवीत्॥७॥ गच्छद्वैतवनंशीघ्रंपांडवान्पापपूरुषान्॥ निमंत्रययथान्यायंविप्रांस्तस्मिन्वनेतदा॥ ८ ॥ सगत्वापांडवान्सर्वानुवाचाभिप्रणम्यच॥ दुर्योधनोमहाराजयजतेनृपसत्तमः॥ ९॥ स्ववीर्यार्जितमर्थौघमवाप्यकुरुसत्तमः॥ तत्रगच्छंतिराजानोब्राह्मणाश्चततस्ततः ॥१०॥ अहंतुप्रेषितोराजन्कौरवेणमहात्मना॥ आमंत्रयतिवोराजाधार्त्तराष्ट्रोजनेश्वरः॥ ११ ॥ मनोभिलषितंराज्ञस्तंक्रतुंद्रष्टुमर्हथ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातच्छ्रुत्वादूतभाषितं॥ १२॥ अब्रवीन्नृपशार्दूलोदिष्ट्याराजासुयोधनः॥ यजतेक्रतुमुख्येनपूर्वेषांकीर्तिवर्धनः॥ १३॥ वयमप्युपयास्यामोनत्विदानींकथंचन॥ समयःपरिपाल्योनोयावद्वर्षंत्रयोदशं॥ १४ ॥ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यभीमोवचनमब्रवीत्॥ तदातुनृपतिर्गताधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ अस्त्रशस्त्रप्रदीप्तेग्नौयदातंपातयिष्यति॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंरणसत्रेनराधिपः॥ १६॥ यदाक्रोधहविर्मोक्ताधार्तराष्ट्रेषुपांडवः॥ आगंताहंतदास्मीतिवाच्यस्तेससुयोधनः ॥ १७॥ शेषास्तुपांडवाराजन्नैवोचुःकिंचिदप्रियं॥ दूतश्चापियथावृत्तंधार्तराष्ट्रेन्यवेदयत्॥ १८॥ अथाजग्मुर्नरश्रेष्ठानानाजनपदेश्वराः॥ ब्राह्मणाश्चमहाभागधार्तराष्ट्रपुरंप्रति ॥ १९॥ तेत्वर्चितायथाशास्त्रंयथाविधियथाक्रमं॥ मुदापरमयायुक्ताःप्रीताश्चापिनरेश्वराः॥ २०॥ धृतराष्ट्रोपिराजेंद्रसंवृतःसर्वकौरवैः॥ हर्षेणमहतायुक्तोविदुरंप्रत्यभाषत॥ २१ ॥यथासुखीजनःसर्वःक्षत्तःस्यादन्नसंयुतः॥ तुष्येत्तुयज्ञसदनेतथाक्षिप्रंविधीयतां॥ २२॥ विदुरस्तुतदाज्ञायसर्ववर्णानरिंदम ॥ यथाप्रमाणतोविद्वान्पूजयामासधर्मवित्॥ २३॥ भक्ष्यपेयान्नपानेनमाल्यैश्चापिसुगंधिभिः॥ वासोभिर्विविधैश्चैवयोजयामासहृष्टवत्॥ २४॥

तदाहंआगंताआगमिष्यामि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ कर्णसौबलैःसौबलाद्यैः ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥ ॥ ७ ॥ प्रविशंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥

कृत्वात्यावसथान्वीरोयथाशास्त्रंयथाक्रमं ॥ सांत्वयित्वाचराजेंद्रोदत्वाचविविधंवसु ॥ २५॥ विसर्जयामासनृपान्ब्राह्मणांश्चसहस्रशः ॥ विसृज्यचनृपान् सर्वान्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ २६ ॥ विवेशहास्तिनपुरंसहितःकर्णसौबलैः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि घोषयात्रापर्वणिदुर्योधनयज्ञेषट्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रविशंतंमहाराजसूतास्तुष्टुवुरच्युतं ॥ जनाश्चापिमहेष्वासं तुष्टुवूराजसत्तम ॥ १ ॥ लाजैश्चंदनचूर्णैश्चविकीर्यचजनास्ततः ॥ ऊचुर्दिष्ट्यानृपाविघ्नःसमाप्तोयंक्रतुस्तव ॥ २ ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रवातिकास्तंमहीपतिं ॥ युधिष्ठिरस्ययज्ञेननसमोह्येषतेक्रतुः ॥ ३ ॥ नैवतस्यक्रतोरेषकलामर्हतिषोडशीं ॥ एवंतत्राब्रुवन्केचिद्वातिकास्तंजनेश्वरं ॥ ४ ॥ सुहृदस्त्वब्रुवंस्तत्रअतिसर्वानयंक्रतुः ॥ ययातिर्नहुषश्चापिमांधाताभरतस्तथा ॥ ५ ॥ क्रतुमेनंसमाहृत्यपूताःसर्वेदिवंगताः ॥ एतावाचःशुभाःशृण्वन्सुहृदांभरतर्षभ ॥ ६ ॥ प्रविवेशपुरंहृष्टःस्ववेश्मचनराधिपः ॥ अभिवाद्यततःपादौमातापित्रोर्विशांपते ॥ ७ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांविदुरस्यचधीमतः ॥ अभिवादितःकनीयोभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृनंदनः ॥ ८ ॥ निषसादासनेमुख्येभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ तमुत्थायमहाराजंसूतपुत्रोब्रवीद्वचः ॥ ९ ॥ दिष्ट्यातेभरतश्रेष्ठसमाप्तोयंमहाक्रतुः ॥ हतेषुयुधिपार्थेषुराजसूयेतथात्वया ॥ १० ॥ आहृतेहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनः ॥ तमब्रवीन्महाराजोधार्तराष्ट्रोमहायशाः ॥ ११ ॥ सत्यमेतत्त्वयोक्तंहिपांडवेषुदुरात्मसु ॥ निहतेषुनरश्रेष्ठप्राप्तेचापिमहाक्रतौ ॥ १२ ॥ राजसूयेपुनर्वीरत्वमेवंवर्धयिष्यसि ॥ एवमुक्त्वामहाराजकर्णमाश्लिष्यभारत ॥ १३ ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासकौरवः ॥ सोब्रवीत्कौरवांश्चापिपार्श्वस्थान्नृपसत्तमः ॥ १४ ॥ कदातुतंक्रतुवरंराजसूयंमहाधनं ॥ निहत्यपांडवान्सर्वानाहरिष्यामिकौरवाः ॥ १५ ॥ तमब्रवीत्तदाकर्णःशृणुमेराजकुंजर ॥ पादौनधावयेतावद्यावन्ननिहतोर्जुनः ॥ १६ ॥ कीलालजंनखादेयंकरिष्येचासुरव्रतं ॥ नास्तीतिनैववक्ष्यामियाचितोयेनकेनचित् ॥ १७ ॥ अथोत्क्रुष्टंमहेष्वासैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनस्यवधेकर्णेनसंयुगे ॥ १८ ॥

वातिकाःवातरोगोपहततेचतसउचितभाषणानभिज्ञाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सभाजयितापूजयिष्यामि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धावयेपरेणेतेशषः ॥ १६ ॥ कीलालजंमांसंतद्धिघनीभूतंरुधिरमेव कीलालंरुधिरेतोयेइतिमेदिनी असुरंसुराराहितंचव्रतंस्वनियमंकरिष्ये मद्यंमांसंचत्यक्ष्येइत्यर्थः ॥ १७ ॥ उत्क्रुष्टंउच्चैःशब्दःकृतः ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधन

विजितांश्चाप्यमन्यंतपांडवान्धृतराष्ट्रजाः ॥ दुर्योधनोपिराजेंद्रविसृज्यनरपुंगवान् ॥ १९ ॥ प्रविवेशगृहंश्रीमान्यथाचैत्ररथंप्रभुः ॥ तेपिसर्वेमहेष्वासाजग्मु
र्वेश्मानिभारत ॥ २० ॥ पांडवाश्चमहेष्वासादूतवाक्यप्रचोदिताः ॥ चिंतयंतस्तमेवार्थनालभंतसुखंक्वचित् ॥ २१ ॥ भूयश्चचारैराजेंद्रप्रवृत्तिरुपपादिता ॥ प्रति
ज्ञासूतपुत्रस्यविजयस्यवधंप्रति ॥ २२ ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मसुतःसमुद्विग्नोनराधिप ॥ अभेद्यकवचंमत्वाकर्णमद्भुतविक्रमं ॥ २३ ॥ अनुस्मरंश्चसंक्लेशान्नशांति
मुपयातिसः ॥ तस्यचिंतापरीतस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः ॥ २४ ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णंत्यक्तुंद्वैतवनंवनं ॥ धार्तराष्ट्रोपिनृपतिःप्रशशासवसुंधरां ॥ २५ ॥ भ्रातृभिः
सहितोवीरैर्भीष्मद्रोणकृपैस्तथा ॥ संगम्यसूतपुत्रेणकर्णेनाहवशोभिना ॥ २६ ॥ दुर्योधनःप्रियेनित्यंवर्तमानोमहीभृतां ॥ पूजयामासविप्रेंद्रान्क्रतुभिर्भूरिद
क्षिणैः ॥ २७ ॥ भ्रातॄणांचप्रियंराजन्सचकारपरंतपः ॥ निश्चित्यमनसावीरोदत्तभुक्तफलंधनं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप
र्वणियुधिष्ठिरचिंतायांसप्तपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचघोषयात्रापर्व ॥ ॥ अथमृगस्वप्नोद्भवपर्व ॥ जनमे
जयउवाच दुर्योधनंमोक्षयित्वापांडुपुत्रामहाबलाः ॥ किमकार्षुर्वनेतस्मिंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ततःशयानंकौंतेयंरात्रौद्वै
तवनेमृगाः ॥ स्वप्नांतेदर्शयामासुर्बाष्पकंठायुधिष्ठिरं ॥ २ ॥ तानब्रवीत्सराजेंद्रोवेपमानान्कृतांजलीन् ॥ ब्रूतयद्वक्तुकामाःस्थाकेभवंतःकिमिष्यते ॥ ३ ॥ एवमु
क्ताःपांडवेनकौंतेयेनयशस्विना ॥ प्रत्यब्रुवन्मृगास्तत्रहतशेषायुधिष्ठिरं ॥ ४ ॥ वयंमृगाद्वैतवनेहतशिष्टास्तुभारत ॥ नोत्सीदेममहाराजक्रियतांवासपर्ययः ॥
॥ ५ ॥ भवतोभ्रातरःशूराःसर्वएवास्त्रकोविदाः ॥ कुलान्यल्पावशिष्टानिकृतवंतोवनौकसां ॥ ६ ॥ बीजभूतावयंकेचिद्वशिष्टामहामते ॥ विवर्धेमहिराजेंद्रप्रसा
दात्तेयुधिष्ठिर ॥ ७ ॥ तान्वेपमानान्वित्रस्तान्बीजमात्रावशेषितान् ॥ मृगान्दृष्ट्वासुदुःखार्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ८ ॥ तांस्तथेत्यब्रवीद्राजासर्वभूतहितेरतः ॥
यथाभवंतोब्रुवतेकरिष्यामिचतत्तथा ॥ ९ ॥ इत्येवंप्रतिबुद्धःसरात्र्यंतेराजसत्तमः ॥ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्दयापन्नोमृगान्प्रति ॥ १० ॥ उक्तोरात्रौमृगैर
स्मिस्वप्नांतेहतशेषितैः ॥ तंतुभूताःस्मभद्रंतेदयानःक्रियतामिति ॥ ११ ॥

मिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वासस्यपर्ययःवैपरीत्यंनात्रवस्तव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकंवर्षंवत्सरंउपयुंक्ष्महेभक्षयामः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥ ॥ ७ ॥

तेसत्यमाहुःकर्तव्यादयास्माभिर्वनौकसां ॥ साष्टमासंहिनोवर्षंयदेनानुपयुंक्ष्महे ॥ १२ ॥ पुनर्बहुमृगंरम्यंकाम्यकंकाननोत्तमं ॥ मरुभूमेः शिरःस्थानंतृणबिं
दुसरःप्रति ॥ १३ ॥ तत्रेमांवसतिंशिष्टांविहरंतोरमेमहि ॥ ततस्तेपांडवाःशीघ्रंप्रययुर्धर्मकोविदाः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणैःसहिताराजन्येचतत्रसहोषिताः ॥ इंद्रसेना
दिभिश्चैवप्रेष्यैरनुगतास्तदा ॥ १५ ॥ तेयात्वानुसृतैर्मार्गैःस्वन्नैःशुचिजलान्वितैः ॥ ददृशुःकाम्यकंपुण्यमाश्रमंतपसायुतं ॥ १६ ॥ विविशुस्तेस्मकौरव्यावृता
विप्रर्षभैस्तदा ॥ तद्वनंभरतश्रेष्ठाःस्वर्गंसुकृतिनोयथा ॥ १७ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० मृगस्वप्नोद्भवपर्वणिकाम्यकप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्या
यः ॥ २५८ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचमृगस्वप्नोद्भवपर्व अथव्रीहिद्रौणिकपर्व वैशंपायनउवाच वनेनिवसतांतेषांपांडवानांमहात्मनां ॥ वर्षाण्येकाद
शातीयुःकृच्छ्रेणभरतर्षभ ॥ १ ॥ फलमूलाशनास्तेहिसुखार्हादुःखमुत्तमं ॥ प्राप्तकालमनुध्यांतःसेहिरेवरपूरुषाः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरस्तुराजर्षिरात्मकर्मापरा
धजं ॥ चिंतयन्समहाबाहुर्भ्रातॄणांदुःखमुत्तमं ॥ ३ ॥ नसुष्वापसुखंराजाहृदिशल्यैरिवार्पितैः ॥ दौरात्म्यमनुपश्यंस्तत्कालेद्यूतोद्भवस्यहि ॥ ४ ॥ संस्मरन्परुषा
वाचःसूतपुत्रस्यपांडवः ॥ निःश्वासपरमोदीनोबिभ्रत्कोपविषंमहत् ॥ ५ ॥ अर्जुनोयमजौचोभौद्रौपदीचयशस्विनी ॥ सचभीमोमहातेजाःसर्वेषामुत्तमोब
ली ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरमुदीक्षंतःसेहुर्दुःखमनुत्तमं ॥ अवशिष्टमल्पकालंमन्वानाःपुरुषर्षभाः ॥ ७ ॥ वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्षचेष्टितैः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्य
व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ८ ॥ आजगाममहायोगीपांडवानवलोककः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ प्रत्युद्गम्यमहात्मानंप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
तमासीनमुपासीनःशुश्रूषुर्नियतेंद्रियः ॥ १० ॥ तोषयन्प्रणिपातेनव्यासंपांडवनंदनः ॥ तानवेक्ष्यकृशान्पौत्रान्वनेवन्येनजीवतः ॥ ११ ॥ महर्षिरनुकंपार्थ
मब्रवीद्बाष्पगद्गदं ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोशृणुधर्मभृतांवर ॥ १२ ॥ नातप्ततपसोलोकेप्राप्नुवंतिमहासुखं ॥ सुखदुःखेहिपुरुषःपर्यायेणोपसेवते ॥ १३ ॥ नात्यनं
तंसुखंकश्चित्प्राप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ प्रज्ञावांस्त्वेवपुरुषःसंयुक्तःपरयाधिया ॥ १४ ॥

वनेइति ॥ १ ॥ ध्यांतःध्यायंतः ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्कालेतस्मिन्कालेद्यूतोद्भवस्यद्यूतहेतोःशकुन्यादेः ॥ ४ ॥ ५॥६॥७॥८ ॥ अवलोककोऽवलोकितुकामः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनंतंसुखं
नप्राप्नोतिकश्चित्पृथग्जनः कस्तर्हितत्प्राप्नोतीत्याह प्रज्ञावानिति परयाधियाब्रह्मविद्यया ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उदयास्तमनंजगतउत्पत्तिस्थितिलयकारणंब्रह्मतज्ज्ञोनशोचतिनकांक्षति मिथ्याभूतेजगतिप्रियस्यसुखस्याभावात्तद्वियोगजःशोकोवातदिच्छावातस्यनजायतइत्यर्थः प्रारब्धकर्मौपस्थापितंसुखदुःखाद्यप
रिहार्यमित्याह सुखमिति ॥ १५ ॥ तपसाज्ञानेन महद्ब्रह्म ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कालेदानकाले ॥ २१ ॥ अनायासंक्लेशपरिहारं निर्वृतिंसुखंपरांमोक्षाख्यां ॥ २२ ॥ दांतःजितेंद्रि

उदयास्तमनज्ञोहिनत्दृष्यतिनशोचति ॥ सुखमापतितंसेवेद्दुःखमापतितंवहेत् ॥ १५ ॥ कालप्राप्तमुपासीतसस्यानामिवकर्षकः ॥ तपसोहिपरंनास्तितप
साविंदतेमहत् ॥ १६ ॥ नासाध्यंतपसःकिंचिदितिबुध्यस्वभारत ॥ सत्यमार्जवमक्रोधःसंविभागोदमःशमः ॥ १७ ॥ अनसूयाऽविहिंसाचशौचमिंद्रियसं
यमः ॥ पावनानिमहाराजनराणांपुण्यकर्मणां ॥ १८ ॥ अधर्मरुचयोमूढास्तिर्यग्गतिपरायणाः ॥ कृच्छ्रांयोनिमनुप्राप्तानसुखंविंदतेजनाः ॥ १९ ॥ इहय
त्क्रियतेकर्मतत्परत्रोपयुज्यते ॥ तस्माच्छरीरंयुंजीततपसानियमेनच ॥ २० ॥ यथाशक्तिप्रयच्छेतसंपूज्याभिप्रणम्यच ॥ कालेप्राप्तेचहृष्टात्माराजन्विगतम
त्सरः ॥ २१ ॥ सत्यवादीलभेतायुरनायासमथार्जवं ॥ अक्रोधनोनसूयश्चनिर्वृतिंलभतेपरां ॥ २२ ॥ दांतःशमपरःशश्वत्परिक्लेशंनविंदति ॥ नचतप्यतिदांता
त्मादृष्ट्वापरगतांश्रियं ॥ २३ ॥ संविभक्ताचदाताचभोगवान्सुखवान्नरः ॥ भवत्यहिंसकश्चैवपरमारोग्यमश्नुते ॥ २४ ॥ मान्यमानयिताजन्मकुलेमहतिविंद
ति ॥ व्यसनैर्नतुसंयोगंप्राप्नोतिविजितेंद्रियः ॥ २५ ॥ शुभानुशयबुद्धिर्हिसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ प्रादुर्भवतितद्योगात्कल्याणमतिरेवसः ॥ २६ ॥ युधिष्ठिर
उवाच भगवान्दानधर्माणांतपसोवामहामुने ॥ किंस्विद्बहुगुणंप्रेत्यकिंवादुष्करमुच्यते ॥ २७ ॥ व्यासउवाच दानान्नदुष्करंतातपृथिव्यामस्तिकिं
चन ॥ अर्थेचमहतीतृष्णासचदुःखेनलभ्यते ॥ २८ ॥ परित्यज्यप्रियान्प्राणान्धनार्थंहिमहामते ॥ प्रविशंतिनरावीराःसमुद्रमटवींतथा ॥ २९ ॥ कृषिगोरक्ष्य
मित्येकेप्रतिपद्यंतिमानवाः ॥ पुरुषाःप्रेष्यतामेकेनिर्गच्छंतिधनार्थिनः ॥ ३० ॥ तस्माद्दुःखार्जितस्यैवपरित्यागःसुदुष्करः ॥ नदुष्करतरंदानात्तस्माद्दानंमतंम
म ॥ ३१ ॥ विशेषस्त्वत्रविज्ञेयोन्यायेनोपार्जितंधनं ॥ पात्रेकालेचदेशेचसाधुभ्यःप्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥ अन्यायात्समुपात्तेनदानधर्मोधनेनयः ॥ क्रियतेनस
कर्तारंत्रायतेमहतोभयात् ॥ ३३ ॥ पात्रेदानंस्वल्पमपिकालेदत्तंयुधिष्ठिर ॥ मनसाहिविशुद्धेनप्रेत्यानंतफलंस्मृतं ॥ ३४ ॥

यः दांतत्वप्रतिपत्तियोग्यतामापादितआत्मामनोयस्यजितचित्तइत्यर्थः ॥ २३ ॥ संविभक्ताअन्नादेर्विभागकर्त्ता दाताधनादेः ॥ २४ ॥ इंद्रियजयफलमाह मान्येति व्यसनैःस्त्रीमद्यद्यूताद्यैः ॥ २५ ॥ शु
भमेवानुशेतेशुभपक्षपातिनीबुद्धिर्यस्य कालधर्मेणमरणेनतद्योगात्शुभानुशययोगात्सकल्याणमतिरेवप्रादुर्भवतिजायते ॥ २६ ॥ दानजानांधर्माणां तपसःकायक्लेशकृतस्यकृच्छ्रादेः एतयोर्मध्येप्रेत्य
मृत्वाकिंबहुगुणंकिंपरलोकेश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ दुःखार्जितस्यधनस्येतिशेषः मतंश्रेष्ठत्वेन ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रोणोमानविशेषस्तन्मिताव्रीहयस्तेषांदानात् ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्रीहिद्रोणइति ॥ १ ॥
प्रत्यक्षधर्मान्नृणांधर्मस्यवेत्ता भगवान्ईश्वरः ॥ २ ॥ शिलंकणिशार्जनं उंच्छःकणशोर्जनं उंच्छःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलमितियादवः तेउभेवृत्तिर्जीवनंयस्यसशिलोंच्छवृत्तिः ॥ ३ ॥ कापोतींवृ

अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ व्रीहिद्रोणपरित्यागाद्यत्फलंप्रापमुद्गलः ॥ २५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिव्रीहिद्रौणिकप० दानदुष्करत्वकथने
ऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच व्रीहिद्रोणःपरित्यक्तःकथंतेनमहात्मना ॥ कस्मैदत्तश्चभगव
न्विधिनाकेनचात्थमे ॥ १ ॥ प्रत्यक्षधर्माभगवान्यस्यतुष्टोहिकर्मभिः ॥ सफलंतस्यजन्माहंमन्येसद्धर्मचारिणः ॥ २ ॥ व्यासउवाच शिलोंच्छवृत्तिर्धर्मा
त्मामुद्गलःसंयतेंद्रियः ॥ आसीद्राजन्कुरुक्षेत्रेसत्यवागनसूयकः ॥ ३ ॥ अतिथिव्रतीक्रियावांश्चकापोतींवृत्तिमास्थितः ॥ सत्रमिष्टीकृतंनामसमुपास्तेमहात
पाः ॥ ४ ॥ सपुत्रदारोहिमुनिःपक्षाहारोबभूवह ॥ कपोतवृत्त्यापक्षेणव्रीहिद्रोणमुपार्जयत् ॥ ५ ॥ दर्शंचपौर्णमासंचकुर्वन्विगतमत्सरः ॥ देवतातिथिशेषेणकु
रुतेदेहयापनं ॥ ६ ॥ तस्येंद्रःसहितोदेवैःसाक्षात्त्रिभुवनेश्वरः ॥ प्रत्यगृह्णान्महाराजभागंपर्वणिपर्वणि ॥ ७ ॥ सपर्वकालंकृत्वातुमुनिवृत्त्यासमन्वितः ॥ अतिथि
भ्योददावन्नंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ८ ॥ व्रीहीद्रोणस्यतद्धस्यददतोन्नंमहात्मनः ॥ शिष्टंमात्सर्यहीनस्यवर्धत्यतिथिदर्शनात् ॥ ९ ॥ तच्छतान्यपिभुंजंतिब्राह्म
णानांमनीषिणां ॥ मुनेस्त्यागविशुद्ध्यातुतदन्नंवृद्धिमर्च्छति ॥ १० ॥ तंतुशुश्रावधर्मिष्ठंमुद्गलंसंशितव्रतं ॥ दुर्वासान्नृपदिग्वासास्तमथाभ्याजगामह ॥ ११ ॥
बिभ्रच्चानियतंवेषमुन्मत्तइवपांडव ॥ विकचःपरुषावाचोव्याहरन्विविधामुनिः ॥ १२ ॥ अभिगम्याथतंविप्रमुवाचमुनिसत्तमः ॥ अन्नार्थिनमनुप्राप्तंवि
द्धिमांद्विजसत्तम ॥ १३ ॥ स्वागतंतेस्त्विविनिमुनिर्मुद्गलःप्रत्यभाषत ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिपाद्यार्घ्यमुत्तमं ॥ १४ ॥ प्रादात्सतापसायान्नंक्षुधितायातिथिव्र
ती ॥ उन्मत्तायपरांश्रद्धामास्थायसधृतव्रतः ॥ १५ ॥ ततस्तदन्नंरसवत्सएवक्षुधयान्वितः ॥ बुभुजेकृत्स्नमुन्मत्तःप्रादात्तस्मैचमुद्गलः ॥ १६ ॥ भुक्त्वाचान्नंततः
सर्वमुच्छिष्टेनात्मनस्ततः ॥ अथांगंलिलिपेन्नेनयथागतमगाच्चसः ॥ १७ ॥

त्तिंअल्पसंग्रहरूपां इष्टीकृतंइष्टिभिरेवनिर्वर्त्यंनतुपश्वादिनासत्रंयज्ञं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पर्ववैश्वदेववरुणप्रघासादिकंकर्म कालंकालेफाल्गुन्यादौ अत्यंतसंयोगेद्वितीया व्रीहिद्रोणमात्रंयदासिध्य
तितदाददाति ॥ ८ ॥ तदाचदीयमानंतद्वर्धतिवर्धते ॥ ९ ॥ अर्च्छतिप्राप्नोति ॥ १० ॥ ११ ॥ विकचःहसन्मुंडोवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वितीयेपक्षे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षुत्क्षुधा धर्मसहितांसंज्ञां त्वयातुप्राणधर्मःक्षुधाइंद्रियधर्मोरसनातदुभयंजितमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

एवंद्वितीयेसंप्राप्तेयथाकालेमनीषिणः ॥ आगम्यबुभुजेसर्वमन्नमुंछोपजीविनः ॥ १८ ॥ निराहारस्तुसमुनिरुंछमार्जयतेपुनः ॥ नचैनंविक्रियांनेतुमशकन्मुद्गलंक्षुधा ॥ १९ ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनावमानोनसंभ्रमः ॥ सपुत्रदारमुंछंतमाविवेशद्विजोत्तमं ॥ २० ॥ तथातमुंछधर्माणंदुर्वासामुनिसत्तमं ॥ उपतस्थेयथाकालंषट्कृत्वःकृतनिश्चयः ॥ २१ ॥ नचास्यमनसाकश्चिद्विकारंददृशेमुनिः ॥ शुद्धसत्वस्यशुद्धंसददृशेनिर्मलंमनः ॥ २२ ॥ तमुवाचततःप्रीतःसमुनिर्मुद्गलंततः ॥ त्वत्समोनास्तिलोकेस्मिन्दातामात्सर्यवर्जितः ॥ २३ ॥ क्षुद्धर्मसंज्ञांप्रणुदत्यादत्तेधैर्यमेवच ॥ रसानुसारिणीजिह्वाकर्षत्येवरसान्प्रति ॥ २४ ॥ आहारप्रभवाःप्राणामनोदुर्निग्रहंचलं ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचाप्यैकाग्र्यंनिश्चितंतपः ॥ २५ ॥ श्रमेणोपार्जितंत्यक्तुंदुःखंशुद्धेनचेतसा ॥ तत्सर्वंभवतासाधोयथावदुपपादितं ॥ २६ ॥ प्रीताःस्मोनुगृहीताश्चसमेत्यभवतासह ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंसंविभागोदमःशमः ॥ २७ ॥ दयासत्यंचधर्मश्चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ जितास्तेकर्मभिर्लोकाःप्राप्तोसिपरमांगतिं ॥ २८ ॥ अहोदानंविघुष्टंतेसुमहत्स्वर्गवासिभिः ॥ सशरीरोभवान्गंतास्वर्गंसुचरितव्रत ॥ २९ ॥ इत्येवंवदतस्तस्यतदादुर्वाससोमुनेः ॥ देवदूतोविमानेनमुद्गलंप्रत्युपस्थितः ॥ ३० ॥ हंससारसयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ॥ कामगेनविचित्रेणदिव्यगंधवतातथा ॥ ३१ ॥ उवाचचैनंविप्रर्षिंविमानंकर्मभिर्जितं ॥ समुपारोहसंसिद्धिंप्राप्तोसिपरमांमुने ॥ ३२ ॥ तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाचह ॥ इच्छामिभवताप्रोक्तान्गुणान्स्वर्गनिवासिनां ॥ ३३ ॥ केगुणास्तत्रवसतांकिंतपःकश्चनिश्चयः ॥ स्वर्गेतत्रसुखंकिंचदोषोवादेवदूतक ॥ ३४ ॥ सतांसाप्तपदंमित्रमाहुःसंतःकुलोचिताः ॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यपृच्छामित्वामहंविभो ॥ ३५ ॥ यदत्रतथ्यंपथ्यंचतद्ब्रवीह्यविचारयन् ॥ श्रुत्वातथाकरिष्यामिव्यवसायंगिरातव ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिव्रीहिद्रौणिक० मुद्गलोपाख्यानेषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ देवदूतउवाच महर्षेआर्यबुद्धिस्त्वंयःस्वर्गसुखमुत्तमं ॥ संप्राप्तंबहुमंतव्यंविमृशस्यबुधोयथा ॥ १ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उवाचदेवदूतइत्यनुकृष्यते ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ व्यवसायंनिश्चयं ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ महर्षेइति विमृशसिशुभमशुभंवेतिविचारयसि ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वर्लोकः सुखलोकः यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंयत्तत्सुखंस्वःपदास्पदमितिश्रुतिः तत्प्रधानत्वाल्लोकोपिस्वःशब्दवाच्यः ऊर्ध्वंगमनादित्यूर्ध्वगः सत्पथःब्रह्ममार्गः क्रममुक्तिस्थानमि त्यर्थः देवयानेनमार्गेणअर्चिरादिपर्वताचरंत्यस्मिन्नितिदेवयानचरः ॥ २ ॥ पुंसः पुमांसः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्माग्र्यंधर्मश्रेष्ठंयोगं ॥ ५ ॥ यामाधामाश्चगणविशेषाः ॥ ६ ॥ देवानांनिकायाआलयायेषुतेषां

उपरिष्टाच्चस्वर्लोकोयोयंस्वरितिसंज्ञितः॥ ऊर्ध्वगःसत्पथःशश्वद्देवयानचरोमुने ॥ २ ॥ नातप्ततपसःपुंसोनामहायज्ञयाजिनः ॥ नानृतानास्तिकाश्चैवतत्रग च्छंतिमुद्गल ॥ ३ ॥ धर्मात्मानोजितात्मानःशांतादांताविमत्सराः ॥ दानधर्मरताःपुंसःशूराश्चाहवलक्षणाः ॥४॥ तत्रगच्छंतिधर्माग्र्यंकृत्वाशमदमात्मकं ॥ लो कान्पुण्यकृतांब्रह्मन्सद्भिराचरितान्नृभिः ॥ ५ ॥ देवाःसाध्यास्तथाविश्वेतथैवचमहर्षयः ॥ यामाधामाश्चमौद्गल्यगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥६॥ एषांदेवनिकायानां पृथक्पृथगनेकशः ॥ भास्वंतःकामसंपन्नालोकास्तेजोमयाःशुभाः ॥ ७॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनानिहिरण्मयः ॥ मेरुःपर्वतराड्यत्रदेवोद्यानानिमुद्गल ॥ ॥ ८ ॥ नंदनादीनिपुण्यानिविहाराःपुण्यकर्मणां ॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिर्नशीतोष्णेभयंतथा ॥ ९ ॥ बीभत्समशुभंवापितत्रकिंचिन्नविद्यते ॥ मनोज्ञाःसर्वतो गंधाःसुखस्पर्शाश्चसर्वशः ॥ १० ॥ शब्दाःश्रुतिमनोग्राह्याःसर्वतस्तत्रवैमुने ॥ नशोकोनजरातत्रनायासपरिदेवने ॥ ११ ॥ ईदृशःसमुनेलोकःस्वकर्मफल हेतुकः ॥ सुकृतैस्तत्रपुरुषाःसंभवंत्यात्मकर्मभिः ॥ १२ ॥ तैजसानिशरीराणिभवंत्यत्रोपपद्यतां ॥ कर्मजान्येवमौद्गल्यनमातृपितृजान्युत ॥ १३ ॥ नसंस्वेदोन दौर्गंध्यंपुरीषंमूत्रमेवच ॥ तेषांनचरजोवस्त्रंबाधतेतत्रवैमुने ॥ १४ ॥ नम्लायंतिस्रजस्तेषांदिव्यगंधामनोरमाः ॥ संयुज्यंतेविमानैश्चब्रह्मन्नेवंविधैश्चते ॥ १५॥ ईर्ष्याशोकक्लमापेतामोहमात्सर्यवर्जिताः ॥ सुखंस्वर्गजितस्तत्रवर्तयंतेमहामुने ॥ १६ ॥ तेषांतथाविधानांतुलोकानांमुनिपुंगव ॥ उपर्युपरिलोकस्यलोकादि व्यागुणान्विताः ॥ १७॥ पुरस्ताद्ब्राह्मणस्तत्रलोकास्तेजोमयाःशुभाः ॥ यत्रयांत्यृषयोब्रह्मन्पूताःस्वैःकर्मभिःशुभैः ॥ १८ ॥ ऋभवोनामतत्रान्येदेवानामपिदे वताः ॥ तेषांलोकात्परतरेयान्यजंतीहदेवताः ॥ १९॥ स्वयंप्रभास्तेभास्वंतोलोकाःकामदुघाःपरे ॥ नतेषांस्त्रीकृतस्तापोनलोकैश्वर्यमत्सरः ॥ २० ॥ नवर्तयंत्याहु तिभिस्तेनाप्यमृतभोजनाः ॥ तथादिव्यशरीरास्तेनचविग्रहमूर्तयः ॥ २१ ॥ नसुखेसुखकामास्तेदेवदेवाःसनातनाः ॥ नकल्पपरिवर्तेषुपरिवर्तंतितेतथा ॥ २२ ॥

देवनिकायानां ॥ ७ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनानिउपरिपरिधिरित्यर्थः उच्छ्रायस्यचतुरशीतिसहस्रंमानमितिजंबूखंडेवक्ष्यमाणत्वात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपपद्यतांउपगच्छतां ॥ १३ ॥ १४ ॥ एवंविधैरितिदृश्यमानप्रदर्शनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्युष्टिःसंपत्तिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ बलंपरवैराग्यं बुद्धिर्ज्ञानं ॥ ४७ ॥

जरामृत्युःकुतस्तेषांहर्षःप्रीतिसुखंनच ॥ नदुःखंनसुखंचापिरागद्वेषौकुतोमुने ॥ २३ ॥ देवानामपिमौद्गल्यकांक्षितासागतिःपरा ॥ दुष्प्रापापरमासिद्धिरगम्या
कामगोचरैः ॥ २४ ॥ त्रयस्त्रिंशदिमेदेवायेषांलोकामनीषिभिः ॥ गम्यंतेनियमैःश्रेष्ठैर्दानैर्वाविधिपूर्वकैः ॥ २५ ॥ सेयंदानकृताव्युष्टिरनुप्राप्तासुखंत्वया ॥ तांभुं
क्ष्वसुकृतैर्लब्धांतपसाद्योतितप्रभः ॥ २६ ॥ एतत्स्वर्गसुखंविप्रलोकानानाविधास्तथा ॥ गुणाःस्वर्गस्यप्रोक्तास्तेदोषानपिनिबोधमे ॥ २७ ॥ कृतस्यकर्मणस्तत्र
भुज्यतेयत्फलंदिवि ॥ नचान्यत्क्रियतेकर्ममूलच्छेदेनभुज्यते ॥ २८ ॥ सोत्रदोषोमममतस्तस्यांतेपतनंचयत् ॥ सुखव्याप्तमनस्कानांपतनंयच्चमुद्गल ॥ २९ ॥
असंतोषःपरीतापोदृष्ट्वादीप्ततराःश्रियः ॥ यद्भवत्यवरेस्थानेस्थितानांतत्सुदुष्करं ॥ ३० ॥ संज्ञामोहश्चपततांरजसाचप्रधर्षणं ॥ प्रम्लानेषुचमाल्येषुततःपिप
तिषोर्भयं ॥ ३१ ॥ आब्रह्मभवनादेतेदोषामौद्गल्यदारुणाः ॥ नाकलोकेसुकृतिनांगुणास्त्वयुतशोनृणां ॥ ३२ ॥ अयंत्वन्योगुणःश्रेष्ठश्च्युतानांस्वर्गतोमुने ॥ शु
भानुशययोगेनमनुष्येषूपजायते ॥ ३३ ॥ तत्रापिसमहाभागःसुखभागभिजायते ॥ नचेत्संबुध्यतेतत्रगच्छत्यधमतांततः ॥ ३४ ॥ इहयत्क्रियतेकर्मतत्परत्रोप
भुज्यते ॥ कर्मभूमिरियंब्रह्मन्फलभूमिरसौमता ॥ ३५ ॥ मुद्गलउवाच महांतस्तुअमीदोषास्त्वयास्वर्गस्यकीर्तिताः ॥ निर्दोषएवयस्त्वन्योलोकंतंप्रव
दस्वमे ॥ ३६ ॥ देवदूतउवाच ब्रह्मणःसदनादूर्ध्वंतद्विष्णोःपरमंपदं ॥ शुद्धंसनातनंज्योतिःपरंब्रह्मेतियद्विदुः ॥ ३७ ॥ नतत्रविप्रगच्छंतिपुरुषाविषया
त्मकाः ॥ दंभलोभमहाक्रोधमोहद्रोहैरभिद्रुताः ॥ ३८ ॥ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वाःसंयतेंद्रियाः ॥ ध्यानयोगपराश्चैवतत्रगच्छंतिमानवाः ॥ ३९ ॥ एतत्तेस
र्वमाख्यातंयन्मांपृच्छसिमुद्गल ॥ तवानुकंपयासाधोसाधुगच्छाममाचिरं ॥ ४० ॥ व्यासउवाच एतच्छ्रुत्वातुमौद्गल्योवाक्यंविममृशेधिया ॥ विमृ
श्यचमुनिश्रेष्ठोदेवदूतमुवाचह ॥ ४१ ॥ देवदूतनमस्तेस्तुगच्छतातयथासुखं ॥ महादोषेणमेकार्यंनस्वर्गेणसुखेनवा ॥ ४२ ॥ पतनांतेमहादुःखंपरितापःसु
दारुणः ॥ स्वर्गभाजश्चरंतीहतस्मात्स्वर्गंनकामये ॥ ४३ ॥ यत्रगत्वानशोचंतिनव्यथंतिचलंतिवा ॥ तदहंस्थानमत्यंतंमार्गयिष्यामिकेवलं ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वा
समुनिर्वाक्यंदेवदूतंविसृज्यतं ॥ शिलोंछवृत्तिर्धर्मात्माशममातिष्ठदुत्तमं ॥ ४५ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्भूत्वासमलोष्टाश्मकांचनः ॥ ज्ञानयोगेनशुद्धेनध्याननि
त्योबभूवह ॥ ४६ ॥ ध्यानयोगाद्बलंलब्ध्वाप्राप्यबुद्धिमनुत्तमां ॥ जगामशाश्वतींसिद्धिंपरांनिर्वाणलक्षणां ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४८ ॥ नेमिंचक्रधारां अराःनाभिनेमिसंधानदारूणि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० एकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥ ९ ॥ वसत्स्विति ॥ १ ॥ २ ॥

तस्मात्त्वमपिकौंतेयनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ राज्यात्स्फीतात्परिभ्रष्टस्तपसातदवाप्स्यसि ॥ ४८ ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखं ॥ पर्यायेणोपसर्पंते
नरंनेमिमराइव ॥ ४९ ॥ पितृपैतामहंराज्यंप्राप्स्यस्यमितविक्रम ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंव्येतुतेमानसोज्वरः ॥५०॥ वैशंपायनउवाच सएवमुक्त्वाभ
गवान्व्यासःपांडवनंदनं ॥ जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ॥५१ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० व्रीहिद्रौणिक० मुद्गलदेवदूतसंवादेषष्ट्यधिकद्विशत
तमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ समाप्तंचव्रीहिद्रौणिकपर्व ॥ ॥ अथद्रौपदीहरणपर्व ॥ जनमेजयउवाच वसत्स्वेवंवनेतेषुपांडवेषुम
हात्मसु ॥ रममाणेषुचित्राभिःकथाभिर्मुनिभिःसह ॥ १ ॥ सूर्यदत्ताक्षयान्नेनकृष्णायाभोजनावधि ॥ ब्राह्मणांस्तर्पमाणेषुयेचान्नार्थमुपागताः ॥ २ ॥ आरण्या
नांमृगाणांचमांसैर्नानाविधैरपि ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानःसर्वेदुर्योधनादयः ॥ ३ ॥ कथंतेष्वन्ववर्तंतपापाचारामहामुने ॥ दुःशासनस्यकर्णस्यशकुनेश्चमतेस्थि
ताः ॥ ४ ॥ एतदाचक्ष्वभगवन्वैशंपायनपृच्छतः ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातेषांतथावृत्तिंनगरेवसतामिव ॥ ५ ॥ दुर्योधनोमहाराजतेषुपापमरोचय
त् ॥ तथातैर्निकृतिप्रज्ञैःकर्णदुःशासनादिभिः ॥६॥ नानोपायैरघंतेषुचिंतयत्सुदुरात्मसु ॥ अभ्यागच्छत्सधर्मात्मातपस्वीसुमहायशाः ॥७॥ शिष्यायुतसमोपे
तोदुर्वासानामकामतः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यमुनिंपरमकोपनं ॥ ८ ॥ दुर्योधनोविनीतात्माप्रश्रयेणदमेनच ॥ सहितोभ्रातृभिःश्रीमानातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥
॥ ९ ॥ विधिवत्पूजयामासस्वयंकिंकरवत्स्थितः ॥ अहानिकतिचित्तत्रतस्थौसमुनिसत्तमः ॥ १० ॥ तंचपर्यचरद्राजादिवारात्रमतंद्रितः ॥ दुर्योधनोमहारा
जशापात्तस्यविशंकितः ॥ ११ ॥ क्षुधितोस्मिददस्वान्नंशीघ्रंममनराधिप ॥ इत्युक्त्वागच्छतिस्नातुंप्रत्यागच्छतिवैचिरात् ॥ नभोक्ष्याम्यद्यमेनास्तिक्षुधेत्युक्त्वै
त्यदर्शनं ॥ १२ ॥ अकस्मादेत्यचब्रूतेभोजयास्मांस्त्वरान्वितः ॥ कदाचिच्चनिशीथेसउत्थायनिकृतौस्थितः ॥ १३ ॥ पूर्ववत्कारयित्वान्नंनभुंक्तेगर्हयन्स्म
सः ॥ वर्तमानेतथातस्मिन्यदादुर्योधनोनृपः ॥ १४ ॥ विकृतिंनैतिनक्रोधंतदातुष्टोभवन्मुनिः ॥ आहचैनंदुराधर्षोवरदोस्मीतिभारत ॥ १५ ॥ दुर्वासाउ
वाच वरंवरयभद्रंतेयत्तेमनसिवर्तते ॥ मयिप्रीतेतुयद्धर्म्यंनालभ्यंविद्यतेतव ॥ १६ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अघंदुःखं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतं ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ अमन्यतपुनर्जातमात्मानंससुयोधनः ॥ १७ ॥ प्रागेवमंत्रितंचासीत्कर्णदुःशासनादिभिः॥ याचनीयंमुनेस्तुष्टादितिनिश्चित्यदुर्मतिः ॥ १८ ॥ अतिहर्षान्वितोराजन्वरमेनमयाचत ॥ शिष्यैःसहममब्रह्मन्यथाजातोऽतिथिर्भवान् ॥ १९ ॥ अस्मत्कुलेमहाराजोज्येष्ठःश्रेष्ठोयुधिष्ठिरः॥ वनेवसतिधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः २० ॥ गुणवान्शीलसंपन्नस्तस्यत्वमतिथिर्भव॥ यदाचराजपुत्रीसासुकुमारीयशस्विनी ॥ २१ ॥ भोजयित्वाद्विजान्सर्वान्पतींश्चवरवर्णिनी॥ विश्रांताचस्वयंभुक्त्वासुखासीनाभवेद्यदा ॥ २२ ॥ तदात्वंतत्रगच्छेथायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ तथाकरिष्येत्वत्प्रीत्येत्येवमुक्त्वासुयोधनं ॥ २३ ॥ दुर्वासाअपिविप्रेंद्रोयथागतमगात्ततः ॥ कृतार्थमपिचात्मानंतदामेनेसुयोधनः ॥ २४॥ करेणचकरंगृह्यकर्णस्यमुदितोभृशं॥ कर्णोपिभ्रातृसहितमित्युवाचनृपंमुदा॥ २५॥ कर्णउवाच दिष्ट्याकामःसुसंवृत्तोदिष्ट्याकौरववर्धसे॥ दिष्ट्यातेशत्रवोमग्नादुस्तरेव्यसनार्णवे॥ २६॥ दुर्वासःक्रोधजेवन्हौपतिताःपांडुनंदनाः ॥ स्वैरेवतेमहापापैर्गतावैदुस्तरंतमः ॥ २७॥ वैशंपायनउवाच इत्थंतेनिकृतिप्रज्ञाराजन्दुर्योधनादयः ॥ हसंतःप्रीतमनसोजग्मुःस्वंस्वंनिकेतनं॥ २८॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० द्रौपदीह० दुर्वासउपाख्यानेद्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततःकदाचिद्दुर्वासाःसुखासीनांस्तुपांडवान् ॥ भुक्त्वाचावस्थितांकृष्णांज्ञात्वातस्मिन्वनेमुनिः॥ १ ॥ अभ्यागच्छत्परिवृतःशिष्यैरयुतसंमितैः॥ दृष्ट्वायांतंतमतिथिंसचराजायुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ जगामाभिमुखःश्रीमान्सहभ्रातृभिरच्युतः॥ तस्मैबध्वांजलिंसम्यगुपवेश्यवरासने॥ ३॥ विधिवत्पूजयित्वातमातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥ आन्हिकंभगवन्कृत्वाशीघ्रमेहीतिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ जगामचमुनिःसोपिस्नातुंशिष्यैःसहानघः॥ भोजयेत्सहशिष्यंमांकथमित्यविचिंतयन्॥५॥ न्यमज्जत्सलिलेचापिमुनिसंघःसमाहितः ॥एतस्मिन्नंतरेराजन्द्रौपदीयोषितांवरा॥ ६॥ चिंतामवापपरमामन्नहेतोःपतिव्रता॥ साचिंतयंतीचयदानान्नहेतुमविंदत ॥ ७॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरेकाले ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृष्णंपापकर्षकं कंसस्यकामादेर्दुष्टराज्ञोवानिषूदनं हेकृष्णकृष्ण अत्यादरसूचनार्थंद्विर्वचनं कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकःतयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिश्रुतिप्रणीतःकृष्णपदस्यार्थः महांतौब्रह्मांडपिंडावष्टंभक्षमौबाहूयस्य संबाहुभ्यांधमतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएकइतिश्रुतेः अव्ययअविनाशिन् अत्रदेवकीनंदनस्याव्ययत्वंवदंत्याकृष्णमूर्तेरभौतिकत्वमुक्तं एवमादिनाम्नामर्थःशंकरभ

मनसाचिंतयामासकृष्णंकंसनिषूदनं॥कृष्णकृष्णमहाबाहोदेवकीनंदनाव्यय ॥ ८ ॥ वासुदेवजगन्नाथप्रणतार्तिविनाशन ॥ विश्वात्मन्विश्वजनकविश्व
हर्तःप्रभोऽव्यय॥९॥ प्रपन्नपालगोपालप्रजापालपरात्पर॥ आकूतीनांचचित्तीनांप्रवर्तकनतास्मिते॥१०॥ वरेण्यवरदानंतअगतीनांगतिर्भव॥ पुराणपुरुषप्राणमनोवृत्त्याद्यगोचर॥११॥ सर्वाध्यक्षपराध्यक्षत्वामहंशरणंगता॥ पाहिमांकृपयादेवशरणागतवत्सल॥१२॥ नीलोत्पलदलश्यामपद्मगर्भारुणेक्षण॥ पीतांबरपरीधानलसत्कौस्तुभभूषण ॥ १३ ॥ त्वमादिरंतोभूतानांत्वमेवचपरायणं॥ परात्परतरंज्योतिर्विश्वात्मासर्वतोमुखः ॥१४॥ त्वामेवाहुःपरंबीजंनिधानंसर्वसंपदां॥ त्वयानाथेनदेवेशसर्वापद्भ्योभयंनहि॥ १५ ॥ दुःशासनादहंपूर्वंसभायांमोचितायथा॥ तथैवसंकटादस्मान्मामुद्धर्तुमिहार्हसि॥ १६॥ वैशंपायनउवाच एवंस्तुतस्तदादेवःकृष्णयाभक्तवत्सलः॥ द्रौपद्याःसंकटंज्ञात्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥१७॥ पार्श्वस्थांशयनेत्यक्त्वारुक्मिणींकेशवःप्रभुः॥ तत्राजगामत्वरितोऽचिंत्यगतिरीश्वरः ॥ १८ ॥ ततस्तंद्रौपदीदृष्ट्वाप्रणम्यपरयामुदा॥ अब्रवीद्वासुदेवायमुनेरागमनादिकं ॥ १९ ॥ ततस्तामब्रवीत्कृष्णःक्षुधितोस्मिभृशातुरः॥ शीघ्रंभोजयमांकृष्णेपश्चात्सर्वंकरिष्यसि ॥ २० ॥ निशम्यतद्वचःकृष्णालज्जितावाक्यमब्रवीत् ॥ स्थाल्यांभास्करदत्तायामन्नंमद्भोजनावधि॥ २१ ॥ भुक्तवत्यस्म्यहंदेवतस्मादन्नंनविद्यते ॥ ततःप्रोवाचभगवान्कृष्णांकमललोचनः ॥ २२ ॥ कृष्णेननर्मकालोयंक्षुच्छ्रमेणातुरेमयि॥ शीघ्रंगच्छमम स्थालीमानयित्वाप्रदर्शय॥ २३॥ इतिनिर्बंधतःस्थालीमानाय्यसयदूद्वहः॥ स्थाल्याःकंठेथसंलग्नंशाकान्नंवीक्ष्यकेशवः॥ २४॥ उपयुज्याब्रवीदेनामनेनहरिरीश्वरः॥ विश्वात्माप्रीयतांदेवस्तुष्टश्चास्त्वितियज्ञभुक्॥ २५॥ आकारयमुनीन्शीघ्रंभोजनायेतिचाब्रवीत् ॥ सहदेवंमहाबाहुःकृष्णःक्लेशविनाशनः॥ २६॥ ततोजगामत्वरितःसहदेवोमहायशाः॥ आकारितुंतुतान्सर्वान्भोजनार्थंनृपोत्तम॥ २७॥ स्नातुंगतान्देवनद्यांदुर्वासःप्रभृतीन्मुनीन्॥ तेचावतीर्णाःसलिलेकृतवंतोऽघमर्षणं॥ २८॥ दृष्ट्वोद्गारान्सान्नरसांस्तृप्त्यापरमयायुताः॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माद्दृष्टवंतःपरस्परं ॥ २९॥

गवत्पादीयेविष्णुसहस्रनामव्याख्यानेएवद्रष्टव्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ आकूतीनांचित्तीनांचेतिचेतोवृत्तिविशेषाणां ॥ १० ॥ ११॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ देवनद्यांतत्रस्थएवतीर्थविशेषे ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अलीकानिच्छलानि अलीकंत्वप्रियेऽनृतेइति

दुर्वाससमभिप्रेक्ष्यतेसर्वेमुनयोब्रुवन् ॥ राज्ञाहिकारयित्वान्नंवयंस्नातुंसमागताः ॥ ३० ॥ आकंठतृप्ताविप्रर्षेकिंस्विद्भुंजामहेवयं ॥ वृथापाकःकृतोस्माभिस्त
त्रकिंकरवामहे ॥ ३१ ॥ दुर्वासाउवाच वृथापाकेनराजर्षेरपराधःकृतोमहान् ॥ मास्मानधाक्षुर्दृष्ट्वैवपांडवाःक्रूरचक्षुषा ॥ ३२ ॥ स्मृत्वानुभावंराजर्षेरं
बरीषस्यधीमतः ॥ बिभेमिसुतरांविप्राहरिपादाश्रयाज्जनात् ॥ ३३ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चव्रतिनस्तपसिस्थिताः ॥
॥ ३४ ॥ सदाचाररतानित्यंवासुदेवपरायणाः ॥ क्रुद्धास्तेनिर्दहेयुर्वैतूलराशिमिवानलः ॥ ततएतानपृष्ट्वैवशिष्याःशीघ्रंपलायत ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच
इत्युक्तास्तेद्विजाःसर्वेमुनिनागुरुणातदा ॥ पांडवेभ्योभृशंभीतादुद्रुवुस्तेदिशोदश ॥ ३६ ॥ सहदेवोदेवनद्यामपश्यन्मुनिसत्तमान् ॥ तीर्थेष्वितस्ततस्तस्याविच
चारगवेषयन् ॥ ३७ ॥ तत्रस्थेभ्यस्तापसेभ्यःश्रुत्वातांश्चैवविद्रुतान् ॥ युधिष्ठिरमथाभ्येत्यतंवृत्तांतंन्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेप्रत्यागमनकांक्षिणः ॥
प्रतीक्षंतःकियत्कालंजितात्मानोवतस्थिरे ॥ ३९ ॥ निशीथेऽभ्येत्यचाकस्मादस्मान्सच्छलयिष्यति ॥ कथंचनिस्तरेमास्मात्कृच्छ्राद्दैवोपसादितात् ॥ ४० ॥
इतिचिंतापरान्दृष्ट्वानिःश्वसंतोमुहुर्मुहुः ॥ उवाचवचनंश्रीमान्कृष्णःप्रत्यक्षतांगतः ॥ ४१ ॥ श्रीकृष्णउवाच भवतामापदंज्ञात्वाऋषेःपरमकोपनात् ॥
द्रौपद्याचिंतितःपार्थाअहंसत्वरमागतः ॥ ४२ ॥ नभयंविद्यतेतस्मादृषेर्दुर्वाससोऽल्पकं ॥ तेजसाभवतांभीतःपूर्वमेवपलायितः ॥ ४३ ॥ धर्मनित्यास्तुयेकेचि
न्नतेसीदंतिकर्हिचित् ॥ आपृच्छेवोगमिष्यामिनियतंभद्रमस्तुवः ॥ ४४ ॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वेरितंकेशवस्यबभूवुःस्वस्थमानसाः ॥ द्रौपद्यासहिताः
पार्थास्तमूचुर्विगतज्वराः ॥ ४५ ॥ त्वयानाथेनगोविंददुस्तरामापदंविभो ॥ तीर्णाःप्लवमिवासाद्यमज्जमानामहार्णवे ॥ ४६ ॥ स्वस्तिसाधयभद्रंतेइत्यज्ञातोय
यौपुरीं ॥ पांडवाश्चमहाभागद्रौपद्यासहिताःप्रभो ॥ ४७ ॥ ऊषुःप्रहृष्टमनसोविहरंतोवनाद्वनं ॥ इतितेभिहितंराजन्यत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ ४८ ॥ एवंविधान्य
लीकानिधार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ पांडवेषुवनस्थेषुप्रयुक्तानिवृथाभवन् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिदुर्वासउपाख्यानेत्रि
षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नानार्थः ॥ ४९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिबर्हेणपरिच्छदेन परिबर्हंतुराजार्हवस्तुन्यपिपरिच्छदेइतिविश्वः ॥ ७ ॥ ८ ॥ नीलाभ्रंनीलमेघं ॥९॥१०॥११॥ कोटिकास्यंकोटीदुर्गंअंतःपुरंतत्राधि

वैशंपायनउवाच तस्मिन्बहुमृगेरण्येअटमानामहारथाः ॥ काम्यकेभरतश्रेष्ठाविजह्रुस्तेयथामराः ॥ १ ॥ प्रेक्षमाणाबहुविधान्वनोद्देशान्समंततः ॥ यथर्तुकालरम्याश्चवनराजीःसुपुष्पिताः ॥ २ ॥ पांडवामृगयाशीलाश्चरंतस्तन्महद्वनं ॥ विजह्रुरिंद्रप्रतिमाःकंचित्कालमरिंदम ॥ ३ ॥ ततस्तेयौगपद्येनययुःसर्वेचतुर्दिशं ॥ मृगयांपुरुषव्याघ्राब्राह्मणार्थेपरंतपाः ॥ ४ ॥ द्रौपदीमाश्रमेन्यस्यतृणबिंदोरनुज्ञया ॥ महर्षेर्दीप्ततपसोधौम्यस्यचपुरोधसः ॥ ५ ॥ ततस्तुराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्महायशाः ॥ विवाहकामःशाल्वेयान्प्रयातःसोभवत्तदा ॥ ६ ॥ महतापरिबर्हेणराजयोग्येनसंवृतः ॥ राजभिर्बहुभिःसार्धमुपायात्काम्यकंचसः ॥ ७ ॥ तत्रापश्यत्प्रियांभार्यांपांडवानांयशस्विनीं ॥ तिष्ठंतीमाश्रमद्वारिद्रौपदींनिर्जनेवने ॥ ८ ॥ विभ्राजमानांवपुषाबिभ्रतींरूपमुत्तमं ॥ भ्राजयंतींवनोद्देशंनीलाभ्रमिवविद्युतं ॥ ९ ॥ अप्सरादेवकन्यावामायावादेवनिर्मिता ॥ इतिकृत्वांजलिंसर्वेददृशुस्तामनिंदितां ॥ १० ॥ ततःसराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्जयद्रथः ॥ विस्मितस्त्वनवद्यांगींदृष्ट्वातांदुष्टमानसः ॥ ११ ॥ सकोटिकास्यंराजानमब्रवीत्काममोहितः ॥ कस्यत्वेषानवद्यांगीयदिवापिनमानुषी ॥ १२ ॥ विवाहार्थोनमेकश्चिदिमांप्राप्यातिसुंदरीं ॥ एतामेवाहमादायगमिष्यामिस्वमालयं ॥ १३ ॥ गच्छजानीहिसौम्येमांकस्यवात्रकुतोपिवा ॥ किमर्थमागतासुभ्रूरिदंकंटकितंवनं ॥ १४ ॥ अपिनामवरारोहामामेषालोकसुंदरी ॥ भजेदद्यायतापांगीसुदतीतनुमध्यमा ॥ १५ ॥ अप्यहंकृतकामःस्यामिमांप्राप्यवरस्त्रियं ॥ गच्छजानीहिकोन्वस्यानाथइत्येवकोटिक ॥ १६ ॥ सकोटिकास्यस्तच्छ्रुत्वारथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ उपेत्यपप्रच्छतदाक्रोष्टाव्याघ्रवधूमिव ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिजयद्रथागमनेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कोटिकउवाच कात्वंकदंबस्यविनम्यशाखामेकाश्रमेतिष्ठसिशोभमाना ॥ देदीप्यमानाग्निशिखेवनक्तंव्याधूयमानापवनेनसुभ्रूः ॥ १ ॥ अतीवरूपेणसमन्वितात्वंनचाप्यरण्येषुबिभेषिकिंनु ॥ देवीनुयक्षीयदिदानवीवावराप्सरादैत्यवरांगनावा ॥ २ ॥

कृताःकोटिकाः तेषांआस्यमिवमुख्यं आख्यमितिपाठेसंख्यांतरंवक्तारमितिवा अश्येतिपाठेकोटिकाः अश्याःव्याप्यायस्येतिवा राजानं क्षत्रियंप्रभुंवा राजाप्रभौचनृपतौक्षत्रियेरजनीपतावितिमेदिनी ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ केति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ धातुःप्रजापतेःसरस्वतीवा विधातुःकश्यपस्य रुद्रस्यवाअदितिःपार्वतीवा विभोर्विष्णोर्लक्ष्मीर्वा ॥४॥ प्रभवंपितरं प्रभुंमहांतं ॥ ५ ॥ राज्ञःक्षत्रियस्य चयनेइष्टकोच्चये ॥६॥७॥८॥ अनुचक्रंसैन्यमनु लक्षीकृत्यप्रयांति चक्रंसैन्यरथांगयोरितिविश्वः पाठांतरेऽनुयात्रायात्रोपकरणपालाइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पदातिनःपद्भ्यांअतितुंसततंगंतुंशीलंयेषांतेपदातयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इत्या

वपुष्मतीवोरगराजकन्यावनेचरीवाक्षणदाचरस्त्री ॥ यद्येवराज्ञोवरुणस्यपत्नीयमस्यसोमस्यधनेश्वरस्य ॥ ३ ॥ धातुर्विधातुःसवितुर्विभोर्वाशक्रस्यवात्वंस दनात्प्रपन्ना ॥ नत्वेवनःपृच्छसियेवयंस्मनचापिजानीमतवेहनाथं ॥ ४ ॥ वयंहिमानंतववर्धयंतःपृच्छामभद्रेप्रभवंप्रभुंच ॥ आचक्ष्वबंधूंश्चपतिंकुलंचत त्वेनयच्चेहकरोषिकार्यं ॥५॥ अहंतुराज्ञःसुरथस्यपुत्रोयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥ असौतुयस्तिष्ठतिकांचनांगेरथेहुतोग्निश्चयनेयथैव ॥ ६ ॥ त्रिगर्तराजः कमलायताक्षःक्षेमंकरोनामसएषवीरः ॥ अस्मात्परस्त्वेषमहाधनुष्मान्पुत्रःकुलिंदाधिपतेर्वरिष्ठः ॥ ७ ॥ निरीक्षतेत्वांविपुलायताक्षःसुपुष्पितःपर्वतवासनि त्यः ॥ असौतुयःपुष्करिणीसमीपेश्यामोयुवातिष्ठतिदर्शनीयः ॥ ८ ॥ इक्ष्वाकुराज्ञःसुभवस्यपुत्रःसएवहंताद्विषतांसुगात्रि ॥ यस्यानुचक्रंध्वजिनःप्रयांतिसौ वीरकाद्वादशराजपुत्राः ॥ ९ ॥ शोणाश्वयुक्तेषुरथेषुसर्वेमखेषुदीप्ताइवहव्यवाहाः ॥ अंगारकःकुंजरोगुप्तकश्चशत्रुंजयःसंजयसुप्रवृद्धौ ॥ १० ॥ भयंकरोथ भ्रमरोरविश्चशूरःप्रतापःकुहनश्चनाम ॥ यंषट्सहस्रारथिनोनुयांतिनागाहयाश्चैवपदातिनश्च ॥ ११ ॥ जयद्रथोनामयदिश्रुतस्तेसौवीरराजःसुभगेसएषः ॥ तस्यापरेभ्रातरोऽदीनसत्वाबलाहकानीकविदारणाद्याः ॥ १२ ॥ सौवीरवीराःप्रवरायुवानोराजानमेतेबलिनोनुयांति ॥ एतैःसहायैरुपयातिराजामरुद्गणैरिं द्रइवाभिगुप्तः ॥ १३ ॥ अजानतांख्यापयनःसुकेशिकस्यासिभार्यादुहिताचकस्य ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिकोटि कास्यप्रश्नेपंचषष्ट्यधिकद्विशततमोध्यायः ॥२६५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथाब्रवीद्द्रौपदीराजपुत्रीपृष्टाशिबीनांप्रवरेणते न ॥ अवेक्ष्यमंदंप्रविमुच्यशाखांसंगृह्णतीकौशिकमुत्तरीयं ॥ १ ॥ बुद्ध्याभिजानामिनरेंद्रपुत्रनमादृशीत्वामभिभाष्टुमर्हति ॥ नत्वेहवक्तास्तितवेहवाक्यम न्योनरोवाप्यथवापिनारी ॥ २ ॥ एकाह्यहंसंप्रतितेनवाचंददानिवैभद्रनिबोधचेदं ॥ अहंह्यरण्येकथमेकमेकात्वामालपेयंनिरतास्वधर्मे ॥ ३ ॥ जानामिच त्वांसुरथस्यपुत्रंयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥ तस्मादहंशैब्यतथैवतुभ्यमाख्यामिबंधून्प्रथितंकुलंच ॥ ४ ॥

रण्यकेपर्वणिनै० भा० पंचषष्ट्यधिकद्विशतत मोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति शिबीनांशिबिवंश्यानांक्षत्रियाणां मंदंस्वैरं अवेक्ष्यसंकोच्य तदेवाह विमुच्येति कौशिकंकोशजं ॥ १ ॥ अभिभाष्टुंअभिभाषितुं ॥ २ ॥ तेनकारणेन ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंचजनानूपंचपुरुषान् ॥५॥६॥ जयोर्जुनः ॥७॥८॥ तेषामर्थेअतिथिषुयोग्यंस्वधर्मपूजादिकंकर्तुंसंचिन्त्यशालांविवेश ॥ ९ ॥ इत्यार॰नै॰भा॰षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥ ॥ ७ ॥

अपत्यमस्मिद्रुपदस्यराज्ञःकृष्णेतिमांशैब्यविदुर्मनुष्याः ॥ साहंवृणेपंचजनान्पतित्वेयेखांडवप्रस्थगताःश्रुतास्ते ॥ ५॥ युधिष्ठिरोभीमसेनार्जुनौचमाद्र्याश्चपुत्रौपुरुषप्रवीरौ ॥ तेमांनिवेश्येहदिशश्चतस्रोविभज्यपार्थामृगयांप्रयाताः ॥ ६ ॥ प्राचींराजादक्षिणांभीमसेनोजयःप्रतीचींयमजावुदीचीं ॥ मन्येतुतेषांरथसत्तमानांकालोभितःप्राप्तइहोपयातुं ॥ ७॥ संमानितायास्यथतैर्यथेष्टंविमुच्यवाहानवरोहयध्वं ॥ प्रियातिथिर्धर्मसुतोमहात्माप्रीतोभविष्यत्यभिवीक्ष्ययुष्मान् ॥ ८ ॥ एतावदुक्त्वाद्रुपदात्मजासाशैब्यात्मजंचंद्रमुखीप्रतीता ॥ विवेशतांपर्णशालांप्रशस्तांसंचिंत्यतेषामतिथित्वमर्थे ॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीवाक्येषट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तथासीनेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत ॥ यदुक्तंकृष्णयासार्धंतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ १ ॥ कोटिकास्यवचःश्रुत्वाशैब्यंसौवीरकोब्रवीत् ॥ यदावाचंव्याहरंत्यामस्यांमेरमतेमनः ॥ २ ॥ सीमंतिनीनांमुख्यायांविनिवृत्तःकथंभवान् ॥ एतांदृष्ट्वास्त्रियोमेन्यायथाशाखामृगस्त्रियः ॥ ३ ॥ प्रतिभांतिमहाबाहोसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ दर्शनादेवहिमनस्तयामेऽपहृतंभृशं ॥ ४ ॥ तांसमाचक्ष्वकल्याणींयदिस्याच्छैब्यमानुषी ॥ कोटिकउवाच एषावैद्रौपदीकृष्णाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ ५ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांमहिषीसंमताभृशं ॥ सर्वेषांचैवपार्थानांप्रियाबहुमतासती ॥ ६ ॥ तयासमेत्यसौवीरसौवीराभिमुखोव्रज ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचपश्यामिद्रौपदीमिति ॥ ७ ॥ पतिःसौवीरसिंधूनांदुष्टभावोजयद्रथः ॥ सप्रविश्याश्रमंपुण्यंसिंहगोष्ठंवृकोयथा ॥ ८ ॥ आत्मनासप्तमःकृष्णामिदंवचनमब्रवीत् ॥ कुशलंतेवरारोहेभर्तारस्तेप्यनामयाः ॥ ९ ॥ येषांकुशलकामासितेपिकच्चिदनामयाः ॥ द्रौपद्युवाच अपितेकुशलंराजन्राष्ट्रेकोशेबलेतथा ॥ १० ॥ कच्चिदेकःशिबीनाढ्यान्सौवीरान्सहसिंधुभिः ॥ अनुतिष्ठसिधर्मेणयेचान्येविदितास्त्वया ॥ ११ ॥ कौरव्यःकुशलीराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अहंचभ्रातरश्चास्ययांश्चान्यान्परिपृच्छसि ॥ १२ ॥ पाद्यंप्रतिगृहाणेदमासनंचनृपात्मज ॥ मृगान्पंचाशतंचैवप्रातराशंददानिते ॥ १३ ॥

तथेति ॥ १ ॥ सौवीरकोजयद्रथः ॥ २ ॥ यदास्यांमेमनोरमतेतदाभवान्कथंविनिवृत्तइतियोज्यं ॥३॥४॥५॥६॥७॥ सिंहगोष्ठंसिंहसभां गोष्ठंगोस्थानकंगोष्ठीसभासंलापयोःस्त्रियामितिमेदिनी लिंगंत्वविवक्षितं गोष्ठमिवगोष्ठमितिवास्थानमेव ॥ ८ ॥ सप्तमःबलाहकादीन्षड्भ्रातॄनुपलक्ष्यआत्मनाशरीरेणसप्तानांपूरणः ॥ ९ ॥ १० ॥ अनुतिष्ठसिपालयसि विदिताःलब्धाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रियःसंक्षयेसतीतिशेषः हीनलक्ष्मीकेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ समाःसंवत्सरान् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभा० सप्तषष्ट्यधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सरोषेति रोषेणरागोरक्तिमातेनसहितंसरोषरागंतदुपहतंचम्लानंचतेन वल्गुनासुंदरेण नतेस्वभावतःउन्नतेकोधेनभ्रुवौयस्यास्तथा विस्फू

ऐणेयान्पृषतान्व्यंकून्हरिणान्शरभान्शशान् ॥ ऋक्षान्रुरून्शंबरांश्चगवयांश्चमृगान्बहून् ॥ १४ ॥ वराहान्महिषांश्चैवयाश्चान्यामृगजातयः ॥ प्रदास्यतिस्व यंतुभ्यंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ जयद्रथउवाच कुशलंप्रातराशस्यसर्वंमेदित्सितंत्वया ॥ एहिमेरथमारोहसुखमाप्नुहिकेवलं ॥ १६ ॥ गतश्रीकान्हृतराज्या न्कृपणान्गतचेतसः ॥ अरण्यवासिनःपार्थान्नानुरोद्धुंत्वमर्हसि ॥ १७ ॥ नैवप्राज्ञागतश्रीकंभर्त्तारमुपयुंजते ॥ युंजानमनुयुंजीतनश्रियःसंक्षयेवसेत् ॥ १८ ॥ श्रियाविहीनाराष्ट्राच्चविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ अलंतेपांडुपुत्राणांभक्त्याक्लेशमुपासितुं ॥ १९ ॥ भार्यामेभवसुश्रोणित्यजैनान्सुखमाप्नुहि ॥ अखिलान्सिंधु सौवीरानाप्नुहित्वंमयासह ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तासिंधुराजेनवाक्यंहृदयकंपनं ॥ कृष्णातस्मादपाक्रामद्देशात्सभ्रुकुटीमुखी ॥ २१ ॥ अव मत्यास्यतद्वाक्यमाक्षिप्यचतुमध्यमा ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णालज्जस्वेतिचसैंधवं ॥ २२ ॥ साकांक्षमाणाभर्तॄणामुपयातमनिंदिता ॥ विलोभयामासपरंवाक्यै र्वाक्यानियुंजती ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणप० जयद्रथद्रौपदीसंवादेसप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच सरोषरागोपहतेनवल्गुनासरागनेत्रेणनतोन्नतभ्रुवा ॥ मुखेनविस्फूर्यसुवीरराष्ट्रपंततोब्रवीत्तंद्रुपदात्मजापुनः ॥ १ ॥ यशस्विनस्तीक्ष्ण विषान्महारथानभिब्रुवन्मूढनलज्जसेकथं ॥ महेंद्रकल्पान्निरतान्स्वकर्मसुस्थितान्समूहेष्वपियक्षरक्षसां ॥ २ ॥ नकिंचिदीड्यंप्रवदंतिपापंवनेचरंवागृहमेधि नंवा ॥ तपस्विनंसंपरिपूर्णविद्यंभषंतिहैवंश्वनराःसुवीर ॥ ३ ॥ अहंतुमन्येतवनास्तिकश्चिदेतादृशेक्षत्त्रियसंनिवेशे ॥ यस्त्वद्यपातालमुखेपतंतंपाणौगृहीत्वाप्र तिसंहरेत ॥ ४ ॥ नागंप्रभिन्नंगिरिकूटकल्पमुपत्यकांहैमवतींचरंतं ॥ दंडीवयूथादपसेधसित्वंयोजेतुमाशंससिधर्मराजं ॥ ५ ॥ बाल्यात्प्रसुप्तस्यमहाबलस्य सिंहस्यपक्ष्माणिमुखाल्लुनासि ॥ पदासमाहत्यपलायमानःक्रुद्धंयदाद्रक्ष्यसिभीमसेनं ॥ ६ ॥

र्यफूत्कारंकृत्वा ॥ १ ॥ अभिअभिक्रम्यब्रुवन् स्थितान्अचलान् यक्षादिभिरप्यजेयानित्यर्थः ॥ २ ॥ ईड्यंस्तुत्यं वनेचरंवानप्रस्थं पापंपापवचनं प्रवदंतिसंतइतिशेषः श्वनराःशुनकतुल्यानरास्त्वादृशास्तु एवंउक्तरीत्याभषंतिब्रुवंति ॥ ३ ॥ क्षत्त्रियसंनिवेशेनृपसमाजे पातालमुखेमहागर्ते प्रतिसंहरेत्प्रतिषेधेत ॥ ४ ॥ उपत्यकांअद्रिसमीपभूमिं दंडीदंडमात्रायुधोयूथात्समूहात्अपसेधसिअपकर्षसि ॥ ५ ॥ बा ल्यात्मौढ्यात् पक्ष्माणिमुखोपरिस्थकेशान् पदासमाहत्यलुनासिछिनत्सि ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ वेण्वादयःफलिताएवनश्यंतिकर्कटीचपरिणतगर्भानश्यतीतिलोकप्रसिद्धं ॥ ९ ॥ विभीषणेनभयप्रदर्शनेन ॥ १० ॥ वयमिति सप्तदशअष्टौकर्माणिनवशक्त्यादयश्चनित्यंसंतियेषुतानिसप्तदशानि नित्ययोगेमत्वर्थीयोर्शआद्यच् तत्रकृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं अष्टौसंधानकर्माणिनियुक्तानिमनीषिभिरितिकर्माष्टकंकोशवृद्धिकरं तथाप्रभुशक्तिर्मंत्रशक्तिरुत्साहशक्तिःप्रभुसिद्धिर्मंत्रसिद्धिरुत्साहसिद्धिःप्रभूदयोमंत्रोदयउत्साहोदयः प्रभुत्वादीनांस्वरूपतःसामर्थ्यतःफलतश्चयेषुनित्ययोगइत्यर्थः अनवमेषुअनीचेषु षड्भ्योगुणेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी षड्गुणान्प्राप्यपांडवेभ्योभ्यधिकाः तेचशौर्यंतेजोधृतिदाक्षिण्यदानैश्वर्याणि भगवताप्युक्ताः शौर्यंतेजइति यत्रयुद्धेचाप्यपलायनंशौर्यंएवांतर्भूतमितिषडेवक्षत्रियकर्माणितस्यगुणत्वेनोच्यंते संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावाश्रयाख्यास्तुगुणानीतिशास्त्रोक्तानेहगृह्यंतेतेषांसर्वेषामुत्कर्षानाधायकत्वात् हीनबलएवसंधिद्वैधादीनिइच्छतिनप्रबलइति ॥ ११ ॥ शक्याःनिवारितुमितिशेषः पुनरितिपांडवपराजयानंतरंवा इदानीमेववात्वंमत्प्रसादंआशंसप्रार्थय ॥ १२ ॥ प्रमाथात्निग्रहात् प्रतीतासादराप्रख्यातावा सभायांवस्त्रराशिप्रदानेनभगवदनुगृहीतत्वात् प्रतीतःसादरेज्ञातेत्दृष्टेइतिमेदिनी ॥ १३ ॥ कृष्णौवासुदेवार्जुनौ पदवींचरेतांअन्वेषणंकुरुतएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ मदंतरेमन्निमित्तं प्रवेष्टाप्रकर्षेणवेष्टयिष्यति उष्णगेषुनिदाघेषु ॥ १५ ॥ १६ ॥ गांडीवमुक्ताइतिसूचनात्शराइतिविशेष्यानिर्देशोनदोषाय ॥ १७ ॥

महाबलंघोरतरंप्रवृद्धंजातंहरिंपर्वतकंदरेषु ॥ प्रसुप्तमुग्रंप्रपदेनहंसियःक्रुद्धमायोत्स्यसिजिष्णुमुग्रं ॥ ७ ॥ कृष्णोरगौतीक्ष्णमुखौद्विजिह्वौमत्तःपदाक्रामसिपुच्छदेशे ॥ यःपांडवाभ्यांपुरुषोत्तमाभ्यांजघन्यजाभ्यांप्रयुयुत्ससेत्वं ॥ ८ ॥ यथाचवेणुःकदलीनलोवाफलंत्यभावायनभूतयेत्मनः ॥ तथैवमांतैःपरिरक्ष्यमाणामादास्यसेकर्कटकीवगर्भं ॥ ९ ॥ जयद्रथउवाच जानामिकृष्णेविदितंममैतद्यथाविधास्तेनरदेवपुत्राः ॥ नत्वेवमेतेनविभीषणेनशक्यावयंत्रासयितुंत्वयाद्य ॥ १० ॥ वयंपुनःसप्तदशेषुकृष्णेकुलेषुसर्वेऽनवमेषुजाताः ॥ षड्भ्योगुणेभ्योभ्यधिकाविहीनान्मन्यामहेद्रौपदिपांडुपुत्रान् ॥ ११ ॥ साक्षिप्रमातिष्ठगजंरथंवानवाक्यमात्रेणवयंहिशक्याः ॥ आशंसवात्वंकृपणंवदंतीसौवीरराजस्यपुनःप्रसादं ॥ १२ ॥ द्रौपद्युवाच महाबलाकिंत्विहदुर्बलेवसौवीरराजस्यमताहमस्मि ॥ नाहंप्रमाथादिहसंप्रतीतासौवीरराजंकृपणंवदेयं ॥ १३ ॥ यस्याहिकृष्णौपदवींचरेतांसमास्थितावेकरथेसमेतौ ॥ इंद्रोपितांनापहरेत्कथंचिन्मनुष्यमात्रःकृपणःकुतोन्यः ॥ १४ ॥ यथाकिरीटीपरवीरघातीनिघ्नन्रथस्थोद्विषतांमनांसि ॥ मदंतरेत्वद्ध्वजिनींप्रवेष्टाकक्षंदहन्नग्निरिवोष्णगेषु ॥ १५ ॥ जनार्दनःसांधकवृष्णिवीरोमहेष्वासाःकेकयाश्चापिसर्वे ॥ एतेहिसर्वेममराजपुत्राःप्रहृष्टरूपाःपदवींचरेयुः ॥ १६ ॥ मौर्वीविसृष्टाःस्तनयित्नुघोषागांडीवमुक्तास्त्वतिवेगवंतः ॥ हस्तंसमाहत्यधनंजयस्यभीमाःशब्दंघोरतरंनदंति ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ अभविष्यत्भविष्यतीत्यर्थेव्यत्ययेनलृङ् ॥ १९ ॥ अधमेतिच्छेदः ॥ २० ॥ २१ ॥ संभ्रमं भयं आगतैवास्मिनतुत्वद्वशेस्थास्यामीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ महावनंकाम्यकं ॥ २ ॥ महावनंमहानालयः गृहिणीगृहमुच्यतइत्युक्तेर्गृहिणी वनं

गांडीवमुक्तांश्चमहाशरौघान्पतंगसंघानिवशीघ्रवेगान् ॥ यदाद्रष्टास्यर्जुनंवीर्यशालिनंतदास्वबुद्धिंप्रतिनिंदितासि ॥ १८ ॥ सशंखघोषःसतलत्रघोषोगांडीवधन्वामुहुरुद्वहंश्च ॥ यदाशरानर्पयितातवोरसितदामनस्तेकिमिवाभविष्यत् ॥ १९ ॥ गदाहस्तंभीममभिद्रवंतंमाद्रीपुत्रौसंपतंतौदिशश्च ॥ अमर्षजंक्रोधविषंवमंतौदृष्ट्वाचिरंतापमुपैष्यसेधम ॥ २० ॥ यथावाहंनातिचरेकथंचित्पतीन्महार्हान्मनसापिजातु ॥ तेनाद्यसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपार्थैःपरिकृष्यमाणं ॥ २१ ॥ नसंभ्रमंगंतुमहंहिशक्ष्येत्वयानृशंसेनविकृष्यमाणा ॥ समागताहंहिकुरुप्रवीरैःपुनर्वनंकाम्यकमागतास्मि ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच साताननुप्रेक्ष्यविशालनेत्राजिघृक्षमाणानवभर्त्सयंती ॥ प्रोवाचमामास्पृशतेतिभीताधौम्यंप्रचुक्रोशपुरोहितंसा ॥ २३ ॥ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेजयद्रथस्तंसमवाक्षिपत्सा ॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः ॥ २४ ॥ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री ॥ साकृष्यमाणारथमारुरोहधौम्यस्यपादावभिवाद्यकृष्णा ॥ २५ ॥ धौम्यउवाच नेयंशक्यात्वयानेतुमविजित्यमहारथान् ॥ धर्मंक्षत्रस्यपौराणमवेक्षस्वजयद्रथ ॥ २६ ॥ क्षुद्रंकृत्वाफलंपापंत्वंप्राप्स्यसिनसंशयः ॥ आसाद्यपांडवान्वीरान्धर्मराजपुरोगमान् ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाह्रियमाणांतांराजपुत्रींयशस्विनीं ॥ अन्वगच्छत्तदाधौम्यःपदातिगणमध्यगः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीहरणेअष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

॥ छ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदिशःसंप्रविहृत्यपार्थामृगान्वराहान्महिषांश्चहत्वा ॥ धनुर्धराःश्रेष्ठतमाःपृथिव्यांपृथक्चरंतःसहिताबभूवुः ॥ १ ॥ ततोमृगव्यालगणानुकीर्णंमहावनंतद्विहगोपघुष्टं ॥ भ्रातॄंश्चतानभ्यवदद्युधिष्ठिरःश्रुत्वागिरोव्याहरतांमृगाणां ॥ २ ॥ आदित्यदीप्तांदिशमभ्युपेत्यमृगाद्विजाःक्रूरमिमेवदंति ॥ आयासमुग्रंप्रतिवेदयंतोमहावनंशत्रुभिर्बाध्यमानं ॥ ३ ॥ क्षिप्रंनिवर्तध्वमलंमृगैर्नोमनोहिमेदूयतिदह्यतेच ॥ बुद्धिंसमाच्छाद्यचमेसमन्युरुद्धूयतेप्राणपतिःशरीरे ॥ ४ ॥

नपुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी महाधनमितिपाठेमहच्चतद्धनंचेतिस्त्रीरूपमेवधनं ॥ ३ ॥ समाच्छाद्यमोहयित्वा समन्युःदैन्यसहितः प्राणानांआध्यात्मिकानामिंद्रियाणांपतिर्मुख्यःप्राणः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अराजकंराजहीनं शौंडैःशुंडयाविदितैर्गजैः पीतरसःपीतजलः यथादासीमुदकुंभंनयंतीमनुलक्ष्यमद्दामात्रस्तयाऽज्ञातमेवगजंतत्पृष्ठतोनीत्वातेनतज्जलंशोषयतिसाचाकस्माद्दटंलघुतयारिक्तंपश्चाज्जानाति

सरःसुपर्णेनहृतोरगंयथाराष्ट्रंयथाऽराजकमात्तलक्ष्मि ॥ एवंविधंमेप्रतिभातिकाम्यकंशौंडैर्यथापीतरसश्चकुंभः ॥ ५ ॥ तेसैंधवैरत्यनिलोग्रवेगैर्महाजवैर्वा
जिभिरुह्यमानाः ॥ युक्तैर्बृहद्भिःसुरथैर्नृवीरास्तदाश्रमायाभिमुखाबभूवुः ॥ ६ ॥ तेषांतुगोमायुरनल्पघोषोनिवर्त्ततांवाममुपेत्यपार्श्वे ॥ प्रव्याहरत्तत्प्रविम्र
श्यराजाप्रोवाचभीमंचधनंजयंच ॥ ७॥ यथावदत्येषविहीनयोनिःशालावृकोवाममुपेत्यपार्श्वे ॥ सुव्यक्तमस्मानवमन्यपापैःकृतोभिमर्दःकुरुभिःप्रसह्य ॥
॥ ८ ॥ इत्येवतेतद्वनमाविशंतोमहत्यरण्येमृगयांचरित्वा ॥ बालामपश्यंततदारुदंतींधात्रेयिकांप्रेष्यवधूंप्रियायाः ॥ ९ ॥ तामिंद्रसेनस्त्वरितोभिसृत्यरथादवप्लु
त्यततोभ्यधावत् ॥ प्रोवाचचैनांवचनंनरेंद्रधात्रेयिकामंतितरस्तदानीं ॥ १० ॥ किंरोदिषित्वंपतिताधरण्यांकिंतेमुखंशुष्यतिदीनवर्णं ॥ कच्चिन्नपापैःसुनृशं
सकृद्भिःप्रमाथितांद्रौपदीराजपुत्री ॥ ११ ॥ अचिंत्यरूपासुविशालनेत्राशरीरतुल्याकुरुपुंगवानां ॥ यद्येवदेवींपृथिवींप्रविष्टादिवंप्रपन्नाप्यथवासमुद्रं ॥
॥ १२ ॥ तस्यागमिष्यंतिपदेहिपार्थायथाहिसंतप्यतिधर्मपुत्रः ॥ कोहीदृशानामरिमर्दनानांक्लेशक्षमानामपराजितानां ॥ १३ ॥ प्राणैःसमामिष्टतमांजिहीर्षे
दनुत्तमंरत्नमिवप्रमूढः ॥ नबुध्यतेनाथवतीमिहाद्यबहिश्चरंहृदयंपांडवानां ॥ १४ ॥ कस्याद्यकायंप्रतिभिद्यघोरामहींप्रवेक्ष्यंतिशिताःशराग्र्याः ॥ मात्वंशुचस्तां
प्रतिभीरुविद्धियथाद्यकृष्णापुनरेष्यतीति ॥ १५॥ निहत्यसर्वान्द्विषतःसमग्रान्पार्थाःसमेष्यंत्यथयाज्ञसेन्या ॥ अथाब्रवीच्चारुमुखंविमृज्यधात्रेयिकासारथि
मिंद्रसेनं ॥ १६ ॥ जयद्रथेनापहृताप्रमथ्यपंचेंद्रकल्पान्परिभूयकृष्णा ॥ तिष्ठंतिवर्त्मानिनवान्यमूनिवृक्षाश्चनम्लांतितथैवभग्नाः ॥ १७॥ आवर्तयध्वंत्वनुया
तशीघ्रंनदूरयातैवहिराजपुत्री ॥ सन्नह्यध्वंसर्वएवेंद्रकल्पामहांतिचारूणिचदंशनानि ॥ १८ ॥ गृह्णीतचापानिमहाधनानिशरांश्चशीघ्रंपदवींचरध्वं ॥ पुराहि
निर्भर्त्सनदंडमोहिताप्रमोहचित्तावदनेनशुष्यता ॥ १९ ॥ ददातिकस्मैचिदनर्हतेतनुंवराज्यपूर्णामिवभस्मनिस्रुचं ॥ पुरातुषाग्नाविवहूयतेहविःपुराश्मशाने
स्रगिवापविद्ध्यते ॥ २० ॥ पुराचसोमोऽध्वरगोऽवलिह्यतेशुनायथाविप्रजनेप्रमोहिते ॥ महत्यरण्येमृगयांचरित्वापुराशृगालोनलिनींविगाहते ॥ २१ ॥ ॥२६६॥

तद्वत्अस्माभिरज्ञातोऽस्मद्धनंकश्चिद्धरिष्यतितदारिक्तकुंभवद्वनंपश्चाद्द्रक्ष्यामइत्यर्थः ॥ ५ ॥ सैंधवैःसिंधुदेशजैर्वाजिभिरश्वैः सुरथैःशोभनरथैः समानाधिकरणंतृतीयात्रयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रेष्यवधूंदास
भार्यां ॥ ९ ॥ अंतितरःसमीपतरः आर्ततरइतिपाठः ॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ पुरायावत्अनर्हतेतनुंनददातितावत्शीघ्रंअनुयातेतिचतुर्थेनसंबंधः॥ १९॥ २०॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२२॥ प्रतिक्रामदूरेभव परुषाणिअनर्हेतेतनुंददातीत्यादीनिदुःश्राव्याणि मत्तत्वात् वंचनांस्वजनस्यतवैववधरूपां ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ धर्षणात्पराभवात् ॥२७॥२८॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी

मावःप्रियायाःसुनसंसुलोचनंचंद्रप्रभाच्छंवदनंप्रसन्नं॥स्पृश्याच्छुभंकश्चिदकृत्यकारीश्वावैपुरोडाशमिवाध्वरस्थं॥ एतानिवर्त्मान्यनुयातशीघ्रंमावःकालः क्षिप्रमिहात्यगाद्वै॥ २२॥ युधिष्ठिरउवाच भद्रेप्रतिक्रामनियच्छवाचंमास्मत्सकाशेपरुषाण्यवोचः॥ राजानोवायदिवाराजपुत्राबलेनमत्तावंचनां प्राप्नुवंति॥ २३॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वाप्रययुर्हिशीघ्रंतान्येववर्त्मान्यनुवर्त्तमानाः॥ मुहुर्मुहुर्व्यालवदुच्छ्वसंतोज्यांविक्षिपंतश्चमहाधनुर्भ्यः ॥ २४ ॥ ततोपश्यंस्तस्यसैन्यस्यरेणुमुद्धूतंवैवाजिखुरप्रणुन्नं॥ पदातीनांमध्यगतंचधौम्यंविक्रोशंतंभीममभिद्रवेति॥ २५॥ तेसांत्व्यधौम्यंपरिदीनसत्वाःसु खंभवानेत्विितिराजपुत्राः॥ श्येनायथैवामिषसंप्रयुक्ताजवेनतत्सैन्यमथाभ्यधावन्॥२६॥ तेषांमहेंद्रोपमविक्रमाणांसंरब्धानांधर्षणाद्याज्ञसेन्याः॥ क्रोधःप्र जज्वालजयद्रथंचदृष्ट्वाप्रियांतस्यरथेस्थितांच॥ २७॥ प्रचुक्रुशुश्चाप्यथसिंधुराजंवृकोदरश्चैवधनंजयश्च॥ यमौचराजाचमहाधनुर्धरास्ततोदिशःसंमुमुहुः परेषां ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिपार्थागमनेऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६९ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायन उवाच ततोघोरतरःशब्दोवनेसमभवत्तदा॥ भीमसेनार्जुनौदृष्ट्वाक्षत्रियाणाममर्षिणां॥ १ ॥ तेषांध्वजाग्राण्यभिवीक्ष्यराजास्वयंदुरात्माकुरुपुंगवानां॥ जयद्रथोयाज्ञसेनीमुवाचरथेस्थितांभानुमतींहतौजाः॥ २॥ आयांतीमेपंचरथामहांतोमन्येचकृष्णेपतयस्तवैते॥ साजानतीख्यापयनःसुकेशिपरंपरंपांडवा नांरथस्थं॥ ३॥ द्रौपद्युवाच किंतेज्ञातैर्मूढमहाधनुर्धरैरनायुष्यंकर्मकृत्वातिघोरं॥ एतेवीराःपतयोमेसमेतानवःशेषःकश्चिदिहास्तियुद्धे ॥ ४ ॥ आ ख्यातव्यंत्वेवसर्वंमुमूर्षोर्मयातुभ्यंपृष्टयाधर्मएषः॥ नमेव्यथाविद्यतेत्वद्भयंवासंपश्यंत्याःसानुजंधर्मराजं॥५॥ यस्यध्वजाग्रेनदतोमृदंगौनंदोपनंदौमधुरौयु क्तरूपौ॥ एतंस्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञंसदाजनाःकृत्यवंतोनुयांति ॥ ६ ॥ यएषजांबूनदशुद्धगौरःप्रचंडघोणस्तनुरायताक्षः॥ एतंकुरुश्रेष्ठतमंवदंतियुधिष्ठिरंध र्मसुतंपतिंमे॥ ७ ॥ अप्येषशत्रोःशरणागतस्यदद्यात्प्राणान्धर्मचारीनृवीरः ॥ परेह्येनंमूढजवेनभूतयेत्वमात्मनःप्रांजलिर्न्यस्तशस्त्रः॥ ८ ॥ अथाप्येनंपश्य सियंरथस्थंमहाभुजंशालमिवप्रवृद्धं॥ संदष्टौष्ठंभ्रुकुटीसंहतभ्रुवंवृकोदरोनामपतिर्ममैषः॥ ९ ॥

येभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६९॥ ॥ ७॥ ततइति॥ १॥ २॥ ३॥ अनायुष्यंआयुर्नाशकंमृत्युदमित्यर्थः॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ परेहिशरणंगच्छ एनंधर्मराजं॥ ८॥ ९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आजानेयाअश्वविशेषाः ॥ १० ॥ अपराद्धाःअपराधवंतः शेषंजीवनं वैरस्यांतंशत्रुनाशंसंविधायआह्लत्यउपयातिकुर्वन्नपिअतीवशांतिंनोपैतीति मरणांतानिवैराणीतिलोकेप्रसिद्धंअयंतुमारयित्वापिपु

आजानेयाबलिनःसाधुदांतामहाबलाःशूरमुदावहंति ॥ एतस्यकर्माण्यतिमानुषाणिभीमेतिशब्दोस्यगतःपृथिव्यां ॥ १० ॥ नास्यापराद्धाःशेषमवाप्नुवंति नायंवैरंविस्मरतेकदाचित् ॥ वैरस्यांतंसंविधायोपयातिपश्चाच्छांतिंनचगच्छत्यतीव ॥ ११ ॥ धनुर्धराग्र्योधृतिमान्यशस्वीजितेंद्रियोवृद्धसेवीनृवीरः ॥ भ्राताचशिष्यश्चयुधिष्ठिरस्यधनंजयोनामपतिर्ममैषः ॥ १२ ॥ योवैनकामान्नभयान्नलोभात्त्यजेद्धर्मंननृशंसंचकुर्यात् ॥ सएषवैश्वानरतुल्यतेजाःकुंतीसुतः शत्रुसहःप्रमाथी ॥ १३ ॥ यःसर्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञोभयार्तानांभयहर्तामनीषी ॥ यस्योत्तमंरूपमाहुःपृथिव्यांयंपांडवाःपरिरक्षंतिसर्वे ॥ १४ ॥ प्राणैर्गरीयांसमनुव्रतंवैसएषवीरोनकुलःपतिर्मे ॥ यःखड्गयोधीलघुचित्रहस्तोमहांश्चधीमान्सहदेवोद्वितीयः ॥ १५ ॥ यस्याद्यकर्मद्रक्ष्यसेमूढसत्वशतक्रतोर्वादैत्यसेनासुसंख्ये ॥ शूरःकृतास्त्रोमतिमान्मनस्वीप्रियंकरोधर्मसुतस्यराज्ञः ॥ १६ ॥ यएषचंद्रार्कसमानतेजाजघन्यजःपांडवानांप्रियश्च ॥ बुद्ध्यासमोयस्यनरोनविद्यतेवक्तातथासत्सुविनिश्चयज्ञः ॥ १७ ॥ सएषशूरोनित्यममर्षणश्चधीमान्प्राज्ञःसहदेवःपतिर्मे ॥ त्यजेत्प्राणान्प्रविशेद्धव्यवाहंनत्वेवैषव्याहरेद्धर्मबाह्यं ॥ ॥ १८ ॥ सदामनस्वीक्षत्रधर्मैरतश्चकुंत्याःप्राणैरिष्टतमोनृवीरः ॥ विशीर्यंतींनावमिवार्णवांतेरत्नाभिपूर्णांमकरस्यपृष्ठे ॥ १९ ॥ सेनांतवेमांहतसर्वयोधांविक्षोभितांद्रक्ष्यसिपांडुपुत्रैः ॥ इत्येतेवैकथिताःपांडुपुत्रायांस्त्वंमोहादवमन्यप्रवृत्तः ॥ यद्येतेभ्योमुच्यसेरिष्टदेहःपुनर्जन्मप्राप्स्यसेजीवएव ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततःपार्थाःपंचपंचेंद्रकल्पास्त्यक्त्वात्रस्तान्प्रांजलींस्तान्पदातीन् ॥ यथानीकंशरवर्षांधकारंचक्रुःक्रुद्धाःसर्वतःसंनिगृह्य ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीवाक्येसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच संतिष्ठतप्रहरततूर्णंविपरिधावत ॥ इतिस्मसैंधवोराजाचोदयामासतान्नृपान् ॥ १ ॥ ततोघोरतमःशब्दोरणेसमभवत्तदा ॥ भीमार्जुनयमान्दृष्ट्वासैन्यानांसयुधिष्ठिरान् ॥ २ ॥ शिबिसौवीरसिंधूनांविषादश्चाप्यजायत ॥ तान्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्व्याघ्रानिवबलोत्कटान् ॥ ३ ॥

॥२६७॥
त्रपौत्रादिकमपिनशेषयतीतिअत्यंतंदीर्घकोपित्वमुक्तं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यंपरिरक्षंतिसनकुलइतिद्वयोःसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ मूढसत्वमूढबुद्धे शतक्रतोर्वाशतक्रतोरिव ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जीवएवजीवन्नेवअमृत्वैवपुनर्जन्मप्राप्स्यसे ॥ २० ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ॥ ७ ॥ संतिष्ठतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ अंतरंअभ्यहारयत्भीमजयद्रथयोर्मध्येप्रवेशेनव्यवधानंकृतवान् रथवंशेनरथवर्गेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

हेमचित्रसमुत्सेधांसर्वशैक्यासींगदां ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवद्भीमःसैंधवंकालचोदितं ॥ ४ ॥ तदंतरमथावृत्यकोटिकास्योभ्यहारयत् ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यवृकोदरं ॥ ५ ॥ शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः ॥ कीर्यमाणोपिबहुभिर्नस्मभीमोभ्यकंपत ॥ ६ ॥ गजंतुसगजारोहंपदातींश्चचतुर्दश ॥ जघानगदयाभीमःसैंधवध्वजिनीमुखे ॥ ७ ॥ पार्थःपंचशतान्शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ॥ परीप्समानःसौवीरंजघानध्वजिनीमुखे ॥ ८ ॥ राजास्वयंसुवीराणांप्रवराणांप्रहारिणां ॥ निमेषमात्रेणशतंजघानसमरेतदा ॥ ९ ॥ ददृशेनकुलस्तत्ररथात्प्रस्कंद्यखड्गधृत् ॥ शिरांसिपादरक्षाणांबीजवत्प्रवपन्मुहुः ॥ १० ॥ सहदेवस्तुसंयायरथेनगजयोधिनः ॥ पातयामासनाराचैर्द्रुमेभ्यइवबर्हिणः ॥ ११ ॥ ततस्त्रिगर्तःसधनुरवतीर्यमहारथात् ॥ गदयाचतुरोवाहान्राज्ञस्तस्यतदावधीत् ॥ ॥ १२ ॥ तमभ्याशगतंराजापदातिंकुंतिनंदनः ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनविव्याधोरसिधर्मराट् ॥ १३ ॥ सभिन्नहृदयोवीरोवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ पपाताभिमुखःपार्थंछिन्नमूलइवद्रुमः ॥ १४ ॥ इंद्रसेनद्वितीयस्तुरथात्प्रस्कंद्यधर्मराट् ॥ हताश्वःसहदेवस्यप्रतिपेदेमहारथं ॥ १५ ॥ नकुलंत्वभिसंधायक्षेमंकरमहामुखौ ॥ उभावुभयतस्तीक्ष्णैःशरवर्षैरवर्षतां ॥ १६ ॥ तोमरैरभिवर्षंतौजीमूताविववार्षिकौ ॥ एकैकेनविपाठेनजघ्नेमाद्रवतीसुतः ॥ १७ ॥ त्रिगर्तराजःसुरथस्तस्याथरथधूर्गतः ॥ रथमाक्षेपयामासगजेनगजयानवित् ॥ १८ ॥ नकुलस्त्वपभीस्तस्माद्रथाच्चर्मासिपाणिमान् ॥ उद्भ्रांतंस्थानमास्थायतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ १९ ॥ सुरथस्तंगजवरंवधायनकुलस्यतु ॥ प्रेषयामाससक्रोधमत्युच्छ्रितकरंततः ॥ २० ॥ नकुलस्तस्यनागस्यसमीपपरिवर्त्तिनः ॥ सविषाणंभुजंमूलेखड्गेननिरकृंतत ॥ २१ ॥ सविनद्यमहानादंगजःकिंकिणिभूषणः ॥ पतन्नवाकूशिराभूमौहस्त्यारोहमपोथयत् ॥ २२ ॥ सतत्कर्ममहत्कृत्वाशूरोमाद्रवतीसुतः ॥ भीमसेनरथंप्राप्यशर्मलेभेमहारथः ॥ २३ ॥ भीमस्त्वापततोराज्ञःकोटिकास्यस्यसंगरे ॥ सूतस्यनुदतोवाहान्क्षुरेणापाहरच्छिरः ॥ २४ ॥ नबुबोधहतंसूतंसराजाबाहुशालिना ॥ तस्याश्वाव्यद्रवन्संख्येहतसूतास्ततस्ततः ॥ २५ ॥ विमुखंहतसूतंतंभीमःप्रहरतांवरः ॥ जघानतलयुक्तेनप्रासेनाभ्येत्यपांडवः ॥ ॥ २६ ॥ द्वादशानांतुसर्वेषांसौवीराणांधनंजयः ॥ चकर्तनिशितैर्भल्लैर्धनूंषिचशिरांसिच ॥ २७ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ सविषाणंभुजंसदंतंशुंडादंडं मूलेगंडप्रदेशे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तलयुक्तेनमुष्टियुक्तेन तलंस्वरूपेइत्युपक्रम्यचपेटेचसराविति मेदिनी त्सरुःखड्गादिमुष्टिः ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ आदिश्यनामविश्राव्य ॥ ३५ ॥ सैनिकान्निघ्नंतंभीमंवारयामास ॥ ३६ ॥ समरोद्देशेरणभूमौ ॥ ३७ ॥ अन्विषअन्विच्छ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्चत्रिगर्तान्सैंधवानपि॥ जघानातिरथःसंख्येबाणगोचरमागतान् ॥ २८॥ सादिताःप्रत्यदृश्यंतबहवःसव्यसाचिना ॥ सपताकाश्चमा
तंगाःसध्वजाश्चमहारथाः॥ २९ ॥ प्रच्छाद्यपृथिवींतस्थुःसर्वमायोधनंप्रति ॥ शरीराण्यशिरस्कानिविदेहानिशिरांसिच॥ ३० ॥ श्वगृध्रकंककाकोलभास
गोमायुवायसाः॥ अतृप्यंस्तत्रवीराणांहतानांमांसशोणितैः॥ ३१ ॥ हतेषुतेषुवीरेषुसिंधुराजोजयद्रथः ॥ विमुच्यकृष्णांसंत्रस्तःपलायनमनाभवत् ॥ ३२॥
सतस्मिन्संकुलेसैन्येद्रौपदीमवतार्यतां॥ प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनंयेननराधमः ॥ ३३॥ द्रौपदींधर्मराजस्तुदृष्ट्वाधौम्यपुरस्कृतां॥ माद्रीपुत्रेणवीरेणरथमारोपय
त्तदा॥ ३४ ॥ ततस्तद्विद्रुतंसैन्यमपयातेजयद्रथे॥ आदिश्यादिश्यनाराचैराजघानवृकोदरः॥ ३५॥ सव्यसाचीतुतंदृष्ट्वापलायंतंजयद्रथं ॥ वारयामासनिघ्नं
तंभीमंसैंधवसैनिकान् ॥ ३६॥ अर्जुनउवाच यस्यापचारात्प्राप्तोयमस्मान्क्लेशोदुरासदः॥ तमस्मिन्समरोद्देशेनपश्यामिजयद्रथं॥३७॥ तमेवान्विषभद्रंते
किंतेयोधैर्निपातितैः ॥ अनामिषमिदंकर्मकथंवामन्यतेभवान्॥ ३८॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तोभीमसेनस्तुगुडाकेशेनधीमता॥ युधिष्ठिरमभिप्रे
क्ष्यवाग्मीवचनमब्रवीत्॥ ३९ ॥ हतप्रवीरारिपवोभूयिष्ठंविद्रुतादिशः ॥ गृहीत्वाद्रौपदींराजन्निवर्त्ततुभवानितः॥ ४० ॥ यमाभ्यांसहराजेंद्रधौम्येनचमहात्म
ना॥ प्राप्याश्रमपदंराजन्द्रौपदींपरिसांत्वय॥ ४१ ॥ नहिमेमोक्ष्यतेजीवन्मूढःसैंधवकोनृपः॥ पातालतलसंस्थोपियदिशक्रोस्यसारथिः॥ ४२॥ युधिष्ठिर
उवाच नहंतव्योमहाबाहोदुरात्मापिससैंधवः॥ दुःशलामभिसंस्मृत्यगांधारींचयशस्विनीं ॥ ४३॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वाद्रौपदीभीममुवाच
व्याकुलेंद्रिया॥ कुपितान्हीमतीप्राज्ञापतीभीमार्जुनावुभौ ॥ ४४॥ कर्तव्यंचेत्प्रियंमत्स्यंवध्यःसपुरुषाधमः ॥ सैंधवापसदःपापोदुर्मतिःकुलपांसनः ॥ ४५॥
भार्याभिहर्त्तावैरीयोयश्चराज्यहरोरिपुः॥ याचमानोपिसंग्रामेनमोक्तव्यःकथंचन ॥ ४६॥ इत्युक्तौतौनरव्याघ्रौययतुर्यत्रसैंधवः॥ राजानिववृतेकृष्णामादा
यसपुरोहितः॥ ४७॥ सप्रविश्याश्रमपदमपविद्धवृसीमठं॥ मार्कंडेयादिभिर्विप्रैरनुकीर्णंददर्शह ॥ ४८ ॥ द्रौपदीमनुशोचद्भिर्ब्राह्मणैस्तैःसमाहितैः ॥ समि
यायमहाप्राज्ञःसभार्योभ्रातृमध्यगः॥ ४९॥ तेस्मतंमुदितादृष्ट्वापुनःप्रत्यागतंनृपं ॥ जित्वातान्सिंधुसौवीरान्द्रौपदींचाहृतांपुनः॥ ५०॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दुःशलांदुर्योधनभगिनीं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥ ४७॥ अपविद्धाइतस्ततोविशीर्णावृस्योऋषीणामासनानिमठाश्चच्छात्राणामालयायत्रतत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अतिविक्रमयुक्तानिकर्माणि ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जयद्रथस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रास्यजयद्रथस्यपरदारहर्तुःक्षत्रियाधमत्वात्पंचधामारणमुक्तं शिरोगृहीत्वेत्यादिना शिरःकेशेष्वित्यर्थः ताडयामा

सतैःपरिवृतोराजातत्रैवोपविवेशह ॥ प्रविवेशाश्रमंकृष्णायमाभ्यांसहभाविनी ॥ ५१ ॥ भीमसेनार्जुनौचापिश्रुत्वाक्रोशगतंरिपुं ॥ स्वयमश्वांस्तुदंतौतौजवेनैवाभ्यधावतां ॥ ५२ ॥ इदमत्यद्भुतंचात्रचकारपुरुषोर्जुनः ॥ क्रोशमात्रगतानश्वान्सैंधवस्यजघानयत् ॥ ५३ ॥ सहिदिव्यास्त्रसंपन्नःकृच्छ्रकालेप्यसंभ्रमः ॥ अकरोद्दुष्करंकर्मशरैरस्त्रानुमंत्रितैः ॥ ५४ ॥ ततोभ्यधावतांवीरावुभौभीमधनंजयौ ॥ हताश्वंसैंधवंभीतमेकंव्याकुलचेतसं ॥ ५५ ॥ सैंधवस्तुहतान्दृष्ट्वातथाश्वान्स्वान्सुदुःखितः ॥ अतिविक्रमकर्माणिकुर्वाणंचधनंजयं ॥ ५६ ॥ पलायनकृतोत्साहःप्राद्रवद्येनवैवनं ॥ सैंधवंत्वभिसंप्रेक्ष्यपराक्रांतंपलायने ॥ ५७ ॥ अनुयायमहाबाहुःफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ अनेनवीर्येणकथंस्त्रियंप्रार्थयसेबलात् ॥ ५८ ॥ राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनं ॥ कथंह्यनुचरान्हित्वाशत्रुमध्येपलायसे ॥ ५९ ॥ इत्युच्यमानःपार्थेनसैंधवोनन्यवर्तत ॥ तिष्ठतिष्ठेतितंभीमःसहसाभ्यद्रवद्बली ॥ मावधीरितिपार्थस्तंदयावान्प्रत्यभाषत ॥ ६० ॥ इति श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणप० जयद्रथपलायनेएकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचद्रौपदीहरणपर्व ॥

॥ अथजयद्रथविमोक्षणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच जयद्रथस्तुसंप्रेक्ष्यभ्रातरावुद्यतावुभौ ॥ प्राधावत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुदुःखितः ॥ १ ॥ तंभीमसेनोधावंतमवतीर्यरथाद्बली ॥ अभिद्रुत्यनिजग्राहकेशपक्षेत्यमर्षणः ॥ २ ॥ समुद्यम्यचतंभीमोनिष्पिपेषमहीतले ॥ शिरोगृहीत्वाराजानंताडयामासचैवह ॥ ॥ ३ ॥ पुनःसंजीवमानस्यतस्योत्पतितुमिच्छतः ॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः ॥ ४ ॥ तस्यजानूददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना ॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः ॥ ५ ॥ सरोषंभीमसेनंतुवारयामासफाल्गुनः ॥ दुःशलायाःकृतेराजायत्तदाहेतिकौरव ॥ ६ ॥ भीमउवाच नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ कृष्णायास्तदनर्हायाःपरिक्लेष्टानराधमः ॥ ७ ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी ॥ त्वंचबालिशयाबुद्ध्यासदैवास्मान्प्रबाधसे ॥ ८ ॥

सचपेटाभिरितिशेषः यथोक्तंनीतिशास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडाभूमौनिष्पेषणंबलात् मूर्ध्निपादप्रहरणंजानुनोदरमर्दनं मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनं कफोणिपातोप्यसकृत्सर्वतस्तलताडनं तालेन युद्धेभ्रमणंमारणंस्मृतमष्टधेति चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमं षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ घृणीदयावान् बालिशयास्वल्पया बाधसेशत्रुंहंतुंनददासि ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सटाः जटाः केशसंनिवेशेमध्येमध्येपंचसुस्थानेषुअर्धचंद्रेणबाणेनक्षौरवद्वापयामासेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७॥ १८॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

एवमुक्त्वासटास्तस्यपंचचक्रेवृकोदरः ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनकिंचिदब्रुवतस्तदा ॥ ९ ॥ विकत्थयित्वाराजानंततःप्राहवृकोदरः ॥ जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतः शृणु ॥ १० ॥ दासोस्मीतितथावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ॥ एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः ॥ ११ ॥ एवमस्त्वितितंराजाकृष्यमाणोजयद्रथः ॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रंभीममाहवशोभिनं ॥ १२ ॥ ततएनंविचेष्टंतंबध्वापार्थोवृकोदरः ॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितं ॥ १३ ॥ ततस्तंरथमास्थायभीमःपार्थानुगस्तदा ॥ अभ्येत्याश्रममध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरं ॥ १४ ॥ दर्शयामासभीमस्तुतदवस्थंजयद्रथं ॥ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतामितिचाब्रवीत् ॥ १५ ॥ राजानंचाब्रवीद्भीमोद्रौपद्याःकथ्यतामिति ॥ दासभावंगतोह्येषपांडूनांपापचेतनः ॥ १६ ॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ॥ मुंचेममधमाचारंप्रमाणायदितेवयं ॥ १७ ॥ द्रौपदीचाब्रवीद्भीममभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरं ॥ दासोयंमुच्यतांराज्ञस्त्वयापंचसटःकृतः ॥ १८ ॥ समुक्तोभ्येत्यराजानमभिवाद्ययुधिष्ठिरं ॥ ववंदेविह्वलोराजंस्तांश्चदृष्ट्वामुनींस्तदा ॥ १९ ॥ तमुवाचघृणीराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ तथाजयद्रथंदृष्ट्वागृहीतंसव्यसाचिना ॥ २० ॥ अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःपुनःक्वचित् ॥ स्त्रीकामंवाधिगस्तुत्वांक्षुद्रःक्षुद्रसहायवान् ॥ २१ ॥ एवंविधंहिकःकुर्यात्त्वदन्यःपुरुषाधमः ॥ गतसत्वमिवज्ञात्वाकर्तारमशुभस्यतं ॥ २२ ॥ संप्रेक्ष्यभरतश्रेष्ठःकृपांचक्रेनराधिपः ॥ धर्मेतेवर्धतांबुद्धिर्माचाधर्मेमनःकृथाः ॥ २३ ॥ साश्वःसरथपादातःस्वस्तिगच्छजयद्रथ ॥ एवमुक्तस्तुसव्रीडंतूष्णींकिंचिदवाङ्मुखः ॥ २४ ॥ जगामराजन्दुःखार्तोगंगाद्वारायभारत ॥ सदेवंशरणंगत्वाविरूपाक्षमुमापतिं ॥ २५ ॥ तपश्चचारविपुलंतस्यप्रीतोवृषध्वजः ॥ बलिंस्वयंप्रत्यगृह्णात्प्रीयमाणस्त्रिलोचनः ॥ २६ ॥ वरंचास्मैददौदेवःसजग्राहचतच्छृणु ॥ समस्तान्सरथान्पंचजयेयंयुधिपांडवान् ॥ २७ ॥ इतिराजाब्रवीद्देवंनेतिदेवस्तमब्रवीत् ॥ अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्चवारयिष्यसितान्युधि ॥ २८ ॥ ऋतेर्जुनंमहाबाहुंनरंनामसुरेश्वरं ॥ बदर्यांतप्ततपसंनारायणसहायकं ॥ २९ ॥ अजितंसर्वलोकानांदेवैरपिदुरासदं ॥ मयादत्तंपाशुपतंदिव्यमप्रतिमंशरं ॥ अवापलोकपालेभ्योवज्रादीन्समहाशरान् ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ बलिंउपहारं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नारायणःसहायोयस्यतंनारायणसहायकं ॥ २९ ॥ शरं शृणातिहिनस्तीतिशरमस्त्रं ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नारायणसहायस्याजेयत्वंवकुंनारायणमाहात्म्यमेवाह देवदेवइत्यादिना देवानांद्योतकानांसूर्यचंद्राग्निचक्षुर्मनोवाचांज्योतिषांदेवःप्रकाशकः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः येनचक्षूंषिपश्यंतिइत्यादिश्रुतिभ्यः अनंतःत्रिविधपरिच्छेदशून्यःआत्मास्वरूपंयस्यप्रधानंत्रिगुणात्मिकामायापुरुषश्चिद्रूपःतदुभयात्माचिदचिन्मयः अव्यक्तोजगत्कारणरूपोबीजांतर्गतवटतुल्यः अतएवविश्वात्माविश्वएवात्माचेतनांशेन विश्वमूर्त्तिमान्जडांशेन ॥ ३१ ॥ एवंनारायणस्यजगद्धेतुत्वमुक्त्वातस्यजगत्संहर्तृत्वमाह युगांतेति कालाग्निरूपोनारायणोनिर्दहते ॥३२॥३३॥ विनदिनःगर्जंतः समुत्तिष्ठन्समुदतिष्ठन् उत्तिष्ठंतीत्यर्थः ॥ ३४॥ नाशयामासुःपयोधराइतिप्रपूर्वेणान्वयः अक्षमात्रैःरथाक्षमात्राभिःस्थूलाभिः सामान्येनपुंसकं यद्वाधाराभिरितिधाराशब्दआकारांतःसोमपाशब्दवत्पुल्लिंगः धावमानाएवरांतिआददतेक्लेदनीयंवस्त्वितिधाराः राआदानेस्मात्क्विप् ॥ ३५ ॥ एकार्णवेइति अवांतरप्रलयेस्मिन्पवननाशोक्तिर्निदाघइवतदनुपलंभमात्रपरा ॥ ३६ ॥ चतुर्युगसहस्रप्रमाणंब्रह्मणोदिनंतदंतेआप्लुतासलिलैंतर्हितेत्यर्थः नारायणइत्या

देवदेवोत्यनंतात्माविष्णुःसुरगुरुःप्रभुः॥ प्रधानपुरुषोव्यक्तोविश्वात्माविश्वमूर्तिमान् ॥ ३१ ॥ युगांतकालेसंप्राप्तेकालाग्निर्दहतेजगत्॥ सपर्वतार्णवद्वीपंसशैलवनकाननं॥३२॥ निर्दहन्नागलोकांश्चपातालतलचारिणः॥ अथांतरिक्षेसुमहन्नानावर्णाःपयोधराः ॥३३॥ घोरस्वराविनदिनस्तडिन्मालावलंबिनः॥ समुत्तिष्ठन्दिशःसर्वाविवर्षंतःसमंततः॥३४॥ ततोग्निंनाशयामासुःसंवर्ताग्निनियामकाः॥ अक्षमात्रैश्चधाराभिस्तिष्ठंत्यापूर्यसर्वशः ॥३५॥ एकार्णवेतदातस्मिन्नुपशांतचराचरे॥ नष्टचंद्रार्कपवनेग्रहनक्षत्रवर्जिते ॥ ३६॥ चतुर्युगसहस्रांतेसलिलेनाप्लुतामही॥ ततोनारायणाख्यस्तुसहस्राक्षःसहस्रपात्॥३७॥ सहस्रशीर्षापुरुषःस्वप्नुकामस्त्वतींद्रियः ॥ फटासहस्रविकटंशेषंपर्यंकभाजनं॥३८॥ सहस्रमिवतिग्मांशुसंघातममितद्युतिं॥ कुंदेंदुहारगोक्षीरमृणालकुमुदप्रभं॥ ३९॥ तत्रासौभगवान्देवःस्वपन्जलनिधौतदा॥ नैशेनतमसाव्याप्तांस्वांरात्रिंकुरुतेविभुः ॥ ४० ॥ सत्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तुशून्यंलोकमपश्यत ॥ इमंचोदाहरंत्यत्रश्लोकंनारायणंप्रति ॥ ४१ ॥ आपोनारास्तत्तनवइत्यपांनामशुश्रुम॥ अयनंतेनचैवास्तेतेननारायणःस्मृतः ॥ ४२॥

ख्यानामयस्य यद्वानारायणादेवआख्याप्रथायस्यसहिरण्यगर्भःसूत्रात्माविश्वाभिमानी अतएवसहस्रपादादिमान् ॥ ३७ ॥ स्वप्नुकामःस्वदिनांते फटासहस्रंफणासहस्रं अध्यतिष्ठदितिशेषः ॥ ३८ ॥ अमितद्युतिंअत्यंतंद्योतमानं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्वोद्रेकात्तमसोभिभवेसतिसत्वस्याविर्भावात् शून्यंप्राणिसंचारहीनं ॥ ४१ ॥ नारायणपदंनिर्वक्ति आपइति नराज्जातानाराःनृनरयोर्वृद्धिश्चेतिगौरादिगणपाठात्प्राप्तोङीप्गणकार्यस्यानित्यत्वान्न तत्तनवःतस्यनारायणस्यैवतनवः यथासौवर्णंकुंडलंसुवर्णमेवएवंनरजाआपोनरएवेत्यर्थः नाराःआपःदेहाद्याकारपरिणताअयनंनिवासस्थानंयस्य अथवाताभिःसहतत्तादात्म्यंप्राप्यआस्तेइतिवानारायणइति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिआत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिचश्रुतिः परमात्मनएवस्वसृष्टदेहप्रवेशंदेहसंबंधेनभोक्तृत्वंचदर्शयति तेनचेतनाचेतनंसर्वंजगन्नारायणात्मकमित्युक्तंभवति ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रध्यानेति ध्यानसमकालेप्रजाहेतोःप्रजानामुत्पत्त्यर्थंसनातनश्चिरंतनोब्रह्मानाभिपद्माद्विनिःसृतःतादृशेनरूपेणध्यातुर्दृष्टौप्रत्यभादित्यर्थः ततोध्यातमात्रेध्यानानंतरंविष्णोर्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ॥ ४३ ॥ तस्मिंश्चपद्मेपितामहउपविष्टइतिक्रमभंगेनयोज्यं ॥ ४४ ॥ मरीचिप्रमुखान् मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः वसिष्ठोनारदश्चैवभृगुर्नवमहर्षयः ॥ ४५ ॥ त्रसानिजंगमानि ॥ ४६ ॥ प्रजापतेरीश्वरस्यमायाशबलस्यतिस्रोवस्थाएकैकगुणोत्कर्षनिमित्ताः रजसउत्कर्षेब्रह्मासनूसृज्यते सत्वोत्कर्षेपौरुषींवैष्णवींतनुंप्रविश्यरक्षति तमसउत्कर्षेरौद्रीभावेनरुद्रभावेनशमयेदिति ॥ ४७ ॥ हेसिंधुपतेतेतवश्रुतंश्र

प्रध्यानसमकालंतुप्रजाहेतोःसनातनः ॥ ध्यातमात्रेतुभगवन्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ॥४३॥ ततश्चतुर्मुखोब्रह्मानाभिपद्माद्विनिःसृतः ॥ तत्रोपविष्टःसहसापद्मे लोकपितामहः ॥ ४४ ॥ शून्यंदृष्ट्वाजगत्कृत्स्नंमानसानात्मनःसमान् ॥ ततोमरीचिप्रमुखान्महर्षीनसृजन्नव ॥ ४५ ॥ तेऽसृजन्सर्वभूतानित्रसानिस्थावराणिच ॥ यक्षराक्षसभूतानिपिशाचोरगमानुषान् ॥ ४६ ॥ सृज्यतेब्रह्ममूर्तिस्तुरक्षतेपौरुषीतनुः ॥ रौद्रीभावेनशमयेत्तिस्रोवस्थाःप्रजापतेः ॥ ४७॥ नश्रुतंतेसिंधुपतेविष्णोरद्भुतकर्मणः ॥ कथ्यमानानिमुनिभिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥४८॥ जलेनसमनुप्राप्तेसर्वतःपृथिवीतले ॥ तदाचैकार्णवेतस्मिन्नेकाकाशेप्रभुश्चरन् ॥ ॥ ४९ ॥ निशायामिवखद्योतःप्रावृट्कालेसमंततः ॥ प्रतिष्ठानायपृथिवींमार्गमाणस्तदाभवत् ॥ ५० ॥ जलेनिमग्नांगांदृष्ट्वाचोद्धर्तुंमनसेच्छति ॥ किंनुरूपमहंकृत्वासलिलादुद्धरेमहीं ॥ ५१ ॥ एवंसंचिंत्यमनसादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ जलक्रीडाभिरुचितंवाराहंरूपमस्मरत् ॥ ५२ ॥ कृत्वावराहवपुषंवाङ्मयंवेदसंमितं ॥ दशयोजनविस्तीर्णमायतंशतयोजनं ॥ ५३ ॥ महापर्वतवर्ष्माभंतीक्ष्णदंष्ट्रंप्रदीप्तिमत् ॥ महामेघौघनिर्घोषंनीलजीमूतसन्निभं ॥ ५४॥ भूत्वायज्ञवराहोवैअपःसंप्राविशत्प्रभुः ॥ दंष्ट्रेणैकेनचोद्धृत्यस्वेस्थानेन्यविशन्महीं ॥ ५५ ॥ पुनरेवमहाबाहुरपूर्वांतनुमाश्रितः ॥ नरस्यकृत्वार्धतनुंसिंहस्यार्धतनुंप्रभुः ॥ ५६ ॥ दैत्येंद्रस्यसभांगत्वापाणिंसंस्पृश्यपाणिना ॥ दैत्यानामादिपुरुषःसुरारिर्दितिनंदनः ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वाचापूर्वपुरुषंक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ शूलोद्यतकरःस्रग्वी हिरण्यकशिपुस्तदा ॥५८॥ मेघस्तनितनिर्घोषोनीलाभ्रचयसन्निभः ॥ देवारिर्दितिजोवीरोनृसिंहंसमुपाद्रवत् ॥५९॥

वणंनास्ति यतःविष्णोःअद्भुतकर्मणःकथ्यमानानिकथनीयानिकर्माणिनवेत्सीतिशेषः ॥ ४८ ॥ तान्येवकर्माण्याह एकार्णवेसतिएकाकाशेआकाशमात्रे वायुतेजःपृथिवीरहितेजलमात्रेसति ॥४९॥ खद्योतइतिप्रकाशमात्रत्वमुच्यते प्रतिष्ठानायलोकप्रतिष्ठापनार्थं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ जलक्रीडायांअभिरुचितंप्रीतिर्यस्य ॥ ५ ॥ वराहवपुषंआत्मानमितिशेषः वाङ्मयंचतुर्वेदमयं वेदसंमितंवेदप्रमितयज्ञरूपं ॥ ५३ ॥ वर्ष्मशरीरं ॥ ५४ ॥ दंष्ट्रेणदंष्ट्रयान्यविशत्न्यवेशयत् ॥ ५५ ॥ एवंवराहावतारमुक्त्वानरसिंहावतारमाह पुनरेवेत्यादिना अपूर्वांलोकेपूर्वंनदृष्टां ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मृगेंद्रेणापिसमुपेत्यदैत्यसमीपेगत्वासमुपाद्रवन्हिरण्यकशिपुःकरजैर्नखैर्दारितः ॥ ६० ॥ एवंनृसिंहावतारकथामुपसंहृत्यवामनावतारकथांप्रस्तौति एवमिति ॥ ६१ ॥ गर्भधारितःगर्भंधारितः सप्तमीति योगविभागात्समासः ॥ ६२ ॥ दुर्दिनंप्रावृट्दिनंतत्रभवोंभोदःकृष्णमेघस्तत्सदृशः मेघच्छन्नेन्हिदुर्दिनमित्यमरः श्रीवत्सेनउरसिभूषितइतिलुप्तविभक्तिकंपदं ॥ ६३ ॥ बालःवामनः वाटंस्थानं ॥ ६४ ॥

समुपेत्यततस्तीक्ष्णैर्मृगेंद्रेणबलीयसा ॥ नारसिंहेनवपुषादारितःकरजैर्भृशं ॥ ६० ॥ एवंनिहत्यभगवान्दैत्येंद्रंरिपुघातिनं ॥ भूयोन्यःपुंडरीकाक्षःप्रभुर्लोकहिताय च ॥ ६१ ॥ कश्यपस्यात्मजःश्रीमानदित्यागर्भधारितः ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुप्रसूतागर्भमुत्तमं ॥ ६२ ॥ दुर्दिनांभोदसदृशोदीप्ताक्षोवामनाकृतिः ॥ दंडीकमंडलुधरःश्रीवत्सोरसिभूषितः ॥ ६३ ॥ जटीयज्ञोपवीतीचभगवान्बालरूपधृत् ॥ यज्ञवाटंगतःश्रीमान्दानवेंद्रस्यवैतदा ॥ ६४ ॥ बृहस्पतिसहायोसौप्रविष्टोबलिनोमखे ॥ तंदृष्ट्वावामनतनुंप्रहृष्टोबलिरब्रवीत् ॥ ६५ ॥ प्रीतोस्मिदर्शनेविप्रब्रूहित्वंकिंददानिते ॥ एवमुक्तस्तुबलिनावामनःप्रत्युवाचह ॥ ६६ ॥ स्वस्तीत्युक्त्वाबलिंदेवःस्मयमानोभ्यभाषत ॥ मेदिनींदानवपतेदेहिमेविक्रमत्रयं ॥ ६७ ॥ बलिर्ददौप्रसन्नात्माविप्रायामिततेजसे ॥ ततोदिव्याद्भुततमंरूपंविक्रमतोहरेः ॥ ॥ ६८ ॥ विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्योजहाराशुसमेदिनीं ॥ ददौशक्रायचमहींविष्णुर्देवःसनातनः ॥ ६९ ॥ एषतेवामनोनामप्रादुर्भावःप्रकीर्तितः ॥ तेनदेवाःप्रादुरासन्वैष्णवंचोच्यतेजगत् ॥ ७० ॥ असतांनिग्रहार्थायधर्मसंरक्षणायच ॥ अवतीर्णोमनुष्याणामजायतयदुक्षये ॥ ७१ ॥ सएवंभगवान्विष्णुःकृष्णेतिपरिकीर्त्यते ॥ अनाद्यंतमजंदेवंप्रभुंलोकनमस्कृतं ॥ ७२ ॥ यंदेवंविदुषोगांतितस्यकर्माणिसैंधव ॥ यमाहुरजितंकृष्णंशंखचक्रगदाधरं ॥ ७३ ॥ श्रीवत्सधारिणंदेवंपीतकौशेयवाससं ॥ प्रधानंसोस्त्रविदुषांतेनकृष्णेनरक्ष्यते ॥ ७४ ॥ सहायःपुंडरीकाक्षःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ समानस्यंदनेपार्थमास्थायपरवीरहा ॥ ॥ ७५ ॥ नशक्यतेतेनजेतुंत्रिदशैरपिदुःसहः ॥ कःपुनर्मानुषोभावोरणेपार्थंविजेष्यति ॥ ७६ ॥ तमेकंवर्जयित्वातुसर्वंयौधिष्ठिरंबलं ॥ चतुरःपांडवान्राजन्दिनैकंजेष्यसेरिपून् ॥ ७७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वानृपतिंसर्वपापहरोहरः ॥ उमापतिःपशुपतिर्यज्ञहात्रिपुरार्दनः ॥ ७८ ॥ वामनैर्विकटैःकुब्जैरुग्रश्रवणदर्शनैः ॥ वृतःपारिषदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥ ७९ ॥ त्र्यंबकोराजशार्दूलभगनेत्रनिपातनः ॥ उमासहायोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ८० ॥

बलिनोबलेः अयमिकारांतइन्नंतश्चशब्दोदृश्यते ॥ ६५ ॥ ददानित्वदीप्सितमितिशेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दिव्यंचतत्अद्भुततमंचरूपंबभूवेतिशेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ अवतीर्णोवतरणंकुर्वन्नजायत आविर्भूतः यदुक्षयेयदूनांगृहे ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तस्यकर्माणिविदुषोविद्वांसः गांतिगायंति ॥ ७३ ॥ सःअर्जुनःअस्त्रविदुषांप्रधानंश्रेष्ठःयंअजितमाहुस्तेनकृष्णेनरक्ष्यते ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तेनकृष्णसहायत्वेनहेतुना भावःपूज्यतमः भावःपूज्यतमेलोकेइत्यनेकार्थः ॥ ७६ ॥ दिनैकंएकदिनमेवनसर्वदा ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ दक्षयज्ञेभगस्यनेत्रंनिपातितवान्भगनेत्रनिपातनः ॥ ८० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८१॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७२॥ ॥७॥ एवमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ दैवंधर्माधर्मौविधिःसदसत्कर्मणीताभ्यांनिर्मितं ॥६॥ ईदृशोभावःपरेणहरणं ॥७॥

जयद्रथोपिमंदात्मास्वमेवभवनंययौ॥ पांडवाश्चवनेतस्मिन्न्यवसन्काम्यकेतथा॥ ८१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिजयद्रथविमोक्षणपर्वणिद्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७२॥ ॥७॥ समाप्तंचजयद्रथविमोक्षणपर्व॥ ॥अथरामोपाख्यानपर्व॥ जनमेजयउवाच एवंहृतायां कृष्णायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमं॥ अतऊर्ध्वंनरव्याघ्राःकिमकुर्वतपांडवाः॥ १॥ वैशंपायनउवाच एवंकृष्णांमोक्षयित्वाविनिर्जित्यजयद्रथं॥ आसांचक्रेमुनिगणैर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ २॥ तेषांमध्येमहर्षीणांशृण्वतामनुशोचतां॥ मार्कंडेयमिदंवाक्यमब्रवीत्पांडुनंदनः॥ ३॥ युधिष्ठिरउवाच भगवन्देवर्षीणांत्वंख्यातोभूतभविष्यवित्॥ संशयंपरिपृच्छामिच्छिंधिमेत्हृदिसंस्थितं॥ ४॥ द्रुपदस्यसुतात्वेषावेदिमध्यात्समुत्थिता॥ अयोनिजामहाभागास्नुषापांडोर्महात्मनः॥ ५॥ मन्येकालश्चभगवान्दैवंचविधिनिर्मितं॥ भवितव्यंचभूतानांयस्यनास्तिव्यतिक्रमः॥ ६॥ इमांहिपत्नीमस्माकंधर्मज्ञांधर्मचारिणीं॥ संस्पृशेदीदृशोभावःशुचिंस्तैन्यमिवानृतं॥ ७॥ नहिपापंकृतंकिंचित्कर्मवानिंदितंक्वचित्॥ द्रौपद्याब्राह्मणेष्वेवधर्मःसुचरितोमहान्॥ ८॥ तांजहारबलाद्राजामूढबुद्धिर्जयद्रथः॥ तस्याःसंहरणात्पापःशिरसःकेशपातनं॥ ९॥ पराजयंचसंग्रामेससहायःसमाप्तवान्॥ प्रत्याहृतातथास्माभिर्हत्वातत्सैंधवंबलं॥ १०॥ तद्दारहरणंप्राप्तमस्माभिरवितर्कितं॥ दुःखश्चायंवनेवासोमृगयायांचजीविका॥ ११॥ हिंसाचमृगजातीनांवनौकोभिर्वनौकसां॥ ज्ञातिभिर्विप्रवासश्चमिथ्याव्यवसितैरियं॥ १२॥ अस्तिनूनंमयाकश्चिदल्पभाग्यतरोनरः॥ भवतादृष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोपिवाभवेत्॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० युधिष्ठिरप्रश्नेत्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७३॥ ॥७॥ मार्कंडेयउवाच प्राप्तमप्रतिमंदुःखंरामेणभरतर्षभ॥ रक्षसाजानकीतस्यहृताभार्याबलीयसा॥ १॥ आश्रमाद्राक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना॥ मायामास्थायतरसाहत्वागृध्रंजटायुषं॥ २॥ प्रत्याजहारतांरामःसुग्रीवबलमाश्रितः॥ बध्वासेतुंसमुद्रस्यदग्ध्वालंकांशितैःशरैः॥ ३॥ युधिष्ठिरउवाच कस्मिन्रामःकुलेजातःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः॥ रावणःकस्यपुत्रोवाकिंवैरंतस्यतेनह॥ ४॥ एतन्मेभगवन्सर्वंसम्यगाख्यातुमर्हसि॥ श्रोतुमिच्छामिचरितंरामस्याक्लिष्टकर्मणः॥ ५॥

॥८॥९॥१०॥११॥ मिथ्याव्यवसितैःवृथा तापसवेषधरैः इयंहिंसाक्रियतइतिशेषः ॥१२॥ मयासमइतिशेषः ॥१३॥ इत्यारण्य० नै० भा० त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७३॥ ॥७॥ प्राप्तमिति ॥१॥ मायांसंन्यासिवेषं ॥२॥३॥४॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ त्वष्टाप्रजापतिःस्वयमेवसंकल्पेनचकारनतुमैथुनद्वारा अयोनिजामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गविगोसंज्ञायांभार्यायां ॥ १२ ॥ तस्यवैश्रवणस्यकोपात्मांत्यक्त्वामत्पितरंसेवतइत्यति

मार्कंडेयउवाच अजोनामाभवद्राजामहानिक्ष्वाकुवंशजः ॥ तस्यपुत्रोदशरथःशश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ॥६॥ अभवंस्तस्यचत्वारःपुत्राधर्मार्थकोविदाः॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाभरतश्चमहाबलः ॥ ७ ॥ रामस्यमाताकौसल्याकैकेयीभरतस्यतु ॥ सुतौलक्ष्मणशत्रुघ्नौसुमित्रायाःपरंतपौ ॥ ८ ॥ विदेहराजोजनकःसीतातस्यात्मजाविभो ॥ यांचकारस्वयंत्वष्टारामस्यमहिषींप्रियां ॥ ९ ॥ एतद्रामस्यतेजन्मसीतायाश्चप्रकीर्तितं ॥ रावणस्यापितेजन्मव्याख्यास्यामिजनेश्वर ॥ ॥ १० ॥ पितामहोरावणस्यसाक्षाद्देवःप्रजापतिः ॥ स्वयंभूःसर्वलोकानांप्रभुःस्रष्टामहातपाः ॥ ११ ॥ पुलस्त्योनामतस्यासीन्मानसोदयितःसुतः ॥ तस्यवैश्रवणोनामगविपुत्रोभवत्प्रभुः ॥ १२ ॥ पितरंससमुत्सृज्यपितामहमुपस्थितः ॥ तस्यकोपात्पिताराजन्ससर्जात्मानमात्मना ॥ १३ ॥ सजज्ञेविश्रवानामतस्यात्मार्धेनवैद्विजः ॥ प्रतीकारायसक्रोधस्ततोवैश्रणस्यवै ॥ १४ ॥ पितामहस्तुप्रीतात्माददौवैश्रवणस्यह ॥ अमरत्वंधनेशत्वंलोकपालत्वमेवच ॥ १५ ॥ ईशानेनतथासख्यंपुत्रंचनलकूबरं ॥ राजधानीनिवेशंचलंकांरक्षोगणान्वितां ॥ १६ ॥ विमानंपुष्पकंनामकामगंचददौप्रभुः ॥ यक्षाणामाधिपत्यंचराजराजत्वमेवच ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० रामरावणयोर्जन्मकथनेचतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥ ॥ ७ ॥

मार्कंडेयउवाच पुलस्त्यस्यतुयःक्रोधादर्धदेहोभवन्मुनिः ॥ विश्रवानामसक्रोधःसवैश्रवणमैक्षत ॥ १ ॥ बुबुधेतंतुसक्रोधंपितरंराक्षसेश्वरः ॥ कुबेरस्तत्प्रसादार्थंयततेस्मसदानृप ॥ २ ॥ सराजराजोलंकायांन्यवसन्नरवाहनः ॥ राक्षसीःप्रददौतिस्रःपितुर्वैपरिचारिकाः ॥ ३ ॥ ताःसदातंमहात्मानंसंतोषयितुमुद्यताः ॥ ऋषिंभरतशार्दूलनृत्यगीतविशारदाः ॥ ४ ॥ पुष्पोत्कटाचराकाचमालिनीचविशांपते ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्श्रेयस्कामाःसुमध्यमाः ॥ ५ ॥ सतासांभगवांस्तुष्टोमहात्माप्रददौवरान् ॥ लोकपालोपमान्पुत्रानेकैकस्यायथेप्सितान् ॥ ६ ॥ पुष्पोत्कटायांजज्ञातेद्वौपुत्रौराक्षसेश्वरौ ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौबलेनाप्रतिमौभुवि ॥ ७ ॥ मालिनीजनयामासपुत्रमेकंविभीषणं ॥ राकायांमिथुनंजज्ञेखरःशूर्पणखातथा ॥ ८ ॥

ज्वलनात् वैश्रवणंबाधितुंपुलस्त्यएवयोगबलेनविश्रवःसंज्ञंदेहांतरंचक्रेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पुलस्त्यस्येति ॥ १ ॥ पितरंविश्रवसं राक्षसेश्वरःकुबेरोरक्षःपुरीनायकत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पित्राविश्रवसा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचदिक्षुचत्वारएकःसूर्यइतिपंचानामग्नीनांमध्यगःपंचाग्निः ॥ १६ ॥ विभीषणःतपआतिष्ठदित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥

विभीषणस्तुरूपेणसर्वेभ्योऽभ्यधिकोभवत्॥सबभूवमहाभागोधर्मगोप्ताक्रियारतिः॥९॥दशग्रीवस्तुसर्वेषांश्रेष्ठोराक्षसपुंगवः॥महोत्साहामहोवीर्योमहासत्व
पराक्रमः॥ १० ॥ कुंभकर्णोबलेनासीत्सर्वेभ्योभ्यधिकोयुधि ॥ मायावीरणशौंडश्चरौद्रश्चरजनीचरः ॥ ११ ॥ खरोधनुषिविक्रांतोब्रह्मद्विट्पिशिताशनः॥ सि
द्धविघ्नकरीचापिरौद्रीशूर्पणखातदा ॥ १२ ॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ऊषुःपित्रासहरतागंधमादनपर्वते ॥ १३ ॥ ततोवैश्रवणंतत्रददृशुर्नरवाह
नं॥ पित्रासार्धसमासीनमृद्ध्यापरमयायुतं॥ १४ ॥ जातामर्षास्ततस्तेतुतपसेधृतनिश्चयाः ॥ ब्रह्माणंतोषयामासुर्घोरेणतपसातदा ॥ १५ ॥ अतिष्ठदेकपादे
नसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ वायुभक्षोदशग्रीवःपंचाग्निःसुसमाहितः ॥ १६ ॥ अधःशायीकुंभकर्णोयताहारोयतव्रतः ॥ विभीषणःशीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयन्
॥ १७ ॥ उपवासरतिर्धीमान्सदाजप्यपरायणः ॥ तमेवकालमातिष्ठत्तीव्रंतपउदारधीः ॥ १८ ॥ खरःशूर्पणखाचैवतेषांवैतप्यतांतपः ॥ परिचर्यांचरक्षांचच
क्रतुर्हृष्टमानसौ ॥ १९ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्छित्वादशाननः॥ जुहोत्यग्नौदुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्प्रभुः ॥ २० ॥ ततोब्रह्मास्वयंगत्वातपसस्तान्न्यवारयत् ॥ प्र
लोभ्यवरदानेनसर्वानेवपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ ब्रह्मोवाच प्रीतोस्मिवोनिवर्तध्वंवरान्वृणुतपुत्रकाः॥ यद्यदिष्टमृतेत्वेकममरत्वंतथास्तुतत् ॥ २२ ॥ य
द्यदग्नौहुतंसर्वंशिरस्तेमहदीप्सया ॥ तथैवतानितेदेहेभविष्यंतियथेप्सया ॥ २३ ॥ वैरूप्यंचनतेदेहेकामरूपधरस्तथा ॥ भविष्यसिरणेऽरीणांविजेतानचसं
शयः ॥ २४ ॥ रावणउवाच गंधर्वदेवासुरतोयक्षराक्षसतस्तथा ॥ सर्पकिंनरभूतेभ्योनमेभूयात्पराभवः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच यएतेकीर्तिताःसर्वे
नतेभ्योस्तिभयंतव ॥ ऋतेमनुष्याद्भद्रंतेतथातद्विहितंमया ॥ २६ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्तोदशग्रीवस्तुष्टःसमभवत्तदा ॥ अवमेनेहिदुर्बुद्धिर्मनुष्या
न्पुरुषादकः ॥ २७ ॥ कुंभकर्णमथोवाचतथैवप्रपितामहः ॥ सवव्रेमहतींनिद्रांतमसाग्रस्तचेतनः ॥ २८ ॥ तथाभविष्यतीत्युक्त्वाविभीषणमुवाचह ॥ वरंवृणी
ष्वपुत्रत्वंप्रीतोस्मीतिपुनःपुनः ॥ २९ ॥ विभीषणउवाच परमापद्गतस्यापिनाधर्मेमेमतिर्भवेत् ॥ अशिक्षितंचभगवन्ब्रह्मास्त्रंप्रतिभातुमे ॥ ३० ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ महदीप्सयाश्रेष्ठपदापेक्षया ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तमसेति अनिष्टामपिनिद्रांमोहाद्वृतवानित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योनौक्षेत्रेनतुरेतोऽत्रराक्षसमस्ति तस्मान्मातृदोषादेवक्रौर्यंरावणादीनामित्यर्थः नराणांमातुलक्रमइतिप्रसिद्धं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नभविष्यसिमरिष्यसि॥ ३५ ॥ अन्वगच्छत्कुबेरमितिशेषः ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रकर्शन ॥ नाधर्मेधीयतेबुद्धिरमरत्वंददानिते ॥ ३१ ॥ मार्कंडेयउवाच राक्षसस्तुवरंलब्ध्वादशग्रीवो विशांपते ॥ लंकायाश्च्यावयामासयुधिजित्वाधनेश्वरं ॥ ३२ ॥ हित्वासभगवाँल्लंकामाविशद्गंधमादनं ॥ गंधर्वयक्षानुगतोरक्षःकिंपुरुषैःसह ॥ ३३ ॥ विमानं पुष्पकंतस्यजहाराक्रम्यरावणः ॥ शशापतंवैश्रवणोनत्वामेतद्वहिष्यति ॥ ३४ ॥ यस्तुत्वांसमरेहंतातमेवैतद्वहिष्यति ॥ अवमन्यगुरुंमांचक्षिप्रंत्वंनभविष्यसि ॥ ३५ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मासतांमार्गमनुस्मरन् ॥ अन्वगच्छन्महाराजश्रियापरमयायुतः ॥ ३६ ॥ तस्मैसभगवांस्तुष्टोभ्राताभ्रात्रेधनेश्वरः ॥ सैनापत्यंददौधीमान्यक्षराक्षससेनयोः ॥ ३७ ॥ राक्षसाःपुरुषादाश्चपिशाचाश्चमहाबलाः ॥ सर्वेसमेत्यराजानमभ्यषिंचन्दशाननं ॥ ३८ ॥ दशग्रीवश्चदैत्यानांदेवानांचबलोत्कटः ॥ आक्रम्यरत्नान्यहरत्कामरूपीविहंगमः ॥ ३९ ॥ रावयामासलोकान्यत्तस्माद्रावणउच्यते ॥ दशग्रीवःकामबलोदेवानांभयमादधत् ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० रावणादिवरप्राप्तौपंचसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच ततोब्रह्मर्षयःसर्वेसिद्धादेवर्षयस्तथा ॥ हव्यवाहंपुरस्कृत्यब्रह्माणंशरणंगताः ॥ १ ॥ अग्निरुवाच योसौविश्रवसःपुत्रोदशग्रीवोमहाबलः ॥ अवध्योवरदानेनकृतोभगवतापुरा ॥ २ ॥ सबाधतेप्रजाःसर्वाविप्रकारैर्महाबलः ॥ ततोनस्त्रातुभगवान्नान्यस्त्राताहिविद्यते ॥ ३ ॥ ब्रह्मोवाच नसदेवासुरैःशक्योयुद्धेजेतुंविभावसो ॥ विहितंतत्रयत्कार्यमभितस्तस्यनिग्रहः ॥ ४ ॥ तदर्थमवतीर्णोसौमन्नियोगाच्चतुर्भुजः ॥ विष्णुःप्रहरतांश्रेष्ठःसतत्कर्मकरिष्यति ॥ ५ ॥ मार्कंडेयउवाच पितामहस्ततस्तेषांसंनिधौशक्रमब्रवीत् ॥ सर्वैर्देवगणैःसार्धंसंभवत्वंमहीतले ॥ ६ ॥ विष्णोःसहायानृक्षीषुवानरीषुचसर्वशः ॥ जनयध्वंसुतान्वीरान्कामरूपबलान्वितान् ॥ ७ ॥ ततोभागानुभागेनदेवगंधर्वदानवाः ॥ अवतर्तुंमहींसर्वेमंत्रयामासुरंजसा ॥ ८ ॥ तेषांसमक्षंगंधर्वींदुंदुभींनामनामतः ॥ शशासवरदोदेवोगच्छकार्यार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ पितामहवचःश्रुत्वागंधर्वीदुंदुभीततः ॥ मंथरामानुषेलोकेकुब्जासमभवत्तदा ॥ १० ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रत्नानि जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयते विहंगमःखेचरः ॥ ३९ ॥ रावयामासहिंसार्थस्यरुङोरूपमिदं ॥ ४० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रकारैःविविधैःप्रकारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

* अभितोऽचिरात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ वज्रसंहनना:वज्रवद्दृढांगाः ॥ १३ ॥ यत्रेच्छातत्रैवनिवासोयेषांतेयत्रेच्छकनिवासाः ॥१४ ॥ यद्यत्कार्यंकैकेयीप्रलोभनंरामप्रव्राजनादिच ॥१५॥ संधुक्षणेदीपने ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तमिति ॥१॥२॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ रामपदंनिर्वक्ति ज्येष्ठइति ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ महांतौशत्रुज

शक्रप्रभृतयश्चैवसर्वेतेसुरसत्तमाः ॥ वानरर्क्षवरस्त्रीषुजनयामासुरात्मजान् ॥ ११ ॥ तेन्ववर्तन्पितॄन्सर्वेयशसाचबलेनच ॥ भेत्तारोगिरिशृंगाणांसालताल शिलायुधाः ॥ १२ ॥ वज्रसंहननाःसर्वेसर्वेचौघबलास्तथा ॥ कामवीर्यबलाश्चैवसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १३ ॥ नागायुतसमप्राणावायुवेगसमाजवे ॥ यत्रेच्छकनिवासाश्चकेचिदत्रवनौकसः ॥ १४॥ एवंविधायतत्सर्वंभगवाँल्लोकभावनः ॥ मंथरांबोधयामासयद्यत्कार्यंयथायथा ॥ १५ ॥ सातद्वचःसमाज्ञायतथा चक्रेमनोजवा ॥ इतश्चेतश्चगच्छंतीवैरसंधुक्षणेरता ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिवानराद्युत्पत्तौषट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच उक्तंभगवताजन्मरामादीनांपृथक्पृथक् ॥ प्रस्थानकारणंब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां ॥ १ ॥ कथंदाशरथीवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ संप्रस्थितौवनेब्रह्मन्मैथिलीचयशस्विनी ॥ २ ॥ मार्कंडेयउवाच जातपुत्रोदशरथःप्रीतिमानभवन्नृप ॥ क्रियारतिर्धर्मरतःसततंवृद्धसेविता ॥ ३ ॥ क्रमेणचास्यतेपुत्राव्यवर्धंतमहौजसः ॥ वेदेषुसरहस्येषुधनुर्वेदेषुपारगाः ॥ ४ ॥ चरितब्रह्मचर्यास्तेकृतदाराश्चपार्थिव ॥ यदातदादशरथःप्रीतिमानभवत्सुखी ॥ ५ ॥ ज्येष्ठोरामोभवत्तेषांरमयामासहिप्रजाः ॥ मनोहरतयाधीमान्पितुर्हृदयनंदनः ॥ ६ ॥ ततःसराजामतिमान्मत्वात्मानंवयोधिकं ॥ मंत्रयामाससचिवैर्धर्मज्ञैश्चपुरोहितैः ॥ ७ ॥ अभिषेकायरामस्ययौवराज्येनभारत ॥ प्राप्तकालंचतेसर्वेमेनिरेमंत्रिसत्तमाः ॥ ८ ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंमत्तमातंगगामिनं ॥ दीर्घबाहुंमहोरस्कंनीलकुंचितमूर्धजं ॥ ९ ॥ दीप्यमानंश्रियावीरंशक्रादनवरंरणे ॥ पारगंसर्वधर्माणांबृहस्पतिसमंमतौ ॥ १० ॥ सर्वानुरक्तप्रकृतिंसर्वविद्याविशारदं ॥ जितेंद्रियममित्राणामपिदृष्टिमनोहरं ॥ ११ ॥ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणां ॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपराजितं ॥ १२ ॥ पुत्रंराजादशरथःकौसल्यानंदिवर्धनं ॥ संदृश्यपरमांप्रीतिमगच्छत्कुरुनंदन ॥ १३ ॥ चिंतयंश्चमहातेजागुणान्रामस्यवीर्यवान् ॥ अभ्यभाषतभद्रंतेप्रीयमाणःपुरोहितं ॥ १४ ॥ अद्यपुष्योनिशिब्रह्मन्पुण्यंयोगमुपैष्यति ॥ संभाराःसंभ्रियंतांमेरामश्चोपनिमंत्र्यतां ॥ १५ ॥

यक्षमौबाहूयस्यतं दीर्घौआजानुपर्यंतौबाहूयस्यतं ॥ ९॥ १० ॥ सर्वशःअनुरक्ताःप्रकृतयःप्रजायस्मिंस्तंसर्वानुरक्तप्रकृतिं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भद्रंतेइतियुधिष्ठिरंप्रतिआशीर्वचनं पुरोहितंवसिष्ठं ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वेदीवत्विलग्नःकृशोमध्योयस्याः ॥ १९ ॥ २० ॥ कामंवरं उपाकुरुष्वदेहि संकटात्कष्टात् ॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सीतालांगलपद्धतिस्ततो

इतितद्राजवचनंप्रतिश्रुत्याथमंथरा॥ कैकेयीमभिगम्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ अद्यकैकेयिदौर्भाग्यंराज्ञातेख्यापितंमहत्॥ आशीविषस्त्वांसंक्रुद्ध
श्चंडोदशतुदुर्भगे॥ १७॥ सुभगाखलुकौसल्यायस्याःपुत्रोभिषेक्ष्यते॥ कुतोहितवसौभाग्यंयस्याःपुत्रोनराज्यभाक् ॥ १८ ॥ सातद्वचनमाज्ञायसर्वाभरण
भूषिता॥ वेदीविलग्नमध्येवबिभ्रतीरूपमुत्तमं॥ १९॥ विविक्तेपतिमासाद्यहसंतीवशुचिस्मिता॥ प्रणयंव्यंजयंतीवमधुरंवाक्यमब्रवीत्॥ २० ॥ सत्यप्रतिज्ञ
यन्मेत्वंकाममेकंनिसृष्टवान्॥ उपाकुरुष्वतद्राजंस्तस्मान्मुच्यस्वसंकटात्॥ २१॥ राजोवाच वरंददानितेहंततद्गृहाणयदिच्छसि॥ अवध्योबध्यतांको
द्यबध्यःकोद्यविमुच्यतां॥ २२॥ धनंददानिकस्याद्यह्रियतांकस्यवापुनः॥ ब्राह्मणस्वादिहान्यत्रयत्किंचिद्वित्तमस्तिमे॥ २३॥ पृथिव्यांराजराजोस्मिचातुर्वर्ण्य
स्यरक्षिता॥ यस्तेभिलषितःकामोब्रूहिकल्याणिमाचिरं ॥ २४॥ सातद्वचनमाज्ञायपरिगृह्यनराधिपं॥ आत्मनोबलमाज्ञायततएनमुवाचह॥ २५॥ आभि
षेचनिकंयत्तेरामार्थमुपकल्पितं॥ भरतस्तदवाप्नोतुवनंगच्छतुराघवः॥ २६॥ सतद्राजावचःश्रुत्वाविप्रियंदारुणोदयं ॥ दुःखार्तोभरतश्रेष्ठनकिंचिद्व्याजहा
रह॥ २७॥ ततस्तथोक्तंपितरंरामोविज्ञायवीर्यवान्॥ वनंप्रतस्थेधर्मात्माराजासत्योभवत्विति॥ २८॥ तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान्धनुष्माँल्लक्ष्मणस्तदा॥ सीताच
भार्याभद्रंतेवैदेहीजनकात्मजा॥ २९॥ ततोवनंगतेरामेराजादशरथस्तदा॥ समयुज्यतदेहस्यकालपर्यायधर्मणा॥ ३०॥ रामंतुगतमाज्ञायराजानंचतथागतं॥
आनाय्यभरतंदेवीकैकेयीवाक्यमब्रवीत्॥ ३१॥ गतोदशरथःस्वर्गंवनस्थौरामलक्ष्मणौ॥ गृहाणराज्यंविपुलंक्षेमंनिहतकंटकं ॥ ३२॥ तामुवाचसधर्मात्मानृ
शंसंबततेकृतं॥ पतिंहत्वाकुलंचेदमुत्साद्यधनलुब्धया॥ ३३ ॥ अयशःपातयित्वामेमूर्ध्नित्वंकुलपांसने॥ सकामाभवमेमातरित्युक्त्वाप्ररुरोदह॥ ३४ ॥ सचा
रित्रंविशोध्याथसर्वप्रकृतिसन्निधौ॥ अन्वयाद्भ्रातरंरामंविनिवर्तनलालसः ॥ ३५ ॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचसुदुःखितः ॥ अग्रेप्रस्थाप्ययानैःसश
त्रुघ्नसहितोययौ॥ ३६॥ वसिष्ठवामदेवाभ्यांविप्रैश्चान्यैःसहस्रशः॥ पौरजानपदैःसार्धंरामानयनकांक्षया ॥ ३७ ॥ ददर्शचित्रकूटस्थंसरामंसहलक्ष्मणं॥
तापसानामलंकारंधारयंतंधनुर्धरं॥ ३८॥ विसर्जितःसरामेणपितुर्वचनकारिणा॥ नंदिग्रामेऽकरोद्राज्यंपुरस्कृत्यास्यपादुके॥ ३९ ॥

जातत्वादियमपिसीता विदेहापत्यत्वाद्वैदेही ॥ २९ ॥ कालपर्यायधर्मणामृत्युना ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२॥३३॥३४॥ चारित्र्यंविशोध्यइदंकैकेय्यैवकृतंनतुमयेतिप्रदर्श्य ॥ ३५॥३६॥३७॥ ३८॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सिंहंहिस्रं केसरिणंसटावंतंमृगराजं ॥ ५० ॥ स्रोतोभ्यश्चक्षुरादिरंध्रेभ्यः तेजसोर्चिषोग्नेर्ज्वालाः ॥ ५१ ॥ खरदूषणसं

रामस्तुपुनराशंक्यपौरजानपदागमं ॥ प्रविवेशमहारण्यंशरभंगाश्रमंप्रति ॥ ४० ॥ सत्कृत्यशरभंगंसदंडकारण्यमाश्रितः ॥ नदींगोदावरींरम्यामाश्रित्यन्य वसत्तदा ॥ ४१ ॥ वसतस्तस्यरामस्यततःशूर्पणखाकृतं ॥ खरेणासीन्महद्वैरंजनस्याननिवासिना ॥ ४२ ॥ रक्षार्थंतापसानांतुराघवोधर्मवत्सलः ॥ चतुर्दशस हस्राणिजघानभुविराक्षसान् ॥ ४३ ॥ दूषणंचखरंचैवनिहत्यसुमहाबलौ ॥ चक्रेक्षेमंपुनर्धीमान्धर्मारण्यंसराघवः ॥ ४४ ॥ हतेषुतेषुरक्षःसुततःशूर्पणखा पुनः ॥ ययौनिकृत्तनासोष्ठीलंकांभ्रातुर्निवेशनं ॥ ४५ ॥ ततोरावणमभ्येत्यराक्षसीदुःखमूर्छिता ॥ पपातपादयोर्भ्रातुःसंशुष्करुधिरानना ॥ ४६ ॥ तांतथावि कृतांदृष्ट्वारावणःक्रोधमूर्छितः ॥ उत्पपातासनात्क्रुद्धोदंतैर्दंतानुपस्पृशन् ॥ ४७ ॥ स्वानमात्यान्विसृज्याथविविक्तेतामुवाचसः ॥ केनाप्येवंकृताभद्रेमाम चिंत्यावमन्यच ॥ ४८ ॥ कःशूलंतीक्ष्णमासाद्यसर्वगात्रैर्निषेवते ॥ कःशिरस्यग्निमाधायविश्वस्तःस्वपतेसुखं ॥ ४९ ॥ आशीविषंघोरतरंपादेनस्पृशतीहकः ॥ सिंहंकेसरिणंकश्चदंष्ट्रायांस्पृश्यतिष्ठति ॥ ५० ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यस्रोतोभ्यस्तेजसोर्चिषः ॥ निश्चेरुर्दह्यतोरात्रौवृक्षस्येवस्वरंध्रतः ॥ ५१ ॥ तस्यतत्सर्वमाच ख्यौभगिनीरामविक्रमं ॥ खरदूषणसंयुक्तंराक्षसानांपराभवं ॥ ५२ ॥ सनिश्चित्यततःकृत्यंस्वसारमुपसांत्व्यच ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेराजाविधायनगरेविधिं ॥ ॥ ५३ ॥ त्रिकूटंसमतिक्रम्यकालपर्वतमेवच ॥ ददर्शमकरावासंगंभीरोदंमहोदधिं ॥ ५४ ॥ तमतीत्याथगोकर्णमभ्यगच्छद्दशाननः ॥ दयितंस्थानमव्यग्रंशू लपाणेर्महात्मनः ॥ ५५ ॥ तत्राभ्यगच्छन्मारीचंपूर्वामात्यंदशाननः ॥ पुरारामभयादेवतापस्यंसमुपाश्रितं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरा मोपाख्यानपर्वणिरामवनाभिगमनेसप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच मारीचस्त्वथसंभ्रांतोदृ ष्ट्वारावणमागतं ॥ पूजयामाससत्कारैःफलमूलादिभिस्ततः ॥ १ ॥ विश्रांतंचैनमासीनमन्वासीनःसराक्षसः ॥ उवाचप्रश्रितंवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदं ॥ २ ॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णःकच्चित्क्षेमंपुरेतव ॥ कच्चित्प्रकृतयःसर्वाभजंतेत्वांयथापुरा ॥ ३ ॥ किमिहागमनेचापिकार्यंतेराक्षसेश्वर ॥ कृतमित्येवतद्विद्धियद्यपिस्यात्सु दुष्करं ॥ ४ ॥ शशंसरावणस्तस्मैतत्सर्वंरामचेष्टितं ॥ समासेनैवकार्याणिक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ ५ ॥ युक्तंतत्पराभवसहितं ॥ ५२ ॥ विधिंरक्षां ॥ ५३ ॥ पुरारामभयात्विश्वामि त्रयज्ञप्रसंगेनजातात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इत्यार० नै० भा० सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥ ७ ॥ मारीचइति प्रश्रितंपुष्कलार्थवत् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रामंआसाद्यअलं रामंनैवासादयेरित्यर्थः अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वेतिनिषेधार्थकालंशब्दयोगेक्त्वाप्रत्ययः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥उदकंऔर्ध्वदेहिकं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

मारीचस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वासमासेनैवरावणं ॥ अलंतेराममासाद्यवीर्यज्ञोह्यस्मितस्यवै ॥ ६ ॥ बाणवेगंहिकस्तस्यशक्तःसोढुंमहात्मनः ॥ प्रव्रज्यायांहिमेहेतुःसए
वपुरुषर्षभः ॥ ७॥ विनाशमुखमेतत्तेकेनाख्यातंदुरात्मना ॥ तमुवाचाथसक्रोधोरावणःपरिभर्त्सयन् ॥८॥ अकुर्वतोस्मद्वचनंस्यान्मृत्युरपितेध्रुवं ॥ मारीच
श्चिंतयामासविशिष्टान्मरणंवरं ॥९ ॥ अवश्यंमरणेप्राप्तेकरिष्याम्यस्ययन्मतं ॥ ततस्तंप्रत्युवाचाथमारीचोरक्षसांवरं ॥१०॥ किंतेसाह्यंमयाकार्यंकरिष्याम्य
वशोपितत् ॥ तमब्रवीद्दशग्रीवोगच्छसीतांप्रलोभय ॥११॥ रत्नशृंगोमृगोभूत्वारत्नचित्रतनूरुहः ॥ ध्रुवंसीतासमालक्ष्यत्वांरामंचोदयिष्यति ॥१२॥ अपक्रां
तेचकाकुत्स्थेसीतावश्याभविष्यति॥ तामादायापनेष्यामिततःसनभविष्यति ॥१३॥ भार्यावियोगाद्दुर्बुद्धिरेतत्साह्यंकुरुष्वमे ॥ इत्येवमुक्तोमारीचःकृत्वोदक
मथात्मनः ॥१४॥ रावणंपुरतोयांतमन्वगच्छत्सुदुःखितः ॥ ततस्तस्याश्रमंगत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥१५॥चक्रतुस्तद्यथासर्वमुभौयत्पूर्वमंत्रितं ॥ रावणस्तु
यतिर्भूत्वामुंडःकुंडीत्रिदंडधृत् ॥ १६॥ मृगश्चभूत्वामारीचस्तंदेशमुपजग्मतुः ॥ दर्शयामासमारीचोवैदेहींमृगरूपधृत् ॥१७॥ चोदयामासतस्यार्थेसारामंवि
धिचोदिता ॥ रामस्तस्याःप्रियंकुर्वन्धनुरादायसत्वरः ॥१८॥ रक्षार्थेलक्ष्मणंन्यस्यप्रययौमृगलिप्सया ॥ सधन्वीबद्धतूणीरःखड्गगोधांगुलित्रवान् ॥१९॥ अ
न्वधावन्मृगंरामोरुद्रस्ताराम्रगंयथा ॥ सोंतर्हितःपुनस्तस्यदर्शनंराक्षसोव्रजन् ॥ २० ॥ चकर्षमहदध्वानंरामस्तंबुबुधेततः ॥ निशाचरंविदित्वातंराघवःप्रति
भानवान् ॥ २१ ॥ अमोघंशरमादायजघानमृगरूपिणं ॥ सरामबाणाभिहतःकृत्वारामस्वरंतदा ॥ २२ ॥ हासीतेलक्ष्मणेत्येवंचुक्रोशार्तस्वरेणह ॥ शुश्रावत
स्यवैदेहीततस्तांकरुणांगिरं ॥ २३॥ साप्राद्रवद्यतःशब्दस्तामुवाचाथलक्ष्मणः ॥ अलंतेशंकयाभीरुकोरामंप्रहरिष्यति ॥ २४॥ मुहूर्त्ताद्द्रक्ष्यसेरामंभर्त्तारंत्वंशु
चिस्मिते ॥ इत्युक्तासाप्ररुदतीपर्यशंकतलक्ष्मणं ॥ २५॥ हतावैस्त्रीस्वभावेनशुक्लचारित्रभूषणा ॥ सातंपरुषमारब्धावक्तुंसाध्वीपतिव्रता ॥ २६ ॥ नैषकामो
भवेन्मूढयंत्वंप्रार्थयसेहृदा ॥ अप्यहंशस्त्रमादायहन्यामात्मानमात्मना ॥ २७॥ पतेयंगिरिशृंगाद्वाविशेयंवाहुताशनं ॥ रामंभर्त्तारमुत्सृज्यनत्वहंत्वांकथंच
न ॥ २८ ॥ निहीनमुपतिष्ठेयंशार्दूलीक्रोष्टुकंयथा ॥ एतादृशंवचःश्रुत्वालक्ष्मणःप्रियराघवः ॥ २९ ॥

गोधाज्याघातवारणंअंगुलित्रंचतद्वान् ॥१९॥ ताराम्रगंतारारूपं
मृगं प्रजापतिःस्वांदुहितरंमृगोभूत्वाजगामतस्यरुद्रःशिरोऽच्छिनत्तदेतन्मृगशीर्षनामनक्षत्रं ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ पर्यशंकतलक्ष्मणोमय्यभिलाषवानितिशंकामकरोत् ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ भिन्नकरटंभिन्नगंडस्थलंमत्तं करेणुर्हस्तिनी ॥ ३९ ॥ माध्वीकंमधुपुष्पजंमद्यं मधुमाधवींक्षौद्रजांसुरां सौवीरंकांजिकं ॥ ४० ॥ ४१ ॥

पिधायकर्णौसद्वृत्तःप्रस्थितोयेनराघवः ॥ सरामस्यपदंगृत्व्यप्रससारधनुर्धरः ॥ ३० ॥ अवीक्षमाणोबिंबोष्ठींप्रययौलक्ष्मणस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेरक्षोराव
णःप्रत्यदृश्यत ॥ ३१ ॥ अभव्योभव्यरूपेणभस्मच्छन्नइवानलः ॥ यतिवेषप्रतिच्छन्नोजिहीर्षुस्तामनिंदितां ॥ ३२ ॥ सातमालक्ष्यसंप्राप्तंधर्मज्ञाजनकात्म
जा ॥ निमंत्रयामासतदाफलमूलाशनादिभिः ॥ ३३ ॥ अवमन्यततःसर्वंस्वरूपंप्रत्यपद्यत ॥ सांत्वयामासवैदेहीमितिराक्षसपुंगवः ॥ ३४ ॥ सीतेराक्षसराजो
हंरावणोनामविश्रुतः ॥ ममलंकापुरीनाम्नारम्यापारेमहोदधेः ॥ ३५ ॥ तत्रत्वंनरनारीषुशोभिष्यसिमयासह ॥ भार्यामेभवसुश्रोणितापसंत्यजराघवं ॥ ३६ ॥
एवमादीनिवाक्यानिश्रुत्वातस्याथजानकी ॥ पिधायकर्णौसुश्रोणीमैवमित्यब्रवीद्वचः ॥ ३७ ॥ प्रपतेद्यौःसनक्षत्रापृथिवीशकलीभवेत् ॥ शैत्यमग्निरिया
न्नाहंत्यजेयंरघुनंदनं ॥ ३८ ॥ कथंहिभिन्नकरटंपद्मिनंवनगोचरं ॥ उपस्थायमहानागंकरेणुःसूकरंस्पृशेत् ॥ ३९ ॥ कथंहिपीत्वामाध्वीकंपीत्वाचमधुमाध
वीं ॥ लोभंसौवीरकेकुर्यान्नारीकाचिदितिस्मरेत् ॥ ४० ॥ इतिसातंसमाभाष्यप्रविवेशाश्रमंततः ॥ क्रोधात्प्रस्फुरमाणौष्ठीविधुन्वानाकरौमुहुः ॥ ४१ ॥ ताम
भिद्रुत्यसुश्रोणींरावणःप्रत्यषेधयत् ॥ भर्त्सयित्वातुरूक्षेणस्वरेणगतचेतनां ॥ ४२ ॥ मूर्धजेषुनिजग्राहऊर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ तांददर्शततोगृध्रोजटायुर्गिरिगो
चरः ॥ रुदतींरामरामेतिह्रियमाणांतपस्विनीं ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० मारीचवधेसीताहरणेचअष्टसप्तत्यधिकद्विश
ततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच सखादशरथस्यासीज्जटायुररुणात्मजः ॥ गृध्रराजोमहावीरःसंपातिर्यस्यसो
दरः ॥ १ ॥ सददर्शतदासीतांरावणांकगतांस्नुषां ॥ सक्रोधोभ्यद्रवत्पक्षीरावणंराक्षसेश्वरं ॥ २ ॥ अथैनमब्रवीद्गृध्रोमुंचमुंचस्वमैथिलीं ॥ ध्रियमाणेमयिकथं
हरिष्यसिनिशाचर ॥ ३ ॥ नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृज्यसेवधूं ॥ उक्त्वैवंराक्षसेंद्रंतंचकर्तनखरैर्भृशं ॥ ४ ॥ पक्षतुंडप्रहारैश्चशतशोजर्जरीकृतं ॥ चक्षार
रुधिरंभूरिगिरिःप्रस्रवणैरिव ॥ ५ ॥ सवध्यमानोगृध्रेणरामप्रियहितैषिणा ॥ खड्गमादायचिच्छेदभुजौतस्यपतत्रिणः ॥ ६ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ ७ ॥ सखेति ॥ १ ॥ २ ॥ स्वमैथिलींस्वाचासौमैथिली स्वाआत्मीया
स्नुषामैथिलसुतेत्यर्थः ध्रियमाणेजीवति ॥ ३ ॥ नखरैःनखैस्तीक्ष्णैः ॥ ४ ॥ चक्षारसुस्राव ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंकेनउत्संगेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ गिरिप्रस्थेपर्वतशिखरे प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनीतिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्राकारःपरिधिभित्तिः वप्रस्तद्वाह्यंवेणुमयंदुर्गंताभ्यांसंबाधादुर्गमा वप्रःस्थानेपु

निहत्यगृध्रराजंसभिन्नाभ्रशिखरोपमं ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेसीतांगृहीत्वांकेनराक्षसः ॥ ७॥ यत्रयत्रतुवैदेहीपश्यत्याश्रममंडलं ॥ सरोवासरितोवापितत्रमुंचति
भूषणं ॥ ८ ॥ सादद‌र्शगिरिप्रस्थेपंचवानरपुंगवान् ॥ तत्रवासोमहद्दिव्यमुत्ससर्जमनस्विनी ॥ ९ ॥ तत्तेषांवानरेंद्राणांपपातपवनोद्धतं ॥ मध्येसुपीतंपंचानां
विद्युन्मेघांतरेयथा ॥ १० ॥ अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव ॥ ददर्शाथपुरींरम्यांबहुद्वारांमनोरमां ॥ ११ ॥ प्राकारवप्रसंबाधांनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥
प्रविवेशपुरींलंकांससीतोराक्षसेश्वरः ॥ १२ ॥ एवंहतायांवैदेह्यांरामोहत्वामहामृगं ॥ निवृत्तोददृशेधीमान्भ्रातरंलक्ष्मणंतथा ॥ १३ ॥ कथमुत्सृज्यवैदेहींव
नेराक्षससेविते ॥ इतितंभ्रातरंदृष्ट्वाप्राप्तोसीतिव्यगर्हयत् ॥ १४ ॥ मृगरूपधरेणाथरक्षसासोपकर्षणं ॥ भ्रातुरागमनंचैवचिंतयन्पर्यतप्यत ॥ १५ ॥ गर्हयन्ने
वरामस्तुत्वरितस्तंसमासदत् ॥ अपिजीवतिवैदेहीमितिपश्यामिलक्ष्मण ॥ १६ ॥ तस्यतत्सर्वमाचख्यौसीतायालक्ष्मणोवचः ॥ यदुक्तवत्यसदृशंवैदेहीपश्चिमंव
चः ॥ १७ ॥ दह्यमानेनतुहृदारामोभ्यपतदाश्रमं ॥ सदद‌र्शतदागृध्रंनिहतंपर्वतोपमं ॥ १८ ॥ राक्षसंशंकमानस्तंविकृष्यबलवद्धनुः ॥ अभ्यधावतकाकुत्स्थस्त
तस्तंसहलक्ष्मणः ॥ १९ ॥ सतावुवाचतेजस्वीसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ गृध्रराजोस्मिभद्रंवांसखादशरथस्यवै ॥ २० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंगृह्यधनुषीशुभे ॥ को
यंपितरमस्माकंनाम्नाहेत्यूचतुश्चतौ ॥ २१ ॥ ततोददृशतुस्तौतंछिन्नपक्षद्वयंखगं ॥ तयोःशशंसगृध्रस्तुसीतार्थेरावणाद्वधं ॥ २२ ॥ अपृच्छद्राघवोगृध्रंरावणः
कांदिशंगतः ॥ तस्यगृध्रःशिरःकंपैराचचक्षेममारच ॥ २३ ॥ दक्षिणामितिकाकुत्स्थोविदित्वास्यतदिंगितं ॥ सत्कारंलंभयामाससखायंपूजयन्पितुः ॥ २४ ॥
ततोदृष्ट्वाश्रमपदंव्यपविद्धबृसीमठं ॥ विध्वस्तकलशंशून्यंगोमायुशतसंकुलं ॥ २५ ॥ दुःखशोकसमाविष्टौवैदेहीहरणार्दितौ ॥ जग्मतुर्दंडकारण्यंदक्षिणेन
परंतपौ ॥ २६ ॥ वनेमहतितस्मिंस्तुरामःसौमित्रिणासह ॥ ददर्शमृगयूथानिद्रवमाणानिसर्वशः ॥ २७ ॥ शब्दंचघोरंसत्वानांदावाग्नेरिववर्धतः ॥ अपश्येतां
मुहूर्ताच्चकबंधंघोरदर्शनं ॥ २८ ॥ मेघपर्वतसंकाशंशालस्कंधंमहाभुजं ॥ उरोगतविशालाक्षंमहोदरमहामुखं ॥ २९ ॥

मानस्त्रीवेणुक्षेत्रेचपेटकेइतिमेदिनी ॥ १२ ॥ १३ ॥ कथंप्राप्तोसीतिसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वांयुवयोः ॥ २० ॥ आहब्रूते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उरसिनेत्रे उदरेमुखंचयस्य कबंधःशीर्षहीनःपुमान् ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ येनयतःतन्मुखंततःकृष्यते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एवंबहुविधंराममब्रवीत् असंभ्रमःनिर्भयः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ विनिःसृत्यदिव्यदर्शनोभूत् पुरुषःकबंधदेहधारीसचददृशेदृष्टः

यदृच्छयाथतद्रक्षःकरेजग्राहलक्ष्मणं ॥ विषादमगमत्सद्यःसौमित्रिरथभारत ॥३०॥ सराममभिसंप्रेक्ष्यकृष्यतेयेनतन्मुखं ॥ विषण्णश्चाब्रवीद्रामंपश्यावस्थामिमांमम ॥ ३१ ॥ हरणंचैववैदेह्याममचायमुपप्लवः ॥ राज्यभ्रंशश्चभवतस्तातस्यमरणंतथा ॥ ३२ ॥ नाहंत्वांसहवैदेह्यासमेतंकोसलागतं ॥ द्रक्ष्यामिपृथिवीराज्येपितृपैतामहेस्थितं ॥ ३३ ॥ द्रक्ष्यंत्यार्यस्यधन्यायेकुशलाजशमीलवैः ॥ अभिषिक्तस्यवदनंसोमंशांतघनंयथा ॥ ३४ ॥ एवंबहुविधंधीमान्विलापसलक्ष्मणः ॥ तमुवाचाथकाकुत्स्थःसंभ्रमेष्वप्यसंभ्रमः ॥ ३५ ॥ माविषीदनरव्याघ्रनैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ छिंध्यस्यदक्षिणंबाहुंछिन्नःसव्योमयाभुजः ॥ ३६ ॥ इत्येवंवदतातस्यभुजोरामेणपातितः ॥ खड्गेनभृशतीक्ष्णेननिकृत्तस्तिलकांडवत् ॥ ३७ ॥ ततोस्यदक्षिणंबाहुंखड्गेनाजघ्निवान्बली ॥ सौमित्रिरपिसंप्रेक्ष्यभ्रातरंराघवंस्थितं ॥ ३८ ॥ पुनर्जघानपार्श्वेवैतद्रक्षोलक्ष्मणोभृशं ॥ गतासुरपतद्भूमौकबंधःसुमहांस्ततः ॥ ३९ ॥ तस्यदेहाद्विनिःसृत्यपुरुषोदिव्यदर्शनः ॥ ददृशेदिवमास्थायदिविसूर्यइवज्वलन् ॥ ४० ॥ पप्रच्छरामस्तंवाग्मीकस्त्वंप्रब्रूहिपृच्छतः ॥ कामयाकिमिदंचित्रमाश्चर्यंप्रतिभातिमे ॥ ४१ ॥ तस्याचचक्षेगंधर्वोविश्वावसुरहंनृप ॥ प्राप्तोब्राह्मणशापेनयोनिंराक्षससेवितां ॥ ४२ ॥ रावणेनहृतासीताराज्ञालंकाधिवासिना ॥ सुग्रीवमभिगच्छस्वसतेसाह्यंकरिष्यति ॥ ४३ ॥ एषापंपाशिवजलाहंसकारंडवायुता ॥ ऋष्यमूकस्यशैलस्यसंनिकर्षेतटाकिनी ॥ ४४ ॥ वसतेतत्रसुग्रीवश्चतुर्भिःसचिवैःसह ॥ भ्रातावानरराजस्यवालिनोहेममालिनः ॥ ४५ ॥ तेनत्वंसहसंगम्यदुःखमूलंनिवेदय ॥ समानशीलोभवतःसाहाय्यंसकरिष्यति ॥ ४६ ॥ एतावच्छक्यमस्माभिर्वक्तुंद्रष्टासिजानकीं ॥ ध्रुवंवानरराजस्यविदितोरावणालयः ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितोदिव्यःपुरुषःसमहाप्रभः ॥ विस्मयंजग्मतुश्चोभौप्रवीरौरामलक्ष्मणौ ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिकबंधहननेऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच ततोविदूरेनलिनींप्रभूतकमलोत्पलां ॥ सीताहरणदुःखार्तःपंपांरामःसमासदत् ॥ १ ॥

॥ ४० ॥ कामयाइच्छया ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पंपानामतःतटाकिनीसरसी ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति अविदूरेसमीपेनलिनींपुष्करिणीं उत्पलानिकुमुदानि ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अमृतगंधिनाअमृतसदृशेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उपपादयसफलीकुरु ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनंतरःसंलग्नः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋष्यमूकंपर्वतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ओघोजनवृंदस्त

मारुतेनसुशीतेनसुखेनामृतगंधिना ॥ सेव्यमानोवनेतस्मिन्जगाममनसाप्रियां ॥ २ ॥ विललापसराजेंद्रस्तत्रकांतामनुस्मरन् ॥ कामबाणाभिसंतप्तः सौमित्रिस्तमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ नत्वामेवंविधोभावःस्प्रष्टुमर्हतिमानद ॥ आत्मवंतमिवव्याधिःपुरुषंवृद्धशीलिनं ॥ ४ ॥ प्रवृत्तिरुपलब्धातेवैदेह्यारावणस्य च ॥ तांत्वंपुरुषकारेणबुध्याचैवोपपादय ॥ ५ ॥ अभिगच्छावसुग्रीवंशैलस्थंहरिपुंगवं ॥ मयिशिष्येचभृत्येचसहायेचसमाश्वस ॥ ६ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यै र्लक्ष्मणेनसराघवः ॥ उक्तःप्रकृतिमापेदेकार्येचानंतरोभवत् ॥ ७ ॥ निषेव्यवारिपंपायास्तर्पयित्वापितॄनपि ॥ प्रतस्थतुरुभौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ ८ ॥ तावृष्यमूकमभ्येत्यबहुमूलफलद्रुमं ॥ गिर्यग्रेवानरान्पंचवीरौददृशतुस्तदा ॥ ९ ॥ सुग्रीवःप्रेषयामाससचिवंवानरंतयोः ॥ बुद्धिमंतंहनूमंतंहिमवंतमिवस्थितं ॥ १० ॥ तेनसंभाष्यपूर्वंतौसुग्रीवमभिजग्मतुः ॥ सख्यंवानरराजेनचक्रेरामस्तदानृप ॥ ११ ॥ तद्वासोदर्शयामासुस्तस्यकार्येनिवेदिते ॥ वानराणांतुयत्सीता ह्रियमाणाव्यपासृजत् ॥ १२ ॥ तत्प्रत्ययकरंलब्ध्वासुग्रीवंप्लवगाधिपं ॥ पृथिव्यांवानरैश्वर्येस्वयंरामोभ्यषेचयत् ॥ १३ ॥ प्रतिजज्ञेचकाकुत्स्थःसमरेवालिनोवधं ॥ सुग्रीवश्चापिवैदेह्याःपुनरानयनंनृप ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वासमयंकृत्वाविश्वास्यचपरस्परं ॥ अभ्येत्यसर्वेकिष्किंधांतस्थुर्युद्धाभिकांक्षिणः ॥ १५ ॥ सुग्रीवःप्राप्यकिष्किंधांननादौघनिभस्वनः ॥ नास्यतन्ममृषेवालीतारातंप्रत्यषेधयत् ॥ १६ ॥ यथानदतिसुग्रीवोबलवानेषवानरः ॥ मन्येचाश्रयवान्प्राप्तोनत्वं निष्क्रांतुमर्हसि ॥ १७ ॥ हेममालीततोवालीतारांताराधिपाननां ॥ प्रोवाचवचनंवाग्मीतांवानरपतिःपतिः ॥ १८ ॥ सर्वभूतरुतज्ञात्वंपश्यबुद्ध्यासमन्विता ॥ केनचाश्रयवान्प्राप्तोममैषभ्रातृगंधिकः ॥ १९ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुताराताराधिपप्रभा ॥ पतिमित्यब्रवीत्प्राज्ञाशृणुसर्वंकपीश्वर ॥ २० ॥ हृतदारोमहासत्वो रामोदशरथात्मजः ॥ तुल्यारिमित्रतांप्राप्तःसुग्रीवेणधनुर्धरः ॥ २१ ॥ भ्राताचास्यमहाबाहुःसौमित्रिरपराजितः ॥ लक्ष्मणोनाममेधावीस्थितःकार्यार्थसिद्धये ॥ २२ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चापिहनूमांश्चानिलात्मजः ॥ जांबवानृक्षराजश्चसुग्रीवसचिवाःस्थिताः ॥ २३ ॥ सर्वएतेमहात्मानोबुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ अलंतवविनाशायरामवीर्यबलाश्रयात् ॥ २४ ॥ तस्यास्तदाक्षिप्यवचोहितमुक्तंकपीश्वरः ॥ पर्यशंकततामीर्षुःसुग्रीवगतमानसां ॥ २५ ॥

न्निभःस्वनोयस्य ओघोवेगेजलस्यच वृंदेपरंपरायांचेतिमेदिनी ॥ १६ ॥ आश्रयवान्परबलाश्रितः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ईर्षुःईर्ष्यालुः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जीवितसामर्थ्यंजीवनस्यश्लाघ्यत्वं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ करभो

तारांपरुषमुक्त्वातुनिर्जगामगुहामुखात् ॥ स्थितंमाल्यवतोभ्याशेसुग्रीवंसोभ्यभाषत ॥ २६ ॥ असकृत्त्वंमयापूर्वंनिर्जितोजीवितप्रियः ॥ मुक्तोज्ञातिरिति
ज्ञात्वाकात्वरामरणेपुनः ॥ २७ ॥ इत्युक्तःप्राहसुग्रीवोभ्रातरंहेतुमद्वचः ॥ प्राप्तकालममित्रघ्नोरामंसंबोधयन्निव ॥ २८ ॥ हृतराज्यस्यमेराजन्हृतदारस्यच
त्वया ॥ किंमेजीवितसामर्थ्यमितिविद्धिसमागतं ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वाबहुविधंततस्तौसन्निपेततुः ॥ समरेवालिसुग्रीवौशालतालशिलायुधौ ॥ ३० ॥ उभौजघ्न
तुरन्योन्यमुभौभूमौनिपेततुः ॥ उभौववल्गतुश्चित्रंमुष्टिभिश्चनिजघ्नतुः ॥ ३१ ॥ उभौरुधिरसंसिक्तौनखदंतपरिक्षतौ ॥ शुशुभातेतदावीरौपुष्पिताविवकिं
शुकौ ॥ ३२ ॥ नविशेषस्तयोर्युद्धेयदाकश्चनदृश्यते ॥ सुग्रीवस्यतदामालांहनुमान्कंठआसजत् ॥ ३३ ॥ समालयातदावीरःशुशुभेकंठसक्तया ॥ श्रीमानि
वमहाशैलोमलयोमेघमालया ॥ ३४ ॥ कृतचिन्हंतुसुग्रीवंरामोदृष्ट्वामहाधनुः ॥ विचकर्षधनुःश्रेष्ठंवालिमुद्दिश्यलक्ष्यवत् ॥ ३५ ॥ विस्फारस्तस्यधनुषोयंत्र
स्येवतदाबभौ ॥ वितत्रासतदावालीशरेणाभिहतोरसि ॥ ३६ ॥ सभिन्नहृदयोवालीवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ ददर्शावस्थितंरामंततःसौमित्रिणासह ॥ ३७ ॥
गर्हयित्वासकाकुत्स्थंपपातभुविमूर्छितः ॥ तारादर्शतंभूमौतारापतिसमौजसं ॥ ३८ ॥ हतेवालिनिसुग्रीवःकिष्किंधांप्रत्यपद्यत ॥ तांचतारापतिमुखींतारांनि
पतितेश्वरां ॥ ३९ ॥ रामस्तुचतुरोमासान्पृष्ठेमाल्यवतःशुभे ॥ निवासमकरोद्धीमान्सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः ॥ ४० ॥ रावणोपिपुरींगत्वालंकांकामबलात्कृतः ॥
सीतांनिवेशयामासभवनेनंदनोपमे ॥ ४१ ॥ अशोकवनिकाभ्याशेतापसाश्रमसन्निभे ॥ भर्तृस्मरणतन्वंगीतापसीवेषधारिणी ॥ ४२ ॥ उपवासतपःशीला
तत्रासपृथुलेक्षणा ॥ उवासदुःखंवसतिंफलमूलकृताशना ॥ ४३ ॥ दिदेशराक्षसीस्तत्ररक्षणेराक्षसाधिपः ॥ प्रासासिशूलपरशुमुद्गरालातधारिणीः ॥ ४४ ॥
द्व्यक्षींत्र्यक्षींललाटाक्षींदीर्घजिह्वामजिह्विकां ॥ त्रिस्तनीमेकपादांचत्रिजटामेकलोचनां ॥ ४५ ॥ एताश्चान्याश्चदीप्ताक्ष्यःकरभोत्कटमूर्द्धजाः ॥ परिवार्यासते
सीतांदिवारात्रमतंद्रिताः ॥ ४६ ॥ तास्तुतामायतापांगींपिशाच्योदारुणस्वराः ॥ तर्जयंतिसदारौद्राःपरुषव्यंजनस्वराः ॥ ४७ ॥ खादामपाटयामैनांतिलशः
प्रविभज्यतां ॥ येयंभर्तारमस्माकमवमन्येहजीवति ॥ ४८ ॥ इत्येवंपरिभर्त्संतीस्त्रास्यमानापुनःपुनः ॥ भर्तृशोकसमाविष्टानिःश्वस्येदमुवाचताः ॥ ४९ ॥

त्कटमूर्धजाःउष्ट्रसदृशकेशाः ॥ ४६ ॥ परुषव्यंजनस्वरालकाःशब्दायासांताः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वधूंस्नुषां ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥६४॥६५ ॥ ६६॥६७॥६८॥ परिक्षिप्ताव्याप्ता ॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३ ॥

आर्याःखादतमांशीघ्रंनमेलोभोस्तिजीविते ॥ विनातंपुंडरीकाक्षंनीलकुंचितमूर्धजं ॥ ५० ॥ अप्येवाहंनिराहाराजीवितप्रियवर्जिता ॥ शोषयिष्यामिगात्रा णिव्यालीतालगतायथा ॥ ५१ ॥ नत्वन्यमभिगच्छेयंपुमांसंराघवादृते ॥ इतिजानीतसत्यंमेक्रियतांयदनंतरं ॥ ५२ ॥ तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाराक्षस्यस्ताःखर स्वनाः ॥ आख्यातुंराक्षसेंद्रायजग्मुस्तत्सर्वमादृताः ॥ ५३ ॥ गतासुतासुसर्वासुत्रिजटानामराक्षसी ॥ सांत्वयामासवैदेहींधर्मज्ञाप्रियवादिनी ॥ ५४ ॥ सीते वक्ष्यामितेकिंचिद्विश्वासंकुरुमेसखि॥भयंत्वंत्यजवामोरुश्रृणुचेदंवचोमम ॥ ५५ ॥ अविंध्योनाममेधावीवृद्धोराक्षसपुंगवः॥ सरामस्यहितान्वेषीत्वदर्थेहिस मावदत् ॥ ५६ ॥ सीतामद्वचनाद्वाच्यासमाश्वास्यप्रसाद्यच ॥ भर्तातेकुशलीरामोलक्ष्मणानुगतोबली ॥ ५७॥ सख्यंवानरराजेनशक्रप्रतिमतेजसा ॥ कृतवा न्राघवःश्रीमांस्त्वदर्थेचसमुद्यतः ॥ ५८ ॥ माचतेस्तुभयंभीरुरावणाल्लोकगर्हितात् ॥ नलकूबरशापेनरक्षिताह्यसिनंदिनि॥५९॥ शप्तोह्येषपुरापापोवधूंरंभां परामृशन् ॥ नशक्तोत्यवशांनारीमुपैतुमजितेंद्रियः ॥ ६० ॥ क्षिप्रमेष्यतितेभर्तासुग्रीवेणाभिरक्षितः ॥ सौमित्रिसहितोधीमांस्त्वांचेतोमोक्षयिष्यति ॥ ॥ ६१ ॥ स्वप्नाहिसुमहाघोरादृष्टामेऽनिष्टदर्शनाः ॥ विनाशायास्यदुर्बुद्धेःपौलस्त्यकुलघातिनः ॥ ६२ ॥ दारुणोह्येषदुष्टात्माक्षुद्रकर्मानिशाचरः ॥ स्वभा वाच्छीलदोषेणसर्वेषांभयवर्धनः ॥ ६३ ॥ स्पर्धतेसर्वदेवैर्यःकालोपहतचेतनः ॥ मयाविनाशलिंगानिस्वप्नेदृष्टानितस्यवै ॥ ६४ ॥ तैलाभिषिक्तोविकचोमज्ज न्पंकेदशाननः॥असकृत्खरयुक्तेतुरथेनृत्यन्निवास्थितः ॥६५॥कुंभकर्णादयश्चेमेनग्नाःपतितमूर्धजाः॥ गच्छंतिदक्षिणामाशांरक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ ६६ ॥ श्वेतातपत्रःसोष्णीषःशुक्लमाल्यानुलेपनः॥श्वेतपर्वतमारूढएकएवविभीषणः॥६७॥सचिवाश्चास्यचत्वारःशुक्लमाल्यानुलेपनाः॥श्वेतपर्वतमारूढामोक्ष्यंतेऽ स्मान्महाभयात् ॥ ६८ ॥ रामस्यास्त्रेणपृथिवीपरिक्षिप्तासससागरा ॥ यशसापृथिवींकृत्स्नांपूरयिष्यतितेपतिः ॥६९॥ अस्थिसंचयमारूढोभुंजानोमधुपायसं॥ लक्ष्मणश्चमयादृष्टोदिधक्षुःसर्वतोदिशं ॥ ७० ॥ रुदतीरुधिरार्द्रांगीव्याघ्रेणपरिरक्षिता ॥ असकृत्त्वंमयादृष्टागच्छंतीदिशमुत्तरां ॥ ७१ ॥ हर्षमेष्यसिवैदेहिक्षि प्रंभर्त्रासमन्विता ॥ राघवेणसहभ्रात्रासीतेत्वमचिरादिव ॥ ७२ ॥ इत्येतन्मृगशावाक्षीतच्छ्रुत्वात्रिजटावचः ॥ बभूवाशावतीबालापुनर्भर्तृसमागमे ॥ ७३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ततइति मणिर्मंगलसूत्रगतःसएवशेषोयेषांते

यावदभ्यागतारौद्राःपिशाच्यस्ताःसुदारुणाः ॥ ददृशुस्तांत्रिजटयासहासीनांयथापुरा ॥ ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणि
त्रिजटाकृतसीतासांत्वनेअशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ततस्तांभर्तृशोकार्त्तांदीनांमलिन
वाससं ॥ मणिशेषाभ्यलंकारांरुदतींचपतिव्रतां ॥ १ ॥ राक्षसीभिरुपास्यंतींसमासीनांशिलातले ॥ रावणःकामबाणार्तोददर्शोपससर्पच ॥ २ ॥ देवदानवगं
धर्वयक्षकिंपुरुषैर्युधि ॥ अजितोऽशोकवनिकांययौकंदर्पपीडितः ॥ ३ ॥ दिव्यांबरधरःश्रीमान्सुमृष्टमणिकुंडलः ॥ विचित्रमाल्यमुकुटोवसंतइवमूर्तिमान् ॥
॥ ४ ॥ नकल्पवृक्षसदृशोयत्नादपिविभूषितः ॥ श्मशानचैत्यद्रुमवद्भूषितोपिभयंकरः ॥ ५ ॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसमीपेरजनीचरः ॥ ददृशेरोहिणीमेत्यश
नैश्चरइवग्रहः ॥ ६ ॥ सतामामंत्र्यसुश्रोणींपुष्पकेतुशराहतः ॥ इदमित्यब्रवीद्वाक्यंत्रस्तांरौहीमिवाबलां ॥ ७ ॥ सीतेपर्याप्तमेतावत्कृतोभर्तुरनुग्रहः ॥ प्रसादंकु
रुतन्वंगिक्रियतांपरिकर्मते ॥ ८ ॥ भजस्वमांवरारोहेमहार्हाभरणांबरा ॥ भवमेसर्वनारीणामुत्तमावरवर्णिनी ॥ ९ ॥ संतिमेदेवकन्याश्चगंधर्वाणांचयोषितः ॥
संतिदानवकन्याश्चदैत्यानांचापियोषितः ॥ १० ॥ चतुर्दशपिशाचानांकोट्योमेवचनेस्थिताः ॥ द्विस्तावत्पुरुषादानांरक्षसांभीमकर्मणां ॥ ११ ॥ ततोमेत्रिगु
णायक्षायेमद्वचनकारिणः ॥ केचिदेवधनाध्यक्षंभ्रातरंमेसमाश्रिताः ॥ १२ ॥ गंधर्वाप्सरसोभद्रेमामापानगतंसदा ॥ उपतिष्ठंतिवामोरुयथैवभ्रातरंमम ॥
॥ १३ ॥ पुत्रोहमपिविप्रर्षेःसाक्षाद्विश्रवसोमुनेः ॥ पंचमोलोकपालानामितिमेप्रथितंयशः ॥ १४ ॥ दिव्यानिभक्ष्यभोज्यानिपानानिविविधानिच ॥ यथैव
त्रिदशेशस्यतथैवममभाविनि ॥ १५ ॥ क्षीयतांदुष्कृतंकर्मवनवासकृतंतव ॥ भार्यामेभवसुश्रोणियथामंदोदरीतथा ॥ १६ ॥ इत्युक्तातेनवैदेहीपरिवृत्यशु
भानना ॥ तृणमंतरतःकृत्वातमुवाचनिशाचरं ॥ १७ ॥ अशिवेनातिवामोरूरजस्रंनेत्रवारिणा ॥ स्तनावपतितौबालासंहतावभिवर्षती ॥ १८ ॥ उवाचवाक्यं
तंक्षुद्रंवैदेहीपतिदेवता ॥ असकृद्वदतोवाक्यमीदृशंराक्षसेश्वर ॥ १९ ॥ विषादयुक्तमेतत्तेमयाश्रुतमभाग्यया ॥ तद्भद्रसुखभद्रंतेमानसंविनिवर्त्यतां ॥ २० ॥

तत्सदृशाअभ्यलंकारायस्यास्तां ॥ १ ॥ उपास्यंतींउपास्यमानां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रौहींहरिणीं ॥ ७ ॥ परिकर्मवस्त्राभरणादिनाप्रसाधनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हेभद्रसुख भद्रंकल्याणावहंसुखंयस्य पारदार्यसुखंत्वकल्याणावहमितिभावः विनिवर्त्यतांमत्तइतिशेषः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

औपयिकीउपयोगार्हा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥२४॥ शिरोमुखंचप्रच्छाद्यधरांददर्शेऽपश्यदितिसंबंधः ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्य

परदारास्म्यलभ्याचसततंचपतिव्रता ॥ नचैवौपयिकीभार्यामानुषीकृपणातव ॥ २१ ॥ विवशांधर्षयित्वाचकांत्वंप्रीतिमवाप्स्यसि ॥ प्रजापतिसमोविप्रो ब्रह्मयोनिःपितातव ॥ २२ ॥ नचपालयसेधर्मंलोकपालसमःकथं ॥ भ्रातरंराजराजानंमहेश्वरसखंप्रभुं ॥ २३ ॥ धनेश्वरंव्यपदिशन्कथंत्विहनलज्जसे ॥ इत्युक्काप्रारुदत्सीताकंपयंतीपयोधरौ ॥ २४ ॥ शिरोधरांचतन्वंगीमुखंप्रच्छाद्यवाससा ॥ तस्यारुदत्याभाविन्यादीर्घावेणीसुसंयता ॥ २५ ॥ ददृशेस्वसितास्निग्धाकालीव्यालीवमूर्धनि ॥ श्रुत्वातद्रावणोवाक्यंसीतयोक्तंसुनिष्ठुरं ॥ २६ ॥ प्रत्याख्यातोपिदुर्मेधाःपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ काममंगानिमेसीतेदुनोतुमकरध्वजः ॥ २७ ॥ नत्वामकामांसुश्रोणींसमेष्येचारुहासिनीं ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयत्त्वमद्यापिमानुषं ॥ २८ ॥ आहारभूतमस्माकंराममेवानुरुध्यसे ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वातामनिंद्यांगींसराक्षसमहेश्वरः ॥ तत्रैवांतर्हितोभूत्वाजगामाभिमतांदिशं ॥ ३० ॥ राक्षसीभिःपरिवृतावैदेहीशोककर्शिता ॥ सेव्यमानात्रिजटयातत्रैवन्यवसत्तदा ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० सीतारावणसंवादेएकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मार्कंडेयउवाच राघवःसहसौमित्रिःसुग्रीवेणाभिपालितः ॥ वसन्माल्यवतःपृष्ठेददृशेविमलंनभः ॥ १ ॥ सदृष्ट्वाविमलेव्योम्निनिर्मलंशशलक्षणं ॥ ग्रहनक्षत्रताराभिरनुयातममित्रहा ॥ २ ॥ कुमुदोत्पलपद्मानांगंधमादायवायुना ॥ महीधरस्थःशीतेनसहसाप्रतिबोधितः ॥ ३ ॥ प्रभातेलक्ष्मणंवीरमभ्यभाषतदुर्मनाः ॥ सीतांसंस्मृत्यधर्मात्मारुद्धांराक्षसवेश्मनि ॥ ४ ॥ गच्छलक्ष्मणजानीहिकिष्किंधायांकपीश्वरं ॥ प्रमत्तंग्राम्यधर्मेषुकृतघ्नंस्वार्थपंडितं ॥ ५ ॥ योसौकुलाधमोमूढोमयाराज्येभिषेचितः ॥ सर्ववानरगोपुच्छायमृक्षाश्चभजंतिवै ॥ ६ ॥ यदर्थंनिहतोवालीमयारघुकुलोद्वह ॥ त्वयासहमहाबाहोकिष्किंधोपवनेतदा ॥ ७ ॥ कृतघ्नंतमहंमन्येवानरापसदंभुवि ॥ योमामेवंगतोमूढोनजानीतेद्यलक्ष्मण ॥ ८ ॥ असौमन्येनजानीतेसमयप्रतिपालनं ॥ कृतोपकारंमांनूनमवमन्याल्पयाधिया ॥ ९ ॥ यदितावदनुद्युक्तःशेतेकामसुखात्मकः ॥ नेतव्योवालिमार्गेणसर्वभूतगतिंत्वया ॥ १० ॥ अथापिघटतेस्माकमर्थेवानरपुंगवः ॥ तमादायैवकाकुत्स्थत्वरावान्भवमाचिरं ॥ ११ ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणोभ्रात्रागुरुवाक्यहितेरतः ॥ प्रतस्थेरुचिरंगृह्यसमार्गणगुणंधनुः ॥ १२ ॥

धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॥छ॥ राघवइति ॥१॥२॥३॥४ ॥ग्राम्यधर्मेषुमैथुनादिषुनिमित्तभूतेषु प्रमत्तंअसावधानं ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ गुरोर्वाक्येहितेचरतस्तत्परः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्वयोर्मासयोरुपरमःसमाप्तिर्यस्मिंस्तस्मिन्काले ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

किष्किंधाद्वारमासाद्यप्रविवेशानिवारितः ॥ सक्रोधइतितंमत्वाराजाप्रत्युद्ययौहरिः ॥ १३ ॥ तंसदारोविनीतात्मासुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ पूजयाप्रतिजग्राहप्रीयमाणस्तदर्हया ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्रामवचःसौमित्रिरकुतोभयः ॥ सतत्सर्वमशेषेणश्रुत्वाप्रह्वःकृतांजलिः ॥ १५ ॥ सभृत्यदारोराजेंद्रसुग्रीवोवानराधिपः ॥ इदमाहवचःप्रीतोलक्ष्मणंनरकुंजरं ॥ १६ ॥ नास्मिलक्ष्मणदुर्मेधानाकृतज्ञोननिर्घृणः ॥ श्रूयतांयःप्रयत्नोमेसीतापर्येषणेकृतः ॥ १७ ॥ दिशःप्रस्थापिताःसर्वेविनीताहरयोमया ॥ सर्वेषांचकृतःकालोमासेनागमनंपुनः ॥ १८ ॥ यैरियंसवनासाद्रिःसपुरासागरांबरा ॥ विचेतव्यामहीवीरसग्रामनगराकरा ॥ १९ ॥ समासःपंचरात्रेणपूर्णोभवितुमर्हति ॥ ततःश्रोष्यसिरामेणसहितःसुमहत्प्रियं ॥ २० ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणस्तेनवानरेंद्रेणधीमता ॥ त्यक्त्वारोषमदीनात्मासुग्रीवंप्रत्यपूजयत् ॥ २१ ॥ सरामंसहसुग्रीवोमाल्यवत्पृष्ठमास्थितं ॥ अभिगम्योदयंतस्यकार्यस्यप्रत्यवेदयत् ॥ २२ ॥ इत्येवंवानरेंद्रास्तेसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ दिशस्तिस्रोविचित्याथनतुयेदक्षिणांगताः ॥ २३ ॥ आचख्युस्तत्ररामायमहींसागरमेखलां ॥ विचितांनतुवैदेह्यादर्शनंरावणस्यवा ॥ २४ ॥ गतास्तुदक्षिणामाशांयेवैवानरपुंगवाः ॥ आशावांस्तेषुकाकुत्स्थःप्राणानार्तोभ्यधारयत् ॥ २५ ॥ द्विमासोपरमेकालेव्यतीतेप्लवगास्ततः ॥ सुग्रीवमभिगम्येदंत्वरितावाक्यमब्रुवन् ॥ २६ ॥ रक्षितंवालिनायत्तत्स्फीतंमधुवनंमहत् ॥ त्वयाचप्लवगश्रेष्ठतद्भुंक्तेपवनात्मजः ॥ २७ ॥ वालिपुत्रोंगदश्चैवयेचान्येप्लवगर्षभाः ॥ विचेतुंदक्षिणामाशांराजन्प्रस्थापितास्त्वया ॥ २८ ॥ तेषामपनयंश्रुत्वामेनेसकृतकृत्यतां ॥ कृतार्थानांहिभृत्यानामेतद्भवतिचेष्टितं ॥ २९ ॥ सतद्रामायमेधावीशशंसप्लवगर्षभः ॥ रामश्चाप्यनुमानेनमेनेदृष्टांतुमैथिलीं ॥ ३० ॥ हनुमत्प्रमुखाश्चापिविश्रांतास्तेप्लवंगमाः ॥ अभिजग्मुर्हरींद्रंतंरामलक्ष्मणसन्निधौ ॥ ३१ ॥ गतिंचमुखवर्णंचदृष्ट्वारामोहनूमतः ॥ अगमत्प्रत्ययंभूयोदृष्टासीतेतिभारत ॥ ३२ ॥ हनूमत्प्रमुखास्तेतुवानराःपूर्णमानसाः ॥ प्रणेमुर्विधिवद्रामंसुग्रीवंलक्ष्मणंतथा ॥ ३३ ॥ तानुवाचागतान्रामःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अपिमांजीवयिष्यध्वमपिवःकृतकृत्यता ॥ ३४ ॥ अपिराज्यमयोध्यायांकारयिष्याम्यहंपुनः ॥ निहत्यसमरेशत्रूनाहृत्यजनकात्मजां ॥ ३५ ॥ अमोक्षयित्वावैदेहीमहत्वाचरणेरिपून् ॥ हृतदारोवधूतश्चनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कारयिष्यामिस्वार्थेणिच् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सत्पदंगतवंताविति शेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

इत्युक्तवचनंरामंप्रत्युवाचानिलात्मजः ॥ प्रियमाख्यामितेरामदृष्टासाजानकीमया ॥ ३७ ॥ विचित्यदक्षिणामाशांसपर्वतवनाकरां ॥ श्रांताःकालेव्यती
तेस्मदृष्टवंतोमहागुहां ॥ ३८ ॥ प्रविशामोवयंतांतुबहुयोजनमायतां ॥ अंधकारांसुविपिनांगहनांकीटसेवितां ॥ ३९ ॥ गत्वासुमहदध्वानमादित्यस्यप्रभांत
तः ॥ दृष्टवंतःस्मतत्रैवभवनंदिव्यमंतरा ॥ ४० ॥ मयस्यकिलदैत्यस्यतदासद्वेश्मराघव ॥ तत्रप्रभावतीनामतपोतप्यततापसी ॥ ४१ ॥ तयादत्तानिभोज्यानि
पानानिविविधानिच ॥ भुक्त्वालब्धबलाःसंतस्तयोक्तेनपथाततः ॥ ४२ ॥ निर्यायतस्माद्दुद्देशात्पश्यामोलवणांभसः ॥ समीपेसह्यमलयौदर्दुरंचमहा
गिरिं ॥ ४३ ॥ ततोमलयमारुह्यपश्यंतोवरुणालयं ॥ विषण्णाव्यथिताःखिन्नानिराशाजीवितेभृशं ॥ ४४ ॥ अनेकशतविस्तीर्णयोजनानांमहोदधिं ॥ तिमि
नक्रझषावासंचिंतयंतःसुदुःखिताः ॥ ४५ ॥ तत्रानशनसंकल्पंकृत्वासीनावयंतदा ॥ ततःकथांतेगृध्रस्यजटायोरभवत्कथा ॥ ४६ ॥ ततःपर्वतशृंगाभंघोररू
पंभयावहं ॥ पक्षिणंदृष्टवंतःस्मवैनतेयमिवापरं ॥ ४७ ॥ सोस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्यवचोब्रवीत् ॥ भोःकएषममभ्रातुर्जटायोःकुरुतेकथां ॥ ४८ ॥ संपा
तिर्नामतस्याहंज्येष्ठोभ्राताखगाधिपः ॥ अन्योन्यस्पर्धयारूढावावामादित्यसत्पदं ॥ ४९ ॥ ततोदग्धाविमौपक्षौनदग्धौतुजटायुषः ॥ तदामेचिरदृष्टःसभ्रातागृ
ध्रपतिःप्रियः ॥ ५० ॥ निर्दग्धपक्षःपतितोत्यहमस्मिन्महागिरौ ॥ तस्यैवंवदतोस्माभिर्हतोभ्रातानिवेदितः ॥ ५१ ॥ व्यसनंभवतश्चेदंसंक्षेपाद्वैनिवेदितं ॥ स
संपातिस्तदाराजन्श्रुत्वासुमहदप्रियं ॥ ५२ ॥ विषण्णचेताःपप्रच्छपुनरस्मानरिंदम ॥ कःसरामःकथंसीताजटायुश्चकथंहतः ॥ ५३ ॥ इच्छामिसर्वमेवैत
च्छ्रोतुंप्लवगसत्तमाः ॥ तस्याहंसर्वमेवैतद्ब्रवतोव्यसनागमं ॥ ५४ ॥ प्रायोपवेशनेचैवहेतुंविस्तरशोब्रुवं ॥ सोस्मानुत्थापयामासवाक्येनानेनपक्षिराट् ॥ ५५ ॥
रावणोविदितोमह्यंलंकाचास्यमहापुरी ॥ दृष्टापारेसमुद्रस्यत्रिकूटगिरिकंदरे ॥ ५६ ॥ भवित्रीतत्रवैदेहीनमेस्त्यत्रविचारणा ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वावयमुत्था
यसत्वराः ॥ ५७ ॥ सागरक्रमणेमंत्रंमंत्रयामःपरंतप ॥ नाध्यवास्यद्यदाकश्चित्सागरस्यविलंघनं ॥ ५८ ॥ ततःपितरमाविश्यपुप्लुवेहंमहार्णवं ॥ शतयोजनवि
स्तीर्णंनिहत्यजलराक्षसीं ॥ ५९ ॥ तत्रसीतामयादृष्टारावणांतःपुरेसती ॥ उपवासतपःशीलाभर्तृदर्शनलालसा ॥ ६० ॥ जटिलामलदिग्धांगीकृशादीनातप
स्विनी ॥ निमित्तैस्तामहंसीतामुपलभ्यपृथग्विधैः ॥ ६१ ॥ उपसृत्याब्रुवंचार्यामभिगम्यरहोगतां ॥ सीतेरामस्यदूतोहंवानरोमारुतात्मजः ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६३॥६४॥६५॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ धारिताजीवनंप्राप्ता इदानीमेतद्वियोगादत्यंतंव्याकुलायास्तस्यालाभार्थंशीघ्रंयतितव्यमितिभावः ॥६९॥७०॥७१॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी

त्वद्दर्शनमभिप्रेप्सुरिहप्राप्तोविहायसा॥राजपुत्रौकुशलिनौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥६३॥ सर्वशाखामृगेंद्रेणसुग्रीवेणाभिपालितौ ॥ कुशलंत्वाब्रवीद्रामःसीते सौमित्रिणासह॥ ६४ ॥ सखिभावाच्चसुग्रीवःकुशलंत्वानुपृच्छति ॥ क्षिप्रमेष्यतितेभर्त्तासर्वशाखामृगैःसह ॥ ६५॥ प्रत्ययंकुरुमेदेविवानरोस्मिनराक्षसः॥ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वासीतामांप्रत्युवाचह॥ ६६ ॥ अवैमित्वांहनूमंतमविंध्यवचनादहं ॥ अविंध्योहिमहाबाहोराक्षसोवृद्धसंमतः॥ ६७ ॥ कथितस्तेनसुग्रीव स्त्वद्विधैःसचिवैर्वृतः॥ गम्यतामितिचोक्त्वामांसीताप्रादादिमंमणिं॥ ६८ ॥ धारितायेनवैदेहीकालमेतमनिंदिता ॥ प्रत्ययार्थंकथांचेमांकथयामासजानकी ॥ ६९ ॥ क्षिप्तामिषीकांकाकायचित्रकूटेमहागिरौ॥ भवतापुरुषव्याघ्रप्रत्यभिज्ञानकारणात् ॥ ७० ॥ ग्राहयित्वाहमात्मानंततोदग्ध्वाचतांपुरीं ॥ संप्राप्तइतितं रामःप्रियवादिनमार्चयत्॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिहनुमत्प्रत्यागमनेद्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

मार्कंडेयउवाच ततस्तत्रैवरामस्यसमासीनस्यतैःसह ॥ समाजग्मुःकपिश्रेष्ठाःसुग्रीववचनात्तदा ॥ १ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणवानराणांतरस्विनां ॥ श्वशु रोवालिनःश्रीमान्सुषेणोराममभ्ययात्॥२॥ कोटीशतवृतोवापिगजोगवयएवच ॥ वानरेंद्रौमहावीर्यौपृथक्पृथगदृश्यतां॥३॥ षष्टिकोटिसहस्राणिप्रकर्षन्प्र त्यदृश्यत॥ गोलांगूलोमहाराजगवाक्षोभीमदर्शनः॥४॥ गंधमादनवासीतुप्रथितोगंधमादनः॥ कोटीशतसहस्राणिहरीणांसमकर्षत॥५॥ पनसोनाममेधा वीवानरःसुमहाबलः॥ कोटीर्दशद्वादशचत्रिंशत्पंचप्रकर्षति॥६॥ श्रीमान्दधिमुखोनामहरिवृद्धोऽतिवीर्यवान्॥ प्रचकर्षमहासैन्यंहरीणांभीमतेजसां ॥७॥ कृष्णानांमुखपुंड्राणामृक्षाणांभीमकर्मणां॥ कोटीशतसहस्रेणजांबवान्प्रत्यदृश्यत ॥८॥ एतेचान्येचबहवोहरियूथपयूथपाः॥ असंख्येयामहाराजसमीयूराम कारणात्॥ ९ ॥ गिरिकूटनिभांगानांसिंहानामिवगर्जतां॥ श्रूयतेतुमुलःशब्दस्तत्रतत्रप्रधावतां ॥ १० ॥ गिरिकूटनिभाःकेचित्केचिन्महिषसन्निभाः ॥शर दभ्रप्रतीकाशाःकेचिद्धिंगुलकाननाः॥ ११ ॥ उत्पतंतःपतंतश्चप्लवमानाश्चवानराः ॥ उद्धुन्वंतोपरेरेणून्समाजग्मुःसमंततः ॥ १२ ॥ सवानरमहासैन्यःपूर्ण सागरसन्निभः॥ निवेशमकरोत्तत्रसुग्रीवानुमतेतदा॥ १३ ॥

पेद्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तत्रैवेति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ मुखेपुंड्रस्तिलकंयेषांते ललाटेऊर्ध्वपुंड्राकारेणचिन्हेनचिन्हितानां॥८॥९॥१०॥११॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शालिभिर्भातीतिशालिभंतंचतद्वनंपक्वशालिभवनंतद्वत्पीतवर्णमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्लुवःअ

ततस्तेषुहरींद्रेषुसमावृत्तेषुसर्वशः ॥ तिथौप्रशस्तेनक्षत्रेमुहूर्तेचाभिपूजिते ॥ १४ ॥ तेनव्यूढेनसैन्येनलोकानुद्वर्तयन्निव ॥ प्रययौराघवःश्रीमान्सुग्रीवसहि
तस्तदा ॥ १५ ॥ मुखमासीत्तुसैन्यस्यहनूमान्मारुतात्मजः ॥ जघनंपालयामाससौमित्रिरकुतोभयः ॥ १६ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणौराघवौतत्रजग्मतुः ॥ वृतौ
हरिमहामात्रैश्चंद्रसूर्यौग्रहैरिव ॥ १७ ॥ प्रबभौहरिसैन्यंतत्सालतालशिलायुधं ॥ सुमहच्छालिभवनंयथासूर्योदयंप्रति ॥ १८ ॥ नलनीलांगदक्राथमैंदद्विविद
पालिता ॥ ययौसुमहतीसेनाराघवस्यार्थसिद्धये ॥ १९ ॥ विविधेषुप्रशस्तेषुबहुमूलफलेषुच ॥ प्रभूतमधुमांसेषुवारिमत्सुशिवेषुच ॥ २० ॥ निवसंतीनिरावा
धातथैवगिरिसानुषु ॥ उपायाद्धरिसेनासाक्षारोदमथसागरं ॥ २१ ॥ द्वितीयसागरनिभंतद्बलंबहुलध्वजं ॥ वेलावनंसमासाद्यनिवासमकरोत्तदा ॥ २२ ॥
ततोदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवंप्रत्यभाषत ॥ मध्येवानरमुख्यानांप्राप्तकालमिदंवचः ॥ २३ ॥ उपायःकोनुभवतांमतःसागरलंघने ॥ इयंहिमहतीसेनासागर
श्चातिदुस्तरः ॥ २४ ॥ तत्रान्येव्याहरंतिस्मवानराबहुमानिनः ॥ समर्थालंघनेसिंधोर्नतुतत्कृत्स्नंकारकं ॥ २५ ॥ केचिन्नौभिर्व्यवस्यंतिकेचिच्चविविधैःप्लुवैः ॥
नेतिरामस्तुतान्सर्वान्सांत्वयन्प्रत्यभाषत ॥ २६ ॥ शतयोजनविस्तारंनशक्ताःसर्ववानराः ॥ क्रांतुंतोयनिधिंवीरानैषावोनैष्ठिकीमतिः ॥ २७ ॥ नावोनसंतिसेना
यावच्चयस्तारयितुंतथा ॥ वणिजामुपघातंचकथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ २८ ॥ विस्तीर्णचैवनःसैन्यंहन्याच्छिद्रेणवैपरः ॥ प्लुवोडुपप्रतारश्चनैवात्रममरोचते ॥ २९ ॥
अहंत्विमंजलनिधिंसमारप्स्याम्युपायतः ॥ प्रतिशेष्याम्युपवसन्दर्शयिष्यतिमांततः ॥ ३० ॥ नचेद्दर्शयितामार्गंधक्ष्याम्येनमहंततः ॥ महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निप
वनोज्वलैः ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वासहसौमित्रिरुपस्पृश्याथराघवः ॥ प्रतिशिश्येजलनिधिंविधिवत्कुशसंस्तरे ॥ ३२ ॥ सागरस्तुततःस्वप्नेदर्शयामासराघवं ॥ देवोन
दनदीभर्ताश्रीमान्यादोगणैर्वृतः ॥ ३३ ॥ कौसल्यामातरित्येवमाभाष्यमधुरंवचः ॥ इदमित्याहरत्नानामाकरैःशतशोवृतः ॥ ३४ ॥ ब्रूहिकिंतेकरोम्यत्रसाहाय्यं
पुरुषर्षभ ॥ ऐक्ष्वाकोह्यस्मितेज्ञातिरितिरामस्तमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ मार्गमिच्छामिसैन्यस्यदत्तंनदनदीपते ॥ येनगत्वादशग्रीवंहन्यांपौलस्त्यपांसनं ॥ ३६ ॥

लाबुघटादिमयंतरणसाधनं उडुपंक्षुद्रनौकाताभ्यांप्रतारस्तरणं ॥ २९ ॥ समारप्स्यामिआराधयिष्यामि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मधुरंवचःइदंश्रृण्वित्याहेतिशेषेणयोज्यं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

* समस्तजनाधिकारिकं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आज्ञयेतिच्छेदः पूर्वरूपमार्षं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रणिधिश्छलकृत्गुप्तचारोवा प्रणिधिर्नाखलेचरेइतिमेदिनी ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

यद्येवंयाचतोमार्गंनप्रदास्यतिमेभवान् ॥ शरैस्त्वांशोषयिष्यामिदिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ ३७ ॥ इत्येवंब्रुवतःश्रुत्वारामस्यवरुणालयः ॥ उवाचव्यथितोवाक्यमि
तिबद्धांजलिःस्थितः ॥ ३८ ॥ नेच्छामिप्रतिघातंतेनास्मिविघ्नकरस्तव ॥ शृणुचेदंवचोरामश्रुत्वाकर्तव्यमाचर ॥ ३९ ॥ यदिदास्यामितेमार्गंसैन्यस्यव्रजतोऽज्ञ
या ॥ अन्येप्याज्ञापयिष्यंतिमामेवंधनुषोबलात् ॥ ४० ॥ अस्तित्वत्रनलोनामवानरःशिल्पिसंमतः ॥ त्वष्टुर्देवस्यतनयोबलवान्विश्वकर्मणः ॥ ४१ ॥ सयत्का
ष्ठंतृणंवापिशिलांवाक्षेप्स्यतेमयि ॥ सर्वंतद्धारयिष्यामिसतेसेतुर्भविष्यति ॥ ४२ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितेतस्मिन्रामोनलमुवाचह ॥ कुरुसेतुंसमुद्रेत्वंशक्तोह्यसिम
तोमम ॥ ४३ ॥ तेनोपायेनकाकुत्स्थःसेतुबंधमकारयत् ॥ दशयोजनविस्तारमायतंशतयोजनं ॥ ४४ ॥ नलसेतुरितिख्यातोयोद्यापिप्रथितोभुवि ॥ रामस्या
ज्ञांपुरस्कृत्यनिर्यातोगिरिसंनिभः ॥ ४५ ॥ तत्रस्थंसतुधर्मात्मासमागच्छद्विभीषणः ॥ भ्रातावैराक्षसेंद्रस्यचतुर्भिःसचिवैःसह ॥ ४६ ॥ प्रतिजग्राहरामस्तंस्वा
गतेनमहामनाः ॥ सुग्रीवस्यतुशंकाभूत्प्रणिधिःस्यादितिस्मह ॥ ४७ ॥ राघवःसत्यचेष्टाभिःसम्यक्चचरितेंगितैः ॥ यदातत्त्वेनतुष्टोभूत्ततएनमपूजयत् ॥
॥ ४८ ॥ सर्वराक्षसराज्येचाप्यभ्यषिंचद्विभीषणं ॥ चक्रेचमंत्रसचिवंसुहृदंलक्ष्मणस्यच ॥ ४९ ॥ विभीषणमतेचैवसोत्यक्रामन्महार्णवं ॥ ससैन्यःसेतुनातेन
मासेनैवनराधिप ॥ ५० ॥ ततोगत्वासमासाद्यलंकोद्यानान्यनेकशः ॥ भेदयामासकपिभिर्महांतिचबहूनिच ॥ ५१ ॥ ततस्तौरावणामात्यौमंत्रिणौशुकसार
णौ ॥ चरौवानररूपेणतौजग्राहविभीषणः ॥ ५२ ॥ प्रतिपन्नौयदारूपंराक्षसंतौनिशाचरौ ॥ दर्शयित्वाततःसैन्यंरामःपश्चादवासृजत् ॥ ५३ ॥ निवेश्योपवने
सैन्यंतत्पुरःप्राज्ञवानरं ॥ प्रेषयामासदौत्येनरावणस्यततोंगदं ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिसेतुबंधनेत्र्यशीत्यधिकद्विश
ततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ मार्कंडेयउवाच प्रभूतान्नोदकेतस्मिन्बहुमूलफलेवने ॥ सेनांनिवेश्यकाकुत्स्थोविधिवत्पर्यर
क्षत ॥ १ ॥ रावणःसंविधिंचक्रेलंकायांशास्त्रनिर्मितां ॥ प्रकृत्यैवदुराधर्षादृढप्राकारतोरणा ॥ २ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दौत्येनहेतुना ॥ ५४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥ ॥ छ ॥ प्रभूतेति ॥ १ ॥ संविधंस
म्यग्वित्ध्यंत्यनयातांयात्रादिसंपत्तिं ॥ २ ॥ * निर्व्यूढः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ कपाटैर्यंत्रैश्चगोलाद्युत्क्षेपणसाधनैर्दुर्धर्षाःपरिखाःसह्रुडाःसोपलाश्च ह्रुडंमूत्राद्युत्सर्जनार्थंशृंगं उपलाःप्रक्षेप्यागोलकाः ॥ ४ ॥ समधूच्छिष्टमुद्गराःमधूच्छिष्टंक्षौद्रंमधु मद्यादिव्यावृत्त्यर्थमुच्छिष्टपदं

अगाधतोयाःपरिखामीननक्रसमाकुलाः ॥ बभूवुःसप्तदुर्धर्षाःखादिरैःशंकुभिश्चिताः ॥ ३ ॥ कपाटयंत्रदुर्धर्षाबभूवुःसह्रुडोपलाः ॥ साशीविषघटायोधाः ससर्जरसपांसवः ॥ ४ ॥ मुसलालातनाराचतोमरासिपरश्वधैः ॥ अन्विताश्चशतघ्नीभिःसमधूच्छिष्टमुद्गराः ॥ ५ ॥ पुरद्वारेषुसर्वेषुगुल्माःस्थावरजंगमाः ॥ बभूवुःपत्तिबहुलाःप्रभूतगजवाजिनः ॥ ६ ॥ अंगदस्त्वथलंकायाद्वारदेशमुपागतः ॥ विदितोराक्षसेंद्रस्यप्रविवेशगतव्यथः ॥ ७ ॥ मध्येराक्षसकोटीनांबह्वीनां सुमहाबलः ॥ शुशुभेमेघमालाभिरादित्यइवसंवृतः ॥ ८ ॥ ससमासाद्यपौलस्त्यममात्यैरभिसंवृतं ॥ रामसंदेशमामंत्र्यवाग्मीवक्तुंप्रचक्रमे ॥ ९ ॥ आहत्वांराघवोराजन्कोसलेंद्रोमहायशाः ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंतदादत्स्वकुरुष्वच ॥ १० ॥ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतं ॥ विनश्यंत्यनयाविष्टादेशाश्चनगराणिच ॥ ११ ॥ त्वयैकेनापराद्धंमेसीतामाहरताबलात् ॥ वधायानपराद्धानामन्येषांतद्भविष्यति ॥ १२ ॥ येत्वयाबलदर्पाभ्यामाविष्टेनवनेचराः ॥ ऋषयोहिंसिताःपूर्वंदेवाश्चाप्यवमानिताः ॥ १३ ॥ राजर्षयश्चनिहतारुदत्यश्चहृताःस्त्रियः ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंफलंतस्यानयस्यते ॥ १४ ॥ हंतास्मित्वांसहामात्यैर्युध्यस्वपुरुषोभव ॥ पश्यमेधनुषोवीर्यंमानुषस्यनिशाचर ॥ १५ ॥ मुच्यतांजानकीसीतानमेमोक्ष्यसिकर्हिंचित् ॥ अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनिशितैःशरैः ॥ १६ ॥ इतितस्यब्रुवाणस्यदूतस्यपरुषंवचः ॥ श्रुत्वानममृषेराजारावणःक्रोधमूर्छितः ॥ १७ ॥ इंगितज्ञास्ततोभर्तुश्चत्वारोरजनीचराः ॥ चतुर्ष्वंगेषुजगृहुःशार्दूलमिवपक्षिणः ॥ १८ ॥ तांस्तथांगेषुसंसक्तानंगदोरजनीचरान् ॥ आदायैवखमुत्पत्यप्रासादतलमाविशत् ॥ १९ ॥ वेगेनोत्पततस्तस्यपेतुस्तेरजनीचराः ॥ भुविसंभिन्नहृदयाःप्रहारवरपीडिताः ॥ २० ॥ संसक्तोहर्म्यशिखरात्तस्मात्पुनरवापतत् ॥ लंघयित्वापुरींलंकांसुवेलस्यसमीपतः ॥ २१ ॥ कोसलेंद्रमथागम्यसर्वमावेद्यवानरः ॥ विशश्रामसतेजस्वीराघवेणाभिनंदितः ॥ २२ ॥ ततःसर्वाभिसारेणहरीणांवातरंहसां ॥ भेदयामासलंकायाःप्राकारंरघुनंदनः ॥ २३ ॥ विभीषणर्क्षाधिपतीपुरस्कृत्याथलक्ष्मणः ॥ दक्षिणंनगरद्वारमवामृद्राद्दुरासदं ॥ २४ ॥

॥ ५ ॥ गुल्मागुप्तोपवेशनस्थानानि बुरुजाख्यामहास्तंभाःस्थावरगुल्माःजंगमागुल्माःसेनाद्याः अलंगइत्यभिहिताः ॥ ६ ॥ गतव्यथोनिर्भयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ आमंत्र्यहेरावणइतिसंबोध्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सर्वाभिसारःयुगपत्सर्वेषामभिसारोयत्नस्तेन सुलतानढवाइतिम्लेच्छप्रसिद्धेन ॥ २३ ॥ ऋक्षाधिपतिर्जांबवान् ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

करभोमणिबंधादिकनिष्ठांतंहस्तप्रदेशस्तद्वदरुणपांडवःश्वेतारुणाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शणोगोणीसूत्रोपादानवीरुत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ यातैर्दुर्गरक्षणार्थंसामग्रीकृतासैवतेषांनगरनाशायाभूदित्याह बिभि
दुस्तेइत्यादिना कर्णस्तिर्यग्यानंतेनप्रकारेणयत्पाषाणादिविस्तरेणक्रियतेतत्तद्वहविशेषंकर्णाट्टमितिवदंति तद्धिदिक्कोणस्यचतुरस्रस्योपरिविदिक्कोणंचतुरस्रंतदुपरिदिक्कोणंतदुपरिपुनर्विदिक्कोणमित्येवंक्रमेणो

करभारुणपांडूनांहरीणांयुद्धशालिनां ॥ कोटीशतसहस्रेणलंकामभ्यपतत्तदा ॥ २५ ॥ प्रलंबबाहूरुकरजंघांतरविलंबिनां ॥ ऋक्षाणांधूम्रवर्णानांतिस्रःकोट्यो
व्यवस्थिताः ॥ २६ ॥ उत्पतद्भिःपतद्भिश्चनिपतद्भिश्चवानरैः ॥ नादृश्यततदासूर्योरजसानाशितप्रभः ॥ २७ ॥ शालिप्रसूनसदृशैःशिरीषकुसुमप्रभैः ॥ तरुणा
दित्यसदृशैःशणगौरैश्चवानरैः ॥ २८ ॥ प्राकारंददृशुस्तेतुसमंतात्कपिलीकृतं ॥ राक्षसाविस्मिताराजन्सस्त्रीवृद्धाःसमंततः ॥ २९ ॥ बिभिदुस्तेमणिस्तंभान्क
र्णाट्टशिखराणिच ॥ भग्नोन्मथितशृंगाणियंत्राणिचविचिक्षिपुः ॥ ३० ॥ परिगृह्यशतघ्नीश्चसचक्राःसगुडोपलाः ॥ चिक्षिपुर्भुजवेगेनलंकामध्येमहास्वनाः ॥
॥ ३१ ॥ प्राकारस्थाश्चयेकेचिन्निशाचरगणास्तथा ॥ प्रदुद्रुवुस्तेशतशःकपिभिःसमभिद्रुताः ॥ ३२ ॥ ततस्तुराजवचनाद्राक्षसाःकामरूपिणः ॥ निर्ययुर्विकृ
ताकाराःसहस्रशतसंघशः ॥ ३३ ॥ शस्त्रवर्षाणिवर्षंतोद्रावयित्वावनौकसः ॥ प्राकारंशोभयंतस्तेपरंविक्रममास्थिताः ॥ ३४ ॥ समाषराशिसदृशैर्बभूवक्षणदा
चरैः ॥ कृतोनिर्वानरोभूयःप्राकारोभीमदर्शनैः ॥ ३५ ॥ पेतुःशूलविभिन्नांगाबहवोवानरर्षभाः ॥ स्तंभतोरणभग्नाश्चपेतुस्तत्रनिशाचराः ॥ ३६ ॥ केशाकेश्य
भवद्युद्धंरक्षसांवानरैःसह ॥ नखैर्दंतैश्चवीराणांखादतांवैपरस्परं ॥ ३७ ॥ निष्टनंतोह्युभयतस्तत्रवानरराक्षसाः ॥ हतानिपतिताभूमौनमुंचंतिपरस्परं ॥ ३८ ॥
रामस्तुशरजालानिववर्षजलदोयथा ॥ तानिलंकांसमासाद्यजघ्नुस्तान्रजनीचरान् ॥ ३९ ॥ सौमित्रिरपिनाराचैर्दृढधन्वाजितक्लमः ॥ आदिश्यादिश्यदुर्गस्था
न्पातयामासराक्षसान् ॥ ४० ॥ ततःप्रत्यवहारोभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया ॥ कृतेविमर्देलंकायांलब्धलक्ष्योजयोत्तरः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिलंकाप्रवेशेचतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥

त्तरोत्तरमल्पप्रमाणैश्चतुरस्रैःसमाप्यतइतिप्रसिद्धं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्तंभतःस्तंभैर्वानरोपात्तैः रणेभग्नारणभग्नाः ॥ ३६ ॥ केशाकेशिअन्योन्यंकेशेषुगृहीत्वा ॥ ३७ ॥ निष्टनंतःशब्दंकुर्वं
तः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आदिश्यसंमुखीकृत्येत्यर्थः ॥ ४० ॥ प्रत्यवहारःशिबिरंप्रतिगमनं लब्धाःआयुधैःप्राप्तालक्ष्यावेध्यायस्मिन्अवंध्यप्रहारइतियावत् जयोत्तरोजयोत्कर्षवान् ॥ ४१ ॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गणाअनेकेइतिच्छेदः ॥ १ ॥ २ ॥ अंतर्धानवधंअंतर्धानशक्तेर्नाशं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हरीन्वानरान्अभ्यवहारयत् आवेष्टितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आनर्छत्अपीडयत ॥१२॥

मार्कंडेयउवाच ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः ॥ अभिजग्मुर्गणानेकेपिशाचक्षुद्ररक्षसां ॥ १ ॥ पर्वणःपतनोजंभःखरःक्रोधवशोहरिः ॥ प्ररुजश्चारुजश्चैवप्रघसश्चैवमादयः ॥ २ ॥ ततोभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनां ॥ अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणः ॥३॥ तेदृश्यमानाहरिभिर्बलिभिर्दूरपातिभिः ॥ निहताःसर्वशोराजन्महींजग्मुर्गतासवः ॥ ४ ॥ अमृष्यमाणःसबलोरावणोनिर्ययावथ ॥ राक्षसानांबलैर्घोरैःपिशाचानांचसंवृतः ॥ ५ ॥ युद्धशास्त्रविधानज्ञउशनाइवचापरः ॥ व्यूह्यचौशनसंव्यूहंहरीनभ्यवहारयत् ॥ ६ ॥ राघवस्तुविनिर्यातंव्यूढानीकंदशाननं ॥ बार्हस्पत्यंविधिंकृत्वाप्रत्यव्यूहन्निशाचरं ॥ ७ ॥ समेत्ययुयुधेतत्रततोरामेणरावणः ॥ युयुधेलक्ष्मणश्चापितथैवेंद्रजितासह ॥ ८ ॥ विरूपाक्षेणसुग्रीवस्तारेणचनिखर्वटः ॥ तुंडेनचनलस्तत्रपटुशःपनसेनच ॥ ९ ॥ विषह्यंयंहियोमेनेससतेनसमेयिवान् ॥ युयुधेयुद्धवेलायांस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १० ॥ ससंप्रहारोववृधेभीरूणांभयवर्धनः ॥ लोमसंहर्षणोघोरःपुरादेवासुरेयथा ॥ ११ ॥ रावणोराममानर्छच्छक्तिशूलासिवृष्टिभिः ॥ निशितैरायसैस्तीक्ष्णैरावणंचापिराघवः ॥ १२ ॥ तथैवेंद्रजितंयत्तंलक्ष्मणोमर्मभेदिभिः ॥ इंद्रजिच्चापिसौमित्रिंबिभेदबहुभिःशरैः ॥ १३ ॥ विभीषणःप्रहस्तंचप्रहस्तश्चविभीषणं ॥ खगपत्रैःशरैस्तीक्ष्णैरभ्यवर्षद्गतव्यथः ॥ १४ ॥ तेषांबलवतामासीन्महास्त्राणांसमागमः ॥ विव्यथुःसकलायेनत्रयोलोकाश्चराचराः ॥ १५ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० रामरावणादिद्वंद्वयुद्धेपंचाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ मार्कंडेयउवाच ततःप्रहस्तःसहसासमभ्येत्यविभीषणं ॥ गदयाताडयामासविनद्यरणकर्कशः ॥ १ ॥ सतयाभिहतोधीमान्गदयाभीमवेगया ॥ नाकंपतमहाबाहुर्हिमवानिवसुस्थिरः ॥ २ ॥ ततःप्रगृह्यविपुलांशतघंटांविभीषणः ॥ अनुमंत्र्यमहाशक्तिंचिक्षेपास्यशिरःप्रति ॥ ३ ॥ पतंत्यासतयावेगाद्राक्षसोऽशनिवेगया ॥ हृतोत्तमांगोददृशेवातरुग्णइवद्रुमः ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वानिहतंसंख्येप्रहस्तंक्षणदाचरं ॥ अभिदुद्रावधूम्राक्षोवेगेनमहताकपीन् ॥ ५ ॥ तस्यमेघोपमंसैन्यमापतद्भीमदर्शनं ॥ दृष्ट्वैवसहसादीर्णारणेवानरपुंगवाः ॥ ६ ॥ ततस्तान्सहसादीर्णान्दृष्ट्वावानरपुंगवान् ॥ निर्ययौकपिशार्दूलोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ ७ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥ ॥ छ ॥ ततःप्रहस्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षोमहामात्रंरक्षःश्रेष्ठं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आगतसाध्वसःजातभयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

तंदृष्ट्वावस्थितंसंख्येहरयःपवनात्मजं ॥ महत्यात्वरयाराजन्संन्यवर्ततसर्वशः॥८॥ततःशब्दोमहानासीत्तुमुलोलोमहर्षणः॥रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावतां ॥ ९ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेसंग्रामेघोरेरुधिरकर्दमे ॥ धूम्राक्षःकपिसैन्यंतद्द्रावयामासपत्रिभिः ॥ १० ॥ तंसरक्षोमहामात्रमापतंतंसपत्नजित् ॥ प्रतिजग्राहहनुमांस्तरसापवनात्मजः ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्धोरंहरिराक्षसवीरयोः ॥ जिगीषतोर्युधान्योन्यमिंद्रप्रल्हादयोरिव ॥ १२ ॥ गदाभिःपरिघैश्चैवराक्षसोजघ्निवान्कपिं ॥ कपिश्चजघ्निवान्रक्षःसस्कंधविटपैर्द्रुमैः ॥ १३ ॥ ततस्तमतिकोपेनसाश्वंसरथसारथिं ॥ धूम्राक्षमवधीत्क्रुद्धोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १४॥ ततस्तंनिहतंदृष्ट्वाधूम्राक्षंराक्षसोत्तमं ॥ हरयोजातविस्रंभाजघ्नुरन्येचसैनिकान् ॥ १५ ॥ तेवध्यमानाहरिभिर्बलिभिर्जितकाशिभिः ॥ राक्षसाभग्नसंकल्पालंकामभ्यपतन्भयात् ॥ १६॥ तेभिपत्यपुरंभग्नाहतशेषानिशाचराः॥सर्वंराज्ञेयथावृत्तंरावणायन्यवेदयन्॥ १७॥ श्रुत्वातुरावणस्तेभ्यःप्रहस्तंनिहतंयुधि॥ धूम्राक्षंचमहेष्वासंससैन्यंवानरर्षभैः ॥ १८॥ सुदीर्घमिवनिःश्वस्यसमुत्पत्यवरासनात्॥ उवाचकुंभकर्णस्यकर्मकालोयमागतः ॥ १९॥ इत्येवमुक्त्वाविविधैर्वादित्रैःसुमहास्वनैः॥ शयानमतिनिद्रालुंकुंभकर्णमबोधयत् ॥ २० ॥ प्रबोध्यमहताचैनंयत्नेनागतसाध्वसः ॥ स्वस्थमासीनमव्यग्रंविनिद्रंराक्षसाधिपः ॥ २१ ॥ ततोब्रवीद्दशग्रीवःकुंभकर्णंमहाबलं ॥ धन्योसियस्यतेनिद्राकुंभकर्णेयमीदृशी ॥ यइदंदारुणाकारंनजानीषेमहाभयं ॥ एषतीर्त्वार्णवंरामःसेतुनाहरिभिःसह ॥ २३ ॥ अवमन्येहनःसर्वान्करोतिकदनंमहत् ॥ मयात्वपहृताभार्यासीतानामास्यजानकी ॥ २४ ॥ तांनेतुंसइहायातोबध्वासेतुंमहार्णवे ॥ तेनचैवप्रहस्तादिर्महान्नःस्वजनोहतः ॥ २५ ॥ तस्यनान्योनिहंतास्तित्वामृतेशत्रुकर्शन ॥ सदंशितोभिनिर्यायत्वमद्यबलिनांवर ॥ २६ ॥ रामादीन्समरेसर्वान्जहिशत्रूनरिंदम ॥ दूषणावरजौचैववज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ २७॥ तौत्वांबलेनमहतासहितावनुयास्यतः ॥ इत्युक्त्वाराक्षसपतिःकुंभकर्णंतरस्विनं ॥ संदिदेशेतिकर्तव्येवज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ २८ ॥ तथेत्युक्त्वातुतौवीरौरावणंदूषणानुजौ ॥ कुंभकर्णंपुरस्कृत्यतूर्णंनिर्ययतुःपुरात् ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० कुंभकर्णनिर्गमनेषडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति जितकाशिदृढमुष्टि काशिर्मुष्टिःप्रकाशनादितियास्कः ॥ १ ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

मार्कंडेयउवाच ततोनिर्यायस्वपुरात्कुंभकर्णःसहानुगः॥ अपश्यत्कपिसैन्यंतज्जितकाश्यग्रतःस्थितं॥ १ ॥ सवीक्षमाणस्तत्सैन्यंरामदर्शनकांक्षया ॥ अप
श्यच्चापिसौमित्रिंधनुष्पाणिंव्यवस्थितं॥ २ ॥ तमभ्येत्याशुहरयःपरिवव्रुःसमंततः ॥ अभ्यघ्नंश्चमहाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः ॥ ३ ॥ करजैरतुदंश्चान्येविहाय
भयमुत्तमं॥ बहुधायुध्यमानास्तेयुद्धमार्गैःप्लवंगमाः॥ ४ ॥ नानाप्रहरणैर्भीमैराक्षसेंद्रमताडयन्॥ सताड्यमानःप्रहसन्भक्षयामासवानरान्॥ ५॥ बलंचं
डबलाख्यंचवज्रबाहुंचवानरं ॥ तद्दृष्ट्वाव्यथनंकर्मकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ ६ ॥ उदक्रोशन्परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा ॥ तानुच्चैःक्रोशतःसैन्यान्श्रुत्वासहरि
यूथपान्॥ ७॥ अभिदुद्रावसुग्रीवःकुंभकर्णमपेतभीः॥ ततोनिपत्यवेगेनकुंभकर्णंमहामनाः॥८॥शालेनजघ्निवान्मूर्ध्निबलेनकपिकुंजरः॥ समहात्मामहावे
गःकुंभकर्णस्यमूर्धनि॥ ९ ॥ बिभेदशालंसुग्रीवोनचैवाव्यथयत्कपिः॥ ततोविनद्यसहसाशालस्पर्शविबोधितः ॥ १०॥ दोर्भ्यामादायसुग्रीवंकुंभकर्णोहरद्ब
लात्॥ ह्रियमाणंतुसुग्रीवंकुंभकर्णेनरक्षसा॥ ११ ॥ अवेक्ष्याभ्यद्रवद्वीरःसौमित्रिर्मित्रनंदनः॥ सोभिपत्यमहावेगंरुक्मपुंखंमहाशरं॥ १२॥ प्राहिणोत्कुंभक
र्णायलक्ष्मणःपरवीरहा॥ सतस्यदेहावरणंभित्वादेहंचसायकः॥१३॥ जगामदारयन्भूमिंरुधिरेणसमुक्षितः ॥ तथासभिन्नहृदयःसमुत्सृज्यकपीश्वरं॥१४॥
कुंभकर्णोमहेष्वासःप्रगृहीतशिलायुधः॥ अभिदुद्रावसौमित्रिमुद्यम्यमहतींशिलां ॥ १५॥ तस्याभिपततस्तूर्णंक्षुराभ्यामुच्छ्रितौकरौ॥ चिच्छेदनिशिताग्रा
भ्यांसबभूवचतुर्भुजः॥ १६ ॥ तानप्यस्यभुजान्सर्वान्प्रगृहीतशिलायुधान्॥ क्षुरैश्चिच्छेदलघ्वस्त्रंसौमित्रिःप्रतिदर्शयन्॥ १७॥ सबभूवातिकायश्चबहुपाद
शिरोभुजः॥ तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्ददाराद्रिचयोपमं॥ १८॥ सपपातमहावीर्योदिव्यास्त्राभिहतोरणे॥ महाशनिविनिर्दग्धःपादपोंकुरवानिव॥१९॥ तंदृष्ट्वावृ
त्रसंकाशंकुंभकर्णंतरस्विनं॥ गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयात् ॥ २० ॥ तथातान्द्रवतोयोधान्दृष्ट्वातौदूषणानुजौ ॥ अवस्थाप्याथसौमित्रिंसंक्रुद्धा
वभ्यधावतां॥ २१ ॥ तावाद्रवंतौसंक्रुधौवज्रवेगप्रमाथिनौ॥ अभिजग्राहसौमित्रिर्विनद्योभौपतत्रिभिः ॥२२॥ ततःसुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्षणं॥ दूषणा
नुजयोःपार्थलक्ष्मणस्यचधीमतः॥ २३॥ महताशरवर्षेणराक्षसौसोभ्यवर्षत॥ तौचापिवीरौसंक्रुद्धावुभौतौसमवर्षतां॥ २४॥ मुहूर्त्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमा
थिनोः॥ सौमित्रेश्चमहाबाहोःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ २५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ वन्याःवनेचरावानराः ॥२९॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥

अथाद्रिशृंगमादायहनुमान्मारुतात्मजः॥ अभिद्रुत्याददेप्राणान्वज्रवेगस्यरक्षसः ॥ २६ ॥ नीलश्चमहताग्राव्णादूषणावरजंहरिः ॥ प्रमाथिनमभिद्रुत्यप्रम
माथमहाबलः॥ २७॥ ततःप्रावर्त्ततपुनःसंग्रामःकटुकोदयः ॥ रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावतां॥ २८॥ शतशोनैर्ऋतान्वन्याजघ्नुर्वन्यांश्चनैर्ऋताः॥
नैर्ऋतास्तत्रवध्यंतेप्रायेणनतुवानराः ॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके॰रामोपाख्यान॰कुंभकर्णादिवधेसप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२८७॥
मार्कंडेयउवाच ततःश्रुत्वाहतंसंख्येकुंभकर्णंसहानुगं॥ प्रहस्तंचमहेष्वासंधूम्राक्षंचातितेजसं ॥ १ ॥ पुत्रमिंद्रजितंवीरंरावणःप्रत्यभाषत ॥ जहिराममित्रघ्नसुग्रीवंचसलक्ष्मणं॥ २ ॥ त्वयाहिममसत्पुत्रयशोदीप्तमुपार्जितं॥ जित्वावज्रधरंसंख्येसहस्राक्षंशचीपतिं॥३॥ अंतर्हितःप्रकाशोवादिव्यैर्दत्तवरैःशरैः॥
जहिशत्रूनमित्रघ्नममशस्त्रभृतांवर॥ ४॥ रामलक्ष्मणसुग्रीवाःशरस्पर्शंनतेनघ॥ समर्थाःप्रतिसोढुंचकुतस्तदनुयायिनः॥ ५ ॥ अगतायाप्रहस्तेनकुंभकर्णे
नचानघ॥ खरस्यापचितिःसंख्यतांगच्छत्वंमहाभुज॥६॥ त्वमद्यनिशितैर्बाणैर्हत्वाशत्रून्ससैनिकान्॥ प्रतिनंदयमांपुत्रपुराजित्वेववासवं॥७॥ इत्युक्तःस
तथेत्युक्त्वारथमास्थायदंशितः॥ प्रययाविंद्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनंप्रति॥८॥ ततोविश्राव्यविस्पष्टंनामराक्षसपुंगवः॥ आह्वयामाससमरेलक्ष्मणंशुभल
क्षणं॥ ९ ॥ तंलक्ष्मणोभ्यधावच्चप्रगृह्यसशरंधनुः॥ त्रासयंस्तलघोषेणसिंहःक्षुद्रमृगान्यथा॥ १० ॥ तयोःसमभवद्युद्धंसुमहज्जयगृद्धिनोः॥ दिव्यास्त्रविदुषो
स्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा॥ ११ ॥ रावणिस्तुयदानैवंविशेषयतिसायकैः॥ ततोगुरुतरंयत्नमातिष्ठद्बलिनांवरः ॥ १२ ॥ ततएनंमहावेगैरर्दयामासतोमरैः॥
तानागतान्सचिच्छेदसौमित्रिर्निशितैःशरैः ॥ १३ ॥ तेनिकृत्ताःशरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन्धरणीतले॥ तमंगदोवालिसुतःश्रीमानुद्यम्यपादपं ॥१४॥ अभिद्रुत्यमहा
वेगस्ताडयामासमूर्धनि॥ तस्येंद्रजिदसंभ्रांतःप्रासेनोरसिवीर्यवान् ॥ १५॥ प्रहर्तुमैच्छत्तंचास्यप्रासंचिच्छेदलक्ष्मणः ॥ तमभ्याशगतंवीरमंगदंरावणात्म
जः॥ १६॥ गदयाताडयत्सव्येपार्श्वेवानरपुंगवं॥ तमचिंत्यप्रहारंसबलवान्वालिनःसुतः ॥ १७॥ ससर्जेंद्रजितःक्रोधाच्छालस्कंधंतथांगदः॥ सोंगदेनरुषो
त्सृष्टोवधायेंद्रजितस्तरुः॥ १८॥ जघानेंद्रजितःपार्थरथंसाश्वंससारथिं॥ ततोहताश्वात्प्रस्कंद्यरथात्सहतसारथिः॥१९॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ससर्जउत्सृष्टवान् शालस्कंधंमहास्कंधंतरुं ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तान्हरीन्तौचरामलक्ष्मणौ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

तत्रैवांतर्दधेराजन्माययारावणात्मजः॥ अंतर्हितंविदित्वातंबहुमायंचराक्षसं॥२०॥ रामस्तंदेशमागम्यतत्सैन्यंपर्यरक्षत॥ सराममुद्दिश्यशरैस्ततोदत्तवरैस्तदा॥ २१॥ विव्याधसर्वगात्रेषुलक्ष्मणंचमहाबलं॥ तमदृश्यंशरैःशूरौमाययांतर्हितंतदा ॥ २२॥ योधयामासतुरुभौरावणिंरामलक्ष्मणौ॥ सरुषासर्वगात्रेषु तयोःपुरुषसिंहयोः॥ २३॥ व्यसृजत्सायकान्भूयःशतशोथसहस्रशः॥ तमदृश्यंविचिन्वंतःसृजंतमनिशंशरान्॥ २४॥ हरयोविविशुर्व्योमप्रगृह्यमहतीःशिलाः॥ तांश्चतौचाप्यदृश्यःसशरैर्विव्याधराक्षसः॥२५॥ सभृशंताडयामासरावणिर्माययावृतः॥ तौशरैराचितौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ पेततुर्गगनाद्भूमिंसूर्याचंद्रमसाविव ॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिइंद्रजिद्युद्धेअष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८८॥ ॥ ७ ॥

मार्कंडेयउवाच तावुभौपतितौदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ बबंधरावणिर्भूयःशरैर्दत्तवरैस्तदा ॥ १॥ तौवीरौशरबंधेनबद्धाविंद्रजितारणे॥ रेजतुःपुरुषव्याघ्रौशकुंताविवपंजरे॥ २ ॥ तौदृष्ट्वापतितौभूमौशतशःसायकैश्चितौ ॥ सुग्रीवःकपिभिःसार्धंपरिवार्यततःस्थितः ॥ ३॥ सुषेणमैंदद्विविदैःकुमुदेनांगदेनच॥ हनुमन्नीलतारैश्चनलेनचकपीश्वरः॥ ४॥ ततस्तंदेशमागम्यकृतकर्माविभीषणः॥ बोधयामासतौवीरौप्रज्ञास्त्रेणप्रबोधितौ॥ ५॥ विशल्यौचापिसुग्रीवःक्षणेनैतौचकारह॥ विशल्ययामहौषध्यादिव्यमंत्रप्रयुक्तया॥ ६॥ तौलब्धसंज्ञौनृवरौविशल्यावुदतिष्ठतां॥ गततंद्रीक्लमौचापिक्षणेनैतौमहारथौ॥ ७॥ ततोविभीषणःपार्थराममिक्ष्वाकुनंदनं॥ उवाचविज्वरंदृष्ट्वाकृतांजलिरिदंवचः॥ ८॥ इदमंभोगृहीत्वातुराजराजस्यशासनात्॥ गुह्यकोभ्यागतःश्वेतात्त्वत्सकाशमरिंदम॥ ९॥ इदमंभःकुबेरस्तेमहाराजप्रयच्छति॥ अंतर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप ॥ १० ॥ अनेनमृष्टनयनोभूतान्यंतर्हितान्युत॥ भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसतु॥ ११॥ तथेतिरामस्तद्वारिप्रतिगृह्याभिसंस्कृतं॥ चकारनेत्रयोःशौचंलक्ष्मणश्चमहामनाः॥ १२॥ सुग्रीवजांबवंतौचहनुमानंगदस्तथा॥ मैंदद्विविदनीलाश्चप्रायःप्लवगसत्तमाः ॥ १३ ॥ तथासमभवच्चापियदुवाचविभीषणः॥ क्षणेनातींद्रियाण्येषांचक्षूंष्यासन्युधिष्ठिर॥ १४॥ इंद्रजित्कृतकर्माचपित्रेकर्मतदात्मनः॥ निवेद्यपुनरागच्छत्त्वरयाजिशिरःप्रति॥ १५॥

ताविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अतींद्रियाणिअतींद्रियार्थग्राहकाणि ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥ कृतसंज्ञःविभीषणेनसंकेतितः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निधायवध्वा असिखड्गं ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये

तमापतंतंसंक्रुद्धंपुनरेवयुयुत्सया॥ अभिदुद्रावसौमित्रिर्विभीषणमतेस्थितः॥१६॥ अकृताह्निकमेवैनंजिघांसुर्जितकाशिनं ॥शरैर्जघानसंक्रुद्धःकृतसंज्ञो
थलक्ष्मणः॥१७॥ तयोःसमभवद्युद्धंतदान्योन्यंजिगीषतोः ॥ अतीवचित्रमाश्चर्यंशक्रप्रल्हादयोरिव ॥१८॥ अविध्यदिंद्रजित्तीक्ष्णैःसौमित्रिंमर्मभेदिभिः॥
सौमित्रिश्चानलस्पर्शैरविध्यद्रावणिंशरैः ॥ १९ ॥ सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ असृजल्लक्ष्मणायाष्टौशरानाशीविषोपमान् ॥ २० ॥त
स्यासून्पावकस्पर्शैःसौमित्रिःपत्रिभिस्त्रिभिः॥ यथानिरहरद्वीरस्तन्मेनिगदतःशृणु॥ २१ ॥एकेनास्यधनुष्मंतंबाहुंदेहादपातयत्॥ द्वितीयेनसनाराचंभुजंभू
मौन्यपातयत्॥ २२॥ तृतीयेनतुबाणेनपृथुधारेणभास्वता ॥ जहारसुनसंचापिशिरोभ्राजिष्णुकुंडलं ॥ २३ ॥ विनिकृत्यभुजस्कंधंकबंधंभीमदर्शनं॥ तंह
त्वासूतमप्यस्त्रैर्जघानबलिनांवरः ॥ २४ ॥ लंकांप्रवेशयामासुस्तंरथंवाजिनस्तदा ॥ ददर्शरावणस्तंचरथंपुत्रविनाकृतं ॥ २५ ॥ सपुत्रंनिहतंदृष्ट्वात्रासा
त्संभ्रांतमानसः॥ रावणःशोकमोहार्तोवैदेहींहंतुमुद्यतः ॥ २६ ॥ अशोकवनिकास्थांतांरामदर्शनलालसां॥ खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह॥ २७॥
तंदृष्ट्वातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यःपापनिश्चयं ॥ शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुना ॥ २८ ॥ महाराज्येस्थितोदीप्तेनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ हतैवैषायदास्त्रीचबंधनस्था
चतेवशे॥ २९॥ नचैषादेहभेदेनहतास्यादितिमेमतिः॥ जहिभर्तारमेवास्याहतेतस्मिन्हताभवेत्॥ ३० ॥ नहितेविक्रमेतुल्यःसाक्षादपिशतक्रतुः॥ असकृ
द्धित्वयासेंद्रास्त्रासितास्त्रिदशायुधि॥ ३१ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैरविंध्योरावणंतदा॥ क्रुद्धंसंशमयामासजगृहेचसतद्वचः ॥ ३२ ॥ निर्याणेसमतिंकृत्वानिधा
यासिंक्षपाचरः॥ आज्ञापयामासतदारथोमेकल्प्यतामिति॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप०इंद्रजिद्वधेऊननवत्यधिकद्विश
ततमोऽध्यायः॥ २८९ ॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ मार्कंडेयउवाच ततःक्रुद्धोदशग्रीवःप्रियेपुत्रेनिपातिते॥ निर्ययौरथमास्थायहेमरत्नविभूषितं
॥ १ ॥सवृतोराक्षसैर्घोरैर्विविधायुधपाणिभिः॥ अभिदुद्रावरामंसयोधयन्हरियूथपान्॥ २ ॥ तमाद्रवंतंसंक्रुद्धंमैंदनीलनलांगदाः॥ हनूमान्जांबवांश्चैव
ससैन्याःपर्यवारयन्॥ ३॥ तेदशग्रीवसैन्यंतदृक्षवानरपुंगवाः॥ द्रुमैर्विध्वंसयांचक्रुर्दशग्रीवस्यपश्यतः॥ ४ ॥

भारतभावदीपेऊननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ततःक्रुद्धइति ॥ १ ॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रामस्यरूपंकृत्वालक्ष्मणमभिदुद्रावलक्ष्मणस्यरूपंकृत्वाराममितियोजना ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

ततःससैन्यमालोक्यवध्यमानमरातिभिः ॥ मायावीचासृजन्मायांरावणोराक्षसाधिपः ॥ ५ ॥ तस्यदेहविनिष्क्रांताःशतशोथसहस्रशः ॥ राक्षसाःप्रत्यदृश्यं
तशरशक्त्यृष्टिपाणयः ॥ ६ ॥ तान्रामोजघ्निवान्सर्वान्दिव्येनास्त्रेणराक्षसान् ॥ अथभूयोपिमायांसव्यदधाद्राक्षसाधिपः ॥ ७ ॥ कृत्वारामस्यरूपाणिलक्ष्म
णस्यचभारत ॥ अभिदुद्रावरामंचलक्ष्मणंचदशाननः ॥ ८ ॥ ततस्तेराममर्च्छंतोलक्ष्मणंचक्षपाचराः ॥ अभिपेतुस्तदारामंप्रगृहीतशरासनाः ॥ ९ ॥ तांदृष्ट्वारा
क्षसेंद्रस्यमायामिक्ष्वाकुनंदनः ॥ उवाचरामंसौमित्रिरसंभ्रांतोबृहद्वचः ॥ १० ॥ जहीमान्राक्षसान्पापानात्मनःप्रतिरूपकान् ॥ जघानरामस्तांश्चान्यानात्म
नःप्रतिरूपकान् ॥ ११ ॥ ततोहर्यश्वयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ उपतस्थेरणेरामंमातलिःशक्रसारथिः ॥ १२ ॥ मातलिरुवाच अयंहर्यश्वयुक्जैत्रोम
घोनःस्यंदनोत्तमः ॥ अनेनशक्रःकाकुत्स्थसमरेदैत्यदानवान् ॥ १३ ॥ शतशःपुरुषव्याघ्ररथोदारेणजघ्निवान् ॥ तदनेननरव्याघ्रमयायत्तेनसंयुगे ॥ १४ ॥
स्यंदनेनजहिक्षिप्रंरावणंमाचिरंकृथाः ॥ इत्युक्तोराघवस्तथ्यंवचोशंकतमातलेः ॥ १५ ॥ मायैषाराक्षसस्येतितमुवाचविभीषणः ॥ नेयंमायानरव्याघ्रराव
णस्यदुरात्मनः ॥ १६ ॥ तदातिष्ठरथंशीघ्रमिममैंद्रंमहाद्युते ॥ ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थस्तथेत्युक्त्वाविभीषणं ॥ १७ ॥ रथेनाभिपपाताथदशग्रीवंरुषान्वितः ॥ हाहाकृ
तानिभूतानिरावणेसमभिद्रुते ॥ १८ ॥ सिंहनादाःसपटहादिविदिव्यास्तथानदन् ॥ दशकंधरराजसून्वोस्तथायुद्धमभून्महत् ॥ १९ ॥ अलब्धोपममन्यत्रत
योरेवतथाभवत् ॥ सरामायमहाघोरंविससर्जनिशाचरः ॥ २० ॥ शूलमिंद्राशनिप्रख्यंब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ तच्छूलंसत्वरंरामश्चिच्छेदनिशितैःशरैः ॥ २१ ॥
तद्दृष्ट्वादुष्करंकर्मरावणंभयमाविशत् ॥ ततःक्रुद्धःससर्जाशुदशग्रीवःशिताञ्छरान् ॥ २२ ॥ सहस्रायुतशोरामेशस्त्राणिविविधानिच ॥ ततोभुशुंडीःशूलानिमु
सलानिपरश्वधान् ॥ २३ ॥ शक्तीश्चविविधाकाराःशतघ्नीश्चशितान्क्षुरान् ॥ तांमायांविकृतांदृष्ट्वादशग्रीवस्यरक्षसः ॥ २४ ॥ भयात्प्रदुद्रुवुःसर्वेवानराः
सर्वतोदिशं ॥ ततःसुपत्रंसुमुखंहेमपुंखंशरोत्तमं ॥ २५ ॥ तूणादादायकाकुत्स्थोब्रह्मास्त्रेणयुयोजह ॥ तंबाणवर्यंरामेणब्रह्मास्त्रेणानुमंत्रितं ॥ २६ ॥ जहृषु
र्देवगंधर्वादृष्ट्वाशक्रपुरोगमाः ॥ अल्पावशेषमायुश्चततोमन्यंतरक्षसः ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ विकृतांभीषणां ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२८॥२९॥३०॥३१॥पंचभूतानितत्यजुर्मृतइत्यर्थः॥३२॥३३॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२९०॥ ॥७॥ सहत्वेति॥१॥२॥

ब्रह्मास्त्रोदीरणाद्धृष्टास्त्रोर्देवदानवकिंनराः॥ ततःससर्जतंरामःशरमप्रतिमौजसं॥२८॥ रावणांतकरंघोरंब्रह्मदंडमिवोद्यतं॥ मुक्तमात्रेणरामेणदूराकृष्टेनभारत॥२९॥ सतेनराक्षसश्रेष्ठःसरथःसाश्वसारथिः॥ प्रजज्वालमहाज्वालेनाग्निनाभिपरिप्लुतः॥ ३०॥ ततःप्रहृष्टास्त्रिदशाःसहगंधर्वचारणाः॥ निहतंरावणंदृष्ट्वारामेणाक्लिष्टकर्मणा॥३१॥ तत्यजुस्तंमहाभागंपंचभूतानिरावणं॥ भ्रंशितःसर्वलोकेषुसहिब्रह्मास्त्रतेजसा॥ ३२॥ शरीरधातवोह्यस्यमांसंरुधिरमेवच॥ नेशुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माप्यदृश्यत॥३३॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरावणवधेनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२९०॥ ॥७॥ ॥७॥

मार्कंडेयउवाच सहत्वारावणंक्षुद्रंराक्षसेंद्रंसुरद्विषं॥ बभूवहृष्टःससुहृद्रामःसौमित्रिणासह॥१॥ ततोहतेदशग्रीवेदेवाःसर्षिपुरोगमाः॥ आशीर्भिर्जययुक्ताभिरानर्चुस्तंमहाभुजं॥२॥ रामंकमलपत्राक्षंतुष्टुवुःसर्वदेवताः॥ गंधर्वाःपुष्पवर्षैश्चवाग्भिश्चत्रिदशालयाः॥३॥ पूजयित्वायथारामंप्रतिजग्मुर्यथागतं॥ तन्महोत्सवसंकाशमासीदाकाशमच्युत॥४॥ ततोहत्वादशग्रीवंलंकांरामोमहायशाः॥ विभीषणायप्रददौप्रभुःपरपुरंजयः॥५॥ ततःसीतांपुरस्कृत्यविभीषणपुरस्कृतां॥ अविंध्योनामसुप्रज्ञोवृद्धामात्योविनिर्ययौ॥६॥ उवाचचमहात्मानंकाकुत्स्थंदैन्यमास्थितः॥ प्रतीच्छदेवींसद्वृत्तांमहात्मन्जानकीमिति॥७॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्मादवतीर्यरथोत्तमात्॥ बाष्पेणापिहितांसीतांददर्शेक्ष्वाकुनंदनः॥८॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींयानस्थांशोककर्शितां॥ मलोपचितसर्वांगींजटिलांकृष्णवाससं॥९॥ उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितः॥ गच्छवैदेहिमुक्तात्वंयत्कार्यंतन्मयाकृतं॥१०॥ मामासाद्यपतिंभद्रेनत्वंराक्षसवेश्मनि॥ जरांव्रजेथाइतिमेनिहतोसौनिशाचरः॥११॥ कथंह्यस्मद्विधोजातुजानन्धर्मविनिश्चयं॥ परहस्तगतांनारींमुहूर्तमपिधारयेत्॥१२॥ सुवृत्तामसुवृत्तांवाप्यहंत्वामद्यमैथिलि॥ नोत्सहेपरिभोगायश्वावलीढंहविर्यथा॥१३॥ ततःसासहसाबालातच्छ्रुत्वादारुणंवचः॥ पपातदेवीव्यथितानिकृत्ताकदलीयथा॥१४॥ योप्यस्याहर्षसंभूतोमुखरागस्तदाभवत्॥ क्षणेनसपुनर्नष्टोनिःश्वासइवदर्पणे॥१५॥ ततस्तेहरयःसर्वेतच्छ्रुत्वारामभाषितं॥ गतासुकल्पानिश्चेष्टाबभूवुःसहलक्ष्मणाः॥१६॥

त्रिदशालयःस्वर्गस्तत्स्थाः॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततोदेवोविशुद्धात्माविमानेनचतुर्मुखः ॥ पद्मयोनिर्जगत्स्रष्टादर्शयामासराघवं ॥ १७ ॥ शक्रश्चाग्निश्चवायुश्चयमोवरुणएवच ॥ यक्षाधिपश्चभगवांस्तथास
प्तर्षयोमलाः ॥ १८ ॥ राजादशरथश्चैवदिव्यभास्वरमूर्तिमान् ॥ विमानेनमहार्हेणहंसयुक्तेनभास्वता ॥ १९ ॥ ततोंतरिक्षंतत्सर्वंदेवगंधर्वसंकुलं ॥ शुशुभे
तारकाचित्रंशरदीवनभस्तलं ॥ २० ॥ ततउत्थायवैदेहीतेषांमध्येयशस्विनी ॥ उवाचवाक्यंकल्याणीरामंपृथुलवक्षसं ॥ २१ ॥ राजपुत्रनतेदोषंकरोमिविदि
ताहिते ॥ गतिःस्त्रीणांनराणांचश्शृणुचेदंवचोमम ॥ २२ ॥ अंतश्चरतिभूतानांमातरिश्वासदागतिः ॥ समेविमुंचतुप्राणान्यदिपापंचराम्यहं ॥ २३ ॥ अग्निराप
स्तथाकाशंपृथिवीवायुरेवच ॥ विमुंचंतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहं ॥ २४ ॥ यथाहंत्वदृतेवीरनान्यंस्वप्नेप्यचिंतयं ॥ तथामेदेवनिर्दिष्टस्त्वमेवहिपतिर्भव ॥
॥ २५ ॥ ततोंतरिक्षेवागासीत्सुभगालोकसाक्षिणी ॥ पुण्यासंहर्षणीतेषांवानराणांमहात्मनां ॥ २६ ॥ वायुरुवाच भोभोराघवसत्यंवैवायुरस्मिसदाग
तिः ॥ अपापामैथिलीराजन्संगच्छसहभार्यया ॥ २७ ॥ अग्निरुवाच अहमंतःशरीरस्थोभूतानांरघुनंदन ॥ सुसूक्ष्ममपिकाकुत्स्थमैथिलीनापराध्य
ति ॥ २८ ॥ वरुणउवाच रसावैमत्प्रसूताहिभूतदेहेषुराघव ॥ अहंवैत्वांप्रब्रवीमिमैथिलीप्रतिगृह्यतां ॥ २९ ॥ ब्रह्मोवाच पुत्रनैतदिहाश्चर्यंत्वयि
राजर्षिधर्मणि ॥ साधोसद्वृत्तकाकुत्स्थश्शृणुचेदंवचोमम ॥ ३० ॥ शत्रुरेषत्वयावीरदेवगंधर्वभोगिनां ॥ यक्षाणांदानवानांचमहर्षीणांचपातितः ॥ ३१ ॥ अ
वध्यःसर्वभूतानांमत्प्रसादात्पुराभवत् ॥ कस्माच्चित्कारणात्पापःकंचित्कालमुपेक्षितः ॥ ३२ ॥ वधार्थमात्मनस्तेनहृतासीतादुरात्मना ॥ नलकूबरशापेनरक्षा
चास्याःकृतामया ॥ ३३ ॥ यदित्यकामामासेवेत्स्त्रियमन्यामपिध्रुवं ॥ शतधास्यफलेन्मूर्धाइत्युक्तःसोभवत्पुरा ॥ ३४ ॥ नात्रशंकात्वयाकार्याप्रतीच्छेमांमहा
द्युते ॥ कृतंत्वयामहत्कार्यंदेवानाममरप्रभ ॥ ३५ ॥ दशरथउवाच प्रीतोस्मिवत्सभद्रंतेपितादशरथोस्मिते ॥ अनुजानामिराज्यंचप्रशाधिपुरुषोत्त
म ॥ ३६ ॥ रामउवाच अभिवादयेत्वांराजेंद्रयदित्वंजनकोमम ॥ गमिष्यामिपुरींरम्यामयोध्यांशासनात्तव ॥ ३७ ॥ मार्कंडेयउवाच तमुवाच
पिताभूयःप्रहृष्टोभरतर्षभ ॥ गच्छायोध्यांप्रशाधीतिरामंरक्तांतलोचनं ॥ ३८ ॥ संपूर्णानीहवर्षाणिचतुर्दशमहाद्युते ॥ ततोदेवान्नमस्कृत्यसुहृद्भिरभिनंदि
तः ॥ ३९ ॥ महेंद्रइवपौलोम्याभार्ययासममेयिवान् ॥ ततोवरंददौतस्मैत्र्यविंध्यायपरंतपः ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ यत्रशिश्येपूर्वंसमुद्रप्रार्थनार्थंशयनंकृतवान् ॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥ गुरुणारामेण ॥ ६४ ॥

त्रिजटांचार्थमानाभ्यांयोजयामासराक्षसीं ॥ तमुवाचततोब्रह्मादेवैःशक्रपुरोगमैः ॥ ४१ ॥ कौशल्यामातरिष्टांस्तेवरानद्यददानिकान् ॥ वृत्रेरामःस्थितिंध
र्मेशत्रुभिश्चापराजयं ॥ ४२ ॥ राक्षसैर्निहतानांचवानराणांसमुद्भवं ॥ ततस्तेब्रह्मणाप्रोक्तेतथेतिवचनेतदा ॥ ४३ ॥ समुत्तस्थुर्महाराजवानरालब्धचेतसः ॥
सीताचापिमहाभागावरंहनुमतेददौ ॥४४॥रामकीर्त्यासमंपुत्रजीवितंतेभविष्यति॥दिव्यास्त्वामुपभोगाश्चमत्प्रसादकृताःसदा॥४५॥उपस्थास्यंतिहनुमन्नि
तिस्महरिलोचन ॥ ततस्तेप्रेक्षमाणानांतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥४६॥ अंतर्धानंययुर्देवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः॥ दृष्ट्वारामंतुजानक्यासंगतंशक्रसारथिः॥४७॥उवा
चपरमःप्रीतःसुहृन्मध्यइदंवचः ॥ देवगंधर्वयक्षाणांमानुषासुरभोगिनां॥४८॥अपनीतंत्वयादुःखमिदंसत्यपराक्रम ॥ सदेवासुरगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः
॥४९॥कथयिष्यंतिलोकास्त्वांयावद्भूमिर्धरिष्यति ॥इत्येवमुक्त्वानुज्ञाप्यरामंशस्त्रभृतांवरं ॥५०॥ संपूज्यापाक्रमत्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ ततःसीतांपुरस्कृत्यरा
मःसौमित्रिणासह ॥५१॥ सुग्रीवप्रमुखैश्चैवसहितःसर्ववानरैः ॥ विधायरक्षांलंकायांविभीषणपुरस्कृतः ॥५२॥ संततारपुनस्तेनसेतुनामकरालयं ॥ पुष्पके
णविमानेनखेचरेणविराजता ॥ ५३ ॥ कामगेनयथामुख्यैरमात्यैःसंवृतोवशी ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिश्येसपार्थिवः ॥ ५४ ॥ तत्रैवोवासधर्मात्मासहितः
सर्ववानरैः ॥ अथैनान्राघवःकालेसमानीयाभ्यपूज्यच ॥ ५५ ॥ विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वशः ॥ गतेषुवानरेंद्रेषुगोपुच्छर्क्षेषुतेषुच ॥ ५६ ॥ सुग्रीव
सहितोरामःकिष्किंधांपुनरागमत् ॥ विभीषणेनानुगतःसुग्रीवसहितस्तदा ॥ ५७ ॥ पुष्पकेणविमानेनवैदेह्यादर्शयन्वनं ॥ किष्किंधांतुसमासाद्यरामःप्रहर
तांवरः ॥ ५८ ॥ अंगदंकृतकर्माणंयौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ततस्तैरेवसहितोरामःसौमित्रिणासह ॥ ५९ ॥ यथागतेनमार्गेणप्रययौस्वपुरंप्रति ॥ अयोध्यांस
मासाद्यपुरींराष्ट्रपतिस्ततः ॥ ६० ॥ भरतायहनूमंतंदूतंप्रास्थापयत्तदा ॥ लक्षयित्वेंगितंसर्वंप्रियंतस्मैनिवेद्यवै ॥ ६१ ॥ वायुपुत्रेपुनःप्राप्तेनंदिग्राममुपाग
मत् ॥ सतत्रमलदिग्धांगंभरतंचीरवाससं ॥ ६२ ॥ अग्रतःपादुकेकृत्वाददर्शासीनमासने ॥ संगतोभरतेनाथशत्रुघ्नेनचवीर्यवान् ॥ ६३ ॥ राघवःसहसौमि
त्रिर्मुमुदेभरतर्षभ ॥ ततोभरतशत्रुघ्नौसमेतौगुरुणातदा ॥ ६४ ॥ वैदेह्यादर्शनेनोभौप्रहर्षंसमवापतुः ॥ तस्मैतद्भरतोराज्यमागतायातिसत्कृतं ॥ न्यासंनिर्यात
यामासयुक्तःपरमयामुदा ॥ ६५ ॥ ततस्त्वंवैष्णवेशूरंनक्षत्रेभिमतेहनि ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चसहितावभ्यषिंचतां ॥ ६६ ॥

॥६५॥ वैष्णवेनक्षत्रेश्रवणे ॥६६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जारूथ्यान्‌त्रिगुणदक्षिणानित्यर्जुनमिश्रः जूवृभ्यामूथन्नित्युणादिसूत्रेजरूथंमांसमितिशाब्दिकाः तदामांसमयान्‌मांसादिदानप्रधानान्‌पुष्टानित्यर्थः निरर्गलान्‌ अन्नार्थिनाम नावृतद्वारान्‌ जरूथोऽसुरविशेषइतिवेदभाष्यं जरूथंहन्नृयक्षिरायेपुरंधिमितिमंत्रवर्णात्‌ जरूथंगरूथंगृणातेरितियास्कवचनाच्चजरूथंस्तोत्रं तथाचायंमंत्रोनिरुक्तभाष्येव्याख्यातः हेऽग्ने त्वांपुरंधिमहांतं

सोभिषिक्तःकपिश्रेष्ठंसुग्रीवंससुहृज्जनं॥ विभीषणंचपौलस्त्यमन्वजानाद्गृहान्प्रति ॥ ६७॥ अभ्यर्च्यविविधैर्भोगैःप्रीतियुक्तौमुदायुतौ ॥ समाधायेतिकर्तव्यंदुःखेनविससर्जह॥ ६८॥ पुष्पकंचविमानंतत्पूजयित्वासराघवः॥ प्रादाद्वैश्रवणायैवप्रीत्यासरघुनंदनः ॥ ६९ ॥ ततोदेवर्षिसहितःसरितंगोमतीमनु॥ दशाश्वमेधानाजह्रेजारूथ्यान्सनिरर्गलान्‌ ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरामाभिषेकेएकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९१॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ मार्कंडेयउवाच एवमेतन्महाबाहोरामेणामिततेजसा ॥ प्राप्तंव्यसनमत्युग्रंवनवासकृतंपुरा ॥ १ ॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रक्षत्रियोसिपरंतप॥ बाहुवीर्याश्रितेमार्गेवर्तसेदीप्तनिर्णये ॥ २ ॥ नहितेवृजिनंकिंचिद्वर्ततेपरमण्वपि ॥ अस्मिन्मार्गेनिषीदेयुःसेंद्राऽपिससुरासुराः॥ ३॥ संहत्यनिहतोवृत्रोमरुद्भिर्वज्रपाणिना॥ नमुचिश्चैवदुर्धर्षोदीर्घजिह्वाचराक्षसी ॥ ४ ॥ सहायवतिसर्वार्थाःसंतिष्ठंतीहसर्वशः ॥ किन्नुतस्याजितंसंख्येयस्यभ्राताधनंजयः॥ ५॥ अयंचबलिनांश्रेष्ठोभीमोभीमपराक्रमः॥ युवानौचमहेष्वासौवीरौमाद्रवतीसुतौ॥ ६॥ एभिःसहायैःकस्मात्त्वंविषीदसिपरंतप॥ यइमेवज्रिणःसेनांजयेयुःसमरुद्गणां॥७॥ त्वमप्येभिर्महेष्वासैःसहायैर्देवरूपिभिः॥ विजेष्यसिरणेसर्वानमित्रान्भरतर्षभ॥८॥ इतश्चत्वमिमांपश्यसैंधवेनदुरात्मना॥ बलिनावीर्यमत्तेनहृतामेभिर्महात्मभिः॥९॥ आनीतांद्रौपदींकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ जयद्रथंचराजानंविजितंवशमागतं॥ ॥ १० ॥ असहायेनरामेणवैदेहीपुनराहृता॥ हत्वासंख्येदशग्रीवंराक्षसंभीमविक्रमं॥ ११॥ यस्यशाखामृगामित्राण्यृक्षाःकालमुखास्तथा॥ जात्यंतरगताराजन्नेतद्बुद्ध्यानुचिंतय॥ १२॥ तस्मात्त्वंकुरुश्रेष्ठमाशुचोभरतर्षभ॥ त्वद्विधाहिमहात्मानोनशोचंतिपरंतप॥ १३॥

समिधानःसम्यग्दीपयन्‌वसिष्ठोमुनिःरायेधनप्राप्तयेजरूथंस्तोत्रंहन्‌गमयन्‌यक्षियजति अत्रजरतेःस्तुत्यर्थस्यशब्दसारूप्यादर्थाविरोधाच्चजरूथंस्तोत्रमित्युच्यतइतिजारूथ्यान्‌स्तोत्रार्हानित्यर्थः ॥ ७० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९१ ॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ एवमेतदिति ॥ १ ॥ दीप्तनिर्णयेअसंदिग्धेप्रत्यक्षफले ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ५ ॥ नात्मानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सावित्र्या
सावित्रीसवितृकन्यातद्देवत्ययाऋचासाच सोमोवधूयुरभवदश्विनास्तामुभावरा सूर्यांयत्पत्येशंसंतीँमनसासवितादददिति यदासवित्रात्वष्ट्रासावित्रीस्वकन्यासूर्यासूर्यस्यस्त्रीसूर्यायदत्तातदासोमोस्यावधूयु

वैशंपायनउवाच एवमाश्वासितोराजामार्कंडेयेनधीमता ॥ त्यक्त्वादुःखमदीनात्मापुनरप्येनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरा
मोपाख्यानप० युधिष्ठिराश्वासनेद्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समाप्तंचरामोपाख्यानपर्व ॥ ॥ अथपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥
युधिष्ठिरउवाच नात्मानमनुशोचामिनेमान्भ्रातॄन्महामुने ॥ हरणंचापिराज्यस्ययथेमांद्रुपदात्मजां ॥ १ ॥ द्यूतेदुरात्मभिः क्लिष्टाःकृष्णयातारितावयं ॥
जयद्रथेनचपुनर्वनाच्चापिहृताबलात् ॥ २ ॥ अस्तिसीमंतिनीकाचिद्दृष्टपूर्वापिवाश्रुता ॥ पतिव्रतामहाभागायथेयंद्रुपदात्मजा ॥ ३ ॥ मार्कंडेयउवाच शृ
णुराजन्कुलस्त्रीणांमहाभाग्यंयुधिष्ठिर ॥ सर्वमेतद्यथाप्राप्तंसावित्र्याराजकन्यया ॥ ४ ॥ आसीन्मद्रेषुधर्मात्माराजापरमधार्मिकः ॥ ब्रह्मण्यश्चमहात्माचसत्य
संधोजितेंद्रियः ॥ ५ ॥ यज्वादानपतिर्दक्षःपौरजानपदप्रियः ॥ पार्थिवोऽश्वपतिर्नामसर्वभूतहितेरतः ॥ ६ ॥ क्षमावाननपत्यश्चसत्यवाग्विजितेंद्रियः ॥ अतिक्रां
तेनवयसासंतापमुपजग्मिवान् ॥ ७ ॥ अपत्योत्पादनार्थंचतीव्रंनियममास्थितः ॥ कालेपरिमिताहारोब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ ८ ॥ हुत्वाशतसहस्रंससावित्र्या
राजसत्तम ॥ षष्ठेषष्ठेतदाकालेबभूवमितभोजनः ॥ ९ ॥ एतेननियमेनासीद्वर्षाण्यष्टादशैवतु ॥ पूर्णेत्वष्टादशेवर्षेसावित्रीतुष्टिमभ्यगात् ॥ १० ॥ रूपिणीतु
दाराजन्दर्शयामासतंनृपं ॥ अग्निहोत्रात्समुत्थायहर्षेणमहतान्विता ॥ उवाचचैनंवरदावचनंपार्थिवंतदा ॥ ११ ॥ सावित्र्युवाच ब्रह्मचर्येणशुद्धेन
दमेननियमेनच ॥ सर्वात्मनाचभक्त्याचतुष्टास्मितवपार्थिव ॥ १२ ॥ वरंवृणीष्वाश्वपतेमद्रराजयदीप्सितं ॥ नप्रमादश्चधर्मेषुकर्तव्यस्तेकथंचन ॥ १३ ॥
अश्वपतिरुवाच अपत्यार्थःसमारंभःकृतोधर्मेप्सयामया ॥ पुत्रामेबहवोदेविभवेयुःकुलभावनाः ॥ १४ ॥ तुष्टासियदिमेदेविवरमेतंवृणोम्यहं ॥ संतानंपर
मोधर्मइत्याहुर्मांद्विजातयः ॥ १५ ॥ सावित्र्युवाच पूर्वमेवमयाराजन्नभिप्रायमिमंतव ॥ ज्ञात्वापुत्रार्थमुक्तोवैभगवांस्तेपितामहः ॥ १६ ॥

र्वध्वाअनुचरोभूत् सविताचसूर्यांपत्येपत्युःकल्याणार्थंशंसतींकथयतींमनसाउभौवरौपुत्ररूपौअश्विनौअददादितिमंत्रार्थः इतएववाक्यादेतस्यमंत्रस्यलक्षहोमादपत्यप्राप्तिर्भवतीतिगम्यते षष्ठेकालेऽष्टधा
विभक्तस्याऽह्नःषष्ठेंशे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ उत्तरंपुत्रार्थप्रार्थनावचनं निसर्गेणआज्ञया ॥ १८ ॥ प्रतिज्ञायअंगीकृत्य ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मानव्यामनुपुत्र्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रतिवारितोऽभिभूतः

प्रसादाच्चैवतस्मात्तेस्वयंभुविहिताद्भुवि ॥ कन्यातेजस्विनीसौम्यक्षिप्रमेवभविष्यति ॥ १७ ॥ उत्तरंचनतेकिंचिद्व्याहर्तव्यंकथंचन ॥ पितामहनिसर्गेणतुष्टात्वे
तद्ब्रवीमिते ॥ १८ ॥ मार्कंडेयउवाच सतथेतिप्रतिज्ञायसावित्र्यांवचनंनृपः ॥ प्रसादयामासपुनःक्षिप्रमेतद्भविष्यति ॥ १९ ॥ अंतर्हितायांसावित्र्यांज
गामस्वपुरंनृपः ॥ स्वराज्येचावसद्वीरःप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ २० ॥ कस्मिंश्चित्तुगतेकालेसराजानियतव्रतः ॥ ज्येष्ठायांधर्मचारिण्यांमहिष्यांगर्भमादधे ॥ २१ ॥
राजपुत्र्यास्तुगर्भःसमानव्याभरतर्षभ ॥ व्यवर्धततदाशुक्लेतारापतिरिवांबरे ॥ २२ ॥ प्राप्तेकालेतुसुषुवेकन्यांराजीवलोचनां ॥ क्रियाश्चतस्यामुदितश्चक्रेचनृ
पसत्तमः ॥ २३ ॥ सावित्र्याप्रीतयादत्तासावित्र्याहुतयाह्यपि ॥ सावित्रीत्येवनामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथापिता ॥ २४ ॥ साविग्रहवतीवश्रीर्व्यवर्धतनृपात्मजा ॥
कालेनचापिसाकन्यायौवनस्थाबभूवह ॥ २५ ॥ तांसुमध्यांपृथुश्रोणींप्रतिमांकांचनीमिव ॥ प्राप्तेयंदेवकन्येतिदृष्ट्वासंमेनिरेजनाः ॥ २६ ॥ तांतुपद्मपलाशाक्षीं
ज्वलंतीमिवतेजसा ॥ नकश्चिद्वरयामासतेजसाप्रतिवारितः ॥ २७ ॥ अथोपोष्यशिरःस्नातादेवतामभिगम्यसा ॥ हुत्वाग्निंविधिवद्विप्रान्वाचयामासपर्व
णि ॥ २८ ॥ ततःसुमनसःशेषाःप्रतिगृह्यमहात्मनः ॥ पितुःसमीपमगमद्देवीश्रीरिवरूपिणी ॥ २९ ॥ साभिवाद्यपितुःपादौशेषाःपूर्वंनिवेद्यच ॥ कृतांजलिर्व
रारोहानृपतेःपार्श्वमास्थिता ॥ ३० ॥ यौवनस्थांतुतांदृष्ट्वास्वांसुतांदेवरूपिणीं ॥ अयाच्यमानांचवरैर्नृपतिर्दुःखितोभवत् ॥ ३१ ॥ राजोवाच पुत्रिप्र
दानकालस्तेनचकश्चिद्वृणोतिमां ॥ स्वयमन्विच्छभर्तारंगुणैःसदृशमात्मनः ॥ ३२ ॥ प्रार्थितःपुरुषोयश्चसनिवेद्यस्त्वयामम ॥ विमृश्याहंप्रदास्यामिवरयत्वं
यथेप्सितं ॥ ३३ ॥ श्रुतंहिधर्मशास्त्रेषुपठ्यमानंद्विजातिभिः ॥ तथात्वमपिकल्याणिगदतोमेवचःशृणु ॥ ३४ ॥ अप्रदातापितावाच्योवाच्यश्चानुपयन्पतिः ॥
मृतेभर्तरिपुत्रश्चवाच्योमातुररक्षिता ॥ ३५ ॥ इदंमेवचनंश्रुत्वाभर्तुरन्वेषणेत्वर ॥ देवतानांयथावाच्योनभवेयंतथाकुरु ॥ ३६ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमु
क्त्वादुहितरंतथावृद्धांश्चमंत्रिणः ॥ व्यादिदेशानुयात्रंचगम्यतांचेत्यचोदयत् ॥ ३७ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ सुमनसःइष्टदेवतायाः सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशाइत्यमरः शेषाःप्रसादपूर्वकंदत्तानिमाल्यानिप्रसादभूतामालाइत्यर्थः प्रसादान्निजनिर्माल्यदानेशेषानुकीर्तितेतिविश्वः ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रार्थितःइच्छितः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वाच्योनिंद्यः अनुपयन्नकृतावगच्छन् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अनुयात्रं यात्रोपकरणंवाहनादि ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति कथायोगेनकथाप्रसंगेन॥ १॥

साभिवाद्यपितुःपादौव्रीडितेवतपस्विनी ॥ पितुर्वचनमाज्ञायनिर्जगामाविचारितं ॥ ३८॥ साहैमंरथमास्थायस्थविरैःसचिवैर्वृता ॥ तपोवनानिरम्याणिरा
जर्षीणांजगामह॥ ३९ ॥ मान्यानांतत्रवृद्धानांकृत्वापादाभिवादनं ॥ वनानिक्रमशस्तातसर्वाण्येवाभ्यगच्छत ॥ ४० ॥ एवंतीर्थेषुसर्वेषुधनोत्सर्गंनृपात्म
जा ॥ कुर्वतीद्विजमुख्यानांतंतंदेशंजगामह ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपाख्यानेत्रिनवत्यधिकद्विश
ततमोऽध्यायः॥ २९३ ॥ ॥ ७॥ मार्कंडेयउवाच अथमद्राधिपोराजानारदेनसमागतः॥ उपविष्टःसभामध्येकथायोगेनभारत॥ १ ॥ ततोभिग
म्यतीर्थानिसर्वाण्येवाश्रमांस्तथा ॥ आजगामपितुर्वेश्मसावित्रीसहमंत्रिभिः॥ २॥ नारदेनसहासीनंसादृष्ट्वापितरंशुभा ॥ उभयोरेवशिरसाचक्रेपादाभिवा
दनं॥ ३॥ नारदउवाच क्वगताभूत्सुतेयंतेकुतश्चैवागतानृप ॥ किमर्थंयुवतींभर्त्रेनचैनांसंप्रयच्छसि॥ ४ ॥ अश्वपतिरुवाच कार्येणखल्वनेनै
वप्रेषिताद्यैवचागता ॥ एतस्याःशृणुदेवर्षेभर्तारंयोनयावृतः ॥ ५॥ मार्कंडेयउवाच साब्रूहिविस्तरेणेतिपित्रासंचोदिताशुभा॥ तदैवतस्यवचनंप्र
तिगृह्येदमब्रवीत्॥ ६॥ सावित्र्युवाच आसीच्छाल्वेषुधर्मात्माक्षत्रियःपृथिवीपतिः॥ द्युमत्सेनइतिख्यातःपश्चाच्चांधोबभूवह ॥ ७॥ विनष्टचक्षुषस्त
स्यबालपुत्रस्यधीमतः ॥ सामीप्येनहृतंराज्यंछिद्रेस्मिन्पूर्ववैरिणा ॥ ८ ॥ सबालवत्सयासार्धंभार्ययाप्रस्थितोवनं ॥ महारण्यंगतश्चापितपस्तेपेमहाव्रतः॥
॥ ९॥ तस्यपुत्रःपुरेजातःसंवृद्धश्चतपोवने॥ सत्यवाननुरूपोमेभर्तेतिमनसावृतः ॥ १० ॥ नारदउवाच अहोबतमहत्पापंसावित्र्यानृपतेकृतं॥ अजा
नंत्यायदनयागुणवान्सत्यवान्वृतः॥ ११ ॥ सत्यंवदत्यस्यपितासत्यंमाताप्रभाषते ॥ तथास्यब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति॥ १२ ॥ बालस्याश्वाःप्रिया
श्चास्यकरोत्यश्वांश्चमृन्मयान्॥ चित्रेपिविलिखत्यश्वांश्चित्राश्वइतिचोच्यते ॥ १३ ॥ राजोवाच अपीदानींसतेजस्वीबुद्धिमान्वानृपात्मजः॥ क्षमा
वानपिवाशूरःसत्यवान्पितृवत्सलः ॥ १४ ॥ नारदउवाच विवस्वानिवतेजस्वीबृहस्पतिसमोमतौ ॥ महेंद्रइववीरश्चवसुधेवक्षमान्वितः ॥ १५ ॥
अश्वपतिरुवाच अपिराजात्मजोदाताब्रह्मण्यश्चापिसत्यवान्॥ रूपवानप्युदारोवाप्यथवाप्रियदर्शनः॥ १६ ॥ ॥२८९॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सामीप्येनसमीपवासिना छिद्रेअंधत्वेसति ॥ ८ ॥ ९ ॥ सत्यवान्नामतः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥तेजस्वीप्रभाववान्बुद्धिमान्वा वाशब्दश्चार्थे॥ १४॥ १५॥ १६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सांकृतेःसंकृतिपुत्रस्य ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ आक्रम्यअभिभूय ॥२२॥२३॥२४॥२५॥ अंशःकाष्ठपाषाणादेःशकलःसकृन्निपतति कृतस्यकरणंनास्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥३०॥

नारदउवाच सांकृतेरंतिदेवस्यस्वशक्त्यादानतःसमः ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशिबिरौशीनरोयथा ॥ १७॥ ययातिरिवचोदारःसोमवत्प्रियदर्शनः॥ रूपे
णान्यतमोश्विभ्यांद्युमत्सेनसुतोबली ॥१८॥ सदांतःसमृदुःशूरःससत्यःसंयतेंद्रियः॥ समैत्रःसोनसूयश्चसह्रीमान्द्युतिमांश्चसः॥१९॥ नित्यशश्चार्जवंतस्मि
न्स्थितिस्तस्यैवचध्रुवा॥ संक्षेपतस्तपोवृद्धैःशीलवृद्धैश्चकथ्यते॥ २० ॥ अश्वपतिरुवाच गुणैरुपेतंसर्वैस्त्वंभगवन्प्रब्रवीषिमे ॥दोषानप्यस्यमेब्रूहिय
दिसंतीहकेचन॥२१॥ नारदउवाच एकएवास्यदोषोहिगुणानाक्रम्यतिष्ठति॥ सचदोषःप्रयत्नेननशक्यमतिवर्तितुं॥२२॥ एकोदोषोस्तिनान्योस्यसो
द्यप्रभृतिसत्यवान्॥ संवत्सरेणक्षीणायुर्देहन्यासंकरिष्यति॥२३॥ राजोवाच एहिसावित्रिगच्छस्वअन्यंवरयशोभने॥तस्यदोषोमहानेकोगुणानाक्र
म्यचस्थितः॥ २४ ॥ यथामेभगवानाहनारदोदेवसत्कृतः॥ संवत्सरेणसोऽल्पायुर्देहन्यासंकरिष्यति ॥ २५॥ सावित्र्युवाच सकृदंशोनिपततिसकृत्क
न्याप्रदीयते॥ सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसकृत्सकृत् ॥ २६ ॥ दीर्घायुरथवाल्पायुःसगुणोनिर्गुणोपिवा ॥ सकृद्वृतोमयाभर्तानद्वितीयंवृणोम्यहं॥ २७॥
मनसानिश्चयंकृत्वाततोवाचाभिधीयते ॥ क्रियतेकर्मणापश्चात्प्रमाणंमेमनस्ततः ॥ २८ ॥ नारदउवाच स्थिराबुद्धिर्नरश्रेष्ठसावित्र्यादुहितुस्तव ॥ नै
षावारयितुंशक्याधर्मादस्मात्कथंचन॥ २९ ॥ नान्यस्मिन्पुरुषेसंतियेसत्यवतिवैगुणाः॥ प्रदानमेवतस्मान्मेरोचतेदुहितुस्तव ॥ ३० ॥ राजोवाच अवि
चाल्यमेतदुक्तंतथ्यंचभवतावचः॥ करिष्याम्येतदेवंचगुरुर्हिभगवान्मम ॥ ३१ ॥ नारदउवाच अविघ्नमस्तुसावित्र्याःप्रदानेदुहितुस्तव॥ साधयिष्या
म्यहंतावत्सर्वेषांभद्रमस्तुवः॥ ३२ ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्त्वासमुत्पत्यनारदस्त्रिदिवंगतः॥ राजापिदुहितुःसज्जंवैवाहिकमकारयत्॥ ३३॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा॰सावित्र्युपाख्यानेचतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९४ ॥ ॥ ६॥ ॥ ६॥ मार्कंडेयउवाच
अथकन्याप्रदानेसतमेवार्थंविचिंतयन्॥ समानिन्येचतत्सर्वंभांडंवैवाहिकंनृपः ॥ १ ॥ ततोवृद्धान्द्विजान्सर्वानृत्विजःसपुरोहितान्॥ समाहूयदिनेपुण्येप्रय
यौसहकन्यया॥ २ ॥ मेध्यारण्यंसगत्वाचद्युमत्सेनाश्रमंनृपः॥ पद्भ्यामेवद्विजैःसार्धंराजर्षिंतमुपागमत् ॥ ३ ॥

यत्तत्सावित्र्यावचनंअविचाल्यंभवताचतथ्यंउक्तं॥३१॥ साधयिष्यामिगमिष्यामि धातूनामनेकार्थत्वाद्गत्यर्थोयं॥३२॥३३॥इत्यार॰नै॰भा॰चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥ ॥ ६ ॥ अथेति भांडंवैवाहिकंउपकरणंविवाहोचितं॥१॥२॥३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कौश्यांकुशमय्यांवृस्यांआसने ॥ ४ ॥ आत्मनिवेदनंअश्वपतिरहमितिज्ञापनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ भवाभवात्मकंउत्पत्तिविनाशात्मकं तेत्वांप्रति ॥ १० ॥ मामां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नि

तत्रापश्यन्महाभागंशालवृक्षमुपाश्रितं ॥ कौश्यांवृस्यांसमासीनंचक्षुर्हीनंनृपंतदा ॥४॥ सराजातस्यराजर्षेःकृत्वापूजांयथार्हतः ॥ वाचासुनियतोभूत्वाचकारा
त्मनिवेदनं ॥ ५॥ तस्यार्घ्यमासनंचैवगांचावेद्यसधर्मवित् ॥ किमागमनमित्येवंराजाराजानमब्रवीत् ॥ ६ ॥ तस्यसर्वमभिप्रायमितिकर्तव्यतांचतां ॥ सत्य
वंतंसमुद्दिश्यसर्वमेवन्यवेदयत् ॥७॥ अश्वपतिरुवाच सावित्रीनामराजर्षेकन्येयंममशोभना ॥ तांस्वधर्मेणधर्मज्ञस्नुषार्थेत्वंगृहाणमे ॥ ८ ॥ द्युमत्से
नउवाच च्युताःस्मराज्याद्वनवासमाश्रिताश्चरामधर्मंनियतास्तपस्विनः ॥ कथंत्वनर्हावनवासमाश्रमेनिवत्स्यतेक्लेशमिमंसुतातव ॥ ९ ॥ अश्वपति
रुवाच सुखंचदुःखंचभवाभवात्मकंयदाविजानातिसुताहमेवच ॥ नमद्विधेयुज्यतिवाक्यमीदृशंविनिश्चयेनाभिगतोस्मितेनृप ॥ १० ॥ आशांनार्हसिमेहंतु
सौहृदात्प्रणतस्यच ॥ अभितश्चागतंप्रेम्णाप्रत्याख्यातुंनमार्हसि ॥ ११ ॥ अनुरूपोहियुक्तश्चत्वंममाहंतवापिच ॥ स्नुषांप्रतीच्छमेकन्यांभार्यांसत्यवतःसतः ॥
॥ १२ ॥ द्युमत्सेनउवाच पूर्वमेवाभिलषितःसंबंधोमेत्वयासह ॥ भ्रष्टराज्यस्त्वहमितिततएतद्विचारितं ॥ १३ ॥ अभिप्रायस्त्वयंयोमेपूर्वमेवाभिकां
क्षितः ॥ सनिवर्ततुमेद्यैवकांक्षितोह्यसिमेऽतिथिः ॥ १४ ॥ ततःसर्वान्समानाय्यद्विजानाश्रमवासिनः ॥ यथाविधिसमुद्वाहंकारयामासतुर्नृपौ ॥ १५ ॥ दत्वासो
श्वपतिःकन्यांयथार्हंसपरिच्छदं ॥ ययौस्वमेवभवनंयुक्तःपरमयामुदा ॥ १६ ॥ सत्यवानपितांभार्यांलब्ध्वासर्वगुणान्वितां ॥ मुमुदेसाचतंलब्ध्वाभर्तारंमन
सेप्सितं ॥ १७ ॥ गतेपितरिसर्वाणिसंन्यस्याभरणानिसा ॥ जगृहेवल्कलान्येववस्त्रंकाषायमेवच ॥ १८ ॥ परिचारैर्गुणैश्चैवप्रश्रयेणदमेनच ॥ सर्वकामक्रि
याभिश्चसर्वेषांतुष्टिमादधे ॥ १९ ॥ श्वश्रूंशरीरसत्कारैःसर्वैराच्छादनादिभिः ॥ श्वशुरंदेवसत्कारैर्वाचःसंयमनेनच ॥ २० ॥ तथैवप्रियवादेननैपुणेनशमेनच
रहश्चैवोपचारेणभर्तारंपर्यतोषयत् ॥ २१ ॥ एवंतत्राश्रमेतेषांतदानिवसतांसतां ॥ कालस्तपस्यतांकश्चिदपाक्रामतभारत ॥ २२ ॥ सावित्र्याग्लायमानाया
स्तिष्ठंत्यास्तुदिवानिशं ॥ नारदेनयदुक्तंतद्वाक्यंमनसिवर्तते ॥ २३ ॥ इतिश्रीम०आ०प०सावित्र्युपाख्यानेपंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

वर्ततुनिष्पद्यतां ॥ १४ ॥ १५ ॥ सपरिच्छदंपारिबर्हसहितं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ परिचारैःसेवनैः गुणैःशीलसत्यादिभिः प्रश्रयेणस्नेहेन दमेनजितेंद्रियतया सर्वकामक्रियाभिःसर्वेषांइष्टसंपादनेन
॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति ॥१॥२॥३ ॥ ४ ॥ वसतीनांस्थानंभोजनत्रयनिरोधः उपवसतीत्यादौवसतेस्तादर्थ्यदर्शनात् ॥ ५ ॥ पारयिष्यामिसमापयिष्यामि व्यवसायकृतंउद्योगकृतं॥ ६॥७॥८॥९॥ युगंहस्तचतुष्कंतावदु

मार्कंडेयउवाच ततःकालेबहुतिथेव्यतिक्रांतेकदाचन॥ प्राप्तःसकालोमर्तव्यंयत्रसत्यवतानृप॥ १ ॥ गणयंत्याश्चसावित्र्यादिवसेदिवसेगते॥ यद्वाक्यं नारदेनोक्तंवर्ततेहृदिनित्यशः॥ २॥ चतुर्थेहनिमर्तव्यमितिसंचिंत्यभाविनी ॥ व्रतंत्रिरात्रमुद्दिश्यदिवारात्रंस्थिताभवत् ॥ ३॥ तंश्रुत्वानियमंतस्याभृशंदुःखान्वितोनृपः॥ उत्थायवाक्यंसावित्रीमब्रवीत्परिसांत्वयन्॥ ४ ॥ द्युमत्सेनउवाच अतितीव्रोयमारंभस्त्वयारब्धोनृपात्मजे॥ तिसृणांवसतीनांहिस्थानंपरमदुश्चरं॥ ५॥ सावित्र्युवाच नकार्यस्तातसंतापःपारयिष्याम्यहंव्रतं॥ व्यवसायकृतंहीदंव्यवसायश्चकारणं॥ ६॥ द्युमत्सेनउवाच व्रतंभिंधीतिवक्तुंत्वांनास्मिशक्तःकथंचन ॥ पारयस्वेतिवचनंयुक्तमस्मद्विधोवदेत्॥ ७॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्त्वाद्युमत्सेनोविरराममहामनाः॥ तिष्ठंतीचैवसावित्रीकाष्ठभूतेवलक्ष्यते॥ ८॥ श्वोभूतेभर्तृमरणेसावित्र्याभरतर्षभ॥ दुःखान्वितायास्तिष्ठंत्याःसारात्रिर्व्यत्यवर्तत॥ ९ ॥ अद्यतद्दिवसंचेतिहुत्वादीप्तंहुताशनं ॥ युगमात्रोदितेसूर्येकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः ॥ १० ॥ ततःसर्वान्द्विजान्वृद्धान्श्वश्रूंश्वशुरमेवच॥ अभिवाद्यानुपूर्व्येणप्रांजलिर्नियतास्थिता॥ ॥ ११ ॥ अवैधव्याशिषस्तेतुसावित्र्यर्थंहिताःशुभाः॥ ऊचुस्तपस्विनःसर्वेतपोवननिवासिनः ॥ १२॥ एवमस्त्वितिसावित्रीध्यानयोगपरायणा॥ मनसातागिरःसर्वाःप्रत्यगृह्णात्तपस्विनां॥ १३॥ तंकालंतंमुहूर्तंचप्रतीक्षंतीनृपात्मजा॥ यथोक्तंनारदवचश्चिंतयंतीसुदुःखिता ॥ १४॥ ततस्तुश्वश्रूश्वशुरावूचतुस्तांनृपात्मजां॥ एकांतमास्थितांवाक्यंप्रीत्याभरतसत्तम॥ १५॥ श्वशुरावूचतुः व्रतंयथोपदिष्टंतुतथातत्पारितंत्वया ॥ आहारकालःसंप्राप्तःक्रियतांयदनंतरं॥ ॥ १६॥ सावित्र्युवाच अस्तंगतेमयादित्येभोक्तव्यंकृतकामया॥ एषमेहृदिसंकल्पःसमयश्चकृतोमया॥ १७॥ मार्कंडेयउवाच एवंसंभाषमाणायाःसावित्र्याभोजनंप्रति ॥ स्कंधेपरशुमादायसत्यवान्प्रस्थितोवनं ॥ १८ ॥ सावित्रीत्वाहभर्तारंनैकस्त्वंगंतुमर्हसि ॥ सहत्वयागमिष्यामिनहित्वांहातुमुत्सहे ॥ १९ ॥ सत्यवानुवाच वनंनगतपूर्वंतेदुःखःपंथाश्चभाविनि ॥ व्रतोपवासक्षामाचकथंपद्भ्यांगमिष्यसि ॥ २० ॥ सावित्र्युवाच उपवासान्नमेग्लानिर्नास्तिचापिपरिश्रमः॥ गमनेचकृतोत्साहांप्रतिषेद्धुंनमार्हसि ॥ २१ ॥

दितेउपरियाते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥ ॥ ७ ॥

सत्यवानुवाच यदितेगमनोत्साहःकरिष्यामितवप्रियं ॥ ममत्वामंत्रयगुरून्नमांदोषःस्पृशेदयं ॥ २२ ॥ मार्कंडेयउवाच साभिवाद्याब्रवीच्छ्वश्रूंश्व
 शुरंचमहाव्रता ॥ अयंगच्छतिमेभर्ताफलाहारोमहावनं ॥ २३ ॥ इच्छेयमभ्यनुज्ञाताआर्ययाश्वशुरेणह ॥ अनेनसहनिर्गंतुंनमेद्यविरहःक्षमः ॥ २४ ॥ गुर्व
ग्निहोत्रार्थंकृतेप्रस्थितश्वसुतस्तव ॥ ननिवार्योनिवार्यःस्यादन्यथाप्रस्थितोवनं ॥ २५ ॥ संवत्सरःकिंचिदूनोननिष्क्रांताहमाश्रमात् ॥ वनंकुसुमितंद्रष्टुंपरंकौ
तूहलंहिमे ॥ २६ ॥ द्युमत्सेनउवाच यतःप्रभृतिसावित्रीपित्रादत्तास्नुषामम ॥ नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वंस्मराम्यहं ॥ २७ ॥ तदेषालभतांकामंयथा
भिलषितंवधूः ॥ अप्रमादश्वकर्तव्यःपुत्रिसत्यवतःपथि ॥ २८ ॥ मार्कंडेयउवाच उभाभ्यामभ्यनुज्ञातासाजगामयशस्विनी ॥ सहभर्त्राहसंतीवहृदयेन
विदूयता ॥ २९ ॥ सावनानिविचित्राणिरमणीयानिसर्वशः ॥ मयूरगणजुष्टानिददर्शविपुलेक्षणा ॥ ३० ॥ नदीःपुण्यवहाश्वैवपुष्पितांश्वनगोत्तमान् ॥ स
त्यवानाहपश्येतिसावित्रींमधुरंवचः ॥ ३१ ॥ निरीक्षमाणाभर्तारंसर्वावस्थमनिंदिता ॥ मृतमेवहिभर्तारंकालेमुनिवचःस्मरन् ॥ ३२ ॥ अनुव्रजंतीभर्तारंज
गाममृदुगामिनी ॥ द्विधेवहृदयंकृत्वातंचकालमवेक्षती ॥ ३३ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा० सावित्र्युपाख्यानेषण्णवत्यधिकद्विशतत
मोऽध्यायः ॥ २९६ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच अथभार्यासहायःसफलान्यादायवीर्यवान् ॥ कठिनंपूरयामासततःकाष्ठान्यपाटयत् ॥ १ ॥ तस्यपाटय
तःकाष्ठंस्वेदोवैसमजायत ॥ व्यायामेनचतेनास्यजज्ञेशिरसिवेदना ॥ २ ॥ सोभिगम्यप्रियांभार्यामुवाचश्रमपीडितः ॥ सत्यवानुवाच व्यायामेनम
मानेनजाताशिरसिवेदना ॥ ३ ॥ अंगानिचैवसावित्रिहृदयंदूयतीवच ॥ अस्वस्थमिवचात्मानंलक्षयेमितभाषिणि ॥ ४ ॥ शूलैरिवशिरोविद्धमिदंसंलक्ष
याम्यहं ॥ तत्स्वप्तुमिच्छेकल्याणिनस्थातुंशक्तिरस्तिमे ॥ ५ ॥ सासमासाद्यसावित्रीभर्तारमुपगम्यच ॥ उत्संगेस्यशिरःकृत्वानिषसादमहीतले ॥ ६ ॥ ततःसा
नारदवचोविमृशंतीतपस्विनी ॥ तंमुहूर्तंक्षणंवेलांदिवसंचयुयोजह ॥ ७ ॥ मुहूर्तादेवचापश्यत्पुरुषंरक्तवाससं ॥ बद्धमौलिंवपुष्मंतमादित्यसमतेजसं ॥ ८ ॥

अथेति कठिनंस्थालीं कठिनंनिष्ठुरेस्थाल्यामितिविश्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ युयोजअनुचिंतितवती ॥ ७ ॥ ८ ॥

* व्यत्ययेनपुंस्त्वं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ कामयाइच्छया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगुष्ठमात्रंहृदयाकाशप्रतिष्ठितत्वात्तत्प्रमाणंपुर्यष्टकवेष्टितंसूक्ष्मशरीरवंतं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ अनात्मवंतःअजितेंद्रियाः वनेधर्मंयज्ञादिरूपंनचरंति जितेंद्रियाएववनेग्रामेवायज्ञादींस्त्रीसंबद्धान्धर्मान्कुर्वंति तेनगृहस्थवानप्रस्थयोःसंग्रहः वासंगुरुकुलवासंब्रह्मचर्यं परिश्रमंपरित्याग

इमामावदातंरक्ताक्षंपाशहस्तंभयावहं॥ स्थितंसत्यवतःपार्श्वेनिरीक्षंतंतमेवच ॥ ९ ॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायभर्तुर्न्यस्यशनैःशिरः॥ कृतांजलिरुवाचार्ताहृदये
नप्रवेपती॥ १०॥ सावित्र्युवाच दैवतंत्वाभिजानामिवपुरेतद्ध्यमानुषं॥ कामयाब्रूहिदेवेशकस्त्वंकिंचचिकीर्षसि॥ ११॥ यमउवाच पतिव्र
तासिसावित्रितथैवचतपोन्विता॥ अतस्त्वामभिभाषामिविद्धिमांत्वंशुभेयमं ॥ १२ ॥ अयंतेसत्यवान्भर्ताक्षीणायुःपार्थिवात्मजः॥ नेष्यामितमहंबध्वावि
द्ध्येतन्मेचिकीर्षितं॥ १३॥ सावित्र्युवाच श्रूयतेभगवन्दूतास्तवागच्छंतिमानवान् ॥ नेतुंकिलभवान्कस्मादागतोसिस्वयंप्रभो ॥ १४ ॥ मार्कंडे
यउवाच इत्युक्तःपितृराजस्तांभगवान्स्वचिकीर्षितं॥ यथावत्सर्वमाख्यातुंतत्प्रियार्थंप्रचक्रमे॥ १५॥ अयंचधर्मसंयुक्तोरूपवान्गुणसागरः॥ नार्होमत्पुरु
षैर्नेतुमतोस्मिस्वयमागतः॥ १६॥ ततःसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतं॥ अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलात् ॥ १७ ॥ ततःसमुद्धृतप्राणंगतश्वासंहतप्र
भं॥ निर्विचेष्टंशरीरंतद्बभूवाप्रियदर्शनं॥ १८॥ यमस्तुतंततोबध्वाप्रयातोदक्षिणामुखः॥ सावित्रीचैवदुःखार्तायममेवान्वगच्छत ॥ नियमव्रतसंसिद्धामहा
भागापतिव्रता॥ १९॥ यमउवाच निवर्तगच्छसावित्रिकुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकं॥ कृतंभर्तुस्त्वयानृण्यंयावद्गम्यंगतंत्वया॥ २०॥ सावित्र्युवाच य
त्रमेनीयतेभर्तास्वयंवायत्रगच्छति॥ मयाचतत्रगंतव्यमेषधर्मःसनातनः॥ २१॥ तपसागुरुभक्त्याचभर्तुःस्नेहाद्व्रतेनच॥ तवचैवप्रसादेननमेप्रतिहतागतिः
॥ २२ ॥ प्राहुःसाप्तपदंमैत्रंबुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यकिंचिद्वक्ष्यामितच्छृणु ॥ २३ ॥ नानात्मवंतस्तुवनेचरंतिधर्मंचवासंचपरिश्रमंच॥
विज्ञानतोधर्ममुदाहरंतितस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानं॥ २४॥

रूपमाश्रमंसंन्यासं पाठांतरेप्रतिश्रयंप्रतिनिवृत्तःश्रयःकर्मफलाश्रयणमत्रेतिप्रतिश्रयंसंन्यासं विज्ञानतः चतुर्थ्यर्थेसार्वविभक्तिकस्तसिः धर्मस्यफलंआत्मविज्ञानमित्यर्थः तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदि
षंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिचवेदानुवचनस्ययज्ञादीनांप्रव्रजनस्यचआत्मलाभार्थत्वश्रवणात् ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतेषामाश्रमधर्माणांसमुच्चयंवारयति एकस्येति चतुर्णामन्यतमस्यएकस्याश्रमस्यधर्मेणसतांमतेनदंभादिरहितश्रद्धयासम्यगनुष्ठितेनेत्यर्थः सर्वैवयंआश्रमास्तंमार्गंज्ञानमार्गंप्रपन्नाःप्राप्ताःस्मः अतोहेतोःअ
स्मत्सदृशोग्निसाध्यानांकर्मणांकर्ताधर्मंचवासंचप्रतिश्रयंचेतिपाठक्रमापेक्षयाद्वितीयंनैष्ठिकंगुरुकुलवासंदाराऽकरणरूपंतृतीयंपरिव्राज्यंदारादित्यागरूपंवानवांच्छे ज्ञानहेतोःप्रधानभूतस्यधर्मस्याद्येपिसिद्धे
रित्यर्थः मद्भर्तुर्हरणेनआवयोर्धर्मंमानाशयेतिभावः ॥ २५ ॥ निवर्तनिवर्तस्व स्वरउदात्तादिः अक्षरमकारादि व्यंजनंककारादि एतद्युक्तत्वेनवाक्यस्यशब्दतोनिर्दोषत्वमुक्तं हेतुयुक्तत्वेनयुक्तियुक्तत्वमप्युक्तं

एकस्यधर्मेणसतांमतेनसर्वेस्मतंमार्गमनुप्रपन्नाः ॥ मावैद्वितीयंमातृतीयंचवांछेतस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानं ॥ २५॥ यमउवाच निवर्ततुष्टोस्मित
वानयागिरास्वराक्षरव्यंजनहेतुयुक्तया ॥ वरंवृणीष्वेहविनास्यजीवितंददानितेसर्वमनिंदितेवरं ॥ २६॥ सावित्र्युवाच च्युतःस्वराज्याद्वनवासमाश्रि
तोविनष्टचक्षुःश्वशुरोममाश्रमे ॥ सलब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृपस्तवप्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः ॥ २७॥ यमउवाच ददानितेहंतमनिंदितेवरंयथात्वयो
क्तंभविताचतत्तथा ॥ तवाध्वनाग्लानिमिवोपलक्षयेनिवर्तगच्छस्वनतेश्रमोभवेत् ॥ २८ ॥ सावित्र्युवाच श्रमःकुतोभर्तृसमीपतोहिमेयतोहिभर्तामम
मसागतिर्ध्रुवा ॥ यतःपतिंनेष्यसितत्रमेगतिःसुरेशभूयश्चवचोनिबोधमे ॥ २९ ॥ सतांसकृत्संगतमीप्सितंपरंततःपरंमित्रमितिप्रचक्षते ॥ नचाफलंसत्पुरुषे
णसंगतंततःसतांसंनिवसेत्समागमे ॥ ३० ॥ यमउवाच मनोनुकूलंबुधबुद्धिवर्धनंत्वयायदुक्तंवचनंहिताश्रयं ॥ विनापुनःसत्यवतोस्यजीवितंवरंद्वितीयंवरयस्वभामिनि ॥ ३१ ॥ सावित्र्युवाच हृतंपुरामेश्वशुरस्यधीमतःस्वमेवराज्यंलभतांसपार्थिवः ॥ जह्यात्स्वधर्मान्नचमेगुरुर्यथाद्वितीयमेतद्वरया
मितेवरं ॥ ३२ ॥ यमउवाच स्वमेवराज्यंप्रतिपत्स्यतेऽचिरान्नचस्वधर्मात्परिहास्यतेनृपः ॥ कृतेनकामेनमयानृपात्मजेनिवर्तगच्छस्वनतेश्रमोभवेत् ॥ ३३ ॥

॥ २६ ॥ भर्तारंमोचयिष्याम्येवेतिस्वयंनिश्चित्वानावरांतराण्येवतावत्प्रार्थयंतीसावित्र्युवाच च्युतइति ॥ २७ ॥ अध्वनामार्गेणनतुभर्तृनाशेन अनष्टएवभर्तेत्याशयः ॥ २८ ॥ यतोयत्रभर्तासागतिःतत्रैवगम
नंध्रुवानिश्चिता ॥ २९ ॥ सतामिति साधोस्तवसमागममात्रेणजातामैत्रीयंनिष्फलानैवभवेदितिभावः ॥ ३० ॥ हिताश्रयंयुक्त्यनुकूलं पूर्वमाश्रमधर्माणांज्ञानहेतुत्वमुक्तमिहतुसत्संगस्येतिभेदः तथाचश्रु
तिस्तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदिति ॥ ३१ ॥ गुरुःश्वशुरः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञानानवाप्तौदोषमाह प्रजाइति नियमेननियमनेनसंयतानिगृहीताःसत्यःभवंतिताश्चपुनःकर्मभूतास्त्वंनिकामयाकामितेनार्थेननयसेसंयोजयसियातनांतेसत्कर्मफलमपिताभ्योददासि नकामयेतिपाठेतास्त्वं इच्छयाननयसेकर्मफलायेतिशेषः किंतुतत्तत्कर्मवशादेवेत्यर्थः येषांतुज्ञानिनांकामनैवनास्तिनतेत्वद्वशेभवंतिनापिदेहैःफलायसंयुज्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिःइतिनुकामयमानस्येतिसंसारिणामुच्चावचांगतिमुप संहृत्याथाकामयमानोयोकामोनिष्कामआप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीति तद्विदामकामानांगत्याद्यभावंदर्शयति तथासकामानांपुनःपुनःसंसारंचदर्शयति नसांप रायःप्रतिभातिबालंप्रमाद्यंतंवित्तलोभेनमूढं अयंलोकोनास्तिपरइतिमानीपुनःपुनर्वशमापद्यतेमेइतियमयातनानिवृत्त्यर्थंसारमुपादिशन्श्रोतारमभिमुखीकरोति निबोधेति ॥ ३४ ॥ अद्रोहःद्रोहाभावः अनुग्रहोदया दानंसंविभागः त्वमपिमयिदयांकुर्वितिभावः ॥ ३५ ॥ एवंप्रायइत्यल्पायुष्ट्वंभर्तुरभिनयति अशक्तिपेशलाःशक्तिकौशलहीनाः पाठांतरेभक्तिःश्रद्धाकौशलंचताभ्यांहीनाः संधिरार्षः आयुः

प्रजास्त्वयैतानियमेनसंयतानियम्यचैतानयसेनिकामया ॥ ततोयमत्वंतवदेवविश्रुतंनिबोधचेमांगिरमीरितांमया ॥ ३४ ॥ अद्रोहःसर्वभूतेषुकर्मणामन सागिरा ॥ अनुग्रहश्चदानंचसतांधर्मःसनातनः ॥ ३५ ॥ एवंप्रायश्चलोकोयंमनुष्याःशक्तिपेशलाः ॥ संतस्त्वेवाप्यमित्रेषुदयांप्राप्तेषुकुर्वते ॥ ३६ ॥ यमउवाच पिपासितस्येवभवेद्यथापयस्तथात्वयावाक्यमिदंसमीरितं ॥ विनापुनःसत्यवतोस्यजीवितंवरंवृणीष्वेहशुभेयदिच्छसि ॥ ३७ ॥ सावित्र्युवाच ममानपत्यःपृथिवीपतिःपिताभवेत्पितुःपुत्रशतंतथौरसं ॥ कुलस्यसंतानकरंचयद्भवेत्तृतीयमेतद्वरयामितेवरं ॥ ३८ ॥ यमउवाच कुलस्यसंतानकरंसु वर्चसंशतंसुतानांपितुरस्तुतेशुभे ॥ कृतेनकामेननराधिपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता ॥ ३९ ॥ सावित्र्युवाच नदूरमेतन्ममभर्तृसन्निधौमनोहिमे दूरतरंप्रधावति ॥ अथव्रजन्नेवगिरंसमुद्यतांमयोच्यमानांशृणुभूयएवच ॥ ४० ॥ विवस्वतस्त्वंतनयःप्रतापवांस्ततोहिवैवस्वतउच्यसेबुधैः ॥ समेनधर्मेणच रंतिताःप्रजास्ततस्तवेहेश्वरधर्मराजता ॥ ४१ ॥ आत्मन्यपिनविश्वासस्तथाभवतिसत्सुयः ॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणसर्वःप्रणयमिच्छति ॥ ४२ ॥

शक्तिकौशलहीनामनुष्यामादृशाः संतस्त्वमित्रेष्वपिप्राप्तेषुशरणागतेषुदयांकुर्वंतिकिमुतमादृशेषुदीनेष्वितिभावः ॥ ३६ ॥ यथातृप्तिकरमितिशेषः ॥ ३७ ॥ औरसमितिदत्तक्रीतादिव्यावृत्तिः ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ समुद्यतांउपस्थितां ॥ ४० ॥ विवस्वतःवस्वतेआच्छाद्यतेइतिवःआच्छादनंतद्वानूवस्वांस्तदन्योविवस्वान्निरावरणोजगदात्मा सूर्यःसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेः तस्यतनयःपुत्रः अत्यंतहि तइत्यर्थः समेनशत्रुमित्रादितारतम्यहीनेनतवधर्मेणप्रशासनेनताःप्रजाश्चरंति त्वदाज्ञावशगाइत्यर्थः अतएवतवनामधर्मराजइति धर्मेणैवराजतेधर्मोस्यराजतइतिवा ॥ ४१ ॥ लौकिकेष्वपिविश्वासंकुर्वन्नि ष्टसिद्धिंप्राप्नोतिकिमुतत्वयिधर्मराजेइत्याशयेनाह आत्मन्यपीति प्रणयंप्रार्थनां ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४३॥ तेत्वया॥४४॥ ममात्मजंसत्यवतश्चऔरसंनतुधृतराष्ट्रादिवदन्यतोमयिजातमित्यर्थः॥४५॥४६॥शाश्वतोधर्मःपत्युःसकाशादेवापत्योत्पादनंसतांमादृशानांदाराणांतत्रैववृत्तिः ननुगतायुषिपत्यौकथं तत्स्यादित्यतआह संतइति वरंदत्वासंतोनव्यथंतिनापिसीदंतिकिंतुउक्तंनिर्वहंत्येवेत्यर्थः अत्यंताशक्येऽर्थेकथंस्यादित्यतआह सतामिति सतामशक्यमपिनास्तिभयंचान्यस्यतेभ्योनास्तीतितत्त्वतोहंनिर्भया

सौहृदात्सर्वभूतानांविश्वासोनामजायते॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणविश्वासंकुरुतेजनः॥ ४३॥ यमउवाच उदाहृतंतेवचनंयदंगनेशुभेनतादृक्त्वदृतेश्रुतं मया॥ अनेनतुष्टोस्मिविनास्यजीवितंवरंचतुर्थंवरयस्वगच्छच ॥ ४४॥ सावित्र्युवाच ममात्मजंसत्यवतस्तथौरसंभवेदुभाभ्यामिहयत्कुलोद्वहं॥ श तंसुतानांबलवीर्यशालिनामिदंचतुर्थंवरयामितेवरं॥ ४५॥ यमउवाच शतंसुतानांबलवीर्यशालिनांभविष्यतिप्रीतिकरंतवाबले॥ परिश्रमस्तेनभवे न्नृपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता॥४६॥ सावित्र्युवाच सतांसदाशाश्वतधर्मवृत्तिःसंतोनसीदंतिनचव्यथंति॥ सतांसद्भिर्नाफलःसंगमोस्तिसद्भ्यो भयंनानुवर्ततिसंतः॥ ४७॥ संतोहिसत्येननयंतिसूर्यंसंतोभूमिंतपसाधारयंति ॥ संतोगतिर्भूतभव्यस्यराजन्सतांमध्येनावसीदंतिसंतः ॥ ४८॥ आर्यजुष्ट मिदंवृत्तमितिविज्ञायशाश्वतं॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षंतिपरस्परं॥ ४९॥ नचप्रसादःसत्पुरुषेषुमोघोनचाप्यर्थोनश्यतिनापिमानः॥ यस्मादेतन्नियतंस त्सुनित्यंतस्मात्संतोरक्षितारोभवंति॥ ५०॥ यमउवाच यथायथाभाषसिधर्मसंहितंमनोनुकूलंसुपदंमहार्थवत्॥ तथातथामेत्वयिभक्तिरुत्तमावरंवृ णीष्वाप्रतिमंपतिव्रते॥५१॥ सावित्र्युवाच नतेपवर्गःसुकृताद्विनाकृतस्तथायथान्येषुवरेषुमानद॥वरंवृणेजीवतुसत्यवानयंयथामृताह्येवमहंपतिंविना ॥५२॥ नकामयेभर्तृविनाकृतासुखंनकामयेभर्तृविनाकृतादिवं॥ नकामयेभर्तृविनाकृताश्रियंनभर्तृहीनाव्यवसामिजीवितुं ॥ ५३ ॥ वरातिसर्गःशतपु त्रतामममत्वयैवदत्तोह्रियतेचमेपतिः॥ वरंवृणेजीवतुसत्यवानयंतवैवसत्यंवचनंभविष्यति ॥ ५४॥ मार्कंडेयउवाच तथेत्युक्त्वातुतंपाशंमुक्त्वावैवस्व तोयमः॥ धर्मराजःप्रहृष्टात्मासावित्रीमिदमब्रवीत्॥५५॥ एषभद्रेमयामुक्तोभर्तातेकुलनंदिनि॥ अरोगस्तवनेयश्चसिद्धार्थःसभविष्यति॥५६ ॥ चतुर्वर्ष शतायुश्चत्वयासार्धमवाप्स्यति॥ इष्ट्वायज्ञैश्चधर्मेणख्यातिंलोकेगमिष्यति॥५७॥

स्मीतिभावः॥४७॥त्वयापिसत्यंस्त्वीयंरक्षणीयमित्याह संतोहीति भूतभव्यस्यभूतस्यभविष्यस्यच॥४८॥ परस्परंउपकारप्रत्युपकारं॥४९॥ एतत्त्रयंप्रसादोर्थोमानश्च दरिद्रस्यप्रसादोनार्थायश्रीमतांप्रसादो र्थकृदपिनमानदः सतांतुमानदइति खलेतुप्रसादएवनास्ति अतस्त्रयंत्वय्येवस्थितमितित्वंरक्षितास्माकंभवेतिभावः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तेत्वत्तः अपवर्गःपुत्रफलप्राप्तिःसुकृताद्विनासमीचीनाद्दांपत्ययोगादृतेक्षेत्र जादिपुत्रार्पणेननकृतोनिष्पादितोभवति यथान्येषुवरेषुभर्तृषुमदयंत्यांवसिष्ठस्येवनतद्वत् यस्मादेवंतस्माद्वरंवृणे ॥ ५२ ॥ व्यवसामिशक्नोमि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ त्वन्नामधेयाःसावित्राइति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शावंश्यामं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

त्वयिपुत्रशतंचैवसत्यवान्जनयिष्यति ॥ तेचापिसर्वेराजानःक्षत्रियाःपुत्रपौत्रिणः ॥ ५८ ॥ ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्चभविष्यंतीहशाश्वताः ॥ पितुश्चतेपुत्र
शतंभवितातवमातरि ॥ ५९ ॥ मालव्यांमालवानामशाश्वताःपुत्रपौत्रिणः ॥ भ्रातरस्तेभविष्यंतिक्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥ ६० ॥ एवंतस्यैवरंदत्वाधर्मराजः
प्रतापवान् ॥ निवर्तयित्वासावित्रींस्वमेवभवनंययौ ॥ ६१ ॥ सावित्र्यपियमेयातेभर्तारंप्रतिलभ्यच ॥ जगामतत्रयत्रास्याभर्तुःशावंकलेवरं ॥ ६२ ॥ साभूमौ
प्रेक्ष्यभर्तारमुपसृत्योपगृह्यच ॥ उत्संगेशिरआरोप्यभूमावुपविवेशह ॥ ६३ ॥ संज्ञांचसपुनर्लब्ध्वासावित्रीमभ्यभाषत ॥ प्रोष्यागतइवप्रेम्णापुनःपुनरुदी
क्ष्यवै ॥ ६४ ॥ सत्यवानुवाच सुचिरंबतसुप्तोस्मिकिमर्थंनावबोधितः ॥ क्वचासौपुरुषःश्यामोयोसौमांसंचकर्षह ॥ ६५ ॥ सावित्र्युवाच सुचिरं
त्वंप्रसुप्तोसिममांकेपुरुषर्षभ ॥ गतःसभगवान्देवःप्रजासंयमनोयमः ॥ ६६ ॥ विश्रांतोसिमहाभागविनिद्रश्चनृपात्मज ॥ यदिशक्यंसमुत्तिष्ठविगाढांपश्यश
र्वरीं ॥ ६७ ॥ मार्कंडेयउवाच उपलभ्यततःसंज्ञांसुखसुप्तइवोत्थितः ॥ दिशःसर्वावनांतांश्चनिरीक्ष्योवाचसत्यवान् ॥ ६८ ॥ फलाहारोस्मिनिष्क्रांतस्त्व
यासहसुमध्यमे ॥ ततःपाटयतःकाष्ठंशिरसोमेरुजाभवत् ॥ ६९ ॥ शिरोभितापसंतप्तःस्थातुंचिरमशक्नुवन् ॥ तवोत्संगेप्रसुप्तोस्मिइतिसर्वंस्मरेशुभे ॥ ७० ॥
त्वयोपगूढस्यचमेनिद्रयापहृतंमनः ॥ ततोपश्यंतमोघोरंपुरुषंचमहौजसं ॥ ७१ ॥ तद्यदित्वंविजानासिकिंतद्ब्रूहिसुमध्यमे ॥ स्वप्नोमेयदिवादृष्टोयदिवासत्य
मेवतत् ॥ ७२ ॥ तमुवाचाथसावित्रीरजनीव्यवगाहते ॥ श्वस्तेसर्वंयथावृत्तमाख्यास्यामिनृपात्मज ॥ ७३ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेपितरौपश्यसुव्रत ॥ विगाढा
रजनीचेयंनिवृत्तश्चदिवाकरः ॥ ७४ ॥ नक्तंचराश्चरंत्येतेहृष्टाःक्रूराभिभाषिणः ॥ श्रूयंतेपर्णशब्दाश्चमृगाणांचरतांवने ॥ ७५ ॥ एताघोरंशिवानादान्दिशंद
क्षिणपश्चिमां ॥ आस्थायविरुवंत्युग्राःकंपयंत्योमनोमम ॥ ७६ ॥ सत्यवानुवाच वनंप्रतिभयाकारंघनेनतमसावृतं ॥ नविज्ञास्यसिपंथानंगंतुंचैवन
शक्ष्यसि ॥ ७७ ॥ सावित्र्युवाच अस्मिन्नद्यवनेदग्धेशुष्कवृक्षःस्थितोज्वलन् ॥ वायुनाधम्यमानोत्रदृश्यतेग्निःक्वचित्क्वचित् ॥ ७८ ॥ ततोग्निमानयित्वे
हज्वालयिष्यामिसर्वतः ॥ काष्ठानीमानिसंतीहजहिसंतापमात्मनः ॥ ७९ ॥ यदिनोत्सहसेगंतुंसरुजंत्वांहिलक्षये ॥ नचज्ञास्यसिपंथानंतमसासंवृतेवने
॥ ८० ॥ श्वःप्रभातेवनेदृश्येयास्यावोनुमतेतव ॥ वसावेहक्षपामेकांरुचितंयदितेनघ ॥ ८१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अस्त्रायमाणकौरुदंतौ ॥ ८७ ॥ नौआवयोः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ प्रज्ञाचक्षुरंधः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६॥९७॥९८॥९९॥ भ्रियेतां

सत्यवानुवाच शिरोरुजानिवृत्तामेस्वस्थान्यंगानिलक्षये ॥ मातापितृभ्यामिच्छामिसंगमंत्वत्प्रसादजं ॥ ८२ ॥ नकदाचिद्विकालंहिगतपूर्वोमयाश्रमः ॥
॥२९४॥ अनागतायांसंध्यायांमातामेप्ररुणद्धिमां ॥ ८३ ॥ दिवापिमयिनिष्क्रांतेसंतप्येतेगुरूमम ॥ विचिनोतिहिमांतातःसहैवाश्रमवासिभिः ॥ ८४ ॥ मात्रापित्राच
सुभृशंदुःखिताभ्यामहंपुरा ॥ उपालब्धश्चबहुशश्चिरेणागच्छसीतिहि ॥ ८५ ॥ कात्ववस्थातयोरद्यमदर्थमितिचिंतये ॥ तयोरदृश्येमयिचमहद्दुःखंभविष्यति
॥ ८६ ॥ पुरामामूचतुश्चैवरात्रावस्त्रायमाणकौ ॥ भृशंसुदुःखितौवृद्धौबहुशःप्रीतिसंयुतौ ॥ ८७ ॥ त्वयाहीनौनजीवावमुहूर्तमपिपुत्रक ॥ यावद्धरिष्यसेपुत्र ३
तावन्नौजीवितंध्रुवं ॥ ८८ ॥ वृद्धयोरंधयोर्दृष्टिस्त्वयिवंशःप्रतिष्ठितः ॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंचावयोरिति ॥ ८९ ॥ मातावृद्धापितावृद्धस्तयोर्यष्टिरहंकि
ल ॥ तौरात्रौमामपश्यंतौकामवस्थांगमिष्यतः ॥ ९० ॥ निद्रायाश्चाभ्यसूयामियस्याहेतोःपितामम ॥ माताचसंशयंप्राप्तामत्कृतेनपकारिणी ॥ ९१ ॥ अहंच
संशयंप्राप्तःकृच्छ्रामापदमास्थितः ॥ मातापितृभ्यांहिविनानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ९२ ॥ व्यक्तमाकुलयाबुध्याप्रज्ञाचक्षुःपितामम ॥ एकैकमस्यांवेलायांपृच्छ
त्याश्रमवासिनं ॥ ९३ ॥ नात्मानमनुशोचामियथाहंपितरंशुभे ॥ भर्तारंचाप्यनुगतांमातरंपरिदुर्बलं ॥ ९४ ॥ मत्कृतेनहितावद्यसंतापंपरमेष्यतः ॥ जीवंताव
नुजीवामिभर्तव्यौतौमयेतिह ॥ ९५ ॥ तयोःप्रियंमेकर्तव्यमितिजानामिचाप्यहं ॥ मार्कंडेयउवाच एवमुक्त्वासधर्मात्मागुरुभक्तोगुरुप्रियः ॥ ९६ ॥
उच्छ्रित्यबाहूदुःखार्तःसुस्वरंप्ररुरोदह ॥ ततोब्रवीत्तथादृष्ट्वाभर्तारंशोककर्शितं ॥ ९७ ॥ प्रमृज्याश्रूणिनेत्राभ्यांसावित्रीधर्मचारिणी ॥ यदिमेस्तितपस्तप्तंयदि
दत्तंहुतंयदि ॥ ९८ ॥ श्वश्रूश्वशुरभर्तॄणांममपुण्यास्तुशर्वरी ॥ नस्मराम्युक्तपूर्वंवैस्वैरेष्वप्यनृतांगिरं ॥ ९९ ॥ तेनसत्येनतावद्यध्रियेतांश्वशुरौमम ॥ सत्य
वानुवाच कामयेदर्शनंपित्रोर्याहिसावित्रिमाचिरं ॥ १०० ॥ पुरामातुःपितुर्वापियदिपश्यामिविप्रियं ॥ नजीविष्येवरारोहेसत्येनात्मानमालभे ॥ १ ॥
यदिधर्मेचतेबुद्धिर्मांचेज्जीवंतमिच्छसि ॥ ममप्रियंवाकर्तव्यंगच्छावाश्रमंतिकात् ॥ २ ॥ मार्कंडेयउवाच सावित्रीततउत्थायकेशान्संयम्यभाविनी ॥
पतिमुत्थापयामासबाहुभ्यांपरिगृह्यवै ॥ ३ ॥ उत्थायसत्यवांश्चापिप्रमृज्यांगानिपाणिना ॥ सर्वादिशःसमालोक्यकठिनेदृष्टिमादधे ॥ ४ ॥ तमुवाचाथसा
वित्रीश्वःफलानिहरिष्यसि ॥ योगक्षेमार्थमेतंतेनेष्यामिपरशुंत्वहं ॥ ५ ॥

जीवेतां श्वशुरौश्वश्रूश्वशुरौ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ कठिनेफलपूर्णपात्रे॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ १११ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥ ॥ ९८ ॥ एतस्मिन्नेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

कृत्वाकठिनभारंसावृक्षशाखावलंबिनं॥ गृहीत्वापरशुंभर्तुःसकाशेपुनरागमत्॥ ६॥ वामेस्कंधेतुवामोरूर्भर्तुर्बाहुंनिवेश्यच ॥ दक्षिणेनपरिष्वज्यजगामग
जगामिनी ॥७॥ सत्यवानुवाच अभ्यासगमनाद्भीरुपंथानोविदितामम॥ वृक्षांतरालोकितयाज्योत्स्नयाचापिलक्षये॥८॥ आगतौस्वःपथायेनफला
न्यवचितानिच॥ यथागतंशुभेगच्छपंथानंमाविचारय॥९॥ पलाशखंडेचैतस्मिन्पंथाव्यावर्ततेद्विधा॥ तस्योत्तरेणयःपंथास्तेनगच्छत्वरस्वच ॥१०॥ स्वस्थो
स्मिबलवानस्मिदिदृक्षुःपितरावुभौ॥ ब्रुवन्नेवत्वरायुक्तःसंप्रायादाश्रमंप्रति॥ १११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा० सावित्र्युपाख्या
नेसप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९७॥ ॥ ९८॥ ॥ ९८॥ मार्कंडेयउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुद्युमत्सेनोमहाबलः॥ लब्धचक्षुःप्रसन्नायांदृ
ष्ट्यांसर्वंददर्शह॥ १ ॥ ससर्वानाश्रमान्गत्वाशैब्ययासहभार्यया॥ पुत्रहेतोःपरामार्तिंजगामभरतर्षभ॥ २॥ तावाश्रमान्नदीश्चैववनानिचसरांसिच॥ तस्यां
निशिविचिन्वंतौदंपतीपरिजग्मतुः॥ ३ ॥ श्रुत्वाशब्दंतुयंकंचिदुन्मुखौसुतशंकया ॥ सावित्रीसहितोभ्येतिसत्यवानित्यभाषतां॥ ४ ॥ भिन्नैश्चपरुषैःपादैःस
व्रणैःशोणितोक्षितैः॥ कुशकंटकविद्धांगावुन्मत्ताविवधावतः॥ ५॥ ततोभिसृत्यतैर्विप्रैःसर्वैराश्रमवासिभिः ॥ परिवार्यसमाश्वास्यतावानीतौस्वमाश्रमं॥
॥ ६ ॥ तत्रभार्यासहायःसवृतोवृद्धैस्तपोधनैः॥ आश्वासितोपिचित्रार्थैःपूर्वराज्ञांकथाश्रयैः॥ ७॥ ततस्तौपुनराश्वस्तौवृद्धौपुत्रदिदृक्षया ॥ बाल्यवृत्तानिपुत्र
स्यस्मरंतौभृशदुःखितौ ॥८॥ पुनरुक्त्वाचकरुणांवाचंतौशोककर्शितौ ॥ हापुत्रहासाध्विवधूःक्वासिक्वासीत्यरोदतां ॥ ब्राह्मणःसत्यवाक्तेषामुवाचेदंतयोर्व
चः॥ ९॥ सुवर्चाउवाच यथासभार्यासावित्रीतपसाचदमेनच॥ आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान्॥१०॥ गौतमउवाच वेदाःसांगाम
याधीतास्तपोमेसंचितंमहत्॥ कौमारंब्रह्मचर्यंचगुरवोग्निश्चतोषिताः॥ ११ ॥ समाहितेनचीर्णानिसर्वाण्येवव्रतानिमे ॥ वायुभक्षोपवासश्चकृतोमेविधिव
त्सदा॥ १२ ॥ अनेनतपसावेद्मिसर्वंपरचिकीर्षितं॥ सत्यमेतन्निबोधध्वंध्रियतेसत्यवानिति॥ १३॥ शिष्यउवाच उपाध्यायस्यमेवक्त्राद्यथावाक्यंवि
निःसृतं॥ नैवजातुभवेन्मिथ्यातथाजीवतिसत्यवान्॥ १४॥

भिन्नैर्विदीर्णैः परुषैःकर्कशैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शांतायांप्रसन्नायां पार्थिवीपार्थिवत्वयोग्याप्रवृत्तिर्धर्मः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विरात्रेबहुरात्रेकालेआगतंआगमनं

ऋषयऊचुः यथास्यभार्यासावित्रीसर्वैरेवसुलक्षणैः ॥ अवैधव्यकरैर्युक्तातथाजीवतिसत्यवान् ॥ १५॥ भारद्वाजउवाच यथास्यभार्यासावित्री
तपसाचदमेनच ॥ आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान् ॥ १६॥ दाल्भ्यउवाच यथादृष्टिःप्रवृत्तातेसावित्र्याश्चयथाव्रतं ॥ गताहारमकृत्वाचतथा
जीवतिसत्यवान् ॥ १७॥ आपस्तंबउवाच यथावदंतिशांतायांदिशिवैमृगपक्षिणः ॥ पार्थिवीचप्रवृत्तिस्तेतथाजीवतिसत्यवान् ॥ १८ ॥ धौम्यउ
वाच सर्वैर्गुणैरुपेतस्तेयथापुत्रोजनप्रियः ॥ दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथाजीवतिसत्यवान् ॥ १९॥ मार्कंडेयउवाच एवमाश्वासितस्तैस्तुसत्यवाग्भिस्त
पस्विभिः ॥ तांस्तान्विगणयन्सर्वांस्ततःस्थिरइवाभवत् ॥ २० ॥ ततोमुहूर्तात्सावित्रीभर्त्रासत्यवतासह ॥ आजगामाश्रमंरात्रौप्रहृष्टाप्रविवेशह ॥ २१ ॥ ब्रा
ह्मणाऊचुः पुत्रेणसंगतंत्वांतुचक्षुष्मंतंनिरीक्ष्यच ॥ सर्वेवयंवैपृच्छामोवृद्धिंवैपृथिवीपते ॥ २२ ॥ समागमेनपुत्रस्यसावित्र्यादर्शनेनच ॥ चक्षुषश्चात्म
नोलाभात्रिभिर्दिष्ट्याविवर्धसे ॥ २३ ॥ सर्वैरस्माभिरुक्तंयत्तथातन्नात्रसंशयः ॥ भूयोभूयःसमृद्धिस्तेक्षिप्रमेवभविष्यति ॥ २४ ॥ ततोग्निंतत्रसंज्वाल्यद्विजा
स्तेसर्वएवहि ॥ उपासांचक्रिरेपार्थद्युमत्सेनंमहीपतिं ॥ २५॥ शैब्याचसत्यवांश्चैवसावित्रीचैकतःस्थिताः ॥ सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाताविशोकाःसमुपाविशन् ॥ २६॥
ततोराज्ञासहासीनाःसर्वेतेवनवासिनः ॥ जातकौतूहलाःपार्थपप्रच्छुर्नृपतेःसुतं ॥ २७॥ ऋषयऊचुः प्रागेवनागतंकस्मात्सभार्येणत्वयाविभो ॥ विरा
त्रेचागतंकस्मात्कोनुबंधस्तवाभवत् ॥ २८ ॥ संतापितःपितामातावयंचैवनृपात्मज ॥ कस्मादितिनजानीमस्तत्सर्ववक्तुमर्हसि ॥ २९ ॥ सत्यवानुवाच
पित्राहमभ्यनुज्ञातःसावित्रीसहितोगतः ॥ अथमेभूच्छिरोदुःखंवनेकाष्ठानिभिंदतः ॥ ३० ॥ सुप्तश्चाहंवेदनयाचिरमित्युपलक्षये ॥ तावत्कालंनचमयासुप्त
पूर्वंकदाचन ॥ ३१॥ सर्वेषामेवभवतांसंतापोमाभवेदिति ॥ अतोविरात्रागमनंनान्यदस्तीहकारणं ॥ ३२॥ गौतमउवाच अकस्माच्चक्षुषःप्राप्तिर्द्युमत्से
नस्यतेपितुः ॥ नास्यत्वंकारणंवेत्सिसावित्रीवक्तुमर्हति ॥ ३३ ॥ श्रोतुमिच्छामिसावित्रित्वंहिवेत्थपरावरं ॥ त्वांहिजानामिसावित्रिसावित्रीमिवतेजसा ॥ ३४ ॥ त्व
मत्रहेतुंजानीषेतस्मात्सत्यंनिरुच्यतां ॥ रहस्यंयदितेनास्तिकिंचिदत्रवदस्वनः ॥ ३५ ॥ ॥२९५॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यामि

सावित्र्युवाच एवमेतद्यथावेत्थसंकल्पोनान्यथाहिवः ॥ नहिंकिंचिद्रहस्यंमेश्रूयतांतथ्यमेवयत् ॥ ३६ ॥ मृत्युर्मेपत्युराख्यातोनारदेनमहात्मना ॥ सचाद्य
दिवसःप्राप्तस्ततोनैनंजहाम्यहं ॥ ३७ ॥ सुप्तंचैनंयमःसाक्षादुपागच्छत्सकिंकरः ॥ सएनमनयद्बद्ध्वादिशंपितृनिषेवितां ॥ ३८ ॥ अस्तौषंतमहंदेवंसत्येनव
चसाविभुं ॥ पंचवैतेनमेदत्तावराःशृणुततान्मम ॥ ३९ ॥ चक्षुषीचस्वराज्यंचद्वौवरौश्वशुरस्यमे ॥ लब्धंपितुःपुत्रशतंपुत्राणांचात्मनःशतं ॥ ४० ॥ चतुर्वर्ष
शतायुर्मेभर्त्तालब्धश्चसत्यवान् ॥ भर्तुर्हिजीवितार्थंतुमयाचीर्णंत्विदंव्रतं ॥ ४१ ॥ एतत्सर्वंमयाख्यातंकारणंविस्तरेणवः ॥ यथावृत्तंसुखोदर्कमिदंदुःखंमहन्म
म ॥ ४२ ॥ ऋषयऊचुः निमज्ज्यमानंव्यसनैरभिद्रुतंकुलंनरेंद्रस्यतमोमयेन्हदे ॥ त्वयासुशीलव्रतपुण्ययाकुलंसमुद्धृतंसाध्विपुनःकुलीनया ॥ ४३ ॥ मा
र्कंडेयउवाच तथाप्रशस्यह्यभिपूज्यचैववरस्त्रियंताऋषयःसमागताः ॥ नरेंद्रमामंत्र्यसपुत्रमंजसाशिवेनजग्मुर्मुदिताःस्वमालयं ॥ १४४ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपाख्यानेअष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ ॥ ७ ॥ मार्कंडेयउवाच तस्यां
रात्र्यांव्यतीतायामुदितेसूर्यमंडले ॥ कृतपौर्वाह्णिकाःसर्वेसमेयुस्तेतपोधनाः ॥ १ ॥ तदेवसर्वंसावित्र्यामहाभाग्यंमहर्षयः ॥ द्युमत्सेनायनातृप्यन्कथयंतःपुनः
पुनः ॥ २ ॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःशाल्वेभ्योभ्यागतानृप ॥ आचख्युर्निहतंचैवस्वेनामात्येनतंद्विषं ॥ ३ ॥ तंमंत्रिणाहतंश्रुत्वाससहायंसबांधवं ॥ न्यवेदयन्यथावृ
त्तंविद्रुतंचद्विषद्बलं ॥ ४ ॥ ऐकमत्यंचसर्वस्यजनस्याथनृपंप्रति ॥ सचक्षुर्वाप्यचक्षुर्वासनोराजाभवत्विति ॥ ५ ॥ अनेननिश्चयेनेहवयंप्रस्थापितानृप ॥ प्राप्ता
नीमानियानानिचतुरंगंचतेबलं ॥ ६ ॥ प्रयाहिराजन्भद्रंतेघुष्टस्तेनगरेजयः ॥ अध्यास्वचिररात्रायपितृपैतामहंपदं ॥ ७ ॥ चक्षुष्मंतंचतंदृष्ट्वाराजानंवपुषान्वि
तं ॥ मूर्ध्नानिपतिताःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ८ ॥ ततोभिवाद्यतान्वृद्धान्द्विजानाश्रमवासिनः ॥ तैश्चाभिपूजितःसर्वैःप्रययौनगरंप्रति ॥ ९ ॥ शैब्याचस
हसावित्र्यास्वास्तीर्णेनसुवर्चसा ॥ नरयुक्तेनयानेनप्रययौसेनयावृता ॥ १० ॥ ततोभिषिषिचुःप्रीत्याद्युमत्सेनंपुरोहिताः ॥ पुत्रंचास्यमहात्मानंयौवराज्येभ्य
षेचयन् ॥ ११ ॥ ततःकालेनमहतासावित्र्याःकीर्तिवर्धनं ॥ तद्वैपुत्रशतंजज्ञेशूराणामनिवर्तिनां ॥ १२ ॥ भ्रातॄणांसोदराणांचतथैवास्याभवच्छतं ॥ मद्राधि
पस्याश्वपतेर्मालव्यांसुमहद्बलं ॥ १३ ॥

ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चिररात्रायबहुकालं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥ ॥ ७ ॥ यत्तदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विभावसुःवि

एवमात्मापितामाताश्वश्रूःश्वशुरएवच ॥ भर्तुःकुलंचसाविच्यासर्वंकृच्छ्रात्समुद्धृतं ॥ १४ ॥ तथैवैषाहिकल्याणीद्रौपदीशीलसंमता ॥ तारयिष्यतिवःसर्वान्सा
वित्रीवकुलांगना ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसपांडवस्तेनअनुनीतोमहात्मना ॥ विशोकोविज्वरोराजन्काम्यकेन्यवसत्तदा ॥ १६ ॥ यश्चेदंशृणु
याद्भक्त्यासाविच्याख्यानमुत्तमं ॥ ससुखीसर्वसिद्धार्थोनदुःखंप्राप्नुयान्नरः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसाविच्यु
पाख्यानेनवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचेदंपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥ ॥ अथकुंडलाहरणपर्व
जनमेजयउवाच यत्तत्तदामहद्ब्रह्मन्लोमशोवाक्यमब्रवीत् ॥ इंद्रस्यवचनादेवपांडुपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ १ ॥ यच्चापितेभयंतीव्रंनचकीर्तयसेक्वचित् ॥ तच्चाप्यप
हरिष्यामिधनंजयइतोगते ॥ २ ॥ किंनुतज्जपतांश्रेष्ठकर्णंप्रतिमहद्भयं ॥ आसीन्नचसधर्मात्माकथयामासकस्यचित् ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच अयंतेरा
जशार्दूलकथयामिकथामिमां ॥ पृच्छतोभरतश्रेष्ठशुश्रूषस्वगिरंमम ॥ ४ ॥ द्वादशेसमतिक्रांतेवर्षेप्राप्तेत्रयोदशे ॥ पांडूनांहितकृच्छक्रःकर्णंभिक्षितुमुद्यतः
॥ ५ ॥ अभिप्रायमथोज्ञात्वामहेंद्रस्यविभावसुः ॥ कुंडलार्थेमहाराजसूर्यःकर्णमुपागतः ॥ ६ ॥ महार्हेशयनेवीरंस्पर्ध्यास्तरणसंवृते ॥ शयानमतिविश्व
स्तंब्रह्मण्यंसत्यवादिनं ॥ ७ ॥ स्वप्नांतेनिशिराजेंद्रदर्शयामासरश्मिवान् ॥ कृपयापरयाविष्टःपुत्रस्नेहाच्चभारत ॥ ८ ॥ ब्राह्मणोवेदविद्भूत्वासूर्योयोगर्धिरूपवा
न् ॥ हितार्थमब्रवीत्कर्णंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ ९ ॥ कर्णमद्वचनंतातशृणुसत्यभृतांवर ॥ ब्रुवतोद्यमहाबाहोसौहृदात्परमंहितं ॥ १० ॥ उपायास्यतिशक्रस्त्वांपां
डवानांहितेप्सया ॥ ब्राह्मणच्छद्मनाकर्णकुंडलोपजिहीर्षया ॥ ११ ॥ विदितंतेनशीलंतेसर्वस्यजगतस्तथा ॥ यथात्वंभिक्षितःसद्भिर्ददास्येवनयाचसे ॥
॥ १२ ॥ त्वंहितातददास्येवब्राह्मणेभ्यःप्रयाचितं ॥ वित्तंयच्चान्यदप्याहुर्नप्रत्याख्यासिकस्यचित् ॥ १३ ॥ त्वांतुचैवंविधंज्ञात्वास्वयंवैपाकशासनः ॥ आगंता
कुंडलार्थायकवचंचैवभिक्षितुं ॥ १४ ॥ तस्मैप्रयाचमानायनदेयेकुंडलेत्वया ॥ अनुनेयःपरंशक्त्याश्रेयएतद्धितेपरं ॥ १५ ॥

शिष्टाभाःदीप्तिःसैववसुधनंयस्यतादृशःसूर्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वप्नांतेस्वप्नमध्ये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

* स्पर्ध्यंविमर्दसहंस्पृहणीयंवा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

कुंडलार्थेब्रुवंस्तातकारणैर्बहुभिस्त्वया॥ अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैःसन्निवार्यःपुनःपुनः ॥ १६॥ रत्नैःस्त्रीभिस्तथागोभिर्धनैर्बहुविधैरपि॥ निदर्शनैश्चबहुभिःकुंडले
प्सुःपुरंदरः॥ १७॥ यदिदास्यसिकर्णत्वंसहजेकुंडलेशुभे॥ आयुषःप्रक्षयंगत्वामृत्योर्वशमुपैष्यसि ॥ १८॥ कवचेनसमायुक्तःकुंडलाभ्यांचमानद॥ अवध्य
स्त्वंरणेरीणामितिविद्धिवचोमम॥ १९॥ अमृताद्रुत्थितंह्येतदुभयंरत्नसंभवं ॥ तस्माद्रक्ष्यंत्वयाकर्णजीवितंचेत्प्रियंतव॥ २० ॥ कर्णउवाच कोमामे
वंभवान्प्राहदर्शयन्सौहृदंपरं॥ कामयाभगवन्ब्रूहिकोभवान्द्विजवेषधृत् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणउवाच अहंतातसहस्रांशुःसौहृदात्त्वांनिदर्शये॥ कुरुष्वैत
द्वचोमेत्वमेतच्छ्रेयःपरंहिते॥ २२॥ कर्णउवाच श्रेयएवममात्यंतंयस्यमेगोपतिःप्रभुः॥ प्रवक्ताद्यहितान्वेषीशृणुचेदंवचोमम॥ २३॥ प्रसादयेत्वांवर
दंप्रणयाच्चब्रवीम्यहं॥ ननिवार्योव्रतादस्माद्हंयद्यस्मितेप्रियः॥ २४ ॥ व्रतंवैममलोकोयंवेत्तिकृत्स्नंविभावसो ॥ यथाहंद्विजमुख्येभ्योदद्यांप्राणानपिध्रुवं॥
॥ २५॥ यद्यागच्छतिमांशक्रोब्राह्मणच्छद्मनावृतः॥ हितार्थंपांडुपुत्राणांखेचरोत्तमभिक्षितुं॥ २६॥ दास्यामिविबुधश्रेष्ठकुंडलेवर्मचोत्तमं॥ नमेकीर्त्तिःप्र
णश्येतत्रिषुलोकेषुविश्रुता॥ २७॥मद्विधस्ययशस्यंहिनयुक्तंप्राणरक्षणं॥युक्तंहियशसायुक्तंमरणंलोकसंमतं॥ २८॥ सोहमिंद्रायदास्यामिकुंडलेसहवर्मणा॥
यदिमांबलवृत्रघ्नोभिक्षार्थमुपयास्यति॥ २९॥हितार्थंपांडुपुत्राणांकुंडलेमेप्रयाचितुं॥तन्मेकीर्तिकरंलोकेतस्याकीर्तिर्भविष्यति॥ ३० ॥ वृणोमिकीर्तिंलोकेहि
जीवितेनापिभानुमन्॥ कीर्तिमानश्नुतेस्वर्गंहीनकीर्तिस्तुनश्यति॥ ३१ ॥ कीर्तिर्हिपुरुषंलोकेसंजीवयतिमातृवत्॥ अकीर्तिर्जीवितंहंतिजीवतोपिशरीरिणः॥
॥ ३२ ॥ अयंपुराणःश्लोकोहिस्वयंगीतोविभावसो॥धात्रालोकेश्वरयथाकीर्तिरायुर्नरस्यह॥ ३३॥ पुरुषस्यपरेलोकेकीर्तिरेवपरायणं॥ इहलोकेविशुद्धाचकी
र्तिरायुर्विवर्द्धनी ॥ ३४ ॥ सोहंशरीरजेदत्वाकीर्तिंप्राप्स्यामिशाश्वतीं ॥ दत्वाचविधिवद्दानंब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥ ३५ ॥ हुत्वाशरीरंसंग्रामेकृत्वाकर्म
सुदुष्करं॥ विजित्यचपरानाजौयशःप्राप्स्यामिकेवलं॥ ३६ ॥ भीतानामभयंदत्वासंग्रामेजीवितार्थिनां ॥ वृद्धान्बालान्द्विजातींश्चमोक्षयित्वामहाभयात्॥
॥ ३७ ॥ प्राप्स्यामिपरमंलोकेयशःस्वर्ग्यमनुत्तमं॥ जीवितेनापिमेरक्ष्याकीर्तिस्तद्विद्धिमेव्रतं॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥ ॥ ॐ ॥ माहितमिति अहितमितिच्छेदः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जीवतांपुत्रादीनांकार्यंप्रयोजनंपरि
ष्वंगादिजंसुखंपित्रादिःकुरुतेलभते त्वयिमृतेत्वत्पित्रादीनांकिंसुखंस्यादितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विशाखयोःविशाखानक्षत्रस्यद्वेभास्वरेतारेतयोर्मध्येगतःपूर्णचंद्रः

सोहंत्वामघवतेभिक्षामेतामनुत्तमां ॥ ब्राह्मणच्छद्मिनेदेवलोकेगंतापरांगतिं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्ण
संवादेत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ सूर्यउवाच माऽहितंकर्णकार्षीस्त्वमात्मनःसुहृदांतथा ॥ पुत्राणामथभार्याणाम
थोमातुरथोपितुः ॥ १ ॥ शरीरस्याविरोधेनप्राणिनांप्राणभृद्वर ॥ इष्यतेयशसःप्राप्तिःकीर्तिश्चत्रिदिवेस्थिरा ॥ २ ॥ यस्त्वंप्राणाविरोधेनकीर्तिमिच्छसिशाश्व
तीं ॥ सातेप्राणान्समादायगमिष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ जीवतांकुरुतेकार्यंपितामातासुतास्तथा ॥ येचान्येबांधवाःकेचिल्लोकेस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ राजानश्चन
रव्याघ्रपौरुषेणनिबोधतत् ॥ कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुषस्यमहाद्युते ॥ ५ ॥ मृतस्यकीर्त्याकिंकार्यंभस्मीभूतस्यदेहिनः ॥ मृतःकीर्तिंनजानीतेजीवन्कीर्तिंसम
श्नुते ॥ ६ ॥ मृतस्यकीर्तिर्मर्त्यस्ययथामालागतायुषः ॥ अहंतुत्वांब्रवीम्येतद्भक्तोसीतिहितेप्सया ॥ ७ ॥ भक्तिमंतोहिमेरक्ष्याइत्येतेनापिहेतुना ॥ भक्तोयंपरयाभ
क्त्यामामित्येवमहाभुज ॥ ८ ॥ ममापिभक्तिरुत्पन्नासत्वंकुरुवचोमम ॥ अस्तिचात्रपरंकिंचिदध्यात्मंदेवनिर्मितं ॥ अतश्चत्वांब्रवीम्येतक्क्रियतामविशंकया
॥ ९ ॥ देवगुह्यंत्वयाज्ञातुंनशक्यंपुरुषर्षभ ॥ तस्मान्नाख्यामितेगुह्यंकालेवेत्स्यतितद्भवान् ॥ १० ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामित्वंराधेयनिबोधतत् ॥ मास्मैतेकुंडले
दद्याभिक्षितेवज्रपाणिना ॥ ११ ॥ शोभसेकुंडलाभ्यांचरुचिराभ्यांमहाद्युते ॥ विशाखयोर्मध्यगतःशशीवविमलेदिवि ॥ १२ ॥ कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुष
स्येतिविद्धितत् ॥ प्रत्याख्येयस्त्वयातातकुंडलार्थेसुरेश्वरः ॥ १३ ॥ शक्याबहुविधैर्वाक्यैःकुंडलेप्सात्वयानघ ॥ विहंतुंदेवराजस्यहेतुयुक्तैःपुनःपुनः ॥ १४ ॥ हेतुम
दुपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः ॥ पुरंदरस्यकर्णत्वंबुद्धिमेतामुपानुद ॥ १५ ॥ त्वंहिनित्यंनरव्याघ्रस्पर्धसेसव्यसाचिना ॥ सव्यसाचीत्वयाचेहयुधिशूरःसमेष्य
ति ॥ १६ ॥ नतुत्वामर्जुनःशक्तःकुंडलाभ्यांसमन्वितं ॥ विजेतुंयुधियद्यस्यस्वयमिंद्रःसखाभवेत् ॥ १७ ॥ तस्मान्नदेयेशक्रायत्वयैतेकुंडलेशुभे ॥ संग्रामेयदि
निर्जेतुंकर्णकामयसेर्जुनं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरण० सूर्यकर्णसंवादेएकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥ ॥ ॐ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ विहंतुंशक्येतिसंबंधः हेतुर्जीवनादिप्रदर्शनंतद्युक्तैः हेतुर्युक्तिस्तद्वंतिचउपपन्नार्थानिहेत्वाभासरहितानिचतैः सर्वतएवात्मानंगोपायेत् नसर्पायांगुलिंदद्यात् शरीरमाद्यंखलुधर्मसाधनमित्या
दिभिर्वाक्यैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥ ॥ ॐ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भगवंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्मैसूर्याय वृषःकर्णः ॥ १९ ॥ स्वर्भानुसूदनःराहुदमनः॥२०॥

कर्णउवाच भगवंतमहंभक्तोयथामांवेत्थगोपते॥ तथापरमतिग्मांशोनास्त्यदेयंकथंचन ॥ १ ॥ नमेदारानमेपुत्रानचात्मासुहृदोनच ॥ तथेष्टावैसदा भक्त्यायथात्वंगोपतेमम ॥ २॥ इष्टानांचमहात्मानोभक्तानांचनसंशयः ॥ कुर्वंतिभक्तिमिष्टांचजानीषेत्वंचभास्कर॥ ३ ॥ इष्टोभक्तश्चमेकर्णोनचान्यद्दैवतं दिवि॥ जानीतइतिवैकृत्वाभगवानाहमद्धितं॥ ४॥ भूयश्चशिरसायाचेप्रसाद्यचपुनःपुनः॥ इतिब्रवीमितिग्मांशोत्वंतुमेक्षंतुमर्हसि ॥ ५ ॥ बिभेमिनतथा मृत्योर्यथाबिभ्येऽनृतादहं॥ विशेषेणद्विजातीनांसर्वेषांसर्वदासतां॥ ६॥ प्रदानेजीवितस्यापिनमेत्रास्तिविचारणा॥ यच्चमामात्थदेवत्वंपांडवंफाल्गुनंप्रति ॥ ७॥ व्येतुसंतापजंदुःखंतवभास्करमानसं॥ अर्जुनंप्रतिमांचैवविजेष्यामिरणेर्जुनं॥ ८॥ तवापिविदितंदेवममाप्यस्त्रबलंमहत्॥ जामदग्न्याद्दुपात्तंयत्तथा द्रोणान्महात्मनः॥ ९ ॥ इदंत्वमनुजानीहिसुरश्रेष्ठव्रतंमम ॥ भिक्षतेवज्रिणेदद्यामपिजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ सूर्यउवाच यदितातददास्येतेवज्रिणे कुंडलेशुभे॥ त्वमप्येनमथोब्रूयाविजयार्थंमहाबलं ॥ ११ ॥ नियमेनप्रदद्यांतेकुंडलेवैशतक्रतो॥ अवध्योह्यसिभूतानांकुंडलाभ्यांसमन्वितः ॥ १२ ॥ अ र्जुनेनविनाशंहितवदानवसूदनः॥ प्रार्थयानोरणेवत्सकुंडलेतेजिहीर्षति॥ १३ ॥ सत्वमप्येनमाराध्यसूनृताभिःपुनःपुनः ॥ अभ्यर्थयेथादेवेशममोघार्थंपुरं दरं॥ १४॥ अमोघांदेहिमेशक्तिममित्रविनिबर्हिणीं॥ दास्यामितेसहस्राक्षकुंडलेवर्मचोत्तमं ॥ १५ ॥ इत्येवनियमेनत्वंदद्याःशक्रायकुंडले ॥ तयात्वंकर्ण संग्रामेहंतानिष्यसिरणेरिपून् ॥ १६॥ नाहत्वाहिमहाबाहोशत्रूनेतिकरंपुनः ॥ साशक्तिर्देवराजस्यशतशोथसहस्रशः॥ १७॥ वैशंपायनउवाच एवमु क्त्वासहस्रांशुःसहसांतरधीयत॥ ततःसूर्यायजप्यांतेकर्णःस्वप्नंन्यवेदयत्॥ १८॥ यथादृष्टंयथातत्त्वंयथोक्तमुभयोर्निशि॥ तत्सर्वमानुपूर्व्येणशशंसास्मैवृषस्त दा॥ १९॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्देवोभानुःस्वर्भानुसूदनः॥ उवाचतंतथेत्येवकर्णसूर्यःस्मयन्निव ॥ २०॥ ततस्तत्त्वमितिज्ञात्वाराधेयःपरवीरहा ॥ शक्तिमेवाभि कांक्षन्वैवासवंप्रत्यपालयत्॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसं०द्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०२॥ ॥ ७९॥

जनमेजयउवाच किंतद्गुह्यंनचाख्यातंकर्णायेहोष्णरश्मिना॥ कीदृशेकुंडलेतेचकवचंचैवकीदृशं॥ १॥

॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ ७९ ॥ किंतद्गुह्यमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अनवमन्यअवमानमकृत्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ वस्तुंवासंकर्तुं ॥ १३ ॥ पराश्वस्यपरंआश्वासंकृत्वा अभिराधनंकर्तुमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥

कुतश्चकवचंतस्यकुंडलेचैवसत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतन्मेब्रूहितपोधन ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच अयंराजन्ब्रवीम्येतत्तस्यगुह्यंविभावसोः ॥ यादृ
शेकुंडलेतेचकवचंचैवयादृशं ॥ ३ ॥ कुंतिभोजंपुराराजन्ब्राह्मणःपर्युपस्थितः ॥ तिग्मतेजामहाप्रांशुःश्मश्रुदंडजटाधरः ॥ ४ ॥ दर्शनीयोनवद्यांगस्तेजसाप्र
ज्वलन्निव ॥ मधुपिंगोमधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः ॥ ५ ॥ सराजानंकुंतिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः ॥ भिक्षामिच्छामिवैभोक्तुंतवगेहेविमत्सर ॥ ६ ॥ नमेव्य
लीकंकर्तव्यंत्वयावातवचानुगैः ॥ एवंवत्स्यामितेगेहेयदितेरोचतेऽनघ ॥ ७ ॥ यथाकामंचगच्छेयमागच्छेयंतथैवच ॥ शय्यासनेचमेराजन्नापराध्येतकश्चन
॥ ८ ॥ तमब्रवीत्कुंतिभोजःप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ एवमस्तुपरंचेतिपुनश्चैनमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ ममकन्यामहाप्राज्ञपृथानामयशस्विनी ॥ शीलवृत्तान्वितासा
ध्वीनियताचैवभाविनी ॥ १० ॥ उपस्थास्यतिसात्वांवैपूजयानवमन्यच ॥ तस्याश्चशीलवृत्तेनतुष्टिंसमुपयास्यसि ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वातुतंविप्रमभिपूज्ययथा
विधि ॥ उवाचकन्यामभ्येत्यपृथांपृथुललोचनां ॥ १२ ॥ अयंवत्सेमहाभागोब्राह्मणोवस्तुमिच्छति ॥ ममगेहेमयाचास्यतथेत्येवंप्रतिश्रुतं ॥ १३ ॥ त्वयिव
त्सेपराश्वस्यब्राह्मणस्याभिराधनं ॥ तन्मेवाक्यममिथ्यात्वंकर्तुमर्हसिकर्हिचित् ॥ १४ ॥ अयंतपस्वीभगवान्स्वाध्यायनियतोद्विजः ॥ यद्यद्ब्रूयान्महातेजास्त
त्तद्देयममत्सरात् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणोहिपरंतेजोब्राह्मणोहिपरंतपः ॥ ब्राह्मणानांनमस्कारैःसूर्योदिविविराजते ॥ १६ ॥ अमानयन्हिमानार्हान्वातापिश्चमहासुरः ॥ नि
हतोब्रह्मदंडेनतालजंघस्तथैवच ॥ १७ ॥ सोयंवत्सेमहाभारआहितस्त्वयिसांप्रतं ॥ त्वंसदानियताकुर्याब्राह्मणस्याभिराधनं ॥ १८ ॥ जानामिप्रणिधानंतेबाल्या
त्प्रभृतिनंदिनि ॥ ब्राह्मणेष्विहसर्वेषुगुरुबंधुषुचैवह ॥ १९ ॥ तथाप्रेष्येषुसर्वेषुमित्रसंबंधिमातृषु ॥ मयिचैवयथावत्त्वंसर्वमावृत्यवर्तसे ॥ २० ॥ नह्यतुष्टोजनोस्ती
हपुरेचांतःपुरेचते ॥ सम्यग्वृत्त्यानवद्यांगितवभृत्यजनेष्वपि ॥ २१ ॥ संदेष्टव्यांतुमन्येत्वांद्विजातिंकोपनंप्रति ॥ पृथेबालेतिकृत्वावैसुताचासिममेतिच ॥ २२ ॥ वृ
ष्णीनांचकुलेजाताशूरस्यदयितासुता ॥ दत्ताप्रीतिमतामह्यंपित्राबालापुरास्वयं ॥ २३ ॥ वसुदेवस्यभगिनीसुतानांप्रवरामम ॥ अग्र्यमग्रेप्रतिज्ञायतेनासि
दुहितामम ॥ २४ ॥ तादृशेहिकुलेजाताकुलेचैवविवर्धिता ॥ सुखात्सुखमनुप्राप्ताह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ २५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रणिधानंचित्तैकाग्र्यं ॥ १९ ॥ आवृत्यव्याप्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अग्र्यंअग्रेदेयंमयाप्रथममपत्यंतुभ्यंदेयमितिप्रतिज्ञातमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दौष्कुलेयाःदुष्कुलेजाताः प्रग्रहंनिर्बंधंगताःप्राप्ताः विकुर्वंतिदौष्ट्यंकुर्वंति ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥ ॥ ॥

दौष्कुलेयाविशेषेणकथंचित्प्रग्रहंगताः ॥ बालभावाद्विकुर्वंतिप्रायशःप्रमदाःशुभे ॥ २६ ॥ पृथेराजकुलेजन्मरूपंचापितवाद्भुतं ॥ तेनतेनासिसंपन्नासमुपेता चभाविनी ॥ २७ ॥ सात्वंदर्पंपरित्यज्यदंभंमानंचभाविनि ॥ आराध्यवरदंविप्रंश्रेयसायोक्ष्यसेपृथे ॥ २८ ॥ एवंप्राप्स्यसिकल्याणिकल्याणमनघेध्रुवं ॥ कोपितेचद्विजश्रेष्ठेकृत्स्नंदह्येतमेकुलं ॥ २९ ॥ इतिश्रीम० आरण्य० कुंडलाहरणप० पृथोपदेशेत्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥ ॥ ॥ ॥

कुंत्युवाच ब्राह्मणंयंत्रिताराजन्नुपस्थास्यामिपूजया ॥ यथाप्रतिज्ञंराजेंद्रनचमिथ्याब्रवीम्यहं ॥ १ ॥ एषचैवस्वभावोमेपूजयेयंद्विजानिति ॥ तवचैवप्रियंकार्यंश्रेयश्चपरमंमम ॥ २ ॥ यद्येवैष्यतिसायाह्नेयदिप्रातरथोनिशि ॥ यद्यर्धरात्रेभगवान्नमेकोपंकरिष्यति ॥ ३ ॥ लाभोममैषराजेंद्रयद्वैपूजयतीद्विजान् ॥ आदेशेतवतिष्ठंतीहितंकुर्यांनरोत्तम ॥ ४ ॥ विस्रब्धोभवराजेंद्रनव्यलीकंद्विजोत्तमः ॥ वसन्प्राप्स्यतितेगेहेसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ५ ॥ यत्प्रियंचद्विजस्यास्यहितंचैवतवानघ ॥ यतिष्यामितथाराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणाहिमहाभागाःपूजिताःपृथिवीपते ॥ तारणायसमर्थाःस्युर्विपरीतेवधायच ॥ ७ ॥ साहमेतद्विजानंतीतोषयिष्येद्विजोत्तमं ॥ नमत्कृतेव्यथांराजन्प्राप्स्यसिद्विजसत्तमात् ॥ ८ ॥ अपराधेपिराजेंद्रराज्ञामश्रेयसेद्विजाः ॥ भवंतिच्यवनोयद्वत्सुकन्यायाःकृतेपुरा ॥ ९ ॥ नियमेनपरेणाहमुपस्थास्येद्विजोत्तमं ॥ यथात्वयानरेंद्रेदंभाषितंब्राह्मणंप्रति ॥ १० ॥ एवंब्रुवंतींबहुशःपरिष्वज्यसमर्थ्यंच ॥ इतिचेतिचकर्तव्यंराजासर्वमथादिशत् ॥ ११ ॥ राजोवाच एवमेतत्त्वयाभद्रेकर्तव्यमविशंकया ॥ मद्धितार्थंतथात्मार्थंकुलार्थंचाप्यनिंदिते ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वातुतांकन्यांकुंतिभोजोमहायशाः ॥ पृथांपरिददौतस्मैद्विजायद्विजवत्सलः ॥ १३ ॥ इयंब्रह्मन्ममसुताबालासुखविवर्धिता ॥ अपराध्येतयत्किंचिन्नकार्यंत्वदितत्त्वया ॥ १४ ॥ द्विजातयोमहाभागावृद्धबालतपस्विषु ॥ भवंत्यक्रोधनाःप्रायोत्यपराद्धेषुनित्यदा ॥ १५ ॥ सुमहत्यपराधेपिक्षांतिःकार्याद्विजातिभिः ॥ यथाशक्तियथोत्साहंपूजाग्राह्याद्विजोत्तम ॥ १६ ॥ तथेतिब्राह्मणेनोक्तेसराजाप्रीतमानसः ॥ हंसचंद्रांशुसंकाशंगृहमस्मैन्यवेदयत् ॥ १७ ॥ तत्राग्निशरणेकॢप्तमासनंतस्यभानुमत् ॥ आहारादिचसर्वंतत्तथैवप्रत्यवेदयत् ॥ १८ ॥

ब्राह्मणमिति यंत्रितानियमयुक्ता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विस्रब्धोविश्वस्तः व्यलीकंअप्रियं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अग्निशरणेअग्न्यगारे ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 तंद्रींआलस्यं ॥ १९॥ परिचारार्हंपूजार्हं ॥२०॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥ ॥ ७ ॥ सावित्रिति ॥१॥२॥ प्रतिश्रयैःआश्रयैःशयनासनाद्यैः

निक्षिप्यराजपुत्रीतुतंद्रींमानंतथैवच ॥ आतस्थेपरमंयत्नंब्राह्मणस्याभिराधने ॥ १९ ॥ तत्रसाब्राह्मणंगत्वापृथाशौचपरासती ॥ विधिवत्परिचारार्हंदेववत्प
 र्यतोषयत् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिपृथाद्विजपरिचर्यायांचतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०४ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच सातुकन्यामहाराजब्राह्मणंसंशितव्रतं ॥ तोषयामासशुद्धेनमनसासंशितव्रता ॥ १ ॥ प्रातरेष्याम्यथेत्युक्त्वाकदाचिद्द्विजसत्तमः ॥ तत
आयातिराजेंद्रसायंरात्रावथोपुनः ॥ २ ॥ तंचसर्वासुवेलासुभक्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः ॥ पूजयामाससाकन्यावर्धमानैस्तुसर्वदा ॥ ३ ॥ अन्नादिसमुदाचारःश
य्यासनकृतस्तथा ॥ दिवसेदिवसेतस्यवर्धतेनतुहीयते ॥ ४ ॥ निर्भर्त्सनापवादैश्चतथैवाप्रिययागिरा ॥ ब्राह्मणस्यपृथाराजन्नचकाराप्रियंतदा ॥ ५ ॥ व्यस्ते
कालेपुनश्चैतिनचैतिबहुशोद्विजः ॥ सुदुर्लभमपित्यन्नंदीयतामितिसोब्रवीत् ॥ ६ ॥ कृतमेवचतत्सर्वंयथातस्मैन्यवेदयत् ॥ शिष्यवत्पुत्रवच्चैवस्वस्रवच्चसुसंयता
॥ ७ ॥ यथोपजोषंराजेंद्रद्विजातिप्रवरस्यसा ॥ प्रीतिमुत्पादयामासकन्यारत्नमनिंदिता ॥ ८ ॥ तस्यास्तुशीलवृत्तेनतुतोषद्विजसत्तमः ॥ अवधानेनभूयोस्याः
परंयत्नमथाकरोत् ॥ ९ ॥ तांप्रभातेचसायंचपितापप्रच्छभारत ॥ अपितुष्यतितेपुत्रिब्राह्मणःपरिचर्यया ॥ १० ॥ तंसापरममित्येवप्रत्युवाचयशस्विनी ॥ ततः
प्रीतिमवापाग्र्यांकुंतिभोजोमहामनाः ॥ ११ ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णेयदासौजपतांवरः ॥ नापश्यद्दुष्कृतंकिंचित्पृथायाःसौहृदेरतः ॥ १२ ॥ ततःप्रीतमनाभूत्वास
एनांब्राह्मणोब्रवीत् ॥ प्रीतोस्मिपरमंभद्रेपरिचारेणतेशुभे ॥ १३ ॥ वरान्वृणीष्वकल्याणिदुरापान्मानुषैरिह ॥ यैस्त्वंसीमंतिनीःसर्वायशसाभिभविष्यसि ॥
॥ १४ ॥ कुंत्युवाच कृतानिममसर्वाणियस्यामेवेदवित्तम ॥ त्वंप्रसन्नःपिताचैवकृतंविप्रवरैर्मम ॥ १५ ॥ ब्राह्मणउवाच यदिनेच्छसिमत्तस्त्वंवरं
भद्रेशुचिस्मिते ॥ इमंमंत्रंगृहाणत्वमाह्वानायदिवौकसां ॥ १६ ॥ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तेनतेनवशेभद्रेस्थातव्यंतेभविष्यति ॥ १७ ॥ अका
मोवासकामोवाससमेष्यतितेवशे ॥ विबुधोमंत्रसंशांतोभवेद्भृत्यइवानतः ॥ १८ ॥

॥३॥ अन्नादिनासमुदाचारःसमुपसर्पणं ॥४॥ निर्भर्त्सनंधिक्कारः अपवादोन्मादेर्दूषणं पाठांतरेऽपदेशोव्याजःअप्रिययागालनरूपया ॥५॥६॥७॥ यथोपजोषंप्रियमनतिक्रम्य ॥८॥ शीलंशमादि वृत्तंपरि
चर्या अवधानंऐकाग्र्यं एतैस्तुतोष यद्वाअस्याःपृथायाःश्रेयोर्थंअवधानेनसमाधिकालेयत्नमकरोत् यत्नेनतस्याःकल्याणंचिंतितवानित्यर्थः ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वितीयंद्वितीयवारं ॥१९॥२०॥ २१॥ विहितःविधानतःविशेषेण हितस्तृप्तोवा ॥२१॥२२॥२३ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० पंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच नशशाकद्वितीयंसाप्रत्याख्यातुमनिंदिता ॥ तंवैद्विजातिप्रवरंतदाशापभयान्नृप ॥ १९ ॥ ततस्तामनवद्यांगींग्राहयामाससद्विजः ॥ मंत्र
ग्रामंतदाराजन्नथर्वशिरसिश्रुतं ॥ २० ॥ तंप्रदायतुराजेंद्रकुंतिभोजमुवाचह ॥ उषितोस्मिसुखंराजन्कन्ययापरितोषितः ॥ २१ ॥ तवगेहेषुविहितःसदासुप्र
तिपूजितः ॥ साधयिष्यामहेतावदित्युक्त्वांतरधीयत ॥ २२ ॥ सतुराजाद्विजंदृष्ट्वातत्रैवांतर्हितंतदा ॥ बभूवविस्मयाविष्टःपृथांचसमपूजयत् ॥ २३ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिपृथायामंत्रप्राप्तौपंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच
गतेतस्मिन्द्विजश्रेष्ठेकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ चिंतयामाससाकन्यामंत्रग्रामबलाबलं ॥ १ ॥ अयंवैकीदृशस्तेनममदत्तोमहात्मना ॥ मंत्रग्रामोबलंतस्यज्ञास्ये
नातिचिरादिति ॥ २ ॥ एवंसंचिंतयंतीसाददर्शर्तुंयदृच्छया ॥ व्रीडितासाभवद्बालाकन्याभावेरजस्वला ॥ ३ ॥ ततोहर्म्यतलस्थासामहार्हशयनोचिता ॥ प्राच्यां
दिशिसमुद्यंतंददर्शादित्यमंडलं ॥ ४ ॥ तत्रबद्धमनोदृष्टिरभवत्सासुमध्यमा ॥ नचातप्यतरूपेणभानोःसंध्यागतस्यसा ॥ ५ ॥ तस्यादृष्टिरभूद्दिव्यासापश्यद्दि
व्यदर्शनं ॥ आमुक्तकवचंदेवंकुंडलाभ्यांविभूषितं ॥ ६ ॥ तस्याःकौतूहलंत्वासीन्मंत्रंप्रतिनराधिप ॥ आह्वानमकरोत्साथतस्यदेवस्यभाविनी ॥ ७ ॥
प्राणानुपस्पृश्यतदाह्याजुहावदिवाकरं ॥ आजगामततोराजंस्त्वरमाणोदिवाकरः ॥ ८ ॥ मधुपिंगोमहाबाहुःकंबुग्रीवोहसन्निव ॥ अंगदीबद्धमुकुटोदिशःप्र
ज्वालयन्निव ॥ ९ ॥ योगात्कृत्वाद्विधात्मानमाजगामततापच ॥ आबभाषेततःकुंतींसाम्नापरमवल्गुना ॥ १० ॥ आगतोस्मिवशंभद्रेतवमंत्रबलात्कृतः ॥ किं
करोमिवशोराज्ञिब्रूहिकर्तातदस्मिते ॥ ११ ॥ कुंत्युवाच गम्यतांभगवंस्तत्रयतएवागतोह्यसि ॥ कौतूहलात्समाहूतःप्रसीदभगवन्निव ॥ १२ ॥
सूर्यउवाच गमिष्येहंयथामात्वंब्रवीषितनुमध्यमे ॥ नतुदेवंसमाहूयन्याय्यंप्रेषयितुंवृथा ॥ १३ ॥ तवाभिसंधिःसुभगेसूर्यात्पुत्रोभवेदिति ॥ वीर्येणाप्रतिमो
लोकेकवचीकुंडलीतिच ॥ १४ ॥ सात्वमात्मप्रदानंवैकुरुष्वगजगामिनि ॥ उत्पत्स्यतिहिपुत्रस्तेयथासंकल्पमंगने ॥ १५ ॥ अथगच्छाम्यहंभद्रेत्वयासंगम्यसु
स्मिते ॥ यदित्वंवचनंनाद्यकरिष्यसिममप्रियं ॥ १६ ॥

गतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ऋतुंरजः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राणानिं
द्रियाणिचक्षुःश्रोत्रादीनि उपस्पृश्य जलेनसम्यगाचम्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वशंकामं ॥ ११ ॥ १२ ॥ यथाहंगमिष्येतथामामांब्रवीषि नतुतद्योग्यमित्याह नत्विति वृथाप्रसादमप्राप्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्राह्मणंदुर्वाससं ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनयंदंडंधास्यामिधारयिष्यामि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अपचारोपराधःकृतः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैल

शपिष्येत्वामहंक्रुद्धोब्राह्मणंपितरंचते ॥ त्वत्कृतेतान्प्रधक्ष्यामिसर्वानपिनसंशयः॥१७॥ पितरंचैवतेमूढंयोनवेत्तितवानयं ॥ तस्यचब्राह्मणस्याद्ययोसौमंत्रम दात्तव ॥ १८ ॥ शीलवृत्तमविज्ञायधास्यामिविनयंपरं ॥ एतेहिविबुधाःसर्वेपुरंदरमुखादिवि ॥ १९ ॥ त्वयाप्रलब्धंपश्यंतिस्मयंतइवभाविनि ॥ पश्यचैनान्सुर गणान्दिव्यंचक्षुरिदंहिते ॥ पूर्वमेवमयादत्तंदृष्टवत्यसियेनमां ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततोपश्यत्रिदशान्राजपुत्रीसर्वानेवस्वेषुधिष्ण्येषुखस्थान्॥ प्रभावंतंभानुमंतंमहांतंयथादित्यंरोचमानांस्तथैवच ॥ २१ ॥ सातान्दृष्ट्वाव्रीडमानेवबालासूर्यंदेवीवचनंप्राहभीता ॥ गच्छत्वंवैगोपतेस्वंविमानंकन्याभावा दुःखएवापचारः ॥ २२ ॥ पितामातागुरवश्चैवयेन्येदेहस्यास्यप्रभवंतिप्रदाने ॥ नाहंधर्मंलोपयिष्यामिलोकेस्त्रीणांवृत्तंपूज्यतेदेहरक्षा ॥ २३ ॥ मयामंत्रबलंज्ञा तुमाहूतस्त्वंविभावसो ॥ बाल्याद्बालेतितत्कृत्वाक्षंतुमर्हसिमेविभो ॥ २४ ॥ सूर्यउवाच बालेतिकृत्वानुनयंतवाहंददानिनान्यानुनयंलभेत ॥ आत्मप्रदा नंकुरुकुंतिकन्येशांतिस्तवैवंहिभवेच्चभीरु ॥ २५ ॥ नचापिगंतुंयुक्तंहिमयामिथ्याकृतेनवै ॥असमेत्यत्वयाभीरुमंत्राहूतेनभाविनि ॥ २६ ॥ गमिष्याम्यनवद्यां गिलोकेसमवहास्यतां ॥ सर्वेषांविबुधानांचवक्तव्यःस्यांतथाशुभे ॥ २७॥ सात्वंमयासमागच्छपुत्रंलप्स्यसिमादृशं॥विशिष्टासर्वलोकेषुभविष्यसिनसंशयः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्याह्वानेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपा यनउवाच सातुकन्याबहुविधंब्रुवंतीमधुरंवचः ॥ अनुनेतुंसहस्रांशुंनशशाकमनस्विनी ॥ १ ॥ नशशाकयदाबालाप्रत्याख्यातुंतमोनुदं ॥ भीताशापा त्ततोराजन्दध्यौदीर्घमथांतरं ॥ २ ॥ अनागसःपितुःशापोब्राह्मणस्यतथैवच ॥ मन्निमित्तःकथंनस्यात्क्रुद्धादस्माद्विभावसोः ॥ ३ ॥ बालेनापिसतामोहाद्भृशं पापकृतान्यपि ॥ नाभ्यासादयितव्यानितेजांसिचतपांसिच ॥ ४ ॥ साहमद्यभृशंभीतागृहीत्वाचकरेभृशं ॥ कथंत्वकार्यंकुर्यांवैप्रदानंह्यात्मनःस्वयं ॥५॥ वै शंपायनउवाच सावैशापपरित्रस्ताबहुचिंतयतीतदा ॥ मोहेनाभिपरीतांगीस्मयमानापुनःपुनः ॥ ६ ॥

कंठीयेभारतभावदीपेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥ ॥ ७ ॥ सातुकन्येति ॥ १ ॥ दध्यौचिंतितवती अंतरंकालं ॥ २ ॥ ३ ॥ बालेनअल्पवयसापिसतासाधुनामोहाच्चित्तपारव श्यात्पापंकृतंहिंसितंयैस्तानिनिष्पापान्यपितेजांसिसूर्यादीनि तपांसिदुर्वासआदीनिनाभ्यासादयितव्यानिअत्यंतंप्रत्यासत्तिविषयाणिनकर्तव्यानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बंधूनांसखीनांताभ्यइत्यर्थः॥ ७॥ध्रियतेजीवति॥ ८ ॥नशेत्नश्येत्॥ ९॥ १ ० ॥ १ १ ॥प्रभवंतिस्वाम्यमर्हंति॥ १ २॥ कामयतेसर्वानितिकन्येतिकन्याशब्दनिर्वचनं॥ १ ३ ॥तत्रहेतुः लोककाम्ययालोकप्रियायकाम

तंदेवमब्रवीद्भीताबंधूनांराजसत्तम ॥ व्रीडाविह्वलयावाचाशापत्रस्ताविशांपते ॥ ७ ॥ कुंत्युवाच पितामेध्रियतेदेवमाताचान्येचबांधवाः ॥ नतेषुध्रियमाणेषुविधिलोपोभवेदयं ॥ ८ ॥ त्वयातुसंगमोदेवयदिस्याद्विधिवर्जितः ॥ मन्निमित्तंकुलस्यास्यलोकेकीर्तिर्नशेत्ततः ॥ ९ ॥ अथवाधर्ममेतंत्वंमन्यसेतपतांवर ॥ ऋतेप्रदानाद्बंधुभ्यस्तवकामंकरोम्यहं ॥ १ ० ॥ आत्मप्रदानंदुर्धर्षतवकृत्वासतीत्वहं ॥ त्वयिधर्मोयशश्चैवकीर्तिरायुश्चदेहिनां ॥ १ १ ॥ सूर्यउवाच नतेपितानतेमातागुरवोवाशुचिस्मिते ॥ प्रभवंतिवरारोहेभद्रंतेशृणुमेवचः ॥ १ २ ॥ सर्वान्कामयतेयस्मात्कमेर्धातोश्चभाविनि ॥ तस्मात्कन्येहसुश्रोणिस्वतंत्रावरवर्णिनि ॥ १ ३ ॥ नाधर्मश्चरितःकश्चित्त्वयाभवतिभाविनि ॥ अधर्मंकुतएवाहंचरेयंलोककाम्यया ॥ १ ४ ॥ अनावृताःस्त्रियःसर्वानराश्चवरवर्णिनि ॥ स्वभावएषलोकानांविकारोन्यइतिस्मृतः ॥ १ ५ ॥ सामयासहसंगम्यपुनःकन्याभविष्यसि ॥ पुत्रश्चतेमहाबाहुर्भविष्यतिमहायशाः ॥ १ ६ ॥ कुंत्युवाच यदिपुत्रोममभवेत्त्वत्तःसर्वतमोनुद ॥ कुंडलीकवचीशूरोमहाबाहुर्महाबलः ॥ १ ७ ॥ सूर्यउवाच भविष्यतिमहाबाहुःकुंडलीदिव्यवर्मभृत् ॥ उभयंचामृतमयंतस्यभद्रेभविष्यति ॥ १ ८ ॥ कुंत्युवाच यद्येतदमृतादस्तिकुंडलेवर्मचोत्तमं ॥ ममपुत्रस्ययंवैत्वंमत्तउत्पादयिष्यसि ॥ १ ९ ॥ अस्तुमेसंगमोदेवयथोक्तंभगवंस्त्वया ॥ त्वद्वीर्यरूपसत्वौजाधर्मयुक्तोभवेत्सच ॥ २ ० ॥ सूर्यउवाच अदित्याकुंडलेराज्ञिदत्तेमेमत्तकाशिनि ॥ तेऽस्यदास्यामिवैभीरुवर्मचैवेदमुत्तमं ॥ २ १ ॥ कुंत्युवाच परमंभगवन्नेवंसंगमिष्येत्वयासह ॥ यदिपुत्रोभवेदेवंयथावदसिगोपते ॥ २ २ ॥ वैशंपायनउवाच तथेत्युक्त्वातुतांकुंतीमाविवेशविहंगमः ॥ स्वर्भानुशत्रुर्योगात्मानाभ्यांपस्पर्शचैवतां ॥ २ ३ ॥ ततःसाविह्वलेवासीत्कन्यासूर्यस्यतेजसा ॥ पपातचाथसादेवीशयनेमूढचेतना ॥ ॥ २ ४ ॥ सूर्यउवाच साधयिष्यामिसुश्रोणिपुत्रंवैजनयिष्यसि ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंकन्याचैवभविष्यसि ॥ २ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसाव्रीडितावालातदासूर्यमथाब्रवीत् ॥ एवमस्त्वितिराजेंद्रप्रस्थितंभूरिवर्चसं ॥ २ ६ ॥ इतिस्मोक्ताकुंतिराजात्मजासाविवस्वंतंयाचमानासलज्जा ॥ तस्मिन्पुण्येशयनीयेपपातमोहाविष्टाभज्यमानालतेव ॥ २ ७ ॥

वत्तया ॥ १ ४ ॥ अन्योविवाहनियमादिर्विकारः ॥ १ ५ ॥ १ ६ ॥ १ ७ ॥ अमृतमयंसहजंवर्म ॥ १ ८ ॥ १ ९ ॥ २ ० ॥ २ १ ॥ २ २ ॥ २ ३ ॥ २ ४ ॥ २ ५ ॥ प्रस्थितंसंगमायोपक्रांतं ॥ २ ६ ॥ २ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मसंस्थांवचनवशां एनांनदूषयामास कन्यात्वस्थापनेनेतिशेषः ॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तिग्मांशुस्तांतेजसामोहयित्वायोगेनाविश्यात्मसंस्थांचकार ॥ नचैवैनांदूषयामासभानुःसंज्ञांलेभेभूयएवाथबाला ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य

॥३०१॥ केपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकुंतीसमागमेसप्ताधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोगर्भःसम ३

भवत्पृथायाःपृथिवीपते ॥ शुक्लेदशोत्तरेपक्षेतारापतिरिवांबरे ॥ १ ॥ सावांधवभयाद्बालागर्भंतंविनिगूहती ॥ धारयामाससुश्रोणीनचैनांबुबुधेजनः ॥ २ ॥
नहितांवेदनार्यन्याकाचिद्धात्रेयिकामृते ॥ कन्यापुरगतांबालांनिपुणांपरिरक्षणे ॥ ३ ॥ ततःकालेनसागर्भंसुषुवेवरवर्णिनी ॥ कन्यैवतस्यदेवस्यप्रसादादम
रप्रभं ॥ ४ ॥ तथैवाबद्धकवचंकनकोज्वलकुंडलं ॥ हर्यक्षंवृषभस्कंधंयथास्यपितरंतथा ॥ ५ ॥ जातमात्रंचतंगर्भंधात्र्यासंमंत्र्यभाविनी ॥ मंजूषायांसमाधा
यस्वास्तीर्णायांसमंततः ॥ ६ ॥ मधूच्छिष्टस्थितायांसासुखायांरुदतीतथा ॥ श्लक्ष्णायांसुपिधानायामश्वनद्यामवासृजत् ॥ ७ ॥ जानतीचाप्यकर्तव्यंक
न्यायागर्भधारणं ॥ पुत्रस्नेहेनसाराजन्करुणंपर्यदेवयत् ॥ ८ ॥ समुत्सृजंतीमंजूषामश्वनद्यांतदाजले ॥ उवाचरुदतीकुंतीयानिवाक्यानितच्छृणु ॥ ९ ॥ स्व
स्तितेचांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यश्चपुत्रक ॥ दिव्येभ्यश्चैवभूतेभ्यस्तथातोयचराश्चये ॥ १० ॥ शिवास्तेसंतुपंथानोमाचतेपरिपंथिनः ॥ आगताश्चतथापुत्रभवंत्व
द्रोहचेतसः ॥ ११ ॥ पातुत्वांवरुणोराजासलिलेसलिलेश्वरः ॥ अंतरिक्षेंतरिक्षस्थःपवनःसर्वगस्तथा ॥ १२ ॥ पितात्वांपातुसर्वत्रतपनस्तपतांवरः ॥ येनदत्तोसिमेपु
त्रदिव्येनविधिनाकिल ॥ १३ ॥ आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याविश्वेचदेवताः ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणदिशश्चसदिगीश्वराः ॥ १४ ॥ रक्षंतुत्वांसुराःसर्वेसमेषुविषमे
षुच ॥ वेत्स्यामित्वांविदेशेपिकवचेनाभिसूचितं ॥ १५ ॥ धन्यस्तेपुत्रजनकोदेवोभानुर्विभावसुः ॥ यस्त्वांद्रक्ष्यतिदिव्येनचक्षुषावाहिनीगतं ॥ १६ ॥ धन्यासाप्र
मदायात्वांपुत्रत्वेकल्पयिष्यति ॥ यस्यास्त्वंतृषितःपुत्रस्तनंपास्यसिदेवज ॥ १७ ॥ कोनुस्वप्नस्तयादृष्टोयात्वामादित्यवर्चसं ॥ दिव्यवर्मसमायुक्तंदिव्यकुंडल
भूषितं ॥ १८ ॥ पद्मायतविशालाक्षंपद्मताम्रदलोज्वलं ॥ सुललाटंसुकेशांतंपुत्रत्वेकल्पयिष्यति ॥ १९ ॥

॥३०१॥

ततइति दशोत्तरेएकादशेशुक्लेपक्षेप्रतिपदिचंद्रइवबालउद्भूतः माघशुक्लप्रतिपदिकर्णनिषेकजन्मेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हर्यक्षंसिंहनेत्रं ॥ ५ ॥ ६ ॥ मधूच्छिष्टंसिक्थकं मयनमितिभाषायां तेनस्थि
तायांसर्वतोलिप्तायांमंजूषायां जलप्रवेशोनभवेदित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दैवंदेवजं विधिनाईश्वरेणनिर्मितं ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥३०८॥ ॥ ७ ॥

धन्याद्रक्ष्यंतिपुत्रत्वांभूमौसंसर्पमाणकं॥ अव्यक्तकलवाक्यानिवदंतंरेणुगुंठितं॥ २०॥ धन्याद्रक्ष्यंतिपुत्रत्वांपुनर्यौवनगोचरं॥ हिमवद्वनसंभूतंसिंहंकेसरिणं यथा ॥ २१ ॥ एवंबहुविधंराजन्विलप्यकरुणंपृथा ॥ अवासृजतमंजूषामश्वनद्यांतदाजले ॥ २२ ॥ रुदतीपुत्रशोकार्तानिशीथेकमलेक्षणा ॥ धात्र्यासहपृथाराजन्पुत्रदर्शनलालसा॥२३॥ विसर्जयित्वामंजूषांसंबोधनभयात्पितुः॥ विवेशराजभवनंपुनःशोकातुराततः॥ २४॥ मंजूषात्वश्वनद्याःसाययौचर्मण्वतींनदीं॥ चर्मण्वत्याश्चयमुनांततोगंगांजगामह॥ २५॥ गंगायाःसूतविषयंचंपामनुययौपुरीं ॥ समंजूषागतोगर्भस्तरंगैरुह्यमानकः ॥ २६॥ अमृताद्दुत्थितंदिव्यंतनुवर्मसकुंडलं॥ धारयामासतंगर्भंदैवंचविधिनिर्मितं ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० कुंडलाहरणप० कर्णपरित्यागेअष्टाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुधृतराष्ट्रस्यवैसखा॥ सूतोधिरथइत्येवसदारोजाह्नवींययौ॥ १ ॥ तस्यभार्याऽभवद्राजन्रूपेणासदृशीभुवि ॥ राधानाममहाभागानसापुत्रमविंदत ॥ २॥ अपत्यार्थेपरंयत्नमकरोच्चविशेषतः ॥ साददर्शाथमंजूषामुह्यमानांयदृच्छया ॥ ३ ॥ दत्तरक्षाप्रतिसरामन्वालभनशोभनां ॥ ऊर्मीतरंगैर्जाह्नव्याःसमानीतामुपह्वरं ॥ ४॥ सातुकौतूहलात्प्राप्तांग्राहयामासभाविनी॥ ततोनिवेदयामाससूतस्याधिरथस्यवै॥५॥ सतामुद्धृत्यमंजूषामुत्सार्यजलमंतिकात्॥ यंत्रैरुद्घाटयामाससोपश्यत्तत्रबालकं ॥ ६॥ तरुणादित्यसंकाशंहेमवर्मधरंतथा॥ मृष्टकुंडलयुक्तेनवदनेनविराजता ॥ ७॥ ससूतोभार्यया सार्धंविस्मयोत्फुल्ललोचनः॥ अंकमारोप्यतंबालंभार्यांवचनमब्रवीत्॥ ८॥ इदमत्यद्भुतंभीरुयतोजातोस्मिभाविनि॥ दृष्टवान्देवगर्भोयंमन्येस्माकमुपागतः॥ ९ ॥ अनपत्यस्यपुत्रोयंदेवैर्दत्तोध्रुवंमम ॥ इत्युक्त्वातंददौपुत्रंराधायैसमहीपते॥ १०॥ प्रतिजग्राहतंराधाविधिवद्दिव्यरूपिणं॥ पुत्रंकमलगर्भाभंदेवगर्भंश्रियावृतं ॥ ११ ॥ पुपोषचैनंविधिवद्ववृधेसचवीर्यवान्॥ ततःप्रभृतिचाप्यन्येप्राभवन्नौरसाःसुताः॥ १२॥ वसुवर्मधरंदृष्ट्वातंबालंहेमकुंडलं॥ नामास्यवसुषेणेतितत‌श्चक्रुर्द्विजातयः॥ १३॥

एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥दत्तोरक्षार्थंप्रतिसरोदूर्वाकंकणादिरूपोयस्यांतां अन्वालंभनंकुंकुमहस्तदानं उपह्वरंसमीपं ॥ ४ ॥ ५ ॥ उत्सार्यपरतोनीत्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यतोजातोस्मिउत्पत्तिदिनादारभ्यानैवेदमद्भुतंदृष्टं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वसुवर्मस्वर्णकवचं ॥ १३ ॥

॥१४॥अंगेषुजनपदविशेषेषु॥१५॥१६॥उपसदनंगुरूपसदनं॥१७॥परमेष्वासतांमहाधनुर्धरतां॥१८॥१९॥यतःकालेदृष्टः॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी

एवंससूतपुत्रत्वंजगामामितविक्रमः॥ वसुषेणइतिख्यातोवृषइत्येवचप्रभुः॥१४॥ सूतस्यववृधेऽंगेषुश्रेष्ठःपुत्रःसवीर्यवान्॥ चारेणविदितश्चासीत्पृथयादि

व्यवर्मभृत्॥१५॥ सूतस्त्वधिरथःपुत्रंविवृद्धंसमयेनतं॥ दृष्ट्वाप्रस्थापयामासपुरंवारणसाह्वयं॥१६॥ तत्रोपसदनंचक्रेद्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि॥ सख्यंदुर्योध

नेनैवमगमत्सचवीर्यवान्॥१७॥ द्रोणात्कृपाच्चरामाच्चसोऽस्त्रग्रामंचतुर्विधं॥ लब्ध्वालोकेऽभवत्ख्यातःपरमेष्वासतांगतः॥१८॥ संधायधार्तराष्ट्रेणपार्थानां

विप्रियेरतः॥ योद्धुमाशंसतेनित्यंफाल्गुनेनमहात्मना॥१९॥ सदाहितस्यस्पर्धासीदर्जुनेनविशांपते॥ अर्जुनस्यचकर्णेनयतोदृष्टोबभूवसः॥२०॥ एत

द्गुह्यंमहाराजसूर्यस्यासीन्नसंशयः॥ यःसूर्यसंभवःकर्णःकुंत्यांसूतकुलेतथा॥२१॥ तंतुकुंडलिनंदृष्ट्वावर्मणाचसमन्वितं॥ अवध्यंसमरेमत्वापर्यतप्यद्युधि

ष्ठिरः॥२२॥ यदाचकर्णोराजेंद्रभानुमंतंदिवाकरं॥ स्तौतिमध्यंदिनेप्राप्तेप्रांजलिःसलिलोत्थितः॥२३॥ तत्रैनमुपतिष्ठंतिब्राह्मणाधनहेतुना॥ नादेयंत

स्यतत्कालेकिंचिदस्तिद्विजातिषु॥२४॥ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षांदेहीत्युपस्थितः॥ स्वागतंचेतिराधेयस्तमथप्रत्यभाषत॥२५॥ इतिश्रीमहाभारते

आरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिराधाकर्णप्राप्तौनवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥३०९॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच देवराज

मनुप्राप्तंब्राह्मणच्छद्मनावृतं॥ दृष्ट्वास्वागतमित्याहनबुबोधास्यमानसं॥१॥ हिरण्यकंठीःप्रमदाग्रामान्वाबहुगोकुलान्॥ किंददानीतितंविप्रमुवाचाधिरथि

स्ततः॥२॥ ब्राह्मणउवाच हिरण्यकंठ्यःप्रमदायच्चान्यत्प्रीतिवर्धनं॥ नाहंदत्तमिहेच्छामितदर्थिभ्यःप्रदीयतां॥३॥ यदेतत्सहजंवर्मकुंडलेचतवानघ

एतदुत्कृत्यमेदेहियदिसत्यव्रतोभवान्॥४॥ एतदिच्छाम्यहंक्षिप्रंत्वयादत्तंपरंतप॥ एषमेसर्वलाभानांलाभःपरमकोमतः॥५॥ कर्णउवाच अवनिं

प्रमदागाश्चनिवापंबहुवार्षिकं॥ तत्तेविप्रप्रदास्यामिनतुवर्मसकुंडलं॥६॥ वैशंपायनउवाच एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानःसतुद्विजः॥ कर्णेनभरत

श्रेष्ठनान्यंवरमयाचत॥७॥ सांत्वितश्चयथाशक्तिपूजितश्चयथाविधि॥ नचान्यंसद्विजश्रेष्ठःकामयामासवैवरं॥८॥ यदानान्यंप्रवृणुतेवरंवैद्विजसत्तमः॥

तदैनमब्रवीद्भूयोराधेयःप्रहसन्निव॥९॥ सहजंवर्ममेविप्रकुंडलेचामृतोद्भवे॥ तेनावध्योऽस्मिलोकेषुततोनैतज्जहाम्यहं॥१०॥

पेनवाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥३०९॥ ॥७॥ देवराजमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥ अवनिंगृहार्थं निवापंन्युप्यतेबीजमस्मिन्निितिक्षेत्रं बहुवार्षिकंयावज्जीविकवृत्तिरूपं॥६॥७॥८॥९॥१०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ गमनीयोवध्यः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आयानेवआगच्छन्नेव ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥

विशालंपृथिवीराज्यंक्षेमंनिहतकंटकं॥ प्रतिगृह्णीष्वमत्तस्त्वंसाधुब्राह्मणपुंगव ॥ ११ ॥ कुंडलाभ्यांविमुक्तोहंवर्मणासहजेनच ॥ गमनीयोभविष्यामिशत्रू
णांद्विजसत्तम॥१२॥ वैशंपायनउवाच यदन्यंनवरंवव्रेभगवान्पाकशासनः॥ ततःप्रहस्यकर्णस्तंपुनरित्यब्रवीद्वचः॥१३॥विदितोदेवदेवेशप्रागेवासि
ममप्रभो॥ नतुन्याय्यंमयादातुंतवशक्यंवृथावरं ॥ १४ ॥ त्वंहिदेवेश्वरःसाक्षात्त्वयादेयोवरोमम॥ अन्येषांचैवभूतानामीश्वरोह्यसिभूतकृत्॥ १५॥ यदि
दास्यामितेदेवकुंडलेकवचंतथा॥ वध्यतामुपयास्यामित्वंचशक्रावहास्यतां॥ १६॥ तस्माद्विनिमयंकृत्वाकुंडलेवर्मचोत्तमं॥ हरस्वशक्रकामंमेनदद्यामहम
न्यथा॥ १७॥ शक्रउवाच विदितोहंरवेःपूर्वमायानेवतवांतिकं॥ तेनतेसर्वमाख्यातमेवमेतन्नसंशयः ॥ १८ ॥ काममस्तुतथातातत्तवकर्णयथेच्छ
सि॥ वर्जयित्वातुमेवज्रंप्रवृणीष्वयथेच्छसि॥१९॥ वैशंपायनउवाच ततःकर्णःप्रहृष्टस्तुउपसंगम्यवासवं॥अमोघांशक्तिमभ्येत्यवव्रेसंपूर्णमानसः
॥२०॥ कर्णउवाच कर्मणाकुंडलाभ्यांचशक्तिंमेदेहिवासव ॥ अमोघांशत्रुसंघानांघातिनींपृतनामुखे ॥ २१ ॥ ततःसंचिंत्यमनसामुहूर्तमिववा
सवः॥ शक्त्यर्थंपृथिवीपालकर्णंवाक्यमथाब्रवीत्॥ २२ ॥ कुंडलेमेप्रयच्छस्ववर्मचैवशरीरजं ॥ गृहाणकर्णशक्तिंत्वमनेनसमयेनच ॥ २३ ॥ अमोघाहं
तिशतशःशत्रून्ममकरच्युता॥ पुनश्चपाणिमभ्येतिममदैत्यान्विनिघ्नतः ॥ २४ ॥ सेयंतवकरप्राप्ताहत्वैकंरिपुमूर्जितं ॥ गर्जंतंप्रतपंतंचमामेवैष्यतिसूतज॥
॥२५॥ कर्णउवाच एकमेवाहमिच्छामिरिपुंहंतुंमहाहवे॥ गर्जंतंप्रतपंतंचयतोममभयंभवेत्॥ २६॥ इंद्रउवाच एकंहनिष्यसिरिपुंगर्जंतं
बलिनंरणे॥ त्वंतुयंप्रार्थयस्येकंरक्ष्यतेसमहात्मना ॥ २७॥ यमाहुर्वेदविद्वांसोवराहमपराजितं॥ नारायणमचिंत्यंचतेनकृष्णेनरक्ष्यते ॥ २८ ॥ कर्णउ
वाच एवमप्यस्तुभगवन्नेकवीरवधेमम ॥ अमोघांदेहिमेशक्तिंयथाहन्यांप्रतापिनं॥ २९ ॥ उत्कृत्यतुप्रदास्यामिकुंडलेकवचंचते ॥ निकृत्तेषुतुगात्रेषुन
मेबीभत्सताभवेत् ॥ ३० ॥ इंद्रउवाच नतेबीभत्सताकर्णभविष्यतिकथंचन ॥ व्रणश्चैवनगात्रेषुयस्त्वंनानृतमिच्छसि॥ ३१ ॥ यादृशस्तेपितुर्वर्णस्ते
जश्चवदतांवर॥ तादृशोनैववर्णेनत्वंकर्णभवितापुनः ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विद्यमानेषुशस्त्रेषुयद्यमोघामसंशये॥ प्रमत्तोमोक्ष्यसेचापित्वय्येवैषापतिष्यति ॥ ३३ ॥ कर्णवाच संशयंपरमंप्राप्यविमोक्ष्येवासवीमिमां॥ यथा
॥३०३॥ मामात्थशक्रत्वंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच ततःशक्तिंप्रज्वलितांप्रतिगृह्यविशांपते ॥ शस्त्रंगृहीत्वानिशितंसर्वगात्राण्यकृंतत॥
॥३५॥ ततोदेवामानवादानवाश्चनिकृंततंकर्णमात्मानमेवं ॥ दृष्ट्वासर्वेसिंहनादान्प्रणेदुर्नह्यस्यासीन्मुखजोवैविकारः ॥ ३६॥ ततोदिव्यादुंदुभयःप्रणेदुः ३
पपातोच्चैःपुष्पवर्षंचदिव्यं॥ दृष्ट्वाकर्णंशस्त्रसंकृत्तगात्रंमुहुश्चापिस्मयमानंनृवीरं॥ ३७ ॥ ततश्छित्वाकवचंदिव्यमंगात्तथैवार्द्रंप्रददौवासवाय॥ तथोत्कृत्य
प्रददौकुंडलेतेकर्णात्तस्मात्कर्मणातेनकर्णः॥ ३८ ॥ ततःशक्रःप्रहसन्वंचयित्वाकर्णंलोकेयशसायोजयित्वा॥ कृतंकार्यंपांडवानांहिमेनेततःपश्चाद्दिवमेवो
त्पपात॥३९॥ श्रुत्वाकर्णंमुषितंधार्तराष्ट्रादीनाःसर्वेभग्नदर्पाइवासन् ॥ तंचावस्थांगमितंसूतपुत्रंश्रुत्वापार्थाजहृषुःकाननस्थाः ॥ ४० ॥ जनमेजयउ
वाच क्वस्थावीराःपांडवास्तेबभूवुःकुतश्चैतेश्रुतवंतःप्रियंतत्॥ किंवाकार्षुर्द्वादशेब्देव्यतीतेतन्मेसर्वंभगवान्व्याकरोतु॥ ४१ ॥ वैशंपायनउवाच लब्ध्वा
कृष्णांसैंधवंद्रावयित्वाविप्रैःसार्धंकाम्यकादाश्रमात्ते॥ मार्कंडेयाच्छ्रुतवंतःपुराणंदेवर्षीणांचरितंविस्तरेण॥ ४२॥ इतिश्रीम० आरण्य० कुंडलाहरणप०
कवचकुंडलदानेदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३१०॥ ॥ ७॥ ॥समाप्तंचेदंकुंडलाहरणपर्व॥ ॥अथारणेयपर्व॥ जनमेजयउवाच एवंहृ
तायांभार्यायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमं॥ प्रतिपद्यततःकृष्णांकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच एवंहृतायांकृष्णायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमं॥ विहाय
काम्यकंराजासहभ्रातृभिरच्युतः॥ २ ॥ पुनर्द्वैतवनंरम्यमाजगामयुधिष्ठिरः॥ स्वादुमूलफलंरम्यंविचित्रबहुपादपं॥ ३ ॥ अनुभुक्तफलाहाराःसर्वएवमिताश
नाः॥ न्यवसन्पांडवास्तत्रकृष्णयासहभार्यया ॥ ४ ॥ वसन्द्वैतवनेराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनोर्जुनश्चैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ५ ॥ ब्राह्मणार्थेपरा
क्रांताधर्मात्मानोयतव्रताः ॥ क्लेशमार्च्छंतविपुलंसुखोदर्कंपरंतपाः ॥ ६ ॥ तस्मिन्प्रतिवसंतस्तेयत्प्रापुःकुरुसत्तमाः ॥ वनेक्लेशंसुखोदर्कंतत्प्रवक्ष्यामितेशृणु
॥ ७॥ अरणीसहितंमंथंब्राह्मणस्यतपस्विनः॥ मृगस्यघर्षमाणस्यविषाणेसमसज्जत ॥ ८ ॥ ॥३०३॥

ऽध्यायः ॥३१०॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥१॥२॥३॥ अनुभुक्ताःव्रतिनः फलाहाराःफलान्येवाहर्तुंशीलाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अरणीउत्तराधरेऽग्निमथनकाष्ठेताभ्यांसहितंमंथंनिर्मथनदंडं॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आश्रमांतरितःआश्रमदूरगतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पदंमार्गेचिह्नंगत्वाप्राप्य तेनैवपथातदानयत ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ धर्मोनममज्ज धर्मलोपोर्थलोपश्च

तदादायगतोराजंस्त्वरमाणोमहामृगः ॥ आश्रमांतरितःशीघ्रंप्लवमानोमहाजवः ॥ ९ ॥ क्रियमाणंतुतंदृष्ट्वासविप्रःकुरुसत्तम ॥ त्वरितोभ्यागमत्तत्रअग्निहोत्र
परीप्सया ॥ १० ॥ अजातशत्रुमासीनंभ्रातृभिःसहितंवने ॥ आगम्यब्राह्मणस्तूर्णंसंतप्तश्चेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ अरणीसहितंमंथंसमासक्तंवनस्पतौ ॥ मृगस्यघ
र्षमाणस्यविषाणेसमसज्जत ॥ १२ ॥ तमादायगतोराजंस्त्वरमाणोमहामृगः ॥ आश्रमात्त्वरितःशीघ्रंप्लवमानोमहाजवः ॥ १३ ॥ तस्यगत्वापदंराजन्नासाद्य
चमहामृगं ॥ अग्निहोत्रंनलुप्येततदानयतपांडवाः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणस्यवचःश्रुत्वासंतप्तोथयुधिष्ठिरः ॥ धनुरादायकौंतेयःप्राद्रवद्भ्रातृभिःसह ॥ १५ ॥ सन्नद्धा
धन्विनःसर्वेप्राद्रवन्नरपुंगवाः ॥ ब्राह्मणार्थेयतंतस्तेशीघ्रमन्वगमन्मृगं ॥ १६ ॥ कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजंतोमहारथाः ॥ नाविध्यन्पांडवास्तत्रपश्यंतोमृग
मंतिकात् ॥ १७ ॥ तेषांप्रयतमानानांनादृश्यतमहामृगः ॥ अपश्यंतोमृगंश्रांतादुःखंप्राप्तामनस्विनः ॥ १८ ॥ शीतलच्छायमागम्यन्यग्रोधंगहनेवने ॥ क्षुत्पि
पासापरीतांगाःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ १९ ॥ तेषांसमुपविष्टानांनकुलोदुःखितस्तदा ॥ अब्रवीद्भ्रातरंश्रेष्ठममर्षात्कुरुनंदनं ॥ २० ॥ नास्मिन्कुलेजातुममज्ज
धर्मोनचालस्यादर्थलोपोबभूवह ॥ अनुत्तराःसर्वभूतेषुभूयःसंप्राप्ताःस्मःसंशयंकिन्नुराजन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्व०
मृगान्वेषणेएकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच नापदामस्तिमर्यादाननिमित्तंनकारणं ॥ धर्म
स्तुविभजत्यर्थमुभयोःपुण्यपापयोः ॥ १ ॥ भीमउवाच प्रातिकाम्यनयत्कृष्णांसभायांप्रेष्यवत्तदा ॥ नमयानिहतस्तत्रतेनप्राप्ताःस्मसंशयं ॥ २ ॥ अ
र्जुनउवाच वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यःसूतपुत्रेणभाषिताः ॥ अतितीव्रामयाक्षांतास्तेनप्राप्ताःस्मसंशयं ॥ ३ ॥ सहदेवउवाच शकुनिस्त्वांयदाजैषी
दक्षद्यूतेनभारत ॥ समयानहतस्तत्रतेनप्राप्ताःस्मसंशयं ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजानकुलंवाक्यमब्रवीत् ॥ आरुह्यवृक्षंमाद्रेयनिरीक्ष
स्वदिशोदश ॥ ५ ॥ पानीयमंतिकेपश्यवृक्षांश्चाप्युदकाश्रितान् ॥ एतेहिभ्रातरःश्रांतास्तवतातपिपासिताः ॥ ६ ॥

नाभूत् आलस्यादित्युपचर्यते त्वयिअनुत्तराःप्रतिवाक्यरहिताःसर्वभूतेषुकार्यार्थेउपस्थितेओमित्येववदामोनतुवाक्यांतरमित्यर्थः संशयंब्राह्मणस्यकर्मलोपनिमित्तंदोषं ॥ २१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकं
ठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३११ ॥ ॥ ७ ॥ नापदामिति निमित्तंफलं धर्मःप्रारब्धरूपस्तुअर्थफलंसुखदुःखरूपंविभजति ॥ १ ॥ प्रेष्यवत्प्रेष्यामिव ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ साहसंजलपानरूपं परिग्रहोनियमः योमत्प्रश्नान्वेदेसएवइतःपयःपिबेत्हरेद्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

नकुलस्तुतथेत्युक्त्वाशीघ्रमारुह्यपादपं ॥ अब्रवीद्भ्रातरंज्येष्ठमभिवीक्ष्यसमंततः ॥ ७॥ पश्यामिबहुलान्राजन्वृक्षानुदकसंश्रयान् ॥ सारसानांचनिर्ह्रादमत्रो
 दकमसंशयं ॥ ८ ॥ ततोब्रवीत्सत्यधृतिःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ गच्छसौम्यततःशीघ्रंतूणैःपानीयमानय ॥ ९॥ नकुलस्तुतथेत्युक्त्वाभ्रातुर्ज्येष्ठस्यशासनात् ॥ प्राद्र
वद्यत्रपानीयंशीघ्रंचैवान्वपद्यत ॥ १० ॥ सदृष्ट्वाविमलंतोयंसारसैःपरिवारितं ॥ पातुकामस्ततोवाचमंतरिक्षात्सशुश्रुवे ॥ ११ ॥ यक्षउवाच मातातसाह
संकार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुमाद्रेयततःपिबहरस्वच ॥ १२ ॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यंनकुलःसुपिपासितः ॥ अपिबच्छीतलंतोयंपीत्वाचनिपपातह ॥
॥ १३ ॥ चिरायमाणेनकुलेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अब्रवीद्भ्रातरंवीरंसहदेवमरिंदमं ॥ १४॥ भ्राताहिचिरयातोनःसहदेवतवाग्रजः ॥ तथैवानयसोदर्यंपानीयं
चत्वमानय ॥ १५ ॥ सहदेवस्तथेत्युक्त्वातांदिशंप्रत्यपद्यत ॥ ददर्शचहतंभूमौभ्रातरंनकुलंतदा ॥ १६॥ भ्रातृशोकाभिसंतप्तस्तृषयाचप्रपीडितः ॥ अभिदुद्राव
पानीयंततोवागभ्यभाषत ॥ १७॥ मातातसाहसंकार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वायथाकामंपिबस्वचहरस्वच ॥ १८ ॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यंसहदेवःपिपासि
तः ॥ अपिबच्छीतलंतोयंपीत्वाचनिपपातह ॥ १९ ॥ अथाब्रवीत्सविजयंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातरौतेपरिगतौबीभत्सोशत्रुकर्शन ॥ २० ॥ तौचैवानयभ
द्रंतेपानीयंचत्वमानय ॥ त्वंहिनस्तातसर्वेषांदुःखितानामपाश्रयः ॥ २१ ॥ एवमुक्तोगुडाकेशःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ आमुक्तखड्गोमेधावीतत्सरःप्रत्यपद्यत
॥ २२ ॥ ततःपुरुषशार्दूलौपानीयहरणेगतौ ॥ तौददर्शहतौतत्रभ्रातरौश्वेतवाहनः ॥ २३ ॥ प्रसुप्ताविवतौदृष्ट्वानरसिंहःसुदुःखितः ॥ धनुरुद्यम्यकौंतेयोव्यलो
कयततद्वनं ॥ २४ ॥ नापश्यत्तत्रकिंचित्सभूतमस्मिन्महावने ॥ सव्यसाचीततःश्रांतःपानीयंसोभ्यधावत ॥ २५ ॥ अभिधावंस्ततोवाक्यमंतरिक्षात्सशुश्रुवे ॥
किमासीदसिपानीयंनैतच्छक्यंबलात्त्वया ॥ २६ ॥ कौंतेययदिप्रश्नांस्तान्मयोक्तान्प्रतिपत्स्यसे ॥ ततःपास्यसिपानीयंहरिष्यसिचभारत ॥ २७॥ वारितस्त्व
ब्रवीत्पार्थोदृश्यमानोनिवारय ॥ यावद्बाणैर्विनिर्भिन्नःपुनर्नैवंवदिष्यसि ॥ २८ ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थःशरैरस्त्रानुमंत्रितैः ॥ प्रववर्षदिशःकृत्स्नाःशब्दवेधंचदर्श
यन् ॥ २९ ॥ कर्णिनालीकनाराचानुत्सृजन्भरतर्षभ ॥ सत्वमोघानिषून्मुक्त्वातृष्णयाभिप्रपीडितः ॥ ३० ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ दृश्यमानोभूत्वेतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विधानेनयत्नेन ॥ ३१ ॥ नभविष्यसिमरिष्यसि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ हेमजालानिहेमवर्णानिकेसराणितैःपरिष्कृतंमंडितं

अनेकैरिषुसंघातैरंतरिक्षेववर्षह॥ यक्षउवाच किंविधानेनतेपार्थप्रश्नानुक्त्वाततःपिब॥ ३१ ॥अनुक्त्वाचपिबन्प्रश्नान्पीत्वैवनभविष्यसि ॥एवमुक्त स्ततःपार्थःसव्यसाचीधनंजयः॥ ३२ ॥ अवज्ञायैवतांवाचंपीत्वैवनिपपातह॥ अथाब्रवीद्भीमसेनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ३३ ॥ नकुलःसहदेवश्चबीभत्सुश्च परंतप॥ चिरंगतास्तोयहेतोर्नचागच्छंतिभारत॥ ३४ ॥ तांश्चैवानयभद्रंतेपानीयंचत्वमानय ॥ भीमसेनस्तथेत्युक्त्वातंदेशंप्रत्यपद्यत॥३५॥ यत्रतेपुरुषव्या घ्राभ्रातरोस्यनिपातिताः॥ तान्दृष्ट्वादुःखितोभीमस्तृषयाचप्रपीडितः॥ ३६ ॥ अमन्यतमहाबाहुःकर्मतद्यक्षरक्षसां॥ सचिंतयामासतदायोद्धव्यंध्रुवमद्यवै ॥३७॥ पास्यामितावत्पानीयमितिपार्थोवृकोदरः॥ ततोभ्यधावत्पानीयंपिपासुःपुरुषर्षभः॥३८॥ यक्षउवाच मातातसाहसंकार्षीर्मम पूर्वपरिग्रहः॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततःपिबहरस्वच॥ ३९ ॥ एवमुक्तस्तदाभीमोयक्षेणामिततेजसा॥ अनुक्त्वैवतुतान्प्रश्नान्पीत्वैवनिपपातह ॥ ४० ॥ ततःकुंतीसुतोराजा प्रचिंत्यपुरुषर्षभः॥ समुत्थायमहाबाहुर्दह्यमानेनचेतसा ॥ ४१ ॥ व्यपेतजननिर्घोषंप्रविवेशमहावनं॥ रुरुभिश्चवराहैश्चपक्षिभिश्चनिषेवितं॥ ४२ ॥ नी लभास्वरवर्णैश्चपादपैरुपशोभितं॥ भ्रमरैरुपगीतंचपक्षिभिश्चमहायशाः ॥ ४३ ॥ सगच्छन्काननेतस्मिन्हेमजालपरिष्कृतं॥ ददर्शतत्सरःश्रीमान्विश्वक र्मकृतंयथा॥ ४४ ॥ उपेतंनलिनीजालैःसिंधुवारैःसचेतसैः॥केतकैःकरवीरैश्चपिप्पलैश्चैवसंवृतं॥ श्रमार्तस्तदुपागम्यसरोदृष्ट्वाथविस्मितः॥ ४५ ॥ इति श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्व० नकुलादिपतनेद्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ वैशंपायनउवाच सददर्शहतान्भ्रातॄन्लोकपालानिवच्युतान्॥ युगांतेसमनुप्राप्तेशक्रप्रतिमगौरवान्॥ १ ॥ विनिकीर्णधनुर्बाणंदृष्ट्वानिहतमर्जुनं॥ भीमसेनंयमौचैवनिर्वि चेष्टान्गतायुषः॥ २॥ सदीर्घमुष्णंनिःश्वस्यशोकबाष्पपरिप्लुतः॥ तान्दृष्ट्वापतितान्भ्रातॄन्सर्वांश्चितासमन्वितः॥ ३ ॥ धर्मपुत्रोमहाबाहुर्विललापसुविस्तरं॥ ननुत्वयामहाबाहोप्रतिज्ञातंवृकोदर॥ ४ ॥ सुयोधनस्यभेत्स्यामिगदयासक्थिनीरणे॥ व्यर्थंतदद्यमेसर्वंत्वयिवीरेनिपातिते ॥ ५ ॥ महात्मनिमहाबाहोकु रूणांकीर्तिवर्धने॥ मनुष्यसंभवावाचोविधर्मिण्यःप्रतिश्रुताः ॥ ६ ॥

॥ ४४ ॥ सिंधुवारैर्जलजविशेषैः ॥ ४५ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० द्वादशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥ ॥ छ ॥ सददर्शेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विधर्मिण्यःअनृताः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ नकस्यचिदजेताऽपितुसर्वस्यैवजेता ॥ ९ ॥ आशांराज्याशां संहत्यविनाश्य ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ दध्यौकारणंमरणहेतुंविचारितवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥

भवतांदिव्यवाचस्तुताभवंतुकथंमृषा ॥ देवाश्चापियदावोचन्सूतकेत्वांधनंजय ॥ ७ ॥ सहस्राक्षादनवरःकुंतिपुत्रस्तवेतिवै ॥ उत्तरेपारियात्रेचजगुर्भूता निसर्वशः ॥ ८ ॥ विप्रनष्टांश्रियंचैषामाहर्तापुनरंजसा ॥ नास्यजेतारणेकश्चिदजेतानैषकस्यचित् ॥ ९ ॥ सोयंमृत्युवशंयातःकथंजिष्णुर्महाबलः ॥ अयंम माशांसंहत्यशेतेभूमौधनंजयः ॥ १० ॥ आश्रित्ययंवयंनाथंदुःखान्येतानिसेहिम ॥ रणेप्रमत्तौवीरौचसदाशत्रुनिबर्हणौ ॥ ११ ॥ कथंरिपुवशंयातौकुंतीपु त्रौमहाबलौ ॥ यौसर्वास्त्राप्रतिहतौभीमसेनधनंजयौ ॥ १२ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममदुर्हृदः ॥ यमौयदेतौदृष्ट्वाद्यपतितौनावदीर्यते ॥ १३ ॥ शास्त्रज्ञादे शकालज्ञास्तपोयुक्ताःक्रियान्विताः ॥ अकृत्वासदृशंकर्मकिंशेध्वंपुरुषर्षभाः ॥ १४ ॥ अविक्षतशरीराश्चाप्यप्रमृष्टशरासनाः ॥ असंज्ञाभुविसंगम्यकिंशेध्व मपराजिताः ॥ १५ ॥ सानूनिवाद्रेःसंसुप्तान्दृष्ट्वाभ्रातॄन्महामतिः ॥ सुखंप्रसुप्तान्प्रस्विन्नःखिन्नःकष्टांदशांगतः ॥ १६ ॥ एवमेवेदमित्युक्त्वाधर्मात्मासनरेश्व रः ॥ शोकसागरमध्यस्थोदध्यौकारणमाकुलः ॥ १७ ॥ इतिकर्तव्यतांचेतिदेशकालविभागवित् ॥ नाभिपेदेमहाबाहुश्चिंतयानोमहामतिः ॥ १८ ॥ अथसं स्तभ्यधर्मात्मातदात्मानंतपःसुतः ॥ एवंविलप्यबहुधाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १९ ॥ बुद्ध्याविचिंतयामासवीराःकेननिपातिताः ॥ २० ॥ नैषांशस्त्रप्रहारोस्तिप दंनेहास्तिकस्यचित् ॥ भूतंमहदिदंमन्येभ्रातरोयेनमेहताः ॥ २१ ॥ एकाग्रंचिंतयिष्यामिपीत्वावेत्स्यामिवाजलं ॥ स्यात्तुदुर्योधनेनेदमुपांशुविहितंकृतं ॥ ॥ २२ ॥ गांधारराजरचितंसततंजिह्मबुद्धिना ॥ यस्यकार्यमकार्यंवासममेवभवत्युत ॥ २३ ॥ कस्तस्यविश्वसेद्वीरोदुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ अथवापुरुषैर्गूढैःप्र योगोयंदुरात्मनः ॥ २४ ॥ भवेदितिमहाबुद्धिर्बहुधातदचिंतयत् ॥ तस्यासीन्नविषेणेदमुदकंदूषितंयथा ॥ २५ ॥ मृतानामपिचैतेषांविकृतंनैवजायते ॥ मुख वर्णाःप्रसन्नामेभ्रातॄणामित्यचिंतयत् ॥ २६ ॥ एकैकशश्चौघबलानिमान्पुरुषसत्तमान् ॥ कोन्यःप्रतिसमासेतकालांतकयमादृते ॥ २७ ॥ एतेनव्यवसायेनत त्तोयंव्यवगाढवान् ॥ गाहमानश्चतत्तोयमंतरिक्षात्सशुश्रुवे ॥ २८ ॥

तपःसुतःधर्मपुत्रः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ उपांशुविहितंअस्माभिरज्ञातंसद्विहितं ॥ २२ ॥ २३ ॥ दुष्कृतेःपापकर्मणः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ओघबलान्महाप्रवाहवेगान् प्रतिसमासेतप्रतियुत्ध्येत् का लेंतंकरोतियस्तादृशोयमःकालांतकयमस्तस्मात् ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ प्रधानभाक्प्राधान्यभाक् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तेतव ॥ ३३ ॥ तेत्वया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यत्यतःआत्मनैवात्मस्वरूपंवक्तव्य

यक्षउवाच अहंबकःशैवलमत्स्यभक्षोनीतामयाप्रेतवशंतवानुजाः ॥ त्वंपंचमोभविताराजपुत्रनचेत्प्रश्नान्पृच्छतोव्याकरोषि ॥ २९ ॥ मातातसाहसं
कार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततःपिबहरस्वच ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरउवाच रुद्राणांवावसूनांवामरुतांवाप्रधानभाक् ॥ पृच्छामिकोभवा
न्देवोनैतच्छकुनिनाकृतं ॥ ३१ ॥ हिमवान्पारियात्रश्चविंध्योमलयएवच ॥ चत्वारःपर्वताःकेनपातिताभूरितेजसः ॥ ३२ ॥ अतीवतेमहत्कर्मकृतंचबलिनांव
र ॥ यान्नदेवानगंधर्वानासुराश्चनराक्षसाः ॥ ३३ ॥ विषहेरन्महायुद्धेकृतंतेतन्महाद्भुतं ॥ नतेजानामियत्कार्यंनाभिजानामिकांक्षितं ॥ ३४ ॥ कौतूहलंमह
ज्जातंसाध्वसंचागतंमम ॥ येनास्म्युद्विग्नहृदयःसमुत्पन्नशिरोज्वरः ॥ ३५ ॥ पृच्छामिभगवंस्तस्मात्कोभवानिहतिष्ठति ॥ यक्षउवाच यक्षोहमस्मिभ
द्रंतेनास्मिपक्षीजलेचरः ॥ ३६ ॥ मयैतेनिहताःसर्वेभ्रातरस्तेमहौजसः ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तामशिवांश्रुत्वावाचंसपरुषाक्षरं ॥ ३७ ॥ यक्षस्यब्रुव
तोराजन्नुपक्रम्यतदास्थितः ॥ विरूपाक्षंमहाकायंयक्षंतालसमुच्छ्रयं ॥ ३८ ॥ ज्वलनार्कप्रतीकाशमधृष्यंपर्वतोपमं ॥ वृक्षमाश्रित्यतिष्ठंतंददर्शभरतर्षभः ॥ ३९ ॥
मेघगंभीरनादेनतर्जयंतंमहास्वनं ॥ यक्षउवाच इमेतेभ्रातरोराजन्वार्यमाणामयाऽसकृत् ॥ ४० ॥ बलात्तोयंजिहीर्षंतस्ततोवैसूदितामया ॥ नपेयमु
दकंराजन्प्राणानिहपरीप्सता ॥ ४१ ॥ पार्थमासाहसंकार्षीर्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ प्रश्नानुक्त्वातुकौंतेयततःपिबहरस्वच ॥ ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच नचाहंकाम
येयक्षतवपूर्वपरिग्रहं ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतोहिपुरुषाःसदा ॥ ४३ ॥ यदात्मनास्वमात्मानंप्रशंसेत्पुरुषर्षभ ॥ यथाप्रज्ञंतुतेप्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामिपृच्छमां ॥
॥ ४४ ॥ यक्षउवाच किंस्विदादित्यमुन्नयतिकेचतस्याभितश्चराः ॥ कश्चैनमस्तंनयतिकस्मिंश्चप्रतितिष्ठति ॥ ४५ ॥

मतस्तेप्रश्नान्प्रतिवक्ष्यामि ॥ ४४ ॥ किंस्विदादित्यमुन्नयतीत्यादिप्रश्नोत्तरमालिकाआत्मनस्तत्त्वंनिर्णेतुमारब्धा तरतिशोकमात्मविदितितज्ज्ञानस्यफलवत्त्वश्रवणात्तत्सिद्ध्येच उच्चावचंसाधनजातमस्यां
निरूप्यतेतांव्याख्यास्यामः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आदित्यंआदत्तेशब्दादीन्श्रोत्रादिभिरित्यादित्योजीवस्तंगौरोहमंधोहंदुःख्यहंकर्ताहमित्याद्यनुभवाद्देहाद्यात्मतयाभासमानंवादिभिश्चानेकधाविकल्प्यमानंब्रह्मवेदउन्नयतिदेहादिभ्यःपृथक्करोति श्रुतिरेवात्म तत्त्वनिर्णयेमानमित्यर्थः तथाचश्रुतिः नावेदविन्मनुतेतंबृहंतमिति ननुसर्वेपिवेदादात्मानंज्ञानंतिनेत्याह देवाइति देवाःशमादयस्तस्याभितश्चराःसहायाः अस्तंस्वस्थानंअपहतपाप्मादिगुणाष्टकविशिष्टंत त्कारणभूतंहार्दाकाशंप्रतिएनंधर्मःसाक्षात्परंपरयावाकर्मोपासनारूपोनयतिप्रापयति सएवमुक्तविधंस्वरूपंसगुणब्रह्मभावंप्राप्यतद्वाधेनसत्येसर्वबाधावधिभूतेशुद्धचिन्मात्रेप्रतिष्ठितोभवति तथाचश्रुतिः स एवंविद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वाऽमृतःसमभवदिति प्रथमंशास्त्रजंज्ञानंततःशमादिसंपन्नस्ययोगबलाद्देहाद्यध्यासनिवृत्तिस्ततःस्वर्गाख्यसगुणब्रह्मदर्शनंततःकेवली भावइतिश्रुतेरर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वेदस्यसत्येप्रतिष्ठाहेतुत्वमुक्तंतत्रदृष्टंद्वारमाह श्रुतेनेति श्रोत्रियोवेदाध्यायीश्रुतेनआचार्यमुखाद्वेदार्थावधारणेनभवतिनत्वक्षरग्रहणमात्रेण ततश्चतपसायुक्त्याचश्रुतस्या

युधिष्ठिरउवाच ब्रह्मादित्यमुन्नयतिदेवास्तस्याभितश्चराः॥ धर्मश्चास्तंनयतिचसत्येचप्रतितिष्ठति॥४६॥ यक्षउवाच केनस्विच्छ्रोत्रियोभवतिकेनस्विद्विंदतेमहत्॥ केनस्विद्द्वितीयवान्भवतिराजन्केनचबुद्धिमान्॥४७॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतेनश्रोत्रियोभवतितपसाविंदतेमहत्॥ धृत्याद्वितीयवान्भवतिबुद्धिमान्वृद्धसेवया॥४८॥ यक्षउवाच किंब्राह्मणानांदेवत्वंकश्चधर्मःसतामिव॥ कश्चैषांमानुषोभावःकिमेषामसतामिव॥४९॥ युधिष्ठिरउवाच स्वाध्यायएषांदेवत्वंतपएषांसतामिव॥ मरणंमानुषोभावःपरिवादोऽसतामिव॥५०॥ यक्षउवाच किंक्षत्रियाणांदेवत्वंकश्चधर्मःसतामिव॥ कश्चैषांमानुषोभावःकिमेषामसतामिव॥५१॥ युधिष्ठिरउवाच इष्वस्त्रमेषांदेवत्वंयज्ञएषांसतामिव॥ भयंवैमानुषोभावःपरित्यागोऽसतामिव॥५२॥ यक्षउवाच किमेकंयज्ञियंसामकिमेकंयज्ञियंयजुः॥ काचैषांवृणुतेयज्ञंकांयज्ञोनातिवर्तते॥ ५३॥

र्थस्यालोचनेनमहत्ब्रह्मविंदतेजानीते मानमेयगताऽसंभावनानिवृत्त्यानिश्चिनोति धृत्या धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्विकीत्युक्तलक्षणया निदिध्यासनेनेत्यर्थः द्वितीयंअनीशत्वादिविशिष्टादविद्याप्रत्युपस्थापिताज्जैवाद्रूपात्तद्विपरीतंविद्याप्राप्यंप्रतीचोयत्द्वितीयंरूपंतद्वान्भवति एतत्त्रयनिश्चयात्मिकाबुद्धिर्गुरूपदेशादेवप्राप्येत्याह बुद्धिमानिति तथाचश्रुतिः आत्मावारेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यः आचार्यवान्पुरुषोवेदेत्यादिरात्मदर्शनसाधनत्वेनश्रवणादित्रयमाचार्यवत्त्वंचेतिदर्शयति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ श्रवणाद्यधिकारेहेतुमाह त्रिभिरुत्तरैः स्वाध्यायोवेदाध्ययनंविप्राणांदेवत्वंस्वर्गलोकप्रापकं तपःशमादिकंसदाचारइत्युपादेयद्वयं मानुषोभावोदेहाद्यभिमानः मरणंजन्ममरणप्रापकः परिवादोदेवब्राह्मणादिदूषणं असदाचारइतिहेयद्वयं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ परित्यागःआर्तानामितिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इतोप्यंतरंगंहेतुमाह प्राणमनसीनिरुध्यमानेयज्ञेसामयजुषीइवज्ञानयज्ञोपकारके ऋकूएकामुख्यायज्ञंज्ञानंवृणुतेस्वीकरोति ज्ञानोत्पादिकेत्यर्थः तथाचश्रुतिर्मनोवाचंप्राणंतान्यात्मनेकुरुतेतिआत्महितार्थमेतत् त्रयंप्रजापतिनासृष्टमित्याह तथातंत्वौपनिषदंपुरुषमित्यौपनिषदत्वविशेषणंवाचोमुख्यत्वमाह ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शमादीनांप्राणजयादीनांचासंभवेयज्ञाद्येवकर्तव्यमित्याह आवपतांआसमंतात्देवांस्तर्पयतांवर्षंवृष्टिःश्रेष्ठंफलंसर्वलोकोपकारकत्वात् यथोक्तं अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिरिति निवपतांनिवापःपितृतर्पणंतत्कुर्वतांबीजंक्षेत्रारामाद्यात्मोपकारकंफलंआयुःप्रजांधनंविद्यांस्वर्गंमोक्षंसुखानिच प्रयच्छंतुतथाराज्यंप्रीतास्तुभ्यंपितामहाइतिस्मृत्युक्तं प्रतिष्ठमानानामिहैवप्रतिष्ठालिप्सूनांगावःश्रेष्ठं प्रसवतांसंततिमिच्छूनांपुत्रःश्रेष्ठंफलंदौहित्रादिभ्यः गवांपुत्रस्यचदृष्टार्थत्वेपिअतिथिप्रीणनद्वाराश्राद्धप्रदानादिद्वाराउपकारकत्वेनपरंपरयाश्रवणाद्यधिकारहेतुत्वंज्ञेयं ॥५६॥ इतोपिसाधनाद्भ्रष्टोयस्तंनिंदति इंद्रियार्थानिति इंद्रियार्थान्शब्दादीन् लोकेधनादिमत्त्वेनपूजितः संमतो

युधिष्ठिरउवाच प्राणोवैयज्ञियंसाममनोवैयज्ञियंयजुः ॥ ऋगेकावृणुतेयज्ञंतांयज्ञोनातिवर्तते ॥ ५४ ॥ यक्षउवाच किंस्विदावपतांश्रेष्ठंकिंस्विन्निवपतांवरं ॥ किंस्वित्प्रतिष्ठमानानांकिंस्वित्प्रसवतांवरं ॥ ५५ ॥ युधिष्ठिरउवाच वर्षमावपतांश्रेष्ठंबीजंनिवपतांवरं ॥ गावःप्रतिष्ठमानानांपुत्रःप्रसवतांवरः ॥ ५६ ॥ यक्षउवाच इंद्रियार्थाननुभवन्बुद्धिमान्लोकपूजितः ॥ संमतःसर्वभूतानामुच्छ्वसन्कोनजीवति ॥ ५७ ॥ युधिष्ठिरउवाच देवतातिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चयः ॥ ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥ ५८ ॥ यक्षउवाच किंस्विद्गुरुतरंभूमेःकिंस्विदुच्चतरंचखात् ॥ किंस्विच्छीघ्रतरंवायोःकिंस्विद्बहुतरंतृणात् ॥ ५९ ॥ युधिष्ठिरउवाच मातागुरुतराभूमेःखात्पितोच्चतरस्तथा ॥ मनःशीघ्रतरंवाताच्चिंताबहुतरीतृणात् ॥ ६० ॥ यक्षउवाच किंस्वित्सुप्तंननिमिषतिकिंस्विज्जातंनचोपति ॥ कस्यस्विद्धृदयंनास्तिकिंस्विद्वेगेनवर्धते ॥ ६१ ॥ युधिष्ठिरउवाच मत्स्यःसुप्तोननिमिषत्यंडंजातंनचोपति ॥ अश्मनोहृदयंनास्तिनदीवेगेनवर्धते ॥ ६२ ॥

दानाधिकारित्वेन ॥ ५७ ॥ ननिर्वपतिनप्रयच्छतिदेवतादिभ्यः ॥ ५८ ॥ उक्तसाधनाशक्तेनमातापित्रोःशुश्रूषामनोनिरोधस्तृणवत्तुच्छायाश्चितायास्त्यागश्चकर्तव्यइत्याह किंस्विद्गुर्विति ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ननुमनोनाशेशून्यमेवावशिष्यतइत्याशंक्यनेत्याह मत्स्यइति मत्स्यइवमत्स्योजीवःजाग्रत्स्वप्नयोरिहलोकपरलोकयोर्वातीरयोरिवसंचारेणसुप्तःस्वनीडभूतंसद्रूपंब्रह्मप्राप्तोननिमिषतिमनोवत्लुप्तदृष्टिर्नभवति नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वादितिश्रुतेः ननुमत्स्योविनाशित्वादजातश्चेत्कस्तर्हिजातइत्यतआह अंडंपिंडब्रह्मांडरूपंजातमुत्पन्नंसत्नचोपतिनचलति चुपमंदायांगतौ पुरुषप्रवर्तितमेवाहंकारादिजडजातंचेष्टतेइत्यर्थः कोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः कस्तर्हिजाताजातयोरेतयोःसंयोगस्यदुःखदस्यनिवृत्त्युपायइत्यतआह अश्मनःअशरीरस्यनिवृत्तदेहत्रयाध्यासस्ययोगिनोहृदयंशोकनीडंनास्ति कथंतर्हिसमाधेरपिव्युत्तिष्ठंतीत्याह नदीचित्तनदीवेगेनवर्धते सुषुप्तावस्थापन्नस्यस्वप्नदर्शनवत्समाहितोत्थितस्यायंप्रपंचोदृष्टिसमसमयमात्रजातइत्यर्थः ॥६२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ मनोरोधाशक्तस्यदानमेवश्रेयइत्याह सार्थोयथाप्रवसतोमित्रमेवंमरिष्यतोमर्त्यस्यदानंमित्रमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ दानस्यचित्तशुद्धिद्वारायज्ञादौयज्ञादेश्वचित्तैकाग्र्यद्वारासमष्ट्युपास्तौप्रवृत्ति हेतुत्वेनचउपकारकत्वमाह अतिथिरिति अग्निराहवनीयादिरूपः गवामृतंक्षीरंतदेवसोमाख्यंहोतव्यं सोयंसनातनोनित्योधर्मः अमृतोमोक्षहेतुः तत्रद्वारमाह वायुःसर्वमिदंजगत्वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टि रितिश्रुतेःपिंडब्रह्मांडात्मकवायुरूपत्वप्राप्तेर्मोक्षद्वारमित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ उक्तलक्षणस्यवायोरपिसंहारेकिमवशिष्यतइत्याह सूर्यएकोविचरते सूर्यवच्चित्प्रकाशरूपआत्मैवास्तिअवस्थात्रयेतदभावेचप्र काश्यसत्त्वासत्त्वयोःसूर्यइव कुतस्तर्हिप्रपंचभानमतआह चंद्रमाजायतेपुनःचंद्रमामनोभूत्वेतिश्रुतेर्मनएवाविद्यावशादुत्पद्यतेतच्चदुःखप्रदंजगत्कल्पयति अविद्यानिवृत्त्युपायमाह अग्निर्हिमस्यभैषज्यंअग्नि

यक्षउवाच किंस्वित्प्रवसतोमित्रंकिंस्विन्मित्रंगृहेसतः॥ आतुरस्यचकिंमित्रंकिंस्विन्मित्रंमरिष्यतः॥६३॥ युधिष्ठिरउवाच सार्थःप्रवसतोमित्रंभार्यामि त्रंगृहेसतः॥ आतुरस्यभिषङ्मित्रंदानंमित्रंमरिष्यतः॥६४॥ यक्षउवाच कोतिथिःसर्वभूतानांकिंस्विद्धर्मंसनातनं॥ अमृतंकिंस्विद्राजेंद्रकिंस्वित्सर्व मिदंजगत्॥६५॥ युधिष्ठिरउवाच अतिथिःसर्वभूतानामग्निःसोमोगवामृतं॥ सनातनोमृतोधर्मोवायुःसर्वमिदंजगत्॥६६॥ यक्षउवाच किंस्वि देकोविचरतेजातःकोजायतेपुनः॥ किंस्विद्धिमस्यभैषज्यंकिंस्विदावपनंमहत्॥६७॥ युधिष्ठिरउवाच सूर्यएकोविचरतेचंद्रमाजायतेपुनः॥ अग्नि र्हिमस्यभैषज्यंभूमिरावपनंमहत्॥६८॥ यक्षउवाच किंस्विदेकपदंधर्म्यंकिंस्विदेकपदंयशः॥ किंस्विदेकपदंस्वर्ग्यंकिंस्विदेकपदंसुखं॥६९॥ युधिष्ठि रउवाच दाक्ष्यमेकपदंधर्म्यंदानमेकपदंयशः॥ सत्यमेकपदंस्वर्ग्यंशीलमेकपदंसुखं॥७०॥ यक्षउवाच किंस्विदात्मामनुष्यस्यकिंस्विद्दैवकृतःस खा॥ उपजीवनंकिंस्विदस्यकिंस्विदस्यपरायणं॥७१॥ युधिष्ठिरउवाच पुत्रआत्मामनुष्यस्यभार्यादैवकृतःसखा॥ उपजीवनंचपर्जन्योदानमस्यप रायणं॥७२॥ यक्षउवाच धन्यानामुत्तमंकिंस्विद्धनानांस्यात्किमुत्तमं॥ लाभानामुत्तमंकिंस्यात्सुखानांस्यात्किमुत्तमं॥७३॥

र्वाग्भूत्वेतिश्रुतेर्वागेवतत्त्वमस्यादिकाहिमस्यसूर्याभिभावकस्याविद्याजाड्यस्यऔषधंनिवारकं भूमिःशरीरंतदेवमहदावपनंविद्याअविद्यायाश्वनिधानपात्रं इहैवसंसारित्ववदसंसारित्रह्मभावोपिसाक्षात्क्रियत इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अत्रद्वाभ्यांप्रश्नाभ्यांब्रह्मविद्यासूत्रंससाधनमुपक्षिप्तंततःसप्तभिस्त्वंपदार्थशोधस्ततस्त्रिभिस्तत्पदार्थशोधःससाधनःकृतः इदानींपुनःप्रकारांतरेणसाधनान्येवविदधत्त्वंपदार्थयोरभेदंतत्त्वम स्यहंब्रह्मास्मीत्यादिमहावाक्यप्रतिपाद्यंदर्शयतिनवभिः किंस्विदेकपदमित्यादिना ॥ ६९ ॥ एकपदंएकमेवपर्यवसानस्थानं दाक्ष्येकुशलोधर्मःपर्यवसितइत्यर्थः एवमुत्तरत्र ॥ ७० ॥ उद्योगोदानंसत्यंशीलंच सेव्यंतत्रापिदानमेवपुत्रवदात्माभार्यावत्सखापर्जन्यवदुपजीवनंच आत्मप्रदत्वात्रमणीयफलत्वात्नादत्तमुपतिष्ठतीतिवचनेनोपजीवनहेतुत्वाच्चेत्याह किंस्विदात्मेति ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥३०७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धन्यंधनायहितं धनमपिश्रुतमेवनस्वर्णादीत्याह उत्तमंश्रुतमिति लाभआरोग्यंधर्मसाधनत्वात् तुष्टिःसंतोषः उद्योगोध्ययनमारोग्यंसंतोषश्चदृष्टद्वारेणज्ञानेउपकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ आनृशंस्यंसर्वभूताभयदानंसंन्यासइत्यर्थः त्रयीमोक्षमंत्रस्त्रयीतिश्रुतेस्त्रयीशब्देनात्रत्रिमात्रःप्रणवउच्यते तदाश्रितोधर्मःअकारउकारमकारार्थानांस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधीनांक्रमेणपूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरत्रप्रविलापनेनअर्धमात्रार्थेतुरीयेब्रह्मण्यवस्थानं सदाफलःअविनाशिफलः मोक्षहेतुत्वात् तस्यधर्मस्यप्राप्तावुपायोमनोनिग्रहएव तावतैवज्ञातात्मतत्त्वोभूत्वाशोकंतरति मनोनिग्रहमार्गश्चसद्भिःकृपालुभिरेवप्रदर्शनीयइतितात्पर्यार्थः ॥ ७६ ॥ मनोनिग्रहेदृष्टंद्वारंमानादिचतुष्टयत्यागइत्याहकिंनुइति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ मानादित्यागोपिधर्मफलमतोत्रापिब्राह्मणेदत्तंयद्दानंतदेवधर्महेतुत्वादुपकरोतिनान्यत्रदत्तमित्याह किम

युधिष्ठिरउवाच धन्यानामुत्तमंदाक्ष्यंधनानामुत्तमंश्रुतं॥ लाभानांश्रेयआरोग्यंसुखानांतुष्टिरुत्तमा॥ ७४ ॥ यक्षउवाच कश्चधर्मःपरोलोकेकश्च
धर्मःसदाफलः॥ किंनियम्यनशोचंतिकैश्चसंधिर्नजीर्यते ॥ ७५ ॥ युधिष्ठिरउवाच आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्रयीधर्मःसदाफलः॥ मनोयम्यनशोचंतिसं
धिःसद्भिर्नजीर्यते॥ ७६॥ यक्षउवाच किंनुहित्वाप्रियोभवतिकिंनुहित्वानशोचति॥ किंनुहित्वार्थवान्भवतिकिंनुहित्वासुखीभवेत्॥ ७७॥ युधि
ष्ठिरउवाच मानंहित्वाप्रियोभवतिक्रोधंहित्वानशोचति ॥ कामंहित्वार्थवान्भवतिलोभंहित्वासुखीभवेत् ॥ ७८ ॥ यक्षउवाच किमर्थंब्राह्मणे
दानंकिमर्थंनटनर्तके॥ किमर्थंचैवभृत्येषुकिमर्थंचैवराजसु॥ ७९॥ युधिष्ठिरउवाच धर्मार्थंब्राह्मणेदानंयशोर्थंनटनर्तके॥ भृत्येषुभरणार्थंवैभयार्थं
चैवराजसु ॥ ८० ॥ यक्षउवाच केनस्विदावृतोलोकःकेनस्विन्नप्रकाशते ॥ केनत्यजतिमित्राणिकेनस्वर्गंनगच्छति ॥ ८१ ॥ युधिष्ठिरउवाच
अज्ञानेनावृतोलोकस्तमसानप्रकाशते॥ लोभात्त्यजतिमित्राणिसंगात्स्वर्गंनगच्छति ॥ ८२ ॥ यक्षउवाच मृतःकथंस्यात्पुरुषःकथंराष्ट्रंमृतंभवेत् ॥
श्राद्धंमृतंकथंवास्यात्कथंयज्ञोमृतोभवेत् ॥ ८३ ॥

र्थमिति ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ननुदानबलान्मानादीन्जित्वामनोनिगृह्णतएवात्यंतिकोदुःखनाशोभविष्यतिकिंप्रविलापनरूपेणत्रयीधर्मेणेत्याशंक्याह अज्ञानेनेति अज्ञानकार्येणस्थूलसूक्ष्मशरीरद्वयेनजरामरणशोकमोहाद्याश्रयेण लोक्यतइतिलोकआत्मा आवृतस्तिरोहितः कल्पितभुजंगेनेवरज्जुः अतोऽज्ञाननाशार्थंत्रयीधर्मोवश्यमेष्टव्यः ननुसुषुप्तौदेहद्वयस्याभावादज्ञाननाशोस्त्वेवकिंत्रयीधर्मेणेत्यतआह तमसामूलाज्ञानेनसुषुप्तावप्यावृतोतोनप्रकाशते तस्माद्देहत्रयमपिप्रविलापनीयमेवेत्यर्थः ज्ञानाज्ञानयोरेवविरोधादज्ञानकृतःसंसारोनमनोरोधमात्रेणनश्यतिकिंतुसर्वबाधेन रज्जुमधिगम्यैवयथासमूलस्यभयस्यनाशस्तथादेहत्रयबाधेनस्वरूपाधिगमेनैवसमूलस्यसंसारस्यनाशइतिभावः अतोलोभसंगौत्यक्त्वाज्ञानमेवसाधनीयमित्याह लोभादिति ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

लोभसंगयोरत्यागेदोषमाह मृतइति दरिद्रोलुब्धचित्तःसदानाद्यसमर्थत्वेनमृतएव तत्रदृष्टांतः मृतंराष्ट्रमिव राष्ट्रंप्राणभूमिपतेःसंचारस्थानंशरीरंत्वराजकंनष्टप्राणंयथातथादरिद्रोजीवन्मृतइत्यर्थः अग्निमंदृष्टां तद्वयंश्रुतिप्रसिद्धमेव ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ एवंलोभादित्यागेनदानाद्यनुष्ठानेनशमादिसंपत्त्याचयुक्तस्यश्रवणादिमतोयज्ज्ञातव्यंब्रह्मात्मैक्यंतदाह कादिगिति संतोवेदप्रमाणनिष्ठाः दिक् दिशतिउपदिशतीतिदिक् उपदेष्टारइत्यर्थः आचार्यवचनात्ब्रह्मज्ञातव्यमितिभावः तथाजलंपंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेर्जलंपिंडब्रह्मांडात्मकंकार्यंतदभिमानीचेतनश्च तेनव्यष्टिसमष्टिजीवोलक्ष्यते आकाशःसर्वाणि हवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतआकाशेऽस्तंयंतीतिश्रुतेराकाशोव्याकृतंकारणंतदभिमानीईश्वरस्तेनोच्यते अनयोर्जलमाकाशमितिसामानाधिकरण्यादभेदउपाध्यंशप्रहाणेनउभयत्रशुद्धचिन्मात्रलक्षणया सोयंदेवदत्तइत्यत्रेवतदेतद्देशकालरूपविशेषणप्रहाणेनदेवदत्तस्वरूपमात्रलक्षणयाएतावानेवसर्वेषुवेदांतेषुज्ञातव्योर्थः ननुव्यावर्त्तकेउपाधिभेदेजाग्रतिसतिकथमनयोरभेदःस्यादतआह गौरन्नमिति ग

युधिष्ठिरउवाच मृतोदरिद्रःपुरुषोमृतंराष्ट्रमराजकं॥ मृतमश्रोत्रियंश्राद्धंमृतोयज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ८४ ॥ यक्षउवाच कादिक्किमुदकंप्रोक्तंकिमन्नंकिंचवैविषं॥ श्राद्धस्यकालमाख्याहिततःपिबहरस्वच॥ ८५॥ युधिष्ठिरउवाच संतोदिग्जलमाकाशंगौरन्नंप्रार्थनाविषं॥ श्राद्धस्यब्राह्मणःकालःकथंवायक्षमन्यसे॥ ८६॥ यक्षउवाच तपःकिंलक्षणंप्रोक्तंकोदमश्चप्रकीर्तितः ॥ क्षमाचकापराप्रोक्ताकाचह्रीःपरिकीर्तिता॥ ८७॥ युधिष्ठिरउवाच तपःस्वधर्मवर्तित्वंमनसोदमनंदमः॥ क्षमाद्वंद्वसहिष्णुत्वंह्रीरकार्यनिवर्तनं॥ ८८॥ यक्षउवाच किंज्ञानंप्रोच्यतेराजन्कःशमश्चप्रकीर्तितः॥ दयाचकापराप्रोक्ताकिंचार्जवमुदाहृतं॥ ८९॥ युधिष्ठिरउवाच ज्ञानंतत्त्वार्थसंबोधःशमश्चित्तप्रशांतता॥ दयासर्वसुखैषित्वमार्जवंसमचित्तता॥ ९० ॥ यक्षउवाच कःशत्रुर्दुर्जयःपुंसांकश्चव्याधिरनंतकः॥ कीदृशश्चस्मृतःसाधुरसाधुःकीदृशःस्मृतः॥ ९१॥

च्छतीतिगौःइंद्रियंतद्ग्राह्यंशब्दाद्यर्थजातंवा तत्अन्नंअदनीयंप्रविलापनीयंसैंधवोदकन्यायेन यथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयते अत्रह्येतेसर्वएकंभवंतीत्यादितिश्रुतिभ्यः उपाध्योर्मिथ्यात्वादेवरज्जूरगवत्प्रविलयःसुखसाध्यइत्यर्थः प्रार्थनाकामःसएवविषमिवविषंजन्ममरणहेतुत्वात् अतःकामंत्यक्त्वागुरूपदेशेनप्रपंचंप्रविलाप्यप्रत्यक्ब्रह्मणोरभेदंसाक्षात्कुर्यादित्यर्थः ब्राह्मणोब्रह्मवित्श्राद्धस्यश्रद्धयाप्रदेयस्यकालःसमयःयदैवसत्पात्रलाभस्तदैवधर्मज्ञानादिकमनुष्ठेयंशिक्षणीयंच समाप्तासससाधनाब्रह्मविद्या तथाप्यन्यान्यपिज्ञानसाधनानितल्लक्षणानिचप्रष्टुमिच्छुःपूर्णवरंभ्रातृजीवनादिसुखंनददात्यतोधर्मराजःपरामृशति कथंवायक्षमन्यसेइति तवमतेएतावताकृतकृत्यत्वमस्तिनास्तिवेतिप्रश्नाभिप्रायः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ तपआद्यष्टकस्यज्ञानसाधनस्यलक्षणान्याहद्वाभ्यां तपःस्वधर्मेति ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्रोधलोभनिर्दयत्वानित्यक्त्वासर्वभूतहितःस्यादित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रिभिर्मोहादीनांलक्षणान्याह मोहोहीत्यादिना ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नास्तिकोनास्तिपरलोकइतिवादीसएवमूर्खोनत
तोन्यःपृथङ्मूर्खःप्रष्टव्यइत्यर्थः संसारहेतुर्वासना ॥ १८ ॥ १९ ॥ महच्चतदज्ञानंचअहंकारः धर्मःध्वजोच्छ्रयोध्वजवदुच्छ्रितोलोकेषुख्यात्यर्थः दंभदर्पपैशुन्यानित्यक्त्वादैवाधीनोयदृच्छालाभसंतुष्टोनिर्दंभः

युधिष्ठिरउवाच क्रोधःसुदुर्जयःशत्रुर्लोभोव्याधिरनंतकः ॥ सर्वभूतहितःसाधुरसाधुर्निर्दयःस्मृतः ॥ १२ ॥ यक्षउवाच कोमोहःप्रोच्यतेराजन्क
श्चमानःप्रकीर्तितः ॥ किमालस्यंचविज्ञेयंकश्चशोकःप्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच मोहोहिधर्ममूढत्वंमानस्त्वात्माभिमानिता ॥ धर्मनिष्क्रिय
तालस्यंशोकस्त्वज्ञानमुच्यते ॥ १४ ॥ यक्षउवाच किंस्थैर्यमृषिभिःप्रोक्तंकिंचधैर्यमुदाहृतं ॥ स्नानंचकिंपरंप्रोक्तंदानंचकिमिहोच्यते ॥ १५ ॥
युधिष्ठिरउवाच स्वधर्मेस्थिरतास्थैर्यंधैर्यमिंद्रियनिग्रहः ॥ स्नानंमनोमलत्यागोदानंवैभूतरक्षणं ॥ १६ ॥ यक्षउवाच कःपंडितःपुमान्ज्ञेयोनास्ति
कःकश्चउच्यते ॥ कोमूर्खःकश्चकामःस्यात्कोमत्सरइतिस्मृतः ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरउवाच धर्मज्ञःपंडितोज्ञेयोनास्तिकोमूर्खउच्यते ॥ कामःसंसारहेतुश्चहृ
त्तापोमत्सरःस्मृतः ॥ १८ ॥ यक्षउवाच कोहंकारइतिप्रोक्तःकश्चदंभःप्रकीर्तितः ॥ किंतद्दैवंपरंप्रोक्तंकिंतत्पैशुन्यमुच्यते ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच
महाज्ञानमहंकारोदंभोधर्मोध्वजोच्छ्रयः ॥ दैवंदानफलंप्रोक्तंपैशुन्यंपरदूषणं ॥ १०० ॥ यक्षउवाच धर्मश्चार्थश्चकामश्चपरस्परविरोधिनः ॥ एषांनि
त्यविरुद्धानांकथमेकत्रसंगमः ॥ १०१ ॥ युधिष्ठिरउवाच यदाधर्मश्चभार्याचपरस्परवशानुगौ ॥ तदाधर्मार्थकामानांत्रयाणामपिसंगमः ॥ २ ॥
यक्षउवाच अक्षयोनरकःकेनप्राप्यतेभरतर्षभ ॥ एतन्मेपृच्छतःप्रश्नंतच्छीघ्रंवक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ब्राह्मणंस्वयमाहूययाचमानमकिं
चनं ॥ पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्सोक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ४ ॥ वेदेषुधर्मशास्त्रेषुमिथ्यायोवैद्विजातिषु ॥ देवेषुपितृधर्मेषुसोक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ५ ॥ विद्यमानेधनेलो
भाद्दानभोगविवर्जितः ॥ पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्सोक्षयंनरकंव्रजेत् ॥ ६ ॥

निष्कामंचधर्ममाचरेदित्यर्थः ॥ १०० ॥ १ ॥ नन्वर्थकामयोर्विरोधिनोःसतोस्तादृशोधर्मोदुरनुष्ठेयइत्याशंक्याह यदेति धर्मोग्निहोत्रादिःपारिव्राज्यवद्भार्याविरोधीनभवति यदाचभार्यादानादिप्रतिबंधकंविना
धर्मेविरोधिनीनभवतितदाधर्मोर्थान्प्रसूतेभार्याचकामंपूरयति तेनत्रिवर्गोयंसंगमंप्राप्नोति तथाचगृहिणामप्यस्तिधर्मद्वारेणमोक्षेधिकारइत्युक्तं ॥ २ अक्षयोनरकःनित्यसंसारित्वं ॥ ३ ॥ तद्धेतुमासुरींसंपदमाह
ब्राह्मणमित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वाध्यायेनअक्षरावाप्त्याश्रुतेनतदर्थग्रहणेन सार्थवेदाधिगमेनेत्यर्थः ॥ ७ ॥ कुलंनकारणं स्वाध्यायःश्रुतंचद्वयंमिलित्वैकमेवतदपिनकारणमितियोज्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अतिरिच्यतेनीचतायामि
तिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कर्मोपास्तिज्ञानानामंतरंगसाधनंवैराग्यमाह प्रश्नचतुष्टयोत्तरत्वेन हेवारिचरहेयक्ष ऋणंप्रवासंचअकुर्वन्यदृच्छालाभसंतुष्टोभवेदित्यर्थः ॥ १५॥ अहनीति देह
स्यविनाशित्वमनुसंधायप्राप्तानपिभोगांस्त्यक्त्वाशीघ्रंपरमार्थाययतितव्यमित्यर्थः ॥ १६॥ तर्कइति अप्रतिष्ठःनिर्णयशून्यः श्रुतयोपिविभिन्नाःपरस्परविरुद्धार्थवादिन्यः मुनयोपितद्व्याख्यातारस्तादृशाएव अ

॥३०९॥ यक्षउवाच राजन्कुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनवा ॥ ब्राह्मण्यंकेनभवतिप्रब्रूह्येतत्सुनिश्चितं ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच शृणुयक्षकुलंतातनस्वाध्यायो ३
नचश्रुतं ॥ कारणंहिद्विजत्वेचवृत्तमेवनसंशयः ॥ ८ ॥ वृत्तंयत्नेनसंरक्ष्यंब्राह्मणेनविशेषतः ॥ अक्षीणवृत्तोनक्षीणोवृत्ततस्तुहतोहतः ॥ ९ ॥ पठकाःपाठकाश्चै
वयेचान्येशास्त्रचिंतकाः ॥ सर्वेव्यसनिनोमूर्खायःक्रियावान्सपंडितः ॥ १० ॥ चतुर्वेदोपिदुर्वृत्तःसशूद्रादतिरिच्यते ॥ योग्निहोत्रपरोदांतःसब्राह्मणइतिस्मृतः
॥ ११ ॥ यक्षउवाच प्रियवचनवादीकिंलभतेविमृशितकार्यकरःकिंलभते ॥ बहुमित्रकरःकिंलभतेधर्मेरतःकिंलभतेकथय ॥ १२ ॥ युधिष्ठिर
उवाच प्रियवचनवादीप्रियोभवतिविमृशितकार्यकरोधिकंजयति ॥ बहुमित्रकरःसुखंवसतेयश्चधर्मरतःसगतिंलभते ॥ १३ ॥ यक्षउवाच को
मोदतेकिमाश्चर्यंकःपंथाकाचवार्तिका ॥ वदमेचतुरःप्रश्नान्मृताजीवंतुबांधवाः ॥ १४ ॥ युधिष्ठिरउवाच पंचमेहनिषष्ठेवाशाकंपचतिस्वेगृहे ॥ अ
नृणीचाप्रवासीचसवारिचरमोदते ॥ १५ ॥ अहन्यहनिभूतानिगच्छंतीहयमालयं ॥ शेषाःस्थावरमिच्छंतिकिमाश्चर्यमतःपरं ॥ १६ ॥ तर्कोऽप्रतिष्ठःश्रुतयो
विभिन्नानैकोऋषिर्यस्यमतंप्रमाणं ॥ धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायांमहाजनोयेनगतःसपंथाः ॥ १७ ॥ अस्मिन्महामोहमयेकटाहेसूर्याग्निनारात्रिदिवेंधनेन ॥
मासर्तुदर्वीपरिघट्टनेनभूतानिकालःपचतीतिवार्ता ॥ १८ ॥ यक्षउवाच व्याख्यातामेत्वयाप्रश्नायाथातथ्यंपरंतप ॥ पुरुषंत्विदानींव्याख्याहियश्चस
र्वधनीनरः ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच दिवंस्पृशतिभूमिंचशब्दःपुण्येनकर्मणा ॥ यावत्सशब्दोभवतितावत्पुरुषउच्यते ॥ २० ॥

तोऽनंतासुधर्मशास्त्रादिविद्यासुश्रममकृत्वाबहुजनसंमतमेवमार्गमनुसरेदित्यर्थः ॥ १७॥अस्मिन्निति भुज्यमानाअपिरूप्यादयोनचिरस्थायिनइतिसर्वतोवैराग्यमेवाश्रयेदितिभावः ॥ १८॥ कर्मज्ञानफलेविवेक्तुं
पृच्छति व्याख्याताइति याथातथ्यंयथार्थंयथास्यात्तथापुरुषंपुरिशरीरेवसतीतिपुरुषस्तंजीवंतमित्यर्थः कोजीवतिकश्चावाप्तसकलकामइतिप्रश्नौ ॥ १९ ॥ तयोरुत्तरं दिवमितिद्वाभ्यां पुण्येनकर्मणास ॥३०९॥
कामेननिष्कामेणवाद्युभूमिव्यापीकीर्तिशब्दोभवति यावत्कीर्तिरस्तितावज्जीवतीत्यर्थः पश्चादिहलोकेपूर्ववासनानुरूपाणिकर्माणिकरोति तत्रापिसोपानारोहक्रमेणनिष्कामोमुच्यते अवरोहक्रमेणसकामो
धिकमधिकंवासनापाशैर्बध्यतइतिविवेकः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुल्येइति ब्रह्मविदेवसर्वधनी यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिसर्वांश्चलोकानाम्नोतिसर्वांश्चकामानितितस्यैवाप्तसकलकामत्वश्रुते. तस्यस्वाभाविकमिदंलक्षणंतुल्येप्रियाप्रियेइति तदेवसाधकस्ययत्नसाध्यं ज्ञानसाधनमित्युच्यते यथोक्तं उत्पन्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगुणाः अयत्नतोभवंत्यस्यनतुसाधनरूपिणइति ॥ २१ ॥ एवंपुत्रस्यज्ञानंपरीक्ष्यधर्मेस्थितिंपरीक्षितुमाह यमेकमिच्छसिसजीवत्विति

तुल्येप्रियाप्रियेयस्यसुखदुःखेतथैवच ॥ अतीतानागतेचोभेसवैसर्वधनीनरः॥ २१ यक्षउवाच व्याख्यातःपुरुषोराजन्यश्चसर्वधनीनरः ॥ तस्मात्त्वमेकंभ्रातॄणांयमिच्छसिसजीवतु॥ २२॥ युधिष्ठिरउवाच श्यामोयएषरक्ताक्षोबृहच्छालइवोत्थितः॥ व्यूढोरस्कोमहाबाहुर्नकुलोयक्षजीवतु॥ २३॥ यक्षउवाच प्रियस्तेभीमसेनोयमर्जुनोवःपरायणं॥ सकस्मान्नकुलोराजन्सापत्नंजीवमिच्छसि॥ २४॥ यस्यनागसहस्रेणदशसंख्येनवैबलं ॥ तुल्यंतंभीममुत्सृज्यनकुलंजीवमिच्छसि॥ २५॥ तथैनंमनुजाःप्राहुर्भीमसेनंप्रियंतव॥ अथकेनानुभावेनसापत्नंजीवमिच्छसि॥ २६॥ यस्यबाहुबलंसर्वेपांडवाःसमुपासते॥ अर्जुनंतमपाहायनकुलंजीवमिच्छसि ॥ २७॥ युधिष्ठिरउवाच धर्मएवहतोहंतिधर्मोरक्षतिरक्षितः ॥ तस्माद्धर्मंनत्यजामिमानोधर्मोहतोवधीत्॥ २८॥ आनृशंस्यंपरोधर्मःपरमार्थाच्चमेमतं॥ आनृशंस्यंचिकीर्षामिनकुलोयक्षजीवतु॥ २९॥ धर्मशीलःसदाराजाइतिमांमानवाविदुः॥ स्वधर्मान्नचलिष्यामिनकुलोयक्षजीवतु॥ ३०॥ कुंतीचैवतुमाद्रीचद्वेभार्येतुपितुर्मम॥ उभेसपुत्रेस्यातांवैइतिमेधीयतेमतिः॥ ३१॥ यथाकुंतीतथामाद्रीविशेषोनास्तिमेतयोः॥ मातृभ्यांसममिच्छामिनकुलोयक्षजीवतु ॥ ३२ ॥ यक्षउवाच यस्यतेर्थाच्चकामाच्चआनृशंस्यंपरंमतं ॥ तस्मात्तेभ्रातरःसर्वेजीवंतुभरतर्षभ॥ ३३॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० आरणेयपर्व० यक्षप्रश्नेत्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३१३॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेयक्षवचनादुदतिष्ठंतपांडवाः॥ क्षुत्पिपासेचसर्वेषांक्षणेनव्यपगच्छतां ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच सरस्येकेनपादेनतिष्ठंतमपराजितं ॥ पृच्छामिकोभवान्देवोनमेयक्षोमतोभवान् ॥ २ ॥ वसूनांवाभवानेकोरुद्राणामथवाभवान्॥ अथवामरुतांश्रेष्ठोवज्रीवात्रिदशेश्वरः ॥ ३॥ ममहिभ्रातरइमेसहस्रशतयोधिनः॥ तंयोधंनप्रपश्यामियेनसर्वेनिपातिताः॥ ४॥ सुखंप्रतिप्रबुद्धानामिंद्रियाण्युपलक्षये॥ सभवान्सुहृदोस्माकमथवानःपिताभवान् ॥ ५॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ जीवंजीवंतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनुभावेननकुलगतसामर्थ्येन ॥ २६ ॥ २७ ॥ नःअस्मान्मावधीत् ॥ २८ ॥ आनृशंस्यंअवैषम्यं परमार्थात्सत्यात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ धीयतेनिश्चिनुते ॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ इतिआरण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१३ ॥ ॥ छ ॥ ततस्तेइति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ सुहृदःसुहृत्छांदसमदंतत्वं ॥ ५॥

॥ ६ ॥ यशःख्यातिः सत्यंयथार्थभाषणं दमोबाह्येंद्रियजयः शौचंद्विविधंमृज्जलादिनाबाह्यंकामक्रोधादिराहित्यादांतरं आर्जवंअवक्रता मार्दवमितिपाठेअक्रूरता ह्रीरकार्यप्रवृत्तिवारकश्चेतोवृत्तिविशेषः
अचापलंमनसःस्थैर्यं दानंप्रसिद्धं तपःस्वधर्माचरणं ब्रह्मचर्यमुपस्थनिग्रहः तनवःशरीराणि ॥ ७ ॥ अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरपीडावर्जनं समतामानापमानादिष्ववैषम्यं शांतिश्चित्तनिग्रहः तपःकृच्छ्र
चांद्रायणादि शौचंव्याख्यातं अमत्सरःपरगुणान्दृष्ट्वाऽसंतापः मत्सरस्तदभावः द्वाराणिधर्मप्राप्तिमुखानि ॥ ८ ॥ दिष्ट्यापंचसुरक्तोसि पंचस्वात्मदर्शनसाधनेषुशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्म
न्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुत्युक्तेषुशमादिषु दिष्ट्यापूर्वपुण्यवशात्रक्तोसि तस्यफलंचषट्पदीजयः पद्यंतेप्राप्नुवंतिदेहिनमितिपदानिषडूर्मयोयोशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिश्रुत्युक्ताः तेषांषण्णांपदा
नांसमाहारःषट्पदीसात्वयाजिता तेषुपदेषुद्वेपदेपूर्वजातमात्रस्यह्यशनापिपासेप्रथमंभवतः द्वेमध्येशोकमोहौशोकइष्टवियोगजश्चित्तस्यसंतापः मोहोऽतितापेनकार्याकार्यप्रतिसंधानशून्यत्वं एतेमध्येम

यक्षउवाच अहंतेजनकस्तातधर्मोमृदुपराक्रम॥ त्वांदिदृक्षुरनुप्राप्तोविद्धिमांभरतर्षभ ॥ ६॥ यशःसत्यंदमःशौचमार्जवंह्रीरचापलं॥ दानंतपोब्रह्मचर्य
मित्येतास्तनवोमम ॥ ७॥ अहिंसासमताशांतिस्तपःशौचममत्सरः ॥ द्वाराण्येतानिमेविद्धिप्रियोह्यसिसदामम ॥ ८ ॥ दिष्ट्यापंचसुरक्तोसिदिष्ट्यातेषट्प
दीजिता ॥ द्वेपूर्वेमध्यमेद्वेचद्वेचांतेसांपरायिके॥ ९॥ धर्मोहमितिभद्रंतेजिज्ञासुस्त्वामिहागतः॥ आनृशंस्येनतुष्टोस्मिवरंदास्यामितेनघ ॥ १० ॥ वरंवृणीष्व
राजेंद्रदाताह्यस्मितवानघ॥ येहिमेपुरुषाभक्तानतेषामस्तिदुर्गतिः॥ ११॥ युधिष्ठिरउवाच अरणीसहितंयस्यमृगोह्यादायगच्छति॥ तस्याग्नयोन
लुप्येरन्प्रथमोस्तुवरोमम ॥ १२॥ यक्षउवाच अरणीसहितंह्यस्यब्राह्मणस्यहृतंमया ॥ मृगवेषेणकौंतेयजिज्ञासार्थंतवप्रभो॥ १३॥ वैशंपायन
उवाच ददानीत्येवभगवानुत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ अन्यंवरयभद्रंतेवरंत्वममरोपम॥ १४॥ युधिष्ठिरउवाच वर्षाणिद्वादशारण्येत्रयोदशमुपस्थितं॥ त
त्रनोनाभिजानीयुर्वसतोमनुजाःक्वचित् ॥ १५॥ वैशंपायनउवाच ददानीत्येवभगवानुत्तरंप्रत्यपद्यत॥ भूयश्चाश्वासयामासकौंतेयंसत्यविक्रमं ॥१६॥

ध्यमेवयसिप्राप्नुतः प्राज्ञस्तु पंचसुमहायज्ञेषु कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौचषट्पदी षट्पदींसमतिक्रम्यमुच्यतेनात्रसंशयइतिव्याचक्रुस्तदध्यात्माधिकाराद्द्वेपूर्वेइतिवाक्यशेषासामंजस्याच्चोपेक्षितं सांपरा
यिकेजरामृत्यूउत्तरेवयस्युपतिष्ठतः द्वेअंतेसांपरायिकेसंपरायःपरलोकस्तंप्रतिनेतुमुदितेसांपरायिके ॥९॥ धर्मोहमितिभद्रंते अहंधर्मस्तवपितास्मीतिस्वरूपप्रकाशनं इतिभद्रंतेइत्यनेनइतिएवमुक्तप्रकारेणय
शःप्रभृतिभिर्दशभिर्धर्मतनुभिरहिंसादिभिर्धर्मद्वारैश्चोत्पन्नेनादृष्टेनशमादिपंचकानुरक्तस्यषट्पदीजयफलंभद्रंकल्याणंमोक्षसुखाख्यमद्वयसच्चिदानंदमात्रंतेतवअस्त्वितिशेषः एवंप्रश्नानुवादमुखेनप्रतिपादितां
ब्रह्मविद्यांयशःसत्यंदमःशौचमित्यादिश्लोकत्रयेणोपसंहृत्यआख्यायिकामनुसरति जिज्ञासुस्त्वामिहागतइत्यादिना ॥ १० ॥ ११ ॥ अरणीसहितंअरण्योःसमारोपितमग्निं यद्वाअरण्योःसहितंसमुदायः
अरणीद्वयमितियावत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अरण्येगतानीतिशेषः नःअस्मान् ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥१८॥ छंदतःइच्छातः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आरणेयंअरणीसंपुटं ॥२७॥ समुत्थानसमागतंभीमादीनांसमुत्थानंचधर्मराजेनसहसमागतंसंमेलनंचेतिसमा

यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमां॥ नवोविज्ञास्यतेकश्चित्त्रिषुलोकेषुभारत॥ १७॥ वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहाः॥ विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्च
रिष्यथ॥ १८॥ यद्वःसंकल्पितंरूपंमनसायस्ययादृशं॥ तादृशंतादृशंसर्वैछंदतोधारयिष्यथ॥१९॥ अरणीसहितंचेदंब्राह्मणायप्रयच्छत॥ जिज्ञासार्थंमयाह्ये
तदाहृतंमृगरूपिणा॥ २०॥ प्रवृणीष्वापरंसौम्यवरमिष्टंददानिते ॥ नतृप्यामिनरश्रेष्ठप्रयच्छन्वैवरांस्तथा ॥ २१ ॥ तृतीयंगृह्यतांपुत्रवरमप्रतिमंमहत्॥ त्वं
हिमत्प्रभवोराजन्विदुरश्चममांशजः॥ २२॥ युधिष्ठिरउवाच देवदेवोमयादृष्टोभवान्साक्षात्सनातनः॥ यंददासिवरंतुष्टस्तंग्रहीष्याम्यहंपितः॥ २३॥
जयेयंलोभमोहौचक्रोधंचाहंसदाविभो॥ दानेतपसिसत्येचमनोमेसततंभवेत्॥ २४॥ धर्मउवाच उपपन्नोगुणैरेतैःस्वभावेनासिपांडव॥ भवान्धर्मः
पुनश्चैवयथोक्तंतेभविष्यति॥ २५॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वांतर्दधेधर्मोभगवाँल्लोकभावनः॥ समेताःपांडवाश्चैवसुखसुप्तामनस्विनः॥ २६॥ उपे
त्यचाश्रमंवीराःसर्वएवगतक्लमाः॥ आरणेयंददुस्तस्मैब्राह्मणायतपस्विने॥ २७॥ इदंसमुत्थानसमागतंमहत्पितुश्चपुत्रस्यचकीर्तिवर्धनं॥ पठन्नरःस्याद्वि
जितेंद्रियोवशीसपुत्रपौत्रःशतवर्षभाग्भवेत्॥ २८॥ नचाप्यधर्मेनसुहृद्विभेदनेपरस्वहारेपरदारमर्शने॥ कदर्यभावेनरमेन्मनःसदानृणांसदाख्यानमिदंवि
जानतां॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआरणेयप॰ नकुलादिजीवनादिवरप्राप्तौचतुर्दशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३१४॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच धर्मेणतेभ्यनुज्ञाताःपांडवाःसत्यविक्रमाः॥ अज्ञातवासंवत्स्यंतश्छन्नावर्षंत्रयोदशं॥ १॥ उपोपविष्टाविद्वांसःसहिताःसंशितव्रताः॥
येतद्भक्तावसंतिस्मवनवासेतपस्विनः॥ २॥ तानब्रुवन्महात्मानःस्थिताःप्रांजलयस्तदा॥ अभ्यनुज्ञापयिष्यंतस्तंनिवासंधृतव्रताः॥ ३॥ विदितंभवतांसर्वं
धार्तराष्ट्रैर्यथावयं॥ छद्मनाहृतराज्याश्चानयाश्चबहुशःकृताः॥ ४॥ उषिताश्चवनेकृच्छ्रेवयंद्वादशवत्सरान्॥ अज्ञातवाससमयंशेषंवर्षंत्रयोदशं॥ ५॥ तद्व
सामोवयंछन्नास्तदनुज्ञातुमर्हथ॥ सुयोधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः॥ ६॥

हारः पितुर्धर्मस्य पुत्रस्ययुधिष्ठिरस्य चात्समागतमितिसमासैकदेशभूतमप्यनुवर्तते॥ २८ ॥ कदर्यभावेकार्पण्ये सदाख्यानंशुभाख्यानं॥ २९॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्द
शाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३१४॥ ॥ ७॥ धर्मेणेति वत्स्यंतःवस्तुमिच्छंतः॥ १॥ २॥ स्थिताःस्वधर्मनिष्ठाः॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युक्ताःयोजिताश्चारायैस्ते युक्ताअवहिताः पौरस्यस्वजनस्यचअस्माभिराश्रितस्य विषमंकुर्युरतोराष्ट्रांतरेस्माभिर्गंतव्यमित्याशयः ॥७॥८॥ अशुचिरार्तियस्तत्वात् शुचिरित्येवपाठःस्वच्छः॥९॥१०॥११॥

जानंतोविषमंकुर्युरस्मास्वत्यंतवैरिणः॥ युक्तचाराश्चयुक्ताश्चपौरस्यस्वजनस्यच ॥ ७ ॥ अपिनस्तद्भवेद्भूयोयद्वयंब्राह्मणैःसह ॥ समस्ताःस्वेषुराष्ट्रेषुस्वराज्यस्थाभवेमहि॥८॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तादुःखशोकार्तोशुचिर्धर्मसुतस्तदा ॥ संमूर्छितोभवद्राजासाश्रुकंठोयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ तमथाश्वासयन्सर्वेब्राह्मणाभ्रातृभिःसह॥ अथधौम्योब्रवीद्वाक्यंमहार्थंनृपतिंतदा॥ १०॥ राजन्विद्वान्भवान्दांतःसत्यसंधोजितेंद्रियः॥ नैवंविधाःप्रमुह्यंतेनराःकस्यांचिदापदि॥११॥ देवैरप्यापदःप्राप्ताश्छन्नैश्चबहुशस्तथा॥ तत्रतत्रसपत्नानांनिग्रहार्थंमहात्मभिः॥१२॥ इंद्रेणनिषधान्प्राप्यगिरिप्रस्थाश्रमेतदा॥ छन्नेनोष्यकृतंकर्मद्विषतांचविनिग्रहे॥ १३ ॥ विष्णुनाश्वशिरःप्राप्यतथादित्यानिवत्स्यता ॥ गर्भेवधार्थंदैत्यानामज्ञातेनोषितंचिरं ॥ १४ ॥ प्राप्यवामनरूपेणप्रच्छन्नंब्रह्मरूपिणा॥ बलेर्यथाहृतंराज्यंविक्रमैस्तच्चतेश्रुतं॥ १५॥ हुताशनेनयच्चापःप्रविश्यच्छन्नमासता॥ विबुधानांकृतंकर्मतच्चसर्वंश्रुतंत्वया॥१६॥ प्रच्छन्नंचापिधर्मज्ञहरिणारिविनिग्रहे॥ वज्रंप्रविश्यशक्रस्ययत्कृतंतच्चतेश्रुतं॥ १७॥ और्वेणवसताच्छन्नमूरौब्रह्मर्षिणातदा॥ यत्कृतंतातदेवेषुकर्मतत्तेऽनघश्रुतं॥ ॥ १८॥ एवंविवस्वतातातच्छन्नेनोत्तमतेजसा॥ निर्दग्धाःशात्रवाःसर्वेवसताभुविसर्वशः॥ १९ ॥ विष्णुनावसताचापिगृहेदशरथस्यवै ॥ दशग्रीवोहतश्छन्नंसंयुगेभीमकर्मणा॥ २०॥ एवमेवमहात्मानःप्रच्छन्नास्तत्रतत्रह ॥ अजयञ्छात्रवान्युद्धेतथात्वमपिजेष्यसि ॥ २१ ॥ तथाधौम्येनधर्मज्ञोवाक्यैःसंपरितोषितः॥ शास्त्रबुद्ध्यास्वबुद्ध्याचनचचालयुधिष्ठिरः॥ २२॥ अथाब्रवीन्महाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः॥ राजानंबलिनांश्रेष्ठोगिरासंपरिहर्षयन्॥ २३॥ अवेक्षयामहाराजतवगांडीवधन्वना॥ धर्मानुगतयाबुद्ध्यानकिंचित्साहसंकृतं ॥ २४॥ सहदेवोमयानित्यंनकुलश्चनिवारितौ॥ शक्तौविध्वंसनेतेषांशत्रूणांभीमविक्रमौ॥ २५॥ नवयंतत्प्रहास्यामोयस्मिन्मोक्ष्यतिनोभवान् ॥ भवान्विधत्तांतत्सर्वंक्षिप्रंजेष्यामहेरिपून्॥ २६॥ इत्युक्तेभीमसेनेनब्राह्मणाःपरमाशिषा॥ उक्त्वाचापृच्छ्यभरतान्यथास्वान्स्वान्ययुर्गृहान्॥ २७॥ सर्वेवेदविदोमुख्यायतयोमुनयस्तथा ॥ आसेदुस्तेयथान्यायंपुनर्दर्शनकांक्षया॥ २८॥ सहधौम्येनविद्वांसस्तथापंचचपांडवाः॥ उत्थायप्रययुर्वीराःकृष्णामादायधन्विनः॥ २९॥

॥१२॥उष्यवासंकृत्वा॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ नचचाल छलेनशत्रुवधंनांगीकृतवान् ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ आशिषोक्त्वाआशिषंप्रयुज्य ॥२७॥२८॥२९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ मंत्रायविचारार्थं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेआरण्यपर्वार्थप्रकाशेपंचदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्रोशमात्रमुपागम्यतस्माद्देशान्निमित्ततः ॥ श्वोभूतेमनुजव्याघ्राश्छन्नवासार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ पृथक्शास्त्रविदःसर्वेसर्वेमंत्रविशारदाः ॥ संधिविग्रहकालज्ञामंत्रायसमुपाविशन् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतशेतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआरण्यकेपर्वणिआरणेयपर्वणिअज्ञातवासमंत्रणेपंचदशाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आरणेयपर्वसमाप्तम् ॥ ॥ समाप्तंचेदमारण्यकंपर्वेति ॥ ॥ इदमारण्यकंश्रुत्वामहापापैःप्रमुच्यते ॥ अधनोधनमाप्नोतिपुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ १ ॥ यंयंप्रार्थयतेकामंतंतंप्राप्नोत्यसंशयं ॥ नारीवापुरुषोवापिशुचिःप्रयतमानसः ॥ २ ॥ आरण्यकेश्रुतेधीतेब्राह्मणान्पायसादिभिः ॥ भोजयेद्वस्त्रगोस्वर्णदानैरत्नैःप्रपूजितान् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणेषुचतुष्टेषुसंतुष्टाःपांडुनंदनाः ॥ ब्रह्माविष्णुस्तदारुद्रःशक्रोदेवगणास्तथा ॥ ४ ॥ भूतानिमुनयोदेव्यस्तथापितृगणाश्चये ॥ वाचकंपूजयेच्छक्त्यावस्त्रान्नैःस्वर्णभूषणैः ॥ ५ ॥ विशेषतस्तुकपिलांदेयातुजपपाठके ॥ कांस्यदोहारौप्यखुरास्वर्णशृंगीसभूषणा ॥ पांडूनांपरितोषार्थंदद्यादन्नंद्विजातये ॥ ६ ॥ आरण्यकाख्यमाख्यानंशृणुयाद्योनरोत्तमः ॥ ससर्वकाममाप्नोतिपुनःस्वर्गतिमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ इत्यारण्यकश्रवणमहिमादानविधिश्चसमाप्तः ॥ अस्मिन्पर्वणिवृत्तांताः ॥ पांडवप्रव्राजनं ॥ पौरानुगमनं ॥ पौरवाक्यंपौरविसर्जनंच ॥ ब्राह्मणानुगमनं ॥ युधिष्ठिरचिंता ॥ शौनकवाक्यं ॥ धौम्यस्तवः ॥ आदित्यनामाष्टशतं ॥ विदुरनिर्वासनं ॥ विदुरागमनं ॥ धृतराष्ट्रस्यसंतापः ॥ व्यासागमनं ॥ सुरभींद्रसंवादः ॥ अर्जुनवाक्यं ॥ भीमसेनवाक्यं ॥ व्यासदर्शनं ॥ कौंतेयगमनं ॥ लोकपालागमनं ॥ विद्यालाभः ॥ शस्त्रप्राप्तिः ॥ किरातयुद्धं ॥ इंद्रलोकगमनं ॥ नलोपाख्यानं ॥ अक्षज्ञानप्राप्तिः ॥ नारदागमनं ॥ पुलस्त्यतीर्थयात्रा ॥ लोमशागमनं ॥ तत्तीर्थयात्राप्रस्थानं ॥ अगस्त्यप्रभावः ॥ विंध्यशैलचरितं ॥ वातापिनाशनं ॥ समुद्रशोषणं ॥ कालेयवधः ॥ सगरपुत्रविनाशः ॥ गंगावतारः ॥ ऋष्यशृंगोपाख्यानं ॥ वृष्णिपांचालगमनं ॥ हलधरवाक्यं ॥ वासुदेववाक्यं ॥ जामदग्न्यचरितं ॥ सौकन्योपाख्यानं ॥ श्येनकपोतीयं ॥ अष्टावक्रीयं ॥ गंधमादनप्रवेशः ॥ औत्पातिकं ॥ घटोत्कचगमनं ॥ जटासुरवधः ॥ आर्ष्टिषेणाश्रमनिवासः ॥ हनूमद्भीमसमागमः ॥ पुष्पाभिहरणं ॥ यक्षयुद्धं ॥ वैश्रवणसमागमनं ॥ निवातकवचवधः ॥ अर्जुनागमनं ॥ शस्त्रदर्शनं ॥ आजगरं ॥ काम्यकागमनं ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वासुदेवसत्यभामागमनं ॥ नारदागमनं॥ ॥मार्कंडेयागमनं ॥ मार्कंडेयसमास्याभविष्यं ॥ ब्राह्मणमाहात्म्यं ॥ धुंधुमारोपाख्यानं ॥ सरस्वतीतार्क्ष्यसंवादः ॥
मनुचरितं ॥ मंडूकोपाख्यानं ॥ पतिव्रतोपाख्यानं ॥ धर्मव्याधोपाख्यानं ॥ मधुकैटभोपाख्यानं ॥ द्रौपदीसत्यभामासंवादः ॥ घोषयात्रादुर्योधनकर्म ॥
प्रावृड्वर्णनं ॥ इंद्रद्युम्नोपाख्यानं ॥ आंगिरसंस्कंदजननं ॥ धार्तराष्ट्रयज्ञः ॥ व्यासदर्शनं ॥ मृगस्वप्नदर्शनं ॥ व्रीहिद्रौणिकं ॥ द्रौपदीप्रमाथः ॥ दुर्वासाउपा
ख्यानं ॥ रामोपाख्यानं ॥ सावित्र्युपाख्यानं ॥ कुंडलाहरणं ॥ आरणेययक्षप्रश्नाः ॥ समाप्तावृत्तांताः ॥ अस्याग्रेविराटपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः॥
जनमेजयउवाच कथंविराटनगरेममपूर्वपितामहाः॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः॥ १ ॥

यद्यपिवनपर्वणिएकोनसप्तत्यधिकद्विशताध्यायाःआदिपर्वणिसूत्राध्यायेलिखितास्तथाप्यत्रलिपिकरप्रमादादध्यायवृद्धिर्जाताकुत्रवृद्धिर्नतन्निश्चयोभवतीतिज्ञेयंश्लोकसंख्यायाअप्याधिक्यंतथैवबोध्यं॥

इदमारण्यकंपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते वनपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते विराटपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमल्लारयेनमः ॥ ॥श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ विराटपर्वप्रद्योतीभावदीपोवितन्यते ॥१॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणि दिष्ट्यापंचसुरक्तोऽसि दिष्ट्यातेषट्पदीजिता द्वेपूर्वेमध्यमेद्वे चद्वेचांत्येसांपरायिकेइतिशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धेष्वात्मदर्शनसाधनेषुशमादिषुरक्तः षडूर्मिलक्षणांषट्पदींजातमात्रस्याशनापिपासेप्ररूढस्यशोकमोहौवृद्ध स्यजरामृत्यूइतिलोकेयोशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिवेदेचप्रसिद्धांजयतीत्युक्तंतांजितवतात्वव्यक्तलिंगेनस्थेयंआत्यंतिक्यांकृतकृत्यतायांतुव्यक्तलिंगेनापिभाव्यंइत्येतत्पांडवाचरणप्रदर्शनेन दर्शयितुंविराटपर्वारभते तत्र वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहा विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथेतिप्राक्कथितधर्मवाक्यार्थमनुवदन् जनमेजयउवाच ॥ कथमिति ॥ पूर्वःपितापरीक्षित्तस्यपितामहाःअ

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंविराटनगरेममपूर्वपितामहाः॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः॥ २॥ पतिव्रतामहाभागासततंब्रह्मवादिनी ॥ द्रौपदीचकथंब्रह्मन्नज्ञातादुःखिताऽवसत् ॥ ३॥ वैशंपायनउवाच यथा विराटनगरेतवपूर्वपितामहाः॥ अज्ञातवासमुषितास्तच्छृणुष्वनराधिप ॥ ४ ॥ तथासतुवरान्लब्ध्वाधर्मोधर्मभृतांवरः ॥ गत्वाश्रमंब्राह्मणेभ्यआचख्यौसर्व मेवतत् ॥ ५ ॥ कथयित्वातुतत्सर्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिरः ॥ अरणीसहितंतस्मैब्राह्मणायन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाधर्मपुत्रोमहामनाः॥ संनिवर्त्या नुजान्सर्वानितिहोवाचभारत ॥ ७ ॥ द्वादशेमानिवर्षाणिराज्यविप्रोषितावयं ॥ त्रयोदशोऽयंसंप्राप्तःकृच्छ्रात्परमदुर्वसः ॥ ८ ॥ ससाधुकौंतेयइतोवास मर्जुनरोचय ॥ संवत्सरमिमंयत्रवसेमाविदिताःपरैः ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच तस्यैववरदानेनधर्मस्यमनुजाधिप ॥ अज्ञाताविचरिष्यामोनराणांनात्रसंशयः॥ ॥ १० ॥ तत्रवासायराष्ट्राणिकीर्त्तयिष्यामिकानिचित् ॥ रमणीयानिगुप्तानितेषांकिंचित्स्मरोचय ॥ ११ ॥ संतिरम्याजनपदाबह्वन्नाःपरितःकुरून् ॥ पांचाला श्चेदिमत्स्याश्चशूरसेनाःपटच्चराः॥ १२॥ दशार्णानवराष्ट्राश्चमल्लाःशाल्वायुगंधराः ॥ कुंतिराष्ट्रंचविपुलंसुराष्ट्रावंतयस्तथा ॥ १३ ॥ एतेषांकतमोराजन्निवास स्तवरोचते॥ यत्रवत्स्यामहेराजन्संवत्सरमिमंवयं॥ १४॥

ज्ञातवासंयथास्यात्तथाकथंउषिताःवासंकृतवंतः समूलघातंन्यवधीदितिवत्कषादित्वाद्वसतेरनुप्रयोगः वास मितिणमुलंतं ॥ २ ॥ ब्रह्मवादिनीश्रीकृष्णकीर्त्तनशीला ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरणीसहितंअरण्योर्मिथुनं अरणीसहितंमंथमितिपाठेमंथोऽग्निनिर्मथनदंडस्तंअरणीभ्यांसहितंब्राह्मणायन्यवेदयदित्यर्थः ॥ ६ ॥ संनिवर्त्यएकत्रआनीय अत्रवर्त्ततिर्गत्यर्थः नचपुनरावर्त्ततइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ संनिकृष्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ७ ॥ अयंसंवत्सरः संवत्सरमिममितिवाक्यशेषात् ॥ ८ ॥ वत्स्यामइतिपाठेअ विदिताइतिच्छेदः ॥ ९ ॥ नराणामज्ञाताइतिसंबंधः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रभुर्धर्मः यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमां नवोविज्ञायतेकश्चित्रिषुलोकेषुकश्चनेतिअब्रवीत् ॥१५॥ यद्यप्येवंतथापिक्वचित्प्रच्छन्नतयावस्तव्यमेवेत्याह अवश्यंत्वेवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वक्ष्या
महेनिर्वोढुंशक्ष्यामहेइति वहेरिदंरूपं प्रब्रूतप्रत्येकमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सभास्तारःसभ्यः सभासदःसभास्ताराइत्यमरः कंकोनामतः कंकश्छद्मद्विजेख्यातोलोहपृष्ठकृतांतयोरि
तिविश्वकोशात् स्वस्यकृतांतसूनुत्वेनआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तदनन्यत्वात्तन्नाम्नोधारणेमिथ्यावादित्वंनभविष्यतीतिभावः मताक्षःबृहदश्वात्ज्ञाताक्षतत्वः प्रियदेवनःक्रीडाप्रियः ॥ २४ ॥ दांतान्गजदंत
मयान् दंतःपर्वतसानुतत्सदृशान्वाशारीन् निर्वर्त्स्यामिचालयिष्यामि दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वःतानेवचतुर्वर्णानाह वैदूर्यान्हरितमणिमयान्नीलान् कांचनान्सौवर्णान्पीतान् ज्योतींषिचरसाश्चज्योतीरसा

युधिष्ठिरउवाच श्रुतमेतन्महाबाहोयथासभगवान्प्रभुः॥ अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथानतदन्यथा ॥१५॥ अवश्यंत्वेववासार्थंरमणीयंशिवंसुखं॥ संमंत्र्यसहितैः सर्वैर्वस्तव्यमकुतोभयैः ॥१६॥ मत्स्योविराटोबलवानभिरक्तोऽथपांडवान्॥ धर्मशीलोवदान्यश्चवृद्धश्चसततंप्रियः॥१७॥विराटनगरेतातसंवत्सरमिमंवयं॥ कुर्वंतस्तस्यकर्माणिविहरिष्यामभारत ॥१८॥ यानियानिचकर्माणितस्यवक्ष्यामहेवयं॥ आसाद्यमत्स्यंतत्कर्मप्रब्रूतकुरुनंदनाः॥ १९ ॥ अर्जुनउवाच नरदेवकथंतस्यराष्ट्रेकर्मकरिष्यसि॥ विराटनगरेसाधोरंस्यसेकेनकर्मणा ॥ २० ॥ मृदुर्वदान्योह्रीमांश्चधार्मिकःसत्यविक्रमः॥ राजंस्त्वमापदाक्रुष्टःकिंकरिष्यसि पांडव॥ २१ ॥ नदुःखमुचितंकिंचिद्राजावेदयथाजनः॥ सइमामापदंप्राप्यकथंघोरांतरिष्यसि॥ २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच शृणुध्वंयत्करिष्यामिकर्मवैकुरुनंदनाः॥ विराटमनुसंप्राप्यराजानंपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ सभास्तारोभविष्यामितस्यराज्ञोमहात्मनः॥ कंकोनामद्विजोभूत्वामताक्षःप्रियदेवनः ॥ २४॥ वैदूर्यान्कांचनान्दांतान्फलैर्ज्योतीरसैःसह ॥ कृष्णाक्षाल्लोहिताक्षांश्चनिर्वर्त्स्यामिमनोरमान्॥ २५ ॥ विराटराजंरमयन्सामात्यंसहबांधवं॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचतंनृपं ॥ २६ ॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहंपुराप्राणसमःसखा ॥ इतिवक्ष्यामिराजानंयदिमांसोऽनुयोक्ष्यते ॥ २७॥ इत्येतद्वोमयाख्यातंविहरिष्याम्यहंयथा ॥ वृकोदरविराटेत्वंरंस्यसेकेनहेतुना ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेप्रथमोऽध्यायः ॥ १॥ ॥ ७॥

स्तैःसह ज्योतिःशब्देनात्रलोहितंलक्ष्यते यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपमितिश्रुतेः ज्योतीरूपाःलोहिताः रसःपारदःतद्रूपाःश्वेताः तैरुभयैःसहचतुर्वर्णसंपत्तिः तथाफलैःशारीस्थापनार्थानिकोष्ठयुक्तानिकाष्ठादि
मयानिफलकानितैःसह तेषांनिर्वर्तनेकरणमाह कृष्णाक्षान्कृष्णाःअक्षाःपाशाःयेषांचालनार्थमितिकृष्णाक्षास्तान्शारीनेव तथालोहिताक्षानित्यपि ॥ २५ ॥ २६ ॥ युधिष्ठिराख्यस्यशरीरस्ययथाप्राण
उत्थापकस्तद्वच्चिदात्मापीतिप्राणसाम्येनयुधिष्ठिरात्मैवविवक्षितइतिभावः अनुयोक्ष्यते प्रश्नंकरिष्यति ॥ २७ ॥२८ ॥ इतिविरा० नैलकंठीये० भारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १॥ ॥ ७ ॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पौरोगवः पुरः पुरस्तात् गावोरश्मयोयस्यसपुरोगुःवायुः पिंडोत्पत्तौहिप्रथमंरजोरेतसोःकल्केवायुरश्मिभूतःप्राणआविर्भवतिपश्चादिंद्रियांतराणीतिशास्त्रप्रसिद्धं तस्यपुत्रःपौरोगवः लोकेतुपौरोगवोमहानसा
ध्यक्षःबल्लवःसूपकारःएतदेवममान्वर्थंनाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ईश्वरःयथेष्टंविनियोगकर्त्ताऽतएवनृपोयथातथाप्रियोहंलोकानांभविष्यामिइत्युक्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ नियोत्स्यामिनिहीनंयथास्यात्त
थामारणवर्जंयोत्स्यामि ॥ ७ ॥ तदेवाह नत्विति ॥ ८॥ आरालिकोगोविकर्त्तासूपकर्त्तानियोधकइति अरालाःमत्तगजाःतैःसहक्रीडतितान्जयतिवाआरालिकः अरालःकुटिलेसर्जरसेवैमत्तदंतिनीतिवि

भीमसेनउवाच॥ पौरोगवोब्रुवाणोऽहंबल्लवोनामभारत॥उपस्थास्यामिराजानंविराटमितिमेमतिः ॥ १ ॥ सूपानस्यकरिष्यामिकुशलोऽस्मिमहानसे ॥
कृतपूर्वाणियान्यस्यव्यंजनानिसुशिक्षितैः ॥ २ ॥ तान्यप्यभिभविष्यामिप्रीतिंसंजनयन्नहं ॥ आहरिष्यामिदारूणांनिचयान्महतोऽपिच ॥ ३ ॥ यत्प्रेक्ष्यविपु
लंकर्मराजासंयोक्ष्यतेसमां॥ अमानुषाणिकुर्वाणस्तानिकर्माणिभारत॥ ४ ॥ राज्ञस्तस्यपरेप्रेष्यामंस्यंतेमांयथानृपं॥ भक्ष्यान्नरसपानानांभविष्यामितथेश्व
रः॥ ५ ॥ द्विपावाबलिनोराजन्वृषभावामहाबलाः ॥ विनिग्राह्यायदिमयानिग्रहीष्यामितानपि ॥ ६ ॥ येचकेचिन्नियोत्स्यंतिसमाजेषुनियोधकाः॥ तानहं
हिनियोत्स्यामिरतिंतस्यविवर्द्धयन् ॥ ७ ॥ नत्वेतान्युद्ध्यमानान्वैहनिष्यामिकथंचन ॥ तथैतान्पातयिष्यामियथायास्यंतिनक्षयं॥ ८ ॥ आरालिकोगोविक
र्त्तासूपकर्त्तानियोधकः॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहमितिवक्ष्यामिपृच्छतः॥ ९ ॥ आत्मानमात्मनारक्षंश्चरिष्यामिविशांपते ॥ इत्येतत्प्रतिजानामिविहरिष्याम्यहं
यथा॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच यमग्निर्ब्राह्मणोभूत्वासमागच्छन्नृणांवरं॥ दिधक्षुःखांडवंदावंदाशार्हसहितंपुरा ॥ ११ ॥ महाबलंमहाबाहुमजितंकुरुनंदनं॥
सोऽयंकिंकर्मकौंतेयःकरिष्यतिधनंजयः॥ १२ ॥ योऽयमासाद्यतंदावंतर्पयामासपावकं॥ विजित्यैकरथेनेंद्रंहत्वापन्नगराक्षसान्॥ १३ ॥ वासुकेःसर्पराज
स्यस्वसारंहृतवांश्चयः॥श्रेष्ठोयःप्रतियोधानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति॥ १४ ॥

श्वः गोविकर्त्तागवांमहतांबलीवर्दानामपिविकर्त्तादमनेनविकृतिजनकः वृषभान्वामहाबला
न्निग्रहीष्यामीत्युपक्रमात् सूपकर्त्तामुद्गादिविकारकर्त्ता पक्षेसुतरांउपकर्त्ता नियोधकःमारणवर्जंमल्लयुद्धकर्ता पक्षेनितरांयोधकः विषमश्लोकीकृतस्तु आरालिकःप्रकृतीनांगुणदोषसूचकःहस्तिदमकोवा
तथाचविक्रमादित्यः आरालिकःसूचनकोहस्तिनांदमकस्तथेति गोविकर्त्तागवांवाचांविकर्त्तागद्यपद्यादिभेदानां प्रयोक्तेति केचित्तुआरालिकोन्नपाकीस्यात्सूपकर्त्तातुशाककृत् तैलान्नंपचतेयस्तुगोविकर्ता
सउच्यतइत्यप्युदाहरंति तत्रमूलंद्रष्टव्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वासुकेःस्वसारंउलूपींहृतवान् सौंदर्येणेतिशेषः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्पाणांसरीसृपाणांआशीविषोदंष्ट्राविषः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥मानुषेषुअद्भुतंमानुषाद्भुतं ॥२०॥२१ गवांवृषभाणांस्कंधेइववहः युगघर्षणजः किणःकृतःएतस्यैवगोपनंकठिनमितिभावः॥२२॥२३॥ पततांपक्षिणां॥२४॥षंढकोऽस्मीतिषंढोगोपतिःश्रीगोपालःतस्यप्रतिकृतिरवतारांतरंषंढकःकृष्णसखास्मीत्यर्थः पक्षेक्लीबः षंढोवर्षधरेक्लीबेगोपतौवंध्यपूरुषेइतिविश्वः संवर्त्तुंपिधातुं॥२५॥२६॥पिनद्धाः कंबवः

सूर्यःप्रतपतांश्रेष्ठोद्विपदांब्राह्मणोवरः॥ आशीविषश्चसर्पाणामग्निस्तेजस्विनांवरः॥ १५॥ आयुधानांवरंवज्रंककुद्मीचगवांवरः॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठःपर्जन्योवर्षतांवरः॥ १६॥ धृतराष्ट्रश्चनागानांहस्तिष्वैरावणोवरः॥ पुत्रःप्रियाणामधिकोभार्याचसुहृदांवरा॥ १७॥यथैतानिविशिष्टानिजात्यांजात्यांवृकोदर॥ एवंयुवागुडाकेशः श्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां॥ १८॥ सोऽयमिंद्रादनवरोवासुदेवान्महाद्युतिः॥ गांडीवधन्वाबीभत्सुःश्वेताश्वःकिंकरिष्यति॥ १९ ॥उषित्वापंचवर्षाणिसहस्राक्षस्यवेश्मनि॥अस्त्रयोगंसमासाद्यस्ववीर्यान्मानुषाद्भुतं ॥ दिव्यान्यस्त्राणिचाप्तानिदेवरूपेणभास्वता॥ २०॥ यंमन्येद्वादशंरुद्रमादित्यानांत्रयोदशं वसूनांनवमंमन्येग्रहाणांदशमंतथा॥ २१॥ यस्यबाहूसमौदीर्घौज्याघातकठिनत्वचौ॥ दक्षिणेचैवसव्येचगवामिववहःकृतः॥ २२॥ हिमवानिवशैलानां समुद्रःसरितामिव॥त्रिदशानांयथाशक्रोवसूनामिवहव्यवाट्॥२३॥ मृगाणामिवशार्दूलोगरुडःपततामिव॥वरःसन्नत्यमानानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति २४ अर्जुनउवाच प्रतिज्ञांषंढकोऽस्मीतिकरिष्यामिमहीपते ॥ ज्याघातौहिमहांतौमेसंवर्तुंनृपदुष्करौ ॥ २५ ॥ वलयैश्छादयिष्यामिबाहूकिणकृताविमौ॥ कर्णयोःप्रतिमुच्याहंकुंडलेज्वलनप्रभे॥२६॥ पिनद्धकंबुःपाणिभ्यांतृतीयांप्रकृतिंगतः॥ वेणीकृतशिराराजन्नाम्नाचैवबृहन्नला॥ २७॥ पठन्नाख्यायिकाश्चैवस्त्रीभावेनपुनःपुनः॥ रमयिष्येमहीपालमन्यांश्चांतःपुरेजनान्॥ २८॥ गीतंनृत्यंविचित्रंचवादित्रंविविधंतथा॥शिक्षयिष्याम्यहंराजन्विराटस्यपुरस्त्रियः॥२९॥ प्रजानांसमुदाचारंबहुकर्मकृतंवदन्॥ छादयिष्यामिकौंतेयमाययात्मानमात्मना॥ ३०॥ युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृष्टोराज्ञाचपांडव॥३१॥एतेनविधिनाछन्नःकृतकेनयथानलः॥ विहरिष्यामिराजेंद्रविराटभवनेसुखं॥३२॥ इतिश्रीमहा० विराटप० पांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेद्वितीयोऽध्यायः॥२॥

शंखवलयानियेनसःपिनद्धकंबुः तृतीयांप्रकृतिंस्त्रीपुंसापेक्षयाक्लीबत्वंतृतीयंगतःप्राप्तः नरइतिरलयोर्डलयोश्चाभेदान्नरःबृहंश्चासौनरश्चेतिनारायणसखआद्योनरइत्यर्थः स्त्रीत्वंस्वरूपगोपनार्थं॥२७॥आख्यायिकाःपूर्वराजचरितानि ॥२८॥२९॥ समुदाचारंसमीचीनंउत्कृष्टतरंमहावदान्यत्वादिरूपं ताभिःकृतंबहुकर्मचवदन् माययाकपटक्लीबवेषेणआत्मानंशरीरंआत्मनाबुध्या ॥३०॥ परितःचारयितुंशीलंयस्याः सापरिचारिणीसैवपरिचारिकाद्रौपद्याःभर्तेतिगूढोभिसंधिःपक्षेपरिचारिकासेवाकर्त्री ॥३१॥३२॥इतिवि० नैल० भारतभावदीपेद्वितीयोऽध्याय॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इत्येवेति॥ १॥ २॥ परिरक्षणे अश्वानामितिशेषः॥ ३॥ यंथान्आयुर्वेदंआध्वर्यवंचवेत्तीतियंथिकोऽश्विनीसुतत्वात् अश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूइतिश्रुतेः ॥ ४॥ ५॥ अश्वेषुनास्तिश्वोयेषांतेशूराःसमरे
तृणीकृतप्राणास्तेषुअधिकृतोमुख्यइतिगुढाशयः पक्षेस्पष्टोर्थः ॥ ६॥ ७॥ संख्याने परीक्षायां॥ ८॥ तंतिपालःतंतिर्वलीवर्दायस्यांदीर्घस्थूलरज्जवांवणिग्भिरल्पैर्दामभिर्बध्यंतेसाप्रकृतोपयोगिनी गुढाभिसंधौ
तुतंतिर्वाक् तस्यवाक्कंतिर्नामानिदामानीतिश्रुतेर्वाक्पालः युष्मद्वचनार्थानुष्ठातेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इयंहीति माताकुलवृत्तिः ॥ आदिभूमिः गौर्वा मातागौर्यादिजननीगोब्रह्माण्यादि

वैशंपायनउवाच॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तथार्जुनोधर्मभृतांवरिष्ठः॥ वाक्यंतथासौविरराम भूयोनृपोऽपरंभ्रातरमाबभाषे॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ किंत्वंन
कुलकुर्वाणस्तत्रतातचरिष्यसि॥ कर्मतत्त्वंसमाचक्ष्वराज्येतस्यमहीपतेः॥ सुकुमारश्चशूरश्चदर्शनीयःसुखोचितः॥ २ ॥ नकुलउवाच ॥ अश्वबंधोभविष्या
मिविराटनृपतेरहं॥ सर्वथाज्ञानसंपन्नःकुशलःपरिरक्षणे॥ ३॥ ग्रंथिकोनामनाम्नाहंकर्मैतत्सुप्रियंमम॥ कुशलोस्म्यश्वशिक्षायांतथैवाश्वचिकित्सने॥ प्रियाश्च
सततंमेऽश्वाःकुरुराजयथातव॥ ४ ॥ येमामामंत्रयिष्यंतिविराटनगरेजनाः ॥ तेभ्यएवंप्रवक्ष्यामिविहरिष्याम्यहंयथा ॥ ५॥ पांडवेनपुरातातअश्वेष्वधिकृतः
पुरा॥ विराटनगरेछन्नश्चरिष्यामिमहीपते ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सहदेवकथंतस्यसमीपेविहरिष्यसि ॥ किंवात्वंकर्मकुर्वाणःप्रच्छन्नोविहरिष्यसि॥ ७॥
सहदेवउवाच॥ गोसंख्याताभविष्यामिविराटस्यमहीपतेः॥ प्रतिषेद्धाचदोग्धाचसंख्यानेकुशलोगवां॥ ८॥ तंतिपालइतिख्यातोनाम्नाहंविदितस्त्वथ ॥ निपुणं
चचरिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ९ ॥ अहंहिसततंगोषुभवताप्रहितःपुरा॥ तत्रमेकौशलंसर्वमवबुद्धंविशांपते ॥ १० ॥ लक्षणंचरितंचापिगवांयच्चापि
मंगलं॥ तत्सर्वंमेसुविदितमन्यच्चापिमहीपते ॥ ११ ॥ वृषभानपिजानामिराजन्पूजितलक्षणान्॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते ॥ १२ ॥ सोहमेवं
चरिष्यामिप्रीतिरत्रहिमेसदा॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचपार्थिवं॥ १३॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इयंहिनःप्रियाभार्याप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ मातेवपरिपा
ल्याचपूज्यज्येष्ठेवचस्वसा ॥ १४ ॥ केनस्मद्रौपदीकृष्णाकर्मणाविचरिष्यति ॥ नहिकिंचिद्विजानातिकर्मकर्तुंयथास्त्रियः॥ १५ ॥ सुकुमारीचबालाचराज
पुत्री यशस्विनी॥ पतिव्रतामहाभागाकथंनुविचरिष्यति॥ १६॥ माल्यगंधानलंकारान्वस्त्राणिविविधानिच॥ एतान्येवाभिजानातियतोजाताहिभामिनी॥ १७॥

भूमिषुइतिमेदिनी स्वसाअंबिकापार्वतीवत्पूज्येत्यर्थः एषतेरुद्रभागःसहस्वस्रांबिकयातंजुषस्वशरद्वाअस्यांबिकास्वसेतिमंत्रब्राह्मणदर्शनात् जायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनइतितस्याअपिदेवतात्वेनसंस्तवात्
मातासस्यवतीभूमिर्धेनुर्ज्येष्ठास्वसाभवेदित्यप्युदाहरंति ॥ १४॥ १५॥ बाला नित्यनूतना ॥ १६॥ यतोयस्मिन्दिनेजातातत‌आरभ्यमाल्यादीन्भोगानेववेत्ति नक्लेशानित्यर्थः ॥ १७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सैरंध्रीति सीरंप्रतिसीरांतःपटःध्रियतेनयाऽस्यैवेतिसीरंध्रासैवसैरंध्री स्वार्थेतद्धितः अंतःपुरपरिचारिका राजभार्यावा सैरंध्रीपरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियां वर्णसंकरसंभूतस्त्रीमहिल्लिकयोरपीतिविश्वः मत ल्लिकयोरितिमेदिनीपाठः आद्येमहिल्लिकाराजदाराःद्वितीयेमतल्लिकाः प्रशस्तस्त्रियइति दासीपक्षेअरक्षिताइतिछेदः स्ववशाइत्युक्तेः पक्षेरक्षिताइत्येव भुजिष्यापालनीयापालयित्रीच भुजपालनाभ्यवहारयो रित्यस्यरूपं नैवमन्यास्त्रियोरूपवतीर्यांतिप्रामुवंतिपश्यंतीतरेइत्यर्थः दासीइतिभावः पक्षेनैवंप्रकाशेयांतिसंचरंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ द्रौपद्याःपरिचारिकेतिराहोःशिरइतिवद्भेदेपिभेदोपचारः द्रौपदीरूपायुधिष्ठिर स्यपरिचारिकेत्यर्थः॥ १९॥२०॥२१॥२२॥२३॥इतिविराट० नैलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोध्यायः॥ ३ ॥ कर्माणीति॥ १॥अग्निहोत्राणि अग्निहोत्रपात्राण्यरणीसहितानि होमसाधनभूताधेनूर्वा॥२॥३॥

द्रौपद्युवाच ॥ सैरंध्र्योरक्षितालोकेभुजिष्याःसंतिभारत ॥ नैवमन्यास्त्रियोयांतिइतिलोकस्यनिश्चयः॥ साहंब्रुवाणासैरंध्रीकुशलाकेशकर्मणि॥ १८॥ युधिष्ठिर स्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥उषितास्मीतिवक्ष्यामिपृष्टाराज्ञाचभारत॥१९॥आत्मगुप्ताचरिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ २०॥सुदेष्णांप्रत्युपस्थास्येराजभा र्यांयशस्विनीं॥ सारक्षिष्यतिमांप्राप्तांमाभूत्तेदुःखमीदृशं॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कल्याणंभाषसेकृष्णेकुलेजातासिभामिनि॥ नपापमभिजानासिसाध्वी साधुव्रतेस्थिता॥ २२॥यथानदुर्हृदःपापाभवंतिसुखिनःपुनः॥ कुर्यास्तत्त्वंहिकल्याणिलक्षयेयुर्नतेतथा॥ २३॥ ॥ इतिविराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणि युधि ष्ठिरादिमंत्रणे तृतीयोध्यायः॥३॥७४॥ युधिष्ठिरउवाच ॥कर्माण्युक्तानियुष्माभिर्यानियानिकरिष्यथ॥ ममचापियथाबुद्धिरुचिताविधिनिश्चयात्॥१॥पुरोहि तोयमस्माकमग्निहोत्राणिरक्षतु॥ सूदपौरोगवैःसार्द्धंद्रुपदस्यनिवेशने॥२॥इंद्रसेनमुखाश्चेमेरथानादायकेवलान्॥ यांतुद्वारवतींशीघ्रमितिमेवर्त्ततेमतिः॥३ इमाश्चनार्योद्रौपद्याःसर्वाश्चपरिचारिकाः॥ पांचालानेवगच्छंतुसूदपौरोगवैःसह ॥ ४ ॥ सर्वैरपिचवक्तव्यंनप्राज्ञायंतपांडवाः ॥ गतात्यस्मानपाहायसर्वेद्वै तवनादिति ॥५॥ वैशंपायनउवाच॥एवंतेन्योन्यमामंत्र्यकर्माण्युक्ताप्टथक्पृथक्॥धौम्यमामंत्रयामासुःसचतान्मंत्रमब्रवीत्॥६॥धौम्यउवाच॥ विहितंपां डवाःसर्वब्राह्मणेषुसुहृत्सुच॥यानेप्रहरणेचैवतथैवाग्निषुभारत॥७॥त्वयारक्षाविधातव्याकृष्णायाःफाल्गुनेनच॥ विदितंवोयथासर्वंलोकवृत्तमिदंतव ॥ ८ ॥ विदितेचापिवक्तव्यं सुहृद्भिरनुरागतः॥ एषधर्मश्चकामश्चअर्थश्चैवसनातनः॥९॥

॥४॥नप्राज्ञायंतेतियथार्थमेव रहस्येवतैर्मत्स्यदेशेवस्तव्यमितिमंत्रितत्वात् ॥५॥६॥ विहि तंशास्त्रोक्तंब्राह्मणादिषुउपस्थितेषुपरिचर्यादिकंपांडवाःसर्वंजानंतीतिशेषः यानेविजययात्रायां प्रहरणेयुद्धे यद्यप्येवंतथापिकिंचिद्वक्ष्यामीतिभावः॥ ७॥तदेवाह त्वयेति त्वयायुधिष्ठिरेणइदंलोकवृत्तंप्राकृतज नशीलं अरक्ष्यमाणासुस्त्रीषुसाध्वीष्वपिअन्याय्यकल्पनं अतःकृष्णारक्ष्यैवेत्यर्थः॥८॥विद्वांसोपिसुहृद्भिःप्रीत्यावश्यंबोधनीयाएवेत्याह विदितेचापीति एवंसौहार्दप्रदर्शनेनधर्मादयोऽनुसृताभवंतीतिभावः॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हंतेत्यनुकंपायां राजवसतिंराजकुलेवासं तद्विधिमित्यर्थः ॥ १० ॥दुर्वसंदुःखेनवस्तुंशक्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ दृष्टद्वारःप्रतीहारद्वारानिवेद्यैवराजानंद्रष्टुमिच्छेन्नत्वननुज्ञातइत्यर्थः दिष्टेत्यपिपाठः पाठांतरेरह स्येषुमंत्रकार्येषुनविश्वसेत् संमतोस्मीतिबुध्यातत्रनगच्छेत् पुत्रादिष्वपिअविश्वस्ताराजानोमंत्रविप्लवभयात्सद्योमारयेयुरितिभावः तदेवेति परेणसहवैरंमाभूदितिपरासनंनान्विच्छेत्॥१३॥यानंपरकीयमिति शेषः ॥१४ ॥ दुष्टचारिणोदुष्टाश्चाराःयत्रयत्रद्यूतमद्यवेश्यादिस्थानेषुस्वनगरस्थपरकीयचारमंडलेवा आसीनमेनंद्यूतादिप्रियोयंपरैर्भेदितोयमितिशंकेरन् तत्रनोपविशेत् राजगामिपैशुन्यभयादित्यर्थः॥१५॥ नानुशिष्यात्इदमित्थंकुर्वितिनाज्ञापयेत् तूष्णींमौनेनकालेपराक्रमसमयेसमभिपूजयेत्स्तुवीत ॥ १६ ॥ स्तुतिरप्यभूतार्थानकर्तव्येत्याह असूयंतीति दूषयंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ येंऽतःपुरचराःयांश्चराजाद्वि

अतोहमपिवक्ष्यामिहेतुमत्रनिबोधत॥ हंतेमांराजवसतिंराजपुत्राब्रवीम्यहं॥ १०॥ यथाराजकुलंप्राप्यसर्वान्दोषांस्तरिष्यथ ॥ दुर्वसंचैवकौरव्यजानताराज वेश्मनि॥ ११॥ अमानितैर्मानितैर्वाअज्ञातैःपरिवत्सरं॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेचरिष्यथयथासुखं॥ १२॥ दृष्टद्वारोलभेद्द्रष्टुंराजस्वेषुनविश्वसेत् ॥ तदेवासनमन्वि च्छेद्यत्रनाभिपतेत्परः॥ १३ ॥ योनयानंनपर्यंकंनपीठंनगजंरथं॥ आरोहेत्संमतोस्मीतिसराजवसतिंवसेत्॥ १४ ॥ यत्रयत्रैनमासीनंशंकेरन्दुष्टचारिणः॥ नतत्रोपविशेद्योवैसराजवसतिंवसेत्॥ १५॥ नचानुशिष्याद्राजानमपृच्छंतंकदाचन॥ तूष्णींत्वेनमुपासीतकालेसमभिपूजयेत्॥ १६॥ असूयंतिहिराजानो जनाननृतवादिनः॥ तथैवचावमन्यंतेमंत्रिणंवादिनंमृषा॥१७॥ नैषांदारेषुकुर्वीतमैत्रींप्राज्ञःकदाचन॥ अंतःपुरचरायेचद्वेष्टियानहिताश्चये॥ १८॥ विदिते चास्यकुर्वीतकार्याणिसुलघून्यपि॥ एवंविचरतोराज्ञिनक्षतिर्जायतेक्वचित्॥ १९॥ गच्छन्नपिपरांभूमिमपृष्टोह्यनियोजितः॥ जात्यंधइवमन्येतमर्यादामनु चिंतयन्॥ २०॥ नहिपुत्रंननप्तारंनभ्रातरमरिंदमाः॥ समतिक्रांतमर्यादंपूजयंतिनराधिपाः॥ २१॥ यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववत्त्विह ॥ अनृतेनोपचीर्णो हिहन्यादेवनसंशयः॥ २२॥ यद्यद्भर्तानुयुंजीततत्तदेवानुवर्त्तयेत्॥ प्रमादमवलेपंचकोपंचपरिवर्जयेत्॥ २३॥

ष्टि येचराज्ञोऽहिताः द्वेष्टारस्तैःसर्वैः सहमैत्रींनकुर्यात् ॥ १८ ॥ राज्ञिराजसन्निधौ विचरतोविचारपूर्वकंवसतोनक्षतिर्मानहान्यादिर्जायते ॥ १९ ॥ गच्छन्निति परांउत्कृष्टांभूमिंनित्यंगच्छन् आसनार्थंप्राप्नुवन् राज्ञाअपृष्टोऽसंभा षितोऽनियोजितःस्वेस्थानेउपविशेत्यनाज्ञप्तोजात्यंधइवतत्स्थानमपश्यंतमिवात्मानंमन्येत यावद्राजानसंभाषते नाप्यासनंदिशति तावत्प्रतीक्षेतैवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्यथादोषमाह नहीति ॥ २१ ॥ यत्नादिति अतिसान्निध्यादग्निरिवराजादहति अवज्ञानाद्देवइवसर्वंहरतीत्यर्थः अनृतेनकूटकार्षापणादिना उपचीर्णआराधितःहन्यादेव॥ २२ ॥भर्त्ताराजा अनुयुंजीतआज्ञापयेत्पृच्छेद्वा अनुवर्त्तयेत्कुर्या त्वदेद्वा प्रमादंअनवधानतां अवलेपंशौर्यादिगर्वं ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समर्थनासुकार्याकार्यपरीक्षासु हितंपरिणामसुखं प्रियंश्रुतिसुखंचवदेत् उभयोःसमुच्चयासंभवेप्रियादपिहितंभवेत् प्रियंत्यक्त्वापियद्धितंभवेत्तदेववदेन्नतुहितविरोधिप्रियंवदेदित्यर्थः ॥ २४ ॥अस्यसर्वार्थेषुस्वैष्वर्थसाधनेषुअनुकूलोयत्नवान्भवेत् नतुप्रातिकूल्यमालस्यंवाकुर्यादित्यर्थः॥२५॥पंडितःपरिहासकः॥पंडितःसिल्हकेकवावितिविश्वःखंडितइतिपाठेविच्छिद्यनसेवेत किंत्वविच्छेदेनैवसेवेतेत्यर्थः अप्रमत्तोऽवहितः ॥ २६ ॥ स्वस्थानात्राजदत्तान्नविकंपेतनचलेत् ॥ २७ ॥ पंडितोविद्यावान् राजानंकथाभीरमयन्नृपार्श्वेतिष्ठेत् रक्षिणांराजगोप्तॄणांतुस्थानंपृष्ठतः ॥ २८ ॥शूरेणपंडितेनवापुरस्तात् आसनंउपवेशनंनकर्त्तव्यमित्यर्थः राज्ञांसंदर्शनेसमक्षंप्रवृत्तमपिभक्तवेतनादिदानंअहंपूर्विकयानाकारितःसन्नसंजयेतस्वीकुर्यात् ॥ २९ ॥ एतत्तुधार्ष्ट्यंदरिद्राणामपिव्यलीकस्थानंअप्रियपदं किमुतराज्ञामितिभावः

समर्थनासुसर्वासुहितंचप्रियमेवच॥ संवर्णयेत्तदेवास्यप्रियादपिहितंभवेत्॥ २४॥ अनुकूलोभवेच्चास्यसर्वार्थेषुकथासुच॥ अप्रियंचाहितंयत्स्यात्तदस्मैनानुवर्णयेत्॥ २५॥ नाहमस्यप्रियोस्मीतिमत्वासेवेतपंडितः॥ अप्रमत्तश्चसततंहितंकुर्यात्प्रियंचयत्॥ २६॥ नास्यानिष्टानिसेवेतनाहितैःसहसंवदेत्॥ स्वस्थानान्नविकंपेतसराजवसतिंवसेत्॥ २७॥ दक्षिणंवाथवामंवापार्श्वमासीतपंडितः॥ रक्षिणांत्यात्तशस्त्राणांस्थानंपश्चाद्विधीयते॥ २८॥ नित्यंहिप्रतिषिद्धंतुपुरस्तादासनंमहत्॥ नचसंदर्शनेकिंचित्प्रवृत्तमपिसंजयेत्॥ २९॥ अपित्येतद्दरिद्राणांव्यलीकस्थानमुत्तमं॥ नमृषाभिहितंराज्ञांमनुष्येषुप्रकाशयेत्॥ ३०॥ असूयंतिहिराजानोनृणाननृतवादिनः॥ तथैवचावमन्यंतेनरान्पंडितमानिनः॥ ३१॥ शूरोस्मीतिनदृप्तःस्याद्बुद्धिमानितिवापुनः॥ प्रियमेवाचरन्राज्ञः प्रियोभवतिभोगवान्॥ ३२॥ ऐश्वर्यंप्राप्यदुष्प्रापंप्रियंप्राप्यचराजतः॥ अप्रमत्तोभवेद्राज्ञःप्रियेषुचहितेषुच॥ ३३॥ यस्यकोपोमहाबाधःप्रसादश्चमहाफलः॥ कस्तस्यमनसापीच्छेदनर्थंप्राज्ञसंमतः॥ ३४॥ नचौष्ठौनभुजौजानूनचवाक्यंसमाक्षिपेत्॥ सदावातंचवाचंचष्ठीवनंचाचरेच्छनैः॥ ३५॥ हास्यवस्तुषुचान्यस्यवर्त्तमानेषुकेषुचित्॥ नातिगाढंप्रहृष्येतनचाप्युन्मत्तवद्धसेत्॥ ३६॥ नचातिधैर्येणचरेद्गुरुतांहिव्रजेत्ततः॥ स्मितंतुमृदुपूर्वेणदर्शयेतप्रसादजं॥ ३७॥

उत्तमंपरमं नेति राज्ञोदितमनृतंबहिर्नप्रकाशयेत्॥३०॥हियस्मात्अनृतवादिनोनृपान्हियतोन्येराजानोऽसूयंतिदोषवत्त्वेनकीर्त्तयंति तस्मात्स्वामिनोऽकीर्त्तिकरंनवदेदित्यर्थः अवमन्यंते राजानइतिशेषः॥३१ प्रियोभोगवांश्चभवतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥ नचेति क्रोधचापलयोःसूचकंओष्ठादीनांसमाक्षेपंप्रचालनंनकुर्यादित्यर्थः वातंमुखजंअधस्तनंवाशनैरितरेणाज्ञातंयथाभवेत्तथाकुर्यादित्यर्थः॥३५॥ हास्येति अन्यस्यराजसेवकस्यहास्यवस्तुषुहास्यास्पदेषुअयथास्थितेषुउष्णीषादिषुवर्त्तमानेषुनिमित्तेषुतदीयवैकल्येनातिगाढंनप्रहृष्येत् नापिहसेत् तावतैवराजानएनंक्षुद्रंमन्यंतइतिभावः नचैवंभूतेनिमित्तेसतिधैर्येणकाष्ठवत्स्थेयमित्याह नातीति॥ ३६ ॥ गुरुतांजडतां किमप्ययंनजानातीतिवदेयुरितिभावः अतएवस्मितंमृदुपूर्वंकिंचिद्दर्शयेदेव ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नहर्षयेत्‌तुष्येत्‌ असंमूढःसेवायांएकाग्रः ॥ ३८ ॥ राजातदाश्रिताश्चस्तोतव्याएवेत्याह राजानमिति संवर्तयतीतिपाठेऽनुसरति तिष्ठतेप्रकाशते ॥ ३९ ॥ ननिर्वदतिननिंदति दंडितोप्यमात्यःपुनरभ्युदयकामोराजानंननिंदेदित्यर्थः ॥ ४० ॥ योराज्ञोविषयेभवेत्‌देशेवसेत्‌ योवाराज्ञउपजीवीसराज्ञोगुणवादीस्यादितिसंबंधः ॥ ४१ ॥ बलाद्धठात्‌भोक्तुंकुटिलीकर्त्तुंयेनकेनचिद्व्याजेनलोकान्दंडयेतिशिक्षयन्नयःप्रार्थयेत्‌सराज्ञःप्रियोपिबहुजनविरोधात्‌चिरंस्थानंपदंनतिष्ठेत्‌नाधितिष्ठेत्‌ अवश्यंपदच्युतोभवेदित्यर्थः भोक्तुमितिभुजकौटिल्येइत्यस्यरूपं ॥ ४२ ॥ श्रेयइति राज्ञःसकाशादात्मनःस्वस्यश्रेयोधनमानादिलाभंदृष्ट्वापरंअन्यंसदासर्वदाराज्ञासार्द्धंनसंवदेन्नसंवादयेत्‌ किंतुमहाराजोनभवादृशान्मंत्रेलक्षयतीत्येवलोकेपरंदर्शयेत्‌ योग्यभूमिषुयुद्धेपरराष्ट्रिकैःसहसंलापेवाराजानंविशेषयेत्‌राज्ञोपेक्षयात्वीयंशौर्यंयौ

लाभेनहर्षयेद्यस्तुनव्यथेद्योऽवमानितः॥ असंमूढश्चयोनित्यंसराजवसतिंवसेत्‌॥ ३८ ॥ राजानंराजपुत्रंवासंवर्णयतियःसदा॥ अमात्यःपंडितोभूत्वासचिरं तिष्ठतेप्रियः॥ ३९॥ प्रगृहीतश्चयोऽमात्योनिगृहीतस्त्वकारणैः॥ ननिर्वदतिराजानंलभतेसंपदंपुनः॥ ४० ॥ प्रत्यक्षंचपरोक्षंचगुणवादीविचक्षणः॥ उपजीवी भवेद्राज्ञोविषयेयोपिवाभवेत्‌ ॥ ४१ ॥ अमात्योहिबलाद्भोक्तुंराजानंप्रार्थयेतयः॥ नसतिष्ठेच्चिरंस्थानंगच्छेच्चप्राणसंशयं॥ ४२॥ श्रेयःसदात्मनोदृष्ट्वापरंराज्ञा नसंवदेत्‌॥ विशेषयेच्चराजानंयोग्यभूमिषुसर्वदा॥ ४३॥ अम्लानोबलवान्शूरश्छायेवानुगतःसदा॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःसराजवसतिंवसेत्‌ ॥ ४४ ॥ अन्यस्मिन्प्रेष्यमाणेतुपुरस्ताद्यःसमुत्पतेत्‌॥ अहंकिंकरवाणीतिसराजवसतिंवसेत्‌ ॥ ४५ ॥ आंतरेचैवबाह्येचराज्ञायश्चाथसर्वदा॥ आदिष्टोनैवकंपेतसराजवसतिं वसेत्‌ ॥ ४६॥ योवैगृहेभ्यःप्रवसन्प्रियाणांनानुसंस्मरेत्‌॥ दुःखेनसुखमन्विच्छेत्सराजवसतिंवसेत्‌॥ ४७ ॥ समवेषंनकुर्वीतनोच्चैःसन्निहितोवसेत्‌॥ नमंत्रं बहुधाकुर्यादेवंराज्ञःप्रियोभवेत्‌॥ ४८॥ नकर्मणिनियुक्तःसन्धनंकिंचिदपिस्पृशेत्‌॥ प्राप्नोतिहिहरन्द्रव्यंबंधनंयदिवावधं॥ ४९॥ यानंवस्त्रमलंकारंयच्चान्यत्संप्रयच्छति॥ तदेवधारयेन्नित्यमेवंप्रियतरोभवेत्‌॥ ५०॥

त्किकत्वंवाऽधिकंदर्शयेत्‌ तेनराजाप्रीयतइतिभावः ॥ ४३ ॥ अम्लानःउत्साही बलवान्‌धीबलयुक्तः मृदुःअनिष्ठुरः दांतोजितेंद्रियःसुशिक्षितोवा ॥ ४४ ॥ अन्यस्मिन्पुंसिकस्यचित्‌कार्यस्यार्थेप्रेष्यमाणेएहिइदंकुर्वित्युच्यमानेसतियस्तदागमनात्पूर्वंसमुत्पतेत्तत्कार्यंकर्त्तुंसशीघ्रकारीराजवसतिंवसेत्‌ ॥ ४५ ॥ आंतरेधनदारसंरक्षणादौ बाह्येसामंतजयेआदिष्टआज्ञप्तोनैवकंपेतनैवसंशयंभयंवाकुर्यात्‌ अनिःसंशयोऽनिर्भयश्चतत्कार्यंकुर्यादेवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ प्रियाणांप्रियाणिस्त्रीपुत्रान्नपानादिसुखानि दुःखेनप्रवासादिना ॥ ४७ ॥ समवेषंवस्त्रालंकारादिकंराज्ञासमानंनकुर्यात्‌ उच्चैःअतिशयेन बहुधाबहुप्रकारंनकुर्यात्‌नभिंद्यादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ धनंउत्कोचादिनाप्राप्तंकिंचिदपिअत्यल्पमपिनस्पृशेत्‌ ॥ ४९ ॥ यत्संप्रयच्छतिराजातदेवराजदत्तंयानादिकंधारयेत्‌नतुतदन्यस्मैदद्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संयम्य निगृह्य इमंत्रयोदशंसंवत्सरंहेतातयुधिष्ठिरयूयंसर्वेतथाशीलाःयथोक्तसद्वृत्ताःसंतोबुभूषतऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छत अथअनंतरंस्वविषयंस्वदेशंप्राप्ययथाकामंयथेष्टंकरिष्यथक्रीडामितिशेषः ॥ ५१॥ ५२॥ अनंतरंअनुपदंकार्यंशांतिकंपौष्टिकंच अस्यअज्ञातवासदुःखस्यतारणाय प्रस्थानायशत्रून्प्रतियोद्धुंगमनायजयायचयत्कर्मप्रभवतितत्कर्त्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ समिध्यउद्दीप्य समृद्धिर्जनाभिसंपत्तिः वृद्धिर्युद्धेविशेषः लाभोराज्यस्य लब्धायाअपिपृथिव्याविजयायवशीकरणाय ॥ ५५ ॥ षट्द्रौपद्यासहिताः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैलं० भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥५॥

एवंसंयम्यचित्तानियत्नतःपांडुनंदनाः॥ संवत्सरमिमंतातत्तथाशीलाबुभूषत॥ अथस्वविषयंप्राप्ययथाकामंकरिष्यथ॥५१॥ युधिष्ठिरउवाच अनुशिष्टाःस्म भद्रंतेनैतद्वक्तास्तिकश्चन॥ कुंतीमृतेमातरंनोविदुरंवामहामतिं॥ ५२ ॥यदेवानंतरंकार्यंतद्भवान्कर्तुमर्हति॥तारणायास्यदुःखस्यप्रस्थानायजयायच॥ ५३॥ वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाधौम्योथद्विजसत्तमः॥ अकरोद्विधिवत्सर्वंप्रस्थानेयद्विधीयते॥ ५४॥ तेषांसमिध्यतानग्नीन्मंत्रवच्चजुहावसः॥ समृद्धिवृद्धिलाभायपृथिवीविजयायच॥ ५५॥ अग्नीन्प्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणांश्चतपोधनान्॥ याज्ञसेनींपुरस्कृत्यषडेवाथप्रवव्रजुः॥ ५६ ॥ गतेषुतेषुवीरेषुधौम्योथजपतांवरः ॥ अग्निहोत्राण्युपादायपंचालानभ्यगच्छत ॥ ५७॥ इंद्रसेनादयश्चैवयथोक्ताःप्राप्ययादवान्॥ रथानश्वांश्चरक्षंतःसुखमूषुःसुसंवृताः ॥ ५८॥ इतिविराटपर्वणि पांड० धौम्योपदेशेचतुर्थोध्यायः॥ ४॥ वैशंपायनउवाच तेवीराबद्धनिस्त्रिंशास्तथाबद्धकलापिनः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःकालिंदीमभितोययुः॥ १ ॥ ततस्तेदक्षिणंतीरमन्वगच्छन्पदातयः॥ निवृत्तवनवासाहिस्वराष्ट्रंप्रेप्सवस्तदा॥ वसंतोगिरिदुर्गेषुवनदुर्गेषुधन्विनः॥ २॥ विध्यंतोमृगजातानिमहेष्वासामहाबलाः॥ उत्तरेणदशार्णांस्तेपंचालान्दक्षिणेनच॥ ३॥ अंतरेणयकृल्लोमान्शूरसेनांश्चपांडवाः॥लुब्धाब्रुवाणामत्स्यस्यविषयंप्राविशन्वनात्॥ ॥ ४॥ धन्विनोबद्धनिस्त्रिंशाविवर्णाःश्मश्रुधारिणः॥ ततोजनपदंप्राप्यकृष्णाराजानमब्रवीत्॥ ५॥ पश्यैकपद्योदृश्यंतेक्षेत्राणिविविधानिच ॥ व्यक्तंदूरेविराटस्यराजधानीभविष्यति॥ वसामेहापरांरात्रिंबलवान्मेपरिश्रमः॥६॥ युधिष्ठिरउवाच धनंजयसमुद्यम्यपांचालींवहभारत॥ राजधान्यांनिवत्स्यामोविमुक्ताश्चवनादितः॥७॥वैशंपायनउवाच तामादायार्जुनस्तूर्णंद्रौपदींगजराडिव॥ संप्राप्यनगराभ्यासमवतारयदर्जुनः॥८॥

तेवीराइति निस्त्रिंशःखड्गः कलापिनस्तूणवंतः ततायुधेतिपाठेसज्जीकृतधनुषः ततायुधाश्चतेकलापिनश्चेतिविग्रहः बद्धंगोधातलंज्याघातवारणाख्यंअंगुलित्राणंचयैस्तेबद्धगोधांगुलित्राणाः गोधातलनिहाकयोरितिमेदिनी ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ अंतरेणमध्यतः मत्स्यस्यैवराज्ञोलुब्धाव्याधाःस्मइतिब्रुवाणाः पक्षेराज्याकांक्षिणः लुब्धआकांक्षिणिव्याधेइतिमेदिनी विषयंमत्स्यस्यैवदेशं लुब्धत्वाभिनयार्थंविवर्णाः॥४॥५॥एकपद्यःक्षेत्रगामिनःक्षुद्रमार्गाः॥ ६॥७॥८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कूटेइवकूटेउच्चप्रदेशे मायाद्रिश्रृंगयोःकूटमितिमेदिनी दुरारोहाश्मशानस्थत्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्पथेमार्गाद्बहिर्भूते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संपन्नबलानांदेवा
राधनप्राप्तबलानामसुरादीनामपिसूदनं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सैंधवंजयद्रथं ॥ २३ ॥ २४ ॥ संक्रंदनःशत्रूणामाक्रंदनकरः ॥ २५ ॥ अपज्यंज्यारहितं ॥ २६ ॥ विपाठान्बाणविशेषानूताद्

सराजधानींसंप्राप्यकौंतेयोर्जुनमब्रवीत् ॥ क्वायुधानिसमासज्यप्रवेक्ष्यामःपुरंवयं ॥ ९ ॥ सायुधाश्चप्रवेक्ष्यामोवयंतातपुरंयदि ॥ समुद्वेगंजनस्यास्यकरिष्या
मोनसंशयः ॥ १० ॥ गांडीवंचमहद्गाढंलोकेचविदितंनृणां ॥ तच्चेदायुधमादायगच्छामोनगरंवयं ॥ क्षिप्रमस्मान्विजानीयुर्मनुष्यानात्रसंशयः ॥ ११ ॥ ततो
द्वादशवर्षाणिप्रवेष्टव्यंवनेपुनः ॥ एकस्मिन्नपिविज्ञातेप्रतिज्ञातंहिनस्तथा ॥ १२ ॥ अर्जुनउवाच इयंकूटेमनुष्येंद्रगहनामहतीशमी ॥ भीमशाखादुरारोहाश्म
शानस्यसमीपतः ॥ १३ ॥ नचापिविद्यतेकश्चिन्मनुष्यइतिमेमतिः ॥ योस्मान्निदधतोद्रष्टाभवेच्छस्त्राणिपांडवाः ॥ १४ ॥ उत्पथेहिवनेजातामृगव्यालनिषेवि
ते ॥ समीपेचश्मशानस्यगहनस्यविशेषतः ॥ १५ ॥ समाधायायुधंशम्यांगच्छामोनगरंप्रति ॥ एवमत्रयथायोगंविहरिष्यामभारत ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वासराजानंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ प्रचक्रमेनिधानायशस्त्राणांभरतर्षभ ॥ १७ ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोऽजयत् ॥ स्फीतान्जनपदांश्चान्यानज
यत्कुरुपुंगवः ॥ १८ ॥ तदुदारंमहाघोषंसंपन्नबलसूदनं ॥ अपज्यमकरोत्पार्थोगांडीवंसुभयंकरं ॥ १९ ॥ येनवीरःकुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः ॥ अमुंचद्धनुषस्त
स्यज्यामक्षय्यांयुधिष्ठिरः ॥ २० ॥ पांचालान्येनसंग्रामेभीमसेनोजयत्प्रभुः ॥ प्रत्यषेधद्बहूनेकःसपत्नांश्चैवदिग्जये ॥ २१ ॥ निशम्ययस्यविस्फारंव्यद्रवंतरणा
त्परे ॥ पर्वतस्येवदीर्णस्यविस्फोटमशनेरिव ॥ २२ ॥ सैंधवंयेनराजानंपर्यामृषितवानथ ॥ ज्यापाशंधनुषस्तस्यभीमसेनोवतारयत् ॥ २३ ॥ अजयत्पश्चिमामा
शांधनुषायेनपांडवः ॥ माद्रीपुत्रोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता ॥ २४ ॥ तस्यमौर्वीमपाकर्षच्छूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ कुलेनास्तिसमोरूपेयस्येतिनकुलःस्मृतः ॥
॥ २५ ॥ दक्षिणांदक्षिणाचारोदिशंयेनाजयत्प्रभुः ॥ अपज्यमकरोद्वीरःसहदेवस्तदायुधं ॥ २६ ॥ खड्गांश्चदीप्तान्दीर्घांश्चकलापांश्चमहाधनान् ॥ विपाठान्क्षुर
धारांश्चधनुर्भिर्निदधुःसह ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच अथान्वशासन्नकुलंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ आरुह्येमांशमींवीरधनूंष्येतानिनिक्षिप ॥ २८ ॥ तामुपारुह्यन
कुलोधनूंषिनिदधेस्वयं ॥ यानितस्यावकाशानिदिव्यरूपाण्यमन्यत ॥ २९ ॥

शान्क्षुरधारांश्च ॥ २७ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् ॥ २८ ॥ तस्याःशम्याः
वकाशानिभागुरिमतेनअल्लोपः अवकाशाख्यानिसुषिरस्थानानि ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वर्षतिमेघः तिरोवर्षाणिअसंमुखानिवर्षाणिवृष्टीः यत्रापश्यततत्रपर्यबंधतपर्यबध्नात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूतिकंअमंगलं अशीत्यधिकशतवर्षानोऽस्माकं इयमितिशवनिर्देशः पक्षेशमीआयुधरक्षकत्वात्मातेवा स्माकमित्यभिसंधिः ॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयंक्षत्रधर्मोयंयदायुधसंगोपनमितिगूढआशयः पक्षेअयंमातुर्वृक्षेबंधनाख्यः ॥ ३३ ॥ ३४॥३५ ॥ वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः ॥ ३६ ॥ विराट० नैलकं० भारतभावदी पेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ गच्छमानःगच्छन्दुर्गांदुर्गमसंकटतारिणीं ॥ १ ॥ नारायणेनदत्तायेवराः उमेतिभद्रकालीतिदेवास्त्वांपूजयिष्यंतीत्येवमादयोविष्णुपुराणादौश्रुतास्तत्प्रियां मंगल्यांमंगलप्रदां ॥ २ ॥

यत्रचापश्यतसवैतिरोवर्षाणिवर्षति ॥ तत्रतानिदृढैःपाशैःसुगाढंपर्यबंधत ॥ ३० ॥ शरीरंचमृतस्यैकंसमबध्नंतपांडवाः ॥ विवर्जयिष्यंतिनरादूरादेवशमीमिमां ॥ ३१ ॥ आबद्धंशवमत्रेतिगंधमाघ्रायपूतिकं ॥ अशीतिशतवर्षेयंमातानइतिवादिनः ॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयमस्माकंपूर्वैराचरितोपिवा ॥ समासज्ज्याथवृक्षेस्मिन्निति वैव्याहरंतिते ॥ ३३ ॥ आगोपालाविपालेभ्यआचक्षाणाःपरंतपाः ॥ आजग्मुर्नगराभ्याशंपार्थाःशत्रुनिबर्हणाः ॥ ३४ ॥ जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः ॥ इतिगुह्यानिनामानिचक्रेतेषांयुधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥ ततोयथाप्रतिज्ञाभिःप्राविशन्नगरंमहत् ॥ अज्ञातचर्यांवत्स्यंतोराष्ट्रेवर्षंत्रयोदशं ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणिपुरप्रवेशेअस्त्रसंस्थापनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विराटनगरंरम्यंगच्छमानोयुधिष्ठिरः ॥ अस्तुवन्मनसादेवींदुर्गांत्रिभुवनेश्वरीं ॥ १ ॥ यशोदागर्भसंभूतांनारायणवरप्रियां ॥ नंदगोपकुलेजातांमंगल्यांकुलवर्धिनीं ॥ २ ॥ कंसविद्रावणकरीमसुराणांक्षयंकरीं ॥ शिलातटविनिक्षिप्तामाकाशंप्रतिगामिनीं ॥ ३ ॥ वासुदेवस्यभगिनींदिव्यमाल्यविभूषितां ॥ दिव्यांबरधरांदेवींखड्गखेटकधारिणीं ॥ ४ ॥ भारावतरणेपुण्येयेस्मरंतिसदाशिवां ॥ तान्वैतारयतेपापात्पंकेगामिवदुर्बलां ॥ ५ ॥ स्तोतुंप्रचक्रमेभूयोविविधैःस्तोत्रसंभवैः ॥ आमंत्र्यदर्शनाकांक्षीराजादेवींसहानुजः ॥ ६ ॥ नमोस्तुवरदेकृष्णेकुमारिब्रह्मचारिणि ॥ बालार्कसदृशाकारेपूर्णचंद्रनिभानने ॥ ७ ॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेपीनश्रोणिपयोधरे ॥ मयूरपिच्छवलयेकेयूरांगदधारिणि ॥ भासिदेवियथापद्मानारायणपरिग्रहः ॥ ८ ॥ स्वरूपंब्रह्मचर्यंचविशदंतवखेचरि ॥ कृष्णच्छविसमाकृष्णासंकर्षणसमानना ॥ ९

शिलातटेकंसेनैवविनिक्षिप्तासतीआकाशंगतातां ॥ ३ ॥ खेटकंचर्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्तोत्रार्थमेवसंभवउद्भवोयेषांनाम्नांवरदेइत्यादीनांतैः आमंत्र्यसंबोध्यस्तोतुंप्रचक्रमेइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ६ ॥ कृष्णेकृष्णस्वरूपे ॥ ७ ॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेइतिविष्णुब्रह्मरूपत्वमुक्तं मयूरपिच्छाभानिइंद्रनीलादिमणिखचितानिवलयानियस्यास्तथाविधे पद्मालक्ष्मीः अतएवनारायणपरिग्रहोविष्णुकांता ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यमित्यनन्यगामित्वंदर्शितं तेनलौकिकलक्ष्मीतोव्यावृत्तिः कृष्णच्छविर्नीलमेघस्तेनसमा कृष्णाकृष्णवर्णा ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अष्टभुजामाह बिभ्रतीति विपुलौवराभयप्रदत्वेनऊर्जितौद्वौबाहू ततएकःपात्रीपात्रवान् पंकजीपंकजवान् घंटीघंटावान्पंचमः ॥ १० ॥ पाशंधनुर्महाचक्रंचबिभ्रतीतिपूर्वेणान्वयः एतान्येवविविधान्यायुधानि कुंडलपूर्णौयौद्वौकर्णौताभ्यांविराजिता ॥ ११ ॥ केशबंधेनकबरीरूपेण ॥ १२ ॥ वेणींवर्णयति भुजंगेति भुजंगाभोगवासेनसर्पशरीराकारेण वासोवासनातेनतदाकारउपलक्ष्यते कटिसूत्रेणसहराज

बिभ्रतीविपुलौबाहूशक्रध्वजसमुच्छ्रयौ॥पात्रीचपंकजीघंटीस्त्रीविशुद्धाचयाभुवि॥ १० ॥ पाशंधनुर्महाचक्रंविविधान्यायुधानिच॥कुंडलाभ्यांसुपूर्णाभ्यांकर्णाभ्यांचविभूषिता॥ ११ ॥चंद्रविस्पर्द्धिनादेविमुखेनत्वंविराजसे॥ मुकुटेनविचित्रेणकेशबंधेनशोभिना॥ १२ ॥भुजंगाभोगवासेनश्रोणिसूत्रेणराजता॥ विभ्राजसेचाबद्धेनभोगेनेवेहमंदरः ॥ १३ ॥ ध्वजेनशिखिपिच्छानामुच्छ्रितेनविराजसे ॥ कौमारंव्रतमास्थायत्रिदिवंपावितंत्वया॥ १४ ॥ तेनत्वंस्तूयसेदेवित्रिदशैःपूज्यसेपिच ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायमहिषासुरनाशिनि ॥ प्रसन्नामेसुरश्रेष्ठेदयांकुरुशिवाभव ॥ १५॥ जयात्वंविजयाचैवसंग्रामेचजयप्रदा ॥ ममापिविजयंदेहिवरदात्वंचसांप्रतं॥ १६॥ विंध्येचैवनगश्रेष्ठेतवस्थानंहिशाश्वतं॥ कालिकालिमहाकालिसीधुमांसपशुप्रिये॥ १७॥ कृतानुयात्राभूतैस्त्वंवरदाकामचारिणि॥ भारावतारेयेचत्वांसंस्मरिष्यंतिमानवाः॥ १८॥ प्रणमंतिचयेत्वांहिप्रभातेतुनराभुवि॥नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोपिवा॥ १९॥दुर्गात्तारयसेदुर्गेतत्त्वंदुर्गास्मृताजनैः॥ कांतारेष्ववसन्नानांमग्नानांचमहार्णवे॥ २० ॥ दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणां ॥ जलप्रतरणेचैवकांतारेष्वटवीषुच॥ २१ ॥ येस्मरंतिमहादेविनचसीदंतितेनराः॥ त्वंकीर्तिःश्रीर्धृतिःसिद्धिर्ह्रीर्विद्यासंततिर्मतिः॥ २२ ॥ संध्यारात्रिःप्रभानिद्राज्योत्स्नाकांतिःक्षमादया ॥ नृणांचबंधनंमोहंपुत्रनाशंधनक्षयं॥ २३ ॥ व्याधिंमृत्युंभयंचैवपूजितानाशयिष्यसि॥ सोहंराज्यात्परिभ्रष्टःशरणंत्वांप्रपन्नवान्॥ २४ ॥ प्रणतश्चयथामूर्ध्नातवदेविसुरेश्वरि ॥ त्राहिमांपद्मपत्राक्षिसत्येसत्याभवस्वनः॥ २५॥ शरणंभवमेदुर्गेशरण्येभक्तवत्सले॥ एवंस्तुताहिसादेवीदर्शयामासपांडवं॥ २६॥ उपगम्यतुराजानमिदंवचनमब्रवीत्॥ देव्युवाच श्रृणुराजन्महाबाहोमदीयंवचनंप्रभो॥ २७॥भविष्यत्यचिरादेवसंग्रामेविजयस्तव ॥ ममप्रसादान्निर्जित्यहत्वाकौरववाहिनीं॥ २८॥ राज्यंनिष्कंटकंकृत्वाभोक्ष्यसेमेदिनींपुनः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रीतिंप्राप्स्यसिपुष्कलां॥ २९॥

ताशोभमानेन कटिसूत्रोपरिलंबमान यावेण्येत्यर्थः भोगेनभुजंगफणयातद्वताभुजंगेनेत्यर्थः भोगिनेवेतियुक्तपाठः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिवाकल्याणरूपा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कृतानुयात्रानित्यमनुसृता भूतैर्ब्रह्माद्यैःप्राचीनैः ॥ १८॥ १९ ॥ कांतारेमहारण्ये ॥ २० ॥ कांतारेदुर्गममार्गे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥ संकीर्त्तयिष्यंतिमामितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैल० भारतभावदीपे दुर्गास्तवःषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ वैदूर्यरूपान्कांचनांश्वशारीन् इदंश्वेतरक्तशारी णांशारिफलकस्यचोपलक्षणं अक्षान्पाशांश्ववाससाप्रतिमुच्यबध्वाकक्षेपरिगृह्यआव्रजदितिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नचिरेणशीघ्रमेव ॥ ४ ॥ विशोवैश्यान् ॥ ५ ॥ नतुद्विजोयं द्विजवेषोपिराजैवभवि

मत्प्रसादाच्चतेसौख्यमारोग्यंचभविष्यति॥ येचसंकीर्त्तयिष्यंतिलोकेविगतकल्मषाः॥३०॥ तेषांतुष्टाप्रदास्यामिराज्यमायुर्वपुःसुतं॥प्रवासेनगरेचापिसंग्रामेशत्रुसंकटे॥ ३१॥ अटव्यांदुर्गकांतारेसागरेगहनेगिरौ॥ येस्मरिष्यंतिमांराजन्यथाहंभवतास्मृता॥३२॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदस्मिंल्लोकेभविष्यति॥इदंस्तोत्रवरंभक्त्याशृणुयाद्वापठेतवा॥ ३३॥ तस्यसर्वाणिकार्याणिसिद्धिंयास्यंतिपांडवाः॥ मत्प्रसादाच्चवःसर्वान्विराटनगरेस्थितान्॥ ३४ ॥ नप्रज्ञास्यंतिकुरवोनरावातन्निवासिनः॥ इत्युक्त्वावरदादेवीयुधिष्ठिरमरिंदमं॥ रक्षांकृत्वाचपांडूनांतत्रैवांतरधीयत॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिदुर्गास्तवेषष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटंप्रथमंयुधिष्ठिरोराजासभायामुपविष्टमाव्रजत्॥ वैदूर्यरूपान्प्रतिमुच्यकांचनानक्षान्सकक्षेपरिगृह्यवाससा॥ १॥ नराधिपोराष्ट्रपतिंयशस्विनंमहायशाः कौरववंशवर्द्धनः॥ महानुभावोनरराजसत्कृतोदुरासदस्तीक्ष्णविषोयथोरगः॥ २॥ बलेनरूपेणनरर्षभोमहानपूर्वरूपेणयथामरस्तथा॥ महाभ्रजालैरिवसंवृतोरविर्यथानलोभस्मवृतश्चवीर्यवान्॥ ३॥ तमापतंतंप्रसमीक्ष्यपांडवंविराटराडिंदुमिवाभ्रसंवृतं॥ समागतंपूर्णशशिप्रभाननंमहानुभावंनचिरेणदृष्टवान्॥ ४॥ मंत्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथायेचापिकेचित्परितःसमासते॥ पप्रच्छकोयंप्रथमंसमेयिवान्नृपोपमोयंसमवेक्षतेसभां॥५॥ नतुद्विजोयंभवितानरोत्तमःपतिःपृथिव्याइतिमेमनोगतं॥ नचास्यदासोनरथोनकुंजरःसमीपतोभ्राजतिचायमिंद्रवत्॥ ६॥ शरीरलिंगैरुपसूचितोह्ययंमूर्द्धाभिषिक्तइतिमेमनोगतं॥ समीपमायातिचमेगतव्यथोयथागजस्तामरसींमदोत्कटः॥ ७॥ वितर्कयंतंतुनरर्षभस्तथायुधिष्ठिरोऽभ्येत्यविराटमब्रवीत्॥ सम्राड्विजानात्विहजीवनार्थिनंविनष्टसर्वस्वमुपागतंद्विजं॥ ८॥इहाहमिच्छामितवानघांतिकेवस्तुंयथाकामचरस्तथाविभो॥ तमब्रवीत्स्वागतमित्यनंतरंराजाप्रहृष्टःप्रतिसंगृहाणच॥ ९॥ तंराजसिंहंप्रतिगृह्यराजाप्रीत्यात्मनाचैवमिदंबभाषे॥ कामेनताताभिवदाम्यहंत्वांकस्यासिराज्ञोविषयादिहागतः॥ १०॥ ॥७॥

ष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ शरीरलिंगैःआजानुबाहुत्वादिभिः तामरसींपद्मिनीं ॥ एतेनस्वाभिभवशंकादर्शिता ॥ ७॥ द्विजंत्रैवर्णिकत्वात्॥८॥ कामचरःत्वदिच्छानुवर्ती ॥ ९ ॥ प्रीत्यात्मनाप्रीतिमतामनसा कामेनरागेण तातेतिश्रेष्ठत्वात्संबोधयति ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शिल्पंकौशलंकिंविषयंतवत्वयाकृतंसंपादितं ॥ ११॥ युधिष्ठिरस्स्येतिलोके पक्षेयुधिष्ठिरोहंतवसखास्यासंभूयासमितिसंबंधः अस्तेराशीर्लिङिच्छांदसआर्द्धधातुकत्वाभावः तेनभूभावःश्नसोरित्यल्लोपाभा
वश्चनभवतः सलोपाभावोपिछांदसः युधिष्ठिरस्स्याहमहंसखेतिपाठेपियुधिष्ठिरोहंममसखास्याःभवइतिसंबंधः हमितितुपादपूरणार्थोनिपातः पक्षे अहमहमितिद्विरुक्तिःसार्वभौमोऽपरसेवांचिकीर्षामीति
चिंतयावैचित्र्यसूचिका वैयाघ्रपद्यःव्याघ्रपाद्गोत्रेभवः व्याघ्रइवपततीतिव्याघ्रपाद्यमःतस्यकुलेजातःवैयाघ्रपद्यः गर्गादित्वाद्यञ् यद्वावैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतेनपरिवृतोरथोपिवैयाघ्रःसएवपद्यंपादक्रमणीयंवाहनम
स्येतिवैयाघ्रपद्यः परिवृतोरथइत्यधिकृत्यद्वैपवैयाघ्रादित्यञ् विप्रःविशेषेणप्रातिपूरयतिब्राह्मणादीन्धनादिभिरितिविप्रः धर्मसूनुत्वाद्वाविप्रोहं ब्राह्मणइतिपाठेतुब्रह्मविदितिमुख्यएवार्थोग्रहीतुंशक्यः कंकइति
कृतांतनामेतिप्रागेवोक्तं अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलः बृहदश्वशिष्यत्वात् ॥ १२ ॥ देविनःदेवनशीलाः ॥ १३ ॥ प्राप्तोविवादइति द्यूतिनांमध्येइतिशेषः द्यूतकृतांमध्येहीनतःहीनात्पराजितात्यंकंचकमपिप्र

गोत्रंचनामापिचशंसतत्त्वतःकिंचापिशिल्पंतवविद्यतेकृतं ॥ ११ ॥युधिष्ठिरउवाच युधिष्ठिरस्यासमहंपुरासखावैयाघ्रपद्यःपुनरस्मिविप्रः॥ अक्षान्प्रयोक्तुं
कुशलोस्मिदेविनांकंकेतिनाम्नास्मिविराटविश्रुतः॥ १२ ॥ विराटउवाच ददामितेहंतवरंयमिच्छसिप्रशाधिमत्स्यान्वशगोह्यहंतव॥ प्रियाश्चधूर्तामममदेवि
नःसदाभवांश्चदेवोपमराज्यमर्हति॥१३॥ युधिष्ठिरउवाच प्राप्तोविवादःप्रथमंविशांपतेनविद्यतेकंचनमत्स्यहीनतः॥ नमेजितःकश्चनधारयेद्धनंवरोममैषो
स्तुतवप्रसादजः॥ १४ ॥ विराटउवाच हन्यामवश्यंयदितेऽप्रियंचरेत्प्रव्राजयेयंविषयाद्द्विजांस्तथा ॥ शृण्वंतुमेजानपदाःसमागताःकंकोयथाहंविषयेप्रभु
स्तथा॥ १५॥ समानयानोभवितासिमेसखाप्रभूतवस्त्रोबहुपानभोजनः॥ पश्येस्त्वमंतश्चबहिश्चसर्वदाकृतंचतेद्वारमपावृतंमया॥१६॥येत्वानुवादेऽयुरवृत्ति
कर्शितान्ब्रूयाश्चतेषांवचनेनमांसदा॥दास्यामिसर्वंतदहंनसंशयोनतेभयंविद्यतिसन्निधौमम॥ १७॥वैशंपायनउवाच एवंसलब्ध्वातुवरंसमागमंविराटराजे
ननरर्षभस्तदा॥उवासधीरःपरमार्चितःसुखीनचापिकश्चिच्चरितंबुबोधतत्॥१८॥इ०म०भा०वि०पांडवप्रवेशपर्वणि युधिष्ठिरप्रवेशोनामसप्तमोध्यायः॥ ७

थमंराजानंराजपुत्रंवामुख्यंजयवंतं प्रथमशब्दोत्रश्रेष्ठवाची तंप्रतिविवादःप्राप्तोनविद्यतेइतिन सत्यगंधरहितेद्यूतेपराजिताजयवद्भिःसहनित्यंकलहंकुर्वंत्येवेत्यर्थः हेविशांपतेहेमत्स्येतिआदरार्थंद्विःसंबोधयति
यस्मादेवंतस्मात्कश्चनकोपिमयाजितोमेमदीयंधनंनधारयेत् अहंकलहाद्भीतःत्वमेवसत्यंज्ञात्वामदीयंधनंदापयेत्यर्थः ॥ १४ ॥ तेतवअप्रियमितिछेदः यथाहंविषयेदेशेप्रभुस्तथाकंकोपीतियोजना ॥ १५॥
अंतर्धनदारादीन्बहिःसैन्यारामादीन्पश्येःपर्यालोचय अपावृतंअनावृतं ॥ १६ ॥ अनुवादेऽयुःपूर्वंदेहीत्युक्त्यादत्तस्यैवक्षेत्रारामादेःप्रतिवर्षंपुनर्देहीतिराजवचनंयदधिकारिणंप्रतितदनुवादस्तन्निमित्तंयेत्वांप्र
तिअयुःप्राप्नुयुस्तेषांवचनेनसदाऽनवसरेपिमांब्रूयाः क्षणमपिब्राह्मणवृत्तेःप्रतिबंधोमाभूदित्याशयः ॥ १७ ॥ वरंश्रेष्ठंसमागमंप्रीतिं ॥ १८ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपे सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

खजांमंथनदंडंअंगारावक्षेपणंवा हस्ताकारंपिष्टविकारप्रमथनार्थंवादंडं खजामंथप्रहस्तयोरितिविश्वः दर्वीशाकादिपरिवेषणार्थी असिंमांसाद्यवकर्तनार्थंखङ्गं कालांगंकृष्णायसमयं तीक्ष्णमित्यर्थः अकोशंपि
धानहीनं ॥ १ ॥ गिरिराजसारःमहामेरुवत्कठिनदेहः यद्वागिरिराजसारोलोहंतेनतद्विकाररूपंपात्रजातंलक्ष्यतेभक्ष्यद्रव्यपाकार्थंस्नेहपाकार्थंवातद्वान् ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्त्वतःतत्त्वंनयामिनप्राप्नोमि ॥ ४ ॥५ ॥

वैशंपायनउवाच अथापरोभीमबलःश्रियाज्वलन्नुपाययौसिंहविलासविक्रमः॥ खजांचदर्वींचकरेणधारयन्नसिंचकालांगमकोशमव्रणं ॥ १ ॥ ससूदरू
पःपरमेणवर्चसारविर्यथालोकमिमंप्रकाशयन् ॥ सकृष्णवासागिरिराजसारवांस्तंमत्स्यराजंसमुपेत्यतस्थिवान्॥ २ ॥ तंप्रेक्ष्यराजारमयन्नुपागतंततोब्रवी
ज्जानपदान्समागतान् ॥ सिंहोन्नतांसोयमतीवरूपवान्प्रदृश्यतेकोनुवरर्षभोयुवा॥३॥ अदृष्टपूर्वःपुरुषोरविर्यथावितर्कयन्नास्यलभामिनिश्चयं॥ तथास्यचि
त्तंह्यपिसंवितर्कयन्नरर्षभस्यास्यनयामितत्त्वतः॥४॥दृष्ट्वैवचैनंतुविचारयाम्यहंगंधर्वराजोयदिवापुरंदरः ॥ जानीतकोयंममदर्शनेस्थितोयदीप्सितंतल्लभतां
चमाचिरं ॥ ५॥ विराटवाक्येनचतेनचोदितानराविराटस्यसुशीघ्रगामिनः॥ उपेत्यकौंतेयमथाब्रुवंस्तदायथासराजावदताच्युतानुजं॥ ६॥ ततोविराटंसमुपे
त्यपांडवस्त्वदीनरूपंवचनंमहामनाः॥ उवाचसूदोस्मिनरेंद्रबल्लवोभजस्वमांव्यंजनकारमुत्तमं॥ ७॥ विराटउवाच नसूदतांबल्लवश्रद्दधामितेसहस्रनेत्रप्रति
मोविराजसे॥ श्रियाचरूपेणचविक्रमेणचप्रभाससेत्वंनृवरोनरेष्विव॥ ८ ॥भीमउवाच नरेंद्रसूदः परिचारकोस्मितेजानामिसूपान्प्रथमंचकेवलान्॥ आ
स्वादितायेनृपतेपुराभवन्युधिष्ठिरेणापिनृपेणसर्वशः॥ ९॥ बलेनतुल्यश्चनविद्यतेमयानियुद्धशीलश्चसदैवपार्थिव॥ गजैश्चसिंहैश्चसमेयिवानहंसदाकरिष्या
मितवानघप्रियं॥ १०॥ विराटउवाच ददामितेहंतवरान्महानसेतथाचकुर्याःकुशलंप्रभाषसे॥ नचैवमन्येतवकर्मयत्समंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि ॥११॥
यथाहिकामोभवतस्तथाकृतंमहानसेत्वंभवमेपुरस्कृतः॥नराश्चयेतत्रसमाहिताःपुराभवांश्चतेषामधिपोमयाकृतः॥१२॥वैशंपायनउवाच तथासभीमोविहि
तोमहानसेविराटराज्ञोदयितोभवद्दृढं॥उवासराज्येनचतंपृथग्जनोबुबोधतत्रानुचराश्चकेचन॥१३॥ इ॰म॰भा॰ विराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिभीमप्र॰
अष्टमोध्यायः॥८॥ॐ॥ वैशंपायनउवाच ततःकेशान्समुत्क्षिप्यवेल्लिताग्राननिंदितान्॥ कृष्णान्सूक्ष्मान्मृदून्दीर्घान्समुद्ग्रथ्यशुचिस्मिता॥ १॥ ॥ॐ॥

अवदतउक्तवान् अच्युतोधर्मःफलमदत्वानच्यवतइतियोगात्तस्यानुजं ॥ ६ ॥ सूदःपाककर्त्ता बल्लवोनामतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तवकर्मनचैवसमंमन्ये इतरकर्मणेतिशेषः अतिमानुषंकर्मवदसी
त्यर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ १३॥ इतिविराटपर्वणिनैलं॰ भारतभावदीपेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॐ वेल्लिताग्रान्आकुंचिताग्रान् समुत्क्षिप्यवेणीकृत्य॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जुगूहेगोपितवती ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ युयुक्षतियोजयितुमिच्छति पुपूषतीतिपाठेपोषयितुमिच्छति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नैवंरूपात्वमसिकिंतुदासान्दासीश्चप्रेषयंतीव बहूनांस्वामिनीअसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ नोच्चौनबहिर्निर्गतौ गूढौइत्यर्थः नोच्चौगुल्फौपादग्रंथीयस्याःसा तथात्रिगंभीरात्रिषुशब्दबुद्धिनाभीषुगहना षडुन्नताषट्सुनासिकाक्षिद्वयश्रोत्रनखस्तनककाटिकासुउत्ताना पंचसुस्थानेषुपादपाणितलनेत्रांतोष्ठजिह्वानखेषुएता

जुगूहेदक्षिणेपार्श्वेंमृदूनसितलोचना ॥ वासश्चपरिधायैकंकृष्णासुमलिनंमहत् ॥ २ ॥ कृत्वावेषंचसैरंध्र्यास्ततोव्यचरदार्त्तवत् ॥ तांनराःपरिधावंतींस्त्रियश्चसमुपाद्रवन् ॥ ३ ॥ अपृच्छंश्चैवतांदृष्ट्वाकात्वंकिंचचिकीर्षसि ॥ सातानुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमिहागता ॥ ४ ॥ कर्मचेच्छामिवैकर्त्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति ॥ तस्यारूपेणवेषेणश्लक्ष्णयाचतथागिरा ॥ नश्रद्दधततांदासीमन्नहेतोरुपस्थितां ॥ ५ ॥ विराटस्यतुकैकेयीभार्यापरमसंमता ॥ आलोकयंतीददृशेप्रासादाद्रुपदात्मजां ॥ ६ ॥ सासमीक्ष्यतथारूपामनाथामेकवाससं ॥ समाहूयाब्रवीद्भद्रेकात्वंकिंचचिकीर्षसि ॥ ७ ॥ सातामुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमुपागता ॥ कर्मचेच्छाम्यहंकर्त्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति ॥ ८ ॥ सुदेष्णोवाच नैवंरूपाभवंत्येवयथावदसिभामिनि ॥ प्रेषयंतीववैदासीर्दासांश्चविविधान्बहून् ॥ ९ ॥ नोच्चगुल्फासंहतोरुस्त्रिगंभीराषडुन्नता ॥ रक्तापंचसुरक्तेषुहंसगद्गदभाषिणी ॥ १० ॥ सुकेशीसुस्तनीश्यामापीनश्रोणिपयोधरा ॥ तेनतेनैवसंपन्नाकाश्मीरीवतुरंगमी ॥ ११ ॥ अरालपक्ष्मनयनाबिंबोष्ठीतनुमध्यमा ॥ कंबुग्रीवागूढशिरापूर्णचंद्रनिभानना ॥ १२ ॥ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया ॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणसदृशीश्रिया ॥ १३ ॥ कात्वंब्रूहियथाभद्रेनासिदासीकथंचन ॥ यक्षीवायदिवादेवीगंधर्वीयदिवाप्सराः ॥ १४ ॥ देवकन्याभुजंगीवानगरस्याथदेवता ॥ विद्याधरीकिन्नरीवायदिवारोहिणीस्वयं ॥ १५ ॥ अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाथमालिनी ॥ इंद्राणीवारुणीवात्वंत्वष्टुर्धातुःप्रजापतेः ॥ देव्योदेवेषुविख्यातास्तासांत्वंकतमाशुभे ॥ १६ ॥ द्रौपद्युवाच नास्मिदेवीनगंधर्वीनासुरीनचराक्षसी ॥ सैरंध्रीतुभुजिष्यास्मिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १७ ॥ केशान्जानाम्यहंकर्त्तुंपिंषेसाधुविलेपनं ॥ मल्लिकोत्पलपद्मानांचंपकानांतथाशुभे ॥ १८ ॥ ग्रथयिष्येविचित्राश्चस्रजःपरमशोभनाः ॥ आराधयंसत्यभामांकृष्णस्यमहिषींप्रियां ॥ १९ ॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनांकुरूणामेकसुंदरीं ॥ तत्रतत्रचराम्येवंलभमानासुभोजनं ॥ २० ॥

न्येवसंज्ञयापंचरक्तानितेषुरक्ता हंसवत्गद्गदंकिंचित्लुप्ताक्षरंमधुरंवाभाषतेसाहंसगद्गदभाषिणी ॥ १० ॥ तेनतेनलक्षणेनमंदगतित्वादिना ॥ ११ ॥ अरालेवक्रेकृष्णेवापक्ष्मणीययोस्तादृशेनयनेयस्याःसा तथाकंबुग्रीवाशंखवत्रेखात्रयांकितग्रीवा गूढशिरागुप्तनाडिका ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सैरंध्रीभुजिष्यापदेप्राकृद्ध्यर्थेव्याख्याते ॥ १७ ॥ कर्त्तुंसंस्कर्तुं ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनामितिस्वात्मनास्वस्याराधनंसंभवतीतिनेयंमृषोक्तिः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवासयेपरंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके ॥ २२ ॥ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिंमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति ॥ २३ ॥ वृक्षानिति वृक्षाअपित्वांदृष्ट्वास्त ब्धाःसंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २६ ॥ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिन्हेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ कर्कटीषट्पादवान्जंतुः ॥ २९ ॥ मह्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशज त्वादमानुषत्वमात्रंविवक्षितं अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः ॥ ३० ॥ गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखाद्दुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिंहीवसिंहीपरैरनाक्रमणीया आ

वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्रमेतथा ॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा ॥ साहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनं ॥ २१ ॥ सुदेष्णोवाच मूर्ध्नित्वांवा सयेयंवैसंशयोमेनविद्यते ॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा ॥ २२ ॥ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि ॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसंकंन मोहयेः ॥ २३ ॥ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्यय‌इमेममवेश्मनि ॥ तेपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः ॥ २४ ॥ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषं ॥ विहायमां वरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा ॥ २५ ॥ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने ॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाः सकामवशगोभवेत् ॥ २६ ॥ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चारुहा सिनि ॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत् ॥ २७ ॥ आध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः ॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथामम ॥ २८ ॥ यथाच कर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते ॥ २९ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन ॥ गंधर्वाःपतयो मह्यंयुवानःपंचभामिनि ॥ ३० ॥ पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित् ॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथाप्यहं ॥ ३१ ॥ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनच पादौप्रधावयेत् ॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम ॥ ३२ ॥ योहिमांपुरुषोगृध्येद्यथान्याःप्राकृताःस्त्रियः ॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुं ॥ ३३ ॥ नचाप्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने ॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमेबलवत्प्रियाः ॥ ३४ ॥ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते ॥ सुदेष्णोवाच एवं त्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि ॥ ३५ ॥ नचपादौनचोच्छिष्टंस्प्रक्ष्यसित्वंकथंचन ॥ वैशंपायनउवाच एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता ॥ ३६ उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती ॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० पां० द्रौपदीप्रवेशेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥

रःपुंसितरोर्भेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोरितिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वात्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रतास्मीतिभावः दुःखाचारेतिक्लेशकालोयंकियान्ममास्तीतिदर्शयति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलो कंगच्छेदेवेत्युक्तं ॥ ३३ ॥ तेपिदुःखशीलाःकेनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ॥ ३४ ॥ हेनंदिनिसुखदे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इतिवि० नैल० भारतभावदीपेनवमो० ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोस्मीतिगूढोभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगोसंख्यःगोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्या गोसंख्यःपंचसंख्यःपंचमइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तानूराजसिंहान्वर्त्तमानकालेराजमूर्धस्थानूनवेद्मिनोपलभे स्वर्गोध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोसंख्योगवां

वैशंपायनउवाच सहदेवोपिगोपानांकृत्वावेषमनुत्तमं ॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः ॥ राजाथदृष्ट्वा पुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः॥ २॥तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभं ॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनं॥३॥ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्षसि॥नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ॥४ ॥संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः ॥ वैश्योस्मिनाम्नाहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवानां॥५॥वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान् ॥ नशक्यतेजीवितुमप्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृपः॥ ६ ॥ विराटउवाच त्वंब्राह्मणोयदिवाक्षत्रियोसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि ॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमं ॥ ७ ॥कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवापिशिल्पंतवविद्यतेकृतं ॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापितवेहवेतनं॥८ ॥ सहदेवउवाच पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः॥ तस्याष्टशतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतं ॥ ९ ॥ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथापरे ॥ तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः॥ १० ॥भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्यागतंगवां ॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनं॥ ११॥गुणाःसुविदितात्यासन्ममतस्यमहात्मनः॥आसीच्चसमयादृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥१२ ॥क्षिप्रंचगावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि ॥ १३ ॥ ऋषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते॥ १४ ॥ विराटउवाच शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः ॥ पशून्सपालान्भवतेददाम्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह ॥ १५॥ वैशंपायनउवाच तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रादाच्चतस्मैभरणंयथेप्सितं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशोदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

परीक्षकः तंतिपालःवचनकरः ॥ १० ॥ संख्यागतंपरीक्षायामवगतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाःवर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्वपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णाश्ववर्णविमिश्रिताश्वतान् तत्तद्गुणैःउपलक्षितान् ॥ १५ ॥ राज्ञोराज्यकर्त्तुःविशांपतेः प्रजापालकस्य भरणंवेतनं ॥ १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अदृश्यतदृष्टः रूपसंपदाउपलक्षितः प्राकारवप्रेस्थितैःतत्समीपेवास्थितोऽदृश्यतदृष्टः प्रतिमुच्यपरिधायदीर्घेकुंडलेताटंके कंबूनांशंखानामुपरिकंबूपरिहाटकेकनकमयेवलयेचपरिमुच्य ॥ १ ॥ दीर्घान्मूर्धजान्बाहूचप्रविकीर्यप्रसार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिहारकामःअमात्येषुराज्यभारंन्यस्तुकामः ॥ ७ ॥ देव्याउत्तरायाः॥ ८॥येनहेतुनाइदंरूपंममजातंतत्कीर्त्तनंतवनिकटेव्यर्थंशोककरंचेत्यर्थः

वैशंपायनउवाच अथापरोदृश्यतरूपसंपदास्त्रीणामलंकारधरोबृहत्पुमान् ॥ प्राकारवप्रेप्रतिमुच्यकुंडलेदीर्घेचकंबूपरीहाटकेशुभे ॥ १ ॥ बाहूचदीर्घान्प्रविकीर्यमूर्धजान्महाभुजोवारणतुल्यविक्रमः॥ गतेनभूमिंप्रतिकंपयंस्तदाविराटमासाद्यसभासमीपतः॥ २॥ तंप्रेक्ष्यराजोपगतंसभातलेव्याजात्प्रतिच्छन्नमरिप्रमाथिनं ॥ विराजमानंपरमेणवर्चसासुतंमहेंद्रस्यगजेंद्रविक्रमं ॥ ३॥ सर्वानपृच्छच्चसभानुचारिणःकुतोयमायातिपुरानमेश्रुतः ॥ नचैनमूचुर्विदितंतदानराःसविस्मयंवाक्यमिदंनृपोब्रवीत्॥ ४॥ सत्वोपपन्नःपुरुषोमरोपमःश्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥ आमुच्यकंबूपरिहाटकेशुभेविमुच्यवेणीमपिनह्यकुंडले॥ ५॥ स्रग्वीसुकेशःपरिधायचान्यथाशुशोभधन्वीकवचीशरीयथा॥ आरुह्ययानंपरिधावतांभवान्सुतैःसमोमेभववामयासमः॥ ६॥ वृद्धोह्यहंवैपरिहारकामःसर्वान्मत्स्यांस्तरसापालयस्व॥ नैवंविधाःक्लीबरूपाभवंतिकथंचनेतिप्रतिभातिमेमनः॥ ७॥ अर्जुनउवाच गायामिनृत्याम्यथवादयामिभद्रोस्मिनृत्येकुशलोस्मिगीते ॥ त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्तकः॥ ८॥ इदंतुरूपंममयेनकिंतवप्रकीर्तयित्वाभृशशोकवर्द्धनं॥ बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्जितां ॥ ९ ॥ विराटउवाच ददामितेहंतवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशीः ॥ इदंतुतेकर्मसमंनमेमतंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच बृहन्नलांतामभिवीक्ष्यमत्स्यराट्कलासुनृत्येषुतथैववादिते ॥ संमंत्र्यराजाविविधैःस्वमंत्रिभिःपरीक्ष्यचैनंप्रमदाभिराशुवै ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वमप्यस्यनिशम्यचस्थिरंततःकुमारीपुरमुत्ससर्जतं ॥ सशिक्षयामासचगीतवादितंसुतांविराटस्यधनंजयःप्रभुः ॥ १२॥ सखीश्चतस्याःपरिचारिकास्तथाप्रियश्चतासांसबभूवपांडवः ॥ १३॥ तथासस्त्रेणधनंजयोवसन्प्रियाणिकुर्वन्सहताभिरात्मवान्॥ तथाचतंतत्रनजज्ञिरेजनाबहिश्चरावाप्यथचांतरेचराः॥ १४॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिअर्जुनप्रवेशोनामएकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ ९ ॥ तेसमंत्वदाकृत्यायुक्तंनइतिमेममतं ॥ १० ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वंक्लीबत्वं निशम्यआलोच्य ॥ १२ ॥१३ ॥ सत्रेणकैतवेन ॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः नजज्ञिरेनज्ञातवंतः ॥१४॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥११॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रकृतिंजातिं विनयंशिक्षां प्रतिपत्तिंदोषनिराकरणप्रकारं चिकित्सितंव्याध्युपशमोपायं ॥ ७ ॥ कातरंभीरु वडवाअश्वा अतएवग्रंथिकंअश्वशास्त्रज्ञं ॥ ८ ॥ ९॥१०॥

वैशंपायनउवाच अथापरोदृश्यतपांडवःप्रभुर्विराटराजंतरसासमेयिवान् ॥ तमापतंतंददृशेपृथग्जनोविमुक्तमभ्रादिवसूर्यमंडलं ॥ १ ॥ सवैहयानैक्षत
तांस्ततस्ततःसमीक्षमाणंसददर्शमत्स्यराट् ॥ ततोब्रवीत्ताननुगान्नरेश्वरःकुतोयमायातिनरोऽमरोपमः ॥ २॥ अयंहयानीक्षतिमामकान्दृढंध्रुवंहयज्ञोभविता
विचक्षणः ॥ प्रवेश्यतामेषसमीपमाशुमेविभातिवीरोहियथाऽमरस्तथा ॥ ३॥ अभ्येत्यराजानममित्रहाऽब्रवीज्जयोस्तुतेपार्थिवभद्रमस्तुवः ॥ हयेषुयुक्तोनृप
संमतःसदातवाश्वसूतोनिपुणोभवाम्यहं ॥ ४॥ विराटउवाच ददामियानानिधनंनिवेशनंममाश्वसूतोभवितुंत्वमर्हसि ॥ कुतोसिकस्यासिकथंत्वमागतःप्र
ब्रूहिशिल्पंतवविद्यतेचयत् ॥ ५॥ नकुलउवाच पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः ॥ तेनाहमश्वेषुपुरानियुक्तःशत्रुकर्शन ॥ ६ ॥ अश्वानांप्रकृतिंवेद्मि
विनयंचापिसर्वशः ॥ दुष्टानांप्रतिपत्तिंचकृत्स्नंचैवचिकित्सितं ॥ ७ ॥ नकातरंस्यान्ममजातुवाहनंनमेस्तिदुष्टावडवाकुतोहयाः ॥ जनस्तुमामाहसचापिपांड
वोयुधिष्ठिरोग्रंथिकमेवनामतः ॥ ८ ॥ विराटउवाच यदस्तिकिंचिन्ममवाजिवाहनंतदस्तुसर्वंत्वदधीनमद्यवै ॥ येचापिकेचिन्ममवाजियोजकास्त्वदाश्रयाः
सारथयश्चसंतुमे ॥ ९ ॥ इदंतवेष्टंयदिवैसुरोपमब्रवीहियत्तेप्रसमीक्षितंवसु ॥ नतेनुरूपंहयकर्मविद्यतेप्रभासिराजेवहिसंमतोमम ॥ १० ॥ युधिष्ठिरस्येवहिद
र्शनेनमेसमंतवेदंप्रियमत्रदर्शन ॥ कथंतुभृत्यैःसविनाकृतोवनेवसत्यनिंद्योरमतेचपांडवः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तथासगंधर्ववरोपमोयुवाविराटराज्ञा
मुदितेनपूजितः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रियाभिरामंविचरंतमंतरा ॥ १२॥ एवंहिमत्स्येन्यवसंतपांडवायथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः ॥ अज्ञातचर्यांव्यचर
न्समाहिताःसमुद्रनेमीपतयोतिदुःखिताः ॥ १३॥ इतिश्रीम० विराटप० पां० नकुलप्रवेशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२॥ समाप्तंचेदंप्रवेशपर्व ॥ ७॥ ॥ ७॥ अथसमय
पालनपर्व ॥ जनमेजयउवाच एवंतेमत्स्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ अतऊर्ध्वंमहावीर्याःकिमकुर्वतवैद्विज ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच एवंमत्स्यस्यनगरेप्र
च्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ आराधयंतोराजानंयदकुर्वततच्छृणु ॥ २ ॥ तृणबिंदुप्रसादाच्चधर्मस्यचमहात्मनः ॥ अज्ञातवासमेवंतुविराटनगरेऽवसन् ॥ ३॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनकुलप्रवेशोनामद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संपादयंतोऽन्योन्यमाराधयंतः गर्भधृताइवप्रच्छन्नत्वेनसेवाश्रमेणचदुःखिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रह्मणउत्सवःशरदिनवधान्योत्पत्तौसर्वैःक्रियतेस
चदेशविशेषेप्रसिद्धः ॥ १४ ॥ यथाब्रह्मणःसमाजेब्रह्मलोकेकैलासेवापशुपतेःसमाजेइवमत्स्येषुसमापेतुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्ववदाताःअत्यंतनिर्मलाः मनस्विनःप्रीतमनसः ॥ लब्धलक्षाःप्राप्तवि

युधिष्ठिरःसभास्तारोमत्स्यानामभवत्प्रियः ॥ तथैवचविराटस्यसपुत्रस्यविशांपते ॥ ४ ॥ सत्वक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामासपांडवः ॥ अक्षवत्यांयथाकामंसूत्रब
द्धानिवद्विजान् ॥ ५ ॥ अज्ञातंचविराटस्यविजित्यवसुधर्मराट् ॥ भ्रातृभ्यःपुरुषव्याघ्रोयथार्हंसंप्रयच्छति ॥ ६ ॥ भीमसेनोपिमांसानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥
अतिसृष्टानिमत्स्येनविक्रीणीतेयुधिष्ठिरे ॥ ७ ॥ वासांसिपरिजीर्णानिलब्धान्यंतःपुरेर्जुनः ॥ विक्रीणानश्चसर्वेभ्यःपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ ८ ॥ सहदेवोपिगोपा
नांवेषमास्थायपांडवः ॥ दधिक्षीरंघृतंचैवपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ ९ ॥ नकुलोपिधनंलब्ध्वाकृतेकर्मणिवाजिनां ॥ तुष्टेतस्मिन्नरपतौपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ १०
कृष्णातुसर्वान्भर्तॄंस्तान्निरीक्षंतीतपस्विनी ॥ यथापुनरविज्ञातातथाचरतिभामिनी ॥ ११ ॥ एवंसंपादयंतस्तेतदान्योन्यंमहारथाः ॥ विराटनगरेचेरुःपुनर्गर्भ
धृताइव ॥ १२ ॥ साशंकाधार्त्तराष्ट्रस्यभयात्पांडुसुतास्तदा ॥ प्रेक्षमाणास्तदाकृष्णामूषुश्छन्नानराधिप ॥ १३ ॥ अथमासेचतुर्थेतुब्रह्मणःसुमहोत्सवः ॥ आसी
त्समृद्धोमत्स्येषुपुरुषाणांसुसंमतः ॥ १४ ॥ तत्रमल्लाःसमापेतुर्दिग्भ्योराजन्सहस्रशः ॥ समाजेब्रह्मणोराजन्यथापशुपतेरिव ॥ १५ ॥ महाकायामहावीर्याःका
लखंजाइवासुराः ॥ वीर्योन्मत्ताबलोदग्राराज्ञासमभिपूजिताः ॥ १६ ॥ सिंहस्कंधकटिग्रीवाःस्ववदातामनस्विनः ॥ असकृल्लब्धलक्षास्तेरंगेपार्थिवसन्निधौ
॥ १७ ॥ तेषामेकोमहानासीत्सर्वमल्लानथाह्वयत् ॥ आवल्गमानंतंरंगेनोपतिष्ठतिकश्चन ॥ १८ ॥ यदासर्वेविमनसस्तेमल्लाहतचेतसः ॥ अथसूदेनतंमल्लंयोध
यामासमत्स्यराट् ॥ १९ ॥ नोद्यमानस्तदाभीमोदुःखेचैवाकरोन्मतिं ॥ नहिशक्नोतिविवृतेप्रत्याख्यातुंनराधिपं ॥ २० ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःशार्दूलशिथिल
श्चरन् ॥ प्रविवेशमहारंगंविराटमभिपूजयन् ॥ २१ ॥ बबंधकक्षांकौंतेयस्ततःसंहर्षयन्जनं ॥ ततस्तुवृत्रसंकाशंभीमोमल्लंसमाह्वयत् ॥ २२ ॥ जीमूतंनामतं
तत्रमल्लंप्रख्यातविक्रमं ॥ तावुभौसुमहोत्साहावुभौभीमपराक्रमौ ॥ २३ ॥ मत्ताविवमहाकायौवारणौषष्टिहायनौ ॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुयुद्धंसमीयतुः ॥ २४ ॥ ॥११॥
वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ ॥ आसीत्सुभीमःसंपातोवज्रपर्वतयोरिव ॥ २५ ॥

जयाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सूदेनभीमेन ॥ १९ ॥ दुःखेनैवपारतंत्र्यात्प्राकट्यभयाद्वा
दुःखंनतुभंगभयात् विवृतेप्रकाशे ॥ २० ॥ २१ ॥ कक्षांपरिकरं कच्छामितिपाठेपिसएवार्थः यद्वाकक्षांरज्जुं रज्वापाटनभयान्मल्लैरंगुल्योबध्यंतइतिप्रसिद्धेरंगुलीर्बद्ध्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ कृतंकचिद्देशेनिपीडनं प्रतिकृतंतस्यमोचनं सुसंकटैःमुष्टिग्रहणेनकृशीकृतैः सकंटकैरितिपाठेसकवचैःसकिणैर्वा कंटकोबाहुचरणकवचेकठिनेकिणेइतिविश्वः संनिपातोऽगसंघट्टनं अवधूतंतेनैवदू रीकरणं प्रमाथाद्ययउक्तामल्लशास्त्रे निपात्यपेषणंभूमौप्रमाथइतिकथ्यते यत्तूत्थायांगमथनंतदुन्मथनमुच्यते ॥ २७॥ क्षेपणंकथ्यतेयत्तुस्थानात्प्रच्यावनंहठात् उभयोर्भुजयोर्मुष्टिरुरोमध्येनिपात्यते मुष्टिरित्यु च्यतेतज्ज्ञैर्मल्लविद्याविशारदैः अवाङ्मुखंस्कंधगतंभ्रामयित्वातथैवयः क्षिप्तस्यशब्दःसभवेद्वराहोद्धूतनिःस्वनः तलैर्वज्रनिपातैःवज्रवद्दृढपातैश्चपेटैः अंगुल्यःप्रसृतायास्तुताःप्रसृष्टाउदीरिताः ॥२८ ॥ ऋज्वीद्

उभौपरमसंहृष्टौबलेनातिबलावुभौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ ॥ २६ ॥ उभौपरमसंहृष्टौमत्ताविवमहागजौ ॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्चसुसं कटैः ॥ सन्निपातावधूतैश्चप्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ २७॥ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैववराहोद्धूतनिःस्वनैः ॥ तलैर्वज्रनिपातैश्चप्रसृष्टाभिस्तथैवच ॥ २८ ॥शलाकानख पातैश्चपादोद्धूतैश्चदारुणैः जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैःशिरोभिश्चावघट्टनैः ॥ २९ ॥ तद्युद्धमभवद्धोरमशस्त्रंबाहुतेजसा ॥ बलप्राणेनशूराणांसमाजोत्सवसन्नि धौ ॥ ३० ॥ अरज्यतजनःसर्वःसोत्कुष्टनिनदोत्थितः ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ आकर्षतुरथा न्योन्यंजानुभिश्चापिजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परं ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव ॥ ॥३३॥चकर्षदोर्भ्यामुत्पात्यभीमोमल्लममित्रहा ॥ निनदंतमभिक्रोशन्शार्दूलइववारणं ॥३४ ॥समुद्यम्यमहाबाहुर्भ्रामयामासवीर्यवान् ॥ततोमल्लाश्चमत्स्या श्चविस्मयंचक्रिरेपरं ॥ ३५ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंगतसत्वमचेतनं ॥ प्रत्यपिंषन्महाबाहुर्मल्लंभुविवृकोदरः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेजीमूतेलोकविश्रुते ॥ विराटःपरमंहर्षमगच्छद्बांधवैःसह ॥ ३७॥ प्रहर्षात्प्रददौवित्तंबहुराजामहामनाः ॥ बल्लवायमहारंगेयथावैश्रवणस्तथा ॥ ३८॥ एवंससुबहून्मल्लान्पुरुषांश्चम हाबलान् ॥ विनिघ्नन्मत्स्यराजस्यप्रीतिमाहरदुत्तमां ॥ ३९ ॥ यदास्यतुल्यःपुरुषोनकश्चित्तत्रविद्यते ॥ ततोव्याघ्रैश्चसिंहैश्चद्विरदैश्चाप्ययोधयत् ॥ ४० ॥ पुनरं तःपुरगतःस्त्रीणांमध्येवृकोदरः ॥योध्यतेसविराटेनसिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ॥ ४१ ॥

ढारुषाक्षिप्ताशलाकासांगुलीस्मृता तस्यानखपातैः पादोद्धूतैःपादप्रसारणेनाक्षेपैः जानु भिःशिरोभिश्चकृतैरवघट्टनैरास्फालनैः अश्मनिर्घोषैरित्युभयविशेषणं ॥ २९ ॥ अशस्त्रंनिंद्यं यथोक्तंतत्रैव बाहुयुद्धंहिमल्लानामशस्त्रमृषिभिःस्मृतं मृतस्यतस्यनस्वर्गोयशोनेहापिविद्यतइति बलप्राणेनबले नशारीरबलेनप्राणेनमानसबलेन ॥ ३० ॥ सोत्कुष्टनिनदःहीहीशब्दोच्चारणेनयज्जितस्यसमुत्थापनंतत्सहितः ॥३१॥ आकृष्यक्रोडीकरणंप्रकर्षणमुदाहृतं आकर्षणंलीलयैवसंमुखीकरणंस्मृतं पुरःपश्चात्पा र्श्वयोश्चाभ्याकर्षोभ्रमणंतथा पश्चात्प्रपातनंवेगाद्विकर्षणमुदाहृतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गतसत्वंनष्टबुद्धिंअतएवअचेतनंशवभूतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्यदौषधंएतांविना ॥८॥ प्रत्यग्रह

बीभत्सुरपिगीतेनस्वनृत्येनचपांडवः ॥ विराटंतोषयामाससर्वाश्चांतःपुरस्त्रियः ॥ ४२ ॥ अश्वैर्विनीतैर्जवनैस्तत्रतत्रसमागतैः ॥ तोषयामासराजानंनकुलो
नृपसत्तमं ॥ ४३ ॥ तस्मैप्रदेयंप्रायच्छत्प्रीतोराजाधनंबहु ॥ विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वासहदेवस्यचाभितः ॥ धनंददौबहुविधंविराटःपुरुषर्षभः ॥४४॥ द्रौपदी
प्रेक्ष्यतान्सर्वान्क्लिश्यमानान्महारथान् ॥ नातिप्रीतमनाराजन्निःश्वासपरमाभवत् ॥४५॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रप्रच्छन्नाःपुरुषर्षभाः ॥ कर्माणितस्यकुर्वाणाविरा
टनृपतेस्तदा ॥४६॥ इ० म० भा० विराट० समयपालनप० जीमूतवधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ समाप्तंचेदंसमयपालनपर्व ॥ ७ ॥ अथकीचकवधपर्व ॥ वैशंपा
यनउवाच वसमानेषुपार्थेषुमत्स्यस्यनगरेतदा ॥ महारथेषुच्छन्नेषुमासादशसमाययुः ॥ १ ॥ याज्ञसेनीसुदेष्णांतुशुश्रूषंतीविशांपते ॥ आवसत्परिचारार्हासु
दुःखंजनमेजय ॥ २ ॥ तथाचरंतीपांचालीसुदेष्णायानिवेशने ॥ तांदेवींतोषयामासतथाचांतःपुरस्त्रियः ॥ ३ ॥ तस्मिन्वर्षेगतप्रायेकीचकस्तुमहाबलः ॥ सेना
पतिर्विराटस्यददर्शद्रुपदात्मजां ॥ ४ ॥ तांदृष्ट्वादेवगर्भाभांचरंतींदेवतामिव ॥ कीचकःकामयामासकामबाणप्रपीडितः ॥ ५ ॥ सतुकामाग्निसंतप्तःसुदेष्णाम
भिगम्यवै ॥ प्रहसन्निवसेनानीरिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ नेयंमयाजातुपुरेहदृष्टाराज्ञोविराटस्यनिवेशनेशुभा ॥ रूपेणचोन्मादयतीवमांभृशंगंधेनजातामदिरे
वभामिनी ॥ ७ ॥ कादेवरूपाहृदयंगमाशुभेत्याचक्ष्वमेकस्यकुतोत्रशोभने ॥ चित्तंहिनिर्मथ्यकरोतिमांवशेनचान्यदत्रौषधमस्तिमेमतं ॥ ८ ॥ अहोतवेयंपरि
चारिकाशुभाप्रत्यग्ररूपाप्रतिभातिमामियं ॥ अयुक्तरूपंहिकरोतिकर्मतेप्रशास्तुमांयच्चममास्तिकिंचन ॥ ९ ॥ प्रभूतनागाश्वरथंमहाजनंसमृद्धियुक्तंबहुपा
नभोजनं ॥ मनोहरंकांचनचित्रभूषणंगृहंमहच्छोभयतामियंमम ॥ १० ॥ ततःसुदेष्णामनुमंत्र्यकीचकस्ततःसमभ्येत्यनराधिपात्मजां ॥ उवाचकृष्णामभिसां
त्वयंस्तदामृगेंद्रकन्यामिवजंबुकोवने ॥ ११ ॥ कात्वंकस्यासिकल्याणिकुतोवात्वंवरानने ॥ प्राप्ताविराटनगरंतत्वमाचक्ष्वशोभने ॥ १२ ॥ रूपमग्र्यंतथाकांतिः
सौकुमार्यमनुत्तमं ॥ कांत्याविभातिवक्त्रंतेशशांकइवनिर्मलं ॥ १३ ॥ नेत्रेसुविपुलेसुभ्रुपद्मपत्रनिभेशुभे ॥ वाक्यंतेचारुसर्वांगिपरपुष्टरुतोपमं ॥ १४ ॥ एवं ॥१२॥
रूपामयानारीकाचिदन्यामहीतले ॥ नदृष्टपूर्वासुश्रोणियादृशीत्वमनिंदिते ॥ १५ ॥

पादिव्यरूपा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परपुष्टःकोकिलः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूतिःईश्वरीऐश्वर्याभिमानिनीदेवता ॥ १६ ॥ अनंगांगविहारिणीस्मरदेहेनक्रीडंतीरतिरित्यर्थः ॥ १७ ॥ ईक्षणपक्ष्मणांनेत्रपक्ष्मणांस्मितंईषदुन्मीलनंतदेवज्योत्स्नोपमंमनसआल्हादकरं लक्ष्माणमितिपाठेव क्रचंद्रविशेषणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुजातौउन्नतौ ॥ निरंतरौपृथुत्वात्संश्लिष्टौ ॥ २० ॥ कुड्मलेति मुकुलीभूतपद्माकारौ ॥ २१ ॥ करायंअंगुष्ठादिमध्यमांतोवितस्तिःतेनसंमितंकृशमित्यर्थः ॥ २२॥२३ ॥

लक्ष्मीःपद्मालयाकात्वमथभूतिःसुमध्यमे॥ ह्रीःश्रीःकीर्त्तिरथोकांतिरासांकात्वंवरानने॥ १६॥ अतीवरूपिणीकिंत्वमनंगांगविहारिणी ॥ अतीवभ्राजसेसु भ्रुप्रभेवेंदोरनुत्तमा॥ १७॥ अपिचेक्षणपक्ष्मणांस्मितज्योत्स्नोपमंशुभं ॥ दिव्यांशुरश्मिभिर्वृत्तंदिव्यकांतिमनोरमं ॥ १८॥ निरीक्ष्यवक्रचंद्रंतेलक्ष्म्यानुपम यायुतं॥ कृत्स्नेजगतिकोनेहकामस्यवशगोभवेत्॥ १९॥ हारालंकारयोग्यौतुस्तनौचोभौसुशोभनौ॥सुजातौसहितौलक्ष्म्यापीनौवृत्तौनिरंतरौ॥२० ॥कुड्म लांबुरुहाकारौतवसुभ्रुपयोधरौ ॥ कामप्रतोदाविवमांतुदतश्चारुहासिनि ॥ २१॥ वलीविभंगचतुरंस्तनभारविनामितं॥ कराग्रसंमितंमध्यंतवेदंतनुमध्यमे ॥ २२॥ दृष्ट्वैवचारुजघनंसरित्पुलिनसंनिभं॥ कामव्याधिरसाध्योमामप्याक्रामतिभामिनि॥ २३॥ जज्वालचाग्निमदनोदावाग्निरिवनिर्दयः॥ त्वत्संगमा भिसंकल्पविवृद्धोमांदहत्ययं॥ २४॥ आत्मप्रदानवर्षेणसंगमांभोधरेणच॥ शमयस्ववरारोहेज्वलंतंमन्मथानलं ॥ २५॥ मच्चित्तोन्मादनकरामन्मथस्यशरो त्कराः॥ त्वत्संगमाशानिशितास्तीव्राःशशिनिभानने॥ मह्यंविदार्यहृदयमिदंनिर्दयवेगिताः॥ २६॥प्रविष्टात्यसितापांगिप्रचंडाश्चंडदारुणाः॥अत्युन्मादस मारंभाःप्रीत्युन्मादकराममम॥ आत्मप्रदानसंभोगैर्मामुद्धर्तुमिहार्हसि॥ २७॥ चित्रमाल्यांबरधरासर्वाभरणभूषिता॥कामंप्रकामंसेवत्वंमयासहविलासिनि ॥ २८॥ नार्हसीहासुखंवस्तुंसुखार्हासुखवर्जिता॥ प्राप्नुह्यनुत्तमंसौख्यंमत्तस्त्वंमत्तगामिनि॥ २९ ॥ स्वादून्यमृतकल्पानिपेयानिविविधानिच॥पिबमानाम नोज्ञानिरममाणायथासुखं॥ ३० ॥ भोगोपचारान्विविधान्सौभाग्यंचाप्यनुत्तमं॥पानंपिबमहाभागेभोगैश्चानुत्तमैःशुभैः॥ ३१ ॥इदंहिरूपंप्रथमंतवानघेनि र्रथकंकेवलमद्यभामिनि॥ अधार्यमाणास्रगिवोत्तमाशुभानशोभसेसुंदरिशोभनासती॥ ३२॥ त्यजामिदारान्ममयेपुरातनाभवंतुदास्यस्तवचारुहासिनि॥ अहंचतेसुंदरिदासवत्स्थितःसदाभविष्येवशगोवरानने॥ ३५॥ द्रौपद्युवाच अप्रार्थनीयामिहमांसूतपुत्राभिमन्यसे ॥ निहीनवर्णांसैरंध्रींबीभत्सांकेशकारि णीं॥ ३६॥ परदारास्मिभद्रंतेनयुक्तंतवसांप्रतं ॥ दयिताःप्राणिनांदाराधर्मंसमनुचिंतय ॥ ३७॥

अग्निमदनोमदनाग्निः ॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥ अत्युन्मादंमरणकाली नंसन्निपातंसमारभंतेतेअत्युन्मादसमारंभाः त्वदलाभेमरिष्याम्येवेतिभावः ॥२७॥कामंस्मरंप्रकाममतिशयितं॥२८॥प्राप्नुहिलभस्व॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥अभिमन्यसेकामयसे॥३६॥३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ मिथ्याभिगृध्नः वितथाभिनिवेशी महद्भयंमृत्युं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मन्यसेलिप्ससे शिशोश्चंद्रवदहंतवदुर्लभास्मी
तिभावः ॥ ५३ ॥ तेषांप्रियामिति तेषांप्रसिद्धानांगंधर्वाणांप्रियांप्रार्थयतस्तेतवभुविगत्वादिवंवागत्वाशरणंत्राताकश्चिन्नभविष्यति अतएवहेकीचकतेतवकामांधस्यसादृशादृष्टिर्बुद्धिरितियावत् याशुभंस्वी

परदारेनतेबुद्धिर्जातुकार्याकथंचन॥ विवर्जनंह्यकार्याणामेतत्सुपुरुषव्रतं॥ ३८॥ मिथ्याभिगृध्नोहिनरःपापात्मामोहमास्थितः ॥ अयशःप्राप्नुयाद्घोरंमहद्वा
प्राप्नुयाद्भयं॥ ३९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुसैरंध्र्याकीचकःकाममोहितः॥ जानन्नपिसुदुर्बुद्धिःपरदाराभिमर्शने ॥ ४० ॥ दोषान्बहून्प्राणहरान्सर्व
लोकविगर्हितान्॥ प्रोवाचेदंसुदुर्बुद्धिर्द्रौपदीमजितेंद्रियः॥ ४१ ॥ नार्हस्येवंवरारोहेप्रत्याख्यातुंवरानने ॥ मांमन्मथसमाविष्टंत्वत्कृतेचारुहासिनि॥ ४२ ॥ प्र
त्याख्यायचमांभीरुवशगंप्रियवादिनं॥ नूनंत्वमसितापांगिपश्चात्तापंकरिष्यसि॥ ४३॥ अहंहिसुभ्रुराज्यस्यकृत्स्नस्यास्यसुमध्यमे ॥ प्रभुर्वासयिताचैववी
र्येचाप्रतिमःक्षितौ॥ ४४॥ पृथिव्यांमत्समोनास्तिकश्चिदन्यःपुमानिह॥ रूपयौवनसौभाग्यैर्भोगैश्चानुत्तमैःशुभैः॥ ४५॥ सर्वकामसमृद्धेषुभोगेष्वनुपमेष्वि
ह॥ भोक्तव्येषुचकल्याणिकस्माद्दास्येरताह्यसि॥ ४६॥ मयादत्तमिदंराज्यंस्वामिन्यसिशुभानने॥ भजस्वमांवरारोहेभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान् ॥ ४७॥ एवमु
क्तातुसासाध्वीकीचकेनाशुभंवचः॥ कीचकंप्रत्युवाचेदंगर्हयंत्यस्यतद्वचः॥ ४८॥ सैरंध्र्युवाच मासूतपुत्रमुह्यस्वमाद्यत्यक्ष्यस्वजीवितं॥ जानीहिपंचभिर्घो
रैर्नित्यंमामभिरक्षितां॥ ४९॥नचाप्यहंत्वयालभ्यागंधर्वाःपतयोमम॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःसाध्वलंमाव्यनीनशः॥ ५०॥ अशक्यरूपंपुरुषैरध्वानंगंतुमिच्छ
सि॥ यथानिश्चेतनोबालःकूलस्थःकूलमुत्तरं ॥ तर्तुमिच्छतिमंदात्मातथात्वंकर्तुमिच्छसि ॥ ५१ ॥ अंतर्महींवायदिवोर्ध्वमुत्पतेःसमुद्रपारंयदिवाप्रधावसि॥
तथापितेषांनविमोक्षमर्हसिप्रमाथिनोदेवसुताहिखेचराः ॥ ५२ ॥ त्वंकालरात्रीमिवकश्चिदातुरःकिंमांदृढंप्रार्थयसेद्यकीचक॥ किंमातुरंकेशयितोयथाशिशु ॥१३॥
श्चंद्रंजिघृक्षुरिवमन्यसेहिमां॥५३॥ तेषांप्रियांप्रार्थयतोनतेभुविगत्वादिवंवाशरणंभविष्यति॥ नवर्ततेकीचकतेदृशाशुभंयातेनसंजीवनमर्थयेतसा॥५४॥
॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचककृष्णासंवादेचतुर्दशोध्यायः॥ १४॥ ॥७॥

यंअर्थयेतकामयेत शुभेच्छारूपातवनास्तीत्यर्थः तेनचशुभेनपर
दारनिवृत्तिरूपेणकामितेनसंजीवनंभवतीतिशेषः अन्यथामरिष्यसीत्यर्थः नमेभुवीतिपाठेतेषांप्रियांप्रार्थयतोमेममकोपित्रातानभविष्यतीतिदृशाबुद्धिस्तवनास्तीतिसंबंधः यातेचसंजीवनमर्थयत्तमितिपाठेतु
यादृष्टिस्तेतवसंजीवनंचभवति कीदृशंसंजीवनंअर्थयत्तंवस्त्वधीनं तस्माद्वितथाभिनिवेशिनस्तेजीवनंनास्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ समेयात्मांउपगच्छेत् माऊहादितिछेदः ऊहात्वितर्कात्तंउपायंयुक्त्यापरीप्सस्वेतियोज्यं प्राणान्माप्रहासिषमितिच ॥ २ ॥ ३ ॥ कृष्णायाःप्राप्त्यर्थेउद्योगंउद्यमंचानुचिंत्येतियोज्यं ॥ ४ ॥ पर्वणि मद्यपायिनांउत्सवकालेचतुर्दश्यादौ समुद्दिश्यअद्याहंसुदेष्णार्थमन्नादिकंकारयामीतिकीर्तयित्वाख्यापयित्वा ॥ ५ ॥ विजनेएकांते निरवग्रहेनिष्प्रतिबंधे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपमंत्रिताप्रार्थिता ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच प्रत्याख्यातोराजपुत्र्यासुदेष्णांकीचकोब्रवीत् ॥ अमर्यादेनकामेनघोरेणाभिपरिप्लुतः ॥ १ ॥ यथाकैकेयिसैरंध्रीसमेयात्तद्विधीयतां ॥ येनोपायेनसैरंध्रीभजेन्मांगजगामिनी ॥ तंसुदेष्णेपरीप्सस्वप्राणान्मोहात्प्रहासिषं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यसाबहुशःश्रुत्वावाचंविलपतस्तदा ॥ विराटमहिषीदेवीकृपांचक्रेमनस्विनी ॥ ३ ॥ स्वमंत्रमभिसंधायतस्यार्थमनुचिंत्यच ॥ उद्योगंचैवकृष्णायाःसुदेष्णासूतमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पर्वणित्वंसमुद्दिश्य सुरामन्नंचकारय ॥ तत्रैनांप्रेषयिष्यामिसुराहारींतवांतिकं ॥ ५ ॥ तत्रसंप्रेषितामेनांविजनेनिरवग्रहे ॥ सांत्वयेथाययथाकामंसांत्वमानारमेद्यदि ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसविनिष्क्रम्यभगिन्यावचनात्तदा ॥ सुरामाहारयामासराजार्हांसुपरिष्कृतां ॥ ७ ॥ भक्ष्यांश्चविविधाकारान्बहूंश्चोच्चावचांस्तदा ॥ कारयामासकुशलैरन्नंपानंसुशोभनं ॥ ८ ॥ तस्मिन्कृतेतदादेवीकीचकेनोपमंत्रिता ॥ सुदेष्णाप्रेषयामाससैरंध्रींकीचकालयं ॥ ९ ॥ सुदेष्णोवाच उत्तिष्ठगच्छसैरंध्रिकीचकस्यनिवेशनं ॥ पानमानयकल्याणिपिपासामांप्रबाधते ॥ १० ॥ सैरंध्र्युवाच नगच्छेयमहंतस्यराजपुत्रिनिवेशनं ॥ त्वमेवराज्ञिजानासियथासनिरपत्रपः ॥ ११ ॥ नचाहमनवद्यांगितववेश्मनिभामिनि ॥ कामवृत्ताभविष्यामिपतीनांव्यभिचारिणी ॥ १२ ॥ त्वंचैवदेविजानासियथासससमयःकृतः ॥ प्रविशंत्यामयापूर्वंतववेश्मनिभामिनि ॥ १३ ॥ कीचकस्तुसुकेशांतेमूढोमदनदर्पितः ॥ सोवमंस्यतिमांदृष्ट्वानयास्येतत्रशोभने ॥ १४ ॥ संतिबह्व्यस्तवप्रेष्याराजपुत्रिवशानुगाः ॥ अन्यांप्रेषयभद्रंतेसहिमामवमंस्यते ॥ १५ ॥ सुदेष्णोवाच नैवत्वांजातुहिंस्यात्सइतःसंप्रेषितामया ॥ इत्युक्त्वाप्रददौपात्रंसपिधानंहिरण्मयं ॥ १६ ॥ साशंकमानारुदतीदैवंशरणमीयुषी ॥ प्रातिष्ठतसुराहारीकीचकस्यनिवेशनं ॥ १७ ॥ सैरंध्र्युवाच यथाहमन्यंभर्तृभ्योनाभिजानामिकंचन ॥ तेनसत्येनमांप्राप्तांमाकुर्यात्कीचकोवशे ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच उपातिष्ठतसासूर्यंमुहूर्त्तमबलाततः ॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसर्वंसूर्योवबुद्धवान् ॥ १९ ॥ अंतर्हितंततस्तस्यारक्षोरक्षार्थमादिशत् ॥ तच्चैनांनाजहात्तत्रसर्वावस्थास्वनिंदितां ॥ २० ॥

पानंमद्यं सुरामन्नंचेत्युपक्रमात् तस्यैवपिपासापातुमिच्छा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा०पंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥ परितोहाटकेययोस्तेपरिहाटकेकुंडलेताटंकेइत्यर्थः ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुपुष्पजांमदिरां ॥ ३ ॥ सुराहारींसुरामाहर्त्तुं कामां पिपासामेतिमेममअतिपिपासा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विधुन्वानाकंपमाना ॥ ९ ॥ १० ॥ अपोवाहदूरीचकार ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥धूमच्छायाःकर्म नेत्रेकर्तृणी अभजतां छायामि

॥१४॥ तांमृगीमिवसंत्रस्तांदृष्ट्वाकृष्णांसमीपगां॥उदतिष्ठन्मुदासूतोनावंलब्ध्वेवपारगः ॥२१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीसुराहरणेपं
चदशोध्यायः॥१५॥ कीचकउवाच स्वागतंतेसुकेशांतेसुव्युष्टारजनीमम॥ स्वामिनीत्वमनुप्राप्ताप्रकुरुष्वममप्रियं॥१॥सुवर्णमालाःकंबूश्चकुंडलेपरिहाट
के॥ नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नंचशोभनं॥ २॥ आहरंतुचवस्त्राणिकौशिकान्यजिनानिच॥ अस्तिमेशयनंदिव्यंत्वदर्थमुपकल्पितं॥ एहितत्रमयासार्द्धंपिब
स्वमधुमाधवीं॥३॥ द्रौपद्युवाच अप्रैषीद्राजपुत्रीमांसुराहारींतवांतिकं॥पानमाहरमेक्षिप्रंपिपासामेतिचाब्रवीत्॥ ४॥ कीचकउवाच अन्याभद्रे
नयिष्यंतिराजपुत्र्याःप्रतिश्रुतं॥ इत्येनांदक्षिणेपाणौसूतपुत्रःपरामृशत्॥ ५॥ द्रौपद्युवाच यथैवाहंनाभिचरेकदाचित्पतीन्मदाद्वैमनसापिजातु॥ तेनैवस
त्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपापंपरिकृष्यमाणं॥ ६॥ वैशंपायनउवाच सतामभिप्रेक्ष्यविशालनेत्रांजिघृक्षमाणःपरिभर्त्सयंतीं॥ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेस
कीचकस्तांसहसाक्षिपंतीं॥ ७॥ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिश्वस्यचराजपुत्री॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः॥ ८॥साग्रहीता
विधुन्वानाभूमावाक्षिप्यकीचकं॥ सभांशरणमागच्छद्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥ ९॥तांकीचकःप्रधावंतींकेशपाशेपरामृशत्॥अथैनांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदा
वधीत्॥ १०॥ तस्यायोसौतदार्केणराक्षसःसंनियोजितः॥ सकीचकमपोवाहवातवेगेनभारत॥ ११॥ सपपाततदाभूमौरक्षोबलसमाहतः॥ विघूर्णमानोनि
श्चेष्टश्छिन्नमूलइवद्रुमः॥ १२॥ तांचासीनौददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ॥ अमृष्यमाणौकृष्णायाः कीचकेनपराभवं॥ १३॥ तस्यभीमोवधंप्रेप्सुःकीचकस्य
दुरात्मनः॥ दंतैर्दंतांस्तदारोषान्निष्पिपेषमहामनाः॥ १४॥ धूमच्छायाह्यभजतांनेत्रेचोच्छ्रितपक्ष्मणी॥ सस्वेदाभृकुटीचोग्राललाटेसमवर्त्तत॥ १५ ॥ हस्ते
नममृदेचैवललाटंपरवीरहा॥ भूयश्चत्वरितःक्रुद्धःसहसोत्थातुमैच्छत॥ १६॥ अथावमृद्नादंगुष्ठमंगुष्ठेनयुधिष्ठिरः॥ प्रबोधनभयाद्राजाभीमंतंप्रत्यषेधयत् ॥१४॥
॥ १७॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिं॥ सतमावारयामासभीमसेनंयुधिष्ठिरः॥ १८॥

त्येकवचनांतःपाठःस्वच्छः ॥ १५ ॥ १६॥ अंगुष्ठंपादांगुष्ठंअं
गुष्ठेनहस्तांगुष्ठेन आचारादेवंज्ञेयं ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ अभिरक्षंतीगूहमाना ॥ धर्मसंहिताधर्मबद्धा ॥ २१ ॥ षष्ठेविषयेदेशपंचकव्यवधानेपिनस्वपितितेषांसार्वभौमत्वात् यद्वा बाह्येंद्रियग्राह्यपंचविषयापेक्षयाषष्ठेमनोमात्रग्राह्येस्वप्नमनोरथा

आलोकयसिकिंवृक्षंसूददारुकृतेनवै ॥ यदितेदारुभिःकृत्यंबहिर्वृक्षान्निगृह्यतां ॥ १९ ॥ सासभाद्वारमासाद्यरुदतीमत्स्यमब्रवीत् ॥ अवेक्षमाणासुश्रोणीप
तींस्तान्दीनचेतसः ॥ २० ॥ आकारमभिरक्षंतीप्रतिज्ञाधर्मसंहिता ॥ दह्यमानेवरौद्रेणचक्षुषाद्रुपदात्मजा ॥ २१ ॥ द्रौपद्युवाच येषांवैरीनस्वपितिषष्ठेपि
विषयेवसन् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २२ ॥ येदद्युर्नचयाचेयुर्ब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २३ ॥
येषांदुंदुभिनिर्घोषोज्याघोषःश्रूयतेऽनिशं ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २४ ॥ येचतेजस्विनोदांताबलवंतोऽतिमानिनः ॥ तेषांमांमानिनीं
भार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २५ ॥ सर्वलोकमिमंहन्युर्धर्मपाशसितास्तुये ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २६ ॥ शरणंयेप्रपन्नानांभवंतिशरणा
र्थिनां ॥ चरंतिलोकेप्रच्छन्नाःक्वनुतेद्यमहारथाः ॥ २७ ॥ कथंतेसूतपुत्रेणवध्यमानांप्रियांसतीं ॥ मर्षयंतियथाक्लीबाबलवंतोऽमितौजसः ॥ २८ ॥ क्वनुतेषामम
र्षश्चवीर्यंतेजश्चवर्तते ॥ नपरीप्संतियेभार्यांवध्यमानांदुरात्मना ॥ २९ ॥ मयात्रशक्यंकिंकर्तुंविराटेधर्मदूषके ॥ यःपश्यन्मांमर्षयतिवध्यमानामनागसं ॥ ३० ॥
नराजाराजवत्किंचित्समाचरतिकीचके ॥ दस्यूनामिवधर्मस्तेनहिसंसदिशोभते ॥ ३१ ॥ नाहमेतेनयुक्तंवैहंतुंमत्स्यतवांतिके ॥ सभासदोत्रपश्यंतुकीचकस्य
व्यतिक्रमं ॥ ३२ ॥ कीचकोनचधर्मज्ञोनचमत्स्यःकथंचन ॥ सभासदोप्यधर्मज्ञायएनंपर्युपासते ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवंविधैर्वचोभिःसातदा
कृष्णाश्रुलोचना ॥ उपालभतराजानंमत्स्यानांवरवर्णिनी ॥ ३४ ॥ विराटउवाच परोक्षंनाभिजानामिविग्रहंयुवयोरहं ॥ अर्थतत्त्वमविज्ञायकिंनुस्यात्कौश
लंमम ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तुसभ्याविज्ञायकृष्णांभूयोभ्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिचाप्याहुःकीचकंचव्यगर्हयन् ॥ ३६ ॥ सभ्याऊचुः यस्ये
यंचारुसर्वांगीभार्यास्यादायतेक्षणा ॥ परोलाभस्तुतस्यस्यान्नचशोचेत्कथंचन ॥ ३७ ॥ नहीदृशीमनुष्येषुसुलभावरवर्णिनी ॥ नारीसर्वानवद्यांगीदेवींमन्या
महेवयं ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंपूजयंतस्तेकृष्णांप्रेक्ष्यसभासदः ॥ युधिष्ठिरस्यकोपात्तुललाटेस्वेदआगमत् ॥ ३९ ॥

दिरूपेपिविषयेनस्वपितिभयार्दितःसन्किमुतलोकेनस्वपितीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सिताःबद्धाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कौशलंसाध्वसाधु
निर्णयेतिशेषःकिंनुकथंनु ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मात्रस्थाःअत्रमास्थाःमातिष्ठ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शैलूषीवनटीवनिलज्जा ॥ ४३ ॥ दुःखंदुःखयितारं व्यपनेष्यंतिजीवितादितिशेषः ॥ ४४ ॥ घृणिनांदयावतांतेषामर्थे तस्यतस्यसर्वस्यैवतेवध्याः स्युः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पश्यतोराज्ञइत्यनादरेषष्ठी राजानंलक्षीकृत्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ सेनावाह

अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियां॥ गच्छसैरंध्रिमाऽत्रस्थाःसुदेष्णायानिवेशनं॥४०॥ भर्त्तारमनुरुंधंत्यक्लिश्यंतेवीरपत्नयः ॥ शुश्रूषयाक्लिश्यमानाः पतिलोकंजयंत्युत॥ ४१ ॥ मन्येनकालंक्रोधस्यपश्यंतिपतयस्तव॥ तेनत्वांनाभिधावंतिगंधर्वाःसूर्यवर्चसः॥ ४२ ॥अकालज्ञासिसैरंध्रिशैलूषीवविरोदिषि॥ विघ्नंकरोषिमत्स्यानांदीव्यतांराजसंसदि॥ ४३॥ गच्छसैरंध्रिगंधर्वाःकरिष्यंतितवप्रियं॥ व्यपनेष्यंतितेदुःखंयेनतेविप्रियंकृतं॥ ४४ ॥ सैरंध्र्युवाच अतीवतेषांघृणिनामर्थेहंधर्मचारिणी॥ तस्यतस्यैवतेवध्यायेषांज्येष्ठोक्षदेविता ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाप्राद्रवत्कृष्णासुदेष्णायानिवेशनं॥ केशान्मुक्त्वाचसुश्रोणीसंरंभाल्लोहितेक्षणा॥ ४६॥ शुशुभेवदनंतस्यारुदंत्याःसुचिरंतदा॥ मेघलेखाविनिर्मुक्तंदिवीवशशिमंडलं॥ ४७॥ सुदेष्णोवाच कस्त्वावधीद्वरारोहेकस्माद्रोदिषिशोभने॥ कस्याद्यनसुखंभद्रेकेनतेविप्रियंकृतं॥ ४८॥ द्रौपद्युवाच कीचकोमावधीत्तत्रसुराहारींगतांतव ॥ सभायांपश्यतोराज्ञो यथैवविजनेवने॥ ४९॥ सुदेष्णोवाच घातयामिसुकेशांतेकीचकंयदिमन्यसे॥ योसौत्वांकामसंमत्तोदुर्लभामवमन्यते॥ ५०॥ सैरंध्र्युवाच अन्येचैनंवधिष्यंतियेषामागःकरोतिसः॥मन्येचैवाद्यसुव्यक्तंयमलोकंगमिष्यति॥५१॥ ॥७॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीपरिभवेषोडशोध्यायः॥ १६॥ वैशंपायनउवाच साहतासूतपुत्रेणराजपत्नीयशस्विनी॥ वधंकृष्णापरीप्संतीसेनावाहस्यभामिनी ॥ १ ॥ जगामावासमेवाथसातदाद्रुपदात्मजा॥ कृत्वाशौचंयथान्यायंकृष्णासातनुमध्यमा॥ २ ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ चिंतयामासरुदतीतस्यदुःखस्यनिर्णयं ॥ ३ ॥ किंकरोमिक्कगच्छामिकथंकार्यंभवेन्मम ॥ इत्येवंचिंतयित्वासाभीमंवैमनसागमत् ॥ ४॥ नान्यःकर्त्ताऋतेभीमान्ममाद्यमनसःप्रियं ॥ ततउत्थायरात्रौसा विहायशयनंस्वकं॥ ५॥ प्राद्रवन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती॥भवनंभीमसेनस्यक्षिप्रमायतलोचना॥ ६॥ दुःखेनमहतायुक्तामानसेनमनस्विनी॥ सैरंध्र्युवाच तस्मिन्जीवतिपापिष्ठेसेनावाहेममद्विषि ॥ ७ ॥ तत्कर्मकृतवानद्यकथंनिद्रांनिषेवसे॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाथतांशालांप्रविवेशमनस्विनी॥ ८॥

स्यसेनापतेःकीचकस्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यःतत्कर्मपदाहतिरूपंकृतवान् तस्मिन्जीवति ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ संमूर्छितेवदृद्धिंशोभारूपांप्राप्तेवप्रजज्वालअशोभत ॥ १० ॥ सर्वश्वेतेवेति पांचालीद्रौपदीवरर्षभंवरणीयंपतिश्रेष्ठंभीमसेनंउपलक्ष्यवासितेवपुष्पिणीत्वेनकामातुरेवउपातिष्ठतसमीपेस्थितवती ॥ व
स्तुतोनकामातुराकिंतुद्वेषातुरैवेतिभावः ॥ तत्रदृष्टांतद्वयं ॥ इवशब्दःकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यतेसर्वश्वेतेवमाहेयीवचेति ॥ सर्वश्वेताबकीयथाकामातुरावरर्षभंपतिमिमिति एकः ॥ तस्याःकामातुरत्वेहेतुः ॥ व
नेजातेति जलेजाता तेनजलसामीप्येनलब्धाहारत्वेनउन्मत्तत्वंसूच्यते तथामाहेयीगौःसापिवासितासतीवरर्षभंसांडबलीवर्दंतस्याअपिवासितात्वेविशेषणं त्रिहायणीति त्रिवर्षाहिगौर्यौवनारूढाकामातुराच
भवति अन्येतु श्वेतःसितेराजहंसेकैलासेद्वीपभूपयोरितिकोशमुदाहृत्यसर्वश्वेताहंसीतिव्याचक्षते तत्रसर्वपदंव्यर्थंहंसस्यलोहितलोचनास्यचरणत्वात्प्रतिकूलंच यद्यपित्रिहायणीत्रिवर्षागौरितिचकोशात्त्रिहा

यस्यांभीमस्तथाशेतेमृगराजइवश्वसन्॥ तस्यारूपेणसाशालाभीमस्यचमहात्मनः॥ ९॥ संमूर्छितेवकौरव्यप्रजज्वालचतेजसा ॥ सावैमहानसंप्राप्यभीम
सेनंशुचिस्मिता॥ १०॥ सर्वश्वेतेवमाहेयीवनेजातात्रिहायणी॥ उपातिष्ठतपांचालीवासितेववरर्षभं॥ ११॥ सालतेवमहाशालंफुल्लंगोमतितीरजं॥ परिष्व
जतपांचालीमध्यमंपांडुनंदनं॥ १२॥ बाहुभ्यांपरिरभ्यैनंप्राबोधयदनिंदिता॥ सिंहंसुप्तंवनेदुर्गेमृगराजवधूरिव॥१३॥भीमसेनमुपाश्लिष्यद्धस्तिनीवमहा
गजं॥ वीणेवमधुरालापागांधारंसाधुमूर्छती॥ अभ्यभाषतपांचालीभीमसेनमनिंदिता॥ १४॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेभीमसेनयथामृतः॥ नामृतस्यहिपा
पीयान्भार्यामालभ्यजीवति॥ १५॥ससंप्रहायशयनंराजपुत्र्याप्रबोधितः॥ उपातिष्ठतमेघाभःपर्यंकेसोपसंग्रहे॥ १६॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषीं
प्रियां॥ केनास्यर्थेनसंप्राप्तात्वरितेवममांतिकं॥ १७॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णः कृशापांडुश्चलक्ष्यसे॥ आचक्ष्वपरिशेषेणसर्वंविद्यामहंयथा॥ १८॥ सुखंवायदि
वादुःखंद्वेष्यंवायदिवाऽप्रियं॥यथावत्सर्वमाचक्ष्वश्रुत्वाज्ञास्यामियत्क्षमं॥ १९॥ अहमेवहितेकृष्णेविश्वास्यःसर्वकर्मसु ॥अहमापत्सुचापित्वांमोक्षयामिपु
नःपुनः॥ २०॥शीघ्रमुक्त्वायथाकामंयत्तेकार्यंविवक्षितं॥ गच्छवैशयनायैवपुरानान्येनबुध्यते॥ २१॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदी
भीमसंवादेसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥७॥

यणीपदेनैवगौर्लभ्यतेतथापितत्कामातुरत्वज्ञापनार्थमुपक्षीणंसद्विशेष्यसमर्पकंपदांतरमपेक्षतएवेतिनव्यर्थविशेषणत्वं अन्येव्याख्यानप्रका
राः सर्वेऽनेनैवदोषेणग्रस्ताइत्युपेक्षिताः ॥ ११ ॥मध्यमंपांडुनंदनं भीमसेनं यमयोःसहजातत्वेनपौर्वापर्याभावात्तौकनिष्ठावेवयुधिष्ठिरोज्येष्ठएव मध्यमत्वंभीमार्जुनयोरेवविश्रांतंतत्रापिअत्रप्रकरणात्अर्जुन
स्यसंप्रतिपुंस्त्वाभावाच्चमध्यमत्वंभीमसेनेएवमुख्यमित्याशयेनैवैतदुक्तं परिष्वजतपर्यष्वजतआलिंगितवती ॥१२॥१३ ॥ गांधारंस्वरविशेषंमूर्छतीमूर्छयंती ॥१४॥१५ ॥ सोपसंग्रहेसतूलिके ॥१६॥ १७ ॥
विद्यांजानीयां ॥ १८ ॥ ज्ञास्यामिउपायंचिंतयिष्यामि क्षमंयोग्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलं० भारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१॥सभाशालातस्यांपरिषत्‌जनसमाजःतस्यमध्ये तदाद्यूतकाले ॥ २ ॥ ३ ॥ सैंधवेनजयद्रथेन॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ प्रव्रज्यंप्रव्रजनं व्रजयजोर्भावेक्यप्‌ तस्मैप्रव्रज्याय ॥११॥निष्कः सुवर्णपलंतेषांसहस्रेण ॥ १२ ॥ रुक्मंस्वर्णरूपंहिरण्यं तस्माद्रजतंहिरण्यमश्रुजमितिश्रुतौहिरण्यशब्दस्यरजतेपिदर्शनात्‌ यानंगजादि युग्यंयुगोपेतंरथशकटादि अश्वावडवा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

द्रौपद्युवाच अशोच्यत्वंकुतस्तस्यायस्याभर्तायुधिष्ठिरः॥जानन्सर्वाणिदुःखानिकिंमांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १ ॥ यन्मांदासीप्रवादेनप्रातिकामीतदानयत्‌॥ सभापरिषदोमध्येतन्मांदहतिभारत॥ २॥ पार्थिवस्यसुतानामकानुजीवतिमादृशी॥ अनुभूयेदृशंदुःखमन्यत्रद्रौपदींप्रभो ॥ ३ ॥ वनवासगतायाश्चसैंधवेनदुरात्मना॥परामर्शोद्वितीयोवैसोढुमुत्सहतेतुका॥४॥मत्स्यराज्ञःसमक्षंतुतस्यधूर्तस्यपश्यतः॥कीचकेनपरामृष्टाकानुजीवतिमादृशी॥ ५॥ एवंबहुविधैःक्लेशैःक्लिश्यमानांचभारत॥ नमांजानासिकौंतेयकिंफलंजीवितेनमे॥ ६॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामभारत ॥ सेनानीःपुरुषव्याघ्रश्यालःपरमदुर्मतिः ॥ ७॥ समांसैरंध्रिवेषेणवसंतींराजवेश्मनि॥ नित्यमेवाहदुष्टात्माभार्याममभवेतिवै॥ ८॥ तेनोपमंत्र्यमाणायावधार्हेणसपत्नहन्‌॥ कालेनेवफलंपक्वंहृदयंमेविदीर्यते॥ ९॥ भ्रातरंचविगर्हस्वज्येष्ठंदुर्द्यूतदेविनं॥ यस्यास्मिकर्मणाप्राप्तादुःखमेतदनंतकं॥ १०॥ कोहिराज्यंपरित्यज्यसर्वस्वंचात्मनासह॥ प्रव्रज्यायैवदीव्येतविनाद्दुर्द्यूतदेविनं॥ ११॥ यदिनिष्कसहस्रेणयच्चान्यत्सारवद्धनं॥ सायंप्रातरदेविष्यदपिसंवत्सरान्बहून्‌॥ १२॥ रुक्मंहिरण्यंवासांसियानंयुग्यमजाविकं॥ अश्वाश्वतरसंघाश्चनजातुक्षयमावहेत्‌॥ १३॥ सोयंद्यूतप्रवादेनश्रियःप्रत्यवरोपितः ॥ तूष्णीमास्तेयथामूढःस्वानिकर्माणिचिंतयन्‌॥ १४ ॥ दशनागसहस्राणिहयानांहेममालिनां॥ यंयांतमनुयांतीहसोयंद्यूतेनजीवति॥ १५॥ रथाःशतसहस्राणिनृपाणाममितौजसां ॥ उपासंतमहाराजमिंद्रप्रस्थेयुधिष्ठिरं॥ १६॥ शतंदासीसहस्राणांयस्यनित्यंमहानसे॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत॥ १७॥ एषनिष्कसहस्राणिप्रदायददतांवरः ॥ द्यूतजेनह्यनर्थेनमहतासमुपाश्रितः॥ १८॥ एनंहिस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः॥ सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुंडलाः॥ १९ ॥ सहस्रमृषयोयस्यनित्यमासन्सभासदः ॥ तपःश्रुतोपसंपन्नाःसर्वकामैरुपस्थिताः॥ २०॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्त्तियुधिष्ठिरः॥ २१॥ अप्रतिग्राहिणांचैवयतीनामूर्ध्वरेतसां॥ दशचापिसहस्राणिसोयमास्तेनरेश्वरः॥ २२॥ आनृशंस्यमनुक्रोशंसंविभागस्तथैवच ॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसोयमास्तेनरेश्वरः ॥ २३॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यतीनांदशसहस्राणिबिभर्तीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २२ ॥ आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यं अनुक्रोशंदयां ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ निरयंपारतंत्र्यं कंकोहमितियुधिष्ठिरोब्रूते कंकव्रतयुधिष्ठिरइतिपाठेकंकव्रतश्वासौयुधिष्ठिरश्वेतिसमासः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सदस्यंसभासदं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥ हीनेनीचेअसमेविषमे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रियसंवासात्प्रियस्यभीमसेनस्यसंवासःसहवासः

अंधान्वृद्धांस्तथाऽनाथान्बालान्राष्ट्रेषुदुर्गतान् ॥ बिभर्त्तिविविधान्राजाधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ संविभागमनानित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ सएषनिरयंप्राप्तोमत्स्यस्यपरिचारकः ॥ सभायांदेविताराज्ञःकंकोब्रूतेयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ इंद्रप्रस्थेनिवसतःसमयेयस्यपार्थिवाः ॥ आसन्बलिभृतःसर्वेसोद्यान्यैर्भृतिमिच्छति ॥ २६ ॥ पार्थिवाःपृथिवीपालायस्यासन्वशवर्त्तिनः ॥ सवशेविवशोराजापरेषामद्यवर्त्तते ॥ २७ ॥ प्रताप्यपृथिवींसर्वांरश्मिमानिवतेजसा ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यसभास्तारोयुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ यमुपासंतराजानःसभायामृषिभिःसह ॥ तमुपासीनमद्यान्यंपश्यपांडवपांडवं ॥ २९ ॥ सदस्यंसमुपासीनंपरस्यप्रियवादिनं ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंकोपोवर्द्धतेमामसंशयं ॥ ३० ॥ अतदर्हंमहाप्राज्ञंजीवितार्थेभिसंस्थितं ॥ दृष्ट्वाकस्यनदुःखंस्याद्धर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ३१ ॥ उपास्तेस्मसभायांयंकृत्स्नावीरवसुंधरा ॥ तमुपासीनमप्यन्यंपश्यभारतभारतं ॥ ३२ ॥ एवंबहुविधैर्दुःखैःपीड्यमानामनाथवत् ॥ शोकसागरमध्यस्थांकिंमांभीमनपश्यसि ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रौपद्युवाच

इदंतुतेमहद्दुःखंयत्प्रवक्ष्यामिभारत ॥ नमेभ्यसूयाकर्त्तव्यादुःखादेतद्ब्रवीम्यहं ॥ १ ॥ सूदकर्मणिहीनेत्वमसमेभरतर्षभ ॥ ब्रुवन्बल्लवजातीयःकस्यशोकंनवर्द्धयेः ॥ २ ॥ सूपकारंविराटस्यबल्लवंत्वांविदुर्जनाः ॥ प्रेष्यत्वंसमनुप्राप्तंततोदुःखतरंनुकिं ॥ ३ ॥ यदामहानसेसिद्धेविराटमुपतिष्ठसि ॥ ब्रुवाणोबल्लवःसूदस्तदासीदतिमेमनः ॥ ४ ॥ यदाप्रहृष्टःसम्राट्त्वांसंयोधयतिकुंजरैः ॥ हसंत्यंतःपुरेनार्योममतूद्विजतेमनः ॥ ५ ॥ शार्दूलैर्महिषैःसिंहैरागारेयोध्यसेयदा ॥ कैकेय्याःप्रेक्षमाणायास्तदामेकश्मलंभवेत् ॥ ६ ॥ ततउत्थायकैकेयीसर्वास्ताःप्रत्यभाषत ॥ प्रेष्याःसमुत्थिताश्चापिकैकेयींताःस्त्रियोऽब्रुवन् ॥ ७ ॥ प्रेक्ष्यमामनवद्यांगींकश्मलोपहतामिव ॥ स्नेहात्संवासजाद्धर्मात्सूदमेषाशुचिस्मिता ॥ ८ ॥ योध्यमानंमहावीर्यमियंसमनुशोचति ॥ कल्याणरूपासैरंध्रीबल्लवश्चापिसुंदरः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांचित्तंचदुर्ज्ञेयंयुक्तरूपौचमेमतौ ॥ सैरंध्रीप्रियसंवासान्नित्यंकरुणवादिनी ॥ १० ॥ अस्मिन्राजकुलेचेमौतुल्यकालनिवासिनौ ॥ इतिब्रुवाणावाक्यानिसामांनित्यमतर्जयन् ॥ ११ ॥

संबंधस्तस्मात् तस्मिन्हस्त्यादिभिःसहयोध्यमानेसतिकरुणवादिनीदीनवादिनीभवति ॥ १० ॥ संवासमेवाह अस्मिन्निति ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ निरयंदुःखं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लोकेपरिभूतेननिंदितेन ॥ १६ ॥ शंखपरिपूर्णाभ्यांबाहुभ्यां ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥ २१॥ स्प्रष्टुंआकलयितुंयमितिशेषः यस्येत्यपिपठंति अन्न

क्रुध्यंतींमांचसंप्रेक्ष्यसमशंकतमांत्वयि॥ तस्यांतथाब्रुवत्यांतुदुःखंमांमहदाविशत्॥१२॥ त्वय्येवंनिरयंप्राप्तेभीमेभीमपराक्रमे॥शोकेयौधिष्ठिरेमग्नानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ १३ ॥ यःसदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोजयत् ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्त्तकोयुवा ॥ १४ ॥ योतर्पयदमेयात्माखांडवेजातवेदसं ॥ सोंतःपुरगतःपार्थकूपेग्निरिवसंवृतः ॥ १५ ॥ यस्माद्भयममित्राणांसदैवपुरुषर्षभात्॥ सलोकपरिभूतेनवेषेणास्तेधनंजयः ॥१६॥ यस्यज्याक्षेपकठिनौबाहूपरिघसन्निभौ॥ सशंखपरिपूर्णाभ्यांशोचन्नास्तेधनंजयः ॥ १७॥ यस्यज्यातलनिर्घोषात्समकंपंतशत्रवः ॥ स्त्रियोगीतस्वनंतस्यमुदिताःपर्युपासते॥ १८॥ किरीटंसूर्यसंकाशंयस्यमूर्द्धन्यशोभत॥ वेणीविकृतकेशांतःसोयमद्यधनंजयः ॥ १९ ॥ तंवेणीकृतकेशांतंभीमधन्वानमर्जुनं ॥कन्यापरिवृतंदृष्ट्वाभीमसीदतिमेमनः ॥ २० ॥ यस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिमहात्मनि॥ आधारःसर्वविद्यानांसधारयतिकुंडले॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंराजसहस्राणितेजसाऽप्रतिमानिवै॥ समरेनाभ्यवर्तंतवेलामिवमहार्णवः॥ २२ ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ आस्तेवेषप्रतिच्छन्नःकन्यानांपरिचारकः॥ २३ ॥ यस्यस्मरथघोषेणसमकंपतमेदिनी ॥ सपर्वतवनाभीमसहस्थावरजंगमा॥ २४॥यस्मिन्जातेमहाभागेकुंत्याःशोकोव्यनश्यत॥सशोचयतिमामद्यभीमसेनतवानुजः॥ २५॥ भूषितंतमलंकारैःकुंडलैःपरिहाटकैः॥ कंबुपाणिनमायांतंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥ २६॥ यस्यनास्तिसमोवीर्येकश्चिदुर्व्यांधनुर्धरः ॥सोद्यकन्यापरिवृतोगायन्नास्तेधनंजयः॥ २७॥ धर्मेशौर्येचसत्येचजीवलोकस्यसंमतं॥स्त्रीवेषविकृतंपार्थंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥२८॥ यदाह्येनंपरिवृतंकन्याभिर्देवरूपिणं॥प्रभिन्नमिवमातंगंपरिकीर्णंकरेणुभिः॥२९॥ मत्स्यमर्थपतिंपार्थंविराटंसमुपस्थितं॥ पश्यामितूर्यमध्यस्थंदिशोनश्यंतिमेतदा॥३०॥नूनमार्यानजानातिकृच्छ्रंप्राप्तंधनंजयं॥ अजातशत्रुंकौरव्यंमग्नंदुर्द्यूतदेविनं ॥ ३१ ॥ तथादृष्ट्वायवीयांसंसहदेवंगवांपतिं॥गोषुगोवेषमायांतंपांडुभूतास्मिभारत ॥३२॥ सहदेवस्यवृत्तानिचिंतयंतीपुनःपुनः॥ननिद्रामभिगच्छामिभीमसेनकुतोरतिं॥३३॥नविंदामिमहाबाहोसहदेवस्यदुष्कृतं॥यस्मिन्नेवंविधंदुःखंप्राप्नुयात्सत्यविक्रमः॥ ३४ ॥ दूयामिभरतश्रेष्ठदृष्ट्वातेभ्रातरंप्रियं॥ गोषुगोवृषसंकाशंमत्स्येनाभिनिवेशितं॥ ३५॥

तिमानीतिच्छेदः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥२९॥ दिशोनश्यंति शोकेनआंध्यमायातीत्यर्थः ॥ ३० ॥ आर्याश्वश्रूः ॥ ३१ ॥ गोवेषंमहोक्षसदृशं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥दूयामिखेदंप्राप्नोमि ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रक्तनेपथ्यं रक्तंगैरिकादिधातुमयंनेपथ्यमलंकारोयस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठपूजकं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वत्सचर्मणिक्षपायांशेतेइतितंवत्सचर्मक्षपाशयं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अभ्य कीर्यंतव्यशीर्यंत द्वंदानि शत्रूणामितिशेषः ॥ दामग्रंथिर्ग्रंथिकं ॥ ४३ एनंनकुलं वाजिनोऽश्वान्दर्शयंतं विराटंविराटाय ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भ्रियमाणेषुजीवत्सु ॥ ४७ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकं

संरब्धंरक्तनेपथ्यंगोपालानांपुरोगमं ॥ विराटमभिनंदंतमथमेभवतिज्वरः ॥ ३६ ॥ सहदेवंहिमेवीरंनित्यमार्याप्रशंसति ॥ महाभिजनसंपन्नःशीलवान्वृत्त वानिति ॥ ३७ ॥ ह्रीनिषेवोमधुरवाक्धार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ सतेरण्येषुवोढव्योयाज्ञसेनिक्षपास्वपि ॥ ३८ ॥ सुकुमारश्चशूरश्चराजानंचाप्यनुव्रतः ॥ ज्येष्ठाप चायिनंवीरंस्वयंपांचालिभोजयेः ॥ ३९ ॥ इत्युवाचहिमांकुंतीरुदतीपुत्रगृद्धिनी ॥ प्रव्रजंतंमहारण्यंतंपरिष्वज्यतिष्ठती ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाव्यापृतंगोषुवत्सचर्मक्षपा शयं ॥ सहदेवंयुधांश्रेष्ठंकिन्नुजीवामिपांडव ॥ ४१ ॥ यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नोरूपेणास्त्रेणमेधया ॥ सोश्वबंधोविराटस्यपश्यकालस्यपर्ययं ॥ ४२ ॥ अभ्यकीर्यंतवृंदा निदामग्रंथिमुदीक्ष्यतं ॥ विनयंतंजवेनाश्वान्महाराजस्यपश्यतः ॥ ४३ ॥ अपश्यमेनंश्रीमंतंमत्स्यंभ्राजिष्णुमुत्तमं ॥ विराटमुपतिष्ठंतंदर्शयंतंचवाजिनः ॥ ४४ ॥ किंनुमांमन्यसेपार्थसुखिनीतिपरंतप ॥ एवंदुःखशताविष्टायुधिष्ठिरनिमित्ततः ॥ ४५ ॥ अतःप्रतिविशिष्टानिदुःखान्यन्यानिभारत ॥ वर्ततेमयिकौंतेयवक्ष्या मिश्रृणुतान्यपि ॥ ४६ ॥ युष्मासुध्रियमाणेषुदुःखानिविविधान्युत ॥ शोषयंतिशरीरंमेकिंनुदुःखमतःपरं ॥ ४७ ॥ इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप ० द्रौप दीभीमसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ द्रौपद्युवाच अहंसैरंध्रिवेषेणचरंतीराजवेश्मनि ॥ शौचदास्मिसुदेष्णायाअक्षधूर्तस्यकारणात् ॥ १ ॥ विक्रियांप श्यमेतीव्रांराजपुत्र्याःपरंतप ॥ आत्मकालमुदीक्षंतिसर्वंदुःखंकिलांतवत् ॥ २ ॥ अनित्याकिलमर्त्यानामर्थसिद्धिर्जयाजयौ ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामु दयंपुनः ॥ ३ ॥ चक्रवत्परिवर्ततेह्यर्थाश्चव्यसनानिच ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ॥ ४ ॥ यएवहेतुर्भवतिपुरुषस्यजयावहः ॥ पराजयेचहेतुश्चसइ तिप्रतिपालये ॥ किंमांनप्रतिजानीषेभीमसेनमृतामिव ॥ ५ ॥ दत्वायाचंतिपुरुषाहत्वावध्यंतिचापरे ॥ पातयित्वाचपात्यंतेपरैरितिचमेश्रुतं ॥ ६ ॥

ठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ७ ॥ सैरंध्र्यावेषेणसैरंध्रीवेषेण शौचदामृज्जलादिशौचसाधनप्रदा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरुषस्यदुर्योधनादेः यःकालः सएवकालएव प्रति पालये कालमितिशेषः ॥ ५ ॥ कालएवसर्वंविपरीतंकरोतीत्याह दत्वेति येस्वयंदातारस्तएवकालेनदरिद्राःसंतोयाचकाभवंतीत्यर्थः तथाअन्यान्हत्वापरैरपिवध्यंतिवध्यंते पातयित्वाअन्यान्तएवान्यैः पात्यंतइति ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतिभारोदुष्करंदैवस्यकिमपिनास्ति ॥ अस्यदैवस्यअतिवर्त्तनंअतिक्रमणंचनास्ति केनचित्कृतमितिशेषः दैवस्यप्राधान्यप्रतिपादकमागमंप्रतिपालयेमानये दैवाधीनास्मीतिमत्वानशोचामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ स्थितमिति यथारिक्तंसरःपुनःकालेनपूर्यतएवंअहमपिपुनःश्रियंप्राप्स्याम्येवेतिनिश्चयेनपर्यायंकालवैपरीत्यंइच्छंती ॥ ८ ॥ यस्यपुंसोर्थोदैवेनविपद्यतेनश्यतितेनदैवस्यैवआगमेआनुकूल्येयत्नःकार्यः दैवान्नष्टोर्थःपुनर्जपहोमादिनाआहर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥ कुरूनिति ममत्वसंबंधीमन्निमित्तकःकचग्रहादिःअयंक्लेशःपांडवेयान्पांडोःस्त्रीपांडवीकुंतीतस्याःपुत्रान्युष्मान्प्राप्तः सन्कुरून्भीष्मादी

॥१८॥ नदैवस्यातिभारोस्तिनचैवास्यातिवर्त्तनं॥ इतिचाप्यागमंभूयोदैवस्यप्रतिपालये॥ ७॥ स्थितंपूर्वंजलंयत्रपुनस्तत्रैवगच्छति ॥ इतिपर्यायमिच्छंतीप्रतीक्षे
उदयंपुनः॥ ८॥ दैवेनकिलयस्यार्थःसुनीतोपिविपद्यते॥ दैवस्यचागमेयत्नस्तेनकार्योविजानता॥ ९॥ यत्तुमेवचनस्यास्यकथितस्यप्रयोजनं ॥ पृच्छमांदुः
खितांतत्त्वंपृष्टाचात्रब्रवीमिते॥ १०॥ महिषीपांडुपुत्राणांदुहिताद्रुपदस्यच॥ इमामवस्थांसंप्राप्तामदन्याकाजिजीविषेत्॥ ११॥कुरून्परिभवेत्सर्वान्पांचाला
नपिभारत॥ पांडवेयांश्चसंप्राप्तोममक्लेशोह्यरिंदम॥ १२॥ भ्रातृभिःश्वशुरैःपुत्रैर्बहुभिःपरिवारिता॥ एवंसमुदितानारीकात्वन्यादुःखिताभवेत्॥ १३॥ नू
नंहिबालयाधातुर्मयावैविप्रियंकृतं॥ यस्यप्रसादाद्दुर्नीतंप्राप्तास्मिभरतर्षभ ॥ १४ ॥ वर्णावकाशमपिमेपश्यपांडवयादृशं॥ तादृशोमेनतत्रासीद्दुःखेपरम
केतदा॥ १५॥ त्वमेवभीमजानीषेयन्मेपार्थसुखंपुरा॥ साहंदासीत्वमापन्नानशांतिमवशालभे॥ १६॥ नादैविकमहंमन्येयत्रपार्थोधनंजयः॥ भीमधन्वाम
हाबाहुरास्तेच्छन्नइवानलः॥ १७॥ अशक्यावेदितुंपार्थप्राणिनांवैगतिर्नरैः॥ विनिपातमिमंमन्येयुष्माकंह्यविचिंतितं॥ १८॥ यस्याममुखप्रेक्षायूयमिं
द्रसमाःसदा॥ साप्रेक्षेमुखमन्यासामवराणांवरासती॥ १९॥ पश्यपांडवमेऽवस्थांयथानार्हामिवैतथा॥ युष्मासुध्रियमाणेषुपश्यकालस्यपर्ययं॥ २०॥ य
स्याःसागरपर्यंतापृथिवीवशवर्तिनी॥ आसीत्साद्यसुदेष्णायाभीताहंवशवर्त्तिनी ॥ २१॥ यस्याःपुरःसराआसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः ॥ साहमद्यसुदेष्णायाः
पुरःपश्चाच्चगामिनी॥ २२॥ इदंतुदुःखंकौंतेयममासह्यंनिबोधतत्॥ यानजातुस्वयंपिंषेगात्रोद्वर्त्तनमात्मनः॥ अन्यत्रकुंत्याभद्रंतेसापिनष्म्यद्यचंदनं॥ २३॥

नृपांचालान्द्रुपदादींश्चपरिभवेत्नाशयेदित्यर्थः ॥ १२ ॥ समुदितासम्यगुदयवत्यपिएवंकान्यादुःखिताभवेन्नकापि श्रीमतामापदोनदृष्टाएवममतुदृष्टाइतिमहदाश्चर्यमितिभावः ॥ १३ ॥ बालयानतुप्रौढया तंबाल्येकृतमपराधंनस्मरामि यस्यप्रसादादिदंदुर्नीतंदुरवस्थांप्राप्तास्मि॥ १४॥ वर्णावकाशोदीप्तिसंकोचः वन्यान्नवल्कलधारणयुक्तात्स्वातंत्र्याद्दिव्यान्नवस्त्रसंयुक्तंपारतंत्र्यमतिदुःखदमितिभावः तत्रवने इदानींयथादीप्तिसंकोचोस्तिनतथावनेआसीदित्यर्थः॥ १५॥ अवशापराधीना ॥ १६॥ अदैविकंन किंतुदैविकमेव ॥ १७॥ विनिपातंपराभवं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुराकिणवंतौनैवाभूतांकिंत्विदानीमेवजातावित्यर्थः॥ २४ ॥ २५ ॥ वर्णकोविलेपनं वर्णकश्चारणेस्त्रीतुचंदनेचविलेपनेइतिमेदिनी वर्णकोस्त्रीविलेपनमित्यमरः ॥ २६ ॥ २७ ॥ बाष्पकलयाबाष्पेणगद्गदयामंजुलयावा घट्टयंतीकंपयंतीव ॥ २८ ॥ कर्त्तव्येमर्त्तव्ये कृहिंसायामित्यस्यरूपं॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल०भारतभावदीपेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ६७ ॥ ॥ १ ॥ सभाया

पश्यकौंतेयपाणीमेनैवाभूतांहियौपुरा॥ इत्यस्यदर्शयामासकिणवंतौकरावुभौ॥ २४॥ बिभेमिकुंत्यायानाहंयुष्माकंवाकदाचन ॥ साद्यात्रतोविराटस्यभीतातिष्ठामिकिंकरी॥ २५॥ किंनुवक्ष्यतिसम्राण्मांवर्णकःसुकृतोनवा॥ नान्यपिष्टंहिमत्स्यस्यचंदनंकिलरोचते॥ २६॥ वैशंपायनउवाच साकीर्त्तयंतीदुःखानिभीमसेनस्यभामिनी ॥ रुरोदशनकैःकृष्णाभीमसेनमुदीक्षती ॥ २७ ॥ साबाष्पकलयावाचानिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ हृदयंभीमसेनस्यघट्टयंतीदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ नाल्पंकृतंमयाभीमदेवानांकिल्बिषंपुरा ॥ अभाग्यायत्रजीवामिकर्त्तव्येसतिपांडव ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तस्याःकरौसूक्ष्मौकिणबद्धौवृकोदरः॥मुखमानीयवैपत्न्यारुरोदपरवीरहा॥ ३०॥ तौगृहीत्वाचकौंतेयोबाष्पमुत्सृज्यवीर्यवान्॥ततःपरमदुःखार्त्तइदंवचनमब्रवीत्॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥ ६७ ॥ ॥ भीमसेनउवाच धिगस्तुमेबाहुबलंगांडीवंफाल्गुनस्यच॥ यत्तेरक्तौपुराभूत्वापाणीकृतकिणाविमौ॥ १॥ सभायांतुविराटस्यकरोमिकदनंमहत्॥ तत्रमेकारणंभातिकौंतेयोयत्प्रतीक्षते॥ २॥ अथवाकीचकस्याहंपोथयामिपदाशिरः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तस्यक्रीडन्निवमहाद्विपः॥ ३॥ अपश्यंत्वांयदाकृष्णेकीचकेनपदाहतां॥ तदैवाहंचिकीर्षामिमत्स्यानांकदनंमहत् ॥ ४ ॥ तत्रमांधर्मराजस्तुकटाक्षेणन्यवारयत् ॥ तदहंतस्यविज्ञायस्थितएवास्मिभामिनि ॥ ५ ॥ यच्चराष्ट्रात्प्रच्यवनंकुरूणामवधश्चयः ॥ सुयोधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच॥ ६॥ दुःशासनस्यपापस्ययन्मयानाहृतंशिरः॥ तन्मेदहतिगात्राणिहृदिशल्यमिवार्पितं ॥ माधर्मंजहिसुश्रोणिक्रोधंजहिमहामते ॥ ७ ॥ इमंतुसमुपालंभंत्वत्तोराजायुधिष्ठिरः॥ शृणुयाद्यापिकल्याणिकृत्स्नंजह्यात्सजीवितं॥ ८ ॥ धनंजयोवासुश्रोणियमौवातनुमध्यमे॥ लोकांतरगतेष्वेषुनाहंशक्ष्यामिजीवितुं॥ ९॥ पुरासुकन्याभार्याचभार्गवंच्यवनंवने॥ वल्मीकभूतंशाम्यंतमन्वपद्यतभामिनी ॥ १० ॥ नारायणीचेंद्रसेनारूपेणयदितेश्रुता॥ पतिमन्वचरद्वृद्धंपुरावर्षसहस्रिणं॥ ११॥

मिति कारणंप्राकट्यंमाभूदितिहेतुः प्रतीक्षतेतदेवसूचयन्मामवेक्षतेअन्यथातदानीमेवकदनंकरोमिकृतंस्यादित्यर्थः ॥ २॥ पोथयामिचूर्णीकरोमि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नाहृतंछित्वानानीतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अन्वपद्यतअनुसृतवती ॥ १० ॥ ११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मादीर्घंअदीर्घंअल्पमित्यर्थः सुप्सुपेतिसमासः क्षमक्षमस्त्र मासमर्धंचेतिसार्धंमासमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनंतरःआसन्नःसन्नद्धोभवइतियावत् ॥ १९ ॥
कैकेयीसुदेष्णा नेयात्नगच्छेत् ॥ २० ॥ तंभावं राजाऽस्यांकीचकदत्तायांविरक्तःस्यादित्येवंरूपमभिप्रायं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ क्षणंस्वीकारं ॥ २५ ॥ २६ ॥ वध्यंतंवध्यमानं ॥ २७ ॥२८॥

दुहिताजनकस्यापिवैदेहीयदितेश्रुता॥ पतिमन्वचरत्सीतामहारण्यनिवासिनं॥ १२॥ रक्षसानिग्रहंप्राप्यरामस्यमहिषीप्रिया॥ क्लिश्यमानापिसुश्रोणीराम
मेवान्वपद्यत ॥ १३॥ लोपामुद्रातथाभीरुवयोरूपसमन्विता॥ अगस्तिमन्वयाद्धित्वाकामान्सर्वानमानुषान्॥ १४ ॥ द्युमत्सेनसुतंवीरंसत्यवंतमनिंदिता॥
सावित्र्यनुचचारैकायमलोकंमनस्विनी॥ १५॥ यथैताःकीर्त्तितानार्योरूपवत्यःपतिव्रताः॥ तथात्वमपिकल्याणिसर्वैःसमुदितागुणैः॥ १६ ॥ मादीर्घंक्षम
कालंत्वंमासमर्द्धंचसंमितं॥ पूर्णेत्रयोदशेवर्षेराज्ञांराज्ञीभविष्यसि॥ १७॥ द्रौपद्युवाच आर्त्तयैतन्मयाभीमकृतंबाष्पप्रमोचनं ॥ अपारयंत्यादुःखानिन
राजानमुपालभे॥ १८॥ किमुक्तेनव्यतीतेनभीमसेनमहाबल॥ प्रत्युपस्थितकालस्यकार्यस्यानंतरोभव ॥ १९ ॥ ममेहभीमकैकेयीरूपाभिभवशंकया ॥
नित्यमुद्विजतेराजाकथंनेयादिमामिति॥ २०॥ तस्याविदित्वातंभावंस्वयंचानृतदर्शनः॥ कीचकोयंसुदुष्टात्मासदाप्रार्थयतेहिमां ॥ २१ ॥ तमहंकुपिताभी
मपुनःकोपंनियम्यच॥ अब्रुवंकामसंमूढमात्मानंरक्षकीचक॥ २२॥ गंधर्वाणामहंभार्यापंचानांमहिषीप्रिया॥तेत्वांनिहन्युःकुपिताःशूराःसाहसकारिणः॥
॥ २३॥ एवमुक्तःसुदुष्टात्माकीचकःप्रत्युवाचह॥ नाहंबिभेमिसैरंध्रिगंधर्वाणांशुचिस्मिते॥ २४॥शतंशतसहस्राणिगंधर्वाणामहंरणे॥ समागतंहनिष्यामित्वं
भीरुकुरुमेक्षणं॥ २५॥ इत्युक्तेचाब्रुवंमत्तंकामातुरमहंपुनः॥ नत्वंप्रतिबलश्चैषांगंधर्वाणांयशस्विनां॥ २६॥ धर्मेस्थितास्मिसततंकुलशीलसमन्विता॥ ने
च्छामिकंचिद्वध्यंतंतेनजीवसिकीचक॥ २७॥ एवमुक्तःसदुष्टात्माप्राहसत्स्वनवत्तदा ॥ अथमांतत्रकैकेयीप्रैषयत्प्रणयेनतु ॥ २८॥ तेनैवदेशितापूर्वंभ्रात्र
प्रियचिकीर्षया॥ सुरामानयकल्याणिकीचकस्यनिवेशनात् ॥ २९॥ सूतपुत्रस्तुमांदृष्ट्वामहत्सांत्वमवर्त्तयत्॥ सांत्वेप्रतिहतेक्रुद्धःपरामर्शमनाभवत्॥३०॥
विदित्वातस्यसंकल्पंकीचकस्यदुरात्मनः॥ तथाहंराजशरणंजवेनैवप्रधाविता॥ ३१ ॥संदर्शनेतुमांराज्ञःसूतपुत्रःपरामृशत् ॥ पातयित्वातुदुष्टात्मापदाहंते
नताडिता॥ ३२ ॥ प्रेक्षतेस्मविराटस्तुकंकस्तुबहवोजनाः॥ रथिनःपीठमर्दाश्चहस्त्यारोहाश्चनैगमाः॥ ३३॥

॥ २९ ॥ अवर्त्तयत्कृतवान् सांत्वंप्रियवादं ॥३०॥ राजशर
णंराजाधिष्ठितंस्थानं ॥ ३१ ॥ संदर्शनेप्रत्यक्षं ॥३२॥पीठमर्दाःराजप्रियाः पीठमर्दोतिधृष्टेस्यान्नायकस्यप्रियेपिचेतिमेदिनी नैगमाःनागराःवणिजोवा नैगमःस्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरेपिचे तिमेदिनी॥३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्यकीचकस्याविनयःनकृतःननाशितः ॥ ३४ ॥ सारथिर्युद्धेसहायः नरस्यराज्ञःस्त्रियःसुदेष्णायाश्वसंमतः संबंधित्वात् ॥ ३५ ॥तर्हिंकथंतयोर्विप्रियंतद्वधेनकर्त्तव्यमित्याशंक्याह शूरइति मुग्धवान्मौढ्यंगतवान्दारामर्शींतवैवस्त्रियंमांस्पृष्टवान् ॥ ३६ ॥ तिष्ठतेस्थिरोभवति बुभूषतिप्राप्तुमिच्छति ॥ ३७ ॥३८॥दर्शनेदर्शनेप्रतिदर्शनं सएवंराजवल्लभःकामात्माचयदिमांहन्यात्ताडयेत्ताडनभयाद्वाऽहंयदिजीवितंजह्यांतत्तर्हिधर्मेयतमानानांभवतांधर्मोनशिष्यतिशौर्येव्यर्थंस्यादित्यर्थः ॥ ३९ ॥ एतदेवाह समयमिति समयंमर्यादांत्रयोदशवर्षरूपां भार्यापोषणीयानभविष्यति ॥ ४०॥ ४१ ॥जायात्आविर्भवेत्

उपालब्धोमयाराजाकंकश्चापिपुनःपुनः ॥ ततोनवारितोराज्ञानतस्याविनयःकृतः ॥ ३४ ॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामसारथिः॥ त्यक्तधर्मानृशंसश्च
नरस्त्रीसंमतःप्रियः ॥ ३५ ॥ शूरोभिमानीपापात्मासर्वार्थेषुचमुग्धवान्॥ दारामर्शीमहाभागलभतेर्थान्बहूनपि ॥ ३६ ॥ आहरेदपिवित्तानिपरेषांक्रोशता
मपि॥नतिष्ठतेस्मसन्मार्गेनचधर्मंबुभूषति॥३७॥ पापात्मापापभावश्चकामबाणवशानुगः॥ अविनीतश्चदुष्टात्माप्रत्याख्यातःपुनःपुनः॥ ३८ ॥ दर्शनेदर्शनेह
न्याद्यदिजह्यांचजीवितं॥ तद्धर्मेयतमानानांमहान्धर्मोनशिष्यति ॥ ३९ ॥ समयंरक्षमाणानांभार्यावोनभविष्यति ॥ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवतिर
क्षिता॥ ४० ॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः॥ आत्माहिजायतेतस्यांतेनजायांविदुर्बुधाः ॥ ४१ ॥ भर्त्तातुभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे ॥ वद
तांवर्णधर्मश्चब्राह्मणानामितिश्रुतः॥ ४२ ॥ क्षत्रियस्यसदाधर्मोनान्यःशत्रुनिबर्हणात्॥ पश्यतोधर्मराजस्यकीचकोमांपदावधीत् ॥ ४३ ॥ तवचैवसमक्षेवै
भीमसेनमहाबल॥ त्वयाह्यहंपरित्रातातस्माद्घोराज्जटासुरात्॥ ४४ ॥ जयद्रथंतथैवत्वमजैषीर्भ्रातृभिःसह॥ जहीममपिपापिष्ठंयोयंमामवमन्यते॥ ४५॥की
चकोराजवाल्लभ्याच्छोककृन्ममभारत॥ तमेवंकामसंमत्तंभिंधिकुंभमिवाश्मनि॥ ४६ ॥ योनिमित्तमनर्थानांबहूनांममभारत ॥ तंचेज्जीवंतमादित्यःप्रातर
भ्युदयिष्यति॥ ४७॥ विषमालोड्यपास्यामिमाकीचकवशंगमं॥ श्रेयोहिमरणंमह्यंभीमसेनतवाग्रतः॥ ४८॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णाभी
मस्योरःसमाश्रिता॥ भीमश्चतांपरिष्वज्यमहत्सांत्वंप्रयुज्यच॥४९॥आश्वासयित्वाबहुशोभृशमार्त्तांसुमध्यमां॥हेतुतत्त्वार्थसंयुक्तैर्वचोभिर्द्रुपदात्मजां॥५०॥

वदतांकथयतांब्राह्मणानांमुखात्वर्णधर्मश्चश्रुतः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अभ्युदयिष्यतिअभ्युदेष्यति॥ ४७॥कीचकवशंमागमंनगच्छेयं॥ ४८ ॥ ४९ ॥हेतुभिर्युक्तिभिःतत्त्वार्थैर्यथार्थभूतैश्चार्थैःसंयुक्तानितैः ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आगच्छन्नस्मृतवान् सृक्किणीगल्लयोरभ्यंतरेपरिसंलिहन्जिह्वयापरामृशन् ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ७॥ १ ॥प्रदोषेरजनीमुखे संगतंसंभाषणं निर्धूय

प्रमृज्यवदनंतस्याःपाणिनाश्रुसमाकुलं॥ कीचकंमनसागच्छत्सृक्किणीपरिसंलिहन्॥ उवाचचैनांदुःखार्तांभीमःक्रोधसमन्वितः ॥ ५१ ॥ ॥इतिश्रीमहा
भारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीसांत्वनेएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ ७॥ भीमसेनउवाच तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे॥ अद्यतंसूदयि
ष्यामिकीचकंसहबांधवं॥ १ ॥ अस्याःप्रदोषेशर्वर्याःकुरुष्वानेनसंगतं॥ दुःखंशोकंचनिर्धूययाज्ञसेनिशुचिस्मिते ॥ २ ॥ यैषानर्तनशालेहमत्स्यराजेनकारि
ता॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहं॥ ३ ॥ तत्रास्तिशयनंदिव्यंदृढांगंसुप्रतिष्ठितं ॥ तत्रास्यदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ ४ ॥ यथाचत्वांनप
श्येयुःकुर्वाणांतेनसंविदं॥ कुर्यास्तथात्वंकल्याणियथासन्निहितोभवेत् ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच तथातौकथयित्वातुबाष्पमुत्सृज्यदुःखितौ॥ रात्रिशेषंतम
त्युग्रंधारयामासतुर्हृदि॥ ६ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायकीचकः॥ गत्वाराजकुलायैवद्रौपदीमिदमब्रवीत्॥ ७॥सभायांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदाऽ
हनं॥ नचैवालभसेत्राणमभिपन्नाबलीयसा॥ ८ ॥ प्रवादेनेहमत्स्यानांराजानाम्नायमुच्यते॥ अहमेवहिमत्स्यानांराजावैवाहिनीपतिः॥ ९ ॥मांसुखंप्रतिपद्य
स्वदासोभीरुभवामिते॥ अन्हायतवसुश्रोणिशतंनिष्कान्ददाम्यहं॥ १० ॥ दासीशतंचतेदद्यांदासानामपिचापरं ॥ रथंचाश्वतरीयुक्तमस्तुनौभीरुसंगमः ॥
॥ ११ ॥द्रौपद्युवाच एवंमेसमयंत्वद्यप्रतिपद्यस्वकीचक॥ नत्वांसखावाभ्रातावाजानीयात्संगतंमया ॥ १२ ॥ अनुप्रवादाद्भीतास्मिगंधर्वाणांयशस्वि
नां॥एवंमेप्रतिजानीहिततोहंवशगातव॥ १३ ॥कीचकउवाच एवमेतत्करिष्यामियथासुश्रोणिभाषसे॥एकोभद्रेगमिष्यामिशून्यमावसथंतव॥ १४॥ समा
गमार्थंरंभोरुत्वयामदनमोहितः ॥ यथात्वांनैवपश्येयुर्गंधर्वाःसूर्यवर्चसः॥ १५ ॥ द्रौपद्युवाच यदेतन्नर्तनागारंमत्स्यराजेनकारितं ॥ दिवात्रकन्या
नृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहं ॥ १६॥ तमिस्रेतत्रगच्छेथागंधर्वास्तन्नजानते॥ तत्रदोषःपरिहृतोभविष्यतिनसंशयः॥ १७॥ वैशंपायनउवाच तमर्थमपि
जल्पंत्याःकृष्णायाःकीचकेनह ॥ दिवसार्द्धंसमभवन्मासेनैवसमंनृप॥ १८॥ कीचकोथगृहंगत्वाभृशंहर्षपरिप्लुतः॥ सैरंध्रीरूपिणंमूढोमृत्युंतन्नावबुद्धवान्॥ १९॥

अप्रकाश्य ॥ २ ॥ ३ ॥ दृढांगंकाष्ठफलकमयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहनंहतवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नौआवयोः ॥ ११ ॥ समयंसंकेतंप्रतिपद्यस्वस्वीकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ दिवसार्द्धंअहोरात्रार्द्धंदिनंएकमपिमासेनसमंऔत्कंठ्यादभूत् ॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०॥२१॥२२॥ कृतसंप्रत्ययःकृतविश्वासःनाजानात्नज्ञातवान्॥२३॥ २४ ॥२५॥ २६ ॥२७॥ ह्रदात्यमुनाह्रदात् नागंकालियंकृष्णोयथाउद्धृतवान्तद्वत्त्वमेनमिहलोकाद्दूरेपातयेतिभावः॥२८॥२९॥

गंधाभरणमाल्येषुव्यासक्तःसविशेषतः॥ अलंचक्रेतदात्मानंसत्वरःकाममोहितः॥२०॥तस्यतत्कुर्वतःकर्मकालोदीर्घइवाभवत्॥ अनुचिंतयतश्चापितामेवा
यतलोचनां ॥ २१ ॥ आसीदभ्यधिकाचापिश्रीःश्रियंप्रमुमुक्षतः॥ निर्वाणकालेदीपस्यवर्तीमिवदिधक्षतः॥ २२ ॥ कृतसंप्रत्ययस्तस्याःकीचकःकाममोहि
तः॥ नाजानाद्दिवसंयांतंचिंतयानःसमागमं ॥ २३ ॥ ततस्तुद्रौपदीगत्वातदाभीमंमहानसे ॥ उपातिष्ठतकल्याणीकौरव्यंपतिमंतिकं ॥ २४॥ तमुवाचसुके
शांताकीचकस्यमयाकृतः॥संगमोनर्तनागारेयथावोचःपरंतप ॥ २५ ॥ शून्यंसनर्तनागारमागमिष्यतिकीचकः॥ एकोनिशिमहाबाहोकीचकंतंनिषूदय॥
॥२६॥ तंसूतपुत्रंकौंतेयकीचकंमददर्पितं॥ गत्वात्वंनर्तनागारंनिर्जीवंकुरुपांडव ॥ २७ ॥ दर्पाच्चसूतपुत्रोसौगंधर्वानवमन्यते॥ तंत्वंप्रहरतांश्रेष्ठह्रदान्नाग
मिवोद्धर॥ २८ ॥ अश्रुदुःखाभिभूतायामममार्जस्वभारत ॥ आत्मनश्चैवभद्रंतेकुरुमानंकुलस्यच॥ २९॥ भीमसेनउवाच स्वागतंतेवरारोहेयन्मांवे
दयसेप्रियं॥ नह्यन्यंकंचिदिच्छामिसहायंवरवर्णिनि ॥ ३० ॥ यामेप्रीतिस्त्वयाख्याताकीचकस्यसमागमे॥ हत्वाहिडिंबंसाप्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि॥३१॥
सत्यंभ्रातॄंश्चधर्मंचपुरस्कृत्यब्रवीमिते॥ कीचकंनिहनिष्यामिवृत्रंदेवपतिर्यथा॥ ३२॥ तंगह्वरेप्रकाशेवापोथयिष्यामिकीचकं ॥ अथचेदपियोत्स्यंतिहिंसेम
त्स्यानपिध्रुवं॥ ३३॥ ततोदुर्योधनंहत्वाप्रतिपत्स्येवसुंधरां॥ काममत्स्यमुपास्तांहिकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ३४॥ द्रौपद्युवाच यथानसंत्यजेथास्त्वंसत्यंवैम
त्कृतेविभो॥ निगूढस्त्वंतथापार्थकीचकंतंनिषूदय ॥ ३५ ॥ भीमसेनउवाच एवमेतत्करिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबां
धवैः॥ ३६॥ अदृश्यमानस्तस्याथतमस्विन्यामनिंदिते॥ नागोबिल्वमिवाक्रम्यपोथयिष्याम्यहंशिरः ॥ अलभ्यामिच्छतस्तस्यकीचकस्यदुरात्मनः ॥ ३७॥
वैशंपायनउवाच भीमोथप्रथमंगत्वारात्रौछन्नउपाविशत्॥ मृगंहरिरिवादृश्यःप्रत्याकांक्षतकीचकं॥३८॥ कीचकश्चाप्यलंकृत्ययथाकाममुपागमत् ॥
तांवेलांनर्त्तनागारंपांचालीसंगमाशया॥ ३९॥ मन्यमानःससंकेतमागारंप्राविशच्चतत्॥ प्रविश्यचसतद्वेश्मतमसासंवृतंमहत्॥ ४० ॥ पूर्वागतंततस्तत्रभी
ममप्रतिमौजसं॥ एकांतावस्थितंचैनमाससादसदुर्मतिः॥ ४१ ॥ शयानंशयनेतत्रसूतपुत्रःपरामृशत्॥ जाज्वल्यमानंकोपेनकृष्णाधर्षणजेनह ॥ ४२ ॥

३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तस्यतेनादृश्यमानः नागोहस्ती अलभ्यांत्वां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ यत्कृतंयदर्जितंधनादितत्सर्वंतेतुभ्यंप्रापितंदत्तमितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अतःपरंत्वांसमुद्दिश्याहंअत्रागतोस्मि ॥ ४५ ॥ प्रशंसंति त्वयाहंत्वतइतिहेतोरित्यभिप्रायः॥ ४६ ॥४७ ॥४८॥ ४९॥ ५० ॥

उपसंगम्यचैवैनंकीचकःकाममोहितः॥ हर्षोन्मथितचित्तात्मास्मयमानोभ्यभाषत ॥ ४३ ॥ प्रापितंतेमयावित्तंबहुरूपमनंतकं॥ यत्कृतंधनरत्नाढ्यंदासीशत
परिच्छदं॥ ४४ ॥ रूपलावण्ययुक्ताभिर्युवतीभिरलंकृतं॥ गृहंचांतःपुरंसुभ्रुक्रीडारतिविराजितं ॥ तत्सर्वंत्वांसमुद्दिश्यसहसाहमुपागतः ॥ ४५ ॥ अकस्मान्मां
प्रशंसंतिसदागृहगताः स्त्रियः॥ सुवासादर्शनीयश्चनान्योस्तित्वादृशःपुमान्॥ ४६ ॥ भीमसेनउवाच दिष्ट्यात्वंदर्शनीयोथदिष्ट्यात्मानंप्रशंससि ॥ ईदृश
स्तुत्वयास्पर्शःस्पृष्टपूर्वोनकर्हिंचित्॥ ४७॥ स्पर्शंवेत्सिविदग्धस्त्वंकामधर्मविचक्षणः॥ स्त्रीणांप्रीतिकरोनान्यस्त्वत्समःपुरुषस्त्विह ॥ ४८॥ वैशंपायनउवाच
इत्युक्तातंमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः॥ सहसोत्पत्यकौंतेयःप्रहस्येदमुवाचह॥ ४९॥ अद्यत्वांभगिनीपापंकृष्यमाणंमयाभुवि ॥ द्रक्ष्यतेऽद्रिप्रतीकाशंसिंहे
नेवमहागजं॥ ५० ॥ निराबाधात्वयिहतेसैरंध्रीविचरिष्यति॥ सुखमेवचरिष्यंतिसैरंध्र्याःपतयःसदा॥ ५१ ॥ततोजग्राहकेशेषुमाल्यवत्सुमहाबलः॥सकेशेषुप
रामृष्टोबलेनबलिनांवरः॥ ५२ ॥आक्षिप्यकेशान्वेगेनबाह्वोर्जग्राहपांडवं॥ बाहुयुद्धंतयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ५३ ॥ वसंतेवासिताहेतोर्बलवद्गजयो
रिव ॥ कीचकानांतुमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच॥ ५४ ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरेवकपिसिंहयोः॥ अन्योन्यमपिसंरब्धौपरस्परजयैषिणौ॥ ५५ ॥ ततःस
मुद्यम्यभुजौपंचशीर्षाविवोरगौ॥ नखदंष्ट्राभिरन्योन्यंघ्नतःक्रोधविषोद्धतौ॥ ५६॥ वेगेनाभिहतोभीमःकीचकेनबलीयसा॥ स्थिरप्रतिज्ञःसरणेपदान्नचलि
तःपदं॥ ५७ ॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परं॥ उभावपिप्रकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ॥ ५८ ॥ तयोर्ह्यासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदं
तायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः॥ ५९ ॥ अभिपत्याथबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः॥ मातंगइवमातंगंप्रभिन्नकरटामुखं ॥ ६० ॥ सचाप्येनंतदाभीमःप्रतिज
ग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपत्कीचकोथबलेनबलिनांवरः॥ ६१ ॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि ॥ ६२॥अ
थैनमाक्षिप्यबलाद्गृहमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमं॥ ६३ ॥ भीमेनचपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे॥ प्रास्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांड ॥ २१ ॥
वं ॥ ६४ ॥ ईषदाकलितंचापिक्रोधाद्द्रुतपदंस्थितं ॥ कीचकोबलवान्भीमंजानुभ्यामाक्षिपद्भुवि ॥ ६५ ॥

५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥वासिताहेतोर्हस्तिनीनिमित्तं॥५४॥
५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ करटामुखंगंडस्थलस्थंमदनिर्गमस्थानं करटोगजगंडेस्यादितिमेदिनी॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥आकलितंआक्रांतंद्रुतपदंचलितस्थानंयथास्यात्तथास्थितं॥ ६५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ सहित्वासोढ्वाबलादहीयतबलहीनोभूत् ॥ ७० ॥ वक्षसिआनीयआनतंभुग्नंकृत्वा तन्नाभिनातच्छिरःसंयोज्येत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गृहीत्वाचेतिपाठेइवार्थेचः॥ ७३ ॥ योक्रयामासबबंध रशनयारज्वा ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ दोर्भ्यांपाणिभ्यां ॥ ७६ ॥ व्याविद्धेअतिपीडनात्अधःक्षिप्तेनयनेनयनगोलकेअंबरंवस्त्रंचयस्य नयनाकाशोवा पशुमारंपशुंमारयित्वेवेति यज्ञियपशु

पातितोभुविभीमस्तुकीचकेनबलीयसा॥ उत्पपाताथवेगेनदंडपाणिरिवांतकः॥ ६६॥ स्पर्द्धयाचबलोन्मत्तौतावुभौसूतपांडवौ॥ निशीथेपर्यकर्षेतांबलिनौ निर्जनेस्थले॥ ६७॥ ततस्तद्भवनंश्रेष्ठंप्राकंपतमुहुर्मुहुः॥ बलवच्चापिसंक्रुद्धावन्योन्यंप्रतिगर्जतः॥ ६८॥ तलाभ्यांसतुभीमेनवक्षस्यभिहतोबली॥ कीचको रोषसंतप्तःपदान्नचलितःपदं॥ ६९॥ मुहूर्तंतुसतंवेगंसहित्वाभुविदुःसहं॥ बलादहीयततदासूतोभीमबलार्दितः॥ ७०॥ तंहीयमानंविज्ञायभीमसेनोमहाबलः॥ वक्षस्यानीयवेगेनममर्दैनंविचेतसं॥ ७१॥ क्रोधाविष्टोविनिश्वस्यपुनश्चैनंवृकोदरः॥ जग्राहजयतांश्रेष्ठःकेशेष्वेवतदाभृशं॥ ७२॥ गृहीत्वाकीचकंभीमोविरराजमहाबलः॥ शार्दूलःपिशिताकांक्षीगृहीत्वेवमहामृगं॥ ७३॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलभ्यवृकोदरः॥ योक्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा॥ ७४॥ नदंतंचमहानादंभिन्नभेरीसमस्वनं॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसं॥ ७५॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांकंठंतस्यवृकोदरः॥ अपीडयतकृष्णायास्तदाकोपोपशांतये॥ ७६॥ अथतंभग्नसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरं॥ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाकीचकाधमं॥ अपीडयतबाहुभ्यांपशुमारममारयत्॥ ७७॥ तंविषीदंतमाज्ञायकीचकंपांडुनंदनः॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह॥ ७८॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुर्भार्यापहारिणं॥ शांतिंलब्धास्मिपरमांहत्वासैरंध्रिकंटकं॥ ७९॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंकीचकंक्रोधसरागनेत्रः॥ अस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतनेत्रंव्यसुमुत्ससर्ज॥ ८०॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठपुटंबली॥ समाक्रम्यचसंक्रुद्धोबलेनबलिनांवरः॥ ८१॥ तस्यपादौचपाणीचशिरोग्रीवांचसर्वशः॥ कायेप्रवेशयामासपशोरिवपिनाकधृक्॥ ८२॥ तंसंमथितसर्वांगंमांसपिंडोपमंकृतं॥ कृष्णायादर्शयामासभीमसेनोमहाबलः॥ ८३॥ उवाचचमहातेजाद्रौपदींयोषितांवरां॥ पश्यैनमेहिपांचालिकामुकोयंयथाकृतः॥ ८४ एवमुक्त्वामहाराजभीमोभीमपराक्रमः॥ पादेनपीडयामासतस्यकायंदुरात्मनः॥ ८५॥ ततोग्निंतत्रप्रज्वाल्यदर्शयित्वातुकीचकं॥ पांचालींसतदावीरइदंवचनमब्रवीत्॥ ८६॥

वदित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सैरंध्रिकंटकं कृस्वत्वंसमासनिमित्तं ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तस्यपादौचेति कायेदेहमध्यभागे तत्तन्निर्गममार्गेणैवांगान्यंतःप्रवेश्य यो अस्मैरेवान्नसुनोतिसोमंनिररत्नौमघवातंदधातीतिश्रुतमरत्नौनिर्धानमेतदेवज्ञेयं रेवान्धनवान् निर्धानंनिष्कृष्यस्थापनं ॥ ८२ ॥ कृष्णायाःद्रौपद्यै ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुकेशांतेसुष्ठुकौटिल्येन विराजमानाःकेशांतायस्याः शोभतइत्युपहासः एवमेवधार्त्तराष्ट्रान्मारयिष्यामीतिभावः ॥ ८७ ॥ रोषस्यशमंअंतं फलस्यजातत्वात् ॥८८॥८९॥ ९०॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३॥९४॥

॥२२॥ प्रार्थयंतिसुकेशांतेयेत्वांशीलगुणान्वितां॥एवंतेभीरुवध्यंतेकीचकःशोभतेयथा॥८७॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मकृष्णायाःप्रियमुत्तमं ॥ तथासकीचकंहत्वागत्वा
रोषस्यवैशमं॥८८॥ आमंत्र्यद्रौपदींकृष्णांक्षिप्रमायान्महानसं॥कीचकंघातयित्वातुद्रौपदीयोषितांवरा॥ प्रहृष्टागतसंतापासभापालानुवाचह॥८९॥ की
चकोयंहतःशेतेगंधर्वैःपतिभिर्मम॥ परस्त्रीकामसंमत्तस्तत्रागच्छतपश्यत॥ ९०॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यानर्तनागाररक्षिणः॥ सहसैवसमाजग्मुरादायोल्काः
सहस्रशः॥ ९१ ॥ ततोगत्वाथतद्वेश्मकीचकंविनिपातितं॥ गतासुंददृशुर्भूमौरुधिरेणसमुक्षितं॥ ९२ ॥ पाणिपादविहीनंतुदृष्ट्वाचव्यथिताभवन्॥ निरीक्षंति
ततःसर्वेपरंविस्मयमागताः॥ ९३ ॥ अमानुषंकृतंकर्मतंदृष्ट्वाविनिपातितं॥ क्वास्यग्रीवाक्वचरणौक्वपाणीक्वशिरस्तथा ॥ इतिस्मतंपरीक्षंतेगंधर्वेणहतंतदा॥
॥९४॥ ॥ इ॰म॰भा॰विराटप॰कीचकवधप॰कीचकवधेद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्कालेसमागम्यसर्वेतत्रास्यबांध
वाः॥ रुरुदुःकीचकंदृष्ट्वापरिवार्यसमंततः॥ १ ॥ सर्वेसंहृष्टरोमाणःसंत्रस्ताःप्रेक्ष्यकीचकं॥ तथासंभिन्नसर्वांगंकूर्मंस्थलइवोद्धृतं॥ २ ॥ पोथितंभीमसेनेनत
मिंद्रेणेवदानवं॥ संस्कारयितुमिच्छंतोबहिर्नेतुंप्रचक्रमुः॥ ३ ॥ ददृशुस्तेततःकृष्णांसूतपुत्राःसमागताः॥ अदूराच्चानवद्यांगींस्तंभमालिंग्यतिष्ठतीं॥४॥ समवे
तेषुसर्वेषुतामूचुरुपकीचकाः॥ हन्यतांशीघ्रमसतीयत्कृतेकीचकोहतः॥५॥ अथवानैवहंतव्यादह्यतांकामिनासह॥ मृतस्यापिप्रियंकार्यंसूतपुत्रस्यसर्वथा॥
॥६॥ ततोविराटमूचुस्तेकीचकोस्याःकृतेहतः॥ सहानेनाद्यदह्येमतदनुज्ञातुमर्हसि॥७॥ पराक्रमंतुसूतानांमत्वाराजान्वमोदत ॥ सैरंध्र्याःसूतपुत्रेणसहदाहं
विशांपतिः॥ ८ ॥ तांसमासाद्यवित्रस्तांकृष्णांकमललोचनां॥ मोमुत्यमानांतेतत्रजगृहुःकीचकाभृशं॥९॥ ततस्तुतांसमारोप्यनिबध्यचसुमध्यमां॥ जग्मुरु
द्यम्यतेसर्वेश्मशानाभिमुखास्तदा॥ १०॥ ह्रियमाणातुसाराजन्सूतपुत्रैरनिंदिता॥ प्राक्रोशन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती॥ ११ ॥ द्रौपद्युवाच ज ॥२२॥
· योजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमां॥ १२ ॥ येषांज्यातलनिर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ व्यश्रूयतमहायुद्धेभीम
घोषस्तरस्विनां॥ १३ ॥ रथघोषश्चबलवान्गंधर्वाणांतरस्विनां॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमां॥ १४ ॥

इतिविराटप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः॥ २२ ॥ ॥७॥ ७ ॥ ॥१ ॥२ ॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥१६॥ व्यायतंव्यापारंयत्नंकृत्वावेषंचविपरिवर्त्यगंधर्ववेषसदृशंकृत्वा॥१७॥अभ्यवस्कंद्य निपत्य॥द्रुमंआरुह्य ततश्चद्रौपदीनयनप्रदेशंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥१८॥१९॥मूर्ध्निशुष्कमितिशोषणोन्मुखत्वेनअतिपक्व
त्वंसूच्यते ॥ २० ॥ परिरभ्यउपक्रम्यउत्पाटनार्थंयत्नंकृत्वा उत्पाटितंचतंस्कंधेआरोपयामास व्यामंप्रसारितयोर्बाह्वोरंतरं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विमुच्यमोचयि

वैशंपायनउवाच तस्यास्ताःकृपणावाचःकृष्णायाःपरिदेवितं॥श्रुत्वैवाभ्यापतद्भीमःशयनादविचारयन्॥ १५ ॥ भीमसेनउवाच अहंशृणोमितेवा
चंत्वयासैरंध्रिभाषितां॥ तस्मात्तेसूतपुत्रेभ्योभयंभीरुनविद्यते॥ १६॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासमहाबाहुर्विजजृंभेजिघांसया॥ ततःसव्यायतंकृत्वावे
षंविपरिवर्त्यच॥ १७॥ अद्वारेणाभ्यवस्कंद्यनिर्जगामबहिस्तदा॥ सभीमसेनःप्राकारादारुह्यतरसाद्रुमं॥१८॥ श्मशानाभिमुखःप्रायाद्यत्रतेकीचकागताः॥
सलंघयित्वाप्राकारंनिस्सृत्यचपुरोत्तमात्॥ जवेनपतितोभीमःसूतानामग्रतस्तदा॥ १९ ॥ चितासमीपेगत्वासतत्रापश्यद्वनस्पतिं॥तालमात्रंमहास्कंधंमूर्धशु
ष्कंविशांपते॥ २० ॥ तंनागवदुपक्रम्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच॥ स्कंधमारोपयामासदशव्यामंपरंतपः॥ २१ ॥ सतंवृक्षंदशव्यामंसस्कंधविटपंबली॥ प्रगृह्याभ्य
द्रवत्सूतान्दंडपाणिरिवांतकः॥ २२ ॥ ऊरुवेगेनतस्याथन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकाः ॥भूमौनिपतितावृक्षाःसंघशस्तत्रशेरते ॥ २३ ॥ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंदृष्ट्वा
गंधर्वमागतं॥ वित्रेसुःसर्वशःसूताविषादभयकंपिताः॥२४॥गंधर्वोबलवानेतिक्रुद्धउद्यम्यपादपं॥सैरंध्रीमुच्यतांशीघ्रंयतोनोभयमागतं ॥ २५ ॥ तेतुदृष्ट्वा
तदाविद्धंभीमसेनेनपादपं ॥ विमुच्यद्रौपदींतत्रप्राद्रवन्नगरंप्रति ॥ २६ ॥ द्रवतस्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसवज्रीदानवानिव ॥शतंपंचाधिकंभीमःप्राहिणोद्यमसादनं ॥
॥२७॥ वृक्षेणैतेनराजेंद्रप्रभंजनसुतोबली॥ततआश्वासयत्कृष्णांसविमुच्यविशांपते॥२८॥ उवाचचमहाबाहुःपांचालींतत्रद्रौपदीं॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांदुर्ध
र्षःसवृकोदरः ॥ २९ ॥एवंतेभीरुवध्यंतेयेत्वांक्लिश्यंत्यनागसं॥ प्रैहित्वंनगरंकृष्णेनभयंविद्यतेतव ॥ ३० ॥ अन्येनाहंगमिष्यामिविराटस्यमहानसं ॥३१॥
वैशंपायनउवाच पंचाधिकंशतंतच्चनिहतंतेनभारत॥महावनमिवच्छिन्नंशिश्येविगलितद्रुमं॥३२॥एवंतेनिहताराजन्शतंपंचचकीचकाः॥सचसेनापतिः
पूर्वमित्येतत्सूतषट्शतं ॥ ३३ ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंनरानार्यश्चसंगताः॥ विस्मयंपरमंगत्वानोचुःकिंचनभारत ॥३४॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकी
चकवधपर्वणित्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥७४॥

त्वा ॥ २९ ॥ ३० ॥ अन्येनमार्गेण ॥ ३१ ॥ शिश्येशयितं ॥३२॥ षट्शतंषडधिकंशतं ॥३३॥ ३४ ॥इतिविराटपर्वणिनै०भारतभाव
दीपेत्रयोविंशोध्यायः ॥२३ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नहित्वामिति हित्वांहातुंयोग्यां कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन् जहातेश्चेतिहित्वंअत्कायामपिछांदसं पित्वोभिक्षेतेत्यादिवत् त्वांसैरंध्रींहित्वांत्य कुंयोग्यामपिअहंराजागच्छेतिवक्तुंनोत्सहे स्त्रियास्तुसुदेष्णायास्त्वतांप्रतिएतद्वक्तुंअदोषइतिराजवाक्यानुवादः यस्मादेवंराजामांआज्ञापितवान्तस्मादेतदेवंत्वांप्रतिप्रब्रवीम्यहमितिसुदेष्णावचनं ॥ १० ॥

वैशंपायनउवाच तेदृष्ट्वानिहतान्सूतान्राज्ञेगत्वान्यवेदयन्॥ गंधर्वैर्निहताराजन्सूतपुत्रामहाबलाः ॥ १ ॥ यथावज्रेणवैदीर्णंपर्वतस्यमहच्छिरः॥ व्यतिकीर्णाःप्रदृश्यंतेतथासूतामहीतले ॥ २ ॥ सैरंध्रीचविमुक्तासौपुनरायातितेगृहं॥ सर्वंसंशयितंराजन्नगरंतेभविष्यति ॥ ३ ॥ यथारूपाचसैरंध्रीगंधर्वाश्चमहाबलाः॥ पुंसामिष्टश्चविषयोमैथुनायनसंशयः ॥ ४ ॥ यथासैरंध्रिदोषेणनतेराजन्निदंपुरं॥ विनाशमेतिवैक्षिप्रंतथानीतिर्विधीयतां ॥ ५ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाविराटोवाहिनीपतिः ॥ अब्रवीत्क्रियतामेषांसूतानांपरमक्रिया ॥ ६ ॥ एकस्मिन्नेवतेसर्वेसुसमिद्धेहुताशने ॥ दह्यंतांकीचकाःशीघ्रंरत्नैर्गंधैश्चसर्वशः ॥ ७ ॥ सुदेष्णामब्रवीद्राजामहिषींजातसाध्वसः॥ सैरंध्रीमागतांब्रूयाममैववचनादिदं ॥ ८ ॥ गच्छसैरंध्रिभद्रंतेयथाकामंवरानने ॥ बिभेतिराजासुश्रोणिगंधर्वेभ्यःपराभवात् ॥ ९ ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंस्वयंगंधर्वरक्षितां॥ स्त्रियास्त्वदोषस्तांवक्तुमतस्त्वांप्रब्रवीम्यहं ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच अथमुक्ताभयात्कृष्णासूतपुत्रान्निरस्यच॥ मोक्षिताभीमसेनेनजगामनगरंप्रति ॥ ११ ॥ त्रासितेवमृगीबालाशार्दूलेनमनस्विनी॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ १२ ॥ तांदृष्ट्वापुरुषाराजन्प्राद्रवंतदिशोदश ॥ गंधर्वाणांभयत्रस्ताःकेचिद्दृष्ट्वान्यमीलयन् ॥ १३ ॥ ततोमहानसद्वारिभीमसेनमवस्थितं ॥ ददर्शराजन्पांचालीयथामत्तंमहाद्विपं ॥ १४ ॥ तंविस्मयंतीशनकैःसंज्ञाभिरिदमब्रवीत् ॥ गंधर्वराजायनमोयेनास्मिपरिमोचिता ॥ १५ ॥ भीमसेनउवाच येपुराविचरंतीहपुरुषावशवर्तिनः ॥ तस्यास्तेवचनंश्रुत्वात्व्यनृणाविहरंत्वतः ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसानर्त्तनागारेधनंजयमपश्यत ॥ राज्ञःकन्याविराटस्यनर्त्तयानंमहाभुजं ॥ १७ ॥ ततस्तानर्त्तनागाराद्विनिष्क्रम्यसहार्जुनाः ॥ कन्याददृशुरायांतींक्लिष्टांकृष्णामनागसं ॥ १८ ॥ कन्याऊचुः दिष्ट्यासैरंध्रिमुक्तासिदिष्ट्यासिपुनरागता॥ दिष्ट्याविनिहताःसूतायेत्वांक्लिश्यंत्यनागसं॥ १९ ॥ बृहन्नलोवाच कथंसैरंध्रिमुक्तासिकथंपापाश्चतेहताः॥ इच्छामिवैतवश्रोतुंसर्वमेवयथातथं ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुरुषायस्याःवशवर्तिनआज्ञाकारिणःइहविराटपुरेपुरावर्षमात्रं विहरंतितेतस्याःवचनंगंधर्वराजायनमइत्यादिरूपंश्रुत्वाऽतःपरंअनृणास्तदाज्ञासंपादनेनअज्ञातवाससमाप्त्यावाकृतकृत्याःसंतोविहरंतु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२१॥ प्रहसन्निवेतिपूर्वसंस्कारात्पुल्लिंगप्रयोगः प्रहसंतीवेत्यर्थः ॥२२ ॥ तिर्यक्नीचंक्लीबत्वंतन्मयीयोनिःशरीरंतत्रगता ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ तेत्वत्संबंधिभ्यःगंधर्वेभ्यः ॥२८॥२९ ॥३०॥इतिवि
राटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ७ ॥ अत्याहितंमहाभीतिःकर्मजीवानपेक्षिचेत्यमरः ॥१॥२॥३॥४॥ ५ ॥ कृतकृत्याःकीचकवधज्ञानेनात्रैवपांडवानांवासंस्वयमेवधार्तराष्ट्राः

सैरंध्र्युवाच बृहन्नलेकिंनुतवसैरंध्र्याकार्यमद्यवै ॥ यात्वंवससिकल्याणिसदाकन्यापुरेसुखं ॥ २१ ॥ नहिदुःखंसमाप्नोषिसैरंध्रीयदुपाश्नुते ॥ तेनमांदुःखिता सेवंपृच्छसेप्रहसन्निव ॥२२॥ बृहन्नलोवाच बृहन्नलापिकल्याणिदुःखमाप्नोत्यनुत्तमं ॥ तिर्यग्योनिगताबालेनचैनामवबुध्यसे ॥ २३ ॥ त्वयासहोषिता चास्मित्वंचसर्वैःसहोषिता ॥ क्लिश्यंत्यांत्वयिसुश्रोणिकोनुदुःखंनचिंतयेत् ॥ २४ ॥ नतुकेनचिदत्यंतंकस्यचिद्धृदयंक्वचित् ॥ वेदितुंशक्यतेनूनंतेनमांनाव बुध्यसे ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसहैवकन्याभिर्द्रौपदीराजवेश्मतत् ॥ प्रविवेशसुदेष्णायाःसमीपमुपगामिनी ॥॥ २६ ॥ तामब्रवीद्राजपुत्रीविराटव चनादिदं ॥ सैरंध्रिगम्यतांशीघ्रंयत्रकामयसेगतिं ॥ २७ ॥ राजाबिभेतितेभद्रेगंधर्वेभ्यःपराभवात् ॥ त्वंचापितरुणीसुभ्रुरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ पुंसामिष्टश्च विषयोगंधर्वाश्चातिकोपनाः ॥ २८ ॥ सैरंध्र्युवाच त्रयोदशाहमात्रंमेराजाक्षम्यतुभामिनी ॥ कृतकृत्याभविष्यंतिगंधर्वास्तेनसंशयः ॥ २९ ॥ ततोमामु पनेष्यंतिकरिष्यंतिचतेप्रियं ॥ ध्रुवंचश्रेयसाराजायोक्ष्यतेसहबांधवैः ॥ ३० ॥ इ० म० भा० विराटप० कीचकवधपर्वणिकीचकदाहेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ समाप्तंचेदंकीचकवधपर्व ॥ ७ ॥ अथगोहरणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच कीचकस्यतुघातेनसानुजस्यविशांपते ॥ अत्याहितंचिंतयित्वाव्यस्मयंतपृथक् जनाः ॥ १ ॥ तस्मिन्पुरेजनपदेसंजल्पोभूच्चसंघशः ॥ शौर्याद्धिवल्लभोराज्ञोमहासत्वःसकीचकः ॥ २ ॥ आसीत्प्रहर्त्तासैन्यानांदारामर्षीचदुर्मतिः ॥ सहतःखलुपा पात्मागंधर्वैर्दुष्टपूरुषः ॥ ३ ॥ इत्यजल्पन्महाराजपरानीकविनाशनं ॥ देशेदेशेमनुष्याश्चकीचकंदुष्प्रधर्षणं ॥ ४ ॥ अथवैधार्त्तराष्ट्रेणप्रयुक्तायेबहिश्चराः ॥ मृग यित्वाबहून्ग्रामान्राष्ट्राणिनगराणिच ॥ ५ ॥ संविधाययथादृष्टंयथादेशप्रदर्शनं ॥ कृतकृत्यान्यवर्त्तंततेचरानगरंप्रति ॥ ६ ॥ तत्रदृष्ट्वातुराजानंकौरव्यंधृतराष्ट्र जं ॥ द्रोणकर्णकृपैःसार्द्धंभीष्मेणचमहात्मना ॥ ७ ॥ संगतंभ्रातृभिश्चापित्रिगर्त्तैश्चमहारथैः ॥ दुर्योधनंसभामध्येआसीनमिदमब्रुवन् ॥ ८ ॥ चराऊचुः कृतो स्माभिःपरोयत्नस्तेषामन्वेषणेसदा ॥ पांडवानांमनुष्येंद्रतस्मिन्महतिकानने ॥ ९ ॥ निर्जनेमृगसंकीर्णेनानाद्रुमलताकुले ॥ लताप्रतानबहुलेनानागुल्मसमावृ ते ॥ १० ॥ नचविद्मोगतायेनपार्थाःसुदृढविक्रमाः ॥ मार्गमाणाःपदन्यासंतेषुतेषुतथातथा ॥ ११ ॥ अनुमानतोज्ञास्यंतीत्याशयः ॥६॥७॥८॥९॥१०॥ येनमार्गेण ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गिरिकूटेषुगिरिशिखरेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सूतानांपांडवीयानामिंद्रसेनादीनां ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेपंचविंशो

गिरिकूटेषुतुंगेषुनानाजनपदेषुच ॥ जनाकीर्णेषुदेशेषुखर्वटेषुपुरेषुच ॥ १२ ॥ नरेंद्रबहुशोन्विष्टानैवविद्मश्चपांडवान् ॥ अत्यंतंवाविनष्टास्तेभद्रंतुभ्यंनरर्षभ ॥
॥ १३ ॥ वर्त्मन्यन्वेष्यमाणावैरथिनांरथिसत्तम ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंहिनरसत्तम ॥ १४ ॥ किंचित्कालंमनुष्येंद्रसूतानामनुगावयं ॥ मृगयित्वायथान्यायं
वेदितार्थाःस्मतत्त्वतः ॥ १५ ॥ प्राप्ताद्वारवतींसूताविनापार्थैःपरंतप ॥ नतत्रकृष्णाराजेंद्रपांडवाश्चमहाव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वथाविप्रनष्टास्तेनमस्तेभरतर्षभ ॥ नहि
विद्मोगतिंतेषांवासंवापिमहात्मनां ॥ १७ ॥ पांडवानांप्रवृत्तिंचविद्मःकर्मापिवाकृतं ॥ सनःशाधिमनुष्येंद्रअतऊर्ध्वंविशांपते ॥ १८ ॥ अन्वेषणेपांडवानांभू
यःकिंकरवामहे ॥ इमांचनःप्रियांवीरवाचंभद्रवतींशृणु ॥ १९ ॥ येनत्रिगर्तानिहताबलेनमहतानृप ॥ सूतेनराज्ञोमत्स्यस्यकीचकेनबलीयसा ॥ २० ॥ सह
तःपतितःशेतेगंधर्वैर्निशिभारत ॥ अदृश्यमानैर्दुष्टात्माभ्रातृभिःसहसोदरैः ॥ २१ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यशत्रूणांचपराभवं ॥ कृतकृत्यश्चकौरव्यविधत्स्वयदनंत
रं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभा० विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्यागमनेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनोराजाज्ञात्वातेषांवचस्तदा ॥
चिरमंतर्मनाभूत्वाप्रत्युवाचसभासदः ॥ १ ॥ सुदुःखाखलुकार्याणांगतिर्विज्ञातुमंततः ॥ तस्मात्सर्वेनिरीक्षध्वंक्वनुतेपांडवागताः ॥ २ ॥ अल्पावशिष्टंकालस्य
गतभूयिष्ठमंततः ॥ तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ ३ ॥ अस्यवर्षस्यशेषंचेद्व्यतीयुरिहपांडवाः ॥ निवृत्तसमयास्तेहिसत्यव्रतपरायणाः ॥ ४ ॥ क्षरं
तइवनागेंद्राःसर्वेत्याशीविषोपमाः ॥ दुःखाभवेयुःसंरब्धाःकौरवान्प्रतितेध्रुवं ॥ ५ ॥ सर्वेकालस्यवेत्तारःकृच्छ्ररूपधराःस्थिताः ॥ प्रविशेयुर्जितक्रोधास्तावदेव
पुनर्वनं ॥ ६ ॥ तस्मात्क्षिप्रंबुभूषध्वंयथातेऽत्यंतमव्ययं ॥ राज्यंनिर्द्वंद्वमव्यग्रंनिःसपत्नंचिरंभवेत् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्ततःकर्णःक्षिप्रंगच्छंतुभारत ॥ अन्येधूर्त्ता
नरादक्षानिभृताःसाधुकारिणः ॥ ८ ॥ चरंतुदेशान्संवीताःस्फीतान्जनपदाकुलान् ॥ तत्रगोष्ठीषुरम्यासुसिद्धप्रव्रजितेषुच ॥ ९ ॥ परिचारेषुतीर्थेषुविविधे
ष्वाकरेषुच ॥ विज्ञातव्यामनुष्यैस्तैस्तर्कयासुविनीतया ॥ १० ॥

ध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुःखादुःखयितारःसंरब्धाःकुपिताः ॥ ५ ॥ यथातेपुनर्वनंप्र
विशेयुस्तथाबुभूषध्वंतान्प्राप्तुंइच्छतेत्यर्थःतत्फलंचाह अत्यंतमित्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जनपदाकुलान्जनव्याप्तान् भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोरितिमेदिनी गोष्ठीषुविद्वत्सभासु सिद्धानांप्रव्रजि
तंगमनंयेषुतेषुमुनीनामाश्रमेषु ॥ ९ ॥ परितआगत्यचरंत्येषुतेपरिचाराःराजपुराणितेषु तर्कयाकांक्षया तर्कःकांक्षावितर्कोहेइतिमेदिनी ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्रजानंतरजः द्वितीयोभ्राता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्मिमतः सिंधोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विधेयानांकिंकराणां निभृतानांअत्यंतावहितानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ अकालिकंविलंबासहं॥ ७॥ ८॥ गूढ्धीयादपिचक्षुषा प्रत्यक्षदृष्टोपिमोहयेदेवेत्यर्थः ॥ ९॥ १०॥ इतिविराटपर्वणिनैल०

विविधैस्तत्परैः सम्यक्तज्ज्ञैर्निपुणसंवृतैः॥ अन्वेष्टव्याः सुनिपुणैः पांडवाश्छन्नवासिनः॥ ११॥ नदीकुंजेषुतीर्थेषुग्रामेषुनगरेषुच॥ आश्रमेषुचरम्येषुपर्वतेषुगुहासुच॥ १२॥ अथाग्रजानंतरजः पापभावानुरागवान्॥ ज्येष्ठं दुःशासनस्तत्रभ्राताभ्रातरमब्रवीत्॥ १३ ॥ येषुनः प्रत्ययोराजंश्चारेषुमनुजाधिप ॥ तेयांतुदत्तदेयावैभूयस्तान्परिमार्गितुं॥ १४ ॥ एतच्चकर्णोयत्प्राहसर्वमीहामहेतथा ॥ यथोद्दिष्टंचराः सर्वेंम्रगयंतुयतस्ततः॥ १५ ॥ एतेचान्येचभूयांसोदेशाद्देशंयथाविधि॥ नतुतेषांगतिर्वासः प्रवृत्तिश्चोपलभ्यते॥ १६॥ अत्यंतंवानिगूढास्तेपारंचोर्मिमतोगताः॥ व्यालैश्चापिमहारण्येभक्षिताः शूरमानिनः॥ १७॥ अथवाविषमंप्राप्यविनष्टाः शाश्वतीः समाः॥ तस्मान्मानसमव्यग्रंकृत्वात्वंकुरुनंदन॥ कुरुकार्यंमहोत्साहंमन्यसेयन्नराधिप॥ १८॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० पर्वणि गोहरणपर्वणिकर्णदुःशासनवाक्येषड्विंशोध्यायः॥ २६॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच अथाब्रवीन्महावीर्योद्रोणस्तत्वार्थदर्शिवान्॥ नतादृशाविनश्यंतिनप्रयांतिपराभवं॥ १॥ शूराश्चकृतविद्याश्चबुद्धिमंतोजितेंद्रियाः॥ धर्मज्ञाश्चकृतज्ञाश्चधर्मराजमनुव्रताः॥ २ ॥ नीतिधर्मार्थतत्वज्ञंपितृवच्चसमाहितं ॥ धर्मेस्थितंसत्यधृतिंज्येष्ठंज्येष्ठानुयायिनः॥ ३॥ अनुव्रतामहात्मानंभ्रातरोभ्रातरंनृप॥ अजातशत्रुंश्रीमंतंसर्वभ्रातृननुव्रतं॥ ४ ॥ तेषांतथाविधेयानांनिभृतानांमहात्मनां॥ किमर्थंनीतिमान्पार्थः श्रेयोनैषांकरिष्यति॥ ५॥ तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षंतेकालस्योदयमागतं॥ नहितेनाशमृच्छेयुरितिपश्याम्यहंधिया॥ ६॥ सांप्रतंचैवयत्कार्यंतच्चक्षिप्रमकालिकं॥ क्रियतांसाधुसंचिंत्यवासश्चैषांप्रचिंत्यतां॥ ७॥ यथावत्पांडुपुत्राणांसर्वार्थेषुधृतात्मनां ॥ दुर्ज्ञेयाः खलुशूरास्तेदुरापास्तपसावृताः॥ ८॥ शुद्धात्मागुणवान्पार्थः सत्यवान्नीतिमान्शुचिः॥ तेजोराशिरसंख्येयोगृह्णीयादपिचक्षुषा॥ ९॥ विज्ञायक्रियतांतस्माद्भूयश्चम्रगयामहे॥ ब्राह्मणैश्चारकैः सिद्धैर्येचान्येतद्विदोजनाः॥ १०॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येचारप्रत्याचारेसप्तविंशोध्यायः॥ २७॥ वैशंपायनउवाच ततः शांतनवोभीष्मोभरतानांपितामहः॥ श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञः सर्वधर्मवित्॥ १॥ आचार्यवाक्योपरमेतद्वाक्यमभिसंदधत्॥ हितार्थंसमुवाचैनांभारतींभारतान्प्रति॥ २॥

भारतभा० सप्तविंशोध्यायः॥ २७॥ ॥ १॥ अभिसंदधत्तद्वाक्यानुगुणमेववदन् भारतींभरतवंशीयपांडवविषयांगिरंवाचंभारतान्कौरवानुवाचेतिसंबंधः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ समंवदत्समंपक्षपातशून्यंवदत्वदन् नुमभावआर्षः ॥ ४ ॥ श्रुतंशास्त्रं नानाश्रुतिरनेकाआख्यायिका ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मानउदारचित्ताः सतांधुरंधर्मं ॥ ७ ॥ ८ ॥ परैःअनीतिपरैः अन्वेषितुंअनुगंतुं॥ ९ ॥ यत्तुप्रयुक्तंप्रयोगःशक्यंज्ञातुंयोग्यःतदेववक्ष्यामिनतुभवतांद्रोहात् ॥ १० ॥ नत्विति तस्य दुर्जनस्यत्वादृशस्येतिगूढोभिसंधिः सातु तुशब्दोहेत्वर्थे साहियतःनीतिरियंसाधुवाच्यासाधुष्वेववक्तव्याऽतोऽसाधौत्वयिनैवैषावक्तव्येत्यर्थः अनीतिस्तुकथंचनसाधुष्वसाधुषुवानैववक्तव्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ तिष्ठतावक्तव्यमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ तत्रवक्तव्येसतियथाइतरोजनःपांडवानांनिवासंलोकसाधारणंमन्य

॥२५॥ युधिष्ठिरेसमासक्तांधर्मज्ञेधर्मसंवृतां॥ असत्सुदुर्लभांनित्यंसतांचाभिमतांसदा॥ ३ ॥ भीष्मःसमंवदत्तत्रगिरंसाधुभिरर्चितां ॥ यथैवैषब्राह्मणःप्राहद्रोणःसर्वार्थतत्त्ववित्॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नाःसाधुव्रतसमन्विताः॥ श्रुतव्रतोपपन्नाश्चनानाश्रुतिसमन्विताः॥ ५ ॥ वृद्धानुशासनेयुक्ताःसत्यव्रतपरायणाः॥ समयंसमयज्ञास्तेपालयंतःशुचिव्रताः॥ ६॥ क्षत्रधर्मरतानित्यंकेशवानुगताःसदा॥ प्रवीरपुरुषास्तेवैमहात्मानोमहाबलाः॥नावसीदितुमर्हंतिउद्वहंतःसतांधुरं॥७॥ धर्मतश्चैवगुप्तास्तेसुवीर्येणचपांडवाः॥ ननाशमधिगच्छेयुरितिमेधीयतेमतिः ॥८ ॥ तत्रबुद्धिंप्रवक्ष्यामिपांडवान्प्रतिभारत॥नतुनीतिःसुनीतस्यशक्यतेऽन्वेषितुंपरैः॥ ९ ॥ यत्तुशक्यमिहास्माभिस्तान्वैसंचिंत्यपांडवान्॥ बुद्ध्याप्रयुक्तंनद्रोहात्प्रवक्ष्यामिनिबोधतत्॥ १०॥ नत्वियंमादृशैर्नीतिस्तस्यवाच्याकथंचन॥ सात्वियंसाधुवक्तव्यानत्वनीतिःकथंचन॥ ११ ॥ वृद्धानुशासनेताततिष्ठतासत्यशीलिना॥ अवश्यंत्विहधीरेणसतांमध्येविवक्षता ॥ १२॥ यथार्हमिहवक्तव्यंसर्वथाधर्मलिप्सया ॥ तत्रनाहंतथामन्येयथायमितरोजनः ॥ १३ ॥ निवासंधर्मराजस्यवर्षेस्मिन्वैत्रयोदशे ॥ तत्रतातनतेषांहिराज्ञांभाव्यमसांप्रतं ॥ १४ ॥पुरेजनपदेचापियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ दानशीलोवदान्यश्चनिभृतोह्रीनिषेवकः ॥ जनोजनपदेभाव्योयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ प्रियवादीसदादांतोभव्यःसत्यपरोजनः॥हृष्टःपुष्टःशुचिर्दक्षोयत्रराजायुधिष्ठिरः॥१६॥नासूयकोनचापीर्षुर्नाभिमानीनमत्सरी॥भविष्यतिजनस्तत्रस्वयंधर्ममनुव्रतः॥१७॥ ब्रह्मघोषाश्चभूयांसःपूर्णाहुत्यस्तथैवच॥ क्रतवश्चभविष्यंतिभूयांसोभूरिदक्षिणाः ॥ १८ ॥ सदाचतत्रपर्जन्यःसम्यग्वर्षीनसंशयः॥ संपन्नसस्याचमहीनिरातंकाभविष्यति ॥ १९ ॥ ॥२५॥

तेतथाहंनमन्येइतियोजना ॥ १३ ॥ असाधारण्यमेवाह तत्रेति तत्रपुरादौ असांप्रतंअकल्याणं ॥१४॥ वदान्यःप्रियवादी वदान्योदानशीलेचचारुवादिनिवाच्यवदितिमेदिनी निभृतःनियतेंद्रियः भाव्यःअवश्यंभावी ओरावश्यकेइतिण्यत् ॥ १५ ॥भव्योभविता ॥ १६ ॥असूयकः परगुणेषुदोषारोपकः ईर्षुःपरोत्कर्षासहिष्णुः अभिमानीआत्मसंभावितः मत्सरीपरद्रोहकर्त्ता तत्र यत्रयुधिष्ठिरइत्यनुकृष्यते ॥ १७ ॥ १ ८॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २०॥ दर्शनंधर्मब्रह्मस्वरूपावेक्षणं निष्प्रतीपंपाखंडमार्गवर्जितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दृश्यानिरूपाणि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सर्वभावेनसर्वात्मनाऽनुरागवान् ॥२७॥ अशुभात्अशुभंत्यक्त्वा ॥२८॥ ॥ २९ ॥ इष्टंयागादिप्रियंपरसुखदंचव्रतंपालनीयंयस्य एवंभूतस्यदुर्ज्ञेयत्वमप्याह धर्मात्मेति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तस्मादिति धीमतःपांडवस्यवासंच्छन्नंतत्र विद्धीतिशेषः परमांगतिंगमनंचतत्रैवस्वकीयंकुरु

गुणवंतिचधान्यानिरसवंतिफलानिच॥ गंधवंतिचमाल्यानिशुभशब्दाचभारती॥ २०॥ वायुश्चसुखसंस्पर्शोनिष्प्रतीपंचदर्शनं ॥ नभयंत्वाविशेत्तत्रयत्र राजायुधिष्ठिरः॥ २१॥ गावश्चबहुलास्तत्रनकृशानचदुर्बलाः॥ पयांसिदधिसर्पींषिरसवंतिहितानिच॥ २२॥ गुणवंतिचपेयानिभोज्यानिरसवंतिच॥ तत्र देशेभविष्यंतियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २३॥ रसाःस्पर्शाश्चगंधाश्चशब्दाश्चापिगुणान्विताः॥ दृश्यानिचप्रसन्नानियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २४॥ धर्माश्चतत्रसर्वैस्तुसेविताश्चद्विजातिभिः॥स्वैःस्वैर्गुणैश्चसंयुक्ताअस्मिन्वर्षेत्रयोदशे॥ २५॥ देशेतस्मिन्भविष्यंतितातपांडवसंयुते ॥संप्रीतिमान्जनस्तत्रसंतुष्टःशुचिरव्ययः ॥ २६॥ देवतातिथिपूजासुसर्वभावानुरागवान्॥ इष्टदानोमहोत्साहःस्वस्वधर्मपरायणः॥ २७॥ अशुभाद्धिशुभप्रेप्सुरिष्टयज्ञःशुभव्रतः॥ भविष्यतिजनस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २८॥ त्यक्तवाक्यानृतस्तातशुभकल्याणमंगलः॥ शुभार्थेप्सुःशुभमतिर्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २९॥ भविष्यतिजनस्तत्रनित्यंचेष्टप्रियव्रतः॥ धर्मात्माशक्यतेज्ञातुंनापितातद्विजातिभिः॥ ३०॥ किंपुनःप्राकृतैस्तातपार्थोविज्ञायतेक्वचित्॥ यस्मिन्सत्यंधृतिर्दानंपराशांतिर्ध्रुवाक्षमा ॥ ३१॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिःपरंतेजआनृशंस्यमथार्जवं॥ तस्मात्तत्रनिवासंतुच्छन्नंयत्नेनधीमतः॥ गतिंचपरमांतत्रनोत्सहेवक्तुमन्यथा॥ ३२॥एवमेतत्तुसंचिंत्ययत्कृतेमन्यसेहितं॥ तत्क्षिप्रंकुरुकौरव्ययद्येवंश्रद्दधासिमे॥ ३३॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि०प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेभीष्मवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥

वैशंपायनउवाच ततःशारद्वतोवाक्यमित्युवाचकृपस्तदा॥ युक्तंप्राप्तंचवृद्धेनपांडवान्प्रतिभाषितं॥ १॥ धर्मार्थसहितंश्लक्ष्णंतत्त्वतश्चसहेतुकं॥ तत्रानुरूपंभीष्मेणममाप्यत्रगिरंशृणु॥ २॥ तेषांचैवगतिस्तीर्थैर्वासश्चैषांप्रचिंत्यतां ॥ नीतिर्विधीयतांचापिसांप्रतंयाहिताभवेत्॥ ३ ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातप्राकृतोपिबुभूषता॥ किंपुनःपांडवास्तातसर्वास्त्रकुशलारणे ॥ ४॥ तस्मात्सत्रंप्रविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु॥ गूढभावेषुच्छन्नेषुकालेचोदयमागते॥ ५॥

एतच्चाहंअन्यथाविपरीतंवचोवक्तुंनोत्सहे वृद्धत्वात्पांडवेषुद्वेषस्याधर्मरूपत्वाच्चेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥युक्तंयुक्तिमत् प्राप्तंप्राप्तकालं॥ ॥ १ ॥ तत्त्वतश्चसहेतुकंयुक्त्याभासहीनं ॥ २ ॥ तीर्थैःचारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सत्रंकैतववेषांतररूपं छन्नेषुगुप्तेषु उदयंउद्गमनंप्रतिज्ञातेकालेउत्क्रांतेसति सामीप्येसप्तमी कालेल्पावशिष्टेसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परराष्ट्रेषुमित्रराष्ट्रेषुस्वराष्ट्रेषुचस्वस्यबलंसैन्यंसामर्थ्यंचयत्तज्ज्ञातव्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ नीतिर्भक्तवेतनदानचारप्रवृत्त्यादिका तथाविधीयतांयथायेनप्रकारेणतैःसहसंदधामहेशरादिसंधानंकुर्महे यद्वा बलकोश योरल्पत्वंस्वस्यपरस्यबहुत्वं नीतिर्यथाप्रतिज्ञंसामरूपाविधीयतां यथातैःसहसंदधामहेसख्यंकुर्महेइति कालोदये मृत्यूदयरूपे युद्धेप्राप्तेसति तेषांविधीयतइतिपाठे तेषांकालतःउदयेप्राप्तेसतियथासम्यग्विधी यतेजायतेतथानीतिर्विधीयतां ॥ ८ ॥ नियतमचंचलं नियमेनबुध्यस्व ॥ ९ ॥ बोधफलमाह उच्चेति उच्चादिभेदेनत्रिविधमपिप्रहृष्टंवाअप्रहृष्टंवाज्ञातव्यं उच्चंसमंवास्वबलंअप्रहृष्टंचेत्प्रहृष्टबलैःशत्रुभिः सहसंदधामसंधिंकरवाम विपरीतंचेदपिसंदधामशरानितिशेषः संधनीयमितिपाठेपितदेवार्थद्वयंज्ञेयं आतोधातोरित्यालोपः अनीयर्प्रत्ययेपरेभवति संधानीयमितितुयुक्तःपाठः ॥१०॥साम्येसामभेदौ अप

स्वराष्ट्रेपरराष्ट्रेचज्ञातव्यंबलमात्मनः॥ उदयःपांडवानांचप्राप्तेकालेनसंशयः॥६॥ निवृत्तसमयाःपार्थाःमहात्मानोमहाबलाः॥ महोत्साहाभविष्यंतिपांडवाह्य मितौजसः॥ ७॥ तस्माद्बलंचकोशश्चनीतिश्चापिविधीयतां॥ यथाकालोदयेप्राप्तेसम्यक्तैःसंदधामहे॥८॥तातबुद्ध्यापितत्सर्वंबुध्यस्वबलमात्मनः॥नियतंसर्व मित्रेषुबलवत्स्वबलेषुच॥ ९॥ उच्चावचंबलंज्ञात्वामध्यस्थंचापिभारत॥ प्रहृष्टमप्रहृष्टंचसंदधामतथापरैः॥ १०॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनबलिकर्मणा ॥ न्या येनाक्रम्यचपरान्बलाच्चानम्यदुर्बलान्॥ ११ ॥ सांत्वयित्वातुमित्राणिबलंचाभाष्यतांसुखं॥ सुकोशबलसंवृद्धःसम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १२॥ योत्स्यसे चापिबलिभिररिभिःप्रत्युपस्थितैः॥ अन्यैस्त्वंपांडवैर्वापिहीनैःस्वबलवाहनैः॥ १३॥ एवंसर्वंविनिश्चित्यव्यवसायंस्वधर्मतः ॥ यथाकालंमनुष्येंद्रचिरंसुखम वाप्स्यसि॥ १४॥इतिश्रीमहाभा०वि०प०गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेकृपवाक्येएकोनत्रिंशोध्यायः॥२९॥ वैशंपायनउवाच अथराजात्रिगर्त्तानांसुशर्मा रथयूथपः॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यमुवाचत्वरितोबली ॥ १ ॥ असकृन्निकृताःपूर्वंमत्स्यशाल्वेयकैःप्रभो॥ सूतेनैवचमत्स्यस्यकीचकेनपुनःपुनः ॥ २ ॥ बा धितोबंधुभिःसार्द्धंबलाद्बलवतांविभो॥ सकर्णमभ्युदीक्ष्याथदुर्योधनमभाषत॥३॥ असकृन्मत्स्यराज्ञामेराष्ट्रंबाधितमोजसा॥प्रणेताकीचकस्तस्यबलवानभ वत्पुरा॥ ४॥ क्रूरोमर्षीसदुष्टात्माभुविप्रख्यातविक्रमः॥ निहतःसतुगंधर्वैःपापकर्मानृशंसवान्॥५॥

रस्याधिक्येदानं स्वस्याधिक्येदंडःयुद्धेनिपातनंवा बलि कर्मवाकरादानाख्यं इतिबलज्ञानफलं ॥ ११ ॥ बलंस्वसैन्यंसुखंयथास्यात्तथाआभाष्यतांप्रीतिवादेनभक्तवेतनमानदानेनसंमंत्रणीयमित्यर्थः सिद्धिंजयं ॥ १२ ॥ अन्यैःशत्रुभिःपांडवैश्चापिसहयोत्स्यसे कीदृशैःस्वबलादिनाहीनैः ॥१३॥ व्यवसायंस्वकर्त्तव्यं ॥ १४ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल०भारतभावदीपेएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥॥ १ ॥ वाक्यमुवाचेत्यत्रहेतुमाह असकृदिति निकृताःवं चितास्त्रिगर्त्ताइतिशेषः प्रभोहेजनमेजय ॥ २ ॥ बाधितःसुशर्मा बलवतांकौरवाणांविभोस्वामिनिभीष्मेसमीपेसतिकर्णंचउदीक्ष्यदुर्योधनंअभाषत ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निबध्नीमः निगृह्णीमः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विनिर्यामः निर्गच्छामः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथोद्देशं यथानिर्दिष्टां दक्षिणामुत्तरां वा दिशं

तस्मिन्विनिहते राजा हतदर्पो निराश्रयः ॥ भविष्यति निरुत्साहो विराट इति मे मतिः ॥ ६ ॥ तत्र यात्रा मम मता यदि ते रोचतेऽनघ ॥ कौरवाणां च सर्वेषां कर्णस्य च महात्मनः ॥ ७ ॥ एतत्प्राप्तमहं मन्ये कार्यमात्ययिकं हि नः ॥ राष्ट्रं तस्याभियास्यामो बहुधान्यसमाकुलं ॥ ८ ॥ आददामोऽस्य रत्नानि विविधानि वसूनि च ॥ ग्रामान्राष्ट्राणि वा तस्य हरिष्यामो विभागशः ॥ ९ ॥ अथवा गोसहस्राणि शुभानि च बहूनि च ॥ विविधानि हरिष्यामः प्रतिपीड्य पुरं बलात् ॥ १० ॥ कौरवैः सह संगत्य त्रिगर्तैश्च विशांपते ॥ गास्तस्यापहरामोद्य सर्वैश्चैव सुसंहताः ॥ ११ ॥ संविभागेन कृत्वा तु निबध्नीमोऽस्य पौरुषं ॥ हत्वा चास्य चमूं कृत्स्नां वशमेवानयामहे ॥ १२ ॥ तं वशे न्यायतः कृत्वा सुखं वत्स्यामहे वयं ॥ भवतां बलवृद्धिश्च भविष्यति न संशयः ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कर्णो राजानमब्रवीत् ॥ सूक्तं सुशर्मणा वाक्यं प्राप्तकालं हितं च नः ॥ १४ ॥ तस्मात्क्षिप्रं विनिर्यामो योजयित्वा वरूथिनीं ॥ विभज्य चाप्यनीकानि यथा वा मन्यसेऽनघ ॥ १५ ॥ प्राज्ञो वा कुरुवृद्धोऽयं सर्वेषां नः पितामहः ॥ आचार्यश्च यथा द्रोणः कृपः शारद्वतस्तथा ॥ मन्यंते ते यथा सर्वे तथा यात्रा विधीयतां ॥ १६ ॥ संमंत्र्य चाशु गच्छामः साधनार्थं महीपतेः ॥ किं च नः पांडवैः कार्यं हीनार्थबलपौरुषैः ॥ १७ ॥ अत्यंतं वा प्रनष्टास्ते प्राप्ता वापि यमक्षयं ॥ यामो राजन्निरुद्विग्ना विराटनगरं वयं ॥ आदास्यामो हि गास्तस्य विविधानि वसूनि च ॥ १८ ॥ वैशंपायन उवाच ततो दुर्योधनो राजा वाक्यमादाय तस्य तत् ॥ वैकर्तनस्य कर्णस्य क्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयं ॥ १९ ॥ शासने नित्यसंयुक्तं दुःशासनमनंतरं ॥ सह वृद्धैस्तु संमंत्र्य क्षिप्रं योजय वाहिनीं ॥ २० ॥ यथोद्देशं च गच्छामः सहितास्तत्र कौरवैः ॥ सुशर्मा च यथोद्दिष्टं देशं यातु महारथः ॥ त्रिगर्तैः सहितो राजा समग्रबलवाहनः ॥ २१ ॥ प्रागेव हि सुसंवीतो मत्स्यस्य विषयं प्रति ॥ जघन्यतो वयं तत्र यास्यामो दिवसांतरे ॥ विषयं मत्स्यराजस्य सुसमृद्धं सुसंहताः ॥ २२ ॥ ते यांतु सहितास्तत्र विराटनगरं प्रति ॥ क्षिप्रं गोपान्समासाद्य गृह्णंतु विपुलं धनं ॥ २३ ॥ गवां शतसहस्राणि श्रीमंति गुणवंति च ॥ वयमप्यनुगृह्णीमो द्विधा कृत्वा वरूथिनीं ॥ २४ ॥ वैशंपायन उवाच ते स्म गत्वा यथोद्दिष्टां दिशं वह्नेर्महीपते ॥ सन्नद्धा रथिनः सर्वे सपदाता बलोत्कटाः ॥ २५ ॥ प्रतिवैरं चिकीर्षंतो गोषु गृद्धा महाबलाः ॥ आदातुं गाः सुशर्माथ कृष्णपक्षस्य सप्तमीं ॥ २६ ॥

यथायोग्यं बलविभागं वा उद्दिश्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गृद्धाः लुब्धाः ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यगृह्णंतकालयामासुः ॥ २७ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ छद्मलिंगेनब्राह्मणादिकपटवेषेणप्रविष्टानां ॥ १ ॥ व्यतीतोतिक्रांतः समयःसंवत्सरः ॥ २ ॥ संभावनांकीचकवत् अयमपिममजयकर्त्ताभविष्यतीत्येवंरूपां ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मानेशुःनाशंअदर्शनंदूरेइतियावत् मागच्छेयुः॥ ९॥ तनुत्राणिकवचानि ॥ १० ॥ भानुमंतिदीप्यमानानिवज्रायसंअशनिलोहं यद्वावज्रवदच्छेद्यमभेद्यंचयदयःभाषायांपोलादइतिसंज्ञितंतद्वज्रायसंतन्मयोगर्भोंतःकवचंतेनसहितंसवज्रायसगर्भं पाठांतरेसंनाहायसज्जीभावायसगर्भंसकंटकं

॥ २७॥ अपरेदिवसेसर्वैराजन्संभूयकौरवाः॥ अष्टम्यांतेन्यगृह्णंतगोकुलानिसहस्रशः ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेसुशर्मादियानेत्रिंशोध्यायः॥ ३०॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेषांमहाराजतत्रैवामिततेजसां ॥ छद्मलिंगप्रविष्टानांपांडवानांमहात्मनां ॥ १ ॥ व्यतीतःसमयःसम्यग्वसतांवैपुरोत्तमे॥ कुर्वतांतस्यकर्माणिविराटस्यमहीपतेः ॥ २ ॥ कीचकेतुहतेराजाविराटःपरवीरहा॥ परांसंभावनांचक्रेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ ॥ ३ ॥ ततस्त्रयोदशस्यांतेतस्यवर्षस्यभारत॥ सुशर्मणागृहीतंतद्गोधनंतरसाबहु॥ ४ ॥ ततोजवेनमहतागोपःपुरमथाव्रजत् ॥ सदृष्ट्वामत्स्यराजंचरथात्प्रस्कंघकुंडली॥ ५॥ शूरैःपरिवृतंयोधैःकुंडलांगदधारिभिः॥ संवृतंमंत्रिभिःसार्द्धंपांडवैश्चमहात्मभिः॥ ६॥ तंसभायांमहाराजमासीनंराष्ट्रवर्द्धनं ॥ सोब्रवीदुपसंगम्यविराटंप्रणतस्तदा ॥ ७ ॥ अस्मान्युधिविनिर्जित्यपरिभूयसबांधवान्॥ गवांशतसहस्राणित्रिगर्त्ताःकालयंतिते ॥८॥ तान्परीप्सस्वराजेंद्रमानेशुःपशवस्तव ॥ तच्छ्रुत्वान्नृपतिःसेनांमत्स्यानांसमयोजयत् ॥ ९ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलां ॥ राजानोराजपुत्राश्चतनुत्राण्यथभेजिरे ॥ १०॥ भानुमंतिविचित्राणिशूरसेव्यानिभागशः ॥ सवज्रायसगर्भंतुकवचंतत्रकांचनं ॥ ११ ॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोभ्यहारयत्॥ सर्वपारसवंवर्मकल्याणपटलंदृढं ॥ १२ ॥ शतानीकादवरजोमदिराक्षोभ्यहारयत्॥ शतसूर्यंशतावर्त्तंशतबिंदुशताक्षिमत् ॥ १३ ॥ अभेद्यकल्पंमत्स्यानांराजाकवचमाहरत्॥ उत्सेधेयस्यपद्मानिशतंसौगंधिकानिच ॥ १४॥ सुवर्णपृष्ठंसूर्याभंसूर्यदत्तोभ्यहारयत्॥ दृढमायसगर्भंचश्वेतंवर्मशताक्षिमत्॥ १५॥ ॥२७॥

गर्भोभ्रूणेऽर्भकेकुक्षौसंधौपनसकंटकेइतिनानार्थः वज्रंस्याद्धीरकेपवावितिच ॥ ११॥ अभ्यहारयत्बबंध पारसवंपरान्सुनोतिपीडयतिसुवतिक्षिपतिवापरसवं ऋदोरप् स्वार्थेतद्धितः पारसवंशस्त्रंसर्वपारसवं सर्वशस्त्रसहमित्यर्थः कल्याणपटलंसुवर्णपत्राच्छादितं कल्याणमक्षयेस्वर्णेइतिविश्वः ॥ १२ ॥ आवर्त्तेपुनःपुनर्म्लायतिविलसतीतियोगात्चंद्रःपद्मंवा बिंदुःसूक्ष्मचक्रं अक्षिनेत्राकारंचक्रं ॥ १३ ॥ उत्सेधेउच्छ्रायेसंपूर्णेविस्तारेकल्हारजातीयानिशतंपद्मानिपंक्त्यानिविष्टानि एवंविशालमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥अभ्यनह्यंतेतिपाठेसंधिरार्षः॥सूपस्करेषु शोभनरथांगेषु॥१७॥१८॥ उच्छ्रिश्रियेउच्छ्रितोभूत्॥१९॥२०॥गोपालस्तंतिपालाख्यःदामग्रंथिरश्वपालः॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

विराटस्यसुतोज्येष्ठोवीरःशंखाभ्यहारयत्॥ शतशश्चतनुत्राणियथास्वंतेमहारथाः॥१६॥योत्स्यमानाअनह्यंतदेवरूपाःप्रहारिणः॥ सूपस्करेषुशुभ्रेषुमहत्सु
चमहारथाः॥ १७॥ पृथक्कांचनसन्नाहान्रथेष्वश्वानयोजयन्॥ सूर्यचंद्रप्रतीकाशेरथेदिव्येहिरण्मये॥ १८॥ महानुभावोमत्स्यस्यध्वजउच्छ्रिश्रियेतदा॥ अ
थान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ १९॥ यथास्वंक्षत्रियाःशूरारथेषुसमयोजयन्॥ अथमत्स्योब्रवीद्राजाशतानीकंजघन्यकं॥ २०॥कंकवल्लव
गोपालादामग्रंथिश्चवीर्यवान्॥युद्ध्येयुरितिमेबुद्धिर्वर्ततेनात्रसंशयः॥ २१॥ एतेषामपिदीयंतांरथाध्वजपताकिनः॥ कवचानिचचित्राणिदृढानिचमृदूनि
च॥ २२॥ प्रतिमुंचंतुगात्रेषुदीयंतामायुधानिच॥ वीरांगरूपाःपुरुषानागराजकरोपमाः॥ २३॥ नेमेजातुनयुद्ध्येरन्निति मेधीयतेमतिः॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपते
र्वाक्यंत्वरितमानसः॥ शतानीकस्तुपार्थेभ्योरथान्राजन्समादिशत्॥ २४॥ सहदेवायराज्ञेचभीमायनकुलायच॥ तान्प्रहृष्टांस्ततःसूताराजभक्तिपुरस्कृताः॥
॥ २५॥ निर्दिष्टान्नरदेवेनरथान्शीघ्रमयोजयन्॥ कवचानिविचित्राणिमृदूनिचदृढानिच॥ २६॥ विराटःप्रादिशद्यानितेषामक्लिष्टकर्मणां॥ तान्यामुच्यश
रीरेषुदंशितास्तेपरंतपाः॥ २७॥ रथान्हयैःसुसंपन्नानास्थायचनरोत्तमाः॥ निर्ययुर्मुदिताःपार्थाःशत्रुसंघावमर्दिनः॥ २८॥ तरस्विनश्छन्नरूपाःसर्वेयुद्धवि
शारदाः॥ रथान्हेमपरिच्छन्नानास्थायचमहारथाः॥ २९॥ विराटमन्वयुःपार्थाःसहिताःकुरुपुंगवाः॥ चत्वारोभ्रातरःशूराःपांडवाःसत्यविक्रमाः॥ ३०॥
भीमाश्चमत्तमातंगाःप्रभिन्नकरटामुखाः॥ क्षरंतश्चैवनागेंद्राःसुदंताःषष्टिहायनाः॥३१॥ स्वारूढायुद्धकुशलैःशिक्षिताहस्तिसादिभिः॥ राजानमन्वयुःपश्चा
च्चलंतइवपर्वताः॥ ३२॥ विशारदानांमुख्यानांहृष्टानांचानुजीविनां॥ अष्टौरथसहस्राणिदशनागशतानिच॥ ३३॥ षष्टिश्चाश्वसहस्राणिमत्स्यानामभिनि
र्ययुः॥ तदनीकंविराटस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ३४॥ संप्रयातंतदाराजन्निरीक्षंतंगवांपदं॥ तद्बलाग्र्यंविराटस्यसंप्रस्थितमशोभत॥ दृढायुधजनाकीर्णगजाश्व
रथसंकुलं॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणप० दक्षिणगोग्रहेमत्स्यराजरणोद्योगेएकत्रिंशोध्यायः॥ ३१॥ वैशंपायनउवाच निर्या
यनगराच्छूराव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥ त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याःसूर्येपरिणतेसति॥१॥

॥२९॥३०॥प्रभिन्नकरटामुखाः काकेभगंडौकरटौइत्यमरः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ निरीक्षं तंनिरीक्षमाणं पुल्लिंगमार्षं ॥३५॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० एकत्रिंशोध्यायः ॥३१॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ निर्यायनिर्गत्य अस्पृशन्प्राप्तवंतः परिणतेपंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागंप्राप्ते ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ग्रामणीयैः राजकीयैः ग्रामणीर्नापितेपुंसित्रिष्वध्यक्षेधिपेपिचेतिनानार्थः ॥ ३ ॥ समागमःसंग्रामः ॥४॥ अवलंबतिअवरोहति ॥५॥ ६ ॥ सैन्येनसेनोत्थेन ॥७॥ व्यतिषिक्तानिहस्तात्हस्तांतरंगतानि ॥ ८ ॥ अस्यतांक्षिपतां ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥१३॥ नागभोगनिकाशैःसर्पदेहोपमैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कश्मलंमूर्छाआविशत् शूरानितिशेषः येषांगरुत्मतांपक्षिणांअंतरिक्षेगतिर्दर्शनंचते

॥२८॥ तेत्रिगर्त्ताश्चमत्स्याश्चसंरब्धायुद्धदुर्मदाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोषुगृद्धामहाबलाः॥ २ ॥भीमाश्चमत्तमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः॥ग्रामणीयैःसमारूढाः कुशलैर्हस्तिसादिभिः ॥ ३ ॥ तेषांसमागमोघोरस्तुमुलोलोमहर्षणः॥ घ्नतांपरस्परंराजन्यमराष्ट्रविवर्द्धनः ॥ ४ ॥ देवासुरसमोराजन्नासीत्सूर्येऽवलंबति ॥ पदातिरथनागेंद्रहयारोहबलौघवान् ॥ ५ ॥ अन्योन्यमभ्यापततांनिघ्नतांचेतरेतरं ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ६ ॥ पक्षिणश्चापतन्भूमौसैन्येनरजसावृताः ॥ इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योंऽतरधीयत॥ ७॥ खद्योतैरिवसंयुक्तमंतरिक्षंव्यराजत ॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिव्यतिषिक्तानिधन्विनां ॥ ८ ॥ पततांलोकवीराणांसव्यदक्षिणमस्यतां॥रथारथैःसमाजग्मुःपादातैश्चपदातयः ॥ ९ ॥ सादिनःसादिभिश्चैवगजैश्चापिमहागजाः॥ असिभिःपट्टिशैःप्रासैः शक्तिभिस्तोमरैरपि ॥ १० ॥ संरब्धाःसमरेराजन्निजघ्नुरितरेतरं ॥ निघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥ ११॥नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ कृत्तोत्तरोष्ठंसुनसंकृत्तकेशमलंकृतं ॥ १२ ॥ अदृश्यतशिरश्छिन्नंरजोध्वस्तंसकुंडलं ॥अदृश्यंस्तत्रगात्राणिशरैश्छिन्नानिभागशः ॥ १३ ॥ शालस्कंधनिकाशानिक्षत्रियाणांमहामृधे॥ नागभोगनिकाशैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः॥ १४॥ आस्तीर्णावसुधाभातिशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ रथिनांरथिभिश्चात्रसंप्रहारोभ्यवर्त्तत॥ १५॥ सादिभिःसादिनांचापिपदातीनांपदातिभिः॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंरुधिरेणप्रसर्पता॥ १६ ॥ कश्मलंचाविशद्घोरंनिर्मर्यादमवर्तत॥उपाविशन्गरुत्मंतःशरैर्गाढंप्रवेजिताः॥ अंतरिक्षेगतिर्येषांदर्शनंचाप्यरुध्यत॥ १७॥ तेघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ १८॥शतानीकःशतंहत्वाविशालाक्षश्चतुःशतं॥ प्रविष्टौमहतींसेनांत्रिगर्त्तानांमहारथौ ॥ १९ ॥ तौप्रविष्टौमहासेनांबलवंतौमनस्विनौ॥ आर्च्छेतांबाहुसंरब्धौकेशाकेशिरथारथि॥ २० ॥ लक्षयित्वात्रिगर्त्तानांतौप्रविष्टौरथव्रजं॥ अग्रतःसूर्यदत्तश्चमदिराक्षश्चपृष्ठतः॥ २१ ॥ ॥२८॥

पिशरैःप्रवेजिताःउद्वेगंप्रापिताःसंतःउपाविशन्ध्वजायादौ बाणपटलेनतेषांगतिर्दर्शनंचन्यरुध्यतनिरुद्धं ॥१७॥१८॥त्रिगर्त्तानांसेनांप्रविष्टावित्यन्वयः॥१९॥प्रविश्यचतामार्च्छेतांमोहितवंतौ केशाकेशिकेशेषुकेशेषुगृहीत्वाप्रवृत्तंयुद्धंकेशाकेशि एवंरथारथि पाठांतरेनखानखिनखैर्नखैश्चप्रवृत्त्येदंयुद्धंप्रवृत्तंनखानखि केशेषुगृहीत्वायोधान्रथेषुगृहीत्वारथांश्चप्रक्षिपतइतिभावः॥२०॥ सूर्यदत्तःशतानीकः ॥२१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ तौविराटसुशर्माणौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःसैन्यमितिश्लोकःप्राचीनपुस्तकेष्वन्यथापठ्यते ततःसेनाःसमाहृत्यमत्स्यराजसुशर्मणौ नजानीतांतदान्योन्यंसै-
न्येनरजसावृताविति तत्रसुशर्मणावितिद्विस्त्वत्वमार्षं सेनाःसेनास्थान्शूरान्समाहृत्यअन्योन्यसंघट्टंकारयित्वासैन्येनसेनोत्थेन ॥ ३० ॥ इति विराटप० नैल० भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

विराटस्तत्रसंग्रामेहत्वापंचशतान्रथान् ॥ हयानांचशतान्यष्टौहत्वापंचमहारथान् ॥ २२ ॥ चरन्सविविधान्मार्गान्रथेनरथसत्तमः॥ त्रिगर्त्तानांसुशर्माण
मार्च्छद्रुक्मरथंरणे ॥ २३ ॥ तौव्यवाहरतांतत्रमहात्मानौमहाबलौ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतौगोष्ठेषुवृषभाविव॥ २४ ॥ ततोराजात्रिगर्त्तानांसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥
मत्स्यंसमीयाद्राजानंद्वैरथेननरर्षभः॥ २५॥ ततोरथाभ्यांरथिनौव्यतीयतुरमर्षणौ॥शरान्व्यसृजतांशीघ्रंतोयधाराघनाइव ॥ २६॥ अन्योन्यंचापिसंरब्धौ
विचेरतुरमर्षणौ॥ कृतास्त्रौनिशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ॥ २७॥ ततोराजासुशर्माणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिःपंचभिश्चास्यविव्याधचतुरोहयान् ॥
॥ २८॥ तथैवमत्स्यराजानंसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥ पंचाशद्भिःशितैर्बाणैर्विव्याधपरमास्त्रवित् ॥ २९॥ ततःसैन्यंमहाराजमत्स्यराजसुशर्मणोः ॥ नाभ्यजानत्त
दान्योन्यंसैन्येनरजसावृतं॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेविराटसुशर्मयुद्धेद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥ ॥७॥ वैशं
पायनउवाच तमसाभिप्लुतेलोकेरजसाचैवभारत॥ अतिष्ठन्वैमुहूर्त्तंतुव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ १ ॥ ततोंधकारंप्रणुदन्नुदतिष्ठतचंद्रमाः ॥ कुर्वाणोविमलां
रात्रिंनंदयन्क्षत्रियान्युधि॥ २॥ ततःप्रकाशमासाद्यपुनर्युद्धमवर्तत॥ घोररूपंततस्तेस्मनावैक्षंतपरस्परं॥ ३॥ ततःसुशर्मात्रैगर्त्तःसहभ्रात्रायवीयसा॥अ
भ्यद्रवन्मत्स्यराजंरथव्रातेनसर्वशः॥ ४ ॥ ततोरथाभ्यांप्रस्कंद्यभ्रातरौक्षत्रियर्षभौ ॥ गदापाणीसुसंरब्धौसमभ्यद्रवतांरथान् ॥ ५ ॥ तथैवतेषांतुबलानिता
निक्रुद्धान्यथान्योन्यमभिद्रवंति॥ गदासिखड्गैश्चपरश्वधैश्चप्रासैश्चतीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः॥६॥ बलंतुमत्स्यस्यबलेनराजासर्वंत्रिगर्ताधिपतिःसुशर्मा॥प्रमथ्य
जित्वाचप्रसह्यमत्स्यंविराटमोजस्विनमभ्यधावत्॥ ७॥ तौनिहत्यपृथक्धुर्यावुभौतौपार्ष्णिसारथी॥विरथंमत्स्यराजानंजीवग्राहमगृह्णतां॥ ८॥तमुन्मथ्यसु
शर्माथयुवतीमिवकामुकः॥ स्यंदनंस्वंसमारोप्यप्रययौशीघ्रवाहनः॥ ९॥तस्मिन्गृहीतेविरथेविराटेबलवत्तरे॥प्राद्रवंतभयान्मत्स्यास्त्रिगर्तैरर्दिताभृशं॥१०॥

तमसानैशेनांधकारेण मुहूर्त्तंआचंद्रोदयकालंनतुघटीद्वयमात्रं कृष्णपक्षस्यसप्तमीमितिसप्तम्यांगोग्रहणस्योक्तत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रस्कंद्यअवरुह्य ॥ ५ ॥तीक्ष्णानिअग्राणिसुपीताःसुतरांपीताःशो
षिताःकृशीकृताःअनायासेनशीघ्रंपरशरीरप्रवेशक्षमाःधाराश्चयेषांतैतीक्ष्णाग्रसुपीतधारास्तैः तीक्ष्णायसपीतेतिपाठेपिपीतशब्दस्योक्तएवार्थः ॥ ६ ॥ बलंजित्वाचेतिसंबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपारुज्यउत्पाट्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनं हेसमहेसाधोइति विराटंवीक्ष्यवाचाद्दशाचसंभाव्य एनंसुशर्माणं तिष्ठतिष्ठेतिचावददितिसंबंधः सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवदितिमेदिनी ॥ २४ ॥ रथपुंगवःतिष्ठतिष्ठेतिभाषमाणःमहत्कर्मान्योन्ययुद्धंपश्यतां कर्मव्यतिहारेतङ् अयंमांमहत्कर्मकुर्वाणंपश्यतुअहंचैनं

तेषुसंत्रस्यमानेषुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रत्यभाषन्महाबाहुंभीमसेनमरिंदमं ॥ ११ ॥ मत्स्यराजःपरामृष्टस्त्रिगर्तेनसुशर्मणा ॥ तंमोचयमहाबाहोनगच्छेद्द्विष
तांवशं ॥ १२ ॥ उषिताःस्मसुखंसर्वेसर्वकामैःसुपूजिताः ॥ भीमसेनत्वयाकार्यातस्यवासस्यनिष्कृतिः ॥ १३ ॥ भीमसेनउवाच अहमेनंपरित्रास्येशास
नात्तवपार्थिव ॥ पश्यमेसुमहत्कर्मयुध्यतःसहशत्रुभिः ॥ १४ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतिष्ठत्वंभ्रातृभिःसह ॥ एकांतमाश्रितोराजन्पश्यमेद्यपराक्रमं ॥ १५ ॥
सुस्कंधोयंमहावृक्षोगदारूपइवस्थितः ॥ अहमेनमपारुज्यद्रावयिष्यामिशात्रवान् ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिं ॥
अब्रवीद्भ्रातरंवीरंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १७ ॥ माभीमसाहसंकार्षीस्तिष्ठत्वेषवनस्पतिः ॥ मात्वांवृक्षेणकर्माणिकुर्वाणमतिमानुषं ॥ १८ ॥ जनाःसमवबुध्येर
न्भीमोयमितिभारत ॥ अन्यदेवायुधंकिंचित्प्रतिपद्यस्वमानुषं ॥ १९ ॥ चापंवायदिवाशक्तिंनिस्त्रिंशंवापरस्वधं ॥ यदेवमानुषंभीमभवेदन्यैरलक्षितं ॥ २० ॥
तदेवायुधमादायमोक्षयाशुमहीपतिं ॥ यमौचचक्ररक्षौतेभवितारौमहाबलौ ॥ २१ ॥ सहिताःसमरेतत्रमत्स्यराजंपरीप्सत ॥ वैशंपायनउवाच एवमु
क्तस्तुवेगेनभीमसेनोमहाबलः ॥ २२ ॥ गृहीत्वातुधनुःश्रेष्ठंजवेनसुमहाजवः ॥ व्यमुंचच्छरवर्षाणिसतोयइवतोयदः ॥ २३ ॥ तंभीमोभीमकर्माणंसुशर्माण
मथाद्रवत् ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनंतिष्ठतिष्ठेतिचावदत् ॥ २४ ॥ सुशर्माचिंतयामासकालांतकयमोपमं ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतंपृष्ठतोरथपुंगवः ॥ पश्यतांसुमहत्कर्म
महद्युद्धमुपस्थितं ॥ २५ ॥ परावृत्तोधनुर्गृह्यसुशर्माभ्रातृभिःसह ॥ निमेषांतरमात्रेणभीमसेनेनतेरथाः ॥ २६ ॥ रथानांचगजानांचवाजिनांचससादिनां ॥
सहस्रशतसंघाताःशूराणामुग्रधन्विनां ॥ २७ ॥ पातिताभीमसेनेनविराटस्यसमीपतः ॥ पत्तयोनिहतास्तेषांगदांगृह्यमहात्मना ॥ २८ ॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयुद्धंसुश
र्मायुद्धदुर्मदः ॥ चिंतयामासमनसाकिंशेषंहिबलस्यमे ॥ अपरोदृश्यतेसैन्येपुरामग्नोमहाबले ॥ २९ ॥

द्रक्ष्येइत्यर्थः ॥ २५ ॥ रथाःसंगताइतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चिंतयामासेति सुशर्माबलस्यसैन्यस्यकिंशेषंकुत्सितंवधंचिंतयामास शेषःसंकर्षणेवधेइतिमेदिनी तत्रहेतुःहियस्मात्मेममअपरोभ्राताममहाबलेसैन्येपुरामग्नोदृश्यते भ्रातुःसंकटंदृष्ट्वासैन्यनाशंचिं तयामासेत्यर्थः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धनुषाशोभमानइतिशेषः ॥३०॥ तेसर्वेमत्स्याः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ अत्युग्रोयुधिष्ठिरःवाक्यशेषात् ॥३५॥३६॥३७॥३८॥ ३९ ॥४०॥४१॥ ४२ ॥ त्रैगर्त्तंत्रिगर्ताधिपतिं ॥४३॥४४॥४५॥भीमसं
काशःभीमोपमः रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदनुपमइत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ केशपक्षेकेशकलापे पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परइति पक्षोमासार्धकेइत्युपक्रम्यकेशादेःपरतोवृंदइतिमे

आकर्णपूर्णेनतदाधनुषाप्रत्यदृश्यत ॥ सुशर्मासायकांस्तीक्ष्णान्क्षिपतेचपुनःपुनः ॥ ३० ॥ ततःसमस्तास्तेसर्वेतुरगानभ्यचोदयन्॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणास्त्रि
गर्त्तान्प्रत्यमर्षणाः॥३१ ॥ तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वापांडवान्सामहाचमूः॥ वैराटिःपरमक्रुद्धोयुयुधेपरमाद्भुतं ॥ ३२ ॥ सहस्रमवधीत्तत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भी
मःसप्तसहस्राणियमलोकमदर्शयत् ॥ ३३ ॥ नकुलश्चापिसप्तैवशतानिप्राहिणोच्छरैः॥ शतानित्रीणिशूराणांसहदेवःप्रतापवान् ॥ ३४ ॥ युधिष्ठिरसमादिष्टो
निजघ्नेपुरुषर्षभः॥ ततोऽभ्यपतदत्युग्रःसुशर्माणमुदायुधः॥ ३५ ॥ हत्वातांमहतींसेनांत्रिगर्त्तानांमहारथः॥ततोयुधिष्ठिरोराजात्वरमाणोमहारथः॥३६॥अभि
पत्यसुशर्माणंशरैरभ्याहनद्भृशं॥ सुशर्मापिसुसंरब्धस्त्वरमाणोयुधिष्ठिरं ॥ ३७ ॥ अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ततोराजन्नाशुकारीकुंतीपुत्रो
वृकोदरः॥ ३८ ॥ समासाद्यसुशर्माणमश्वानस्यव्यपोथयत् ॥ पृष्ठगोपांश्चतस्याथहत्वापरमसायकैः॥ ३९ ॥ अथास्यसारथिंक्रुद्धोरथोपस्थादपातयत् ॥ च
क्ररक्षश्चशूरोवैमदिराक्षोतिविश्रुतः॥४०॥समायाद्विरथंदृष्ट्वात्रिगर्त्तंप्राहरत्तदा ॥ ततोविराटःप्रस्कंद्यरथादथसुशर्मणः॥ ४१॥ गदांतस्यपरामृश्यतमेवाभ्य
द्रवद्बली॥ सचचारगदापाणिर्वृद्धोपितरुणोयथा॥ ४२॥ पलायमानंत्रैगर्त्तंदृष्ट्वाभीमोऽभ्यभाषत॥राजपुत्रनिवर्त्तस्वनतेयुक्तंपलायनं॥४३॥ अनेनवीर्येणक
थंगास्त्वंप्रार्थयसेबलात्॥कथंचानुचरांस्त्यक्त्वाशत्रुमध्येविषीदसि॥४४॥ इत्युक्तःसतुपार्थेनसुशर्मारथयूथपः॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीमंससहसाभ्यद्रवद्बली॥४५॥
भीमस्तुभीमसंकाशोरथात्प्रस्कंद्यपांडवः॥ प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुशर्मणः॥ ४६ ॥ तंभीमसेनोधावंतमभ्यधावतवीर्यवान् ॥ त्रिगर्त्तराजमादातुं
सिंहःक्षुद्रमृगंयथा॥ ४७॥ अभिद्रुत्यसुशर्माणंकेशपक्षेपरामृशत्॥ समुद्यम्यतुरोषात्तंनिष्पिपेषमहीतले ॥ ४८॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः॥ तस्य
जानुंददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः॥४९॥तस्मिन्गृहीतेविरथेत्रिगर्त्तानांमहारथे॥अभज्यतबलंसर्वंत्रैगर्त्तंतद्भयातुरं॥५०

दिनी अत्रोक्तंनीतिशास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडा १ भूमौनिष्पेषणंबलात् २ मूर्ध्निपादप्रहरणं ३ जानुनोदरमर्दनं ४ मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनं ५ कफोणिपातोप्यसकृत् ६ सर्वतस्तलताडनं ७ ता
लेनयुद्धेभ्रमणं८ मारणंस्मृतमष्टधा चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमं षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति एतेषांमध्येतंकेशपहादिभिःपंचभिर्मारयताऽस्यक्षत्रियाधमत्वंदर्शितं॥४८॥४९॥५०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ घृणीदयालुः ॥ ५४ ॥ विवशं अचित्तं वशंपराधीनं ॥ ५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोध्यायः॥ ३३॥

निवर्त्यगास्ततःसर्वाःपांडुपुत्रामहारथाः॥ अवजित्यसुशर्माणंधनंचादायसर्वशः॥ ५१ ॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः॥ विराटस्यमहात्मानःपरिक्ले
शविनाशनाः॥५२॥स्थिताःसमक्षंतेसर्वेत्वथभीमोभ्यभाषत॥५३॥नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी॥ ५४॥

गलेगृहीत्वाराजानमानीयविवशंवशं॥ ततएनंविचेष्टंतंबध्वापार्थोवृकोदरः ॥ ५५॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितं ॥ अभ्येत्यरणमध्यस्थमभ्यगच्छ
द्युधिष्ठिरं॥ ५६ ॥ दर्शयामासभीमस्तुसुशर्माणंनराधिपं॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रोभीममाहवशोभिनं॥५७॥ तंराजाप्राहसत्दृष्ट्वामुच्यतांवैनराधमः॥एवमुक्तोब्र
वीद्भीमःसुशर्माणंमहाबलं ॥५८॥ भीमउवाच जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु॥ दासोस्मीतित्वयावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ॥ ५९ ॥ एवंतेजीवितंद
द्यामेषयुद्धजितोविधिः॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्राताप्रणयंवचः॥ ६०॥ युधिष्ठिरउवाच मुंचमुंचाधमाचारंप्रमाणंयदितेवयं॥ दासभावंगतोह्येषविराट
स्यमहीपतेः॥ अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःकदाचन ॥ ६१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेसुशर्मनिग्रहेत्रयस्त्रिंशोध्यायः॥ ३३॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुसव्रीडःसुशर्मासीदधोमुखः॥समुक्तोभ्येत्यराजानमभिवाद्यप्रतस्थिवान्॥ १॥ विसृज्यतुसुशर्माणंपांडवास्तेहतद्विषः॥ स्वबा
हुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः ॥ संग्रामशिरसोमध्येतांरात्रिंसुखिनोवसन् ॥ २॥ ततोविराटःकौंतयानतिमानुषविक्रमान् ॥ अर्चयामासवित्तेनमा
नेनचमहारथान्॥ ३॥ विराटउवाच यथैवममरत्नानियुष्माकंतानिवैतथा॥ कार्यंकुरुतवैसर्वंयथाकामंयथासुखं ॥ ४ ॥ ददाम्यलंकृताःकन्यावसूनिवि
विधानिच॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयुद्धेशत्रुनिबर्हणाः॥ ५॥ युष्माकंविक्रमादद्यमुक्तोहंस्वस्तिमानिह॥ तस्माद्भवंतोमत्स्यानामीश्वराःसर्वएवहि ॥ ६ ॥ वैशं

पायनउवाच तथेतिवादिनंमत्स्यंकौरवेयाःपृथक्पृथक्॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ ७॥ प्रतिनंदामतेवाक्यंसर्वंचैवविशांपते॥ एतेनैवप्रती
ताःस्मयत्त्वंमुक्तोद्यशत्रुभिः॥ ८॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामत्स्यराजोयुधिष्ठिरं॥ पुनरेवमहाबाहुर्विराटोराजसत्तमः॥ ९॥ एहित्वामभिषेक्ष्यामिमत्स्यराजस्तुनो
भवान्॥ १०॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयथेष्टंभुविदुर्लभं॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामिसर्वमर्हतिनोभवान्॥ ११॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतीताःहृष्टाः ॥ ८ ॥९॥ १०॥नःअस्मत्संबंधिसर्वंभवान्ग्रहीतुमर्हति ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ यतोनिगृहीतःजातसंरंभोजातभयोपित्वद्बलान्नचशत्रुवशंगतोस्मि॥ १३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥इतिविराटप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥३४॥ ९ ॥ परी
प्सतिलिप्सतियतःअथअतःविराटंविराटदेशंउपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कालयंतिनियंति रथवंशेनरथसमूहेन ॥ ५ ॥ घोषस्यघोषस्थानांगवांगोपालानांचहन्यतांहन्यमानानामारावःशब्दो

रत्नानिगाःसुवर्णंच मणिमुक्तमथापिच ॥ वैयाघ्रपद्यविप्रेंद्रसर्वथैवनमोस्तुते ॥ १२ ॥ त्वत्कृतेह्यद्यपश्यामिराज्यंसंतानमेवच ॥ यतश्चजातसंरंभोनचशत्रु
वशंगतः ॥ १३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोमत्स्यंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ प्रतिनंदामितेवाक्यंमनोज्ञंमत्स्यभाषसे॥ १४ ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंसुसुखीसततंभव ॥ गच्छंतुदू
तास्त्वरितंनगरंतवपार्थिव ॥ १५॥ सुहृदांप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयं ॥ ततस्तद्वचनान्मत्स्योदूतान्राजासमादिशत् ॥ १६ ॥ आचक्षध्वंपुरंगत्वासंग्रामे
विजयंमम ॥ कुमार्यःसमलंकृत्यपर्यागच्छंतुमेपुरात् ॥ १७॥ वादित्राणिचसर्वाणिगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ एतांचाज्ञांततःश्रुत्वाराज्ञामत्स्येननोदिताः ॥ ता
माज्ञांशिरसाकृत्वाप्रस्थिताहृष्टमानसाः ॥ १८ ॥ तेगत्वातत्रतांरात्रिमथसूर्योदयंप्रति ॥ विराटस्यपुराभ्याशेदूताजयमघोषयन् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते
विराटप० गोहरणप० दक्षिणगोग्रहेविराटजयघोषेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥३४ ॥ ॥९॥ वैशंपायनउवाच यातेत्रिगर्त्तान्मत्स्येतुपशूंस्तांन्वैपरीप्सति ॥दुर्योधनः
सहामात्योविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चकृपश्चपरमास्त्रवित् ॥ द्रौणिश्चसौबलश्चैवतथादुःशासनःप्रभो ॥ २ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चचित्रसेन
श्चवीर्यवान् ॥ दुर्मुखोदुःशलश्चैवयेचैवान्येमहारथाः ॥ ३ ॥ एतेमत्स्यानुपागम्यविराटस्यमहीपतेः ॥ घोषान्विद्राव्यतरसागोधनंजव्हुरोजसा ॥ ४ ॥ षष्टिंगवां
सहस्राणिकुरवःकालयंतिच ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यसमंततः ॥ ५ ॥ गोपालानांतुघोषस्यहन्यतांतैर्महारथैः ॥ आरावःसुमहानासीत्संप्रहारेभयंकरे ॥ ६ ॥गो
पाध्यक्षोभयत्रस्तोरथमास्थायसत्वरः ॥ जगामनगरायैवपरिक्रोशंस्तदार्त्तवत् ॥ ७॥ सप्रविश्यपुरंराज्ञोनृपवेश्माभ्ययात्ततः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णमाख्यातुंप्र
विवेशह ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाभूमिंजयंनामपुत्रंमत्स्यस्यमानिनं ॥ तस्मैतत्सर्वमाचष्टराष्ट्रस्यपशुकर्षणं॥ ९॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिते ॥तद्विजेतुंसमुत्तिष्ठगो
धनंराष्ट्रवर्धन ॥ १० ॥ राजपुत्रहितप्रेप्सुःक्षिप्रंनिर्याहिचस्वयं ॥ त्वांहिमत्स्योमहीपालःशून्यपालमिहाकरोत् ॥ ११ ॥त्वयापरिषदोमध्येश्लाघतेसनराधिपः ॥
पुत्रोममानुरूपश्चशूरश्चेतिकुलोद्वहः ॥ १२॥ इष्वस्त्रेनिपुणोयोधःसदावीरश्चमेसुतः ॥ तस्यतत्सत्यमेवास्तुमनुष्येंद्रस्यभाषितं ॥ १३

महानभूत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भूमिंजयमित्युत्तरस्यैवनामांतरं ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यपालंराज्ञोऽसन्निधानेपालकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ यूथपोगंधहस्ती ॥ १५ ॥ पाशोपधानामिति पाशौमौर्वीप्रांतद्वयगतौतावेवउपधानेवीणायांतंत्रीसंधानार्थंकीलविशेषौयस्यांसापाशोपधानातां ज्यातंत्रींमौर्व्येवतंत्रीकार्ष्णायसतंतवोयस्यांतां चापोधनुर्यष्टिःसैवअलाबुसहितोदंडोयस्यास्तां महास्वनामित्युभयत्रतुल्यं शरास्ततोनिःसरंतस्तएववर्णाःशब्दवत्त्वसामान्यात्स्वरस्पर्शादयोयस्यां धनुःशब्दोत्रसज्यचापवाची तामेववीणां शत्रूणांमध्येप्रवादय

आवर्त्तयकुरून्जित्वापशून्पशुमतांवर ॥ निर्दहैषामनीकानिभीमेनशरतेजसा॥ १४॥ धनुश्च्युतैरुक्मपुंखैःशरैःसन्नतपर्वभिः॥द्विषतांभिंध्यनीकानिगजानामिवयूथपः॥ १५ ॥पाशोपधानांज्यातंत्रींचापदंडांमहास्वनां॥शरवर्णांधनुर्वीणांशत्रुमध्येप्रवादय॥ १६ ॥ श्वेतारजतसंकाशारथेयुज्यंतुतेहयाः॥ध्वजंचसिंहंसौवर्णमुच्छ्रयंतुतवप्रभो॥ १७॥ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्रामुक्ताहस्तवतात्वया॥ छादयंतुशराःसूर्यंराज्ञांमार्गनिरोधकाः ॥ १८॥रणेजित्वाकुरून्सर्वान्वज्रपाणिरिवासुरान्॥ यशोमहदवाप्यत्वंप्रविशेदंपुरंपुनः॥ १९ ॥ त्वंहिराष्ट्रस्यपरमागतिर्मत्स्यपतेःसुतः॥ यथाहिपांडुपुत्राणामर्जुनोजयतांवरः ॥ २० ॥ एवमेवगतिर्नूनंभवान्विषयवासिनां ॥गतिमंतोवयंत्वद्यसर्वेविषयवासिनः ॥२१॥ वैशंपायनउवाच स्त्रीमध्यउक्तस्तेनासौतद्वाक्यमभयंकरं॥अंतःपुरेश्लाघमानइदंवचनमब्रवीत्॥२२॥इतिश्रीमहाभा० वि० प०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेगोपवाक्येपंचत्रिंशोध्यायः॥ ३५ ॥ ॥ छ॥ उत्तरउवाच अद्याहमनुगच्छेयंदृढधन्वागवांपदं॥ यदिमेसारथिःकश्चिद्भवेदश्वेषुकोविदः ॥ १ ॥ तंत्वहंनावगच्छामियोमेयंताभवेन्नरः॥ पश्यध्वंसारथिंक्षिप्रंममयुक्तंप्रयास्यतः॥ २ ॥ अष्टाविंशतिरात्रंवामासंवानूनमंततः॥ यत्तदासीन्महद्युद्धंतत्रमेसारथिर्हतः॥ ३ ॥ सलभेयंयदात्वन्यंहययानविदंनरं॥ त्वरावानद्ययात्वाहंसमुच्छ्रितमहाध्वजं ॥ ४ ॥ विगाह्यतत्परानीकंगजवाजिरथाकुलं॥शस्त्रप्रतापनिर्वीर्यान्कुरून्जित्वानयेपशून्॥ ५॥ दुर्योधनंशांतनवंकर्णंवैकर्त्तनंकृपं ॥द्रोणंचसहपुत्रेणमहेष्वासान्समागतान् ॥ ६ ॥ वित्रासयित्वासंग्रामेदानवानिववज्रभृत्॥ अनेनैवमुहूर्तेनपुनःप्रत्यानयेपशून् ॥७॥शून्यमासाद्यकुरवःप्रयांत्यादायगोधनं॥ किंतुशक्यंमयाकर्त्तुंयदहंतत्रनाभवं॥ ८ ॥पश्येयुरद्यमेवीर्यंकुरवस्तेसमागताः॥किंनुपार्थोर्जुनःसाक्षादयमस्मान्प्रबाधते॥ ९॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वातदर्जुनोवाक्यंराज्ञःपुत्रस्यभाषतः॥ अतीतसमयेकालेप्रियांभार्यामनिंदितां॥ १० ॥द्रुपदस्यसुतांतन्वींपांचालींपावकात्मजां ॥ सत्यार्जवगुणोपेतांभर्तुःप्रियहितेरतां ॥ ११ ॥

॥ १६ ॥ युज्यंतुयुज्यंतां सिंहंसिंहाकारंसौवर्णं ॥ १७ ॥ हस्तवतादृढहस्तेन प्रशंसायांमतुप् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोध्यायः ॥ ३५॥ ॥छ॥ ॥१॥ २ ॥ ३ ॥ हययानविदंअश्वगतिज्ञं ॥४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नर्तनागृहं ण्यासश्रंथोयुजितिण्यंतात्युचिटाबंतं सत्रेणछद्मना ॥ २४ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेशट्त्रिंशोध्यायः ॥ ३६॥ ॥ ७ ॥ माल्यंमाला माल्यंकुसुमतत्स्रजोरितिमेदिनी सुदक्षिणाभ्रातृच्छंदानुवर्तिनी दक्षिणादक्षिणोद्भूतसरलच्छंदवर्तिष्वितिमेदिनी वेदिवत्विलग्नःकृशोमध्योय

उवाचरहसिप्रीतःकृष्णांसर्वार्थकोविदः॥ उत्तरंब्रूहिकल्याणिक्षिप्रंमद्वचनादिदं॥ १२॥ अयंवैपांडवस्यासीत्सारथिःसंमतोदृढः॥ महायुद्धेषुसंसिद्धःसतेयंता भविष्यति॥ १३॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंस्त्रीषुभाषतश्चपुनःपुनः॥नसामर्षतपांचालीबीभत्सोःपरिकीर्त्तनं॥ १४॥अथैनमुपसंगम्यस्त्रीमध्यात्सा तपस्विनी॥ व्रीडमानेवशनकैरिदंवचनमब्रवीत्॥ १५॥ योसौबृहद्वारणाभोयुवासुप्रियदर्शनः॥ बृहन्नलेतिविख्यातःपार्थस्यासीत्ससारथिः ॥ १६ ॥धनुष्य नवरश्चासीत्तस्यशिष्योमहात्मनः॥ दृष्टपूर्वोमयावीरचरंत्यापांडवान्प्रति॥ १७॥ यदातत्पावकोदावमदहत्खांडवंमहत्॥अर्जुनस्यतदानेनसंगृहीताहयोत्तमाः ॥ १८॥ तेनसारथिनापार्थःसर्वभूतानिसर्वशः॥ अजयत्खांडवप्रस्थेनहियंतास्तिताहृशः॥ १९ ॥ उत्तरउवाच सैरंध्रिजानासितथायुवानंनपुंसकोनैवभ वेद्यथासौ॥ अहंनशक्नोमिबृहन्नलांशुभेवक्तुंस्वयंयच्छहयान्ममेतिवै॥ २०॥ द्रौपद्युवाच येयंकुमारीसुश्रोणीभगिनीतेयवीयसी ॥ अस्याःसावीरवच नंकरिष्यतिनसंशयः॥ २१॥ यदिवैसारथिःसस्यात्कुरून्सर्वान्नसंशयः॥ जित्वागाश्चसमादायध्रुवमागमनंभवेत् ॥ २२ ॥ एवमुक्तःससैरंध्याभगिनींप्रत्य भाषत॥ गच्छत्वमनवद्यांगितामानयबृहन्नलां॥ २३॥ साभ्रात्राप्रेषिताशीघ्रमगच्छन्नर्तनागृहं॥ यत्रास्तेसमहाबाहुश्छन्नःसत्रेणपांडवः॥ २४॥ इति श्रीमहाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेबृहन्नलासारथ्यकथनेषट्त्रिंशोध्यायः॥ ३६॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच साप्राद्रवत्कांचनमाल्यधारि णीज्येष्ठेनभ्रात्राप्रहितायशस्विनी॥ सुदक्षिणावेदिविलग्नमध्यासापद्मपत्राभनिभाशिखंडिनी॥ १॥तन्वीशुभांगीमणिचित्रमेखलामत्स्यस्यराज्ञोदुहिताश्रि यावृता॥ तन्नर्त्तनागारमरालपक्ष्माशतह्रदामेघमिवान्वपद्यत॥ २॥ साहस्तिहस्तोपमसंहितोरूःस्वनिंदिताचारुदतीसुमध्यमा॥आसाद्यतंवैवरमाल्यधारिणी पार्थंशुभानागवधूरिवद्विपं॥ ३॥ सारत्नभूतामनसःप्रियार्चितासुताविराटस्ययथेंद्रलक्ष्मीः॥ सुदर्शनीयाप्रमुखेयशस्विनीप्रीत्याब्रवीदर्जुनमायतेक्षणा॥ ४॥

स्याःसा पद्मपत्राभिनवाशिखंडिनीतिप्राचीनपाठः पद्मपत्राभनिभा पद्मपत्रेषुआभातीतिपद्मपत्राभालक्ष्मीःतद्वत्निभादीप्तिर्यस्याःसा येतुपद्मपत्राभंमरकतंतन्निभांश्यामामितिव्याचख्युःतेषांकनकोज्ज्व लत्वचमितिवाक्यशेषेणविरोधःस्पष्टः शिखंडिनीमयूरपिच्छालंकारवती ॥ १ ॥ अरालपक्ष्मावक्राक्षिपक्ष्मा शतह्रदाविद्युत् ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रमुखेअग्रे ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥किंकिमर्थंआगमनं ॥ ६ ॥ प्रणयंविनयंभावयंतीदर्शयंती ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्गावोदूरतरंह्रियंतेततःप्रागेवसारथ्यंकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सुसंहतोरुंकनकोज्वलत्वचंपार्थःकुमारींसतदाभ्यभाषत ॥ किमागमःकांचनमाल्यधारिणिम्रृगाक्षिकिंत्वंत्वरितेवभामिनि॥किंतेमुखंसुंदरिनप्रसन्नमाच
क्ष्वतत्त्वंममशीघ्रमंगने॥५॥ वैशंपायनउवाच सतांदृष्ट्वाविशालाक्षींराजपुत्रींसखींसखा॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजन्किमागमनमित्युत ॥ ६ ॥ तमब्रवीद्रा
जपुत्रीसमुपेत्यनरर्षभं॥ प्रणयंभावयंतीसासखीमध्यइदंवचः॥ ७ ॥ गावोराष्ट्रस्यकुरुभिःकाल्यंतेनोबृहन्नले ॥ ताविजेतुंममभ्राताप्रयास्यतिधनुर्धरः॥८॥
नाचिरंनिहतस्तस्यसंग्रामेरथसारथिः॥ तेननास्तिसमःसूतोयोस्यसारथ्यमाचरेत्॥ ९ ॥ तस्मैप्रयतमानायसारथ्यर्थंबृहन्नले॥ आचचक्षेहयज्ञानेसैरंध्रीकौ
शलंतव॥ १० ॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः॥ ११ ॥ सासारथ्यंममभ्रातुःकुरुसाधुबृहन्नले ॥ पुरादूर
तरंगावोह्रियंतेकुरुभिर्हिनः॥ १२ ॥ अथैतद्वचनंमेद्यनियुक्तानकरिष्यसि ॥ प्रणयादुच्यमानात्वंपरित्यक्ष्यामिजीवितं ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसुश्रोण्यातयास
ख्यापरंतपः॥ जगामराजपुत्रस्यसकाशममितौजसः ॥ १४ ॥ तमाव्रजंतंत्वरितंप्रभिन्नमिवकुंजरं॥ अन्वगच्छद्विशालाक्षीशिशुंगजवधूरिव ॥ १५ ॥ दूरादे
वतुतांप्रेक्ष्यराजपुत्रोभ्यभाषत॥ त्वयासारथिनापार्थःखांडवेऽग्निमतर्पयत्॥ १६ ॥ पृथिवीमजयत्कृत्स्नांकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ सैरंध्रीत्वांसमाचष्टेसाहिजानाति
पांडवान्॥ १७ ॥ संयच्छमामकानश्वांस्तथैवत्वंबृहन्नले॥ कुरुभिर्योत्स्यमानस्यगोधनानिपरीप्सतः॥ १८ ॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्व
याऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ १९ ॥ एवमुक्ताप्रत्युवाचराजपुत्रंबृहन्नला ॥काशक्तिर्ममसारथ्यंकर्त्तुंसंग्राममूर्धनि ॥ २० ॥गीतंवायदिवानृत्यंवा
दित्रंवापृथग्विधं॥ तत्करिष्यामिभद्रंतेसारथ्यंतुकुतोमम ॥ २१ ॥ उत्तरउवाच बृहन्नलेगायनोवानर्त्तनोवापुनर्भव॥ क्षिप्रंमेरथमास्थायनिगृह्णीष्वह
योत्तमान्॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच सतत्रनर्मसंयुक्तमकरोत्पांडवोबहु॥ उत्तरायाःप्रमुखतःसर्वंजानन्नरिंदमः॥ २३ ॥ ऊर्ध्वमुत्क्षिप्यकवचंशरीरेप्रत्य
मुंचत ॥ कुमार्यस्तत्रतंदृष्ट्वाप्राहसन्पृथुलोचनाः ॥ २४ ॥ सतुदृष्ट्वाविमुह्यंतंस्वयमेवोत्तरस्ततः ॥कवचेनमहार्हेणसमनह्यद्बृहन्नलां ॥ २५ ॥ सबिभ्रत्क
वचंचाग्र्यंस्वयमप्यंशुमत्प्रभं॥ ध्वजंचसिंहमुच्छ्रित्यसारथ्येसमकल्पयत्॥ २६ ॥ धनूंषिचमहार्हाणिबाणांश्चरुचिरान्बहून् ॥ आदायप्रययौवीरःसबृहन्नल
सारथिः॥ २७॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ पांचालिकार्थं पांचालिकापुत्तिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृतेत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० सप्तत्रिंशोध्यायः ॥३७॥

अथोत्तराचकन्याश्चसख्यस्तामब्रुवंस्तदा ॥ बृहन्नलेआनयेथावासांसिरुचिराणिच ॥ २८ ॥पांचालिकार्थंचित्राणिसूक्ष्माणिचमृदूनिच ॥विजित्यसंग्रामग
तान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरून् ॥ २९ ॥ एवंताब्रुवतीःकन्याःसहिताःपांडुनंदनः ॥ प्रत्युवाचहसन्पार्थोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३० ॥ बृहन्नलोवाच यद्युत्तरोयं
संग्रामेविज्येष्यतिमहारथान् ॥ अथाहरिष्येवासांसिदिव्यानिरुचिराणिच ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुबीभत्सुस्ततःप्राचोदयद्धयान् ॥ कुरून
भिमुखःशूरोनानाध्वजपताकिनः ॥ ३२ ॥ तमुत्तरंवीक्ष्यरथोत्तमेस्थितंबृहन्नलायाःसहितंमहाभुजं ॥ स्त्रियश्चकन्याश्चद्विजाश्चसुव्रताःप्रदक्षिणंचक्रुरथोचुरं
गनाः ॥ ३३ ॥ यदर्जुनस्यर्षभतुल्यगामिनःपुराभवत्खांडवदाहमंगलं ॥ कुरून्समासाद्यरणेबृहन्नलेसहोत्तरेणाद्यतदस्तुमंगलं ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारते
विराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरनिर्याणंनामसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७॥ ॥७१॥ वैशंपायनउवाच सराजधान्यानिर्यायवैराटिरकुतोभयः ॥
प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतंयत्रतेकुरवोगताः ॥ १ ॥ समवेतान्कुरून्सर्वान्जिगीषूनवजित्यवै ॥ गास्तेषांक्षिप्रमादायपुनरेष्याम्यहंपुरं ॥ २॥ ततस्तांश्चोदयामासस
दश्वान्पांडुनंदनः ॥ तेहयानरसिंहेननोदितावातरंहसः ॥आलिखंतइवाकाशमूहुःकांचनमालिनः॥३ ॥नातिदूरमथोगत्वामत्स्यपुत्रधनंजयौ ॥अवेक्षेतामभि
त्रघ्नौकुरूणांबलिनांबलं॥४॥श्मशानमभितोगत्वाआससादकुरूनथ॥तांशमीमन्ववीक्षेतांव्यूढानीकांश्चसर्वशः॥५॥तदनीकंमहत्तेषांविबभौसागरोपमं ॥
सर्पमाणमिवाकाशेवनंबहुलपादपं ॥ ६ ॥ ददृशेपार्थिवोरेणुर्जनितस्तेनसर्पता ॥ दृष्टिप्रणाशोभूतानांदिवस्पृक्कुरुसत्तम ॥ ७॥ तदनीकंमहद्दृष्ट्वागजाश्वरथ
संकुलं ॥ कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तंशांतनवेनच ॥ ८ ॥ द्रोणेनचसपुत्रेणमहेष्वासेनधीमता ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःपार्थंवैराटिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ उत्तरउवाच नोत्सहे
कुरुभिर्योद्धुंरोमहर्षंहिपश्यमे ॥ बहुप्रवीरमत्युग्रंदेवैरपिदुरासदं ॥ १०॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिकुरुसैन्यमनंतकं॥ नाशंसेभारतींसेनांप्रवेष्टुंभीमकार्मुकां॥ ११॥
रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलां॥दृष्ट्वैवहिपरानाजौमनःप्रव्यथतीवमे ॥ १२॥ यत्रद्रोणश्चभीष्मश्चकृपःकर्णोविविंशतिः॥अश्वत्थामाविकर्णश्चसो
मदत्तश्चबाल्हिकः ॥ १३ ॥ दुर्योधनस्तथावीरोराजाचरथिनांवरः ॥ द्युतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १४॥

सइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिवेगेनआकाशे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हृष्टरोमारोमांचितः ॥ ९ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह बह्विति ॥ १० ॥११॥ कलिलांगहनां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कश्मलंमूर्च्छा ॥१५॥ अविजातः जातंसामान्यंविगतंयस्मात्सविजातोऽसाधारणः तदन्योऽविजातःसाधारणःप्राकृतः प्राचांतुसयकारःपाठः तदावियातोधृष्टः धृष्टेधृष्णुर्वियातश्चेत्यमरः अवियातोप्रगल्भः

दृष्ट्वैवहिकुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ॥ हृषितानिचरोमाणिकश्मलंचागतंमम ॥ १५॥ वैशंपायनउवाच अविजातोविजातस्यमौर्ख्यात्धूर्त्तस्य पश्यतः ॥ परिदेवयतेमंदःसकाशेसव्यसाचिनः ॥ १६॥ त्रिगर्त्तान्मेपितायातःशून्येसंप्रणिधायमां ॥ सर्वांसेनामुपादायनमेसंतीहसैनिकाः ॥ १७॥ सोहमेकोबहून्बालःकृतास्त्रानकृतश्रमः ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिनिवर्त्तस्वबृहन्नले ॥ १८॥ बृहन्नलोवाच भयेनदीनरूपोसिद्विषतांहर्षवर्द्धनः ॥ नचतावत्कृतंकर्मपरैःकिंचिद्रणाजिरे ॥ १९॥ स्वयमेवचमामात्थवहमांकौरवान्प्रति ॥ सोहंत्वांतत्रनेष्यामियत्रैतेबहुलाध्वजाः ॥ २०॥ मध्यमामिषगृध्राणांकुरूणामाततायिनां॥ नेष्यामित्वांमहाबाहोपृथिव्यामपियुध्यतां ॥ २१॥ तथास्त्रीषुप्रतिश्रुत्यपौरुषंपुरुषेषुच ॥ कत्थमानोभिनिर्यायकिमर्थंनयुयुत्ससे ॥ २२॥ नचेद्विजित्यगास्तास्त्वंगृहान्वैप्रतियास्यसि ॥ प्रहसिष्यंतिवीरास्त्वांनरानार्यश्चसंगताः ॥ २३॥ अहमप्यत्रसैरंध्याख्यातासारथ्यकर्मणि॥ नचशक्ष्याम्यनिर्जित्यगाःप्रयातुंपुरंप्रति ॥ २४॥ स्तोत्रेणचैवसैरंध्यास्तववाक्येनतेनच॥ कथंनयुध्येयमहंकुरून्सर्वान्स्थिरोभव॥२५॥ उत्तरउवाच कामंहरंतुमत्स्यानांभूयांसःकुरवोधनं॥ प्रहसंतुचमांनार्योनरावापिबृहन्नले॥ २६॥ संग्रामेनचकार्यंमेगावोगच्छंतुचापिमे॥ शून्यंमेनगरंचापिपितुश्चैवबिभेम्यहं ॥ २७॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाप्राद्रवद्भीतोरथात्प्रस्कंधकुंडली॥ त्यक्त्वामानंचदर्पंचविसृज्यसशरंधनुः ॥ २८॥ बृहन्नलोवाच नैषशूरैःस्मृतोधर्मःक्षत्रियस्यपलायनं॥ श्रेयस्तुमरणंयुद्धेनभीतस्यपलायनं॥ २९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुकौंतेयःसोवप्लुत्यरथोत्तमात्॥ तमन्वधावद्धावंतंराजपुत्रंधनंजयः ॥ ३०॥ दीर्घांवेणींविधुन्वानःसाधुरक्तेचवाससी॥ विधूयवेणींधावंतमजानंतोर्जुनंतदा॥३१॥ सैनिकाःप्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्यतं॥ तंशीघ्रमभिधावंतंसंप्रेक्ष्यकुरवोब्रुवन्॥ ३२॥ कएषवेषसंच्छन्नोभस्मन्येवहुताशनः॥ किंचिदस्ययथापुंसःकिंचिदस्ययथास्त्रियः॥ ३३॥ सारूप्यमर्जुनस्येवक्लीबरूपंबिभर्तिच ॥ तदेवैतच्छिरोग्रीवंतौबाहूपरिघोपमौ॥ तद्वदेवास्यविक्रांतंनायमन्योधनंजयात्॥ ३४॥

धूर्त्तस्यछद्मवेषधारिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमिषंमांसंतत्रयथागृध्राः पतंतितत्तुल्यानांगोलुब्धानां पृथिव्यांनिमित्तभूतायां एतेनाग्रेभाविसंग्रामेष्वपित्वांनेष्यामीत्युक्तं ॥२१॥ अभिनिर्यायाभिनिर्गत्य नयुयुत्ससेयोद्धुंनेच्छसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

३५ ॥ ३६॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८॥

अमरेष्विवदेवेंद्रोमानुषेषुधनंजयः ॥ एकःकोस्मानुपायायादन्योलोकेधनंजयात् ॥ ३५ ॥ एकःपुत्रोविराटस्यशून्येसन्निहितःपुरे ॥ सएषकिलनिर्यातोबाल
भावान्नपौरुषात् ॥ ३६ ॥ सत्रेणनूनंछन्नंहिचरंतंपार्थमर्जुनं ॥ उत्तरःसारथिंकृत्वानिर्यातोनगराद्बहिः ॥ ३७ ॥ सनोमन्यामहेदृष्ट्वाभीतएषपलायते ॥ तं
नूनमेषधावंतंजिघृक्षतिधनंजयः ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच इतिस्मकुरवःसर्वेविमृशंतःपृथक्पृथक् ॥ नचव्यवसितुंकिंचिदुत्तरंशक्नुवंतिते ॥ ३९ ॥
छन्नंतथातंसत्रेणपांडवंप्रेक्ष्यभारत ॥ उत्तरंतुप्रधावंतमभिद्रुत्यधनंजयः ॥ गत्वापदशतंतूर्णंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ ४० ॥ सोर्जुनेनपरामृष्टःपर्यदेवयदार्त्तव
त् ॥ बहुलंकृपणंचैवविराटस्यसुतस्तदा ॥ ४१ ॥ उत्तरउवाच शृणुयास्त्वंहिकल्याणिबृहन्नलेसुमध्यमे ॥ निवर्त्तयरथंक्षिप्रंजीवन्भद्राणिपश्यति ॥ ४२ ॥
शातकुंभस्यशुद्धस्यशतंनिष्कान्ददामिते ॥ मणीनष्टौचवैदूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ॥ ४३ ॥ हेमदंडप्रतिच्छन्नंरथंयुक्तंचसुव्रतैः ॥ मत्तांश्चदशमातंगान्मुं
चमांत्वंबृहन्नले ॥ ४४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमादीनिवाक्यानिविलपंतमचेतसं ॥ प्रहस्यपुरुषव्याघ्रोरथस्यांतिकमानयत् ॥ ४५ ॥ अथैनमब्रवी
त्पार्थोभयार्त्तंनष्टचेतसं ॥ यदिनोत्सहसेयोद्धुंशत्रुभिःशत्रुकर्षण ॥ एहिमेत्वंहयान्यच्छयुध्यमानस्यशत्रुभिः ॥ ४६ ॥ प्रयात्येतद्रथानीकंमद्बाहुबलरक्षि
तः ॥ अप्रधृष्यतमंघोरंगुप्तंवीरैर्महारथैः ॥ ४७ ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप ॥ कथंपुरुषशार्दूलशत्रुमध्येविषीदसि ॥ ४८ ॥ अहंवैकुरुभिर्यो
त्स्येविजेष्यामिचतेपशून् ॥ प्रविश्यैतद्रथानीकमप्रधृष्यंदुरासदं ॥ ४९ ॥ यंताभवनरश्रेष्ठयोत्स्येहंकुरुभिःसह ॥ एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्वैराटिमपराजितः ॥ स
माश्वास्यमुहूर्तंतमुत्तरंभरतर्षभ ॥ ५० ॥ ततएनंविचेष्टंतमकामंभयपीडितं ॥ रथमारोपयामासपार्थःप्रहरतांवरः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणि
गोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्तराश्वासनेअष्टत्रिंशोध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तंदृष्ट्वाक्लीबवेषेणरथस्थंनरपुंगवं ॥ शमीमभिमुखं
यांतंरथमारोप्यचोत्तरं ॥ १ ॥ भीष्मद्रोणमुखास्तत्रकुरवोरथिसत्तमाः ॥ वित्रस्तमनसःसर्वेधनंजयकृताद्भयात् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यहतोत्साहानुत्पातानपिचा
द्भुतान् ॥ गुरुःशस्त्रभृतांश्रेष्ठोभारद्वाजोभ्यभाषत ॥ ३ ॥ चंडाश्चवाताःसंवांतिरूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ भस्मवर्णप्रकाशेनतमसासंवृतंनभः ॥ ४ ॥ रूक्षवर्णा
श्चजलदादृश्यंतेद्भुतदर्शनाः ॥ निःसरंतिचकोशेभ्यःशस्त्राणिविविधानिच ॥ ५ ॥ तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ वैशसंवैरंयुद्धेकदनंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ नदीजेति हेनदीजगांगेयहेभीष्म लंकेशस्यरावणस्यवनंतस्यारिर्नाशकोहनूमान्सःकेतुर्ध्वजोयस्यसःलंकेशवनारिकेतुः नगोवृक्षस्तदाह्वयःवृक्ष नामा ना मेतिवितर्केनिश्चितंवा अर्जुनइत्यर्थः शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः नगारिरिंद्रस्तस्यसूनुः एषअंगनावेषधरः किरीटीएतन्नामा यंजित्वावःयुष्माकंगाःधेनूःनेष्यतितंदुर्योधनंअवपालय ॥१०॥ ११ ॥ १२ ॥

शिवाश्चविनदंत्येतादीप्तायांदिशिदारुणाः॥ हयाश्चाश्रूणिमुंचंतिध्वजाःकंपंत्यकंपिताः॥ ६ ॥ यादृशान्यत्ररूपाणिसंदृश्यंतेबहूनिच॥यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुसाध्वसंसमुपस्थितं॥ ७॥रक्षध्वमपिचात्मानंव्यूहध्वंवाहिनीमपि॥ वैशसंचप्रतीक्षध्वंरक्षध्वंचापिगोधनं॥८॥ एषवीरोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ आगतःक्लीववेषेणपार्थोनास्त्यत्रसंशयः॥ ९ ॥ नदीजलंकेशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनामनगारिसूनुः॥ एषोंगनावेषधरःकिरीटीजित्वावयंनेष्यतिचाद्यगावः ॥१०॥सएषपार्थोविक्रांतःसव्यसाचीपरंतपः॥नायुद्धेननिवर्त्तेतसर्वैरपिसुरासुरैः॥११॥क्लेशितश्चवनेशूरोवासवेनापिशिक्षितः॥अमर्षवशमापन्नोवासवप्रतिमोयुधि॥ नेहास्यप्रतियोद्धारमहंपश्यामिकौरवाः ॥ १२ ॥ महादेवोपिपार्थेनश्रूयतेयुधितोषितः॥ किरातवेषप्रच्छन्नोगिरौहिमवतिप्रभुः ॥ १३ ॥ कर्णउवाच सदाभवान्फाल्गुनस्यगुणैरस्मान्विकत्थसे॥ नचार्जुनःकलापूर्णोममदुर्योधनस्यच ॥१४॥ दुर्योधनउवाच यद्येषपार्थोराधेयकृतंकार्यंभवेन्मम ॥ ज्ञाताःपुनश्चरिष्यंतिद्वादशाब्दान्विशांपते॥ १५॥ अथैषकश्चिदेवान्यःक्लीववेषेणमानवः॥ शरैरेनंसुनिशितैःपातयिष्यामिभूतले॥ १६॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्ब्रुवतितद्वाक्यंधार्त्तराष्ट्रेपरंतप ॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःपौरुषंतदपूजयन् ॥१७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहे० अर्जुनप्रशंसायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः॥३९॥ ॥४०॥ वैशंपायनउवाच तांशमीमुपसंगम्यपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ सुकुमारंसमाज्ञायसंग्रामेनातिकोविदं॥ १॥ समादिष्टोमयाक्षिप्रंधनूंष्यवहरोत्तर॥ नेमानिहित्वदीयानिसोढुंशक्ष्यंतिमेबलं॥ भारंचापिगुरुंवोढुंकुंजरंवाप्रमर्दितुं ॥ २ ॥ ममवाबाहुविक्षेपंशत्रूनिहविजेष्यतः॥ तस्माद्भूमिंजयारोहशमीमेतांपलाशिनीं॥ ३॥ अस्यांहिपांडुपुत्राणांधनुंषिनिहितान्युत॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा॥ ४॥ ध्वजाःशराश्चशूराणांदिव्यानिकवचानिच॥ अत्रचैतन्महावीर्यंधनुःपार्थस्यगांडिवं॥ ५॥

॥ १३॥ कलाषोडशोंशः पूर्णःकृत्स्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिविराटंपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥४०॥ ॥ ४० ॥ तामिति ॥ १ ॥ अवहरअवतारय ॥ २॥ बाहुविक्षेपंसोढुंनशक्ष्यंतीतिसंबंधः ॥ भूमिंजयहेउत्तर पलाशिनींबहुपत्रवतीं ॥३॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तृणराजस्तालस्तत्समं ॥६॥ महामात्रंअतिप्रमाणं ॥७॥८॥ इतिनैलकं० भारत० चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्निति ॥१॥ आलब्धुंस्प्रष्टुं ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ दायादंपुत्रं ॥५॥६ ॥ ७॥ अप
त्त्यवृक्षादधआनीय ॥८॥ संनहनानिधनुषांबंधनानि॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिनै० भा० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ कस्यजातरूपस्यजातकीर्त्तेः रूपंस्वभावेसौंदर्येनालोकपशु

एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनं ॥ व्यायामसहमत्यर्थंतृणराजसमंमहत् ॥६॥ सर्वायुधमहामात्रंशत्रुसंबाधकारकं ॥ सुवर्णविकृतंदिव्यंश्लक्ष्णमायतमव्रणं ॥ ७॥ अलंभारंगुरुंवोढुंदारुणंचारुदर्शनं ॥ तादृशान्येवसर्वाणिबलवंतिदृढानिच ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ॥ ८॥ इ० वि० प० उत्तरगोग्रहेअर्जुनास्त्रकथनेचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ उत्तरउवाच अस्मिन्वृक्षेकिलोद्बद्धंशरीरमितिनःश्रुतं ॥ तदहंराजपुत्रःसन्स्पृशेयंपाणिनाकथं ॥ १ ॥ नैवंविधंमयायुक्तमालब्धुंक्षत्रयोनिना ॥ महताराजपुत्रेणमंत्रयज्ञविदासता ॥ २ ॥ स्पृष्टवंतंशरीरंमांशववाहमिवाशुचिं ॥ कथंवाव्यवहार्यंवैकुर्वीथास्त्वंबृहन्नले ॥ ३॥ बृहन्नलोवाच व्यवहार्यश्चराजेंद्रशुचिश्चैवभविष्यसि ॥ धनूंष्येतानिमाभैस्त्वंशरीरंनात्रविद्यते ॥ ४ ॥ दायादंमत्स्यराजस्यकुलेजातंमनस्विनां ॥ त्वांकथंनिंदितंकर्मकारयेयंनृपात्मज ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसपार्थेनरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ आरुरोहशमीवृक्षंवैराटिरवशस्तदा ॥ ६ ॥ तमन्वशासच्छत्रुघ्नोरथेतिष्ठन्धनंजयः ॥ अवरोपयवृक्षाग्राद्धनूंष्येतानिमाचिरं ॥ ७ ॥ परिवेष्टनमेतेषांक्षिप्रंचैवव्यपानुद ॥ सोपहृत्यमहार्हाणिधनूंषिपृथुवक्षसां ॥ परिवेष्टनपत्राणिविमुच्यसमुपानयत् ॥ ८॥ तथासंनहनान्येषांपरिमुच्यसमंततः ॥ अपश्यद्गांडिवंतत्रचतुर्भिरपरैःसह ॥ ९ ॥ तेषांविमुच्यमानानांधनुषामर्कवर्चसां ॥ विनिश्चेरुःप्रभादिव्याग्रहाणामुदयेष्विव ॥ १० ॥ सतेषांरूपमालोक्यभोगिनामिवजृंभतां ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःक्षणेनसमपद्यत ॥ ११ ॥ संस्पृश्यतानिचापानिभानुमंतिबृहंतिच ॥ वैराटिरर्जुनंराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ इ० म० विरा० उत्तरगोग्रहेअस्त्रारोपणेएकचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ उत्तरउवाच बिंदवोजातरूपस्यशतंयस्मिन्निपातिताः ॥ सहस्रकोटिसौवर्णाःकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ १ ॥ वारणायत्रसौवर्णाःपृष्ठेभासंतिदंशिताः ॥ सुपार्श्वंसुग्रहंचैवकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ २ ॥ तपनीयस्यशुद्धस्यपृष्ठेयस्येंद्रगोपकाः ॥ पृष्ठेविभक्ताःशोभंतेकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ ३ ॥

वृंदयोः यथावृत्तौनाटकादावाकारश्लोकयोरपीतिमेदिनी बिंदवःसौवर्णाइतिसंबंधः सहस्रेसहस्वत्यौबलवत्यौदीप्तिमत्यौवाकोटीप्रांतौयस्यतत्सहस्रकोटि सहोबलेज्योतिषिचेतिमेदिनी सहसूशब्दान्मत्वर्थीयोरप्रत्ययः ॥ १ ॥ दंशिताःभासमानाः सुग्रहंग्रह्यतेस्मिन्नितिग्रहोमध्यं ॥ २ ॥ तपनीयस्यसुवर्णस्यइंद्रगोपकाःकीटविशेषाःरक्तपीतभास्वरवर्णाः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ सौवर्णाःशलभाःसुवर्णःकृष्णागरुवर्णंद्रव्यंमीनाइतिसंज्ञितंतन्मयाः तेषुहिनीलवर्णेषुतपनीयाख्यस्वर्णभूषणानिशोभंते सुवर्णश्वसुवर्णाचकृष्णागरुमखांतरेइतिविश्वः सुवर्णमणयःस्वर्णविंदवः शोभनवर्णमणिखचितत्वाद्वासुवर्णमणिचित्रत्वं ॥ ५ ॥ साहस्राःसहस्रशःसंख्याताः लोमवाहिनः पत्रवंतः लोमच्छेदिनइत्यन्ये उपासंगेनिषंगे ॥ ६ ॥ विपाठाःस्थूलदंडाबाणविशेषाः विपाठःस्थूलदंडःस्यादितिकल्पद्रुः गार्धपत्राःगृध्रपत्रवाहिनः शिलाशिताःशिलायांतीक्ष्णीकृताः पीताःकर्मारेणतेजनजलंपायिताः सर्वायसाःकेवलंलोहमयाः काष्ठदंडरहिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ वराहकर्णाकारैःशल्यैःव्यामिश्रान्युक्तान्धारयतेशरान्चित्ररूपानेवेतिभावः ॥ ८ ॥ चंद्रबिंबार्धवद्दर्शनंयेषां अर्धचंद्राकाराइत्यर्थः ॥ ९ ॥ पूर्वैरुपरिस्थैरर्धैःउपलक्षिताः सुवाससःसुपुंखाबाणाएवउत्तरैरग्रभागैःहेमपुंखैःसुवर्णधाराचित्रितैः ॥ १० ॥

सूर्यायत्रचसौवर्णास्त्रयोभासंतिदंशिताः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोहिकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ ४ ॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविभूषिताः ॥ सुवर्णमणिचित्रंचकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ ५ ॥ इमेचकस्यनाराचाःसाहस्रालोमवाहिनः ॥ समंतात्कलधौताग्राउपासंगेहिरण्मये ॥ ६ ॥ विपाठाःपृथवःकस्यगार्द्धपत्राःशिलाशिताः ॥ हारिद्रवर्णाःसुमुखाःपीताःसर्वायसाःशराः ॥ ७ ॥ कस्यायमसितश्चापःपंचशार्दूललक्षणः ॥ वराहकर्णव्यामिश्रान्शरान्धारयतेदश ॥ ८ ॥ कस्येमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः ॥ शतानिसप्ततिष्ठंतिनाराचारुधिराशनाः ॥ ९ ॥ कस्येमेशुकपत्राभैःपूर्वैरर्धैःसुवाससः ॥ उत्तरैरायसैःपीतैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ १० ॥ गुरुभारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः ॥ कस्यायंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः ॥ ११ ॥ वैयाघ्रकोशेनिहितोहेमचित्रत्सरुर्महान् ॥ सुफलश्चित्रकोशश्चकिंकिणीसायकोमहान् ॥ १२ ॥ कस्यहेमत्सरुर्दिव्यःखड्गःपरमनिर्मलः ॥ कस्यायंविमलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः ॥ १३ ॥ हेमत्सरुरनाधृष्योनैषध्योभारसाधनः ॥ कस्यपांचनखेकोशेसायकोहेमविग्रहः ॥ १४ ॥ प्रमाणरूपसंपन्नःपीतआकाशसन्निभः ॥ कस्यहेममयेकोशेसुतप्तेपावकप्रभे ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशोयंगुरुःपीतःसायकःपरनिर्व्रणः ॥ कस्यायमसितःखड्गोहेमबिंदुभिरावृतः ॥ १६ ॥ आशीविषसमस्पर्शःपरकायप्रभेदनः ॥ गुरुभारसहोदिव्यःसपत्नानांभयप्रदः ॥ १७ ॥

शिलीभेकीपृष्ठेचित्ररूपेणयस्यपरिचयार्थं शिलीमुखोभेक्यामुखमिवमुखंयस्य सायकःखड्गः शरेखड्गेचसायकइत्यमरः ॥ ११ ॥ वैयाघ्रकोशेव्याघ्रचर्मकोशे त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यादित्यमरः सुफलःशोभनभल्लिकः फलंशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः किंकिणीयुक्तःसायकः ॥ १२ ॥ गव्येगोचर्मजे ॥ १३ ॥ नैषध्योनिषधदेशजः पांचनखेअजचर्मजे पंचनखोजेकूर्मेइतिविश्वः हेमविग्रहःसुवर्णेनालंकृतदेहः ॥ १४ ॥ आकाशसन्निभःकृष्णभास्वरः ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशःत्रिंशतोऽगुलिभ्योनिर्गतःत्रिंशदंगुलाधिकः सायकःखड्गः परेषांशस्त्रेणनिर्गतोव्रणोयस्यपरानभिभूतः शिक्यइतिपाठेपुरुषद्वयेनोह्यमानासांगीतिप्रसिद्धातद्योग्यः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ इतिवि० नैलकंठीये० भारतभा० द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अपहरतीत्यपहारीकालः सोऽस्यास्मिन्नित्यपहारिणं पामादित्वान्मत्वर्थीयोनप्रत्ययः कालरूपीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ धनुषांशतसहस्रेणलक्षेणसंमितं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रीणिवर्षाणिपंचशतंवर्षाणिप्रजापतिरधारयदितिसंबंधः अत्रब्रह्मादीनांवर्षाणिदेवमानेनैवज्ञेयानि योऽस्माकंसौरःसंवत्सरःसतेषामेकंदिनमितिशास्त्रप्रसिद्धं ॥ पार्थःपंचचषष्टिंचेत्यत्रतुवर्षशब्दोवृष्टिपरः तथाचसंवत्सरेवर्षद्वयंजायते तथाहि एकेनवर्षेणतृप्तःशरदिव्रीह्याग्रयणंकरोतिअपरेणतृप्तोवसंतेयवाग्रयणंकरोति तथाचाग्रयणंप्रकृत्यआश्वलायनःश्रुतिमुदाहरति अपिहिदेवाआहुस्तृप्तोनूनंवर्षस्याग्रयणेनहियजतइति तथान्यत्रापितदेवप्रकृत्यश्रुतं व्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेताथयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहिभ्यइति एवंचैक

निर्दिशस्वयथातत्त्वंमयापृष्टाबृहन्नले॥ विस्मयोमेपरोजातोदृष्ट्वासर्वमिदंमहत्॥१८॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोग्र० प० उत्तरवाक्यंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥७॥ बृहन्नलोवाच यन्मांपूर्वमिहापृच्छःशत्रुसेनापहारिणं॥ गांडीवमेतत्पार्थस्यलोकेषुविदितंधनुः॥१॥ सर्वायुधमहामात्रंशातकुंभपरिष्कृतं॥ एतत्तदर्जुनस्यासीद्गांडीवंपरमायुधं॥२॥ यत्तच्छतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्द्धनं॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चपार्थोविजयतेमृधे॥३॥ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःश्लक्ष्णमायतमव्रणं॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः॥४॥ एतद्वर्षसहस्रंतुब्रह्मापूर्वमधारयत्॥ ततोनंतरमेवाथप्रजापतिरधारयत्॥५॥ त्रीणिपंचशतंचैवशक्रोशीतिचपंचच॥ सोमःपंचशतंराजातथैववरुणःशतं॥ पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिश्वेतवाहनः॥६॥ महावीर्यमहादिव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमं॥ एतत्पार्थमनुप्राप्तंवरुणाच्चारुदर्शनं॥७॥ पूजितंसुरमर्त्येषुबिभर्त्तिपरमंवपुः॥ सुपार्श्वंभीमसेनस्यजातरूपग्रहंधनुः॥ येनपार्थोजयत्कृत्स्नांदिशंप्राचींपरंतपः॥८॥ इंद्रगोपकचित्रंचयदेतच्चारुदर्शनं॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्यैतद्वैराटेधनुरुत्तमं॥ ९॥ सूर्यायस्मिंस्तुसौवर्णाःप्रकाशंतेप्रकाशिनः॥ तेजसाप्रज्वलंतोवैनकुलस्यैतदायुधं॥१०॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः॥ एतन्माद्रीसुतस्यापिसहदेवस्यकार्मुकं॥११॥

स्मिन्संवत्सरेकर्कायनाद्येकंवर्षमपरंमकरायनादीतिद्वेवर्षेततश्चसार्द्धद्वात्रिंशतासंवत्सरैःपंचषष्टिर्वर्षाणिभवंतीतियुक्तमुक्तं पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिएतद्धनुर्दधारेति अन्येतुअतीतमनागतंचकालंएकीकृत्यपंचषष्टिसंवत्सरंधनुर्द्धारणंवर्णयंति वर्षोऽस्त्रीभारताद्यौतुजंबूद्वीपाब्दवृष्टिष्विितिमेदिनी वृष्टिर्वर्षमित्यमरश्च तत्रप्राचांमतेऽधारयदितिभूतकालानुपपत्तिः वक्तुःकदाचिदायुर्ज्ञानकल्पनेपिप्रतिपत्तुःपारोक्ष्येणार्जुनवयोविदोऽप्रतिपत्तिश्चेतिविचारणीयं अस्माकंतुगांडीवलाभानंतरंगतेषुसार्द्धद्वात्रिंशद्वर्षेषुत्रयोदशवर्षाणिवनवासे ब्राह्मणकार्यार्थमायुधागारंप्रविष्टस्यार्जुनस्यद्रौपदीधर्मराजयोःसहासनकालेऽनुप्रवेशनिमित्तेद्वादशवर्षाणिइतिपंचविंशतिर्गतानि अन्यान्यपिदिग्विजयराजसूयराज्यकरणादिकालेप्रागेवसार्द्धसप्तवर्षाणिगतानीतिसमुन्नेयं ॥६॥७ ॥८ ॥९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सहस्राः तेजस्विनोदृढाः सहस्रशःसंमितावा ॥ १२ ॥ व्यूहतःक्षिपतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वपारसवाःसर्वंचतत्पारंपरसमूहंसुवतेहिंसंतितेसर्वपारसवाःसर्वशत्रुसमूहनाशकराः

येत्विमेक्षुरसंकाशाःसहस्रालोमवाहिनः॥ एतेर्जुनस्यवैराटेशराःसर्पविषोपमाः॥ १२॥ एतेज्वलंतःसंग्रामेतेजसाशीघ्रगामिनः ॥ भवंतिवीरस्याक्षय्याव्यू
हतःसमरेरिपून्॥ १३॥ येचेमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥ एतेभीमस्यनिशितारिपुक्षयकराःशराः ॥ १४ ॥ हारिद्रवर्णायेत्वेतेहेमपुंखाःशिलाशिताः॥
नकुलस्यकलापोयंपंचशार्दूललक्षणः॥ १५॥ येनासौव्यजयत्कृत्स्नांप्रतीचींदिशमाहवे॥ कलापोह्येषतस्यासीन्माद्रीपुत्रस्यधीमतः॥ १६॥ येत्विमेभास्क
राकाराःसर्वपारसवाःशराः॥ एतेचित्रक्रियोपेताःसहदेवस्यधीमतः॥ १७॥ येत्विमेनिशिताःपीताःपृथवोदीर्घवाससः॥ हेमपुंखास्त्रिपर्वाणोराज्ञएतेमहाश
राः॥ १८॥ यस्त्वयंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः॥ अर्जुनस्यैषसंग्रामेगुरुभारसहोदृढः॥ १९॥ वैयाघ्रकोशःसुमहान्भीमसेनस्यसायकः ॥ गुरुभार
सहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः॥ २०॥ सुफलश्चित्रकोशश्चहेमत्सरुरनुत्तमः॥ निस्त्रिंशःकौरवस्यैषधर्मराजस्यधीमतः॥ २१॥ यस्तुपांचनखेकोशेनिहितश्चि
त्रयोधने॥ नकुलस्यैषनिस्त्रिंशोगुरुभारसहोदृढः॥ २२॥ यस्त्वयंविपुलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥ सहदेवस्यविद्ध्येनंसर्वभारसहंदृढं॥ २३॥ इतिश्रीमहाभार
तेवि०प०उ०प०उत्तरगोग्रहेआयुधवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ उत्तरउवाच सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानिमहात्म
नां॥ रुचिराणिप्रकाशंतेपार्थानामाशुकारिणां॥ १॥ क्वनुस्विदर्जुनःपार्थःकौरव्योवायुधिष्ठिरः॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः॥ २॥ सर्वएवमहात्मानः
सर्वामित्रविनाशनाः॥ राज्यमक्षैःपराकीर्यनश्रूयंतेकथंचन॥ ३॥ द्रौपदीक्वचपांचालीस्त्रीरत्नमितिविश्रुता॥ जितानक्षैस्तदाकृष्णातानेवान्वगमद्वनं ॥४॥ अ
र्जुनउवाच अहमस्म्यर्जुनःपार्थःसभास्तारोयुधिष्ठिरः॥बल्लवोभीमसेनस्तुपितुस्तेरसपाचकः॥५॥ अश्वबंधोथनकुलःसहदेवस्तुगोकुले॥सैरंध्रींद्रौपदींविद्धि
यत्कृतेकीचकाहताः॥ ६॥ उत्तरउवाच दशपार्थस्यनामानियानिपूर्वंश्रुतानिमे॥ प्रब्रूयास्तानियदिमेश्रद्दध्यांसर्वमेवते ॥ ७॥ अर्जुनउवाच हंततेहंसमा
चक्षेदशनामानियानिमे ॥वैराटेशृणुतानित्वंयानिपूर्वंश्रुतानिते॥८॥एकाग्रमानसोभूत्वाशृणुसर्वंसमाहितः॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकिरीटीश्वेतवाहनः॥
बीभत्सुर्विजयःकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः॥ ९॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चित्रयोधनेविचित्रयुद्धनिमित्तंनिहितःपालितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति० विरा० नैल० भा०
त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥ ॥ ७॥ सुवर्णेति॥ १॥ २॥ पराकीर्यअपास्य॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ नररूपस्यममहाविष्णोर्नामानिसंकटेस्मर्यमाणानिविजयावहानीत्यभिप्रेत्याह एकाग्रेति ॥ ९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥११॥१२॥१३ ॥१४॥१५॥ नक्षत्राभ्यांताराभ्यांतत्रस्थितेचंद्रेइत्यर्थः उत्तराभ्यांचपूर्वाभ्यामितिपाठेनक्षत्रसंधौइत्यर्थः ॥१६॥१७॥ बीभत्सुरितिभदिकल्याणेसुखेचेत्यस्यसनिरूपं ॥ १८॥विकर्षणेशक्तौइतिशेषः सव्येनवामेनापिहस्तेनसचितुंज्याकर्षणादिक्रियायांसंबद्धुंशीलमस्येतिसव्यसाचीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अर्जुनइतिऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेष्वित्यतःउनन्प्रत्ययेभवति वर्णोदीप्तिः समः

उत्तरउवाच केनासिविजयोनामकेनासिश्वेतवाहनः॥ किरीटीनामकेनासिसव्यसाचीकथंभवान्॥१०॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकृष्णोबीभत्सुरेवच॥ धनंजयश्चकेनासिब्रूहितन्ममतत्त्वतः॥ ११ ॥ श्रुतामेतस्यवीरस्यकेवलानामहेतवः॥ तत्सर्वंयदिमेब्रूयाःश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ १२॥ अर्जुनउवाच सर्वाञ्जनपदाञ्जित्वावित्तमादायकेवलं॥ मध्येधनस्यतिष्ठामितेनाहुर्मांधनंजयं॥ १३॥ अभिप्रयामिसंग्रामेयदहंयुद्धदुर्मदान्॥ नाजित्वाविनिवर्त्तामितेनमांविजयंविदुः॥ १४॥ श्वेताःकांचनसन्नाहारथेयुज्यंतिमेहयाः॥ संग्रामेयुध्यमानस्यतेनाहंश्वेतवाहनः॥१५॥ उत्तराभ्यांफल्गुनीभ्यांनक्षत्राभ्यामहंदिवा॥ जातोहिमवतःपृष्ठेतेनमांफाल्गुनंविदुः॥१६॥पुराशक्रेणमेदत्तंयुध्यतोदानवर्षभैः॥ किरीटंमूर्ध्निसूर्याभंतेनाहुर्मांकिरीटिनं॥१७॥ नकुर्यांकर्मबीभत्संयुध्यमानःकथंचन॥ तेनदेवमनुष्येषुबीभत्सुरितिविश्रुतः॥ १८॥ उभौमेदक्षिणौपाणीगांडीवस्यविकर्षणे॥ तेनदेवमनुष्येषुसव्यसाचीतिमांविदुः॥ १९॥ पृथिव्यांचतुरंतायांवर्णोमेदुर्लभःसमः॥ करोमिकर्मशुक्लंचतस्मान्मामर्जुनंविदुः॥२०॥ अहंदुरापोदुर्धर्षोदमनःपाकशासनिः॥ तेनदेवमनुष्येषुजिष्णुर्नामास्मिविश्रुतः॥२१॥ कृष्णइत्येवदशमंनामचक्रेपितामम॥ कृष्णावदातस्यसतःप्रियत्वाद्बालकस्यवै॥२२॥ वैशंपायनउवाच ततःसपार्थंवैराटिरभ्यवादयदंतिकात्॥ अहंभूमिंजयोनामनाम्नाहमपिचोत्तरः॥ २३॥ दिष्ट्यात्वांपार्थपश्यामिस्वागतंतेधनंजय॥ लोहिताक्षमहाबाहोनागराजकरोपम॥ २४॥ यदज्ञानादवोचंत्वांक्षंतुमर्हसितन्मम॥ यतस्त्वयाकृतंपूर्वंचित्रंकर्मसुदुष्करं॥ अतोभयंव्यतीतंमेप्रीतिश्चपरमात्वयि॥ २५॥ इति० म० भा० विरा० उत्तरगोग्रहेअर्जुनपरिचयेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४॥ ॥ ७॥ उत्तरउवाच आस्थायरुचिरंवीररथंसारथिनामया॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया॥१॥ अर्जुनउवाच प्रीतोस्मिपुरुषव्याघ्रनभयंविद्यतेतव॥ सर्वान्नुदामितेशत्रून्रणेरणविशारद॥ २॥

ऋजुः दीप्तिमत्त्वात्समत्वात्शुद्धकर्मकरत्वाच्चार्जुनइत्यर्थः ॥२०॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥२१॥ कृष्णावदातस्यकृष्णभास्वरवर्णस्य कर्षतिचित्तमितिमनोहरत्वाद्वाकृष्णइत्याह प्रियत्वादिति ॥२२॥२३॥ नागराजऐरावतःतस्येवकरोपमाहस्तयोःसादृश्यंयस्यहस्तिहस्तोपमकरेत्यर्थः॥२४॥ कर्मदिग्विजयादि ॥२५॥ इतिवि०नै०भा०चतुश्चत्वारिंशोध्यायः॥४४॥ आस्थायेति ॥१॥ नुदामिदूरीकरोमि ॥२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भैरवंभयानकंमहत्कर्मकुर्वाणं ॥ ३ ॥ उपासंगान्तूणीरान् ॥ ४ ॥ गृह्यगृहीत्वा शीघ्रेणवेगेनततःशमीतोऽवातरत् इतरेषामायुधानितत्रनिधायेतिशेषः ॥ ५ ॥ अवजेष्यामिहेलयाजेष्यामि ॥ ६ ॥ त्वंतुभयं त्यजेत्याह संकल्पेतित्रिभिः इदंमयागुप्तंरक्षितंरथोपस्थंरथोपरिभागस्तेतवनगरंनगरवद्रक्षकंभविष्यति तत्ररथांगेषुनगरांगसंपत्तिमाह संकल्पपक्षविक्षेपमिति संकल्पःसम्यक्कल्पनंचक्राक्षध्वजकूबरयुगा दीनामंगानांदार्ढ्येनसमर्थनंतदेवपक्षयोःवीथीनांपार्श्वयोःविक्षेपोविस्तारोयस्मिन् बाहूएवस्त्रीयौबाहुतुल्यत्वाद्वांधवाएववाप्राकारःपुरपरिधिभित्तिस्तस्मिंस्तोरणंपुरद्वारंयस्मिन् रथिसारथ्योरपिरथांगत्वविवक्ष याएतदुक्तं त्रिदंडःईषातदुभयपार्श्वदारुणीचेतिमिलित्वात्रिदंडउच्यतेसचतूणोनिषंगश्चताभ्यांसंबाधंसंकटंदुष्प्रवेशं पक्षेत्रिदंडंसैन्यत्रयंरथिनांहस्तिसादिनांहयसादिनांचेतित्रीणिसैन्यानितेषांतूणोपलक्षितानि

स्वस्थोभवमहाबाहोपश्यमांशत्रुभिःसह॥ युध्यमानंविमर्देस्मिन्कुर्वाणंभैरवंमहत्॥ ३ ॥ एतान्सर्वानुपासंगान्क्षिप्रंबध्नीहिमेरथे॥ एकंचाहरनिस्त्रिंशंजातरूपपरिष्कृतं॥ ४॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनस्यवचःश्रुत्वात्वरावानुत्तरस्तदा॥ अर्जुनस्यायुधान्गृह्यशीघ्रेणावातरत्ततः॥ ५॥ अर्जुनउवाच अहंवैकुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामितेपशून्॥ ६॥ संकल्पपक्षविक्षेपंबाहुप्राकारतोरणं॥ त्रिदंडतूणसंबाधमनेकध्वजसंकुलं॥ ७॥ ज्याक्षेपणंक्रोधकृतंनेमीनिनददुंदुभि॥ नगरंतेमयागुप्तंरथोपस्थंभविष्यति॥ ८ ॥ अधिष्ठितोमयासंख्येरथोगांडीवधन्वना॥ अजेयःशत्रुसैन्यानांवैराटेव्येतुतेभयं॥ ९॥ उत्तरउवाच बिभेमिनाहमेतेषांजानामित्वांस्थिरंयुधि ॥ केशवेनापिसंग्रामेसाक्षादिंद्रेणवासमं॥ १० ॥ इदंतुचिंतयन्नेवंपरिमुह्यामिकेवलं॥ निश्चयंचापिदुर्मेधानगच्छामिकथंचन॥ ११ ॥ एवंयुक्तांगरूपस्यलक्षणैःसूचितस्यच॥ केनकर्मविपाकेनक्लीबत्वमिदमागतं॥ १२ ॥ मन्येत्वांक्लीबवेषेणचरंतंशूलपाणिनं॥ गंधर्वराजप्रतिमंदेवंवापिशतक्रतुं॥ १३॥ अर्जुनउवाच भ्रातुर्नियोगाज्ज्येष्ठस्यसंवत्सरमिदंव्रतं॥ चरामिव्रतचर्यंचसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १४॥ नास्मिक्लीबोमहाबाहोपरवान्धर्मसंयुतः॥ समाप्तव्रतमुत्तीर्णंविद्धिमांत्वंनृपात्मज॥ १५ ॥ उत्तरउवाच परमोनुग्रहोमेद्ययतस्तर्कोनमेवृथा॥ नहीदृशाःक्लीबरूपाभवंतितुनरोत्तम॥ १६॥

आयुधानितैःसंबाधं अनेकध्वजसंकुलंबहुध्वजव्याप्तं अनेकेनअनन्येनध्वजेनवानरेणसंकुलंभयंकरं एकेमुख्यान्यकेवलाइतिनानार्थः ॥ ७ ॥ ज्याधनुर्मौर्वी सैवक्षेपणानिगोलासनानिनालिकाख्यानियस्मिन् क्रोधेनपरजिघांसाहेतुनाचित्तवृत्तिविशेषेणनिमित्तभूतेनकृतंपरिष्कृतंतद्वयमपि ॥ ८ ॥ फलितमाह अधिष्ठितइति ॥ ९ ॥ केशवेनइंद्रेणवासमंसार्धंसंग्रामे त्वांस्थिरंजानामि ॥ १० ॥ ११ ॥ युक्तांगरूपस्ययुक्तानिसमीचीनानिअंगानियुद्धांगानिशस्त्रास्त्रनैपुणादीनिरूपंआकृतिश्चयस्य लक्षणैःपंचरक्तत्वादिभिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ परवान्नाथवान् उत्तीर्णआपद्भ्यइतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥ शत्रुरथारुजान्शत्रुरथभंजकान् मूलविभुजादित्वात्कः तीर्थतोगुरुतः॥१८॥१९॥ यातेगमनेपदंपदंसर्वमपिपदंभूमौक्षिमंततउद्गृहीतंवानपश्यंतिवेगवत्त्वात् सुग्रीवमेघपुष्पशैब्यबलाहकाभगवतोऽश्वा स्तत्साम्यमेषांवाहानामुक्तं ॥२०॥२१॥ पार्ष्णिंपुरःस्थितयोरश्वयोःपृष्ठभागं पाश्वात्यंयुगमितियावत् पार्ष्णिःस्याडुन्मदस्त्रियां स्त्रियांद्वयोःसैन्यपृष्ठेइतिमेदिनी ॥२२॥२३॥२४॥ पर्यमुंचत्तदाशुभेइतिपाठेतु कुंडलेइतिशेषः ॥ २५ ॥ भंगिमतःकौटिल्यवतःअभिदध्यौस्मृतवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मानसानिप्रयोजनकालेस्मृतिगोचराणि ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यअनुकूलानिकृत्वाव्याक्षिपत्टणत्कारितवान् ॥ २९ ॥

सहायवानस्मिरणेयुध्येयममरैरपि॥ साध्वसंहिप्रनष्टंमेकिंकरोमिब्रवीहिमे ॥ १७ ॥ अहंतेसंग्रहीष्यामिहयान्शत्रुरथारुजान् ॥ शिक्षितोह्यस्मिसारथ्येतीर्थतःपुरुषर्षभ॥ १८॥ दारुकोवासुदेवस्ययथाशक्रस्यमातलिः॥ तथामांविद्धिसारथ्येशिक्षितंनरपुंगव॥ १९॥ यस्ययातेनपश्यंतिभूमौक्षिसंपदंपदं॥ दक्षिणांयोधुरंयुक्तःसुग्रीवसदृशोहयः॥ २०॥ योयंधुरंधुर्यवरोवामांवहतिशोभनः॥ तंमन्येमेघपुष्पस्यजवेनसदृशंहयं॥ २१॥ योयंकांचनसंनाहःपार्ष्णिंवहतिशोभनः॥ समंशैब्यस्यतंमन्येजवेनबलवत्तरं॥ २२॥ योयंवहतिमेपार्ष्णिंदक्षिणामभितःस्थितः॥ बलाहकादपिमतःसजवेवीर्यवत्तरः॥२३॥ त्वामेवायंरथोवोढुंसंग्रामेर्हतिधन्विनं॥ त्वंचेमंरथमास्थाययोद्धुमर्होमतोमम॥ २४॥ वैशंपायनउवाच ततोविमुच्यबाहुभ्यांवलयानिसवीर्यवान् ॥ चित्रेकांचनसन्नाहेप्रत्यमुंचत्तदातले॥ २५॥ कृष्णान्भंगिमतःकेशान्श्वेतेनोद्ग्रथ्यवाससा॥ अथासौप्राङ्मुखोभूत्वाशुचिःप्रयतमानसः॥ अभिदध्यौमहाबाहुःसर्वास्त्राणिरथोत्तमे॥ २६॥ ऊचुश्चपार्थंसर्वाणिप्रांजलीनिनृपात्मजं॥ इमेस्मपरमोदाराःकिंकराःपांडुनंदन ॥ २७॥ प्रणिपत्यततःपार्थःसमालभ्यचपाणिना॥ सर्वाणिमानसानीहभवतेत्यभ्यभाषत॥ २८॥ प्रतिगृह्यततोस्त्राणिप्रहृष्टवदनोभवत् ॥ अधिज्यंतरसाकृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः ॥ २९ ॥ तस्यविक्षिप्यमाणस्यधनुषोभून्महाध्वनिः॥ यथाशैलस्यमहतःशैलेनैवावजघ्नतः ॥ ३० ॥ सनिर्घातोभवद्भूभिद्दिक्षुवायुर्ववौभृशं॥ पपातमहतीचोल्कादिशोनप्रचकाशिरे॥ भ्रांतध्वजंखंतदासीत्प्रकंपितमहाद्रुमं॥ ३१॥ तंशब्दंकुरवोऽजानन्विस्फोटमशनेरिव॥ यदर्जुनाधनुःश्रेष्ठंबाहुभ्यामाक्षिपद्रथे॥३२॥ उत्तरउवाच एकस्त्वंपांडवश्रेष्ठबहूनेतान्महारथान्॥ कथंजेष्यसिसंग्रामेसर्वशस्त्रास्त्रपारगान्॥ ३३॥

अवजघ्नतः अवहन्यमानस्य अभिनिघ्नतइतिपाठांतरं ॥ ३० ॥ भूभित्भूविदारकः प्रचकाशिरेप्रकाशवत्योऽभूवन् भ्रांताइतश्चलिताःध्वजायस्मिन् एतेनपरसैन्यवाहेषुशब्दजात्रासादुत्पथगामित्वंव्यज्यते प्रकंपितमहाद्रुममित्यनेनभूमिकंपोव्यज्यते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचचत्वारिंशोध्यायः॥४५॥ ॥ ७ ॥ उत्तरमिति॥१॥ सिंहंसिंहाकारं ॥२॥ दैवींमायामित्यद्भुतत्वंध्वजस्यदर्शितं मायामयइवध्वजोऽद्भुतइत्यर्थः विश्वकर्मणाब्रह्मणाभौमनेनवा कांचनंकांचनवर्णं सिंहंहिंस्रंलांगूलंयस्यपुच्छविक्षेपणेनैवबहून्हस्त्यादीन्पोथयंतमित्यर्थः वानरलक्षणंवानरस्वरूपं ॥ ३॥ प्रसादंप्रसादप्राप्तंसः

असहायोसिकौंतेयससहायाश्चकौरवाः॥ अतएवमहाबाहोभीतस्तिष्ठामितेग्रतः॥ ३४ ॥ उवाचपार्थोमाभैषीःप्रहस्यस्वनवत्तदा॥ ३५॥ युध्यमानस्यमेवी रगंधर्वैःसुमहाबलैः॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदासीत्सखामम ॥ ३६ ॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले॥ खांडवेयुध्यमानस्यकस्तदासीत्सखामम ॥ ३७॥ निवातकवचैःसार्धंपौलोमैश्चमहाबलैः॥ युध्यतोदेवराजार्थेकःसहायस्तदाभवत्॥३८॥ स्वयंवरेतुपांचाल्याराजभिःसहसंयुगे ॥ युध्यतोबहुभिस्ता तकःसहायस्तदाभवत्॥ ३९ ॥ उपजीव्यगुरुंद्रोणंशक्रंवैश्रवणंयमं ॥ वरुणंपावकंचैवकृपंकृष्णंचमाधवं ॥ ४० ॥ पिनाकपाणिनंचैवकथमेतान्नयोधये॥ र थंवाहयमेशीघ्रंव्येतुतेमानसोज्वरः॥ ४१ ॥ इति० म० विरा० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरार्जुनयोर्वाक्यंनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच उत्तरंसारथिंकृत्वाशमींकृत्वाप्रदक्षिणं॥ आयुधंसर्वमादायप्रययौपांडवर्षभः॥ १ ॥ ध्वजंसिंहंरथात्तस्मादपनीयमहारथः॥ प्रणिधाय शमीमूलेप्रायादुत्तरसारथिः॥ २ ॥ दैवींमायांरथेयुक्तांविहितांविश्वकर्मणा॥ कांचनंसिंहलांगूलंध्वजंवानरलक्षणं॥ ३ ॥ मनसाचिंतयामासप्रसादंपावक स्यच॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वाध्वजेभूतान्यदेशयत्॥ ४ ॥ सपताकंविचित्रांगंसोपासंगंमहाबलं ॥ खात्पपातरथेतूर्णंदिव्यरूपंमनोरमं ॥ ५ ॥ रथंतमागतंदृष्ट्वा दक्षिणंप्राकरोत्तदा॥ रथमास्थायबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः॥६॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः॥ ततःप्रायादुदीचींचकपिप्रवरकेतनः॥ ७ ॥ स्वन वंतंमहाशंखंबलवानरिमर्दनः॥ प्राधमद्बलमास्थायद्विषतांलोमहर्षणं॥८॥ ततस्तेजवनाधूर्याजानुभ्यामगमन्महीं ॥ उत्तरश्चापिसंत्रस्तोरथोपस्थउपाविश त्॥९॥ संस्थाप्यचाश्वान्कौंतेयःसमुद्यम्यचरश्मिभिः॥ उत्तरंचपरिष्वज्यसमाश्वासयदर्जुनः॥१०॥ अर्जुनउवाच माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप॥ कथंतुपुरुषव्याघ्रशत्रुमध्येविषीदसि॥ ११ ॥ श्रुतास्तेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांचनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठतां॥ १२॥ सत्वंकथमिहानेनशं खशब्देनभीषितः॥ विवर्णरूपोवित्रस्तःपुरुषःप्राकृतोयथा॥ १३॥ उत्तरउवाच श्रुतामेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांनिनदतांव्यूढानीके षुतिष्ठतां॥ १४॥ पावकः तच्चिंतितंअर्जुनचिंतितं अदेशयत्अयोजयत् ॥४॥५॥६॥७॥८॥ तेजवनाःप्रसिद्धाःवेगवंतोऽग्निदत्तरथस्थाः॥९॥ संस्थाप्ययथावत्कृत्वा॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकांतंसुदृढं सम्यंतपाठस्तुलेखकप्रमादः रथंसुदृढंअवलंब्येत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अनाहतःअक्षतः धावति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ज्यो

नैवंविधःशंखशब्दःपुराजातुमयाश्रुतः ॥ ध्वजस्यचापिरूपंमेदृष्टपूर्वंनहीदृशं ॥ १५ ॥ धनुषश्चैवनिर्घोषःश्रुतपूर्वोनमेक्वचित् ॥ अस्यशंखस्यशब्देनधनुषोनिः
स्वनेनच ॥ १६ ॥ अमानुषाणांशब्देनभूतानांध्वजवासिनां ॥ रथस्यचनिनादेनमनोमुह्यतिमेभृशं ॥ १७ ॥ व्याकुलाश्चदिशःसर्वाहृदयंव्यथतीवमे ॥ ध्वजेन
पिहिताःसर्वादिशोनप्रतिभांतिमे ॥ १८ ॥ गांडीवस्यचशब्देनकर्णौमेबधिरीकृतौ ॥ समुहूर्तंप्रयातंतुपार्थोवैराटिमब्रवीत् ॥ १९ ॥ अर्जुनउवाच एकांतंरथ
मास्थायपद्भ्यांत्वमवपीडयन् ॥ दृढंचरश्मीन्संयच्छशंखंध्मास्याम्यहंपुनः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच ततःशंखमुपाध्मासीद्दारयन्निवपर्वतान् ॥ गुहागिरीणां
चतदादिशःशैलांस्तथैवच ॥ उत्तरश्चापिसंलीनोरथोपस्थउपाविशत् ॥ २१ ॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच ॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत
॥ २२ ॥ तंसमाश्वासयामासपुनरेवधनंजयः ॥ २३ ॥ द्रोणउवाच यथारथस्यनिर्घोषोयथामेघउदीर्यते ॥ कंपतेचयथाभूमिर्नैषोन्यःसव्यसाचिनः ॥ २४ ॥
शस्त्राणिनप्रकाशंतेनप्रहृष्यंतिवाजिनः ॥ अग्नयश्चनभासंतेसमिद्धास्तन्नशोभनं ॥ २५ ॥ प्रत्यादित्यंचनःसर्वेमृगाघोरप्रवादिनः ॥ ध्वजेषुचनिलीयंतेवाय
सास्तन्नशोभनं ॥ २६ ॥ शकुनाश्चापसव्यानोवेदयंतिमहद्भयं ॥ २७ ॥ गोमायुरेषसेनायांरुदन्मध्येनधावति ॥ अनाहतश्चनिष्क्रांतोमहद्वेदयतेभयं ॥ २८ ॥
भवतांरोमकूपाणिप्रहृष्टान्युपलक्षये ॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेनक्षत्रियाणांप्रदृश्यते ॥ २९ ॥ ज्योतींषिनप्रकाशंतेदारुणामृगपक्षिणः ॥ उत्पाताविविधाघोरादृश्यं
तेक्षत्रनाशनाः ॥ ३० ॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिविनाशने ॥ उल्काभिश्चप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव ॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते ॥ ३१ ॥ उ
पासतेचसैन्यानिगृध्रास्तवसमंततः ॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडितां ॥ पराभूताचवःसेनानकश्चिद्योद्धुमिच्छति ॥ ३२ ॥ विवर्णमुखभूयिष्ठाःसर्वेयो
धाविचेतसः ॥ गाःसंप्रस्थाप्यतिष्ठामोव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ ३३ ॥ इति० म० विरा० प० उत्तरगोग्रहेऔत्पातिकोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच अथदुर्योधनोराजासमरेभीष्ममब्रवीत् ॥ द्रोणंचरथशार्दूलंकृपंचसुमहारथं ॥ १ ॥ उक्तोयमर्थआचार्यौमयाकर्णेनचासकृत् ॥ पुनरेवप्र
वक्ष्यामिनहितृप्यामितंब्रुवन् ॥ २ ॥ पराभूतैर्हिवस्तव्यंतैश्चद्वादशवत्सरान् ॥ वनेजनपदेज्ञातैरेषएवपणोहिनः ॥ ३ ॥

तींषिसूर्यचक्षुर्वाञ्छनां सि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ इतिविराटप० नै० भा० षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ आचार्यौद्रोणंकृपंचप्रतीतिमयाऽयमर्थउक्तः पाठांतरेऽयमाचार्योऽस्मिन्नर्थेविषयेमयाकर्णेनचोक्तइतियोजना ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५॥ हीनेति नजातमधिकंवाऽज्ञातवासकालंज्ञातुमर्हति ॥ ६ ॥ तत्रऊनपक्षेइष्टमेवसिद्धं अधिकपक्षेपिदोषमाह अर्थानामिति द्वैधेद्विप्रकारत्वेसंशयोभवति अर्थानांप्रयोजनानां अयंभावः यदितेनि स्तीर्णप्रतिज्ञास्तर्हितेषांस्वांशलाभार्थंमांउपगतानांमत्प्रसादतस्तत्प्राप्तिरप्राप्तिर्वेतिद्वैधेसंभवतिसंशयाक्रांतानामकस्माद्युद्धार्थमागमनंदोषएवेति पूर्ववैरेणसत्यपिसंशयेऽस्मज्जिघांसयाआगतानांपराजयोपिसंभा व्यतइत्याहान्यथेति अन्यायेनयुध्यतःपराजयेपिअधिकैवनष्टिरस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ उत्तरंगोग्रहं मार्गमाणानामिच्छतामस्माकं अनादरेषष्ठी अस्मान्अनादृत्येत्यर्थः वालिसुग्रीवयोर्युद्धेप्रविशन्रामइवार्जु नोपिकुरुमत्स्यसंनिपातेप्रविशन्नपराधीस्यादित्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुतर्हिमत्स्यत्रिगर्त्तविमर्देकुरुभिरपिकिमर्थंगंतव्यमित्याशंक्याह त्रिगर्त्तानामित्यादिना तेतवसमक्षमितिशेषः ॥ ९ ॥ तेषांत्रिगर्त्तानामर्थेतत्

तेषांनतावन्निर्वृत्तंवर्त्ततेतुत्रयोदशं ॥ अज्ञातवासोबीभत्सुरथास्माभिःसमागतः ॥ ४ ॥ अनिवृत्तेतुनिर्वासेयदिबीभत्सुरागतः ॥ पुनर्द्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यं तिपांडवाः ॥ ५ ॥ लोभाद्वातेनजानीयुरस्मान्वामोहआविशत् ॥ हीनातिरिक्तमेतेषांभीष्मोवेदितुमर्हति ॥ ६ ॥ अर्थानांचपुनर्द्वैधेनित्यंभवतिसंशयः ॥ अन्य थाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोन्यथा ॥ ७ ॥ उत्तरंमार्गमाणानांमत्स्यानांचयुयुत्सतां ॥ यदिबीभत्सुरायातस्तदाकस्यापराधुमः ॥ ८ ॥ त्रिगर्त्तानांवयंहेतोर्म त्स्यान्योद्धुमिहागताः ॥ मत्स्यानांविप्रकारांस्तेबहूनस्मानकीर्त्तयन् ॥ ९ ॥ तेषांभयाभिभूतानांतदस्माभिःप्रतिश्रुतं ॥ प्रथमंतैर्गृहीतव्यंमत्स्यानांगोधनंमह त् ॥ सप्तम्यामपराह्णेवैतथातैस्तुसमाहितं ॥ १० ॥ अष्टम्यांपुनरस्माभिरादित्यस्योदयंप्रति ॥ इमागावोगृहीतव्यागतेमत्स्येगवांपदं ॥ ११ ॥ तेवागाश्चानयिष्यं तियदिवास्युःपराजिताः ॥ अस्मान्वाप्युपसंधायकुर्युर्मत्स्येनसंगतं ॥ १२ ॥ अथवातानपाहायमत्स्योजनपदैःसह ॥ सर्वयासेनयासार्धंसंवृतोभीमरूपया ॥ आयातःकेवलंरात्रिमस्मान्योद्धुमिहागतः ॥ १३ ॥ तेषामेवमहावीर्यःकश्चिदेषपुरःसरः ॥ अस्मान्जेतुमिहायातोमत्स्योवापिस्वयंभवेत् ॥ १४ ॥ यद्येषरा जामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरितिनःसमयःकृतः ॥ १५ ॥

मत्स्यैःसहयुद्धंप्रतिश्रुतं ॥ १० ॥ नकेवलंमित्रपक्षपातमात्रमस्माकमस्तिअपितुस्वार्थोप्यस्तीत्याह अष्टम्यामिति तथाचस्वार्थंयुध्यतांनास्माकमपराधोस्ति मत्स्येगवांत्रिगर्त्तैर्दत्तानांपदंमार्गंगतेसतिअस्माभि रिमागावोगृहीतव्याः ॥ ११ ॥ तेत्रिगर्त्ताःउपसंधायवंचयित्वामत्स्येनसंगतंस्नेहंकुर्युः सर्वथापक्षत्रयेपिअस्माभिरिदानींयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ तान्त्रिगर्त्तान्अपाहायगोभिःसहउपेक्ष्यकेवलंरात्रिंरा त्रौस्वगृहंआयातइदानींप्रातरस्मान्योद्धुमिहागतइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ पक्षांतरमाह तेषामिति ॥ १४ ॥ फलितमाह सर्वैरिति सर्वैरस्माभिरेकीभूययेआगतास्तैःसहयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥ आत्माचित्तंप्रणिधीयतांसावधानंक्रियतां ॥१७॥ लब्धस्यगोधनस्यनाशेअस्माभिःस्वपुरंनप्रवेष्टव्यमितिप्रतिजानीते आच्छिन्नइति पदातयस्त्वस्मिन्युद्धेनंक्ष्यंत्येवाश्वास्तुकदाचिज्जीविष्यंत्यपीत्याह
शरैरितिप्राचांव्याख्यावक्तुरपकर्षसूचिका वस्तुतस्तुआच्छिन्नेऽपहृतेगोधनेनिमित्तेदेवेनवासंहसयामेउपस्थितेसतिअस्माकंभीष्मादीनांमध्ये हइतिप्रसिद्धःकोस्तियोनपुरंव्रजेत्अपितुप्रत्येकंसर्वेएवस्वंपुरंगंतुं
देवानपिजेतुंगाश्चाच्छेत्तुंसमर्थाःस्मइत्यर्थः ॥१८॥ शरैरिति एभिरितिस्वकीयशरप्रदर्शनं ॥ १९॥ आचार्यंरणाद्भीतंपृष्ठतःकृत्वासेनामुखादपसार्यअस्मिन्भीतेसर्वेपिभीताःस्युरितिभावः ॥२०॥ तेषांपांडवानां
मतंसंमतंअस्मत्तेजोवधकरणंजानातीति ॥ २१॥२२॥ द्रोणेभीतेसतिसर्वंविघट्टितंविचलितंभवेत् सामर्थ्यमितिशेषः ग्रीष्मेघर्मकालेवसंतेइत्यर्थः इतःषण्मासानंतरंयुद्धारंभस्यशरदिदृष्टत्वात् अदेशिकाःस्व

अथकस्मात्स्थितात्व्येतेरथेषुरथसत्तमाः ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवविकर्णोद्रौणिरेवच ॥ १६ ॥ संभ्रांतमनसःसर्वेकालेत्वस्मिन्महारथाः ॥ नान्यत्रयुद्धाच्छ्रेयो
स्तितथात्माप्रणिधीयतां ॥ १७ ॥ आच्छिन्नेगोधनेस्माकमपिदेवेनवज्रिणा ॥ यमेनवापिसंग्रामेकोहास्तिनपुरंव्रजेत् ॥ १८ ॥ शरैरेभिःप्रणुन्नानांभग्नानां
गहनेवने ॥ कोहिजीवेत्पदातीनांभवेदश्वेषुसंशयः ॥ १९ ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाराधेयस्त्वब्रवीद्वचः ॥ आचार्यंपृष्ठतःकृत्वातथानीतिर्विधीयतां ॥ २० ॥ जाना
तिहिमतंतेषामतस्त्रासयतीहनः ॥ अर्जुनेचास्यसंप्रीतिमधिकामुपलक्षये ॥ २१ ॥ तथाहिदृष्ट्वाबीभत्सुमुपायांतंप्रशंसति ॥ यथासेनानभज्येततथानीतिर्वि
धीयतां ॥ २२ ॥ हेषितंह्युपश्रृण्वानेद्रोणेसर्वंविघट्टितं ॥ अदेशिकामहारण्येग्रीष्मेशत्रुवशंगताः ॥ यथानविभ्रमेत्सेनातथानीतिर्विधीयतां ॥ २३ ॥ इष्टाहि
पांडवानित्यमाचार्यस्यविशेषतः ॥ आसयन्नपरार्थाश्चकथ्यतेस्मस्वयंतथा ॥ २४ ॥ अश्वानांहेषितंश्रुत्वाकःप्रशंसापरोभवेत् ॥ स्थानेवापिव्रजंतोवासदाह्रे
षंतिवाजिनः ॥ २५ ॥ सदाचवायवोवांतिनित्यंवर्षतिवासवः ॥ स्तनयित्नोश्चनिर्घोषःश्रूयतेबहुशस्तथा ॥ २६ ॥ किमत्रकार्यंपार्थस्यकथंवासप्रशस्यते ॥ अ
न्यत्रकामाद्द्वेषाद्वारोषादस्मासुकेवलात् ॥ २७ ॥ आचार्यावैकारुणिकाःप्राज्ञाश्चापापदर्शिनः ॥ नैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याःकथंचन ॥ २८ ॥ प्रासादेषुविचि
त्रेषुगोष्ठीषूपवनेषुच ॥ कथाविचित्राःकुर्वाणाःपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ २९ ॥

देशात्च्युताः व्यूहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ २३ ॥ इष्टाहीति पांडवाःअपरार्थाःनास्तिपरार्थोयेषांतेऽपरा
र्थाःस्वार्थपराःआसयन्द्रोणंत्वत्समीपेस्थापितवंतः परकीयोयमित्यर्थः तत्रहेतुमाह स्वयंद्रोणेनतथाकथ्यतेयथापांडवीयत्वंस्वस्यप्रकाशतेतथेत्यर्थः ॥ २४ ॥ एतदेवविवृणोति अश्वानामित्यादिना ॥ २५ ॥
॥२६ ॥ पार्थस्यार्जुनस्यागमनेऽत्रकिंकार्यंकिमर्थंवासोनेनप्रशस्यते तत्रहेतुः अन्यत्रपार्थश्रेयसि कामादभिलाषात् अस्मासुवाद्वेषात्जिघांसातः रोषात्तन्मूलादभिज्वलनात् ॥२७॥ द्रोणमुपहसति आचा
र्याइत्यादिना कारुणिकाइत्यनेनयुद्धधर्मानभिज्ञत्वमुक्तं अपापंअहिंसातद्दर्शिनः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आश्चर्यरूपाणिविनोदादीनि इज्यास्त्रेयज्ञायुधेकपालादौतेषांउपसंधानेआसादनप्रोक्षणादौपरेषांइज्यास्त्रज्ञानांयाज्ञिकानांविवरज्ञानेछिद्रदर्शने ॥ ३० ॥ मनुष्यचरितेषुस्नानाचमनभोजनादिषु हस्त्यश्वरथ चर्यासुहस्त्यादिनावाहनेनचर्यागमनं खरादीनांकर्मणिचिकित्सादौ ॥ ३१ ॥ प्रतोलीषुगृहबाह्यावयवेषुप्रदीयमानबलिदानादौइत्यर्थः संस्कारोवैश्वदेवादिना दोषःकेशकीटपातादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ गाःवइति छेदः गावश्चसंप्रतिष्ठंतामितिपाठांतरेगावइत्येकंपदं आरक्षाःरक्षकाः ॥ ३४ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ सर्वानिति सर्वान्भीष्मादीन् अनवस्थितान्चंच

बहून्याश्चर्यरूपाणिकुर्वाणाजनसंसदि ॥ इज्यास्त्रेचोपसंधानेपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३० ॥ परेषांविवरज्ञानेमनुष्यचरितेषुच ॥ हस्त्यश्वरथचर्यासुखरोष्ट्राजाविकर्मणि ॥ ३१ ॥ गोधनेषुप्रतोलीषुवरद्वारमुखेषुच ॥ अन्नसंस्कारदोषेषुपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३२ ॥ पंडितान्पृष्ठतःकृत्वापरेषांगुणवादिनः ॥ विधीयतांतथानीतिर्यथावध्योभवेत्परः ॥ ३३ ॥ गावश्चसंप्रतिष्ठाप्यसेनांव्यूह्यसमंततः ॥ आरक्षाश्चविधीयंतांयत्रयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ इति० म० विरा० प० उत्तरगोग्रहेदुर्योधनवाक्येसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ कर्णउवाच सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षये ॥ अयुद्धमनसश्चैवसर्वांश्चैवानवस्थितान् ॥ १ ॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ २ ॥ ममचापप्रयुक्तानांशराणांनतपर्वणां ॥ नावृत्तिर्गच्छतांतेषांसर्पाणामिवसर्पतां ॥ ३ ॥ रुक्मपुंखाःसुतीक्ष्णाग्रामुक्ताहस्तवतामया ॥ छादयंतुशराःपार्थंशलभाइवपादपं ॥ ४ ॥ शराणांपुंखसक्तानांमौर्व्याभिहतयादृढं ॥ श्रूयतांतलयोःशब्दोभेर्योराहतयोरिव ॥ ५ ॥ समाहितोहिबीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौचपंचच ॥ जातस्नेहश्चयुद्धेस्मिन्मयिसंप्रहरिष्यति ॥ ६ ॥ पात्रीभूतश्चकौंतेयोब्राह्मणोगुणवानिव ॥ शरौघान्प्रतिगृह्णातुमयामुक्तान्सहस्रशः ॥ ७ ॥ एषचैवमहेष्वासस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ अहंचापिनरश्रेष्ठादर्जुनान्नावरःक्वचित् ॥ ८ ॥ इतश्चेतश्चनिर्मुक्तैःकांचनैर्गार्ध्रवाजितैः ॥ दृश्यतामद्यवैव्योमखद्योतैरिवसंवृतं ॥ ९ ॥ अद्याहमृणमक्षय्यंपुरावाचाप्रतिश्रुतं ॥ धार्त्तराष्ट्रायदास्यामिनिहत्यसमरेर्जुनं ॥ १० ॥ अंतराच्छिद्यमानानांपुंखानांव्यतिशीर्यतां ॥ शलभानामिवाकाशेप्रचारःसंप्रदृश्यतां ॥ ॥ ११ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंमहेंद्रसमतेजसं ॥ अर्दयिष्याम्यहंपार्थमुल्काभिरिवकुंजरं ॥ १२ ॥ रथादतिरथंशूरंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ विवशंपार्थमादास्येगरुत्मानिवपन्नगं ॥ १३ ॥

लान् ॥ १ ॥ २ ॥ अवृत्तिःलक्ष्यच्युतिर्न ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुंखसक्तानांसक्तपुंखानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गार्ध्रवाजितैः गृध्रपक्षैः वाजःवेगःशब्दःपक्षोवासंजातोयेषांतैः वाजोनिःस्वनपक्षयोः वेगेपुमानितिमेदिनी ॥ ९ ॥ अक्षय्यंइतरैःक्षपयितुमशक्यं ॥ १० ॥ पुंखानांपुंखवतांशराणां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नतपर्वभिः समीकृतग्रंथिप्रदेशैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विपन्नानांभ्रंशितानां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धनंगोधनं ॥ २३ ॥ इतिविरा० नै० भा० अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥
अर्थानांगवादीनांप्रकृतिंप्राप्तिकारणं अनुबंधंप्राप्तौवाफलं नहिद्यूतंअर्थप्राप्तेर्मुख्यंकारणं नापिततःप्राप्तानामर्थानांपरिणामेसुखकरत्वंचास्तीत्यभिसंधिः ॥ १ ॥ मायाइति येषांशकुन्यादीनांमायाःकपटानि बहवःबह्व्यःसंतितेषांदृष्ट्यायुद्धंपापिष्ठंनाशकरत्वात् नहीदानीमर्जुनोद्यूतेनेवमायामात्रेणजेतुंशक्यइतिभावः पाठांतरेनयाःनीतयःसामाद्याःतेषांमध्येयुद्धंपापिष्ठं ॥ २ ॥ देशइति इदानींग्रीष्मोनयुद्धकालःश्रांत्या जलाभावेनचसद्योवाहनानांनाशापत्तेः नापिदेशोगिरिदुर्गाद्याश्रितोस्तीतिभावः इदंयुद्धंफलंनलभतेफलंनलंभयेत् परस्यतुदेशकालावनुकूलावेववर्त्तेतेइतिभावः विक्रांतंपराक्रमः ॥ ३ ॥ देशादेरानुकूल्ये

तमग्निमिवदुर्धर्षमसिशक्तिशरेंधनं ॥ पांडवाग्निमहंदीप्तंप्रदहंतमिवाहितं ॥ १४ ॥ अश्ववेगपुरोवातोरथौघस्तनयित्नुमान् ॥ शरधारोमहामेघःशमयिष्यामि पांडवं ॥ १५ ॥ मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताःपार्थमाशीविषोपमाः ॥ शराःसमभिसर्पंतुवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ १६ ॥ सुतेजनैरुक्मपुंखैःसुधौतैर्नतपर्वभिः ॥ आचितंपश्यकौंतेयंकर्णिकारैरिवाचलं ॥ १७ ॥ जामदग्न्यान्मयात्यस्त्रंयत्प्राप्तमृषिसत्तमात् ॥ तदुपाश्रित्यवीर्यंचयुध्येयमपिवासवं ॥ १८ ॥ ध्वजाग्रेवानरस्तिष्ठन्भल्लेननिहतोमया ॥ अद्यैवपततांभूमौविनदन्भैरवान्रवान् ॥ १९ ॥ शत्रोर्मयाविपन्नानांभूतानांध्वजवासिनां ॥ दिशःप्रतिष्ठमानानामस्तुशब्दोदिवंगमः ॥ २० ॥ अद्यदुर्योधनस्याहंशल्यंहृदिचिरस्थितं ॥ समूलमुद्धरिष्यामिबीभत्सुंपातयन्रथात् ॥ २१ ॥ हताश्वंविरथंपार्थंपौरुषेपर्यवस्थितं ॥ निःश्वसंतंयथानागमद्यपश्यंतुकौरवाः ॥ २२ ॥ कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं ॥ रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकं ॥ २३ ॥ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेकर्णविकत्थने अष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ कृपउवाच सदैवतवराधेययुद्धेक्रूरतरामतिः ॥ नार्थानांप्रकृतिंवेत्सिनानुबंधमवेक्षसे ॥ १ ॥ मायाहिबहवःसंति शास्त्रमाश्रित्यचिंतिताः ॥ तेषांयुद्धंतुपापिष्ठंवेदयंतिपुराविदः ॥ २ ॥ देशकालेनसंयुक्तंयुद्धंविजयदंभवेत् ॥ हीनकालंतदेवेहफलंनलभतेपुनः ॥ देशेकाले चविक्रांतंकल्याणायविधीयते ॥ ३ ॥ आनुकूल्येनकार्याणामंतरंसंविधीयते ॥ भारंहिरथकारस्यनव्यवस्यंतिपंडिताः ॥ ४ ॥

नहेतुनाकार्याणांयुद्धादीनांअंतरंतादर्थ्यंफलवत्त्वमितियावत् संविधीयतेसम्यक्क्रियते अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्द्धिभेदतादर्थ्येइतिमेदिनी मंत्राणामितिपाठेदेशाद्यानुकूल्येनकार्यंविचार्यमित्यर्थः तत्राभाणकमाह भारमिति यथारथकारेणदिव्योयंमयानिर्मितोरथःसुदृढांगोऽनेनत्वंदेवानपिसर्वथाजेष्यसीत्युक्तेतद्वचसिभारंदत्वादेशकालानुकूल्यमनपेक्ष्यैवपंडितानव्यवस्यंति योद्धुमितिशेषः एवंत्वद्वचसिभारंदत्वादेशाद्यानुकूल्यमनवेक्ष्यकथमस्माभिर्योद्धव्यंतवतुवचनंरथकारवचनवदर्थशून्यमितिभावः सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षयइतियत्कर्णेनोक्तंतस्यैतदुत्तरं ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विचारफलमाहपरिचिंत्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्येनमध्यतउत्सर्तुंउत्सर्पितुं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

परिचिंत्यतुपार्थेनसंनिपातोननःक्षमः॥ एकःकुरूनभ्यगच्छदेकश्चाग्निमतर्पयत्॥५॥एकश्चपंचवर्षाणिब्रह्मचर्यमधारयत्॥ एकःसुभद्रामारोप्यद्वैरथेकृष्णमा
ह्वयत् ॥ ६ ॥ एकःकिरातरूपेणस्थितंरुद्रमयोधयत्॥ अस्मिन्नेववनेपार्थोंहृतांकृष्णामवाजयत्॥ ७ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिशक्रादस्त्राण्यशिक्षत॥ एकःसोय
मरिंजित्वाकुरूणामकरोद्यशः॥ ८ ॥ एकोगंधर्वराजानंचित्रसेनमरिंदमः ॥ विजिग्येतरसासंख्येसेनांप्राप्यसुदुर्जयां॥ ९॥ तथानिवातकवचाःकालखंजा
श्चदानवाः॥ दैवतैरप्यवध्यास्तेएकेनयुधिपातिताः॥ १० ॥ एकेनहित्वयाकर्णकिंनामेहकृतंपुरा ॥ एकैकेनयथातेषांभूमिपालावशेकृताः॥ ११ ॥ इंद्रोपिहिन
पार्थेनसंयुगेयोद्धुमर्हति॥ यस्तेनाशंसतेयोद्धुंकर्त्तव्यंतस्यभेषजं॥ १२ ॥ आशीविषस्यक्रुद्धस्यपाणिमुद्यम्यदक्षिणं॥ अवमुच्यप्रदेशिन्यादंष्ट्रामादातुमिच्छ
सि॥ १३ ॥ अथवाकुंजरंमत्तमेकएवचरन्वने॥ अनंकुशंसमारुह्यनगरंगंतुमिच्छसि ॥ १४ ॥ समिद्धंपावकंचैवघृतमेदोवसाहुतं॥ घृताक्तश्चीरवासास्त्वंम
ध्येनोत्सर्तुमिच्छसि॥ १५॥ आत्मानंकःसमुद्बध्यकंठेबध्वामहाशिलां॥ समुद्रंतरतेदोर्भ्यांतत्रकिंनामपौरुषं॥ १६॥ अकृतास्त्रःकृतास्त्रंवैबलवंतंसुदुर्बलः॥ तादृ
शंकर्णयःपार्थंयोद्धुमिच्छेत्सदुर्मतिः॥ १७ ॥ अस्माभिर्ह्येषनिकृतोवर्षाणीहत्रयोदश ॥ सिंहःपाशविनिर्मुक्तोननःशेषंकरिष्यति ॥ १८ ॥ एकांतेपार्थमासी
नंकूपेग्निमिवसंवृतं ॥ अज्ञानादभ्यवस्कंद्यप्राप्ताःस्मोभयमुत्तमं ॥ १९ ॥ सहयुध्यामहेपार्थमागतंयुद्धदुर्मदं ॥ सैन्यास्तिष्ठंतुसन्नद्धाव्यूढानीकाःप्रहारिणः
॥ २० ॥ द्रोणोदुर्योधनोभीष्मोभवान्द्रौणिस्तथावयं ॥ सर्वेयुध्यामहेपार्थंकर्णमासाहसंकृथाः॥ २१ ॥ वयंव्यवसितंपार्थंवज्रपाणिमिवोद्यतं॥ षड्रथाःप्रति
युध्येमतिष्ठेमयदिसंहताः ॥ २२ ॥ व्यूढानीकानिसैन्यानियत्ताःपरमधन्विनः॥ युध्यामहेर्जुनंसंख्येदानवाइववासवं ॥ २३॥ इति० विराटपर्वणि गो०प०
उत्तरगोग्रहेकृपवाक्यंनामएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

यत्तूक्तं कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकमितितत्राह षड्रथाइति संहताःषडपिएकी
भूयतेनैकेनयोद्धुंकथंचिच्छक्ष्यामोनत्वेकैकशइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नचेति शूराःपरवित्तंजित्वापरसीमामुल्लंघ्यस्वनगरंप्रतिनीत्वापिनश्लाघंतेत्वंतुएतेषामेकतममप्यकृत्वाकत्थसेअतोनिर्लज्जोसीतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यदुक्तंनैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याइत्यादिनाब्राह्मणानांभोजना
दावेवकौशलंनयुद्धेइतितत्रतवापिवैश्यत्वान्नयुद्धेसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयिष्यन्वर्णानांकर्माणिविभजते चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना॥ ४॥ ५॥ वित्तान्यधिगम्यकृष्यादिनेतिशेषः ब्रह्मकर्माणिवेदोक्तकर्माणिआधानादी

अश्वत्थामोवाच नचतावज्जितागावोनचसीमांतरंगताः ॥ नहास्तिनपुरंप्राप्तास्त्वंचकर्णविकत्थसे ॥ १ ॥ संग्रामांश्चबहूञ्जित्वालब्ध्वाचविपुलंधनं ॥ वि
जित्यचपरांसेनांनाहुःकिंचनपौरुषं ॥ २ ॥ दहत्यग्निरवाक्यस्तुतूष्णींभातिदिवाकरः ॥ तूष्णींधारयतेलोकान्वसुधासचराचरान् ॥ ३ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणि
विहितानिस्वयंभुवा ॥ धनंयैरधिगंतव्यंयच्चकुर्वन्नदुष्यति ॥ ४ ॥ अधीत्यब्राह्मणोवेदान्याजयेतयजेतवा ॥ क्षत्रियोधनुराश्रित्ययजेन्नैवनयाजयेत् ॥ ५ ॥ वै
श्योधिगम्यवित्तानिब्रह्मकर्माणिकारयेत् ॥ शूद्रःशुश्रूषणंकुर्यात्त्रिषुवर्णेषुनित्यशः ॥ वंदनायोगविधिभिर्वैतसींवृत्तिमास्थितः ॥ ६ ॥ वर्त्तमानायथाशास्त्रंप्राप्य
चापिमहीमिमां ॥ सत्कुर्वंतिमहाभागागुरून्सुविगुणानपि ॥ ७ ॥ प्राप्यद्यूतेनकोराज्यंक्षत्रियस्तोष्टुमर्हति ॥ तथानृशंसरूपोयंधार्त्तराष्ट्रश्चनिर्घृणः ॥ ८ ॥ तथा
धिगम्यवित्तानिकोविकत्थेद्विचक्षणः ॥ निकृत्यावंचनायोगैश्चरन्वैतंसिकोयथा ॥ ९ ॥ कतमंद्वैरथंयुद्धंयत्राजैषीर्धनंजयं ॥ नकुलंसहदेवंवाधनंयेषांत्वयाहृ
तं ॥ १० ॥ युधिष्ठिरोजितःकस्मिन्भीमश्चबलिनांवरः ॥ इंद्रप्रस्थंत्वयाकस्मिन्संग्रामेनिर्जितंपुरा ॥ ११ ॥ तथैवकतमद्युद्धंयस्मिन्कृष्णाजितात्वया ॥ एक
वस्त्रासभांनीतादुष्टकर्मन्रजस्वला ॥ १२ ॥

निकारयेत्स्वार्थेणिच् ॥ ६ ॥ वर्त्तमानाइति न्यायेनपृथिवींजित्वापिसंतोविगुणानपिगुरून्सत्कुर्वंति त्वंतुअन्यायेनपांडवंजित्वासाधूनपिगुरून्निंदसीतिभावः ॥ ७ ॥ एतदेवाह प्राप्येति निर्घृणोनिर्लज्जः
॥ ८ ॥ निकृत्याशाठ्येन वंचनायोगैः छद्मोपायैः वीतंसोबंधनोपायस्तेनजीवतीतिवैतंसिकोव्याधः ॥ ९ ॥ १० ॥ इंद्रप्रस्थंतत्स्थाःपांडवाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मूलमिति एषांपांडवानांमूलंमहत्महच्छब्दवाच्यंब्रह्मश्रीकृष्णाख्यंवेदवाक्यंब्राह्मणाश्च यथोक्तंआदिपर्वणि मूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेति तदेतद्वेदविरुद्धमनृतंद्यूतंकुर्वताधार्त्तराष्ट्रेणधर्मस्यमूलंकृत्तंछिन्नं इदानींचब्राह्मणान्अवजानतात्वयापितदेवकृतं अतोधर्मनाशाद्भवतांनाशोऽवश्यंभावीत्यर्थः मूलंकीदृशं चंदनंयथाशांतंशीतलंनतुदाहकंक्रोधरूपं तथाचदुर्योधनःकेवलंक्रोधमयइत्युक्तंप्राक् दुर्योधनोमन्युमयोमहाद्रुमइति सारार्थीकर्मकारयिथाइतिव्यवहितेनसंबंधः सारार्थीधनार्थी धनेचसारमितिमेदिनी पांडवान्कर्मकारानिवकृतवानसियत्रकाले तत्रतदाविदुरःकिमब्रवीत् क्षयमूलंद्यूतमितितदिदानींस्मरेतिभावः सूतेतिसंबोधयन्नक्षत्रियत्वादस्ययुद्धेष्वकौशलंव्यनक्ति नन्वादित्योवैदैवंक्षत्रमितिश्रुतेर्दिव्यात्क्षत्रात्कुंत्यांजातस्यास्यकथमक्षत्रत्वंयुद्धाकौशलंचेतिविदुषाप्यश्वत्थाम्नावक्तुंयुक्तमितिचेत् शृणु सर्वेषांहिवर्णानां द्विविधंजन्मयोनिजंसंस्कारजंचतत्रयएवयोनिःसएवसंस्कर्ताचेत्सएकजोनप्रकृतितश्च्यवते कर्णस्तुदैवक्षत्रजोप्यक्षत्रियेणसूतेनसंस्कृतइतिद्विजातत्वात्क्षत्रियत्वेनप्रहर्त्तुंकुशलोपिसूतत्वेनपरकीयप्रहारंसोढुमशक्तइतियुद्धात्पलायतेइत्याशयेनैनंसूर्यपुत्रंजानन्नपिसूतेतिसंबोधयति तथाचमंत्रवर्णः सहस्वमन्योअभिमातिमस्मैरुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहिशत्रून् उग्रंतेपाजोनन्वारुरुध्रेवशीवशंनयसएकजत्वमिति अस्यार्थः तापसोमन्युर्ऋषिःसंकल्पाधिष्ठात्रींदेवतांमन्युसंज्ञांप्रार्थयते त्वयामन्योइतिसूक्तेतृतीयाइयमृक् यस्तेमन्यविधिमध्यंदिनइतिमाध्यंदिनेसवनेश्येनयागेशत्रुमारणार्थेऽस्यसूक्तस्यविनियोगः हेमन्योअस्मैशरणागतायराज्यायवाएतद्रक्षणार्थमितियावत् अभिमातिंसर्वतःपीडांपित्रादिभिःसहविरोधंज्ञातिवधदोषंवासहस्वक्षमस्व कथंतेषांरक्षणंस्यादतआह रुजन्रोगंप्राप्नुवन्मृणन्म्रियमाणोजराग्रस्तइत्यर्थः प्रमृणन्अत्यंत

मूलमेषांमहत्कृत्तंसारार्थीचंदनंयथा ॥ कर्मकारयिथाःसूततत्रकिंविदुरोब्रवीत् ॥ १३ ॥ यथाशक्तिमनुष्याणांशममालक्षयामहे ॥ अन्येषामपिसत्वानामपिकीटपिपीलिकैः ॥ द्रौपद्याःसंपरिक्लेशंनक्षंतुंपांडवोर्हति ॥ १४ ॥ क्षयायधार्तराष्ट्राणांप्रादुर्भूतोधनंजयः ॥ त्वंपुनःपंडितोभूत्वावाचंवक्तुमिहेच्छसि ॥ १५ ॥

आसन्नमृत्युर्वाशत्रून्प्रेहिप्रकर्षेणजेतुंगच्छ अत्रशरीरगतंरोगादितदभिमानिनिचेतसिउपचर्यते नन्वशक्तेनरोगाद्याक्रांतेनमयाकथंशत्रवोजेतुंशक्याइत्याशंक्याह उग्रमिति उग्रंपरमर्दनक्षमं तेतवपाजस्तेजोननुनिश्चितंआरुरुध्रेआरोद्धुंशत्रून्समर्थमस्ति दृष्टसंकल्पस्यहितेजःपरान्अवश्यंनाशयेदेवेत्यर्थः एतदेवाह वशीसर्वमस्यवशेस्तीतिवशी संकल्पदार्ढ्यादेवह्यगस्त्यादिभिःसमुद्रपानादीन्यपिकृतानि अतएवसर्वंजगत्त्वमेववशंनयसे वशित्वेहेतुः हेएकजएकस्माज्जात नन्वेकमेवमनःसंकल्पस्योपादानमितिव्यर्थंविशेषणमितिचेन्न कुंडव्यावृत्त्यर्थत्वात् सह्यन्येनजातोऽन्येनचआत्मीयबुध्द्यासंस्कृतइतिनदृढसंकल्पोभवतिनचपरांस्त्रातुंशक्नोति द्विजत्वात् तथाचलोकेआभाणकः यस्यद्वेवचनेसद्विपितृकइतिवक्तारोभवंति अतएकजेत्यर्थवद्वचनं दत्तक्रीतादौतुशास्त्रीयंएकस्यैवस्वत्वमस्तीतिनासौकुंडतुल्यइतिदिक् ॥ १३ ॥ ननुममसूतत्वाद्दोषवत्त्वंचेत्सुजाताअपितेकुतोनशाम्यंतिकुतोवापरसाहाय्यार्थमस्मान्योद्धुमागतावालिवधेरामइवेत्याशंक्याह यथाशक्तीतिद्वाभ्यां पिपीलिकैरपिकृतंशमंलक्षयामहेइतियोज्यं वालिरामयोर्विरोधाभावेपिरामेणवालीहतइतिसोऽपराधी पांडवास्तुयुष्माभिरपकृताइतियुष्मान्जिघांसंतोनापराध्यंतीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥नैवनयुध्येतअपितुयुत्स्यतैवेत्यर्थः॥१७॥ एष्यतिगमिष्यति ॥१८॥१९॥ देवेनदेवयोग्येनयुध्येत ॥२०॥२१॥ अहरःहृतवानसि आनैषीःआनीतवानसि यथाउत्साहपूर्वकमेतत्कर्मत्वयाकृतंतथैवेदा नीमपरावृत्तोयुध्यस्वेत्यर्थः॥२२॥२३॥ नचेतिचकारात्त्रेतापिनभवतीत्यध्याहार्यं अयमर्थः क्रमेणएकद्वित्रिचतुरंकांकितैःप्रदेशैरंकचतुष्टयवान्पाशोभवति तत्रएकांकःकलिः द्व्यंकोद्वापरः त्र्यंकस्त्रेता चतुरं कःकृतं तत्रद्यूतेपंचस्वीयाःपंचपरकीयाश्चदीनारादयःस्थाप्यंतेततदितःपाशप्रक्षेपेयद्येकांकउपर्यायातितर्हिस्वीयेष्वेकएवजितोभवति यदिद्व्यौतदापरकीयंदीनारद्वयंस्वीयश्चैकोजितः यदित्र्यंकउपरिपतेत्तदापर

वैरांतकरणोजिष्णुर्ननःशेषंकरिष्यति॥१६॥ नैषदेवान्नगंधर्वान्नसुरान्नचराक्षसान्॥ भयादिहनयुध्येतकुंतीपुत्रोधनंजयः॥१७॥यंयमेषोतिसंक्रुद्धःसंग्रामे निपतिष्यति॥ वृक्षंगरुत्मान्वेगेनविनिहत्यतमेष्यति॥१८॥ त्वत्तोविशिष्टंवीर्येणधनुष्यमरराट्समं॥ वासुदेवसमंयुद्धेतंपार्थंकोनपूजयेत्॥१९॥ देवंदेवेनयु ध्येतमानुषेणचमानुषं॥ अस्त्रंत्वस्त्रेणयोहन्यात्कोर्जुनेनसमःपुमान्॥ २०॥ पुत्रादनंतरंशिष्यइतिधर्मविदोविदुः॥ एतेनापिनिमित्तेनप्रियोद्रोणस्यपांडवः ॥२१॥ यथात्वमकरोर्द्यूतमिंद्रप्रस्थंयथाहरः॥ यथानैषीःसभांकृष्णांतथायुध्यस्वपांडवं॥ २२॥ अयंतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्मस्यकोविदः॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारः शकुनिर्युध्यतामिह॥ २३॥ नाक्षान्क्षिपतिगांडीवंनकृतंद्वापरंनच॥ ज्वलतोनिशितान्बाणांस्तांस्तान्क्षिपतिगांडिवं॥२४॥ नहिगांडीवनिर्मुक्तागार्ध्रपक्षाः सुतेजनाः॥ नांतरेष्ववतिष्ठंतेगिरीणामपिदारणाः॥२५॥ अंतकःपवनोमृत्युस्तथाग्निर्वडवामुखः॥ कुर्युरेतेक्वचिच्छेषंनतुक्रुद्धोधनंजयः॥ २६॥ यथासभायां द्यूतंत्वंमातुलेनसहाकरोः॥ तथायुध्यस्वसंग्रामेसौबलेनसुरक्षितः॥२७॥युध्यंतांकामतोयोधानाहंयोत्स्येधनंजयं॥ मत्स्योह्यस्माभिरायोध्योयद्यागच्छेद्गवां पदं॥२८॥इ० वि० गोहरणप० द्रौणिवाक्यंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥ ॥छ॥ भीष्मउवाच साधुपश्यतिवैद्रौणिःकृपःसाध्वनुपश्यति॥कर्णस्तुक्षत्रधर्मे णकेवलंयोद्धुमिच्छति॥१॥ आचार्योनाभिवक्तव्यःपुरुषेणविजानता॥ देशकालौतुसंप्रेक्ष्ययोद्धव्यमितिमेमतिः॥ २॥ यस्यसूर्यसमाःपंचसपत्नाःस्युःप्रहा रिणः॥ कथमभ्युदयेतेषांनप्रमुह्येतपंडितः॥३॥ स्वार्थेसर्वेविमुह्यंतियेपिधर्मविदोजनाः॥ तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषवाक्यंतेयदिरोचते॥४॥ कर्णोहियदवोचत्त्वां तेजःसंजननायतत्॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांमहत्कार्यमुपस्थितं॥ ५॥ नायंकालोविरोधस्यकौंतेयेसमुपस्थिते॥ क्षंतव्यंभवतासर्वमाचार्येणकृपेणच॥ ६॥

कीयंत्रयंस्वीयंचत्रयंजितं चतुरंकस्योपरिपतनेसर्वेपिस्वीयाःपरकीयाश्चजिताभवंति तथाचकलिपातेजयोनास्तिद्वापरादिपातेउत्तरोत्तरवृद्ध्याजयोस्ति तेनगांडीवस्थाःशराःसर्वथानजयावहाइत्यर्थः॥२४॥ ॥२५॥२६॥२७॥२८॥ इ० वि० नै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥छ॥ साध्विति॥१॥२॥यस्यदुर्योधनस्य पंचपांडवाः॥३॥४॥यत्अवोचदाचार्यस्यनिंदारूपंतत्तस्यैवतेजःसंजननायैवनतुद्वेषात्॥५॥६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बलस्यसैन्यस्यव्यसनानिविनाशकानि ॥ १३ ॥ नैवेति अस्माकमिदंन्याय्यंवचनंत्वयानैवनिंद्यं रोषेणदुर्द्यूतादिदर्शनजेनपरीतस्तेनगुरुणाद्रोणेन गुणाअर्जुनस्य ॥ १४ ॥ हितंबलवतासहनिर्बलैर्भवद्भिर्विचार्ययोद्धव्यमित्येवंरूपं ॥ १५ ॥ आचार्यइति रोषादेतद्वचनमाचार्येणोक्तंनतुभेदार्थमितिभावः पाठांतरेअभिषज्यमाणेअभिमृष्यमाणेउपालभ्यमानेइतियावत् शेषकारितंशेषंकर्त्तव्यंकारणीयंचतत्सर्वंनकृतंस्यात् प्रस्तुतकार्यनाशोभवेदित्यर्थः॥ १६॥ १७॥ प्रथमंमुख्यंभेदोनकार्यःक्षंतव्यंचेतियदुक्तंतेनैवाहंवाक्येनप्रसन्नोस्मि॥ १८॥ १९ ॥ धनंचेति धनंलब्ध्वाअस्मानु

॥ ४३ ॥

भवतांहिकृतास्त्रत्वंयथादित्येप्रभातथा॥ यथाचंद्रमसोलक्ष्मीःसर्वथानापकृष्यते ॥ ७॥ एवंभवत्सुब्राह्मण्यंब्रह्मास्त्रंचप्रतिष्ठितं॥ चत्वारएकतोवेदाःक्षात्रमेकत्रदृश्यते॥ ८॥ नैतत्समस्तमुभयंकस्मिंश्चिदनुशुश्रुम ॥ अन्यत्रभारताचार्यात्सपुत्रादितिमेमतिः॥ ९॥ वेदांताश्चपुराणानिइतिहासंपुरातनं॥ जामदग्न्यमृतेराजन्कोद्रोणादधिकोभवेत्॥ १०॥ ब्रह्मास्त्रंचैववेदाश्चनैतदन्यत्रदृश्यते॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांनायंकालोविभेदने ॥ ११ ॥ सर्वेसंहत्ययुध्यामःपाकशासनिमागतं॥ १२॥ बलस्यव्यसनानीहयान्युक्तानिमनीषिभिः ॥ मुख्योभेदोहितेषांतुपापिष्ठोविदुषांमतः॥ १३॥ अश्वत्थामोवाच नैवन्याय्यमिदंवाच्यमस्माकंपुरुषर्षभ॥ किंतुरोषपरीतेनगुरुणाभाषितागुणाः॥ १४॥ शत्रोरपिगुणाग्राह्यादोषावाच्यागुरोरपि॥ सर्वथासर्वयत्नेनपुत्रेशिष्येहितंवदेत्॥ १५॥ दुर्योधनउवाच आचार्यएषक्षमतांशांतिरत्रविधीयतां॥ अभिद्यमानेतुगुरौतद्वृत्तंरोषकारितं॥ १६॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनोद्रोणंक्षमयामासभारत॥ सहकर्णेनभीष्मेणकृपेणचमहात्मना॥ १७॥ द्रोणउवाच यदेतत्प्रथमंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ तेनैवाहंप्रसन्नोवैनीतिरत्रविधीयतां॥ १८॥ यथादुर्योधनंपार्थोनोपसर्पतिसंगरे॥ साहसाद्यदिवामोहात्तथानीतिर्विधीयतां॥ १९॥ वनवासेत्वनिर्वृत्तेदर्शयेन्नधनंजयः॥ धनंचालभमानोत्रनाद्यतत्क्षंतुमर्हति॥ २०॥ यथानायंसमायुंज्याद्धार्त्तराष्ट्रान्कथंचन॥ नचसेनापराजय्यात्तथानीतिर्विधीयतां ॥ २१ ॥ उक्तंदुर्योधनेनापिपुरस्ताद्वाक्यमीदृशं॥ तदनुस्मृत्यगांगेययथावद्वक्तुमर्हसि॥ २२॥ इतिविराटपर्वणिगोहरणप० द्रोणवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच कलाकाष्ठाश्चयुज्यंतेमुहूर्त्ताश्चदिनानिच॥ अर्धमासाश्चमासाश्चनक्षत्राणिग्रहास्तथा॥ १ ॥ ऋतवश्चापियुज्यंतेतथासंवत्सराअपि॥ एवंकालविभागेनकालचक्रंप्रवर्त्तते॥ २॥

पेक्ष्यगृहंगमिष्यतिगोधनेअत्यंतंदूरतोन्यैर्नीतेयुध्यतामस्माकंअंतमेवायंकरिष्यतीतिभावः ॥ २० ॥ समायुंज्यात्संप्राप्नुयात् पराजय्यात्पराजयंप्राप्नुयात् ॥ २१ ॥ पुरस्ताद्वाक्यमुक्तंअज्ञातवासकालःपूर्णोनवेतिप्रथमंविचार्यमित्येवरूपं ॥ २२ ॥ इतिवि० नै० भारतभा० एकपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ कलाकाष्ठाश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रचतुर्विंशत्यापक्षैश्चांद्रःसंवत्सरःचतुष्पंचाशदधिकशतत्रयदिनात्मकः षष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मासावनःसएवद्वादशवार्षिकादिप्रतिज्ञासुगवामयनादिसत्रादिषुचउपयुज्यते त्रीणिशतानिपंचषष्टिश्चदिना
निपंचदशघटिकाएकत्रिंशत्पलानित्रिंशदक्षराणिसौरस्यसंवत्सरस्यमानं तत्रप्रायेणज्योतिर्विदःसौरसंवत्सरानुरोधेनैववर्षप्रवेशादिकंकुर्वंति स्मार्तैर्वर्द्धापनादौतुचांद्रेणेतिविशेषेसत्यपियदाएतयोरांतरालिकः
सावनाब्दोगण्यते तदासौरगतादृद्धिस्तत्रगण्यते एवंगणनायांक्रियमाणायांत्रयोदशस्वब्देषुपंचचांद्रामासाःद्वेदिनेसप्तत्रिंशन्नाड्यःपंचचत्वारिंशत्पलानिपंचदशाक्षराणिच तथाचकिंचिदधिकानिनवदिनान्यव
धिपूर्तैरधिकानिजातानिज्योतिषांनक्षत्राणांव्यतिक्रमात्सूर्येणचंद्रेणचलंघनात् उपजायतःअधिकौभवतः॥३॥अत्रतुअर्धमासाश्चमासाश्चयुज्यंतइतिग्रहणात्त्रयोदशानांवर्षाणांचांद्रमासाःषट्पंचाशदधिकं

तेषांकालातिरेकेणज्योतिषांचव्यतिक्रमात्॥ पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः॥३॥एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः॥त्रयोदशानांवर्षाणामितिमे
वर्त्ततेमतिः॥ ४ ॥ सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतं॥ एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः॥ ५॥ सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः॥ येषांयुधिष्ठिरो
राजाकस्माद्धर्मेऽपराध्नुयुः॥ ६॥ अलुब्धाश्चैवकौंतेयाःकृतवंतश्चदुष्करं॥ नचापिकेवलंराज्यमिच्छेयुस्तेऽनुपायतः॥७॥ तदैवतेहिविक्रांतुमीषुःकौरवनंदनाः॥
धर्मपाशनिबद्धास्तुनचेलुःक्षत्रियव्रतात्॥८॥ यच्चानृतइतिख्यायाद्यःसगच्छेत्पराभवं॥ वृणुयुर्मरणंपार्थानानृतत्वंकथंचन॥ ९॥ प्राप्तकालेतुप्राप्तव्यंनोत्सृ
जेयुर्नरर्षभाः॥ अपिवज्रभृतागुप्तंतथावीर्याहिपांडवाः॥ १०॥ प्रतियुध्येमसमरेसर्वशस्त्रभृतांवरं॥ तस्माद्यदत्रकल्याणंलोकेसद्भिरनुष्ठितं॥ तत्संविधीयतां
शीघ्रंमावोह्यर्थोऽभ्यगात्परं॥ ११॥ नहिपश्यामिसंग्रामेकदाचिदपिकौरव॥ एकांतसिद्धिंराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः॥ १२॥ संप्रवृत्तेतुसंग्रामेभावाभावौजं
याजयौ॥ अवश्यमेकंस्पृशतोदृष्टमेतदसंशयं॥ १३॥ तस्माद्युद्धोचितंकर्मकर्मवाधर्मसंहितं॥ क्रियतामाशुराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः॥ १४॥ दुर्योधन
उवाच नाहंराज्यंप्रदास्यामिपांडवानांपितामह॥ युद्धोपचारिकंयत्तुतच्छीघ्रंप्रविधीयतां॥ १५॥ भीष्मउवाच अत्रयामामिकाबुद्धिःश्रूयतांयदि
रोचते॥ सर्वथाहिमयाश्रेयोवक्तव्यंकुरुनंदन॥ १६॥

शतंभवंतीतितएवगृहीताइतिज्ञेयं तथाचविजयदशम्यांद्यूतेपांडवपराजयः लोकेतस्यैवप्रायेणद्यूतकालत्वात् ग्रीष्मेचगोग्रहार्थं
प्रवृत्ताइत्युक्तं तेनविजयदशम्यामागामिन्यांत्रयोदशाब्दपूरणंभविष्यतीतिदुर्योधनप्रत्याशा पांडवास्तुचांद्राब्दमानेनत्रयोदशवत्सरानतिवाह्यकृतकृत्याअभूवन् तत्रविजयदशमीतःपूर्वंपंचमासाःद्वादशदिना
निप्रकटीभवितव्यंतत्रदर्शांतमासेचैत्रकृष्णसप्तम्यामाविर्भूताः प्रतिज्ञांनिस्तीर्यैवकानिचिदधिकान्यपिदिनानिअतिवाह्यआविर्भूताइत्यर्थः॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८ यच्चयदिच पांडवंअनृतोयमर्जुनइति
ख्यायात्कथयेत् सपराभवंगच्छेत्॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ धर्मसंहितंकर्मअयुद्धेनएतैःसहऐक्यंगत्वाराज्यप्रदानं॥ १४॥ १५॥ १६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥१८॥१९॥ अनंतरंअविलंवितं ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ इति० वि० नै० भारतभा० द्विपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मेममकर्णौसंस्प्र

क्षिप्रंबलचतुर्भागंगृह्यगच्छपुरंप्रति॥ ततोपरश्चतुर्भागोगाःसमादायगच्छतु ॥ १७॥ वयंचार्धेनसैन्यस्यप्रतियोत्स्यामपांडवं ॥ अहंद्रोणश्चकर्णश्चअश्वत्था
माकृपस्तथा॥ प्रतियोत्स्यामबीभत्सुमागतंकृतनिश्चयं ॥ १८ ॥ मत्स्यंवापुनरायातमागतंवाशतक्रतुं॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ १९ ॥
वैशंपायनउवाच तद्वाक्यंरुरुचेतेषांभीष्मेणोक्तंमहात्मना॥ तथाहिकृतवान्राजाकौरवाणामनंतरं॥२०॥भीष्मःप्रस्थाप्यराजानंगोधनंतदनंतरं॥ सेनामु
ख्यान्व्यवस्थाप्यव्यूहितुंसंप्रचक्रमे॥ २१॥ भीष्मउवाच आचार्यमध्येतिष्ठत्वमश्वत्थामातुसव्यतः॥ कृपःशारद्वतोधीमान्पार्श्वंरक्षतुदक्षिणं ॥ २२॥
अग्रतःसूतपुत्रस्तुकर्णस्तिष्ठतुदंशितः॥ अहंसर्वस्यसैन्यस्यपश्चात्स्थास्यामिपालयन्॥ २३॥ इतिविराटप० गो० प० भीष्मसैन्यव्यूहेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥
॥५२॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तथाव्यूढेष्वनीकेषुकौरवेयेषुभारत॥ उपायादर्जुनस्तूर्णंरथघोषेणनादयन्॥१॥ददृशुस्तेध्वजाग्रंवैशुश्रुवुश्चमहास्वनं॥
दोधूयमानस्यभृशंगांडीवस्यचनिःस्वनं॥ २॥ ततस्तुसर्वमालोक्यद्रोणोवचनमब्रवीत्॥ महारथमनुप्राप्तंदृष्ट्वागांडीवधन्विनं॥३॥ द्रोणउवाच एतद्ध्व
जाग्रंपार्थस्यदूरतःसंप्रकाशते॥ एषघोषःसरथजोरोरवीतिचवानरः॥ ४॥ एषतिष्ठन्रथश्रेष्ठेरथेचरथिनांवरः॥ उत्कर्षतिधनुःश्रेष्ठंगांडीवमशनिस्वनं॥ ५॥
इमौचबाणौसहितौपादयोर्मेव्यवस्थितौ॥ अपरौचाप्यतिक्रांतौकर्णौसंस्पृश्यमेशरौ॥ ६॥ निरुष्यहिवनेवासंकृत्वाकर्मातिमानुषं॥ अभिवादयतेपार्थःश्रोत्रे
चपरिपृच्छति॥७॥ चिरदृष्टोऽयस्माभिःप्रज्ञावान्बांधवप्रियः॥ अतीवज्वलितोलक्ष्म्यापांडुपुत्रोधनंजयः॥८॥ रथीशरीचारुतलीनिषंगीशंखीपताकीकवची
किरीटी॥ खड्गीचधन्वीचविभातिपार्थःशिखीवृतःस्रुग्भिरिवाज्यसिक्तः॥ ९॥ अर्जुनउवाच इषुपातेचसेनायाहयान्संयच्छसारथे॥ यावत्समीक्षेसै
न्येस्मिन्क्वासौकुरुकुलाधमः॥१०॥ सर्वानेताननादृत्यदृष्ट्वातमतिमानिनं॥ तस्यमूर्ध्निपतिष्यामिततएतेपराजिताः॥११॥ एषव्यवस्थितोद्रोणोद्रौणिश्चतदनं
तरं॥ भीष्मःकृपश्चकर्णश्चमहेष्वासाःसमागताः॥ १२ ॥ राजानंनात्रपश्यामिगाःसमादायगच्छति॥ दक्षिणंमार्गमास्थायशंकेजीवपरायणः॥ १३॥ उत्सृ
जैतद्रथानीकंगच्छयत्रसुयोधनः॥ तत्रैवयोत्स्येवैराटेनास्तियुद्धंनिरामिषं॥ तंजित्वाविनिवर्तिष्येगाःसमादायवैपुनः॥ १४॥

श्यअतिक्रांतौ ॥६॥७॥८॥ चारुतलं हस्तावापश्चारुतलंतद्वान्चारुतली स्रुग्भिःजुहूप्रभृतिभिः ॥९॥ इषुपातेइषुपातप्रमितेदेशे असौदुर्योधनः ॥१०॥११॥ महेष्वासाःमहनीयधनुषः ॥ १२ ॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५॥ रथवंशंरथसमूहं ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥२० ॥ आवृतांभूमिंनापश्यन्नितिनअपितुशरैरावृतामेवापश्यन् ॥२१॥२२॥२३॥ २४ ॥रेभमाणाःहंबारवंकुर्वाणाः॥ २५ ॥ इ० वि० नै० भा० भा० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥१॥ २ ॥ ३ ॥ एतेनपथा कांचनमयारश्मयोरज्जवस्ताएवयोक्त्राणिबंधनानियेषांतान् कुरुसिंहस्यदुर्योधनस्यवंदंमुख्यं बृहिद्वद्धौअस्मात्कप्रत्यये

वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसवैराटिर्हयान्संयम्ययत्नतः ॥ नियम्यचततोरश्मीन्यत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ अचोदयत्ततोवाहान्यत्रदुर्योधनोगतः॥ १५॥ उत्सृज्यरथवंशंतुप्रयातेश्वेतवाहने॥ अभिप्रायंविदित्वाचकृपोवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ नैषोंतरेणराजानंबीभत्सुःस्थातुमिच्छति॥ तस्यपार्ष्णिंगृहीष्यामोजवेनाभिप्रयास्यतः॥ १७॥ नह्येनमतिसंक्रुद्धमेकोयुध्येतसंयुगे॥ अन्योदेवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात्॥ आचार्याच्चसपुत्राद्वाभारद्वाजान्महारथात्॥१८॥ किंनोगावःकरिष्यंतिधनंवाविपुलंतथा॥ दुर्योधनःपार्थजलेपुरानौरिवमज्जति॥ १९ ॥ तथैवगत्वाबीभत्सुर्नामविश्राव्यचात्मनः ॥ शलभैरिवतांसेनांशरैःशीघ्रमवाकिरत्॥ २०॥ कीर्यमाणाःशरौघैस्तुयोधास्तेपार्थचोदितैः॥ नापश्यन्नावृतांभूमिंनांतरिक्षंचपत्रिभिः॥ २१ ॥ तेषामापततांयुद्धेनापयानेऽभवन्मतिः॥शीघ्रत्वमेवपार्थस्यपूजयंतिस्मचेतसा॥ २२॥ ततःशंखंप्रदध्मौसद्विषतांलोमहर्षणं ॥ विस्फार्यचधनुःश्रेष्ठंध्वजेभूतान्यचोदयत् ॥ २३॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत॥ २४॥ अमानुषाणांभूतानांतेषांचध्वजवासिनां॥ ऊर्ध्वंपुच्छान्विधुन्वानारेभमाणाःसमंततः॥ गावःप्रतिन्यवर्त्ततदिशमास्थायदक्षिणां॥ २५॥ इ० म० भा० वि० प० गो० प० गोनिवर्त्तनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच सशत्रुसेनांतरसाप्रणुद्यगास्ताविजित्याथधनुर्धराग्र्यः॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातोभूयोरणंसोभिचिकीर्षमाणः ॥ १ ॥ गोषुप्रयातासुजवेनमत्स्यान्किरीटिनंकृतकार्यंचमत्वा ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातंकुरुप्रवीराःसहसाभिपेतुः ॥ २ ॥ तेषामनीकानिबहूनिगाढंव्यूढानिदृष्ट्वाबहुलध्वजानि॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावैराटिमामंत्र्यततोभ्युवाच॥३॥ एतेनतूर्णंप्रतिपादयेमान्श्वेतान्हयान्कांचनरश्मियोक्त्रान् ॥ जवेनसर्वेणकुरुप्रयत्नमासादयेऽहंकुरुसिंहवृंदं॥ ४॥ गजोगजेनेवमयादुरात्मायोद्धुंसमाकांक्षतिसूतपुत्रः॥ तमेवमांप्रापयराजपुत्रदुर्योधनापाश्रयजातदर्पं ॥ ५ ॥ सतैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिःपुत्रोविराटस्यसुवर्णकक्षैः॥ व्यध्वंसयत्तद्रथिनामनीकंततोवहत्पांडवमाजिमध्ये॥ ६॥

हस्यदः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुवर्णकक्षैःस्वर्णमयौकक्षौपल्याणस्यपश्चादंचलपल्लवौयेषांतैः कक्षःस्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवेइतिमेदिनी ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभीप्समानाःकर्णंजीवंतमिच्छंतः ॥ ७ ॥ व्रातंसमूहं ॥ ८ ॥ विपाठःस्थूलदंडोबाणः ॥ ९ ॥ विकृष्यविलिख्यछित्वेत्यर्थः अस्यतंप्रसिद्धंध्वजंचमथ्यउन्मथ्यापातयत् अपयात्अपायात् ॥ १० ॥ गण
स्यबाधितारंतेजोहरं शत्रुंतपनामा ॥ ११ ॥ १२ ॥ नगोवृक्षःनगाग्रात्पर्वताग्रात् शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गतासवःउर्व्यामितिछेदः संधिरार्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ आतपांतेघर्मस्वरूपे

॥ ४५॥ तंचित्रसेनोविशिखैर्विपाठैःसंग्रामजिच्छत्रुसहोजयश्च ॥ प्रत्युद्ययुर्भारतमापतंतंमहारथाःकर्णमभीप्समानाः ॥ ७॥ ततःसतेषांपुरुषप्रवीरःशरासनार्चिःशर
वेगतापः ॥ व्रातंरथानामदहत्समन्युर्वनंयथाग्निःकुरुपुंगवानां ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तुयुद्धेतुमुलेप्रवृत्तेपार्थंविकर्णोतिरथंरथेन ॥ विपाठवर्षेणकुरुप्रवीरोभीमेनभीमा
नुजमाससाद ॥ ९॥ ततोविकर्णस्यधनुर्विकृष्यजांबूनदाग्र्योपचितंदृढज्यं ॥ अपातयत्तंध्वजमस्यमथ्य छिन्नध्वजःसोप्यपयाज्जवेन ॥ १०॥ तंशात्रवाणांगण
बाधितारंकर्माणिकुर्वंतममानुषाणि ॥ शत्रुंतपःपार्थममृष्यमाणःसमार्दयच्छरवर्षेणपार्थं ॥ ११॥ सतेनराज्ञातिरथेनविद्धोविगाहमानोध्वजिनींकुरूणां ॥ श
त्रुंतपंपंचभिराशुविध्वाततोस्यसूतंदशभिर्जघान ॥ १२ ॥ ततःसविद्धोभरतर्षभेणबाणेनगात्रावरणातिगेन ॥ गतासुराजौनिपपातभूमौनगोनगाग्रादिव
वातरुग्णः ॥ १३ ॥ नरर्षभास्तेननरर्षभेणवीरारणेवीरतरेणभग्नाः ॥ चकंपिरेवातवशेनकालेप्रकंपितानीवमहावनानि ॥ १४ ॥ हतास्तुपार्थेननरप्रवीरागता
सवोर्व्यांसुषुपुःसुवेषाः ॥ वसुप्रदावासवतुल्यवीर्याःपराजितावासवजेनसंख्ये ॥ १५ ॥ सुवर्णकार्ष्णायसवर्मनद्धानागायथाहैमवताःप्रवृद्धाः ॥ तथासशत्रू
न्समरेविनिघ्नन्गांडीवधन्वापुरुषप्रवीरः ॥ १६॥ चचारसंख्येविदिशोदिशश्चदहन्निवाग्निर्वनमातपांते ॥ प्रकीर्णपर्णानियथावसंतेविशातयित्वापवनोंबुदांश्च
॥ १७॥ तथासपत्नान्विकिरन्किरीटीचचारसंख्येतिरथोरथेन ॥ शोणाश्ववाहस्यहयान्निहत्यवैकर्त्तनभ्रातुरदीनसत्वः ॥ एकेनसंग्रामजितःशरेणशिरोजहाराथ
किरीटमाली ॥ १८ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिसूतपुत्रोवैकर्त्तनोवीर्यमथाददानः ॥ प्रगृह्यदंताविवनागराजोमहर्षभंव्याघ्रइवाभ्यधावत् ॥ १९ ॥ सपांडवंद्वादश
भिःपृषत्कैर्वैकर्त्तनःशीघ्रमथोजघान ॥ विव्याधगात्रेषुहयांश्चसर्वान्विराटपुत्रंचकरेनिजघ्ने ॥ २० ॥

निदाघे अंतःस्वरूपेनाशेनाइतिमेदिनी ॥ १७ ॥ शोणाश्वाःवाहेवाहकेरथेयस्यतस्य ॥ १८ ॥ आददानआदातुमिच्छन् प्रगृह्यआपहेण दंताविवपर्वतशिखरतुल्यौअर्जुनोत्तरौप्रतिअभ्यधावत् दंतःसानुनि
कथ्यतइतिविश्वः दंतोद्रिकटकेकुंजेइतिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वेगंप्रगृह्यस्वीकृत्य ॥ २१॥ निशम्ययुद्धादुपरम्यदिदृक्षमाणाःतस्थुः॥२२॥२३॥ कर्णस्यांतर्धानानंतरंइतरेपिशरैरंतर्हिताःकृताः ॥२४॥२५॥ प्रक्ष्वेडितोमुक्तोज्यातलयोर्निःस्वनोयेनतंपूजयतां तलतालशब्दः तलेनचपेटयातालःकरास्फालनंतज्जःशब्दोभूत् तलश्चपेटेतालद्रौ तालःकरास्फालेइतिचमेदिनी ॥२६॥ उद्धूतंउपरिक्षिप्तंलांगूलमेवमहतीपताकाध्वजांचलोयस्मिन् तस्यध्वजस्यउत्तमौअंसौउपरिस्थतिर्य

तमापतंतंसहसाकिरीटीवैकर्तनंवैतरसाभिपत्य ॥ प्रगृह्यवेगंन्यपतज्जवेननागंगरुत्मानिवचित्रपक्षः ॥ २१ ॥ तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्न साहौ ॥ कर्णस्यपार्थस्यनिशम्ययुद्धंदिदृक्षमाणाःकुरवोभितस्थुः ॥ २२ ॥ सपांडवस्तूर्णमुदीर्णकोपःकृतागसंकर्णमुदीक्ष्यहर्षात् ॥ क्षणेनसाश्वंसरथंससारथि मंतर्दधेघोरशरौघवृष्ट्या ॥ २३॥ ततःसुविद्धाःसरथाःसनागायोधाविनेदुर्भरतर्षभाणां ॥ अंतर्हिताभीष्ममुखाःसहाश्वाःकिरीटिनाकीर्णरथाःपृषत्कैः ॥ २४॥ सचापितानर्जुनबाहुमुक्तांश्छरान्शरौघैःप्रतिहत्यवीरः ॥ तस्थौमहात्मासधनुःसबाणःसविस्फुलिंगोग्निरिवाशुकर्णः ॥ २५॥ ततस्त्वभूद्वैतलतालशब्दःसशं खभेरीपणवप्रणादः ॥ प्रक्ष्वेडितज्यातलनिःस्वनंतंवैकर्तनंपूजयतांकुरूणां॥२६॥उद्धूतलांगूलमहापताकध्वजोत्तमांसाकुलभीषणांतं॥गांडीवनिर्ह्रादकृतप्र णादंकिरीटिनंप्रेक्ष्यननादकर्णः ॥ २७॥ सचापिवैकर्त्तनमर्दयित्वासाश्वंससूतंसरथंपृषत्कैः ॥ तमाववर्षप्रसभंकिरीटीपितामहंद्रोणकृपौचदृष्ट्वा ॥ २८॥ स चापिपार्थंबहुभिःपृषत्कैर्वैकर्त्तनोमेघइवाभ्यवर्षत् ॥ तथैवकर्णंचकिरीटमालीसंछादयामासशितैःपृषत्कैः ॥ २९॥ तयोःसुतीक्ष्णान्सृजतोःशरौघान्महाश रौघास्त्रविवर्द्धनेरणे ॥ रथेविलग्नाविवचंद्रसूर्यौघनांतरेणानुददर्शलोकः ॥३०॥ अथाशुकारीचतुरोहयांश्चविव्याधकर्णोनिशितैःकिरीटिनः ॥ त्रिभिश्चयंतार मभृष्यमाणोविव्याधतूर्णंत्रिभिरस्यकेतुं ॥ ३१ ॥ ततोभिविद्धःसमरावमर्दीप्रबोधितःसिंहइवप्रसुप्तः ॥ गांडीवधन्वाऋषभःकुरूणामजिह्मगैःकर्णमियाय जिष्णुः ॥ ३२ ॥ शरास्त्रवृष्ट्यानिहतोमहात्माप्रादुश्चकारातिमनुष्यकर्म ॥ प्राच्छादयत्कर्णरथंपृषत्कैर्लोकानिमान्सूर्यइवांशुजालैः ॥३३॥ सहस्तिनेवाभिहतो गजेंद्रःप्रगृह्यभल्लान्निशितान्निषंगात् ॥ आकर्णपूर्णंचधनुर्विकृष्यविव्याधगात्रेष्वथसूतपुत्रं ॥ ३४ ॥ अथास्यबाहूरुशिरोललाटंग्रीवांवरांगानिपरावमर्दी ॥ शितैश्चबाणैर्युधिनिर्बिभेदगांडीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः ॥ ३५॥

क्फलकायाभागौतत्रआकुलाव्ययाःयेभीषणाःभूतादयःतेअंतेसमीपेयस्यतं गांडीवनिर्ह्रादेनसहकृतःप्रणादोयेनतंगांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनं ध्वजोपरिस्थभूतनादैःसंवर्द्धितनादमित्यर्थः ॥ २७॥द्रोण कृपौचदृष्ट्वाववर्षेतिअनुकृष्यते॥२८॥२९॥महद्भिःशरौघैरस्त्रौघैश्चविवर्द्धनंछेदनंयत्रतस्मिन्रणेविलग्नौसंनिहितौचंद्रसूर्यौघनमध्यादिवतौबाणसंघमध्याल्लोकोऽनुददर्श॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥३३॥३४॥३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ विरा० प० नै० भारतभा० चतुःपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ आर्छंतआगताः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्यायात् प्रातिकूल्येनाभिमुखोगादित्यर्थः ॥ ३ ॥ दिशोदशप्रच्छादितवान् ॥ ४ ॥ अनिवि
द्धंनितरामविद्धं अंतरंअवकाशः ॥ ५ ॥ उत्तरस्यहयानांशिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादितिसंबंधः द्रुतंवेगंअपूजयन्अरयइत्यपकृष्यते ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैलंप्रतिशैलसमीपेबलाभ्राणिबलवंतिअचंचलानिअभ्राणि

सपार्थमुक्तैरिषुभिःप्रणुन्नोगजोगजेनेवजितस्तरस्वी ॥ विहायसंग्रामशिरःप्रयातोवैकर्त्तनःपांडवबाणतप्तः ॥ ३६ ॥ इतिवि० गो० प० उत्तरगोग्रहेकर्णाप
यानेचतुःपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अपयातेतुराधेयेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अनीकेनयथास्वेनशनैरार्छंतपांडवं ॥ १ ॥ ब
हुधातस्यसैन्यस्यव्यूढस्यापततःशरैः ॥ अधारयतवेगंसवेलेवतुमहोदधेः ॥ २ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ दिव्यमस्त्रंप्रकुर्वाणःप्रत्यायाद्रथसत्त
मः ॥ ३ ॥ यथारश्मिभिरादित्यःप्रच्छादयतिमेदिनीं ॥ तथागांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोदिशोदश ॥ ४ ॥ नरथानांनचाश्वानांनगजानांनवर्मणां ॥ अनिविद्धं
शितैर्बाणैरासीत्द्व्यंगुलमंतरं ॥ ५ ॥ दिव्ययोगाच्चपार्थस्यहयानामुत्तरस्यच ॥ शिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादस्त्राणांचपरिक्रमात् ॥ वीर्यवत्त्वंद्रुतंचाग्र्यंदृष्ट्वाजिष्णोरपू
जयन् ॥ ६ ॥ कालाग्निमिवबीभत्सुंनिर्दहंतमिवप्रजाः ॥ नारयःप्रेक्षितुंशेकुर्ज्वलंतमिवपावकं ॥ ७ ॥ तानिग्रस्तान्यनीकानिरेजुरर्जुनमार्गणैः ॥ शैलंप्रतिबला
भ्राणिव्याप्तानीवार्करश्मिभिः ॥ ८ ॥ अशोकानांवनानीवछन्नानिबहुशःशुभैः ॥ रेजुःपार्थशरैस्तत्रतदासैन्यानिभारत ॥ ९ ॥ स्रजोर्जुनशरैःशीर्णशुष्यत्पुष्पं
हिरण्मयं ॥ छत्राणिचपताकाश्चखेदधारसदागतिः ॥ १० ॥ स्वबलत्रासनात्रस्ताःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ रथांगदेशानादायपार्थच्छिन्नयुगाहयाः ॥ ११ ॥ कर्ण
कक्षविषाणेषुअंतरोष्ठेषुचैवह ॥ मर्मस्वंगेषुचाहत्यपातयत्समरेगजान् ॥ १२ ॥ कौरवाग्रगजानांतुशरीरैर्गतचेतसां ॥ क्षणेनसंवृताभूमिर्मेघैरिवनभस्तलं ॥ १३ ॥
युगांतसमयेसर्वंयथास्थावरजंगमं ॥ कालक्षयमशेषेणदहत्यग्रशिखःशिखी ॥ तद्वत्पार्थोमहाराजददाहसमरेरिपून् ॥ १४ ॥ ततःसर्वास्त्रतेजोभिर्धनुषोनिःस्व
नेनच ॥ शब्देनामानुषाणांचभूतानांध्वजवासिनां ॥ भैरवंशब्दमत्यर्थंवानरस्यचकुर्वतः ॥ १५ ॥ दैवारिपाच्चबीभत्सुस्तस्मिन्दौर्योधनेबले ॥ भयमुत्पादयामा
सबलवानरिमर्दनः ॥ १६ ॥ सूर्यरश्मिव्याप्तानियथातथातान्यनीकानिशरव्याप्तान्यर्जुनसमीपेरेजुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ शुभैःपुष्पैः फलसूचकत्वात्तेषांशुभत्वं ॥ ९ ॥ स्रजःपुष्पंहिरण्मयंस्व
र्णचंपकजंशुष्यत्शरैःशीर्णंचतद्वच्छत्रादीनिच सदागतिःवायुःखेदधार बाणजालांतर्हितत्वात्तेषामधःपतनंनाभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ रथांगदेशान्युगस्यैकदेशान्आदायहयाःपरिपेतुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ गजान्कर्णा
दिप्रदेशेषुआहत्यविध्वापातयत्पातयतिस्म ॥ १२ ॥ अग्रजानांसेनाग्रगामिनांगजानांगतचेतसांमृतानां ॥ १३ ॥ कालक्षयंकालस्यऐश्वर्यंजगदित्यर्थःअग्रशिखःअग्रवत्तीक्ष्णाः शिखायस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥
दैवारिपात्दैवारीनसुरान्पातीतिदैवारिपःसमुद्रस्तत्रजातोदैवारिपःशंखःतस्मात् चात्भैरवंशब्दंकुर्वतइत्यनुकृष्यते ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अमित्राणांवैरिणांरथशक्तिंशरीरसामर्थ्यं रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशः प्रागेवसहसादर्शनमात्रादेवनिपतत्न्यपातयत् शक्तिरितिपाठेन्यपतत् अडभावादिरार्षः सोर्जुनः अपयात् पयगतौ गत्यभावादित्यर्थः साह
साच्चअशक्तवधरूपात्पश्चात्तानुयुद्धार्थंउपेयिवान्॥ १७॥खगैःपक्षिभिरिव खगैर्बाणैः॥ १८॥ अत्रमध्ये अत्रंअमत्रं अत्राण्यस्मैपङ्क्तिःसंभरंतीत्यादाविवात्रापिमध्यमवर्णलोपश्छांदसः यदाहशौनकोबृहद्देवता
यां वर्णस्यवर्णयोर्लोपोबहूनांव्यंजनस्यवा अत्राणीतिकपिर्नाभादनोयामीत्यघासुचेति अत्राण्यस्मैपङ्क्तिः अमत्राणीत्यपेक्षितेवर्णस्यलोपः प्रियातष्टानिमेकपिः वृषाकपिरित्यपेक्षितेदृषाइत्येतयोर्वर्णयोर्लोपः
अयंनाभावदति नाभानेदिष्ठइत्यपेक्षितेवर्णत्रयलोपः दनोविशइंद्र दनोदानमनसइत्यपेक्षितेबहूनांवर्णानांलोपः दनोदानमनसइतियास्कः तत्त्वायामियाचामीत्यपेक्षिते अघासुहन्यंतेगावः मघास्वित्यपेक्षितेव्यं
जनलोपः यथापात्रेप्रविष्टाःसूर्यरश्मयोऽवकाशाभावात्संकुचंतितद्वद्गगनेऽर्जुनबाणानमांतीत्यर्थः॥ १९॥सकृदेवतत्क्षणमेवआनतंउपगतंरथंअर्जुनरथंपरेरिपवःअभ्यसितुंपरिचेतुंशेकुः तुशब्दोहेत्वर्थेऽतःसपुनः

रथशक्तिममित्राणांप्रागेवनिपतद्भुवि॥ सोपयात्सहसापश्चात्साहसाच्चाभ्युपेयिवान्॥ १७॥ शरव्रातैःसुतीक्ष्णाग्रैःसमादिष्टैःखगैरिव॥ अर्जुनस्तुखमावव्रे
लोहितप्राशनैःखगैः॥ १८॥ अत्रमध्येयथार्कस्यरश्मयस्तिग्मतेजसः॥ दिशासुचतथाराजन्नसंख्याताःशरास्तदा॥ १९॥ सकृदेवानतंशेकूरथमभ्यसितुं
परे॥ अलभ्यःपुनरश्वैस्तुरथात्सोऽतिप्रपादयेत्॥ २०॥ तेशराद्विट्शरीरेषुयथैवनससज्जिरे॥ द्विडनीकेषुबीभत्सोर्नससज्जेरथस्तदा॥ २१॥ सतद्विक्षोभयामा
सत्वरातिबलमंजसा॥ अनंतभोगोभुजगःक्रीडन्निवमहार्णवे॥ २२॥अस्यतोनित्यमत्यर्थंसर्वमेवातिगस्तथा॥अश्रुतःश्रूयतेभूतैर्धनुर्घोषःकिरीटिनः॥ २३॥
संततास्तत्रमातंगाबाणैरल्पांतरांतरे॥ संवृतास्तेनदृश्यंतेमेघाइवगभस्तिभिः॥ २४॥ दिशोनुभ्रमतःसर्वाःसव्यदक्षिणमस्यतः॥ सततंदृश्यतेयुद्धेसायकास
नमंडलं॥ २५॥ पतंत्यरूपेषुयथाचक्षूंषिनकदाचन॥ नालक्ष्येषुशराःपेतुस्तथागांडीवधन्वनः॥ २६॥ मार्गोगजसहस्रस्ययुगपद्गच्छतोवने॥ यथाभवेत्तथाज
ज्ञेरथमार्गःकिरीटिनः॥ २७॥ नूनंपार्थजयैषित्वाच्छक्रःसर्वामरैःसह॥ हंत्यस्मानित्यमन्यंतपार्थेननिहताःपरे॥ २८॥ घ्नंतमत्यर्थमहितान्विजयंतत्रमेनिरे॥
कालमर्जुनरूपेणसंहरंतमिवप्रजाः॥ २९॥ कुरुसेनाशरीराणिपार्थेनैवाहतान्यपि॥ सेदुःपार्थहतानीवपार्थकर्मानुशासनात्॥ ३०॥

क्षणांतरेअलभ्यःपरैर्ज्ञातुमश
क्यः तत्रहेतुमाह अश्वैरिति सःअश्वैःसहपरान्रथात्अतिप्रपादयेत्इमंलोकमतिहापयित्वाऽमुंलोकंनयेत् दृष्टमात्रोर्जुनःशरैःपरान्परलोकंप्रापयतीत्यर्थः॥ २०॥ नससज्जिरेनसक्ताःकिंतुभित्वापरतएवगताः ए
वंरथोपिद्विषांअनीकेष्वित्यर्थः शराणांरथस्यचगतिर्नकुंठिताभवतीत्यर्थः॥ २१॥ अनंतभोगःबहुफणःशेषइत्यर्थः॥ २२॥ सर्वमेवातिगः सर्वाधिकः सर्वशब्दाभिभावीत्यर्थः॥ २३॥ तत्ररणभूमौ अल्पांतरांतरे
अल्पेअन्यांतरेपदेपदेसंतताइत्यर्थः तेनकारणेनतेगभस्तिभिःसूर्यरश्मिभिःसंवृतामेघाइवदृश्यंते॥ २४॥ सायकासनंधनुःतस्यमंडलंअतिवेगात्अलातचक्रसदृशमित्यर्थः॥ २५॥ २६॥ मार्गइति गजसहस्रेण
वनमिवार्जुनरथेनपरसैन्यंउपमृद्यतइत्यर्थः॥ २७॥ २८॥ विजयंअर्जुनंकालमिवमेनिरे॥ २९॥ पार्थेनैवहतानिपार्थहतानीवसेदुर्विशीर्णानिबभूवुरिति रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदभूतोपमेय
मित्यर्थः यतोत्रपार्थकर्मैवानुशासनमुपमार्थकर्तव्यंनान्यकर्मअतःपार्थहतानीवसेदुरित्यर्थः॥ ३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ओषधीनांव्रीह्यादीनांशिरांसिकणिशानि अन्वयात्अनुक्रमात् अवनेशुःनष्टानि अर्जुनजात्अर्जुनकृतात्भयात्छेदरूपात् ॥ ३१ ॥ अर्जुनविद्विषांस्थाणुभूतानांवनानिआलयानिशरीराणीतियावत् वनंन
पुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कर्णिनाबाणेन कर्णेकर्णदेशे ॥ ३७ ॥ ३८ ३९ ॥ ४० ॥ अरिष्टंशुभं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥

ओषधीनांशिरांसीवद्विषच्छीर्षाणिसोन्वयात्॥ अवनेशुःकुरूणांहिवीर्याण्यर्जुनजाद्भयात्॥ ३१ ॥ अर्जुनानिलभिन्नानिवनान्यर्जुनविद्विषां॥ चक्रुर्लोहित
धाराभिर्धरणींलोहितांतरां ॥ ३२ ॥ लोहितेनसमायुक्तैःपांसुभिःपवनोद्धृतैः ॥ बभूवुर्लोहितास्तत्रभृशमादित्यरश्मयः ॥ ३३॥ सार्कंखंतत्क्षणेनासीत्संध्याया
मिवलोहितं॥ अप्यस्तंप्राप्यसूर्योपिनिवर्त्तेतनपांडवः॥ ३४॥ तान्सर्वान्समरेशूरःपौरुषेसमवस्थितान्॥ दिव्यैरस्त्रैरचिंत्यात्मासर्वानार्च्छद्धनुर्धरान्॥ ३५॥
सतुद्रोणंत्रिसप्तत्याक्षुरप्राणांसमार्पयत्॥ दुःसहंदशभिर्बाणैर्द्रौणिमष्टाभिरेवच॥ ३६ ॥ दुःशासनंद्वादशभिःकृपंशारद्वतंत्रिभिः॥ भीष्मंशांतनवंषष्ट्याराजा
नंचशतेनह॥ कर्णंचकर्णिनाकर्णेविव्याधपरवीरहा॥ ३७॥ तस्मिन्विद्धेमहेष्वासेकर्णेसर्वास्त्रकोविदे ॥ हताश्वसूतेविरथेततोनीकमभज्यत ॥ ३८ ॥ तत्प्रभग्नं
बलंदृष्ट्वापार्थमाजिस्थितंपुनः॥ अभिप्रायंसमाज्ञायवैराटिरिदमब्रवीत्॥३९॥आस्थायरुचिरंजिष्णोरथंसारथिनामया॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्या
म्यहंत्वया॥४०॥ अर्जुनउवाच लोहिताश्वमरिष्टंचवैयाघ्रमनुपश्यसि॥ नीलांपताकामाश्रित्यरथेतिष्ठंतमुत्तर॥ ४१॥ कृपस्यैतदनीकाग्र्यंप्रापयस्वैतदेवमां॥
एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंदृढधन्विनः॥४२॥ ध्वजेकमंडलुर्यस्यशातकौंभमयःशुभः॥ आचार्यएषहिद्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ४३॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्व
शस्त्रभृतामपि ॥ सुप्रसन्नंमहावीरंकुरुष्वैनंप्रदक्षिणं ॥ ४४ ॥ अत्रैवावावरोहैनमेषधर्मःसनातनः ॥ यदिमेप्रथमंद्रोणःशरीरेप्रहरिष्यति ॥ ततोस्यप्रहरि
ष्यामिनास्यकोपोभवेदिति॥४५॥ अस्याविदूरेहिधनुर्ध्वजाग्रेयस्यदृश्यते॥ आचार्यस्यैषपुत्रोवैअश्वत्थामामहारथः॥४६॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृता
मपि॥ एतस्यत्वंरथंप्राप्यनिवर्त्तेथाःपुनःपुनः॥ ४७॥ यएषतुरथानीकेसुवर्णकवचावृतः ॥ सेनाग्र्येणतृतीयेनव्याबहार्येणतिष्ठति॥ ४८॥ यस्यनागोध्वजा
ग्रेसौहेमकेतनसंवृतः॥ धृतराष्ट्रात्मजःश्रीमानेषराजासुयोधनः॥ ४९ ॥ एतस्याभिमुखंवीररथंपररथारुजं ॥ प्रापयस्वैषराजाहिप्रमाथीयुद्धदुर्मदः॥ ५०॥
एषद्रोणस्यशिष्याणांशीघ्रास्त्रेप्रथमोमतः॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंविपुलंरणे॥ ५१॥

॥४४॥अत्रैवसमयेएनंअव मानय अवरोहचअध्यारूढोभव युद्धायसज्जो
भव एनंअनुलक्षीकृत्येत्यर्थः एतदेवद्वयंप्रकटयति यदिमेइति प्रथमंअप्रहारान्माननंपश्चात्प्रहारेणाधिरोहणंचेत्यर्थः ॥४५॥४६॥४७॥ व्यावहार्येणव्यवहारयोग्येन अश्रांतेनेत्यर्थः ॥४८॥४९॥५०॥५१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नागकक्षाहस्त्यंकितपताकांचलःहस्तिश्रृंखलेत्यन्ये ॥५२॥५३॥ नीलानुसारेणनीलपताकावता ताराःसुवर्णमंडलानि हस्तावापोहस्तत्राणंतद्वान् ॥ ५४ ॥ ५५॥ सूर्योवासूर्यइव ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
॥ ५९॥६०॥ इ० वि० नै० भा० भा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५॥ ॥ ७॥ तानीति घर्मांतेप्रावृट्काले ॥१॥२॥समारुह्य विमानमितिशेषः सुदर्शनंशत्रुसमागमंउपायात् सुदर्शनोहरेश्चक्रेद्वीपेशत्रुसमाग

नागकक्षातुरुचिराध्वजाग्रेयस्यतिष्ठति ॥ एषवैकर्त्तनःकर्णोविदितःपूर्वमेवते ॥ ५२ ॥ एतस्यरथमास्थायराधेयस्यदुरात्मनः ॥ यत्तोभवेथाःसंग्रामेस्पर्द्धतेहि
सदामया ॥ ५३ ॥ यस्तुनीलानुसारेणपंचतारेणकेतुना ॥ हस्तावापीबृहद्धन्वारथेतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ यस्यताराऽर्कचित्रोसौध्वजोरथवरेस्थितः ॥ यस्यैत
त्पांडुरंछत्रंविमलंमूर्ध्निंतिष्ठति ॥ ५५ ॥ महतोरथवंशस्यनानाध्वजपताकिनः ॥ बलाहकाग्रेसूर्योवायएषप्रमुखेस्थितः ॥५६ ॥ हैमंचंद्रार्कसंकाशंकवचंयस्य
दृश्यते ॥ जातरूपशिरस्त्राणंमनस्तापयतीवमे ॥ ५७ ॥ एषशांतनवोभीष्मःसर्वेषांनःपितामहः ॥ राजश्रियाभिवृद्धश्चसुयोधनवशानुगः ॥ ५८ ॥ पश्चादेषप्र
यातव्योनमेविघ्नकरोभवेत् ॥ एतेनयुध्यमानस्ययत्तःसंयच्छमेहयान् ॥ ५९ ॥ ततोभ्यवहदव्यग्रोवैराटिःसव्यसाचिनं ॥ यत्रातिष्ठत्कृपोराजन्योत्स्यमानोध
नंजयं ॥ ६० ॥ इतिश्रीम० वि० गोह० प० अर्जुनकृपसंग्रामेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तान्यनीकान्यदृश्यंतकुरू
णामग्रधन्विनां ॥ संसर्पंतेयथामेघाघर्मांतेमंदमारुताः ॥ १ ॥ अभ्याशेवाजिनस्तस्थुःसमारूढाःप्रहारिणः ॥ भीमरूपाश्चमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः ॥ महा
मात्रैःसमारूढाविचित्रकवचोज्वलाः ॥ २ ॥ ततःशक्रःसुरगणैःसमारुह्यसुदर्शनं ॥ सहोपायात्तदाराजन्विश्वाश्विमरुतांगणैः ॥ ३ ॥ तद्देवयक्षगंधर्वमहोरग
समाकुलं ॥ शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तंग्रहाणामिवमंडलं ॥ ४ अस्त्राणांचबलंतेषांमानुषेषुप्रयुंजतां ॥ तच्चभीमंमहद्युद्धंकृपार्जुनसमागमे ॥ द्रष्टुमभ्यागतादेवाःस्व
विमानैःपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ शतंशतसहस्राणांयत्रस्थूणाहिरण्मयी ॥ मणिरत्नमयीचान्याप्रासादंतदधारयत् ॥ ६ ॥ ततःकामगमंदिव्यंसर्वरत्नविभूषितं ॥ वि
मानंदेवराजस्यशुशुभेखेचरंतदा ॥ ७॥ तत्रदेवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठंतिसहवासवाः ॥ गंधर्वाराक्षसाःसर्पाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ ८ ॥ तथाराजावसुमनाबलाक्षःसु
प्रतर्दनः ॥ अष्टकश्चशिबिश्चैवययातिर्नहुषोगयः ॥ ९ ॥ मनुःपूरूरघुर्भानुःकृशाश्वःसगरोनलः ॥ विमानेदेवराजस्यसमदृश्यंतसुप्रभाः ॥ १० ॥ अग्नेरीशस्य
सोमस्यवरुणस्यप्रजापतेः ॥ तथाधातुर्विधातुश्चकुबेरस्ययमस्यच ॥ ११ ॥ मेइतिमेदिनी सुदर्शनंयानमित्यन्ये ॥ ३ ॥ततमंडलंसभूमिभागः ग्रहाणांमंडलमिववृत्तंशुशुभे ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ शतसहस्राणांशतंलक्षशतंकोटिसंख्याःस्थूणाःएकाहिरण्मयीस्थूणाचयदधारयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिब्राह्मणं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४८ ॥

अलंबुषोग्रसेनानांतत्प्रभृतीनांगंधर्वाणां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिवि० प० नै० भार० षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ हेमभांडानूरुच

अलंबुषोग्रसेनानांगंधर्वस्यचतुंबुरोः ॥ यथामानंयथोद्देशंविमानानिचकाशिरे ॥ १२ ॥ सर्वदेवनिकायाश्चसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्जुनस्यकुरूणांचद्रष्टुंयुद्ध
मुपागताः ॥ १३ ॥ दिव्यानांसर्वमाल्यानांगंधःपुण्योथसर्वशः ॥ प्रससारवसंताग्रेवनानामिवभारत ॥ १४ ॥ तत्ररत्नानिदेवानांसमदृश्यंततिष्ठतां ॥ आतपत्रा
णिवासांसिस्रजश्चव्यजनानिच ॥ १५ ॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंसर्वंव्याप्तंमरीचिभिः ॥ दिव्यगंधानुपादायवायुर्योधानसेवत ॥ १६ ॥ प्रभासितमिवाकाशंचि
त्ररूपमलंकृतं ॥ संपतद्भिःस्थितैश्चापिनानारत्नावभासितैः ॥ १७ ॥ विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैःसुरोत्तमैः ॥ वज्रभृच्छुशुभेतत्रविमानस्थैःसुरैर्वृतः
॥ १८ ॥ बिभ्रन्मालांमहातेजाःपद्मोत्पलसमायुतां ॥ विप्रेक्ष्यमाणोबहुभिर्नातृप्यत्सुमहाहवं ॥ १९ ॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिगोहरणप० देवागमनेषट्पंचा
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच दृष्ट्वाव्यूढान्यनीकानिकुरूणांकुरुनंदनः ॥ तत्रवैराटिमामंत्र्यपार्थोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ जांबून
दमयीवेदीध्वजेयस्यप्रदृश्यते ॥ तस्यदक्षिणतोयाहिकृपःशारद्वतोयतः ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच धनंजयवचःश्रुत्वावैराटिस्त्वरितस्ततः ॥ हयान्रजतसं
काशान्हेमभांडानचोदयत् ॥ ३ ॥ आनुपूर्व्यात्तुतत्सर्वमास्थायजवमुत्तमं ॥ प्राहिणोच्चंद्रसंकाशान्कुपितानिवतान्हयान् ॥ ४ ॥ सगत्वाकुरुसेनायाःसमीपं
हयकोविदः ॥ पुनरावर्त्तयामासतान्हयान्वातरंहसः ॥ ५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यमंडलंसव्यमेवच ॥ कुरून्संमोहयामासमत्स्योयानेनतत्त्ववित् ॥ ६ ॥ कृपस्यरथ
मास्थायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥ ७ ॥ ततोर्जुनःशंखवरंदेवदत्तंमहारवं ॥ प्रदध्मौबलमास्थायनामविश्राव्यचात्मनः
॥ ८ ॥ तस्यशब्दोमहानासीद्धम्यमानस्यजिष्णुना ॥ तथावीर्यवतासंख्येपर्वतस्येवदीर्यतः ॥ ९ ॥ पूजयांचक्रिरेशंखंकुरवःसहसैनिकाः ॥ अर्जुनेनतथाध्मातः
शतधायन्नदीर्यते ॥ १० ॥ दिवमावृत्यशब्दस्तुनिवृत्तःशुश्रुवेपुनः ॥ सृष्टोमघवतावज्रःप्रपतन्निवपर्वते ॥ ११ ॥ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोबलवीर्यसमन्वितः ॥ अ
र्जुनंप्रतिसंरब्धःकृपःपरमदुर्जयः ॥ अमृष्यमाणस्तंशब्दंकृपःशारद्वतस्तदा ॥ १२ ॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धोयुद्धार्थीसमहारथः ॥ महोदधिजमादायदध्मौवेगेनवी
र्यवान् ॥ १३ ॥ सतुशब्देनलोकांस्त्रीनावृत्यरथिनांवरः ॥ धनुरादायसुमहज्ज्याशब्दमकरोत्तदा ॥ १४ ॥ तौरथौसूर्यसंकाशौयोत्स्यमानौमहाबलौ ॥ शारदा
विवजीमूतौव्यरोचेतांव्यवस्थितौ ॥ १५ ॥ र्णालंकारान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मत्स्यःउत्तरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वज्रःअशनिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ महोदधिजंशंखं ॥ १३ ॥ १४ ॥ रथौरथिनौ ॥ १५ ॥

॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कनकपर्वाग्रैः कनकलिप्तफलकैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थानंस्थैर्यसंज्ञामितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

ततःशारद्वतस्तूर्णंपार्थंदशभिराशुगैः॥ विव्याधपरवीरघ्नंनिशितैर्मर्मभेदिभिः॥ १६॥ पार्थोपिविश्रुतंलोकेगांडीवंपरमायुधं॥ विकृष्यचिक्षेपबहून्नाराचान्म
र्मभेदिनः॥१७॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैर्नाराचान्रक्तभोजनान्॥ कृपश्चिच्छेदपार्थस्यशतशोथसहस्रशः॥१८॥ ततःपार्थस्तुसंक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शयन्॥
दिशःसंछादयन्बाणैःप्रदिशश्चमहारथः॥ एकच्छायमिवाकाशमकरोत्सर्वतःप्रभुः ॥ १९॥ प्राच्छादयदमेयात्मापार्थःशरशतैःकृपं॥ सशरैरर्दितःक्रुद्धःशि
तैरग्निशिखोपमैः॥ २०॥ तूर्णंदशसहस्रेणपार्थमप्रतिमौजसं॥ अर्दयित्वामहात्मानंननर्दसमरेकृपः॥ २१॥ ततःकनकपर्वाग्रैर्वीरःसन्नतपर्वभिः॥ त्वरन्गां
डीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्यवाजिनः॥ २२॥ चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः॥ तेहयानिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः॥ उत्पेतुःसहसासर्वेकृपःस्थानाद
थाच्यवत्॥२३॥ च्युतंतुगौतमंस्थानात्समीक्ष्यकुरुनंदनः॥ नाविध्यत्परवीरघ्नोरक्षमाणोस्यगौरवं॥२४॥ सतुलब्ध्वापुनःस्थानंगौतमःसव्यसाचिनं॥ विव्या
धदशभिर्बाणैस्त्वरितःकंकपत्रिभिः॥ २५॥ ततःपार्थोधनुस्तस्यभल्लेननिशितेनह ॥ चिच्छेदैकेनभूयश्चहस्तावापमथाहरत्॥ २६॥ अथास्यकवचंबाणैर्नि
शितैर्मर्मभेदिभिः॥ व्यधमन्नचपार्थोस्यशरीरमवपीडयत्॥२७॥तस्यनिर्मुच्यमानस्यकवचात्कायआबभौ॥समयेमुच्यमानस्यसर्पस्येवतनुर्यथा॥२८॥छि
न्नेधनुषिपार्थेनसोन्यदादायकार्मुकं॥चकारगौतमःसज्यंतदद्भुतमिवाभवत्॥ २९॥ सतदप्यस्यकौंतेयश्चिच्छेदनतपर्वणा॥ एवमन्यानिचापानिबहूनिकृ
तहस्तवत्॥ शारद्वतस्यचिच्छेदपांडवःपरवीरहा॥ ३०॥ सछिन्नधनुरादायरथशक्तिंप्रतापवान्॥ प्राहिणोत्पांडुपुत्रायप्रदीप्तामशनीमिव॥ ३१॥ तामर्जुन
स्तदायांतींशक्तिंहेमविभूषितां॥ वियद्गतांमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः॥ ३२॥ सापतद्दशधाछिन्नाभूमौपार्थेनधीमता॥ ३३॥ युगपच्चैवभल्लैस्तुततः
सज्यधनुःकृपः॥तमाशुनिशितैःपार्थंबिभेददशभिःशरैः॥३४॥ ततःपार्थोमहातेजाविशिखानग्नितेजसः॥ चिक्षेपसमरेक्रुद्धस्त्रयोदशशिलाशितान्॥ ३५॥
अथास्ययुगमेकेनचतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ षष्ठेनचशिरःकायाच्छरेणरथसारथेः॥ ३६॥ त्रिभिस्त्रिवेणुंसमरेद्वाभ्यामक्षंमहारथः॥ द्वादशेनतुभल्लेनचकर्त्तास्य
ध्वजंतदा॥ ३७॥ ततोवज्रनिकाशेनफाल्गुनःप्रहसन्निव॥ त्रयोदशेनेंद्रसमःकृपंवक्षस्यविध्यत॥ ३८॥ सछिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥ गदापा
णिरवप्लुत्यतूर्णंचिक्षेपतांगदां॥ ३९॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नुन्नादूरीकृता प्रतिमार्गंविपरीतमार्गंअगमत् परावृत्तेत्यर्थः ॥४०॥४१॥असव्यंआवृत्यअप्रदक्षिणंकृत्वेत्यर्थः यमकंशत्रूणांनिरोधकंमंडलंकृत्वा यस्मिन्कृतेशत्रुरपमानितोलजितस्तिष्ठति ।४२॥ अपजग्मु
र्नीतवंतः ॥ ४३ ॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ कृपइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिद्वंद्विनोर्द्रोणार्जु

साचमुक्तागदागुर्वीकृपेणसुपरिष्कृता ॥ अर्जुनेनशरैर्नुन्नाप्रतिमार्गमथागमत् ॥४०॥ तंतुयोधाःपरीप्संतःशारद्वतममर्षणं ॥ सर्वतःसमरेपार्थंशरवर्षैरवाकि
रन् ॥ ४१ ॥ ततोविराटस्यसुतोसव्यमावृत्यवाजिनः ॥ यमकंमंडलंकृत्वातान्योधान्प्रत्यवारयत् ॥ ४२ ॥ ततःकृपमुपादायविरथंतेनरर्षभाः ॥ अपजग्मुर्महावे
गाःकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ ४३ ॥ इतिश्रीम० विराटप० उ० गोग्रहणप० कृपापयानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कृपेपनी
तेद्रोणस्तुप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अभ्यद्रवदनाधृष्यःशोणाश्वःश्वेतवाहनं ॥ १ ॥ सतुरुक्मरथंदृष्ट्वागुरुमायांतमंतिकात् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्र
वीत् ॥ २ ॥ अर्जुनउवाच यत्रैषाकांचनीवेदीध्वजेयस्यप्रकाशते ॥ उच्छ्रिताप्रवरेदंडेपताकाभिरलंकृता ॥ अत्रमांवहभद्रंतेद्रोणानीकायसारथे ॥ ३ ॥ अ
श्वाःशोणाःप्रकाशंतेबृहंतश्चारुवाहिनः ॥ स्निग्धविद्रुमसंकाशाताम्रास्याःप्रियदर्शनाः ॥ युक्तारथवरेयस्यसर्वशिक्षाविशारदाः ॥ ४ ॥ दीर्घबाहुर्महातेजाब
लरूपसमन्वितः ॥ सर्वलोकेषुविक्रांतोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥५॥ बुद्ध्यातुल्योह्युशनसाबृहस्पतिसमोनये ॥ वेदास्तथैवचत्वारोब्रह्मचर्यंतथैवच ॥६॥ ससंहारा
णिसर्वाणिदिव्यान्यस्त्राणिमारिष ॥ धनुर्वेदश्चकार्त्स्न्येनयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितः ॥ ७ ॥ क्षमादमश्चसत्यंचआनृशंस्यमथार्जवं ॥ एतेचान्येचबहवोयस्मिन्नित्यं
द्विजेगुणाः ॥ ८ ॥ तेनाहंयोद्धुमिच्छामिमहाभागेनसंयुगे ॥ तस्मात्त्वंप्रापयाचार्यंक्षिप्रमुत्तरवाहय ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनेनैवमुक्तस्तुवैराटिर्हे
मभूषणान् ॥ चोदयामासतानश्वान्भारद्वाजरथंप्रति ॥ १० ॥ तमापतंतंवेगेनपांडवंरथिनांवरं ॥ द्रोणःप्रत्युद्ययौपार्थंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ११ ॥ ततःप्राध्मा
पयच्छंखंभेरीशतनिनादिनं ॥ प्रचुक्षुभेबलंसर्वमुद्धूतइवसागरः ॥ १२ ॥ अथशोणान्सदश्वांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः ॥ मिश्रितान्समरेदृष्ट्वाव्यस्मयंतरणेनराः
॥ १३ ॥ तौरथौवीरसंपन्नौदृष्ट्वासंग्राममूर्धनि ॥ आचार्यशिष्यावजितौकृतविद्यौमनस्विनौ ॥ १४ ॥ समाश्लिष्टौतदान्योन्यंद्रोणपार्थौमहाबलौ ॥ दृष्ट्वाप्रा
कंपतमुहुर्भरतानांमहद्बलं ॥ १५ ॥ हर्षयुक्तस्ततःपार्थःप्रहसन्निववीर्यवान् ॥ रथंरथेनद्रोणस्यसमासाद्यमहारथः ॥ १६ ॥

नयोर्वाजिनांमिश्रणेनातिसान्निध्याद्विस्मयोजातः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदातुतौसमाश्लिष्टौपरस्परंरथस्थावेवालिंगितवंतौतदाभरतानांबलंप्राकंपत द्रोणोऽर्जुनेनसख्यंगतोऽस्मानेवप्रहरिष्यतीतिशंकया ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥प्रतिकर्मशत्रूणांअपकारं ॥१८॥१९॥ कृतहस्तवत्सुशिक्षितहस्तयुक्तंयथास्यात्तथाचिच्छेद ॥२०॥२१॥२२॥समंअविशेषेण॥ २३॥ विदुषौविद्वांसौ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ शिलाधौ

अभिवाद्यमहाबाहुःसामपूर्वमिदंवचः॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयःपरवीरहा ॥ १७॥ उषिताःस्मोवनेवासंप्रतिकर्मचिकीर्षवः ॥ कोपंनार्हसिनःकर्तुंस
दासमरदुर्जय॥ १८॥ अहंतुप्रहृतेपूर्वंप्रहरिष्यामितेनघ॥ इतिमेवर्त्ततेबुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ १९॥ ततोस्मैप्राहिणोद्द्रोणःशरानधिकविंशतिं ॥ अप्राप्तां
श्चैवतान्पार्थश्चिच्छेदकृतहस्तवत्॥ २०॥ ततःशरसहस्रेणरथंपार्थस्यवीर्यवान्॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशीघ्रमस्त्रंविदर्शयन्॥ २१॥ हयांश्चरजतप्रख्यान्कंकप
त्रैःशिलाशितैः॥ अवाकिरदमेयात्मापार्थंसंकोपयन्निव॥ २२॥ एवंप्रववृतेयुद्धंभारद्वाजकिरीटिनोः ॥ समंविमुंचतोःसंख्येविशिखान्दीप्ततेजसः॥ २३॥
तावुभौख्यातकर्माणावुभौवायुसमौजवे ॥ उभौदिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ॥ क्षिपंतौशरजालानिमोहयामासतुर्नृपान्॥ २४॥ व्यस्मयंतततोयोधाये
तत्रासन्समागताः॥ शरान्विसृजतोस्तूर्णंसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २५॥ द्रोणंहिसमरेकोन्योयोद्धुमर्हतिफाल्गुनात् ॥ रौद्रःक्षत्रियधर्मोयंगुरुणायदयुध्यत॥
इत्यब्रुवञ्जनास्तत्रसंग्रामशिरसिस्थिताः ॥ २६॥ वीरौतावभिसंरब्धौसंनिकृष्टौमहाभुजौ ॥ छादयेतांशरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ ॥ २७॥ विस्फार्यसुमह
च्चापंहेमपृष्ठंदुरासदं॥ भारद्वाजोथसंक्रुद्धःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत ॥२८॥ ससायकमयैर्जालैरर्जुनस्यरथंप्रति ॥ भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोराच्छादयत्प्रभां॥
॥ २९॥ पार्थंचसुमहाबाहुर्महावेगैर्महारथः ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्मेघोवृष्ट्येवपर्वतं॥ ३० ॥ तथैवदिव्यंगांडीवंधनुरादायपांडवः॥ शत्रुघ्नंवेगवान्हृष्टोभा
रसाधनमुत्तमं॥३१॥ विससर्जशरांश्चित्रान्सुवर्णविकृतान्बहून्॥ नाशयन्शरवर्षाणिभारद्वाजस्यवीर्यवान्॥तूर्णंचापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ३२॥
सरथेनचरन्पार्थःप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥ युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वतोस्त्राण्यदर्शयत् ॥ ३३ ॥एकच्छायमिवाकाशंबाणैश्चक्रेसमंततः॥ नादृश्यततदाद्रोणोनीहारे
णेवसंवृतः॥ ३४॥ तस्याभवत्तदारूपंसंवृतस्यशरोत्तमैः॥ जाज्वल्यमानस्यतदापर्वतस्येवसर्वतः ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वातुपार्थस्यरणेशरैःस्वरथमावृतं॥ सविस्फार्य
धनुःश्रेष्ठंमेघस्तनितनिःस्वनं ॥ ३६ ॥ अग्निचक्रोपमंघोरंव्यकर्षत्परमायुधं ॥ व्यशातयच्छरांस्तांस्तुद्रोणःसमितिशोभनः॥ ३७॥ महानभूत्ततःशब्दोवंशा
नामिवदह्यतां॥ ३८ ॥ जांबूनदमयैःपुंखैश्चित्रचापविनिर्गतैः॥ प्राच्छादयदमेयात्मादिशःसूर्यस्यचप्रभां ॥ ३९ ॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणां॥
वियच्चराणांवियतिदृश्यंतेबहवोव्रजाः॥ ४० ॥ तैःदृषदितेजितैः॥२९॥३०॥भारसाधनंशत्रुमर्दनक्षमं अच्छेद्यमित्यर्थः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषाणाग्रैः दंताग्रैः ॥ ४५ ॥ व्यवाहरतांव्यवहारंधर्मयुद्धंकृतवंतौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जिघांसताप्यर्जुनेनसहवात्सल्यात्स्वयंअक्रीडन्नतुक्रूरोभूत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥५०॥ द्रोणस्यपुंखसक्ताश्चप्रभवंतःशरासनात् ॥ एकोदीर्घइवादृश्यदाकाशेसंहतःशरः ॥ ४१ ॥ एवंतौस्वर्णविकृतान्विमुंचंतौमहाशरान् ॥ आकाशंसंवृतंवीरावु
ल्काभिरिवचक्रतुः ॥ ४२ ॥ शरास्तयोस्तुविबभुःकंकबर्हिणवाससः ॥ पंक्त्यःशरदिखस्थानांहंसानांचरतामिव ॥ ४३ ॥ युद्धंसमभवत्तत्रसुसंरब्धंमहात्मनोः॥
द्रोणपांडवयोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४४ ॥ तौगजाविवचासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परं ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ४५ ॥ तौव्यवाहरतांयुद्धेसं
रब्धौरणशोभिनौ ॥ उदीरयंतौसमरेदिव्यान्यस्त्राणिभागशः ॥ ४६ ॥ अथत्वाचार्यमुख्येनशरान्सृष्टान्शिलाशितान् ॥ न्यवारयच्छितैर्बाणैरर्जुनोजयतांवरः
॥ ४७ ॥ दर्शयन्वीक्षमाणानामस्त्रमुग्रपराक्रमः ॥ इषुभिस्तूर्णमाकाशंबहुभिश्चसमावृणोत् ॥ ४८ ॥ जिघांसंतंनरव्याघ्रमर्जुनंतिग्मतेजसं ॥ आचार्यमुख्यःस
मरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ अर्जुनेनसहाक्रीडच्छरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४९ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिवर्षंतंतस्मिन्वैतुमुलेरणे ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यफाल्गुनंसमयोधयत्
॥ ५० ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ अमर्षिणोस्तदान्योन्यंदेवदानवयोरिव ॥ ५१ ॥ ऐंद्रंवायव्यमाग्नेयमस्त्रमस्त्रेणपांडवः ॥ द्रोणेनमुक्तमात्रंतुग्रस
तिस्मपुनःपुनः ॥ ५२ ॥ एवंशूरौमहेष्वासौविसृजंतौशितान्शरान् ॥ एकच्छायंचक्रतुस्तावाकाशंशरवृष्टिभिः ॥ ५३ ॥ तत्रार्जुनेनमुक्तानांपततांवैशरीरिषु ॥
पर्वतेष्विववज्राणांशरणांश्रूयतेस्वनः ॥ ५४ ॥ ततोनागारथाश्चैववाजिनश्चविशांपते ॥ शोणिताक्ताव्यदृश्यंतपुष्पिताइवकिंशुकाः ॥ ५५ ॥ बाहुभिश्चसके
यूरैर्विचित्रैश्चमहारथैः ॥ सुवर्णचित्रैःकवचैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ ५६ ॥ योधैश्चनिहतैस्तत्रपार्थबाणप्रपीडितैः ॥ बलमासीत्समुद्भ्रांतंद्रोणार्जुनसमागमे
॥ ५७ ॥ विधुन्वानौतुतौतत्रधनुषीभारसाधने ॥ आच्छादयेतामन्योन्यंततक्षतुरथेषुभिः ॥ ५८ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ द्रोणकौंतेययोस्तत्रबलिवा
सवयोरिव ॥ ५९ ॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ व्यदारयेतामन्योन्यंप्राणद्यूतेप्रवर्तिते ॥ ६० ॥ अथांतरिक्षेनादोभूद्द्रोणंतत्रप्रशंसतां ॥ दुष्करंकृत
वान्द्रोणोयदर्जुनमयोधयत् ॥ ६१ ॥ प्रमाथिनंमहावीर्यंदृढमुष्टिंदुरासदं ॥ जेतारंदेवदैत्यानांसर्वेषांचमहारथं ॥ ६२ ॥ अविभ्रमंचशिक्षांचलाघवंदूरपातितां ॥
पार्थस्यसमरेदृष्ट्वाद्रोणस्याभूच्चविस्मयः ॥ ६३ ॥ अथगांडीवमुद्यम्यदिव्यंधनुरमर्षणः ॥ विचकर्षरणेपार्थोबाहुभ्यांभरतर्षभ ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ततक्षतुःक्षीणंचक्रतुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आयतिंसंततिं॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥अंतरंअवकाशं ॥७५॥ निकृत्तःप्रहृतः ॥७६॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५८॥ ॥७॥ ततइति॥१॥

तस्यबाणमयंवर्षंशलभानामिवायतिं॥ दृष्ट्वातेविस्मिताःसर्वेसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥६५॥ नचबाणांतरेवायुरस्यशक्नोतिसर्पितुं॥ अनिशंसंदधानस्यशरा
नुत्सृजतस्तथा॥ ६६॥ ददर्शनांतरंकश्चित्पार्थस्याददतोपिच॥ ६७॥ तथाशीघ्रास्त्रयुद्धेतुवर्त्तमानेसुदारुणे॥ शीघ्रंशीघ्रतरंपार्थःशरानन्यानुदीरयत्॥ ६८॥
ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणां॥ युगपत्प्रापतंस्तत्रद्रोणस्यरथमंतिकात्॥ ६९॥ कीर्यमाणेतदाद्रोणेशरैर्गांडीवधन्वना॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्या
नांभरतर्षभ॥ ७०॥ पांडवस्यतुशीघ्रास्त्रंमघवाप्रत्यपूजयत्॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयेचतत्रसमागताः॥ ७१॥ ततोवृंदेनमहतारथानांरथयूथपः॥ आचार्यपुत्रः
सहसापांडवंपर्यवारयत्॥७२॥अश्वत्थामातुतत्कर्महृदयेनमहात्मनः॥पूजयामासपार्थस्यकोपंचास्याकरोद्भृशं॥७३॥समन्युवशमापन्नःपार्थमभ्यद्रवद्रणे॥
किरंश्छरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान्॥७४॥आवृत्यतुमहाबाहुर्यतोद्रौणिस्ततोहयान्॥ अंतरंप्रददौपार्थोद्रोणस्यव्यपसर्पितुं॥७५॥ सतुलब्ध्वांतरंतूर्णमपा
याज्जवनैर्हयैः॥ छिन्नवर्मध्वजःशूरोनिकृत्तःपरमेषुभिः॥ ७६॥ इतिश्रीम० विराटप० उ० गोग्रहणप० द्रोणापयानेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५८॥ ॥७॥
वैशंपायनउवाच ततोद्रौणिर्महाराजप्रययावर्जुनंरणे॥ तंपार्थःप्रतिजग्राहवायुवेगमिवोद्धतं॥ शरजालेनमहतावर्षमाणमिवांबुदं॥ १॥ तयोर्देवासुर
समःसन्निपातोमहानभूत्॥ किरतोःशरजालानिवृत्रवासवयोरिव॥ २॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनचवातिसमीरणः॥ शरजालावृतेव्योम्निछायाभूतेसमंततः
॥ ३॥ महांश्चटचटाशब्दोयोधयोर्हन्यमानयोः॥ दह्यतामिववेणूनामासीत्परपुरंजय॥ ४॥ हयानस्यार्जुनःसर्वान्कृतवानल्पजीवितान्॥ तेराजन्नप्रजानंत
दिशंकांचनमोहिताः॥ ५॥ ततोद्रौणिर्महावीर्यःपार्थस्यविचरिष्यतः॥ विवरंसूक्ष्ममालोक्यज्यांचिच्छेदक्षुरेणह॥ तदस्यापूजयन्देवाःकर्मदृष्ट्वातिमानुषं
॥ ६॥द्रोणोभीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चैवमहारथाः॥ साधुसाध्वितिभाषंतोपूजयन्कर्मतस्यतत्॥ ७॥ ततोद्रौणिर्धनुःश्रेष्ठमपकृष्यरथर्षभं॥ पुनरेवाहनत्पार्थंहृदये
कंकपत्रिभिः॥ ८॥ ततःपार्थोमहाबाहुःप्रहस्यस्वनवत्तदा॥ योजयामासनवयामौर्व्यागांडीवमोजसा॥ ९॥ ततोर्धचंद्रमावृत्यतेनपार्थःसमागमत्॥ वारणे
नेवमत्तेनमत्तोवारणयूथपः॥ १०॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपृथिव्यामेकवीरयोः॥ रणमध्येद्वयोरेवंसुमहल्लोमहर्षणं॥ ११॥

॥२॥३॥४॥नप्रजानंतअडभावआर्षः नचज्ञातवंतः॥५॥विवरंरंध्रं॥६॥७॥अपकृष्यआकृष्य॥८॥९॥ अर्धचंद्रंअर्धचंद्राकारंललाटंआवृत्यप्रमृज्य स्वेदेनज्यांप्रमृज्येत्यर्थः तेनअश्वत्थाम्ना॥ १०॥ ११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ चक्षुर्दधेधृतवान् ॥१७॥१८॥१९॥२०॥ कामयन्नकामयमानः ॥२१॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥ ॥६०॥ कर्णेति तेत्वया॥१॥२॥३॥४॥

तौवीरौददृशुःसर्वेकुरवोविस्मयान्विताः॥युध्यमानौमहावीर्यौयूथपाविवसंगतौ॥ १२ ॥तौसमाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यंपुरुषर्षभौ ॥ शरैराशीविषाकारैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः॥ १३॥अक्षय्याविषुधीदिव्यौपांडवस्यमहात्मनः॥तेनपार्थोरणेशूरस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ १४॥अश्वत्थाम्नःपुनर्बाणाःक्षिप्रमभ्यस्यतोरणे॥जग्मुःपरिक्षयंतूर्णमभूत्तेनाधिकोर्जुनः॥ १५॥ ततःकर्णोमहाचापंविकृष्याभ्यधिकंतथा॥ अवाक्षिपत्ततःशब्दोहाहाकारोमहानभूत्॥ १६॥ततश्चक्षुर्दधेपार्थोयत्रविस्फार्यतेधनुः ॥ ददर्शतत्रराधेयंतस्यकोपोव्यवर्धत ॥ १७॥ सरोषवशमापन्नःकर्णमेवजिघांसया ॥ तमैक्षतविवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांकुरुपुंगवः॥ १८॥ तथातुविमुखेपार्थेद्रोणपुत्रस्यसायकात्॥ त्वरिताःपुरुषाराजन्नुपाजह्रुःसहस्रशः॥ १९॥उत्सृज्यचमहाबाहुर्द्रोणपुत्रंधनंजयः॥ अभिदुद्रावसहसाकर्णमेवसपत्नजित्॥ २०॥तमभिद्रुत्यकौंतेयःक्रोधसंरक्तलोचनः॥कामयन्द्वैरथंतेनयुद्धंवचनमब्रवीत्॥ २१॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिउ० गोग्रहणप० अर्जुनाश्वत्थामयुद्धेएकोनषष्टितमोऽध्यायः॥ ५९॥ ॥६०॥ अर्जुनउवाच कर्णयत्तेसभामध्येबहुवाचाविकत्थितं ॥ नमेयुधिसमोस्तीतितदिदंसमुपस्थितं॥ १॥ सोद्यकर्णमयासार्धंव्यवहृत्यमहामृधे ॥ ज्ञास्यस्यबलमात्मानंनचान्यानवमन्यसे ॥ २॥ अवोचःपरुषावाचोधर्ममुत्सृज्यकेवलं ॥ इदंतुदुष्करंमन्येयदिदंतेचिकीर्षितं॥ ३॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंमामनासाद्यकिंचन ॥ तदद्यकुरुराधेयकुरुमध्येमयासह ॥ ४॥ यत्सभायांसपांचालींक्लिश्यमानांदुरात्मभिः ॥ दृष्टवानसितस्याद्यफलमाप्नुहिकेवलं॥ ५॥ धर्मपाशनिबद्धेनयन्मयामर्षितंपुरा॥ तस्यराधेयकोपस्यविजयंपश्यमेमृधे॥ ६॥ वनेद्वादशवर्षाणियानिसोढानिदुर्मते॥ तस्याद्यप्रतिकोपस्यफलंप्राप्नुहिसंप्रति॥ ७॥ एहिकर्णमयासार्धंप्रतियुध्यस्वसंगरे॥ प्रेक्षकाःकुरवःसर्वेभवंतुतवसैनिकाः॥ ८॥ कर्णउवाच ब्रवीषिवाचायत्पार्थकर्मणातत्समाचार॥ अतिशेतेहितेवाक्यंकर्मैतत्प्रथितंभुवि॥ ९॥ यत्त्वयामर्षितंपूर्वंतदशक्तेनमर्षितं ॥ इतोगृह्णीमहेपार्थतवदृष्ट्वापराक्रमं॥ १०॥धर्मपाशनिबद्धेनयत्त्वयामर्षितंपुरा॥ तथैवबद्धमात्मानमबद्धमिवमन्यसे॥ ११॥ यदितावद्वनेवासोयथोक्तश्चरितस्त्वया॥ तत्त्वंधर्मार्थविक्लिष्टःसमयायोद्धुमिच्छसि॥ १२॥ यदिशक्रःस्वयंपार्थयुध्यतेतवकारणात्॥ तथापिनव्यथाकाचिन्ममस्याद्विक्रमिष्यतः॥ १३॥

॥५॥६॥७॥८॥ तेतववाक्यंकर्तृकर्मअतिशेते अल्पंकर्म वाक्यंतुबहुलमित्यर्थः ॥९॥ इतःपरंतवपराक्रमंगृह्णीमहे अंगीकुर्महे॥ १०॥११॥१२॥१३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥अवलंबनंसूत्रंविच्छेद॥२०॥ततो निषंगेमहातूणीरेपतितेसति उपासंगात्क्षुद्रतूणीरात्स्वदेहबाह्यात्॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ इतिविराटप० नैलकं० भारतभा

अयंकौंतेयकामस्तेनचिरात्समुपस्थितः॥ योत्स्यसेहिमयासार्द्धमद्यद्रक्ष्यसिमेबलं॥१४॥ अर्जुनउवाच इदानीमेवतावत्त्वमपयातोरणान्मम॥तेनजी
वसिराधेयनिहतस्त्वनुजस्तव॥ १५ ॥ भ्रातरंघातयित्वाकस्त्यक्त्वारणशिरश्चकः॥ त्वदन्यःकःपुमान्सत्सुब्रूयादेवंव्यवस्थितः॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच
इतिकर्णंब्रुवन्नेवबीभत्सुरपराजितः॥ अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः॥ १७ ॥ प्रतिजग्राहतंकर्णःप्रीयमाणोमहारथः ॥ महताशरवर्षेणवर्षमाण
मिवांबुदं॥ १८॥ उत्पेतुःशरजालानिघोररूपाणिसर्वशः॥ अविध्यदश्वान्बाह्वोश्चहस्तावापंपृथक्पृथक्॥ १९॥ सोमृष्यमाणःकर्णस्यनिषंगस्यावलंबनं॥ चि
च्छेदनिशिताग्रेणशरेणनतपर्वणा ॥ २० ॥ उपासंगादुपादायकर्णोबाणानथापरान्॥ विव्याधपांडवंहस्तेतस्यमुष्टिरशीर्यत॥ २१॥ ततःपार्थोमहाबाहुःकर्ण
स्यधनुरच्छिनत्॥ सशक्तिंप्राहिणोत्तस्मैतांपार्थोव्यधमच्छरैः॥ २२॥ ततोनुपेतुर्बहवोराधेयस्यपदानुगाः॥ तांश्चगांडीवनिर्मुक्तैःप्राहिणोद्यमसादनं॥ २३॥
ततोस्याश्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः॥ आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्तेहताःप्रापतन्भुवि॥ २४ ॥ अथापरेणबाणेनज्वलितेनमहौजसा॥ विव्याधकर्णंकौंतेय
स्तीक्ष्णेनोरसिवीर्यवान्॥ २५॥ तस्यभित्वातनुत्राणंकायमभ्यगमच्छरः॥ ततःसतमसाविष्टोनस्मकिंचित्प्रजज्ञिवान्॥॥ २६सगाढवेदनोहित्वारणंप्रायादुद
ङ्मुखः॥ ततोर्जुनउदक्रोशदुत्तरश्चमहारथः॥२७॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिउ० गोग्रहणप० कर्णापयानेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ वैशंपायनउवाच
ततोवैकर्त्तनंजित्वापार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ एतन्मांप्रापयानीकंयत्रतालोहिरण्मयः॥ १ ॥ अत्रशांतनवोभीष्मोरथेस्माकंपितामहः॥ कांक्षमाणोमयायुद्धंति
ष्ठत्यमरदर्शनः॥ २॥ अथसैन्यंमहद्दृष्ट्वारथनागहयाकुलं॥ अब्रवीदुत्तरःपार्थमपविद्धःशरैर्भृशं॥३॥ नाहंशक्यामिवीरेहनियंतुंतेहयोत्तमान्॥ विषीदंतिमम
प्राणामनोविह्वलतीवमे॥४॥ अस्त्राणामिहदिव्यानांप्रभावःसंप्रयुज्यतां॥ त्वयाचकुरुभिश्चैवद्रवंतीवदिशोदश ॥५॥ गंधेनमूर्छितश्चाहंवसारुधिरमेदसां॥
द्वैधीभूतंमनोमेद्यतवचैवप्रपश्यतः॥ ६॥ अदृष्टपूर्वःशूराणांमयासंख्येसमागमः॥ गदापातेनमहताशंखानांनिःस्वनेनच॥ ७॥ सिंहनादैश्चशूराणांगजानांबृं
हितैस्तथा॥ गांडीवशब्देनभृशमशनिप्रतिमेनच॥ श्रुतिःस्मृतिश्चमेवीरप्रनष्टामूढचेतसः ॥ ८ ॥ अलातचक्रप्रतिमंमंडलंसततंत्वया॥ व्याक्षिप्यमाणंसम
रेगांडीवंचप्रकर्षता॥ दृष्टिःप्रचलितावीरहृदयंदीर्यतीवमे॥ ९॥ ॥दीपेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ ततइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ नसंधानंनसंदधानं वर्णलोपआर्षः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निशामयपश्य शतन्हदांविद्युतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शतंमार्गाइतिसर्वतोमार्गस्यानिरोधउक्तः सर्व

वपुश्चोग्रंतवरणेक्रुद्धस्येवपिनाकिनः ॥ व्यायच्छतस्तवभुजंदृष्ट्वाभीर्मेंभवत्यपि ॥ १० ॥ नाददानंनसंधानंनमुंचंतंशरोत्तमान् ॥ त्वामहंसंप्रपश्यामिपश्यन्नपिन
चेतनः ॥ ११ ॥ अवसीदंतिमेप्राणाभूरियंचलतीवच ॥ नचप्रतोदंरश्मींश्चसंयंतुंशक्तिरस्तिमे ॥ १२ ॥ अर्जुनउवाच माभैषीस्त्वंभयात्मानंत्वयापिनरपुंगव ॥
अत्यद्भुतानिकर्माणिकृतानिरणमूर्धनि ॥ १३ ॥ राजपुत्रोसिभद्रंतेकुलेमत्स्यस्यविश्रुते ॥ जातस्त्वंशत्रुदमनेनावसीदितुमर्हसि ॥ १४ ॥ धृतिंकृत्वासुविपुलां
राजपुत्ररथेमम ॥ युध्यमानस्यसमरेहयान्संयच्छशत्रुहन् ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहाबाहुर्वैराटिंनरसत्तमः ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठउत्तरं
वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ सेनाग्रमाशुभीष्मस्यप्रापयस्वैतदेवमां ॥ आच्छेत्स्याम्यहमेतस्यधनुर्ज्यामपिचाहवे ॥ १७ ॥ अस्यंतंदिव्यमस्त्रंमांचित्रमद्यनिशामय ॥
शतन्हदामिवायांतींस्तनयित्नोरिवांबरे ॥ १८ ॥ सुवर्णपृष्ठंगांडीवंद्रक्ष्यंतिकुरवोमम ॥ दक्षिणेनाथवामेनकतरेणस्विदस्यति ॥ १९ ॥ इतिमांसंगताःसर्वेतर्क
यिष्यंतिशत्रवः ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांनागनक्रांदुरत्ययां ॥ नदींप्रस्कंदयिष्यामिपरलोकप्रवाहिनीं ॥ २० ॥ पाणिपादशिरःपृष्ठबाहुशाखानिरंतरं ॥ वनंकुरू
णांछेत्स्यामिशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ जयतःकौरवींसेनामेकस्यममधन्विनः ॥ शतंमार्गाभविष्यंतिपावकस्येवकानने ॥ २२ ॥ मयाचक्रमिवाविद्धंसैन्यंद्रक्ष्य
सिकेवलं ॥ इष्वस्त्रेशिक्षितंचित्रमहंदर्शयितास्मिते ॥ २३ ॥ असंभ्रांतोरथेतिष्ठसमेषुविषमेषुच ॥ दिवमावृत्यतिष्ठंतंगिरिंभिंद्यांस्वपत्रिभिः ॥ २४ ॥ अहमिंद्र
स्यवचनात्संग्रामेभ्यहनंपुरा ॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ अहमिंद्राद्दृढांमुष्टिंब्रह्मणःकृतहस्ततां ॥ प्रगाढंतुमुलंचित्रमितिविद्धिप्र
जापतेः ॥ २६ ॥ अहंपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरवासिनां ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिरथिनामुग्रधन्विनां ॥ २७ ॥ शीर्यमाणानिकूलानिप्रवृद्धेनेववारिणा ॥ मयाकु
रूणांवृंदानिपात्यमानानिपश्यवै ॥ २८ ॥ ध्वजवृक्षंपत्तितृणंरथसिंहगणायुतं ॥ वनमादीपयिष्यामिकुरूणामस्त्रतेजसा ॥ २९ ॥ तानहंरथनीडेभ्यःशरैःसन्न
तपर्वभिः ॥ यत्तान्सर्वानतिबलान्योत्स्यमानानवस्थितान् ॥ एकःसंकालयिष्यामिवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३० ॥ रौद्रंरुद्रादहंत्वस्त्रंवारुणंवरुणादपि ॥ अस्त्र
माग्नेयमग्नेश्चवायव्यंमातरिश्वनः ॥ वज्रादीनितथास्त्राणिशक्रादहमवाप्तवान् ॥ ३१ ॥ तोवाममबाणागमिष्यंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ आविद्धंभ्राम्यमाणं शिक्षितंशिक्षां ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रगाढेसंकटेचित्रंनानाविधंतुमुलंसंकटयुद्धं सर्वत्रवेद्मोतिशेषः ॥ २६ ॥ जित्वाजेतुंशक्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ रथसिंहगणैःआसमंतात्युतं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ व्यवागाहत्आलोडितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उपावृत्यसंमुखीभूय विकृष्यछित्वा कलधौतायैःस्वर्णरंजितफलकैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एनंदुःशासनं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

धार्त्तराष्ट्रवनंघोरंनरसिंहाभिरक्षितं॥ अहमुत्पाटयिष्यामिवैराटेव्येतुतेभयं ॥ ३२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमाश्वासितस्तेनवैराटिःसव्यसाचिना॥ व्यवागाहद्रथानीकंभीमंभीष्माभिरक्षितं ॥ ३३ ॥ तमायांतंमहाबाहुंजिगीषंतंरणेकुरून् ॥ अभ्यवारयदव्यग्रःक्रूरकर्मापगासुतः॥ ३४॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्य ध्वजंमूलादपातयत्॥ विकृष्यकलधौताग्रैःसविद्धःप्रापतद्भुवि॥३५॥ तंचित्रमाल्याभरणाःकृतविद्यामनस्विनः॥ आगच्छन्भीमधन्वानंचत्वारश्चमहाबलाः ॥ ३६॥ दुःशासनोविकर्णश्चदुःसहोथविविंशतिः॥ आगत्यभीमधन्वानंबीभत्सुंपर्यवारयन् ॥ ३७ ॥ दुःशासनस्तुभल्लेनविध्वावैराटिमुत्तरं॥ द्वितीयेनार्जुनं वीरःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे॥ ३८॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्यपृथुधारेणकार्मुकं॥ चकर्त्तगार्ध्रपत्रेणजातरूपपरिष्कृतं ॥ ३९ ॥ अथैनंपंचभिःपश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे॥ सोपयातोरणंहित्वापार्थबाणप्रपीडितः॥ ४० ॥ तंविकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्गृध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नमर्जुनंधृतराष्ट्रजः ॥ ४१ ॥ ततस्तमपिकौंतेयः शरेणानतपर्वणा॥ ललाटेभ्यहनत्तूर्णंसविद्धःप्रापतद्रथात्॥ ४२॥ ततःपार्थमभिद्रुत्यदुःसहःसविविंशतिः॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैःपरीप्सुर्भ्रातरंरणे॥४३॥ तावुभौगार्ध्रपत्राभ्यांनिशिताभ्यांधनंजयः॥ विध्वायुगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत्॥ ४४ ॥ तौहताश्वौविभिन्नांगौधृतराष्ट्रात्मजावुभौ॥ अभिपत्यरथैरन्यैरपनीतौपदानुगैः॥ ४५॥ सर्वादिशश्चाभ्यपतद्बीभत्सुरपराजितः॥ किरीटमालीकौंतेयोलब्धलक्षोमहाबलः॥ ४६ ॥ इतिश्रीम० विराटप०गोहरणप० अर्जुनदुःशासनादियुद्धेएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथसंगम्यसर्वेतेकौरवाणांमहारथाः ॥ अर्जुनंसहितायत्ताःप्रत्ययुध्यंतभारत॥ १ ॥ ससायकमयैर्जालैःसर्वतस्तान्महारथान्॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवपर्वतान्॥ २ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः॥ भेरीशंखनिनादैश्चसशब्दस्तुमुलोऽभवत्॥३॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच॥ पार्थस्यशरजालानिविनिष्पेतुःसहस्रशः॥४॥ त्वरमाणःशरानस्यन्पांडवःप्रबभौरणे॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः॥५॥ उपप्लवंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचैवपदातयः॥६॥ शरैःसंछिद्यमानानांकवचानांमहात्मनां॥ ताम्रराजतलौहानांप्रादुरासीन्महास्वनः॥७॥

॥ ४४ ॥ ४५ लब्धलक्षःअप्रच्युतलक्षः ॥ ४६ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ नीहारेणधूमोष्मणा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिइतस्ततोधावंति ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आयोधनंरणभूः गतचेतसांमूढानां आत्तजीवितैर्मृतैःशरीरैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थेभ्योऽभितः पतितैः ॥ ९ ॥ १० ॥ धारीणिशिरांसिस्रजश्चपतितानिदृश्यंते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रीणिचदशचेतित्रिदशा

छन्नमायोधनंसर्वंशरीरैर्गतचेतसां ॥ गजाश्वसादिनांतत्रशितबाणात्तजीवितैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थाभिपतितैरास्तृतामानवैर्मही ॥ प्रनृत्यतीवसंग्रामेचापह
स्तोधनंजयः ॥९॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ त्रस्तानिसर्वसैन्यानिव्यपागच्छन्महाहवात् ॥१०॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपस्रजस्तथा ॥
पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि॥११॥विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः॥सहस्ताभरणैश्चान्यैःप्रच्छन्नाभातिमेदिनी॥१२॥शिरसांपात्यमाना
नामंतरानिशितैःशरैः॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ ॥ १३ ॥ दर्शयित्वातथात्मानंरौद्रंरुद्रपराक्रमः ॥ अवरुद्धोचरत्पार्थोवर्षाणित्रिदशानिच॥ क्रो
धाग्निमुत्सृजन्वीरोधार्त्तराष्ट्रेषुपांडवः ॥ १४ ॥ तस्यतद्दहतःसैन्यंदृष्ट्वाचैवपराक्रमं ॥ सर्वेशांतिपरायोधाधार्त्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ १५ ॥ वित्रासयित्वातत्सैन्यंद्राव
यित्वामहारथान्॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःपर्यवर्त्ततभारत ॥ १६॥ प्रावर्त्तयन्नदींघोरांशोणितोदांतरंगिणीं ॥ अस्थिशैवालसंबाधांयुगांतेकालनिर्मितां ॥१७॥
शरचापप्लुवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां ॥ तनुत्रोष्णीषसंबाधांनागकूर्ममहाद्विपां ॥ १८॥ मेदोवसासृक्प्रवहांमहाभयविवर्धिनीं ॥ रौद्ररूपांमहाभीमांश्वापदैर
भिनादितां ॥ १९ ॥ तीक्ष्णशस्त्रमहाग्राहांक्रव्यादगणसेवितां ॥ मुक्ताहारोर्मिकलिलांचित्रालंकारबुद्बुदां ॥ २० ॥ शरसंघमहावर्त्तांनागनक्रांदुरत्ययां ॥ महा
रथमहाद्वीपांशंखदुंदुभिनिःस्वनां ॥ चकारचतदापार्थोनदींदुस्तरशोणितां ॥२१॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः॥ विकर्षतश्चगांडीवंनकश्चिद्ददृशे
जनः ॥ २२ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनःकर्णोदुःशासन
विविंशती ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणकृपश्चापिमहारथः ॥ १ ॥ पुनर्ययुश्चसंरब्धाधनंजयजिघांसवः ॥ विस्फारयंतश्चापानिबलवंतिदृढानिच ॥ २॥ तान्विकीर्ण
पताकेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजसमंताद्वानरध्वजः ॥ ३ ॥ ततःकृपश्चकर्णश्चद्रोणश्चरथिनांवरः ॥ तंमहास्त्रैर्महावीर्यंपरिवार्यधनंजयं ॥ ४ ॥
शरौघान्सम्यगस्यंतोजीमूताइववार्षिकाः ॥ ववर्षुःशरवर्षाणिपातयंतोधनंजयं ॥५॥

निवर्षाणिअवरुद्धःपार्थःतदानींस्वेच्छयाऽचरदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नागाहस्तिनएवकूर्माःमहाद्विपाजलगजाश्चयस्यांतां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिविराटप० नै०
भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विकीर्णाविस्तारितापताकाध्वजांचलोयस्यतेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ पातयंतःपीडयंतः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पर्यवस्थाप्यस्तब्धीकृत्यइषुभिःपूरयामासुःआवृतवंतः ॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वंचिंत्तानिअयमहमितिनज्ञातवंतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिविराटप० नै० भा० त्रिषष्टितमोध्यायः॥६३॥

इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसमरेलोमवाहिभिः॥अदूरात्पर्यवस्थाप्यपूरयामासुरावृताः॥ ६॥ तथातैरवकीर्णस्यदिव्यैरस्त्रैःसमंततः॥ नतस्यद्व्यंगुलमपिविवृतंसंप्रदृश्यते
॥ ७॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्दिव्यमैंद्रंमहारथः॥ अस्त्रमादित्यसंकाशंगांडीवेसमयोजयत्॥ ८॥ शररश्मिरिवादित्यःप्रतस्थेसमरेबली॥ किरीटमालीकौंतेयःस
र्वान्प्राच्छादयत्कुरून्॥ ९॥ यथाबलाहकेविद्युत्पावकोवाशिलोच्चये॥ तथागांडीवमभवदिंद्रायुधमिवाततं॥ १०॥ यथावर्षतिपर्जन्येविद्युद्विभ्राजतेदिवि॥
द्योतयंतीदिशःसर्वाःपृथिवींचसमंततः ॥ ११ ॥ तथादशदिशःसर्वाःपतद्गांडीवमावृणोत्॥ नागाश्चरथिनःसर्वेमुमुहुस्तत्रभारत॥ १२॥ सर्वेशांतिपरायो
धाःस्वचित्तानिनलेभिरे॥ संग्रामेविमुखाःसर्वेयोधास्तेहतचेतसः ॥ १३ ॥ एवंसर्वाणिसैन्यानिभग्नानिभरतर्षभ ॥ व्यद्रवंतदिशःसर्वानिराशानिस्वजीविते
॥ १४॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥ ६३॥ ॥ ६४॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवोभीष्मोभारतानां
पितामहः॥ वध्यमानेषुयोधेषुधनंजयमुपाद्रवत्॥ १॥ प्रगृह्यकार्मुकश्रेष्ठंजातरूपपरिष्कृतं ॥ शरानादायतीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदान्प्रमाथिनः॥ २॥ पांडुरेणातप
त्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोगिरिःसूर्योदयेयथा॥ ३ ॥ प्रध्मायशंखंगांगेयोधार्त्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन्॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबीभत्सुंसमवारयत्
॥ ४॥ तमुदीक्ष्यसमायांतंकौंतेयःपरवीरहा॥ प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्माधाराधरमिवाचलः ॥ ५॥ ततोभीष्मःशरानष्टौध्वजेपार्थस्यवीर्यवान्॥ समार्पयन्महावेगा
न्श्वसमानानिवोरगान्॥ ६॥ तेध्वजंपांडुपुत्रस्यसमासाद्यपतत्रिणः॥ ज्वलंतंकपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्चतान्॥ ७॥ ततोभल्लेनमहतापृथुधारेणपांडवः॥
छत्रंचिच्छेदभीष्मस्यतूर्णंतदपतद्भुवि॥ ८॥ ध्वजंचैवास्यकौंतेयःशरैरभ्यहनद्द्रुतं॥ शीघ्रकृद्रथवाहांश्चतथोभौपार्ष्णिसारथी॥ ९॥ अमृष्यमाणस्तद्भीष्मोजान
न्नपिसपांडवं॥ दिव्येनास्त्रेणमहताधनंजयमवाकिरत्॥ १०॥ तथैवपांडवोभीष्मेदिव्यमस्त्रमुदीरयन्॥ प्रत्यगृह्णादमेयात्मामहामेघमिवाचलः॥ ११॥ तयो
स्तदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं॥ भीष्मेणसहपार्थेनबलिवासवयोरिव॥ १२॥ प्रैक्षंतकुरवःसर्वेयोधाश्चसहसैनिकाः॥ भल्लैर्भल्लाःसमागम्यभीष्मपांडवयोर्युधि॥
अंतरिक्षेव्यराजंतखद्योताःप्रावृषीवहि॥ १३॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसव्यदक्षिणमस्यतः॥ गांडीवमभवद्राजन्पार्थस्यसृजतःशरान्॥ १४॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अग्निचक्रंअलातचक्रं आविद्धंभ्राम्यमाणं ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततःसंछादयामासभीष्मंशरशतैःशितैः॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः ॥ १५॥ तांसवेलामिवोद्धूतांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥ व्यधमत्सायकैर्भीष्मःपां
डवंसमवारयत् ॥ १६ ॥ ततस्तानिनिकृत्तानिशरजालानिभागशः ॥ समरेचव्यशीर्यंतफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ १७ ॥ ततःकनकपुंखानांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥
पांडवस्यरथात्तूर्णंशलभानामिवायतिं ॥ व्यधमत्तांपुनस्तस्यभीष्मःशरशतैःशितैः ॥ १८॥ ततस्तेकुरवःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ दुष्करंकृतवान्भीष्मोय
दर्जुनमयोधयत् ॥ १९॥ बलवांस्तरुणोदक्षःक्षिप्रकारीधनंजयः ॥ कोन्यःसमर्थःपार्थस्यवेगंधारयितुंरणे ॥ २० ॥ ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वादेवकीसुता
त् ॥ आचार्यप्रवराद्वापिभारद्वाजान्महाबलात् ॥ २१ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यक्रीडंतौभरतर्षभौ ॥ चक्षूंषिसर्वभूतानांमोहयंतौमहाबलौ ॥ २२ ॥ प्राजापत्यंतथैवैं
द्रमाग्नेयंरौद्रदारुणं ॥ कौबेरंवारुणंचैवयाम्यंवायव्यमेवच ॥ प्रयुंजानौमहात्मानौसमरेतौविचेरतुः ॥ २३ ॥ विस्मितान्यथभूतानितौदृष्ट्वासंयुगेतदा ॥ साधु
पार्थमहाबाहोसाधुभीष्मेतिचाब्रुवन् ॥ २४॥ नायंयुक्तोमनुष्येषुयोयंसंदृश्यतेमहान् ॥ महास्त्राणांसंप्रयोगःसमरेभीष्मपार्थयोः ॥ २५॥ वैशंपायनउवाच
एवंसर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्त्तत ॥ अस्त्रयुद्धेतुनिर्वृत्तेशरयुद्धमवर्त्तत ॥ २६ ॥ अथजिष्णुरुपावृत्यक्षुरधारेणकार्मुकं ॥ चकर्तभीष्मस्यतदाजातरूपपरिष्कृतं
॥ २७॥ निमेषांतरमात्रेणभीष्मोन्यत्कार्मुकंरणे ॥ समादायमहाबाहुःसज्जंचक्रेमहारथः ॥ शरांश्चसुबहून्क्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये ॥ २८॥ अर्जुनोपिशरां
स्तीक्ष्णान्भीष्मायनिशितान्बहून् ॥ चिक्षेपसुमहातेजास्तथाभीष्मश्चपांडवे ॥ २९॥ तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोर्निशितान्शरान् ॥ नविशेषस्तदाराजन्लक्ष्य
तेस्ममहात्मनोः ॥ ३० ॥ अथावृणोद्दशदिशःशरैरतिरथस्तदा ॥ किरीटमालीकौंतेयःशूरःशांतनवस्तथा ॥ ३१ ॥ अतीवपांडवोभीष्मंभीष्मश्चातीवपांडवं ॥
बभूवतस्मिन्संग्रामेराजन्लोकेतदद्भुतं ॥ ३२ ॥ पांडवेनहताःशूराभीष्मस्यरथरक्षिणः ॥ शेरतेस्मतदाराजन्कौंतेयस्याभितोरथं ॥ ३३॥ ततोगांडीवनिर्मुक्ता
निरमित्रंचिकीर्षवः ॥ आगच्छन्पुंखसंश्लिष्टाःश्वेतवाहनपत्रिणः ॥ ३४ ॥ निष्पतंतोरथात्तस्यधौताहैरण्यवाससः ॥ आकाशेसमदृश्यंतहंसानामिवपंक्तयः
॥ ३५॥ तस्यतद्दिव्यमस्त्रंहिविगाढंचित्रमस्यतः ॥ प्रेक्षंतेस्मांतरिक्षस्थाःसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ ३६ ॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोगंधर्वश्चित्रमद्भुतं ॥ शशंसदेवराजाय ॥ ५४॥
चित्रसेनःप्रतापवान् ॥ ३७॥ पश्येमान्पार्थनिर्मुक्तान्संसक्तानिवगच्छतः ॥ चित्ररूपमिदंजिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः ॥ ३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूबरंरथयुगंधरं ॥ ४८ ॥ अपोवाहअपसारयामास ॥ ४९ ॥ इतिविरा० नैल० भारतभा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ धृतराष्ट्रपुत्रो

नेदंमनुष्याःसंदध्युर्नहीदंतेषुविद्यते ॥ पौराणानांमहास्त्राणांविचित्रोयंसमागमः ॥ ३९ ॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवं नांतरंसमदृश्यत ॥ ४० ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नाशक्नुवंतसैन्यानिपांडवंप्रतिवीक्षितुं ॥ ४१ ॥ तथैवभीष्मंगांगेयंद्रष्टुंनोत्सहतेजनः ॥ ४२ ॥ उभौविश्रुतकर्माणावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ उभौसदृशकर्माणावुभौयुधिसुदुर्जयौ ॥ ४३ ॥ इत्युक्तोदेवराजस्तुपार्थभीष्मसमागमं ॥ पूजयामासदिव्येनपुष्पवर्षेणभारत ॥ ४४ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोवामंपार्श्वमताडयत् ॥ पश्यतःप्रतिसंधायविध्यतःसव्यसाचिनः ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःपृथुधारेणकार्मुकं ॥ चिच्छेदगार्ध्रपत्रेणभीष्मस्यादित्यतेजसः ॥ ४६ ॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ यतमानंपराक्रांतंकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ४७ ॥ सपीडितोमहाबाहुर्गृहीत्वारथकूबरं ॥ गांगेयोयुद्धदुर्धर्षस्तस्थौदीर्घमिवांतरं ॥ ४८ ॥ तंविसंज्ञमपोवाहसंयंतारथवाजिनां ॥ उपदेशमनुस्मृत्यरक्षमाणोमहारथं ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभा० विराटपर्वणिगोहरणप० भीष्मापयानेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच भीष्मेतुसंग्रामशिरोविहायपलायमानेधृतराष्ट्रपुत्रः ॥ उत्सृज्यकेतुंविनदन्महात्माधनुर्विगृह्यार्जुनमाससाद ॥ १ ॥ सभीमधन्वानमुदग्रवीर्यंधनंजयंशत्रुगणेचरंतं ॥ आकर्णपूर्णायतचोदितेनविव्याधभल्लेनललाटमध्ये ॥ २ ॥ सतेनबाणेनसमर्पितेनजांबूनदाग्रेणसुसंहितेन ॥ रराजराजन्महनीयकर्मायथैकपर्वारुचिरैकशृंगः ॥ ३ ॥ अथास्यबाणेनविदारितस्यप्रादुर्बभूवास्रृगजस्रमुष्णं ॥ सतस्यजांबूनदपुंखचित्रोभित्वाललाटंसुविराजतेस्म ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्चापितमुग्रतेजाःपार्थश्चदुर्योधनमेकवीरः ॥ अन्योन्यमाजौपुरुषप्रवीरौसमौसमाजग्मतुराजमीढौ ॥ ५ ॥ ततःप्रभिन्नेनमहागजेनमहीधराभेनपुनर्विकर्णः ॥ रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैःकुंतीसुतंजिष्णुमथाभ्यधावत् ॥ ६ ॥ तमापतंतंत्वरितंगजेंद्रंधनंजयःकुंभविभागमध्ये ॥ आकर्णपूर्णेनमहायसेनबाणेनविव्याधमहाजवेन ॥ ७ ॥ पार्थेनसृष्टःसतुगार्ध्रपत्रआपुंखदेशात्प्रविवेशनागं ॥ विदार्यशैलप्रवरंप्रकाशंयथाशनिःपर्वतमिंद्रसृष्टः ॥ ८ ॥ शरप्रतप्तःसतुनागराजःप्रवेपितांगोव्यथितांतरात्मा ॥ संसीदमानोनिपपातमह्यांवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य ॥ ९ ॥ निपातितेदंतिवरेपृथिव्यांत्रासाद्विकर्णःसहसावतीर्य ॥ तूर्णंपदान्यष्टशतानिगत्वाविविंशतेःस्यंदनमारुरोह ॥ १० ॥

दुर्योधनः उत्सृज्यउन्मुच्यकेतुंपताकां ॥ १ ॥ २ ॥ एकशृंगःपर्वतोयथाएकेनपर्ववतादीर्घवंशेन एकःपर्वायस्मिन्नितिसमासः मतुब्लोपआर्षः ॥ ३ ॥ अस्रृकूरक्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ महायसेनमहाफलकेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ अपजग्मुःपलायनंकृतवंतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अभिषंगात्पराभवात्द्रवंतं आलक्ष्यप्रास्फोटयत्आस्फोटंबाहुशब्दंकृतवान् ॥ १४ ॥ तूर्याणिजयवाद्यानि तथैवेत्यादिउत्तरान्वयि ॥ १५॥ तृतीयःपार्थः

निहत्यनागंतुशरेणतेनवज्रोपमेनाद्रिवरांबुदाभं ॥ तथाविधेनैवशरेणपार्थोदुर्योधनंवक्षसिनिर्बिभेद ॥ ११ ॥ ततोगजेराजनिचैवभिन्नेभग्नेविकर्णेचसपादरक्षे ॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैःप्रणुन्नास्तेयोधमुख्याःसहसाऽपजग्मुः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वैवपार्थेनहतंचनागंयोधांश्चसर्वान्द्रवतोनिशम्य ॥ रथंसमावृत्यकुरुप्रवीरोरणात्प्रदुद्रावयतोनपार्थः ॥ १३ ॥ तंभीमरूपंत्वरितंद्रवंतंदुर्योधनंशत्रुसहोभिषंगात् ॥ प्रास्फोटयद्योद्धुमनाःकिरीटीबाणेनविद्धंरुधिरंवमंतं ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच विहायकीर्त्तिविपुलंयशश्चयुद्धात्परावृत्यपलायसेकिं ॥ नतेऽद्यतूर्याणिसमाहतानितथैवराज्यादवरोपितस्य ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरस्यास्मिनिदेशकारीपार्थस्तृतीयोयुधिसंस्थितोस्मि ॥ तदर्थमावृत्यमुखंप्रयच्छनरेंद्रवृत्तंस्मरधार्त्तराष्ट्र ॥ १६ ॥ मोघंतवेदंभुविनामधेयंदुर्योधनेतीहकृतंपुरस्तात् ॥ नहीहदुर्योधनतातवास्तिपलायमानस्यरणंविहाय ॥ १७ ॥ नतेपुरस्तादथपृष्ठतोवापश्यामिदुर्योधनरक्षितारं ॥ अपेहियुद्धात्पुरुषप्रवीरप्राणान्प्रियान्पांडवतोद्यरक्ष ॥ १८ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० दुर्योधनापयानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच आहूयमानश्चसतेनसंख्येमहात्मनावैधृतराष्ट्रपुत्रः ॥ निवर्त्तितस्तस्यगिरांकुशेनमहागजोमत्तइवांकुशेन ॥ १ ॥ सोमृष्यमाणोवचसाभिमृष्टोमहारथेनातिरथस्तरस्वी ॥ पर्याववर्ताथरथेनवीरोभोगीयथापादतलाभिमृष्टः ॥ २ ॥ तंप्रेक्ष्यकर्णःपरिवर्त्तमानंनिवर्त्यसंस्तभ्यचविद्धगात्रं ॥ दुर्योधनस्योत्तरतोभ्यगच्छत्पार्थंनृवीरोयुधिहेममाली ॥ ३ ॥ भीष्मस्ततःशांतनवोविवृत्यहिरण्यकक्षस्त्वरयाभिषंगी ॥ दुर्योधनंपश्चिमतोभ्यरक्षत्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा ॥ ४ ॥ द्रोणःकृपश्चैवविविंशतिश्चदुःशासनश्चैवविवृत्यशीघ्रं ॥ सर्वेपुरस्ताद्वितितोरुचापादुर्योधनार्थंत्वरिताभ्युपेयुः ॥ ५ ॥ सतान्यनीकानिनिवर्त्तमानान्यालोक्यपूर्णौघनिभानिपार्थः ॥ हंसोयथामेघमिवापतंतंधनंजयःप्रत्यतपत्तरस्वी ॥ ६ ॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यपार्थमस्त्राणिदिव्यानिसमाददानाः ॥ ववर्षुरभ्येत्यशरैःसमंतान्मेघायथाभूधरमंबुवर्गैः ॥ ७ ॥ ततोस्त्रमस्त्रेणनिवार्यतेषांगांडीवधन्वाकुरुपुंगवानां ॥ संमोहनंशत्रुसहोऽन्यदस्त्रंप्रादुश्चकारैंद्रिरपारणीयं ॥ ८ ॥ ततोदिशश्चानुदिशोविवृत्यशरैःसुधारैर्निशितैःसुपत्रैः ॥ गांडीवघोषेणमनांसितेषांमहाबलःप्रव्यथयांचकार ॥ ९ ॥ पृथासुतोऽर्जुनोस्मि वृत्तंयूतादिष्वधर्मं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आहूयेति ॥ १ ॥ पर्याववर्तपरावृत्तवान् ॥ २ ॥ नृवीरोदुर्योधनः ॥ ३ ॥ अभिषंगीशत्रुपराजयसमर्थः ॥ ४ ॥ त्वरिताःअभ्युपेयुः संधिरार्षः ॥ ५ ॥ हंसःसूर्यः प्रत्यतपत्प्रतितापितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विवृत्यव्याप्य ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ शांतिपराःउपरतचित्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अमूढसंज्ञैःभीष्मादिभिःसव्यतःकृतैरुपलक्षितेनभवतायातव्यंगंतव्यं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अयंअर्जुनःभवतःविसंज्ञा
नृयुष्मान् यथानमुच्येत्नमोचनंस्यात्तथाप्रमथ्नीतउपमृद्यात् नतुमृदितवानितिभावः ॥२०॥ शांतिंनष्टचित्ततां नृशंसंकर्त्तुंसंमूढान्मारयितुं नअलंनयोग्यः तत्रहेतुः नपापेस्यमनोस्तियतोविशिष्टंश्रेष्ठं ॥ २१॥

ततःपुनर्भीमरवंप्रगृह्यदोर्भ्यांमहाशंखमुदारघोषं॥ व्यनादयत्सप्रदिशोदिशःखंभुवंचपार्थोद्विषतांनिहंता ॥ १० ॥ तेशंखनादेनकुरुप्रवीराःसंमोहिताःपार्थ
समीरितेन॥ उत्सृज्यचापानिदुरासदानिसर्वेतदाशांतिपराबभूवुः॥ ११ ॥ तथाविसंज्ञेषुचतेषुपार्थःस्मृत्वाचवाक्यानितथोत्तरायाः ॥ निर्याहिमध्यादितिम
त्स्यपुत्रमुवाचयावत्कुरवोविसंज्ञाः॥ १२ ॥ आचार्यशारद्वतयोःसुशुक्लेकर्णस्यपीतंरुचिरंचवस्त्रं॥ द्रौणेश्चराज्ञश्चतथैवनीलेवस्त्रेसमादत्स्वनरप्रवीर॥ १३॥
भीष्मस्यसंज्ञांतुतथैवमन्येजानातिसोस्त्रप्रतिघातमेषः॥ एतस्यवाहान्कुरुसव्यतस्त्वमेवंहियातव्यममूढसंज्ञैः ॥ १४ ॥ रश्मीन्समुत्सृज्यततोमहात्मारथादव
प्लुत्यविराटपुत्रः॥ वस्त्राण्युपादायमहारथानांतूर्णंपुनःस्वंरथमारुरोह॥ १५ ॥ ततोन्वशासच्चतुरःसदश्वान्पुत्रोविराटस्यहिरण्यकक्षान् ॥ तेतद्व्यतीयुर्ध्वजिना
मनीकंश्वेतावहंतोऽर्जुनमाजिमध्यात् ॥ १६ ॥ तथानुयांतंपुरुषप्रवीरंभीष्मःशरैरभ्यहनत्तरस्वी॥ सचापिभीष्मस्यहयान्निहत्यविव्याधपार्थोदशभिःपृषत्कैः
॥ १७॥ ततोर्जुनोभीष्ममपास्ययुद्धेविध्वास्ययंतारमरिष्टधन्वा॥ तस्थौविमुक्तोरथवृंदमध्यान्मेघंविदार्येवसहस्ररश्मिः ॥ १८ ॥ लब्ध्वाहिसंज्ञांतुकुरुप्रवीराः
पार्थंनिरीक्ष्याथसुरेंद्रकल्पं ॥ रणेविमुक्तंस्थितमेकमाजौसधार्त्तराष्ट्रस्त्वरितंबभाषे॥ १९ ॥ अयंकथंवैभवतोविमुक्तस्तथाप्रमथ्नीतयथानमुच्येत् ॥ तमब्रवी
च्छांतनवःप्रहस्यक्वतेगताबुद्धिरभूत्क्ववीर्यं॥ २० ॥ शांतिंपरांप्राप्ययदास्थितोभूरुत्सृज्यबाणांश्चधनुर्विचित्रं ॥ नत्वेषबीभत्सुरलंनृशंसंकर्तुंनपापेस्यमनो
विशिष्टं॥ २१ ॥ त्रैलोक्यहेतोर्नजहेत्स्वधर्मंसर्वेनतस्मान्निहतारणेऽस्मिन् ॥ क्षिप्रंकुरून्याहिकुरुप्रवीरविजित्यगाश्चप्रतियातुपार्थः ॥ मातेस्वकोर्थोनिपतेत
मोहात्तत्संविधातव्यमरिष्टबंधं॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनस्तस्यतुतन्निशम्यपितामहस्यात्महितंवचोथ ॥ अतीतकामोयुधिसोत्यमर्षीराजा
विनिःश्वस्यबभूवतूष्णीं॥ २३ ॥ तद्भीष्मवाक्यंहितमीक्ष्यसर्वेधनंजयाग्निंचविवर्धमानं॥ निवर्त्तनायैवमनोनिदध्युर्दुर्योधनंतेपरिरक्षमाणाः॥ २४ ॥ तान्प्र
स्थितान्प्रीतमनाःसपार्थोधनंजयःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीरान्॥ अभाषमाणोनुनयंमुहूर्त्तंवचोब्रवीत्संपरिवृत्त्यभूयः॥ २५॥

अरिष्टबंधंकल्याणानुबंधिकर्म ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ परिवृत्त्यपरिवृत्य ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शरैरेवपाददेशेपातितैरभिवाद्य मान्यान्बाल्हीकसोमदत्तादीन् ॥२६॥ मुकुटंचिच्छेदेतिदुर्योधनस्यमरणमेवसूचितं ॥२७॥ हेममालयासहितेनसहेममालेनध्वजेन ॥२८॥२९॥३०॥इतिविराटप०नै०भा०

पितामहंशांतनवंचवृद्धंद्रोणंगुरुंचप्रणिपत्यमूर्ध्ना॥द्रौणिंकृपंचैवकुरूंश्चमान्यांश्छरैर्विचित्रैरभिवाद्यचैव॥२६॥दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रंचिच्छेदपार्थोमुकुटं
शरेण॥ आमंत्र्यवीरांश्चतथैवमान्यान्गांडीवघोषेणविनाद्यलोकान् ॥ २७॥ सदेवदत्तंसहसाविनाद्यविदार्यवीरोद्विषतांमनांसि॥ ध्वजेनसर्वानभिभूयश
त्रूनूसहेममालेनविराजमानः॥२८॥ दृष्ट्वाप्रयातांस्तुकुरून्किरीटीहृष्टोब्रवीत्तत्रसमत्स्यपुत्रं ॥ आवर्त्तयाश्वान्पशवोजितास्तेयाताःपरेयाहिपुरंप्रहृष्टः॥२९॥
देवास्तुदृष्ट्वामहदद्भुतंतद्युद्धंकुरूणांसहफाल्गुनेन ॥ जग्मुर्यथास्वंभवनंप्रतीताःपार्थस्यकर्माणिविचिंतयंतः ॥ ३० ॥ इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप० सम
स्तकौरवपलायनेषट्षष्टितमोऽध्यायः॥ ६६॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ततोविजित्यसंग्रामेकुरून्सवृषभेक्षणः॥ समानयामासतदाविराटस्यधनं
महत्॥ १ ॥ गतेषुचप्रभग्नेषुधार्त्तराष्ट्रेषुसर्वतः॥ वनान्निष्क्रम्यगहनाद्बहवःकुरुसैनिकाः ॥ २॥ भयात्संत्रस्तमनसःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ मुक्तकेशास्त्वदृश्यंत
स्थिताःप्रांजलयस्तदा ॥ ३॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताविदेशस्थाविचेतसः॥ ऊचुःप्रणम्यसंभ्रांताःपार्थकिंकरवामते॥४॥ अर्जुनउवाच स्वस्तिव्रजतवोभद्रंन
भेतव्यंकथंचन॥ नाहमार्तान्जिघांसामिभृशमाश्वासयामिवः ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतामभयांवाचंश्रुत्वायोधाःसमागताः॥ आयुःकीर्त्ति
यशोदाभिस्तमाशीर्भिरनंदयन्॥ ६॥ ततोर्जुनंनागमिवप्रभिन्नमुत्सृज्यशत्रून्विनिवर्त्तमानं ॥ विराटराष्ट्राभिमुखंप्रयांतंनाशक्नुवंस्तंकुरवोभियातुं ॥ ७॥
ततःसतन्मेघमिवापतंतंविद्राव्यपार्थःकुरुमेघसैन्यं॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावचोब्रवीत्संपरिरभ्यभूयः॥ ८॥ पितुःसकाशेतवतातसर्वेवसंतिपार्थाविदितं
तवैव॥ तान्माप्रशंसेर्नगरंप्रविश्यभीतःप्रणश्येद्धिसमत्स्यराजः ॥ ९ ॥ मयाजितासाध्वजिनीकुरूणांमयाचगावोविजिताद्विषद्भ्यः ॥ पितुःसकाशंनगरंप्रवि
श्यत्वमात्मनःकर्मकृतंब्रवीहि॥१०॥ उत्तरउवाच यत्तेकृतंकर्मनपारणीयंतत्कर्मकर्त्तुंममनास्तिशक्तिः ॥नत्वांप्रवक्ष्यामिपितुःसकाशेयावन्नमांवक्ष्य
सिसव्यसाचिन्॥ ११॥ वैशंपायनउवाच सशत्रुसेनामवजित्यजिष्णुराच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः॥ श्मशानमागत्यपुनःशमींतामभ्येत्यतस्थौशरवि
क्षतांगः॥ १२॥ ततःसवन्हिप्रतिमोमहाकपिःसहैवभूतैर्दिवमुत्पपात॥ तथैवमायाविहिताबभूवध्वजंचसैंहंयुयुजेरथेपुनः॥ १३॥

षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ॥ वृषभेक्षणःश्रेष्ठदृष्टिः ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ ७ ॥ आपतंतंपुंस्त्वमार्षं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सैंहंध्वजंविराटीयंपूर्वंतत्रस्थापितं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विधाययथावत्स्थापयित्वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ वशंपरवशतांआस्थिताःप्राप्ताः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विजयेनत्वमौइतोप्यधिकंयुद्धंप्रार्थयानौ यद्वाजयेनस्वीयेनत्वमौआनंदिनौ

विधायतच्चायुधमाजिवर्धनंकुरूत्तमानामिषुधीःशरांस्तथा ॥ प्रायात्समत्स्योनगरंप्रहृष्टःकिरीटिनासारथिनामहात्मना ॥ १४ ॥ पार्थस्तुकृत्वापरमार्यकर्म निहत्यशत्रून्द्विषतांनिहंता ॥ चकारवेणींचतथैवभूयोजग्राहरश्मीन्पुनरुत्तरस्य ॥ विवेशहृष्टोनगरंमहामनाबृहन्नलारूपमुपेत्यसारथिः ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच ततोनिवृत्ताःकुरवःप्रभग्नावशमास्थिताः ॥ हस्तिनापुरमुद्दिश्यसर्वेदीनाययुस्तदा ॥ १६ ॥ पंथानमुपसंगम्यफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ राजपुत्रप्रत्यवेक्षसमानीतानिसर्वशः ॥ गोकुलानिमहाबाहोवीरगोपालकैःसह ॥ १८ ॥ ततोपराह्णेयास्यामोविराटनगरंप्रति ॥ आश्वास्यपाययित्वाचपरिप्लाव्यचवाजिनः ॥ १९ ॥ गच्छंतुत्वरिताश्चेमेगोपालाःप्रेषितास्त्वया ॥ नगरेप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयं ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच अथोत्तरस्त्वरमाणःसदूतानाज्ञापयद्वचनात्फाल्गुनस्य ॥ आचक्षध्वंविजयंपार्थिवस्यभग्नाःपरेविजिताश्चापिगावः ॥ २१ ॥ इत्येवंतौभारतमत्स्यवीरौसंमन्त्र्यसंगम्यततःशमींतां ॥ अभ्येत्यभूयोविजयेनतृप्तावुत्सृष्टमारोपयतांस्वभांडं ॥ २२ ॥ सशत्रुसेनामभिभूयसर्वामाच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ वैराटिरायान्नगरंप्रतीतोबृहन्नलासारथिनाप्रवीरः ॥ २३ ॥ इतिश्रीम० वि० प० गोहरणप० उत्तरागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच धनंचापिविजित्याशुविराटोवाहिनीपतिः ॥ विवेशनगरंहृष्टश्चतुर्भिःपांडवैःसह ॥ १ ॥ जित्वात्रिगर्त्तान्संग्रामेगाश्चैवादायसर्वशः ॥ अशोभतमहाराजसहपार्थैःश्रियावृतः ॥ २ ॥ तमासनगतंवीरंसुहृदांहर्षवर्द्धनं ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसहपार्थैःपरंतपाः ॥ ३ ॥ उपतस्थुःप्रकृतयःसमस्ताब्राह्मणैःसह ॥ सभाजितःससैन्यस्तुप्रतिनंद्याथमत्स्यराट् ॥ ४ ॥ विसर्जयामासतदाद्विजांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ तथासराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ ५ ॥ उत्तरंपरिपप्रच्छक्वयातइतिचाब्रवीत् ॥ अचख्युस्तस्यतत्सर्वंस्त्रियःकन्याश्चवेश्मनि ॥ ६ ॥ अंतःपुरचराश्चैवकुरुभिर्गोधनंहृतं ॥ विजेतुमभिसंरब्धएकएवातिसाहसात् ॥ बृहन्नलासहायश्चनिर्गतःपृथिवींजयः ॥ ७ ॥ उपयातानतिरथान्भीष्मंशांतनवंकृपं ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच राजाविराटोथभृशाभितप्तःश्रुत्वासुतंत्वेकरथेनयातं ॥ बृहन्नलासारथिमाजिवर्धनंप्रोवाचसर्वानथमंत्रिमुख्यान् ॥ ९ ॥

स्वस्यभांडंअलंकारादिकंयत्पूर्वमुत्सृष्टंतत्तथैवशरीरेरथेचआरोपयतांआरोपितवंतौ ॥ २२ ॥ धनंगोधनं प्रतीतोहृष्टः ॥ २३ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० भा० सप्तषष्टितमोध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ९ ॥ दक्षिणगोग्रहवृत्तांतमाह धनंचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाजितःपूजितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥२० ॥ २१ ॥ आच्छादयित्वावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य ॥२२॥ २३ ॥ २४ ॥ शृंगाटकेषुचतुष्पथेषु शृंगाटकंभवेद्वारिकंटकेचचतुष्पथेइ

सर्वथाकुरवस्तेहियेचान्येवसुधाधिपाः॥ त्रिगर्त्तान्निःसृतान्श्रुत्वानस्थास्यंतिकदाचन॥१०॥ तस्माद्गच्छंतुमेयोधाबलेनमहतावृताः॥ उत्तरस्यपरीप्सार्थंये
त्रिगर्त्तैरविक्षताः॥ ११ ॥ हयांश्चनागांश्चरथांश्चशीघ्रंपदातिसंघांश्चततःप्रवीरान्॥ प्रस्थापयामाससुतस्यहेतोर्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् ॥ १२ ॥ एवंस
राजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः॥ व्यादिदेशाथतांक्षिप्रंवाहिनींचतुरंगिणीं ॥ १३ ॥ कुमारमाशुजानीतयदिजीवतिवानवा॥ यस्ययंतागतःषंढोमन्येहंस
नजीवति॥ १४॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीद्धर्मराजोविहस्यविराटराजंतुभृशाभितप्तं ॥ बृहन्नलासारथिश्चेन्नरेंद्रपरेननेष्यंतितवाद्यगास्ताः॥ १५॥
सर्वान्महीपान्सहितान्कुरूंश्चतथैवदेवासुरसिद्धयक्षान् ॥ अतीवजेतुंसमरेसुतस्तेस्वनुष्ठितःसारथिनाहितेन ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच अथोत्तरेणप्र
हितादूतास्तेशीघ्रगामिनः ॥ विराटनगरंप्राप्यविजयंसमवेदयन् ॥ १७॥ राज्ञस्तत्सर्वमाचख्यौमंत्रीविजयमुत्तमं ॥ पराजयंकुरूणांचाप्युपायांतंतथोत्तरं
॥ १८॥ सर्वाविनिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः॥ उत्तरःसहसूतेनकुशलीचपरंतपः ॥ १९॥ युधिष्ठिरउवाच दिष्ट्याविनिर्जितागावःकुरवश्चपलायि
ताः॥ नाद्भुतंत्वेवमन्येहंयत्तेपुत्रोऽजयत्कुरून्॥ २०॥ ध्रुवएवजयस्तस्ययस्ययंताबृहन्नला॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटोनृपतिःसंप्रहृष्टतनूरुहः॥२१॥
श्रुत्वासविजयंतस्यकुमारस्यामितौजसः॥ आच्छादयित्वादूतांस्तान्मंत्रिणंसोभ्यचोदयत्॥ २२॥ राजमार्गाःक्रियंतामेपताकाभिरलंकृताः ॥पुष्पोपहारैर
र्च्यंतांदेवताश्चापिसर्वशः॥ २३॥ कुमारायोधमुख्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः॥ वादित्राणिचसर्वाणिप्रत्युद्यांतुसुतंमम॥ २४॥ घंटावान्मानवःशीघ्रंमत्तमा
रुह्यवारणं॥ शृंगाटकेषुसर्वेषुआख्यातुविजयंमम॥ २५॥ उत्तराचकुमारीभिर्बह्वीभिःपरिवारिता॥ शृंगारवेषाभरणाप्रत्युद्यातुसुतंमम॥ २६॥ वैशंपायन
उवाच श्रुत्वाचेदंवचनंपार्थिवस्यसर्वंपुरंस्वस्तिकपाणिभूतं॥ भेर्यश्चतूर्याणिचवारिजाश्चवेषैःपरार्ध्यैःप्रमदाःशुभाश्च ॥ २७॥ तथैवसूतैःसहमागधैश्चनां
दीवाद्याःपणवास्तूर्यवाद्याः॥ पुराद्विराटस्यमहाबलस्यप्रत्युद्ययुःपुत्रमनंतवीर्यं॥ २८॥

तिमेदिनी ॥ २५ ॥ शृंगारवेषाभरणानाट्यरसवेषाभरणा शृंगारःसुरतेनाट्येइतिमेदिनी ॥ २६ ॥ स्वस्तिकंमंगलारार्त्तिकादिदधिदूर्वादिचपाणौयस्यततत्स्वस्तिकपाणि भूतंऋद्धिमत् वारिजाःशंखाः॥ २७॥
नांदीवाद्याःमंगलवाद्यानि तूर्यवाद्याजयवाद्यानि ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ त्वद्दृष्टेनत्वयासहकितवेनमयानदेवितव्यं ॥ ३१ ॥ अंतरेणविनापिद्यूतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वयस्यत्वात्स

वैशंपायनउवाच प्रस्थाप्यसेनांकन्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः॥ मत्स्यराजोमहाप्राज्ञःप्रहृष्टइदमब्रवीत्॥ २९॥ अक्षानाहरसैरंध्रिकंकद्यूतंप्रवर्त्ततां॥ तंतथा
वादिनंदृष्ट्वापांडवःप्रत्यभाषत ॥ ३० ॥ नदेवितव्यंहृष्टेनकितवेनेतिनःश्रुतं ॥ तंत्वामद्यमुदायुक्तंनाहंदेवितुमुत्सहे ॥ प्रियंतुतेचिकीर्षामिवर्त्ततांयदिमन्यसे
॥ ३१ ॥ विराटउवाच स्त्रियोगावोहिरण्यंचयच्चान्यद्वसुकिंचन॥ नमेकिंचित्त्वयारक्ष्यंतेअंतरेणापिदेवितुं॥ ३२ ॥ कंकउवाच किंतेद्यूतेनराजेंद्रबहु
दोषेणमानद॥ देवनेबहवोदोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्॥ ३३॥ श्रुतस्तेयदिवादृष्टःपांडवेयोयुधिष्ठिरः॥ सराष्ट्रंसुमहत्स्फीतंभ्रातृंश्चत्रिदशोपमान्॥ ३४॥ राज्यं
हारितवान्सर्वंतस्माद्द्यूतंनरोचये॥ अथवामन्यसेराजन्दीव्यामयदिरोचते॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच प्रवर्त्तमानेद्यूतेतुमत्स्यःपांडवमब्रवीत्॥ प
श्यपुत्रेणमेयुद्धेतादृशाःकुरवोजिताः॥ ३६॥ ततोब्रवीन्महात्मासएनंराजायुधिष्ठिरः॥ बृहन्नलायस्ययंताकथंसनजयेद्युधि॥ ३७॥ इत्युक्तःकुपितोराजाम
त्स्यःपांडवमब्रवीत्॥ समंपुत्रेणमेषंढंब्रह्मबंधोप्रशंससि॥ ३८॥ वाच्यावाच्यंनजानीषेनूनंमामवमन्यसे॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्नसविजेष्यति
॥ ३९॥ वयस्यत्वात्तुतेब्रह्मन्नपराधमिमंक्षमे॥ नेदृशंतुपुनर्वाच्यंयदिजीवितुमिच्छसि॥ ४०॥ युधिष्ठिरउवाच यत्रद्रोणस्तथाभीष्मोद्रौणिर्वैकर्त्तनः
कृपः॥ दुर्योधनश्चराजेंद्रस्तथान्येचमहारथाः॥ ४१॥ मरुद्गणैःपरिवृतःसाक्षादपिमरुत्पतिः॥ कोन्योबृहन्नलायास्तान्प्रतियुध्येतसंगतान्॥ ४२॥ यस्यबाहु
बलेतुल्योनभूतोनभविष्यति॥ अतीवसमरंदृष्ट्वाहर्षोयस्योपजायते॥ ४३॥ योऽजयत्संगतान्सर्वान्ससुरासुरमानवान्॥ तादृशेनसहायेनकस्मात्सनविजे
ष्यते॥ ४४॥ विराटउवाच बहुशःप्रतिषिद्धोसिनचवाचंनियच्छसि॥ नियंताचेन्नविद्येतनकश्चिद्धर्ममाचरेत्॥ ४५॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रकु
पितोराजातमक्षेणाहनद्भृशं॥ मुखेयुधिष्ठिरंकोपान्नैवमित्येवभर्त्सयन्॥ ४६॥ बलवत्प्रतिविद्धस्यनस्तःशोणितमावहत्॥ तदप्राप्तंमहींपार्थःपाणिभ्यांप्रत्य
गृह्णत॥ ४७॥ अवैक्षतसधर्मात्माद्रौपदींपार्श्वतःस्थितां॥ साज्ञात्वातमभिप्रायंभर्तुश्चित्तवशानुगा॥ ४८॥

ख्यात्॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ नियच्छसिनिगृह्णासि॥ ४५॥ नैवंवाच्यमिति॥ ४६॥ नस्तःनासिकातः॥ ४७॥ ४८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नस्ततःनासिकानाडीतः तनोतिदेहंप्रथयतीतितच्छब्दोनाडीवचनः पुरीततिशेतेइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥ कुरुराजःयुधिष्ठिरःकर्णंकर्णे उपाजपत्उपांशुउक्तवान् ॥५४॥ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अनेकार्थमव्ययं ॥ ५८॥ ५९॥६०॥ ६१ ॥६२॥ ६३ ॥६४॥ हेराजन्तेतवतत्कर्मनदूषयामि यत्अदूषकंपरापवादहीनंहन्यादन्यायितत्दूष्यमपिनदूषयामि यतःबलवंतंप्रभुं

॥५८॥ पात्रंगृहीत्वासौवर्णंजलपूर्णमनिंदिता॥ तच्छोणितंप्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुस्रावनस्ततः॥ ४९॥ अथोत्तरःशुभैर्गंधैर्माल्यैश्चविविधैस्तथा ॥ अवकीर्यमाणःसंहृष्टो नगरंस्वैरमागतः॥५०॥ सभाज्यमानःपौरैश्चस्त्रीभिर्जानपदैस्तथा॥ आसाद्यभवनद्वारंपित्रेसंप्रत्यवेदयत्॥ ५१॥ ततोद्वास्थःप्रविश्यैवविराटमिदमब्रवीत्॥ बृहन्नलासहायश्चपुत्रोद्वार्युत्तरःस्थितः॥ ५२॥ ततोहृष्टोमत्स्यराजःक्षत्तारमिदमब्रवीत्॥ प्रवेश्यतामुभौतूर्णंदर्शनेप्सुरहंतयोः ॥ ५३॥ क्षत्तारंकुरुराजस्तुश नैःकर्णमुपाजपत्॥ उत्तरःप्रविशत्वेकोनप्रवेश्याबृहन्नला॥ ५४॥ एतस्यहिमहाबाहोव्रतमेतत्समाहितं॥ योममांगेव्रणंकुर्याच्छोणितंवापिदर्शयेत्॥ अन्यत्र संग्रामगतान्नसजीवेत्कथंचन॥ ५५॥ नमृष्याद्भृशसंक्रुद्धोमांदृष्ट्वातुसशोणितं॥ विराटमिहसामात्यंहन्यात्सबलवाहनं॥ ५६॥ वैशंपायनउवाच ततो राज्ञःसुतोज्येष्ठःप्राविशत्पृथिवींजयः॥ सोभिवाद्यपितुःपादौकंकंचाप्युपतिष्ठत॥ ५७॥ ततोरुधिरसंयुक्तमनेकाग्रमनागसं॥ भूमावासीनमेकांतेसैरंध्याप्र त्युपस्थितं॥ ५८॥ ततःपप्रच्छपितरंत्वरमाणइवोत्तरः॥ केनायंताडितोराजन्केनपापमिदंकृतं॥ ५९॥ विराटउवाच मयायंताडितोजिह्मोनचाप्येता वदर्हति॥ प्रशस्यमानेयच्छूरेत्वयिषंढंप्रशंसति॥ ६०॥ उत्तरउवाच अकार्यंतेकृतंराजन्क्षिप्रमेवप्रसाद्यतां॥ मात्वांब्रह्मविषंघोरंसमूलमिहनिर्दहेत् ॥६१॥ वैशंपायनउवाच सपुत्रस्यवचःश्रुत्वाविराटोराष्ट्रवर्धनः॥ क्षमयामासकौंतेयंभस्मछन्नमिवानलं॥ ६२॥ क्षमयंतंतुराजानंपांडवःप्रत्यभाष त॥ चिरंक्षांतमिदंराजन्नमन्युर्विद्यतेमम॥ ६३॥ यदिह्येतत्पतेद्भूमौरुधिरंममनस्ततः॥ सराष्ट्रस्त्वंमहाराजविनश्येथानसंशयः ॥ ६४॥ नदूषयामितेराज न्यद्वैहन्याददूषकं॥ बलवंतंप्रभुंराजन्क्षिप्रंदारुणमाप्नुयात्॥ ६५॥ वैशंपायनउवाच शोणितेतुव्यतिक्रांतेप्रविवेशबृहन्नला॥ अभिवाद्यविराटंतुकं कंचाप्युपतिष्ठत॥ ६६॥ क्षामयित्वातुकौरव्यंरणादुत्तरमागतं॥ प्रशशंसततोमत्स्यःशृण्वतःसव्यसाचिनः॥६७॥ त्वयादायादवानस्मिकैकेयीनंदिवर्धन॥ त्वयामेसदृशःपुत्रोनभूतोनभविष्यति॥ ६८॥ ॥५८॥

क्षिप्रंशीघ्रंदारुणंनृशंसंकर्मप्राप्नुयादेव दृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतीतिस्मृतेः कलयंतमितिपाठेजानंतमपि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दायादवान्पुत्रवान् ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पदमिति पदंबाणनिपातस्थानंपदसहस्रेणलक्ष्यसहस्रार्थं हेत्वर्थेतृतीया सहस्रलक्ष्याणिवेद्धुमित्यर्थः चरन्बाणैःप्रचरन्एकमपिस्थानंनापराध्नुयात् नरिक्तंकुर्यात् युगपल्लक्ष्यसहस्रमुद्दिश्यबाणैश्चरन्नेकमपि
लक्ष्यंनजह्यादित्यर्थः पदंपदमितिपाठेसर्वंपदंनापराध्नुयात्सहस्रेणचरन्नित्यर्थात्पदसहस्रोद्देशेनेतिबोध्यं समागमःसंग्रामः॥६९॥७०॥७१॥७२॥ त्दतस्वाःत्दतधनाःवणिजइव सीदंतिशूराइतिशेषः ॥७३॥

पदंपदसहस्रेणयश्चरन्नापराध्नुयात् ॥तेनकर्णेनतेतातकथमासीत्समागमः॥६९॥मनुष्यलोकेसकलेयस्यतुल्योनविद्यते॥तेनभीष्मेणतेतातकथमासीत्समा
गमः॥७०॥आचार्योवृष्णिवीराणांकौरवाणांचयोद्विजः॥सर्वक्षत्रस्यचाचार्यःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥तेनद्रोणेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७१॥आचार्यपुत्रो
यःशूरःसर्वशस्त्रभृतामपि॥अश्वत्थामेतिविख्यातस्तेनासीत्संगरःकथं॥७२॥रणेयंप्रेक्ष्यसीदंतिहृतस्वावणिजोयथा॥कृपेणतेनतेतातकथमासीत्समागमः
॥७३॥पर्वतंयोभिविध्येतराजपुत्रोमहेषुभिः॥दुर्योधनेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७४॥अवगाढाद्विषंतोमेसुखोवातोभिवातिमां॥यस्त्वंधनमथाजैषीःकुरु
भिर्ग्रस्तमाहवे॥७५॥तेषांभयाभिपन्नानांसर्वेषांबलशालिनां॥नूनंप्रकाल्यतान्सर्वांस्त्वयायुधिनरर्षभ॥आच्छिन्नंगोधनंसर्वंशार्दूलेनामिषंयथा॥७६॥
इतिश्री०म०वि०प०गोहरणप०विराटोत्तरसंवादेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥६८॥ ॥६९॥उत्तरउवाच नमयानिर्जितागावोनमयानिर्जिताःपरे॥कृतंतत्सक
लंतेनदेवपुत्रेणकेनचित्॥१॥सहिभीतंद्रवंतंमांदेवपुत्रोन्यवर्त्तयत्॥सचातिष्ठद्रथोपस्थेवज्रसन्नहनोयुवा॥२॥तेनतानिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः॥
तस्यतत्कर्मवीरस्यनमयाताततत्कृतं॥३॥सहिशारद्वतंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान्॥सूतपुत्रंचभीष्मंचचकारविमुखान्शरैः॥४॥दुर्योधनंविकर्णंचसनागमि
वयूथपं॥प्रभग्नमब्रवीद्भीतंराजपुत्रंमहाबलः॥५॥नहास्तिनपुरेत्राणंतवपश्यामिकिंचन॥व्यायामेनपरीप्सस्वजीवितंकौरवात्मज॥६॥नमोक्ष्यसेपला
यंस्त्वंराजन्युद्धेमनःकुरु॥पृथिवींभोक्ष्यसेजित्वाहतोवास्वर्गमाप्स्यसि॥७॥सनिवृत्तोनरव्याघ्रोमुंचन्वज्रनिभान्शरान्॥सचिवैःसंवृतोराजारथेनागइव
श्वसन्॥८॥तंदृष्ट्वारोमहर्षोभूदूरुकंपश्चमारिष॥सतत्रसिंहसंकाशमनीकंव्यधमच्छरैः॥९॥तत्प्रणुद्यरथानीकंसिंहसंहननोयुवा॥कुरूंस्तान्प्रहसन्राज
न्संस्थितान्हृतवाससः॥१०॥एकेनतेनवीरेणषड्रथाःपरिनिर्जिताः॥शार्दूलेनेवमत्तेनयथावनचरान्मृगाः॥११॥ विराटउवाच क्वसवीरोमहाबाहुर्देवपुत्रो
महायशाः॥योमेधनमथाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमाहवे॥१२॥ ॥७४॥अवगाढाःपराभूताः॥७५॥प्रकाल्यनिर्जित्य॥७६॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०अष्टषष्टितमोऽध्यायः॥६८॥
नमयेति॥१॥२॥३॥४॥५॥व्यायामेननित्यंदेशांतरसंचारेण एतेनसदेवपुत्रस्तेषांअग्रेपिनाशंकरिष्यतीतिसूचितं ॥६॥७॥८॥ रोमहर्षोभून्ममेतिशेषः ॥९॥१०॥११॥१२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१३॥१४॥ सत्रेणव्याजेन ॥१५॥१६॥ १७॥ मंत्रयित्वेति युधिष्ठिरेयुधिष्ठिरविषयेइतिकर्त्तव्यतांअग्रेकर्तुमिष्टांभद्रासनेराज्ञउपवेशनादिरूपांक्रियांउत्तरेणसहमंत्रयित्वातथायथामंत्रंतत्तांव्यदधादित्यु
भयोरन्वयः हेराजन्जनमेजय ॥१८॥ प्रहृष्टाअभूवन्नितिशेषः॥१९॥ इतिविराटप०नैल०भारतभा०एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥७॥ ततइति॥ १॥२॥धिष्ण्येषुआयतनेषु॥४ ॥ ५॥ ६ ॥

इच्छामितमहंद्रष्टुमर्चितुंचमहाबलं॥ येनमेत्वंचगावश्चरक्षितादेवसूनुना॥१३॥ उत्तरउवाच अंतर्धानंगतस्तत्रदेवपुत्रोमहाबलः॥ सतुश्वोवापरश्वो वामन्येप्रादुर्भविष्यति॥१४॥ वैशंपायनउवाच एवमाख्यायमानंतुछन्नंसत्रेणपांडवं॥ वसंतंतत्रनाज्ञासीद्विराटोवाहिनीपतिः॥१५॥ ततःपार्थो भ्यनुज्ञातोविराटेनमहात्मना॥ प्रददौतानिवासांसिविराटदुहितुःस्वयं॥१६॥उत्तरातुमहार्हाणिविविधानिनवानिच॥ प्रतिगृह्याभवत्प्रीतातानिवासांसिभा मिनी॥१७॥ मंत्रयित्वातुकौंतेयउत्तरेणमहात्मना॥ इतिकर्त्तव्यतांसर्वांराजन्यार्थेयुधिष्ठिरे॥१८॥ ततस्तथातद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ॥ सहपुत्रेणमत्स्यस्य प्रहृष्टाभरतर्षभाः॥१९॥ इतिश्रीम० विराटप०गोहरणप० विराटोत्तरसंवादेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ समाप्तंगोहरणपर्व ॥७॥ अथवैवा हिकपर्व वैशंपायनउवाच ततस्तृतीयेदिवसेभ्रातरःपंचपांडवाः॥स्नाताःशुक्लांबरधराःसमयेचरितव्रताः॥१॥युधिष्ठिरंपुरस्कृत्यसर्वाभरणभूषिताः॥ द्वा रिमत्तायथानागाभ्राजमानामहारथाः॥ २॥ विराटस्यसभांगत्वाभूमिपालासनेष्वथ॥ निषेदुःपावकप्रख्याःसर्वेधिष्ण्येष्विवाग्नयः॥ ३॥ तेषुतत्रोपविष्टे षुविराटःपृथिवीपतिः॥ आजगामसभांकर्त्तुंराजकार्याणिसर्वशः॥ ४॥ श्रीमतःपांडवान्दृष्ट्वाज्वलतःपावकानिव॥ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वासरोषःपृथिवीपतिः ॥५॥ अथमत्स्योब्रवीत्कंकंदेवरूपमिवस्थितं॥ मरुद्गणैरुपासीनंत्रिदशानामिवेश्वरं॥ ६॥ सकिलाक्षातिवापस्त्वंसभास्तारोमयावृतः॥ अथराजासनेक स्माद्उपविष्टस्त्वलंकृतः॥७॥ वैशंपायनउवाच परिहासेप्सयावाक्यंविराटस्यनिशम्यतत्॥ स्मयमानोर्जुनोराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥८॥ अर्जुन उवाच इंद्रस्यार्द्धासनंराजन्नयमारोढुमर्हति॥ ब्रह्मण्यःश्रुतवांस्त्यागीयज्ञशीलोदृढव्रतः॥ ९॥ एषविग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः॥ एषबुद्ध्याधिकोलोके तपसांचपरायणं॥१०॥एषोस्त्रंविविधंवेत्तित्रैलोक्येसचराचरे॥नचैवान्यःपुमान्वेत्तिनवेत्स्यतिकदाचन॥११॥नदेवानासुराःकेचिन्नमनुष्यानराक्षसाः॥ गं धर्वयक्षप्रवराःसकिंनरमहोरगाः॥ १२॥ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः॥ पांडवानामतिरथोयज्ञधर्मपरोवशी॥ १३॥ महर्षिकल्पोराजर्षिःसर्वलो केषुविश्रुतः॥ बलवान्धृतिमान्दक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः॥ धनैश्चसंचयैश्चैवशक्रवैश्रवणोपमः॥ १४॥ यथामनुर्महातेजालोकानांपरिरक्षिता॥ एवमेषम हातेजाःप्रजानुग्रहकारकः॥१५॥ अक्षातिवापः अक्षान्अतिवपतीतितथाद्यूतकारी॥७॥परिहासेप्सयासनिंदोपालंभमपेक्ष्ययद्विराटस्यवाक्यंतन्निशम्य॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥ अस्यइवेत्यत्रसंधिरविवक्षितः उपमेयद्वयस्योपमाद्वयसूचनंएकेनापिइवशब्देनभवतितथाप्यत्रस्पष्टार्थंपुनरिवग्रहणं॥१७॥१८॥१९॥अब्रुवन्अस्तुवन्॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥शीघ्रंतीव्रं

अयंकुरूणामृषभोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अस्यकीर्त्तिःस्थितालोकेसूर्यस्येवोद्यतःप्रभा ॥ १६॥ संसरंतिदिशःसर्वायशसोस्यइवांशवः ॥ उदितस्येवसूर्यस्यते
जसोनुगभस्तयः॥ १७॥ एनंदशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ अन्वयुःपृष्ठतोराजन्यावदध्यावसत्कुरून् ॥ १८ ॥ त्रिंशदेवंसहस्राणिरथाःकांचनमालि
नः॥ सदश्वैरूपसंपन्नाःपृष्ठतोनुययुस्तदा॥ १९॥ एनमष्टशताःसूताःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ अब्रुवन्मागधैःसार्द्धंपुराशक्रमिवर्षयः॥ २०॥ एनंनित्यमुपासंत
कुरवःकिंकरायथा॥ सर्वेचराजन्राजानोधनेश्वरमिवामराः ॥ २१॥ एषसर्वान्महीपालान्करदान्समकारयत् ॥ वैश्यानिवमहाभागोविवशान्स्ववशानपि
॥ २२॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनां॥ उपजीवंतिराजानमेनंसुचरितव्रतं ॥ २३॥ एषवृद्धाननाथांश्चपंगूनंधांश्चमानवान्॥ पुत्रवत्पालयामा
सप्रजाधर्मेणवैविभुः॥ २४॥ एषधर्मेदमेचैवक्रोधेचापिजितव्रतः॥ महाप्रसादोब्रह्मण्यःसत्यवादीचपार्थिवः ॥ २५॥ शीघ्रंतापेनचैतस्यतप्यतेससुयोधनः
सगणःसहकर्णेनसौबलेनापिवाविभुः॥ २६ ॥ नशक्यंतेह्यस्यगुणाःप्रसंख्यातुंनरेश्वर ॥ एषधर्मपरोनित्यमानृशंस्यश्चपांडवः ॥ २७॥ एवंयुक्तोमहाराजः
पांडवःपार्थिवर्षभः॥ कथंनार्हतिराजार्हमासनंपृथिवीपते॥ २८॥ इतिश्रीम०विराटप०वैवाहिकप०पांडवप्रकाशेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥ ॥ ९॥
विराटउवाच यद्येषराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ कतमोस्यार्जुनोभ्राताभीमश्चकतमोबली॥ १॥ नकुलःसहदेवोवाद्रौपदीवायशस्विनी ॥ यदाद्यूत
जिताःपार्थानप्राज्ञायंततेक्वचित्॥ २॥ अर्जुनउवाच यएषबल्लवोब्रूतेसूदस्तवनराधिप ॥ एषभीमोमहाराजभीमवेगपराक्रमः ॥ ३॥ एषक्रोधवशान्हत्वा
पर्वतेगंधमादने ॥ सौगंधिकानिदिव्यानिकृष्णार्थेसमुपाहरत् ॥४॥ गंधर्वएषवैहंताकीचकानांदुरात्मनां॥ व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्चहतवांस्त्रीपुरेतव ॥ ५॥यश्चा
सीदश्वबंधस्तेनकुलोयंपरंतपः॥ गोसंख्यःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौमहारथौ॥ ६॥ शृंगारवेषाभरणौरूपवंतौयशस्विनौ॥ महारथसहस्राणांसमर्थौभरतर्षभौ॥ ७॥
एषापद्मपलाशाक्षीसुमध्याचारुहासिनी॥ सैरंध्रीद्रौपदीराजन्यस्यार्थेकीचकाहताः॥८॥ अर्जुनोहंमहाराजव्यक्तंतेश्रोत्रमागतः॥ भीमादवरजःपार्थोयमा
भ्यांचापिपूर्वजः॥ ९॥ उषिताःस्मोमहाराजसुखंतवनिवेशने॥ अज्ञातवासमुषितागर्भवासइवप्रजाः॥ १०॥ वैशंपायनउवाच यदार्जुनेनतेवीराःकथि
ताःपंचपांडवाः॥तदार्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमं॥ ११॥२६॥२७॥२८॥इतिविराट०नै०भा०सप्ततितमोध्यायः॥७० ॥९॥ यदीति१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ प्रचंडघोणःपृथुनासिकः घोणाकंधरेत्यपि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभिपन्नोऽपराधंकृतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पुनरेवचतान्पार्थान्दर्शयामासचोत्तरः॥ १२॥ उत्तरउवाच यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महान्सिंहइवप्रवृद्धः॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षः कुरुराजएषः॥ १३॥ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः॥ पृथ्वायतांसोगुरुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतैनं॥ १४॥ यस्त्वेवपार्श्वेस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥ सिंहोन्नतांसोगजराजगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः॥ १५॥ राज्ञःसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्नरूपेणबलेनशीले॥ १६॥ आभ्यांतुपार्श्वेकनकोत्तमांगीयैषाप्रभामूर्त्तिमतीवगौरी॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थिता मूर्तिमतीवलक्ष्मीः॥ १७॥ वैशंपायनउवाच एवंनिवेद्यतान्पार्थान्पांडवान्पंचभूपतेः॥ ततोर्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमं॥ १८॥ उत्तरउवाच अयंसद्विषतांहंतामृगाणामिवकेसरी॥ अचरद्रथवृंदेषुनिघ्नंस्तांस्तान्वरान्रथान्॥ १९॥ अनेनविद्धोमातंगोमहानेकेषुणाहतः॥ सुवर्णकक्षःसंग्रामेदंताभ्यामगमन्महीं॥ २०॥ अनेनविजितागावोजिताश्चकुरवोयुधि॥ अस्यशंखप्रणादेनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ २१॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वामत्स्यराजःप्रतापवान्॥ उत्तरंप्रत्युवाचेदमभिपन्नोयुधिष्ठिरे॥ २२॥ प्रसादनंपांडवस्यप्राप्तकालंहिरोचये॥ उत्तरांचप्रयच्छामिपार्थाययदिमन्यसे॥ २३॥ उत्तरउवाच आर्याःपूज्याश्चमान्याश्चप्राप्तकालंचमेमतं॥ पूज्यंतांपूजनार्हाश्चमहाभागाश्चपांडवाः॥ २४॥ विराटउवाच अहंखल्वपिसंग्रामेशत्रूणांवशमागतः॥ मोक्षितोभीमसेनेनगावश्चापिजितास्तथा॥ २५॥ एतेषांबाहुवीर्येणअस्माकंविजयोमृधे॥ एवंसर्वेसहामात्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ प्रसादयामोभद्रंतेसानुजंपांडवर्षभं॥ २६॥ यदस्माभिरजानद्भिःकिंचिदुक्तोनराधिपः॥ क्षंतुमर्हतितत्सर्वंधर्मात्माह्येषपांडवः॥ २७॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटःपरमाभितुष्टःसमेत्यराजासमयंचकार॥ राज्यंचसर्वंविससर्जतस्मैसदंडकोशंसपुरंमहात्मा॥ २८॥ पांडवांश्चततःसर्वान्मत्स्यराजःप्रतापवान्॥ धनंजयंपुरस्कृत्यदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ २९॥ समुपाघ्रायमूर्द्धानंसंश्लिष्यचपुनःपुनः॥ युधिष्ठिरंचभीमंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ३०॥ नातृप्यद्दर्शनेतेषांविराटोवाहिनीपतिः॥ संप्रीयमाणोराजानंयुधिष्ठिरमथाब्रवीत्॥ ३१॥ दिष्ट्याभवंतःसंप्राप्ताःसर्वेकुशलिनोवनात्॥ दिष्ट्यासंपालितंकृच्छ्रमज्ञातंवैदुरात्मभिः॥ ३२॥

समेत्यपुत्रेणसहसमयंनिश्चयंचकार विससर्जददौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ औपयिकः उचितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० एकसप्ततितमोध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याशंकाभवेत्सास्थानेउचिता अयमर्हंतेतवदुहितांनिमंत्रये स्नुषात्वेनयाचे दुहितादुर्हितादूरेहितेतियास्केननिरुक्तत्वात् वर्णविकारेणदुहिताशब्दआकारांतोप्यस्ति ॥ ४ ॥ एवंचस्नुषात्वेनएनांवरयतोमेब्रह्मचर्यशुद्धिरपिभविष्यतीत्याह शुद्धइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभि

इदंचराज्यंपार्थाययच्चान्यदपिकिंचन ॥ प्रतिगृह्णंतुतत्सर्वंपांडवाअविशंकया ॥ ३३ ॥ उत्तरांप्रतिगृह्णातुसव्यसाचीधनंजयः ॥ अयंह्यौपयिकोभर्त्तातस्याःपुरुषसत्तमः ॥ ३४ ॥ एवमुक्तोधर्मराजःपार्थमैक्षद्धनंजयं ॥ ईक्षितश्चार्जुनोभ्रात्रामत्स्यंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ प्रतिगृह्णाम्यहंराजन्स्नुषांदुहितरंतव ॥ युक्तश्चावांहिसंबंधोमत्स्यभारतयोरपि ॥ ३५ ॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिवैवाहिकप० उत्तराविवाहप्रस्तावेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ विराटउवाच किमर्थंपांडवश्रेष्ठभार्यांदुहितरंमम ॥ प्रतिग्रहीतुंनेमांत्वंमयादत्तामिहेच्छसि ॥ १ ॥ अर्जुनउवाच अंतःपुरेहमुषितःसदापश्यन्सुतांतव ॥ रहस्यंचप्रकाशंचविश्वस्तांपितृवन्मयि ॥ २ ॥ प्रियोबहुतमश्चासंनर्त्तकोगीतकोविदः ॥ आचार्यवच्चमांनित्यंमन्यतेदुहितातव ॥ ३ ॥ वयस्स्ययातयाराजन्सहसंवत्सरोषितः ॥ अतिशंकाभवेत्स्थानेतवलोकस्यवाविभो ॥ तस्मान्निमंत्रयेऽयंतेदुहितांमनुजाधिप ॥ ४ ॥ शुद्धोजितेंद्रियोदांतस्तस्याःशुद्धिःकृतामया ॥ ५ ॥ स्नुषायांदुहितुर्वापिपुत्रेचात्मनिवापुनः ॥ अत्रशंकांनपश्यामितेनशुद्धिर्भविष्यति ॥ ६ ॥ अभिशापादहंभीतोमिथ्यावादात्परंतप ॥ स्नुषार्थमुत्तरांराजन्प्रतिगृह्णामितेसुतां ॥ ७ ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यसाक्षाद्देवशिशुर्यथा ॥ दयितश्चक्रहस्तस्यसर्वास्त्रेषुचकोविदः ॥ ८ ॥ अभिमन्युर्महाबाहुःपुत्रोममविशांपते ॥ जामातातवयुक्तोवैभर्त्ताचदुहितुस्तव ॥ ९ ॥ विराटउवाच उपपन्नंकुरुश्रेष्ठेकुंतीपुत्रेधनंजये ॥ यएवंधर्मनित्यश्चजातज्ञानश्चपांडवः ॥ १० ॥ यत्कृत्यंमन्यसेपार्थक्रियतांतदनंतरं ॥ सर्वेकामाःसमृद्धामेसंबंधीयस्यमेर्जुनः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवतिराजेंद्रेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अन्वशासत्ससंयोगंसमयेमत्स्यपार्थयोः ॥ १२ ॥ ततोमित्रेषुसर्वेषुवासुदेवंचभारत ॥ प्रेषयामासकौंतेयोविराटश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥ ततस्त्रयोदशेवर्षेनिवृत्तेपंचपांडवाः ॥ उपप्लव्यंविराटस्यसमपद्यंतसर्वशः ॥ १४ ॥

शापात्भार्यार्थेप्रतिग्रहेऽनयोःप्रागेवसंबंधआसीदितिकल्पयतोलोकस्यदुर्वाक्यभयात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् संयोगंविवाहसंबंधं ॥ १२ ॥ प्रेषयामास आव्हानार्थं दूतानितिशेषः ॥ १३ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरसमीपस्थनगरांतरं ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाइत्यपिपाठः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुरानानाद्रव्यसाररूपंमद्यं मैरेयंदक्षरसरूपंमद्यं ॥२८॥२९॥३०॥

अभिमन्युंचबीभत्सुरानिनायजनार्दनं॥ आनर्त्तेभ्योपिदाशार्हानानयामासपांडवः॥१५॥ काशिराजश्चशैब्यश्चप्रीयमाणौयुधिष्ठिरे॥ अक्षौहिणीभ्यांसहि
तावागतौपृथिवीपती॥ १६॥ अक्षौहिण्याचसहितोयज्ञसेनोमहाबलः॥ द्रौपद्याश्चसुतावीराःशिखंडीचापराजितः ॥ १७॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःसर्वशस्त्रभृतां
वरः॥ समस्ताक्षौहिणीपालायज्वानोभूरिदक्षिणाः॥ वेदावभृथसंपन्नाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ १८॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यमत्स्योधर्मभृतांवरः॥ पूजयामास
विधिवत्सभृत्यबलवाहनान्॥ १९॥ प्रीतोभवद्दुहितरंदत्वातामभिमन्यवे ॥ ततःप्रत्युपयातेषुपार्थिवेषुततस्ततः॥ २० ॥ तत्रागमद्वासुदेवोवनमालीहलायु
धः॥ कृतवर्माचहार्दिक्योयुयुधानश्चसात्यकिः॥ २१ ॥ अनाधृष्टिस्तथाक्रूरःसांबोनिशठएवच॥ अभिमन्युमुपादायसहमात्रापरंतपाः ॥ २२॥ इंद्रसेनादय
श्चैवरथैस्तैःसुसमाहितैः॥ आययुःसहिताःसर्वेपरिसंवत्सरोषिताः॥२३॥ दशनागसहस्राणिहयानांचदशायुतं॥ रथानामर्बुदंपूर्णंनिखर्वंचपदातिनां॥२४॥
वृष्ण्यंधकाश्चबहवोभोजाश्चपरमौजसः॥ अन्वयुर्वृष्णिशार्दूलंवासुदेवंमहाद्युतिं॥ २५ ॥ पारिबर्हंददौकृष्णःपांडवानांमहात्मनां॥ स्त्रियोरत्नानिवासांसिपृथ
क्पृथगनेकशः॥ ततोविवाहोविधिवद्ववृधेमत्स्यपार्थयोः॥२६॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चगोमुखाडंबरास्तथा॥ पार्थैःसंयुज्यमानस्यनेदुर्मत्स्यस्यवेश्मनि॥२७॥
उच्चावचान्मृगान्जघ्नुर्मेध्यांश्चशतशःपशून्॥ सुरामैरेयपानानिप्रभूतान्यभ्यहारयन्॥ २८॥ गायनाख्यानशीलाश्चनटवैतालिकास्तथा॥ स्तुवंतस्तानुपाति
ष्ठन्सूताश्चसहमागधैः॥ २९ ॥ सुदेष्णांचपुरस्कृत्यमत्स्यानांचवरस्त्रियः॥ आजग्मुश्चारुसर्वांग्यःसुमृष्टमणिकुंडलाः॥ ३० ॥ वर्णोपपन्नास्तानार्योरूपवत्यः
स्वलंकृताः॥ सर्वाश्चाभ्यभवन्कृष्णारूपेणयशसाश्रिया ॥ ३१ ॥ परिवार्योत्तरांतास्तुराजपुत्रीमलंकृतां॥ सुतामिवमहेंद्रस्यपुरस्कृत्योपतस्थिरे ॥ ३२॥ तांप्र
त्यगृह्णात्कौंतेयःसुतस्यार्थेधनंजयः॥ सौभद्रस्यानवद्यांगींविराटतनयांतदा ॥ ३३ ॥ तत्रातिष्ठन्महाराजोरूपमिंद्रस्यधारयन्॥ स्नुषांतांप्रतिजग्राहकुंतीपुत्रो
युधिष्ठिरः॥ ३४॥ प्रतिगृह्यचतांपार्थःपुरस्कृत्यजनार्दनं॥ विवाहंकारयामाससौभद्रस्यमहात्मनः॥ ३५॥ तस्मैसप्तसहस्राणिहयानांवातरंहसां ॥ द्वेचनागश
तेमुख्येप्रादाद्बहुधनंतदा॥ ३६॥ हुत्वासम्यक्समिद्धाग्निमर्चयित्वाद्विजन्मनः॥ राज्यंबलंचकोशंचसर्वमात्मानमेवच॥ ३७॥

अभ्यभवन्अभिभूताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्मानमेवचप्रादादितिपूर्वेणान्वयः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेविराटपर्वार्थप्रकाशेद्विसप्ततितमोध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७॥

कृतेविवाहेतुतदाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंयदुपाहरदच्युतः ॥ ३८॥ गोसहस्राणिरत्नानिवस्त्राणिविविधानिच॥ भूषणानिचमुख्यानियाना

॥६२॥ निशयनानिच॥३९॥ भोजनानिचहृद्यानिपानानिविविधानिच॥ तन्महोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनायुतं॥ नगरंमत्स्यराजस्यशुशुभेभरतर्षभ ॥ ४०॥ इति

श्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांविराटपर्वणिवैवाहिकप० उत्तराविवाहेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥७॥ स मा प्तंचेदंविराटपर्व ॥७॥

परंउद्योगपर्व तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ वैशंपायनउवाच कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभां

विराटस्यततोभिजग्मुः॥ १ ॥ श्रुत्वावैराटकंपर्ववासांसिविविधानिच॥ हिरण्यंधान्यंगावश्चदद्याद्वित्तानुसारतः॥ १ ॥ प्रीतयेदेवतानांवैदद्याद्वैद्विजमुख्यके ॥

वाचकेतुसुसंतुष्टेतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः॥ २॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यापायसैःसर्पिषासितैः॥ एवंश्रुतेचवैराटेसम्यक्फलमवाप्नुयात्॥ ३॥ ॥ ७॥

अत्रविराटपर्वणिअध्यायानांश्लोकानांचव्यासोक्तसंख्याधिकसंख्यादृश्यतेलिपिकरप्रमादात्कुत्रकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति॥ ॥७॥ ॥७॥

इदंविराटपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७८४

॥६२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते विराटपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते उद्योगपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यश्रीलक्ष्मणपदानुगः ॥ नीलकंठोभावदीपंकरोत्युद्योगपर्वणि ॥ १ ॥ गोपालनारायणलक्ष्मणार्याधीरेशगंगाधरनीलकंठाः ॥ चिंतामणिःसांबशिवश्चपूज्यादिशं
तुसर्वेगुरवोमतिंमे ॥ २ ॥ भारतेसारमुद्योगमितिवृद्धानुशासनं ॥ अतोविस्तरतस्तत्रव्याख्यानमुपपद्यते ॥ ३ ॥ अभिमन्योःस्वपक्षाः यादवपांडवाद्याः तस्यैवविवाहंकृत्वामुदिताअभूवन्नितिशेषः प्रती
ताःप्रबुद्धाः ॥ १ ॥ मणयोमुक्ताप्रवालादयःतेषांप्रवेकोजालादिरूपःसमूहःतेन उत्तमरत्नैःहीरपद्मरागाद्यैश्चचित्रा मणिःस्त्रीपुंसयोरश्मजातौमुक्तादिकेष्वपीतिमेदिनी ॥ २ ॥ आविशतामुपविष्टौ पि

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरा
स्तदाऽभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः ॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोऽभिजग्मुः ॥ १ ॥ सभातुसामत्स्यपतेःसमृद्धामणिप्रवेकोत्तमरत्नचि
त्रा ॥ न्यस्तासनामाल्यवतीसुगंधातामभ्ययुस्तेनरराजवृद्धाः ॥ २ ॥ अथासनान्याविशतांपुरस्तादुभौविराटद्रुपदौनरेंद्रौ ॥ वृद्धौचमान्यौपृथिवीपतीनां
पित्रासमंरामजनार्दनौच ॥ ३ ॥ पांचालराजस्यसमीपतस्तुशिनिप्रवीरःसहरौहिणेयः ॥ मत्स्यस्यराज्ञस्तुसुसन्निकृष्टौजनार्दनश्चैवयुधिष्ठिरश्च ॥ ४ ॥
सुताश्चसर्वेद्रुपदस्यराज्ञोभीमार्जुनौमाद्रवतीसुतौच ॥ प्रद्युम्नसांबौचयुधिप्रवीरौविराटपुत्रैश्चसहाभिमन्युः ॥ ५ ॥ सर्वेचशूराःपितृभिःसमानावीर्येणरू
पेणबलेनचैव ॥ उपाविशन्द्रौपदेयाःकुमाराःसुवर्णचित्रेषुवरासनेषु ॥ ६ ॥ तथोपविष्टेषुमहारथेषुविराजमानाभरणांबरेषु ॥ रराजसाराजवतीसमृद्धाग्र
हैरिवद्यौर्विमलैरुपेता ॥ ७ ॥ ततःकथास्तेसमवाययुक्ताःकृत्वाविचित्राःपुरुषप्रवीराः ॥ तस्थुर्मुहूर्तंपरिचिंतयंतःकृष्णंनृपास्तेसमुदीक्षमाणाः ॥ ८ ॥ क
थांतमासाद्यचमाधवेनसंघट्टिताःपांडवकार्यहेतोः ॥ तेराजसिंहाःसहितास्त्वशृण्वन्वाक्यंमहार्थंसुमहोदयंच ॥ ९ ॥ श्रीकृष्णउवाच सर्वैर्भवद्भिर्वि
दितंयथाऽयंयुधिष्ठिरःसौबलेनाक्षवत्यां ॥ जितोनिकृत्याऽपहृतंचराज्यंवनप्रवासेसमयःकृतश्च ॥ १० ॥ शक्तैर्विजेतुंतरसामहींचसत्येस्थितैःसत्यरथैर्य
थावत् ॥ पांडोःसुतैस्तद्व्रतमुग्ररूपंवर्षाणिषट्सप्तचचीर्णमग्र्यैः ॥ ११ ॥ त्रयोदशश्चैवसुदुस्तरोऽयमज्ञायमानैर्भवतांसमीपे ॥ क्लेशानसह्यान्विविधा
न्सहद्भिर्महात्मभिश्चापिवनेनिविष्टं ॥ १२ ॥

त्रावसुदेवेन ॥ ३ ॥ रौहिणेयःबलरामः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संघट्टिताःसन्नद्धीकृताः महार्थंसारार्थं महोदयंश्रे
ष्ठफलं ॥ ९ ॥ अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां ॥ निकृत्याछलेन समयःपणः ॥ १० ॥ सत्यरथैःसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाप्वाकाशौ उभयत्रअकुंठितोरथोयेषांतैरितिमध्यमपदलोपेनसमासः सत्यंरथव
दारोढुंयोग्यंयेषांवा ॥ पाठांतरेसत्यैकप्रियैः ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ बुभूषेत्प्राप्तुमिच्छेत् तङभावआर्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनामयंकुशलं यत्तुधनादिकंस्वयमेवसमाहृतंनपित्रादिभिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ॥ २० ॥ अतोराज्यार्द्धप्रदानात् कार्येराज्यलाभनिमित्तं तैर्धार्त्तराष्ट्रैःकृतंविप्रकारंअपकारंनिशम्यज्ञात्वा तान्पांडवान् ॥ २१ ॥ यदिइमान्बाधेयुःतर्हितेऽपितान्कौरवान्हन्युः इमेपांडवाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ १ ॥ एतैःपरप्रेष्यनियोगयुक्तैरिच्छद्भिरात्तंस्वकुलेनराज्यं ॥ एवंगतेधर्मसुतस्यराज्ञोदुर्योधनस्यापिचयद्धितंस्यात् ॥ १३ ॥ तच्चिंतयध्वंकुरुपुंगवानांधर्म्यंचयु
क्तंचयशस्करंच ॥ अधर्मयुक्तंनचकामयेतराज्यंसुराणामपिधर्मराजः ॥ १४ ॥ धर्मार्थयुक्तंतुमहीपतित्वंग्रामेऽपिकस्मिंश्चिदयंबुभूषेत् ॥ पित्र्यंहिराज्यं
विदितंनृपाणांयथाऽपकृष्टंधृतराष्ट्रपुत्रैः ॥ १५ ॥ मिथ्योपचारेणयथाह्यनेनकृच्छ्रंमहत्प्राप्तमसह्यरूपं ॥ नचापिपार्थोविजितोरणेतैःस्वतेजसाधृतराष्ट्रस्यपु
त्रैः ॥ १६ ॥ तथाऽपिराजासहितःसुहृद्भिरभीप्सतेऽनामयमेवतेषां ॥ यत्तुस्वयंपांडुसुतैर्विजित्यसमाहृतंभूमिपतीन्प्रपीड्य ॥ १७ ॥ तत्प्रार्थयंतेपुरुषप्रवीराः
कुंतीसुतामाद्रवतीसुतौच ॥ बालास्त्विमेतैर्विविधैरुपायैःसंप्रार्थिताहंतुममित्रसंघैः ॥ १८ ॥ राज्यंजिहीर्षद्भिरसद्भिरुग्रैःसर्वंचतद्वोविदितंयथावत् ॥ ते
षांचलोभंप्रसमीक्ष्यवृद्धंधर्मज्ञतांचापियुधिष्ठिरस्य ॥ १९ ॥ संबंधितांचापिसमीक्ष्यतेषांमतिंकुरुध्वंसहिताःपृथक्च ॥ इमेचसत्येऽभिरताःसदैवतंपालयि
त्वासमयंयथावत् ॥ २० ॥ अतोऽन्यथातैरुपचर्यमाणाहन्युःसमेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान् ॥ तैर्विप्रकारंचनिशम्यकार्येसुहृज्जनास्तान्परिवारयेयुः ॥ २१ ॥ यु
द्धेनबाधेयुरिमांस्तथैवंतैर्बाध्यमानायुधितांश्चहन्युः ॥ तथाऽपिनेमेऽल्पतयासमर्थास्तेषांजयायेतिभवेन्मतंवः ॥ २२ ॥ समेत्यसर्वेसहिताःसुहृद्भिस्तेषांवि
नाशाययतेयुरेव ॥ दुर्योधनस्यापिमतंयथावन्नज्ञायतेकिंनुकरिष्यतीति ॥ २३ ॥ अज्ञायमानेचमतेपरस्यकिंस्यात्समारभ्यतमंमतंवः ॥ तस्मादितोग
च्छतुधर्मशीलःशुचिःकुलीनःपुरुषोऽप्रमत्तः ॥ २४ ॥ दूतःसमर्थःप्रशमायतेषांराज्यार्धदानाययुधिष्ठिरस्य ॥ निशम्यवाक्यंतुजनार्दनस्यधर्मार्थयुक्तंमधु
रंसमंच ॥ २५ ॥ समाददेवाक्यमथाग्रजोऽस्यसंपूज्यवाक्यंतदतीवराजन् ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेप्रथमोऽ
ध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बलदेवउवाच श्रुतंभवद्भिर्गदपूर्वजस्यवाक्यंयथाधर्मवदर्थवच्च ॥ अजातशत्रोश्चहितंहितंचदुर्यो
धनस्यापितथैवराज्ञः ॥ १ ॥ अर्धंहिराज्यस्यविसृज्यवीराःकुंतीसुतास्तस्यकृतेयतंते ॥ प्रदायचार्धंधृतराष्ट्रपुत्रःसुखीसहास्माभिरतीवमोदेत् ॥ २ ॥ ॥ १ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ अर्धंराज्यस्यविसृज्य तस्यकृतेअर्धस्यराज्यस्यार्थे ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

राज्यंराज्यार्द्धं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलंचतुरंगंनिगमोनीतिशास्त्रंतेउभेप्रधानंयेषां श्रुतेनकालेनचवृद्धाः वृत्ताइतिपाठेश्रुतंकालवृत्तंसर्वसंहारकर्त्वंयैस्ते ॥ ६ ॥ समागतेषु सभायामितिशेषः ॥ ७ ॥ वाक्यमेवाह सर्वास्विति सर्वथाऽपितेपांडवाःनकोप्याः भवद्भिरितिशेषः सोऽर्थोयस्तः वनवासादिप्रतिज्ञानिस्तीर्णेत्यर्थः बलंसत्यपालनेसामर्थ्यं पूर्वंकोपिताअपिअतःपरंनकोप्याइतिभावः ॥ ८ ॥

लब्ध्वाहिराज्यंपुरुषप्रवीराःसम्यक्प्रवृत्तेषुपरेषुचैव ॥ ध्रुवंप्रशांताःसुखमाविशेयुस्तेषांप्रशांतिश्चहितंप्रजानां ॥ ३ ॥ दुर्योधनस्यापिमतंचवेत्तुंवक्तुंचवाक्यानियुधिष्ठिरस्य ॥ प्रियंचमेस्याद्यदितत्रकश्चिद्व्रजेच्छमार्थंकुरुपांडवानां ॥ ४ ॥ सभीष्ममामंत्र्यकुरुप्रवीरंवैचित्रवीर्यंचमहानुभावं ॥ द्रोणंसपुत्रंविदुरंकृपंचगांधारराजंचससूतपुत्रं ॥ ५ ॥ सर्वेचयेऽन्येधृतराष्ट्रपुत्राबलप्रधानानिगमप्रधानाः ॥ स्थिताश्चधर्मेषुतथास्वकेषुलोकप्रवीराःश्रुतकालवृद्धाः ॥ ६ ॥ एतेषुसर्वेषुसमागतेषुपौरेषुवृद्धेषुचसंगतेषु ॥ ब्रवीतुवाक्यंप्रणिपातयुक्तंकुंतीसुतस्यार्थकरंयथास्यात् ॥ ७ ॥ सर्वास्ववस्थासुचतेनकोप्याग्रस्तोहिसोऽर्थोबलमाश्रितैस्तैः ॥ प्रियाभ्युपेतस्ययुधिष्ठिरस्यद्यूतेप्रसक्तस्यहृतंचराज्यं ॥ ८ ॥ निवार्यमाणश्चकुरुप्रवीरःसर्वैःसुहृद्भिर्ह्ययमप्यतज्ज्ञः ॥ सदीव्यमानःप्रतिदीव्यचैनंगांधारराजस्यसुतंमताक्षं ॥ ९ ॥ हित्वाहिकर्णंचसुयोधनंचसमाह्वयद्देवितुमाजमीढः ॥ दुरोदरास्तत्रसहस्रशोऽन्येयुधिष्ठिरोयान्विषहेतजेतुं ॥ १० ॥ उत्सृज्यतान्सौबलमेवचायंसमाह्वयत्तेनजितोऽक्षवत्यां ॥ सदीव्यमानःप्रतिदेवनेनअक्षेषुनित्यंतुपराङ्मुखेषु ॥ ११ ॥ संरंभमाणोविजितःप्रसह्यतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चित् ॥ तस्मात्प्रणम्यैववचोब्रवीतुवैचित्रवीर्यंबहुसामयुक्तं ॥ १२ ॥ तथाहिशक्योधृतराष्ट्रपुत्रःस्वार्थेनियोक्तुंपुरुषेणतेन ॥ अयुद्धमाकांक्षतकौरवाणांसाम्नैवदुर्योधनमाह्वयध्वं ॥ १३ ॥ साम्नाजितोऽर्थोऽर्थकरोभवेतयुद्धेऽनयोभवितानेहसोऽर्थः ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवत्येवमधुप्रवीरेशिनिप्रवीरःसहसोत्पपात ॥ तच्चापिवाक्यंपरिनिंद्यतस्यसमाददेवाक्यमिदंसमन्युः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ सात्यकिरुवाच यादृशःपुरुषस्यात्मातादृशंसंप्रभाषते ॥ यथारूपोंऽतरात्मातेतथारूपंप्रभाषसे ॥ १ ॥ संतिवैपुरुषाःशूराःसंतिकापुरुषास्तथा ॥ उभावेतौदृढौपक्षौदृश्येतेपुरुषान्प्रति ॥ २ ॥

अयंयुधिष्ठिरः अतज्ज्ञः द्यूतानभिज्ञः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संरंभमाणःहठंकुर्वाणः संरब्धमानइतिपाठेसंवृद्धदर्पइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ युद्धेअनयःभविताभविष्यति इहसामोपायेसोऽर्थःअनयःन ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० बलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यादृशआत्माशुद्धःपापोवातादृशंशुद्धंपापंवाभाषते ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

फलाफलवती सुपोलुक्आर्षःपूर्वसवर्णोवा ॥ ३ ॥ तेतववाक्यंतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चिदितिपूर्वोक्तंकौरवपक्षपातयुक्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ यथाश्रद्धंद्यूतेआसक्तिरहितमिव धर्मेजयःधर्मनिमित्तंजयःकु
तःकिंतुअधर्ममूलकएवतेषांजयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रणिपतेत्शरणागतोभवेत् पणंकृत्वावनवासप्रतिज्ञांनिस्तीर्य ॥ ८ ॥ पैतामहमितिन्यायलभ्यत्वंसूचितं ॥ ९ ॥ १० ॥ विदिताअज्ञातचर्यायामि

एकस्मिन्नेवजायेतेकुलेक्लीबमहाबलौ ॥ फलाफलवतीशाखेयथैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ३ ॥ नाभ्यसूयामितेवाक्यंब्रुवतोलांगलध्वज ॥ येतुश्रृण्वंतितेवा
क्यंतानसूयामिमाधव ॥ ४ ॥ कथंहिधर्मराजस्यदोषमल्पमपिब्रुवन् ॥ लभतेपरिषन्मध्येव्याहर्तुमकुतोभयः ॥ ५॥ समाहूयमहात्मानंजितवंतोऽक्षकोवि
दाः ॥ अनक्षज्ञंयथाश्रद्धंतेषुधर्मजयःकुतः ॥ यदिकुंतीसुतंगेहेक्रीडंतंभ्रातृभिःसह ॥ ६ ॥ अभिगम्यजयेयुस्तेतत्तेषांधर्मतोभवेत् ॥ समाहूयतुराजानंक्ष
त्रधर्मरतंसदा ॥ ७॥ निकृत्याजितवंतस्तेकिंनुतेषांपरंशुभं ॥ कथंप्रणिपतेच्चायमिहकृत्वापणंपरं ॥ ८ ॥ वनवासाद्विमुक्तस्तुप्राप्तःपैतामहंपदं ॥ यद्ययंपा
पवित्तानिकामयेतयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ एवमप्ययमत्यंतंपरान्नार्हतियाचितुं ॥ कथंचधर्मयुक्तास्तेनचराज्यंजिहीर्षवः ॥ १० ॥ निवृत्तवासान्कौंतेयान्य
आहुर्विदिताइति ॥ अनुनीताहिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ ११ ॥ नव्यवस्यंतिपांडूनांप्रदातुंपैतृकंवसु ॥ अहंतुतान्शितैर्बाणैरनुनीयरणेबलात् ॥ १२
पादयोःपातयिष्यामिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ अथतेनव्यवस्यंतिप्रणिपातायधीमतः ॥ १३ ॥ गमिष्यंतिसहामात्यायमस्यसदनंप्रति ॥ नहितेयुयुधान
स्यसंरब्धस्ययुयुत्सतः ॥ १४ ॥ वेगंसमर्थाःसंसोढुंवज्रस्येवमहीधराः ॥ कोहिगांडीवधन्वानंकश्चचक्रायुधंयुधि ॥ १५ ॥ मांचापिविषहेत्क्रुद्धंकश्चभी
मंदुरासदं ॥ यमौचदृढधन्वानौयमकालोपमद्युती ॥ विराटद्रुपदौवीरौयमकालोपमद्युती ॥ १६ ॥ कोजिजीविषुरासादेद्धृष्टद्युम्नंचपार्षतं ॥ पंचैतान्पांड
वेयांस्तुद्रौपद्याःकीर्तिवर्धनान् ॥ १७ ॥ समप्रमाणान्पांडूनांसमवीर्यान्मदोत्कटान् ॥ सौभद्रंचमहेष्वासममरैरपिदुःसहं ॥ १८ ॥ गदप्रद्युम्नसांबांश्चका
लसूर्यानलोपमान् ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रंशकुनिनासह ॥ १९ ॥ कर्णंचैवनिहत्याजावभिषेक्ष्यामपांडवं ॥ नाधर्मोविद्यतेकश्चिच्छत्रून्हत्वाततायिनः ॥
॥ २० ॥ अधर्म्यमयशस्यंचशात्रवाणांप्रयाचनं ॥ हृद्गतस्तस्ययःकामस्तंकुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २१ ॥

तिशेषः अनुनीताःपरिमितःकालएतैरतिवाहितइतिबोधि
ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यमःशरीरात्प्राणानामुद्धर्त्ता कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्ता ॥ १६ ॥ पांडवेयान्पांडवीद्रौपदीतत्पुत्रान् ॥ पुंयोगलक्षणङीषंतात्स्त्रीभ्योढगितिढक् ॥ १७ ॥
पांडूनांपांडुतुल्यानांपांडवानां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्यपांडवस्य ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये० भारतभा० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ मधुरेणसाम्ना ॥ १ ॥ कार्पण्यात् तदन्नभक्षणेनदैन्यात् ॥ २ ॥ ज्ञानेज्ञानवतांसमाजेनयुज्यतेअयुक्तमित्य

निसृष्टंधृतराष्ट्रेणराज्यंप्राप्नोतुपांडवः ॥ अद्यपांडुसुतोराज्यंलभतांवायुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ निहतावारणेसर्वेस्वप्स्यंतिवसुधातले ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
उद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिसात्यकिक्रोधवाक्येतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ द्रुपदउवाच एवमेतन्महाबाहोभविष्य
तिनसंशयः ॥ नहिदुर्योधनोराज्यंमधुरेणप्रदास्यति ॥ १ ॥ अनुवर्त्स्यतितंचापिधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ भीष्मद्रोणौचकार्पण्यान्मौर्ख्याद्राधेयसौबलौ ॥
॥ २ ॥ बलदेवस्यवाक्यंतुममज्ञानेनयुज्यते ॥ एतद्धिपुरुषेणाग्रेकार्यंसुनयमिच्छता ॥ ३ ॥ नतुवाच्योमृदुवचोधार्त्तराष्ट्रःकथंचन ॥ नहिमार्दवसाध्योऽ
सौपापबुद्धिर्मतोमम ॥ ४ ॥ गर्दभेमार्दवंकुर्याद्गोषुतीक्ष्णंसमाचरेत् ॥ मृदुदुर्योधनेवाक्यंयोब्रूयात्पापचेतसि ॥ ५ ॥ मृदुंवैमन्यतेपापोभाषमाणमश
क्तिकं ॥ जितमर्थंविजानीयादबुधोमार्दवेसति ॥ ६ ॥ एतच्चैवकरिष्यामोयत्नश्चक्रियतामिह ॥ प्रस्थापयाममित्रेभ्योबलान्युद्योजयंतुनः ॥ ७ ॥ शल्य
स्यधृष्टकेतोश्चजयत्सेनस्यवाविभो ॥ केकयानांचसर्वेषांदूतागच्छंतुशीघ्रगाः ॥ ८ ॥ सचदुर्योधनोनूनंप्रेषयिष्यतिसर्वशः ॥ पूर्वाभिपन्नाःसंतश्चभजंतेपू
र्वचोदनं ॥ ९ ॥ तत्त्वरध्वंनरेंद्राणांपूर्वमेवप्रचोदने ॥ महद्धिकार्यंवोढव्यमितिमेवर्त्ततेमतिः ॥ १० ॥ शल्यस्यप्रेष्यतांशीघ्रंयेचतस्यानुगानृपाः ॥ भगदत्ता
यराज्ञेचपूर्वसागरवासिने ॥ ११ ॥ अमितौजसेतथोग्रायहार्दिक्यायांधकायच ॥ दीर्घप्रज्ञायशूरायरोचमानायवाविभो ॥ १२ ॥ आनीयतांबृहंतश्चसेना
बिंदुश्चपार्थिवः ॥ सेनजित्प्रतिविंध्यश्चचित्रवर्मासुवास्तुकः ॥ १३ ॥ बाह्लीकोमुंजकेशश्चचैद्याधिपतिरेवच ॥ सुपार्श्वश्चसुबाहुश्चपौरवश्चमहारथः ॥ १४
शकानांपह्लवानांचदरदानांचयेनृपाः ॥ सुरारिश्चनदीजश्चकर्णवेष्टश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ नीलश्चवीरधर्माचभूमिपालश्चवीर्यवान् ॥ दुर्जयोदंतवक्रश्चरु
क्मीचजनमेजयः ॥ १६ ॥ आषाढोवायुवेगश्चपूर्वपालीचपार्थिवः ॥ भूरितेजादेवकश्चएकलव्यःसहात्मजैः ॥ १७ ॥ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्त्तिश्चवी
र्यवान् ॥ कांबोजाऋषिकायेचपश्चिमानूपकाश्चये ॥ १८ ॥ जयत्सेनश्चकाश्यश्चतथापंचनदानृपाः ॥ क्राथपुत्रश्चदुर्द्धर्षःपार्वतीयाश्चयेनृपाः ॥ १९ ॥

र्थः एतद्वक्ष्यमाणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पूर्वाभिपन्नाःपूर्वंसाहाय्यार्थंवृताः पूर्वचोदनं पूर्वंचोदनाप्रेरणायस्यतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २०॥२१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिश्रीउद्योगप॰नैलकंठीये भारतभा॰ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ उपपन्नंयुक्तं ॥ १ ॥ २ ॥ संबंधकंतुल्यमिति ॥ पांडवेषुकुंतीद्वारा कुरुषुदुर्यो

जानकिश्चसुशर्माचमणिमान्योतिमत्सकः ॥ पांशुराष्ट्राधिपश्चैवधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ २० ॥ तुंडश्चदंडधारश्चबृहत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ अपराजितोनिषा
दश्चश्रेणिमान्वसुमानपि ॥ २१ ॥ बृहद्बलोमहौजाश्चबाहुःपरपुरंजयः ॥ समुद्रसेनोराजाचसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ २२ ॥ उद्भवःक्षेमकश्चैववाटधानश्चपा
र्थिवः ॥ श्रुतायुश्चदृढायुश्चशाल्वपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ कुमारश्चकलिंगानामीश्वरोयुद्धदुर्मदः ॥ एतेषांप्रेष्यतांशीघ्रमेतद्धिममरोचते ॥ २४ ॥ अयं
चब्राह्मणोविद्वान्ममराजन्पुरोहितः ॥ प्रेष्यतांधृतराष्ट्रायवाक्यमस्मैप्रदीयतां ॥ २५ ॥ यथादुर्योधनोवाच्योयथाशांतनवोनृपः ॥ धृतराष्ट्रोयथावाच्यो
द्रोणश्चरथिनांवरः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिद्रुपदवाक्येचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंवाक्यंसोमकानांधुरंधरे ॥ अर्थसिद्धिकरंराज्ञःपांडवस्यामितौजसः ॥ १ ॥ एतच्चपूर्वंकार्यंनःसुनीतमभिकांक्षतां ॥ अ
न्यथाह्याचरन्कर्मपुरुषःस्यात्सुबालिशः ॥ २ ॥ किंतुसंबंधकंतुल्यमस्माकंकुरुपांडुषु ॥ यथेष्टंवर्त्तमानेषुपांडवेषुचतेषुच ॥ ३ ॥ तेविवाहार्थमानीतावयं
सर्वेतथाभवान् ॥ कृतेविवाहेमुदितागमिष्यामोगृहान्प्रति ॥ ४ ॥ भवान्वृद्धतमोराज्ञांवयसाचश्रुतेनच ॥ शिष्यवत्तेवयंसर्वेभवामेहनसंशयः ॥ ५ ॥
भवंतंधृतराष्ट्रश्चसततंबहुमन्यते ॥ आचार्ययोःसखाचासिद्रोणस्यचकृपस्यच ॥ ६ ॥ सभवान्प्रेषयत्वद्यपांडवार्थकरंवचः ॥ सर्वेषांनिश्चितंतन्नःप्रेषयि
ष्यतियद्भवान् ॥ ७ ॥ यदितावच्छमंकुर्यान्न्यायेनकुरुपुंगवः ॥ नभवेत्कुरुपांडूनांसौभ्रात्रेणमहान्क्षयः ॥ ८ ॥ अथदर्पान्वितोमोहान्नकुर्याद्धृतराष्ट्र
जः ॥ अन्येषांप्रेषयित्वाचपश्चादस्मान्समाह्वयेः ॥ ९ ॥ ततोदुर्योधनोमंदःसहामात्यःसबांधवः ॥ निष्ठामापत्स्यतेमूढःक्रुद्धेगांडीवधन्वनि ॥ १० ॥
वैशंपायनउवाच ततःसत्कृत्यवार्ष्णेयंविराटःपृथिवीपतिः ॥ गृहात्प्रस्थापयामाससगणंसहबांधवं ॥ ११ ॥ द्वारकांतुगतेकृष्णेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
चक्रुःसांग्रामिकंसर्वंविराटश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ ततःसंप्रेषयामासविराटःसहबांधवैः ॥ सर्वेषांभूमिपालानांद्रुपदश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥

धनकन्यायाःसांबेनाहरणात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वचःसंदेशवाक्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रेषयित्वा दूतमितिशेषः ॥ ९ ॥ निष्ठांनाशं ॥ निष्ठानिष्पत्तिनाशांतयाञ्चानिर्बर्हणेषुचेतिविश्वः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ वैद्याः विद्यावंतः कृतबुद्धयः सिद्धांतज्ञाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वचनात्कुरुसिंहानांमत्स्यपांचालयोश्वते ॥ समाजग्मुर्महीपालाःसंप्रहृष्टामहाबलाः ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वापांडुपुत्राणांसमागच्छन्महद्बलं ॥ धृतराष्ट्रसुता
श्चापिसमानिन्युर्महीपतीन् ॥ १५ ॥ समाकुलामहीराजन्कुरुपांडवकारणात् ॥ तदासमभवत्कृत्स्नासंप्रयाणेमहीक्षितां ॥ १६ ॥ संकुलाचतदाभूमिश्चतुरं
गबलान्विता ॥ बलानितेषांवीराणामागच्छंतिततस्ततः ॥ १७ ॥ चालयंतीवगांदेवींसपर्वतवनामिमां ॥ ततःप्रज्ञावयोवृद्धंपांचाल्यःस्वपुरोहितं ॥ कुरु
भ्यःप्रेषयामासयुधिष्ठिरमतेस्थितः ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ द्रुपदउवाच
भूतानांप्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ॥ बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेष्वपिद्विजातयः ॥ १ ॥ द्विजेषुवैद्याःश्रेयांसोवैद्येषुकृतबुद्धयः ॥ कृतबुद्धिषुकर्त्तारः
कर्त्तृषुब्रह्मवादिनः ॥ २ ॥ सभवान्कृतबुद्धीनांप्रधानइतिमेमतिः ॥ कुलेनचविशिष्टोऽसिवयसाचश्रुतेनच ॥ ३ ॥ प्रज्ञयासदृशश्चासिशुक्रेणांगिरसेन
च ॥ विदितंचापितेसर्वंयथावृत्तःसकौरवः ॥ ४ ॥ पांडवश्चयथावृत्तःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धृतराष्ट्रस्यविदितेवंचिताःपांडवाःपरैः ॥ ५ ॥ विदुरेणानुनी
तोऽपिपुत्रमेवानुवर्त्तते ॥ शकुनिर्बुद्धिपूर्वंहिकुंतीपुत्रंसमाह्वयत् ॥ ६ ॥ अनक्षज्ञंमताक्षःसन्क्षत्रवृत्तेस्थितंशुचिं ॥ तेतथावंचयित्वातुधर्मराजंयुधिष्ठिरं
॥ ७ ॥ नकस्यांचिदवस्थायांराज्यंदास्यंतिवैस्वयं ॥ भवांस्तुधर्मसंयुक्तंधृतराष्ट्रंब्रुवन्वचः ॥ ८ ॥ मनांसितस्ययोधानांध्रुवमावर्त्तयिष्यति ॥ विदुरश्चापित
द्वाक्यंसाधयिष्यतितावकं ॥ ९ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांभेदंसंजनयिष्यति ॥ अमात्येषुचभिन्नेषुयोधेषुविमुखेषुच ॥ १० ॥ पुनरेकत्रकरणंतेषांकर्मभवि
ष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थाःसुखमेकाग्रबुद्धयः ॥ ११ ॥ सेनाकर्मकरिष्यंतिद्रव्याणांचैवसंचयं ॥ विद्यमानेषुचस्वेषुलंबमानेतथात्वयि ॥ १२ ॥ नतथा
तेकरिष्यंतिसेनाकर्मनसंशयः ॥ एतत्प्रयोजनंचात्रप्राधान्येनोपलभ्यते ॥ १३ ॥ संगत्याधृतराष्ट्रश्चकुर्याद्धर्म्यंवचस्तव ॥ सभवान्धर्मयुक्तश्चधर्म्यंतेषु
समाचरन् ॥ १४ ॥ कृपालुषुपरिक्लेशान्पांडवीयान्प्रकीर्त्तयन् ॥ वृद्धेषुकुलधर्मंचब्रुवन्पूर्वैरनुष्ठितं ॥ १५ ॥ विभेत्स्यतिमनांस्येषामितिमेनात्रसंशयः ॥
नचतेभ्योभयंतेऽस्तिब्राह्मणोह्यसिवेदवित् ॥ १६ ॥

एतस्मिन्नंतरेशत्रुषुभिन्नानामेकीकरणेव्यापृतेष्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ लंबमाने विलंबंकुर्वाणे ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीये भारतभा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आगमयामासज्ञातवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ ४ ॥

दूतकर्मणियुक्तश्चस्थविरश्चविशेषतः ॥ सभवान्पुष्ययोगेनमुहूर्त्तेनजयेनच ॥ १७ ॥ कौरवेयान्प्रयात्वाशुकौंतेयस्यार्थसिद्धये ॥ वैशंपायनउवाच
तथाऽनुशिष्टःप्रययौद्रुपदेनमहात्मना ॥ पुरोधावृत्तसंपन्नोनगरंनागसाह्वयं ॥ १८ ॥ शिष्यैःपरिवृतोविद्वान्नीतिशास्त्रार्थकोविदः ॥ पांडवानांहितार्थाय
कौरवान्प्रतिजग्मिवान् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच
पुरोहितंतेप्रस्थाप्यनगरंनागसाह्वयं ॥ दूतान्प्रस्थापयामासुःपार्थिवेभ्यस्ततस्ततः ॥ १ ॥ प्रस्थाप्यदूतानन्यत्रद्वारकांपुरुषर्षभः ॥ स्वयंजगामकौरव्यः
कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ २ ॥ गतेद्वारवतींकृष्णेबलदेवेचमाधवे ॥ सहवृष्ण्यंधकैःसर्वैर्भोजैश्चशतशस्तदा ॥ ३ ॥ सर्वमागमयामासपांडवानांविचेष्टितं ॥ धृ
तराष्ट्रात्मजोराजागूढैःप्रणिहितैश्चरैः ॥ ४ ॥ सश्रुत्वामाधवंयांतंसदश्वैरनिलोपमैः ॥ बलेननातिमहताद्वारकामभ्ययात्पुरीं ॥ ५ ॥ तमेवदिवसंचापिकौं
तेयःपांडुनंदनः ॥ आनर्त्तनगरींरम्यांजगामाशुधनंजयः ॥ ६ ॥ तौयात्वापुरुषव्याघ्रौद्वारकांकुरुनंदनौ ॥ सुप्तंददृशतुःकृष्णंशयानंचाभिजग्मतुः ॥ ७ ॥
ततःशयानेगोविंदेप्रविवेशसुयोधनः ॥ उच्छीर्षतश्चकृष्णस्यनिषसादवरासने ॥ ८ ॥ ततःकिरीटीतस्यानुप्रविवेशमहामनाः ॥ पश्चाच्चैवसकृष्णस्यप्र
ह्वोऽतिष्ठत्कृतांजलिः ॥ ९ ॥ प्रतिबुद्धःसवार्ष्णेयोददर्शाग्रेकिरीटिनं ॥ सतयोःस्वागतंकृत्वायथावत्प्रतिपूज्यतौ ॥ १० ॥ तदागमनजंहेतुंपप्रच्छमधुसूद
नः ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमुवाचप्रहसन्निव ॥ ११ ॥ विग्रहेऽस्मिन्भवान्साह्यंममदातुमिहार्हति ॥ समंहिभवतःसख्यंममचैवार्जुनेऽपिच ॥ १२ ॥ तथासं
बंधकंतुल्यमस्माकंत्वयिमाधव ॥ अहंचाभिगतःपूर्वंत्वामद्यमधुसूदन ॥ १३ ॥ पूर्वंचाभिगतंसंतोभजंतेपूर्वसारिणः ॥ त्वंचश्रेष्ठतमोलोकेसतामद्यज
नार्दन ॥ १४ ॥ सततंसंमतश्चैवसद्वृत्तमनुपालय ॥ कृष्णउवाच भवानभिगतःपूर्वमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ दृष्टस्तुप्रथमंराजन्मयापार्थोधनंजयः ॥
॥ १५ ॥ तवपूर्वाभिगमनात्पूर्वंचाप्यस्यदर्शनात् ॥ साहाय्यमुभयोरेवकरिष्यामिसुयोधन ॥ १६ ॥ प्रवारणंतुबालानांपूर्वंकार्यमितिश्रुतिः ॥ तस्मात्प्र
वारणंपूर्वमर्हःपार्थोधनंजयः ॥ १७ ॥ ॥ ४ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रवारणंइप्सितप्रदानं काम्यदानंप्रवारणमितिविश्वः पूर्वमर्हः त्वत्तःकनिष्ठत्वादित्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अपह्नतंरिक्तंकृतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अपह्नतंरिक्तंकृतं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

मत्संहननतुल्यानांगोपानामर्बुदंमहत् ॥ नारायणाइतिख्याताःसर्वेसंग्रामयोधिनः ॥ १८ ॥ तेवायुधिदुराधर्षाभवंत्वेकस्यसैनिकाः ॥ अयुध्यमानःसंग्रामेन्य
स्तशस्त्रोऽहमेकतः ॥ १९ ॥ आभ्यामन्यतरंपार्थयत्तेहृद्यतरंमतं ॥ तद्वृणीतांभवानग्रेप्रवार्यस्त्वंहिधर्मतः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकृष्णेनकुंतीपु
त्रोधनंजयः ॥ अयुध्यमानंसंग्रामेवरयामासकेशवं ॥ २१ ॥ नारायणममित्रघ्नंकामाज्जातमजंनृषु ॥ सर्वक्षत्रस्यपुरतोदेवदानवयोरपि ॥ २२ ॥ दुर्योधनस्तु
तत्सैन्यंसर्वमावरयत्तदा ॥ सहस्राणांसहस्रंतुयोधानांप्राप्यभारत ॥ २३ ॥ कृष्णंचापह्नतंज्ञात्वासंप्रापपरमांमुदं ॥ दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमादायपार्थिवः ॥
॥ २४ ॥ ततोऽभ्ययाद्भीमबलोरौहिणेयंमहाबलं ॥ सर्वंचागमनेहेतुंसतस्मैसंन्यवेदयत् ॥ प्रत्युवाचततःशौरिर्धार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ २५ ॥ बलदेवउवाच विदि
तंतेनरव्याघ्रसर्वंभवितुमर्हति ॥ यन्मयोक्तंविराटस्यपुरावैवाहिकेतदा ॥ २६ ॥ निगृह्योक्तोहृषीकेशस्त्वदर्थंकुरुनंदन ॥ मयासंबंधकंतुल्यमितिराजन्पुनःपुनः
॥ २७ ॥ नचतद्वाक्यमुक्तंवैकेशवंप्रत्यपद्यत ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णंविनास्थातुमपिक्षणं ॥ २८ ॥ नाहंसहायःपार्थस्यनापिदुर्योधनस्यवै ॥ इतिमेनिश्चिताबुद्धि
र्वासुदेवमवेक्ष्यह ॥ २९ ॥ जातोऽसिभारतेवंशेसर्वपार्थिवपूजिते ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणक्षात्रेणपुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्तस्तुतदापरि
ष्वज्यहलायुधं ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वायुद्धान्मेनेजितंजयं ॥ ३१ ॥ सोऽभ्ययात्कृतवर्माणंधृतराष्ट्रसुतोनृपः ॥ कृतवर्माददौतस्यसेनामक्षौहिणींतदा ॥ ३२ ॥ सते
नसर्वसैन्येनभीमेनकुरुनंदनः ॥ वृतःप्रययौहृष्टःसुहृदःसंप्रहर्षयन् ॥ ३३ ॥ ततःपीतांबरधरोजगत्स्रष्टाजनार्दनः ॥ गतेदुर्योधनेकृष्णःकिरीटिनमथाब्रवी
त् ॥ ३४ ॥ अयुध्यमानःकांबुद्धिमास्थायाहंवृतस्त्वया ॥ अर्जुनउवाच भवान्समर्थस्तान्सर्वान्निहंतुंनात्रसंशयः ॥ निहंतुमहमप्येकःसमर्थःपुरुषर्षभ ॥
॥ ३५ ॥ भवांस्तुकीर्तिमाल्लोकेतद्यशस्त्वांगमिष्यति ॥ यशसांचाहमप्यर्थीतस्मादसिमयावृतः ॥ ३६ ॥ सारथ्यंतुत्वयाकार्यमितिमेमानसंसदा ॥ चिररात्रे
प्सितंकामंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ ३७ ॥ वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंपार्थयत्स्पर्द्धसिमयासह ॥ सारथ्यंतेकरिष्यामिकामःसंपद्यतांतव ॥ ३८ ॥ वैशंपाय
नउवाच एवंप्रमुदितःपार्थःकृष्णेनसहितस्तदा ॥ वृतोदाशार्हप्रवरैःपुनरायाद्युधिष्ठिरं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिकृष्णसा
रथ्यस्वीकारेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शल्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ येनयत्रदेशेतत्रययौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दिदित्सुः ददद्दानेऽस्यरूपं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच शल्यःश्रुत्वातुदूतानांसैन्येनमहतावृतः॥ अभ्ययात्पांडवान्राजन्सहपुत्रैर्महारथैः॥१॥ तस्यसेनानिवेशोऽभूदध्यर्द्धमिवयोजनं॥तथाहि
॥५॥ विपुलांसेनांबिभर्तिसनरर्षभः॥ २॥ अक्षौहिणीपतीराजन्महावीर्यपराक्रमः॥ विचित्रकवचाःशूराविचित्रध्वजकार्मुकाः॥ ३॥ विचित्राभरणाःसर्वेविचि
त्ररथवाहनाः॥ विचित्रस्रग्धराःसर्वेविचित्रांबरभूषणाः ॥ ४॥ स्वदेशवेषाभरणावीराःशतसहस्रशः ॥तस्यसेनाप्रणेतारोबभूवुःक्षत्रियर्षभाः ॥५॥ व्यथय
न्निवभूतानिकंपयन्निवमेदिनीं॥शनैर्विश्रामयन्सेनांसययौयेनपांडवः॥ ६॥ ततोदुर्योधनःश्रुत्वामहात्मानंमहारथं ॥ उपायांतमभिद्रुत्यस्वयमानर्चभार
त॥ ७॥ कारयामासपूजार्थंतस्यदुर्योधनःसभाः॥ रमणीयेषुदेशेषुरत्नचित्राःस्वलंकृताः॥८॥ शिल्पिभिर्विविधैश्चैवक्रीडास्तत्रप्रयोजिताः ॥ तत्रमाल्यानि
मांसानिभक्ष्यंपेयंचसत्कृतं॥ ९ कूपाश्चविविधाकारामनोहर्षविवर्धनाः ॥ वाप्यश्चविविधाकाराऔदकानिगृहाणिच ॥ १० ॥ सताःसभाःसमासाद्यपूज्यमा
नोयथाऽमरः ॥ दुर्योधनस्यसचिवैर्देशेदेशेसमंततः ॥ ११ ॥ आजगामसभामन्यांदेवावसथवर्चसं॥ सतत्रविषयैर्युक्तैःकल्याणैरतिमानुषैः॥ १२ ॥ मेनेऽ
भ्यधिकमात्मानमवमेनेपुरंदरं॥ पप्रच्छसततःप्रेष्यान्प्रहृष्टःक्षत्रियर्षभः॥ १३॥ युधिष्ठिरस्यपुरुषाःकेऽत्रचक्रुःसभाइमाः॥ आनीयंतांसभाकाराःप्रदेयार्हा
हिमेमताः॥ १४ ॥ प्रसादमेषांदास्यामिकुंतीपुत्रोऽनुमन्यतां॥ दुर्योधनायतत्सर्वंकथयंतिस्मविस्मिताः॥ १५॥ संप्रहृष्टोयदाशल्योदिदित्सुरपिजीवितं॥ गू
ढोदुर्योधनस्तत्रदर्शयामाससमातुलं॥ १६॥ तंदृष्ट्वामद्रराजश्चज्ञात्वायत्नंचतस्यतं॥ परिष्वज्याब्रवीत्प्रीतइष्टोऽर्थोगृह्यतामिति॥ १७॥ दुर्योधनउवाच सत्य
वाग्भवकल्याणवरोवैममदीयतां॥ सर्वसेनाप्रणेतावैभवान्भवितुमर्हति ॥ १८॥ वैशंपायनउवाच कृतमित्यब्रवीच्छल्यःकिमन्यत्क्रियतामिति ॥ कृतमि
त्येवगांधारिःप्रत्युवाचपुनःपुनः॥ १९ ॥ शल्यउवाच गच्छदुर्योधनपुरंस्वकमेवनरर्षभ ॥ अहंगमिष्येद्रष्टुंवैयुधिष्ठिरमरिंदमं॥ २० ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंराज
न्क्षिप्रमेष्येनराधिप ॥ अवश्यंचापिद्रष्टव्यःपांडवःपुरुषर्षभः॥ २१॥ दुर्योधनउवाच क्षिप्रमागम्यतांराजन्पांडवंवीक्ष्यपार्थिव ॥ त्वय्यधीनास्मराजेंद्र ॥५॥
वरदानंस्मरस्वनः॥ २२॥ शल्यउवाच क्षिप्रमेष्यामिभद्रंतेगच्छस्वस्वपुरंनृप॥ परिष्वज्यतथाऽन्योन्यंशल्यदुर्योधनावुभौ॥ २३ ॥

॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ गच्छस्वप्रामुहि स्वपुरंस्वराज्यं ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरस्यप्रदेशविशेषं स्कंधावारंसेनानिवेशस्थानं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कृष्णाविति भीमोपिकृष्णएवासीदितिगम्यते त्दृष्टावितिपाठःसुगमः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सतथाशल्यमामंत्र्यपुनरायात्स्वकंपुरं ॥ शल्योजगामकौंतेयानाख्यातुंकर्मतस्यतत् ॥ २४ ॥ उपप्लव्यंसगत्वातुस्कंधावारंप्रविश्यच ॥ पांडवानथतान्सर्वान्
शल्यस्तत्रददर्शह ॥ २५ ॥ समेत्यचमहाबाहुःशल्यःपांडुसुतैस्तदा ॥ पाद्यमर्घ्यंचगांचैवप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ २६ ॥ ततःकुशलपूर्वंहिमद्रराजोऽरिसूदनः ॥
प्रीत्यापरमयायुक्तःसमाश्लिष्ययुधिष्ठिरं ॥ २७ ॥ तथाभीमार्जुनौकृष्णौस्वस्रीयौचयमावुभौ ॥ आसनेचोपविष्टस्तुशल्यःपार्थमुवाचह ॥ २८ ॥ कुशलंराज
शार्दूलकच्चित्तेकुरुनंदन ॥ अरण्यवासाद्दिष्ट्याऽसिविमुक्तोजयतांवर ॥ २९ ॥ सुदुष्करंकृतंराजन्निर्जनेवसतात्वया ॥ भ्रातृभिःसहराजेंद्रकृष्णयाचानयास
ह ॥ ३० ॥ अज्ञातवासंघोरंचवसतादुष्करंकृतं ॥ दुःखमेवकुतःसौख्यंभ्रष्टराज्यस्यभारत ॥ ३१ ॥ दुःखस्यैतस्यमहतोधार्तराष्ट्रकृतस्यवै ॥ अवाप्स्यसिसुखं
राजन्हत्वाशत्रून्परंतप ॥ ३२ ॥ विदितंतेमहाराजलोकतंत्रंनराधिप ॥ तस्माल्लोभकृतंकिंचित्तवतातनविद्यते ॥ ३३ ॥ राजर्षीणांपुराणानांमार्गमन्विच्छभा
रत ॥ दानेतपसिसत्येचभवतातयुधिष्ठिर ॥ ३४ ॥ क्षमादमश्चसत्यंचअहिंसाचयुधिष्ठिर ॥ अद्भुतश्चपुनर्लोकस्त्वयिराजन्प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥ मृदुर्वदान्योब्रह्म
ण्योदाताधर्मपरायणः ॥ धर्मास्तेविदिताराजन्बहवोलोकसाक्षिकाः ॥ ३६ ॥ सर्वंजगदिदंतातविदितंतेपरंतप ॥ दिष्ट्याकृच्छ्रमिदंराजन्पारितंभरतर्षभ ॥
॥ ३७ ॥ दिष्ट्यापश्यामिराजेंद्रधर्मात्मानंसहानुगं ॥ निस्तीर्णंदुष्करंराजंस्त्वांधर्मनिचयंप्रभो ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ततोऽस्याकथयद्राजादुर्योधन
समागमं ॥ तच्चशुश्रूषितंसर्वंवरदानंचभारत ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच सुकृतंतेकृतंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ दुर्योधनस्ययद्वीरत्वयावाचाप्रतिश्रुतं ॥
॥ ४० ॥ एकंत्विच्छामिभद्रंतेक्रियमाणंमहीपते ॥ राजन्नकर्त्तव्यमपिकर्त्तुमर्हसिसत्तम ॥ ४१ ॥ ममत्ववेक्षयावीरशृणुविज्ञापयामिते ॥ भवानिहमहाराजवा
सुदेवसमोयुधि ॥ ४२ ॥ कर्णार्जुनाभ्यांसंप्राप्तेद्वैरथेराजसत्तम ॥ कर्णस्यभवताकार्यंसारथ्यंनात्रसंशयः ॥ ४३ ॥ तत्रपाल्योऽर्जुनोराजन्यदिमत्प्रियमि
च्छसि ॥ तेजोवधश्चतेकार्यःसौतेरस्मज्जयावहः ॥ ४४ ॥ अकर्तव्यमपित्येतत्कर्तुमर्हसिमातुल ॥ शल्यउवाच शृणुपांडवभद्रंतेयद्ब्रवीषिमहात्मनः ॥
तेजोवधनिमित्तंमांसूतपुत्रस्यसंगमे ॥ ४५ ॥

॥ ३२ ॥ तंत्रंप्रधानेसिद्धांतेइत्यमरः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वदान्यःमंजुलवाक् वदान्योवल्गुवागपीत्यमरः ॥ ३६ ॥
॥ पारितंनिस्तीर्णं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ प्रतीपंप्रसंगप्रतिकूलं अहितंपरिणामविरुद्धं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मन्युर्दैन्यं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

अहंतस्यभविष्यामिसंग्रामेसारथिर्ध्रुवं॥ वासुदेवेनहिसमंनित्यंमांसहिमन्यते ॥ ४६॥ तस्याहंकुरुशार्दूलप्रतीपमहितंवचः ॥ध्रुवंसंकथयिष्यामियोद्धुकाम स्यसंयुगे॥ ४७॥ यथासहृतदर्पश्चहृततेजाश्चपांडव ॥ भविष्यतिसुखंहंतुंसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ ४८ ॥ एवमेतत्करिष्यामियथाताततवमात्थमां ॥ यच्चान्यदपि शक्ष्यामितत्करिष्यामितेप्रियं॥ ४९ ॥ यच्चदुःखंत्वयाप्राप्तंद्यूतेवैकृष्णयासह॥ परुषाणिचवाक्यानिसूतपुत्रकृतानिवै ॥ ५० ॥ जटासुरात्परिक्लेशःकीचकाच्च महाद्युते॥ द्रौपद्याऽधिगतंसर्वंदमयंत्यायथाऽशुभं॥ ५१॥ सर्वंदुःखमिदंवीरसुखोदर्कंभविष्यति॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योविधिर्हिबलवत्तरः॥ ५२ ॥ दुःखानि हिमहात्मानःप्राप्नुवंतियुधिष्ठिर ॥ देवैरपिहिदुःखानिप्राप्तानिजगतीपते ॥ ५३ ॥ इंद्रेणश्रूयतेराजन्सभार्येणमहात्मना ॥ अनुभूतंमहद्दुःखंदेवराजेनभारत॥ ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यवाक्येअष्टमोऽध्यायः॥ ८॥ ॥ ९॥ ॥ ९॥ युधिष्ठिरउवाच कथमिंद्रेणराजेंद्रस भार्येणमहात्मना ॥ दुःखंप्राप्तंपरंघोरमेतदिच्छामिवेदितुं॥ १ ॥ शल्यउवाच शृणुराजन्पुरावृत्तमितिहासंपुरातनं॥ सभार्येणयथाप्राप्तंदुःखमिंद्रेणभारत ॥ २ ॥ त्वष्टाप्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठोमहातपाः॥ सपुत्रंवैत्रिशिरसमिंद्रद्रोहात्किलासृजत्॥ ३ ॥ ऐंद्रंसप्रार्थयत्स्थानंविश्वरूपोमहाद्युतिः॥ तैस्त्रिभिर्वदनैर्घोरैः सूर्येंदुज्वलनोपमैः॥ ४ ॥ वेदानेकेनसोऽधीतेसुरामेकेनचापिबत्॥ एकेनचदिशःसर्वाःपिबन्निवनिरीक्षते ॥ ५॥ सतपस्वीमृदुर्दांतोधर्मेतपसिचोद्यतः॥ तप स्तस्यमहत्तीव्रंसुदुश्चरमरिंदम ॥ ६ ॥ तस्यदृष्ट्वातपोवीर्यंसत्यंचामिततेजसः॥ विषादमगमच्छक्रइंद्रोऽयंमाभवेदिति॥ ७॥ कथंसज्जेच्चभोगेषुनचतप्येन्महत्त पः॥ विवर्धमानस्त्रिशिराःसर्वंहित्रिभुवनंग्रसेत्॥ ८॥ इतिसंचिंत्यबहुधाबुद्धिमान्भरतर्षभ॥ आज्ञापयत्सोऽप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभने॥ ९ ॥ यथाससज्जेत्त्रिशि राःकामभोगेषुवैभृशं ॥ क्षिप्रंकुरुतगच्छध्वंप्रलोभयतमाचिरं॥ १० ॥ शृंगारवेषाःसुश्रोण्योहारैर्युक्तामनोहरैः॥ हावभावसमायुक्ताःसर्वाःसौंदर्यशोभिताः ॥ ११ ॥ प्रलोभयतभद्रंवःशमयध्वंभयंमम ॥ अस्वस्थंह्यात्मनात्मानंलक्षयामिवरांगनाः ॥ १२ ॥ भयंतन्मेमहाघोरंक्षिप्रंनाशयताबलाः॥ अप्सरसऊचुः तथायत्नंकरिष्यामःशक्रतस्यप्रलोभने॥ यथानावाप्स्यसिभयंतस्माद्बलनिषूदन॥ १३॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ हावाःशृंगारचेष्टाः भावाःचित्तविकाराहर्षादयस्तैर्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

१४ ॥ १५ ॥ सौष्ठवंसौंदर्यं प्रहर्षंलब्धभोगोऽस्मीतितोषं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वर्धकिःतक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नभविष्यतिनं

निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांयोऽसावास्तेतपोनिधिः॥तंप्रलोभयितुंदेवगच्छामःसहितावयं॥ १४॥यतिष्यामोवशेकर्तुंव्यपनेतुंचतेभयं॥ शल्यउवाच इंद्रेणतास्त्व
नुज्ञाताजग्मुस्त्रिशिरसोंऽतिकं॥ तत्रताविविधैर्भावैर्लोभयंत्योवरांगनाः॥ १५॥ नित्यंसंदर्शयामासुस्तथैवांगेषुसौष्ठवं॥ नाभ्यगच्छत्प्रहर्षंताःसपश्यन्सुमहा
तपाः॥ १६॥ इंद्रियाणिवशेकृत्वापूर्वसागरसन्निभः॥ तास्तुयत्नंपरंकृत्वापुनःशक्रमुपस्थिताः॥ १७॥ कृतांजलिपुटाःसर्वादेवराजमथाब्रुवन्॥ नसशक्यः
सुदुर्धर्षोधैर्याच्चालयितुंप्रभो॥ १८॥ यत्तेकार्यंमहाभागक्रियतांतदनंतरं॥ संपूज्याप्सरसःशक्रोविसृज्यचमहामतिः॥ १९॥ चिंतयामासतस्यैववधोपायंयु
धिष्ठिर॥ सतूष्णींचिंतयन्वीरोदेवराजःप्रतापवान्॥ २०॥ विनिश्चितमतिर्धीमान्वधेत्रिशिरसोऽभवत्॥ वज्रमस्यक्षिपाम्यद्यसक्षिप्रंनभविष्यति॥ २१॥ श
त्रुःप्रवृद्धोनोपेक्ष्योदुर्बलोऽपिबलीयसा॥ शास्त्रबुद्ध्याविनिश्चित्यकृत्वाबुद्धिंवधेदृढां॥ २२॥ अथवैश्वानरनिभंघोररूपंभयावहं॥ मुमोचवज्रंसंक्रुद्धःशक्रस्त्रिशि
रसंप्रति॥ २३॥ सपपातहतस्तेनवज्रेणदृढमाहतः॥ पर्वतस्येवशिखरंप्रणुन्नंमेदिनीतले॥ २४॥ तंतुवज्रहतंदृष्ट्वाशयानमचलोपमं॥ नशर्मलेभेदेवेंद्रोदीपित
स्तस्यतेजसा॥ २५॥ हतोऽपिदीप्ततेजाःसजीवन्निवहिदृश्यते॥ घातितस्यशिरांस्याजौजीवंतीवाद्भुतानिवै॥ २६॥ ततोऽतिभीतगात्रस्तुशक्रआस्तेविचारयन्॥
अथाजगामपरशुंस्कंधेनादायवर्धकिः॥ २७॥ तदरण्यंमहाराजयत्रास्तेऽसौनिपातितः॥ सभीतस्तत्रतक्षाणंघटमानंशचीपतिः॥ २८॥ अपश्यदब्रवीच्चैनंसत्व
रंपाकशासनः॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम॥ २९॥ तक्षोवाच महास्कंधोभृशंह्येषपरशुर्नभविष्यति॥ कर्तुंचाहंनशक्ष्यामिकर्मसद्भिर्विगर्हि
तं॥ ३०॥ इंद्रउवाच माभैस्त्वंशीघ्रमेतद्वैकुरुष्ववचनंमम॥ मत्प्रसादाद्धितेशस्त्रंवज्रकल्पंभविष्यति॥ ३१॥ तक्षोवाच कंभवंतमहंविद्यांघोरकर्माणम
द्यवै॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनकथयस्वमे॥ ३२॥ इंद्रउवाच अहमिंद्रोदेवराजस्तक्षन्विदितमस्तुते॥ कुरुष्वैतद्यथोक्तंमेतक्षन्माऽत्रविचारय॥ ३३॥ तक्षो
वाच क्रूरेणनापत्रपसेकथंशक्रेहकर्मणा॥ ऋषिपुत्रमिमंहत्वाब्रह्महत्याभयंनते॥ ३४॥ शक्रउवाच पश्चाद्धर्मंचरिष्यामिपावनार्थंसुदुश्चरं॥ शत्रुरेषमहा
वीर्योवज्रेणनिहतोमया॥ ३५॥ अद्यापिचाहमुद्विग्नस्तक्षन्नस्माद्बिभेमिवै॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांसित्वंकरिष्येऽनुग्रहंतव॥ ३६॥ शिरःपशोस्तेदास्यंति भागंयज्ञेषु
मानवाः॥ एषतेऽनुग्रहस्तक्षन्क्षिप्रंकुरुममप्रियं॥ ३७॥

क्ष्यति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ उपस्पृश्यआचम्य॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अपावृत्यमुखंसंप्रसार्य॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥

शल्यउवाच एतच्छ्रुत्वातुतक्षासमहेंद्रवचनात्तदा॥ शिरांस्यथत्रिशिरसःकुठारेणाच्छिनत्तदा॥ ३८॥ निकृत्तेषुततस्तेषुनिष्क्रामन्नंडजास्त्वथ॥ कपिंजला
॥७॥ स्तित्तिराश्चकलविंकाश्चसर्वशः ॥ ३९ ॥ येनवेदानधीतेस्मपिबतेसोममेवच॥ तस्माद्वक्त्राद्विनिश्चेरुःक्षिप्रंतस्यकपिंजलाः॥ ४० ॥ येनसर्वादिशोराजन्पिब
न्निवनिरीक्षते॥ तस्माद्वक्त्राद्विनिश्चेरुस्तित्तिरास्तस्यपांडव॥ ४१ ॥ यत्सुरापंतुतस्यासीद्वक्त्रंत्रिशिरसस्तदा॥ कलविंकाःसमुत्पेतुःश्येनाश्चभरतर्षभ ॥ ४२ ॥
ततस्तेषुनिकृत्तेषुविज्वरोमघवानथ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टस्तक्षाऽपिस्वगृहान्ययौ॥ ४३ ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंहत्वाशत्रुंसुरारिहा॥ त्वष्टाप्रजापतिःश्रुत्वाशक्रेणा
थहतंसुतं॥ ४४॥ क्रोधसंरक्तनयनइदंवचनमब्रवीत्॥ त्वष्टोवाच तप्यमानंतपोनित्यंक्षांतंदांतंजितेंद्रियं॥ विनाऽपराधेनयतःपुत्रंहिंसितवान्मम॥ ४५॥ त
स्माच्छक्रविनाशायवृत्रमुत्पादयाम्यहं॥ लोकाःपश्यंतुमेवीर्यंतपसश्चबलंमहत्॥ ४६॥ सचपश्यतुदेवेंद्रोदुरात्मापापचेतनः॥ उपस्पृश्यततःक्रुद्धस्तपस्वीसुम
हायशाः॥ ४७॥ अग्नौहुत्वासमुत्पाद्यघोरंवृत्रमुवाचह॥ इंद्रशत्रोविवर्धस्वप्रभावात्तपसोमम॥ ४८ ॥ सोऽवर्द्धतदिवंस्तब्ध्वासूर्यवैश्वानरोपमः॥ किंकरोमी
तिचोवाचकालसूर्यइवोदितः॥ ४९॥ शक्रंजहीतिचाप्युक्तोजगामत्रिदिवंततः॥ ततोयुद्धंसमभवद्वृत्रवासवयोर्महत्॥ ५० ॥ संक्रुद्धयोर्महाघोरंप्रसक्तंकुरुस
त्तम॥ ततोजग्राहदेवेंद्रंवृत्रोवीरःशतक्रतुं॥ ५१ ॥ अपावृत्याक्षिपद्वक्त्रेशक्रंकोपसमन्वितः॥ ग्रस्तेवृत्रेणशक्रेतुसंभ्रांतास्त्रिदिवेश्वराः॥ ५२॥ असृजंस्तेमहास
त्वाजृंभिकांवृत्रनाशिनीं॥ विजृंभमाणस्यततोवृत्रस्यास्यादपावृतात्॥ ५३॥ स्वान्यंगान्यभिसंक्षिप्यनिष्क्रांतोबलनाशनः॥ ततःप्रभृतिलोकस्यजृंभिकाप्रा
णसंश्रिता॥ ५४॥ जहृषुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वाविनिःसृतं॥ ततःप्रववृतेयुद्धंवृत्रवासवयोःपुनः॥ ५५॥ संरब्धयोस्तदाघोरंसुचिरंभरतर्षभ॥ यदाव्यवर्धत
रणेवृत्रोबलसमन्वितः॥ ५६॥ त्वष्टुस्तेजोबलाविद्धस्तदाशक्रोन्यवर्तत॥ निवृत्तेचतदादेवाविषादमगमन्परं॥ ५७॥ समेत्यसहशक्रेणत्वष्टुस्तेजोविमोहिताः॥
अमंत्रयंततेसर्वेमुनिभिःसहभारत॥ ५८ ॥ किंकार्यमितिवैराजन्विचिंत्यभयमोहिताः॥ जग्मुःसर्वेमहात्मानंमनोभिर्विष्णुमव्ययं॥ उपविष्टामंदराग्रेसर्वे
वृत्रवधेप्सवः॥ ५९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रविजयेनवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥ॐ॥ इंद्रउवाच सर्वंव्याप्तमिदंदेवावृत्रेणजगदव्य ॥७॥
यं॥ नह्यस्यसदृशंकिंचित्प्रतिघाताययद्भवेत्॥ १ ॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० नवमोऽध्यायः॥ ९ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ क्षयंगृहं निलयापचयौक्षयावित्यमरः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

समर्थोह्यभवंपूर्वमसमर्थोऽस्मिसांप्रतं ॥ कथंनुकार्यंभद्रंवोदुर्धर्षःसहिमेमतः ॥ २ ॥ तेजस्वीचमहात्माचयुद्धेचामितविक्रमः ॥ ग्रसेत्त्रिभुवनंसर्वंसदेवासुरमा
नुषं ॥ ३ ॥ तस्माद्विनिश्चयमिमंश्रृणुध्वंत्रिदिवौकसः ॥ विष्णोःक्षयमुपागम्यसमेत्यचमहात्मना ॥ ४ ॥ तेनसंमंत्र्यवेत्स्यामोवधोपायंदुरात्मनः ॥ शल्यउवा
च एवमुक्तेमघवतादेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ शरण्यंशरणंदेवंजग्मुर्विष्णुंमहाबलं ॥ ५ ॥ ऊचुश्चसर्वेदेवेशंविष्णुंवृत्रभयार्दिताः ॥ त्रयोलोकास्त्वयाक्रांतास्त्रि
भिर्विक्रमणैःपुरा ॥ ६ ॥ अमृतंचाहृतंविष्णोदैत्याश्चनिहतारणे ॥ बलिंबध्वामहादैत्यंशक्रोदेवाधिपःकृतः ॥ ७ ॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांत्वयासर्वमिदंततं ॥ त्वंहिदे
वोमहादेवसर्वलोकनमस्कृतः ॥ ८ ॥ गतिर्भवत्वंदेवानांसेंद्राणाममरोत्तम ॥ जगद्व्याप्तमिदंसर्वंवृत्रेणासुरसूदन ॥ ९ ॥ विष्णुरुवाच अवश्यंकरणीयंमेभव
तांहितमुत्तमं ॥ तस्मादुपायंवक्ष्यामियथाऽसौनभविष्यति ॥ १० ॥ गच्छध्वंसर्षिगंधर्वायत्रासौविश्वरूपधृक् ॥ सामतस्यप्रयुंजध्वंततएनंविजेष्यथ ॥ ११ ॥ भ
विष्यतिजयोदेवाःशक्रस्यममतेजसा ॥ अदृश्यश्चप्रवेक्ष्यामिवज्रेह्यस्यायुधोत्तमे ॥ १२ ॥ गच्छध्वमृषिभिःसार्द्धंगंधर्वैश्चसुरोत्तमाः ॥ वृत्रस्यसहशक्रेणसंधिं
कुरुतमाचिरं ॥ १३ ॥ शल्यउवाच एवमुक्तेतुदेवेनऋषयस्त्रिदशास्तथा ॥ ययुःसमेत्यसहिताःशक्रंकृत्वापुरःसरं ॥ १४ ॥ समीपमेत्यचयदासर्वएवमहौज
सः ॥ तंतेजसाप्रज्वलितंप्रतपंतंदिशोदश ॥ १५ ॥ ग्रसंतमिवलोकांस्त्रीन्सूर्याचंद्रमसौयथा ॥ ददृशुस्तेततोवृत्रंशक्रेणसहदेवताः ॥ १६ ॥ ऋषयोऽथततोऽभ्ये
त्यवृत्रमूचुःप्रियंवचः ॥ व्याप्तंजगदिदंसर्वंतेजसातवदुर्जय ॥ १७ ॥ नचशक्नोषिनिर्जेतुंवासवंबलिनांवर ॥ युध्यतोश्चापिवांकालोव्यतीतःसुमहानिह ॥ १८ ॥
पीड्यंतेचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ सख्यंभवतुतेवृत्रशक्रेणसहनित्यदा ॥ १९ ॥ अवाप्स्यसिसुखंत्वंचशक्रलोकांश्चशाश्वतान् ॥ ऋषिवाक्यंनिश
म्याथवृत्रःसतुमहाबलः ॥ २० ॥ उवाचतानृषीन्सर्वान्प्रणम्यशिरसाऽसुरः ॥ सर्वेयूयंमहाभागागंधर्वाश्चैवसर्वशः ॥ २१ ॥ यद्ब्रूथतच्छ्रुतंसर्वंममापिश्रृणुतान
घाः ॥ संधिःकथंवैभविताममशक्रस्यचोभयोः ॥ तेजसोर्हिद्वयोर्देवाःसख्यंवैभविताकथं ॥ २२ ॥ ऋषयऊचुः सकृत्सतांसंगतंलिप्सितव्यंततःपरंभविता
भव्यमेव ॥ नातिक्रामेत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्सतांसंगतंलिप्सितव्यं ॥ २३ ॥ दृढंसतांसंगतंचापिनित्यंब्रूयाच्चार्थंह्यर्थकृच्छ्रेषुधीरः ॥ महार्थवत्सत्पुरुषेणसंगतं
तस्मात्संतंनजिघांसेतधीरः ॥ २४ ॥ इंद्रःसतांसंमतश्चनिवासश्चमहात्मनां ॥ सत्यवादीह्यनिंद्यश्चधर्मवित्सूक्ष्मनिश्चयः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेनतेसहशक्रेणसंधिर्भवतुनित्यदा ॥ एवंविश्वासमागच्छमातेभूद्बुद्धिरन्यथा ॥ २६॥ शल्यउवाच महर्षिंवचनंश्रुत्वातानुवाचमहाद्युतिः ॥ अवश्यंभगवंतोमेमाननीयास्तपस्विनः ॥ २७॥ब्रवीमियदहंदेवास्तत्सर्वंक्रियतेयदि ॥ ततःसर्वंकरिष्यामियदूचुर्मांद्विजर्षभाः ॥ २८॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनाश्मनानचदारुणा ॥ नशस्त्रेणनचास्त्रेणनदिवानतथानिशि ॥ २९ ॥ वध्योभवेयंविप्रेंद्राःशक्रस्यसहदैवतैः ॥ एवंमेरोचतेसंधिःशक्रेणसहनित्यदा ॥ ३० ॥ बाढमित्येवऋषयस्तमूचुर्भरतर्षभ ॥ एवंवृत्तेतुसंधानेवृत्रःप्रमुदितोऽभवत् ॥ ३१ ॥ युक्तःसदाऽभवच्चापिशक्रोहर्षसमन्वितः ॥ वृत्रस्यवधसंयुक्तानुपायानन्वचिंतयन् ॥ ३२॥ छिद्रान्वेषीसमुद्विग्नःसदावसतिदेवराट् ॥ सकदाचित्समुद्रांतेसमपश्यन्महासुरं ॥ ३३ ॥ संध्याकालउपावृत्तेमुहूर्त्तेचातिदारुणे ॥ ततःसंचिंत्यभगवान्वरदानंमहात्मनः ॥ ३४ ॥ संध्येयंवर्त्ततेरौद्रानरात्रिर्दिवसंनच ॥वृत्रश्चावश्यवध्योऽयंममसर्वहरोरिपुः ॥ ३५॥ यदिवृत्रंनहन्म्यद्यवंचयित्वामहासुरं ॥ महाबलंमहाकायंनमेश्रेयोभविष्यति ॥ ३६॥ एवंसंचिंतयन्नेवशक्रोविष्णुमनुस्मरन् ॥ अथफेनंतदाऽपश्यत्समुद्रेपर्वतोपमं ॥ ३७॥ नायंशुष्कोनचार्द्रोऽयंनचशस्त्रमिदंतथा ॥ एनंक्षेप्स्यामिवृत्रस्यक्षणादेवनशिष्यति ॥ ३८ ॥ सवज्रमथफेनंतंक्षिप्रंवृत्रेनिसृष्टवान् ॥ प्रविश्यफेनंतंविष्णुरथवृत्रंव्यनाशयत् ॥ ३९ ॥ निहतेतुततोवृत्रेदिशोवितिमिराऽभवन् ॥ प्रववौचशिवोवायुःप्रजाश्चजहृषुस्तथा ॥ ४० ॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षरक्षोमहोरगाः ॥ ऋषयश्चमहेंद्रंतमस्तुवन्विविधैःस्तवैः ॥ ४१ ॥ नमस्कृतःसर्वभूतैःसर्वभूतान्यसांत्वयत् ॥ हत्वाशत्रुंप्रहृष्टात्मावासवःसहदैवतैः ॥ ४२ ॥ विष्णुंत्रिभुवनश्रेष्ठंपूजयामासधर्मवित् ॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ॥ ४३॥ अनृतेनाभिभूतोऽभूच्छक्रःपरमदुर्मनाः ॥ त्रैशीर्षयाऽभिभूतश्चसपूर्वंब्रह्महत्यया ॥ ४४॥ सोंऽतमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ नप्राज्ञायतदेवेंद्रस्त्वभिभूतःसकल्मषैः ॥ ४५॥ प्रतिच्छन्नोऽवसच्चाप्सुचेष्टमानइवोरगः ॥ ततःप्रनष्टेदेवेंद्रेब्रह्महत्याभयार्दिते ॥ ४६॥ भूमिःप्रध्वस्तसंकाशानिर्वृक्षाशुष्ककानना ॥ विच्छिन्नस्रोतसोनद्यःसरांस्यनुदकानिच ॥ ४७॥ संक्षोभश्चापिसत्वानामनावृष्टिकृतोऽभवत् ॥ देवाश्चापिभृशंत्रस्तास्तथासर्वेमहर्षयः ॥ ४८॥ अराजकंजगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥ ततोभीताऽभवन्देवाःकोनोराजाभवेदिति ॥ ४९॥ दिविदेवर्षयश्चापिदेवराजविनाकृताः ॥ नस्मकश्चनदेवानांराज्येवैकुरुतेमतिं ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिवृत्रवधेइंद्रविजयोनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

नैलकंठीये भारतभा० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शल्यउवाच ऋषयोथाब्रुवन्सर्वेदेवाश्चत्रिदिवेश्वराः॥ अयंवैनहुषःश्रीमान्देवराज्येऽभिषिच्यतां॥ १॥ तेजस्वीचयशस्वीचधार्मिकश्चैवनित्यदा॥ तेगत्वात्व
ब्रुवन्सर्वेराजानोभवपार्थिव॥ २॥ सतानुवाचनहुषोदेवानृषिगणांस्तथा॥ पितृभिःसहितान्राजन्परीप्सन्हितमात्मनः॥ ३॥ दुर्बलोहंनमेशक्तिर्भवतांपरि
पालने॥ बलवान्जायतेराजाबलंशक्रेहिनित्यदा ॥ ४ ॥ तमब्रुवन्पुनःसर्वेदेवाऋषिपुरोगमाः॥ अस्माकंतपसायुक्तःपाहिराज्यंत्रिविष्टपे॥ ५ ॥ परस्परभयं
घोरमस्माकंहिनसंशयः॥ अभिषिच्यस्वराजेंद्रभवराजात्रिविष्टपे॥ ६॥ देवदानवयक्षाणामृषीणांरक्षसांतथा॥ पितृगंधर्वभूतानांचक्षुर्विषयवर्त्तिनां॥ ७॥
तेजआदास्यसेपश्यन्बलवांश्चभविष्यसि॥ धर्मंपुरस्कृत्यसदासर्वलोकाधिपोभव॥ ८॥ ब्रह्मर्षींश्चापिदेवांश्चगोपायस्वत्रिविष्टपे॥ अभिषिक्तःसराजेंद्रततोरा
जात्रिविष्टपे॥ ९॥ धर्मंपुरस्कृत्यतदासर्वलोकाधिपोभवत्॥ सुदुर्लभंवरंलब्ध्वाप्राप्यराज्यंत्रिविष्टपे॥१०॥ धर्मात्मासततंभूत्वाकामात्मासमपद्यत॥ देवोद्या
नेषुसर्वेषुनंदनोपवनेषुच॥ ११॥ कैलासेहिमवत्पृष्ठेमंदरेश्वेतपर्वते॥ सह्येमहेंद्रेमलयेसमुद्रेषुसरित्सुच॥ १२ अप्सरोभिःपरिवृतोदेवकन्यासमावृतः॥ नहु
षोदेवराजोथक्रीडन्बहुविधंतदा॥१३॥शृण्वन्दिव्याबहुविधाःकथाःश्रुतिमनोहराः॥ वादित्राणिचसर्वाणिगीतंचमधुरस्वनं॥१४॥ विश्वावसुर्नारदश्चगंध
र्वाप्सरसांगणाः॥ ऋतवःषट्चदेवेंद्रंमूर्तिमंतउपस्थिताः॥ १५॥ मारुतःसुरभिर्वातिमनोज्ञःसुखशीतलः॥ एवंचक्रीडतस्तस्यनहुषस्यदुरात्मनः॥१६॥ संप्रा
प्तादर्शनंदेवीशक्रस्यमहिषीप्रिया॥ सतांसंदृश्यदुष्टात्माप्राहसर्वान्सभासदः॥ १७॥ इंद्रस्यमहिषीदेवीकस्मान्मांनोपतिष्ठति॥ अहमिंद्रोस्मिदेवानांलोकानां
चतथेश्वरः॥ १८ ॥ आगच्छतुशचीमह्यंक्षिप्रमद्यनिवेशनं ॥ तच्छ्रुत्वादुर्मनादेवीबृहस्पतिमुवाचह॥ १९ ॥ रक्षमांनहुषाद्ब्रह्मंस्त्वामस्मिशरणंगता॥ सर्व
लक्षणसंपन्नांब्रह्मंस्त्वंमांप्रभाषसे॥ २०॥ देवराजस्यदयितामत्यंतंसुखभागिनीं॥ अवैधव्येनयुक्तांचाप्येकपत्नींपतिव्रतां॥ २१॥ उक्तवानसिमांपूर्वमृतांतां
कुरुवैगिरं॥ नोक्तपूर्वंचभगवन्वृथातेकिंचिदीश्वर ॥ २२॥ तस्माद्देतद्भवेत्सत्यंत्वयोक्तंद्विजसत्तम ॥ बृहस्पतिरथोवाचशक्राणींभयमोहितां॥ २३॥ यदु
क्तासिमयादेविसत्यंतद्भविताध्रुवं॥ द्रक्ष्यसेदेवराजानमिंद्रंशीघ्रमिहागतं॥२४॥ नभेतव्यंचनहुषात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ समानयिष्येशक्रेणनचिराद्भवतीम
हं॥ २५॥ अथशुश्रावनहुषःशक्राणींशरणंगतां॥ बृहस्पतेरंगिरसश्चुक्रोधसनृपस्तदा॥ २६॥ इतिश्रीमहा०उ०प०से०इंद्राणीभयेएकादशोऽध्यायः॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैधर्म्याणित्वाष्ट्रवधादीनि उपधाःवृत्रसख्यादीनिछलानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रपन्नंशरणागतं

शल्यउवाच कुद्धंतुनहुषंदृष्ट्वादेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्देवराजानंनहुषंघोरदर्शनं ॥ १ ॥ देवराजजहिक्रोधंत्वयिक्रुद्धेजगद्विभो ॥ त्रस्तंसासुरगंधर्वंस
किंनरमहोरगं ॥ २ ॥ जहिक्रोधमिमंसाधोनकुप्यंतिभवद्विधाः ॥ परस्यपत्नीसादेवीप्रसीदस्वसुरेश्वर ॥ ३ ॥ निवर्तयमनःपापात्परदाराभिमर्षणात् ॥ देवरा
जोसिभद्रंतेप्रजाधर्मेणपालय ॥ ४ ॥ एवमुक्तोनजग्राहतद्वचःकाममोहितः ॥ अथदेवानुवाचेदमिंद्रंप्रतिसुराधिपः ॥ ५ ॥ अहल्याधर्षितापूर्वमृषिपत्नीयशस्वि
नी ॥ जीवतोभर्तुरिंद्रेणसवःकिंननिवारितः ॥ ६ ॥ बहूनिचनृशंसानिकृतानींद्रेणवैपुरा ॥ वैधर्म्याण्युपधाश्चैवसवःकिंननिवारितः ॥ ७ ॥ उपतिष्ठतुदेवीमामे
तदस्याहितंपरं ॥ युष्माकंचसदादेवाःशिवमेवंभविष्यति ॥ ८ ॥ देवाऊचुः इंद्राणीमानयिष्यामोयथेच्छसिदिवस्पते ॥ जहिक्रोधमिमंवीरप्रीतोभवसुरेश्व
र ॥ ९ ॥ शल्यउवाच इत्युक्तातंतदादेवाऋषिभिःसहभारत ॥ जग्मुर्बृहस्पतिंवक्तुमिंद्राणींचाशुभंवचः ॥ १० ॥ जानीमःशरणंप्राप्तामिंद्राणींतववेश्मनि ॥
दत्ताभयांचविप्रेंद्रत्वयादेवर्षिसत्तम ॥ ११ ॥ तेत्वांदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चमहाद्युते ॥ प्रसादयंतिचेंद्राणीनहुषायप्रदीयतां ॥ १२ ॥ इंद्राद्विशिष्टोनहुषोदेवरा
जोमहाद्युतिः ॥ वृणोत्विमंवरारोहाभर्तृत्वेवरवर्णिनी ॥ १३ ॥ एवमुक्तेतुसादेवीबाष्पमुत्सृज्यसस्वनं ॥ उवाचरुदतीदीनाबृहस्पतिमिदंवचः ॥ १४ ॥ नाहमि
च्छामिनहुषंपतिंदेवर्षिसत्तम ॥ शरणागतास्मितेब्रह्मंस्त्रायस्वमहतोभयात् ॥ १५ ॥ बृहस्पतिरुवाच शरणागतंनत्यजेयमिंद्राणिममनिश्चयः ॥ धर्मज्ञांस
त्यशीलांचनत्यजेयमनिंदिते ॥ १६ ॥ नाकार्यंकर्तुमिच्छामिब्राह्मणःसन्विशेषतः ॥ श्रुतधर्मासत्यशीलोजानन्धर्मानुशासनं ॥ १७ ॥ नाहमेतत्करिष्यामिग
च्छध्वंवैसुरोत्तमाः ॥ अस्मिंश्चार्थेपुरागीतंब्रह्मणाश्रूयतामिदं ॥ १८ ॥ नतस्यबीजंरोहतिरोहकालेनतस्यवर्षंवर्षतिवर्षकाले ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेनसत्रा
तारंलभतेत्राणमिच्छन् ॥ १९ ॥ मोघमन्नंविंदतिचाप्यचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिनष्टचेष्टः ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातियोवैनतस्यहव्यंप्रतिगृह्णंतिदेवाः ॥ २० ॥ प्र
मीयतेचास्यप्रजाह्यकालेसदाविवासंपितरोस्यकुर्वते ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेसेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रं ॥ २१ ॥ एतदेवंविजानन्वैनदास्यामिशचीमि
मां ॥ इंद्राणींविश्रुतांलोकेशक्रस्यमहिषींप्रियां ॥ २२ ॥ अस्याहितंभवेद्यच्चममचापिहितंभवेत् ॥ क्रियतांतत्सुरश्रेष्ठानहिदास्याम्यहंशचीं ॥ २३ ॥ शल्यउवाच
अथदेवाःसगंधर्वागुरुमाहुरिदंवचः ॥ कथंसुनीतंनुभवेन्मंत्रयस्वबृहस्पते ॥ २४ ॥ ॥ १९ ॥ अचेताःदुर्बलचित्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालांतरंकालावधिं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभा० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

बृहस्पतिरुवाच नहुषंयाचतांदेवीकिंचित्कालांतरंशुभा ॥ इंद्राणीहितमेतद्धितथास्माकंभविष्यति ॥ २५ ॥ बहुविघ्नःसुराःकालःकालःकालंनयिष्यति ॥ गर्वि
तोबलवांश्चापिनहुषोवरसंश्रयात् ॥ २६ ॥ शल्यउवाच ततस्तेनतथोक्तेतुप्रीतादेवास्तथाब्रुवन् ॥ ब्रह्मन्साध्विदमुक्तंतेहितंसर्वदिवौकसां ॥ २७ ॥ एवमेतद्द्विज
श्रेष्ठदेवीचेयंप्रसाद्यतां ॥ ततःसमस्ताइंद्राणींदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ २८ ॥ ऊचुर्वचनमव्यग्रालोकानांहितकाम्यया ॥ देवाऊचुः त्वयाजगदिदंसर्वंधृतंस्था
वरजंगमं ॥ एकपत्न्यसिसत्याचगच्छस्वनहुषंप्रति ॥ २९ ॥ क्षिप्रंत्वामभिकामश्चविनशिष्यतिपापकृत् ॥ नहुषोदेविशक्रश्चसुरैश्वर्यमवाप्स्यति ॥ ३० ॥ एवं
विनिश्चयंकृत्वाइंद्राणीकार्यसिद्धये ॥ अभ्यगच्छतसव्रीडानहुषंघोरदर्शनं ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वातांनहुषश्चापिवयोरूपसमन्वितां ॥ समहृष्यतदुष्टात्माकामोपहतचेत
नः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणीकालावधियाचनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच अथतामब्रवीद्दृ
ष्ट्वानहुषोदेवराट्तदा ॥ त्रयाणामपिलोकानामहमिंद्रःशुचिस्मिते ॥ १ ॥ भजस्वमांवरारोहेपतित्वेवरवर्णिनि ॥ एवमुक्तातुसादेवीनहुषेणपतिव्रता ॥ २ ॥ प्रा
वेपतभयोद्विग्नाप्रवातेकदलीयथा ॥ प्रणम्यसाहिब्रह्माणंशिरसातुकृतांजलिः ॥ ३ ॥ देवराजमथोवाचनहुषंघोरदर्शनं ॥ कालमिच्छाम्यहंलब्धुंत्वत्तःकंचित्सुरे
श्वर ॥ ४ ॥ नहिविज्ञायतेशक्रःकिंवाप्राप्तःक्वागतः ॥ तत्त्वमेतत्तुविज्ञाययदिनज्ञायतेप्रभो ॥ ५ ॥ ततोऽहंत्वामुपस्थास्येसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्तःसइंद्राण्या
नहुषःप्रीतिमानभूत् ॥ ६ ॥ नहुषउवाच एवंभवतुसुश्रोणियथामामिहभाषसे ॥ ज्ञात्वाचागमनंकार्यंसत्यमेतदनुस्मरेः ॥ ७ ॥ नहुषेणविसृष्टाचनिश्चक्राम
ततःशुभा ॥ बृहस्पतिनिकेतंचसाजगामयशस्विनी ॥ ८ ॥ तस्याःसंश्रुत्यचवचोदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ चिंतयामासुरेकाग्राःशक्रार्थंराजसत्तम ॥ ९ ॥ देवदेवे
नसंगम्यविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ऊचुश्चैनंसमुद्विग्नावाक्यंवाक्यविशारदाः ॥ १० ॥ ब्रह्मवध्याभिभूतोवैशक्रःसुरगणेश्वरः ॥ गतिश्चनस्त्वंदेवेशपूर्वजोजगतः
प्रभुः ॥ ११ ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ त्वद्वीर्यंनिहतेवृत्रेवासवोब्रह्महत्यया ॥ १२ ॥ वृतःसुरगणश्रेष्ठमोक्षंतस्यविनिर्दिश ॥ तेषांतद्वचनंश्रु
त्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् ॥ १३ ॥ मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणं ॥ पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः ॥ १४ ॥ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतो
भयः ॥ स्वकर्मभिश्चनहुषोनाशंयास्यतिदुर्मतिः ॥ १५ ॥

विष्णुत्वंव्यापकत्वं अव्यापकेनजगद्रक्षायाअसंभवात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अकंपत्अकंपत तङभावआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपश्रुतिंसंदेहनिर्णायिकांदेवींआकरोत्आकारितवती ॥ २६ ॥ यत्रेति अयंचार्थःआ नोयाह्युपश्रुत्युक्थेषुरणयाइह दिवोअमुष्यशासतोदिवंयय दिवावसोइतिमंत्रोक्तउपबृंहितः मंत्रार्थस्तु हेउपश्रुति नःअस्मान्प्रतिआयाहि उक्थेषुकाम्येषुकर्मसुइहरणयइष्टंकामंगमयप्रापय ॥ रणगतावि

॥ १० ॥ किंचित्कालमिदंदेवामर्षयध्वमतंद्रिताः ॥ श्रुत्वाविष्णोःशुभांसत्यांवाणींताममृतोपमां ॥ १६ ॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ यत्रशक्रोभयोद्विग्नस्तंदेशमुपचक्रमुः ॥ १७ ॥ तत्राश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ववृतेपावनार्थंवैब्रह्महत्यापहोनृप ॥ १८ ॥ विभज्यब्रह्महत्यांतुवृक्षेषुचनदीषुच ॥ पर्वतेषुपृथिव्यांचस्त्रीषुचैवयुधिष्ठिर ॥ १९ ॥ संविभज्यचभूतेषुविसृज्यचसुरेश्वरः ॥ विज्वरोधूतपाप्माचवासवोऽभवदात्मवान् ॥ २० ॥ अकंपन्नहुषंस्थानाद्दृष्ट्वाबलनिषूदनः ॥ तेजोघ्नंसर्वभूतानांवरदानाच्चदुःसहं ॥ २१ ॥ ततःशचीपतिर्देवःपुनरेवव्यनश्यत ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकालाकांक्षीचचारह ॥ २२ ॥ प्रनष्टेतुततःशक्रेशचीशोकसमन्विता ॥ हाशक्रेतितदादेवीविललापसुदुःखिता ॥ २३ ॥ यदिदत्तंयदिहुतंगुरवस्तोषितायदि ॥ एकभर्तृत्वमेवास्तुसत्यंयद्यस्तिवामयि ॥ ॥ २४ ॥ पुण्यांचेमामहंदिव्यांप्रवृत्तामुत्तरायणे ॥ देवींरात्रिंनमस्यामिसिध्यतांमेमनोरथः ॥ २५ ॥ प्रयताचनिशांदेवीमुपातिष्ठततत्रसा ॥ पतिव्रतात्वात्सत्येनसोपश्रुतिमथाकरोत् ॥ २६ ॥ यत्रास्तेदेवराजोसौतंदेशंदर्शयस्वमे ॥ इत्याहोपश्रुतिंदेवींसत्यंसत्येनदृश्यतां ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिउपश्रुतियाचनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच अथैनांरूपिणीसाध्वीमुपातिष्ठदुपश्रुतिः ॥ तांवयोरूपसंपन्नांदृष्ट्वादेवीमुपस्थितां ॥ १ ॥ इंद्राणीसंप्रहृष्टात्मासंपूज्यैनामथाब्रवीत् ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंकात्वंब्रूहिवरानने ॥ २ ॥ उपश्रुतिरुवाच उपश्रुतिरहंदेवितवांतिकमुपागता ॥ दर्शनंचैवसंप्राप्तातवसत्येनभाविनि ॥ ३ ॥ पतिव्रताचयुक्ताचयमेननियमेनच ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंदेवंवृत्रनिषूदनं ॥ ४ ॥ क्षिप्रमन्वेहिभद्रंतेद्रक्ष्यसेसुरसत्तमं ॥ ततस्तांप्रहितांदेवीमिंद्राणीसासमन्वगात् ॥ ५ ॥

त्यस्यरूपं अमुष्यबुद्धिस्थस्य दिवंशासतइंद्रस्य दिवंप्रकाशंययगमय ॥ यच्छेत्यर्थः व्ययगतावित्यस्यलोटिरूपं वलोप आर्षः हेदिवावसोअन्होधनंसूर्यस्तद्वत्तमोयस्तमर्थंप्रकाशयितुंसमर्थ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥ प्रहितांप्रस्थितां ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देवारण्यान्यतिक्रम्यपर्वतांश्चबहूंस्ततः ॥ हिमवंतमतिक्रम्यउत्तरंपार्श्वमागमत् ॥ ६ ॥ समुद्रंचसमासाद्यबहुयोजनविस्तृतं ॥ आससादमहाद्वीपंनानाद्रुमल
तावृतं ॥ ७॥ तत्रापश्यत्सरोदिव्यंनानाशकुनिभिर्वृतं ॥ शतयोजनविस्तीर्णंतावदेवायतंशुभं ॥ ८ ॥ तत्रदिव्यानिपद्मानिपंचवर्णानिभारत ॥ षट्पदैरुपगीता
निप्रफुल्लानिसहस्रशः ॥ ९॥ सरसस्तस्यमध्येतुपद्मिनीमहतीशुभा ॥ गौरेणोन्नतनालेनपद्मेनमहतावृता १० ॥ पद्मस्यभित्वानालंचविवेशसहितातया ॥ बि
सतंतुप्रविष्टंचतत्रापश्यच्छतक्रतुं ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वाचसुसूक्ष्मेणरूपेणावस्थितंप्रभुं ॥ सूक्ष्मरूपधरादेवीबभूवोपश्रुतिश्चसा ॥ १२ ॥ इंद्रंतुष्टावचेंद्राणीविश्रुतैःपूर्व
कर्मभिः ॥ स्तूयमानस्ततोदेवःशचीमाहपुरंदरः ॥ १३ ॥ किमर्थमसिसंप्राप्ताविज्ञातश्चकथंत्वहं ॥ ततःसाकथयामासनहुषस्यविचेष्टितं ॥ १४ ॥ इंद्रत्वंत्रिषु
लोकेषुप्राप्यवीर्यसमन्वितः ॥ दर्पाविष्टश्चदुष्टात्मामामुवाचशतक्रतो ॥ १५॥ उपतिष्ठेतिसक्रूरःकालंचकृतवान्मम ॥ यदिनत्रास्यसिविभोकरिष्यतिसमांव
शे ॥ १६॥ एतेनचाहंसंप्राप्ताद्रुतंशक्रतवांतिकं ॥ जहिरौद्रंमहाबाहोनहुषंपापनिश्चयं ॥ १७ ॥ प्रकाशयात्मनात्मानंदैत्यदानवसूदन ॥ तेजःसमाप्नुहिविभो
देवराज्यंप्रशाधिच ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणींद्रस्तवेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥७॥ शल्यउवाच एवमुक्तःसभगवा
न्शच्यातांपुनरब्रवीत् ॥ विक्रमस्यनकालोयंनहुषोबलवत्तरः ॥१॥ विवर्द्धितश्चऋषिभिर्हव्यकव्यैश्चभाविनि ॥ नीतिमत्रविधास्यामिदेवितांकर्तुमर्हसि ॥२॥
गुह्यंचैतत्त्वयाकार्यंनाख्यातव्यंशुभेक्वचित् ॥ गत्वानहुषमेकांतेब्रवीहिचसुमध्यमे ॥ ३ ॥ ऋषियानेनदिव्येनमामुपैहिजगत्पते ॥ एवंतववशेप्रीताभविष्यामी
तितंवद ॥ ४ ॥ इत्युक्तादेवराजेनपत्नीसाकमलेक्षणा ॥ एवमस्त्वित्यथोक्तातुजगामनहुषंप्रति ॥ ५ ॥ नहुषस्तांततोदृष्ट्वासस्मितोवाक्यमब्रवीत् ॥ स्वागतंतेव
रारोहेकिंकरोमिशुचिस्मिते ॥ ६ ॥ भक्तंमांभजकल्याणिकिमिच्छसिमनस्विनि ॥ तवकल्याणियत्कार्यंतत्करिष्येसुमध्यमे ॥ ७॥ नचव्रीडात्वयाकार्यासुश्रो
णिमयिविश्वसेः ॥ सत्येनवैशपेदेविकरिष्येवचनंतव ॥ ८॥ इंद्राण्युवाच योमेकृतस्त्वयाकालस्तमाकांक्षेजगत्पते ॥ ततस्त्वमेवभर्तामेभविष्यसिसुराधि
प ॥ ९ ॥ कार्यंचहृदिमेयत्तद्देवराजावधारय ॥ वक्ष्यामियदिमेराजन्प्रियमेतत्करिष्यसि ॥ १० ॥ वाक्यंप्रणयसंयुक्तंततःस्यांवशगातव ॥ इंद्रस्यवाजिनोवा
हाहस्तिनोथरथास्तथा ॥ ११ ॥ इच्छाम्यहमथापूर्ववाहनंतेसुराधिप ॥ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासुराणांनरक्षसां ॥ १२ ॥ ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वहंतुत्वांमहाभागाऋषयःसंगताविभो ॥ सर्वेशिबिकयाराजन्नेतद्धिममरोचते॥ १३॥ नासुरेषुनदेवेषुतुल्योभवितुमर्हसि ॥ सर्वेषांतेजआदत्सेस्वेनवीर्ये
॥११॥ णदर्शनात्॥ १४॥ नतेप्रमुखतःस्थातुंकश्चिच्छक्नोतिवीर्यवान्॥ शल्यउवाच एवमुक्तस्तुनहुषःप्राहृष्यततदाकिल॥उवाचवचनंचापिसुरेंद्रस्तामनिंदि
तां॥ १५॥ नहुषउवाच अपूर्ववाहनमिदंत्वयोक्तंवरवर्णिनि॥दृढंमेरुचितंदेवित्वद्वशोऽस्मिवरानने॥ १६॥ नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहान्कुरुतेमुनीन्॥
अहंतपस्वीबलवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ १७॥ मयिक्रुद्धेजगन्नस्यान्मयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः ॥ १८॥ नमेक्रुद्धस्यपर्याप्ताः
सर्वेलोकाःशुचिस्मिते॥ चक्षुषायंप्रपश्यामितस्यतेजोहराम्यहं॥ १९॥ तस्मात्तेवचनंदेविकरिष्यामिनसंशयः॥ सप्तर्षयोमांवक्ष्यंतिसर्वेब्रह्मर्षयस्तथा॥२०॥
पश्यमाहात्म्ययोगंमेऋद्धिंचवरवर्णिनि॥ शल्यउवाच एवमुक्त्वातुतांदेवींविसृज्यचवराननां॥ २१॥ विमानेयोजयित्वाचऋषीन्नियममास्थितान्॥
अब्रह्मण्योबलोपेतोमत्तोमदबलेनच॥ कामवृत्तःसदुष्टात्मावाहयामासतानृषीन्॥ २२॥ नहुषेणविसृष्टाचबृहस्पतिमथाब्रवीत्॥ समयोऽल्पावशेषोमेनहु
षेणेहयःकृतः॥ २३॥शक्रंमृगयशीघ्रंत्वंभक्तायाःकुरुमेदयां॥ बाढमित्येवभगवान्बृहस्पतिरुवाचतां॥ २४॥ नभेतव्यंत्वयादेविनहुषाद्दुष्टचेतसः॥ नह्ये
षस्थास्यतिचिरंगतएषनराधमः॥ २५॥ अधर्मज्ञोमहर्षीणांवाहनाच्चततःशुभे॥ इष्टिंचाहंकरिष्यामिविनाशायास्यदुर्मतेः॥ २६॥ शक्रंचाधिगमिष्यामिमा
भैस्त्वंभद्रमस्तुते॥ ततःप्रज्वाल्यविधिवज्जुहावपरमंहविः॥ २७॥ बृहस्पतिर्महातेजादेवराजोपलब्धये॥ हुत्वाग्निंसोब्रवीद्राजञ्छक्रमन्विष्यतामिति॥ २८॥
तस्माच्चभगवान्देवःस्वयमेवहुताशनः॥ स्त्रीवेषमद्भुतंकृत्वातत्रैवांतरधीयत॥ २९॥ सदिशःप्रदिशश्चैवपर्वतानिवनानिच॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविचिंत्याथ
मनोगतिः॥ ३०॥ निमेषांतरमात्रेणबृहस्पतिमुपागमत्॥ अग्निरुवाच बृहस्पतेनपश्यामिदेवराजमिहक्वचित्॥ आपःशेषाःसदाचापःप्रवेष्टुंनोत्सहाम्यहं
॥ ३१॥ नमेतत्रगतिर्ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते॥ तमब्रवीद्देवगुरुरपोविशमहाद्युते॥३२॥ अग्निरुवाच नापःप्रवेष्टुंशक्ष्यामिक्षयोमेऽत्रभविष्यति॥ शरणं
त्वांप्रपन्नोस्मिस्वस्तितेस्तुमहाद्युते॥३३॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितं॥ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो ॥११॥
गपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबृहस्पत्यग्निसंवादेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥ ७ ॥ ॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीये भारतभा॰ पंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ एकंजाठरं त्रिविधंगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपेणत्वयैकेन ॥ २ ॥ तुभ्यंत्रिविधाय ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रसूतिः उत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं ॥ ५ ॥ हेतयः ज्वालाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

बृहस्पतिरुवाच त्वमग्नेसर्वदेवानांमुखंत्वमसिहव्यवाट् ॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिसाक्षिवत् ॥ १ ॥ त्वामाहुरेकंकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः ॥ त्वयात्य
क्तंजगच्चेदंसद्योनश्येद्धुताशन ॥ २ ॥ कृत्वातुभ्यंनमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिं ॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीं ॥ ३ ॥ त्वमेवाग्नेहव्यवाहस्त्वमेवपर
मंहविः ॥ यजंतिसत्रैस्त्वामेवयज्ञैश्चपरमाध्वरे ॥ ४ ॥ सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहप्राप्तेकालेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभव
सिपुनःप्रतिष्ठा ॥ ५ ॥ त्वामग्नेजलदानाहुर्विद्युतश्चमनीषिणः ॥ वहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः ॥ ६ ॥ त्वय्यापोनिहिताःसर्वास्त्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ न
तेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुपावक ॥ ७ ॥ स्वयोनिंभजतेसर्वोविशस्वापोविशंकितः ॥ अहंत्वांवर्धयिष्यामिब्राह्मैर्मंत्रैःसनातनैः ॥ ८ ॥ एवंस्तुतोहव्यवाट्स
भगवान्कविरुत्तमः ॥ बृहस्पतिमथोवाचप्रीतिमान्वाक्यमुत्तमं ॥ ९ ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ शल्यउवाच प्रविश्यापस्ततोवह्निःससमुद्राः
सपल्वलाः ॥ आससादसरस्तच्चगूढोयत्रशतक्रतुः ॥ १० ॥ अथतत्रापिपद्मानिविचिन्वन्भरतर्षभ ॥ अपश्यत्सतुदेवेंद्रंबिसमध्यगतंतदा ॥ ११ ॥ आगत्यचत
तस्तूर्णंतमाचष्टबृहस्पतेः ॥ अणुमात्रेणवपुषापद्मतंत्वाश्रितंप्रभुं ॥ १२ ॥ गत्वादेवर्षिगंधर्वैःसहितोथबृहस्पतिः ॥ पुराणैःकर्मभिर्देवंतुष्टावबलसूदनं ॥ १३ ॥ म
हासुरोहतःशक्रनमुचिर्दारुणस्त्वया ॥ शंबरश्चबलश्चैवतथोभौघोरविक्रमौ ॥ १४ ॥ शतक्रतोविवर्धस्वसर्वान्शत्रून्निषूदय ॥ उत्तिष्ठशक्रसंपश्यदेवर्षींश्चस
मागतान् ॥ १५ ॥ महेंद्रदानवान्हत्वालोकास्त्रातास्त्वयाविभो ॥ अपांफेनंसमासाद्यविष्णुतेजोतिबृंहितं ॥ त्वयावृत्रोहतःपूर्वंदेवराजजगत्पते ॥ १६ ॥ त्वंसर्वभू
तेषुशरण्यईड्यस्त्वयासमंविद्यतेनेहभूतं ॥ त्वयाधार्यंतेसर्वभूतानिशक्रत्वंदेवानांमहिमानंचकर्थ ॥ १७ ॥ पाहिसर्वांश्चलोकांश्चमहेंद्रबलमाप्नुहि ॥ एवंसंस्तूय
मानश्चसोऽवर्धतशनैःशनैः ॥ १८ ॥ स्वंचैववपुरास्थायबभूवसबलान्वितः ॥ अब्रवीच्चगुरुंदेवोबृहस्पतिमवस्थितं ॥ १९ ॥ किंकार्यमवशिष्टंवोहतस्त्वाष्ट्रोमहा
सुरः ॥ वृत्रश्चसुमहाकायोयोवैलोकाननाशयत् ॥ २० ॥ बृहस्पतिरुवाच मानुषोनहुषोराजादेवर्षिगणतेजसा ॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसर्वान्नोबाधतेभृ
शं ॥ २१ ॥ इंद्रउवाच कथंचनहुषोराज्यंदेवानांप्रापदुर्लभं ॥ तपसाकेनवायुक्तःकिंवीर्योवाबृहस्पते ॥ २२ ॥ बृहस्पतिरुवाच देवाभीताःशक्रमकामयं
तत्वयात्यक्तंमहदैंद्रंपदंतत् ॥ तदादेवाःपितरोथर्षयश्चगंधर्वमुख्याश्चसमेत्यसर्वे ॥ २३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नहुषस्यांतरेण अंतरंभेदः बुद्धिभेदार्थमित्यर्थः॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

गत्वाऽब्रुवन्नहुषंतत्रशक्रत्वंनोराजाभवभुवनस्यगोप्ता ॥ तानब्रवीन्नहुषोनास्मिशक्तआप्यायध्वंतपसातेजसामां ॥ २४ ॥ एवमुक्तैर्वर्द्धितश्चापिदेवैराजाऽ
भवन्नहुषोघोरवीर्यः॥ त्रैलोक्यंचप्राप्यराज्यंमहर्षीन्कृत्वावाहान्यातिलोकान्दुरात्मा ॥ २५ ॥ तेजोहरंदृष्टिविषंसुघोरंमात्वंपश्येर्नहुषंवैकदाचित् ॥ देवाश्च
॥ १२ ॥ सर्वेनहुषंभ्रशार्तानपश्यंतेगूढरूपाश्चरंतः ॥ २६ ॥ शल्यउवाच एवंवदत्यंगिरसांवरिष्ठेबृहस्पतौलोकपालःकुबेरः ॥ वैवस्वतश्चैवयमःपुराणोदेवश्चसोमोवरु
णश्चाजगाम ॥ २७ ॥ तेवैसमागम्यमहेंद्रमूचुर्दिष्ट्यात्वाष्ट्रोनिहतश्चैववृत्रः ॥ दिष्ट्याचत्वांकुशलिनमक्षतंचपश्यामोवैनिहतारिंचशक्र ॥ २८ ॥ सतान्यथावच्च
हिलोकपालान्समेत्यवैप्रीतमनामहेंद्रः ॥ उवाचचैनान्प्रतिभाष्यशक्रःसंचोदयिष्यन्नहुषस्यांतरेण ॥ २९ ॥ राजादेवानांनहुषोघोररूपस्तत्रसाह्यंदीयतां
मेभवद्भिः ॥ तेचाब्रुवन्नहुषोघोररूपोदृष्टीविषस्तस्यबिभीमईश ॥ ३० ॥ त्वंचेद्राजानंनहुषंपराजयेस्ततोवयंभागमर्हामशक्र ॥ इंद्रोब्रवीद्भवतुभवानपांपति
र्यमःकुबेरश्चमयाभिषेकं ॥ ३१ ॥ संप्राप्नुवंत्वद्यसहैवदैवतैरिपुंजयामतंनहुषंघोरदृष्टिं ॥ ततःशक्रंज्वलनोप्याहभागंप्रयच्छमह्यंतवसाह्यंकरिष्ये ॥ तमाहशक्रो
भविताऽग्नेतवापिचेंद्राग्न्योर्वैभागएकोमहाक्रतौ ॥ ३२ ॥ शल्यउवाच एवंसंचिंत्यभगवान्महेंद्रःपाकशासनः ॥ कुबेरंसर्वयक्षाणांधनानांचप्रभुंतथा ॥
॥ ३३ ॥ वैवस्वतंपितॄणांचवरुणंचाप्यपांतथा ॥ आधिपत्यंददौशक्रःसंचिंत्यवरदस्तथा ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रवरुणा
दिसंवादेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच अथसंचिंतयानस्यदेवराजस्यधीमतः ॥ नहुषस्यवधोपायंलोकपालैःसदैवतैः ॥ १ ॥ तपस्वीतत्र
भगवानगस्त्यःप्रत्यदृश्यत ॥ सोब्रवीदर्च्यदेवेंद्रंदिष्ट्यावैवर्धतेभवान् ॥ २ ॥ विश्वरूपविनाशेनवृत्रासुरवधेनच ॥ दिष्ट्याद्यनहुषोभ्रष्टोदेवराज्यात्पुरंदर ॥ ३ ॥ दि
ष्ट्याहतारिंपश्यामिभवंतंबलसूदन ॥ इंद्रउवाच स्वागतंतेमहर्षेस्तुप्रीतोहंदर्शनात्तव ॥ पाद्यमाचमनीयंचगामर्घ्यंचप्रतीच्छमे ॥ ४ ॥ शल्यउवाच पूजितं
चोपविष्टंतमासनेमुनिसत्तमं ॥ पर्यपृच्छतदेवेशःप्रहृष्टोब्राह्मणर्षभं ॥ ५ ॥ एतदिच्छामिभगवन्कथ्यमानंद्विजोत्तम ॥ परिभ्रष्टःकथंस्वर्गान्नहुषःपापनिश्च
यः ॥ ६ ॥ अगस्त्यउवाच शृणुशक्रप्रियंवाक्यंयथाराजादुरात्मवान् ॥ स्वर्गाद्भ्रष्टोदुराचारोनहुषोबलदर्पितः ॥ ७ ॥ श्रमार्त्तास्त्ववहंतस्तंनहुषंपापकारिणं ॥ दे ॥ १२ ॥
वर्षयोमहाभागास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥ अर्च्यअभ्यर्च्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गवांप्रोक्षणेप्रोक्षणोपाकरणमारणादिसंस्कारे येमंत्राःदेवांश्चयाभिर्यजतेददातिचगावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षइत्यादयः याभिःपशुभूताभिर्गोभिः भक्षइतिभक्षणांतयागउच्यते ॥ ९ ॥ नहुषस्तु ब्राह्मणाश्चैवगाव
श्वकुलमेकंद्विधाकृतं एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठतीतिशास्त्रप्रामाण्याद्ब्राह्मणवद्गवामवध्यत्वंमन्वानोवेदमप्रमाणीचकार वेदस्यब्राह्मणानांचावमानादधोगतिःप्राप्यतइत्याख्यायिकातात्पर्यं ॥१०॥११॥

पप्रच्छुर्नहुषंदेवसंशयंजयतांवर ॥ यइमेब्रह्मणाप्रोक्तामंत्रावैप्रोक्षणेगवां ॥ ९ ॥ एतेप्रमाणंभवतउताहोनेतिवासव ॥ नहुषोनेतितानाहतमसामूढचेतनः ॥
॥ १० ॥ ऋषयऊचुः अधर्मेसंप्रवृत्तस्त्वंधर्मंनप्रतिपद्यसे ॥ प्रमाणमेतदस्माकंपूर्वंप्रोक्तंमहर्षिभिः ॥ ११ ॥ अगस्त्यउवाच ततोविवदमानःसमुनिभिःसह
वासव ॥ अथमामस्पृशन्मूर्ध्निपादेनाधर्मपीडितः ॥ १२ ॥ तेनाभूद्धततेजाश्चनिःश्रीकश्चमहीपतिः ॥ ततस्तंतमसाविग्नमवोचंभृशपीडितं ॥ १३ ॥ यस्मात्पूर्वैःकृ
तंराजन्ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितं ॥ अदुष्टंदूषयसिमेयच्चमूर्ध्न्यस्पृशःपदा ॥ १४ ॥ यच्चापित्वमृषीन्मूढब्रह्मकल्पान्दुरासदान् ॥ १५ ॥ वाहान्कृत्वावाहयसितेनस्वर्गाद्ध
तप्रभः ॥ ध्वंसपापपरिभ्रष्टःक्षीणपुण्योमहीतले ॥ १६ ॥ दशवर्षसहस्राणिसर्परूपधरोमहान् ॥ विचरिष्यसिपूर्णेषुपुनःस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ १७ ॥ एवंभ्रष्टोदुरा
त्मासदेवराज्यादरिंदम ॥ दिष्ट्यावर्द्धामहेशक्रहतोब्राह्मणकंटकः ॥ १८ ॥ त्रिविष्टपंप्रपद्यस्वपाहिलोकान्शचीपते ॥ जितेंद्रियोजितामित्रःस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥
॥ १९ ॥ शल्यउवाच ॥ ततोदेवाभृशंतुष्टामहर्षिगणसंवृताः ॥ पितरश्चैवयक्षाश्चभुजगाराक्षसास्तथा ॥ २० ॥ गंधर्वादेवकन्याश्चसर्वेचाप्सरसांगणाः ॥ सरां
सिसरितःशैलाःसागराश्चविशांपते ॥ २१ ॥ उपागम्याब्रुवन्सर्वेदिष्ट्यावर्धसिशत्रुहन् ॥ हतश्चनहुषःपापोदिष्ट्यागस्त्येनधीमता ॥ दिष्ट्यापापसमाचारःकृतःस
र्पोमहीतले ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रागस्त्यसंवादेनहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ९ ॥ शल्यउवाच ततःश
क्रस्तूयमानोगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ ऐरावतंसमारुह्यद्विपेंद्रंलक्षणैर्युतं ॥ १ ॥ पावकःसुमहातेजामहर्षिश्चबृहस्पतिः ॥ यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चधनेश्वरः ॥ २ ॥
सर्वैर्देवैःपरिवृतःशक्रोवृत्रनिषूदनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चयातस्त्रिभुवनंप्रभुः ॥ ३ ॥ ससमेत्यमहेंद्राण्यादेवराजःशतक्रतुः ॥ मुदापरमयायुक्तःपालयामासदेव
राट् ॥ ४ ॥ ततःसभगवांस्तत्रअंगिराःसमदृश्यत ॥ अथर्ववेदमंत्रैश्चदेवेंद्रंसमपूजयत् ॥ ५ ॥ ततस्तुभगवानिंद्रःसंहृष्टःसमपद्यत ॥ वरंचप्रददौतस्मैअथर्वांगि
रसेतदा ॥ ६ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० नहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ९ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथर्वांगिरसोनामेति यतोंगिराअथर्ववेदमंत्रैरिंद्रंतुष्टावततोऽथर्वांगिरसोनामाभवत् अस्मिन्वेदेऽथर्ववेदे अथर्ववेदस्यऋषिरित्यर्थः उदाहरणंवाक्यमेतत्अथर्ववेदरूपं यस्यवाक्यंसऋषिरितिपरिभाषावचनात्

अथर्वांगिरसोनामवेदेस्मिन्वैभविष्यति॥ उदाहरणमेतद्धियज्ञभागंचलप्स्यसे॥ ७॥ एवंसंपूज्यभगवानथर्वांगिरसंतदा॥ व्यसर्जयन्महाराजदेवराजःशतक्रतुः॥ ८॥ संपूज्यसर्वांस्त्रिदशानृषींश्चापितपोधनान्॥ इंद्रःप्रमुदितोराजन्धर्मेणापालयत्प्रजाः॥ ९॥ एवंदुःखमनुप्राप्तमिंद्रेणसहभार्यया॥ अज्ञातवासश्चकृतःशत्रूणांवधकांक्षया॥ १०॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योयत्क्लिष्टोसिमहावने॥ द्रौपद्यासहराजेंद्रभ्रातृभिश्चमहात्मभिः॥ ११॥ एवंत्वमपिराजेंद्रराज्यंप्राप्स्यसिभारत॥ वृत्रंहत्वायथाप्राप्तःशक्रःकौरवनंदन॥ १२॥ दुराचारश्चनहुषोब्रह्मद्विट्पापचेतनः॥ अगस्त्यशापाभिहतोविनष्टःशाश्वतीःसमाः॥ १३॥ एवंतवदुरात्मानःशत्रवःशत्रुसूदन॥ क्षिप्रंनाशंगमिष्यंतिकर्णदुर्योधनादयः॥ १४॥ ततःसागरपर्यंतांभोक्ष्यसेमेदिनीमिमां॥ भ्रातृभिःसहितोवीरद्रौपद्याचसहानया॥ १५॥ उपाख्यानमिदंशक्रविजयंवेदसंमितं॥ राज्ञाव्यूढेष्वनीकेषुश्रोतव्यंजयमिच्छता॥ १६॥ तस्मात्संश्रावयामित्वांविजयंजयतांवर॥ संस्तूयमानावर्धंतेमहात्मानोयुधिष्ठिर॥ १७॥ क्षत्रियाणामभावोयंयुधिष्ठिरमहात्मनां॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच॥ १८॥ आख्यानमिंद्रविजयंयइदंनियतःपठेत्॥ धूतपाप्माजितस्वर्गःपरत्रेहचमोदते॥ १९॥ नचारिजंभयंतस्यनापुत्रोवाभवेन्नरः॥ नापदंप्राप्नुयात्कांचिद्दीर्घमायुश्चविंदति॥ सर्वत्रजयमाप्नोतिनकदाचित्पराजयं॥ २०॥ वैशंपायनउवाच एवमाश्वासितोराजाशल्येनभरतर्षभ॥ पूजयामासविधिवच्छल्यंधर्मभृतांवरः॥ २१॥ श्रुत्वातुशल्यवचनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ प्रत्युवाचमहाबाहुर्मद्रराजमिदंवचः॥ २२॥ भवान्कर्णस्यसारथ्यंकरिष्यतिनसंशयः॥ तत्रतेजोवधःकार्यःकर्णस्यार्जुनसंस्तवः॥ ॥ २३॥ शल्यउवाच एवमेतत्करिष्यामियथामांसंप्रभाषसे॥ यच्चान्यदपिशक्ष्यामितत्करिष्याम्यहंतव॥ २४॥ वैशंपायनउवाच ततस्त्वामंत्र्यकौंतेयाञ्छल्योमद्राधिपस्तदा॥ जगामसबलःश्रीमान्दुर्योधनमरिंदम॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यगमनेऽष्टादशोऽध्यायः॥ ॥ १८॥ ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच युयुधानस्ततोवीरःसात्वतानांमहारथः॥ महताचतुरंगेणबलेनागाद्युधिष्ठिरं॥ १॥

॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥
॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ शत्रुतेजसोवधोयेनतादृशोऽर्जुनसंस्तवः॥ २३॥ २४॥ २५॥ इति० नै० भारतभा० अष्टाद०॥ १८॥ युयुधानःसात्यकिः॥ १॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वनमालाआपादलंबिनीमाला ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ समावायःसमूहः ॥ २२ ॥

तस्ययोधामहावीर्यानानादेशसमागताः ॥ नानाप्रहरणावीराःशोभयांचक्रिरेबलं ॥ २ ॥ परश्वधैर्भिंदिपालैःशूलतोमरमुद्गरैः ॥ परिघैर्यष्टिभिःपाशैःकरवालैश्वनिर्मलैः ॥ ३ ॥ खड्गकार्मुकनिर्व्यूहैःशरैश्वविविधैरपि ॥ तैलधौतैःप्रकाशद्भिःसदाशोभतवैबलं ॥ ४ ॥ तस्यमेघप्रकाशस्यसौवर्णैःशोभितस्यच ॥ बभूवरूपंसैन्यस्यमेघस्येवसविद्युतः ॥ ५ ॥ अक्षौहिणीतुसासेनातदायौधिष्ठिरंबलं ॥ प्रविश्यांतर्दधेराजन्सागरंकुनदीयथा ॥ ६ ॥ तथैवाक्षौहिणींगृह्यचेदीनामृषभोबली ॥ धृष्टकेतुरुपागच्छत्पांडवानमितौजसः ॥ ७ ॥ मागधश्वजयत्सेनोजारासंधिर्महाबलः ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यस्यधर्मराजमुपागमत् ॥ ८ ॥ तथैवपांड्योराजेंद्रसागरानूपवासिभिः ॥ वृतोबहुविधैर्योधैर्युधिष्ठिरमुपागमत् ॥ ९ ॥ तस्यसैन्यमतीवासीत्तस्मिन्बलसमागमे ॥ प्रेक्षणीयतरंराजन्सुवेषंबलवत्तदा ॥ १० ॥ द्रुपदस्याप्यभूत्सेनानानादेशसमागतैः ॥ शोभितापुरुषैःशूरैःपुत्रैश्वास्यमहारथैः ॥ ११ ॥ तथैवराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ पार्वतीयैर्महीपालैःसहितःपांडवानियात् ॥ १२ ॥ इतश्वेतश्वपांडूनांसमाजग्मुर्महात्मनां ॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैताविविधध्वजसंकुलाः ॥ १३ ॥ युयुत्समानाःकुरुभिःपांडवान्समहर्षयन् ॥ तथैवधार्तराष्ट्रस्यहर्षंसमभिवर्धयन् ॥ १४ ॥ भगदत्तोमहीपालःसेनामक्षौहिणींददौ ॥ तस्यचीनैःकिरातैश्वकांचनैरिवसंवृतं ॥ १५ ॥ बभौबलमनाधृष्यंकर्णिकारवनंयथा ॥ तथाभूरिश्रवाःशूरःशल्यश्वकुरुनंदन ॥ १६ ॥ दुर्योधनमुपायातावक्षौहिण्यापृथक्पृथक् ॥ कृतवर्माचहार्दिक्योभोजांधकुकुरैःसह ॥ १७ ॥ अक्षौहिण्यैवसेनायादुर्योधनमुपागमत् ॥ तस्यतैःपुरुषव्याघ्रैर्वनमालाधरैर्बलं ॥ १८ ॥ अशोभतयथामत्तैर्वनंप्रक्रीडितैर्गजैः ॥ जयद्रथमुखाश्वान्येसिंधुसौवीरवासिनः ॥ १९ ॥ आजग्मुःपृथिवीपालाःकंपयंतइवाचलान् ॥ तेषामक्षौहिणीसेनाबहुलाविबभौतदा ॥ २० ॥ विधूयमानोवातेनबहुरूपइवांबुदः ॥ सुदक्षिणश्वकांबोजोयवनैश्वशकैस्तथा ॥ २१ ॥ उपाजगामकौरव्यमक्षौहिण्याविशांपते ॥ तस्यसेनासमावायःशलभानामिवाबभौ ॥ २२ ॥ सचसंप्राप्यकौरव्यंतत्रैवांतर्दधेतदा ॥ तथामाहिष्मतीवासीनीलोनीलायुधैःसह ॥ २३ ॥ महीपालोमहावीर्यैर्दक्षिणापथवासिभिः ॥ आवंत्यौचमहीपालौमहाबलसुसंवृतौ ॥ २४ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावभियातौसुयोधनं ॥ केकयाश्वनरव्याघ्राःसोदर्याःपंचपार्थिवाः ॥ २५ ॥ संहर्षयंतःकौरव्यमक्षौहिण्यासमाद्रवन् ॥ ततस्ततस्तुसर्वेषांभूमिपानांमहात्मनां ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ आवंत्यौविंदानुविंदौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥२८॥२९॥ अहिच्छत्रादयःप्रदेशविशेषाः॥३०॥३१॥३२॥३३॥ इ० नै० भा० एकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ६ ॥१॥२॥ वाक्येति भवद्भिः किंचिद्वक्तव्यमतोहेतोरित्यर्थः॥३॥४॥५॥६॥शेषवंतः

॥१४॥ तिस्रोन्याःसमवर्ततवाहिन्योभरतर्षभ॥ एवमेकादशावृत्ताःसेनादुर्योधनस्यताः॥२७॥ युयुत्समानाःकौंतेयान्नानाध्वजसमाकुलाः॥ नहास्तिनपुरेराजन्नव
काशोभवत्तदा॥ २८॥ राज्ञांस्वबलमुख्यानांप्राधान्येनापिभारत॥ ततःपंचनदंचैवकृत्स्नंचकुरुजांगलं॥२९॥ तथारोहितकारण्यंमरुभूमिश्चकेवला॥ अहि
च्छत्रंकालकूटंगंगाकूलंचभारत॥३०॥ वारणंवाटधानंचयामुनश्चैवपर्वतः॥ एषदेशःसुविस्तीर्णःप्रभूतधनधान्यवान्॥ ३१॥ बभूवकौरवेयाणांबलेनाती
वसंवृतः॥ तत्रसैन्यंतथायुक्तंददर्शसपुरोहितः॥ ३२॥ यःसपांचालराजेनप्रेषितःकौरवान्प्रति॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरो
हितसैन्यदर्शनेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥समाप्तमिदंसेनोद्योगपर्व॥ ॥६॥ ॥अथसंजययानपर्व॥ वैशंपायनउवाच सचकौरव्यमासा
द्यद्रुपदस्यपुरोहितः॥ सत्कृतोधृतराष्ट्रेणभीष्मेणविदुरेणच॥ १॥ सर्वंकौशल्यमुक्त्वादौपृष्ट्वाचैवमनामयं॥ सर्वसेनाप्रणेतॄणांमध्येवाक्यमुवाचह॥ २॥ सर्वै
र्भवद्भिर्विदितोराजधर्मःसनातनः॥ वाक्योपादानहेतोस्तुवक्ष्यामिविदितेसति॥ ३॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चसुतावेकस्यविश्रुतौ॥ तयोःसमानंद्रविणंपैतृकंनात्रसं
शयः॥४॥ धृतराष्ट्रस्ययेपुत्राःप्राप्तंतैःपैतृकंवसु॥ पांडुपुत्राःकथंनामनप्राप्ताःपैतृकंवसु॥५॥ एवंगतेपांडवेयैर्विदितंवःपुरायथा॥ नप्राप्तंपैतृकंद्रव्यंधृतराष्ट्रेण
संवृतं॥ ६॥ प्राणांतिकैरप्युपायैःप्रयतद्भिरनेकशः॥ शेषवंतोनशकितानेतुंवैयमसादनं॥ ७॥ पुनश्चवर्द्धितंराज्यंस्वबलेनमहात्मभिः॥ छद्मनापहृतंक्षुद्रैर्धा
र्तराष्ट्रैःससौबलैः॥ ८॥ तदप्यनुमतंकर्मयथायुक्तमनेनवै॥ वासिताश्चमहारण्येवर्षाणीहत्रयोदश॥ ९॥ सभायांक्लेशितैर्वीरैःसहभार्यैस्तथाभृशं॥ अरण्ये
विविधाःक्लेशाःसंप्राप्तास्तैःसुदारुणाः॥ १०॥ तथाविराटनगरेयोन्यंतरगतैरिव॥ प्राप्तःपरमसंक्लेशोयथापापैर्महात्मभिः॥ ११॥ तेसर्वंपृष्ठतःकृत्वातत्सर्वं
पूर्वकिल्विषं॥ सामैवकुरुभिःसार्द्धमिच्छंतिकुरुपुंगवाः॥ १२॥ तेषांचवृत्तमाज्ञायवृत्तंदुर्योधनस्यच॥ अनुनेतुमिहार्हंतिधार्त्तराष्ट्रंसुहृज्जनाः॥ १३॥ नहिते
विग्रहंवीराःकुर्वंतिकुरुभिःसह॥ अविनाशेनलोकस्यकांक्षंतेपांडवाःस्वकं॥ १४॥ यश्चापिधार्तराष्ट्रस्यहेतुःस्याद्विग्रहंप्रति॥ सचहेतुर्नमंतव्योबलीयांसस्तथा
हिते॥१५॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैवधर्मपुत्रस्यसंगताः॥ युयुत्समानाःकुरुभिःप्रतीक्षंतेऽस्यशासनं॥१६॥ अपरेपुरुषव्याघ्राःसहस्राक्षौहिणीसमाः॥ सात्यकिर्भी ॥१४॥
मसेनश्चयमौचसुमहाबलौ॥ १७॥ आयुःशेषयुक्ताः॥७॥८॥९॥१०॥ योन्यंतरगतैरिवेति तैर्दत्तान्क्लेशान्जन्मांतरव्यवहितानिवनस्मरंतीत्यर्थः॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥१९॥२०॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० विंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धृष्टंधर्षणायुक्तंयथास्यात्तथाआक्षिप्यतिरस्कृत्य ॥ ८ ॥ तत्रपां डवपक्षे ॥ ९ ॥ १० ॥ तंसमयंकालं तच्चसंकेतवाक्यंत्रयोदशवर्षैर्ज्ञातैःपुनर्वनेवस्तव्यमित्येवंरूपंवा समयइत्युपक्रम्यसंकेतेकालभाषयोरितिमेदिनी आश्रित्यनिर्वाह्यपैतृकंराज्यांशंनेच्छति किंतुतदतिक्रमे

एकादशैताःपृतनाएकतश्चसमागताः॥ एकतश्चमहाबाहुर्बहुरूपीधनंजयः॥ १८॥ यथाकिरीटीसर्वाभ्यःसेनाभ्योव्यतिरिच्यते॥ एवमेवमहाबाहुर्वासुदेवो महाद्युतिः॥ १९॥ बहुलत्वंचसेनानांविक्रमंचकिरीटिनः ॥ बुद्धिमत्त्वंचकृष्णस्यबुद्ध्वायुध्येतकोनरः॥ २०॥ तेभवंतोयथाधर्मंयथासमयमेवच॥ प्रयच्छंतु प्रदातव्यंमावःकालोत्यगादयं॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रज्ञावृद्धोमहाद्युतिः॥ संपूज्यैनंयथाकालंभीष्मोवचनमब्रवीत्॥ १॥ दिष्ट्याकुशलिनःसर्वेसहदामोदरेणते॥ दिष्ट्यासहायवंतश्चदिष्ट्याधर्मे चतेरताः॥ २॥ दिष्ट्याचसंधिकामास्तेभ्रातरःकुरुनंदनाः॥ दिष्ट्यानयुद्धमनसःपांडवाःसहबांधवैः॥ ३॥ भवतासत्यमुक्तंतुसर्वमेतन्नसंशयः॥ अतितीक्ष्णंतु तेवाक्यंब्राह्मण्यादितिमेमतिः॥ ४॥ असंशयंक्लेशितास्तेवनेचेहचपांडवाः ॥ प्राप्ताश्चधर्मतःसर्वंपितुर्धनमसंशयं॥ ५॥ किरीटीबलवान्पार्थःकृतास्त्रश्चमहार थः॥ कोहिपांडुसुतंयुद्धेविषहेतधनंजयं॥६॥ अपिवज्रधरःसाक्षात्किमुतान्येधनुर्भृतः॥ त्रयाणामपिलोकानांसमर्थइतिमेमतिः॥ ७॥ भीष्मेब्रुवतितद्वाक्यंधृ ष्टमाक्षिप्यमन्युना॥ दुर्योधनंसमालोक्यकर्णोवचनमब्रवीत्॥ ८॥ नतत्राविदितंब्रह्मन्लोकेभूतेनकेनचित्॥ पुनरुक्तेनकिंतेनभाषितेनपुनःपुनः॥ ९॥ दुर्यो धनार्थेशकुनिर्द्यूतेनिर्जितवान्पुरा॥ समयेनगतोरण्यंपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १०॥ सतंसमयमाश्रित्यराज्यंनेच्छतिपैतृकं॥ बलमाश्रित्यमत्स्यानांपांचालानां चमूर्खवत्॥ ११॥ दुर्योधनोभयाद्विद्वन्नदद्यात्पादमंततः॥ धर्मतस्तुमहींकृत्स्नांप्रदद्याच्छत्रवेपिच॥ १२॥ यदिकांक्षंतितेराज्यंपितृपैतामहंपुनः॥ यथाप्रतिज्ञं कालंतंचरंतुवनमाश्रिताः॥ १३॥ ततोदुर्योधनस्यांकेवर्ततामकुतोभयाः॥ अधार्मिकींतुमाबुद्धिंमौर्ख्यात्कुर्वंतुकेवलात्॥ १४॥ अथतेधर्ममुत्सृज्ययुद्धमिच्छं तिपांडवाः॥ आसाद्येमान्कुरुश्रेष्ठान्स्मरिष्यंतिवचोमम॥ १५॥ भीष्मउवाच किंनुराधेयवाचातेकर्मतत्स्मर्तुमर्हसि॥ एकएवयदापार्थःषड्रथाजित वान्युधि॥ १६॥ बहुशोजीयमानस्यकर्मदृष्टंतदैवते॥ नचेदेवंकरिष्यामोयदयंब्राह्मणोब्रवीत्॥ ध्रुवंयुधिहतास्तेनभक्षयिष्यामपांसुकान्॥ १७॥

नैवपैतृकमिच्छतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ पादंचतुर्थांशमपिकिमुतार्धमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥१९॥२०॥२१॥ इतिउ० नैलकंठीये भारतभा० पुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ॥छ॥ प्राप्तानिति दिष्ट्याभाग्येनआनघ्नसंनद्धोभूत्वास्थानंस्थितिमुपस्थितःप्राप्तःइतिसभाजयेथाःपूजये
थाः ॥ १ ॥ स्वस्तिमंतोवयमितिसर्वान्वदेः कृच्छ्रंनिरुध्यापितेषांशांतिरक्रोधोऽस्मासुविद्यते मिथ्यापेतानांनिष्कपटानां ॥ २ ॥ मह्यंपर्याकार्षुःमदर्थंपरितआनीतवंतः ॥ ३ ॥ धर्मार्थाभ्यांधर्मार्थंअर्थार्थंच सुखं

वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रस्ततोभीष्ममनुमान्यप्रसाद्यच ॥ अवभर्त्स्यंचराधेयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥ अस्मद्धितंवाक्यमिदंभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ पां
डवानांहितंचैवसर्वस्यजगतस्तथा ॥ १९ ॥ चिंतयित्वातुपार्थेभ्यःप्रेषयिष्यामिसंजयं ॥ सभवान्प्रतियात्वद्यपांडवानेवमाचिरं ॥ २० ॥ सतंसत्कृत्यकौरव्यः
प्रेषयामासपांडवान् ॥ सभामध्येसमाहूयसंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेएकविंशोऽध्या
यः ॥२१॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच प्राप्तानाहुःसंजयपांडुपुत्रानुपप्लव्येतान्विजानीहिगत्वा ॥ अजातशत्रुंचसभाजयेथादिष्ट्यानघ्नस्थानमुपस्थितस्त्वं ॥१॥
सर्वान्वदेःसंजयस्वस्तिमंतःकृच्छ्रंवासमतदर्हान्निरुष्य ॥ तेषांशांतिर्विद्यतेस्मासुशीघ्रंमिथ्यापेतानामुपकारिणांसतां ॥२॥ नाहंक्वचित्संजयपांडवानांमिथ्याव
त्तिंकांचनजात्वपश्यं ॥ सर्वांश्रियंत्वात्मवीर्येणलब्धांपर्याकार्षुःपांडवामह्यमेव ॥ ३ ॥ दोषंह्येषांनाध्यगच्छंपरीच्छन्नित्यंकंचिद्येनगर्हेयपार्थान् ॥ धर्मार्था
भ्यांकर्मकुर्वंतिनित्यंसुखप्रियेनानुरुध्यंतिकामात् ॥ ४ ॥ घर्मंशीतंक्षुत्पिपासेतथैवनिद्रांतंद्रींक्रोधहर्षौप्रमादं ॥ धृत्याचैवप्रज्ञयाचाभिभूयधर्मार्थयोगान्प्रयतं
तिपार्थाः ॥ ५ ॥ त्यजंतिमित्रेषुधनानिकालेनसंवासाज्जीर्यतितेषुमैत्री ॥ यथार्हमानार्थकराहिपार्थास्तेषांद्वेष्टानास्त्याजमीढस्यपक्षे ॥ ६ ॥ अन्यत्रपापाद्विष
मान्मंदबुद्धेर्दुर्योधनात्क्षुद्रतराच्चकर्णात् ॥ तेषांहीमौहीनसुखप्रियाणांमहात्मनांसंजनयतोहितेजः ॥ ७ ॥ उत्थानवीर्यःसुखमेधमानोदुर्योधनःसुकृतंमन्यतेत
त् ॥ तेषांभागंयच्चमन्येतबालःशक्यंहर्तुंजीवतांपांडवानां ॥ ८ ॥ यस्यार्जुनःपदवींकेशवश्चवृकोदरःसात्यकोऽजातशत्रोः ॥ माद्रीपुत्रौसृंजयाश्चापियांतिपुरा
युद्धात्साधुतस्यप्रदानं ॥ ९ ॥ सव्येवैकःपृथिवींसव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रणुदेद्रथस्थः ॥ तथाजिष्णुःकेशवोप्यप्रधृष्योलोकत्रयस्याधिपतिर्महात्मा ॥ १० ॥ ति
ष्ठेतकस्तस्यमर्त्यःपुरस्ताद्यःसर्वलोकेषुवरेण्यएकः ॥ पर्जन्यघोषान्प्रवपन्शरौघान्पतंगसंघानिवशीघ्रवेगान् ॥ ११ ॥

प्रीतिःप्रियंपुत्रादि तदनुरोधेनकामात्धर्मंनत्यजंती
त्यर्थः ॥ ४ ॥ तंद्रीजाग्यतएवमौढ्यं ॥ ५ ॥ यथार्हंमानंअर्थंचकुर्वंतितेतथा ॥ ६ ॥ तेजःक्रोधं ॥ ७ ॥ उत्थानेआरंभकालेएववीर्यंनप्रसंगेयस्यसउत्थानवीर्यः यत्तेषांभागंहर्त्तुंशक्यंमन्यतेतत्सुकृतंयुक्तमितिमन्यते
मौढ्यादितिभावः ॥ ८ ॥ यस्यपदवींयांतियस्यानुगाइत्यर्थः तस्यतस्मै प्रदानंभागप्रदानं ॥ ९ ॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥ १० ॥ वरेण्यःभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नकेवलंमध्यदेशापेक्षयाउदीचींकिंतुउत्तरान्कुरून्हिमाचलादप्युदक्देशान्स्वर्गभूमिरूपान् ॥ १२ ॥ जातवेदसेउपाहरत्खांडवमितिविपरिणामेनानुषंगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतत्परिदृश्यमानंबलंभीष्मद्रोणादीनांसामर्थ्यंतदपिसत्यंतथापितान्पांडवान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये तुच्छमित्यर्थः ॥ १७ ॥ प्रबर्हःश्रेष्ठः संत्यक्तात्मात्यक्तदेहः ॥ १८ ॥ सहोषितोवर्षमात्रं चरितार्थःगोग्रहेरक्षितः मात्स्येयानां

दिशंत्वुदीचीमपिचोतरान्कुरून्गांडीवधन्वैकरथोजिगाय॥ धनंचैषामाहरत्सव्यसाचीसेनानुगान्द्रविडांश्चैवचक्रे॥ १२॥ यश्चैवदेवान्खांडवेसव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रजिगायसेंद्रान् ॥ उपाहरत्पांडवोजातवेदसेयशोमानंवर्धयन्पांडवानां॥ १३ ॥ गदाभृतांनास्तिसमोत्रभीमाद्धस्त्यारोहोनास्तिसमश्चतस्य॥ रथेर्जुनादाद्धुरहीनमेनंबाह्वोर्बलेनायुतनागवीर्यं॥ १४॥ सुशिक्षितःकृतवैरस्तरस्वीदहेत्क्षुद्रांस्तरसाधार्तराष्ट्रान्॥ सदात्यमर्षीनबलात्सशक्योयुद्धेजेतुंवासवेनापिसाक्षात्॥ १५ ॥ सुचेतसौबलिनौशीघ्रहस्तौसुशिक्षितौभ्रातरौफाल्गुनेन॥ श्येनौयथापक्षिपूगान्रुजंतौमाद्रीपुत्रौशेषयेतांनशत्रून्॥ १६ ॥ एतद्बलंपूर्णमस्माकमेवंयत्सत्यंतान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये ॥ तेषांमध्येवर्त्तमानस्तरस्वीधृष्टद्युम्नःपांडवानामिहैकः॥ १७॥ सहामात्यःसोमकानांप्रबर्हःसंत्यक्तात्मापांडवार्थेश्रुतोमे ॥ अजातशत्रुंप्रसहेतकोन्योयेषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः॥ १८ ॥ सहोषितश्चरितार्थोवयस्योमात्स्येयानामधिपोवैविराटः॥ सर्वैसपुत्रःपांडवार्थेचशश्वद्युधिष्ठिरेभक्तइतिश्रुतंमे॥ १९॥ अवरुद्धारथिनःकेकयेभ्योमहेष्वासाभ्रातरःपंचसंति॥ केकयेभ्योराज्यमाकांक्षमाणायुद्धार्थिनश्चानुवसंतिपार्थान्॥ ॥ २० ॥ सर्वांश्चवीरान्पृथिवीपतीनांसमागतान्पांडवार्थेनिविष्टान् ॥ शूरानहंभक्तिमतःशृणोमिप्रीत्यायुक्तान्संश्रितान्धर्मराजं॥ २१ ॥ गिर्याश्रयादुर्गनिवासिनश्चयोधाःपृथिव्यांकुलजातिशुद्धाः॥ म्लेच्छाश्चनानायुधवीर्यवंतःसमागताःपांडवार्थेनिविष्टाः ॥ २२ ॥ पांड्यश्चराजासमितींद्रकल्पोयोधप्रवीरैर्बहुभिःसमेतः॥ समागतःपांडवार्थेमहात्मालोकप्रवीरोऽप्रतिवीर्यतेजाः॥ २३॥ अस्त्रंद्रोणादर्जुनाद्वासुदेवात्कृपाद्भीष्माद्येनवृतंशृणोमि॥ यंतंकार्ष्णिप्रतिममाहुरेकंससात्यकिःपांडवार्थेनिविष्टः॥ २४॥ उपाश्रिताश्चेदिकरूषकाश्चसर्वोद्योगैर्भूमिपालाःसमेताः॥ तेषांमध्येसूर्यमिवातपंतंश्रियावृतंचेदिपतिंज्वलंतं ॥ २५॥

मत्स्यदेशजानां ॥ १९ ॥ केकयेभ्योदेशेभ्यःअवरुद्धाःबहिर्निःसारिताःपंचभ्रातरःकेकयानां यतःकेकयेभ्यःराज्यंप्राप्तुमिच्छंतःपूर्वंअस्मदीयाअपिसंप्रतिपांडवान्अनुवसंतिअनुसरंति तेनस्वपक्षहानिःपरपक्षपुष्टिश्चदर्शिता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ समितिसंयामे समित्याजिसमिद्युधइतिकोशः अप्रतिवीर्यतेजाःअतुल्यतेजाः ॥ २३ ॥ कार्ष्णिःप्रद्युम्नस्तत्तुल्यं ॥ २४ ॥ चेदिपतिंशिशुपालं कृष्णोममर्देत्युत्तरेणान्वयः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्यांधनुर्गुणंकर्षतांधनुर्भृतां ॥ २६ ॥ यस्यमानंवर्धयंतितंशिशुपालंअभिनदितिसंबंधः ॥ २७ ॥ चेदिपतिंविहायअन्येतंकृष्णंकेप्राद्रवन्नकेपिकिंतुसएवतेनसहस्पर्द्धांचकारेत्यर्थः ॥ २८ ॥ आशंसमानो जयमितिशेषः अशेतशयनंकृतवान्शिशुपालः ॥ २९ ॥ यत्यतःअवेदयंतज्ञापितवंतःचाराइतिशेषः ॥ ३० ॥ कृष्णौवासुदेवार्जुनौ ॥ ३१ ॥ संगरंचेन्नगच्छेत्तदाशर्मलभेत् नोचेत्अन्यथा इंद्रोविष्णुश्चअर्जु

अस्तंभनीयंयुधिमन्यमानोज्यांकर्षतांश्रेष्ठतमंपृथिव्यां ॥ सर्वोत्साहंक्षत्रियाणांनिहत्यप्रसह्यकृष्णस्तरसासंममर्द ॥ २६ ॥ यशोमानौवर्धयन्पांडवानांपु
राभिनच्छिशुपालंसमीक्ष्य ॥ यस्यसर्वेवर्धयंतिस्ममानंकरूषराजप्रमुखानरेंद्राः ॥ २७ ॥ तमसह्यंकेशवंतत्रमत्वासुग्रीवयुक्तेनरथेनकृष्णं ॥ केप्राद्रवंश्चेदिप
तिंविहायसिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगाइवान्ये ॥ २८ ॥ यस्तंप्रतीपस्तरसाप्रत्युदीयादाशंसमानोद्वैरथेवासुदेवं ॥ सोऽशेतकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवोन्मथितःकर्णिकारः
॥ २९ ॥ पराक्रमंमेयदवेदयंततेषामर्थेसंजयकेशवस्य ॥ अनुस्मरंस्तस्यकर्माणिविष्णोर्गावल्गणेनाधिगच्छामिशांतिं ॥ ३० ॥ नजातुताञ्छत्रुरन्यःसहेतयेषां
सस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः ॥ प्रवेपतेमेहृदयंभयेनश्रुत्वाकृष्णावेकरथेसमेतौ ॥ ३१ ॥ नचेद्गच्छेत्संगरंमंदबुद्धिस्ताभ्यांलभेच्छर्मतदासुतोमे ॥ नोचेत्कुरून्संजयनि
र्दहेतामिंद्राविष्णूदैत्यसेनांयथैव ॥ ३२ ॥ मतोहिमेशक्रसमोधनंजयःसनातनोवृष्णिवीरश्चविष्णुः ॥ धर्मारामोह्रीनिषेवस्तरस्वीकुंतीपुत्रःपांडवोऽजातशत्रुः
॥ ३३ ॥ दुर्योधनेननिकृतोमनस्वीनोचेत्क्रुद्धःप्रदहेद्धार्तराष्ट्रान् ॥ नाहंतथाह्यर्जुनाद्वासुदेवाद्भीमाद्वाहंयमयोर्वाबिभेमि ॥ ३४ ॥ यथाराज्ञःक्रोधदीप्तस्यसूत
मन्योरहंभीततरःसदैव ॥ महातपाब्रह्मचर्येणयुक्तःसंकल्पोयंमानसस्तस्यसिध्येत् ॥ ३५ ॥ तस्यक्रोधंसंजयाहंसमीक्ष्यस्थानेजानन्भृशमस्म्यद्यभीतः ॥ सग
च्छशीघ्रंप्रहितोरथेनपांचालराजस्यचमूनिवेशनं ॥ ३६ ॥ अजातशत्रुंकुशलंस्मपृच्छेःपुनःपुनःप्रीतियुक्तंवदेस्त्वं ॥ जनार्दनंचापिसमेत्यतातमहामात्रंवीर्य
वतामुदारं ॥ ३७ ॥ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेर्धृतराष्ट्रःपांडवैःशांतिमीप्सुः ॥ नतस्यकिंचिद्वचनंनकुर्यात्कुंतीपुत्रोवासुदेवस्यसूत ॥ ३८ ॥ प्रियश्चैषामात्मसम
श्चकृष्णोविद्वांश्चैषांकर्मणिनित्ययुक्तः ॥ समानीतान्पांडवान्सृंजयांश्चजनार्दनंयुयुधानंविराटं ॥ ३९ ॥ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेःसर्वांस्तथाद्रौपदेयांश्चपंच ॥
यद्यत्तत्रप्राप्तकालंपरेभ्यस्त्वंमन्येथाभारतानांहितंच ॥ तद्भाषेथाःसंजयराजमध्येनमूर्च्छयेद्यन्नचयुद्धहेतुः ॥ ४० ॥ इ०उ०संज० धृतराष्ट्रसंदेशेद्वाविं० ॥ २२ ॥

नवासुदेवौ निर्दहेतामित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ शक्रपुत्रत्वात्शक्रसमः धर्मपुत्रत्वात्धर्मारामः ॥ ३३ ॥ निकृतोवंचितः मनस्वीजितमनाः ॥ ३४ ॥ मन्योःक्रोधात् ॥ ३५ ॥ स्थानेजानन्युक्तंपश्यन् ॥ ३६ ॥ महामात्रंमहा भागं ॥ ३७ ॥ शांतिमीप्सुरस्तीतिवदेत्यध्याहारः ॥ ३८ ॥ समानीतान्एकत्रस्थितान् ॥ ३९ ॥ नमूर्च्छयेत्वर्धयेत् क्रोधमितिशेषः ॥ ४० ॥ इति० नैलकंठीयेभारतभा० द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ प्रतीतोहृष्टः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्रआत्मवर्गेत्वंस्वस्तिकामःकल्याणार्थीयांश्चइष्टान्कामान्भोग्यान्गजरथादीन्वांच्छसितेसर्वेकुशलिनःकच्चिदित्यनुषंगः ॥५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वृत्तिरस्मासुस्नेहः ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुभ्यःस्पृहयंतिकच्चिदित्यनुषंगः कुरूणांकल्याणंअयुद्धेनवांच्छंतिकच्चिदितिभावः ॥ ११ ॥ येषांराष्ट्रेनिवसतितेषांकुरूणांमध्येधनुर्भृतःकच्चिन्मानंलभंते॥ १२ ॥ १३ ॥ महानस्योमहा

वैशंपायनउवाच राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रस्यसंजयः॥ उपप्लव्यंययौद्रष्टुंपांडवानमितौजसः॥ १॥ सतुराजानमासाद्यकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ अभिवाद्यततः पूर्वंसूतपुत्रोभ्यभाषत ॥ २॥ गावल्गणिःसंजयःसूतसूनुरजातशत्रुमवदत्प्रतीतः॥ दिष्ट्याराजंस्त्वामरोगंप्रपश्येसहायवंतंचमहेंद्रकल्पं॥ ३ ॥ अनामयंपृच्छतित्वांबिकेयोवृद्धोराजाधृतराष्ट्रोमनीषी॥ कच्चिद्भीमःकुशलीपांडवाग्र्योधनंजयस्तौचमाद्रीतनूजौ॥ ४॥ कच्चित्कृष्णाद्रौपदीराजपुत्रीसत्यव्रतावीरपत्नीसपुत्रा॥मनस्विनीयत्रचवांच्छसित्वमिष्टान्कामान्भारतस्वस्तिकामः॥ ५॥ युधिष्ठिरउवाच गावल्गणेसंजयस्वागतंतेप्रियामहेतेवयंदर्शनेन॥ अनामयंप्रतिजानेतवाहंसहानुजैःकुशलीचास्मिविद्वन्॥६॥ चिरादिदंकुशलंभारतस्यश्रुत्वाराज्ञःकुरुवृद्धस्यसूत॥ मन्येसाक्षाद्दृष्टमहंनरेंद्रंदृष्ट्वैवत्वांसंजयप्रीतियोगात् ॥ ७॥ पितामहोनःस्थविरोमनस्वीमहाप्राज्ञःसर्वधर्मोपपन्नः॥ सकौरव्यःकुशलीतातभीष्मोयथापूर्वंवृत्तिरस्त्यस्यकच्चित् ॥ ८॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोवैचित्रवीर्यःकुशलीमहात्मा॥ महाराजोबाह्लिकःप्रातिपेयःकच्चिद्विद्वान्कुशलीसूतपुत्र॥ ९॥ ससोमदत्तःकुशलीतातकच्चिद्भूरिश्रवाःसत्यसंधःशलश्च॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृपश्चविप्रोमहेष्वासाःकच्चिदेतेप्यरोगाः॥ १०॥ सर्वेकुरुभ्यःस्पृहयंतिसंजयधनुर्धरायेपृथिव्यांप्रधानाः॥ महाप्रज्ञाःसर्वशास्त्रावदाताधनुर्भृतांमुख्यतमाःपृथिव्यां॥ ११॥ कच्चिन्मानंतातलभंतएतेधनुर्भृतःकच्चिदेतेप्यरोगाः॥ येषांराष्ट्रेनिवसतिदर्शनीयोमहेष्वासःशीलवान्द्रोणपुत्रः॥ १२॥ वैश्यापुत्रःकुशलीतातकच्चिन्महाप्राज्ञोराजपुत्रोयुयुत्सुः॥ कर्णोमात्यःकुशलीतातकच्चित्सुयोधनोयस्यमंदोविधेयः॥ १३॥ स्त्रियोवृद्धाभारतानांजनन्योमहानस्योदासभार्याश्चसूत॥ वध्वःपुत्राभागिनेयाभगिन्योदौहित्रावाकच्चिदप्यव्यलीकाः॥ १४॥ कच्चिद्राजाब्राह्मणानांयथावत्प्रवर्ततेपूर्ववत्तातवृत्तिं॥ कच्चिद्दायान्मामकान्धार्तराष्ट्रोद्विजातीनांसंजयनोपहंति॥ १५॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रउपेक्षतेब्राह्मणातिक्रमान्वै॥ स्वर्गस्यकच्चिन्नतथावर्त्मभूतामुपेक्षतेतेषुसदैववृत्तिं॥ १६॥

नसेपरिचारिकाः वध्वःस्नुषाः अव्यलीकाःनिष्कपटाः ॥ १४ ॥ वृत्तिजीविकांदातुमितिशेषः दायान्मद्दत्तान्ग्रामादीन् ॥१५॥ अतिक्रमान्नोपेक्षतइत्युत्तरार्धान्नञोऽपकर्षेणयोज्यं ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतद्ब्राह्मणानांवृत्तेःपालनंज्योतिःपरलोकप्रकाशकंजीवलोकेइहशुक्रंयशस्करं दोषंलोभंब्राह्मणवृत्त्युपघातेननियच्छंति ॥ १७ ॥ बुभूषतेप्रापयितुमिच्छति भेदेनजिजीविषंतिशत्रुभिर्भेदिताःसंतस्तद्वृत्त्यैर्वे नैर्जीवितुमिच्छंति ॥१८॥ १९ ॥ पार्थस्यअर्जुनस्यकृत्यंस्मरंति युधांसंग्रामाणांप्रणेतुर्निर्वाहकस्य आहुः शमंकुर्वितिशेषः शमेतिपाठेशमशाम्यशांतिंगच्छेत्यर्थः ॥२०॥ मौर्व्याःभुजःकौटिल्यंतस्यअग्रमि वाग्रंशरसंधानदेशः ततःप्रहितान्प्रेषितान् ॥ २१ ॥ सुवाससःसुपुंखाः हस्तवापोहस्तक्षेपः वचनभेदेपिसामानाधिकरण्यंशतंस्त्रियोऽस्यपरिग्रहइतिवत् एकषष्टिर्बाणाअस्यएकेनयत्नेनप्रक्षेप्याइत्यर्थः॥२२॥

एतज्ज्योतिश्चोत्तमंजीवलोकेशुक्रंप्रजानांविहितंविधात्रा॥ तेचेद्दोषंननियच्छंतिमंदाःकृत्स्नोनाशोभविताकौरवाणां॥ १७॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोबुभू षतेवृत्तिममात्यवर्गे॥ कच्चिन्नभेदेनजिजीविषंतिसुहृद्रूपादुर्हृदश्चैकमत्यात्॥ १८॥ कच्चिन्नपापंकथयंतितातते पांडवानांकुरवःसर्वएव॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृप श्चवीरोनास्मासुपापानिवदंतिकच्चित्॥ १९॥ कच्चिद्राज्येधृतराष्ट्रंसपुत्रंसमेत्याहुःकुरवःसर्वएव॥ कच्चिद्दृष्ट्वादस्युसंघान्समेतान्स्मरंतिपार्थस्ययुधांप्रणेतुः॥ ॥ २०॥ मौर्वीभुजाग्रप्रहितान्स्मतातदोधूयमानेनधनुर्धरेण॥ गांडीवनुन्नांस्तनयित्नुघोषानजिह्मगान्कच्चिदनुस्मरंति ॥ २१ ॥ नचापश्यंकंचिदहंपृथिव्यां योधंसमंवाधिकमर्जुनेन॥ यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराःसुवाससःसंमतोहस्तवापः॥ २२॥ गदापाणिर्भीमसेनस्तरस्वीप्रवेपयञ्छत्रुसंघानतीके॥ ना गःप्रभिन्नइवनड्वलेषुचंक्रम्यतेकच्चिदेनंस्मरंति॥ २३ ॥ माद्रीपुत्रःसहदेवःकलिंगान्समागतानजयद्दंतकूरे ॥ वामेनास्यन्दक्षिणेनैवयोवैमहाबलंकच्चिदेनं स्मरंति॥ २४ ॥ पुराजेतुंनकुलःप्रेषितोयंशिबींस्त्रिगर्तान्संजयपश्यतस्ते॥ दिशंप्रतीचींवशमानयन्मेमाद्रीसुतंकच्चिदेनंस्मरंति॥ २५॥ पराभवोद्वैतवनेयआ सीद्दुर्मंत्रितेघोषयात्रागतानां॥ यत्रमंदाञ्छत्रुवशंप्रयातानमोचयद्भीमसेनोजयश्च ॥ २६॥ अहंपश्चादर्जुनमभ्यरक्षंमाद्रीपुत्रौभीमसेनोप्यरक्षत्॥ गांडी वधन्वाशत्रुसंघानुदस्यस्वस्त्यागमत्कच्चिदेनंस्मरंति॥ २७॥ नकर्मणासाधुनैकेननूनंसुखंशक्यंवैभवतीहसंजय॥ सर्वात्मनापरिजेतुंवयंचेन्नशक्नुमोधृतराष्ट्र स्यपुत्रं॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरप्रश्नेत्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

नड्वलेषुसतृणेषुस्थलेषु ॥२३॥ दंतकूरे कूरंअन्नं दंताःक्रोधावेशात्कूरवच्चर्व्यंतेस्मिन्नितिदंतकूरःसंग्रामःतस्मिन् अस्यन्क्षिपन् ॥ २४॥२५॥ जयःअर्जुनः ॥ २६॥ अहं अर्जुनस्यतदापृष्ठरक्षकः प्रेरकोऽभव मित्यर्थः भीमसेनश्चमाद्रीसुतयोःपृष्ठरक्षकोऽभूत्पंचभिरप्यस्माभिस्तेमोचिताइत्यर्थः ॥२७॥ नकर्मणेति सर्वात्मनासर्वोपायैःदानभेददंडैश्चेत्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंजेतुंनशक्नुमस्तर्हिएकेनसाधुनाकर्मणासामाख्येनोपा येनसुखंसुखेनजेतुंनैवशक्यंभवति साम्नाऽसाध्येहिदानादयःप्रयुज्यंतेतैरप्यसाध्यःकथंसाममात्रेणसाध्यःस्यात् अतोदंडैकसाध्यःसइतिभावः पाठांतरेपरिणेतुंस्वायत्तीकर्तुं॥ २८ ॥इ०नै०त्रयोविं० ॥ २३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १ ॥ २ ॥ यदिति अद्रुग्धेषुअनपकृतेषु धार्तराष्ट्रेषुयत् युष्माकंद्रुग्धवत् अपकृतस्येवसौनःसूनावान् हिंस्रःतद्धर्मादनपेतंसौनधर्म्यंक्रौर्यंवर्ततेतन्नसाधु द्रुग्धैरपिभवद्भिस्तेषुप्रव्राजनकालेपिद्रोहोनकृतइदानींतु सुतरांनकर्तव्यइत्याशयः तेतुस्वकृतंभोक्ष्यंत्येवेत्याह मित्रध्रुगिति ॥ ३ ॥ नचानुजानातिसंधिनानुमोदते तप्यतेचपुत्रनाशभयात् गरीयानितिश्रृणोतिचेतिसंबंधः ॥ ४ ॥ कच्चिदस्मान्स्मरंतीतिपृष्टंतत्राह स्म

संजयउवाच यथात्थमेपांडवतत्तथैवकुरून्कुरुश्रेष्ठजनंचपृच्छसि ॥ अनामयास्तातमनस्विनस्तेकुरुश्रेष्ठान्पृच्छसिपार्थयांस्त्वं ॥ १ ॥ संत्येववृद्धाःसाधवो धार्त्तराष्ट्रेसंत्येवपापाःपांडवतस्यविद्धि ॥ दद्याद्रिपुभ्योपिहिधार्त्तराष्ट्रःकुतोदायांल्लोपयेद्ब्राह्मणानां ॥ २ ॥ यद्युष्माकंवर्त्ततेसौनधर्म्यमद्रुग्धेषुद्रुग्धवत्तन्नसाधु ॥ मित्रध्रुक्स्यात्धृतराष्ट्रःसपुत्रोयुष्मान्द्विषन्साधुवृत्तानसाधुः ॥ ३ ॥ नचानुजानातिभृशंचतप्यतेशोचत्यंतःस्थविरोऽजातशत्रो ॥ श्रृणोतिहिब्राह्मणानांसमेत्य मित्रद्रोहःपातकेभ्योगरीयान् ॥ ४ ॥ स्मरंतितुभ्यंनरदेवसंयुगेयुद्धेचजिष्णोश्चयुधांप्रणेतुः ॥ समुत्कृष्टेदुंदुभिशंखशब्देगदापाणिंभीमसेनंस्मरंति ॥ ५ ॥ माद्रीसु तौचापिरणाजिमध्येसर्वादिशःसंपतंतौस्मरंति ॥ सेनांवर्षंतौशरवर्षैरजस्रंमहारथौसमरेदुःप्रकंप्यौ ॥ ६ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यराजन्ननागतंज्ञायतेयद्भविष्यं ॥ त्वंचेत्तथासर्वधर्मोपपन्नःप्राप्तःक्लेशंपांडवकृच्छ्ररूपं ॥ त्वमेवैतत्कृच्छ्रगतश्चभूयःसमीकुर्याःप्रज्ञयाऽजातशत्रो ॥ ७ ॥ नकामार्थंसंत्यजेयुर्हिधर्मंपांडोःसुताःसर्व एवेंद्रकल्पाः ॥ त्वमेवैतत्प्रज्ञयाजातशत्रोसमीकुर्यायेनशर्माप्नुयुस्ते ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्राःपांडवाःसृंजयाश्चयेचाप्यन्येसन्निविष्टानरेंद्राः ॥ यन्मांब्रवीद्धृतराष्ट्रोनिशा यामजातशत्रोवचनंपिताते ॥ ९ ॥ सहामात्यःसहपुत्रश्चराजन्समेत्यतांवाचमिमांनिबोध ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजय वाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच समागताःपांडवाःसृंजयाश्चजनार्दनोयुयुधानोविराटः ॥ यत्तेवाक्यंधृतराष्ट्रानुशिष्टंगावल्गणे ब्रूहितत्सूतपुत्र ॥ १ ॥ संजयउवाच अजातशत्रुंचवृकोदरंचधनंजयंमाद्रवतीसुतौच ॥ आमंत्रयेवासुदेवंचशौरिंयुयुधानंचेकितानंविराटं ॥ २ ॥ पंचाला नामधिपंचैववृद्धंधृष्टद्युम्नंपार्षतंयाज्ञसेनिं ॥ सर्वेवाचंश्रृणुतेमांमदीयांवक्ष्यामियांभूतिमिच्छन्कुरूणां ॥ ३ ॥ शमंराजाधृतराष्ट्रोभिनंदन्नयोजयत्त्वरमाणोर थंमे ॥ सभ्रातृपुत्रस्वजनस्यराज्ञस्तद्रोचतांपांडवानांशमोस्तु ॥ ४ ॥

रंतीति तुभ्यंत्वां ॥ ५ ॥ रणोयोधध्वनिस्तद्विशिष्टायाआजिःसंयामस्तन्मध्ये रक्षणस्त्राणेरणःक्वणेइत्यम रः ॥ ६ ॥ अनागतंअज्ञातंअदृष्टमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथमयोजयत् इहआगंतुं राज्ञोवचनंपांडवानां रोचतांततश्चशमोस्तु ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संस्थानेनाकारेण मार्दवेनकृपया आर्जवेनअकौटिल्येन अनृशंसाःअनुग्राः ह्रीनिषेवाःलज्जापरायणाः ॥५॥हीनंहिंस्रं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वंसाधुत्वंवा भीमसेनाःभीषणसैन्याः ॥ ६ ॥सर्वक्षयःअभावसंस्थःशून्यएवप रिसमाप्तःक्षयः तत्रतत् प्रथमार्थेत्रल् जयोपिबंधुनाशात्पराजयएव ॥ ७ ॥ ज्ञातीनांदुर्योधनादीनांकार्यंघोषयात्रायांगंधर्वेभ्योमोचनादिकंउपकुष्टंनिंदितं ॥ ८ ॥ निर्णीयनिश्चयंकृत्वा निगृह्यहत्वेत्यर्थः ॥

सर्वैर्धर्मैःसमुपेतास्तुपार्थाःसंस्थानेनमार्दवेनार्जवेन ॥ जाताःकुलेह्यनृशंसावदान्याह्रीनिषेवाःकर्मणांनिश्चयज्ञाः ॥ ५ ॥ नयुज्यतेकर्मयुष्मासुहीनंसत्वंहिव स्तादृशंभीमसेनाः ॥ उद्भासतेह्यंजनबिंदुवत्तच्छुभ्रेवस्त्रेयद्भवेत्किल्बिषंवः ॥ ६ ॥ सर्वक्षयोदृश्यतेयत्रकृत्स्नःपापोदयोनिरयोऽभावसंस्थः ॥ कस्तत्रकुर्याज्जातुक र्मप्रजानन्पराजयोयत्रसमोजयश्च ॥ ७ ॥ तेवैधन्यायैःकृतंज्ञातिकार्यंतेवैपुत्राःसुहृदोबांधवाश्च ॥ उपक्रुष्टंजीवितंसंत्यजेयुर्यतःकुरूणांनियतोवैभवःस्यात् ॥ ८ ॥ तेचेत्कुरूननुशिष्याथपार्थानिर्णीयसर्वान्द्विषतोनिगृह्य ॥ समंवस्तज्जीवितंमृत्युनास्याद्यज्जीवध्वंज्ञातिवधेनसाधु ॥ ९ ॥ कोह्येवयुष्मान्सहकेशवेनसचेकि तानान्पार्षतबाहुगुप्तान् ॥ ससात्यकीन्विषहेतप्रजेतुंलब्ध्वापिदेवान्सचिवान्सहेंद्रान् ॥ १० ॥ कोवाकुरून्द्रोणभीष्माभिगुप्तानश्वत्थाम्नाशल्यकृपादिभिश्च ॥ रणेविजेतुंविषहेतराजन्राधेयगुप्तान्सहभूमिपालैः ॥ ११ ॥ महद्बलंधार्त्तराष्ट्रस्यराज्ञःकोवैशक्तोहंतुमक्षीयमाणः ॥ सोहंजयेचैवपराजयेचनिःश्रेयसंनाधिग च्छामिकिंचित् ॥ १२ ॥ कथंहिनीचाइवदौष्कुलेयानिर्धर्मार्थंकर्मकुर्युश्चपार्थाः ॥ सोहंप्रसाद्यप्रणतोवासुदेवंपंचालानामधिपंचैववृद्धं ॥ १३ ॥ कृतांजलिःश रणंवःप्रपद्येकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानां ॥ नह्येवमेवंवचनंवासुदेवोधनंजयोवाजातुकिंचिन्नकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणान्दद्याद्याचमानःकुतोन्यदेतद्विद्वन्सा धनार्थंब्रवीमि ॥ एतद्राज्ञोभीष्मपुरोगमस्यमतंयद्वःशांतिरिहोत्तमास्यात् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजयवाक्येपंचविंशोऽ ध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच कांनुवाचंसंजयमेश्टणोषियुद्धैषिणींयेनयुद्धाद्बिभेषि ॥ अयुद्धंवैताततयुद्धाद्गरीयःकस्तल्लब्ध्वाजातुयुद्ध्येतसूत ॥ १ ॥ अकुर्वतश्चेत्पुरुषस्यसंजयसिध्येत्संकल्पोमनसायंयमिच्छेत् ॥ नकर्मकुर्याद्विदितंममैतदन्यत्रयुद्धाद्बहुयल्लघीयः ॥ २ ॥

॥ ९ ॥ ननुयुद्धेजयपराजयाव नित्यावित्याह कोहीतिद्वाभ्यां ॥ १० ॥ ११ ॥ निःश्रेयसंनिश्चयं ॥ १२ ॥ निर्धर्मार्थंधर्मार्थयोर्विरुद्धंकर्मकथंकुर्युः प्रणतोस्मीतिशेषः ॥ १३ ॥ एवमेवंवचनमितिद्विरुक्त्याविकल्पवाक्यंनकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणानिति एतत्भवतांजयोपिपराजयएवेतिदीनवचनं कोवाकुरूञ्जयेतेतितीक्ष्णवचनं कथंस्वस्तिस्यादित्युभयनाशवचनंचसाधनार्थंसंधिकार्यस्यसिध्यर्थंब्रवीमिनतुयुष्मान्भीषयामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इति० उ० नै० भा० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ अकुर्वतश्चेत्संकल्पःसिध्येत्तर्हिकर्मनकुर्यात् असिद्धावपियुद्धादन्यत्रअन्यत् अत्रापिप्रथमार्थेत्रल् लघीयोपिकर्मकुर्यान्नतुयुद्धं ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अहीनंअनपगतं ॥ ३ ॥ धर्मोंदयंसुखंनिदाघेगंगावगाहादिजंनत्वधर्मोदयंहिंसादिजं तत्त्वतोवस्तुतस्तुसर्वंकर्मदुःखमेवयतःकृच्छ्रोपायंक्लेशसाध्यं तर्हिकुतःकर्मकुर्वंतीत्याशंक्याह सुखमिति ॥ ४ ॥ कामाभि
ध्याविषयध्यानं ययेति सर्वात्मनाविषयविस्मरणेमहत्सुखमस्तीतिभावः भोगान्निष्कामतानसंभवतीत्याह यथेति ॥ ५ ॥ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयति संपश्येति अस्माभिरित्यत्रधार्तराष्ट्रान्अंतर्भाव्याह पंचाधि
केनपुत्रशतेनसहधृतराष्ट्रस्यभोगंमहांतंपश्य अथापिकृत्स्नंस्वस्यैवभवत्वितिबुद्ध्याऽस्मान्राज्याद्दूरीकृत्यततोभोगात्तृप्तिंनलभतइतिभावः ॥ ६ ॥ पितृव्यनिंदादोषाद्भीतःपुनराह नाश्रेयानिति यःपुण्यवत्तरः
सविग्रहाणामीश्वरोभवतिपरैःसहविरोधंकृत्वास्योत्कर्षंकरोति अन्यस्तुतेनैवनश्यतिअतःसपुण्यवत्तरएव अस्मद्दोषात्तुवयंवनेदुःखमनुभवामोनतुपरापराधेनेतिभावः ॥ ७ ॥ प्रावारान्दिव्यवासांसि संविवस्ते

कुतोयुद्धंजातुनरोवगच्छेत्कोदेवशप्तोहिवृणीतयुद्धं ॥ सुखैषिणःकर्मकुर्वंतिपार्थाधर्मादहीनंयच्चलोकस्यपथ्यं ॥ ३ ॥ धर्मोदयंसुखमाशंसमानाःकृच्छ्रोपायंत
त्त्वतःकर्मदुःखं ॥ सुखंप्रेप्सुर्विजिघांसुश्चदुःखंयइंद्रियाणांप्रीतिरसानुगामी ॥ ४ ॥ कामाभिध्यास्वशरीरंदुनोतिययाप्रमुक्तोनकरोतिदुःखं ॥ यथेध्यमानस्यस
मिद्धतेजसोभूयोबलंवर्धतेपावकस्य ॥ ५ ॥ कामार्थलाभेनतथैवभूयोनतृप्यतेसर्पिषेवाग्निरिद्धः ॥ संपश्येमंभोगचयंमहांतंसहास्माभिर्धृतराष्ट्रस्यराज्ञः ॥ ६ ॥
नाश्रेयानीश्वरोविग्रहाणांनाश्रेयान्वैगीतशब्दंशृणोति ॥ नाश्रेयान्वैसेवतेमाल्यगंधान्नचाप्यश्रेयाननुलेपनानि ॥ ७ ॥ नाश्रेयान्वैप्रावारान्संविवस्तेकथंत्व
स्मान्संप्रणुदेत्कुरुभ्यः ॥ अत्रैवस्यादबुधस्यैवकामःप्रायःशरीरेहृदयंदुनोति ॥ ८ ॥ स्वयंराजाविषमस्थःपरेषुसामर्थ्यमन्विच्छतितन्नसाधु ॥ यथात्मनःपश्यतिवृ
त्तमेवतथापरेषामपिसोभ्युपैति ॥ ९ ॥ आसन्नमग्निंतुनिदाघकालेगंभीरकक्षेगहनेविसृज्य ॥ यथाविवृद्धंवायुवशेनशोचेत्क्षेमंमुमुक्षुःशिशिरव्यपाये ॥ १० ॥
प्राप्तैश्वर्योधृतराष्ट्रोद्यराजालालप्यतेसंजयकस्यहेतोः ॥ प्रगृह्यदुर्बुद्धिमनार्जवेरतंपुत्रंमंदंमूढममंत्रिणंतु ॥ ११ ॥ अनाप्तवच्चाप्ततमस्यवाचःसुयोधनोविदुर
स्यावमत्य ॥ सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीसंबुध्यमानोविशतेऽधर्ममेव ॥ १२ ॥ मेधाविनंह्यर्थकामंकुरूणांबहुश्रुतंवाग्मिनंशीलवंतं ॥ सतंराजाधृतराष्ट्रःकुरु
भ्योनसस्मारविदुरंपुत्रकाम्यात् ॥ १३ ॥

परिधत्ते अन्यथाअश्रेयांश्चेद्राजातर्हिअस्मान्कुरुभ्यःकथंसंप्रणुदेत्दूरीकुर्यात् शत्रूणांराज्याद्भ्रंशनंहिपुण्यवतामेवकर्मनाश्रेयसामितिभावः
अत्रेति यद्यप्येवंतथापिअंतर्दाहकरोयंकामःअबुधस्यदुर्योधनादेरेवउचितोनबुधस्यास्मदादेरित्यर्थः शरीरेशरीरमध्येस्थितंहृदयंदुनोतिखेदयति ॥ ८ ॥ अबुधत्वमेवाह स्वयमिति विषमस्थःसंकटस्थःस
न्परेषुकर्णादिषुआत्मनोवृत्तंअशक्तत्वंतथापरेषांकर्णादीनामपिसदुर्योधनोभ्युपैति ॥ ९ ॥ गंभीरकक्षेबहुतृणे गहनेवने क्षेमंशोचेत्ममसुखंनास्तीतिशोकंकुर्यात् मुमुक्षुः तस्माद्दाहादात्मानंमोचयितुमिच्छुःशि
शिरव्यपायेवसंते तत्रापिनिदाघकालेदाहकालेमध्याह्ने ॥ १० ॥ लालप्यतेदीनवत्भाषते मंदंअभाग्यं ॥ ११ ॥ विदुरस्यवाचोऽवमत्यसुतस्यप्रियैषीअधर्ममेवसंविशतेआश्रयते ॥ १२ ॥ कुरुभ्यःकुरूणां
हितार्थंनसस्मारनादृतवान् पुत्रकाम्यात्पुत्रलोभात् ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

असौराजासुतस्यप्रियैषीधर्मकामोप्राजहात्त्यक्तवानितिद्वयोःसंबंधः ईर्षोःपरोत्कर्षासहिष्णोः संरंभिणःक्रोधिनःमन्युवशानुगस्यदैन्यभाजांकर्णादीनामनुगस्य दौर्हृदैःपापैःभावितस्यपूजितस्य ॥१४॥ अनेयस्यअशिक्षणीयस्य अश्रेयसःअभाग्यस्य प्रपश्यमानःपश्यन्नपि ॥ १५ ॥ प्रशंसांविदुरेणसम्यगुक्तमितिस्तुतिंधार्तराष्ट्राद्विदुरोनलेभे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्मिन्लुब्धेशमःनउपलभ्यःयःमद्गतेममवनंप्रतिगमनेसतिसर्वस्वकमेवार्थंमन्यतेइतियोज्यं ॥ २० ॥ पारणीयंजेतुंशक्यं युद्धानिगोयहादौआसन् द्वीपोद्वीपवत्युद्धप्रवाहेणउह्यमानस्याश्रयः ॥ २१ ॥ यथेतिगंधर्वतोबंधनप्राप्तिंसूचयति

मानघ्नस्यासौमानकामस्यचेर्षोःसंरंभिणश्चार्थधर्मातिगस्य॥दुर्भाषिणोमन्युवशानुगस्यकामात्मनोदौर्हृदैर्भावितस्य॥१४॥अनेयस्याश्रेयसोदीर्घमन्योर्मित्रद्रुहःसंजयपापबुद्धेः॥सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीप्रपश्यमानःप्राजहाद्धर्मकामौ॥१५॥ तदैवमेसंजयदीव्यतोभून्मतिःकुरूणामागतःस्यादभावः॥ काव्यांवाचंविदुरोभाषमाणोनविंदतेयद्धार्तराष्ट्रात्प्रशंसां॥ १६॥ क्षत्तुर्यदानान्ववर्त्ततबुद्धिंकृच्छ्रंकुरून्सूततदाभ्याजगाम॥ यावत्प्रज्ञामन्ववर्ततस्यतावत्तेषांराष्ट्रवृद्धिर्बभूव॥ १७॥ तदर्थलुब्धस्यनिबोधमेघयेमंत्रिणोधार्त्तराष्ट्रस्यसूत॥ दुःशासनःशकुनिःसूतपुत्रोगावल्गणेपश्यसंमोहमस्य॥ १८॥ सोहंनपश्यामिपरीक्षमाणःकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानां॥ आत्तैश्वर्योधृतराष्ट्रःपरेभ्यःप्रव्राजितेविदुरेदीर्घदृष्टौ॥ १९॥ आशंसतेवैधृतराष्ट्रःसपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्यां॥ तस्मिन्शमःकेवलंनोपलभ्यःसर्वस्वकंमद्गतेमन्यतेर्थं॥ २० ॥ यत्तत्कर्णोमन्यतेपारणीयंयुद्धेगृहीतायुधमर्जुनंवै॥ आसंश्चयुद्धानिपुरामहांतिकथंकर्णोनाभवद्वीपएषां॥ २१ ॥ कर्णश्चजानातिसुयोधनश्चद्रोणश्चजानातिपितामहश्च॥ अन्येचयेकुरवस्तत्रसंतियथार्जुनान्नास्त्यपरोधनुर्धरः॥ २२॥ जानंत्येतत्कुरवःसर्वएवयेचाप्यन्येभूमिपालाःसमेताः॥ दुर्योधनेराज्यमिहाभवद्यथाअरिंदमेफाल्गुनेऽविद्यमाने॥ २३॥ तेनानुबंधंमन्यतेधार्त्तराष्ट्रःशक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वं॥ किरीटिनातालमात्रायुधेनतद्वेदिनासंयुगंतत्रगत्वा॥ २४ ॥ गांडीवविस्फारितशब्दमाजावश्रृण्वानाधार्त्तराष्ट्राध्रियंते॥ क्रुद्धंनचेदीक्षतेभीमसेनंसुयोधनोमन्यतेसिद्धमर्थं॥ २५॥ इंद्रोप्येतन्नोत्सहेत्तातहर्तुमैश्वर्यंनोजीवतिभीमसेने॥ धनंजयेनकुलेचैवसूततथावीरेसहदेवेसहिष्णौ॥ २६॥ सचेदेतांप्रतिपद्येतबुद्धिंवृद्धोराजासहपुत्रेणसूत॥ एवंरणेपांडवकोपदग्धाननश्येयुःसंजयधार्त्तराष्ट्राः॥ २७॥

॥ २२ ॥ जानंतीति अविद्यमानेइतिछेदः ॥ २३ ॥ अनुबंधंबध्नातीतिबंधोराज्यादिःतमनुसृत्यवर्तमानंपांडवानांममत्वंधार्तराष्ट्रोहर्तुंशक्यंमन्यते किंकृत्वातेनकिरीटिनासहतत्रराज्येनिमित्तेसतिसंयुगंसंग्रामंगत्वाप्राप्य तालोहस्तचतुष्टयं तद्वेदिनाधनुर्विद्यावेदिना ॥ २४ ॥ ध्रियंतेजीवंति ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतांबुद्धिंराज्यस्यअप्रदानेनाशोस्तीत्येवंरूपां ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भूतपूर्वंभीमबंधनजतुगृहदाहादि ॥ २८ ॥ इंद्रप्रस्थेइत्युपराज्यंममभवतु भारताग्र्यइतिहस्तिनापुरंसुयोधनस्यभवत्वितिसूचितं ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० षड्विंशोऽध्यायः २६ ॥ ७ ॥
महानूश्रावःश्रवणंयस्यमहाकीर्त्तीत्यर्थः पाठांतरेतुमहान्स्रावोगतिर्यस्य अतिचंचलमित्यर्थः माव्यनीनशःक्रोधेनधार्त्तराष्ट्रान्मानाशय ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रसजंतेस्पृशंति ॥ ४ ॥ गृध्नःस्पृहावान् ॥ ५ ॥
कर्मणांअर्थकामाद्यर्थानांमध्ये ॥ ६ ॥ परंस्थानंपरलोकंमन्यमानेनमानयता वर्षपूगंवर्षगणं तत्रत्यसुखेभ्यस्तदर्थंत्वयाआत्मापिदत्तः ॥ ७ ॥ सुखप्रियेभोगानूपुत्रादींश्चसेवमानः योगाभ्यासेचित्तवृत्ति

जानासित्वंक्लेशमस्मासुवृत्तंत्वांपूजयन्संजयाहंक्षमेयं ॥ यच्चास्माकंकौरवैर्भूतपूर्वंयानोवृत्तिर्धार्त्तराष्ट्रेतदासीत् ॥ २८॥ अद्यापितत्तत्रतथैववर्त्ततांशांतिंग मिष्यामियथात्वमात्थ॥ इंद्रप्रस्थेभवतुममैवराज्यंसुयोधनोयच्छतुभारताग्र्यः॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येष ड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥७॥ संजयउवाच धर्मनित्यापांडवतेविचेष्टालोकेश्रुताद्दृश्यतेचापिपार्थ॥ महाश्रावंजीवितंचाप्यनित्यंसंपश्यत्वंपांडवमाव्य नीनशः॥ १॥ नचेद्भागंकुरवोन्यत्रयुद्धात्प्रयच्छेरंस्तुभ्यमजातशत्रो॥ भैक्षचर्यामंधकवृष्णिराज्येश्रेयोमन्येनतुयुद्धेनराज्यं॥ २ ॥ अल्पकालंजीवितंयन्मनु ष्येमहास्रावंनित्यदुःखंचलंच ॥ भूयश्चतद्यशसोनानुरूपंतस्मात्पापंपांडवमाकृथास्त्वं॥ ३॥ कामामनुष्यंप्रसजंतएतेधर्मस्ययेविघ्नमूलंनरेंद्र ॥ पूर्वंनरस्तान्म तिमान्प्रणिघ्नन्लोकेप्रशंसांलभतेऽनवद्यां॥ ४ ॥ निबंधनीत्यर्थतृष्णेहपार्थतामिच्छतांबाध्यतेधर्मएव॥ धर्मंतुयःप्रवृणीतेसबुद्धःकामेगृध्नोहीयतेर्थानुरोधात् ॥५॥ धर्मंकृत्वाकर्मणांतातमुख्यंमहाप्रतापःसवितेवभाति॥ हीनोहिधर्मेणमहीमपीमांलब्ध्वानरःसीदतिपापबुद्धिः॥ ६ ॥ वेदोधीतश्चरितंब्रह्मचर्यंयज्ञैरिष्टं ब्राह्मणेभ्यश्चदत्तं॥ परंस्थानंमन्यमानेनभूयआत्मादत्तोवर्षपूगंसुखेभ्यः॥ ७॥ सुखप्रियेसेवमानोतिवेलंयोगाभ्यासेयोनकरोतिकर्म ॥ वित्तक्षयेहीनसुखो तिवेलंदुःखंशेतेकामवेगप्रणुन्नः॥ ८ ॥ एवंपुनर्ब्रह्मचर्याप्रसक्तोहित्वाधर्मंयःप्रकरोत्यधर्मं ॥ अश्रद्दधत्परलोकायमूढोहित्वादेहंतप्यतेप्रेत्यमंदः॥ ९॥ नकर्म णांविप्रणाशोस्त्यमुत्रपुण्यानांवाप्यथवापापकानां॥ पूर्वंकर्त्तुर्गच्छतिपुण्यपापंपश्चात्त्वेनमनुयात्येवकर्ता॥ १०॥

निरोधमभ्यसितुंकर्मआसनप्राणायामादिकं
नकरोति ॥८॥ ब्रह्मचर्यैति ब्रह्मणिचर्याआत्मानुसंधानंतत्रअप्रसक्तःप्रकर्षेणअनासक्तःयोगाद्यावृत्तः धर्मंचयज्ञादिरूपंहित्वायःअधर्ममेवप्रकरोतिसंचिनोति ॥ ९ ॥ ननुधर्मेणपापमपनुदतीतिश्रुतेःकालांत रेअधर्मस्यनाशार्थंधर्ममप्यनुष्ठास्यामःकिमुक्तत्येत्याशंक्याह नकर्मणामिति कृतंकर्मभोगंविनाआत्मज्ञानंविनावाननश्यतीत्यर्थः नाभुक्तंक्षीयतेकर्म क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरेइत्यादिवाक्येभ्यः उ दात्हतश्रुतिस्तुप्रायश्चित्तादिनापापनाशोभवतिसोपिअत्रैवव्यवहार्यत्वमापादयतिनतुपरलोकेपिपापास्पर्शायप्रभवतीत्येवंपरा ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्वाहार्येष्वित्यनेनश्रौतमिष्ट्यादिकंलक्ष्यते तत्र हिअन्वाहार्योदक्षिणात्वेनदीयते ॥ ११ ॥ कार्यंधर्मः प्रेत्यमृत्वा ॥ १२ ॥ परलोकेकर्मनास्तीत्याह जहातीति ॥ १३ ॥ एवंरूपमिति हृदयस्यप्रियेणकामे नईदृशंक्षयिष्णुइंद्रियप्रीतिमात्रहेतुःकर्मफलंतत्अत्रअस्मिन्लोकेमावहनैववहेयं अत्रकर्मकुर्वन्कामवशादमुत्रफलंनप्रार्थयेतेत्यर्थः ततश्चकोलाभइत्यतआह सइति सः त्वंएवंनिष्कामकर्मकृत्क्रोधजंलोकंनर कंहर्षजंस्वर्गंचेत्युभौलोकौचिरायअपुनरावृत्तयेमाप्रहासीःमागच्छ ओहाङ्गतावित्यस्यरूपं तङभावआर्षः कर्मजंफलंत्यक्त्वापरेणवैराग्येणसंपन्नोमोक्षार्थंयोगाभ्यासमेवकुरुष्वकिंराज्येनबंधुनाशलभ्येनेत्य र्थः ॥ १४ ॥ एवंज्ञानेनकर्मणांअंतंनाशंगत्वाप्राप्य ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेऽर्जुनेतिभगवद्वचनात् बुद्धतत्त्वोपिकृतकृत्योपिसत्यादिकंमात्यज अश्वमेधादीनिकर्माण्यपिलोकसंग्रहार्थंकुरुपरंतुपाप

न्यायोपेतंब्राह्मणेभ्योथदत्तंश्रद्धापूतंगंधरसोपपन्नं ॥ अन्वाहार्येषूत्तमदक्षिणेषुतथारूपंकर्मविख्यायतेते ॥ ११ ॥ इहक्षेत्रेक्रियतेपार्थकार्यंनवैकिंचित्क्रियते प्रेत्यकार्यं ॥ कृतंत्वयापारलौक्यंचकर्मपुण्यंमहत्सद्भिरतिप्रशस्तं ॥ १२ ॥ जहातिमृत्युंचजरांभयंचनक्षुत्पिपासेमनसोऽप्रियाणि ॥ नकर्तव्यंविद्यतेतत्रकिंचिद न्यत्रवैचेंद्रियप्रीणनाद्धि ॥ १३ ॥ एवंरूपंकर्मफलंनरेंद्रमात्रावहंहृदयस्यप्रियेण ॥ सक्रोधजंपांडवहर्षजंचलोकावुभौमाप्रहासीश्चिराय ॥ १४ ॥ अंतंगत्वाक र्मणांमाप्रजह्याःसत्यंदमंचार्जवमानृशंस्यं ॥ अश्वमेधंराजसूयंतथेज्याःपापस्यांतंकर्मणोमापुनर्गाः ॥ १५ ॥ तच्चेदेवंद्वेषरूपेणपार्थाःकरिष्यध्वंकर्मपापंचिरा य ॥ निवसध्वंवर्षपूगान्वनेषुदुःखंवासंपांडवाधर्मएव ॥ १६ ॥ अप्रव्रज्येमास्महित्वापुरस्तादात्माधीनंयद्बलंत्येतदासीत् ॥ नित्यंचवश्याःसचिवास्तवेमेजना र्दनोयुयुधानश्चवीरः ॥ १७ ॥ मत्स्योराजारुक्मरथःसपुत्रःप्रहारिभिःसहपुत्रैर्विराटः ॥ राजानश्चयेविजिताःपुरस्तात्त्वामेवतेसंश्रयेयुःसमस्ताः ॥ १८ ॥ महास हायःप्रतपन्बलस्थःपुरस्कृतोवासुदेवार्जुनाभ्यां ॥ वरान्हनिष्यन्द्विषतोरंगमध्येव्यनेष्यथाधार्तराष्ट्रस्यदर्पं ॥ १९ ॥ बलंकस्माद्वर्धयित्वापरस्यनिजान्कस्मात्क र्शयित्वासहायान् ॥ निरुष्यकस्माद्वर्षपूगान्वनेषुयुयुत्ससेपांडवहीनकालं ॥ २० ॥

स्यकर्मणोंतंसमीपंपुनर्मागाःज्ञानोत्तरकालंकृतमपिकर्मनज्ञानिनंस्पृशतीतिभावः तद्यथा पु ष्करपलाशआपोनश्लिष्यंतएवमेवंविदिपापंकर्मनश्लिष्यतइतिश्रुतेः ॥ १५ ॥ तच्चेदिति भोपार्थाःभोपांडवाःतत्पापंकर्मगोत्रवधरूपंद्वेषरूपेणचिरायप्रागेवचेत्करिष्यध्वंतर्हियद्वनेवर्षपूगान्दुःखंवासंनिवसध्वंत द्धर्मएवेतियत्तत्पदाध्याहारेणयोज्यं राज्यार्थंसर्वलोकनाशमिच्छतां भवतांदुर्योधनेनयोवनवासःकारितःसधर्मएवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननुतदानींसहायाभावादस्माभिर्वनवासोंगीकृतोनदुर्योधनाज्ञयेत्याशंक्याह अप्रव्रज्येति इमाइमानिराज्यादीनि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः पुरस्तात्प्रव्रजनकालेएवहित्वा धात्रोरूपं बलेनधृत्वाअप्रव्रज्यवनेप्रव्रजनमकृत्वैवआस्मभवेमवयं पांडवान्आत्मन्यंतर्भाव्यउत्तमपुरुषप्रयोगः यत्यतःपुरस्तादपिएतद्बलंआत्माधीनमेवासीत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हीनकालंगतेकालेइत्यर्थः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंपूर्वंयुद्धमकुर्वताइदानीमपितन्नकर्त्तव्यमित्युक्तंअथसर्वथापियुद्धंनकर्त्तव्यंजयपराजययोरव्यवस्थितत्वादित्याह अप्राज्ञइति मूढोऽधर्मज्ञोवायुध्यन्ऐश्वर्यंलभतेप्राज्ञोधर्मज्ञःअयुध्यन्दैवात्ऐश्वर्यात्भ्रश्यती त्यर्थः ॥ २१ ॥ ग्रंथतात्पर्यमाह नेति संरंभात्कोपात् पूर्वमपिपापभयादेवत्वयानकृतंतर्हिइदानींप्रज्ञाविरुद्धंतत्किमर्थंचिकीर्षसीतिभावः ॥ २२ ॥ अव्याधिजंकटुकंपित्तादिकंविनाप्यरोचकंयशोमुषं यशोहरं पेयंगिलनीयं मन्युंक्रोधं प्रशाम्यशांतोभव ॥ २३ ॥ पापेनुबध्नातितंतथाविधंपापस्यमूलंतंमन्युंयत्रभोगेषुनिमित्तेषु एतेनभीष्मादीनांगुरूणामपिवधोराज्यार्थिनस्त्वत्तोभविष्यतीतिदर्शितं ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवयानात्पथोर्चिरादिमार्गादपुनरावृत्तिफलात्गोत्रद्रोहेणमागाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥७॥ असंशयंयदिधर्मंच

अप्राज्ञोवापांडवयुध्यमानोऽधर्मज्ञोवाभूतिमथोभ्युपैति ॥ प्रज्ञावान्वाबुध्यमानोपिधर्मंसंरंभाद्वासोपिभूतेरपैति ॥ २१ ॥ नाधर्मेतेधीयतेपार्थबुद्धिर्नसंरंभा त्कर्मचकर्थपापं ॥ आत्थकिंतत्कारणंयस्यहेतोःप्रज्ञाविरुद्धंकर्मचिकीर्षसीदं ॥ २२ ॥ अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगियशोमुषंपापफलोदयंवा ॥ सतांपेयंयन्नपि बंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य ॥ २३ ॥ पापानुबंधंकोनुतंकामयेतक्षमैवतेज्यायसीनोतभोगाः ॥ यत्रभीष्मःशांतनवोहतःस्याद्यत्रद्रोणःसहपुत्रोहतःस्या त् ॥ २४ ॥ कृपःशल्यःसौमदत्तिर्विकर्णोविविंशतिःकर्णदुर्योधनौच ॥ एतान्हत्वाकीदृशंतत्सुखंस्याद्यद्विंदेथास्तदनुब्रूहिपार्थ ॥ २५ ॥ लब्ध्वापीमांपृथिवींसाग रांतांजरामृत्यूनैवहित्वंप्रजह्याः ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्नेवंविद्वान्नैवयुद्धंकुरुत्वं ॥ २६ ॥ अमात्यानांयदिकामस्यहेतोरेवंयुक्तंकर्मचिकीर्षसित्वं ॥ अप क्रामेःस्वंप्रदायैवतेषांमागास्त्वंवैदेवयानात्पथोद्य ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजयवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥७॥

युधिष्ठिरउवाच असंशयंसंजयसत्यमेतद्धर्मोवरःकर्मणांयत्त्वमात्थ ॥ ज्ञात्वातुमांसंजयगर्हयेस्त्वंयदिधर्मंयद्यधर्मंचरेयं ॥ १ ॥ यत्राधर्मोधर्मरूपाणिधत्तेध र्मःकृत्स्नोदृश्यतेऽधर्मरूपः ॥ बिभ्रद्धर्मोधर्मरूपंतथाचविद्वांसस्तंसंप्रपश्यंतिबुध्या ॥ २ ॥

रेयंयदिवाअधर्मंतदुभयंज्ञात्वापरीक्ष्याधर्माचरणं उपलभ्यगर्हयेःनिंदस्व ॥ १ ॥ धर्माधर्मपरीक्षायांत्रैविध्यमाह यत्रेति यत्रपुरुषेदंभादिमतिअधर्मःअभिचारार्थंमंत्रजपादिःधर्मइत्येवान्येजानंति तथाप्रच्छन्नयोगिनिदत्तात्रेयादौधर्मोरागद्वेषादिशून्यतारूपो योगधर्मोपिउन्मत्तवदाचरणादधर्मरूपइवदृश्यते यत्रवसिष्ठादौधर्मःधर्मरूपएव यद्यपिचांडालादौअधर्मोप्यधर्मरूपएवास्तितथापितस्यानुपादेयत्वात्त्रयमेवविचार्यं पाठांतरेऽधर्मेतिछेदः एतच्चत्वयापिविदुषा मयिविचार्यमित्याशयः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रआद्ययोःप्रच्छन्नत्वात्चिरकालेनतत्त्वनिश्चयः अंत्येतुप्रत्यक्षलिंगेपिआपत्कालवशाद्धर्माधर्मयोर्व्यत्यासोजायतइत्याह एवमिति एतदेवंरूपंलोकप्रत्यक्षंलिंगंब्राह्मणस्यस्वाध्यायप्रवचनादि क्षत्रियस्यशौर्यादि वैश्यस्यकृष्यादि तत्तथैवयथोक्तमेव तथापिनित्यवृत्तीनित्यंवर्त्तेतेतौनित्यवृत्तीधर्माधर्मौतल्लिंगंभजेतां अयंभावः क्षत्रलिंगंब्राह्मणवैश्ययोरापदिधर्मःअनापद्यधर्मः तथाचैकस्यैवलिंगस्यवर्णांतरेअवस्थाभेदाद्धर्मत्वमधर्मत्वंचनित्यमिति तत्रापिविशेषमाह आद्यमिति आद्यंब्राह्मणलिंगंयाजनादियस्यास्तिब्राह्मणस्यतस्यैवतत्प्रमाणंअव्यभिचारि आपद्यपिक्षत्रियेणयाजनाध्यापनादिकंनकर्त्तव्यमित्यर्थः एवंविधंतंआपद्धर्मंशास्त्रान्निबोधबुध्यस्व ॥ ३ ॥ ननुकथंतर्हिएकचक्रायांभिक्षाटनंब्राह्मणस्यैवासाधारणत्वेनविहितंभवद्भिःकृतमित्याशंक्याह लुप्तायामिति प्रकृतिःजीविकाहेतुभूतंधनं तच्चक्षत्रियस्यभूमिशस्त्रादिकं वैश्यस्यधनपश्वादिकं तस्मिन्सर्वात्मनानष्टेसतियेनकर्मसंध्योपासनादिकंनिष्पादयेत्तत्भिक्षाटनादिकमपिपरीप्सेत्कर्तुमिच्छेत् अन्यथाजीविकायाअभावात्कर्मलोपःप्राणनाशश्चस्यादतोऽत्यंतापदितावान्विप्रधर्मोपीतरैरनुष्ठेयएव प्रकृतिस्थश्चेति आपदिआपद्धर्मे प्रकृतिस्थोपियद्यापद्धर्ममनुसरेत्सलोभाद्गर्ह्यः आपत्स्थोपियदिप्राकृतंधर्ममनुसरेत्सजीवनलोपात्कुटुंबहिंसयाचगर्ह्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ अवि

एवंतथैवापदिलिंगमेतद्धर्माधर्मौनित्यवृत्तीभजेतां ॥ आद्यंलिंगंयस्यतस्यप्रमाणमापद्धर्मंसंजयतंनिबोध ॥ ३ ॥ लुप्तायांतुप्रकृतौयेनकर्मनिष्पादयेत्तत्परी
प्सेद्धिहीनः ॥ प्रकृतिस्थश्चापदिवर्तमानउभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौ ॥ ४ ॥ अविनाशमिच्छतांब्राह्मणानांप्रायश्चित्तंविहितंयद्विधात्रा ॥ संपश्येथाःकर्मसुवर्तमा
नान्विकर्मस्थान्संजयगर्हयेस्त्वं ॥ ५ ॥ मनीषिणांसत्त्वविच्छेदनायविधीयतेसत्सुवृत्तिःसदैव ॥ अब्राह्मणाःसंतितुयेनवैद्याःसर्वोत्संगंसाधुमन्येततेभ्यः ॥ ६ ॥

नाशमिति यत्यस्माद्धेतोःविधात्राअविनाशोवृत्त्यंतरोपजीवनेनब्राह्मण्यस्यनाशोविनाशस्तदभावमिच्छतांब्राह्मणानांआपदुत्तीर्णानांप्रायश्चित्तंविहितं तस्माद्धेतोरापदिअन्यस्यान्यधर्माश्रयणंप्रसक्तमेवेति ज्ञायते अतएवएकचक्रायामस्माभिःकृतंभिक्षाटनंनानुचितमित्यर्थः एवमनापदिकर्मसुवर्तमानान्आपदिचविकर्मस्थान्संपश्येथाःसम्यगेवेदमितिपश्येथाः अन्यथातुआपदिकर्मस्थान् आत्मपरहिंस्रान्अनापदिविकर्मस्थांश्चातिलुब्धान्विगर्हयेस्त्वं ॥ ५ ॥ किंचमनीषिणांमनसःनिग्रहंनाशंकर्तुमिच्छतां ईषगतिहिंसादर्शनेष्वित्यस्यरूपं सत्त्वविच्छेदनायसत्त्वस्यबुद्धिसत्त्वस्यचिदात्मनासहएकलोलीभूतस्यविच्छेदनायमुंजेषीकान्यायेनपृथक्करणायसत्सुसतांगृहेषुवृत्तिर्जीविकाशास्त्रेविधीयते वेदानिमंलोकममुंचपरित्यज्यात्मनात्मानमन्विच्छेदितिश्रुत्यात्मान्वेषणायसर्वसंन्यासपूर्वकंभिक्षाचर्यविधानात् नब्राह्मीवृत्तिःकस्यापिनिंद्या येतुअब्राह्मणाअपिवैद्याःविद्यानिष्ठाःनभवंतितेषांभिक्षाचर्यस्याविधानात्तेभ्यःतेषामर्थेसर्वोत्संगंसर्वेषांउत्संगंसमीपंस्वधर्मसंयोगंआपदनापदोरुचितंसाधुमन्येत सर्वोच्छेदमितिपाठेतेभ्यस्तेषामर्थेभिक्षाद्यटनंसर्वधर्मोच्छेदायमन्येतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदध्वानइति पित्रादयः यज्ञैषिणोयेतेसर्वेतदध्वानः सएवमयोक्तोऽध्वामार्गोयेषांतेतदध्वानोऽभूवन् हिप्रसिद्धं येचकर्मनकुर्युः संन्यासिनइत्यर्थः तेसर्वेतदध्वानः अहमपिआस्तिकोस्मीतिततोन्यंअध्वानंनमन्ये॥ ७ एवंस्वस्यनीतिज्ञत्वप्रकाशनप्रसंगादापद्धर्मान्योगिधर्मांश्चोक्त्वाप्रकृतमनुसरति यत्किंचेति ॥ ८ ॥ धर्मेश्वरः धर्मफलस्यदाता ॥ ९ ॥ यदिसामविसृजनूस्यांतर्हिगर्ह्यःस्यां यदिवायुध्यमानः स्वधर्मंजह्यांतदागर्ह्यः स्यां ममतुद्वयमपीष्टमेवेतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ कृष्णप्रणीताः कृष्णेनैवनीतिपथंनीताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० युधिष्ठिरवाक्ये अष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥

तदध्वानःपितरोयेचपूर्वेपितामहायेचतेभ्यःपरेन्ये ॥ यज्ञैषिणोयेचहिकर्मकुर्युर्नान्यंततोनास्तिकोस्मीतिमन्ये ॥ ७॥ यत्किंचनेदंवित्तमस्यांपृथिव्यांयद्देवानां त्रिदशानांपरंयत् ॥ प्राजापत्यंत्रिदिवंब्रह्मलोकंनाधर्मतःसंजयकामयेयं ॥ ८॥ धर्मेश्वरःकुशलोनीतिमांश्चाप्युपासिताब्राह्मणानांमनीषी ॥ नानाविधांश्चै वमहाबलांश्चराजन्यभोजाननुशास्तिकृष्णः ॥ ९ ॥ यदित्यहंविसृजन्सामगर्ह्योनियुध्यमानोयदिजह्यांस्वधर्मं ॥ महायशाःकेशवस्तद्ब्रवीतुवासुदेवस्तूभयोर र्थकामः ॥ १० ॥ शैनेयोयंचेदयश्चांधकाश्चवार्ष्णेयभोजाःकुकुराःसृंजयाश्च ॥ उपासीनावासुदेवस्यबुद्धिंनिगृह्यशत्रून्सुहृदोनंदयंति ॥ ११ ॥ वृष्ण्यंधकाह्यु ग्रसेनादयोवैकृष्णप्रणीताःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ मनस्विनःसत्यपरायणाश्चमहाबलायादवाभोगवंतः ॥ १२ ॥ काश्योबभ्रुःश्रियमुत्तमांगतोलब्ध्वाकृष्णंभ्रातर मीशितारं ॥ यस्मैकामान्वर्षतिवासुदेवोग्रीष्मात्ययेमेघइवप्रजाभ्यः ॥ १३ ॥ ईदृशोयंकेशवस्तातविद्वान्विद्धित्येनंकर्मणांनिश्चयज्ञं ॥ प्रियश्चनःसाधुतमश्चकृ ष्णोनातिक्रामेवचनंकेशवस्य ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ वासुदेव उवाच अविनाशंसंजयपांडवानामिच्छाम्यहंभूतिमेषांप्रियंच ॥ तथाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसूतसमाशंसेबहुपुत्रस्यवृद्धिं ॥ १ ॥ कामोहिमेसंजयनित्यमेवनान्यद्ब्रू यांतान्प्रतिशाम्यतेति ॥ राज्ञश्चहिप्रियमेतच्छृणोमिमन्येचैतत्पांडवानांसमक्षं ॥ २ ॥ सुदुष्करस्तत्रशमोहिनूनंप्रदर्शितःसंजयपांडवेन ॥ यस्मिन्गृद्धोधृतराष्ट्रः सपुत्रःकस्मादेषांकलहोनावमूर्च्छेत् ॥ ३ ॥ नत्वंधर्मंविचरंसंजयेहमत्तश्चजानासियुधिष्ठिराच्च ॥ अथोकस्मात्संजयपांडवस्यउत्साहिनःपूरयतःस्वकर्म ॥ ४ ॥

॥ १ ॥ शाम्यतेतिवचनादन्यत्तान्प्रतिनब्रूयां पांडवानांसमक्षंराज्ञोयुधिष्ठिराच्चएतदेवशृणोमि अहंचएतन्मन्येमानयामि ॥ २ ॥ तत्रराज्येनिमित्ते गृद्धःलिप्सावान् एवंसतिएषांकौरवाणांकस्माद्धेतोःकलहःना वमूर्च्छेत् ॥ ३ ॥ विचरंविचलितंपूरयतःपालयतः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यथाख्यातंप्रसिद्धिमनतिक्रम्यआवसतःअधितिष्ठतः साधुविलोपंधर्मलोपंयुधिष्ठिरेकस्माद्धेतोःआत्थउक्तवानृत्वं अस्मिन्विधौशुचिरद्रोहीकुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानोयावदायुषंवर्त्तयेदित्येवंरूपेव र्त्तमानेपिब्राह्मणानांउच्चावचामतयोगार्हस्थ्यस्यअपरिग्रहेवात्यागेवानैष्ठिकब्रह्मचर्येपारिव्राज्येवामतयोभवंति ॥ ५ ॥ तत्रहेतुमाह कर्मणेति सिद्धिंमोक्षं एके कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थि ताजनकादयइत्येकेआहुः नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्येकेआहुः यद्यपिएवंकुटुंबेवस्थितिःसंन्यासश्चद्वयमपितुल्यवत्शास्त्रेणविहितं तथापि कृत्स्नभावात्तुगृहिणोपसंहारन्याये नआश्रमांतरसाध्यंज्ञानंगृहस्थेनसाधयितुंशक्यंनतुगृहस्थेनसाध्यंयज्ञादिकंआश्रमांतरेप्यस्तीतिकृत्स्नोधर्मोगार्हस्थ्येएवप्राप्यतइत्याशयेनाह नाभुंजानइति यतोविद्वानपिअभुंजानोनतृप्यति यतश्चब्राह्मणा नांसंन्यासिनामपिगृहस्थगृहेविहितंभोजनादिकं ॥ ६ ॥ तेनकर्मणामनुकूलायाविद्यास्ताएवफलवत्योनतुतत्प्रतिकूलाइत्याह याइति तथाहि सर्वाणिहवाइमानिभूतानिप्राणमेवाभिसंविशंतिप्राणमभ्युज्जिह

यथाख्यातमावसतःकुटुंबेपुराकस्मात्साधुविलोपमात्थ॥ अस्मिन्विधौवर्तमानेयथावदुच्चावचामतयोब्राह्मणानां॥५॥ कर्मणाहुःसिद्धिमेकेपरत्रहित्वाकर्म
विद्ययासिद्धिमेके॥ नाभुंजानोभक्ष्यभोज्यस्यतृप्येद्विद्वानपीहविहितंब्राह्मणानां॥६॥ यावैविद्याःसाधयंतीहकर्मतासांफलंविद्यतेनेतरासां॥ तत्रेहवैदृष्टफलं
तुकर्मपीत्वोदकंशाम्यतितृष्णयार्तः॥७॥ सोयंविधिर्विहितःकर्मणैवसंवर्ततेसंजयतत्रकर्म॥ तत्रयोन्यत्कर्मणःसाधुमन्येन्मोघंतस्यालपितंदुर्बलस्य॥८॥क
र्मणामीभांतिदेवाःपरत्रकर्मणैवेहप्लवतेमातरिश्वा॥ अहोरात्रेविदधत्कर्मणैवअतंद्रितोनित्यमुदेतिसूर्यः॥९॥ मासार्धमासानथनक्षत्रयोगानतंद्रितश्चंद्रमा
श्चाभ्युपैति॥ अतंद्रितोदहतेजातवेदाःसमिध्यमानःकर्मकुर्वन्प्रजाभ्यः॥१०॥ अतंद्रिताभारमिमंमहांतंबिभर्तिदेवीपृथिवीबलेन॥ अतंद्रिताःशीघ्रमपोवहं
तिसंतर्पयंत्यःसर्वभूतानिनद्यः॥११॥ अतंद्रितोवर्षतिभूरितेजाःसन्नादयन्नंतरिक्षंदिशश्च॥ अतंद्रितोब्रह्मचर्यंचचारश्रेष्ठत्वमिच्छन्बलभिद्देवतानां॥१२॥
हित्वासुखंमनसश्चप्रियाणितेनशक्रःकर्मणाश्रैष्ठ्यमाप॥ सत्यंधर्मंपालयन्नप्रमत्तोदमंतितिक्षांसमतांप्रियंच॥१३॥

तेसैषादेवताप्रस्तावमन्वायत्तेतिछांदोग्येसर्वभूतसंवेशनोद्गमनलिंगेनजगत्कारणतयानिश्चितस्यप्राणाख्यपरमात्मनोविद्यायाःप्रस्तावकर्मसाधकत्वंदृष्टं तासांकर्मसाधकानांविद्यानांफलमस्तिनेतरासांस्वतंत्राणां अयंभावः गृहस्थःस्वात्मानमन्यांश्चपित्रादीनृतारयतियतींश्चपुष्णातियतिस्त्वात्मानमेवतारयतिनपित्रादीनृपोषणंचस्वस्यापिनकरोतिभैक्षोपजीवित्वादतोगार्हस्थ्यमेवश्रेष्ठमिति किंचनैष्कर्म्यंदृष्टविरुद्धमपी त्याह तत्रेति तत्रकर्मतदभावतारतम्येविचारणीये कर्मइहैवदृष्टफलं ॥ ७ ॥ सोयंज्ञानविधिःकर्मणैवसहविहितः तत्रचअनुष्ठीयमानेकर्मउद्धर्ततेउच्छिद्यते कर्मसमवेतमेवज्ञानंसकलकर्मोच्छेदहेतुरित्यर्थः क र्मणोन्यत्संन्यासं मन्येत्मन्यते ॥ ८ ॥ कर्मसमुच्चितंज्ञानंस्तौति कर्मणामीभांतीत्यादिना ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाइत्युपसंहारात् ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यायच्छसेनियहंकरोषि ॥ १७ ॥ आम्नायेष्विति विद्याधर्मःशौर्यंचयुधिष्ठिरेपुष्कलमस्तीतिनायमन्येनशिक्षणीयोजेतुंवाशक्यइत्यर्थः ॥ १८ ॥ कौरवाणांअवधेनउपायं राज्य प्राप्तावितिशेषः एषांएतैः भीमसेनंआर्यैवृत्तेअहिंसायांनिगृह्यपुण्यमेवकृतंस्यात् ॥ १९ ॥ पित्र्येकर्मणिक्षात्रधर्मैयुद्धे पूरयंतःपालयंतः ॥२०॥ शाम्यमेवशमःकार्यएवेतिमन्यसेतर्हिधर्मतंत्रंधर्मानुष्ठानंयुद्धप क्षेस्तिउतअयुद्धपक्षेतयोर्मध्येयदेववक्ष्यसितथैवतेवाचंश्रृणोमिकरिष्यामीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ननुक्षत्रधर्मलोपेपिगोत्रवधोनकर्तव्यइत्याशंक्याह चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ॥ २२॥ प्रतीच्छेत्प्रतिगृह्णीयात् ॥२३॥

एतानिसर्वाण्युपसेवमानःसदेवराज्यंमघवान्प्रापमुख्यं ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मचर्यंचचारसमाहितःसंशितात्मायथावत् ॥ १४ ॥ हित्वासुखंप्रतिरुध्येंद्रियाणिते नदेवानामगमद्गौरवंसः ॥ तथानक्षत्राणिकर्मणामुत्रभांतिरुद्रादित्यावसवोथापिविश्वे ॥ १५ ॥ यमोराजावैश्रवणःकुबेरोगंधर्वयक्षाप्सरसश्वसूत ॥ ब्रह्मवि द्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाऋषयोमुत्रभांति ॥ १६ ॥ जानन्निमंसर्वलोकस्यधर्मंविप्रेंद्राणांक्षत्रियाणांविशांच ॥ सकस्मात्त्वंजानतांज्ञानवान्सन्व्या यच्छसेसंजयकौरवार्थे ॥ १७॥ आम्नायेषुनित्यसंयोगमस्यतथाश्वमेधेराजसूयेचविद्धि ॥ संयुज्यतेधनुषावर्मणाचहस्त्यश्वाद्यैरथशस्त्रैश्वभूयः ॥ १८॥ तेचे दिमेकौरवाणामुपायमवगच्छेयुरवधेनैवपार्थाः ॥ धर्मत्राणंपुण्यमेषांकृतंस्यादार्यैवृत्तेभीमसेनंनिगृह्य ॥ १९ ॥ तेचेत्पित्र्येकर्मणिवर्तमानाआपद्येरन्दिष्टव शेनमृत्युं ॥ यथाशक्त्यापूरयंतःस्वकर्मतदप्येषांनिधनंस्यात्प्रशस्तं ॥ २० ॥ उताहोत्वंमन्यसेशाम्यमेवराज्ञांयुद्धेवर्ततेधर्मतंत्रं ॥ अयुद्धेवावर्ततेधर्मतंत्रंतथैव तेवाचमिमांश्रृणोमि ॥ २१ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यप्रथमंसंविभागमवेक्ष्यत्वंसंजयस्वंचकर्म ॥ निशम्याथोपांडवानांचकर्मप्रशंसवानिंदवायामतिस्ते ॥ २२ ॥ अ धीयीतब्राह्मणोवैयजेतदद्यादीयात्तीर्थमुख्यानिचैव ॥ अध्यापयेद्याजयेच्चापियाज्यान्प्रतिग्रहान्वाविहितान्प्रतीच्छेत् ॥ २३॥ तथाराजन्योरक्षणंवैप्रजानांकृ त्वाधर्मेणाप्रमत्तोथदत्वा ॥ यज्ञैरिष्ट्वासर्ववेदानधीत्यदारान्कृत्वापुण्यकृदावसेद्गृहान् ॥ २४ ॥ सधर्मात्माधर्ममधीत्यपुण्यंयदिच्छयाव्रजतिब्रह्मलोकं ॥ वैश्यो धीत्यकृषिगोरक्षपण्यैर्वित्तंचिन्वन्पालयन्नप्रमत्तः ॥ २५ ॥ प्रियंकुर्वन्ब्राह्मणक्षत्रियाणांधर्मशीलःपुण्यकृदावसेद्गृहान् ॥ परिचर्यावंदनंब्राह्मणानांनाधीयीत प्रतिषिद्धोस्ययज्ञः ॥ नित्योत्थितोभूतयेऽतंद्रितःस्यादेवंस्मृतःशूद्रधर्मःपुराणः ॥ २६ ॥

॥ २४ ॥ सःक्षत्रियःअधीत्यप्राप्ययदिच्छयायस्यधर्मस्यइच्छयाबलेनब्रह्मलोकंग च्छति नोचेज्जनकादिवदिहैवकृतकृत्योभवतीत्यर्थः भोगमोक्षकरःक्षात्रोधर्मोदुस्त्यजइतिभावः ॥ २५॥ नाधीयीतवेदाध्ययनंनकुर्यात् यज्ञःश्रौतःस्मार्तश्वप्रतिषिद्धः तस्माच्छूद्रोयज्ञेनवक्लृप्तइतिश्रुतेः ॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतानिति यथासर्वाश्रमपालकत्वाद्गृहस्थस्यश्रैष्ठ्यंतथासर्ववर्णपालकत्वात् धर्मेणराज्यकरणमपिश्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ २७ ॥ तस्माद्राज्ञःश्रेयान्प्रशस्ततरःअभिज्ञातःज्ञानतः धर्मतश्चयदिकश्चिदस्तिसतंयुधिष्ठि
रंप्रजानांकर्मणिषष्ठी प्रजाःद्रष्टुंराज्यंप्राप्तुमित्यर्थः अनुशिष्यन्अनुशासितुमिच्छन्एतन्मदुक्तंधर्मजातंयुधिष्ठिरेस्तीतिबुध्येत् नचतस्मिन्नसाधुःयुधिष्ठिरेऽसाधुरधर्मोनचास्तीत्यपिबुध्येत् यद्वाएवंसत्यपितस्मि
न्ननुशास्तरिराजासाधुर्नइतिनअपितुसाधुरेव यदितेनइतोधिकंज्ञायतेउच्यतेचतर्हितस्यापिवचनंकरिष्यत्येवेत्यर्थः अनुशिष्यात्प्रजानांनचेद्गृध्येदितितस्मिन्नसाध्वितिपाठे श्रेयांश्चेत्द्रष्टुंधर्मंदर्शयितुंअनुशिष्या
त्नचेत्प्रजानांप्रजाःराज्यंनगृध्येदितिहेतोस्तस्मिन्युधिष्ठिरेसाध्वेववर्त्ततइतिशेषः ॥ २८ ॥ धर्मतस्तुनृशंसत्वाद्दुर्योधनोधार्मिकेणराज्ञावध्यएवेतिसूचयन्नाह यदेत्यादिनासार्द्धेन परभूतौपरैश्वर्येनृशंसश्चोर

एतान्राजापालयन्नप्रमत्तोनियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे॥अकामात्मासमवृत्तिःप्रजासुनाधार्मिकाननुरुध्येतकामात् ॥ २७॥ श्रेयांस्तस्माद्यदिविद्येतकश्चिद
भिज्ञातःसर्वधर्मोपपन्नः॥ सतंद्रष्टुमनुशिष्यन्प्रजानांनचैतद्बुध्येदितितस्मिन्नसाधुः ॥ २८ ॥ यदागृध्येत्परभूतौनृशंसोविधिप्रकोपाद्बलमाददानः॥ ततोराज्ञा
मभवद्युद्धमेतत्तत्रजातंवर्मशस्त्रंधनुश्च॥ २९॥ इंद्रेणैतद्दस्युवधायकर्मउत्पादितंवर्मशस्त्रंधनुश्च ॥ ३० ॥ तत्रपुण्यंदस्युवधेनलभ्यतेसोयंदोषःकुरुभिस्तीव्ररू
पः॥ अधर्मज्ञैर्धर्ममबुध्यमानैःप्रादुर्भूतःसंजयसाधुतन्न॥३१॥तत्रराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोधर्म्यंहरेत्पांडवानामकस्मात्॥नावेक्षंतेराजधर्मंपुराणंतदन्वयाःकुरवः
सर्वएव॥ ३२ ॥ स्तेनोहरेद्यत्रधनंह्यदृष्टःप्रसह्यवायत्रहरेतदृष्टः॥ उभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौकिंवैपृथक्त्वंधृतराष्ट्रस्यपुत्रे॥३३॥ सोयंलोभान्मन्यतेधर्ममेतंयमि
च्छतिक्रोधवशानुगामी ॥ भागःपुनःपांडवानांनिविष्टस्तंनःकस्मादाददीरन्परेवै॥ ३४ ॥ अस्मिन्पदेयुध्यतांनोवधोपिश्लाघ्यःपित्र्यंपरराज्याद्विशिष्टं ॥ एता
न्धर्मान्कौरवाणांपुराणानाचक्षीथाःसंजयराजमध्ये॥ ३५॥ एतेमदान्मृत्युवशाभिपन्नाःसमानीताधार्तराष्ट्रेणमूढाः॥ इदंपुनःकर्मपापीयएवसभामध्येपश्य
वृत्तंकुरूणां॥ ३६॥ प्रियांभार्यांद्रौपदींपांडवानांयशस्विनींशीलवृत्तोपपन्नां॥ यदुपैक्षंतकुरवोभीष्ममुख्याःकामानुगेनोपरुद्धांव्रजंतीं॥ ३७॥

कल्पोराजाविधिप्रकोपात्दैवप्रातिकूल्यात्गृध्येत्ततोहेतोःराज्ञांपरस्परंयुद्धंसमभवत् अनेनयुद्धाख्यस्यकर्मणउत्पत्तिरुक्ता ॥ २९ ॥ कर्मयुद्धं तत्रोत्पत्तिशिष्टंगुणत्रयमाह वर्मकवचं शस्त्रंखड्गादि धनुश्चेति
यतइंद्रेणदस्युवधायैतत्त्रयंउत्पादितमतएतैरेवधर्मोदस्युंदुर्योधनंयदिहन्यात्सएवधर्मइतिभावः ॥ ३० ॥ दुर्योधनेदस्युत्वंनिरूपयति तत्रेत्यादिना कुरुभिर्निमित्तभूतैरयंदोषःवंचनारूपःप्रादुर्भूतः पारदार्यदोष
इवइंद्रात् ॥ ३१ ॥ धर्म्यंधर्मादागतंपित्र्यंराज्यं तदन्वयास्तदनुसारिणः ॥ ३२ ॥ पृथक्त्वंस्तेनादन्यत्वं ॥ ३३ ॥ एतंछलेनराज्यापहारं निविष्टःवनवासादूर्ध्वंराज्यंग्राह्यमितिकौरवेषुन्यासरूपेणस्थितः तंभा
गंनःअस्माकंपरेकस्मात्आददीरन्गृहीतवंतः ॥ ३४॥ पदेपदनीयेअवश्ययाह्येभागेनिमित्ते ॥ ३५ ॥ ३६॥ कामानुगेनरजसाउपरुद्धांगृहकर्मतोनिरुद्धां पाठांतरेरजसाउपरुद्धंयथास्यात्तथाव्रजंतीं ॥३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंदुःशासनंयद्यवारयिष्यत्तदाममप्रियंअकरिष्यत्अस्यपुत्राणांचदुर्योधनादीनांप्रियंकृतमभविष्यत् दुःशासनस्यानिवारणान्मप्रियस्याकरणाच्चतत्पुत्राणांनाशोभविष्यतीतितत्त्वोक्तिः ॥ ३८ ॥ प्रातिलोम्यात्अक्रमेणश्वशुराणांमध्येकृष्णांसभांनिनायेतिसंबंधः किंचित्करुणंव्यपेक्ष्यदीनंयथास्यात्तथाकिंचिदालोच्येत्यर्थः क्षत्तुरन्यंनाथंरक्षितारंनअवाप ॥ ३९ ॥ कार्पण्यात्दैन्यात् ॥ ४० ॥ पांडवस्यधर्म

तंचेत्तदातेसकुमारवृद्धाअवारयिष्यन्कुरवःसमेताः ॥ ममप्रियंधृतराष्ट्रोऽकरिष्यत्पुत्राणांचकृतमस्याभविष्यत् ॥ ३८ ॥ दुःशासनःप्रातिलोम्यान्निनायसभामध्येश्वशुराणांचकृष्णां ॥ सातत्रनीताकरुणंव्यपेक्ष्यनान्यंक्षत्तुर्नाथमवापकिंचित् ॥ ३९ ॥ कार्पण्यादेवसहितास्तत्रभूपानाशक्नुवन्प्रतिवक्तुंसभायां ॥ एकःक्षत्ताधर्म्यमर्थंब्रुवाणोधर्मबुध्याप्रत्युवाचाल्पबुद्धिं॥४०॥अबुध्वात्वंधर्ममेतंसभायामथेच्छसेपांडवस्योपदेष्टुं॥ कृष्णात्वेतत्कर्मचकारशुद्धंसुदुष्करंतत्रसभांसमेत्य ॥ ४१ ॥ येनकृच्छ्रात्पांडवानुज्जहारतथात्मानंनौरिवसागरौघात् ॥ यत्राब्रवीत्सूतपुत्रःसभायांकृष्णांस्थितांश्वशुराणांसमीपे ॥ ४२ ॥ नतेगतिर्विद्यतेयाज्ञसेनिप्रपद्यदासीधार्तराष्ट्रस्यवेश्म ॥ पराजितास्तेपतयोनसंतिपतिंचान्यंभाविनित्वंवृणीष्व ॥ ४३ ॥ योबीभत्सोर्हृदयेप्रोतआसीदस्थिच्छिंदन्मर्मघातीसुघोरः ॥ कर्णाच्छरोवाङ्मयस्तिग्मतेजाःप्रतिष्ठितोहृदयेफाल्गुनस्य ॥ ४४ ॥ कृष्णाजिनानिपरिधित्समानान्दुःशासनःकटुकान्यभ्यभाषत् ॥ एतेसर्वेषंढतिलाविनष्टाःक्षयंगतानरकंदीर्घकालं ॥ ४५ ॥ गांधारराजःशकुनिर्निकृत्यायदब्रवीत्द्यूतकालेसपार्थं ॥ पराजितोनंदनःकिंतवास्तिकृष्णयात्वंदीव्यवैयाज्ञसेन्या ॥४६॥ जानासित्वंसंजयसर्वमेतत्द्यूतेवाक्यंगर्ह्यमेवंयथोक्तं॥ स्वयंत्वहंप्रार्थयेतत्रगंतुंसमाधातुंकार्यमेतद्विपन्नं॥४७॥ अहापयित्वायदिपांडवार्थंशमंकुरूणामपिचेच्छकेयं॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहोदयंमुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् ॥ ४८ ॥ अपिमेवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्रां ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःसमक्षंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ॥४९॥ अतोन्यथारथिनाफाल्गुनेनभीमेनचैवाहवदंशितेन ॥ परासिक्तान्धार्त्तराष्ट्रांश्चविद्धिप्रदह्यमानान्कर्मणास्वेनपापान् ॥ ५० ॥ पराजितान्पांडवेयांस्तुवाचोरौद्रारूक्षाभाषतेधार्तराष्ट्रः ॥ गदाहस्तोभीमसेनोऽप्रमत्तोदुर्योधनंस्मारयिताहिकाले ॥ ५१ ॥ सुयोधनोमन्युमयोमहाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखा ॥ दुःशासनःपुष्पफलेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोमनीषी ॥ ५२ ॥

उपदेष्टुंइच्छसे हेसंजयेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रपद्यगच्छ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ परिधित्समानान्परिधातुमिच्छतः ॥ ४५ ॥ नंदनआनंदयिताकनिष्ठभ्राता ॥ ४६ ॥ विपन्नंनष्टंसमाधातुंसमीकर्तुं ॥ ४७ ॥ शकेयंशक्तश्चेत्स्यां ॥ ४८ ॥ काव्यांशौक्रीं नीतियुक्तामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ परासिक्तान्निर्धूतान्संपदाहीनान् ॥ ५० ॥ रौद्राःमर्मच्छिदः रूक्षाःनिःस्नेहाःभाषतेद्यूतावसानेऽभाषत ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्हंईश्वरः ब्रह्मवेदःब्राह्मणाश्च धार्तराष्ट्रोच्छेदेएकोधृतराष्ट्रएवशोच्योभवेत् पांडवोच्छेदेतुवयंत्रयोपिशोच्याभविष्यामइतिश्लोकद्वयस्यार्थः बहूनामुच्छेदोनभविष्यतीतितात्पर्यं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५॥ लतेति पांडवाश्रयेणैवधार्तराष्ट्राणांजीवनंनान्यथेतिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ अभिषंगात्आवेशात् ॥ १ ॥२॥

युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोर्जुनोभीमसेनोस्यशाखा ॥ माद्रीपुत्रौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंत्वहंब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ वनंराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोव्याघ्रास्तेवैसंजयपांडुपुत्राः ॥ ५३ ॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात् ॥ ५४ ॥ निर्वनोवध्यतेव्याघ्रोनिर्व्याघ्रंछिद्यतेवनं ॥ तस्माद्व्याघ्रोवनंरक्षेद्वनंव्याघ्रंचपालयेत् ॥ ५५ ॥ लताधर्माधार्तराष्ट्राःशालाःसंजयपांडवाः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ॥ ५६ ॥ स्थिताःशुश्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः ॥ यत्कृत्यंधृतराष्ट्रस्यतत्करोतुनराधिपः ॥ ५७ ॥ स्थिताःशमेमहात्मानःपांडवाधर्मचारिणः ॥ योधाःसमर्थास्तद्विद्वन्नाचक्षीथायथातथं ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिकृष्णवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥ संजयउवाच आमंत्रयेत्वांनरदेवदेवगच्छाम्यहंपांडवस्वस्तितेस्तु ॥ कच्चिन्नवाचावृजिनंहिकिंचिदुच्चारितंमेमनसोभिषंगात् ॥ १ ॥ जनार्दनंभीमसेनार्जुनौचमाद्रीसुतौसात्यकिंचेकितानं ॥ आमंत्र्यगच्छामिशिवंसुखंवःसौम्येनमांपश्यतचक्षुषानृपाः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच अनुज्ञातःसंजयस्वस्तिगच्छननःस्मरस्यप्रियंजातुविद्वन् ॥ विद्मश्चत्वांतेचवयंचसर्वेशुद्धात्मानंमध्यगतंसभास्थं ॥ ३ ॥ आप्तोदूतःसंजयसुप्रियोसिकल्याणवाक्शीलवांस्तृप्तिमांश्च ॥ नमुह्येस्त्वंसंजयजातुमत्यानचक्रुध्येरुच्यमानोपिरुक्तैः ॥ ४ ॥ नमर्मगांजातुवक्तासिरूक्षांनोपश्रुतिंकटुकांनोतमुक्तां ॥ धर्मारामामर्थवतीमहिंस्रामेतांवाचंतवजानीमसूत ॥ ५ ॥ त्वमेवनःप्रियतमोसिदूतइहागच्छेद्विदुरोवाद्वितीयः ॥ अभीक्ष्णदृष्टोसिपुराहिनस्त्वंधनंजयस्यात्मसमःसखासि ॥ ६ ॥ इतोगत्वासंजयक्षिप्रमेवउपातिष्ठेथाब्राह्मणान्येतदर्हाः ॥ विशुद्धवीर्यांश्चरणोपपन्नाःकुलेजाताःसर्वधर्मोपपन्नाः ॥ ७ ॥ स्वाध्यायिनोब्राह्मणाभिक्षवश्चतपस्विनोयेचनित्यावनेषु ॥ अभिवाद्यावैमद्वचनेनवृद्धास्तथेतरेषांकुशलंवदेथाः ॥ ८ ॥ पुरोहितंधृतराष्ट्रस्यराज्ञस्तथाचार्यानृत्विजोयेचतस्य ॥ तैश्चत्वंतातसहितैर्यथार्हंसंगच्छेथाःकुशलेनैवसूत ॥ ९ ॥ अश्रोत्रियायेचवसंतिवृद्धामनस्विनःशीलबलोपपन्नाः ॥ आशंसंतोस्माकमनुस्मरंतोयथाशक्तिधर्ममात्रांचरंतः ॥ १० ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ उपश्रुतिंवार्तांरूक्षांमर्मगांचनोवक्तासि कटुकांनीरसां मुक्तांअप्रकृतांकार्यहीनांवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ चरणं ब्रह्मचर्येणाध्ययनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्रोत्रियाःअत्रैवर्णिकाःशूद्रादयः वृद्धत्वाच्चधर्ममात्रांधर्मलेशंचरंतः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्लाघस्वस्तुहिपूर्वं जघन्यंपश्चात्तेभ्यस्तेषांअनामयंपृच्छेः व्यवहारेणवाणिज्यादिनापालयंतःस्थानाधिकारिणः ॥ ११ ॥ चतुष्पात्मंत्रउपचारःप्रयोगःसंहारश्चेतिचत्वारःपादाअस्येतिअस्त्रं ॥ १२ ॥ गं

श्लाघस्वमांकुशलिनंस्मतेभ्योत्यनामयंतातपृच्छेर्जघन्यं ॥ येजीवंतिव्यवहारेणराष्ट्रेयेपालयंतोनिवसंतिराष्ट्रे ॥ ११ ॥ आचार्यइष्टोनयगोविधेयोवेदानभी प्सन्ब्रह्मचर्यंचचार ॥ योस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रेद्रोणःप्रसन्नोभिवाद्यस्त्वयासौ ॥ १२ ॥ अधीतविद्यश्चरणोपपन्नोयोस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रे ॥ गंधर्वपुत्रप्रतिमं तरस्विनंतमश्वत्थामानंकुशलंस्मपृच्छेः ॥ १३ ॥ शारद्वतस्यावसथंस्मगत्वामहारथस्यात्मविदांवरस्य ॥ त्वंमामभीक्ष्णंपरिकीर्तयन्वैकृपस्यपादौसंजयपाणि नास्पृशेः ॥ १४ ॥ यस्मिन्शौर्यमानृशंस्यंतपश्चप्रज्ञाशीलंश्रुतिसत्वेधृतिश्च ॥ पादौगृहीत्वाकुरुसत्तमस्यभीष्मस्यमांतत्रनिवेदयेथाः ॥ १५॥ प्रज्ञाचक्षुर्यःप्रणे ताकुरूणांबहुश्रुतोवृद्धसेवीमनीषी ॥ तस्मैराज्ञेस्थविरायाभिवाद्यआचक्षीथाःसंजयमामरोगं ॥ १६ ॥ ज्येष्ठःपुत्रोधृतराष्ट्रस्यमंदोमूर्खःशठःसंजयपापशी लः ॥ प्रशास्तावैपृथिवीयेनसर्वासुयोधनंकुशलंतातपृच्छेः ॥ १७॥ भ्राताकनीयानपितस्यमंदस्तथाशीलःसंजयसोपिशश्वत् ॥ महेष्वासःशूरतमःकुरूणांदुः शासनःकुशलंतातवाच्यः ॥ १८॥ यस्यकामोवर्ततेनित्यमेवनान्यच्छमाद्भारतानामितिस्म ॥ सबाह्लिकानामृषभोमनीषीत्वयाभिवाद्यःसंजयसाधुशीलः ॥ १९ ॥ गुणैरनेकैःप्रवरैश्चयुक्तोविज्ञानवान्नैवचनिष्ठुरोयः ॥ स्नेहादमर्षंसहतेसदैवससोमदत्तःपूजनीयोमतोमे ॥ २० ॥ अर्हत्तमःकुरुषुसौमदत्तिःसनोभ्राता संजयमत्सखाच ॥ महेष्वासोरथिनामुत्तमोर्हःसहामात्यःकुशलंतस्यपृच्छेः ॥ २१ ॥ येचैवान्येकुरुमुख्यायुवानःपुत्राःपौत्राभ्रातरश्चैवयेनः ॥ यंयमेषांमन्यसे येनयोग्यंतत्तत्प्रोच्यानामयंसूतवाच्याः ॥ २२ ॥ येराजानःपांडवायोधनायसमानीताधार्तराष्ट्रेणकेचित् ॥ वशातयःशाल्वकाःकेकयाश्चतथांबष्ठायेत्रिगर्त्ता श्चमुख्याः ॥ २३॥ प्राच्योदीच्यादाक्षिणात्याश्चशूरास्तथाप्रतीच्याःपार्वतीयाश्चसर्वे ॥ अनृशंसाःशीलवृत्तोपपन्नास्तेषांसर्वेषांकुशलंसूतपृच्छेः ॥ २४ ॥ हस्त्या रोहारथिनःसादिनश्चपदातयश्चार्यसंघामहांतः ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मनित्यमनामयंपरिपृच्छेःसमग्रान् ॥ २५ ॥ तथाराज्ञोत्त्यर्थयुक्तानमात्यान्दौवारि कान्येचसेनांनयंति ॥ आयव्ययंयेगणयंतिनित्यमर्थांश्चयेमहतश्चिंतयंति ॥ २६ ॥ वृंदारकंकुरुमध्येष्वमूढंमहाप्रज्ञंसर्वधर्मोपपन्नं ॥ नतस्ययुद्धंरोचतेवैकदा चिद्वैश्यापुत्रंकुशलंतातपृच्छेः ॥ २७॥

धर्वेतिसौंदर्यंसंगीतंचतस्मिन्नूद्योतितं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पांडवा योधनायपांडवैःसहयुद्धाय तथावंत्याइत्यपिपाठः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वृंदारकंश्रेष्ठं ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निकर्त्तनेऽर्थापहारेसाध्ये प्रथमांतपाठेऽर्थापहर्त्ता छन्नोपधोगुप्तछलः ॥२८॥२९॥ मुह्यतांधार्त्तराष्ट्राणां ॥३०॥३१॥३२॥३३॥ नइतिधार्त्तराष्ट्रान्अंतर्भाव्योक्तं तेषांभार्याइत्यर्थः सुसंगुप्ताइतिकुशलप्रश्न प्रकारकथनं ॥३३॥३५॥३६॥३७॥ लघुशीघ्रहारि वेशस्त्रियोवेश्याः ॥३८॥३९॥ आनृशंस्यंदयामर्हतीत्यानृशंस्यः ॥४०॥४१॥ शत्रून्धार्त्तराष्ट्रान्निगृह्यवःयुष्मान्भरिष्येपोषयिष्येइतिब्रूयाइतिशेषः

निकर्तनेदेवनेयोऽद्वितीयश्छन्नोपधःसाधुदेवीमताक्षः॥ योदुर्जयोदेवरथेनसंख्येसचित्रसेनःकुशलंतातवाच्यः॥ २८॥ गांधारराजःशकुनिःपार्वतीयोनिकर्त नेयोऽद्वितीयोऽक्षदेवी ॥ मानंकुर्वन्धार्तराष्ट्रस्यसूतमिथ्याबुद्धेःकुशलंतातपृच्छेः॥२९॥ यःपांडवानेकरथेनवीरःसमुत्सहत्यप्रधृष्यान्विजेतुं॥ योमुह्यतांमोह यिताद्वितीयोवैकर्तनःकुशलंतस्यपृच्छेः॥ ३०॥ सएवभक्तःसगुरुःसभर्तासवैपितासचमातासुहृच्च॥ अगाधबुद्धिर्विदुरोदीर्घदर्शीसनोमंत्रीकुशलंतंस्मपृच्छेः ॥ ३१ ॥ वृद्धाःस्त्रियोयाश्चगुणोपपन्नाज्ञायंतेनःसंजयमातरस्ताः॥ ताभिःसर्वाभिःसहिताभिःसमेत्यस्त्रीभिःसवृद्धाभिरभिवादंवदेथाः ॥ ३२ ॥ कच्चित्पुत्राजी वपुत्राःसुसम्यग्वर्तंतेवोवृत्तिमनृशंसरूपाः॥ इतिस्मोक्त्वासंजयब्रूहिपश्चादजातशत्रुःकुशलीसपुत्रः॥३३॥ यानोभार्याःसंजयवेत्थतत्रतासांसर्वासांकुशलंता तपृच्छेः॥ सुसंगुप्ताःसुरभयोनवद्याःकच्चिद्गृहानावसथाप्रमत्ताः ॥३४॥ कच्चिद्वृत्तिश्वशुरेषुभद्राःकल्याणींवर्तध्वमनृशंसरूपां॥ यथाचवःस्युःपतयोऽनुकूला स्तथावृत्तिमात्मनःस्थापयध्वं ॥ ३५ ॥ यानःस्नुषाःसंजयवेत्थतत्रप्राप्ताःकुलेभ्यश्चगुणोपपन्नाः ॥ प्रजावत्योब्रूहिसमेत्यताश्चयुधिष्ठिरोवोऽभ्यवदत्प्रसन्नः॥ ॥ ३६॥ कन्याःस्वजेथाःसदनेषुसंजयअनामयंमद्वचनेनपृष्ट्वा ॥ कल्याणावःसंतुपतयोनुकूलायूयंपतीनांभवतानुकूलाः ॥ ३७॥ अलंकृतावस्त्रवत्यःसुगंधा अबीभत्साःसुखिताभोगवत्यः॥ लघुयासांदर्शनंवाक्चलध्वीवेशस्त्रियःकुशलंतातपृच्छेः ॥ ३८॥ दास्यःस्युर्यायेचदासाःकुरूणांतदाश्रयाबहवःकुब्जखंजाः॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यं॥ ३९ ॥ कच्चिद्वृत्तिवर्ततेवैपुराणींकच्चिद्भोगान्धार्तराष्ट्रोददाति॥ अंगहीनान्कृपणान्वामनान्वाया नानृशंस्योधृतराष्ट्रोबिभर्ति॥४०॥ अंधांश्चसर्वांस्थविरांस्तथैवहस्त्याजीवाबहवोयेत्रसंति॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यं॥४१॥ माभैष्टदुःखेनकुजीवितेननूनंकृतंपरलोकेषुपापं॥ निगृह्यशत्रून्सुहृदोनुगृह्यवासोभिरन्नेनचवोभरिष्ये ॥ ४२ ॥ संत्येवमेब्राह्मणेभ्यःकृतानिभावीन्यथोनो बतवर्त्तयंति॥ तान्पश्यामियुक्तरूपांस्तथैवतामेवसिद्धिंश्रावयेथानृपंतं॥ ४३ ॥

॥४२॥ संतीति मेमयाकृतानिवत्सरदेयानिनोवर्त्तयंतिनचालयंति त्वदीयाअधिकारिणःतान्य हंयथायथावत्पश्यामितथैवतांसिद्धिंत्वद्दत्तंसम्यक्परिपालयामीतिदूतद्वारामांश्रावयेथाइतितंनृपंदुर्योधनंब्रूहीतिशेषः एतेनब्राह्मणवृत्तिषुपक्षपातोदुर्योधनेचकनिष्ठत्वादाज्ञाप्रतिपालनौचित्यंचदर्शितं ॥४३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आत्मन्येवप्रयतंतेनतुकर्तुंशक्नुवंति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नहीति धर्मबलेनैवजयोभविष्यतिनसहायैरित्यर्थः नित्यःअविनाशिफलः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ युक्तिःसंभावनाएतस्यार्थस्यनविद्यते शक्रपुरींइंद्रप्रस्थं ॥ ४९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ संतंसाधुं असंतंदुष्टं धाताईश्वरः ॥ १ ॥ शुक्रंबीजभूतंप्राचीनंकर्मउच्चरन्उद्दीपयन् ॥ २ ॥

येचानाथादुर्बलाःसर्वकालमात्मन्येवप्रयतंतेथमूढाः॥ तांश्चापित्वंकृपणान्सर्वथैवास्मद्वाक्यात्कुशलंतातपृच्छेः ॥ ४४ ॥ येचाप्यन्येसंश्रिताधार्तराष्ट्रान्नानादिग्भ्योभ्यागताःसूतपुत्र॥ दृष्ट्वातांश्चैवार्हतश्चापिसर्वान्संपृच्छेथाःकुशलंचाव्ययंच॥४५॥ एवंसर्वानागताभ्यागतांश्चराज्ञोदूतान्सर्वदिग्भ्योभ्युपेतान्॥ पृष्ट्वासर्वान्कुशलंतांश्चसूतपश्चादहंकुशलीतेषुवाच्यः॥ ४६ ॥ नहीदृशाःसंत्यपरेपृथिव्यांयेयोधकाधार्तराष्ट्रेणलब्धाः ॥ धर्मस्तुनित्योममधर्मएवमहाबलःशत्रुनिबर्हणाय॥ ४७॥ इदंपुनर्वचनंधार्तराष्ट्रंसुयोधनंसंजयश्रावयेथाः ॥ यस्तेशरीरेहृदयंदुनोतिकामःकुरूनसपत्नोनुशिष्यां॥ ४८॥ नविद्यतेयुक्तिरेतस्यकाचिन्नैवंविधाःस्यामयथाप्रियंते॥ ददस्ववाशक्रपुरींममैवयुध्यस्ववाभारतमुख्यवीर॥४९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरसंदेशेत्रिंशोऽध्यायः॥ ३० ॥ ॥ ७॥ युधिष्ठिरउवाच उतसंतमसंतंवाबालंवृद्धंचसंजय॥ उताबलंबलीयांसंधाताप्रकुरुतेवशे ॥ १ ॥ उतबालायपांडित्यंपंडितायोतबालतां॥ ददातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥ २ ॥ बलंजिज्ञासमानस्यआचक्षीथाययथातथं॥ अथमंत्रंमंत्रयित्वायाथातथ्येनहृष्टवत् ॥ ३ ॥ गावल्गणेकुरून्गत्वाधृतराष्ट्रंमहाबलं ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यततःपृच्छेरनामयं॥४॥ ब्रूयाश्चैनंत्वमासीनंकुरुभिःपरिवारितं॥ तवैवराजन्वीर्येणसुखंजीवंतिपांडवाः॥ ५ ॥ तवप्रसादाद्बालास्तेप्राप्ताराज्यमरिंदम॥ राज्येतान्स्थापयित्वाग्रेनोपेक्षस्वविनश्यतः॥ ६ ॥ सर्वमप्येतदेकस्यनालंसंजयकस्यचित्॥ तातसंहत्यजीवामोद्विषतांमावशंगमः॥ ७॥ तथाभीष्मंशांतनवंभारतानांपितामहं॥ शिरसाभिवदेथास्त्वंममनामप्रकीर्तयन् ॥ ८ ॥ अभिवाद्यचवक्तव्यस्ततोस्माकंपितामहः॥ भवताशंतनोर्वंशोनिमग्नःपुनरुद्धृतः ॥ ९ ॥ सत्वंकुरुतथातातस्वमतेनपितामह॥ यथाजीवंतितेपौत्राःप्रीतिमंतःपरस्परं॥ १० ॥ तथैवविदुरंब्रूयाःकुरूणांमंत्रधारिणं॥ अयुद्धंसौम्यभाषस्वहितकामोयुधिष्ठिरे॥ ११ ॥ अथदुर्योधनंब्रूयाराजपुत्रममर्षणं ॥ मध्येकुरूणामासीनमनुनीयपुनःपुनः॥ १२॥ अपापांयदुपैक्षस्त्वंकृष्णामेतांसभागतां॥ तद्दुःखमतितिक्षाममावधीष्मकुरूनिति॥ १३॥

॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्वंब्रह्मांडं संहत्यएकीभूय ॥७॥ ८॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अतितिक्षामक्षांतवंतोवयं तत्रहेतुः मावधीष्मेति ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गृद्धांलुब्धां ॥ १७ ॥ १८ ॥ अवसानंवसतिस्थानं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥

एवंपूर्वापरान्क्लेशानतितिक्षंतपांडवाः ॥ बलीयांसोपिसंतोयत्तत्सर्वंकुरवोविदुः ॥ १४ ॥ यन्नःप्रव्राजयेःसौम्यअजिनैःप्रतिवासितान् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाम
मावधीष्मकुरूनिति ॥ १५ ॥ यत्कुंतींसमतिक्रम्यकृष्णांकेशेष्वधर्षयत् ॥ दुःशासनस्तेनुमतेतच्चास्माभिरुपेक्षितं ॥ १६ ॥ अथोचितंस्वकंभागंलभेमहिपरंतप ॥
निवर्तयपरद्रव्याद्बुद्धिंगृद्धांनरर्षभ ॥ १७ ॥ शांतिरेवंभवेद्राजन्प्रीतिश्चैवपरस्परं ॥ राज्यैकदेशमपिनःप्रयच्छशममिच्छतां ॥ १८ ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकं
दींवारणावतं ॥ अवसानंभवत्वत्रकिंचिदेकंचपंचमं ॥ १९ ॥ भ्रातॄणांदेहिपंचानांपंचग्रामान्सुयोधन ॥ शांतिर्नोस्तुमहाप्राज्ञज्ञातिभिःसहसंजय ॥ २० ॥ भ्रा
ताभ्रातरमन्वेतुपितापुत्रेणयुज्यतां ॥ स्मयमानाःसमायांतुपांचालाःकुरुभिःसह ॥ २१ ॥ अक्षतान्कुरुपांचालान्पश्येयमितिकामये ॥ सर्वेसुमनसस्तातशा
म्यामभरतर्षभ ॥ २२ ॥ अलमेवशमायास्मितथायुद्धायसंजय ॥ धर्मार्थयोरलंचाहंमृदवेदारुणायच ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानप
र्वणियुधिष्ठिरसंदेशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अनुज्ञातःपांडवेनप्रययौसंजयस्तदा ॥ शासनंधृतराष्ट्रस्यसर्वंकृत्वामहात्म
नः ॥ १ ॥ संप्राप्यहास्तिनपुरंशीघ्रमेवप्रविश्यच ॥ अंतःपुरंसमास्थायद्वाःस्थंवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ आचक्ष्वधृतराष्ट्रायद्वाःस्थमांसमुपागतं ॥ सकाशात्पांडुपुत्रा
णांसंजयंमाचिरंकृथाः ॥ ३ ॥ जागर्तिचेदभिवदेस्त्वंहिद्वाःस्थप्रविशेयंविदितोभूमिपस्य ॥ निवेद्यमत्रात्ययिकंहिमेस्तिद्वाःस्थोथश्रुत्वानृपतिंजगाद ॥ ४ ॥ द्वा
स्थउवाच संजयोयंभूमिपतेनमस्तेदिदृक्षयाद्वारमुपागतस्ते ॥ प्राप्तोदूतःपांडवानांसकाशात्प्रशाधिराजन्किमयंकरोतु ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच आ
चक्ष्वमांकुशलिनंकल्पमस्मैप्रवेश्यतांस्वागतंसंजयाय ॥ नचाहमेतस्यभवाम्यकल्पःसमेकस्माद्द्वारितिष्ठेच्चसक्तः ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रविश्या
नुमतेनृपस्यमहद्वेश्मप्राज्ञशूरार्यगुप्तं ॥ सिंहासनस्थंपार्थिवमाससादवैचित्रवीर्यंप्रांजलिःसूतपुत्रः ॥ ७ ॥ संजयउवाच संजयोहंभूमिपतेनमस्तेप्राप्तो
स्मिगत्वानरदेवपांडवान् ॥ अभिवाद्यत्वांपांडुपुत्रोमनस्वीयुधिष्ठिरःकुशलंचान्वपृच्छत् ॥ ८ ॥ सतेपुत्रान्पृच्छतिप्रीयमाणःकच्चित्पुत्रैःप्रीयसेनप्तृभिश्च ॥ तथा
सुहृद्भिःसचिवैश्चराजन्येचापित्वामुपजीवंतितैश्च ॥ ९ ॥

अनुज्ञातःगच्छेत्युक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आत्ययिकंआवश्यकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ कल्पंदृढं अकल्पःदर्शनेअसमर्थः
सक्तःनिरुद्धः ॥ ६ ॥ प्राज्ञाःशूराःआर्याःसाधवश्चतैर्गुप्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ नप्तृभिःपुत्रस्यपुत्रैः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अजातशत्रुंसुखेनअभिनंद्यत्वांप्रतिवदामि कच्चिदिति॥ १ ०॥तेतवअप्रेयत्आत्मनः पूर्वरूपमार्षं राज्यधनादिकंअभूत्तत्बुभूषतेप्राप्तुमिच्छति अग्रेमनोभूदितिपाठेअनुद्यूतात्प्राक्यत्त्वयादत्तं तद्बुभूषतेइतिज्ञेयं निर्णिक्तौदोषमलहीनौधर्मार्थौकरोतीतिसतथा मनस्वीउदारः दृष्टिमान्क्रांतदर्शी॥ १ १॥परोमुख्यः आनृशंस्यंदयाततःपरोऽमुख्यःवित्तचयात्जातइतिशेषः वित्तसाध्यःयज्ञदानादिः किंच तस्यबुद्धिः अनपार्थे नअपार्थेनिष्प्रयोजनेसप्रयोजनेसुखप्रिये संधिरार्षः नुनिश्चितंरुध्यतेअनुरुध्यते अन्नादिजंदेहपुष्टिसुखंपुत्रादिप्रियंचसपरोपकारार्थमेवानुरुध्यतेनकामकारेणेत्यर्थः पार्थइतिपाठेतस्यबुद्धिरितीत्युत्तरान्वयि इतीतिशेषः॥ १ २॥परेणईश्वरेणप्रयुक्तःनियमंनिग्रहं मनुष्यात्मनुष्यकारात्दैवंऐश्वरंकर्मपरंश्रेष्ठंमन्ये॥ १ ३॥अवर्णरूपंअवर्णनीयरूपंअवाच्यमित्यर्थः यावत्परःउत्कृष्टःशत्रुःकामयतेतिष्ठत्वयंकंचित्कालमिती

धृतराष्ट्रउवाच अभिनंद्यत्वांतातवदामिसंजयअजातशत्रुंचसुखेनपार्थं॥ कच्चित्सराजाकुशलीसपुत्रःसहामात्यःसानुजःकौरवाणां॥ १ ०॥ संजयउवाच सहामात्यःकुशलीपांडुपुत्रोबुभूषतेयच्चतेऽग्रेत्मनोभूत्॥ निर्णिक्तधर्मार्थकरोमनस्वीबहुश्रुतोदृष्टिमान्शीलवांश्च॥ १ १॥ परोधर्मात्पांडवस्यानृशंस्यंधर्मःपरो वित्तचयान्मतोस्य॥ सुखप्रियेधर्महीनेऽनपार्थेनुरुध्यतेभारततस्यबुद्धिः॥ १ २॥ परप्रयुक्तःपुरुषोविचेष्टतेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा॥ इमंदृष्ट्वानियमंपांडव स्यमन्येपरंकर्मदैवंमनुष्यात्॥ १ ३॥ इमंचदृष्ट्वातवकर्मदोषंपापोदर्कंघोरमवर्णरूपं॥ यावत्परःकामयतेतिवेलंतावन्नरोयंलभतेप्रशंसां॥ १ ४॥ अजातशत्रु स्तुविहायपापंजीर्णांत्वचंसर्पइवासमर्थां॥विरोचतेऽहार्यवृत्तेनवीरोयुधिष्ठिरस्त्वयिपापंविसृज्य॥ १ ५॥ हंतात्मनःकर्मनिबोधराजन्धर्मार्थयुक्तादार्यवृत्तादपे तं॥ उपक्रोशंचेहगतोसिराजन्भूयश्चपापंप्रसजेदमुत्र॥ १ ६॥ सत्वमर्थंसंशयितंविनातैराशंससेपुत्रवशानुगोस्य॥ अधर्मशब्दश्चमहान्पृथिव्यांनेदंकर्मत्व त्समंभारताग्र्य॥ १ ७॥ हीनप्रज्ञोदौष्कुलेयोनृशंसोदीर्घवैरीक्षत्रविद्यास्वधीरः॥ एवंधर्मानापदःसंश्रयेयुर्हीनवीर्योयश्चभवेदशिष्टः॥ १ ८॥ कुलेजातोबलवा न्योयशस्वीबहुश्रुतःसुखजीवीयतात्मा॥ धर्माधर्मौग्रथितौयोबिभर्तिसह्यस्यदिष्टस्यवशादुपैति॥ १ ९॥

च्छतितावदपरोनरःप्रशंसांलभते ॥ १ ४ ॥ जीर्णत्वादेवदेहे स्थातुमसमर्थां अहार्येणस्वाभाविकेनवृत्तेन योहिस्वस्वरूपेतिष्ठतितस्यपापंशत्रुष्वेवगच्छति तथाचश्रुतिः तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति॥ १ ५॥हंतआलोचनेसानुग्रहसंबोधनेवा उपक्रोशंनिंदां अमुत्रपरलोके पापंदुःखंनरकमित्यर्थः ॥ १ ६ ॥ तैर्विनाएकाकिनासंशयितंदुर्लभमपिआशंससेप्राप्तुं अस्यतवमहान्पृथिव्यांअधर्मशब्दोऽकीर्त्तिर्भवेत्॥ १ ७ ॥ एवंधर्मान्ईदृशधर्मयुक्तान् पुरुषान् ॥ १ ८ ॥ धर्माधर्मौसत्यानृते ग्रथितौसत्यंविनाऽनृतंनास्तिनिरधिष्ठानकभ्रमासंभवात् अनृतंदेहंविनाचसत्यंब्रह्मनप्रथतेअतउभयंयोधत्तेकेवलंबाह्यनिष्ठोनभवतिसहिसएवदिष्टस्यवशात्भाग्यवशात् अस्यकुलेजातत्वादिगुणजातस्य कर्मणिषष्ठी इदंगुणषट्कमुपैतिप्राप्नोतित्वंतुकुलेजातोपिकेवलंअनृतोपजीवित्वात्गुणांतरहीनोसीतिभावः ॥ १ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अतएवसत्यामपिसंपदित्वयामौढ्यात्नृशंसंकृतमित्याह कथमिति मंत्रएवअग्य्रःश्रेष्ठोयेषांतेमंत्राग्य्राःभीष्मादयःतेषांधरोधर्ता तैरेवंउक्तरीत्याद्यूतंमाकुर्वित्युक्तःकथंनृशंसंकर्मपांडवप्रव्राजनंकुर्यान्नकथमपी त्यर्थः ॥ २० ॥ अमीकर्णादयःतेषांकुरुक्षयेकुरुक्षयनिमित्तंअयंराज्यंनदेयमितिनिश्चयः नियमेनउदपादिउत्पन्नः ॥ २१ ॥ अकालिकंअकस्मादेवकुरवोनाभविष्यन्नष्टाःस्युःचेत्तवपापेनकर्मणाप्रेरितो जातशत्रुःत्वयिपापंइच्छेत् नन्वेवंतर्हितस्यगोत्रवधदोषःस्यादित्याशंक्याह त्वयीति स्वनाशहेतुंअधर्मंकुर्वतित्वयिचोरेइवपापंनिंदांचविसृज्यराजानिष्पापोऽनिंद्यश्चस्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ ईश्वराणांदेवानां विषयादन्यत्रकिं सर्वंदेवाधीनमित्यर्थः यत्रयतःपार्थोऽर्जुनःपरलोकंद्रष्टुंअत्यक्रामत् इमंलोकंसशरीरएवत्यक्तवान् सतादृशःनारदादिवदुभयलोकसंचारयोग्यत्वेनसाधूनांसंमतोपियदितथावनवासेनक्लेशस

कथंहिमंत्राग्य्रधरोमनीषीधर्मार्थयोरापदिसंप्रणेता ॥ एवमुक्तःसर्वमंत्रैरहीनोनरोनृशंसंकर्मकुर्यादमूढः ॥ २० ॥ तवह्यमीमंत्रविदःसमेत्यसमासतेकर्मसुनि त्ययुक्ताः ॥ तेषामयंबलवान्निश्चयश्चकुरुक्षयेनियमेनोदपादि ॥ २१ ॥ अकालिकंकुरवोनाभविष्यन्पापेनचेत्पापमजातशत्रुः ॥ इच्छेज्जातुत्वयिपापंविसृ ज्यनिंदाचेयंतवलोकेऽभविष्यत् ॥ २२ ॥ किमन्यत्रविषयादीश्वराणांयत्रपार्थःपरलोकंस्मद्रष्टुं ॥ अत्यक्रामत्सतथासंमतःस्यान्नसंशयोनास्तिमनुष्यकारः ॥ ॥ २३ ॥ एतान्गुणान्कर्मकृतानवेक्ष्यभावाभावौवर्तमानावनित्यौ ॥ बलिर्हिराजापारमविंदमानोनान्यत्कालात्कारणंतत्रमेने ॥ २४ ॥ चक्षुःश्रोत्रेनासिकात्व क्चजिह्वाज्ञानस्यैतान्यायतनानिजंतोः ॥ तानिप्रीतान्येवतृष्णाक्षयांतेतान्यव्यथोदुःखहीनःप्रणुद्यात् ॥ २५ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यकर्मसंवर्ततेसुप्रयुक्तंयथा वत् ॥ मातुःपितुःकर्मणाभिप्रसूतःसंवर्धतेविधिवद्भोजनेन ॥ २६ ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्निंदाप्रशंसेचभजंतएव ॥ परस्त्वेनंगर्हयतेपराधेप्रशंसतेसाधु वृत्तंतमेव ॥ २७ ॥

हःस्यात् तदामनुष्यकारोनास्तीत्यस्मिन्नर्थेसंशयोन ॥ २३ ॥ एतानिति एतान्शौर्यादीन्गुणान्कर्मकृतान्कर्मानुसारेणवृद्धिह्रासयुक्तान्अवेक्ष्यअतएवभावाभावौऐ श्वर्यानैश्वर्येअनित्यौआगमापायिनौचअवेक्ष्यबलिराजापूर्वपूर्वकर्मकारणपारंअंतंअविंदमानःसन्कालात्ईश्वरादन्यत्कारणंअभ्युदयादिहेतुरन्यत्किंचिन्नास्तीतिमेने ॥ २४ ॥ अतःसर्वस्यदेवायत्तत्वात्तृ ष्णाक्षयेणैवइंद्रियप्रीतिःसंपादनीयानतुनानायत्नसाध्यतत्तद्विषयसमर्पणेनेत्याह चक्षुरिति ननुस्वस्वविषयालाभेतेषांकथंप्रीतिःस्यादित्याशंक्यतानिनिरोध्यान्येवेत्याह तानीति अव्यथःलाभालाभादौवैषम्य हीनः प्रणुद्यात्स्वस्वगोचरेभ्योनिवर्त्तयेत् ॥ २५ ॥ एतद्दूषयति नत्विति एवंप्राप्तेसतिअन्येआहुः तदेवाह पुरुषस्येति संवर्त्ततेसम्यक्फलवत्वर्त्ततेतदेवाह मातुरिति कर्माभावेजन्मवृद्धीनस्यातामित्यर्थः पाठां तरेतेनैवस्यातामित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection .

किंच नोचेदिति इदंमयाउच्यमानंकर्मपांडवेभ्योराज्यांशप्रदानात्मकंतवनोचेत्संमतमितिशेषः तर्हितवापराधात् कृष्णवर्त्माग्निःकक्षंयथादहतिएवंकृष्णवर्त्माकृष्णएवमार्गइवसुखप्रापकोयस्यसकृष्णवर्त्माऽर्जुनः कुरून्दहेदित्यावृत्त्यायोज्यं ॥ २८ ॥ श्लाघनःआत्मानंकृतार्थंमन्वानःनागाःनगतवानसि ॥ २९ ॥ अनाप्तानांकर्णादीनां आप्तानांविदुरादीनां निग्रहात्दूरीकरणात् ॥ ३० ॥ अवधूतस्तिरस्कृतःअतएव

सत्वांगर्हेभारतानांविरोधादंतोनूनंभवितायंप्रजानां ॥ नोचेदिदंतवकर्मापराधात्कुरून्दहेत्कृष्णवर्त्मेवकक्षं ॥ २८ ॥ त्वमेवैकोजातुपुत्रस्यराजन्वशंगत्वास र्वलोकेनरेंद्र ॥ कामात्मनःश्लाघनोद्यूतकालेनागाःशमंपश्यविपाकमस्य ॥ २९ ॥ अनाप्तानांसंग्रहात्त्वंनरेंद्रतथाप्तानांनिग्रहाच्चैवराजन् ॥ भूमिंस्फीतांदुर्बल त्वादनंतामशक्तस्त्वंरक्षितुंकौरवेय ॥ ३० ॥ अनुज्ञातोरथवेगावधूतःश्रांतोभिपद्येशयनंनृसिंह ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंसमेताः ॥ ॥ ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अनुज्ञातोस्यावसथंपरेहिप्रपद्यस्वशयनंसूतपुत्र ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंत्वयोक्तं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीम हाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिधृतराष्ट्रसंजयसंवादेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तंचेदंसंजययानपर्व ॥ ४ ॥ अतःपरंप्रजागरपर्व वैशंपायन उवाच द्वाःस्थंप्राहमहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ विदुरंद्रष्टुमिच्छामितमिहानयमाचिरं ॥ १ ॥ प्रहितोधृतराष्ट्रेणदूतःक्षत्तारमब्रवीत् ॥ ईश्वरस्त्वांमहाराजो महाप्राज्ञदिदृक्षति ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुविदुरःप्राप्यराजनिवेशनं ॥ अब्रवीद्धृतराष्ट्रायद्वाःस्थंमांप्रतिवेदय ॥ ३ ॥ द्वाःस्थउवाच विदुरोयमनुप्राप्तोराजेंद्रतव शासनात् ॥ द्रष्टुमिच्छतितेपादौकिंकरोतुप्रशाधिमां ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच प्रवेशयमहाप्रज्ञंविदुरंदीर्घदर्शिनं ॥ अहंहिविदुरस्यास्यनाकल्पोजातुदर्श ने ॥ ५ ॥ द्वाःस्थउवाच प्रविशांतःपुरंक्षत्तर्महाराजस्यधीमतः ॥ नहितेदर्शनेऽकल्पोजातुराजाब्रवीद्धिमां ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रविश्यवि दुरोधृतराष्ट्रनिवेशनं ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंचिंतयानंनराधिपं ॥ ७ ॥ विदुरोहंमहाप्राज्ञसंप्राप्तस्तवशासनात् ॥ यदिकिंचनकर्तव्यमयमस्मिप्रशाधिमां ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयोविदुरप्राप्तोगर्हयित्वाचमांगतः ॥ अजातशत्रोःश्वोवाक्यंसभामध्येसवक्ष्यति ॥ ९ ॥ तस्याद्यकुरुवीरस्यनविज्ञातंवचोमया ॥ तन्मेद हतिगात्राणितदकार्षीत्प्रजागरं ॥ १० ॥ जाग्रतोदह्यमानस्यश्रेयोयदनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि ॥ ११ ॥

श्रांतः प्रपद्येप्राप्नुयां ॥ ३१ ॥ आवसथंगृहं परेहिगच्छ प्रपद्यस्वसेवस्व ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अकल्पोनकिंतुकल्पः समर्थएव सर्वदाविदुरसंदर्शनंममअप्रत्याख्येयमित्यर्थः जातुकदाचित् अथवाकल्पःकल्पनासंशयइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रजागरंनिद्रायाअभावं ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतःयदाप्राप्तःसंजयस्तदारभ्येत्यर्थः प्रचिंताप्रकृष्टाचिंता ॥ १२ ॥ अभियुक्तमित्यर्द्धौपात्तएकःत्रयोन्येचप्रजागरावेशभाजनानि ॥ १३ ॥ गृध्यन्लिप्सावान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्वचित्पुस्तकांतरेस्थितस्य मूलस्यटिप्पणं प्रेष्यःप्रकर्षेणएषणीयःप्रार्थ्यइतियावत् तेत्वयाप्रेषितोवनमितिशेषः ॥ १ ॥ विपरीतःराजलक्षणहीनःसर्वैषांद्वेष्यः भागधेयेराज्यांशे अर्चिषांनेत्ररश्मीनांप्रक्षयात् नसंमतस्त्वंधर्मात्मापिसन्निति उपहासः अथवाभागधेयेनराज्यभागित्वेनहेतुनापिसंमतइत्यप्युपहासएव ॥ २ ॥ आनृशंस्यात्क्रूरत्वाभावात् अनुक्रोशात्दयालुत्वात् तितिक्षतेयुधिष्ठिरइतिशेषः ॥ ३ ॥ एतेष्विति एतेषामधीनोभूत्वेत्यर्थः ॥ ४ ॥ एतेषुपांडित्यंनास्तीतिवक्तुंपंडितलक्षणान्याह आत्मज्ञानमित्यादिना आत्मज्ञानंशास्त्रीयापेक्षं समारंभःशक्त्यपेक्षः तितिक्षावैराग्यापेक्षा धर्मनित्यताश्रद्धापेक्षा एतानिअयथाभूतानिमूढान्पुरुषा

यतःप्राप्तःसंजयःपांडवेभ्योनमेयथावन्मनसःप्रशांतिः ॥ सर्वेंद्रियाण्यप्रकृतिंगतानिकिंवक्ष्यतीत्येवमेऽद्यप्रचिंता ॥ १२ ॥ विदुरउवाच अभियुक्तंबलवतादुर्बलंहीनसाधनं ॥ हृतस्वंकामिनंचोरमाविशंतिप्रजागराः ॥ १३ ॥ कच्चिदेतैर्महादोषैर्नस्पृष्टोसिनराधिप ॥ कच्चिच्चपरवित्तेषुगृध्यन्नपरितप्यसे ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच श्रोतुमिच्छामितेधर्म्यंपरंनैश्रेयसंवचः ॥ अस्मिन्राजर्षिवंशेहित्वमेकःप्राज्ञसंमतः ॥ १५ ॥ विदुरउवाच राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्याधिपोभवेत् ॥ प्रेष्यस्तेप्रेषितश्चैवधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ विपरीततरश्चत्वंभागधेयेनसंमतः ॥ अर्चिषांप्रक्षयाच्चैवधर्मात्माधर्मकोविदः ॥ २ ॥ आनृशंस्यादनुक्रोशाद्धर्मात्सत्यात्पराक्रमात् ॥ गुरुत्वात्त्वयिसंप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्षते ॥ ३ ॥ दुर्योधनेसौबलेचकर्णेदुःशासनेतथा ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि ॥ ४ ॥ आत्मज्ञानंसमारंभस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ ५ ॥ निषेवतेप्रशस्तानिनिंदितानिनसेवते ॥ अनास्तिकःश्रद्दधानएतत्पंडितलक्षणं ॥ १६ ॥ क्रोधोहर्षश्चदर्पश्चह्रीस्तंभोमान्यमानिता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १७ ॥ यस्यकृत्यंनजानंतिमंत्रंवामंत्रितंपरे ॥ कृतमेवास्यजानंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १८ ॥ यस्यकृत्यंनविघ्नंतिशीतमुष्णंभयंरतिः ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वासवैपंडितउच्यते ॥ १९ ॥ यस्यसंसारिणीप्रज्ञाधर्मार्थावनुवर्तते ॥ कामादर्थंवृणीतेयःसवैपंडितउच्यते ॥ २० ॥

र्थात्भ्रंशयंतिनतुपंडितानित्यर्थः ॥ ५ ॥ अनास्तिकःपरलोकाद्यस्तीतिजानन् श्रद्दधानःश्रद्धागुरुवेदवाक्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयस्तद्वान् ॥ १६ ॥ दर्पःपरावज्ञानं स्तंभःअसन्नतिः मान्यमानिता मान्यंमानार्हंआत्मानंमन्यतइतिमान्यमानीतस्यभावस्तत्ता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ संसारिणीस्वभावतोऽनवस्थितापिकामात्ऐहिकसुखात्उभयलोकसुखावहंधर्ममर्थंवृणीतेसपंडितः कामोधर्मार्थापेक्षयानिकृष्टइत्यर्थः कामादिति यस्तुकामंत्यक्त्वाअर्थंवृणीते सःअर्थार्थीमोक्षादेवसर्वंअर्थंविंदतिज्ञानफलेमोक्षेकृत्स्नस्यार्थस्यांतर्भावात्सजनकादितुल्यःअतःपंडितउच्यते ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ चिरंशृणोतिज्ञानदार्ढ्याय असंपृष्टःयथावदपृष्टः व्युपयुंक्तेवाग्व्ययंकरोति परार्थेविषयेप्रज्ञानंचिन्हं ॥ २२॥ २३ ॥ निश्चित्यस्वयत्नसाध्यत्वं कर्मणःअंतर्मध्येनवसतिनोपरमतेकिंतुसमापयत्येव
अवंध्यकालःसर्वदासप्रयोजनमेवकर्माचरन् ॥ २४ ॥ आर्याःशिष्टाःतद्योग्यकर्मणि भूतिरैश्वर्यंतत्प्राप्त्यर्थंकर्माणि ॥ २५ ॥ २६ ॥ तत्त्वंविनाशित्वं भूतानांजातानामैश्वर्यादीनां योगोरचनाप्रकारः उपाय

यथाशक्तिचिकीर्षंतियथाशक्तिचकुर्वते ॥ नकिंचिदवमन्यंतेनराःपंडितबुद्धयः ॥ २१ ॥ क्षिप्रंविजानातिचिरंशृणोतिविज्ञायचार्थंभजतेनकामात् ॥ नासंपृ
ष्टोव्युपयुंक्तेपरार्थेतत्प्रज्ञानंप्रथमंपंडितस्य ॥ २२ ॥ नाप्राप्यमभिवांछंतिनष्टंनेच्छंतिशोचितुं ॥ आपत्सुचनमुह्यंतिनराःपंडितबुद्धयः ॥ २३ ॥ निश्चित्ययःप्र
क्रमतेनांतर्वसतिकर्मणः ॥ अवंध्यकालोवश्यात्मासवैपंडितउच्यते ॥ २४ ॥ आर्यकर्मणिरज्यंतेभूतिकर्माणिकुर्वते ॥ हितंचनाभ्यसूयंतिपंडिताभरतर्षभ ॥ २५ ॥
नहृष्यत्यात्मसंमानेनावमानेनतप्यते ॥ गांगोह्रदइवाक्षोभ्योयःसपंडितउच्यते ॥ २६ ॥ तत्त्वज्ञःसर्वभूतानांयोगज्ञःसर्वकर्मणां ॥ उपायज्ञोमनुष्याणांनरःपं
डितउच्यते ॥ २७ ॥ प्रवृत्तवाक्चित्रकथऊहवान्प्रतिभानवान् ॥ आशुग्रंथस्यवक्ताचयःसपंडितउच्यते ॥ २८ ॥ श्रुतंप्रज्ञानुगंयस्यप्रज्ञाचैवश्रुतानुगा ॥ असं
भिन्नार्यमर्यादःपंडिताख्यांलभेतसः ॥ २९ ॥ अश्रुतश्चसमुन्नद्धोदरिद्रश्चमहामनाः ॥ अर्थांश्चाकर्मणाप्रेप्सुर्मूढइत्युच्यतेबुधैः ॥ ३० ॥ स्वमर्थंयःपरित्यज्यपरा
र्थमनुतिष्ठति ॥ मिथ्याचरतिमित्रार्थेयश्चमूढःसउच्यते ॥ ३१ ॥ अकामान्कामयतियःकामयानान्परित्यजेत् ॥ बलवंतंचयोद्वेष्टितमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३२ ॥ अ
मित्रंकुरुतेमित्रंमित्रंद्वेष्टिहिनस्तिच ॥ कर्मचारभतेदुष्टंतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३३ ॥ संसारयतिकृत्यानिसर्वत्रविचिकित्सते ॥ चिरंकरोतिक्षिप्रार्थेसमूढोभरतर्षभ
॥ ३४ ॥ श्राद्धंपितृभ्योनददातिदैवतानिनचार्चति ॥ सुहृन्मित्रंनलभतेतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३५ ॥ अनाहूतःप्रविशतिअपृष्टोबहुभाषते ॥ अविश्वस्तेविश्वसिति
मूढचेतानराधमः ॥ ३६ ॥ परंक्षिपतिदोषेणवर्तमानःस्वयंतथा ॥ यश्चक्रुध्यत्यनीशानःसचमूढतमोनरः ॥ ३७ ॥ आत्मनोबलमज्ञायधर्मार्थपरिवर्जितं ॥ अ
लभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते ॥ ३८ ॥ अशिष्यंशास्तियोराजन्यश्चशून्यमुपासते ॥ कदर्यंभजतेयश्चतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३९ ॥

स्तदर्थसामग्री मनुष्याणांमध्येसनरःपंडितः ॥ २७ ॥ प्रवृत्तवाक्अकुंठितवचनः चित्रकथोलोककथाभिज्ञः ऊहस्तर्कः प्रतिभानंतत्कालस्फूर्त्तिः ॥ २८ ॥ प्रज्ञानुगंबुद्धिवश्यं श्रुतानुगाशास्त्रानुसारिणी ॥ २९ ॥
अकर्मणाहीनकर्मणाद्यूतादिनेत्यर्थः तादृशोदुर्योधनः ॥ ३० ॥ स्वमर्थमिति तादृशःशकुनिः ॥ ३१ ॥ अकामान्त्वयिभक्तिहीनान्कर्णादीन् कामयानान्त्वयिभक्तिमतःपांडवान् बलवंतंयुधिष्ठिरं ॥ ३२ ॥ दु
ष्टंजतुगृहदाहादि ॥ ३३ ॥ संसारयतिभृत्यादिद्वाराप्रवर्त्तयति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नैष्कर्म्यात्अयत्नतः ॥ ३८ ॥ शून्यंराजदारादीन्अज्ञातंयथास्यात्तथाउपास्ते कदर्यंअदातारं ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

असमुन्नद्धः अनुद्धतः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥ एकयेति बुद्धिर्बुद्धिमतेत्युपक्रमादेकयाबुध्येतिव्याख्याद्वयेपिसमानं द्वेनीतौकार्याकार्ये अध्यात्मपक्षेनित्यानित्येविनिश्चित्यसम्यगवधार्य त्रीनूनीतौमि त्रोदासीनशत्रून् पक्षेकामक्रोधलोभान् चतुर्भिःसामदानभेददंडैः मित्रंसाम्नैव दानभेदाभ्यामुदासीनं सर्वैःशत्रुंवशीकुरु पक्षेशमदमोपरमश्रद्धाभिः पंचपक्षद्वयेपिइंद्रियाणिजित्वा षड्विदित्वा संधिविग्रहादीन् ज्ञात्वा पक्षेअशनायांपिपासांशोकंमोहंजरांमृत्युंच सप्तहित्वा स्त्रियोक्षाम्मृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवचेतिसप्तहेयानि पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीच त्यक्त्वासुखीभव तथाचश्रु

॥ २९ ॥ अर्थंमहांतमासाद्यविद्यामैश्वर्यमेववा ॥ विचरत्यसमुन्नद्धोयःसपंडितउच्यते ॥ ४० ॥ एकःसंपन्नमश्नातिवस्तेवासश्चशोभनं ॥ योऽसंविभज्यभृत्येभ्यःकोनृशं सतरस्ततः ॥ ४१ ॥ एकःपापानिकुरुतेफलंभुंक्तेमहाजनः ॥ भोक्तारोविप्रमुच्यंतेकर्तादोषेणलिप्यते ॥ ४२ ॥ एकंहन्यान्नवाहन्यादिषुर्मुक्तोधनुष्मता ॥ बुद्धिर्बुद्धिम तोत्सृष्टाहन्याद्राष्ट्रंसराजकं ॥ ४३ ॥ एकयाद्वेविनिश्चित्यत्रींश्चतुर्भिर्वशेकुरु ॥ पंचजित्वाविदित्वाषट्सप्तहित्वासुखीभव ॥ ४४ ॥ एकंविषरसोहंतिशस्त्रेणैकश्चव ध्यते ॥ सराष्ट्रंसप्रजंहंतिराजानंमंत्रविप्लवः ॥ ४५ ॥ एकःस्वादुनभुंजीतएकश्चार्थान्नचिंतयेत् ॥ एकोनगच्छेदध्वानंनैकःसुप्तेषुजागृयात् ॥ ४६ ॥ एकमेवाद्वितीयंतद्यद्राजन्नावबुध्यसे ॥ सत्यंस्वर्गस्यसोपानंपारावारस्यनौरिव ॥ ४७ ॥ एकःक्षमावतांदोषोद्वितीयोनोपपद्यते ॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः ॥ ४८ ॥ सोस्यदोषोनमंतव्यःक्षमाहिपरमंबलं ॥ क्षमागुणोह्यशक्तानांशक्तानांभूषणंक्षमा ॥ ४९ ॥ क्षमावशीकृतिर्लोकेक्षमयाकिंनसाध्यते ॥ शांतिखड्गःकरेयस्य किंकरिष्यतिदुर्जनः ॥ ५० ॥ अतृणेपतितोवह्निःस्वयमेवोपशाम्यति ॥ अक्षमावान्परंदोषैरात्मानंचैवयोजयेत् ॥ ५१ ॥ एकोधर्मःपरंश्रेयःक्षमैकाशांतिरुत्तमा ॥ विद्यैकापरमातृप्तिरहिंसैकासुखावहा ॥ ५२ ॥ द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनं ॥ ५३ ॥ द्वेकर्मणीनरःकुर्वन्न स्मिल्लोकेविरोचते ॥ अब्रुवन्परुषंकिंचिदसतोनर्चयंस्तथा ॥ ५४ ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रपरप्रत्ययकारिणौ ॥ स्त्रियःकामितकामिन्योलोकःपूजितपूजकः ॥ ५५ ॥ द्वाविमौकंटकौतीक्ष्णौशरीरपरिशोषिणौ ॥ यश्चाधनःकामयतेयश्चकुप्यत्यनीश्वरः ॥ ५६ ॥ द्वावेवनविराजेतेविपरीतेनकर्मणा ॥ गृहस्थश्चनिरारंभःकार्यवांश्चै वभिक्षुकः ॥ ५७ ॥ ॥ २९ ॥

तिः यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टेततामाहुःपरमांगतिमिति पूर्वंइंद्रियाणांप्रत्याहारउक्तःइदानींतुप्रविलापनमितिभेदः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सत्यंय थार्थभाषणंस्वर्गस्यपक्षे सत्यंब्रह्म स्वर्गोमोक्षः पारावारस्यसमुद्रस्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अहिंसेति पुत्राणांविग्रहेणकुलक्षयंमाकुर्वितिभावः ॥ ५२ ॥ द्वावित्यादिषुकिंचित्प्रकृतोपयोग्युच्यते किंचित्प्र संगातदृष्टांतार्थंचेतिज्ञेयं ॥ ५३ ॥ असतःशकुन्यादींस्त्वमर्चयसीतिभावः ॥ ५४ ॥ पूजितेति पुत्रेणपूजितंकर्णंत्वमपिपूजयसीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ अनीश्वरत्वंत्वत्पुत्रे ॥ ५६ ॥ निरारंभउदासीनस्त्वंपुत्रकलहनिवारणे ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रभुःपांडवः ॥ ५८ ॥ पात्रेधर्मे ॥ ५९॥ अप्रदातारंत्वत्पुत्रं ॥६०॥६१ ॥ उपायाइतिछेदः युद्धंकनीयान् भेददानेमध्यमः सामउत्तमः अपायाइतिच्छेदेकाम्ययोगःकनीयान्काम्यधर्मोमध्यमःइहलोकलोभोऽधमः त्रयोन्यायाइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥६२ ॥ यथावन्नियोजयेत् त्वयात्वधमाःकर्णादयउत्तमेमंत्रकार्येनियुज्यंतइतिभावः ॥ ६३ ॥ त्वयिसतित्वत्पुत्रोऽधनोऽतस्त्वमेवपांडवानांराज्यंदातुंप्रभुरसीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ हरणादयस्त्रयोपिदोषाःकामादित्रयसहितास्त्वय्येवसंतीत्यर्थः ॥ ६५॥ ६६॥ शत्रोर्युधिष्ठिरस्य कृच्छ्राद्द्रोत्रवधात् ॥६७॥ भक्तादयःपांडवाः शरणंगृहं विषमेपिसंकटेपि तवतुतन्नास्तीत्यर्थः॥६८॥ दीर्घसूत्रैःक्षिप्रसाध्येकार्येचिरंकुर्वद्भिः रभसैःहर्षतरलैः अलसैरित्यपिपाठः चारणैःस्तावकैः अरणैरितिच्छेदोवा रणविरोधिभिर्द्यूताद्यासक्तैरित्यर्थः अशनैरितिपाठेबहुभोक्तृभिः ॥ ६९॥ वृद्धःकुलधर्मानुपदिशति कुलीनःशिशून्आचारंग्राहयति सखाहितंवदति तादृशाभीष्मद्रोणविदुराः भगिनीधनंरक्षति तवगृहेसर्वेपिसंतिपरंतूपदेशंनगृह्णासीतिभावः ॥ ७० ॥ साद्यस्कानिसद्यःफलानि ॥७१ ॥ देवताःस्वर्गभाजः स्वर्गपदार्थश्च यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदमित्येवंरूपः अतस्तेसत्यसंकल्पाः धीमतामगस्त्यादीनामनुभावंसमुद्रपानादिप्रभावं तेपिदेवतुल्याइत्यर्थः विनयोपिगुरुप्रसादकरत्वेनसद्यःफलः विनाशहेतुःकर्मापिचौर्यादिकंतच्चत्वय्येवास्ति तवतुसर्वंकर्ममानार्थमेवेतिभावः ॥ ७२ ॥

द्वाविमौपुरुषौराजन्स्वर्गस्योपरितिष्ठतः ॥ प्रभुश्चक्षमयायुक्तोदरिद्रश्चप्रदानवान् ॥ ५८॥ न्यायागतस्यद्रव्यस्यबोद्धव्यौद्वावतिक्रमौ ॥ अपात्रेप्रतिपत्तिश्चपात्रेचाप्रतिपादनं ॥ ५९ ॥ द्वावंभसिनिवेष्टव्यौगलेबध्वादृढांशिलां ॥ धनवंतमदातारंदरिद्रंचातपस्विनं ॥ ६० ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रसूर्यमंडलभेदिनौ ॥ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः ॥ ६१ ॥ त्रयोपायामनुष्याणांश्रूयंतेभरतर्षभ ॥ कनीयान्मध्यमःश्रेष्ठइतिवेदविदोविदुः ॥ ६२ ॥ त्रिविधाःपुरुषाराजन्नुत्तमाधममध्यमाः ॥ नियोजयेद्यथावत्तांस्त्रिविधेष्वेवकर्मसु ॥ ६३ ॥ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः ॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यतेतस्यतद्धनं ॥ ६४ ॥ हरणंचपरस्वानांपरदाराभिमर्शनं ॥ सुहृदश्चपरित्यागस्त्रयोदोषाःक्षयावहाः ॥ ६५ ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत् ॥ ६६ ॥ वरप्रदानंराज्यंचपुत्रजन्मचभारत ॥ शत्रोश्चमोक्षणंकृच्छ्रात्त्रीणिचैकंचतत्समं ॥ ६७॥ भक्तंचभजमानंचतवास्मीतिचवादिनं ॥ त्रीनेताञ्छरणंप्राप्तान्विषमेपिनसंत्यजेत् ॥ ६८ ॥ चत्वारिराज्ञातुमहाबलेनवर्ज्यान्याहुःपंडितस्तानिविद्यात् ॥ अल्पप्रज्ञैःसहमंत्रंनकुर्यान्नदीर्घसूत्रैरभसैश्चारणैश्च ॥ ६९ ॥ चत्वारितेतातगृहेवसंतुश्रियाभिजुष्टस्यगृहस्यधर्मे ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनःसखादरिद्रोभगिनीचानपत्या ॥ ७० ॥ चत्वार्याहमहाराजसाद्यस्कानिबृहस्पतिः ॥ पृच्छतेत्रिदशेंद्रायतानीमानिनिबोधमे ॥ ७१ ॥ देवतानांचसंकल्पमनुभावंचधीमतां ॥ विनयंकृतविद्यानांविनाशंपापकर्मणां ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७३॥अग्निवत्पित्रादयोपिपूज्याएवनास्कंदनीयाः तवपुत्रस्तुगुरुंयुधिष्ठिरंनपूजयतीतिभावः॥७४॥पितॄन्अग्निष्वात्तादीन् गोत्रप्रवर्त्तकानृषींश्च मनुष्यान्पित्रादीन् ज्येष्ठभ्रातापितुःसमइतिपितृतुल्यस्त्वत्पुत्रस्ययुधिष्ठिरइतिभावः ॥ ७५ ॥ त्वात्वां उपजीव्याःगुरवः इहलोकेसाधितामित्रादयः इहपरलोकेजन्मांतरेवास्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः मित्रेषुपांडवेषुमैत्रीमाचरेतिभावः त्वंतुअंधत्वात्दुर्जनवचनप्रतारितःपांडवानांगुणान्नपश्यसीतिभावः ॥ ७६ ॥ दृतेश्चर्ममयाज्जलपात्रात् ॥ ७७ ॥ षडिति क्रोधोत्रतन्मूलकोद्वेषोग्राह्यः ॥ ७८ ॥ ७९॥ पांडवानांअरक्षिताराजात्वंअन्येषामपित्याज्योभविष्यसीत्यर्थः॥८०॥

चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि॥मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः॥७३॥ पंचाग्नयोमनुष्येणपरिचर्याःप्रयत्नतः॥ पितामाताग्निरात्माचगुरुश्चभरतर्षभ॥७४॥ पंचैवपूजयन्लोकेयशःप्राप्नोतिकेवलं॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्चभिक्षूनतिथिपंचमान्॥७५॥ पंचत्वानुगमिष्यंतियत्रयत्रगमिष्यसि॥मित्राण्यमित्रामध्यस्थाउपजीव्योपजीविनः॥७६॥पंचेंद्रियस्यमर्त्यस्यछिद्रंचेदेकमिंद्रियं॥ ततोस्यस्रवतिप्रज्ञादृतेःपात्रादिवोदकं॥७७॥ षड्दोषाःपुरुषेणेहहातव्याभूतिमिच्छता॥ निद्रातंद्रीभयंक्रोधआलस्यंदीर्घसूत्रता ॥७८॥ षडिमान्पुरुषोजह्याद्भिन्नांनावमिवार्णवे ॥ अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजं॥ ७९ ॥ अरक्षितारंराजानंभार्यांचाप्रियवादिनीं ॥ ग्रामकामंचगोपालंवनकामंचनापितं ॥ ८० ॥ षडेवतुगुणाःपुंसानहातव्याःकदाचन॥ सत्यंदानमनालस्यमनसूयाक्षमाधृतिः॥ ८१ ॥ अर्थागमोनित्यमरोगिताचप्रियाचभार्याप्रियवादिनीच ॥ वश्यश्चपुत्रोर्थकरीचविद्याषड्जीवलोकस्यसुखानिराजन्॥८२॥ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोधिगच्छति॥ नसपापैःकुतोनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः॥ ८३ ॥ षडिमेषट्सुजीवंतिसप्तमोनोपलभ्यते॥ चौराःप्रमत्तेजीवंतिव्याधितेषुचिकित्सकाः॥ ८४ ॥ प्रमदाःकामयानेषुयजमानेषुयाजकाः॥ राजाविवदमानेषुनित्यंमूर्खेषुपंडिताः ॥८५॥ षडिमानिविनश्यंतिमुहूर्तमनवेक्षणात्॥ गावःसेवाकृषिर्भार्याविद्यावृषलसंगतिः॥८६॥ षडेतेह्यवमन्यंतेनित्यंपूर्वोपकारिणं॥ आचार्यंशिक्षिताःशिष्याःकृतदाराश्चमातरं॥८७॥ नारींविगतकामास्तुकृतार्थाश्चप्रयोजकं॥ नावंनिस्तीर्णकांताराआतुराश्चचिकित्सकं॥८८॥

दुर्योधनत्यागार्थंतवधृतिर्धैर्यंनास्तीतिभावः ॥ ८१ ॥८२॥ षण्णामिति आत्मनिचित्तेनित्यानांषण्णां कामक्रोधौशोकमोहौमदमानौचषट्पदीत्युक्तानां ऐश्वर्यंवशित्वं त्वंतुराज्यकामःपापैरनर्थैश्चयुक्तोसीतिभावः ॥८३ ॥८४॥ पंडिताःपांडवाः मूर्खेषुत्वत्पुत्रेषु राज्यंलप्स्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ वृषलःशूद्रः पुत्रस्नेहाक्रांतेनत्वयासद्विद्याऽनवेक्षणान्नाशिता अन्यथासत्यंनजह्याइतिभावः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ आतुराआरोग्येसतीतिशेषः त्वंतुकृत्स्नराज्यलाभेनकृतकृत्यत्वात्पांडवानवमन्यसे ॥ ८८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वप्रत्ययास्वानुकूलाद्वत्तिर्जीविका तवसत्संगोनास्तीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ईर्षुरिति त्वयितुईर्षुत्वं घृणादया तवतुवश्यःपुत्रोनास्तीतिभावः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ वाक्पारुष्यंदंडपारुष्यंचपांडवेषुत्वत्पुत्रैःकृतं ॥ ९२ ॥
द्वेष्टिमनसानिष्टंचिंतयति विरुध्यतेकर्मणा ॥ ९३॥ अष्टसुचरमंत्वत्पुत्रेमैत्रेयस्यावमानतोभविष्यतीतिजानामीतिभावः ॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ जनसंसदिसभायांद्रौपद्याआनयनेनपूजापितवनष्टा ॥ ९८ ॥
॥ ९९ ॥ नवेति श्रोत्रादिपंचकंमनोबुद्ध्यहंकाराःस्थूलशरीरंचेतिनवद्वाराणीवद्वाराणिविषयग्रहणमार्गायस्मिंस्तत् तिस्रःस्थूणाःस्तंभाइवविधारकायस्य तेचअविद्याकामःकर्मच वेश्मगृहदेहद्वयात्मकं पंच

आरोग्यमानृण्यमविप्रवासःसद्भिर्मनुष्यैःसहसंप्रयोगः ॥ स्वप्रत्ययावृत्तिरभीतवासःषट्जीवलोकस्यसुखानिराजन् ॥ ८९॥ ईर्षुर्घृणीनसंतुष्टःक्रोधनोनित्यशंकितः ॥ परभाग्योपजीवीचषडेतेनित्यदुःखिताः ॥ ९० ॥ सप्तदोषाःसदाराज्ञाहातव्याव्यसनोदयाः ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलाअपीश्वराः॥ ९१॥ स्त्रियोक्षाम्रगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं ॥ महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवच ॥ ९२॥ अष्टौपूर्वनिमित्तानिनरस्यविनशिष्यतः ॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिब्राह्मणैश्चविरुध्यते ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणस्वानिचादत्तेब्राह्मणांश्चजिघांसति ॥ रमतेनिंदयाचैषांप्रशंसांनाभिनंदति ॥ ९४॥ नैनान्स्मरतिकृत्येषुयाचितश्चाभ्यसूयति ॥ एतान्दोषान्नरःप्राज्ञोबुध्येद्बुध्वाविसर्जयेत् ॥ ९५॥ अष्टाविमानिहर्षस्यनवनीतानिभारत ॥ वर्तमानानिदृश्यंतेतान्येवस्वसुखान्यपि ॥ ९६॥ समागमश्चसखिभिर्महांश्चैवधनागमः ॥ पुत्रेणचपरिष्वंगःसन्निपातश्चमैथुने ॥ ९७॥ समयेचप्रियालापःस्वयूथ्येषुसमुन्नतिः ॥ अभिप्रेतस्यलाभश्चपूजाचजनसंसदि ॥ ९८ ॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच॥ ९९॥ नवद्वारमिदंवेश्मत्रिस्थूणंपंचसाक्षिकं॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितंविद्वान्योवेदसपरःकविः ॥ १००॥ दशधर्मंनजानंतिधृतराष्ट्रनिबोधतान् ॥ मत्तःप्रमत्तउन्मत्तःश्रांतःक्रुद्धोबुभुक्षितः॥ १०१॥ त्वरमाणश्चलुब्धश्चभीतःकामीचतेदश॥ तस्मादेतेषुसर्वेषुनप्रसज्जेतपंडितः॥ १०२॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ पुत्रार्थमसुरेंद्रेणगीतंचैवसुधन्वना॥ १०३॥ यःकाममन्यूप्रजहातिराजापात्रेप्रतिष्ठापयतेधनंच ॥ विशेषविच्छ्रुतवान्क्षिप्रकारीतंसर्वलोकःकुरुतेप्रमाणं ॥ १०४॥ जानातिविश्वासयितुंमनुष्यान्विज्ञातदोषेषुदधातिदंडं ॥ जानातिमात्रांचतथाक्षमांचतंतादृशंश्रीर्जुषतेसमग्रा ॥ १०५ ॥

साक्षिवदुदासीनाःशब्दादयोग्राह्यायस्मिन् पंचभूमिकमितिपाठेपंचभूमयःप्रचारस्थानानी
तितएव पांचभौतिकमित्यर्वाचीनःपाठउपेक्ष्यः क्षेत्रज्ञेन चिदात्मनाअधिष्ठितमिदंक्षेत्रंतत्त्वेनयोविद्वान्वेदसपरःसर्वोत्कृष्टःकविर्ब्रह्मविदित्यर्थः॥ १००॥ मत्तोमद्यादिना प्रमत्तोविषयांतरासक्त्यानवहितः उन्मत्तो
धातुदोषात्एतेषांमध्येत्वंलुब्धोसीतिभावः ॥ १०१॥ १०२॥ १०३॥ काममन्यूकामक्रोधौ विशेषवित्तारतम्यज्ञः ॥ १०४॥ मात्रांअपराधानुसारेणदंडप्रमाणं ब्राह्मणादौअपराधस्यक्षमांचजानाति ॥ १०५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युक्तः छिद्रप्रेक्षणेऽवहितः ॥ १०६॥ धुरंधरः कार्यभारसहः ॥ १०७॥ १०८॥ संरंभेणक्रोधेन त्रिवर्गंधर्मकामार्थान् आकारितः आहूतः पाठांतरेमात्रार्थेअल्पार्थे ॥ १०९॥ प्रातिभाव्यंप्रतिकूलोभावः चित्ताभि
प्रायःतस्यभावःप्रातिभाव्यंविरोधं अत्याहअतिक्रम्यब्रवीति ॥ ११०॥ १११॥ ११२॥ ११३॥ समयान् भाषाभेदान् बुभूषतेऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छति परावरज्ञः उत्तमाधमविवेकवान् ॥ ११४॥ दंभंपरवंचनेच्छया

सुदुर्बलंनावजानातिकंचिद्युक्तोरिपुंसेवतेबुद्धिपूर्वं॥ नविग्रहंरोचयतेबलस्थैःकालेचयोविक्रमतेसधीरः॥ १०६॥ प्राप्यापदंनव्यथतेकदाचिदुद्योगमन्विच्छ
तिचाप्रमत्तः॥ दुःखंचकालेसहतेमहात्माधुरंधरस्तस्यजिताःसपत्नाः॥ १०७॥ अनर्थकंविप्रवासंगृहेभ्यःपापैःसंधिंपरदाराभिमर्शं॥ दंभंस्तैन्यंपैशुनंमद्यपानं
नसेवतेयश्चसुखीसदैव॥ १०८॥ नसंरंभेणारभतेत्रिवर्गमाकारितःशंसतितत्त्वमेव ॥ नमित्रार्थेरोचयतेविवादंनापूजितःकुप्यतिचाप्यमूढः॥ १०९॥ नयो
ऽभ्यसूयत्यनुकंपतेचनदुर्बलःप्रातिभाव्यंकरोति॥ नात्याहकिंचित्क्षमतेविवादंसर्वत्रतादृग्लभतेप्रशंसां॥ ११०॥ योनोद्धतंकुरुतेजातुवेषंनपौरुषेणापिविकत्थ
तेन्यान्॥ नमूर्च्छितःकटुकान्याहकिंचित्प्रियंसदातंकुरुतेजनोहि ॥ १११ ॥ नवैरमुद्दीपयतिप्रशांतंनदर्पमारोहतिनास्तमेति ॥ नदुर्गतोस्मीतिकरोत्यकार्यंत
मार्यशीलंपरमाहुरार्याः॥ ११२॥ नस्वेसुखेवैकुरुतेप्रहर्षंनान्यस्यदुःखेभवतिप्रहृष्टः॥ दत्वानपश्चात्कुरुतेनतापंसकथ्यतेसत्पुरुषार्यशीलः॥ ११३॥ देशाचा
रान्समयान्जातिधर्मान्बुभूषतेयःसपरावरज्ञः॥ सयत्रतत्राभिगतःसदैवमहाजनस्याधिपत्यंकरोति ॥ ११४॥ दंभंमोहंमत्सरंपापकृत्यंराजद्विष्टंपैशुनंपूगवै
रं॥ मत्तोन्मत्तैर्दुर्जनैश्चापिवादंयःप्रज्ञावान्वर्जयेत्सप्रधानः ॥ ११५॥ दानंमोहंदैवतंमंगलानिप्रायश्चित्तान्विविधाल्लोकवादान्॥ एतानियःकुरुतेनैत्यका
नितस्योत्थानंदेवताराधयंति॥ ११६॥ समैर्विवाहंकुरुतेनहीनैःसमैःसख्यंव्यवहारंकथांच॥ गुणैर्विशिष्टांश्चपुरोदधातिविपश्चितस्तस्यनयाःसुनीताः॥ ११७॥
मितंभुंक्तेसंविभज्याश्रितेभ्योमितंस्वपित्यमितंकर्मकृत्वा॥ ददात्यमित्रेष्वपियाचितःसंस्तमात्मवंतंप्रजहत्यनर्थाः॥ ११८॥ चिकीर्षितंविप्रकृतंचयस्यनान्ये
जनाःकर्मजानंतिकिंचित्॥ मंत्रेगुप्तेसम्यगनुष्ठितेचनाल्पोप्यस्यच्यवतेकश्चिदर्थः ॥ ११९ ॥ यःसर्वभूतप्रशमेनिविष्टःसत्योमृदुर्मानकृच्छुद्धभावः॥ अती
वसज्ज्ञायतेज्ञातिमध्येमहामणिर्जात्यइवप्रसन्नः ॥ १२० ॥ यआत्मनापत्रपतेभृशंनरःससर्वलोकस्यगुरुर्भवत्युत ॥ अनंततेजाःसुमनाःसमाहितःसतेजसा
सूर्यइवावभासते॥ १२१ ॥

धर्मानुष्ठानं मोहंअनात्मन्यात्मबुद्धिं मत्सरंद्वेषं पापकृत्यंपापक्रियांअभिचारादिरूपां पूगवैरंबहुभिःसहवैरं ॥ ११५॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥
जात्यअभिजातःउत्तमेआकरेजातः ॥ १२० ॥ आत्मनाअपत्रपते परैरज्ञातेपिस्वव्यलीकेस्वयमेवलज्जते ॥ १२१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२२ ॥ तर्कणीयः शंक्यः ॥ १२३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७॥ दह्यमानस्यचिंताग्निनेतिशेषः धर्मार्थयोःकुशलः मोक्षेस्यवक्तुमनधिकाराद्वयोरे वग्रहः ॥ १ ॥ अजातशत्रोःपथ्यं कुरूणांचश्रेयस्करं ॥ २ ॥ पापाशंकीभाविदुःखाद्बुद्विजन् पापंस्वकृतंपूर्वापराधंपश्यन् कवेहेसर्वज्ञ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकपटद्यूतादीनी अनुपायैःअसदुपा

वनेजाताःशापदग्धस्यराज्ञःपांडोःपुत्राःपंचपंचेंद्रकल्पाः ॥ त्वयैवबालावर्धिताःशिक्षिताश्चतवादेशंपालयंत्यांबिकेय ॥ १२२ ॥ प्रदायैषामुचितंतातराज्यं सुखीपुत्रैःसहितोमोदमानः ॥ नदेवानांनापिचमानुषाणांभविष्यसित्वंतर्कणीयोनरेंद्र ॥ १२३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच जाग्रतोदह्यमानस्ययत्कार्यमनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि ॥ १ ॥ त्वंमांयथावद्विदुरप्रशाधिप्रज्ञापूर्वंसर्वमजातशत्रोः ॥ यन्मन्यसेपथ्यमदीनसत्वश्रेयस्करंब्रूहितद्वैकुरूणां ॥ २ ॥ पापाशंकीपापमेवानुपश्यन्पृच्छामित्वांव्याकुलेनात्मनाहं ॥ कवेतन्मेब्रूहिसर्वंयथावन्मनीषितंसर्वमजातशत्रोः ॥ ३ ॥ विदुरउवाच शुभंवायदिवापापंद्वेष्यंवायदिवाप्रियं ॥ अपृष्टस्तस्यतद्ब्रूयाद्यस्यनेच्छेत्पराभवं ॥ ४ ॥ तस्माद्वक्ष्यामितेराजन्हितंयत्स्यात्कुरून्प्रति ॥ वचःश्रेयस्करंधर्म्यंब्रुवतस्तन्निबोधमे ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकर्माणिसिद्ध्येयुर्यानिभारत ॥ अनुपायप्रयुक्तानिमास्मतेषुमनःकृथाः ॥ ६ ॥ तथैवयोगविहितंयत्तुकर्मनसिध्यति ॥ उपाययुक्तंमेधावीनतत्रग्लपयेन्मनः ॥ ७ ॥ अनुबंधानपेक्षेतसानुबंधेषुकर्मसु ॥ संप्रधार्यचकुर्वीतनवेगेनसमाचरेत् ॥ ८ ॥ अनुबंधंचसंप्रेक्ष्यविपाकंचैवकर्मणां ॥ उत्थानमात्मनश्चैवधीरःकुर्वीतवानवा ॥ ९ ॥ यःप्रमाणंनजानातिस्थानेवृद्धौतथाक्षये ॥ कोशेजनपदेदंडेनसराज्येवतिष्ठते ॥ १० ॥ यस्त्वेतानिप्रमाणानियथोक्तान्यनुपश्यति ॥ युक्तोधर्मार्थयोर्ज्ञानेसराज्यमधिगच्छति ॥ ११ ॥ नराज्यंप्राप्तमित्येववर्तितव्यमसांप्रतं ॥ श्रियंह्यविनयोहंतिजरारूपमिवोत्तमं ॥ १२ ॥ भक्ष्योत्तमप्रतिच्छन्नंमत्स्योबडिशमायसं ॥ लोभाभिपातीग्रसतेनानुबंधमवेक्षते ॥ १३ ॥ यच्छक्यंग्रसितुंग्रस्यंग्रस्तंपरिणमेच्चयत् ॥ हितंचपरिणामेयत्तदाद्यंभूतिमिच्छता ॥ १४ ॥

यैःप्रयुक्तानिदुःखफलानीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अनुबंधान्प्रयोजनानि संप्रधार्यनिश्चित्य ॥ ८ ॥ विपाकःफलसिद्धावपिपरिपाकः उत्थानंउद्यमं वानवेतिसिद्धिपक्षेकुर्वीतनान्यथेत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रमाणं निश्चयद्वारं स्थानादीनिसर्वदाविचार्याणीत्यर्थः स्थानेदुर्गादौ दंडेसेनायां ॥ १० ॥ एतानिस्थानादिज्ञापकानि प्रमाणानिलेख्यादीनि ॥ ११ ॥ असांप्रतंअयुक्तंयथास्यात्तथानवर्तितव्यं ॥ १२ ॥ भक्ष्येति मुखेमिष्टमंतेमृत्युदंकर्मनकर्तव्यमित्यर्थः अनुबंधंपश्चाद्बंधनं ॥ १३ ॥ आद्यंभक्षणीयं ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंगारकारकोहिमूलतउत्कृत्यकाष्ठंदहति अंगारइंगालः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनारभ्याःप्रबलैःसहवैरादयः अगताःकदाचिदप्यप्राप्ताः ॥ २० ॥ २१ ॥ लघुमूलान्अल्पोपायान् ॥ २२ ॥ चक्षुषाप्रीतिमयेन ॥ २३ ॥ सुपुष्पितःवाचाचक्षुषाचानुग्रहंदर्शयन्नपिअफलःस्यात्भृत्यंनधनेनवर्धयेत् सफलोपिसन्दुरारुहःभृत्यवश्योनभवेत् अपक्वइति अंतर्बलहीनोपिबलवत्तांबहिःप्रकाशयेदेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ कर्मणादानेन लोकंभृत्यवर्गं ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनयेस्थितःअनीतिमान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रतिसंवेष्टतेसंकुचति बहुफलंनप्रयच्छतीत्यर्थः ॥२९॥३०॥ नजहातिश्रियं ॥३१॥३२॥

वनस्पतेरपक्वानिफलानिप्रचिनोतियः॥ सनाप्नोतिरसंतेभ्योबीजंचास्यविनश्यति ॥ १५॥ यस्तुपक्वमुपादत्तेकालेपरिणतंफलं॥ फलाद्रसंसलभतेबीजाच्चैव फलंपुनः॥१६॥ यथामधुसमादत्तेरक्षन्पुष्पाणिषट्पदः॥ तद्वदर्थान्मनुष्येभ्यआदद्यादविहिंसया॥ १७॥ पुष्पंपुष्पंविचिन्वीतमूलच्छेदंनकारयेत्॥ मालाकारइवारामेनयथांगारकारकः॥ १८॥ किन्नुमेस्यादिदंकृत्वाकिन्नुमेस्यादकुर्वतः॥ इतिकर्माणिसंचिंत्यकुर्याद्वापुरुषोनवा॥ १९॥ अनारभ्याभवंत्यर्थाःकेचिन्नित्यंतथाऽगताः॥ कृतःपुरुषकारोहिभवेद्येषुनिरर्थकः॥ २०॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः॥ २१॥ कांश्चिदर्थान्नरःप्राज्ञोलघुमूलान्महाफलान्॥ क्षिप्रमारभतेकर्तुंनविघ्नयतितादृशान्॥ २२॥ ऋजुपश्यतियःसर्वंचक्षुषानुपिबन्निव॥ आसीनमपितूष्णीकमनुरज्यंतितंप्रजाः॥ २३॥ सुपुष्पितःस्यादफलःफलितःस्याद्दुरारुहः॥ अपक्वःपक्वसंकाशोनतुशीर्येतकर्हिंचित्॥ २४॥ चक्षुषामनसावाचाकर्मणाचचतुर्विधं॥ प्रसादयतियोलोकंतंलोकोनुप्रसीदति॥ २५॥ यस्मात्त्रस्यंतिभूतानिमृगव्याधान्मृगाइव॥ सागरांतामपिमहींलब्ध्वासपरिहीयते॥ २६॥ पितृपैतामहंराज्यंप्राप्तवान्स्वेनकर्मणा॥ वायुरभ्रमिवासाद्यभ्रंशयत्यनयेस्थितः॥ २७॥ धर्ममाचरतोराज्ञःसद्भिश्चरितमादितः॥ वसुधावसुसंपूर्णावर्धतेभूतिवर्धनी॥ ॥ २८॥ अथसंत्यजतोधर्ममधर्मंचानुतिष्ठतः॥ प्रतिसंवेष्टतेभूमिरग्नौचर्माहितंयथा॥ २९॥ यएवयत्नःक्रियतेपरराष्ट्रविमर्दने॥ सएवयत्नःकर्तव्यःस्वराष्ट्रपरिपालने॥ ३०॥ धर्मेणराज्यंविंदेतधर्मेणपरिपालयेत्॥ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यनजहातिनहीयते॥ ३१॥ अप्युन्मत्तात्प्रलपतोबालाच्चपरिजल्पतः॥ सर्वतःसारमादद्यादश्मभ्यइवकांचनं॥ ३२॥ सुव्याहृतानिसूक्तानिसुकृतानिततस्ततः॥ संचिन्वन्धीरआसीतशिलाहारीशिलंयथा॥ ३३॥

सुव्याहृतानिपांडित्यवचनानि सूक्तानिशोभनतयाउक्तानिमातृपितृगुर्वादीनि सुकृतानितदुपदिष्टकर्माणि शिलंकणिशाद्यर्जनं उंच्छःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलमितियादवः त्वमपिअस्मदादिवाक्यात्सारंगृह्णीष्वेतिभावः ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गंधेनेति पांडवबलंज्ञातुंचारान्नियुंक्ष्वेतिभावः ॥ ३४ ॥ भूयांसमिति श्लोकत्रयतात्पर्यं पांडवान्प्रतित्वयानम्रीभवितव्यंतेनबलाधिष्ठात्रीदेवताइंद्रश्चत्वामनुग्रहीष्यतीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतच्चमंत्रिभिःसहालोचनीयंसत्यंचसंरक्ष्यमित्याह पर्जन्येतित्रिभिः ॥ ३८ ॥ योगेनअभ्यासेन मृजयाउद्वर्तनेन ॥ ३९ ॥ अनुक्रमःव्यायामशिक्षादिः ॥४०॥ प्रमाणंधर्मस्यकारणं नकुलमितिद्वयोर्वृत्तमाश्रयईर्ष्यांत्यजेतिभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अकालेइष्टसिद्धेःप्राक्भीतःस्यात् येनमाद्येत्लोभादिनातन्नपिबेत्नाश्रयेत् ॥ ४३ ॥ अभिजनःसहायःतवतुभयंदमश्चनास्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ असंतइतिसार्द्धश्लोकोवाक्यं

गंधेनगावःपश्यंतिवेदैःपश्यंतिब्राह्मणाः ॥ चारैःपश्यंतिराजानश्चक्षुर्भ्यामितरेजनाः ॥३४॥ भूयांसंलभतेक्लेशंयागौर्भवतिदुर्दुहा ॥ अथयासुदुहाराजन्नैवतांवितुदंत्यपि ॥ ३५॥ यदतप्तंप्रणमतिनतत्संतापयंत्यपि ॥ यच्चस्वयंनतंदारुनतत्संतापयंत्यपि ॥ ३६ ॥ एतयोपमयाधीरःसन्नमेतबलीयसे ॥ इंद्रायसप्रणमतेनमतेयोबलीयसे ॥ ३७॥ पर्जन्यनाथाःपशवोराजानोमंत्रिबांधवाः ॥ पतयोबांधवाःस्त्रीणांब्राह्मणावेदबांधवाः ॥ ३८ ॥ सत्येनरक्ष्यतेधर्मोविद्यायोगेनरक्ष्यते ॥ मृजयारक्ष्यतेरूपंकुलंवृत्तेनरक्ष्यते ॥ ३९ ॥ मानेनरक्ष्यतेधान्यमश्वान्रक्षत्यनुक्रमः ॥ अभीक्ष्णदर्शनंगाश्चस्त्रियोरक्ष्याःकुचेलतः ॥ ४० ॥ नकुलंवृत्तहीनस्यप्रमाणमितिमेमतिः ॥ अंतेष्वपिहिजातानांवृत्तमेवविशिष्यते ॥ ४१ ॥ यईर्षुःपरवित्तेषुरूपेवीर्येकुलान्वये ॥ सुखसौभाग्यसत्कारेतस्यव्याधिरनंतकः ॥ ४२ ॥ अकार्यकरणाद्भीतःकार्याणांचविवर्जनात् ॥ अकालेमंत्रभेदाच्चयेनमाद्येन्नतत्पिबेत् ॥ ४३ ॥ विद्यामदोधनमदस्तृतीयोभिजनोमदः ॥ मदाएतेऽवलिप्तानामेतएवसतांदमाः ॥४४॥ असंतोभ्यर्थिताःसद्भिःक्वचित्कार्येकदाचन ॥ तावन्नतस्यसुकृतंकिंचित्कार्यकदाचन ॥ मन्यंतेसंतमात्मानमसंतमपिविश्रुतं॥४५॥ गतिरात्मवतांसंतःसंतएवसतांगतिः ॥ असतांचगतिःसंतोनत्वसंतःसतांगतिः ॥ ४६ ॥ जितासभावस्त्रवतामिष्टाशागोमताजिता ॥ अध्वाजितोयानवतासर्वंशीलवताजितं ॥ ४७॥ शीलंप्रधानंपुरुषेतद्यस्येहप्रणश्यति ॥ नतस्यजीवितेनार्थोनधनेननबंधुभिः ॥ ४८॥ आढ्यानांमांसपरमंमध्यानांगोरसोत्तरं ॥ तैलोत्तरंदरिद्राणांभोजनंभरतर्षभ ॥ ४९ ॥ संपन्नतरमेवान्नंदरिद्राभुंजतेसदा ॥ क्षुत्स्वादुतांजनयतिसाचाढ्येषुसुदुर्लभा ॥ ५० ॥ प्रायेणश्रीमतांलोकेभोक्तुंशक्तिर्नविद्यते ॥ जीर्यंत्यपिहिकाष्ठानिदरिद्राणांमहीपते॥ ५१ ॥

सद्भिरर्थिता असंतस्तत्कार्यमल्पमप्यकृत्वाअसंतमितिख्यातमप्यात्मानंसंतंमन्यंतइतितदर्थः किंचिदपितस्यकार्यंयावत्सुष्ठुनकृतंतावदेवमन्यंतइतियोजना ॥ ४५ ॥ गतिरिति पांडवाएवत्वामुपकरिष्यंतिनतुत्वंतानितिभावः ॥ ४६ ॥ जितेति शीलंसंरक्ष्यंत्वयेतिद्वयोर्भावः ॥ ४७ ॥ ४८॥ आढ्यानामितित्रयस्यशीलवतस्तेदारिद्र्यप्राप्तिरपिश्रेयइतिभावः ॥ ४९ ॥ संपन्नंमिष्टं ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शीलाभावेसत्सुअवमानोमहान्क्लेशइत्याह अवृत्तीति ॥ ५२ ॥ ऐश्वर्यमदःपापिष्ठोनिंदिततमोयेभ्यस्तेपानमदादयोमदाः ॥ ५३ ॥ इंद्रियार्थेषुशब्दादिषु ग्रहैःसूर्यादिभिःआक्रमोत्रतापनं ॥ ५४ ॥ पंचवर्गःश्रोत्रादिगणःत्वमैश्वर्यमत्तोऽजितेंद्रियश्चावश्यमापदंप्राप्स्यसीतित्रयस्यभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आत्मानंमनः अमात्यान्पुत्रादीन्द्वेष्यरूपेणशत्रुवत् मनएवप्रथमंजेतव्यंततोमात्यादीन्विजिगीषतेतत्नमोघंननिष्फलंभवति ॥ ५७ ॥ त्वंत्वजितमनस्कतयापुत्रादिवशोनलक्ष्मीयोग्यइतित्रयाणांभावः ॥ ५८ ॥ एतदेवरथिरथादिरूपककल्पनयाआह रथइति ॥ ५९ ॥ व्यापादयितुंनाशयितुं अविधेयाः

अवृत्तिर्भयमंत्यानांमध्यानांमरणाद्भयं॥ उत्तमानांतुमर्त्यानामवमानात्परंभयं ॥ ५२ ॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठामदाःपानमदादयः॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिनापतित्वाविबुध्यते॥ ५३॥ इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुवर्तमानैरनिग्रहैः ॥ तैरयंताप्यतेलोकोनक्षत्राणिग्रहैरिव ॥ ५४॥ योजितःपंचवर्गेणसहजेनात्मकर्षिणा॥ आपदस्तस्यवर्धंतेशुक्लपक्षइवोडुराट् ॥ ५५॥ अविजित्ययथात्मानममात्यान्विजिगीषते ॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते॥ ५६॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत्॥ ततोमात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते॥ ५७॥ वश्येंद्रियंजितात्मानंधृतदंडंविकारिषु॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यंतंश्रीर्निषेवते॥ ५८॥ रथःशरीरंपुरुषस्यराजन्नात्मानियंतेंद्रियाण्यस्यचाश्वाः॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयातिरथीवधीरः॥ ५९॥ एतान्यनिगृहीतानिव्यापादयितुमप्यलं॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिं ॥ ६० ॥ अनर्थमर्थतःपश्यन्नर्थंचैवाप्यनर्थतः॥ इंद्रियैरजितैर्बालःसुदुःखंमन्यतेसुखं ॥६१॥ धर्मार्थौयःपरित्यज्यस्यादिंद्रियवशानुगः॥ श्रीप्राणधनदारेभ्यःक्षिप्रंसपरिहीयते ॥ ६२ ॥ अर्थानामीश्वरोयःस्यादिंद्रियाणामनीश्वरः ॥ इंद्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद्भ्रश्यतेहिसः॥ ॥ ६३॥ आत्मनात्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धींद्रियैर्यतैः॥ आत्माह्येवात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः॥ ६४॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनैवात्मात्मनाजितः ॥ सएवनियतोबंधुःसएवनियतोरिपुः॥ ६५ ॥क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुरू॥ कामश्चराजन्क्रोधश्चतौप्रज्ञानंविलुंपतः॥ ६६ ॥

अवशाः ॥ ६० ॥ अर्थतोऽर्थहेतोः अनर्थतःअन्यायतः ॥ ६१ ॥ इंद्रियाणांवशइच्छातदनुसारीइंद्रियवशानुगः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कृत्स्नस्योपदेशस्यफलमाह आत्मनेत्यर्द्धेन आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंप्रत्यक्चैतन्यरूपंअन्विच्छेत् तत्रोपायमाह मनसःसंकल्पात्मकस्यबुद्धेश्वतन्मूलभूतायाःइंद्रियाणांचनियहेणेत्यर्थः अत्रनतवसहायांतरापेक्षेत्याहात्मेति धीजयएवपुरुषार्थइत्यर्थः ॥६४॥ सएवधीरेवजीवस्यबंधुःरिपुश्च ॥ ६५ ॥ द्वावपिमोहजालपिहितौ झषौमीनौउरूमहांतौ तत्रद्वितीयोन्यस्यजातिस्वभावाच्छत्रुरपिजालच्छेदार्थंमित्रत्वमापन्नोबंधुरपिभवति एवंधीश्चिदात्मनःसंसारप्रदत्वाच्छत्रुरपिमोहच्छेदार्थंतस्यमित्रमपिभवतीतिभावः क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मछिद्रेण यद्वाउत्तरान्वय्येवायमर्धः कामक्रोधयोरावरकंप्रज्ञानंतौनाशयतः जालमिवमहामीनावित्यर्थः ॥ ६६ ॥

॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समवेक्ष्यअनुरुध्य संभारान्जयसाधनानि ॥ ६७ ॥ आभ्यंतरान्श्रोत्रादीन् मनोमयान् मनसोविकारभूतान् तथाचश्रुतिः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीति ॥ ६८ ॥ राजानोरावणादयःराज्यविभ्रमैःऐश्वर्यविलासैःस्वकर्मभिःसीताहरणादिभिः ॥ ६९ ॥७०॥ पंचइंद्रियाणि पंचप्रयोजनानिशब्दश्रवणादीनियेषांतान् उत्पततःउत्पथेनगच्छतः त्वंतुअजितचित्तत्वाद्दुःसंगाच्चापद्रस्तोसीतिभावः ॥७१॥ अनायासःअचांचल्यं ॥ ७२ ॥ तितिक्षाद्वंद्वसहनशीलता वाक्गुप्ताअसंबद्धप्रलापाद्रक्षिता अंत्येषुनीचेषु त्वत्पुत्रेष्वार्जवादिकंगुप्तवाक्त्वंचनास्तीतितेंऽत्याः ॥ ७३॥ आक्रोशोरूक्षभाषणं परिवादोनिंदा तयोर्वक्तात्व

समवेक्ष्येहधर्मार्थौसंभारान्योधिगच्छति ॥ सवैसंभृतसंभारःसततंसुखमेधते॥६७॥यःपंचाभ्यंतरान्शत्रूनविजित्यमनोमयान्॥ जिगीषतिरिपूनन्यान्रिपवोभिभवंतितं ॥ ६८ ॥ दृश्यंतेहिमहात्मानोबध्यमानाःस्वकर्मभिः ॥ इंद्रियाणामनीशत्वाद्राजानोराज्यविभ्रमैः ॥ ६९ ॥ असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्योदंडःस्पृशतेमिश्रभावात् ॥ शुष्केणार्द्रंदह्यतेमिश्रभावात्तस्मात्पापैःसहसंधिंनकुर्यात् ॥ ७० ॥ निजानुत्पततःशत्रून्पंचपंचप्रयोजनान् ॥ योमोहान्ननिगृह्णातितमापद्ग्रसतेनरं ॥ ७१ ॥ अनसूयार्जवंशौचंसंतोषःप्रियवादिता ॥ दमःसत्यमनायासोनभवंतिदुरात्मनां ॥ ७२ ॥ आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ वाक्चैवगुप्तादानंचनैतान्यंत्येषुभारत ॥ ७३ ॥ आक्रोशपरिवादाभ्यांविहिंसंत्यबुधाबुधान् ॥ वक्तापापमुपादत्तेक्षममाणोविमुच्यते ॥ ७४ ॥ हिंसाबलमसाधूनांराज्ञांदंडविधिर्बलं ॥ शुश्रूषातुबलंस्त्रीणांक्षमागुणवतांबलं ॥ ७५ ॥ वाक्संयमोहिनृपतेसुदुष्करतमोमतः ॥ अर्थवच्चविचित्रंचनशक्यंबहुभाषितुं ॥ ॥ ७६ ॥ अभ्यावहतिकल्याणंविविधंवाक्सुभाषिता ॥ सैवदुर्भाषिताराजन्ननर्थायोपपद्यते॥ ७७॥रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतं॥वाचादुरुक्तंबीभत्संनसंरोहतिवाक्क्षतं ॥ ७८ ॥ कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः ॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः ॥ ७९ ॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेभ्यः ॥ ८० ॥ यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवं ॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोवाऽचीनानिपश्यति ॥ ८१ ॥ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ॥ ८२ ॥ सेयंबुद्धिःपरीतातेपुत्राणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांविरोधेननचैनानवबुध्यसे ॥ ८३ ॥ राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ शिष्यस्तेशासितासोस्तुधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ ८४ ॥

त्पुत्रःहिंस्रश्चातोनासौजयभाक् ॥ ७४॥ ॥ ७५ ॥ वाक्संयमोनियतंवचनं विचित्रंचमत्कारयुक्तं ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ बीभत्संनिंदितंयतोनसंरोहति ॥ ७८ ॥ कर्णीकर्णाकृतिफलकोबाणः नालीकःनलिकयाप्रक्षेप्योबाणः निर्हरंतिनिःसारयंति ॥ ७९ ॥ नामर्मसुकिंतुमर्मस्वेव सभायांद्रौपदींप्रतिदुर्वचनंवदतांत्वत्पुत्राणामपराधःक्षंतुमयोग्योस्तीतिभावः ॥ ८० ॥ अवाचीनानिनीचकर्माणि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शिष्यस्तेत्वदाज्ञाकारी शासितापृथिव्याः ॥ ८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भागधेयेराज्यांशेपुरस्कृतः मूर्धाभिषिक्तस्यपांडोःपुत्रास्तेराज्यार्हाःअतथाभूतस्यांधस्यतवपुत्रास्तेनराज्यार्हाइत्यर्थः ॥ ८५ ॥ अनुक्रोशात्दयालुत्वात् आनृशंस्यात्अक्रौर्यात् ॥ ८६ ॥ इतिउद्योगप० नैल कंठीयेभारतभा० विदुरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ आर्जवंअवैषम्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुधन्वाब्राह्मणःपर्यंकंअधिरोहत्येवत्वंतुनीचोदैत्यःसन्किमर्थंतत्प्रत्य

अतीवसर्वान्पुत्रांस्तेभागधेयपुरस्कृतः ॥ तेजसाप्रज्ञयाचैवयुक्तोधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ ८५ ॥ अनुक्रोशादानृशंस्याद्योसौधर्मभृतांवरः ॥ गौरवात्तवराजेंद्रबहून्क्ले शांस्तितिक्षति ॥ ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ब्रूहिभू योमहाबुद्धेधर्मार्थसहितंवचः ॥ श्रृण्वतोनास्तिमेतृप्तिर्विचित्राणीहभाषसे ॥ १ ॥ विदुरउवाच सर्वतीर्थेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवं ॥ उभेत्वेतेसमेस्याता मार्जवंवाविशिष्यते ॥ २ ॥ आर्जवंप्रतिपद्यस्वपुत्रेषुसततंविभो ॥ इहकीर्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ ३ ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेप्रगीयते ॥ ता वत्सपुरुषव्याघ्रस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ विरोचनस्यसंवादंकेशिन्यर्थेसुधन्वना ॥ ५ ॥ स्वयंवरेस्थिताकन्याकेशिनी नामनामतः ॥ रूपेणाप्रतिमाराजन्विशिष्टपतिकाम्यया ॥ ६ ॥ विरोचनोथदैतेयस्तदातत्राजगामह ॥ प्राप्तुमिच्छंस्ततस्तत्रदैत्येंद्रंप्राहकेशिनी ॥ ७ ॥ केशि न्युवाच किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसोदितिजाःस्विद्विरोचन ॥ अथकेनस्मपर्यंकंसुधन्वानाधिरोहति ॥ ८ ॥ विरोचनउवाच प्राजापत्यास्तुवैश्रेष्ठावयंके शिनिसत्तमाः ॥ अस्माकंखल्विमेलोकाःकेदेवाःकेद्विजातयः ॥ ९ ॥ केशिन्युवाच इहैवावांप्रतीक्षावउपस्थानेविरोचन ॥ सुधन्वाप्रातरागंतापश्येयंवां समागतौ ॥ १० ॥ विरोचनउवाच तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ सुधन्वानंचमांचैवप्रातर्द्रष्टासिसंगतौ ॥ ११ ॥ विदुरउवाच अती तायांचशर्वर्यामुदितेसूर्यमंडले ॥ अथाजगामतंदेशंसुधन्वाराजसत्तम ॥ विरोचनोयत्रविभोकेशिन्यासहितःस्थितः ॥ १२ ॥ सुधन्वाचसमागच्छत्प्राह्रादिंके शिनींतथा ॥ समागतंद्विजंदृष्ट्वाकेशिनीभरतर्षभ ॥ प्रत्युत्थायासनंतस्मैपाद्यमर्घ्यंददौपुनः ॥ १३ ॥ सुधन्वोवाच अन्वालभेहिरण्मयंप्राह्रादेतेवरासनं ॥ एकत्वमुपसंपन्नोनत्वासेहंत्वयासह ॥ १४ ॥

ख्यानंकरोषीतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इहस्थाने उपस्थानेमामुपस्थातुं वांदैत्यब्राह्मणौअहंपश्येयं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समागच्छ त् उभयोःसंमुखंअगच्छत् समागतंसंमुखंप्राप्तं ॥ १३ ॥ विरोचनेनसौवर्णेपीठेमयासहउपवेश्यतामितिप्रार्थितःसुधन्वाउवाच अन्वालभेस्पृशाम्येव हेप्राह्रादेएकत्वंत्वयासहसाम्यंउपसंपन्नश्चेत्भवेदहंगच्छेय मितिशेषः नतुत्वयासहएकासनेआसेउपविशामि ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

फलकंकाष्ठपीठं कूर्चंबृसीवर्त्तितदर्भमयंपीठंवा तवअर्हतेयोग्यंभवति ॥१५॥१६॥ उपासीतसेवते अधःस्थित्वेतिशेषः ॥ १७ ॥ प्रश्नंआवयोःकःश्रेष्ठइतिप्रश्नं येविदुस्तान्पृच्छाव ॥१८॥१९॥२०॥२१॥ ॥ २२ ॥ सहनचरितंवैरात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पीवरीपुष्टा कृतामधुपर्कार्थंउपकल्पिता ॥ २६ ॥ पथिष्विति प्रश्ननिर्णयेनैतत्प्राप्तमितिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ दुर्विवक्तादुष्टविवेककर्ताअन्या

विरोचनउवाच तवार्हतेतुफलकंकूर्चंवाप्यथवाबृसी ॥ सुधन्वन्नत्वमर्होसिमयासहसमासनं ॥ १५ ॥ सुधन्वोवाच पितापुत्रौसहासीतांद्वौविप्रौक्ष त्रियावपि ॥ वृद्धौवैश्यौचशूद्रौचनत्वन्यावितरेतरं ॥१६॥ पिताहितेसमासीनमुपासीतैवमामधः ॥ बालःसुखैधितोगेहेनत्वंकिंचनबुध्यसे ॥१७॥ विरोचन उवाच हिरण्यंचगवाश्वंचयद्वित्तमसुरेषुनः ॥ सुधन्वन्विपणेतेनप्रश्नंपृच्छावयेविदुः ॥ १८ ॥ सुधन्वोवाच हिरण्यंचगवाश्वंचतवैवास्तुविरोचन ॥ प्राणयोस्तुपणंकृत्वाप्रश्नंपृच्छावयेविदुः ॥ १९ ॥ विरोचनउवाच आवांकुत्रगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते ॥ नतुदेवेष्वहंस्थातानमनुष्येषुकर्हिचित् ॥ ॥ २० ॥ सुधन्वोवाच पितरंतेगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते ॥ पुत्रस्यापिसहेतोर्हिप्रह्रादोनानृतंवदेत् ॥ २१ ॥ विदुरउवाच एवंकृतपणौक्रुद्धौ तत्राभिजग्मतुस्तदा ॥ विरोचनसुधन्वानौप्रह्रादोयत्रतिष्ठति ॥ २२ ॥ प्रह्रादउवाच इमौतौसंप्रदृश्येतेयाभ्यांनचरितंसह ॥ आशीविषाविवक्रुद्धावे कमार्गाविहागतौ ॥ २३ ॥ किंवैसहैवंचरथोनपुराचरथःसह ॥ विरोचनैतत्पृच्छामिकिंतेसख्यंसुधन्वना ॥ २४ ॥ विरोचनउवाच नमेसुधन्वनासख्यं प्राणयोर्विपणावहे ॥ प्रह्रादतत्त्वंपृच्छामिमाप्रश्नमनृतंवदेः ॥ २५ ॥ प्रह्रादउवाच उदकंमधुपर्कंवाप्यानयंतुसुधन्वने ॥ ब्रह्मन्नभ्यर्चनीयोसिश्वेतागौः पीवरीकृता ॥ २६ ॥ सुधन्वोवाच उदकंमधुपर्कंचपथिष्वेवार्पितंमम ॥ प्रह्रादत्वंतुमेतथ्यंप्रश्नंप्रब्रूहिपृच्छतः ॥ किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसउताहोस्विद्वि रोचनः ॥ २७ ॥ प्रह्रादउवाच पुत्रएकोममब्रह्मंस्त्वंचसाक्षादिहास्थितः ॥ तयोर्विवदतोःप्रश्नंकथमस्मद्विधोवदेत् ॥ २८ ॥ सुधन्वोवाच गांप्रदद्या स्त्वौरसाययद्वान्यत्स्यात्प्रियंधनं ॥ द्वयोर्विवदतोस्तथ्यंवाच्यंचमतिमंस्त्वया ॥ २९ ॥ प्रह्रादउवाच अथयोनैवप्रब्रूयात्सत्यंवायदिवानृतं ॥ एतत्सुधन्व न्पृच्छामिदुर्विवक्तास्मकिंवसेत् ॥ ३० ॥ सुधन्वोवाच यांरात्रिमधिविन्नास्त्रीयांचैवाक्षपराजितः ॥ यांचभाराभितप्तांगोदुर्विवक्तास्मतांवसेत् ॥ ३१ ॥ नगरेप्रतिरुद्धःसन्बहिर्द्वारेबुभुक्षितः ॥ अमित्रान्भूयसःपश्येद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥ ३२ ॥

य्यवक्तेत्यर्थः किंवसेत्किंदुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३० ॥ अधिविन्नाकृतसपत्नीकास्त्री तांरात्रिंवसेत्तद्वत्दुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३१ ॥ नगरेइति शरणमलभमानः क्षुधार्तःशत्रुभिर्वेष्टितश्चयत्दुःखंलभतेसःअनृतसाक्ष्यवक्तापिलभेतेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ पंचपूर्वजानूपश्वनृतेअजादिपश्वर्थमनृतेउक्तेसतिहंतिनाशयतिपरलोकात्च्यावयति एवमुत्तरत्र ॥ ३३ ॥ भूमितुल्याकेशिनीतदर्थंअनृतंभूम्यनृतं ॥ ३४ ॥ अंगिराःसुधन्वनःपिता त्वत्त्वत्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पादप्रक्षालनंहरिद्रयापादधावनं कुमार्याःकेशिन्याः विवाहेदंपत्योःपरस्परंहरिद्रयापादधावनंकुर्वंतीतिप्रसिद्धं अस्यैवभार्याकेशिनीभवत्वित्यर्थः ॥ ३८ ॥ प्रकृतेआख्यायिकोपयोगमाह तस्मादिति अब्रुवन्सत्यमितिशेषः ॥ ३९ ॥ नदैवंप्रतिकूलंअधीतंचनिष्फलमित्याहत्रयेण नदेवाइति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ छंदांसिवेदाः ॥ ४२ ॥ अंतरंवियोगं विवादंवैरप्रवर्त्तनं ज्ञातिभेदेकलहेचतत्प्रवृत्तिर्नयोग्येतिभावः ॥ ४३ ॥ सामुद्रिकं हस्तरेखादिपरीक्षकंवणिजंचोरपूर्वंपूर्वंचोरःपश्चाद्वणिग्भूतःतं कूटतुलावंतंवा शलाकधूर्त्तंशलाकयापाशादिनावाशकुनादिकमुक्त्वायोऽन्यान्वंचयतितं अरिंविपरीतसाक्ष्यभया

पंचपश्वनृतेहंतिदशहंतिगवानृते ॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंपुरुषानृते ॥ ३३ ॥ हंतिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेनृतंवदन् ॥ सर्वंभूम्यनृतेहंतिमास्मभूम्यनृतंवदेः ॥ ॥ ३४ ॥ प्रह्रादउवाच मत्तःश्रेयानंगिरावैसुधन्वात्वद्विरोचन ॥ मातास्यश्रेयसीमातुस्तस्मात्त्वंतेनवैजितः ॥ ३५ ॥ विरोचनसुधन्वायंप्राणानामीश्वरस्तव ॥ सुधन्वन्पुनरिच्छामित्वयादत्तंविरोचनं ॥ ३६ ॥ सुधन्वोवाच यद्धर्ममवृणीथास्त्वंनकामादनृतंवदीः ॥ पुनर्ददामितेपुत्रंतस्मात्प्रह्राददुर्लभं ॥ ३७ ॥ एषप्रह्रादपुत्रस्तेमयादत्तोविरोचनः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यात्कुमार्याःसन्निधौमम ॥ ३८ ॥ विदुरउवाच तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थेनानृतंवक्तुमर्हसि ॥ मागमःससुतामात्योनाशंपुत्रार्थमब्रुवन् ॥ ३९ ॥ नदेवादंडमादायरक्षंतिपशुपालवत् ॥ यंतुरक्षितुमिच्छंतिबुद्ध्यासंविभजंतितं ॥ ४० ॥ यथायथाहिपुरुषःकल्याणेकुरुतेमनः ॥ तथातथास्यसर्वार्थाःसिध्यंतेनात्रसंशयः ॥ ४१ ॥ नैनंछंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानं ॥ नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदांस्येनंप्रजहत्यंतकाले ॥ ४२ ॥ मद्यपानंकलहंपूगवैरंभार्यापत्योरंतरंज्ञातिभेदं ॥ राजद्विष्टंस्त्रीपुंसयोर्विवादंवर्ज्यान्याहुर्यश्चपंथाःप्रदुष्टः ॥ ४३ ॥ सामुद्रिकंवणिजंचोरपूर्वंशलाकधूर्तंचचिकित्सकंच ॥ अरिंचमित्रंचकुशीलवंचनैतान्साक्ष्येत्वधिकुर्वीतसप्त ॥ ४४ ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः ॥ एतानिचत्वार्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥ ४५ ॥ अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः ॥ ४६ ॥ ॥ ३५ ॥

त्मित्रंपरीक्षकाणामविश्वासात् कुशीलवंकुत्सितंशीलंवातिअनुसरतीतितं नर्तकीदासंविटोन्मत्तादिकंवा तत्तुकूटद्यूतकारीशकुनिःकुशीलवएवप्रमाणं ॥ ४४ ॥ सत्कर्मद्वारापितस्यसाधुत्वंनमंतव्यमित्याह मानेति मानःलोकेषुउत्कर्षःतदर्थान्यग्निहोत्रादीनिभयदानीत्यर्थः मौनंध्यानं ॥ ४५ ॥ कुंडाशीभगभक्षः जीवतिभर्तरिजाराज्जातःकुंडस्तेननिमित्तेनाशितुंशीलः सोमविक्रयीप्रसिद्धः पर्वकारःशरकृत् आयुधमात्रकर्तेत्यर्थः सूचीसूचकोनक्षत्रादीनांपरदोषाणांच ज्यौतिषिकःपिशुनोवा ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

काकः काकवत्क्षतोद्वर्तनेन दुःखितस्यापि दुःखप्रदः नास्तिकः परलोकादिद्वेषी ॥ ४७ ॥ स्रुवप्रग्रहणः राजकीयवृत्तिबलेन सर्वेभ्यो वणिग्भ्यः स्रुवेण धान्यादिकमादत्ते खोंचीयाहक इति भाषायां प्रसिद्धः यामपुरोहित इत्यन्ये व्रात्यः अतीतोपनयनकालः पतितसावित्रीको वा कीनाशः कर्षकः आत्मवान्समर्थोऽपि योरक्षेत्युक्तो हिंस्यात् एते ष्वाद्यं द्वयं त्वत्पुत्रेषु दृष्टं ॥ ४८ ॥ तृणोल्कया तृणज्वालया जातरूपं रूपवद्वस्तु ज्ञायते ऽधकारे सति भद्रो वृषः धर्म इति यावत् वृत्तेन शीलेन सोऽस्ति नास्तीति ज्ञायते व्यवहारेण अहिंसादिप्रधानेन कृच्छ्रेषु दुर्भिक्षादिसंकटेषु त्वत्पुत्रेषु धर्मः साधुत्वं च नास्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ जरेति त्वत्पुत्रे ऽभिमानदोषोऽस्ति ॥ ५० ॥ श्रीरिति दाक्ष्यं शीघ्रकारित्वं त्वयि संयमाभावान्न श्रीः स्थास्यति ॥ ५१ ॥ अष्टाविति राज्ञा पुरस्कृतं पुरुषं प्रज्ञादयो हठादनुसरंतीति श्लोकद्वयार्थः ॥ ५२ ॥ एष गुणो राजसत्कारः विभाति भासयति

भ्रूणहा गुरुतल्पी च यश्च स्यात्पानपो द्विजः ॥ अतितीक्ष्णश्च काकश्च नास्तिको वेदनिंदकः ॥ ४७ ॥ स्रुवप्रग्रहणो व्रात्यः कीनाशश्चात्मवानपि ॥ रक्षेत्युक्तश्च यो हिंस्यात् सर्वे ब्रह्महभिः समाः ॥ ४८ ॥ तृणोल्कया ज्ञायते जातरूपं वृत्तेन भद्रो व्यवहारेण साधुः ॥ शूरो भयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः कृच्छ्रेष्वापत्सु सुहृदश्चारयश्च ॥ ४९ ॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ क्रोधः श्रियं शीलमनार्यसेवा ह्रियं कामः सर्वमेवाभिमानः ॥ ५० ॥ श्रीर्मंगलात्प्रभवति प्रागल्भ्यात्संप्रवर्धते ॥ दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठति ॥ ५१ ॥ अष्टौ गुणाः पुरुषं दीपयंति प्रज्ञा च कौल्यं च दमः श्रुतं च ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिता च दानं यथाशक्ति कृतज्ञता च ॥ ५२ ॥ एतान्गुणांस्तात महानुभावानेको गुणः संश्रयते प्रसह्य ॥ राजा यदा सत्कुरुते मनुष्यं सर्वान्गुणानेष गुणो विभाति ॥ ५३ ॥ अष्टौ नृपेमानि मनुष्यलोके स्वर्गस्य लोकस्य निदर्शनानि ॥ चत्वार्येषामन्ववेतानि सद्भिश्चत्वारि चैषामनुयांति संतः ॥ ५४ ॥ यज्ञो दानमध्ययनं तपश्च चत्वार्येतान्यन्ववेतानि सद्भिः ॥ दमः सत्यमार्जवमानृशंस्यं चत्वार्येतान्यनुयांति संतः ॥ ५५ ॥ इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं क्षमा घृणा ॥ अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ५६ ॥ तत्र पूर्वचतुर्वर्गो दंभार्थमपि सेव्यते ॥ उत्तरश्च चतुर्वर्गो नामहात्मसु तिष्ठति ॥ ५७ ॥ न सा सभा यत्र न संति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदंति धर्मं ॥ नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत्सत्यं यच्छलेनाभ्युपेतं ॥ ५८ ॥ सत्यं रूपं श्रुतं विद्या कौल्यं शीलं बलं धनं ॥ शौर्यं च चित्रभाष्यं च दशेमे स्वर्गयोनयः ॥ ५९ ॥

कर्णादिषु सत्कृतेषु आगंतुका एते गुणाः संति न स्वाभाविकाः अतस्ते नोपयोक्ष्यंत इति भावः ॥ ५३ ॥ इमानि वक्ष्यमाणानि अन्ववेतानि नित्यसंबद्धानि अनुयांति यत्नेन भजंति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्रेति असत्यपि दमादौ दंभार्थं यज्ञादिसंभवात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ रूपं विनयमुद्रा श्रुतं अध्ययनं विद्या देवताद्युपासनं चित्रभाष्यं युक्तियुक्तं वचनं दश संसर्गजा गुणा इति पाठे तद्युक्तैः सह संगे कृते एते जायंते तेन सत्संगः कर्तव्य इति भावः ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पापकीर्तिःकलंकित्वेनप्रसिद्धः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंदशूकोमर्मच्छेत्ता निष्ठुरःअप्रियवाक् नचिरात्शीघ्रं ॥ ६४॥ नकृच्छ्रंसमस्तंपदं सुखवाची ६५ ॥ आगमयतिआनयति ॥ ६६ ॥ वर्षा इत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गतपारंप्राप्ततत्त्वं ॥ ६९ ॥ परिपाकसुखंकर्मत्वत्पुत्रानकुर्वंतिअन्यायेनचसुखंलिप्संतितत्तुविपरीतमेवेत्याह धनेनेति ॥ ७० ॥ आत्मवतांजितचित्तानां प्रच्छन्नपा

पापंकुर्वन्पापकीर्तिःपापमेवाश्नुतेफलं॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यमत्यंतमश्नुते॥ ६०॥ तस्मात्पापंनकुर्वीतपुरुषःशंसितव्रतः ॥ पापंप्रज्ञांनाशयतिक्रियमाणंपुनःपुनः॥ ६१॥ नष्टप्रज्ञःपापमेवनित्यमारभतेनरः॥ पुण्यंप्रज्ञांवर्धयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ॥ ६२॥ वृद्धप्रज्ञःपुण्यमेवनित्यमारभतेनरः॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यंस्थानंस्मगच्छति॥ तस्मात्पुण्यंनिषेवेतपुरुषःसुसमाहितः॥ ६३॥ असूयकोदंदशूकोनिष्ठुरोवैरकृच्छठः ॥ सकृच्छ्रंमहदाप्नोतिनचिरात्पापमाचरन्॥ ६४॥ अनसूयुःकृतप्रज्ञःशोभनान्याचरन्सदा॥ नकृच्छ्रंमहदाप्नोतिसर्वत्रचविरोचते॥ ६५॥ प्रज्ञामेवागमयतियःप्राज्ञेभ्यःसपंडितः॥ प्राज्ञोह्यवाप्यधर्मार्थौशक्नोतिसुखमेधितुं॥ ६६॥ दिवसेनैवतत्कुर्याद्येनरात्रौसुखंवसेत् ॥ अष्टमासेनतत्कुर्याद्येनवर्षाःसुखंवसेत् ॥ ६७ ॥ पूर्वेवयसितत्कुर्याद्येनवृद्धःसुखंवसेत्॥ यावज्जीवेनतत्कुर्याद्येनप्रेत्यसुखंवसेत्॥ ६८॥ जीर्णमन्नंप्रशंसंतिभार्यांचगतयौवनां॥ शूरंविजितसंग्रामंगतपारंतपस्विनं॥ ६९॥ धनेनाधर्मलब्धेनयच्छिद्रमपिधीयते॥ असंवृतंतद्भवतिततोन्यद्वदीर्यते॥ ७०॥ गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनां॥ अथप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमः॥ ७१॥ ऋषीणांचनदीनांचकुलानांचमहात्मनां॥ प्रभवोनाधिगंतव्यःस्त्रीणांदुश्चरितस्यच॥ ७२॥ द्विजातिपूजाभिरतोदाताज्ञातिषुचार्जवी॥ क्षत्रियःशीलभाग्राजंश्चिरंपालयतेमहीं॥ ७३॥ सुवर्णपुष्पांपृथिवींचिन्वंतिपुरुषास्त्रयः॥ शूरश्चकृतविद्यश्चयश्चजानातिसेवितुं॥ ७४॥ बुद्धिश्रेष्ठानिकर्माणिबाहुमध्यानिभारत॥ तानिजंघाजघन्यानिभारप्रत्यवराणिच॥ ७५॥ दुर्योधनेथशकुनौमूढेदुःशासनेतथा॥ कर्णेचैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि॥ ७६॥ सर्वैर्गुणैरुपेतास्तुपांडवाभरतर्षभ॥ पितृवत्त्वयिवर्तंतेतेषुवर्तस्वपुत्रवत्॥ ७७॥ इति० म० उद्योगप० प्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥

पोदुर्योधनः ॥ ७१॥ प्रभवःमाहात्म्यं प्रभवोजन्ममूलेस्याज्जन्महेतौपराक्रमेइतिमेदिनी नाधिगंतव्यः नाधिगंतुंशक्योऽनंतत्वात् ॥ ७२ ॥ ज्ञातिषुअनार्जवीदुर्योधनः ॥ ७३ ॥ शूराःपांडवाःसर्वत्रसुवर्णभाजइतिभावः ॥ ७४॥ बुद्धिरेवयेषांफलसिद्धौसाधनंतानिबुद्धिश्रेष्ठानिप्रशस्ततमानिकर्माणिबाहुमध्यानिबाहुबलसाध्यानिमध्यानि जंघेतिगोपनीयत्वंलक्ष्यते तेनकपटसाध्यानिजघन्यानिनीचानि येषांसिद्धौस्वशिरसिभारःसंकटंपततितानिनीचतराणि ॥ ७५ ॥ तत्रांत्यद्वयवंतोदुर्योधनादयइतिमत्वाप्राह दुर्योधनेइति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इतिउद्योगप० नै० भा० पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रैवेति ॥ १ ॥ हंसरूपेणपरिव्राजकरूपेण ॥ २ ॥ अनुमातुंलिंगेनज्ञातुं काव्यांविद्वल्लक्षणाभिधायिनीं ॥ ३ ॥ मेमयासंश्रुतं गुरुभ्यइतिशेषः तदेवाह धृतिरिति धृतिःदुःखैरभिघातेपिअवैकल्यं दमःसर्वें
द्रियजयः सत्यधर्माःब्रह्मप्रापकाधर्माःधारणाध्यानसमाधयःतेषामनुवृत्तिरविच्छेदः तैश्चग्रंथिंचिज्जडयोरात्मांतःकरणयोरेकलोलीभावंविनीयतयोःपृथक्करणेनशिथिलीकृत्य प्रियाप्रियेसुखदुःखे आत्म
समंआत्मसाम्यं नयीतप्रापयेत् प्रियाप्रियधर्मिणोंतःकरणस्यात्मन्यध्यस्तस्यस्वाधिष्ठानेप्रलयेसतितयोरपितत्रैवलयइत्यर्थः यथारज्वांरज्जुसर्पेलीनेसतिभीषणत्वादयोपितत्रैवलीयंतेतद्वत् ॥ ४ ॥ नाक्रोशेत्

विदुरउवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ आत्रेयस्यचसंवादंसाध्यानांचेतिनःश्रुतं ॥ १ ॥ चरंतंहंसरूपेणमहर्षिंसंशितव्रतं ॥ साध्यादेवामहाप्राज्ञं
पर्यपृच्छंतवैपुरा ॥ २ ॥ साध्याऊचुः साध्यादेवावयमेतेमहर्षेदृष्ट्वाभवंतंनशक्नुमोनुमातुं ॥ श्रुतेनधीरोबुद्धिमांस्त्वंमतोनःकाव्यांवाचंवक्तुमर्हस्युदारां ॥
॥ ३ ॥ हंसउवाच एतत्कार्यममराःसंश्रुतंमेधृतिःशमःसत्यधर्मानुवृत्तिः ॥ ग्रंथिंविनीयहृदयस्यसर्वंप्रियाप्रियेचात्मसमंनयीत ॥ ४ ॥ आक्रुश्यमानो
नाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ आक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति ॥ ५ ॥ नाक्रोशीस्यान्नावमानीपरस्यमित्रद्रोहीनोतनीचोपसेवी ॥ नचाभिमानीनचहीन
वृत्तोरूक्षांवाचंरुषतींवर्जयीत ॥ ६ ॥ मर्माण्यस्थीनिहृदयंतथासूनरूक्षावाचोनिर्दहंतीहपुंसां ॥ तस्माद्वाचमुषतींरूक्षरूपांधर्मारामोनित्यशोवर्जयीत ॥ ७ ॥
अरुंतुदंपरुषंरूक्षवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवैवहंत ॥ ८ ॥ परश्चेदेनमभिविध्येतबाणैर्भृशंसुतीक्ष्णैरन
लार्कदीप्तैः ॥ सविध्यमानोप्यतिदह्यमानोविद्यात्कविःसुकृतंमेदधाति ॥ ९ ॥ यदिसंतंसेवतियद्यसंतंतपस्विनंयदिवास्तेनमेव ॥ वासोयथारंगवशंप्रयातित
थासतेषांवशमभ्युपैति ॥ १० ॥ अतिवादंनप्रवदेन्नवादयेद्योनाहतःप्रतिहन्यान्नघातयेत् ॥ हंतुंचयोनेच्छतिपापकंवैतस्मैदेवाःस्पृहयंत्यागताय ॥ ११ ॥ अ
व्याहृतंव्याहृताच्छ्रेयआहुःसत्यंवदेद्व्याहृतंतद्द्वितीयं ॥ प्रियंवदेद्व्याहृतंतत्तृतीयंधर्मंवदेद्व्याहृतंतच्चतुर्थं ॥ १२ ॥ यादृशैःसन्निविशतेयादृशांश्चोपसेवते ॥ यादृगि
च्छेच्चभवितुंतादृग्भवतिपूरुषः ॥ १३ ॥

नशपेत् यतस्तितिक्षतोमन्युःक्रोधएवआक्रोष्टारंदहति ॥ ५ ॥ रुषतींरोषवतीं पाठांतरेउषतींदाहिकांवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्ऋतिंअलक्ष्मींमृत्युं
वा ॥ ८ ॥ बाणैःवाग्बाणैः दधातिपुष्णाति ॥ ९ ॥ त्वत्पुत्राःरूक्षवाचस्त्वमपितत्संगात्तादृशोभविष्यसीत्याह यदीति रंगस्यनीलादेर्वशंनीलतां ॥ १० ॥ अतिप्रोक्तोपिनवदेत् वादयेद्वा अनाहतोनैवप्रतिह
न्यात् आहतोपिपापकंहंतारंयदिहंतुंनेच्छेत्सदेवानामपिश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अव्याहृतंमौनं ततोपिश्रेयःसत्यवचनं सत्यमपिप्रियंचेत्ततोपिश्रेयः तदपिधर्मादनपेतंचेत्श्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ १२ ॥ तस्मा
त्सत्संगएवत्वयापिकर्तव्यइत्याशयेनाह यादृशैरिति ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतोयतइति यथास्वप्नमेवाप्नाद्विषयान्निवृत्तस्तज्जेनदुःखेनमुच्यते एवंजाग्रतिस्वाप्नविषयजेनसुषुप्तौसमाधौचसर्वतोनिवृत्तोदुःखलेशमपिनभजतेऽतोनिवृत्तिरेवत्वयाकार्येतिभावः॥ १४॥ अस्यामवस्थायां पुरुषस्यनकिंचिद्दुःखादिकमस्तीत्याह नजीयतेचेति नानुजिगीषतेइतिपाठेनापुरुषः॥ १५॥ भावंकल्याणं अभावेअकल्याणे॥ १६॥ अनर्थकंमिथ्यानसांत्वयति॥ १७॥ उपहतोगदयाघोषयात्रायांगंधर्वैस्ताडितः अभिशस्तःअभितःशस्त्रैर्विदीर्णः मन्युवशात्क्रोधवशात्नावर्ततेनऋजुर्भवति यतःकृतघ्नः पांडवैस्तदामोचितोपितदुपकारंहंत्येव एताःकलाःचित्तस्यवृत्तयःअधमस्यैव॥ १८॥ अधमलक्ष

यतोयतोनिवर्ततेततस्ततोविमुच्यते॥ निवर्तनाद्धिसर्वतोनवेत्तिदुःखमण्वपि॥ १४॥ नजीयतेचानुजिगीषतेन्यान्नवैरकृच्चाप्रतिघातकश्च॥ निंदाप्रशंसासुसमस्वभावोनशोचतेहृष्यतिनैवचायं॥ १५॥ भावमिच्छतिसर्वस्यनाभावेकुरुतेमनः॥ सत्यवादीमृदुर्दांतोयःसउत्तमपूरुषः॥ १६॥ नानर्थकंसांत्वयतिप्रतिज्ञायददातिच॥ रंध्रंपरस्यजानातियःसमध्यमपूरुषः॥ १७॥ दुःशासनस्तूपहतोभिशस्तोनावर्ततेमन्युवशात्कृतघ्नः॥ नकस्यचिन्मित्रमथोदुरात्माकलाश्चैताअधमस्येहपुंसः॥ १८॥ नश्रद्दधातिकल्याणंपरेभ्योप्यात्मशंकितः॥ निराकरोतिमित्राणियोवैसोधमपूरुषः॥ १९॥ उत्तमानेवसेवेतप्राप्तकालेतुमध्यमान्॥ अधमांस्तुनसेवेतयइच्छेद्भूतिमात्मनः॥ २०॥ प्राप्नोतिवैवित्तमसद्बलेननित्योत्थानात्प्रज्ञयापौरुषेण॥ नत्वेवसम्यग्लभतेप्रशंसांनवृत्तमाप्नोतिमहाकुलानां॥ २१॥ धृतराष्ट्रउवाच महाकुलेभ्यःस्पृहयंतिदेवाधर्मार्थनित्याश्चबहुश्रुताश्च॥ पृच्छामित्वांविदुरप्रश्नमेतंभवंतिवैकानिमहाकुलानि॥ २२॥ विदुरउवाच तपोदमोब्रह्मवित्तंवितानाःपुण्याविवाहाःसततान्नदानं॥ येष्वेवैतेसप्तगुणावसंतिसम्यग्वृत्तास्तानिमहाकुलानि॥ २३॥ येषांनवृत्तंव्यथतेनयोनिश्चित्तप्रसादेनचरंतिधर्मं॥ येकीर्तिमिच्छंतिकुलेविशिष्टांत्यक्तानृतास्तानिमहाकुलानि॥ २४॥ अनिज्ययाकुविवाहैर्वेदस्योत्सादनेनच॥ कुलान्यकुलतांयांतिधर्मस्यातिक्रमेणच॥ २५॥ देवद्रव्यविनाशेनब्रह्मस्वहरणेनच॥ कुलान्यकुलतांयांतिब्राह्मणातिक्रमेणच॥ २६॥ ब्राह्मणानांपरिभवात्परिवादाच्चभारत॥ कुलान्यकुलतांयांतिन्यासापहरणेनच॥ २७॥ कुलानिसमुपेतानिगोभिःपुरुषतोर्थतः॥ कुलसंख्यांनगच्छंतियानिहीनानिवृत्ततः॥ २८॥

णमाह नेति परेभ्यःगुरुभ्यः आत्मन्येवशंकितःविश्वासहीनः॥ १९॥ २०॥ २१॥ महाकुलेभ्यइतिस्पृहेरीप्सितइतिकर्मणिचतुर्थी॥ २२॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि दमःइंद्रियजयः ब्रह्मवित्तंब्राह्मणस्यधनंवेदाध्ययनंवेदाध्यापनंच वितानाःयज्ञकर्माणिसम्यग्वृत्ताश्चये तानि क्लीबत्वंविधेयापेक्षया महाकुलानिविद्धि २३॥ नव्यथतेनचलति नयोनिःपित्रादयोपियेषांदोषेणनव्यथंतेकिंतुगुणैरेवतुष्यंति॥ २४॥ २५॥ २६॥परिभवात्ताडनात् परिवादात्निंदातः॥ २७॥ गोभिर्वाग्भिर्विद्ययेत्यर्थः पुरुषतःसत्पुरुषैःअर्थतःधनैश्चकुलानिकुलसंख्यांकुलेषुगणनांसमुपेतानिभवंति॥ २८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वृत्ततः धर्मेण कर्षंतिआहरंति ॥ २९ ॥३०॥ गोभिर्विद्याभिः ॥ ३१ ॥ नैकृतिकःकपटी वैरकृदादयःकुलघ्नाइत्यर्थः ॥ ३२॥ प्रसंगाद्वृत्तलक्षणमाह यश्चेति नइतिअस्मच्छब्दस्यादेशचतुष्टयंननःसइतिपाठे नतस्येतिपाठेतुत्रयमेव निर्वपेत्कुर्यात् पितॄनितिपाठेनोनिषेधार्थः ॥ ३३॥ नोच्छिद्यंतेकिंत्वतिथीनुपगच्छंत्येव ॥ ३४॥ सत्कृतिंसत्कारंकर्तुंप्रवृत्तानितृणादीनि ॥३५॥ युक्ताःस्यंदनवद्विकलाः ॥ ३६॥ प्रकृतमाह नतदिति तवतुशंकाकुलस्यमय्यपिमित्रत्वबुद्धिर्नास्तीतिभावः संगतानिसंबंधमात्राणि ॥ ३७॥ मूर्खस्यतुदुर्योधनादेःकुलशीलादिभिरसंबद्धोपिकर्णादिर्मित्रभावेनास्तीत्याशयेनाह यइति बंधुःसंबं

वृत्ततस्त्वविहीनानिकुलान्यल्पधनान्यपि॥कुलसंख्यांचगच्छंतिकर्षंतिचमहद्यशः ॥ २९॥ वृत्तंयत्नेनसंरक्षेद्वित्तमेतिचयातिच ॥ अक्षीणोवित्ततःक्षीणोवृत्ततस्तुहतोहतः॥ ३०॥ गोभिःपशुभिरश्वैश्चकृष्याचसुसमृद्धया॥ कुलानिनप्ररोहंतियानिहीनानिवृत्ततः॥ ३१॥ मानःकुलेवैरकृत्कश्चिदस्तुराजामात्योमा परस्वापहारी॥मित्रद्रोहीनैकृतिकोनृतीवापूर्वाशीवापितृदेवातिथिभ्यः॥३२॥यश्चनोब्राह्मणान्हन्याद्यश्चनोब्राह्मणान्द्विषेत्॥ननःससमितिंगच्छेद्यश्चनोनिर्वपेत्कृषिम्॥ ३३॥ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन॥ ३४॥ श्रद्धयापरयाराजन्नुपनीतानिसत्कृतिं॥ प्रवृत्तानि महाप्राज्ञधर्मिणांपुण्यकर्मिणां ॥ ३५ ॥ सूक्ष्मोपिभारंनृपतेस्यंदनोवैशक्तोवोढुंनतथान्येमहीजाः॥ एवंयुक्ताभारसहाभवंतिमहाकुलीनानतथान्येमनुष्याः ॥ ३६॥ नतन्मित्रंयस्यकोपाद्बिभेतियद्वामित्रंशंकितेनोपचर्यं॥ यस्मिन्मित्रेपितरीवाश्वसीततद्वैमित्रंसंगतानीतराणि॥३७॥ यःकश्चिदप्यसंबद्धोमित्रभावे नवर्तते॥ सएवबंधुस्तन्मित्रंसागतिस्तत्परायणं॥३८॥ चलचित्तस्यवैपुंसोवृद्धाननुपसेवतः॥पारिप्लवमतेर्नित्यमध्रुवोमित्रसंग्रहः॥३९॥चलचित्तमनात्मानमिंद्रियाणांवशानुगं॥ अर्थाःसमभिवर्तंतेहंसाःशुष्कंसरोयथा॥४०॥अकस्माद्देवकुप्यंतिप्रसीदंत्यनिमित्ततः॥ शीलमेतदसाधूनामभ्रंपारिप्लवंयथा॥४१॥ सत्कृताश्चकृतार्थाश्चमित्राणांनभवंतिये॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते॥४२॥ अर्चयेदेवमित्राणिसतिवाऽसतिवाधने॥ नानर्थयन्प्रजानातिमित्राणांसारफल्गुतां॥ ४३॥ संतापाद्भ्रश्यतेरूपंसंतापाद्भ्रश्यतेबलं॥ संतापाद्भ्रश्यतेज्ञानंसंतापाद्व्याधिमृच्छति॥ ४४॥ अनवाप्यंचशोकेनशरीरंचोपतप्यते॥ अमित्राश्चप्रहृष्यंतिमास्मशोकेमनःकृथाः॥ ४५॥

धी मित्रंउपकारकृत् ॥ ३८ ॥ पारिप्लवमतेःचलबुद्धेः ॥ ३९ ॥ समभिवर्तंतेसम्यगभितएववर्ततेनतुस्पृशंति समतिवर्तंतइत्यपिपठंति ॥ ४० ॥ अभ्रंमेघः ॥ ४१ ॥ मित्राणांहितायेतिशेषः ॥ ४२॥ अनर्थयन्प्रार्थनाशून्यः लुब्धस्तुमित्राणांसारफल्गुत्वेनजानातीत्यतःसकार्यार्थोवणिक्तुल्योनतुमित्रं ॥ ४३ ॥ संतापात्इष्टवियोगात् शोकात् ॥ ४४ ॥ अनवाप्यंनप्राप्यं शोकेनशोकमात्रेण इष्टमितिशेषः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दुःखादेरागमापायित्वादपिनशोकादिकंकर्तव्यमित्याह पुनरिति॥४६॥सर्वंपुरुषमात्रं॥४७॥षट्मनसासहश्रोत्रादीनिपंच स्रवतेस्वार्थाद्भ्रश्यति ततोविषयसेवनात्॥४८॥तनुःशरीरमभिव्यक्तिस्थानंकाष्ठंतत्ररु
द्धोनभिव्यक्तःशिखीअग्निस्तथायंराजाधर्मेणरुद्धः तनुनासूक्ष्मेणधर्मेणवारुद्धः ॥४९॥ उद्विग्नंभीतंचलितंच अनुद्विग्नमभयमचलंचपदंपदनीयंप्राप्यंब्रह्म॥५०॥ तत्प्राप्तिसाधनान्येवाह नान्यत्रेति विद्याध्य
यनजा तपःस्वधर्माचरणं त्वंतुलोभीतत्पदंप्राप्तुमनर्हइतिभावः शांतिंकल्याणं॥५१॥ बुद्ध्याआत्मज्ञानेनभयंसंसारं विंदतेमहत्सद्गुरुशास्त्रादिकंलभते ततोगुरुशुश्रूषयाज्ञानंग्रंथजं योगेनसर्वचित्तवृत्तिनिरो

पुनर्नरोम्रियतेजायतेचपुनर्नरोहीयतेवर्द्धतेच॥पुनर्नरोयाचतिवाच्यतेचपुनर्नरःशोचतिशोच्यतेच ॥४६॥ सुखंचदुःखंचभवाभवौचलाभालाभौमरणंजी
वितंच॥पर्यायशःसर्वमेतेस्पृशंतितस्माद्धीरोनचहृष्येन्नशोचेत्॥४७॥चलानिहीमानिषडिंद्रियाणितेषांयद्यद्वर्द्धतेयत्रयत्र॥ततस्ततःस्रवतेबुद्धिरस्यछिद्रो
दकुंभादिवनित्यमंभः॥४८॥ धृतराष्ट्रउवाच तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति॥४९॥ नित्योद्विग्न
मिदंसर्वंनित्योद्विग्नमिदंमनः॥यत्तत्पदमनुद्विग्नंतन्मेवदमहामते॥५०॥ विदुरउवाच नान्यत्रविद्यातपसोर्नान्यत्रेंद्रियनिग्रहात्॥नान्यत्रलोभसंत्यागा
च्छांतिंपश्यामितेऽनघ॥५१॥बुद्ध्याभयंप्रणुदतितपसाविंदतेमहत्॥गुरुशुश्रूषयाज्ञानंशांतिंयोगेनविंदति॥५२॥ अनाश्रितादानपुण्यंवेदपुण्यमनाश्रि
ताः॥रागद्वेषविनिर्मुक्ताविचरंतीहमोक्षिणः॥५३॥स्वधीतस्यसुयुद्धस्यसुकृतस्यचकर्मणः॥तपसश्चसुतप्तस्यतस्यांतेसुखमेधते॥५४॥स्वास्तीर्णानिशय
नानिप्रपन्नानवैभिन्नाजातुनिद्रांलभंते॥नस्त्रीषुराजन्रतिमाप्नुवंतिनमागधैःस्तूयमानानसूतैः॥५५॥नवैभिन्नाजातुचरंतिधर्मंनवैसुखंप्राप्नुवंतीहभिन्नाः॥
नवैभिन्नागौरवंप्राप्नुवंतिनवैभिन्नाःप्रशमंरोचयंति॥५६॥ नवैतेषांस्वदतेपथ्यमुक्तंयोगक्षेमंकल्पतेनैवतेषां॥ भिन्नानांवैमनुजेंद्रपरायणंनविद्यतेकिंचिद
न्यद्विनाशात्॥५७॥संपन्नंगोषुसंभाव्यंसंभाव्यंब्राह्मणेतपः॥संभाव्यंचापलंस्त्रीषुसंभाव्यंज्ञातितोभयं॥५८॥

धेनशांतिं॥५२॥शांतिप्राप्तौसर्वंतुच्छमित्याह अनाश्रि
ताइति दानजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादीत्यर्थः अनाश्रिताःनाश्रयंतेतुच्छत्वात्तस्य॥५३॥तस्यांतेस्वधीतादीनांकर्मणामंतेनाशेसुखंपरमानंदंविंदते जगत्कारणदर्शनादेवसकलकर्मनाशेसतिअकारणंशुद्धंप्राप्नोतीत्यर्थः
क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे परोहिरण्यगर्भोऽवरोनीचोयस्मात्कारणात्तस्मिन्दृष्टेसति ॥५४॥ तदन्यद्दुःखरूपमेवेत्याह स्वास्तीर्णानीति भिन्नाःभेददृष्टिमंतः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेरद्वैततत्वा
त्प्रच्युताइत्यर्थः पक्षेभिन्नाःज्ञातिभेदवंतः॥५५॥ प्रशमंअक्रोधं॥५६॥योगःअलब्धलाभः क्षेमंलब्धपरिपालनं तदुभयंनकल्पतेनयुज्यते॥५७॥तदेवाह संपन्नमिति संपन्नंक्षीरादिसंपत्तिः॥५८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंतवः कुलतंतवः पांडवाः आप्यायिताः त्वयैव संवर्द्धिताः पूर्वरूपमार्षं तनवः सूक्ष्माः बालाइत्यर्थः बहुलाः समाः बहून्संवत्सरान् बहुत्वात् बंधूनामन्येषांच ऋषीणां बहुत्वात् वने आयासान्सहंति अतः सतां उपमा भवंति पांडवाइव संतइति लोके वदंति अतः सत्तमाः पांडवास्त्वया न वंचनीयाइति भावः ॥ ५९ ॥ अन्येतु ज्ञातयो न पांडवतुल्याइत्याह धूमायंतेइति व्यपेतानि पृथग्भूतानि ॥ ६० ॥ ब्राह्मणादिसाहचर्यात् ज्ञातयोप्यत्रायुद्धार्थिन एव ग्राह्याः तादृशांश्च पांडवान् जिघांसंतः पतिष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ एकजः एकाकी प्रसह्य शक्यः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सधनतां ऋते विना अनातुरत्वात् ऋतेच भद्रं तेस्तु इत्या

तंतवोप्यायिता नित्यं तनवो बहुलाः समाः ॥ बहून्बहुत्वादायासान्सहंतीत्युपमासतां ॥ ५९ ॥ धूमायंते व्यपेतानि ज्वलंति सहितानि च ॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभ ॥ ६० ॥ ब्राह्मणेषु च ये शूराः स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च ॥ वृंतादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्र पतंति ते ॥ ६१ ॥ महानप्येकजो वृक्षो बलवान्सुप्रतिष्ठितः ॥ प्रसह्य एव वातेन सस्कंधो मर्दितुं क्षणात् ॥ ६२ ॥ अथ ये सहिता वृक्षाः संघशः सुप्रतिष्ठिताः ॥ ते हि शीघ्रतमान्वातान्सहंतेन्योन्यसंश्रयात् ॥ ६३ ॥ एवं मनुष्यमप्येकं गुणैरपि समन्वितं ॥ शक्यं द्विषंतो मन्यंते वायुर्द्रुममिवैकजं ॥ ६४ ॥ अन्योन्यसमुपष्टंभादन्योन्यापाश्रयेण च ॥ ज्ञातयः संप्रवर्द्धंते सरसीवोत्पलान्युत ॥ ६५ ॥ अवध्या ब्राह्मणा गावो ज्ञातयः शिशवः स्त्रियः ॥ येषां चान्नानि भुंजीत ये च स्युः शरणागताः ॥ ६६ ॥ न मनुष्ये गुणः कश्चिद्राजन्सधनतामृते ॥ अनातुरत्वाद्भद्रं ते मृतकल्पा हि रोगिणः ॥ ६७ ॥ अव्याधिजं कटुकं शीर्षरोगि पापानुबंधं परुषं तीक्ष्णमुष्णं ॥ सतां पेयं यन्न पिबंत्यसंतो मन्युं महाराज पिब प्रशाम्य ॥ ६८ ॥ रोगार्दिता न फलान्याद्रियंते न वै लभंते विषयेषु तत्त्वं ॥ दुःखोपेता रोगिणो नित्यमेव न बुध्यंते धनभोगान्न सौख्यं ॥ ६९ ॥ पुरा ह्युक्तं नाकरोस्त्वं वचो मे द्यूते जितां द्रौपदीं प्रेक्ष्य राजन् ॥ दुर्योधनं वारयेत्यक्षवत्यां कितवत्वं पंडिता वर्जयंति ॥ ७० ॥ न तद्बलं यन्मृदुना विरुध्यते सूक्ष्मो धर्मस्तरसा सेवितव्यः ॥ प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्रीर्मृदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥ ७१ ॥ धार्तराष्ट्राः पांडवान्पालयंतु पांडोः सुतास्तव पुत्रांश्च पांतु ॥ एकारिमित्राः कुरवोह्येककार्या जीवंतु राजन्सुखिनः समृद्धाः ॥ ७२ ॥

शीर्वचनमात्रत्वसूचनार्थं ॥ ६७ ॥ धनवाननातुरश्च त्वं गुणी सन् शमं प्राप्नुहीत्याह अव्याधिजमिति कटुकं अरोचकं परुषं रूक्षं तीक्ष्णं छेदकं उष्णं दुःसहस्पर्शं पेयं गिलनीयं मन्युं दैन्यं मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीति कोशात् प्रशाम्य शांतिं क्षमां प्राप्नुहि ॥ ६८ ॥ संतापाद्व्याधिमृच्छतीत्युक्तमतस्तौद्भावपि निंदति फलानि पुत्रपश्वादीनि तत्त्वमिष्टानिष्टविवेकं पित्तोपहतरसनत्वात् एवं सर्वत्र भोगः स्त्र्यादिसंगः धनादिजं सुखं लब्धमपि न बुध्यंते अतः संतापं जागरादिद्वारा रोगोत्पादकं त्यजेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ कितवत्वं द्यूतप्रियत्वं ॥ ७० ॥ मृदुना सहिष्णुना धर्मः दायविभागाख्यः क्रूरे त्वत्पुत्रे समाहिता मृदुना युधिष्ठिरेण प्रौढा सती ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेढीभूतःस्वयंनिर्व्यापारोपिपरितःसंचरमाणानांबलीवर्दानामिवपुत्राणांयथेष्टप्रचारनिरोधकः ॥ ७३ ॥ अंतरंभेदं स्थापययुद्धान्निवर्त्तयस्व ॥ ७४ ॥ इतिश्रीउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तदशेति ॥ १॥ दानूनांमेघानांसमूहोदानवंतस्मिन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक्डादेशोवा इंद्रस्य धनुःवर्षासुदृश्यमानंअनाम्यंधूमज्योतिषोःसन्निपातरूपत्वात्नामयितुमयोग्यंनमतःनामयतः मरीचिनःमरीचिमतःसूर्यचंद्रादेः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः पादान्रश्मीन् आकाशहननादिकमकार्यंकुर्वतोतिमूढानित्यर्थः ॥ २ ॥ अशिष्यंशासनानर्हंदुर्योधनादिंयःशास्ति तुष्येत् अल्पलाभेनेतिशेषः द्विषंतंभजते स्वकार्यार्थमितिशेषः कार्यमेवाह भद्रमश्नुतइति शत्रुसेवयास्त्रीरक्षयाचयोभद्रमश्नुतेतौद्वौमूर्खावित्यर्थः यःकत्थतेकिंचित्कृत्वाश्लाघतेसःषष्ठोमूर्खः ॥ ३ ॥ अभिजातःकुलीनः ॥ ४ ॥ श्वशुरः

मेढीभूतःकौरवाणांत्वमद्यत्वय्याधीनंकुरुकुलमाजमीढ ॥ पार्थान्बालान्वनवासप्रतप्तान्गोपायस्वस्वंयशस्तातरक्षन् ॥ ७३ ॥ संधत्स्वत्वंकौरवपांडुपुत्रैर्मांतेंतरं रिपवःप्रार्थयंतु ॥ सत्येस्थितास्तेनरदेवसर्वेदुर्योधनंस्थापयत्वंनरेंद्र ॥ ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥ विदुरउवाच सप्तदशेमान्राजेंद्रमनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ वैचित्रवीर्यपुरुषानाकाशंमुष्टिभिर्घ्नतः ॥ १ ॥ दानवेंद्रस्यचधनुरनाम्यंनमतोब्रवीत् ॥ अथोमरीचिनःपादानग्राह्यान्गृह्णतस्तथा ॥ २ ॥ यश्चाशिष्यंशास्तिवैयश्चतुष्येद्यश्चातिवेलंभजतेद्विषंतं ॥ स्त्रियश्चयोरक्षतिभद्रमश्नुतेयश्चायाच्यंयाचतेकत्थतेवा ॥ ३ ॥ यश्चाभिजातःप्रकरोत्यकार्यंयश्चावलोबलिनानित्यवैरी ॥ अश्रद्दधानायचयोब्रवीतियश्चाकाम्यंकामयतेनरेंद्र ॥ ४ ॥ वध्वाऽवहासंश्वशुरोमन्यतेयोवध्वाऽवसन्नभयोमानकामः ॥ परक्षेत्रेनिर्वपतियश्चवीजंस्त्रियंचयःपरिवदतेऽतिवेलं ॥ ५ ॥ यश्चापिलब्ध्वानस्मरामीतिवादीदत्वाचयःकत्थतियाच्यमानः ॥ यश्चासतःसत्त्वमुपानयीतएतान्नयंतिनिरयंपाशहस्ताः ॥ ६ ॥ यस्मिन्यथावर्ततेयोमनुष्यस्तस्मिंस्तथावर्तितव्यंसधर्मः ॥ मायाचारोमाययावर्तितव्यःसाध्वाचारःसाधुनाप्रत्युपेयः ॥ ७ ॥ जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ कामोह्रियंवृत्तमनार्यसेवाक्रोधःश्रियंसर्वमेवाभिमानः ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच शतायुरुक्तःपुरुषःसर्ववेदेषुवैयदा ॥ नाप्नोत्यथचतत्सर्वमायुःकेनेहहेतुना ॥ ९ ॥

सन्योवध्वापुत्रभार्ययासहअवहासंपरिहासंतत्पित्रादिभिरिवमन्यतेसएकादशः वध्वास्नुषयाभूतयाअवसन्नभयोनष्टभयःवधूपित्रादिभिरापदित्रातोपितत्रैवमानंकामयतेयःसद्वादशोमूर्खः अन्येतुवध्वासहरतिंकुर्वन्नपिअभयोमानकामश्चेतिव्याचख्युः तद्विगीतत्वादुपेक्ष्यं परक्षेत्रइत्यनेनसंगृहीतंच ॥ ५ ॥ दत्वातीर्थेवाचादानंकृत्वागृहेयाचकेनयाच्यमानःसन्कत्थतेदानमकृत्वैवश्लाघते असतोदुष्टस्यसत्त्वंसाधुत्वंअसतःमृषार्थस्यसत्त्वंसत्यत्वंवाउपानयीतसमर्थयतेसससप्तदशोमूर्खः ॥ ६ ॥ यस्मिन्निति साधुषुपांडवेषुत्वयापिसाधुनाभवितव्यंइत्याशयः ॥ ७ ॥ जरेति अभिमानंत्यजेतिभावः ॥ ८ ॥ अभिमानःसर्वहरइत्युक्तेऽभिमानवतांमत्पुत्राणांयदिस्वल्पमेवायुरस्तितर्हित्यक्तेप्यभिमानेनजीविष्यंति यदिबहुतर्हिसत्यपितस्मिन्नमरिष्यंतीत्याशयेनाह शतायुरिति ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्यागः उत्कृष्टोऽपराधश्चौर्यादिर्गरदानादिर्वा अत्याशइतिपाठेबहुभोजित्वं आत्मविधित्सेतिपोषणार्थस्य धात्रःसनिरूपं आत्मपोषणेच्छाशिश्नोदरपरायणतेत्यर्थः ॥ १० ॥ असयःखड्गाः भद्रमस्तुते एतेषांषण्णां त्यागेनतवपुत्राःशतायुषोभवंत्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ वृषलीशूद्रा द्विजस्त्रैवर्णिकः पानपःमद्यपः ॥ १२ ॥ आदेशकृद्ग्रामणीः प्रेषकःद्विजानूदास्येनियोजयन् समेत्यसंसृज्य यदित्वत्पुत्राअतिमानादीन्त्यजंति तर्हितेषांपांडववृत्तिहंतॄणांसंगस्त्वयानकार्यइतिभावः ॥ १३ ॥ गृहीतवाक्यःविद्यावान् नयवित्नीतिज्ञः वदान्योदाता गृहीतवाग्योऽनपविद्धवाक्यइतिपाठे मितभाषी अनिरस्तगुरुवचनः ॥ १४ ॥ १५ ॥

विदुरउवाच अतिमानोऽतिवादश्चतथाऽत्यागोनराधिप ॥ क्रोधश्चात्मविधित्साचमित्रद्रोहश्चतानिषट् ॥ १० ॥ एतएवासयस्तीक्ष्णाःकृंतंत्यायूंषिदेहिनां ॥ एतानिमानवान्घ्नंतिनमृत्युर्भद्रमस्तुते ॥ ११ ॥ विश्वस्तस्यैतियोदारान्यश्चापिगुरुतल्पगः ॥ वृषलीपतिर्द्विजोयश्चपानपश्चैवभारत ॥ १२ ॥ आदेशकृद्वृत्तिहंताद्विजानांप्रेषकश्चयः ॥ शरणागतहाचैवसर्वेब्रह्महणःसमाः ॥ एतैःसमेत्यकर्तव्यंप्रायश्चित्तमितिश्रुतिः ॥ १३ ॥ गृहीतवाक्योनयविद्वदान्यःशेषान्नभोक्ताह्यविहिंसकश्च ॥ नानर्थकृत्याकुलितःकृतज्ञःसत्योमृदुःस्वर्गमुपैतिविद्वान् ॥ १४ ॥ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः ॥ अप्रियस्यतुपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः ॥ १५ ॥ योहिधर्मंसमाश्रित्यहित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये ॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान् ॥ १६ ॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ १७ ॥ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि ॥ १८ ॥ द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टंवैरकरंनृणां ॥ तस्मात्द्यूतंनसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान् ॥ १९ ॥ उक्तंमयाद्यूतकालेपिराजन्नेदंयुक्तंवचनंप्रातिपेय ॥ तदौषधंपथ्यमिवातुरस्यनरोचतेतववैचित्रवीर्य ॥ २० ॥ काकैरिमांश्चित्रबर्हान्मयूरान्पराजयेथाःपांडवान्धार्तराष्ट्रैः ॥ हित्वासिंहान्क्रोष्टुकान्गूहमानःप्राप्तेकालेशोचितात्वंनरेंद्र ॥ २१ ॥ यस्तातनक्रुध्यतिसर्वकालंभृत्यस्यभक्तस्यहितेरतस्य ॥ तस्मिन्भृत्याभर्तरिविश्वसंतिनचैनमापत्सुपरित्यजंति ॥ २२ ॥ नभृत्यानांवृत्तिसंरोधनेनराज्यंधनंसंजिघृक्षेदपूर्वं ॥ त्यजंतिह्येनंवंचितावैविरुद्धाःस्निग्धाह्यमात्याःपरिहीनभोगाः ॥ २३ ॥ कृत्यानिपूर्वंपरिसंख्यायसर्वाण्यायव्ययेचानुरूपांचवृत्तिं ॥ संगृह्णीयादनुरूपान्सहायान्सहायसाध्यानिहिदुष्कराणि ॥ २४ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इदंद्यूतंनयुक्तमितिवचनंमयाउक्तमितिसंबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्तस्यसेवांकुर्वतः ॥ २२ ॥ अपूर्वंपरकीयं स्निग्धाहिस्नेहवंतोपि ॥ २३ ॥ कृत्यानिपरिसंख्यायसाध्यासाध्यनिश्चयंकृत्वा तथा वृत्तिंभृत्यजीविकांआयव्ययानुरूपांकृत्वेत्यर्थः दुष्कराणिपरराष्ट्रग्रहणादीनि ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनुकंप्योमादृशोवचनस्वीकारेणानुग्राह्यइतिप्रार्थ्यते ॥२५॥ प्रत्याहप्रत्याख्यानंकरोति प्रतिकूलंआज्ञाविरुद्धंवदतीतिप्रतिकूलवादी ॥२६॥ अस्तब्धंदर्पशून्यं अक्लीबंसामर्थ्यवंतं अदीर्घसूत्रंक्षिप्रकारिणं सानुक्रोशंसदयं श्लक्ष्णंमंजुलं अहार्यअभेद्यं अरोगजातीयंरोगलेशशून्यं उदारंयुक्तियुक्तंमहार्थंचवाक्यंयस्यतं दूतंप्रेष्यं ॥२७॥ विकालेसायंकालेपरस्यअविश्वस्तस्यगेहेनगच्छेत् प्रार्थयीतभोक्तुमितिशेषः ॥ २८॥ संसृष्टःबहुकर्तृकत्वेनमिश्रोमंत्रोयस्यत्वादृशस्यकर्णादिसहायवतोराज्ञोनिह्नवंमंत्रस्यअपहारंनगच्छेत्मादृशः तंमंत्रंनदूषयेत् तैःसर्वैःसहविरोधापत्तेरितिभावः त्वयिबहूनांशास्त्येअहंनाश्वसिमीतिनब्रूयात् किंतुममकिंचित्कार्यमस्तीतितथाव्यपदेशंव्याजंकृत्वातादृशान्मंत्रादपसरेदेवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ घृणीलज्जावान् सहियथोक्तंदंडंअधमर्णेषुपातयितुंनशक्तःक्रूरोयमितिलोकापवादभयात् उद्धृतभूतिःदूरीकृ

अभिप्रायंयोविदित्वातुभर्तुःसर्वाणिकार्याणिकरोत्यतंद्री ॥ वक्ताहितानामनुरक्तआर्यःशक्तिज्ञआत्मेवहिसोनुकंप्यः ॥२५॥ वाक्यंतुयोनाद्रियतेऽनुशिष्टःप्रत्याहयश्चापिनियुज्यमानः ॥ प्रज्ञाभिमानीप्रतिकूलवादीत्याज्यःसतादृक्त्वरयैवभृत्यः ॥२६॥ अस्तब्धमक्लीबमदीर्घसूत्रंसानुक्रोशंश्लक्ष्णमहार्यमन्यैः ॥ अरोगजातीयमुदारवाक्यंदूतंवदंत्यष्टगुणोपपन्नं ॥ २७॥ नविश्वासाज्जातुपरस्यगेहेगच्छेन्नरश्चेतयानोविकाले ॥ नचत्वरेनिशितिष्ठेन्निगूढोनराजकाम्यांयोषितंप्रार्थयीत ॥ २८॥ ननिन्हवंमंत्रगतस्यगच्छेत्संसृष्टमंत्रस्यकुसंगतस्य ॥ नचब्रूयान्नाश्वसिमित्वयीतिसकारणंव्यपदेशंतुकुर्यात् ॥ २९॥ घृणीराजापुंश्चलीराजभृत्यःपुत्रोभ्रातातविधवाबालपुत्रा ॥ सेनाजीवीचोद्धृतभूतिरेवव्यवहारेषुवर्जनीयाःस्युरेते ॥३०॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचश्रुतंदमश्च ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ॥ ३१ ॥ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ॥ राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेषगुणोबिभर्ति ॥ ३२ ॥ गुणादशस्नानशीलंभजंतेबलंरूपंस्वरवर्णप्रशुद्धिः ॥ स्पर्शश्चगंधश्चविशुद्धताचश्रीःसौकुमार्यंप्रवराश्चनार्यः ॥३३॥ गुणाश्चषण्मितभुक्तंभजंतेआरोग्यमायुश्चबलंसुखंच ॥ अनाविलंचास्यभवत्यपत्यंनचैनमाद्यूनइतिक्षिपंति ॥ ३४॥ अकर्मशीलंचमहाशनंचलोकद्विष्टंबहुमायंनृशंसं ॥ अदेशकालज्ञमनिष्टवेषमेतान्गृहेनप्रतिवासयेत ॥ ३५॥ कदर्यमाक्रोशकमश्रुतंचवनौकसंधूर्त्तममान्यमानिनं ॥ निष्ठूरिणंकृतवैरंकृतघ्नमेतान्भृशार्त्तोपिनजातुयाचेत् ॥ ३६॥

ताधिकारः एतेव्यवहारेधनदानादौवर्जनीयाः द्रव्यनाशभयात्एतेभ्योनयाह्यंच अधमर्णोघृणीलज्जावांश्चेदतिनिर्बंधेनयाच्यमानःप्राणानेवजह्यात् एवमन्यत्राप्यूह्यं त्वमपिनाशभयात्पुत्रायराज्यंमादेहीतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ स्वरोध्वनिःतस्यप्रशुद्धिःमंजुलता वर्णाःकादयःतेषांप्रशुद्धिर्यथास्थानकरणंविस्पष्टमुच्चारणं स्पर्शःमृदुता सौकुमार्यंलावण्यं ॥ ३३ ॥ मितभुक्तंमितभोजिनं आद्यूनोबहुभोजीतिक्षिपंतिनिंदंति ॥ ३४ ॥ अनिष्टवेषंक्षपणकादिवेषधरं ॥ ३५ ॥ कदर्यंअदातारं आक्रोशकंगालयितारं अश्रुतंमूर्खंवनौकसंकैवर्त्तकं धूर्त्तंकितवं निष्ठूरिणंनिर्दयंहिंस्रं कृतवैरमन्येनस्वेनवा ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संक्लिष्टकर्माणंआततायिनं सचषड्विधः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनइतिप्रसिद्धः अतिप्रमादंसदाव्यग्रं विसृष्टरागंत्यक्तस्नेहं पटुमानिनंकुशलंमन्यं ॥ ३७ ॥ एवंनिर्गुणानांस्वपुत्राणांपक्षपातेनसगुणान्पांडुपुत्रान्मात्यजेत्युक्तं संप्रतिसर्वेषामैकमत्येनाभ्युदयंप्रसाध्यस्वहितमेवकुर्वित्याह सहायेत्यादिना ॥ ३८॥३९॥ ईश्वरेकालांतरीयफलप्रतिभूभूते एतदेवस्वपरहिताचरणं मूलंहेतुभूतं एतद्विनाईश्वरोपिफलंदातुंनसमर्थइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुपरहितकरणेस्वहितंकथंस्यादित्यतआह वृद्धिरिति वृद्धिःसहायमेलनेनधनादीनांप्रचयः बुद्धिरितिपाठेमित्रसंग्रहधीः प्रभावःशत्रूणां

संक्लिष्टकर्माणमतिप्रमादंनित्यानृतंचादृढभक्तिकंच ॥ विसृष्टरागंपटुमानिनंचाप्येतान्नसेवेतनराधमान्षट् ॥ ३७ ॥ सहायबंधनाह्यर्थाःसहायाश्चार्थबंधनाः ॥ अन्योन्यबंधनावेतौविनान्योन्यंनसिध्यतः ॥ ३८ ॥ उत्पाद्यपुत्राननृणांश्चकृत्वावृत्तिंचतेभ्योनुविधायकांचित् ॥ स्थानेकुमारीःप्रतिपाद्यसर्वाअरण्यसंस्थोथमुनिर्बुभूषेत् ॥ ३९ ॥ हितंयत्सर्वभूतानामात्मनश्चसुखावहं ॥ तत्कुर्यादीश्वरेह्येतन्मूलंसर्वार्थसिद्धये ॥ ४० ॥ वृद्धिःप्रभावस्तेजश्चसत्वमुत्थानमेवच ॥ व्यवसायश्चयस्यस्यात्तस्यावृत्तिभयंकुतः ॥ ४१ ॥ पश्यदोषान्पांडवैर्विग्रहेत्वंयत्रव्यथेयुरपिदेवाःसशक्राः ॥ पुत्रैर्वैरंनित्यमुद्विग्नवासोयशःप्रणाशोद्विषतांचहर्षः ॥ ४२ ॥ भीष्मस्यकोपस्तवचैवेंद्रकल्पद्रोणस्यराज्ञश्चयुधिष्ठिरस्य ॥ उत्सादयेल्लोकमिमंप्रवृद्धःश्वेतोग्रहस्तिर्यगिवापतन्खे ॥ ४३ ॥ तवपुत्रशतंचैवकर्णःपंचचपांडवाः ॥ पृथिवीमनुशासेयुरखिलांसागरांबरां ॥ ४४ ॥ धार्तराष्ट्रावनंराजन्व्याघ्राःपांडुसुतामताः ॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात् ॥ ४५ ॥ नस्याद्वनमृतेव्याघ्रान्व्याघ्रानस्युर्ऋतेवनं ॥ वनंहिरक्ष्यतेव्याघ्रैर्व्याघ्रान्रक्षतिकाननं ॥ ४६ ॥ नतथेच्छंतिकल्याणान्परेषांवेदितुंगुणान् ॥ यथैषांज्ञातुमिच्छंतिनैर्गुण्यंपापचेतसः ॥ ४७ ॥ अर्थसिद्धिंपरामिच्छन्धर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःस्वर्गलोकादिवामृतं ॥ ४८ ॥ यस्यात्माविरतःपापात्कल्याणेचनिवेशितः ॥ तेनसर्वमिदंबुद्धंप्रकृतिर्विकृतिश्चया ॥ ४९ ॥ योधर्ममर्थंकामंचयथाकालंनिषेवते ॥ धर्मार्थकामसंयोगंसोऽमुत्रेहचविंदति ॥ ५० ॥ सन्नियच्छतियोवेगमुत्थितंक्रोधहर्षयोः ॥ सश्रियोभाजनंराजन्यश्चापत्सुनमुह्यति ॥ ५१ ॥ बलंपंचविधंनित्यंपुरुषाणांनिबोधमे ॥ यत्तुबाहुबलंनामकनिष्ठंबलमुच्यते ॥ ५२ ॥ अमात्यलाभोभद्रंतेद्वितीयंबलमुच्यते ॥ तृतीयंधनलाभंतुबलमाहुर्मनीषिणः ॥ ५३ ॥

पराजयः तेजःतद्धेतुभूतंशौर्यं सत्वंधर्मज्ञानैश्वर्यरूपं उत्थानंउद्यमः व्यवसायःनिश्चयः अवृत्तिर्जीविकायाअभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ श्वेतोग्रहःधूमकेतुः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नीनशन्नाशंप्राप्नुयुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परेषांपांडवानां पापचेतसोदुर्योधनाद्याः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आत्माचित्तंपापात्इदंमेस्यादिदंमेस्यादित्येवंरूपात्संकल्पात् कल्याणेभूमानंदेब्रह्मणि प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकामाया विकृतिर्महदादिः आत्मज्ञानात्सर्वज्ञानप्रसिद्धेः ॥ ४९ ॥ मोक्षानधिकारिणंप्रत्याह यइति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभिजातबलंकुलबलं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ औषधाद्याश्चिकित्सकाःनसंति तैरचिकित्स्यइत्यर्थः अथर्वणावेदमंत्राअपिकिंपुनर्भाषामंत्रादयः सुसिद्धाःअगदाःपारदादयः ॥ ५८ ॥ कुलपुत्रो ज्ञातिः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुलेजाताःपांडवाः ॥ ६२ ॥ शालाःमहावृक्षाः पांडवान्आश्रित्यसपुत्रोवर्द्धस्वेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ त्वत्पुत्रान्निहत्यपांडवाअपिस्नेहान्नश्येयुरेवेतिभावः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीउ द्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ऊर्ध्वमिति आयतिआगच्छति ॥ १ ॥ निर्णिज्यप्रक्षाल्य आत्मसंस्थांस्वस्थितिंप्रतिवेद्यनिवेद्य ॥ २ ॥ यस्यकदर्यस्य भयात्

यत्त्वस्यसहजंराजन्पितृपैतामहंबलं ॥ अभिजातबलंनामतच्चतुर्थंबलंस्मृतं ॥ ५४ ॥ येनत्वेतानिसर्वाणिसंगृहीतानिभारत ॥ यद्बलानांबलंश्रेष्ठंतत्प्रज्ञाबलमु च्यते ॥ ५५ ॥ महतेयोपकारायनरस्यप्रभवेन्नरः ॥ तेनवैरंसमासज्यदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ ५६ ॥ स्त्रीषुराजसुसर्पेषुस्वाध्यायप्रभुशत्रुषु ॥ भोगेष्वायुषिवि श्वासंकःप्राज्ञःकर्तुमर्हति ॥ ५७ ॥ प्रज्ञाशरेणाभिहतस्यजंतोश्चिकित्सकाःसंतिनचौषधानि ॥ नहोममंत्रानचमंगलानिनाथर्वणानाप्यगदाःसुसिद्धाः ॥ ५८ ॥ सर्पश्चाग्निश्चसिंहश्चकुलपुत्रश्चभारत ॥ नावज्ञेयामनुष्येणसर्वेह्येतेतितेजसः ॥ ५९ ॥ अग्निस्तेजोमहल्लोकेगूढस्तिष्ठतिदारुषु ॥ नचोपयुंक्तेतद्दारुयावन्नोद्दीप्य तेपरैः ॥ ६० ॥ सएवखलुदारुभ्योयदानिर्मथ्यदीप्यते ॥ तद्दारुचवनंचान्यन्निर्दहत्याशुतेजसा ॥ ६१ ॥ एवमेवकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ क्षमावंतोनि राकाराःकाष्ठेग्निरिवशेरते ॥ ६२ ॥ लताधर्मात्वंसपुत्रःशालाःपांडुसुतामताः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ॥ ६३ ॥ वनंराजंस्त्वपुत्रोंबिकेयसिंहान्व नेपांडवांस्तातविद्धि ॥ सिंहैर्विहीनंहिवनंविनश्येत्सिंहाविनश्येयुहर्ऋतेवनेन ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येसप्तत्रिंशोऽ ध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ विदुरउवाच ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ पीठंदत्वासाधवेऽ भ्यागतायआनीयापःपरिनिर्णिज्यपादौ ॥ सुखंपृष्ट्वाप्रतिवेद्यात्मसंस्थांततोदद्यादन्नमवेक्ष्यधीरः ॥ २ ॥ यस्योदकंमधुपर्कंचगांचनमंत्रवित्प्रतिगृह्णातिगे हे ॥ लोभाद्भयादथकार्पण्यतोवातस्यानर्थंजीवितमाहुरार्याः ॥ ३ ॥ चिकित्सकःशल्यकर्तावकीर्णीस्तेनःक्रूरोमद्यपोभ्रूणहाच ॥ सेनाजीवीश्रुतिविक्रायकश्च भृशंप्रियोप्यतिथिर्नोदकार्हः ॥ ४ ॥ अविक्रेयंलवणंपक्वमन्नंदधिक्षीरंमधुतैलंघृतंच ॥ तिलामांसंफलमूलानिशाकंरक्तंवासःसर्वगंधागुडाश्च ॥ ५ ॥

राज्यादिषुधनिकत्वप्रथाभयात् अदीयमानत्वादेवनप्रतिगृह्णातितस्यजीवितंअनर्थंव्यर्थं ॥ ३ ॥ शल्यकर्त्ताकांडकृत् अवकीर्णीनष्टब्रह्मचर्यः नोदकार्हउदकमात्रानर्होपिअतिथिःभृशंप्रियःप्रियवज्जामात्रा दिवदर्चनीयएवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ श्रुतिविक्रायकप्रसंगादन्यदप्यविक्रेयंयोविक्रीणातिसोपिमान्यएवेतिविवक्षयाऽविक्रेयाण्याह अविक्रेयमिति ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दोषवानप्यतिथिः पूज्यः किमुतगुणवानितिवक्तुंतद्गुणानाह अरोषणइति गतसंधिविग्रहः स्नेहवैररहितः उदासीनवत्रागद्वेषादिराहित्यात् ॥ ६ ॥ चोद्यः विधेयः सावधानइत्यर्थः तापसोदरिद्रोप्यतिथिष्वप्रमत्तोभवेत्किंपुनर्भाग्यवानितिभावः ॥ ७ ॥ दीर्घौबाहू बुध्याद्दूरस्थमप्यादातुंशक्तुतइत्यर्थः हिंसतिहिनस्ति अतिथिभक्तादूरस्थाअपिपांडवानहेलनीयाइतिभावः ॥ ८ ॥ अविश्वस्तेभीमेनविश्वासः कार्यः ॥ ९ ॥ अनीर्षुरित्यादिसार्द्धश्लोकत्रयस्यगुप्तदाराः पांडवाः तेषांस्त्रीश्रीतुल्याद्रौपदीसापित्रात्वयारक्षणीयैवातस्तदतिक्रमात्तवभयमस्तीतितात्पर्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रसंगात्प्रकृतेनुपयुक्तानपिधर्मानाह अ

अरोषणोयः समलोष्टाश्मकांचनः प्रहीणशोकोगतसंधिविग्रहः ॥ निंदाप्रशंसोपरतः प्रियाप्रियेत्यजन्नुदासीनवदेषभिक्षुकः ॥ ६ ॥ नीवारमूलेंगुदशाकवृत्तिः सुसंयतात्माग्निकार्येषुचोद्यः ॥ वनेवसन्नतिथिष्वप्रमत्तोधुरंधरः पुण्यकृदेषतापसः ॥ ७ ॥ अपकृत्यबुद्धिमतोदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ दीर्घौबुद्धिमतोबाहूयाभ्यांहिंसतिहिंसितः ॥ ८ ॥ नविश्वसेदविश्वस्ते ऽविश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति ॥ ९ ॥ अनीर्षुर्गुप्तदारश्चसंविभागीप्रियंवदः ॥ श्लक्ष्णोमधुरवाक्स्त्रीणांनचासांवशगोभवेत् ॥ १० ॥ पूजनीयामहाभागाः पुण्याश्चगृहदीप्तयः ॥ स्त्रियः श्रियोगृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्याविशेषतः ॥ ११ ॥ पितुरंतः पुरंदद्यान्मातुर्दद्यान्महानसं ॥ गोषुचात्मसमंदद्यात्स्वयमेवकृषिंव्रजेत् ॥ १२ ॥ भृत्यैर्वाणिज्यचारंचपुत्रैः सेवेतचद्विजान् ॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितं ॥ १३ ॥ तेषांसर्वत्रगंतेजः स्वासुयोनिषुशाम्यति ॥ नित्यंसंतः कुलेजाताः पावकोपमतेजसः ॥ १४ ॥ क्षमावंतोनिराकाराः काष्ठेग्निरिवशेरते ॥ यस्यमंत्रंनजानंतिबाह्याश्चाभ्यंतराश्चये ॥ १५ ॥ सराजासर्वतश्चक्षुश्चिरमैश्वर्यमश्नुते ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् ॥ १६ ॥ धर्मकामार्थकार्याणितथामंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ १७ ॥ अरण्येनिःशलाकेवातत्रमंत्रोभिधीयते ॥ नासुहृत्परमंमंत्रंभारतार्हतिवेदितुं ॥ १८ ॥ अपंडितोवापिसुहृत्पंडितोवाप्यनात्मवान् ॥ नापरीक्ष्यमहीपालः कुर्यात्सचिवमात्मनः ॥ १९ ॥ अमात्येह्यर्थलिप्साचमंत्ररक्षणमेवच ॥ कृतानिसर्वकार्याणियस्यपारिषदाविदुः ॥ २० ॥ धर्मेचार्थेचकामेचसराजाराजसत्तमः ॥ गूढमंत्रस्यनृपतेस्तस्यसिद्धिरसंशयं ॥ २१ ॥ अप्रशस्तानिकार्याणियोमोहादनुतिष्ठति ॥ सतेषांविपरिभ्रंशाद्भ्रस्यतेजीवितादपि ॥ २२ ॥

भ्यइति एतेषांचयथालाभंप्रकृतोपयोगित्वमप्यूह्यं अभ्यइत्यादिनामैत्रेयादीनांब्राह्मणानामवज्ञानकार्यैतिसूचितं ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वतश्चक्षुश्चारैः परमंत्रंजानन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ निःशलाकेतृणैरनावृते तत्रापिकश्चिल्लीनश्चेन्मंत्रभेदः संभवेदितिभावः ॥ १८ ॥ अनात्मवान्चपलवाक् ॥ १९ ॥ पार्षदाः सभासदः कृतान्येवविदुः किमुतान्ये ॥ २० ॥ २१ ॥ अप्रशस्तानिनिंद्यानि विपरिभ्रंशात्विपरीतत्वेनभ्रंशात् ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२३॥षाड्गुण्यंषण्णांसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाणांसमूहःनश्रुतोयेनसः॥२४॥षाड्गुण्याभिज्ञत्वेनविदितआत्मास्वरूपंयस्यतस्य स्थानंयथास्थितत्वावस्था अनवज्ञातंसत्कृतंशीलमस्य॥२५॥नवे
क्षिणइतिपाठेनवमिवादरेणईक्षितुंशीलमस्य आत्मनैवप्रत्ययोज्ञानंयस्यस्वयमेवज्ञातकोशस्य ॥ २६ ॥ नाममात्रेणैवराजाभवेत् भोगांस्तुभृत्यैःसमानानेवभुंजीत ॥ २७ ॥ २८॥ २९ ॥ ३०॥ ३१॥३२॥
लोकस्यपर्यायःइहलोकपरलोकवत्त्वंतेनतद्विषयवृत्तांतंकर्मफलाधीनत्वस्वरूपंप्राज्ञोजानाति नतुबुध्याधनंजाड्येनवादारिद्र्यंलभ्यतेसर्वत्रव्यभिचारदर्शनादितिभावः॥३३॥अभिजातःकुलीनः॥३४॥३५॥

॥४२॥ कर्मणांतुप्रशस्तानामनुष्ठानंसुखावहं ॥ तेषामेवाननुष्ठानंपश्चात्तापकरंमतं ॥ २३ ॥ अनधीत्ययथावेदान्नविप्रःश्राद्धमर्हति ॥ एवमश्रुतषाड्गुण्योनमंत्रं
श्रोतुमर्हति॥ २४॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्यषाड्गुण्यविदितात्मनः ॥ अनवज्ञातशीलस्यस्वाधीनापृथिवीनृप॥ २५॥ अमोघक्रोधहर्षस्यस्वयंकृत्यान्ववेक्षिणः॥
आत्मप्रत्ययकोशस्यवसुदैववसुंधरा॥२६॥ नाममात्रेणतुष्येतछत्रेणचमहीपतिः॥भृत्येभ्योविसृजेदर्थान्नैकःसर्वहरोभवेत्॥२७॥ब्राह्मणंब्राह्मणोवेदभर्ता
वेदस्त्रियंतथा ॥ अमात्यंनृपतिर्वेदराजाराजानमेवच॥ २८॥ नशत्रुर्वशमापन्नोमोक्तव्योवध्यतांगतः॥ न्यग्भूत्वापर्युपासीतवध्यंहन्याद्बलेसति॥ अहताद्धि
भयंतस्माज्जायतेनचिरादिव ॥ २९॥ दैवतेषुप्रयत्नेनराजसुब्राह्मणेषुच ॥ नियंतव्यःसदाक्रोधोवृद्धबालातुरेषुच ॥ ३०॥ निरर्थंकलहंप्राज्ञोवर्जयेन्मूढसेवि
तं॥कीर्तिंचलभतेलोकेनचानर्थेनयुज्यते॥ ३१॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः॥ ३२॥ नबुद्धिर्धनला
भायनजाड्यमसमृद्धये॥लोकपर्यायवृत्तांतंप्राज्ञोजानातिनेतरः॥३३॥ विद्याशीलवयोवृद्धान्बुद्धिवृद्धांश्चभारत ॥ धनाभिजातवृद्धांश्चनित्यंमूढोवमन्य
ते॥३४॥ अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकं॥ अनर्थाःक्षिप्रमायांतिवाग्दुष्टंक्रोधनंतथा ॥ ३५॥ अविसंवादनंदानंसमयस्याव्यतिक्रमः॥ आवर्त्तयंति
भूतानिसम्यक्प्रणिहिताचवाक्॥ ३६॥ अविसंवादकोदक्षःकृतज्ञोमतिमानृजुः॥ अपिसंक्षीणकोशोपिलभतेपरिवारणं ॥ ३७॥ धृतिःशमोदमःशौचंका
रुण्यंवागनिष्ठुरा॥ मित्राणांचानभिद्रोहःसप्तैताःसमिधःश्रियः ॥ ३८ ॥ असंविभागीदुष्टात्माकृतघ्नोनिरपत्रपः ॥ तादृङ्नराधिपोलोकेवर्जनीयोनराधिप
॥ ३९ ॥ नचरात्रौसुखंशेतेससर्पइववेश्मनि॥ यःकोपयतिनिर्दोषंसदोषोभ्यंतरंजनं ॥ ४०॥ येषुदुष्टेषुदोषःस्याद्योगक्षेमस्यभारत॥ सदाप्रसादनंतेषांदेवता
नामिवाचरेत्॥ ४१॥

अविसंवादनंवंचनाशून्यं समयस्यस्वपरकृतमर्यादायाः आवर्त्तयंतिशत्रूनपिस्वीयान्कुर्वंति प्रणिहिताप्रयुक्ता ॥ ३६ ॥ परिवारणंपरिवारान्भृत्यमित्रादीन् ॥३७॥ ॥४२॥
समिधःउद्दीपकाः ॥ ३८ ॥ असंविभागीपोष्येभ्योऽदत्वास्वयंभुंजानः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दुष्टेषुदूषितेषु वेतनाद्यतिक्रमात् ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समासक्ताःनिहिताः संशयंगताःकदाचित्प्राप्याइत्यर्थः ॥४२ ॥ ४३ ॥ येभृत्याःविशेषाआधिक्यानि तेषुहिप्रदर्श्यमानेषुपरस्परंस्वीयानामेवकलहप्रसंगान्मुख्यंप्रयोजनंनश्यतीतिभावः प्रसंगिनःप्रसंगःसंघ
र्षस्तत्कारिणः ॥ ४४ ॥४५ ॥४६॥४७॥ इत्युद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८॥ ॥७॥ ॥७॥ अनीश्वरोयमिति भवाभवेऐश्वर्यानैश्वर्यें दिष्टस्यदैवस्य वदैवनतुमांदूषयेतिभावः धृतः

येर्थाःस्त्रीषुसमायुक्ताःप्रमत्तपतितेषुच ॥ येचानार्येसमासक्ताःसर्वेतेसंशयंगताः ॥ ४२ ॥ यत्रस्त्रीयत्रकितवोबालोयत्रानुशासिता ॥ मज्जंतितेवशाराजन्न
द्यामश्मप्लवाइव ॥ ४३ ॥ प्रयोजनेषुयेसक्तानविशेषेषुभारत ॥ तानहंपंडितान्मन्येविशेषाहिप्रसंगिनः ॥ ४४ ॥ यंप्रशंसंतिकितवायंप्रशंसंतिचारणाः ॥ यंप्र
शंसंतिबंधक्योनसजीवतिमानवः ॥ ४५ ॥ हित्वातान्परमेष्वासान्पांडवानमितौजसः ॥ आहितंभारतैश्वर्यंत्वयादुर्योधनेमहत् ॥४६॥ तंद्रक्ष्यसिपरिभ्रष्टंतस्मा
त्वमचिरादिव ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढंबलिंलोकत्रयादिव ॥४७॥ इतिश्रीम० उद्योग० प्रजागरप० विदुरवाक्येअष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८ ॥ ॥७॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच
अनीश्वरोयंपुरुषोभवाभवेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकृतोयंतस्माद्वदत्वंश्रवणेधृतोहं ॥१॥ विदुरउवाच अप्राप्तकालंवचनंबृहस्पतिर
पिब्रुवन् ॥ लभतेबुध्यवज्ञानमवमानंचभारत ॥२॥ प्रियोभवतिदानेनप्रियवादेनचापरः ॥ मंत्रमूलबलेनान्योयःप्रियःप्रियएवसः ॥३॥ द्वेष्योनसाधुर्भवतिनमेधा
वीनपंडितः ॥ प्रियेशुभानिकार्याणिद्वेष्येपापानिचैवह ॥४॥ उक्तंमयाजातमात्रेपिराजन्दुर्योधनंत्यजपुत्रंत्वमेकं ॥ तस्यत्यागात्पुत्रशतस्यवृद्धिरस्यात्यागात्पु
त्रशतस्यनाशः ॥ ५ ॥ नवृद्धिर्बहुमंतव्यायावृद्धिःक्षयमावहेत् ॥ क्षयोपिबहुमंतव्योयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ ६ ॥ नसक्षयोमहाराजयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ क्ष
यःसत्विहमंतव्योयंलब्ध्वाबहुनाशयेत् ॥ ७ ॥ समृद्धागुणतःकेचिद्भवंतिधनतोपरे ॥ धनवृद्धान्गुणैर्हीनान्धृतराष्ट्रविवर्जय ॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वंत्वमा
यतीयुक्तंभाषसेप्राज्ञसंमतं ॥ नचोत्सहेसुतंत्यक्तुंयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ९ ॥ विदुरउवाच अतीवगुणसंपन्नोनजातुविनयान्वितः ॥ सुसूक्ष्ममपिभूतानामु
पमर्दमुपेक्षते ॥ १० ॥ परापवादनिरताःपरदुःखोदयेषुच ॥ परस्परविरोधेचयतंतेसततोत्थिताः ॥ ११ ॥ सदोषंदर्शनंयेषांसंवासेसुमहद्भयं ॥ अर्थादानेमहान्दो
षःप्रदानेचमहद्भयं ॥ १२ ॥

धृतिमान् ॥ १ ॥ बुध्यवज्ञानंअवज्ञातबुद्धित्वं ॥ २ ॥ मंत्रबलेनमूलबलेनचप्रियकृत्प्रियोभवति सचदानाद्यभावेपुनरप्रियोभवतिअहंतुनतथाऽतस्त्वयाप्रा
प्तकालेमदुक्तेऽनादरोनकर्त्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ द्वेष्येइति योयस्यद्वेष्यस्तस्मिन्तद्दृष्ट्यासाधुत्वादिकंसदपिनास्ति प्रियेत्वसदपितद्दृष्ट्याऽस्तीतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आयतीयुक्तंउदर्केहितं
॥ ९ ॥ पुत्रंत्यक्तुमशक्तेनदुष्टाःशकुन्यादयोवात्याज्याइत्याशयेनाह अतीवेति कुलविनाशोनोपेक्षणीयइतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ सौहार्देमैत्रीहेतौ निवर्त्तमानेसतिप्रीतिःफलनिर्वृत्तिःसुखंचप्रणश्यति सनीचोऽपवादाययततेक्षयेचयत्नमारभतेशांतिंचनगच्छतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ संगतंसंबंधं ॥ १६ ॥ निशम्यविचार्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शुभार्थिनाऐश्वर्यलिप्सुना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥दिग्धहस्तंविषाक्तबाणहस्तं सश्रीमानूएनस्तस्यज्ञातेरवसादजंपापंविंदति मृगवधजंपापं

येवैभेदनशीलास्तुसकामानिस्त्रपाःशठाः ॥ येपापाइतिविख्याताःसंवासेपरिगर्हिताः ॥ १३ ॥ युक्ताश्चान्यैर्महादोषैर्येनरास्तान्विवर्जयेत् ॥ निवर्तमानेसौहार्देप्रीतिर्नीचेप्रणश्यति ॥ १४ ॥ याचैवफलनिर्वृत्तिःसौहृदेचैवयत्सुखं ॥ यततेचापवादाययत्नमारभतेक्षये ॥ १५ ॥ अल्पेप्यपकृतेमोहान्नशांतिमधिगच्छति ॥ तादृशैःसंगतंनीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ १६ ॥ निशम्यनिपुणंबुद्ध्याविद्वान्दूराद्विवर्जयेत् ॥ योज्ञातिमनुगृह्णातिदरिद्रंदीनमातुरं ॥ १७ ॥ सपुत्रपशुभिर्वृद्धिंश्रेयश्चानंत्यमश्नुते ॥ ज्ञातयोवर्द्धनीयास्तैर्यइच्छंत्यात्मनःशुभं ॥ १८ ॥ कुलवृद्धिंचराजेंद्रतस्मात्साधुसमाचर ॥ श्रेयसायोक्ष्यतेराजन्कुर्वाणोज्ञातिसत्क्रियां ॥ ॥ १९ ॥ विगुणाह्यपिसंरक्ष्याज्ञातयोभरतर्षभ ॥ किंपुनर्गुणवंतस्तेत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणः ॥ २० ॥ प्रसादंकुरुवीराणांपांडवानांविशांपते ॥ दीयंतांग्रामकाःकेचित्तेषांवृत्त्यर्थमीश्वर ॥ २१ ॥ एवंलोकेयशःप्राप्तंभविष्यतिनराधिप ॥ वृद्धेनहित्वयाकार्यंपुत्राणांतातशासनं ॥ २२ ॥ मयाचापिहितंवाच्यंविद्धिमांत्वद्धितैषिणं ॥ ज्ञातिभिर्विग्रहस्तातनकर्तव्यःशुभार्थिना ॥ सुखानिसहभोज्यानिज्ञातिभिर्भरतर्षभ ॥ २३ ॥ संभोजनंसंकथनंसंप्रीतिश्चपरस्परं ॥ ज्ञातिभिःसहकार्याणिनविरोधःकदाचन ॥ २४ ॥ ज्ञातयस्तारयंतीहज्ञातयोमज्जयंतिच ॥ सुवृत्तास्तारयंतीहदुर्वृत्तामज्जयंतिच ॥ २५ ॥ सुवृत्तोभवराजेंद्रपांडवान्प्रतिमानद ॥ अधर्षणीयःशत्रूणांतैर्वृतस्त्वंभविष्यसि ॥ २६ ॥ श्रीमंतंज्ञातिमासाद्ययोज्ञातिरवसीदति ॥ दिग्धहस्तंमृगइवसएनस्तस्यविंदति ॥ २७ ॥ पश्चादपिनरश्रेष्ठतवतापोभविष्यति ॥ तान्वाहतान्सुतान्वापिश्रुत्वातदनुचिंतय ॥ २८ ॥ येनखट्वांसमारूढःपरितप्येतकर्मणा ॥ आदावेवनतत्कुर्यादध्रुवेजीवितेसति ॥ २९ ॥ नकश्चिन्नापनयतेपुमानन्यत्रभार्गवात् ॥ शेषसंप्रतिपत्तिस्तुबुद्धिमत्स्वेवतिष्ठति ॥ ३० ॥ दुर्योधनेनयद्येतत्पापंतेषुपुराकृतं ॥ त्वयातत्कुलवृद्धेनप्रत्यानेयंनरेश्वर ॥ ३१ ॥ तांस्त्वंपदेप्रतिष्ठाप्यलोकेविगतकल्मषः ॥ भविष्यसिनरश्रेष्ठपूजनीयोमनीषिणां ॥ ३२ ॥

व्याधइवेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ खट्वांसमारूढश्चितागारंप्रविष्टःलोकेआगंतुंलज्जमानइत्यर्थः ॥ २९ ॥ नकश्चिदिति भार्गवात्शुक्रादन्यत्रनीतिशास्त्रकर्त्तारंशुक्रंविहायअन्यःकश्चिदपिनअपनयतेइतिनअपितुसर्वोप्यपनयतेअनीतिंकरोति अतःयत्अतीतंतत्अतीतमेव शेषस्यतत्कालोचितस्यअर्थस्यप्रतिपत्तिःविचारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तदेवाह दुर्योधनेनेति प्रत्यानेयंप्रतिकर्त्तव्यं ॥ ३१ ॥ प्रतीकारमेवाह तानिति प्रतिष्ठाप्यराज्यांशदानेनस्थिरीकृत्य ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धीराणांउपदेष्टृणांसुव्याह्दतानिवचनानि अध्यवस्यतिनिश्चयंकरोति उत्तमफलंकर्मारभतइत्यर्थः ॥ ३३॥ सुकुशलैरप्युपयुक्तंउपदिष्टंतत्ज्ञानंअसम्यगेवयतःउपलभ्यंज्ञेयंतेनअविदितंनज्ञातंज्ञातंवाततनानु
ष्ठितं मदुक्तंत्वयिनिष्फलमेवेतिभावः ॥ ३४॥ यस्यश्येनादेःफलंब्रह्मवधादिपापोदयंपापहेतुः तत्फलंफलहेतुभूतंकर्मयोनारभतेसवर्द्धते ॥ ३५ ॥ अविमृश्यअविचार्यपापमेवानुवर्त्ततेसततंकरोति ॥ ३६ ॥
पंकेनरके ॥ ३७ ॥ अर्थसंततिःअर्थानामविच्छेदेनवृद्धिःतत्कामः मदंसुरापानजंचित्तवैक्लव्यं स्वमंनिद्रां अविज्ञानंपरकीयगुप्तचारादेरज्ञानं आत्मसंभवंआकारंनेत्रवक्रविकारादिकं तावतैवपरदूतामंत्रमुन्न
यंति ॥ ३८ ॥ मंत्रभेदस्यद्वाराणि संवृणोतिपिदधाति ॥ ३९ ॥ श्रुतंशास्त्रं ॥ ४० ॥४१॥ मत्यामननेनयुक्तिभिरनुचिंतनेन जात्येतिपाठेकुलीनत्वेन बुद्ध्यास्वानुभवेन संपाद्यकार्ययोग्यतांनिश्चित्य ॥४२॥

सुव्याहृतानिधीराणांफलतःपरिचिंत्ययः ॥ अध्यवस्यतिकार्येषुचिरंयशसितिष्ठति ॥ ३३ ॥ असम्यगुपयुक्तंहिज्ञानंसुकुशलैरपि ॥ उपलभ्यंचाविदितंविदितं
चाननुष्ठितं ॥ ३४ ॥ पापोदयफलंविद्वान्योनारभतिवर्द्धते ॥ ३५ ॥ यस्तुपूर्वकृतंपापमविमृश्यानुवर्तते ॥ ३६ ॥ अगाधपंकेदुर्मेधाविषमेविनिपात्यते ॥ मंत्रभे
दस्यषट्प्राज्ञोद्वाराणीमानिलक्षयेत् ॥ ३७ ॥ अर्थसंततिकामश्चरक्षेदेतानिनित्यशः ॥ मदंस्वप्नमविज्ञानमाकारंचात्मसंभवं ॥ ३८ ॥ दुष्टामात्येषुविश्रंभंदूताच्चा
कुशलादपि ॥ द्वाराण्येतानियोज्ञात्वासंवृणोतिसदानृप ॥ ३९ ॥ त्रिवर्गाचरणेयुक्तःसशत्रूनधितिष्ठति ॥ नवैश्रुतमविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यवा ॥ ४० ॥ धर्मार्थौ
वेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि ॥ नष्टंसमुद्रेपतितंनष्टंवाक्यमशृण्वति ॥ ४१ ॥ अनात्मनिश्रुतंनष्टंनष्टंहुतमनग्निकं ॥ मत्यापरीक्ष्यमेधावीबुद्ध्यासंपाद्यचासकृ
त् ॥ ४२ ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाथविज्ञायप्राज्ञैर्मैत्रींसमाचरेत् ॥ अकीर्तिंविनयोहंतिहंत्यनर्थंपराक्रमः ॥ ४३ ॥ हंतिनित्यंक्षमाक्रोधमाचारोहंत्यलक्षणं ॥ परिच्छदेनक्षे
त्रेणवेश्मनापरिचर्यया ॥ ४४ ॥ परीक्षेतकुलंराजन्भोजनाच्छादनेनच ॥ उपस्थितस्यकामस्यप्रतिवादोनविद्यते ॥ ४५ ॥ अपिनिर्मुक्तदेहस्यकामरक्तस्य
किंपुनः ॥ प्राज्ञोपसेविनंवैद्यंधार्मिकंप्रियदर्शनं ॥ ४६ ॥ मित्रवंतंसुवाक्यंचसुहृदंपरिपालयेत् ॥ दुष्कुलीनःकुलीनोवामर्यादांयोनलंघयेत् ॥ ४७ ॥ धर्मापेक्षी
मृदुर्ह्रीमान्सकुलीनशताद्वरः ॥ ययोश्चित्तेनवाचित्तंनिभृतंनिभृतेनवा ॥ ४८ ॥ समेतिप्रज्ञयाप्रज्ञातयोर्मैत्रीनजीर्यति ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञंछन्नंकूपंतृणैरिव ॥
॥ ४९ ॥ विवर्जयीतमेधावीतस्मिन्मैत्रीप्रणश्यति ॥ अवलिप्तेषुमूर्खेषुरौद्रसाहसिकेषुच ॥ ५० ॥

श्रुत्वापरतः दृष्ट्वास्वयंआकृत्याज्ञात्वा विज्ञायपुनःपुनर्विशेषेणज्ञात्वा
प्राज्ञतां ॥ ४३ ॥ परिच्छदःभोग्यवस्तुसामग्री क्षेत्रेणजन्मस्थानेन कुग्रामवासिषुप्रायेणविवेकाभावात् परिचर्ययाआचारेण ॥ ४४ ॥४५॥ वैद्यंविद्यावंतं ॥ ४६ ॥ ४७॥ चित्तंज्ञानमात्रं निभृतंगूढाचार
प्रवृत्तंमंत्रयंत्रादि प्रज्ञाविशेषतोर्थोन्नयनक्षमता ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रौद्राःकोपनाः साहसिकाःअविमृश्यकारिणस्तेषु ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५१॥ इंद्रियाणांउत्सर्गोविषयेषुप्रवृत्तिः अनुत्सर्गोविषयेभ्योनिवृत्तिः साम्रत्युतुल्याद्दुरनुष्ठेयेत्यर्थः ॥५२॥५३॥ आयुष्याणिआयुःकराणि अपनीतंअन्यायेननाशितं॥५४॥आयत्यांआगामिनिकाले दुःखस्यप्रतीकारज्ञः तदात्वेवर्त्तमानेदृढनिश्चयः भोगंविनाप्राप्तस्यदुःखस्यनाशोनास्तीतिज्ञात्वातत्संबंधेपिनोत्तपति ॥ ५५॥ ५६॥ मंगलानांदधिदूर्वागवादीनांआलंभनंस्पर्शः योगःसहायसंपत् उत्थानंउद्यमः

तथैवापेतधर्मेषुनमैत्रीमाचरेद्बुधः॥ कृतज्ञंधार्मिकंसत्यमक्षुद्रंदृढभक्तिकं ॥ ५१ ॥ जितेंद्रियंस्थितंस्थित्यांमित्रमत्यागिचेष्यते ॥इंद्रियाणामनुत्सर्गोमृत्युनापिविशिष्यते॥५२॥ अत्यर्थंपुनरुत्सर्गःसादयेद्दैवतानपि ॥ मार्दवंसर्वभूतानामनसूयाक्षमाधृतिः ॥ ५३ ॥ आयुष्याणिबुधाःप्राहुर्मित्राणांचाविमानना॥ अपनीतंसुनीतेनयोर्थंप्रत्यानिनीषते॥ ५४ ॥ मतिमास्थायसुदृढांतदकापुरुषव्रतं ॥ आयत्यांप्रतिकारज्ञस्तदात्वेदृढनिश्चयः॥ ५५ ॥ अतीतेकार्यशेषज्ञोनरोर्थैर्नप्रहीयते॥ कर्मणामनसावाचायदभीक्ष्णंनिषेवते ॥५६॥ तदेवापहरत्येनंतस्मात्कल्याणमाचरेत् ॥ मंगलालंभनंयोगःश्रुतमुत्थानमार्जवं॥ ५७॥ भूतिमेतानिकुर्वंतिसतांचाभीक्ष्णदर्शनं॥ अनिर्वेदःश्रियोमूलंलाभस्यचशुभस्यच॥५८॥ महान्भवत्यनिर्विण्णःसुखंचानंत्यमश्नुते॥ नातःश्रीमत्तरंकिंचिदन्यत्पथ्यतमंमतं॥ ५९ ॥ प्रभविष्णोर्यथातातक्षमासर्वत्रसर्वदा॥क्षमेदशक्तःसर्वस्यशक्तिमान्धर्मकारणात्॥ अर्थानर्थौसमौयस्यतस्यनित्यंक्षमाहिता॥६०॥ यत्सुखंसेवमानोपिधर्मार्थाभ्यांनहीयते॥ कामंतदुपसेवेतनमूढव्रतमाचरेत्॥ ६१॥ दुःखार्तेषुप्रमत्तेषुनास्तिकेष्वलसेषुच॥ नश्रीर्वसत्यदांतेषुयेचोत्साहविवर्जिताः॥ ६२ ॥ आर्जवेननरंयुक्तमार्जवात्सव्यपत्रपं॥ अशक्तंमन्यमानास्तुधर्षयंतिकुबुद्धयः॥ ६३ ॥ अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतं॥ प्रज्ञाभिमानिनंचैवश्रीर्भयान्नोपसर्पति॥ ६४ ॥ नचातिगुणवत्स्वेषानात्यंतंनिर्गुणेषुच॥ नैषागुणान्कामयतेनैर्गुण्यान्नानुरज्यते ॥ ६५॥ उन्मत्तागौरिवांधाश्रीःक्वचिदेवावतिष्ठते॥ अग्निहोत्रफलावेदाःशीलवृत्तफलंश्रुतं॥ ६६ ॥ रतिपुत्रफलानारीदत्तभुक्तफलंधनं॥ अधर्मोपार्जितैरर्थैर्यःकरोत्यौर्ध्वदेहिकं ॥ ६७॥ नसतस्यफलंप्रेत्यभुंक्तेऽर्थस्यदुरागमात्॥ कांतारेवनदुर्गेषुकृच्छ्रास्वापत्सुसंभ्रमे॥ ६८॥ उद्यतेषुचशस्त्रेषुनास्तिसत्ववतांभयं॥ उत्थानंसंयमोदाक्ष्यमप्रमादोधृतिःस्मृतिः॥ ॥ ६९ ॥ समीक्ष्यचसमारंभोविद्धिमूलंभवस्यतु॥ तपोबलंतापसानांब्रह्मब्रह्मविदांबलं॥ ७० ॥

॥ ५७ ॥ अनिर्वेदःउद्योगात्अनुपरमः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तस्यमध्यमस्ययोनशक्तःनाप्यशक्तस्तस्येत्यर्थः सर्वेषांक्षमाश्रेयस्करीत्यर्थः ॥ ६० ॥ मूढव्रतंआहारादौअतिनिर्बंधं ॥ ६१ ॥ अदांतेषुलिप्साहीनेषु ॥६२॥ सव्यपत्रपंसलज्जं ॥ ६३॥ अत्यार्यंअत्यंतमकुटिलं ॥६४॥ ॥ ६५ ॥ ६६ और्ध्वदेहिकंपरलोकसाधनंयज्ञदानादि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ संयमःइंद्रियाणांनिग्रहः ॥ ६९ ॥ भवस्यऐश्वर्यस्य ॥ ७० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७१ ॥ ब्राह्मणकाम्याब्राह्मणस्यइच्छातदाज्ञयेत्यर्थः संदध्यात्कुर्यात् ॥ ७२ ॥ अन्योऽधर्मः कामात्इच्छया साधुनाकर्मणा॥ ७३॥ स्त्रीधूर्तकेस्त्रियांधूर्तेचेत्येकवद्भावः॥ ७४॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७॥ ७८॥वाक्शल्यंदुर्वचनं अनाम्नायःअनभ्यासएवमलंयेषां॥ ७९॥बाल्हीकाः पंचानांसिंधुषष्ठानांनदीनांयत्रसंगमः बाल्हीकानामतेदेशाः विप्रवासःप्रवासः॥ ८०॥ ८१॥स्वप्नेनशयनेन॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥यदितेस्वेषुपुत्रेषुपां

हिंसाबलमसाधूनांक्षमागुणवतांबलं॥ अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः ॥ ७१ ॥ हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधं॥ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रतिकूलंयदात्मनः॥ ७२॥संग्रहेणैषधर्मःस्यात्कामादन्यःप्रवर्तते॥ अक्रोधेनजयेत्क्रोधमसाधुंसाधुनाजयेत्॥ ७३॥जयेत्कदर्यंदानेनजयेत्सत्येनचानृतं॥ स्त्रीधूर्तकेऽलसेभीरौचंडेपुरुषमानिनि॥ ७४॥ चौरेकृतघ्नेविश्वासोनकार्योनचनास्तिके॥ अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः॥ ७५॥ चत्वारिसंप्रवर्धंतेकीर्तिरायुर्यशोबलं॥ अतिक्लेशेनयेर्थाःस्युर्धर्मस्यातिक्रमेणवा॥ ७६॥ अरेर्वाप्रणिपातेनमास्मतेषुमनःकृथाः॥ अविद्यःपुरुषःशोच्यःशोच्यंमैथुनमप्रजं॥ ७७॥ निराहाराःप्रजाःशोच्याःशोच्यंराष्ट्रमराजकं॥ अध्वाजरादेहवतांपर्वतानांजलंजरा॥ ७८॥ असंभोगोजरास्त्रीणांवाक्शल्यंमनसोजरा॥ अनाम्नायमलावेदाब्राह्मणस्याव्रतंमलं॥ ७९॥ मलंपृथिव्याबाल्हीकाःपुरुषस्यानृतंमलं॥ कौतूहलमलासाध्वीविप्रवासमलाःस्त्रियः॥ ८०॥ सुवर्णस्यमलंरूप्यंरूप्यस्यापिमलंत्रपु॥ ज्ञेयंत्रपुमलंसीसंसीसस्यापिमलंमलं॥ ८१॥ नस्वप्नेनजयेन्निद्रांनकामेनजयेत्स्त्रियः॥ नेंधनेनजयेदग्निंनपानेनसुरांजयेत्॥ ८२॥ यस्यदानजितंमित्रंशत्रवोयुधिनिर्जिताः॥ अन्नपानजितादाराःसफलंतस्यजीवितं॥ ८३॥सहस्रिणोपिजीवंतिजीवंतिशतिनस्तथा॥ धृतराष्ट्रविमुंचेच्छांनकथंचिन्नजीव्यते॥ ८४॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिपश्यन्नमुह्यति॥ ८५॥ राजन्भूयोब्रवीमित्वांपुत्रेषुसममाचर॥ समतायदितेराजन्स्वेषुपांडुसुतेषुवा॥ ८६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९॥ ॥ ७॥ विदुरउवाच योभ्यर्चितःसद्भिरसज्जमानःकरोत्यर्थंशक्तिमहापयित्वा॥ क्षिप्रंयशस्तंसमुपैतिसंतमलंप्रसन्नाहिसुखायसंतः॥ १॥ महांतमप्यर्थमधर्मयुक्तंयःसंत्यजत्यनपाकृष्टएव॥ सुखंसुदुःखान्यवमुच्यशेतेजीर्णांत्वचंसर्पइवावमुच्य॥ २॥ अनृतेचसमुत्कर्षोराजगामिचपैशुनं॥ गुरोश्चालीकनिर्बंधःसमानिब्रह्महत्यया॥ ३॥

डवेषुचसमतास्तितर्हिसर्वेषुसममेवाचर यथाभागंराज्यंतेभ्योदेहीत्यर्थः ॥ ८६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९॥ ॥ ७॥ योभ्यर्चितइति असज्जमानःअभिमानशून्यः शक्तिअहापयित्वाअनतिक्रम्ययथाशक्तीत्यर्थः संतंसाधुंउपैतिलभते यतःप्रसन्नाःसंतःसाधवःसुखायअलंसुखंदातुंपर्याप्ताः॥ १॥अनपाकृष्टःपरैरपकर्षंअप्रापितोपि॥ २॥ समुत्कर्षःअनृतेनजयइत्यर्थः॥ ३॥

एकपदंसर्वात्मना ॥ ४ ॥ स्तब्धताऔद्धत्यं अभिमानःदर्पःतद्वत्त्वं अत्यागित्वंलुब्धता मदमोहौएकीकृत्यसप्त ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आकर्षःविषादीनां ॥ ९ ॥ अजेनसहितःउक्षाअजोक्षा औदुंबरंताम्र
मयंपात्रजातं उदुंबरंस्मृतंताम्रेइतिविश्वः विषंलोहमितिसर्वज्ञः स्वर्णनाभःशालग्रामःदक्षिणावर्तःशंखइतिनारायणः ॥ १० ॥ धन्यानिमंगलावहानि ॥ ११ ॥ सर्वपरंसर्वेभ्यःपुण्यहेतुभ्यःपरंउत्कृष्टं महावि
शिष्टंमहेनउत्सवेनअविशिष्टंसमानंमांगलिकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अस्यजीवत्वस्यहेतुरविद्याअनित्यंसुखदुःखेअविद्यांच नित्येधर्मेनिरवद्येआत्मनिचप्रतितिष्ठस्वनिष्ठांकुरु संतुष्यसंतोषंप्रामुहि तोषःपरउत्कृ

असूयैकपदंमृत्युरतिवादःश्रियोवधः ॥ अशुश्रूषात्वराश्लाघाविद्यायाःशत्रवस्त्रयः ॥ ४ ॥ आलस्यंमदमोहौचचापलंगोष्ठिरेवच ॥ स्तब्धताचाभिमानित्वंत
थात्यागित्वमेवच ॥ ५ ॥ एतेवैसप्तदोषाःस्युःसदाविद्यार्थिनांमताः ॥ सुखार्थिनःकुतोविद्यानास्तिविद्यार्थिनःसुखं ॥ ६ ॥ सुखार्थीवात्यजेद्विद्यांविद्यार्थीवात्य
जेत्सुखं ॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः ॥ नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचना ॥ ७ ॥ आशाधृतिंहंतिसमृद्धिमंतकःक्रोधःश्रियंहंतियशःकद
र्यता ॥ अपालनंहंतिपशूंश्चराजन्नेकःक्रुद्धोब्राह्मणोहंतिराष्ट्रं ॥ ८ ॥ अजाश्वकांस्यंरजतंचनित्यंमध्वाकर्षःशकुनिःश्रोत्रियश्च ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनएं
तानितेसंतुगृहेसदैव ॥ ९ ॥ अजोक्षाचंदनंवीणाआदर्शोमधुसर्पिषी ॥ विषमौदुंबरंशंखःस्वर्णनाभोथरोचना ॥ १० ॥ गृहेस्थापयितव्यानिधन्यानिमनुरब्र
वीत् ॥ देवब्राह्मणपूजार्थमतिथीनांचभारत ॥ ११ ॥ इदंचत्वांसर्वपरंब्रवीमिपुण्यंपदंतातमहाविशिष्टं ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंजह्याज्जीवितस्या
पिहेतोः ॥ १२ ॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ॥ त्यक्त्वाऽनित्यंप्रतितिष्ठस्वनित्येसंतुष्यत्वंतोषपरोहिलाभः ॥ १३ ॥ महाबलान्पश्यम
हानुभावान्प्रशास्यभूमिंधनधान्यपूर्णां ॥ राज्यानिहित्वाविपुलांश्चभोगान्गतान्नरेंद्रान्वशमंतकस्य ॥ १४ ॥ मृतंपुत्रंदुःखपुष्टंमनुष्याउत्क्षिप्यराजन्स्वगृहा
न्निर्हरंति ॥ तंमुक्तकेशाःकरुणंरुदंतिचितामध्येकाष्ठमिवक्षिपंति ॥ १५ ॥ अन्योधनंप्रेतगतस्यभुंक्तेवयांसिचाग्निश्चशरीरधातून् ॥ द्वाभ्यामयंसहगच्छत्यमु
त्रपुण्येनपापेनचवेष्ट्यमानः ॥ १६ ॥ उत्सृज्यविनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदःसुताः ॥ अपुष्पानफलान्वृक्षान्यथातातपतत्रिणः ॥ १७ ॥ अग्नौप्रास्तंतुपुरुषंकर्मान्वे
तिस्वयंकृतं ॥ तस्मात्तुपुरुषोयत्नाद्धर्मंसंचिनुयाच्छनैः ॥ १८ ॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वममुष्यचाधोमहत्तमस्तिष्ठतिह्यंधकारं ॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांबुद्ध्यस्वमा
त्वांप्रलभेतराजन् ॥ १९ ॥

ष्टःयस्मिन्लाभे ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृहान्निर्हरंतिदूरीकुर्वंति ॥ १५ ॥ १६ ॥ उत्सृज्यमृतस्यदेहंत्यक्त्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वंस्वर्गे अमुष्यअमुष्मात्स्वर्गात् चात्
अस्माच्चअधःपाताले महत्तमःतमोगुणप्रधानैःपुरुषैःप्राप्यंस्थानं अंधकारंअप्रकाशं ततूअंधंतमःअंधतामिस्राख्यंनरकंबुद्ध्यस्व मात्वांरागांधं प्रलभेतस्पृशेत् ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिपत्तुंज्ञातुंशक्ष्यसिचेदितिसंबंधः ॥ २० ॥ आत्माजीवोनदी पुण्यंधर्मएवतीर्थंयस्यां सत्यंब्रह्मतस्मादुद्‍दयोयस्याः तस्यांस्नातःनिष्णातःप्रत्यग्रूपेमग्नइत्यर्थः पूयतेशुध्यति कःपुण्यकर्मा पुण्यमपिकिं नित्य मलोभएव वैराग्यान्नपरंपुण्यमित्यर्थः ॥२१॥ नदींसंसारनदीं जन्मदुर्गाणिसंतर मोक्षार्थंयतस्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥२३॥ धृत्येति कामंअशनायांचधैर्येणजित्वाशिश्नोदरंदोषात्रक्षेत् सम्यग्दृष्ट्वावस्तूनामादाने नदृष्टपूतेस्थलेपदन्यासेनचपाणिपादंचक्षुषारक्षेत् चक्षुःश्रोत्रेमनसैवपरस्त्र्यादिभ्यःकुशब्देभ्यश्चव्यावर्त्तनेनरक्षेत् मनोवाचंचकर्मणासंयमनेनरक्षेत् ॥२४॥ नित्योदकीनित्यंयथाकालंस्नानाचमनपरः ॥२५॥

इदंवचःशक्ष्यसिचेद्यथावन्निशम्यसर्वंप्रतिपत्तुमेव ॥ यशःपरंप्राप्स्यसिजीवलोकेभयंनचामुत्रनचेहतेऽस्ति ॥ २० ॥ आत्मानदीभारतपुण्यतीर्थासत्योदया धृतिकूलादयोर्मिः ॥ तस्यांस्नातःपूयतेपुण्यकर्मापुण्योह्यात्मानित्यमलोभएव ॥ २१ ॥ कामक्रोधग्राहवतींपंचेंद्रियजलांनदीं ॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर ॥ २२ ॥ प्रज्ञावृद्धंधर्मवृद्धंस्वबंधुंविद्यावृद्धंवयसाचापिवृद्धं ॥ कार्याकार्येपूजयित्वाप्रसाद्ययःसंपृच्छेन्नसमुह्येत्कदाचित् ॥ २३ ॥ धृत्याशिश्नोदरं रक्षेत्पाणिपादंचचक्षुषा ॥ चक्षुःश्रोत्रेचमनसामनोवाचंचकर्मणा ॥ २४॥ नित्योदकीनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतितान्नवर्जी ॥ सत्यंब्रुवन्गुरवेकर्म कुर्वन्नब्राह्मणश्च्यवतेब्रह्मलोकात् ॥ २५ ॥ अधीत्यवेदान्परिसंस्तीर्यचाग्नीनिष्ट्वायज्ञैःपालयित्वाप्रजाश्च ॥ गोब्राह्मणार्थंशस्त्रपूतांतरात्माहतःसंग्रामेक्षत्रियःस्वर्गमेति ॥ २६ ॥ वैश्योधीत्यब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चधनैःकालेसंविभज्याश्रितांश्च ॥ त्रेतापूतंधूममाघ्रायपुण्यंप्रेत्यस्वर्गेदिव्यसुखानिभुंक्ते ॥ २७॥ ब्रह्मक्षत्रंवैश्यवर्णंचशूद्रःक्रमेणैतान्न्यायतःपूजयानः ॥ तुष्टेष्वेतेष्वव्यथोदग्धपापस्त्यक्त्वादेहंस्वर्गसुखानिभुंक्ते ॥ २८ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यैषधर्मस्तवोक्तोहेतुंचानुब्रुवतोमेनिबोध ॥ क्षात्राद्धर्माद्धीयतेपांडुपुत्रस्तंत्वंराजन्राजधर्मेनियुंक्ष्व ॥ २९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवमेतद्यथात्वंमामनुशाससिनित्यदा ॥ ममापिचमतिःसौम्य भवत्येवंयथात्थमां ॥ ३० ॥ सातुबुद्धिःकृताप्येवंपांडवान्प्रतिमेसदा ॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनर्विपरिवर्तते ॥ ३१ ॥ नदिष्टमभ्यतिक्रांतुंशक्यंभूतेनकेनचित् ॥ दिष्टमेवध्रुवंमन्येपौरुषंतुनिरर्थकं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्र०प० विदुरवाक्येचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ समाप्तमिदंप्रजागरपर्व ॥ छ ॥

परिसंस्तीर्याग्नीन्परिस्तरणैः ऐतनाग्निहोत्रमुपलक्षयतीतिनारायणः परिसंस्तीर्यवितत्यस्वेस्वेस्थानेआधायेत्यर्थः ततोयज्ञैरिष्ट्वा शस्त्रपूतःअंतरात्माचित्तंयस्यगोब्राह्मणार्थंमृतइत्यर्थः संग्रामेहतोवाक्षत्रियः॥२६॥ अधीत्यवेदंशास्त्रमितिशेषः त्रेताअग्नित्रयंतस्याःपूतंधूमंआघ्राय पुण्यंपावनं प्रेत्यमृत्वा ॥ २७ ॥ २८ ॥ क्षात्रात्धर्मात्पृथिवीपालनरूपात्राज्यादितियावत् राजधर्मेराज्ये ॥ २९ ॥ मांअनुशाससि अनुशास्सि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणीभूतासाधनसंपत्तिःसम्यगुपपादिता तत्रक्कचित्क्कचित्प्रसंगात्यतोयतोनिवर्त्ततइत्यादिनासंक्षेपेणब्रह्मविद्यासूचितातांविस्तरेणश्रोतुकामोधृतराष्ट्रउवाच अनुक्तमिति तेत्वया ॥१॥ मृत्युःजन्ममरणप्रवाहात्मकःसंसारः ॥२॥ तेतुभ्यं गुह्यान्गोप्यान्योगकलादीन् प्रकाशान्शमादीन् हृदयसंश्रयान्धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥३॥ वर्णाश्रमक्रममुल्लंघ्यब्रह्मविद्यांनोपदिशेदित्याख्यायिकामुखेनाह किं त्वमित्यादिना ॥ सनातनापरनामासनत्सुजातः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥७॥८॥ विधिदृष्टेनशास्त्रादवगतेनकर्मणामधुपर्कादिना ॥ ९ ॥ १० ॥ विद्याप्राप्तिफलमाह यंश्रुत्वेति ॥ ११ ॥ विषहेरन्बाधेरन् अमर्षः असहिष्णुता उद्भवउत्कृष्टैश्वर्यं क्षयोदयौतयोर्हेतुभूतेपापपुण्येच ॥ १२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७॥ उद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयेभाष्यकारादिभि

अथसनत्सुजातपर्व धृतराष्ट्रउवाच अनुक्तंयदितेकिंचिद्वाचाविदुरविद्यते ॥ तन्मेशुश्रूषतोब्रूहिविचित्राणिहिभाषसे ॥ १ ॥ विदुरउवाच धृतराष्ट्र कुमारोवैयःपुराणःसनातनः ॥ सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारत ॥ २ ॥ सतेगुह्यान्प्रकाशांश्चसर्वान्हृदयसंश्रयान् ॥ प्रवक्ष्यतिमहाराजसर्वबुद्धिमतां वरः ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच किंत्वंनवेदतद्भूयोयन्मेब्रूयात्सनातनः ॥ त्वमेवविदुरब्रूहिप्रज्ञाशेषोऽस्तिचेत्तव ॥ ४ ॥ विदुरउवाच शूद्रयोनावहंजातो नातोन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ कुमारस्यतुयाबुद्धिर्वेदतांशाश्वतीमहं ॥ ५ ॥ ब्राह्मींहियोनिमापन्नःसुगुह्यमपियोवदेत् ॥ नतेनगर्ह्योदेवानांतस्मादेतद्ब्रवीमिते ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ब्रवीहिविदुरत्वंमेपुराणंतंसनातनं ॥ कथमेतेनदेहेनस्यादिहैवसमागमः ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच चिंतयामासविदुरस्तमृषिंशंसित व्रतं ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासभारत ॥ ८ ॥ सचैनंप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ सुखोपविष्टंविश्रांतमथैनंविदुरोब्रवीत् ॥ ९ ॥ भगवन्संशयःकश्चि द्धृतराष्ट्रस्यमानसः ॥ योनशक्योमयावक्तुंत्वमस्मैवक्तुमर्हसि ॥ १० ॥ यंश्रुत्वाऽयंमनुष्येंद्रःसर्वदुःखातिगोभवेत् ॥ लाभालाभौप्रियद्वेष्यौयथैनंनजरांतकौ ॥ ॥ ११ ॥ विषहेरन्भयामर्षौक्षुत्पिपासेमदोद्भवौ ॥ अरतिश्चैवतंद्रीचकामक्रोधौक्षयोदयौ ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयपर्वणिविदुर कृतसनत्सुजातप्रार्थनेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोराजाधृतराष्ट्रोमनीषीसंपूज्यवाक्यंविदुरेरितंतत् ॥ सनत्सुजातं रहितेमहात्मापप्रच्छबुद्धिंपरमांबुभूषन् ॥ १ ॥

र्व्याख्यातान्संप्रतितनपुस्तकेषुचस्थितान्पाठान्श्लोकांश्चगुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्यव्याख्यायते ततोराजेति मनीषीशास्त्रसंस्कृतमनीषावान् रहितेएकांते परमांबुद्धिंपरविद्यांअथपरायायातदक्षरमधिगम्यतइतिश्रुतिप्रसिद्धां पप्रच्छ एतेनविषयोदर्शितः प्रयोजनंदर्शयति महात्माबुभूषन्निति परंब्रह्मभवितुमिच्छन् ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिब्रह्मज्ञानस्यब्रह्मभावफलकत्वश्रवणात् विदुरेरितंवाक्यं सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारतेतिमृत्युशब्दितस्यबंधस्याभावंश्रुत्वाप्रतिपूज्यासंगत्वात्कपटवतोपिममपापात्भयंनास्तीतिसंतोषंप्राप्य तेनज्ञानस्यसर्वकर्मोन्मूलनहेतुत्वंदर्शितं यथोक्तं हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रश्नमेवाह सनत्सुजातेति मृत्युरितिध्रुवंजन्ममृतस्यचेतिसाहचर्याज्जन्ममरणप्रवाहरूपोबंधउच्यते सनास्तीतितवप्रकर्षेणवादंपूर्वोक्तंविदुरादीनांमुखात्शृणोमि हेसनत्सुजातसनत्सर्वदासुष्ठुजातंजन्मयस्यनि
त्यकुमारत्वेनजरामरणविवर्जितेत्यर्थः श्रुतिश्चैतदाह ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति नुतथाअमृत्यवेमृत्योरभावाय एकशतंवर्षाणिमघवान्प्रजापतौब्रह्मचर्यमुवा
सेतिबंधनिवृत्त्यर्थोयत्नश्चश्रूयते नह्यसतोनित्यनिवृत्तस्यनिवृत्त्यर्थंयत्नोयुज्यते तदनयोःपक्षयोःकतरत्मतंसत्यंतद्ब्रूहीतिशेषः ॥ २ ॥ यत्कर्मणाब्रह्मचर्येणमृत्युर्नास्तीतितेनसत्यस्यबंधस्यसाधनेननाशइति
अपृच्छःपृष्टवानसि यच्चापरंमृत्युःस्वरूपतएवनास्तीत्यपृच्छः एतत्एतयोःपक्षयोःपरस्परविरुद्धत्वंमाविशंकिथाःमामंस्थाः अमृत्युःकर्मणाकेचिदितिपाठेकर्मसाध्यंअमृतत्वंउतज्ञानसाध्यमितिपक्षद्वयोपन्या
सः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाश्रयेणविरोधभावंमन्वानोमाविशंकिथाइतिब्रवीतीत्यर्थः ॥३॥ अविरोधमेवाह उभेइति एतस्यएकस्यैवपुंसोऽवस्थाभेदेनउभेअपिसत्येएव हेक्षत्रियविद्धि अविद्यावस्थायांबंधः
सत्यःकर्मनाशश्च विद्यावतांतुरज्जूरगवत्कालत्रयेपिनास्ति मोहाद्धासमानस्यतुज्ञानमात्रेणनिवृत्तिर्भवतीतिभावः आद्यप्रवृत्तेइतिपाठेउभेअपिमतेअनादिनीनित्येइत्यर्थः सिद्धांतमाह मोहादिति निर्मोहानां
तुनास्त्येवमृत्युरित्यर्थः मोहंविवृणोति प्रमादमिति आत्मतत्त्वानवेक्षणंप्रमादः मूलाज्ञानमितियावत् तदेवमृत्युः मृत्युर्वैतमइतिश्रुतेः अप्रमादंअवहिततांसम्यगवेक्षणंज्ञानमितियावत् ज्ञानंसम्यगवेक्षणमितिस्मृ

**धृतराष्ट्रउवाच सनत्सुजातयदिदंशृणोमिनमृत्युरस्तीतितवप्रवादं॥ देवासुराद्याचरन्ब्रह्मचर्यममृत्यवेतत्कतरन्नुसत्यं ॥ २॥ सनत्सुजातउवाच अपृ
च्छःकर्मणायच्चमृत्युर्नास्तीतिचापरं॥ शृणुमेब्रुवतोराजन्यथैतन्माविशंकिथाः॥३॥ उभेसत्येक्षत्रियैतस्यविद्धिमोहान्मृत्युःसंमतोयंकवीनां॥ प्रमादंवैमृत्यु
महंब्रवीमितथाऽप्रमादममृतत्वंब्रवीमि ॥ ४॥ प्रमादाद्वैअसुराःपराभवन्नप्रमादाद्ब्रह्मभूताभवंति॥ नैवमृत्युर्व्याघ्रइवात्तिजंतून्नह्यस्यरूपमुपलभ्यतेहि॥५॥
यमंत्वेकेमृत्युमतोन्यमाहुरात्मावसन्नममृतंब्रह्मचर्यं॥ पितृलोकेराज्यमनुशास्तिदेवःशिवःशिवानामशिवोऽशिवानां॥ ६॥**

तेः अमृतत्वंअमृतत्वहेतुः ॥ ४ ॥ प्रमादात्अज्ञानात् असुराःअसुषुरममाणाःकामक्रोधाद्यासुरवृत्तिभिराक्रांताः पराभवन्मृत्युवशाअभूवन् तथाअप्रमादात्ज्ञानात् ब्रह्मभूताःपूर्वंब्रह्मैवसंतःअविद्ययाऽब्रह्मत्व
मात्मनोमन्यमानाःविद्ययापुनर्ब्रह्मैवभवंति ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः सुराश्चेतिपाठेसुराःशमदमादिमंतःब्रह्मभूताःब्रह्मभावंगताइत्यर्थः मृत्युरज्ञानंजंतून्अत्तिसंसारसंकटेपातयतिनतुव्याघ्रइवदृश्यते कार्यमे
वास्यदृश्यतेनस्वरूपमित्यर्थः हियतःअस्यरूपंनिरीक्ष्यमाणमपिनउपलभ्यते नहिरज्जूरगोपादानमज्ञानंउरगवद्द्रष्टुंशक्यमित्यर्थः ॥ ५॥ ननुयदिमृत्योःरूपंनोपलभ्यतेतर्हितत्सत्त्वेकिंप्रमाणमतआह यममिति
अतःअज्ञानाख्यान्मृत्योरन्यंयमसंज्ञंएकेमूढाःमृत्युमाहुः अथसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतं अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलादिति अस्यव्यतिरेकमुखेनआत्मनिकल्पितत्वमाह आत्मावसन्नमिति आ
त्मनिप्रतीच्येवावसन्नंलीनं तेनरज्जूरगादिवत्यमादिकमपिआत्मनिकल्पितमेवेत्यर्थः आत्मावासमितिपाठेआत्माश्रयमित्यर्थः यमप्रशमोपायमाहामृतमिति ब्रह्मचर्यंब्रह्मणिचर्याआत्मानुसंधानंनिरस्ताखिल
कल्पनाजालं अमृतंमोक्षहेतुः योगिनांयमभयंनास्तीत्यर्थः नतस्यरोगोनजरानमृत्युरितिश्रुतेः ननुकल्पितस्ययमस्यमृगजलादेरिवार्थक्रियाकारित्वंनयुक्तमतआह पितृलोकइति यादृशोयक्षस्तादृशोबलि
रितिन्यायेनआत्मनिकल्पितगरुडभावस्यविषनिवर्त्तकत्ववत्तत्राप्यर्थक्रियाकारित्वमस्तीतिभावः अत्रयुक्तिमाह शिवइति शीतोष्णादिवदेकस्मिन्सत्यस्यविरुद्धधर्मद्वयस्यासंभवात्तस्मिन्नेवशिवत्वाशिव
त्वेरज्ज्वांसर्पदंडादिवत्कल्पितेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्येति अस्ययमस्यआदेशादाज्ञातःक्रोधादिरूपोमृत्युर्मरणहेतुर्निःसरतिउद्भवति अत्रयथाऽज्ञानाभिमानिनीदेवतायमःएवंक्रोधाद्यभिमानिन्योपिदेवताःयमस्यदासभूताःसंतीत्यधिदैवमर्थः अध्यात्मंतुअ
ज्ञानादेवक्रोधादयउद्भवंतिततोम्रियतइत्यर्थः ननुयद्यात्माबासमज्ञानंतर्हितत्आत्मनःपृथक्सिद्धमपृथक्सिद्धंवा अंत्येमुक्तानामपिपुनर्बंधापत्तिः आद्येसांख्यप्रकृतिवत्तदनाशापत्तिरित्याशंक्यमृत्युंविशिन
ष्टि नराणांअहंगतेनैवविमार्गान्चरन्निति जीवानांयोहंकारस्तेनसहगतंगमनंअहंकारसाहित्यंतेनविमार्गान्अनात्मगान्मार्गान्चरन्विषयान्भुंजानइत्यर्थः मुक्तौअज्ञानाश्रयस्यअहमर्थस्यचिदाभासस्यनष्टत्वा
त्नशुद्धादात्मनःसकाशादज्ञानंपुनरुदेतिनापिपृथगवतिष्ठतइतिभावः ननुसुषुप्तावहंकारलयोपिदृश्यतइत्यतआह नचेति तदानीमपिसूक्ष्मस्याहमर्थस्यसत्त्वान्नकश्चित्ज्ञानंविनाआत्मयोगंउपैतिस्वंरूपंप्राप्नोती
त्यर्थः अतोऽहंकारनाशात्प्राक्आत्मनःक्रोधादिरूपस्यमृत्योरुदयोयुज्यतएवेत्यर्थः आस्यादेषइतिपाठेआस्तेस्मिन्नित्यास्यमज्ञानस्याधिष्ठानंअहंकारस्तस्मान्निःसरतइतिपूर्ववत्॥ ७॥ आत्मयोगाभावेदोषमाह
तेइति तेनराःमोहिताःक्रोधादिभिरितिशेषः तद्वशेक्रोधादिरूपस्यमृत्योर्वशेवर्तमानाःसंतःइतोऽस्माल्लोकात्प्रेताःगताःसंतःतत्रयमलोके पुनरित्यसकृद्गमनसूचनार्थं पतंतिगच्छंति नरकादावितिशेषः ततस्तान्त
त्रगतान्अनुदेवाइंद्रियाणिप्लवंतेतत्रैवगच्छंति तमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंतीतिश्रुतेः मृङ्प्राणत्यागेइत्यनुशासनाच्चमृत्युरज्ञानंमरणसंज्ञामपिलभते अयंभावः मृत्युरत्यंतविस्मृति

अस्यादेशान्निःसरतेनराणांक्रोधःप्रमादोलोभरूपश्चमृत्युः॥ अहंगतेनैवचरन्विमार्गान्नचात्मनोयोगमुपैतिकश्चित्॥ ७॥ तेमोहितास्तद्वशेवर्तमानाइतःप्रेता
स्तत्रपुनःपतंति॥ ततस्तान्देवाअनुविप्लुवंतेअतोमृत्युर्मरणाख्यामुपैति ॥८॥ कर्मोदयेकर्मफलानुरागास्तत्रानुतेयांतिनतरंतिमृत्युं॥सदर्थयोगानवगमात्समं
तात्प्रवर्ततेभोगयोगेनदेही॥ ९॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांमिथ्यार्थयोगस्यगतिर्हिनित्या॥ मिथ्यार्थयोगाभिहतांतरात्मास्मरन्नुपास्तेविषयान्समंतात्॥ १०॥
अभिध्यावैप्रथमंहंतिलोकान्कामक्रोधावनुगृह्याशुपश्चात्॥ एतेबालान्मृत्यवेप्रापयंतिधीरास्तुधैर्येणतरंतिमृत्युं॥ ११॥

रितिस्मृतेरज्ञानंप्रत्यगानंदविस्मारकत्वेनयम
श्चप्रत्यक्त्वेनगृहीतस्यदेहस्यचविस्मारकत्वेनसाम्यात्द्वयमपिमृत्युशब्दितं तथाचमुख्योमृत्युरज्ञानंगौणोयमइति॥ ८॥ ननुप्राङ्मरणान्मृत्युभयंमृतस्यतुकृतकृत्यतैवास्तीत्याशंक्याह कर्मोदयइति भोगप्रदस्यकर्म
णउदयेसतिकर्मफलभोगेऽनुरागोयेषांतेतथाभूताःतत्रस्वर्गादौअनुयांतिभोगवासनयापूर्वदेहंत्यक्त्वागच्छंति अतोमृत्युंनतरंति देहनाशमात्रेणनमुच्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः येयंप्रेतेविचिकित्सामनुष्येऽस्तीत्येके
नायमस्तीतिचैकेइतिमृतस्यास्तित्वनास्तित्वेउपक्षिप्य योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतमितिअस्तीत्येवोपलब्धव्यइतिचास्तित्वंदेहांतरप्राप्तिंचाह अत्रहेतुः सदर्थेति
सत्ब्रह्मतत्प्राप्त्यर्थोयोगःसदर्थयोगःयमाद्यष्टांगोपेतःतस्यानवगमादलाभात्समंतात्ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्योनिषुभोगयोगेनभोगलिप्सयादेहीदेहाभिमानीप्रवर्तते ॥ ९ ॥ भोगयोगमेवनिंदति तद्वाइति यत्अस्यपुंसःमि
थ्याभूतेषुअर्थेषुशब्दादिविषयेषुयोगोरागस्तदर्थंगतिःप्रवृत्तिःनित्यास्वाभाविकीतदेवइंद्रियाणांमहामोहनंअर्थानांमिथ्यात्वंसंकल्पकृतत्वात् यदाहाक्षपादः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषो
रागादिः मिथ्यार्थयोगेनविषयसंगेनअभिहतांतरात्माव्यथितचित्तःसन्विषयान्स्मरन्स्मरणपूर्वकंउपास्ते हेतौशतृप्रत्ययः स्मरणमेवविषयोपासनाहेतुरतस्तेषांविस्मरणमेवकर्तव्यमित्यर्थः ॥ १०॥ तत्स्मरणे
दोषमाह अभिध्येति अभिध्याविषयस्मरणंप्रथमं ततःकामस्तत्प्राप्त्यभिलाषः केनचिन्निमित्तेनतत्प्रतिहतौक्रोधः एतेअभिध्यादयःएवंक्रमेणबालान्अजितचित्तान्मृत्यवेमोहायप्रापयंति येतुधीराःजि
तचित्ताःनिष्कामास्तेमृत्युंतरंति पाठांतरेधर्मयोगाभ्यासंचरंति॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सइति सःमृत्युतरणकामःयोगीवा अभिध्यायन्आत्मानंचिंतयन्उत्पतितान्कामानेवनिहन्यात् हननोपायमाह अनादरेणतुच्छत्वबुध्यापथिपतिततृणवत्स्त्र्यादीन्प्राप्तानपिअप्रतिबुध्यमानःअचिंतयन् यएवं
विद्वान्भूत्वाकामान्निहंतिएनंपुरुषंमृत्युरज्ञानंमृत्युरिवयमइवनात्तिनग्रसते निष्कामस्यमृत्युभयंनास्तीत्यर्थः ॥१२॥ सकामंनिंदति कामानुसारीति विषयार्थीविषयमनुविनश्यति यथोक्तं कुरंगमातंगपतंगभृं
गमीनाहताःपंचभिरेवपंचेति फलितमाह कामानिति विषयांस्त्यक्त्वा रजोदुःखरूपंयत्किंचित्सर्वंधुनुतेनाशयति ॥ १३ ॥ विपक्षेदोषमाह तमइति अयंकामःभूतानांतमःअज्ञानंतत्कार्यकरत्वात् यतःअप्र
काशोनास्तिप्रकाशोविषयविवेकोयस्मिन्सतथा अतएवनरकवद्दुःखदः एतदेवाह मुह्यंतइति यथामुह्यंतोमदिरामत्ताः गृह्णंतइतिपाठेग्रहगृहीताःपथिगच्छंतःश्वभ्रवत्गर्त्तयुक्तंदेशंधावंति तथाकामिनःसंसारेवर्त्त
मानाःसुखंसुखप्रदंभार्यादिंप्रतिधावंतीत्यर्थः॥१४॥अमूढवृत्तेःकामेनानभिभूतचित्तस्यपुंसस्तुतृणमयव्याघ्रवत्मृत्युर्यमःकिंकुर्यान्नकिमपीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्अस्यकामस्यआयुःजीवनंमूलाज्ञानंनिर्णुद
न्अपनेष्यन्अन्यत्किंचित्काम्यमानंस्त्र्यादिकंअमन्यमानःअगणयन्नाधीयीतनस्मरेत्तुच्छत्वबुध्याविषयविस्मरणमेवकाममूलोच्छेदहेतुरित्यर्थः यदाहवसिष्ठः भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशवर्णवत्

सोऽभिध्यायन्नुत्पतितान्निहन्यादनादरेणाप्रतिबुध्यमानः॥ नैनंमृत्युर्मृत्युरिवात्तिभूत्वाएवंविद्वान्योविनिहंतिकामान्॥ १२॥ कामानुसारीपुरुषःकामाननुवि
नश्यति॥ कामान्व्युदस्यधुनुतेयत्किंचित्पुरुषोरजः॥ १३॥ तमोऽप्रकाशोभूतानांनरकोयंप्रदृश्यते॥ मुह्यंतइवधावंतिगच्छंतःश्वभ्रवत्सुखं॥ १४॥ अमूढवृ
त्तेःपुरुषस्येहकुर्यात्किंवैमृत्युस्तार्णइवास्यव्याघ्रः॥ अमन्यमानःक्षत्रियकिंचिदन्यन्नाधीयीतनिर्णुदन्निवास्यचायुः॥ १५॥ सक्रोधलोभौमोहवानंतरात्मास
वैमृत्युस्त्वच्छरीरेयएषः॥एवंमृत्युंजायमानंविदित्वाज्ञानेतिष्ठन्नबिभेतीहमृत्योः॥विनश्यतेविषयेतस्यमृत्युर्मृत्योर्यथाविषयंप्राप्यमर्त्यः॥१६॥ धृतराष्ट्रउवाच
यानेवाहुरिज्ययासाधुलोकान्द्विजातीनांपुण्यतमान्सनातनात्॥ तेषांपरार्थंकथयंतीहवेदाएतद्विद्वान्नोपैतिकथंनुकर्म॥ १७॥

अपुनःस्मरणंमन्येसाधोविस्मरणंवरं तथापितवनस्वास्थ्यंसर्वविस्मरणादृतेइतिच॥१५॥यमंत्वेकेइत्यत्रआत्मावसन्नमितियमोप्यात्मनिकल्पितइत्युक्तंतद्व्याचष्टे सक्रोधलोभाविति यस्त्वच्छरीरेएषःअहंप्रत्यय
विषयःअंतरात्माबाह्यात्मानंशरीरमपेक्ष्य आंतरःचिदचिद्ग्रंथिरूपोजीवःसमोहवान्अतस्मिंस्तद्बुद्धिर्मोहःअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिःविपर्ययरूपंज्ञानंतद्वान्क्रोधलोभमृत्युरूपोभवति शुकनलिकान्यायेन
स्वयंबंधहीनोपिअज्ञानात्स्वात्मानंबद्धंमन्यतेतेनकामादिवशोभवतीत्यर्थः उपसंहरति एवमिति जायमानं मोहादितिशेषः मोहविरोधिनिज्ञानेतिष्ठन्निष्ठावान्यमान्नबिभेति तत्रदृष्टांतः विषयेगोचरेतस्यज्ञान
स्यमृत्युर्बंधःविनश्यते मृत्योर्यमस्य मर्त्यःदेहः अज्ञानकृतोबंधोज्ञानेनैवनश्यतिनकर्मणेतिप्रघट्टकार्थः ॥१६॥ अत्रशंकते यानिति साधुइज्ययासोपासनेनअश्वमेधादिनाकर्मणापुण्यतमान् इंद्रलोकाद्यपेक्ष
यापुण्यान्सनातनान्व्यवहारापेक्षयानित्यान् लोकान्सत्यलोकाख्यान्इहवेदेआहुःवेदविदः तेषांलोकानांपरार्थंपरार्थत्वंमोक्षप्रापकत्वंवेदाःकथयंति एतत्कर्मणांक्रममुक्तिहेतुत्वंविद्वान्जानन्कर्मकथंनुन
उपैतिनशरणीकरोति कर्मभिरेवमोक्षसिद्धौकिंज्ञानेनेतिभावः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाधत्ते एवमिति अविद्वान्एवंत्वदुक्तक्रमेणतत्रमोक्षपदेउपयाति तथैवअर्थजातंभोगमोक्षाख्यंप्रयोजनसामान्यंवेदाःवदंति तथाअनीहोनिष्कामःपरात्मापरंअनात्मानंदेहादिकंअविद्ययाआत्मत्वेनगृह्णन् जीवःपरंनिर्गुणात्मानंआयातिआभिमुख्येनप्राप्नोति निष्कामस्तत्तदुपाध्याकारतांत्यक्त्वानिष्कलेनरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः अन्यथातुसएवजीवःमार्गेणसुषुम्नानाड्यामार्गान्तत्तल्लोकप्रापकान्निहत्यनिरस्यब्रह्मलोकद्वारापरंप्रयाति तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतीतिश्रुतेः तथाचबृहदारण्यके तद्यथापेशस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेएवमेवेदंशरीरंनिहत्यविद्यांगमयित्वान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतितुकामयमानोऽथाकामयमानोयोऽकामोनिष्कामआप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतइतिकामयमानस्यअस्माद्देहादुत्क्रांतस्यदेहंमरणेनासद्रूपत्वंनयतःस्वर्णकारदृष्टांतेनपित्र्यगांधर्वादिरूपांतरकर्तृत्वमुक्त्वानिष्कामस्यपूर्णब्रह्मभावंगतस्यउत्क्रांतिर्निषिध्यते ॥ १८ ॥ ननुजीवःपरंप्राप्नोतिचेदन्यस्यान्यात्मताऽयोगात्परएवजीवत्वंप्राप्नोतीत्यु

सनत्सुजातउवाच एवंह्यविद्वानुपयातितत्रतत्रार्थजातंचवदंतिवेदाः॥
अनीहआयातिपरंपरात्माप्रयातिमार्गेणनिहत्यमार्गान्॥ १८॥
धृतराष्ट्रउवाच कोसौनियुंक्तेतमजंपुराणंसचेदिदंसर्वमनुक्रमेण॥
किंवास्यकार्यमथवासुखंचतन्मेविद्वन्ब्रूहिसर्वंयथावत्॥ १९॥

क्तंभवति तच्चायुक्तं अनियोज्यब्रह्मात्मत्वात्परस्येत्याशंकते कोसाविति तंपरमात्मानंअजंजन्मादिहीनंपुराणंपुराषिनवमित्यनेनपरिणामित्वंनिरस्तं तादृशंपरंकोसौनियुंक्तेयन्नियोगादयंदुःखादिभाग्भवति नियोजकांतरसत्वेतस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्यइतिपरानवस्थेतिभावः ननुपरएवनियोजकांतरंविनाइदंसर्वंचेतनाचेतनंविश्वंतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेःक्रमेणभवतीतिशंकते सचेदिति एतद्दूषयति किंवेति अस्यपरस्यावाप्तकामतयानिष्कामस्यकिंवाकार्यंकर्त्तव्यमस्तिनकिमपीत्यर्थः प्रयोजनमनुद्दिश्यनमंदोपिप्रवर्त्ततइतिन्यायेनप्रयोजनंविनापरेप्रवृत्तिर्नसंभवतीत्यर्थः ननुलोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायेन लोकेनिष्प्रयोजनापिचतुरंगादिक्रीडादृश्यतेतद्वत्परस्यापिलीलैवजगत्सृष्टिप्रवेशादिकमित्याशंक्याहाथवेति चतुरंगादिक्रीडापिसुखार्थमेवक्रियतेनचपरस्यसुखलिप्सास्तिनचस्वात्मानंस्वयमेवसंकटेपातयतः सुखंवास्तीतिनपरस्यस्वतःसृष्टौप्रवृत्तिःसंभवति नापितेनसहजीवस्याभेदःसंभवति जीवपरयोर्भेदेतुजीवादृष्टानुरोधेनराजवत्परोजीवभोगार्थंसृष्ट्यादौप्रवर्त्ततेस्वकृतमर्यादापरिपालनार्थंचेतियुज्यतेऽतःनतयोरभेदःसंभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उत्तरमाह दोषइति विभेदयोगेविशेषेणभेदोययोस्तौविभेदौविभिन्नौतयोर्योगेअभेदेनऐक्येमहान्दोषः अन्यस्यान्यात्मत्वासंभवात् अतोजीवपरयोस्तात्विकोभेदोनयुक्तइत्यर्थः किंतर्हिअनादियोगेन नअ
तुंशीलमस्येत्यनादीभोग्यवर्गःस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकानिक्षेत्राणितैःसहयोगेनसंबंधेनपुंसःपरस्मात्सकाशात्नित्याःजीवाःघटाकाशजलचंद्रादिन्यायेनभवंतितथातेनऔपाधिकेनभेदेनास्यआधिक्यंकिंचि
दपिनअपैति नहिजलचंद्रेकंपमानेमुख्यश्चंद्रःकंपते नापिघटाकाशेचलतिमुख्येआकाशेचलनंसंभाव्यते तथाचश्रुतयः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेप्रकाशते एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् यथाह्ययंज्यो
तिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा घटसंवृत्तमाकाशंनीयमानेयथाघटे घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइत्याद्याऔपाधिकंजीवपरयोर्भेदंद
र्शयंति एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण एकएवशुद्धःजलाशयतरंगचंद्रन्यायेनप्रकाशतइत्याद्यश्रुतेरर्थः एवंचजीवेशभेदप्रयुक्तःसर्वोपिव्यवहारःसेत्स्यतिनचपरांतरकल्पनावतरतीतिसिद्धं कथंभूते
नअनादियोगाख्येनक्षेत्रसंबंधेन अनादियोगेनअनादिनाआदिशून्येनाज्ञानेनहेतुनायोगःसंबंधोस्यसोनादियोगस्तेनभवंति जन्मादिभाजइतिशेषः पुंसःपुमांसः अज्ञानयोगोत्थःक्षेत्रयोगइत्यर्थः ॥ २० ॥
जीवेशयोर्भेदंनिरस्यप्रपंचस्यापिपरमेश्वरात्पृथक्सत्वंवारयति यएतद्वेति वाशब्दउपमार्थे यइतिपुंस्त्वंविधेयापेक्षया एतत्परिदृश्यमानंजगत्यज्जगदिवभातिसनित्योऽविकारीभगवान्सर्वैश्वर्यसंपन्नःपरमात्मै
व वाशब्दोमिथ्यात्वद्योतकः तथाहि यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यति अहमद्यस्वप्नेगजमिवाद्राक्षमितिवेदेलोकेचमिथ्यार्थानुवादेइवशब्दःप्रयुज्यते श्रुतिश्च इदंसर्वंयदयमात्माब्रह्मैवेदंविश्वंसर्वंखल्वि

सनत्सुजातउवाच दोषोमहानत्रविभेदयोगेह्यनादियोगेनभवंतिनित्याः ॥ तथास्यनाधिक्यमपैतिकिंचिदनादियोगेनभवंतिपुंसः ॥ २० ॥ यएतद्वाभग वान्सनित्योविकारयोगेनकरोतिविश्वं ॥ तथाचतच्छक्तिरितिस्ममन्यतेतथार्थयोगेचभवंतिवेदाः ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच येस्मिन्धर्मान्नाचरंतीहकेचि त्तथाधर्मान्केचिदिहाचरंति ॥ धर्मःपापेनप्रतिहन्यतेस्विदुताहोधर्मःप्रतिहंतिपापं ॥ २२ ॥

दंब्रह्मेत्याद्याप्रपंचस्यब्रह्मानन्यत्वमाह विकारोनृतंमायातद्योगेनविश्वंकरोतिस्वप्नेंद्र
जालवन्नतुकनककुंडलवज्जगद्ब्रह्मणोःपरमार्थतोविकारविकारिभावोस्ति ब्रह्मणोप्यनित्यत्वापत्तेरित्यर्थः ननुनित्यंपरिणामिचप्रधानंस्वतंत्रमेवजडस्यजगतोजडमेवकारणमस्तु सादृश्यात् नतुचेतनंवैलक्षण्या
दित्याशंक्याह तथाचतच्छक्तिरिति तथाचतेनैवप्रकारेणस्वात्मनिस्वप्नवज्जगदवभासयंतीतस्यपरमात्मनःशक्तिस्तदनन्यास्तीतिवेदोपिमन्यतेस्म तथाचश्रूयते देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिपरास्यशक्तिर्विवि
धैवश्रूयतइतिच ननुभोग्यत्वात्शक्तिःआत्मनःस्वं भोक्तृत्वादात्मातत्स्वामी तथाचतयोर्भेदइत्याशंक्याह तथार्थेति शक्तिर्हिनशक्तिमतःपृथग्दृष्टा वह्नेरिवदहनप्रकाशनशक्तिः वेदाअपिबहुस्यांप्रजायेये
ति सच्चत्यच्चाभवदित्यादयः चकाराल्लोकेशक्तिग्रहोपितादृशार्थयोगेशक्तिशक्तिमतोरभेदेनसंबंधेप्रमाणंभवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ एवंजीवेशयोरभेदात्जगतोमिथ्यात्वात्जगज्जन्मादिनिमित्तभूतायाःप्रकृतेःब्रह्मा
नन्यत्वाच्चब्रह्माद्वैतंसिद्धं तेनमृत्युर्नास्तीतिपक्षःसुस्थिरः येषांचमतेकर्मणामृत्युनाशस्तेषामपिक्रममुक्तिप्रणाड्याकर्मणांमोक्षहेतुत्वंचस्थितं येकेचित्तुअस्मिन्मोक्षेनिमित्तेधर्मान्अग्निहोत्रादीनिकर्माणिनाचरं
तिकिंतुमोक्षार्थंसंन्यासमेवकुर्वंति येकेचित्क्रममुक्त्यर्थंकर्माण्येवउपासनासहितानिकुर्वंतियेषांतुताद्दशोमहान्धर्मोनास्तिकिंतुअल्पएवाग्निहोत्रादिर्नित्यानुष्ठानात्मकोस्तितेषामपिसधर्मःपापेनरागादिदोषेण
हन्यतेउतधर्मएवपापंहंतीतिप्रश्नार्थः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उत्तरमाह उभयमिति तत्रमोक्षेउभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मचउपयुज्यते तथाधर्मस्यफलंस्वर्गःचित्तशुद्धिर्वा इतरस्यअधर्मस्यपापस्यनित्यकर्मत्यागस्यवाफलंनरकःउपयुज्यतइति ॥२३॥ इदमेवसंग्रहवा
क्यंविवृणोति तस्मिन्स्थितावितिद्वाभ्यां उभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मच तस्मिन्मोक्षेस्वस्वरूपेस्थितौस्थितिनिमित्तंनित्यंअविचलं वाशब्दएवार्थः तयोर्विशेषमाह ज्ञानेनेति संन्यासपूर्वकेणज्ञानेनब्रह्मविद्यया
सिद्धंनित्यनिर्वृत्तंब्रह्मप्रतिहंतिअनृतजडदुःखादिप्रातिकूल्येनसच्चिदानंदात्मकंगच्छतिप्राप्नोति हंतेरत्रगत्यर्थत्वंज्ञेयं तथासोपासनेनकर्मणाअन्यथासिद्धाद्विपरीतंसाध्यंपुण्यंप्रशस्तंदेवतादिभावंउपैति यतःदेही
देहाभिमानीभवति तथागतंतेनप्रकारेणस्थितंसिद्धंनरदेहाभिमानजंपापमपिकदाचित्उपैति देवभावंप्राप्तोपिकदाचिन्मुच्यतेऽन्यथाजयविजयादिवत्ततोभ्रश्यत्यपीतिज्ञानमेवश्रेष्ठमितिभावः ॥ २४ ॥ फ
लंधर्मस्यैवेतरस्यचेत्युत्तरार्द्धंविवृणोति गत्वेति उभयंपुण्यस्यपापस्यचफलंस्वर्गनरकाख्यंतच्चअस्थिरंक्षयिष्णुगत्वाप्राप्यपुनरस्मिन्लोकेकर्मणापूर्वसंस्कारानुगुणेनतत्तद्योन्युचितेनयुज्यतेयोगंप्राप्नोति कर्म
कृत्वातत्फलंभुक्त्वापुनःकर्मैवकुरुतेतेनकर्मपाशान्नमुच्यतेइत्यर्थः यद्यप्येवंतथापिसचापिकर्मयोगीकर्मणाधर्मेणधर्मरूपेणपापंप्रणुदतिदूरीकरोतिविद्वान् मूढस्तुकर्मणःफलंस्वर्गपश्वादिकमेवेच्छतीतिभावः

सनत्सुजातउवाच उभयमेवतत्रोपयुज्यतेफलंधर्मस्यैवेतरस्यच॥ २३॥ तस्मिन्स्थितौवाप्युभयंहिनित्यंज्ञानेनविद्वान्प्रतिहंतिसिद्धं॥ तथान्यथापुण्यमुपै
तिदेहीतथागतंपापमुपैतिसिद्धं॥ २४॥ गत्वोभयंकर्मणायुज्यतेस्थिरंशुभस्यपापस्यसचापिकर्मणा॥ धर्मेणपापंप्रणुदतीहविद्वान्धर्मोबलीयानितितस्यसि
द्धिः॥ २५॥ धृतराष्ट्रउवाच यानिहाहुःस्वस्यधर्मस्यलोकान्द्विजातीनांपुण्यकृतांसनातनान्॥ तेषांक्रमान्कथयततोपिचान्यान्नैतद्विद्वन्वेत्तुमिच्छामिक
र्म॥ २६॥ सनत्सुजातउवाच येषांव्रतेथविस्पर्धाबलेबलवतामिव॥तेब्राह्मणाइतःप्रेत्यब्रह्मलोकप्रकाशकाः॥ २७॥

अतोहेतोर्धर्मोबलीयान्नत्वधर्मः इतिहेतोस्तस्यधर्मंकुर्वतःसिद्धिःकालेनरागादिदोषनाशद्वारामोक्षोप्यस्तीत्यर्थः विद्धीतिपाठेसिद्धिमितिशेषः ॥ २५॥ काम्योधर्मःपापंचबंधहेतुःनित्यधर्मजंचपुण्यंमोक्षहेतु
रितिमन्वानःपृच्छति यानिहाहुरिति अपामसोममममृताअभूम अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति यस्यैतेऽष्टाचत्वारिंशत्संस्काराःसब्रह्मणःसायुज्यंसलोकतांगच्छतीत्याद्याःश्रुतयःस्मृतयश्चपुण्यकृ
तांद्विजातीनांस्वधर्मस्यफलभूतान्सनातनान्नित्यान्लोकान्आहुः तेषांक्रमान्धर्मतारतम्येनउच्चनीचभावंकथय ततोपिचान्यान्निरतिशयान्प्रत्यगानंदरूपान् बहुत्वंपूजायां मोक्षसुखंचकथय एतत्स्वधर्मा
दन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयभूतंनिषिद्धंकाम्यंचकर्मवेदितुंनइच्छामि एतेनस्वस्यवैराग्यंदर्शितं प्रकृतेचतदुपयोगोस्तीतिज्ञेयं ॥ २६ ॥ उत्तरमाह येषामिति व्रतेयमनियमादिरूपेविस्पर्द्धाअहमन्येभ्योऽधि
कंयमादीन्साधयिष्यामिअहमन्येभ्यइतिसंघर्षः विश्वामित्रादिवत्तपस्यभिनिवेशइतियावत् बलवतांमल्लादीनामिव तेयोगिनः ब्राह्मणाःसगुणब्रह्मविदइतःदेहात्प्रेत्यगत्वाब्रह्मलोकेतेजस्विनःपूज्याभवंतित
तोमुक्तिंचब्रह्मणासहप्राप्नुवंति तथाचस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति ॥ २७ ॥ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वधर्मश्रेष्ठस्ययोगधर्मस्यफलमुक्त्वाइज्यादिधर्मस्यफलमाह येषामिति अहमेवयज्ञादीन्सर्वोत्कर्षेणानुतिष्ठेयमितियेषामाग्रहःतेषांतत्यज्ञादिकंज्ञानस्यसाधनंविविदिषोत्पादनद्वाराभवति तथाचश्रुतिः तमे
तंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति त्रिविष्टपंदेवलोकंनतुसत्यलोकं विविदिषाद्यर्थमपिकर्मानुतिष्ठतांआनुषंगिकंस्वर्गफलमपिभवतीत्यर्थः यदाहापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनि
मितेछायागंधइत्यनूत्पद्यतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइति ॥ २८ ॥ येतुअकरणेप्रत्यवायंमत्वाधर्मार्थमेवधर्ममनुतिष्ठंतिनज्ञानार्थंनापिस्वर्गार्थंतानाह तस्येति तस्यधर्मस्यसमाचारंसम्यगनुष्ठानंवेदविदो
वैदिकत्वाभिमानिनोजनाःसम्यगित्याहुः नतुततःकिंचिदैहिकमामुष्मिकंवाफलंकामयंते एनंजनंएनानूजनानूभूयिष्ठंअत्यंतंनमन्येतनमानयेत् किंचित्तुमानयेदेवेत्यर्थः तमेवविशिनष्टि बाह्यंआत्मनिव
र्णाश्रमवयोवस्थाभिमानित्वात्बहिर्मुखं वैदिकत्वान्निष्कामत्वाच्चआभ्यंतरं यतःअकामहतस्यश्रोत्रियस्यकामोपमर्दतारतम्येनहिरण्यगर्भादर्वाचीनानांमानुषादीनामानंदगणनायांउत्तरोत्तरशतगुणितायां स
एकइंद्रस्यानंदःसएकःप्रजापतेरानंदइतिप्रतिपर्यायंश्रोत्रियस्यचाकामहतस्येतिआनंदोत्कर्षःश्रूयते ॥ २९ ॥ एवंयोगिनामात्मविविदिषूणांनिष्कामवर्णाश्रमाभिमानिनांचधर्मःउत्तममध्यमाधमभावेनप्रोक्तः

येषांधर्मेचविस्पर्धातेषांतज्ज्ञानसाधनं॥ तेब्राह्मणाइतोमुक्ताःस्वर्गंयांतित्रिविष्टपं॥२८॥ तस्यसम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदोजनाः॥ नैनंमन्येतभूयिष्ठंवा
ह्यमाभ्यंतरंजनं॥२९॥ यत्रमन्येतभूयिष्ठंप्रावृषीवतृणोलपं॥ अन्नंपानंब्राह्मणस्यतज्जीवेन्नानुसंज्वरेत्॥३०॥ यत्राकथयमानस्यप्रयच्छत्यशिवंभयं॥ अ
तिरिक्तमिवाकुर्वन्सश्रेयान्नेतरोजनः॥ ३१ ॥ योवाकथयमानस्यह्यात्मानंनानुसंज्वरेत्॥ ब्रह्मस्वंनोपभुंजीततदन्नंसंमतंसतां॥ ३२ ॥ यथास्वंवांतमश्नाति
श्वावैनित्यमभूतये॥ एवंतेवांतमश्नंतिस्ववीर्यस्योपसेवनात्॥३३॥ नित्यमज्ञातचर्यामेइतिमन्येतब्राह्मणः॥ ज्ञातीनांतुवसन्मध्येतंविदुर्ब्राह्मणंबुधाः॥ ३४॥

संप्रतिअहिंसाप्रधानान्योगिधर्मानाह यत्रमन्येतेति यत्रगृहेऽन्नंपानंच ब्राह्मणस्यसंन्यासिनः भूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात्तत्गृहंप्राप्यजीवेत्प्राणयात्रांकुर्यात् नक्षीणवृत्तिगृहस्थंपीडयेदितिभावः प्रावृषि
वर्षाकालेतृणंचउलपःउच्छ्रिततरंतृणं उलपोनस्त्रीगुल्मिन्यांनातृणांतरेइतिमेदिनी तृणोदकमितिपाठांतरं नानुसंज्वरेत्क्षुद्बाधयाआत्मानंनपीडयेदित्यर्थः ॥ ३० ॥ यत्रदेशेअकथयमानस्यस्वमाहात्म्यंअप्र
काशयतःअशिवममंगलंभयंप्रयच्छति सप्रम्यंतमिदं भयप्रदेपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्येतत्रत्यजनमध्येआत्मानंस्वविद्यादिनाअतिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन्स्वोत्कर्षमप्रकाशयन्योजनोभवतिसश्रेयान्प्रशस्त
तरः परपीडांमानंचत्यजेदितिश्लोकद्वयार्थः ॥ ३१ ॥ ईदृशेनकस्यान्नंभोक्तव्यंतमाह यइति यःपुमानूआत्मानंकथयमानस्यस्वप्रौढिंदर्शयतोनरस्योपरिनानुसंज्वरेत्परोत्कर्षंदृष्ट्वानसंतप्येत् तथाब्रह्मस्वं यति
श्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभाविति स्मृतेर्यत्यादिभ्योऽदत्वायद्भोजनंतद्ब्रह्मस्वभोजनंअकुर्वंश्चयोभवति तदन्नंतस्यान्नंसतांसंमतं असूयारहितस्यश्रद्धापूर्वकंप्रयच्छतएवान्नंभोज्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ श्वा
शुनकः तेसंन्यासिनः स्ववीर्यस्यस्वपांडित्यस्यउपजीवनात्पांडित्यादिकंप्रकाश्यभिक्षामिच्छन्यतिर्वांताशीभवतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ यःब्राह्मणःब्रह्मवित् ज्ञातीनांमध्येवसन्नपि ज्ञातयोमेममनित्यं अज्ञाताच
र्यायाभिस्ताअज्ञातचर्याःसंतु इतिमन्येतज्ञातयोमेयोगगतिंमाज्ञासिषुरिति यस्यप्रच्छन्नतेजसोमतिःतंब्राह्मणंब्रह्मिष्ठंबुधाःतल्लक्षणज्ञाःविदुः ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ईदृशींचर्यांविनाअनंतरंउपाधिकृतव्यवधानशून्यं आत्मानंप्रत्यंचं निर्लिंगंअनुमानाद्यगम्यं अचलंव्यापकं शुद्धंअसंगं सर्वद्वैतविवर्जितंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं हंतुंगतुं हंतेर्गत्यर्थत्वमत्रज्ञेयं ज्ञातुमित्यर्थः कोऽर्हतिनकोपीत्यर्थः॥३५॥तस्माद्ब्राह्मणस्यापिक्षत्रियादेरीदृक्चर्यावतः कर्मणिषष्ठी क्षत्रियमपिब्रह्मस्वप्रकाशेनआवसतिअधिरूढंभवतियेनसोप्यात्मनोब्रह्मभावंपश्यतीतिसार्धश्लोकोवाक्यं पाठांतरंतुसुगमं॥३६॥आत्माज्ञानेदोषमाह यइति अन्यथाआत्मत्वेनभासमानाद्देहादेर्विपरीतंसंतंअन्यथाकर्त्रादिरूपं शेषंस्पष्टं ॥३७॥ आत्मतत्त्वप्रतिपत्त्युपायमाह अश्रांतइति अश्रांतःश्रमहीन. यतः अनादाताआदानशून्यःनिष्परिग्रहइत्यर्थः अतएवसंमतःशिष्टानां निरुपद्रवश्चस्वयंभवति तथाशिष्टोपिशिष्टवन्नस्यात्शिष्टत्वंनप्रकाशयेत् पाठांतरेअशिष्टवत्यथेष्टाचरणकृन्नस्यात्किंतुशिष्टएववैदिकमर्यादापरिपालनपरएवस्यात् कविःक्रांतदर्शी ॥३८॥ मानुषेवित्तेचक्षुर्ग्राह्यधनदारादिरूपेविषयेअनाढ्याःदरिद्राःसर्वसंगत्यागिनइत्यर्थः दैवेवित्तेश्रोत्रग्राह्येपारलौकिकेधर्मादौआढ्याःसंपन्नाः तथाक्रतौईश्वरोपासनायां सकृतुंकुर्वीतेत्युपासनायामपिक्रतुशब्दप्रयोगदर्शनात् वैराग्यपूर्वककर्मोपासनानुष्ठानपरानिर्भयाभवंतीत्यर्थः तनुंस्वरूपं ॥ ३९ ॥ सर्वक्रतुभ्योब्रह्मज्ञानमेवश्रेष्ठमित्याह सर्वानिति स्विष्टंशोभनंइष्टंदिव्यरूप

कोह्यनंतरमात्मानंब्राह्मणोहंतुमर्हति ॥ निर्लिंगमचलंशुद्धंसर्वद्वैतविवर्जितं॥ ३५॥ तस्माद्धिक्षत्रियस्यापिब्रह्मावसतिपश्यति ॥ ३६॥ योन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते॥ किंतेननकृतंपापंचोरेणात्मापहारिणा॥३७॥ अश्रांतःस्यादनादातासंमतोनिरुपद्रवः॥ शिष्टोनशिष्टवत्सस्याद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्कविः॥३८ अनाढ्यामानुषेवित्तेआढ्यादैवेतथाक्रतौ॥ तेदुर्धर्षादुष्प्रकंप्यास्तान्विद्याद्ब्रह्मणस्तनुं ॥ ३९ ॥ सर्वान्स्विष्टकृतोदेवान्विद्याद्यइहकश्चन ॥ नसमानोब्राह्मणस्यतस्मिन्प्रयततेस्वयं॥ ४० ॥ यमप्रयतमानंतुमानयंतिसमानितः ॥ नमान्यमानोमन्येतनमान्यमभिसंज्वरेत् ॥ ४१ ॥ लोकःस्वभाववृत्तिर्हिनिमेषोन्मेषवत्सदा॥ विद्वांसोमानयंतीहइतिमन्येतमानितः॥ ४२॥ अधर्मनिपुणामूढालोकेमायाविशारदाः ॥ नमान्यंमानयिष्यंतिमान्यानामवमानिनः॥ ४३॥ नवैमानंचमौनंचसहितौवसतःसदा॥ अयंहिलोकोमानस्यअसौमौनस्यतद्विदुः॥ ४४॥

न्नपानादिकंयेयागेनप्रीताःसंतोयजमानायकुर्वंतितेस्विष्टकृतोदेवाः तान्सर्वान्योश्वमेधांतसकलक्रतुकर्तावेदसाक्षात्कुर्यात्सोपिब्राह्मणस्यब्रह्मविदःसमानोनभवति तत्रहेतुः तस्मिन्निति यतःतस्मिन्स्विष्टेनिमित्तेस्वयंप्रयततेयत्नवान्भवति अयंभावः स्विष्टंक्रियासाध्यत्वादनित्यफलंब्रह्मतुस्वतःसिद्धमेवाभिव्यज्यतइतितज्ज्ञानफलभूतोमोक्षोपिस्वतःसिद्धत्वान्नित्यइतिनस्विष्टंब्रह्मज्ञानसममिति ॥ ४० ॥ यमिति यंअप्रयतमानंनिरारंभंयादृशंमानयंतिदेवादयः सएवब्रह्मात्मवित्मानितोभवति यंतुयज्ञादिकर्तारमितिमानयंतिसदेवानांपशुरमानितएव तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामिति उपास्तेयज्ञादिनातर्पयति ततोहेतोःआत्मानमन्यैर्मान्यमानमपिमान्यंनमन्येत नापिअभिसंज्वरेत् अवमानेसतीतिशेषः नकारोभिन्नक्रमः ॥ ४१ ॥ लोकःस्वभावादेवमांमानयतिनतुमयिमानयोग्यतास्तीतिमत्वादर्पंनप्राप्नुयादित्याह लोकइति ॥ ४२ ॥ येनमानयंतितेपिपशुवन्निर्विवेकत्वादुपेक्ष्याएवनतुदंडनीयाइत्याह अधर्मेति ॥४३॥ नवाइति मानं क्लीबत्वमार्षं मुनेःकर्ममौनंयोगिचर्या मानार्थिनांपरलोकोदुःसंपादः परलोकार्थिनांमौनिनांचइहलोकोदुःसंपादइतिभावः ॥४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीरिति धनाभिजनैश्वर्यरूपालक्ष्मीः सुखस्यमानरूपस्यसंवासोधिष्ठानंतथापिसापरिपंथिनीचोरतुल्यापरलोकस्यनाशिनीयोगिनांतुसुतरामनिष्टकरीत्यर्थः ब्राह्मीब्राह्मणस्ययोग्याश्रीः ऋग्यजुःसामात्मिका
ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः प्रज्ञाहीनेनऋगादीनांरहस्यंनप्राप्तुंशक्यमित्यर्थः ॥ ४५॥ तस्यब्राह्मसुखस्यद्वाराणिप्राप्तिसाधनानि दुराधराणिदुःसंरक्ष्याणि सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवं
अवक्रता ह्रीःलोकापवादभयं दमइंद्रियनिग्रहः शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंतुमनःशुद्धिः विद्यावेदशास्त्राधिगमः यथेति एतेषुसत्सुअनादिवासनयाआगतोपिमोहोयथावन्नप्रभवति षण्मानमोहप्रतिबं
धकानीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ४६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ पूर्वाध्यायांतेमौनंब्राह्मीश्रीःसत्यादिषट्कंचमोहात्मकस्यमृत्योःप्रतिरोधकानीत्युक्तं
तान्येवप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमध्यायांतरमारभते कस्यैषमौनइत्यादि न्यासपूर्वकंस्वीक्रियमाणोमुनेर्धर्मःमौनसंज्ञःकस्यप्रयोजनस्यार्थेइत्येकःप्रश्नः लोकप्रसिद्धेर्वाङ्नियमोवा अमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मण
इतिश्रौतप्रसिद्धेरमौनशब्दितात्पांडित्यबाल्यापरपर्यायात् श्रवणमननाख्यात्द्वयादन्यत्तत्समनियतंनिदिध्यासनंवामौनशब्दितं तयोर्मध्येऽन्यतरन्मौनशब्दाभिधेयमितिद्वितीयः तस्यचभावंस्वलक्षणंब्रूहीति
तृतीयः तेनमौनेनविद्वान्मौनंमनःप्राणेंद्रियक्रियाणांनिरवशेषेणोपरमंनिर्विकल्पंपदमितियावत् तद्गतअपियातीतिचतुर्थः कथंवाकेनप्रकारेणमौनमाचरंतीतिपंचमःप्रश्नः॥ १॥पंचानामपिप्रश्नानांतंत्रेणोत्तरमा

श्रीःसुखस्येहसंवासःसाचापिपरिपंथिनी॥ ब्राह्मीसुदुर्लभाश्रीर्हिप्रज्ञाहीनेनक्षत्रिय॥ ४५॥ द्वाराणितस्येहवदंतिसंतोबहुप्रकाराणिदुराधराणि॥ सत्यार्जवे
ह्रीर्दमशौचविद्यायथानमोहप्रतिबोधनानि॥४६॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच
कस्यैषमौनःकतरन्नुमौनंप्रब्रूहिविद्वन्निहमौनभावं॥ मौनेनविद्वानुतयातिमौनंकथंमुनेमौनमिहाचरंति॥ १॥ सनत्सुजातउवाच यतोनवेदामनसासहै
नमनुप्रविशंतिततोथमौनं॥ यत्रोत्थितोवेदशब्दस्तथायंसतन्मयत्वेनविभातिराजन्॥ २॥

ह यतइति यस्माद्धेतोःएनंप्रत्यगात्मानंमनसासहवेदानअनुप्रविशंति यतोवाचो
निवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः ततोहेतोःमौनमिति एतन्नामेत्यर्थः एतेनवाङ्मनसातीतपदप्राप्तिर्मौनस्यप्रयोजनं तच्चवागादिबाह्येंद्रियनिग्रहरूपंमनोनिग्रहरूपं तेनचक्रमाद्बाह्याभ्यंतरप्र
पंचयोरभानंतेनचाभानेनप्राप्यंवाङ्मनसातीतंपदमितिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरमुक्तंभवति पंचमप्रश्नस्योत्तरमाह यत्रोत्थितइति यत्रअधिष्ठानेभूमब्रह्मात्मनिवेदशब्दस्तथाअयमितिलौकिकशब्दश्चउत्थितः
क्षेत्रेअंकुरइवसमुद्रेतरंगइवचाविर्भूतःसभूतात्मातन्मयत्वेनशब्दमयत्वेनविभातिप्रकाशते हेराजन् अयंभावः वेदशब्देनवेदस्यसारतरःप्रणवः भूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानि
शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदोमितिबह्वृचब्राह्मणात् तस्यचप्रणवस्यओमित्येतदक्षरमिदंसर्वमितिसार्वात्म्यश्रुतेस्तन्मात्राणांचअकारोका
रमकाराणांक्रमात्स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचवाचकानांवाच्यवाचकयोरभेदात्पूर्वपूर्वस्यउत्तरोत्तरत्रप्रविलापनेगुरूक्तयुक्त्याक्रियमाणेस्थूलस्यजगतःसूक्ष्मेलवणोदकन्यायेनप्रविलयोभवति तथासूक्ष्मस्यकारणे
कारणस्यतुरीयेर्धमात्रावाच्येऽमात्राख्येशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतइतिश्रुतेर्गलिताखिलद्वैतभानेवाङ्मनसातीतेप्रविलयोभवति अतःप्रणवाख्यशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंवस्तुभातीतियुक्तमिति ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुयदिवेदशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंपदंभातितज्ज्ञानाच्चयथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिश्रुतेःसर्वपापनाशश्चभवति तर्हिमौनहीनस्यापिऋगाद्यभ्यासेनतदुभयंभविष्य
तीत्याशंकते ऋचइति ॥ ३ ॥ अविचक्षणंवाङ्मनसनियहासमर्थं ॥ ४ ॥ छंदांसिवेदाः वृजिनात्पापात् ननुअथागमोयांयांदेवतांनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवतीतिवचनात्यंयंवापिस्मरन्भावमिति
स्मृतेश्चनित्याभ्यासादंतकालेयद्दैवत्यंमंत्रंस्मरतितद्देवताताद्भाव्यमस्यभविष्यतीतिकिंवाङ्मनसनियहरूपेणमौनेनेत्याशंक्याह नीडमिति मौनाभावेऽतकालेछंदांस्येवनस्फुरंतीत्यर्थः ॥ ५॥ धर्मस्वाभाविकं श
मोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजमितिगीतासूक्तंविना प्रलापःऋग्यजुःसामभिःपूतोब्रह्मलोकेमहीयते यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिब्राह्मणानां
माहात्म्यप्रख्यापकोऽनर्थकोवाक्यसंदर्भः प्रवृत्तइतिशेषः सनातनोऽनादिः ॥ ६ ॥ उत्तरमाह तस्येति अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेवतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइत्यादिश्रुतेर्यस्यप्रलापोयंवेदशास्त्रादिप्रपंचः
तस्यैवपरमात्मनःस्वयंअव्याकृतस्यनामरूपात्मनाऽव्याकृतस्यस्वरूपंइदंजगद्भाति नामादिविशेषरूपैरितीत्थंभावेतृतीया नामरूपात्मकोयोविशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः तथाचश्रुतिः तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमा

धृतराष्ट्रउवाच ऋचोयजूंषियोवेदसामवेदंचवेदयः ॥ पापानिकुर्वन्पापेनलिप्यतेकिंनलिप्यते ॥ ३ ॥ सनत्सुजातउवाच नैनंसामान्यृचोवापिनय
जूंष्यविचक्षणं ॥ त्रायंतेकर्मणःपापान्नतेमिथ्याब्रवीम्यहं ॥ ४ ॥ नच्छंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानं ॥ नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदांस्ये
नंप्रजहत्यंतकाले ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नचेद्वेदाविनाधर्मंत्रातुंशक्ताविचक्षण ॥ अथकस्मात्प्रलापोयंब्राह्मणानांसनातनः ॥ ६ ॥ सनत्सुजातउवाच
तस्यैवनामादिविशेषरूपैरिदंजगद्भातिमहानुभाव ॥ निर्दिश्यसम्यक्प्रवदंतिवेदास्तद्विश्ववैरूप्यमुदाहरंति ॥ ७ ॥ तदर्थमुक्तंतपएतदिज्याताभ्यामसौपुण्यमुपैति
विद्वान् ॥ पुण्येनपापंविनिहत्यपश्चात्संजायतेज्ञानविदीपितात्मा ॥ ८ ॥

सीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतासौनामायमिदंरूपइतीति हेमहानुभाव निर्दिश्यद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तं
चैवामूर्तंचेत्यादिनाकृत्स्नंदृश्यमदृश्यंच विश्वंब्रह्मरूपत्वेननिर्दिश्यब्रह्मैवेदमितिसम्यक्प्रवदंतीत्यध्यारोपप्रसंगे अपवादप्रसंगेचतत्ब्रह्म विश्वस्मान्मूर्तामूर्तात्विरूपमेववैरूप्यंविलक्षणंउदाहरंति वेदाएवअथातआ
देशोनेतिनेतिनह्येतस्मादन्यत्परमस्तीतिनेतीत्यादयः अत्रनेतिनेतीतिनञ्द्वयेनप्रकृतेमूर्तामूर्तेनिषिध्यशून्यशेषत्वेप्रसक्तेएतस्मादात्मनोऽन्यत्परंकार्यंकारणंवाऽतिरिक्तंनास्तीतिहेतोर्नेतीत्युच्यसेनतुशून्यमवशेष्य
तइतिश्रुत्यैवब्रह्मणोविश्ववैरूप्यमुक्तं ततश्चयत्प्रभवत्वेनवेदोमान्यस्तंवेदोक्तमार्गाननुष्ठानेनावजानतोवेदाध्ययनमपिनिष्फलंभवति भगवदाज्ञाभंगदोषादितिभावः श्रूयतेच नतस्यवाच्यपिभागोअस्तीति देहाद्या
त्मबुध्यापरमात्मानास्तीतिमत्वातंत्यजतःवेदोच्चारणमात्रसंभवेपिफलांशोनास्तीतिश्रुत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदर्थमिति यत्विश्वस्माद्विलक्षणंब्रह्मप्रोक्तंतदर्थंतत्प्राप्त्यर्थंएतत्प्रसिद्धंतपःकृच्छ्रचांद्रायणादिध्यानधारणा
दिचउक्तंतपसाब्रह्मविजिज्ञासस्वेतिश्रुत्याप्रोक्तं तथाएषाइज्यायागादिरपितदर्थमेव तत्रक्रममाह ताभ्यामिति इज्यातपोभ्यांपुण्योत्पत्तिःपुण्येनपापनाशःनिष्पापस्तुज्ञानेनब्रह्माकारयाचेतोवृत्त्याविदीपिता
त्माप्रकाशितात्मतत्त्वोभवति एतेनइज्यातपसोःसाक्षान्मोक्षहेतुत्वनिरसनेनज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः ॥ ८ ॥

॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किमात्मतत्त्वप्रकाशेनेत्यतआह ज्ञानेनचात्मानमुपैतीति आत्मलाभान्नपरंविद्यते आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदित्यादिशास्त्राद्दात्मप्राप्तिरेवपरमपुरुषार्थइ तिभावः विपक्षेदोषमाह अथेति अथेतिपक्षांतरेअन्यथाआत्मज्ञानाभावेनानात्मनिपुरुषार्थत्वबुध्यावर्गफलानुकांक्षीभवति वंक्तेआत्मानंस्वस्वविषयोपहारमुखेनावृणोतीतिवर्गइंद्रियगणस्तस्यप्रियंफलंवि षयसुखंतदाकांक्षीसन्अस्मिन्लोकेकृतंयत्पुण्यंपापंवातत्सर्वंपरिगृह्य तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेतिश्रुतेः तंउत्क्रामंतमितिश्रुतिपदस्यार्थः अमुत्रस्वर्गेनरकेवातत्फलंसुखंदुःखंवाभुंक्ते ततःपुनरिमंमार्गं लोकंकर्मशेषेणउपैति तस्मिन्यावत्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्तंते तस्माल्लोकात्पुनरेत्यस्मैलोकायकर्मणइत्यादिश्रुतिभ्यः संपतत्यनेनेतिसंपातःकर्म ॥ ९ ॥ नन्वेवंतर्हिस्वाध्यायप्रवचनेएवेतिनाकोमौ द्गल्यः तद्धितपस्तद्धितपइत्यादरेणाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यंतपस्त्वश्रवणादस्तितयोरपिमोक्षहेतुत्वंतत्कथमुच्यतेनछंदांसिवृजिनात्तारयंतीतिमत्वाविद्वदविद्वत्तपसोर्भेदमाह अस्मिन्निति अविदुषांतपसःफलं आमुष्मिकं विदुषांब्राह्मणानांतुइमेएवलोकाःफलदाःज्ञानंदृष्टफलमित्यर्थः कीदृशानां धात्वेतपसितिष्ठतांधात्वेधातव्ये कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिधात्रस्त्वन् अवश्यकर्तव्येइत्यर्थः तच्चशमोदमस्तपःशौच

ज्ञानेनचात्मानमुपैतिविद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी ॥ अस्मिन्कृतंतत्परिगृह्यसर्वममुत्रभुंक्तेपुनरेतिमार्गम् ॥ ९ ॥ अस्मिँल्लोकेतपस्तप्तंफलमन्यत्रभुज्य ते ॥ ब्राह्मणानामिमेलोकाधात्वेतपसितिष्ठतां ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंसमृद्धमसमृद्धंतपोभवतिकेवलं ॥ सनत्सुजाततद्ब्रूहियथाविद्यामतद्वयं ॥ ११ ॥ सनत्सुजातउवाच निष्कल्मषंतपस्त्वेतत्केवलंपरिचक्षते ॥ एतत्समृद्धमप्यृद्धंतपोभवतिकेवलं ॥ १२ ॥ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांपृच्छसिक्षत्रिय ॥ तपसावे दविद्वांसःपरंत्वमृतमाप्नुयुः ॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कल्मषंतपसोब्रूहिश्रुतंनिष्कल्मषंतपः ॥ सनत्सुजातयेनेदंविद्यांगुह्यंसनातनं ॥ १४ ॥ सनत्सुजा तउवाच क्रोधादयोद्वादशयस्यदोषास्तथानृशंसानिदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयोद्वादशैतेपितॄणांशास्त्रेगुणायेविदिताद्विजानां ॥ १५ ॥

मितिप्रागेवोक्तं वृद्धेतपसीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ १० ॥ समृद्धंविदुषःअसमृद्धंअविदुषश्चएकमेवतपःकेवलंशुद्धंसत्कथंद्वैविध्यंप्राप्नोतीतिपृच्छति कथमिति ॥ ११ ॥ उत्तरमाह निष्कल्मषमिति कल्मषंकामः श्रद्धादिराहित्यंचतद्रहितंतपःकेवलंकैवल्यसाधनत्वात्केवलमित्युच्यते तदेवश्रद्धाद्युपेतमपिसकामंचेत्समृद्धमित्युच्यते यत्तुकेवलंदंभार्थमेवक्रियतेतदृद्धं तथाचश्रुतौ यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदे ववीर्यवत्तरंभवतीतितरप्प्रत्ययश्रुतेर्विद्याहीनस्यापितपसोवीर्यवत्त्वावगमादृद्धत्वंगम्यते ॥ १२ ॥ तपएवप्रशंसति तपइति इदंसर्वंभोग्यंतपोमूलंतपःप्राप्यं परंअमृतंमुक्तिं ॥ १३ ॥ ननुनिष्कल्मषंतपःश्रुतंतत्र किंतत्किल्बिषंयद्रहितेनतपसासनातनंगुह्यंब्रह्मविद्यांजानीयामितिपृच्छति कल्मषमिति ॥ १४ ॥ तदेवाह क्रोधादयइति क्रोधादिगणोद्वादशकः दशत्रित्रयोदशेत्यर्थः तावान्नृशंसवर्गश्चतपसःकल्मषं धर्मा दिगणविरुद्धत्वात् तद्रहितधर्माद्युपेतंतुतपोनिष्कल्मषंमोक्षहेतुरित्यर्थः पितॄणांवंशकर्तॄणांमन्वादीनां आततानाइत्यपिपाठः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्रोधः इच्छाप्रतीघातोत्थआक्रोशताडनादिहेतुर्मनस्तापः १ कामः स्त्र्यभिलाषः २ लोभोधनव्ययभीरुत्वं ३ मोहः कृत्याकृत्यविवेकराहित्यं ४ विधित्सासत्यप्युत्तरोत्तरलाभेपिपासाख्याअतृप्तिः घेटूपानेइ त्यस्यरूपं ५ अकृपानिर्दयत्वं ६ असूयापरगुणेषुदोषदर्शनं ७ मानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः ८ शोकइष्टार्थनाशेसतिमनोवैक्लव्यं ९ स्पृहाभोग्यवर्गेष्वादरः १० ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ११ जुगुप्साप रनिंदाबीभत्सतावा १२ मनुष्याणांयोगिनामयोगिनांचैतेदोषाःसर्वैषामपिवर्ज्याइत्यर्थः ॥ १६ ॥ एतेषांमध्येएकैकोपिमनुष्यंनाशयितुंसमर्थःकिंतुकतिपयसमुदायःसर्वसमुदायोवेत्याह एकैकइति अंतरं छिद्रं ॥ १७ ॥ त्रयोदशनृशंसानिहिंस्राण्याहद्वाभ्यां विकत्थनइति विकत्थनःपरगुणाक्षेपेणस्वगुणोत्कर्षाभिधानशीलः १ स्पृहयालुःअतियत्नपूर्वकंपरस्त्र्यादिभोगेच्छावान् २ मनस्वीगर्वाधिक्यात्पराव माननशीलः ३ बिभ्रत्कोपंनिमित्तंविनापिसदाकोपपरः ४ चपलःमित्रभावादिष्वस्थिरः ५ अरक्षणःशक्तौसत्यांस्वीकृतस्त्र्यादेःपालनमकुर्वन् ६ एतान्षट्पापधर्मान्पापाःपापिनोनराःकुर्वते केते येसुदुर्गे महासंकटेइहपरत्रवाउपस्थितेनोत्रसंतःत्रासंअकुर्वंतः एकमिदंपदं सुप्सुपेतिसमासः एतेषडत्यंतंहिंस्राइत्यर्थः ॥ १८ ॥ संभोगःस्त्रीसंगादिस्तद्विषयासंवित्संमतिस्तदेवपुरुषार्थइतियाबुद्धिस्तयाविषमोदुर्व्यव

क्रोधःकामोलोभमोहौविधित्साऽकृपाऽसूयेमानशोकौस्पृहाच॥ईर्ष्याजुगुप्साचमनुष्यदोषावर्ज्याःसदाद्वादशैतेनराणां॥१६॥एकैकःपर्युपास्तेहमनुष्यान्मनु जर्षभ॥लिप्समानोंतरंतेषांमृगाणामिवलुब्धकः॥१७॥विकत्थनःस्पृहयालुर्मनस्वीबिभ्रत्कोपंचपलोऽरक्षणश्च॥एतान्पापाःषण्नराःपापधर्मान्प्रकुर्वतेनो त्रसंतःसुदुर्गे॥१८॥संभोगसंविद्विषमोऽतिमानीदत्तानुतापीकृपणोबलीयान्॥वर्गप्रशंसीवनितासुद्वेष्टाएतेपरेसप्तनृशंसवर्गाः॥१९॥धर्मश्चसत्यंचदमस्त पश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षानसूया॥यज्ञश्चदानंचधृतिःश्रुतंचव्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्य॥२०॥यस्त्वेतेभ्यःप्रभवेद्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात्॥ त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयस्तस्यस्वमस्तीतिसवेदितव्यः॥२१॥दमस्त्यागोऽप्रमादश्चएतेष्वमृतमाहितं॥तानिसत्यमुखान्याहुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः॥२२॥

स्थितः १ अतिमानीअत्यंतंदर्पवान् २ पाठांतरेसंभोगसंवित्भोगेत्रबुद्धिमान् द्विषंद्वेषमेधमानोवर्धयन् दत्तानुतापीदानंकृत्वापिलोभवशात्ममधनंनष्टमितिसंतापवान् ३ कृपणःप्राणांतेपिवित्तव्ययमसहमानः ४ बलीयान्अतिशयेनबलिमान् पूर्वराजभ्योप्यधिकंप्रजानांसकाशात्बलिंगृह्णन्नित्यर्थः ५ वर्गप्रशंसीवर्गोत्वजिनंपराभिभवस्तत्प्रशंसनशीलः ६ अन्येषांदुःखेनसुखीत्यर्थः वनितासुपरिणीतासुद्वेष्टा ७ एतेसप्तनृशंसाःपूर्वेचषट्एवंत्रयोदश ॥ १९ ॥ गुणानाह धर्मइति धर्मोवर्णाश्रमनियतःसंध्योपासनादिः १ सत्यंहिंसावर्जंयथार्थभाषणं २ दमःजिह्वोपस्थादिनिग्रहः ३ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ४ अमात्स र्यंमत्सरःपरगुणासहिष्णुत्वंतदभावः ५ ह्रीर्लज्जा ६ तितिक्षासत्यपिक्रोधनिमित्तेतदनुत्पादः ७ अनसूयापरगुणेषुदोषाविष्करणमसूयातदभावः ८ यज्ञोज्योतिष्टोमादिः ९ दानंबहिर्वेदिसंविभागः १० धृतिः अत्यंतापद्यपिव्रतादेरत्यागः ११ श्रुतंअर्थग्रहणसहितंवेदाध्ययनं १२ ब्राह्मणस्यब्रह्मप्राप्तुमिच्छोः ॥ २० ॥ यस्त्विति सर्वगुणाढ्योब्रह्मवित्सत्यकामादिगुणभाक्भवति यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिसस र्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्चकामानितिश्रुतेः एतेषांमध्येत्रिभिर्द्वाभ्यांएकतोवाअर्थितःअर्थःवित्तंसंजातमस्यसतथा स्वंदैवंवित्तं ॥ २१ ॥ दमःजितेंद्रियत्वं त्यागःकर्मणामीश्वरेऽर्पणं अप्रमादस्तत्त्वानुसंधानं अमृतंमुक्तिः सत्यमुखानिसत्यप्रधानान्येवएतानिफलानिभवंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अष्टादशदोषत्यागादष्टादशगुणत्वंदमस्याह दमइति कृतेकर्मणिवैदिकेप्रतिकूलंअश्रद्धाआलस्यादिच अकृतेउपवासव्रतादौप्रतिकूलंक्षुधाजिह्वालौल्यादि इदंद्वयमेकोदोषः १ अनृताऽभ्यसूयेप्रसिद्धे ३ कामःस्त्र्यभिलाषः ४ अर्थोधनार्जनार्थेऽतियत्नः ५ स्पृहाधनाद्यभिलाषः॥ ६ ॥ २३ ॥ पैशून्यंपरदोषसूचकत्वं ११ परितापःअतिदुःखित्वं १४ अरतिःसत्क्रियानभिलाषः १५ ॥ २४ ॥ अपस्मारःकर्तव्यविस्मरणं १६ अतिवादःपराक्रोशः १७ संभावनामहत्त्वबुद्धिः ॥१८ ॥ २५ ॥ मदइति येषांविपर्ययादमगुणत्वेनउक्तास्तएवकृताकृतप्रतिकूलादयोष्टादश तथावक्ष्यमाणस्यषड्विधत्यागस्यचविपर्ययाःषट् तेचलक्ष्मीप्राप्तौहर्षः १ अप्रियेजातेव्यथा २ स्त्रीयेषुयाञ्चा ३ पात्रेष्वप्रदानं ४ सत्यधिकारेइष्टापूर्तयोरकरणं ५ कामस्यात्यागःप्रमादश्च ६ एतेचतुर्विंशतिर्मददोषाः ॥२६॥ श्रेयान्प्रशस्ततरः तृतीयोवक्ष्यमाणःकामत्यागः तस्मिन्कामत्यागेकृतेसतिभिन्नंभेदः भावेनिष्ठा द्वैतमितियावत् सएवदुःखं द्वितीयाद्वैभयंभवति यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पंअथयदल्पंतद्दुःखमित्यादिश्रुतिभ्यः कामत्यागा

दमोत्यष्टादशगुणःप्रतिकूलंकृताकृते॥ अनृतंचाभ्यसूयाचकामार्थौचतथास्पृहा॥ २३॥ क्रोधःशोकस्तथातृष्णालोभःपैशून्यमेवच॥ मत्सरश्चविहिंसाचपरितापस्तथाऽरतिः॥ २४॥ अपस्मारश्चातिवादस्तथासंभावनात्मनि॥ एतैर्विमुक्तोदोषैर्यःसदांतःसद्भिरुच्यते॥ २५॥ मदोष्टादशदोषःस्यात्त्यागोभवतिषड्विधः॥ विपर्ययाःस्मृताएतेमददोषाउदाहृताः॥ २६॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागस्तृतीयोदुष्करोभवेत्॥ तेनदुःखंतरत्येवभिन्नंतस्मिन्जितंकृते॥ २७॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागःश्रियंप्राप्यनहृष्यति॥ इष्टापूर्तेद्वितीयंस्यान्नित्यवैराग्ययोगतः॥ २८॥ कामत्यागश्चराजेंद्रसतृतीयइतिस्मृतः॥ अप्यवाच्यंवदंत्येतंसतृतीयोगुणःस्मृतः॥ २९॥ त्यक्तैर्द्रव्यैर्यद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः॥ नचद्रव्यैस्तद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः॥ ३०॥ नचकर्मस्वसिद्धेषुदुःखंतेनचनग्लपेत्॥ सर्वैरेवगुणैर्युक्तोद्रव्यवानपियोभवेत्॥ ३१॥ अप्रियेचसमुत्पन्नेव्यथांजातुनगच्छति॥ इष्टान्पुत्रांश्चदारांश्चनयाचेतकदाचन॥ ३२॥ अर्हतेयाचमानायप्रदेयंतच्छुभंभवेत्॥ अप्रमादीभवेदेतैःसचाप्यष्टगुणोभवेत्॥ ३३॥

देवसर्वदुःखनिवृत्तिरूपोमोक्षःसिद्धः तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिस्थिताः अथमर्त्योमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति ॥ २७ ॥ त्यागमेवाह श्रेयानिति श्रियंलक्ष्मींविद्यांच नहृष्यति नदृप्यति १ इष्टंयागहोमादिआपूर्तंतडागारामादि २ ॥ २८ ॥ कामत्यागस्यपरांकाष्ठामाह अपीति अवाच्यंनिर्वक्तिकत्वात् तथाचोदाहृतं यदासर्वेप्रमुच्यंतेइति ॥ २९॥ त्यक्तैरिति द्रव्यैःस्त्र्यादिभिस्त्यक्तैरेवयत्निष्कामत्वंभवतितत्कामपूर्वकंउपभुक्तैर्नभवति यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यतीति निष्कामत्वंबहुभिर्लब्धैरपिद्रव्यैर्नभवतिनाप्युपयुक्तैःकाम्यद्वाराव्ययीकृतैरित्यर्थः ३ ॥ ३० ॥ नदुःखं कुर्यादितिशेषः तेनचदुःखेननग्लपेत्ग्लानिंनप्राप्नुयात् गुणैःकीर्त्यादिभिः ॥ ३१ ॥ अप्रियेकीर्तिवित्तनाशादिप्रभवेसमुत्पन्नेपियोव्यथांनगच्छतिसचतुर्थस्त्यागइत्यर्थः ४ पंचमंत्यागमयाञ्चारूपमाह इष्टानिति ५ ॥ ३२ ॥ षष्ठमाह अर्हतइति अर्हतेयोग्याय ६ षड्विधत्यागफलमाह अप्रमादीति सचअप्रमादश्च ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्यंयथार्थवचनं १ ध्यानंमूर्तैरीश्वरस्यआत्मनोवाऽनुसंधानं २ समाधानंसंप्रज्ञातासंप्रज्ञातभेदेनद्विविधःसमाधिः ३ चोद्यंतर्कः येनसमाधिफलेसार्वकाम्यादौदोषमुन्नयंति ४ वैराग्यमुपरमः ५ अस्तेयं परस्वापहरणाभावः ६ ब्रह्मचर्यंस्त्रीसंगराहित्यं ७ ॥ असंग्रहोनिष्परिग्रहता ८ ॥ ३४ ॥ उक्तमनुवदत्यप्रमादप्रतियोगिनंप्रमादंवक्तुं एवमिति ॥ ३५ ॥ पंचभ्यइंद्रियेभ्यःषष्ठान्मनसश्चस्वस्वविषयेरागद्वेषो त्थाःषट्प्रमादाः अतीतेनष्टपुत्रशोकादिजःसप्तमः अनागतेपुत्रकामस्यतदभावेयःक्लेशःसोऽष्टमःप्रमादः एतेभ्यःप्रमादेभ्योमुक्त्युपेतोमुक्तिप्राप्तःसुखीभवेत् ॥ ३६ ॥ दमत्यागाप्रमादानुक्त्वातेषांसत्यमुखत्वंप्रागुक्तं विवृणोति सत्यात्मेति सत्येआत्माचित्तंयस्यसतथा तान्दमत्यागाप्रमादान् ॥ ३७ ॥ दोषनिवृत्त्यैवतपःसिद्धिर्धात्राकृतेत्याह निवृत्तैनैवेति ॥ ३८ ॥ प्रश्नव्याख्यानमुपसंहरति दोषैरिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥

सत्यंध्यानंसमाधानंचोद्यंवैराग्यमेवच ॥ अस्तेयंब्रह्मचर्यंचतथाऽसंग्रहमेवच ॥ ३४ ॥ एवंदोषामदस्योक्तास्तान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ तथात्यागोऽप्रमादश्चस चाप्यष्टगुणोमतः ॥ ३५ ॥ अष्टौदोषाःप्रमादस्यतान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ इंद्रियेभ्यश्चपंचभ्योमनसश्चैवभारत ॥ अतीतानागतेभ्यश्चमुक्त्युपेतःसुखीभवेत् ॥ ३६ ॥ सत्यात्माभवराजेंद्रसत्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ तांस्तुसत्यमुखानाहुःसत्येह्यमृतमाहितं ॥ ३७ ॥ निवृत्तैनैवदोषेणतपोव्रतमिहाचरेत् ॥ एतद्धातृकृतंवृ त्तंसत्यमेवसतांव्रतं ॥ ३८ ॥ दोषैरेतैर्वियुक्तस्तुगुणैरेतैःसमन्वितः ॥ एतत्समृद्धमत्यर्थंतपोभवतिकेवलं ॥ ३९ ॥ यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते ॥ एत त्पापहरंपुण्यंजन्ममृत्युजरापहं ॥ ४० ॥ धृतराष्ट्रउवाच आख्यानपंचमैर्वेदैर्भूयिष्ठंकथ्यतेजनः ॥ तथाचान्येचतुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ॥ ४१ ॥

एवंविद्यासाधनान्यधिगम्यअध्ययनगृहीताद्वेदादधिगतवेद्यानामनेकत्वंमन्वानः किंतद्वेद्यंश्रेष्ठमितिपृच्छति आख्यानेति आख्यानंइतिहासपुराणादिपंचमंयेषुतैर्वेदैःसर्वंखल्विदंब्रह्म ब्रह्मैवेदंविश्वं पुरुषएवेदं सर्वमित्यादिभिर्भूयिष्ठंनामादिप्रपंचादधिकतमंभूमाख्यंपरंब्रह्मतदेवजनःस्थावरजंगमरूपंजगदितिकथ्यते अन्येशाखिनःपुनश्चतुर्वेदाःचत्वारिवेदयंतितेतथा चत्वारःपुरुषाइति बाह्यःशरीरपुरुषश्छंदःपुरुषो वेदपुरुषोमहापुरुषइति छंदोगायत्र्यादिनियताक्षरपादंतच्चयजुःसाम्नोरप्युपलक्षणं वेदःकर्मचोदनात्मकंब्राह्मणं तथात्रिवेदाःत्रीनूक्षरमक्षरमुत्तमंचेतिपुरुषंवेदयंतेत्रिवेदाः क्षरंप्रधानं अमृताक्षरंहक्षरात्मानावी शतेदेवएकइति अमृतोजीवःकूटस्थःसोऽक्षरं सुलोपआर्षः ईशतेईष्टे क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतइति ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथाद्विवेदाः द्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयंदितिवाच्यवाचकयोरभेदेनशब्दब्रह्मशब्देनात्रकृत्स्नोनामरूपात्मकःप्रपंचउच्यते परंचतदतीतमितिद्वयमपिवेद्यत्वेनवदंति एकवेदाः एकधैवानुद्रष्टव्यंनेहनाना स्तिकिंचनेत्यादयएकमेववेद्यंवेदयंति अनृचश्चऋच्यतेस्तूयतेइतिऋक्ईश्वरःसपृथक्त्वेननास्तियेषांते ऽनृचः ब्रह्माद्वैतवादिनः एकवेदानांव्युत्थानकालेद्वैतमस्तिसमाधौतुबाधितंतद्भवति अनृचांतुअवस्थाद्वयेपि द्वैताभावस्तुल्यइतिभेदः एतेषांषण्णांमध्येसकतरःकतमःयमहंवेदजानीयां द्विजंब्राह्मणंब्रह्मविदमित्यर्थः अत्रभूयिष्ठंजनइतिप्रथमःसविशेषाद्वैतपक्षः द्वितीयोनिरीश्वरपक्षःसांख्यानांमीमांसकानांच त्रिवेदा स्तुपातंजलाजीवेशजगतांभेदंवदंतः द्विवेदास्त्वौडुलोमाःकार्यात्मनाभेदंकारणात्मनाअभेदंचसत्यमेववदंतःयथाकटकमुकुटाद्यात्मनाभेदोपिसत्यःकनकात्मनाऽभेदोपिसत्यएवेतिएकवेदानामपिकिंचिद्बाध योग्यंसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयंद्वैतमस्त्येवव्यावहारिकंप्रातिभासिकात्सद्योबाध्यात्रज्जूरगादेर्विलक्षणंयावन्मोक्षमबाध्यं अनृचांतुदृष्टिसृष्टिवादिनांयथारज्ज्वामुरगःस्रक्चकल्पिताएवमात्मनिजाग्रत्स्व प्नौसमसत्ताकौइतिभेदः तत्राध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइतिन्यायेनआद्यंपक्षचतुष्टयंव्यवहारस्यपारमार्थिकत्वपरमध्यारोपदृष्ट्योपन्यस्तं अंत्यःपक्षोपवाददृष्ट्याव्यवहारापलापेन एकवेदप क्षस्तुव्यामिश्रदृष्ट्याऽनिर्वचनीयाख्यया एवमेवदृष्टित्रयमाश्रित्यशास्त्रमपिप्रवृत्तं आत्मकृतेःपरिणामादितिअध्यारोपकालेपरिणामदृष्टिःसूचिता ब्रह्मैवकनककुंडलन्यायेनजगदाकारेणपरिणतं तथाचश्रुतिः तदात्मानंस्वयमकुरुत सत्यंचानृतंचसत्यमभवत् सत्यंव्यावहारिकंजाग्रद्रज्ज्वादि अनृतंप्रातिभासिकंस्वप्नरज्जूरगादिएतदुभयात्मकंसत्यंकालत्रयाबाध्यंब्रह्मैवप्राप्तमितिश्रुत्यर्थः तथाआत्मनिचैवंविचित्राश्चही

द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे॥ तेषांतुकतरःसस्याद्यमहंवेदवैद्विजं॥ ४२॥

तिस्वप्नकालेआत्मनिजाग्रत्कालेमायेंद्रजालमरीचिकोदकादयोहिप्रसिद्धतराःसृष्टयोभवंति विचित्राश्चताः नचताःनसंतीतिवक्तुंशक्यं अनुभूयमानत्वात् नापिसंतीति ज्ञानेनसद्योबाधात् एवंब्रह्मण्यपिवि चित्राऽनिर्वचनीयासृष्टिरस्तीतिसूत्रार्थः तथाचास्यजगतोऽनिर्वचनीयत्वंश्रुतिराह कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिरिति तंकोपिनवेदनकोपिप्रावोचदितिश्रुत्यर्थः सेयंव्यामिश्रदृष्टिः अ पवाददृष्टिस्तुआहचतन्मात्रमितिसूचिता सयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयेत सयथासैंधवघनोऽनंतरोऽबाह्यःकृत्स्नोरसघनएवंवाअरेयमात्माकृत्स्नःप्रज्ञानघनइतिश्रुत्याचदर्शितायथाजले प्रास्तःसैंधवखिल्यःस्वोपादानंउदकंजलेलीनमनुस्वयमपिलीयते अन्यथाकरकालयेइवजलेपरिमाणाधिक्यंस्यात् अतःसःअंतरंकारणंबाह्यंघनीभावःतदुभयवर्जितःकेवलरसतन्मात्रात्मनाजलेऽभिव्य क्तोदृश्यते एवमयंप्रपंचःकार्यकारणोभयस्वरूपहीनःसमाधौकेवलप्रज्ञानघनोभिव्यज्यतेइतिश्रुत्यर्थः अनेनदृष्टित्रयेणजनबोधार्थंशास्त्रंप्रवृत्तं यथोक्तंसंक्षेपशारीरके आरोपदृष्टिरपवादकदृष्टिरेवंव्या मिश्रदृष्टिरितिदृष्टिविभागमेनं संगृह्यसूत्रकृदयंपुरुषंमुमुक्षुंसम्यक्प्रबोधयितुमुत्सहतेक्रमेणेत्यादिना श्रुतिवचांसिमुनिस्मरणानिचद्वयविशारदगीरपिसर्वशः त्रयमपेक्ष्यदृशांत्रितयंविनानहिघटामुपयांति कदाचनेत्यंतेन॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमनेकेषुपक्षेषूपस्थापितेषुसिद्धांतमाह एकस्येति ब्रह्मैवएकंवेद्यंतच्चसत्यंकालत्रयेप्यबाध्यंतस्यअज्ञानात्बहूनिवेद्यानिउपास्यानिअब्रह्मभूतानिकृतानिकल्पितानिवेदेसत्यप्रतिपत्त्यर्थं तेषामब्रह्मत्वंवेदएवाह तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइति तस्मिंश्चसत्येब्रह्मणिकश्चिदेवअवस्थितः ब्रह्मलाभोऽतिदुर्घटइत्यर्थः श्रुतिरप्यज्ञानकार्यत्वंजगतआह तुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाजायतैकमिति तुच्छेंनरज्जूरगादिवदध्यस्तेनमिथ्याभूतेनतमसाआभुसर्वव्यापकंब्रह्मअपिहितंआच्छादितंयत्आसीत्तत्एकमेवसत्तमसःअज्ञानस्य तपसइतिपाठेअलोचनस्यसंकल्पमात्रस्यमहिनामाहात्म्येनअजायतप्रपंचाकारेणआविर्बभूव यथारज्जुरज्ञानावृतासर्पाकारेणाविर्भवतितद्वदितिश्रुत्यर्थः ॥ ४३ ॥ एवमिति सत्यंप्रत्यगद्वयानंदंवेद्यंअज्ञात्वाबाह्यसुखलोभात्एतद्दानादिकंकर्तुंप्रवर्ततइत्यर्थः ॥४४॥ सत्यादिति तथाभवेत्परमानंदात्प्रच्युतस्यक्षुद्रानंदविषयोभिलाषोभवेत् ततश्चासौयज्ञोज्योतिष्टोमादिःप्रतायेतसंतन्यते सत्यस्यवेदवचनस्यज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेत्यादेःअवधारणात्प्रामाण्यनिश्चयात् संकल्पोवितथोभवेदितिपाठेसत्यज्ञस्यैवसत्यसंकल्पत्वंअन्यस्यतुसंकल्पोवंध्यइत्यर्थः सनग्पाठेयज्ञोपिसत्यस्यानवधारणादापरोक्ष्येणअनिश्चयादेवप्रवर्तते ज्ञातेतुसत्ये एतद्बुध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारतेतिकृतकृत्यत्व

सनत्सुजातउवाच एकस्यवेदस्याज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः॥ सत्यस्यैकस्यराजेंद्रसत्येकश्चिदवस्थितः॥ ४३॥ एवंवेदमविज्ञायप्राज्ञोहमितिमन्यते॥ दानमध्ययनंयज्ञोलोभादेतत्प्रवर्तते॥ ४४॥ सत्यात्प्रच्यवमानानांसंकल्पश्चतथाभवेत् ॥ ततोयज्ञःप्रतायेतसत्यस्यैवावधारणात् ॥ ४५॥ मनसान्यस्यभवतिवाचान्यस्याथकर्मणा॥ संकल्पसिद्धःपुरुषःसंकल्पानधितिष्ठति॥ ४६॥ अनैभृत्येनचैतस्यदीक्षितव्रतमाचरेत् ॥ नामैतद्धातुनिर्वृत्तंसत्यमेवसतांपरं॥॥ ४७॥ ज्ञानंवैनामप्रत्यक्षंपरोक्षंजायतेतप ॥ विद्याद्बहुपठंतंतुद्विजंवैबहुपाठिनं॥४८॥ तस्मात्क्षत्रियमामंस्थाजल्पितेनैववैद्विजं॥ यएवसत्यान्नापैतिसज्ञेयोब्राह्मणस्त्वया॥४९॥

मेवस्मर्यते ॥ ४५॥ मनसेति यज्ञइत्यनुकृष्यते अन्यस्यएकस्ययज्ञोमनसादेवताध्यानादिरूपोभवति वाचाब्रह्मयज्ञजपादिरूपोयज्ञोभवति कर्मणाप्रसिद्धोज्योतिष्टोमादिः एतेषांपूर्वःपूर्वोज्यायान् संकल्पसिद्धःसत्यसंकल्पःसंकल्पानांकल्पनीयपदार्थानांब्रह्मलोकादीनामधिष्ठाताभवतिब्रह्मवित् तथाचश्रुतिःआप्नोतिस्वाराज्यं आप्नोतिमनसस्पतिं वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिरिति स्वराजोभावःस्वाराज्यंब्रह्मैश्वर्यं ॥४६॥तस्यसंकल्पस्यअनैभृत्येनअदार्ढ्येन आत्माज्ञानाद्वंध्यसंकल्पत्वेसतीत्यर्थः दीक्षितव्रतंमुष्टीकरणवाग्यमनादिकंकुर्यात् एतन्नामदीक्षितइतितद्दीक्षव्रतादेशे इत्यनेनधातुनानिष्ठाप्रत्ययांतेननिष्पन्नं कर्मजःसंस्कारआगंतुकोविनाशीचेत्यर्थः सतांतुसत्यमेवपरंब्रह्मैवश्रेष्ठं अकृतकत्वेनाविनाशित्वात् ॥४७॥ एतदेवस्पष्टयति ज्ञानमिति प्रत्यक्षंशोकमोहनिवृत्तिरूपंज्ञानफलंप्रत्यक्षमित्यर्थः तपःकायिकंवाचिकंमानसिकंच तत्परोक्षंआमुष्मिकफलप्रदमित्यर्थः विद्यादित्यर्द्धेनपरोक्षज्ञानस्यव्यावृत्तिरिहउच्यते॥ ४८॥ उक्तमेवोपसंहरति तस्मादिति जल्पितेनैवकेवलाध्ययनेनैवसत्यात्प्रत्यगद्वयानंदात् तथाचश्रुतिः योवाएतदक्षरंगार्गिविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसब्राह्मणइत्यपरोक्षज्ञानिनोब्राह्मणत्वमुक्त्वाऽर्थादितरस्याब्राह्मणत्वंदर्शयति ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वेवमध्ययनयागादेर्वैयर्थ्यंस्यादित्याशंक्येष्टापत्तिमाह छंदांसीति एषउपनिषत्प्रसिद्धः अथर्वामहामुनिर्महर्षिसंघोयानिपुराजगौतान्येवछंदांसिउपनिषद्रूपाणि नामनिश्चितं छादयंतिहवाएनंछंदांसिपापात्कर्मणइतिश्रुत्याछंदःशब्दनिर्वचनात् प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाइतिअथर्वणोपनिषदियज्ञानांपापाद्रक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात्ब्रह्मविद्यार्थानांछंदसांमुख्यंछंदस्त्वंकर्मार्थानांतुगौणमितिभावः किंच उतअपि येपिअधीतवेदाःसोपनिषत्कंवेदंपाठतोर्थतश्चअधीतवंतस्तेपिनच्छंदोविदः यतःवेदवेद्यस्यऔपनिषदस्यपुरुषस्यतत्त्वंयाथात्म्यंनविदुःनजानंति अधेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवांअफलामपुष्पामिति पुष्पंहिफलंवाचःसत्यमितिश्रुतिश्चैतदाह सत्यंपरंब्रह्म ॥५०॥ छंदांसिनामेति द्विपदांमनुष्याणांमध्येवरिष्ठ तत्रसत्येब्रह्मणिविषयेछंदांसिवेदाःस्वच्छंदयोगेनस्वातंत्र्यसंबंधेनैवभवंति कर्मकांडार्थज्ञानवत्ब्रह्मकांडार्थज्ञानंनमध्येऽनुष्ठानांतरमपेक्षते तथाहि तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवःप्रतिपेदेहंमनुरभवंसूर्यश्चेतिश्रुत्यादर्शनसार्वात्म्ययोर्मध्येतिष्ठन्गायतीत्यादौतिष्ठतिगायत्योर्मध्येइवकार्यांतरंवार्यते तेनचज्ञातेनसत्येन चकारएवकारार्थे तेनैवेत्यर्थः छंदोविदोभवंतिनकर्ममात्रज्ञानेन तान्छंदोज्ञान्अधीत्यप्राप्यआर्याःवेदस्यवेद्यंवेदनीयंब्रह्मनगताइतिनअपितुगताःप्राप्ताएवेत्यर्थः एतेनतद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदित्यस्याःश्रुतेर

छंदांसिनामक्षत्रियतान्यथर्वापुराजगौमहर्षिसंघएषः॥छंदोविदस्तेयउतनाधीतवेदानवेदवेद्यस्यविदुर्हितत्त्वं॥५०॥छंदांसिनामद्विपदांवरिष्ठस्वच्छंदयोगेन भवंतितत्र॥छंदोविदस्तेनचतानधीत्यगतानवेदस्यनवेद्यमार्याः॥५१॥नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिकश्चित्त्वेतान्बुध्यतेवापिराजन्॥योवेदवेदान्नसवेदवेद्यंसत्येस्थितोयस्तुसवेदवेद्यं॥५२॥नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिवेद्येनवेदंनविदुर्नवेद्यं॥योवेदवेदंसचवेदवेद्यंयोवेदवेद्यंनसवेदसत्यं॥५३॥योवेदवेदान्सचवेदवेद्यं नतंविदुर्वेदविदोनवेदाः॥ तथापिवेदेनविदंतिवेदंयेब्राह्मणावेदविदोभवंति॥५४॥

र्थोदर्शितः॥५१॥ तथापिब्रह्मणोदुर्ज्ञेयत्वमाह नेति वेदानांरहस्यवेदिताज्ञाताकश्चिन्नास्ति कश्चित्तुएतान्वेदान्रहस्यप्रतिपादकान्चित्तशुध्यतिशयाद्बुध्यते योव्युत्थितःतत्त्वमसिवाक्यार्थानुसंधातावावेदान्वेदससविकल्पकःनिर्विकल्पकंवेद्यं सर्ववृत्तिलयेप्रकाशमानंब्रह्मनवेदकिंतुसत्येसर्ववृत्तिबाधावधिभूतेप्रत्यक्चैतन्येस्थितएवनिर्विकल्पकंसुखंवेद ॥५२॥ इममेवार्थंभंग्यंतरेणाह नेति वेदानांवेद्यानामहंकारादीनामचेतनानांमध्येकश्चिद्वेदितानास्ति अतोहेतोःवेद्येनचेतसावेदंवेदबोध्यमात्मानंनविदुः नापिवेद्यंअनात्मानमपिनविदुः आत्माऽनात्माचनजडस्यविषयावित्यर्थः ननुजडयाधीवृत्त्याआत्माज्ञायतएव दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्येतिश्रुतेरित्याशंक्याह वेदंआत्मानंयोवेदसएववेद्यमनात्मानंसर्वंवेद आत्मप्रभवत्वात्सर्वस्य यस्तुबहिर्मुखःवेद्यंअनात्मानंवेदससत्यंब्रह्मनवेद तथाचश्रुतीभवतः आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितं परांचिखानिव्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ्पश्यतिनांतरात्मन्निति व्यतृणत्हिंसितवात् ॥ ५३ ॥ किंच यश्चिदात्मासर्वेषांप्रत्यक्त्वेनप्रसिद्धः वेदान्वेदयंतितेवेदाःतान्प्रमाणानिवेदसएववेद्यंप्रमेयमपिवेदनतुतानिवेद्यंविदुःजडत्वात् तंचप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरितिप्राणादीनांप्रवर्तकत्वेनप्रसिद्धं वेदाःप्रमाणानिवेदविदःप्रमातारश्चनविदुः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेतितस्यवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः यद्यप्येवंतथापिवेदंवेदितारमात्मानंवेदेनैवप्रमाणेनअहंब्रह्मास्मीत्यादिनाविदंतिजानंति केते येब्राह्मणाःवेदविदोवेदंपाठतोऽर्थतोऽनुष्ठानतश्चविदंतितेवेदविदः अध्ययनयज्ञादिनासंस्कृतचित्ताएववाक्यादात्मानंलक्षणयाजानंतिनत्वन्येइत्यर्थः॥५४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५॥

इदमेवदृष्टांतेनप्रतिपादयति धामांशेति धामतेजः तन्मयाः अंशायस्यसतेजोमयोऽर्थाच्चंद्रः तस्यभागः कलाप्रतिपद्गतातस्य संवेदनेज्ञापनेयथाचयथैवहिप्रसिद्धंमहीरुहस्यशाखाउपादीयते तथाहितथैववेदाःप रमात्मनः संवेदनेऽर्थेपरमपुरुषार्थरूपेसत्येसर्वथाप्यबाध्येवेदाः उपादीयंतइतिआमनंति तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीत्यौपनिषदत्वविशेषणात् वाचामगोचरत्वश्रुतेश्चसोयंदेवदत्तइत्यादिवाक्यवत्तत्त्वमस्यादिवा क्यमपिलक्षणयास्वार्थंप्रमापयत्येवेत्यर्थः ॥५५॥ एवंगुरूपसदनपूर्वकंवाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायमुक्त्वागुरुलक्षणान्याह अभीति ब्राह्मणंब्रह्मविदंलक्षणतोभिजानामि लक्षणमेवाह व्याख्यातारंउपक्रमोपसंहारै करूप्यादिषड्विधतात्पर्यलिंगानुसारेणवाक्यार्थवर्णनकुशलं विचक्षणंश्रुतार्थस्ययुक्तिभिरनुचिंतनेसमर्थं निदिध्यासनपरिपाकेनापरोक्षसाक्षात्कारबलात्यश्छिन्नविचिकित्सोनिःसंशयः सन्परस्यापिसर्वसं शयान्व्याचष्टेविदृणोति अत्रस्वरूपव्याक्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनसंशयान्दूरीकरोतीत्यर्थः॥ ५६ ॥परीष्यतेस्मिन्नितिपर्येषणंअन्वेषणस्थानंप्राचीनंप्राग्दिशिस्थंनापिदक्षिणादिदिक्स्थंनापिअदिशंदिग्विही नंअंतर्हृदेयइत्यर्थः ॥ ५७ ॥ एतदेवाह तस्येति प्रत्यर्थिषुआत्मत्वेनप्रथमानेष्वनात्मसुपंचसुकोशेषु पर्येषणमन्वेषणंगच्छेत्कुर्यादित्यर्थः कथंचनेत्यव्यक्तमालंबनंक्लेशसाध्यमितिसूचयति अव्यक्ताहिगति

धामांशभागस्यतथाहिवेदायथाचशाखाहिमहीरुहस्य॥ संवेदनेचैवयथामनंतितस्मिन्हिसत्येपरमात्मनोर्थे॥ ५५॥ अभिजानामिब्राह्मणंव्याख्यातारंविच क्षणं॥ यश्छिन्नविचिकित्सःसव्याचष्टेसर्वसंशयान्॥ ५६॥ नास्यपर्येषणंगच्छेत्प्राचीनंनोतदक्षिणं ॥ नार्वाचीनंकुतस्तिर्यङ्नादिशंतुकथंचन ॥ ५७॥ तस्य पर्येषणंगच्छेत्प्रत्यर्थिषुकथंचन॥ अविचिन्वन्निमंवेदेतपःपश्यतितंप्रभुं ॥ ५८ ॥ तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसापिच ॥ उपावर्तस्वतद्ब्रह्मअंतरात्मनिविश्रु तं॥ ५९॥ मौनान्नसमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः॥ स्वलक्षणंतुयोवेदसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ ६० ॥ सर्वार्थानांव्याकरणाद्वैयाकरणउच्यते॥ तन्मूलतोव्या करणंव्याकरोतीतितत्तथा॥ ६१ ॥ प्रत्यक्षदर्शीलोकानांसर्वदर्शीभवेन्नरः॥ सत्येवैब्राह्मणस्तिष्ठंस्तद्विद्वान्सर्वविद्भवेत्॥ ६२॥

दुःखंदेहवद्भिरवाप्यतइतिस्मृतेः वेदेइमंआत्मानंअविचिन्वन्वेदांतन्यायानप्यचिंतयन्नित्यर्थः तपःतपस्वीआलोचनवान्ध्यायीतंप्रभुंपश्यति तंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइतिश्रुतेः ॥ ५८ ॥ तूष्णींभूतइत्यनेन वागादिबाह्येंद्रियव्यापारोपरमउक्तः मनसापिनचेष्टेत् नचेष्टेतेत्यनेनमानसव्यापारोपरमउक्तः अंतरात्मनिहार्दाकाशे विश्रुतंवेदेप्रख्यातंतद्वाचामगोचरंब्रह्मउपावर्तस्वउपागच्छ ॥ ५९ ॥ मौनात्ध्यानमात्रा न्नमुनिर्भवतिनापिअरण्यवासात्संन्यासमात्रात् किंतर्हियःस्वलक्षणंस्वस्यप्रत्यगात्मनोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वंसच्चिदानंदात्मकत्वंचयोवेदजानातिसश्रेष्ठः संन्यासिभ्योयोगिभ्यश्चज्ञानीश्रेष्ठइत्यर्थः ॥६०॥ सर्वार्थानांव्याकरणात्प्रकटीकरणात्सर्वज्ञत्वादयंज्ञानीवैयाकरणइत्युच्यते तच्चव्याकरणंकेचिद्योगजधर्मप्रत्यासत्त्यावदंतितन्निराचष्टे मूलतइति आत्मज्ञानाद्धिसर्वविज्ञानंश्रूयतेनप्रधानज्ञानात्अन्यतोवा मू लतइतिल्यब्लोपेपंचमी मूलंकारणंब्रह्मप्राप्येत्यर्थः तत्रव्याकर्तापरमात्मैवतन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियत नामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुतिभ्यामित्याह व्याकरोतीति श्रौतव्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतत्॥ ६१ ॥ सार्वज्ञ्य मपिब्रह्मविदामनौपचारिकमित्याह प्रत्यक्षेति सत्येतिष्ठन्नतुद्वत्यंतरेदेहाद्याकारे ब्राह्मणःब्रह्मवित् तद्विद्वान्ब्रह्मविद्वानितिब्राह्मणपदव्युत्पत्तिप्रदर्शनं ॥ ६२ ॥

॥५५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अध्यायार्थमुपसंहरति धर्मादिष्विति धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चेत्यादिषुद्वादशसु स्थितः तथासत्यादिरूपेअष्टविधेअप्रमादेचस्थितः एवंसाधनवान्वेदेषुपूर्वोक्तेषुआरोपदृष्टिव्यामिश्रदृष्ट्यपवाददृष्टिरूपेषुआनु
पूर्व्येणसोपानारोहणन्यायेनपरमेपदेस्थितोहमेतत्त्वानुभवसिद्धंबुध्यास्वतःस्नेहवत्यातेतुभ्यंब्रवीमि सोपानक्रमस्तुनृसिंहतापनीयेश्रूयते ओतानुज्ञात्रनुज्ञाऽविकल्पैरिति अस्यार्थः ओतत्वंकारणव्याप्तिःका
र्ययद्वन्मृदोघटे सर्वंब्रह्मेतितन्निष्ठाजानतेपरिणामतः १ कार्यस्यासमसत्त्वंयत्कारणेसमुदीरितं तदनुज्ञातृशब्दार्थौमरौवारिविवर्तनं २ एतन्निष्ठास्ततोभूत्वाजगन्मिथ्येतिजानते अनुज्ञायांजगत्तुच्छंशशशृंगादि
वन्मतं ३ एवंसोपानरीत्यैवभूमित्रितयलंघनात् अविकल्पंपरंयत्तदहंब्रह्मास्मिनिर्भयमिति ॥ ६३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥छ॥ एवंआत्मज्ञानमार्गं
श्रुत्वातस्यांतरंगसाधनंयोगंश्रोतुंपृच्छति सनत्सुजातेति परांउक्तादपिअत्युत्कृष्टांब्राह्मींब्रह्मप्रापिकांवाचंउपनिषदंवदसेजानीषे भासनोपसंभाषाज्ञानेतितङ् विश्वंरूप्यतेप्रकाशतेस्यां यांज्ञातवतोऽन्यत्ज्ञात
व्यंनावशिष्यतइत्यर्थः कामेनकाम्यमानेनविषयेणपरांदूरीभूतांविषयवार्ताहीनामित्यर्थः अतएवसुदुर्लभांकथांकथनीयांप्रब्रूहि हेकुमारइदंमेममवाक्यंत्वांप्रतिप्रार्थनारूपंवचनं अवधेहीतिशेषः ॥ १ ॥

धर्मादिषुस्थितोप्येवंक्षत्रियब्रह्मपश्यति॥ वेदानांचानुपूर्व्येणएतद्बुद्ध्याब्रवीमिते ॥ ६३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवा
क्येत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच सनत्सुजातयामिमांपरांत्वंब्राह्मींवाचंवदसेविश्वरूपां॥ परांहिकामेनसुदुर्लभांकथांप्रब्रूहि
मेवाक्यमिदंकुमार॥ १॥ सनत्सुजातउवाच नैतद्ब्रह्मत्वरमाणेनलभ्यंयन्मांपृच्छन्नतिहृष्यस्यतीव ॥ बुद्धौविलीनेमनसिप्रचिंत्याविद्याहिसाब्रह्मचर्ये
णलभ्या॥ २॥ धृतराष्ट्रउवाच अत्यंतविद्यामितियत्सनातनींब्रवीषित्वंब्रह्मचर्येणसिद्धां॥ अनारभ्यांवसतीहकार्यकालेकथंब्राह्मण्यममृतत्वंलभेत ॥
॥ ३॥ सनत्सुजातउवाच अव्यक्तविद्यामभिधास्येपुराणींबुद्ध्याचतेषांब्रह्मचर्येणसिद्धां॥ यांप्राप्यैनंमर्त्यलोकंत्यजंतियावैविद्यागुरुवृद्धेषुनित्या॥४॥
धृतराष्ट्रउवाच ब्रह्मचर्येणयाविद्याशक्यावेदितुमंजसा॥ तत्कथंब्रह्मचर्यंस्यादेतद्ब्रह्मन्ब्रवीहिमे ॥५॥

ब्रह्मविद्यायाःदुर्लभत्वंदर्शयन्सनत्सुजातउवाच नैतदिति
हृष्यसिअहंब्रह्मविद्याधिकार्यस्मीतिदृप्यसि पाठांतरेअभिषंगेणनिर्बंधेन विद्यालक्षणमाह बुद्धाविति सर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधेनमनोमात्रमनुपरतंसंकल्पाद्यात्मकंतिष्ठति तस्मिन्नपिअहंब्रह्मास्मीतिनिश्चयस्य
भावनायांबुद्धौविलीनेसति प्रचिंत्याप्रगतंचिंत्यंयस्यांसानिरुद्धसर्ववृत्तिकाकाचिदवस्थाविद्येत्युच्यते साचब्रह्मचर्येणगुरुकुलवासेनलभ्या ॥ २ ॥ अत्यंतेअंतस्त्रिविधपरिच्छेदःतमतिक्रांतंअत्यंतंब्रह्मतद्विषयां
विद्यां सनातनींनित्यसिद्धां प्रत्यगात्मनोनित्यापरोक्षत्वात् यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः सिद्धांअभिव्यज्यमानां तत्रहेतुः अनारभ्यांकर्मवदारंभायोग्यां याचकार्यकालेइहआत्मन्येववसति नित्यसिद्धत्वात् ए
वंसतिब्राह्मण्यंब्राह्मणस्ययोग्यंअमृतत्वंकथंलभेत नहिलब्धलाभार्थंयत्नोपेक्षतइतिब्रह्मचर्याद्यनुष्ठानाक्षेपः ॥ ३॥ अत्रोत्तरमाह अव्यक्तेति बुध्याख्योपाधिसंबंधजनितकालुष्यादविविक्ततयानव्यक्तमव्य
क्तंब्रह्मतस्यविद्यां अयंभावः यद्यपिब्रह्मनित्यापरोक्षंआत्मत्वात्तथापिअशनायाद्यतीतस्यतस्यविविक्तस्यपरोक्षत्वात्तदापरोक्ष्याययत्नोयुक्तइति ॥ ४ ॥ अंजसाआर्जवेन ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आचार्येति योनिःस्थानं योनिष्टइंद्रनिषदेअकारि स्वेयोनौनिषदंतंसरूपाइत्यादौदर्शनात् गर्भैभूत्वातस्यनिष्कपटसेवयाअंतरंगत्वंप्राप्येत्यर्थः शास्त्रकाराःशास्त्रकर्तृत्वंब्रह्मण्येवश्रुतंमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेत
दृग्वेदइत्यादिनागुरोरनुग्रहादिहैवब्रह्मभावंप्रामुवंतीत्यर्थः परमंअपुनरावृत्तिं योगंब्रह्मणासहऐक्यंयांति ॥ ६ ॥ अस्मिन्निति येजितकामाःब्राह्मींस्थितिंप्राप्तुंयेचद्वंद्वसहाःतेदेहादात्मानंनिर्हरंतिपृथक्कुर्वंति स
त्वसंस्थाःसत्वगुणभाजः श्रुतिश्च तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवइषीकांधैर्येणेति प्रवृहेत्पृथक्कुर्यात् ॥ ७ ॥ आचार्यःशास्ताउपदेष्टायस्यांसाजातिर्जन्म यथाब्राह्मणस्यसावित्रीप्राप्यासावित्रंद्वितीयंजन्मएवं
आचार्यात्परब्रह्मविद्याप्राप्यापितस्यजन्मांतरंभवति तच्चमोक्षहेतुत्वात्पुण्यत्वादिगुणसंयुक्तं ॥ ८ ॥ आचार्यमाहात्म्यप्रख्यापकंमंत्रंपठति यःप्रावृणोतीति यःआचार्यःवर्णान्ब्राह्मणादीन्अवितथेनवितथम
नृतमनात्माजडंतदन्येनसत्येनचिदात्मनाप्रकर्षेणआवृणोतिसबाह्याभ्यंतरंवासयति द्वैतोत्थभयनिवारणेनपालयतीत्यर्थः ऋतंब्रह्म कुर्वन्वाचाआविष्कुर्वन् तस्यफलमाह अमृतंसंप्रयच्छन्निति अमृतंमोक्षं

सनत्सुजातउवाच आचार्ययोनिमिहयेप्रविश्यभूत्वागर्भंब्रह्मचर्यंचरंति॥ इहैवतेशास्त्रकाराभवंतिप्रहायदेहंपरमंयांतियोगं॥ ६॥ अस्मिँल्लोकेवैजयंतीह
कामान्ब्राह्मींस्थितिंह्यनुतितिक्षमाणाः॥ तआत्मानंनिर्हरंतीहदेहान्मुंजादिषीकामिवसत्वसंस्थाः॥ ७॥ शरीरमेतौकुरुतःपितामाताचभारत॥ अचार्यशास्ता
याजातिःसापुण्यासाऽजराऽमरा॥ ८॥ यःप्रावृणोत्यवितथेनवर्णानृतंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन्॥ तंमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन्॥ ९॥ गुरुं
शिष्योनित्यमभिवादयीतस्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्तः॥मानंनकुर्यान्नादधीतरोषमेषप्रथमोब्रह्मचर्यस्यपादः॥१०॥ शिष्यवृत्तिक्रमेणैवविद्यामाप्नोतियः
शुचिः॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्यास्यप्रथमःपादउच्यते॥११॥ आचार्यस्यप्रियंकुर्यात्प्राणैरपिधनैरपि॥ कर्मणामनसावाचाद्वितीयःपादउच्यते॥१२॥समागुरौयथा
वृत्तिर्गुरुपत्न्यांतथाचरेत्॥ तत्पुत्रेचतथाकुर्वन्द्वितीयःपादउच्यते॥ १३॥ आचार्येणात्मकृतंविजानन्ज्ञात्वाचार्थंभावितोस्मीत्यनेन॥ यन्मन्यतेतंप्रतिहृष्टबु
द्धिःसवैतृतीयोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १४॥ नाचार्यस्यानपाकृत्यप्रवासंप्राज्ञःकुर्वीतनैतदहंकरोमि॥ इतीवमन्येतनभाषयेतसवैचतुर्थोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १५॥

कृतंतत्कृतमुपकारं ॥ ९ ॥ शुचिःस्नानादिनाभावशुद्ध्याच अप्रमत्तःगुरुशुश्रूषायांसावधानः मानंनकुर्यात् तुच्छमपिकार्यंशिशूनांशौचादिकंतदपिकर्त्तव्यमेवेत्यर्थः अत्यंतंश्रमेपिरोषंनादधीतनविदध्यात्
॥ १० ॥ शिष्यवृत्तिःसायंप्रातर्भिक्षणेनजीवनं तेनैवक्रमेणनतुगुर्वन्नोपजीवनेनेत्यर्थः ॥ ११॥ द्वाभ्यांश्लोकाभ्यांब्रह्मचर्यस्यप्रथमंपादमुक्त्वाद्वाभ्यांद्वितीयंपादमाह आचार्यस्येति ॥ १२ ॥ १३॥ प्राप्तविद्यो
विद्यासुखेनतृष्यन्आचार्यायेयत्अत्यंतंमानयतिसब्रह्मचर्यस्यतृतीयःपादइत्याह अचार्येणेति आत्मकृतंस्वस्मैउपकृतंविद्यादानेन तस्यचअर्थंप्रयोजनंदुःखनिवृत्तिमानंदावाप्तिंचज्ञात्वाऽनुभूय अनेनाचार्येण
भावितोवर्धितोस्मीतिजानन्यन्मन्यते ॥ १४॥ अनपाकृत्यविद्यायानिष्क्रयार्थमृणमर्थदानेनअपरिहृत्य प्रवासगुरुगृहादन्यत्राश्रमांतरेस्थितिंनकुर्वीत एतत्गुरवेअर्थप्रदानमहंकरोमीतिनैवमन्येतमनसा
नचभाषयेत स्वार्थेणिच् वदेतवाचा ॥ १५॥

॥५६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चतुष्पाद्ब्रह्मचर्येणलभ्यांचतुष्पदीं विद्यामाह कालेनेति कालेनबुद्धिपरिपाकेन उत्साहयोगेनबुद्धिवैभवेन शास्त्रेणसहाध्यायिभिर्विचारेण क्रमस्तुनविवक्षितः उक्तंच आचार्यात्पादमादत्तेपादंशिष्यःस्वमेधया कालेनपादमादत्तेपादंसब्रह्मचारिभिरिति ॥ १६ ॥ धर्मादयइति यस्यब्रह्मचर्यस्यरूपंस्वरूपभूताइत्यर्थः अन्यानिचांगानिआसनप्राणजयादीनि बलंयोगेनित्योयुक्तता ब्रह्मार्थोवेदार्थःकर्मब्रह्मणीतयोर्योगेनअधिगमेनब्रह्मचर्यंफलतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ एवमिति अहंकरोमीत्यभिमानंविनातत्प्रकाशकंवचनंचविनागुर्वर्थार्थंप्रवृत्तः सःआचार्यःवृत्तिंजीविकांएतिप्राप्नोति वृत्तिर्वर्त्तनं शिष्यस्येतिशेषः ॥ १८ ॥ वसन् ब्रह्मचर्येइतिशेषः सर्वतःसर्वैःप्रकारैःवर्धतिवर्धते वर्षंति धनैरितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आकांक्ष्येति रसभेदःपारदगुटिकाविशेषश्चिंतामणिसंज्ञस्तंचिंतितवस्तुप्रदंअर्थयंते तेषांरसभेदार्थिनांयथा

कालेनपादंलभतेतथार्थंततश्चपादंगुरुयोगतश्च ॥ उत्साहयोगेनचपादमृच्छेच्छास्त्रेणपादंचततोभियाति ॥ १६ ॥ धर्मादयोद्वादशयस्यरूपमन्यानिचांगानितथाबलंच ॥ आचार्ययोगेफलतीतिचाहुर्ब्रह्मार्थयोगेनचब्रह्मचर्यं ॥ १७ ॥ एवंप्रवृत्तोयदुपालभेतवैधनमाचार्यायतदनुप्रयच्छेत् ॥ सतांवृत्तिंबहुगुणामेवमेतिगुरोःपुत्रेभवतिचवृत्तिरेषा ॥ १८ ॥ एवंवसन्सर्वतोवर्धतीहबहून्पुत्रान्लभतेचप्रतिष्ठां ॥ वर्षंतिचास्मैप्रदिशोदिशश्चवसत्यस्मिन्ब्रह्मचर्येजनाश्च ॥ १९ ॥ एतेनब्रह्मचर्येणदेवादेवत्वमाप्नुवन् ॥ ऋषयश्चमहाभागाब्रह्मलोकंमनीषिणः ॥ २० ॥ गंधर्वाणामनेनैवरूपमप्सरसामभूत् ॥ एतेनब्रह्मचर्येणसूर्योप्यह्नायजायते ॥ २१ ॥ आकांक्ष्यार्थस्यसंयोगाद्रसभेदार्थिनामिव ॥ एवंह्येतेसमाज्ञायताद्दग्भावंगताइमे ॥ २२ ॥ यआश्रयेत्पावयेच्चापिराजन्सर्वंशरीरंतपसातप्यमानः ॥ एतेनवैबाल्यमभ्येतिविद्वान्मृत्युंतथासजयत्यंतकाले ॥ २३ ॥ अंतवतःक्षत्रियतेजयंतिलोकान्जनाःकर्मणानिर्मलेन ॥ ब्रह्मैवविद्वांस्तेनचाभ्येतिसर्वंनान्यःपंथाअयनायविद्यते ॥ २४ ॥

आकांक्ष्यस्यलिप्सितस्यार्थस्यसंयोगःप्राप्तिस्ततोयादृक्भावोभवति एवमेवएतेदेवादयःसमाज्ञायब्रह्मचर्यमुपेत्यताद्दग्भावंसत्यसंकल्पत्वाच्चिंतितवस्तुप्रदत्वंगताः ॥ २२ ॥ यइति सर्वंचतुष्पाद्ब्रह्मचर्यंयआश्रयेत्शरीरंचपावयेत् बाल्यंरागद्वेषादिराहित्यंवेदांतार्थानांयुक्तिपूर्वकमनुचिंतनेनतत्त्वनिश्चयंवा अंतकालेइत्यनेनयावज्जीवंउक्तप्रकारेबाल्येतिष्ठेदितिदर्शितं यथोक्तं शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरइति ॥ २३ ॥ अंतेति तेअविद्वांसःअंतवतःअनित्याँल्लोकान्कर्मणाजयंति विद्वांस्तुब्रह्मैवसार्वात्म्यात्सर्वंतेनज्ञातेनब्रह्मणाअभ्येतिअतस्तस्यकर्मप्राप्यंकिंचित्फलंनावतिष्ठतेइत्यर्थः अतःज्ञानादन्यःपंथाःअयनायमोक्षायनविद्यते ज्ञानादेवतुकैवल्यमित्यवधारणात् ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नान्यःपंथाअयनायविद्यतइतिश्रुत्वातूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसापिच उपावर्तस्वतद्ब्रह्मअंतरात्मनिविश्रुतमितिप्रागुक्तप्रकारेणआत्मानमनुसंदधानस्तमनवाप्यमानावर्णान्नाडीमार्गान् अंतर्हृदयेपश्यन्पृच्छति आभातीति सद्ब्रह्मणोरूपंयोविद्वानत्रहृदयेपश्यतिसशुक्लादिरूपमिवअनवस्थितरूपंब्रह्मपश्यति अतःकथंरूपंकीदृक्रूपंतदक्षरंव्यापकंअमृतमविनाशिपदंपदनीयंतद्ब्रूहीतिशेषः काद्रवंकुत्सितःपरपीडकःद्रवोगतिर्यस्यसकाद्रवोधूमःतद्वर्णंकाद्रवं कद्रुपिंगलंतद्वर्णं श्रूयंतेचब्रह्ममार्गेरूपाणि तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंचएषपंथाब्रह्मणाहानुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्चेति ॥ २५॥ उत्तरमाह आभातीति ब्रह्ममार्गेयद्यपिशुक्लादिरूपाणिभांतितथापियत्ब्रह्मणोरूपंतत्पृथिव्यादिषुनास्ति अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयदितितत्रशब्दादीनांनिषेधात्तेषांचशब्दादिमत्त्वात् रूपांतराणितुब्रह्मप्राप्तिचिह्नानिनतुब्रह्मरूपाणि तथाचश्रुतिः नीहारधूमार्कानिलाऽनलानांखद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनां एतानिरूपाणिपुरःसराणिब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणियोगेइति समुद्रेसंसारसागरेएनंपरमात्मानंसलिलंसलिलोपलक्षितःपंचभूतात्मकोदेहःनबिभर्ति जीवानामिवब्रह्मणउपाधिजंदुःखंनास्तीत्यर्थः यद्वासामुद्रेजलेएतद्रूपंनास्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥ नतारकास्वितिरूपादिराहित्यस्यैवप्रपंचः ॥ २७॥

धृतराष्ट्रउवाच आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमथांजनंकाद्रवंवा ॥ सद्ब्रह्मणःपश्यतियोत्रविद्वान्कथंरूपंतदमृतमक्षरंपदं ॥ २५ ॥ सनत्सुजात उवाच आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमायसमर्कवर्णं ॥ नपृथिव्यांतिष्ठतिनांतरिक्षेनैतत्समुद्रेसलिलंबिभर्ति ॥ २६ ॥ नतारकासुनचविद्युदाश्रितंनचाभ्रेषुदृश्यतेरूपमस्य ॥ नचापिवायौनचदेवतासुनैतच्चंद्रेदृश्यतेनोतसूर्ये ॥ २७ ॥ नैवर्क्षुतन्नयजुष्षुनाप्यथर्वसुनदृश्यतेवैविमलेषुसामसु ॥ रथंतरेबार्हद्रथेवापिराजन्महाव्रतेनैवदृश्येत्ध्रुवंतत् ॥ २८ ॥ अपारणीयंतमसःपरस्तात्तदंतकोप्येतिविनाशकाले ॥ अणीयोरूपंक्षुरधारयासमंमहच्चरूपंतद्वैपर्वतेभ्यः ॥ २९ ॥ साप्रतिष्ठातदमृतंलोकास्तद्ब्रह्मतद्यशः ॥ भूतानिजज्ञिरेतस्मात्प्रलयंयांतितत्रहि ॥ ३० ॥

नामरूपात्मकेप्रपंचेसतितद्रहितत्वंब्रह्मणोवक्तुंरूपप्रपंचादन्यत्वमुक्त्वानामप्रपंचादप्यन्यत्वमाह नैवर्क्षुतदित्यादिना तदित्यनेनअर्थात्ब्रह्मणोनामनिर्दिश्यते विमलेषुवैश्वानरसामादिषु रथंतरेबार्हद्रथेचपृष्ठ्यसामनी महाव्रतेयज्ञविशेषेपिनैवतद्दृश्येत्पश्येत् कर्मभिरपितद्दर्शनंनप्राप्यतेइत्यर्थः नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतेः अकृतःमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः यतःतत्ध्रुवंनित्यं ॥ २८ ॥ अपारणीयंअनतिक्रमणीयं अहेयत्वात् तमसःअज्ञानरूपादुपाधेःपरस्तात्पराचीनं अंतकःकालःतत्ब्रह्मअप्येतिगच्छति प्रलयांतेकालोपितत्रलीयतइत्यर्थः अणीयइतिदुर्लक्ष्यं क्षुरधारयासममितिअत्यंतावहितेनग्राह्यं महच्चपर्वतेभ्यइतिउपलक्षणंसर्वस्य सर्वस्मादपिमहदित्यर्थः ॥ २९ ॥ प्रतिष्ठाअधिष्ठानं अमृतंनिर्विकारं विकारोहिविकारांतरमापद्यमानोमृतउच्यते लोक्यंतइतिलोकादृश्यमात्रं ब्रह्मबृहत् यशोरमणीयमपितदेव तस्यनाममहद्यशइतिहिश्रुतेः तस्मादुपादानात्कनकात्कुंडलादीनीवभूतानिजातानि यतःतत्रैवप्रलयंमृदिघटइवयांति एतेनब्रह्मणोजगत्कारणत्वमुक्तं तथाचश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनामयंनिर्द्वैतं उद्यतंजगदाकारेणउद्गतंमहद्यशःपरंव्यापकं आकाशादिभ्योऽपिमहदित्यर्थः वाचइतिषष्ठीतृतीयार्थे कवयःविकारंवाचैवास्तीतिवदंतिनस्वरूपेणास्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारो नामधेयमितिवागालंबनत्वंविकारस्याह यस्मिन्निदंजगत्प्रतिष्ठितंरज्ज्वामुरगवल्लीनंतद्ये विदुस्तेअमृताःमुक्ताभवंति॥ ३१ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुश्चत्वारिंशोध्यायः॥ ४४॥ ॥छ॥ समाप्ताज्ञानप्रधानायोगोपसर्जनाब्रह्मविद्या इदानींयोगप्रधानांज्ञानोपसर्जनांतांवक्तुमध्यायद्वयमारभ्यते यत्रपूर्वंचित्तवृत्तिनिरोधेनत्वंपदार्थंज्ञात्वापश्चाद्वेदांतश्रवणादिनातस्यब्रह्मत्वंनिश्चीयतेसाआद्या यत्रतुश्रवणादिनापूर्वंपारोक्ष्येणप्रतीचोब्रह्मभावंनिश्चित्यपश्चान्निदिध्यासनेनसअपरोक्षीक्रियतेसाद्वितीया क्रमद्वयेपिफलैक्यात्साधनजातमप्येकरूपमेवेतिदर्शयितुंप्रागुक्तानेवहेयान्दोषानुपादेयान्गुणांश्चदर्शयति

अनामयंतन्महदुद्यतंयशोवाचोविकारंकवयोवदंति॥ यस्मिन्जगत्सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येचतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥छ॥ सनत्सुजातउवाच शोकःक्रोधश्चलोभश्चकामोमानःपरासुता ॥ ईर्ष्यामोहोविधित्साचकृपाऽसूयाजुगुप्सुता ॥ १ ॥ द्वादशैतेमहादोषामनुष्यप्राणनाशनाः ॥ एकैकमेतेराजेंद्रमनुष्यान्पर्युपासते ॥ यैराविष्टोनरःपापंमूढसंज्ञोव्यवस्यति॥ २ ॥ स्पृहयालुरुग्रःपरुषोवावदान्यःक्रोधंबिभ्रन्मनसावैविकत्थी॥ नृशंसधर्माःषडिमेजनावैप्राप्याप्यर्थंनोतसभाजयंते॥३॥ संभोगसंविद्विषमोतिमानीदत्वाविकत्थीकृपणोदुर्बलश्च॥ बहुप्रशंसीवनिताद्विट्सदैवसप्तैवोक्ताःपापशीलानृशंसाः॥४॥ धर्मश्चसत्यंचतपोदमश्चअमात्सर्यंन्हीस्तितिक्षानसूया॥ दानंश्रुतंचैवधृतिःक्षमाचमहाव्रताद्वादशब्राह्मणस्य॥ ५॥ योनैतेभ्यःप्रच्यवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात्॥ त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयोनास्यस्वमस्तीतिचवेदितव्यं॥६॥ दमस्त्यागोथाप्रमादइत्येतेष्वमृतंस्थितं॥ एतानिब्रह्ममुख्यानांब्राह्मणानांमनीषिणां॥७॥ सद्वाऽसद्वापरीवादोब्राह्मणस्यनशस्यते॥ नरकप्रतिष्ठास्तेस्युर्यएवंकुरुतेजनाः॥८॥ मदोष्टादशदोषःसस्यात्पुरायोऽप्रकीर्तितः॥ लोकद्वेष्यंप्रातिकूल्यमभ्यसूयामृषावचः॥ ९ ॥

शोकःक्रोधश्चेत्यादिना तत्रक्रोधादयःप्राग्व्याख्याताएवतथापिक्वचित्विशेषोदृश्यतेसएवव्याख्यायते लोभःस्पृहा मोहःप्रज्ञायाअभावः अत्रापिलोभइतिपाठेपिसएवार्थः लुभविमोहनइतिधात्वर्थानुगमात् परासुतानिद्रापरत्वं कृपात्रस्नेहः ॥ १ ॥ पापंपापफलंकर्म व्यवस्यतिआरभते मूढसंज्ञःमूढबुद्धिः ॥ २ ॥ उग्रःनिर्दयः परुषःरूक्षवाक् वदान्योबहुभाषी नसभाजयंतेपरंनमानयंति ॥ ३ ॥ बहुप्रशंसीआत्मस्तुतिपरः ॥ ४ ॥ महाव्रतामहाव्रतानि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशश्छांदसः ॥ ५ ॥ नास्यस्वंस्वीयंकिमपिनास्तिधर्मादिष्वेकैकस्मिन्नपिपक्षपातेसतितदर्थंसर्वंत्यजतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ब्रह्मैवमुख्यंप्राप्यंयेषांतेषां ॥ ७ ॥ परीवादःपरदोषकीर्तनं सत्यथार्थभूतं असत्आरोपितं ॥ ८ ॥ अप्रकीर्तितइति दमविरोधिनएवप्रातिकूल्यादयोमददोषत्वेनसूचिताअपिश्रृंगग्राहिकयाप्रकर्षेणविधिमुखेननप्रोक्ताइत्यर्थः लोकद्वेष्यंपारदार्यादि प्रातिकूल्यंधर्मादौविघ्नाचरणं अभ्यसूयागुणिषुदोषारोपः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कामःस्त्र्यभिलाषः पारतंत्र्यंमद्यादिवशत्वं पैशुनंराजद्वारादौपरदोषसूचनं अर्थहानिःनटनर्तकवेश्यादिषुदंडेनवावित्तनाशः विवादोवैरं ॥ १० ॥ मोदोहर्षःदर्पहेतुः हृष्टोदृप्यतीत्यापस्तंबोक्तेः अतिवादोनिर्म र्यादंवचनं संज्ञानाशःकार्याकार्यविवेकराहित्यं अभ्यसूयितानैरंतर्येणपरद्रोहशीलता एतत्मदवत्त्वंविगर्हितंनिंदितंसद्भिःसदाहीत्यापत्कालेपिनाश्रयणीयमितिसूचितं ॥ ११ ॥ सुहृदांप्रियेसतिहर्षःअप्रि येसतिव्यथेतिद्वौसौहृदगुणौ तृतीयमाह स्यादिति सुहितमितिपाठेसुतरांहितंइष्टंपुष्टिकरं देयंदातारं भव्यगेयेतिवत्कर्तरिकृत्यः योदातारंअयाच्यमपिपुत्रादिकंमुख्यंकर्मभूतंयाचतेसअभ्यर्थितःप्रार्थितोदाता तस्मैइष्टादीन्अर्हति दातुमितिशेषः सार्धश्लोकोवाक्यं ॥ १२ ॥ चतुर्थमाह त्यक्तेति यस्मैसर्वस्वंदत्तंतस्यगृहेकामात्मयायमुपकृतइतिबुद्धितःनसंवसेत् तेनकदाचिदनादृतःसन्सौहार्दभंगंकुर्यादितिभावः पं चममाह भुंक्तेकर्मेति स्वकर्मार्जितमेवधनंभुंक्तेनतुमित्राद्यर्जितं अन्यथाकालेनहेलनांप्राप्यसौहृदभंगोमाभूदिति षष्ठमाह स्वाशिषंबाधतेच स्वस्यश्रेयोपिमित्रहितार्थंनाशयतीत्यर्थः पाठांतरेस्वासितंस्वस्था

कामक्रोधौपारतंत्र्यंपरिवादोथपैशुनं ॥ अर्थहानिर्विवादश्चमात्सर्यंप्राणपीडनं ॥ १० ॥ ईर्ष्यामोदोतिवादश्चसंज्ञानाशोभ्यसूयिता ॥ तस्मात्प्राज्ञोनमाद्येतस दाह्येतद्विगर्हितं ॥ ११ ॥ सौहृदेवैषड्गुणावेदितव्याःप्रियेहृष्यंत्यप्रियेचव्यथंते ॥ स्यादात्मनःसुचिरंयाचतेयोददात्ययाच्यमपिदेयंखलुस्यात् ॥ इष्टान्पुत्रान्वि भवान्स्वांश्चदारानभ्यर्थितश्चार्हतिशुद्धभावः ॥ १२ ॥ त्यक्तद्रव्यःसंवसेन्नेहकामाद्भुंक्तेकर्मस्वाशिषंबाधतेच ॥ १३ ॥ द्रव्यवान्गुणवानेवंत्यागीभवतिसा त्विकः ॥ पंचभूतानिपंचभ्योनिवर्तयतितादृशः ॥ १४ ॥ एतत्समृद्धमप्यूर्ध्वंतपोभवतिकेवलं ॥ सत्वात्प्रच्यवमानानांसंकल्पेनसमाहितं ॥ १५ ॥ यतोयज्ञाःप्रव र्धंतेसत्यस्यैवावरोधनात् ॥ मनसान्यस्यभवतिवाचान्यस्याथकर्मणा ॥ १६ ॥

नंराज्यादिकंआस्तेस्मिन्निितिव्युत्पत्त्याज्ञेयं स्वाशिवमितिपाठेस्वस्यआसमंतात्शिवंश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ १३ ॥

द्रव्यवान्गृहस्थः एवंउक्तरीत्यागुणवान् त्यागीदाता सात्विकःसत्वप्रधानश्च योभवतितादृशःपुरुषःपंचभ्यःशब्दादिभ्यःपंचभूतानिश्रोत्राद्याकारेणपरिणतानिइंद्रियाणिनिवर्तयति ॥ १४ ॥ एतत्स्वविषयेभ्य इंद्रियाणांनिवर्तनंसमृद्धंपुष्कलमपिकेवलंतपएवऊर्ध्वंऊर्ध्वगतिप्रदंभवतिनज्ञानवदिहैवकृतकृत्यतामापादयतीत्यर्थः केषामित्यतआह सत्वादिति येसत्वात्धैर्यात्च्यवंते तीव्रवैराग्याभावात् तेषांचसंकल्पेनब्रा ह्मलौकिकान्दिव्यान्भोगान्भोक्ष्येइत्येवंरूपेणसमाहितंसंभृतंतपोभवतितेषामेवोर्ध्वगतिर्भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ यतःसंकल्पात्यज्ञाःप्रवर्धंते तस्यैवसत्यस्यसंकल्पस्यावधारणात् संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंती तिश्रुतेर्योगीसत्यसंकल्पोभवतिअन्यस्यएकस्ययज्ञःमनसैवभवति सत्यसंकल्पत्वात् तथाह्युपाख्यायतेत्रितोनाममुनिर्भ्रात्राकूपेपातितःसन्तत्रैवमनसाकृत्स्नंयज्ञंचकारेति त्रितःकूपेवहितोदेवान्हवतऊतयेइति मंत्रवर्णाच्चैतद्गम्यते अवहितोध्यायन् हवतेआह्वयति ऊतयेयज्ञसंतत्यै अन्यस्यमध्यमस्यवाचैवब्रह्मयज्ञजपादिनायज्ञोभवति अन्यस्यप्राकृतस्यकर्मणाआज्यपशुपुरोडाशीयादिप्रधानयाक्रियया ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संकल्पेति सगुणब्रह्मवेदनात्सत्यसंकल्पंपुरुषंअसंकल्पश्चिदात्माऽधितिष्ठतिभृत्यमिवराजा ननुअतएवचानन्याधिपतिरितिविदुषःसत्यसंकल्पत्वादेवअनन्याधिपतित्वंकथंसूत्रितं ईश्वरांतराभिप्रायेणेतिगृहाण
तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपिहप्रसिद्धंतस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायनईशतेनसमर्थाभवंति तत्रहेतुः आत्माहीति इतिश्रुत्यर्थः किंचअन्यदपिमेमत्तः
शृणु तदेवाह ब्राह्मणस्यनिर्गुणब्रह्मविदःसंकल्पविशेषेणअसंकल्पोऽधितिष्ठति सगुणोपासकापेक्षयानिर्गुणविदिसत्यसंकल्पत्वादिकमतिशयेनाविर्भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ एतद्योगशास्त्रंअध्यापयेत्शिष्यान्ग्राह
येत् यतःयशस्यंयशसेब्रह्मणेतत्प्राप्त्यैहितं इतोन्यत्शास्त्रंवाचोविकाराएवएतच्चकवयोवदंति योगेयोगिनितदधीनंसर्वमित्यर्थः येततृंतंयोगंविदुः शेषंस्पष्टं ॥१८॥ कर्मणासत्यंब्रह्मनजयेत्नप्राप्नुयात् यत्जुहुया
त्यत्यजेद्वाएतेनहोमयागात्मकेनकर्मणाबालःअविद्वान्अमृत्युंमोक्षंनजयतिनप्राप्नोति रतिंआनंदं लभतिलभते ॥ १९ ॥ तूष्णीमित्यर्धोव्याख्यातः स्तुत्याप्रीतिंनिंदयारोषंचवर्जयेत् ॥ २० ॥ अत्रेति हेक्षत्रि
यवेदेषुपूर्वोक्तदृष्टिभेदेषुआनुपूर्व्येणआरोपव्यामिश्रापवादक्रमेणतिष्ठन्अत्रैवब्रह्मपश्यतिआविशतितादात्म्यंचमहाकाशघटाकाशन्यायेनउपाधिविलयात्प्राप्नोतितस्माद्दृष्टार्थोऽनंतफलाचब्रह्मविद्याऽदृष्टार्थात्

संकल्पसिद्धंपुरुषमसंकल्पोधितिष्ठति॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणकिंचान्यदपिमेशृणु॥ १७॥ अध्यापयेन्महदेतद्यशस्यंवाचोविकाराःकवयोवदंति॥ अस्मिन्योगे
सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति॥ १८॥ नकर्मणासुकृतेनैवराजन्सत्यंजयेज्जुहुयाद्वायजेद्वा ॥ नैतेनबालोऽमृत्युमभ्येतिराजन्रतिंचासौनलभत्यंत
काले॥ १९॥ तूष्णीमेकउपासीतचेष्टेतमनसापिन ॥ तथासंस्तुतिनिंदाभ्यांप्रीतिरोषौविवर्जयेत्॥ २०॥ अत्रैवतिष्ठन्क्षत्रियब्रह्माविशतिपश्यति॥ वेदेषुचा
नुपूर्व्येणएतद्विद्वन्ब्रवीमिते॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥छ॥ ॥छ॥
सनत्सुजातउवाच यत्तच्छुक्रंमहज्ज्योतिर्दीप्यमानंमहद्यशः॥ तद्वैदेवाउपासतेतस्मात्सूर्योविराजते॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं ॥ १ ॥

विनाशिफलात्कर्मणःश्रेयसीतिज्ञात्वाज्ञानार्थमेवयतेतेतितेतुभ्यंब्रवीमि ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभा॰ पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ पूर्वाध्यायांतेमनसापिनचेष्टेतेत्युक्तंत
त्रमनसश्चेष्टाराहित्येसतिमहताब्रह्मचर्यादियत्नेनशून्यशेषंतैवसाधिताभवतीत्याशंक्यशून्यवदेवनिर्धर्मकंशून्यभावस्यापिप्रकाशकंसद्रूपंब्रह्मप्रत्यगभिन्नत्वेनज्ञेयमस्तीत्यस्मिन्नर्थेमंत्रानुदाहरति योगिप्रत्यक्षंच
पुनःपुनःप्रमाणत्वेनोपन्यस्यति यत्तच्छुक्रमित्यादिनाऽध्यायेन यत्तच्छुक्रंबीजमिवबीजंविश्वोत्पत्त्यादिमूलकारणंसर्वचेष्टाप्रवर्तकंआनंदरूपं महत्वृत्तिरूपोपाधिशून्यं ज्योतिर्ज्ञप्तिमात्रं दीप्यमानंसूर्यादिरूपे
ण महद्यशोनामकं तदेवदेवाइंद्रियाणिउपासतेअनुसरंति तस्मादेवमूलकारणात्सूर्योजगत्प्रसवधर्मामायोपाधिरीश्वरोविराजते तथाचश्रुतयः आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते आनंदेनजातानिजीवंति
आनंदंप्रयंत्यभिसंविशंतीति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात् येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः नतस्येशेकश्चनतस्यनाममहद्यशः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतुजीवंतियस्मिन्ने
तावुपाश्रितौ प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरित्यादयः तंपरमात्मानंयोगिनःचित्तवृत्तिनिरोधेनभगवंतंसर्वैश्वर्यवंतंसंप्रज्ञाते असंप्रज्ञातेतुसनातनंअखंडैकरसंपश्यंतीतिसर्वत्रज्ञेयं योगेनैवतंपरमात्मानंपश्येन्ना
न्यथा यथाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्यैवमंत्रस्यविवरणार्थाउत्तरेमंत्राः शुक्रात्आनंदात् तंप्राप्येत्यर्थः ब्रह्मजगतोबृंहकंपरमव्योमाख्यंअव्याकृतंवाऽवस्तुसदपिचैतन्यप्रतिबिंबंप्राप्यप्रभवतिजगज्जन्मादिकार्येसमर्थंभवति तेनैवचवर्द्धते अतस्त
च्छुक्रंज्योतिषांसूर्यादीनांमध्येंऽतःस्थित्वातपतिप्रकाशते तथाचगीता यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति अतप्तंअन्येनाप्रकाशितंस्वयंज्योतिरित्यर्थः तापनंसू
र्यादीनामपिभयप्रदं भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइतिश्रुतेः ॥ २ ॥ अपइति सलिलस्यसलिलमिवसलिलंएकरसंब्रह्मसलिलएकोद्रष्टाऽद्वैतोभवतीतिश्रुतिप्रसि
द्धं तस्यमध्येस्थिताभ्योऽद्भ्यःअबुपलक्षितेभ्यःपंचमहाभूत्येभ्यःसकाशादुत्पन्नाः अपःपांचभौतिकंदेहं अंतरिक्षेत्हृदयाकाशेशिश्रियातेश्रयतः कौ उभौदेवौचिद्रूपत्वेनद्योतमानौजीवेश्वरौ सुप्तिप्रलययोःक्रमेण
तंद्रावंतौताभ्यामन्यःअतंद्रितःनिर्मायः सवितुःजगत्कारणस्य विवस्वान्वसआच्छादने वस्वान्आच्छादनवान्तद्विपरीतोविवस्वान्अपरिच्छिन्नसंविद्रूपःसंततमनुदितानस्तमितप्रकाशःसर्वाधिष्ठानभूतः उभौ
जीवेश्वरौ पृथिवींदिवंचबिभर्त्ति आसध्रीचीःसविषूचीर्वसानावितिपाठेसःशुक्रसंज्ञःशुद्धआत्मा कीदृशौउभौदेवौसध्रीचीःविषूचीश्चआवसानौदिशःउपदिशश्चपटवद्वसानौ दिगंतपर्यंतंविस्तीर्णावित्यर्थः व्य

शुक्राद्ब्रह्मप्रभवतिब्रह्मशुक्रेणवर्द्धते॥ तच्छुक्रंज्योतिषांमध्येऽतप्तंतपतितापनं॥ योगिनस्तं० ॥ २ ॥ अपोथअद्भ्यःसलिस्यमध्येउभौदेवौशिश्रियातेंऽतरिक्षे॥
अतंद्रितःसवितुर्विवस्वानुभौबिभर्तिपृथिवींदिवंच॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवं० ॥ ३ ॥ उभौचदेवौपृथिवींदिवंचदिशःशुक्रोभुवनंबिभर्त्ति ॥ तस्माद्दिशःस
रितश्चस्रवंतितस्मात्समुद्राविहितामहांताः॥ योगिनस्तं० ॥४॥ चक्रेरथस्यतिष्ठंतोऽध्रुवस्याव्ययकर्मणः॥ केतुमंतंवहंत्यश्वास्तंदिव्यमजरंदिवि॥ योगिनस्तं०
॥५॥ नसादृश्येतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनं॥ मनीषयाथोमनसाह्हृदाचयएनंविदुरमृतास्तेभवंति॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं॥ ६॥

वहिताश्चेतिछांदसंक्रियोपसर्गयोर्व्यवधानं शेषंप्राग्वदेव ॥ ३ ॥ एतदेवाह उभाविति देवौजीवेश्वरौ पृथिव्यादिकंभुवनंब्रह्मांडंशुक्रोबिभर्त्ति तस्मात्सर्वोत्पत्तिमाह तस्मादिति महान्दुरधिगमोऽतोयेषांतेमहां
ताः समुद्राःकामाः कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रलिंगात् ॥४॥ चक्रेइति रथस्यशरीरस्य रथःस्यंदनदेहयोरितिविश्वः अध्रुवस्यविनाशिनोपि अव्ययंअविनाशिकर्मयस्यतस्यअव्ययकर्मणः चक्रेचक्रवच्चालके
प्राक्कर्मणिनिमित्तेसतितिष्ठंतःकर्माधीनाइत्यर्थः अश्वाःइंद्रियाणिशरीररथंविषयदेशंप्रतिनयंतः केतुमंतंप्रज्ञावंतंजीवं किज्ञानेऽस्मात्तुन् तंपरमात्मानंप्रतिवहंति वहतिर्द्धिकर्मा वश्यैरिंद्रियाश्वैर्देहरथेयोजितैःजी
वःपरमात्मतांनीयते अन्यथाशरीरेनष्टेपितत्कृतंकर्मनक्षीयतेऽतःशरीरांतरेणसद्यएवबध्यते दिव्यंअलौकिकंअहंप्रत्ययविषयादन्यमशनायाद्यतीतमित्यर्थः अजरमितिसर्वविकारप्रतिषेधः दिविहार्दाकाशे
॥ ५ ॥ अस्यरूपंआकृतिःसादृश्येनतिष्ठति अनुपमस्वरूपमित्यर्थः नचक्षुषेतिसर्वेंद्रियगोचरत्वंनिषिध्यते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययमितिरूपादिहीनत्वश्रुतेः मनीषयामनसोनिग्रहेण मनसासूक्ष्मेण मनसै
वानुद्रष्टव्यमितितस्यकरणत्वश्रुतेः हृदाहृदुपलक्षितेदेशेनिगृहीतेनमनसायेएनंविदुःतेअमृताःमुक्ताभवंति ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदवेदनेसंसारानुच्छेदमाह द्वादशेति द्वादशसंख्याःपूगाःसमुदायायस्यांतांद्वादशपूगां तेच चित्तादिपूगःस्मरणादिपूगःश्रोत्रादिपूगःश्रवणादिपूगः वागादिपूगोवचनादिपूगःशब्दादिपूगोवियदादिपूगः १ प्राणा
दिपूगःश्वसनादिपूगःसंस्कारपूगःसुकृतादिपूगः एतैर्महापूगवरैरविद्यानद्यामघश्चोपरिचैतिजीवः २ तादृशींनित्यप्रवाहवतींसरितमविद्याख्यांपिबंतस्तत्कृतैरिष्टैःपुत्रपश्वादिभिर्लब्धैस्तृप्यंतः देवैश्चक्षुरादीनाम
नुग्राहकैःसूर्यादिभिस्तत्तद्विषयदर्शनद्वाराऽनेकसंस्कारसंततिंसंतन्वानैःरक्षितांदेवरक्षितां तेजीवाःतस्याअविद्यानद्याःमधुपुत्रपश्वादिकंमधुरंफलंईक्षंतःपश्यंतस्तल्लिप्सयाइहशुक्राख्येधिष्ठानेभासमानांघोरांम
हाभयंकरांसंचरंतिऊर्ध्वाधोमार्गेषुपुनःपुनरावर्त्तंतइत्यर्थः इहयत्राधिष्ठानेसंचरंतितंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति ॥ ७ ॥ ननुइहकृतस्यकर्मणःकृत्स्नस्यअमुत्रैवभोगात्कर्मशेषाभावेकुतःपुनरावृत्तिःकिंतुमुक्तिरे
वभवतीत्याशंक्याह तदर्द्धेति तत्मधुकर्मफलंअर्धमासंअर्धमासश्चंद्रोयस्मिन्भोग्यत्वेनतत्अर्धमासंभवति तथाहि तेषांसोमोराजान्नंतंदेवाभक्षयंतीतिश्रुत्याऽमुत्रगत्वादेवभावंप्राप्ताइष्टादिकारिणःसोमस्थम
मृतंपिबंतीतिदर्शितं तथाचभ्रमरोजीवःइतस्ततोभ्रमणशीलःअमुत्रसोमरूपमर्धंकर्मफलंभुंक्तेशेषेणात्रावर्त्ततइत्यर्थः संचिंत्येत्यनेनआमुष्मिकफलभोगानंतरंऐहिकफलभोगवासनाप्यस्तीतिसूचितं द्विविधं

द्वादशपूगांसरितंपिबंतोदेवरक्षितां ॥ मध्वीक्षंतश्चतेतस्याःसंचरंतीहघोरां ॥ योगिनस्तंप्रप० ॥ ७॥ तदर्धमासंपिबतिसंचिंत्यभ्रमरोमधु ॥ ईशानःसर्वभूतेषुह
विर्भूतमकल्पयत् ॥ योगिनस्तं० ॥ ८ ॥ हिरण्यपर्णमश्वत्थमभिपद्यत्यपक्षकाः ॥ तेतत्रपक्षिणोभूत्वाप्रपतंतियथादिशं ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतं० ॥ ९ ॥

हिकर्म किंचिदामुष्मिकफलंकिंचिदैहिकफलं तत्रैकंभुक्त्वाइतरार्थमत्रावतरतीतिश्लिष्टं श्रुतिश्च यावत्संपातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्त्ततेतद्यइहरमणीयचरणाअभ्याशोहतेरमणीयांयोनिमापद्यंतेक
पूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतइत्याह संपातःकर्म चरणंकर्मशेषः अभ्याशोहशीघ्रमेवेतिश्रुतिपदानामर्थः यएवंविधोजीवःसएवईशानःअंतर्यामीसर्वभूतेषुतिष्ठति सएवचहविर्भूतंहविर्भिःसिद्धंयज्ञंचक
ल्पितवान् वेदस्यवैदिकमार्गस्यचप्रवर्त्तकइत्यर्थः एतेनत्वंपदार्थस्यतत्पदार्थाभेदउक्तः योयज्ञंअकल्पयत्तंयोगिनःपश्यंति ॥ ८ ॥ ननुईश्वरस्यजीवभावेकिंकारणमतआह हिरण्येति हिरण्यानिहरणशी
लानिआपातरमणीयत्वात् पर्णानीवपर्णानिअवयवाःस्त्रीपुत्रादयोयस्यतंहिरण्यपर्णंअश्वत्थंनश्वोपितिष्ठतीत्यश्वत्थोनश्वरःअविद्यावृक्षःतमभिपद्यप्राप्यअपक्षकाःनसंतिपक्षाःउत्क्रमणहेतवउपाधयःप्राणरूपा
येषांतेचिदात्मानः तत्रअविद्यायां पक्षिणोभूत्वाप्राणाद्युपाधिप्राप्त्याउत्क्रमणयोग्याभूत्वा यथादिशंयथावासनं प्रपतंतितासुतासुयोनिष्वित्यर्थात् बहुवचनंऔपाधिकरूपभेदापेक्षया श्रूयतेच प्राणोपाधिक
मुत्क्रमणंचिदात्मनःप्रश्नोपनिषदि षोडशकलंपुरुषंप्रस्तुत्यसईक्षांचक्रेकस्मिन्वहमुत्क्रांतेउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेति ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंईश्वरस्यापिजीवत्वेउपाधिसंबंधएवकारणमित्युक्तं तत्रकिंउपाधिभिःकृत्स्नंब्रह्मउपाधीयतेउतब्रह्मणोंऽशाएवोपधीयंते आद्येजीवबहुत्वानुपपत्तिः अंत्येब्रह्मणोनिष्कलत्वानुपपत्तिः अंशस्यांशित्वायोगा
ज्जीवेशयोरभेदानुपपत्तिश्चेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णात्व्यापकात्चिदाकाशात् पूर्णानिचित्प्रतिबिंबभूतानिजीवरूपाणि उद्धरंतिपृथक्कुर्वंति प्राणादयउपाधिदर्पणाः ननुउपाधीनांपृथक्सत्त्वेपूर्णस्यपूर्णत्व
मेवव्याहन्येतेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णानिप्राणादीनिपूर्णादेवचक्रिरेकृतानि अयंभावः घटाकाशन्यायेनोपाध्युपधेययोःपरस्परपरिच्छेदकत्वेन्यतरस्यापिपूर्णत्वंनयुज्यतेऽतउपाधिरप्यध्यस्तएव तथाचा
धिष्ठानाध्यस्तयोर्विषमसत्ताकत्वान्नपरस्परपरिच्छेदकत्वंकिंत्वितरेतरतिरोधायकत्वमेवास्तीतिस्वस्वप्रतीतिकालेद्वयोरपिपूर्णत्वं प्रतियोगिनस्तदानीमदर्शनात् कल्पितउपाधिर्जीवेश्वरभेदेहेतुरित्यर्थः यदातु
पूर्णानिप्राणादीनिब्रह्मण्यध्यस्तानिततःसकाशात्हरंतिसम्यगवेक्षणेनदूरीकुर्वंतिरज्जुतइवसर्पंतदाजीवेशभेदनिमित्तस्योपाधेरभावात्पूर्णंब्रह्मैवावशिष्यते यथोक्तंविष्णुपुराणे विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमात्यंति
कंगते आत्मनोब्रह्मणाभेदमसंतंकःकरिष्यतीति एवंचअंशांशित्वरूपेणजीवेशयोर्भेदानुपगमादनुपचरितस्तयोरभेदप्रतिपादकस्तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्म्ययमात्माब्रह्मेत्यादिरागमइतिसिद्धं यत्पूर्णंशिष्यतेतंभगवंतंयो
गिनःपश्यंति ॥ १० ॥ तस्मात्पूर्णात् वायुरितिपंचानामपिभूतानामुपलक्षणं तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यःपृथिवीतिततएवसर्वभूतोद्भवश्रुतेः प्रयतः निगृ

पूर्णात्पूर्णान्युद्धरंतिपूर्णात्पूर्णानिचक्रिरे॥ हरंतिपूर्णात्पूर्णानिपूर्णमेवावशिष्यते॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं॥१०॥ तस्माद्वैवायुरायातस्तस्मिंश्चप्र
यतःसदा॥ तस्मादग्निश्चसोमश्चतस्मिंश्चप्राणआततः ॥ ११ ॥ सर्वमेवततोविद्यात्तत्तद्वक्तुंनशक्नुमः ॥ योगि० ॥ १२॥ अपानंगिरतिप्राणःप्राणंगिरतिचंद्र
माः॥ आदित्योगिरतेचंद्रंआदित्यंगिरतेपरः॥ योगि०॥१३॥ एकंपादंनोत्क्षिपतिसलिलाद्धंसउच्चरन्॥ तंचेत्संततमूर्ध्वायनमृत्युर्नामृतंभवेत् ॥योगि०॥१४॥

हीतः एतेनतत्रैवलयंदर्शयतातदुपादानकत्वंभूतानामुक्तं अग्निर्भोक्ता सोमोभोज्यं प्राणइतिदेहेंद्रियादिसंघातग्रहणं ॥ ११ ॥ इदंसर्वंततएवआततंतस्माज्जातं तत्आत्मत्वेनप्रसिद्धं तत्तच्छब्दवाच्यं तदितिवा
एतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धेः वक्तुंनशक्नुमः वाचामगोचरंतंयोगिनःपश्यंति ॥ १२ ॥ इदानींतद्दर्शनाभ्युपायंयोगंसंक्षेपेणाह अपानमिति गिरतिउपसंहरतिस्वात्मनियोगशास्त्रोक्तरीत्या पार्ष्णि
नागुदमापीड्यदंतैर्दंतानसंस्पृशन् दृढासनोऽपानवायुमुन्नयेच्चशनैःशनैः तंप्राणेनैकतांनीत्वास्थिरंकृत्वाहृदंबरे चेतोमात्रेणतिष्ठेततच्चबुद्धौविलापयेत् चंद्रमाअत्रमनः आदित्योबुद्धिः परःपरमात्मा एवंयआ
दित्यंगिरतितंयोगिनःपश्यंति ॥ १३ ॥ननुनित्यापरोक्षंब्रह्मयत्साक्षादपरोक्षादितिश्रुतेः अतःकिंयोगेनेत्याशंक्याह एकमिति हंसइवहंसःपरमात्मा शरीरवृक्षमारूढोपितेनअसंबद्धः सचतुष्पात् सोयमात्माचतुष्पा
दितिश्रुतेः चतुर्णांपादानांजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ततुरीयाख्यानांमध्येएकंपादंतुरीयंनोत्क्षिपतिनप्रकाशयति कीदृशःसलिलात्निर्विशेषात्अतिगंभीरात्उच्चरन्उपर्येवपादत्रयेणचरन् तंतुरीयंपादंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यं
तेसआत्मासविज्ञेयइतिश्रुतिप्रसिद्धं ऊर्ध्वायउपरितनायपादत्रयायविश्वतैजसप्राज्ञाख्यायतेषांचालनायेत्यर्थः संततंव्याप्तं तुरीयंत्रिषुसंततमित्युक्तेः नहिचैतन्यानुबंधंविनाविश्वादयःस्वकार्येप्रभवंतितिंचेत्प
श्यतितदामृत्युरमृतंचअज्ञानकृतंद्वयंसतिज्ञानेकालत्रयेपिनास्तीत्यर्थः यद्यपिनित्यापरोक्षंब्रह्मतथापिउपाधिविशिष्टेनैवरूपेणपरोक्षंनतुततोनिष्कृष्टरूपेणातस्तदापरोक्ष्याययोगोपेक्षितइत्यर्थः सततमृत्विजमि
तिपाठेऋत्विग्वत्पादत्रयक्रियानिमित्तमित्यर्थः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अंगुष्ठेति अंगुष्ठमात्रेत्हृदयेप्रतिष्ठितत्वादंगुष्ठमात्रः एतेनत्हृदयपुंडरीकंध्यानस्थलमुपदिष्टंभवति पुरुषःपूर्णःअंतरात्मावाह्यात्मभ्योन्नमयादिभ्यःपंचभ्यआंतरः लिंगस्यपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियात्मकस्यलिंग
शरीरस्यसंबंधेननित्यंसयातिइहलोकपरलोकौजाग्रत्स्वप्नौवागच्छति तंईशंयमयितारं ईड्यंस्तुत्यंअनुकल्पंउपाधिमनुसर्वकार्येषुसमर्थं आद्यंमूलकारणं विराजमानंप्रत्यक्चैतन्यरूपेणप्रकाशमानमपिमूढाः
नपश्यंति तंयोगिनःपश्यंति ॥ १५ ॥ नन्वंगुष्ठमात्रस्यत्हृदयेस्थितस्यत्हृदयतापेनतापप्राप्तिरपिस्यात्तथाचतापस्वभावस्यकुतोमुक्तिरित्याशंक्यतस्यकदाचिदपितापोनास्तीत्याह असाधनाइति मानुषेषुसंघा
ताभिमानिषुजीवेषुकेचिदसाधनाःशमादिहीनाःकेचित्ससाधनास्तद्युक्तावाभवंतु तत्स्थंएतद्ब्रह्मसमानंनिर्विकारं असंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेः एवंमुक्तबद्धयोरपीत्याह समानमिति कस्तर्हिमुक्तेषुविशे
षइत्यतआह मुक्ताइति तत्रतेषुमध्येमुक्ताःमध्वःमधुनःब्रह्मरसस्यउत्संउत्कर्षपरांकाष्ठांसमापुःसंप्राप्ताः अयंभावः अवस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेऽदर्शनादुपाधिधर्मएवदुःखंभ्रांत्याउपहितेपिभातिस्फ
टिकेइवजपाकुसुमलौहित्यं सर्वात्मनाउपाधित्यागात्तुमुक्तानांनदुःखस्पर्शोऽस्तीतितेनिरतिशयानंदभाजइति यएवंसमानस्तंयोगिनःपश्यंति ॥ १६ ॥ एवंब्रह्मप्राप्तौसर्वफलावाप्तिंकृतकृत्यतांचाह
उभाविति उभौलोकौआत्मलोकंअनात्मलोकंचविद्ययाब्रह्माकारयाअंतःकरणवृत्त्याअहमेवेदंसर्वोस्मीतिसार्वात्म्याकारयाचवृत्त्याव्याप्यप्रकाश्यज्ञात्वायातिप्रारब्धकर्मावष्टब्धदेहःसन्संचरतिविद्वान् यदै

**अंगुष्ठमात्रःपुरुषोंतरात्मालिंगस्ययोगेनसयातिनित्यं॥ तमीशमीड्यमनुकल्पमाद्यंपश्यंतिमूढानविराजमानं॥ योगिनस्तं० ॥ १५ ॥ असाधनावापिससा
धनावासमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु॥ समानमेतदमृतस्येतरस्यमुक्तास्तत्रमध्वउत्संसमापुः॥ योगिनस्तं० ॥ १६॥ उभौलोकौविद्ययाव्याप्ययातितदाहुतंचाहु
तमग्निहोत्रं॥ मातेब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञानंस्यान्नामधीरालभंते॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १७॥ एवंरूपोमहात्मासपावकंपुरुषोगिरन्॥ योवैतंपुरुषंवेदत
स्येहार्थोनरिष्यते॥ योगिनस्तं० ॥ १८॥ यःसहस्रंसहस्राणांपक्षान्संतत्यसंपतेत्॥ मध्यमेमध्यआगच्छेदपिचेत्स्यान्मनोजवः॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १९॥**

वंतदाअहुतमप्यग्निहोत्रंअस्यहुतमेवभवति ज्ञानेसर्वाणिकर्मफलान्यंतर्भवंतीत्यर्थः अतःब्राह्मीवाक्तेतवअहंमहानस्मीतिवदतःलघुतांनीचत्वंमादधीतमाकरोतु अहंदासोस्मीतिमाब्रूहीत्यर्थः तंचेद्ब्रूयुरतिवाद्य
सीत्यतिवाद्यस्मीतिब्रूयान्नापन्हुवीतेतिश्रुत्यैवब्रह्मविदामतिवादित्वदोषोनास्तीतिप्रदर्शितं प्रज्ञानमितिअस्यनामैवस्यात् प्रज्ञानंब्रह्मेति ब्रह्मविद्ब्रह्मैवेतिचश्रुतिभ्यां ब्रह्मणाविद्वद्रूपेणस्वमाहात्म्यंनगोपनीयमधिका
रिष्वेव प्राकृतेषुतुगोपनीयमेव तथाचरेतवैयोगीसतांधर्ममदूषयन् जनायथावमन्येरन्गच्छेयुर्नैवसंगतमिति एतच्चप्रज्ञानमितिनामधीराःध्यानवंतएवलभंते यस्यनामप्रज्ञानंतंयोगिनःपश्यंति ॥ १७॥ एवंरूपो
वाङ्मनसातीतोजगज्जन्मादियोनिर्निर्विकारोयोगैकगम्योयज्ज्ञानान्महापूज्यत्वंलभ्यतेकर्मलोपदोषश्चनास्तिसएवंरूपःपरमात्मापावकंभोक्तारंजीवं गिरन्आत्मनिसंहरन् पुरुषंपूर्णंतंयोवेदतस्यअर्थःपुरुषार्थो
मोक्षोनरिष्यतेनहिंस्यते कर्मफलवत्ज्ञानफलंनानित्यमित्यर्थः यस्यज्ञानादर्थनाशोनास्तितंयोगिनःपश्यंति ॥ १८ ॥ नकेवलंमोक्षएवज्ञानतःस्यात्अपितुसर्वंदूरस्थमपिआत्मन्यंतर्भूतमेवास्तीत्याह यइति द
शलक्षाणिअनंतान्वापक्षान्कृत्वायोदूरेगच्छेत्सोपिमध्येशरीरांतःमध्यमेमध्यस्थेत्हृदयस्थेपरमेश्वरेआगच्छेदेव विप्रकृष्टमप्यर्थंहार्दाकाशेयोगिनःपश्यंतीत्यर्थः एतच्चातीतानागतादेरप्युपलक्षणं तथाचहार्दा
काशंप्रकृत्यश्रूयते यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइति यत्रदूरस्थोप्यस्तितंयोगिनःपश्यंति ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंविधस्यात्मनोदर्शनार्थंयोगानुगुणानिसाधनांतराण्याह नेति चक्षुराद्यग्राह्यंएनंशुद्धचित्ताएवचित्तेनगृह्णंतीतिपूर्वार्धार्थः किंवयद्यायंहितःजगन्मित्रं मनीषीमनोनिग्रहशीलश्चभवतितथामनसाचपुत्रादी नांनाशेसत्यपिनतप्यतेतदैवचित्तशुद्धिर्जातेतिज्ञेयं एवंज्ञात्वायेप्रव्रजेयुःविक्षेपहेतून्गृहादींस्त्यजेयुस्तेसंन्यासिनःअमृताभवंतीति तंअमृतंयोगिनःपश्यंति ॥ २० ॥ संन्यासंकृत्वापिविवेकानांसंगतिर्नकर्तव्ये त्याह गूहंतीति मर्त्याःकौलिकाःस्वशिक्षयास्वेषांगुरूणांशिक्षयास्वेनवृत्तेनवाबहिर्दृष्टीनांरमणीयेनचदंभरूपेणगह्वराणिपापानिमद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनिगूहंतिछादयंति यथासर्पाःखलाःपरमुद्वेजयंतोपिबि लादौनिलीयआत्मानंगूहंतितद्वत् तेषुबाह्यतोरमणीयेषुतेषांसमीपेविमूढाःजनाःमुह्यंति एतदेवाह यथाऽध्वानंमार्गमनतिक्रम्यशिष्टानांलोकदृष्टमाचारमत्यजतःभयायनरकायप्रापयितुंतान्मोहयंतेमद्यमांसाद्यशु चिव्रतोपदेशेनप्रतारयंति अतःसम्यक्परीक्षितैःसहैवसंगतिर्यह्णाभायकर्तव्या तंयोगिनःपश्यंति ॥ २१ ॥ एवंसर्वकर्मास्पर्शिनांयोगिनामपिदुःसंगत्यागमावश्यकतयोक्त्वाजीवन्मुक्तानांतेषामनुभवमनुवदति नाह मिति अहंसदाकालत्रयेपिअसत्कृतःअसतादेहेंद्रियादिनातादात्म्याध्यासेनतद्वत्कृतःसुखदुःखजरामरणादिधर्मवान्कृतःअसत्कृतःनस्यांनभवेयं देहादीनामसत्त्वादेवेत्यर्थः अतएवदेहवियोगरूपोमृत्युरपिना

नदर्शनेतिष्ठतिरूपमस्यपश्यंतिचैनंसुविशुद्धसत्वाः ॥ हितोमनीषीमनसानतप्यतेयेप्रव्रजेयुरमृतास्तेभवंति ॥ योगिनस्तं० ॥ २० ॥ गूहंतिसर्पाइवगह्वराणि स्वशिक्षयास्वेनवृत्तेनमर्त्याः ॥ तेषुप्रमुह्यंतिजनाविमूढायथाध्वानंमोहयंतेभयाय ॥ योगिनस्तं० ॥ २१ ॥ नाहंसदाऽसत्कृतःस्यांनमृत्युर्नचामृत्युरमृतंमेकुतः स्यात् ॥ सत्यानृतेसत्यसमानबंधेसतश्चयोनिरसतश्चैकएव ॥ योगिनस्तं० ॥ २२ ॥ नसाधुनानोतअसाधुनावाऽसमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु ॥ समानमेतदमृत स्यविद्यादेवंयुक्तोमधुतद्वैपरीप्सेत् ॥ योगिनस्तं० ॥ २३ ॥

स्तिनापिअमृत्युस्तद्विरोधीजन्मलाभः जन्ममरणप्रवाहरूपस्यमृत्युसंज्ञितस्यबंधस्याभावात् अमृतंमोक्षोपिममकुतः नकुतश्चिदित्यर्थः तत्रहेतुः सत्यंघटादिअनृतंरज्जूरगादितेउभेअपिसत्यसमानबंधेसत्यंअबाधितंसमानंसर्वदासर्वदेशेषुचैकरूपंब्रह्मतदेवबंधोनिग्रहस्थानंययोस्तेतथा सर्वंजगद्ब्रह्माधीनमित्यर्थः सतःकार्यस्य असतःकारणस्यचयोनिःउत्पत्तिप्रलयस्थानंअहंएकएवतंमांयोगिनःपश्यंति तथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति सृष्ट्यादिकंसर्वंमय्येवकल्पितमित्याह ॥ २२ ॥ सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिश्रुतिसिद्धंकर्मास्पर्शंब्रह्मविद्याफलमाह नसाधुनेति असाधनावापिससाधनावेत्यत्रब्रह्मणःअसंगत्वमुक्तंइहतुब्रह्मविदःपापास्पर्शउच्यते एतद्ब्रह्मचि द्रूपंब्रह्मसाधुनाकर्मणासमानंउत्कृष्टंनभवति उतअपिअसाधुनाकर्मणाऽसमानंअपकृष्टंचनभवति मानुषेषुदेहाभिमानिषुतुएतत्दृश्यतएवउच्चावचंकर्मफलंनतथाब्रह्मविदीत्यर्थः अत्रहेतुः समानमिति एतद्ब्रह्म चिद्रूपंब्रह्मअमृतस्यकैवल्यस्यसमानंयथाकैवल्येसर्ववादिसंमतःपुण्यपापयोरस्पर्शएवंब्रह्मविद्यपीत्यर्थः अतएवंपूर्वोक्तप्रकारेणयुक्तोयोगवान्तन्मधुब्रह्म बद्धितिपाठेपिसएवार्थः निरवधिकस्यबहुत्वस्यतत्रैव र्यवसानात् परीप्सेत्सर्वप्रकारेणप्राप्तुमिच्छेत् तमेवचयोगिनःपश्यंति ॥ २३ ॥

॥ ६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नास्येति अस्यआत्मविदः अतिवादाः निंदावचनानिव्हदयंनतापयंति अथवामयानाधीतंमयानहुतमित्यादिकंमपि अस्यमनइतिपूर्वान्वयि श्रूयतेचनैनंकृताकृतेतपतइति एतंहवावनतपति किमहंसाधुनाक
रवं किमहंपापमकरवमितिच ब्राह्मीब्रह्मसंबंधिनीयंविद्याअस्मैपुरुषायलघु तांशीघ्रं तां प्रज्ञांयामधिकृत्यस्मरति प्रज्ञाप्रासादमारुह्यअशोच्यःशोचतोजनान् भूमिष्ठानिवशैलस्थःसर्वान्प्राज्ञोनुपश्यतीति तांप्रज्ञा
मृतंभराख्यांआदधीतसमर्पयेत् आत्मवित्सर्वविद्भवतीत्यर्थः तांकांयांप्रज्ञांधीराःध्यानवंतोनामनिश्चितंलभंतेनान्ये एतेनशोकमोहनिवृत्तिःसर्वज्ञत्वंचब्रह्मविद्याफलमुक्तंभवति यंनतापयंतितंविद्वद्भिन्नंपरमेश्व
रंयोगिनःपश्यंति ॥ २४ ॥ एवमनेनप्रकारेणयःसर्वभूतेषुसद्रूपेणअनुस्यूतमात्मानंगुरूक्तिमनुपश्यतिध्यानेनसाक्षात्करोतिसःअन्यत्रदारादौअन्यत्रकर्मादौयुक्तेषुपुरुषांतरेषुसत्सुकिंशोचतिनैवशोचतिकिंतुतए
वशोचंतीत्यर्थः ॥२५॥ उदकंपीयतेस्मिन्नित्युदपानेकासारादौतृषार्त्तस्ययावताजलेनस्नानपानादिसिद्धिस्तावतैवसर्वेषुवेदेषुआत्मज्ञस्यध्यायिनइष्टसिद्धिः अतोग्रंथभारवहनंवृथैवकिंतुतद्दंतर्गतंस्वोपयुक्तंसा
रमात्रंगुरुवाक्याद्गृहीत्वायोगेनकृतकृत्योभवेदित्यर्थः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठेति उपाधितोल्पपरिमाणोपिस्वतोमहात्माव्यापकःनदृश्यतेरूपादिहीनत्वात् अजोजन्मादिशून्यः दिवारात्रंचरतीतिचरः जगन्नियमने

नास्यातिवादाद्धृदयंतापयंतिनानधीतंनाहुतमग्निहोत्रं ॥ मनोब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञांचास्मैनामधीरालभंते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंस० ॥ २४ ॥
एवंयःसर्वभूतेषुआत्मानमनुपश्यति ॥ अन्यत्रान्यत्रयुक्तेषुकिंसशोचेत्ततःपरं ॥ २५ ॥ यथोदपानेमहतिसर्वतःसंप्लुतोदके ॥ एवंसर्वेषुवेदेषुआत्मानमनुजान
तः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषोमहात्मानदृश्यतेसौहृदिसंनिविष्टः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितश्चसतंमत्वाकविरास्तेप्रसन्नः ॥ २७ ॥ अहमेवस्मृतोमातापिता
पुत्रोस्म्यहंपुनः ॥ आत्माहमपिसर्वस्ययच्चनास्तियदस्तिच ॥ २८ ॥ पितामहोस्मिस्थविरःपितापुत्रश्चभारत ॥ ममैवयूयमात्मस्थानमेयूयंनवोवयं ॥ २९ ॥ आ
त्मैवस्थानंममजन्मचात्माओतप्रोतोहमजरप्रतिष्ठः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितोहंमांविज्ञायकविरास्तेप्रसन्नः ॥ ३० ॥

नित्योद्युक्तइत्यर्थः सः अधिकारीतंआत्मानंमत्वाज्ञात्वा कविःक्रांतदर्शी आस्तेकर्मभ्यउपरतोभवतिकृतकृत्यत्वात् अतएवप्रसन्नःउपाधिकृतकालुष्यत्यागान्निर्मलः ॥ २७ ॥ अथेदानींब्रह्मविदात्मनोब्र
ह्मभावंवामदेववदपरोक्षीकुर्वन्स्वस्यसार्वात्म्यंस्तौति अहमेवेति नास्तिअतीतानागतं अस्तिवर्त्तमानं सर्वेषामंतरात्माचाहमेवास्मि ॥ २८ ॥ पितामहइति एवमात्मनिसर्वमारोप्यअपवदति नमेयूयंनवोवयमि
ति यद्यपिरज्ज्वामुरगआरोपितस्तथापितयोर्नकश्चित्संबंधोस्ति अधिष्ठानव्यतिरेकेणाध्यस्तस्यासत्त्वात् एवंप्रत्यगात्मजगतोरप्यसंबंधोद्रष्टव्यः ॥ २९ ॥ अहमेवमुमुक्षूणांज्ञेयइत्याह आत्मैवेति ममस्थानंअ
धिष्ठानंआत्मैव स्वेमहिम्निप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः अतएवममजन्मजननहेतुरपिआत्मैव अजत्वादेवअहंकार्येंओतःप्रोतश्चतिर्यगूर्ध्वंचपटेतंतवइवानुस्यूतोस्मि अजराअप्रच्युतस्वभावाप्रतिष्ठा अधिष्ठानत्वंयस्य
सतथा अजश्चरइतिपादोव्याख्यातः मांसर्वेषांभूतानामंतरात्मानंसर्वेश्वरंसर्वकर्तारंविज्ञायकविःप्रसन्नआस्ते ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रकरणार्थमुपसंहरति अणोरिति अणोरप्यणुतरोदुर्लक्ष्यः नत्वणुतरपरिमाणवान् अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिब्रह्मणिचतुर्विधपरिमाणनिषेधात् एतेननिर्गुणंरूपमुक्तं सुमनाःशोभनंमनोदिव्यंचक्षुर्माया
ख्यंअतीतादिसर्वप्रकाशकंयस्य मनोस्यदैवंचक्षुरितिश्रुतेः ससुमनाःएतेनसगुणंरूपमुक्तं सर्वभूतेषुजाग्रतिअंतर्यामिरूपेणजागर्त्ति शपोऽलुगार्षःगुणाभावश्च पितरंअर्थाद्वियदादीनांजरायुजादीनांच सर्वभूते
षुसर्वदेहेषुपुष्करेहृदयपुंडरीकेनिहितंस्थितंविदुर्ब्राह्मणाजानंति एवंगुणविशिष्टंप्रत्यगात्मानंहृदयेविचिंतनेनसाक्षात्कृत्यकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥३१॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतं

अणोरणीयान्सुमनाःसर्वभूतेषुजाग्रति ॥ पितरंसर्वभूतेषुपुष्करेनिहितंविदुः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिषट्चत्वारिंशोऽ
ध्यायः ॥ ४६ ॥ समाप्तमिदंसनत्सुजातपर्व ॥७॥ अथयानसंधिपर्व ॥ वैशंपायनउवाच एवंसनत्सुजातेनविदुरेणचधीमता ॥ सार्धंकथयतो
राज्ञःसाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांराजानःसर्वएवते ॥ सभामाविविशुर्हृष्टाःसूतस्योपदिदृक्षया ॥ २ ॥ शुश्रूषमाणाःपार्थानांवाचोधर्मा
र्थसंहिताः ॥ धृतराष्ट्रमुखाःसर्वेययूराजसभांशुभां ॥ ३ ॥ सुधावदातांविस्तीर्णांकनकाजिरभूषितां ॥ चंद्रप्रभांसुरुचिरांसिक्तांचंदनवारिणा ॥ ४ ॥ रुचिरैरा
सनैस्तीर्णांकांचनैर्दारवैरपि ॥ अश्मसारमयैर्दांतैःस्वास्तीर्णैःसोत्तरच्छदैः ॥ ५ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःशल्यःकृतवर्माजयद्रथः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्च
बाह्लिकः ॥ ६ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोयुयुत्सुश्चमहारथः ॥ सर्वेचसहिताःशूराःपार्थिवाभरतर्षभ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांशुभां ॥ दुःशासनश्चित्र
सेनःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ८ ॥ दुर्मुखोदुःसहःकर्णउलूकोथविविंशतिः ॥ कुरुराजंपुरस्कृत्यदुर्योधनममर्षणं ॥ ९ ॥ विविशुस्तांसभांराजन्सुराःशक्रसदोय
था ॥ आविशद्भिस्तदाराजन्शूरैःपरिघबाहुभिः ॥ १० ॥ शुशुभेसासभाराजन्सिंहैरिवगिरेर्गुहा ॥ तेप्रविश्यमहेष्वासाःसभांसर्वेमहौजसः ॥ ११ ॥ आसनानि
विचित्राणिभेजिरेसूर्यवर्चसः ॥ आसनस्थेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत ॥ १२ ॥ द्वाःस्थोनिवेदयामाससूतपुत्रमुपस्थितं ॥ अयंसरथआयातियोऽयासीत्पांडवा
न्प्रति ॥ १३ ॥ दूतोनस्तूर्णमायातःसैंधवैःसाधुवाहिभिः ॥ उपेयायसतुक्षिप्रंरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ प्रविवेशसभांपूर्णांमहीपालैर्महात्मभिः ॥ १४ ॥ संजयउ
वाच प्राप्तोस्मिपांडवान्गत्वातंविजानीतकौरवाः ॥ यथावयःकुरून्सर्वान्प्रतिनंदंतिपांडवाः ॥ १५ ॥

सश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौ उद्योगप० भारत
भा० षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ प्रासंगिकमध्यात्मंसमाप्यप्रस्तुतांकथामेवानुसंधत्ते एवंसनत्सुजातेनेत्यादिना कथयतः कथामितिशेषः ॥ १ ॥ सूतस्यसंजयस्य ॥२॥३॥ कनकमये
नअजिरेणअंगनेनभूषितां ॥ ४ ॥ अश्मसारमयैःरत्नखचितैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपेयायउपाजगाम प्रस्कंद्यउत्तीर्य ॥ १४ ॥ यथावयःवयसोऽनुरूपं ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिउद्योग॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ पृच्छामीति ॥ १ ॥ २ ॥ अन्वत्रस्तइत्यनुशब्दस्यअवोचदित्यनेनसंबंधः व्यवहिताश्चेति धातूपसर्गयोश्छांदसंव्यवहितत्वं विदानःजानन् उपह्वरेसमीपे कुरूणांमध्येधार्तराष्ट्रंब्रूयाइत्यन्ववोचदितिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पांडवायोधनायपांडवैःसहयुद्धाय ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मपापं अनिर्विष्टंअनुपभुक्तं अश्विभ्यांअश्विपुत्राभ्यां ॥ ८ ॥ अपध्यानात्अपकारचिंतनमात्रात् गांपृथ्वीं ॥ ९ ॥ निर्वृत्तःसिद्धः सकलइत्ययुद्धपक्षेऽर्धस्यैवार्थस्यलाभोभवेत्सचानभिमतइतिसूचितं तत्राज्यार्धदानंमाकार्षीः

अभिवादयंतिवृद्धांश्चवयस्यांश्चवयस्यवत्॥ यूनश्चाभ्यवदन्पार्थाःप्रतिपूज्ययथावयः ॥ १६॥ यथाहंधृतराष्ट्रेणशिष्टःपूर्वमितोगतः॥ अब्रुवंपांडवान्गत्वात न्निबोधतपार्थिवाः॥ १७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिप॰संजयप्रत्यागमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥४७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच पृच्छा मित्वांसंजयराजमध्येकिमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वः ॥ धनंजयस्तातयुधांप्रणेतादुरात्मनांजीवितच्छिन्महात्मा॥ १॥ संजयउवाच दुर्योधनोवाचमिमां शृणोतुयदब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानः॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेमहात्माधनंजयःशृण्वतःकेशवस्य ॥ २॥ अन्वत्रस्तोबाहुवीर्यंविदानउपह्वरेवासुदेवस्यधीरः॥ अवो चन्मांयोत्स्यमानःकिरीटीमध्येब्रूयाधार्तराष्ट्रंकुरूणां॥ ३॥ संशृण्वतस्तस्यदुर्भाषिणोवैदुरात्मनःसूतपुत्रस्यसूत ॥ योयोद्धुमाशंसतिमांसदैवमंदप्रज्ञःकालप क्वोऽतिमूढः॥ ४॥ येवैराजानःपांडवायोधनायसमानीताःशृण्वतांचापितेषां ॥ यथासमग्रंवचनंमयोक्तंसहामात्यंश्रावयेथानृपंतत् ॥ ५॥ यथानूनंदेवराज स्यदेवाःशुश्रूषंतेवज्रहस्तस्यसर्वे॥ तथाशृण्वन्पांडवाःसृंजयाश्चकिरीटिनावाचमुक्तांसमर्थां॥ ६॥ इत्यब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानोगांडीवधन्वालोहितपद्मनेत्रः॥ नचेद्राज्यंमुंचतिधार्तराष्ट्रोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः॥ ७॥ अस्तिनूनंकर्मकृतंपुरस्तादनिर्विष्टंपापकंधार्तराष्ट्रैः॥ येषांयुद्धंभीमसेनार्जुनाभ्यांतथाश्विभ्यांवा सुदेवेनचैव॥ ८॥ शैनेयेनध्रुवमात्तायुधेनधृष्टद्युम्नेनाथशिखंडिनाच ॥ युधिष्ठिरेणेंद्रकल्पेनचैवयोपध्यानान्निर्दहेद्द्यांदिवंच॥ ९॥ तैश्चेद्योद्धुंमन्यतेधार्तराष्ट्रो निर्वृत्तोर्थःसकलःपांडवानां॥मातत्कार्षीःपांडवस्यार्थहेतोरुपैहियुद्धंयदिमन्यसेत्वं॥१०॥ यांतांवनेदुःखशय्यामवात्सीत्प्रव्राजितःपांडवोधर्मचारी॥ आप्नो तुतांदुःखतरामनर्थामंत्यांशय्यांधार्तराष्ट्रःपरासुः॥ ११॥ ह्रियाज्ञानेनतपसादमेनशौर्येणाथोधर्मगुप्त्याधनेन॥ अन्यायवृत्तिःकुरुपांडवेयानध्यातिष्ठद्धार्त राष्ट्रोदुरात्मा॥ १२॥

पांडवस्यअर्थहेतोःहितार्थं ॥ १० ॥ दुःखशय्यांदुःखवासं अंत्यांशय्यांयुद्धेमरणंप्राप्तःसन् ॥ ११ ॥ त्वंएतावत्कुर्वित्याह ह्रियेति यान्लोकान्अन्यायवृत्तिर्धार्तराष्ट्रोध्यतिष्ठत्तान्ह्रीप्रभृतिभिर्गुणैरुपलक्षितेपांडवेअनुरक्तान्कुरु दुर्योधनेनष्टेप्रजानामस्मदभिमुखीकरणंत्वत्कार्यंनतुतेनसहअस्माकंसंधानमितिभावः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मायंयांकपटेनउपधीयंतेउपस्थाप्यंतेतैमायोपधाश्छलवादाःतान्मायोपधः आतोधातोरितिद्वितीयाबहुवचनेपरेआलोपः प्रतिपन्नःप्राप्तः प्रणिपातादिभिरुपेतःसत्यंब्रुवंश्च अतिवेलंक्लिश्यमानोपितितिक्षमाण
एवास्तेइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्रोधंअवसृष्टाउत्स्रक्ष्यति उद्वृत्तंक्रोधाक्रांतंचेतोयस्यसःउद्वृत्तचेताः जन्मनासुवृत्तचेताअपिसन् अन्वतप्स्यत्शोचिष्यति आर्षोलकारव्यत्ययः ॥ १४ ॥कृष्णवर्त्मादाहेनकृष्णी
कृतभूभागइतिप्रांचः वस्तुतस्तुअग्निहोत्रेवस्त्रादिसमरूपोग्निःश्रूयतेयदग्निमुद्धरतीत्यनुवाके तत्रकृष्णवर्त्मेत्यन्वर्थसंज्ञातोधूमायनरौद्रोग्निरुच्यते ज्वलितइतिकिंचित्प्रदीप्तः समिद्धइतिसर्वशोदीप्तः दग्धाधक्ष्यति
॥ १५ ॥ १६ ॥ दंशितंसन्नद्धं स्वालक्षणंस्वीयानामपिअलक्षणंनास्तिलक्षणंसम्यगवलोकनंयस्यतंस्वालक्षणं रणेआवेशवशात्स्वैरपिदुर्दर्शमित्यर्थः यतःअंतकसन्निकाशं वचनस्यवचनं ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ ६३ ॥ मायोपधःप्रणिपातार्जवाभ्यांतपोदमाभ्यांधर्मगुप्त्यावलेन ॥ सत्यंब्रुवन्प्रतिपन्नोनृपोनस्तितिक्षमाणःक्लिश्यमानोतिवेलं ॥ १३ ॥ यदाज्येष्ठःपांडवःसंशिता
त्माक्रोधंयत्तंवर्षपूगान्सुघोरं ॥ अवसृष्टाकुरुषूद्वृत्तचेतास्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ १४ ॥ कृष्णवर्त्मेवज्वलितःसमिद्धोयथादहेत्कक्षमग्निर्निदाघे ॥ एवं
दग्धाधार्तराष्ट्रस्यसेनांयुधिष्ठिरःक्रोधदीप्तोन्ववेक्ष्य ॥ १५ ॥ यदाद्रष्टाभीमसेनंरथस्थंगदाहस्तंक्रोधविषंवमंतं ॥ अमर्षणंपांडवंभीमवेगंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वत
प्स्यत् ॥ १६ ॥ सेनाग्रगंदंशितंभीमसेनंस्वालक्षणंवीरहणंपरेषां ॥ घ्नंतंचमूमंतकसन्निकाशंतदास्मर्तावचनस्यातिमानी ॥ १७ ॥ यदाद्रष्टाभीमसेनेननागा
न्निपातितान्गिरिकूटप्रकाशान् ॥ कुंभैरिवास्रग्वमतोभिन्नकुंभांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ १८ ॥ महासिंहोगावइवप्रविश्यगदापाणिर्धार्तराष्ट्रानुपेत्य ॥
यदाभीमोभीमरूपोनिहंतातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ १९ ॥ महाभयेवीतभयःकृतास्त्रःसमागमेशत्रुबलावमर्दी ॥ सकृद्रथेनाप्रतिमान्रथौघान्पदातिसंघा
न्गदयाभिनिघ्नन् ॥ २० ॥ शैक्येननागांस्तरसाविगृह्णन्यदाछेत्ताधार्तराष्ट्रस्यसैन्यं ॥ छिंदन्वनंपरशुनेवशूरस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २१ ॥ तृणप्रायं
ज्वलनेनेवदग्धंग्रामंयथाधार्तराष्ट्रान्समीक्ष्य ॥ पक्वंसस्यंवैद्युतेनेवदग्धंपरासिक्तंविपुलंस्वंबलौघं ॥ २२ ॥ हतप्रवीरंविमुखंभयार्तंपराङ्मुखंप्रायशोऽधृष्टयोधं ॥
शस्त्रार्चिषाभीमसेनेनदग्धंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २३ ॥ उपासंगानाचरेद्दक्षिणेनवरांगानांनकुलश्चित्रयोधी ॥ यदारथाग्र्योरथिनःप्रचेतातदायुद्धं
धार्त्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २४ ॥ गाःवःइवेतिछेदःवःयुष्मान्गाइव ॥ १९ ॥ २० ॥ शैक्येनशिक्यसदृशेनपाशेननागान्विगृह्णन्वैपरीत्येनगृह्णन् गलेपादेवापाशंदत्वाम्तवत्सवत्कर्षन्नित्यर्थः
अन्येतुविमृद्नन्निति पाठांतरंकल्पयित्वाशैक्येनखड्गेनेतिव्याचख्युः ॥ २१ ॥ तृणप्रायंतृणगृहमयंग्रामं परासिक्तंदूरेनिरस्तं ॥ २२ ॥ अधृष्टयोधंअप्रगल्भयोधं ॥ २३ ॥ उपेति वरांगानांशिरसां उपासंगा ॥ ६३ ॥
नुच्चयान् दक्षिणेनकुशलेनअनायासेनेतियावत् आचरेत्कुर्यात् रथिनःयोधान्प्रचेताकूटीकरिष्यति पाठांतरेउपासंगेननिषंगेणदक्षिणभागस्थेनशतात्परंआचरंनृतत्रत्यैःशताधिकैःशरैर्युध्यन् वामहस्तेनापि
शरप्रक्षेपस्यअभ्यस्तत्वात् दुःखशय्यामशेतेत्युत्तरस्मादपकृष्यते अतएवदुःखाद्रथिनःप्रचेतेतिपूर्ववत् ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दुःखशय्यांअशेतेत्युत्तरंतांयदास्मरिष्यतीतिशेषः अतएवदुःखात्रथिनःप्रचेतेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते ॥ २५ ॥ हेपार्थिवआयोधनाययुद्धायसमादिष्टाः सैन्यंतावकंदृष्ट्वा तानितिशेषः ॥ २६ ॥ शिशून्द्रौपदीपु त्रान्प्रतिविंध्यादीन् आद्रवंतःआद्रवतः ॥ २७ ॥ गतोद्वाहंअपगतोद्वृत्तगतिंअनुकूलगतिमित्यर्थः अकूजनोनिःशब्दोऽक्षोयस्यतं सुवर्णस्यतारोदीर्घतंतुःतं अतिवेगादलातचक्रवत्सुवर्णरेखातुल्यमित्यर्थः दांतैः

सुखोचितोदुःखशय्यांवनेषुदीर्घकालंनकुलोयामशेत ॥ आशीविषःक्रुद्धइवोद्वमन्विषंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःपार्थिवायोधनायस मादिष्टाधर्मराजेनसूत ॥ रथैःशुभ्रैःसैन्यमभिद्रवंतोदृष्ट्वापश्चात्तप्स्यतेधार्तराष्ट्रः ॥ २६ ॥ शिशून्कृतास्त्रानशिशुप्रकाशान्यदाद्रष्टाकौरवःपंचशूरान् ॥ त्यक्त्वा प्राणान्कौरवानाद्रवंतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २७ ॥ यदागतोद्वाहमकूजनाक्षंसुवर्णतारंरथमाततायी ॥ दांतैर्युक्तंसहदेवोधिरूढःशिरांसिराज्ञांक्षे प्स्यतेमार्गणौघैः ॥ २८ ॥ महाभयेसंप्रवृत्तेरथस्थंविवर्तमानंसमरेकृतास्त्रं ॥ सर्वादिशःसंपतंतंसमीक्ष्यतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २९ ॥ ह्रीनिषेवोनिपुणः सत्यवादीमहाबलःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ गांधारिमार्छंस्तुमुलेक्षिप्रकारीक्षेप्ताजनान्सहदेवस्तरस्वी ॥ ३० ॥ यदाद्रष्टाद्रौपदेयान्महेषून्शूरान्कृतास्त्रान्रथयुद्धको विदान् ॥ आशीविषान्घोरविषानिवायतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३१ ॥ यदाभिमन्युःपरवीरघातीशरैःपरान्मेघइवाभिवर्षन् ॥ विगाहिताकृष्णसमःकृ तास्त्रस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३२ ॥ यदाद्रष्टाबालमबालवीर्यंद्विषच्चमूंमृत्युमिवोत्पतंतं ॥ सौभद्रमिंद्रप्रतिमंकृतास्त्रंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३३ ॥ प्र भद्रकाःशीघ्रतरायुवानोविशारदाःसिंहसमानवीर्याः ॥ यदाक्षेप्तारोधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३४ ॥ वृद्धौविराटद्रुपदौमहारथौपृथ क्चमूभ्यामभिवर्तमानौ ॥ यदाद्रष्टारौधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३५ ॥ यदाकृतास्त्रोद्रुपदःप्रचिन्वन्शिरांसियूनांसमरेरथस्थः ॥ क्रुद्धः शरैश्छेत्स्यतिचापमुक्तैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३६ ॥ यदाविराटःपरवीरघातीममांतरेशत्रुचमूंप्रवेष्टा ॥ मत्स्यैःसार्धमनृशंसरूपैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्व तप्स्यत् ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठंमात्स्यमनृशंसार्यरूपंविराटपुत्रंरथिनंपुरस्तात् ॥ यदाद्रष्टादंशितंपांडवार्थेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३८ ॥ रणेहतेकौरवाणांप्रवीरेशि खंडिनासत्तमेशांतनूजे ॥ नजातुनःशत्रवोधारयेयुरसंशयंसत्यमेतद्ब्रवीमि ॥ ३९ ॥ यदाशिखंडीरथिनःप्रचिन्वन्भीष्मंरथेनाभियातावरूथी ॥ दिव्यैर्हयैरवमृद्न न्रथौघांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४० ॥

विनीतैः अश्वैरित्यर्थात् ॥ २८ ॥ विवर्तमानंविविधैर्मंडलैर्वर्तमानंचरंतं ॥ २९ ॥ गांधारिंशकुनिंआर्च्छन्नृगच्छन् ॥ ३० ॥ आयतःआगच्छतः ॥ ३१ ॥ विगाहिताअभिभविष्यति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ क्षेप्तारः क्षेप्स्यंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ममत्तरेभृशंममआतीतिममत् यङ्लुगंतात्क्विपूततस्तरप् बलवत्तरे ममदितिनिपातोबलवद्वाचकोवा संग्रामे इत्यर्थःसहोत्तरइत्याधुनिकाःपठंति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शांतनूजेदैर्ध्यमार्षं धारयेयुःजीवेयुः ॥ ३९ ॥ वरूथीरथगुप्तिमान् ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४१॥४२॥४३॥ इदंचेतिसन्निहितंयुद्धमूलंउच्यते राज्यंचमावृणीष्वमाप्रार्थयस्वइतिब्रूयाः दुर्योधनंप्रतीत्यर्थात् यतःवयंयुद्धेऽद्वितीयंसहायंसात्यकिंप्रवृणीमहतवंतः तस्मिन्वृतेतुकदाचित्तवजयोपिसं भाव्येतेतिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्मात्ल्यब्लोपेपंचमीएनंप्राप्यसंचेष्टंतेइतस्ततोभ्रमंति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चित्रःविस्मयकृत् सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः श्लक्ष्णइतिपाठेरमणीयः शूराणामुत्साहकरत्वात् सुकृतः

॥६४॥

यदाद्रष्टास्संजयानामनीकेधृष्टद्युम्नंप्रमुखेरोचमानं॥ अस्त्रंयस्मैगुह्यमुवाचधीमान्द्रोणस्तदातप्स्यतिधार्तराष्ट्रः॥ ४१ ॥ यदाससेनापतिरप्रमेयःपराभृद्वन्निषु भिर्धार्तराष्ट्रान्॥ द्रोणंरणेशत्रुसहोभियातातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ४२ ॥ ह्रीमान्मनीषीबलवान्मनस्वीसलक्ष्मीवान्सोमकानांप्रबर्हः॥ नजातुतंशत्रवो न्येसहेरन्येषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः ॥ ४३ ॥ इदंचब्रूयामावृणीष्वेतिलोकेयुद्धेऽद्वितीयंसचिवंरथस्थं॥ शिनेर्नप्तारंप्रवृणीमसात्यकिंमहाबलंवीतभयंकृ तास्त्रं॥ ४४ ॥ महोरस्कोदीर्घबाहुःप्रमाथीयुद्धेऽद्वितीयःपरमास्त्रवेदी॥ शिनेर्नप्तातालमात्रायुधोयंमहारथोवीतभयःकृतास्त्रः॥४५॥यदाशिनीनामधिपोमयो क्तःशरैःपरान्मेघइवप्रवर्षन्॥ प्रच्छादयिष्यत्यरिहायोधमुख्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ४६ ॥ यदाधृतिंकुरुतेयोत्स्यमानःसदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्मा॥ सिंहस्येवगंधमाघ्रायगावःसंचेष्टंतेशत्रवोस्माद्रणाग्रे ॥ ४७ ॥ सदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्माभिंद्याद्गिरीन्संहरेत्सर्वलोकान्॥ अस्त्रेकृतीनिपुणःक्षिप्रहस्तोदिवि स्थितःसूर्यइवाभिभाति॥ ४८॥ चित्रःसूक्ष्मःसुकृतोयादवस्यअस्त्रेयोगोवृष्णिसिंहस्यभूयान्॥ यथाविधंयोगमाहुःप्रशस्तंसर्वैर्गुणैःसात्यकिस्तैरुपेतः॥४९॥ हिरण्मयंश्वेतहयैश्चतुर्भिर्यदायुक्तंस्यंदनंमाधवस्य॥ द्रष्टायुद्धेसात्यकेर्धार्तराष्ट्रस्तदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः॥ ५० ॥ यदारथंहेममणिप्रकाशंश्वेताश्वयुक्तंवान रकेतुमुग्रं॥ द्रष्टामामाप्यास्थितंकेशवेनतदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः॥५१॥ यदामौर्व्यास्तलनिष्पेषमुग्रंमहाशब्दंवज्रनिष्पेषतुल्यं॥ विधूयमानस्यमहारणेम यासगांडिवस्यश्रोष्यतिमंदबुद्धिः॥ ५२ ॥ तदामूढोधृतराष्ट्रस्यपुत्रस्तप्तायुद्धेदुर्मतिर्दुःसहायः॥द्रष्ट्वासैन्यंबाणवर्षांधकारेप्रभज्यंतंगोकुलवद्रणाग्रे॥५३॥ बला हकादुच्चरतःसुभीमान्विद्युत्स्फुलिंगानिवघोररूपान्॥ सहस्रघ्नान्द्विषतांसंगरेषुअस्थिच्छिदोमर्मभिदःसुपुंखान्॥ ५४॥ यदाद्रष्टाज्यामुखाद्बाणसंघान्गांडी वमुक्तानापततःशिताग्रान्॥ हयान्गजान्वर्मिणश्चाददानांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५५ ॥ यदामंदःपरबाणान्विमुक्तान्ममेषुभिर्ह्रियमाणान्प्रतीपं॥ तिर्यग्विध्यच्छिद्यमानान्पृषत्कैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ५६॥ ॥६४॥

सुशिक्षितःअस्त्रयोगोऽस्त्रलाभः वृष्णिसिंहस्यकृष्णस्ययथाविधंयादृक्प्रकारंयोगमाहुः तैःसर्वैर्गुणैःसात्यकि रुपेतः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुपुंखान्यदाद्रष्टेतिद्वयोःसंबंधः ॥ ५४ ॥ अददानान्ग्रसमानान्॥ ५५॥ तिर्यक्विध्यविध्वा पृषत्कैश्छिद्यमानान्यदाद्रष्टेतिपूर्वेणान्वयः ॥ ५६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विपाठाःविस्तृतबाणाः प्रचेतारःराशीकरिष्यंति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अस्त्रपथंअसंप्राप्तान् अस्त्रंदृष्ट्वैवनश्यतइत्यर्थः युद्धेकर्मअकुर्वतः भयेनवैक्लव्यात् ॥ ५९ ॥ आतताःसंतताःअविच्छिन्नधाराःइषवोयस्य प्रणोत्स्यामिदूरीकरिष्यामि ॥ ६० ॥ रजोध्वस्तंरजसाव्याकुलीभूयरथादिभ्यःपतितं प्रकृत्तंछिन्नं ॥ ६१ ॥ कांदिग्भूतंभयेनपलायितं श्रांतपत्रंश्रांतवाहनं ॥ ६२ ॥ प्रजापतेःकर्मयथेति यथावाजपेयेप्रजापतिदैवत्याःसप्तदशपशवोविशस्यंतेतद्वद्बहूनामिहापिविशसनंकृतंतेनबीभत्सत्वंलक्ष्यते अर्थःस्वर्गोराज्यंचतदर्थंनिष्ठितंसंजातनिश्चयं ॥ ६३ ॥ देवदत्तंअर्जुनस्यशंखं ॥ ६४ ॥ दस्युसंघान् न्यायतःप्रदेयस्य

यदाविपाठामद्भुजविप्रमुक्ताद्विजाःफलानीवमहीरुहाग्रात् ॥ प्रचेतारउत्तमांगानियूनांतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५७ ॥ यदाद्रष्टापततःस्यंदनेभ्योमहागजेभ्योश्वगतान्सुयोधनान् ॥ शरैर्हतान्पातितांश्चैवरंगेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५८ ॥ असंप्राप्तानस्त्रपथंपरस्ययदाद्रष्टानश्यतोधार्तराष्ट्रान् ॥ अकुर्वतःकर्मयुद्धेसमंतात्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५९ ॥ पदातिसंघान्रथसंघान्समंताद्व्यात्ताननःकालइवाततेषुः ॥ प्रणोत्स्यामिज्वलितैर्बाणवर्षैःशत्रूंस्तदातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६० ॥ सर्वादिशःसंपततारथेनरजोध्वस्तंगांडिवेनप्रकृत्तं ॥ यदाद्रष्टास्वबलंसंप्रमूढंतदापश्चात्तप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६१ ॥ कांदिग्भूतंछिन्नगात्रंविसंज्ञंदुर्योधनोद्रक्ष्यतिसर्वसैन्यं ॥ हताश्ववीराग्र्यनरेंद्रनागंपिपासितंश्रांतपत्रंभयार्तं ॥ ६२ ॥ आर्तस्वरंहन्यमानंहतंचविकीर्णकेशास्थिकपालसंघं ॥ प्रजापतेःकर्मयथार्थनिष्ठितंतदादृष्ट्वातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६३ ॥ यदारथेगांडिवंवासुदेवंदिव्यंशंखंपांचजन्यंहयांश्च ॥ तूणावक्षय्यौदेवदत्तंचमांचदृष्ट्वायुद्धेधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ६४ ॥ उद्वर्तयन्दस्युसंघान्समेतान्प्रवर्तयन्युगमन्ययुगांते ॥ यदाधक्ष्याम्यग्निवत्कौरवेयांस्तदातप्ताधृतराष्ट्रःसपुत्रः ॥ ६५ ॥ सभ्रातावैसहसैन्यःसभृत्योभ्रष्टैश्वर्यःक्रोधवशोल्पचेताः ॥ दर्पस्यांतेनिहतोवेपमानःपश्चान्मंदस्तप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ॥ ६६ ॥ पूर्वाह्णेमांकृतजप्यंकदाचिद्विप्रःप्रोवाचोदकांतेमनोज्ञं ॥ कर्तव्यंतेदुष्करंकर्मपार्थयोद्धव्यंतेशत्रुभिःसव्यसाचिन् ॥ ६७ ॥ इंद्रोवातेहरिवान्वज्रहस्तःपुरस्ताद्यातुसमरेरीन्विनिघ्नन् ॥ सुग्रीवयुक्तेनरथेनवातेपश्चात्कृष्णोरक्षतुवासुदेवः ॥ ६८ ॥ वव्रेचाहंवज्रहस्तान्महेंद्रादस्मिन्युद्धेवासुदेवंसहायं ॥ समेलब्धोदस्युवधायकृष्णोमन्येचैतद्विहितंदैवतैर्मे ॥ ६९ ॥ अयुध्यमानोमनसापियस्यजयंकृष्णःपुरुषस्याभिनंदेत् ॥ एवंसर्वान्सव्यतीयादमित्रान्सेंद्रान्देवान्मानुषेनास्तिचिंता ॥ ७० ॥

राज्यस्याप्रदानाद्दस्यवोधार्त्तराष्ट्राः यथाकथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवतीतिस्मृतेः युगांतेशत्रूणांसंहारेजातेसतिअन्ययुगंधर्मप्रधानंकालंप्रवर्त्तयन् राजाकालस्यकारणमितिस्मृतेः ॥ ६५ ॥ दर्पस्यअंतेनाशे ॥ ६६ ॥ उदकांतेसंध्यावंदनाचमनांते ॥ ६७ ॥ पुरस्तात्इंद्रोरक्षतुइत्यपकृष्यते ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सागरंसगरैर्वर्द्धितं सलिलस्यमहोदधिजलसमुद्रं अप्रमेयंअनंतत्वात् ॥ ७१ ॥ तलेनचपेटिकया शिलोच्चयमितिकाठिन्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं श्वेतंकैलासं बलवदाश्रितत्वमनेनसूचितं ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ सुदर्शनंनामराजानंनग्नजितःपुत्रैर्बद्धंमुमोच देवतानांललामंरत्नभूतंदेवैरपिशिरसाधार्यमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ कपाटेनवक्षस्तटाघातेन दंतकूरेसंग्रामे अन्येतुकपाटेनिजघानेतिपाठंप्रकल्प्यकपाटेनग

सबाहुभ्यांसागरमुत्तितीर्षेन्महोदधिंसलिलस्याप्रमेयं॥ तेजस्विनंकृष्णमत्यंतशूरंयुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत् ॥ ७१ ॥ गिरिंयइच्छेत्तुतलेनभेत्तुंशिलोच्चयंश्वेतमतिप्रमाणं॥ तस्यैवपाणिःसनखोविशीर्येन्नचापिकिंचित्सगिरेस्तुकुर्यात् ॥ ७२॥ अग्निंसमिद्धंशमयेद्भुजाभ्यांचंद्रंचसूर्यंचनिवारयेत ॥ हरेद्देवानाममृतंप्रसह्ययुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत्॥ ७३॥ योरुक्मिणीमेकरथेनभोजानुत्साद्यराज्ञःसमरेप्रसह्य॥ उवाहभार्यांयशसाज्वलंतींयस्यांजज्ञेरौक्मिणेयोमहात्मा ॥ ७४ ॥ अयंगांधारांस्तरसासंप्रमथ्यजित्वापुत्रान्नग्नजितःसमग्रान्॥ बद्धंमुमोचविनदंतंप्रसह्यसुदर्शनंवैदेवतानांललामं ॥ ७५॥ अयंकपाटेनजघानपांड्यंतथाकलिंगान्दंतकूरेममर्द॥ अनेनदग्धावर्षपूगान्विनाथावाराणसीनगरीसंबभूव॥ ७६॥ अयंस्मयुद्धेमन्यतेन्यैरजेयंतमेकलव्यंनामनिषादराजं॥ वेगेनैवशैलमभिहत्यजंभःशेतेसकृष्णेनहतःपरासुः॥ ७७॥ ततोग्रसेनस्यसुतंसुदुष्टंवृष्ण्यंधकानांमध्यगतंसभास्थं॥ अपातयद्बलदेवद्वितीयोहत्वाददौचोग्रसेनायराज्यं॥ ७८॥ अयंसौभंयोधयामासखस्थंविभीषणंमाययाशाल्वराजं॥ सौभद्वारिप्रत्यगृह्णाच्छतघ्नींदोर्भ्यांकएनंविषहेतमर्त्यः॥ ७९॥ प्राग्ज्योतिषंनामबभूवदुर्गंपुरंघोरमसुराणामसह्यं॥ महाबलोनरकस्तत्रभौमोजहारादित्यामणिकुंडलेशुभे ॥ ८०॥ नतंदेवाःसहशक्रेणशेकुःसमागतायुधिमृत्योरभीताः॥ दृष्ट्वाचतंविक्रमंकेशवस्यबलंतथैवास्त्रमवारणीयं॥ ८१॥ जानंतोस्यप्रकृतिंकेशवस्यन्ययोजयन्दस्युवधायकृष्णं॥ सतत्कर्मप्रतिशुश्रावदुष्करमैश्वर्यवान्सिद्धिषुवासुदेवः॥ ८२॥ निर्मोचनेषट्सहस्राणिहत्वासंछिद्यपाशान्सहसाक्षुरांतान्॥ मुरंहत्वाविनिहत्यौघरक्षोनिर्मोचनंचापिजगामवीरः ॥ ८३॥ तत्रैवतेनास्यबभूवयुद्धंमहाबलेनातिबलस्यविष्णोः॥ शेतेसकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवमथितःकर्णिकारः॥ ८४॥

रेएवंदंतकूरेचेतिव्याचख्युः अनाथासंबभूवेतियोज्यं ॥ ७६ ॥ अयंकृष्णःतंयुद्धेमन्यतेयुद्धार्थंप्रार्थयतेसर्वदैव सःइदानींतेनैवकृष्णेनहतःशेते यथाजंभोदैत्यःशैलंवेगेनअभिहत्यशैलाघातात्स्वयंकृतात्हतःशेतेतद्वत् ॥ ७७ ॥ ततोग्रसेनस्येतिसंधिरार्षः तथेतिवा पाठः ॥ ७८ ॥ खस्थंखेचरं विभीषणंनिर्भयं शतघ्नींशक्तिंशाल्वेनक्षिप्तांदोर्भ्यांपाणिभ्यांकंदुकवत्प्रत्यगृह्णात् ॥ ७९ ॥ भौमोभूमिपुत्रः ॥ ८० ॥ शेकुर्जेतुमितिशेषः ॥ ८१ ॥ प्रकृतिंस्वभावंदस्युहननशीलतां प्रतिशुश्रावअंगीचकार सिद्धिषुकार्यसिद्धिषूपस्थितासुऐश्वर्यवान्सामर्थ्यवान् ॥ ८२ ॥ निर्मोचनेनगरे क्षुरांतान्तीक्ष्णधारान्लोहमयानित्यर्थः ओघसंज्ञंरक्षः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८५ ॥ वराणिवरान्अददत्रदत्तवंतः क्रमःगतिः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ तर्कयतेबद्धुंयतते ॥ ८८ ॥ प्रसह्यपर्यागतंहठात्प्राप्तंमन्यतेवांछति अस्मासुमित्रभेदंप्रार्थयतेइत्यर्थः तेनचपांडवानांकृष्णेममत्वंअस्मदी यत्वंहर्तुंशक्यमितिमन्यते ततत्रकुरुक्षेत्रेसंयुगंगत्वाप्राप्यवेदिताज्ञास्यति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१॥९२॥ साधुकृतंसत्कर्मनास्ति निष्फलत्वात् वृथैवधर्मइत्यर्थः ॥ ९३॥ नचेदिति यदिकर्मबद्धःपुरुषोनस्यात्

आद्धत्यकृष्णोमणिकुंडलेतेहत्वाचभौमंनरकंमुरंच॥ श्रियाकृतोयशसाचैवविद्वान्प्रत्याजगामाप्रतिमप्रभावः॥८५॥ अस्मैवराण्यददंस्तत्रदेवाद्दष्ट्वाभीमंक र्मकृतंरणेतत्॥श्रमश्चतेयुध्यमानस्यनस्यादाकाशेचाप्सुचतेक्रमःस्यात्॥८६॥शस्त्राणिगात्रेनचतेक्रमेरन्नित्येवकृष्णश्चततःकृतार्थः॥एवंरूपेवासुदेवेऽप्रमेये महाबलेगुणसंपत्सदैव॥ ८७ ॥ तमसह्यंविष्णुमनंतवीर्यमाशंसतेधार्तराष्ट्रोविजेतुं॥ सदात्स्येनंतर्कयतेदुरात्मातच्चाप्ययंसहतेस्मान्समीक्ष्य ॥ ८८ ॥ पर्याग तंममकृष्णस्यचैवयोमन्यतेकलहंसंप्रसह्य ॥ शक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वंतद्वेदितासंयुगंतत्रगत्वा ॥ ८९ ॥ नमस्कृत्वाशांतनवायराज्ञेद्रोणायाथोसहपुत्रायचै व ॥ शारद्वतायाप्रतिद्वंद्विनेचयोत्स्याम्यहंराज्यमभीप्समानः॥ ९० ॥ धर्मेणास्त्रंनिधनंतस्यमन्येयोयोत्स्यतेपांडवैःपापबुद्धिः॥ मिथ्याग्लहेनिर्जितावैनृशंसैःसं वत्सरान्वैद्वादशराजपुत्राः ॥ ९१ ॥ वासःकृच्छ्रोविहितश्चाप्यरण्येदीर्घकालंचैकमज्ञातवर्षं॥ तेहिकस्माज्जीवतांपांडवानांनंदिष्यंतेधार्तराष्ट्राःपदस्थाः ॥ ९२ ॥ तेचेदस्मान्युध्यमानान्जयेयुर्देवैर्महेंद्रप्रमुखैःसहायैः ॥ धर्मादधर्मश्चरितोगरीयांस्ततोध्रुवंनास्तिकृतंचसाधु॥ ९३ ॥ नचेदिदंपौरुषंकर्मबद्धंनचेदस्मान्मन्य तेसौविशिष्टान्॥ आशंसेहंवासुदेवद्वितीयोदुर्योधनंसानुबंधंनिहंतुं॥ ९४ ॥ नचेदिदंकर्मनरेंद्रवंध्यंनचेद्भवेत्सुकृतंनिष्फलंवा॥ इदंचतच्चाभिसमीक्ष्यनूनंपरा जयोधार्तराष्ट्रस्यसाधुः ॥ ९५ ॥ प्रत्यक्षंवःकुरवोयद्ब्रवीमियुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति॥ अन्यत्रयुद्धात्कुरवोयदिस्युर्नयुद्धेवैशेषइहास्तिकश्चित् ॥ ९६ ॥ हत्वा त्वहंधार्तराष्ट्रान्सकर्णान्राज्यंकुरूणामवजेतासमग्रं ॥ यद्वःकार्यंतत्कुरुध्वंयथास्वमिष्टान्दारानात्मभोगान्भजध्वं ॥ ९७ ॥ अप्येवंनोब्राह्मणाःसंतिवृद्धाबहु श्रुताःशीलवंतःकुलीनाः ॥ सांवत्सराज्योतिषिचाभियुक्तानक्षत्रयोगेषुचनिश्चयज्ञाः ॥ ९८ ॥ उच्चावचंदैवयुक्तंरहस्यंदिव्याःप्रश्नामृगचक्रामुहूर्ताः॥ क्षयंम हांतंकुरुसृंजयानांनिवेदयंतेपांडवानांजयंच ॥ ९९ ॥

यदिवावयंतेभ्यःश्रेष्ठाःनस्याम तर्हितस्यैवजयोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ९४ ॥ इदंराज्यस्याप्रदानंइदानींतनं तच्चराज्यात्निः सारणंतदानींतनंअभिसमीक्ष्यआलोच्य पापवशात्पराजयएवतस्येत्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ दिव्याअनागतार्थज्ञापकाः मृगचक्राःचक्राणिसर्वतोभद्रादीनिशैवागमप्रसिद्धानिमृगयंतेकिंनक्ष त्रंकेनग्रहेणविद्धमितिविचारयंतिसदसत्फलकथनार्थंतेचक्रमृगाः पूर्वनिपातआर्षः मृगाणिमार्गितानिचक्राणियैस्तेइतिवा ॥ ९९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संशयंयुद्धेजयपराजयविषयेनपश्यति यतःअपरोक्षविद्यःदिव्यदृष्ट्याऽतीतानागतादिकंपश्यन् ॥ १०० ॥ पुराणीयोगप्रभाववती नव्यथतेनतिरस्कृता ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥

यथाहिनोमन्यतेजातशत्रुःसंसिद्धार्थोद्विषतांनिग्रहाय ॥ जनार्दनश्चाप्यपरोक्षविद्योनसंशयंपश्यतिवृष्णिसिंहः ॥ १०० ॥ अहंतथैनंखलुभाविरूपंपश्यामिबुद्ध्यास्वयमप्रमत्तः ॥ दृष्टिश्चमेनव्यथतेपुराणीसंयुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति ॥ १०१ ॥ अनालब्धंजृंभतिगांडिवंधनुरनाहताकंपतिमेधनुर्ज्या ॥ बाणाश्चमेतूणमुखाद्विसृत्यमुहुर्मुहुर्गंतुमुशंतिचैव ॥ १०२ ॥ खड्गःकोशान्निःसरतिप्रसन्नोहित्वेवजीर्णामुरगस्त्वचंस्वां ॥ ध्वजेवाचोरौद्ररूपाभवंतिकदारथोयोक्ष्यतेतेकिरीटिन् ॥ १०३ ॥ गोमायुसंघाश्चनदंतिरात्रौरक्षांस्यथोनिष्पतंत्यंतरिक्षात् ॥ मृगाःशृगालाःशितिकंठाश्चकाकागृध्राबकाश्चैवतरक्षवश्च ॥ १०४ ॥ सुवर्णपत्राश्चपतंतिपश्चाद्दृष्ट्वारथंश्वेतहयप्रयुक्तं ॥ अहंह्येकःपार्थिवान्सर्वयोधान्शरान्वर्षन्मृत्युलोकंनयेयं ॥ १०५ ॥ समाददानःपृथगस्त्रमार्गान्यथाग्निरिद्धोगहनंनिदाघे ॥ स्थूणाकर्णंपाशुपतंमहास्त्रंब्राह्मंचास्त्रंयच्चशक्रोप्यदान्मे ॥ १०६ ॥ वधेधृतोवेगवतःप्रमुंचन्नाहंप्रजाःकिंचिदिहावशिष्ये ॥ शांतिंलप्स्येपरमोह्येषभावःस्थिरोममब्रूहिगावल्गणेतान् ॥ १०७ ॥ येवैजय्याःसमरेसूतलब्ध्वादेवानपींद्रप्रमुखान्समेतान् ॥ तैर्मन्यतेकलहंसंप्रसत्यसधार्तराष्ट्रःपश्यतमोहमस्य ॥ १०८ ॥ वृद्धोभीष्मःशांतनवःकृपश्चद्रोणःसपुत्रोविदुरश्चधीमान् ॥ एतेसर्वेयद्वदंतेतदस्तुआयुष्मंतःकुरवःसंतुसर्वे ॥ १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिअर्जुनवाक्यनिवेदनेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच समवेतेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ १ ॥ बृहस्पतिश्चोशनाचब्रह्माणंपर्युपस्थितौ ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणवसवश्चाग्निनासह ॥ २ ॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चयेचसप्तर्षयोदिवि ॥ विश्वावसुश्चगंधर्वःशुभाश्चाप्सरसांगणाः ॥ ३ ॥ नमस्कृत्योपजग्मुस्तेलोकवृद्धंपितामहं ॥ परिवार्यचविश्वेशंपर्यासतदिवौकसः ॥ ४ ॥ तेषांमनश्चतेजश्चाप्याददानाविवौजसा ॥ पूर्वदेवौव्यतिक्रांतौनरनारायणावृषी ॥ ५ ॥ बृहस्पतिस्तुपप्रच्छब्रह्माणंकाविमाविति ॥ भवंतंनोपतिष्ठेतेतौनःशंसपितामह ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच यावेतौपृथिवींद्यांचभासयंतौतपस्विनौ ॥ ज्वलंतौरोचमानौचव्याप्यातीतौमहाबलौ ॥ ७ ॥ नरनारायणावेतौलोकाल्लोकंसमास्थितौ ॥ ऊर्जितौस्वेनतपसामहासत्वपराक्रमौ ॥ ८ ॥

॥ १०६ ॥ वधेधृतःवधार्थंसज्जः वेगवतःबाणान् ॥ १०७ ॥ विजयःकर्मयेषांतेवैजय्याः देवानपिलब्ध्वाविजयवंतएवेत्यर्थः ॥ १०८ ॥ १०९ ॥

इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ समवेतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पर्यासतपरिवार्यतस्थुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लोकात्मानुषात् लोकंब्राह्मं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥९॥१०॥ अयाचतइंद्रः ॥११॥ सख्यंसाहाय्यं ॥१२॥१३॥१४॥ भ्रांतेअस्थिरेपिरथे लक्ष्यात्नव्यपैतीत्याश्चर्यं ॥१५॥आरुजत्पीडितवान् ॥१६॥१७॥ भूयसोबहून् ॥१८॥१९॥ सत्त्वंबुद्धिसत्त्वं एकए

एतौहिकर्मणालोकंनंदयामासतुर्ध्रुवं ॥ द्विधाभूतौमहाप्राज्ञौविद्धिब्रह्मन्परंतपौ ॥ असुराणांविनाशायदेवगंधर्वपूजितौ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच जगामशक्रस्तच्छ्रुत्वायत्रतौतेपतुस्तपः ॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः ॥ १० ॥ तदादेवासुरेयुद्धेभयेजातेदिवौकसां ॥ अयाचतमहात्मानौनरनारायणौवरं ॥ ११ ॥ तावब्रूतांवृणीष्वेतितदाभरतसत्तम ॥ अथैतावब्रवीच्छक्रःसह्यंनःक्रियतामिति ॥ १२ ॥ ततस्तौशक्रमब्रूतांकरिष्यावोयदिच्छसि ॥ ताभ्यांचसहितःशक्रोविजिग्येदैत्यदानवान् ॥ १३ ॥ नरइंद्रस्यसंग्रामेहत्वाशत्रून्परंतपः ॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ १४ ॥ एषभ्रांतेरथेतिष्ठन्भल्लेनापाहरच्छिरः ॥ जंभस्यग्रसमानस्यतदाह्यर्जुनआहवे ॥ १५ ॥ एषपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरमारुजत् ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिनिवातकवचान्रणे ॥ १६ ॥ एषदेवान्सहेंद्रेणजित्वापरपुरंजयः ॥ अतर्पयन्महाबाहुरर्जुनोजातवेदसं ॥ १७ ॥ नारायणस्तथैवात्रभूयसोन्यान्जघानह ॥ एवमेतौमहावीर्यौतौपश्यतसमागतौ ॥ १८ ॥ वासुदेवार्जुनौवीरौसमवेतौमहारथौ ॥ नरनारायणौदेवौपूर्वदेवावितिश्रुतिः ॥ १९ ॥ अजेयौमानुषेलोकेसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ एषनारायणःकृष्णःफाल्गुनश्चनरःस्मृतः ॥ नारायणोनरश्चैवसत्त्वमेकंद्विधाकृतं ॥ २० ॥ एतौहिकर्मणालोकानश्नुवातेऽक्षयान्ध्रुवान् ॥ तत्रतत्रैवजायेतेयुद्धकालेपुनःपुनः ॥ २१ ॥ तस्मात्कर्मैवकर्तव्यमितिहोवाचनारदः ॥ एतद्धिसर्वमाचष्टवृष्णिचक्रस्यवेदवित् ॥ २२ ॥ शंखचक्रगदाहस्तंयदाद्रक्ष्यसिकेशवं ॥ पर्याददानंचास्त्राणिभीमधन्वानमर्जुनं ॥ २३ ॥ सनातनौमहात्मानौकृष्णावेकरथेस्थितौ ॥ दुर्योधनतदातातस्मर्तासिवचनंमम ॥ २४ ॥ नोचेदयमभावःस्यात्कुरूणांप्रत्युपस्थितः ॥ अर्थाच्चतातधर्माच्चतवबुद्धिरुपप्लुता ॥ २५ ॥ नचेद्ग्रहीष्यसेवाक्यंश्रोतासिसुबहून्हतान् ॥ तवैवहिमतंसर्वेकुरवःपर्युपासते ॥ २६ ॥ त्रयाणामेवचमतंतत्त्वमेकोनुमन्यसे ॥ रामेणचैवशप्तस्यकर्णस्यभरतर्षभ ॥ २७ ॥ दुर्जातेःसूतपुत्रस्यशकुनेःसौबलस्यच ॥ तथाक्षुद्रस्यपापस्यभ्रातुर्दुःशासनस्यच ॥ २८ ॥ कर्णउवाच नैवमायुष्मतावाच्यंयन्मामात्थपितामह ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोह्यस्मिस्वधर्मादनपेयिवान् ॥ २९ ॥ किंचान्यन्मयिदुर्वृत्तंयेनमांपरिगर्हसे ॥ नहिमेवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्राविदुःक्वचित् ॥ ३० ॥ नाचरंवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्रस्यनित्यशः ॥ अहंहिपांडवान्सर्वान्हनिष्यामिरणेस्थितान् ॥ ३१ ॥

वदेवोयोगप्रभावाद्रूपद्वयेनवर्त्ततेइत्यर्थः ॥२०॥ अश्नुवातेव्यामुतः ॥२१॥ कर्मयुद्धंकर्त्तव्यं तयोरितिशेषः आचष्टआख्यातवान्नारदएव ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सहिराज्येइति अस्यवचनंमयानकर्तव्यंकिंतुराज्ञएवेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कलापिषोडशांशोपि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ क्रियतेयत्यदा वृषायतेवृषवन्नर्दति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

प्राग्विरुद्धैःशमंसद्भिःकथंवाक्रियतेपुनः ॥ राज्ञोहिधृतराष्ट्रस्यसर्वंकार्यंप्रियंमया ॥ तथादुर्योधनस्यापिसहिराज्येसमाहितः ॥ ३२ ॥ वैशंपायनउवाच कर्णस्यतुवचःश्रुत्वाभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसंभाष्येदंवचोब्रवीत् ॥ ३३ ॥ यदयंकत्थतेनित्यंहंताहंपांडवानिति ॥ नायंकलापिसंपूर्णापांडवानांमहात्मनां ॥ ३४ ॥ अनयोयोयमागंतापुत्राणांतेदुरात्मनां ॥ तदस्यकर्मजानीहिसूतपुत्रस्यदुर्मतेः ॥ ३५ ॥ एतमाश्रित्यपुत्रस्तेमंदबुद्धिःसुयोधनः ॥ अवामन्यततान्वीरान्देवपुत्रानरिंदमान् ॥ ३६ ॥ किंचाप्येतेनतत्कर्मकृतपूर्वंसुदुष्करं ॥ तैर्यथापांडवैःसर्वैरेकैकेनकृतंपुरा ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वाविराटनगरेभ्रातरंनिहतंप्रियं ॥ धनंजयेनविक्रम्यकिमनेनतदाकृतं ॥ ३८ ॥ सहितान्हिकुरून्सर्वानभियातोधनंजयः ॥ प्रमथ्यचाच्छिनद्वासःकिमयंप्रोषितस्तदा ॥ ३९ ॥ गंधर्वैर्घोषयात्रायांह्रियतेयत्सुतस्तव ॥ क्वतदासूतपुत्रोभूद्यइदानींवृषायते ॥ ४० ॥ ननुतत्रापिभीमेनपार्थेनचमहात्मना ॥ यमाभ्यामेवसंगम्यगंधर्वास्तेपराजिताः ॥ ४१ ॥ एतान्यस्यमृषोक्तानिबहूनिभरतर्षभ ॥ विकत्थनस्यभद्रंतेसदाधर्मार्थलोपिनः ॥ ४२ ॥ भीष्मस्यतुवचःश्रुत्वाभारद्वाजोमहामनाः ॥ धृतराष्ट्रमुवाचेदंराजमध्येभिपूजयन् ॥ ४३ ॥ यदाहभरतश्रेष्ठोभीष्मस्तत्क्रियतांनृप ॥ नकाममर्थलिप्सूनांवचनंकर्तुमर्हसि ॥ ४४ ॥ पुरायुद्धात्साधुमन्येपांडवैःसहसंगतं ॥ यद्वाक्यमर्जुनेनोक्तंसंजयेननिवेदितं ॥ ४५ ॥ सर्वंतदपिजानामिकरिष्यतिचपांडवः ॥ नह्यस्यत्रिषुलोकेषुसदृशोस्तिधनुर्धरः ॥ ४६ ॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यमर्थवद्द्रोणभीष्मयोः ॥ ततःससंजयंराजापर्यपृच्छतपांडवान् ॥ ४७ ॥ तदैवकुरवःसर्वेनिराशाजीवितेभवन् ॥ भीष्मद्रोणौयदाराजानसम्यगनुभाषते ॥ ४८ ॥ इ० उ० यानसं० भीष्मद्रोणवाक्येऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ धृतराष्ट्रउवाच किमसौपांडवोराजाधर्मपुत्रोभ्यभाषत ॥ श्रुत्वेहबहुलाःसेनाःप्रीत्यर्थंनःसमागताः ॥ १ ॥ किमसौचेष्टतेसूतयोत्स्यमानोयुधिष्ठिरः ॥ केवास्यभ्रातृपुत्राणांपश्यंत्याज्ञेप्सवोमुखं ॥ २ ॥ केस्विदेनंवारयंतियुद्धाच्छाम्येतिवापुनः ॥ निकृत्याकोपितंमंदैर्धर्मज्ञंधर्मचारिणं ॥ ३ ॥ संजयउवाच राज्ञोमुखमुदीक्षंतेपांचालाःपांडवैःसह ॥ युधिष्ठिरस्यभद्रंतेससर्वाननुशास्तिच ॥ ४ ॥ पृथग्भूताःपांडवानांपांचालानांरथव्रजाः ॥ आयांतमभिनंदंतिकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ५ ॥ नभःसूर्यमिवोद्यंतंकौंतेयंदीप्ततेजसं ॥ पांचालाःप्रतिनंदंतितेजोराशिमिवोदितं ॥ ६ ॥ आगोपालाविपालाश्चनंदमानायुधिष्ठिरं ॥ पांचालाःकेकयामत्स्याःप्रतिनंदंतिपांडवं ॥ ७ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इ० उ० नै० भा० ऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ किमसाविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८॥ येनसहायेनअस्मानालक्ष्यअभ्ययुंजतसंनद्धाअभूवन् ॥९॥ कुरवःसंसीदत्यस्यांसभायां ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ वस्ते वःयुष्मान्तेपांडवाः ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सिंधुराजोज

ब्राह्मण्योराजपुत्र्यश्चविशांदुहितरश्चयाः ॥ क्रीडंत्योभिसमायांतिपार्थंसन्नद्धमीक्षितुं ॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयाचक्ष्वयेनास्मान्पांडवाअभ्ययुंजत ॥
धृष्टद्युम्नस्यसैन्येनसोमकानांबलेनच ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच गावल्गणिस्तुतत्पृष्टःसभायांकुरुसंसदि ॥ निःश्वस्यसुभृशंदीर्घंमुहुःसंचिंतयन्निव ॥
॥ १० ॥ तत्रानिमित्ततोदैवात्सूतंकश्मलमाविशत् ॥ तदाचचक्षेविदुरःसभायांराजसंसदि ॥ ११ ॥ संजयोयंमहाराजमूर्छितःपतितोभुवि ॥ वाचंनसृजतेकां
चिद्धीनप्रज्ञोल्पचेतनः ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अपश्यत्संजयोनूनंकुंतीपुत्रान्महारथान् ॥ तैरस्यपुरुषव्याघ्रैर्भृशमुद्वेजितंमनः ॥ १३ ॥ वैशंपायनउ
वाच संजयश्चेतनांलब्ध्वाप्रत्याश्वस्येदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसभायांकुरुसंसदि ॥ १४ ॥ संजयउवाच दृष्टवानस्मिराजेंद्रकुंतीपुत्रान्महारथा
न् ॥ मत्स्यराजगृहावासनिरोधेनावकर्शितान् ॥ १५ ॥ शृणुयैर्हिमहाराजपांडवाअभ्ययुंजत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणयुद्धेवस्तेभ्ययुंजत ॥ १६ ॥ योनैवरोषान्नभया
न्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाद्धर्मात्मासत्यंजह्यात्कदाचन ॥ १७ ॥ यःप्रमाणंमहाराजधर्मेधर्मभृतांवरः ॥ अजातशत्रुणातेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥
॥ १८ ॥ यस्यबाहुबलेतुल्यःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ योवैसर्वान्महीपालान्वशेचक्रेधनुर्धरः ॥ यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ १९ ॥ तेनवोभीमसेने
नपांडवाअभ्ययुंजत ॥ यस्यवीर्येणसहसाचत्वारोभुविपांडवाः ॥ २० ॥ निःसृत्यजतुगेहाद्वैहिडिंबात्पुरुषादकात् ॥ यश्चैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २१ ॥
याज्ञसेनीमथोयत्रसिंधुराजोपकृष्टवान् ॥ तत्रैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २२ ॥ यश्चतान्संगतान्सर्वान्पांडवान्वारणावते ॥ दह्यतोमोचयामासतेनव
स्तेभ्ययुंजत ॥ २३ ॥ कृष्णायांचरताप्रीतिंयेनक्रोधवशाहताः ॥ प्रविश्यविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनं ॥ २४ ॥ यस्यनागायुतैर्वीर्यंभुजयोःसारमर्पितं ॥ तेनवो
भीमसेनेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २५ ॥ कृष्णद्वितीयोविक्रम्यतुष्ट्यर्थंजातवेदसः ॥ अजयद्यःपुरावीरोयुध्यमानंपुरंदरं ॥ २६ ॥ यःससाक्षान्महादेवंगिरिशंशूलपा
णिनं ॥ तोषयामासयुद्धेनदेवदेवमुमापतिं ॥ २७ ॥ यश्चसर्वान्वशंचक्रेलोकपालान्धनुर्धरः ॥ तेनवोविजयेनाजौपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २८ ॥ यःप्रतीचींदिशंच
क्रेवशेम्लेच्छगणायुतां ॥ सतत्रनकुलोयोद्धाचित्रयोधीव्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तेनवोदर्शनीयेनवीरेणातिधनुर्भृता ॥ माद्रीपुत्रेणकौरव्यपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३० ॥
यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ तेनवःसहदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३१ ॥ यद्रथः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ विजयेनअर्जुनेन ॥२८॥२९॥३०॥३१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्यवीर्येणसदृशाश्चत्वारोभुविमानवाः ॥ अश्वत्थामाधृष्टकेतूरुक्मीप्रद्युम्नएवच ॥ ३२ ॥ तेनवःसहदेवेनयुद्धंराजन्महात्ययं ॥ यवीयसान्नृवीरेणमाद्रीनंदिक
रेणच ॥ ३३ ॥ तपश्चचारयाघोरंकाशिकन्यापुरासती ॥ भीष्मस्यवधमिच्छंतीप्रेत्यापिभरतर्षभ ॥ ३४ ॥ पांचालस्यसुताजज्ञेदैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ स्त्रीपुंसोःपु
रुषव्याघ्रयःसवेद्गुणागुणान् ॥ ३५ ॥ यःकलिंगान्समापेदेपांचाल्योयुद्धदुर्मदः ॥ शिखंडिनावःकुरवःकृतास्त्रेणाभ्ययुंजत ॥ ३६ ॥ यंयक्षःपुरुषंचक्रेभीष्मस्य
निधनेच्छया ॥ महेष्वासेनरौद्रेणपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३७ ॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ आमुक्तकवचाःशूरास्तैश्चवस्तेभ्ययुंजत ॥ ३८ ॥ योदीर्घ
बाहुःक्षिप्रास्त्रोधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ तेनवोवृष्णिवीरेणयुयुधानेनसंगरः ॥ ३९ ॥ यआसीच्छरणंकालेपांडवानांमहात्मनां ॥ रणेतेनविराटेनभवितावःस
मागमः ॥ ४० ॥ यःकाशिपतीराजावाराणस्यांमहारथः ॥ सतेषामभवद्योद्धातेनवस्तेभ्ययुंजत ॥ ४१ ॥ शिशुभिर्दुर्जयैःसंख्येद्रौपदेयैर्महात्मभिः ॥ आशीवि
षसमस्पर्शैःपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४२ ॥ यःकृष्णसदृशोवीर्येयुधिष्ठिरसमोदमे ॥ तेनाभिमन्युनासंख्येपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४३ ॥ यश्चैवाप्रतिमोवीर्येधृष्टकेतु
र्महायशाः ॥ दुःसहःसमरेक्रुद्धःशैशुपालिर्महारथः ॥ ४४ ॥ तेनवश्चेदिराजेनपांडबाअभ्ययुंजत ॥ अक्षौहिण्यापरिवृतःपांडवान्योभिसंश्रितः ॥ ४५ ॥ यःसं
श्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ तेनवोवासुदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४६ ॥ तथाचेदिपतेर्भ्राताशरभोभरतर्षभ ॥ करकर्षेणसहितस्ताभ्यांवस्तेभ्ययुंज
त ॥ ४७ ॥ जारासंधिःसहदेवोजयत्सेनश्चतावुभौ ॥ युद्धेप्रतिरथेवीरौपांडवार्थेव्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥ द्रुपदश्चमहातेजाबलेनमहतावृतः ॥ त्यक्तात्मापांडवार्थाय
योत्स्यमानोव्यवस्थितः ॥ ४९ ॥ एतेचान्येचबहवःप्राच्योदीच्यामहीक्षितः ॥ शतशोयानुपाश्रित्यधर्मराजोव्यवस्थितः ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप
र्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वएतेमहोत्साहायेत्वयापरिकीर्तिताः ॥ एकतस्त्वेवतेसर्वेस
मेताभीमएकतः ॥ १ ॥ भीमसेनाद्धिमेभूयोभयंसंजायतेमहत् ॥ क्रुद्धादमर्षणात्तातव्याघ्रादिवमहारुरोः ॥ २ ॥ जागर्मिरात्रयःसर्वादीर्घमुष्णंचनिःश्वसन् ॥ ॥६८॥
भीतोवृकोदरात्तातसिंहात्पशुरिवापरः ॥ ३ ॥ नहितस्यमहाबाहोःशक्रप्रतिमतेजसः ॥ सैन्येस्मिन्प्रतिपश्यामियएनंविषहेद्युधि ॥ ४ ॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेइति ॥ १ ॥ महारुरोःमहामृगस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनर्महासीनर्मद्वथोपहासःतदन्योहासः सत्यमेवकृत्वाशत्रूनुपहसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ उरुग्राहःमहानिर्बंधस्तेनगृहीतानांवशीकृतानां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रभसःवेगवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ संहतेक्रोधेनग्रंथितेभ्रुवौयस्यसंहतभ्रूः ॥१८॥१९॥२०॥ इतीति पुरापुराणंनिकटेऽतिदृढमितिवार्थः पुरापुराणेऽतिदृढेइतिमेदिनी पुराभाविपुराणयोः प्रबंधेनिकटेतीतेइति

अमर्षणश्चकौंतेयोदृढवैरश्चपांडवः॥ अनर्महासीसोन्मादस्तिर्यक्प्रेक्षीमहास्वनः ॥ ५॥ महावेगोमहोत्साहोमहाबाहुर्महाबलः ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतं करिष्यति ॥ ६ ॥ उरुग्राहगृहीतानांगदांबिभ्रद्वृकोदरः ॥ कुरूणामृषभोयुद्धेदंडपाणिरिवांतकः ॥ ७॥ अष्टास्रिमायसींघोरांगदांकांचनभूषणां ॥ मनसाहंप्रपश्यामिब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ ८ ॥ यथामृगाणांयूथेषुसिंहोजातबलश्चरेत् ॥ मामकेषुतथाभीमोबलेषुविचरिष्यति ॥ ९ ॥ सर्वेषांममपुत्राणांसएकःक्रूरविक्रमः॥ बह्वाशीविप्रतीपश्चबाल्येपिरभसःसदा ॥ १० ॥ उद्वेपतेमेहृदयंयेमेदुर्योधनादयः॥ बाल्येपितेनयुध्यंतोवारणेनेवमर्दिताः ॥ ११ ॥ तस्यवीर्येणसंक्लिष्टानित्यमेवसुताभम ॥ सएवहेतुर्भेदस्यभीमोभीमपराक्रमः ॥ १२ ॥ ग्रसमानमनीकानिनरवारणवाजिनां ॥ पश्यामीवाग्रतोभीमंक्रोधमूर्छितमाहवे ॥ १३ ॥ अस्त्रेद्रोणार्जुनसमंवायुवेगसमंजवे ॥ महेश्वरसमंक्रोधेकोहन्याद्भीममाहवे ॥ १४ ॥ संजयाचक्ष्वमेशूरंभीमसेनममर्षणं ॥ अतिलाभंतुमन्येहंयत्तेनरिपुघातिना ॥ १५ ॥ तदैवनहताःसर्वेपुत्राममममनस्विना ॥ येनभीमबलायक्षाराक्षसाश्चपुराहताः ॥ १६॥ कथंतस्यरणेवेगंमानुषःप्रसहिष्यति ॥ नसजातुवशेतस्थौममबाल्येपिसंजय ॥ १७॥ किंपुनर्ममदुष्पुत्रैःक्लिष्टःसंप्रतिपांडवः ॥ निष्ठुरोरोषणोत्यर्थंभज्येतापिनसंनमेत् ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसंहतभ्रूःकथंशाम्येद्वृकोदरः ॥ १८ ॥ शूरस्तथाप्रतिबलोगौरस्तालइवोन्नतः ॥ प्रमाणतोभीमसेनःप्रादेशेनाधिकोर्जुनात् ॥ १९॥ जवेनवाजिनोत्येतिबलेनात्येतिकुंजरान् ॥ अव्यक्तजल्पीमध्वक्षोमध्यमःपांडवोबली ॥ २० ॥ इतिबाल्येश्रुतःपूर्वंमयाव्यासमुखात्पुरा ॥ रूपतोवीर्यतश्चैवयाथातथ्येनपांडवः ॥ २१॥ आयसेनसदंडेनरथान्नागान्नरान्हयान्॥ हनिष्यतिरणेक्रुद्धोरौद्रःक्रूरपराक्रमः ॥ २२ ॥ अमर्षीनित्यसंरब्धोभीमःप्रहरतांवरः ॥ मयाततप्रतीपानिकुर्वन्पूर्वंविमानितः ॥ २३ ॥ निष्कर्णामायसींस्थूलांसुपार्श्वांकांचनींगदां ॥ शतघ्नींशतनिर्ह्रादांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः ॥ २४॥ अपारमप्लवागाधंसमुद्रंशरवेधनं ॥ भीमसेनमयंदुर्गंतातमंदास्तितीर्षवः ॥ २५॥ क्रोशतोमेनशृण्वंतिबालाःपंडितमानिनः ॥ विषमंनहिमन्यंतेप्रपातंमधुदर्शिनः ॥ २६ ॥ संयुगंयेगमिष्यंतिनररूपेणमृत्युना ॥ नियतंचोदिताधात्रासिंहेनेवमहामृगाः ॥ २७॥

विश्वलोचनः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निष्कर्णांअवक्रांतिर्यग्भावहीनां शतनिर्ह्रादांमहाशब्दवतीं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शैक्यांशिक्यस्थां अधःपतनेनभूमिविदारणशंकयाशिक्येस्थापितां ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वीथींरथमार्गं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अनूपान्सजलदेशेस्थितान् ॥ ३५ ॥ ३६ ३७ ॥ ३८ ॥

शैक्यांतातचतुष्किष्कुंषडस्रिममितौजसं ॥ प्रहितांदुःखसंस्पर्शांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः ॥ २८ ॥ गदांभ्रामयतस्तस्यभिंदतोहस्तिमस्तकान् ॥ सृक्किणीलेलिहान
स्यबाष्पमुत्सृजतोमुहुः ॥ २९ ॥ उद्दिश्यनागान्पततःकुर्वतोभैरवान्रवान् ॥ प्रतीपंपततोमत्तान्कुंजरान्प्रतिगर्जतः ॥ ३० ॥ विगाह्यरथमार्गेषुवरानुद्दिश्यनिघ्न
तः ॥ अग्नेःप्रज्वलितस्येवअपिमुच्येतमेप्रजा ॥ ३१ ॥ वीथींकुर्वन्महाबाहुर्द्रावयन्ममवाहिनीं ॥ नृत्यन्निवगदापाणिर्युगांतंदर्शयिष्यति ॥ ३२ ॥ प्रभिन्नइवमा
तंगःप्रभंजन्पुष्पितान्द्रुमान् ॥ प्रवेक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांमेवृकोदरः ॥ ३३ ॥ कुर्वन्रथान्विपुरुषान्विसारथिहयध्वजान् ॥ आरुजन्पुरुषव्याघ्रोरथिनःसादिन
स्तथा ॥ ३४ ॥ गंगावेगइवानूपांस्तीरजान्विविधान्द्रुमान् ॥ प्रभंक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांममसंजय ॥ ३५ ॥ दिशोनूनंगमिष्यंतिभीमसेनभयार्दिताः ॥ ममपुत्रा
श्चभृत्याश्चराजानश्चैवसंजय ॥ ३६ ॥ येनराजामहावीर्यःप्रविश्यांतःपुरंपुरा ॥ वासुदेवसहायेनजरासंधोनिपातितः ॥ ३७ ॥ कृत्स्नेयंपृथिवीदेवीजरासंधेनधी
मता ॥ मागधेंद्रेणबलिनावशेकृत्वाप्रतापिता ॥ ३८ ॥ भीष्मप्रतापात्कुरवोनयेनांधकवृष्णयः ॥ यन्नतस्यवशेजग्मुःकेवलंदैवमेवतत् ॥ ३९ ॥ सगत्वापांडुपु
त्रेणतरसाबाहुशालिना ॥ अनायुधेनवीरेणनिहतःकिंततोधिकं ॥ ४० ॥ दीर्घकालसमासक्तंविषमाशीविषोयथा ॥ समोक्ष्यतिरणेतेजःपुत्रेषुममसंजय ॥ ४१ ॥
महेंद्रइववज्रेणदानवान्देवसत्तमः ॥ भीमसेनोगदापाणिःसूदयिष्यतिमेसुतान् ॥ ४२ ॥ अविषह्यमनावार्यंतीव्रवेगपराक्रमं ॥ पश्यामीवातिताम्राक्षमापतंतं
वृकोदरं ॥ ४३ ॥ अगदस्याप्यधनुषोविरथस्यविवर्मणः ॥ बाहुभ्यांयुध्यमानस्यकस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ ४४ ॥ भीष्मोद्रोणश्चविप्रोयंकृपःशारद्वतस्तथा ॥ जा
नंत्येतेयथैवाहंवीर्यज्ञस्तस्यधीमतः ॥ ४५ ॥ आर्यव्रतंतुजानंतःसंगरांतंविधित्सवः ॥ सेनामुखेषुस्थास्यंतिमामकानांनरर्षभाः ॥ ४६ ॥ बलीयःसर्वतोदिष्टंपुरु
षस्यविशेषतः ॥ पश्यन्नपिजयंतेषांननियच्छामियत्सुतान् ॥ ४७ ॥ तेपुराणंमहेष्वासामार्गमैंद्रंसमास्थिताः ॥ त्यक्ष्यंतितुमुलेप्राणान्रक्षंतःपार्थिवंयशः ॥
॥ ४८ ॥ यथैषांमामकास्ताततथैषांपांडवाअपि ॥ पौत्राभीष्मस्यशिष्याश्चद्रोणस्यचकृपस्यच ॥ ४९ ॥ येत्वस्मदाश्रयंकिंचिद्दत्तमिष्टंचसंजय ॥ तस्यापचितिमा
यंत्वाल्कर्तारःस्थविरास्त्रयः ॥ ५० ॥

॥ ३९ ॥ ४० ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अगदस्यगदाहीनस्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ संगरेअंतंस्वस्यनाशं स्थास्यंतिभीष्मादयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
ऐंद्रंमार्गंस्वर्गमार्गं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अपचितिंनिष्कृतिं ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५१ ॥ विक्रुष्टंउच्चैरुक्तं ॥ ५२ ॥ एतत्भाविदुःखंअतिबलंज्ञानेनअनिवार्यं ॥ ५३ ॥ निर्मुक्ताःजीवन्मुक्ताः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ क्षमंशक्यं उत्तरंउत्तरकार्यंप्रतीकारः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पर्यायधर्मः विपरीतधर्मः प्रधिर्नेमिः अस्यकालवशस्य तृतीयार्थेषष्ठी ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥७॥ यस्येति सधनंजयःयस्ययो

आददानस्यशस्त्रंहिक्षत्रधर्मंपरीप्सतः ॥ निधनंक्षत्रियस्याजौवरमेवाहुरुत्तमं ॥ ५१ ॥ सर्वैशोचामिसर्वान्वैयेयुयुत्संतिपांडवैः ॥ विक्रुष्टंविदुरेणादौतदेतद्भय मागतं ॥ ५२ ॥ नतुमन्येविघातायज्ञानंदुःखस्यसंजय ॥ भवत्यतिबलंह्येतज्ज्ञानस्याप्युपघातकं ॥ ५३ ॥ ऋषयोह्यपिनिर्मुक्ताःपश्यंतोलोकसंग्रहान् ॥ सुखेर्भवंतिसुखिनस्तथादुःखेनदुःखिताः ॥ ५४ ॥ किंपुनर्योहमासक्तस्तत्रतत्रसहस्रधा ॥ पुत्रेषुराज्यदारेषुपौत्रेष्वपिचबंधुषु ॥ ५५ ॥ संशयेतुमहत्यस्मिन्किंनुमेक्षममुत्तरं ॥ विनाशंह्येवपश्यामिकुरूणामनुचिंतयन् ॥ ५६ ॥ द्यूतप्रमुखमाभातिकुरूणांव्यसनंमहत् ॥ मंदेनैश्वर्यकामेनलोभात्पापमिदंकृतं ॥ ५७ ॥ मन्येपर्यायधर्मोयंकालस्यात्यंतगामिनः ॥ चक्रेप्रधिरिवासक्तोनास्यशक्यंपलायितुं ॥ ५८ ॥ किन्नुकुर्यांकथंकुर्यांक्वनुगच्छामिसंजय ॥ एतेनश्यंतिकुरवोमंदाःकालवशंगताः ॥ ५९ ॥ अवशोहंतदातातपुत्राणांनिहतेशते ॥ श्रोष्यामिनिनदंस्त्रीणांकथंमांमरणंस्पृशेत् ॥ ६० ॥ यथानिदाघेज्वलनःसमिद्धोदहेत्कक्षंवायुनाचोद्यमानः ॥ गदाहस्तःपांडवोवैतथैवहंतामदीयान्सहितोर्जुनेन ॥ ६१ ॥ इतिश्रीम० उद्योगप० यानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

धृतराष्ट्रउवाच यस्यवैनानृतावाचःकदाचिदनुशुश्रुम ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः ॥ १ ॥ तस्यैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अनिशंचिंतयानोपियःप्रतीयाद्रथेनतं ॥ २ ॥ अस्यतःकर्णिनालीकान्मार्गणान्हृदयच्छिदः ॥ प्रत्येतानसमःकश्चिद्युधिगांडीवधन्वनः ॥ ३ ॥ द्रोणकर्णौप्रतीयातांयदिवीरौनरर्षभौ ॥ कृतास्त्रौबलिनांश्रेष्ठौसमरेष्वपराजितौ ॥ ४ ॥ महान्स्यात्संशयोलोकेनत्वस्तिविजयोमम ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचआचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ ५ ॥ समर्थोबलवान्पार्थोदृढधन्वाजितक्लमः ॥ भवेत्सुतुमुलंयुद्धंसर्वशोप्यपराजयः ॥ ६ ॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ॥ अपिसर्वामरैश्वर्यंत्यजेयुर्नपुनर्जयं ॥ ७ ॥ वधेनूनंभवेच्छांतिस्तयोर्वाफाल्गुनस्यच ॥ नतुहंतार्जुनस्यास्तिजेताचास्यनविद्यते ॥ ८ ॥

द्धेतितच्छब्दाध्याहारेणपूरणीयं ॥ १ ॥ तस्यतंप्रतियोद्धारंनपश्यामियएनंप्रतीयादित्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ घृणीकृपावान्भीमादिषु प्रमादीअंतेविद्यांनस्मरिष्यतीतिभावः ॥ ५ ॥ अपराजयस्तेषामितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तयोःकर्णद्रोणयोर्वधेअस्मदीयानांशांतिःफाल्गुनस्यवधेतुपरेषामित्यर्थः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाःवर्षाणि अतीताइत्यर्थःसंधिरार्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्ताःक्षिप्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कुरूणांप्रकारान्छेदभेदपलायनादीनावसथेगृ

मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मंदान्प्रतियउत्थितः ॥ अन्येप्यस्त्राणिजानंतिजीयंतेचजयंतिच ॥ ९ ॥ एकांतविजयस्त्वेवश्रूयतेफाल्गुनस्यह ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाहूयखां
डवेग्निमतर्पयत् ॥ १० ॥ जिगायचसुरान्सर्वान्नास्यविद्मःपराजयं ॥ यस्ययंताहृषीकेशःशीलवृत्तसमोयुधि ॥ ११ ॥ ध्रुवस्तस्यजयस्तातयथेंद्रस्यजयस्तथा ॥
कृष्णावेकरथेयत्तावधिज्यंगांडिवंधनुः ॥ १२ ॥ युगपत्त्रीणितेजांसिसमेतान्यनुशुश्रुम ॥ नैवास्तिनोधनुस्तादृक्नयोद्धानचसारथिः ॥ १३ ॥ तच्चमंदानजानं
तिदुर्योधनवशानुगाः ॥ शेषयेदशनिर्दीप्तोविपतन्मूर्ध्निसंजय ॥ १४ ॥ नतुशेषंशरास्तातकुर्युरस्ताःकिरीटिना ॥ अपिचास्यन्निवाभातिनिघ्नन्निवधनंजयः ॥
॥ १५ ॥ उद्धरन्निवकायेभ्यःशिरांसिशरवृष्टिभिः ॥ अपिबाणमयंतेजःप्रदीप्तमिवसर्वतः ॥ १६ ॥ गांडीवोत्थंदहेताजौपुत्राणांममवाहिनीं ॥ अपिसारथघोषे
णभयार्तासव्यसाचिनः ॥ १७ ॥ वित्रस्ताबहुधासेनाभारतीप्रतिभातिमे ॥ यथाकक्षंमहानग्निःप्रदहेत्सर्वतश्चरन् ॥ महार्चिरनिलोद्धूतस्तद्वद्धक्ष्यतिमामकान्
॥ १८ ॥ यदोद्वमन्निशितान्बाणसंघांस्तानाततायीसमरेकिरीटी ॥ सृष्टोंतकःसर्वहरोविधात्रायथाभवेत्तद्वदपारणीयः ॥ १९ ॥ यदात्यभीक्ष्णंसुबहून्प्रकारान्
श्रोतास्मितानावसथेकुरूणां ॥ तेषांसमंताच्चतथारणाग्रेक्षयःकिलायंभरतानुपैति ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्ये
द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच यथैवपांडवाःसर्वेपराक्रांताजिगीषवः ॥ तथैवाभिसरास्तेषांत्यक्तात्मानोजयेधृताः ॥ १ ॥ त्व
मेवहिपराक्रांतानाचक्षीथाःपरान्मम ॥ पंचालान्केकयान्मत्स्यान्मागधान्वत्सभूमिपान् ॥ २ ॥ यश्चसेंद्रानिमाँल्लोकानिच्छन्कुर्याद्वशेबली ॥ सस्त्रष्टाजगतःकृ
ष्णःपांडवानांजयेधृतः ॥ ३ ॥ समस्तामर्जुनाद्विद्यांसात्यकिःक्षिप्रमाप्तवान् ॥ शैनेयःसमरेस्थाताबीजवत्प्रवपन्शरान् ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःक्रूरकर्मामं
हारथः ॥ मामकेषुरणंकर्ताबलेषुपरमास्त्रवित् ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधादर्जुनस्यचविक्रमात् ॥ यमाभ्यांभीमसेनाच्चभयंमेतातजायते ॥ ६ ॥ अमानुषंमनुष्यें
द्रैर्जालंविततमंतरा ॥ नमेसैन्यास्तरिष्यंतितितःक्रोशामिसंजय ॥ ७ ॥ दर्शनीयोमनस्वीचलक्ष्मीवान्ब्रह्मवर्चसी ॥ मेधावीसुकृतप्रज्ञोधर्मात्मापांडुनंदनः ॥ ८ ॥

हेश्रोतास्मिश्रोष्यामि ॥ २० ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥७॥ यथैवेति अभिसराःपुरोगाः ॥ १ ॥ २ ॥ जगतःस्रष्टाकृष्णः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ जालंअस्त्रं अंतरासैन्यमध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युद्धयोजकैःयुद्धोद्योगिभिः ॥ ९ ॥ नैभृत्येनमंत्रगुप्त्या ॥ १० ॥ ११ ॥ तंअभिमुखःपतिष्यति ॥ १२ ॥ तनुरुच्चइतिपाठेपितनुःराज्यापहारादल्पः स्वतस्तुउच्चएव शिखीवह्निरिववह्निः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ क्लिश्यमानानां कर्मणिषष्ठी अस्मान्नउपेक्षेत मामेवअधर्मेणकलहस्यकारणंउद्दिश्यजुगुप्सतिनिंदतिसकथंप्रार्थितःसन्कलहंकरिष्यतीतिभावः ॥ १६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभाव

मित्रामात्यैःसुसंपन्नःसंपन्नोयुद्धयोजकैः॥भ्रातृभिःश्वशुरैर्वीरैरुपपन्नोमहारथैः॥९॥धृत्याचपुरुषव्याघ्रोनैभृत्येनचपांडवः॥ अनृशंसोवदान्यश्चह्रीमान्सत्य पराक्रमः ॥ १० ॥ बहुश्रुतःकृतात्माचवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ तंसर्वगुणसंपन्नंसमिद्धमिवपावकं ॥ ११ ॥ तपंतमभिकोमंदःपतिष्यतिपतंगवत् ॥ पांडवाग्नि मनावार्यंमुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ १२ ॥ तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ॥ १३ ॥ तैरयुद्धंसाधुमन्येकुरवस्तन्नि बोधत ॥ युद्धेविनाशःकृत्स्नस्यकुलस्यभविताध्रुवं ॥ १४ ॥ एषामेपरमाबुद्धिर्ययाशाम्यतिमेमनः ॥ यदित्वयुद्धमिष्टंवोवयंशांत्यैयतामहे ॥ १५ ॥ नतुनःक्लि श्यमानानामुपेक्षेतयुधिष्ठिरः ॥ जुगुप्सतिह्यधर्मेणमामेवोद्दिश्यकारणं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येत्रिपंचाशत्त मोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एवमेतन्महाराजयथावदसिभारत ॥ युद्धेविनाशःक्षत्रस्यगांडीवेनप्रदृश्यते ॥ १ ॥ इदंतुनाभिजानामित वधीरस्यनित्यशः ॥ यत्पुत्रवशमागच्छेस्तत्त्वज्ञःसव्यसाचिनः ॥ २ ॥ नैषकालोमहाराजतवशश्वत्कृतागसः ॥ त्वयाह्येवादितःपार्थानिकृताभरतर्षभ ॥ ३ ॥ पिताश्रेष्ठःसुहृद्यश्चसम्यक्प्रणिहितात्मवान् ॥ आस्थेयंहिहितंतेननद्रोग्धागुरुरुच्यते ॥ ४ ॥ इदंजितमिदंलब्धमितिश्रुत्वापराजितान् ॥ द्यूतकालेमहाराजस्म यसेस्मकुमारवत् ॥ ५ ॥ परुषाण्युच्यमानांश्चपुरापार्थानुपेक्षसे ॥ कृत्स्नंराज्यंजयंतीतिप्रपातंनानुपश्यसि ॥ ६ ॥ पित्र्यंराज्यंमहाराजकुरवस्तेसजांगलाः ॥ अ थवीरैर्जितामुर्वीमखिलांप्रत्यपद्यथाः ॥ ७ ॥ बाहुवीर्यार्जिताभूमिस्तवपार्थैर्निवेदिता ॥ मयेदंकृतमित्येवमन्यसेराजसत्तम ॥ ८ ॥ ग्रस्तान्गंधर्वराजेनमज्ज तोह्यप्लवेंभसि ॥ आनिनायपुनःपार्थःपुत्रांस्तेराजसत्तम ॥ ९ ॥ कुमारवच्चस्मयसेद्यूतेविनिकृतेषुयत् ॥ पांडवेषुवनेराजन्प्रव्रजत्सुपुनःपुनः ॥ १० ॥ प्रवर्षतःश रव्रातानर्जुनस्यसितान्बहून् ॥ अप्यर्णवाविशुष्येयुःकिंपुनर्मांसयोनयः ॥ ११ ॥ अस्यतांफाल्गुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं ॥ केशवःसर्वभूतानामायुधानांसुद र्शनं ॥ १२

दीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ एषकालःएषाकलनाबुद्धिस्तवनैवस्थास्यति ॥ ३ ॥ प्रणिहि तात्मवान्सावधानचित्तः ॥ ४ ॥स्मयसेतुष्यसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अस्यतांबाणान्क्षिपतांमध्ये ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ भीमेनभीमसेनेनहतप्रायां ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगपं० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥छ॥

वानरोरोचमानश्चकेतुःकेतुमतांवरः ॥ एवमेतानिसरथोबहून्श्वेतहयोरणे ॥ १३ ॥ क्षपयिष्यतिनोराजन्कालचक्रमिवोद्यतं ॥ तस्याद्यवसुधाराजन्निखिला
भरतर्षभ ॥ १४ ॥ यस्यभीमार्जुनौयोधौसराजाराजसत्तम ॥ तथाभीमहतप्रायांमज्जंतींतववाहिनीं ॥ १५ ॥ दुर्योधनमुखाद्दृष्ट्वाक्षयंयास्यंतिकौरवाः ॥ नभी
मार्जुनयोर्भीताल्लप्स्यंतेविजयंविभो ॥ १६ ॥ तवपुत्रामहाराजराजानश्चानुसारिणः ॥ मत्स्यास्त्वामद्यनार्चंतिपंचालाश्चसकेकयाः ॥ १७ ॥ शाल्वेयाःशूरसे
नाश्चसर्वेत्वामवजानते ॥ पार्थंह्येतेगताःसर्वेवीर्यज्ञास्तस्यधीमतः ॥ १८ ॥ भक्त्याह्यस्यविरुध्यंतेतवपुत्रैःसदैवते ॥ अनर्हानेवतुवधेधर्मयुक्तान्विकर्मणा ॥
॥ १९ ॥ योऽक्लेशयत्पांडुपुत्रान्योविद्वेष्ट्यधुनापिवै ॥ सर्वोपायैर्नियंतव्यःसानुगःपापपूरुषः ॥ २० ॥ तवपुत्रोमहाराजनानुशोचितुमर्हसि ॥ द्यूतकालेमयाचो
क्तंविदुरेणचधीमता ॥ २१ ॥ यदिदंतेविलपितंपांडवान्प्रतिभारत ॥ अनीशेनैवराजेंद्रसर्वमेतन्निरर्थकं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधि
पर्वणिसंजयवाक्येचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥छ॥ ॥छ॥ दुर्योधनउवाच नभेतव्यंमहाराजनशोच्याभवतावयं ॥ समर्थाःस्मपराञ्जेतुंब
लिनःसमरेविभो ॥ १ ॥ वनेप्रव्राजितान्पार्थान्यदायान्मधुसूदनः ॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना ॥ २ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ राजानश्चा
न्वयुःपार्थान्बहवोन्येनुयायिनः ॥ ३ ॥ इंद्रप्रस्थस्यचादूरात्समाजग्मुर्महारथाः ॥ व्यगर्हयंश्चसंगम्यभवंतंकुरुभिःसह ॥ ४ ॥ तेयुधिष्ठिरमासीनमजिनैःप्रतिवा
सितं ॥ कृष्णप्रधानाःसंहत्यपर्युपासंतभारत ॥ ५ ॥ प्रत्यादानंचराज्यस्यकार्यमूचुर्नराधिपाः ॥ भवतःसानुबंधस्यसमुच्छेदंचिकीर्षवः ॥ ६ ॥ श्रुत्वाचैवंमयो
क्तास्तुभीष्मद्रोणकृपास्तदा ॥ ज्ञातिक्षयभयाद्राजन्भीतेनभरतर्षभ ॥ ७ ॥ ततःस्थास्यंतिसमयेपांडवाइतिमेमतिः ॥ समुच्छेदंहिनःकृत्स्नंवासुदेवश्चिकीर्षति
॥ ८ ॥ ऋतेचविदुरात्सर्वेयूयंवध्यामतामम ॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मज्ञोनवध्यःकुरुसत्तमः ॥ ९ ॥ समुच्छेदंचकृत्स्नंनःकृत्वाताततजनार्दनः ॥ एकराज्यंकुरूणांस्मचिकी
र्षतियुधिष्ठिरे ॥ १० ॥ तत्रकिंप्राप्तकालंनःप्रणिपातःपलायनं ॥ प्राणान्वासंपरित्यज्यप्रतियुध्यामहेपरान् ॥ ११ ॥ प्रतियुद्धेतुनियतःस्यादस्माकंपराजयः ॥ यु
धिष्ठिरस्यसर्वेहिपार्थिवावशवर्तिनः ॥ १२ ॥ विरक्तराष्ट्राश्चवयंमित्राणिकुपितानिनः ॥ धिक्कृताःपार्थिवैःसर्वैःस्वजनेनचसर्वशः ॥ १३ ॥

नभेतव्यमिति ॥ १ ॥ यदाऽयात्आगतस्तदाभीष्मद्रोणकृपाःमयाउक्ताइतिषष्ठेनान्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ममसंबंधिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणिपातोवासंध्यर्थः पलायनंवालज्जया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रणिपातेदोषोवंशक्षयकृतोनास्तिकिंतुसंधिरेवभवतितथापिममयुद्धमेवरोचतेइत्याशयेनाह पितरमिति ॥ १४ ॥ हेनरोत्तमधृतराष्ट्रतवपुत्रैःअस्माभिः ॥ १५ ॥ प्रतिकरिष्यंतिप्रतिपातयिष्यंति ॥ १६ ॥ त
तइतिपूर्ववृत्तांतकथनं ॥ १७ ॥ नःअस्माभिःपरेचेत्यद्यपिअभिद्रुग्धाःद्रोहविषयंनीताःतथापिनभेतव्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ समानीताःमयेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ प

प्रणिपातेनदोषोस्तिसंधिर्नःशाश्वतीःसमाः ॥ पितरंत्वेवशोचामिप्रज्ञानेत्रंजनाधिपं ॥ १४ ॥ मत्कृतेदुःखमापन्नंक्लेशंप्राप्तमनंतकं ॥ कृतंहितवपुत्रैश्चपरेषाम
वरोधनं ॥ मत्प्रियार्थंपुरैवैतद्विदितंतेनरोत्तम ॥ १५ ॥ तेराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसामात्यस्यमहारथाः ॥ वैरंप्रतिकरिष्यंतिकुलोच्छेदेनपांडवाः ॥ १६ ॥ ततोद्रोणोब्रवी
द्भीष्मःकृपोद्रौणिश्चभारत ॥ मत्वामांमहतींचिंतामास्थितंव्यथितेंद्रियं ॥ १७ ॥ अभिद्रुग्धाःपरेचेन्नोनभेतव्यंपरंतप ॥ असमर्थाःपरेजेतुमस्मान्युधिसमास्थि
तान् ॥ १८ ॥ एकैकशःसमर्थाःस्मोविजेतुंसर्वपार्थिवान् ॥ आगच्छंतुविनेष्यामोदर्पमेषांशितैःशरैः ॥ १९ ॥ पुरैकेनहिभीष्मेणविजिताःसर्वपार्थिवाः ॥ मृते
पितर्यतिक्रुद्धोरथेनैकेनभारत ॥ २० ॥ जघानसुबहूंस्तेषांसंरब्धःकुरुसत्तमः ॥ ततस्तेशरणंजग्मुर्देवव्रतमिमंभयात् ॥ २१ ॥ सभीष्मःसुसमर्थोयमस्माभिःस
हितोरणे ॥ परान्विजेतुंतस्मात्तेव्येतुभीर्भरतर्षभ ॥ २२ ॥ इत्येषांनिश्चयोत्यासीत्तत्कालेऽमिततेजसां ॥ पुरापरेषांपृथिवीकृत्स्नासीद्वशवर्तिनी ॥ २३ ॥ अस्मान्पु
नरमीनाद्यसमर्थाजेतुमाहवे ॥ छिन्नपक्षाःपरेह्यद्यवीर्यहीनाश्चपांडवाः ॥ २४ ॥ अस्मत्संस्थाचपृथिवीवर्ततेभरतर्षभ ॥ एकार्थाःसुखदुःखेषुसमानीताश्चपा
र्थिवाः ॥ २५ ॥ अप्यग्निंप्रविशेयुस्तेसमुद्रंवापरंतप ॥ मदर्थंपार्थिवाःसर्वेतद्विद्धिकुरुसत्तम ॥ २६ ॥ उन्मत्तमिवचापित्वांप्रहसंतीहदुःखितं ॥ विलपंतंबहुविधं
भीतंपरविकत्थने ॥ २७ ॥ एषांह्येकैकशोराज्ञांसमर्थःपांडवान्प्रति ॥ आत्मानंमन्यतेसर्वोव्येतुतेभयमागतं ॥ २८ ॥ जेतुंसमग्रांसेनांमेवासवोपिनशक्नुयात् ॥
हंतुमक्षय्यरूपेयंब्रह्मणोपिस्वयंभुवः ॥ २९ ॥ युधिष्ठिरःपुरंहित्वापंचग्रामान्सयाचति ॥ भीतोहिमामकात्सैन्यात्प्रभावाच्चैवमेविभो ॥ ३० ॥ समर्थंमन्यसेयच्च
कुंतीपुत्रंवृकोदरं ॥ तन्मिथ्यानहिमेकृत्स्नंप्रभावंवेत्सिभारत ॥ ३१ ॥ मत्समोहिगदायुद्धेपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ नासीत्कश्चिदतिक्रांतोभवितानचकश्चन ॥
॥ ३२ ॥ युक्तोदुःखोषितश्चाहंविद्यापारगतस्तथा ॥ तस्मान्नभीमान्नान्येभ्योभयंमेविद्यतेक्वचित् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ संकर्ष
णस्यभद्रंतेयत्तदैनमुपावसं ॥ ३४ ॥

रविकत्थनेपरेषांगुणाख्याने ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मणोपिअक्षय्यरूपाहंतुमशक्या ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ युक्तोऽभियोगवान् दुःखोषितःगुरुकुले ॥ ३३ ॥ उपावसंशिष्यत्वेनपर्यचरं ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पार्थिवीपृथ्वीसंबंधिनीपार्थिवानांराज्ञांवा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

युद्धेसंकर्षणसमोबलेनाभ्यधिकोभुवि ॥ गदाप्रहारंभीमोमेनजातुविषहेद्युधि ॥ ३५ ॥ एकंप्रहारंयंदद्यांभीमायरुषितोनृप ॥ सएवैनंनयेद्घोरःक्षिप्रंवैवस्वतक्ष
यं ॥ ३६ ॥ इच्छेयंचगदाहस्तंराजन्द्रष्टुंवृकोदरं ॥ सुचिरंप्रार्थितोह्येषममनित्यंमनोरथः ॥ ३७ ॥ गदयानिहतोह्याजौमयापार्थोवृकोदरः ॥ विशीर्णगात्रःपृ
थिवींपरासुःप्रपतिष्यति ॥ ३८ ॥ गदाप्रहाराभिहतोहिमवानपिपर्वतः ॥ सकृन्मयाविदीर्येतगिरिःशतसहस्रधा ॥ ३९ ॥ सचाप्येतद्विजानातिवासुदेवार्जुनौत
था ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ ४० ॥ तत्तेवृकोदरमयंभयंव्येतुमहाहवे ॥ व्यपनेष्याम्यहंह्येनंमाराजन्विमनाभव ॥ ४१ ॥ तस्मिन्मयाहतेक्षि
प्रमर्जुनंबहवोरथाः ॥ तुल्यरूपाविशिष्टाश्चक्षेप्स्यंतिभरतर्षभ ॥ ४२ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःकर्णोभूरिश्रवास्तथा ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यःसिंधुराजोजय
द्रथः ॥ ४३ ॥ एकैकएषांशक्तस्तुहंतुंभारतपांडवान् ॥ समेतास्तुक्षणेनैतान्नेष्यंतियमसादनं ॥ समग्रापार्थिवीसेनापार्थमेकंधनंजयं ॥ ४४ ॥ कस्मादशक्तानिर्जे
तुमितिहेतुर्नविद्यते ॥ शरव्रातैस्तुभीष्मेणशतशोनिचितोवशः ॥ ४५ ॥ द्रोणद्रौणिकृपैश्चैवगंतापार्थोयमक्षयं ॥ पितामहोपिगांगेयःशांतनोरधिभारत ॥ ४६ ॥ ब्र
ह्मर्षिसदृशोजज्ञेदेवैरपिसुदुःसहः ॥ नहंताविद्यतेचापिराजन्भीष्मस्यकश्चन ॥ ४७ ॥ पित्राह्युक्तःप्रसन्नेननाकामस्त्वंमरिष्यसि ॥ ब्रह्मर्षेश्चभरद्वाजाद्द्रोणोद्रोण्या
मजायत ॥ ४८ ॥ द्रोणाज्जज्ञेमहाराजद्रौणिश्चपरमास्त्रवित् ॥ कृपश्चाचार्यमुख्योयंमहर्षेर्गौतमादपि ॥ ४९ ॥ शरस्तंबोद्भवःश्रीमानवध्यइतिमेमतिः ॥ अयो
निजास्त्रयोह्येतेपितामाताचमातुलः ॥ ५० ॥ अश्वत्थाम्नोमहाराजसचशूरःस्थितोमम ॥ सर्वएतेमहाराजदेवकल्पामहारथाः ॥ ५१ ॥ शक्रस्यापिव्यथांकुर्युः
संयुगेभरतर्षभ ॥ नैतेषामर्जुनःशक्तएकैकंप्रतिवीक्षितुं ॥ ५२ ॥ सहितास्तुनरव्याघ्राहनिष्यंतिधनंजयं ॥ भीष्मद्रोणकृपाणांचतुल्यःकर्णोमतोमम ॥ ५३ ॥ अ
नुज्ञातश्चरामेणमत्समोसीतिभारत ॥ कुंडलेरुचिरेचास्तांकर्णस्यसहजेशुभे ॥ ५४ ॥ तेशच्यर्थंमहेंद्रेणयाचितःसपरंतपः ॥ अमोघयामहाराजशक्त्यापरमभी
मया ॥ ५५ ॥ तस्यशक्त्योपगूढस्यकस्माज्जीवेद्धनंजयः ॥ विजयोमेध्रुवंराजन्फलंपाणाविवाहितं ॥ ५६ ॥ अभिव्यक्तःपरेषांचकृत्स्नोभुविपराजयः ॥ अन्हा
ह्येकेनभीष्मोयंप्रयुतंहंतिभारत ॥ ५७ ॥ तत्समाश्चमहेष्वासाद्रोणद्रौणिकृपाअपि ॥ संशप्तकानांवृंदानिक्षत्रियाणांपरंतप ॥ ५८ ॥

शक्त्यामौल्यभूतया तेकुंडलेयाचितः ॥ ५५ ॥ तस्य पुरतइतिशेषः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंअर्जुनं ॥ ५९ ॥ तेभ्यःपांडवेभ्यः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्रिगुणतःत्र्यंशेनहीनं त्रिगुणात्त्र्यंशेनाधिका ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विवित्सुःविज्ञातुमिच्छुःप्राप्तकालानिकर्माणि ॥ ६९ ॥
इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ अक्षौहिणीरिति ॥ १ ॥ २ ॥ मंत्रंअस्त्रप्रयोजकंजिज्ञासमानःपरीक्षितुमिच्छन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तथाअवैमीतिच्छेदः

अर्जुनंवयमस्मान्वानिहन्यात्कपिकेतनः ॥ तंचालमितिमन्यंतेसव्यसाचिवधेधृताः ॥ ५९ ॥ पार्थिवाःसभवांस्तेभ्योत्यकस्माद्व्यथतेकथं ॥ भीमसेनेचनिहते
कोन्योयुध्येतभारत ॥ ६० ॥ परेषांतन्ममाचक्ष्वयदिवेत्थपरंतप ॥ पंचतेभ्रातरःसर्वेधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः ॥ ६१ ॥ परेषांसप्तयेराजन्योधाःसारंबलंमतं ॥ अस्मा
कंतुविशिष्टायेभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ ६२ ॥ द्रौणिर्विकर्तनःकर्णःसोमदत्तोथबाह्लिकः ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यआवंत्यौचजयद्रथः ॥ ६३ ॥ दुःशासनोदुर्मु
खश्चदुःसहश्चविशांपते ॥ श्रुतायुश्चित्रसेनश्चपुरुमित्रोविविंशतिः ॥ ६४ ॥ शलोभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः ॥ अक्षौहिण्योहिमेराजन्दशैकाचसमाहृ
ताः ॥ ६५ ॥ न्यूनाःपरेषांसप्तैवकस्मान्मेस्यात्पराजयः ॥ बलंत्रिगुणतोहीनंयोध्यंप्राहबृहस्पतिः ॥ परेभ्यस्त्रिगुणाचेयंममराजन्ननीकिनी ॥ ६६ ॥ गुणहीनंपरे
षांचबहुपश्यामिभारत ॥ गुणोदयंबहुगुणमात्मनश्चविशांपते ॥ ६७ ॥ एतत्सर्वंसमाज्ञायबलाग्र्यंममभारत ॥ न्यूनतांपांडवानांचनमोहंगंतुमर्हसि ॥ ६८ ॥
इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ विवित्सुःप्राप्तकालानिज्ञात्वापरपुरंजयः ॥ ६९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येपंच
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच अक्षौहिणीःसप्तलब्ध्वाराजभिःसहसंजय ॥ किंस्विदिच्छतिकौंतेयोयुद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥
संजयउवाच अतीवमुदितोराजन्युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमावपिनबिभ्यतः ॥ २ ॥ रथंतुदिव्यंकौंतेयःसर्वाविभ्राजयन्दिशः ॥ मंत्रं
जिज्ञासमानःसन्बीभत्सुःसमयोजयत् ॥ ३ ॥ तमपश्यामसन्नद्धंमेघंविद्युद्युतंयथा ॥ समंतात्समभिध्यायन्हृष्यमाणोभ्यभाषत ॥ ४ ॥ पूर्वरूपमिदंपश्यवयंजे
ष्यामसंजय ॥ बीभत्सुर्मांयथोवाचतथाऽवैम्यहमप्युत ॥ ५ ॥ दुर्योधनउवाच प्रशंसस्यभिनंदंस्तान्पार्थानक्षपराजितान् ॥ अर्जुनस्यरथेब्रूहिकथमश्वाः
कथंध्वजाः ॥ ६ ॥ संजयउवाच भौमनःसहशक्रेणबहुचित्रंविशांपते ॥ रूपाणिकल्पयामासत्वष्टाधातासदाविभो ॥ ७ ॥ ध्वजेहितस्मिन्रूपाणिचक्रुस्ते
देवमायया ॥ महाधनानिदिव्यानिमहांतिचलघूनिच ॥ ८ ॥ भीमसेनानुरोधायहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आत्मप्रतिकृतिंतस्मिन्ध्वजआरोपयिष्यति ॥ ९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ भौमनोविश्वकर्मा धाताप्रजापतिः ॥ ७ ॥ तेत्वष्टृशक्रधातारः रूपाणिचक्रुः ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रुरोधस्वतेजसेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ भारोरथे रोधःद्वारादौ द्वयमपिनभवेत् ॥ १२ ॥ यत्तत्अश्वानांशतंहतंहतंपुनःपुनःकतिपयाश्वहननेपिदिव्यप्रभावात्शतंपूर्यते यतःपुरस्ताद्दत्तवरं ॥ १३ ॥ तथा
अमराः राज्ञोदंतवर्णाःश्वेताःरथेयुक्ताअश्वाःभांति ऋक्षप्रख्याः सप्तर्षितुल्यतेजसः ऋक्षाइतिहस्मवैपुरासप्तऋषीनाचक्षतइतिशतपथश्रुतेः पाठांतरेऋश्योमृगभेदः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ देवदत्ताःचित्र

॥ ७३ ॥ सर्वादिशोयोजनमात्रमंतरंसतिर्यगूर्ध्वंचरुरोधवैध्वजः ॥ नसंसज्जत्यसौतरुभिःसंवृतोपितथाहिमायाविहिताभौमनेन ॥ १० ॥ यथाकाशेशक्रधनुःप्रकाश
तेनचैकवर्णंनचवेद्मिकिंनुतत् ॥ तथाध्वजोविहितोभौमनेनबद्धाकारंदृश्यतेरूपमस्य ॥ ११ ॥ यथाग्निधूमोदिवमेतिरुध्वावर्णान्बिभ्रत्तैजसांश्चित्ररूपान् ॥ तथा
ध्वजोविहितोभौमनेननचेद्धारोभवितानोतरोधः ॥ १२ ॥ श्वेतास्तस्मिन्वातवेगाःसदश्वादिव्यायुक्ताश्चित्ररथेनदत्ताः ॥ भुव्यंतरिक्षेदिविवानरेंद्रयेषांगतिर्हीय
तेनात्रसर्वा ॥ शतंयत्तत्पूर्यतेनित्यकालंहतंहतंदत्तवरंपुरस्तात् ॥ १३ ॥ तथाराज्ञोदंतवर्णाबृहंतोरथेयुक्ताभांतितद्वीर्यतुल्याः ॥ ऋक्षप्रख्याभीमसेनस्यवाहारथेवा
योस्तुल्यवेगाबभूवुः ॥ १४ ॥ कल्माषांगास्तित्तिरिचित्रपृष्ठाभ्रात्रादत्ताःप्रीयताफाल्गुनेन ॥ भ्रातुर्वीरस्यस्वैस्तुरंगैर्विशिष्टामुदायुक्ताःसहदेवंवहंति ॥ १५ ॥ मा
द्रीपुत्रंनकुलंत्वाजमीढमहेंद्रदत्ताहरयोवाजिमुख्याः ॥ समावायोर्बलवंतस्तरस्विनोवहंतिवीरंवृत्रशत्रुंयथेंद्रं ॥ १६ ॥ तुल्याश्चैभिर्वयसाविक्रमेणमहाजवा
श्चित्ररूपाःसदश्वाः ॥ सौभद्रादीन्द्रौपदेयान्कुमारान्वहंत्यश्वादेवदत्ताबृहंतः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्पं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कांस्तत्रसंजयापश्यःप्रीत्यर्थेनसमागतान् ॥ येयोत्स्यंतेपांडवार्थेपुत्रस्यममवाहिनीं ॥ १ ॥ संजय
उवाच मुख्यमंधकवृष्णीनामपश्यंकृष्णमागतं ॥ चेकितानंचतत्रैवयुयुधानंचसात्यकिं ॥ २ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतुपांडवानभिसंश्रितौ ॥ महारथौसमा
ख्यातावुभौपुरुषमानिनौ ॥ ३ ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योदशभिस्तनयैर्वृतः ॥ सत्यजित्प्रमुखैर्वीरैर्धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥ ४ ॥ द्रुपदोवर्धयन्मानंशिखंडिपरिपालि
तः ॥ उपायात्सर्वसैन्यानांप्रतिच्छाद्यतदावपुः ॥ ५ ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ सूर्यदत्तादिभिर्वीरैर्मदिराक्षपुरोगमैः ॥ ६ ॥ सहितःपृथिवीपालोभ्रा
तृभिस्तनयैस्तथा ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यानांवृतःपार्थंसमाश्रितः ॥ ७ ॥ जारासंधिर्मागधश्चधृष्टकेतुश्चचेदिराट् ॥ पृथक्पृथगनुप्राप्तौपृथगक्षौहिणीवृतौ ॥ ८ ॥ ॥ ७३ ॥
केकयाभ्रातरःपंचसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ अक्षौहिणीपरिवृताःपांडवानभिसंश्रिताः ॥ ९ ॥

थेनदत्ताः ॥ १७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ कांस्तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥२३॥ समाह्वानेनतत्तन्नामाख्यानेन ॥ २४ ॥ अकालिकंकालविलंबंविना ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रोक्षिताः

एतानेतावतस्तत्रतानपश्यंसमागतान्॥ येपांडवार्थेयोत्स्यंतिधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं ॥ १० ॥ योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ सतत्रसेनाप्रमुखेधृष्टद्युम्नोमहा
रथः ॥ ११ ॥ भीष्मःशांतनवोराजन्भागःकॢप्तःशिखंडिनः ॥ तंविराटोनुसंयातासार्धंमत्स्यैःप्रहारिभिः ॥ १२ ॥ ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यभागोमद्राधिपोबली ॥ तौ
तुतत्राब्रुवन्केचिद्विषमौनोमताविति ॥ १३ ॥ दुर्योधनःसहसुतःसार्धंभ्रातृशतेनच ॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चभीमसेनस्यभागतः ॥ १४ ॥ अर्जुनस्यतुभागे
नकर्णोवैकर्तनोमतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसैंधवश्चजयद्रथ ॥ १५ ॥ अशक्याश्चैवयेकेचित्पृथिव्यांशूरमानिनः ॥ सर्वांस्तानर्जुनःपार्थःकल्पयामासभा
गतः ॥ १६ ॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ केकयानेवभागेनकृत्वायोत्स्यंतिसंयुगे ॥ १७ ॥ तेषामेवकृतोभागोमालवाःशाल्वकास्तथा ॥ त्रिगर्ता
नांचवैमुख्यौयौतौसंशप्तकाविति ॥ १८ ॥ दुर्योधनसुताःसर्वेतथादुःशासनस्यच ॥ सौभद्रेणकृतोभागोराजाचैवबृहद्बलः ॥ १९ ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाःसुवर्ण
विकृतध्वजाः ॥ धृष्टद्युम्नमुखाद्रोणमभियास्यंतिभारत ॥ २० ॥ चेकितानःसोमदत्तंद्वैरथेयोद्धुमिच्छति ॥ भोजंतुकृतवर्माणंयुयुधानोयुयुत्सति ॥ २१ ॥ सहदेव
स्तुमाद्रेयःशूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ स्वमंशंकल्पयामासश्यालंतेसुबलात्मजं ॥ २२ ॥ उलूकंचैवकैतव्यंयेचसारस्वतागणाः ॥ नकुलःकल्पयामासभागंमाद्रवतीसुतः
॥ २३ ॥ येचान्येपार्थिवाराजन्प्रत्युद्यास्यंतिसंगरे ॥ समाह्वानेनतांश्चापिपांडुपुत्राअकल्पयन् ॥ २४ ॥ एवमेषामनीकानिप्रविभक्तानिभागशः ॥ यत्तेकार्यं
सपुत्रस्यक्रियतांतदकालिकं ॥ २५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नसंतिसर्वेपुत्रामेमूढादुर्द्यूतदेविनः ॥ येषांयुद्धंबलवताभीमेनरणमूर्धनि ॥ २६ ॥ राजानःपार्थि
वाःसर्वेप्रोक्षिताःकालधर्मणा ॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यंतिपतंगाइवपावकं ॥ २७ ॥ विद्रुतांवाहिनींमन्येकृतवैरैर्महात्मभिः ॥ तांरणेकेऽनुयास्यंतिप्रभग्नांपांडवैर्यु
धि ॥ २८ ॥ सर्वेह्यतिरथाःशूराःकीर्तिमंतःप्रतापिनः ॥ सूर्यपावकयोस्तुल्यास्तेजसासमितिंजयाः ॥ २९ ॥ येषांयुधिष्ठिरोनेतागोप्ताचमधुसूदनः ॥ योधौचपां
डवौवीरौसव्यसाचिवृकोदरौ ॥ ३० ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ सात्यकिर्द्रुपदश्चैवधृष्टकेतुश्चसानुजः ॥ ३१ ॥ उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्च
दुर्जयः ॥ शिखंडीक्षत्रदेवश्चतथावैराटिरुत्तरः ॥ ३२ ॥ काशयश्चेदयश्चैवमत्स्याःसर्वेचसृंजयाः ॥ विराटपुत्रोबभ्रुश्चपांचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ ३३ ॥

पशुवत्वधार्थंसंस्कृताःकालधर्मणायजमानेनवा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ऐणेयान्हरिणशावान् तंतुनापाशेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

येषामिंद्रोप्यकामानांनहरेत्पृथिवीमिमां ॥ वीराणांरणधीराणांयेभिंद्युःपर्वतानपि ॥ ३४ ॥ तान्सर्वगुणसंपन्नानमनुष्यप्रतापिनः ॥ क्रोशतोममदुष्पुत्रोयोद्धु
 मिच्छतिसंजय ॥ ३५ ॥ दुर्योधनउवाच उभौस्वएकजातीयौतथोभौभूमिगोचरौ ॥ अथकस्मात्पांडवानामेकतोमन्यसेजयं ॥ ३६ ॥ पितामहंचद्रोणं
चकृपंकर्णंचदुर्जयं ॥ जयद्रथंसोमदत्तमश्वत्थामानमेवच ॥ ३७ ॥ सुतेजसोमहेष्वासानिंद्रोपिसहितोऽमरैः ॥ अशक्तःसमरेजेतुंकिंपुनस्तातपांडवाः ॥ ३८ ॥
सर्वंचपृथिवीपालामदर्थेतातपांडवान् ॥ आर्याःशस्त्रभृतःशूराःसमर्थाःप्रतिबाधितुं ॥ ३९ ॥ नमामकान्पांडवास्तेसमर्थाःप्रतिवीक्षितुं ॥ पराक्रांतोत्यहंपांडून्स
पुत्रान्योद्धुमाहवे ॥ ४० ॥ मत्प्रियंपार्थिवाःसर्वेयेचिकीर्षंतिभारत ॥ तेतानावारयिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ ४१ ॥ महतारथवंशेनशरजालैश्चमामकैः ॥ अ
भिद्रुताभविष्यंतिपांचालाःपांडवैःसह ॥ ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच उन्मत्तइवमेपुत्रोविलपत्येषसंजय ॥ नहिशक्तोरणेजेतुंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ ४३ ॥ जाना
तिहियथाभीष्मःपांडवानांयशस्विनां ॥ बलवत्तांसपुत्राणांधर्मज्ञानांमहात्मनां ॥ ४४ ॥ यतोनारोचयदयंविग्रहंतैर्महात्मभिः ॥ किंतुसंजयमेब्रूहिपुनस्तेषांविचे
ष्टितं ॥ ४५ ॥ कस्तांस्तरस्विनोभूयःसंदीपयतिपांडवान् ॥ अर्चिष्मतोमहेष्वासान्हविषापावकानिव ॥ ४६ ॥ संजयउवाच धृष्टद्युम्नःसदैवैतान्संदीपयतिभा
रत ॥ युध्यध्वमितिमाभैष्टयुद्धाद्भरतसत्तमाः ॥ ४७ ॥ येकेचित्पार्थिवास्तत्रधार्तराष्ट्रेणसंवृताः ॥ युद्धेसमागमिष्यंतितुमुलेशस्त्रसंकुले ॥ ४८ ॥ तान्सर्वानाहवेक्रु
द्धान्सानुबंधान्समागतान् ॥ अहमेकःसमादास्येतिमिर्मत्स्यानिवोदकात् ॥ ४९ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंकर्णंद्रौणिंशल्यंसुयोधनं ॥ एतांश्चापिनिरोत्स्यामिवेलेवम
करालयं ॥ ५० ॥ तथाब्रुवंतंधर्मात्माप्राहराजायुधिष्ठिरः ॥ तवधैर्यंचवीर्यंचपांचालाःपांडवैःसह ॥ ५१ ॥ सर्वेसमधिरूढाःस्मसंग्रामान्नःसमुद्धर ॥ जानामित्वां
महाबाहोक्षत्रधर्मेव्यवस्थितं ॥ ५२ ॥ समर्थमेकंपर्याप्तंकौरवाणांविनिग्रहे ॥ पुरस्तादुपयातानांकौरवाणांयुयुत्सतां ॥ ५३ ॥ भवतायद्विधातव्यंतन्नःश्रेयःपरंत
प ॥ संग्रामादपयातानांभग्नानांशरणैषिणां ॥ ५४ ॥ पौरुषंदर्शयन्शूरोयस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ क्रीणीयात्तंसहस्रेणइतिनीतिमतांमतं ॥ ५५ ॥ सत्वंशूरश्चवीर
श्चविक्रांतश्चनरर्षभ ॥ भयार्तानांपरित्रातासंयुगेषुनसंशयः ॥ ५६ ॥ एवंब्रुवतिकौंतेयेधर्मात्मनियुधिष्ठिरे ॥ धृष्टद्युम्नउवाचेदंमांवचोगतसाध्वसं ॥ सर्वान्जन
पदान्सूतयोधाद्दुर्योधनस्यये ॥ ५७ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शरद्वतःआयुष्मतः विरुद्धलक्षणयागतायुषइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ दत्ध्वंददत ॥ ६० ॥ ६१॥ कुरुध्वंकुरुध्वं ॥ ६२ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ॐ॥ क्षत्रेति ॥ १ ॥२॥३॥४॥ जातएषतवाभावइत्यत्रशमएवमहच्छ्रेयइत्याधुनिकपाठः तराभ्यावइतिपाठेतराणामश्वादीनांवेगवतांवाहनानामभ्यावःसर्वतःखादनं कंडूरोगाद्युपद्रवइतियावत् अवरक्षणगतिकां

सबाल्हिकान्कुरून्ब्रूयाःप्रातिपेयान्शरद्वतः॥ सूतपुत्रंतथाद्रोणंसहपुत्रंजयद्रथं ॥ ५८ ॥ दुःशासनंविकर्णंचतथादुर्योधनंनृपं॥ भीष्मंचब्रूहिगत्वात्वमाशुग च्छचमाचिरं॥ ५९॥ युधिष्ठिरःसाधुनैवाभ्युपेयोमावोऽवधीदर्जुनोदेवगुप्तः॥ राज्यंदत्ध्वंधर्मराजस्यतूर्णंयाचध्वंवैपांडवंलोकवीरं॥ ६० ॥ नैतादृशोहियोधो स्तिपृथिव्यामिहकश्चन॥ यथाविधःसव्यसाचीपांडवःसत्यविक्रमः॥ ६१॥ देवैर्हिसंभृतोदिव्योरथोगांडीवधन्वनः॥ नसजेयोमनुष्येणमास्मकृध्वंमनोयुधि ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥ॐ॥ धृतराष्ट्रउवाच क्षत्रतेजाब्रह्मचारीकौ मारादपिपांडवः॥ तेनसंयुगमेष्यंतिमंदाविलपतोमम ॥ १ ॥ दुर्योधननिवर्तस्वयुद्धाद्भरतसत्तम ॥ नहियुद्धंप्रशंसंतिसर्वावस्थमरिंदम ॥ २॥ अलमर्धंपृथि व्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुं॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणांयथोचितमरिंदम॥ ३॥ एतद्धिकुरवःसर्वेमन्यंतेधर्मसंहितं॥ यत्त्वंप्रशांतिमन्येथाःपांडुपुत्रैर्महात्मभिः॥ ४॥ अंगेमांसमवेक्षस्वपुत्रस्वामेववाहिनीं॥ जातएषतवाभावस्त्वंतुमोहान्नबुध्यसे॥ ५ ॥ नत्वहंयुद्धमिच्छामिनैतदिच्छतिबाल्हिकः॥ नचभीष्मोनचद्रोणोनाश्व त्थामानसंजयः॥ ६॥ नसोमदत्तोनशल्योनकृपोयुद्धमिच्छति॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवास्तथा॥ ७॥ येषुसंप्रतितिष्ठेयुःकुरवःपीडिताःपरैः॥ तेयुद्धंना भिनंदंतितत्तुभ्यंतातरोचतां॥ ८॥ नत्वंकरोपिकामेनकर्णःकारयितातव॥ दुःशासनश्चपापात्माशकुनिश्चापिसौबलः॥ ९॥ दुर्योधनउवाच नाहंभव तिनद्रोणेनाश्वत्थाम्निनसंजये॥ नभीष्मेनचकांबोजेनकृपेनचबाल्हिके॥ १० ॥ सत्यव्रतेपुरुमित्रेभूरिश्रवसिवापुनः॥ अन्येषुवातावकेषुभारंकृत्वासमाह्वयं॥ ॥ ११ ॥ अहंचतातकर्णश्चरणयज्ञंवितत्यवै॥ युधिष्ठिरंपशुंकृत्वादीक्षितौभरतर्षभ॥ १२ ॥ रथोवेदीस्रुवःखड्गोगदास्रुक्कवचंसदः॥ चातुर्होत्रंचधुर्यामेशराद र्भाहविर्यशः ॥ १३॥ आत्मयज्ञेननृपतेइष्ट्वावैवस्वतंरणे॥ विजित्यचसमेष्यावोहतामित्रौश्रियावृतौ॥ १४॥ अहंचतातकर्णश्चभ्राताद्दुःशासनश्चमे॥ एतेव यंहनिष्यामःपांडवान्समरेत्रयः॥ १५॥

तीत्यादेःखादनार्थात्घञ् आस्रावइतिपाठेआस्रावःक्षतं यानेषूपद्रवःपराजयलक्षणमितिभावः ॥ ५ ॥ ६॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ चातुर्होत्रंचतुर्णांहोतॄणांऋत्विजांकर्म ॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रुरूणामिवेत्यत्रकुरूणांलाटभाषयाअजानामितिपाठोयुक्तः पक्षेकुरूणांमध्येवरान्वरान्व्याघ्राइवेतियोजना ॥ २० ॥ भारतीसेनास्त्रीरूपकेणनिर्दिष्टा ॥ २१ ॥

अहंहिपांडवान्हत्वाप्रशास्तापृथिवीमिमां ॥ मांवाहत्वापांडुपुत्राभोक्तारःपृथिवीमिमां ॥ १६ ॥ त्यक्तंमेजीवितंराज्यंधनंसर्वंचपार्थिव ॥ नजातुपांडवैःसार्धं वसेयमहमच्युत ॥ १७॥ यावद्धिसूच्यास्तीक्ष्णायाविध्येदग्रेणमारिष ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति ॥१८॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वान्वस्तातशोचामित्यक्तोदुर्योधनोमया ॥ येमंदमनुयास्यध्वंयांतंवैवस्वतक्षयं ॥ १९ ॥ रुरूणामिवयूथेषुव्याघ्राःप्रहरतांवराः ॥ वरान्वरान्हनिष्यंतिसमेतायुधिपांडवाः ॥ ॥२०॥ प्रतीपमिवमेभातियुयुधानेनभारती ॥ व्यस्तासीमंतिनिग्रस्ताप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ २१ ॥ संपूर्णंपूरयन्भूयोधनंपार्थस्यमाधवः ॥ शैनेयःसमरेस्थाता बीजवत्प्रवपन्शरान् ॥२२॥ सेनामुखेप्रयुद्धानांभीमसेनोभविष्यति ॥ तंसर्वेसंश्रयिष्यंतिप्राकारमकुतोभयं ॥२३॥ यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरान्विनिपातितान् ॥ विशीर्णदंतान्गिर्याभान्भिन्नकुंभान्सशोणितान् ॥२४॥ तानभिप्रेक्ष्यसंग्रामेविशीर्णानिवपर्वतान् ॥ भीतोभीमस्यसंस्पर्शात्स्मर्तासिवचनस्यमे ॥२५॥ निर्दग्धंभीमसेनेनसैन्यंरथहयद्विपं ॥ गतिमग्नेरिवप्रेक्ष्यस्मर्तासिवचनस्यमे ॥ २६ ॥ महद्वोभयमागामिनचेच्छाम्यथपांडवैः ॥ गदयाभीमसेनेनहताःशममुपैष्यथ ॥ २७॥ महावनमिवच्छिन्नंयदाद्रक्ष्यसिपातितं ॥ बलंकुरूणांभीमेनतदास्मर्तासिमेवचः ॥ २८॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वाराजातुसर्वांस्तान्पृथिवीपतीन् ॥ अनुभाष्यमहाराजपुनःपप्रच्छसंजयं ॥२९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

धृतराष्ट्रउवाच यद्ब्रूतांमहात्मानौवासुदेवधनंजयौ ॥ तन्मेब्रूहिमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव ॥१॥ संजयउवाच शृणुराजन्यथादृष्टौमयाकृष्णधनंजयौ ऊचतुश्चापियद्वीरौतत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ २ ॥ पादांगुलीरभिप्रेक्षन्प्रयतोहंकृतांजलिः ॥ शुद्धांतंप्राविशंराजन्नाख्यातुंनरदेवयोः ॥ ३ ॥ नैवाभिमन्युर्नयमौतंदेशमभियांतिवै ॥ यत्रकृष्णौचकृष्णाचसत्यभामाचभामिनी ॥ ४ ॥ उभौमध्वासवक्षीबावुभौचंदनरूषितौ ॥ स्रग्विणौवरवस्त्रौतौदिव्याभरणभूषितौ ॥ ५ ॥ नैकरत्नविचित्रंतुकांचनंमहदासनं ॥ विविधास्तरणाकीर्णंयत्रासातामरिंदमौ ॥ ६ ॥ अर्जुनोत्संगगौपादौकेशवस्योपलक्षये ॥ अर्जुनस्यचकृष्णायांसत्यायांचमहात्मनः ॥ ७॥

धनंबलं ॥२२॥ प्राकारमिवभीमंसंश्रयिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥२५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यद्ब्रूतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आसातामुपविष्टौ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ द्रोणभीष्माभ्यांद्रोणभीष्मयोः ॥ ११ ॥ मानसःसंकल्पःसेत्स्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋणमिति वस्त्रापहरणकाले

कांचनंपादपीठंतुपार्थोमेप्रादिशत्तदा ॥ तदहंपाणिनास्पृष्ट्वाततोभूमावुपाविशं ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वरेखातलौपादौपार्थस्यशुभलक्षणौ ॥ पादपीठादपहृतौतत्रापश्य
महंशुभौ ॥ ९ ॥ श्यामौबृहंतौतरुणौशालस्कंधाविवोद्गतौ ॥ एकासनगतौदृष्ट्वाभयंमांमहदाविशत् ॥ १० ॥ इंद्रविष्णुसमावेतौमंदात्मानावबुध्यते ॥ संश्रया
द्द्रोणभीष्माभ्यांकर्णस्यचविकत्थनात् ॥ ११ ॥ निदेशस्थाविमौयस्यमानसस्तस्यसेत्स्यते ॥ संकल्पोधर्मराजस्यनिश्चयोमेतदाभवत् ॥ १२ ॥ सत्कृतश्चान्नपाना
भ्यामासीनोलब्धसत्क्रियः ॥ अंजलिंमूर्ध्निसंधायतौसंदेशमचोदयं ॥ १३ ॥ धनुर्गुणकिणांकेनपाणिनाशुभलक्षणं ॥ पादमानमयन्पार्थःकेशवंसमचोदयत्
॥ १४ ॥ इंद्रकेतुरिवोत्थायसर्वाभरणभूषितः ॥ इंद्रवीर्योपमःकृष्णःसंविष्टोमाभ्यभाषत ॥ १५ ॥ वाचंसवदतांश्रेष्ठोह्लादिनींवचनक्षमां ॥ त्रासिनींधार्तराष्ट्रा
णांमृदुपूर्वांसुदारुणां ॥ १६ ॥ वाचंतांवचनार्हस्यशिक्षाक्षरसमन्वितां ॥ अश्रौषमहमिष्टार्थांपश्चाद्धृदयहारिणीं ॥ १७ ॥ वासुदेवउवाच संजये
दंवचोब्रूयाधृतराष्ट्रंमनीषिणं ॥ कुरुमुख्यस्यभीष्मस्यद्रोणस्यापिचशृण्वतः ॥ १८ ॥ आवयोर्वचनात्सूतज्येष्ठानप्यभिवादयन् ॥ यवीयसश्चकुशलंपश्चात्पृ
ष्ट्वैवमुत्तरं ॥ १९ ॥ यजध्वंविविधैर्यज्ञैर्विप्रेभ्योदत्तदक्षिणाः ॥ पुत्रैर्दारैश्चमोदध्वंमहद्वोभयमागतं ॥ २० ॥ अर्थांस्त्यजतपात्रेभ्यःसुतान्प्राप्नुतकामजान् ॥ प्रि
यंप्रियेभ्यश्चरतराजाहित्वरतेजये ॥ २१ ॥ ऋणमेतत्प्रवृद्धंमेहृदयान्नापसर्पति ॥ यद्गोविंदेतिचुक्रोशकृष्णामांदूरवासिनं ॥ २२ ॥ तेजोमयंदुराधर्षंगांडीवंयस्य
कार्मुकं ॥ मद्द्वितीयेनतेनेहवैरंवःसव्यसाचिना ॥ २३ ॥ मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमिच्छति ॥ योनकालपरीतोवाप्यपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ २४ ॥ बाहुभ्यामुद्व
हेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ॥ २५ ॥ देवासुरमनुष्येषुयक्षगंधर्वभोगिषु ॥ नतंपश्याम्यहंयुद्धेपांडवंयोभ्ययाद्रणे ॥ २६ ॥
यत्तद्विराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतं ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ २७ ॥ एकेनपांडुपुत्रेणविराटनगरेयदा ॥ भग्नाःपलायतदिशःपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ २८ ॥
बलंवीर्यंचतेजश्चशीघ्रतालघुहस्तता ॥ अविषादश्चधैर्यंचपार्थान्नान्यत्रविद्यते ॥ २९ ॥

गोविंदेतिचुक्रोशतद्वस्त्रप्रदानमात्रेणतस्याक्रोशस्यऋणंनपरिहृतंकिंतुकौरवाणामुच्छेदंविनाततृहृदयान्नापसर्पतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बलंशारीरंवीर्यंमानसो
त्साहः तेजःशौर्यं शीघ्रताशीघ्रंकार्यावबोधः लघुहस्ततावेगेनबाणप्रक्षेपृता ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ संजयस्येति ॥१॥२॥ ३ ॥ वचसएवगुणान्दोषांश्चनिश्चित्यत्वेषांपरेषांचबलाबलंनिश्चित्याह देवेति पांडवेषुदैवंमानुषंचबलमस्तिअस्माकंतुकेवलंमानुषमेवास्तीत्यर्थः शक्त्या परिच्छिद्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दैवंबलाधिक्यंपांडवेषुदर्शयति अग्निरिति भीमेभयंकरे ॥ ८ ॥ जातिगृध्याज

इत्यब्रवीद्धृषीकेशःपार्थमुद्धर्षयन्गिरा ॥ गर्जन्समयवर्षीवगगनेपाकशासनः ॥३०॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाकिरीटीश्वेतवाहनः ॥ अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवीद्रो महर्षणं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयेनश्रीकृष्णवाक्यकथनेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥ ॥ ६० ॥ वैशंपायनउवाच संजयस्यवचःश्रुत्वाप्रज्ञाचक्षुर्जनेश्वरः ॥ ततःसंख्यातुमारेभेतद्वचोगुणदोषतः ॥ १ ॥ प्रसंख्यायचसौक्ष्म्येणगुणदोषान्विचक्षणः ॥ यथावन्मतितत्त्वेनजयका मःसुतान्प्रति ॥ २ ॥ बलाबलंविनिश्चित्ययाथातथ्येनबुद्धिमान् ॥ शक्तिंसंख्यातुमारेभेतदावैमनुजाधिपः ॥ ३ ॥ देवमानुषयोःशक्त्यातेजसाचैवपांडवान् ॥ कुरून्शक्त्याल्पतरयादुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ४ ॥ दुर्योधनेयंचिंतामेशश्वन्नव्युपशाम्यति ॥ सत्यंह्येतदहंमन्येप्रत्यक्षंनानुमानतः ॥ ५ ॥ आत्मजेषुपरंस्नेहंसर्व भूतानिकुर्वते ॥ प्रियाणिचैषांकुर्वंतियथाशक्तिहितानिच ॥ ६ ॥ एवमेवोपकर्तॄणांप्रायशोलक्षयामहे ॥ इच्छंतिबहुलंसंतःप्रतिकर्तुंमहत्प्रियं ॥ ७ ॥ अग्निःसा चिव्यकर्तास्यात्खांडवेतत्कृतंस्मरन् ॥ अर्जुनस्यापिभीमेस्मिन्कुरुपांडुसमागमे ॥ ८ ॥ जातिगृध्याभिपन्नाश्चपांडवानामनेकशः ॥ धर्मादयःसमेष्यंतिसमा हूतादिवौकसः ॥ ९ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांभयादशनिसन्निभं ॥ रिरक्षिषंतःसंरंभंगमिष्यंतीतिमेमतिः ॥ १० ॥ तेदेवैःसहिताःपार्थानशक्याःप्रतिवीक्षितुं ॥ मानुषेणनरव्याघ्रावीर्यवंतोस्त्रपारगाः ॥ ११ ॥ दुरासदंयस्यदिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमं ॥ दारुणौचाक्षयौदिव्यौशरपूर्णौमहेषुधी ॥ १२ ॥ वानरश्चध्वजेदिव्योनिः संगोधूमवद्गतिः ॥ रथश्चचतुरंतायांयस्यनास्तिसमःक्षितौ ॥ १३ ॥ महामेघनिभश्चापिनिर्घोषःश्रूयतेजनैः ॥ महाशनिसमःशब्दःशात्रवाणांभयंकरः ॥ १४ ॥ यंचातिमानुषंवीर्यैकृत्स्नोलोकोव्यवस्यति ॥ देवानामपिजेतारंयंविदुःपार्थिवारणे ॥ १५ ॥ शतानिपंचचैवेषून्योगृह्णन्नैवदृश्यते ॥ निमेषांतरमात्रेणमुंचन्दूरंच पातयन् ॥ १६ ॥ यमाहभीष्मोद्रोणश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ मद्रराजस्तथाशल्योमध्यस्थायेचमानवाः ॥ १७ ॥ युद्धायावस्थितंपार्थंपार्थिवैरतिमानुषैः ॥ अ शक्यंरथशार्दूलंपराजेतुमरिंदमं ॥ १८ ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ सदृशंबाहुवीर्येणकार्तवीर्यस्यपांडवं ॥ १९ ॥

न्यग्रहणाद्धेतोः युधिष्ठिरादीनांपितरोधर्मादयोपितेषांसहायाःसंति ॥ ९ ॥ रिरक्षिषंतःरक्षितुमिच्छंतः संरंभंक्रोधं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभावदीपे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ पितुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ अकामेति कामद्वेषयोरसंयोगात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
दैवेष्विति एतेदेवादयःदैवेषुभावेषुशमदमादिषुशश्वदपेक्षकाअपेक्षमाणाःनतुआसुरेषुभावेषुकामक्रोधादिषु तस्माद्देवाःपांडवानांसाहाय्यंनकरिष्यंतीतिभावः ॥ ७ ॥ अथेति दैवप्रामाण्यात् वेदप्रामाण्यात्

तमर्जुनंमहेष्वासंमहेंद्रोपेंद्रविक्रमं ॥ निघ्नंतमिवपश्यामिविमर्देस्मिन्महाहवे ॥ २० ॥ इत्येवंचिंतयन्कृत्स्नमहोरात्राणिभारतः ॥ अनिद्रोनिःसुखश्चास्मिकुरूणां
शमचिंतया ॥ २१ ॥ क्षयोदयोयंसुमहान्कुरूणांप्रत्युपस्थितः ॥ अस्यचेत्कलहस्यांतःशमादन्योनविद्यते ॥ २२ ॥ शमोमेरोचतेनित्यंपार्थैस्तातनविग्रहः ॥ कु
रुभ्योहिसदामन्येपांडवान्शक्तिमत्तरान् ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रविवेचनेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥
वैशंपायनउवाच पितुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रोत्यमर्षणः ॥ आधायविपुलंक्रोधंपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अशक्यादेवसचिवाःपार्थाःस्युरितियद्भवान् ॥ मन्य
तेतद्भयंव्येतुभवतोराजसत्तम ॥ २ ॥ अकामद्वेषसंयोगाद्द्रोहाल्लोभाच्चभारत ॥ उपेक्षयाचभावानांदेवादेवत्वमाप्नुवन् ॥ ३ ॥ इतिद्वैपायनोव्यासोनारदश्चमहा
तपाः ॥ जामदग्न्यश्चरामोनःकथामकथयत्पुरा ॥ ४ ॥ नैवमानुषवद्देवाःप्रवर्ततेकदाचन ॥ कामात्क्रोधात्तथालोभाद्द्वेषाच्चभरतर्षभ ॥ ५ ॥ यदाह्यग्निश्चवायुश्च
धर्मइंद्रोश्विनावपि ॥ कामयोगात्प्रवर्तेरन्नपार्थादुःखमाप्नुयुः ॥ ६ ॥ तस्मान्नभवताचिंताकार्यैषास्यात्कथंचन ॥ दैवेष्वपेक्षकाह्येतेशश्वद्भावेषुभारत ॥ ७ ॥
अथचेत्कामसंयोगाद्द्वेषोलोभश्चलक्ष्यते ॥ देवेषुदेवप्रामाण्यान्नैषांतद्विक्रमिष्यति ॥ ८ ॥ मयाभिमंत्रितःशश्वज्जातवेदाःप्रशाम्यति ॥ दिधक्षुःसकलाँल्लोकान्प
रिक्षिप्यसमंततः ॥ ९ ॥ यद्वापरमकंतेजोयेनयुक्तादिवौकसः ॥ ममाप्यनुपमंभूयोदेवेभ्योविद्धिभारत ॥ १० ॥ विदीर्यमाणांवसुधांगिरीणांशिखराणिच ॥
लोकस्यपश्यतोराजन्स्थापयाम्यभिमंत्रणात् ॥ ११ ॥ चेतनाचेतनस्यास्यजंगमस्थावरस्यच ॥ विनाशायसमुत्पन्नमहंघोरंमहास्वनं ॥ १२ ॥ अश्मवर्षंचवायुं
चशमयामीहनित्यशः ॥ जगतःपश्यतोभीक्ष्णंभूतानामनुकंपया ॥ १३ ॥ स्तंभितास्वप्सुगच्छंतिमयारथपदातयः ॥ देवासुराणांभावानामहमेकःप्रवर्तिता ॥
॥ १४ ॥ अक्षौहिणीभिर्यान्देशान्यामिकार्येणकेनचित् ॥ तत्राश्वामेप्रवर्ततेयत्रयत्राभिकामये ॥ १५ ॥ भयानकानिविषयेव्यालादीनिनसंतिमे ॥ मंत्रगुप्ता
निभूतानिनहिंसंतिभयंकराः ॥ १६ ॥ निकामवर्षीपर्जन्योराजन्विषयवासिनां ॥ धर्मिष्ठाश्चप्रजाःसर्वाईतयश्चनसंतिमे ॥ १७ ॥

कामादिमताकृतमपिनिष्फलंभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ दैवंबलमप्यस्तीत्याह मयाभीति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ मद्विषःमच्छत्रून् ॥ १९ ॥ २० ॥ अभिध्यामिचिंतयामि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतीति इतिएवंदुर्योधनोक्तंधृतराष्ट्रःसंजयंप्रतिउक्त्वाप्राप्तकालंपूर्वप्र
स्तुतंअर्जुनमाहात्म्यमेवअपृच्छत् इदंमत्पुत्रस्यबलंज्ञात्वापांडवबलंचत्वंब्रूहीत्यर्थः युयुत्सोःवेश्यापुत्रस्यपांडवेष्वनुरक्तस्यकार्याणिज्ञात्वा एतेषांसर्वेषांविनाशेनतस्यैवराज्यलाभरूपाणिकार्याणिभविष्यंतीति

अश्विनावथवाय्वग्नीमरुद्भिःसहवृत्रहा॥ धर्मश्चैवमयाद्विष्टान्नोत्सहंतेभिरक्षितुं॥१८॥ यदित्येतेसमर्थाःस्युर्मद्विषस्त्रातुमंजसा॥ नस्मत्रयोदशसमाःपार्थादुः
खमवाप्नुयुः॥ १९॥ नैवदेवानगंधर्वानासुरानचराक्षसाः॥ शक्तास्त्रातुंमयाद्विष्टंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २०॥ यदभिध्याम्यहंशश्वच्छुभंवायदिवाशुभं॥ नैतद्वि
पन्नपूर्वंमेमित्रेष्वरिषुचोभयोः॥ २१॥ भविष्यतीदमितिवायद्ब्रवीमिपरंतप ॥ नान्यथाभूतपूर्वंचसत्यवागितिमांविदुः॥ २२॥ लोकसाक्षिकमेतन्मेमाहात्म्यं
दिक्षुविश्रुतं॥ आश्वासनार्थंभवतःप्रोक्तंनश्लाघयान्नृप॥ २३॥ नत्व्यहंश्लाघनोराजन्भूतपूर्वःकदाचन॥ असदाचरितंत्व्येतद्यदात्मानंप्रशंसति॥ २४॥ पांड
वांश्चैवमत्स्यांश्चपांचालान्केकयैःसह॥ सात्यकिंवासुदेवंचश्रोतासिविजितान्मया॥ २५॥ सरितःसागरंप्राप्ययथानश्यंतिसर्वशः॥ तथैवतेविनंक्ष्यंतिमामा
साद्यसहान्वयाः॥ २६॥ पराबुद्धिःपरंतेजोवीर्यंचपरमंमम॥ पराविद्यापरोयोगोममतेभ्योविशिष्यते॥ २७॥ पितामहश्चद्रोणश्चकृपःशल्यःशलस्तथा॥ अस्त्रे
षुयत्प्रजानंतिसर्वंतन्मयिविद्यते॥ २८॥ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ ज्ञात्वायुयुत्सोःकार्याणिप्राप्तकालमरिंदमः॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तथातुपृच्छंतमतीवपार्थंवैचित्रवीर्यंतमचिंतयित्वा॥
उवाचकर्णोधृतराष्ट्रपुत्रंप्रहर्षयन्संसदिकौरवाणां ॥ १ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञायमयायदस्त्रंरामात्कृतंब्रह्ममयंपुरस्तात् ॥ विज्ञायतेनास्मितदैवमुक्तस्तेनांतकालेप्रति
भास्यतीति॥ २॥ महापराधेत्व्यपियन्नतेनमहर्षिणाहंगुरुणाचशप्तः॥ शक्तःप्रदग्धुंत्व्यपितिग्मतेजाःससागरामप्यवनिंमहर्षिः॥३॥ प्रसादितंह्यस्यमयामनोभू
च्छुश्रूषयास्वेनचपौरुषेण॥तदस्तिचास्त्रंममसावशेषंतस्मात्समर्थोस्मिममैषभारः॥४॥निमेषमात्रात्तमृषेःप्रसादमवाप्यपांचालकरूषमत्स्यान्॥निहत्यपार्था
न्सहपुत्रपौत्रैर्लोकानहंशस्त्रजितान्प्रपत्स्ये॥५॥पितामहस्तिष्ठतुतेसमीपेद्रोणश्चसर्वेचनरेंद्रमुख्याः॥ यथाप्रधानेनबलेनगत्वापार्थान्हनिष्यामिममैषभारः॥६॥

ज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति पार्थंपृच्छंतंवैचित्रवीर्यंअचिंतयित्वेतिसंबंधः ॥ १ ॥ हेस्तेन अंतकालेप्रतिभाअस्त्रस्मृतिः
अस्यतिक्षिपतित्वांत्यक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ सावशेषंममआयुरस्ति अतोंतकालस्यानुपस्थितत्वात्तदस्त्रंममास्तीतिअहंसमर्थोस्मि अर्जुनंजेतुमित्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रपत्स्येप्रापयिष्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रधानेत्वयिहतेसतिसर्वैर्हताःस्युरतआत्मानंगोपायेत्युपहासः ॥ ७ ॥ आत्मामनोनियंतुंयुक्तः अर्जुनद्वेषादुपरमःकर्तव्यस्तस्यदुर्जयत्वंज्ञात्वेतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मांकृतविजयंसभायांद्रक्ष्यति अयंभावः यद्यहंयोत्स्येतर्हिएतस्यजीवनंभविष्यतितन्माभूदतोऽयंनिःसारोम्रियतामिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ सत्यप्रतिज्ञःपूर्वंआदावेवयोत्स्यइत्युक्त्वाइदानींमयिसतिनयोत्स्यइतिवदतिमज्जीवनप

एवंब्रुवंतंतमुवाचभीष्मःकिंकत्थसेकालपरीतबुद्धे॥नकर्णजानासियथाप्रधानेहतेहताःस्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः॥ ७॥ यत्खांडवंदाहयताकृतंहिकृष्णद्वितीयेनधनंजयेन॥ श्रुत्वैवतत्कर्मनियंतुमात्मायुक्तस्त्वयावैसहबांधवेन॥ ८॥ यांचापिशक्तिंत्रिदशाधिपस्तेददौमहात्माभगवान्महेंद्रः॥ भस्मीकृतांतांसमरेविशीर्णांचक्राहतांद्रक्ष्यसिकेशवेन॥ ९॥ यस्तेशरःसर्पमुखोविभातिसदाग्र्यमाल्यैर्महितःप्रयत्नात्॥ सपांडुपुत्राभिहतःशरौघैःसहत्वयायास्यतिकर्णनाशं॥ १०॥ बाणस्यभौमस्यचकर्णहंताकिरीटिनंरक्षतिवासुदेवः॥ यस्त्वादृशानांचवरीयसांचहंतारिपूणांतुमुलेप्रगाढे॥ ११॥ कर्णउवाच असंशयंवृष्णिपतिर्यथोक्तस्तथाचभूयांश्चततोमहात्मा॥ अहंयदुक्तःपरुषंतुकिंचित्पितामहस्तस्यफलंशृणोतु॥ १२॥ न्यस्यामिशस्त्राणिनजातुसंख्येपितामहोद्रक्ष्यतिमांसभायां॥ त्वयिप्रशांतेतुममप्रभावंद्रक्ष्यंतिसर्वेभुविभूमिपालाः॥ १३॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वासमहाधनुष्मान्हित्वासभांस्वंभवनंजगाम॥ भीष्मस्तुदुर्योधनमेवराजन्मध्येकुरूणांप्रहसन्नुवाच॥ १४॥ सत्यप्रतिज्ञःकिलसूतपुत्रस्तथासभारंविषहेतकस्मात्॥ व्यूहंप्रतिव्यूह्यशिरांसिभित्वालोकक्षयंपश्यतभीमसेनात्॥ १५॥ आवंत्यकालिंगजयद्रथेषुचेदिध्वजेतिष्ठतिबाह्लिकेच॥ अहंहनिष्यामिसदापरेषांसहस्रशश्चायुतशश्चयोधान्॥ १६॥ यदैवरामेभगवत्यनिंद्येब्रह्मब्रुवाणःकृतवांस्तदस्त्रं॥ तदैवधर्मश्चतपश्चनष्टंवैकर्तनस्याधमपूरुषस्य॥ १७॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तवाक्येनृपतींद्रभीष्मेनिक्षिप्यशस्त्राणिगतेचकर्णे॥ वैचित्रवीर्यस्यसुतोल्पबुद्धिर्दुर्योधनःशांतनवंबभाषे॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिकर्णभीष्मवाक्येद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२॥ ॥ ७॥

दुर्योधनउवाच सदृशानांमनुष्येषुसर्वेषांतुल्यजन्मनां॥ कथमेकांततस्तेषांपार्थानांमन्यसेजयं॥ १॥ वयंचतेपितुल्यावैवीर्येणचपराक्रमैः॥ समेनवयसाचैवप्रातिभेनश्रुतेनच॥ २॥ अस्त्रेणयोधयुग्याचशीघ्रत्वेकौशलेतथा॥ सर्वेस्मसमजातीयाःसर्वेमानुषयोनयः॥ ३॥ पितामहविजानीषेपार्थेषुविजयंकथं॥ नाहंभवतिनद्रोणेनकृपेनचबाह्लिके॥ ४॥

र्यैतंत्वक्षयमुपेक्षतेसकथंमित्रमितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मब्रुवाणःब्राह्मणोहमितिवदन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ सदृशानामिति ॥ १ ॥ प्रातिभेनसमयस्फूर्त्या ॥ २ ॥ योधयुग्याशूरसमृद्ध्या युजेरौणादिकःकिःकुत्वमार्षं ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ तरित्रानौरक्षकाःकर्णधाराद्यःतद्रहितान्जलंयथापरिहरतिआवर्तेषुपातयति अतरित्रानितिपाठेअरित्रंकेनिपातनंनौचालनदंडस्तद्रहितानित्यर्थःतद्वत्मामकास्तान्रणेबाहुभ्यांपरिहरिष्यंति॥ ७॥
॥ ८ ॥ अदांतोयंकुलक्षयंकरिष्यतीतिवक्ष्यन्दममेवप्रशंसन्विदुरउवाच इहेति किंतन्निःश्रेयसंकल्याणंब्राह्मणस्यब्रह्मजिज्ञासोःदमएवसनातनोऽनादिर्मुख्योधर्मः ॥ ९ ॥ तस्यपुंसःदानंक्षमासिद्धिर्मोक्षश्चउ
पपद्यते कस्य यस्यदमःदानादीन्अनुवर्त्तते दांतःसन्योदानादिकंकरोतिसदानफलंक्षमांसिद्धिंचप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ विंदतेलभतेदमेन महद्ब्रह्म ॥ ११ ॥ १२ ॥ समुदयःउदयहेतुः ॥ १३ ॥ तान्येवा

अन्येषुचनरेंद्रेषुपराक्रम्यसमारभे॥ अहंवैकर्तनःकर्णोभ्रातादुःशासनश्चमे ॥ ५ ॥ पांडवान्समरेपंचहनिष्यामःशितैःशरैः॥ ततोराजन्महायज्ञैर्विविधैर्भूरिद
क्षिणैः ॥ ६॥ ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामिगोभिरश्वैर्धनेनच ॥ यदापरिकरिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ अतरित्रानिवजलेबाहुभिर्मामकारणे ॥ ७ ॥ पश्यंतस्तेपरां
स्तत्ररथनागसमाकुलान्॥ तदादर्पंविमोक्ष्यंतिपांडवाःसचकेशवः॥ ८॥ विदुरउवाच इहनिःश्रेयसंप्राहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणद
मोधर्मःसनातनः ॥ ९ ॥ तस्यदानंक्षमासिद्धिर्यथावदुपपद्यते॥ दमोदानंतपोज्ञानमधीतंचानुवर्तते ॥ १० ॥ दमस्तेजोवर्धयतिपवित्रंदमउत्तमं॥ विपाप्मा
वृद्धतेजास्तुपुरुषोविंदतेमहत् ॥ ११ ॥ क्रव्याद्भ्यइवभूतानामदांतेभ्यःसदाभयं ॥ येषांचप्रतिषेधार्थंक्षत्रंसृष्टंस्वयंभुवा ॥ १२॥ आश्रमेषुचतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्त
मंव्रतं॥ तस्यलिंगंप्रवक्ष्यामियेषांसमुदयोदमः ॥ १३ ॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवं ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंमार्दवंह्रीरचापलं॥ १४॥ अकार्पण्यम
संरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ एतानियस्यराजेंद्रसदांतःपुरुषःस्मृतः॥ १५॥ कामोलोभश्चदर्पश्चमन्युर्निद्राविकत्थनं ॥ मानईर्ष्याचशोकश्चनैतद्दांतोनिषेवते॥
अजिह्मशठंशुद्धमेतद्दांतस्यलक्षणं॥ १६॥ अलोलुपस्तथाऽल्पेप्सुःकामानामविचिंतिता ॥ समुद्रकल्पःपुरुषःसदांतःपरिकीर्तितः॥ १७॥ सुवृत्तःशीलसंप
न्नःप्रसन्नात्मात्मविद्बुधः॥ प्राप्येहलोकेसंमानंसुगतिंप्रेत्यगच्छति ॥ १८ ॥ अभयंयस्यभूतेभ्यःसर्वेषामभयंयतः ॥ सवैपरिणतप्रज्ञःप्रख्यातोमनुजोत्तमः॥
॥ १९॥ सर्वभूतहितोमैत्रस्तस्मान्नोद्विजतेजनः॥ समुद्रइवगंभीरःप्रज्ञातृप्तःप्रशाम्यति॥ २०॥

ह क्षमापरेभ्यःताडनादिप्राप्तावपिसंतापानुदयः धृतिःकामादिभि
रनुतप्तता अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरस्यपीडायाअकरणं समताशत्रुमित्रादौतुल्यत्वं सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवमकौटिल्यं इंद्रियाणांजयः धैर्यंअत्यंतापद्यपिमनसोऽवैक्लव्यं मार्दवंप्रियवादिता ह्रीरकार्यान्निवृ
त्तिः अचापलंस्थैर्यंवाङ्मनःकायानां एतेदांतानांगुणाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कामइति कामादिमत्वादयमदांतइत्यर्थः अजिह्ममकुटिलं अशठंसुशीलं शुद्धंमनसा ॥ १६ ॥ अलोलुपःआशाहीनः कामानां
रूपादीनांअविचिंतिताध्यानमकुर्वन् समुद्रकल्पःगंभीराशयः ॥ १७ ॥ प्रसन्नात्माशुद्धचित्तः अतएवात्मवित् बुधःज्ञातज्ञेयः प्रेत्यमृत्वा ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्मणेति दैवदत्तैर्भोगैः सदाचारेणचयेयुक्तास्तेदांतास्तएवचमोदंते ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवाङ्मनःशरीराणांसर्वात्मनाअप्रवृत्तिःनिर्विकल्पकावस्था तत्रहेतुः ज्ञानतृप्तः श्रवणमननजेनापरोक्षज्ञानेनतृप्तः रागद्वेषशून्यः तत्रापिहेतुःजितेंद्रियः कालाकांक्षीसर्वत्रममताशून्यः ब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति ॥ २२ ॥ ब्रह्मभूयफलमाह शकुनीनामिति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैववसन्ब्रह्माप्ये

कर्मणाचरितंपूर्वंसद्भिराचरितंचयत् ॥ तदेवास्थायमोदंतेदांताःशमपरायणाः ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवासमास्थायज्ञानतृप्तोजितेंद्रियः ॥ कालाकांक्षीचरँल्लोकेब्रह्मभूयायकल्पते ॥ २२ ॥ शकुनीनामिवाकाशेपदंनैवोपलभ्यते ॥ एवंप्रज्ञानतृप्तस्यमुनेर्वर्त्मनदृश्यते ॥ २३ ॥ उत्सृज्यैवगृहान्यस्तुमोक्षमेवाभिमन्यते ॥ लोकास्तेजोमयास्तस्यकल्पंतेशाश्वतादिवि ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ विदुरउवाच शकुनीनामिहार्थायपाशंभूमावयोजयत् ॥ कश्चिच्छाकुनिकस्तातपूर्वेषामितिशुश्रुम ॥ १ ॥ तस्मिंस्तौशकुनौबद्धौयुगपत्सहचारिणौ ॥ तावुपादायतंपाशंजग्मतुःखचरावुभौ ॥ २ ॥ तौविहायसमाक्रांतौदृष्ट्वाशाकुनिकस्तदा ॥ अन्वधावदनिर्विण्णोयेनयेनस्मगच्छतः ॥ ३ ॥ तथातमन्वधावंतंमृगयुंशकुनार्थिनं ॥ आश्रमस्थोमुनिःकश्चिद्ददर्शाथकृताह्निकः ॥ ४ ॥ तावंतरिक्षगौशीघ्रमनुयांतंमहीचरं ॥ श्लोकेनानेनकौरव्यपप्रच्छसमुनिस्तदा ॥ ५ ॥ विचित्रमिदमाश्चर्यंमृगहन्प्रतिभातिमे ॥ प्लवमानौहिखचरौपदातिरनुधावसि ॥ ६ ॥ शाकुनिकउवाच पाशमेकमुभावेतौसहितौहरतोमम ॥ यत्रवैविवदिष्येतेतत्रमेवशमेष्यतः ॥ ७ ॥ विदुरउवाच तौविवादमनुप्राप्तौशकुनौमृत्युसंधितौ ॥ विगृह्यचसुदुर्बुद्धीपृथिव्यांसंनिपेततुः ॥ ८ ॥ तौयुध्यमानौसंरब्धौमृत्युपाशवशानुगौ ॥ उपसृत्यापरिज्ञातोजग्राहमृगहातदा ॥ ९ ॥ एवंयेज्ञातयोर्थेषुमिथोगच्छंतिविग्रहं ॥ तेऽमित्रवशमायांतिशकुनाविवविग्रहात् ॥ १० ॥ संभोजनंसंकथनंसंप्रश्नोथसमागमः ॥ एतानिज्ञातिकार्याणिनविरोधःकदाचन ॥ ११ ॥ येस्मकालेसुमनसःसर्वेवृद्धानुपासते ॥ सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्याभवंतिते ॥ १२ ॥ येर्थंसंततमासाद्यदीनाइवसमासते ॥ श्रियंतेसंप्रयच्छंतिद्विषद्भ्योभरतर्षभ ॥ १३ ॥

तीतिश्रुतेर्ब्रह्मविदोऽनुपाख्यंरूपंगतस्यगगनवद्विश्वव्यापिनोगत्यभावात्स्वर्गिणामिवतस्यमार्गोनदृश्यते ॥ २३ ॥ केवलसंन्यासात्क्रममुक्तिस्थानमाह उत्सृज्येति मोक्षंमोक्षाश्रमंशाश्वताःपुनरावृत्तिशून्याः ॥ २४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ दमस्यश्रैष्ठ्यंप्रतिपाद्यादांतयोःकलहंकुर्वतोर्द्वयोरपिनाशइतिप्रतिपादयन्नाख्यायिकामुखेनाह शकुनीनामिति पूर्वेषांमुखात् ॥ १ ॥ २ ॥ विहायसंव्योम ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अमित्रेतिछेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ विद्याजंभकवार्तिकाः विद्यामंत्रयंत्रादिरूपा जंभकऔषधिसाधनानितद्वार्ताप्रियाः विद्याजंभकवार्तिकाः ॥ १६ ॥ कुंजभूतंसर्वतोलताभिःपरिवृतं ॥ १७ ॥ पीतकमाक्षिकंसुवर्णमाक्षिकं
धातुविशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तवदृश्यतांत्वयाद्रष्टव्यंबलमितिशेषः योवीरःकर्णादिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ युध्यतोरन्यतरस्यनाशोपित्वन्नाशएवेतिभावः ॥ २७ ॥

॥ ७९ ॥ धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच ॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ ॥ १४ ॥ इदमन्यत्प्रवक्ष्यामियथादृष्टंगिरौमया ॥ श्रुत्वातदपिकौरव्ययथाश्रेयस्त ५
थाकुरु ॥ १५ ॥ वयंकिरातैःसहितागच्छामोगिरिमुत्तरं ॥ ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्चविद्याजंभकवार्तिकैः ॥ १६ ॥ कुंजभूतंगिरिंसर्वमभितोगंधमादनं ॥ दीप्यमानौ
षधिगणंसिद्धगंधर्वसेवितं ॥ १७ ॥ तत्रापश्यामवैसर्वेमधुपीतकमाक्षिकं ॥ मरुप्रपातेविषमेनिविष्टंकुंभसंमितं ॥ १८ ॥ आशीविषैरक्ष्यमाणंकुवेरदयितंभृशं ॥
यत्प्राप्यपुरुषोमर्त्योप्यमरत्वंनियच्छति ॥ १९ ॥ अचक्षुर्लभतेचक्षुर्वृद्धोभवतिवैयुवा ॥ इतितेकथयंतिस्मब्राह्मणाजंभसाधकाः ॥ २० ॥ ततःकिरातास्तदृष्ट्वा
प्रार्थयंतोमहीपते ॥ विनेशुर्विषमेतस्मिन्ससर्पेगिरिगह्वरे ॥ २१ ॥ तथैवतवपुत्रोयंपृथिवीमेकइच्छति ॥ मधुपश्यतिसंमोहात्प्रपातंनानुपश्यति ॥ २२ ॥ दुर्यो
धनोयोद्धुमनाःसमरेसव्यसाचिना ॥ नचपश्यामितेजोस्यविक्रमंवातथाविधं ॥ २३ ॥ एकेनरथमास्थायपृथिवीयेननिर्जिता ॥ भीष्मद्रोणप्रभृतयःसंत्रस्ताः
साधुयायिनः ॥ २४ ॥ विराटनगरेभग्नाःकिंतत्रतवदृश्यतां ॥ प्रतीक्षमाणोयोवीरःक्षमतेवीक्षितंतव ॥ २५ ॥ द्रुपदोमत्स्यराजश्चसंक्रुद्धश्चधनंजयः ॥ नशेष
येयुःसमरेवायुयुक्ताइवाग्नयः ॥ २६ ॥ अंकेकुरुष्वराजानंधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरं ॥ युध्यतोर्हिद्वयोर्युद्धेनैकांतेनभवेज्जयः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
यानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच दुर्योधनविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक ॥ उत्पथंमन्यसेमार्गम
नभिज्ञइवाध्वगः ॥ १ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांयत्तेजःप्रजिहीर्षसि ॥ पंचानामिवभूतानांमहतांलोकधारिणां ॥ २ ॥ युधिष्ठिरंहिकौंतेयंपरंधर्ममिहास्थितं ॥ प
रांगतिमसंप्रेत्यनत्वंजेतुमिहार्हसि ॥ ३ ॥ भीमसेनंचकौंतेयंयस्यनास्तिसमोबले ॥ रणांतकंतर्जयसेमहावातमिवद्रुमः ॥ ४ ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंमेरुंशिख
रिणामिव ॥ युधिगांडीवधन्वानंकोनुयुध्येतबुद्धिमान् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःकमिवाद्यनशातयेत् ॥ शत्रुमध्येशरान्मुंचन्देवराडशनीमिव ॥ ६ ॥ ॥७९॥

इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेति उत्पथंअमार्गमेवमार्गमन्यसे ॥ १ ॥ २ ॥ परांगतिंमरणंअसंप्रेत्यअप्राप्यमरिष्यस्येवेत्यर्थः
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नशातयेत्नछिंद्यात् ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ प्रतिमानेनतुल्यत्वेन ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ भीष्मंतितिक्षस्वतद्वाक्यंगृहाणेत्यर्थः ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥१५ ॥ वृत्त्याराज्यार्धदानेन प्रतिपादयसंभावय ॥ १६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारत

सात्यकिश्चापिदुर्धर्षःसंमतोंधकवृष्णिषु ॥ ध्वंसयिष्यतितेसेनांपांडवेयहितेरतः ॥ ७॥ यःपुनःप्रतिमानेनत्रीन्लोकानतिरिच्यते ॥ तंकृष्णंपुंडरीकाक्षंकोनुयुद्ध्ये
तबुद्धिमान् ॥ ८ ॥ एकतोह्यस्यदाराश्चज्ञातयश्चसबांधवाः ॥ आत्माचपृथिवीचेयमेकतश्चधनंजयः ॥ ९ ॥ वासुदेवोपिदुर्धर्षोयतात्मायत्रपांडवः ॥ अविषह्यं
पृथिव्यापितद्बलंयत्रकेशवः ॥ १० ॥ तिष्ठतातसतांवाक्येसुहृदामर्थवादिनां ॥ वृद्धंशांतनवंभीष्मंतितिक्षस्वपितामहं ॥ ११ ॥ मांचब्रुवाणंशुश्रूषकुरूणामर्थ
दर्शिनं ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ १२ ॥ एतेह्यपियथैवाहंमंतुमर्हसितांस्तथा ॥ सर्वेधर्मविदोह्येतेतुल्यस्नेहाश्चभारत ॥ १३ ॥ यत्तद्विराटनगरे
सहभ्रातृभिरग्रतः ॥ उत्सृज्यगाःसुसंत्रस्तंबलंतेसमशीर्यत ॥ १४ ॥ यच्चैवनगरेतस्मिन्श्रूयतेमहदद्भुतं ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १५ ॥ अर्जुन
स्तत्तथाकार्षीत्किंपुनःसर्वएवते ॥ सभ्रातॄनभिजानीहिवृत्त्यातंप्रतिपादय ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येपंचषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रःसुयोधनं ॥ पुनरेवमहाभागःसंजयंपर्यपृच्छत ॥ १ ॥ ब्रूहिसंजय
यच्छेषंवासुदेवादनंतरं ॥ यदर्जुनउवाचत्वांपरंकौतूहलंहिमे ॥ २ ॥ संजयउवाच वासुदेववचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ उवाचकालेदुर्धर्षोवासुदेवस्य
शृण्वतः ॥ ३ ॥ पितामहंशांतनवंधृतराष्ट्रंचसंजय ॥ द्रोणंकृपंचकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ ४ ॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचशकुनिंचापिसौबलं ॥ दुःशासनंशलंचै
वपुरुमित्रंविविंशतिं ॥ ५ ॥ विकर्णंचित्रसेनंचजयत्सेनंचपार्थिवं ॥ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्मुखंचापिकौरवं ॥ ६ ॥ सैंधवंदुःसहंचैवभूरिश्रवसमेवच ॥ भगद
त्तंचराजानंजलसंधंचपार्थिवं ॥ ७॥ येचाप्यन्येपार्थिवास्तत्रयोद्धुंसमागताःकौरवाणांप्रियार्थं ॥ मुमूर्षवःपांडवाग्नौप्रदीप्तेसमानीताधार्तराष्ट्रेणहोतुं ॥ ८ ॥
यथान्यायंकौशलंवंदनंचसमागतामद्वचनेनवाच्याः ॥ इदंब्रूयाःसंजयराजमध्येसुयोधनंपापकृतांनिधानं ॥ ९ ॥ अमर्षणंदुर्मतिंराजपुत्रंपापात्मानंधार्तराष्ट्रं
सुलुब्धं ॥ सर्वंममैतद्वचनंसमग्रंसहामात्यंसंजयश्रावयेथाः ॥ १० ॥ एवंप्रतिष्ठाप्यधनंजयोमांततोर्थवद्धर्मवच्चापिवाक्यं ॥ प्रोवाचेदंवासुदेवंसमीक्ष्यपार्थो
धीमाँल्लोहितांतायताक्षः ॥ ११ ॥ यथाश्रुतंतेवदतोमहात्मनोमधुप्रवीरस्यवचःसमाहितं ॥ तथैववाच्यंभवताहिमद्वचःसमागतेषुक्षितिपेषुसर्वशः ॥ १२ ॥

भाव० पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोहितांतेआयतेचअक्षिणीयस्यसलोहितांतायताक्षः ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शराणांमिथःसन्निपातजोग्निस्तस्यधूमोयस्मिन् यज्ञेइतिशेषः रथध्वनिरेवमंत्रस्थाने धनुःस्रुवेणअस्त्रबलेनप्रसरति शास्त्रबलेनेवयज्ञः ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्भुजमिति संजयस्यापियोगिदृश्यंभगवतश्चतुर्भुजं रूपंसदादृष्टिगोचरमासीदित्यनुमीयते ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेइति ॥ १ ॥ २ ॥ परेषांतटस्थानां ॥ ३ ॥ ४ ॥ युध्यमाना

॥८०॥ शराग्निधूमेरथनेमिनादितेधनुःस्रुवेणास्त्रबलप्रसारिणा ॥ यथानहोमःक्रियतेमहामृधेसमेत्यसर्वैप्रयतध्वमादृताः ॥ १३ ॥ नचेत्प्रयच्छध्वममित्रघातिनोयु धिष्ठिरस्यांशमभीप्सितंस्वकं ॥ नयामिवःसाश्वपदातिकुंजरान्दिशंपितॄणामशिवांशितैःशरैः ॥ १४ ॥ ततोहमामंत्र्यतदाधनंजयंचतुर्भुजंचैवनमस्यसत्वरः ॥ जवेनसंप्राप्तइहामरद्युतेतवांतिकंप्रापयितुंवचोमहत् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

वैशंपायनउवाच दुर्योधनेधार्त्तराष्ट्रेतद्वचोनाभिनंदति ॥ तूष्णींभूतेषुसर्वेषुसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः ॥ १ ॥ उत्थितेषुमहाराजपृथिव्यांसर्वराजसु ॥ रहितेसंजयंरा जापरिप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ २ ॥ आशंसमानोविजयंतेषांपुत्रवशानुगः ॥ आत्मनश्चपरेषांचपांडवानांचनिश्चयं ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच गावल्गणेब्रूहिनःसा रफल्गुस्वसेनायांयावदिहास्तिकिंचित् ॥ त्वंपांडवानांनिपुणंवेत्थसर्वंकिमेषांज्यायःकिमुतेषांकनीयः ॥ ४ ॥ त्वमेतयोःसारवित्सर्वदर्शीधर्मार्थयोर्निपुणो निश्चयज्ञः ॥ समेपृष्टःसंजयब्रूहिसर्वंयुध्यमानाःकतरेस्मिन्नसंति ॥ ५ ॥ संजयउवाच नत्वांब्रूयांरहितेजातुकिंचिदसूयाहित्वांप्रविशेतराजन् ॥ आनय स्वपितरंमहाव्रतंगांधारींचमहिषीमाजमीढ ॥ ६ ॥ तौतेऽसूयांविनयेतांनरेंद्रधर्मज्ञौतौनिपुणौनिश्चयज्ञौ ॥ तयोस्तुत्वांसन्निधौतद्वदेयंकृत्स्नंमतंकेशवपार्थयो र्यत् ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तेनचगांधारीव्यासश्चात्राजगामह ॥ आनीतौविदुरेणेहसभांशीघ्रंप्रवेशितौ ॥ ८ ॥ ततस्तन्मतमाज्ञायसंजयस्यात्म जस्यच ॥ अभ्युपेत्यमहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ ९ ॥ व्यासउवाच संपृच्छतेधृतराष्ट्रायसंजयआचक्ष्वसर्वंयावदेषोनुयुंक्ते ॥ सर्वंयावद्वेत्थतस्मिन्य थावद्याथातथ्यंवासुदेवेर्जुनेच ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिव्यासगांधार्यागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच अर्जुनोवासुदेवश्चधन्विनौपरमार्चितौ ॥ कामादन्यत्रसंभूतौसर्वभावायसंमितौ ॥ १ ॥ ॥८०॥

नसंति उदासीनाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ असूयामयिदोषदृष्टिः पितरंव्यासं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनुयुंक्तेपृच्छति ॥ १० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनइति कामादितिकामपूर्वकंकर्मोच्यते अकर्मजंतयोर्जन्मलोकानुग्रहार्थंसूर्यवदाविर्भावमात्रमित्यर्थः सर्वभावायब्रह्मभावाय संमितौतुल्यौ उभावपिसाक्षाद्ब्रह्मरूपावित्यर्थः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्यामांतरंप्रसारितयोर्हस्तयोर्यावान्विस्तारःपंचहस्तमितःतावत्अंतरंमध्यप्रमाणंयस्यतद्व्यामांतरं यथामुक्तं यथायथारूपंयावत्प्रमाणंचिंतितंतावत्प्रमाणंभूत्वायत्मुक्तंभवति माययादुर्लक्ष्यरूपेणेत्यर्थः ॥ २ ॥ सापह्नवंससंहारं अतएवपांडवानांसुसंमतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ मनसैवसंकल्पमात्रेण विशिष्टात्माश्रेष्ठरूपः वशीऐश्वर्यवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विचेष्टयतिचालयति यतोभूतात्मासर्वेषांभूतानामंतरात्मा ॥१०॥ सत्रंमिषं सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः संमोहयन्आत्मनोजगत्कर्तृत्वेपिअकर्तृत्वंदर्शयन् ॥ ११ ॥ कालचक्रंसंवत्सरात्मकं जगच्चक्रंजगतोजन्मस्थितिलयप्रवाहं युगचक्रंकर्मचक्रं कृतंयत्रधर्मश्चतुष्पात् त्रेतायांत्रिपाद्धर्मएकपादधर्मः द्वापरेऽर्धंधर्मोऽर्धमधर्मः कलौत्रिपात्पापंएकपाद्धर्मइति तदिदंकर्मचक्रंपुनःपुनर्जन्ममरणयोर्हेतुभूतंपुनःकर्मपुनःसंस्कारःपुनःकर्मेत्येवंरूपं आत्मयोगेनचै

व्यामांतरंसमास्थाययथामुक्तंमनस्विनः ॥ चक्रंतद्वासुदेवस्यमाययावर्ततेविभो ॥२॥ सापह्नवंकौरवेषुपांडवानांसुसंमतं ॥ सारासारबलंज्ञातुंतेजःपुंजावभासितं ॥ ३ ॥ नरकंशंबरंचैवकंसंचैद्यंचमाधवः ॥ जितवान्घोरसंकाशान्क्रीडन्निवमहाबलः ॥ ४ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवपुरुषोत्तमः ॥ मनसैवविशिष्टात्मानयत्यात्मवशंवशी ॥ ५ ॥ भूयोभूयोहियद्राजन्पृच्छसेपांडवान्प्रति ॥ सारासारबलंज्ञातुंतत्समासेनमेशृणु ॥ ६ ॥ एकतोवाजगत्कृत्स्नमेकतोवाजनार्दनः ॥ सारतोजगतःकृत्स्नादतिरिक्तोजनार्दनः ॥ ७ ॥ भस्मकुर्याज्जगदिदंमनसैवजनार्दनः ॥ नतुकृत्स्नंजगच्छक्तंभस्मकर्तुंजनार्दनं ॥ ८ ॥ यतःसत्यंयतोधर्मोयतोह्रीरार्जवंयतः ॥ ततोभवतिगोविंदोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ ९ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिवंचपुरुषोत्तमः ॥ विचेष्टयतिभूतात्माक्रीडन्निवजनार्दनः ॥ १० ॥ सकृत्वापांडवान्सत्रंलोकंसंमोहयन्निव ॥ अधर्मनिरतान्मूढान्दग्धुमिच्छतितेसुतान् ॥ ११ ॥ कालचक्रंजगच्चक्रंयुगचक्रंचकेशवः ॥ आत्मयोगेनभगवान्परिवर्तयतेनिशं ॥ १२ ॥ कालस्यचहिमृत्योश्चजंगमस्थावरस्यच ॥ ईशतेभगवानेकःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १३ ॥ ईशन्नपिमहायोगीसर्वस्यजगतोहरिः ॥ कर्माण्यारभतेकर्तुंकीनाशइववर्धनः ॥ १४ ॥ तेनवंचयतेलोकान्मायायोगेनकेशवः ॥ येतमेवप्रपद्यंतेनतेमुह्यंतिमानवाः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंत्वंमाधवंवेत्थसर्वलोकमहेश्वरं ॥ कथमेनंनवेदाहंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्नतेविद्याममविद्यानहीयते ॥ विद्याहीनस्तमोध्वस्तोनाभिजानातिकेशवं ॥ २ ॥

तन्यसंबंधेन नहिसंवत्सरादिकंकेवलजडाश्रयंभवितुमर्हति सर्वस्यचिदेकप्रकाश्यत्वात् ॥ १२ ॥ कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्रीदेवता मृत्युर्देहप्राणयोर्वियोगकर्त्री ईशतेईष्टे ॥ १३ ॥ ईशन्नपिईशानोपि शपोऽलुकूपरस्मैपदंचार्षं कीनाशःकर्षकः वर्धनःधान्यादिवृद्धिकृत् यद्वा कीनाशोयमः वर्धनःदेहादेश्छेत्ता ॥ १४ ॥ तेनरानमुह्यंति ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ कथंकेनप्रकारेण कानिज्ञानसाधनानि कानिवाज्ञानप्रतिबंधकानीतिप्रश्नार्थः ॥ १ ॥ विद्यातत्त्वमस्यादिवाक्यजंज्ञानंतेनहीनोयःसतमोध्वस्तस्तमसास्वस्वरूपात्निर्विषयानंदमात्रात्च्युतः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विद्ययातमोविरोधिन्या त्रियुगंत्रीणिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणियुज्यंतेरज्जूरगवत्संबध्यंतेयस्मिन्अधिष्ठानभूतेतंत्रियुगं अज्ञानकल्पितस्यावस्थात्रयस्य विद्ययाबाधेसतिनिरुपाधिप्रत्यगात्मरूपंज्ञायतइत्यर्थः कर्त्तारंविश्वस्यनिमित्तकारणं अकृतंकर्मभिरसाध्यंनित्यसिद्धत्वात् भूतानांवियदादीनांप्रभवंउत्पत्तिस्थानंअप्ययोलयस्थानं ॥ ३ ॥ भक्तिःआराध्यत्वेनज्ञानंतत्त्वकीदृशं किंभेदेनराजवत्तटस्थतयाभगवान् ध्येयउतप्रत्यगात्मत्वेनेतिभावः ॥ ४ ॥ मायांपुत्रकलत्राद्याकारेणपरिणतामविद्यांनसेवे वृथाधर्मंभगवदर्पणंविनानचरामि शुद्धभावंमनसःकामक्रोधादिराहित्येननैर्मल्यंगतःप्राप्तःभक्त्याध्यानेन शास्त्रात्तत्त्वमसीत्यागमात् जनार्दनंजगल्लयाधिष्ठानंज्ञानमात्रव्यवहितंब्रह्म नास्मिसंसारीब्रह्मैवास्मीतितत्त्वालोचनात्मकेनज्ञानेनैवप्राप्यते नायंसर्पोरज्जुरेवेयमितिवत् नतुकीटभृंगन्यायेनभावनादित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

विद्ययातातजानामित्रियुगंमधुसूदनं ॥ कर्तारमकृतंदेवंभूतानांप्रभवाप्ययं ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच गावल्गणेऽत्रकाभक्तिर्यातेनित्याजनार्दने ॥ ययात्वमभिजानासित्रियुगंमधुसूदनं ॥ ४ ॥ संजयउवाच मायांनसेवेभद्रंतेनवृथाधर्ममाचरे ॥ शुद्धभावंगतोभक्त्याशास्त्राद्वेद्मिजनार्दनं ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच दुर्योधनहृषीकेशंप्रपद्यस्वजनार्दनं ॥ आप्तोनःसंजयस्तातशरणंगच्छकेशवं ॥ ६ ॥ दुर्योधनउवाच भगवान्देवकीपुत्रोलोकांश्चेन्निहनिष्यति ॥ प्रवदन्नर्जुनेसख्यंनाहंगच्छेऽद्यकेशवं ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अवाग्गांधारिपुत्रस्तेगच्छत्येषसुदुर्मतिः ॥ ईर्षुर्दुरात्मामानीचश्रेयसांवचनातिगः ॥ ८ ॥ गांधार्युवाच ऐश्वर्यकामदुष्टात्मन्वृद्धानांशासनातिग ॥ ऐश्वर्यजीवितेहित्वापितरंमांचबालिश ॥ ९ ॥ वर्धयन्दुर्हृदांप्रीतिंमांचशोकेनवर्धयन् ॥ निहतोभीमसेनेनस्मर्तासिवचनंपितुः ॥ १० ॥ व्यासउवाच प्रियोसिराजन्कृष्णस्यधृतराष्ट्रनिबोधमे ॥ यस्यतेसंजयोदूतोयस्त्वांश्रेयसियोक्ष्यते ॥ ११ ॥ जानात्येषहृषीकेशंपुराणंयच्चवैपरं ॥ शुश्रूषमाणमैकाग्र्यंमोक्ष्यतेमहतोभयात् ॥ १२ ॥ वैचित्रवीर्यपुरुषाःक्रोधहर्षसमावृताः ॥ सिताबहुविधैःपाशैर्येनतुष्टाःस्वकैर्धनैः ॥ १३ ॥ यमस्यवशमायांतिकाममूढाःपुनःपुनः ॥ अंधनेत्रायथैवांधानीयमानाःस्वकर्मभिः ॥ १४ ॥ एषएकायनःपंथायेनयांतिमनीषिणः ॥ तंदृष्ट्वामृत्युमत्येतिमहांस्तत्रनसज्जति ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अंगसंजयमेशंसपंथानमकुतोभयं ॥ येनगत्वाहृषीकेशंप्राप्नुयांसिद्धिमुत्तमां ॥ १६ ॥

अर्जुनेविशुद्धेकामक्रोधादिमलशून्येसख्यंवदन्भगवानस्ति अद्यकामाद्याक्रांतदशायां नाहंगच्छेनप्राप्नुयां आसुरोभावोनमयात्यक्तुंशक्योऽतोनमेतत्प्राप्तिसंभावनापीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अवाक्अधोनरकमित्यर्थः श्रेयसांसाधूनांवचनातिगःउपदेशावमानी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ऐकाग्र्यंशुश्रूषमाणंसेवमानंत्वांमोक्ष्यतेमोचयिष्यति ॥ १२ ॥ सिताःबद्धाः पाशैःकामादिभिः ॥ १३ ॥ अंधोनेतायेषांतेअंधनेत्राः ॥ १४ ॥ एषःज्ञानमार्गः एकायनःएकस्यब्रह्मणःप्रापकः तंदृष्ट्वातंमार्गंज्ञात्वा मृत्युंसंसारंअत्येतिअतिक्रम्यगच्छति अभ्येतीतिपाठेआत्मत्वेनमृत्युरप्येनंप्रविशतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपि तत्रसंसारेमहान्नसज्जतिसक्तोनभवति ॥ १५ ॥ सिद्धिंमोक्षं ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अकृतात्माअजितमनाः कृतात्मानंनित्यसिद्धंप्रत्यगात्मानं आत्मनःस्वस्यइंद्रियनिग्रहादन्यत्र इंद्रियनिग्रहंविना क्रियायागादिरूपा उपायःप्राप्त्युपायोनास्ति॥१७॥ इंद्रियाणांअप्रमादतःअवहिततयाकाम त्यागःअप्रमाद.अविहिंसेतिछेदः ज्ञानस्ययोनिःकारणं॥१८॥ च्यवतुतत्त्वात्प्रच्युतामाभूत् यतस्ततःसर्वेभ्यआंतरेभ्योबाह्येभ्यश्चविषयेभ्योनियच्छनिगृह्णीष्व॥१९॥ इंद्रियाणांसमनस्कानांधारणंनिग्रहणं ॥२०॥आगमाधिगमात्शास्त्रयुक्त्योर्लाभात् योगात्चित्तवृत्तिनिरोधात् वशीईश्वरः तत्त्वेस्वयाथात्म्ये विषये प्रसीदतिज्ञानदानेनअनुगृह्णाति॥२१॥ इ०उ०नै०भा०ऊनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ७०॥ भूयइति नाम्नांकर्मणांचअर्थवित्भूत्वा॥१॥ यावदभिजानेतावत् वदामीतिशेषः वस्तुतस्तुसःअप्रमेयोवाचामगोचरः॥२॥ वस्तेआच्छादयतिमाययाआवृणोतीतिवावस्यतिस्त्वभातिभुवनमितिवावस

संजयउवाच नाकृतात्माकृतात्मानंजातुविद्याज्जनार्दनं॥ आत्मनस्तुक्रियोपायोनान्यत्रेंद्रियनिग्रहात्॥१७॥ इंद्रियाणामुदीर्णानांकामत्यागोऽप्रमादतः॥ अप्रमादोऽविहिंसाचज्ञानयोनिरसंशयं॥१८॥ इंद्रियाणांयमेयत्तोभवराजन्नतंद्रितः॥ बुद्धिश्चतेमाच्यवतुनियच्छैनांयतस्ततः॥१९॥ एतज्ज्ञानंविदुर्विप्राध्रुवमिंद्रियधारणं॥ एतज्ज्ञानंचपंथाश्चयेनयांतिमनीषिणः॥२०॥ अप्राप्यःकेशवोराजन्निंद्रियैरजितैर्नृभिः॥ आगमाधिगमाद्योगाद्वशीतत्त्वेप्रसीदति॥२१॥ इति०म०उ०यानसं०संजयवाक्येऊनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥७०॥ धृतराष्ट्रउवाच भूयोमेपुंडरीकाक्षंसंजयाचक्ष्वपृच्छतः॥ नामकर्मार्थवित्तातप्राप्नुयांपुरुषोत्तमं॥१॥ संजयउवाच श्रुतंमेवासुदेवस्यनामनिर्वचनंशुभं॥ यावत्तत्राभिजानेहमप्रमेयोहिकेशवः॥२॥वसनात्सर्वभूतानांवसुत्वाद्देवयोनितः॥वासुदेवस्ततोवेद्योबृहत्त्वाद्विष्णुरुच्यते॥३॥मौनाद्ध्यानाच्चयोगाच्चविद्धिभारतमाधवं॥सर्वतत्त्वमयत्वाच्चमधुहामधुसूदनः॥४॥कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः॥विष्णुस्तद्भावयोगाच्चकृष्णोभवतिसात्वतः॥५॥पुंडरीकंपरंधामनित्यमक्षयमव्ययं॥तद्भावात्पुंडरीकाक्षोदस्युत्रासाज्जनार्दनः॥६॥

त्यस्मिन्भुवनमितिवावासुःसचासौदेवोद्योतमानश्चवासुदेवः वसंतिदेवाअस्मिन्नितिवा करणग्रामस्योद्भवंप्रलयस्थानमित्यर्थः बृहत्त्वाद्व्यापकत्वात् वेवेष्टिव्याप्नोतिसर्वमितिविष्णुः॥३॥मौनात् ध्यानाच्चयोगाच्चेति माधीवृत्तिःतांस्वस्यउपाधिभूतांमौनादिभिःधवयतिदूरीकरोतीतिमाधवः मौनंमुनेःकर्ममननंशास्त्रतोयुक्तितश्चतत्त्वालोचनं ध्यानंनिश्चितेतत्त्वेचेतसःप्रणिधानं योगस्तस्यैवचेतसोनिरोधः मधुसूदनोमधोर्दैत्यस्यनाशकःश्रीकृष्णः सर्वाणिचतुर्विंशतिसंख्यानितत्त्वानितन्मयत्वात्तत्प्रधानत्वात् मधुहामधूनिपृथिव्यादीनिहंतिसंहरतिगच्छंतिवाएनमितिमधुहा इयंपृथिवीसर्वेषांभूतानांमध्वस्यै पृथिव्यैसर्वाणिभूतानिमध्वितिश्रुत्यापृथिव्यादितत्त्वजातस्यमधुशब्देनैवनिर्देशात्॥४॥ कृषिःकर्षत्यात्मनिसर्वंसंहरतीतिकृषिःसर्वप्रपंचबाधावधिभूतंसत्तामात्रं भूवाचकःभवतीतिभूःसत्तातद्वाचकःकृषिरितिशब्दः णश्चनिर्वृतिःसुखंविष्णुस्तद्भावयोर्धात्वर्थयोर्योगात्कृष्णःसन्मात्रानंदरूपोभवतीत्यर्थः॥५॥ पुंडरीकंश्वेतपद्मंतत्सदृशंपुंडरीकमिवपुंडरीकंहृदयकमलंधामवासस्थानंतत्रसन्नपिअक्ष्णोनक्षीयतेहन्यतेवेतिपुंडरीकाक्षःतथाचश्रुतिर्नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतइतिहृत्पद्मदोषैर्जरानाशादिभिःपरमात्मनोऽस्पृष्टत्वमाह दस्युत्रासात् जनंदस्युजनंअर्दयतिपीडयतीतिजनार्दनइत्यर्थः॥६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्वमबाधितत्त्वमस्यास्तीतिसत्वतः तप्पर्वमरुद्धामितिस्मृतोमत्वर्थीयस्तपूप्रत्ययोबाहुलकात्सत्वशब्दादपिबोध्यः अत्रसत्वेनअत्याज्यःसत्वंचयस्यअत्याज्यंससत्वतः सत्वतएवसात्वतः राक्षसवायसादिवत्स्वा
र्थेतद्धितः आर्षवेदस्तेनभातीत्यार्षभऔपनिषदःपुरुषः उपनिषद्वेद्यत्वाद्योगात्वृषभेक्षणः तथाचायंयोगः वृषंधर्मंभासयतीतिवृषभोवेदस्तदेवईक्षणंचक्षुरिवज्ञापकंयस्यसःवृषभेक्षणइति ॥७॥ नजायतइत्य
जः अनीकजित्सेनाजित्कृष्णः देवानांइंद्रियाणांमध्येस्वप्रकाशत्वात्क्रगतावित्यस्मादुत्पूर्वात्अप् उत्उत्कर्षेणऋच्छतिप्रकाशतइतिउदरः दमोस्यास्तीतिदामः दामश्चासावुदरश्चेतिदामोदरः दामादितिपाठे
दमएवदामस्तस्मात् ॥८॥ हर्षादिति हृष्यत्यनेनेतिहृषीकंवृत्तिसुखं सुखंस्वरूपानंदः ईशईशनवान्अतोहृषीकेशः ॥ ९॥ अधोनक्षीयतेजातुइतिविग्रहवाक्येउत्तरपदावयवलोपेनअधोक्षजःसततोर्ध्वरूपः सं
सारधर्मैरस्पृष्टइत्यर्थः ॥१०॥ पूरयतीतिपुरुः सीदंत्यस्मिन्निति सः तस्मात्पुरुषःसचासावुत्तमश्चपुरुषोत्तमः असतःकारणस्यसतःकार्यस्यप्रभवाप्ययात्उत्पत्तिप्रलयस्थानत्वात् ॥११॥ सत्येधर्मे ॥१२॥ स

यतःसत्वान्नच्यवतेयच्चसत्वान्नहीयते॥ सत्वतःसात्वतस्तस्मादार्षभाद्वृषभेक्षणः ॥ ७॥ नजायतेजनित्रायमजस्तस्माद्नीकजित् ॥ देवानांस्वप्रकाशत्वाद्दमा
द्दामोदरोविभुः ॥ ८ ॥ हर्षात्सुखात्सुखैश्वर्याद्धृषीकेशत्वमश्नुते ॥ बाहुभ्यांरोदसीबिभ्रन्महाबाहुरितिस्मृतः ॥ ९ ॥ अधोनक्षीयतेजातुयस्मात्तस्मादधोक्षजः ॥
नराणामयनाच्चापिततोनारायणःस्मृतः ॥ १० ॥ पूरणात्सदनाच्चापिततोसौपुरुषोत्तमः ॥ असतश्चसतश्चैवसर्वस्यप्रभवाप्ययात् ॥ ११ ॥ सर्वस्यचसदाज्ञा
नात्सर्वमेतंप्रचक्षते ॥ सत्येप्रतिष्ठितःकृष्णःसत्यमत्रप्रतिष्ठितं ॥ १२ ॥ सत्यात्सत्यंतुगोविंदस्तस्मात्सत्योपिनामतः ॥ विष्णुर्विक्रमणाद्देवोजयनाज्जिष्णुरुच्य
ते ॥ १३ ॥ शाश्वतत्वाद्नंतश्चगोविंदोवेदनाद्गवां ॥ अतत्त्वंकुरुतेतत्त्वंतेनमोहयतेप्रजाः ॥ १४ ॥ एवंविधोधर्मनित्योभगवान्मधुसूदनः ॥ आगंताहिमहाबाहु
रानृशंस्यार्थमच्युतः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच चक्षु
ष्मतांवैस्पृहयाभिसंजयद्रक्ष्यंतियेवासुदेवंसमीपे ॥ विभ्राजमानंवपुषापरेणप्रकाशयंतंप्रदिशोदिशश्च ॥ १ ॥ ईरयंतंभारतींभारतानामभ्यर्चनीयांशंकरीं
सृंजयानां ॥ बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिंद्यांपरासूनामग्रहणीयरूपां ॥ २ ॥ समुद्यंतंसात्वतमेकवीरंप्रणेतारमृषभंयादवानां ॥ निहंतारंक्षोभणंशात्रवाणांमुंचंतंच
द्विषतांवैयशांसि ॥ ३ ॥

त्यात्धर्मात्तत्फलात्ब्रह्मलोकावधेरपिसत्यंअबाधितंअतःसत्योपिनामतः विशेषेणस्तौति विक्रमतेगच्छतीति विष्णुरित्यर्थः एवंजयतीतिजिष्णुः ॥ १३ ॥शाश्वतत्वात्शश्वद्भव
त्वात् गवांइंद्रियाणांवेदनात्लाभात्प्रकाशाद्वागोविंदः अतत्वंमिथ्याभूतंजगत्तत्त्वंसत्यमिवस्वीयसत्तास्फूर्तिप्रदानेनकरोतितेनहेतुनालोकान्मोहयति ॥ १४ ॥ धर्मेनित्यंसन्निधानात्धर्मनित्यः आगंताआगमि
ष्यति आनृशंस्यार्थंकुरूणांक्षयोमाभूदितिकृपांकर्तुं ॥ १५॥ इ० उ० नै० भा० सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥ ॥७१॥ चक्षुष्मतांभाग्यायस्पृहयामि धन्याश्चक्षुष्मंतइत्यर्थः चक्षुष्मतांज्ञानवतांवा परेणचिन्मात्रेण
वपुषास्वरूपेण ॥ १॥ भारतानांपांडवानांभारतींवाचंईरयंतंअस्मत्सभायांकथयंतं शंकरींकल्याणकरीं बुभूषद्भिःऐश्वर्यमिच्छद्भिः परासूनांमृतानां॥२॥ उद्यंतंप्रकटीभवंतं देहरूपेणेत्यर्थात् शाश्वतंनित्यं ॥ ३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वरेण्यंवरणीयं ॥४॥ ऋषिमुख्यंनारायणंविपश्चितंआत्मज्ञं यतीनांसंन्यासिनांकलशमिवकलशंकरयात्रं समुद्रंयोगमुद्रयोपेतं अरिष्टःअहिंसितःनेमिःपादोयस्यसःअरिष्टनेमिरितिप्रांचः अरिष्टनेमिर्नामतः
अहिंसितमर्यादः नेमिरिवनेमिर्मर्यादा गरुडंजातितः सुपर्णंशोभनपक्षं हरिंहर्त्तारं ॥५॥ आदिःकारणं शुक्रस्यकर्मजन्यस्यबीजभूतस्यपुण्यादेःधातारंप्रतिभूरूपं परेषांविराडादीनांपरंश्रेष्ठं ॥ ६ ॥ निर्माणंरच

द्रष्टारोहिकुरवस्तंसमेतामहात्मानंशत्रुहणंवरेण्यं ॥ब्रुवंतंवाचमनृशंसरूपांवृष्णिश्रेष्ठंमोहयंतंमदीयान् ॥ ४ ॥ ऋषिंसनातनतमंविपश्चितंवाचःसमुद्रंकलशं
यतीनां॥ अरिष्टनेमिंगरुडंसुपर्णंहरिंप्रजानांभुवनस्यधाम ॥ ५ ॥ सहस्रशीर्षंपुरुषंपुराणमनादिमध्यांतमनंतकीर्तिं ॥ शुक्रस्यधातारमजंचनित्यंपरंपरेषांश
रणंप्रपद्ये ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यनिर्माणकरंजनित्रंदेवासुराणामथनागरक्षसां॥ नराधिपानांविदुषांप्रधानमिंद्रानुजंतंशरणंप्रपद्ये॥७॥ इति०उ०यानसं०धृतरा
ष्ट्रवाक्येएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ समाप्तंचयानसंधिपर्व ॥७॥ अथभगवद्यानपर्व॥ वैशंपायनउवाच संजयेप्रतियातेतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥
अभ्यभाषतदाशार्हमृषभंसर्वसात्वतां ॥ १ ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल॥ नचत्वदन्यंपश्यामियोनआपत्सुतारयेत्॥ २ ॥ त्वांहिमाधवमाश्रि
त्य निर्भयामोघदर्पितं॥ धार्तराष्ट्रंसहामात्यंस्वयंसमनुयुंक्ष्महे॥ ३॥ यथाहिसर्वास्वापत्सुपासिवृष्णीनरिंदम॥ तथातेपांडवारक्ष्याःपाह्यस्मान्महतोभयात्॥४॥
श्रीभगवानुवाच अयमस्मिमहाबाहोब्रूहियत्तेविवक्षितं॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयत्त्वंवक्ष्यसिभारत॥५॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंतेधार्तराष्ट्रस्यसपुत्रस्य
चिकीर्षितं॥ एतद्धिसकलंकृष्णसंजयोमांयदब्रवीत्॥ ६ ॥ तन्मतंधृतराष्ट्रस्यसोस्यात्माऽविवृतांतरः॥ यथोक्तंदूतआचष्टेवध्यःस्यादन्यथाब्रुवन्॥ ७॥अप्रदाने
नराज्यस्यशांतिमस्मासुमार्गति ॥ लुब्धःपापेनमनसाचरन्नसममात्मनः ॥ ८ ॥ यत्तद्द्वादशवर्षाणिवनेषुत्युषितावयं॥ छद्मनाशरदंचैकांधृतराष्ट्रस्यशासना
त्॥ ९ ॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्धृतराष्ट्रइतिप्रभो॥ नाहास्मसमयंकृष्णतद्धिनोब्राह्मणाविदुः॥ १०॥ गृद्धोराजाधृतराष्ट्रःस्वधर्मंनानुपश्यति॥ वश्यत्वात्पुत्रगृ
द्धित्वान्मंदस्यान्वेतिशासनं॥ ११॥ सुयोधनमतेतिष्ठन्राजास्मासुजनार्दन॥ मिथ्याचरतिलुब्धःसन्चरन्हिप्रियमात्मनः॥१२॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंमातरं
ततः॥ संविधातुंनशक्नोमिमित्राणांवाजनार्दन॥१३॥

ना जनित्रंजनयितारं॥७॥ इ०उ०नै०भा०एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥७॥ संजयेइति ॥१॥२॥ मोघंदर्पितंयस्य अनुयुंक्ष्महे
प्रार्थयामहे॥३॥४॥५॥६॥ अविवृतांतरःप्रकाशितभावः॥७॥८॥ छद्मनाअज्ञातचर्यया॥९॥ स्थातास्थास्यति नःअस्माकं तस्मिन्चतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंगृह्णीतेत्यस्मिन् नअहास्मनत्यक्तवंतोवयं॥१०॥११॥
॥१२॥ मातरंसंविधातुंसम्यक्पोषयितुं ततः तत्रस्थामित्यर्थः मित्राणांकर्मणिषष्ठी मातुरितिपाठेअंततोऽन्येषांवणिक्प्रभृतीनांनागरिकाणांपरित्यागेपि मातरंमित्राणिचविदुरादीनिसंविधातुमितिप्राग्वत्॥१३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

काशिभिःराजभिः नाथेननाथवता भवदनुग्रहात्शक्तेनापीत्यर्थः ॥१४॥ अवसीयतेसंस्थीयतेस्मिन्नित्यवसानं यावज्जीवकंवासस्थानं ॥१५॥ नःअस्माकंकृतेभरताःभरतवंश्याभीष्मादयः मानशन्मानश्यं तु ॥१६॥ तानपिभरतानपि ॥१७॥ कुलेइतिद्वाभ्यांगर्वजादोषसंततिरुक्ता ॥१८॥१९॥ द्विजाःअर्थिनः ॥२०॥ प्रेतसत्वात्प्रगतबुद्धेर्मृतादित्यर्थः ॥२१॥२२॥ धर्मंधर्मकारणं सर्वंयज्ञदानादि येअधनास्ते

काशिभिश्चेदिपांचालैर्मत्स्यैश्चमधुसूदन ॥ भवताचैवनाथेनपंचग्रामावृतामया ॥ १४ ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदीवारणावतं ॥ अवसानंचगोविंदकंचिदेवात्रपंचमं ॥ १५ ॥ पंचनस्तातदीयंतांग्रामावानगराणिवा ॥ वसेमसहितायेषुमाचनोभरतानशन् ॥ १६ ॥ नचतानपिदुष्टात्माधार्तराष्ट्रोनुमन्यते ॥ स्वाम्यमात्मनिमत्वासावतोदुःखतरंनुकिं ॥ १७ ॥ कुलेजातस्यवृद्धस्यपरवित्तेषुगृद्धतः ॥ लोभःप्रज्ञानमाहंतिप्रज्ञाहंतिहताह्रियं ॥ १८ ॥ ह्रीर्हताबाधतेधर्मंधर्मोहंतिहतःश्रियं ॥ श्रीर्हतापुरुषंहंतिपुरुषस्याधनंवधः ॥ १९ ॥ अधनाद्धिनिवर्ततेज्ञातयःसुहृदोद्विजाः ॥ अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथाकृष्णपतत्रिणः ॥ २० ॥ एतच्चमरणंतातयन्मत्तःपतितादिव ॥ ज्ञातयोविनिवर्ततेप्रेतसत्वादिवासवः ॥ २१ ॥ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते ॥ २२ ॥ धनमाहुःपरंधर्मंधनेसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ जीवंतिधनिनोलोकेमृतायेत्वधनानराः ॥ २३ ॥ येधनादपकर्षंतिनरंस्वबलमास्थिताः ॥ तेधर्ममर्थंकामंचप्रमथ्नंतिनरंचतं ॥ २४ ॥ एतामवस्थांप्राप्यैकेमरणंवव्रिरेजनाः ॥ ग्रामायैकेवनायैकेनाशायैकेप्रवव्रजुः ॥ २५ ॥ उन्मादमेकेपुष्यंतियांत्यन्येद्विषतांवशं ॥ दास्यमेकेचगच्छंतिपरेषामर्थहेतुना ॥ २६ ॥ आपदेवास्यमरणात्पुरुषस्यगरीयसी ॥ श्रियोविनाशस्तद्ध्यस्यनिमित्तंधर्मकामयोः ॥ २७ ॥ यदस्यधर्म्यंमरणंशाश्वतंलोकवर्त्मवत् ॥ समंतात्सर्वभूतानांनतदत्येतिकश्चन ॥ २८ ॥ नतथाबाध्यतेकृष्णप्रकृत्यानिर्धनोजनः ॥ यथाभद्रांश्रियंप्राप्यतयाहीनःसुखैधितः ॥ २९ ॥ सतदात्मापराधेनसंप्राप्तोव्यसनंमहत् ॥ सेंद्रान्गर्हयतेदेवान्नात्मानंचकथंचन ॥ ३० ॥ नचास्यसर्वशास्त्राणिप्रभवंतिनिबर्हणे ॥ सोभिक्रुध्यतिभृत्यानांसुहृदश्चाभ्यसूयति ॥ ३१ ॥ तत्तदामन्युरेवैतिसभूयःसंप्रमुह्यति ॥ समोहवशमापन्नःक्रूरंकर्मनिषेवते ॥ ३२ ॥ पापकर्मतयाचैवसंकरंतेनपुष्यति ॥ संकरोनरकायैवसाकाष्ठापापकर्मणां ॥ ३३ ॥

मृताएव ॥२३॥२४॥ एतांनिर्धनताख्यां एकेनागरिकाः ग्रामायकुग्रामवासार्थं वनायास्मदादयः नाशायमरणाय ॥ २५ ॥ २६ ॥ आपत्पदार्थमाह श्रियोविनाशइति तद्धिश्रीर्हि॥२७॥धर्म्यंदेहस्वभावात्प्राप्तं नतुदारिद्र्याद्यपराधजं मरणंतच्छाश्वतंअनिमित्तमित्यर्थः समंतात्सर्वत्र अपरिहार्यमितिशेषः नात्येतिनातिक्रामति॥२८॥२९॥तदासंपत्काले आत्मापराधेनचित्तदोषेणरागादिना नात्मानंचेत्यस्यनचात्मानमित्यर्थः ॥३०॥ अस्यव्यसनस्यनिबर्हणेनाशनिमित्तं॥३१॥तत्तदा सर्वदेत्यर्थः मन्युःक्रोधः तद्वानेवेत्यर्थः मुह्यतिकार्याकार्येनजानाति॥३२॥३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंश्रियायुक्तानांनरकप्राप्तिमुक्त्वातेषांउद्धारोपायमाह तस्येति तस्यश्रीमतःअविद्ययानिद्राणस्य प्रज्ञाविवेकःसएवप्रबोधोजागरणं यतःप्रज्ञाचक्षुःपुमान्तरिष्यति अविद्यामितिशेषः ॥ ३४ ॥ तरणेक्रममाह प्रज्ञेति धर्मं करोतीतिशेषः तस्यधर्मस्यह्रीरकार्यकरणान्निवृत्तिहेतुश्चेतोवृत्तिविशेषः ह्रीहीनेनकृतोधर्मोप्यधर्मएवेतिभावः ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७॥ अह्रीकःतिर्यक्स्थावरतुल्योनमनुष्यइत्यर्थः ॥ ३८॥ ॥ ३९॥ इदंह्रीमत्त्वंतेत्वयामयिदृष्टं ॥ ४० ॥ अत्रश्रीनिमित्तं नःअस्माकं ॥ ४१ ॥ प्रथमःकल्पःमुख्यःपक्षः समभूताःनिर्वैरत्वंगताः ॥ ४२ ॥ रौद्रकर्मरौद्रकर्मणां सुपांसुलुगितिसप्तम्याश्चलुक् क्षयोदया

नचेत्प्रबुध्यतेकृष्णनरकायैवगच्छति॥ तस्यप्रबोधःप्रज्ञैवप्रज्ञाचक्षुस्तरिष्यति ॥ ३४॥ प्रज्ञालाभेहिपुरुषःशास्त्राण्येवान्ववेक्षते ॥ शास्त्रनिष्ठःपुनर्धर्मंतस्यह्रीरंगमुत्तमं ॥ ३५॥ ह्रीमान्हिपापंप्रद्वेष्टितस्यश्रीरभिवर्धते॥ श्रीमान्सयावद्भवतितावद्भवतिपूरुषः॥ ३६॥ धर्मनित्यःप्रशांतात्माकार्ययोगवहःसदा॥ नाधर्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्तते॥ ३७॥ अह्रीकोवाविमूढोवानैवस्त्रीनपुनःपुमान्॥ नास्याधिकारोधर्मेस्तियथाशूद्रस्तथैवसः ॥ ३८॥ ह्रीमानवतिदेवांश्चपितॄनात्मानमेवच॥ तेनामृतत्वंव्रजतिसाकाष्ठापुण्यकर्मणां॥ ३९॥ तदिदंमयितेदृष्टंप्रत्यक्षंमधुसूदन ॥ यथाराज्यात्परिभ्रष्टोवसामिवसतीरिमाः॥ ४० ॥ तेवयंनश्रियंहातुमलंन्यायेनकेनचित्॥ अत्रनोयतमानानांवधश्चेदपिसाधुतत्॥४१॥ तत्रनःप्रथमःकल्पोयद्वयंतेचमाधव ॥ प्रशांताःशमभूताश्चश्रियंतामश्नुवीमहि॥ ४२॥ तत्रैषापरमाकाष्ठारौद्रकर्मक्षयोदया॥ यद्वयंकौरवान्हत्वातानिराशृण्यवाप्नुमः॥ ४३ ॥ येपुनःस्युरसंबद्धाअनार्याःकृष्णशत्रवः ॥ तेषामप्यवधःकार्यःकिंपुनर्येस्युरीदृशाः॥ ४४॥ ज्ञातयश्चैवभूयिष्ठाःसहायागुरवश्चनः॥ तेषांवधोतिपापीयान्किंनुयुद्धेस्तिशोभनं॥ ४५॥ पापःक्षत्रियधर्मोयंवयंचक्षत्रबंधवः ॥ सनःस्वधर्मोधर्मोवावृत्तिरन्याविगर्हिता॥ ४६॥ शूद्रःकरोतिशुश्रूषांवैश्यावैपण्यजीविकाः॥ वयंवधेनजीवामःकपालंब्राह्मणैर्वृतं॥ ४७॥ क्षत्रियःक्षत्रियंहंतिमत्स्योमत्स्येनजीवति॥ श्वाश्वानंहंतिदाशार्हपश्यधर्मोयथागतः॥ ४८॥ युद्धेकृष्णकलिर्नित्यंप्राणाःसीदंतिसंयुगे॥ बलंतुनीतिमाधाययुध्येजयपराजयौ॥ ४९॥ नात्मच्छंदेनभूतानांजीवितंमरणंतथा॥ नाप्यकालेसुखंप्राप्यंदुःखंवापियदूत्तम ॥५०॥ एकोह्यपिबहून्हंतिघ्नंत्येकंबहवोप्युत॥ शूरंकापुरुषोहंतिअयशस्वीयशस्विनं॥ ५१॥

क्षयपूर्वकउदयोयस्यांसा रौद्रकर्मणांपरमाकाष्ठेतिसंबंधः ॥ ४३ ॥ असंबद्धाःअबांधवाः अवधःवधविरुद्धंपालनं ईदृशाइतिबांधवाआर्याअशत्रवश्चयेतेषामवधःकार्यइतिकिमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ तदेवाह ज्ञातयइति भूयिष्ठाःअतिमहांतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कपालंभिक्षापात्रं ॥ ४७ ॥ यथायेनप्रकारेणआगतःकुलपरंपरयाप्राप्तस्तंपश्येतियोजना ॥ ४८ ॥ बलमिति नीतिमेवबलंकृत्वायुध्येयोत्स्ये जयपराजयौतुआत्मच्छंदेनस्वेच्छयानभवतः तथातद्वत्भूतानांजीवितंमरणंचस्वेच्छयानस्तः ॥ ४९ ॥ ५०.॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पराजयभयाद्यपयानेपलायनेपिअपचयःक्षयव्ययौचदृष्टौभवतएव अपचयोदीनता क्षयोमरणं तत्रहेतुः व्ययःद्रव्यादेर्नाशः ॥५२॥५३॥ विजयोप्यजयःपराजयएवइष्टजननाशादित्याह यस्येति ॥५४॥ दयितंपुत्रादि हेअंग बलहीनस्यजातिबलहीनस्य ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यवीयान्कनिष्ठः अनुशयःपश्चात्तापः ॥ ५७ ॥ अनुबंधोदोषोत्पादःसचपापःकष्टप्रदः शेषःशत्रोः शेषंस्वस्य॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अनिर्वृत्तेनअस्वस्थेन ॥६१॥६२॥६३॥ अतइति यतःअंतरंछिद्रंनित्यंअपरिहार्यंअतोहेतोःअंततोऽन्यथास्वस्यशत्रोर्वानाशंविनाशांतिर्नास्ति ॥ ६४॥ अयंदोषःनाशाख्यः अंततइत्येतद्याचष्टे पौरुषेयइति

जयोनैवोभयोर्दृष्टोनोभयोश्चपराजयः ॥ तथैवापचयोदृष्टोव्यपयानेक्षयव्ययौ ॥ ५२ ॥ सर्वथावृजिनंयुद्धंकोघ्नन्नप्रतिहन्यते ॥ हतस्यचहृषीकेशसमौजयप
राजयौ ॥ ५३ ॥ पराजयश्चमरणान्मन्येनैवविशिष्यते ॥ यस्यस्याद्विजयःकृष्णतस्याप्यपचयोध्रुवं ॥ ५४ ॥ अंततोदयितंघ्नंतिकेचिदप्यपरेजनाः ॥ तस्यांगब
लहीनस्यपुत्रान्भ्रातॄनपश्यतः ॥ ५५ ॥ निर्वेदोजीवितेकृष्णसर्वतश्चोपजायते ॥ येह्येवधीरान्हीमंतआर्याःकरुणवेदिनः ॥ ५६ ॥ तएवयुद्धेहन्यंतेयवीयान्मुच्य
तेजनः ॥ हत्वाप्यनुशयोनित्यंपरानपिजनार्दन ॥ ५७॥ अनुबंधश्चपापोत्रशेषश्चाप्यवशिष्यते ॥ शेषोहिबलमासाद्यनशेषमनुशेषयेत् ॥ ५८ ॥ सर्वोच्छेदेचय
ततेवैरस्यांतविधित्सया ॥ जयोवैरंप्रसृजतिदुःखमास्तेपराजितः ॥ ५९ ॥ सुखंप्रशांतःस्वपितिहित्वाजयपराजयौ ॥ जातवैरश्चपुरुषोदुःखंस्वपितिनित्यदा ॥
॥ ६० ॥ अनिर्वृत्तेनमनसासर्पइववेश्मनि ॥ उत्सादयतियःसर्वंयशसासविमुच्यते ॥ ६१ ॥ अकीर्तिंसर्वभूतेषुशाश्वतींसनियच्छति ॥ नहिवैराणिशाम्यंति
दीर्घकालधृतान्यपि ॥ ६२ ॥ आख्यातारश्चविद्यंतेपुमांश्चेद्विद्यतेकुले ॥ नचापिवैरंवैरेणकेशवव्युपशाम्यति ॥ ६३ ॥ हविषाग्निर्यथाकृष्णभूयएवाभिवर्धते ॥
अतोन्यथानास्तिशांतिर्नित्यमंतरमंततः ॥ ६४ ॥ अंतरंलिप्समानानामयंदोषोनिरंतरः ॥ पौरुषेयोहिबलवानाधिर्हृदयबाधनः ॥ तस्यत्यागेनवाशांतिर्मरणे
नापिवाभवेत् ॥ ६५ ॥ अथवामूलघातेनद्विषतांमधुसूदन ॥ फलनिर्वृत्तिरिद्धास्यात्तन्नृशंसतरंभवेत् ॥ ६६ ॥ यातुत्यागेनशांतिःस्यात्तदृतेवधएवसः ॥ संश
याच्चसमुच्छेदाद्द्विषतामात्मनस्तथा ॥ ६७॥ नचत्यक्तुंतदिच्छामोनचेच्छामकुलक्षयं ॥ अत्रयाप्रणिपातेनशांतिःसैवगरीयसी ॥ ६८ ॥

सार्धेन ॥ ६५ ॥ द्विषतांमूलघातेनफलनिर्वृत्तिःनिष्कंटकराज्यप्राप्तिःइद्धाप्रदीप्तास्यात्तावताचनृशंसतरंनभवेत्नृशंसंतुभवेदेवेत्यर्थः अतःशमएवश्रेयानितिभावः ॥ ६६ ॥ त्यागेन राज्यस्येतिशेषः तदृते राज्यंविना द्विषतांसंशयात्किंशत्रवश्छिद्रेप्रहरिष्यंतिउतउपेक्षांकरिष्यंतीत्येवंरूपात् आत्मनःभ्रष्टश्रीकस्यसद्यःसमुच्छेदात्नाशसंभवात् अतोराज्यत्यागोनयुक्तइतिभावः ॥६७॥ सिद्धांतमाह नचेति॥६८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वथासामदानभेदैः राज्यार्थंयतमानानांयुद्धंप्रसिद्धं अवश्यंकर्त्तव्यमित्यर्थः नतुअपराक्रमःक्लीबत्वं युक्तइतिशेषः ॥ ६९ ॥ दारुणंयुद्धं तच्छुनामिवनियमित्यर्थः ॥ ७० ॥ दृष्टांतंविवृणोति लांगूलेति अत्रलांगूलेनध्वजउपमीयते क्ष्वेडाध्वनिकौटिल्यंपरस्परछिद्रान्वेषणंच प्रतिवाचःपरस्परनिंदास्वप्रशंसाच विवर्त्तनंभूमौलुंठनं दंतदर्शनंमुखस्यव्यादानेन आरावःभषणं पक्षेसिंहनादः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स

सर्वथायतमानानामयुद्धमभिकांक्षतां ॥ सांत्वेप्रतिहतेयुद्धंप्रसिद्धंनापराक्रमः ॥ ६९ ॥ प्रतिघातेनसांत्वस्यदारुणंसंप्रवर्तते ॥ तच्छुनामिवसंपातेपंडितैरुपलक्षितं ॥ ७० ॥ लांगूलचालनंक्ष्वेडाप्रतिवाचोविवर्तनं ॥ दंतदर्शनमारावस्ततोयुद्धंप्रवर्तते ॥ ७१ ॥ तत्रयोबलवान्कृष्णजित्वासोत्तितदामिषं ॥ एवमेवमनुष्येषुविशेषोनास्तिकश्चन ॥ ७२ ॥ सर्वथात्वेतदुचितंदुर्बलेषुबलीयसां ॥ अनादरोविरोधश्चप्रणिपातीहिदुर्बलः ॥ ७३ ॥ पिताराजाचवृद्धश्चसर्वथामानमर्हति ॥ तस्मान्मान्यश्चपूज्यश्चधृतराष्ट्रोजनार्दन ॥ ७४ ॥ पुत्रस्नेहश्चबलवान्धृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ सपुत्रवशमापन्नःप्रणिपातंप्रहास्यति ॥ ७५ ॥ तत्रकिंमन्यसेकृष्णप्राप्तकालमनंतरं ॥ कथमर्थाच्चधर्माच्चनहीयेमहिमाधव ॥ ७६ ॥ ईदृशेत्यर्थकृच्छ्रेस्मिन्कमन्यंमधुसूदन ॥ उपसंप्रष्टुमर्हामित्वामृतेपुरुषोत्तम ॥ ७७ ॥ प्रियश्चप्रियकामश्चगतिज्ञःसर्वकर्मणां ॥ कोहिकृष्णास्तिनस्त्वादृक्सर्वनिश्चयवित्सुहृत् ॥ ७८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजंजनार्दनः ॥ उभयोरेववामर्थेयास्यामिकुरुसंसदं ॥ ७९ ॥ शमंतत्रलभेयंचेद्युष्मदर्थमहापयन् ॥ पुण्यंमेसुमहाराजंश्चरितंस्यान्महाफलं ॥ ८० ॥ मोचयेयंमृत्युपाशात्संरब्धान्कुरुसृंजयान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चसर्वांचपृथिवीमिमां ॥ ८१ ॥ युधिष्ठिरउवाच नममैतन्मतंकृष्णयत्त्वंयायाःकुरून्प्रति ॥ सुयोधनःसूक्तमपिनकरिष्यतितेवचः ॥ ८२ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदुर्योधनवशानुगं ॥ तेषांमध्यावतरणंतवकृष्णनरोचये ॥ ८३ ॥ नहिनःप्रीणयेद्द्रव्यंनदेवत्वंकुतःसुखं ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंतवद्रोहेणमाधव ॥ ८४ ॥ श्रीभगवानुवाच जानाम्येतांमहाराजधार्तराष्ट्रस्यपापतां ॥ अवाच्यास्तुभविष्यामःसर्वलोकेमहीक्षितां ॥ ८५ ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यसंयुगेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ ८६ ॥ अथचेत्तेप्रवर्तेतमयिकिंचिदसांप्रतं ॥ निर्दहेयंकुरून्सर्वानितिमेधीयतेमतिः ॥ ८७ ॥ नजातुगमनंपार्थभवेत्तत्रनिरर्थकं ॥ अर्थप्राप्तिःकदाचित्स्याद्ंततोवाप्यवाच्यता ॥ ८८ ॥

र्वथेति अनादरेराज्यस्याप्राप्तिः युद्धेकुलक्षयः प्रणिपातेतुदौर्बल्यप्रसिद्धिः ॥ ७३ ॥ अंत्यःपक्षोपिनसेत्स्यतीत्याह पितेतिद्वाभ्यां ॥ ७४ ॥ प्रहास्यतिनस्वीकरिष्यति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ तेत्वत्संबंधिनिमयिचेत्कुरुकृतंअसांप्रतंअयुक्तंवधबंधादिप्रवर्त्तेत तदानिर्दहेयंकुरूनित्यन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८९ ॥ कुरून्गत्वा तथावदेतिशेषः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ यदीति अधर्मेणसांत्वंनोराज्यार्धार्हाणांपंचग्रामदानेन अधर्मेणइतरत्द्यूतेनैवराज्यप्रत्यादानं बृहदश्वादक्षत्हृदयस्यप्राप्तत्वात् यद्यद्धर्मेणेतिसत्यं
वेतिचपाठेत्वनृतस्यधर्मसंयुक्तत्वमहिंसाप्राधान्येनबोध्यं ॥ ९३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ संजयस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ नैष्ठिकंकर्मयावज्जी

युधिष्ठिरउवाच यत्तुभ्यंरोचतेकृष्णस्वस्तिप्राप्नुहिकौरवान् ॥ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामिपुनरागतं ॥ ८९ ॥ विष्वक्सेनकुरून्गत्वाभरतान्शमयन्प्रभो ॥ य
थासर्वेसुमनसःसहस्यामसुचेतसः ॥ ९० ॥ भ्राताचासिसखाचासिबीभत्सोर्ममचप्रियः ॥ सौहृदेनाविशंक्योसिस्वस्तिप्राप्नुहिभूतये ॥ ९१ ॥ अस्मान्वेत्थप
रान्वेत्थवेत्थार्थान्वेत्थभाषितुं ॥ यद्यदस्मद्धितंकृष्णतत्तद्वाच्यःसुयोधनः ॥ ९२ ॥ यद्यधर्मेणसंयुक्तमुपपद्येद्धितंवचः ॥ तत्तत्केशवभाषेथाःसांत्वंवायदिवेतरत्
॥ ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणियुधिष्ठिरकृतकृष्णप्रेरणेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीभगवानुवाच संजय
स्यश्रुतंवाक्यंभवतश्चश्रुतंमया ॥ सर्वंजानाम्यभिप्रायंतेषांचभवतश्चयः ॥ १ ॥ तवधर्माश्रिताबुद्धिस्तेषांवैराश्रयामतिः ॥ यदयुद्धेनलभ्येतततेबहुमतंभवे
त् ॥ २ ॥ नचैवंनैष्ठिकंकर्मक्षत्रियस्यविशांपते ॥ आहुराश्रमिणःसर्वेनभैक्षंक्षत्रियश्चरेत् ॥ ३ ॥ जयोवधोवासंग्रामेधात्रादिष्टःसनातनः ॥ स्वधर्मःक्षत्रियस्यै
षकार्पण्यंनप्रशस्यते ॥ ४ ॥ नहिकार्पण्यमास्थायशक्यावृत्तिर्युधिष्ठिर ॥ विक्रमस्वमहाबाहोजहिशत्रून्परंतप ॥ ५ ॥ अतिगृद्धाःकृतस्नेहादीर्घकालंसहोषिताः ॥
कृतमित्राःकृतबलाधार्तराष्ट्राःपरंतप ॥ ६ ॥ नपर्यायोस्तियत्साम्यंत्वयिकुर्युर्विशांपते ॥ बलवत्तांहिमन्यंतेभीष्मद्रोणकृपादिभिः ॥ ७ ॥ यावच्चमार्दवेनैतान्राज
न्नुपचरिष्यसि ॥ तावदेतेहरिष्यंतितवराज्यमरिंदम ॥ ८ ॥ नानुक्रोशान्नकार्पण्यान्नचधर्मार्थकारणात् ॥ अलंकर्तुंधार्तराष्ट्रास्तवकाममरिंदम ॥ ९ ॥ एतदेवनि
मित्तंतेपांडवास्तुयथात्वयि ॥ नान्वतप्यंतकौपीनंतावत्कृत्वापिदुष्करं ॥ १० ॥ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यचधीमतः ॥ ब्राह्मणानांचसाधूनांराज्ञश्चनगरस्य
च ॥ ११ ॥ पश्यतांकुरुमुख्यानांसर्वेषामेवतत्त्वतः ॥ दानशीलंमृदुंदांतंधर्मशीलमनुव्रतं ॥ १२ ॥ यत्त्वामुपधिनाराजन्द्यूतेवंचितवांस्तदा ॥ नचापत्रपतेतेनन्नृ
शंसःस्वेनकर्मणा ॥ १३ ॥

वंब्रह्मचर्यपारिव्राज्यंच विहितमितिशेषः ॥ ३ ॥ कार्पण्यंग्रामपंचकंदेहीतिदीनवचनं ॥ ४ ॥ वृत्तिःजीविकाकर्तुमितिशेषः ॥ ५ ॥ अतिगृद्धाःअत्यं
तलुब्धाः ॥ ६ ॥ पर्यायउपायः यद्येन बलवत्तां स्वस्येतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनुक्रोशात्भवसुकृपातः कार्पण्यात्स्वस्यदैन्यात् अलंकर्तुंपूर्णंकर्तुंनसमर्थाः ॥ ९ ॥ निमित्तंअशमेकारणं हेपांडव
त्वयिकौपीनंधारयतिसतितेकौरवाःनान्वतप्यंतपश्चात्तापंनकृतवंतः तावत्वनवासादि ॥ १० ॥ पितामहादीननादृत्यउपधिनाछलेनत्वांद्यूतेवंचितवानितिसार्धद्वयसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ अतुदत्पीडितवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रकृतिंपंचतां मयिमत्समीपेनष्टाप्रकृतिःशौर्यादिरूपःस्वभावोयेषां ॥ १७ ॥ १८ ॥ गौरिवसर्वभोज्येत्युपहासोगौगौरिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ईषत्कार्यःअनायाससाध्यः प्रस्कुंदेनचक्राकारयावेदिकया कुंदश्चक्रभ्रमेमेघइतिविश्वः पारस्करादित्वात्सुट् प्रस्कंदेनेतिपाठेमध्यमशिफयेतिप्रांचः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ द्वि

तथाशीलसमाचारेराजन्माप्रणयंकृथाः ॥ वध्यास्तेसर्वलोकस्यकिंपुनस्तवभारत ॥ १४ ॥ वाग्भिस्त्वप्रतिरूपाभिरतुदत्त्वांसहानुजं ॥ श्लाघमानःप्रहृष्टःसन्
भ्रातृभिःसहभाषते ॥ १५ ॥ एतावत्पांडवानांहिनास्तिकिंचिदिहस्वकं ॥ नामधेयंचगोत्रंचतदप्येषांनशिष्यते ॥ १६ ॥ कालेनमहताचैषांभविष्यतिपराभवः ॥
प्रकृतिंतेभजिष्यंतिनष्टप्रकृतयोमयि ॥ १७ ॥ दुःशासनेनपापेनतदाद्यूतेप्रवर्तिते ॥ अनाथवत्तदादेवीद्रौपदीसुदुरात्मना ॥ १८ ॥ आकृष्यकेशेरुदतीसभायां
राजसंसदि ॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतोगौरितिव्याहृतामुहुः ॥ १९ ॥ भवतावारिताःसर्वेभ्रातरोभीमविक्रमाः ॥ धर्मपाशनिबद्धाश्चनकिंचित्प्रतिपेदिरे ॥ २० ॥ ए
ताश्चान्याश्चपरुषावाचःससमुदीरयन् ॥ श्लाघतेज्ञातिमध्येस्मत्वयिप्रव्रजितेवनं ॥ २१ ॥ येतत्रासन्समानीतास्तेदृष्ट्वात्वामनागसं ॥ अश्रुकंठारुदंतश्चसभा
यामासतेसदा ॥ २२ ॥ नचैनमभ्यनंदंस्तेराजानोब्राह्मणैःसह ॥ सर्वेदुर्योधनंतत्रनिंदंतिस्मसभासदः ॥ २३ ॥ कुलीनस्यचयानिंदावधोवामित्रकर्शन ॥ महागु
णोवधोराजन्नतुनिंदाकुजीविका ॥ २४ ॥ तदैवनिहतोराजन्यदैवनिरपत्रपः ॥ निंदितश्चमहाराजपृथिव्यांसर्वराजभिः ॥ २५ ॥ ईषत्कार्योवधस्तस्ययस्यचा
रित्रमीदृशं ॥ प्रस्कुंदेनप्रतिस्तब्धश्छिन्नमूलइवद्रुमः ॥ २६ ॥ वध्यःसर्पइवानार्यःसर्वलोकस्यदुर्मतिः ॥ जह्येनंत्वममित्रघ्नमाराजन्विचिकित्सिथाः ॥ २७ ॥
सर्वथात्वत्क्षमंचैतद्रोचतेचममानघ ॥ यत्त्वंपितरिभीष्मेचप्रणिपातंसमाचरेः ॥ २८ ॥ अहंतुसर्वलोकस्यगत्वाछेत्स्यामिसंशयं ॥ येषामस्तिद्विधाभावोराज
न्दुर्योधनंप्रति ॥ २९ ॥ मध्येराज्ञामहंतत्रप्रातिपौरुषिकान्गुणान् ॥ तवसंकीर्तयिष्यामियेचतस्यव्यतिक्रमाः ॥ ३० ॥ ब्रुवतस्तत्रमेवाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥
निशम्यपार्थिवाःसर्वेनानाजनपदेश्वराः ॥ ३१ ॥ त्वयिसंप्रतिपत्स्यंतेधर्मात्मासत्यवागिति ॥ तस्मिंश्चाधिगमिष्यंतियथालोभादवर्तत ॥ ३२ ॥ गर्हयिष्यामि
चैवैनंपौरजानपदेष्वपि ॥ वृद्धबालानुपादायचातुर्वर्ण्येसमागते ॥ ३३ ॥ शमंवैयाचमानस्त्वंनाधर्मंतत्रलप्स्यसे ॥ कुरून्विगर्हयिष्यंतिधृतराष्ट्रंचपार्थिवाः ॥
॥ ३४ ॥ तस्मिन्लोकपरित्यक्तेकिंकार्यमवशिष्यते ॥ हतेदुर्योधनेराजन्यदन्यत्क्रियतामिति ॥ ३५ ॥

धाभावः अयंसाधुरसाधुर्वेतिसंशयः ॥ २९ ॥ प्रातिपौरुषिकान्सर्वपुरुषसाधारणान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हतेनिंद्यतयानष्टप्राये ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यात्वागत्वा ॥ ३६ ॥ निशम्यआलोच्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चेदिहांतकोनुप्राप्तोनोस्यात्तर्हिएतन्नस्यादितिशेषः यंत्रंगोलकोत्क्षेपणं कवचानिवर्माणि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः नांतपाठेपुंस्त्वमार्षं प्रतिपादयित्वासज्जीकृत्य ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ यथेति शांतिबाधकंभयंतेषांमाकुर्वित्याह तथेति ॥ १ ॥

यात्वाचाहंकुरून्सर्वान्युष्मदर्थमहापयन् ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंलक्षयिष्येचचेष्टितं ॥ ३६ ॥ कौरवाणांप्रवृत्तिंचगत्वायुद्धाधिकारिकां ॥ निशम्यविनिवर्तिष्ये जयायतवभारत ॥ ३७ ॥ सर्वथायुद्धमेवाहमाशंसामिपरैःसह ॥ निमित्तानिहिसर्वाणितथाप्रादुर्भवंतिमे ॥ ३८ ॥ मृगाःशकुंताश्चवदंतिघोरंहस्त्यश्वमुख्येषुनिशामुखेषु ॥ घोराणिरूपाणितथैवचाग्निर्वर्णान्बहून्पुष्यतिघोररूपान् ॥ ३९ ॥ मनुष्यलोकक्षयकृत्सुघोरोनोचेदनुप्राप्तइहांतकःस्यात् ॥ शस्त्राणियंत्रंकवचान्रथांश्चनागान्हयांश्चप्रतिपादयित्वा ॥ ४० ॥ योधाश्चसर्वेकृतनिश्चयास्तेभवंतुहस्त्यश्वरथेषुयत्ताः ॥ सांग्रामिकंतेयदुपार्जनीयंसर्वंसमग्रंकुरुतन्नरेंद्र ॥ ४१ ॥ दुर्योधनोनत्यलमद्यदातुंजीवंस्तवैतन्नृपतेकथंचित् ॥ यत्तेपुरस्तादभवत्समृद्धंद्यूतेहृतंपांडवमुख्यराज्यं ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ भीमउवाच यथायथैवशांतिःस्यात्कुरूणांमधुसूदन ॥ तथातथैवभाषेथामास्मयुद्धेनभीषयेः ॥ १ ॥ अमर्षीजातसंरंभःश्रेयोद्वेषीमहामनाः ॥ नोग्रंदुर्योधनोवाच्यःसाम्नैवैनंसमाचरेः ॥ २ ॥ प्रकृत्यापापसत्वश्चतुल्यचेतास्तुदस्युभिः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तश्चकृतवैरश्चपांडवैः ॥ ३ ॥ अदीर्घदर्शीनिष्ठूरीक्षेप्ताक्रूरपराक्रमः ॥ दीर्घमन्युरनेयश्चपापात्मानिकृतिप्रियः ॥ ४ ॥ म्रियेतापिनभज्येतनैवजह्यात्स्वकंमतं ॥ तादृशेनशमःकृष्णमन्येपरमदुष्करः ॥ ५ ॥ सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ प्रतिहंत्येवसुहृदांवाचश्चैवमनांसिच ॥ ६ ॥ समन्युवशमापन्नःस्वभावंदुष्टमास्थितः ॥ स्वभावात्पापमभ्येतितृणैश्छन्नइवोरगः ॥ ७ ॥ दुर्योधनोहियत्सेनःसर्वथाविदितस्तव ॥ यच्छीलोयत्स्वभावश्चयद्बलोयत्पराक्रमः ॥ ८ ॥ पुराप्रसन्नाःकुरवःसहपुत्रास्तथावयं ॥ इंद्रज्येष्ठाइवाभूममोदमानाःसबांधवाः ॥ ९ ॥ दुर्योधनस्यक्रोधेनभरतामधुसूदन ॥ धक्ष्यंतेशिशिरापायेवनानीवहुताशनैः ॥ १० ॥ अष्टादशेमेराजानःप्रख्यातामधुसूदन ॥ येसमुच्चिच्छिदुर्ज्ञातीन्सुहृदश्चसबांधवान् ॥ ११ ॥

महामनाःस्तब्धः समाचरेःप्रागपिसमाहितवानसि ॥ २ ॥ ३ ॥ निष्ठूरीनिष्ठुरवाक् क्षेप्तानिंदकः अनेयःशिक्षयितुमयोग्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवाचीनोविपरीतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ज्ञातीन्सगोत्रान् सुहृदःमित्राणि बांधवान्श्यालश्वशुरादीन् ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पर्यायकालेधर्मांतकाले ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कामानुबंधबहुलंबाहुल्येनतस्यचित्तानुसारि ॥ १९ ॥ २० ॥ अनयःकुलक्षयकृतोदोषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रशंसति श
ममेवेतिशेषः ॥ २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रुषतींरोषवतीं ॥ ५ ॥

असुराणांसमृद्धानांज्वलतामिवतेजसा॥ पर्यायकालेधर्मस्यप्राप्तेकलिरजायत॥ १२॥हैहयानांमुदावर्तोनीपानांजनमेजयः॥बहुलस्तालजंघानांकृमीणामु
द्धतोवसुः ॥ १३ ॥ अजबिंदुःसुवीराणांसुराष्ट्राणांरुषर्द्धिकः॥ अर्कजश्चबलीहानांचीनानांधौतमूलकः ॥ १४ ॥ हयग्रीवोविदेहानांवरयुश्चमहौजसां॥ बाहुः
सुंदरवंशानांदीप्ताक्षाणांपुरूरवाः॥ १५॥ सहजश्चेदिमत्स्यानांप्रवीराणांवृषध्वजः ॥ धारणश्चंद्रवत्सानांमुकुटानांविगाहनः ॥ १६॥ शमश्चनंदिवेगानामि
त्येतेकुलपांसनाः॥ युगांतेकृष्णसंभूताःकुलेकुपुरुषाधमाः॥ १७॥ अप्ययंनःकुरूणांस्याद्युगांतेकालसंभृतः॥ दुर्योधनःकुलांगारोजघन्यःपापपूरुषः॥ १८॥
तस्मान्मृदुशनैर्ब्रूयाधर्मार्थसहितंहितं॥ कामानुबद्धंबहुलंनोग्रमुग्रपराक्रम॥ १९ ॥ अपिदुर्योधनंकृष्णसर्वेवयमधश्चराः ॥ नीचैर्भूत्वानुयास्यामोमास्मनो
भरतानशन्॥ २०॥ अप्युदासीनवृत्तिःस्याद्यथानःकुरुभिःसह॥ वासुदेवतथाकार्यंनकुरूननयःस्पृशेत्॥ २१॥वाच्यःपितामहोवृद्धोयेचकृष्णसभासदः॥ भ्रा
तृणामस्तुसौभ्रात्रंधार्तराष्ट्रःप्रशाम्यतां॥ २२॥ अहमेतद्ब्रवीम्येवंराजाचैवप्रशंसति॥ अर्जुनोनैवयुद्धार्थीभूयसीहिदयार्जुने॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमवाक्येचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥७४॥ ॥७५॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःकेशवःप्रहसन्निव॥ अभूतपूर्वंभी
मस्यमार्दवोपहितंवचः॥ १ ॥ गिरेरिवलघुत्वंतच्छीतत्वमिवपावके॥ मत्वारामानुजःशौरिःशार्ङ्गधन्वावृकोदरं॥ २॥ संतेजयंस्तदावाग्भिर्मातरिश्वेवपावकं॥
उवाचभीममासीनंकृपयाभिपरिप्लुतं॥ ३॥ श्रीभगवानुवाच त्वमन्यदाभीमसेनयुद्धमेवप्रशंससि॥ वधाभिनंदिनःक्रूरान्धार्तराष्ट्रान्मिमर्दिषुः॥ ४॥
नचस्वपिषिजागर्षिन्युब्जःशेषेपरंतप॥ घोरामशांतांरुषतींसदावाचंप्रभाषसे॥ ५॥ निःश्वसन्नग्निवत्तेनसंतप्तःस्वेनमन्युना॥ अप्रशांतमनाभीमसधूमइवपा
वकः॥ ६॥ एकांतेनिःश्वसन्शेषेभारार्तइवदुर्बलः॥ अपित्वांकेचिदुन्मत्तंमन्यंतेतद्विदोजनाः॥ ७॥ आरुज्यवृक्षान्निर्मूलान्गजःपरिरुजन्निव॥ निघ्नन्पद्भिः
क्षितिंभीमनिष्टनन्परिधावसि॥ ८॥ नास्मिन्जनेनरमसेरहःक्षिपसिपांडव॥ नान्यंनिशिदिवाचापिकदाचिदभिनंदसि॥ ९॥

अग्निवत्अग्निनेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ आरुज्यभंक्त्वा ॥ ८ ॥ अस्मिन्वने जनेनब्राह्मणसमूहेनक्षिपसिनयसि कालमितिशेषः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥ ११॥ शुक्रंतेजःनिर्मुक्तोऽस्तंगतः ध्रुवंनिश्चयंपुनःपर्येति मेरुंपुनःपुनःप्रदक्षिणीकरोति ॥ १२ ॥ नियमेनहंताअस्मीतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ निमित्तानिमहिषारोहणवामनेत्रस्फुरणादीनि स्वप्नांतेस्वप्ने जागरांतेजागरे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अष्ठीलाफलांतर्ग्रंथिः साचशाल्मलेःकेवलंतूलमयीभवति ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे पं

अकस्मात्स्मयमानश्चरहस्यास्सेरुदन्निव ॥ जान्वोर्मूर्धानमाधायचिरमास्सेप्रमीलितः ॥१०॥ भ्रुकुटिंचपुनःकुर्वन्नोष्ठौचविदशन्निव ॥ अभीक्ष्णंदृश्यसेभीम सर्वंतन्मन्युकारितं ॥ ११ ॥ यथापुरस्तात्सवितादृश्यतेशुक्रमुच्चरन् ॥ यथाचपश्चान्निर्मुक्तोध्रुवंपर्येतिरश्मिवान् ॥ १२ ॥ तथासत्यंब्रवीम्येतन्नास्तितस्यव्यतिक्रमः ॥ हंताहंगदयाभ्येत्यदुर्योधनममर्षणं ॥ १३ ॥ इतिस्ममध्येभ्रातॄणांसत्येनालभसेगदां ॥ तस्यतेप्रशमेबुद्धिर्धीयतेद्यपरंतप ॥ १४ ॥ अहोयुद्धाभिकांक्षाणांयुद्धकालउपस्थिते ॥ चेतांसिविप्रतीपानियत्त्वांभीर्भीमविंदति ॥ १५ ॥ अहोपार्थनिमित्तानिविपरीतानिपश्यसि ॥ स्वप्नांतेजागरांतेचतस्मात्प्रशममिच्छसि ॥ १६ ॥ अहोनाशंससेकिंचित्पुंस्त्वंक्लीबइवात्मनि ॥ कश्मलेनाभिपन्नोसितेननतेविकृतंमनः ॥ १७ ॥ उद्वेपतेतेहृदयंमनस्तेप्रतिसीदति ॥ ऊरुस्तंभगृहीतोसितस्मात्प्रशममिच्छसि ॥ १८ ॥ अनित्यंकिलमर्त्यस्यपार्थचित्तंचलाचलं ॥ वातवेगप्रचलिताअष्ठीलाशाल्मलेरिव ॥ १९ ॥ तवैषाविकृताबुद्धिर्गवांवागिवमानुषी ॥ मनांसिपांडुपुत्राणांमज्जयत्यप्लवानिव ॥ २० ॥ इदंमेमहदाश्चर्यंपर्वतस्येवसर्पणं ॥ यदीदृशंप्रभाषेथाभीमसेनासमंवचः ॥ २१ ॥ सदृष्ट्वास्वानि कर्माणिकुलेजन्मचभारत ॥ उत्तिष्ठस्वविषादंमाकृथावीरस्थिरोभव ॥ २२ ॥ नचैतदनुरूपंतेयत्तेग्लानिररिंदम ॥ यदोजसानलभतेक्षत्रियोनतदश्नुते ॥२३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमोत्तेजकश्रीकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७६॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तोवासुदेवेननित्यमन्युरमर्षणः ॥ सदश्ववत्समाधावद्बभाषेतदनंतरं ॥१॥ भीमसेनउवाच अन्यथामांचिकीर्षंतमन्यथामन्यसेऽच्युत ॥ प्रणीतभावमत्यर्थंयुधिसत्यपराक्रमं ॥ २ ॥ वेत्सिदाशार्हसत्यंमेदीर्घकालंसहोषितः ॥ उतवामांनजानासिप्लवन्हृदइवाप्लवे ॥ ३ ॥ तस्मादनभिरूपाभिर्वाग्भिर्मांत्वंसमर्छसि ॥ कथंहिभीमसेनंमांजानन्कश्चनमाधव ॥ ४॥ ब्रूयादप्रतिरूपाणियथामांवक्तुमर्हसि ॥ तस्मादिदंप्रवक्ष्यामिवचनंवृष्णिनंदन ॥५॥ आत्मनःपौरुषंचैवबलंचनसमंपरैः ॥ सर्वथानार्यकर्मैतत्प्रशंसास्वयमात्मनः ॥ ६ ॥ अतिवादापविद्धस्तुवक्ष्यामिबलमात्मनः ॥ पश्येमेरोदसीकृष्णययोरासन्निमाःप्रजाः ॥ ७॥ ५

चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७६॥ ॥७६॥ ॥७६॥ तथोक्तइति समाधावत्तीव्रवेगंयथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संबाधेसंकीर्णे ॥ १४ ॥ वैशसेविशसनवति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥
भावमिति विवक्षयात्वयास्वरूपंवक्तव्यमितीच्छया प्रागेवतस्यज्ञातत्वात् ॥ १ ॥ वेदवेद्मि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कुतस्तर्हिमांनिंदितवानसीत्याशंक्याह जिज्ञासंतइति देवमानुषयोर्धर्मस्यपर्यायमितिसंबंधः दे

अचलेचाप्रतिष्ठेचाप्यनंतेसर्वमातरौ ॥ यदिमेसहसाक्रुद्धेसमेयातांशिलेइव ॥ ८ ॥ अहमेतेनिगृह्णीयांबाहुभ्यांसचराचरे ॥ पश्यैतदंतरंबाह्वोर्महापरिघयोरि
व ॥ ९ ॥ यएतत्प्राप्यमुच्येतनतंपश्यामिपूरुषं ॥ हिमवांश्चसमुद्रश्चवज्रीवाबलभित्स्वयं ॥ १० ॥ मयाभिपन्नंत्रायेरन्बलमास्थायनत्रयः ॥ युद्धार्हान्क्षत्रियान्स
र्वान्पांडवेष्वाततायिनः ॥ ११ ॥ अधःपादतलेनैतानधिष्ठास्याभिभूतले ॥ नहित्वंनाभिजानासिममविक्रममच्युत ॥ १२ ॥ यथामयाविनिर्जित्यराजानोव
शगाःकृताः ॥ अथचेन्मांनजानासिसूर्यस्येवोद्यतःप्रभां ॥ १३ ॥ विगाढेयुधिसंबाधेवेत्स्यसेमांजनार्दन ॥ परुषैराक्षिपसिकिंव्रणंपूतिमिवोन्नयन् ॥ १४ ॥ य
थामतिब्रवीम्येतद्विद्धिमामधिकंततः ॥ द्रष्टासियुधिसंबाधेप्रवृत्तेवैशसेऽहनि ॥ १५ ॥ मयाप्रणुन्नान्मातंगान्रथिनःसादिनस्तथा ॥ तथानरानभिक्रुद्धंनिघ्नंतं
क्षत्रियर्षभान् ॥ १६ ॥ द्रष्टामांत्वंचलोकश्चविकर्षंतंवरान्वरान् ॥ नमेसीदंतिमज्जानोनममोद्वेपतेमनः ॥ १७ ॥ सर्वलोकादभिक्रुद्धान्नभयंविद्यतेमम ॥ किं
तुसौहृदमेवैतत्कृपयामधुसूदन ॥ सर्वांस्तितिक्षेसंक्लेशान्मास्मनोभरतानशन् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमसेनवाक्ये
षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ श्रीभगवानुवाच भावंजिज्ञासमानोहंप्रणयादिदमब्रुवं ॥ नचाक्षेपान्नपांडित्यान्नक्रोधान्नविवक्षया ॥ १ ॥ वे
दाहंतवमाहात्म्यमुततेवेदयद्बलं ॥ उततेवेदकर्माणिनत्वांपरिभवाम्यहं ॥ २ ॥ यथाचात्मनिकल्याणंसंभावयसिपांडव ॥ सहस्रगुणमप्येतत्त्वयिसंभावयाम्यहं ॥
॥ ३ ॥ यादृशेचकुलेजन्मसर्वराजाभिपूजिते ॥ बंधुभिश्चसुहृद्भिश्चभीमत्वमसितादृशः ॥ ४ ॥ जिज्ञासंतोहिधर्मस्यसंदिग्धस्यवृकोदर ॥ पर्यायंनाध्यवस्यंतिदेव
मानुषयोर्जनाः ॥ ५ ॥ सएवहेतुर्भूत्वाहिपुरुषस्यार्थसिद्धिषु ॥ विनाशेपिसएवास्यसंदिग्धंकर्मपौरुषं ॥ ६ ॥ अन्यथापरिदृष्टानिकविभिर्दोषदर्शिभिः ॥ अन्य
थापरिवर्त्तंतेवेगाइवनभस्वतः ॥ ७ ॥

वधर्मस्यभाविनःपुण्यपापफलस्य पर्यायंपर्यंतंदैवज्ञादेःसकाशाज्जिज्ञासंतोज्ञातुमिच्छंतोपिनाध्यवस्यंतिननिश्चिन्वंति कदाचिद्दैवज्ञाद्युक्तावपिविसंवाददर्शनात् त
थामानुषधर्मस्यपुरुषकारस्यपर्यायंबलाबलनिर्णयंइतिपूर्ववत् शूरस्यापिकदाचित्क्लीबत्वदृष्टेरितिभावः ॥ ५ ॥ सएवधर्मएव संदिग्धंसंदिग्धफलं ॥ ६ ॥ परिदृष्टानिकर्तव्यत्वेननिश्चितानिकार्याणि ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुनीतंसम्यगनुष्ठितं विरुध्यतेनिष्फलंक्रियते ॥ ८ ॥ अकृतंभोगायानारब्धंकर्मपुण्यादिकमागामिदुःखंदैवज्ञादिभिरुपदिष्टतयानिश्चितसद्भावंपौरुषेणविहन्यते तेनकाम्यकर्मणामपिफलवत्त्वमस्त्येवेतिसिद्धं यद्वाअकृतंकालस्वभावजंकर्मअनुभूयमानंशीतोष्णादितत्पौरुषेणप्रावरणादिसंपादनेननिवार्यतइत्यर्थः ॥ ९॥ यदन्यदिति दिष्टःफलभोगाय आज्ञप्तःभावः सत्तायस्यतत् दिष्टभावंप्रारब्धकर्म पंचम्यर्थेषष्ठी प्रारब्धादन्यदित्यर्थः पुरुषस्यपुरुषेणसंचितंयत्स्वयंकृतंकर्मतस्मादनुपरोधोजन्मांतरेनिरोधोनास्ति तत्रज्ञानेनप्रायश्चित्तेनवासंचितपापानांनाशे लक्षणंज्ञापकंश्रुतिस्मृतिजातंविद्यते क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे धर्मेणपापमपनुदति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथेति (भावःप्रारब्धकर्म) यद्वाअकृतात्दैवात्शीतादेरन्यत्स्वयंकृतंदैवंदेहांतःकरणसंतापहेतुःतस्मादपिउपरोधोत्रैवनास्ति यतस्तत्रापि

सुमंत्रितंसुनीतंचन्यायतश्चोपपादितं ॥ कृतंमानुष्यकंकर्मदैवेनापिविरुध्यते ॥ ८॥ दैवमप्यकृतंकर्मपौरुषेणविहन्यते ॥ शीतमुष्णंतथावर्षंक्षुत्पिपासेचभारत ॥ ९ ॥ यदन्यद्दिष्टभावस्यपुरुषस्यस्वयंकृतं ॥ तस्मादनुपरोधश्चविद्यतेतत्रलक्षणं ॥ १० ॥ लोकस्यनान्यतोवृत्तिःपांडवान्यत्रकर्मणः ॥ एवंबुद्धिःप्रवर्त्तेतफलंस्यादुभयान्वये ॥ ११ ॥ यएवंकृतबुद्धिःसकर्मस्वेवप्रवर्तते ॥ नासिद्धौव्यथतेतस्यनसिद्धौहर्षमश्नुते ॥ १२ ॥ तत्रेयमनुमात्रामेभीमसेनविवक्षिता ॥ नैकांतसिद्धिर्वक्तव्याशत्रुभिःसहसंयुगे ॥ १३ ॥ नातिप्रहीणरश्मिःस्यात्तथाभावविपर्यये ॥ विषादमर्छेद्ग्लानिंवाप्येतमर्थंब्रवीमिते ॥ १४ ॥ श्वोभूतेधृतराष्ट्रस्यसमीपंप्राप्यपांडव ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंयुष्मदर्थमहापयन् ॥ १५ ॥ शमंचेत्तेकरिष्यंतिततोऽनंतंयशोमम ॥ भवतांचकृतःकामस्तेषांचश्रेयउत्तमं ॥ १६ ॥ तेचेदभिनिवेक्ष्यंतेनाभ्युपैष्यंतिमेवचः ॥ कुरवोयुद्धमेवात्रघोरंकर्मभविष्यति ॥ १७ ॥ अस्मिन्युद्धेभीमसेनत्वयिभारःसमाहितः ॥ धूरर्जुनेनधार्यास्याद्वोढव्यइतरोजनः ॥ १८ ॥ अहंहियंताबीभत्सोर्भवितासंयुगेसति ॥ धनंजयस्यैषकामोनहियुद्धंनकामये ॥ १९ ॥ तस्मादाशंकमानोहंवृकोदरमतिंतव ॥ गदतःक्लीबयावाचातेजस्तेसमदीदिपं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

लक्षणंचिकित्साविवेकहेतुःशास्त्रंप्रवर्त्तते सर्वेष्वपिपौरुषंकर्त्तव्यमितिभावः ॥ १० ॥ एतदेवाह लोकस्येति कर्मणोन्यत्रपौरुषंविनाअन्यतएकस्माद्दैवादेववृत्तिर्जीविकानास्ति एवंबुद्धिःईदृक्ज्ञानवान्सन्प्रवर्त्तेतपुरुषकारंकुर्यात् तथासतिउभयान्वयेदैवपौरुषयोःसंबंधेफलंभवतिनान्यतरतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यइति यथाकर्षकःकर्मकृत्वादैवानुकूल्यात्फलंलब्ध्वापिनहृष्यति अनाकस्मिकत्वात्फलस्य दैवप्रातिकूल्यादलब्ध्वापिनव्यथते अनुचितस्याकरणात् तद्वदत्रापिज्ञेयमित्याशयः ॥ १२ ॥ तंप्रकृतेयोजयति तत्रेति अनुमात्राऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः मात्रंकात्स्र्न्येवधारणेइतिकोशः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ १३ ॥ प्रहीणरश्मिःनिष्प्रभः भावःप्रारब्धंकर्म अर्च्छेत्प्राप्नुयात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेकुरवइतिसंबंधः ॥ १७ ॥ अस्मिन्निति रथोपमोभीमः अश्वोपमोर्जुनः ॥ १८ ॥ अहमिति युद्धकामोप्यहंअर्जुनप्रीत्यैसारथ्यंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तमिति ॥ १ ॥ दैन्याद्वाअस्मदीयात् ॥ २ ॥ पराक्रमंसर्वेषांरक्षणेयत्नं कर्माणिजीवनबीजानिप्राक्तनानि तदभावात्दलद्वयहितार्थंकृतोपियत्नोनिष्फलइतिमत्वाशममेवेच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥ मंत्रकारण
माह तदिदमिति नहियुद्धंनकामयेइतियत्त्वयाभाषितं तथाचनतथापिच चनशब्दोऽप्यर्थे यद्यपिममैतदनिष्टंतथापित्वयायद्भाषितंतत्तथैवभविष्यतीत्यर्थः परंतुशमोपितवनासाध्योस्तीत्याह नचेति॥ ४ ॥
एतत्कृच्छ्रंयुद्धसंकटंमन्यसेंऽगीकरोषि अस्माकंकुरुपांडवानांशमासंभवाद्युद्धमिच्छसीत्याह कुर्वंतीति येषांपुंसांफलोदयोनास्तितेषांकर्माणिक्रियमाणान्यपिसामादीनिकुर्वंतिकृण्वंतिहिंसंति कृहिंसायामि
त्यस्यस्वादिगणस्थस्यरूपं तनादित्वमस्यार्षंलेखकप्रमादजंवा चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियेत्यभियुक्तोक्तेर्जीवनादृष्टाभावाद्दंडैकसाध्येषुकुरुषुसांत्वप्रयोगोदुष्करइत्यर्थः ॥५॥ एवंजानन्नपिसामैवचे

अर्जुनउवाच उक्तंयुधिष्ठिरेणैवयावद्वाच्यंजनार्दन ॥ तववाक्यंतुमेश्रुत्वाप्रतिभातिपरंतप ॥ १ ॥ नैवप्रशममत्रत्वंमन्यसेसुकरंप्रभो ॥ लोभाद्वाधृतराष्ट्रस्य
दैन्याद्वासमुपस्थितात् ॥ २ ॥ अफलंमन्यसेवापिपुरुषस्यपराक्रमं ॥ नचांतरेणकर्माणिपौरुषेणबलोदयः ॥ ३ ॥ तदिदंभाषितंवाक्यंतथाचनतथैवतत् ॥ नचै
तदेवंद्रष्टव्यमसाध्यमपिकिंचन ॥ ४ ॥ किंचैतन्मन्यसेकृच्छ्रमस्माकमवसादकं ॥ कुर्वंतितेषांकर्माणियेषांनास्तिफलोदयः ॥ ५ ॥ संपाद्यमानंसम्यक्चस्यात्क
र्मसफलंप्रभो ॥ सतथाकृष्णवर्तस्वयथाशर्मभवेत्परैः ॥ ६ ॥ पांडवानांकुरूणांचभवान्नःप्रथमःसुहृत् ॥ सुराणामसुराणांचयथावीरप्रजापतिः ॥ ७॥ कुरूणां
पांडवानांचप्रतिपत्स्वनिरामयं ॥ अस्मद्धितमनुष्ठानंमन्येतवनदुष्करं ॥ ८ ॥ एवंचकार्यतामेतिकार्यंतवजनार्दन ॥ गमनादेवमेवत्वंकरिष्यसिजनार्दन ॥ ९॥
चिकीर्षितमथान्यत्तेतस्मिन्वीरदुरात्मनि ॥ भविष्यतिचतत्सर्वंयथातवचिकीर्षितं ॥ १० ॥ शर्मतैःसहवानोस्तुतवद्यच्चिकीर्षितं ॥ विचार्यमाणोयःकामस्तव
कृष्णसनोगुरुः ॥ नसनार्हतिदुष्टात्मावधंससुतबांधवः ॥ ११ ॥ येनधर्मसुतेदृष्टानसाश्रीरुपमर्षिता ॥ यच्चाप्यपश्यतोपायंधर्मिष्ठंमधुसूदन ॥ १२ ॥ उपायेननृ
शंसेनहृतादुर्द्यूतदेविना ॥ कथंहिपुरुषोजातःक्षत्रियेषुधनुर्धरः ॥ १३ ॥ समाहूतोनिवर्तेतप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ अधर्मेणजितान्दृष्ट्वावनेप्रव्रजितांस्तथा
॥ १४ ॥ वध्यतांममवार्ष्णेयनिर्गतोसौसुयोधनः ॥ नचैतदद्भुतंकृष्णमित्रार्थेयच्चिकीर्षसि ॥ क्रियाकथंचमुख्यास्यान्मृदुनाचेतरेणवा ॥ १५ ॥ अथवामन्यसे
ज्यायान्वधस्तेषामनंतरं ॥ तदेवक्रियतामाशुनविचार्यमतस्त्वया ॥ १६ ॥

न्मन्यसेतत्राह संपाद्येति यत्कर्मसम्यक्संपाद्यमानंभवेत्तत्सफलंस्यादितिसंबंधः प्र
भोइत्यनेनअसाध्यसाधनसामर्थ्यमस्यदर्शयति फलितमाह सइति ॥६॥७॥ निरामयंकुशलं ॥८॥ कार्यतांऔचित्यंकार्यंकर्म ॥ ९॥१०॥ शर्मेति कृष्णात्वस्यव्यवहारतोभेदान्मतभेदमुक्त्वातत्त्वमाह विचार्य
माणइति गुरुःउपदेष्टा प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुस्तेनिचिक्युर्ब्रह्मपुराणमग्र्यमितिश्रुतेरस्मन्मनसोपिमनस्त्वमतस्तवयःकामःसएवास्मत्कामस्यप्रवर्त्तकइतिभावः वस्तुतस्तु
तवैवकामोयुक्तइत्याह नसइत्यादिना ॥ ११ ॥ धर्मिष्ठंयुद्धादिकं ॥ १२ ॥ हृताश्रीः ॥ १३ ॥ समाहूतोद्यूतार्थं ॥ १४ ॥ निर्गतःनिश्चयेनप्राप्तः कथंचकथमपि मुख्याफलवती मृदुनासाम्ना इतरेणयुद्धेन ॥ १५॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ नामनिश्चितं सपांडवेषुसम्यग्वर्त्तेतेतिबुद्धिर्मेनसंजायतेनोत्पद्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमाध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ एवमिति
॥१॥ द्वयोःकर्मणोःशमयुद्धयोर्मध्येइदंअनामयंसर्वंकृत्स्नंममदूतस्यायत्तंअधीनंतथापिदैवानुकूल्यमत्रापेक्षितमित्याह क्षेत्रमिति कर्मणाकर्षणेनवाप्यादिजलदानेनच शुद्धंभूदोषहीनं रसवदार्द्रंच उपपादितं
कृतं तत्कदाचिद्वर्षंविनापिफलप्रदंभवेत् ॥२॥ अत्रकेवलंपौरुषस्यैवश्रैष्ठ्यंदृष्टमित्याह तत्रेति ॥३॥ एतदपिदैवाधीनमेवेत्याह तत्रचापीति शोषणंवाप्यादेः सर्वथावृष्ट्यभावेयथानफलनिष्पत्तिस्तद्वद्दैवाभावे

जानासिहियथैतेनद्रौपदीपापबुद्धिना॥ परिक्लिष्टासभामध्येतच्चतस्योपमर्षितं॥ १७॥ सनामसम्यग्वर्तेतपांडवेष्वितिमाधव॥ नमेसंजायतेबुद्धिर्बीजमुप्तमि
वोषरे॥ १८॥ तस्माद्यन्मन्यसेयुक्तंपांडवानांहितंचयत्॥ तथाशुकुरुवार्ष्णेययन्नःकार्यमनंतरं॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
अर्जुनवाक्येऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८॥ ॥७९॥ श्रीभगवानुवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव॥ पांडवानांकुरूणांचप्रतिपत्स्येनिरामयं॥
॥ १ ॥ सर्वंत्विदंममायत्तंबीभत्सोकर्मणोर्द्वयोः॥ क्षेत्रंहिरसवच्छुद्धंकर्मणैवोपपादितं ॥ २ ॥ ऋतेवर्षान्नकौंतेयजातुनिर्वर्तयेत्फलं॥ तत्रवैपौरुषंब्रूयुरासेकंय
त्रकारितं॥ ३ ॥ तत्रचापिध्रुवंपश्येच्छोषणंदैवकारितं॥ तदिदंनिश्चितंबुद्ध्यापूर्वैरपिमहात्मभिः ॥ ४ ॥ दैवेचमानुषेचैवसंयुक्तंलोककारणं॥ अहंहितत्करिष्या
मिपरंपुरुषकारतः॥ ५ ॥ दैवंतुनमयाशक्यंकर्मकर्तुंकथंचन॥ सहिधर्मंचलोकंचत्यक्त्वाचरतिदुर्मतिः ॥ ६॥ नहिसंतप्यतेतेनतथारूपेणकर्मणा॥ तथापिबुद्धिं
पापिष्ठांवर्धयंत्यस्यमंत्रिणः ॥ ७॥ शकुनिःसूतपुत्रश्चभ्रातादुःशासनस्तथा॥ सहित्यागेनराज्यस्यनशमंसमुपैष्यति ॥ ८॥ अंतरेणवधंपार्थसानुबंधःसुयोध
नः॥ नचापिप्रणिपातेनत्यक्तुमिच्छतिधर्मराट्॥ याच्यमानश्चराज्यंसनप्रदास्यतिदुर्मतिः॥ ९॥ नतुमन्येसतद्वाच्योयद्युधिष्ठिरशासनं॥ उक्तंप्रयोजनंयत्तुधर्म
राजेनभारत॥ १० ॥ तथापापस्तुतत्सर्वंनकरिष्यतिकौरवः॥ तस्मिंश्चाक्रियमाणेसौलोकेवध्योभविष्यति॥ ११ ॥ ममचापिसवध्योहिजगतश्चापिभारत॥ ये
नकौमारकेयूयंसर्वेविप्रकृताःसदा॥ १२ ॥ विप्रलुप्तंचवोराज्यंनृशंसेनदुरात्मना॥ नचोपशाम्यतेपापःश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे॥ १३॥ असकृच्चाप्यहंतेनत्वत्कृते
पार्थभेदितः॥ नमयातद्गृहीतंचपापंतस्यचिकीर्षितं॥ १४ ॥ जानासिहिमहाबाहोत्वमप्यस्यपरंमतं॥ प्रियंचिकीर्षमाणंचधर्मराजस्यमामपि ॥ १५ ॥

पीत्यर्थः॥४॥ संयुक्तंआहितं लोककारणंलोकहितसाधनं ॥५॥ दैवंकर्मप्राक्तनंकर्म कर्त्तुंअन्यथाकर्त्तुं ॥६॥७॥ पुरुषकाराच्छमोप्यत्रदुःसंपादइत्याह सहीति त्यागेनदानेन ॥८॥ सानुबंधःसपरिवारः नचेति
एकोराज्यंत्यक्तुंनेच्छतिपरोदातुंनेच्छतीत्यर्थः॥९॥ शासनंपंचग्रामान्देहीतितत्नवक्तव्यःदैन्यद्योतकत्वादितिभावः अफलत्वाच्चनैवंसवाच्यइत्याह उक्तमिति प्रयोजनंशमं ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभिशंकसेमांशममनिच्छंतमिवमन्यसे ॥ १६ ॥ दिव्यंविधानंभूभारापहारार्थंस्वर्गाद्देवानामवतरणं ॥ १७ ॥ आशंसेसंभावयामि ॥ १८ ॥ कथमिति भीष्मेणएतच्छर्मयाच्यमानोपिसः हितंकथंनोक्तः अपितुउक्त उपदिष्टएवदुर्योधनस्तथापिनगृहीतवानितिभावः संवत्सरगतेगतसंवत्सरे ॥ १९ ॥ संकल्पिताःवध्यत्वेननिश्चिताः लवशःक्षणशः लवोंशःक्षणःस्वीकारः राज्यलेशस्यस्वीकारेपिनसंतुष्टइत्यर्थः क्रमेणषष्ठ्यर्थेस प्तम्यर्थेचशस्प्रत्ययः ॥ २० ॥ विभाव्यंविचारणीयं ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तमिति ॥ १ ॥ राज्ञोमतंआज्ञायसंशमःसम्यक्शमःख्यापितः हे

संजानंस्तस्यचात्मानंममचैवपरंमतं ॥ अजानन्निवमांकस्मादर्जुनाद्याभिशंकसे ॥ १६ ॥ यच्चापिपरमंदिव्यंतच्चाप्यनुगतंत्वया ॥ विधानंविहितंपार्थकथंश र्मभवेत्परैः ॥ १७ ॥ यत्तुवाचामयाशक्यंकर्मणावापिपांडव ॥ करिष्येतदहंपार्थनत्वाशंसेशमंपरैः ॥ १८ ॥ कथंगोहरणेह्युक्तोनैतच्छर्मतथाहितं ॥ याच्यमा नोहिभीष्मेणसंवत्सरगतेध्वनि ॥ १९ ॥ तदैवतेपराभूतायदासंकल्पितास्त्वया ॥ लवशःक्षणशश्चापिनचतुष्टःसुयोधनः ॥ २० ॥ सर्वथातुमयाकार्यंधर्मराज स्यशासनं ॥ विभाव्यंतस्यभूयश्चकर्मपापंदुरात्मनः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

नकुलउवाच उक्तंबहुविधंवाक्यंधर्मराजेनमाधव ॥ धर्मज्ञेनवदान्येनश्रुतंचैवहितत्त्वया ॥ १ ॥ मतमाज्ञायराज्ञश्चभीमसेनेनमाधव ॥ संशमोबाहुवीर्यंच ख्यापितंमाधवात्मनः ॥ २ ॥ तथैवफाल्गुनेनापियदुक्तंतत्त्वयाश्रुतं ॥ आत्मनश्चमतंवीरकथितंभवतासकृत् ॥ ३ ॥ सर्वमेतदतिक्रम्यश्रुत्वापरमतंभवान् ॥ यत्प्राप्तकालंमन्येथास्तत्कुर्याःपुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तस्मिन्निमित्तेहिमतंभवतिकेशव ॥ प्राप्तकालंमनुष्येणक्षमंकार्यमरिंदम ॥ ५ ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थः पुनर्भवतिसोन्यथा ॥ अनित्यमतयोलोकेनराःपुरुषसत्तम ॥ ६ ॥ अन्यथाबुद्धयोह्यासन्नस्मासुवनवासिषु ॥ अदृश्येष्वन्यथाकृष्णदृश्येषुपुनरन्यथा ॥ ७ ॥ अ स्माकमपिवार्ष्णेयवनेविचरतांतदा ॥ नतथाप्रणयोराज्येयथासंप्रतिवर्तते ॥ ८ ॥ निवृत्तवनवासान्नःश्रुत्वावीरसमागताः ॥ अक्षौहिण्योहिसप्तेमास्त्वत्प्रसादा ज्जनार्दन ॥ ९ ॥ इमान्हिपुरुषव्याघ्रानचिंत्यबलपौरुषान् ॥ आत्तशस्त्रान्रणेदृष्ट्वानव्यथेदिहकःपुमान् ॥ १० ॥

माधवमधुदेशज आत्मनःमतंआज्ञायबाहुवीर्यंख्यापितं हेमाधवलक्ष्मीपते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्मिन्निति निमित्तभेदान्मतभेदोभवति कुलधुर्यस्ययुधिष्ठिरस्यमतंकुलोच्छेदोमाभूदितिकेशाकर्षणक्लिष्टायाःद्रौपद्या मतंशत्रवोनिर्मूलंउन्मूलनीयाइति तत्रकालानुरूपंयत्क्षमंयोग्यंतत्त्वयाकार्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ अनित्यानाशवतीमतिर्येषांते ॥ ६ ॥ नकेवलंव्यक्तिभेदान्मतभेदःकिंतुव्यक्त्यैक्येपिअवस्थाभेदान्मतभेदोभवतीत्याह अ न्यथेत्यादिना अदृश्येष्विति अज्ञातवासकालेकथमनावृताश्चरिष्यामइत्येवमनोरथआसीत् दृश्येषुइदानींभव्येषुअस्मासुकदाराज्यंप्राप्स्यामइत्यस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ प्रणयआदरः ॥ ८ ॥ नव्यथेत्क्रुध्येत् ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अर्थंप्रयोजनंनिवर्ततंभ्रश्यंतं ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ यदेतदिति ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ यदियद्यपिभीमादयोधार्मिकाःस्युःतथापिअहंधर्ममुत्सृज्यतेनसहयोद्धुमिच्छामि ॥ ४ ॥ महाबाहोहेकृष्ण ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽ

 सभवान्कुरुमध्येतंसांत्वपूर्वंभयोत्तरं ॥ ब्रूयाद्वाक्यंयथामंदोनव्यथेतसुयोधनः ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरंभीमसेनंबीभत्सुंचापराजितं ॥ सहदेवंचमांचैवत्वांचरामंच
केशव ॥ १२ ॥ सात्यकिंचमहावीर्यंविराटंचसहात्मजं ॥ द्रुपदंचसहामात्यंधृष्टद्युम्नंचमाधव ॥ १३ ॥ काशिराजंचविक्रांतंधृष्टकेतुंचचेदिपं ॥ मांसशोणितभृ
न्मर्त्यःप्रतियुध्येतकोयुधि ॥ १४ ॥ सभवान्गमनादेवसाधयिष्यत्यसंशयं ॥ इष्टमर्थंमहाबाहोधर्मराजस्यकेवलं ॥ १५ ॥ विदुरश्चैवभीष्मश्चद्रोणश्चसहबाह्लि
कः ॥ श्रेयःसमर्थाविज्ञातुमुच्यमानास्त्वयानघ ॥ १६ ॥ तेचैनमनुनेष्यंतिधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ तंचपापसमाचारंसहामात्यंसुयोधनं ॥ १७ ॥ श्रोताचार्थस्यवि
दुरस्त्वंचवक्ताजनार्दन ॥ कमिवार्थंनिवर्ततंस्थापयेतांनवर्त्मनि ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिनकुलवाक्येअशीतितमोऽध्या
यः ॥ ८० ॥ ॥७॥ सहदेवउवाच यदेतत्कथितंराज्ञाधर्मएषसनातनः ॥ यथाचयुद्धमेवस्यात्तथाकार्यमरिंदम ॥ १ ॥ यदिप्रशममिच्छेयुःकुरवःपां
डवैःसह ॥ तथापियुद्धंदाशार्हयोजयेथाःसहैवतैः ॥ २ ॥ कथंनुदृष्ट्वापांचालींतथाकृष्णसभागतां ॥ अवधेनप्रशाम्येतममंमन्युःसुयोधने ॥ ३ ॥ यदिभीमार्जुनौ
कृष्णधर्मराजश्चधार्मिकः ॥ धर्ममुत्सृज्यतेनाहंयोद्धुमिच्छामिसंयुगे ॥ ४ ॥ सात्यकिरुवाच सत्यमाहमहाबाहोसहदेवोमहामतिः ॥ दुर्योधनवधेशांति
स्तस्यकोपस्यमेभवेत् ॥ ५ ॥ नजानासियथादृष्ट्वाचीराजिनधरान्वने ॥ तवापिमन्युरुद्भूतोदुःखितान्प्रेक्ष्यपांडवान् ॥ ६ ॥ तस्मान्माद्रीसुतःशूरोयदाहरणकर्क
शः ॥ वचनंसर्वयोधानांतन्मतंपुरुषोत्तम ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवंवदतिवाक्यंतुयुयुधानेमहामतौ ॥ सुभीमःसिंहनादोभूद्योधानांतत्रसर्वशः ॥ ८ ॥
सर्वेहिसर्वशोवीरास्तद्वचःप्रत्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिशैनेयंहर्षयंतोयुयुत्सवः ॥ ९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिसहदेवसात्यकिवा
क्येएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मार्थसहितंहितं ॥ कृष्णादाशार्हमासीनमब्रवीच्छो
ककर्शिता ॥ १ ॥ सुताद्रुपदराजस्यस्वसितायतमूर्धजा ॥ संपूज्यसहदेवंचसात्यकिंचमहारथं ॥ २ ॥ भीमसेनंचसंशांतंदृष्ट्वापरमदुर्मनाः ॥ अश्रुपूर्णेक्षणावा
क्यमुवाचेदंमनस्विनी ॥ ३ ॥ ध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ राज्ञस्त्विति ॥ १ ॥ स्वसितायतमूर्धजाअतिकृष्णादीर्घाश्चकेशायस्याः ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ मंत्रंशमप्रधानं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रतिसमासितुंप्रतिपक्षतयास्थातुं ॥ ११ ॥ कश्चनअर्थःशमोपायःशक्यःकर्त्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समर्थंयुक्तं ॥ १५ ॥ १६ ॥

विदितंतेमहाबाहोधर्मज्ञमधुसूदन ॥ यथानिकृतिमास्थायभ्रंशिताःपांडवाःसुखात् ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेणसामात्येनजनार्दन ॥ यथाचसंजयोराज्ञामंत्रंरहसिश्रावितः ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरस्यदाशार्हतच्चापिविदितंतव ॥ यथोक्तःसंजयश्चैवतच्चसर्वंश्रुतंत्वया ॥ ६ ॥ पंचनस्तातदीयंतांग्रामाइतिमहाद्युते ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदींवारणावतं ॥ ७ ॥ अवसानंमहाबाहोकंचिदेकंचपंचमं ॥ इतिदुर्योधनोवाच्यःसुहृदश्चास्यकेशव ॥ ८ ॥ नचापित्यकरोद्वाक्यंश्रुत्वाकृष्णसुयोधनः ॥ युधिष्ठिरस्यदाशार्हश्रीमतःसंधिमिच्छतः ॥ ९ ॥ अप्रदानेनराज्यस्ययदिकृष्णसुयोधनः ॥ संधिमिच्छेन्नकर्तव्यंतत्रगत्वाकथंचन ॥ १० ॥ शक्ष्यंतिहिमहाबाहोपांडवाःसृंजयैःसह ॥ धार्तराष्ट्रबलंघोरंक्रुद्धंप्रतिसमासितुं ॥ ११ ॥ नहिसाम्नानदानेनशक्योर्थस्तेषुकश्चन ॥ तस्मात्तेषुनकर्तव्याकृपातेमधुसूदन ॥ ॥ १२ ॥ साम्नादानेनवाकृष्णयेनशाम्यंतिशत्रवः ॥ योक्तव्यस्तेषुदंडःस्याज्जीवितंपरिरक्षता ॥ १३ ॥ तस्मात्तेषुमहादंडःक्षेप्तव्यःक्षिप्रमच्युत ॥ त्वयाचैवमहाबाहोपांडवैःसहसृंजयैः ॥ १४ ॥ एतत्समर्थंपार्थानांतवचैवयशस्करं ॥ क्रियमाणंभवेत्कृष्णक्षत्रस्यचसुखावहं ॥ १५ ॥ क्षत्रियेणहिहंतव्यःक्षत्रियोलोभमास्थितः ॥ अक्षत्रियोवादाशार्हस्वधर्ममनुतिष्ठता ॥ १६ ॥ अन्यत्रब्राह्मणात्तातसर्वपापेष्ववस्थितात् ॥ गुरुर्हिसर्ववर्णानांब्राह्मणःप्रस्तताग्रभुक् ॥ १७ ॥ यथाऽवध्येवध्यमानेभवेद्दोषोजनार्दन ॥ सवध्यस्यावधेदृष्टइतिधर्मविदोविदुः ॥ १८ ॥ यथात्वांनस्पृशेदेषदोषःकृष्णतथाकुरु ॥ पांडवैःसहदाशार्हैःसृंजयैश्चससैनिकैः ॥ १९ ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामिविश्रंभेणजनार्दन ॥ कातुसीमंतिनीमादृक्पृथिव्यामस्तिकेशव ॥ २० ॥ सुताद्रुपदराजस्यवेदिमध्यात्समुत्थिता ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीतवकृष्णप्रियासखी ॥ २१ ॥ आजमीढकुलंप्राप्तास्नुषापांडोर्महात्मनः ॥ महिषीपांडुपुत्राणांपंचेंद्रसमवर्चसां ॥ २१ ॥ सुतामेपंचभिर्वीरैःपंचजातामहारथाः ॥ अभिमन्युर्यथाकृष्णतथातेतवधर्मतः ॥ २३ ॥ साहंकेशग्रहंप्राप्तापरिक्लिष्टासभांगता ॥ पश्यतांपांडुपुत्राणांत्वयिजीवतिकेशव ॥ २४ ॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुपंचालेष्वथवृष्णिषु ॥ दासीभूतास्मिपापानांसभामध्येव्यवस्थिता ॥ २५ ॥ निरमर्षेष्वचेष्टेषुप्रेक्षमाणेषुपांडुषु ॥ पाहिमामितिगोविंदमनसाचिंतितोसिमे ॥ २६ ॥ यत्रमांभगवान्राजाश्वशुरोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वपांचालिवरार्हासिमतामम ॥ २७ ॥

प्रस्तंप्रदत्तंचंतदग्र्यंचतस्यभोक्ताप्रस्तताग्रभुक् पूज्यइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ मृदुसंहारंवेणीरूपेणसमाहृतमपिमृदुं वृजिनाग्रंकुटिलाग्रं केशवत्सूक्ष्माग्रंवा वृजिनःकुटिलेन्यवदितिविश्वः सुदर्शनंरमणीयं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

अदासाःपांडवाःसंतुसरथाःसायुधाइति॥ मयोक्तेयत्रनिर्मुक्तावनवासायकेशव॥ २८॥ एवंविधानांदुःखानामभिज्ञोसिजनार्दन॥ त्रायस्वपुंडरीकाक्षस भर्तृज्ञातिबांधवान्॥ २९॥ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात्॥ ३०॥ धिक्पार्थस्यधनुष्मत्तांभीमसेनस्य धिग्बलं॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्तमपिजीवति॥ ३१॥ यदितेहमनुग्राह्यायदितेस्तिकृपामयि॥ धार्तराष्ट्रेषुवैकोपःसर्वःकृष्णविधीयतां॥ ३२॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वामृदुसंहारंवृजिनाग्रंसुदर्शनं॥ सुनीलमसितापांगीसर्वगंधाधिवासितं॥ ३३॥ सर्वलक्षणसंपन्नंमहाभुजगवर्चसं॥ केशपक्षंवरारोहागृह्यवामेनपाणिना॥ ३४॥ पद्माक्षीपुंडरीकाक्षमुपेत्यगजगामिनी॥ अश्रुपूर्णेक्षणाकृष्णाकृष्णंवचनमब्रवीत्॥ ३५॥ अयंतेपुंडरीकाक्षदुःशासनकरोद्धृतः॥ स्मर्तव्यःसर्वकार्येषुपरेषांसंधिमिच्छता॥ ३६॥ यदिभीमार्जुनौकृष्णकृपणौसंधिकामुकौ॥ पितामेयोत्स्यतेवृद्धःसहपुत्रैर्महारथैः॥ ३७॥ पंचचैवमहावीर्याःपुत्रामेमधुसूदन॥ अभिमन्युंपुरस्कृत्ययोत्स्यंतेकुरुभिःसह॥ ३८॥ दुःशासनभुजंश्यामंसंछिन्नंपांसुगुंठितं॥ यद्यहंतुनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ ३९॥ त्रयोदशहिवर्षाणिप्रतीक्षंत्यागतानिमे॥ विधायहृदयेमन्युंप्रदीप्तमिवपावकं॥ ४०॥ विदीर्यतेमेहृदयंभीमवाक्शल्यपीडितं॥ योयमद्यमहाबाहुर्धर्ममेवानुपश्यति॥ ४१॥ इत्युक्त्वाबाष्परुद्धेनकंठेनायतलोचना॥ रुरोदकृष्णासोत्कंपंसस्वरंबाष्पगद्गदं॥ ४२॥ स्तनौपीनायतश्रोणीसहितावभिवर्षती॥ द्रवीभूतमिवात्युष्णंमुंचतीवारिनेत्रजं॥ ४३॥ तामुवाचमहाबाहुःकेशवःपरिसांत्वयन्॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेकृष्णेरुदतीर्भरतस्त्रियः॥ ४४॥ एवंताभीरुरोत्स्यंतिनिहतज्ञातिबांधवाः॥ हतमित्राहतबलायेषांक्रुद्धासिभामिनी॥ ४५॥ अहंचतत्करिष्यामिभीमार्जुनयमैःसह॥ युधिष्ठिरनियोगेनदैवाच्चविधिनिर्मितात्॥ ४६॥ धार्तराष्ट्राःकालपक्वानचेच्छृण्वंतिमेवचः॥ शेष्यंतेनिहताभूमौश्वसृगालादनीकृताः॥ ४७॥ चलेद्धिहिमवान्शैलोमेदिनीशतधाफलेत्॥ द्यौःपतेच्चसनक्षत्रानमेमोघंवचोभवेत्॥ ४८॥ सत्यंतेप्रतिजानामिकृष्णेबाष्पोनिगृह्यतां॥ हतामित्रान्श्रियायुक्तानचिराद्द्रक्ष्यसेपतीन्॥ ४९॥ इतिश्रीम०उद्यो०भगवद्या०द्रौपदीकृष्णसंवादेद्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२॥ ॥छ॥ अर्जुनउवाच कुरूणामद्यसर्वेषांभवान्सुहृदनुत्तमः॥ संबंधीदयितोनित्यमुभयोःपक्षयोरपि॥ १॥

हेभीमशत्रुभयंकरकृष्ण योयंभवान्॥४१॥४२॥ अत्युष्णंवह्निं॥४३॥४४॥ रोत्स्यंतिरोदिष्यंति॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥ इति०उ०नै०भा०द्व्यशीतितमोऽध्यायः॥८२॥ ॥छ॥ कुरूणामिति॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिपाद्यंसंपाद्यं अनामयंकुशलं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यास्यामि तदेवकर्तुमितिशेषः अभीप्सयाप्राप्तुमिच्छया ॥ ५ ॥ विमलवद्भतेनिर्मलाकाशगे मैत्रेजन्मर्क्षादष्टमतारायां दूतस्यहिस्वामिबलेनैवबलवत्त्व मित्यर्थः ॥ ६ ॥ कौमुदेकार्तिके रेवत्यांअर्जुनस्यफल्गुनीजातस्यरेवतीमैत्रताराभवतीतिप्रसिद्धं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रतिज्ञायअनुस्मृत्य ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ आकाशगःसूर्यः आकाशमिवचे

पांडवैर्धार्तराष्ट्राणांप्रतिपाद्यमनामयं ॥ समर्थःप्रशमंचैवकर्तुमर्हसिकेशव ॥ २ ॥ त्वमितःपुंडरीकाक्षसुयोधनममर्षणं ॥ शांत्यर्थंभ्रातरंब्रूयायत्तद्वाच्यममित्र हन् ॥ ३ ॥ त्वयाधर्मार्थयुक्तंचेदुक्तंशिवमनामयं ॥ हितंनादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच धर्म्यमस्मद्धितंचैवकुरूणांयदनाम यं ॥ एषयास्यामिराजानंधृतराष्ट्रमभीप्सया ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यपेतेतमसिसूर्येविमलवद्गते ॥ मैत्रेमुहूर्तेसंप्राप्तेमृद्वर्चिषिदिवाकरे ॥ ६ ॥ कौ मुदेमासिरेवत्यांशरदंतेहिमागमे ॥ स्फीतसस्यसुखेकालेकल्यःसत्ववतांवरः ॥ ७ ॥ मंगल्याःपुण्यनिर्घोषावाचःशृण्वंश्चसूनृताः ॥ ब्राह्मणानांप्रतीतानामृषी णामिववासवः ॥ ८ ॥ कृत्वापौर्वाह्णिकंकृत्यंस्नातःशुचिरलंकृतः ॥ उपतस्थेविवस्वंतंपावकंचजनार्दनः ॥ ९ ॥ ऋषभंपृष्ठआलभ्यब्राह्मणानभिवाद्यच ॥ अग्निं प्रदक्षिणंकृत्वापश्यन्कल्याणमग्रतः ॥ १० ॥ तत्प्रतिज्ञायवचनंपांडवस्यजनार्दनः ॥ शिनेर्नप्तारमासीनमभ्यभाषतसात्यकिं ॥ ११ ॥ रथआरोप्यतांशंखश्च क्रंचगदयासह ॥ उपासंगाश्चशक्त्यश्चसर्वप्रहरणानिच ॥ १२ ॥ दुर्योधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः ॥ नचशत्रुरवज्ञेयोदुर्बलोपिबलीयसा ॥ १३ ॥ ततस्त न्मतमाज्ञायकेशवस्यपुरःसराः ॥ प्रसस्रुर्योजयिष्यंतोरथंचक्रगदाभृतः ॥ १४ ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निमाकाशगमिवाशुगं ॥ सूर्यचंद्रप्रकाशाभ्यांचक्राभ्यां समलंकृतं ॥ १५ ॥ अर्धचंद्रैश्चचंद्रैश्चमत्स्यैःसमृगपक्षिभिः ॥ पुष्पैश्चविविधैश्चित्रंमणिरत्नैश्चसर्वशः ॥ १६ ॥ तरुणादित्यसंकाशंबृहंतंचारुदर्शनं ॥ मणिहे मविचित्रांगंसुध्वजंसुपताकिनं ॥ १७ ॥ सूपस्करमनाधृष्यंवैयाघ्रपरिवारणं ॥ यशोघ्नंप्रत्यमित्राणांयदूनांनंदिवर्धनं ॥ १८ ॥ वाजिभिःशैब्यसुग्रीवमेघपु ष्पबलाहकैः ॥ स्नातैःसंपादयामासुःसंपन्नैःसर्वसंपदा ॥ १९ ॥ महिमानंतुकृष्णस्यभूयएवाभिवर्धयन् ॥ सुघोषःपतगेंद्रेणध्वजेनयुयुजेरथः ॥ २० ॥ तंमेरु शिखरप्रख्यंमेघदुंदुभिनिःस्वनं ॥ आरुरोहरथंशौरिर्विमानमिवकामगं ॥ २१ ॥ ततःसात्यकिमारोप्यप्रययौपुरुषोत्तमः ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचरथघोषेणनाद यन् ॥ २२ ॥ व्यपोढाभ्रस्ततःकालःक्षणेनसमपद्यत ॥ शिवश्चानुववौवायुःप्रशांतमभवद्रजः ॥ २३ ॥

तिपाठेजंगमाकाशतुल्यमित्यर्थः विशालत्वात् नक्षत्रोपमरत्नरचितत्वाच्च तदेवाह सूर्येति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सूपस्करंशोभनैरुपकरणैरुपेतं ॥ १८ ॥ संपादयामासुःसज्जीकृतवंतः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ मंगल्यार्थप्रदैःविजयीभवेत्यादिमंगलावहैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ संसाधनार्थंकार्यनिष्पत्त्यर्थं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

प्रदक्षिणानुलोमाश्चमंगल्यामृगपक्षिणः ॥ प्रयाणेवासुदेवस्यबभूवुरनुयायिनः ॥ २४ ॥ मंगल्यार्थप्रदैःशब्दैरन्ववर्ततसर्वशः ॥ सारसाःशतपत्राश्चहंसाश्चम
धुसूदनं ॥ २५ ॥ मंत्राहुतिमहाहोमैर्हूयमानश्चपावकः ॥ प्रदक्षिणमुखोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ २६ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चभूरिद्युम्नोगयःक्रथः ॥ शुक्रनारद
वाल्मीकामरुतःकुशिकोभृगुः ॥ २७ ॥ देवब्रह्मर्षयश्चैवकृष्णंयदुसुखावहं ॥ प्रदक्षिणमवर्ततसहितावासवानुजं ॥ २८ ॥ एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधु
भिः ॥ पूजितःप्रययौकृष्णःकुरूणांसदनंप्रति ॥ २९ ॥ तंप्रयांतमनुप्रायात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ३० ॥ चेकितान
श्चविक्रांतोधृष्टकेतुश्चचेदिपः ॥ द्रुपदःकाशिराजश्चशिखंडीचमहारथः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्नःसपुत्रश्चविराटःकेकयैःसह ॥ संसाधनार्थंप्रययुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्ष
भं ॥ ३२ ॥ ततोनुव्रज्यगोविंदंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ राज्ञांसकाशेद्युतिमानुवाचेदंवचस्तदा ॥ ३३ ॥ योवैनकामान्नभयान्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ अन्यायम
नुवर्तेतस्थिरबुद्धिरलोलुपः ॥ ३४ ॥ धर्मज्ञोधृतिमान्प्राज्ञःसर्वभूतेषुकेशवः ॥ ईश्वरःसर्वभूतानांदेवदेवःसनातनः ॥ ३५ ॥ तंसर्वगुणसंपन्नंश्रीवत्सकृतलक्ष
णं ॥ संपरिष्वज्यकौंतेयःसंदेष्टुमुपचक्रमे ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरउवाच यासाबाल्यात्प्रभृत्यस्मान्पर्यवर्धयताबला ॥ उपवासतपःशीलासदास्वस्त्ययनेरता
॥ ३७ ॥ देवतातिथिपूजासुगुरुशुश्रूषणेरता ॥ वत्सलाप्रियपुत्राचप्रियास्माकंजनार्दन ॥ ३८ ॥ सुयोधनभयाद्यानोऽत्रायतामित्रकर्शन ॥ महतोमृत्युसंबा
धादुद्धरेन्नौरिवार्णवात् ॥ ३९ ॥ अस्मत्कृतेचसततंययादुःखानिमाधव ॥ अनुभूतान्यदुःखार्हातांस्मपृच्छेरनामयं ॥ ४० ॥ भृशमाश्वासयेश्चैनांपुत्रशोकपरि
प्लुतां ॥ अभिवाद्यस्वजेथास्त्वंपांडवान्परिकीर्त्तयन् ॥ ४१ ॥ ऊढात्प्रभृतिदुःखानिश्वशुराणामरिंदम ॥ निकारानतदर्हाचपश्यंतीदुःखमश्नुते ॥ ४२ ॥ अपि
जातुसकालःस्यात्कृष्णदुःखविपर्ययः ॥ यदहंमातरंक्लिष्टांसुखंदद्यामरिंदम ॥ ४३ ॥ प्रव्रजंतोनुधावंतींकृपणांपुत्रगृद्धिनीं ॥ रुदतीमुपहायैनामगच्छामवयं
वनं ॥ ४४ ॥ ननूनंम्रियतेदुःखैःसाचेज्जीवतिकेशव ॥ तथापुत्राधिभिर्गाढमार्त्ताह्यानर्त्तसत्कृत ॥ ४५ ॥ अभिवाद्याथसाकृष्णत्वयामद्वचनाद्विभो ॥ धृतराष्ट्रश्च
कौरव्योराजानश्चवयोधिकाः ॥ ४६ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवमहाराजंचबाह्लिकं ॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचसर्वांश्चभरतान्प्रति ॥ ४७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ऊढात्विवाहात् यद्वा ऊढस्तंद्रितबालयोरितिविश्वः बाल्यादित्यर्थः उभयत्रभावप्रधानोनिर्देशः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विदुरंचमहाप्राज्ञंकुरूणांमंत्रधारिणं ॥ अगाधबुद्धिंधर्मज्ञंस्वजेथामधुसूदन ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रराजमध्येयुधिष्ठिरः ॥ अनुज्ञातोनिववृतेकृष्णंकृत्वा प्रदक्षिणं ॥ ४९ ॥ व्रजन्नेवतुबीभत्सुःसखायंपुरुषर्षभं ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नंदाशार्हमपराजितं ॥ ५० ॥ यदस्माकंविभोवृत्तंपुरावैमंत्रनिश्चये ॥ अर्धराज्यस्यगोविंदविदितंसर्वराजसु ॥ ५१ ॥ तच्चेद्दद्यादसंगेनसत्कृत्यानवमन्यच ॥ प्रियंमेस्यान्महाबाहोमुच्येरन्महतोभयात् ॥ ५२ ॥ अतश्चेदन्यथाकर्ताधार्तराष्ट्रोनुपायवित् ॥ अंतंनूनंकरिष्यामिक्षत्रियाणांजनार्दन ॥ ५३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेपांडवेनसमहृष्यद्वृकोदरः ॥ मुहुर्मुहुःक्रोधवशात्प्रावेपतचपांडवः ॥ ॥ ५४ ॥ वेपमानश्चकौंतेयःप्राक्रोशन्महतोरवान् ॥ धनंजयवचःश्रुत्वाहर्षोत्सिक्तमनाभृशं ॥ ५५ ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वासंप्रावेपंतधन्विनः ॥ वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रेप्रसुस्रुवुः ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रतथाचोक्त्वाविनिश्चयं ॥ अनुज्ञातोनिववृतेपरिष्वज्यजनार्दनं ॥ ५७ ॥ तेषुराजसुसर्वेषुनिवृत्तेषुजनार्दनः ॥ तूर्णमभ्यगमद्धृष्टःशैब्यसुग्रीववाहनः ॥ ५८ ॥ तेहयावासुदेवस्यदारुकेणप्रचोदिताः ॥ पंथानमाचेमुरिवग्रसमानाइवांबरं ॥ ५९ ॥ अथापश्यन्महाबाहुर्ऋषीनध्वनिकेशवः ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानान्स्थितानुभयतःपथि ॥ ६० ॥ सोवतीर्यरथात्तूर्णमभिवाद्यजनार्दनः ॥ यथावृत्तानृषीन्सर्वानभ्यभाषतपूजयन् ॥ ६१ ॥ कच्चिल्लोकेषुकुशलंकच्चिद्धर्मःस्वनुष्ठितः ॥ ब्राह्मणानांत्रयोवर्णाःकच्चित्तिष्ठंतिशासने ॥ ६२ ॥ तेभ्यःप्रयुज्यतांपूजांप्रोवाचमधुसूदनः ॥ भगवंतःक्वसंसिद्धाःकावीथीभवतामिह ॥ ६३ ॥ किंवाकार्यंभगवतामहंकिंकरवाणिवः ॥ केनार्थेनोपसंप्राप्ताभगवंतोमहीतलं ॥ ६४ ॥ तमब्रवीज्जामदग्न्यउपेत्यमधुसूदनं ॥ परिष्वज्यचगोविंदंसुरासुरपतेःसखा ॥ ६५ ॥ देवर्षयःपुण्यकृतोब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ राजर्षयश्चदाशार्हमानयंतस्तपस्विनः ॥ देवासुरस्यद्रष्टारःपुराणस्यमहामते ॥ ६६ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदिदृक्षंतश्चसर्वतः ॥ सभासदश्चराजानस्त्वांचसत्यंजनार्दनं ॥ ६७ ॥ एतन्महत्प्रेक्षणीयंद्रष्टुंगच्छामकेशव ॥ धर्मार्थसहितावाचःश्रोतुमिच्छाममाधव ॥ ६८ ॥ त्वयोच्यमानाःकुरुषुराजमध्येपरंतप ॥ भीष्मद्रोणादयश्चैवविदुरश्चमहामतिः ॥ ६९ ॥ त्वंचयादवशार्दूलसभायांवैसमेष्यथ ॥ तववाक्यानिदिव्यानितथातेषांचमाधव ॥ ७० ॥ श्रोतुमिच्छामगोविंदसत्यानिचहितानिच ॥ आपृष्टोसिमहाबाहोपुनर्द्रक्ष्यामहेवयं ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७२॥ इ॰उ॰नै॰भा॰त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥९४॥ प्रयांतमिति ॥१॥२॥३॥ दैवानिशकुनानिऔत्पातिकानिअशकुनानि ॥४॥५॥ प्रत्यक्प्रतीपंऊहुःप्रवाहंकृतवत्यः ॥६॥७॥८॥ खेशरीरंछायापुरु

यात्यविघ्नेनवैवीरद्रक्ष्यामस्त्वांसभागतं॥ आसीनमासनेदिव्येबलतेजःसमाहितं ॥ ७२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्रस्था
नेत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८३॥ ॥९४॥ वैशंपायनउवाच प्रयांतंदेवकीपुत्रंपरवीररुजोदश ॥ महारथामहाबाहुमन्वयुःशस्त्रपाणयः ॥ १ ॥ पदाती
नांसहस्रंचसादिनांचपरंतप॥ भोज्यंचविपुलंराजन्प्रेष्याश्चशतशोपरे॥ २॥ जनमेजयउवाच कथंप्रयातोदाशार्होमहात्मामधुसूदनः ॥ कानिवाव्रज
तस्तस्यनिमित्तानिमहौजसः॥ ३॥ वैशंपायनउवाच तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः॥ तानिमेशृणुसर्वाणिदैवान्यौत्पातिकानिच॥ ४॥
अनभ्रेशनिनिर्घोषःसविद्युत्समजायत॥ अन्वगेवचपर्जन्यःप्रावर्षद्विघनेभृशं॥ ५॥ प्रत्यगूहुर्महानद्यःप्राङ्मुखाःसिंधुसत्तमाः॥ विपरीतादिशःसर्वानप्राज्ञा
यतकिंचन॥ ६॥ प्राज्वलन्नग्नयोराजन्पृथिवीसमकंपत॥ उदपानाश्चकुंभाश्चप्रासिंचन्शतशोजलं ॥ ७॥ तमःसंवृतमप्यासीत्सर्वंजगदिदंतथा॥ नदिशो
नादिशोराजन्प्रज्ञायंतेस्मरेणुना॥ ८॥ प्रादुरासीन्महाञ्छब्दःखेशरीरंनदृश्यते॥ सर्वेषुराजन्देशेषुतदद्भुतमिवाभवत्॥ ९॥ प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरंवातोदक्षिण
पश्चिमः॥ आरुजन्गणशोवृक्षान्परुषोऽशनिनिःस्वनः॥ १०॥ यत्रयत्रचवार्ष्णेयोवर्ततेपथिभारत॥ तत्रतत्रसुखोवायुःसर्वंचासीत्प्रदक्षिणं॥ ११॥ ववर्ष
पुष्पवर्षंचकमलानिचभूरिशः॥ समश्चपंथानिर्दुःखोव्यपेतकुशकंटकः॥ १२॥ संस्तुतोब्राह्मणैर्गीर्भिस्तत्रतत्रसहस्रशः॥ अर्च्यतेमधुपर्कैश्चवसुभिश्चवसुप्रदः
॥ १३॥ तंकिरंतिमहात्मानंवन्यैःपुष्पैःसुगंधिभिः॥ स्त्रियःपथिसमागम्यसर्वभूतहितेरतं॥ १४॥ सशालिभवनंरम्यंसर्वसस्यसमाचितं॥ सुखंपरमधर्मिष्ठम
भ्यगाद्भरतर्षभ॥ १५॥ पश्यन्बहुपशून्ग्रामान्रम्यान्हृदयतोषणान्॥ पुराणिचव्यतिक्रामन्राष्ट्राणिविविधानिच ॥ १६॥ नित्यंहृष्टाःसुमनसोभारतैरभि
रक्षिताः॥ नोद्विग्नाःपरचक्राणांव्यसनानामकोविदाः॥ १७॥ उपप्लव्यादथागम्यजनाःपुरनिवासिनः॥ पथ्यतिष्ठंतसहिताविष्वक्सेनदिदृक्षया॥ १८॥ तेतु
सर्वेसमायांतमग्निमिद्धमिवप्रभुं॥ अर्चयामासुरर्चार्हंदेशातिथिमुपस्थितं ॥ १९॥ वृकस्थलंसमासाद्यकेशवःपरवीरहा॥ प्रकीर्णरश्मावादित्येव्योम्निवैलो
हितायति॥ २०॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंकृत्वाशौचंयथाविधि॥ रथमोचनमादिश्यसंध्यामुपविवेशह॥ २१॥ ॥९३॥

षशरीरं॥ ९॥ दक्षिणपश्चिमःनिर्ऋतिदेशः॥ १०॥ औत्पातिकान्युक्त्वादैवान्याह यत्रयत्रेति॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ भवंतिअस्मिन्निति भवनंक्षेत्रं ॥ १५॥ १६॥ १७॥ उपप्लव्यात्ग्रामात् ॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥ ॥७॥ तथादूतैरिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ अभिप्रायान्मनोरथान् ॥८॥

दारुकोपिहयान्मुक्त्वापरिचर्यचशास्त्रतः ॥ मुमोचसर्वयोक्त्रादिमुक्त्वाचैतानवासृजत् ॥ २२ ॥ अभ्यतीत्यतुतत्सर्वमुवाचमधुसूदनः ॥ युधिष्ठिरस्यकार्यार्थमिहवत्स्यामहेक्षपां ॥ २३ ॥ तस्यतन्मतमाज्ञायचक्रुरावसथंनराः ॥ क्षणेनचान्नपानानिगुणवंतिसमार्जयन् ॥ २४ ॥ तस्मिन्ग्रामेप्रधानास्तुयआसन्ब्राह्मणानृप ॥ आर्याःकुलीनाह्रीमंतोब्राह्मींवृत्तिमनुष्ठिताः ॥ २५ ॥ तेभिगम्यमहात्मानंहृषीकेशमरिंदमं ॥ पूजांचक्रुर्यथान्यायमाशीर्मंगलसंयुतां ॥ २६ ॥ तेपूजयित्वादाशार्हंसर्वलोकेषुपूजितं ॥ न्यवेदयंतवेश्मानिरत्नवंतिमहात्मने ॥ २७ ॥ तान्प्रभुःकृतमित्युक्त्वासत्कृत्यचयथार्हतः ॥ अभ्येत्यचैषांवेश्मानिपुनरायात्सहैवतैः ॥ २८ ॥ सुमृष्टंभोजयित्वाचब्राह्मणांस्तत्रकेशवः ॥ भुक्त्वाचसहतैःसर्वैरवसत्तांक्षपांसुखं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्रयाणेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तथादूतैःसमाज्ञायप्रयांतंमधुसूदनं ॥ धृतराष्ट्रोब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वामहाभुजं ॥ १ ॥ द्रोणंचसंजयंचैवविदुरंचमहामतिं ॥ दुर्योधनंसहामात्यंहृष्टरोमाब्रवीदिदं ॥ २ ॥ अद्भुतंमहदाश्चर्यंश्रूयतेकुरुनंदन ॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चकथयंतिगृहेगृहे ॥ ३ ॥ सत्कृत्याचक्षतेचान्येतथैवान्येसमागताः ॥ पृथग्वादाश्चवर्ततेचत्वरेषुसभासुच ॥ ४ ॥ उपायास्यतिदाशार्हःपांडवार्थेपराक्रमी ॥ सनोमान्यश्चपूज्यश्चसर्वथामधुसूदनः ॥ ५ ॥ तस्मिन्हियात्रालोकस्यभूतानामीश्वरोहिसः ॥ तस्मिन्धृतिश्चवीर्यंचप्रज्ञाचौजश्चमाधवे ॥ ६ ॥ समान्यतांनरश्रेष्ठःसहिधर्मःसनातनः ॥ पूजितोहिसुखायस्यादसुखःस्यादपूजितः ॥ ७ ॥ सचेत्तुष्यतिदाशार्हउपचारैररिंदमः ॥ कृष्णात्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु ॥ ८ ॥ तस्यपूजार्थमद्यैवसंविधत्स्वपरंतप ॥ सभाःपथिविधीयंतांसर्वकामसमन्विताः ॥ ९ ॥ यथाप्रीतिर्महाबाहोत्वयिजायेततस्यवै ॥ तथाकुरुष्वगांधारेकथंवाभीष्ममन्यसे ॥ ॥ १० ॥ ततोभीष्मादयःसर्वेधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ ऊचुःपरममित्येवंपूजयंतोस्यतद्वचः ॥ ११ ॥ तेषामनुमतंज्ञात्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ सभावास्तूनिरम्याणिप्रदेष्टुमुपचक्रमे ॥ १२ ॥ ततोदेशेषुदेशेषुरमणीयेषुभागशः ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णाःसभाश्चक्रुरनेकशः ॥ १३ ॥ आसनानिविचित्राणियुतानिविविधैर्गुणैः ॥ स्त्रियोगंधानलंकारान्सूक्ष्माणिवसनानिच ॥ १४ ॥ गुणवंत्यन्नपानानिभोज्यानिविविधानिच ॥ माल्यानिचसुगंधीनितानिराजाददौततः ॥ १५ ॥ विशेषतश्चवासार्थंसभांग्रामेवृकस्थले ॥ विदधेकौरवोराजाबहुरत्नांमनोरमां ॥ १६ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥छ॥ उपप्लव्यादिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रपितामहः पितामहस्यब्रह्मणोपिपिता ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ईषा

एतद्विधायवैसर्वंदेवार्हमतिमानुषं ॥ आचख्यौधृतराष्ट्रायराजादुर्योधनस्तदा ॥ १७ ॥ ताःसभाःकेशवःसर्वारत्नानिविविधानिच ॥ असमीक्ष्यैवदाशार्हउपयात्कुरुसद्मतत् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमार्गेसभानिर्माणेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच उपप्लव्यादिहक्षत्तरुपायातोजनार्दनः ॥ वृकस्थलेनिवसतिसचप्रातरिहैष्यति ॥ १ ॥ आहुकानामधिपतिःपुरोगःसर्वसात्वतां ॥ महामनामहावीर्योमहासत्वो जनार्दनः ॥ २ ॥ स्फीतस्यवृष्णिराष्ट्रस्यभर्तागोप्ताचमाधवः ॥ त्रयाणामपिलोकानांभगवान्प्रपितामहः ॥ ३ ॥ वृष्ण्यंधकाःसुमनसोयस्यप्रज्ञामुपासते ॥ आदित्यावसवोरुद्रायथाबुद्धिंबृहस्पतेः ॥ ४ ॥ तस्मैपूजांप्रयोक्ष्यामिदाशार्हायमहात्मने ॥ प्रत्यक्षंतवधर्मज्ञतांमेकथयतःशृणु ॥ ५ ॥ एकवर्णैःसुकृतांगैर्बाह्लिजातैर्हयोत्तमैः ॥ चतुर्युक्तान्रथांस्तस्मैरौक्मान्दास्यामिषोडश ॥ ६ ॥ नित्यप्रभिन्नान्मातंगानीषादंतान्प्रहारिणः ॥ अष्टानुचरमेकैकमष्टौदास्यामिकौरव ॥ ७ ॥ दासीनामप्रजातानांशुभानांरुक्मवर्चसां ॥ शतमस्मैप्रदास्यामिदासानामपितावतां ॥ ८ ॥ आविकंचसुखस्पर्शंपार्वतीयैरुपाहृतं ॥ तदप्यस्मैप्रदास्यामिसहस्राणिदशाष्टच ॥ ९ ॥ अजिनानांसहस्राणिचीनदेशोद्भवानिच ॥ तान्यप्यस्मैप्रदास्यामियावदर्हतिकेशवः ॥ १० ॥ दिवारात्रौचभात्येषसुतेजाविमलोमणिः ॥ तमप्यस्मैप्रदास्यामितमर्हतिहिकेशवः ॥ ११ ॥ एकेनाभिपतत्यह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ यानमश्वतरीयुक्तंदास्येतस्मैतदप्यहं ॥ १२ ॥ यावंतिवाहनान्यस्ययावंतःपुरुषाश्चते ॥ ततोष्टगुणमप्यस्मैभोज्यंदास्याम्यहंसदा ॥ १३ ॥ ममपुत्राश्चपौत्राश्चसर्वेदुर्योधनादृते ॥ प्रत्युद्यास्यंतिदाशार्हंरथैर्मृष्टैःस्वलंकृताः ॥ १४ ॥ स्वलंकृताश्चकल्याण्यःपादैरेवसहस्रशः ॥ वारमुख्यामहाभागंप्रत्युद्यास्यंतिकेशवं ॥ १५ ॥ नगरादपियाःकाश्चिद्गमिष्यंतिजनार्दनं ॥ द्रष्टुंकन्याश्चकल्याण्यस्ताश्चयास्यंत्यनावृताः ॥ १६ ॥ सस्त्रीपुरुषबालंचनगरंमधुसूदनं ॥ उदीक्षतांमहात्मानंभानुमंतमिवप्रजाः ॥ १७ ॥ महाध्वजपताकाश्चक्रियंतांसर्वतोदिशः ॥ जलावसिक्तोविरजाःपंथास्तस्येतिचान्वशात् ॥ १८ ॥ दुःशासनस्यचगृहंदुर्योधनगृहाद्वरं ॥ तदद्यक्रियतांक्षिप्रंसुसंमृष्टमलंकृतं ॥ १९ ॥ एतद्धिरुचिराकारैःप्रासादैरुपशोभितं ॥ शिवंचरमणीयंचसर्वर्तुसुमहाधनं ॥ २० ॥

लांगलदंडस्तत्सदृशदंतान् अष्टौअनुचराःयस्यगजस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सर्वर्तुसर्वेऋतवोयुगपदस्मिन्संतीतितथा ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भावितःस्पष्टः ॥ ४ ॥ मानीनशःहेतुमण्णिचू मानाशंप्रामुहि ॥ ५ ॥ ६ ॥

सर्वमस्मिन्गृहेरत्नंमद्दुर्योधनस्यच ॥ यद्यदर्हतिवार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ विदुरउवाच राजन्बहुमतश्चासित्रैलोक्यस्यापिसत्तमः ॥ संभावितश्चलोकस्यसंमतश्चासिभारत ॥ १ ॥ यत्त्वमेवंगते ब्रूयाःपश्चिमेवयसिस्थितः ॥ शास्त्राद्वासुप्रतर्काद्वासुस्थिरःस्थविरोह्यसि ॥ २ ॥ लेखाशशिनिभाःसूर्येमहोर्मिरिवसागरे ॥ धर्मस्त्वयितथाराजन्निति व्यवसिताःप्रजाः ॥ ३ ॥ सदैवभावितोलोकोगुणौघैस्तवपार्थिव ॥ गुणानांरक्षणेनित्यंप्रयतस्वसबांधवः ॥ ४ ॥ आर्जवंप्रतिपद्यस्वमाबाल्याद्बहुनीनशः ॥ राजन्पुत्रांश्च पौत्रांश्चसुहृदश्चैवसुप्रियान् ॥ ५ ॥ यत्त्वमिच्छसिकृष्णायराजन्नतिथयेबहु ॥ एतदन्यच्चदाशार्हःपृथिवीमपिचार्हति ॥ ६ ॥ नतुत्वंधर्ममुद्दिश्यतस्यवाप्रियकारणात् ॥ एतद्दित्ससिकृष्णायसत्येनात्मानमालभे ॥ ७ ॥ मायैषासत्यमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिण ॥ जानामित्वन्मतंराजन्गूढंबाह्येनकर्मणा ॥ ८ ॥ पंचपंचैवलिप्स्यंतिग्रामकान्पांडवान्नृप ॥ नचदित्ससितेभ्यस्तांस्तच्छमंनकरिष्यसि ॥ ९ ॥ अर्थेनतुमहाबाहुंवार्ष्णेयंत्वंजिहीर्षसि ॥ अनेनचाप्युपायेनपांडवेभ्योविभेत्स्यसि ॥ १० ॥ नचवित्तेनशक्योसौनोद्यमेननगर्हया ॥ अन्योधनंजयात्कर्तुमेतत्तत्त्वंब्रवीमिते ॥ ११ ॥ वेदकृष्णस्यमाहात्म्यंवेदास्यदृढभक्तितां ॥ अत्याज्यमस्य जानामिप्राणैस्तुल्यंधनंजयं ॥ १२ ॥ अन्यत्कुंभादपांपूर्णादन्यत्पादावसेचनात् ॥ अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्नैवेक्ष्यतिजनार्दनः ॥ १३ ॥ यत्त्वस्यप्रियमातिथ्यंमानार्हस्यमहात्मनः ॥ तदस्मैक्रियतांराजन्मानार्होसौजनार्दनः ॥ १४ ॥ आशंसमानःकल्याणंकुरूनभ्येतिकेशवः ॥ येनैवराजन्नर्थेनतदेवास्माउपाकुरु ॥ १५ ॥ शममिच्छतिदाशार्हस्तवदुर्योधनस्यच ॥ पांडवानांचराजेंद्रतदस्यवचनंकुरु ॥ १६ ॥ पितासिराजन्पुत्रास्तेवृद्धस्त्वंशिशवःपरे ॥ वर्तस्वपितृवत्तेषुवर्ततेतेहिपुत्रवत् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुरवाक्येसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच यदाहविदुरःकृष्णेसर्वंतत्सत्यमच्युते ॥ अनुरक्तोह्यसंहार्यःपार्थान्प्रतिजनार्दनः ॥ १ ॥ यत्तत्सत्कारसंयुक्तंदेयंवसुजनार्दने ॥ अनेकरूपंराजेंद्रनतद्देयंकदाचन ॥ २ ॥

॥ ७ ॥ मायाइंद्रजालं छद्मवंचनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ विभेत्स्यसिशल्यवत्पृथक्करिष्यसि ॥ १० ॥ ११ ॥ वेदवेद्मि १२ ॥ नैवेक्ष्यति नैवांगीकरिष्यति ॥ १३ ॥ आतिथ्यंशमरूपं ॥ १४ ॥ उपाकुरुअर्पय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदाहेति असंहार्यःहर्तुमशक्यः ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देशइति यद्यपिकेशवोर्चामर्हत्येवतथापिअर्चायांदेशःकालश्चायुक्तइत्यर्थः तदेवाह मंस्यतीति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्यगतिःकर्त्तव्यरीतिः अविग्रहात्आतिथ्यमात्रेण ॥ ६ ॥ ७ ॥ नालंनपर्याप्तोसि ॥८॥ ॥ ९ ॥ तीर्थेनअवतरणवर्त्मना संशाम्यशांतोभव ॥ १० ॥ ११ ॥ पर्यायःप्रकारांतरं निष्केवलांकृत्स्नां पांडवान्यथादासवद्वासयेयंतथाप्रकारोनास्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

देशःकालस्तथायुक्तोनहिनार्हतिकेशवः ॥ मंस्यत्यधोक्षजोराजन्भयादर्चतिमामिति ॥ ३ ॥ अवमानश्चयत्रस्यात्क्षत्रियस्यविशांपते ॥ नतत्कुर्याद्बुधःकार्यमितिमेनिश्चितामतिः ॥ ४ ॥ सहिपूज्यतमोलोकेकृष्णःपृथुललोचनः ॥ त्रयाणामपिलोकानांविदितंममसर्वथा ॥ ५ ॥ नतुतस्मैप्रदेयंस्यात्तथाकार्यगतिःप्रभो ॥ विग्रहःसमुपारब्धोनहिशाम्यत्यविग्रहात् ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ सत्कृतोऽसत्कृतोवापिनक्रुध्येतजनार्दनः ॥ नालमेनमवज्ञातुंनावज्ञेयोहिकेशवः ॥ ८ ॥ यत्तुकार्यंमहाबाहोमनसाकार्यतांगतं ॥ सर्वोपायैर्नतच्छक्यंकेनचित्कर्तुमन्यथा ॥ ९ ॥ सयद्ब्रूयान्महाबाहुस्तत्कार्यमविशंकया ॥ वासुदेवेनतीर्थेनक्षिप्रंसंशाम्यपांडवैः ॥ १० ॥ धर्म्यमर्थ्यंचधर्मात्माध्रुवंवक्ताजनार्दनः ॥ तस्मिन्वाच्याःप्रियावाचोभवताबांधवैःसह ॥ ११ ॥ दुर्योधनउवाच नपर्यायोस्तियद्राजन्श्रियंनिष्केवलामहं ॥ तैःसहेमामुपाश्नीयांयावज्जीवंपितामह ॥ १२ ॥ इदंतुसुमहत्कार्यंश्रृणुमेयत्समर्थितं ॥ परायणंपांडवानांनियच्छामिजनार्दनं ॥ १३ ॥ तस्मिन्बद्धेभविष्यंतिवृष्णयःपृथिवीतथा ॥ पांडवाश्चविधेयामेसचप्रातरिहैष्यति ॥ १४ ॥ अत्रोपायान्यथासम्यङ्नबुध्येतजनार्दनः ॥ नचापायोभवेत्कश्चित्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाघोरंकृष्णाभिसंहितं ॥ धृतराष्ट्रःसहामात्योव्यथितोविमनाभवत् ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनमिदंधृतराष्ट्रोब्रवीद्वचः ॥ मैवंवोचःप्रजापालनैषधर्मःसनातनः ॥ १७ ॥ दूतश्चहिहृषीकेशःसंबंधीचप्रियश्चनः ॥ अपापःकौरवेयेषुसकथंबंधमर्हति ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच परीतस्तवपुत्रोयंधृतराष्ट्रसुमंदधीः ॥ वृणोत्यनर्थंनैवार्थंयाच्यमानःसुहृज्जनैः ॥ १९ ॥ इममुत्पथिवर्ततंपापंपापानुबंधिनं ॥ वाक्यानिसुहृदांहित्वात्वमप्यस्यानुवर्तसे ॥ २० ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणमासाद्यायंसुदुर्मतिः ॥ तवपुत्रःसहामात्यःक्षणेननभविष्यति ॥ २१ ॥ पापस्यास्यनृशंसस्यत्यक्तधर्मस्यदुर्मतेः ॥ नोत्सहेऽनर्थसंयुक्ताःश्रोतुंवाचःकथंचन ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठोवृद्धःपरममन्युमान् ॥ उत्थायतस्मात्प्रातिष्ठद्भीष्मःसत्यपराक्रमः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥छ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रातरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मृष्टंशोधितं ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिहसन्नर्मकुर्वन् सांबंधिकंधनंजयादिसंबं

वैशंपायनउवाच प्रातरुत्थायकृष्णस्तुकृतवान्सर्वमाह्निकं ॥ ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःप्रययौनगरंप्रति ॥ १ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुमनुज्ञाप्यमहाबलं ॥ पर्यवर्तंत
तेसर्वेवृकस्थलनिवासिनः ॥ २ ॥ धार्तराष्ट्रास्तमायांतंप्रत्युज्जग्मुःस्वलंकृताः ॥ दुर्योधनादृतेसर्वेभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ ३ ॥ पौराश्चबहुलाराजन्हृषीके
शंदिदृक्षवः ॥ यानैर्बहुविधैरन्येपद्भिरेवतथापरे ॥ ४ ॥ सवैपथिसमागम्यभीष्मेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्रोणेनधार्तराष्ट्रैश्चतैर्वृतोनगरंययौ ॥ ५ ॥ कृष्णसंमानना
र्थंचनगरंसमलंकृतं ॥ बभूवराजमार्गश्चबहुरत्नसमाचितः ॥ ६ ॥ नचकश्चिद्गृहेराजंस्तदासीद्भरतर्षभ ॥ नस्त्रीनवृद्धोनशिशुर्वासुदेवदिदृक्षया ॥ ७ ॥ राजमार्गे
नरास्तस्मिन्संस्तुवंत्यवनिंगताः ॥ तस्मिन्कालेमहाराजहृषीकेशप्रवेशने ॥ ८ ॥ आवृतानिवरस्त्रीभिर्गृहाणिसुमहांत्यपि ॥ प्रचलंतीवभारेणदृश्यंतेस्ममहीतले
॥ ९ ॥ तथाचगतिमंतस्तेवासुदेवस्यवाजिनः ॥ प्रनष्टगतयोभूवन्राजमार्गेनरैर्वृते ॥ १० ॥ सगृहंधृतराष्ट्रस्यप्राविशच्छत्रुकर्शनः ॥ पांडुरंपुंडरीकाक्षःप्रासा
दैरुपशोभितं ॥ ११ ॥ तिस्रःकक्ष्याव्यतिक्रम्यकेशवोराजवेश्मनः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १२ ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नराधि
पः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ॥ १३ ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनं ॥ १४ ॥ ततोराजान
मासाद्यधृतराष्ट्रंयशस्विनं ॥ सभीष्मंपूजयामासवार्ष्णेयोवाग्भिरंजसा ॥ १५ ॥ तेषुधर्मानुपूर्वींतांप्रयुज्यमधुसूदनः ॥ यथावयःसमीयायराजभिःसहमाधवः
॥ १६ ॥ अथद्रोणंसबाह्लीकंसपुत्रंचयशस्विनं ॥ कृपंचसोमदत्तंचसमीयायजनार्दनः ॥ १७ ॥ तत्रासीदूर्जितंमृष्टंकांचनंमहदासनं ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यतत्रो
पाविशदच्युतः ॥ १८ ॥ अथगांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने ॥ उपजह्रुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रपुरोहिताः ॥ १९ ॥ कृतातिथ्यस्तुगोविंदःसर्वान्परिहसन्कुरून् ॥ आ
स्तेसांबंधिकंकुर्वन्कुरुभिःपरिवारितः ॥ २० ॥ सोर्चितोधृतराष्ट्रेणपूजितश्चमहायशाः ॥ राजानंसमनुज्ञाप्यनिरक्रामदरिंदमः ॥ २१ ॥ तैःसमेत्ययथान्यायं
कुरुभिःकुरुसंसदि ॥ विदुरावसथंरम्यमुपातिष्ठतमाधवः ॥ २२ ॥ विदुरःसर्वकल्याणैरभिगम्यजनार्दनं ॥ अर्चयामासदाशार्हंसर्वकामैरुपस्थितं ॥ २३ ॥ या
मेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनां ॥ २४ ॥ कृतातिथ्यंतुगोविंदंविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ कुशलंपांडुपुत्राणामपृ
च्छन्मधुसूदनं ॥ २५ ॥

धहेतुकंव्यवहारं ॥ २० ॥ पूजितःस्तुतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विदुरःपांडवानांविचेष्टितंतस्यतंकृष्णंप्रतिअपृच्छदित्यन्वयः सार्धश्लोकएकंवाक्यं अपृच्छदितिपूर्वस्मादनुकृष्यते प्रीयमाणस्येत्यादिषक्ष्योद्वितीयार्थे ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रियंराज्यादि सुखंभोगोत्थआल्हादः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

प्रीयमाणस्यसुहृदोविदुरोबुद्धिसत्तमः ॥ धर्मार्थनित्यस्यसतोगतरोषस्यधीमतः ॥ २६ ॥ तस्यसर्वंसविस्तारंपांडवानांविचेष्टितं ॥ क्षत्तुराचष्टदाशार्हःसर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ २७ ॥ इतिश्रीम० उद्योगप० भगवद्यानप० धृतराष्ट्रगृहप्रवेशपूर्वकंश्रीकृष्णस्यविदुरगृहप्रवेशेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच अथोपगम्यविदुरमपराह्णेजनार्दनः ॥ पितृष्वसारंसपृथामभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥ सादृष्ट्वाकृष्णमायांतंप्रसन्नादित्यवर्चसं ॥ कंठेगृहीत्वाप्राक्रोशत्स्मरंतीतनयान्पृथा ॥ २ ॥ तेषांसत्ववतांमध्येगोविंदंसहचारिणं ॥ चिरस्यदृष्ट्वावार्ष्णेयंबाष्पमाहारयत्पृथा ॥ ३ ॥ साब्रवीत्कृष्णमासीनंकृतातिथ्यंयुधांपतिं ॥ बाष्पगद्गदपूर्णेनमुखेनपरिशुष्यता ॥ ४ ॥ येतेबाल्यात्प्रभृत्येवगुरुशुश्रूषणेरताः ॥ परस्परस्यसुहृदःसंमताःसमचेतसः ॥ निकृत्याभ्रंशितााराज्याज्जनार्हानिर्जनंगताः ॥ ५ ॥ विनीतक्रोधहर्षाश्चब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ त्यक्त्वाप्रियसुखेपार्थारुदतीमपहायमां ॥ ६ ॥ अहार्षुश्चवनंयांतःसमूलंहृदयंमम ॥ अतदर्हामहात्मानःकथंकेशवपांडवाः ॥ ७ ॥ ऊषुर्महावनेतातसिंहव्याघ्रगजाकुले ॥ बालाविहीनाःपित्रातेमयासततलालिताः ॥ ८ ॥ अपश्यंतश्चपितरौकथमूषुर्महावने ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्मृदंगैर्वेणुनिःस्वनैः ॥ ९ ॥ पांडवाःसमबोध्यंतबाल्यात्प्रभृतिकेशव ॥ येस्मवारणशब्देनहयानांहेषितेनच ॥ १० ॥ रथनेमिनिनादैश्चव्यबोध्यंततदागृहे ॥ शंखभेरीनिनादेनवेणुवीणानुनादिना ॥ ११ ॥ पुण्याहघोषमिश्रेणपूज्यमानाद्विजातिभिः ॥ वस्त्रैरत्नैरलंकारैःपूजयंतोद्विजन्मनः ॥ १२ ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ अर्चितैरर्चनार्हैश्चस्तुवद्भिरभिनंदिताः ॥ १३ ॥ प्रासादाग्रेष्वबोध्यंतरांकवाजिनशायिनः ॥ क्रूरंचनिनदंश्रुत्वाश्वापदानांमहावने ॥ १४ ॥ नस्मोपयांतिनिद्रांतेनतदर्हाजनार्दन ॥ भेरीमृदंगनिनदैःशंखवैणवनिःस्वनैः ॥ १५ ॥ स्त्रीणांगीतनिनादैश्चमधुरैर्मधुसूदन ॥ बंदिमागधसूतैश्चस्तुवद्भिर्बोधिताःकथं ॥ १६ ॥ महावनेष्वबोध्यंतश्वापदानांरुतेनच ॥ ह्रीमान्सत्यधृतिर्दांतोभूतानामनुकंपिता ॥ १७ ॥ कामद्वेषौवशेकृत्वासतांवर्त्मानुवर्तते ॥ अंबरीषस्यमांधातुर्ययातेर्नहुषस्यच ॥ १८ ॥ भरतस्यदिलीपस्यशिबेरौशीनरस्यच ॥ राजर्षीणांपुराणानांधुरंधत्तेदुरुद्वहां ॥ १९ ॥ शीलवृत्तोपसंपन्नोधर्मज्ञःसत्यसंगरः ॥ राजासर्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १६ ॥ १५ ॥ १७ ॥ १८ ॥ धुरंभारं ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रियोदर्शोंदर्शनंयस्यदर्शादिश्राद्धकर्मवायस्य ॥२१॥ सामर्षत्वादेवपांडवःपांडुरेवपांडवःस्वार्थेतद्धितः यद्वापांडवःपांडुपुत्रः पांडुःकुंतीपतौसितेइतिविश्वः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥

अजातशत्रुर्धर्मात्माशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ श्रेष्ठःकुरुषुसर्वेषुधर्मतःश्रुतवृत्ततः ॥ प्रियदर्शोदीर्घभुजःकथंकृष्णयुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ यःसनागायुतप्राणोवातरंहाम
हाबलः ॥ सामर्षःपांडवोनित्यंप्रियोभ्रातुःप्रियंकरः ॥ २२ ॥ कीचकस्यतुसज्ञातेर्योहंतामधुसूदन ॥ शूरःक्रोधवशानांचहिडिंबस्यबकस्यच ॥ २३ ॥ पराक्रमेश
क्रसमोमातरिश्वसमोबले ॥ महेश्वरसमःक्रोधेभीमःप्रहरतांवरः ॥ २४ ॥ क्रोधंबलममर्षंचयोनिधायपरंतपः ॥ जितात्मापांडवोमर्षीभ्रातुस्तिष्ठतिशासने ॥
॥ २५ ॥ तेजोराशिंमहात्मानंवरिष्ठममितौजसं ॥ भीमंप्रदर्शनेनापिभीमसेनंजनार्दन ॥ २६ ॥ तंममाचक्ष्ववार्ष्णेयकथमद्यवृकोदरः ॥ आस्तेपरिघबाहुःस
मध्यमःपांडवोबली ॥ २७ ॥ अर्जुनेनार्जुनोयःसकृष्णबाहुसहस्रिणा ॥ द्विबाहुःस्पर्धतेनित्यमतीतेनापिकेशव ॥ २८ ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥
इष्वस्त्रेसदृशोराज्ञःकार्तवीर्यस्यपांडवः ॥ २९ ॥ तेजसादित्यसदृशोमहर्षिसदृशोदमे ॥ क्षमयापृथिवीतुल्योमहेंद्रसमविक्रमः ॥ ३० ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्र
थितंमधुसूदन ॥ आहृतंयेनवीर्येणकुरूणांसर्वराजसु ॥ ३१ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेपांडवाःपर्युपासते ॥ ससर्वरथिनांश्रेष्ठःपांडवःसत्यविक्रमः ॥ ३२ ॥ यंगत्वा
भिमुखःसंख्येनजीवन्कश्चिदाव्रजेत् ॥ योजेतासर्वभूतानामजेयोजिष्णुरच्युत ॥ ३३ ॥ योपाश्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ सतेभ्रातासखाचैवकथ
मद्यधनंजयः ॥ ३४ ॥ दयावान्सर्वभूतेषुह्रीनिषेवोमहास्त्रवित् ॥ मृदुश्चसुकुमारश्चधार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ ३५ ॥ सहदेवोमहेष्वासःशूरःसमितिशोभनः ॥ भ्रा
तॄणांकृष्णशुश्रूषुर्धर्मार्थकुशलोयुवा ॥ ३६ ॥ सदैवसहदेवस्यभ्रातरोमधुसूदन ॥ वृत्तंकल्याणवृत्तस्यपूजयंतिमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठोपचायिनंवीरंसहदेवं
युधांपतिं ॥ शुश्रूषुंममवार्ष्णेयमाद्रीपुत्रंप्रचक्ष्वमे ॥ ३८ ॥ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांप्रियःप्राणोबहिश्चरः ॥ ३९ ॥ चित्रयो
धीचनकुलोमहेष्वासोमहाबलः ॥ कच्चित्सकुशलीकृष्णवत्सोममसुखैधितः ॥ ४० ॥ सुखोचितमदुःखार्हंसुकुमारंमहारथं ॥ अपिजातुमहाबाहोपश्येयंनकुलं
पुनः ॥ ४१ ॥ पक्ष्मसंपातजेकालेनकुलेनविनाकृता ॥ नलभामिधृतिंवीरसाद्यजीवामिपश्यमां ॥ ४२ ॥ सर्वैःपुत्रैःप्रियतराद्रौपदीमेजनार्दन ॥ कुलीनारूपसं
पन्नासर्वैःसमुदितागुणैः ॥ ४३ ॥

॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ ज्येष्ठोपचायिनंज्येष्ठानांभावद्धिकरं ॥३८॥३९॥४०॥४१॥ पक्ष्मणोःसंपातजे निमेषमात्रेइत्यर्थः ॥४२॥४३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुत्रलोकात्पुत्रसन्निकर्षत्यक्त्वापतिलोकंपतिसन्निधिंवृण्वाना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तथावृत्तापुण्यशीला ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कच्चिदितिकाकासु
खावहत्वंनास्तीतिव्यज्यते एषांमत्पुत्रभर्त्रादीनां ॥ ५६ ॥ नकुशलंमरणं ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अवरोधःराज्याप्रदानरूपोवृत्तिनिरोधः ॥ ५९॥ यदिसुखंपुण्यक्षयरूपंअर्थाद्दुःखंपापक्षयरूपंतर्हिदुःखात्पापक्ष

पुत्रलोकात्पतिलोकंवृण्वानासत्यवादिनी ॥ प्रियान्पुत्रान्परित्यज्यपांडवाननुरुध्यते ॥ ४४ ॥ महाभिजनसंपन्नासर्वकामैःसुपूजिता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणी
द्रौपदीकथमच्युत ॥ ४५ ॥ पतिभिःपंचभिःशूरैरग्निकल्पैःप्रहारिभिः ॥ उपपन्नामहेष्वासैर्द्रौपदीदुःखभागिनी ॥ ४६ ॥ चतुर्दशमिदंवर्षंयन्नापश्यमरिंदम ॥ पु
त्राधिभिःपरिद्यूनांद्रौपदींसत्यवादिनीं ॥ ४७॥ ननूनंकर्मभिःपुण्यैरश्नुतेपुरुषःसुखं ॥ द्रौपदीचेत्तथावृत्तानाश्नुतेसुखमव्ययं ॥ ४८॥ नप्रियोममकृष्णाया
बीभत्सुर्नयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोयमौवापियदपश्यंसभागतां ॥ ४९ ॥ नमेदुःखतरंकिंचिद्भूतपूर्वंततोधिकं ॥ स्त्रीधर्मिणींद्रौपदींयच्छ्वशुराणांसमीपगां ॥ ५० ॥
आनायितामनार्येणक्रोधलोभानुवर्तिना ॥ सर्वेप्रैक्षंतकुरवएकवस्त्रांसभागतां ॥ ५१ ॥ तत्रैवधृतराष्ट्रश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चनिर्विण्णाः
कुरवस्तथा ॥ ५२ ॥ तस्यांसंसदिसर्वेषांक्षत्तारंपूजयाम्यहं ॥ वृत्तेनहिभवत्यार्योनधनेननविद्यया ॥ ५३ ॥ तस्यकृष्णमहाबुद्धेर्गंभीरस्यमहात्मनः ॥ क्षत्तुःशी
लमलंकारोलोकान्विष्टभ्यतिष्ठति ॥ ५४॥ वैशंपायनउवाच साशोकार्ताचहृष्टाचदृष्ट्वागोविंदमागतं ॥ नानाविधानिदुःखानिसर्वाण्येवान्वकीर्तयत्
॥ ५५ ॥ पूर्वैराचरितंयत्तत्कुराजभिररिंदम ॥ अक्षद्यूतंमृगवधःकच्चिदेषांसुखावहं ॥ ५६ ॥ तन्मांदहतियत्कृष्णासभायांकुरुसन्निधौ ॥ धार्तराष्ट्रैःपरिक्लिष्टाय
थानकुशलंतथा ॥ ५७॥ निर्वासनंचनगरात्प्रव्रज्याचपरंतप ॥ नानाविधानांदुःखानामभिज्ञास्मिजनार्दन ॥ ५८ ॥ अज्ञातचर्याबालानामवरोधश्चमाध
व ॥ नमेक्लेशतमंतत्स्यात्पुत्रैःसहपरंतप ॥ ५९ ॥ दुर्योधनेननिकृतावर्षमद्यचतुर्दश ॥ दुःखादपिसुखंनःस्याद्यदिपुण्यफलक्षयः ॥ ६० ॥ नमेविशेषोजात्वा
सीत्धार्तराष्ट्रेषुपांडवैः ॥ तेनसत्येनकृष्णत्वांहतामित्रंश्रियावृतं ॥ अस्माद्विमुक्तंसंग्रामात्पश्येयंपांडवैःसह ॥ ६१ ॥ नैवशक्याःपराजेतुंसर्वंत्व्येषांतथाविधं ॥ पि
तरंत्वेवगर्हेयंनात्मानंनसुयोधनं ॥ ६२ ॥ येनाहंकुंतिभोजायधनंवृत्तैरिवार्पिता ॥ बालांमामार्यकस्तुभ्यंक्रीडंतींकंदुहस्तिकां ॥ ६३ ॥

यहेतोस्तत्सुखंनःअस्माकंस्यात् तथाचनवयंदुःखाद्भयंप्राप्नुमइत्यर्थः ॥ ६० ॥ अस्मात्भाविनःकुरुपांडवसंग्रामात् गोत्रकलहेविषमधियामेवावमर्दःसमबुद्धीनांतुसुखमेवेतिभावः ॥ ६१ ॥ सर्ववृत्तं एषां
पांडवानांतथाविधंअविषमं ॥ ६२ ॥ वृत्तैर्वदान्यत्वेनख्यातैर्धनंयथाअक्लेशेनार्प्यतेतद्वत्येनाहमर्पिता वृत्तोतीतेदृढेख्यातेइतिविश्वः धूर्तैरिवेत्यपपाठः आर्यकःपितामहः तुभ्यंतव ॥ ६३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्वशुरैर्भीष्मादिभिः धृतराष्ट्रोपिभर्त्तुर्ज्येष्ठत्वात्श्वशुरएव ॥६४॥६५॥ महाजन्येमहायुद्धे मेधान्अश्वमेधान् ॥६६॥ अभ्यसूयामिनिंदामि वेधसेविश्वकर्त्रे महतेइतिकृष्णस्येश्वरस्यनिंदार्थमुपहासः कर्मण एवप्राबल्यंधर्मपदस्यार्थदर्शनेनाह धर्मइति धारयतीतिधर्मइतिव्युत्पत्त्याधर्मएवकर्त्ताधारयिता ईश्वराराधनंतुवृथैवेतिभावः॥६७॥ धर्मश्चेदितिधर्मेपिसंशयंदर्शयति सतोपीश्वरस्याकिंचित्करत्वमाह त्वंचेति

अदात्तुकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ॥ साहंपित्राचनिकृताश्वशुरैश्चपरंतप ॥ अत्यंतदुःखिताकृष्णाकिंजीवितफलंमम ॥ ६४ ॥ यन्मांवागब्रवीन्नक्तंसूत केसव्यसाचिनः॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशेत् ॥ ६५ ॥ हत्वाकुरून्महाजन्येराज्यंप्राप्यधनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेयस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ॥ ६६ ॥ नाहंतामभ्यसूयामिनमोधर्मायवेधसे॥ कृष्णायमहतेनित्यंधर्मोधारयतिप्रजाः ॥६७॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेययथावागभ्यभाषत ॥ त्वंचापितत्तथा कृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ॥ ६८॥ नमांमाधववैधव्यंनार्थनाशोनवैरता ॥ तथाशोकायदहतियथापुत्रैर्विनाभवः ॥६९॥ याहंगांडीवधन्वानंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ धनंजयंनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ इतश्चतुर्दशंवर्षंयन्नापश्यंयुधिष्ठिरं ॥ ७० ॥ धनंजयंचगोविंदयमौतंचवृकोदरं ॥ जीवनाशंप्रनष्टानांश्राद्धंकुर्वंति मानवाः॥ ७१ ॥ अर्थतस्तेमममृतास्तेषांचाहंजनार्दन॥ ब्रूयामाधवराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ७२ ॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः ॥ पराश्रया वासुदेवयाजीवतिधिगस्तुतां ॥ ७३ ॥ वृत्तेःकार्पण्यलब्धायाअप्रतिष्ठैवज्यायसी॥ अथोधनंजयंब्रूयानित्योद्युक्तंवृकोदरं ॥ ७४ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यका लोयमागतः॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेमिथ्याचातिक्रमिष्यति ॥ ७५॥ लोकसंभाविताःसंतःसुनृशंसंकरिष्यथ॥ नृशंसेनचवोयुक्तांस्त्यजेयंशाश्वतीःसमाः॥ ॥ ७६ ॥ कालेहिसमनुप्राप्तेत्यक्तव्यमपिजीवनं॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतौसदा॥ ७७॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि॥ विक्रमाधि गताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः॥ ७८ ॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ गत्वाब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरं॥ ७९ ॥ अर्जुनंपांडवंवीरंद्रौपद्याःपदवीं चर॥ विदितौहितवात्यंतंक्रुद्धौतौतुयथांतकौ॥ ८० ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिं ॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभांगता॥ ८१ ॥ दुःशासनश्च कर्णश्चपरुषाण्यभ्यभाषतां॥ दुर्योधनोभीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनं॥ ८२॥ पश्यतांकुरुमुख्यानांतस्यद्रक्ष्यतियत्फलं ॥ नहिवैरंसमासाद्यप्रशाम्यतिवृको दरः॥ ८३ ॥ सुचिरादपिभीमस्यनहिवैरंप्रशाम्यति॥ यावदंतंननयतिशात्रवाञ्छत्रुकर्शनः ॥ ८४॥ नदुःखंराज्यहरणंनचद्यूतेपराजयः॥ प्रव्राजनंतुपुत्रा णांनमेतद्दुःखकारणं॥८५॥ ॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥ अतिक्रमिष्यतिअयुद्धेनेत्यर्थः ॥७५॥ सुनृशंसंअत्यंतबीभत्सं ॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥ अंतराज्यंवावनंवा मध्यंअल्पैश्वर्यं अंतपदंव्याचष्टे उत्तमानिति उत्तमान्तीव्रवैराग्यजान्परिक्लेशान्शीतवातादीन् ॥९६॥ अंतेषुअंतयोःपरब्रह्मानंदेसुषुप्तौवा उभयत्रैवद्वैतादर्शनात्सुखमस्ति एतयोरंतरंजाग्रत्स्वप्नौ दुःखंदुःखरूपं स्वयमात्मानिर्दुःखएवजाग्रत्स्वप्नयोस्तूपाधिसंबंधात्तत्रभासमानंदुःखंआगमापायित्वात्तवपुत्राःसहंतेत्वंचसहस्वेतिभावः ९७

यत्तुसाबृहतीश्यामाएकवस्त्रासभांगता ॥ अशृणोत्परुषावाचःकिंनुदुःखतरंततः ॥ ८६ ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाभ्यगच्छत्तदानाथंकृष्णा
नाथवतीसती ॥ ८७॥ यस्याममसपुत्रायास्त्वंनाथोमधुसूदन ॥ रामश्चबलिनांश्रेष्ठःप्रद्युम्नश्चमहारथः ॥८८॥ साहमेवंविधंदुःखंसहेयंपुरुषोत्तम ॥ भीमेजीव
तिदुर्धर्षेविजयेचापलायिनि ॥ ८९ ॥ वैशंपायनउवाच ततआश्वासयामासपुत्राधिभिरभिप्लुतां ॥ पितृष्वसारंशोचंतींशौरिःपार्थसखःपृथां ॥ ९० ॥
वासुदेवउवाच कातुसीमंतिनीत्वादृक्लोकेष्वस्तिपितृष्वसः ॥ शूरस्यराज्ञोदुहिताआजमीढकुलंगता ॥ ९१ ॥ महाकुलीनाभवतीह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ई
श्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता ॥ ९२ ॥ वीरसूर्वीरपत्नीत्वंसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सुखदुःखेमहाप्राज्ञेत्वादृशीसोढुमर्हति ॥ ९३ ॥ निद्रातंद्रेक्रोधहर्षौक्षुत्पि
पासेहिमातपौ ॥ एतानिपार्थानिर्जित्यनित्यंवीरसुखेरताः ॥ ९४ ॥ त्यक्तग्राम्यसुखाःपार्थानित्यंवीरसुखप्रियाः ॥ नतुस्वल्पेनतुष्येयुर्महोत्साहामहाबलाः ॥
॥ ९५ ॥ अंतंधीरानिषेवंतेमध्यंग्राम्यसुखप्रियाः ॥ उत्तमांश्चपरिक्लेशान्भोगांश्चातीवमानुषान् ॥ ९६ ॥ अंतेषुरेमिरेधीरानतेमध्येषुरेमिरे ॥ अंतप्राप्तिंसुखा
माहुर्दुःखमंतरमेतयोः ॥ ९७ ॥ अभिवादयंतिभवतींपांडवाःसहकृष्णया ॥ आत्मानंचकुशलिनंनिवेद्याहुरनामयं ॥ ९८ ॥ अरोगान्सर्वसिद्धार्थान्क्षिप्रंद्र
क्ष्यसिपांडवान् ॥ ईश्वरान्सर्वलोकस्यहतामित्रान्श्रियावृतान् ॥ ९९ ॥ एवमाश्वासिताकुंतीप्रत्युवाचजनार्दनं ॥ पुत्राधिभिरभिध्वस्तानिगृह्याबुद्धिजंतमः ॥
॥ १०० ॥ कुंत्युवाच यद्यत्तेषांमहाबाहोपथ्यंस्यान्मधुसूदन ॥ यथायथात्वंमन्येथाःकुर्याःकृष्णतथातथा ॥ १०१ ॥ अविलोपेनधर्मस्यअनिकृत्यापरंतप ॥
प्रभावज्ञास्मितेकृष्णसत्यस्याभिजनस्यच ॥ १०२ ॥ व्यवस्थायांचमित्रेषुबुद्धिविक्रमयोस्तथा ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंतपोमहत् ॥ १०३ ॥ त्वंत्राता
त्वंमहद्ब्रह्मत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ यथैवात्थतथैवैतत्त्वयिसत्यंभविष्यति ॥ १०४ ॥ वैशंपायनउवाच तामामंत्र्यचगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ प्रातिष्ठतम
हाबाहुर्दुर्योधनगृहान्प्रति ॥ १०५ ॥ इति० उ० भग० कृष्णकुंतीसंवादेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥

॥९८॥९९॥ अबुद्धिजंअज्ञानजंतमोविपर्ययज्ञानंअनात्मनिदेहादावात्माभिमानरूपं ॥१००॥१०१॥ अनिकृत्याअच्छलेन ॥१०२॥ त्वमेवेतिभगवतःसार्वात्म्यंसर्वाधिष्ठानत्वंप्रोक्तं ॥१०३॥१०४॥१०५॥ इतिउद्योगप० नैल० भारत० नवतितमोऽध्यायः ॥९०॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पृथामिति तामामंत्र्येतिपूर्वश्लोकेनप्रस्थानमात्रमुक्त्वापृथामामंत्र्येत्यत्रतुतदर्थानुवादपूर्वकंदुर्योधनगृहप्राप्तिरुच्यतइत्यपौनरुक्त्यं ॥ १ ॥ २ ॥ अभ्रघनःसजलोमेघः सहिसविद्युत्तत्साद्दृश्येनमहेंद्रनीलमणि
मयत्वंसुवर्णमयत्वंचसूचितं अन्येतुअभ्रघनःआकाशमात्रवर्तिघनःसहिशरत्संबंधाद्धवलइतिव्याचख्युः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शठोदर्कंशाठ्यपर्यवसानं आभाष्यसंबोधनेनोन्मुखी

वैशंपायनउवाच पृथामामंत्र्यगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ दुर्योधनगृहंशौरिरभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥ लक्ष्म्यापरमयायुक्तंपुरंदरगृहोपमं ॥ विचि
त्रैरासनैर्युक्तंप्रविवेशजनार्दनः ॥ २ ॥ तस्यकक्ष्याव्यतिक्रम्यतिस्रोद्वाःस्थैरवारितः ॥ ततोऽभ्रघनसंकाशंगिरिकूटमिवोच्छ्रितं ॥ ३ ॥ श्रियाज्वलंतंप्रासादमा
रुरोहमहायशाः ॥ तत्रराजसहस्रैश्चकुरुभिश्चाभिसंवृतं ॥ ४ ॥ धार्तराष्ट्रंमहाबाहुंददर्शासीनमासने ॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिसौबलं ॥ ५ ॥ दुर्योधन
समीपेतानासनस्थान्ददर्शसः ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेधार्तराष्ट्रोमहायशाः ॥ ६ ॥ उदतिष्ठत्सहामात्यःपूजयन्मधुसूदनं ॥ समेत्यधार्तराष्ट्रेणसहामात्येनकेश
वः ॥ ७ ॥ राजभिस्तत्रवार्ष्णेयःसमागच्छद्यथावयः ॥ तत्रजांबूनदमयंपर्यंकंसुपरिष्कृतं ॥ ८ ॥ विविधास्तरणास्तीर्णमभ्युपाविशदच्युतः ॥ तस्मिन्गांमधुपर्कं
चाप्युदकंचजनार्दने ॥ ९ ॥ निवेदयामासतदागृहान्राज्यंचकौरवः ॥ तत्रगोविंदमासीनंप्रसन्नादित्यवर्चसं ॥ १० ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेकुरवोराजभिःसह ॥
ततोदुर्योधनोराजावार्ष्णेयंजयतांवरं ॥ ११ ॥ न्यमंत्रयद्भोजनेननाभ्यनंदच्चकेशवः ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १२ ॥ मृदुपूर्वंशठोदर्कंकर्णमा
भाष्यकौरवः ॥ कस्मादन्नानिपानानिवासांसिशयनानिच ॥ १३ ॥ त्वदर्थमुपनीतानिनाग्रहीस्त्वंजनार्दन ॥ उभयोश्चददत्साह्यमुभयोश्चहितेरतः ॥ १४ ॥ सं
बंधीदयितश्चासिधृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ त्वंहिगोविंदधर्मार्थौवेत्थतत्त्वेनसर्वशः ॥ तत्रकारणमिच्छामिश्रोतुंचक्रगदाधर ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच सएव
मुक्तोगोविंदःप्रत्युवाचमहामनाः ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेप्रगृह्यविपुलंभुजं ॥ १६ ॥ अलघूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसंकुलं ॥ राजीवनेत्रोराजानंहेतुमद्वाक्यमुत्त
मं ॥ १७ ॥ कृतार्थाभुंजतेदूताःपूजांगृह्णंतिचैवह ॥ कृतार्थंमांसहामात्यंसमर्चिष्यसिभारत ॥ १८ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रोजनार्दनं ॥ नयुक्तंभवतास्मा
सुप्रतिपत्तुमसांप्रतं ॥ १९ ॥ कृतार्थंवाकृतार्थंचत्वांवयंमधुसूदन ॥ यतामहेपूजयितुंदाशार्हनचशक्नुमः ॥ २० ॥

कृत्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत्रअन्नादेरग्रहणे ॥ १५ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य ॥ १६ ॥ अलघूकृतंप्रयत्नशैथिल्यहीनकरणं पाठांतरेअनंबूकृतंअनिष्ठीवनं अनन्यकृतमित्यपिपठंति अग्रस्तंअलुप्ताक्षरं अनिरस्तंस्था
नभ्रंशरहितं असंकुलंअसंकीर्णवर्णं ॥ १७ ॥ १८ ॥ असांप्रतंप्रतिपत्तुंअयुक्तंकर्तुं ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ वैरंद्वेषः विग्रहोयुद्धं ॥ २२ ॥ २३ ॥ संरंभात्क्रोधात् हेतुवादात्कपटात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्वेष्टिभवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विरुरुत्सतिविरोधंकर्तुमिच्छति ॥ २९ ॥ मोहात्अदुष्टेदुष्टबुद्धि
र्मोहः लोभःपरकीयधनापहारेच्छा अजितक्रोधइतिछेदः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शुभ्रात्नानारत्नमयत्वेनप्रदीप्तात् शुभ्रंप्रदीप्तंधवलेऽभ्रकेचेतिविश्वः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अपचितिः

नचतत्कारणंविद्योयस्मिन्नोमधुसूदन ॥ पूजांकृतांप्रीयमाणैर्नामंस्थाःपुरुषोत्तम ॥ २१ ॥ वैरंनोनास्तिभवतागोविंदनचविग्रहः ॥ सभवान्प्रसमीक्ष्यैतन्ने
दृशंवक्तुमर्हति ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अभिवीक्ष्यसहामात्यंदाशार्हःप्रहसन्निव ॥ २३ ॥ नाहंकामान्नसंरंभा
न्नद्वेषान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाल्लोभाद्वाधर्मंजह्यांकथंचन ॥ २४ ॥ संप्रीतिभोज्यान्यन्नानिआपद्भोज्यानिवापुनः ॥ नचसंप्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयं
॥ २५ ॥ अकस्माद्द्वेष्टिवैराजन्जन्मप्रभृतिपांडवान् ॥ प्रियानुवर्तिनोभ्रातॄन्सर्वैःसमुदितान्गुणैः ॥ २६ ॥ अकस्माच्चैवपार्थानांद्वेषणंनोपपद्यते ॥ धर्मेस्थिताः
पांडवेयाःकस्तान्किंवक्तुमर्हति ॥ २७ ॥ यस्तान्द्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्ताननुसमामनु ॥ ऐकात्म्यंमांगतंविद्धिपांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ २८ ॥ कामक्रोधानुवर्तीहियोमो
हाद्विरुरुत्सति ॥ गुणवंतंचयोद्वेष्टितमाहुःपुरुषाधमं ॥ २९ ॥ यःकल्याणगुणान्ज्ञातीन्मोहाल्लोभाद्दिदृक्षते ॥ सोजितात्माऽजितक्रोधोनचिरंतिष्ठतिश्रियं ॥ ३० ॥
अथयोगुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ॥ प्रियेणकुरुतेवश्यांश्चिरंयशसितिष्ठति ॥ ३१ ॥ सर्वमेतन्नभोक्तव्यमन्नंदुष्टाभिसंहितं ॥ क्षत्तुरेकस्यभोक्तव्यमिति
मेधीयतेमतिः ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्दुर्योधनममर्षणं ॥ निश्चक्रामततःशुभ्राद्धार्तराष्ट्रनिवेशनात् ॥ ३३ ॥ निर्यायचमहाबाहुर्वासुदेवोमहामनाः ॥
निवेशायययौवेश्मविदुरस्यमहात्मनः ॥ ३४ ॥ तमभ्यगच्छद्द्रोणश्चकृपोभीष्मोथबाह्लिकः ॥ कुरवश्चमहाबाहुंविदुरस्यगृहेस्थितं ॥ ३५ ॥ तऊचुर्माधवंवीरंकु
रवोमधुसूदनं ॥ निवेदयामोवार्ष्णेयसरत्नांस्तेगृहान्वयं ॥ ३६ ॥ तानुवाचमहातेजाःकौरवान्मधुसूदनः ॥ सर्वेभवंतोगच्छंतुसर्वामेऽपचितिःकृता ॥ ३७ ॥ याते
षुकुरुषुक्षत्तादाशार्हमपराजितं ॥ अभ्यर्चयामासतदासर्वकामैःप्रयत्नवान् ॥ ३८ ॥ ततःक्षत्ताऽन्नपानानिशुचीनिगुणवंतिच ॥ उपाहरदनेकानिकेशवायम
हात्मने ॥ ३९ ॥ तैस्तर्पयित्वाप्रथमंब्राह्मणान्मधुसूदनः ॥ वेदविद्भ्योददौकृष्णःप्रथमंद्रविणान्यपि ॥ ४० ॥ ततोनुयायिभिःसार्धंमरुद्भिरिववासवः ॥ विदुरा
न्नानिबुभुजेशुचीनिगुणवंतिच ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णदुर्योधनसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७॥

पूजा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंमुक्तवंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रग्रहंनिर्बंधं अत्यंताभिनिवेशमित्यर्थः ॥ अनेयःअप्रापणीयः श्रेयसांकर्मणिषष्ठी ॥ ३ ॥ सर्वशंकितासर्वत्रविश्वासहीनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वृत्तिजीविकां एतेयुद्धेनमह्यंरा
ज्यंदास्यंतीत्याशयेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पार्थिवंपृथ्वीसंबंधिनं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिदेयंपरावृत्यदेयं व्यवसिताःनिश्चिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तेत्वत्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच तंभुक्तवंतमाश्वस्तंनिशायांविदुरोब्रवीत् ॥ नेदंसम्यग्व्यवसितंकेशवागमनंतव ॥ १ ॥ अर्थधर्मातिगोमंदःसंरंभीचजनार्दन ॥ मानघ्नोमा
नकामश्चवृद्धानांशासनातिगः ॥ २ ॥ धर्मशास्त्रातिगोमूढोदुरात्माप्रग्रहंगतः ॥ अनेयःश्रेयसांमंदोधार्तराष्ट्रोजनार्दन ॥ ३ ॥ कामात्माप्राज्ञमानीचमित्रध्रु
क्सर्वशंकिता ॥ अकर्ताचाकृतज्ञश्चत्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ ४ ॥ मूढश्चाकृतबुद्धिश्चइंद्रियाणामनीश्वरः ॥ कामानुसारीकृत्येषुसर्वेष्वकृतनिश्चयः ॥ ५ ॥ एतैश्चा
न्यैश्चबहुभिर्दोषैरेवसमन्वितः ॥ त्वयोच्यमानःश्रेयोपिसंरंभान्नग्रहीष्यति ॥ ६ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेजयद्रथे ॥ भूयसींवर्ततेवृत्तिंनशमेकुरुतेमनः ॥
॥ ७ ॥ निश्चितंधार्तराष्ट्राणांसकर्णानांजनार्दन ॥ भीष्मद्रोणमुखान्पार्थानशक्ताःप्रतिवीक्षितुं ॥ ८ ॥ सेनासमुदयंकृत्वापार्थिवंमधुसूदन ॥ कृतार्थंमन्यतेबाल
आत्मानमविचक्षणः ॥ ९ ॥ एकःकर्णःपरान्जेतुंसमर्थइतिनिश्चितं ॥ धार्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेःसशमंनोपयास्यति ॥ १० ॥ संविच्चधार्तराष्ट्राणांसर्वेषामेवकेशव ॥
शमेप्रयतमानस्यतवसौभ्रात्रकांक्षिणः ॥ ११ ॥ नपांडवानामस्माभिःप्रतिदेयंयथोचितं ॥ इतिव्यवसितास्तेषुवचनंस्यान्निरर्थकं ॥ १२ ॥ यत्रसूक्तंदुरुक्तंच
समंस्यान्मधुसूदन ॥ नतत्रप्रलपेत्प्राज्ञोबधिरेष्विवगायनः ॥ १३ ॥ अविजानत्सुमूढेषुनिर्मर्यादेषुमाधव ॥ नत्वंवाक्यंब्रुवन्युक्तश्चांडालेषुद्विजोयथा ॥ १४ ॥
सोयंबलस्थोमूढश्चनकरिष्यतितेवचः ॥ तस्मिन्निरर्थकंवाक्यमुक्तंसंपत्स्यतेतव ॥ १५ ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांपापचेतसां ॥ तवमध्यावतरणंममकृष्णन
रोचते ॥ १६ ॥ दुर्बुद्धीनामशिष्टानांबहूनांदुष्टचेतसां ॥ प्रतीपंवचनंमध्येतवकृष्णनरोचते ॥ १७ ॥ अनुपासितवृद्धत्वाच्छ्रियोदर्पाच्चमोहितः ॥ वयोदर्पादमर्षा
च्चनतेश्रेयोग्रहीष्यति ॥ १८ ॥ बलंबलवदप्यस्ययदिवक्ष्यसिमाधव ॥ त्वय्यस्यमहतीशंकानकरिष्यतितेवचः ॥ १९ ॥ नेदमद्ययुधाशक्यमिंद्रेणापिसहामरैः ॥
इतिव्यवसिताःसर्वेधार्तराष्ट्राजनार्दन ॥ २० ॥ तेष्वेवमुपपन्नेषुकामक्रोधानुवर्तिषु ॥ समर्थमपितेवाक्यमसमर्थंभविष्यति ॥ २१ ॥ मध्येतिष्ठन्हस्त्यनीकस्यमं
दोरथाश्वयुक्तस्यबलस्यमूढः ॥ दुर्योधनोमन्यतेवीतभीतिःकृत्स्नामयेयंपृथिवीजितेति ॥ २२ ॥ आशंसतेवैधृतराष्ट्रस्यपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्यां ॥ तस्मि
न्शमःकेवलोनोपलभ्योबद्धंसंतंमन्यतेलब्धमर्थं ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धंभवदीयत्वेनप्रतिबद्धमपिलब्धमेवमन्यते ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥९३॥ यथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्यस्तांअन्यथाभूतां ॥ ५ ॥

पर्यस्तेयंपृथिवीकालपक्वादुर्योधनार्थेपांडवान्योद्धुकामाः ॥ समागताःसर्वयोधाःपृथिव्यांराजानश्चक्षितिपालैःसमेताः ॥ २४ ॥ सर्वेचैतेकृतवैराःपुरस्तात्त्व
याराजानोहृतसाराश्चकृष्ण ॥ तवोद्वेगात्संश्रिताधार्तराष्ट्रान्सुसंहताःसहकर्णेनवीराः ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःसहदुर्योधनेनहृष्टायोद्धुंपांडवान्सर्वयोधाः ॥ तेषां
मध्येप्रविशेथाय.दित्वंनतन्मतंममदाशार्हवीर ॥ २६ ॥ तेषांसमुपविष्टानांबहूनांदुष्टचेतसां ॥ कथंमध्यंप्रपद्येथाःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ २७ ॥ सर्वथात्वंमहाबा
होदेवैरपिदुरुत्सहः ॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजानामितवशत्रुहन् ॥ २८ ॥ यामेप्रीतिःपांडवेषुभूयःसात्वयिमाधव ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चसौहृदाच्चब्रवीम्यहं ॥ २९ ॥
यामेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनां ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णविदु
रसंवादेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥९३॥ श्रीभगवानुवाच यथाब्रूयान्महाप्राज्ञोयथाब्रूयाद्विचक्षणः ॥ यथावाच्यस्त्वद्विधेनभवतामद्विधःसुहृ
त् ॥ १ ॥ धर्मार्थयुक्तंतथ्यंचयथात्वय्युपपद्यते ॥ तथावचनमुक्तोस्मित्वयैतत्पितृमातृवत् ॥ २ ॥ सत्यंप्राप्तंचयुक्तंवाप्येवमेवयथात्थमां ॥ शृणुष्वागमनेहेतुंवि
दुरावहितोभव ॥ ३ ॥ दौरात्म्यंधार्तराष्ट्रस्यक्षत्रियाणांचवैरतां ॥ सर्वमेतदहंजानन्क्षत्तःप्राप्तोद्यकौरवान् ॥ ४ ॥ पर्यस्तांपृथिवींसर्वांसाश्वांसरथकुंजरां ॥ यो
मोचयेन्मृत्युपाशात्प्राप्नुयाद्धर्ममुत्तमं ॥ ५ ॥ धर्मकार्ययतन्शक्त्यानोचेत्प्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्तोभवतितत्पुण्यमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ६ ॥ मनसाचिंतयन्पापं
कर्मणानातिरोचयन् ॥ नप्राप्नोतिफलंतस्येत्येवंधर्मविदोविदुः ॥ ७ ॥ सोहंयतिष्येप्रशमंक्षत्तःकर्तुममायया ॥ कुरूणांसृंजयानांचसंग्रामेविनशिष्यतां ॥ ८ ॥
सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ कर्णदुर्योधनकृतासर्वेह्येतेतदन्वयाः ॥ ९ ॥ व्यसनेक्लिश्यमानंहियोमित्रंनाभिपद्यते ॥ अनर्थाययथाशक्तितन्नृशंसं
विदुर्बुधाः ॥ १० ॥ आकेशग्रहणान्मित्रमकार्यात्संनिवर्तयन् ॥ अवाच्यःकस्यचिद्भवतिकृतयत्नोयथाबलं ॥ ११ ॥ तत्समर्थंशुभंवाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ धा
र्तराष्ट्रःसहामात्योग्रहीतुंविदुरार्हति ॥ १२ ॥ हितंहिधार्त्तराष्ट्राणांपांडवानांतथैवच ॥ पृथिव्यांक्षत्रियाणांचयतिष्येहममायया ॥ १३ ॥ हितेप्रयतमानंमांशंकेदु
र्योधनोयदि ॥ हृदयस्यचमेप्रीतिरानृण्यंचभविष्यति ॥ १४ ॥ ज्ञातीनांहिमिथोभेदेयन्मित्रंनाभिपद्यते ॥ सर्वयत्नेनमाध्यस्थ्यंनतन्मित्रंविदुर्बुधाः ॥ १५ ॥

यतन्यतमानः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तन्नृशंसंअनर्थायविदुरितिसंबंधः अनुनीयेत्यपिपाठः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ हितंकर्तुमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ नाभिपद्यते नोपकरोति॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥९४॥ नक्षत्रसंपन्ना शरदिनिरभ्रत्वात् ॥ १ ॥

नमांब्रूयुरधर्मिष्ठामूढाव्यसुहृदस्तथा ॥ शक्तोनावारयत्कृष्णःसंरब्धान्कुरुपांडवान् ॥ १६ ॥ उभयोःसाधयन्नर्थमहमागतइत्युत ॥ तत्रयत्नमहंकृत्वागच्छेयंनृष्ववाच्यतां ॥ १७ ॥ ममधर्मार्थयुक्तंहिश्रुत्वावाक्यमनामयं ॥ नचेदादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति ॥ १८ ॥ अहापयन्पांडवार्थंयथावच्छमंकुरूणांयदिचारेयं ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहात्मन्मुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् ॥ १९ ॥ अपिवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्रां ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःशमार्थंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ॥ २० ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वावचनंवृष्णीनामृषभस्तदा ॥ शयनेसुखसंस्पर्शेशिश्येयदुसुखावहः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ वैशंपायनउवाच तथाकथयतोरेवतयोर्बुद्धिमतोस्तदा ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ धर्मार्थकामयुक्ताश्चविचित्रार्थपदाक्षराः ॥ शृण्वतोविविधावाचोविदुरस्यमहात्मनः ॥ २ ॥ कथाभिरनुरूपाभिःकृष्णस्यामिततेजसः ॥ अकामस्येवकृष्णस्यसाव्यतीयायशर्वरी ॥ ३ ॥ ततस्तुस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःकेशवंप्रत्यबोधयन् ॥ ४ ॥ ततउत्थायदाशार्हऋषभःसर्वसात्वतां ॥ सर्वमावश्यकंचक्रेप्रातःकार्यंजनार्दनः ॥ ५ ॥ कृतोदकानुजप्यःसहुताग्निःसमलंकृतः ॥ ततश्चादित्यमुद्यंतमुपातिष्ठतमाधवः ॥ ६ ॥ अथदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ संध्यांतिष्ठंतमभ्येत्यदाशार्हमपराजितं ॥ ७ ॥ आचक्षेतांतुकृष्णस्यधृतराष्ट्रंसभागतं ॥ कुरूंश्चभीष्मप्रमुखान्राज्ञःसर्वांश्चपार्थिवान् ॥ ८ ॥ त्वामर्थयंतेगोविंददिविशक्रमिवामराः ॥ तावभ्यनंदद्गोविंदःसाम्नापरमवल्गुना ॥ ९ ॥ ततोविमलआदित्येब्राह्मणेभ्योजनार्दनः ॥ ददौहिरण्यंवासांसिगाश्चाश्वांश्चपरंतपः ॥ १० ॥ विसृज्यबहुरत्नानिदाशार्हमपराजितं ॥ तिष्ठंतमुपसंगम्यववंदेसारथिस्तदा ॥ ११ ॥ ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ हयोत्तमयुजाशीघ्रमुपातिष्ठतदारुकः ॥ १२ ॥ तमुपस्थितमाज्ञायरथंदिव्यंमहामनाः ॥ महाभ्रघननिर्घोषंसर्वरत्नविभूषितं ॥ १३ ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाब्राह्मणांश्चजनार्दनः ॥ कौस्तुभंमणिमामुच्यश्रियापरमयाज्वलन् ॥ १४ ॥ कुरुभिःसंवृतःकृष्णोवृष्णिभिश्चाभिरक्षितः ॥ आतिष्ठतरथंशौरिःसर्वयादवनंदनः ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उदकंस्नानाचमनादिअनुजप्यंसंध्योपासनादितेउभेकृतेयेनसःकृतोदकानुजप्यः ॥ ६ ॥ तिष्ठंतंउपासीनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चित्राश्वैतेरथाश्व ॥ १९ ॥ संमृष्टंदूरीकृतंसंसिक्तंजलेनाप्लावितंचरजोयस्मात्तं अविभक्तिकंपदं ॥ २० ॥ एकपुष्कराःकाहलाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अन्वारुरोहदाशार्हंविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ सर्वप्राणभृतांश्रेष्ठंसर्वबुद्धिमतांवरं ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्वितीयेनरथेनैनमन्वयातां
परंतपं ॥ १७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माचवृष्णीनांचापरेरथाः ॥ पृष्ठतोनुययुःकृष्णंगजैरश्वैरथैरपि ॥ १८ ॥ तेषांहेमपरिष्कारैर्युक्ताःपरमवाजिभिः ॥ गच्छतांघो
षिणश्चित्ररथाराजन्विरेजिरे ॥ १९ ॥ संमृष्टसंसिक्तरजःप्रतिपेदेमहापथं ॥ राजर्षिचरितंकालेकृष्णोधीमान्श्रियाज्वलन् ॥ २० ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेप्रावाद्यंतै
कपुष्कराः ॥ शंखाश्चदध्मिरेतत्रवाद्यान्यन्यानियानिच ॥ २१ ॥ प्रवीराःसर्वलोकस्ययुवानःसिंहविक्रमाः ॥ परिवार्यरथंशौरेरगच्छंतपरंतपाः ॥ २२ ॥ ततो
न्येबहुसाहस्राविचित्राद्भुतवाससः ॥ असिप्रासायुधधराःकृष्णस्यासन्पुरःसराः ॥ २३ ॥ गजाःपंचशतास्तत्ररथाश्चासन्सहस्रशः ॥ प्रायांतमन्वयुर्वीरंदाशार्ह
मपराजितं ॥ २४ ॥ पुरंकुरूणांसंवृत्तंद्रष्टुकामंजनार्दनं ॥ सबालवृद्धंसस्त्रीकंरथ्यागतमरिंदम ॥ २५ ॥ वेदिकामाश्रिताभिश्चसमाक्रांतान्यनेकशः ॥ प्रचलंती
वभारेणयोषिद्भिर्भवनान्युत ॥ २६ ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःसंश्रृण्वन्मधुराःकथाः ॥ यथार्हंप्रतिसत्कुर्वन्प्रेक्षमाणःशनैर्ययौ ॥ २७ ॥ ततःसभांसमासाद्यकेश
वस्यानुयायिनः ॥ सशंखैर्वेणुनिर्घोषैर्दिशःसर्वाव्यनादयन् ॥ २८ ॥ ततःसासमितिःसर्वाराज्ञाममिततेजसां ॥ संप्राकंपतहर्षेणकृष्णागमनकांक्षया ॥ २९ ॥
ततोभ्याशगतेकृष्णेसमहृष्यन्नराधिपाः ॥ श्रुत्वातंरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमं ॥ ३० ॥ आसाद्यतुसभाद्वारमृषभःसर्वसात्वतां ॥ अवतीर्यरथाच्छौरिःकैला
सशिखरोपमात् ॥ ३१ ॥ नवमेघप्रतीकाशांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ महेंद्रसदनप्रख्यांप्रविवेशसभांततः ॥ ३२ ॥ पाणौगृहीत्वाविदुरंसात्यकिंचमहायशाः ॥
ज्योतींष्यादित्यवद्राजन्कुरून्प्राच्छादयन्श्रिया ॥ ३३ ॥ अग्रतोवासुदेवस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ वृष्णयःकृतवर्माचाप्यासन्कृष्णस्यपृष्ठतः ॥ ३४ ॥ धृतराष्ट्रंपु
रस्कृत्यभीष्मद्रोणादयस्ततः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनं ॥ ३५ ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महा
यशाः ॥ ३६ ॥ उत्तिष्ठतिमहाराजेधृतराष्ट्रेजनेश्वरे ॥ तानिराजसहस्राणिसमुत्तस्थुःसमंततः ॥ ३७ ॥ आसनंसर्वतोभद्रंजांबूनदपरिष्कृतं ॥ कृष्णार्थेकल्पितंत
त्रधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ स्मयमानस्तुराजानंभीष्मद्रोणौचमाधवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माराज्ञश्चान्यान्यथावयः ॥ ३९ ॥ तत्रकेशवमानर्चुःसम्यगभ्या
गतंसभां ॥ राजानःपार्थिवाःसर्वेकुरवश्चजनार्दनं ॥ ४० ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५॥ ॥ ९५ ॥
तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ आगतोस्मीतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कृपापरस्यसुखार्थैयत्नः अनुकंपापरदुःखदर्शनेत्रासः कारुण्यंपरदुःखप्रहाणार्थोयत्नः आनृशंस्यंपरदुःखाप्रदानं ॥ ६ ॥ असांप्रतंकृपादिभ्यो

तत्रतिष्ठन्सदाशार्होराजमध्येपरंतपः ॥ अपश्यदंतरिक्षस्थानृषीन्परपुरंजयः ॥ ततस्तानभिसंप्रेक्ष्यनारदप्रमुखानृषीन् ॥ ४१ ॥ अभ्यभाषतदाशार्होभीष्मंशांतनवंशनैः ॥ पार्थिवींसमितिंद्रष्टुमृषयोभ्यागतानृप ॥ ४२ ॥ निमंत्र्यंतामासनैश्चसत्कारेणचभूयसा ॥ नैतेष्वनुपविष्टेषुशक्यंकेनचिदासितुं ॥ ४३ ॥ पूजाप्रयुज्यतामाशुमुनीनांभावितात्मनां ॥ ऋषीन्शांतनवोदृष्ट्वासभाद्वारमुपस्थितान् ॥ ४४ ॥ त्वरमाणस्ततोभृत्यानासनानीत्यचोदयत् ॥ आसनान्यथमृष्टानिमहांतिविपुलानिच ॥ ४५ ॥ मणिकांचनचित्राणिसमाजह्रुस्ततस्ततः ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुगृहीतार्घेषुभारत ॥ ४६ ॥ निषसादासनेकृष्णोराजानश्चयथासनं ॥ दुःशासनःसात्यकयेददावासनमुत्तमं ॥ ४७ ॥ विविंशतिर्ददौपीठंकांचनंकृतवर्मणे ॥ अविदूरेतुकृष्णस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ ४८ ॥ एकासनेमहात्मानौनिषीदतुरमर्षणौ ॥ गांधारराजःशकुनिर्गांधारैरभिरक्षितः ॥ ४९ ॥ निषसादासनेराजासहपुत्रोविशांपते ॥ विदुरोमणिपीठेतुशुक्लस्पर्ध्याजिनोत्तरे ॥ ५० ॥ संस्पृश्नासनंशौरेर्महामतिरुपाविशत् ॥ चिरस्यदृष्ट्वादाशार्हंराजानःसर्वएवते ॥ ५१ ॥ अमृतस्येवनातृप्यन्प्रेक्षमाणाजनार्दनं ॥ अतसीपुष्पसंकाशःपीतवासाजनार्दनः ॥ ५२ ॥ व्यभ्राजतसभामध्येहेम्नीवोपहितोमणिः ॥ ५३ ॥ ततस्तूष्णींसर्वमासीद्गोविंदगतमानसं ॥ नतत्रकश्चित्किंचिद्वाव्याजहारपुमान्क्वचित् ॥ ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णसभाप्रवेशेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ वैशंपायनउवाच तेष्वासीनेषुसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ वाक्यमभ्याददेकृष्णःसुदंष्ट्रोदुंदुभिस्वनः ॥ १ ॥ जीमूतइवघर्मांतेसर्वांसंश्रावयन्सभां ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसमभाषतमाधवः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच कुरूणांपांडवानांचशमःस्यादितिभारत ॥ अप्रणाशेनवीराणामेतद्याचितुमागतः ॥ ३ ॥ राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यंतवनैःश्रेयसंवचः ॥ विदितंह्येवतेसर्वंवेदितव्यमरिंदम ॥ ४ ॥ इदंत्वद्यकुलंश्रेष्ठंसर्वराजसुपार्थिव ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नंसर्वैःसमुदितंगुणैः ॥ ५ ॥ कृपानुकंपाकारुण्यमानृशंस्यंचभारत ॥ तथार्जवंक्षमासत्यंकुरुष्वेतद्विशिष्यते ॥ ६ ॥ तस्मिन्नेवंविधेराजन्कुलेमहतितिष्ठति ॥ त्वन्निमित्तंविशेषेणनेहयुक्तमसांप्रतं ॥ ७ ॥

विपरीतं परस्यदुःखार्थोयत्नः परदुःखदर्शनेआह्लादः परस्यसुखनाशार्थोयत्नः परस्यदुःखसंपादनंकौटिल्यादिकंच तच्चायुक्तं ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बाह्येषुद्यूतादिषु आभ्यंतरेषुजतुगृहादिषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुष्वेवभवत्स्वेवनतुपांडवेषु ॥ ११ ॥ नदित्ससिकुलंनच्छेत्तुमिच्छसि त्वंचेदिच्छसीतिपाठेकुरून्स्थापयितुमिच्छसि तर्हिशमोनदुष्करः ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ बलवत्अत्यंतं एषामेव अपिशब्दएवार्थे ॥ १४ ॥ शासनकांक्षिणःपुत्रान्शासितुमिच्छतस्तव ॥ १५ ॥ निष्फलंवैरं संविधत्स्वशमंकुरु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

त्वंहिधारयिताश्रेष्ठःकुरूणांकुरुसत्तम ॥ मिथ्याप्रचरतांतातबाह्येष्वाभ्यंतरेषुच ॥८॥ तेपुत्रास्तवकौरव्यदुर्योधनपुरोगमाः॥ धर्मार्थौपृष्ठतःकृत्वाप्रचरंतिनृशं
सवत् ॥ ९ ॥ अशिष्टागतमर्यादालोभेनहृतचेतसः ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुतद्वेत्थपुरुषर्षभ ॥ १० ॥ सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ उपेक्ष्यमाणाकौरव्य
पृथिवींघातयिष्यति ॥ ११ ॥ शक्याचेयंशमयितुंनचेद्दित्ससिभारत ॥ नदुष्करोह्यत्रशमोमतोमेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ त्वय्यधीनःशमोराजन्मयिचैवविशांप
ते ॥ पुत्रान्स्थापयकौरव्यस्थापयिष्याम्यहंपरान् ॥ १३ ॥ आज्ञातवहिराजेंद्रकार्यापुत्रैःसहान्वयैः ॥ हितंबलवदप्येषांतिष्ठतांतवशासने ॥ १४ ॥ तवचैवहितंरा
जन्पांडवानामथोहितं ॥ शमेप्रयतमानस्यममशासनकांक्षिणः ॥ १५ ॥ स्वयंनिष्फलमालक्ष्यसंविधत्स्वविशांपते ॥ सहायभूताभरतास्तवैवस्युर्जनेश्वर ॥ १६ ॥
धर्मार्थयोस्तिष्ठराजन्पांडवैरभिरक्षितः ॥ नहिशक्यास्तथाभूतायत्नादपिनराधिप ॥ १७ ॥ नहित्वांपांडवैर्जेतुंरक्ष्यमाणंमहात्मभिः ॥ इंद्रोपिदेवैःसहितःप्रसहेत
कुतोनृपाः ॥ १८ ॥ यत्रभीष्मश्चद्रोणश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तोथबाह्लिकः ॥ १९ ॥ सैंधवश्चकलिंगश्चकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥
युधिष्ठिरोभीमसेनःसव्यसाचीयमौतथा ॥ २० ॥ सात्यकिश्चमहातेजायुयुत्सुश्चमहारथः ॥ कोनुतान्विपरीतात्मायुध्येतभरतर्षभ ॥ २१ ॥ लोकस्येश्वरतांभू
यःशत्रुभिश्चाप्यधृष्यतां ॥ प्राप्स्यसित्वममित्रघ्नसहितःकुरुपांडवैः ॥ २२ ॥ तस्यतेपृथिवीपालास्त्वत्समाःपृथिवीपते ॥ श्रेयांसश्चैवराजानःसंधास्यंतेपरंतप
॥ २३ ॥ सत्वंपुत्रैश्चपौत्रैश्चपितृभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥ सुहृद्भिःसर्वतोगुप्तःसुखंशक्ष्यसिजीवितुं ॥ २४ ॥ एतानेवपुरोधायसत्कृत्यचयथापुरा ॥ अखिलांभो
क्ष्यसेसर्वांपृथिवींपृथिवीपते ॥ २५ ॥ एतैर्हिसहितःसर्वैःपांडवैःस्वैश्चभारत ॥ अन्यान्विजेष्यसेशत्रूनेषस्वार्थस्तवाखिलः ॥ २६ ॥ तैरेवोपार्जितांभूमिंभो
क्ष्यसेचपरंतप ॥ यदिसंपत्स्यसेपुत्रैःसहामात्यैर्नराधिप ॥ २७ ॥ संयुगेवैमहाराजदृश्यतेसुमहान्क्षयः ॥ क्षयेचोभयतोराजन्कंधर्ममनुपश्यसि ॥ २८ ॥ पांडवै
र्निहतैःसंख्येपुत्रैर्वापिमहाबलैः ॥ यद्विंदेथाःसुखंराजंस्तद्ब्रूहिभरतर्षभ ॥ २९ ॥ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ॥ पांडवास्तावकाश्चैवतान्रक्षमहतोभ
यात् ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ पांडवैःसहसंधास्यंतेसंधिंकरिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ अखिलांनिष्कंटकां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रकृतिंसत्त्वगुणं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हार्दंप्रीतिः आसीत्पूर्वंबाल्ये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ स्थातास्थास्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ गुरोःगुरौ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ परिषदंधर्मज्ञसभां पुत्राःपांडवाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आरुजतिहिनस्ति अनुकूलजान्कूलंकूलमनुसृत्यजातान्वृक्षादीन् ॥ ५० ॥ येपांडवास्तूष्णीमासतेकालंनिर्वाह्यभवद्भ्योराज्यांशंलब्धु

नपश्येमकुरून्सर्वान्पांडवांश्चैवसंयुगे॥क्षीणानुभयतःशूरान्रथिनोरथिभिर्हतान्॥ ३१ ॥ समवेताःपृथिव्यांहिराजानोराजसत्तम ॥ अमर्षवशमापन्नानाश
येयुरिमाःप्रजाः॥ ३२ ॥ त्राहिराजन्निमंलोकंननश्येयुरिमाःप्रजाः॥ त्वयिप्रकृतिमापन्नेशेषःस्यात्कुरुनंदन ॥ ३३ ॥ शुक्लावदान्याह्रीमंतआर्याःपुण्याभि
जातयः॥ अन्योन्यसचिवाराजंस्तान्पाहिमहतोभयात्॥ ३४ ॥ शिवेनेमेभूमिपालाःसमागम्यपरस्परं ॥ सहभुक्त्वाचपीत्वाचप्रतियांतुयथागृहं ॥ ३५ ॥ सुवा
ससःस्रग्विणश्चसत्कृताभरतर्षभ ॥ अमर्षंचनिराकृत्यवैराणिचपरंतप ॥ ३६ ॥ हार्दंयत्पांडवेष्वासीत्प्राप्तेस्मिन्नायुषःक्षये॥ तदेवतेभवत्वद्यसंधत्स्वभरतर्षभ ॥
॥ ३७ ॥ बालाविहीनाःपित्रातेत्वयैवपरिवर्धिताः॥ तान्पालययथान्यायंपुत्रांश्चभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ भवतैवहिरक्ष्यास्तेव्यसनेषुविशेषतः॥ मातेधर्मस्तथैवार्थो
नश्येतभरतर्षभ ॥ ३९ ॥ आहुस्त्वांपांडवाराजन्नभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ भवतःशासनाद्दुःखमनुभूतंसहानुगैः॥ ४० ॥ द्वादशेमानिवर्षाणिवनेनिर्व्युषितानिनः॥
त्रयोदशंतथाज्ञातैःसजनेपरिवत्सरं ॥ ४१ ॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्पितेतिकृतनिश्चयाः॥ नाहास्मसमयंतातत्तच्चनोब्राह्मणाविदुः॥ ४२ ॥ तस्मिन्नःसमयेति
ष्ठस्थितानांभरतर्षभ ॥ नित्यंसंक्लेशिताराजन्स्वराज्यांशंलभेमहि ॥ ४३ ॥ त्वंधर्ममर्थंसंजानन्सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि ॥ गुरुत्वंभवतिप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्ष्महे ॥
॥ ४४ ॥ सभवान्मातृपितृवदस्मासुप्रतिपद्यतां ॥ गुरोर्गरीयसीवृत्तिर्याचशिष्यस्यभारत ॥ ४५ ॥ वर्तामहेत्वयिचतांत्वंचवर्तस्वनस्तथा ॥ पित्रास्थापयितव्या
हिवयमुत्पथमास्थिताः॥ ४६ ॥ संस्थापयपथिष्वस्मांस्तिष्ठधर्मेसुवर्त्मनि ॥ आहुश्चेमांपरिषदंपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ ४७ ॥ धर्मज्ञेषुसभासत्सुनेहयुक्तमसांप्रतं॥
यत्रधर्मोह्यधर्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ॥ ४८ ॥ हन्यतेप्रेक्षमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥ विद्धोधर्मोह्यधर्मेणसभांयत्रप्रपद्यते ॥ ४९ ॥ नचास्यशल्यंकृंतंतिवि
द्धास्तत्रसभासदः॥ धर्मएतानारुजतियथानद्यनुकूलजान्॥ ५० ॥ येधर्ममनुपश्यंतस्तूष्णींध्यायंतआसते॥ तेसत्यमाहुर्धर्म्यंचन्याय्यंचभरतर्षभ ॥ ५१ ॥ श
क्यंकिमन्यद्वक्तुंतेदानादन्यज्जनेश्वर ॥ ब्रुवंतुतेमहीपालाःसभायांयेसमासते ॥ ५२ ॥ धर्मार्थौसंप्रधार्यैवयदिसत्यंब्रवीम्यहं॥ प्रमुंचेमान्मृत्युपाशात्क्षत्रिया
न्पुरुषर्षभ ॥ ५३ ॥

मिच्छंतितेसत्यंधर्म्यंन्याय्यंचाहुः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दाहितः जतुगृहे निरस्तोद्यूतेनराज्याद्दूरीकृतः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ परमोपधिः महच्छद्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति० उद्यो० नै० भा० पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमामन्युवशमन्वगाः ॥ पितृभ्यंतेभ्यःप्रदायांशंपांडवेभ्योयथोचितं ॥ ५४ ॥ ततःसपुत्रःसिद्धार्थोभुंक्ष्वभोगान्परंतप ॥ अजातशत्रुंजानीषे
॥१०३॥ स्थितंधर्मेसतांसदा ॥ ५५ ॥ सपुत्रेत्वयिवृत्तिंचवर्ततेयांनराधिप ॥ दाहितश्चनिरस्तश्चत्वामेवोपाश्रितःपुनः ॥ ५६ ॥ इंद्रप्रस्थंत्वयैवासौसपुत्रेणविवासितः ॥ ५
सतत्रविवसन्सर्वान्वशमानीयपार्थिवान् ॥ ५७ ॥ त्वन्मुखानकरोद्राजन्नचत्वामत्यवर्तत ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यसौबलेनजिहीर्षता ॥ ५८ ॥ राष्ट्राणिधनधान्यं
चप्रयुक्तःपरमोपधिः ॥ सतामवस्थांसंप्राप्यकृष्णांप्रेक्ष्यसभांगतां ॥ ५९ ॥ क्षत्रधर्मादमेयात्मानाकंपतयुधिष्ठिरः ॥ अहंतुतवतेषांचश्रेयइच्छामिभारत ॥
॥ ६० ॥ धर्मादर्थात्सुखाच्चैवमाराजन्नीनशःप्रजाः ॥ अनर्थमर्थमन्वानोप्यर्थंचानर्थमात्मनः ॥ ६१ ॥ लोभेऽतिप्रसृतान्पुत्रान्निगृह्णीष्वविशांपते ॥ स्थिताःशु
श्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः ॥ यत्तेपथ्यतमंराजंस्तस्मिंस्तिष्ठपरंतप ॥ ६२ ॥ वैशंपायनउवाच तद्वाक्यंपार्थिवाःसर्वेहृदयैःसमपूजयन् ॥ नतत्रक
श्चिद्वक्तुंहिवाचंप्राक्रामदग्रतः ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥ वैशंपा
यनउवाच तस्मिन्नभिहितेवाक्येकेशवेनमहात्मना ॥ स्तिमितात्दृष्टरोमाणआसन्सर्वेसभासदः ॥ १ ॥ कश्चिदुत्तरमेतेषांवक्तुंनोत्सहतेपुमान् ॥ इतिसर्वेम
नोभिस्तेचिंतयंतिस्मपार्थिवाः ॥ २ ॥ तथातेषुचसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ जामदग्न्यइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ ३ ॥ इमांमेसोपमांवाचंशृणुसत्यामशंकि
तः ॥ तांश्रुत्वाश्रेयआदत्स्वयदिसाध्वितिमन्यसे ॥ ४ ॥ राजादंभोद्भवोनामसार्वभौमःपुराभवत् ॥ अखिलांबुभुजेसर्वांपृथिवीमितिनःश्रुतं ॥ ५ ॥ सस्मनित्यं
निशापायेप्रातरुत्थायवीर्यवान् ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चैवपृच्छन्नास्तेमहारथः ॥ ६ ॥ अस्तिकश्चिद्विशिष्टोवामद्विधोवाभवेद्युधि ॥ शूद्रोवैश्यःक्षत्रियोवाब्राह्मणो
वापिशस्त्रभृत् ॥ ७ ॥ इतिब्रुवन्नन्वचरत्सराजापृथिवीमिमां ॥ दर्पेणमहतामत्तःकंचिदन्यमचिंतयन् ॥ ८ ॥ तंचवैद्याअकृपणाब्राह्मणाःसर्वतोऽभयाः ॥ प्रत्यषे ॥१०३॥
धंतराजानंश्लाघमानंपुनःपुनः ॥ ९ ॥ निषिध्यमानोप्यसकृत्पृच्छत्येवसवैद्विजान् ॥ अतिमानंश्रियामत्तंतमूचुर्ब्राह्मणास्तदा ॥ १० ॥ तपस्विनोमहात्मानोवे
दप्रत्ययदर्शिनः ॥ उदीर्यमाणंराजानंक्रोधदीप्ताद्विजातयः ॥ ११ ॥ अनेकजयिनौसंख्येयौवैपुरुषसत्तमौ ॥ तयोस्त्वंनसमोराजन्भवितासिकदाचन ॥ १२ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वेदप्रत्ययदर्शिनःवेदजःप्रत्ययोब्रह्मात्मैक्यापरोक्ष्यंतद्देवद्रष्टुंशीलंयेषांते ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ तप्यते ताभ्यामितिशेषः ॥ १५ ॥ षडंगिनींरथनागाश्वपादातशकटोष्ट्रवतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

एवमुक्तःसराजातुपुनःपप्रच्छतान्द्विजान् ॥ क्वतौवीरौक्वजन्मानौकिंकर्माणौचकौचतौ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाऊचुः नरोनारायणश्चैवतापसावितिनःश्रुतं ॥
आयातौमानुषेलोकेताभ्यांयुध्यस्वपार्थिव ॥ १४ ॥ श्रूयेतेतौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥ तपोघोरमनिर्देश्यंतप्यतेगंधमादने ॥ १५ ॥ सराजामहतींसेनां
योजयित्वाषडंगिनीं ॥ अमृष्यमाणःसंप्रायाद्यत्रतावपराजितौ ॥ १६ ॥ सगत्वाविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनं ॥ मृगयाणोन्वगच्छत्तौतापसौवनमाश्रितौ ॥
॥ १७ ॥ तौदृष्ट्वाक्षुत्पिपासाभ्यांकृशौधमनिसंततौ ॥ शीतवातातपैश्चैवकर्शितौपुरुषोत्तमौ ॥ १८ ॥ अभिगम्योपसंगृह्यपर्यपृच्छदनामयं ॥ तमर्चित्वामूलफ
लैरासनेनोदकेनच ॥ १९ ॥ न्यमंत्रयेतांराजानंकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ ततस्तामानुपूर्वींसपुनरेवान्वकीर्तयत् ॥ २० ॥ बाहुभ्यांमेजिताभूमिर्निहताःसर्वशत्र
वः ॥ भवद्भ्यांयुद्धमाकांक्षन्नुपयातोस्मिपर्वतं ॥ २१ ॥ आतिथ्यंदीयतामेतत्कांक्षितंमेचिरंप्रति ॥ नरनारायणावूचतुः अपेतक्रोधलोभोयमाश्रमोराजसत्त
म ॥ २२ ॥ नत्यस्मिन्नाश्रमेयुद्धंकुतःशस्त्रंकुतोनृजुः ॥ अन्यत्रयुद्धमाकांक्षबहवःक्षत्रियाःक्षितौ ॥ २३ ॥ रामउवाच उच्यमानस्तथापिस्मभूयएवाभ्य
भाषत ॥ पुनःपुनःक्षम्यमाणःसांत्व्यमानश्चभारत ॥ २४ ॥ दंभोद्भवोयुद्धमिच्छन्नाह्वयत्येवतापसौ ॥ ततोनरस्त्विषीकाणांमुष्टिमादायभारत ॥ २५ ॥ अब्रवी
देहियुध्यस्वयुद्धकामुकक्षत्रिय ॥ सर्वशस्त्राणिचादत्स्वयोजयस्वचवाहिनीं ॥ २६ ॥ अहंहितेविनेष्यामियुद्धश्रद्धामितःपरं ॥ दंभोद्भवउवाच यद्येतदस्त्र
मस्मासुयुक्तंतापसमन्यसे ॥ २७ ॥ एतेनापित्वयायोत्स्येयुद्धार्थीत्यहमागतः ॥ रामउवाच इत्युक्त्वाशरवर्षेणसर्वतःसमवाकिरत् ॥ २८ ॥ दंभोद्भवस्ता
पसंतंजिघांसुःसहसैनिकः ॥ तस्यतानस्यतोघोरानिषून्परतनुच्छिदः ॥ २९ ॥ कदर्थीकृत्यसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ ततोस्मैप्रास्तृजद्घोरमैषीकमपरा
जितः ॥ ३० ॥ अस्त्रमप्रतिसंधेयंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तेषामक्षीणिकर्णांश्चनासिकाश्चैवमायया ॥ ३१ ॥ निमित्तवेधीसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ सदृ
ष्ट्वाश्वेतमाकाशमिषीकाभिःसमाचितं ॥ ३२ ॥ पादयोर्न्यपतद्राजास्वस्तिमेस्त्विति चाब्रवीत् ॥ तमब्रवीन्नरोराजन्शरण्यःशरणैषिणां ॥ ३३ ॥ ब्रह्मण्योभवध
र्मात्मामाचस्मैवंपुनःकृथाः ॥ नैतादृक्पुरुषोराजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ ३४ ॥ मनसानृपशार्दूलभवेत्परपुरंजयः ॥ माचदर्पसमाविष्टःक्षेप्सीःकांश्चित्कथंचन
॥ ३५ ॥ अल्पीयांसंविशिष्टंवातत्तेराजन्समाहितं ॥ कृतप्रज्ञोवीतलोभोनिरहंकारआत्मवान् ॥ ३६ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ काकुदीकमित्याद्योष्टावस्त्रजातयः येनास्त्रेणाभिभूतारथगजादीनांककुद्येवशेरतेतत्काकुदीकंप्रस्वापनंनाम येनशुकनलिकान्यायेनअभयेपिभयदर्शिनोहयरथादिपादेषुगाढं श्लिष्यंतितत्शुकंमोहनंनाम येनस्वर्गनगरंपश्यतितन्नाकंउन्मादनंनाम येनक्षिप्तमात्रेणानुविद्धास्त्रासात्शकृन्मूत्रंस्रवंतितत्अक्षिसंतर्जनंत्रासनंनाम संतानंअविच्छेदेनशस्त्राणांवृष्टिकरंऐंद्रादिदिव्यं नर्त्तकंनर्त्त

दांतःक्षांतोमृदुःसौम्यःप्रजाःपालयपार्थिव ॥ मास्मभूयःक्षिपेःकंचिदविदित्वाबलाबलं॥ ३७॥ अनुज्ञातःस्वस्तिगच्छमैवंभूयःसमाचरेः॥ कुशलंब्राह्मणान्पृच्छेरावयोर्वचनाद्भृशं॥ ३८॥ ततोराजातयोःपादावभिवाद्यमहात्मनोः ॥ प्रत्याजगामस्वपुरंधर्मंचैवाचरद्भृशं ॥ ३९॥ सुमहच्चापितत्कर्मयन्नरेणकृतंपुरा॥ ततोगुणैःसुबहुभिःश्रेष्ठोनारायणोभवत् ॥४०॥ तस्माद्यावद्धनुःश्रेष्ठेगांडीवेस्त्रंनयुज्यते॥ तावत्त्वंमानमुत्सृज्यगच्छराजन्धनंजयं॥ ४१॥ काकुदीकंशुकंनाकमक्षिसंतर्जनंतथा॥ संतानंनर्तकंघोरमास्यमोदकमष्टमं ॥ ४२॥ एतैर्विद्धाःसर्वएवमरणंयांतिमानवाः॥ कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौतथैवच ॥ ४३॥ मात्सर्याहंकृतीचैवक्रमादेतउदाहृताः ॥ उन्मत्ताश्चविचेष्टंतेनष्टसंज्ञाविचेतसः॥ ४४ ॥ स्वपंतिचप्लवंतेचछर्दयंतिचमानवाः ॥ मूत्रयंतेचसततंरुदंतिचहसंतिच॥ ४५॥ निर्मातासर्वलोकानामीश्वरःसर्वकर्मवित्॥ यस्यनारायणोबंधुरर्जुनोदुःसहोयुधि ॥ ४६ ॥ कस्तमुत्सहतेजेतुंत्रिषुलोकेषुभारत ॥ वीरंकपिध्वजंजिष्णुंयस्यनास्तिसमोयुधि॥४७॥ असंख्येयागुणाःपार्थेतद्विशिष्टोजनार्दनः॥ त्वमेवभूयोजानासिकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ ४८॥ नरनारायणौयौतौतावेवार्जुनकेशवौ॥ विजानीहिमहाराजप्रवीरौपुरुषोत्तमौ॥ ४९॥ यद्येतदेवंजानासिनचमामभिशंकसे॥ आर्यांमतिंसमास्थायशाम्यभारतपांडवैः॥५०॥ अथचेन्मन्यसेश्रेयोनमेभेदोभवेदिति॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमाचयुद्धेमनःकृथाः॥५१॥ भवतांचकुरुश्रेष्ठकुलंबहुमतंभुवि ॥ तत्तथैवास्तुभद्रंतेस्वार्थमेवोपचिंतय ॥५२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदंभोद्भवोपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच जामदग्न्यवचःश्रुत्वाकण्वोपिभगवानृषिः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १॥ कण्वउवाच अक्षयश्चाव्ययश्चैवब्रह्मालोकपितामहः॥ तथैवभगवंतौतौनरनारायणावृषी॥ २॥ आदित्यानांहिसर्वेषांविष्णुरेकःसनातनः॥ अजय्यश्चाव्ययश्चैवशाश्वतःप्रभुरीश्वरः॥ ३॥

कंरंपैशाचं घोरंकदनकरंराक्षसं आस्यमोदकंयेनाभिहताःमुखेपाषाणंदत्वामरणार्थमेवप्रतिष्ठंतेतत्याम्यंनाम अत्रैवउन्मत्ताश्चेतिश्लोकोक्तादोषायथायोग्यंसंबंधनीयाः॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ ॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥ इतिउद्यो०नै०भा०षण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥ ॥७॥ जामदग्न्येति॥१॥ अव्ययःअपचयशून्यः॥२॥ प्रभवत्यस्मादितिप्रभुर्जगतउपादानकारणंघटस्येवमृत्पिंडः ॥३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निमित्तमरणाइतिनाशवंतइत्यर्थः पाठांतरेनिमित्तकारणानिचक्रचीवरकुलालादिस्थानीयानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तरुणाइति भोगकालेयुद्धेनमरणंमाप्रामुवंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बलंसैन्यं बलिनां औरसबलतांबलंसामर्थ्यंनभवति ॥ १० ॥ मातलेरिति हासमितिसंबंधः ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥ उच्छ्रितानांमहत्तयाख्यातानां ॥१५॥१६॥ चक्षुषाज्ञानेनविचितौअन्वेषितौ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥

निमित्तमरणाश्चान्येचंद्रसूर्यौमहीजलं ॥ वायुरग्निस्तथाकाशंग्रहास्तारागणास्तथा ॥ ४ ॥ तेचक्षयंतेजगतोहित्वालोकत्रयंसदा ॥ क्षयंगच्छंतिवैसर्वेसृज्यंते चपुनःपुनः ॥ ५ ॥ मुहूर्तमरणास्त्वन्येमानुषामृगपक्षिणः ॥ तैर्यग्योन्यश्चयेचान्येजीवलोकचरास्तथा ॥ ६ ॥ भूयिष्ठेनतुराजानःश्रियंभुक्त्वायुषःक्षये ॥ तरुणाः प्रतिपद्यंतेभोक्तुंसुकृतदुष्कृते ॥ ७ ॥ सभवान्धर्मपुत्रेणशमंकर्तुमिहार्हति ॥ पांडवाःकुरवश्चैवपालयंतुवसुंधरां ॥ ८ ॥ बलवानहमित्येवनमंतव्यंसुयोधन ॥ बलवंतोबलिभ्योहिदृश्यंतेपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ नबलंबलिनांमध्येबलंभवतिकौरव ॥ बलवंतोहितेसर्वेपांडवादेवविक्रमाः ॥ १० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ मातलेर्दातुकामस्यकन्यांमृगयतोवरं ॥ ११ ॥ मतस्त्रिलोकराजस्यमातलिर्नामसारथिः ॥ तस्यैकैवकुलेकन्यारूपतोलोकविश्रुता ॥ १२ ॥ गुणकेशीतिविख्यातानाम्नासादेवरूपिणी ॥ श्रियाचवपुषाचैवस्त्रियोन्याःसाऽतिरिच्यते ॥ १३ ॥ तस्याःप्रदानसमयंमातलिःसहभार्यया ॥ ज्ञात्वाविमम्रशेराजंस्तत्परः परिचिंतयन् ॥ १४ ॥ धिक्खल्वलघुशीलानामुच्छ्रितानांयशस्विनां ॥ नराणांमृदुसत्वानांकुलेकन्याप्ररोहणं ॥ १५ ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवप्रदीयते ॥ कुलत्रयंसंशयितंकुरुतेकन्यकासतां ॥ १६ ॥ देवमानुषलोकौद्वौमानुषेणैवचक्षुषा ॥ अवगाह्यैवविचितौनचमेरोचतेवरः ॥ १७ ॥ कण्वउवाच नदेवान्नैवदितिजान्नगंधर्वान्नमानुषान् ॥ अरोचयद्वरकृतेतथैवबहुलानृषीन् ॥ १८ ॥ भार्ययानुससंमंत्र्यसहरात्रौसुधर्मया ॥ मातलिर्नागलोकायचकारगमनेमतिं ॥ १९ ॥ नमेदेवमनुष्येषुगुणकेश्याःसमोवरः ॥ रूपतोदृश्यतेकश्चिन्नागेषुभविताध्रुवं ॥ २० ॥ इत्यामंत्र्यसुधर्मांसकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ कन्यांशिरस्युपाघ्रायप्रविवेशमहीतलं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कण्वउवाच मातलिस्तुव्रजन्मार्गेनारदेनमहर्षिणा ॥ वरुणंगच्छताद्रष्टुंसमागच्छद्यदृच्छया ॥ १ ॥ नारदोथाब्रवीदेनंक्वभवान्गंतुमुद्यतः ॥ स्वेनवासूतकार्येणशासनाद्वाशतक्रतोः ॥ २ ॥ मातलिर्नारदेनैवंसंपृष्टःपथिगच्छता ॥ यथावत्सर्वमाचष्टस्वकार्यंनारदंप्रति ॥ ३ ॥ तमुवाचाथसमुनिर्गच्छावःसहिताविति ॥ सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतोदिवः ॥ ४ ॥ ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ मातलिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यंतुःयंतारंमातलिंप्रति ॥ ९ ॥ १० ॥ गोपतेःवारिपतेः भूवाग्वारिषुगौर्मतेतिविश्वः ॥ ११ ॥ १२ ॥ द्वितीयांसोमपुत्रीं तयाअदित्याःपुत्रःसूर्यःश्रेष्ठःकृतःभर्ताकृतः ॥ १३ ॥ वारुण्यं वारुण्याःसुरायाःइदंवारुण्यं सुराविद्यतेयेषांतेसुराः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विवर्तंतेप्रक्षिप्तान्यपिपुनःपुनःप्रहर्तुर्हस्तमायांति ॥ १६ ॥ जात्यःजातीयाः पूर्वदैवतानि पूर्वदेवाःदैत्याः सर्वैतिपाठेनिर्मिताःनिश्चयेनप्रक्षिप्ताः ॥ १७ ॥ अग्निरिति हविष्मताऽग्निना आविद्धंरुद्धं विष्णुचक्रजमप्यत्रभयंनास्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ गांडीखड्गाख्यःपशुविशेषः तस्यविकारोगांडीमयः तस्यहिपशूनांवापृष्ठवंशस्यधनुःकर्तुंशक्यं य

॥ १०५ ॥ ५

अहंतेसर्वमाख्यास्येदर्शयन्वसुधातलं ॥ दृष्ट्वातत्रवरंकंचिद्रोचयिष्यावमातले ॥ ५ ॥ अवगाह्यततौभूमिमुभौमातलिनारदौ ॥ ददृशातेमहात्मानौलोकपालमपांपतिं ॥ ६ ॥ तत्रदेवर्षिसदृशींपूजांसप्रापनारदः ॥ महेंद्रसदृशींचैवमातलिःप्रत्यपद्यत ॥ ७ ॥ तावुभौप्रीतमनसौकार्यवंतौनिवेद्यह ॥ वरुणेनाभ्यनुज्ञातौनागलोकंविचेरतुः ॥ ८ ॥ नारदःसर्वभूतानामंतर्भूमिनिवासिनां ॥ जानंश्चकारव्याख्यानंयंतुःसर्वमशेषतः ॥ ९ ॥ नारदउवाच दृष्टस्तेवरुणःसूतपुत्रपौत्रसमावृतः ॥ पश्योदकपतेःस्थानंसर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ १० ॥ एषपुत्रोमहाप्राज्ञोवरुणस्येहगोपतेः ॥ एषवैशीलवृत्तेनशौचेनचविशिष्यते ॥ ११ ॥ एषोस्यपुत्रोभिमतःपुष्करःपुष्करेक्षणः ॥ रूपवान्दर्शनीयश्चसोमपुत्र्यावृतःपतिः ॥ १२ ॥ ज्योत्स्नाकालीतियामाहुर्द्वितीयांरूपतःश्रियं ॥ अदित्याश्चैवयःपुत्रोज्येष्ठःश्रेष्ठःकृतःस्मृतः ॥ १३ ॥ भवनंपश्यवारुण्यंयदेतत्सर्वकांचनं ॥ यत्प्राप्यसुरतांप्राप्ताःसुराःसुरपतेःसखे ॥ १४ ॥ एतानिहृतराज्यानांदैतेयानांस्ममातले ॥ दीप्यमानानिदृश्यंतेसर्वप्रहरणान्युत ॥ १५ ॥ अक्षयाणिकिलैतानिविवर्तंतेस्ममातले ॥ अनुभावप्रयुक्तानिसुरैरवजितानिह ॥ १६ ॥ अत्रराक्षसजात्यश्चदैत्यजात्यश्चमातले ॥ दिव्यप्रहरणाश्चासन्पूर्वदैवतनिर्मिताः ॥ १७ ॥ अग्निरेषमहार्चिष्मान्जागर्तिवारुणेह्रदे ॥ वैष्णवंचक्रमाविद्धंविधूमेनहविष्मता ॥ १८ ॥ एषगांडीमयश्चापोलोकसंहारसंभृतः ॥ रक्ष्यतेदैवतैर्नित्यंयतस्तद्गांडिवंधनुः ॥ १९ ॥ एषकृत्येसमुत्पन्नेतत्तद्धारयतेबलं ॥ सहस्रशतसंख्येनप्राणेनसततंध्रुवः ॥ ॥ २० ॥ अशास्यानपिशास्त्येषरक्षोबंधुषुराजसु ॥ सृष्टःप्रथमतश्चंडोब्रह्मणाब्रह्मवादिना ॥ २१ ॥ एतच्छस्त्रंनरेंद्राणांमहच्चक्रेणभासितं ॥ पुत्राःसलिलराजस्यधारयंतिमहोदयं ॥ २२ ॥ ॥ १०५ ॥

तःगांडीमयत्वादेवतत्गांडीवंनामधनुरभूत् गांडीशब्दाद्विकारार्थोवप्रत्ययःकल्प्यतइतिभावः गांडीवज्रग्रंथिस्तन्मयइत्यन्ये ॥ १९ ॥ एषचापःकृत्येअभेद्यभेदने तत्तत्तावत्तावत्प्राणेनबलेन सर्वदालक्षचापतुल्यबलोप्ययंचापःकार्यकालेऽधिकबलोपिभवतीत्यनंतबलइत्यर्थः ॥ २० ॥ रक्षोबंधुषुरक्षस्तुल्येषु ॥ २१ ॥ एतच्छस्त्रंधनुः चक्रेणचक्रादपि एतच्छास्त्रंनरेंद्राणांमहच्छुक्रेणभाषितमितिपाठेनीतिशास्त्रं शुक्रेणकाव्येन छत्रेणेतिवापाठः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ मूर्छितंअभिभूतंआवृतमितियावत् येनहेतुनाजनोस्यदर्शनंनार्छतिनप्राप्नोति ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥७॥ एतदिति ॥ १ ॥
अद्भिःसमंप्राप्ताःजलवेगेनानीताः ॥ २ ॥ व्यापारेणयत्नेनधृतःमर्यादायांस्थापितः अन्यथासद्यःकृत्स्नंसमुद्रंलोकांश्चदहेत् आत्मानंनिबद्धं देवैरितिशेषः समबुध्यतअग्निरित्यर्थः धृतात्मेतिसंधिरार्षः ॥ ३ ॥
निहितंस्थापितं अतःसोमस्येति कंदुकाकारंभूगोलंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यसोमस्यवाकेनचिद्भूगोलप्रदेशेनआवरणात्कदाचिददर्शनंभवति सैवतेषांरात्रिःयेतुगोलस्यशिरसिअधस्ताच्चतिष्ठंतितेसर्वदैवसूर्यादी
न्पश्यंति तत्रजलमयंचंद्रमंडलंसूर्यरश्मिभिस्तैजसैःप्रकाश्यते तयोश्चयथायथाविप्रकर्षःतथातथाऽधिकंचंद्रोऽवभासते यथायथासन्निकर्षःतथातथाधिकंसूर्यपुरोवर्तिभिरम्यादिभिर्देवताभिस्तिरोधीयते

एतत्सलिलराजस्यछत्रंछत्रगृहेस्थितं ॥ सर्वतःसलिलंशीतंजीमूतइववर्षति ॥ २३ ॥ एतच्छत्रात्परिभ्रष्टंसलिलंसोमनिर्मलं ॥ तमसामूर्छितंभातियेननार्छ
तिदर्शनं ॥ २४ ॥ बहून्यद्भुतरूपाणिद्रष्टव्यानीहमातले ॥ तवकार्याविरोधस्तुतस्माद्गच्छावमाचिरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
मातलिवरान्वेषणेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच एतत्तुनागलोकस्यनाभिस्थानेस्थितंपुरं ॥ पातालमितिविख्यातंदैत्यदान
वसेवितं ॥ १ ॥ इदमद्भिःसमंप्राप्तायेकेचिद्भुविजंगमाः ॥ प्रविशंतोमहानादंनदंतिभयपीडिताः ॥ २ ॥ अत्रासुरोग्निःसततंदीप्यतेवारिभोजनः ॥ व्यापारेण
धृतात्मानंनिबद्धंसमबुध्यत ॥ ३ ॥ अत्रामृतंसुरैःपीत्वानिहितंनिहतारिभिः ॥ अतःसोमस्यहानिश्चवृद्धिश्चैवप्रदृश्यते ॥ ४ ॥ अत्रादित्योहयशिराःकालेपर्वणि
पर्वणि ॥ उत्तिष्ठतिसुवर्णाख्यंवाग्भिरापूरयन्जगत् ॥ ५ ॥ यस्मादलंसमस्तास्ताःपतंतिजलमूर्तयः ॥ तस्मात्पातालमित्येवख्यायतेपुरमुत्तमं ॥ ६ ॥ ऐरावणोस्मा
त्सलिलंगृहीत्वाजगतोहितः ॥ मेघेष्वामुंचतेशीतंयन्महेंद्रःप्रवर्षति ॥ ७ ॥ अत्रनानाविधाकारास्तिमयोनैकरूपिणः ॥ अप्सुसोमप्रभांपीत्वावसंतिजलचारिणः
॥ ८ ॥ अत्रसूर्यांशुभिर्भिन्नाःपातालतलमाश्रिताः ॥ मृताहिदिवसेसूतपुनर्जीवंतिवैनिशि ॥ ९ ॥ उदयन्नित्यशश्चात्रचंद्रमारश्मिबाहुभिः ॥ अमृतंस्पृश्यसंस्प
र्शात्संजीवयतिदेहिनः ॥ १० ॥ अत्रतेधर्मनिरताबद्धाःकालेनपीडिताः ॥ दैतेयानिवसंतिस्मवासवेनहृतश्रियः ॥ ११ ॥

स्मदृष्ट्या एतदेवाभिलक्ष्यप्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविरित्यादिशास्त्रंप्रवृत्तं पानंचेहसान्निध्यादाप्यायनमात्रं पातालनाभिस्थानांतुमेरुशिखरस्थानामिवसर्वदासंपूर्णएवचंद्रोवभासते तद्दृश्यप्रदेशेऽग्न्या
द्यावरणाभावात् अतःस्थानात्चंद्रस्यह्रासवृद्धीप्रदृश्येतेइतिविरुद्धलक्षणयानदृश्येतेइत्यर्थः नदृश्यतेइत्येवपाठोलेखकप्रमादाद्भ्रष्टोवा ॥ ४ ॥ आदित्योऽदितेःपुत्रोविष्णुर्हयग्रीवरूपीसुवर्णाख्यंजगत्वेदरू
पीनामात्मकःप्रपंचः नामवाऋग्वेदइत्यादिश्रुतेः तंवाग्भिरापूरयन्उत्तिष्ठतिवेदाध्यायिनांध्वनिंउपबृंहयितुमाविर्भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ जलमूर्तयश्चंद्राद्याःपतंतिचंद्रकांतवज्जलंस्रवंति अतोयंपतज्जलइतिवक्तव्ये
पातालइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रदेशांतरंगत्वाह अत्रसूर्यांशुभिरिति दिवसेऽस्मदीयरात्रौ निशिअस्मदीयदिवसे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ स्वाध्यायाम्नायोवेदपाठः ॥ १३ ॥ गोव्रतंव्याचष्टे यत्रेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आप्रजानांनिसर्गात्प्रजोत्पत्तिमारभ्य ॥ १७ ॥ जातिंजन्म निसर्गंस्वभावं ततःपूर्वमुत्पन्नस्यकस्यचिदभा
वात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९॥ ॥७॥ ॥७॥ हिरण्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥

अत्रभूतपतिर्नामसर्वभूतमहेश्वरः ॥भूतयेसर्वभूतानामचरत्तपउत्तमं ॥ १२ ॥ अत्रगोव्रतिनोविप्राःस्वाध्यायाम्नायकर्शिताः ॥ त्यक्तप्राणाजितस्वर्गानिवसंतिमहर्षयः ॥ १३॥ यत्रतत्रशयोनित्यंयेनकेनचिदाशितः ॥येनकेनचिदाच्छन्नःसगोव्रतइहोच्यते॥ १४॥ऐरावणोनागराजोवामनःकुमुदोंजनः॥प्रसूताःसुप्रतीकस्यवंशेवारणसत्तमाः ॥ १५॥ पश्ययद्यत्रतेकश्चिद्रोचतेगुणतोवरः॥ वरयिष्यामितंगत्वायत्नमास्थायमातले॥ १६॥ अंडमेतज्जलेन्यस्तंदीप्यमानमिवश्रिया॥ आप्रजानांनिसर्गाद्वैनोद्भिद्यतिनसर्पति ॥ १७॥ नास्यजातिंनिसर्गंवाकथ्यमानंश्रृणोमिवै ॥ पितरंमातरंचापिनास्यजानातिकश्चन ॥ १८॥ अतःकिलमहानग्निरंतकालेसमुत्थितः ॥ धक्ष्यतेमातलेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ १९ ॥ मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वानारदस्याथभाषितं ॥ नमेत्ररोचतेकश्चिदन्यतोव्रजमाचिरं॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेऊनशततमोऽध्यायः॥ ९९॥ ॥७॥ नारदउवाच हिरण्यपुरमित्येतत्ख्यातंपुरवरंमहत्॥दैत्यानांदानवानांचमायाशतविचारिणां ॥ १॥ अनल्पेनप्रयत्नेननिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मयेनमनसासृष्टंपातालतलमाश्रितं ॥ २॥ अत्रमायासहस्राणिविकुर्वाणामहौजसः॥ दानवानिवसंतिस्मशूरादत्तवराःपुरा॥ ३॥ नैतेशक्रेणनान्येनयमेनवरुणेनवा॥ शक्यंतेवशमानेतुंतथैवधनदेनच॥ ४॥ असुराःकालखंजाश्चतथाविष्णुपदोद्भवाः॥ नैर्ऋतायातुधानाश्चब्रह्मपादोद्भवाश्चये ॥ ५॥ दंष्ट्रिणोभीमवेगाश्चवातवेगपराक्रमाः॥ मायावीर्योपसंपन्नानिवसंत्यत्रमातले॥ ६॥ निवातकवचानामदानवायुद्धदुर्मदाः॥ जानासिचयथाशक्रोनैतान्शक्नोतिबाधितुं ॥ ७॥ बहुशोमातलेत्वंचतवपुत्रश्चगोमुखः॥ निर्भग्नोदेवराजश्चसहपुत्रःशचीपतिः ॥ ८॥ पश्यवेश्मानिरौक्माणिमातलेराजतानिच ॥ कर्मणाविधियुक्तेनयुक्तान्युपगतानिच॥ ९॥ वैदूर्यमणिचित्राणिप्रवालरुचिराणिच॥ अर्कस्फटिकशुभ्राणिवज्रसारोज्वलानिच॥ १०॥पार्थिवानीवचाभांतिपद्मरागमयानिच॥शैलानीवचदृश्यंतेदारवाणीवचाप्युत॥ ११ ॥ सूर्यरूपाणिचाभांतिदीप्ताग्निसदृशानिच ॥ मणिजालविचित्राणिप्रांशूनिनिबिडानिच॥ १२॥ नैतानिशक्यंनिर्देष्टुंरूपतोद्रव्यतस्तथा॥ गुणतश्चैवसिद्धानिप्रमाणगुणवंतिच॥ १३ ॥

शैलानिशिलामयानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आक्रीडान्क्रीडास्थानानि ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ आत्मानंअहिंसापरंजानामि हिंसात्मनांतथाहिंसात्मकमनंहिंसाप्रधानानांदैत्यानांकमनंअपेक्षणीयंचहिंसोदर्कतयाजानामि अन्येतुदित्सात्मकमलं तथेतिपाठंप्रकल्प्यदित्सात्मकंदानेच्छाप्रचुरंअलंअत्यर्थंइतिव्याचक्षते ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥१॥ ॥१॥ अयमिति ॥ १॥ २ ॥

आक्रीडान्पश्यदैत्यानांतथैवशयनान्युत ॥ रत्नवंतिमहार्हाणिभाजनान्यासनानिच ॥ १४ ॥ जलदाभांस्तथाशैलांस्तोयप्रस्रवणानिच ॥ कामपुष्पफलांश्चापि पादपान्कामचारिणः ॥ १५ ॥ मातलेकश्चिदत्रापिरुचिरस्तेवरोभवेत् ॥ अथवान्यांदिशंभूमेर्गच्छावयदिमन्यसे ॥ १६ ॥ मातलिस्त्वब्रवीदेनंभाषमाणंतथा विधं ॥ देवर्षेनैवमेकार्यंविप्रियंत्रिदिवौकसां ॥ १७ ॥ नित्यानुषक्तवैराहिभ्रातरोदेवदानवाः ॥ परपक्षेणसंबंधंरोचयिष्याम्यहंकथं ॥ १८ ॥ अन्यत्रसाधुगच्छावद्रष्टुंनार्हामिदानवान् ॥ जानामितवचात्मानंहिंसात्मकमनंतथा ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥१॥ नारदउवाच अयंलोकःसुपर्णानांपक्षिणांपन्नगाशिनां ॥ विक्रमेगमनेभारेनैषामस्तिपरिश्रमः ॥ १ ॥ वैनतेयसुतैःसूतषड्भिस्ततमिदंकुलं ॥ सुमुखेनसुनाम्नाचसुनेत्रेणसुवर्चसा ॥ २ ॥ सुरुचापक्षिराजेनसुबलेनचमातले ॥ वर्धितानिप्रसूत्यावैविनताकुलकर्तृभिः ॥ ३ ॥ पक्षिराजाभिजात्यानांसहस्राणिशतानिच ॥ कश्यपस्यततोवंशेजातैर्भूतिविवर्धनैः ॥ ४ ॥ सर्वेह्येतेश्रियायुक्ताःसर्वेश्रीवत्सलक्षणाः ॥ सर्वेश्रियमभीप्संतोधारयंतिबलान्युत ॥ ५ ॥ कर्मणाक्षत्रियाश्चैतेनिर्घृणाभोगिभोजिनः ॥ ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वाद्ब्राह्मण्यंनलभंतिवै ॥ ६ ॥ नामानिचैषांवक्ष्यामियथाप्राधान्यतःशृणु ॥ मातलेश्लाघ्यमेतद्धिकुलंविष्णुपरिग्रहं ॥ ७ ॥ दैवतंविष्णुरेतेषांविष्णुरेवपरायणं ॥ हृदिचैषांसदाविष्णुर्विष्णुरेवसदागतिः ॥ ८ ॥ सुवर्णचूडोनागाशीदारुणश्चंडतुंडकः ॥ अनिलश्चानलश्चैवविशालाक्षोथकुंडली ॥ ९ ॥ पंकजिद्वज्रविष्कंभोवैनतेयोथवामनः ॥ वातवेगोदिशाचक्षुर्निमेषोऽनिमिषस्तथा ॥ १० ॥ त्रिरावःसप्तरावश्चवाल्मीकिर्द्वीपकस्तथा ॥ दैत्यद्वीपःसरिद्वीपःसारसःपद्मकेतनः ॥ ११ ॥ सुमुखश्चित्रकेतुश्चचित्रबर्हस्तथानघः ॥ मेषहृत्कुमुदोदक्षःसर्पांतःसोमभोजनः ॥ १२ ॥ गुरुभारःकपोतश्चसूर्यनेत्रश्चिरांतकः ॥ विष्णुधर्माकुमारश्चपरिबर्होहरिस्तथा ॥ १३ ॥ सुस्वरोमधुपर्कश्चहेमवर्णस्तथैवच ॥ मालयोमातरिश्वाचनिशाकरदिवाकरौ ॥ १४ ॥ एतेप्रदेशमात्रेणमयोक्तागरुडात्मजाः ॥ प्राधान्यतस्तेयशसाकीर्तिताःप्राणिनश्चये ॥ १५ ॥

प्रसृत्याप्रकृष्टगत्या जवेनवृद्धिमंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्घृणाःनिर्दयाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १०१ ॥ ॥छ॥ इदंरसातलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ वदनात्मुखादुदतिष्ठत् तेनमुखजेनब्राह्मणेनतस्याएककुलत्वं यथोक्तं ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ फेनेनपुष्पितस्येवश्वेतस्यास्यपर्यंततीरप्रदेशंफेनेनैवानुवेष्टितंपिबंतःसादरमवलोकयंतएववसंतितेनैवफेनपाइत्युच्यंते ॥ ५ ॥ एतेभ्योऽन्येफे

यद्यत्रनरुचिःकाचिदेहिगच्छावमातले ॥ तंनयिष्यामिदेशंत्वांवरंयत्रोपलप्स्यसे ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच इदंरसातलंनामसप्तमंपृथिवीतलं ॥ यत्रास्तेसुरभिर्मातागवाममृतसंभवा ॥ १ ॥ क्षरंतीसततंक्षीरंपृथिवीसारसंभवं ॥ षण्णांरसानांसारेणरसमेकमनुत्तमं ॥ २ ॥ अमृतेनाभितृप्तस्यसारमुद्गिरतःपुरा ॥ पितामहस्यवदनादुदतिष्ठदनिंदिता ॥ ॥ ३ ॥ यस्याःक्षीरस्यधारायानिपतंत्यामहीतले ॥ ह्रदःकृतःक्षीरनिधिःपवित्रंपरमुच्यते ॥ ४ ॥ पुष्पितस्येवफेनेनपर्यंतमनुवेष्टितं ॥ पिबंतोनिवसंत्यत्रफेनपामुनिसत्तमाः ॥ ५ ॥ फेनपानामतेख्याताःफेनाहाराश्चमातले ॥ उग्रेतपसिवर्तंतेयेषांबिभ्यतिदेवताः ॥ ६ ॥ अस्याश्चतस्रोधेन्वोन्यादिक्षुसर्वासुमातले ॥ निवसंतिदिशांपाल्योधारयंत्योदिशःस्मताः ॥ ७ ॥ पूर्वांदिशंधारयतेसुरूपानामसौरभी ॥ दक्षिणांहंसिकानामधारयत्यपरांदिशं ॥ ८ ॥ पश्चिमावारुणीदिक्चधार्यतेवैसुभद्रया ॥ महानुभावयानित्यंमातलेविश्वरूपया ॥ ९ ॥ सर्वकामदुघानामधेनुर्धारयतेदिशं ॥ उत्तरांमातलेधर्म्यांतथैलविलसंज्ञितां ॥ १० ॥ आसांतुपयसामिश्रंपयोनिर्मथ्यसागरे ॥ मंथानंमंदरंकृत्वादेवैरसुरसंहितैः ॥ ११ ॥ उद्धृतावारुणीलक्ष्मीरमृतंचापिमातले ॥ उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजोमणिरत्नंचकौस्तुभं ॥ १२ ॥ सुधाहारेषुचसुधांस्वधाभोजिषुचस्वधां ॥ अमृतंचामृताशेषुसुरभीक्षरतेपयः ॥ १३ ॥ अत्रगाथापुरागीतारसातलनिवासिभिः ॥ पौराणीश्रूयतेलोकेगीयतेयामनीषिभिः ॥ १४ ॥ ननागलोकेनस्वर्गेनविमानेत्रिविष्टपे ॥ परिवासःसुखस्तादृक्रसातलतलेयथा ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच इयंभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ यादृशीदेवराजस्यपुरीवर्यामरावती ॥ १ ॥ एषशेषःस्थितोनागोयेनेयंधार्यतेसदा ॥ तपसालोकमुख्येनप्रभावसहितामही ॥ २ ॥

नाहाराश्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इलविलस्येमांऐलविलसंज्ञितां ॥ १० ॥ असुरसंहितैःअसुरसहितैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुधेति सर्पपितृदेवानांतत्तद्योग्याहाररूपंपयःक्षरतीत्यर्थः सुधासर्पस्यभोजनं स्वधाभोजिनःपितरः अमृताशेषुदेवेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ परिवासःनिवासःसुखःसुखकरः ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ इयमिति ॥ १ ॥ २

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३॥४॥कमंडलुकलक्षणाःपानपात्रसदृशचिह्नाः॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इ०उ०नै०भा०त्र्यधिकशततमो

श्वेताचलनिभाकारोदिव्याभरणभूषितः॥ सहस्रंधारयन्मूर्ध्नांज्वालाजिह्वोमहाबलः॥३॥ इहनानाविधाकारानानाविधविभूषणाः॥ सुरसायाःसुतानागानि
वसंतिगतव्यथाः॥ ४॥ मणिस्वस्तिकचक्रांकाःकमंडलुकलक्षणाः॥ सहस्रसंख्याबलिनःसर्वेरौद्राःस्वभावतः॥५॥ सहस्रशिरसःकेचित्केचित्पंचशताननाः॥
शतशीर्षास्तथाकेचित्केचित्त्रिशिरसोपिच॥ ६॥ द्विपंचशिरसःकेचित्केचित्सप्तमुखास्तथा॥ महाभोगामहाकायाःपर्वताभोगभोगिनः॥ ७॥ बहूनीहसह
स्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच॥ नागानामेकवंशानांयथाश्रेष्ठंतुमेशृणु॥ ८॥ वासुकिस्तक्षकश्चैवकर्कोटकधनंजयौ॥ कालीयोनहुषश्चैवकंबलाश्वतरावुभौ॥
॥९॥ बाह्यकुंडोमणिर्नागस्तथैवापूरणःखगः॥ वामनश्चैलपत्रश्चकुकुरःकुकुणस्तथा॥१०॥ आर्यकोनंदकश्चैवतथाकलशपोतकौ॥ कैलासकःपिंजरकोना
गश्चैरावतस्तथा॥ ११॥ सुमनोमुखोदधिमुखःशंखोनंदोपनंदकौ॥ आप्तःकोटरकश्चैवशिखीनिष्ठूरिकस्तथा॥ १२॥ तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्चकुमुदोमाल्यपिंड
कः॥ द्वौपद्मौपुंडरीकश्चपुष्पोमुद्गरपर्णकः॥ १३॥ करवीरःपीठरकःसंवृत्तोवृत्तएवच॥ पिंडारोबिल्वपत्रश्चमूषिकादःशिरीषकः॥ १४॥ दिलीपःशंखशीर्षश्च
ज्योतिष्कोथापराजितः॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चकुहुरःकृशकस्तथा॥ १५॥ विरजाधारणश्चैवसुबाहुर्मुखरोजयः॥ बधिरांधौविशुंडिश्चविरसःसुरसस्तथा॥१६॥
एतेचान्येचबहवःकश्यपस्यात्मजाःस्मृताः॥ मातलेपश्ययद्यत्रकश्चित्तेरोचतेवरः॥ १७॥ कण्वउवाच मातलिस्त्वेकमव्यग्रःसततंसंनिरीक्ष्यवै॥ पप्रच्छ
नारदंतत्रप्रीतिमानिवचाभवत्॥ १८॥ मातलिरुवाच स्थितोयएषपुरतःकौरव्यस्यार्यकस्यतु॥ द्युतिमान्दर्शनीयश्चकस्यैषकुलनंदनः॥ १९॥ कःपि
ताजननीचास्यकतमस्यैषभोगिनः॥ वंशस्यकस्यैषमहान्केतुभूतइवस्थितः॥ २०॥ प्रणिधानेनधैर्येणरूपेणवयसाचमे॥ मनःप्रविष्टोदेवर्षेगुणकेश्याःपति
र्वरः॥ २१॥ कण्वउवाच मातलिंप्रीतमनसंदृष्ट्वासुमुखदर्शनात्॥ निवेदयामासतदामाहात्म्यंजन्मकर्मच॥ २२॥ नारदउवाच ऐरावतकुले
जातःसुमुखोनामनागराट्॥ आर्यकस्यमतःपौत्रोदौहित्रोवामनस्यच॥ २३॥ एतस्यहिपितानागश्चिकुरोनाममातले॥ नचिराद्वैनतेयेनपंचत्वमुपपादितः
॥ २४॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामातलिर्नारदंवचः॥ एषमेरुचितस्तातजामाताभुजगोत्तमः॥ २५॥ क्रियतामत्रयत्नोवैप्रीतिमानस्म्यनेनवै॥ अस्मैनागायवै
दातुंप्रियांदुहितरंमुने॥२६॥ इतिश्रीम०उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥१०३॥ ॥७॥ ऽध्यायः॥१०३॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सूतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

नारदउवाच सूतोयंमातलिर्नामशक्रस्यदयितःसुहृत् ॥ शुचिःशीलगुणोपेतस्तेजस्वीवीर्यवान्बली ॥ १ ॥ शक्रस्यायंसखाचैवमंत्रीसारथिरेवच ॥ अल्पां
तरप्रभावश्ववासवेनरणेरणे ॥ २ ॥ अयंहरिसहस्रेणयुक्तंजैत्रंरथोत्तमं ॥ देवासुरेषुयुद्धेषुमनसैवनियच्छति ॥ ३ ॥ अनेनविजितानश्वैर्दोर्भ्यांजयतिवासवः ॥
अनेनबलभित्पूर्वंप्रहृतेप्रहरत्युत ॥ ४ ॥ अस्यकन्यावरारोहारूपेणासदृशीभुवि ॥ सत्यशीलगुणोपेतागुणकेशीतिविश्रुता ॥ ५ ॥ तस्यास्ययत्नाच्चरतस्त्रैलोक्य
ममरद्युते ॥ सुमुखोभवतःपौत्रोरोचतेदुहितुःपतिः ॥ ६ ॥ यदितेरोचतेसम्यग्भुजगोत्तममाचिरं ॥ क्रियतामार्यकक्षिप्रंबुद्धिःकन्यापरिग्रहे ॥ ७ ॥ यथाविष्णु
कुलेलक्ष्मीर्यथास्वाहाविभावसोः ॥ कुलेतवतथैवास्तुगुणकेशीसुमध्यमा ॥ ८ ॥ पौत्रस्यार्थेभवांस्तस्माद्गुणकेशींप्रतीच्छतु ॥ सदृशींप्रतिरूपस्यवासवस्यशची
मिव ॥ ९ ॥ पितृहीनमपित्वेनंगुणतोवरयामहे ॥ बहुमानाच्चभवतस्तथैवैरावतस्यच ॥ १० ॥ सुमुखश्वगुणैश्चैवशीलशौचदमादिभिः ॥ अभिगम्यस्वयंकन्या
मयंदातुंसमुद्यतः ॥ ११ ॥ मातलिस्तस्यसंमानंकर्तुमर्होभवानपि ॥ कण्वउवाच सतुदीनःप्रहृष्टश्चप्राहनारदमार्यकः ॥ १२ ॥ व्रियमाणेतथापौत्रेपुत्रेच
निधनंगते ॥ कथमिच्छामिदेवर्षेगुणकेशींस्नुषांप्रति ॥ १३ ॥ आर्यकउवाच नमेनैतद्बहुमतंमहर्षेवचनंतव ॥ सखाशक्रस्यसंयुक्तःकस्यायंनेप्सितो
भवेत् ॥ १४ ॥ कारणस्यतुदौर्बल्याच्चिंतयामिमहामुने ॥ अस्यदेहकरस्तातममपुत्रोमहाद्युते ॥ १५ ॥ भक्षितोवैनतेयेनदुःखार्तास्तेनवैवयं ॥ पुनरेवचतेनो
क्तंवैनतेयेनगच्छता ॥ मासेनान्येनसुमुखंभक्षयिष्यइतिप्रभो ॥ १६ ॥ ध्रुवंतथातद्भविताजानीमस्तस्यनिश्चयं ॥ तेनहर्षःप्रनष्टोमेसुपर्णवचनेनवै ॥ १७ ॥
कण्वउवाच मातलिस्त्वब्रवीदेनंबुद्धिरत्रकृतामया ॥ जामातृभावेनवृतःसुमुखस्तवपुत्रजः ॥ १८ ॥ सोयंमयाचसहितोनारदेनचपन्नगः ॥ त्रिलोकेशंसु
रपतिंगत्वापश्यतुवासवं ॥ १९ ॥ शेषेणैवास्यकार्येणप्रज्ञास्याम्यहमायुषः ॥ सुपर्णस्यविघातेचप्रयतिष्यामिसत्तम ॥ २० ॥ सुमुखश्चमयासार्धंदेवेशमभिग
च्छतु ॥ कार्यसंसाधनार्थायस्वस्तितेस्तुभुजंगम ॥ २१ ॥ ततस्तेसुमुखंगृह्यसर्वएवमहौजसः ॥ ददृशुःशक्रमासीनंदेवराजंमहाद्युतिं ॥ २२ ॥ संगत्यातत्रभ
गवान्विष्णुरासीच्चतुर्भुजः ॥ ततस्तत्सर्वमाचख्यौनारदोमातलिंप्रति ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच ततःपुरंदरंविष्णुरुवाचभुवनेश्वरं ॥ अमृतंदीयतामस्मै
क्रियताममरैःसमः ॥ २४ ॥ मातलिर्नारदश्चैवसुमुखश्चैववासव ॥ लभंतांभवतःकामात्काममेतंयथेप्सितं ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ गरुडइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥८॥९॥१०॥

पुरंदरोथसंचिंत्यवैनतेयपराक्रमं ॥ विष्णुमेवाब्रवीदेनंभवानेवददात्विति ॥ २६ ॥ विष्णुरुवाच ईशस्त्वंसर्वलोकानांचराणामचराश्चये ॥ त्वयादत्त
मदत्तंकःकर्तुमुत्सहतेविभो ॥ २७॥ प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मैपन्नागायायुरुत्तमं ॥ नत्वेनमम्रृतप्राशंचकारबलवृत्रहा ॥ २८॥ लब्ध्वावरंतुसुमुखःसुमुखःसंब
भूवह ॥ कृतदारोयथाकामंजगामचगृहान्प्रति ॥ २९ ॥ नारदस्त्वार्यकश्चैवकृतकार्यौमुदायुतौ ॥ अभिजग्मतुरभ्यर्च्यदेवराजंमहाद्युतिं ॥ ३० ॥ इतिश्रीम०
उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥७॥ कण्वउवाच गरुडस्तत्रशुश्रावयथावृत्तंमहाबलः ॥
आयुःप्रदानंशक्रेणकृतंनागस्यभारत ॥ १ ॥ पक्षवातेनमहतारुध्वात्रिभुवनंखगः ॥ सुपर्णःपरमक्रुद्धोवासवंसमुपाद्रवत् ॥ २ ॥ गरुडउवाच भगव
न्किमवज्ञानाद्वृत्तिःप्रतिहताममः ॥ कामकारवरंदत्वापुनश्चलितवानसि ॥ ३ ॥ निसर्गात्सर्वभूतानांसर्वभूतेश्वरेणमे ॥ आहारोविहितोधात्राकिमर्थंवार्यतेत्व
या ॥ ४ ॥ वृतश्चैषमहानागःस्थापितःसमयश्चमे ॥ अनेनचमयादेवभर्तव्यःप्रसवोमहान् ॥ ५ ॥ एतस्मिंस्तुतथाभूतेनान्यंहिंसितुमुत्सहे ॥ क्रीडसेकामकारेण
देवराजयथेच्छकं ॥ ६ ॥ सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामितथापरिजनोमम ॥ येचभृत्याममगृहेप्रीतिमान्भववासव ॥ ७॥ एतच्चैवाहमर्हामिभूयश्चबलवृत्रहन् ॥ त्रै
लोक्यस्येश्वरोयोहंपरभृत्यत्वमागतः ॥ ८ ॥ त्वयितिष्ठतिदेवेशनविष्णुःकारणंमम ॥ त्रैलोक्यराजराज्यंहित्वयिवासवशाश्वतं ॥ ९ ॥ ममापिदक्षस्यसुताजन
नीकश्यपःपिता ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्समंताद्वोढुमंजसा ॥ १० ॥ असत्यंसर्वभूतानांममापिविपुलंबलं ॥ मयापिसुमहत्कर्मकृतंदैतेयविग्रहे ॥ ११ ॥ श्रुत
श्रीःश्रुतसेनश्चविवस्वान्रोचनामुखः ॥ प्रसुतःकालकाक्षश्चमयापिदितिजाहताः ॥ १२ ॥ यत्तुध्वजस्थानगतोयत्नात्परिचराम्यहं ॥ वहामिचैवानुजंतेतेनमा
मवमन्यसे ॥ १३ ॥ कोन्योभारसहोह्यस्तिकोन्योस्तिबलवत्तरः ॥ मयायोहंविशिष्टःसन्वहामीमंसबांधवं ॥ १४ ॥ अवज्ञायतुयत्तेहंभोजनाद्व्यपरोपितः ॥ ते
नमेगौरवंनष्टंत्वत्तश्चास्माच्चवासव ॥ १५ ॥ अदित्यांयइमेजाताबलविक्रमशालिनः ॥ त्वमेषांकिलसर्वेषांबलेनबलवत्तरः ॥ १६ ॥ सोहंपक्षैकदेशेनवहामि
त्वांगतक्लमः ॥ विमृशत्वंशनैस्तातकोन्वत्रबलवानिति ॥ १७ ॥ कण्वउवाच सतस्यवचनंश्रुत्वाखगस्योदर्कदारुणं ॥ अक्षोभ्यंक्षोभयंस्तार्क्ष्यमुवाचर
थचक्रभृत् ॥ १८ ॥ गरुत्मन्मन्यसेत्मानंबलवंतंसुदुर्बलं ॥ अलमस्मत्समक्षंतेस्तोतुमात्मानमंडज ॥ १९ ॥ ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०९॥ त्रैलोक्यमपिमेकृत्स्नमशक्तंदेहधारणे ॥ अहमेवात्मनात्मानंवहामित्वांचधारये ॥ २० ॥ इमंतावन्ममैकंत्वंबाहुंसव्येतरंवह ॥ यद्येनंधारस्येकंसफलंतेविकत्थि ५
तं ॥ २१ ॥ ततःसभगवांस्तस्यस्कंधेबाहुंसमासजत् ॥ निपपातसभारार्तोविह्वलोनष्टचेतनः ॥ २२ ॥ यावान्हिभारःकृत्स्नायाःपृथिव्याःपर्वतैःसह ॥ एकस्या
देहशाखायास्तावद्भारममन्यत ॥ २३ ॥ नत्वेनंपीडयामासबलेनबलवत्तरः ॥ ततोहिजीवितंतस्यनव्यनीनशदच्युतः ॥ २४ ॥ व्यात्तास्यःस्रस्तकायश्चविचेता
विह्वलःखगः ॥ मुमोचपत्राणितदागुरुभारप्रपीडितः ॥ २५ ॥ सविष्णुंशिरसापक्षीप्रणम्यविनतासुतः ॥ विचेताविह्वलोदीनःकिंचिद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥
भगवन्लोकसारस्यसदृशेनवपुष्मता ॥ भुजेनस्वैरमुक्तेननिष्पिष्टोस्मिमहीतले ॥ २७ ॥ क्षंतुमर्हसिमेदेवविह्वलस्याल्पचेतसः ॥ बलदाहविदग्धस्यपक्षिणो
ध्वजवासिनः ॥ २८ ॥ नहिज्ञातंबलंदेवमयातेपरमंविभो ॥ तेनमन्याम्यहंवीर्यमात्मनोनसमंपरैः ॥ २९ ॥ ततश्चक्रेसभगवान्प्रसादंवैगरुत्मतः ॥ मैवंभूयइ
तिस्नेहात्तदाचैनमुवाचह ॥ ३० ॥ पादांगुष्ठेनचिक्षेपसुमुखंगरुडोरसि ॥ ततःप्रभृतिराजेंद्रसहसर्पेणवर्तते ॥ ३१ ॥ एवंविष्णुबलाक्रांतोगर्वनाशमुपागतः ॥ गरु
डोबलवान्राजन्वैनतेयोमहायशाः ॥ ३२ ॥ कण्वउवाच तथात्वमपिगांधारेयावत्पांडुसुतान्रणे ॥ नासादयसितान्वीरांस्तावज्जीवसिपुत्रक ॥ ३३ ॥
भीमःप्रहरतांश्रेष्ठोवायुपुत्रोमहाबलः ॥ धनंजयश्चेंद्रसुतोनहन्यातांतुकंरणे ॥ ३४ ॥ विष्णुर्वायुश्चशक्रश्चधर्मस्तौचाश्विनावुभौ ॥ एतेदेवास्त्वयाकेनहेतुनावी
क्षितुंक्षमाः ॥ ३५ ॥ तदलंतेविरोधेनशमंगच्छनृपात्मज ॥ वासुदेवेनतीर्थेनकुलंरक्षितुमर्हसि ॥ ३६ ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यनारदोयंमहातपाः ॥ माहात्म्यस्यत
दाविष्णोःसोयंचक्रगदाधरः ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनस्तुतच्छ्रुत्वानिःश्वसन्भृकुटीमुखः ॥ राधेयमभिसंप्रेक्ष्यजहासस्वनवत्तदा ॥ ३८ ॥ क
दर्थीकृत्यतद्वाक्यमृषेःकण्वस्यदुर्मतिः ॥ ऊरुंगजकराकारंताडयन्निदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ यथैवेश्वरस्सृष्टोस्मियद्भाविचमेगतिः ॥ तथामहर्षेवर्तामिकिंप्रला ॥१०९॥
पःकरिष्यति ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ५ ॥ जनमेजयउवाच
अनर्थेजातनिर्बंधंपरार्थेलोभमोहितं ॥ अनार्यकेष्वभिरतंमरणेकृतनिश्चयं ॥ १ ॥ ज्ञातीनांदुःखकर्तारंबंधूनांशोकवर्धनं ॥ सुहृदांक्लेशदातारंद्विषतांहर्षवर्धनं ॥ २ ॥

ठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अनर्थेइति परार्थेपरस्वनिमित्तं ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भगवान्पितामहोव्यासोनतुभीष्मः उत्तरेतस्यपृथगुपादानात् उक्तमित्यस्यावृत्तिदर्शनाच्च ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्तामादृशःतदीयवाक्यस्यश्रोतासुहृच्छ्रोता मूढोयंहितमप्युक्तंनश्रोष्य
तीतिभावः तिष्ठतेस्थिरोभवति यत्रमहासंकटे तत्रबंधुःउपकारमपेक्ष्योपकर्ताकर्णादिःनतिष्ठतेनप्रकाशते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेत्युभयत्रतङ् बंधुतोपिसुहृद्वचःश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ ५ ॥ श्रोतव्यंश्रोतुंयुक्तं

कथंनैनंविमार्गस्थंवारयंतीहबांधवाः ॥ सौहृदाद्वासुहृत्स्निग्धोभगवान्वापितामहः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच उक्तंभगवतावाक्यमुक्तंभीष्मेणयत्क्षमं ॥
उक्तंबहुविधंचैवनारदेनापितच्छृणु ॥ ४ ॥ नारदउवाच दुर्लभोवैसुहृच्छ्रोतादुर्लभश्चहितःसुहृत् ॥ तिष्ठतेहिसुहृद्यत्रनबंधुस्तत्रतिष्ठते ॥ ५ ॥ श्रोतव्यम
पिपश्यामिसुहृदांकुरुनंदन ॥ नकर्तव्यश्चनिर्बंधोनिर्बंधोहिसुदारुणः ॥ ६ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यथानिर्बंधतःप्राप्तोगालवेनपराजयः ॥
॥ ७ ॥ विश्वामित्रंतपस्यंतंधर्मोजिज्ञासयापुरा ॥ अभ्यगच्छत्स्वयंभूत्वावसिष्ठोभगवानृषिः ॥ ८ ॥ सप्तर्षीणामन्यतमंवेषमास्थायभारत ॥ बुभुक्षुःक्षुधितोरा
जन्नाश्रमंकौशिकस्यतु ॥ ९ ॥ विश्वामित्रोथसंभ्रांतःश्रपयामासवैचरुं ॥ परमान्नस्ययत्नेननचतंप्रत्यपालयत् ॥ १० ॥ अन्नंतेनयदाभुक्तमन्यैर्दत्तंतपस्वि
भिः ॥ अथगृह्यान्नमत्युष्णंविश्वामित्रोप्युपागमत् ॥ ११ ॥ भुक्तंमेतिष्ठतावत्त्वमित्युक्त्वाभगवान्ययौ ॥ विश्वामित्रस्ततोराजन्स्थितएवमहाद्युतिः ॥ १२ ॥
भक्तंप्रगृह्यमूर्ध्नावैबाहुभ्यांसंशितव्रतः ॥ स्थितःस्थाणुरिवाभ्याशेनिश्चेष्टोमारुताशनः ॥ १३ ॥ तस्यशुश्रूषणेयत्नमकरोद्गालवोमुनिः ॥ गौरवाद्बहुमानाच्चहा
र्देनप्रियकाम्यया ॥ १४ ॥ अथवर्षशतेपूर्णेधर्मःपुनरुपागमत् ॥ वासिष्ठंवेषमास्थायकौशिकंभोजनेप्सया ॥ १५ ॥ सदृष्ट्वाशिरसाभक्तंध्रियमाणंमहर्षिणा ॥
तिष्ठतावायुभक्षेणविश्वामित्रेणधीमता ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्यततोधर्मस्तथैवोष्णंतथानवं ॥ भुक्त्वाप्रीतोस्मिविप्रर्षेतमुक्त्वासमुनिर्गतः ॥ १७ ॥ क्षत्रभावादपगतो
ब्राह्मणत्वमुपागतः ॥ धर्मस्यवचनात्प्रीतोविश्वामित्रस्तथाभवत् ॥ १८ ॥ विश्वामित्रस्तुशिष्यस्यगालवस्यतपस्विनः ॥ शुश्रूषयाचभक्त्याचप्रीतिमानित्युवा
चह ॥ १९ ॥ अनुज्ञातोमयावत्सयथेष्टंगच्छगालव ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंगालवोमुनिसत्तमं ॥ २० ॥ प्रीतोमधुरयावाचाविश्वामित्रंमहाद्युतिं ॥ दक्षिणाःकाःप्र
यच्छामिभवतेगुरुकर्मणि ॥ २१ ॥

निर्बंधःसत्यपिबलवद्बाधकेतत्रैवाग्रहः सुदारुणोनाशकारी ॥ ६ ॥ ७ ॥ वसिष्ठमूर्त्याधर्मोभ्यागच्छत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ नप्रत्यपालयत्अन्नसिद्धि
पर्यंतंनप्रतीक्षितवान् ॥ १० ॥ तेनवसिष्ठेन उपागमत्वसिष्ठसमीपं ॥ ११ ॥ १२ ॥ मूर्ध्नाबाहुभ्यांचपरिगृह्य अभ्याशेसमीपेआश्रमस्य ॥ १३ ॥ गौरवात्गुरुत्वात् बहुमानात्लोकपूज्यत्वात् हार्देनप्रीत्या
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शुश्रूषयासेवया भक्त्याआराध्यत्वज्ञानेन ॥ १९ ॥ २० ॥ गुरुकर्मणिब्रह्मचर्यव्रतसमाप्तौसत्यां ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मानवमितिपाठेसिध्यति सिद्धंकृतकृत्यंकरोतीत्यर्थः एतदेवाह दक्षिणानामिति अपवर्गेणफलप्राप्त्या ॥ २२ ॥ क्रतुफलंदक्षिणाप्रदएवप्राप्नोति हृतोयज्ञस्त्वदक्षिणइतिस्मृतेरदक्षिणस्यक्रतोर्हतत्वेनाफलत्वात् शांतिःसर्वोपद्रवहारिणी उच्यतेवेदेन दक्षिणांकर्मकृणुतेविजानन्निति ॥ २३ ॥ जानानःशुश्रूषणेनैवदक्षिणाकर्मसमाप्तिरिति सजानंस्तेनेतिपाठेतेनगालवेनशुश्रूषणेनैवजितोवशीकृतोस्मीतिजानन्नित्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्यामोहरितः एकतःबहिःप्रदेशेएवश्यामाःकर्णायेषांएकतःश्यामकर्णानां ॥२७॥ इ०उ०नै०भा०षडधिकशततमोऽध्यायः ॥१०६॥ ॥७॥ एवमिति ॥१॥ हरिणः पांडुरः

दक्षिणाभिरुपेतंहिकर्मसिद्ध्यतिमानद ॥ दक्षिणानांहिदातावैअपवर्गेणयुज्यते ॥ २२ ॥ स्वर्गेक्रतुफलंतद्धिदक्षिणाशांतिरुच्यते ॥ किमाहरामिगुर्वर्थंब्रवीतुभगवानिति ॥ २३ ॥ जानानस्तेनभगवान्जितःशुश्रूषणेनवै ॥ विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छगच्छेत्यचोदयत् ॥ २४ ॥ असकृद्गच्छगच्छेतिविश्वामित्रेणभाषितः ॥ किंददानीतिबहुशोगालवःप्रत्यभाषत ॥ २५ ॥ निर्बंधतस्तुबहुशोगालवस्यतपस्विनः ॥ किंचिदागतसंरंभोविश्वामित्रोब्रवीदिदं ॥ २६ ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसां ॥ अष्टौशतानिमेदेहिगच्छगालवमाचिरं ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगद्यानपर्वणिगालवचरितेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥७॥ नारदउवाच एवमुक्तस्तदातेनविश्वामित्रेणधीमता ॥ नास्तेनशेतेनाहारंकुरुतेगालवस्तदा ॥ १ ॥ त्वगस्थिभूतोहरिणश्चिंताशोकपरायणः ॥ शोचमानोतिमात्रंसदह्यमानश्चमन्युना ॥ गालवोदुःखितोदुःखाद्विललापसुयोधन ॥ २ ॥ कुतःपुष्टानिमित्राणिकुतोर्थाःसंचयःकुतः ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांशतान्यष्टौकुतोमम ॥ ३ ॥ कुतोमेभोजनेश्रद्धासुखश्रद्धाकुतश्चमे ॥ श्रद्धामेजीवितस्यापिछिन्नाकिंजीवितेनमे ॥ ४ ॥ अहंपारेसमुद्रस्यपृथिव्यावापरंपरात् ॥ गत्वात्मानंविमुंचामिकिंफलंजीवितेनमे ॥ ५ ॥ अधनस्याकृतार्थस्यत्यक्तस्यविविधैःफलैः ॥ ऋणंधारयमाणस्यकुतःसुखमनीहया ॥ ६ ॥ सुहृदांहिधनंभुक्त्वाकृत्वाप्रणयमीप्सितं ॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरं ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिकर्तव्यंतदकुर्वतः ॥ मिथ्यावचनदग्धस्यइष्टापूर्तंप्रणश्यति ॥ ८ ॥ नरूपमनृतस्यास्तिनानृतस्यास्तिसंततिः ॥ नानृतस्याधिपत्यंचकुतएवगतिःशुभा ॥ ९ ॥ कुतःकृतघ्नस्ययशःकुतःस्थानंकुतःसुखं ॥ अश्रद्धेयःकृतघ्नोहिकृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः ॥ १० ॥ नजीवत्यधनःपापःकुतःपापस्यतंत्रणं ॥ पापोध्रुवमवाप्नोतिविनाशंनाशयन्कृतं ॥ ११ ॥

मन्युनादैन्येन दह्यमानश्चिताग्निना ॥२॥३॥४॥ परंपरात्दूरादपिदूरं आत्मानंदेहं ॥५॥ अनीहयाअनुद्यमेन ॥६ ॥ ईप्सितंप्रणयंकृत्वाईप्सितंदास्यामीतिविश्वासमुत्पाद्य प्रणयःप्रेम्णिविस्रंभेइतिविश्वः॥ ७॥ एतदेवाह प्रतिश्रुत्येति करिष्येतीतिसंधिरार्षः ॥८॥ अनृतस्यसत्यहीनस्यरूपंस्वरूपं जीवन्नेवसम्मृतइत्यर्थः ॥ ९ ॥१०॥ तंत्रणंकुटुंबधारणं पाठांतरेमंत्रणंइष्टैःसहविचारणं अविश्वसनीयत्वादित्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्भाषितमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ अनुत्तमंयत्नंअधमोपायंविषोद्बंधनादिरूपंकृत्वाप्राणान्मोक्ष्यामीत्यर्थः अर्थितायाज्ञा ॥ १३ ॥ अहंत्विति अत्राहमितिपदस्यद्विरावृत्तिर्वक्तुर्वैक्लव्याददोषः ॥ १४ ॥ भोगाःभोग्यवर्गोवियदादिः प्रतिष्ठंतेनिःसरंतिबीजादिववृक्षाः ॥ १५ ॥ तस्यविष्णुदासत्वेनसखा नतुपूर्वोपकारादिना ॥ १६ ॥ सुहृदांविश्वंविष्णुरितिबुद्ध्यासर्वलोकमित्राणां ॥ १७ ॥ वासवादवरजोविष्णुःउक्तः अहंगालवस्यसाहाय्यंकर्तुमिच्छामीतिप्रार्थितःतेनविष्णुना ॥ १८ ॥ देशंपृथिव्यंतर्गतमेव पृथिव्याःपारःसमुद्रः ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

सोहंपापःकृतघ्नश्चकृपणश्चानृतोपिच ॥ गुरोर्यःकृतकार्यःसंस्तत्करोमिनभाषितं ॥ १२ ॥ सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामिकृत्वायत्नमनुत्तमं ॥ अर्थितानमयाकाचित्कृतपूर्वादिवौकसां ॥ १३ ॥ मानयंतिचमांसर्वेत्रिदशायज्ञसंस्तरे ॥ अहंतुविबुधश्रेष्ठंदेवंत्रिभुवनेश्वरं ॥ विष्णुंगच्छाम्यहंकृष्णंगतिंगतिमतांवरं ॥ १४ ॥ भोगायस्मात्प्रतिष्ठंतेव्याप्यसर्वान्सुरासुरान् ॥ प्रणतोद्रष्टुमिच्छामिकृष्णंयोगिनमव्ययं ॥ १५ ॥ एवमुक्तेसखातस्यगरुडोविनतात्मजः ॥ दर्शयामासतंप्राहसंहृष्टःप्रियकाम्यया ॥ १६ ॥ सुहृद्भवान्मममतःसुहृदांचमतःसुहृत् ॥ ईप्सितेनाभिलाषेणयोक्तव्योविभवेसति ॥ १७ ॥ विभवश्चास्तिमेविप्रवासवावरजोद्विज ॥ पूर्वमुक्तस्त्वदर्थंचकृतःकामश्चतेनमे ॥ १८ ॥ सभवानेतुगच्छावनयिष्येत्वांयथासुखं ॥ देशंपारंपृथिव्यावागच्छगालवमाचिरं ॥ १९ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिगालवचरितेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७॥ सुपर्णउवाच अनुशिष्टोस्मिदेवेनगालवज्ञानयोनिना ॥ ब्रूहिकामंतुकांयामिद्रष्टुंप्रथमतोदिशं ॥ १ ॥ पूर्वांवादक्षिणांवाहमथवापश्चिमांदिशं ॥ उत्तरांवाद्विजश्रेष्ठकुतोगच्छामिगालव ॥ २ ॥ यस्यामुदयतेपूर्वंसर्वलोकप्रभावनः ॥ सवितायत्रसंध्यायांसाध्यानांवर्ततेतपः ॥ ३ ॥ यस्यांपूर्वंमतिर्याताययाव्याप्तमिदंजगत् ॥ चक्षुषीयत्रधर्मस्ययत्रचैवसुप्रतिष्ठिते ॥ ४ ॥ हुतंयतोहुतंहव्यंसर्पतेसर्वतोदिशं ॥ एतद्द्वारंद्विजश्रेष्ठदिवसस्यतथाध्वनः ॥ ५ ॥ अत्रपूर्वंप्रसूतावैदाक्षायण्यःप्रजाःस्त्रियः ॥ यस्यांदिशिप्रवृद्धाश्चकश्यपस्यात्मसंभवाः ॥ ६ ॥ अतोमूलंसुराणांश्रीर्यत्रशक्रोऽभ्यषिच्यत ॥ सुरराज्येनविप्रर्षेदेवैश्चात्रतपश्चितं ॥ ७ ॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्पूर्वेत्येषादिगुच्यते ॥ यस्मात्पूर्वतरेकालेपूर्वमेवावृतासुरैः ॥ ८ ॥

अनुशिष्टआज्ञापितः ज्ञानयोनिनाधीप्रवर्तकेन विष्णुना पाठांतरेअज्ञातयोनिना सर्वादित्वात्अज्ञातःरूपादिहीनत्वाच्च तादृशोपियोनिःजगदुदयप्रलयस्थानंतेन कामंयथेष्टं ॥ १ ॥ २ ॥ साध्यानांदेवताविशेषाणां तपआलोचनंवर्ततेअनुवर्तते साध्यादेवाइह ध्यायंतःसत्यकामाबभूवुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ मतिर्बुद्धिःयाताप्राप्ता प्रातःसंध्यायांसवितुःप्रसादात्प्रथमंयत्रधीप्राप्तिर्भवति गायत्र्यांसवितुर्धीप्रवर्तकत्वदर्शनादित्यर्थः चक्षुषीआज्यभागाख्येअग्नीषोमदैवत्ये धर्मस्ययज्ञस्य यंत्रवैयंत्रणार्थं यंत्रयतेस्तुमर्थेतवैप्रत्ययोवैदिक स्तकारलोपश्च ॥ ४ ॥ तदेवाह कृतंसंस्कृतंहव्यंयतोहुतंययोर्मध्येहुतंसत् तदाज्यभागावंतरेणाहुतीःप्रतिपादयेदितिश्रुतेर्यज्ञस्यरक्षणंभवति अन्यत्रगतंत्वर्थाद्धर्मनाशकंभवतीतिभावः अध्वनःदेवयानस्यपितृयाणस्यवा ॥ ५ ॥ दाक्षायण्यःअदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाइत्यादयः प्रजाःलोकान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वपूर्वसंस्थानि सुखमीप्सतासुखार्थिना ॥ ९ ॥ १० ॥ यजूंषिदत्तानियाज्ञवल्क्यायेतिशेषः ॥ ११ ॥ स्वांयोनिंसोमाज्यपयआदिरूपंजलं ॥ १२ ॥ पूर्वमित्रावरुणयोर्यज्ञकाले पौराणस्यपुराणस्य स्वार्थेतद्धितः निधनंनिमिशापात्स्थूलदेहवियोगः सूतिःकुंभात्तस्मिन्नेवयज्ञे ॥ १३ ॥ दशशतीशब्दस्यपृषोदरादिशकारलोपेनदशतीशब्दः सहस्रवाची स्तयोमार्गाः ओंकारोवैसर्वावागितिश्रुतेर्वेदस्यशाखा प्रशाखादिभेदोऽत्रैवजातइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ येमानुषाःकृतघ्नाःयेवासुरास्तान्अत्रैवोदयन्हंति तेषामायुरल्पीकरोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ विशावःप्रविशावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभा०

अतएवचसर्वेषांपूर्वामाशांप्रचक्षते॥पूर्वंसर्वाणिकार्याणिदैवानिसुखमीप्सता ॥ ९॥ अत्रवेदान्जगौपूर्वंभगवान्लोकभावनः ॥अत्रैवोक्तासवित्रासीत्सावित्रीब्रह्मवादिषु ॥ १०॥ अत्रदत्तानिसूर्येणयजूंषिद्विजसत्तम ॥ अत्रलब्धवरःसोमःसुरैःक्रतुषुपीयते॥ ११ ॥अत्रतृप्ताहुतवहाःस्वांयोनिमुपभुंजते॥ अत्रपातालमाश्रित्यवरुणःश्रियमापच ॥ १२ ॥ अत्रपूर्ववसिष्ठस्यपौराणस्यद्विजर्षभ ॥ सूतिश्चैवप्रतिष्ठाचनिधनंचप्रकाशते॥ १३॥ ओंकारस्यात्रजायंतेस्तयोदशतीर्दश ॥ पिबंतिमुनयोयत्रहविर्धूमंस्मधूमपाः ॥ १४ ॥ प्रोक्षितायत्रबहवोवराहाद्यामृगावने ॥ शक्रेणयज्ञभागार्थेदैवतेषुप्रकल्पिताः ॥ १५॥ अत्राहिताःकृतघ्नाश्चमानुषाश्चासुराश्चये ॥ उदयंस्तान्हिसर्वान्वैक्रोधाद्धंतिविभावसुः ॥ १६॥ एतद्द्वारंत्रिलोकस्यस्वर्गस्यचसुखस्यच॥ एषपूर्वोदिशांभागोविशावोत्रयदीच्छसि॥ १७॥ प्रियंकार्यंहिमेतस्ययस्यास्मिवचनेस्थितः ॥ ब्रूहिगालवयास्यामिशृणुचाप्यपरांदिशं ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८॥ ॥ ७॥ सुपर्णउवाच इयंविवस्वतापूर्वंश्रौतेनविधिनाकिल॥ गुरवेदक्षिणादत्तादक्षिणेत्युच्यतेचदिक् ॥ १ ॥ अत्रलोकत्रयस्यास्यपितृपक्षःप्रतिष्ठितः ॥ अत्रोष्मपाणांदेवानांनिवासःश्रूयतेद्विज ॥ २ ॥ अत्रविश्वेसदादेवाःपितृभिःसार्धमासते ॥ इज्यमानाःस्मलोकेषुसंप्राप्तास्तुल्यभागतां ॥ ३ ॥ एतद्द्वितीयंदेवस्यद्वारमाचक्षतेद्विज॥ त्रुटिशोलवशश्चापिगण्यतेकालनिश्चयः ॥४॥ अत्रदेवर्षयोनित्यंपितृलोकर्षयस्तथा॥ तथाराजर्षयःसर्वेनिवसंतिगतव्यथाः ॥ ५॥ अत्रधर्मश्चसत्यंचकर्मचात्रनिगद्यते ॥ गतिरेषाद्विजश्रेष्ठकर्मणामवसायिनां ॥ ६॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ इयमिति स्रौवेणेतिपाठेस्रुवेणहूयतेस्मिन्निितिस्रौवोविधिर्यज्ञः गुरवेकश्यपाय ॥ १ ॥ ऊष्मपाणांउष्णान्नभोजिनां यावदुष्णंभवत्यन्नंपितरस्तावदश्नंतीतिस्मृतेः ॥ २ ॥ विश्वेत्रयोदशमितोगणः ॥ ३ ॥ द्वितीयंदेवस्यधर्मस्यद्वारं पूर्वादिक्प्रथमंतदपेक्षयापित्र्यस्यधर्मस्यद्वारमिदंद्वितीयं प्राक्संस्थानिदैवानिकर्माणि दक्षिणसंस्थानिपित्र्याणीतिस्मृतेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कर्मपुण्यापुण्यरूपंनिगद्यतेप्रकाश्यतेचित्रगुप्तादिभिः अवसायिनांमृतानांकर्मनिग्रहानुग्रहरूपं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वः मुमूर्षुमात्रः वृताछन्ना अनवबोधेनतमसा पुण्यवान्पापीवामरणकालेअत्यंतमूढत्वाद्दुःखेवसन्नेतांदिशंगच्छतीत्यर्थः कृत्वात्वनवरोधेनेतिपाठेअनवः प्राक्संचितेनकर्मणाउपस्थितोरोधोमोहस्तेन सर्वः कृत्वाकर्तापूरुषः आतोमनिन्क्कनिब्वनिपश्चेतिसूत्रात्क्कनिबित्यनुवर्तमानेऽन्येभ्योपिदृश्यंतइतिकृञः कर्तरिक्कनिप् ॥ ७ ॥८ ॥ चित्तंचबुद्धिश्चतयोर्हराः योगिनांतत्त्वानुसंधानंप्रपंचमिथ्यात्वनिश्चयंचहरंतीत्यर्थः ॥९॥ गाथाः वर्णमय्योमंत्राद्याः सामानितदाश्रयाणिगीतानिश्रुत्वाऽतीतंकालमजानन्भूलोकेआगत्यदारान्नष्टान्ज्ञात्वावनंगतइतिपौराणीकथा ॥१०॥ सावर्णिनामनुनामर्यादासूर्यरथस्यवीथीनांवाहका

एषादिक्साद्विजश्रेष्ठयांसर्वःप्रतिपद्यते ॥ वृतात्वनवबोधेनसुखंतेननगम्यते ॥७॥ नैर्ऋतानांसहस्राणिबहून्यत्रद्विजर्षभ ॥ सृष्टानिप्रतिकूलानिद्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः ॥ ८ ॥ अत्रमंदरकुंजेषुविप्रर्षिसदनेषुच ॥ गायंतिगाथागंधर्वाश्चित्तबुद्धिहराद्विज ॥ ९ ॥ अत्रसामानिगाथाभिःश्रुत्वागीतानिरैवतः ॥ गतदारोगतामात्योगतराज्योवनंगतः ॥ १० ॥ अत्रसावर्णिनाचैवयवक्रीतात्मजेनच ॥ मर्यादास्थापिताब्रह्मन्यांसूर्योनातिवर्तते ॥ ११ ॥ अत्रराक्षसराजेनपौलस्त्येनमहात्मना ॥ रावणेनतपश्चीर्त्वासुरेभ्योऽमरतावृता ॥ १२ ॥ अत्रवृत्तेनवृत्रोपिशक्रशत्रुत्वमीयिवान् ॥ अत्रसर्वासवःप्राप्ताःपुनर्गच्छंतिपंचधा ॥ १३ ॥ अत्रदुष्कृतकर्माणोनराःपच्यंतिगालव ॥ अत्रवैतरणीनामनदीवितरणैर्वृता ॥ १४ ॥ अत्रगत्वासुखस्यांतंदुःखस्यांतंप्रपद्यते ॥ अत्रावृत्तोदिनकरःसुरसंक्षरतेपयः ॥ १५ ॥ काष्ठांचासाद्यवासिष्ठींहिममुत्सृजतेपुनः ॥ अत्राहंगालवपुराक्षुधार्त्तःपरिचिंतयन् ॥ १६ ॥ लब्धवान्युध्यमानौद्वौबृहंतौगजकच्छपौ ॥ अत्रचक्रधनुर्नामसूर्याज्जातोमहानृषिः ॥ १७॥ विदुर्यंकपिलंदेवंयेनार्त्ताःसगरात्मजाः ॥ अत्रसिद्धाःशिवानामब्राह्मणावेदपारगाः ॥ १८ ॥ अधीत्यसकलान्वेदाँल्लेभिरेमोक्षमक्षयं ॥ अत्रभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ १९ ॥ तक्षकेणचनागेनतथैवैरावतेनच ॥ अत्रनिर्याणकालेपितमःसंप्राप्यतेमहत् ॥ २० ॥ अभेद्यंभास्करेणापिस्वयंवाकृष्णवर्त्मना ॥ एषतस्यापितेमार्गःपरिचार्यस्यगालव ॥ ब्रूहिमेयदिगंतव्यंप्रतीचींशृणुचापरां ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

नांदेवतानांचनियमः ॥११॥१२॥ सर्वाःसवःसर्वेषांप्राणाअत्रप्राप्ताःसंतःपुनःपंचधागच्छंतिदेहंप्राप्नुवंति प्राणापानादिभेदेनेत्यर्थः ॥१३॥ वितरणैःवैतरणीनदीसंज्ञकनरकगामिभिः ॥१४॥ सुखस्यांतंनरकं दुःखस्यांतंस्वर्गसुखं आवृत्तःकर्कायनगतः तदाहिप्रायेणार्द्रानक्षत्रंभवतितच्चवर्षाकालस्यादिभूतंप्रसिद्धं ॥१५॥ वासिष्ठींकाष्ठांउदीचींवसिष्ठोपलक्षितसप्तर्षिभिरधिष्ठितां धानिष्ठीमितिपाठेऽतिशयेनधनवान्धनिष्ठः कुबेरस्तदीयां उत्सृजतेत्यजति ॥१६॥१७॥१८॥१९॥ निर्याणकालेमरणकाले तमःआंध्यं ॥२०॥ तस्यतेतवपरिचार्यस्यसेव्यस्य ॥२१॥ इति०उ०नै०भा०नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०९॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गोपतेः सूर्यस्यप्रतिष्ठेतिसंबंधः ॥ १ ॥ एतदेवाह पश्चादहइति अह्नःपश्चाद्भागे गाःरश्मीन्विसर्जयति अतएवपश्चिमाअंतिमेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पश्चात्कृताःविमुखीकृताः संयताःसन्नद्धाःसंतः ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ अर्धंआयुषोहर्तुंनिद्रयाव्ययीकर्तुमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ मंदरंसमुद्रेमग्नं एतेनहिमवन्मूलस्यसमुद्रजलस्यचाप्रमेयत्वमुक्तं ॥ ९ ॥ कांचनमयानिअंबुरुहाणियत्रतस्यउदधेःसमुद्रतुल्यस्यसरसः
॥ १० ॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोमुनेः हरिरोम्णःअपलितस्यनित्यतरुणस्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ हरिमेधसोमुनेःकुमारी तिष्ठतिष्ठेतिसूर्यस्यशासनात् ॥ १३ ॥ अत्रवायुरिति वाय्वादयोत्रदुःखदंशीतोष्णस्पर्शंविमुं
चंति सदासुखसंस्पर्शाएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अतःप्रभृतीति मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्सूर्यःसर्वदातिर्यग्गतिरेवसन्लोकदृष्ट्याउपर्यधश्चगच्छतीत्येवभाति अतःपरंलोकदृष्ट्यभावात्तिर्यगेवावर्त्ततइत्यर्थः आदित्यमंडलं

सुपर्णउवाच इयंदिग्दयिताराज्ञोवरुणस्यतुगोपतेः ॥ सदासलिलराजस्यप्रतिष्ठाचादिरेवच ॥ १ ॥ अत्रपश्चादहःसूर्योविसर्जयतिगाःस्वयं ॥ पश्चिमेत्यभि
विख्यातादिगियंद्विजसत्तम ॥ २ ॥ यादसामत्रराज्येनसलिलस्यचगुप्तये ॥ कश्यपोभगवान्देवोवरुणंस्माभ्यषेचयत् ॥ ३ ॥ अत्रपीत्वासमस्तान्वैवरुणस्यर
सांस्तुषट् ॥ जायतेतरुणःसोमःशुक्लस्यादौतमिस्रहा ॥ ४ ॥ अत्रपश्चात्कृतादैत्यावायुनासंयतास्तदा ॥ निःश्वसंतोमहावातैरर्दिताःसुषुपुर्द्विज ॥ ५ ॥ अत्रसूर्यं
प्रणयिनंप्रतिगृह्णातिपर्वतः ॥ अस्तोनामयतःसंध्यापश्चिमाप्रतिसर्पति ॥ ६ ॥ अतोरात्रिश्चनिद्राचनिर्गतादिवसक्षये ॥ जायतेजीवलोकस्यहर्तुमर्धमिवायुषः
॥ ७ ॥ अत्रदेवींदितिंसुप्तामात्मप्रसवधारिणीं ॥ विगर्भामकरोच्छक्रोयत्रजातोमरुद्गणः ॥ ८ ॥ अत्रमूलंहिमवतोमंदरंयातिशाश्वतं ॥ अपिवर्षसहस्रेणनचा
स्यांतोधिगम्यते ॥ ९ ॥ अत्रकांचनशैलस्यकांचनांबुरुहस्यच ॥ उदधेस्तीरमासाद्यसुरभिःक्षरतेपयः ॥ १० ॥ अत्रमध्येसमुद्रस्यकबंधःप्रतिदृश्यते ॥ स्वर्भानोः
सूर्यकल्पस्यसोमसूर्यौजिघांसतः ॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोप्यत्रहरिरोम्णःप्रगायतः ॥ अदृश्यस्याप्रमेयस्यश्रूयतेविपुलोध्वनिः ॥ १२ ॥ अत्रध्वजवतीनामकुमा
रीहरिमेधसः ॥ आकाशेतिष्ठतिष्ठेतितस्थौसूर्यस्यशासनात् ॥ १३ ॥ अत्रवायुस्तथावह्निरापःखंचापिगालव ॥ आह्निकंचैवनैशंचदुःखंस्पर्शंविमुंचति ॥ १४ ॥
अतःप्रभृतिसूर्यस्यतिर्यगावर्त्ततेगतिः ॥ अत्रज्योतींषिसर्वाणिविशंत्यादित्यमंडलं ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतिरात्रंचचंक्रम्यसहभानुना ॥ निष्पतंतिपुनःसूर्यात्सो
मसंयोगयोगतः ॥ १६ ॥ अत्रनित्यंस्रवंतीनांप्रभवःसागरोदयः ॥ अत्रलोकत्रयस्यापस्तिष्ठंतिवरुणालये ॥ १७ ॥

कर्तृज्योतींष्यग्न्यादीन्विशति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः नक्षत्रादीन्यपिअम्मयत्वादप्रकाशानिआदित्यप्रभयैवभासंतेरात्रौ दिवातुतयैवतिरोभवंतीतिप्रसिद्धिः ॥ १५ ॥ अष्टेति अष्टाविं
शतितमेदिनेएकैकंनक्षत्रंभानुनाचंद्रेणसहसंक्रम्यएकोनत्रिंश्यांरात्रौनिष्पततिबहिर्निर्गच्छतिचंद्रादेव पुनस्तद्वत्सोमसंयोगसदृशेनयोगेनसंबंधेनसूर्येणसहापिसंक्रम्यकालेनिष्पतंतीत्यर्थः एवंचंद्रवत्सर्वेषा
मपिनक्षत्राणांसर्वग्रहयोगस्तुल्यः ॥ १६ ॥ स्रवंतीनांनदीनां सागरस्यउदयःपूर्त्तिर्येनतादृशःप्रभवः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८ ॥१९॥ दिग्द्वारेणसंक्षेपप्रकारेणतेतव ॥२०॥ इति०नै०भार०दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११०॥ ॥९॥ यस्मादिति उत्तरेणपथागतानांहिपापनाशःस्वर्गप्राप्तिश्चभवतीतियोगादुत्तराउत्कृष्टतराइयं दिगित्यर्थः ॥१॥परिवापःस्थानं हिरण्यस्यनिधीनामित्यर्थः उत्तरंयन्निधिस्थानंततःस्वर्गमार्गःदिग्भ्यामुपलक्षितोमध्यमोज्ञेयइतिभावः॥२॥अविधेयात्माअजितचित्तः॥३॥४॥प्रकृत्याउमया॥५॥नसःमायाविष्टोपिनदृश्योदर्शनार्हःकिमुतमायारहितःशुद्धचिन्मात्रः ॥६॥ सहस्रशिरसइत्यकारांतःशब्दः मायया उपेतमितिशेषः वस्तुतोस्यप्रत्यगात्मत्वेनद्रष्टृदृश्यभावस्याभावादितिभावः सगुणब्रह्मभावप्राप्तिपूर्व

अत्रपन्नगराजस्याप्यनंतस्यनिवेशनं॥ अनादिनिधनस्यात्रविष्णोःस्थानमनुत्तमं ॥१८॥ अत्रानलसखस्यापिपवनस्यनिवेशनं॥ महर्षेःकश्यपस्यात्रमारीचस्यनिवेशनं॥ १९॥ एषतेपश्चिमोमार्गोदिग्द्वारेणप्रकीर्तितः ॥ ब्रूहिगालवगच्छावोबुद्धिःकाद्विजसत्तम ॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥ ॥९॥ सुपर्णउवाच यस्मादुत्तार्यतेपापाद्यस्मान्निःश्रेयसोश्नुते॥ अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यतेद्विज॥१॥ उत्तरस्यहिरण्यस्यपरिवापश्चगालव॥ मार्गःपश्चिमपूर्वाभ्यांदिग्भ्यांवैमध्यमःस्मृतः॥ २॥अस्यांदिशिवरिष्ठायामुत्तरायांद्विजर्षभ॥ नासौम्योनाविधेयात्मानाधर्मोवसतेजनः॥ ३॥ अत्रनारायणःकृष्णोजिष्णुश्चैवनरोत्तमः॥ बदर्यामाश्रमपदेतथाब्रह्माचशाश्वतः ॥४॥ अत्रवैहिमवत्पृष्ठेनित्यमास्तेमहेश्वरः॥ प्रकृत्यापुरुषःसार्धंयुगांताग्निसमप्रभः॥ ५॥ नसदृश्योमुनिगणैस्तथादेवैःसवासवैः ॥ गंधर्वयक्षसिद्धैर्वानरनारायणादृते ॥ ६॥ अत्रविष्णुःसहस्राक्षःसहस्रचरणोव्ययः॥ सहस्रशिरसःश्रीमानेकःपश्यतिमायया ॥ ७॥ अत्रराज्येनविप्राणांचंद्रमाश्चाभ्यषिच्यत ॥ अत्रगंगांमहादेवःपतंतींगगनाच्च्युतां॥ ८॥ प्रतिगृह्यददौलोकेमानुषेब्रह्मवित्तम ॥ अत्रदेव्यातपस्तप्तंमहेश्वरपरीप्सया॥ ९॥ अत्रकामश्चरोषश्चशैलश्चोमाचसंबभुः॥ अत्रराक्षसयक्षाणांगंधर्वाणांचगालव॥ १०॥ आधिपत्येनकैलासेधनदोप्यभिषेचितः॥ अत्रचैत्ररथंरम्यमत्रवैखानसाश्रमः॥ ११॥ अत्रमंदाकिनीचैवमंदरश्चद्विजर्षभ॥ अत्रसौगंधिकवनंनैर्ऋतैरभिरक्ष्यते ॥१२॥ शाद्वलंकदलीस्कंधमत्रसंतानकानगाः॥ अत्रसंयमनित्यानांसिद्धानांस्वैरचारिणां॥ १३॥विमानान्यनुरूपाणिकामभोग्यानिगालव॥अत्रतेऋषयःसप्तदेवीचारुंधतीतथा॥ १४॥ अत्रतिष्ठतिवैस्वातिरत्रास्याउदयःस्मृतः॥ अत्रयज्ञंसमासाद्यध्रुवंस्थातापितामहः॥ १५॥

कैवनिर्गुणप्राप्तिरितिप्रघट्टकार्थः यथोक्तं सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मा निरुपाख्योनुपाधिकइति एतच्चसम्यग्व्युत्पादितमस्माभिर्वेदांतकतके ॥ ७॥८॥ ९॥१०॥११॥१२॥ शाद्वलंजंबालंदेवताभेदः कदलीवैजयंतीपताकातस्याःस्कंधवदुच्छ्रितं अथकदलीपताकाम्रगभेदयोरितिमेदिनी नगाःवृक्षाःकल्पद्रुमाः संयमोधारणाध्यानादिभिर्नित्योनत्याज्योयेषांतेषां॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गंगामहाद्वारमित्यत्रगायंतिकाद्वारमितिपाठेगायंतिकाविलविशेषः ॥ १६ ॥ मूर्त्तिःपिंडः आकृतिःसंस्थानविशेषः ॥ १७ ॥ परिवर्त्तोगतागतं सहस्राणिसत्रेऽन्नपरिवेषणपात्राणिकामभोज्यानिचनज्ञायंते स्थूलदृष्टिभिरित्यर्थः तस्मात्‌हिमस्थानात्‌ ॥ १८॥ प्रविलीयतिहिमेननश्यति ॥ १९ ॥ ऐलविलस्यकुबेरस्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ उशीरबीजेस्थाने ॥ २३ ॥ कनकाकरःजीमूतस्यउपसमीपेतस्थेप्र

ज्योतींषिचंद्रसूर्यौचपरिवर्ततिनित्यशः ॥ अत्रगंगामहाद्वारंरक्षंतिद्विजसत्तम ॥ १६॥ धामानाममहात्मानोमुनयःसत्यवादिनः ॥ नतेषांज्ञायतेमूर्तिर्नाकृतिर्न तपश्चितं ॥ १७॥ परिवर्तःसहस्राणिकामभोज्यानिगालव ॥ यथायथाप्रविशतितस्मात्परतरंनरः ॥ १८ ॥ तथातथाद्विजश्रेष्ठप्रविलीयतिगालव ॥ नैतत्केन चिदन्येनगतपूर्वंद्विजर्षभ ॥ १९ ॥ ऋतेनारायणंदेवंनरंवाजिष्णुमव्ययं ॥ अत्रकैलासमित्युक्तंस्थानमैलविलस्यतत्‌ ॥ २० ॥ अत्रविद्युत्प्रभानामजज्ञिरेऽप्सर सोदश ॥ अत्रविष्णुपदंनामक्रामताविष्णुनाकृतं ॥ २१ ॥ त्रिलोकविक्रमेब्रह्मन्नुत्तरांदिशमाश्रितं ॥ अत्रराज्ञामरुत्तेनयज्ञेनेष्टंद्विजोत्तम ॥ २२ ॥ उशीरबी जेविप्रर्षेयत्रजांबूनदंसरः ॥ जीमूतस्यात्रविप्रर्षेरुपतस्थेमहात्मनः ॥ २३ ॥ साक्षाद्धैमवतःपुण्योविमलःकनकाकरः ॥ ब्राह्मणेषुचयत्कृत्स्नंस्वंतंकृत्वाधनंमहत्‌ ॥ २४ ॥ वव्रेधनंमहर्षिःसजैमूतंतद्धनंततः ॥ अत्रनित्यंदिशांपालाःसायंप्रातर्द्विजर्षभ ॥ २५॥ कस्यकार्यंकिमितिवैपरिक्रोशंतिगालव ॥ एवमेषाद्विजश्रेष्ठगु णैरन्यैर्दिगुत्तरा ॥ २६ ॥ उत्तरेतिपरिख्यातासर्वकर्मसुचोत्तरा ॥ एताविस्तरशस्तातवसंकीर्तितादिशः ॥ २७॥ चतस्रःक्रमयोगेनकामाशांगंतुमिच्छसि ॥ उद्यतोहंद्विजश्रेष्ठतवदर्शयितुंदिशः ॥ पृथिवींचाखिलांब्रह्मंस्तस्मादारोहमांद्विज ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेए कादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७॥ गालवउवाच गरुत्मन्भुजगेंद्रारेसुपर्णविनतात्मज ॥ नयमांतार्क्ष्यपूर्वेणयत्रधर्मस्यचक्षुषी ॥ १ ॥ पूर्वमेतांदिशंगच्छयापूर्वपरिकीर्तिता ॥ देवतानांहिसान्निध्यमत्रकीर्तितवानसि ॥ २ ॥ अत्रसत्यंचधर्मश्चत्वयासम्यक्प्रकीर्तितः ॥ इच्छेयंतुसमागंतुंसमस्तै र्दैवतैरहं ॥ भूयश्चतान्सुरान्द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज ॥ ३ ॥ नारदउवाच तमाहविनतासूनुरारोहस्वेतिवैद्विजं ॥ आरुरोहाथसमुनिर्गरुडंगालवस्तदा ॥ ४ ॥

काशंगतः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ्‌ ॥ २४ ॥ वव्रेब्राह्मणेभ्यः मन्नामकमेतदस्त्विति ॥ २५ ॥ उत्तराउत्कृष्टतरा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ गरुत्मन्निति पूर्वेणपूर्वस्यांदिशि चक्षुषीअग्नीषोमौ ॥ १ ॥ २ ॥ समागंतुंएकीभवितुं ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सहस्रांशोर्विवस्वतइतिपक्षवातानुगामिनांगरुडप्रभया ऽवभासितानांवृक्षाणामंशुसाम्यंनिरावरणत्वंचाभिप्रेत्यविशेषणद्वयं एतच्चवाक्यशेषाद्व्यक्तंभविष्यति वसआच्छादनेऽस्मात्क्विपिवःवस्त्रादितद्वान्वस्वान् तद्विपरीतोविवस्वानित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ खमिवारोप्यतेखेऽवस्थाप्यतइव ॥ ८ ॥९॥ खैःशब्दैः कारणंप्रयोजनमपिनवेद्मिनस्मरामि ॥ १० ॥ ११ ॥ तेतव मणीवेतिइवार्थेवशब्दः ॥१२॥१३॥ नि

गालवउवाच क्रममाणस्यतेरूपंदृश्यतेपन्नगाशन॥ भास्करस्येवपूर्वाह्णेसहस्रांशोर्विवस्वतः॥५॥ पक्षवातप्रणुन्नानांवृक्षाणामनुगामिनां॥ प्रस्थितानामिवसमंपश्यामीहगतिंखग॥ ६॥ ससागरवनामुर्वींसशैलवनकाननां॥ आकर्षन्निवचाभासिपक्षवातेनखेचर ॥ ७ ॥ समीननागनक्रंचखमिवारोप्यतेजलं॥ वायुनाचैवमहतापक्षवातेनचानिशं॥ ८॥ तुल्यरूपाननान्मत्स्यांस्तथातिमितिमिंगिलान्॥ नागांश्चनरवक्त्रांश्चपश्याम्युन्मथितानिव॥ ९॥ महार्णवस्यचरवैःश्रोत्रेमेबधिरेकृते॥ नशृणोमिनपश्यामिनात्मनोवेद्मिकारणं ॥ १० ॥ शनैःसतुभवान्यातुब्रह्मवध्यामनुस्मरन्॥ नदृश्यतेरविस्तातनदिशोनचखंखग॥ ११॥ तमएवतुपश्यामिशरीरंतेनलक्षये॥ मणीवजात्यौपश्यामिचक्षुषीतेऽहमंडज॥१२॥ शरीरंतुनपश्यामितवचैवात्मनश्चह॥ पदेपदेतुपश्यामिशरीरादग्निमुत्थितं॥ १३॥ समेनिर्वाप्यसहसाचक्षुषीशाम्यतेपुनः॥ तन्नियच्छमहावेगंगमनेविनतात्मज ॥ १४॥ नमेप्रयोजनंकिंचिद्गमनेपन्नगाशन॥ संनिवर्तमहाभागनवेगंविषहामिते ॥ १५॥ गुरवेसंश्रुतानीहशतान्यष्टौहिवाजिनां ॥ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांचंद्रवर्चसां॥ १६॥ तेषांचैवापवर्गायमार्गंपश्यामिनांडज॥ ततोयंजीवितत्यागेदृष्टोमार्गोमयात्मनः ॥ १७॥ नैवमेस्तिधनंकिंचिन्नधनेनान्वितःसुहृत्॥ नचार्थेनापिमहताशक्यमेतद्व्यपोहितुं॥ १८॥

नारदउवाच एवंबहुचदीनंचब्रुवाणंगालवंतदा॥ प्रत्युवाचव्रजन्नेवप्रहसन्विनतात्मजः ॥ १९॥ नातिप्रज्ञोसिविप्रर्षेयोत्मानंत्यक्तुमिच्छसि ॥ नचापिकृत्रिमःकालःकालोहिपरमेश्वरः॥ २०॥ किमहंपूर्वमेवेहभवतानाभिचोदितः॥ उपायोत्रमहानस्तियेनैतदुपपद्यते॥ २१॥ तदेषऋषभोनामपर्वतःसागरांतिके॥ अत्रविश्रम्यभुक्त्वाचनिवर्त्तिष्यावगालव॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥

नारदउवाच ऋषभस्यततःशृंगंनिपत्यद्विजपक्षिणौ॥ शांडिलींब्राह्मणींतत्रददृशातेतपोन्वितां॥ १॥ अभिवाद्यसुपर्णस्तुगालवश्चाभिपूज्यतां ॥ तयाचस्वागतेनोक्तौविष्टरेसन्निषीदतुः॥ २॥

र्वाप्यमंदीकृत्य ॥ १४ ॥ संनिवर्तनिवर्त्तस्व ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥१८॥१९ ॥ योत्मानंसंधिरार्षः कृत्रिमःस्वेच्छासंपाद्यः कालोमृत्युः ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ निवर्त्तिष्यावेत्यार्षस्तङोऽभावः ॥ २२॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ऋषभस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ भ्रष्टतनूजंछिन्नपक्षमंगंयस्यतंभ्रष्टतनूजांगं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यभिचारोधर्मातिक्रमः ॥७॥८॥९॥ शोचताकथमियमत्रवसतीति ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥द्रविणवत्तरौबलवत्तरौ

सिद्धमन्नंतयादत्तंबलिमंत्रोपबृंहितं ॥ भुक्त्वाद्भावुभौभूमौसुप्तौतावनुमोहितौ ॥ ३ ॥ मुहूर्त्तात्प्रतिबुद्धस्तुसुपर्णोगमनेप्सया ॥ अथभ्रष्टतनूजांगमात्मानं
 दद्दशेखगः ॥ ४ ॥ मांसपिंडोपमोऽभूत्समुखपादान्वितःखगः ॥ गालवस्तंतथादृष्ट्वाविमनाःपर्यपृच्छत ॥ ५ ॥ किमिदंभवताप्राप्तमिहागमनजंफलं ॥ वासोय
मिहकालंतुकियंतंनौभविष्यति ॥ ६ ॥ किंनुतेमनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणं ॥ नत्वयंभवतःस्वल्पोव्यभिचारोभविष्यति ॥ ७ ॥ सुपर्णोथाब्रवीद्विप्रंप्रध्यातंवैम
याद्विज ॥ इमांसिद्धामितोनेतुंतत्रयत्रप्रजापतिः ॥ ८ ॥ यत्रदेवोमहादेवोयत्रविष्णुःसनातनः ॥ यत्रधर्मश्चयज्ञश्चतत्रेयंनिवसेदिति ॥ ९ ॥ सोहंभगवतींयाचे
प्रणतःप्रियकाम्यया ॥ मयैतन्नामप्रध्यातंमनसाशोचताकिल ॥ १० ॥ तदेवंबहुमानात्तेमयेहानीप्सितंकृतं ॥ सुकृतंदुष्कृतंवात्वंमाहात्म्यात्क्षंतुमर्हसि ॥ ११ ॥
सातौतदाब्रवीत्तुष्टापतगेंद्रद्विजर्षभौ ॥ नभेतव्यंसुपर्णोसिसुपर्णत्यजसंभ्रमं ॥ १२ ॥ निंदितास्मित्वयावत्सनचनिंदांक्षमाम्यहं ॥ लोकेभ्यःसपदिभ्रश्येद्योमां
निंदेत्पापकृत् ॥ १३ ॥ हीनयाऽलक्षणैःसर्वैस्तथाऽनिंदितयामया ॥ आचारंप्रतिगृह्णंत्यासिद्धिःप्राप्तेयमुत्तमा ॥ १४ ॥ आचारःफलतेधर्ममाचारःफलतेधनं ॥
आचाराच्छ्रियमाप्नोतिआचारोहंत्यलक्षणं ॥ १५ ॥ तदायुष्मन्खगपतेयथेष्टंगम्यतामितः ॥ नचतेगर्हणीयाऽहंगर्हितव्याःस्त्रियःक्वचित् ॥ १६ ॥ भवितासिय
थापूर्वंबलवीर्यसमन्वितः ॥ बभूवतुस्ततस्तस्यपक्षौद्रविणवत्तरौ ॥ १७ ॥ अनुज्ञातस्तुशांडिल्यायथागतमुपागमत् ॥ नैवचासादयामासतथारूपांस्तुरंगमान्
॥ १८ ॥ विश्वामित्रोथतंदृष्ट्वागालवंचाध्वनिस्थितः ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठोवैनतेयस्यसन्निधौ ॥ १९ ॥ यस्त्वयास्वयमेवार्थःप्रतिज्ञातोममद्विज ॥ तस्यकालोऽपव
र्गस्ययथावामन्यतेभवान् ॥ २० ॥ प्रतीक्षिष्याम्यहंकालमेतावंतंतथापरं ॥ यथासंसिध्यतेविप्रसमार्गस्तुनिशम्यतां ॥ २१ ॥ सुपर्णोथाब्रवीद्दीनंगालवंभृशदुः
खितं ॥ प्रत्यक्षंखल्विदानींमेविश्वामित्रोयदुक्तवान् ॥ २२ ॥ तदागच्छद्विजश्रेष्ठमंत्रयिष्यावगालव ॥ नादत्वागुरवेशक्यंकृत्स्नमर्थंत्वयासितुं ॥ २३ ॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥१७॥१८॥१९॥ अपवर्गस्यफलप्राप्तेः ॥२०॥ निशम्यतांविचार्यतां ॥२१॥२२॥आसितुंस्थातुं ॥२३॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११३॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हिरण्यपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह निर्मितमिति भूम्यंतर्गतमेवपार्थिवेषुपांसुषुवह्निनाधम्यमानेषुव्यक्तीभवतीतिवह्निनानिर्मितं वायुनावह्निमुद्दीपयताविशोधितं वायुनावर्धितमित्यपिपाठः सर्वंजगत्हिरण्मयंहि रण्यप्रधानं तेनभूमेःसारत्वात्शुद्धत्वात्सर्वजगन्मोहकत्वाच्चहिरण्यमित्युच्यतइत्यर्थः ॥ १ ॥ धत्तेपुष्णाति धारयतेजीवयति ॥ २ ॥ नित्यमिति प्रोष्ठपदाभ्यामितितृतीयामूलेनावाहयेद्देवीमितिवत्सप्तम्यर्थे तेनतस्मिन्नक्षत्रद्वयेशुक्रेशुक्रवासरेतद्योगेसतिशुक्रोग्निःधनपतौकुबेरस्यदत्त्यर्थंमनुष्येभ्यःसंप्रदानेभ्यःधनंदत्तेददाति शुक्रश्चित्तार्जितमित्यनेनवह्निरेतस्त्वंतस्यप्रदर्श्यते शुक्रःकाव्येऽनलेज्येष्ठेइतिविश्वः

नारदउवाच अथाहगालवंदीनंसुपर्णःपततांवरः॥ निर्मितंवह्निनाभूमौवायुनाशोधितंतथा॥यस्माद्धिरण्मयंसर्वंहिरण्यंतेनचोच्यते॥१॥धत्तेधारयतेचेद मेतस्मात्कारणाद्धनं॥ तदेतत्त्रिषुलोकेषुधनंतिष्ठतिशाश्वतं॥२॥ नित्यंप्रोष्ठपदाभ्यांचशुक्रेधनपतौतथा॥ मनुष्येभ्यःसमादत्तेशुक्रश्चित्तार्जितंधनं॥३॥ अजै कपादहिर्बुध्न्यैरक्ष्यतेधनदेनच॥ एवंनशक्यतेलब्धुमलब्धव्यंद्विजर्षभ॥ ऋतेचधनमश्वानांनावाप्तिर्विद्यतेतव॥ ४॥ सत्वंयाचात्रराजानंकंचिद्राजर्षिवंशजं॥ अपीड्यराजापौरान्हियोनौकुर्यात्कृतार्थिनौ॥ ५॥ अस्तिसोमान्ववायेमेजातःकश्चिन्नृपःसखा॥ अभिगच्छावहेतंवैतस्यास्तिविभवोभुवि॥ ६॥ ययातिर्ना मराजर्षिर्नाहुषःसत्यविक्रमः॥ सदास्यतिमयाचोक्तोभवताचार्थितःस्वयं॥ ७॥ विभवश्चास्यसुमहानासीद्धनपतेरिव ॥ एवंगुरुधनंविद्वन्दानेनैवविशोधय ॥ ८॥ तथातौकथयंतौचचिंतयंतौचयत्क्षमं॥ प्रतिष्ठानेनरपतिंययातिंप्रत्युपस्थितौ॥ ९॥ प्रतिगृह्यचसत्कारैरर्घ्यपाद्यादिकंवरं॥ पृष्टश्चागमनेहेतुमुवाचवि नतासुतः॥ १०॥ अयंमेनाहुषसखागालवस्तपसोनिधिः॥ विश्वामित्रस्यशिष्योभूद्वर्षाण्ययुतशोनृप॥ ११॥ सोयंतेनाभ्यनुज्ञातउपकारेप्सयाद्विजः॥ त माहभगवान्कालेददानिगुरुदक्षिणां॥ १२॥ असकृत्तेनचोक्तेनकिंचिदागतमन्युना॥ अयमुक्तःप्रयच्छेतिजानताविभवंलघु॥ १३॥ एकतःश्यामकर्णानां शुभ्राणांशुद्धजन्मनां॥ अष्टौशतानिमेदेहिहयानांचंद्रवर्चसां॥ १४॥ गुर्वर्थोदीयतामेषयदिगालवमन्यसे॥ इत्येवमाहसक्रोधोविश्वामित्रस्तपोधनः॥१५॥ सोयंशोकेनमहतातप्यमानोद्विजर्षभः॥ अशक्तःप्रतिकर्तुंतद्भवंतंशरणंगतः॥ १६॥ प्रतिगृह्यनरव्याघ्रत्वत्तोभिक्षांगतव्यथः॥ कृत्वापवर्गंगुरवेचरिष्यतिम हत्तपः॥ १७॥ तपसःसंविभागेनभवंतमपियोक्ष्यते॥ स्वेनराजर्षितपसापूर्णंत्वांपूरयिष्यति॥ १८॥

धनार्थीउक्तनक्षत्रवारयोगेवह्निंप्रार्थयेत् तच्चधनंयागादिद्वारावाभूमौनिखननेनवासर्वंकुबेरंप्रत्येवगच्छतीतिभावः ॥३॥ अजेति अजएकपात्पूर्वप्रोष्ठपदादेवता अहिर्बुध्न्यउत्तरप्रोष्ठपदादेवता धनदश्चतदध्य क्षस्तस्मादेतानिप्रार्थयताधनंलब्धुंशक्यंनान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ याचयाचस्व यःराजा नौआवां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विशोधयपरिहर ॥८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यावंतिरोमाणिहयेभवंतीहनरेश्वर॥ तावंतोवाजिनोलोकान्प्राप्नुवंतिमहीपते॥ १९॥ पात्रंप्रतिग्रहस्यायंदातुंपात्रंतथाभवान्॥ शंखेक्षीरमिवासक्तंभवत्वेत
॥११५॥ त्तथोपमं॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११४॥ ॥७॥ नारदउवाच एव ५
मुक्तःसुपर्णेनतथ्यंवचनमुत्तमं॥ विमृश्यावहितोराजानिश्चित्यचपुनःपुनः॥१॥ यष्टाक्रतुसहस्राणांदातादानपतिःप्रभुः॥ ययातिःसर्वकाशीशइदंवचनमब्र
वीत्॥ २॥ दृष्ट्वाप्रियसखंतार्क्ष्यंगालवंचद्विजर्षभं॥ निदर्शनंचतपसोभिक्षांश्लाघ्यांचकीर्तितां॥ ३॥ अतीत्यचनृपानन्यानादित्यकुलसंभवान्॥ मत्सकाश
मनुप्राप्तावेतांबुद्धिमवेक्ष्यच॥ ४॥ अद्यमेसफलंजन्मतारितंचाद्यमेकुलं॥ अद्यायंतारितोदेशोममतार्क्ष्यत्वयानघ॥ ५॥ वक्तुमिच्छामितुसखेयथाजानासि
मांपुरा॥ नतथावित्तवानस्मिक्षीणंवित्तंचमेसखे॥ ६॥ नचशक्तोस्मितेकर्तुंमोघमागमनंखग॥ नचाशामस्यविप्रर्षेर्वितथीकर्तुमुत्सहे॥७॥ तत्तुदास्यामिय
त्कार्यमिदंसंपादयिष्यति॥ अभिगम्यहताशोहिनिवृत्तोदहतेकुलं॥ ८॥ नातःपरंवैनतेयकिंचित्पापिष्ठमुच्यते॥ यथाशानाशनाल्लोकेदेहिनास्तीतिवावचः॥
॥ ९॥ हताशोह्यकृतार्थःसन्हतःसंभावितोनरः॥ हिनस्तितस्यपुत्रांश्चपौत्रांश्चाकुर्वतोहितं॥ १०॥ तस्माच्चतुर्णांवंशानांस्थापयित्रीसुतामम॥ इयंसुरसुतप्र
ख्यासर्वधर्मोपचायिनी॥ ११॥ सदादेवमनुष्याणामसुराणांचगालव॥ कांक्षितारूपतोबालासुतामेप्रतिगृह्यतां॥ १२॥ अस्याःशुल्कंप्रदास्यंतिनृपाराज्यम
पिध्रुवं॥ किंपुनःश्यामकर्णानांहयानांद्वेचतुःशते॥ १३॥ सभवान्प्रतिगृह्णातुममैतांमाधवींसुतां॥ अहंदौहित्रवान्स्यांवैवरएषममप्रभो॥ १४॥ प्रतिगृह्यच
तांकन्यांगालवःसहपक्षिणा॥ पुनर्द्रक्ष्यावइत्युक्त्वाप्रतस्थेसहकन्यया॥ १५॥ उपलब्धमिदंद्वारमश्वानामितिचांडजः॥ उक्त्वागालवमापृच्छ्यजगामभवनंस्व
कं॥ १६॥ गतेपतगराजेतुगालवःसहकन्यया॥ चिंतयानःक्षमंदानेराज्ञांवैशुल्कतोऽगमत्॥ १७॥ सोगच्छन्मनसेक्ष्वाकुंहर्यश्वंराजसत्तमं॥ अयोध्यायांम ॥११५॥
हावीर्यंचतुरंगबलान्वितं॥ १८॥ कोशधान्यबलोपेतंप्रियपौरंद्विजप्रियं॥ प्रजाभिकामंशाम्यंतंकुर्वाणंतपउत्तमं॥ १९॥ तमुपागम्यविप्रःसहर्यश्वंगालवोब्र
वीत्॥ कन्येयंममराजेंद्रप्रसवैःकुलवर्धिनी॥ २०॥ इयंशुल्केनभार्यार्थेहर्यश्वप्रतिगृह्यतां॥ शुल्कंतेकीर्तयिष्यामितच्छ्रुत्वासंप्रधार्यतां॥२१॥ इतिश्रीम०
उद्यो०भग०गालवचरितेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११५॥ ॥७॥ ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ इतिउ०नै०भा०पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हर्यश्वइति ॥१॥ षट्सुकरपृष्ठयोःपादपृष्ठयोःकुचयोश्च स्तनयोर्नितंबयोश्चक्षुषोश्चेतिप्रांचः वक्षःकुक्ष्यलकस्कंधकरवक्त्रंषडुन्नतमितिकाशीखंडोक्तिः समसुसूक्ष्मात्वक्केशदशनेषुकरांगुलिषुपादांगुलिषुतदुभयपर्वसुचसूक्ष्मा त्रिषुस्वरसत्वनाभिषुगंभीरा पंचसुपाणितलेनेत्रांतेतालुनिजिह्वायांअधरोष्ठेचरक्ता ॥ २ ॥ बहुभिर्देवैरसुरैश्चआलोकयितुंयोग्याबहुदेवासुरालोका गंधर्वाणांदर्शनंशास्त्रंगीतादिविद्यायस्यां

नारदउवाच हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजाविचिंत्यबहुधाततः ॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यप्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ॥ १ ॥ उन्नतेषून्नताषट्सुसूक्ष्मासूक्ष्मेषुसप्तसु ॥ गंभीरात्रिषुगंभीरेष्वियंरक्ताचपंचसु ॥ २ ॥ बहुदेवासुरालोकाबहुगंधर्वदर्शना ॥ बहुलक्षणसंपन्नाबहुप्रसवधारिणी ॥ ३ ॥ समर्थयंजनयितुंचक्रवर्तिनमात्मजं ॥ ब्रूहिशुल्कंद्विजश्रेष्ठसमीक्ष्यविभवंमम ॥ ४ ॥ गालवउवाच एकतःश्यामकर्णानांशतान्यष्टौप्रयच्छमे ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांदेशजानांवपुष्मतां ॥ ५ ॥ ततस्तवभवित्रीयंपुत्राणांजननीशुभा ॥ अरणीवहुताशानांयोनिरायतलोचना ॥ ६ ॥ नारदउवाच एतच्छ्रुत्वावचोराजाहर्यश्वःकाममोहितः ॥ उवाचगालवंदीनोराजर्षिर्ऋषिसत्तमं ॥ ७ ॥ द्वेमेशतेसंनिहितेहयानांयद्विधास्तव ॥ एष्टव्याःशतशस्त्वन्येचरंतिममवाजिनः ॥ ८ ॥ सोहमेकमपत्यंवैजनयिष्यामिगालव ॥ अस्यामेतंभवान्कामंसंपादयतुमेवरं ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वातुसाकन्यागालवंवाक्यमब्रवीत् ॥ ममदत्तोवरःकश्चित्केनचिद्ब्रह्मवादिना ॥ १० ॥ प्रसूत्यंतेप्रसूत्यंतेकन्यैवत्वंभविष्यसि ॥ सत्वंददस्वमांराज्ञेप्रतिगृह्यहयोत्तमान् ॥ ११ ॥ नृपेभ्योहिचतुर्भ्यस्तेपूर्णान्यष्टौशतानिमे ॥ भविष्यंतितथापुत्रामममचत्वारएवच ॥ १२ ॥ क्रियतामुपसंहारोगुर्वर्थंद्विजसत्तम ॥ एषातावन्ममप्रज्ञायथावामन्यसेद्विज ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसमुनिःकन्ययागालवस्तदा ॥ हर्यश्वंपृथिवीपालमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ इयंकन्यानरश्रेष्ठहर्यश्वप्रतिगृह्यतां ॥ चतुर्भागेनशुल्कस्यजनयस्वैकमात्मजं ॥ १५ ॥ प्रतिगृह्यसतांकन्यांगालवंप्रतिनंद्यच ॥ समयेदेशकालेचलब्धवान्सुतमीप्सितं ॥ १६ ॥ ततोवसुमनानामवसुभ्योवसुमत्तरः ॥ वसुप्रख्योनरपतिःसबभूववसुप्रदः ॥ १७ ॥ अथकालेपुनर्धीमान्गालवःप्रत्युपस्थितः ॥ उपसंगम्यचोवाचहर्यश्वंप्रीतमानसं ॥ १८ ॥ जातोनृपसुतस्तेयंबालोभास्करसंनिभः ॥ कालोगंतुंनरश्रेष्ठभिक्षार्थमपरंनृपं ॥ १९ ॥ हर्यश्वःसत्यवचनेस्थितःस्थित्वाचपौरुषे ॥ दुर्लभत्वाद्धयानांचप्रददौमाधवींपुनः ॥ २० ॥ माधवीचपुनर्दीप्तांपरित्यज्यनृपश्रियं ॥ कुमारीकामतोभूत्वागालवंपृष्ठतोन्वगात् ॥ २१ ॥

सातथा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कामतइच्छयायोगबलेनकुमारीभूत्वायौवनंपरित्यज्येत्यर्थः ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ महावीर्यइति ॥ १ ॥ २॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ १४ ॥१५॥१६॥

त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयाइत्युक्तवान्द्विजः ॥ प्रययौकन्ययासार्धंदिवोदासंप्रजेश्वरं ॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषो
डशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥७॥ गालवउवाच महावीर्योमहीपालःकाशीनामीश्वरःप्रभुः ॥ दिवोदासइतिख्यातोभैमसेनिर्नराधिपः॥
॥११६॥ ॥ १ ॥ तत्रगच्छावहेभद्रेशनैरागच्छमाशुचः ॥ धार्मिकःसंयमेयुक्तःसत्येचैवजनेश्वरः॥ २॥ नारदउवाच तमुपागम्यसमुनिर्न्यायतस्तेनसत्कृतः॥ गा
लवःप्रसवस्यार्थेतंनृपंप्रत्यचोदयत्॥ ३॥ दिवोदासउवाच श्रुतमेतन्मयापूर्वंकिमुक्त्वाविस्तरंद्विज॥ कांक्षितोहिमयैषोर्थःश्रुत्वैवद्विजसत्तम॥ ४॥ एत
च्चमेबहुमतंयदुत्सृज्यनराधिपान्॥ मामेवमुपयातोसिभाविचैतदसंशयं॥ ५॥ सएवविभवोस्माकमश्वानामपिगालव॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामि
पार्थिवं॥ ६॥ तथेत्युक्त्वाद्विजश्रेष्ठःप्रादात्कन्यांमहीपतेः॥ विधिपूर्वांचतांराजाकन्यांप्रतिगृहीतवान्॥ ७॥ रेमेसतस्यांराजर्षिःप्रभावत्यांयथारविः॥ स्वाहा
यांचयथावह्निर्यथाशच्यांचवासवः॥ ८॥ यथाचंद्रश्चरोहिण्यांयथाधूमोर्णयायमः॥ वरुणश्चयथागौर्यांयथाचर्ध्यांधनेश्वरः॥ ९॥ यथानारायणोलक्ष्म्यां
जाह्नव्यांचयथोदधिः॥ यथारुद्रश्चरुद्राण्यांयथावेद्यांपितामहः॥ १०॥ अदृश्यंत्यांचवासिष्ठोवसिष्ठश्चाक्षमालया॥ च्यवनश्चसुकन्यायांपुलस्त्यःसंध्ययाय
था॥ ११॥ अगस्त्यश्चापिवैदर्भ्यांसावित्र्यांसत्यवान्यथा॥ यथाभृगुःपुलोमायामदित्यांकश्यपोयथा॥ १२॥ रेणुकायांयथार्चीकोहैमवत्यांचकौशिकः॥ बृ
हस्पतिश्चतारायांशुक्रश्चशतपर्वणा॥ १३॥ यथाभूम्यांभूमिपतिरुर्वश्यांचपुरूरवाः॥ ऋचीकःसत्यवत्यांचसरस्वत्यांयथामनुः॥ १४॥ शकुंतलायांदुष्यंतो
धृत्यांधर्मश्चशाश्वतः॥ दमयंत्यांनलश्चैवसत्यवत्यांचनारदः॥१५॥ जरत्कारुर्जरत्कार्वांपुलस्त्यश्चप्रतीच्यया॥ मेनकायांयथोर्णायुस्तुंबुरुश्चैवरंभया॥१६॥
वासुकिःशतशीर्षायांकुमार्यांचधनंजयः॥ वैदेह्यांचयथारामोरुक्मिण्यांचजनार्दनः॥ १७॥ तथातुरममाणस्यदिवोदासस्यभूपतेः॥ माधवीजनयामास
पुत्रमेकंप्रतर्दनं॥ १८॥ अथाजगामभगवान्दिवोदासंसगालवः॥ समयेसमनुप्राप्तेवचनंचेदमब्रवीत्॥ १९॥ निर्यातयतुमेकन्यांभवांस्तिष्ठंतुवाजिनः॥ ॥११६॥
यावदन्यत्रगच्छामिशुल्कार्थंपृथिवीपते॥ २०॥ दिवोदासोथधर्मात्मासमयेगालवस्यतां॥ कन्यांनिर्यातयामासस्थितःसत्येमहीपतिः॥२१॥ इतिश्रीम०
उद्यो०भग०गालवचरितेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥७॥ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ इतिउ०नै०भा०सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११७॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवणंपुत्रोत्पत्तौतत्परं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप०नै०

नारदउवाच तथैवतांश्रियंत्यक्त्वाकन्याभूत्वायशस्विनी ॥ माधवीगालवंविप्रमभ्ययात्सत्यसंगरा ॥ १ ॥ गालवोविमृशन्नेवस्वकार्यंगतमानसः ॥ जगा
मभोजनगरंद्रष्टुमौशीनरंनृपं ॥ २ ॥ तमुवाचाथगत्वासनृपतिंसत्यविक्रमं ॥ इयंकन्यासुतौद्वौतेजनयिष्यतिपार्थिवौ ॥ ३ ॥ अस्यांभवानवाप्तार्थौभवितापेत्य
चेहच ॥ सोमार्कप्रतिसंकाशौजनयित्वासुतौनृप ॥ ४ ॥ शुल्कंतुसर्वधर्मज्ञहयानांचंद्रवर्चसां ॥ एकतःश्यामकर्णानांदेयंमह्यंचतुःशतं ॥ ५ ॥ गुर्वर्थोयंसमारं
भोनहयैःकृत्यमस्तिमे ॥ यदिशक्यंमहाराजक्रियतामविचारितं ॥ ६ ॥ अनपत्योसिराजर्षेपुत्रौजनयपार्थिव ॥ पितॄन्पुत्रप्लवेनत्वमात्मानंचैवतारय ॥ ७ ॥ नपु
त्रफलभोक्ताहिराजर्षेपात्यतेदिवः ॥ नयातिनरकंघोरंयथागच्छंत्यनात्मजाः ॥ ८ ॥ एतच्चान्यच्चविविधंश्रुत्वागालवभाषितं ॥ उशीनरःप्रतिवचोददौतस्यन
राधिपः ॥ ९ ॥ श्रुतवानस्मितेवाक्यंयथावदसिगालव ॥ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्प्रवणंहिमनोमम ॥ १० ॥ शतेद्वेतुममाश्वानामीदृशानांद्विजोत्तम ॥ इतरेषांस
हस्राणिसुबहूनिचरंतिमे ॥ ११ ॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामिगालव ॥ पुत्रंद्विजगतंमार्गंगमिष्यामिपरैरहं ॥ १२ ॥ मूल्येनापिसमंकुर्यांतवाहंद्विजसत्त
म ॥ पौरजानपदार्थंतुममार्थोनात्मभोगतः ॥ १३ ॥ कामतोहिधनंराजापारक्यंयःप्रयच्छति ॥ नसधर्मेणधर्मात्मन्युज्यतेयशसानच ॥ १४ ॥ सोहंप्रतिग्रही
ष्यामिददात्वेतांभवान्मम ॥ कुमारींदेवगर्भाभामेकपुत्रभवायमे ॥ १५ ॥ तथातुबहुधाकन्यामुक्तवंतंनराधिपं ॥ उशीनरंद्विजश्रेष्ठोगालवःप्रत्यपूजयत् ॥ १६ ॥
उशीनरंप्रतिग्राह्यगालवःप्रययौवनं ॥ रेमेसतांसमासाद्यकृतपुण्यइवश्रियं ॥ १७ ॥ कंदरेषुचशैलानांनदीनांनिर्झरेषुच ॥ उद्यानेषुविचित्रेषुवनेषूपवनेषुच
॥ १८ ॥ हर्म्येषुरमणीयेषुप्रासादशिखरेषुच ॥ वातायनविमानेषुतथागर्भगृहेषुच ॥ १९ ॥ ततोस्यसमयेजज्ञेपुत्रोबालरविप्रभः ॥ शिबिर्नाम्नाभिविख्यातोयः
सपार्थिवसत्तमः ॥ २० ॥ उपस्थायसतंविप्रोगालवःप्रतिगृह्यच ॥ कन्यांप्रयातस्तांराजन्दृष्टवान्विनतात्मजं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव०
गालवचरितेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच गालवंवैनतेयोथप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ दिष्ट्याकृतार्थंपश्यामिभवंतमिह
वैद्विजं ॥ १ ॥ गालवस्तुवचःश्रुत्वावैनतेयेनभाषितं ॥ चतुर्भागावशिष्टंतदाचख्यौकार्यमस्यहि ॥ २ ॥ सुपर्णस्त्वब्रवीदेनंगालवंवदतांवरः ॥ प्रयत्नस्तेनकर्तव्यो
नैषसंपत्स्यतेतव ॥ ३ ॥

भारतभावदीपेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गालवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुराहिकान्यकुब्जेवैगाधेःसत्यवतींसुतां ॥ भार्यार्थेवरयत्कन्यामृचीकस्तेनभाषितः ॥ ४ ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसां ॥ भगवन्दीयतांमत्थंसह

 स्रमितिगालव ॥ ५ ॥ ऋचीकस्तुतथेत्युक्त्वावरुणस्यालयंगतः ॥ अश्वतीर्थेहयान्लब्ध्वादत्तवान्पार्थिवायवै ॥ ६ ॥ इष्ट्वातेपुंडरीकेणदत्ताराज्ञाद्विजातिषु ॥ ते

भ्योद्वेद्वेशतेक्रीत्वाप्राप्तेतैःपार्थिवैःसदा ॥ ७ ॥ अपराण्यपिचत्वारिशतानिद्विजसत्तम ॥ नीयमानानिसंतारेहतान्यासन्वितस्तया ॥ ८ ॥ एवंनशक्यमप्राप्यंप्रा

प्तुंगालवकर्हिचित् ॥ इमामश्वशताभ्यांवैद्वाभ्यांतस्मैनिवेदय ॥ ९ ॥ विश्वामित्रायधर्मात्मन्षड्भिरश्वशतैःसह ॥ ततोसिगतसंमोहःकृतकृत्योद्विजोत्तम ॥ १० ॥

गालवस्तंतथेत्युक्त्वासुपर्णसहितस्ततः ॥ आदायाश्वांश्चकन्यांचविश्वामित्रमुपागमत् ॥ ११ ॥ अश्वानांकांक्षितार्थानांषडिमानिशतानिवै ॥ शतद्वयेनकन्ये

यंभवताप्रतिगृह्यतां ॥ १२ ॥ अस्यांराजर्षिभिःपुत्राजातावैधार्मिकास्त्रयः ॥ चतुर्थंजनयत्वेकंभवानपिनरोत्तमं ॥ १३ ॥ पूर्णान्येवंशतान्यष्टौतुरगाणांभवंतु

ते ॥ भवतोह्यनृणोभूत्वातपःकुर्यांयथासुखं ॥ १४ ॥ विश्वामित्रस्तुतंदृष्ट्वागालवंसहपक्षिणा ॥ कन्यांचतांवरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥ किमियंपूर्वमे

वेहनदत्तामम गालव ॥ पुत्राममैवचत्वारोभवेयुःकुलभावनाः ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्णामितेकन्यामेकपुत्रफलायवै ॥ अश्वाश्चाश्रममासाद्यचरंतुममसर्वशः ॥ १७ ॥

सतयारममाणोथविश्वामित्रोमहाद्युतिः ॥ आत्मजंजनयामासमाधवीपुत्रमष्टकं ॥ १८ ॥ जातमात्रंसुतंतंचविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ संयोज्यार्थैस्तथाधर्मै

रश्वैस्तैःसमयोजयत् ॥ १९ ॥ अथाष्टकःपुरंप्रायात्तदासोमपुरप्रभं ॥ निर्यात्यकन्यांशिष्यायकौशिकोपिवनंययौ ॥ २० ॥ गालवोपिसुपर्णेनसहनिर्यात्यद

क्षिणां ॥ मनसातिप्रतीतेनकन्यामिदमुवाचह ॥ २१ ॥ जातोदानपतिःपुत्रस्त्वयाशूरस्तथापरः ॥ सत्यधर्मरतश्चान्योयज्वाचापितथापरः ॥ २२ ॥ तदागच्छव

रारोहेतारितस्तेपितासुतैः ॥ चत्वारश्चैवराजानस्तथाचाहंसुमध्यमे ॥ २३ ॥ गालवस्त्वभ्यनुज्ञायसुपर्णपन्नगाशनं ॥ पितुर्निर्यात्यतांकन्यांप्रययौवनमेवह

॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच सतुराजापु

नस्तस्याःकर्तुकामःस्वयंवरं ॥ उपगम्याश्रमपदंगंगायमुनसंगमे ॥ १ ॥ गृहीतमाल्यदामांतांरथमारोप्यमाधवीं ॥ पूरुर्यदुश्चभगिनीमाश्रमेपर्यधावतां ॥ २ ॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ सतुराजाआश्रमपदमुपगम्यकर्तुकामःअभूदितिशेषः ॥ १ ॥ पर्यधावतांवरान्वेषणायेत्यर्थः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ वनंवनवासं ॥ ५ ॥ ६ ॥ आत्मनःचित्तस्यलघुतांरागद्वेषादिमलराहित्येनसूक्ष्मार्थभेदनेशीघ्रतां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्याघ्राणांविप्रोषितंपर्यटनंयेषु ॥ १० ॥ ११ ॥ युयुजेयोगंप्राप्तवान् का

नागयक्षमनुष्याणांगंधर्वमृगपक्षिणां ॥ शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्रसमागमः ॥ ३ ॥ नानापुरुषदेश्यानामीश्वरैश्वसमाकुलं ॥ ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्वसमंता
दावृतंवनं ॥ ४ ॥ निर्दिश्यमानेषुतुसावरेषुवरवर्णिनी ॥ वरानुत्क्रम्यसर्वास्तान्वरंवृतवतीवनं ॥ ५ ॥ अवतीर्यरथात्कन्यानमस्कृत्यचबंधुषु ॥ उपगम्यवनंपुण्यं
तपस्तेपेययातिजा ॥ ६ ॥ उपवासैश्वविविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा ॥ आत्मनोलघुतांकृत्वाबभूवमृगचारिणी ॥ ७ ॥ वैदूर्यांकुरकल्पानिमृदूनिहरितानिच ॥ च
रंतीश्लक्ष्णशष्पाणितिक्तानिमधुराणिच ॥ ८ ॥ स्रवंतीनांचपुण्यानांसुरसानिशुचीनिच ॥ पिबंतीवारिमुख्यानिशीतानिविमलानिच ॥ ९ ॥ वनेषुमृगराजे
षुव्याघ्रविप्रोषितेषुच ॥ दावाग्निविप्रयुक्तेषुशून्येषुगहनेषुच ॥ १० ॥ चरंतीहरिणैःसार्धंमृगीववनचारिणी ॥ चचारविपुलंधर्मंब्रह्मचर्येणसंवृतं ॥ ११ ॥ ययाति
रपिपूर्वेषांराज्ञांवृत्तमनुष्ठितः ॥ बहुवर्षसहस्रायुर्युयुजेकालधर्मणा ॥ १२ ॥ पूरुर्यदुश्चद्वौवंशौवर्धमानौनरोत्तमौ ॥ ताभ्यांप्रतिष्ठितोलोकेपरलोकेचनाहुषः ॥
॥ १३ ॥ महीपतेनरपतिर्ययातिःस्वर्गमास्थितः ॥ महर्षिकल्पोनृपतिःस्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः ॥ १४ ॥ बहुवर्षसहस्राख्येकालेबहुगुणेगते ॥ राजर्षिषुनिषण्णेषु
महीयःसुमहर्षिषु ॥ १५ ॥ अवमेनेनरान्सर्वान्देवानृषिगणांस्तथा ॥ ययातिर्मूढविज्ञानोविस्मयाविष्टचेतनः ॥ १६ ॥ ततस्तंबुबुधेदेवःशक्रोबलनिषूदनः ॥ ते
चराजर्षयःसर्वेधिग्धिगित्येवमब्रुवन् ॥ १७ ॥ विचारश्वसमुत्पन्नोनिरीक्ष्यनहुषात्मजं ॥ कोन्वयंकस्यवाराज्ञःकथंवास्वर्गमागतः ॥ १८ ॥ कर्मणाकेनसि
द्धोयंक्ववानेनतपश्चितं ॥ कथंवाज्ञायतेस्वर्गेकेनवाज्ञायतेप्युत ॥ १९ ॥ एवंविचारयंतस्तेराजानंस्वर्गवासिनः ॥ दृष्ट्वापप्रच्छुरन्योन्यंययातिंनृपतिंप्रति ॥
॥ २० ॥ विमानपालाःशतशःस्वर्गद्वाराभिरक्षिणः ॥ पृष्टाआसनपालाश्वनजानीमेत्यथाब्रुवन् ॥ २१ ॥ सर्वेतेह्यावृतज्ञानानाभ्यजानंततंनृपं ॥ समुहूर्तादथनृपो
हतौजाश्वाभवत्तदा ॥ २२ ॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभ० गालवचरितेययातिमोहेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच
अथप्रचलितःस्थानादासनाच्चपरिच्युतः ॥ कंपितेनेवमनसाधर्षितःशोकवह्निना ॥ १ ॥ म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ विघूर्णन्स्रस्तसर्वांगःप्रभ्र
ष्टाभरणांबरः ॥ २ ॥ अदृश्यमानस्तान्पश्यन्नपश्यंश्वपुनःपुनः ॥ शून्यःशून्येनमनसाप्रपतिष्यन्महीतलं ॥ ३ ॥

लधर्मणामृत्युना ॥ १२ ॥ नाहुषःययातिः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धर्मदूषणंपुण्यनाशकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रज्ञायसेहीनतेजस्त्वेनअप्रकाशत्वात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ शिबिरौशीनरइत्येकः ॥१० ॥ ११॥ एकइवशब्दःपादपूरणार्थः गंगांनदीमिवधूममयींलेखामालंब्यनि

किंमयामनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणं ॥ येनाहंचलितःस्थानादितिराजाव्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ तेतुतत्रैवराजानःसिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ॥ अपश्यंतनिरालंबंतंययातिंपरिच्युतं ॥ ५ ॥ अथैत्यपुरुषःकश्चित्क्षीणपुण्यनिपातकः ॥ ययातिमब्रवीद्राजन्देवराजस्यशासनात् ॥ ६ ॥ अतीवमदमत्तस्त्वंनकंचिन्नावमन्यसे ॥ मानेनभ्रष्टःस्वर्गस्तेनार्हस्त्वंपार्थिवात्मज ॥ ७॥ नचप्रज्ञायसेगच्छपतस्वेतितमब्रवीत् ॥ पतेयंसत्स्वितिवचस्त्रिरुक्त्वानहुषात्मजः ॥ ८ ॥ पतिष्यंश्चिंतयामासगतिंगतिमतांवरः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनैमिषेपार्थिवर्षभान् ॥ ९ ॥ चतुरोपश्यतनृपस्तेषांमध्येपपातह ॥ प्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरोष्टकः ॥ १० ॥ वाजपेयेनयज्ञेनतर्पयंतिसुरेश्वरं ॥ ॥ तेषामध्वरजंधूमंस्वर्गद्वारमुपस्थितं ॥ ११ ॥ ययातिरुपजिघ्रन्वैनिपपातमहींप्रति ॥ भूमौस्वर्गेचसंबद्धांनदींधूममयीमिव ॥ गंगांगामिवगच्छंतीमालंब्यजगतीपतिः ॥ १२ ॥ श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषुचतुर्षुप्रतिबंधुषु ॥ मध्येनिपतितोराजालोकपालोपमेषुसः ॥ १३ ॥ चतुर्षुहुतकल्पेषुराजसिंहमहाग्निषु ॥ पपातमध्येराजर्षिर्ययातिः पुण्यसंक्षये ॥ १४॥ तमाहुःपार्थिवाःसर्वेदीप्यमानमिवश्रिया ॥ कोभवान्कस्यवाबंधुर्देशस्यनगरस्यवा ॥ १५॥ यक्षोवाप्यथवादेवोगंधर्वोराक्षसोपिवा ॥ नहिमानुषरूपोसिकोवार्थःकांक्ष्यतेत्वया ॥ १६॥ ययातिरुवाच ययातिरस्मिराजर्षिःक्षीणपुण्यश्च्युतोदिवः ॥ पतेयंसत्स्वितिध्यायन्भवत्सुपतितस्ततः ॥ १७॥ राजानऊचुः सत्यमेतद्भवतुतेकांक्षितंपुरुषर्षभ ॥ सर्वेषांनःक्रतुफलंधर्मश्चप्रतिगृह्यतां ॥ १८॥ ययातिरुवाच नाहंप्रतिग्रहधनोब्राह्मणःक्षत्रियोह्यहं ॥ नचमेप्रवणाबुद्धिःपरपुण्यविनाशने ॥ १९॥ नारदउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुमृगचर्याक्रमागतां ॥ माधवींप्रेक्ष्यराजानस्तेभिवाद्येदमब्रुवन् ॥ २० ॥ किमागमनकृत्यंतेकिंकुर्मःशासनंतव ॥ आज्ञाप्याहिवयंसर्वेतवपुत्रास्तपोधने ॥ २१ ॥ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वामाधवीपरयामुदा ॥ पितरंसमुपागच्छद्ययातिंसाववंदच ॥ २२ ॥ स्पृष्ट्वामूर्धनितान्पुत्रांस्तापसीवाक्यमब्रवीत् ॥ दौहित्रास्तवराजेंद्रममपुत्रानतेपराः ॥ २३ ॥ इमेत्वांतारयिष्यंतिदिष्टमेतत्पुरातने ॥ अहंतेदुहिताराजन्माधवीमृगचारिणी ॥ २४ ॥ मयाप्युपचितोधर्मस्ततोर्धंप्रतिगृह्यतां ॥ यस्माद्राजन्नराःसर्वेअपत्यफलभागिनः ॥ २५ ॥ तस्मादिच्छंतिदौहित्रान्यथात्वंवसुधाधिप ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेशिरसाजननींतदा ॥ २६ ॥

पपातेतिसंबंधः ॥ १२ ॥ प्रतिबंधुषुदौहित्ररूपेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ बंधुःपालयिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुरातनेअनादिकालप्रवृत्तेवेदे ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥ अष्टभागेनअष्टमांशेन ॥२८॥ इतिउ०नै०भा०एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२१॥ ॥७॥ प्रत्यभिज्ञातेति ॥१॥२॥३॥४॥ आधानेअग्न्याधानोपलक्षितेश्रौतधर्मे ॥५॥६॥७॥ वैहार्येषुप

अभिवाद्यनमस्कृत्यमातामहमथाब्रुवन् ॥ उच्चैरनुपमैःस्निग्धैःस्वरैरापूर्यमेदिनीं ॥२७॥ मातामहंनृपतयस्तारयंतोदिवश्च्युतं ॥ अथतस्मादुपगतोगालवोप्या हपार्थिवं॥तपसोमेऽष्टभागेनस्वर्गमारोहतांभवान् ॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गभ्रंशेएकविंशाधिकश ततमोऽध्यायः ॥१२१॥ ॥७॥ नारदउवाच प्रत्यभिज्ञातमात्रोथसद्भिस्तैर्नरपुंगवः॥ समारुरोहनृपतिरस्पृशन्वसुधातलं ॥ ययातिर्दिव्यसंस्थानोबभू वविगतज्वरः॥ १ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्याभरणभूषितः॥ दिव्यगंधगुणोपेतोनपृथ्वीमस्पृशत्पदा ॥ २ ॥ ततोवसुमनाःपूर्वमुच्चैरुच्चारयन्वचः॥ ख्यातोदा नपतिर्लोकेव्याजहारनृपंतदा॥ ३ ॥ प्राप्तवानस्मियल्लोकेसर्ववर्णेष्वगर्हया ॥ तदप्यथचदास्यामितेनसंयुज्यतांभवान्॥ ४ ॥ यत्फलंदानशीलस्यक्षमाशील स्ययत्फलं ॥ यच्चमेफलमाधानेतेनसंयुज्यतांभवान्॥५॥ ततःप्रतर्दनोप्याहवाक्यंक्षत्रियपुंगवः॥ यथाधर्मरतिर्नित्यंनित्यंयुद्धपरायणः॥ ६ ॥ प्राप्तवानस्मि यल्लोकेक्षत्रवंशोद्भवंयशः॥ वीरशब्दफलंचैवतेनसंयुज्यतांभवान्॥ ७॥ शिबिरौशीनरोधीमानुवाचमधुरांगिरं ॥ यथाबालेषुनारीषुवैहार्येषुतथैवच ॥८॥ संगरेषुनिपातेषुतथापद्व्यसनेषुच ॥ अनृतंनोक्तपूर्वमेतेनसत्येनखंव्रज ॥ ९ ॥ यथाप्राणांश्चराज्यंचराजन्कामसुखानिच ॥ त्यजेयंनपुनःसत्यंतेनसत्येनखंव्र ज॥ १० ॥ यथासत्येनमेधर्मोयथासत्येनपावकः॥ प्रीतःशतक्रतुश्चैवतेनसत्येनखंव्रज ॥ ११ ॥ अष्टकस्त्वथराजर्षिःकौशिकोमाधवीसुतः ॥ अनेकशतय ज्वानंनाहुषंप्राप्यधर्मवित् ॥ १२ ॥ शतशःपुंडरीकामेगोसवाश्चरिताःप्रभो॥ क्रतवोवाजपेयाश्चतेषांफलमवाप्नुहि ॥१३॥ नमेरत्नानिनधनंनतथान्येपरिच्छ दाः॥ क्रतुष्वनुपयुक्तानितेनसत्येनखंव्रज ॥ १४ ॥ यथायथाहिजल्पंतिदौहित्रास्तंनराधिपं ॥ तथातथावसुमतींत्यक्त्वाराजादिवंययौ ॥ १५ ॥ एवंसर्वेसम स्तैस्तेराजानःसुकृतैस्तदा॥ ययातिंस्वर्गतोभ्रष्टंतारयामासुरंजसा ॥ १६ ॥ दौहित्राःस्वेनधर्मेणयज्ञदानकृतेनवै॥ चतुर्षुराजवंशेषुसंभूताःकुलवर्धनाः॥ मा तामहंमहाप्राज्ञंदिवमारोपयंतते ॥ १७॥ राजानऊचुः राजधर्मगुणोपेताःसर्वधर्मगुणान्विताः ॥ दौहित्रास्तेवयंराजन्दिवमारोहपार्थिव ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गारोहणेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२२॥ ॥७॥ ॥७॥

रिहासेनलालनीयेषुस्यालसंबंध्यादिषु ॥८॥ आपत्सुसंकटेषु व्यसनेषुद्यूतादिषु खंस्वर्गं ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ इतिउ०नै०भा०द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सद्भिरिति ॥१॥ वर्षेणवृष्ट्या ॥२॥३॥४॥५॥६॥ चतुष्पादःतपोयज्ञज्ञानदानवान् अहिंसासत्यमस्तेयमानृण्यंचेतिवापादाः ॥७॥ सुकृतेनसम्यक्संपादितेनकर्मणा मयासमोन्योनास्तीतिवाक्प्रयोगेण तम

नारदउवाच सद्भिरारोपितःस्वर्गपार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः ॥ अभ्यनुज्ञायदौहित्रान्ययातिर्दिवमास्थितः ॥ १ ॥ अभिवृष्टश्चवर्षेणनानापुष्पसुगंधिना ॥ परि
ष्वक्तश्चपुण्येनवायुनापुण्यगंधिना ॥ २ ॥ अचलंस्थानमासाद्यदौहित्रफलनिर्जितं ॥ कर्मभिःस्वैरुपचितोजज्वालपरयाश्रिया ॥ ३ ॥ उपगीतोपनृत्तश्चगंध
र्वाप्सरसांगणैः ॥ प्रीत्याप्रतिगृहीतश्चस्वर्गेदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ ४ ॥ अभिष्टुतश्चविविधैर्देवराजर्षिचारणैः ॥ अर्चितश्चोत्तमार्घेणदैवतैरभिनंदितः ॥ ५ ॥ प्राप्तः
स्वर्गफलंचैवतमुवाचपितामहः ॥ निर्वृतंशांतमनसंवचोभिस्तर्पयन्निव ॥ ६ ॥ चतुष्पादस्त्वयाधर्मश्चितोलोक्येनकर्मणा ॥ अक्षयस्तवलोकोयंकीर्तिश्चैवाक्ष
यादिवि ॥ ७ ॥ पुनस्त्वयैवराजर्षेसुकृतेनविघातितं ॥ आवृतंतमसाचेतःसर्वेषांस्वर्गवासिनां ॥ ८ ॥ येनत्वांनाभिजानंतिततोऽज्ञातोसिपातितः ॥ प्रीत्यैवचा
सिदौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः ॥ ९ ॥ स्थानंचप्रतिपन्नोसिकर्मणास्वेननिर्जितं ॥ अचलंशाश्वतंपुण्यमुत्तमंध्रुवमव्ययं ॥ १० ॥ ययातिरुवाच भगव
न्संशयोमेस्तिकश्चित्तंछेत्तुमर्हसि ॥ नत्वन्यमहमर्हामिप्रष्टुंलोकपितामह ॥ ११ ॥ बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितं ॥ अनेकक्रतुदानौघैरर्जितंमेमहत्फलं ॥
॥ १२ ॥ कथंतदल्पकालेनक्षीणंयेनास्मिपातितः ॥ भगवन्वेत्थलोकांश्चशाश्वतान्ममनिर्मितान् ॥ कथंनुममतत्सर्वंविप्रनष्टंमहाद्युते ॥ १३ ॥ पितामहउवाच
बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितं ॥ अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्जितंफलं ॥ १४ ॥ तदनेनैवदोषेणक्षीणंयेनासिपातितः ॥ अभिमानेनराजेंद्रधिक्कृतःस्वर्गवा
सिभिः ॥ १५ ॥ नायंमानेनराजर्षेनबलेननहिंसया ॥ नशाठ्येननमायाभिर्लोकोभवतिशाश्वतः ॥ १६ ॥ नावमान्यास्त्वयाराजन्नधमोत्कृष्टमध्यमाः ॥ न
हिमानप्रदग्धानांकश्चिदस्तिशमःक्वचित् ॥ १७ ॥ पतनारोहणमिदंकथयिष्यंतियेनराः ॥ विषमाण्यपितेप्राप्तास्तरिष्यंतिनसंशयः ॥ १८ ॥ नारदउवाच ए
पदोषोभिमानेनपुराप्राप्तोययातिना ॥ निर्बंधतातिमात्रंचगालवेनमहीपते ॥ १९ ॥ श्रोतव्यंहितकामानांसुहृदांहितमिच्छतां ॥ नकर्तव्योहिनिर्बंधोनिर्बंधो
हिक्षयोदयः ॥ २० ॥ तस्मात्त्वमपिगांधारेमानंक्रोधंचवर्जय ॥ संधत्स्वपांडवैर्वीरसंरंभंत्यजपार्थिव ॥ २१ ॥

साक्रोधेन ॥ ८ ॥ नाभिजानंतिश्रेष्ठोयमितिनांगीकुर्वंति ततोहेतोः अज्ञातःअकीर्त्यातिरोभूतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाठ्यंविश्वासघातः मायाअद्भुतार्थप्रदर्शनरंजनपूर्वकंप
रवंचनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पापिष्ठत्वेनत्वत्कृतंपापंत्वयैवभोक्तव्यंनतुभ्रात्रादिभिरित्याशयनाह ददातीति किंतुकर्त्रैवतदाप्नोति ॥२२॥ बहुधानानाशास्त्रयुक्त्यादिभिः प्रधारितंनिश्चितं ॥२३॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे

ददातियत्पार्थिवयत्करोतियद्वातपस्तप्यतियज्जुहोति ॥ नतस्यनाशोस्तिनचापकर्षोनान्यस्तदश्नातिसएवकर्ता ॥ २२ ॥ इदंमहाख्यानमनुत्तमंहितंबहुश्रुता
नांगतरोषरागिणां ॥ समीक्ष्यलोकेबहुधाप्रधारितंत्रिवर्गदृष्टिःपृथिवीमुपाश्नुते ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयो
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भगवन्नेवमेवैतद्यथावदसिनारद ॥ इच्छामिचाहमप्येवंनत्वीशोभगवन्नहं ॥ १ ॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाततःकृष्णमभ्यभाषतकौरवः ॥ स्वर्ग्यंलोक्यंचमामात्थधर्म्यंन्याय्यंचकेशव ॥ २ ॥ नत्वहंस्ववशस्तातक्रियमाणंनमेप्रियं ॥ अं
गदुर्योधनंकृष्णमंदंशास्त्रातिगंमम ॥ ३ ॥ अनुनेतुंमहाबाहोयतस्वपुरुषोत्तम ॥ नश्टणोतिमहाबाहोवचनंसाधुभाषितं ॥ ४ ॥ गांधार्याश्चहृषीकेशविदुरस्यच
धीमतः ॥ अन्येषांचैवसुहृदांभीष्मादीनांहितैषिणां ॥ ५ ॥ सत्वंपापमतिंक्रूरंपापचित्तमचेतनं ॥ अनुशाधिदुरात्मानंस्वयंदुर्योधनंनृपं ॥ ६ ॥ सुहृत्कार्यंतुसु
महत्कृतंतेस्याज्जनार्दन ॥ ततोभ्यावृत्यवार्ष्णेयोदुर्योधनममर्षणं ॥ ७ ॥ अब्रवीन्मधुरांवाचंसर्वधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ दुर्योधनविबोधेदंमद्वाक्यंकुरुसत्तम ॥ ८ ॥
शर्मार्थंतेविशेषेणसानुबंधस्यभारत ॥ महाप्राज्ञकुलेजातःसाध्वेतत्कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नःसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ दौष्कुलेयादुरात्मानोनृशंसानि
रपत्रपाः ॥ १० ॥ तएतदीदृशंकुर्युर्यथात्वंतातमन्यसे ॥ धर्मार्थयुक्तालोकेस्मिन्प्रवृत्तिर्लक्ष्यतेसतां ॥ ११ ॥ असतांविपरीतातुलक्ष्यतेभरतर्षभ ॥ विपरीतात्वि
यंवृत्तिरसकृल्लक्ष्यतेत्वयि ॥ १२ ॥ अधर्मश्चानुबंधोत्रघोरःप्राणहरोमहान् ॥ अनिष्टश्चानिमित्तश्चनचशक्यश्चभारत ॥ १३ ॥ तमनर्थंपरिहरन्नात्मश्रेयःक
रिष्यसि ॥ भ्रातॄणामथभृत्यानांमित्राणांचपरंतप ॥ १४ ॥ अधर्म्यादयशस्याच्चकर्मणस्त्वंप्रमोक्ष्यसे ॥ प्राज्ञैःशूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः ॥ १५ ॥ संधत्स्व
पुरुषव्याघ्रपांडवैर्भरतर्षभ ॥ तद्धितंचप्रियंचैवधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १६ ॥ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यमहामतेः ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः ॥
॥ १७ ॥ अश्वत्थाम्नोविकर्णस्यसंजयस्यविविंशतेः ॥ ज्ञातीनांचैवभूयिष्ठंमित्राणांचपरंतप ॥ १८ ॥ शमेशर्मभवेत्तातसर्वस्यजगतस्तथा ॥ ह्रीमानसिकुले
जातःश्रुतवाननृशंसवान् ॥ तिष्ठताततपितुःशास्त्रेमातुश्चभरतर्षभ ॥ १९ ॥ एतच्छ्रेयोहिमन्यंतेपितायच्छास्तिभारत ॥ उत्तमापद्गतःसर्वःपितुःस्मरतिशासनं ॥ २०

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२३॥ ॥५॥ भगवन्निति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ अभ्यावृत्यपुनःपुनः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ शास्त्रेशासने ॥१९॥२०॥

॥ २१ ॥ किंपाकंमहाकालफलं ॥ २२ ॥ २३ ॥ निःश्रेयसंकल्याणं ॥ २४ ॥ अर्थकामस्यइष्टार्थिनः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपचरिताःप्रतारिताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

रोचतेतेपितुस्तातपांडवैःसहसंगमः ॥ सामात्यस्यकुरुश्रेष्ठतत्तुभ्यंतातरोचतां ॥ २१ ॥ श्रुत्वायःसुहृदांशास्त्रंमर्त्योनप्रतिपद्यते ॥ विपाकांतेदहत्येनंकिंपाकमि
वभक्षितं ॥ २२ ॥ यस्तुनिःश्रेयसंवाक्यंमोहान्नप्रतिपद्यते ॥ सदीर्घसूत्रोहीनार्थःपश्चात्तापेनयुज्यते ॥ २३ ॥ यस्तुनिःश्रेयसंश्रुत्वाप्राक्तदेवाभिपद्यते ॥ आत्म
नोमतमुत्सृज्यसलोकेसुखमेधते ॥ २४ ॥ योर्थकामस्यवचनंप्रातिकूल्यान्नमृष्यते ॥ शृणोतिप्रतिकूलानिद्विषतांवशमेतिसः ॥ २५ ॥ सतांमतमतिक्रम्ययोऽ
सतांवर्ततेमते ॥ शोचंतेव्यसनेतस्यसुहृदोनचिरादिव ॥ २६ ॥ मुख्यानमात्यानुत्सृज्ययोनिहीनान्निषेवते ॥ सघोरामापदंप्राप्यनोत्तारमधिगच्छति ॥ २७ ॥
योऽसत्सेवीवृथाचारोनश्रोतासुहृदांसतां ॥ परान्वृणीतेस्वान्द्वेष्टितंगौस्त्यजतिभारत ॥ २८ ॥ सत्वंविरुध्यतैर्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छसि ॥ अशिष्टेभ्योऽसमर्थे
भ्योमूढेभ्योभरतर्षभ ॥ २९ ॥ कोहिशक्रसमान्ज्ञातीनतिक्रम्यमहारथान् ॥ अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत्त्वदन्योभुविमानवः ॥ ३० ॥ जन्मप्रभृतिकौंतेयानित्यंवि
निकृतास्त्वया ॥ नचतेजातुकुप्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः ॥ ३१ ॥ मिथ्योपचरितास्तातजन्मप्रभृतिबांधवाः ॥ त्वयिसम्यङ्महाबाहोप्रतिपन्नायशस्विनः ॥
॥ ३२ ॥ त्वयापिप्रतिपत्तव्यंतथैवभरतर्षभ ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुमामन्युवशमन्वगाः ॥ ३३ ॥ त्रिवर्गयुक्तःप्राज्ञानामारंभोभरतर्षभ ॥ धर्मार्थावनुरुध्यंतेत्रिव
र्गासंभवेनराः ॥ ३४ ॥ पृथक्चविनिविष्टानांधर्मंधीरोनुरुध्यते ॥ मध्यमोर्थंकलिंबालःकाममेवानुरुध्यते ॥ ३५ ॥ इंद्रियैःप्राकृतोलोभाद्धर्मंविप्रजहातियः ॥
कामार्थावनुपायेनलिप्समानोविनश्यति ॥ ३६ ॥ कामार्थौलिप्समानस्तुधर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःकामोवापिकदाचन ॥ ३७ ॥ उपायंधर्ममे
वाहुस्त्रिवर्गस्यविशांपते ॥ लिप्समानोहितेनाशुकक्षेग्निरिववर्धते ॥ ३८ ॥ सत्वंतातानुपायेनलिप्ससेभरतर्षभ ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंसर्वराजसु ॥ ३९ ॥
आत्मानंतक्षतित्व्येषवनंपरशुनायथा ॥ यःसम्यग्वर्तमानेषुमिथ्याराजन्प्रवर्तते ॥ नतस्यहिमतिंछिंद्याद्यस्यनेच्छेत्पराभवं ॥ ४० ॥ अविच्छिन्नमतेरस्यकल्या
णेधीयतेमतिः ॥ आत्मवान्नावमन्येतत्रिषुलोकेषुभारत ॥ ४१ ॥ अप्यन्यंप्राकृतंकिंचित्किमुतान्पांडवर्षभान् ॥ अमर्षवशमापन्नोनकिंचिद्बुध्यतेजनः ॥ ४२ ॥
छिद्यतेह्याततंसर्वंप्रमाणंपश्यभारत ॥ श्रेयस्तेदुर्जनात्तातपांडवैःसहसंगतं ॥ ४३ ॥

॥ ३४ ॥ अर्थंकलिंकलहहेतुं ॥ ३५ ॥ अनुपायेनहीनोपायेन ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ छिंद्यात्लोभादिनादूषयेत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ छिद्यतेप्रमाणमार्गात्च्युतोभवतीत्यर्थः प्रमाणंलोकवेदप्रसिद्धं दुर्जनात्संगिनःपांडवैःसंगतंश्रेयः ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्मितांवशीकरणेनोत्पादितां ॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ यस्मिन्नर्जुनेजितेसतितेतवजितंजयःस्यात् ॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥ इतिउद्योगप०

तैर्हिसंप्रीयमाणस्त्वंसर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ पांडवैर्निर्मितांभूमिंभुंजानोराजसत्तम ॥ ४४॥ पांडवान्पृष्ठतःकृत्वात्राणमाशंससेऽन्यतः ॥ दुःशासनेदुर्विषहे कर्णेचापिससौबले ॥ ४५ ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायभूतिमिच्छसिभारत ॥ नचैतेतवपर्याप्ताज्ञानेधर्मार्थयोस्तथा ॥ ४६॥ विक्रमेचाप्यपर्याप्ताःपांडवान्प्रतिभारत ॥ नहीमेसर्वराजानःपर्याप्ताःसहितास्त्वया ॥ ४७॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यप्रेक्षितुंमुखमाहवे ॥ इदंसंनिहितंतातसमग्रंपार्थिवंबलं ॥४८॥ अयंभीष्मस्तथाद्रोणःकर्णश्चायंतथाकृपः ॥ भूरिश्रवाःसौमदत्तिरश्वत्थामाजयद्रथः ॥ ४९ ॥ अशक्ताःसर्वएवैतेप्रतियोद्धुंधनंजयं ॥ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येसर्वैरपिसुरासुरैः ॥ मानुषैरपिगंधर्वैर्मायुद्धेचेतआधिथाः ॥ ५० ॥ दृश्यतांवापुमान्कश्चित्समग्रेपार्थिवेबले ॥ योर्जुनंसमरेप्राप्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहान् ॥ ५१ ॥ किंतेजनक्षयेणेहकृतेनभरतर्षभ ॥ यस्मिन्जितेजितंतत्स्यात्पुमानेकःसदृश्यतां ॥ ५२ ॥ यःसदेवान्सगंधर्वान्सयक्षासुरपन्नगान् ॥ अजयत्खांडवप्रस्थेकस्तंयुध्येतमानवः ॥ ॥ ५३ ॥ तथाविराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतं ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥५४॥ युद्धेयेनमहादेवःसाक्षात्संतोषितःशिवः ॥ तमजेयमनाधृष्यंविजेतुंजिष्णुमच्युतं ॥ आशंससीहसमरेवीरमर्जुनमूर्जितं ॥ ५५ ॥ मद्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमर्हति ॥ युद्धेप्रतीपमायांतमपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ ५६ ॥ बाहुभ्यामुद्वहेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ॥५७॥ पश्यपुत्रांस्तथाभ्रातॄन्ज्ञातीन्संबंधिनस्तथा ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुरिमेभरतसत्तमाः ॥ ५८ ॥ अस्तुशेषंकौरवाणांमापराभूदिदंकुलं ॥ कुलघ्नइतिनोच्येथानष्टकीर्तिर्नराधिप ॥ ५९ ॥ त्वामेवस्थापयिष्यंतियौवराज्येमहारथाः ॥ महाराज्येपिपितरंधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ ६० ॥ मातातश्रियमायांतीमवमंस्थाःसमुद्यतां ॥ अर्धंप्रदायपार्थेभ्योमहतींश्रियमाप्नुहि ॥ ६१ ॥ पांडवैःसंशमंकृत्वाकृत्वाचसुहृदांवचः संप्रीयमाणोमित्रैश्चचिरंभद्राण्यवाप्स्यसि ॥ ६२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

वैशंपायनउवाच ततःशांतनवोभीष्मोदुर्योधनममर्षणं ॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाप्रोवाचभरतर्षभ ॥ १ ॥ कृष्णेनवाक्यमुक्तोसिसुहृदांशममिच्छता ॥ अन्वपद्यस्वतत्तातमामन्युवशमन्वगाः ॥ २॥ अकृत्वावचनंतातकेशवस्यमहात्मनः ॥ श्रेयोनजातुनसुखंनकल्याणमवाप्स्यसि ॥ ३॥ धर्म्यमर्थ्यंमहाबाहुराहत्वांतातकेशवः ॥ तदर्थमभिपद्यस्वमाराजन्नीनशःप्रजाः ॥ ४॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ४ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मानीनशःमानाशय ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कुलघ्नोमाभूरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥ एतेकर्णादयः कृत्यायजयाय परेषांअस्मदादीनां ॥ १३॥ माजीघनःमाघातय यत्रतान् अजेयान्विद्धि ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुखं

ज्वलितांत्वमिमांलक्ष्मींभारतींसर्वराजसु ॥ जीवतोधृतराष्ट्रस्यदौरात्म्याद्भ्रंशयिष्यसि ॥ ५॥ आत्मानंचसहामात्यंसपुत्रभ्रातृबांधवं ॥ अहमित्यनयाबुद्ध्याजी

 विताद्भ्रंशयिष्यसि ॥ ६ ॥ अतिक्रामन्केशवस्यतथ्यंवचनमर्थवत् ॥ पितुश्चभारतश्रेष्ठविदुरस्यचधीमतः ॥ ७॥ माकुलघ्नःकुपुरुषोदुर्मतिःकापथंगमः ॥ मा ५

तरंपितरंचैवमामज्जीःशोकसागरे ॥ ८ ॥ अथद्रोणोब्रवीत्तत्रदुर्योधनमिदंवचः ॥ अमर्षवशमापन्नंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ ९ ॥ धर्मार्थयुक्तंवचनमाहत्वांतात

केशवः ॥ तथाभीष्मःशांतनवस्तज्जुषस्वनराधिप ॥ १०॥ प्राज्ञौमेधाविनौदांतावर्थकामौबहुश्रुतौ ॥ आहतुस्त्वांहितंवाक्यंतज्जुषस्वनराधिप ॥ ११ ॥ अनुति

ष्ठमहाप्राज्ञकृष्णभीष्मौयदूचतुः ॥ माधवंबुद्धिमोहेनमावमंस्थाःपरंतप ॥ १२ ॥ येत्वांप्रोत्साहयंत्येतेनैतेकृत्यायकर्हिचित् ॥ वैरंपरेषांग्रीवायांप्रतिमोक्ष्यंतिसं

युगे ॥ १३॥ माजीघनःप्रजाःसर्वाःपुत्रान्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ वासुदेवार्जुनौयत्रविद्ध्यजेयानलंहितान् ॥ १४ ॥ एतच्चैवमतंसत्यंसुहृदोःकृष्णभीष्मयोः ॥ यदिना

दास्यसेतातपश्चात्तप्स्यसिभारत ॥ १५॥ यथोक्तंजामदग्न्येनभूयानेषततोर्जुनः ॥ कृष्णोहिदेवकीपुत्रोदेवैरपिसुदुःसहः ॥ किंतेसुखप्रियेणेहप्रोक्तेनभरतर्ष

भ ॥ १६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथेच्छसितथाकुरु ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंभूयोभरतसत्तम ॥ १७॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्वाक्यांतरेवाक्यंक्षत्तापिविदु

रोब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यधार्तराष्ट्रममर्षणं ॥ १८ ॥ दुर्योधननशोचामित्वामहंभरतर्षभ ॥ इमौतुवृद्धौशोचामिगांधारींपितरंचते ॥ १९ ॥ यावनाथौचरि

ष्येतेत्वयानाथेनदुर्हृदा ॥ हतमित्रौहतामात्यौलूनपक्षाविवांडजौ ॥ २० ॥ भिक्षुकौविचरिष्येतेशोचंतौपृथिवीमिमां ॥ कुलघ्नमीदृशंपापंजनयित्वाकुपूरुषं ॥

॥ २१ ॥ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ आसीनंभ्रातृभिःसार्धंराजभिःपरिवारितं ॥ २२ ॥ दुर्योधननिबोधेदंशौरिणोक्तंमहात्मना ॥ आदत्स्वशिवम

त्यंतंयोगक्षेमवदव्ययं ॥ २३ ॥ अनेनहिसहायेनकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ इष्टान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु ॥ २४ ॥ सुसंहतःकेशवेनतातगच्छयुधि

ष्ठिरं ॥ चरस्वस्त्ययनंकृत्स्नंभरतानामनामयं ॥ २५ ॥ वासुदेवेनतीर्थेनतातगच्छस्वसंशमं ॥ कालप्राप्तमिदंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः ॥ २६॥

हितावहंप्रियंचन्यायोपेतत्वात्तेनसुखप्रियेणप्रोक्तेनवचनेनतवमूढस्यकिं नकिमपीत्यर्थः ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सुसंहतःसुष्ठुएकीभूतः ॥ २५ ॥ तीर्थेनउपायेन ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपराभवोजयः ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रवचइति ॥ १ ॥ मेधाग्नौसंग्रामाग्नौ मेधोयज्ञः यान्येवसंग्रामनामा नितानियज्ञनामानीतियास्कः ॥ २ ॥ वैशसंवैरं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उरस्सुनिपात्यंतइतिउत्तरेणसंबंधः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रत्नयुक्तौषधिवद्वेष्टयतीतिरत्नौषधिरत्नांगु

शमंचेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवं ॥ त्वदर्थमभिजल्पंतंनतवास्त्यपराभवः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मादिवाक्येपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रवचःश्रुत्वाभीष्मद्रोणौसमव्यथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूचतुःशासनातिगं ॥ १ ॥ यावत्कृष्णावसन्नद्धौयावत्तिष्ठतिगांडिवं ॥ यावद्धौम्योनमेधाग्नौजुहोतीहद्विषद्बलं ॥ २ ॥ यावन्नप्रेक्षतेक्रुद्धःसेनांतवयुधिष्ठिरः ॥ ह्रीनिषेवोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ३ ॥ यावन्नदृश्यतेपार्थःस्वेष्वनीकेव्यवस्थितः ॥ भीमसेनोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ४ ॥ यावन्नचरतेमार्गान्पृतनामभिधर्षयन् ॥ भीमसेनोगदापाणिस्तावत्संशाम्यपांडवैः ॥ ५ ॥ यावन्नशातयत्याजौशिरांसिगजयोधिनां ॥ गदयावीरघातिन्याफलानीववनस्पतेः ॥ ६ ॥ कालेनपरिपक्वानितावच्छाम्यतुवैशसं ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ७ ॥ विराटश्चशिखंडीचशैशुपालिश्चदंशिताः ॥ यावन्नप्रविशंत्येतेनक्राइवमहार्णवं ॥ ८ ॥ कृतास्त्राःक्षिप्रमस्यंतस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ यावन्नसुकुमारेषुशरीरेषुमहीक्षितां ॥ ९ ॥ गार्ध्रपत्राःपतंत्युग्रास्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ चंदनागुरुदिग्धेषुहारनिष्कधरेषुच ॥ नोरःसुयावद्योधानांमहेष्वासैर्महेषवः ॥ १० ॥ कृतास्त्रैःक्षिप्रमस्यद्भिर्दूरपातिभिरायसाः ॥ अभिलक्ष्यैर्निपात्यंतेतावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ॥ ११ ॥ अभिवादयमानंत्वांशिरसाराजकुंजरः ॥ पाणिभ्यांप्रतिगृह्णातुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ ध्वजांकुशपताकांकंदक्षिणंतेसुदक्षिणः ॥ स्कंधेनिक्षिपतांबाहुंशांतयेभरतर्षभ ॥ १३ ॥ रत्नौषधिसमेतेनरत्नांगुलितलेनच ॥ उपविष्टस्यपृष्ठंतेपाणिनापरिमार्जतु ॥ १४ ॥ शालस्कंधोमहाबाहुस्त्वांस्वजानोवृकोदरः ॥ साम्नाऽभिवदतांचापिशांतयेभरतर्षभ ॥ १५ ॥ अर्जुनेनयमाभ्यांचत्रिभिस्तैरभिवादितः ॥ मूर्ध्नितान्समुपाघ्रायप्रेम्णाभिवदपार्थिव ॥ १६ ॥ दृष्ट्वात्वांपांडवैर्वीरैर्भ्रातृभिःसहसंगतं ॥ यावदानंदजाश्रूणिप्रमुंचंतुनराधिपाः ॥ १७ ॥

लीयकं रत्नाबंधसमेतेनेतिपाठःस्वच्छः आबंधोदृढबंधेस्यात्प्रेमालंकारयोरपीतिविश्वः रत्नालंकारेणरत्नैःप्रेम्णाचवासमेतेनेतिभावः रत्नवदारक्तानिअंगुलितलानियस्यतेनरत्नांगुलितलेन ॥ १४ ॥ स्वजानःवक्षसिमिलितः स्वंजपरिष्वंगे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वसंपत्परस्परंप्रीतिः ॥१८॥ इतिउ०नै०भा०षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२६॥ ॥७॥ श्रुत्वेति ॥१॥ प्रसमीक्ष्यविचार्य विभाष्यपरुषमुक्त्वा ॥२॥३॥४॥ व्यभिचारंअन्याय्यं ॥५॥६॥ प्रियां

घुष्यतांराजधानीषुसर्वसंपन्महीक्षितां॥ पृथिवीभ्रातृभावेनभुज्यतांविज्वरोभव॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्ये

षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वादुर्योधनोवाक्यमप्रियंकुरुसंसदि॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंवासुदेवंयशस्विनं॥

॥ १ ॥ प्रसमीक्ष्यभवानेतद्वक्तुमर्हतिकेशव॥ मामेवहिविशेषेणविभाष्यपरिगर्हसे॥ २॥ भक्तिवादेनपार्थानामकस्मान्मधुसूदन ॥ भवान्गर्हयतेनित्यंकिंसमी ५

क्ष्यबलाबलं॥ ३॥ भवान्क्षत्ताचराजावाप्याचार्योवापितामहः॥ मामेवपरिगर्हंतेनान्यंकंचनपार्थिवं ॥ ४॥ नचाहंलक्षयेकंचिद्व्यभिचारमिहात्मनः॥ अथस

र्वेभवंतोमांविद्विषंतिसराजकाः॥५॥ नचाहंकंचिदत्यर्थमपराधमरिंदम ॥ विचिंतयन्प्रपश्यामिसुसूक्ष्ममपिकेशव ॥ ६ ॥ प्रियाभ्युपगतेद्यूतेपांडवामधुसू

दन॥ जिताःशकुनिनाराज्यंतत्रकिंममदुष्कृतं॥ ७॥ यत्पुनर्द्रविणंकिंचित्तत्राजीयंतपांडवाः॥ तेभ्यएवाभ्यनुज्ञातंतत्तदामधुसूदन॥८॥ अपराधोनचास्मा

कंयत्तेत्यक्षैःपराजिताः॥ अजेयाजयतांश्रेष्ठपार्थाःप्रव्राजितावनं॥ ९॥ केनवाप्यपवादेनविरुध्यंत्यरिभिःसह ॥ अशक्ताःपांडवाःकृष्णप्रहृष्टाःप्रत्यमित्रवत्

॥१०॥ किमस्माभिःकृतंतेषांकस्मिन्वापुनरागसि॥ धार्तराष्ट्रान्जिघांसंतिपांडवाःसृंजयैःसह॥११॥ नचापिवयमुग्रेणकर्मणावचनेनवा॥ प्रभ्रष्टाःप्रणमा

मेहभयादपिशतक्रतुं॥ १२॥ नचतंकृष्णपश्यामिक्षत्रधर्ममनुष्ठितं ॥ उत्सहेतयुधाजेतुंयोनःशत्रुनिबर्हण १३ ॥ नहिभीष्मकृपद्रोणाःसकर्णामधुसूदन॥ दे

वैरपियुधाजेतुंशक्याःकिमुतपांडवैः॥ १४॥ स्वधर्ममनुपश्यंतोयदिमाधवसंयुगे॥ अस्त्रेणनिधनंकालेप्राप्स्यामःस्वर्ग्यमेवतत् ॥ १५ ॥ मुख्यश्चैवैषनोधर्मः

क्षत्रियाणांजनार्दन॥ यच्छयीमहिसंग्रामेशरतल्पगतावयं॥ १६॥ तेवयंवीरशयनंप्राप्स्यामोयदिसंयुगे॥ अप्रणम्यैवशत्रूणांननस्तप्स्यतिमाधव॥ १७॥

कश्चजातुकुलेजातःक्षत्रधर्मेणवर्तयन्॥ भयाद्वृत्तिंसमीक्ष्यैवंप्रणमेदिहकर्हिचित् ॥ १८॥ उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषं॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेदिह

कर्हिचित्॥ १९॥ इतिमातंगवचनंपरीप्संतिहितेप्सवः॥ धर्मायचैवप्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्चमद्विधः॥२०॥ अचिंतयन्कंचिदन्यंयावज्जीवंतथाचरेत्॥ एषधर्मःक्ष

त्रियाणांमतमेतच्चमेसदा॥ २१॥

भ्युपगतेप्रीत्यास्वीकृते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ उद्यच्छेदेवउद्यमंकुर्यादेव अ

पर्वणिअप्रस्तावे पर्वस्याद्गुत्सवेग्रंथौप्रस्तावेलक्षणांतरेइतिविश्वः ॥ १९ ॥ मातंगःमुनिः ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ न्यस्तशस्त्राः त्यक्तक्षत्रियधर्माः उपजीवाम भिक्षुकवत्सिद्धमन्नंमोक्ष्यामइत्यर्थः ॥२३॥२४॥२५॥ इतिउ॰नै॰भा॰सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२७॥ ॥७॥ ततइति प्रशम्यविचार्य

राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातोयोमेपित्रापुराभवत् ॥ नसलभ्यःपुनर्जातुमयिजीवतिकेशव ॥ २२ ॥ यावच्चराजाध्रियतेधृतराष्ट्रोजनार्दन ॥ न्यस्तशस्त्रावयंतेवाप्यु
पजीवाममाधव ॥ अप्रदेयंपुरादत्तंराज्यंपरवतोमम ॥ २३ ॥ अज्ञानाद्वाभयाद्वापिमयिबालेजनार्दन ॥ नतदद्यपुनर्लभ्यंपांडवैर्वृष्णिनंदन ॥ २४ ॥ ध्रि
यमाणेमहाबाहौमयिसंप्रतिकेशव ॥ यावद्धितीक्ष्णयासूच्याविध्येदग्रेणकेशव ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो॰
भगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रशम्यदाशार्हःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ दुर्यो
धनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १ ॥ लप्स्यसेवीरशयनंकाममेतदवाप्स्यसि ॥ स्थिरोभवसहामात्योविमर्दोभवितामहान् ॥ २ ॥ यच्चैवंमन्यसेमूढनमेक
श्चिद्व्यतिक्रमः ॥ पांडवेष्वितितत्सर्वंनिबोधतनराधिपाः ॥ ३ ॥ श्रियासंतप्यमानेनपांडवानांमहात्मनां ॥ त्वयादुर्मंत्रितंद्यूतंसौबलेनचभारत ॥ ४ ॥ कथंचज्ञा
तयस्तातश्रेयांसःसाधुसंमताः ॥ अथान्याय्यमुपस्थातुंजिह्मेनाजिह्मचारिणः ॥ ५ ॥ अक्षद्यूतंमहाप्राज्ञसतांमतिविनाशनं ॥ असतांतत्रजायंतेभेदाश्चव्यस
नानिच ॥ ६ ॥ तदिदंव्यसनंघोरंत्वयाद्यूतमुखंकृतं ॥ असमीक्ष्यसदाचारैःसार्धंपापानुबंधनैः ॥ ७ ॥ कश्चान्योभ्रातृभार्यांवैविप्रकर्तुंतथार्हति ॥ आनीयचस
भांव्यक्तंयथोक्ताद्रौपदीत्वया ॥ ८ ॥ कुलीनाशीलसंपन्नाप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ महिषीपांडुपुत्राणांतथाविनिकृतात्वया ॥ ९ ॥ जानंतिकुरवःसर्वेयथोक्ताः
कुरुसंसदि ॥ दुःशासनेनकौंतेयाःप्रव्रजंतःपरंतपाः ॥ १० ॥ सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषुसततंधर्मचारिषु ॥ स्वेषुबंधुषुकःसाधुश्चरेदेवमसांप्रतं ॥ ११ ॥ नृशंसानामना
र्याणांपुरुषाणांचभाषणं ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचत्वयाचबहुशःकृतं ॥ १२ ॥ सहमात्राप्रदग्धुंतान्बालकान्वारणावते ॥ आस्थितःपरमंयत्नंनसमृद्धंचतत्तव
॥ १३ ॥ ऊषुश्चसुचिरंकालंप्रच्छन्नाःपांडवास्तदा ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ १४ ॥ विषेणसर्पबंधैश्चयतिताःपांडवास्त्वया ॥ सर्वोपायैर्वि
नाशायनसमृद्धंचतत्तव ॥ १५ ॥ एवंबुद्धिःपांडवेषुमिथ्यावृत्तिःसदाभवान् ॥ कथंतेनापराधोस्तिपांडवेषुमहात्मसु ॥ १६ ॥ यच्चैभ्योयाचमानेभ्यःपित्र्यमंशं
नदित्ससि ॥ तच्चपापप्रदातासिभ्रष्टैश्वर्योनिपातितः ॥ १७ ॥ कृत्वाबहून्यकार्याणिपांडवेषुनृशंसवत् ॥ मिथ्यावृत्तिरनार्यःसन्नद्यविप्रतिपद्यसे ॥ १८ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विप्रतिपद्यसेविवादंकुरुषेमात्रादिभिःसह ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मातापितृभ्यांभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ शाम्येतिमुहुरुक्तोसिनचशाम्यसिपार्थिव ॥ १९ ॥ शमेहिसुमहाँल्लाभस्तवपार्थस्यचोभयोः ॥ नचरोचयसेराजन्
॥१२३॥ किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥ २० ॥ नशर्मप्राप्स्यसेराजन्नुत्क्रम्यसुहृदांवचः ॥ अधर्म्यमयशस्यंचक्रियतेपार्थिवत्वया ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुव ५
तिदाशार्हेदुर्योधनममर्षणं ॥ दुःशासनइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ २२ ॥ नचेत्संधास्यसेराजन्स्वेनकामेनपांडवैः ॥ बध्वाकिलत्वांदास्यंतिकुंतीपुत्रायकौ
रवाः ॥ २३ ॥ वैकर्तनंत्वांचमांचत्रीनेतान्मनुजर्षभ ॥ पांडवेभ्यःप्रदास्यंतिभीष्मोद्रोणःपिताचते ॥ २४ ॥ भ्रातुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ क्रुद्धःप्राति
ष्ठतोत्थायमहानागइवश्वसन् ॥ २५ ॥ विदुरंधृतराष्ट्रंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ कृपंचसोमदत्तंचभीष्मंद्रोणंजनार्दनं ॥ २६ ॥ सर्वानेताननादृत्यदुर्मतिर्निरपत्र
पः ॥ अशिष्टवदमर्यादोमानीमान्यावमानिता ॥ २७ ॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यभ्रातरोमनुजर्षभं ॥ अनुजग्मुःसहामात्याराजानश्चापिसर्वशः ॥ २८ ॥ सभायामुत्थितं
क्रुद्धंप्रस्थितंभ्रातृभिःसह ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ २९ ॥ धर्मार्थावभिसंत्यज्यसंरंभंयोनुमन्यते ॥ हसंतिव्यसनेतस्यदुर्हृदोनचिरादिव
॥ ३० ॥ दुरात्माराजपुत्रोयंधार्त्तराष्ट्रोनुपायकृत् ॥ मिथ्याभिमानीराज्यस्यक्रोधलोभवशानुगः ॥ ३१ ॥ कालपक्कमिदंमन्येसर्वक्षत्रंजनार्दन ॥ सर्वेत्यनुसृता
मोहात्पार्थिवाःसहमंत्रिभिः ॥ ३२ ॥ भीष्मस्याथवचःश्रुत्वादाशार्हःपुष्करेक्षणः ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वानभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ सर्वेषांकुरुवृद्धानांम
हानयमतिक्रमः ॥ प्रसह्यमंदमैश्वर्येननियच्छतयन्नृपं ॥ ३४ ॥ तत्रकार्यमहंमन्येकालप्राप्तमरिंदमाः ॥ क्रियमाणेभवेच्छ्रेयस्तत्सर्वंश्रृणुतानघाः ॥ ३५ ॥ प्रत्य
क्षमेतद्भवतांयद्वक्ष्यामिहितंवचः ॥ भवतामानुकूल्येनयदिरोचेतभारताः ॥ ३६ ॥ भोजराजस्यवृद्धस्यदुराचारोह्यनात्मवान् ॥ जीवतःपितुरैश्वर्यंहृत्वामृत्युव
शंगतः ॥ ३७ ॥ उग्रसेनसुतःकंसःपरित्यक्तःसबांधवैः ॥ ज्ञातीनांहितकामेनमयाशस्तोमहामृधे ॥ ३८ ॥ आहुकःपुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापिसत्कृतः ॥ उग्रसे
नःकृतोराजाभोजराजन्यवर्धनः ॥ ३९ ॥ कंसमेकंपरित्यज्यकुलार्थेसर्वयादवाः ॥ संभूयसुखमेधंतेभारतांधकवृष्णयः ॥ ४० ॥ अपिचाप्यवदद्राजन्परमेष्ठी
प्रजापतिः ॥ व्यूढेदेवासुरेयुद्धेभ्युद्यतेष्वायुधेषुच ॥ ४१ ॥ द्वैधीभूतेषुलोकेषुविनश्यत्सुचभारत ॥ अब्रवीत्सृष्टिमान्देवोभगवान्लोकभावनः ॥ ४२ ॥ पराभविष्यंत्य ॥१२३॥
सुरादैतेयादानवैःसह ॥ आदित्यावसवोरुद्राभविष्यंतिदिवौकसः ॥ ४३ ॥ देवासुरमनुष्याश्चगंधर्वोरगराक्षसाः ॥ अस्मिन्युद्धेसुसंक्रुद्धाहनिष्यंतिपरस्परं ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ कृष्णस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

इतिमत्वाब्रवीद्धर्मपरमेष्ठीप्रजापतिः॥ वरुणायप्रयच्छैतान्बध्वादैतेयदानवान्॥ ४५॥ एवमुक्तस्ततोधर्मोनियोगात्परमेष्ठिनः॥ वरुणायददौसर्वान्बध्वा दैतेयदानवान्॥ ४६॥ तान्बध्वाधर्मपाशैश्वस्वैश्वपाशैर्जलेश्वरः॥ वरुणःसागरेयत्तोनित्यंरक्षतिदानवान् ॥ ४७॥ तथादुर्योधनंकर्णंशकुनिंचापिसौबलं॥ बध्वादुःशासनंचापिपांडवेभ्यःप्रयच्छथ॥ ४८॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ ४९॥ राजन्दुर्योधनंबध्वाततःसंशाम्यपांडवैः॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ॥५०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच कृष्णस्यतुवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ विदुरंसर्वधर्मज्ञंत्वरमाणोऽभ्यभाषत॥ १॥ गच्छ तातमहाप्राज्ञांगांधारींदीर्घदर्शिनीं॥ आनयेहतयासार्धमनुनेष्यामिदुर्मतिं॥ २॥ यदिसापिदुरात्मानंशमयेद्दुष्टचेतसं॥ अपिकृष्णस्यसुहृदस्तिष्ठेमवचनेवयं ॥ ३॥ अपिलोभाभिभूतस्यपंथानमनुदर्शयेत्॥ दुर्बुद्धेर्दुःसहायस्यशमार्थंब्रुवतीवचः ॥ ४॥ अपिनोव्यसनंघोरंदुर्योधनकृतंमहत्॥ शमयेच्चिररात्राययोगक्षेमवदव्ययं॥ ५॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिनीं ॥ आनयामासगांधारींधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६॥ धृतराष्ट्रउवाच एषगांधारिपुत्रस्तेदुरात्माशासनातिगः॥ ऐश्वर्यलोभादैश्वर्यंजीवितंचप्रहास्यति॥ ७॥ अशिष्टवदमर्यादःपापैःसहदुरात्मवान्॥ सभायानिर्गतोमूढोव्यतिक्रम्यसुहृद्वचः॥८॥ वैशंपायनउवाच साभर्तृवचनंश्रुत्वाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ अन्विच्छंतीमहच्छ्रेयोगांधारीवाक्यमब्रवीत्॥ ९॥ गांधार्युवाच आनाययसुतंक्षिप्रंराज्यकामुकमातुरं॥ नहिराज्यमशिष्टेनशक्यंधर्मार्थलोपिना ॥ १० ॥ आप्तुमाप्तंतथापीदमविनीतेनसर्वथा॥ त्वंह्येवात्रभृशंगर्ह्योधृतराष्ट्रसुतप्रियः॥ ११ ॥ योजानन्पापतामस्यतत्प्रज्ञामनुवर्तसे ॥ सएषकाममन्युभ्यांप्रलब्धोलोभमास्थितः ॥ १२ ॥ अशक्योद्यत्वयाराजन्विनिवर्तयितुंबलात् ॥ राष्ट्रप्रदानेमूढस्यबालिशस्यदुरात्मनः॥ १३ ॥ दुःसहायस्यलुब्धस्यधृतराष्ट्रोऽश्नुतेफलं॥ कथंहिस्वजनेभेदमुपेक्षेतमहीपतिः॥ भिन्नंहिस्वजनेनत्वांप्रहसिष्यंतिशत्रवः॥ १४॥ याहिशक्यामहाराजसाम्नाभेदेनवापुनः॥ निस्तर्तुमापदःस्वेषुदंडंकस्तत्रपातयेत्॥ १५॥

चिररात्राययोगक्षेमवत् बहुकालंअप्राप्तस्यसुखस्यप्राप्तिःप्राप्तस्यसंरक्षणंचनिर्वहेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आयत्यांपरिणामे ॥ १९ ॥ २० ॥ अपचितिःपूजा ॥ २१ ॥ २२ ॥ दीर्घमंतरंचिरकालं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ महद्राज्यं महद्राज्यविशालयोरितिविश्वः ॥ २६ ॥ अविधे

वैशंपायनउवाच शासनाद्धृतराष्ट्रस्यदुर्योधनममर्षणं॥ मातुश्चवचनात्क्षत्तासभांप्रावेशयत्पुनः॥ १६॥ समातुर्वचनाकांक्षीप्रविवेशपुनःसभां ॥ अभि
ताम्रेक्षणःक्रोधान्निःश्वसन्निवपन्नगः ॥ १७॥ तंप्रविष्टमभिप्रेक्ष्यपुत्रमुत्पथमास्थितं॥ विगर्हमाणागांधारीशमार्थंवाक्यमब्रवीत्॥१८॥ दुर्योधननिबोधेदं
वचनंममपुत्रक॥ हितंतेसानुबंधस्यतथायत्यांसुखोदयं ॥ १९॥ दुर्योधनयदाहत्वांपिताभरतसत्तम ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्तासुहृदांकुरुतद्वचः॥ २० ॥ भी
ष्मस्यतुपितुश्चैवममचापचितिःकृता॥ भवेद्रोणमुखानांचसुहृदांशाम्यतात्वया॥ २१॥ नहिराज्यंमहाप्राज्ञस्वेनकामेनशक्यते॥ अवाप्तुंरक्षितुंवापिभोक्तुंभ
रतसत्तम॥ २२॥ नह्यवश्येंद्रियोराज्यमश्नीयाद्दीर्घमंतरं ॥ विजितात्मातुमेधावीसराज्यमभिपालयेत् ॥ २३॥ कामक्रोधौहिपुरुषमर्थेभ्योव्यपकर्षतः॥ तौ
तुशत्रूविनिर्जित्यराजाविजयतेमहीं॥ २४॥ लोकेश्वरप्रभुत्वंहिमहदेतद्दुरात्मभिः ॥ राज्यंनामेप्सितंस्थानंनशक्यमभिरक्षितुं॥ २५॥ इंद्रियाणिमहत्प्रेप्सुर्नि
यच्छेदर्थधर्मयोः॥ इंद्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्धतेग्निरिवेंधनैः ॥ २६॥ अविधेयानिहीमानिव्यापादयितुमप्यलं॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिं॥ २७॥
अविजित्ययआत्मानममात्यान्विजिगीषते॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते॥ २८॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत्॥ ततोमात्यानमित्रां
श्चनमोघंविजिगीषते॥ २९ ॥ वश्येंद्रियंजितामात्यंधृतदंडंविकारिषु॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यर्थंश्रीर्निषेवते॥ ३० ॥क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुभौ॥
कामक्रोधौशरीरस्थौप्रज्ञानंतौविलुंपतः॥ ३१ ॥ याभ्यांहिदेवाःस्वर्यातुःस्वर्गस्यपिदधुर्मुखं॥ बिभ्यतोनुपरागस्यकामक्रोधौस्मवर्धितौ॥ ३२॥ कामंक्रोधंच
लोभंचदंभंदर्पंचभूमिपः॥ सम्यग्विजेतुंयोवेदसमहीमभिजायते॥ ३३॥ सततंनिग्रहेयुक्तइंद्रियाणांभवेन्नृपः ॥ ईप्सन्नर्थंचधर्मंचद्विषतांचपराभवं॥ ३४॥
कामाभिभूतःक्रोधाद्वायोमिथ्याप्रतिपद्यते॥ स्वेषुचान्येषुवातस्यनसहायाभवंत्युत॥ ३५॥ एकीभूतैर्महाप्राज्ञैःशूरैररिनिबर्हणैः॥ पांडवैःपृथिवींतातभोक्ष्यसे
सहितःसुखी॥ ३६॥ यथाभीष्मःशांतनवोद्रोणश्चापिमहारथः॥ आहतुस्ताततत्सत्यमजेयौकृष्णपांडवौ॥ ३७॥

यानिअवशीकृतानि व्यापादयितुंहंतुं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मच्छिद्रेण ॥ ३१ ॥ अनुपरागस्य अनासक्तस्यापिकामक्रोधौस्वर्गनिरोधकावित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अभिजायतेशास्ती
त्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यःकामेनअभिभूतःक्रोधाद्वाअभिभूतःमिथ्याकपटेनवाऽभिभूतःप्रतिपद्यतेईप्सितार्थादीन् तस्यसहायानभवंतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३८॥३९॥४०॥ अंशः भागः ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ निकारःअपकारः समाःवर्षाणि ॥४७॥ यःत्वंपार्थानांअर्थंअभीप्ससिसएषत्वंनशक्तः तदर्थापहारायेत्यर्थः नापिसूतपुत्रादयःशक्ताः

प्रपद्यस्वमहाबाहुंकृष्णमक्लिष्टकारिणं॥ प्रसन्नोहिसुखायस्यादुभयोरेवकेशवः ॥ ३८॥ सुहृदामर्थकामानांयोनतिष्ठतिशासने ॥ प्राज्ञानांकृतविद्यानांस नरःशत्रुनंदनः॥ ३९॥ नयुद्धेतातकल्याणंनधर्मार्थौकुतःसुखं ॥ नचापिविजयोनित्यंमायुद्धेचेतआधिथाः ॥ ४० ॥ भीष्मेणहिमहाप्राज्ञपित्रातेबाह्लिकेन च॥ दत्तोंशःपांडुपुत्राणांभेदाद्भीतैररिंदम ॥ ४१ ॥ तस्यचैतत्प्रदानस्यफलमद्यानुपश्यसि ॥ यद्भुंक्षेपृथिवींकृत्स्नांशूरैर्निहतकंटकां॥ ४२॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणां यथोचितमरिंदम॥ यदीच्छसिसहामात्योभोक्तुमर्धंप्रदीयतां ॥ ४३ ॥ अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुं॥ सुहृदांवचनेतिष्ठन्यशःप्राप्स्यसिभारत॥ ॥ ४४ ॥ श्रीमद्भिरात्मवद्भिस्तैर्बुद्धिमद्भिर्जितेंद्रियैः ॥ पांडवैर्विग्रहस्तातभ्रंशयेन्महतःसुखात्॥ ४५॥ निगृह्यसुहृदांमन्युंशाधिराज्यंयथोचितं॥ स्वमंशंपांडु पुत्रेभ्यःप्रदायभरतर्षभ॥ ४६॥ अलमंगनिकारोयंत्रयोदशसमाःकृतः॥ शमयैनंमहाप्राज्ञकामक्रोधसमेधितं ॥ ४७॥ नचैषशक्तःपार्थानांयस्त्वमर्थमभी प्ससि॥ सूतपुत्रोदृढक्रोधोभ्राताढुःशासनश्चते॥ ४८॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेभीमसेनेधनंजये ॥ धृष्टद्युम्नेचसंक्रुद्धेनस्युःसर्वाःप्रजाध्रुवं ॥ ४९॥ अमर्षवशमा पन्नोमाकुरूंस्तातजीघनः॥ एषाहिपृथिवीकृत्स्नामागमत्त्वत्कृतेवधं ॥५०॥ यच्चत्वंमन्यसेमूढभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ योत्स्यंतेसर्वशक्त्येतिनैतदद्योपपद्यते॥ ॥५१॥ समंहिराज्यंप्रीतिश्चस्थानंहिविदितात्मनां॥ पांडवेष्वथयुष्मासुधर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः ॥५२॥ राजपिंडभयादेतेयदिहास्यंतिजीवितं॥ नहिशक्ष्यंति राजानंयुधिष्ठिरमुदीक्षितुं॥५३॥ नलोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिहदृश्यते॥ तदलंतातलोभेनप्रशाम्यभरतर्षभ॥५४॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव द्यानपर्वणिगांधारीवाक्येऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२९॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तत्तुवाक्यमनादृत्यसोर्थवन्मातृभाषितं ॥ पुनःप्रत स्थेसंरंभात्सकाशमकृतात्मनां॥ १ ॥ ततःसभायानिर्गम्यमंत्रयामासकौरवः॥ सौबलेनमताक्षेणराज्ञाशकुनिनासह॥ २॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौब लस्यच॥ दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितं॥३॥ पुरायमस्मान्गृह्णातिक्षिप्रकारीजनार्दनः॥ सहितोधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच॥४॥ वयमेवहृषीकेशं निगृह्णीमबलादिव॥ प्रसह्यपुरुषव्याघ्रमिंद्रोवैरोचनिंयथा॥५॥ श्रुत्वागृहीतंवार्ष्णेयंपांडवाहतचेतसः॥ निरुत्साहाभविष्यंतिभग्नदंष्ट्राइवोरगाः॥६॥

॥४८॥४९॥ मागमत्मागच्छतु ॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२९॥ ॥७॥ तत्त्विति॥१॥२॥३॥४॥ वैरोचनिंबलिं ॥५॥६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥ केशवंबध्वारिपून्योत्स्यामहेइत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ कर्मदूतनिग्रहाख्यं ॥१४॥विकुर्वतेविकारंकलहाख्यंकुर्वते॥१५॥१६॥१७॥१८॥ अशक्यंनचकर्तुंशक्यं ॥१९॥

अयंह्येषांमहाबाहुःसर्वेषांशर्मवर्मच ॥ अस्मिन्गृहीतेवरदेऋषभेसर्वसात्वतां ॥ ७ ॥ निरुद्यमाभविष्यंतिपांडवाःसोमकैःसह ॥ तस्माद्वयमिहैवैनंकेशवंक्षि

 प्रकारिणं ॥ ८ ॥ क्रोशतोधृतराष्ट्रस्यबध्वायोत्स्यामहेरिपून् ॥ तेषांपापमभिप्रायंपापानांदुष्टचेतसां ॥ ९ ॥ इंगितज्ञःकविःक्षिप्रमन्वबुध्यतसात्यकिः ॥ तदर्थम

भिनिष्क्रम्यहार्दिक्येनसहास्थितः ॥१०॥ अब्रवीत्कृतवर्माणंक्षिप्रंयोजयवाहिनीं॥ व्यूढानीकःसभाद्वारमुपतिष्ठस्वदंशितः॥११॥यावदाख्याम्यहंचैतत्कृष्णा याक्लिष्टकारिणे ॥ सप्रविश्यसभांवीरःसिंहोगिरिगुहामिव ॥ १२ ॥ आचष्टतमभिप्रायंकेशवायमहात्मने ॥ धृतराष्ट्रंततश्चैवविदुरंचान्वभाषत ॥ १३ ॥ तेषामे तमभिप्रायमाचचक्षेस्मयन्निव ॥ धर्मादर्थाच्चकामाच्चकर्मसाधुविगर्हितं ॥ १४ ॥ मंदाःकर्तुमिहेच्छंतिनचावाप्यंकथंचन ॥ पुराविकुर्वतेमूढाःपापात्मानःस मागताः ॥ १५ ॥ धर्षिताःकाममन्युभ्यांक्रोधलोभवशानुगाः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षंजिघृक्षंत्यल्पचेतसः ॥ १६ ॥ पटेनाग्निंप्रज्वलितंयथाबालायथाजडाः ॥ सा त्यकेस्तद्वचःश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिवान् ॥ १७ ॥ धृतराष्ट्रंमहाबाहुमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ राजन्परीतकालास्तेपुत्राःसर्वेपरंतप ॥ १८ ॥ अशक्यमयशस्यंचकर्तुं कर्मसमुद्यताः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षमभिभूयप्रसह्यच ॥ १९ ॥ निग्रहीतुंकिलेच्छंतिसहितावासवानुजं ॥ इमंपुरुषशार्दूलमप्रधृष्यंदुरासदं ॥ २० ॥ आसाद्यन भविष्यंतिपतंगाइवपावकं ॥ अयमिच्छन्हितान्सर्वान्युध्यमानान्जनार्दनः ॥ २१ ॥ सिंहोनागानिवक्रुद्धोगमयेद्यमसादनं ॥ नत्वयंनिंदितंकर्मकुर्यात्पापं कथंचन ॥ २२ ॥ नचधर्मादपक्रामेदच्युतःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणैवमुक्तेतुकेशवोवाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसुहृदांशृण्वतांमिथः ॥ राजन्नेतेय दिक्रुद्धामांनिगृह्णीयुरोजसा ॥ २४ ॥ एतेवामामहंवैनाननुजानीहिपार्थिव ॥ एतान्हिसर्वान्संरब्धान्नियंतुमहमुत्सहे ॥ २५ ॥ नत्वहंनिंदितंकर्मकुर्यांपापंकथंच न ॥ पांडवार्थेहिलुभ्यंतःस्वार्थान्हास्यंतितेसुताः ॥ २६ ॥ एतेचेदेवमिच्छंतिकृतकार्योयुधिष्ठिरः ॥ अद्यैवत्वहमेनांश्चयेचैनाननुभारत ॥ २७ ॥ निगृह्यराज न्पार्थेभ्योदद्यांकिंदुष्कृतंभवेत् ॥ इदंतुनप्रवर्तेयंनिंदितंकर्मभारत ॥ २८ ॥ सन्निधौतेमहाराजक्रोधजंपापबुद्धिजं ॥ एषदुर्योधनोराजन्यथेच्छतितथास्तुतत् ॥ २९ ॥ अहंतुसर्वांस्तनयाननुजानामितेनृप ॥ एतच्छ्रुत्वातुविदुरंधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ क्षिप्रमानयतंपापंराज्यलुब्धंसुयोधनं ॥ ३० ॥

वासवानुजंविष्णुंत्रिविक्रममित्यर्थः ॥२०॥ नभविष्यंतिमरिष्यंति ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ पांडवार्थेपांडवधने लुभ्यंतःलोभंकुर्वंतः ॥२६ ॥ २७ ॥ इदंतुकर्मकर्तुमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंथानंअवतारयितुंसत्पथेनिवेशयितुं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निर्मोचनेनगरविशेषे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥४८॥

सहमित्रंसहामात्यंससोदर्यंसहानुगं॥ शक्नुयांयदिपंथानमवतारयितुंपुनः॥ ३१ ॥ ततोदुर्योधनंक्षत्तापुनःप्रावेशयत्सभां ॥ अकामंभ्रातृभिःसार्धंराजभिः
परिवारितं॥ ३२ ॥ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराजभिश्चापिसंवृतं ॥ ३३ ॥ नृशंसपापभूयिष्ठक्षुद्रकर्मसहायवान्॥ पापैः
सहायैःसंहत्यपापंकर्मचिकीर्षसि॥ ३४ ॥ अशक्यमयशस्यंचसद्भिश्चापिविगर्हितं॥ यथात्वादृशकोमूढोव्यवस्येत्कुलपांसनः॥ ३५ ॥ त्वमिमंपुंडरीकाक्षम
प्रधृष्यंदुरासदं॥ पापैःसहायैःसंहत्यनिग्रहीतुंकिलेच्छसि॥ ३६ ॥ योनशक्योबलात्कर्तुंदेवैरपिसवासवैः॥ तंत्वंप्रार्थयसेमंदबालश्चंद्रमसंयथा॥ ३७॥ देवैर्म
नुष्यैर्गंधर्वैरसुरैरुरगैश्चयः ॥ नसोढुंसमरेशक्यस्तंनबुध्यसिकेशवं ॥ ३८ ॥ दुर्ग्राह्यःपाणिनावायुर्दुस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीमूर्ध्नादुर्ग्राह्यःकेश
वोबलात्॥ ३९ ॥ इत्युक्तेधृतराष्ट्रेणक्षत्तापिविदुरोब्रवीत्॥ दुर्योधनमभिप्रेत्यधार्तराष्ट्रममर्षणं॥ ४०॥ विदुरउवाच दुर्योधननिबोधेदंवचनंममसांप्र
तं॥ सौभद्वारेवानरेंद्रोद्विविदोनामनामतः॥ शिलावर्षेणमहताछादयामासकेशवं॥ ४१ ॥ ग्रहीतुकामोविक्रम्यसर्वयत्नेनमाधवं ॥ ग्रहीतुंनाशकच्चैनंतंत्वंप्रा
र्थयसेबलात्॥ ४२ ॥ प्राग्ज्योतिषगतंशौरिंनरकःसहदानवैः॥ ग्रहीतुंनाशकत्तत्रतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४३ ॥ अनेकयुगवर्षायुर्निहत्यनरकंमृधे॥ नीत्वाक
न्यासहस्राणिउपयेमेयथाविधि॥ ४४ ॥ निर्मोचनेषट्सहस्राःपाशैर्बद्धामहासुराः॥ ग्रहीतुंनाशकंश्चैनंतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४५॥ अनेनहिहताबाल्येपूतना
शकुनीतथा॥ गोवर्धनोधारितश्चगवार्थेभरतर्षभ॥ ४६॥ अरिष्टोधेनुकश्चैवचाणूरश्चमहाबलः ॥ अश्वराजश्चनिहतःकंसश्चारिष्टमाचरन्॥ ४७॥ जरासंध
श्चवक्रश्चशिशुपालश्चवीर्यवान्॥ बाणश्चनिहतःसंख्येराजानश्चनिषूदिताः ॥ ४८॥ वरुणोनिर्जितोराजापावकश्चामितौजसा॥ पारिजातंचहरताजितःसा
क्षाच्छचीपतिः॥ ४९ ॥ एकार्णवेचस्वपतानिहतौमधुकैटभौ ॥ जन्मांतरमुपागम्यहयग्रीवस्तथाहतः ॥ ५० ॥ अयंकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ यद्यदि
च्छेदयंशौरिस्तत्तत्कुर्यादयत्नतः ॥ ५१ ॥ तंनबुध्यसिगोविंदंघोरविक्रममच्युतं॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतेजोराशिमनिंदितं॥ ५२॥ प्रधर्षयन्महाबाहुंकृष्णम
क्लिष्टकारिणं॥ पतंगोग्निमिवासाद्यसामात्योनभविष्यसि॥ ५३॥ इतिश्रीम०उद्यो०भग० विदुरवाक्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३०॥ ॥ ६॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३०॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विदुरेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११॥१२॥१३॥ महामतिंधृतराष्ट्रं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ अदृश्यमाने इतरैरितिशेषः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

वैशंपायनउवाच विदुरेणैवमुक्तस्तुकेशवःशत्रुपूगहा ॥ दुर्योधनंधार्तराष्ट्रमभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ १ ॥ एकोहमितियन्मोहान्मन्यसेमांसुयोधन ॥ परिभूयसु
दुर्बुद्धेग्रहीतुंमांचिकीर्षसि ॥ २ ॥ इहैवपांडवाःसर्वेतथैवांधकवृष्णयः ॥ इहादित्याश्चरुद्राश्चवसवश्चमहर्षिभिः ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वाजहासोच्चैःकेशवःपरवीरहा ॥
तस्यसंस्मयतःशौरेर्विद्युद्रूपामहात्मनः ॥ ४ ॥ अंगुष्ठमात्रास्त्रिदशामुमुचुःपावकार्चिषः ॥ अस्यब्रह्माललाटस्थोरुद्रोवक्षसिचाभवत् ॥ ५ ॥ लोकपालाभुजेष्वा
सन्नग्निरास्यादजायत ॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चवसवोथाश्विनावपि ॥६॥ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवास्तथैवच ॥ बभूवुश्चैकरूपाणियक्षगंधर्वरक्षसां ॥७॥ प्रा
दुरास्तांतथादोर्भ्यांसंकर्षणधनंजयौ ॥ दक्षिणेथार्जुनोधन्वीहलीरामश्चसव्यतः ॥ ८ ॥ भीमोयुधिष्ठिरश्चैवमाद्रीपुत्रौचपृष्ठतः ॥ अंधकावृष्णयश्चैवप्रद्युम्नप्रमु
खास्ततः ॥ ९ ॥ अग्रेबभूवुःकृष्णस्यसमुद्यतमहायुधाः ॥ शंखचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलांगलनंदकाः ॥ १० ॥ अदृश्यंतोद्यतान्येवसर्वप्रहरणानिच ॥ नानाबाहुषु
कृष्णस्यदीप्यमानानिसर्वशः ॥ ११ ॥ नेत्राभ्यांनस्ततश्चैवश्रोत्राभ्यांचसमंततः ॥ प्रादुरासन्महारौद्राःसधूमाःपावकार्चिषः ॥ १२ ॥ रोमकूपेषुचतथासूर्य
स्येवमरीचयः ॥ तंदृष्ट्वाघोरमात्मानंकेशवस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ न्यमीलयंतनेत्राणिराजानस्त्रस्तचेतसः ॥ ऋतेद्रोणंचभीष्मंचविदुरंचमहामतिं ॥ १४ ॥ सं
जयंचमहाभागमृषींश्चैवतपोधनान् ॥ प्रादात्तेषांसभगवान्दिव्यंचक्षुर्जनार्दनः ॥ १५ ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंमाधवस्यसभातले ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवर्षंप
पातच ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच त्वमेवपुंडरीकाक्षसर्वस्यजगतोहितः ॥ तस्मात्त्वंयादवश्रेष्ठप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ भगवन्ममनेत्राणामंतर्धानंवृणे
पुनः ॥ भवंतंद्रष्टुमिच्छामिनान्यंद्रष्टुमिहोत्सहे ॥ १८ ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अदृश्यमानेनेत्रेद्वेभवेतांकुरुनंदन ॥ १९ ॥ तत्राद्भुतंमहाराजधृ
तराष्ट्रश्चचक्षुषी ॥ लब्धवान्वासुदेवाच्चविश्वरूपदिदृक्षया ॥ २० ॥ लब्धचक्षुषमासीनंधृतराष्ट्रंनराधिपाः ॥ विस्मिताऋषिभिःसार्धंतुष्टुवुर्मधुसूदनं ॥ २१ ॥ च
चालचमहीकृत्स्नासागरश्चापिचुक्षुभे ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःपार्थिवाभरतर्षभ ॥ २२ ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःसंजहारवपुःस्वकं ॥ तांदिव्यामद्भुतांचित्रामृद्धिमत्ता
मरिंदमः ॥ २३ ॥ ततःसात्यकिमादायपाणौहार्दिक्यमेवच ॥ ऋषिभिस्तैरनुज्ञातोनिर्ययौमधुसूदनः ॥ २४ ॥ ऋषयोंतर्हिताजग्मुस्ततस्तेनारदादयः ॥ तस्मि
न्कोलाहलेवृत्तेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५ ॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यकौरवाःसहराजभिः ॥ अनुजग्मुर्नरव्याघ्रंदेवाइवशतक्रतुं ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥२८ ॥ वरूथिनारथगुप्तिमता ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मंदोदुर्योधनः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ किंकिणीकंक्षुद्रघंटिकाजालंतद्वताकिंकिणीकिना

अचिंतयन्नमेयात्मासर्वंतद्राजमंडलं॥ निश्चक्रामततःशौरिःसधूमइवपावकः॥ २७॥ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना॥हेमजालविचित्रेणलघुनामेघ
नादिना॥ २८॥ सूपस्करेणशुभ्रेणवैयाघ्रेणवरूथिना॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनप्रत्यदृश्यतदारुकः॥ २९॥तथैवरथमास्थायकृतवर्मामहारथः॥ वृष्णीनांसंमतोवी
रोहार्दिक्यःसमदृश्यत॥ ३०॥ उपस्थितरथंशौरिंप्रयास्यंतमरिंदमं॥ धृतराष्ट्रोमहाराजःपुनरेवाभ्यभाषत॥ ३१॥ यावद्बलंमेपुत्रेषुपश्यतस्तेजनार्दन॥ प्रत्यक्षं
तेनतेकिंचित्परोक्षंशत्रुकर्शन॥ ३२॥ कुरूणांशममिच्छंतंयतमानंचकेशव॥ विदित्वैतामवस्थांमेनाभिशंकितुमर्हसि॥ ३३॥ नमेपापोस्त्यभिप्रायःपांड
वान्प्रतिकेशव॥ ज्ञातमेवहितंवाक्यंयन्मयोक्तःसुयोधनः॥ ३४॥ जानंतिकुरवःसर्वेराजानश्चैवपार्थिवाः॥ शमेप्रयतमानंमांसर्वयत्नेनमाधव॥ ३५॥ वैशं
पायनउवाच ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः॥ द्रोणंपितामहंभीष्मंक्षत्तारंबाह्लिकंकृपं॥ ३६॥ प्रत्यक्षमेतद्भवतांयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥ यथाचाशिष्टवन्मं
दोरोषादद्यसमुत्थितः॥ ३७॥ वदत्यनीशमात्मानंधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ आपृच्छेभवतःसर्वान्गमिष्यामियुधिष्ठिरं॥ ३८॥ आमंत्र्यप्रस्थितंशौरिंरथस्थंपुरु
षर्षभ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाःप्रवीराभरतर्षभाः॥ ३९॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्ताधृतराष्ट्रोथबाह्लिकः॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहारथः॥ ४०॥ ततो
रथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना॥ कुरूणांपश्यतांद्रष्टुंस्वसारंसपितुर्ययौ॥ ४१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविश्वरूपदर्शनेएकत्रिंश
दधिकशततमोऽध्यायः॥ १३१॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच प्रविश्याथगृहंतस्याश्चरणावभिवाद्यच॥ आचख्यौतत्समासेनयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥ १॥
वासुदेवउवाच उक्तंबहुविधंवाक्यंग्रहणीयंसहेतुकं॥ ऋषिभिश्चैवचमयानचासौतद्गृहीतवान्॥ २॥ कालपक्वमिदंसर्वंसुयोधनवशानुगं॥ आपृच्छेभव
तींशीघ्रंप्रयास्येपांडवान्प्रति॥ ३॥ किंवाच्याःपांडवेयास्तेभवत्यावचनान्मया॥ तद्ब्रूहित्वंमहाप्राज्ञेशुश्रूषेवचनंतव॥ ४॥ कुंत्युवाच ब्रूयाःकेशवराजा
नंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः॥ ५॥ श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः॥ अनुवाकहताबुद्धिर्धर्ममेवैकमीक्षते॥ ६॥

॥ ४१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३१॥ ॥७॥ प्रविश्येति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ भूयान्पृथ्वीपालनजोधर्मः॥ ५॥
श्रोत्रियस्यवेदाध्यायिनः मंदकस्यअर्थज्ञानशून्यस्य अनुवाकेनअत्यंतंवेदाक्षराद्यभ्याहतानष्टा॥ ६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दंडनीतिःस्वामिनाप्रयुक्तेतिसंबंधः धर्मेभ्यःधर्मार्थेनियच्छतिनिर्बंधंकरोतिदंडनीतिरेव ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजाधर्मंअधर्मंवाप्रवर्तयन्कृतत्रेतादियुगरूपस्यकालस्यकारणं एवंचसर्वस्मिन्नपिकालेधर्मादितारतम्यायुगचतुष्टयमस्तीतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जगतःदोषेणसचराजास्पृश्यते ॥ २० ॥ २१ ॥ फलंनलब्धवान्प्राप्तवान् असीति

॥१२७॥ अंगावेक्षस्वधर्मंत्वंयथास्रष्टःस्वयंभुवा ॥ बाहुभ्यांक्षत्रियाःस्रष्टाबाहुवीर्योपजीविनः ॥ ७ ॥ क्रूरायकर्मणेनित्यंप्रजानांपरिपालने ॥ शृणुचात्रोपमामेकांया ५
वृद्धेभ्यःश्रुतामया ॥ ८ ॥ मुचुकुंदस्यराजर्षेरददत्पृथिवीमिमां ॥ पुरावैश्रवणःप्रीतोनचासौतद्गृहीतवान् ॥ ९ ॥ बाहुवीर्यार्जितंराज्यमश्नीयामितिकामये ॥ त
तोवैश्रवणःप्रीतोविस्मितःसमपद्यत ॥ १० ॥ मुचुकुंदस्ततोराजासोन्वशासद्वसुंधरां ॥ बाहुवीर्यार्जितांसम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ११ ॥ यंहिधर्मंचरंतीहप्रजारा
ज्ञासुरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाविंदेतभारत ॥ १२ ॥ राजाचरतिचेद्धर्मंदेवत्वायैवकल्पते ॥ सचेदधर्मंचरतिनरकायैवगच्छति ॥ १३ ॥ दंडनीतिश्वध
र्मेभ्यश्चातुर्वर्ण्यंनियच्छति ॥ प्रयुक्तास्वामिनासम्यगधर्मेभ्यश्चयच्छति ॥ १४ ॥ दंडनीत्यांयदाराजासम्यक्कार्त्स्न्येनवर्तते ॥ तदाकृतयुगंनामकालःश्रेष्ठःप्र
वर्तते ॥ १५ ॥ कालोवाकारणंराज्ञोराजावाकालकारणं ॥ इतितेसंशयोमाभूद्राजाकालस्यकारणं ॥ १६ ॥ राजाकृतयुगस्रष्टात्रेतायाद्वापरस्यच ॥ युगस्यच
चतुर्थस्यराजाभवतिकारणं ॥ १७ ॥ कृतस्यकरणाद्राजास्वर्गमत्यंतमश्नुते ॥ त्रेतायाःकरणाद्राजास्वर्गंनात्यंतमश्नुते ॥ १८ ॥ प्रवर्तनाद्वापरस्ययथाभागमु
पाश्नुते ॥ कलेःप्रवर्तनाद्राजापापमत्यंतमश्नुते ॥ १९ ॥ ततोवसतिदुष्कर्मानरकेशाश्वतीःसमाः ॥ राजदोषेणहिजगत्स्पृश्यतेजगतःसच ॥ २० ॥ राजधर्मा
नवेक्षस्वपितृपैतामहोचितान् ॥ नैतद्राजर्षिवृत्तंहियत्रत्वंस्थातुमिच्छसि ॥ २१ ॥ नहिवैक्लव्यसंसृष्टआनृशंस्यव्यवस्थितः ॥ प्रजापालनसंभूतंफलंकिंचनल
ब्धवान् ॥ २२ ॥ नह्येतामाशिषंपांडुर्नचाहंनपितामहः ॥ प्रयुक्तवंतःपूर्वंतेययाचरसिमेधया ॥ २३ ॥ यज्ञोदानंतपःशौर्यंप्रज्ञासंतानमेवच ॥ माहात्म्यंबलमो
जश्चनित्यमाशंसितंमया ॥ २४ ॥ नित्यंस्वाहास्वधानित्यंदद्युर्मानुषदेवताः ॥ दीर्घमायुर्धनंपुत्रान्सम्यगाराधिताःशुभाः ॥ २५ ॥ पुत्रेष्वाशासतेनित्यंपितरोदै
वतानिच ॥ दानमध्ययनंयज्ञःप्रजानांपरिपालनं ॥ २६ ॥ एतद्धर्ममधर्मंवाजन्मनैवाभ्यजायथाः ॥ तेतुवैद्याःकुलेजाताअवृत्त्यातातपीडिताः ॥ २७ ॥ ॥१२७॥

शेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ नित्यमिति मानुषाश्चदेवताश्चसम्यगाराधिताःसत्यःइहलोकेआयुरादीनिपरलोकसाधनानिस्वधादीनिसत्कर्माणिचदद्युः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतन्मद्वाक्यंधर्मंधर्मयुक्तंअधर्मंवा जन्मनैवस्वभावतएवअभ्यजायथाःअभिजानीषेहेकृष्ण तेतुपांडवास्तुवैद्याःविद्यावंतः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दानपतिंपालनाधिकारिणं देङ्पालनेअस्यरूपं ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥७॥अत्रेति ॥१॥ततःमदुक्तात्श्रेयःप्रशस्ततरं भूयोधिकतरंमन्युमतीदैन्यवती विभावरीकुपिता विभावरीरजन्यांचवक्रयोषितीतिविश्वः ॥२॥३॥ राजन्यामूर्धाभिषिक्ता मूर्द्धाभिषिक्तोराजन्यइत्यमरः जगर्हेनिंदितवती

यत्रदानपतिंशूरंक्षुधिताःपृथिवीचराः॥ प्राप्यतुष्टाःप्रतिष्ठंतेधर्मःकोभ्यधिकस्ततः ॥ २८॥ दानेनान्यंबलेनान्यंतथासूनृतयापरं॥ सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्राज्यं प्राप्येहधार्मिकः॥ २९॥ब्राह्मणःप्रचरेद्भैक्षंक्षत्रियःपरिपालयेत्॥ वैश्योधनार्जनंकुर्याच्छूद्रःपरिचरेच्चतान्॥३०॥भैक्षंविप्रतिषिद्धंतेकृषिर्नैवोपपद्यते॥ क्षत्रियोसिक्षतात्त्राताबाहुवीर्योपजीविता॥ ३१ ॥ पित्र्यमंशंमहाबाहोनिमग्नंपुनरुद्धर॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनाथनयेनवा ॥ ३२॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंदीनबांधवा ॥ परपिंडमुदीक्षेवैत्वांसूत्वामित्रनंदन ॥ ३३ ॥ युद्ध्यस्वराजधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान्॥ मागमःक्षीणपुण्यस्त्वंसानुजःपापिकांगतिं ॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीवाक्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३२॥ ॥७॥ कुंत्युवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥विदुलायाश्चसंवादंपुत्रस्यचपरंतप॥ १ ॥ ततःश्रेयश्चभूयश्चयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ यशस्विनीमन्युमतीकुलेजाताविभावरी ॥ २॥ क्षत्रधर्मरतादांताविदुलादीर्घदर्शिनी ॥ विश्रुताराजसंसत्सुश्रुतवाक्याबहुश्रुता ॥ ३॥ विदुलानामराजन्याजगर्हेपुत्रमौरसं॥ निर्जितंसिंधुराजेनशयानंदीनचेतसं ॥ ४॥ विदुलोवाच अनंदनमयाजातद्विषतांहर्षवर्धन ॥ नमयात्वंनपित्राचजातःक्वाभ्यागतोह्यसि॥ ५॥ निर्मन्युश्चाप्यसंख्येयःपुरुषःक्लीबसाधनः॥ यावज्जीवंनिराशोसिकल्याणायधुरंवह॥ ६॥ मात्मानमवमन्यस्वमैनमल्पेनबीभरः॥ मनःकृत्वासुकल्याणंमाभैस्त्वंप्रतिसंहर॥ ७॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमाशेष्वेवंपराजित॥ अमित्रान्नंदयन्सर्वान्निर्मानोबंधुशोकदः॥८॥ सुपूरावैकुनदिकासुपूरोमुषिकांजलिः॥ सुसंतोषःकापुरुषस्वल्पकेनैवतुष्यति॥९॥ अप्यहेरारुजन्दंष्ट्रामाश्वेवनिधनंव्रज॥ अपिवासंशयंप्राप्यजीवितेपिपराक्रमेः॥ १० ॥ अप्यरेःश्येनवच्छिद्रंपश्येस्त्वंविपरिक्रमन्॥ विवदन्वाथवातूष्णींव्योम्नीवापरिशंकितः ॥ ११ ॥ त्वमेवंप्रेतवच्छेषेकस्माद्वज्रहतोयथा॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमास्वाप्सीःशत्रुनिर्जितः॥ १२॥

॥ ४ ॥ अनंदनकुपुत्र कुत्सार्थेऽत्रनञ् ॥ ५ ॥ असंख्येयःअगणनीयःतुच्छत्वात् क्लीबंनिर्वीर्यंसाधनंबाह्वादिकंयस्यसतथा ॥ ६ ॥ माबीभरःमापालय प्रतिसंहर भयमितिशेषः ॥ ७ ॥ माशेष्वनिरुद्योगोमाभूः ॥८॥९॥ पराक्रमेःपराक्रमंकुरु ॥१०॥ विवदन्शत्रुजयार्थंअनेकान्पक्षानुद्भावयन्वातूष्णींभूतोऽरेश्छिद्रंपश्येः यथाव्योम्निअपरिशंकितःशत्रोराधिक्याद्भयमपश्यन्श्येनस्तद्वत् ॥ ११ ॥ १२ ॥

विश्रूयस्वख्यातोभव मामध्यइति सामभेदौजघन्यमध्यमौ दानमधमोनीचउपायः दंडस्तूत्तमः तत्राद्यत्रयकर्तामाभूःकिंतुगर्जितोदंडयितैवभवेत्यर्थः ऊर्जितइतिवापाठः ॥ १३ ॥ तिंदुकस्यअलातंयथादिक्षुस्फुलिंगान्विक्षिपतिज्वलतितद्वत्ज्वलदीप्यस्व परंतुतुषाग्निवदनर्चिर्माधूमायस्व काकरंखाजिजीविषुरितिपाठांतरेकाकरंखाः काकरमध्यगारंमारखाःमानाशय खैतुस्थैर्येखदनहिंसयोरितिखायतेरिदंरूपं काकरंखइतिपाठे काकवत्रंखतिपलायतेवाकाकरंखःरखिगताविल्यस्यरूपं ॥१४॥ माजनिमाउत्पद्यतां खरःकर्कशः खरीतिपाठेखरत्ववानितिसएवार्थः मृदुर्दयालुः ॥१५॥ आजिंसंग्रामं स्त्वाऽभिसृत्य मानुष्यकंमनुष्यस्योचितं ॥१६॥ प्राणानांप्राणाःबलंतत्साध्यानांकार्याणां आनंतर्यंअविच्छेदेनकार्यधारामारभतेत्यर्थः नधनायतेधनंआत्मनोनेच्छति तृष्णांत्यजतीत्यर्थः ॥१७॥ ध्रुवांगतिमरणं अप्रतइत्यु

मास्तंगमस्त्वंकृपणोविश्रूयस्वस्वकर्मणा॥ मामध्येमाजघन्येत्वंमाधोभूस्तिष्ठगर्जितः ॥ १३॥ अलातंतिंदुकस्येवमुहूर्तमपिहिज्वल॥ मातुषाग्निरिवानर्चिर्धूमायस्वजिजीविषुः॥ १४॥ मुहूर्तंज्वलितंश्रेयोनचधूमायितंचिरं॥ माहस्मकस्यचिद्गेहेजनिराज्ञःखरोमृदुः॥१५॥ कृत्वामानुष्यकंकर्मसृत्वाजिंयावदुत्तमं॥ धर्मस्यानृण्यमाप्नोतिनचात्मानंविगर्हते॥ १६॥ अलब्ध्वायदिवालब्ध्वानानुशोचतिपंडितः॥ आनंतर्यंचारभतेनप्राणानांधनायते॥ १७॥ उद्भावयस्ववीर्यंवातांवागच्छध्रुवांगतिं॥ धर्मपुत्राग्रतःकृत्वाकिंनिमित्तंहिजीवसि॥ १८॥ इष्टापूर्तंहितेक्लीबकीर्तिश्चसकलाहता॥ विच्छिन्नंभोगमूलंतेकिंनिमित्तंहिजीवसि॥ १९॥ शत्रुर्निमज्जताग्राह्योजंघायांप्रपतिष्यता॥ विपरिच्छिन्नमूलोपिनविषीदेत्कथंचन॥ २०॥ उद्यम्यधुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतंस्मरन्॥ कुरुसत्वंचमानंचविद्धिपौरुषमात्मनः॥ २१॥ उद्भावयकुलंमग्नंत्वत्कृतेस्वयमेवहि॥ यस्यवृत्तंनजल्पंतिमानवामहदद्भुतं॥ २२॥ राशिवर्धनमात्रंसनैवस्त्रीनपुनःपुमान्॥ दानेतपसिसत्येचयस्यनोच्चरितंयशः॥ २३॥ विद्यायामर्थलाभेवामातुरुच्चारएवसः॥ श्रुतेनतपसावापिश्रियावाविक्रमेणवा॥ २४॥ जनान्योभिभवत्यन्यान्कर्मणाहिसवैपुमान्॥ नत्वेवजाल्मींकापालींवृत्तिमेषितुमर्हसि॥ २५॥ नृशंस्यामयशस्यांचदुःखांकापुरुषोचितां॥ यमेनमभिनंदेयुरमित्राःपुरुषंकृशं॥ २६॥ लोकस्यसमवज्ञातंनिहीनासनवाससं॥ अहोलाभकरंहीनमल्पजीवनमल्पकं॥ २७॥

पहासः पृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः ॥१८॥ भोगमूलंराज्यंधनंवा॥१९॥ निमज्जताप्रपतिष्यताचशत्रुर्जंघायांग्राह्यः तेनैवसहनिमज्जेत्पतेद्वेत्यर्थः नविषीदेत्निरुद्यमोनभवेत्॥२०॥ उद्यम्यउद्यमंकृत्वा धुरंभारमुत्कर्षेत्उद्यच्छेत् आजानेयाःजात्यश्वाःतेषांकृतंकर्मयुद्धेऽनवसादरूपंस्मरन् विद्धिप्राप्नुहि ॥ २१ ॥ त्वत्कृतेमग्नमितिसंबंधः ॥ २२ ॥ राशिवर्धनःसंख्यापूरकोनतुप्रयोजनांतरार्हः ॥२३॥ मातुःउच्चारोविष्ठा ॥२४॥ कापालींवृत्तिंभिक्षाचर्यां॥२५॥ यंएनंअमित्राअभिनंदेयुःतंबंधुंबांधवःआसाद्यनसुखमेधतइतितृतीयश्लोकेनसंबंधः॥२६॥ अहोलाभकरंअल्पेपिलाभेअहोलाभोजातइतिविस्मयंकुर्वाणं ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अवृत्त्याजीवनोपायाभावेनविपत्स्यामःमरिष्यामः ॥ २८ ॥ अवल्गुअमंगलं अकर्मैतिवापाठः तत्कारिणंनिश्चेष्टं कुलंज्ञातयः वंशःसोमसूर्यादिमूलोत्पत्तिस्थानं ॥ २९ ॥ संजयेतितस्यनाम ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुक्रोशोदया ॥ ३३॥ अनुत्थानंशत्रुंप्रत्यनवस्थानंभयंचतेउभेचश्रियंहतइतिपूर्वेणसंबंधः निरीहोनिश्चेष्टोनाश्नुतेमहत्पदमितिशेषः निकृतिपापेभ्यःपराभवदोषेभ्यः ॥ ३४ ॥ स्वकंधना
दिकं परंविषहतेइतिपुरुषपदनिर्वचनंवर्णविकारादिनाज्ञेयं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दिष्टभावंमरणं प्रजासंततिः प्रियंपुत्रादि सुखंतत्परिष्वंगादिजोहर्षः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मामपश्यंत्यास्तेपृथिव्याकिमितिसंबंधः

नेदृशंबंधुमासाद्यबांधवःसुखमेधते ॥ अवृत्त्यैवविपत्स्यामोवयंराष्ट्रात्प्रवासिताः ॥ २८॥ सर्वकामरसैर्हीनाःस्थानभ्रष्टाअकिंचनाः ॥ अवल्गुकारिणंसत्सुकुल
वंशस्यनाशनं ॥ २९ ॥ कलिंपुत्रप्रवादेनसंजयत्वामजीजनं ॥ निरमर्षंनिरुत्साहंनिर्वीर्यमरिनंदनं ॥ ३० ॥ मास्मसीमंतिनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशं ॥ माधू
मायज्वलात्यंतमाक्रम्यजहिशात्रवान् ॥ ३१ ॥ ज्वलमूर्धन्यमित्राणांमुहूर्तमपिवाक्षणं ॥ एतावानेवपुरुषोयदमर्षीयदक्षमी ॥ ३२ ॥ क्षमावान्निरमर्षश्चनैव
स्त्रीनपुनःपुमान् ॥ संतोषोवैश्रियंहंतितथानुक्रोशएवच ॥ ३३ ॥ अनुत्थानभयेचोभेनिरीहोनाश्नुतेमहत् ॥ एभ्योनिकृतिपापेभ्यःप्रमुंचात्मानमात्मना ॥ ३४ ॥
आयसंहृदयंकृत्वामृगयस्वपुनःस्वकं ॥ परंविषहतेयस्मात्तस्मात्पुरुषउच्यते ॥ ३५ ॥ तमाहुर्व्यर्थनामानंस्त्रीवद्यइहजीवति ॥ शूरस्योर्जितसत्वस्यसिंहविक्रांत
चारिणः ॥ ३६ ॥ दिष्टभावंगतस्यापिविषयेमोदतेप्रजा ॥ यआत्मनःप्रियसुखेहित्वामृगयतेश्रियं ॥ ३७ ॥ अमात्यानामथोहर्षमादधात्यचिरेणसः ॥ ३८ ॥
पुत्रउवाच किंनुतेमामपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया ॥ किमाभरणकृत्यंतेकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ ३९ ॥ मातोवाच किमद्यकानांयेलोकाद्विषंतस्ता
नवाप्नुयुः ॥ येत्वादृतात्मनांलोकाःसुहृदस्तान्व्रजंतुनः ॥ ४० ॥ भृत्यैर्विहीयमानानांपरपिंडोपजीविनां ॥ कृपणानामसत्वानांमावृत्तिमनुवर्तिथाः ॥ ४१ ॥
अनुत्वांतातजीवंतुब्राह्मणाःसुहृदस्तथा ॥ पर्जन्यमिवभूतानिदेवाइवशतक्रतुं ॥ ४२ ॥ यमाजीवंतिपुरुषंसर्वभूतानिसंजय ॥ पक्वंद्रुममिवासाद्यतस्यजीवित
मर्थवत् ॥ ४३ ॥ यस्यशूरस्यविक्रांतैरेधंतेबांधवाःसुखं ॥ त्रिदशाइवशक्रस्यसाधुतस्येहजीवितं ॥ ४४ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्ययोऽभ्युज्जीवतिमानवः ॥ सलोके
लभतेकीर्तिंपरत्रचशुभांगतिं ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेत्रयस्त्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

॥ ३९ ॥ किमद्यंकिंभोक्तव्यमितियेचिंतयंतिनिर्धनास्तेषांकिमद्यकानां यद्वाकिमद्यत्वरयाश्वएवशत्रूनूजेष्यामइतिविलंबशीलानां हन्यमानस्येतिपाठेअनुद्रुतस्य अत्रहंतिर्गत्यर्थः अनाहतानामितिपाठे
शस्त्रैरक्षतानां अनादृतानामितिपाठेअलसानां निर्मन्युकानामित्यपिपाठः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥७॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सहायोपचितिंसहायसंपत्तिंकृत्वापिअपरेस्वकीयास्तवपौरुषमपश्यंतोयत्ननैष्फल्यादनुदुष्येयुः शत्रुपक्षंश्रयेयुरित्यर्थः ॥ ५ ॥ स्वीयानांसंग्रहेउपायमाह तैरिति तैःस्वीयैः संघातंऐक्यं व्यसनंपरस्य ॥ अयंतवशत्रुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मेमह्यंब्राह्मणोऽब्रवीदितिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्थाभिनिर्वृत्तौप्रयोजननिष्पत्तौ परेतत्संबंधिनः तेनार्थेनआप्यायिताभवंति तस्यतद्भाग्यादे

विदुलोवाच अथैतस्यामवस्थायांपौरुषंहातुमिच्छसि॥ निहीनसेवितंमार्गंगमिष्यस्यचिरादिव ॥ १ ॥ योहितेजोयथाशक्तिनदर्शयतिविक्रमात्॥ क्षत्रियोजीविताकांक्षीस्तेनइत्येवतंविदुः॥ २ ॥ अर्थवंत्युपपन्नानिवाक्यानिगुणवंतिच ॥ नैवसंप्राप्नुवंतित्वांमुमूर्षुमिवभेषजं॥ ३ ॥ संतिवैसिंधुराजस्यसंतुष्टानतथाजनाः॥ दौर्बल्यादासतेमूढाव्यसनौघप्रतीक्षिणः॥ ४ ॥ सहायोपचितिंकृत्वाव्यवसाय्यततस्ततः॥ अनुदुष्येयुरपरेपश्यंतस्तवपौरुषं॥५॥ तैःकृत्वासहसंघातंगिरिदुर्गालयंचर॥ कालेव्यसनमाकांक्षनैवायमजरामरः॥ ६ ॥ संजयोनामतश्चत्वंनचपश्यामितत्त्वयि ॥ अन्वर्थनामाभवमेपुत्रमाव्यर्थनामकः ॥ ॥ ७॥ सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञोबालंत्वांब्राह्मणोब्रवीत्॥ अयंप्राप्यमहत्कृच्छ्रंपुनर्वृद्धिंगमिष्यति ॥८॥ तस्यस्मरंतीवचनमाशंसेविजयंतव ॥ तस्मात्तातब्रवीमित्वांवक्ष्यामिचपुनःपुनः॥ ९ ॥ यस्यह्यर्थाभिनिर्वृत्तौभवंत्याप्यायिताःपरे ॥ तस्यार्थसिद्धिर्नियतानयेष्वर्थानुसारिणः॥ १० ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वापूर्वेषांममसंजय॥ एवंविद्वान्युद्धमनाभवमाप्रत्युपाहरः ॥ ११ ॥ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोब्रवीत्॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते ॥ १२ ॥ पतिपुत्रवधादेतत्परमंदुःखमब्रवीत् ॥ दारिद्र्यमितियत्प्रोक्तंपर्यायमरणंहितत्॥ १३॥ अहंमहाकुलेजाताह्रदाद्ध्रदमिवागता॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता ॥१४॥ महार्हमाल्याभरणांसुमृष्टांबरवाससं॥ पुराहृष्टःसुहृद्वर्गोमामपश्यत्सुदुर्गतां॥१५॥ यदामांचैवभार्यांचद्रष्टासिभृशदुर्बलां॥ नतदाजीवितेनार्थोभवितातवसंजय॥१६॥ दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यर्त्विक्पुरोहितान्॥ अवृत्त्यास्मान्प्रजहतोदृष्ट्वाकिंजीवितेनते॥१७॥ यदिकृत्यंनपश्यामितवाद्याहंयथापुरा॥ श्लाघनीयंयशस्यंचकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ १८ ॥ नेतिचेद्ब्राह्मणंब्रूयांदीर्यतेहृदयंमम ॥ नह्यहंनचमेभर्तानेतिब्राह्मणमुक्तवान्॥१९॥ वयमाश्रयणीयाःस्मनश्रोतारःपरस्यच॥ सान्यमासाद्यजीवंतीपरित्यक्ष्यामिजीवितं॥ २० ॥ अपारेभवनःपारमप्लवेभवनःप्लवः॥ कुरुष्वस्थानमस्थानेमृतान्संजीवयस्वनः॥२१॥

वार्थसिद्धिः नयेषुनीतिमार्गेषु ॥ १० ॥ पूर्वेषांममचयुद्धेसमृद्धिरसमृद्धिर्वाऽवश्यंभाविनीत्येवंविद्वान्युद्धमनाभवलाभालाभौसमौकृत्वायुध्यस्वेतिभावः माप्रत्युपाहरः प्रत्युपहारंयुद्धोपसंहारंमाकार्षीरित्यर्थः ॥ ११ ॥ अयुध्यतोदरिद्रत्वंस्यात्तच्चानिष्टमित्याह नातइति ॥ १२ ॥ पर्यायमरणंदारिद्र्यं नामांतरेणमरणमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अस्मान्प्रजहतःअस्मत्त्यागंकुर्वतः ॥ १७ ॥ कृत्यंकर्तव्यंपराक्रमं ॥ १८ ॥ १९ ॥ श्रोतारःपराज्ञायाः पाठांतरेश्रेतारआश्रयितारः ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शक्याः जेतुमितिशेषः सह्याइतिपाठेसहनीयाः ॥ २२ ॥ निर्विण्णात्माविरक्तचित्तः यतोहतमनानष्टसंकल्पः विश्रुतिंख्यातिं ॥ २३ ॥ यहंसोमपात्रं प्रग्रहमितिपाठेनियमनंनियंतृत्वमित्यर्थः प्रग्रहश्च्वतु लासूत्रेवंध्यांनियमनेभुजेइतिविश्वः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कापुरुषाः जनाःरणेआत्मानंदेहंत्यक्त्वारणेदक्षंशूरंसमृद्धिभिस्तर्पयंतिस्मेतिसंबंधः ॥ २७ ॥ उग्रविभ्रंशंमहाप्रपातंजीवितस्यसंशयोमरणं लब्ध स्यजितस्य शेषंपुनःस्वल्पेनविभवेनावस्थापनं ॥ २८ ॥ रुद्धंयस्तंमत्वाएकायनंस्वर्गराज्ययोर्मध्येएकंमार्गंपतगच्छ ॥ २९ ॥ मात्वेति शत्रूणांभयवर्द्धनंभयच्छेदनं अनुपत्वात् सुकृपणंदीनं त्वात्वां मादृशं

सर्वेतेशत्रवःशक्यानचेज्जीवितुमर्हसि॥ अथचेदीदृशींवृत्तिंक्लीबामभ्युपपद्यसे॥ २२ ॥ निर्विण्णात्माहतमनामुंचैतांपापजीविकां ॥ एकशत्रुवधेनैवशूरोग च्छतिविश्रुतिं॥ २३॥ इंद्रोवृत्रवधेनैवमहेंद्रःसमपद्यत ॥ माहेंद्रंचग्रहंलेभेलोकानांचेश्वरोभवत् ॥ २४॥ नामविश्राव्यवैसंख्येशत्रूनाहूयदंशितान्॥ सेनाग्रं चापिविद्राव्यहत्वावापुरुषंवरं॥ २५॥ यदैवलभतेवीरःसुयुद्धेनमहद्यशः॥ तदैवप्रव्यथंतेऽस्यशत्रवोविनमंतिच ॥ २६॥ त्यक्त्वात्मानंरणेदक्षंशूरंकापुरुषाज नाः॥ अवशास्तर्पयंतिस्मसर्वकामसमृद्धिभिः॥ २७॥ राज्यंचाप्युग्रविभ्रंशंसंशयोजीवितस्यवा॥ नलब्धस्यहिशत्रोर्वैशेषंकुर्वंतिसाधवः॥ २८ ॥ स्वर्गद्वारो पमंराज्यमथवाप्यमृतोपमं॥ रुद्धमेकायनंमत्वापतोल्मुकइवारिषु॥ २९ ॥ जहिशत्रून्रणेराजन्स्वधर्ममनुपालय ॥ मात्वादृशंसुकृपणंशत्रूणांभयवर्धनं॥ ॥ ३० ॥ अस्मदीयैश्चशोचद्भिर्नदद्भिश्चपरैर्वृतं॥ अपित्वांनानुपश्येयंदीनादीनमिवास्थितं॥ ३१ ॥ हृष्यसौवीरकन्याभिःश्लाघस्वार्थैर्यथापुरा ॥ माचसैंधव कन्यानामवसन्नोवशंगमः॥ ३२॥ युवारूपेणसंपन्नोविद्ययाभिजनेनच॥ यत्त्वादृशोविकुर्वीतयशस्वीलोकविश्रुतः॥३३॥ अधुर्यवच्चवोढव्येमन्येमरणमेव तत्॥ यदित्वामनुपश्यामिपरस्यप्रियवादिनं॥ ३४॥ पृष्ठतोनुव्रजंतंवाकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ नास्मिन्जातुकुलेजातोगच्छेद्योन्यस्यपृष्ठतः॥३५॥ नत्वंपरस्या नुचरस्तातजीवितुमर्हसि॥ अहंहिक्षत्रहृदयंवेदयत्परिशाश्वतं ॥ ३६॥ पूर्वैःपूर्वतरैःप्रोक्तंपरैःपरतरैरपि ॥शाश्वतंचाव्ययंचैवप्रजापतिविनिर्मितं॥ ३७॥ यो वैकश्चिदिहाजातःक्षत्रियःक्षत्रकर्मवित्॥ भयाद्वृत्तिसमीक्षोवाननमेदिहकस्यचित् ॥ ३८ ॥

मादृाक्षं दृशमितिमाङ्योगादडभावेइरितोवेत्यङ्पक्षेदृशिरूप्रेक्षणेऽस्यलु ङुत्तमैकवचनं पाठांतरंतुमूढजनकल्पितंनादरणीयं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ हृष्यहर्षंप्राप्नुहिसौवीरकन्याभिःस्वदारैः माचेति सैंधवकन्यानांशत्रुदेशजकन्यानां ॥ ३२ ॥ विकुर्वीतअपसरणंकुर्वीत ॥ ३३ ॥ अधु र्यवत्अदांतवृषभवत् अनड्वानिवेत्यपिपाठः तत्विकारकरणं ३.४ ॥ ३५ ॥ वेदवेद्मि परिशाश्वतंसर्वथैवैकरूपं अक्षीणमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ पूर्वैःस्ववंशजैः परैरन्यवंशीयैः परतरैर्वृद्धैः अव्ययंअपक्षयहीनं क्षत्रहृदयंप्रोक्तमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३७ ॥ आजातःसम्यग्जातःकुलेजातइत्यर्थः यआजातःसभयात्कस्यचिन्ननमेत् वृत्तिसमीक्षोवृत्तिसमीक्षमाणोवाननमेत् ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उद्यच्छेत् उद्यमंकुर्यात् अपर्वणिअकांडेवृथापीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ परीयात्पर्यटनंकुर्यात् ॥ ४० ॥ दुष्कृतःपापिष्ठान् ॥ ४१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३४॥
कृष्णायसस्यलोहस्यसंहत्यपिंडीकृत्य ॥ १ ॥ २ ॥ एकजंअभ्रातृकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वावस्थागार्हस्थ्यादिरूपा सर्वारंभाइतिपाठांतरं तावेवधर्मार्थावेव अचूचुदंप्रेरितवत्यस्मि ॥ ५॥ समीक्ष्यक्रमोपेतःद्रष्टुं
योग्येनपराक्रमेणयुक्तः अस्मिन्कालेचेत्कार्यंकर्तव्यंयुद्धंनप्रतिपद्यसे ॥ ६ ॥ आनृशंस्यंशत्रुषुस्वदेहेवादयांकरिष्यसितर्हित्वंअसंभावितरूपस्तिरस्कृतरूपोभविष्यसीतिसंबंधः ॥ ७ ॥ खरीति उभयलो

उद्यच्छेदेवननमेद्युद्यमोह्येवपौरुषं ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेतेहकस्यचित् ॥ ३९ ॥ मातंगोमत्तइवचपरीयात्समहामनाः ॥ ब्राह्मणेभ्योनमेन्नित्यंधर्मायैव
चसंजय ॥ ४० ॥ नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः ॥ ससहायोऽसहायोवायावज्जीवंतथाभवेत् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्या
नपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३४॥ ॥ध॥ पुत्रउवाच कृष्णायसस्येवचतेसंहत्यहृदयंकृतं॥ ममममातस्त्वकरुणे
वीरप्रज्ञेह्यमर्षणे ॥ १ ॥ अहोक्षत्रसमाचारोयत्रमामितरंयथा ॥ नियोजयसियुद्धायपरमातेवमांतथा ॥ २ ॥ ईदृशंवचनंब्रूयाद्भवतीपुत्रमेकजं ॥ किंनुतेमा
मपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया ॥ ३ ॥ किमाभरणकृत्येनकिंभोगैर्जीवितेनवा॥ मयिवासंगरहतेप्रियपुत्रेविशेषतः॥ ४॥ मातोवाच सर्वावस्थाहिवि
दुषांतातधर्मार्थकारणात् ॥ तावेवाभिसमीक्ष्याहंसंजयत्वामचूचुदं ॥ ५ ॥ ससमीक्ष्यक्रमोपेतोमुख्यःकालोयमागतः ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेकार्यंनप्रतिपद्य
से ॥६॥ असंभावितरूपस्त्वमानृशंस्यंकरिष्यसि ॥ तंत्वामयशसास्पृष्टंनब्रूयांयदिसंजय ॥७॥ खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकं ॥ सद्भिर्विगर्हितंमार्गं
त्यजमूर्खनिषेवितं ॥ ८ ॥ अविद्यावैमहत्यस्तियामिमांसंश्रिताःप्रजाः ॥ तववस्याद्यदिसद्वृत्तंतेनमेत्वंप्रियोभवेः ॥ ९ ॥ धर्मार्थगुणयुक्तेननेतरेणकथंचन ॥ दैव
मानुषयुक्तेनसद्भिराचरितेनच ॥ १० ॥ योह्येवमविनीतेनरमतेपुत्रनप्तृणा ॥ अनुत्थानवताचापिदुर्विनीतेनदुर्धिया ॥ ११ ॥ रमतेयस्तुपुत्रेणमोघंतस्यप्रजा
फलं ॥ अकुर्वंतोहिकर्माणिकुर्वंतोनिंदितानिच ॥ १२ ॥ सुखंनैवेहनामुत्रलभंतेपुरुषाधमाः ॥ युद्धायक्षत्रियःसृष्टःसंजयेहजयायच ॥ १३ ॥ जयन्वावध्यमा
नोवाप्राप्नोतींद्रसलोकतां ॥ नशक्रभवनेपुण्येदिवितद्विद्यतेसुखं ॥ यदमित्रान्वशेकृत्वाक्षत्रियःसुखमेधते ॥ १४ ॥

कानुपयुक्तेपिपुत्रेवृथावात्सल्यंखरीकरोतितद्वदहमपिस्यामित्यर्थः ॥ ८ ॥ अविद्याअनात्मनिदेहेआत्मबुद्धिः सायदितवस्यात् तर्हिसन्समीचीनंतवदेहनाशादात्मनाशंपश्यतोवृत्तंशीलं उपहासार्थमिदमु
च्यते तेनदेहात्मभावेनममदेहादन्यमात्मानंपश्यंत्याःप्रियोभवेः अयमप्युपहासः देहात्मवादीदुर्वृत्तोममद्वेष्यश्चभविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ धर्मार्थेति त्वयाभाव्यमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निकृतेनअपकृतेनापिशत्रून्प्रतिजिगीषया प्रस्थातव्यमेवेतिशेषः ॥ १५ ॥१६॥ स्वल्पमैश्वर्यंअप्रियमनिष्टंइच्छतिमन्यतेप्राज्ञः यस्यतुअल्पमेवैश्वर्यंप्रियंतस्यध्रुवंनिश्चितंतदेवाल्पंप्रियत्वेनगृहीतंअप्रियमनर्थकरंस्यात् तेनराज्ञाऽल्पसंतुष्टेननभवितव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ अभावंनाशं ॥ १८ ॥ कारुण्यमेवपश्य हितत्वेनेतिशेषः ॥ १९ ॥ अतोवचनात्मेममभूयसीनंदिःसमृद्धिः भवितेतिशेषः यत्एवंकारुण्यंदेहेकृपांअनुपश्यसिहितत्वेन एवंसत्यपित्वमेवचोद्यंपूर्वपक्षंचोदयसिप्रेरयसिकारुण्यंकुर्विति अथापिवज्रहृदयाहंतेतुभ्यंचोदयामि ॥२०॥ सैंधवान्हत्वाकृच्छ्रेणभावितंतेतवविजयंयदापश्यामिद्रक्ष्यामिअथत्वां

मन्युनादह्यमानेनपुरुषेणमनस्विना ॥ निकृतेनेहबहुशःशत्रून्प्रतिजिगीषया ॥ १५॥ आत्मानंवापरित्यज्यशत्रुंवाविनिपात्यच ॥ अतोन्येनप्रकारेणशांतिरस्यकुतोभवेत् ॥ १६ ॥ इहप्राज्ञोहिपुरुषःस्वल्पमप्रियमिच्छति ॥ यस्यस्वल्पंप्रियंलोकेध्रुवंतस्याल्पमप्रियं ॥ १७॥ प्रियाभावाच्चपुरुषोनैवप्राप्नोतिशोभनं ॥ ध्रुवंचाभावमभ्येतिगत्वागंगेवसागरं ॥ १८॥ पुत्रउवाच नेयंमतिस्त्वयावाच्यामातःपुत्रेविशेषतः ॥ कारुण्यमेवात्रपश्यभूत्वेहजडमूकवत् ॥ १९॥ मातोवाच अतोमेभूयसीनंदिर्यदेवमनुपश्यसि ॥ चोद्यंमांचोदयस्येतद्भृशंवैचोदयामिते ॥ २०॥ अथत्वांपूजयिष्यामिहत्वावैसर्वसैंधवान् ॥ अहंपश्यामिविजयंकृच्छ्रभावितमेवते ॥ २१॥ पुत्रउवाच अकोशस्यासहायस्यकुतःसिद्धिर्जयोमम ॥ इत्यवस्थांविदित्वैतामात्मनात्मनिदारुणां ॥ २२॥ राज्याद्भावोनिवृत्तोमेत्रिदिवादिवदुष्कृतः ॥ ईदृशंभवतीकंचिदुपायमनुपश्यति ॥ २३ ॥ तन्मेपरिणतप्रज्ञेसम्यक्प्रब्रूहिपृच्छते ॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनं ॥ २४॥ मातोवाच पुत्रनात्मावमंतव्यःपूर्वाभिरसमृद्धिभिः ॥ अभूत्वाहिभवंत्यर्थाभूत्वानश्यंतिचापरे ॥ अमर्षेणैवचाप्यर्थानारब्धव्याःसुबालिशैः ॥ २५॥ सर्वेषांकर्मणांतातफलेनित्यमनित्यता ॥ अनित्यमितिजानंतोनभवंतिभवंतिच ॥ २६॥ अथयेनैवकुर्वंतिनैवजातुभवंतिते ॥ ऐकगुण्यमनीहायामभावःकर्मणांफलं ॥ २७॥ अथद्वैगुण्यमीहायांफलंभवतिवानवा ॥ यस्यप्रागेवविदितासर्वार्थानामनित्यता ॥ २८॥

पूजयिष्यामीतियोजना ॥ २१ ॥ एतांअवस्थांदारुणामात्मनिआत्मनास्वयंविदित्वा मेममभावश्चित्तंराज्यान्निवृत्तइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थाःधर्माद्याःबालिशैरमर्षेणैवनारब्धव्याःपंडितैस्तुआदरेणआरब्धव्याएवेतिभावः ॥२५॥ अनित्यमितिजानंतःपंडिताआरभमाणानभवंतिकदाचिदैश्वर्यंनलभंते भवंतिचकदाचित्सिद्धार्थाः ॥ २६ ॥ अकुर्वाणान्निंदति अथेति अनीहायांचेष्टायाअभावे ऐकगुण्यंएकगुणमेवफलं यत्कर्मणामीप्सिततमानामभावोऽप्राप्तिः ॥२७॥ ईहायांतुद्वैगुण्यंगुणद्वयं यत्फलंभवतिवानवेति अभावनिश्चयापेक्षयापाक्षिकफलसद्भाववतीप्रवृत्तिरेवश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वृद्धिःपीडा वृधुहिंसायामित्यस्यरूपं समृद्धिरैश्वर्यं तेउभेनुदेत्दूरीकुर्यात् आत्मनःपीडांपरस्यैश्वर्यंचनुदेदित्यर्थः योक्तव्यंसज्जीभवितव्यं ॥ २९ ॥ ईश्वरैर्देवैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उद्धर्षणानिप्रोत्साहकानि अ नुदर्शितंरूपंलोकवृत्तांतोयस्यैसतथा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेषांकुद्धादीनां अग्रप्रदायी भक्तंवेतनंचसर्वेभ्यःप्रथमंदेयं नचेत्तद्यःकुपितास्तेत्यजेयुरित्यर्थः ॥ ३५ ॥ त्यक्तजीवितंयुद्धेजीवितनिराकांक्षं शत्रुर्जीविताकांक्षीउद्विजते ॥ ३६॥ तमिति तंशत्रुंपराक्रांतंपराक्रमवंतंविदित्वाअशक्त्यावशेस्वाज्ञायांयदिनकरोति तर्हिएनंनिर्वादैःपरिनिष्ठितैर्दूतैर्निर्वदेत्परिनिष्ठांप्रापयेत् साम्नादानेनवातंपर्यवस्थापयेदि

नुदेद्वृद्धिसमृद्धीसप्रतिकूलेनृपात्मज ॥ उत्थातव्यंजागृतव्यंयोक्तव्यंभूतिकर्मसु ॥ २९॥ भविष्यतीत्येवमनःकृत्वासततमव्यथैः ॥ मंगलानिपुरस्कृत्यब्राह्मणां श्चेश्वरैःसह ॥ ३० ॥ प्राज्ञस्यनृपतेराशुवृद्धिर्भवतिपुत्रक ॥ अभिवर्ततिलक्ष्मीस्तंप्राचीमिवदिवाकरः ॥ ३१ ॥ निदर्शनान्युपायांश्चबहून्युद्धर्षणानिच ॥ अनु दर्शितरूपोसिपश्यामिकुरुपौरुषं ॥ ३२॥ पुरुषार्थमभिप्रेतंसमाहर्तुमिहार्हसि ॥ क्रुद्धान्लुब्धान्परिक्षीणानवलिप्तान्विमानितान् ॥ ३३॥ स्पर्धिनश्चैवयेके चित्तान्युक्तउपधारय ॥ एतेनत्वंप्रकारेणमहतोभेत्स्यसेगणान् ॥३४॥ महावेगइवोद्धूतोमातरिश्वाबलाहकान् ॥ तेषामग्रप्रदायीस्याःकल्योत्थायीप्रियंवदः ॥ तेत्वांप्रियंकरिष्यंतिपुरोधास्यंतिचध्रुवं ॥ ३५॥ यदैवशत्रुर्जानीयात्सपत्नंत्यक्तजीवितं ॥ तदैवास्मादुद्विजतेसर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ ३६॥ तंविदित्वापराक्रांतंव शेनकुरुतेयदि ॥ निर्वादैर्निर्वदेदेनमंततस्तद्भविष्यति ॥ ३७॥ निर्वादादास्पदंलब्ध्वाधनवृद्धिर्भविष्यति ॥ धनवंतंहिमित्राणिभजंतेचाश्रयंतिच ॥ ३८॥ स्ख लितार्थंपुनस्तानिसंत्यजंतिचबांधवाः ॥ अप्यस्मिन्नाश्वसंतेचजुगुप्संतेचतादृशं ॥ ३९॥ शत्रुंकृत्वायःसहायंविश्वासमुपगच्छति ॥ अतःसंभाव्यमेवैतद्यद्रा ज्यंप्राप्नुयादिति ॥ ४०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५॥ ॥ ७॥ मातोवाच नैवराज्ञादरःकार्योजातुकस्यांचिदापदि ॥ अथचेदपिदीर्णःस्यान्नैववर्त्ततदीर्णवत् ॥ १॥ दीर्णंहिदृष्ट्वाराजानंसर्वमेवानुदीर्यते ॥ राष्ट्रंबलममात्या श्चपृथक्कुर्वंतितेमतीः ॥ २ ॥ शत्रूनेकेप्रपद्यंतेप्रजहत्यपरेपुनः ॥ अन्येतुप्रजिहीर्षंतियेपुरस्ताद्विमानिताः ॥ ३॥

त्यर्थः निर्वादःस्यात्परीवादेपरिनिष्ठितवादयोरितिविश्वः अंततःफलतःतत्शत्रोर्वशीकरणंभविष्यति ॥ ३७ ॥ तत्रोपायमाह निर्वादादिति एवंपरिनिष्ठिततयाआस्पदंस्थानंप्राप्तंचेत्शत्रुणाऽनुपद्रुतस्यधनवृ द्ध्यादिकंसर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः ॥३८॥ स्खलितार्थंच्युतधनं नआश्वसंतेइतिछेदः विश्वासंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥३९॥ संभाव्यमेवैतदित्युपहासः असंभावितमेतत्यच्छत्रौविश्वासंकृत्वापिराज्यंप्राप्नुयादिति ॥४०॥ इ०उ०नै०भा०पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५॥ ॥७॥ दरोभयं जातुकदाचित् दीर्णोभीतः ॥ १ ॥ महीमितिपाठेमहीस्थान्लोकान् ॥२॥ अपरेस्वीयाः प्रजिहीर्षंतिप्रहर्तुंताडितुमिच्छंति ॥३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इलाःधेनवः इलाधेनुःसहवत्सानआगादितिमंत्रवर्णात् ॥ ४॥ तेतवापिसुहृदःसंति॥ ५॥ येराष्ट्रंअस्मदीयमिदंअस्माभीरक्षणीयंराजाचव्यसनादुद्धर्तव्यइतिअभिमन्यंतेअभिमानवंतः मादीदरःमाविदारय॥ ६॥ समाश्वासंधैर्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वल्पचेतसोपितस्यतमोऽपागमदितिसंबंधः ॥ १२॥ उदकेमज्जंतीव भूःपित्र्यंराज्यं धूरितिपाठेपिसएवार्थः इयंमयाधार्या मग्नंराज्यंवाउद्धर्तव्यंप्रवणेप्रपाते वायुद्धाख्येवामर्तव्यंनतुएवमेवनिर्व्यापारेणस्थेयं नेत्रीशिक्षयित्री ॥ १३ ॥ अपरापरंअपरमपरंउत्तरोत्तरमितियावत् प्रतिवदन्प्रतिकूलंवदन् आयसंत्हृदयंतवेतिपुत्रेनिःस्नेहासीत्यादि ॥ १४ ॥ बांधवात्

यएवात्यंतसुहृदस्तएनंपर्युपासते ॥ अशक्तयःस्वस्तिकामाबद्धवत्साइलाइव ॥ ४॥ शोचंतमनुशोचंतिपतितानिवबांधवान्॥ अपितेपूजिताःपूर्वमपितेसुहृदोमताः॥ ५॥ येराष्ट्रमभिमन्यंतेराज्ञोव्यसनमीयुषः॥ मादीदरस्त्वंसुहृदोमात्वांदीर्णप्रहासिषुः ॥ ६॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजिज्ञासंत्यामयातव॥ विदधत्यासमाश्वासमुक्तंतेजोविवृद्धये॥ ७॥ यदेतत्संविजानासियदिसम्यग्ब्रवीम्यहं॥ कृत्वासौम्यमिवात्मानंजयायोत्तिष्ठसंजय॥८॥ अस्तिनःकोशनिचयोमहान्हिविदितस्तव॥ तमहंवेदनान्यस्तमुपसंपादयामिते ॥ ९॥ संतिनैकतमाभूयःसुहृदस्तवसंजय॥ सुखदुःखसहावीरसंग्रामादनिवर्त्तिनः ॥ १० ॥ तादृशाहिसहायावैपुरुषस्यबुभूषतः॥ इष्टंजिहीर्षतःकिंचित्सचिवाःशत्रुकर्शन॥ ११ ॥ तस्यास्त्वीदृशकंवाक्यंश्रुत्वापिस्वल्पचेतसः ॥ तमस्त्वपागमत्तस्यसुचित्रार्थपदाक्षरं ॥ १२॥ पुत्रउवाच उदकेभूरियंधार्यामर्तव्यंप्रवणेमया॥ यस्यमेभवतीनेत्रीभविष्यद्भूतिदर्शिनी ॥ १३॥ अहंहिवचनंत्वत्तःशुश्रूषुरपरापरं॥ किंचित्किंचित्प्रतिवदंस्तूष्णीमासंमुहुर्मुहुः ॥ १४॥ अतृप्यन्नमृतस्येवकृच्छ्राल्लब्धस्यबांधवात् ॥ उद्यच्छाम्येषशत्रूणांनियमार्थंजयायच ॥ १५॥ कुंत्युवाच सदश्वइवसक्षिप्तःप्रणुन्नोवाक्यसायकैः॥ तच्चकारतथासर्वंयथावदनुशासनं॥ १६॥ इदमुद्धर्षणंभीमंतेजोवर्धनमुत्तमं॥ राजानंश्रावयेन्मंत्रीसीदंतंशत्रुपीडितं॥ १७॥ जयोनामेतिहासोयंश्रोतव्योविजिगीषुणा॥ महींविजयतेक्षिप्रंश्रुत्वाशत्रूंश्चमर्दति॥ १८॥ इदंपुंसवनंचैववीराजननमेवच ॥ अभीक्ष्णंगर्भिणीश्रुत्वाध्रुवंवीरंप्रजायते ॥ १९ ॥ विद्याशूरंतपःशूरंदानशूरंतपस्विनं ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंसाधुवादेचसंमतं ॥ २० ॥ अर्चिष्मंतंबलोपेतंमहाभागंमहारथं॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपराजितं॥ २१ ॥ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणां॥ ईदृशंक्षत्रियासूतेवीरंसत्यपराक्रमं॥ २२॥ इ० उ० भग० विदुलापुत्रानुशासनसमाप्तौषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३६॥ ॥ ७॥

बंधुतः उद्यच्छामिउद्यमंकरोमि नियमार्थंनिग्रहार्थं बांधवानितिपाठेउद्यच्छामिधारयामि ॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ पुंसवनंपुत्रप्रसवकरं वीराणांआजननंयेनतद्वीराजननं प्रजायतेजनयति ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इ० उ० नै० भा० षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्जुनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ उद्वर्तयिष्यतिआकुलीकरिष्यति लोकंशत्रुजनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ मेधान्अश्वमेधान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मोपचायिनांध

कुंत्युवाच अर्जुनंकेशवब्रूयास्त्वयिजातेस्मसूतके॥ उपोपविष्टानारीभिराश्रमेपरिवारिता॥ १॥ अथांतरिक्षेवागासीद्दिव्यरूपामनोरमा॥ सहस्राक्षसमः कुंतिभविष्यत्येषतेसुतः॥ २॥ एषजेष्यतिसंग्रामेकुरून्सर्वान्समागतान्॥ भीमसेनद्वितीयश्चलोकमुद्वर्तयिष्यति॥ ३॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशेत्॥ हत्वाकुरूंश्चसंग्रामेवासुदेवसहायवान्॥ ४॥ पित्र्यमंशंप्रनष्टंचपुनरप्युद्धरिष्यति॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमांस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति॥ ५॥ ससत्यसंधोबीभत्सुःसव्यसाचीयथाच्युत॥ तथात्वमेवजानासिबलवंतंदुरासदं॥ ६॥ तथातदस्तुदाशार्हयथावागभ्यभाषत॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेयतथासत्यंभविष्यति॥ ७॥ त्वंचापितत्तथाकृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि॥ नाहंतदभ्यसूयामियथावागभ्यभाषत॥८॥नमोधर्मायमहतेधर्मोधारयतिप्रजाः॥ एतद्धनंजयोवाच्योनित्योद्युक्तोवृकोदरः॥ ९॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः॥ नहिवैरंसमासाद्यसीदंतिपुरुषर्षभाः॥ १०॥ विदितातेसदाबुद्धिर्भीमस्यनसशाम्यति॥ यावदंतंनकुरुतेशत्रूणांशत्रुकर्शन॥ ११॥ सर्वधर्मविशेषज्ञांस्नुषांपांडोर्महात्मनः॥ ब्रूयामाधवकल्याणींकृष्णांकृष्णांयशस्विनीं॥ १२॥ युक्तमेतन्महाभागेकुलेजातेयशस्विनि॥ यन्मेपुत्रेषुसर्वेषुयथावत्त्वमवर्त्तिथाः॥ १३॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतावुभौ॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि॥ १४॥ विक्रमाधिगताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम॥ १५॥ यच्चवःप्रेक्षमाणानांसर्वधर्मोपचायिनां॥ पांचालीपरुषाण्युक्ताकोनुतत्क्षंतुमर्हति॥ १६॥ नराज्यहरणंदुःखंद्यूतचापिपराजयः॥ प्रव्राजनंसुतानांवानमेतद्दुःखकारणं॥ १७॥ यत्रसाबृहतीश्यामासभायांरुदतीतदा॥ अश्रौषीत्परुषावाचस्तन्मेदुःखतरंमहत्॥ १८॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा॥ नाध्यगच्छत्तदानाथंकृष्णानाथवतीसती॥ १९॥ तंवैब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरं॥ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंद्रौपद्याःपदवींचर॥ २०॥ विदितंहितवात्यंतंक्रुद्धाविवयमांतकौ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिं॥ २१॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभागता॥ दुःशासनश्चयद्भीमंकटुकान्यभ्यभाषत॥ २२॥ पश्यतांकुरुवीराणांतच्चसंस्मारयेःपुनः॥ पांडवान्कुशलंपृच्छेःसपुत्रान्कृष्णयासह॥ २३॥ मांचकुशलिनींब्रूयास्तेषुभूयोजनार्दन॥ अरिष्टंगच्छपंथानंपुत्रान्मेप्रतिपालय॥ २४॥

मेवर्धनशीलानां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पदवींचरमार्गमनुसर शत्रुस्त्रीणांवैधव्यार्थंयतस्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ परांगतिंमरणं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नैतदस्ति राष्ट्रमितिशेषः ॥ २८ ॥ निर्यायनिर्गत्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरं ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमो

वैशंपायनउवाच अभिवाद्याथतांकृष्णःकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ निश्चक्राममहाबाहुःसिंहखेलगतिस्ततः ॥ २५ ॥ ततोविसर्जयामासभीष्मादीन्कुरुपुंगवा
न् ॥ आरोप्याथरथेकर्णंप्रायात्सात्यकिनासह ॥ २६ ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेकुरवःसंगतामिथः ॥ जजल्पुर्महदाश्चर्यंकेशवेपरमाद्भुतं ॥ २७ ॥ प्रमूढापृथिवीस
र्वामृत्युपाशवशीकृता ॥ दुर्योधनस्यबालिश्यान्नैतदस्तीतिचाब्रुवन् ॥ २८ ॥ ततोनिर्यायनगरात्प्रययौपुरुषोत्तमः ॥ मंत्रयामासचतदाकर्णेनसुचिरंसह ॥ २९
विसर्जयित्वाराधेयंसर्वयादवनंदनः ॥ ततोजवेनमहतातूर्णमश्वानचोदयत् ॥ ३० ॥ तेपिबंतइवाकाशंदारुकेणप्रचोदिताः ॥ हयाजग्मुर्महावेगामनोमारुतरं
हसः ॥ ३१ ॥ तेव्यतीत्यमहाध्वानंक्षिप्रंश्येनाइवाशुगाः ॥ उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यंशार्ङ्गधन्वानमावहन् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
कुंतीवाक्येसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वाभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूच
तुःशासनातिगं ॥ १ ॥ श्रुतंतेपुरुषव्याघ्रकुंत्याःकृष्णस्यसंनिधौ ॥ वाक्यमर्थवदत्युग्रमुक्तंधर्म्यमनुत्तमं ॥ २ ॥ तत्करिष्यंतिकौंतेयावासुदेवस्यसंमतं ॥ नहिते
जातुशाम्येरन्नृतेराज्येनकौरव ॥ ३ ॥ क्लेशिताहित्वयापार्थाधर्मपाशसितास्तदा ॥ सभायांद्रौपदीचैवतैश्चतन्मर्षितंतव ॥ ४ ॥ कृतास्त्रंह्यर्जुनंप्राप्यभीमंचकृत
निश्चयं ॥ गांडीवंचेषुधीचैवरथंचध्वजमेवच ॥ ५ ॥ नकुलंसहदेवंचबलवीर्यसमन्वितौ ॥ सहायंवासुदेवंचनक्षंस्यतियुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथा
पार्थेनधीमता ॥ विराटनगरेपूर्वंसर्वेस्म्युधिनिर्जिताः ॥ ७ ॥ दानवाघोरकर्माणोनिवातकवचायुधि ॥ रौद्रमस्त्रंसमादायदग्धावानरकेतुना ॥ ८ ॥ कर्णप्रभृ
तयश्चेमेत्वंचापिकवचीरथी ॥ मोक्षितोघोषयात्रायांपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ ९ ॥ रक्षेमांपृथिवींसर्वांमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतां ॥
ज्येष्ठोभ्राताधर्मशीलोवत्सलःश्लक्ष्णवाक्कविः ॥ १० ॥ तंगच्छपुरुषव्याघ्रंव्यपनीयेहकिल्बिषं ॥ दृष्टश्चत्वंपांडवेनव्यपनीतशरासनः ॥ ११ ॥ प्रशांतभ्रुकुटिः
श्रीमान्कृताशांतिःकुलस्यनः ॥ तमभ्येत्यसहामात्यःपरिष्वज्यनृपात्मजं ॥ १२ ॥ अभिवादयराजानंयथापूर्वमरिंदम ॥ अभिवादयमानंत्वांपाणिभ्यांभीम
पूर्वजः ॥ १३ ॥ प्रतिगृह्णातुसौहार्दात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ सिंहस्कंधोरुबाहुस्त्वांवृत्तायतमहाभुजः ॥ १४ ॥ परिष्वजतुबाहुभ्यांभीमःप्रहरतांवरः ॥ कंबुग्रीवो
गुडाकेशस्ततस्त्वांपुष्करेक्षणः ॥ १५ ॥ ऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंत्याइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रशाम्यप्रशमंकुरु ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ आश्विनेयौअश्विनोःपुत्रौनकुलसहदेवौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वारणंप्रतिषेधं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥२३॥ दीप्तांदिशमितिदिग्दाहाख्यउत्पातउक्तः ॥२४॥२५॥२६॥ शुष्मिणःबलिनः अ

अभिवादयतांपार्थःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १६ ॥ आश्विनेयौनरव्याघ्रौरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ तौचत्वांगुरुवत्प्रेम्णापूजयाप्रत्युदीयतां ॥ १७ ॥ मुंचत्वानंदजाश्रूणिदाशार्हप्रमुखान्नृपाः ॥ संगच्छभ्रातृभिःसार्धमानंसंत्यज्यपार्थिव ॥ १८ ॥ प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांततस्त्वंभ्रातृभिःसह ॥ समालिंग्यचहर्षेणनृपायांतुपरस्परं ॥ १९ ॥ अलंयुद्धेनराजेंद्रसुहृदांशृणुवारणं ॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेहिक्षत्रियाणांप्रदृश्यते ॥ २० ॥ ज्योतींषिप्रतिकूलानिदारुणाम्रृगपक्षिणः ॥ उत्पाताविविधावीरदृश्यंतेक्षत्रनाशनाः ॥ २१ ॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिनिवेशने ॥ उल्काभिर्हिप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव ॥ २२ ॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते ॥ गृध्रास्तेपर्युपासंतेसैन्यानिचसमंततः ॥ २३ ॥ नगरंनयथापूर्वंतथाराजनिवेशनं ॥ शिवाश्चाशिवनिर्घोषादीप्तांसेवंतिवैदिशं ॥ २४ ॥ कुरुवाक्यंपितुर्मातुरस्माकंचहितैषिणां ॥ त्वय्यायत्तोमहाबाहोशमोव्यायामएवच ॥ २५ ॥ नचेत्करिष्यसिवचःसुहृदामरिकर्शन ॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडितां ॥ २६ ॥ भीमस्यचमहानादंनदतःशुष्मिणोरणे ॥ श्रुत्वास्मर्तासिमेवाक्यंगांडीवस्यचनिःस्वनं ॥ यद्येतदपसव्यंतेवचोममभविष्यति ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहा० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुविमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ संहत्यचभ्रुवोर्मध्यंनकिंचिद्व्याजहारह ॥ १ ॥ तंवैविमनसंदृष्ट्वासंप्रेक्ष्यान्योन्यमंतिकात् ॥ पुनरेवोत्तरंवाक्यमुक्तवंतौनरर्षभौ ॥ २ ॥ भीष्मउवाच शुश्रूषुमनसूयंचब्रह्मण्यंसत्यवादिनं ॥ प्रतियोत्स्यामहेपार्थमतोदुःखतरंनुकिं ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच अश्वत्थाम्नियथापुत्रेभूयोममधनंजये ॥ बहुमानःपरोराजन्सन्नतिश्चकपिध्वजे ॥ ४ ॥ तंचपुत्रात्प्रियतमंप्रतियोत्स्येधनंजयं ॥ क्षात्रंधर्ममनुष्ठायधिगस्तुक्षत्रजीविकां ॥ ५ ॥ यस्यलोकेसमोनास्तिकश्चिदन्योधनुर्धरः ॥ मत्प्रसादात्सबीभत्सुःश्रेयानन्यैर्धनुर्धरैः ॥ ६ ॥ मित्रध्रुग्दुष्टभावश्चनास्तिकोथानृजुःशठः ॥ नसत्सुलभतेपूजांयज्ञेमूर्खइवागतः ॥ ७ ॥ वार्यमाणोपिपापेभ्यःपापात्मापापमिच्छति ॥ चोद्यमानोपिपापेनशुभात्माशुभमिच्छति ॥ ८ ॥ मिथ्योपचरितात्ह्येतेवर्तमानाह्यनुप्रिये ॥ अहितत्वायकल्पंतेदोषाभरतसत्तम ॥ ९ ॥

पसव्यंविपरीतं यदिनिर्घातसदृशंइतिपाठे निर्घातसदृशंवज्रपाततुल्यं ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥७॥ एवमिति ॥१॥२॥३॥४॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूजांनलभतेहेदुर्योधनत्वद्वत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतेपांडवास्त्वयामिथ्योपचारिताअपिअनुपश्चात्प्रियेवर्तमानाहिप्रसिद्धं तवतुदोषाःद्वेषादयः अहितत्वायवैरभावायकल्पंते ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ उष्णगेउष्णातिगमेवर्षाकाले ॥ ११ ॥ वासएवेतिपाठेवासगृहे पाठांतरेत्यक्तंवासोवस्त्रंपरकीयंस्वीयमितिमन्यसेइतियोज्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऐलविलंकुबेरंआसाद्यशरणेप्राप्य ॥ १४ ॥१५॥१६॥

त्वमुक्तः कुरुवृद्धेनमयाचविदुरेणच॥ वासुदेवेनचतथाश्रेयोनैवाभिमन्यसे ॥ १० ॥ अस्तिमेबलमित्येवसहसात्वंतितीर्षसि॥ सग्राहनक्रमकरंगंगावेगमिवोष्णगे॥ ११ ॥ वासस्सैवयथाहित्वंप्रावृण्वानोभिमन्यसे॥ स्रजंत्यक्तामिवप्राप्यलोभाद्यौधिष्ठिरींश्रियं॥ १२ ॥ द्रौपदीसहितंपार्थंसायुधैर्भ्रातृभिर्वृतं॥ वनस्थमपिराज्यस्थःपांडवंकोविजेष्यति॥ १३॥ निदेशेयस्यराजानःसर्वेतिष्ठंतिकिंकराः॥ तमैलविलमासाद्यधर्मराजोव्यराजत॥ १४ ॥ कुबेरसदनंप्राप्यततोरत्नान्यवाप्यच॥ स्फीतमाक्रम्यतेराष्ट्रंराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ १५ ॥ दत्तंहुतमधीतंचब्राह्मणास्तर्पिताधनैः॥ आवयोर्गतमायुश्चकृतकृत्यौचविद्धिनौ॥ १६॥ त्वंतुहित्वासुखंराज्यंमित्राणिचधनानिच॥ विग्रहंपांडवैःकृत्वामहद्व्यसनमाप्स्यसि ॥ १७॥ द्रौपदीयस्यचाशास्तेविजयंसत्यवादिनी ॥ तपोघोरव्रतादेवीकथंजेष्यसिपांडवं॥ १८॥ मंत्रीजनार्दनोयस्यभ्रातायस्यधनंजयः॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकथंजेष्यसिपांडवं॥ १९ ॥ सहायाब्राह्मणायस्यधृतिमंतोजितेंद्रियाः॥ तमुग्रतपसंवीरंकथंजेष्यसिपांडवं॥ २० ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामियत्कार्यंभूतिमिच्छता ॥ सुहृदामज्जमानेषुसुहृत्सुव्यसनार्णवे ॥ २१ ॥ अलंयुद्धेनतैर्वीरैःशाम्यत्वंकुरुवृद्धये॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चपराभवं॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३९॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच राजपुत्रैःपरिवृतस्तथाभृत्यैश्चसंजय॥ उपारोप्यरथेकर्णंनिर्यातोमधुसूदनः ॥ १ ॥ किमब्रवीदमेयात्माराधेयंपरवीरहा॥ कानिसांत्वानिगोविंदःसूतपुत्रेप्रयुक्तवान्॥ २ ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेकृष्णःकर्णमथाब्रवीत्॥ मृदुवायदिवातीक्ष्णंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३॥ संजयउवाच आनुपूर्व्येणवाक्यानितीक्ष्णानिचमृदूनिच ॥ प्रियाणिधर्मयुक्तानिसत्यानिचहितानिच ॥ ४॥ हृदयग्रहणीयानिराधेयंमधुसूदनः॥ यान्यब्रवीदमेयात्मातानिमेशृणुभारत ॥ ५ ॥ वासुदेवउवाच उपासितास्तेराधेयब्राह्मणावेदपारगाः ॥ तत्त्वार्थंपरिपृष्टाश्चनियतेनानसूयया॥ ॥ ६॥ त्वमेवकर्णजानासिवेदवादान्सनातनान्॥ त्वमेवधर्मशास्त्रेषुसूक्ष्मेषुपरिनिष्ठितः॥७॥ कानीनश्चसहोढश्चकन्यायांयश्चजायते॥ वोढारंपितरंतस्यप्राहुःशास्त्रविदोजनाः॥८॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥
राजपुत्रैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कानीनोद्विविधःसहोढःविवाहादूर्ध्वंजातःविवाहात्प्राग्जातश्च तन्मातुर्वोढारंतस्यपितरंप्राहुः ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभार

सोसिकर्णतथाजातःपांडोःपुत्रोसिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहिराजाभविष्यसि ॥ ९ ॥ पितृपक्षेचतेपार्थामातृपक्षेचवृष्णयः ॥ द्वौपक्षावभिजानीहि
त्वमेतौपुरुषर्षभ ॥ १० ॥ मयासार्धमितोयातमद्यत्वांतातपांडवाः ॥ अभिजानंतुकौंतेयंपूर्वजातंयुधिष्ठिरात् ॥ ११ ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिभ्रातरःपंचपांडवाः ॥
द्रौपदेयास्तथापंचसौभद्रश्चापराजितः ॥ १२ ॥ राजानोराजपुत्राश्चपांडवार्थेसमागताः ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिसर्वेचांधकवृष्णयः ॥ १३ ॥ हिरण्मयांश्चतेकुंभा
न्राजतान्पार्थिवांस्तथा ॥ ओषध्यःसर्वबीजानिसर्वरत्नानिवीरुधः ॥ १४ ॥ राजन्याराजकन्याश्चाप्यानयंत्वाभिषेचनं ॥ षष्ठेत्वांचतथाकालेद्रौपद्युपगमिष्य
ति ॥ १५ ॥ अग्निंजुहोतुवैधौम्यःसंशितात्माद्विजोत्तमः ॥ अद्यत्वामभिषिंचंतुचातुर्वैद्याद्विजातयः ॥ १६ ॥ पुरोहितःपांडवानांब्रह्मकर्मण्यवस्थितः ॥ तथैवभ्रा
तरःपंचपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ १७ ॥ द्रौपदेयास्तथापंचपंचालाश्चेदयस्तथा ॥ अहंचत्वाऽभिषेक्ष्यामिराजानंपृथिवीपतिं ॥ १८ ॥ युवराजोस्तुतेराजाधर्मपुत्रो
युधिष्ठिरः ॥ गृहीत्वाव्यजनंश्वेतंधर्मात्मासंशितव्रतः ॥ १९ ॥ उपान्वारोहतुरथंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ छत्रंचतेमहाश्वेतंभीमसेनोमहाबलः ॥ २० ॥ अभिषिक्त
स्यकौंतेयोधारयिष्यतिमूर्धनि ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंवैयाघ्रपरिवारणं ॥ २१ ॥ रथंश्वेतहयैर्युक्तमर्जुनोवाहयिष्यति ॥ अभिमन्युश्चतेनित्यंप्रत्यासन्नोभवि
ष्यति ॥ २२ ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चपंचये ॥ पंचालाश्चानुयास्यंतिशिखंडीचमहारथः ॥ २३ ॥ अहंचत्वाऽनुयास्यामिसर्वेचांधकवृष्णयः ॥ दाशार्हाःप
रिवारास्तेदाशार्णाश्चविशांपते ॥ २४ ॥ भुंक्ष्वराज्यंमहाबाहोभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोमंगलैश्चपृथग्विधैः ॥ २५ ॥ पुरोगमाश्चतेसंतुद्रविडाः
सहकुंतलैः ॥ आंध्रास्तालचराश्चैवचूचुपावेणुपास्तथा ॥ २६ ॥ स्तुवंतुत्वांचबहुभिःस्तुतिभिःसूतमागधाः ॥ विजयंवसुषेणस्यघोषयंतुचपांडवाः ॥ २७ ॥ स
त्वंपरिवृतःपार्थैर्नक्षत्रैरिवचंद्रमाः ॥ प्रशाधिराज्यंकौंतेयकुंतींचप्रतिनंदय ॥ २८ ॥ मित्राणितेप्रहृष्यंतुव्यथंतुरिपवस्तथा ॥ सौभ्रात्रंचैवतेद्यास्तुभ्रातृभिःसह
पांडवैः ॥ २९ ॥ इतिश्रीम०उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ६ ॥ कर्णउवाच असंशयं
सौहृदान्मेप्रणयाच्चात्थकेशव ॥ सख्येनचैववार्ष्णेयश्रेयस्कामतयैवच ॥ १ ॥ सर्वंचैवाभिजानामिपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणांयथात्वंकृष्ण
मन्यसे ॥ २ ॥

तभावदीपेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ असंशयमिति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥१३ ॥ आवाहाःकुलधर्माः आवापाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ मांच मित्रमितिशेषः शस्त्रसमुद्यमःयुद्धोत्साहः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वधात् वधंप्राप्यापि बंधात्निर्बंधात्कुंतीसंबंधाद्वा भयात्पराजयभयात् ॥ १७ ॥ उभयोरपिअकीर्तिःउभाभ्यामपिअन्योन्यवधस्यप्रतिज्ञातत्वात् ॥ १८ ॥ ब्रूयास्त्वंपांडवान्प्रतीतिशेषः त्वद्वशित्वात्त्वमेववशी

कन्यागर्भंसमाधत्तभास्करान्मांजनार्दन ॥ आदित्यवचनाच्चैवजातंमांसाव्यसर्जयत् ॥ ३ ॥ सोस्मिकृष्णतथाजातःपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥ कुंत्यात्वहमपाकीर्णोयथानकुशलंतथा ॥ ४ ॥ सूतोहिमामधिरथोदृष्ट्वैवाभ्यानयद्गृहान् ॥ राधायाश्चैवमांप्रादात्सौहार्दान्मधुसूदन ॥ ५॥ मत्स्नेहाच्चैवराधायांसद्यःक्षीरमवातरत् ॥ सामेमूत्रंपुरीषंचप्रतिजग्राहमाधव ॥ ६ ॥ तस्याःपिंडव्यपनयंकुर्यादस्मद्विधःकथं ॥ धर्मविद्धर्मशास्त्राणांश्रवणेसततंरतः ॥ ७॥ तथामामभिजानातिसूतश्चाधिरथःसुतं ॥ पितरंचाभिजानामितमहंसौहृदात्सदा ॥ ८ ॥ सहिमेजातकर्मादिकारयामासमाधव ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनापुत्रप्रीत्याजनार्दन ॥ ९ ॥ नामवैवसुषेणेतिकारयामासवैद्विजैः ॥ भार्याश्चोढाममप्राप्तेयौवनेतत्परिग्रहात् ॥ १० ॥ तासुपुत्राश्चपौत्राश्चममजाताजनार्दन ॥ तासुमेहृदयंकृष्णसंजातंकामबंधनं ॥ ११ ॥ नपृथिव्यासकलयानसुवर्णस्यराशिभिः ॥ हर्षाद्भयाद्वागोविंदमिथ्याकर्तुंतदुत्सहे ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रकुलेकृष्णदुर्योधनसमाश्रयात् ॥ मयात्रयोदशसमाभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ १३ ॥ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैःसहसूतैर्मयाऽसकृत् ॥ आवाहाश्चविवाहाश्चसहसूतैर्मयाकृताः ॥ १४ ॥ मांचकृष्णसमासाद्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ दुर्योधनेनवार्ष्णेयविग्रहश्चापिपांडवैः ॥ १५॥ तस्माद्रणेद्वैरथेमांप्रत्युद्यातारमच्युत ॥ वृतवान्परमंकृष्णप्रतीपंसव्यसाचिनः ॥ १६॥ वधाद्बंधाद्भयाद्वापिलोभाद्वापिजनार्दन ॥ अनृतंनोत्सहेकर्तुंधार्तराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १७॥ यदिह्यद्यनगच्छेयंद्वैरथंसव्यसाचिना ॥ अकीर्तिःस्याद्धृषीकेशममपार्थस्यचोभयोः ॥ १८ ॥ असंशयंहितार्थायब्रूयास्त्वंमधुसूदन ॥ सर्वंचपांडवाःकुर्युस्त्वद्वशित्वान्नसंशयः ॥ १९ ॥ मंत्रस्यनियमंकुर्यास्त्वमत्रमधुसूदन ॥ एतदत्रहितंमन्येसर्वयादवनंदन ॥ २० ॥ यदिजानातिमांराजाधर्मात्मासंयतेंद्रियः ॥ कुंत्याःप्रथमजंपुत्रंनसराज्यंग्रहीष्यति ॥ २१ ॥ प्राप्यचापिमहद्राज्यंतदहंमधुसूदन ॥ स्फीतंदुर्योधनायैवसंप्रदद्यामरिंदम ॥ २२ ॥ सएवराजाधर्मात्माशाश्वतोस्तुयुधिष्ठिरः ॥ नेतायस्यहृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः ॥ २३ ॥

नियामकोयेषांतेषांभावस्तत्त्वंततः ॥ १९ ॥ मंत्रस्यकर्णःकुंतीसुतइत्येवंविधस्यआवयोर्गुप्तपरिभाषणस्य नियमंगोपनंयुधिष्ठिरेऽप्रकाशनमितियावत् ॥ २० ॥ अन्यथाबाधकमाह यदीति ॥ २१ ॥ इष्टापत्तिमाशंक्याह प्राप्येति अधर्मिष्ठस्यदुर्योधनस्यराज्यंलोकनाशकरमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ इंद्रगोपकः वर्षासुप्रचलनूरक्तजंतुस्तद्वर्णास्ताम्राइत्यर्थः इंद्रायुधंइंद्रधनुः ॥ २६ ॥ निधिस्त्वंचजनार्दन निधिरिवाक्षयःकामपूरकः ॥ २७ ॥ समुदानयःसमुदायीकरणं ॥ २८ ॥ अस्ययज्ञस्यवेत्ताउपद्रष्टा ॥ २९ ॥ आध्वर्यवंयज्ञस्यनेतृत्वं लोकेहिउपद्रष्टान्योऽध्वर्युरन्योदृश्यते अत्रतुल्वमेवईश्वररूपेणकर्ताब्रह्मरूपेणसाक्षीचेतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुयातोऽनुगतःपितृसमइत्यर्थः गीतंस्तोत्रंप्रगीतमंत्रप्रसाध्यांस्तुतिं उद्गातृकर्मेत्यर्थः ततूसौभद्रःभविष्यतिअनुभविष्यतिकरिष्यतीत्यर्थः ॥३२॥३३॥ कारयिष्यति स्वार्थेणिच् करिष्यतीत्यर्थः ॥३४॥ नादएवसुब्रह्मण्योयुद्धयज्ञेभोक्तुःका

पृथिवीतस्यराष्ट्रंचयस्यभीमोमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चमाधव ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःसात्यकिश्चमहारथः ॥ उत्तमौजायुधामन्युःसत्यधर्माचसौमकिः ॥ २५ ॥ चैद्यश्चचेकितानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ इंद्रगोपकवर्णाश्चकेकयाभ्रातरस्तथा ॥ इंद्रायुधसवर्णश्चकुंतिभोजोमहामनाः ॥ २६ ॥ मातुलोभीमसेनस्यश्येनजिच्चमहारथः ॥ शंखःपुत्रोविराटस्यनिधिस्त्वंचजनार्दन ॥ २७ ॥ महानयंकृष्णकृतःक्षत्रस्यसमुदानयः ॥ राज्यंप्राप्तमिदंदीप्तंप्रथितंसर्वराजसु ॥ २८ ॥ धार्तराष्ट्रस्यवार्ष्णेयशस्त्रयज्ञोभविष्यति ॥ अस्ययज्ञस्यवेत्तात्वंभविष्यसिजनार्दन ॥ २९ ॥ आध्वर्यवंचतेकृष्णक्रतावस्मिन्भविष्यति ॥ होताचैवात्रबीभत्सुःसन्नद्धःसकपिध्वजः ॥ ३० ॥ गांडीवंस्रुक्तथाचाज्यंवीर्यंपुंसांभविष्यति ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंस्थूणाकर्णंचमाधव ॥ मंत्रास्तत्रभविष्यंतिप्रयुक्ताःसव्यसाचिना ॥ ३१ ॥ अनुयातश्चपितरमधिकोवापराक्रमे ॥ गीतंस्तोत्रंससौभद्रःसम्यक्कृतत्रभविष्यति ॥ ३२ ॥ उद्गातात्रपुनर्भीमःप्रस्तोतासुमहाबलः ॥ विनदन्सनरव्याघ्रोनागानीकांतकृद्रणे ॥ ३३ ॥ सचैवतत्रधर्मात्माशश्वद्राजायुधिष्ठिरः ॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोब्रह्मत्वंकारयिष्यति ॥ ३४ ॥ शंखशब्दाःसमुरजाभेर्यश्चमधुसूदन ॥ उत्कृष्टःसिंहनादश्चसुब्रह्मण्योभविष्यति ॥ ३५ ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौयशस्विनौ ॥ शामित्रंतौमहावीर्यौसम्यक्तत्रभविष्यतः ॥ ३६ ॥ कल्माषदंडागोविंदविमलारथपंक्तयः ॥ यूपाःसमुपकल्पंतामस्मिन्यज्ञेजनार्दन ॥ ३७ ॥ कर्णिनालीकनाराचावत्सदंतोपबृंहणाः ॥ तोमराःसोमकलशाःपवित्राणिधनूंषिच ॥ ३८ ॥ असयोत्रकपालानिपुरोडाशाःशिरांसिच ॥ हविस्तुरुधिरंकृष्णतस्मिन्यज्ञेभविष्यति ॥ ३९ ॥ इध्माःपरिधयश्चैवशक्तयोविमलागदाः ॥ सदस्याद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः ॥ ४० ॥

लस्यावाहनकर्ता॥३५॥शामित्रंक्षत्रियपशूनांमारणं॥३६॥कल्माषदंडाश्चित्रध्वजाः॥३७॥ कर्णिप्रभृतयोवत्सदंतांताःउपबृंहणाःअध्वर्योःसोमाहुतिप्रक्षेपकालेसहायाश्चमसाध्वर्यवइत्यर्थः सोमकलशाःसोमरसग्रहणपात्राणि तोमराःतोमरच्छायाः पवित्राणिसोमोत्पवनसाधनानिबाणोत्क्षेपणसाम्यात्धनूंषि॥३८॥कपालानिशिरःपुरोडाशपाचकानिखर्परशकलानि हविःसोमाज्यपयोरूपं॥३९॥ इध्माःअग्निसमिंधनार्थाःसमिधः शक्तयः परिधयःअग्नेःपरितःआहुतिरक्षणार्थंस्थापितानिकाष्ठानिगदाः॥४०॥

॥१३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिस्तोमाः सोमचमसादयः ॥४१॥ प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्योस्तवद्वितीयःतस्यकर्मप्रतिप्रास्थानिकं ॥४२॥ अतिरात्रेक्रतौ श्लेषेणनिशीथेच घटोत्कचःरात्रिचरत्वात्शामित्रंकरिष्यति॥४३॥ वैतानिकेवितानोग्नीनांविस्तरःतत्रविदितेवैतानिकेश्रौतयज्ञे कर्ममुखेकर्मप्रभवेद्वारे कर्मैवमुखंनिर्गमद्वारंयस्मिन्तुयोनिःतस्मिन् ॥४४॥ पांडवेषुस्नेहंदर्शयति यदब्रुवमिति ॥४५॥ पुनश्चित्तिर्यज्ञानंतरंचयनारंभोयज्ञविशेषेषूक्तः ॥४६॥ आनर्दंमहानादंनर्दतः णमुलंतंपूर्वपदं सूयंसोमाभिषवःराजसूयसूर्येतिनिपातनात् उपपदयोगस्त्वनित्यःआर्षोवा तदभावेपिसुञःक्यप्दीर्घश्च सुत्यमित्यपिपठंति ॥४७॥यज्ञावसानंयज्ञस्यमध्येमध्ये

इषवोत्रपरिस्तोमामुक्तागांडीवधन्वना॥ महारथप्रयुक्ताश्चद्रोणद्रौणिप्रचोदिताः॥ ४१ ॥ प्रतिप्रास्थानिकंकर्मसात्यकिस्तुकरिष्यति॥ दीक्षितोधार्तराष्ट्रोत्रपत्नीचास्यमहाचमूः॥ ४२ ॥ घटोत्कचोत्रशामित्रंकरिष्यतिमहाबलः॥ अतिरात्रेमहाबाहोवितितेयज्ञकर्मणि ॥ ४३ ॥ दक्षिणात्वस्ययज्ञस्यधृष्टद्युम्नःप्रतापवान्॥ वैतानिकेकर्ममुखेजातोयत्कृष्णपावकात्॥ ४४ ॥ यदब्रुवमहंकृष्णकटुकानिस्मपांडवान्॥ प्रियार्थंधार्तराष्ट्रस्यतेनतप्येत्यकर्मणा ॥ ४५ ॥ यदाद्रक्ष्यसिमांकृष्णनिहतंसव्यसाचिना॥ पुनश्चित्तिस्तदाचास्ययज्ञस्याथभविष्यति॥ ४६ ॥ दुःशासनस्यरुधिरंयदापास्यतिपांडवः ॥ आनर्दंनर्दतःसम्यक्तदासूयंभविष्यति॥ ४७॥ यदाद्रोणंचभीष्मंचपांचाल्यौपातयिष्यतः॥ तदायज्ञावसानंतद्भविष्यतिजनार्दन॥ ४८॥ दुर्योधनंयदाहंताभीमसेनोमहाबलः॥ तदासमाप्स्यतेयज्ञोधार्तराष्ट्रस्यमाधव॥ ४९ ॥ स्नुषाश्चप्रस्नुषाश्चैवधृतराष्ट्रस्यसंगताः ॥ हतेश्वरानष्टपुत्राहतनाथाश्चकेशव॥ ५० ॥ रुदंत्यःसहगांधार्याश्वगृध्रकुररांकुले॥ सयज्ञेस्मिन्नवभृथोभविष्यतिजनार्दन॥ ५१ ॥ विद्यावृद्धावयोवृद्धाःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ॥ वृथामृत्युंनकुर्वीरंस्त्वत्कृतेमधुसूदन॥ ५२ ॥ शस्त्रेणनिधनंगच्छेत्समृद्धंक्षत्रमंडलं॥ कुरुक्षेत्रेपुण्यतमेत्रैलोक्यस्यापिकेशव॥५३॥ तदत्रपुंडरीकाक्षविधत्स्वयदभीप्सितं॥ यथाकार्त्स्न्येनवार्ष्णेयक्षत्रंस्वर्गमवाप्नुयात् ॥५४॥ यावत्स्थास्यंतिगिरयःसरितश्चजनार्दन॥तावत्कीर्तिभवःशब्दःशाश्वतोयंभविष्यति॥५५॥ब्राह्मणाःकथयिष्यंतिमहाभारतमाहवं॥समागमेषुवार्ष्णेयक्षत्रियाणांयशोधनं॥५६॥ समुपानयकौंतेयंयुद्धायममकेशव॥ मंत्रसंवरणंकुर्वन्नित्यमेवपरंतप॥५७॥ इ०उ०भग०कर्णोपनिवादेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४१॥ ॥७॥ संजयउवाच कर्णस्यवचनंश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा॥उवाचप्रहसन्वाक्यंस्मितपूर्वमिदंयथा॥१॥

विरम्यावस्थानं ॥४८॥ ॥४९॥ प्रस्नुषाःस्नुषाणामपिस्नुषाः संगताएकीभूताः हतेश्वराःईश्वरोराजा नाथःपतिः ॥५०॥ स्नुषादयोयद्रुदंत्योऽश्रुभिरार्द्रदेहाःसएवार्द्रीभावोऽवभृथइत्यर्थः ॥५१॥ इदंयुद्धंश्रेयएवेत्याह विद्येति वृथाअयुद्धेन ॥५२॥५३॥५४॥५५॥ समागमेषुसंग्रामेषु यशोजयःपराक्रमेणमृत्युर्वातदेवक्षत्रियाणांधनं ॥५६॥५७॥ इतिउ०नै०भा०एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४१॥ ॥७॥ कर्णस्येति ॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

राज्यलंभोपपादनंराज्यप्राप्त्युपायस्त्वांनलभेत्नस्पृशेत् तंनस्त्वीयंमन्यसेइत्यर्थः॥२॥३॥भौमनेनविश्वकर्मणा दृश्यंतिपश्यंति स्वार्थयगंतोयं कंड्वादेराकृतिगणत्वात् अत्रध्वजे॥४॥५॥अग्निमारुतेआग्नेयंमारुतं
च॥६॥नतदेति कृतेहिसर्वैःकृतकृत्याएवेतिनत्रिवर्गःकश्चिदपेक्षते त्रेतायांतुधर्मप्राधान्येनार्थकामावानुषंगिकत्वेनचापेक्षंते द्वापरेतुअर्थकामौप्राधान्येनधर्मंचतदंगत्वेन तत्रकृतंनभवितेतिमोक्षात्भ्रंशउक्तःनत्रेते

श्रीभगवानुवाच अपित्वांनलभेत्कर्णराज्यलंभोपपादनं॥ मयादत्तांहिपृथिवींनप्रशासितुमिच्छसि॥२॥ ध्रुवोजयःपांडवानामितीदंनसंशयःकश्चनविद्य
तेत्र॥ जयध्वजोदृश्यतेपांडवस्यसमुच्छ्रितोवानरराजउग्रः॥ ३॥ दिव्यामायाविहिताभौमनेनसमुच्छ्रिताइंद्रकेतुप्रकाशा॥ दिव्यानिभूतानिजयावहानिदृ
श्यंतिचैवात्रभयानकानि॥ ४॥ नसज्जतेशैलवनस्पतिभ्यऊर्ध्वंतिर्यग्योजनमात्ररूपः॥ श्रीमान्ध्वजःकर्णधनंजयस्यसमुच्छ्रितःपावकतुल्यरूपः॥५॥ य
दाद्रक्ष्यसिसंग्रामेश्वेताश्वंकृष्णसारथिं॥ ऐंद्रमस्त्रंविकुर्वाणमुभेचाप्यग्निमारुते॥६॥ गांडीवस्यचनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वाप
रंनच॥७॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ जपहोमसमायुक्तंस्वांरक्षंतंमहाचमूं॥८॥ आदित्यमिवदुर्धर्षंतपंतंशत्रुवाहिनीं॥ नतदाभवितात्रेतानकृतं
द्वापरंनच॥ ९॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेभीमसेनंमहाबलं॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीत्वानृत्यंतमाहवे॥१०॥ प्रभिन्नमिवमातंगंप्रतिद्विरदघातिनं॥ नतदाभवितात्रे
तानकृतंद्वापरंनच॥ ११॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेद्रोणंशांतनवंकृपं॥ सुयोधनंचराजानंसैंधवंचजयद्रथं॥ १२॥ युद्धायापततस्तूर्णंवारितान्सव्यसाचिना॥
नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥१३॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेमाद्रीपुत्रौमहाबलौ॥ वाहिनींधार्तराष्ट्राणांक्षोभयंतौगजाविव॥१४॥ विगाढेशस्त्रसंपातेपरवी
ररथारुजौ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥ १५॥ ब्रूयाःकर्णइतोगत्वाद्रोणंशांतनवंकृपं॥ सौम्योयंवर्ततेमासःसुप्रापयवसेंधनः॥ १६॥ सर्वौषधिवन
स्फीतःफलवानल्पमक्षिकः॥ निष्पंकोरसवत्तोयोनात्युष्णशिशिरःसुखः॥ १७॥ सप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति॥ संग्रामोयुज्यतांतस्यांतामाहुः
शक्रदेवतां॥ १८॥ तथाराज्ञोवदेःसर्वान्येयुद्धायाभ्युपागताः॥ यद्वोमनीषितंतद्वैसर्वंसंपादयाम्यहं॥ १९॥ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः॥ प्राप्य
शस्त्रेणनिधनंप्राप्स्यंतिगतिमुत्तमां॥ २०॥ इतिश्रीम०उद्यो०भगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेभगवद्वाक्येद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४२॥

तिधर्माद्भ्रंशउक्तः सचदुर्योधनादीनामस्त्येव द्वापरंनभवितेतितेषामर्थकामावपिनभविष्यतोयुद्धेनमरणस्यावश्यंभावादित्यर्थः॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥रथारुजौरथभंजकौ॥१५॥ सौम्यःचं
द्रिकयाअभिरामः॥१६॥१७॥संग्रामःसंग्रामसाधनकलापः युज्यतांएकीभूयावतिष्ठतां संग्रामारंभस्तुदिनांतरेएवेतिवक्ष्यते॥१८॥१९॥२०॥ इ०उ०नै०भा०द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

केशवस्येति शुभंराज्यादिलाभं आहितःप्रवेशितःप्रलोभितइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राजापत्यंरोहिणीनक्षत्रं प्रजानांपतिर्दुर्योधनस्तदीयंनामनक्षत्रंउत्तराभाद्रपदाख्यमितिवा तेन पत्युःपीडयाप्राणिनामपिपीडेतियुक्तं यद्वापृथ्वीकूर्मोदरस्थांरोहिणींशनैश्वरःपीडयतितेनमध्यदेशेमहान्क्षयोराज्ञोनाशश्चेतिभावः ॥ ८ ॥ कृत्वाचेति ज्येष्ठांअप्राप्ययदिभौमोवक्रीभवेत्तर्हिज्येष्ठस्यराज्ञोये मित्रभूतास्तेसर्वेनश्येयुरितिभावः मैत्रंमित्रसमूहंसंगमयन्नाशयन् वैवस्वतंसंगमनंजनानामित्यादौसंपूर्वस्यगमेर्मारणार्थत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥ चित्रांयहोमहापाताख्योज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धः तेनराकारस्यवे

संजयउवाच केशवस्यतुतद्वाक्यंकर्णःश्रुत्वाहितःशुभं ॥ अब्रवीदभिसंपूज्यकृष्णंतंमधुसूदनं ॥ १ ॥ जानन्मांकिंमहाबाहोसंमोहयितुमिच्छसि ॥ योयंपृथिव्याःकात्स्न्र्येनविनाशःसमुपस्थितः ॥ २ ॥ निमित्तंतत्रशकुनिरहंदुःशासनस्तथा ॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोभवत् ॥ ३ ॥ असंशयमिदंकृष्णमहद्युद्धमुपस्थितं ॥ पांडवानांकुरूणांचघोरंरुधिरकर्दमं ॥ ४ ॥ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः ॥ रणेशस्त्राग्निनादग्धाःप्राप्स्यंतियमसादनं ॥ ५ ॥ स्वप्नाहिबहवोघोरादृश्यंतेमधुसूदन ॥ निमित्तानिचघोराणितथोत्पाताःसुदारुणाः ॥ ६ ॥ पराजयंधार्तराष्ट्रेविजयंचयुधिष्ठिरे ॥ शंसंतइववार्ष्णेयविविधारोमहर्षणाः ॥ ७ ॥ प्राजापत्यंहिनक्षत्रंग्रहस्तीक्ष्णोमहाद्युतिः ॥ शनैश्वरःपीडयतिपीडयन्प्राणिनोधिकं ॥ ८ ॥ कृत्वाचांगारकोवक्रंज्येष्ठायांमधुसूदन ॥ अनुराधांप्रार्थयतेमैत्रंसंगमयन्निव ॥ ९ ॥ नूनंमहद्भयंकृष्णकुरूणांसमुपस्थितं ॥ विशेषेणहिवार्ष्णेयचित्रांपीडयतेग्रहः ॥ १० ॥ सोमस्यलक्ष्मव्यावृत्तंराहुरर्कमुपैतिच ॥ दिवश्चोल्काःपतंत्येताःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ ११ ॥ निष्टनंतिचमातंगामुंचंत्यश्रूणिवाजिनः ॥ पानीयंयवसंचापिनाभिनंदंतिमाधव ॥ १२ ॥ प्रादुर्भूतेषुचैतेषुभयमाहुरुपस्थितं ॥ निमित्तेषुमहाबाहोदारुणंप्राणिनाशनं ॥ १३ ॥ अल्पेभुक्तेपुरीषंचप्रभूतमिहदृश्यते ॥ वाजिनांवारणानांचमनुष्याणांचकेशव ॥ १४ ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुसर्वेषुमधुसूदन ॥ पराभवस्यतल्लिंगमितिप्राहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥ प्रहृष्टंवाहनंकृष्णपांडवानांप्रचक्षते ॥ प्रदक्षिणामृगाश्चैवतत्तेषांजयलक्षणं ॥ १६ ॥ अपसव्यामृगाःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणं ॥ १७ ॥ मयूराःपुण्यशकुनाहंससारसचातकाः ॥ जीवंजीवकसंघाश्चाप्यनुगच्छंतिपांडवान् ॥ १८ ॥

धाद्राजजातीयानांक्षयोभवितेतिभावः ॥ १० ॥ लक्ष्मव्यावृत्तंक्षीणत्वादमावास्यासान्निध्यात्क्षीणचंद्रोपिपापएव तस्मिंश्चामावास्यायामर्केणयुक्तेउभयोःशत्रुःसदावक्रीराहुरर्कंउपैतिचेदयंकर्त्तरीयोगःसोमवंश्यानांसूर्यवंश्यानांचराज्ञांक्षयकरइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुण्यशकुनाहंसादयएव पाठांतरेपुष्पशकुनाःकुक्कुटाः जीवंजीवकाःपक्षिविशेषाः येजीवजीवेत्येवशब्दंकुर्वंतितेषांसंघाश्चकोरादयः ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पाठांतरेबलाःकाकाः ॥ १९ ॥ २० ॥ उदपानाःकूपादयोजलाशयाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ गंधर्वनगरंसप्राकारं परिघःपरिवेषः तत्राकाशेगंधर्वनगरोपर्यैव ॥ २३ ॥ शिवाक्रोष्ट्रीवाशतेशब्दंकरोति ॥ २४ ॥
एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमहाराष्ट्रभाषायांपांकोळीतिप्रसिद्धाः घोरंबीभत्संमलमूत्रादिकमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सहस्रपादंसहस्रस्तंभं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तवपृथिवीतिसंबंधः

गृध्राःकंकाबकाःश्येनायातुधानास्तथावृकाः ॥ मक्षिकाणांचसंघाताअनुधावंतिकौरवान् ॥१९॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्यषुभेरीणांनास्तिनिःस्वनः ॥ अनाहताःपांड
वानांनदंतिपटहाःकिल ॥ २० ॥ उदपानाश्चनर्दंतियथागोवृषभास्तथा ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुतत्पराभवलक्षणं ॥ २१ ॥ मांसशोणितवर्षंचवृष्टंदेवेनमाधव ॥
तथागंधर्वनगरंभानुमत्समुपस्थितं ॥ २२ ॥ सप्राकारंसपरिखंसवप्रंचारुतोरणं ॥ कृष्णश्चपरिघस्तत्रभानुमावृत्यतिष्ठति ॥ २३ ॥ उदयास्तमनेसंध्येवेदयंती
महद्भयं ॥ शिवाचवाशतेघोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २४ ॥ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमधुसूदन ॥ उत्सृजंतिमहद्घोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २५ ॥ कृष्णग्रीवाश्चश
कुनारक्तपादाभयानकाः ॥ संध्यामभिमुखायांतितत्पराभवलक्षणं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिगुरूंश्चमधुसूदन ॥ भृत्यान्भक्तिमतश्चापितत्पराभवलक्षणं ॥
॥ २७ ॥ पूर्वादिग्लोहिताकाराशस्त्रवर्णाचदक्षिणा ॥ आमपात्रप्रतीकाशापश्चिमामधुसूदन ॥ उत्तराशंखवर्णाभादिशांवर्णाउदाहृताः ॥ २८ ॥ प्रदीप्ताश्चदि
शःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ महद्भयंवेदयंतितस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ २९ ॥ सहस्रपादंप्रासादंस्वप्नांतेस्मयुधिष्ठिरः ॥ अधिरोहन्मयादृष्टःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ ३० ॥
श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेवैशुक्लवाससः ॥ आसनानिचशुभ्राणिसर्वेषामुपलक्षये ॥ ३१ ॥ तवचापिमयाकृष्णस्वप्नांतेरुधिराविला ॥ अंत्रेणपृथिवीदृष्टापरि
क्षिप्ताजनार्दन ॥ ३२ ॥ अस्थिसंचयमारूढश्चामितौजायुधिष्ठिरः ॥ सुवर्णपात्र्यांसंहृष्टोभुक्तवान्घृतपायसं ॥ ३३ ॥ युधिष्ठिरोमयादृष्टोग्रसमानोवसुंधरां ॥
त्वयादत्तामिमांव्यक्तंभोक्ष्यतेसवसुंधरां ॥ ३४ ॥ उच्चंपर्वतमारूढोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गदापाणिर्नरव्याघ्रोग्रसन्निवमहीमिमां ॥ ३५ ॥ क्षपयिष्यतिनःस
र्वान्ससुव्यक्तंमहारणे ॥ विदितंमेहृषीकेशयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ३६ ॥ पांडुरंगजमारूढोगांडीवीसधनंजयः ॥ त्वयासार्धंहृषीकेशश्रियापरमयाज्वलन् ॥
॥ ३७ ॥ यूयंसर्वेवधिष्यध्वंतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ पार्थिवान्समरेकृष्णदुर्योधनपुरोगमान् ॥ ३८ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ शुक्लकेयूरकंठत्राःशु
क्लमाल्यांबरावृताः ॥ ३९ ॥

त्वच्छरीरमित्यर्थः परिक्षिप्तापरिवेष्टिता ॥ ३२ ॥ वसुंधरांग्रसमानोमृद्भक्षणंकुर्वन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शुक्लानिमौक्तिक
मयत्वात्केयूराणिबाहुभूषणानिकंठत्राणिकंठपूरकाख्यानिशिरोदेशमारभ्यअंसपर्यंतंलंबमानानिकंठावरणानियेषांतेशुक्लकेयूरकंठत्राः ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४०॥४१॥४२॥४३ ॥४४॥४५॥ तवहृदयंकर्तृ ममवचोनोपैतिनांगीकरोति ॥ ४६॥ ४७॥४८॥४९॥ पीडितंयथास्यात्तथा गाढंपरिष्वज्येत्यर्थः॥५०॥५१॥ इतिकरणेकर्णोपनिवादःकर्णस्यभेदनं॥

अधिरूढानरव्याघ्रानरवाहनमुत्तमं॥ त्रयएतेमयादृष्टाःपांडुरच्छत्रवाससः ॥ ४० ॥ श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेत्रयएतेजनार्दन ॥ धार्तराष्ट्रेषुसैन्येषुतान्विजानीहि
केशव॥ ४१ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः॥ रक्तोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेमाधवपार्थिवाः ॥ ४२ ॥ उष्ट्रप्रयुक्तमारूढौभीष्मद्रोणौमहारथौ॥ मयासा
र्धंमहाबाहोधार्तराष्ट्रेणवाविभो॥ ४३॥ अगस्त्यशास्तांचदिशंप्रयाताःस्मजनार्दन ॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्यामोयमसादनं ॥ ४४॥ अहंचान्येचराजानो
यच्चतत्क्षत्रमंडलं॥ गांडिवाग्निंप्रवेक्ष्यामइतिमेनास्तिसंशयः॥ ४५॥ कृष्णउवाच उपस्थितविनाशेयंनूनमद्यवसुंधरा॥ यथाहिमेवचः कर्णनोपैतिह
दयंतव॥ ४६॥ सर्वेषांतातभूतानांविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति॥४७॥ कर्णउवाच अपित्वांकृष्णपश्यामजीवंतोस्मा
न्महारणात् ॥ समुत्तीर्णामहाबाहोवीरक्षत्रविनाशनात् ॥ ४८ ॥ अथवासंगमःकृष्णस्वर्गेनोभविताध्रुवं ॥ तत्रेदानींसमेष्यामःपुनःसार्धंत्वयानघ॥ ४९॥
संजयउवाच इत्युक्तामाधवंकर्णःपरिष्वज्यचपीडितं॥ विसर्जितःकेशवेनरथोपस्थादवातरत् ॥५०॥ ततःस्वरथमास्थायजांबूनदविभूषितं॥ सहास्मा
भिर्निववृतेराधेयोदीनमानसः॥ ५१॥ ततःशीघ्रतरंप्रायात्केशवःसहसात्यकिः ॥ पुनरुच्चारयन्वाणींयाहियाहीतिसारथिं॥५२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेकृष्णकर्णसंवादेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायन
उवाच असिद्धानुनयेकृष्णेकुरुभ्यःपांडवान्गते॥ अभिगम्यपृथांक्षत्ताशनैःशोचन्निवाब्रवीत् ॥ १ ॥ जानासिमेजीवपुत्रिभावंनित्यमविग्रहे॥ क्रोशतो
नचगृह्णीतेवचनंमेसुयोधनः॥ २॥ उपपन्नोह्यसौराजाचेदिपांचालकेकयैः॥ भीमार्जुनाभ्यांकृष्णेनयुयुधानयमैरपि ॥ ३॥ उपप्लव्येनिविष्टोपिधर्ममेवयु
धिष्ठिरः॥ कांक्षतेज्ञातिसौहार्दाद्बलवान्दुर्बलोयथा॥ ४॥ राजातुधृतराष्ट्रोयंवयोवृद्धोनशाम्यति ॥ मत्तःपुत्रमदेनैवविधर्मेपथिवर्तते॥ ५॥ जयद्रथस्यकर्ण
स्यतथादुःशासनस्यच॥ सौबलस्यचदुर्बुद्ध्यामिथोभेदःप्रपत्स्यते॥ ६॥

इ०उ०नै०भा० त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४३॥ ॥छ॥ असिद्धानुनयेविफलविनये ॥ १ ॥ क्रोशतइत्यनादरेपष्ठी ॥ २॥ ३॥ उपप्लव्येविराटनगरे॥ ४॥ विधर्मेधर्महीने ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अधर्मेणेति हियस्मात् येषांअधर्मेणकृतमपिवैकार्यंविकारजनकंवैरंईदृशंचतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंप्राप्स्यथेतिप्रतिज्ञायाअयथाकारणरूपंधर्मिष्ठंधर्मयुक्तमेवभवतियेषामधर्मकृतमेववैरंधर्मवद्भातीत्यर्थः तेषांअयं विकृतोधर्मःसानुबंधःसफलोभविष्यति अधर्मफलंविनाशस्तेषांभविष्यत्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ बलाद्धर्मेपाखंडिनांपारदार्यंउभयसंतोषकरमितिद्वयोरपिधर्महेतुरितिबलात्कल्पनाशास्त्रबहिर्भूतातद्वदयमपीत्यर्थः

अधर्मेणहिधर्मिष्ठंकृतंवैकार्यमीदृशं ॥ येषांतेषामयंधर्मःसानुबंधोभविष्यति ॥ ७॥ क्रियमाणेबलाद्धर्मेकुरुभिःकोनसंज्वरेत् ॥ असाम्नाकेशवेयातेसमुद्योक्ष्यं तिपांडवाः ॥ ८ ॥ ततःकुरूणामनयोभवितावीरनाशनः ॥ चिंतयन्नलभेनिद्रामहःसुचनिशासुच ॥ ९ ॥ श्रुत्वातुकुंतीतद्वाक्यमर्थकामेनभाषितं ॥ सानिःश्वसं तीदुःखार्तामनसाविममर्शह ॥ १० ॥ धिगस्त्वर्थंयत्कृतेयंमहान्ज्ञातिवधःकृतः ॥ वर्त्स्यंतेसुहृदांचैवयुद्धेस्मिन्वैपराभवः ॥ ११ ॥ पांडवाश्चेदिपंचालायादवा श्चसमागताः ॥ भारतैःसहयोत्स्यंतिकिंनुदुःखमतःपरं ॥ १२ ॥ पश्येदोषंध्रुवंयुद्धेतथाऽयुद्धेपराभवं ॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनहिज्ञातिक्षयोजयः ॥ १३ ॥ इतिमे चिंतयंत्यावैहृदिदुःखंप्रवर्तते ॥ पितामहःशांतनवआचार्यश्चयुधांपतिः ॥ १४ ॥ कर्णश्चधार्तराष्ट्रार्थंवर्धयंतिभयंमम ॥ नाचार्यःकामवान्शिष्यैर्द्रोणोयुद्ध्येत जातुचित् ॥ १५ ॥ पांडवेषुकथंहार्दंकुर्यान्नचपितामहः ॥ अयंत्वेकोवृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ १६ ॥ मोहानुवर्तीसततंपापोद्वेष्टिचपांडवान् ॥ महत्यनर्थेनि र्बंधीबलवांश्चविशेषतः ॥ १७॥ कर्णःसदापांडवानांतन्मेदहतिसंप्रति ॥ आशंसेत्वद्यकर्णस्यमनोहंपांडवान्प्रति ॥ १८ ॥ प्रसादयितुमासाद्यदर्शयंतीयथात थं ॥ तोषितोभगवान्यत्रदुर्वासामेवरंददौ ॥ १९ ॥ आह्वानंमंत्रसंयुक्तंवसंत्यापितृवेश्मनि ॥ साहमंतःपुरेराज्ञःकुंतिभोजपुरस्कृता ॥ २० ॥ चिंतयंतीबहुवि धंहृदयेनविदूयता ॥ बलाबलंचमंत्राणांब्राह्मणस्यचवाग्बलं ॥ २१ ॥ स्त्रीभावाद्बालभावाच्चचिंतयंतीपुनःपुनः ॥ धात्र्याविस्रब्धयागुप्तासखीजनवृतातदा ॥ ॥ २२ ॥ दोषंपरिहरंतीचपितुश्चारित्र्यरक्षिणी ॥ कथंनुसुकृतंमेस्यान्नापराधवतीकथं ॥ २३ ॥ भवेयमितिसंचिंत्यब्राह्मणंतंनमस्यच ॥ कौतूहलात्तुतंलब्ध्वा वालिश्यादाचरंतदा ॥ कन्यासतीदेवमर्कमासादयमहंततः ॥ २४ ॥ योसौकानीनगर्भोमेपुत्रवत्परिरक्षितः ॥ कस्मान्नकुर्याद्वचनंपथ्यंभ्रातृहितंतथा ॥ २५ ॥ इतिकुंतीविनिश्चित्यकार्यनिश्चयमुत्तमं ॥ कार्यार्थमभिनिश्चित्यययौभागीरथींप्रति ॥ २६ ॥

॥८॥९॥ अर्थकामेनहितकामेन ॥१०॥ कृतःनिश्चितत्वात्कृतइव ॥११॥१२॥ पश्येपश्यामि आर्षमात्मनेपदं अयुद्धेयुद्धाभावे ॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥तंलब्ध्वा मंत्रंप्राप्य आचरंतेनमंत्रेणदेवतावाहनाख्यंकार्यंकृतवती आसादयंलब्धवती ॥२४॥ पुत्रवत्परिरक्षितइत्यत्रकामंचपरिवासितइतिपाठेस्वेच्छयात्यक्तइत्यर्थः ॥२५॥ कार्यार्थंअवश्यकर्तव्यंप्रयोजनं ॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

घृणिनःदयालोःसत्यसंगिनःसत्यरतस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरवाससिउत्तरीयवस्त्रच्छायायां ॥ २९ ॥ आपृष्ठतापादपराह्णपर्यंतमित्यर्थः ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्उद्गतविस्मयः ॥ ३१ ॥ इतिउद्योगपर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ राधेयइति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६ ॥ एकंपुत्रमेवस्नेहेनपश्यंतीएकदर्शिनी ॥७॥८॥ संनमंतांप्रह्वा

आत्मजस्यततस्तस्यघृणिनःसत्यसंगिनः॥ गंगातीरेपृथाश्रौषीद्वेदाध्ययननिःस्वनं॥ २७॥ प्राङ्मुखस्योर्ध्वबाहोःसापर्यतिष्ठतपृष्ठतः॥ जप्यावसानंकार्यार्थं प्रतीक्षंतीतपस्विनी॥ २८॥ अतिष्ठत्सूर्यतापार्ताकर्णस्योत्तरवाससि ॥ कौरव्यपत्नीवार्ष्णेयीपद्ममालेवशुष्यती ॥ २९॥ आपृष्ठतापाज्जप्त्वासपरिवृत्ययतव्र तः॥ दृष्ट्वाकुंतीमुपातिष्ठदभिवाद्यकृतांजलिः॥ ३०॥ यथान्यायंमहातेजामानीधर्मभृतांवरः॥ उत्स्मयन्प्रणतःप्राहकुंतींवैकर्तनोवृषः॥ ३१॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४४॥ ॥५॥ कर्णउवाच राधेयोहमाधिरथिःकर्णस्त्वाम भिवादये॥ प्राप्ताकिमर्थंभवतीब्रूहिकिंकरवाणिते॥ १॥ कुंत्युवाच कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता॥ नासिसूतकुलेजातःकर्णतद्विद्धिमेवचः॥ ॥ २॥ कानीनस्त्वंमयाजातःपूर्वजःकुक्षिणाधृतः॥ कुंतिराजस्यभवनेपार्थस्त्वमसिपुत्रक॥ ३॥ प्रकाशकर्मातपनोयोयंदेवोविरोचनः॥ अजीजनत्त्वांमय्ये षकर्णशस्त्रभृतांवरं॥ ४॥ कुंडलीबद्धकवचोदेवगर्भःश्रियावृतः॥ जातस्त्वमसिदुर्धर्षमयापुत्रपितुर्गृहे॥ ५॥ सत्वंभ्रातॄनसंबुध्यमोहाद्यदुपसेवसे॥ धार्तरा ष्ट्रान्नतद्युक्तंत्वयिपुत्रविशेषतः॥ ६॥ एतद्धर्मफलंपुत्रनराणांधर्मनिश्चये॥ यत्तुष्यंत्यस्यपितरोमाताचाप्येकदर्शिनी॥ ७॥ अर्जुनेनार्जितांपूर्वंहृतांलोभादसा धुभिः॥ आच्छिद्यधार्तराष्ट्रेभ्योभुंक्ष्वयौधिष्ठिरींश्रियं॥ ८॥ अद्यपश्यंतुकुरवःकर्णार्जुनसमागमं॥ सौभ्रात्रेणसमालक्ष्यसंनमंतामसाधवः॥ ९॥ कर्णार्जु नौवैभवेतांयथारामजनार्दनौ॥ असाध्यंकिंनुलोकेस्याद्युवयोःसंहितात्मनोः॥ १०॥ कर्णशोभिष्यसेनूनंपंचभिर्भ्रातृभिर्वृतः॥ देवैःपरिवृतोब्रह्मावेद्यामिव महाध्वरे॥ ११॥ उपपन्नोगुणैःसर्वैर्ज्येष्ठःश्रेष्ठेषुबंधुषु॥ सूतपुत्रेतिमाशब्दःपार्थस्त्वमसिवीर्यवान्॥ १२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि कुंतीकर्णसमागमेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४५॥ ॥५॥ ॥५॥ वैशंपायनउवाच ततःसूर्यान्निश्चरितांकर्णःशुश्रावभारतीं॥ दु रत्ययांप्रणयिनींपितृवद्भास्करेरितां॥ १॥ सत्यमाहपृथावाक्यंकर्णमातृवचःकुरु॥ श्रेयस्तेस्यान्नरव्याघ्रसर्वमाचरतस्तथा॥ २॥

भवंतु ॥ ९॥ भवेतांवर्धेतां संहितात्मनोःमिलितचेतसोः ॥ १०॥ ११॥ सूतपुत्रेतिशब्दोमाभूदितिशेषः॥ १२॥ इतिउ० नै० भा० पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥५॥ ततइति ॥ १॥२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ नश्रद्दधेकर्तव्यत्वेननमन्ये धर्मद्वारंधर्मापगमद्वारं तवनियोगकरणंत्वदाज्ञप्तार्थानुष्ठानं ॥ ४ ॥ सुमहात्ययंसुमहान्अत्ययोजातिभ्रंशाख्योविनाशोयस्मात् अपाकीर्णस्त्यक्तः यशोमाहात्म्यख्यातिः कीर्त्तिःसद्भिस्तस्याःकीर्तनं ॥ ५ ॥ त्वत्कृतेत्वत्सुखार्थंकानीनोगर्भःप्रकटोमाभूदितिहेतोरहंक्षत्रसत्क्रियांचेन्नप्राप्तस्तर्हित्वदन्यःकःशत्रुःकिममाहितं पापीयइतिइतोपिपापतरंकुर्यान्नकोपीत्यर्थः ॥ ६ ॥ क्रि

॥१३९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्यमात्राचस्वयंपित्राचभानुना ॥ चचालनैवकर्णस्यमतिःसत्यधृतेस्तदा ॥ ३ ॥ कर्णउवाच नचैतच्छ्रद्दधेवाक्यंक्षत्रिये भाषितंत्वया ॥ धर्मद्वारंममैतत्स्यान्नियोगकरणंतव ॥ ४ ॥ अकरोन्मयियत्पापंभवतीसुमहात्ययं ॥ अपाकीर्णोस्मियन्मातस्तद्यशःकीर्तिनाशनं ॥ ५ ॥ अहंचे क्षत्रियोजातोनप्राप्तःक्षत्रसत्क्रियां ॥ त्वत्कृतेकिंनुपापीयःशत्रुःकुर्यान्ममाहितं ॥ ६ ॥ क्रियाकालेत्वनुक्रोशमकृत्वात्वमिमंमम ॥ हीनसंस्कारसमयमद्यमां समचूचुदः ॥ ७ ॥ नवैममहितंपूर्वंमातृवच्चेष्टितंत्वया ॥ सामांसंबोधयस्यद्यकेवलात्महितैषिणी ॥ ८ ॥ कृष्णेनसहितात्कोवैनव्यथेतधनंजयात् ॥ कोद्यभीतं नमांविद्यात्पार्थानांसमितिंगतं ॥ ९ ॥ अभ्राताविदितःपूर्वंयुद्धकालेप्रकाशितः ॥ पांडवान्यदिगच्छामिकिंमांक्षत्रंवदिष्यति ॥ १० ॥ सर्वकामैःसंविभक्तः पूजितश्चयथासुखं ॥ अहंवैधार्तराष्ट्राणांकुर्यांतदफलंकथं ॥ ११ ॥ उपनह्यपरैर्वैरंयेमांनित्यमुपासते ॥ नमस्कुर्वंतिचसदावसवोवासवंयथा ॥ १२ ॥ म मप्राणेनयेशत्रून्शक्ताःप्रतिसमासितुं ॥ मन्यंतेतेकथंतेषामहंछिंद्यांमनोरथं ॥ १३ ॥ मयाप्लवेनसंग्रामंतितीर्षंतिदुरत्ययं ॥ अपारेपारकामायेत्यजेयंतानहं कथं ॥ १४ ॥ अयंहिकालःसंप्राप्तोधार्तराष्ट्रोपजीविनां ॥ निर्वेष्टव्यंमयातत्रप्राणानपरिरक्षता ॥ १५ ॥ कृतार्थाःसुभृतायेहिकृत्यकालेह्युपस्थिते ॥ अनवेक्ष्यकृ तंपापाविकुर्वंत्यनवस्थिताः ॥ १६ ॥ राजकिल्बिषिणांतेषांभर्तृपिंडापहारिणां ॥ नैवायंनपरोलोकोविद्यतेपापकर्मणां ॥ १७ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामर्थेयोत्स्या मितेसुतैः ॥ बलंचशक्तिंचास्थायनवैत्वय्यनृतंवदे ॥ १८ ॥ आनृशंस्यमथोवृत्तंरक्षन्सत्पुरुषोचितं ॥ अतोर्थकरमप्येतन्नकरोम्यद्यतेवचः ॥ १९ ॥ नचतेऽयंस मारंभोमयिमोघोभविष्यति ॥ वध्यान्विषह्यान्संग्रामेनहनिष्यामितेसुतान् ॥ २० ॥ युधिष्ठिरंचभीमंचयमौचैवार्जुनादृते ॥ अर्जुनेनसमंयुद्धमपियौधिष्ठिरे बले ॥ २१ ॥ अर्जुनंहिनिहत्याजौसंप्राप्तंस्यात्फलंमया ॥ यशसाचापियुज्येयंनिहतःसव्यसाचिना ॥ २२ ॥ नतेजातुनशिष्यंतिपुत्राःपंचयशस्विनि ॥ निरर्जु नाःसकर्णावासार्जुनावाहतेमयि ॥ २३ ॥ ॥१३९॥

याकालेक्षत्रियोचितसंस्कारकालेअनुक्रोशंदयां समचूचुदःस्वकार्यार्थंप्रेरितवत्यसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपनह्यबध्वा ॥ १२ ॥ प्रतिसमासितुंजेतुं ॥ १३ ॥ १४ ॥ निर्वेष्टव्यंभुक्तस्यतदन्नादेरानृण्यंकर्तव्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वध्यान्वधार्हान्विषह्यान्हंतुंशक्यानपीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ साचसचतौ धर्माधर्मौनत्यजतोधर्माधर्मैकसंश्रयौ प्रार्थितावपिपित्राद्यैःकर्णदुर्योधनाविवेतिकुन्त्याख्यायिकातात्पर्यं ॥ २७॥ इ०उ०नै०भा०षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥ आगम्येति पांडवानांपुरइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नागपुरंहास्तिनपुरं ॥ ५ ॥ पथ्यंन्यायोपेतं हितंउभयत्रजयावहं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुमुख्ययोःभी

इतिकर्णवचःश्रुत्वाकुंतीदुःखात्प्रवेपती ॥ उवाचपुत्रमाश्लिष्यकर्णंधैर्यादकंपनं ॥ २४॥ एवंवैभाव्यमेतेनक्षयंयास्यंतिकौरवाः॥ यथात्वंभाषसेकर्णदैवंतुबलवत्तरं॥ २५॥ त्वयाचतुर्णांभ्रातॄणामभयंशत्रुकर्शन ॥ दत्तंतत्प्रतिजानीहिसंगरप्रतिमोचनं ॥ २६॥ अनामयंस्वस्तिचेतिपृथाथोकर्णमब्रवीत् ॥ तांकर्णोथतथेत्युक्त्वाततस्तौजग्मतुःपृथक्॥ २७॥ इतिश्रीम०उद्यो०भगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४६॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच आगम्यहास्तिनपुराद्उपप्लव्यमरिंदमः॥ पांडवानांयथावृत्तंकेशवःसर्वमुक्तवान्॥ १ ॥ संभाष्यसुचिरंकालंमंत्रयित्वापुनःपुनः॥ स्वमेवभवनंशौरिर्विश्रामार्थंजगामह ॥ २ ॥ विसृज्यसर्वान्नृपतीन्विराटप्रमुखांस्तदा ॥ पांडवाभ्रातरःपंचभानावस्तंगतेसति ॥ ३ ॥ संध्यामुपास्यध्यायंतस्तमेवगतमानसाः॥ आनाय्यकृष्णंदाशार्हंपुनर्मंत्रममंत्रयन् ॥ ४॥ युधिष्ठिरउवाच त्वयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः॥ किमुक्तःपुंडरीकाक्षतन्नःशंसितुमर्हसि॥ ५॥ वासुदेवउवाच मयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः॥ तथ्यंपथ्यंहितंचोक्तोनचगृह्णातिदुर्मतिः॥६॥ युधिष्ठिरउवाच तस्मिन्नुत्पथमापन्नेकुरुवृद्धःपितामहः॥ किमुक्तवान्हृषीकेशदुर्योधनममर्षणं॥ ७॥ आचार्योवामहाभागभारद्वाजःकिमब्रवीत्॥ पितरौधृतराष्ट्रस्तंगांधारीवाकिमब्रवीत् ॥ ८ ॥ पितायवीयानस्माकंक्षत्ताधर्मविदांवरः॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःकिमाहधृतराष्ट्रजं ॥ ९ ॥ किंचसर्वेनृपतयःसभायांयेसमासते॥ उक्तवंतोयथातत्वंतद्ब्रूहित्वंजनार्दन॥ १०॥ उक्तवान्हिभवान्सर्वंवचनंकुरुमुख्ययोः॥ धार्तराष्ट्रस्यतेषांहिवचनंकुरुसंसदि॥ ११॥ कामलोभाभिभूतस्यमंदस्यप्राज्ञमानिनः॥ अप्रियंहृदयेमह्यंतन्नतिष्ठतिकेशव॥ १२॥ तेषांवाक्यानिगोविंदश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो॥ यथाचनाभिपद्येतकालस्तातथाकुरु॥ भवान्हिनोगतिःकृष्णभवान्नाथोभवान्गुरुः॥ १३॥ वासुदेवउवाच शृणुराजन्यथावाक्यमुक्तोराजासुयोधनः॥ मध्येकुरूणांराजेंद्रसभायांतन्निबोधमे॥ १४॥ मयाविश्राविते वाक्येजहासधृतराष्ट्रजः॥ अथभीष्मःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्॥ १५॥ दुर्योधननिबोधेदंकुलार्थेयद्ब्रवीमिते॥ तच्छ्रुत्वाराजशार्दूलस्वकुलस्यहितंकुरु॥ १६॥

ष्मधृतराष्ट्रयोः तेषांराज्ञांचवचनं यच्चभवानुक्तवान्वचनंमह्यंमदर्थंतत्सर्वंधार्तराष्ट्रस्यहृदयेनतिष्ठतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नाभिपद्येतनातिक्रामेत नोऽस्माकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ कालींसत्यवतीं ॥ १९ ॥ प्रतीतःतुष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विप्रवासितःदूरेस्थापितः रामभयात्स्वयंपलायनेनप्रजाभिस्तदीयशिबिरस्यशून्यताकरणात् ॥ २४ ॥ २५ ॥

ममतातपिताराजन्शांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ तस्याहमेकएवासंपुत्रःपुत्रवतांवरः ॥ १७॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नाद्वितीयःस्यात्कथंसुतः ॥ एकंपुत्रमपुत्रंवैप्रवदंति मनीषिणः ॥ १८॥ नचोच्छेदंकुलंयायाद्विस्तीर्येच्चकथंयशः ॥ तस्याहमीप्सितंबुध्वाकालींमातरमावहं ॥ १९ ॥ प्रतिज्ञांदुष्करांकृत्वापितुरर्थेकुलस्यच ॥ अराजाचोर्ध्वरेताश्चयथासुविदितंतव ॥ प्रतीतोनिवसाम्येषप्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २० ॥ तस्यांजज्ञेमहाबाहुःश्रीमान्कुरुकुलोद्वहः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माकनीयान्ममपार्थिव ॥ २१ ॥ स्वर्यातेहंपितरितंस्वराज्येसन्न्यवेशयं ॥ विचित्रवीर्यंराजानंभृत्योभूत्वाह्यधश्चरः ॥ २२॥ तस्याहंसदृशान्दारान्राजेंद्रसमुपाहरं ॥ जित्वापार्थिवसंघातमपितेबहुशःश्रुतं ॥ २३ ॥ ततोरामेणसमरेद्वंद्वयुद्धमुपागमं ॥ सहिरामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः ॥ २४ ॥ दारेष्वप्यतिसक्तश्चयक्ष्माणंसमपद्यत ॥ यदात्वराजकेराष्ट्रेनववर्षसुरेश्वरः ॥ तदाभ्यधावन्मामेवप्रजाःक्षुद्भयपीडिताः ॥ २५॥ प्रजाऊचुः उपक्षीणाःप्रजाःसर्वाराजाभवभवायनः ॥ ईतीःप्रणुदभद्रंतेशांतनोःकुलवर्धन ॥ २६॥ पीड्यंतेतेप्रजाःसर्वाव्याधिभिर्भृशदारुणैः ॥ अल्पावशिष्टागांगेयताःपरित्रातुमर्हसि ॥ २७॥ व्याधीन्प्रणुदवीरत्वंप्रजाधर्मेणपालय ॥ त्वयिजीवतिमाराष्ट्रंविनाशमुपगच्छतु ॥ २८॥ भीष्मउवाच प्रजानांक्रोशतीनांवैनैवाक्षुभ्यतमेमनः ॥ प्रतिज्ञांरक्षमाणस्यसद्वृत्तंस्मरतस्तथा ॥ ततःपौरामहाराजमाताकालीचमेशुभा ॥ २९॥ भृत्याःपुरोहिताचार्याब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ मामूचुर्भृशसंतप्ताभवराजेतिसंततं ॥ ३०॥ प्रतीपरक्षितंराष्ट्रंत्वांप्राप्यविनशिष्यति ॥ सत्वमस्मद्धितार्थंवैराजाभवमहामते ॥ ३१ ॥ इत्युक्तःप्रांजलिर्भूत्वादुःखितोभृशमातुरः ॥ तेभ्योन्यवेदयंतत्रप्रतिज्ञांपितृगौरवात् ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेताह्यराजाचकुलस्यार्थेपुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचधुरिमामांनियोजय ॥ ३३ ॥ ततोहंप्रांजलिर्भूत्वामातरंसंप्रसादयं ॥ नांबशांतनुनाजातःकौरवंवंशमुद्वहन् ॥ ३४॥ प्रतिज्ञांवितथांकुर्यामितिराजन्पुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचप्रतिज्ञांकृतवानहम् ॥ ३५॥ अहंप्रेष्यश्चदासश्चतवाद्यसुतवत्सले ॥ एवंतामनुनीयाहंमातरंजनमेवच ॥ ३६ ॥ अयाचंभ्रातृदारेषुतदाव्यासंमहामुनिं ॥ सहमात्रामहाराजप्रसाद्यतमृषिंतदा ॥ ३७॥ अपत्यार्थंमहाराजप्रसादंकृतवांश्चसः ॥ त्रीन्सपुत्रानजनयत्तदाभरतसत्तम ॥ ३८॥ अंधःकरणहीनत्वान्नवैराजापितातव ॥ राजातुपांडुरभवन्महात्मालोकविश्रुतः ॥ ३९ ॥

ईतीःअनावृष्ट्यादिरूपाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ १ ॥ भीष्मेणोक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ज्येष्ठोंधत्वादनर्हःक्षत्ता

सराजातस्यतेपुत्राःपितुर्दायाद्यहारिणः ॥ मातातकलहंकार्षीराज्यस्यार्धंप्रदीयतां ॥ ४० ॥ मयिजीवतिराज्यंकःसंप्रशासेत्पुमानिह ॥ मावमंस्थावचोमत्त्वंश
ममिच्छामिवःसदा ॥ ४१ ॥ नविशेषोस्तिमेपुत्रत्वयितेषुचपार्थिव ॥ मतमेतत्पितुस्तुभ्यंगांधार्याविदुरस्यच ॥ ४२ ॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानांनाभिशंकीर्वचोम
म ॥ नाशयिष्यसिमासर्वमात्मानंपृथिवींतथा ॥ ४३ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥
वासुदेवउवाच भीष्मेणोक्तेततोद्रोणोदुर्योधनमभाषत ॥ मध्येनृपाणांभद्रंतेवचनंवचनक्षमः ॥ १ ॥ प्रातीपःशांतनुस्तातकुलस्यार्थेयथास्थितः ॥ यथादे
वव्रतोभीष्मःकुलस्यार्थेस्थितोभवत् ॥ २ ॥ तथापांडुर्नरपतिःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ राजाकुरूणांधर्मात्मासुव्रतःसुसमाहितः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठायराज्यमददद्धृतरा
ष्ट्रायधीमते ॥ यवीयसेतथाक्षत्त्रेकुरूणांवंशवर्धनः ॥ ४ ॥ ततःसिंहासनेराजन्स्थापयित्वैनमच्युतं ॥ वनंजगामकौरव्योभार्याभ्यांसहितोनृपः ॥ ५ ॥ नीचैःस्थि
त्वातुविदुरउपास्तेस्मविनीतवत् ॥ प्रेष्यवत्पुरुषव्याघ्रोवालव्यजनमुत्क्षिपन् ॥ ६ ॥ ततःसर्वाःप्रजास्तातधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ अन्वपद्यंतविधिवद्यथापांडुंजना
धिपं ॥ ७ ॥ विसृज्यधृतराष्ट्रायराज्यंसविदुरायच ॥ चचारपृथिवींपांडुःसर्वांपरपुरंजयः ॥ ८ ॥ कोशसंवननेदानेभृत्यानांचान्ववेक्षणे ॥ भरणेचैवसर्वस्यविदुरः
सत्यसंगरः ॥ ९ ॥ संधिविग्रहसंयुक्तोराज्ञांसंवाहनक्रियाः ॥ अवैक्षतमहातेजाभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १० ॥ सिंहासनस्थोनृपतिर्धृतराष्ट्रोमहाबलः ॥ अन्वास्य
मानःसततंविदुरेणमहात्मना ॥ ११ ॥ कथंतस्यकुलेजातःकुलभेदंव्यवस्यसि ॥ संभूयभ्रातृभिःसार्धंभुंक्ष्वभोगान्जनाधिप ॥ १२ ॥ ब्रवीम्यहंनकार्पण्यान्ना
र्थहेतोःकथंचन ॥ भीष्मेणदत्तमिच्छामिनत्वयाराजसत्तम ॥ १३ ॥ नाहंत्वत्तोभिकांक्षिष्येवृत्त्युपायंजनाधिप ॥ यतोभीष्मस्ततोद्रोणोयद्भीष्मस्त्वाहतत्कुरु ॥
॥ १४ ॥ दीयतांपांडुपुत्रेभ्योराज्यार्धमरिकर्शन ॥ सममाचार्यकंतातत्वतेषांचमेसदा ॥ १५ ॥ अश्वत्थामायथामत्त्वंतथाश्वेतहयोमम ॥ बहुनाकिंप्रलापेन
यतोधर्मस्ततोजयः ॥ १६ ॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेमहाराजद्रोणेनामिततेजसा ॥ व्याजहारततोवाक्यंविदुरःसत्यसंगरः ॥ पितुर्वदनमन्वीक्ष्यपरिवृ
त्यचधर्मवित् ॥ १७ ॥

वियोनित्वादनर्हइतिसूचयन्यथाज्येष्ठायाददत्तथाक्षत्त्रेविदुरायापिन्यासभूतमददादितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ संवननमात्मीयताकरणं ॥ ९ ॥
संवाहनक्रियाःसंवाहनंसंप्रापणंदानोपादानादिकंताएवक्रियाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कार्पण्यात्युद्धभयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पितुर्भीष्मस्य ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥१९॥२०॥ शास्त्रंआज्ञां दुर्योधनकृतेनदुर्योधनकर्मणा ॥ २१ ॥ २२॥२३॥२४॥ वनंगच्छेति तावतात्वयात्वदनुगामिनाद्रोणेनचत्यक्तोयंहीनपक्षोदुर्योधनःपांडवेभ्योभयंप्राप्स्यतीत्याशयः ॥२५॥

विदुरउवाच देवव्रतनिबोधेदंवचनंममभाषतः॥ प्रनष्टःकौरवोवंशस्त्वयायंपुनरुद्धृतः॥१८॥तन्मेविलपमानस्यवचनंसमुपेक्षसे॥ कोयंदुर्योधनोनामकु
॥१४७॥ लेस्मिन्कुलपांसनः॥१९॥ यस्यलोभाभिभूतस्यमतिंसमनुवर्तसे॥ अनार्यस्याकृतज्ञस्यलोभेनहृतचेतसः॥२०॥ अतिक्रामतियःशास्त्रंपितुर्धर्मार्थदर्शिनः॥ ५
एतेनश्यंतिकुरवोदुर्योधनकृतेनवै॥ २१ ॥ यथातेनप्रणश्येयुर्महाराजतथाकुरु॥ मांचैवधृतराष्ट्रंचपूर्वमेवमहामते॥ २२ ॥ चित्रकारइवालेख्यंकृत्वास्थापित
वानसि॥ प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वायथासंहरतेतथा॥ २३ ॥ नोपेक्षस्वमहाबाहोपश्यमानःकुलक्षयं ॥ अथतेऽद्यमतिर्नष्टाविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ २४ ॥ वनंगच्छ
मयासार्धंधृतराष्ट्रेणचैवह ॥ बध्वावानिकृतिप्रज्ञंधार्तराष्ट्रंसुदुर्मतिं ॥ २५॥ शाधीदंराज्यमद्याशुपांडवैरभिरक्षितं ॥ प्रसीदराजशार्दूलविनाशोदृश्यतेमहा
न्॥ २६ ॥ पांडवानांकुरूणांचराज्ञाममिततेजसां॥ विरराममैवमुक्त्वातुविदुरोदीनमानसः॥ प्रध्यायमानःसतदानिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ २७॥ ततोथराज्ञःसुब
लस्यपुत्रीधर्मार्थयुक्तंकुलनाशभीता॥ दुर्योधनंपापमतिंनृशंसंराज्ञांसमक्षंसुतमाहकोपात्॥२८॥येपार्थिवाराजसभांप्रविष्टाब्रह्मर्षयोयेचसभासदोन्ये॥शृ
ण्वंतुवक्ष्यामितवापराधंपापस्यसामात्यपरिच्छदस्य॥२९॥ राज्यंकुरूणामनुपूर्वभोज्यंक्रमागतोनःकुलधर्मएषः॥ त्वंपापबुद्धेऽतिनृशंसकर्मन्राज्यंकुरूणाम
नयाद्विहंसि॥३०॥ राज्येस्थितोधृतराष्ट्रोमनीषीतस्यानुजोविदुरोदीर्घदर्शी॥ एतावतिक्रम्यकथंनृपत्वंदुर्योधनप्रार्थयसेऽद्यमोहात्॥३१॥ राजाचक्षत्ताचम
हानुभावौभीष्मेस्थितेपरवंतौभवेतां॥ अयंतुधर्मज्ञतयामहात्मानकामयेद्योनृवरोनदीजः ॥ ३२ ॥ राज्यंतुपांडोरिदमप्रधृष्यंतस्याद्यपुत्राःप्रभवंतिनान्ये॥ रा
ज्यंतदेतन्निखिलंपांडवानांपैतामहंपुत्रपौत्रानुगामि॥ ३३ ॥ यद्वैब्रूतेकुरुमुख्योमहात्मादेवव्रतःसत्यसंधोमनीषी ॥ सर्वंतदस्माभिरहत्यकार्यंराज्यंस्वधर्मान्प
रिपालयद्भिः॥ ३४ ॥ अनुज्ञयाचाथमहाव्रतस्यब्रूयान्नृपोयंविदुरस्तथैव॥ कार्यंभवेत्तत्सुहृद्भिर्नियोज्यंधर्मंपुरस्कृत्यसुदीर्घकालं॥३५॥ न्यायागतंराज्यमिदं
कुरूणांयुधिष्ठिरःशास्तुवैधर्मपुत्रः॥ प्रचोदितोधृतराष्ट्रेणराज्ञापुरस्कृतःशांतनवेनचैव॥३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभग०कृष्णवाक्येअष्टचत्वारिं ॥१४७॥
शदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४८॥ ॥७॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेतुगांधार्यांधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ दुर्योधनमुवाचेदंराजमध्येजनाधिप॥ १॥

॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४८ ॥ ॥७॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अभिजायतेप्राप्नोति जायंतेलभंते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ त्वग्दोषीकुष्टी ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वृद्धःप्रतीपः

दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक ॥ तथातत्कुरुभद्रंतेयद्यस्तिपितृगौरवं ॥ २ ॥ सोमःप्रजापतिःपूर्वंकुरूणांवंशवर्धनः ॥ सोमाद्बभूवषष्ठोयंययातिर्नहुषा
त्मजः ॥ ३॥ तस्यपुत्राबभूवुर्हिपंचराजर्षिसत्तमाः ॥ तेषांयदुर्महातेजाज्येष्ठःसमभवत्प्रभुः ॥४॥ पूरुर्यवीयांश्चततोयोस्माकंवंशवर्धनः ॥ शर्मिष्ठयासंप्रसूतोदु
हित्रावृषपर्वणः ॥ ५ ॥ यदुश्चभरतश्रेष्ठदेवयान्याःसुतोभवत् ॥ दौहित्रस्तातशुक्रस्यकाव्यस्यामिततेजसः ॥ ६ ॥ यादवानांकुलकरोबलवान्वीर्यसंमतः ॥
अवमेनेसतुक्षत्रंदर्पपूर्णःसुमंदधीः ॥ ७॥ नचातिष्ठत्पितुःशास्त्रेबलदर्पविमोहितः ॥ अवमेनेचपितरंभ्रातॄंश्चाप्यपराजितः ॥ ८ ॥ पृथिव्यांचतुरंतायांयदुरेवा
भवद्बली ॥ वशेकृत्वासनृपतीन्न्यवसन्नागसाह्वये ॥ ९ ॥ तंपितापरमक्रुद्धोययातिर्नहुषात्मजः ॥ शशापपुत्रंगांधारेराज्याच्चापिव्यरोपयत् ॥ १० ॥ येचैनम
न्ववर्तंतभ्रातरोबलदर्पिताः ॥ शशापतानभिक्रुद्धोययातिस्तनयानथ ॥ ११ ॥ यवीयांसंततःपूरुंपुत्रंस्ववशवर्तिनं ॥ राज्येनिवेशयामासविधेयंनृपसत्तमः ॥ १२ ॥
एवंज्येष्ठोप्यथोत्सिक्तोनराज्यमभिजायते ॥ यवीयांसोपिजायंतेराज्यंवृद्धोपसेवया ॥ १३ ॥ तथैवसर्वधर्मज्ञःपितुर्ममपितामहः ॥ प्रतीपःपृथिवीपालस्त्रिषु
लोकेषुविश्रुतः ॥ १४ ॥ तस्यपार्थिवसिंहस्यराज्यंधर्मेणशासतः ॥ त्रयःप्रजज्ञिरेपुत्रादेवकल्पायशस्विनः ॥ १५ ॥ देवापिरभवज्ज्येष्ठोबाह्लीकस्तदनंतरं ॥ तृती
यःशांतनुस्तातधृतिमान्मेपितामहः ॥ १६ ॥ देवापिस्तुमहातेजास्त्वग्दोषीराजसत्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचपितुःशुश्रूषणेरतः ॥ १७ ॥ पौरजानपदानांचसं
मतःसाधुसत्कृतः ॥ सर्वेषांबालवृद्धानांदेवापिर्हृदयंगमः ॥ १८ ॥ वदान्यःसत्यसंधश्चसर्वभूतहितेरतः ॥ वर्तमानःपितुःशास्त्रेब्राह्मणानांतथैवच ॥ १९ ॥ बाह्लीक
स्यप्रियोभ्राताशांतनोश्चमहात्मनः ॥ सौभ्रात्रंचपरंतेषांसहितानांमहात्मनां ॥ २० ॥ अथकालस्यपर्यायेवृद्धोनृपतिसत्तमः ॥ संभारानभिषेकार्थंकारयामा
सशास्त्रतः ॥ २१ ॥ कारयामाससर्वाणिमंगलार्थानिवैविभुः ॥ तंब्राह्मणाश्चवृद्धाश्चपौरजानपदैःसह ॥ २२ ॥ सर्वेनिवारयामासुर्देवापेरभिषेचनं ॥ सतच्छ्रु
त्वातुनृपतिरभिषेकनिवारणं ॥ अश्रुकंठोभवद्राजापर्यशोचतचात्मजं ॥ २३ ॥ एवंवदान्योधर्मज्ञःसत्यसंधश्चसोभवत् ॥ प्रियःप्रजानामपिसंस्त्वग्दोषेणप्रदू
षितः ॥ २४ ॥ हीनांगंपृथिवीपालंनाभिनंदंतिदेवताः ॥ इतिकृत्वानृपश्रेष्ठंप्रत्यषेधन्द्विजर्षभाः ॥ २५ ॥ ततःप्रव्यथितांगोसौपुत्रशोकसमन्वितः ॥ निवारितं
नृपंदृष्ट्वादेवापिःसंश्रितोवनं ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ आत्मजंदेवापिं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

राज्यंत्यक्त्वामातुलकुलंसमाश्रितइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ अकारयत्अकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आसमंतात्अनुकंपीदयावान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप०नै
लकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ पुष्योद्येति पुष्यनक्षत्रंहिअश्विन्याःपौर्णमास्याउपरिअष्टम्यांभवति पूर्वमपिसप्तमाद्दि

बाह्लीकोमातुलकुलंत्यक्त्वाराज्यंसमाश्रितः ॥ पितृभ्रातॄन्परित्यज्यप्राप्तवान्परमांधृतिम् ॥ २७॥ बाह्लीकेनत्वनुज्ञातःशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ पितर्युपरतेराजन्रा
जाराज्यमकारयत् ॥ २८ ॥ तथैवाहंमतिमतापरिचिंत्येहपांडुना ॥ ज्येष्ठःप्रभ्रंशितोराज्याद्धीनांगइतिभारत ॥ २९॥ पांडुस्तुराज्यंसंप्राप्तःकनीयानपिसन्नृपः ॥
विनाशेतस्यपुत्राणामिदंराज्यमरिंदम ॥ ३० ॥ मय्यभागिनिराज्यायकथंत्वंराज्यमिच्छसि ॥ अराजपुत्रोह्यस्वामीपरस्वंहर्तुमिच्छसि ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरोरा
जपुत्रोमहात्मान्यायागतंराज्यमिदंचतस्य ॥ सकौरवस्यास्यकुलस्यभर्ताप्रशासिताचैवमहानुभावः ॥ ३२ ॥ ससत्यसंधःसतथाऽप्रमत्तःशास्त्रेस्थितोबंधुजन
स्यसाधुः ॥ प्रियःप्रजानांसुहृदानुकंपीजितेंद्रियःसाधुजनस्यभर्ता ॥ ३३ ॥ क्षमातितिक्षादमआर्जवंचसत्यव्रतत्वंश्रुतमप्रमादः ॥ भूतानुकंपाह्यनुशासनंच
युधिष्ठिरेराजगुणाःसमस्ताः ॥३४॥ अराजपुत्रस्त्वमनार्यवृत्तोलुब्धःसदाबंधुषुपापबुद्धिः॥ क्रमागतंराज्यमिदंपरेषांहर्तुंकथंशक्ष्यसिदुर्विनीत ॥३५॥ प्रयच्छ
राज्यार्धमपेतमोहःसवाहनंत्वंसपरिच्छदंच ॥ ततोवशेषंतवजीवितस्यसहानुजस्यैवभवेन्नरेंद्र ॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृ
तराष्ट्रवाक्यकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेतुभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याधृतराष्ट्रे
णनवैमंदोन्वबुध्यत ॥१॥ अवधूयोत्थितोमंदःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अन्वद्रवंततंपश्चाद्राजानस्त्यक्तजीविताः ॥२॥ आज्ञापयच्चराज्ञस्तान्पार्थिवान्नष्टचेतसः॥
प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योद्येतिपुनःपुनः ॥ ३ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःप्रययुःसहसैनिकाः ॥ भीष्मंसेनापतिंकृत्वासंहृष्टाःकालचोदिताः ॥ ४ ॥ अक्षौहिण्योदशैका
चकौरवाणांसमागताः ॥ तासांप्रमुखतोभीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत ॥ ५ ॥ यदत्रयुक्तंप्राप्तंचतद्विधत्स्वविशांपते ॥ उक्तंभीष्मेणयद्वाक्यंद्रोणेनविदुरेणच ॥ ६ ॥
गांधार्याधृतराष्ट्रेणसमक्षंममभारत ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ ७॥ साम्यमादौप्रयुक्तंमेराजन्सौभ्रात्रमिच्छता ॥ अभेदायास्यवंशस्यप्रजानां
चविवृद्धये ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चमेयुक्तोयदासामनगृह्यते ॥ कर्मानुकीर्तनंचैवदेवमानुषसंहितं ॥ ९ ॥

वसादूर्ध्वममावास्याभविष्यति संग्रामंयोजयेत्तस्यामित्युक्तत्वात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ साम्यंसाम्नोभावःसामेतियावत् ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चकर्णेनसहोपसंवादेन ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥१५॥१६॥ पंचग्राममात्रस्वीकारेणकृत्स्नराज्यसमर्पणरूपंदानमपिप्रयुक्तं ॥ १७ ॥ दंडएवोपायोनान्यइत्याह दंडमिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउ०नै०

यदानाद्रियतेवाक्यंसामपूर्वंसुयोधनः ॥ तदामयासमानीयभेदिताःसर्वपार्थिवाः ॥ १० ॥ अद्भुतानिचघोराणिदारुणानिचभारत ॥ अमानुषाणिकर्माणिद
र्शितानिमयाविभो ॥ ११ ॥ निर्भर्त्सयित्वाराज्ञस्तांस्तृणीकृत्यसुयोधनं ॥ राधेयंभीषयित्वाचसौबलंचपुनःपुनः ॥ १२ ॥ द्यूततोधार्तराष्ट्राणांनिंदांकृत्वातथापु
नः ॥ भेदयित्वानृपान्सर्वान्वाग्भिर्मंत्रेणचासकृत् ॥ १३॥ पुनःसामाभिसंयुक्तंसंप्रदानमथाब्रुवं ॥ अभेदात्कुरुवंशस्यकार्ययोगात्तथैवच ॥ १४॥ तेशूराधृत
राष्ट्रस्यभीष्मस्यविदुरस्यच ॥ तिष्ठेयुःपांडवाःसर्वेहित्वामानमधश्चराः ॥ १५ ॥ प्रयच्छंतुचतेराज्यमनीशास्तेभवंतुच ॥ यथाहराजागांगेयोविदुरश्चहितंतव ॥
॥ १६ ॥ सर्वंभवतुतेराज्यंपंचग्रामान्विसर्जय ॥ अवश्यंभरणीयाहिपितुस्तेराजसत्तम ॥ १७॥ एवमुक्तोपिदुष्टात्मानैवभागंव्यमुंचत ॥ दंडंचतुर्थंपश्यामितेषु
पापेषुनान्यथा ॥ १८ ॥ निर्यातांश्चविनाशायकुरुक्षेत्रंनराधिपाः ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ १९ ॥ नतेराज्यंप्रयच्छंतिविनायुद्धेनपांडव ॥ वि
नाशहेतवःसर्वेप्रत्युपस्थितमृत्यवः ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ समाप्तं
चभगवद्यानपर्व ॥७॥ अथसैन्यनिर्याणपर्व वैशंपायनउवाच जनार्दनवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄनुवाचधर्मात्मासमक्षंकेशवस्य
ह ॥ १ ॥ श्रुतंभवद्भिर्यद्वृत्तंसभायांकुरुसंसदि ॥ केशवस्यापियद्वाक्यंतत्सर्वमवधारितं ॥ २ ॥ तस्मात्सेनाविभागंमेकुरुध्वंनरसत्तमाः ॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैताः
समेताविजयायवै ॥ ३ ॥ तासांयेपतयःसप्तविख्यातास्तान्निबोधत ॥ द्रुपदश्चविराटश्चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ ४ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चभीमसेनश्चवीर्यवा
न् ॥ एतेसेनाप्रणेतारोवीराःसर्वेतनुत्यजः ॥ ५ ॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ह्रीमंतोनीतिमंतश्चसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ६ ॥ इष्वस्त्रकुशलाःसर्वेतथा
सर्वास्त्रयोधिनः ॥ सप्तानामपियोनेतासेनानांप्रविभागवित् ॥ ७ ॥ यःसहेतरणेभीष्मंशरार्चिःपावकोपमं ॥ तंतावत्सहदेवात्रप्रब्रूहिकुरुनंदन ॥ स्वमतंपुरुष
व्याघ्रकोनःसेनापतिःक्षमः ॥ ८ ॥ सहदेवउवाच संयुक्तएकदुःखश्चवीर्यवांश्चमहीपतिः ॥ यंसमाश्रित्यधर्मज्ञंस्वमंशमनुयुंज्महे ॥ ९॥ मत्स्योविराटोब
लवान्कृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ प्रसहिष्यतिसंग्रामेभीष्मंतांश्चमहारथान् ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तेसहदेवेनवाक्येवाक्यविशारद ॥ नकुलोनंतरंतस्मा
दिदंवचनमाददे ॥ ११ ॥ भा० पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ जनार्दनेति ॥१॥२॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संयुक्तःसंबंधी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुलेनवंशेन अभिजनेनस्वजनसमूहेन ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ अंगिरसोद्रोणस्य॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥

वयसाशास्त्रतोधैर्यात्कुलेनाभिजनेनच ॥ ह्रीमान्बलान्वितःश्रीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२॥ वेदचास्त्रंभरद्वाजाद्दुर्धर्षःसत्यसंगरः ॥ योनित्यंस्पर्धतेद्रोणं

॥१४३॥ भीष्मंचैवमहाबलं॥ १३॥ श्लाघ्यःपार्थिववंशस्यप्रमुखेवाहिनीपतिः॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतःशतशाखइवद्रुमः ॥ १४॥ यस्ततापतपोघोरंसदारःपृथिवीपतिः॥ ५

रोषाद्द्रोणविनाशायवीरःसमितिशोभनः ॥ १५॥ पितेवास्मान्समाधत्तेयःसदापार्थिवर्षभः॥ श्वशुरोद्रुपदोस्माकंसेनाग्रंसप्रकर्षतु ॥ १६॥ सद्रोणभीष्मा

वायातौसहेदितिमतिर्मम॥ सहिदिव्यास्त्रविद्राजासखाचांगिरसोनृपः ॥ १७॥ माद्रीसुताभ्यामुक्तेतुस्वमतेकुरुनंदनः॥ वासविर्वासवसमःसव्यसाच्यब्रवीद्व

चः॥ १८॥ योयंतपःप्रभावेनऋषिसंतोषणेनच ॥ दिव्यःपुरुषउत्पन्नोज्वालावर्णोमहाभुजः ॥ १९॥ धनुष्मान्कवचीखड्गीरथमारुह्यदंशितः॥ दिव्यैर्हयवरैर्यु

क्तमग्निकुंडात्समुत्थितः॥ २०॥ गर्जन्निवमहामेघोरथघोषेणवीर्यवान्॥ सिंहसंहननोवीरःसिंहतुल्यपराक्रमः ॥ २१॥ सिंहोरस्कःसिंहभुजःसिंहवक्षामहाब

लः॥ सिंहप्रगर्जनोवीरःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः॥ २२॥ सुभ्रूःसुदंष्ट्रःसुहनुःसुबाहुःसुमुखोऽकृशः॥ सुजत्रुःसुविशालाक्षःसुपादःसुप्रतिष्ठितः॥ २३॥ अभेद्यः

सर्वशस्त्राणांप्रभिन्नइववारणः ॥ जज्ञेद्रोणविनाशायसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ २४॥ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसहेद्भीष्मस्यसायकान्॥ वज्राशनिसमस्पर्शान्दीप्ता

स्यानुरगानिव॥ २५॥ यमदूतसमान्वेगेनिपातेपावकोपमान्॥ रामेणाजौविषहितान्वज्रनिष्पेषदारुणान् ॥ २६॥ पुरुषंतंनपश्यामियःसहेतमहाव्रतं॥ धृ

ष्टद्युम्नमृतेराजन्नितिमेधीयतेमतिः॥ २७॥ क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधीमतःसेनापतिर्मम॥ अभेद्यकवचःश्रीमान्मातंगइवयूथपः॥ २८॥ भीमसेनउवाच वधा

र्थंयःसमुत्पन्नःशिखंडीद्रुपदात्मजः॥ वदंतिसिद्धाराजेंद्रऋषयश्चसमागताः ॥ २९॥ यस्यसंग्राममध्येतुदिव्यमस्त्रंप्रकुर्वतः॥ रूपंद्रक्ष्यंतिपुरुषारामस्येवमहा

त्मनः॥ ३०॥ नतंयुद्धेप्रपश्यामियोभिंद्यात्तुशिखंडिनं॥ शस्त्रेणसमरेराजन्सन्नद्धंस्यंदनेस्थितं॥ ३१॥ द्वैरथेसमरेनान्योभीष्मंहन्यान्महाव्रतं॥ शिखंडिनमृ

तेवीरंसमेसेनापतिर्मतः॥ ३२॥ युधिष्ठिरउवाच सर्वस्यजगतस्तातसारासारंबलाबलं॥ सर्वंजानातिधर्मात्मामतमेषांचकेशवः॥ ३३॥ यमाहकृष्णो ॥१४३॥

दाशार्हःसोस्तुसेनापतिर्मम॥ कृतास्त्रोप्यकृतास्त्रोवावृद्धोवायदिवायुवा॥ ३४॥ एषनोविजयेमूलमेषताततविपर्यये ॥ अत्रप्राणाश्चराज्यंचभावाभावौसुखा

सुखे॥ ३५॥ एषधाताविधाताचसिद्धिरत्रप्रतिष्ठिता॥ यमाहकृष्णोदाशार्हःसोस्तुनोवाहिनीपतिः॥ ३६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ शस्त्राणामधिवासनंगंधाद्यैःपूजनं कौतुकंरक्षाबंधनं मंगलंस्वस्तिवाचनं ॥ ३८ ॥ धनंजयमवेक्ष्येत्यनेनार्जुनाभिमतोधृष्टद्युम्नःसेनापतिरितिस्वाशयंप्रदर्श्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

ब्रवीतुवदतांश्रेष्ठोनिशासमभिवर्तते॥ ततःसेनापतिंकृत्वाकृष्णस्यवशवर्तिनः॥३७॥ रात्रेःशेषेव्यतिक्रांतेप्रयास्यामोरणाजिरं॥अधिवासितशस्त्राश्चकृतकौतुकमंगलाः॥ ३८॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३९ ॥ ममाप्येतेमहाराजभवद्भिर्यउदाहृताः ॥ नेतारस्तवसेनायामताविक्रांतयोधिनः ॥ ४० ॥ सर्वएवसमर्थाहितवशत्रुंप्रबाधितुं॥ इंद्रस्यापिभयंह्येतेजनयेयुर्महाहवे ॥ ४१ ॥ किंपुनर्धार्तराष्ट्राणांलुब्धानांपापचेतसां ॥ मयापिहिमहाबाहोत्वत्प्रियार्थंमहाहवे॥ ४२ ॥ कृतोयत्नोमहांस्तत्रशमःस्यादितिभारत ॥ धर्मस्यगतमानृण्यंनस्मवाच्याविवक्षतां ॥ ४३ ॥ कृतास्त्रंमन्यतेबालआत्मानमविचक्षणः ॥ धार्तराष्ट्रोबलस्थंचपश्यत्यात्मानमातुरः ॥ ४४ ॥ युज्यतांवाहिनीसाधुवधसाध्याहिमेमताः ॥ नधार्तराष्ट्राःशक्ष्यंतिस्थातुंदृष्ट्वाधनंजयं ॥ ४५॥ भीमसेनंचसंक्रुद्धंयमौचापियमोपमौ ॥ युयुधानद्वितीयंचधृष्टद्युम्नममर्षणं ॥ ४६॥ अभिमन्युंद्रौपदेयान्विराटद्रुपदावपि॥ अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नरेंद्रान्भीमविक्रमान्॥ ४७॥ सारवद्बलमस्माकंदुष्प्रधर्षंदुरासदं ॥ धार्तराष्ट्रबलंसंख्येहनिष्यतिनसंशयः॥४८॥ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसेनापतिमरिंदम॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुकृष्णेनसंप्राहृष्यन्नरोत्तमाः ॥ ४९ ॥ तेषांप्रहृष्टमनसांनादःसमभवन्महान्॥ योगइत्यथसैन्यानांत्वरतांसंप्रधावतां॥ ५० ॥ हयवारणशब्दाश्चनेमिघोषाश्चसर्वतः ॥ शंखदुंदुभिघोषाश्चतुमुलाःसर्वतोभवन्॥ ५१ ॥ तदुग्रंसागरनिभंक्षुब्धंबलसमागमं ॥रथपत्तिगजोदग्रंमहोर्मिभिरिवाकुलं ॥ ५२ ॥ धावतामाह्वयानानांतनुत्राणिचबध्नतां ॥ प्रयास्यतांपांडवानांससैन्यानांसमंततः॥ ५३ ॥ गंगेवपूर्णादुर्धर्षासमदृश्यतवाहिनी ॥ अग्रानीकेभीमसेनोमाद्रीपुत्रौचदंशितौ ॥ ५४॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाभीमसेनमुखाययुः ॥ ५५ ॥ ततःशब्दःसमभवत्समुद्रस्येवपर्वणि॥ हृष्टानांसंप्रयातानांघोषोदिवमिवास्पृशत् ॥ ५६ ॥ प्रहृष्टादंशितायोधाःपरानीकविदारणाः॥ तेषांमध्येययौराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ५७॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अस्माकंबलंकर्तृधार्तराष्ट्रबलंकर्म ॥४८॥४९॥ योगोयुद्धायसज्जीभवनं द्रव्योपायसन्नहनेष्वपियोगइतिविश्वः ॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ ५७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शकटाअनांसि आपणोवणिग्वीथ्युपलक्षितंविक्रेयद्रव्यं वेशोवेश्याजनाश्रयःपटगृहाणि यानयुग्यंयानेषुयुग्यंयुगमर्हतीतिरथादि शकटमुपस्करादिभारवहंयुग्यं इदंतुकेवलंप्रयाणार्हंयुग्यं युग्यंचपत्रेइ तिनिपातनात् कोशंधनचयं यंत्रायुधंगोलकप्रक्षेपणंनालइत्युच्यतेलोके चिकित्सकाःशस्त्रवैद्याः ॥५८॥५९॥६०॥ मूलप्रतीकारंधनदाररक्षां गुल्मैःस्थावरैःप्राकाररूपैःजंगमैःपरितःस्थानेस्थानेशूरसंघैः स्कं

शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ कोशंयंत्रायुधंचैवयेचवैद्याश्चिकित्सकाः ॥ ५८ ॥ फल्गुयच्चबलंकिंचिद्यच्चापिकृशदुर्बलं ॥ तत्संगृह्ययययौराजायेचा
पिपरिचारकाः ॥ ५९ ॥ उपप्लव्येतुपांचालीद्रौपदीसत्यवादिनी ॥ सहस्त्रीभिर्निववृतेदासीदाससमावृता ॥ ६० ॥ कृत्वामूलप्रतीकारंगुल्मैःस्थावरजंगमैः ॥
स्कंधावारेणमहताप्रययुःपांडुनंदनाः ॥ ६१ ॥ ददतोगांहिरण्यंचब्राह्मणैरभिसंवृताः ॥ स्तूयमानाययूराजन्रथैर्मणिविभूषितैः ॥ ६२ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चपु
त्रःकाश्यस्यचाभिभुः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ ६३ ॥ हृष्टास्तुष्टाःकवचिनःसशस्त्राःसमलंकृताः ॥ राजानमन्वयुःसर्वेपरिवार्ययुधिष्ठिरं ॥
॥ ६४ ॥ जघनार्धेविराटश्चयाज्ञसेनिश्चसौमकिः ॥ सुधर्माकुंतिभोजश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ ६५ ॥ रथायुतानिचत्वारिहयाःपंचगुणास्तथा ॥ पत्तिसैन्यंदश
गुणंगजानामयुतानिषट् ॥ ६६ ॥ अनाधृष्टिश्चेकितानोधृष्टकेतुश्चसात्यकिः ॥ परिवार्ययुःसर्वेवासुदेवधनंजयौ ॥ ६७ ॥ आसाद्यतुकुरुक्षेत्रंव्यूढानीकाःप्र
हारिणः ॥ पांडवाःसमदृश्यंतनर्दंतोवृषभाइव ॥ ६८ ॥ तेवगाह्यकुरुक्षेत्रंशंखान्दध्मुररिंदमाः ॥ तथैवदध्मतुःशंखंवासुदेवधनंजयौ ॥ ६९ ॥ पांचजन्यस्य
निर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ निशम्यसर्वसैन्यानिसमहृष्यंतसर्वशः ॥ ७० ॥ शंखदुंदुभिसंहृष्टःसिंहनादस्तरस्विनां ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरांश्चान्वना
दयत् ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो०सैन्यनिर्याणपर्वणिकुरुक्षेत्रप्रवेशेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच
ततोदेशेसमेस्निग्धेप्रभूतयवसेंधने ॥ निवेशयामासतदासेनांराजायुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ परिहृत्यश्मशानानिदेवतायतनानिच ॥ आश्रमांश्चमहर्षीणांतीर्थान्या
यतनानिच ॥ २ ॥ मधुरानूषरेदेशेशुचौपुण्येमहामतिः ॥ निवेशंकारयामासकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ ततश्चपुनरुत्थायसुखीविश्रांतवाहनः ॥ प्रययौपृथि
वीपालैर्वृतःशतसहस्रशः ॥ ४ ॥ विद्राव्यशतशोगुल्मान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ पर्यक्रामत्समंताच्चपार्थेनसहकेशवः ॥ ५ ॥

धावारेणसैन्येन ॥ ६१ ॥ गांभूमिंधेनुंवा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ जघनार्द्धेपश्चिमार्द्धे ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ समहृष्यंतरोमांचितानि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभार
तभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ मधुरेमनोहरे ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुल्मान्सैनिकसंघान् ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६॥ सूपतीर्थांशोभनोपकंठां ॥७॥८॥ तद्विधानिशिबिराणि॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ कंटकसन्नाहाः येषांस्पर्शमात्रादपिगजांतराणांकंटकवेधोभवतितादृशाःसन्नाहाःकवचानि कंटकैःकव

शिबिरंमापयामासधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ सात्यकिश्चरथोदारोयुयुधानश्चवीर्यवान्॥ ६॥ आसाद्यसरितंपुण्यांकुरुक्षेत्रेहिरण्वतीं॥ सूपतीर्थांशुचिजलांशर्करा
पंकवर्जितां॥ ७॥ खानयामासपरिखांकेशवस्तत्रभारत ॥ गुप्त्यर्थमपिचादिश्यबलंतत्रन्यवेशयत्॥ ८॥ विधिर्यःशिबिरस्यासीत्पांडवानांमहात्मनां॥ तद्वि
धानिनरेंद्राणांकारयामासकेशवः॥ ९॥ प्रभूततरकाष्ठानिदुराधर्षतराणिच॥ भक्ष्यभोज्यान्नपानानिशतशोथसहस्रशः॥ १०॥ शिबिराणिमहार्हाणिराज्ञां
तत्रपृथक्पृथक्॥ विमानानीवराजेंद्रनिविष्टानिमहीतले ॥ ११ ॥ तत्रासन्शिल्पिनःप्राज्ञाःशतशोदत्तवेतनाः॥ सर्वोपकरणैर्युक्तावैद्याःशास्त्रविशारदाः॥
॥ १२॥ ज्याधनुर्वर्मशस्त्राणांतथैवमधुसर्पिषोः॥ ससर्जरसपांसूनांराशयःपर्वतोपमाः ॥ १३॥ बहूदकंसुयवसंतुषांगारसमन्वितं ॥ शिबिरेशिबिरेराजासंच
कारयुधिष्ठिरः॥ १४॥ महायंत्राणिनाराचास्तोमराणिपरश्वधाः॥ धनूंषिकवचादीनिऋष्टयस्तूणसंयुताः॥ १५॥ गजाःकंटकसन्नाहालोहवर्मोत्तरच्छदाः॥
दृश्यंतेतत्रगिर्याभाःसहस्रशतयोधिनः ॥ १६ ॥ निविष्टान्पांडवांस्तत्रज्ञात्वामित्राणिभारत ॥ अभिसस्रुर्यथादेशंसबलाःसहवाहनाः ॥ १७॥ चरितब्रह्मच
र्यास्तेसोमपाभूरिदक्षिणाः॥ जयायपांडुपुत्राणांसमाजग्मुर्महीक्षितः॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिशिबिरादिनिर्माणेद्विपंचा
शदधिकशततमोऽध्यायः॥१५२॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच युधिष्ठिरंसहानीकमुपायांतंयुयुत्सया ॥ सन्निविष्टंकुरुक्षेत्रेवासुदेवेनपालितं॥ १ ॥
विराटद्रुपदाभ्यांचसपुत्राभ्यांसमन्वितं॥ केकयैर्वृष्णिभिश्चैवपार्थिवैःशतशोवृतं॥२॥ महेंद्रमिवचादित्यैरभिगुप्तंमहारथैः॥ श्रुत्वादुर्योधनोराजाकिंकार्यंप्र
त्यपद्यत॥ ३॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामते ॥ संभ्रमेतुमुलेतस्मिन्यदासीत्कुरुजांगले॥ ४॥ व्यथयेयुरिमेदेवान्सेंद्रानपिसमागमे॥ पांडवावासुदे
वश्चविराटद्रुपदौतथा॥ ५॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःशिखंडीचमहारथः ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोदेवैरपिदुरासदः ॥ ६॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन॥
कुरूणांपांडवानांचयद्यदासीद्विचेष्टितं ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच प्रतियातेतुदाशार्हेराजादुर्योधनस्तदा ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचाब्रवीदिदं ॥८॥
अकृतेनैवकार्येणगतःपार्थानधोक्षजः॥ सएनान्मन्युनाविष्टोध्रुवंधक्ष्यत्यसंशयं॥ ९॥

चैःसन्नहनंयेषामितिप्रांचः ॥१६॥ अभिसस्रुरभ्याजग्मुः ॥१७॥१८॥ इतिउ०नै०भा० द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५२॥ ॥७॥ युधिष्ठिरमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आसन्नजलाःकोष्ठाःकक्ष्यायेषुतानितथा अच्छेद्यःशत्रुभिरनिर्वार्यआहारआहरणंवस्तूनांमार्गाश्चयेषुतानिअच्छेद्याहारमार्गाणि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

इष्टोहिवासुदेवस्यपांडवैर्ममविग्रहः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवदाशार्हस्यमतेस्थितौ ॥ १० ॥ अजातशत्रुरत्यर्थंभीमसेनवशानुगः ॥ निकृतश्चमयापूर्वंसहसर्वैःस
होदरैः ॥ ११ विराटद्रुपदौचैवकृतवैरौमयासह ॥ तौचसेनाप्रणेतारौवासुदेववशानुगौ ॥ १२ ॥ भविताविग्रहःसोयंतुमुलोलोमहर्षणः ॥ तस्मात्सांग्रामिकंस
र्वंकारयध्वमतंद्रिताः ॥ १३ ॥ शिबिराणिकुरुक्षेत्रेक्रियंतांवसुधाधिपाः ॥ स्वपर्याप्तावकाशानिदुरादेयानिशत्रुभिः ॥ १४ ॥ आसन्नजलकोष्ठानिशतशोथस
हस्रशः ॥ अच्छेद्याहारमार्गाणिवंधोच्छ्रयचितानिच ॥ १५ ॥ विविधायुधपूर्णानिपताकाध्वजवंतिच ॥ समाश्चतेषांपंथानःक्रियंतांनगराद्बहिः ॥ १६ ॥ प्रया
णंघुष्यतामद्यश्वोभूतइतिमाचिरं ॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायश्वोभूतेचक्रिरेतथा ॥ १७ ॥ हृष्टरूपामहात्मानोनिवासायमहीक्षितां ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेतच्छ्रुत्वाराज
शासनं ॥ १८ ॥ आसनेभ्योमहार्हेभ्यउदतिष्ठन्नमर्षिताः ॥ बाहून्परिघसंकाशान्संस्पृशंतःशनैःशनैः ॥ १९ ॥ कांचनांगददीप्तांश्चचंदनागुरुभूषितान् ॥ उ
ष्णीषाणिनियच्छंतःपुंडरीकनिभैःकरैः ॥ अंतरीयोत्तरीयाणिभूषणानिचसर्वशः ॥ २० ॥ तेरथान्रथिनःश्रेष्ठाहयांश्चहयकोविदाः ॥ सज्जयंतिस्मनागांश्च
नागशिक्षास्वनुष्ठिताः ॥ २१ ॥ अथवर्माणिचित्राणिकांचनानिबहूनिच ॥ विविधानिचशस्त्राणिचक्रुःसर्वाणिसर्वशः ॥ २२ ॥ पदातयश्चपुरुषाःशस्त्राणि
विविधानिच ॥ उपाजह्रुःशरीरेषुहेमचित्राण्यनेकशः ॥ २३ ॥ तदुत्सवइवोदग्रंसंप्रहृष्टनरावृतं ॥ नगरंधार्तराष्ट्रस्यभारतासीत्समाकुलं ॥ २४ ॥ जनौघसलि
लावर्तोरथनागाश्वमीनवान् ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःकोशसंचयरत्नवान् ॥ २५ ॥ चित्राभरणवर्मोर्मिःशस्त्रनिर्मलफेनवान् ॥ प्रासादमालाद्रिवृतोरथ्यापणम
हाह्रदः ॥ २६ ॥ योधचंद्रोदयोद्भूतःकुरुराजमहार्णवः ॥ व्यदृश्यततदाराजंश्चंद्रोदयइवोदधिः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदु
र्योधनसैन्यसज्जकरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच वासुदेवस्यतद्वाक्यमनुस्मृत्ययुधिष्ठिरः ॥ पुनःपप्रच्छ
वार्ष्णेयंकथंमंदोब्रवीदिदं ॥ १ ॥ अस्मिन्नभ्यागतेकालेकिंचनःक्षममच्युत ॥ कथंचवर्तमानावैस्वधर्मान्नच्यवेमहि ॥ २ ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबल ॥१४५॥
स्यच ॥ वासुदेवमतज्ञोसिममसभ्रातृकस्यच ॥ ३ ॥

॥ १९ ॥ अंतरीयंपरिधानीयंउत्तरीयंप्रावरणवस्त्रं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपाजह्रुःपरिधानंकृतवंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ युक्तंसम्यक् ॥ १३ ॥ नकल्याणंअकल्याणं पापंअकल्याणंचत्वदीयेष्वविद्यमानंसर्वंतस्मिन्दुर्योधनेप्रतिष्ठितं ॥ १४ ॥ परित्यागेनराज्यस्यो
पेक्षया ॥ १५ ॥ १६ ॥ योगंयुद्धोद्योगं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यदर्थंयन्निवृत्त्यर्थं अनर्थःकुलक्षयः प्रयत्नतोबलात् ॥ २० ॥ तस्मिन्निति तस्मिन्ननर्थेनिमित्तेसतियत्नस्तत्परिहारार्थउपायःसद्यःशत्रुव

विदुरस्यापितद्वाक्यंश्रुतंभीष्मस्यचोभयोः ॥ कुंत्याश्चविपुलप्रज्ञप्रज्ञाकात्स्र्न्येनतेश्रुता ॥ ४॥ सर्वमेतदतिक्रम्यविचार्यचपुनःपुनः ॥ क्षमंयन्नोमहाबाहोतद्ब्रवीत्यविचारयन् ५॥ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यधर्मार्थसहितंवचः ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषःकृष्णोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६॥ कृष्णउवाच उक्तवानस्मियद्वाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ नतुतन्निकृतिप्रज्ञेकौरव्येप्रतितिष्ठति ॥ ७॥ नचभीष्मस्यदुर्मेधाःश्रृणोतिविदुरस्यवा ॥ ममवाभाषितंकिंचित्सर्वमेवातिवर्तते ॥ ८ ॥ नैषकामयतेधर्मंनैषकामयतेयशः ॥ जितंसमन्यतेसर्वंदुरात्माकर्णमाश्रितः ॥ ९ ॥ बंधमाज्ञापयामाससममचापिसुयोधनः ॥ नचतंलब्धवान्कामंदुरात्मापापनिश्चयः ॥ १० ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोयुक्तंतत्राहतुर्वचः ॥ सर्वंतमनुवर्ततेऋतेविदुरमच्युत ॥ ११ ॥ शकुनिःसौबलश्चैवकर्णदुःशासनावपि ॥ त्वय्ययुक्तान्यभाषंतमूढामूढममर्षणं ॥ १२ ॥ किंचतेनमयोक्तेनयान्यभाषतकौरवः ॥ संक्षेपेणदुरात्मासौनयुक्तंत्वयिवर्तते ॥ १३ ॥ पार्थिवेषुनसर्वेषुयइमेतवसैनिकाः ॥ यत्पापंयन्नकल्याणंसर्वंतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ १४॥ नचापिवयमत्यर्थंपरित्यागेनकर्हिचित् ॥ कौरवैःशममिच्छामस्तत्रयुद्धमनंतरं ॥ १५॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेवासुदेवस्यभाषितं ॥ अब्रुवंतोमुखंराज्ञःसमुदैक्षंतभारत ॥ १६ ॥ युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमभिलक्ष्यमहीक्षितां ॥ योगमाज्ञापयामासभीमार्जुनयमैःसह ॥ १७॥ ततःकिलकिलाभूतमनीकंपांडवस्यह ॥ आज्ञापितेतदायोगेसमहृष्यंतसैनिकाः ॥ १८॥ अवध्यानांवधंपश्यन्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ निःश्वसन्भीमसेनंचविजयंचेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ यदर्थंवनवासश्चप्राप्तंदुःखंचयन्मया ॥ सोयमस्मानुपैत्येवपरोनर्थःप्रयत्नतः ॥ २० ॥ तस्मिन्यत्नःकृतोस्माभिःसनोहीनःप्रयत्नतः ॥ अकृतेतुप्रयत्नेस्मानुपावृत्तःकलिर्महान् ॥ २१ ॥ कथंत्ववध्यैःसंग्रामःकार्यःसहभविष्यति ॥ कथंहत्वागुरून्वृद्धान्विजयोनोभविष्यति ॥ २२ ॥ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्यसव्यसाचीपरंतपः ॥ यदुक्तंवासुदेवेनश्रावयामासतद्वचः ॥ २३ ॥ उक्तवान्देवकीपुत्रःकुंत्याश्चविदुरस्यच ॥ वचनंतत्त्वयाराजन्निखिलेनावधारितं ॥ २४॥

धरूपोभीमस्यद्यूतकालेसंमतः सनोऽस्माकंअस्माभिःक्षमांकुर्वद्भिःप्रयत्नतोबलाद्धीनोव्यर्थःकृतः अकृतेतुअकृतेपि प्रयत्नेयुद्धार्थमुद्योगे तथा
पिअस्मान्कलिःउपावृत्तआगतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तौकुंतीविदुरौ अधर्ममितिच्छेदः अयुध्यतस्तवनिवर्तितुमपिनयुक्तं ॥२५॥२६॥२७॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५४॥ ॥७॥ व्युष्टायांव्यतीतायां॥ १ ॥ सारंपुरोगामि मध्यंमध्यमं फल्गुपाश्चात्यं ॥ २ ॥ सानुकर्षाइत्यादीनिनानामणिविभूषिताइत्यंतानिचित्रानीकानांविशेषणानि अनुकर्षःयुद्धविमर्देयस्यकस्यचिद्रथावयवस्यनष्टस्यप्रतिसमाधानार्थंयद्रथस्याधोदारुबध्यतेतत् अनुकर्षौरथाधःस्थदारुणीतिमेदिनी तूणीरोरथवाह्योबाणकोशः महान्निषंगइतियावत् वरूथोरथगुप्तिर्व्याघ्रादिचर्ममयी तोमराःहस्तक्षेप्याःसशल्यादंडाः उपासंगाःहयगजवाह्यास्तूणाः निषंगःपत्तिवाह्यःसएव शक्तिर्लौहदंडः ऋष्टिर्गुरुतरःकाष्ठदंडः ॥ ३ ॥ शरासनतोमराःधनुःप्रक्षेप्यास्तोमराःस्थूलबाणाः पाशाःसमीपागतस्यगलेप्रक्षेपार्थं परिच्छदाआस्तरणादीनि परिस्तराइतिपाठेआस्तरणमेव ॥ ४ ॥ कचग्रहविक्षेपःकचेषुगृहीत्वायेनशत्रुर्विक्षिप्यतेतादृशःकलविंकग्रहतुल्यश्चिक्कणद्रव्यांजितायोदंडविशेषः करग्रहेतिपाठेअंकुशविशेषः तैलादयःप्रतप्ताःशत्रूणामुपरिक्षिप्यंते साशीविषघटाःससर्पाःकुंभाः सर्जरसोरालद्रव्यमग्न्युद्दीपकं ॥५॥ सघंटानिफलकानिशस्त्राणियेषांतेसघंटफलकाःघंटासहितंचर्मेत्यन्ये अयांसिखड्गपट्टिशच्छुरिकादीनि गुडजलंतप्तं उपलायंत्रक्षेप्यागोलाः शालतेकत्थतेशब्दंकरोतीतिशालःसचासौभिंदिपालोगोफलकः सशूलेतिगौडपाठः मधूच्छिष्टंमयनंतदपिद्रवीकृत्यगुडजलवत्प्रक्षेप्यं मुद्गरःमुशलतुल्योदंडः ॥६॥ कांडंबाणफलकंतद्युक्तोदंडःकांडदंडःकंटकदंडइतियावत् दंडकंटकइतिपाठेसएवार्थः सीरंलांगलं विषंप्रसिद्धंतेनयुक्तास्तोमराविषतोमराः शूर्पाणितप्तगुडादिप्रक्षेपार्थानिपिटकास्तदाश्रयामंजूषाः अस्त्ररोधनार्थावा दात्रंपरशुप्रभृति

नचतौवक्ष्यतोऽधर्ममितिमेनैष्ठिकीमतिः॥ नापियुक्तंचकौंतेयनिवर्तितुमयुध्यतः॥ २५॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवोपिसव्यसाचिवचस्तदा ॥ स्मयमानोब्रवीद्वाक्यं पार्थमेवमितिब्रुवन्॥ २६॥ ततस्तेधृतसंकल्पायुद्धायसहसैनिकाः ॥ पांडवेयामहाराजतांरात्रिंसुखमावसन् ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणियुधिष्ठिरार्जुनसंवादेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच व्युष्टायांवैरजन्यांहिराजादुर्योधनस्ततः॥ व्यभजत्तान्यनीकानिदशचैकंचभारत ॥ १ ॥ नरहस्तिरथाश्वानांसारंमध्यंचफल्गुच॥ सर्वेष्वेतेष्वनीकेषुसंदिदेशनराधिपः ॥ २ ॥ सानुकर्षाःसतूणीराःसवरूथाःसतोमराः ॥ सोपासंगाःसशक्तीकाःसनिषंगाःसहर्ष्टयः ॥ ३ ॥ सध्वजाःसपताकाश्चसशरासनतोमराः ॥ रज्जुभिश्चविचित्राभिःसपाशाःसपरिच्छदाः ॥ ४ ॥ सकचग्रहविक्षेपाःसतैलगुडवालुकाः ॥ साशीविषघटाःसर्वेससर्जरसपांसवः ॥५॥ सघंटफलकाःसर्वेसायोगुडजलोपलाः ॥ सशालभिंदिपालाश्चसमधूच्छिष्टमुद्गराः ॥ ६ ॥ सकांडदंडकाःसर्वेससीरविषतोमराः ॥ सशूर्पपिटकाःसर्वेसदात्रांकुशतोमराः ॥ ७ ॥

अंकुशतोमराः बदरीकंटकतुल्यलोहकंटकोपेतास्तोमराः येषामंतःप्रविष्टानांबहिर्निःसरणेअंत्राण्यपिबहिर्निःसरंति ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कीलकवचवान्हिपरेणमुष्टियुद्धेजेतुमशक्यः सकीलक्रकचाइतिपाठेसदंतंकरपत्रंयेनतक्षाकाष्ठंपाटयति वाशीकाष्ठप्रच्छन्नंशस्त्रं वास्येतिवासीतिवापाठेपिसएवार्थः वृक्षादनाःलोहकंटककीलादीन्युपकरणानिव्याघ्रचर्मणाद्वीपीचित्रव्याघ्रस्तच्चर्मणाचपरिवृतारथाएव ॥८॥ ऋष्टिःद्रविडेषुप्रसिद्धंहस्तक्षेप्यंवक्रंकाष्ठफलकंश्रृंगसाहचर्यात् श्रृंगंगदाघातेननष्टस्यरक्तस्यमोक्षणार्थं विण्मूत्रोत्सर्जनस्थानंवा प्रासाःभल्लाः तैलक्षौमानितैलाक्तवस्त्रविशेषायेषांभस्मप्रहारस्थलेदीयते सर्पिश्चपुरातनंतदर्थमेव॥ ९॥चित्राश्वतेअनीकाश्चचित्रानीकाःचित्राणिसैन्यानि अनीकोस्त्रीरणेसैन्येइतिमेदिनी॥ १०॥विनिवेशितायेषुरथेष्वितिशेषः॥ ११॥ बद्धानिअरिष्टानिअशुभहराणियंत्रौषधादीनियेषुतेबद्धारिष्टाः रिष्टंक्षेमाशुभाभावेइतिमेदिनी बद्धकक्षाःबद्धाःकक्षाःस्पर्धापदानितुरगादिशिरसिघंटामालामौक्तिकगुच्छादीन्यतिशौर्यावद्योती

सकीलकवचाःसर्वैवाशीवृक्षादनान्विताः॥ व्याघ्रचर्मपरीवाराद्वीपिचर्मावृताश्चते॥ ८॥ सहर्ष्टयःसश्रृंगाश्चसप्रासविविधायुधाः ॥ सकुठाराःसकुद्दालाःसतैलक्षौमसर्पिषः॥ ९॥ रुक्मजालप्रतिच्छन्नानानामणिविभूषिताः॥ चित्रानीकाःसुवपुषोज्वलिताइवपावकाः ॥ १०॥ तथाकवचिनःशूराःशस्त्रेषुकृतनिश्चयाः॥ कुलीनाहययोनिज्ञाःसारथ्येविनिवेशिताः ॥ ११॥ बद्धारिष्टाबद्धकक्षाबद्धध्वजपताकिनः॥ बद्धाभरणनिर्यूहाबद्धचर्मासिपट्टिशाः॥ १२॥ चतुर्युजोरथाःसर्वैसर्वैचोत्तमवाजिनः॥ सप्रासऋष्टिकाःसर्वैसर्वैशतशरासनाः ॥ १३ ॥ धुर्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौपार्ष्णिसारथी॥ तौचापिरथिनांश्रेष्ठौरथीचहयवित्तथा ॥ १४॥ नगराणीवगुप्तानिदुराधर्षाणिशत्रुभिः॥ आसन्रथसहस्राणिहेममालीनिसर्वशः॥ १५॥ यथारथास्तथानागाबद्धकक्षाःस्वलंकृताः॥ बभूवुःसप्तपुरुषारत्नवंतइवाद्रयः ॥ १६॥ द्वावंकुशधरौतत्रद्वावुत्तमधनुर्धरौ॥ द्वौवरासिधरौराजन्नेकःशक्तिपिनाकधृत्॥ १७॥ गजैर्मत्तैःसमाकीर्णसवर्मायुधकोशकैः॥ तद्बभूवबलंराजन्कौरव्यस्यमहात्मनः॥ १८॥ आमुक्तकवचैर्युक्तैःसपताकैःस्वलंकृतैः॥ सादिभिश्चोपपन्नास्तुतथाचायुतशोहयाः॥ १९॥ असंग्राहाःसुसंपन्नाहेमभांडपरिच्छदाः॥ अनेकशतसाहस्राःसर्वैसादिवशेस्थिताः॥२०॥ नानारूपविकाराश्चनानाकवचशस्त्रिणः॥ पदातिनोनरास्तत्रबभूवुर्हेममालिनः॥ २१ ॥ रथस्यासन्दशगजागजस्यदशवाजिनः॥नरादशहयस्यासन्पादरक्षाःसमंततः॥२२॥

निबिरुदानियेषु कक्षास्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवे स्पर्धापदेनादोर्मूलेइतिमेदिनी बद्धानिआभरणानिक्षुद्रघंटिकादीनिनिर्यूहाःशिखराणिचयेषु निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिमेदिनी ॥१२॥१३॥ चतुर्युजइत्येतद्व्याचष्टे धुर्ययोरिति धुर्ययोःधूःसन्निहितयोःपार्ष्णिसारथीचक्ररक्षौ ॥१४॥१५॥१६॥ अंकुशधरौगजनियंतारौ उत्तमधनुर्धरौदूरस्थान्प्रहर्तुं असिधरौसमीपस्थान् शक्तिपिनाकधरोमध्यस्थान् पिनाकःत्रिशूलं पिनाकोस्त्रीरुद्रचापेपांशुवर्षत्रिशूलयोरितिमेदिनी ॥ १७॥ ॥१८॥सादिभिःअश्वारोहैः॥१९॥संग्राहःबृहदुद्रंगःहेषणपूर्वकमग्रपादाभ्यामुत्प्लवनमितियावत् तद्रहिताःअसंग्राहाः संग्राहोबृहदुद्रंगइतिविश्वः यतःसुसंपन्नाःसम्यक्शिक्षिताः भांडंअश्वाभरणंतेनपरिच्छदःपरिष्कारोयेषांते भांडंभूषाश्वभूषयोरितिविश्वः ॥२०॥ रूपविकाराःरक्तकृष्णहयमुखत्वादयः ॥ २१ ॥ रथस्येति एकस्यरथस्ययथोक्तविभागेनदशगजाःशतंअश्वाःसहस्रंपदातयश्चपरिवारइत्यर्थः ॥२२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पक्षांतरमाह रथस्येति एकस्यरथस्यपंचाशद्गजाःपंचसहस्रंअश्वाःपंचत्रिंशत्सहस्रंपदातयःपरिवारइत्यर्थः ॥२३॥ अत्ररथादीनांप्राधान्याप्राधान्याभिप्रायेणपरिवाराल्पत्वबहुत्वेज्ञेये साधारणीतुसंख्याआ दिपर्वण्युक्ता एकोरथोगजस्त्वेकोनराःपंचपदातयः त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयतइत्यादिना तामेवानुसरति सेनेति तत्रगजानांरथानांचतुल्यसंख्योक्तिःपूर्वोक्तसंख्योपलक्षणार्था तेनपंचविंशतिश तानिमनुष्याःपंचदशशतंतुरगाइत्यपिज्ञेयं पृतनायांतुपंचसहस्रंनागास्तावंतोरथाःपंचविंशतिसहस्रंनराःपंचदशसहस्रंअश्वाः वाहिन्यांपंचाशत्सहस्रंनागास्तावंतोरथाःसार्धलक्षद्वयंनराःसार्द्धलक्षंअश्वाइतिज्ञे

रथस्यनागाःपंचाशन्नागस्यासन्शतंहयाः॥ हयस्यपुरुषाःसप्तभिन्नसंधानकारिणः ॥ २३॥ सेनापंचशतंनागारथास्तावंतएवच॥ दशसेनाचपृतनापृतना दशवाहिनी॥ २४॥ सेनाचवाहिनीचैवपृतनाध्वजिनीचमूः॥ अक्षौहिणीतिपर्यायैर्निरुक्ताचवरूथिनी ॥ २५॥ एवंव्यूढान्यनीकानिकौरवेयेणधीमता॥ अ क्षौहिण्योदशैकाचसंख्याताःसप्तचैवह॥ २६॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैवपांडवानामभूद्बलं॥ अक्षौहिण्योदशैकाचकौरवाणामभूद्बलं॥ २७॥ नराणांपंचपंचाश देषापत्तिर्विधीयते ॥ सेनामुखंचतिस्रस्तागुल्मइत्यभिशब्दितं ॥ २८ ॥ त्रयोगुल्मागणस्त्वासीद्गणास्त्वयुतशोऽभवन् ॥ दुर्योधनस्यसेनासुयोत्स्यमानाः प्रहारिणः ॥ २९॥ तत्रदुर्योधनोराजाशूरान्बुद्धिमतोनरान्॥ प्रसमीक्ष्यमहाबाहुश्चक्रेसेनापतींस्तदा ॥ ३०॥ पृथगक्षौहिणीनांचप्रणेतॄन्नरसत्तमान्॥ वि धिवत्पूर्वमानीयपार्थिवानभ्यभाषत॥ ३१॥ कृपंद्रोणंचशल्यंचसैंधवंचजयद्रथं॥ सुदक्षिणंचकांबोजंकृतवर्माणमेवच ॥ ३२॥ द्रोणपुत्रंचकर्णंचभूरिश्रव समेवच॥ शकुनिंसौबलंचैवबाह्लीकंचमहाबलं॥ ३३॥ दिवसेदिवसेतेषांप्रतिवेलंचभारत॥ चक्रेसविविधाःपूजाःप्रत्यक्षंचपुनःपुनः ॥ ३४॥ तथाविनिय ताःसर्वेयेचतेषांपदानुगाः॥ बभूवुःसैनिकाराज्ञांप्रियंराज्ञश्चिकीर्षवः॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्यविभागेपंच पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५५॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवंभीष्मंप्रांजलिर्धृतराष्ट्रजः॥ सहसर्वैर्महीपालैरिदंवचनमब्रवीत्॥ ॥१॥ ऋतेसेनाप्रणेतारंपृतनासुमहत्यपि॥ दीर्यतेयुद्धमासाद्यपिपीलिकपुटंयथा॥ २॥

यं ॥२४॥ एवमपिपूर्वोक्ताक्षौहिणीसंख्ययाविसंवादएवेत्याशंक्याह सेनेति सेनादयःशब्दाःपर्यायाःनतुसंख्येयानांसंख्याभेदमात्रेणनानार्थाः एकस्मिन्नपिभीमसेनेदशनागसहस्रबलत्वस्मरणात् एवंचबल स्यैवेयंएकादशसप्तेतिसंख्यानसंख्येयस्येतिभावः पांडवानांहीनबलत्वेपिअसंख्येयंवासुदेवबलंतत्रसहायीभूतमितिजयोऽभूदितिद्रष्टव्यं ॥ २५॥ २६॥ २७॥ नराणामितिअयुतशइत्यनेननराणामंतोना स्तीतिदर्शितं॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५५॥ ॥७॥ ततइति ॥ १॥२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उशनसाशुक्रेण असंहार्यःपितुर्वरदानात्कालेनापिसंहर्तुमशक्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुमारःकार्त्तिकेयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पावकिःकार्त्तिकेयएव ॥ १५ ॥

नहिजातुद्वयोर्बुद्धिःसमाभवतिकर्हिचित् ॥ शौर्यंचबलनेतॄणांस्पर्धतेचपरस्परं ॥ ३ ॥ श्रूयतेचमहाप्राज्ञहैहयानमितौजसः ॥ अभ्ययुर्ब्राह्मणाःसर्वेसमुच्छ्रितकुशध्वजाः ॥ ४ ॥ तानभ्ययुस्तदावैश्याःशूद्राश्चैवपितामह ॥ एकतस्तुत्रयोवर्णाएकतःक्षत्रियर्षभाः ॥ ५ ॥ ततोयुद्धेष्वभज्यंतत्रयोवर्णाःपुनःपुनः ॥ क्षत्रियाश्चजयंत्येवबहुलंचैकतोबलं ॥ ६ ॥ ततस्तेक्षत्रियानेवपप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ॥ तेभ्यःशशंसुर्धर्मज्ञायाथातथ्यंपितामह ॥ ७ ॥ वयमेकस्यशृण्वानामहाबुद्धिमतोरणे ॥ भवंतस्तुपृथक्सर्वेस्वबुद्धिवशवर्तिनः ॥ ८ ॥ ततस्तेब्राह्मणाश्चक्रुरेकंसेनापतिंद्विजं ॥ नयेसुकुशलंशूरमजयन्क्षत्रियांस्ततः ॥ ९ ॥ एवंयेकुशलंशूरंहितेप्सितमकल्मषं ॥ सेनापतिंप्रकुर्वंतितेजयंतिरणेरिपून् ॥ १० ॥ भवानुशनसातुल्योहितैषीचसदामम ॥ असंहार्यःस्थितोधर्मेसनःसेनापतिर्भव ॥ ११ ॥ रश्मिवतामिवादित्योवीरुधामिवचंद्रमाः ॥ कुबेरइवयक्षाणांदेवानामिववासवः ॥ १२ ॥ पर्वतानांयथामेरुःसुपर्णःपक्षिणांयथा ॥ कुमारइवदेवानांवसूनामिवहव्यवाट् ॥ १३ ॥ भवताहिवयंगुप्ताःशक्रेणेवदिवौकसः ॥ अनाधृष्याभविष्यामस्त्रिदशानामपिध्रुवं ॥ १४ ॥ प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपावकिः ॥ वयंत्वामनुयास्यामःसौरभेयाइवर्षभं ॥ १५ ॥ भीष्मउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ यथैवहिभवंतोमेतथैवममपांडवाः ॥ १६ ॥ अपिचैवमयाश्रेयोवाच्यंतेषांनराधिप ॥ संयोद्धव्यंतवार्थाययथामेसमयःकृतः ॥ १७ ॥ नतुपश्यामियोद्धारमात्मनःसदृशंभुवि ॥ ऋतेतस्मान्नरव्याघ्रात्कुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ १८ ॥ सहिवेदमहाबुद्धिर्दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ नतुमांविवृतोयुद्धेजातुयुध्येतपांडवः ॥ १९ ॥ अहंचैवक्षणेनैवनिर्मनुष्यमिदंजगत् ॥ कुर्यांशस्त्रबलेनैवससुरासुरराक्षसं ॥ २० ॥ नत्वेवोत्सादनीयामेपांडोःपुत्राजनाधिप ॥ तस्माद्योधान्हनिष्यामिप्रयोगेनायुतंसदा ॥ २१ ॥ एवमेषांकरिष्यामिनिधनंकुरुनंदन ॥ नचेत्तेमांहनिष्यंतिपूर्वमेवसमागमे ॥ २२ ॥ सेनापतिस्त्वहंराजन्समयेनापरेणते ॥ भविष्यामियथाकामंतन्मेश्रोतुमिहार्हसि ॥ २३ ॥ कर्णोवायुध्यतांपूर्वमहंवापृथिवीपते ॥ स्पर्धतेहिसदात्यर्थंसूतपुत्रोमयारणे ॥ २४ ॥ कर्णउवाच नाहंजीवतिगांगेयेराजन्योत्स्येकथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोत्स्यामिसहगांडीवधन्वना ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसेनापतिंचक्रेविधिवद्भूरिदक्षिणं ॥ धृतराष्ट्रात्मजोभीष्मंसोभिषिक्तोव्यरोचत ॥ २६ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विवृतोविस्पष्टोभूत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ नमेमयाउत्सादनीयाः नाशयितुंशक्याः सदाप्रत्यहं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ पातयंतःमूर्च्छितानिकुर्वंतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५॥३६॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥७॥

ततोभेरीश्चशंखांश्चशतशोथसहस्रशः ॥ वादयामासुरव्यग्रावादकाराजशासनात् ॥ २७॥ सिंहनादाश्चविविधावाहनानांचनिःस्वनाः ॥ प्रादुरासन्ननभ्रेच वर्षंरुधिरकर्दमं ॥ २८ ॥ निर्घाताःपृथिवीकंपागजबृंहितनिःस्वनाः ॥ आसंश्चसर्वयोधानांपातयंतोमनांस्युत ॥ २९ ॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्योदिवश्चोल्काःप्रपेदिरे ॥ शिवाश्चभयवेदिन्योनेदुर्दीप्ततराभृशं ॥ ३० ॥ सैनापत्येयदाराजागांगेयमभिषिक्तवान् ॥ तदैतान्युग्ररूपाणिबभूवुःशतशोनृप ॥ ३१ ॥ ततःसेनापतिं कृत्वाभीष्मंपरबलार्दनं ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्गोभिर्निष्कैश्चभूरिशः ॥ ३२॥ वर्धमानोजयाशीर्भिर्निर्ययौसैनिकैर्वृतः ॥ आपगेयंपुरस्कृत्यभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ ३३॥ स्कंधावारेणमहताकुरुक्षेत्रंजगामह ॥ ३४॥ परिक्रम्यकुरुक्षेत्रंकर्णेनसहकौरवः ॥ शिबिरंमापयामाससमेदेशेजनाधिप ॥ ३५॥ मधुरानूषरेदेशेप्रभूतयवसेंधने ॥ यथैवहास्तिनपुरंतद्वच्छिबिरमाबभौ ॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिभीष्मसैनापत्येषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच आपगेयंमहात्मानंभीष्मंशस्त्रभृतांवरं ॥ पितामहंभारतानांध्वजंसर्वमहीक्षितां ॥ १ ॥ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याक्षमयापृथिवीसमं ॥ समुद्रमिवगांभीर्येहिमवंतमिवस्थिरं ॥ २ ॥ प्रजापतिमिवौदार्येतेजसाभास्करोपमं ॥ महेंद्रमिवशत्रूणांध्वंसनंशरवृष्टिभिः ॥ ३ ॥ रणयज्ञेप्रवितत्तेसुभीमेलोमहर्षणे ॥ दीक्षितंचिररात्रायश्रुत्वातत्रयुधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ किमब्रवीन्महाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ भीमसेनार्जुनौवापिकृष्णोवाप्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच आपद्धर्मार्थकुशलोमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ॥ सर्वान्भ्रातॄन्समानीयवासुदेवंचशाश्वतं ॥ ६ ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठःसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ पर्याक्रामतसैन्यानियत्तास्तिष्ठतदंशिताः ॥ ७ ॥ पितामहेनवोयुद्धंपूर्वमेवभविष्यति ॥ तस्मात्सप्तसुसेनासुप्रणेतॄन्ममपश्यत ॥ ८ ॥ कृष्णउवाच यथार्हतिभवान्वक्तुमस्मिन्कालेह्युपस्थिते ॥ तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तंतेभरतर्षभ ॥ ९ ॥ रोचतेमेमहाबाहोक्रियतांयदनंतरं ॥ नायकास्तवसेनायांक्रियंतामिहसप्तवै ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रुपदमानाय्यविराटंशिनिपुंगवं ॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंधृष्टकेतुंचपार्थिव ॥ ११ ॥ शिखंडिनंचपांचाल्यंसहदेवंचमागधं ॥ एतान्सप्तमहाभागान्वीरान्युद्धाभिकांक्षिणः ॥ १२ ॥ सेनाप्रणेतॄन्विधिवदभ्यषिंचद्युधिष्ठिरः ॥ सर्वसेनापतिंचात्रधृष्टद्युम्नंचकारह ॥ १३ ॥ द्रोणांतहेतोरुत्पन्नोयइद्धाज्जातवेदसः ॥ सर्वेषामेवतेषांतुसमस्तानांमहात्मनां ॥ १४ ॥ आपगेयमिति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ १०॥११॥१२॥१३॥ इद्धात्प्रदीप्तात् ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ महात्ययंअत्यंतंक्षयकरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ रौहिणेयोबलरामः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपव्हरेएकांते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सेनापतिपतिंचक्रेगुडाकेशंधनंजयं ॥ अर्जुनस्यापिनेताचसंयंताचैववाजिनां ॥ १५ ॥ संकर्षणानुजःश्रीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ तद्दृष्ट्वोपस्थितंयुद्धंसमास
न्नंमहात्ययं ॥ १६ ॥ प्राविशद्भवनंराजन्पांडवानांहलायुधः ॥ सहाक्रूरप्रभृतिभिर्गदसांबोद्धवादिभिः ॥ १७ ॥ रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः ॥ वृ
ष्णिमुख्यैरधिगतैर्व्याघ्रैरिवबलोत्कटैः ॥ १८ ॥ अभिगुप्तोमहाबाहुर्मरुद्भिरिववासवः ॥ नीलकौशेयवसनःकैलासशिखरोपमः ॥ १९ ॥ सिंहखेलगतिःश्री
मान्मदरक्तांतलोचनः ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजश्चकेशवश्चमहाद्युतिः ॥ २० ॥ उदतिष्ठत्ततःपार्थोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गांडीवधन्वायेचान्येराजानस्तत्रकेचन ॥ २१ ॥
पूजयांचक्रिरेतेवैसमायांतंहलायुधं ॥ ततस्तंपांडवोराजाकरेपस्पर्शपाणिना ॥ २२ ॥ वासुदेवपुरोगास्तंसर्वएवाभ्यवादयन् ॥ विराटद्रुपदौवृद्धावभिवाद्यहला
युधः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरेणसहितउपाविशदरिंदमः ॥ ततस्तेषूपविष्टेषुपार्थिवेषुसमंततः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यरौहिणेयोभ्यभाषत ॥ २४ ॥ भवितायंमहारौद्रो
दारुणःपुरुषक्षयः ॥ दिष्टमेतद्ध्रुवंमन्येनशक्यमतिवर्तितुं ॥ २५ ॥ तस्माद्युद्धात्समुत्तीर्णानपिवःससुहृज्जनान् ॥ अरोगानक्षतैर्देहैर्द्रष्टास्मीतिमतिर्मम ॥ २६ ॥
समेतंपार्थिवंक्षत्रंकालपक्कमसंशयं ॥ विमर्दश्चमहान्भावीमांसशोणितकर्दमः ॥ २७ ॥ उक्तोमयावासुदेवःपुनःपुनरुपह्वरे ॥ संबंधिषुसमांवृत्तिंवर्तस्वमधुसू
दन ॥ २८ ॥ पांडवाहियथास्माकंतथादुर्योधनोनृपः ॥ तस्यापिक्रियतांसाह्यंसपर्येतिपुनःपुनः ॥ २९ ॥ तच्चमेनाकरोद्वाक्यंत्वदर्थंमधुसूदनः ॥ निर्विष्टःसर्वभा
वेनधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३० ॥ ध्रुवोजयःपांडवानामितिमेनिश्चितामतिः ॥ तथाह्यभिनिवेशोयंवासुदेवस्यभारत ॥ ३१ ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णमृतेलोकमुदीक्षि
तुं ॥ ततोहमनुवर्तामिकेशवस्यचिकीर्षितं ॥ ३२ ॥ उभौशिष्यौहिमेवीरौगदायुद्धविशारदौ ॥ तुल्यस्नेहोस्म्यतोभीमेतथादुर्योधनेनृपे ॥ ३३ ॥ तस्माद्यास्यामि
तीर्थानिसरस्वत्यानिषेवितुं ॥ नहिशक्ष्यामिकौरव्यान्नश्यमानानुपेक्षितुं ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुरनुज्ञातश्चपांडवैः ॥ तीर्थयात्रांययौरामोनिवर्त्यमधुसूद
नं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिबलरामतीर्थयात्रागमनेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मकस्यमहात्मनः ॥ हिरण्यरोम्णोनृपतेःसाक्षादिंद्रसखस्यवै ॥ १ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्निति साक्षात्पुत्रइतिसंबंधः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आकूतीनांसंकल्पानांसत्यसंकल्पइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मौरवान्आंत्रतंतिमयान् यैरिदानींशार्ङ्गेधनुषिज्याक्रियते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

आकूतीनामधिपतिर्भोजस्यातियशस्विनः ॥ दाक्षिणात्यपतेःपुत्रोदिक्षुरुक्मीतिविश्रुतः ॥ २ ॥ यःकिंपुरुषसिंहस्यगंधमादनवासिनः ॥ कृत्स्नंशिष्योधनुर्वेदं चतुष्पादमवाप्तवान् ॥ ३ ॥ योमाहेंद्रंधनुर्लेभेतुल्यंगांडीवतेजसा ॥ शार्ङ्गेणचमहाबाहुःसम्मितंदिव्यलक्षणं ॥ ४ ॥ त्रीण्येवैतानिदिव्यानिधनूंषिदिविचारिणां ॥ वारुणंगांडिवंतत्रमाहेंद्रंविजयंधनुः ॥ शार्ङ्गंतुवैष्णवंप्राहुर्दिव्यंतेजोमयंधनुः ॥ ५ ॥ धारयामासतत्कृष्णःपरसेनाभयावहं ॥ गांडीवंपावकाल्लेभेखांडवे पाकशासनिः ॥ ६ ॥ द्रुमाद्रुक्मीमहातेजाविजयंप्रत्यपद्यत ॥ संछिद्यमौरवान्पाशान्निहत्यमुरुमोजसा ॥ ७ ॥ निर्जित्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिरत्नानिविविधानिच ॥ ८ ॥ प्रतिपेदेहृषीकेशःशार्ङ्गंचधनुरुत्तमं ॥ रुक्मीतुविजयंलब्ध्वाधनुर्मेघनिभस्वनं ॥ ९ ॥ विभीषयन्निवजगत्पांडवानभ्यवर्तत ॥ नामृष्यतपुरायोसौस्वबाहुबलगर्वितः ॥ १० ॥ रुक्मिण्याहरणंवीरोवासुदेवेनधीमता ॥ कृत्वाप्रतिज्ञांनाहत्वानिवर्तिष्येजनार्दनं ॥ ११ ॥ ततोन्वधावद्वार्ष्णेयंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सेनयाचतुरंगिण्यामहत्यादूरपातया ॥ १२ ॥ विचित्रायुधवर्मिण्यागंगयेवप्रवृद्धया ॥ ससमासाद्यवार्ष्णेयंयोगानामीश्वरं प्रभुं ॥ १३ ॥ व्यंसितोव्रीडितोराजन्नाजगामसकुंडिनं ॥ यत्रैवकृष्णेनरणेनिर्जितःपरवीरहा ॥ १४ ॥ तत्रभोजकटंनामकृतंनगरमुत्तमं ॥ सैन्येनमहतातेनप्रभूतगजवाजिना ॥ १५ ॥ पुरंतद्भुविविख्यातंनाम्नाभोजकटंनृप ॥ सभोजराजःसैन्येनमहतापरिवारितः ॥ १६ ॥ अक्षौहिण्यामहावीर्यःपांडवान्क्षिप्रमागमत् ॥ ततःसकवचीधन्वीतलीखड्गीशरासनी ॥ १७ ॥ ध्वजेनादित्यवर्णेनप्रविवेशमहाचमूं ॥ विदितःपांडवेयानांवासुदेवप्रियेप्सया ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरस्तुतंराजाप्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ॥ सपूजितःपांडुपुत्रैर्यथान्यायंसुसंस्तुतः ॥ १९ ॥ प्रतिगृह्यतुतान्सर्वान्विश्रांतःसहसैनिकः ॥ उवाचमध्येवीराणांकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ २० ॥ सहायोस्मिस्थितोयुद्धेयदिभीतोसिपांडव ॥ करिष्यामिरणेसाह्यमसह्यंतवशत्रुभिः ॥ २१ ॥ नहिमेविक्रमेतुल्यःपुमानस्तीहकश्चन ॥ हनिष्यामिरणेभागंयन्मेदास्यसिपांडव ॥ २२ ॥ अपिद्रोणकृपौवीरौभीष्मकर्णावथोपुनः ॥ अथवासर्वएवैतेतिष्ठंतुवसुधाधिपाः ॥ २३ ॥ निहत्यसमरेशत्रूंस्तवदास्यामि मेदिनीं ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्यकेशवस्यचसंनिधौ ॥ २४ ॥ शृण्वतांपार्थिवेंद्राणामन्येषांचैवसर्वशः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यधर्मराजंचपांडवं ॥ २५ ॥ उवाचधीमान्कौंतेयःप्रहस्यसखिपूर्वकं ॥ कौरवाणांकुलेजातःपांडोःपुत्रोविशेषतः ॥ २६ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रोणंअयंममगुरुरितिव्यपदिशन्कथयन्॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ उपजीव्यआराध्य रणेयुद्धनिमित्तं॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे

द्रोणंव्यपदिशन्शिष्योवासुदेवसहायवान्॥ भीतोस्मीतिकथंब्रूयांदधानोगांडिवंधनुः॥२७॥ युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः॥ सहायोघोषयात्रायां कस्तदासीत्सखामम॥ २८॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले॥ खांडवेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत्॥ २९॥ निवातकवचैर्युद्धेकालकेयैश्चदान वैः॥ तत्रमेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत्॥ ३०॥ तथाविराटनगरेकुरुभिःसहसंगरे॥ युध्यतोबहुभिस्तत्रकःसहायोऽभवन्मम॥ ३१॥ उपजीव्यरणेरुद्रं शक्रंवैश्रवणंयमं॥ वरुणंपावकंचैवकृपंद्रोणंचमाधवं॥ ३२॥ धारयन्गांडिवंदिव्यंधनुस्तेजोमयंदृढं॥ अक्षय्यशरसंयुक्तोदिव्यास्त्रपरिबृंहितः॥ ३३॥ कथ मस्मद्विधोब्रूयाद्भीतोस्मीतियशोहरं॥ वचनंनरशार्दूलवज्रायुधमपिस्वयं॥३४॥ नास्मिभीतोमहाबाहोसहायार्थश्चनास्तिमे॥ यथाकामंयथायोगंगच्छवा न्यत्रतिष्ठवा॥ ३५॥ विनिवर्त्यततोरुक्मीसेनांसागरसंनिभां॥ दुर्योधनमुपागच्छत्तथैवभरतर्षभ॥ ३६॥ तथैवचाभिगम्यैनमुवाचवसुधाधिपः॥ प्रत्या ख्यातश्चतेनापिसतदाशूरमानिना॥ ३७॥ द्वावेवतुमहाराजतस्माद्युद्धादपेयतुः॥ रौहिणेयश्चवार्ष्णेयोरुक्मीचवसुधाधिप॥ ३८॥ गतेरामेतीर्थयात्रांभीष्म कस्यसुतेतथा॥ उपाविशन्पांडवेयामंत्रायपुनरेवच॥ ३९॥ समितिर्धर्मराजस्यसापार्थिवसमाकुला॥ शुशुभेतारकैश्चित्राद्यौश्चंद्रेणेवभारत॥ ४०॥ इति श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिरुक्मिप्रत्याख्यानेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५८॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच तथाव्यूढे ष्वनीकेषुकुरुक्षेत्रेद्विजर्षभ॥ किमकुर्वंश्चकुरवःकालेनाभिप्रचोदिताः॥ १॥ वैशंपायनउवाच तथाव्यूढेष्वनीकेषुयत्तेषुभरतर्षभ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजसं जयंवाक्यमब्रवीत्॥ २॥ एहिसंजयसर्वंमेआचक्ष्वानवशेषतः॥ सेनानिवेशेयद्वृत्तंकुरुपांडवसेनयोः॥ ३॥ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकं॥ यदहंबुध्य मानोपियुद्धदोषान्क्षयोदयान्॥ ४॥ तथापिनिकृतिप्रज्ञंपुत्रंदुर्द्यूतदेविनं॥ नशक्नोमिनियंतुंवाकर्तुंवाहितमात्मनः॥ ५॥ भवत्येवहिमेसूतबुद्धिर्दोषानुदर्शि नी॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनःसापरिवर्तते॥ ६॥ एवंगतेवैयद्भावितद्भविष्यतिसंजय॥ क्षत्रधर्मःकिलरणेतनुत्यागोहिपूजितः॥ ७॥ संजयउवाच त्वद्यु क्तोयमनुप्रश्नोमहाराजयथेच्छसि॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्हसि॥ ८॥

अष्टपंचाशदधिकशततमोध्यायः॥१५८॥ ॥७॥ तथेति॥ १॥ २॥३॥ क्षयस्यैवउदयोयेभ्यस्तान्क्षयोदयान्॥ ४॥ निकृतिप्रज्ञंकपटविषयैवप्रज्ञानधर्मविषयायस्यतं॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एनसादोषेणदेवान्कालंवागंतुंउपालब्धुंनार्हतिदृष्टेसंभवत्यदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वाद्दृष्टापराधाभावेदेवस्यकालस्यवाउपालंभःकर्तुमुचितोनतुतस्मिन्सतीत्यर्थः नसकालंनवादेवंवक्तुमेतदिहार्हतीतिपाठेप्य
यमेवार्थः॥ ९ ॥ १० ॥ निकाराःतिरस्काराः ॥ ११ ॥ वैशसंवैरंसमरेनिमित्ते ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ५ ॥

श्रृणुष्वानवशेषेणवदतोममपार्थिव॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः॥ नसकालंनवादेवानेनसागंतुमर्हति॥ ९॥ महाराजमनुष्येषुनिंद्यंयःसर्वमाच
रेत्॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन्॥ १०॥ निकारामनुजश्रेष्ठपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूताःसहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने ॥ ११ ॥ हयानांचग
जानांचराज्ञांचामिततेजसां॥ वैशसंसमरेवृत्तंयत्तन्मेश्रृणुसर्वशः॥ १२ ॥ स्थिरोभूत्वामहाप्राज्ञसर्वलोकक्षयोदयं॥ यथाभूतंमहायुद्धेश्रुत्वाचैकमनाभव॥
॥ १३ ॥ नह्येवकर्तापुरुषःकर्मणोःशुभपापयोः॥ अस्वतंत्रोहिपुरुषःकार्यतेदारुयंत्रवत्॥ १४॥ केचिदीश्वरनिर्दिष्टाःकेचिदेवयदृच्छया॥ पूर्वकर्मभिरप्यन्ये
त्रैधमेतत्प्रदृश्यते ॥ तस्मादनर्थमापन्नःस्थिरोभूत्वानिशामय॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिसंजयवाक्येऊनषष्ट्यधिकशतत
मोऽध्यायः॥१५९॥ समाप्तंचसैन्यनिर्याणपर्व ॥५॥ अथउलूकदूतागमनपर्व संजयउवाच हिरण्वत्यांनिविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु॥ न्यविशं
तमहाराजकौरवेयायथाविधि॥ १ ॥ तत्रदुर्योधनोराजानिवेश्यबलमोजसा ॥ संमानयित्वानृपतीन्न्यस्यगुल्मांस्तथैवच ॥ २॥ आरक्षस्यविधिंकृत्वायोधा
नांतत्रभारत॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचापिसौबलं॥ ३॥ आनाय्यनृपतिस्तत्रमंत्रयामासभारत ॥ तत्रदुर्योधनोराजाकर्णेनसहभारत॥ ४॥ संभाषित्वा
चकर्णेनभ्रात्रादुःशासनेनच॥ सौबलेनचराजेंद्रमंत्रयित्वानरर्षभ ॥ ५॥ आहूयोपह्वरेराजन्नुलूकमिदमब्रवीत् ॥ उलूकगच्छकैतव्यपांडवान्सहसोमकान्
॥ ६॥ गत्वाममवचोब्रूहिवासुदेवस्यश्रृण्वतः॥ इदंतत्समनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितं॥ ७॥ पांडवानांकुरूणांचयुद्धंलोकभयंकरं॥ यदेतत्कत्थनावाक्यंसंजयो
महदब्रवीत्॥ ८॥ वासुदेवसहायस्यगर्जतःसानुजस्यते॥ मध्येकुरूणांकौंतेयतस्यकालोयमागतः॥ ९॥ यथावःसंप्रतिज्ञातंतत्सर्वंक्रियतामिति॥ ज्येष्ठंतथैव
कौंतेयंब्रूयास्त्वंवचनान्मम॥ १०॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसोमकैश्चसकेकयैः॥ कथंवाधार्मिकोभूत्वात्वमधर्मेमनःकृथाः॥ ११॥ ॥१५०॥

हिरण्वत्यामिति ॥ १ ॥ गुल्मान्सैन्यान् ॥ २ ॥ आरक्षस्यरक्षणीयस्यद्रव्यादेःविधिंरक्षाविधानं आरक्षंरक्षणीयेस्यादितिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कत्थनावाक्यंआत्मप्रशंसनं ॥ ८ ॥ ९ ॥
संप्रतिज्ञातंदुःशासनरुधिरपानादि ॥ १० ॥ भ्रातृभिःसहितःकथमधर्मेमनःकृथाइतिसंबंधः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दातादास्यसिपारिव्राज्यंकरीष्यसीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ भोसुराइतिदेवान्प्रह्लादःसंबोधयति यस्यव्रतस्यधर्मध्वजोधर्मचिह्नंदर्भपवित्रपाणित्वादि उच्छ्रितःसर्वलोकविदितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

यद्गच्छसिजगत्सर्वंनश्यमानंनृशंसवत् ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योदातात्वमितिमेमतिः ॥ १२ ॥ श्रूयतेहिपुरागीतःश्लोकोयंभरतर्षभ ॥ प्रह्लादेनाथभद्रंतेहृतेराज्ये
तुदैवतैः ॥ १३ ॥ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानिचपापानिबैडालंनामतद्व्रतं ॥ १४ ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिआख्यानमिदमुत्तमं ॥ क
थितंनारदेनेहपितुर्ममनराधिप ॥ १५ ॥ मार्जारःकिलदुष्टात्मानिश्चेष्टःसर्वकर्मसु ॥ ऊर्ध्वबाहुःस्थितोराजन्गंगातीरेकदाचन ॥ १६ ॥ सवैकृत्वामनःशुद्धिंप्र
त्ययार्थंशरीरिणां ॥ करोमिधर्ममित्याहसर्वानेवशरीरिणः ॥ १७ ॥ तस्यकालेनमहताविश्रंभंजग्मुरंडजाः ॥ समेत्यचप्रशंसंतिमार्जारंतंविशांपते ॥ १८ ॥ पू
ज्यमानस्तुतैःसर्वैःपक्षिभिःपक्षिभोजनः ॥ आत्मकार्यंकृतंमेनेचर्यायाश्चकृतंफलं ॥ १९ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यतंदेशंमूषिकाययुः ॥ ददृशुस्तंचतेतत्रधार्मिकं
व्रतचारिणं ॥ २० ॥ कार्येणमहतायुक्तंदंभयुक्तेनभारत ॥ तेषांमतिरियंराजन्नासीत्तत्रविनिश्चये ॥ २१ ॥ बहुमित्रावयंसर्वेतेषांनोमातुलोह्ययं ॥ रक्षांकरो
तुसततंवृद्धबालस्यसर्वशः ॥ २२ ॥ उपगम्यतुतेसर्वेबिडालमिदमब्रुवन् ॥ भवत्प्रसादादिच्छामश्चर्तुंचैवयथासुखं ॥ २३ ॥ भवान्नोगतिरव्यग्राभवान्नःपरमः
सुहृत् ॥ तेवयंसहिताःसर्वेभवंतंशरणंगताः ॥ २४ ॥ भवान्धर्मपरोनित्यंभवान्धर्मेव्यवस्थितः ॥ सनोरक्षमहाप्रज्ञत्रिदशानिववज्रभृत् ॥ २५ ॥ एवमुक्त
स्तुतैःसर्वैर्मूषिकैःसविशांपते ॥ प्रत्युवाचततःसर्वान्मूषिकान्मूषिकांतकृत् ॥ २६ ॥ द्वयोर्योगंनपश्यामितपसोरक्षणस्यच ॥ अवश्यंतुमयाकार्यंवचनंभवतांहि
तं ॥ २७ ॥ युष्माभिरपिकर्तव्यंवचनंममनित्यशः ॥ तपसास्मिपरिश्रांतोदृढंनियममास्थितः ॥ २८ ॥ नचापिगमनेशक्तिंकांचित्पश्यामिचिंतयन् ॥ सोस्मिने
यःसदातातानदीकूलमितःपरं ॥ २९ ॥ तथेतितंप्रतिज्ञायमूषिकाभरतर्षभ ॥ वृद्धबालमथोसर्वंमार्जारायन्यवेदयन् ॥ ३० ॥ ततःसपापोदुष्टात्मामूषिकानथभ
क्षयन् ॥ पीवरश्चसुवर्णश्चदृढबंधश्चजायते ॥ ३१ ॥ मूषिकाणांगणश्चात्रभृशंसंक्षीयतेऽथसः ॥ मार्जारोवर्धतेचापितेजोबलसमन्वितः ॥ ३२ ॥ ततस्तेमूषिकाः
सर्वेसमेत्यान्योन्यमब्रुवन् ॥ मातुलोवर्धतेनित्यंवयंक्षीयामहेभृशं ॥ ३३ ॥ ततःप्राज्ञतमःकश्चिड्डिंडिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्मूषिकाणांमहागणं
॥ ३४ ॥ गच्छतांवोनदीतीरंसहितानांविशेषतः ॥ पृष्ठतोहंगमिष्यामिसहैवमातुलेनतु ॥ ३५ ॥

मनःशुद्धिंहिंसातोनिवृत्तिं ॥ १७ ॥ विश्रंभंविश्वासं ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बहवश्चतेमित्राणिचेतिबहुमित्राः बद्धमित्राइत्यपिपाठः वृद्धाश्चबालाश्चतेषांसमाहारोवृद्धबालंतस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३६॥३७॥३८॥ शिखाशाखाअमित्रस्यापिमित्रभावरूपपक्षांतरं कृतास्वीकृता शिखाशाखाबर्हिचूडेतिशाखापक्षांतरेबाहाविितिचमेदिनी ॥३९॥ गणश्चमूषिकाणां ॥४०॥४१॥४२॥४३॥ इदंच्छद्म
अजातशत्रुत्वरूपं धर्मिष्ठोसीत्युपहासः ॥४४॥४५॥ प्रमार्जप्रमार्जय ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ ५४ ॥ इंद्रजालंप्रसिद्धं मायाछलं कुहकाकृत्याप्रतिगर्जनाःविपरीतंकोपंवहंतिप्रा

साधुसाध्वितितेसर्वेपूजयांचक्रिरेतदा॥ चक्रुश्चैवयथान्यायंडिंडिकस्यवचोर्थवत् ॥३६॥अविज्ञानात्ततःसोथडिंडिकंव्युपभुक्तवान्॥ ततस्तेसहिताःसर्वेमंत्र
यामासुरंजसा ॥ ३७॥ तत्रवृद्धतमःकश्चित्कोलिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्ज्ञातिमध्येयथातथं॥ ३८॥ नमातुलोधर्मकामश्छद्ममात्रंकृताशि
खा॥ नमूलफलभक्षस्यविष्ठाभवतिलोमशा ॥३९॥ अस्यगात्राणिवर्धंतेगणश्चपरिहीयते॥ अद्यसप्ताष्टदिवसान्डिंडिकोपिनदृश्यते ॥ ४० ॥ एतच्छ्रुत्वावचः
सर्वेमूषिकाविप्रदुद्रुवुः॥ बिडालोपिसदुष्टात्माजगामैवयथागतं॥४१॥ तथात्वमपिदुष्टात्मन्वैडालंव्रतमास्थितः॥ चरसिज्ञातिषुसदाबिडालोमूषिकेष्विव॥
॥ ४२ ॥ अन्यथाकिलतेवाक्यमन्यथाकर्मदृश्यते॥ दंभनार्थायलोकस्यवेदाश्चोपशमश्चते॥ ४३॥ त्यक्त्वाछद्मत्विदंराजन्क्षत्रधर्मंसमाश्रितः॥ कुरुकार्याणि
सर्वाणिधर्मिष्ठोसिनरर्षभ॥ ४४॥ बाहुवीर्येणपृथिवींलब्ध्वाभरतसत्तम ॥ देहिदानंद्विजातिभ्यःपितृभ्यश्चयथोचितं ॥ ४५॥ क्लिष्टायावर्षपूगांश्चमातुर्मातृ
हितेस्थितः॥ प्रमार्जाश्रुरणेजित्वासंमानंपरमावह॥४६॥ पंचग्रामावृतायत्नान्नास्माभिरपवर्जिताः॥ युध्यामहेकथंसंख्येकोपयेमचपांडवान्॥ ४७॥ त्वत्कृ
तेदुष्टभावस्यसंत्यागोविदुरस्यच॥ जातुषेचगृहेदाहंस्मरतंपुरुषोभव॥४८॥यच्चकृष्णमवोचस्त्वमायांतंकुरुसंसदि॥ अयमस्मिस्थितोराजन्शमायसमराय
च॥ ४९॥ तस्यायमागतःकालःसमरस्यनराधिप ॥ एतदर्थंमयासर्वंकृतमेतद्युधिष्ठिर॥ ५०॥ किंनुयुद्धात्परंलाभंक्षत्रियोबहुमन्यते ॥ किंचत्वंक्षत्रियकुले
जातःसंप्रथितोभुवि॥ ५१॥ द्रोणादस्त्राणिसंप्राप्यकृपाच्चभरतर्षभ॥ तुल्ययोनौसमबलेवासुदेवंसमाश्रितः॥ ५२॥ ब्रूयास्त्वंवासुदेवंचपांडवानांसमीपतः॥
आत्मार्थेपांडवार्थेचयत्तोमांप्रतियोधय ॥ ५३ ॥ सभामध्येचयद्रूपंमाययाकृतवानसि ॥ तत्तथैवपुनःकृत्वासार्जुनोमामभिद्रव ॥ ५४ ॥ इंद्रजालंचमा
यांवैकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामेवहंतिप्रतिगर्जनाः ॥ ५५॥ वयमप्युत्सहेमद्यांखंचगच्छेममायया ॥ रसातलंविशामोपिऐंद्रंवापुरमेवतु॥
॥ ५६॥ दर्शयेमचरूपाणिस्वशरीरेबहून्यपि॥ नतुपर्यायतःसिद्धिर्बुद्धिमाप्नोतिमानुषीं॥ ५७॥

पयंतिनतुभयंजनयंतीत्यर्थः गर्जनंनिनदेकोपेइतिमेदिनी ॥ ५५॥ ५६ ॥ पर्यायतःपर्यायोभयप्रदर्शनादिरूपःप्रकारस्तेनसिद्धिःस्वस्यनतुभवति तथापरोपितेनबुद्धिमानुषींभयात्मिकांनप्राप्नोति ॥ ५७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतोमनसैवईश्वरेणैववयंवशेकर्तव्यानत्वाद्दशैर्विभीषिकयेतिभावः पूर्वश्लोकेनत्वित्यत्रनन्वितिपाठेपर्यायतःक्रमतः भावस्तुसएव पर्यायःप्रकारेवसरेक्रमेइतिमेदिनी ॥५८॥ आचचक्षेआख्यातवान् ॥५९॥ ॥६०॥६१॥६२॥सश्रृंगकाःश्रृंगंपुंस्त्वचिह्नंश्मश्रूलत्वलिंगवत्त्वादिकंतत्सहिताःषंढाःनिर्वीर्याःसंति येषुतवशौर्यंप्रख्यातमितिभावः॥ ६३॥ तूबरकंतूबरःप्रौढश्रृंगोनङ्घान्तत्तुल्यं तूपरइतिपाठेपिसएवार्थःअश्म श्रुपुरुषमित्यन्ये तूबरोऽश्मश्रुपुरुषेप्रौढश्रृंगानडुह्यपीतिमेदिनी तेषांभीमसेनोनिःश्मश्रुकइतिकल्पनाभवति अश्वोऽजस्तूपरोगोमृगइतिप्राजापत्या इतिश्रुतौअश्वादिसाहचर्यात्तूपरोपिपशुरेव अविघ्नकंमूढं

मनसैवहिभूतानिधातैवकुरुतेवशे॥ यद्ब्रवीषिचवार्ष्णेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ॥५८॥ घातयित्वाप्रदास्यामिपार्थेभ्योराज्यमुत्तमं॥ आचचक्षेचमेसर्वंसंजयस्त्वभाषितं॥५९॥ मद्द्वितीयेनपार्थेनवैरंवःसव्यसाचिना॥ ससत्यसंगरोभूत्वापांडवार्थेपराक्रमी॥६०॥ युद्ध्यस्वाद्यरणेयत्तःपश्यामःपुरुषोभव ॥ यस्तुशत्रुमभिज्ञायशुद्धंपौरुषमास्थितः॥ ६१ ॥ करोतिद्विषतांशोकंसजीवतिसुजीवितं ॥ अकस्माच्चैवतेकृष्णख्यातंलोकेमहद्यशः॥६२॥ अद्येदानींविजानीमःसंति षंढाःसश्रृंगकाः॥ मद्विधोनापिनृपतिस्त्वयियुक्तःकथंचन॥६३॥ सन्नाहंसंयुगेकर्तुंकंसभृत्येविशेषतः॥ तंचतूबरकंबालंबह्वाशिनमविघ्नकं॥६४॥ उलूकमद्द्वचोब्रूहिअसकृद्भीमसेनकं॥ विराटनगरेपार्थयस्त्वंसूदोह्यभूःपुरा॥६५॥ बल्लवोनामविख्यातस्तन्ममैवहिपौरुषं॥ प्रतिज्ञातंसभामध्येनतन्मिथ्यात्वयापुरा ॥६६॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते॥ यद्ब्रवीषिचकौंतेयधार्तराष्ट्रानहंरणे॥६७॥ निहनिष्यामितरसातस्यकालोयमागतः॥ त्वंहिभोज्येपुरस्कार्योभक्ष्येपेयेचभारत॥६८॥ क्वयुद्धंक्वचभोक्तव्यंयुध्यस्वपुरुषोभव ॥ शयिष्यसेहतोभूमौगदामालिंग्यभारत॥६९॥ तद्वृथाचसभामध्येवल्गितंतेवृकोदर॥ उलूकनकुलंब्रूहिवचनान्ममभारत ॥७०॥ युद्ध्यस्वाद्यस्थिरोभूत्वापश्यामस्तवपौरुषं॥ युधिष्ठिरानुरागंचद्वेषंचमयिभारत॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंस्मरेदानीं यथातथं॥ ७१ ॥ ब्रूयास्त्वंसहदेवंचराजमध्येवचोमम ॥ युद्ध्येदानींरणेयत्तःक्लेशान्स्मरचपांडव॥ ७२ ॥ विराटद्रुपदौचोभौब्रूयास्त्वंवचनान्मम॥ नदृष्टपूर्वाभर्तारोभृत्यैरपिमहागुणैः॥ ७३ ॥ तथार्थपतिभिर्भृत्यायतःसृष्टाःप्रजास्ततः॥ अश्लाघ्योयंनरपतिर्युवयोरितिचागतं॥७४॥ तेयूयंसंहताभूत्वातद्वधार्थंममापिच॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचप्रयुद्ध्यध्वंमयासह॥ ७५॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ एषतेसमयःप्राप्तोलब्धव्यश्चत्वयापिसः॥ ७६॥

॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नदृष्टेति भर्तारःराजानः ॥ ७३ ॥ अर्थपतिभीराजभिः यतःकालात्ततआरभ्येत्यर्थः मूढायूयंमयिगुणवतिस्वामिनिनसंतुष्टाःस्थमूढश्चयुधिष्ठिरोभवदादिषुनिर्गुणेष्वपितुष्यतीतिभावः॥ ७४ ॥ तत्तस्माद्धेतोर्ममवधार्थंचप्रयुत्ध्यध्वमितिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पापंकर्मकुरुगुरुवधाख्यं स्वार्थमितिपाठेदुष्करपदादेवायमर्थोज्ञेयः समुद्धृत्यार्थमितिपाठेतुक्रियाविशेषणमिदं सुहृद्भिःपार्थैश्चसहितंयथास्यात्तथायुत्ध्यस्वेत्यर्थः अयमेवमूलपाठइतिभाति ॥ ७७ ॥७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३॥८४॥ राज्यमाक्रम्यमादृशइतिशेषः ॥ ८५ ॥ अकर्मणाअयुद्धेन कत्थितेनस्वप्रशंसामात्रेण ॥ ८६ ॥ स्थानंस्थितिं ततस्थानराज्ययोरुद्धरणं पौरुषंपुरुषकर्मकुरु

द्रोणमासाद्यसमरेज्ञास्यसेहितमुत्तमं ॥ युद्ध्यस्वससुहृत्पापंकुरुकर्मसुदुष्करं ॥ ७७॥ शिखंडिनमथोब्रूहिउलूकवचनान्मम ॥ स्त्रीतिमत्वामहाबाहुर्नहनिष्यतिकौरवः ॥ ७८ ॥ गांगेयोधन्विनांश्रेष्ठोयुध्येदानींसुनिर्भयः ॥ कुरुकर्मरणेयत्तःपश्यामःपौरुषंतव ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वाततोराजाप्रहस्योलूकमब्रवीत् ॥ धनंजयंपुनर्ब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ ८० ॥ अस्मान्वात्वंपराजित्यप्रशाधिपृथिवीमिमां ॥ अथवानिर्जितोस्माभीरणेवीरशयिष्यसि ॥ ८१ ॥ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशं वनवासंचपांडव ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥ ८२ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेसर्वंतदिदमागतं ॥ बलंवीर्यंचशौर्यंचपरंचाप्यस्त्रलाघवं ॥ ८३ ॥ पौरुषंदर्शयन्युद्धेकोपस्यकुरुनिष्कृतिं ॥ परिक्लिष्टस्यदीनस्यदीर्घकालोषितस्यच ॥ हृदयंकस्यनस्फोटेदैश्वर्याद्भ्रंशितस्यच ॥ ८४ ॥ कुलेजातस्यशूरस्यपरवित्तेष्वगृध्यतः ॥ आस्थितंराज्यमाक्रम्यकोपंकस्यनदीपयेत् ॥८५॥ यत्तदुक्तंमहद्वाक्यंकर्मणातद्विभाव्यतां ॥ अकर्मणाकत्थितेनसंतःकुपुरुषंविदुः ॥ ८६ ॥ अमित्राणांवशेस्थानंराज्यंचपुनरुद्धर ॥ द्वावर्थौयुद्धकामस्यतस्मात्तत्कुरुपौरुषं ॥ ८७॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभां ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ॥ ८८ ॥ द्वादशैवतुवर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥ ८९ ॥ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥९०॥ अप्रियाणांचवचनंप्रब्रुवत्सुपुनःपुनः ॥ अमर्षंदर्शयस्वत्वममर्षोह्येवपौरुषं ॥ ९१ ॥ क्रोधोबलंतथावीर्यंज्ञानयोगोस्त्रलाघवं ॥ इहतेदृश्यतांपार्थयुद्ध्यस्वपुरुषोभव ॥ ९२ ॥ लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमं ॥ पुष्टास्तेऽश्वाभृतायोधाःश्वोयुद्ध्यस्वसकेशवः ॥ ९३ ॥ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःपर्वतंगंधमादनं ॥ ९४ ॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरं ॥ ॥ ९५ ॥ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वासंयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ ९६ ॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतं ॥ ९७॥

॥८७॥८८॥ धिष्ण्यात्गृहात् ॥८९॥९०॥ अप्रियाणांशत्रूणांवक्तुंयोग्यंवचनंगौर्गौःनसंतिपतयोभद्रेषंढतिलाएतेइत्यादिकंप्रब्रुवत्सुदुःशासनादिषु अमर्षंकोपंदर्शय ॥ ९१ ॥९२॥ लोहाभिसारःशस्त्राणांनीराजनादिकंतेषुमंत्रेणदेवतावाहनादिकंच अकर्दममितियुद्धयोग्यत्वंभूमेरुक्तं ॥९३॥९४॥९५॥९६॥ वेदयोःश्रुतिधनुर्वेदयोः अंतगंपारगं ॥ ९७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९८ ॥ युगंकालचक्रं ॥ ९९ ॥ १०० ॥ आभ्यांद्रोणभीष्माभ्यांअभिध्यातोहंतव्यत्वेननिश्चितः दारुणेनभयानकेनास्त्रादिना पदाभूमिमितिमर्त्यउक्तः ॥ १०१ ॥ दर्दुरोमंडूकः ॥ १०२॥ १०३ ॥ ना
गबलस्यहस्तिसैन्यस्य ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ पर्यायात्युद्धप्रकारात् ॥ १०६ ॥ १०७ ॥१०८॥ पर्यायधर्मेणउपधर्मेणमायादिना अन्येतुराजपुत्रोयंराज्यार्हइतिक्रमधर्मस्तेननकिंतुशौर्येणैवसिद्धिमामो

द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छसितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिं ॥ ९८ ॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीं ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्या
द्यथात्थमां ॥ ९९ ॥ कोह्यस्तिजीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनं ॥ पार्थोंवाइतरोवापिकोन्यःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १०० ॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंस्पृष्टोदारु
णेनवा ॥ रणेजीवन्प्रमुच्येतपदाभूमिमुपस्पृशन् ॥ १०१ ॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेतां ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरि
वद्यां ॥ १०२॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमध्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥ १०३॥ नानाजनौ
घंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपारणीयं ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ १०४ ॥ अक्षय्याविषुधीचैवअग्निदत्तंचतेरथं ॥ जानीमो
हिरणेपार्थकेतुंदिव्यंचभारत ॥ १०५॥ अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ १०६ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसि
ध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःकत्थनेकोहिदुर्गतः ॥१०७॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रं ॥ जानाम्यहंत्वादृशोनास्तियोद्धा
जानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ १०८ ॥ नतुपर्यायधर्मेणसिद्धिंप्राप्नोतिमानवः ॥ मनसैवानुकूलानिधातैवकुरुतेवशे ॥ १०९॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलप
तस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येत्वांनिहत्यसबांधवं ॥ ११० ॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ १११ ॥ सगदा
द्भीमसेनाद्वाफाल्गुनाद्वासगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदायोभूद्विनाकृष्णामनिंदितां ॥ ११२ ॥ सावोदास्येसमापन्नान्मोचयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमाप
न्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ११३ ॥ अवोचंयत्षंढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ११४ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यम
हानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययत्तुतन्ममपौरुषं ॥ ११५ ॥ एवमेवसदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ११६ ॥

तीत्यर्थः मनसासंकल्पेनधातैवकुरुतेनतुमनुष्यः ॥ १०९ ॥ ११० ॥ हेदास वासवइतिपाठेहेइंद्रपुत्र ॥ १११ ॥ ११२ ॥ अमानुष्यंनीचमनुष्यत्वं अलवणायवागूरितिवदल्पार्थोत्रनञ् ॥ ११३॥११४॥
॥ ११५ ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसीत्येतस्मात्परंश्रोण्यांवेण्यांचकक्ष्यांचसंयुगेयःपलायतइत्यर्धंदृश्यते तस्यार्थः यःषंढवेषःअस्त्रीअपिस्त्रीवेषभृत्श्रोणिकक्षावेण्युपलक्षितेषुरत्यवमर्ददर्शनस्था
नेषुसंग्रगेस्मरयुद्धेउपस्थितेसतिपलायते स्त्रीत्वस्मिन्संयुगेस्थिरीभवति अयंतुततोप्यधमइतिभावः कक्षायामित्यपेक्षितेआकारलोपआर्षः ॥ ११६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११७ ॥ नमायेतिव्याख्यातएवश्लोकः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ भीष्मेणसहसंग्रामःगिरौशिरोभेदनादिवत्स्वनाशकरइत्यर्थः ॥ १२० ॥ उद्वेलोदृद्धिः ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ ओघःप्रवाहः पुरुमित्रोदुर्यो धनभ्रातासएवगाधोगांभीर्यंस्यपर्यंतोयस्मिन् गाढमितिपाठेतेनगाढंदुष्प्रवेशं दुर्मर्षणोदंदुर्मर्षणोदकंसोपिदुर्योधनभ्रातैव ॥ १२३ ॥१२४॥ निवर्तितानिवर्तिष्यति प्रशाम्यशांतोभव प्रशास्येतिपाठेप्रशास्यंच

नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुद्धयस्वसहकेशवः ॥ ११७॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामे वहंतिप्रतिगर्जनाः ॥ ११८ ॥ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ॥ ११९ ॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशि रसागिरिम् ॥ तरस्ववामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥१२०॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगं ॥ बृहद्वलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलं ॥१२१॥ भीष्मवेगम पर्यंतंद्रोणग्राहदुरासदं ॥ कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखं ॥ १२२ ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधं दुर्मर्षणोदंशकुनिप्रपातं ॥ १२३ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमभिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥ १२४ ॥ तदामनस्तेत्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ १२५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो गपर्वणिउलूकदूतागमनपर्वणिदुर्योधनवाक्येषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७५ ॥ संजयउवाच सेनानिवेशंसंप्राप्तःकैतव्यःपांडव स्यह ॥ समागतःपांडवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥ अभिज्ञोदूतवाक्यानांयथोक्तंब्रुवतोमम ॥ दुर्योधनसमादेशंश्रुत्वानक्रोद्धुमर्हसि ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच उलूकनभयंतेस्तिब्रूहित्वंविगतज्वरः ॥ यन्मतंधार्तराष्ट्रस्यलुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ॥३ ॥ ततोद्युतिमतांमध्येपांडवानांमहात्मनां ॥ सृंजयानांचमत्स्यानांकृष्णस्य चयशस्विनः ॥ ४ ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसंनिधौ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ ५ ॥ उलूकउवाच इदंत्वामब्रवीद्राजाधार्तराष्ट्रोम हामनाः ॥ शृण्वतांकुरुवीराणांतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभां ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ॥ ७ ॥ द्वादशैवतु वर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥ ८ ॥ अमर्षंराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥ ॥ ९ ॥ अशक्तेनचयच्छप्तंभीमसेननपांडव ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते ॥ १० ॥

तद्राज्यंचेतिसमासः बुभूषितःप्राप्तुमिष्टः अतपस्विनास्वर्गइवत्वया राज्यंदुर्लभंलब्धुमशक्यं ॥ १२५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६०॥ ॥७५॥ सेनेति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८ ॥ ९ ॥ शप्तंशपथःकृतः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्याख्यातएवायमध्यायः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ ३४॥

लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमं ॥ समःपंथाभूतास्तेश्वाःश्वोयुध्यस्वसकेशवः ॥ ११ ॥ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःप
र्वतंगंधमादनं ॥ १२ ॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरं ॥ १३ ॥ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वा
संयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ १४ ॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतं ॥ १५ ॥ द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छ
सितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिं ॥ १६ ॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीं ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्याद्यथात्थमां ॥ १७ ॥ कोह्यस्ति
जीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनं ॥ गजोवाजीरथोवापिपुनःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १८ ॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंसृष्टोदारुणेनवा ॥ रणेजीवन्विमुच्येतपदा
भूमिमुपस्पृशन् ॥ १९ ॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेतां ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरिवद्यां ॥ २० ॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथ
दाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमुख्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥ २१ ॥ नानाजनौघंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपा
रणीयं ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ २२ ॥ इत्येवमुक्ताराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अभ्यावृत्यपुनर्जिष्णुमुलूकःप्रत्यभाषत ॥ २३ ॥
अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ २४ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसिध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाः
कत्थनेकोहिदुर्गतः ॥ २५ ॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रं ॥ जानाम्येतत्त्वादृशोनास्तियोद्धाजानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ २६ ॥ नतु
पर्यायधर्मेणराज्यंप्राप्नोतिमानुषः ॥ मनसैवानुकूलानिविधाताकुरुतेवशे ॥ २७ ॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलपतस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येनिहत्यत्वांस
बांधवं ॥ २८ ॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ २९ ॥ सगदाद्भीमसेनाद्वापार्थाद्वापिसगांडिवात् ॥ नवैमो
क्षस्तदावोभूद्विनाकृष्णामनिंदितां ॥ ३० ॥ सावोदास्येसमापन्नान्मोक्षयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमापन्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ३१ ॥ अवोचंयत्षं
ढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ३२ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यमहानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययच्चतन्ममपौरुषं ॥ ३३ ॥ ए
वमेतत्सदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥ इतिउ०नै०भारतभावदीपेएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ उलूकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुध्यस्वसहकेशवः ॥ ३५ ॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यमेयुद्धेवहं
तिप्रतिगर्जनाः ॥ ३६ ॥ वासुदेवसहस्त्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ॥ ३७ ॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशिरसागि
रिं ॥ तरेमंवामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥ ३८ ॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगं ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलं ॥ ३९ ॥ भीष्मवेगमपर्यंतंद्रोण
ग्राहदुरासदं ॥ कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखं ॥ ४० ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधंदुर्मर्षणोदंश
कुनिप्रपातं ॥ ४१ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥ ४२ ॥ तदामनस्तेत्रि
दिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूक
दूतागमनपर्वणिउलूकवाक्येएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच उलूकस्त्वर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ आशीविष
मिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥ १ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारुषिताःपांडवाभृशं ॥ प्रागेवभृशसंक्रुद्धाःकैतव्येनापिधर्षिताः ॥ २ ॥ आसनेषूदतिष्ठंतबाहूंश्चैवप्रचि
क्षिपुः ॥ आशीविषाइवक्रुद्धावीक्षांचक्रुःपरस्परं ॥ ३ ॥ अवाक्शिराभीमसेनःसमुदैक्षतकेशवं ॥ नेत्राभ्यांलोहितांताभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ ४ ॥ आर्तंवा
तात्मजंदृष्ट्वाक्रोधेनाभिहतंभृशं ॥ उत्स्मयन्निवदाशार्हःकैतव्यंप्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ प्रयाहिशीघ्रंकैतव्यब्रूयाश्चैवसुयोधनं ॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तु
तत् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःकेशवोराजसत्तम ॥ पुनरेवमहाप्राज्ञंयुधिष्ठिरमुदैक्षत ॥ ७ ॥ सृंजयानांचसर्वेषांकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराट
स्यचसंनिधौ ॥ ८ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ उलूकोप्यर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥
कृष्णादींश्चैवतान्सर्वान्यथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ १० ॥ उलूकस्यतुतद्वाक्यंपापंदारुणमीरितं ॥ श्रुत्वाविचुक्षुभेपार्थोललाटंचाप्यमार्जयत् ॥ ११ ॥ तदवस्थंत
दादृष्ट्वापार्थंसासमितिर्नृप ॥ नामृष्यंतमहाराजपांडवानांमहारथाः ॥ १२ ॥ अधिक्षेपेणकृष्णस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ श्रुत्वातेपुरुषव्याघ्राःक्रोधाज्ज्वलुर
च्युत ॥ १३ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥ समितिःसभा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रौपदेयैःसहितोऽभिमन्युःद्रौपदेयाभिमन्युः ॥ १५ ॥ १६ ॥ पारिहार्यैःपरितोहारायेषांतेपरिहाराःमौक्तिकगुच्छाःमौक्तिकादिजालानिवा तएवपारिहार्याणि स्वार्थेष्यञ् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यश्चेति इहदुःशासनरुधिरपानकालेमामांअभियास्यति ॥ २८ ॥ आत्मानंआलभेशपामि अंतरात्मानंईश्वरंवास्पृष्ट्वाहआलभेइतिईश्वरशपथंक

द्रौपदेयाभिमन्युश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ भीमसेनश्चविक्रांतोयमजौचमहारथौ ॥ १५ ॥ उत्पेतुरासनात्सर्वेक्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ बाहून्प्रगृह्यरुचिरान्रक्तचं
दनरूषितान् ॥ अंगदैःपारिहार्यैश्चकेयूरैश्चविभूषितान् ॥ १६ ॥ दंतान्दंतेषुनिष्पिष्यसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ १७ ॥ उद
तिष्ठत्सवेगेनक्रोधेनप्रज्वलन्निव ॥ उद्वृत्यसहसानेत्रेदंतान्कुटकटाय्यच ॥ १८ ॥ हस्तंहस्तेननिष्पिष्यउलूकंवाक्यमब्रवीत् ॥ अशक्तानामिवास्माकंप्रोत्साह
ननिमित्तकं ॥ १९ ॥ श्रुतंतेवचनंमूर्खयत्त्वांदुर्योधनोब्रवीत् ॥ तन्मेकथयतोमंदश्रृणुवाक्यंदुरासदं ॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्यमध्येतंयद्वक्ष्यसिसुयोधनं ॥ श्रृण्वतःसू
तपुत्रस्यपितुश्चत्वंदुरात्मनः ॥ २१ ॥ अस्माभिःप्रीतिकामैस्तुभ्रातुर्ज्येष्ठस्यनित्यशः ॥ मर्षितंतेदुराचारतत्त्वंनबहुमन्यसे ॥ २२ ॥ प्रेषितश्चहृषीकेशःशमाकां
क्षीकुरून्प्रति ॥ कुलस्यहितकामेनधर्मराजेनधीमता ॥ २३ ॥ त्वंकालचोदितोनूनंगंतुकामोयमक्षयं ॥ गच्छस्वाहवमस्माभिस्तच्चश्वोभविताध्रुवं ॥ २४ ॥ म
यापिचप्रतिज्ञातोवधःसभ्रातृकस्यते ॥ सतथाभवितापापनात्रकार्याविचारणा ॥ २५ ॥ वेलामतिक्रमेत्सद्यःसागरोवरुणालयः ॥ पर्वताश्चविशीर्येयुर्मयो
क्तंनमृषाभवेत् ॥ २६ ॥ सहायस्तेयदियमःकुबेरोरुद्रएववा ॥ यथाप्रतिज्ञंदुर्बुद्धेप्रकरिष्यंतिपांडवाः ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपाताचास्मियथेप्सितं ॥ २७ ॥ यश्चे
हप्रतिसंरब्धःक्षत्रियोमाभियास्यति ॥ अपिभीष्मंपुरस्कृत्यतंनेष्यामियमक्षयं ॥ २८ ॥ यच्चैतदुक्तंवचनंमयाक्षत्रस्यसंसदि ॥ यथैतद्भवितासत्यंतथैवात्मान
मालभे ॥ २९ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वासहदेवोप्यमर्षणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनस्ततोवाक्यमुवाचह ॥ ३० ॥ शौटीरशूरसदृशमनीकजनसंसदि ॥ श्रृणुपापवचोम
त्वंयद्वाच्योहिपितात्वया ॥ ३१ ॥ नास्माकंभविताभेदःकदाचित्कुरुभिःसह ॥ धृतराष्ट्रस्यसंबंधोयदिनस्यात्त्वयासह ॥ ३२ ॥ त्वंतुलोकविनाशायधृतराष्ट्रकुल
स्यच ॥ उत्पन्नोवैरपुरुषःस्वकुलघ्नश्चपापकृत् ॥ ३३ ॥ जन्मप्रभृतिचास्माकंपितातेपापपूरुषः ॥ अहितानिनृशंसानिनित्यशःकर्तुमिच्छति ॥ ३४ ॥

रोमीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ शौटीरःसगर्वःशूरोविक्रांतः शौटृकृगर्वेशूरविक्रांतौइतिधातू अनीकजनःसैन्यवासीजनः हेपापमद्वंमम ॥ ३१ ॥ नास्माकमिति धृतराष्ट्रदोषादेववैरंजातंअन्यथातेनबाल्येएवत्व
यित्यक्तेसतितन्नस्यादितिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेतवपिताअस्माकंअहितानिकर्तुमिच्छतीतिसंबंधः ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ भीमसेनस्येतिप्राचीनपाठेश्रुत्वेत्यध्याहारः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पांडवेष्विति हेपाप

तस्यवैरानुषंगस्यगंतास्म्यंतंसुदुर्गमं ॥ अहमाद्यौनिहत्यत्वांशकुनेःसंप्रपश्यतः ॥ ३५ ॥ ततोस्मिशकुनिंहंतामिषतांसर्वधन्विनां ॥ भीमस्यवचनंश्रुत्वासहदेव
स्यचोभयोः ॥ ३६ ॥ उवाचफाल्गुनोवाक्यंभीमसेनंस्मयन्निव ॥ भीमसेननतेसंतियेषांवैरंत्वयासह ॥ ३७ ॥ मंदागृहेषुसुखिनोमृत्युपाशवशंगताः ॥ उलूक
श्चनतेवाच्यःपरुषंपुरुषोत्तम ॥ ३८ ॥ दूताःकिमपराध्यंतेयथोक्तस्यानुभाषिणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्भीमंभीमपराक्रमं ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरान्सुहृदः
समभाषत ॥ श्रुतंवस्तस्यपापस्यधार्तराष्ट्रस्यभाषितं ॥ ४० ॥ कुत्सनंवासुदेवस्यममचैवविशेषतः ॥ श्रुत्वाभवंतःसंरब्धाअस्माकंहितकाम्यया ॥ ४१ ॥ प्रभावा
द्वासुदेवस्यभवतांचप्रयत्नतः ॥ समग्रंपार्थिवंक्षत्रंसर्वंनगणयाम्यहं ॥ ४२ ॥ भवद्भिःसमनुज्ञातोवाक्यमस्ययदुत्तरं ॥ उलूकेप्रापयिष्यामियद्वक्ष्यतिसुयोधनं ॥
॥ ४३ ॥ श्वोभूतेकत्थितस्यास्यप्रतिवाक्यंचमूमुखे ॥ गांडीवेनाभिधास्यामिक्लीबाहिवचनोत्तराः ॥ ४४ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रशशंसुर्धनंजयं ॥ तेनवाक्यो
पचारेणविस्मिताराजसत्तमाः ॥ ४५ ॥ अनुनीयचतान्सर्वान्यथामान्यंयथावयः ॥ धर्मराजंतदावाक्यंतत्प्राप्यंप्रत्यभाषत ॥ ४६ ॥ आत्मानमवमन्वानोनहि
स्यात्पार्थिवोत्तमः ॥ तत्रोत्तरंप्रवक्ष्यामितवशुश्रूषणेरतः ॥ ४७ ॥ उलूकंभरतश्रेष्ठसामपूर्वमथोर्जितं ॥ दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः ॥ ४८ ॥ अतिलो
हितनेत्राभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ४९ ॥ जनार्दनमभिप्रेक्ष्यभ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत् ॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्य
विपुलंभुजं ॥ ५० ॥ उलूकगच्छकैतव्यब्रूहितातसुयोधनं ॥ कृतघ्नंवैरपुरुषंदुर्मतिंकुलपांसनं ॥ ५१ ॥ पांडवेषुसदापापनित्यंजिह्मंप्रवर्तते ॥ स्ववीर्याद्यःपराक्र
म्यपापआह्वयतेपरान् ॥ अभीतःपूरयन्वाक्यमेषवैक्षत्रियःपुमान् ॥ ५२ ॥ सपापःक्षत्रियोभूत्वाअस्मानाहूयसंयुगे ॥ मान्यामान्यान्पुरस्कृत्ययुद्धंमागाःकु
लाधम ॥ ५३ ॥ आत्मवीर्यंसमाश्रित्यभृत्यवीर्यंचकौरव ॥ आह्वयस्वरणेपार्थान्सर्वथाक्षत्रियोभव ॥ ५४ ॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ अशक्तः
स्वयमादातुमेतदेवनपुंसकं ॥ ५५ ॥ सत्वंपरेषांवीर्येणआत्मानंबहुमन्यसे ॥ कथमेवमशक्तस्त्वमस्मान्समभिगर्जसि ॥ ५६ ॥

पांडवेषुत्वयोक्तंबैडालव्रतरूपंजिह्मंप्रवर्ततइतितुष्यतुदुर्जनन्यायेनांगीकरोति प्रवर्तसइतिपाठेतुस्पष्टोर्थः पूरयन्वाक्यंतदर्थानुष्ठानेनसमर्थयन् ॥ ५२ ॥ मान्याःभीष्मद्रोणादयः अमान्याःपुत्राःलक्ष्मणादयः
बालवृद्धनाशंमाकार्षीरित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ । नपुंसकंनपुंसकत्वंतव ॥ ५५ ॥ परेषांकर्णादीनां ॥ ५६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५७॥५८॥ जघन्यकालंचरमकालेपिएतन्नभवेन्माभूत् एतदेवाह सर्वैत्यादिनाश्लोकशेषेण ॥५९॥६०॥६१॥६२॥ समीक्षतेगणयति ॥६३॥ इतिउ० नै० भा० द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६२॥
दुर्योधनस्येति समुदैक्षतगुडाकेशइतिसंबंधः ॥१॥२॥ पूरणात्पुरुषइतिपुरुषशब्दनिर्वचनंअन्यथात्वपुरुषएवेत्यर्थः॥३॥ क्षत्रबंधुःक्षत्रजातिरेवनतुक्षत्रकर्मेत्यर्थः॥४॥५॥ वृद्धंबाह्लिकंभीष्मंच ॥६॥७॥ मिषतां

कृष्णउवाच मद्वचश्चापिभूयस्तेवक्तव्यःससुयोधनः॥ श्वइदानींप्रपद्येथाःपुरुषोभवदुर्मते॥५७॥ मन्यसेयच्चमूढत्वंनयोत्स्यतिजनार्दनः॥ सारथ्येनवृतः पार्थैरितित्वंनबिभेषिच॥ ५८॥ जघन्यकालमप्येतन्नभवेत्सर्वपार्थिवान्॥ निर्दहेयमहंक्रोधात्तृणानीवहुताशनः ॥ ५९ ॥ युधिष्ठिरनियोगात्तुफाल्गुनस्यमहात्मनः॥ करिष्येयुध्यमानस्यसारथ्यंविजितात्मनः॥ ६० ॥ यद्युत्पतसिलोकांस्त्रीन्यद्याविशसिभूतलं॥ तत्रतत्रार्जुनरथंप्रभातेद्रक्ष्यसेपुनः॥ ६१ ॥ यच्चापि भीमसेनस्यमन्यसेमोघभाषितं॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीतमद्यावधारय॥ ६२ ॥ नत्वांसमीक्षतेपार्थोनापिराजायुधिष्ठिरः॥ नभीमसेनोनयमौप्रतिकूलप्रभाषिणं॥६३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूताभिगमनप० कृष्णादिवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥१६२॥ ॥७॥ संजयउवाच दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभ॥ नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यांकैतव्यंसमुदैक्षत ॥ १ ॥ सकेशवमभिप्रेक्ष्यगुडाकेशोमहायशाः॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्यविपुलंभुजं॥ २ ॥ स्ववीर्यंयःसमाश्रित्यसमाह्वयतिवैपरान्॥ अभीतोयुध्यतेशत्रून्सवैपुरुषउच्यते ॥ ३ ॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान्॥ क्षत्रबंधुरशक्तत्वाल्लोकेसपुरुषाधमः॥ ४ ॥ सत्वंपरेषांवीर्येणमन्यसेवीर्यमात्मनः॥ स्वयंकापुरुषोमूढपरांश्चक्षेप्तुमिच्छसि॥ ५॥ यस्त्वंवृद्धंसर्वराज्ञांहितबुद्धिंजितेंद्रियं॥ मरणायमहाप्रज्ञंदीक्षयित्वाविकत्थसे॥ ६॥ भावस्तेविदितोस्माभिर्दुर्बुद्धेकुलपांसन॥ नहनिष्यंतिगांगेयंपांडवाघृणयेतिहि ॥ ७॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यधार्तराष्ट्रविकत्थसे॥ हंतास्मिप्रथमंभीष्मंमिषतांसर्वधन्विनां॥ ८॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व॥ तथेत्युवाचार्जुनःसव्यसाचीनिशाव्यपायेभविताविमर्दः॥९॥यद्वाब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वोमध्येकुरूण्हर्षयन्सत्यसंधः॥अहंहंतास्मृंजयानामनीकंशाल्वेयकांश्चेतिममैषभारः॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व॥१०॥ हन्यामहंद्रोणमृतेपिलोकंनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः॥ ततोहितेलब्धतमंचराज्यमापद्गताःपांडवाश्चेतिभावः॥११॥

पश्यतां॥८॥
कैतव्येति समेत्यएकीकृत्य निशाव्यपायेश्वोभूते॥ ९॥सत्यसंधोभीष्मः भीष्मवाक्यमेवाह अहंहंतेति हेकैतव्यअहंहंतेत्यादिमदीयंवाक्यंभरतान्पांडवान्प्रतिगत्वावदस्व किंकृत्वासुयोधनंसमेत्य मदीयंसंदेशंदुर्योधनायश्रावयित्वापांडवान्प्रतिकथयेत्यर्थः तेनदुर्योधनसुखंपांडवानांभयंचोदेष्यतीतिभावः॥१०॥ द्रोणमृतेपिद्रोणंविनाप्यसहायएवाहंलोकंहन्यां ततोभीष्मवाक्यात् तेतवभावएवंभूतोजातइत्यर्थः॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हंताहनिष्यामिकुरुवृद्धंभीष्मं ॥ १२ ॥ योयुक्तसेनोध्वजीरथीतंरक्षतेतियोजना द्वीपंमज्जतामाधारं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिमानःश्रेष्ठोस्मीतिबुद्धिः दर्पःपराभिभवसमर्थोस्मीतिधीः क्रोधो
भिज्वलनं पारुष्यंनिष्ठुरवाक्यत्वं नैष्ठुर्यंनिःस्नेहता अवलेपोन्येषामवज्ञा आत्मसंभावनंअहमेवज्ञाताशूरश्चास्मीतिबुद्धिः ॥ १७ ॥ नृशंसतानिर्दयत्वं तैक्ष्ण्यंतीक्ष्णताविषदानादिबीभत्सकर्मकारित्वं धर्म

सदर्पपूर्णोनसमीक्षसेत्वमनर्थमात्मन्यपिवर्तमानं ॥ तस्माददहंतेप्रथमंसमूहेहंतासमक्षंकुरुवृद्धमेव ॥ १२ ॥ सूर्योदयेयुक्तसेनःप्रतीक्ष्यध्वजीरथीरक्षतसत्यसं
धं॥ अहंहिवःपश्यतांद्वीपमेनंभीष्मंरथात्पातयिष्यामिबाणैः ॥ १३॥ श्वोभूतेकत्थनावाक्यंविज्ञास्यतिसुयोधनः॥ आचितंशरजालेनमयाद्रक्ष्यापितामहं॥
॥ १४॥ यदुक्तश्चसभामध्येपुरुषोन्हस्वदर्शनः॥ क्रुद्धेनभीमसेनेनभ्राताद्दुःशासनस्तव ॥ १५॥ अधर्मज्ञोनित्यवैरीपापबुद्धिर्नृशंसवत्॥ सत्यांप्रतिज्ञामचि
राद्द्रक्ष्यसेतांसुयोधन॥ १६॥ अभिमानस्यदर्पस्यक्रोधपारुष्ययोस्तथा॥ नैष्ठुर्यस्यावलेपस्यआत्मसंभावनस्यच ॥ १७॥ नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्यधर्मविद्वेष
णस्यच॥ अधर्मस्यातिवादस्यवृद्धातिक्रमणस्यच॥ १८॥ दर्शनस्यचचक्रस्यकृत्स्नस्यापनयस्यच॥ द्रक्ष्यसित्वंफलंतीव्रमचिरेणसुयोधन॥ १९॥ वासुदेव
द्वितीयेहिमयिक्रुद्धेनराधम॥ आशातेजीवितेमूढराज्येवाकेनहेतुना॥ २०॥ शांतेभीष्मेतथाद्रोणेसूतपुत्रेचपातिते॥ निराशोजीवितेराज्येपुत्रेषुचभविष्यसि
॥ २१॥ भ्रातॄणांनिधनंश्रुत्वापुत्राणांचसुयोधन॥ भीमसेनेननिहतोदुष्कृतानिस्मरिष्यसि॥ २२॥ नद्वितीयांप्रतिज्ञांहिप्रतिजानामिकैतव॥ सत्यंब्रवीम्यहं
त्वेतत्सर्वंसत्यंभविष्यति॥ २३॥ युधिष्ठिरोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत्॥ उलूकमद्वचोब्रूहिगत्वातातसुयोधनं॥ २४॥ स्वेनवृत्तेनमेवृत्तंनाधिगंतुंत्वमर्हसि॥
उभयोरंतरंवेदसूनृतानृतयोरपि॥ २५॥ नचाहंकामयेपापमपिकीटपिपीलयोः॥ किंपुनर्ज्ञातिषुवधंकामयेयंकथंचन॥ २६॥ एतदर्थंमयातातपंचग्रामावृ
ताःपुरा॥ कथंतवसुदुर्बुद्धेनप्रेक्ष्येव्यसनंमहत्॥ २७॥ सत्वंकामपरीतात्मामूढभावाच्चकत्थसे॥ तथैववासुदेवस्यनगृह्णासिहितंवचः॥ २८॥ किंचेदानींबहू
क्तेनयुध्यस्वसहबांधवैः॥ ममविप्रियकर्तारंकैतव्यब्रूहिकौरवं॥ २९॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तुतत्॥ भीमसेनस्ततोवाक्यंभूयआहनृपात्मजं॥ ३०॥
उलूकमद्वचोब्रूहिदुर्मतिंपापपूरुषं॥ शठंनैकृतिकंपापंदुराचारंसुयोधनं॥ ३१॥

विद्वेषणंकपटद्यूतादिना अधर्मोयथाप्रतिज्ञातंराज्याप्रदानं अतिवादोधर्मिष्ठेष्वधर्मिष्ठ
त्वारोपोवैडालव्रतिकोसीत्यादिवचनं वृद्धातिक्रमणंविदुरादीनामवमाननं ॥ १८ ॥ दर्शनंकर्णादिषुजयनिश्चयः चक्रंसेनायाआधिक्यं अपनयःअस्माकंदूरीकरणं एतेषांफलंद्रक्ष्यसि ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वेदवेद्मि ॥ २५ ॥ २६ ॥ कथमिति हेसुदुर्बुद्धेतवव्यसनंमरणागमंकथमपिनप्रेक्ष्येइतिहेतोःपंचग्रामावृताइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यत्त्विमंक्लेशंश्रुत्वाहृष्टःसन्विकत्थसेतत्ततोहेतोःशोचिष्यसेइतिसंबंधः ॥ ४० ॥अश्लाघ्योहंनरपतिर्युवयोरितिदुर्योधनवाक्यस्योत्तरंविराटद्रुपदावा
हतुरित्याह विराटेति साधोःदासभावंनियच्छेवनितरांयच्छेवप्रार्थयावहे इषुगमीतिछादेशेयमयतेर्विधिलिङिउत्तमस्यद्विवचनं इतिआवयोर्मतिरस्ति तौचआवांदासावदासौवेतियस्यतवयादृशंपौरुषंतत्तथै

गृध्रोदरेवावस्तव्यंपुरेवानागसाह्वये ॥ प्रतिज्ञातंमयायच्चसभामध्येनराधम ॥ ३२॥ कर्ताहंतद्वचःसत्यंसत्येनैवशपामिते ॥ दुःशासनस्यरुधिरंहत्वापास्याम्य
हंमृधे ॥ ३३॥ सक्थिनीतवभंक्त्वैवहत्वाहितवसोदरान् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणामहंमृत्युःसुयोधन ॥ ३४॥ सर्वेषांराजपुत्राणामभिमन्युरसंशयं ॥ कर्मणातोषयि
ष्यामिभूयश्चैववचःशृणु ॥ ३५॥ हत्वासुयोधनत्वांवैसहितंसर्वसोदरैः ॥ आक्रमिष्येपदामूर्ध्निधर्मराजस्यपश्यतः ॥३६॥ नकुलस्तुततोवाक्यमिदमाहमहीप
ते ॥ उलूकब्रूहिकौरव्यंधार्तराष्ट्रंसुयोधनं ॥ ३७॥ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेवयथातथं ॥ तथाकर्तास्मिकौरव्ययथात्वमनुशासिमां ॥ ३८ ॥ सहदेवोपिनृपतेइद
माहवचोर्थवत् ॥ सुयोधनमतिर्यातेवृथैषातेभविष्यति ॥ ३९॥ शोचिष्यसेमहाराजसपुत्रज्ञातिबांधवः ॥ इमंचक्लेशमस्माकंहृष्टोयत्त्वंविकत्थसे ॥ ४० ॥ विरा
टद्रुपदौवृद्धावुलूकमिदमूचतुः ॥ दासभावंनियच्छेवसाधोरितिमतिःसदा ॥ तौचदासावदासौवापौरुषंयस्ययादृशं ॥ ४१ ॥ शिखंडीतुततोवाक्यमुलूकमि
दमब्रवीत् ॥ वक्तव्योभवताराजापापेष्वभिरतःसदा ॥ ४२ ॥ पश्यत्वंमांरणेराजन्कुर्वाणंकर्मदारुणं ॥ यस्यवीर्यंसमासाद्यमन्यसेविजयंयुधि ॥ ४३ ॥ तमहंपा
तयिष्यामिरथात्तवपितामहं ॥ अहंभीष्मवधात्स्रष्टोनूनंधात्रामहात्मना ॥ ४४ ॥ सोहंभीष्मंहनिष्यामिमिषतांसर्वधन्विनां ॥ धृष्टद्युम्नोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्र
वीत् ॥ ४५ ॥ सुयोधनोममवचोवक्तव्योनृपतेःसुतः ॥ अहंद्रोणंहनिष्यामिसगणंसहबांधवं ॥ ४६ ॥ अवश्यंचमयाकार्यंपूर्वेषांचरितंमहत् ॥ कर्ताचाहंतथाक
र्मयथानान्यःकरिष्यति ॥ ४७ ॥ तमब्रवीद्धर्मराजःकारुण्यार्थंवचोमहत् ॥ नाहंज्ञातिवधंराजन्कामयेयंकथंचन ॥ ४८ ॥ तवैवदोषाद्दुर्बुद्धेसर्वमेतत्त्वनावृतं ॥
सगच्छमाचिरंतातउलूकयदिमन्यसे ॥ ४९ ॥ इहवातिष्ठभद्रंतेवयंहितवबांधवाः ॥ उलूकस्तुततोराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥५० ॥ आमंत्र्यप्रययौतत्रयत्रराजा
सुयोधनः ॥ उलूकस्ततआगम्यदुर्योधनममर्षणं ॥ ५१ ॥ अर्जुनस्यसमादेशंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यभीमस्यधर्मराजस्यपौरुषं ॥ ५२ ॥ नकुलस्य
विराटस्यद्रुपदस्यचभारत ॥ सहदेवस्यचवचोधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः ॥ केशवार्जुनयोर्वाक्यंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ॥ ५३ ॥

वश्वोद्रक्ष्यावइतिशेषः॥४१॥४२॥४३॥वधात्वधहेतोः॥४४॥४५॥४६॥पूर्वेषांचरितंद्रोणवधेनपितृवैरप्रतियातनं सर्वेषामितिपाठेपिसएवार्थः॥४७॥ अनावृतंविस्पष्टं॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५४॥५५॥५६॥५७॥ इतिउ०नै०भा०त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६३॥ ॥७॥ उलूकस्येति ॥१॥२॥३॥४॥ रथिनःराजन्यान्धृष्टद्युम्नःसमुपादिशदितिसंबंधः त्वमनेनयुध्यस्वत्वमनेने

कैतव्यस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः ॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिभारत ॥ ५४ ॥ आज्ञापयतराज्ञश्चबलंमित्रबलंतथा ॥ यथाप्रागुदयात्सर्वेयुक्तास्तिष्ठं
त्यनीकिनः ॥ ५५ ॥ ततःकर्णसमादिष्टादूताःसंत्वरितारथैः ॥ उष्ट्रवामीभिरप्यन्येसदश्वैश्चमहाजवैः ॥ ५६ ॥ तूर्णंपरिययुःसेनांकृत्स्नांकर्णस्यशासनात् ॥ आ
ज्ञापयंतोराज्ञश्चयोगःप्रागुदयादिति ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूतागमनप०उलूकापयानेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥
संजयउवाच उलूकस्यवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ सेनांनिर्यापयामासधृष्टद्युम्नपुरोगमां ॥ १ ॥ पदातिनींनागवतींरथिनीमश्ववृंदिनीं ॥ चतुर्विधब
लांभीमामकंपांपृथिवीमिव ॥ २ ॥ भीमसेनादिभिर्गुप्तांसार्जुनैश्चमहारथैः ॥ धृष्टद्युम्नवशांदुर्गांसागरस्तिमितोपमां ॥ ३ ॥ तस्यास्त्वग्रेमहेष्वासःपांचाल्योयु
द्धदुर्मदः ॥ द्रोणप्रेप्सुरनीकानिधृष्टद्युम्नोव्यकर्षत ॥ ४ ॥ यथाबलंयथोत्साहंरथिनःसमुपादिशत् ॥ अर्जुनंसूतपुत्रायभीमंदुर्योधनायच ॥ ५ ॥ धृष्टकेतुंचशल्या
यगौतमायोत्तमौजसं ॥ अश्वत्थाम्नेचनकुलंशैब्यंचकृतवर्मणे ॥ ६ ॥ सैंधवायचवार्ष्णेयंयुयुधानंसमादिशत् ॥ शिखंडिनंचभीष्मायप्रमुखेसमकल्पयत् ॥ ७ ॥
सहदेवंशकुनयेचेकितानंशलायवै ॥ द्रौपदेयांस्तथापंचत्रिगर्तेभ्यःसमादिशत् ॥ ८ ॥ वृषसेनायसौभद्रंशेषाणांचमहीक्षितां ॥ ससमर्थंहितंमेनेपार्थादभ्य
धिकंरणे ॥ ९ ॥ एवंविभज्ययोधांस्तान्पृथक्चसहचैवह ॥ ज्वालावर्णोमहेष्वासोद्रोणमंशमकल्पयत् ॥ १० ॥ धृष्टद्युम्नोमहेष्वासःसेनापतिपतिस्ततः ॥ विधिव
द्व्यूह्यमेधावीयुद्धायधृतमानसः ॥ ११ ॥ यथोद्दिष्टानिसैन्यानिपांडवानामयोजयत् ॥ जयायपांडुपुत्राणांयत्तस्तस्थौरणाजिरे ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिउलूकदूतागमनप०सेनापतिनियोगेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥७॥ समाप्तंचोलूकदूतागमनपर्व अथरथातिरथसंख्यानपर्व
धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनेनवधेभीष्मस्यसंयुगे ॥ किमकुर्वतमेमंदाःपुत्रादुर्योधनादयः ॥ १ ॥ हतमेवहिपश्यामिगांगेयंपितरंरणे ॥ वासुदेवसहायेन
पार्थेनदृढधन्वना ॥ २ ॥ सचापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वापार्थभाषितं ॥ किमुक्तवान्महेष्वासोभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ ३ ॥ सैनापत्यंचसंप्राप्यकौरवाणांधुरंधरः ॥ कि
मचेष्टतगांगेयोमहाबुद्धिपराक्रमः ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तत्संजयस्तस्मैसर्वमेवन्यवेदयत् ॥ यथोक्तंकुरुवृद्धेनभीष्मेणामिततेजसा ॥ ५ ॥

त्येवंतत्तदंशव्यवस्थांचकारेत्यर्थः ॥५॥६॥७॥८॥९॥ अंशंअकल्पयत्स्वकीयमितिशेषः ॥१०॥११॥१२॥ इ०उ०नै०भा०चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ७ ॥ प्रतिज्ञातेइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ भृतान्वेतनभक्षकान् अभृतान्मैत्र्यासमागतान् ॥ ८ ॥ यात्रार्थंयानेप्रयाणे युद्धे प्रशमनेषुपरास्त्राणांप्रतीकारेषुविषयेषु वेदवेद्मि वेदवेत्ति ॥ ९ ॥१०॥११॥ तत्त्वेनअकापट्येन ॥१२॥१३॥

संजयउवाच सैनापत्यमनुप्राप्यभीष्मःशांतनवोनृप ॥ दुर्योधनमुवाचेदंवचनंहर्षयन्निव ॥ ६॥ नमस्कृत्यकुमारायसेनान्येशक्तिपाणये॥ अहंसेनापति
स्तेद्यभविष्यामिनसंशयः॥ ७॥ सेनाकर्मण्यभिज्ञोस्मिव्यूहेषुविविधेषुच ॥ कर्मकारयितुंचैवभृतानप्यभृतांस्तथा ॥ ८ ॥ यात्रायानेचयुद्धेचतथाप्रशमनेषु
च॥ भृशंवेदमहाराजयथावेदबृहस्पतिः ॥ ९ ॥ व्यूहानांचसमारंभान्दैवगांधर्वमानुषान्॥ तैरहंमोहयिष्यामिपांडवान्व्येतुतेज्वरः॥ १०॥ सोहंयोत्स्यामित
त्त्वेनपालयंस्तववाहिनीं॥ यथावच्छास्त्रतोराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः॥ ११॥ दुर्योधनउवाच विद्यतेमेनगांगेयभयंदेवासुरेष्वपि॥ समस्तेषुमहाबाहो
सत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १२॥ किंपुनस्त्वयिदुर्धर्षेसैनापत्येव्यवस्थिते॥ द्रोणेचपुरुषव्याघ्रेस्थितेयुद्धाभिनंदिनि॥ १३॥ भवद्भ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांस्थिताभ्यांविजयो
मम॥ नदुर्लभंकुरुश्रेष्ठदेवराज्यमपिध्रुवं॥ १४॥ रथसंख्यांतुकार्त्स्न्येनपरेषामात्मनस्तथा ॥ तथैवातिरथानांचवेत्तुमिच्छामिकौरव॥ १५॥ पितामहोहिकु
शलःपरेषामात्मनस्तथा॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वैःसहैभिर्वसुधाधिपैः॥ १६॥ भीष्मउवाच गांधारेशृणुराजेंद्ररथसंख्यांस्वकेबले ॥ येरथाःपृथिवीपाल
तथैवातिरथाश्चये॥ १७॥ बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच॥ रथानांतवसेनायांयथामुख्यंतुमेशृणु ॥ १८॥ भवानग्रेरथोदारःसहसर्वैःसहोदरैः॥ दुःशा
सनप्रभृतिभिर्भ्रातृभिःशतसंमितैः ॥ १९॥ सर्वेकृतप्रहरणाश्छेदभेदविशारदाः ॥ रथोपस्थेगजस्कंधेगदाप्रासासिचर्मणि ॥ २०॥ संयंतारःप्रहर्तारःकृता
स्त्राभारसाधनाः॥ इष्वस्त्रेद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः॥ २१॥ एतेहनिष्यंतिरणेपंचालान्युद्धदुर्मदान्॥ कृतकिल्बिषाःपांडवेयैर्धार्तराष्ट्रामनस्विनः॥ २२॥
तथाहंभरतश्रेष्ठसर्वसेनापतिस्तव॥ शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान्॥ २३॥ नत्वात्मनोगुणान्वक्तुमर्हामिविदितोस्मिते ॥ कृतवर्मात्वतिरथोभो
जःशस्त्रभृतांवरः॥ २४॥ अर्थसिद्धिंतवरणेकरिष्यतिनसंशयः॥ शस्त्रविद्भिरनाधृष्योदूरपातीदृढायुधः ॥ २५॥ हनिष्यतिचमूंतेषांमहेंद्रोदानवानिव॥ मद्ररा
जोमहेष्वासःशल्योमेतिरथोमतः॥ २६॥ स्पर्धतेवासुदेवेननित्यंयोवैरणेरणे॥ भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वाशल्यस्तेतिरथोमतः॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेपांडवांश्च
महारथान्॥ २७॥ सागरोर्मिसमैर्बाणैःप्लावयन्निवशात्रवान्॥ भूरिश्रवाःकृतास्त्रश्चतवचापिहितःसुहृत्॥ २८॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ रथोदारःरथेष्वेवउदारोनतुमहारथस्तादृशाएवदुःशासनादयइतिभावः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ नत्वात्मनइतिस्वस्यासंख्येयत्वंसूचितं॥ २४॥ २५॥२६॥२७॥२८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रथयूथपामहारथाःतेषांयूथपोऽतिरथः ॥ २९ ॥ सिंधुराजोजयद्रथोद्विरथः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥छ॥

सौमदत्तिर्महेष्वासोरथयूथपयूथपः ॥ बलक्षयममित्राणांसुमहांतंकरिष्यति ॥ २९ ॥ सिंधुराजोमहाराजमतोमेद्विगुणोरथः ॥ योत्स्यतेसमरेराजन्विक्रांतो रथसत्तमः ॥ ३० ॥ द्रौपदीहरणेराजन्परिक्लिष्टश्चपांडवैः ॥ संस्मरंस्तंपरिक्लेशंयोत्स्यतेपरवीरहा ॥ ३१ ॥ एतेनहितदाराजंस्तपआस्थायदारुणं ॥ सुदुर्लभोव रोलब्धःपांडवान्योद्धुमाहवे ॥ ३२ ॥ सएषरथशार्दूलस्तद्वैरंसंस्मरन्रणे ॥ योत्स्यतेपांडवैस्तातप्राणांस्त्यक्तासुदुस्त्यजान् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो० रथातिरथसंख्यानपर्वणिपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥छ॥ भीष्मउवाच सुदक्षिणस्तुकांबोजोरथएकगुणोमतः ॥ तवार्थसिद्धिमा कांक्षन्योत्स्यतेसमरेपरैः ॥ १ ॥ एतस्यरथसिंहस्यतवार्थेराजसत्तम ॥ पराक्रमंयथेंद्रस्यद्रक्ष्यंतिकुरवोयुधि ॥ २ ॥ एतस्यरथवंशेहितिग्मवेगप्रहारिणः ॥ कांबो जानांमहाराजशलभानामिवायतिः ॥ ३ ॥ नीलोमाहिष्मतीवासीनीलवर्मारथस्तव ॥ रथवंशेनकदनंशत्रूणांवैकरिष्यति ॥ ४ ॥ कृतवैरःपुराचैवसहदेवेन मारिष ॥ योत्स्यतेसततंराजंस्तवार्थेकुरुनंदन ॥ ५ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौसंमतौरथसत्तमौ ॥ कृतिनौसमरेतातदृढवीर्यपराक्रमौ ॥ ६ ॥ एतौतौपुरुषव्या घ्रौरिपुसैन्यंप्रधक्ष्यतः ॥ गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्चकरच्युतैः ॥ ७ ॥ युद्धाभिकामौसमरेक्रीडंताविवयूथपौ ॥ यूथमध्येमहाराजविचरंतौकृतांतवत् ॥ ८ ॥ त्रिगर्त्ताभ्रातरःपंचरथोदारामतामम ॥ कृतवैराश्चपार्थैस्तेविराटनगरेतदा ॥ ९ ॥ मकराइवराजेंद्रसमुद्धततरंगिणीं ॥ गंगांविक्षोभयिष्यंतिपार्थानांयुधिवाहि नीं ॥ १० ॥ तेरथाःपंचराजेंद्रयेषांसत्यरथोमुखं ॥ एतेयोत्स्यंतिसंग्रामेसंस्मरंतःपुराकृतं ॥ ११ ॥ व्यलीकंपांडवेयेनभीमसेनानुजेनह ॥ दिशोविजयताराजन् श्वेतवाहेनभारत ॥ १२ ॥ तेहनिष्यंतिपार्थानांतानासाद्यमहारथान् ॥ वरान्वरान्महेष्वासान्क्षत्रियाणांधुरंधरान् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणस्तवपुत्रश्चतथादुःशासन स्यच ॥ उभौतौपुरुषव्याघ्रौसंग्रामेष्वपलायिनौ ॥ १४ ॥ तरुणौसुकुमारौचराजपुत्रौतरस्विनौ ॥ युद्धानांचविशेषज्ञौप्रणेतारौचसर्वशः ॥ १५ ॥ रथौतौकुरु शार्दूलमतौमेरथसत्तमौ ॥ क्षत्रधर्मरतौवीरौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १६ ॥ दंडधारोमहाराजरथएकोनरर्षभ ॥ योत्स्यतेतवसंग्रामेस्वेनसैन्येनपालितः ॥ १७ ॥

सुदक्षिणइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथवंशेनरथसंघेनसहितइतिशेषः वंशःपुंसिकुलेवेणौपृष्ठावयववर्गयोरितिमेदिनी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ समुद्धततरंगिणीं उच्छ्रितपताकांसेनांउच्छ्रिततरंगव तींगंगांच ॥ १० ॥ सत्यरथोनाम पंचानांमुखंश्रेष्ठः ॥ ११ ॥ व्यलीकंअप्रियं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ शकुनिरिति ॥ १ ॥ विकृतानिनानाविधानिआयुधानि

बृहद्बलस्तथाराजाकौसल्योरथसत्तमः ॥ रथोममतस्तातमहावेगपराक्रमः ॥ १८ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेस्वान्बंधून्संप्रहर्षयन् ॥ उग्रायुधोमहेष्वासोधार्तरा
ष्ट्रहितेरतः ॥ १९ ॥ कृपःशारद्वतोराजन्रथयूथपयूथपः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यप्रधक्ष्यतिरिपूंस्तव ॥ २० ॥ गौतमस्यमहर्षेर्यआचार्यस्यशरद्वतः ॥ कार्तिकेय
इवाजेयःशरस्तंबात्सुतोभवत् ॥ २१ ॥ एषसेनाःसुबहुलाविविधायुधकार्मुकाः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिविनिर्दहन् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग०
रथातिरथसंख्यानपर्वणिषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच शकुनिर्मातुलस्तेसौरथएकोनराधिप ॥ प्रयुज्यपांडवैर्वैरंयो
त्स्यतेनात्रसंशयः ॥ १ ॥ एतस्यसेनादुर्धर्षासमरेप्रतियायिनः ॥ विकृतायुधभूयिष्ठावायुवेगसमाजवे ॥ २ ॥ द्रोणपुत्रोमहेष्वासःसर्वानेवातिधन्विनः ॥ सम
रेचित्रयोधीचदृढास्त्रश्चमहारथः ॥ ३ ॥ एतस्यहिमहाराजयथागांडीवधन्वनः ॥ शरासनविनिर्मुक्ताःसंसक्तायांतिसायकाः ॥ ४ ॥ नैषशक्योमयावीरःसंख्या
तुंरथसत्तमः ॥ निर्दहेदपिलोकांस्त्रीनिच्छन्नेषमहारथः ॥ ५ ॥ क्रोधस्तेजश्चतपसासंभृतोश्रमवासिनां ॥ द्रोणेनानुगृहीतश्चदिव्यैरस्त्रैरुदारधीः ॥ ६ ॥ दोषस्त्व
स्यमहानेकोयेनैवभरतर्षभ ॥ नमेरथोनातिरथोमतःपार्थिवसत्तम ॥ ७ ॥ जीवितंप्रियमत्यर्थमायुष्कामःसदाद्विजः ॥ नत्वस्यसदृशःकश्चिदुभयोःसेनयोर
पि ॥ ८ ॥ हन्यादेकरथेनैवदेवानामपिवाहिनीं ॥ वपुष्मांस्तलघोषेणस्फोटयेदपिपर्वतान् ॥ ९ ॥ असंख्येयगुणोवीरःप्रहंतादारुणद्युतिः ॥ दंडपाणिरिवासह्यः
कालवत्प्रचरिष्यति ॥ १० ॥ युगांताग्निसमःक्रोधात्सिंहग्रीवोमहाद्युतिः ॥ एषभारतयुद्धस्यपृष्ठंसंशमयिष्यति ॥ ११ ॥ पितात्वस्यमहातेजावृद्धोपियुवभिर्व
रः ॥ रणेकर्ममहत्कर्ताअत्रमेनास्तिसंशयः ॥ १२ ॥ अस्त्रवेगानिलोद्धूतःसेनाकक्षेंधनोत्थितः ॥ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिप्रधक्ष्यतिरणेधृतः ॥ १३ ॥ रथयूथपयूथा
नांयूथपोयंनरर्षभः ॥ भरद्वाजात्मजःकर्ताकर्मतीव्रंहितंतव ॥ १४ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ गच्छेदंतंसृंजयानांप्रियस्त्वस्यधनंजयः ॥
॥ १५ ॥ नैषजातुमहेष्वासःपार्थमक्लिष्टकारिणं ॥ हन्यादाचार्यकंदीप्तंसंस्मृत्यगुणनिर्जितं ॥ १६ ॥ श्लाघतेयंसदावीरपार्थस्यगुणविस्तरैः ॥ पुत्रादभ्यधिकंचै
नंभारद्वाजोनुपश्यति ॥ १७ ॥ हन्यादेकरथेनैवदेवगंधर्वमानुषान् ॥ एकीभूतानपिरणेदिव्यैरस्त्रैःप्रतापवान् ॥ १८ ॥

तैर्भूयिष्ठा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आश्रमवासिनामृषीणांक्रोधस्तेजश्चतयोःसमुदायरूपइत्यर्थः आश्रमेत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पृष्ठंशेषं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ सत्यश्रवाःसत्यकीर्त्तिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्नुद्धृष्यन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गजांकुशधरेषुगजयुद्धकुश

पौरवोराजशार्दूलस्तवराजन्महारथः ॥ मतोममरथोदारःपरवीररथारुजः ॥ १९ ॥ स्वेनसैन्येनमहताप्रतपन्शत्रुवाहिनीं ॥ प्रधक्ष्यतिसपंचालान्कक्षमग्निग
तिर्यथा ॥ २० ॥ सत्यश्रवारथस्त्वेकोराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ तवराजन्रिपुबलेकालवत्प्रचरिष्यति ॥ २१ ॥ एतस्ययोधाराजेंद्रविचित्रकवचायुधाः ॥ विचरिष्यंति
॥१५९॥ संग्रामेनिघ्नंतःशात्रवांस्तव ॥ २२ ॥ वृषसेनोरथस्तेग्र्यःकर्णपुत्रोमहारथः ॥ प्रधक्ष्यतिरिपूणांतेबलंतुबलिनांवरः ॥ २३ ॥ जलसंधोमहातेजाराजन्रथवरस्तव ॥ ५
त्यक्ष्यतेसमरेप्राणान्माधवःपरवीरहा ॥ २४ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ रथेनवामहाबाहुःक्षपयन्शत्रुवाहिनीं ॥ २५ ॥ रथएषमहाराजम
तोमेराजसत्तम ॥ त्वदर्थेत्यक्ष्यतेप्राणान्सहसैन्योमहारणे ॥ २६ ॥ एषविक्रांतयोधीचचित्रयोधीचसंगरे ॥ वीतभीश्चापितेराजन्शत्रुभिःसहयोत्स्यते ॥ २७ ॥
बाह्लीकोतिरथश्चैवसमरेचानिवर्त्तनः ॥ ममराजन्मतोयुद्धेशूरोवैवस्वतोपमः ॥ २८ ॥ नह्येषसमरंप्राप्यनिवर्त्तेतकथंचन ॥ यथासततगोराजन्सहिहन्यात्प
रान्रणे ॥ २९ ॥ सेनापतिर्महाराजसत्यवांस्तेमहारथः ॥ रणेष्वद्भुतकर्माचरथीपररथारुजः ॥ ३० ॥ एतस्यसमरंदृष्ट्वानव्यथास्तिकथंचन ॥ उत्स्मयन्नुत्पतत्येषप
रान्रथपथेस्थितान् ॥ ३१ ॥ एषचारिषुविक्रांतःकर्मसत्पुरुषोचितं ॥ कर्त्ताविमर्देसुमहत्त्वदर्थेपुरुषोत्तमः ॥ ३२ ॥ अलंबुषोराक्षसेंद्रःक्रूरकर्मामहारथः ॥ हनि
ष्यतिपरान्राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३३ ॥ एषराक्षससैन्यानांसर्वेषांरथसत्तमः ॥ मायावीदृढवैरश्चसमरेविचरिष्यति ॥ ३४ ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपोवीरोभगद
त्तःप्रतापवान् ॥ गजांकुशधरश्रेष्ठोरथेचैवविशारदः ॥ ३५ ॥ एतेनयुद्धमभवत्पुरागांडीवधन्वनः ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्नुभयोर्जयगृद्धिनोः ॥ ३६ ॥ ततःस
खायंगांधारेमानयन्पाकशासनं ॥ अकरोत्संविदंतेनपांडवेनमहात्मना ॥ ३७ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ ऐरावतगतोराजादेवानामिववास
वः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच अचलोवृषक ॥१५९॥
श्चैवसहितौभ्रातरावुभौ ॥ रथौतवदुराधर्षौशत्रून्विध्वंसयिष्यतः ॥ १ ॥ बलवंतौनरव्याघ्रौदृढक्रोधौप्रहारिणौ ॥ गांधारमुख्यौतरुणौदर्शनीयौमहाबलौ ॥ २ ॥
सखातेदयितोनित्यंयएषरणकर्कशः ॥ उत्साहयतिराजंस्त्वांविग्रहेपांडवैःसह ॥ ३ ॥

लेषुश्रेष्ठःसप्तमीशौंडैरितिसमासः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ संविदंमैत्रीं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ अचलइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४॥ विचेतनःमूर्खः ॥५॥ घृणीनिंदकः ॥ ६ ॥ करणानांसहजकवचादीनां॥७॥८॥ प्रमादीस्त्रीयंकल्पनावाक्यंविस्मरतिच ॥९॥१०॥११॥ १२ ॥ भवान्कर्णोऽर्धरथोमह्यंममतइतिगांगेयोवदेत्तन्मृषेति सर्वस्यजगतोमतइतिसंबंधः त्वद्वाक्यात्सर्वेपिमामवमंस्यंतइतिभावः ॥१३॥१४॥ बिभेदयिषुर्भेदंकर्तुमिच्छुः अपरागंद्वेषं ॥ १५॥१६॥१७॥ प्रकुरुतेप्रकारंभेदंकुरुते प्रकार स्तुल्यभेदयोरितिविश्वः ॥ १८ ॥

परुषःकत्थनोनीचःकर्णोवैकर्त्तनस्तव॥ मंत्रीनेताचबंधुश्चमानीचात्यंतमुच्छ्रितः ॥ ४॥ एषनैवरथःकर्णोनचाप्यतिरथोरणे॥ वियुक्तःकवचेनैषसहजेनविचेतनः॥५॥ कुंडलाभ्यांचदिव्याभ्यांवियुक्तःसततंघृणी॥ अभिशापाच्चरामस्यब्राह्मणस्यचभाषणात्॥ ६॥ करणानांवियोगाच्चतेनमेऽर्धरथोमतः॥ नैषफाल्गुनमासाद्यपुनर्जीवन्विमोक्ष्यते॥ ७॥ ततोब्रवीत्पुनर्द्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंनमिथ्यास्तिकदाचन ॥ ८॥ रणेरणेभिमानीचविमुखश्चापिदृश्यते॥ घृणीकर्णःप्रमादीचतेनमेऽर्धरथोमतः ॥९॥ एतच्छ्रुत्वातुराधेयःक्रोधादुत्फाल्यलोचने॥ उवाचभीष्मंराधेयस्तुदन्वाग्भिःप्रतोदवत्॥१०॥ पितामहयथेष्टंमांवाक्शरैरुपकृंतसि॥ अनागसंसदाद्वेषादेवमेवपदेपदे॥ ११॥ मर्षयामिचतत्सर्वंदुर्योधनकृतेनवै॥ त्वंतुमांमन्यसेमंदंयथाकापुरुषंतथा॥ १२॥ भवानर्धरथोमह्यंमतोवैनात्रसंशयः॥ सर्वस्यजगतश्चैवगांगेयोनमृषावदेत्॥ १३॥ कुरूणामहितोनित्यंनचराजावबुध्यते॥ कोहिनामसमानेषुराजसूदारकर्मसु॥ १४॥ तेजोवधमिमंकुर्याद्बिभेदयिषुराहवे॥ यथात्वंगुणविद्वेषादपरागंचिकीर्षसि॥ १५ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तैर्नचबंधुभिः ॥ महारथत्वंसंख्यातुंशक्यंक्षत्रस्यकौरव॥१६॥ बलज्येष्ठंस्मृतंक्षत्रंमंत्रज्येष्ठाद्विजातयः॥ धनज्येष्ठाःस्मृतावैश्याःशूद्रास्तुवयसाधिकाः॥१७॥ यथेच्छकंस्वयंब्रूयारथानतिरथांस्तथा॥ कामद्वेषसमायुक्तोमोहात्प्रकुरुतेभवान्॥१८॥ दुर्योधनमहाबाहोसाधुसम्यगवेक्ष्यतां॥ त्यज्यतांदुष्टभावोयंभीष्मःकिल्बिषकृत्तव ॥१९॥ भिन्नाहिसेनानृपतेदुःसंधेयाभवत्युत॥ मौलाहिपुरुषव्याघ्रकिमुनानासमुत्थिताः॥ २० ॥ एषांद्वैधंसमुत्पन्नंयोधानांयुधिभारत ॥ तेजोवधोनःक्रियतेप्रत्यक्षेणविशेषतः॥२१॥ रथानांक्वचविज्ञानंक्वचभीष्मोल्पचेतनः॥ अहमावारयिष्यामिपांडवानामनीकिनीं॥२२॥ आसाद्यमाममोघेषुंगमिष्यंतिदिशोदश॥ पांडवाःसहपंचालाःशार्दूलंवृषभाइव॥ २३॥ क्वचयुद्धंविमर्दोवामंत्रेसुव्याहृतानिच॥ क्वचभीष्मोगतवयामंदात्माकालचोदितः॥ २४॥ एकाकीस्पर्धतेनित्यंसर्वेणजगतासह॥ नचान्यंपुरुषंकंचिन्मन्यतेमोघदर्शनः॥ २५॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानामितिशास्त्रनिदर्शनं॥ नत्वेवत्यतिवृद्धानांपुनर्बालाहितेमताः॥ २६॥

॥१९॥मौलाःपारंपर्यागताःतेपिभिन्नाःसंतोदुःसंधेयाभवंतिकिमुनानापृथक्भूताःसंतएककार्यार्थंसमुत्थिताइति ॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥ क्वचेति युद्धेवृद्धोमंत्रेषुमूर्खश्चअशक्तत्वान्नष्टबुद्धित्वाच्चायोग्यइतिभावः॥२४ ॥२५ ॥ येऽतिवृद्धास्तेपुनर्बालाएवमेमतास्तादृशश्चायंभीष्मइत्यर्थः ॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ त्वयिहंतरिकुतोभीष्मंयशोगमिष्यतीत्याशंक्याह कृतइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नहिछिंद्यामित्यन्वयः भेदभयादेवाहंत्वद्वधंनकुर्यामित्यर्थः आशंकायांलकारः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रथादिसंख्यातात्पर्यंतुभीष्मद्रोणौसमर्थावपिपांडवान्नहनिष्यतः कर्णोपिकुंतीवरदानात्भीमादीन्हंतुंशक्तोपिनहनिष्यति अर्जुनस्त्वनेनदुर्जेयएवेति

अहमेकोहनिष्यामिपांडवानामनीकिनीं ॥ सुयुद्धेराजशार्दूलयशोभीष्मंगमिष्यति ॥ २७ ॥ कृतःसेनापतिस्त्वेषत्वयाभीष्मोनराधिप ॥ सेनापतौयशोगंतान तुयोधान्कथंचन ॥ २८ ॥ नाहंजीवतिगांगेयेयोत्स्येराजन्कथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोद्धास्मिसर्वैरेवमहारथैः ॥ २९ ॥ भीष्मउवाच समुद्यतोयंभारोमेसुमहान्सागरोपमः ॥ धार्तराष्ट्रस्यसंग्रामेवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ ३० ॥ तस्मिन्नभ्यागतेकालेप्रतप्तेलोमहर्षणे ॥ मिथोभेदोनमेकार्यस्तेनजीवसिसूतज ॥ ३१ ॥ नत्वहंत्वद्यविक्रम्यस्थविरोपिशिशोस्तव ॥ युद्धश्रद्धामहंछिंद्यांजीवितस्यचसूतज ॥ ३२ ॥ जामदग्न्येनरामेणमहास्त्राणिविमुंचता ॥ नमेव्यथाकृताकाचित्त्वंतुमेकिंकरिष्यसि ॥ ३३ ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवं ॥ वक्ष्यामितुत्वांसंतप्तोनिहीनकुलपांसन ॥ ३४ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिराजस्वयंवरे ॥ निर्जित्यैकरथेनैवयाःकन्यास्तरसाहृताः ॥ ३५ ॥ ईदृशानांसहस्राणिविशिष्टानामथोपुनः ॥ मयैकेननिरस्तानिससैन्यानिरणाजिरे ॥ ३६ ॥ त्वांप्राप्यवैरपुरुषंकुरूणामनयोमहान् ॥ उपस्थितोविनाशाययतस्वपुरुषोभव ॥ ३७ ॥ युध्यस्वसमरेपार्थंयेनविस्पर्धसेसह ॥ द्रक्ष्यामित्वांविनिर्मुक्तमस्माद्युद्धात्सुदुर्मते ॥ ३८ ॥ तमुवाचततोराजाधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ मांसमीक्षस्वगांगेयकार्यंहिमहदुद्यतं ॥ ३९ ॥ चिंत्यतामिदमेकाग्रंममनिःश्रेयसंपरं ॥ उभावपिभवंतौमेमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ ४० ॥ भूयश्चश्रोतुमिच्छामिपरेषांरथसत्तमान् ॥ येचैवातिरथास्तत्रयेचैवरथयूथपाः ॥ ४१ ॥ बलाबलममित्राणांश्रोतुमिच्छामिकौरव ॥ प्रभातायांरजन्यांवैइदंयुद्धंभविष्यति ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० भीष्मकर्णसंवादेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ भीष्मउवाच एतेरथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथान्नृप ॥ येचाप्यर्द्धरथाराजन्पांडवानामतःशृणु ॥ १ ॥ यदिकौतूहलंतेद्यपांडवानांबलेनृप ॥ रथसंख्यांशृणुष्वत्वंसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ २ ॥ स्वयंराजारथोदारःपांडवःकुंतिनंदनः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ भीमसेनस्तुराजेंद्ररथोष्टगुणसंमितः ॥ नतस्यास्तिसमोयुद्धेगदयासायकैरपि ॥ ४ ॥ नागायुतबलोमानीतेजसानसमानुषः ॥ माद्रीपुत्रौचरथिनौद्वावेवपुरुषर्षभौ ॥ ५ ॥

पांडवानामेवजयइति ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ एतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११ ॥ उद्यतांउद्गच्छतांक्षिपतामितियावत् उद्यंतुमितिपाठांतरं भोज्येकौटिल्येमर्मपीडनेइतियावत् भुजकौटिल्येऽस्यरूपं पांसुविकर्षणेपांसुषुविकर्षणेभूमौमुष्टियुद्धेइत्यर्थः ॥ १२॥

अश्विनाविवरूपेणतेजसाचसमन्वितौ ॥ एतेचमूमुखगताःस्मरंतःक्लेशमुत्तमं ॥ ६ ॥ रुद्रवत्प्रचरिष्यंतितत्रमेनास्तिसंशयः ॥ सर्वएवमहात्मानःशालस्तंभाइ वोद्गताः ॥ ७॥ प्रादेशेनाधिकाःपुंभिरन्यैस्तेचप्रमाणतः ॥ सिंहसंहननाःसर्वेपांडुपुत्रामहाबलाः ॥८॥ चरितब्रह्मचर्याश्चसर्वेताततपस्विनः ॥ ह्रीमंतःपुरुषव्या घ्राव्याघ्राइवबलोत्कटाः ॥ ९ ॥ जवेप्रहारेसंमर्देसर्वएवातिमानुषाः ॥ सर्वैर्जितामहीपालादिग्जयेभरतर्षभ ॥ १० ॥ नचैषांपुरुषाःकेचिदायुधानिगदाःशरान् ॥ विषहंतिसदाकर्तुमधिज्यान्यपिकौरव ॥ ११ ॥ उद्यतांवागदांगुर्वीःशरान्वाक्षेप्तुमाहवे ॥ जवेलक्ष्यस्यहरणेभोज्येपांसुविकर्षणे ॥ १२ ॥ बालैरपिभवंतस्तैःसर्व एवविशेषिताः ॥ एतत्सैन्यंसमासाद्यसर्वएवबलोत्कटाः ॥ १३ ॥ विध्वंसयिष्यंतिरणेमास्मतैःसहसंगमः ॥ एकैकशस्तेसंमर्देहन्युःसर्वान्महीक्षितः ॥ १४॥ प्रत्य क्षंतवराजेंद्रराजसूयेयथाभवत् ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंद्यूतेचपरुषागिरः ॥ १५ ॥ तेस्मरंतश्चसंग्रामेचरिष्यंतिचरुद्रवत् ॥ लोहिताक्षोगुडाकेशोनारायणसहाय वान् ॥ १६ ॥ उभयोःसेनयोर्वीरोरथोनास्तीतितादृशः ॥ नहिदेवेषुवापूर्वंमनुष्येषूरगेषुच ॥ १७॥ राक्षसेष्वथयक्षेषुनरेषुकुतएवतु ॥ भूतोथवाभविष्योवारथः कश्चिन्मयाश्रुतः ॥ १८ ॥ समायुक्तोमहाराजरथःपार्थस्यधीमतः ॥ वासुदेवश्चसंयंतायोद्धाचैवधनंजयः ॥ १९ ॥ गांडीवंचधनुर्दिव्यंतेचाश्वावातरंहसः ॥ अ भेद्यंकवचंदिव्यमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ २० ॥ अस्त्रग्रामश्चमाहेंद्रोरौद्रःकौबेरएच ॥ याम्यश्चवारुणश्चैवगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ २१ ॥ वज्रादीनिचमुख्यानिनाना प्रहरणानिच ॥ दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनां ॥ २२ ॥ हतान्येकरथेनाजौकस्तस्यसदृशोरथः ॥ एषहन्याद्धिसंरंभीबलवान्सत्यविक्रमः ॥ २३ ॥ तव सेनांमहाबाहुःस्वांचैवपरिपालयन् ॥ अहंचैनंप्रत्युदियामाचार्योवाधनंजयं ॥ २४ ॥ नतृतीयोस्तिराजेंद्रसेनयोरुभयोरपि ॥ यएनंशरवर्षाणिवर्षंतमुदियाद्र थी ॥ २५॥ जीमूतइवघर्मांतेमहावातसमीरितः ॥ समायुक्तस्तुकौंतेयोवासुदेवसहायवान् ॥ तरुणश्चकृतीचैवजीर्णावावामुभावपि ॥ २६ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुभीष्मस्यराज्ञांदध्वंसिरेतदा ॥ कांचनांगदिनःपीनाभुजाश्चंदनरूषिताः ॥ २७॥ मनोभिःसहसंवेगैःसंस्मृत्यचपुरातनं ॥ सामर्थ्यंपांडवेयानांयथा प्रत्यक्षदर्शनात् ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० पांडवरथातिरथसंख्यायांऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ प्रत्युदियांयुद्धेसंमुखःस्यां ॥२४॥२५॥२६॥ दध्वंसिरेविगलिताः ॥२७॥२८॥ इ० उ० नै० भा० ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रौपदेयाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वीरगतेवीरैरनुसृते ॥ ९ ॥ सितौबद्धौ ॥ १० ॥ ११ ॥ एकायनगतौमरणैकशरणौ घट्टितारौघट्टनंसंघट्टंकरिष्यतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्यक्तात्मानौ

भीष्मउवाच द्रौपदेयामहाराजसर्वेपंचमहारथाः ॥ वैराटिरुत्तरश्चैवरथोदारोमतोमम ॥ १ ॥ अभिमन्युर्महाबाहूरथयूथपयूथपः ॥ समःपार्थेनसमरेवासु
देवेनचारिहा ॥ २ ॥ लब्धलक्षश्चित्रयोधीचमनस्वीचदृढव्रतः ॥ संस्मरन्वैपरिक्लेशंस्वपितुर्विक्रमिष्यति ॥ ३ ॥ सात्यकिर्माधवःशूरोरथयूथपयूथपः ॥ एषवृष्णिप्र
वीराणाममर्षीजितसाध्वसः ॥ ४ ॥ उत्तमौजास्तथाराजन्रथोदारोमतोमम ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोरथोदारोमतोमम ॥ ५ ॥ एतेषांबहुसाहस्रारथानागाहया
स्तथा ॥ योत्स्यंतेतेतनूस्त्यक्त्वाकुंतीपुत्रप्रियेप्सया ॥ ६ ॥ पांडवैःसहराजेंद्रतवसेनासुभारत ॥ अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयंतःपरस्परं ॥ ७ ॥ अजेयौसमरेवृद्धौवि
राटद्रुपदौतथा ॥ महारथौमहावीर्यौमतौमेपुरुषर्षभौ ॥ ८ ॥ वयोवृद्धावपिहितौक्षत्रधर्मपरायणौ ॥ यतिष्येतेपरंशक्त्यास्थितौवीरगतेपथि ॥ ९ ॥ संबंधकेनरा
जेंद्रतौतुवीर्यबलान्वयात् ॥ आर्यवृत्तौमहेष्वासौस्नेहवीर्यसितावुभौ ॥ १० ॥ कारणंप्राप्यतुनराःसर्वएवमहाभुजाः ॥ शूरावाकातरावापिभवंतिकुरुपुंगव ॥
॥ ११ ॥ एकायनगतावेतौपार्थिवौदृढधन्विनौ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वापरंशक्त्याघट्टितारौपरंतप ॥ १२ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावुभौसंयतिदारुणौ ॥ संबंधिभावंरक्षं
तौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १३ ॥ लोकवीरौमहेष्वासौत्यक्तात्मानौचभारत ॥ प्रत्ययंपरिरक्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० रथाति
रथसंख्यानप० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७१ ॥ भीष्मउवाच पंचालराजस्यसुतोराजन्परपुरंजयः ॥ शिखंडीरथमुख्योमेमतःपार्थस्य
भारत ॥ १ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेनाशयन्पूर्वसंस्थितं ॥ परंयशोविप्रथयंस्तवसेनासुभारत ॥ २ ॥ एतस्यबहुलाःसेनाःपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ तेनासौरथवंशेन
महत्कर्मकरिष्यति ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नश्चसेनानीःसर्वसेनासुभारत ॥ मतोमेतिरथोराजन्द्रोणशिष्योमहारथः ॥ ४ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेसूदयन्वैपरान्रणे ॥ भ
गवानिवसंक्रुद्धःपिनाकीयुगसंक्षये ॥ ५ ॥ एतस्यतद्रथानीकंकथयंतिरणप्रियाः ॥ बहुत्वात्सागरप्रख्यंदेवानामिवसंयुगे ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मातुराजेंद्रमतोमेर्धर
थोनृप ॥ धृष्टद्युम्नस्यतनयोबाल्यान्नातिकृतश्रमः ॥ ७ ॥ शिशुपालसुतोवीरश्चेदिराजोमहारथः ॥ धृष्टकेतुर्महेष्वासःसंबंधीपांडवस्यह ॥ ८ ॥

त्यक्तदेहौ ॥ १४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७१ ॥ पंचालेति ॥ १ ॥ नाशयन्पूर्वसंस्थितं प्राचीनंस्त्रीत्वेनावस्थानंअदर्शयन् पौरुषंदर्शयन्नित्य
र्थः यद्वापूर्वसंस्थितंपूर्वव्यूहसंस्थानंनाशयन्सैन्यानिविद्रावयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षयिष्यतःसामर्थ्यंदर्शयिष्यतः ऐश्वर्यार्थौयंक्षयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विदुषःविद्वांसः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

एषचेदिपतिःशूरःसहपुत्रेणभारत॥ महारथानांसुकरंमहत्कर्मकरिष्यति ॥ ९ ॥ क्षत्रधर्मरतोमह्यंमतःपरपुरंजयः ॥ क्षत्रदेवस्तुराजेंद्रपांडवेषुरथोत्तमः ॥ १० ॥ जयंतश्चामितौजाश्चसत्यजिच्चमहारथः ॥ महारथामहात्मानःसर्वेपांचालसत्तमाः ॥ ११ ॥ योत्स्यंतेसमरेतातसंरब्धाइवकुंजराः ॥ अजोभोजश्चविक्रांतौपांडवार्थेमहारथौ ॥ १२ ॥ योत्स्येतेबलिनौशूरौपरंशक्त्याक्षयिष्यतः ॥ शीघ्रास्त्राश्चित्रयोद्धारःकृतिनोदृढविक्रमाः ॥ १३ ॥ केकयाःपंचराजेंद्रभ्रातरोदृढविक्रमाः ॥ सर्वेचैवरथोदाराःसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ १४ ॥ काशिकःसुकुमारश्चनीलोयश्चापरोनृप ॥ सूर्यदत्तश्चशंखश्चमदिराश्वश्चनामतः ॥ १५ ॥ सर्वएवरथोदाराःसर्वेचाहवलक्षणाः ॥ सर्वास्त्रविदुषःसर्वेमहात्मानोमतामम ॥ १६ ॥ वार्धक्षेमिर्महाराजमतोममममहारथः ॥ चित्रायुधश्चनृपतिर्मतोमेरथसत्तमः ॥ १७ ॥ सहिसंग्रामशोभीचभक्तश्चापिकिरीटिनः ॥ चेकितानःसत्यधृतिःपांडवानांमहारथौ ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रौरथोदारौमतौमम ॥ १८ ॥ व्याघ्रदत्तश्चराजेंद्रचंद्रसेनश्चभारत ॥ मतौममरथोदारौपांडवानांनसंशयः ॥ १९ ॥ सेनाबिंदुश्चराजेंद्रक्रोधहंताचनामतः ॥ यःसमोवासुदेवेनभीमसेनेनवाविभो ॥ २० ॥ सयोत्स्यतिहिविक्रम्यसमरेतवसैनिकैः ॥ मांचद्रोणंकृपंचैवयथासंमन्यतेभवान् ॥ २१ ॥ तथाससमरश्लाघीमंतव्योरथसत्तमः ॥ काश्यःपरमशीघ्रास्त्रःश्लाघनीयोनरोत्तमः ॥ २२ ॥ रथएकगुणोमह्यंज्ञेयःपरपुरंजयः ॥ अयंचयुधिविक्रांतोमंतव्योष्टगुणोरथः ॥ २३ ॥ सत्यजित्समरश्लाघीद्रुपदस्यात्मजोयुवा ॥ गतःसोतिरथत्वंहिधृष्टद्युम्नेनसंमितः ॥ २४ ॥ पांडवानांयशस्कामःपरंकर्मकरिष्यति ॥ अनुरक्तश्चशूरश्चरथोयमपरोमहान् ॥ २५ ॥ पांड्यराजोमहावीर्यःपांडवानांधुरंधरः ॥ दृढधन्वामहेष्वासःपांडवानांमहारथः ॥ २६ ॥ श्रेणिमान्कौरवश्रेष्ठवसुदानश्चपार्थिवः ॥ उभावेतावतिरथौमतौपरपुरंजयौ ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहा० उद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ६ ॥ भीष्मउवाच रोचमानोमहाराजपांडवानांमहारथः ॥ योत्स्यतेऽमरवत्संख्येपरसैन्येषुभारत ॥ १ ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चमहेष्वासोमहाबलः ॥ मातुलोभीमसेनस्यसचमेतिरथोमतः ॥ २ ॥ एषवीरोमहेष्वासःकृतीचनिपुणश्चह ॥ चित्रयोधीचशक्तश्चमतोमेरथपुंगवः ॥ ३ ॥ सयोत्स्यतिहिविक्रम्यमघवानिवदानवैः ॥ योधायेचास्यविख्याताःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ इति० उद्योगप० नै० भारत० एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ६ ॥ रोचमानइति ॥ १ ॥ भीमसेनस्येतिक्रोधोद्दीपनार्थंभीमसेनसाम्यार्थंवाविशेषणं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ रथोत्तमौउत्तमोऽग्निदत्तोरथोययोस्तौ आहिताग्न्यादित्वादुत्तमपदस्यपरनिपातः यद्वारथेरथयुद्धेउत्तमौउत्कृष्टतमौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेध्रक्ष्या
मिशक्तिधारयामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवव्रतत्वंब्रह्मचारिव्रतवत्त्वं स्त्रीसंमुखेगमनेहिदृष्टिमैथुनंस्यात् स्त्रीपूर्वदर्शनेपिमनसातदीयस्त्रीभावस्मरणेनविकारःस्यादितिभावः ॥ १९॥२०॥२१ ॥

भागिनेयकृतेवीरःसकरिष्यतिसंगरे॥ सुमहत्कर्मपांडूनांस्थितःप्रियहितेरतः ॥ ५ ॥ भैमसेनिर्महाराजहैडिंबोराक्षसेश्वरः॥ मतोमेबहुमायावीरथयूथपयूथ
पः॥ ६॥ योत्स्यतेसमरेतातमायावीसमरप्रियः॥ येचास्यराक्षसावीराःसचिवावशवर्तिनः॥ ७ ॥ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ समेताःपांडवस्या
र्थेवासुदेवपुरोगमाः॥ ८॥ एतेप्राधान्यतोराजन्पांडवस्यमहात्मनः ॥ रथाश्चातिरथाश्चैवयेचान्येऽर्धरथानृप ॥ ९ ॥ नेष्यंतिसमरेसेनांभीमांयौधिष्ठिरींनृप॥
महेंद्रेणेववीरेणपाल्यमानांकिरीटिना॥ १० ॥ तैरहंसमरेवीरमायाविद्भिर्जयैषिभिः॥ योत्स्यामिजयमाकांक्षन्नथवानिधनंरणे॥ ११ ॥ वासुदेवंचपार्थंचच
क्रगांडीवधारिणौ॥ संध्यागताविवार्केंदूसमेष्येतेरथोत्तमौ॥ १२ ॥ येचैवतेरथोदाराःपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ सहसैन्यानहंतांश्चप्रतीयांरणमूर्धनि॥ १३॥ ए
तेरथाश्चातिरथाश्चतुभ्यंयथाप्रधानंनृपकीर्तितामया॥ तथापरेयेऽर्धरथाश्चकेचित्तथैवतेषामपिकौरवेंद्र॥ १४ ॥ अर्जुनंवासुदेवंचयेचान्येतत्रपार्थिवाः ॥ स
र्वांस्तान्वारयिष्यामियावद्द्रक्ष्यामिभारत ॥ १५॥ पांचाल्यंतुमहाबाहोनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाप्रतियुध्यंतमाहवे॥ १६ ॥ लोकस्तंवेदयदहंपि
तुःप्रियचिकीर्षया॥ प्राप्तंराज्यंपरित्यज्यब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः॥१७॥ चित्रांगदंकौरवाणामाधिपत्येभ्यषेचयं॥ विचित्रवीर्यंचशिशुंयौवराज्येभ्यषेचयं॥१८॥
देवव्रतत्वंविज्ञाप्यपृथिवींसर्वराजसु॥ नैवहन्यांस्त्रियंजातुनस्त्रीपूर्वंकदाचन॥ १९॥ सहिस्त्रीपूर्वकोराजन्शिखंडीयदितेश्रुतः ॥ कन्याभूत्वापुमान्जातोनयो
त्स्येतेनभारत॥ २० ॥ सर्वांस्त्वन्यान्हनिष्यामिपार्थिवान्भरतर्षभ॥ यान्समेष्यामिसमरेनतुकुंतीसुतान्नृप ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथा
तिरथसंख्यानप० द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७२॥ ॥ ७॥ रथातिरथसंख्यानपर्वसमाप्तं अथांबोपाख्यानपर्व दुर्योधनउवाच कि
मर्थंभरतश्रेष्ठनैवहन्याःशिखंडिनं॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वासमरेष्वाततायिनं॥ १ ॥ पूर्वमुक्त्वामहाबाहोपंचालान्सहसोमकैः ॥ हनिष्यामीतिगांगेयतन्मेब्रूहिपिता
मह॥ २॥ भीष्मउवाच शृणुदुर्योधनकथांसहैभिर्वसुधाधिपैः॥ यदर्थंयुधिसंप्रेक्ष्यनाहंहन्यांशिखंडिनं॥३॥ महाराजोममपिताशांतनुर्लोकविश्रुतः॥
दिष्टांतमापधर्मात्मासमयेभरतर्षभ॥ ४॥

इतिउद्योगप० नै० भारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७२॥ ॥७॥ किमर्थमिति॥१॥२॥३॥ दिष्टांतंमरणं॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥मिषतांपश्यतांअनादरेषष्ठी ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउ० नै० भारतभा० त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

ततोहंभरतश्रेष्ठप्रतिज्ञांपरिपालयन्॥ चित्रांगदंभ्रातरंवैमहाराज्येभ्यषेचयं॥ ५॥ तस्मिंश्चनिधनंप्राप्तेसत्यवत्यामतेस्थितः॥ विचित्रवीर्यंराजानमभ्यषिंचं
यथाविधि॥६॥ मयाभिषिक्तोराजेंद्रयवीयानपिधर्मतः॥ विचित्रवीर्योधर्मात्मामामेवसमुदैक्षत॥ ७॥ तस्यदारक्रियांतातचिकीर्षुरहमप्युत॥ अनुरूपादिव
कुलादित्येवचमनोदधे॥ ८॥ तथाश्रौषंमहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वयंवराः॥ रूपेणाप्रतिमाःसर्वाःकाशिराजसुतास्तदा॥ अंबांचैवांबिकांचैवतथैवांबालिकाम
पि॥ ९॥राजानश्चसमाहूताःपृथिव्यांभरतर्षभ॥ अंबाज्येष्ठाभवत्तासामंबिकात्वथमध्यमा॥ १०॥ अंबालिकाचराजेंद्रराजकन्यायवीयसी॥ सोहमेकरथेनैव
गतःकाशिपतेःपुरीं॥ ११॥ अपश्यंतामहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वलंकृताः॥ राज्ञश्चैवसमाहूतान्पार्थिवान्पृथिवीपते॥ १२॥ ततोऽहंतान्नृपान्सर्वानाहूयसमरेस्थि
तान्॥ रथमारोपयांचक्रेकन्यास्ताभरतर्षभ ॥ १३॥ वीर्यशुल्काश्चताज्ञात्वासमारोप्यरथंतदा॥ अवोचंपार्थिवान्सर्वानहंतत्रसमागतान्॥ भीष्मःशांतनवः
कन्याहरतीतिपुनःपुनः ॥ १४॥ तेयतध्वंपरंशक्त्यासर्वेमोक्षायपार्थिवाः ॥ प्रसह्यहिहराम्येषमिषतांवोनरर्षभाः॥ १५ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःसमुत्पेतुरुदायु
धाः॥ योगोयोगइतिक्रुद्धाःसारथीनभ्यचोदयन्॥ १६॥ तेरथैर्गजसंकाशैर्गजैश्चगजयोधिनः ॥ पृष्ठ्यैश्चाश्वैर्महीपालाःसमुत्पेतुरुदायुधाः॥ १७॥ ततस्तेमां
महीपालाःसर्वएवविशांपते॥ रथव्रातेनमहतासर्वतःपर्यवारयन्॥ १८॥ तानहंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयं॥ सर्वान्नृपांश्चाप्यजयंदेवराडिवदानवान्॥ १९॥
अपातयंशरैर्दीप्तैःप्रहसन्भरतर्षभ॥ तेषामापततांचित्रान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ २० ॥ एकैकेनहिबाणेनभूमौपातितवानहं ॥ हयांस्तेषांगजांश्चैवसारथीं
श्चाप्यहंरणे॥ २१॥ तेनिवृत्ताश्चभग्नाश्चदृष्ट्वातल्लाघवंमम॥ अथाहंहास्तिनपुरमायांजित्वामहीक्षितः॥ २२॥ ततोहंताश्चकन्यावैभ्रातुरर्थायभारत ॥ तच्चक
र्ममहाबाहोसत्यवत्यैन्यवेदयं॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० अंबोपाख्यानप० कन्याहरणेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३॥ ॥ ७॥

भीष्मउवाच ततोहंभरतश्रेष्ठमातरंवीरमातरं॥ अभिगम्योपसंगृह्यदाशेयीमिदमब्रुवं॥ १॥ इमाःकाशिपतेःकन्यामयानिर्जित्यपार्थिवान्॥ विचित्रवीर्य
स्यकृतेवीर्यशुल्काहृताइति॥ २॥ ततोमूर्धन्युपाघ्रायपर्यश्रुनयनानृप॥ आहसत्यवतीहृष्टादिष्ट्यापुत्रजितंत्वया॥ ३॥ सत्यवत्यास्त्वनुमतेविवाहेसमुपस्थिते॥
उवाचवाक्यंसव्रीडाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता॥ ४॥

ततोहमिति मातरंउपसंगृह्यपादयोःपतित्वा ॥ १ ॥ वीर्यशुल्काःवीर्यमेवशुल्कंमौल्यंयासांताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मत्संमम ॥५॥६॥७॥८॥९॥ सत्यव्रतोनित्यंब्रह्मचारी ॥ १० ॥ इतिउ० नै० भारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७४॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥ समनुज्ञासिषंसमनुज्ञातवान्अडभावआर्षः

भीष्मत्वमसिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः॥ श्रुत्वाचवचनंधर्म्यंमह्यंकर्तुमिहार्हसि ॥ ५ ॥ मयाशाल्वपतिःपूर्वंमनसाभिवृतोवरः ॥ तेनचास्मिवृतापूर्वंरहस्य विदितेपितुः॥६॥ कथंमामन्यकामांत्वंराजधर्ममतीत्यवै ॥ वासयेथागृहेभीष्मकौरवःसन्विशेषतः॥७॥ एतद्बुद्ध्याविनिश्चित्यमनसाभरतर्षभ ॥ यत्क्षमंतेमहा बाहोतदिहारब्धुमर्हसि ॥ ८ ॥ समांप्रतीक्षतेव्यक्तंशाल्वराजोविशांपते ॥ तस्मान्मांत्वंकुरुश्रेष्ठसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ९ ॥ कृपांकुरुमहाबाहोमयिधर्मभृतांवर॥ त्वंहिसत्यव्रतोवीरपृथिव्यामितिनःश्रुतं॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिअंबावाक्येचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥७॥

भीष्मउवाच ततोहंसमनुज्ञाप्यकालींगंधवतींतदा॥ मंत्रिणश्चर्त्विजश्चैवतथैवचपुरोहितान्॥१॥ समनुज्ञासिषंकन्यामंबांज्येष्ठांनराधिप॥ अनुज्ञाताययौ सातुकन्याशाल्वपतेःपुरं॥ २ ॥ वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ताधात्र्याचानुगतातदा॥ अतीत्यचतमध्वानमासाद्यनृपतिंतथा ॥ ३॥ सातमासाद्यराजानंशाल्वंवचनम ब्रवीत्॥ आगताहंमहाबाहोत्वामुद्दिश्यमहामते॥ ४ ॥ तामब्रवीच्छाल्वपतिःस्मयन्निवविशांपते ॥ त्वयान्यपूर्वयानाहंभार्यार्थीवरवर्णिनि॥ ५ ॥ गच्छभद्रेपु नस्तत्रसकाशंभीष्मकस्यवै॥ नाहमिच्छामिभीष्मेणगृहीतांत्वांप्रसह्यवै॥ ६ ॥ त्वंहिभीष्मेणनिर्जित्यनीताप्रीतिमतीतदा॥ परामृश्यमहायुद्धेनिर्जित्यपृथिवी पतीन्॥ ७॥ नाहंत्वय्यन्यपूर्वायांभार्यार्थीवरवर्णिनि॥ कथमस्मद्विधोराजापरपूर्वांप्रवेशयेत्॥ ८ ॥ नारींविदितविज्ञानःपरेषांधर्ममादिशन्॥ यथेष्टंगम्यतां भद्रेमात्वांकालोत्यगादयं॥९॥ अंबातमब्रवीद्राजन्ननंगशरपीडिता॥ नैवंवदमहीपालनैतदेवंकथंचन ॥१०॥ नास्मिप्रीतिमतीनीताभीष्मेणामित्रकर्शन॥ बलान्नीतास्मिरुदतीविद्राव्यपृथिवीपतीन्॥ ११ ॥ भजस्वमांशाल्वपतेभक्तांबालामनागसं ॥ भक्तानांहिपरित्यागोनधर्मेषुप्रशस्यते॥ १२ ॥ साहमामंत्र्य गांगेयंसमरेष्वनिवर्त्तिनं॥ अनुज्ञाताचतेनैवततोहंभृशमागता ॥ १३ ॥ नसभीष्मोमहाबाहुर्मामिच्छतिविशांपते ॥ भ्रातृहेतोःसमारंभोभीष्मस्येतिश्रुतंम या॥ १४ ॥ भगिन्यौममयेनीतेअंबिकांबालिकेनृप ॥ प्रादाद्विचित्रवीर्यायगांगेयोहियवीयसे ॥ १५॥ यथाशाल्वपतेनान्यंवरंध्यामिकथंचन॥ त्वामृतेपुरु षव्याघ्रतथामूर्धानमालभे॥ १६॥ नचान्यपूर्वाराजेंद्रत्वामहंसमुपस्थिता ॥ सत्यंब्रवीमिशाल्वैतत्सत्येनात्मानमालभे॥ १७ ॥ भजस्वमांविशालाक्षस्वयंक न्यामुपस्थितां॥ अनन्यपूर्वांराजेंद्रत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणीं॥ १८॥

॥२॥३॥४॥५॥६॥ परामृश्यहस्तेधृत्वानीता॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संतःसाधवःगतयःरक्षितारःसंतु ॥ २२ ॥ करुणंदीनंयथास्यात्तथापरिदेवतींशोचंतीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अदीर्घदर्शिनेतिशाल्वस्याधर्मःसूचितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ वारणेनहस्ति

तामेवंभाषमाणांतुशाल्वःकाशिपतेःसुतां ॥ अत्यजद्भरतश्रेष्ठजीर्णांत्वचमिवोरगः ॥ १९ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तयानृपः ॥ नाश्रद्दधच्छाल्वपतिः कन्यायांभरतर्षभ ॥ २० ॥ ततःसामन्युनाविष्टाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अब्रवीत्साश्रुनयनाबाष्पविप्लुतयागिरा ॥ २१ ॥ त्वयात्यक्तागमिष्यामियत्रतत्रविशांपते ॥ तत्रमेगतयःसंतुसंतःसत्यंयथाध्रुवं ॥ २२ ॥ एवंतांभाषमाणांतुकन्यांशाल्वपतिस्तदा ॥ परितत्याजकौरव्यकरुणंपरिदेवतीं ॥ २३ ॥ गच्छगच्छेति तांशाल्वःपुनःपुनरभाषत ॥ बिभेमिभीष्मात्सुश्रोणित्वंचभीष्मपरिग्रहः ॥ २४॥ एवमुक्तातुसातेनशाल्वेनादीर्घदर्शिना ॥ निश्चक्रामपुराद्दीनारुदतीकुररीयथा ॥ २५॥ भीष्मउवाच निष्क्रामंतीतुनगराच्चिंतयामासदुःखिता ॥ पृथिव्यांनास्तियुवतिर्विषमस्थतरामया ॥ २६॥ बंधुभिर्विप्रहीणास्मिशाल्वेनचनिराकृता ॥ नचशक्यंपुनर्गंतुंमयावारणसाह्वयं ॥ २७॥ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वमुद्दिश्यकारणं ॥ किंनुगर्हाम्यथात्मानमथभीष्मंदुरासदं ॥ २८॥ अथवापितरं मूढंयोमेकार्षीत्स्वयंवरं ॥ मयायंस्वकृतोदोषोयाहंभीष्मरथात्तदा ॥ २९ ॥ प्रवृत्तेदारुणेयुद्धेशाल्वार्थंनापतंपुरा ॥ तस्येयंफलनिर्वृत्तिर्यदापन्नास्मिमूढवत् ॥ ३० ॥ धिग्भीष्मंधिङ्ममेमंदंपितरंमूढचेतसं ॥ येनाहंवीर्यशुल्केनपण्यस्त्रीवप्रचोदिता ॥ ३१ ॥ धिङ्मांधिक्शाल्वराजानंधिग्धातारमथापिवा ॥ येषांदुर्नीतभावेनप्राप्तास्म्यापदमुत्तमां ॥ ३२॥ सर्वथाभागधेयानिस्वानिप्राप्नोतिमानवः ॥ अनयस्यास्यतुमुखंभीष्मःशांतनवोमम ॥ ३३॥ साभीष्मेप्रतिकर्तव्यमहं पश्यामिसांप्रतं ॥ तपसावायुधावापिदुःखहेतुःसमेमतः ॥ ३४॥ कोनुभीष्मंयुधाजेतुमुत्सहेतमहीपतिः ॥ एवंसापरिनिश्चित्यजगामनगराद्बहिः ॥ ३५॥ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनां ॥ ततस्तामवसद्रात्रिंतापसैःपरिवारिता ॥ ३६ ॥ आचख्यौचयथावृत्तंसर्वमात्मनिभारत ॥ विस्तरेणमहाबाहोनिखिलेनशुचिस्मिता ॥ हरणंचविसर्गंचशाल्वेनचविसर्जनं ॥ ३७॥ ततस्तत्रमहानासीद्ब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ शैखावत्यस्तपोवृद्धःशास्त्रेचारण्यकेगुरुः ॥ ३८॥ आर्तांतामाहसमुनिःशैखावत्योमहातपाः ॥ निःश्वसंतींसतींबालांदुःखशोकपरायणां ॥ ३९ ॥ एवंगतेतुकिंभद्रेशक्यंकर्तुंतपस्विभिः ॥ आश्रमस्थैर्महाभागेतपोयुक्तैर्महात्मभिः ॥ ४० ॥

नासमानाह्वयंसमानाख्यंहस्तिनापुरं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शैखावत्यःशिखावान्वह्निस्तत्साध्यानिश्रौतस्मार्तकर्माणिशैखावतानि तेषुसाधुःशैखावत्यः कर्मणिनिष्णातः आरण्यकेउपनिषदिगुरुःब्रह्मविदित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राव्राज्यंप्रव्रज्यासंन्यासःतत्रोचितंकर्मप्राव्राज्यं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तापस्यंतपसेहितंधर्मजातं ॥ ४४ ॥ दृष्टांतोलौकिकोदाहरणं आगमोवेदः हेतुर्युक्तिस्तैःप्रारब्धकर्मभोगस्यापरिहार्यत्वंज्ञात्वासमा श्वस्ताभवेत्युक्तेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७५॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥२ ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥ दोषाविघ्नंतेआश्रमेप्रव्रज्यायां तेदो

साल्वेनमब्रवीद्राजन्क्रियतांमदनुग्रहः॥ प्राव्राज्यमहमिच्छामितपस्तप्स्यामिदुश्चरं॥ ४१ ॥ मयैवयानिकर्माणिपूर्वदेहेतुमूढया ॥ कृतानिनूनंपापानितेषा मेतत्फलंध्रुवं ॥ ४२ ॥ नोत्सहेतुपुनर्गंतुंस्वजनंप्रतितापसाः॥ प्रत्याख्यातानिरानंदाशाल्वेनचनिराकृता॥ ४३॥ उपदिष्टमिहेच्छामितापस्यंवीतकल्मषाः ॥यु ष्माभिर्देवसंकाशैःकृपाभवतुवोमयि ॥ ४४ ॥ सतामाश्वासयत्कन्यांदृष्टांतागमहेतुभिः ॥ सांत्वयामासकार्यंचप्रतिजज्ञेद्विजैःसह॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभार तेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशैखावत्यांबासंवादेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततस्तेतापसाःसर्वेकार्यवं तोभवंस्तदा॥ तांकन्यांचिंतयंतस्तेकिंकार्यमितिधर्मिणः॥१॥ केचिदाहुःपितुर्वेश्मनीयतामितितापसाः॥केचिदस्मदुपालंभेमतिंचक्रुर्हितापसाः॥ २॥ केचि च्छाल्वपतिंगत्वानियोज्यमितिमेनिरे॥नेतिकेचिद्व्यवस्यंतिप्रत्याख्याताहितेनसा॥३ ॥एवंगतेतुकिंशक्यंभद्रेकर्तुंमनीषिभिः॥ पुनरूचुश्चतांसर्वेतापसाःसंशि तव्रताः ॥ ४ ॥ अलंप्रव्रजितेनेहभद्रेशृणुहितंवचः॥ इतोगच्छस्वभद्रंतेपितुरेवनिवेशनं॥५॥ प्रतिपत्स्यतिराजासपितातेयदनंतरं ॥ तत्रवत्स्यसिकल्याणिसुखं सर्वगुणान्विता॥ ६॥ नचतेन्यागतिर्न्याय्याभवेद्भद्रेयथापिता ॥ पतिर्वापिगतिर्नार्याःपितावावरवर्णिनि ॥ ७॥ गतिःपतिःसमस्थायाविषमेचपितागतिः॥ प्रव्रज्याहिसुदुःखेयंसुकुमार्याविशेषतः॥ ८ ॥ राजपुत्र्याःप्रकृत्याचकुमार्यास्तवभामिनि॥ भद्रेदोषाहिविघ्नंतेबहवोवरवर्णिनि॥ ९ ॥ आश्रमेवैवसंत्यास्तेन भवेयुःपितुर्गृहे॥ ततस्त्वन्येब्रुवन्वाक्यंतापसास्तांतपस्विनीं॥१०॥ त्वामिहैकाकिनींदृष्ट्वानिर्जनेगहनेवने॥प्रार्थयिष्यंतिराजानस्तस्मान्मैवंमनःकृथाः॥११॥ अंबोवाच नशक्यंकाशिनगरंपुनर्गंतुंपितुर्गृहान्॥ अवज्ञाताभविष्यामिबांधवानांनसंशयः ॥ १२ ॥ उषितास्मितथाबाल्येपितुर्वेश्मनितापसाः॥ नाहंग मिष्येभद्रंवस्तत्रयत्रपितामम॥ तपस्तप्तुमभीप्सामितापसैःपरिरक्षिता॥ १३॥ यथापरेपिमेलोकेनस्यादेवंमहात्ययः॥ दौर्भाग्यंतापसश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्य हंतपः॥ १४॥ भीष्मउवाच इत्येवंतेषुविप्रेषुचिंतयत्सुयथातथं॥ राजर्षिस्तद्वनंप्राप्तस्तपस्वीहोत्रवाहनः॥ १५॥

षाःपितुर्गृहेनभवेयुः सुंदरींतरुणींचत्वांदृष्ट्वामुनयोवासोहंप्राप्स्यंतित्वंवाधर्मात्स्खलिष्यसीतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महात्ययःसुखनाशः महउद्धवउत्सवइतिकोशः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततस्तेतापसाःसर्वेपूजयंतिस्मतंनृपं॥ पूजाभिःस्वागताद्याभिरासनेनोदकेनच ॥ १६॥ तस्योपविष्टस्यसतोविश्रांतस्योपशृण्वतः॥ पुनरेवकथांचक्रुःकन्यां
प्रतिवनौकसः ॥१७॥ अंबायास्तांकथांश्रुत्वाकाशिराज्ञश्चभारत॥ राजर्षिःसमहातेजाबभूवोद्विग्नमानसः ॥१८॥ तांतथावादिनींश्रुत्वादृष्ट्वाचसमहातपाः॥
राजर्षिःकृपयाविष्टोमहात्माहोत्रवाहनः॥ १९॥ सवेपमानउत्थायमातुस्तस्याःपितातदा॥ तांकन्यामंकमारोप्यपर्यश्वासयतप्रभो ॥ २० ॥ सतामपृच्छत्का
त्स्र्येनव्यसनोत्पत्तिमादितः॥ साचतस्मैयथावृत्तंविस्तरेणन्यवेदयत्॥२१॥ ततःसराजर्षिरभूद्दुःखशोकसमन्वितः॥ कार्यंचप्रतिपेदेतन्मनसासुमहातपाः॥
॥ २२ ॥ अब्रवीद्वेपमानश्चकन्यामार्तांसुदुःखितः॥ मागाःपितुर्गृहंभद्रेमातुस्तेजनकोह्यहं॥ २३ ॥ दुःखंछिंद्यामहंतेवैमयिवर्तस्वपुत्रिके॥ पर्याप्तंतेमनोवत्सेय
देवंपरिशुष्यसि॥ २४ ॥ गच्छमद्वचनाद्रामंजामदग्न्यंतपस्विनं॥ रामस्तेसुमहद्दुःखंशोकंचैवापनेष्यति ॥ २५॥ हनिष्यतिरणेभीष्मंनकरिष्यतिचेद्वचः॥ तंग
च्छभार्गवश्रेष्ठंकालाग्निसमतेजसं॥ २६॥ प्रतिष्ठापयितासत्वांसमेपथिमहातपाः ॥ ततस्तुसुस्वरंबाष्पमुत्सृजंतीपुनःपुनः॥ २७ ॥ अब्रवीत्पितरंमातुःसात
दाहोत्रवाहनं॥ अभिवादयित्वाशिरसागमिष्येतवशासनात्॥ २८॥ अपिनामाद्यपश्येयमार्यंतंलोकविश्रुतं॥ कथंचतीव्रंदुःखंमेनाशयिष्यतिभार्गवः॥ ए
तदिच्छाम्यहंज्ञातुंयथायास्यामितत्रवै॥ २९॥ होत्रवाहनउवाच रामंद्रक्ष्यसिभद्रेत्वंजामदग्न्यंमहावने॥ उग्रेतपसिवर्तंतंसत्यसंधंमहाबलं॥ ३० ॥ महें
द्रेवैगिरिश्रेष्ठंरामोनित्यमुपास्तिह॥ ऋषयोवेदविद्वांसोगंधर्वाप्सरसस्तथा॥३१॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेब्रूयाश्चैनंवचोमम॥ अभिवाद्यचतंमूर्ध्नातपोवृद्धंदृढव्रतं॥
॥ ३२ ॥ ब्रूयाश्चैनंपुनर्भद्रेयत्तेकार्यमनीषितं॥ मयिसंकीर्तितेरामःसर्वंतत्तेकरिष्यति ॥३३ ॥ ममरामःसखावत्सेप्रीतियुक्तःसुहृच्चमे ॥ जमदग्निसुतोवीरःसर्व
शस्त्रभृतांवरः॥३४॥ एवंब्रुवतिकन्यांतुपार्थिवेहोत्रवाहने॥ अकृतव्रणःप्रादुरासीद्रामस्यानुचरःप्रियः॥ ३५॥ ततस्तेमुनयःसर्वेसमुत्तस्थुःसहस्रशः॥ सचरा
जावयोवृद्धःसृंजयोहोत्रवाहनः॥३६॥ ततोदृष्ट्वाकृतातिथ्यमन्योन्यंतेवनौकसः॥ सहिताभरतश्रेष्ठनिषेदुःपरिवार्यतं॥ ३७॥ ततस्तेकथयामासुःकथास्तास्ता
मनोरमाः॥ धन्यादिव्याश्चराजेंद्रप्रीतिहर्षमुदायुताः॥ ३८॥ ततःकथांतेराजर्षिर्महात्माहोत्रवाहनः॥ रामंश्रेष्ठंमहर्षीणामपृच्छदकृतव्रणं॥ ३९ ॥ क्वसंप्रति
महाबाहोजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ अकृतव्रणशक्योवैद्रष्टुंवेदविदांवर॥ ४०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥ तंविचित्रवीर्यवैवाहिकंविवाहार्थमुद्यतं समुपार्जितंअभ्यंगकौतुकबंधादिनासंस्कृतं दृष्ट्वाइयंकन्यागांगेयमब्रवीदितियोजना ॥५०॥५१॥५२॥५३॥
॥५४॥५५॥ उत्पत्तिकारणं ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीये भारतभा०षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥७॥ दुःखद्वयंदुःखकरद्वयंभीष्मशाल्वाख्यं यद्वानिर्भर्तृक

अकृतव्रणउवाच भवंतमेवसततंरामःकीर्त्तयतिप्रभो॥ स्रंजयोमेप्रियसखोराजर्षिरितिपार्थिव॥ ४१ ॥ इहरामःप्रभातेश्वोभवितेतिमतिर्मम॥ द्रष्टास्येन
मिहायांततवदर्शनकांक्षया॥ ४२ ॥ इयंचकन्याराजर्षेकिमर्थंवनमागता॥ कस्यचेयंतवचकाभवतीच्छामिवेदितुं॥४३॥ होत्रवाहनउवाच दौहित्री
यंममविभोकाशिराजसुताप्रिया॥ ज्येष्ठास्वयंवरेतस्यौभगिनीभ्यांसहानघ॥ ४४॥ इयमंबेतिविख्याताज्येष्ठाकाशिपतेःसुता॥ अंबिकांबालिकेकन्येकनी
यस्यौतपोधन॥ ४५॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांततोभवत्॥ कन्यानिमित्तंविप्रर्षेतत्रासीदुत्सवोमहान्॥ ४६ ॥ ततःकिलमहावीर्योभीष्मःशांतनवोनृपा
न्॥ अधिक्षिप्यमहातेजास्तिस्रःकन्याजहारताः॥ ४७॥ निर्जित्यपृथिवीपालानथभीष्मोगजाह्वयं॥ आजगामविशुद्धात्माकन्याभिःसहभारतः॥४८॥ सत्य
वत्यैनिवेद्याथविवाहंसमनंतरं॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यसमाज्ञापयतप्रभुः॥ ४९ ॥ तंतुवैवाहिकंदृष्ट्वाकन्येयंसमुपार्जितं॥ अब्रवीत्तत्रगांगेयंमंत्रिमध्येद्विजर्ष
भ ॥५०॥ मयाशाल्वपतिर्वीरोमनसाभिवृतःपतिः॥ नमामर्हसिधर्मज्ञदातुंभ्रात्रेन्यमानसां॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंभीष्मःसंमंत्र्यसहमंत्रिभिः॥ निश्चित्य
विससर्जेमांसत्यवत्यामतेस्थितः॥ ५२ ॥ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वंसौभपतिंततः॥ कन्येयंमुदितातत्रकालेवचनमब्रवीत्॥ ५३ ॥ विसर्जितास्मिभीष्मेण
धर्मंमांप्रतिपादय॥ मनसाभिवृतःपूर्वंमयात्वंपार्थिवर्षभ॥ ५४ ॥ प्रत्याचख्यौचशाल्वोस्याश्चारित्रस्याभिशंकितः॥ सेयंतपोवनंप्राप्तातापस्येभिरताभृशं॥
॥५५॥ मयाचप्रत्यभिज्ञातावंशस्यपरिकीर्त्तनात्॥ अस्यदुःखस्यचोत्पत्तिंभीष्ममेवेहमन्यते॥ ५६॥ अंबोवाच भगवन्नेवमेवेहयथाहपृथिवीपतिः॥
शरीरकर्तामातुर्मेस्रंजयोहोत्रवाहनः॥ ५७॥ नह्युत्सहेस्वनगरंप्रतियातुंतपोधन॥ अपमानभयाच्चैवव्रीडयाचमहामुने॥ ५८ ॥ यत्तुमांभगवान्रामोवक्ष्यति ॥१६५॥
द्विजसत्तम॥ तन्मेकार्यतमंकार्यमितिमेभगवन्मतिः॥ ५९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहोत्रवाहनांबासंवादेषट्सप्तत्यधिकशतत
मोऽध्यायः॥ १७६॥ ॥७॥ ॥७॥ अकृतव्रणउवाच दुःखद्वयमिदंभद्रेकतरस्यचिकीर्षसि॥ प्रतिकर्तव्यमबलेतत्त्वंवत्सेवदस्वमे॥ १ ॥

त्वमेकंदुःखंत्वच्छत्रोर्वधश्चेतितापसानांदुःखद्वयंतथापिशत्रुद्वयमध्येकतरस्यकंप्रतिप्रतिकर्तव्यंहंतुंयत्नंचिकीर्षसि यद्वाएकैकस्यगतिहानिर्मरणंवेतिदुःखद्वयंज्ञेयं ॥ १॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नियोक्तव्यस्तवपाणिग्रहणार्थमितिशेषः ॥२॥ भीष्मस्यतुसत्यप्रतिज्ञस्यत्वत्सुखार्थंजयमात्रंकर्तव्यंनतुतावतातवहितमित्याशयेनाह अथेति ॥३॥४॥५॥ विधानंप्रतीकारं ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

यदिसौभपतिर्भद्रेनियोक्तव्योमतस्तव ॥ नियोक्ष्यतिमहात्मासरामस्त्वद्धितकाम्यया ॥ २ ॥ अथापगेयंभीष्मंत्वंरामेणेच्छसिधीमता ॥ रणेविनिर्जितंद्रष्टुंकुर्या
त्तदपिभार्गवः ॥ ३ ॥ सृंजयस्यवचःश्रुत्वातवचैवशुचिस्मिते ॥ यदत्रतेभृशंकार्यंतदद्यैवविचिंत्यतां ॥ ४॥ अंबोवाच अपनीतास्मिभीष्मेणभगवन्नवि
जानता ॥ नाभिजानातिमेभीष्मोब्रह्मन्शाल्वगतंमनः ॥ ५ ॥ एतद्विचार्यमनसाभवानेतद्विनिश्चयं ॥ विचिनोतुयथान्यायंविधानंक्रियतांतथा ॥ ६ ॥ भीष्मे
वाकुरुशार्दूलेशाल्वराजेथवापुनः ॥ उभयोरेववाब्रह्मन्युक्तंयत्तत्समाचर ॥ ७॥ निवेदितंमयाह्येतद्दुःखमूलंयथातथं ॥ विधानंतत्रभगवन्कर्तुमर्हसियुक्ति
तः ॥ ८ ॥ अकृतव्रणउवाच उपपन्नमिदंभद्रेयदेवंवरवर्णिनि ॥ धर्मंप्रतिवचोब्रूयाःशृणुचेदंवचोमम ॥ ९ ॥ यदित्वामापगेयोवैननयेद्गजसाह्वयं ॥ शा
ल्वस्त्वांशिरसाभीरुगृह्णीयाद्रामचोदितः ॥ १० ॥ तेनत्वंनिर्जिताभद्रेयस्मान्नीतासिभाविनि ॥ संशयःशाल्वराजस्यतेनत्वयिसुमध्यमे ॥ ११ ॥ भीष्मःपुरुषमा
नीचजितकाशीतथैवच ॥ तस्मात्प्रतिक्रियायुक्ताभीष्मेकारयितुंतव ॥ १२॥ अंबोवाच ममाप्येषसदाब्रह्मन्हृदिकामोभिवर्त्तते ॥ घातयेयंयदिरणेभी
ष्ममित्येवनित्यदा ॥ १३ ॥ भीष्मंवाशाल्वराजंवायंवादोषेणगच्छसि ॥ प्रशाधितंमहाबाहोयत्कृतेहंसुदुःखिता ॥ १४॥ भीष्मउवाच एवंकथयतामेव
तेषांसदिवसोगतः ॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठसुखशीतोष्णमारुता ॥ १५॥ ततोरामःप्रादुरासीत्प्रज्वलन्निवतेजसा ॥ शिष्यैःपरिवृतोराजन्जटाचीरधरोमुनिः ॥ १६॥
धनुष्पाणिरदीनात्माखड्गंबिभ्रत्परश्वधी ॥ विरजाराजशार्दूलस्सृंजयंसोभ्ययान्नृपं ॥ १७॥ ततस्तंतापसाद्दृष्ट्वासचराजामहातपाः ॥ तस्थुःप्रांजलयोराजन्सा
चकन्यातपस्विनी ॥ १८ ॥ पूजयामासुरव्यग्रामधुपर्केणभार्गवं ॥ अर्चितश्चयथान्यायंनिषसादसहैवतैः ॥ १९ ॥ ततःपूर्वव्यतीतानिकथयंतौस्मतावुभौ ॥
आसातांजामदग्न्यश्चसृंजयश्चैवभारत ॥ २० ॥ तथाकथांतेराजर्षिर्भृगुश्रेष्ठंमहाबलं ॥ उवाचमधुरंकालेराममंवचनमर्थवत् ॥ २१ ॥ रामेयंममदौहित्रीकाशि
राजसुताप्रभो ॥ अस्याःशृणुयथातत्त्वंकार्यंकार्यविशारद ॥ २२ ॥ परमंकथ्यतांचेतितांरामःप्रत्यभाषत ॥ ततःसाभ्यवदद्रामंज्वलंतमिवपावकं ॥ २३ ॥ ततो
भिवाद्यचरणौरामस्यशिरसाशुभौ ॥ स्पृष्ट्वापद्मदलाभाभ्यांपाणिभ्यामग्रतःस्थिता ॥ २४ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ आसातां लङिद्विवचनं ॥२०॥२१॥२२॥ परमंतवविवक्षितंयत्तन्मेऽवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः ॥२३॥ शिरसौश्रेष्ठौ शिरःप्रधानेसेनाग्रइतिमेदिनी पुंस्त्वमार्षं ॥२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ सृंजयस्यदौहित्रीतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ लुब्धोयतोमांह्रतवान् नीचोयतोमदंगीकारंत्वयंनकृत

॥१६६॥ रुरोदसाशोकवतीबाष्पव्याकुललोचना॥ प्रपेदेशरणंचैवशरण्यंभृगुनंदनं॥ २५॥ रामउवाच यथात्वंसृंजयस्यास्यतथामेत्वंनृपात्मजे ॥ ब्रूहियत्तेम नोदुःखंकरिष्येवचनंतव॥ २६॥ अंबोवाच भगवन्शरणंत्वाद्यप्रपन्नास्मिमहाव्रतं ॥ शोकपंकार्णवान्मग्नांघोरादुद्धरमांविभो ॥ २७॥ भीष्मउ वाच तस्याश्चदृष्ट्वारूपंचवपुश्चाभिनवंपुनः॥ सौकुमार्यंपरंचैवरामश्चितापरोभवत्॥ २८॥ किमियंवक्ष्यतीत्येवंविममर्शभृगूद्वहः॥ इतिदध्यौचिरंरामःकृप याभिपरिप्लुतः॥ २९॥ कथ्यतामितिसाभूयोरामेणोक्ताशुचिस्मिता॥ सर्वमेवयथातत्त्वंकथयामासभार्गवे॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वाजामदग्न्यस्तुराजपुत्र्यावचस्त दा॥ उवाचतांवरारोहांनिश्चित्यार्थविनिश्चयं ॥ ३१॥ रामउवाच प्रेषयिष्यामिभीष्मायकुरुश्रेष्ठायभाविनि ॥ करिष्यतिवचोमह्यंश्रुत्वाचसनराधि पः॥ ३२ ॥ नचेत्करिष्यतिवचोमयोक्तंजान्हवीसुतः॥ धक्ष्याम्यहंरणेभद्रेसामात्यंशस्त्रतेजसा॥ ३३॥ अथवातेमतिस्तत्रराजपुत्रिनवर्तते॥ यावच्छाल्वपतिं वीरंयोजयाम्यत्रकर्मणि॥ ३४॥ अंबोवाच विसर्जिताहंभीष्मेणश्रुत्वैवभृगुनंदन॥ शाल्वराजगतंभावंममपूर्वंमनीषितं॥ ३५॥ सौभराजमुपेत्याहम वोचंदुर्वचंवचः॥ नचमांप्रत्यगृह्णात्सचारित्र्यपरिशंकितः॥ ३६॥ एतत्सर्वंविनिश्चित्यस्वबुद्ध्याभृगुनंदन॥ यदत्रौपयिकंकार्यंतच्चिंतयितुमर्हसि॥ ३७॥ मम तुव्यसनस्यास्यभीष्मोमूलंमहाव्रतः॥ येनाहंवशमानीतासमुत्क्षिप्यबलात्तदा॥ ३८॥ भीष्मंजहिमहाबाहोयत्कृतेदुःखमीदृशं॥ प्राप्ताहंभृगुशार्दूलचराम्यप्रि यमुत्तमं॥ ३९॥ सहिलुब्धश्चनीचश्चजितकाशीचभार्गव॥ तस्मात्प्रतिक्रियाकर्तुंयुक्तातस्मैत्वयानघ॥ ४०॥ एषमेक्रियमाणायाभारतेनतदाविभो॥ अभ वद्धृदिसंकल्पोघातयेयंमहाव्रतं॥ ४१॥ तस्मात्काममममाद्येमंरामसंपादयानघ॥ जहिभीष्मंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः॥ ४२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप र्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामांबासंवादेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच एवमुक्तस्तदारामोजहिभीष्ममितिप्रभो॥ ॥१६६॥
उवाचरुदतींकन्यांचोदयंतींपुनःपुनः॥ १ ॥ काश्येनकामंगृह्णामिशस्त्रंवैवरवर्णिनि॥ ऋतेब्रह्मविदांहेतोःकिमन्यत्करवाणिते॥ २॥

वान् अकामुकस्यकन्याहरणंदोषइतिभावः ॥ ४० ॥ क्रियमाणायाः बलादाहरणेनहिंस्यमानायाः कृहिंसायांस्वादिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥७॥ एवमिति ॥ १ ॥ काश्येकाशिराजकन्ये ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिःअकृतव्रणः पाठांतरेतुस्पष्टमेवसःकीर्त्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥

वाचाभीष्मश्वशाल्वश्वममराज्ञिवशानुगौ॥ भविष्यतोनवद्यांगितत्करिष्यामिमाशुचः॥३॥ नतुशस्त्रंग्रहीष्यामिकथंचिदपिभाविनि॥ ऋतेनियोगाद्विप्राणा
मेषमेसमयःकृतः॥ ४॥ अंबोवाच ममदुःखंभगवताव्यपनेयंयतस्ततः॥ तच्चभीष्मप्रसूतंमेतंजहीश्वरमाचिरं॥ ५॥ रामउवाच काशिकन्येपुन
र्ब्रूहिभीष्मस्तेचरणावुभौ॥ शिरसावंदनार्होपिग्रहीष्यतिगिराममम ॥ ६॥ अंबोवाच जहिभीष्मंरणेरामगर्जंतमसुरंयथा ॥ समाहूतोरणेराममममचेदि
च्छसिप्रियं॥ प्रतिश्रुतंचयदपितत्सत्यंकर्तुमर्हसि॥ ७॥ भीष्मउवाच तयोःसंवदतोरेवंराजन्रामांबयोस्तदा॥ ऋषिःपरमधर्मात्माइदंवचनमब्रवीत्॥
॥ ८ ॥ शरणागतांमहाबाहोकन्यांनत्यक्तुमर्हसि ॥ यदिभीष्मोरणेरामसमाहूतस्त्वयामृधे ॥ ९॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूयात्कुर्याद्वावचनंतव ॥ कृतमस्याभवे
त्कार्यंकन्यायाभृगुनंदन॥ १० ॥ वाक्यंसत्यंचतेवीरभविष्यतिकृतंविभो॥ इयंचापिप्रतिज्ञातेतदाराममहामुने ॥ ११ ॥ जित्वावैक्षत्रियान्सर्वान्ब्राह्मणेषुप्र
तिश्रुता॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चैवरणेयदि॥ १२॥ ब्रह्मद्विड्भवितातंवैहनिष्यामीतिभार्गव॥ शरणार्थंप्रपन्नानांभीतानांशरणार्थिनां॥ १३॥ नशक्ष्या
मिपरित्यागंकर्तुंजीवन्कथंचन॥ यश्चकृत्स्नंरणेक्षत्रंविजेष्यतिसमागतं॥ १४॥ दीप्तात्मानमहंतंचहनिष्यामीतिभार्गव ॥ सएवंविजयीरामभीष्मःकुरुकुलोद्व
हः॥ तेनयुध्यस्वसंग्रामेसमेत्यभृगुनंदन॥ १५॥ रामउवाच स्मराम्यहंपूर्वकृतांप्रतिज्ञामृषिसत्तम॥ तथैवचकरिष्यामियथासाम्नैवलप्स्यते॥ १६॥ का
र्यमेतन्महद्ब्रह्मन्काशिकन्यामनोगतं॥ गमिष्यामिस्वयंतत्रकन्यामादाययत्रसः ॥ १७॥ यदिभीष्मोरणश्लाघीनकरिष्यतिमेवचः ॥ हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमि
तिमेनिश्चितामतिः॥ १८॥ नहिबाणामयोत्सृष्टाःसज्जंतीहशरीरिणां॥ कायेषुविदितंतुभ्यंपुराक्षत्रियसंगरे ॥ १९॥ एवमुक्त्वाततोरामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः॥
प्रयाणायमतिंकृत्वासमुत्तस्थौमहातपाः॥ २० ॥ ततस्तेतामुषित्वातुरजनींतत्रतापसाः॥ हुताग्नयोजप्तजप्याःप्रतस्थुर्मज्जिघांसया ॥ २१॥ अभ्यगच्छत्ततो
रामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः॥ कुरुक्षेत्रंमहाराजकन्ययासहभारत॥ २२॥ न्यविशंततःसर्वेपरिगृह्यसरस्वतीं॥ तापसास्तेमहात्मानोभृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः॥ २३॥
भीष्मउवाच ततस्तृतीयेदिवसेसंदिदेशव्यवस्थितः ॥ कुरुप्रियंसमेराजन्प्राप्तोस्मीतिमहाव्रतः॥ २४॥ तमागतमहंश्रुत्वाविषयांतंमहाबलं॥ अभ्यगच्छं
जवेनाशुप्रीत्यातेजोनिधिंप्रभुं॥ २५॥ गांपुरस्कृत्यराजेंद्रब्राह्मणैःपरिवारितः॥ ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्चतथैवचपुरोहितैः॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अवलिप्तस्यदृप्तस्य ॥४८॥ ४९ ॥५० ॥५१ ॥५२ ॥

समामभिगतंदृष्ट्वाजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ प्रतिजग्राहतांपूजांवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २७॥ रामउवाच भीष्मकांबुद्धिमास्थायकाशिराजसुतातदा॥
अकामेनत्वयानीतापुनश्चैवविसर्जिता॥ २८॥ विभ्रंशितात्वयाहीयंधर्मादास्तेयशस्विनी ॥ परामृष्टांत्वयाहीमांकोहिगंतुमिहार्हति ॥ २९॥ प्रत्याख्याताहि
शाल्वेनत्वयानीतेतिभारत॥ तस्मादिमांमन्नियोगात्प्रतिगृह्णीष्वभारत॥ ३० ॥ स्वधर्मंपुरुषव्याघ्रराजपुत्रीलभत्वियं ॥ नयुक्तस्त्ववमानोयंराज्ञांकर्तुंत्वयान
घ॥ ३१ ॥ ततस्तंवैविमनसमुदीक्ष्याहमथाब्रुवं॥ नाहमेनांपुनर्दद्यांब्रह्मन्भ्रात्रेकथंचन॥ ३२॥ शाल्वस्याहमितिप्राहपुरामामेवभार्गव॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञा
तागतेयंनगरंप्रति॥ ३३ ॥ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थलोभान्नकाम्यया॥ क्षात्रंधर्ममहंजह्यामितिमेव्रतमाहितं॥ ३४ ॥ अथमामब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुले
क्षणः॥ नकरिष्यसिचेदेतद्वाक्यंमेनरपुंगव ॥ ३५॥ हनिष्यामिसहामात्यंत्वामद्येतिपुनःपुनः ॥ संरंभादब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥ ३६॥ तमहंगीर्भिरि
ष्टाभिःपुनःपुनररिंदम॥ अयाचंभृगुशार्दूलंनचैवप्रशशामसः॥ ३७॥ प्रणम्यतमहंमूर्ध्नाभूयोब्राह्मणसत्तमं॥ अब्रुवंकारणंकिंतद्यत्त्वंयुद्धंमयेच्छसि॥ ३८॥
इष्वस्त्रंममबालस्यभवतैवचतुर्विधं॥ उपदिष्टंमहाबाहोशिष्योस्मितवभार्गव॥ ३९ ॥ ततोमामब्रवीद्रामःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ जानीषेमांगुरुंभीष्मगृह्णासी
मांनचैवह॥ ४० ॥ सुतांकाश्यस्यकौरव्यमत्प्रियार्थंमहामते॥ नहितेविद्यतेशांतिरन्यथाकुरुनंदन॥ ४१॥ गृहाणेमांमहाबाहोरक्षस्वकुलमात्मनः॥ त्वयाविभ्रं
शिताहीयंभर्तारंनाधिगच्छति॥ ४२ ॥ तथाब्रुवंतंतमहंराममंपरपुरंजयं॥ नैतदेवंपुनर्भाविब्रह्मर्षेकिंश्रमेणते ॥ ४३॥ गुरुत्वंत्वयिसंप्रेक्ष्यजामदग्न्यपुरातनं॥ प्र
सादयेत्वांभगवंस्त्यक्तैषातुपुरामया॥ ४४॥ कोजातुपरभावांहिनारींव्यालीमिवस्थितां॥ वासयेतगृहेजानन्स्त्रीणांदोषोमहात्ययः॥४५॥ नभयाद्वासवस्या
पिधर्मंजह्यांमहाव्रत॥ प्रसीदमावायद्वातेकार्यंतत्कुरुमाचिरं ॥ ४६ ॥ अयंचापिविशुद्धात्मन्पुराणेश्रूयतेविभो॥ मरुत्तेनमहाबुद्धेगीतःश्लोकोमहात्मना॥ ॥ १६७ ॥
॥ ४७॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यपरित्यागोविधीयते॥ ४८॥ सत्त्वंगुरुरितिप्रेम्णामयासंमानितोभृशं॥ गुरुवृत्तिंनजानी
षेतस्माद्योत्स्यामिवैत्वया॥ ४९॥ गुरुंनहन्यांसमरेब्राह्मणंचविशेषतः॥ विशेषतस्तपोवृद्धमेवंक्षांतंमयातव ॥ ५० ॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाब्राह्मणंक्षत्रबंधुवत्॥
योहन्यात्समरेकुद्धंयुध्यंतमपलायिनं ॥५१॥ ब्रह्महत्यानतस्यस्यादितिधर्मेषुनिश्चयः॥ क्षत्रियाणांस्थितोधर्मेक्षत्रियोस्मितपोधन॥ ५२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यःपुमान्यस्मिन्नरेयथाप्रीत्याद्वेषेणवावर्ततेसनरस्तस्मिन्तथैवप्रीतिंद्वेषंवाप्रवर्तयन् ॥ ५३ ॥ ननुत्वामर्थेप्रवर्तयन्नहंत्वयिप्रीतिमेवकरोमीत्याशंक्याहार्थेवेति अर्थेगुरुवाक्याद्दारकरणे धर्मेपितृप्रीत्यर्थस्वीकृते ब्रह्मचर्येविषयेदेशकालानुसारेणसमर्थोविवेककुशलः तत्रधर्मलोपेनगुरुवाक्यात्प्राप्यमाणोऽर्थःश्रेयानुतनेत्यर्थेसंशयवानुतगुरुवाक्यविरोधेनापिपाल्यमानोधर्मःश्रेयानुतनेतिधर्मेसंशयबान् एतयोर्मध्येअ

योयथावर्ततेयस्मिंस्तस्मिन्नेवप्रवर्तयन्॥ नाधर्मसमवाप्नोतिनचाश्रेयश्चविंदति ॥ ५३ ॥ अर्थेवायदिवाधर्मेसमर्थोदेशकालवित्॥ अर्थसंशयमापन्नःश्रे यान्निःसंशयोनरः॥ ५४ ॥ यस्मात्संशयितेप्यर्थेऽयथान्यायंप्रवर्तसे॥ तस्माद्योत्स्यामिसहितस्त्वयाराममहाहवे ॥ ५५॥ पश्यमेबाहुवीर्यंचविक्रमंचातिमा नुषं॥ एवंगतेपितुमयायच्छक्यंभृगुनंदन॥५६॥ तत्करिष्येकुरुक्षेत्रेयोत्स्येविप्रत्वयासह॥ द्वंद्वेरामयथेष्टंमेसज्जीभवमहाद्युते ॥ ५७॥ तत्रत्वंनिहतोराममया शरशतार्दितः॥ प्राप्स्यसेनिर्जितांल्लोकान्शस्त्रपूतोमहारणे॥५८॥ सगच्छविनिवर्तस्वकुरुक्षेत्रंरणप्रिय॥ तत्रैष्यामिमहाबाहोयुद्धायत्वांतपोधन॥ ५९ ॥ अ पियत्रत्वयारामकृतंशौचंपुरापितुः॥ तत्राहमपिहत्वात्वांशौचंकर्तास्मिभार्गव॥ ६० ॥ तत्ररामसमागच्छत्वरितंयुद्धदुर्मद ॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंपौराणंब्राह्म णब्रुवः॥ ६१ ॥ यच्चापिकत्थसेरामबहुशःपरिवत्सरे॥ निर्जिताःक्षत्रियालोकेमयैकेनेतितच्छृणु॥ ६२ ॥ नतदाजातवान्भीष्मःक्षत्रियोवापिमद्विधः॥ पश्चा ज्जातानितेजांसितृणेषुज्वलितंत्वया॥ ६३ ॥ यस्तेयुद्धमयंदर्पंकामंचव्यपनाशयेत्॥ सोहंजातोमहाबाहोभीष्मःपरपुरंजयः॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंयुद्धेरामनसं शयः॥ ६४॥ भीष्मउवाच ततोमामब्रवीद्रामःप्रहसन्निवभारत॥ दिष्ट्याभीष्ममयासार्धंयोद्धुमिच्छसिसंगरे॥ ६५॥ अयंगच्छामिकौरव्यकुरुक्षेत्रं त्वयासह॥ भाषितंतेकरिष्यामितत्रागच्छपरंतप॥ ६६॥ तत्रत्वांनिहतंमातामयाशरशताचितं॥ जान्हवीपश्यतांभीष्मगृध्रकंकबलाशनं॥ ६७॥ कृपणंत्वाम भिप्रेक्ष्यसिद्धचारणसेविता॥ मयाविनिहतंदेवीरोदतामद्यपार्थिव॥ ६८॥ अतदर्हामहाभागाभगीरथसुतानघा ॥ यात्वामजीजनन्मंदंयुद्धकामुकमातुरं॥ ॥ ६९ ॥ एहिगच्छमयाभीष्मयुद्धकामुकदुर्मद ॥ गृहाणसर्वंकौरव्यरथादिभरतर्षभ ॥ ७० ॥ इतिब्रुवाणंतमहंरामंपरपुरंजयं॥ प्रणम्यशिरसाराममेवमस्त्वि त्यथाब्रुवं॥ ७१ ॥ एवमुक्त्वाययौरामःकुरुक्षेत्रंयुयुत्सया॥ प्रविश्यनगरंचाहंसत्यवत्यैन्यवेदयं॥ ७२ ॥

र्थेसंशयमापन्नोऽर्थमननुतिष्ठन्श्रेयान् परिशेषात्धर्मेतुनिःसंशयोधर्ममेवानुतिष्ठन्श्रेयानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ अयथान्यायमितिछेदः न्यायातिक्रमेणमांप्रवर्तयसे ॥ ५५ ॥ बाहुवीर्यंबाणप्रक्षेपादौ एवंगतेएवं स्थितेत्वयि॥५६॥ ५७ ॥ ५८॥५९ ॥अपियत्रेति पितृवद्गुरुमरणेप्याशौचप्राप्तौसत्यांतत्रैवतीर्थेशौचंसचैलस्नानादिनादशमेह्निशुद्धिस्वस्यकरिष्यामीत्यर्थः शौचंरुधिरांजलिदानमित्यर्वाचीनः ॥६०॥ पौराणंपुराकृतं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बलाःकाकाःतेषामशनंअन्नभूतं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७३ ॥ सूपस्करंस्वंगं स्वधिष्ठानंसुचक्रं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतद्देवपरिवारणंआच्छादनंयस्यतं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ भार्गवस्यरामस्य ॥ ८५ ॥

ततःकृतस्वस्त्ययनोमात्राचप्रतिनंदितः ॥ द्विजातीन्वाच्यपुण्याहंस्वस्तिचैवमहाद्युते ॥ ७३ ॥ रथमास्थायरुचिरंराजतंपांडुरैर्हयैः ॥ सूपस्करंस्वधिष्ठानंवैयाघ्रपरिवारणं ॥ ७४ ॥ उपपन्नंमहाशस्त्रैःसर्वोपकरणान्वितं ॥ तत्कुलीनेनवीरेणहयशास्त्रविदा रणे ॥ ७५ ॥ यत्तंसूतेनशिष्टेनबहुशोदृष्टकर्मणा ॥ दंशितःपांडुरेणाहंकवचेनवपुष्मता ॥ ७६ ॥ पांडुरंकार्मुकंगृह्यप्रायांभरतसत्तम ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ ७७ ॥ पांडुरैश्चापिव्यजनैर्वीज्यमानोनराधिप ॥ शुक्लवासाःसितोष्णीषःसर्वशुक्लविभूषणः ॥ ७८ ॥ स्तूयमानोजयाशीर्भिर्निष्क्रम्यगजसाह्वयात् ॥ कुरुक्षेत्रंरणक्षेत्रमुपायांभरतर्षभ ॥ ७९ ॥ तेहयाश्चोदितास्तेनसूतेनपरमाहवे ॥ अवहन्मांभृशंराजन्मनोमारुतरंहसः ॥ ८० ॥ गत्वाहंतत्कुरुक्षेत्रंसचरामःप्रतापवान् ॥ युद्धायसहसाराजन्पराक्रांतौपरस्परं ॥ ८१ ॥ ततःसंदर्शनेतिष्ठंरामस्यातितपस्विनः ॥ प्रगृह्यशंखप्रवरंततःप्राधममुत्तमं ॥ ८२ ॥ ततस्तत्रद्विजाराजंस्तापसाश्चवनौकसः ॥ अपश्यंतरणंदिव्यंदेवाःसेंद्रगणास्तदा ॥ ८३ ॥ ततोदिव्यानिमाल्यानिप्रादुरासंस्ततस्ततः ॥ वादित्राणिचदिव्यानिमेघवृंदानिचैवह ॥ ८४ ॥ ततस्तेतापसाःसर्वेभार्गवस्यानुयायिनः ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतपरिवार्यरणाजिरं ॥ ८५ ॥ ततोमामब्रवीद्देवीसर्वभूतहितैषिणी ॥ मातास्वरूपिणीराजन्किमिदंतेचिकीर्षितं ॥ ८६ ॥ गत्वाहंजामदग्न्यंतुप्रयाचिष्येकुरूद्वह ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिपुनःपुनः ॥ ८७ ॥ मामैवंपुत्रनिर्बंधंकुरुविप्रेणपार्थिव ॥ जामदग्न्येनसमरेयोद्धुमित्येवभर्त्सयत् ॥ ८८ ॥ किन्नवैक्षत्रियहणोहरतुल्यपराक्रमः ॥ विदितःपुत्ररामस्तेयतस्तंयोद्धुमिच्छसि ॥ ८९ ॥ ततोहमब्रुवंदेवीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ सर्वंतद्भरतश्रेष्ठयथावृत्तंस्वयंवरे ॥ ९० ॥ यथाचरामोराजेंद्रमयापूर्वंप्रचोदितः ॥ काशिराजसुतायाश्चयथाकर्मपुरातनं ॥ ९१ ॥ ततःसाराममभ्येत्यजननीमेमहानदी ॥ मदर्थंतमृषिंवीक्ष्यक्षमयामासभार्गवं ॥ ९२ ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिवचोब्रवीत् ॥ सचतामाहयाचंतींभीष्ममेवनिवर्तय ॥ नचमेकुरुतेकाममित्यहंतमुपागमं ॥ ९३ ॥ वैशंपायनउवाच ततोगंगासुतस्नेहाद्भीष्मंपुनरुपागमत् ॥ नचास्याश्चाकरोद्वाक्यंक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ९४ ॥ अथादृश्यतधर्मात्माभृगुश्रेष्ठोमहातपाः ॥ आह्वयामासचतदायुद्धायद्विजसत्तमः ॥ ९५ ॥ इतिश्री० उद्यो० अंबोपाख्यानप० परशुरामभीष्मयोःकुरुक्षेत्रावतरणेअष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

देवीगंगा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ क्षत्रियहणःक्षत्रियहंता ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तमिति स्मयन्निवदृप्यन्निव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वेदमातरोगायत्रीसावित्रीसरस्वत्यः ॥ ४ ॥ सव्यतिक्रमइतिपाठेलंघितक्रमः ॥ ५ ॥ अद्भुतोपमंअभूतोपमंदर्शनंयस्यतस्मिन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

भीष्मउवाच तमहंस्मयन्निवरणेप्रतिभाषंव्यवस्थितं ॥ भूमिष्ठंनोत्सहेयोद्धुंभवंतंरथमास्थितः ॥ १ ॥ आरोहस्यंदनंवीरकवचंचमहाभुज ॥ बधानसमरेरा
मयदियोद्धुमयेच्छसि ॥ २ ॥ ततोमामब्रवीद्रामःस्मयमानोरणाजिरे ॥ रथोमेमेदिनीभीष्मवाहावेदाःसदश्ववत् ॥ ३ ॥ सूतश्चमातरिश्वावैकवचंवेदमातरः ॥
सुसंवीतोरणेताभिर्योत्स्येहंकुरुनंदन ॥ ४ ॥ एवंब्रुवाणोगांधारेरामोमांसत्यविक्रमः ॥ शरव्रातेनमहतासर्वतःप्रत्यवारयत् ॥ ५ ॥ ततोपश्यंजामदग्न्यंरथमध्ये
व्यवस्थितं ॥ सर्वायुधवरेश्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने ॥ ६ ॥ मनसाविहितेपुण्येविस्तीर्णेनगरोपमे ॥ दिव्याश्वयुजिसन्नद्धेकांचनेनविभूषिते ॥ ७ ॥ कवचेनमहाबा
होसोमार्ककृतलक्ष्मणा ॥ धनुर्धरोबद्धतूणोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ ८ ॥ सारथ्यंकृतवांस्तत्रयुयुत्सोरकृतव्रणः ॥ सखावेदविदत्यंतंदयितोभार्गवस्यह ॥ ९ ॥ आ
ह्वयानःसमांयुद्धेमनोहर्षयतीवमे ॥ पुनःपुनरभिक्रोशन्नभियाहीतिभार्गवः ॥ १० ॥ तमादित्यमिवोद्यंतमनाधृष्यंमहाबलं ॥ क्षत्रियांतकरंराममेकमेकःसमा
सदं ॥ ११ ॥ ततोहंबाणपातेषुत्रिषुवाहान्निगृह्यवै ॥ अवतीर्यधनुर्न्यस्यपदातिर्ऋषिसत्तमं ॥ १२ ॥ अभ्यागच्छंतदारामंमर्चिष्यन्द्विजसत्तमं ॥ अभिवाद्यचै
नंविधिवदब्रुवंवाक्यमुत्तमं ॥ १३ ॥ योत्स्येत्वयारणेरामसदृशेनाधिकेनवा ॥ गुरुणाधर्मशीलेनजयमाशास्वमेविभो ॥ १४ ॥ रामउवाच एवमेतत्कुरु
श्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छता ॥ धर्मोह्येषमहाबाहोविशिष्टैःसहयुध्यतां ॥ १५ ॥ शपेयंत्वांनचेदेवमागच्छेथाविशांपते ॥ युध्यस्वत्वंरणेयत्तोधैर्यमालंब्यकौरव ॥
॥ १६ ॥ नतुतेजयमाशासेत्वांविजेतुमहंस्थितः ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणप्रीतोस्मिचरितेनते ॥ १७ ॥ ततोहंतंनमस्कृत्यरथमारुह्यसत्वरः ॥ प्राध्मापयंरणेशंखंपु
नर्हेमपरिष्कृतं ॥ १८ ॥ ततोयुद्धंसमभवन्ममतस्यचभारत ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्परस्परजिगीषया ॥ १९ ॥ समेतस्मिन्रणेपूर्वंप्राहरत्कंकपत्रिभिः ॥ षष्ट्या
शतैश्चनवभिःशराणांनतपर्वणां ॥ २० ॥ चत्वारस्तेनमेवाहाःसूतश्चैवविशांपते ॥ प्रतिरुद्धास्तथैवाहंसमरेदंशितःस्थितः ॥ २१ ॥ नमस्कृत्यचदेवेभ्योब्राह्मणे
भ्योविशेषतः ॥ तमहंस्मयन्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितं ॥ २२ ॥ आचार्यतामानितामेनिर्मर्यादेह्यपित्वयि ॥ भूयश्चशृणुमेब्रह्मन्संपदंधर्मसंग्रहे ॥ २३ ॥ येते
वेदाःशरीरस्थाब्राह्मण्यंयच्चतेमहत् ॥ तपश्चतेमहत्तप्तंनतेभ्यःप्रहराम्यहं ॥ २४ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नतुतेजयमाशासेइत्युक्तिर्भूतिमिच्छ
तात्वयाप्रागेवमदभिवंदनस्यजयहेतोःकृतत्वादितिभावः तच्चैवमेतत्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छतेत्यनेनसूचितं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मेमयामानिता ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ चिक्षेपेतिपारोक्ष्यार्थेलिट्प्रयोगोहेलयाकृतत्वसूचनार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिउद्योगप०नै०भा०

प्रहारेक्षत्रधर्मस्ययंत्वंरामसमाश्रितः ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियत्वंहियातिशस्त्रसमुद्यमात् ॥ २५ ॥ पश्यमेधनुषोवीर्यंपश्यबाह्वोर्बलंमम ॥ एषतेकार्मुकंवीरछिनद्मि
निशितेषुणा ॥ २६ ॥ तस्याहंनिशितंभल्लंचिक्षेपभरतर्षभ ॥ तेनास्यधनुषःकोटिंछित्वाभूमावपातयं ॥ २७ ॥ तथैवचपृषत्कानांशतानिनतपर्वणां ॥ चिक्षेपकं
कपत्राणांजामदग्न्यरथंप्रति ॥ २८ ॥ कायेविषक्तास्तुतदावायुनासमुदीरिताः ॥ चेलुःक्षरंतोरुधिरंनागाइवचतेशराः ॥ २९ ॥ क्षतजोक्षितसर्वांगःक्षरन्सरुधिरंर
णे ॥ बभौरामस्तदाराजन्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन् ॥ ३० ॥ हेमंतांतेऽशोकइवरक्तस्तबकमंडितः ॥ बभौरामस्तथाराजन्प्रफुल्लइवकिंशुकः ॥ ३१ ॥ ततोन्यद्धनुरा
दायरामःक्रोधसमन्वितः ॥ हेमपुंखान्सुनिशितान्शरांस्तान्हिववर्षसः ॥ ३२ ॥ तेसमासाद्यमांरौद्राबहुधामर्मभेदिनः ॥ अकंपयन्महावेगाःसर्पानलविषोप
माः ॥ ३३ ॥ तमहंसमवष्टभ्यपुनरात्मानमाहवे ॥ शतसंख्यैःशरैःक्रुद्धस्तदाराममवाकिरं ॥ ३४ ॥ सतैरग्न्यर्कसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः ॥ शितैरभ्यर्दितोरा
मोमंदचेताइवाभवत् ॥ ३५ ॥ ततोहंकृपयाविष्टोविष्टभ्यात्मानमात्मना ॥ धिग्धिगित्यब्रुवंयुद्धंक्षत्रधर्मंचभारत ॥ ३६ ॥ असकृच्चाब्रुवंराजन्शोकवेगपरिप्लु
तः ॥ अहोबतकृतंपापंमयेदंक्षत्रधर्मणा ॥ ३७ ॥ गुरुर्द्विजातिर्धर्मात्मायदेवंपीडितःशरैः ॥ ततोनप्राहरंभूयोजामदग्न्यायभारत ॥ ३८ ॥ अथावताप्यपृथिवींपूषा
दिवससंक्षये ॥ जगामास्तंसहस्रांशुस्ततोयुद्धमुपारमत् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीम०उद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १७९ ॥ ॥७॥ भीष्मउवाच आत्मनस्तुततःसूतोहयानांचविशांपते ॥ ममचापनयामासशल्यान्कुशलसंमतः ॥ १ ॥ स्नातापवृत्तैस्तुरगैर्लब्धतोयै
रविक्लवैः ॥ प्रभातेचोदितेसूर्येततोयुद्धमवर्तत ॥ २ ॥ दृष्ट्वामांतूर्णमायांतंदंशितंस्यंदनेस्थितं ॥ अकरोद्रथमत्यर्थंरामःसज्जंप्रतापवान् ॥ ३ ॥ ततोहंराममायां
तंदृष्ट्वासमरकांक्षिणं ॥ धनुःश्रेष्ठंसमुत्सृज्यसहसावतरंरथात् ॥ ४ ॥ अभिवाद्यतथैवाहंरथमारुह्यभारत ॥ युयुत्सुर्जामदग्न्यस्यप्रमुखेवीतभीःस्थितः ॥ ५ ॥ त
तोहंशरवर्षेणमहतासमवाकिरं ॥ सचमांशरवर्षेणवर्षंतंसमवाकिरत् ॥ ६ ॥ संक्रुद्धोजामदग्न्यस्तुपुनरेवसुतेजितान् ॥ संप्रैषीन्मेशरान्घोरान्दीप्तास्यानुरगानि
व ॥ ७ ॥ ततोहंनिशितैर्भल्लैःशतशोथसहस्रशः ॥ अच्छिदंसहसाराजन्नंतरिक्षेपुनःपुनः ॥ ८ ॥

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ आत्मनइति ॥ १ ॥ स्नातापवृत्तैःस्नातैःपरावृत्तैश्च ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुतेजितान्सुष्ठुतीक्ष्णीकृतान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततस्त्वस्त्राणिदिव्यानिजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ मयिप्रयोजयामासतान्यहंप्रत्यषेधयं ॥ ९ ॥ अस्त्रैरेवमहाबाहोचिकीर्षन्नधिकांक्रियां ॥ ततोदिविमहान्नादःप्रा
दुरासीत्समंततः ॥ १० ॥ ततोहमस्त्रंवायव्यंजामदग्न्येप्रयुक्तवान् ॥ प्रत्याजघ्नेचतद्रामोगुह्यकास्त्रेणभारत ॥ ११ ॥ ततोहमस्त्रमाग्नेयमनुमंत्र्यप्रयुक्तवान् ॥ वा
रुणेनैवतद्रामोवारयामासमेविभुः ॥ १२ ॥ एवमस्त्राणिदिव्यानिरामस्याहमवारयं ॥ रामश्चममतेजस्वीदिव्यास्त्रविदरिंदमः ॥ १३ ॥ ततोमांसव्यतोराजन्रा
मःकुर्वन्द्विजोत्तमः ॥ उरस्यविध्यत्संक्रुद्धोजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ १४ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठसंन्यषीदंरथोत्तमे ॥ ततोमांकश्मलाविष्टंसूतस्तूर्णमुदावहत् ॥ १५ ॥
ग्लायंतंभरतश्रेष्ठरामबाणप्रपीडितं ॥ ततोमामपयातंवैभृशंविद्धमचेतसं ॥ १६ ॥ रामस्यानुचराहृष्टाःसर्वेदृष्ट्वाविचुक्रुशुः ॥ अकृतव्रणप्रभृतयःकाशिकन्या
चभारत ॥ १७ ॥ ततस्तुलब्धसंज्ञोहंज्ञात्वासूतमथाब्रुवं ॥ याहिसूतयतोरामःसज्जोहंगतवेदनः ॥ १८ ॥ ततोमामवहत्सूतोहयैःपरमशोभितैः ॥ नृत्यद्भिरिवकौ
रव्यमारुतप्रतिमैर्गतौ ॥ १९ ॥ ततोहंराममासाद्यबाणवर्षैश्चकौरव ॥ अवाकिरंसुसंरब्धःसंरब्धंचजिगीषया ॥ २० ॥ तानापततएवासौरामोबाणानजिह्मगा
न् ॥ बाणैरेवाच्छिनत्तूर्णमेकैकंत्रिभिराहवे ॥ २१ ॥ ततस्तेसूदिताःसर्वेममबाणाःसुसंशिताः ॥ रामबाणैर्द्विधाच्छिन्नाःशतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ ततःपुनः
शरंदीप्तंसुप्रभंकालसंमितं ॥ असृजंजामदग्न्यायरामायाहंजिघांसया ॥ २३ ॥ तेनत्वभिहतोगाढंबाणवेगवशंगतः ॥ मुमोहसमरेरामोभूमौचनिपपातह ॥
॥ २४ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंरामेभूतलमाश्रिते ॥ जगद्भारतसंविग्नंयथार्कपतनेभवेत् ॥ २५ ॥ ततएनंसमुद्विग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः ॥ तपोधनास्तेसहसाकाश्या
चकुरुनंदन ॥ २६ ॥ ततएनंपरिष्वज्यशनैराश्वासयंस्तदा ॥ पाणिभिर्जलशीतैश्चजयाशीर्भिश्चकौरव ॥ २७ ॥ ततःसविह्वलंवाक्यंरामउत्थायचाब्रवीत् ॥ ति
ष्ठभीष्महतोसीतिबाणंसंधायकार्मुके ॥ २८ ॥ समुक्तोन्यपतत्तूर्णंसव्येपार्श्वेमहाहवे ॥ येनाहंभृशमुद्विग्नोव्याघूर्णितइवद्रुमः ॥ २९ ॥ हत्वाहयांस्ततोरामःशीघ्रा
स्त्रेणमहाहवे ॥ अवाकिरन्मांविस्रब्धोबाणैस्तैर्लोमवाहिभिः ॥ ३० ॥ ततोहमपिशीघ्रास्त्रंसमरप्रतिवारणं ॥ अवासृजंमहाबाहोतेंतराधिष्ठिताःशराः ॥ ३१ ॥ रा
मस्यममचैवाशुव्योमावृत्यसमंततः ॥ नस्मसूर्यःप्रतपतिशरजालसमावृतः ॥ ३२ ॥ मातरिश्वाततस्तस्मिन्मेघरुद्धइवाभवत् ॥ ततोवायोःप्रकंपाच्चसूर्यस्य
चगभस्तिभिः ॥ ३३ ॥ अभिघातप्रभावाच्चपावकःसमजायत ॥ तेशराःस्वसमुत्थेनप्रदीप्ताश्चित्रभानुना ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥७॥ ॥७॥ समागतस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

भूमौसर्वेतदाराजन्भस्मभूताःप्रपेदिरे॥ तदाशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ ३५ ॥ अयुतान्यथखर्वाणिनिखर्वाणिचकौरव॥रामःशराणांसंक्रुद्धोमयि
तूर्णन्यपातयत् ॥ ३६ ॥ ततोहंतानपिरणेशरैराशीविषोपमैः ॥ संछिद्यभूमौनृपतेपातयेयंनगानिव ॥ ३७॥ एवंतदभवद्युद्धंतदाभरतसत्तम॥ संध्याकालेव्य
तीतेतुव्यपायात्सचमेगुरुः ॥ ३८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥७॥
भीष्मउवाच समागतस्यरामेणपुनरेवातिदारुणं॥ अन्येद्युस्तुमुलंयुद्धंतदाभरतसत्तम॥१॥ततोदिव्यास्त्रविच्छूरोदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः॥ अयोजयत्सध
र्मात्मादिवसेदिवसेविभुः॥ २॥तान्यहंतत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणिभारत॥ व्यधमंतुमुलेयुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान्॥३॥अस्त्रैरस्त्रेषुबहुधाहतेष्वेवचभारत॥ अ
क्रुध्यतमहातेजास्त्यक्तप्राणःससंयुगे॥ ४ ॥ ततःशक्तिंप्राहिणोद्घोररूपामस्त्रैरुद्धेजामदग्न्योमहात्मा ॥ कालोत्सृष्टांप्रज्वलितामिवोल्कांसंदीप्ताग्रांतेजसाव्या
प्यलोकं॥ ५॥ ततोहंतामिषुभिर्दीप्यमानांसमायांतीमंतकालार्कदीप्तां॥ छित्वात्रिधापातयामासभूमौततोववौपवनःपुण्यगंधिः॥ ६ ॥ तस्यांछिन्नायांक्रो
धदीप्तोथरामःशक्तीर्घोराःप्राहिणोद्द्वादशान्याः ॥ तासांरूपंभारतनोतशक्यंतेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैववक्तुं॥ ७॥ किंत्वेवाहंविह्वलःसंप्रदृश्यदिग्भ्यःसर्वास्ताम
होल्काइवाग्नेः॥ नानारूपास्तेजसोग्रेणदीप्तायथादित्याद्द्वादशलोकसंक्षये॥ ८ ॥ ततोजालंबाणमयंविवृत्तंसंदृश्यभित्वाशरजालेनराजन्॥ द्वादशेषून्प्राहिण
वंरणेहंततःशक्तीरप्यधमंघोररूपाः॥ ९ ॥ततोराजन्जामदग्न्योमहात्माशक्तीर्घोराव्याक्षिपद्धेमदंडाः॥ विचित्रिताःकांचनपट्टनद्धायथामहोल्काज्वलितास्त
थाताः॥ १० ॥ताश्चाप्युग्राश्चर्मणावारयित्वाखड्गेनाजौपातयित्वानरेंद्र ॥ बाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्यसंख्येदिव्यानश्वानभ्यवर्षंससूतान्॥ ११ ॥ निर्मुक्तानांप
न्नगानांसरूपादृष्ट्वाशक्तीर्हेमचित्रानिकृत्ताः॥ प्रादुश्चक्रेदिव्यमस्त्रंमहात्माक्रोधाविष्टोहैहयेशप्रमाथी॥ १ २ ॥ ततःश्रेण्यःशलभानामिवोग्राःसमापेतुर्विशि
खानांप्रदीप्ताः॥ समाचिनोच्चापिभृशंशरीरंहयान्सूतंसरथंचैवमत्यं॥१३॥ रथःशरैर्मेनिचितःसर्वतोभूत्तथावाहाःसारथिश्चैवराजन्॥ युगंरथेषांचतथैवचक्रे
तथैवाक्षःशरकृत्तोथभग्नः॥ १४॥ततस्तस्मिन्बाणवर्षेव्यतीतेशरौघेणप्रत्यवर्षंगुरुंतं॥ सविक्षतोमार्गणैर्ब्रह्मराशिर्देहादसक्तंमुमुचेभूरिरक्तं॥ १५ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निकृत्ताःछिन्नाः हैहयेशप्रमाथीकार्तवीर्यस्यहंता ॥ १२ ॥ १३ ॥ शरकृत्तःबाणैश्छिन्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्तंमहीध्रंअस्ताचलं ॥ १६॥ इतिउद्योगप०नै० भारतभा०एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१॥ ॥७॥ ततइति ॥ १॥ अभ्रांतेमेघमंडलसमीपे ॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ द्विजान्

यथारामोबाणजालाभितप्तस्तथैवाहंसुभृशंगाढविद्धः ॥ ततोयुद्धंव्यरमच्चापराह्णेभानावस्तंप्रतियातेमहीध्रं ॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपा
ख्यानपर्वणिएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततःप्रभातेराजेंद्रसूर्येविमलतांगते॥ भार्गवस्यमयासार्धंपुनर्युद्धमवर्तत
॥ १ ॥ ततोभ्रांतेरथेतिष्ठन्रामःप्रहरतांवरः ॥ ववर्षशरजालानिमयिमेघइवाचले ॥ २॥ ततःसूतोममसुहृच्छरवर्षेणताडितः॥ अपयातोरथोपस्थान्मनोमम
विषादयन् ॥ ३ ॥ ततःसूतोममात्यर्थंकश्मलंप्राविशन्महत् ॥ पृथिव्यांचशराघातान्निपपातमुमोहच ॥ ४ ॥ ततःसूतोजहात्प्राणान्रामबाणप्रपीडितः ॥ मुहूर्ता
दिवराजेंद्रमांचभीराविशत्तदा ॥ ५॥ ततःसूतेहतेतस्मिन्क्षिपतस्तस्यमेशरान् ॥ प्रमत्तमनसोरामःप्राहिणोन्मृत्युसंमितं ॥ ६ ॥ ततःसूतव्यसनिनंविप्लुतंमांस
भार्गवः ॥ शरेणाभ्यहनद्गाढंविकृष्यबलवद्धनुः ॥ ७ ॥ समेभुजांतरेराजन्निपत्यरुधिराशनः ॥ मयैवसहराजेंद्रजगामवसुधातलं ॥ ८ ॥ मत्वातुनिहतंरामस्त
तोमांभरतर्षभ ॥ मेघवद्विननादोच्चैर्जहृषेचपुनःपुनः ॥ ९ ॥ तथातुपतितेराजन्मयिरामोमुदायुतः ॥ उदक्रोशन्महानादंसहतैरनुयायिभिः ॥ १० ॥ ममतत्राभ
वन्येतुकुरवःपार्श्वतःस्थिताः ॥ आगताअपियुद्धंतज्जनास्तत्रदिदृक्षवः ॥ आर्तिंपरमिकांजग्मुस्तेतदापतितेमयि ॥ ११ ॥ ततोपश्यंपतितोराजसिंहद्विजानष्टौ
सूर्यहुताशनाभान् ॥ तेमांसमंतात्परिवार्यतस्थुःस्वबाहुभिःपरिधार्याजिमध्ये ॥ १२ ॥ रक्ष्यमाणश्चतैर्विप्रैर्नाहंभूमिमुपास्पृशं ॥ अंतरिक्षेधृतोह्यस्मितैर्विप्रै
र्बांधवैरिव ॥ १३ ॥ श्वसन्निवांतरिक्षेचजलबिंदुभिरुक्षितः ॥ ततस्तेब्राह्मणाराजन्नब्रुवन्परिगृह्यमां ॥ १४ ॥ माभैरितिसमंसर्वेस्वस्तितेस्त्वितिचासकृत् ॥ तत
स्तेषामहंवाग्भिस्तर्पितःसहसोत्थितः ॥ मातरंसरितांश्रेष्ठामपश्यंरथमास्थितां ॥ १५ ॥ हयाश्चमेसंगृहीतास्तयासन्महानद्यासंयतिकौरवेंद्र ॥ पादौजनन्याःप्र
तिगृह्यचाहंतथापितॄणांरथमभ्यरोहं ॥ १६ ॥ ररक्षसामांसरथंहयांश्चोपस्कराणिच ॥ तामहंप्रांजलिर्भूत्वापुनरेवव्यसर्जयं ॥ १७॥ ततोहंस्वयमुद्यम्यहयांस्ता
न्वातरंहसः ॥ अयुध्यंजामदग्न्येननिवृत्तेहनिभारत ॥ १८ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठवेगवंतंमहाबलं ॥ अमुंचंसमरेबाणंरामायहृदयच्छिदं ॥ १९ ॥ ततोजगामवसुधां
ममबाणप्रपीडितः ॥ जानुभ्यांधनुरुत्सृज्यरामोमोहवशंगतः ॥ २० ॥ ततस्तस्मिन्निपतितेरामेभूरिसहस्रदे ॥ आवव्रुर्जलदाव्योमक्षरंतोरुधिरंबहु ॥ २१ ॥

ब्राह्मणरूपधरान्वसून् ॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ भूरिसहस्रदेस्वर्णसहस्राणांदातरि भूरिर्नावासुदेवेचहरेचपरमेष्ठिनि नपुंसकंसुवर्णेचप्राज्येस्याद्वाच्यलिंगकइतिमेदिनी ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सकंपनाःसविद्युतः ॥ २२ ॥ बलाःबलाकाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विव्हलःव्याकुलः क्रोधावेशादेवरद्धिगतः ॥ २६ ॥ बलसंनिभंगंधकरसवत् बलंगंधरसेरूपेइतिमेदिनी मयिमन्निमित्तं आददानंश रमितिशेषः शरंमय्याददानमितिपाठांतरं ॥ २७ ॥ मेमयि अहरत्संहृतवान् मुनीनांवाक्यादित्यर्थः ॥ २८ ॥ मंत्रमयाःमरीचयोमंडलंचयस्यसतथा तथाचश्रुतिः सैषात्रय्येवविद्यातपतीति प्रत्यवहारयावः

उल्काश्चशतशःपेतुःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ अर्कंचसहसादीप्तंस्वर्भानुरभिसंवृणोत् ॥ २२ ॥ ववुश्चवाताःपरुषाश्चलिताचवसुंधरा ॥ गृध्राबलाश्चकंकाश्चपरिपेतुर्मुदायुताः ॥ २३ ॥ दीप्तायांदिशिगोमायुर्दारुणंमुहुरुन्नदत् ॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्भृशनिःस्वनाः ॥ २४ ॥ एतदौत्पातिकंसर्वंघोरमासीद्भयंकरं ॥ विसंज्ञकल्पेधरणींगतेरामेमहात्मनि ॥ २५ ॥ ततोवैसहसोत्थायरामोमामभ्यवर्तत ॥ पुनर्युद्धायकौरव्यविह्वलःक्रोधमूर्छितः ॥ २६ ॥ आददानोमहाबाहुःकार्मुकंबलसन्निभं ॥ ततोमय्याददानंतंराममेवन्यवारयन् ॥ २७ ॥ महर्षयःकृपायुक्ताःक्रोधाविष्टोथभार्गवः ॥ समेऽहरदमेयात्माशरंकालानलोपमं ॥ २८ ॥ ततोरविर्मंत्रमरीचिमंडलोजगामास्तंपांसुपुंजावगूढः ॥ निशाव्यगाहत्सुखशीतमारुताततोयुद्धंप्रत्यवहारयावः ॥ २९ ॥ एवंराजन्नवहारोबभूवततःपुनर्विमलेभूत्सुघोरं ॥ कल्यंकल्यंविंशतिंवैदिनानितथैवचान्यानिदिनानित्रीणि ॥ ३० ॥ इतिश्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ ७ ॥ भीष्मउवाच ततोहंनिशिराजेंद्रप्रणम्यशिरसातदा ॥ ब्राह्मणानांपितॄणांचदेवतानांचसर्वशः ॥ १ ॥ नक्तंचराणांभूतानांराजन्यानांविशांपते ॥ शयनंप्राप्यरहितेमनसासमचिंतयं ॥ २ ॥ जामदग्न्येनमेयुद्धमिदंपरमदारुणं ॥ अहानिचबहून्यद्यवर्ततेसुमहात्ययं ॥ ३ ॥ नचरामंमहावीर्यंशक्नोमिरणमूर्धनि ॥ विजेतुंसमरेविप्रंजामदग्न्यंमहाबलं ॥ ४ ॥ यदिशक्योमयाजेतुंजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ दैवतानिप्रसन्नानिदर्शयंतुनिशांमम ॥ ५ ॥ ततोनिशिचराजेंद्रप्रसुप्तःशरविक्षतः ॥ दक्षिणेनेहपार्श्वेनप्रभातसमयेतदा ॥ ६ ॥ ततोहंविप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मिपतितोरथात् ॥ उत्थापितोधृतश्चैवमाभैरितिचसांत्वितः ॥ ॥ ७ ॥ तएवमांमहाराजस्वप्नेदर्शनमेत्यवै ॥ परिवार्याब्रुवन्वाक्यंतन्निबोधकुरूद्वह ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठमाभैर्गांगेयनभयंतेस्तिकिंचन ॥ रक्षामहेत्वांकौरव्यस्वशरीरं ॥१७१॥ हिनोभवान् ॥ ९ ॥ नत्वांरामोरणेजेताजामदग्न्यःकथंचन ॥ त्वमेवसमरेरामंविजेताभरतर्षभ ॥ १० ॥

समामंकृतवंतौ आवामितिशेषः ॥ २९ ॥ विमलेदिवसेवितमसीत्यर्थः कल्यंकल्यंप्रातःप्रातः ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोहमिति ॥ १ ॥ रहितेएकांते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ निशांनिशि दर्शयंतुआत्मानंप्रकाशयंतु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रत्यभिज्ञापरिचयस्तंप्राप्स्यसे पूर्वस्मिन्वसुभावे ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥७॥ ततइति ॥१॥२॥

इदमस्त्रंसुदयितंप्रत्यभिज्ञास्यतेभवान्॥ विदितंहितवाप्येतत्पूर्वस्मिन्देहधारणे ॥ ११ ॥ प्राजापत्यंविश्वकृतंप्रस्वापंनामभारत॥ नहीदंवेदरामोपिपृथिव्यांवापु
मान्कचित् ॥ १२॥ तत्स्मरस्वमहाबाहोभृशंसंयोजयस्वच ॥ उपस्थास्यतिराजेंद्रस्वयमेवतवानघ ॥ १३ ॥ येनसर्वान्महावीर्यान्प्रशासिष्यसिकौरव ॥ नचरा
मःक्षयंगंतातेनास्त्रेणनराधिप ॥ १४॥ एनसानतुसंयोगंप्राप्स्यसेजातुमानद ॥ स्वप्स्यतेजामदग्न्योसौत्वद्बाणबलपीडितः ॥ १५ ॥ ततोजित्वात्वमेवैनंपुनरुत्था
पयिष्यसि ॥ अस्त्रेणदयितेनाजौभीष्मसंबोधनेनवै ॥ १६ ॥ एवंकुरुष्वकौरव्यप्रभातेरथमास्थितः ॥ प्रसुप्तंवामृतंवेतितुल्यंमन्यामहेवयं ॥ १७॥ नचरामेण
मर्तव्यंकदाचिदपिपार्थिव ॥ ततःसमुत्पन्नमिदंप्रस्वापंयुज्यतामिति ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वांतर्हिताराजन्सर्वएवद्विजोत्तमाः ॥ अष्टौसदृशरूपास्तेसर्वेभासुरमूर्तयः ॥
॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मप्रस्वापनास्त्रलाभेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥७॥ भीष्मउवाच
ततोरात्र्यौव्यतीतायांप्रतिबुद्धोस्मिभारत ॥ ततःसंचिंत्यवैस्वप्नमवापंहर्षमुत्तमं ॥ १ ॥ ततःसमभवद्युद्धंममतस्यचभारत ॥ तुमुलंसर्वभूतानांलोमहर्षणमद्भुतं
॥ २ ॥ ततोबाणमयंवर्षंववर्षमयिभार्गवः ॥ न्यवारयमहंतच्चशरजालेनभारत ॥ ३ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःपुनरेवमहातपाः ॥ ह्यस्तनेनचकोपेनशक्तिंवैप्राहिणो
न्मयि ॥ ४ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शांयमदंडसमप्रभां ॥ ज्वलंतीमग्निवत्संख्येलेलिहानांसमंततः ॥५॥ ततोभरतशार्दूलधिष्ण्यमाकाशगंयथा ॥ सामामभ्यवधी
त्तूर्णंजत्रुदेशेकुरूद्वह ॥ ६ ॥ अथास्रमस्रवद्घोरंगिरेर्गैरिकधातुवत् ॥ रामेणसुमहाबाहोक्षतस्यक्षतजेक्षण ॥ ७॥ ततोहंजामदग्न्यायभृशंक्रोधसमन्वितः ॥ चिक्षे
पम्मृत्युसंकाशंबाणंसर्पविषोपमं ॥ ८ ॥ सतेनाभिहतोवीरोललाटेद्विजसत्तमः ॥ अशोभतमहाराजसशृंगइवपर्वतः ॥ ९ ॥ ससंरब्धःसमावृत्यशरंकालांतकोप
मं ॥ संदधेबलवत्कृष्यघोरंशत्रुनिबर्हणं ॥ १० ॥ सवक्षसिपपातोग्रःशरोव्यालइवश्वसन् ॥ महींराजंस्ततश्चाहमगमंरुधिराविलः ॥ ११ ॥ संप्राप्यतुपुनःसंज्ञां
जामदग्न्यायधीमते ॥ प्राहिण्वंविमलांशक्तिंज्वलंतीमशनीमिव ॥ १२ ॥ सातस्यद्विजमुख्यस्यनिपपातभुजांतरे ॥ विह्वलश्चाभवद्राजन्वेपथुश्चैनमाविशत्॥
॥ १३ ॥ ततएनंपरिष्वज्यसखाविप्रोमहातपाः ॥ अकृतव्रणःशुभैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा ॥ १४ ॥

३॥४॥ ५॥ धिष्ण्यंनक्षत्रं धिष्ण्यंस्थानाग्निसद्मसु शक्तौवृक्षेचेतिमेदिनी जत्रुदेशेकंठकक्षयोरंतराले ॥ ६ ॥ अस्रंशोणितं पाठांतरेऽसृगपतदेव ॥७॥८॥९॥ कृष्यआकृष्य ॥ १०॥ ११॥१२॥१३॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५ ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥७॥ ततइति दिविदेवानामितिशेषः ॥ १ ॥

समाश्वस्तस्ततोरामः क्रोधामर्षसमन्वितः ॥ प्रादुश्चक्रेतदाब्राह्मंपरमास्त्रंमहाव्रतः ॥ १५॥ ततस्तत्प्रतिघातार्थंब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमं ॥ मयाप्रयुक्तंजज्वालयुगांत
मिवदर्शयत् ॥ १६ ॥ तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदंतरावैसमागमः ॥ असंप्राप्यैवरामंचमांचभारतसत्तम ॥ १७॥ ततोव्योम्निप्रादुरभूत्तेजएवहिकेवलं ॥ भूतानिचैव
सर्वाणिजग्मुरार्तिंविशांपते ॥ १८॥ ऋषयश्चसगंधर्वादेवताश्चैवभारत ॥ संतापंपरमंजग्मुरस्त्रतेजोभिपीडिताः ॥ १९ ॥ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥
संतप्तानिचभूतानिविषादंजग्मुरुत्तमं ॥ २० ॥ प्रजज्वालनभोराजन्धूमायंतेदिशोदश ॥ नस्थातुमंतरिक्षेचशेकुराकाशगास्तदा ॥ २१ ॥ ततोहाहाकृतेलो
केसदेवासुरराक्षसे ॥ इदमंतरमित्येवंमोक्तुकामोस्मिभारत ॥ २२॥ प्रस्वापमस्त्रंत्वरितोवचनाद्ब्रह्मवादिनां ॥ विचित्रंचतदस्त्रंमेमनसिप्रत्यभात्तदा ॥ २३॥ इ
तिश्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिपरस्परब्रह्मास्त्रप्रयोगेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततोहलहलाशब्दोदिवि
राजन्महानभूत् ॥ प्रस्वापंभीष्ममास्राक्षीरितिकौरवनंदन ॥ १ ॥ अयुंजमेवचैवाहंतदस्त्रंभृगुनंदने ॥ प्रस्वापंमांप्रयुंजानंनारदोवाक्यमब्रवीत् ॥ २॥ एतेवियति
कौरव्यदिविदेवगणाःस्थिताः ॥ तेत्वांनिवारयंत्यद्यप्रस्वापंमाप्रयोजय ॥३ ॥ रामस्तपस्वीब्रह्मण्योब्राह्मणश्चगुरुश्चते ॥ तस्यावमानंकौरव्यमास्मकार्षीःकथं
चन ॥ ४ ॥ ततोपश्यंदिविष्ठान्वैतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ तेमांस्मयंतोराजेंद्रशनकैरिदमब्रुवन् ॥ ५ ॥ यथाहभरतश्रेष्ठनारदस्तत्तथाकुरु ॥ एतद्धिपरमंश्रेयोलोका
नांभरतर्षभ ॥ ६ ॥ ततश्चप्रतिसंहृत्यतदस्त्रंस्वापनंमहत् ॥ ब्रह्मास्त्रंदीपयांचक्रेतस्मिन्युधियथाविधि ॥ ७॥ ततोरामोहृषितोराजसिंहदृष्ट्वातदस्त्रंविनिवर्तितंवै ॥
जितोस्मिभीष्मेणसुमंदबुद्धिरित्येववाक्यंसहसाव्यमुंचत् ॥ ८ ॥ ततोपश्यत्पितरंजामदग्न्यःपितुस्तथापितरंचास्यमान्यं ॥ तेतत्रचैनंपरिवार्यतस्थुरूचुश्चैनंसां
त्वपूर्वंतदानीं ॥ ९॥ पितरऊचुः मास्मैवंसाहसंतातपुनःकार्षीःकथंचन ॥ भीष्मेणसंयुगंगंतुंक्षत्रियेणविशेषतः ॥ १० ॥ क्षत्रियस्यतुधर्मोयंयद्युद्धंभृगु
नंदन ॥ स्वाध्यायोव्रतचर्याथब्राह्मणानांपरंधनं ॥ ११ ॥ इदंनिमित्तेकस्मिंश्चिदस्माभिःप्रागुदाहृतं ॥ शस्त्रधारणमत्युग्रंतच्चाकार्यंकृतंत्वया ॥ १२ ॥ वत्सपर्या
प्तमेतावद्भीष्मेणसहसंयुगे ॥ विमर्दस्तेमहाबाहोव्यपयाहिरणादितः ॥ १३ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेतवकार्मुकधारणं ॥ विसर्जयैतद्दुर्धर्षतपस्तप्यस्वभार्गव ॥ १४ ॥

॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चक्रेकृतवानहं ॥ ७ ॥ हेभीष्मसुमंदबुद्धिरहंजितोस्मीतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

देवैर्निवारितइत्येतदेवाङ्कः निवर्तस्वेति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ शाम्यशांतोभव ॥ २९ ॥ ३० ॥ न्यासयांचक्रिरेत्याजितवंतः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

एषभीष्मःशांतनवोदेवैःसर्वैर्निवारितः ॥ निवर्तस्वरणादस्मादितिचैवप्रसादितः ॥ १५ ॥ रामेणसहमायोत्सीर्गुरुणेतिपुनःपुनः ॥ नहिरामोरणेजेतुंत्वयान्या
व्यःकुरूद्वह ॥ १६ ॥ मानंकुरुष्वगांगेयब्राह्मणस्यरणाजिरे ॥ वयंतुगुरवस्तुभ्यंतस्मात्त्वांवारयामहे ॥ १७ ॥ भीष्मोवसूनामन्यतमोदिष्ट्याजीवसिपुत्रक ॥ गां
गेयःशांतनोःपुत्रोवसुरेषमहायशाः ॥ १८ ॥ कथंशक्यस्त्वयाजेतुंनिवर्तस्वेहभार्गव ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठःपुरंदरसुतोबली ॥ १९ ॥ नरःप्रजापतिर्वीरःपूर्वदेवः
सनातनः ॥ सव्यसाचीतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ भीष्ममृत्युर्यथाकालंविहितोवैस्वयंभुवा ॥ २० ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःसपितृभिःपितॄन्रा
मोब्रवीदिदं ॥ नाहंयुधिनिवर्तेयमितिमेव्रतमाहितं ॥ २१ ॥ ननिवर्तितपूर्वश्चकदाचिद्रणमूर्धनि ॥ निवर्त्यतामापगेयःकामंयुद्धात्पितामहाः ॥ २२ ॥ नत्वहंवि
निवर्तिष्येयुद्धादस्मात्कथंचन ॥ ततस्तेमुनयोराजन्नृचीकप्रमुखास्तदा ॥ २३ ॥ नारदेनैवसहिताःसमागम्येदमब्रुवन् ॥ निवर्तस्वरणात्तातमानयस्वद्विजोत्त
मं ॥ २४ ॥ इत्यवोचमहंतांश्चक्षत्रधर्मव्यपेक्षया ॥ ममव्रतमिदंलोकेनाहंयुद्धात्कदाचन ॥ २५ ॥ विमुखोविनिवर्तेयंपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ नाहंलोभान्नकार्प
ण्यान्नभयान्नार्थकारणात् ॥ २६ ॥ त्यजेयंशाश्वतंधर्ममितिमेनिश्चितामतिः ॥ ततस्तेमुनयःसर्वेनारदप्रमुखान्नृप ॥ २७ ॥ भागीरथीचमेमातारणमध्यंप्रपे
दिरे ॥ तथैवात्तशरोधन्वीतथैवदृढनिश्चयः ॥ स्थिरोहमाहवेयोद्धुंततस्तेराममब्रुवन् ॥ २८ ॥ समेत्यसहिताभूयःसमरेभृगुनंदनं ॥ नावनीतंहिहृदयंविप्राणांशा
म्यभार्गव ॥ २९ ॥ रामरामनिवर्तस्वयुद्धादस्माद्द्विजोत्तम ॥ अवध्योवैत्वयाभीष्मस्त्वंचभीष्मस्यभार्गव ॥ ३० ॥ एवंब्रुवंतस्तेसर्वेप्रतिरुध्यरणाजिरं ॥ न्यासयां
चक्रिरेशस्त्रंपितरोभृगुनंदनं ॥ ३१ ॥ ततोहंपुनरेवाथतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ अद्राक्षंदीप्यमानान्वैग्रहानष्टाविवोदितान् ॥ ३२ ॥ तेमांसप्रणयंवाक्यमब्रुवन्समरे
स्थितं ॥ प्रैहिराममहाबाहोगुरुंलोकहितंकुरु ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वानिवर्तितंरामंसुहृद्वाक्येनतेनवै ॥ लोकानांचहितंकुर्वन्नहमप्याददेवचः ॥ ३४ ॥ ततोहंराममासाद्यववं
देभृशविक्षतः ॥ रामश्चाभ्युत्स्मयन्प्रेम्णामामुवाचमहातपाः ॥ ३५ ॥ त्वत्समोनास्तिलोकेस्मिन्क्षत्रियःपृथिवीचरः ॥ गम्यतांभीष्मयुद्धेस्मिंस्तोषितोहंभृशंत्व
या ॥ ३६ ॥ ममचैवसमक्षंतांकन्यामाहूयभार्गवः ॥ उक्तवान्दीनयावाचामध्येतेषांमहात्मनां ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणियुद्ध
निवृत्तौपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रत्यक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अस्याःकाशिराजकन्यायाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

रामउवाच प्रत्यक्षमेतल्लोकानांसर्वेषामेवभाविनि ॥ यथाशक्त्यामयायुद्धंकृतंवैपौरुषंपरं ॥ १ ॥ नचैवमपिशक्रोमिभीष्मंशस्त्रभृतांवरं ॥ विशेषयितुमत्यर्थमुत्तमास्त्राणिदर्शयन् ॥ २ ॥ एषामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलं ॥ यथेष्टंगम्यतांभद्रेकिमन्यद्वाकरोमिते ॥ ३ ॥ भीष्ममेवप्रपद्यस्वनतेन्याविद्यतेगतिः ॥ निर्जितोह्यस्मिभीष्मेणमहास्त्राणिप्रमुंचता ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वाततोरामोविनिःश्वस्यमहामनाः ॥ तूष्णीमासीत्ततःकन्याप्रोवाचभृगुनंदनं ॥ ५ ॥ भगवन्नेवमेवैतद्यथाहभगवांस्तथा ॥ अजेयोयुधिभीष्मोयमपिदेवैरुदारधीः ॥ ६ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंममकार्यंकृतंत्वया ॥ अनिवार्यंरणेवीर्यमस्त्राणिविविधानिच ॥ ७ ॥ नचैवशक्यतेयुद्धेविशेषयितुमंततः ॥ नचाहमेनंयास्यामिपुनर्भीष्मंकथंचन ॥ ८ ॥ गमिष्यामितुतत्राहंयत्रभीष्मंतपोधन ॥ समरेपातयिष्यामिस्वयमेवभृगूद्वह ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वाययौकन्यारोषव्याकुललोचना ॥ तापस्येधृतसंकल्पासामेचिंतयतीवधं ॥ १० ॥ ततोमहेंद्रंसहितैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः ॥ यथागतंतथासोगान्मामुपामंत्र्यभारत ॥ ११ ॥ ततोरथंसमारुह्यस्तूयमानोद्विजातिभिः ॥ प्रविश्यनगरंमात्रेसत्यवत्यैन्यवेदयं ॥ १२ ॥ यथावृत्तंमहाराजसाचमांप्रत्यनंदत ॥ पुरुषांश्चादिशंप्राज्ञान्कन्यावृत्तांतकर्मणि ॥ १३ ॥ दिवसेदिवसेह्यस्यागतिजल्पितचेष्टितं ॥ प्रत्याहरंश्चमेयुक्ताःस्थिताःप्रियहितेसदा ॥ १४ ॥ यदैवहिवनंप्रायात्साकन्यातपसेधृता ॥ तदैवव्यथितोदीनोगतचेताइवाभवं ॥ १५ ॥ नहिमांक्षत्रियःकश्चिद्वीर्येणव्यजयद्युधि ॥ ऋतेब्रह्मविदस्ताततपसासंशितव्रतात् ॥ १६ अपिचैतन्मयाराजन्नारदेपिनिवेदितं ॥ व्यासेचैवतथाकार्यंतौचोभौमामवोचतां ॥ १७ ॥ नविषादस्त्वयाकार्योभीष्मकाशिसुतांप्रति ॥ दैवंपुरुषकारेणकोनिवर्तितुमुत्सहेत् ॥ १८ ॥ साकन्यातुमहाराजप्रविश्याश्रममंडलं ॥ यमुनातीरमाश्रित्यतपस्तेपेतिमानुषं ॥ १९ ॥ निराहाराकृशारुक्षाजटिलामलपंकिनी ॥ षण्मासान्वायुभक्षाचस्थाणुभूतातपोधना ॥ २० ॥ यमुनाजलमाश्रित्यसंवत्सरमथापरं ॥ उदवासंनिराहारापारयामासभाविनी ॥ २१ ॥ शीर्णपर्णेनचैकेनपारयामाससापरं ॥ संवत्सरंतीव्रकोपापादांगुष्ठाग्रधिष्ठिता ॥ २२ ॥ एवंद्वादशवर्षाणितापयामासरोदसी ॥ निवर्त्यमानापिचसाज्ञातिभिर्नैवशक्यते ॥ २३ ॥ ततोगमद्वत्सभूमिंसिद्धचारणसेवितां ॥ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनां ॥ २४ ॥ तत्रपुण्येषुतीर्थेषुसाप्लुतांगीदिवानिशं ॥ व्यचरत्काशिकन्यासायथाकामविचारिणी ॥ २५ ॥ नंदाश्रमेमहाराजतथोलूकाश्रमेशुभे ॥ च्यवनस्याश्रमेचैवब्रह्मणःस्थानएवच ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रयागेदेवयजनेदेवारण्येषुचैवह ॥ भोगवत्यांमहाराजकौशिकस्याश्रमेतथा ॥ २७॥ मांडव्यस्याश्रमेराजन्दिलीपस्याश्रमेतथा ॥ रामन्हदेचकौरव्यपैलग गंस्यचाश्रमे ॥ २८ ॥ एतेषुतीर्थेषुतदाकाशिकन्याविशांपते ॥ आप्लावयतगात्राणिव्रतमास्थायदुष्करं ॥ २९ ॥ तामब्रवीच्चकौरव्यममाताजलेस्थिता ॥ कि मर्थंक्लिश्यसेभद्रेतथ्यमेववदस्वमे ॥ ३० ॥ सैनामथाब्रवीद्राजन्कृतांजलिरनिंदिता ॥ भीष्मेणसमरेरामोनिर्जितश्चारुलोचने ॥ ३१ ॥ कोन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमु द्यतेषुंमहीपतिः ॥ साहंभीष्मविनाशायतपस्तप्स्येसुदारुणं ॥ ३२ ॥ विचरामिमहींदेवियथाहन्यामहंनृपं ॥ एतद्व्रतफलंदेविपरमस्मिन्यथाहिमे ॥ ३३ ॥ ततोब्र वीत्सागरगाजिह्मंचरसिभाविनि ॥ नैषकामोनवद्यांगिशक्यःप्राप्तुंत्वयाऽबले ॥ ३४॥ यदिभीष्मविनाशायकाश्ये चरसिवैव्रतं ॥ व्रतस्थाचशरीरंत्वंयदिनामवि मोक्ष्यसि ॥ ३५ ॥ नदीभविष्यसिशुभेकुटिलावार्षिकोदका ॥ दुस्तीर्थानतुविज्ञेयावार्षिकीनाष्टमासिकी ॥ ३६ ॥ भोमग्राहवतीघोरासर्वभूतभयंकरी ॥ एवमु क्त्वाततोराजन्काशिकन्यांन्यवर्तत ॥ ३७॥ मातामममहाभागास्मयमानेवभाविनी ॥ कदाचिदष्टमेमासिकदाचिद्दशमेतथा ॥ नप्राश्नीतोदकमपिपुनःसाव रवर्णिनी ॥ ३८ ॥ सावत्सभूमिंकौरव्यतीर्थलोभात्ततस्ततः ॥ पतितापरिधावंतीपुनःकाशिपतेःसुता ॥ ३९ ॥ सानदीवत्सभूम्यांतुप्रथितांबेतिभारत ॥ वार्षिकी ग्राहबहुलादुस्तीर्थाकुटिलातथा ॥ ४० ॥ साकन्यातपसातेनदेहार्धेनव्यजायत ॥ नदीचराजन्वत्सेषुकन्याचैवाभवत्तदा ॥ ४१ ॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिअं बोपाख्यानपर्वणिअंबातपस्यायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच ततस्तेतापसाःसर्वेतपसेधृतनिश्चयां ॥ दृष्ट्वान्यवर्त यंस्तातकिंकार्यमितिचाब्रुवन् ॥ १ ॥ तानुवाचततःकन्यातपोवृद्धानृषींस्तदा ॥ निराकृतास्मिभीष्मेणभ्रंशितापतिधर्मतः ॥ २ ॥ वधार्थंतस्यदीक्षामेनलोका र्थंतपोधनाः ॥ निहत्यभीष्मंगच्छेयंशांतिमित्येवनिश्चयः ॥ ३ ॥ यत्कृतेदुःखवसतिमिमांप्राप्तास्मिशाश्वतीं ॥ पतिलोकाद्विहीनाचनैवस्त्रीनपुमानिह ॥ ४ ॥ ना हत्वायुधिगांगेयंनिवर्तिष्येतपोधनाः ॥ एषमेहृदिसंकल्पोयदिदंकथितंमया ॥ ५ ॥ स्त्रीभावेपरिनिर्विण्णापुंस्त्वार्थेकृतनिश्चया ॥ भीष्मेप्रतिचिकीर्षामिनास्मिवा र्यंतिवैपुनः ॥ ६ ॥ तांदेवोदर्शयामासशूलपाणिरुमापतिः ॥ मध्येतेषांमहर्षीणांस्वेनरूपेणतापसीं ॥ ७ ॥ छंद्यमानावरेणाथसावव्रेमत्पराजयं ॥ हनिष्यसीतितां देवःप्रत्युवाचमनस्विनीं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ शांतंशौर्यधर्मरहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यमुनामभितः यमुनाद्वीपेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीत्यधिकश

ततःसापुनरेवाथकन्यारुद्रमुवाचह॥ उपपद्येत्कथंदेवस्त्रियायुधिजयोमम ॥ ९ ॥ स्त्रीभावेनचमेगाढंमनःशांतमुमापते ॥ प्रतिश्रुतश्चभूतेशत्वयाभीष्मपराजयः॥ १० ॥ यथाससत्योभवतितथाकुरुवृषध्वज॥ यथाहन्यांसमागम्यभीष्मंशांतनवंयुधि ॥ ११ ॥ तामुवाचमहादेवःकन्यांकिलवृषध्वजः॥ नमेवागनृतंप्राहसत्यंभद्रेभविष्यति॥ १२ ॥ हनिष्यसिरणेभीष्मंपुरुषत्वंचलप्स्यसे॥ स्मरिष्यसिचतत्सर्वंदेहमन्यंगतासती॥ १३ ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभविष्यसिमहारथः॥ शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधीचभविष्यसिसुसंमतः॥ १४॥ यथोक्तमेवकल्याणिसर्वमेतद्भविष्यति॥ भविष्यसिपुमान्पश्चात्कस्माच्चित्कालपर्ययात्॥ १५॥ एवमुक्त्वामहादेवःकपर्दीवृषभध्वजः॥ पश्यतामेवविप्राणांतत्रैवांतरधीयत॥ १६॥ ततःसापश्यतांतेषांमहर्षीणामनिंदिता ॥ समाहृत्यवनात्तस्मात्काष्ठानिवरवर्णिनी ॥ १७॥ चितांकृत्वासुमहतींप्रदायचहुताशनं॥ प्रदीप्तेऽग्नौमहाराजरोषदीप्तेनचेतसा॥ १८॥ उक्त्वाभीष्मवधायेतिप्रविवेशहुताशनं ॥ ज्येष्ठाकाशिसुताराजन्यमुनामभितोनदीं॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबाहुताशनप्रवेशेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥छ॥

दुर्योधनउवाच कथंशिखंडीगांगेयकन्याभूत्वापुरातदा॥पुरुषोभूद्युधिश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह॥१॥ भीष्मउवाच भार्यातुतस्यराजेंद्रद्रुपदस्यमहीपतेः॥ महिषीदयितात्यासीदपुत्राचविशांपते ॥ २॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदोवैमहीपतिः॥ अपत्यार्थंमहाराजतोषयामासशंकरं ॥ ३॥ अस्मद्वधार्थंनिश्चित्यतपोघोरंसमास्थितः॥ कृतेकन्यांमहादेवपुत्रोमेस्यादितिब्रुवन्॥ ४॥ भगवन्पुत्रमिच्छामिभीष्मंप्रतिचिकीर्षया॥इत्युक्तोदेवदेवेनस्त्रीपुमांस्तेभविष्यति॥ ५॥ निवर्तस्वमहीपालनैतज्जात्वन्यथाभवेत्॥ सतुगत्वाचनगरंभार्यामिदमुवाचह॥ ६॥ कृतोयत्नोमहादेवस्तपसाराधितोमया॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीइतिचोक्तोस्मिशंभुना॥ ७॥ पुनःपुनर्याच्यमानोदिष्टमित्यब्रवीच्छिवः॥ नतदन्यच्चभविताभवितव्यंहितत्तथा ॥ ८॥ ततःसानियताभूत्वाऋतुकालेमनस्विनी॥ पत्नीद्रुपदराजस्यद्रुपदंप्रविवेशह॥ ९॥ लेभेगर्भंयथाकालंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ पार्षतस्यमहीपालयथामांनारदोब्रवीत्॥ १०॥

ततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥छ॥ कथंशिखंडीति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ स्त्रीपुमान्पूर्वंस्त्रीसैवपश्चात्पुमान् पूर्वकालेकसर्वेतिसमासः॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ द्रुपदंप्रविवेशहतेनसहमिथुनीभावंजगाम॥ ९॥ विधिदृष्टेनशास्त्रदृष्टेनकर्मणागर्भाधानाख्येन पार्षतस्यगर्भंदधारइतिउत्तरेणसंबंधः॥ १०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ अभिप्रायकृतानुवासनानिर्मितान्दोहदानीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्राजायतप्रसूतवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० अष्टाशीत्यधि

ततोदधारसादेवीगर्भंराजीवलोचना ॥ तांसराजाप्रियांभार्यांद्रुपदःकुरुनंदन ॥ ११ ॥ पुत्रस्नेहान्महाबाहुःसुखंपर्यचरत्तदा ॥ सर्वानभिप्रायकृतान्भार्यालभ
तकौरव ॥ १२ ॥ अपुत्रस्यसतोराज्ञोद्रुपदस्यमहीपतेः ॥ यथाकालंतुसादेवीमहिषीद्रुपदस्यह ॥ १३ ॥ कन्यांप्रवररूपांतुप्राजायतनराधिप ॥ अपुत्रस्यतुराज्ञः
साद्रुपदस्यमनस्विनी ॥ १४ ॥ ख्यापयामासराजेंद्रपुत्रोह्येषममेतिवै ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रच्छन्नायानराधिप ॥ १५ ॥ पुत्रवत्पुत्रकार्याणिसर्वाणिसमकारय
त् ॥ रक्षणंचैवमंत्रस्यमहिषीद्रुपदस्यसा ॥ १६ ॥ चकारसर्वयत्नेनब्रुवाणापुत्रइत्युत ॥ नचतांवेदनगरेकश्चिदन्यत्रपार्षतात् ॥ १७ ॥ श्रद्दधानोहितद्वाक्यंदेव
स्याच्युततेजसः ॥ छादयामासतांकन्यांपुमानितिचसोब्रवीत् ॥ १८ ॥ जातकर्माणिसर्वाणिकारयामासपार्थिवः ॥ पुंवद्विधानयुक्तानिशिखंडीतिचतांविदुः
॥ १९ ॥ अहमेकस्तुचारेणवचनान्नारदस्यच ॥ ज्ञातवान्देववाक्येनअंबायास्तपसातथा ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशिखंड्यु
त्पत्तौअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच चकारयत्नंद्रुपदःसुतायाःसर्वकर्मसु ॥ ततोलेख्यादिषुतथाशिल्पेषुच
परंतप ॥ १ ॥ इष्वस्त्रेचैवराजेंद्रद्रोणशिष्योबभूवह ॥ तस्यमातामहाराजराजानंवरवर्णिनी ॥ २ ॥ चोदयामासभार्यार्थंकन्यायाःपुत्रवत्तदा ॥ ततस्तांपार्षतोदृष्ट्वा
कन्यांसंप्राप्तयौवनां ॥ स्त्रियंमत्वाततश्चिंतांप्रपेदेसहभार्यया ॥ ३ ॥ द्रुपदउवाच कन्याममेयंसंप्राप्तायौवनंशोकवर्धिनी ॥ मयाप्रच्छादिताचेयंवचना
च्छूलपाणिनः ॥ ४ ॥ भार्योवाच नतन्मिथ्यामहाराजभविष्यतिकथंचन ॥ त्रैलोक्यकर्ताकस्माद्धिवृथावक्तुमिहार्हति ॥ ५ ॥ यदितेरोचतेराजन्वक्ष्या
मिशृणुमेवचः ॥ श्रुत्वेदानींप्रपद्येथाःस्वांमतिंपृषतात्मज ॥ ६ ॥ क्रियतामस्ययत्नेनविधिवद्दारसंग्रहः ॥ भवितातद्वचःसत्यमितिमेनिश्चितामतिः ॥ ७ ॥ तत
स्तौनिश्चयंकृत्वातस्मिन्कार्येथदंपती ॥ वरयांचक्रतुःकन्यांदशार्णाधिपतेःसुतां ॥ ८ ॥ ततोराजाद्रुपदोराजसिंहःसर्वान्राज्ञःकुलतःसन्निशाम्य ॥ दाशार्णकस्य
नृपतेस्तनूजांशिखंडिनेवरयामासदारान् ॥ ९ ॥ हिरण्यवर्मेतिनृपोयोसौदाशार्णकःस्मृतः ॥ सचप्रादान्महीपालःकन्यांतस्मैशिखंडिने ॥ १० ॥ सचराजाद
शार्णेषुमहानासीत्सुदुर्जयः ॥ हिरण्यवर्माद्दुर्धर्षोमहासेनोमहामनाः ॥ ११ ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ चकारेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शूलयुक्तःपाणिःशूलपाणिःसोस्यास्तीतिशूलपाणीतस्यशूलपाणिनः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ धात्रीणांपितृगृहादागतानांसखीनांच ॥ १४ ॥ ताएवधात्र्यःस्वाःप्रेष्यांदासीःप्रेषयामासुःदशार्णपतिमितिशेषः ॥ १५ ॥ विप्रलंभंवंचनां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सार्यनीत्वां

कृतेविवाहेतुतदासाकन्याराजसत्तम ॥ यौवनंसमनुप्राप्तासाचकन्याशिखंडिनी ॥ १२ ॥ कृतदारःशिखंडीचकांपिल्यंपुनरागमत् ॥ ततःसावेदतांकन्यांकं
 चित्कालंस्त्रियंकिल ॥ हिरण्यवर्मणःकन्याज्ञात्वातांतुशिखंडिनीं ॥ १३ ॥ धात्रीणांचसखीनांचव्रीडयानान्यवेदयत् ॥ कन्यांपंचालराजस्यसुतांतांवैशिखंडि
नीं ॥ १४ ॥ ततस्ताराजशार्दूलधात्र्योदाशार्णिकास्तदा ॥ जग्मुरार्तिपरांप्रेष्याःप्रेषयामासुरेवच ॥ १५ ॥ ततोदशार्णाधिपतेःप्रेष्याःसर्वान्यवेदयन् ॥ विप्रलं
भंयथावृत्तंसचचुक्रोधपार्थिवः ॥ १६ ॥ शिखंड्यपिमहाराजपुंवद्राजकुलेतदा ॥ विजहारमुदायुक्तःस्त्रीत्वंनैवातिरोचयन् ॥ १७ ॥ ततःकतिपयाहस्यतच्छ्रुत्वा
भरतर्षभ ॥ हिरण्यवर्माराजेंद्ररोषादार्तिंजगामह ॥ १८ ॥ ततोदाशार्णकोराजातीव्रकोपसमन्वितः ॥ दूतंप्रस्थापयामासद्रुपदस्यनिवेशनं ॥ १९ ॥ ततोद्रुपद
मासाद्यदूतःकांचनवर्मणः ॥ एकएकांतमुत्सार्यरहोवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ दाशार्णराजोराजंस्त्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥ अभिषंगात्प्रकुपितोविप्रलब्धस्त्वयान
घ ॥ २१ ॥ अवमन्यसेमांनृपतेनूनंदुर्मंत्रितंतव ॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेमोहाद्याचितवानसि ॥ २२ ॥ तस्याद्यविप्रलंभस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते ॥ एषत्वांसजना
मात्यमुद्धरामिस्थिरोभव ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहिरण्यवर्मदूतागमनेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ७ ॥
भीष्मउवाच एवमुक्तस्यदूतेनद्रुपदस्यतदानृप ॥ चोरस्येवगृहीतस्यनप्रावर्ततभारती ॥ १ ॥ सयत्नमकरोत्तीव्रंसंबंधिन्यनुमानने ॥ दूतैर्मधुरसंभाषैर्नैतद
स्तीतिसंदिशन् ॥ २ ॥ सराजाभूयएवाथज्ञात्वातत्त्वमथागमत् ॥ कन्येतिपांचालसुतांत्वरमाणोविनिर्ययौ ॥ ३ ॥ ततःसंप्रेषयामासमित्राणाममितौजसां ॥
दुहितुर्विप्रलंभंतंधात्रीणांवचनात्तदा ॥ ४ ॥ ततःसमुदयंकृत्वाबलानांराजसत्तमः ॥ अभियानेमतिंचक्रेद्रुपदंप्रतिभारत ॥ ५ ॥ ततःसंमंत्रयामासमंत्रिभिः
समहीपतिः ॥ हिरण्यवर्माराजेंद्रपांचाल्यंपार्थिवंप्रति ॥ ६ ॥ तत्रवैनिश्चितंतेषामभूद्राज्ञांमहात्मनां ॥ तथ्यंभवतिचेदेतत्कन्याराजन्शिखंडिनी ॥ ७ ॥ बध्वापं
चालराजानमानयिष्यामहेगृहं ॥ अन्यंराजानमाधायपंचालेषुनरेश्वरं ॥ ८ ॥ घातयिष्यामनृपतिंपांचालंसशिखंडिनं ॥ ९ ॥ तत्तदानृतमाज्ञायपुनर्दूतान्नराधि
पः ॥ प्रास्थापयत्पार्षतायनिहन्मीतिस्थिरोभव ॥ १० ॥

॥ २० ॥ अभिषंगात्पराभवात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ उद्धरामिउच्छेत्स्यामि ॥ २३ ॥ इतिउद्यो
गप० नै० भारतभा० ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ अगमत्ज्ञातवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ समुदयंसमुदायं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भायार्याअदंझ्यत्वंजानन्नृस्वस्य निर्दोषतांख्यापयितुंउभयकृतमप्यपराधंलोकमध्येभार्यायामेवासंजयितुंतामाह शिखंडिनीति यद्य प्यहंशिखंड्यर्थेत्वयाशिखंडिन्याचवंचितस्तथापित्वंमाभैः शिखंडिनि विषयेविधास्येयुवयोर्धारणंपोषणंचकरिष्येनतुहिंसिष्येइत्यर्थः यद्वा हेशिखंडिनित्वंमाभैःहेवरारोहेभार्येत्वंचमाभैरितिद्वयोरपिअभयं

भीष्मउवाच सहिप्रकृत्यावैभीतःकिल्बिषीचनराधिपः॥ भयंतीव्रमनुप्राप्तोद्रुपदःपृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ विसृज्यदूतान्दाशार्णेद्रुपदःशोकमूर्छितः॥ समेत्य भार्यांरहितेवाक्यमाहनराधिपः॥ १२ ॥ भयेनमहताविष्टोत्दद्दिशोकेनचाहतः ॥ पांचालराजोदयितांमातरंवैशिखंडिनः ॥ १३ ॥ अभियास्यतिमांकोपात्संबं धीसुमहाबलः॥ हिरण्यवर्मानृपतिःकर्षमाणोवरूथिनीं॥ १४॥ किमिदानींकरिष्यावोमूढौकन्यामिमांप्रति॥ शिखंडीकिलपुत्रस्तेकन्येतिपरिशंकितः॥ १५॥ इतिसंचिंत्ययत्नेनसमित्रःसबलानुगः॥ वंचितोस्मीतिमन्वानोमांकिलोद्धर्तुमिच्छति॥ १६॥ किमत्रतथ्यंसुश्रोणिमिथ्याकिंब्रूहिशोभने॥ श्रुत्वात्वत्तःशुभं वाक्यंसंविधास्याम्यहंतथा॥ १७॥ अहंहिसंशयंप्राप्तोबालाचेयंशिखंडिनी॥ त्वंचराज्ञिमहत्कृच्छ्रंसंप्राप्तावरवर्णिनि॥ १८॥ सात्वंसर्वविमोक्षायतत्त्वमाख्या हिपृच्छतः॥ तथाविदध्यांसुश्रोणिकृत्यमाशुशुचिस्मिते॥ १९॥ शिखंडिनिचमाभैस्त्वंविधास्येतत्रतत्त्वतः॥ कृपयाहंवरारोहेवंचितःपुत्रधर्मतः॥ २० ॥ मया दाशार्णकोराजावंचितःसमहीपतिः॥ तदाचक्ष्वमहाभागेविधास्येतत्रयद्धितं॥ २१ ॥ जानताहिनरेंद्रेणख्यापनार्थंपरस्यवै॥ प्रकाशंचोदितादेवीप्रत्युवाचम हीपतिं॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिद्रुपदप्रश्नेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच ततःशि खंडिनोमातायथातत्त्वंनराधिप॥ आचचक्षेमहाबाहोभर्त्रेकन्यांशिखंडिनीं ॥ १ ॥ अपुत्रयामयाराजन्सपत्नीनांभयादिदं॥ कन्याशिखंडिनीजातापुरुषोवै निवेदिता॥ २ ॥ त्वयाचैवनरश्रेष्ठतन्मेप्रीत्यानुमोदितं॥ पुत्रकर्मकृतंचैवकन्यायाःपार्थिवर्षभ॥ ३ ॥ भार्याचोढात्वयाराजन्दशार्णाधिपतेःसुता॥ मयाचप्र त्यभिहितंदेववाक्यार्थदर्शनात्॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीत्येवंचैतदुपेक्षितं॥ ४ ॥ एतच्छ्रुत्वाद्रुपदोयज्ञसेनःसर्वंतत्त्वंमंत्रविद्भ्योनिवेद्य॥ मंत्रंराजामंत्रयामास राजन्यथायुक्तंरक्षणेवैप्रजानां ॥ ५॥ संबंधकंचैवसमर्थ्यतस्मिन्दाशार्णकेवैनृपतौनरेंद्र ॥ स्वयंकृत्वाविप्रलंभंयथावन्मंत्रैकाग्रोनिश्चयंवैजगाम॥ ६॥

दत्वाजनमध्येपृच्छति ॥ २० ॥ मयेति विधास्येकरिष्ये ॥ २१ ॥ परस्यशत्रोर्लोकस्यच ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ७ ॥ ७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संबंधकंसमर्थ्ययुक्तमेवसांबधिकंमयाकृतंनप्रतारणाकृतेतिउपपाद्य ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ देवीराज्ञी ॥ १० ॥ साधुमताकल्याणवतापिदेवानांप्रतिपत्तिःपूजानित्यंकर्तव्येतिशेषः किमुदुःखार्णवंप्राप्यकर्तव्येति तस्मात्भवानुगुरूनूदेवाराधनार्थंब्राह्मणानूअर्चयतांपूजयतु ॥ ११ ॥

स्वभावगुप्तंनगरमापत्कालेतुभारत ॥ गोपयामासराजेंद्रसर्वतःसमलंकृतं ॥ ७॥ आर्तिंचपरमांराजाजगामसहभार्यया ॥ दशार्णपतिनासार्धंविरोधेभरतर्ष
भ ॥ ८ ॥ कथंसंबंधिनासार्धंनमेस्याद्विग्रहोमहान् ॥ इतिसंचिंत्यमनसादेवतामर्चयत्तदा ॥ ९ ॥ तंतुदृष्ट्वातदाराजन्देवीदेवपरंतदा ॥ अर्चांप्रयुंजानमथोभा
र्यावचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ देवानांप्रतिपत्तिश्चसत्यंसाधुमतासतां ॥ किमुदुःखार्णवंप्राप्यतस्मादर्चयतांगुरून् ॥ ११ ॥ दैवतानिचसर्वाणिपूज्यंतांभूरिदक्षिणं ॥
अग्नयश्चापिहूयंतांदाशार्णप्रतिषेधने ॥ १२ ॥ अयुद्धेननिवृत्तिंचमनसाचिंतयप्रभो ॥ देवतानांप्रसादेनसर्वमेतद्भविष्यति ॥ १३ ॥ मंत्रिभिर्मंत्रितंसार्धंत्वया
पृथुललोचन ॥ पुरस्यास्याविनाशाययच्चराजंस्तथाकुरु ॥ १४॥ दैवंहिमानुषोपेतंभृशंसिध्यतिपार्थिव ॥ परस्परविरोधाद्धिसिद्धिरस्तिनचैतयोः ॥ १५॥ तस्मा
द्विधायनगरेविधानंसचिवैःसह ॥ अर्चयस्वयथाकामंदैवतानिविशांपते ॥ १६ ॥ एवंसंभाषमाणौतुदृष्ट्वाशोकपरायणौ ॥ शिखंडिनीतदाकन्याव्रीडितेवतप
स्विनी ॥ १७॥ ततःसाचिंतयामासमत्कृतेदुःखितावुभौ ॥ इमावितिततश्चक्रेमतिंप्राणविनाशने ॥ १८ ॥ एवंसानिश्चयंकृत्वाभृशंशोकपरायणा ॥ निर्जगा
मगृहंत्यक्त्वागहनंनिर्जनंवनं ॥ १९ ॥ यक्षेणर्द्धिमताराजन्स्थूणाकर्णेनपालितं ॥ तद्भयादेवचजनोविसर्जयतितद्वनं ॥ २० ॥ तत्रचस्थूणभवनंसुधामृत्तिकले
पनं ॥ लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणं ॥ २१ ॥ तत्प्रविश्यशिखंडीसाद्रुपदस्यात्मजानृप ॥ अनश्नानाबहुतिथंशरीरमुदशोषयत् ॥ २२ ॥ दर्शयामास
तांयक्षःस्थूणोमार्दवसंयुतः ॥ किमर्थोयंतवारंभःकरिष्येब्रूहिमाचिरं ॥ २३ ॥ अशक्यमितिसायक्षंपुनःपुनरुवाचह ॥ करिष्यामीतिवैक्षिप्रंप्रत्युवाचाथगुह्य
कः ॥ २४ ॥ धनेश्वरस्यानुचरोवरदोस्मिनृपात्मजे ॥ अदेयमपिदास्यामिब्रूहियत्तेविवक्षितं ॥ २५ ॥ ततःशिखंडीतत्सर्वमखिलेनन्यवेदयत् ॥ तस्मैयक्षप्रधानाय
स्थूणाकर्णायभारत ॥ २६ ॥ शिखंड्युवाच अपुत्रोमेपितायक्षनचिरान्नाशमेष्यति ॥ अभियास्यतिसक्रोधोदशार्णाधिपतिर्हितं ॥ २७ ॥ महाबलोमहो
त्साहःसहेमकवचोनृपः ॥ तस्माद्रक्षस्वमांयक्षमातरंपितरंचमे ॥ २८ ॥ प्रतिज्ञातोहिभवतादुःखप्रतिशमोमम ॥ भवेयंपुरुषोयक्षत्वत्प्रसादादनिंदितः ॥ २९ ॥

भूरिदक्षिणंयथास्यात्तथा प्रतिषेधनेपरावृत्त्यर्थं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सुधामृत्तिकलेपनं सुधाचूर्णंसैवमृत्तिकातयालेपनंयस्य लाजोल्लापिकःलाजानिउ
शीराणिउल्लापयतिसूचयतीतिलाजोल्लापिकः उशीरपरिमलयुक्तधूमाढ्यमित्यर्थः उशीरेलाजमुद्दिष्टमितिविश्वः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ इतिउ०नै०भारतभा०एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ शिखंडीति चिंत्यचिंतयित्वा॥१॥२॥३॥विहंगमः आकाशगामी॥४॥५॥ ६ ॥ ७॥समयंशपथं संदेहेलिंगे

यावदेवसराजावैनोपयातिपुरंमम ॥ तावदेवमहायक्षप्रसादंकुरुगुह्यक ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिस्थूणाकर्णसमागमे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मउवाच शिखंडिवाक्यंश्रुत्वाथसयक्षोभरतर्षभ ॥ प्रोवाचमनसाचिंत्यदैवेनोपनिपीडितः ॥ १ ॥ भवितव्यंतथातद्धिममदुःखायकौरव॥ भद्रेकामंकरिष्यामिसमयंतुनिबोधमे॥ २॥ किंचित्कालांतरेदास्येपुंल्लिंगंस्वमिदंतव ॥ आगंतव्यंत्वयाकाले सत्यंचैववदस्वमे॥ ३॥ प्रभुःसंकल्पसिद्धोस्मिकामचारीविहंगमः ॥ मत्प्रसादात्पुरंचैवत्राहिबंधूंश्चकेवलं ॥ ४ ॥ स्त्रीलिंगंधारयिष्यामितवेदंपार्थिवात्मजे ॥ सत्यंमेप्रतिजानीहिकरिष्यामिप्रियंतव॥५॥ शिखंड्युवाच प्रतिदास्यामिभगवन्पुंल्लिंगंतवसुव्रत॥ किंचित्कालांतरंस्त्रीत्वंधारयस्वनिशाचर॥ ६॥ प्रतियातेदशार्णेतुपार्थिवेहेमवर्मणि॥ कन्यैवहिभविष्यामिपुरुषस्त्वंभविष्यसि॥ ७॥ भीष्मउवाच इत्युक्त्वासमयंतत्रचक्रातेतावुभौनृप॥ अन्योन्यस्याभिसंदेहेतौसंक्रामयतांततः॥ ८॥ स्त्रीलिंगंधारयामासस्थूणायक्षोथभारत॥ यक्षरूपंचतद्दीप्तंशिखंडीप्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥ ततःशिखंडीपांचाल्यःपुंस्त्वमासाद्यपार्थिव॥विवेशनगरंहृष्टःपितरंचसमासदत्॥ १०॥यथावृत्तंतुतत्सर्वमाचख्यौद्रुपदस्यतत्॥ द्रुपदस्तस्यतच्छ्रुत्वाहर्षमाहारयत्परं॥ ११॥ सभार्यस्तच्चसस्माररमहेश्वरवचस्तदा॥ ततःसंप्रेषयामासदशार्णाधिपतेर्नृपः ॥ १२ ॥ पुरुषोयंममसुतःश्रद्धत्तांमेभवानिति॥ अथदाशार्णकोराजासहसाभ्यागमत्तदा॥ १३॥ पंचालराजंद्रुपदंदुःखशोकसमन्वितः॥ततःकांपिल्यमासाद्यदशार्णाधिपतिस्ततः॥ १४॥ प्रेषयामाससत्कृत्यदूतंब्रह्मविदांवरं ॥ ब्रूहिमद्वचनाद्दूतपांचाल्यंतंनृपाधमं॥ १५॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेवृतवानसिदुर्मते॥ फलंतस्यावलेपस्यद्रक्ष्यस्यद्यनसंशयः॥ १६॥ एवमुक्तश्चतेनासौब्राह्मणोराजसत्तम ॥ दूतःप्रयातोनगरंदाशार्णनृपचोदितः॥ १७॥ ततआसादयामासपुरोधाद्रुपदंपुरे॥ तस्मैपांचालकोराजागामर्घ्यंचसुसत्कृतं ॥ १८ ॥ प्रापयामासराजेंद्रसहतेनशिखंडिना॥ तांपूजांनाभ्यनंदत्सवाक्यंचेदमुवाचह॥ १९॥ यदुक्तंतेनवीरेणराज्ञाकांचनवर्मणा ॥ यत्तेहमधमाचारदुहित्रास्म्यभिवंचितः ॥ २० ॥ तस्यपापस्यकरणात्फलंप्राप्नुहिदुर्मते॥ देहियुद्धंनरपतेममाद्यरणमूर्धनि॥ २१॥ उद्धरिष्यामितेसद्यःसामात्यसुतबांधवं॥ तदुपालंभसंयुक्तंश्रावितःकिलपार्थिवः॥ २२॥

सम्यगूदिस्रेतेउपचीयेतेरतिकालेप्रथेतेइतिव्युत्पत्तेः अभिसंदोहेइतिपाठेपिसंदुह्यतेप्रजाआभ्यामितिव्युत्पत्त्यातेएव ॥ ८ ॥ ९॥ १०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥ २० ॥ २१॥२२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ उत्तरंउत्कृष्टतरं॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आगमःपरीक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥३०॥३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥ लाज्यैःउशीरजैः पाठांतरेलाजैरुशीरैः भक्ष्यंलड्डुकेक्षुदंडादिदंतव्यापारग्राह्यं अ

दशार्णपतिनाचोक्तोमंत्रिमध्येपुरोधसा ॥ अभवद्भरतश्रेष्ठद्रुपदःप्रणयानतः ॥ २३ ॥ यदाहमांभवान्ब्रह्मन्संबंधिवचनाद्वचः ॥ अस्योत्तरंप्रतिवचोदूतोराज्ञे वदिष्यति ॥ २४ ॥ ततःसंप्रेषयामासद्रुपदोपिमहात्मने ॥ हिरण्यवर्मणेदूतंब्राह्मणंवेदपारगं ॥ २५ ॥ तमागम्यतुराजानंदशार्णाधिपतिंतदा ॥ तद्वाक्यमाददेरा जन्यदुक्तंद्रुपदेनह ॥ २६ ॥ आगमःक्रियतांव्यक्तःकुमारोयंसुतोमम ॥ मिथ्यैतदुक्तंकेनापितदश्रद्धेयमित्युत ॥ २७ ॥ ततःसराजाद्रुपदस्यश्रुत्वाविमर्षयुक्तो युवतीर्वरिष्ठाः ॥ संप्रेषयामाससुचारुरूपाःशिखंडिनंस्त्रीपुमान्वेतिवेत्तुं ॥ २८ ॥ ताःप्रेषितास्तत्त्वभावंविदित्वाप्रीत्याराज्ञेतच्छशंसुर्हिसर्वं ॥ शिखंडिनंपुरुषंकौरवें द्रदाशार्णराजायमहानुभावं ॥ २९ ॥ ततःकृत्वातुराजासआगमंप्रीतिमानथ ॥ संबंधिनासमागम्यहृष्टोवासमुवासह ॥ ३० ॥ शिखंडिनेचमुदितःप्रादाद्वित्तं जनेश्वरः ॥ हस्तिनोश्वांश्चगाश्चैवदास्योथबहुलास्तथा ॥ ३१ ॥ पूजितश्चप्रतिययौनिर्भर्त्स्यतनयांकिल ॥ विनीतकिल्बिषेप्रीतेहेमवर्मणिपार्थिवे ॥ ३२ ॥ प्र तियातेदशार्णेतुहृष्टरूपाशिखंडिनी ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुबेरोनरवाहनः ॥ लोकयात्रांप्रकुर्वाणःस्थूणस्यागान्निवेशनं ॥ ३३ ॥ सतद्गृहस्योपरिवर्तमान आलोकयामासधनाधिगोप्ता ॥ स्थूणस्ययक्षस्यविवेशवेश्मस्वलंकृतंमाल्यगुणैर्विचित्रैः ॥ ३४ ॥ लाज्यैश्चगंधैश्चतथावितानैरभ्यर्चितंधूपनधूपितंच ॥ ध्व जैःपताकाभिरलंकृतंचभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं ॥ ३५ ॥ तत्स्थानंतस्यदृष्ट्वातुसर्वतःसमलंकृतं ॥ मणिरत्नसुवर्णानांमालाभिःपरिपूरितं ॥ ३६ ॥ नानाकुसुम गंधाढ्यंसिक्तसंमृष्टशोभितं ॥ अथाब्रवीद्यक्षपतिस्तान्यक्षाननुगांस्तदा ॥ ३७ ॥ स्वलंकृतमिदंवेश्मस्थूणस्यामितविक्रमाः ॥ नोपसर्पतिमांचैवकस्माद्यसमं दधीः ॥ ३८ ॥ यस्माज्जानन्समंदात्मामामसौनोपसर्पति ॥ तस्मात्तस्मैमहादंडोधार्यःस्यादितिमेमतिः ॥ ३९ ॥ यक्षाऊचुः द्रुपदस्यसुताराजन्राज्ञोजा ताशिखंडिनी ॥ तस्यानिमित्तेकस्मिंश्चित्प्रादात्पुरुषलक्षणं ॥ ४० ॥ अग्रहील्लक्षणंस्त्रीणांस्त्रीभूतातिष्ठतेगृहे ॥ नोपसर्पतितेनासौसव्रीडःस्त्रीसरूपवान् ॥ ४१ ॥ ए तस्मात्कारणाद्राजन्स्थूणोनत्वाद्यसर्पति ॥ श्रुत्वाकुरुयथान्यायंविमानमिहतिष्ठतां ॥ ४२ ॥ आनीयतांस्थूणइतिततोयक्षाधिपोब्रवीत् ॥ कर्तास्मिनिग्रहंतस्य प्रत्युवाचपुनःपुनः ॥ ४३ ॥

न्नंअदनीयंओदनपायसखंडशर्करादिभोज्यलेह्यरूपं पेयंसुरासवादि आमिषंमांसं अभ्यर्हितत्वादस्यभक्ष्यात्पृथक्करणं एतान्येवदंतहोमादंतैर्हूयंतइति व्युत्पत्त्याऽभ्यवहार्याणियस्मिन्तंभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं आमिषमप्रमेयमितिपाठस्तुमूर्खकल्पितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ तिष्ठतेगृहेएवस्थिरोस्ति ॥ ४१ ॥ त्वाद्यत्वामद्य॥४२॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ चतुष्पादंग्रहणधारणप्रयोगप्रतीकारैश्चतुर्भिः पादैर्युक्तं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

सोभ्यगच्छतयक्षेंद्रमाहूतःपृथिवीपते ॥ स्त्रीसरूपोमहाराजतस्थौव्रीडासमन्वितः ॥ ४४ ॥ तंशशापाथसंक्रुद्धोधनदःकुरुनंदन ॥ एवमेवभवत्वद्यस्त्रीत्वंपापस्य
गुह्यकाः ॥ ४५ ॥ ततोब्रवीद्यक्षपतिर्महात्मायस्माददास्त्ववमन्येहयक्षान् ॥ शिखंडिनोलक्षणंपापबुद्धेःस्त्रीलक्षणंचाग्रहीःपापकर्मन् ॥ ४६ ॥ अप्रवृत्तंसुदुर्बुद्धे
यस्मादेतत्त्वयाकृतं ॥ तस्मादद्यप्रभृत्येवस्त्रीत्वंसापुरुषस्तथा ॥ ४७ ॥ ततःप्रसादयामासुर्यक्षावैश्रवणंकिल ॥ स्थूणस्यार्थेकुरुष्वांतंशापस्येतिपुनःपुनः ॥ ४८ ॥
ततोमहात्मायक्षेंद्रःप्रत्युवाचानुगामिनः ॥ सर्वान्यक्षगणांस्तातशापस्यांतचिकीर्षया ॥ ४९ ॥ शिखंडिनिहतेयक्षाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यते ॥ स्थूणोयक्षोनिरुद्वेगो
भवत्विितिमहामनाः ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वाभगवान्देवोयक्षराजःसुपूजितः ॥ प्रययौसहितःसर्वैर्निमेषांतरचारिभिः ॥ ५१ ॥ स्थूणस्तुशापंसंप्राप्यतत्रैवन्यवसत्तदा ॥
समयेचागमत्तूर्णंशिखंडीतंक्षपाचरं ॥ ५२ ॥ सोभिगम्याब्रवीद्वाक्यंप्राप्तोस्मिभगवन्निति ॥ तमब्रवीत्ततःस्थूणःप्रीतोस्मीतिपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ आर्जवेनागतं
दृष्ट्वाराजपुत्रंशिखंडिनं ॥ सर्वमेवयथावृत्तमाचचक्षेशिखंडिने ॥ ५४ ॥ यक्षउवाच शप्तोवैश्रवणेनाहंत्वत्कृतेपार्थिवात्मज ॥ गच्छेदानींयथाकामंचर
लोकान्यथासुखं ॥ ५५ ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येनशक्यमतिवर्तितुं ॥ गमनंतवचेतोहिपौलस्त्यस्यचदर्शनं ॥ ५६ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःशिखंडीतुस्थूणय
क्षेणभारत ॥ प्रत्याजगामनगरंहर्षेणमहतावृतः ॥ ५७ ॥ पूजयामासविविधैर्गंधमाल्यैर्महाधनैः ॥ द्विजातीन्देवताश्चैवचैत्यानथचतुष्पथान् ॥ ५८ ॥ द्रुपदःस
हपुत्रेणसिद्धार्थेनशिखंडिना ॥ मुदंचपरमांलेभेपांचाल्यःसहबांधवैः ॥ ५९ ॥ शिष्यार्थंप्रददौचाथद्रोणायकुरुपुंगव ॥ शिखंडिनंमहाराजपुत्रंस्त्रीपूर्विणंतथा ॥
॥ ६० ॥ प्रतिपेदेचतुष्पादंधनुर्वेदंनृपात्मजः ॥ शिखंडीसहयुष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ६१ ॥ ममत्वेतच्चरास्तातयथावत्प्रत्यवेदयन् ॥ जडांधबधिराकारायेमु
क्ताद्रुपदेमया ॥ ६२ ॥ एवमेषमहाराजस्त्रीपुमान्द्रुपदात्मजः ॥ ससंभूतःकुरुश्रेष्ठशिखंडीरथसत्तमः ॥ ६३ ॥ ज्येष्ठाकाशिपतेःकन्याअंबानामेतिविश्रुता ॥ द्रुप
दस्यकुलेजाताशिखंडीभरतर्षभ ॥ ६४ ॥ नाहमेनंधनुष्पाणिंयुयुत्सुंसमुपस्थितं ॥ मुहूर्तमपिपश्येयंप्रहरेयंनचाप्युत ॥ ६५ ॥ व्रतमेतन्ममसदापृथिव्यामपिवि
श्रुतं ॥ स्त्रियांस्त्रीपूर्वकेचैवस्त्रीनाम्निस्त्रीसरूपिणि ॥ ६६ ॥ नमुंचेयमहंबाणमितिकौरवनंदन ॥ नहन्यामहमेतेनकारणेनशिखंडिनं ॥ ६७ ॥ एतत्तत्त्वमहंवेदजन्म
तातशिखंडिनः ॥ ततोनैनंहनिष्यामिसमरेष्वाततायिनं ॥ ६८ ॥ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६९ ॥ युक्तंस्त्रीषुअयुद्धमितिशेषः ॥ ७० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥

यदिभीष्मःस्त्रियंहन्यात्संतःकुर्युर्विगर्हणं ॥ नैनंतस्माद्धनिष्यामिदृष्ट्वापिसमरेस्थितं॥६९॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुकौरव्योराजादुर्योधनस्तदा॥

मुहूर्तमिवसध्यात्वाभीष्मेयुक्तममन्यत ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग० अंबोपाख्यानप० शिखंडिपुंस्त्वप्राप्तौद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ५

॥१७८॥ संजयउवाच प्रभातायांतुशर्वर्यांपुनरेवसुतस्तव॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपितामहमपृच्छत ॥ १ ॥ पांडवेयस्यगांगेययदेतत्सैन्यमुद्यतं॥ प्रभूतनरनागाश्वं

महारथसमाकुलं॥ २ ॥ भीमार्जुनप्रभृतिभिर्महेष्वासैर्महाबलैः॥ लोकपालसमैर्गुप्तंधृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥ ३ ॥ अप्रधृष्यमनावार्यमुद्धूतमिवसागरं॥ सेनासाग

रमक्षोभ्यमपिदेवैर्महाहवे॥ ४॥ केनकालेनगांगेयक्षपयेथामहाद्युते॥ आचार्योवामहेष्वासःकृपोवासुमहाबलः॥ ५ ॥ कर्णोवासमरश्लाघीद्रौणिर्वाद्विजस

त्तमः॥ दिव्यास्त्रविदुषःसर्वेभवंतोहिबलेमम ॥ ६ ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ हृदिनित्यंमहाबाहोवक्तुमर्हसितन्मम॥ ७॥ भीष्मउवाच अनुरू

पंकुरुश्रेष्ठत्वय्येतत्पृथिवीपते॥ बलाबलममित्राणांतेषांयदिहपृच्छसि ॥ ८ ॥ शृणुराजन्ममरणेयाशक्तिःपरमाभवेत्॥ शस्त्रवीर्यंरणेयच्चभुजयोश्चमहाभुज

॥ ९ ॥ आर्जवेनैवयुद्धेनयोद्धव्यइतरोजनः॥ मायायुद्धेनमायावीइत्येतद्धर्मनिश्चयः॥ १० ॥ हन्यामहंमहाभागपांडवानामनीकिनीं॥ दिवसेदिवसेकृत्वाभा

गंप्रागाह्निकंमम ॥ ११ ॥ योधानांदशसाहस्रंकृत्वाभागंमहाद्युते॥ सहस्रंरथिनामेकमेषभागोमतोमम॥ १२॥ अनेनाहंविधानेनसन्नद्धःसततोत्थितः॥ क्ष

पयेयंमहत्सैन्यंकालेनानेनभारत॥ १३ ॥ मुंचेयंयदिवास्त्राणिमहांतिसमरेस्थितः॥ शतसाहस्रघातीनिहन्यांमासेनभारत ॥ १४॥ संजयउवाच श्रुत्वा

भीष्मस्यतद्वाक्यंराजादुर्योधनस्ततः ॥ पर्यपृच्छतराजेंद्रद्रोणमंगिरसांवरं॥ १५ ॥ आचार्यकेनकालेनपांडुपुत्रस्यसैनिकान्॥ निहन्याइतितंद्रोणःप्रत्युवाच

हसन्निव॥ १६ ॥ स्थविरोस्मिमहाबाहोमंदप्राणविचेष्टितः ॥ शस्त्राग्निनानिर्दहेयंपांडवानामनीकिनीं॥ १७॥ यथाभीष्मःशांतनवोमासेनेतिमतिर्मम ॥ ए ॥१७८॥

षामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलं ॥ १८ ॥ द्वाभ्यामेवतुमासाभ्यांकृपःशारद्वतोब्रवीत्॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेबलक्षयं ॥ १९ ॥ कर्णस्तुपंचरात्रेणप्रतिज

ज्ञेमहास्त्रवित्॥ तच्छ्रुत्वासूतपुत्रस्यवाक्यंसागरगासुतः॥ २० ॥ जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमुवाचह॥ नहियावद्रणेपार्थंबाणशंखधनुर्धरं॥ २१ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रागाह्निकंअन्हःपूर्वभागकार्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२॥ इति० उ० नै० भारतभा० त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३॥ ॥ ७॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १॥ व्युषितांनिशांप्रभातकाले ॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ भूतमुत्पन्नं भव्यमुत्पाद्यमानं अनयोर्वी

वासुदेवसमायुक्तंरथेनायांतमाहवे ॥ समागच्छसिराधेयतेनैवमभिमन्यसे ॥ शक्यमेवंचभूयश्चत्वयावक्तुंयथेष्टतः ॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
अंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मादिशक्तिकथनेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयःसर्वान्भ्रातॄनुपह्वरे ॥
आहूयभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ १॥ युधिष्ठिरउवाच धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुयेचारपुरुषामम ॥ तेप्रवृत्तिंप्रयच्छंतिममेमांव्युषितांनिशां ॥ २॥ दुर्योध
नःकिलापृच्छदापगेयंमहाव्रतं ॥ केनकालेनपांडूनांहन्याःसैन्यमितिप्रभो ॥ ३॥ मासेनेतिचतेनोक्तोधार्तराष्ट्रःसुदुर्मतिः ॥ तावताचापिकालेनद्रोणोपिप्रति
जज्ञिवान् ॥ ४॥ गौतमोद्विगुणंकालमुक्तवानितिनःश्रुतं ॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ॥ ५॥ तथादिव्यास्त्रवित्कर्णःसंपृष्टःकुरुसंसदि ॥ पंचभिर्दि
वसैर्हंतुंससैन्यंप्रतिजज्ञिवान् ॥ ६॥ तस्मादहमपीच्छामिश्रोतुमर्जुनतेवचः ॥ कालेनकियताशत्रून्क्षपयेरितिफाल्गुन ॥ ७॥ एवमुक्तोगुडाकेशःपार्थिवेन
धनंजयः ॥ वासुदेवंसमीक्ष्येदंवचनंप्रत्यभाषत ॥ ८॥ सर्वएतेमहात्मानःकृतास्त्राश्चित्रयोधिनः ॥ असंशयंमहाराजहन्युरेवनसंशयः ॥ ९॥ अपैतुतेमनस्ता
पोयथासत्यंब्रवीम्यहं ॥ हन्यामेकरथेनैववासुदेवसहायवान् ॥ १०॥ सामरानपिलोकांस्त्रीन्सर्वान्स्थावरजंगमान् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचनिमेषादितिमेमतिः
॥ ११॥ यत्तद्घोरंपशुपतिःप्रादादस्त्रंमहन्मम ॥ कैरातेद्वंद्वयुद्धेतुतदिदंमयिवर्तते ॥ १२॥ यद्युगांतेपशुपतिःसर्वभूतानिसंहरन् ॥ प्रयुंक्तेपुरुषव्याघ्रतदिदंमयि
वर्तते ॥ १३॥ तन्नजानातिगांगेयोनद्रोणोनचगौतमः ॥ नचद्रोणसुतोराजन्कुतएवतुसूतजः ॥ १४॥ नतुयुक्तंरणेहंतुंदिव्यैरस्त्रैःपृथग्जनं ॥ आर्जवेनैवयुद्धेन
विजेष्यामोवयंपरान् ॥ १५॥ तथेमेपुरुषव्याघ्राःसहायास्तवपार्थिव ॥ सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ॥ १६॥ वेदांतावभृथस्नाताःसर्वएतेऽपरा
जिताः ॥ निहन्युःसमरेसेनांदेवानामपिपांडव ॥ १७॥ शिखंडीयुयुधानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमसेनोयमौचोभौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ १८॥ विराटद्रुपदौ
चोभौभीष्मद्रोणसमौयुधि ॥ शंखश्चैवमहाबाहुर्हैडिंबश्चमहाबलः ॥ १९॥ पुत्रोस्यांजनपर्वातुमहाबलपराक्रमः ॥ शैनेयश्चमहाबाहुःसहायोरणकोविदः ॥
॥ २०॥ अभिमन्युश्चबलवान्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ स्वयंचापिसमर्थोसित्रैलोक्योत्सादनेपिच ॥ २१॥

जंभूतयोर्नाशेबीजाभावाद्भविष्यस्यापिनाशोमयैवकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ वेदांतावभृथस्नाताःवेदग्रहणांतएवदारक्रिययासहैवयागंकृतवंतइत्यर्थः ॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥

॥२२॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९४॥ ॥७॥ ततःप्रभातेइति ॥१॥ आप्लाव्यस्नात्वा॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ उत्सृज्यउत्कर्षे

क्रोधाद्यंपुरुषंपश्येस्तथाशक्रसमद्युते ॥ सक्षिप्रंनभवेद्यक्तमितित्वांवेद्मिकौरव ॥२२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअर्जुनवाक्येच

 तुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९४॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रभातेविमलेधार्तराष्ट्रेणचोदिताः ॥ दुर्योधनेनराजानःप्रययुःपांडवान्प्रति ॥ ५

॥१॥ आप्लाव्यशुचयःसर्वेस्रग्विणःशुक्लवाससः ॥ गृहीतशस्त्राध्वजिनःस्वस्तिवाच्यहुताग्नयः ॥२॥ सर्वेब्रह्मविदःशूरासर्वेसुचरितव्रताः ॥ सर्वेकामकृतश्चैव

सर्वेचाहवलक्षणाः ॥३॥ अहवेषुपराँल्लोकान्जिगीषंतोमहाबलाः ॥ एकाग्रमनसःसर्वेश्रद्दधानाःपरस्परं ॥४॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेकयाबाह्लिकैःसह ॥ प्र

ययुःसर्वएवैतेभारद्वाजपुरोगमाः ॥५॥ अश्वत्थामाशांतनवःसैंधवोथजयद्रथः ॥ दाक्षिणात्याःप्रतीच्याश्चपार्वतीयाश्चयेनृपाः ॥ ६ ॥ गांधारराजःशकुनिः

प्राच्योदीच्याश्चसर्वशः ॥ शकाःकिरातायवनाःशिबयोथवसातयः ॥ ७॥ स्वैःस्वैरनीकैःसहिताःपरिवार्यमहारथं ॥ एतेमहारथाःसर्वेद्वितीयेनिर्ययुर्बले ॥८॥

कृतवर्मासहानीकस्त्रिगर्तश्चमहारथः ॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ९ ॥ शलोभूरिश्रवाःशल्यःकौसल्योथबृहद्रथः ॥ एतेपश्चादनुगताधार्तराष्ट्रपु

रोगमाः ॥१०॥ तेसमेत्ययथान्यायंधार्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ कुरुक्षेत्रस्यपश्चार्धेव्यवातिष्ठंतदंशिताः ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्तुशिबिरंकारयामासभारत ॥ यथैवहास्ति

नपुरंद्वितीयंसमलंकृतं ॥ १२ ॥ नविशेषंविजानंतिपुरस्यशिबिरस्यवा ॥ कुशलाअपिराजेंद्रनरानगरवासिनः ॥ १३ ॥ तादृशान्येवदुर्गाणिराज्ञामपिमहीप

तिः ॥ कारयामासकौरव्यःशतशोथसहस्रशः ॥ १४ ॥ पंचयोजनमुत्सृज्यमंडलंतद्रणाजिरं ॥ सेनानिवेशास्तेराजन्नाविशञ्छतसंघशः ॥ १५ ॥ तत्रतेपृथि

वीपालायथोत्साहंयथाबलं ॥ विविशुःशिबिराण्यत्रद्रव्यवंतिसहस्रशः ॥ १६ ॥ तेषांदुर्योधनोराजाससैन्यानांमहात्मनां ॥ व्यादिदेशसबाल्यानांभक्ष्यभोज्य

मनुत्तमं ॥ १७॥ सनागाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः ॥ येचान्येनुगतास्तत्रसूतमागधबंदिनः ॥ १८ ॥ वणिजोगणिकाश्चारायेचैवप्रेक्षकाजनाः ॥ स ॥१७९॥

र्वांस्तान्कौरवोराजाविधिवत्प्रत्यवैक्षत ॥ १९ ॥ इतिश्रीम० उद्योग० अंबोपाख्यानपर्वणिकौरवसैन्यनिर्याणेपंचनवत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १९५ ॥७॥

वैशंपायनउवाच तथैवराजाकौंतेयोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामासभारत ॥ १ ॥

णप्राङ्गणं पंचयोजनंवर्तुलंपरिधिंकृत्वेत्यर्थः सेनानिवेशाःसैनिकाःवणिक्शूराश्वादयः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इति० उ० नै० भा० पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९५॥ ॥७॥ तथैवेति ॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥३॥४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ बलस्कंधंसैन्यसमुदायं॥ ९॥ भांडंयुद्धोपकरणं॥ १०॥ ११॥ भीमधन्वानःअयंतेप्रचरंत्यस्यामितिभीमधन्वायनी॥ १२॥ १३॥ १४॥१५॥ १६॥ १७॥

चेदिकाशिकरूषाणांनेतारंदृढविक्रमं॥ सेनापतिममित्रघ्नंधृष्टकेतुमथादिशत्॥ २॥ विराटंद्रुपदंचैवयुयुधानंशिखंडिनं॥ पांचाल्यौचमहेष्वासौयुधामन्यूत्त मौजसौ॥ ३॥ तेशूराश्चित्रवर्माणस्तप्तकुंडलधारिणः॥ आज्यावसिक्ताज्वलिताधिष्ण्येष्विवहुताशनाः॥ ४॥ अशोभंतमहेष्वासाग्रहाःप्रज्वलिताइव॥ अथ सैन्यंयथायोगंपूजयित्वानरर्षभः॥ ५॥ दिदेशतान्यनीकानिप्रयाणायमहीपतिः॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजाससैन्यानांमहात्मनां॥६॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्य भोज्यमनुत्तमं॥ सगजाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः॥ ७॥ अभिमन्युंबृहंतंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः॥ धृष्टद्युम्नमुखानेतान्प्राहिणोत्पांडुनंदनः॥ ८॥ भीमं चयुयुधानंचपांडवंचधनंजयं॥ द्वितीयंप्रेषयामासबलस्कंधंयुधिष्ठिरः॥ ९॥ भांडंसमारोपयतांचरतांसंप्रधावतां॥ हृष्टानांतत्रयोधानांशब्दोदिवमिवास्पृ शत्॥ १०॥ स्वयमेवततःपश्चाद्विराटद्रुपदान्वितः॥ अथापरैर्महीपालैःसहप्रायान्महीपतिः॥ ११॥ भीमधन्वायनीसेनाधृष्टद्युम्नेनपालिता॥ गंगेवपूर्णास्ति मितास्यंदमानाव्यदृश्यत॥ १२॥ ततःपुनरनीकानिन्ययोजयतबुद्धिमान्॥ मोहयन्धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांबुद्धिनिश्चयं॥ १३॥ द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युंच पांडवः॥ नकुलंसहदेवंचसर्वांश्चैवप्रभद्रकान्॥ १४॥ दशचाश्वसहस्राणिद्विसहस्राणिदंतिनां॥ अयुतंचपदातीनांरथाःपंचशतंतथा॥ १५॥ भीमसेनस्यदुर्ध र्षंप्रथमंप्रादिशद्बलं॥ मध्यमेचविराटंचजयत्सेनंचपांडवः॥ १६॥ महारथौचपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ॥ वीर्यवंतौमहात्मानौगदाकार्मुकधारिणौ॥ १७ अन्वयातांतदामध्येवासुदेवधनंजयौ॥ बभूवुरतिसंरब्धाःकृतप्रहरणानराः॥ १८॥ तेषांविंशतिसाहस्राहयाःशूरैरधिष्ठिताः॥ पंचनागसहस्राणिरथवंशाश्चस र्वशः॥ १९॥ पदातयश्चयेशूराःकार्मुकासिगदाधराः॥ सहस्रशोऽन्वयुःपश्चादग्रतश्चसहस्रशः॥ २०॥ युधिष्ठिरोयत्रसैन्येस्वयमेवबलार्णवे॥ तत्रतेपृथिवीपा लाभूयिष्ठंपर्यवस्थिताः॥ २१॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच॥ तथारथसहस्राणिपदातीनांचभारत॥ २२॥ चेकितानःस्वसैन्येनमहतापार्थिवर्षभ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनांप्रणेतापार्थिवोययौ॥ २३॥ सात्यकिश्चमहेष्वासोवृष्णीनांप्रवरोरथः॥ वृतःशतसहस्रेणरथानांप्रणुदन्बली॥ २४॥ क्षत्रदेवब्रह्मदेवौरथ स्थौपुरुषर्षभौ॥ जघनंपालयंतौचपृष्ठतोनुप्रजग्मतुः॥ २५॥

कृतप्रहरणाःकृतयुद्धाः॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शकटाभांडवंतिअनांसि आपणोवणिक्समुदायः वेशोवेश्याजनः यानंयुद्धयोग्यंवाहनं युग्यंकेवलंवाहनं फल्गुबालादिकं कलत्रंस्त्र्यादिकं ॥ २६ ॥ कोशोधनं कोष्ठोधान्यादिसामग्री संगृह्यएकीकृत्य॥ २७॥

शकटापणवेशाश्चयानंयुग्यंचसर्वशः ॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच ॥ फल्गुसर्वंकलत्रंचयत्किंचित्कृशदुर्बलं ॥ २६॥ कोशसंचयवाहांश्चकोष्ठा
गारंतथैवच ॥ गजानीकेनसंगृह्यशनैःप्रायाद्युधिष्ठिरः ॥ २७॥ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यवाविभुः ॥ २८॥
रथाविंशतिसाहस्रायेतेषामनुयायिनः ॥ हयानांदशकोट्यश्चमहतांकिंकिणीकिनां ॥ २९ ॥ गजाविंशतिसाहस्राईषादंतप्रहारिणः ॥ कुलीनाभिन्नकरटामे
घाइवविसर्पिणः ॥ ३०॥ षष्टिर्नागसहस्राणिदशान्यानिचभारत ॥ युधिष्ठिरस्ययान्यासन्युधिसेनामहात्मनः ॥ ३१॥ क्षरंतइवजीमूताःप्रभिन्नकरटामुखाः॥
राजानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः ॥ ३२ ॥ एवंतस्यबलंभीमंकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ यदाश्रित्याथयुयुधेधार्तराष्ट्रंसुयोधनं॥ ३३॥ ततोन्येशतशःपश्चात्सहस्रा
युतशोनराः ॥ नर्दंतःप्रययुस्तेषामनीकानिसहस्रशः ॥ ३४॥ तत्रभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ न्यवादयंतसंहृष्टाःसहस्रायुतशोनराः ॥ ३५॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपांडवसेनानिर्याणेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९६॥ ॥ ॥ ॥ समाप्तमुद्योगपर्व ॥ ॥ ॥
अस्यानंतरंभीष्मपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः जनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमा
गताः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥

अत्रश्लोकाध्यायसंख्ययोरादिपर्वलिखितसंख्यान्यथात्वंयत्तल्लिपिकरप्रमादाद्बोध्यंमध्यवर्तिपर्वान्यथात्वमपि

॥ इदमुद्योगपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः ॥ १७८४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते भीष्मपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भीष्मपर्व

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ श्रीलक्ष्मणार्यगुरवेजडजंतुचक्षुर्बंधापनोदनभृतेनहिरोचतेऽन्यत् पादावनेजनमुखाऽपचितिस्ततस्तुश्रीभीष्मपर्वणिविदध्महिभावदीपं ॥१॥ पूर्वस्मिन्पर्वणिभगवद्भक्तःसत्यपिसामर्थ्ये यःसत्यंपालयतिऐश्वर्यंचनप्रकाशयतिकालेप्राप्तेअन्यस्मैउपकरोतिचेतिपांडवाचारप्रदर्शनव्याजेनदर्शितंतमेवंभूतंस्वयंभगवान्हितोपदेशेनानुगृह्णातितदीयांप्रतिज्ञांचस्वप्रतिज्ञाबाधेनैवसत्यांकरोतीत्यर्जुनोपदेशेन भीष्मवधार्थंभगवतःशस्त्रधारणेनचदर्शयिष्यन्भीष्मपर्वारभते पूर्वत्रयुद्धोद्योगंश्रुत्वायुद्धंश्रोतुकामोजनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराइति॥१॥ तपःक्षेत्रेइति खड्गधारातीर्थेऽस्मिन्स्नानमत्युचितमिति

श्रीगणेशायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥१॥ जनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः॥पार्थिवासुमहात्मानोनानादेशसमागताः॥१॥ वैशंपायनउवाच यथायुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः॥कुरुक्षेत्रेतपःक्षेत्रेशृणुत्वंपृथिवीपते॥२॥तेऽवतीर्यकुरुक्षेत्रंपांडवाःसहसोमकाः॥कौरवाःसमवर्त्तंतजिगीषंतोमहाबलाः॥ ३ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाःसर्वेयुद्धाभिनंदिनः॥ आशंसंतोजयंयुद्धेबलेनाभिमुखारणे॥ ४॥ अभियायचदुर्धर्षांधार्त्तराष्ट्रस्यवाहिनीं॥ प्राङ्मुखाःपश्चिमेभागेन्यविशंतससैनिकाः ॥५॥ समंतपंचकाद्बाह्यंशिबिराणिसहस्रशः॥ कारयामासविधिवत्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ शून्याचपृथिवीसर्वाबालवृद्धावशेषिता ॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता ॥ ७॥ यावत्तपतिसूर्योहिजंबूद्वीपस्यमंडलं॥तावदेवसमायातंबलंपार्थिवसत्तम॥८॥एकस्थाःसर्ववर्णास्तेमंडलंबहुयोजनं॥पर्याक्रामंतदेशांश्चनदीःशैलान्वनानिच ॥९॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजासर्वेषांपुरुषर्षभ॥व्यादिदेशसवाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमं॥ १० ॥ शय्याश्चविविधास्ताततेषांरात्रौयुधिष्ठिरः ॥ एवंवेदीवेदितव्यःपांडवेयोयमित्युत ॥ ११॥ अभिज्ञानानिसर्वेषांसंज्ञाश्चाभरणानिच॥ योजयामासकौरव्योयुद्धकालउपस्थिते॥१२॥ दृष्ट्वाध्वजाग्रंपार्थस्यधार्त्तराष्ट्रोमहामनाः॥सहसर्वैर्महीपालैःप्रत्यव्यूहतपांडवं॥ १३॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि॥ मध्येनागसहस्रस्यभ्रातृभिःपरिवारितः॥१४॥ दृष्ट्वादुर्योधनंहृष्टाःपांचालायुद्धनंदिनः॥ दध्मुःप्रीतामहाशंखान्भेरीश्चमधुरस्वनाः॥ १५॥

भावः ॥२॥ जिगीषंतोऽन्योन्यंजेतुमिच्छंतः ॥३॥४॥ अभियायअभ्येत्यन्यविशंत पांडवीयाइतिशेषः ॥५॥ बाह्यंबहिः ॥६॥७॥ यावत्तपतिसूर्यइत्यनेनकृत्स्नंसप्तद्वीपात्मकंभूवलयंजंबूद्वीपशब्देनोच्यते लिंगसमवायाच्छत्रिणोगच्छंतीतिवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ सबाह्यानां कैवर्त्तम्लेच्छांध्रादिप्रांत्यदेशवासिनोबाह्यास्तत्सहितानां ॥ १० ॥ भक्ष्यादिदानफलमाह एवमिति एवंवेदीविद्वान् इतिअन्यैःपांडवेयोज्ञातव्यइत्येतदर्थमित्यर्थः ॥ ११ ॥ अभिज्ञानानिस्वकीयचिह्नानिस्वीयाएवस्वीयान्मानिहन्युरित्येतदर्थं ॥१२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ शकृत्पुरीषं ॥ १८ ॥ असीदतअवसन्नमभूत् १९॥ २० ॥२१॥ शर्कराःस्थूलवालुकाःकर्षयतीतितथा विनिघ्नन्शर्कराभिरित्यर्थः ॥२२॥ सागरक्षुभितोपमेक्षुभितसागरोपमे ॥२३॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धर्मान् पराङ्मुखस्त्यक्तशस्त्रःशरणागतोऽन्येनसंयुक्तश्चनहंतव्यइत्यादीन् ॥ २७ ॥ धर्मसंस्थापनमेवाह यथापरमिति यथायोगंतुल्ययोर्योगस्यानतिक्रमणं यथायेनप्रकारेणअप

ततःप्रहृष्टांतांसेनामभिवीक्ष्याथपांडवाः॥ बभूवुर्हृष्टमनसोवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततोहर्षंसमागम्यवासुदेवधनंजयौ ॥ दध्मतुःपुरुषव्याघ्रौदिव्यौशं
खौरथेस्थितौ॥ १७॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंदेवदत्तस्यचोभयोः ॥ श्रुत्वातुनिनदंयोधाःशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ १८ ॥ यथासिंहस्यनदतःस्वनंश्रुत्वेतरेमृगाः॥ त्र
सेयुर्निनदंश्रुत्वातथासीदततद्बलं॥ १९ ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन॥ अस्तंगतइवादित्येसैन्येनसहसावृते॥ २० ॥ ववर्षतत्रपर्जन्योमांसशोणित
वृष्टिमान्॥ दिक्षुसर्वाणिसैन्यानितदद्भुतमिवाभवत्॥ २१ ॥ वायुस्ततःप्रादुरभून्नीचैःशर्करकर्षणः॥ विनिघ्नंस्तान्यनीकानिशतशोथसहस्रशः ॥ २२॥ उभे
सैन्येचराजेंद्रयुद्धायमुदितेभृशं॥ कुरुक्षेत्रेस्थितेयत्तेसागरक्षुभितोपमे ॥ २३॥ तयोस्तुसेनयोरासीदद्भुतःसतुसंगमः ॥ युगांतेसमनुप्राप्तेद्वयोःसागरयोरिव
॥ २४॥ शून्यासीत्पृथिवीसर्वावृद्धबालावशेषिता॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता॥ २५॥ तेनसेनासमूहेनसमानीतेनकौरवैः॥ ततस्तेसमयंचक्रुःकुरुपां
डवसोमकाः॥ २६॥ धर्मान्संस्थापयामासुर्युद्धानांभरतर्षभ॥ निवृत्तेविहितेयुद्धेस्यात्प्रीतिर्नःपरस्परं॥ २७॥ यथापरंयथायोगंनचस्यात्कस्यचित्पुनः ॥ वा
चायुद्धप्रवृत्तानांवाचैवप्रतियोधनं॥निष्क्रांताःपृतनामध्यान्नहंतव्याःकदाचन॥ २८॥ रथीचरथिनायोध्योगजेनगजधूर्गतः॥ अश्वेनाश्वीपदातिश्चपादातेनै
वभारत॥ २९॥यथायोगंयथाकामंयथोत्साहंयथाबलं॥समाभाष्यप्रहर्त्तव्यंनविश्वस्तेनविह्वले॥ ३०॥एकेनसहसंयुक्तःप्रपन्नोविमुखस्तथा॥ क्षीणशस्त्रोविव
र्माचनहंतव्यःकदाचन॥ ३१॥नसूतेषुनधुर्येषुनचशस्त्रोपनायिषु॥नभेरीशंखवादेषुप्रहर्त्तव्यंकथंचन॥ ३२॥एवंतेसमयंकृत्वाकुरुपांडवसोमकाः॥विस्मयंपरमं
जग्मुःप्रेक्षमाणाःपरस्परं॥ ३३॥ निविश्यचमहात्मानस्ततस्तेपुरुषर्षभाः॥ हृष्टरूपाःसुमनसोबभूवुःसहसैनिकाः॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंड
विनिर्माणप०सैन्यशिक्षणेप्रथमोध्यायः॥ १॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःपूर्वापरेसैन्येसमीक्ष्यभगवानृषिः॥ सर्ववेदविदांश्रेष्ठोव्यासःसत्यवतीसुतः
॥ १॥भविष्यतिरणेघोरेभरतानांपितामहः॥ प्रत्यक्षदर्शीभगवान्भूतभव्यभविष्यवित्॥ २॥

रंअनुत्कृष्टंअन्याय्यमित्यर्थः तथानकस्यचित्तुल्ययोगातिक्रमःस्यादितिभावः
॥ २८॥ गजधूर्गतःगजस्कंधगतः ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ भविष्यतिभाविनि ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३॥ हिंसंतीवनाशयिष्यंत्येव ॥ ४ ॥ पर्यायंवैपरीत्यं ॥ ५ ॥ निशामयपश्य ॥ ६ ॥ नपरोक्षमितिपाठेप्रत्यक्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नगाग्रेषुवृक्षाग्रेषुसं
पतंतिएकीभूयपतंति समवायान्संघान् ॥ १७ ॥ अभ्यग्रंसमीपं क्रव्यादाःमांसभक्षकाःसृगालकाकादयः ॥१८॥ वाशंतःशब्दंकुर्वंतः ॥१९॥२०॥ परिघाःपरिवेषाःकृष्णग्रीवाःश्वेतलोहितपर्यंताश्च मध्येकृ
ष्णास्ततोबहिःश्वेतास्ततोबहिर्लोहिताइतित्रिवर्णाः संधौसंध्यायांअवारयन्अवेष्टयन् ॥ २१ ॥ निर्विशेषदिनक्षयंअहोरात्रं निश्चयेनविगतःशेषोयस्यतस्य दिनस्यतिथेःक्षयोयस्मिन् सूर्योदयद्वयास्पर्शिनीक्षय

वैचित्रवीर्यंराजानंसरहस्यंब्रवीदिदं ॥ शोचंतमार्त्तंध्यायंतंपुत्राणामनयंतदा ॥ ३ ॥ व्यासउवाच राजन्परीतकालास्तेपुत्राश्चान्येचपार्थिवाः ॥ तेहिंसं
तीवसंग्रामेसमासाद्येतरेतरं ॥ ४ ॥ तेषुकालपरीतेषुविनश्यत्स्वेवभारत ॥ कालपर्यायमाज्ञायमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ ५ ॥ यदिचेच्छसिसंग्रामेद्रष्टुमेतान्वि
शांपते ॥ चक्षुर्ददानितेपुत्रयुद्धंतत्रनिशामय ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नरोचयेज्ञातिवधंद्रष्टुंब्रह्मर्षिसत्तम ॥ युद्धमेतत्त्वशेषेणशृणुयांतवतेजसा ॥ ७ ॥ वैशं
पायनउवाच एतस्मिन्नेच्छतिद्रष्टुंसंग्रामंश्रोतुमिच्छति ॥ वराणामीश्वरोव्यासःसंजयायवरंददौ ॥ ८ ॥ एषतेसंजयोराजन्युद्धमेतद्वदिष्यति ॥ एतस्यसर्वसंग्रा
मेनपरोक्षंभविष्यति ॥ ९ ॥ चक्षुषासंजयोराजन्दिव्येनैवसमन्वितः ॥ कथयिष्यतितेयुद्धंसर्वज्ञश्चभविष्यति ॥ १० ॥ प्रकाशंवाऽप्रकाशंवादिवावायदिवानि
शि ॥ मनसाचिंतितमपिसर्ववेत्स्यतिसंजयः ॥ ११ ॥ नैनंशस्त्राणिच्छेत्स्यंतिनैनंबाधिष्यतेश्रमः ॥ गावल्गणिरयंजीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यति ॥ १२ ॥ अहंतु
कीर्त्तिमेतेषांकुरूणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांप्रथयिष्यामिमाशुचः ॥ १३ ॥ दिष्टमेतन्नरव्याघ्रनाभिशोचितुमर्हसि ॥ नचैवशक्यंसंयंतुंयतोधर्मस्ततोजयः
॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासभगवान्कुरूणांप्रपितामहः ॥ पुनरेवमहाभागोधृतराष्ट्रमुवाचह ॥ १५ ॥ इहयुद्धेमहाराजभविष्यतिमहान्क्षयः ॥ त
थेहचनिमित्तानिभयदान्युपलक्षये ॥ १६ ॥ श्येनागृध्राश्चकाकाश्चकंकाश्चसहिताबकैः ॥ संपतंतिनगाग्रेषुसमवायांश्चकुर्वते ॥ १७ ॥ अभ्यग्रंचप्रपश्यंतियुद्ध
मानंदिनोद्विजाः ॥ क्रव्यादाभक्षयिष्यंतिमांसानिगजवाजिनां ॥ १८ ॥ निर्दयंचाभिवाशंतोभैरवाभयवेदिनः ॥ कंकाःप्रयांतिमध्येनदक्षिणामभितोदिशं ॥
॥ १९ ॥ उभेपूर्वापरेसंध्येनित्यंपश्यामिभारत ॥ उदयास्तमनेसूर्यंकबंधैःपरिवारितं ॥ २० ॥ श्वेतलोहितपर्यंताःकृष्णग्रीवाःसविद्युतः ॥ त्रिवर्णाःपरिघाःसंधौ
भानुमंतमवारयन् ॥ २१ ॥ ज्वलिताकेंदुनक्षत्रंनिर्विशेषदिनक्षयं ॥ अहोरात्रंमयादृष्टंतद्भयायभविष्यति ॥ २२ ॥

तिथिर्यस्मिन्अहोरात्रेतन्मयादृष्टं तदेवविशिनष्टि ज्व
लितेति अर्केंद्वोर्नक्षत्रंअमावास्यायामुभाभ्यामाक्रांतंनक्षत्रं तदेवज्वलितंपापग्रहाक्रांतंयस्मिन् दर्शेक्षयतिथिःतन्नक्षत्रेचपापग्रहइत्ययंमहान्दुर्योगइत्यर्थः ॥२२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पद्मवर्णेरक्तपद्मवर्णे लोहिनीद्यौर्भवतियथामंजिष्ठेतिश्रुतेर्दिवोरक्तत्वमशुभसूचकं ॥ २३ ॥ २४ ॥ वराहोगृहकोलःवृषदंशोमार्जारःतयोर्भूचरयोरपिअंतरिक्षेउत्प्लुत्ययुत्ध्यतोःप्रणादं ॥ २५ ॥
॥ २६ ॥ अयुक्ताःअश्वैरयोजिताअपिप्रवर्त्ततेचलंति महांतोरथाःमहारथाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ गृहीतशस्त्राःआत्तलोहाःलोहतुंडाइतियावत् शस्त्रमायुधलोहयोरित्यमरःचर्मिणोभृंगरिटिसंज्ञाः
कृष्णशलभविशेषाः चर्मीफलकपाणौस्याद्भूर्जेभृंगरिटावपीतिमेदिनी तेवाजिपृष्ठगाअश्वांस्तुदंतोदृश्यंतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ व्यावृत्तंनष्टंलक्ष्महीनश्चंद्रोदृश्यतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ स्तनितः

अलक्ष्यःप्रभयाहीनःपौर्णमासींचकार्त्तिकीं॥चंद्रोभूदग्निवर्णश्चपद्मवर्णेनभस्तले ॥ २३॥ स्वप्स्यंतिनिहतावीराभूमिमावृत्यपार्थिवाः ॥ राजानोराजपुत्राश्च
शूराःपरिघबाहवः॥ २४॥ अंतरिक्षेवराहस्यवृषदंशस्यचोभयोः ॥ प्रणादंयुत्ध्यतोरात्रौरौद्रंनित्यंप्रलक्षये॥ २५॥ देवताप्रतिमाश्चैवकंपंतिचहसंतिच॥ वमं
तिरुधिरंचास्यैःस्विद्यंतिप्रपतंतिच॥ २६॥ अनाहतादुंदुभयःप्रणदंतिविशांपते ॥ अयुक्ताश्चप्रवर्त्ततेक्षत्रियाणांमहारथाः ॥ २७॥ कोकिलाःशतपत्राश्चचा
षाभासाःशुकास्तथा॥ सारसाश्चमयूराश्चवाचोमुंचंतिदारुणाः॥ २८॥ गृहीतशस्त्राःक्रोशंतिचर्मिणोवाजिपृष्ठगाः॥ अरुणोदयेप्रदृश्यंतेशतशःशलभव्रजाः
॥ २९॥ उभेसंध्येप्रकाशंतेदिशोदाहसमन्विते॥ पर्जन्यःपांसुवर्षीचमांसवर्षीचभारत॥ ३०॥ याचैषाविश्रुताराजंस्त्रैलोक्येसाधुसंमता ॥ अरुंधतीतयाप्येष
वसिष्ठःपृष्ठतःकृतः॥३१॥ रोहिणींपीडयन्नेषस्थितोराजन्शनैश्चरः॥ व्यावृत्तंलक्ष्मसोमस्यभविष्यतिमहद्भयं॥३२॥ अनभ्रेचमहाघोरस्तनितःश्रूयतेस्वनः॥
वाहनानांचरुदतांनिपतंत्यश्रुबिंदवः॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिश्रीवेदव्यासदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥ ॥ ७॥
व्यासउवाच खरागोषुप्रजायंतेरमंतेमातृभिःसुताः॥ अनार्त्तवंपुष्पफलंदर्शयंतिवनद्रुमाः॥१॥ गर्भिण्योऽजातपुत्राश्चजनयंतिविभीषणान् ॥ क्रव्यादाः
पक्षिभिश्चापिसहाश्नंतिपरस्परं॥ २॥ त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राःपंचपादाद्विमेहनाः॥ द्विशीर्षाश्चद्विपुच्छाश्चदंष्ट्रिणःपशवोऽशिवाः॥ ३॥ जायंतेविवृतास्याश्चव्या
हरंतोऽशिवागिरः॥ त्रिपदाःशिखिनस्तार्क्ष्याश्चतुर्दंष्ट्राविषाणिनः॥ ४॥ तथैवान्याश्चदृश्यंतेस्त्रियोवैब्रह्मवादिनां॥ वैनतेयान्मयूरांश्चजनयंतिपुरेतव॥५॥ गो
वत्संवडवासूतेश्वास्तृगालंमहीपते॥ कुक्कुरान्करभाश्चैवशुकाश्चाशुभवादिनः॥६॥

स्वनःगर्जितरूपःशब्दः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयो
ऽध्यायः॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ खराःप्रजायंतेमिथुनीभवंति उत्पद्यंतइतिवा ॥ १ ॥ क्रव्यादाःसारमेयादयः ॥ २ ॥ ३ ॥ विषाणिनःशृंगवंतस्तार्क्ष्याएव ॥ ४ ॥ ५ ॥ वडवाअश्वा श्वाशुनी
करभोमृगविशेषः करभःकलभोवाष्टापदेप्रोक्तोमृगांतरेइतिविश्वः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रजायंतेजनयंति ॥७॥ पृथग्जनस्यनीचजनस्यसंबंधिनःक्षुद्रकाःव्यंगाःचंडालादिषुजाताःकाणकुब्जादयइत्यर्थः क्षुद्राव्यंगानटीत्यादिमेदिनी ॥८॥९ ॥ नगराणिकृत्रिमाणिशिशवएवावमृद्नंति पद्मानिमहां तिउत्पलानिक्षुद्राणीतिभेदः कुमुदानिचंद्रोदयविकाशीनितान्येव ॥ १० ॥ वर्त्ततेवर्त्तयतिदीप्यतइत्यर्थः नित्यंदावदाहोभवतीतियावत् कल्पतइतिपाठेपिसएवार्थः कार्तिक्याःपरंहिसंग्रामारंभस्तत्रतुलास्थं अर्कंराहुरुपैति ॥ ११ ॥ तदैवश्वेतोग्रहःकेतुःचित्रामतिक्रामतिस्वात्यादौवर्त्तते नित्यंसमसप्तकस्थौराहुकेतूइदानींएकराशिगतौमहदनिष्टसूचकावितिभावः ॥ १२ ॥ धूमकेतुरुपग्रहविशेषः सपुष्यंक्षत्रियन क्षत्रंआक्रम्यतिष्ठति तथावक्ष्यमाणरीत्याज्येष्ठास्थेनापिकेतुनापुष्योविद्धस्तथाचस्वनक्षत्रेकूराक्रांतेकूरविद्धेचसतिअवश्यंक्षत्रियाणांनाशोभवतीत्यर्थः यथोक्तं कृत्तिकायांतथापुष्येरेवत्यांचपुनर्वसौ वेधेस

स्त्रियःकाश्चित्प्रजायंतेचतस्रःपंचकन्यकाः॥ जातमात्राश्चनृत्यंतिगायंतिचहसंतिच॥ ७॥ पृथग्जनस्यसर्वस्यक्षुद्रकाःप्रहसंतिच॥ नृत्यंतिपरिगायंतिवेदयंतो महद्भयं॥ ८॥ प्रतिमाश्चालिखंत्येताःसशस्त्राःकालचोदिताः ॥ अन्योन्यमभिधावंतिशिशवोदंडपाणयः ॥ ९ ॥ अन्योन्यमभिमृद्नंतिनगराणियुयुत्सवः ॥ प द्मोत्पलानिवृक्षेषुजायंतेकुमुदानिच॥ १० ॥ विष्वग्वाताश्चवांत्युग्रारजोनाप्युपशाम्यति ॥ अभीक्ष्णंवर्त्ततेभूमिरर्कंराहुरुपैतिच ॥ ११ ॥ श्वेतोग्रहस्तथाचि त्रांसमतिक्रम्यतिष्ठति॥ अभावंहिविशेषेणकुरूणांतत्रपश्यति॥ १२॥ धूमकेतुर्महाघोरःपुष्यंचाक्रम्यतिष्ठति॥ सेनयोरशिवंघोरंकरिष्यतिमहाग्रहः॥ १३॥ मघास्वंगारकोवक्रःश्रवणेचबृहस्पतिः॥ भगंनक्षत्रमाक्रम्यसूर्यपुत्रेणपीड्यते॥ १४॥ शुक्रःप्रोष्ठपदेपूर्वेसमारुह्यविरोचते ॥ उत्तरेतुपरिक्रम्यसहितःसमुदी क्षते॥ १५॥ श्वेतोग्रहःप्रज्वलितःसधूमइवपावकः॥ऐंद्रंतेजस्विनक्षत्रंज्येष्ठामाक्रम्यतिष्ठति॥ १६॥ ध्रुवंप्रज्वलितोघोरमपसव्यंप्रवर्त्तते॥ रोहिणींपीडयत्येवमु भौचशशिभास्करौ॥ चित्रास्वात्यंतरेचैवविष्ठितःपरुषग्रहः॥ १७॥ वक्रानुवक्रंकृत्वाचश्रवणंपावकप्रभः॥ ब्रह्मराशिंसमावृत्यलोहितांगोव्यवस्थितः॥१८॥ सर्वसस्यपरिच्छन्नापृथिवीसस्यमालिनी॥ पंचशीर्षायवाश्चापिशतशीर्षाश्चशालयः॥१९॥

तिक्रमाद्वेधोवर्णेषुब्राह्मणादिष्वितिनरपतिविजये ॥ १३ ॥ भगंनक्षत्रंपूर्वाफ ल्गुनी श्रुतिमतेतूत्तराफल्गुनी ॥१४॥ पूर्वेप्रोष्ठपदेपूर्वाभाद्रपदानक्षत्रंसमारुह्य परिक्रम्यःपरिघाख्यउपग्रहस्तेनसहितःउत्तरेउत्तराभाद्रपदानक्षत्रंउदीक्षतेआक्रांतुमिच्छति ॥ १५ ॥ श्वेतःद्वितीयउपग्रहःकेतुसं ज्ञःऐंद्रंज्येष्ठांनक्षत्रमितियोज्यं ॥ १६ ॥ ध्रुवमिति परुषग्रहोराहुःएकनक्षत्रस्थौशशिभास्करौपीडयति अपसव्यंप्रवर्त्ततेसर्वदावक्रीसन् सर्वतोभद्रचक्रेवेधेनस्वातीस्थःसन्रोहिणीनक्षत्रंचपीडयतीत्यर्थः॥१७॥ वक्रेति तत्रैवसर्वतोभद्रचक्रेमघास्थोलोहितांगोऽगारकःवक्रानुवक्रंकृत्वापुनःपुनर्वक्रीभूयब्रह्मणाबृहस्पतिनाक्रांतंराशिंनक्षत्रंश्रवणंसमावृत्यसम्यक्पूर्णदृष्ट्याविध्वातिष्ठति ॥ १८ ॥ परिच्छन्नाआच्छादिता पंचशीर्षाणिशिबीसदृशानियेषांतेपंचशीर्षाः ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शोणितमयाआवर्त्ताःयस्यां रक्तप्रवाहवतीत्यर्थः ॥ अतएवध्वजाएवउडुपानिक्षुद्रनावस्तैःसमाकुला वैशसेविरोधे ॥ २३ ॥ २४ ॥ छर्दयन्श्रोतॄणांक्लेशकरत्वेनरक्तवमनंकारयन्नि
व ॥ २५ ॥ शस्त्राणिप्रभयाज्वलंतीव ॥ २६ ॥ संवत्सरेति पूर्वश्रवणस्थोबृहस्पतिर्भगनक्षत्रस्थःसूर्यपुत्रइत्युक्तंतावुभौविशाखासमीपेतिर्यग्वेधेनशतपदेचक्रेविशाखानक्षत्रंविध्यतइत्यर्थः तथाहि तस्मिन्च
क्रेखुखेखोइतिश्रवणांत्यपादत्रयंव्युत्क्रमेणविशाखाद्यपादत्रयेणतितुतेइत्यनेनविध्यते तृतीयेनचतुर्थोद्वितीयेनतृतीयःप्रथमेनद्वितीयइति तथाउत्तराफल्गुन्याअंत्यपादत्रयेणटोपापीइत्यनेनक्रमेणतितुतेइति
विशाखाद्यपादत्रयंतत्रैवचक्रेविध्यतइतितच्चक्रविदांप्रत्यक्षं ॥ २७ ॥ चंद्रादित्याविति अपर्वणिपर्वदर्शाख्यंपंचदशेह्निभवतिएकतिथिवृद्धौषोडशेवाएकतिथिक्षयेचतुर्दशेवाह्निभवति तिथिद्वयक्षयस्तुलोकेऽ

प्रधानाःसर्वलोकस्ययायास्वायत्तमिदंजगत् ॥ तागावःप्रस्नुतावत्सैःशोणितंप्रक्षरंत्युत॥ २०॥निश्चेरुरर्चिषश्चापात्खड्गाश्चज्वलिताभृशं ॥व्यक्तंपश्यंतिशस्त्राणि
संग्रामंसमुपस्थितं ॥ २१ ॥ अग्निवर्णायथाभासःशस्त्राणामुदकस्यच ॥ कवचानांध्वजानांचभविष्यतिमहाक्षयः ॥ २२॥ पृथिवीशोणितावर्त्ताध्वजोडुप
समाकुला ॥ कुरूणांवैशसेराजन्पांडवैःसहभारत ॥ २३॥ दिक्षुप्रज्वलितास्याश्चव्याहरंतिमृगद्विजाः ॥ अत्याहितंदर्शयंतोवेदयंतिमहद्भयं ॥ २४॥ एकपक्षाक्षि
चरणःशकुनिःखचरोनिशि ॥ रौद्रंवदतिसंरब्धःशोणितंछर्दयन्निव ॥ २५॥ शस्त्राणिचैवराजेंद्रप्रज्वलंतीवसंप्रति ॥ सप्तर्षीणामुदाराणांसमवच्छाद्यतेप्रभा
॥ २६॥ संवत्सरस्थायिनौचग्रहौप्रज्वलितावुभौ॥ विशाखायाःसमीपस्थौबृहस्पतिशनैश्चरौ॥ २७॥ चंद्रादित्यावुभौग्रस्तावेकाह्नाहित्रयोदशीं ॥ अपर्वणि
ग्रहंयातौप्रजासंक्षयमिच्छतः ॥ २८॥ अशोभितादिशःसर्वाःपांसुवर्षैःसमंततः ॥ उत्पातमेघारौद्राश्चरात्रौवर्षंतिशोणितं ॥ २९॥ कृत्तिकांपीडयंस्तीक्ष्णैर्न
क्षत्रंपृथिवीपते ॥ अभीक्ष्णवातावायंतेधूमकेतुमवस्थिताः ॥ ३० ॥

त्यंतमप्रसिद्धइतिअपर्वणीत्युक्तंग्रहंयातौराहुणाग्रहणंप्राप्तौ एतदेवप्रजासंक्षयहेतुत्वे
नशास्त्रेदृष्टमित्याह प्रजेति ॥ २८ ॥ अशोभिताअमंगलाः ॥ २९ ॥ चित्रास्वात्यंतरस्थःपरुषोग्रहोरोहिणींपीडयतीत्युक्तंतत्रचित्रांशेस्थित्वारोहिणींअष्टादशत्वेनसामुदायिकनक्षत्रंपीडयतिस्वात्यंशेस्थित्वा
कृत्तिकांषोडशकत्वेनसांधातिकनक्षत्रंपीडयति सर्वतोभद्रचक्रेतथादर्शनात् तदेतदाह कृत्तिकामित्यर्धेन तीक्ष्णैःक्रूरैःकर्मभिरुपलक्षितोराहुरित्यर्थः धूमकेतुंउत्पातविशेषमनुलक्ष्यावस्थिताः ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतेवायत्रः विषमंवैरंयुद्धमितियावत् त्रिष्विति त्रिष्वपिच्छत्रेषुनरपतिविजयप्रोक्तेषु यथाऽश्विन्यादिभिर्नवभिर्नक्षत्रैरौदीच्यस्याश्वपतेश्छत्रे चामरंकलशोवीणाच्छत्रंदंडःपतद्ग्रहः आसनंकीलकंरज्जुरित्यव यवाःकल्प्यंते एवंमघादिनवकेनप्राच्यस्यगजपतेःतथामूलादिनवकेनदक्षिणस्यनरपतेः एवंविधेषुत्रिष्वपिच्छत्रेषुतत्रापिसर्वेषुनक्षत्रेषु नास्तिक्षत्रमेभिरितियोगेनक्षत्रविरोधिषुनक्षत्रेषु नक्षत्राणिचतानिनक्षत्राणिभानितेषुक्रूराक्रांतत्वादिनाक्षत्रियाभावकरेषुनक्षत्रेषु गृध्रःपापग्रहःशीर्षंकलशस्थानंसंपतते तेनच्छत्रत्रयस्यतदंतर्गतानामन्येषांचमांडलिकानांराज्ञांनाशःसूच्यते तत्रैवंसतिमघासुकुजोस्ति तथायदाभगनक्षत्रंपूर्वाफल्गुनीतदातत्रत्यःशनैश्वरोऽवश्यंयुद्धादिनागजपतेर्महद्भयंकरिष्यति यथोक्तंतत्रैव कलशस्थेभवेद्युद्धंरणेरोगेमहद्भयं घातपातादिकंसर्वंजायतेनात्रसंशयइति कलशस्थेशनैश्वरेइतिशेषः तथाविशाखाज्येष्ठेअपिअत्रैवच्छत्रेक्रूरविद्धेक्रूराक्रांतेवर्तेतेइतिअवश्यंगजपतेश्छत्रभंगः एवंप्रथमच्छत्रेपिकृत्तिकारोहिण्योःपुष्यस्यचपीडास्ति तथांतिमच्छत्रेश्रवणप्रोष्ठपदयोर्बृहस्पतिशुक्रौवर्त्तेतेइतितथापितावनिष्टफलावेव एवंपूर्वस्यनिरन्वयोनाशः इतरयोश्छत्रयोःराजनाशेपितत्पुत्राणांच्छत्रप्राप्तिरस्तीतिविशेषः तथाचमध्यमच्छत्रेमघासुभौमः स्वात्यांसूर्यचंद्रराहवः पूर्वस्यामुत्तरस्यांवाफल्गुन्यांशनैश्वरः विशाखायांवेधेनबृहस्पतिश्वास्ति तेषांफलंतत्रैवोक्तं क्रूरग्रहचतुष्कंचबुधचंद्रेणसंयुतं पूर्वच्छत्रविनाशायकथितंपूर्वसूरिभिरिति तत्रसिंधुसागरसंगमात्गोदावरीसागरसंगमपर्यंतंएकारेखातद्दक्षिणेनरपतिः ततएवकर्णप्रावरणपर्यंतंद्वितीया तदुत्तरेगजपतिःतयोरेखयोर्मध्येऽश्वपतिः हस्तिनापुरंतुईशानदेशस्थत्वात्गंगाद्वारात्पूर्वभागेऽस्तीतिगजपतिच्छत्रांतर्गतमेव हरिद्वारंतुदेहलीदीपन्यायेनाश्वपतिगजपत्योरंतर्गतमिति तेनह

विषमंजनयंत्येतआक्रंदजननंमहत् ॥ त्रिषुसर्वेषुनक्षत्रनक्षत्रेषुविशांपते ॥ गृध्रःसंपततेशीर्षंजनयन्भयमुत्तमं ॥ ३१ ॥ चतुर्दशींपंचदशींभूतपूर्वांचषोडशीं इमांतुनाभिजानेहममावास्यांत्रयोदशीं ॥ चंद्रसूर्यावुभौग्रस्तावेकमासींत्रयोदशीं ॥ ३२ ॥ अपर्वणिग्रहेणैतौप्रजाःसंक्षपयिष्यतः ॥ मांसवर्षंपुनस्तीव्रमासीत्कृष्णचतुर्दशीं ॥ शोणितैर्वक्रसंपूर्णाअतृप्तास्तत्रराक्षसाः ॥ ३३ ॥

स्तिनापुरस्थानांप्राच्यत्वादत्यंतंक्षयः तथैवपांचालादीनामपीति एतच्चनरपतिविजयदर्शिनांस्पष्टं ईशानदेशाःकूर्मचक्रेप्रोक्ताः रेवतीअश्विनीयाम्येपादेईशानगोचरे गंगाद्वारंकुरुक्षेत्रंश्रीकंठंहस्तिनापुरं अश्ववक्त्रैकपादाश्वकर्णप्रावरणास्तथा विनश्यंतिचतेसर्वेदेशास्त्वीशानगोचरेइतिदिक् ॥ ३१ ॥ चंद्रादित्यावुभौग्रस्तावित्येतेनश्लोकेनोक्तमर्थंविशदयतिद्वाभ्यां चतुर्दशीमिति त्रयोदशींत्रयोदशानामन्हांपूरणींअमावास्यांभूतपूर्वांनाभिजानेनजानामि अतिभूयसाकालेनअयंदुर्योगआगतइतिभावः एकमासींएकस्मिन्नेवमासेभवां पूर्वंत्रयोदश्यांरात्रौपक्षसमाप्त्यासूर्यग्रहणमेवोक्तं इदानींतुएकस्मिन्मासेचंद्रःपूर्णमास्यांराहुणाग्रहेणग्रस्तःसूर्योऽमावास्यायां यदासूर्योग्रस्तस्तदाचंद्रोपिग्रस्तएवदर्शेतयोःसंहतत्वात् ॥ ३२ ॥ अपर्वणीति लोकाप्रसिद्धपर्वणीतिपूर्ववत्ज्ञेयं ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिस्रोतसोमहानद्यःविपरीतप्रवाहाः विभक्तिलोपआर्षः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासोवा क्रियाविशेषणंवा कूपाजलाशयाःकूर्दंतिक्रीडंतिवातैःक्षुभ्यंतइत्यर्थः॥३४॥अनयंअनीतिफलं ॥ ३५॥ महोल्काभिःदीपाभावात्शणकाष्ठज्वालयारात्रौविनिःसृत्यगृहाद्बहिर्निर्गत्य ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ महाशब्दः क्रियतइतिशेषः महाभूताःवृद्धीभूताः अभूततद्भावेमहच्छब्दाद्भवतौपरेडाच् मर्यादामुल्लंघितवंतइवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अशनीभिः अशनिर्द्वयोरितिकोशात्स्त्रीत्वं ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ शिखराणांद्रुमायाणां शिखरोस्त्रीद्रुमाग्रेचेतिमेदिनी ॥ ४३ ॥ पक्वापक्केति विनाशाभिमुखानांपरस्परंयुद्धमिति पक्कंप

प्रतिस्रोतोमहानद्यःसरितःशोणितोदकाः ॥ फेनायमानाःकूपाश्चकूर्दंतिवृषभाइव ॥ ३४ ॥ पतंत्युल्काःसनिर्घाताःशक्राशनिसमप्रभाः ॥ अद्यचैवनिशांव्युष्टामनयंसमवाप्स्यथ ॥ ३५॥ विनिःसृत्यमहोल्काभिस्तिमिरंसर्वतोदिशं ॥ अन्योन्यमुपतिष्ठद्भिस्तत्रचोक्तंमहर्षिभिः॥ ३६॥ भूमिपालसहस्राणांभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ कैलासमंदराभ्यांतुतथाहिमवताविभो॥ ३७॥ सहस्रशोमहाशब्दःशिखराणिपतंतिच ॥ महाभूताभूमिकंपेचत्वारःसागराःपृथक् ॥ वेलामुद्वर्त्तयंतीवक्षोभयंतोवसुंधरां॥ ३८॥ वृक्षानुन्मथ्यवांत्युग्रावाताःशर्करकर्षिणः॥ आभग्नाःसुमहावातैरशनीभिःसमाहताः ॥ ३९ ॥ वृक्षाःपतंतिचैत्याश्चग्रामेषुनगरेषुच ॥ नीललोहितपीतश्चभवत्यग्निर्हुतोद्विजैः ॥ ४० ॥ वामार्चिर्दुष्टगंधश्चमुंचन्वैदारुणंस्वनं ॥ स्पर्शागंधारसाश्चैवविपरीतामहीपते ॥ ४१ ॥ धूमंध्वजाःप्रमुंचंतिकंपमानामुहुर्मुहुः ॥ मुंचंत्यंगारवर्षंचभेर्यश्चपटहास्तथा ॥ ४२ ॥ शिखराणांसमृद्धानामुपरिष्टात्समंततः ॥ वायसाश्चरुवंत्युग्रंवामंमंडलमाश्रिताः॥ ४३॥ पक्वापक्केतिसुभृशंवावाश्यंतेवयांसिच॥ निलीयंतेध्वजाग्रेषुक्षयायपृथिवीक्षितां॥४४॥ ध्यायंतःप्रकिरंतश्चव्यालावेपथुसंयुताः॥ दीनास्तुरंगमाःसर्वेवारणाःसलिलाश्रयाः ॥ ४५ ॥ एतच्छ्रुत्वाभवानत्रप्राप्तकालंव्यवस्यतां ॥ यथालोकःसमुच्छेदंनायंगच्छेतभारत ॥ ४६ ॥ वैशंपायनउवाच पितुर्वचोनिशम्यैतद्धृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येभविष्यतिनरक्षयः ॥ ४७ ॥ राजानःक्षत्रधर्मेणयदिवध्यंतिसंयुगे ॥ वीरलोकंसमासाद्यसुखंप्राप्स्यंतिकेवलं ॥ ४८ ॥ इहकीर्तिंपरेलोकेदीर्घकालंमहत्सुखं ॥ प्राप्स्यंतिपुरुषव्याघ्राःप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥४९॥ वैशंपायनउवाच एवंमुनिस्तथेत्युक्त्वाकवींद्रोराजसत्तम॥ धृतराष्ट्रेणपुत्रेणध्यानमन्वगमत्परं॥ ५०॥

रिणतेपिस्याद्विनाशाभिमुखेत्रिष्वितिमेदिनी पक्वापक्केतिपक्षिरुतानुकरणं वावाश्यंतेअतिशयेनशब्दंकुर्वंति ॥ ४४ ॥ प्रकिरंतःशकृन्मूत्रमितिशेषः व्यालाःदुष्टहस्तिनः सलिलाश्रयाःअत्यंतंप्रस्वेदयुक्ताः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मुनिःएवंतथेत्युक्त्वेतिसंबंधः धृतराष्ट्रेणहेतुना तदर्थमित्यर्थः ध्यानंचिंतां ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संक्षयतेक्षिणोति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतंपंथानंदेशयशिक्षय ॥ ५३ ॥ अयंदुर्योधनः ५४ ॥ सःधर्मः एनंधर्महंतारंशक्येनापदिसत्यांकिमर्थंआपदीवउन्मार्गगामीभवसीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥
परेणअतिशयेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यवाक्यंब्रुवतीतिसंबंधः ॥ ५९ ॥ वेत्ताज्ञातास्मीतिशेषः भावाभावौस्थितिविनाशौपरेषांस्वेषांच ॥ ६० ॥ गतिःपरायणं दर्शयिताउपदेष्टा ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मादौ

समुहूर्त्तंतथाध्यात्वापुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ असंशयंपार्थिवेंद्रकालःसंक्षयतेजगत् ॥ ५१ ॥ सृजतेचपुनर्लोकान्नेहविद्यतिशाश्वतं ॥ ज्ञातीनांवैकुरूणांचसंबंधिसुहृदांतथा ॥ ५२ ॥ धर्म्यंदेशयपंथानंसमर्थोह्यसिवारणे ॥ क्षुद्रंज्ञातिवधंप्राहुर्माकुरुष्वममाप्रियं ॥ ५३ ॥ कालोयंपुत्ररूपेणतवजातोविशांपते ॥ नवधःपूज्यतेवेदेहितंनैवकथंचन ॥ ५४ ॥ हन्यात्सएनंयोहन्यात्कुलधर्मंस्विकांतनुं ॥ कालेनोत्पथगंतासिशक्येसतियथापदि ॥ ५५ ॥ कुलस्यास्यविनाशायतथैवचमहीक्षितां ॥ अनर्थोराज्यरूपेणतवजातोविशांपते ॥ ५६ ॥ लुप्तधर्मापरेणासिधर्मंदर्शयवैसुतान् ॥ किंतेराज्येनदुर्धर्षयेनप्राप्तोसिकिल्बिषं ॥ ५७ ॥ यशोधर्मंचकीर्तिंचपालयन्स्वर्गमाप्स्यसि ॥ लभंतांपांडवाराज्यंशमंगच्छंतुकौरवाः ॥ ५८ ॥ एवंब्रुवतिविप्रेंद्रेधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ आक्षिप्यवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यंचैवाब्रवीत्पुनः ॥ ५९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यथाभवान्वेत्तितथैववेत्ताभावाभावौविदितौमेयथार्थौ ॥ स्वार्थेहिसंमुह्यतितातलोकोमांचापिलोकात्मकमेवविद्धि ॥ ६० ॥ प्रसादयेत्वामतुलप्रभावंत्वंनोगतिर्दर्शयिताचधीरः ॥ नचापितेमद्वशगामहर्षेनचाधर्मंकर्तुमर्हाहिमेमतिः ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मप्रवृत्तिश्चयशःकीर्त्तिश्चभारती ॥ कुरूणांपांडवानांचमान्यश्चापिपितामहः ॥ ६२ ॥ व्यासउवाच वैचित्रवीर्यनृपतेयत्तेमनसिवर्त्तते ॥ अभिधत्स्वयथाकामंछेत्तास्मितवसंशयं ॥ ६३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यानिलिंगानिसंग्रामेभवंतिविजयिष्यतां ॥ तानिसर्वाणिभगवञ्छ्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ६४ ॥ व्यासउवाच प्रसन्नभाःपावकऊर्ध्वरश्मिःप्रदक्षिणावर्त्तशिखोविधूमः ॥ पुण्यागंधाश्चाहुतीनांप्रवांतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ॥ ६५ ॥ गंभीरघोषाश्चमहास्वनाश्चशंखामृदंगाश्चनदंतियत्र ॥ विशुद्धरश्मिस्तपनःशशीचजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः ॥ ६६ ॥ इष्टावाचःप्रसृतावायसानांसंप्रस्थितानांचगमिष्यतांच ॥ येपृष्ठतस्तेत्वरयंतिराजन्येचाग्रतस्तेप्रतिषेधयंति ॥ ६७ ॥

हेतुरित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ रूपंगमकंचिह्नं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इष्टाइति येपृष्ठतो
भाषमाणावायसास्तेगंतारंत्वरयंति सिद्धिसूचकाइत्यर्थः येपुरतोभाषमाणास्तेगमनंनिषेधंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्रविष्टस्य परसैन्यमितिशेषः इष्टाःमारितोमारितइति दक्षिणाःदाक्ष्ययुक्ताःहतोसिहतोसीत्याद्याः पश्चादर्थंपाश्चात्यंप्रयोजनंजयाख्यंसंधारयंतिनिश्चिन्वंति याश्चाग्रेप्रतिषेधिकाः मायुत्ध्यस्वमरिष्यसोत्येवंजातीयकास्ताअपिमरणस्यैवसूचकास्ताश्चदुर्योधनंप्रत्येवप्रवर्त्तंतइतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अनुगाःअनुकूलाः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८॥ ७९ ॥ ८० ॥ उपायविजयंलाभपूर्वकंजयंसाम्नाप्रार्थनयादानेनवा शत्रुणावाचाप्रार्थितस्यधनेनवासंतर्पितस्यमुख्योजयः शत्रुंभेदयतोमध्यमःनिघ्नतोऽधमइत्यर्थः ॥ ८१ ॥ सन्निपातोयोधानांसंघर्षः व्यवधूताःदारादि

॥५॥ कल्याणवाचःशकुनाराजहंसाःशुकाःक्रौंचाःशतपत्राश्चयत्र॥प्रदक्षिणाश्चैवभवंतिसंख्येध्रुवंजयस्तत्रवदंतिविप्राः॥६८॥ अलंकारैःकवचैःकेतुभिश्चसुखप्रणादैर्हेषितैर्वाहयानां॥भ्राजिष्मतीदुष्प्रतिवीक्षणीयायेषांचमूस्तेविजयंतिशत्रून्॥६९॥ हृष्टावाचस्तथासत्वंयोधानांयत्रभारत॥ नम्लायंतिस्रजश्चैवतेतरंतिरणोदधिं ॥ ७० ॥ इष्टावाचःप्रविष्टस्यदक्षिणाःप्रविविक्षतः ॥ पश्चात्संधारयंत्यर्थमग्रेचप्रतिषेधिकाः ॥ ७१ ॥ शब्दरूपरसस्पर्शगंधाश्चाविकृताःशुभाः॥ सदाहर्षश्चयोधानांजयतामिहलक्षणं ॥ ७२ ॥ अनुगावायवोवांतितथाभ्राणिवयांसिच ॥ अनुप्लवंतिमेघाश्चतथैवेंद्रधनूंषिच ॥ ७३ ॥ एतानिजयमानानांलक्षणानिविशांपते॥ भवंतिविपरीतानिमुमूर्षूणांजनाधिप ॥ ७४॥ अल्पायांवामहत्यांवासेनायामितिनिश्चयः॥ हर्षोयोधगणस्यैकोजयलक्षणमुच्यते ॥ ७५ ॥ एकोदीर्णोदारयतिसेनांसुमहतीमपि ॥ तांदीर्णामनुदीर्यंतेयोधाःशूरतराअपि ॥ ७६ ॥ दुर्निवर्त्यातदाचैवप्रभग्नामहतीचमूः ॥ अपामिवमहावेगास्त्रस्तामृगगणाइव ॥ ७७॥ नैवशक्यासमाधातुंसन्निपातेमहाचमूः ॥ दीर्णामित्येवदीर्यंतेसुविद्वांसोपिभारत ॥ ७८ ॥ भीतान्भग्नांश्चसंप्रेक्ष्यभयंभूयोभिवर्द्धते ॥ प्रभग्नासहसाराजन्दिशोविद्रवतेचमूः ॥ ७९ ॥ नैवस्थापयितुंशक्याशूरैरपिमहाचमूः ॥ सत्कृत्यमहतींसेनांचतुरंगांमहीपतिः॥ उपायपूर्वंमेधावीयतेतसततोत्थितः ॥ ८० ॥ उपायविजयंश्रेष्ठमाहुर्भेदेनमध्यमं ॥ जघन्यएषविजयोयोयुद्धेनविशांपते ॥ ८१ ॥ महान्दोषःसन्निपातस्तस्याद्यःक्षयउच्यते॥ परस्परज्ञाःसंहृष्टाव्यवधूताःसुनिश्चिताः॥ ८२ ॥ अपिपंचाशतंशूराम्दृद्नंतिमहतींचमूं ॥ अपिवापंचषट्सप्तविजयंत्यनिवर्त्तिनः॥८३॥ नवैनतेयोगरुडःप्रशंसतिमहाजनं॥ दृष्ट्वासुपर्णोऽपचितिंमहत्याअपिभारत॥८४॥

ष्वनासक्ताः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शूराणांसहायसंपत्तिर्नापेक्षितेत्यत्रदृष्टांतमाह नवैनतेयइति महत्याअपिसेनायाअपचितिंप्रतिकारंनाशंवाएकेनैवात्मनाकर्त्तुंशक्यंदृष्ट्वाआलोच्य सुपर्णःशोभनपतत्रः गरुडोनामतःवैनतेयोविनतायाःपुत्रोमहाजनंबहुजनसमूहंनप्रशंसतिनकामयतेइत्यर्थः भवेदपचितिःपूजाव्ययनिष्कृतिहानिष्वितिमेदिनी शूराणांनसहायापेक्षास्तीतिअक्षौहिणीबाहुल्यान्मत्पुत्राणांजयोऽवश्यंभावीतित्वयानमंतव्यमितिभावः ॥ ८४॥

॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ एवमुक्त्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नवाशाम्यंतिनैवशाम्यंति यमक्षयंयमलोकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दिव्येति यथादीपेनांधकारेनाशितेचक्षुषाघटोदृश्यतेएवंधीवृत्त्यासर्वविषयावरकाज्ञानतमसिनाशितेसतिचिदात्मरूपेणचक्षुषासर्वंप्रकाशतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शास्त्रचक्षुरिति यदाऽहंब्रह्मास्मीतिवाक्योत्थया धियात्मानंयोगीपश्यतितदांऽधोऽप्यनंधोभवति तथाचश्रुतिः तंवाएतंसेतुंतीर्त्वांऽधःसन्ननंधोभवतीति सेतुंमर्यादाविधारकंपरमेश्वरंतीर्त्वाप्राप्येतिश्रुतिपदयोरर्थः अनेनैवाभिप्रायेणअवेक्षस्वेत्याह नमस्तइति विनयःस्वस्योपदेष्टृत्ववारणाय व्यासेनैवत्वमुपदिष्टोसीतिभावः ॥ ९ ॥ त्रसानांजंगमानांयोनिरुत्पत्तिस्थानं अंडजाःपक्षिसरीसृपाद्याः स्वेदजाःयूकालिक्षाद्याः जरायुजाःमनुष्यपश्वाद्याः ॥ १० ॥ येषुच

नबाहुल्येनसेनायाजयोभवतिनित्यशः॥ अध्रुवोहिजयोनामदैवंचात्रपरायणं॥ जयवंतोहिसंग्रामेकृतकृत्याभवंतिहि॥८५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि जंबूखंडविनिर्माणप० निमित्ताख्यानेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाययौव्यासोधृतराष्ट्रायधीमते॥ धृतराष्ट्रोपितच्छ्रुत्वाध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १॥ समुहूर्त्तमिवध्यात्वाविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः॥ संजयंसंशितात्मानमपृच्छद्भरतर्षभ ॥ २ ॥ संजयेमेमहीपालाःशूरायुद्धाभिनंदिनः ॥ अन्योन्यमभिनिघ्नंतिशस्त्रैरुच्चावचैरिह ॥ ३ ॥ पार्थिवाःपृथिवीहेतोःसमभित्यज्यजीवितं ॥ नवाशाम्यंतिनिघ्नंतोवर्धयंतियमक्षयं ॥ ४ ॥ भौममैश्वर्यमिच्छंतोनमृष्यंतेपरस्परं ॥ मन्येबहुगुणाभूमिस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ५ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ कोट्यश्चलोकवीराणांसमेताःकुरुजांगले ॥ ६ ॥ देशानांचपरीमाणंनगराणांचसंजय ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनयतएतेसमागताः ॥ ७॥ दिव्यबुद्धिप्रदीपेनयुक्तस्त्वंज्ञानचक्षुषा ॥ प्रभावात्तस्यविप्रर्षेर्व्यासस्यामिततेजसः ॥ ८ ॥ संजयउवाच यथाप्रज्ञंमहाप्राज्ञभौमान्वक्ष्यामितेगुणान् ॥ शास्त्रचक्षुरवेक्षस्वनमस्तेभरतर्षभ ॥ ९॥ द्विविधानीहभूतानिचराणिस्थावराणिच ॥ त्रसानांत्रिविधायोनिरंडस्वेदजरायुजाः॥ १० ॥ त्रसानांखलुसर्वेषांश्रेष्ठाराजन्जरायुजाः ॥ जरायुजानांप्रवरामानवाःपशवश्चये ॥ ११ ॥ नानारूपधराराजंस्तेषांभेदाश्चतुर्दश ॥ वेदोक्ताःपृथिवीपालयेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः॥ १२॥ ग्राम्याणांपुरुषाःश्रेष्ठाःसिंहाश्चारण्यवासिनां ॥ सर्वेषामेवभूतानामन्योन्येनोपजीवनं ॥ १३ ॥

तुर्दशसुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः तेमानवाःत्रैवर्णिकाः पशवश्चगोऽजाद्याः जरायुजानांमध्येप्रवराइतियोजना ॥ ११ ॥ १२ ॥ ग्राम्याणां वक्ष्यमाणानांपशूनांमध्ये तथारण्यवासिनामित्यपि पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंत तस्मात्त्रयःपशूनांहस्तादानाःपुरुषोहस्तीमर्कटइतिविध्यर्थवादादिषुपुरुषेपिपशुत्वमस्त्येवेतिग्राम्यपशुषुपुरुषस्यगणनं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उद्भिज्जाःभूमिमुद्भिद्यजातावृक्षाअश्वत्थादयः गुल्माःकुशकाशादिस्तंबाः लताःवृक्षाद्यारूढाःगुडूच्यादयः वल्योभूमिप्रसारावर्षमात्रस्थायिन्यः कूष्मांड्याद्याः त्वक्साराःवेण्वादयः तएवतृणजातयोनतुवृक्षाः ॥ १४ ॥ तेषामिति सप्तग्राम्याःपशवःसप्तारण्याःपंचोद्भिज्जाइत्येकोनविंशतिसंख्यानांविकाराणांप्रकृतिभूतेषुपंचसुमहाभूतेषुप्रक्षेपेसतिचतुर्विंशत्यक्षरसंख्यासाम्यात्प्रकृतिविकृत्यात्मिकागायत्रीयंभवति अत्रस्वेदजानांउद्भिज्जेष्वंतर्भावः तेहिभूमिमुद्भिद्यजायंते स्वेदजास्तुजलमुद्भिद्यजायंतइतिसाम्यात् तृतीयेनावरोधःसंशोकजस्येतिन्यायाच्च अंडजानामपिमैथुनजत्वसाम्याज्जरायुजेष्वेवांतर्भावः जरायुर्गर्भवेष्टनंतद्रूपस्यअंडस्यैवतत्रसत्त्वादित्याशयेनचतुर्विंशतिः तदिदंकार्यकारणसमुदायात्मकंगायत्र्याख्यंब्रह्म गायत्रीवाइदंसर्वंभूतमित्युपक्रम्यसैषाचतुष्पदाषड्विधागायत्रीतदेतदृचाभ्यनूक्तंतावानस्यमहिमाततोज्यायांश्चपूरुषः पादोस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिछांदोग्येउपसंहारदर्शनात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यस्यभूमिरिति राजाहिसार्वभौमोराजसूयेनेष्ट्वास्वाराज्यंप्राप्नोति अ

उद्भिज्जाःस्थावराःप्रोक्तास्तेषांपंचैवजातयः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ १४॥ तेषांविंशतिरेकोनामहाभूतेषुपंचसु ॥ चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा गायत्रीलोकसंमता ॥ १५ ॥ यएतांवेदगायत्रींपुण्यांसर्वगुणान्वितां ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठसलोकेनप्रणश्यति ॥ १६ ॥ अरण्यवासिनःसप्तसप्तैषांग्रामवासिनः॥ सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमहिषावारणास्तथा ॥ १७ ॥ ऋक्षाश्चवानराश्चैवसप्तारण्याःस्मृतानृप॥ गौरजाविमनुष्याश्चअश्वाश्वतरगर्दभाः ॥ १८ ॥ एतेग्राम्याः समाख्याताःपशवःसप्तसाधुभिः ॥ एतेवैपशवोराजन्ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ १९ ॥ भूमौचजायतेसर्वंभूमौसर्वंविनश्यति ॥ भूमिःप्रतिष्ठाभूतानांभूमिरेवसनातनं ॥ २० ॥ यस्यभूमिस्तस्यसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ तत्रातिगृद्धाराजानोविनिघ्नंतीतरेतरं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभौमगुणकथनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नदीनांपर्वतानांचनामधेयानिसंजय ॥ तथाजनपदानां चयेचान्येभूमिमाश्रिताः ॥ १ ॥ प्रमाणंचप्रमाणज्ञपृथिव्याममसर्वतः ॥ निखिलेनसमाचक्ष्वकाननानिचसंजय ॥ २ ॥

श्वमेधेनेष्ट्वाक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीतियस्यकृत्स्नाभूमिस्तस्यइदंसर्वंयज्ञद्वारावशेभवति तथाचवाजसनेयकेश्रूयते पुरुषोहवैनारायणोऽकामयतात्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतान्यहमेवेदंसर्वंस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंचरात्रयज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिना ॥ २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंवक्ष्यमाणभगवद्गीतोपनिषदर्थज्ञानाधिकारार्थंकर्मणामनुष्ठेयत्वंप्रकारांतरेणोपपाद्याधिकृतानामुत्पन्नात्मविविदिषाणामपिसूक्ष्मतमात्मतत्त्वग्रहणयोग्यतासिद्ध्यर्थंस्थूलेभगवतोरूपेकृत्स्नब्रह्मांडात्मकेचित्तसंयमःकर्तव्यइत्याशयेनभुवनकोशंवर्णयति नदीनांपर्वतानांचेत्यादिनातत्सर्वंश्रुतवानसीत्यंतेनाध्यायाष्टकेन ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्रतावत्पंचेमानिमहाराजेत्यादिनातदेषांरूपमैश्वरमित्यंतेनसर्वंवियदादिकंभगवदुपादानकत्वात्कुंडलकनकन्यायेनभगवतएवरूपमितिप्रतिपादयति महाभूतानिपृथिव्यादीनितान्येवजगतीकृत्स्नब्रह्मांडरूपाणिपिंडरूपाणिचतत्स्थानिचसर्वाणिचैतन्यपदवाच्यानिसमानितुल्यान्येव बहुत्वमुपाधिभेदाभिप्रायेण नहिकुंभद्रोण्याद्युपाधिष्वाकाशस्येवमशकमतंगजादिशरीरेषुचैतन्यस्यस्वतोविषमत्वंदृश्यते तस्मात्सर्वाणिजगतीस्थानिसमान्येव वक्ष्यतिचभगवान् पंडिताःसमदर्शिनइति ॥ ३ ॥ भूमिरिति वायोरग्निरितिश्रुतेरग्निहेतुर्वायुरग्नेःपरोद्रष्टव्यः गुणोत्तराणिपूर्वपूर्वापेक्षयाउत्तरमुत्तरमेकैकगुणाधिकं इदंचआकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोद्भ्यःपृथिवीतिश्रूयमाणजन्मक्रमाभिप्रायेणोक्तं ॥ ४ ॥ शब्दादयोगुणाःप्रसिद्धाः ॥ ५ ॥ ६॥ एतेपंचेति महाभूतेषुपंचमहाभूतात्मकेषुसर्वेषुलोकेषुभोग्यवस्तुषुशरीरादिघटांतेषुएतेपंचगुणाःसंति एतेके येषुगुणेषुभोक्तारोभूताःनित्यनिर्वृत्ताश्चेतनाःपुरुषाःप्रतिष्ठिताः देहेंद्रियादीन्भोग्यानधिष्ठायचेतनाःशब्दादीनिभोग्यांतराणिभुंजतेदेहादीनामपिभोगोपकरणत्वाद्भोग्यत्वमेवनभोक्तृत्वमित्यर्थः ॥७॥

संजयउवाच पंचेमानिमहाराजमहाभूतानिसंग्रहात् ॥ जगतीस्थानिसर्वाणिसमान्याहुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥ भूमिरापस्तथावायुरग्निराकाशमेवच ॥ गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांभूमिःप्रधानतः ॥ ४ ॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः ॥ भूमेरेतेगुणाःप्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ५ ॥ चत्वारोऽप्सुगुणाराजन्गंधस्तत्रनविद्यते॥शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोथगुणास्त्रयः ॥ शब्दःस्पर्शश्चवायोस्तुआकाशेशब्दएवतु ॥ ६॥ एतेपंचगुणाराजन्महाभूतेषुपंचसु ॥ वर्त्ततेसर्वलोकेषुयेषुभूताःप्रतिष्ठिताः ॥ ७॥ अन्योन्यंनाभिवर्त्ततेसाम्यंभवतिवैयदा ॥ ८ ॥ यदातुविषमीभावमाविशंतिपरस्परं ॥ तदादेहैर्देहवंतोव्यतिरोहंतिनान्यथा ॥ ९ ॥ आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः ॥ सर्वाण्यपरिमेयाणितदेषांरूपमैश्वरं ॥ १० ॥

अन्योन्यमिति समस्यभावःसाम्यंब्रह्मभावः समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिश्रुतिस्मृत्योर्ब्रह्मणिसमशब्ददर्शनात् भोक्तृभोग्ययोर्यदासुषुप्तिप्रलयसमाधिमोक्षेषुब्रह्मभावोभवतितदातेउभेअन्योन्यंनाभिवर्त्तेते व्यवहारतोविद्यमानमपिभोग्यंभोक्तारंनोपसर्पति नापिभोक्ताऽलुप्तदृगपिभोगायतनस्यदेहेंद्रियादेरभावाद्भोग्यजातमुपसर्पतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ यदात्विति भोगप्रदकर्मोद्भवकालेविषमीभावंसाम्यात्प्रच्युतिंआविशंतिप्राप्नुवंतितदातएवभोक्तारोभोग्यपदार्थाश्चदेहैःस्वस्वरूपैःदेहवंतःलब्धस्वरूपाभूत्वातैरेवस्वैरूपैःपरस्परंव्यतिरोहंति भोक्तारोभोग्येषुनिपतंतिभोग्यार्थाश्चभोक्तरिसूक्ष्मरूपेणस्ववासनांजनयंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ आनुपूर्व्याभूम्यादिक्रमेणविनश्यंति जायंतेचअनुपूर्वशआकाशादिक्रमेण विपर्ययेणक्रमोतउपपद्यतेचेतिन्यायेनसृष्टिक्रमविपरीतत्वात्संहारक्रमस्य अतएवउत्पत्तिविनाशशीलत्वादेवसर्वाण्येतानिभोक्तृभोग्यान्यपरिमेयाणिअनंतानि मरीचिकोदकह्रदतुल्यत्वात् नहिमरीचिकोदकमियत्प्रमाणमितिपरिमातुंशक्यं यतएतान्यपरिमेयाणितत्तस्माद्धेतोःएषांरूपंऐश्वरमेवनतुभौतिकं नह्यध्यस्तस्याधिष्ठानादन्यद्रूपमस्ति अतएवसर्वंखल्विदंब्रह्मआत्मैवेदंसर्वं ब्रह्मैवेदंसर्वमितिसर्वस्यब्रह्मभावश्रवणमुपपद्यतेइत्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अपरिमेयत्वमेवाह तत्रतत्रेति सिद्धाअपियत्रब्रह्मांडंभित्वागच्छंतितत्रापिवासनामयाधातवोव्यक्तयःपांचभौतिकादृश्यंतेऽतोऽपरिमेयाएवते एवंसत्यपिमनुष्यागणकादयःतर्केणसूर्यगत्यादेशभेदेनदिनमानभेद पादच्छायाभेदादिनाचतेषांप्रमाणानि एतच्चोपलक्षणंआकारभेदस्यापि तथाहि केचित्कंदुकाकारंकेचिच्चतुरस्रंकेचित्रिकोणंकेचिच्चक्राकारंचभूमिसंस्थानंकल्पयंति तथाप्रमाणभेदोपि जंबूद्वीपपरिणाहगणकाः तद्व्यासःकुभुजंगसायकभुवःसिद्धांशकेनाधिकाइतिवदंति पंचदशशतान्येकाशीतियोजनानियोजनचतुर्विंशांशसहितानि तथालक्षयोजनंतत्परिणाहइतिपुराणांतरेअत्रापिअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचेतिव क्ष्यति॥ ११॥कस्तर्ह्यत्रसिद्धांतइत्याशंक्यानिर्वचनीयएवायमर्थोनतर्केणसाधयितुंयोग्यइत्याह अचिंत्याइति येभावाःजगज्जन्मोपादाननिमित्तपरिमाणधर्माधर्मादयःपदार्थाश्चिंतयितुमयोग्यास्तान्नतर्केणसाध येत् नहितेतर्केणसाधयितुंशक्यंते तर्कांतरेणतस्यबाधसंभवात् तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायाच्च अतएवास्यश्लोकस्योत्तरार्द्धमन्यत्रपठंति नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयइति तथाहि कंदुकाकारेभुवनकोशेक ल्प्यमानेयेकंदुकपृष्ठेकमठपृष्ठोपमेतिष्ठंतितेषांकियानपिदेशोजलपशुमनुष्याश्रययोग्योस्तीतिवक्तुंयुक्तं येतुतन्निंतंबेतदधश्चवसंतितेषांगुरुत्ववतामर्थानामधस्तादाश्रयाभावेनावश्यंपतनंभवतीतितावान्देशोरिक्त एवास्तीतिवक्तव्यं तथाचतदाश्रयातत्कृताद्वीपांतरकल्पनालोकदृष्टिविरुद्धेतिपामराअपिप्रतियंति ननुयथापृथिव्याअंतरिक्षेऽवस्थानशक्तिर्दिगंबरादन्यैःसर्वैर्वादिभिःकल्प्यतेतथावयमपितस्याआकर्षणशक्ति

॥७॥

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः॥ तेषांमनुष्यास्तर्केणप्रमाणानिप्रचक्षते॥ ११ ॥ अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेत् ॥
प्रकृतिभ्यःपरंयत्तुतदचिंत्यस्यलक्षणं॥ १२ ॥ सुदर्शनंप्रवक्ष्यामिद्वीपंतुकुरुनंदन॥ परिमंडलोमहाराजद्वीपोसौचक्रसंस्थितः॥ १३ ॥

मन्यांकल्पयामहे ययासर्वदिक्स्थाःप्राणिनःपृथिवींपादाधस्थामेवमन्यंतेखंचोपरिस्थमिति तर्हिलोकदृष्टिविरुद्धकल्पनापेक्षयासर्वप्राणिप्रत्यक्षस्वप्नमायेंद्रजालादितुल्यतैवास्याःकुतोनकल्प्यते ननुस्वप्नादि वदस्याबाधोनदृश्यतइतिचेत् प्राक्ब्रह्मात्मज्ञानात्मादृशिकिंनश्छिन्नंश्रुत्यातुज्ञातेद्वैतंनविद्यते नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिकयाब्रह्मदर्शनेनरज्जुदर्शनेनसर्पस्येवप्रपंचबाधआम्नायते तथाचनिष्कलंकात्श्रुति प्रमाणात्ब्रह्माद्वैतमेवादर्त्तव्यंनतुसकलंकात्तर्काज्जगतोऽनिर्वचनीयत्वमितिभावः ॥ १२॥ तर्हिकिमस्यप्रमाणंकावाआकृतिस्तवाभिमतेत्याशंक्याह सुदर्शनमिति सुदर्शनोनामजंबूवृक्षविशेषस्तन्नामांकितो यंद्वीपःसुदर्शनद्वीपः कृत्स्नंब्रह्मांडमित्यर्थः तंप्रमाणतआकृतितश्चप्रकर्षेणवक्ष्यामि तुशब्दःपक्षांतरव्यावृत्त्यर्थः परिमंडलःपरमाणुमात्रंपरिमाणतोदुर्लक्ष्यइत्यर्थः एषोणुरात्माचेतसावेदितव्यइत्यात्मवदितिभावः परिमंडलइत्यस्यसर्वतोवृत्तरूपःकंदुकाकारइतिव्याख्यानेप्रागेवदोषउक्तः अथचक्राकारइत्युच्यतेचेन्न चिपिटाकारेतस्मिन्परिमंडलशब्दस्यायोगात् चक्रसंस्थितइत्यनेनचक्रवत्संस्थितंसंस्थानमाकारोऽ स्येत्यनेनैवसिद्धत्वाच्च अयंहिशब्दस्तार्किकाणांपरमाणुपरिमाणेप्रसिद्धः नचानेनपरिमाणेनोपेतंनिरंशंवस्तुसिध्यति यस्यकस्याप्यल्पपरिमाणस्यदशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवत्त्वेनतस्यापिनिरंशत्वायोगात्नहि परमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोदेशःप्रतीच्याप्यवच्छिद्यतइतिवक्तुंशक्यं दृष्टविरोधात् तस्मात्परिमंडलशब्दोदुर्लक्ष्यसद्वस्तुमात्रवचनः तार्किकाणांपरमाणुरपितादृशएव तत्रपारिभाषिकपरिमाणकल्पनंप्रस्थानभे दापादनार्थंशून्यकारणतानिरासार्थंचेतिदिक् एवंसुदर्शनद्वीपस्यपरिमाणमुक्त्वाआकारमाह चक्रसंस्थितइति परिदृश्यमानराष्ट्राकारइत्यर्थः चक्रंराष्ट्राऽस्त्रयोरपीतिविश्वः ॥ १३ ॥

॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवसंस्थानमाहद्वाभ्यां नदीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ नन्वेवंविधस्यकथमतिसूक्ष्मत्वमुच्यतेऽतआह यथाहीति चंद्रमंडलेचंद्राधिष्ठितेमनसीत्यर्थः यद्येतद्ब्रह्मांडंमहाप्रमाणंस्यात्कथंतर्हिगिरिगुहैकदेशस्थोयोगी
स्वीयेसूक्ष्मेहृदयावकाशेतत्कृत्स्नंआदर्शमुखवत्पश्येत् नह्यल्पप्रमाणेसर्षपादौमहाप्रमाणानांमेर्वादीनांसंनिवेशोयुज्यतेप्रपंचस्यस्वप्नादिवदनिर्वचनीयत्वांगीकारंविनेतिभावः ॥१६॥ द्विरंशइति तत्रचंद्रमंडला
ख्येमनसिअंशेएकदेशेवृत्त्यानंत्यादनंतस्यमनसएकदेशएकाकारासूक्ष्मावृत्तिरंशस्तत्रद्विःकार्यकारणरूपेण स्थूलसूक्ष्मरूपेणवाद्विरावृत्तःपिप्पलोगीतासुवक्ष्यमाणःसंसाराश्वत्थोस्ति सर्वमेतन्मनोमात्रमित्य
र्थः द्विरंशेचशशोमहान् चकारात्तत्रेत्यनुवर्त्ततेतस्मिन्नेवमनसिमहान्परमात्माशशइवशशः प्लुतगतिः शीघ्रगामीमनसोजवीयइतितद्धावतोऽन्यानत्येतीतिचश्रुतेः अंशेएकदेशेद्विर्वर्त्ततेनियम्यनियामकभावेने
त्यर्थः तथाचकार्यकारणप्रपंचोजीवईश्वरश्चपरब्रह्मण्यधिष्ठानेमनसैवकल्पितइत्यर्थः ॥ १७ ॥ अस्यशशस्यप्रत्यगभेदंवक्ष्यन्प्रपंचादिभ्यःपृथक्त्वमाह आपइति आपइत्यंबूपलक्षितंभूतपंचकमुच्यते आ
पः पुरुषवचसोभवंतीत्यादिश्रुतौतथादर्शनात् एतेनकृत्स्नंभूतभौतिकंकार्यंततःशशादन्यत् तर्हिकारणंवस्तुतदभिन्नंस्यादित्याशंक्याह शेषःसंक्षेपउच्यतेइति समस्तकार्यप्रलयेसतिशिष्यतइतिशेषःकारणं

नदीजलप्रतिच्छन्नःपर्वतैश्चाभ्रसन्निभैः ॥ पुरैश्चविविधाकारैरम्यैर्जनपदैस्तथा ॥ १४ ॥ वृक्षैःपुष्पफलोपेतैःसंपन्नधनधान्यवान् ॥ लवणेनसमुद्रेणसमंतात्प
रिवारितः ॥ १५ ॥ यथाहिपुरुषःपश्येदादर्शेमुखमात्मनः ॥ एवंसुदर्शनद्वीपोदृश्यतेचंद्रमंडले ॥ १६ ॥ द्विरंशेपिप्पलस्तत्रद्विरंशेचशशोमहान् ॥ सर्वौषधिसमा
वायःसर्वतःपरिवारितः ॥ १७ ॥ आपस्ततोन्याविज्ञेयाःशेषःसंक्षेपउच्यते ॥ ततोन्यउच्यतेचायमेनंसंक्षेपतःशृणु ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजं
बूखंडनिर्माणपर्वणिसुदर्शनद्वीपवर्णनेपंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्यसंक्षेपोविधिवद्बुद्धिमंस्त्वया ॥ तत्त्वज्ञश्चा
सिसर्वस्यविस्तरंब्रूहिसंजय ॥ १ ॥ यावान्भूम्यवकाशोयंदृश्यतेशशलक्षणे ॥ तस्यप्रमाणंप्रब्रूहिततोवक्ष्यसिपिप्पलं ॥ २ ॥

तदपिसंक्षेपःकार्यस्यैवसूक्ष्मंरूपंआकुंचितावयवकूर्मसमानंउच्यतेऽतोऽव्याकृतंकारणमपिआपइवानात्मैवेत्यर्थः ततोव्याकृताव्याकृतात्द्वयात्अन्यःशशःशुद्धंब्रह्मतदेवअयंप्रत्यगात्माजीवइत्युच्यतेवेदेतत्त्व
मस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादौ परमात्मनएवप्रत्यगात्मत्वमुच्यतेनततोन्योजीवोनामकश्चिच्चिद्धातुरस्तीत्यर्थः एनंप्रत्यगभिन्नंपरमेश्वरंशशाख्यंसंक्षेपतोमयाप्रोच्यमानंश्रृणु ॥ १८ ॥ इतिकरणे जंबूइति
जंबूद्वीपःखंडएकदेशोयस्यतस्यब्रह्मांडस्यनिर्माणेविस्तारेइत्यर्थः ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पिप्पलशशयोःस्वरूपश्रवणेस्वस्यान
धिकारंपश्यन्स्थूलमेवतावत्भगवतोरूपंश्रोतुमिच्छन्धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्येति द्वीपस्यविस्तरमितिसंबंधः ॥ १ ॥ यावानिति शशलक्षणेपरमात्मनोज्ञापकेमायाशबलेहार्देब्रह्मणिमायाकल्पितोभूम्यव
काशोयावान्व्यवहारदृष्ट्यासत्यवत्प्रतीयमानोयोगिवरैर्दृश्यतेतस्यप्रमाणंप्रब्रूहि ननुकारणमेवादौज्ञातव्यंयज्ज्ञानात्सार्वज्ञ्यंभवतीतिवेदेप्रसिद्धंकिंद्वीपज्ञानेनेत्याशंक्याह ततोवक्ष्यसिपिप्पलमिति शशंचवक्ष्य
सीतिशेषः प्रागेवकारणज्ञानात्तत्तद्विभूतिकार्यमेववदेत्येतेनतत्रात्यंतमादरोभवतीतिभावः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रागायताःपूर्वपश्चिमसमुद्रस्पर्शिनः अत्रेयंशास्त्रानुभवयोरविरोधेनभूकल्पनाप्रतिभाति यथाहस्तमात्रस्यचतुरस्रस्यचतुर्विंशत्यंगुलानिपरिणाहः षण्णवत्यंगुलानिपरिधिः किंचिन्न्यूनानिचतुस्त्रिंशदंगुलानि कर्णोभवतिएवंअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचजंबूपर्वसंज्ञितायाः भुवःप्रमाणमुक्तंतदेवात्रपरिधित्वेनकल्पितंतच्चतुर्थांशत्वेनचत्वारिसहस्राणिषट्शतानिपंचाशच्चयोजनान्येकैकोभुजइतितदेवसमचतुरस्रस्यविष्कंभप्रमाणं अस्यकर्णःशुल्वशास्त्रोक्तरीत्याषट्सहस्राणिपंचशतानिषट्सप्ततिश्चयोजनानि तस्यास्यभूचतुरस्रस्यचतुर्भिःसमुद्रैर्वेष्टितस्यकोणादिक्षुवर्त्तंते तेनदक्षिणस्यांदिशिरामसेतौद्वयोःसमुद्रयोःसंधिः एवमितरास्वपिदिक्षुसमुद्रसंधयोज्ञेयाः यस्त्वत्रज्योतिर्विदांभूपरिधिःसप्तांगनंदाब्धियोजन ४९६७ संमितोऽभिमतःसएवास्माकंचतुरस्रविष्कंभःखबाणरसवेदमितः ४६५० यत्तुएतयोरंतरंसप्तेंदुरामाः ३१७ तदपियजमानेनोर्ध्वबाहुनाप्रपदोच्छ्रितेनसमपादस्थितेनवाउन्मितस्यसूत्रस्ययःपंचमोंशःसहस्तइतिविकल्पस्यकात्यायनादिभिरुक्तत्वाद्धस्तप्रमाणभेदकल्पनयायोजनबहुत्वाल्पत्ववचनेनसमाधेयं तथाभूमेश्चतुरस्रत्वेपितन्मध्यस्थमत्युच्छ्रितंमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यमार्गोमंडलाकारोस्तीतिनबौद्धाभिमतंसूर्यद्वयंकल्प्यंभवतिअन्यत्सर्वंयुक्त्यविरुद्धंज्योतिर्विन्मतमेवात्रानुसर्त्तव्यं यत्तुपुराणेपंचाशत्कोटियोजनभूगोलप्रमाणमित्युक्तंतदपिअचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेदित्यनेनैवप्रत्युक्तं अव्यवस्थितत्वान्मतानामनिर्वचनीयवादएवशरणीकरणीयइत्येववरं यद्वासर्वत्रयत्प्रमाणंदृष्टंतद्विंशांशेन

वैशंपायनउवाच एवंराज्ञासपृष्टस्तुसंजयोवाक्यमब्रवीत्॥ संजयउवाच प्रागायतामहाराजषडेतेवर्षपर्वताः ॥ अवगाढाह्युभयतःसमुद्रौपूर्वपश्चिमौ ॥ ३ ॥ हिमवान्हेमकूटश्चनिषधश्चनगोत्तमः ॥ नीलश्चवैदूर्यमयःश्वेतश्चशशिसन्निभः ॥ ४ ॥ सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्नामपर्वतः॥ एतेवैपर्वताराजन्सिद्धचारणसेविताः ॥ ५ ॥ एषामंतरविष्कंभोयोजनानिसहस्रशः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तानिवर्षाणिभारत ॥ ६ ॥

तद्बोध्यंतेनपंचाशत्कोटिस्थानेसार्द्धकोटिद्वयविस्ताराभूमिः लक्षस्थानेपंचसहस्रविस्तारोजंबूद्वीपः नवसहस्रस्थानेसार्द्धचतुःशतयोजनायामंभरतखंडमितिअस्मिन्पक्षेउदाहरिष्यमाणवैष्णवादिवाक्येभ्योजंबूद्वीपश्चतुर्दलकमलाकारः तस्याश्चांतःपरिधिः षट्शताधिकान्यष्टादशयोजनसहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानिमध्यव्यासः तेनफलतःपंचसहस्रव्यासताज्ञेया एवंसतियदाप्रागायतोहिमाचलःपूर्वपश्चिमसमुद्रौस्पृष्ट्वास्तितदाऽयंभरतवर्षस्त्रिकोणोभवतितेनपृथिवीत्रिकोणेतिलोकप्रवादोऽनुभवश्चानुसृतोभवति अन्यथाभरतवर्षस्यधनुराकारत्वेभूमध्यरेखायाःलंकातःसेतुमार्गेणप्रस्थितायाः पुरीरक्षसांदेवकन्याथकांचीसितःपर्वतःपर्यलीवत्सगुल्मं पुरीचोज्जयिन्याह्वयागर्गराटंकुरुक्षेत्रमेषाभुवोमध्यरेखेतिस्मर्यमाणयामध्यरेखयाकुरुक्षेत्रस्यरामसेतुःसन्निहितोद्वारकाचदूरेस्यात् द्वारकासमीपेसेतुश्चदूरेइतिप्रत्यक्षमुपलभ्यतेभरतवर्षस्यत्रिकोणत्वमित्यैषैवकल्पनासाधीयसीतिदिक् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंदक्षिणांदिशमारभ्ययावदुत्तरसमाप्तिषट्प्राक्पश्चिमायताःपर्वतास्तैश्चसप्तवर्षाणिभवंतिमध्येमध्येवासयोग्यानिस्थानानिभवंति तेषांस्थानानांवर्षाख्यानामंतरमाह एषामिति विष्कंभोविस्तारः सहस्रशःशब्दएषशतशःशब्दपरःकर्त्तव्यःऽलंकाहिमाचलयोरनेकसहस्रयोजनांतराभावात् षष्ट्यधिकशतचतुष्कयोजनसंमितस्यैवांतरस्य प्रसिद्धेः तत्रापिशतंसेतोःपरतःषष्ट्यधिकत्रिशतंयोजनानिसेतुतोहिमालयइतिप्रत्यक्षसिद्धं वर्षाणिवर्षंतिकामैःसिंचंतिपूरयंतीतिवर्षाणिरम्यस्थानानि ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वसंत्येषुतानिवर्षाणीतियोगांतरमाह वसंतीति हिमवतोदक्षिणेभारतंवर्षं उत्तरतोहैमवतंवर्षंद्वितीयं ॥ ७ ॥ हेमकूटनिषधयोर्मध्येहरिवर्षं निषधनीलयोर्मध्येवर्षविभागमाह दक्षिणेनेति दक्षिणेनदक्षिणतःस मीपइत्यर्थः एवमुत्तरेणेत्यादौज्ञेयं ॥ ८ ॥ नीलनिषधयोर्मध्येमेरुःतस्यप्राक्माल्यवान्पूर्वसमुद्रावधिः पश्चिमसमुद्रावधिर्गंधमादनइत्यर्थः ॥ ९ ॥ परिमंडलशब्दस्यपूर्वोक्तएवार्थः अत्याश्चर्यमयोमेरुःप्रति क्षणंनवोनवइत्यर्थः आदित्यतरुणोबालादित्यः ॥ १० ॥ चतुरशीतिसहस्रस्थानेद्विचत्वारिंशच्छतीउच्छ्रायोबोध्यः अधस्तात्भूमेर्गर्भे ॥ ११ ॥ तस्यपार्श्वेष्विति पार्श्वेषुचतुर्दिक्षु द्वीपाइवद्वीपाःनद्यंतरत्वा

वसंतितेषुसत्वानिनानाजातीनिसर्वशः॥ इदंतुभारतंवर्षंततोहैमवतंपरं॥ ७॥ हेमकूटात्परंचैवहरिवर्षंप्रचक्षते॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु॥८॥ प्रागायतोमहाभागमाल्यवान्नामपर्वतः॥ ततःपरंमाल्यवतःपर्वतोगंधमादनः ॥ ९॥ परिमंडलस्तयोर्मध्येमेरुःकनकपर्वतः॥ आदित्यतरुणाभासोविधूमइव पावकः॥ १०॥ योजनानांसहस्राणिचतुरशीतिरुच्छ्रितः ॥ अधस्ताच्चतुरशीतिर्योजनानांमहीपते॥ ११ ॥ ऊर्ध्वमधश्चतिर्यक्चलोकानावृत्यतिष्ठति ॥ तस्य पार्श्वेष्वमीद्वीपाश्चत्वारःसंस्थिताविभो॥ १२॥ भद्राश्वःकेतुमालश्चजंबूद्वीपश्चभारत॥ उत्तराश्चैवकुरवःकृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ १३ ॥ विहगःसुमुखोयस्तुसु पर्णस्यात्मजःकिल॥ सवैविचिंतयामाससौवर्णान्वीक्ष्यवायसान्॥१४॥ मेरुरुत्तममध्यानामधमानांचपक्षिणां॥ अविशेषकरोयस्मात्तस्मादेनंत्यजाम्यहं॥ ॥ १५॥ तमादित्योनुपर्यैतिसततंज्योतिषांवरः ॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोवायुश्चैवप्रदक्षिणः ॥ १६ ॥ सपर्वतोमहाराजदिव्यपुष्पफलान्वितः ॥ भवनैरावृतःसर्वै जांबूनदपरिष्कृतैः॥ १७॥ तत्रदेवगणाराजन्गंधर्वासुरराक्षसाः ॥ अप्सरोगणसंयुक्ताःशैलेक्रीडंतिसर्वदा ॥ १८ ॥ तत्रब्रह्माचरुद्रश्चशक्रश्चापिसुरेश्वरः ॥ समेत्यविविधैर्यज्ञैर्यजंतेऽनेकदक्षिणैः॥ १९॥ तुंबुरुर्नारदश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः॥ अभिगम्यामरश्रेष्ठांस्तुष्टुवुर्विविधैःस्तवैः ॥२०॥ सप्तर्षयोमहात्मानःकश्य पश्चप्रजापतिः ॥ तत्रगच्छंतिभद्रंतेसदापर्वणिपर्वणि ॥ २१ ॥ तस्यैवमूर्धन्युशनाःकाव्योदैत्यैर्महीपते ॥ इमानितस्यरत्नानितस्येमेरत्नपर्वताः ॥ २२॥ त स्मात्कुबेरोभगवांश्चतुर्थभागमश्नुते॥ ततःकलांशंवित्तस्यमनुष्येभ्यःप्रयच्छति॥ २३॥

त् वर्षाणि ॥ १२ ॥ भद्राश्वादिसाहचर्याज्जंबूद्वीपशब्दोत्रभरतवर्षपरस्तस्यतत्सारत्व ज्ञापनार्थः तानेवस्तौति कृतपुण्यप्रतिश्रयाइत्यादिना कृताविहिताःपुण्यैःपुण्यवद्भिःप्रतिश्रयाआश्रमायेषुते ॥ १३ ॥ तत्रसुमुखाख्येनपक्षिणामेरुंत्यक्त्वाप्रश्रयःकृतइत्याह विहगइतिद्वाभ्यां ॥ १४ ॥ एनंत्य जामित्यक्त्वाउत्तरान्कुरूनेवगच्छामीतिशेषः ॥ १५ ॥ तंमेरुंआदित्योऽनुपर्यैतिप्रदक्षिणीकरोति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१॥ काव्यःकविश्रेष्ठःशुक्रोरमतइतिशेषः तस्यकाव्यस्य ॥ २२ ॥ तस्मात्काव्यात् ततःकुबेरात् कलांशंषोडशभागस्यापिलेशं ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कर्णिकाराराजवृक्षास्तेषांवनं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥ क्षीरवत्श्वेताधारायस्याःसागंगा विश्वरूपाविश्वोविष्णुस्तद्रूपा तथाचस्मरंति योसौसर्वगतोविष्णुश्चित्स्वरूपीनिरंजनः सएवद्रवरूपेणगंगांभोना त्रसंशयइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ तयैवप्रवेगेनमेरुप्राकारात्पतनजनितबलेनखनंत्यासन्हदउत्पादितइतिसंबंधः ॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुवर्णवर्णाःगौराः ॥ ३३ ॥ निष्टप्तेति पीतभास्वराइत्यर्थः ॥३४॥ अपरगं डिकाःअन्येगंधमादनस्यैवावयवभूताबुद्बुदोपमाःक्षुद्रशैलाः गंडोभूषणबुद्बुदेइतिमेदिनी स्वार्थिकःकः ॥३५ ॥ उत्पलवर्णैनआभांतिताःउत्पलवर्णाभाः ॥३६॥ नीलात्परतरमिति नीलोत्पलधरमित्यपपाठः

पार्श्वेतस्योत्तरेदिव्यंसर्वर्तुकुसुमैश्चितं॥ कर्णिकारवनंरम्यंशिलाजालसमुद्गतं ॥ २४॥ तत्रसाक्षात्पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैःसमावृतः ॥ उमासहायोभगवान्रमते
भूतभावनः॥ २५॥ कर्णिकारमयींमालांबिभ्रत्पादावलंबिनीं॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतस्त्रिभिःसूर्यैरिवोदितैः ॥२६॥ तमुग्रतपसःसिद्धाःसुव्रताःसत्यवादिनः॥
पश्यंतिनहिदुर्वृत्तैःशक्योद्रष्टुंमहेश्वरः॥२७॥ तस्यशैलस्यशिखरात्क्षीरधारानरेश्वर॥ विश्वरूपापरिमिताभीमनिर्घातनिःस्वना॥२८॥ पुण्यापुण्यतमैर्जुष्टागं
गाभागीरथीशुभा॥ प्लवंतीवप्रवेगेनन्हदेचंद्रमसःशुभे॥२९॥ तयात्युत्पादितःपुण्यःसन्हदःसागरोपमः॥ तांधारयामासतदादुर्धरांपर्वतैरपि॥३०॥ शतंवर्षस
हस्राणांशिरसैवपिनाकधृक्॥ मेरोस्तुपश्चिमेपार्श्वेकेतुमालोमहीपते॥ ३१॥ जंबूखंडेतुतत्रैवमहाजनपदोनृप॥ आयुर्दशसहस्राणिवर्षाणांतत्रभारत॥३२॥
सुवर्णवर्णाश्चनराःस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः॥ अनामयावीतशोकानित्यंमुदितमानसाः॥ ३३॥ जायंतेमानवास्तत्रनिष्टप्तकनकप्रभाः ॥ गंधमादनशृंगेषुकुबे
रःसहराक्षसैः॥ ३४॥ संवृतोऽप्सरसांसंघैर्मोदतेगुह्यकाधिपः॥ गंधमादनपार्श्वेतुपरेत्वपरगंडिकाः॥ ३५॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांपरमायुषः॥ तत्रहृष्टा
नराराजंस्तेजोयुक्तामहाबलाः॥ स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाःसर्वाःसुप्रियदर्शनाः॥३६॥ नीलात्परतरंश्वेतंश्वेताद्धैरण्यकंपरं॥ वर्षमैरावतंराजन्नानाजनपदावृतं॥
॥ ३७॥ धनुःसंस्थेमहाराजद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे॥ इलावृतंमध्यमंतुपंचवर्षाणिचैवहि॥ ३८॥ उत्तरोत्तरमेतेभ्योवर्षमुद्रिच्यतेगुणैः ॥ आयुःप्रमाणमारोग्यंधर्म
तःकामतोर्थतः॥ ३९॥

एवंहिमवतोदक्षिणेभरतवर्षं तदुत्तरेहैमवतंवर्षं हेमकूटादुत्तरेहरिवर्षं निषधादुत्तरेनीलाच्चदक्षिणेमेरोःपरितइलावृतमेकमेवचतुर्थंवर्षं अत्रैवकेचिद्भद्राश्वकेतुमालयो र्वर्षांतरत्वंप्रकल्प्यनववर्षाणीत्याचक्षते ततोनीलात्पर्वतात्उत्तरतःश्वेतंपंचमंवर्षं श्वेतात्पर्वतादुत्तरतोहैरण्यकंवर्षंषष्ठं ततःशृंगवत्पर्वतात्ऐरावतंसप्तमंवर्षं ॥ ३७ ॥ धनुःसंस्थेधनुष्कोटी संस्थाशब्दःसमाप्तिवच नः संतिष्ठतेग्निहोत्रमित्यादिप्रयोगदर्शनात् तेनमिश्रितधनुष्कोटिद्वयाकारेइत्यर्थः शार्ङ्गस्यहिधनुषोद्वेकोटीएकीकृतेभवतस्तदामध्येकिंचिन्नतंत्रिकोणंभवति अतएवरामसेतौधनुष्कोटिशब्देनैवरत्नाकरमहोद ध्याख्यसमुद्रद्वयसंगमप्रदेशोव्यवह्रियते एवमाकारंदक्षिणेभरतवर्षंउत्तरेऐरावतंचमध्येपंचेतिसप्तवर्षाणि ॥ ३८॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समन्वितानिभिन्नभावेनसंगतानि ॥ ४० ॥ हेमेति हेमकूटएवकैलासःतस्योत्तरेमैनाकःतस्योत्तरतोहिरण्यशृंगःएतयोरंतरालेबिंदुसरोस्तीतिश्लोकत्रयार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भूतपतीरुद्रः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
पावनीसरस्वतीत्येका ॥ ४८ ॥ प्रभोरीश्वरस्यएषसप्तनद्यात्मकःसंविधिःसमीचीनंलोकोपकारार्थंविधानं एषैवेतिसंधिरार्षः कारुण्यात्परमेश्वरेणपावनाःपदार्थानिर्मिताइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्वेतपर्वतः

समन्वितानिभूतानितेषुवर्षेषुभारत ॥ एवमेषामहाराजपर्वतैःपृथिवीचिता ॥ ४० ॥ हेमकूटस्तुसुमहान्कैलासोनामपर्वतः ॥ यत्रवैश्रवणोराजन्गुह्यकैःसहमोद
ते ॥ ४१ ॥ अस्त्युत्तरेणकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्दिव्योमणिमयोगिरिः ॥ ४२ ॥ तस्यपार्श्वेमहद्दिव्यंशुभ्रंकांचनवालुकं ॥ रम्यंबिंदुसरोना
मयत्रराजाभगीरथः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वाभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यूपामणिमयास्तत्रचैत्याश्चापिहिरण्मयाः ॥ ४४ ॥ तत्रेष्ट्वातुगतःसिद्धिंसहस्राक्षोम
हायशाः ॥ स्रष्टाभूतपतिर्यत्रसर्वलोकैःसनातनः ॥ ४५ ॥ उपास्यतेतिग्मतेजायत्रभूतैःसमंततः ॥ नरनारायणौब्रह्मामनुःस्थाणुश्चपंचमः ॥ ४६ ॥ तत्रदिव्या
त्रिपथगाप्रथमंतुप्रतिष्ठिता ॥ ब्रह्मलोकादपक्रांतासप्तधाप्रतिपद्यते ॥ ४७ ॥ वस्वौकसारानलिनीपावनीचसरस्वती ॥ जंबूनदीचसीताचगंगासिंधुश्चसप्तमी
॥ ४८ ॥ अचिंत्यादिव्यसंकाशाप्रभोरेषैवसंविधिः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये ॥ ४९ ॥ दृश्याऽदृश्याचभवतितत्रतत्रसरस्वती ॥ एतादिव्याःसप्तगंगास्त्रि
षुलोकेषुविश्रुताः ॥ ५० ॥ रक्षांसिवैहिमवतिहेमकूटेतुगुह्यकाः ॥ सर्पानागाश्चनिषधेगोकर्णंचतपोवनं ॥ ५१ ॥ देवासुराणांसर्वेषांश्वेतपर्वतउच्यते ॥ गंधर्वा
निषधेनित्यंनीलेब्रह्मर्षयस्तथा ॥ शृंगवांस्तुमहाराजदेवानांप्रतिसंचरः ॥ ५२ ॥ इत्येतानिमहाराजसप्तवर्षाणिभागशः ॥ भूतान्युपनिविष्टानिगतिमंतिध्रुवा
णिच ॥ ५३ ॥ तेषामृद्धिर्बहुविधादृश्यतेदैवमानुषी ॥ अशक्यापरिसंख्यातुंश्रद्धेयातुबुभूषता ॥ ५४ ॥

स्थानमितिशेषः गंधर्वावसंतीतिशेषः प्रतिसंचरःव्यवहारस्थानं ॥ ५२ ॥ इतीति वर्षाणितत्रउपनिविष्टानिगतिमंतिजंगमानिध्रुवाणिस्थावराणिचसर्वाणिभूतान्येव सर्वंदृश्यंआश्रयाश्रितरूपंपांचभौतिकमेवे
त्यर्थः ॥ ५३ ॥ बुभूषताश्रेयःप्राप्तुमिच्छताश्रद्धेया अदृष्टेष्वर्थेषुश्रद्धावान्हितप्राप्त्यर्थंचोदितानिकर्माणिकरोतिनत्वश्रद्दधानइत्यर्थः ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंभूसंस्थानमुक्त्वाएतदेवपरमात्मनःशरीरमितिचिंतनीयमित्याशयेनाह यांत्विति दिविमायाशबलेभवांदिव्यांमायिकींशशस्यचिदात्मनःआकृतिंपिप्पलाख्यां ततोवक्ष्यसिपिप्पलमितिपूर्वंत्वयैवोक्तत्वात् इदानींपृच्छसिअवसरंप्राप्यप्रक्ष्यसि वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवन्निर्देशः तामहंत्वयाऽपृष्टामपिवक्ष्यामीतिशेषः तामेवाह पार्श्वेइति भुक्तस्यान्नादेःसंग्रहस्थानंपार्श्वद्वयंयथाएवंकर्मसंचयस्थानंभरतवर्षंएकंपरमेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वत्वेनज्ञेयं तथाऐरावतवर्षमपियोगसंचयस्थानंउत्तरपार्श्वत्वेनज्ञेयं तत्रहिब्रह्मलोकच्युतायोगभ्रष्टाविदेहप्रकृतिलयाख्याएवजायंतेतेचपूर्वसंस्कारात्पुनर्योगमभ्यस्यंति भरतवर्षंतुकर्मयोगयोर्द्वयोरप्यनुष्ठानाययोग्यमितिदक्षिणकुक्षित्वेनाभ्यर्हितत्वमस्यसूचितं यथालौकिकेशशशरीरेकर्णौअत्युच्छ्रितंस्थानंतत्तुल्यौपरमेश्वरशरीरेनागद्वीपकाश्यपद्वीपौक्रमेणदक्षिणोत्तरौ अर्चिरादिमार्गप्राप्यःसत्यलोकःयोगिप्राप्यः धूमादिमार्गप्राप्योदेवलोकःकर्मप्राप्यश्च विश्वकोशे नागंतुसीसकेरंगेइत्युपक्रम्यश्रेष्ठेस्यादुत्तरस्थितइतिसर्वोपरिस्थेश्रेष्ठेहिरण्यगर्भेनागशब्दप्रयोगदर्शनात्तस्यद्वीपइवद्वीपोलोकइतरैरगम्यइतिनागद्वीपःसत्यलोकः तथाकश्यंमद्यंसुरासोमादिरूपंमादकंकतौयेपिबंतितेकश्यपाःकर्मिणस्तेषामयंकाश्यपद्वीपःस्वर्गः एवंशशस्यकुक्षिकर्णानुसारेणयेब्रह्मांडेउच्चप्रदेशास्तेकुक्ष्युपरिभागत्वेन येवाधःप्रदेशा

यांतुपृच्छसिमांराजन्दिव्यामेतांशशाकृतिं॥ पार्श्वेशशस्यद्वेवर्षेउक्तेयेदक्षिणोत्तरे॥ कर्णौतुनागद्वीपश्चकाश्यपद्वीपएवच॥ ५५॥ ताम्रपर्णशिलो
राजञ्छ्रीमान्मलयपर्वतः॥ एतद्वितीयंद्वीपस्यदृश्यतेशशसंस्थितं॥ ५६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभूम्यादिप
रिमाणविवरणेषष्ठोध्यायः॥ ६॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच मेरोरथोत्तरंपार्श्वेपूर्वंचाचक्ष्वसंजय॥ निखिलेनमहाबुद्धेमाल्यवंतंचपर्वतं॥
॥ १॥ संजयउवाच दक्षिणेनतुनीलस्यमेरोःपार्श्वेतथोत्तरे॥ उत्तराःकुरवोराजन्पुण्याःसिद्धनिषेविताः॥ २॥ तत्रवृक्षामधुफलानित्यपुष्पफ
लोपगाः॥ पुष्पाणिचसुगंधीनिरसवंतिफलानिच॥ ३॥

स्तेकुक्षेरधोभागत्वेनचकल्पनीयाः तथाचश्रुतिः अग्निर्मूर्द्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यौदिशःश्रोत्रेवाग्विवृताश्चवेदाः वायुःप्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येषसर्वभूतांतरात्मेति अत्रापिचंद्रसूर्यपदेनकृष्णशुक्लमार्गावेवगृह्येते दिक्शब्देनचतत्प्राप्यौशशकर्णस्थानीयौदेशभेदावितिज्ञेयं ॥ ५५ ॥ एवंशशस्यमायिकंबाह्यंप्रथमंरूपमुक्त्वातद्वासनोत्थंद्वितीयमांतरंरूपमाह ताम्रेति रंजनात्मकत्वात्रक्तंरजस्ताम्रशब्दितंतत्प्रधानंमनोपिताम्रमेवतन्मयानिपर्णोपलक्षितानिवस्त्रान्नपानफलपुष्पादीनिशिलोपलक्षितानिहर्म्यादीनिचयत्रासौताम्रपर्णशिलःअतएवश्रीमान्मलयपर्वतःमलयेषुआरामेषुपर्वतइवउच्छ्रितः श्रेष्ठतमआरामइत्यर्थः मलयोदेशआरामइतिविश्वः आराममस्यपश्यंतिनतंपश्यतिकश्चनेतिबृहदारण्यकषष्ठेस्वाप्नप्रपंचेआरामपदप्रयोगदर्शनात् एतत्मलयरूपंद्वीपस्यजंबूखंडस्यद्वितीयंवासनामयंशशसंस्थितंशशस्वरूपं एतेनद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्त्तंचैवामूर्त्तंचेतिश्रुतिप्रसिद्धेस्थूलसूक्ष्मेपरमेश्वरस्यद्वेरूपेचिंत्यत्वेनदर्शिते तेउभेधृतराष्ट्रेणापिचिंतनीयेइतिवक्तुराशयः ॥ ५६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमुक्तेपिध्यानमार्गेचित्तदोषेणानधिकारात्कर्मप्राप्याण्येवस्वर्गच्युतानांस्थानानिपृच्छति मेरोरिति ॥ १॥ २ ॥ मधुफलाःस्वादुफलाः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुक्लाभिजनोविष्णुभक्तजनस्तेनसंपन्नास्तत्संगिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ चक्रवाकौसहचरौपक्षिदंपती ॥ १० ॥ नजहति सममेवद्वावपिशरीरंत्यजतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
मूर्धाभिषेकोमूर्धाभिषिक्तं मुख्यमितियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योजनानामिति अत्राप्येकादशशत्याविंशोंशः पंचपंचाशत् ॥ २१ ॥ एवंसतिसार्धसहस्रद्वयमरत्नीनां

सर्वकामफलास्तत्रकेचिद्वृक्षाजनाधिप ॥ अपरेक्षीरिणोनामवृक्षास्तत्रनराधिप ॥ ४ ॥ येक्षरंतिसदाक्षीरंषड्रसंचामृतोपमं ॥ वस्त्राणिचप्रसूयंतेफलेष्वाभरणानिच ॥ ५ ॥ सर्वामणिमयीभूमिः सूक्ष्मकांचनवालुका ॥ सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकाचजनाधिप ॥ पुष्करिण्यः शुभास्तत्रसुखस्पर्शामनोरमाः ॥ ६ ॥ देवलोकच्युताः सर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ ७ ॥ मिथुनानिचजायंतेस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ तेषांतेक्षीरिणांक्षीरंपिबंत्यमृतसन्निभं ॥ ८ ॥ मिथुनंजायतेकालेसमंतच्चप्रवर्धते ॥ तुल्यरूपगुणोपेतंसमवेषंतथैवच ॥ ९ ॥ एवमेवानुरूपंचचक्रवाकसमंविभो ॥ निरामयाश्चतेलोकानित्यंमुदितमानसाः ॥ १० ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ जीवंतितेमहाराजनचान्योन्यंजहत्युत ॥ ११ ॥ भारुंडानामशकुनास्तीक्ष्णतुंडामहाबलाः ॥ तान्निर्हरंतीहमृतान्दरीषुप्रक्षिपंतिच ॥ १२ ॥ उत्तराः कुरवोराजन्व्याख्यातास्तेसमासतः ॥ मेरोः पार्श्वमहंपूर्वंवक्ष्याम्यथयथातथं ॥ १३ ॥ तस्यमूर्धाभिषेकस्तुभद्राश्वस्यविशांपते ॥ भद्रसालवनंयत्रकालाम्रश्चमहाद्रुमः ॥ १४ ॥ कालाम्रस्तुमहाराजनित्यपुष्पफलः शुभः ॥ द्रुमश्चयोजनोत्सेधः सिद्धचारणसेवितः ॥ १५ ॥ तत्रतेपुरुषाः श्वेतास्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियः कुमुदवर्णाश्चसुंदर्यः प्रियदर्शनाः ॥ १६ ॥ चंद्रप्रभाश्चंद्रवर्णाः पूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ चंद्रशीतलगात्र्यश्चनृत्यगीतविशारदाः ॥ १७ ॥ दशवर्षसहस्राणितत्रायुर्भरतर्षभ ॥ कालाम्ररसपीतास्तेनित्यंसंस्थितयौवनाः ॥ १८ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ सुदर्शनोनाममहान्जंबूवृक्षः सनातनः ॥ १९ ॥ सर्वकामफलः पुण्यः सिद्धचारणसेवितः ॥ तस्यनाम्नासमाख्यातोजंबूद्वीपः सनातनः ॥ २० ॥ योजनानांसहस्रंचशतंचभरतर्षभ ॥ उत्सेधोवृक्षराजस्यदिवस्पृङ्मनुजेश्वर ॥ २१ ॥ अरत्नीनांसहस्रंचशतानिदशपंचच ॥ परिणाहस्तुवृक्षस्यफलानांरसभेदिनां ॥ २२ ॥ पतमानानितान्युर्वीकुर्वंतिविपुलंस्वनं ॥ मुंचंतिचरसंराजंस्तस्मिन्रजतसन्निभं ॥ २३ ॥ तस्याजंब्वाः फलरसोनदीभूत्वाजनाधिप ॥ मेरुंप्रदक्षिणंकृत्वासंप्रयात्युत्तरान्कुरून् ॥ २४ ॥ तत्रतेषांमनः शांतिर्नपिपासाजनाधिप ॥ तस्मिन्फलरसेपीतेनजराबाधतेचतान् ॥ २५ ॥

तस्यपरिणाहोयत्रतत्रसपादशतंअरत्नयः फलपरिणाहोयुज्यते रसभेदिनांकर्कटीफलवत्पक्वतादशायांभेदशीलानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ गंडिकाक्षुद्रपर्वतः ॥ २८ ॥ पंचषट्पंचाधिकाःषट्एकादशेत्यर्थः महारजतंकांचनंतत्संकाशाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकेति येइतःकर्मणाब्रह्मलोकंगतास्तेततश्च्युताःसंतोमाल्यवतिपर्वतेजन्मल ब्ध्वाभूतानांरक्षणार्थंतपस्तप्त्वादिवाकरंप्रविशंतेतत्समीपंप्राप्नुवंति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तत्रापिआदित्यालोकेनकृत्स्नंविराट्पुरुषंबहुकालमुपास्यचंद्रंमनसोधिष्ठातारंप्रविशंति सूत्रात्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥ वर्षाणामिति ॥ १ ॥ दक्षिणेनत्विति यद्यपिश्वेतस्यदक्षिणेनीलस्तस्यदक्षिणेनिषधस्तथापिनिषधोत्तरत्वमस्त्येवेत्यविरोधः

॥११॥ तत्रजांबूनदंनामकनकंदेवभूषणं ॥ इंद्रगोपकसंकाशंजायतेभास्वरंतुतत् ॥ २६॥ तरुणादित्यवर्णाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ तथामाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवाट् सदा ॥ २७॥ नाम्नासंवर्त्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभ ॥ तथामाल्यवतःशृंगेपूर्वपूर्वानुगंडिका ॥ २८ ॥ योजनानांसहस्राणिपंचषण्माल्यवानथ ॥ महारजतसं काशाजायंतेतत्रमानवाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकच्युताःसर्वेसर्वेसर्वेषुसाधवः ॥ तपस्तप्यंतितेतीव्रंभवंतिह्यूर्ध्वरेतसः ॥ रक्षणार्थंतुभूतानांप्रविशंतेदिवाकरं ॥ ३० ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिषष्टिरेवशतानिच ॥ अरुणस्याग्रतोयांतिपरिवार्यदिवाकरं ॥ ३१ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिमेवशतानिच ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिश शिमंडलं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणप० माल्यवद्वर्णनेसप्तमोध्यायः ॥ ७॥ ॥ ६॥ धृतराष्ट्रउवाच वर्षाणांचैवना मानिपर्वतानांचसंजय ॥ आचक्ष्वमेयथातत्त्वंयेचपर्वतवासिनः ॥ १ ॥ संजयउवाच दक्षिणेनतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंरमणकंनामजायंतेत त्रमानवाः ॥ २ ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ निःसपत्नाश्चतेसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ ३॥ दशवर्षसहस्राणिशतानिदशपंचच ॥ जीवंतितेमहा राजनित्यंमुदितमानसाः ॥ ४ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंहिरण्मयंनामयत्रहैरण्वतीनदी ॥ ५ ॥ यत्रचायंमहाराजपक्षिराट्पतगोत्तमः ॥ य क्षानुगामहाराजधनिनःप्रियदर्शनाः ॥ ६ ॥ महाबलास्तत्रजनाराजन्मुदितमानसाः ॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप ॥ ७॥ आयुःप्रमाणंजीवंतिश तानिदशपंचच ॥ शृंगाणिचविचित्राणित्रीण्येवमनुजाधिप ॥ ८ ॥ एकंमणिमयंतत्रतथैकंरौक्ममद्भुतं ॥ सर्वरत्नमयंचैकंभवनैरुपशोभितं ॥ ९ ॥ तत्रस्वयंप्र भादेवीनित्यंवसतिशांडिली ॥ उत्तरेणतुशृंगस्यसमुद्रांतेजनाधिप ॥ १० ॥

रमणकंयत्पूर्वंनीलादुत्तरतःश्वेताद्दक्षिणतश्चश्वेतवर्षमित्युक्तंतस्यैवरमणकमितिसंज्ञांतरं दक्षिणेनतुनीलस्यनीलमाल्यवतोर्नीलगंधमादनयोश्चसंधावित्यर्थः निषधस्योत्तरेणतथैवतयोरेवसंधिद्वयेइत्यर्थः ॥ २ ॥ ॥११॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शृंगाणिशृंगवतःषष्ठस्यवर्षपर्वतस्यसानूनि ॥ ८ ॥ ९ ॥ शृंगस्यशृंगवतः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रृंगंश्रृंगवत् यस्मात्सर्वधातुविचित्रश्चश्रृंगवान्नामपर्वतइत्युक्तमहिम्नापर्वतेनपरिच्छिन्नंइदंऐरावताख्यंवर्षंतस्मात् अतःपूर्वोक्ताद्वर्षगणात् परंश्रेष्ठमिदंवर्षमित्यर्थः एतदेवाह नतत्रेत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनिष्पंदाअस्वेदाःदेवतुल्याइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिशशिमंडलमितिविराड्भावंत्यक्त्वासूत्रात्मभावंगच्छंतीत्युक्तंस्थूलसूक्ष्मरूपंकार्यद्वयं इदानींपिप्पलंतुवदिष्यसीत्युक्तःसंजयोऽवसरंप्राप्यपिप्पलाख्यंकारणमप्याह क्षीरोदस्येति तत्राधिदैवंलवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरशुद्धोदकानांसप्तसमुद्राणामुपांत्यःक्षीरोदः अध्यात्मंअन्नमयःकोशःआत्मा प्राणमयस्तुइंद्रियमयप्राणमयभेदेनद्विविधइतिद्वौचतुर्थौमनोमयः पंचमोविज्ञानमयः षष्ठआनंदमयः सर्वकारणभूतःसप्तमःशुद्धंब्रह्मेति तत्रक्षीरोदात्परतोमहाविष्णोर्जगज्जन्मादिहेतोःस्थानमस्तियदिदंदहराद्युपासकैःप्राप्यते यत्रारण्यश्चार्णवौयत्रप्रभुविमितंहिरण्मयंवेश्मयत्राश्वत्थःसोमसवनइत्यादिचिह्नमुक्तंश्रुतिप्रसिद्धं सप्रभुरंतर्यामी हरिःसर्वसंहर्त्ता वैकुंठोऽकुंठितसामर्थ्यः शकटेशकटवदचेतनेकनकामयेकनकवद्भास्वरज्योतिर्मये अन्येभ्योपिदृश्यतेइतिदीर्घः चिन्मयेशरीरेवसति ॥ १५ ॥ अस्यवस्तुवृत्त्यायद्यपिचिन्मयत्वंतथापिहिलोकप्रसिद्धंअष्टचक्रंअष्टाभिर्भगवत्तनुभिरुह्यतइतिअष्टचक्रंयानंइहलोकपरलोकगतिसाधनं अष्टौचक्राणितुकर्मेंद्रियपंचकं

वर्षमैरावतंनामतस्माच्छृंगमतःपरं॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनजीर्यंतेचमानवाः॥ ११॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोज्योतिर्भूतइवावृतः॥ पद्मप्रभाःपद्मवर्णाःपद्मपत्रनिभेक्षणाः॥ १२॥ पद्मपत्रसुगंधाश्चजायंतेतत्रमानवाः॥ अनिष्पंदाइष्टगंधानिराहाराजितेंद्रियाः॥ १३॥ देवलोकच्युताःसर्वेतथाविरजसोनृप॥ त्रयोदशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप॥ १४॥ आयुःप्रमाणंजीवंतिनराभरतसत्तम॥ क्षीरोदस्यसमुद्रस्यतथैवोत्तरतःप्रभुः॥ हरिर्वसतिवैकुंठःशकटेकनकामये॥ १५॥ अष्टचक्रंहितद्यानंभूतयुक्तंमनोजवं॥ अग्निवर्णमहातेजोजांबूनदविभूषितं॥ १६॥ सप्रभुःसर्वभूतानांविभुश्चभरतर्षभ॥ संक्षेपोविस्तरश्चैवकर्त्ताकारयितातथा॥ १७॥ पृथिव्यापस्तथाकाशंवायुस्तेजश्चपार्थिव॥ सयज्ञःसर्वभूतानामास्यंतस्यहुताशनः॥ १८॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसंजयेनधृतराष्ट्रोमहामनाः॥ ध्यानमन्वगमद्राजापुत्रान्प्रतिजनाधिप॥ १९॥ सविचिंत्यमहातेजाःपुनरेवाब्रवीद्वचः॥ असंशयंसूतपुत्रकालःसंक्षिपतेजगत्॥ २०॥

ज्ञानेंद्रियपंचकंमनआदिचतुष्कंप्राणपंचकंसूक्ष्मभूतपंचकंअविद्याकामःकर्मचेतिपुर्यष्टकात्मकंलिंगंशकटवदचेतनमचलमपिभूतयुक्तंभूतेननित्यसिद्धेनब्रह्मणाअनुप्रविष्टंसत्मनोजवंशीघ्रगंभवति प्राणनादिक्रियाःकरोतीत्यर्थः अतएवश्रूयतेकोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेषआकाशआनंदोनस्यादिति अग्निवर्णअग्निवत्वर्णोवर्णनायस्यअत्यंतंसंसारदुःखप्रदमित्यर्थः महातेजःअनेकविधज्ञानेंद्रियप्रधानं जांबूनदंदिव्यसुवर्णंचेतोहरणंवासनाजालंतेनविभूषितंतन्मयमित्यर्थः अधिदैवंतुस्पष्टएवार्थः ॥१६॥ सप्रभुरिति योस्मिन्शकटेवसतिसएवसर्वेषांजीवानांप्रभुर्नियंताविभुर्व्यापकः संक्षेपःसंहर्त्ता विस्तरःसम्यक्विचरयिता कर्त्ताजीवरूपेण कारयिताईश्वररूपेण ॥१७॥ एवमध्यात्मादिदैवरूपत्वमुक्त्वाअधिभूताधियज्ञरूपत्वमपितस्यैवाह पृथिवीति सर्वेषांभूतानांसंबंधीयथाधिकारंनिर्वर्त्योयज्ञःसएव आस्यंतस्यहुताशनःविशेषतस्तुसयज्ञेनैवतृप्यतीतिभावः ॥१८॥ एवंसंजयेनउक्तःउपदिष्टोधृतराष्ट्रोमहामनाःमहत्पिप्पलापरपर्यायविश्वरूपदर्शनयोग्यंमनोयस्यसएवंभूतोध्यानंसविकल्पसमाधिअन्वगमत्संजयवाक्यश्रवणमनुप्राप्तवान् ॥१९॥ तत्रचयथाऽर्जुनेनविश्वरूपदर्शनकालेभावीक्षत्रक्षयोदृष्टस्तद्वत्सोऽपिनरनारायणाभ्यांक्रियमाणंसर्वक्षत्रक्षयंदृष्ट्वास्वपुत्रान्प्रतिविचिंत्यपुनरेवाब्रवीत् तदेववचनमाह असंशयमिति॥२०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इहलोकेत्वदुक्तेजंबूखंडेशाश्वतंशश्वद्भवंमेर्वादिकमपिनास्तिकिंतुसर्वंदृष्टनष्टस्वभावंसंकल्पमात्रोत्थं किंतर्हिशाश्वतमस्तिनरोनारायणश्चेति जीवेश्वरावेवशाश्वतौनेत्याह उभयंमिलित्वाएकएवसर्वज्ञःसर्वभू त
त्वच्च तमेवेश्वरंदेवावैकुंठंआहुः अधिदैवंसएववैकुंठाधिपतिरित्युच्यतइत्यर्थः नराजीवास्तुतमेवविष्णुंअध्यात्मंअंतःप्रविष्टंजनानांशास्तारंअष्टचक्रस्यशकटस्यचालकंआहुः तथापिप्रभुंकृत्वापिलेपशून्यं अ

सृजतेचपुनःसर्वंनेहविद्यतिशाश्वतं॥ नरोनारायणश्चैवसर्वज्ञःसर्वभूतहृत्॥ २१॥ देवावैकुंठमित्याहुर्नराविष्णुमितिप्रभुं॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच यदिदंभारतंवर्षंयत्रेदंमूर्च्छितंबलं॥यत्रा
तिमात्रलुब्धोयंपुत्रोदुर्योधनोमम॥ १॥ यत्रगृध्याःपांडुपुत्रायत्रमेसज्जतेमनः॥ एतन्मेतत्त्वमाचक्ष्वत्वंहिमेबुद्धिमान्मतः॥ २॥ संजयउवाच नतत्रपां
डवागृद्धाःशृणुराजन्वचोमम॥ गृद्धोदुर्योधनस्तत्रशकुनिश्चापिसौबलः॥ ३॥ अपरेक्षत्रियाश्चैवनानाजनपदेश्वराः॥ येगृद्धाभारतेवर्षेनमृष्यंतिपरस्परं॥ ४॥
अत्रतेकीर्तयिष्यामिवर्षंभारतभारतं॥ प्रियमिंद्रस्यदेवस्यमनोर्वैवस्वतस्यच॥ ५॥ पृथोस्तुराजन्वैन्यस्यतथेक्ष्वाकोर्महात्मनः॥ ययातेरंबरीषस्यमांधातुर्नहु
षस्यच॥ ६॥ तथैवमुचुकुंदस्यशिबेरौशीनरस्यच॥ ऋषभस्यतथैलस्यनृगस्यनृपतेस्तथा॥७॥कुशिकस्यचदुर्द्धर्षगाधेश्चैवमहात्मनः॥ सोमकस्यचदुर्द्धर्षदि
लीपस्यतथैवच॥८॥ अन्येषांचमहाराजक्षत्रियाणांबलीयसां॥ सर्वेषामेवराजेंद्रप्रियंभारतभारतं॥९॥ तत्तेवर्षंप्रवक्ष्यामियथायथमरिंदम॥शृणुमेगदतोरा
जन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ १०॥ महेंद्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षवानपि॥ विंध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैतेकुलपर्वताः॥ ११॥ तेषांसहस्रशोराजन्पर्वतास्तेसमी
पतः॥ अविज्ञाताःसारवंतोविपुलाश्चित्रसानवः॥ १२॥ अन्येततोऽपरिज्ञाताह्रस्वाह्रस्वोपजीविनः॥ आर्याम्लेच्छाश्चकौरव्यतैर्मिश्राःपुरुषाविभो॥ १३॥
नदींपिबंतिविपुलांगंगांसिंधुंसरस्वतीं॥ गोदावरींनर्मदांचबाहुदांचमहानदीं॥ १४॥शतद्रूंचंद्रभागांचयमुनांचमहानदीं॥ दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थू
लवालुकां॥ १५॥ नदींवेत्रवतींचैवकृष्णवेणांचनिम्नगां॥ इरावतींवितस्तांचपयोष्णींदेविकामपि॥ १६॥ वेदस्मृतांवेदवतींत्रिदिवामिक्षुलांकृमिं॥ करीषि
णींचित्रवाहांचित्रसेनांचनिम्नगां॥ १७॥ गोमतींधूतपापांचवंदनांचमहानदीं॥ कौशिकींत्रिदिवांकृत्यांनिचितांलोहितारणीं॥ १८॥

तईश्वरस्यचिकीर्षितःक्षत्रक्षयोनास्मद्दोषजइतिभावः॥ २१॥ २२॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः॥ ८॥ ॥७॥ यदिदमिति॥ १॥ गृद्धाःलोभयुक्ताःएततएतस्य
मेमह्यंतत्त्वंयाथार्थ्यं॥२॥ ३॥ ४॥ प्रियमिति कर्मभूमित्वादिंद्रादीनामिदंप्रियं॥ ५॥ अयेस्पष्टार्थोग्रंथः॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

रहस्यांशतकुंभांचसरयूंचतथैवच ॥ चर्मण्वतींवेत्रवतींहस्तिसोमांदिशंतथा ॥ १९ ॥ शरावतींपयोष्णींचवेणांभीमरथीमपि ॥ कावेरींचुलुकांचापिवाणींश
तबलामपि ॥ २० ॥ नीवारामहितांचापिसुप्रयोगांजनाधिप ॥ पवित्रांकुंडलींसिंधुंराजनींपुरमालिनीं ॥ २१ ॥ पूर्वाभिरामांवीरांचभीमामोघवतींतथा ॥ पाशा
शिनींपापहरांमहेंद्रांपाटलावतीं ॥ २२ ॥ करीषिणीमसिक्नींचकुशचीरांमहानदीं ॥ मकरींप्रवरांमेनांहेमांघृतवतींतथा ॥ २३ ॥ पुरावतीमनुष्णांचशैब्यांकापीं
चभारत ॥ सदानीरामधृष्यांचकुशधारांमहानदीं ॥ २४ ॥ सदाकांतांशिवांचैवतथावीरवतीमपि ॥ वस्त्रांसुवस्त्रांगौरींचकंपनांसहिरण्वतीं ॥ २५ ॥ वरांवीरकरां
चापिपंचमींचमहानदीं ॥ रथचित्रांज्योतिरथांविश्वामित्रांकपिंजलां ॥ २६ ॥ उपेंद्रांबहुलांचैवकुवीरामंबुवाहिनीं ॥ विनदींपिंजलांवेणांतुंगवेणांमहानदीं ॥
॥ २७ ॥ विदिशांकृष्णवेणांचताम्रांचकपिलामपि ॥ खलुंसुवामांवेदाश्वांहरिश्रावांमहापगां ॥ २८ ॥ शीघ्रांचपिच्छिलांचैवभारद्वाजींचनिम्नगां ॥ कौशिकीं
निम्नगांशोणांबाहुदामथचंद्रमां ॥ २९ ॥ दुर्गांचित्रशिलांचैवब्रह्मवेध्यांबृहद्वतीं ॥ यवक्षामथरोहींचतथाजांबूनदीमपि ॥ ३० ॥ सुनसांतमसांदासींवसामन्यां
वराणसीं ॥ नीलांधृतवतींचैवपर्णाशांचमहानदीं ॥ ३१ ॥ मानवींवृषभांचैवब्रह्ममेध्यांबृहद्ध्वनीं ॥ एताश्चान्याश्चबहुधामहानद्योजनाधिप ॥ ३२ ॥ सदानिरा
मयांकृष्णांमंदगांमंदवाहिनीं ॥ ब्राह्मणींचमहागौरींदुर्गामपिचभारत ॥ ३३ ॥ चित्रोपलांचित्ररथांमंजुलांवाहिनींतथा ॥ मंदाकिनींवैतरणींकोषांचापिमहा
नदीं ॥ ३४ ॥ शुक्तिमतीमनंगांचतथैववृषसाह्वयां ॥ लोहित्यांकरतोयांचतथैववृषकाह्वयां ॥ ३५ ॥ कुमारीमृषिकुल्यांचमारिषांचसरस्वतीं ॥ मंदाकिनींसुपु
ण्यांचसर्वांगंगांचभारत ॥ ३६ ॥ विश्वस्यमातरःसर्वाःसर्वाश्चैवमहाफलाः ॥ तथानद्यस्त्वप्रकाशाःशतशोथसहस्रशः ॥ ३७ ॥ इत्येताःसरितोराजन्समाख्याता
यथास्मृति ॥ अतऊर्ध्वंजनपदान्निबोधगदतोमम ॥ ३८ ॥ तत्रेमेकुरुपांचालाःशाल्वामाद्रेयजांगलाः ॥ शूरसेनाःपुलिंदाश्चबोधामालास्तथैवच ॥ ३९ ॥ म
त्स्याःकुशल्याःसौशल्याःकुंतयःकांतिकोसलाः ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभोजाःसिंधुपुलिंदकाः ॥ ४० ॥ उत्तमाश्चदशार्णाश्चमेकलाश्चोत्कलैःसह ॥ पांचालाःको
सलाश्चैवनैकपृष्ठाधुरंधराः ॥ ४१ ॥ गोधामद्रकलिंगाश्चकाशयोपरकाशयः ॥ जठराःकुकुराश्चैवसदशार्णाश्चभारत ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुंतयोऽवंतयश्चैवतथैवापरकुंतयः॥ गोमंतामंदकाःसंडाविदर्भारूपवाहिकाः॥ ४३॥ अश्मकाःपांडुराष्ट्राश्चगोपराष्ट्राःकरीतयः॥ अधिराज्यकुशाद्यश्चमल्लरा
ष्ट्रंचकेवलं॥ ४४॥ वारवास्यायवाहाश्चचक्राश्चक्रातयःशकाः॥ विदेहामगधाःस्वक्षामलजाविजयास्तथा ॥ ४५॥ अंगावंगाःकलिंगाश्चयकृल्लोमानएवच
 ॥ मल्लाःसुदेष्णाःप्रह्लादामाहिकाःशशिकास्तथा॥ ४६॥ बाल्हीकावाटधानाश्चआभीराःकालतोयकाः॥ अपरांताःपरांताश्चपंचालाश्चर्ममंडलाः॥ ४७॥ अ
टवीशिखराश्चैवमेरुभूताश्चमारिष ॥ उपावृत्तानुपावृत्ताःस्वराष्ट्राःकेकयास्तथा ॥ ४८॥ कुंदापरांतामाहेयाःकक्षाःसामुद्रनिष्कुटाः॥ अंध्राश्चबहवोराजन्नंत
र्गिर्यास्तथैवच ॥ ४९॥ बहिर्गिर्यांगमलजामगधामानवर्जकाः ॥ समंतराःप्रावृषेयाभार्गवाश्चजनाधिप॥ ५० ॥ पुंड्राभर्गाःकिराताश्चसुदृष्टायामुनास्तथा॥
शकानिषादानिषधास्तथैवानर्त्तनैर्ऋताः॥५१॥ दुर्गालाःप्रतिमत्स्याश्चकुंतलाःकोसलास्तथा॥ तीरग्रहाःशूरसेनाईजिकाःकन्यकागुणाः॥५२॥ तिलभाराम
सीराश्चमधुमंतःसुकंदकाः॥ काश्मीराःसिंधुसौवीरागांधारादर्शकास्तथा॥ ५३॥ अभीसाराउलूताश्चशैवलाबाल्हिकास्तथा॥ दार्वीचवानवादर्वावातजाम
रथोरगाः ॥५४॥ बहुवाद्याश्चकौरव्यसुदामानःसुमल्लिकाः॥ वध्राःकरीषकाश्चापिकुलिंदोपत्यकास्तथा॥५५॥ वनायवोदशापार्श्वरोमाणःकुशबिंदवः॥
कच्छागोपालकक्षाश्चजांगलाःकुरुवर्णकाः॥ ५६॥ किरातावर्बराःसिद्धावैदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ ओंड्राम्लेच्छाःसैसिरिध्राःपार्वतीयाश्चमारिष ॥ ५७॥ अ
थापरेजनपदादक्षिणाभरतर्षभ॥ द्रविडाःकेरलाःप्राच्याभूषिकावनवासिकाः॥ ५८॥ कर्णाटकामहिषकाविकल्पामूषकास्तथा॥ झिल्लिकाःकुंतलाश्चैवसौहृ
दानभकाननाः॥५९॥ कौकुट्टकास्तथाचोलाःकोंकणामालवानराः॥ समंगाःकरकाश्चैवकुकुरांगारमारिषाः॥ ६०॥ ध्वजिन्युत्सवसंकेतास्त्रिगर्त्ताःशाल्वसे
नयः॥ व्यूकाःकोकबकाःप्रोष्ठाःसमवेगवशास्तथा॥६१॥ तथैवविंध्यचुलिकाःपुलिंदावल्कलैःसह॥ मालवाबल्लवाश्चैवतथैवापरबल्लवाः॥६२॥ कुलिंदाःका
लदाश्चैवकुंडलाःकरटास्तथा ॥ मूषकास्तनबालाश्चसनीपाघटसृंजयाः॥ ६३॥ अठिदाःपाशिवाटाश्चतनयाःसुनयास्तथा॥ ऋषिकाविदभाःकाकास्तंगणाः
परतंगणाः ॥ ६४॥ उत्तराश्चापरेम्लेच्छाःक्रूराभरतसत्तम॥ यवनाश्चीनकांबोजादारुणाम्लेच्छजातयः ॥ ६५॥ सकृद्ग्रहाःकुलत्थाश्चहूणाःपारसिकैःसह॥
तथैवरमणाश्चीनास्तथैवदशमालिकाः॥ ६६॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानिच ॥ शूद्राभीराश्चदरदाःकाश्मीराःपशुभिःसह ॥ ६७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ यथागुणबलमिति यथागुणंसत्त्वादिगुणान्अनतिक्रम्य तद्वत्यथाबलंशौर्यंचानतिक्रम्य त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामात्मकस्यमहाफलंउत्कृष्टफलंहैरण्यगर्भपदप्राप्त्यंतंसम्यगनुष्ठितास म्यक्पालिताभूमिर्दुह्येतप्रपूरयेत् धेनुरिवकामान्अन्यांश्चदुग्धेइतिकामधुक् ॥ ७१ ॥ गृत्स्यंतिअभिकांक्षांकुर्वंति वसुगृद्धाःधनलुब्धाः ॥ ७२ ॥ देवकायानांयज्ञेनमानुषकायानामन्नप्रसवेनभूमिःपरायणं शरणं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ तस्मात्अतृप्तत्वात् ॥ ७५ ॥ एवमाधिदैविकंभूमिजयफलमुक्तंअथाध्यात्मंभूमिजयफलमाह पितेति अच्छिद्रंसंपूर्णदर्शनंयस्याःसाभूमिःयोगमार्गरीत्याकारुर्न्येनदृष्टासतीपित्रादिव

खाशीराश्चांतचाराश्चपल्हवागिरिगह्वराः॥ आत्रेयाःसभरद्वाजास्तथैवस्तनपोषिकाः ॥६८॥ प्रोषकाश्चकलिंगाश्चकिरातानांचजातयः ॥ तोमराहन्यमाना श्चतथैवकरभंजकाः ॥६९॥ एतेचान्येजनपदाःप्राच्योदीच्यास्तथैवच ॥ उद्देशमात्रेणमयादेशाःसंकीर्त्तिताविभो ॥७० ॥ यथागुणबलंचापित्रिवर्गस्यमहाफ लं॥ दुह्येतधेनुःकामधुक्भूमिःसम्यगनुष्ठिता ॥७१॥ तस्यांगृध्यंतिराजानःशूराधर्मार्थकोविदाः॥ तेत्यजंत्याहवेप्राणान्वसुगृद्धास्तरस्विनः॥ ७२॥ देवमानुष कायानांकामंभूमिःपरायणं ॥ अन्योन्यस्यावलुंपंतिसारमेयायथामिषं॥७३॥ राजानोभरतश्रेष्ठभोक्तुकामावसुंधरां॥ नचापितृप्तिःकामानांविद्यतेद्यापिक स्यचित् ॥७४॥ तस्मात्परिग्रहेभूमेर्यततेकुरुपांडवाः॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनैवचभारत ॥७५॥ पिताभ्राताचपुत्राश्चखंद्यौश्चनरपुंगव ॥ भूमिर्भवतिभूतानांस म्यगच्छिद्रदर्शना ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतीयनदीदेशादिनामकथनेनवमोऽध्यायः ॥९॥ ॥७॥ धृतराष्ट्र उवाच भारतस्यास्यवर्षस्यतथाहैमवतस्यच ॥ प्रमाणमायुषःसूतबलंचापिशुभाशुभं ॥ १ ॥ अनागतमतिक्रांतंवर्त्तमानंचसंजय ॥ आचक्ष्वमेविस्तरेण हरिवर्षंतथैवच ॥ २ ॥ संजयउवाच चत्वारिभारतेवर्षेयुगानिभरतर्षभ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचतिष्यंचकुरुवर्द्धन ॥ ३ ॥ पूर्वंकृतयुगंनामततस्त्रेतायुगंप्रभो ॥ संक्षेपाद्द्वापरस्याथततस्तिष्यंप्रवर्त्तते ॥ ४ ॥ चत्वारितुसहस्राणिवर्षाणांकुरुसत्तम ॥ आयुःसंख्याकृतयुगेसंख्याताराजसत्तम ॥ ५ ॥ तथात्रीणिसहस्राणित्रे तायांमनुजाधिप ॥ द्वेसहस्रेद्वापरेतुभुवितिष्ठंतिसांप्रतं ॥६॥ नप्रमाणस्थितिर्ह्यस्तितिष्येऽस्मिन्भरतर्षभ ॥ गर्भस्थाश्चम्रियंतेऽत्रतथाजाताम्रियंतिच॥७॥ महा बलामहासत्वाःप्रज्ञागुणसमन्विताः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चशतशोऽथसहस्रशः॥ ८ ॥ जाताःकृतयुगेराजन्धनिनःप्रियदर्शनाः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चमुनयोवै तपोधनाः ॥९ ॥ महोत्साहामहात्मानोधार्मिकाःसत्यवादिनः ॥ प्रियदर्शनावपुष्मंतोमहावीर्याधनुर्द्धराः॥ १० ॥

दिहभौतिकेभ्यआघातेभ्यःपाति वज्रकायत्वंप्रयच्छतीत्यर्थः खंखस्थंसूर्यादीनांपदंद्यौःस्वर्गपदंचसैवभवति तत्तत्प्रापयतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥७॥ भारतस्येति ॥१॥२॥ तिष्यंकलियुगं ॥३॥४॥५॥६॥७॥ प्रजायंतेप्रजांजनयंति ॥ ८ ॥ ९ ॥ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ सर्वेवर्णाःपरस्परजयैषिणोजायंतइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं मानःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिः क्रोधोऽभिज्वलनं मायाकपटं असूयापरगुणेषुदोषाविष्करणं रागोविषयेषुप्रीतिः लोभस्तल्लिप्सा ॥ १४ ॥ संक्षेपोगुणानामितिशेषः ॥ १५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥७॥ ॥७॥ जंबूखंडइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यहंराहुं ॥ ४ ॥ अष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचयोजनानिविष्कंभश्चतुर्दलकमलाकारस्यजंबूद्वीपस्यपत्रांतपरिधिः तादृशविस्तारएवपिंडप्रमाणमंतर्भाव्यपर्वताकृतित्वाज्जंबुपर्वतइत्युच्यते ॥ ५ ॥ लावणस्येति क्षेत्रफलतःपं

वरार्ह्ययुधिजायंतेक्षत्रियाःशूरसत्तमाः ॥ त्रेतायांक्षत्रियाराजन्सर्वेवैचक्रवर्त्तिनः ॥ ११ ॥ सर्ववर्णाश्चजायंतेसदाचैवचद्वापरे ॥ महोत्साहावीर्यवंतःपरस्परजयैषिणः ॥ १२ ॥ तेजसाल्पेनसंयुक्ताःक्रोधनाःपुरुषानृप ॥ लुब्धाअनृतकाश्चैवतिष्येजायंतिभारत ॥ १३ ॥ ईर्ष्यामानस्तथाक्रोधोमायाऽसूयातथैवच ॥ तिष्येभवतिभूतानांरागोलोभश्चभारत ॥ १४ ॥ संक्षेपोवर्त्ततेराजन्द्वापरेस्मिन्नराधिप ॥ गुणोत्तरंहैमवतंहरिवर्षंततःपरं ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतवर्षेकृताद्यनुरोधेनायुर्निरूपणेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ ॥७॥ समाप्तंचजंबूखंडविनिर्माणपर्व ॥ अथभूमिपर्व ॥ धृतराष्ट्रउवाच जंबूखंडस्त्वयाप्रोक्तोयथावदिहसंजय ॥ विष्कंभमस्यप्रब्रूहिपरिमाणंतुतत्त्वतः ॥ १ ॥ समुद्रस्यप्रमाणंचसम्यगच्छिद्रदर्शनं ॥ शाकद्वीपंचमेब्रूहिकुशद्वीपंचसंजय ॥ २ ॥ शाल्मलिंचैवतत्त्वेनक्रौंचद्वीपंतथैवच ॥ ब्रूहिगावल्गणेसर्वंराहोःसोमार्कयोस्तथा ॥ ३ ॥ संजयउवाच राजन्सुबहवोद्वीपायैरिदंसंततंजगत् ॥ सप्तद्वीपान्प्रवक्ष्यामिचंद्रादित्यौग्रहंतथा ॥ ४ ॥ अष्टादशसहस्राणियोजनानिविशांपते ॥ षट्शतानिचपूर्णानिविष्कंभोजंबुपर्वतः ॥ ५ ॥ लावणस्यसमुद्रस्यविष्कंभोद्विगुणःस्मृतः ॥ नानाजनपदाकीर्णोमणिविद्रुमचित्रितः ॥ ६ ॥ नैकधातुविचित्रैश्चपर्वतैरुपशोभितः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णःसागरःपरिमंडलः ॥ ७ ॥ शाकद्वीपंचवक्ष्यामियथावदिहपार्थिव ॥ शृणुमेत्वंयथान्यायंब्रुवतःकुरुनंदन ॥ ८ ॥ जंबूद्वीपप्रमाणेनद्विगुणःसनराधिप ॥ विष्कंभेणमहाराजसागरोपिविभागशः ॥ ९ ॥ क्षीरोदोभरतश्रेष्ठयेनसंपरिवारितः ॥ तत्रपुण्याजनपदास्तत्रनम्रियतेजनः ॥ १० ॥

चसहस्रायामत्वाज्जंबूद्वीपस्यतदुभयतःपंचपंचभिःसहस्रैःसमुद्रस्यविष्कंभोविस्तारः तेनससमुद्रस्यद्वीपस्यपंचदशसहस्रयोजनोव्यासः द्विगुणःदशसहस्रयोजनःपरिमंडलश्चेदुभयतःसमुद्रवेष्टनेनसहचत्वारिंशत्सहस्रः एवंतृतीयोऽशीतिसहस्रः चतुर्थःषष्टिसहस्राधिकंलक्षं पंचमोलक्षत्रयंविंशतिसहस्राणि षष्ठोलक्षषट्कंचत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तमोद्वादशलक्षाण्यशीतिसहस्राणि एतेषांसंकलनेपंचविंशतिलक्षाणि पंचत्रिंशत्सहस्राणियोजनानिसप्तानांद्वीपानांससमुद्राणांविस्तारः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रेवतीज्योतिर्मंडलरूपेणदिविविभ्रम्यमाणापिदिव्येनरूपेणात्रापिवर्त्ततेएवंविधिर्मर्यादापितामहेनकृता ॥ १८ ॥१९॥ २० ॥ २१ ॥ पतगवर्णंव्याचष्टे तयोरिति मिश्रोवर्णःपतगइत्यर्थः कारणगुणाःकार्यगुणानारभंतइतिन्यायेनश्यामपर्वतभवःश्यामवर्णः शाकाद्यन्नपरिणामेनमनुष्याअपिश्यामत्वंगताइत्यर्थः यस्मात्श्यामोगिरिस्तस्मात्तत्स्थानांश्यामो

कुतएवहिदुर्भिक्षंक्षमातेजोयुताहिते॥शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावद्भरतर्षभ॥ ११ ॥ उक्तएषमहाराजकिमन्यत्कथयामिते ॥ धृतराष्ट्रउवाच शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावदिहसंजय॥ १२ ॥ उक्तस्त्वयामहाप्राज्ञविस्तरंब्रूहितत्त्वतः॥ संजयउवाच तथैवपर्वताराजन्सप्तात्रमणिभूषिताः ॥ १३ ॥ रत्नाकरास्तथानद्यस्तेषांनामानिमेशृणु॥ अतीवगुणवत्सर्वंतत्रपुण्यंजनाधिप॥१४॥ देवर्षिगंधर्वयुतःप्रथमोमेरुरुच्यते॥ प्रागायतोमहाराजमलयोनामपर्वतः ॥१५॥ ततोमेघाःप्रवर्त्तंतेप्रभवंतिचसर्वशः॥ ततःपरेणकौरव्यजलधारोमहागिरिः ॥ १६॥ ततोनित्यमुपादत्तेवासवःपरमंजलं॥ ततोवर्षंप्रभवतिवर्षकालेजनेश्वर ॥ १७॥ उच्चैर्गिरीरैवतकोयत्रनित्यंप्रतिष्ठिता॥ रेवतीदिविनक्षत्रंपितामहकृतोविधिः॥ १८॥ उत्तरेणतुराजेंद्रश्यामोनाममहागिरिः॥ नवमेघप्रभःप्रांशुःश्रीमानुज्वलविग्रहः॥१९॥ यतःश्यामत्वमापन्नाःप्रजाजनपदेश्वर॥ धृतराष्ट्रउवाच सुमहान्संशयोमेद्यप्रोक्तोयंसंजयत्वया॥ २०॥ प्रजाःकथंसूतपुत्रसंप्राप्ताःश्यामतामिह संजयउवाच सर्वेष्वेवमहाराजद्वीपेषुकुरुनंदन॥ २१ ॥ गौरःकृष्णश्चपतगस्तयोर्वर्णांतरेनृप॥ श्यामोयस्मात्प्रवृत्तोवैतस्माच्छ्यामोगिरिःस्मृतः॥ २२ ॥ ततःपरंकौरवेंद्रदुर्गशैलोमहोदयः॥ केसरःकेसरयुतोयतोवातःप्रवर्त्तते॥ २३॥ तेषांयोजनविष्कंभोद्विगुणःप्रविभागशः॥वर्षाणितेषुकौरव्यसप्तोक्तानिमनीषिभिः॥ २४॥ महामेरुर्महाकाशोजलदःकुमुदोत्तरः॥ जलधारोमहाराजसुकुमारइतिस्मृतः॥ २५॥ रेवतस्यतुकौमारःश्यामस्यमणिकांचनः॥ केसरस्याथमौदाकीपरेणतुमहापुमान्॥ २६॥ परिवार्यतुकौरव्यदैर्घ्यंह्रस्वत्वमेवच॥ जंबूद्वीपेनसंख्यातस्तस्यमध्येमहाद्रुमः॥ २७॥ शाकोनाममहाराजप्रजातस्यसदानुगा॥तत्रपुण्याजनपदाःपूज्यतेतत्रशंकरः॥२८॥तत्रगच्छंतिसिद्धाश्चचारणादैवतानिच॥धार्मिकाश्चप्रजाराजंश्चत्वारोतीवभारत॥२९॥ वर्णाःस्वकर्मनिरतानचस्तेनोत्रदृश्यते॥ दीर्घायुषोमहाराजजरामृत्युविवर्जिताः॥ ३० ॥ प्रजास्तत्रविवर्द्धंतेवर्षास्विवसमुद्रगाः॥ नद्यःपुण्यजलास्तत्रगंगाचबहुधागता॥ ३१ ॥ सुकुमारीकुमारीचशीताशीवेणिकातथा॥ महानदीचकौरव्यतथामणिजलानदी॥ ३२॥

वर्णःप्रवृत्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उत्तरेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मानःशिलो

चक्षुर्वर्धनिकाचैवनदीभरतसत्तम ॥ तत्रप्रवृत्ताःपुण्योदानद्यःकुरुकुलोद्वह ॥ ३३ ॥ सहस्राणांशतान्येवयतोवर्षतिवासवः ॥ नतासांनामधेयानिपरिमाणंतथैव च ॥ ३४ ॥ शक्यंतेपरिसंख्यातुंपुण्यास्ताहिसरिद्वराः ॥ तत्रपुण्याजनपदाश्चत्वारोलोकसंमताः ॥ ३५ ॥ मंगाश्चमशकाश्चैवमानसामंदगास्तथा ॥ मंगाब्राह्मणभूयिष्ठाःस्वकर्मनिरतानृप ॥ ३६ ॥ मशकेषुतुराजन्याधार्मिकाःसर्वकामदाः ॥ मानसाश्चमहाराजवैश्यधर्मोपजीविनः ॥ ३७ ॥ सर्वकामसमायुक्ताःशूराधर्मार्थनिश्चिताः ॥ शूद्रास्तुमंदगानित्यंपुरुषाधर्मशीलिनः ॥ ३८ ॥ नतत्रराजाराजेंद्रनदंडोनचदंडिकाः ॥ स्वधर्मेणैवधर्मज्ञास्तेरक्षंतिपरस्परं ॥ ३९ ॥ एतावदेवशक्यंतुतत्रद्वीपेप्रभाषितुं ॥ एतदेवचश्रोतव्यंशाकद्वीपेमहौजसि ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिशाकद्वीपवर्णनेएकादशोऽध्यायः ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच उत्तरेषुचकौरव्यद्वीपेषुश्रूयतेकथा ॥ एवंतत्रमहाराजब्रुवतश्चनिबोधमे ॥ १ ॥ घृततोयःसमुद्रोत्रदधिमंडोदकोपरः ॥ सुरोदःसागरश्चैवतथान्योजलसागरः ॥ २ ॥ परस्परेणद्विगुणाःसर्वेद्वीपानराधिप ॥ पर्वताश्चमहाराजसमुद्रैःपरिवारिताः ॥ ३ ॥ गौरस्तुमध्यमेद्वीपेगिरिर्मानःशिलोमहान् ॥ पर्वतःपश्चिमेकृष्णोनारायणसखोनृप ॥ ४ ॥ तत्ररत्नानिदिव्यानिस्वयंरक्षतिकेशवः ॥ प्रसन्नश्चाभवत्तत्रप्रजानांव्यदधत्सुखं ॥ ५ ॥ कुशस्तंबःकुशद्वीपेमध्येजनपदैःसह ॥ संपूज्यतेशाल्मलिश्चद्वीपेशाल्मलिकेनृप ॥ ६ ॥ क्रौंचद्वीपेमहाक्रौंचोगिरीरत्नचयाकरः ॥ संपूज्यतेमहाराजचातुर्वर्ण्येननित्यदा ॥ ७ ॥ गोमंतःपर्वतोराजन्सुमहान्सर्वधातुकः ॥ यत्रनित्यंनिवसतिश्रीमान्कमललोचनः ॥ ८ ॥ मोक्षिभिःसंगतोनित्यंप्रभुर्नारायणोहरिः ॥ कुशद्वीपेतुराजेंद्रपर्वतोविद्रुमैश्चितः ॥ ९ ॥ स्वनामनामादुर्द्धर्षोद्वितीयोहेमपर्वतः ॥ द्युतिमान्नामकौरव्यतृतीयःकुमुदोगिरिः ॥ १० ॥ चतुर्थःपुष्पवान्नामपंचमस्तुकुशेशयः ॥ षष्ठोहरिगिरिर्नामषडेतेपर्वतोत्तमाः ॥ ११ ॥ तेषामंतरविष्कंभोद्विगुणःसर्वभागशः ॥ औद्भिदंप्रथमंवर्षंद्वितीयंवेणुमंडलं ॥ १२ ॥ तृतीयंसुरथाकारंचतुर्थंकंबलंस्मृतं ॥ धृतिमत्पंचमंवर्षंषष्ठंवर्षंप्रभाकरं ॥ १३ ॥ सप्तमंकापिलंवर्षंसप्तैतेवर्षलंभकाः ॥ एतेषुदेवगंधर्वाःप्रजाश्चजगतीश्वर ॥ १४ ॥ विहरंतेरमंतेचनतेषुम्रियतेजनः ॥ नतेषुदस्यवःसंतिम्लेच्छजात्योपिवानृप ॥ १५ ॥ गौरप्रायोजनःसर्वःसुकुमारश्चपार्थिव ॥ अवशिष्टेषुसर्वेषुवक्ष्यामिमनुजेश्वर ॥ १६ ॥

मनःशिलामयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चतुरस्रंचतुर्दलकमलाकारंजंबूमंडलमितिशेषः तस्यपूर्वंअश्रांतपरिधिरुक्तः अष्टादश सहस्राणिषट्शतानिचभारतेति इहयत्रमध्यममंडलपरिधिस्त्रयस्त्रिंशच्छतयोजनइत्युच्यते ततश्चपंचसहस्रीतोयावान्यत्राग्रभागोबहिर्वृद्धस्तावानेवत्रयस्त्रिंशतोग्रेपंचसहस्रीतोगर्भेभागऊनइतिज्ञेयं ॥ ३२ ॥

यथाश्रुतंमहाराजतदव्यग्रमनाःशृणु ॥ क्रौंचद्वीपेमहाराजक्रौंचोनाममहागिरिः ॥ १७ ॥ क्रौंचात्परोवामनकोवामनादंधकारकः ॥ अंधकारात्परोराजन्मैनाकःपर्वतोत्तमः ॥ १८ ॥ मैनाकात्परतोराजन्गोविंदोगिरिरुत्तमः ॥ गोविंदात्परतोराजन्निबिडोनामपर्वतः ॥ १९ ॥ परस्तुद्विगुणस्तेषांविष्कंभोवंशवर्द्धन ॥ देशांस्तत्रप्रवक्ष्यामितन्मेनिगदतःशृणु ॥ २० ॥ क्रौंचस्यकुशलोदेशोवामनस्यमनोनुगः ॥ मनोनुगात्परश्चोष्णोदेशःकुरुकुलोद्वह ॥ २१ ॥ उष्णात्परःप्रावरकःप्रावारादंधकारकः ॥ अंधकारकदेशात्तुमुनिदेशःपरःस्मृतः ॥ २२ ॥ मुनिदेशात्परश्चैवप्रोच्यतेदुंदुभिस्वनः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णोगौरप्रायोजनाधिप ॥ ॥ २३ ॥ एतेदेशामहाराजदेवगंधर्वसेविताः ॥ पुष्करेपुष्करोनामपर्वतोमणिरत्नवान् ॥ २४ ॥ तत्रनित्यंप्रभवतिस्वयंदेवःप्रजापतिः ॥ तंपर्युपासतेनित्यंदेवाःसर्वेमहर्षयः ॥ २५ ॥ वाग्भिर्मनोनुकूलाभिःपूजयंतोजनाधिप ॥ जंबूद्वीपात्प्रवर्ततेरत्नानिविविधान्युत ॥ २६ ॥ द्वीपेषुतेषुसर्वेषुप्रजानांकुरुसत्तम ॥ ब्रह्मचर्येणसत्येनप्रजानांहिदमेनच ॥ २७ ॥ आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यांद्विगुणंद्विगुणंततः ॥ एकोजनपदोराजन्द्वीपेष्वेतेषुभारत ॥ उक्ताजनपदायेषुधर्मश्चैकःप्रदृश्यते ॥ २८ ॥ ईश्वरोदंडमुद्यम्यस्वयमेवप्रजापतिः ॥ द्वीपानेतान्महाराजरक्षंस्तिष्ठतिनित्यदा ॥ २९ ॥ सराजासशिवोराजन्सपिताप्रपितामहः ॥ गोपायतिनरश्रेष्ठप्रजाःसजडपंडिताः ॥ ३० ॥ भोजनंचात्रकौरव्यप्रजाःस्वयमुपस्थितं ॥ सिद्धमेवमहाबाहोतद्धिभुंजंतिनित्यदा ॥ ३१ ॥ ततःपरंसमानामदृश्यतेलोकसंस्थितिः ॥ चतुरस्रंमहाराजत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलं ॥ ३२ ॥ तत्रतिष्ठंतिकौरव्यचत्वारोलोकसंमताः ॥ दिग्गजाभरतश्रेष्ठवामनैरावतादयः ॥ ३३ ॥ सुप्रतीकस्तदाराजन्प्रभिन्नकरटामुखः ॥ तस्याहंपरिमाणंतुनसंख्यातुमिहोत्सहे ॥ ३४ ॥ असंख्यातःसनित्यंहितिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ तत्रवैवायवोवांतिदिग्भ्यःसर्वाभ्यएवहि ॥ ३५ ॥ असंबद्धामहाराजतान्निगृण्हंतितेगजाः ॥ पुष्करैःपद्मसंकाशैर्विकसद्भिर्महाप्रभैः ॥ ३६ ॥

तत्रपत्रसंधिस्थानेषुचतुर्षु ॥ ३३ ॥ तस्यगजचतुष्टयस्यपृथिव्याआश्रयभूतस्य तत्कस्योपरिवर्त्ततेइतिदुर्वचं तेनईश्वरशक्त्यैवदिग्गजाध्रियंतइतिभावः ॥ ३४ ॥ सःगजसमूहः वातरज्जुभिर्गजाबद्धाइत्येतन्मतांतरंतदपिदूषयति तत्रेति ॥ ३५ ॥ प्रत्युतवायोरेवनियहंतेकुर्वंतीत्याहतानिति पुष्करैःशुंडाग्रैः ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उत्तरंसूर्येंदुराहुप्रमाणं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ परिणाहेनपरिधिनाषट्त्रिंशत्सहस्राणि विपुलत्वेनततोप्याधिक्येनइदमुत्तरान्वयि ॥ ४१ ॥ षष्टिर्योजनानिपरिणाहएवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ पतगःशीघ्रगःविभावसुःसूर्यः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेभूमिपर्वार्थप्रकाशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७॥

शतधापुनरेवाशुतेतान्मुंचंतिनित्यशः ॥ श्वसद्भिर्मुच्यमानास्तुदिग्गजैरिहमारुताः ॥ ३७॥ आगच्छंतिमहाराजततस्तिष्ठंतिवैप्रजाः॥ धृतराष्ट्रउवाच परो
॥१६॥ वैविस्तरोत्यर्थंत्वयासंजयकीर्त्तितः ॥ ३८॥ दर्शितंद्वीपसंस्थानमुत्तरंब्रूहिसंजय ॥ संजयउवाच उक्ताद्वीपामहाराजग्रहंवैश्शृणुतत्त्वतः ॥ ३९॥ स्वर्भा
नोःकौरवश्रेष्ठयावदेवप्रमाणतः॥ परिमंडलोमहाराजस्वर्भानुःश्रूयतेग्रहः॥ ४०॥ योजनानांसहस्राणिविष्कंभोद्वादशास्यवै ॥ परिणाहेनषट्त्रिंशद्विपुलत्वे
नचानघ॥ ४१॥ षष्टिमाहुःशतान्यस्यबुधाःपौराणिकास्तथा ॥ चंद्रमास्तुसहस्राणिराजन्नेकादशस्मृतः ॥ ४२॥ विष्कंभेणकुरुश्रेष्ठत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलं ॥ ए
कोनषष्टिविष्कंभंशीतरश्मेर्महात्मनः॥४३॥ सूर्यस्त्वष्टौसहस्राणिद्वेचान्येकुरुनंदन॥ विष्कंभेणततोराजन्मंडलंत्रिंशतासमं ॥४४॥ अष्टपंचाशतंराजन्विपुल
त्वेनचानघ॥ श्रूयतेपरमोदारःपतगोसौविभावसुः॥ ४५॥ एतत्प्रमाणमर्कस्यनिर्दिष्टमिहभारत॥ सराहुश्छादयत्येतौयथाकालंमहत्तया॥४६॥ चंद्रादित्यौ
महाराजसंक्षेपोयमुदाहृतः॥ इत्येतत्तेमहाराजपृच्छतःशास्त्रचक्षुषा ॥ ४७॥ सर्वमुक्तंयथातत्त्वंतस्माच्छममवाप्नुहि॥ यथोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसनिर्माणमिदंजग
त्॥ ४८॥ तस्मादाश्वसकौरव्यपुत्रंदुर्योधनंप्रति॥ श्रुत्वेदंभरतश्रेष्ठभूमिपर्वमनोनुगं॥४९॥ श्रीमान्भवतिराजन्यःसिद्धार्थःसाधुसंमतः॥ आयुर्बलंचकीर्त्ति
श्चतस्यतेजश्चवर्धते॥ ५०॥ यःशृणोतिमहीपालपर्वणीदंयतव्रतः॥ प्रीयंतेपितरस्तस्यतथैवचपितामहाः॥५१॥ इदंतुभारतंवर्षंयत्रवर्त्तामहेवयं॥ पूर्वैःप्रवर्त्ति
तंपुण्यंतत्सर्वंश्रुतवानसि॥५२॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिउत्तरद्वीपादिसंस्थानवर्णनेद्वादशोऽध्यायः॥१२॥ समाप्तमिदंभूमिपर्व॥ ॥७॥
अथभगवद्गीतापर्व॥ वैशंपायनउवाच अथगावल्गणिर्विद्वान्संयुगादेत्यभारत॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यभूतभव्यभविष्यवित्॥१॥ ध्यायतेधृतराष्ट्रायस
हसोत्पत्यदुःखितः॥ आचष्टनिहतंभीष्मंभरतानांपितामहं॥ २॥ संजयउवाच संजयोहंमहाराजनमस्तेभरतर्षभ ॥ हतोभीष्मःशांतनवोभरतानांपिता
महः॥ ३॥ ककुदंसर्वयोधानांधामसर्वधनुष्मतां॥ शरतल्पगतःसोद्यशेतेकुरुपितामहः॥ ४॥ ॥१६॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ककुदंराज्ञांमध्येध्वजतुल्यं ककुदोप्यस्त्रीदृषांगेराट्ध्वजेवरेइतिमेदिनी धामतेजः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५॥६॥ अपसंभ्रमोनिर्भयः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥ अर्बुदंकोटिदशकंलक्षंवा पूर्वमयुतस्यप्रत्यहंप्रतिज्ञानात् ॥१२॥१३॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभा० त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ कथमिति ॥१॥२ ॥

यस्यवीर्यंसमाश्रित्यद्यूतंपुत्रस्तवाकरोत् ॥ सशेतेनिहतोराजन्संख्येभीष्मःशिखंडिना ॥ ५ ॥ यःसर्वान्पृथिवीपालान्समवेतान्महामृधे ॥ जिगायैकरथेनैवकाशिपुर्यांमहारथः॥ ६॥ जामदग्न्यंरणेरामंयोयुध्यदपसंभ्रमः॥ नहतोजामदग्न्येनसहतोद्यशिखंडिना ॥ ७॥ महेंद्रसदृशःशौर्येस्थैर्येचहिमवानिव ॥ समुद्रइवगांभीर्येसहिष्णुत्वेधरासमः॥ ८॥ शरदंष्ट्रोधनुर्वक्त्रःखड्गजिह्वोदुरासदः॥ नरसिंहःपितातेद्यपांचाल्येननिपातितः॥ ९॥ पांडवानांमहासैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे॥ प्रावेपतभयोद्विग्नंसिंहंदृष्ट्वेवगोगणः॥ १०॥ परिरक्ष्यससेनांतेदशरात्रमनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ ११॥ यःसशक्रइवाक्षोभ्योवर्षन्बाणान्सहस्रशः॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः॥ १२॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभग्नइवद्रुमः॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्यथानार्हःसभारत ॥ १३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिभीष्ममृत्युश्रवणेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंकुरूणामृषभोहतोभीष्मःशिखंडिना॥ कथंरथात्सन्यपतत्पितामेवासवोपमः॥ १॥ कथमाचक्ष्वमेयोधाहीनाभीष्मेणसंजय॥ बलिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा ॥ २॥ तस्मिन्हतेमहाप्राज्ञेमहेष्वासेमहाबले॥ महासत्वेनरव्याघ्रेकिमुआसीन्मनस्तव॥ ३॥ आर्त्तिपरामाविशतिमनःशंससिमेहतं ॥ कुरूणामृषभंवीरमकंपंपुरुषर्षभं ॥ ४॥ केतंयांतमनुप्राप्ताःकेवास्यासन्पुरोगमाः॥ केतिष्ठन्केन्यवर्त्तंतकेऽन्ववर्त्तंतसंजय॥ ५॥ केशूरारथशार्दूलमद्भुतंक्षत्रियर्षभं ॥ तथानीकंगाहमानंसहसापृष्ठतोन्वयुः॥ ६॥ यस्तमोर्कइवापोहन्परसैन्यममित्रहा॥ सहस्ररश्मिप्रतिमःपरेषांभयमादधत्॥ ७॥ अकरोद्दुष्करंकर्मरणेपांडुसुतेषुयः ॥ ग्रसमानमनीकानियएनंपर्यवारयन्॥ ८॥ कृतिनंतंदुराधर्षंसंजयास्यत्वमंतिके॥ कथंशांतनवंयुद्धेपांडवाःप्रत्यवारयन्॥ ९॥ निकृंतंतमनीकानिशरदंष्ट्रंमनस्विनं ॥ चापव्यात्ताननंघोरमसिजिह्वंदुरासदं॥ १०॥ अनर्हंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितं॥ पातयामासकौंतेयःकथंतमजितंयुधि॥ ११॥ उग्रधन्वानमुग्रेषुंवर्त्तमानंरथोत्तमे ॥ परेषामुत्तमांगानिप्रचिन्वंतमथेषुभिः॥ १२॥ पांडवानांमहत्सैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे॥ कालाग्निमिवदुर्धर्षंसमचेष्टतनित्यशः॥ १३॥ परिकृष्यससेनांतुदशरात्रमनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ १४॥

॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ अस्यत्वमंतिकेस्थित्वासर्वंदृष्टवानसीतिशेषः ॥९॥१०॥११॥ प्रचिन्वंतंपुष्पवदाददानं ॥ १२ ॥ समचेष्टतम्रियमाणपशुवद्धस्तपादविक्षेपंकृतवत् ॥ १३ ॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अजह्रुस्त्यक्तवंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ मौर्वीघोषेणस्तनयित्नुर्गर्जन्मेघइव पृषत्कपृषतोबाणबिंदुः धनुषैवह्रादरूपोमहाशब्दोऽ

यःसशक्रइवाक्षय्यंवर्षंशरमयंक्षिपन् ॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः ॥ १५ ॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभग्नइवद्रुमः ॥ ममदुर्मंत्रितेनाजौयथानार्हति भारतः ॥ १६ ॥ कथंशांतनवंदृष्ट्वापांडवानामनीकिनी ॥ प्रहर्तुमशकत्तत्रभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ १७ ॥ कथंभीष्मेणसंग्रामंप्राकुर्वन्पांडुनंदनाः ॥ कथंचनाजयद्भीष्मोद्रोणेजीवतिसंजय ॥ १८ ॥ कृपेसन्निहितेतत्रभरद्वाजात्मजेतथा ॥ भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःकथंसनिधनंगतः ॥ १९ ॥ कथंचातिरथस्तेनपांचाल्येनशिखंडिना ॥ भीष्मोविनिहतोयुद्धेदेवैरपिदुरासदः ॥ २० ॥ यःस्पर्द्धतेरणेनित्यंजामदग्न्यंमहाबलं ॥ अजितंजामदग्न्येनशक्रतुल्यपराक्रमं ॥ २१ ॥ तंहतंसमरेभीष्मंमहारथकुलोदितं ॥ संजयाचक्ष्वमेवीरंयेनशर्मनविद्महे ॥ २२ ॥ मामकाःकेमहेष्वासानाजहुःसंजयाच्युतं ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःकेवीराःपर्यवारयन् ॥ २३ ॥ यच्छिखंडिमुखाःसर्वेपांडवाभीष्ममभ्ययुः ॥ कच्चित्तेकुरवःसर्वेनाजहुःसंजयाच्युतं ॥ २४ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते ॥ २५ ॥ यस्मिन्सत्यंचमेधाचनीतिश्चभरतर्षभे ॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि ॥ २६ ॥ मौर्वीघोषस्तनयित्नुःपृषत्कपृषतोमहान् ॥ धनुर्ह्रादमहाशब्दोमहामेघइवोन्नतः ॥ २७ ॥ योऽभ्यवर्षतकौंतेयान्सपांचालान्ससृंजयान् ॥ निघ्नन्पररथान्वीरोदानवानिववज्रभृत् ॥ २८ ॥ इष्वस्त्रसागरंघोरंबाणग्राहंदुरासदं ॥ कार्मुकोर्मिणमक्षय्यमद्वीपंचलमप्लवं ॥ २९ ॥ गदासिमकरावासंहयावर्त्तगजाकुलं ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनं ॥ ३० ॥ हयान्गजपदातींश्चरथांश्चतरसाबहून् ॥ निमज्जयंतंसमरेपरवीरापहारिणं ॥ ३१ ॥ विदह्यमानंकोपेनतेजसाचपरंतपं ॥ वेलेवमकरावासंकेवीराःपर्यवारयन् ॥ ॥ ३२ ॥ भीष्मोयदकरोत्कर्मसमरेसंजयारिहा ॥ दुर्योधनहितार्थायकेतस्यास्यपुरोऽभवन् ॥ ३३ ॥ केरक्षन्दक्षिणंचक्रंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ पृष्ठतःकेपरान्वीरानपासेधन्यतव्रताः ॥ ३४ ॥ केपुरस्तादवर्त्तंतरक्षंतोभीष्ममंतिके ॥ केरक्षन्नुत्तरंचक्रंवीरावीरस्ययुध्यतः ॥ ३५ ॥ वामेचक्रेवर्त्तमानाःकेऽघ्नन्संजयसृंजयान् अग्रतोग्र्यमनीकेषुकेऽभ्यरक्षन्दुरासदं ॥ ३६ ॥ पार्श्वतःकेऽभ्यरक्षंतगच्छंतोदुर्गमांगतिं ॥ समूहेकेपरान्वीरान्प्रत्ययुध्यंतसंजय ॥ ३७ ॥ रक्ष्यमाणःकथंवीरैर्गोप्यमानाश्चतेनते ॥ दुर्जयानामनीकानिनाजयंस्तरसायुधि ॥ ३८ ॥

शनिध्वनिरूपोयस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ कार्मुकोर्मिणंचापोर्मिमंतं अद्वीपंनिराश्रयं अप्लवंतरणोपायहीनं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अपासेधन्न्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यःप्रजापतेर्दक्षादेः परमेष्ठीपरमेपदेतिष्ठतीतितथाहिरण्यगर्भइवतस्मिन्नितिशेषः ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ पुत्रलक्ष्मणिपुत्रोत्तमे लक्ष्मचिह्नेप्रधानेचेतिविश्वः॥४३॥ प्रोक्तंलोकेख्यातं ॥४४॥ सर्वास्त्रविनयोपे

सर्वलोकेश्वरस्येवपरमेष्ठीप्रजापतेः॥ कथंप्रहर्तुमपितेशेकुःसंजयपांडवाः॥ ३९ ॥ यस्मिन्द्वीपेसमाश्वस्ययुध्यंतेकुरवःपरैः॥ तंनिमग्नंनरव्याघ्रंभीष्मंशंससिसं
जय॥४०॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यममपुत्रोबृहद्बलः॥ नपांडवानगणयत्कथंसनिहतःपरैः॥४१॥यःपुराविबुधैःसर्वैःसहायेयुद्धदुर्मदः॥ कांक्षितोदानवान्घ्नद्भिः
पितामममहाव्रतः॥ ४२ ॥ यस्मिञ्जातेमहावीर्येशांतनुर्लोकविश्रुतः॥ शोकंदैन्यंचदुःखंचप्राजहात्पुत्रलक्ष्मणि॥४३॥ प्रोक्तंपरायणंप्राज्ञंस्वधर्मनिरतंशुचिं॥
वेदवेदांगतत्त्वज्ञंकथंशंससिमेहतं॥ ४४॥ सर्वास्त्रविनयोपेतंशांतंदांतंमनस्विनं॥ हतंशांतनवंश्रुत्वामन्येशेषंहतंबलं ॥४५॥ धर्मादधर्मोबलवान्संप्राप्तइति
मेमतिः॥ यत्रवृद्धंगुरुंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः॥ ४६॥ जामदग्न्यःपुरारामःसर्वास्त्रविदनुत्तमः॥ अंबार्थमुद्यतःसंख्येभीष्मेणयुधिनिर्जितः ॥४७॥ तमिंद्र
समकर्माणंककुदंसर्वधन्विनां ॥ हतंशंससिमेभीष्मंकिंनुदुःखमतःपरं ॥ ४८ ॥ असकृत्क्षत्रियव्राताःसंख्येयेनविनिर्जिताः॥जामदग्न्येनवीरेणपरवीरनिघा
तिना॥ ४९ ॥ नहतोयोमहाबुद्धिःसहतोद्यशिखंडिना॥ तस्मान्नूनंमहावीर्याद्भार्गवाद्युद्धदुर्मदात्॥ ५०॥ तेजोवीर्यबलैर्भूयान्शिखंडीद्रुपदात्मजः॥ यःशूरंकृ
तिनंयुद्धेसर्वशास्त्रविशारदं॥ ५१ ॥ परमास्त्रविदंवीरंजघानभरतर्षभं ॥ केवीरास्तममित्रघ्नमन्वयुःशत्रुसंसदि ॥ ५२ ॥ शंसमेतद्यथाचासीद्युद्धंभीष्मस्यपां
डवैः॥ योषेवहतवीरामेसेनापुत्रस्यसंजय॥ ५३ ॥ अगोपमिवचोद्भ्रांतंगोकुलंतद्बलंमम ॥ पौरुषंसर्वलोकस्यपरंयस्मिन्महाहवे ॥ ५४ ॥ परासक्तेचवस्तस्मि
न्कथमासीन्मनस्तदा॥ जीवितेप्यद्यसामर्थ्यंकिमिवास्मासुसंजय ॥ ५५॥ घातयित्वामहावीर्यंपितरंलोकधार्मिकं ॥ अगाधेसलिलेमग्नांनावंदृष्ट्वेवपारगाः
॥ ५६ ॥ भीष्मेहतेभृशंदुःखान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः॥ अद्रिसारमयंनूनंहृदयंममसंजय॥ ५७॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते॥ यस्मिन्नस्त्राणिमेधाच
नीतिश्चपुरुषर्षभे॥ ५८ ॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि॥ नचास्त्रेणनशौर्येणतपसामेधयानच॥ ५९ ॥ नधृत्यानपुनस्त्यागान्मृत्योःकश्चिद्विमुच्यते॥
कालोनूनंमहावीर्यःसर्वलोकदुरत्ययः॥ ६० ॥ यत्रशांतनवंभीष्मंहतंशंससिसंजय॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तोमहद्दुःखमचिंतयन्॥६१॥ आशंसेहंपरंत्राणंभीष्मा
च्छांतनुनंदनात्॥ यदादित्यमिवापश्यत्पतितंभुविसंजय॥ ६२॥

तंसर्वास्त्रशिक्षायुक्तं विनयातुबलायांस्त्रीशिक्षायांप्रणतौपुमानितिमेदिनी॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥परासक्तेपरलोकप्रिये॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥

दुर्योधनःशांतनवंकिंतदाप्रत्यपद्यत ॥ नाहंस्वेषांपरेषांवाबुद्ध्यासंजयचिंतयन् ॥ ६३॥ शेषंकिंचिन्नपश्यामिप्रत्यनीकेमहीक्षितां ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोयमृषिभिः
संप्रदर्शितः ॥ ६४ ॥ यत्रशांतनवंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ वयंवाराज्यमिच्छामोघातयित्वामहाव्रतं ॥ ६५॥ क्षत्रधर्मेस्थिताःपार्थानापराध्यंतिपुत्रकाः ॥
एतदार्येणकर्त्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय ॥ ६६॥ पराक्रमःपराशक्तिस्तत्तुतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ अनीकानिविनिघ्नंतंह्रीमंतमपराजितं ॥ ६७॥ कथंशांतनवंतातंपां
डुपुत्रान्यवारयन् ॥ यथायुक्तान्यनीकानिकथंयुद्धंमहात्मभिः ॥ ६८॥ कथंवानिहतोभीष्मःपितासंजयमेपरैः ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ६९॥
दुःशासनश्चकितवोहतेभीष्मेकिमब्रुवन् ॥ यच्छरीरैरुपास्तीर्णांनरवारणवाजिनां ॥ ७०॥ शरशक्तिमहाखड्गतोमराक्षांमहाभयां ॥ प्राविशन्कितवामंदाःसभां
युद्धदुरासदां ॥ ७१ ॥ प्राणद्यूतेप्रतिभयेकेऽदीव्यंतनरर्षभाः ॥ केजीयंतेजितास्तत्रकृतलक्ष्यानिपातिताः ॥ ७२॥ अन्येभीष्माच्छांतनवात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥
नहिमेशांतिरस्तीहश्रुत्वादेवव्रतंहतं ॥ ७३ ॥ पितरंभीमकर्माणंभीष्ममाहवशोभिनं ॥ आर्तिर्मेहृदयेरूढांमहतींपुत्रहानिजां ॥ ७४॥ त्वंहिमेसर्पिषेवाग्निमुद्दी
पयसिसंजय ॥ महांतंभारमुद्यम्यविश्रुतंसार्वलौकिकं ॥ ७५ ॥ दृष्ट्वाविनिहतंभीष्मंमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ श्रोष्यामितानिदुःखानिदुर्योधनकृतान्यहं ॥ ७६ ॥
तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयद्वृत्तंतत्रसंजय ॥ यद्वृत्तंतत्रसंग्राममेमंदस्याबुद्धिसंभवं ॥ ७७॥ अपनीतंसुनीतंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ यत्कृतंतत्रसंग्रामेभीष्मेणजय
मिच्छता ॥ ७८ ॥ तेजोयुक्तंकृतास्त्रेणशंसतच्चाप्यशेषतः ॥ यथातदभवद्युद्धंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ७९ ॥ क्रमेणयेनयस्मिंश्चकालेयच्चयथाभवत् ॥ ८०॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० धृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ संजयउवाच त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराज
यथार्हसि ॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममासंक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः ॥ एनसातेननान्यंसउपाशंकितुमर्हति ॥ २॥ महाराजमनुष्येषु
निंद्यंयःसर्वमाचरेत् ॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन् ॥ ३ ॥ निकारोनिकृतिप्रज्ञैःपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूतःसहामात्यैःक्षांतश्चसुचिरंवने ॥ ४॥
हयानांचगजानांचराज्ञांचामिततेजसां ॥ प्रत्यक्षंयन्मयादृष्टंदृष्टंयोगबलेनच ॥ ५॥

॥१८॥

त्वद्युक्तइति आसंक्तुंआसंजयितुं ॥ १ ॥ एनसापापेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्युत्थितस्यउच्छास्त्रवर्त्तिनउत्पत्तिःकारणंतस्यविज्ञानं ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यूढेषुव्यूहरचनयास्थितेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इति

शृणुतत्पृथिवीपालमाचशोकेमनःकृथाः ॥ दिष्टमेतत्पुरानूनमिदमेवनराधिप ॥ ६ ॥ नमस्कृत्वापितुस्तेहंपाराशर्यायधीमते ॥ यस्यप्रसादाद्दिव्यंतत्प्राप्तंज्ञान मनुत्तमं ॥ ७ ॥ दृष्टिश्चातींद्रियाराजन्दूराच्छ्रवणमेवच ॥ परचित्तस्यविज्ञानमतीतानागतस्यच ॥ ८ ॥ व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशेचगतिःशुभा ॥ अस्त्रैर संगोयुद्धेषुवरदानान्महात्मनः ॥ ९ ॥ शृणुमेविस्तरेणेदंविचित्रंपरमाद्भुतं ॥ भरतानामभूद्युद्धंयथातल्लोमहर्षणं ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषुयत्तेषुव्यूढेषुचविधानतः ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ अनीकानिचसर्वाणिशीघ्रंत्वमनुचोदय ॥ १२ ॥ अयंसमामभि प्राप्तोवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ पांडवानांससैन्यानांकुरूणांचसमागमः ॥ १३ ॥ नातःकार्यतमंमन्येरणेभीष्मस्यरक्षणात् ॥ हन्याद्गुप्तोह्यसौपार्थान्सोमकांश्वस सृंजयान् ॥ १४ ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ श्रूयतेस्त्रीह्यसौपूर्वंतस्माद्वर्ज्योरणेमम ॥ १५ ॥ तस्माद्भीष्मोरक्षितव्योविशेषेणेतिमेमतिः ॥ शिखंडिनोवधेयत्ताःसर्वेतिष्ठंतुमामकाः ॥ १६ ॥ तथाप्राच्याःप्रतीच्याश्वदाक्षिणात्योत्तरापथाः ॥ सर्वथास्त्रेषुकुशलास्तेरक्षंतुपितामहं ॥ १७ ॥ अरक्ष्यमाणं हिवृकोहन्यात्सिंहंमहाबलं ॥ मासिंहंजंबुकेनेवघातयामःशिखंडिना ॥ १८ ॥ वामंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्वदक्षिणं ॥ गोप्तारौफाल्गुनंप्राप्तौफाल्गुनोपिशि खंडिनः ॥ १९ ॥ संरक्ष्यमाणःपार्थेनभीष्मेणचविवर्जितः ॥ यथानहन्याद्गांगेयंदुःशासनतथाकुरु ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० दुर्यो धनदुःशासनसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॐ ॥ संजयउवाच ततोरजन्यांव्युष्टायांशब्दःसमभवन्महान् ॥ क्रोशतांभूमिपालानांयुज्यतांयुज्यता मिति ॥ १ ॥ शंखदुंदुभिघोषैश्वसिंहनादैश्वभारत ॥ हयहेषितनादैश्वरथनेमिस्वनैस्तथा ॥ २ ॥ गजानांबृंहतांचैवयोधानांचापिगर्जतां ॥ क्ष्वेलितास्फोटितोत्क्रुष्टै स्तुमुलंसर्वतोभवत् ॥ ३ ॥ उदतिष्ठन्महाराजसर्वंयुक्तमशेषतः ॥ सूर्योदयेमहत्सैन्यंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ४ ॥ राजेंद्रतवपुत्राणांपांडवानांतथैवच ॥ दुष्प्रधृष्याणि चास्त्राणिसशस्त्रकवचानिच ॥ ५ ॥ ततःप्रकाशेसैन्यानिसमदृश्यंतभारत ॥ त्वदीयानांपरेषांचशस्त्रवंतिमहांतिच ॥ ६ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदपरिष्कृताः ॥ विभ्राजमानादृश्यंतेमेघाइवसविद्युतः ॥ ७ ॥ रथानीकान्यदृश्यंतनगराणीवभूरिशः ॥ अतीवशुशुभेतत्रपितातेपूर्णचंद्रवत् ॥ ८ ॥

भीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ ॐ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ युक्तंसन्नद्धं अशेषतःसर्वप्रकारैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ वागुराकाराःपरेषांबंधनार्थमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तलबद्धाःतलंज्याघातत्राणंबद्धंयैस्ते कलापिनःतूणवंतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ बद्धकृष्णाजिनाइति युद्धेम

धनुर्भिर्ऋष्टिभिःखड्गैर्गदाभिःशक्तितोमरैः ॥ योधाःप्रहरणैःशुभ्रैस्तेष्वनीकेष्ववस्थिताः ॥९॥ गजाःपदातारथिनस्तुरगाश्वविशांपते ॥ व्यतिष्ठन्वागुराकाराःश
तशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ ध्वजाबहुविधाकाराव्यदृश्यंतसमुच्छ्रिताः ॥ स्वेषांचैवपरेषांचद्युतिमंतःसहस्रशः ॥ ११ ॥ कांचनामणिचित्रांगाज्वलंतइवपावकाः ॥
अर्चिष्मंतोव्यरोचंतगजारोहाःसहस्रशः ॥ १२ ॥ महेंद्रकेतवःशुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव ॥ सन्नद्धास्तेप्रवीराश्चददृशुर्युद्धकांक्षिणः ॥ १३ ॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रास्त
लबद्धाःकलापिनः ॥ ऋषभाक्षामनुष्येंद्राश्चमूमुखगताबभुः ॥ १४ ॥ शकुनिःसौबलःशल्यआवंत्योथजयद्रथः ॥ विंदानुविंदौकैकेयाःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥
॥ १५ ॥ श्रुतायुधश्चकालिंगोजयत्सेनश्चपार्थिवः ॥ बृहद्बलश्चकौशल्यःकृतवर्माचसात्वतः ॥ १६ ॥ दशैतेपुरुषव्याघ्राःशूराःपरिघबाहवः ॥ अक्षौहिणीनांपतयो
यज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ १७ ॥ एतेचान्येचबहवोदुर्योधनवशानुगाः ॥ राजानोराजपुत्राश्चनीतिमंतोमहारथाः ॥ १८ ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतस्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः ॥
बद्धकृष्णाजिनाःसर्वेबलिनोयुद्धशालिनः ॥ १९ ॥ हृष्टादुर्योधनस्यार्थेब्रह्मलोकायदीक्षिताः ॥ समर्थादशवाहिन्यःपरिगृह्यव्यवस्थिताः ॥ २० ॥ एकादशीधा
र्त्तराष्ट्रीकौरवाणांमहाचमूः ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयत्रशांतनवोऽग्रणीः ॥ २१ ॥ श्वेतोष्णीषंश्वेतहयंश्वेतवर्माणमच्युतं ॥ अपश्याममहाराजभीष्मंचंद्रमिवो
दितं ॥ २२ ॥ हेमतालध्वजंभीष्मंराजतेस्यंदनेस्थितं ॥ श्वेताभ्रइवतीक्ष्णांशुंददृशुःकुरुपांडवाः ॥ २३ ॥ सृंजयाश्चमहेष्वासाधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ जृंभमाणंम
हासिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगायथा ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नमुखाःसर्वेसमुद्विविजिरेमुहुः ॥ एकादशैताःश्रीजुष्टावाहिन्यस्तवपार्थिव ॥ २५ ॥ पांडवानांतथासप्तमहापुरुषपा
लिताः ॥ उन्मत्तमकरावर्त्तौमहाग्राहसमाकुलौ ॥ २६ ॥ युगांतेसमवेतौद्वौदृश्येतेसागराविव ॥ नैवनस्तादृशोराजन्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः ॥ अनीकानांसमेतानांकौर
वाणांतथाविधः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच यथासभगवान्व्या
सःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ तथैवसहिताःसर्वेसमाजग्मुर्महीक्षितः ॥ १ ॥

रणदीक्षांकृतवंतइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तथाविधः
संमर्दइतिशेषः ॥ २७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यथासइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेति मघापित्र्यंनक्षत्रं तस्यविषयोदेशःपितृलोकस्तद्गतःसोमः कुरुपांडवयुद्धारंभदिनमुक्तंभारतसावित्र्यां हेमंतेप्रथमेमासिशुक्लपक्षेत्रयोदशीं प्रवृत्तंभारतंयुद्धंनक्षत्रेयम
दैवते प्रथमेमार्गशीर्षे अत्रत्रयोदशीशब्देनतद्युक्ताचतुर्दश्येवग्राह्या अर्जुनेनहतोभीष्मोमाघमासेऽसिताष्टमीति त्रयोदश्यांतुमध्याह्नेभारद्वाजोनिपातितइति तत्रैवयुद्धस्यदशमेपंचदशेचाह्निहतयोर्भीष्मद्रोण
योरष्टमीत्रयोदशीसंयोगदर्शनात् अत्रपौषेतिमाघशब्दोमकरायनाभिप्रायेण तदानींतत्संभवात् असिताष्टमीतिच्छेदः अन्यथासप्तमीद्वादश्योरेवतयोर्हननंप्राप्नोति यत्तुअमावास्यायांदुर्योधनहननंतत्रैवोक्तं तत्रा
प्यमावास्याशब्दइष्टिदिनेप्रतिपद्येवप्रयुक्तोवेदितव्यः यमदैवतेइतिभरणीनग्राह्याकिंतुयुग्मदैवतंमृगशीर्षमेवग्राह्यं तस्यहिपूर्वदलंशुक्रदैवत्यत्वादासुरंउत्तरार्द्धंबुधदैवत्यत्वाद्दैव्यं तेनतत्रासुराणामुपरमोदेवानाम
भ्युदयश्चसिध्यति किंचचत्वारिंशदहान्यद्यद्वेचमेनिःसृतस्यवै पुष्येणसंप्रयातोस्मिश्रवणेपुनरागतइतियुद्धारंभादष्टादशेह्नितीर्थयात्रातआगतस्यबलदेवस्यवचनात् श्रवणेयुद्धसमाप्तिर्दृश्यते ततःप्राचीने
ऽष्टादशर्क्षेमृगशीर्षएवयुद्धारंभःसंभवतिनत्वेकविंशेभरण्यां अष्टादशदिनमध्येनक्षत्रत्रयक्षयस्यकल्पयितुमयुक्तत्वात् कार्त्तिकीकृत्तिकायोगानुपातेनचतुर्दश्यांमृगस्यैवसंभावनाच्च एतेनयुद्धारंभंप्रकृत्यम
घाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेतिभीष्मपर्वणिसंजयवाक्यान्मघायांयुद्धारंभइत्यपिनिरस्तं बलदेववाक्यविरुद्धत्वात् शब्दार्थस्तुमघापदेनतत्सहचराःपितरोलक्ष्यंते तेनयुद्धेमृतानांउत्तमदेहप्रदानार्थंचं
द्रस्तदापितृलोकेसन्निहितोभूदिति स्वर्गिणांदिव्यदेहलाभश्चंद्राधीनइतिशास्त्रप्रसिद्धेः तथाद्वादश्यांरात्रियुद्धेचंद्रोदयकालेत्रिभागमात्रशेषायांरात्रौयुद्धमवर्त्ततेत्युक्तं तत्रत्रिभागेत्यस्यत्रिमुहूर्त्तशेषायामित्य

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यत ॥ दीप्यमानाश्चसंपेतुर्दिविसप्तमहाग्रहाः ॥ २ ॥
द्विधाभूतइवादित्यउदयेप्रत्यदृश्यत ॥ ज्वलंत्याशिखयाभूयोभानुमानुदितोरविः ॥ ३ ॥

र्थः तथाअष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताइतिभीष्मवचनंतुमाघोयंसमनुप्राप्तःत्रिभागमात्रःपक्षोयंइतिवाक्यशेषानुसारात् अशतंशतहीनंयथास्यात्तथाअष्टपंचअष्टपंचाशद्रात्रयोव्यतीताइतिव्याख्येयं
विलोमशोधनात्अष्टपंचाशदूनंशतंरात्रयोद्वाचत्वारिंशद्रात्रयोव्यतीताइत्यर्थः तथाचपौषकृष्णाष्टमीतोमाघशुक्लपंचम्यांतावतीदिनसंख्यापूर्यते पक्षस्यचतृतीयोभागोगतोभवति तत्राप्येकतिथिक्षयात् पंच
म्याःद्विचत्वारिंशत्तमत्वंज्ञेयं शेषोभवितुमर्हतीत्यत्रकार्यशेषोदेहत्यागादिरेवशेषोनतुपक्षशेषइतिव्याख्याज्ञेया तत्रायंनिष्कर्षः कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवत्यांकृष्णप्रयाणं ततोमार्गशीर्षकृष्ण पंचम्यांपुष्येसेनयो
र्निर्याणं ततःपंचम्याउपरिषष्ठीमारभ्यसप्तदिनानिगणयित्वातदुपर्यष्टमेह्निअमावास्याभविष्यतीत्यनेनत्रयोदशदिनात्मकोयंकृष्णपक्षोमहोत्पातजनकइतिसूचितं क्षीणयोश्चतिथ्योःपक्षांतरेपुनर्वृत्थ्यासंख्या
पूरणंभवतीतिमार्गशीर्षकृष्णपंचमीमारभ्यपौषशुक्लप्रतिपत्द्विचत्वारिंशीतिथिर्भवतीतिबलदेववाक्योक्तादिनसंख्यानक्षत्रसंख्याचानुगृहीताभवति यत्तुसप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति संग्रामंयोजयेत्त
त्रतांह्याहुःशक्रदैवतां प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योद्येतिपुनःपुनरितिदुर्योधनवाक्यं तत्रसंग्राममित्यनेनसंग्रामेजयसाधनंधाराबंधादिकंतस्यांयोजयेदित्युक्तं शक्रदैवतामित्यनेनतस्यांज्येष्ठानक्षत्रयोगउच्यते सचति
थिद्वयक्षयात्तत्रासंभवन्नपितत्रतिथिवदेवनक्षत्रक्षयाद्द्वातिथिनक्षत्रयोराद्यंतयोगाद्बाज्ञेयइतिसर्वंसमंजसं महाग्रहाःराहुकेतोरुपग्रहत्वात्सप्तैव ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ववाशिरेशब्दंकृतवंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अयोनिधनंअयसाशस्त्रेणमरणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तालेनध्वजभूतेन १८ ॥ १९ ॥ गोवासनःतद्दे

ववाशिरेचदीप्तायांदिशिगोमायुवायसाः ॥ लिप्समानाःशरीराणिमांसशोणितभोजनाः ॥४॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ भरद्वाजात्मजश्चैवप्रा
तरुत्थायसंयतौ ॥ ५ ॥ जयोस्तुपांडुपुत्राणामित्यूचतुररिंदमौ ॥ युयुधातेतवार्थाययथासससमयःकृतः ॥ ६ ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ समानीयम
हीपालानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७॥ इदंवःक्षत्रियाद्वारंस्वर्गायापावृतंमहत् ॥ गच्छध्वंतेनशक्रस्यब्रह्मणःसहलोकतां॥८॥एषवःशाश्वतःपंथाःपूर्वैःपूर्वतरैःकृतः॥सं
भावयध्वमात्मानमव्यग्रमनसोयुधि ॥ ९ ॥ नाभागोथययातिश्चमांधातानहुषोनृगः ॥ संसिद्धाःपरमंस्थानंगताःकर्मभिरीदृशैः ॥ १० ॥ अधर्मःक्षत्रियस्यैष
यद्व्याधिमरणंगृहे ॥ यदयोनिधनंयातिसोस्यधर्मःसनातनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तामहीपालाभीष्मेणभरतर्षभ ॥ निर्ययुःस्वान्यनीकानिशोभयंतोरथोत्तमैः ॥ १२॥
सतुवैकर्त्तनःकर्णःसामात्यःसहबंधुभिः ॥ न्यासितःसमरेशस्त्रंभीष्मेणभरतर्षभ ॥ १३॥ अपेतकर्णाःपुत्रास्तेराजानश्चैवतावकाः ॥ निर्ययुःसिंहनादेननादयं
तोदिशोदश ॥ १४ ॥ श्वेतैश्छत्रैःपताकाभिर्ध्वजवारणवाजिभिः ॥ तान्यनीकानिशोभंतेगजैरथपदातिभिः ॥ १५॥ भेरीपणवशब्दैश्चदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥
रथनेमिनिनादैश्चबभूवाकुलितामही ॥ १६ ॥ कांचनांगदकेयूरैःकार्मुकैश्चमहारथाः ॥ भ्राजमानाव्यराजंतसाग्नयःपर्वताइव ॥ १७॥ तालेनमहताभीष्मःपं
चतारेणकेतुना ॥ विमलादित्यसंकाशस्तस्थौकुरुचमूपरि ॥ १८ ॥ येत्वदीयामहेष्वासाराजानोभरतर्षभ ॥ अवर्त्तंतयथादेशंराजन्शांतनवस्यते ॥ १९ ॥ सतु
गोवासनःशैव्यःसहितःसर्वराजभिः ॥ ययौमातंगराजेनराजार्हेणपताकिना ॥ पद्मवर्णस्त्वनीकानांसर्वेषामग्रतःस्थितः ॥ २०॥ अश्वत्थामाययौयत्तःसिंहलां
गूलकेतुना ॥ श्रुतायुधश्चित्रसेनःपुरुमित्रोविविंशतिः ॥ २१॥ शल्योभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चमहारथः ॥ एतेसप्तमहेष्वासाद्रोणपुत्रपुरोगमाः ॥ २२॥ स्यंदनैर्व
रवर्माणोभीष्मस्यासन्पुरोगमाः ॥ तेषामपिमहोत्सेधाःशोभयंतोरथोत्तमान् ॥ २३॥ भ्राजमानाव्यरोचंतजांबूनदमयाध्वजाः ॥ जांबूनदमयीवेदीकमंडलुवि
भूषिता ॥ २४॥ केतुराचार्यमुख्यस्यद्रोणस्यधनुषासह ॥ अनेकशतसाहस्रमनीकमनुकर्षतः ॥ २५॥ महान्दुर्योधनस्यासीन्नागोमणिमयोध्वजः ॥ तस्यपौ
रवकालिंगकांबोजाःससुदक्षिणाः ॥ २६ ॥

स्यः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ अंगपतिनाकर्णपुत्रेणवृषकेतुना ॥ २८ ॥ वराहेणकेतुमुख्येनेतिसंबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निष्केणकंठाभरणेन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिभी

क्षेमधन्वाचशल्यश्चतस्थुःप्रमुखतोरथाः ॥ स्यंदनेनमहार्हेणकेतुनावृषभेणच ॥ प्रकर्षन्नेवसेनाग्रंमागधस्यकृपोययौ ॥ २७ ॥ तदंगपतिनागुप्तंकृपेणचमन
स्विना ॥ शारदांबुधरप्रख्यंप्राच्यानांसुमहद्बलं ॥ २८ ॥ अनीकप्रमुखेतिष्ठन्वराहेणमहायशाः ॥ शुशुभेकेतुमुख्येनराजतेनजयद्रथः ॥ २९ ॥ शतंरथसहस्रा
णांतस्यासन्वशवर्त्तिनः ॥ अष्टौनागसहस्राणिसादिनामयुतानिषट् ॥ ३० ॥ तत्सिंधुपतिनाराज्ञापालितंध्वजिनीमुखं ॥ अनंतरथनागाश्वमशोभतमहद्ब
लं ॥ ३१ ॥ षष्ट्यारथसहस्रैस्तुनागानामयुतेनच ॥ पतिःसर्वकलिंगानांययौकेतुमतासह ॥ ३२ ॥ तस्यपर्वतसंकाशाव्यरोचंतमहागजाः ॥ यंत्रतोमरतूणीरैः
पताकाभिःसुशोभिताः ॥ ३३ ॥ शुशुभेकेतुमुख्येनपावकेनकलिंगकः ॥ श्वेतच्छत्रेणनिष्केणचामरव्यजनेनच ॥ ३४ ॥ केतुमानपिमातंगंविचित्रपरमांकुशं ॥
आस्थितःसमरेराजन्मेघस्थइवभानुमान् ॥ ३५ ॥ तेजसादीप्यमानस्तुवारणोत्तममास्थितः ॥ भगदत्तोययौराजायथावज्रधरस्तथा ॥ ३६ ॥ गजस्कंधगता
वास्तांभगदत्तेनसंमितौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेतुमंतमनुव्रतौ ॥ ३७ ॥ सरथानीकवान्व्यूहोहस्त्यंगोनृपशीर्षवान् ॥ वाजिपक्षःपतत्युग्रःप्रहसन्सर्वतोमुखः
॥ ३८ ॥ द्रोणेनविहितोराजन्राज्ञाशांतनवेनच ॥ तथैवाचार्यपुत्रेणबाल्हीकेनकृपेणच ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० सैन्यवर्णनेसप्त
दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ संजयउवाच ततोमुहूर्त्तात्तुमुलःशब्दोहृदयकंपनः ॥ अश्रूयतमहाराजयोधानांप्रयुयुत्सतां ॥ १ ॥
शंखदुंदुभिघोषैश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ नेमिघोषैरथानांचदीर्यतीववसुंधरा ॥ २ ॥ हयानांहेषमाणानांयोधानांचैवगर्जतां ॥ क्षणेनैवनभोभूमिःशब्देनापू
रितंतदा ॥ ३ ॥ पुत्राणांतवदुर्धर्षपांडवानांतथैवच ॥ समकंपंतसैन्यानिपरस्परसमागमे ॥ ४ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ॥ भ्राजमानाव्यदृश्यंत
मेघाइवसविद्युतः ॥ ५ ॥ ध्वजाबहुविधाकारास्तावकानांनराधिप ॥ कांचनांगदिनोरेजुर्ज्वलिताइवपावकाः ॥ ६ ॥ स्वेषांचैवपरेषांचसमदृश्यंतभारत ॥ महेंद्र
केतवःशुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव ॥ ७ ॥ कांचनैःकवचैर्वीराज्वलनार्कसमप्रभैः ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतज्वलनार्कसमप्रभाः ॥ ८ ॥ कुरुयोधवराराजन्विचित्रायुध
कार्मुकाः ॥ उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाःपताकिनः ॥ ९ ॥

ष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शतानामयुतानिषट् षट्शतान्ययुतगुणानि षष्टिलक्षाणीतियावत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशो

ऋषभाक्षामहेष्वासाश्चमूमुखगताबभुः ॥ पृष्ठगोपास्तुभीष्मस्यपुत्रास्तवनराधिप ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुःसहस्तथा ॥ १० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोवि
कर्णश्चमहारथः ॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवाःशलः ॥ ११ ॥ रथाविंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥१२॥
शाल्वामत्स्यास्तथांबष्ठास्त्रैगर्त्ताःकेकयास्तथा ॥ सौवीराःकैतवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ १३ ॥ द्वादशैतेजनपदाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ महतारथवं
शेनतेररक्षुःपितामहं ॥ १४ ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनां ॥ मागधोयत्रनृपतिस्तद्रथानीकमन्वयात् ॥ १५ ॥ रथानांचक्ररक्षाश्चपादरक्षाश्चदंति
नां ॥ अभवन्वाहिनीमध्येशतानामयुतानिषट् ॥ १६ ॥ पादाताश्चाग्रतोगच्छन्धनुश्चर्मासिपाणयः ॥ अनेकशतसाहस्रानखरप्रासयोधिनः ॥ १७ ॥ अक्षौहि
ण्योदशैकाचतवपुत्रस्यभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजगंगेवयमुनांतरा ॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिसैन्यवर्णनेअष्टादशोऽध्यायः
॥१८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अक्षौहिण्योदशैकाचव्यूढांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ कथमल्पेनसैन्येनप्रत्यव्यूहतपांडवः ॥ १ ॥ योवेदमानुषं
व्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ कथंभीष्मंसकौंतेयःप्रत्यव्यूहतसंजय ॥२॥ संजयउवाच धार्तराष्ट्राण्यनीकानिदृष्ट्वाव्यूढानिपांडवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माधर्म
राजोधनंजयं ॥ ३ ॥ महर्षेर्वचनात्तातवेदयंतिबृहस्पतेः ॥ संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ॥ ४ ॥ सूचीमुखमनीकंस्यादल्पानांबहुभिःसह ॥ अस्मा
कंचतथासैन्यमल्पीयःसुतरांपरैः ॥ ५ ॥ एतद्वचनमाज्ञायमहर्षेर्व्यूहपांडव ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मराजंप्रत्यभाषतपांडवः ॥ ६ ॥ एषव्यूहामितेव्यूहंराजसत्तमदुर्जयं ॥
अचलंनामवज्राख्यंविहितंवज्रपाणिना ॥ ७ ॥ यःसवातइवोद्धूतःसमरेदुःसहःपरैः ॥ सनःपुरोयोत्स्यतेवैभीमःप्रहरतांवरः ॥ ८ ॥ तेजांसिरिपुसैन्यानांमृद्
नन्पुरुषसत्तमः ॥ अग्रेऽग्रणीर्योत्स्यतिनोयुद्धोपायविचक्षणः ॥ ९ ॥ यंदृष्ट्वाकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ निवर्त्तिष्यंतिसंत्रस्ताःसिंहंक्षुद्रमृगायथा ॥ १० ॥
तंसर्वेसंश्रयिष्यामःप्राकारमकुतोभयाः ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंदेवराजमिवामराः ॥ ११ ॥ नहिसोस्तिपुमाल्लोकेयःसंक्रुद्धंवृकोदरं ॥ द्रष्टुमत्युग्रकर्माणंविषहेतन
रर्षभं ॥ १२ ॥

ऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अक्षौहिण्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संहतानिति अल्पैःसंहत्यैवयोद्धव्यं बहुभिस्तुविशकलितैरपियोद्धुंशक्यमि ॥२१॥
त्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्यूहव्यूहंकुरु ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ स्पंदमानाकिंचिच्चलंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइत्यनेनतवैवैतेभागइतिसूचयति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

एवमुक्त्वामहाबाहुस्तथाचक्रेधनंजयः ॥ व्यूह्यतानिबलान्याशुप्रययौफाल्गुनस्तथा ॥ १३ ॥ संप्रयातान्कुरून्दृष्ट्वापांडवानांमहाचमूः ॥ गंगेवपूर्णास्तिमि
तास्पंदमानाव्यदृश्यत ॥ १४ ॥ भीमसेनोऽग्रणीस्तेषांधृष्टद्युम्नश्चवीर्यवान् ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ विराटश्चततःपश्चाद्राजाथाक्षौहिणी
वृतः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसोभ्यरक्षतपृष्ठतः ॥ १६ ॥ चक्ररक्षौतुभीमस्यमाद्रीपुत्रौमहाद्युती ॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपृष्ठगोपास्तरस्विनः ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नश्च
पांचाल्यस्तेषांगोप्तामहारथः ॥ सहितःपृतनाशूरैरथमुख्यैःप्रभद्रकैः ॥ १८ ॥ शिखंडीतुततःपश्चादर्जुनेनाभिरक्षितः ॥ यत्तोभीष्मविनाशायप्रययौभरतर्षभ
॥ १९ ॥ पृष्ठतोप्यर्जुनस्यासीद्युयुधानोमहाबलः ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ २० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनोग
दांबिभ्रद्वज्रसारमयींदृढां ॥ चरन्वेगेनमहतासमुद्रमपिशोषयेत् ॥ २१ ॥ एतेतिष्ठंतिसामात्याःप्रेक्षंतस्तेजनाधिप ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइतिबीभत्सुरब्रवीत् ॥
॥ २२ ॥ भीमसेनंतदाराजन्दर्शयस्वमहाबलं ॥ ब्रुवाणंतुतथापार्थंसर्वसैन्यानिभारत ॥ २३ ॥ अपूजयंस्तदावाग्भिरनुकूलाभिराहवे ॥ राजातुमध्यमानीकेकुं
तीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ बृहद्भिःकुंजरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योयज्ञसेनोमहामनाः ॥ विराटमन्वयात्पश्चात्पांडवार्थेपराक्रमी ॥ २५
तेषामादित्यचंद्राभाःकनकोत्तमभूषणाः ॥ नानाचिह्नधराराजन्रथेष्वासन्महाध्वजाः ॥ २६ ॥ समुत्सार्यततःपश्चाद्धृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसो
भ्यरक्षद्युधिष्ठिरं ॥ २७ ॥ त्वदीयानांपरेषांचरथेषुविपुलान्ध्वजान् ॥ अभिभूयार्जुनस्यैकोरथेतस्थौमहाकपिः ॥ २८ ॥ पदातास्त्वग्रतोगच्छन्नसिशक्त्यृष्टिपाणयः ॥
अनेकशतसाहस्राभीमसेनस्यरक्षिणः ॥ २९ ॥ वारणादशसाहस्राःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ शूराहेममयैर्जालैर्दीप्यमानाइवाचलाः ॥ ३० ॥ क्षरंतइवजीमूताम
हार्हाःपद्मगंधिनः ॥ राजानमन्वयुःपश्चाज्जीमूताइववार्षिकाः ॥ ३१ ॥ भीमसेनोगदांभीमांप्रकर्षन्परिघोपमां ॥ प्रचकर्षमहासैन्यंदुराधर्षोमहामनाः ॥ ३२ ॥
तमर्कमिवदुष्प्रेक्ष्यंतपंतमिववाहिनीं ॥ नशेकुःसर्वयोधास्तेप्रतिवीक्षितुमंतिके ॥ ३३ ॥ वज्रोनामैषसव्यूहोनिर्भयःसर्वतोमुखः ॥ चापविद्युद्ध्वजोघोरोगुप्तो
गांडीवधन्वना ॥ ३४ ॥ यंप्रतिव्यूह्यतिष्ठंतिपांडवास्तववाहिनीं ॥ अजेयोमानुषेलोकेपांडवैरभिरक्षितः ॥ ३५ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ वारणाराजानमन्वयुरितिसंबंधः अचलाःनिष्कंपाः ॥ ३० ॥ जीमूताःपर्वताः जीमूतोऽद्रावितिमेदिनी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रावात्प्रववौ सपृषतःसबिंदुः ॥ ३६ ॥ वाताःरूक्षावायवः ॥ ३७ ॥ आहत्यआस्फाल्य ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ मज्जानइति नोस्माकंयोधानांमज्जाःधातुविशेषान्ग्रसंतइवेतियोज्यं ॥ ४४ ॥ भीमसेनंदृष्ट्वाव्यवस्थिताइतिसंबंधः॥ ४५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥७॥ भीष्मोनेतानिर्वोढायेषांतेभीष्मनेत्राः ॥ १ ॥ मेवंपुष्कलंयथास्या

संध्यांतिष्ठत्सुसैन्येषुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ प्रावात्सपृषतोवायुर्निरभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥ ३६ ॥ विष्वग्वाताश्चविववुर्नीचैःशर्करकर्षिणः ॥ रजश्चोद्धूयतमहत्तम आच्छादयज्जगत् ॥ ३७ ॥ पपातमहतीचोल्काप्राङ्मुखीभरतर्षभ ॥ उद्यंतंसूर्यमाहत्यव्यशीर्यतमहास्वना ॥ ३८ ॥ अथसंनह्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ॥ निष्प्र भोऽभ्युद्ययौसूर्यःसघोषंभूश्चचालच ॥ ३९ ॥ व्यशीर्यतसनादाचभूस्तदाभरतर्षभ ॥ निर्घाताबहवोराजन्दिक्षुसर्वासुचाभवन् ॥ ४० ॥ प्रादुरासीद्रजस्तीव्रंन प्राज्ञायतकिंचन ॥ ध्वजानांधूयमानानांसहसामातरिश्वना ॥ ४१ ॥ किंकिणीजालबद्धानांकांचनस्रग्वरांबरैः ॥ महतांसपताकानामादित्यसमतेजसाम् ॥ ४२ ॥ सर्वंझणझणीभूतमासीत्तालवनेष्विव ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपांडवायुद्धनंदिनः ॥ ४३ ॥ व्यवस्थिताःप्रतिव्यूह्यतवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ ग्रसंतइवमज्जानोयोधा नांभरतर्षभ ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वाग्रतोभीमसेनंगदापाणिमवस्थितं ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिपांडवसैन्यव्यूहेएकोनविंशोध्यायः ॥ ॥ १९ ॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच सूर्योदयेसंजयकेनुपूर्वंयुयुत्सवोहृष्यमाणाइवासन् ॥ मामकावाभीष्मनेत्राःसमीपेपांडवावाभीमनेत्रास्तदानीं ॥ १ ॥ केषांजघन्यौसोमसूर्यौसवायूकेषांसेनांश्वापदाश्चाभषंत ॥ केषांयूनांमुखवर्णाःप्रसन्नाःसर्वमेतद्ब्रूहिमेवंयथावत् ॥ २ ॥ संजयउवाच उभेसेने तुल्यमिवोपयातेउभेव्यूहेहृष्टरूपेनरेंद्र ॥ उभेचित्रेवनराजिप्रकाशेतथैवोभेनागरथाश्वपूर्णे ॥ ३ ॥ उभेसेनेबृहत्यौभीमरूपेतथैवोभेभारतदुर्विषह्ये ॥ तथैवोभे स्वर्गजयायसृष्टेतथैवोभेसत्पुरुषोपजुष्टे ॥ ४ ॥ पश्चान्मुखाःकुरवोधार्त्तराष्ट्राःस्थिताःपार्थाःप्राङ्मुखायोत्स्यमानाः ॥ दैत्येंद्रसेनेवचकौरवाणांदेवेंद्रसेनेवचपां डवानां ॥ ५ ॥ चक्रेवायुःपृष्ठतःपांडवानांधार्त्तराष्ट्रान्श्वापदाव्याहरंत ॥ गजेंद्राणांमदगंधांश्चतीव्रान्नसेहिरेतवपुत्रस्यनागाः ॥ ६ ॥ दुर्योधनोहस्तिनंपद्मवर्णंसु वर्णकक्षंजालवंतंप्रभिन्नं ॥ समास्थितोमध्यगतःकुरूणांसंस्तूयमानोवंदिभिर्मागधैश्च ॥ ७ ॥ चंद्रप्रभंश्वेतमथातपत्रंसौवर्णस्रग्भ्राजतिचोत्तमांगे ॥ तंसर्वतःश कुनिःपार्वतीयैःसार्द्धंगांधारैर्यातिगांधारराजः ॥ ८ ॥

त्तथाब्रूहि मेवमितिमीवतेःपुष्ट्यर्थस्यघञिबाहुलकादुपधाह्रस्वेततोगुणेरूपं गौडास्त्विहपाठांतरंकल्पयंतिसर्वमेतद्ब्रूहिमेत्वंयथावदिति ॥ २ ॥ व्यूहेस्वेस्वेइतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥६॥७॥८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ भूमींद्रइवपर्वतइवअप्रकंप्यइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ येनयत्र तेनतत्र ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनंतरूपाबव्हीत्वदीयानतुपांडवानांसेनाबह्वीतथापितांबृहती

भीष्मोग्रतःसर्वसैन्यस्यवृद्धःश्वेतच्छत्रःश्वेतधनुःसखड्गः ॥ श्वेतोष्णीषःपांडुरेणध्वजेनश्वेतैरश्वैःश्वेतशैलप्रकाशैः ॥ ९ ॥ तस्यसैन्येधार्त्तराष्ट्राश्चसर्वेबाल्हीका
नामेकदेशःशलश्च ॥ येचांबष्ठाःक्षत्रियायेचसिंधोस्तथासौवीराःपंचनदाश्चशूराः ॥ १० ॥ शोणैर्हयैरुक्मरथोमहात्माद्रोणोधनुष्पाणिरदीनसत्वः ॥ आस्तेगुरुः
प्रायशःसर्वराज्ञांपश्चाच्चभूमींद्रइवाभियाति ॥ ११ ॥ वार्द्धक्षत्रिःसर्वसैन्यस्यमध्येभूरिश्रवाःपुरुमित्रोजयश्च ॥ शाल्वामत्स्याःकेकयाश्चेतिसर्वेगजानीकैर्भ्रातरो
योत्स्यमानाः ॥ १२ ॥ शारद्वतश्चोत्तरधूर्महात्मामहेष्वासोगौतमश्चित्रयोधी ॥ शकैःकिरातैर्यवनैःपल्हवैश्चसार्धंचमूमुत्तरतोभियाति ॥ १३ ॥ महारथैर्वृष्णिभोजैः
सुगुप्तंसुराष्ट्रकैर्विदितैरात्तशस्त्रैः ॥ बृहद्बलंकृतवर्माभिगुप्तंबलंत्वदीयंदक्षिणेनाभियाति ॥ १४ ॥ संशप्तकानामयुतंरथानांमृत्युर्जयोवार्जुनस्येतिसृष्टाः ॥ येनार्जु
नस्तेनराजन्कृतास्त्राःप्रयातारस्तेत्रिगर्त्ताश्चशूराः ॥ १५ ॥ साग्रंशतसहस्रंतुनागानांतवभारत ॥ नागेनागेरथशतंशतमश्वारथेरथे ॥ १६ ॥ अश्वेऽश्वेदशधानु
ष्काधानुष्केशतचर्मिणः ॥ एवंव्यूढान्यनीकानिभीष्मेणतवभारत ॥ १७ ॥ संव्यूह्यमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोग्रणीः
॥ १८ ॥ महारथौघविपुलःसमुद्रइवघोषवान् ॥ भीष्मेणधार्त्तराष्ट्राणांव्यूहःप्रत्यङ्मुखोयुधि ॥ १९ ॥ अनंतरूपाध्वजिनीनरेंद्रभीमात्वदीयानतुपांडवानां ॥ तांचै
वमन्येबृहतींदुष्प्रधर्षायस्यानेताकेशवश्चार्जुनश्च ॥ २० ॥ इतिश्रीम० भी० भ० सैन्यवर्णनेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ६१ ॥ संजयउवाच बृहतींधार्त्तरा
ष्ट्रस्यसेनांदृष्ट्वासमुद्यतां ॥ विषादमगमद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ व्यूहंभीष्मेणचाभेद्यंकल्पितंप्रेक्ष्यपांडवः ॥ अभेद्यमिवसंप्रेक्ष्यविवर्णोऽर्जुनमब्रवीत्
॥ २ ॥ धनंजयकथंशक्यमस्माभिर्योद्धुमाहवे ॥ धार्त्तराष्ट्रैर्महाबाहोयेषांयोद्धापितामहः ॥ ३ ॥ अक्षोभ्योयमभेद्यश्चभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥ कल्पितःशास्त्रदृ
ष्टेनविधिनाभूरिवर्चसा ॥ ४ ॥ तेवयंसंशयंप्राप्ताःससैन्याःशत्रुकर्षण ॥ कथमस्मान्महाव्यूहादुत्थानंनोभविष्यति ॥ ५ ॥ अथार्जुनोब्रवीत्पार्थंयुधिष्ठिरममि
त्रहा ॥ विषण्णमिवसंप्रेक्ष्यतवराजन्ननीकिनीं ॥ ६ ॥ प्रज्ञयाभ्यधिकान्शूरान्गुणयुक्तान्बहूनपि ॥ जयंत्यल्पतरायेनतन्निबोधविशांपते ॥ ७ ॥ तत्रतेकारणं
राजन्प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ नारदस्तमृषिर्वेदभीष्मद्रोणौचपांडव ॥ ८ ॥ एनमेवार्थमाश्रित्ययुद्धेदेवासुरेऽब्रवीत् ॥ पितामहःकिलपुरामहेंद्रादीन्दिवौकसः ॥ ९ ॥

मेवमन्येइतिसंबंधः ॥ २० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६१ ॥ बृहतीमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्थानंजयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गुणभूतोदासभूतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अकुंठसायकःअप्रतिहतायुधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥७॥

नतथाबलवीर्याभ्यांजयंतिविजिगीषवः ॥ यथासत्यानृशंस्याभ्यांधर्मेणैवोद्यमेनच ॥ १० ॥ ज्ञात्वाधर्ममधर्मंचलोभंचोत्तममास्थिताः ॥ युध्यध्वमनहंकारा
यतोधर्मस्ततोजयः ॥ ११ ॥ एवंराजन्विजानीहिध्रुवोस्माकंरणेजयः ॥ यथातुनारदःप्राहयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ १२ ॥ गुणभूतोजयःकृष्णेपृष्ठतोभ्येतिमाधवं ॥
तद्यथाविजयश्चास्यसन्नतिश्चापरोगुणः ॥ १३ ॥ अनंततेजागोविंदःशत्रुपूगेषुनिर्व्यथः ॥ पुरुषःसनातनमयोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ १४ ॥ पुराह्येषहरिर्भूत्वा
विकुंठोऽकुंठसायकः ॥ सुरासुरानवस्फूर्जन्नब्रवीत्केजयंत्विति ॥ १५ ॥ कथंकृष्णजयेमेतियैरुक्तंतत्रतैर्जितं ॥ तत्प्रसादाद्धित्रैलोक्यंप्राप्तंशक्रादिभिःसुरैः ॥
॥ १६ ॥ तस्यतेनव्यथांकांचिदिहपश्यामिभारत ॥ यस्यतेजयमाशास्तेविश्वभुक्त्रिदिवेश्वरः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप०युधिष्ठिरा
र्जुनसंवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजास्वांसेनांसमनोदयत् ॥ प्रतिव्यूहन्ननीकानिभीष्म
स्यभरतर्षभ ॥ १ ॥ यथोद्दिष्टान्यनीकानिप्रत्यव्यूहंतपांडवाः ॥ स्वर्गपरममिच्छंतःसुयुद्धेनकुरूद्वहाः ॥ २ ॥ मध्येशिखंडिनोऽनीकंरक्षितंसव्यसाचिना ॥ धृष्टद्यु
म्नश्चरन्नग्रेभीमसेनेनपालितः ॥ ३ ॥ अनीकंदक्षिणंराजन्युयुधानेनपालितं ॥ श्रीमतासात्वताग्र्येणशक्रेणेवधनुष्मता ॥ ४ ॥ महेंद्रयानप्रतिमंरथंतुसोपस्क
रंहाटकरत्नचित्रं ॥ युधिष्ठिरःकांचनभांडयोक्त्रंसमास्थितोनागपुरस्यमध्ये ॥ ५ ॥ समुच्छ्रितंदंतशलाकमस्यसुपांडुरंछत्रमतीवभाति ॥ प्रदक्षिणंचैनमुपाच
रंतमहर्षयःसंस्तुतिभिर्महेंद्रं ॥ ६ ॥ पुरोहिताःशत्रुवधंवदंतोब्रह्मर्षिसिद्धाःश्रुतवंतएनं ॥ जप्यैश्चमंत्रैश्चमहौषधीभिःसमंततःस्वस्त्ययनंब्रुवंतः ॥ ७ ॥ ततःसवस्त्राणि
तथैवगाश्चफलानिपुष्पाणितथैवनिष्कान् ॥ कुरूत्तमोब्राह्मणसान्महात्माकुर्वन्ययौशक्रइवामरेशः ॥ ८ ॥ सहस्रसूर्यःशतकिंकिणीकःपरार्ध्यजांबूनदहेमचि
त्रः ॥ रथोर्जुनस्याग्निरिवार्चिमालीविभ्राजतेश्वेतहयःसुचक्रः ॥ ९ ॥ तमास्थितःकेशवसंगृहीतंकपिध्वजोगांडिवबाणपाणिः ॥ धनुर्धरोयस्यसमःपृथिव्यांन
विद्यतेनोभविताकदाचित् ॥ १० ॥ उद्वर्तयिष्यंस्तवपुत्रसेनामतीवरौद्रंसबिभर्त्तिरूपं ॥ अनायुधोयःसुभुजोभुजाभ्यांनराश्वनागान्युधिभस्मकुर्यात् ॥ ११ ॥
सभीमसेनःसहितोयमाभ्यांवृकोदरोवीररथस्यगोप्ता ॥ तंतत्रसिंहर्षभमत्तखेलंलोकेमहेंद्रप्रतिमानकल्पं ॥ १२ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरस्यमध्येस्थितंइदानीमानीतमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सहस्रंसूर्यतुल्यान्यादर्शचक्राणियस्मिन्ससहस्रसूर्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेयोनःसेनांयोभीष्मोनोऽस्मभ्यंअस्मत्तःसेनांस्वांआररक्षअभेद्यव्यूहरचनयारक्षितवान् ॥ १५ ॥ गूहंतिपरिवारयंति भरतर्षभेणभीष्मेण ॥१६॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ इदानींस्वस्यदिव्यंज्ञानमस्तीतिदर्शयन्संजयउवाच धार्त्तराष्ट्रबलमिति हितार्थायहितश्चासावर्थश्चहितार्थोजयस्तदर्थं ॥ १ ॥ दुर्गायाःअसुरनिहंतृत्वेनप्रसिद्धायाःस्तोत्रंउदीरयअसुरांशानांशत्रूणांपराजयाय ॥ २ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ३ ॥ हेसिद्धसेनानिसिद्धानांयोगिनांसेनासमुदायस्तस्यनेत्रीपरमपदप्रापिकायोगसिद्धिकरीत्यर्थः आर्ये ऋगतौअस्मात् ऋहलोर्ण्यत् प्राप्यब्रह्मस्वरूपेइत्यर्थः मंदरेमंदरवनेवसतीतितथा कुमारिअविप्लुतब्रह्मचर्येजरादिहीनेइतिवा कालिकालशक्ते कापालिकपालस्यायंपतिःकापालोरुद्रस्तत्पत्नि कपिलःकृष्णपिंगलश्चवर्णवि

समीक्ष्यसेनाग्रगतंदुरासदंसंविव्यथुःपंकगतायथाद्विपाः॥ वृकोदरंवारणराजदर्पंयोधास्त्वदीयाभयविग्नसत्त्वाः॥१३॥ अनीकमध्येतिष्ठंतंराजपुत्रंदुरासदम्॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंगुडाकेशंजनार्दनः॥१४॥ वासुदेवउवाच यएषरोषात्प्रतपन्बलस्थोयोनःसेनांसिंहइवेक्षतेच ॥ सएषभीष्मःकुरुवंशकेतुर्येनाहतास्त्रिशतंवाजिमेधाः॥१५॥ एतान्यनीकानिमहानुभावंगूहंतिमेघाइवरश्मिमंतं॥ एतानिहत्वापुरुषप्रवीरकांक्षस्वयुद्धंभरतर्षभेण॥१६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गी० श्रीकृष्णार्जुनसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥ ॥छ॥ संजयउवाच धार्त्तराष्ट्रबलंदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितं॥ अर्जुनस्यहितार्थायकृष्णोवचनमब्रवीत्॥१॥ श्रीभगवानुवाच शुचिर्भूत्वामहाबाहोसंग्रामाभिमुखेस्थितः॥ पराजयायशत्रूणांदुर्गास्तोत्रमुदीरय॥२॥ संजयउवाच एवमुक्तोर्जुनःसंख्येवासुदेवेनधीमता॥ अवतीर्यरथात्पार्थःस्तोत्रमाहकृतांजलिः॥३॥ अर्जुनउवाच नमस्तेसिद्धसेनानिआर्येमंदरवासिनि॥ कुमारिकालिकापालिकपिलेकृष्णपिंगले॥४॥ भद्रकालिनमस्तुभ्यंमहाकालिनमोस्तुते॥ चंडिचंडेनमस्तुभ्यंतारिणिवरवर्णिनि ॥५॥ कात्यायनिमहाभागेकरालिविजयेजये॥ शिखिपिच्छध्वजधरेनानाभरणभूषिते॥६॥ अट्टशूलप्रहरणेखड्गखेटकधारिणि ॥ गोपेंद्रस्यानुजेज्येष्ठेनंदगोपकुलोद्भवे॥७॥ महिषासृक्प्रियेनित्यंकौशिकिपीतवासिनि॥ अट्टहासेकोकमुखेनमस्तेस्तुरणप्रिये॥८॥

शेषौतद्वति ॥ ४ ॥ भद्रंकल्याणंकालयतिभक्तान्प्रतिआनयतिसाभद्रकाली महतीचासौकालीचकालयित्रीसंहर्त्रीकालरूपामहाकाली चंडिचंडस्यकालांतकस्यभार्ये चंडेप्रगल्भेतारिणिसंकटोत्तरणकर्त्रि वरवर्णिनीसर्वसौभाग्यलक्षणोपेतास्त्रीतद्रूपे ॥ ५ ॥ कात्यायनिकतगोत्रोद्भवे महाभागेअतिपूज्ये करालिक्रूरे विजयेविशिष्टोजयोययासाजयप्रदेइत्यर्थः जयेजयस्वरूपे ॥ ६ ॥ अट्टंअत्युत्कटंशूलंतदेवप्रहरणमायुधंयस्याः खेटकंचर्म ॥ ७ ॥ कौशिकिकुशिककुलोत्पन्ने अट्टहासेप्रशस्तस्मिते कोकंचक्रवत्वृत्तंवारक्तबीजवधेऽसुरादानशीलंवामुखंयस्याःसाःकोकमुखा॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्वेतेमहेश्वररूपे कृष्णेवासुदेवरूपे हिरण्याक्षिपीतनेत्रे विरूपाक्षिविविधरूपयुक्तनेत्रेमनुष्यादौ सुधूम्राक्षिमार्जारादौ एतेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्येयज्ञकर्मविप्रादिषुसाध्वीब्रह्मण्या जातवेदसिअ
तीतज्ञेअतीतैर्ज्ञातेवा जंबूकटकेषुजंबूद्वीपराजधानीषु चैत्येषुदेवतालयेषुनित्यंसन्निहितआलयःस्थानंयस्यासातथा ॥ १० ॥ महानिद्राब्रह्मविद्याफलभूतामुक्तिः स्कंदमातरितिसर्वदेवतारूपत्वोपलक्षणं ॥
॥ ११ ॥ स्वाहेतिसर्वकर्मरूपत्त्वं कलेतिसर्वस्थूलसूक्ष्मकालरूपत्वं सावित्रीतिसर्ववाङ्मयरूपत्वंचउच्यते ॥ १२ ॥ रणाजिरेयुद्धांगने ॥ १३ ॥ १४ ॥ जंभनीतंद्रा मोहिनीनिद्रा मायाअद्भुतप्रदर्शनं ह्रीर्ल
ज्जाख्याचेतोवृत्तिः एतच्चकामादिवृत्तीनामप्युपलक्षणं श्रीर्लक्ष्मीः विद्यातपोधनादिसमृद्धिरूपा संध्यासंधौआदावंतेचभवासंध्यासृष्टिप्रलयकर्त्रीत्यर्थः प्रभावतीचंद्रसूर्यप्रभायुक्ताहोरात्ररूपा सावित्रीसवि
तुःसूर्यस्यसंबंधिनीप्रभाप्रकाशनशक्तिस्तद्रूपा जननीमातृवत्पालयित्री ॥ १५ ॥ तुष्टिःसंतोषः पुष्टिरुपचयः धृतिर्धैर्यं दीप्तिर्ज्योतिः ययाकांत्याचंद्रादित्यौवर्धेतेअत्यंतंकांतिमंतौभवतः वक्ष्यतिच यदादित्य
गतंतेजोजगद्भासयतेखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतिश्च परंचिन्मात्रंब्रह्मैवेत्यर्थः भूतिःऐश्वर्यंभूतिमतांमहेश्वरादीनां एषास्यपरमासंपदितिश्रुतेर्ब्रह्मरूपैव

उमेशाकंभरिश्वेतेकृष्णेकैटभनाशिनि ॥ हिरण्याक्षिविरूपाक्षिसुधूम्राक्षिनमोस्तुते ॥ ९ ॥ वेदश्रुतिमहापुण्येब्रह्मण्येजातवेदसि ॥ जंबूकटकचैत्येषुनित्यंस
न्निहितालये ॥ १० ॥ त्वंब्रह्मविद्याविद्यानांमहानिद्राचदेहिनां ॥ स्कंदमातर्भगवतिदुर्गेकांतारवासिनि ॥ ११ ॥ स्वाहाकारःस्वधाचैवकलाकाष्ठासरस्वती ॥ सा
वित्रीवेदमाताचतथावेदांतउच्यते ॥ १२ ॥ स्तुतासित्वंमहादेविविशुद्धेनांतरात्मना ॥ जयोभवतुमेनित्यंत्वत्प्रसादाद्रणाजिरे ॥ १३ ॥ कांतारभयदुर्गेषुभक्ता
नांचालयेषुच ॥ नित्यंवससिपातालेयुद्धेजयसिदानवान् ॥ १४ ॥ त्वंजंभनीमोहिनीचमायाह्रीःश्रीस्तथैवच ॥ संध्याप्रभावतीचैवसावित्रीजननीतथा ॥
॥ १५ ॥ तुष्टिःपुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चंद्रादित्यविवर्धिनी ॥ भूतिर्भूतिमतांसंख्येवीक्ष्यसेसिद्धचारणैः ॥ १६ ॥ संजयउवाच ततःपार्थस्यविज्ञायभक्तिंमानवव
त्सला ॥ अंतरिक्षगतोवाचगोविंदस्याग्रतःस्थिता ॥ १७ ॥

संख्येसम्यक्ख्यानंप्रकाशनंयत्रतस्मिन्नात्मानात्मविवेकरूपेसमाधौ सिद्धैर्जीवन्मुक्तैश्चारणैराजानसिद्धैश्चवी
क्ष्यसेऽनुभूयसेप्रत्यगात्मत्वेन तदेवमाकारविशेषोपहितंब्रह्माभिध्यातंसत्सर्वांमोक्षादर्वाचीनाराज्यविजयादिसिद्धीःप्रयच्छतीतिप्रदर्शितं तदेववक्ष्यतिभगवान् येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः तेपिमा
मेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं लभंतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितानितिच तथामहतीविमोक्षाख्यासिद्धिरपिसर्वाकारानुपहितब्रह्मज्ञानादेवभवतीतिप्रतिपादनायगीताशास्त्रमारीप्समानेनतत्रविश्वासोत्प
त्यर्थंसद्यःप्रत्ययकरंदेवीस्तोत्रंकुर्विति नियुक्तोऽर्जुनोदेवींप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाजातप्रत्ययोगीतास्वपिश्रद्धांबध्नीयादित्याशयवताभगवताएतदुक्तमितिप्रघट्टकार्थः एवमेववेदेपिकारीर्यादीनांसद्योवृष्ट्यादिफलानांकर्म
णांविधानंअदृष्टार्थेषुकर्मसुश्रद्धोत्पादनार्थमेवेतिनिर्णीतंपूर्वाचार्यैः ॥ १६ ॥ ततःपार्थस्येति अंतरिक्षगतेत्यैश्वर्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नरस्त्वमित्यर्जुनायपूर्वंनरनारायणात्मकंरूपंस्मारयतितेनचतत्स्मृत्यैवसर्वभयनिवृत्तिर्भवतितद्विस्मरणादेवतुपराजयभयमित्यपिदर्शितं एवमयंगीताशास्त्रस्यवक्ष्यमाणस्योपोद्घातोदर्शितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ क
थामनुसंधत्तेलब्ध्वेत्यादिना ॥ २० ॥ एतत्स्तोत्रपाठफलमाह यइदमिति कल्येप्रभाते ॥ २१ ॥ तेभ्योनभयमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ यत्रेतिधर्मफलंद्युतिप्रभृतयः तर्हिमत्प
क्षेपिधर्मोस्त्येवेतिमन्वानंप्रत्याह यत्रधर्मस्तत्रकृष्णः त्वत्पक्षेकृष्णाभावाद्धर्मोपिनास्तितत्फलभूताद्युत्यादयोपिनसंतीत्यर्थः फलितमाह यतःकृष्णस्ततोजयइति ॥ २८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

देव्युवाच॥ स्वल्पेनैवतुकालेनशत्रूञ्जेष्यसिपांडव ॥ नरस्त्वमसिदुर्धर्षनारायणसहायवान् ॥ १८॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामपिवज्रभृतःस्वयम् ॥ इत्येवमुक्त्वा
वरदाक्षणेनांतरधीयत॥ १९॥ लब्ध्वावरंतुकौंतेयोमेनेविजयमात्मनः ॥ आरुरोहततःपार्थोरथंपरमसंमतम् ॥ २०॥ कृष्णार्जुनावेकरथौदिव्यौशंखौप्रदध्म
तुः॥ यइदंपठतेस्तोत्रंकल्यउत्थायमानवः॥ २१॥ यक्षरक्षःपिशाचेभ्योनभयंविद्यतेसदा॥ नचापिरिपवस्तेभ्यःसर्पाद्यायेचदंष्ट्रिणः॥ २२॥ नभयंविद्यतेतस्य
सदाराजकुलादपि॥ विवादेजयमाप्नोतिबद्धोमुच्यतिबंधनात्॥ २३॥ दुर्गंतरतिचावश्यंतथाचौरैर्विमुच्यते ॥ संग्रामेविजयेन्नित्यंलक्ष्मींप्राप्नोतिकेवलाम् ॥
॥२४॥ आरोग्यबलसंपन्नोजीवेद्वर्षशतंतथा॥ एतद्दृष्टंप्रसादात्तुमयाव्यासस्यधीमतः॥२५॥ मोहादेतौनजानंतिनरनारायणावृषी॥ तवपुत्रादुरात्मानःसर्वेम
न्युवशानुगाः॥२६॥प्राप्तकालमिदंवाक्यंकालपाशेनगुंठिताः॥ द्वैपायनोनारदश्चकण्वोरामस्तथानघः॥अवारयंस्तवसुतंनचासौतद्गृहीतवान्॥२७॥यत्रधर्मो
द्युतिःकांतिर्यत्रह्रीःश्रीस्तथामतिः॥यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः॥२८॥इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० दुर्गास्तोत्रेत्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥
धृतराष्ट्रउवाच केषांप्रहृष्टास्तत्राग्रेयोधायुध्यंतिसंजय॥ उदग्रमनसःकेवाकेवादीनाविचेतसः॥ १॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रयुद्धेहृदयकंपने॥ मामकाःपांडवेया
वातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २॥ कस्यसेनासमुदयेगंधमाल्यसमुद्भवः॥ वाचःप्रदक्षिणाश्चैवयोधानामभिगर्जताम् ॥ ३॥ संजयउवाच उभयोःसेनयो
स्तत्रयोधाजहृषिरेतदा॥ स्रजःसमाःसुगंधानामुभयत्रसमुद्भवः॥४॥ संहतानामनीकानांव्यूढानांभरतर्षभ॥ संसर्गात्समुदीर्णानांविमर्दःसुमहानभूत् ॥५॥
वादित्रशब्दस्तुमुलःशंखभेरीविमिश्रितः ॥शूराणांरणशूराणांगर्जतामितरेतरं ॥ ६ ॥ उभयोःसेनयोराजन्महान्व्यातिकरोभवत्॥ अन्योन्यंवीक्ष्यमाणानां
योधानांभरतर्षभ॥ कुंजराणांचनदतांसैन्यानांचप्रहृष्यतां॥ ७॥ इ० म० भी० प० भगवद्गीताप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादेचतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥

वदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ केषामित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशा
वतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिजंबूखंडनिर्माणकात्यायनीस्तवांतग्रंथार्थप्रकाशेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ओंनमोब्रह्मादिभ्योब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्योवंशऋषिभ्योनमोगुरुभ्यः प्रणम्यभगवत्पादान्श्रीधरादींश्चसद्गुरून् संप्रदायानुसारेणगीताव्याख्यांसमारभे ॥१॥ भारतेसर्ववेदार्थोभारतार्थश्चकृत्स्नशः गीतायाम स्तितेनेयंसर्वशास्त्रमयीमता ॥२॥ कर्मोपास्तिज्ञानभेदैःशास्त्रंकांडत्रयात्मकं अन्येतूपासनाकांडात्तृतीयोनातिरिच्यते ॥३॥ तदेवब्रह्मविद्धित्वंनेदंयत्तदुपासते इतिश्रुत्यैववेद्यस्यह्युपास्यादन्यतेरिता ॥४॥ इयमष्टा दशाध्यायीक्रमात्षट्कत्रिकेणहि कर्मोपास्तिज्ञानकांडत्रितयात्मानिगद्यते ॥५॥ तत्रयुद्धोद्यमंश्रुत्वौसुक्यादग्रिमंवृत्तांतंबुभुत्सुर्धृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रइति तत्रवेदेतेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासेतिकर्मकांडप्रसिद्धं कुरुक्षेत्रमन्यत् अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमित्यविमुक्ताख्यंब्रह्मप्राप्तिस्थानभूतंकुरुक्षेत्रमन्यत् ब्रह्मसदनत्वंचास्यअत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृ तीभूत्वामोक्षीभवतीतिवाक्यशेषेणव्युत्पादितं एतद्व्यावृत्त्यर्थंधर्मक्षेत्रेइतिविशेषणं कुरुदेशांतरगतंहिकुरुक्षेत्रंधर्मक्षेत्रमेवनतुतत्ब्रह्मसदनं प्रवर्ग्यकांडेतस्यधर्मक्षेत्रत्वमात्रश्रवणात् तत्रसमवेताःमिलिताः युयुत्सवो योद्धुमिच्छवः पांडवानांपृथग्ग्रहणंतेषुममत्वाभावसूचनार्थं ॥१॥ व्यूढंव्यूहरचनयास्थितं आचार्यंद्रोणं राजादुर्योधनः राजाब्रवीदित्येवसिद्धेवचनपदेनसंक्षिप्तबह्वर्थत्वादिगुणवत्त्वंवाक्यस्यसूच्यते ॥२॥ द्रु

धृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्योधनस्तदा ॥ आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमूं ॥ व्यूढांद्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्रशूरामहेष्वासाभीमा र्जुनसमायुधि ॥ युयुधानोविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्यु श्चविक्रांतउत्तमौजाश्चवीर्यवान् ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्वएवमहारथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम ॥ नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थंतान्ब्र वीमिते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिंजयः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमदत्तिर्जयद्रथः ॥ ८ ॥ अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ नानाश स्त्रप्रहरणासर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

पदपुत्रेणेति पूर्ववैरसूचनेनक्रोधोद्दीपनार्थंविशेषणं ॥३॥ महेष्वासामहांतइष्वासाःधनूंषियेषांते युयुधानः सात्यकिः द्रुपदश्चमहारथइत्येकः ॥४॥ धृष्टकेत्वादयःषट् ॥५॥ युधामन्यूत्तमौजसौसौभद्रोभि मन्युःपंचद्रौपदेयाःप्रतिविंध्यादयश्चेत्यष्टौ चकारात्पांडवाघटोत्कचादयश्चातिप्रसिद्धायाह्याः सर्वेपिमहारथाएव तल्लक्षणंतु एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनां शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसवैप्रोक्तोमहारथः अमितान्योधयेद्यस्तुसंप्रोक्तोतिरथस्तुसः रथस्त्वेकेनयोद्धास्यात्तन्न्यूनोर्द्धरथःस्मृतइति ॥ ६ ॥ विशिष्टाःश्रेष्ठाः निबोधबुध्यस्व भौवादिकस्यपरस्मैपदिनोबुधेरिदंरूपं संज्ञार्थंअस्मत्पक्षेपिशूराःसंतीतिज्ञाप नार्थं परेषुप्राबल्यंदृष्ट्वातवोत्साहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ विकर्णःस्वभ्राता सौमदत्तिर्भूरिश्रवाः जयद्रथपदस्थानेतथैवचेतिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ अन्येशल्यकृतवर्मप्रभृतयः शस्त्राणिविदारकाणिखड्गादी निप्रहरणानिकेवलंप्रहारार्थानिगदादीनि नानाविधानियेषांतेनानाशस्त्रप्रहरणाः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पर्याप्तंपरितआप्तंपरिवेष्टितं पांडवसैन्यंहिसप्ताक्षौहिणीमितत्वादल्पंबहुनैकादशाक्षौहिणीमितेनास्मत्सैन्येनवेष्टयितुंशक्यंनतुतदीयेनास्मदीयमित्यर्थः एवंचपर्याप्तमित्यस्यपारणीयमित्यर्थः ॥ १० ॥ अय
नेषुव्यूहरचनयास्थितेसैन्येप्रवेशमार्गेषुस्वेस्वेस्थानेस्थितायूयंमध्यस्थंभीष्ममेवाभिरक्षंतु अस्यसेनापतेश्वांचल्येसर्वापिसेनाआकुलीभवेत् तत्स्थैर्येस्थिराचभवेदतःसएवरक्ष्यइत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्यएवंवद
तोदुर्योधनस्य संजयवाक्यमिदं सिंहनादमितिणमुलंतं तेनविनद्येत्यस्यानुप्रयोगःकषादित्वात् समूलकाषंकषतिस्मदैत्यानित्यादिवत् कुरुवृद्धोभीष्मः प्राग्विराटनगरादौदृष्टप्रभावान्पांडवान्दृष्ट्वाराज्ञोभयं
माभूदितिशंखंदध्मौ हर्षंयुद्धोत्साहं जनयन् हेत्वर्थेशतृप्रत्ययः हर्षजननार्थमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अभ्यहन्यंतअभिहताः कर्मकर्त्तरिप्रयोगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ व्यव

अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितं ॥ १० ॥ अयनेषुचसर्वेषुयथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुभवंतः
सर्वएवहि ॥ ११ ॥ तस्यसंजनयन्हर्षंकुरुवृद्धःपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ १२ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवा
भ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ १३ ॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ माधवःपांडवश्चैवदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यंहृषीकेशोदेवदत्तंधनं
जयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ १५ ॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥ काश्यश्चपरमेष्वासः
शिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥ द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशःपृथिवीपते ॥ सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् ॥
॥ १८ ॥ सघोषोधार्त्तराष्ट्राणांहृदयानिव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥ प्रवृत्ते
शस्त्रसंपातेधनुरुद्यम्यपांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते ॥ अर्जुनउवाच सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेच्युत ॥ २१ ॥ यावदेतान्नि
रीक्षेहंयोद्धुकामानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेत्रसमागताः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्ष
वः ॥ २३ ॥ संजयउवाच एवमुक्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येस्थापयित्वारथोत्तमं ॥ २४ ॥

स्थितान्भयोद्विग्नतयावैषम्येणावस्थितान् कपिध्वजपांडवपदाभ्यांभीषणध्वजत्वंशौर्यंचप्रदृश्यते ॥ २० ॥ हृषीकेशंसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्त्तकत्वेनपरचित्ताभिज्ञं वाक्यमेवाहनतुकंचिदर्थमितिद्योतनार्थं
वाक्यपदं वाक्यमेवाहसेनयोरिति ॥ २१ ॥ रथस्थापनप्रयोजनमाह यावदिति कैःसहमयायोद्धव्यंमयासहवाकैर्योद्धव्यमित्युभयत्रसहशब्दसंबंधः केवामांजेतुंयतंतेमयावाकेजेतव्याइत्यालोचनार्थमित्य
र्थः ॥ २२ ॥ योत्स्यमानान्नतुशांतिकामान् यतोदुर्बुद्धेःप्रियंचिकीर्षंतितेनतेषामपितत्तुल्यत्वंसूचितं ॥ २३ ॥ रथोत्तमंस्थापयित्वाउवाचेतिद्वयोः संबंधः ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

महीक्षितांपृथिवीश्वराणां ॥ २५ ॥ पितॄन्पितृव्यादीन्भूरिश्रवःप्रभृतीन् पितामहान्भीष्मादीन् मातुलान्शल्यादीन् भ्रातॄन्दुर्योधनादीन् पुत्रान्लक्ष्मणादीन् पौत्रान्लक्ष्मणादिपुत्रान् सखीन्अश्वत्थामादीन् ॥ २६ ॥ सुहृदःकृतवर्मादीन् ॥ २७ ॥ कृपयास्नेहेन सचस्वजनमितिविशेषणेनप्रदर्श्यते ॥ २८ ॥ सीदंतिनिश्चेष्टानिभवंति रोमहर्षोरोमांचः ॥ २९ ॥ ३० ॥ निमित्तानिलोकक्षयकराणिभूमिकंपादीनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३॥ स्यालाइतिस्यालशब्दोदंत्यादिः विजामातुरुतवाघास्यालादितिमंत्रवर्णात् स्याल्लाजानावपतीतिवालाजालाजतेः स्यंशूर्पंस्यतेरितियास्कः ॥३४॥ हंतुंइच्छापिममनभवतिकिमुतहंतृत्वमित्यर्थः महीकृतेपृथिव्यर्थे ॥ ३५ ॥ आततायिनः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः आततायिनमायांतंहन्यादेवाविचारयन् नाततायिवधेदोषोहंतुर्भवतिकश्चनेति यद्यप्येवंतथापिएतान्हत्वाअस्मान्पापमेवआश्रयेत् आततायिवधोहिअर्थशास्त्रविहितः नहिंस्यात्सर्वभूतानीतितुधर्मशास्त्रं तच्चपूर्वस्मात्प्रबलं यथोक्तंयाज्ञवल्क्येन स्मृत्योर्विरोधेन्यायस्तुबलवान्व्यवहारतः अर्थशास्त्रात्तुबलवद्धर्मशास्त्रमितिस्थितिरिति अस्मान्हत्वाएतान्आततायिनःपापमेवाश्रयेदित्यपरायोजना तथाचएतएवास्मद्वधेननश्यंतुनतुवयमेतेषांवधेननंक्ष्यामइतिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतःसर्वेषांचमहीक्षितां ॥ उवाचपार्थपश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थःपितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैवसेनयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्यसकौंतेयःसर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥ २७ ॥ कृपयापरयाविष्टोविषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थितं ॥ २८ ॥ सीदंतिममगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति ॥ वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चजायते ॥ २९ ॥ गांडीवंस्रंसतेहस्तात्त्वक्चैवपरिदह्यते ॥ नचशक्नोम्यवस्थातुंभ्रमतीवचमेमनः ॥ ३० ॥ निमित्तानिचपश्यामिविपरीतानिकेशव ॥ नचश्रेयोनुपश्यामिहत्वास्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥ नकांक्षेविजयंकृष्णनचराज्यंसुखानिच ॥ किंनोराज्येनगोविंदकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ ३२ ॥ येषामर्थेकांक्षितंनोराज्यंभोगाःसुखानिच ॥ तइमेऽवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ॥ ३३ ॥ आचार्याःपितरःपुत्रास्तथैवचपितामहाः ॥ मातुलाःश्वशुराःपौत्राःस्यालाःसंबंधिनस्तथा ॥ ३४ ॥ एतान्नहंतुमिच्छामिघ्नतोपिमधुसूदन ॥ अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिंनुमहीकृते ॥ ३५ ॥ निहत्यधार्त्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन ॥ पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥ तस्मान्नार्हावयंहंतुंधार्त्तराष्ट्रान्सबांधवान् ॥ स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ॥ ३७ ॥ यद्यप्येतेनपश्यंतिलोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकं ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुआहूतोननिवर्त्तेतद्यूतादपिरणादपीतिविजितंक्षत्रियस्यैतिचयुद्धादनिवृत्तिःहिंसयाचवृत्तिःक्षत्रियस्येष्टातत्कथंयुद्धान्निवृत्तिमिच्छसीत्याशंक्याह कथमिति साहिलोभमूलिकास्मृतिःकुलक्षयदोषविधि नाबाध्यते यथा औदुंबरींस्पृष्ट्वोद्गायेदितिस्पर्शनविधिनाविरुद्धासतीऔदुंबरीसर्वावेष्टयितव्येतिसर्ववेष्टनस्मृतिर्बाध्यते लोभमूलकत्वात्तद्वत् नहिविधिमात्राद्यत्किंचित्कर्त्तव्यं श्येनादीनामधर्मरूपाणाम प्यवश्यानुष्ठेयत्वापत्तेः तस्माद्यत्फलतोनदुष्यतितदेवविहितंधर्मरूपमनुष्ठेयं यथोक्तं फलतोपिचयत्कर्मनानर्थेनानुबध्यते केवलंप्रीतिहेतुत्वात्तद्धर्मइतिकथ्यतइति श्येनादिवत्पापानुबंधित्वात्युद्धंत्याज्यमेवे त्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रणश्यंतिअनुष्ठातॄणांवृद्धानामभावात् अवशिष्टंबालादिरूपंवंशंधर्मलोपादधर्मोभिभवति ॥ ४० ॥ दुष्टासुपुत्रार्थंवर्णांतरंउपासीनासु ॥ ४१ ॥ कथंतर्हिजामदग्न्येनरामेणक्षत्रियेषुहतेषुत त्स्त्रियःपुनःपुनर्ब्राह्मणेभ्यःपुत्रान्जनयामासुरित्युपाख्यायतेकथंवाधृतराष्ट्रादीनांअसंकरजत्वमित्याशंक्याह पततीति हिशब्दोवैदिकींप्रसिद्धिंद्योतयति साहिनशेषोअग्नेअन्यजातमस्तीतिश्रुतिः अन्यस्माज्जा

कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्त्तितुं ॥ कुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥ कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मो भिभवत्युत ॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषुदुष्टासुवार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ॥ ४१ ॥ संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच ॥ पतंति पितरोह्येषांलुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंतेजातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ॥ ४३ ॥ उत्सन्नकुलधर्माणांमनु ष्याणांजनार्दन ॥ नरकेनियतंवासोभवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥ अहोबतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयं ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥ यदिमा मप्रतीकारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः ॥ धार्त्तराष्ट्रारणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत् ॥ ४६ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरं चापंशोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअर्जुनविषादयोगोनामप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पर्वणितुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तंशेषोऽपत्यंनास्तीतितदर्थः अन्योदर्योमनसापिनमंतव्योममायंपुत्रइतियास्कवचनाच्च येयजामहइतिशास्त्रात्येवयंस्मस्तेवयंयजामहइत्यर्थकाद्दृश्यमानस्यपित्रादेःसंशयग्रस्तत्वादयंममपितैवेतिनिश्चय स्यदुःसाध्यत्वात् मंत्रश्चयोहमस्मिसंसन्यजे ब्राह्मणेर्थवादश्च नचैतद्विद्मोब्राह्मणास्मोवयमब्राह्मणावेति तस्माद्बीजपतेरेवपिंडादिप्राप्तिर्नतुक्षेत्रपतेरितिलुप्तपिंडोदकक्रियत्वादवश्यंपितॄणांपातोभवति क्षेत्रज पुत्रस्मृतिस्तुइहलोकेवंशस्थापनमात्रपरानतुतेनक्षेत्रपतेःकश्चिदामुष्मिकउपकारोस्ति उदाहृतश्रुतिविरोधात् अयंचसंकरोस्माभिःस्वयंकृतश्चेदवश्यमस्मान्बाधिष्यतएवेतिभावः ॥ ४२ ॥ एतदेवविवृणोति द्वाभ्यां दोषैरिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ४७ ॥ इतिश्रीनैलकंठीयेभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिप्रकाशेभगवद्गीतासुप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ पर्व० ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अर्जुनेयुद्धादुपरतेमत्पुत्रानिष्कंटकंराज्यंप्राप्स्यंतीत्याशावंतंराजानंप्रतिसंजयउवाच तंतथेति तमर्जुनं तथास्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधवेत्युक्तप्रकारेण कृपयास्नेहेननतुदययापरदुःखप्रहाणेच्छारू
पया तस्याःपरदौर्बल्यनिश्चयोत्तरभाविन्याःअर्जुनेयदिवानोजयेयुरितिस्वपराजयमाशंकमानेदुर्भणत्वात् यानेवहत्वानजिजीविषामइतिस्नेहातिशयसूचकवाक्यशेषविरोधाच्च आविष्टंव्याप्तं विषीदंतं सीदं
तिममगात्राणीत्यादिनाउक्तरूपंविषादंप्राप्नुवंतं इदंवक्ष्यमाणंवाक्यंवचनीयंउवाच मधुसूदनइतिदुष्टहंतृत्वादेवार्जुनंनिमित्तीकृत्यत्वत्पुत्रानपिहनिष्यत्येवेतित्वयाजयाशानकार्येतिभावः ॥ १ ॥ अर्जुनमुद्यो
जयन्श्रीभगवानुवाच कुतइति कश्मलंवैक्लव्यं विषमेयुद्धसंकटे अनार्यैर्भीरुभिर्जुष्टंसेवितंनतुत्वादृशैःशूरैःनआर्यैर्जुष्टमितिवा यत्तुआर्यैरजुष्टमितिविग्रहोदर्शितस्तदर्थैक्येपिपदव्युत्क्रमदोषादुपेक्ष्यं अतएवा
स्वर्ग्यमकीर्त्तिकरंच हेअर्जुनस्वच्छस्वभाव तवनैतद्युक्तमितिभावः ॥ २ ॥ तदेवाहक्लैब्यमिति क्लैब्यंनिर्वीर्यत्वं नचशक्नोम्यवस्थातुमित्युक्तरूपंमागाः नैतत्त्वयिमहादेवप्रतिभटेयुक्तं अतःक्षुद्रंतुच्छंत्वदय
कृतमेवतवदौर्बल्यंनतुशक्तिसहायाद्यभावकृतं तत्त्यक्त्वाउत्तिष्ठयुद्धाय परंतपशत्रुतापन ॥ ३ ॥ ननुशत्रवोवास्वभावदुष्टावातापनीयाःनतुबांधवाःसाधवश्चेत्यर्जुनउवाच कथमिति मधुसूदनारिसूदनेतिसंबो
धयन्तवापिदुष्टानपिशत्रूनेवतापयतःपूजार्हौअदुष्टौगुरूचभीष्मद्रोणौजहीतिवक्तुमयुक्तमितिसूचयति समानार्थकमिदंसंबोधनद्वयंवक्तुःशोकेनविक्लवत्वान्नपौनरुक्त्यदोषावहमित्यन्ये इषुभिरिति ताभ्यांसह

संजयउवाच   तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणं॥ विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः॥ १॥   श्रीभगवानुवाच   कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमु
पस्थितं॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्त्तिकरमर्जुन॥ २॥ क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप ॥ ३॥   अर्जुनउवाच
कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन॥ इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन॥ ४॥ गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्षमपीहलोके ॥ हत्वार्थकामां
स्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥ नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः॥ यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेवस्थिताःप्रमुखे
धार्त्तराष्ट्राः॥ ६॥

वाचापियोद्धुमशक्यंकिमुतबाणैरितिभावः ॥४॥ ननुयुद्धोद्यतानागुरूणामपिवधःश्रेयानित्याशंक्याह गुरूनिति यद्यपित्वदुक्तंप्रशस्तमेवतथापिमहानुभावान्गुरूनहत्वाभैक्षमेवभोक्तुंश्रेयःप्रशस्ततरं एवंतर्हिगुरूं
स्त्यक्त्वादुर्योधनादीनेवदुष्टान्जहीत्याशंक्याह अर्थकामानिति धनार्थिनोगुरवोवश्यंदुर्योधनसाहाय्यंकरिष्यंतितेनतद्वधोपिप्रसक्तएवेत्यर्थः तुशब्दःपक्षांतरोपन्यासार्थःइहैवनतुपरलोके भुंजीयेतिसंप्रश्नेलि
ङ् गुरूनहत्वाभैक्षंश्रेयःउतहत्वाभोगसंपादनंश्रेयइतिसंप्रश्नेस्वयमेवांत्यपक्षेदूषणमाह रुधिरप्रदिग्धानिति ॥५॥ एवंतर्हिभैक्षमेवतवश्रेयइत्याशंक्याह नचैतदिति यद्यप्यक्षत्रियस्यभैक्षमेवेष्टंतथापि नःअस्मा
कंक्षत्रियाणांभैक्षभोगयोर्मध्येकतरत्गरीयइतिवयंनविद्मः ननूक्तंयुद्धमेवगरीयइतितत्राह यद्वेति यदिवावयंजयेमशत्रून्यदिवानोस्मान्शत्रवएवजयेयुःइदमपिनविद्मः अंत्यपक्षेपुनर्मरणमप्रार्थितंभैक्षमेववाप
द्यतइतिभावः ननुमयिसहायेसतितवजयएवनिश्चितइत्यतआह यानेवेति इष्टनाशाज्जयोपिपराजयरूपएवेत्यर्थः यत्तुनिश्चितेपिभैक्षश्रेयस्त्वेपुनर्युद्धभैक्षयोःकतरत्श्रेयइतिसंशयोनोचितःअतोनःअस्माकंमध्ये
कतरत्सैन्यंगरीयइतिव्याख्येयमिति तदसत् धर्मसंमूढचेताइतिवाक्यशेषादुक्तसंशयस्यैवोचितत्वात् सैन्यगरीयस्त्वसंशयेनैवजयसंशयेऽन्यथासिद्धेऽन्यतरसंशयस्यवैयर्थ्यात् विशेषाध्याहारदोषाच्च ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तसंशयवानेवपृच्छति कार्पण्येति कार्पण्यंदीनत्वं स्वभावःशौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यमित्यादिनावक्ष्यमाणलक्षणः शेषंस्पष्टं ॥ ७ ॥ ननुक्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतपेतियुद्धमेवश्रेयइत्युक्तंकिंपुनःपृच्छसीत्यतआह नहीति बंधुनाशनिमित्तःशोकोराज्यलाभेनस्वर्गाधिपत्यलाभेनवाननिवर्त्तयिष्यतइतियुद्धादन्यंकंचित्निवृत्तिरूपंशमोपायंब्रूहीत्याशयः अत्रार्जुनविषादव्याजेनब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणंभैक्षचर्याइहामुत्रार्थफलभोगविरागश्चदर्शितः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमिति मूढोप्ययममूढवद्वदतीतिप्रहसन्निव इदंवक्ष्यमाणं ॥ १० ॥ अर्जुनस्यदेहनाशेआत्मनाशधीःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरितिमोहद्वयं तत्रायंब्रह्मविद्यासूत्रभूतैर्विंशत्याश्लोकैरपनिनीषन्श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वमिति जीवापेतंवावकिलेदंम्रियतेनजीवोम्रियतइतिश्रुतेर्देहाद्युपाधिनाशेप्याकाशवन्नाशरहितत्वेनअशोचनीयान्भीष्मादीनन्वशोचःकथमेतेगुरवोमयाहंतव्याःकथंवातैर्विनाहंजीविष्यामीतिशोकंकृतवानसि एवंमूढोपित्वंप्रज्ञावादान्प्रज्ञावतांदेहादन्यमात्मानंजानतांवादान्शब्दान्नरकेनियतंवासःपततिपितरोह्येषामित्यादीन्भाषसेपरंनतुप्रज्ञावानसि तत्रहेतुः गतासूनिति गतासून्गतप्राणान्देहान्नानुशोचंतिप्रत्युतनिर्हरंत्येव एतेनप्राणएवेष्टोनतुदेहः तथाचश्रुतिः प्राणोहपिताप्राणोमाताप्राणआचार्यइत्यादिः अतएवसप्राणानेतान्अवगणयंतंनरंपित्रादिहंतात्वमसिधिक्त्वामितिवदंतिउत्क्रांतप्राणान्दहंतमपिनैवंवदंतीतिलोकवेदप्रसिद्धिः तस्मात्आत्मादेहादन्यः चेतनत्वात् व्यतिरेकेणघटवत् देहोनचेतनः दृश्यत्वात् घटवत्यदिदेहश्चेतनःस्यात्मृतेपितत्रचैतन्यमुपलभ्येततस्माद्देहनाशेनात्मनाशंमन्वानोमूर्खएवासीत्यर्थः यत्तुप्रज्ञानांपंडितानांअवादान्वक्तुमयोग्यान्भाषसेइतितार्किकव्याख्यानंतत्अहार्थेघञोदुर्लभत्वात्विशेषाध्याहारसापेक्षत्वाच्चोपेक्ष्यं ॥ ११ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः॥ यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशिष्यस्तेऽहंशाधिमांत्वांप्रपन्नं ॥७॥ नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणां ॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यं ॥८॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतप॥ नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह॥९॥ तमुवाचहृषीकेशःप्रहसन्निवभारत॥सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः॥१०॥ श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे॥ गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुदेहादन्योपिदेहनाशेननश्यतांकोशकारइवकोशनाशेनेतितत्राह नत्वेवाहमिति त्वमहमिमेचसर्वेंअनादयोऽनंताश्चस्मइत्यर्थः जातुकदाचित्अहंनआसंइतिनअपितुआसमेव तथात्वमपिनासीरितिनअ
पित्वासीरेव इमेजनाधिपाःराजानइत्युपलक्षणंसर्वस्यजंतुजातस्य नासन्निितिनअपित्वासन्नेवेतियोजना अनादित्वादनंताश्चेत्याह नचेति नभविष्यामइतिनैवकिंतुसर्वेंभविष्यामएव ननुदेहस्यानात्मत्वेक
थंतत्पीडयायंपीड्यतइतिचेद्यक्षवत्तदभिमानमात्रादितिब्रूमः यदाहियक्षःपरशरीरेविशतितदातत्पीडयादेहपतिर्नबाध्यते तस्यतदानींदेहाभिमानाभावात् यक्षस्तुबाध्यतेऽभिमानसत्वादितिलोकेप्रसिद्धं किंच
प्राचीनकर्मव्यतिरेकेणजीवनंनोपपद्यते कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगात् वृक्षादिष्वपिप्राक्कर्मास्तीत्यनुमेयं स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विका जीविकात्वात् पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावत् अपिचक्रि
यावैचित्र्यात्कार्यवैचित्र्यंदृष्टंघटशरावोदंचनादिषु तद्वदिहापिसुखदुःखादिवैचित्र्यंप्राक्कर्मवैचित्र्यादनुमेयं तथासद्योजातस्यगोवत्सस्यस्तनपानादौप्रवृत्तिर्जंतुमात्रस्यमरणात्रासश्चप्राग्भवीयानुभवजनितसं
स्कारजन्यौभोजनादिप्रवृत्तिश्वोच्छ्वासादिवदित्यतोस्तिप्राचीनंकर्म अपिचकौलिकशास्त्रप्रसिद्धमेतत् यथादेवदत्तःस्वशरीरेकंटकवेधेनखिद्यतेएवंशत्रुकृतायांदेवदत्तप्रतिमायांकंटकेनविद्धायांदेवदत्तोव्य
थते तत्रव्यथाहेतुर्नांतरंधातुवैषम्यंनापिबाह्यंकंटकवेधादिकिंतुकेवलंप्राक्कर्ममात्रं एवंचबीजांकुरन्यायेनकर्मतज्जन्यसंस्कारपरंपरयाऽनादिःसंसारइतिनदेहनाशादात्मनाशोस्तीतिनभीष्मादयःशोचनीयाः
अत्रपूर्वस्मिन्श्लोकेआत्मनोदेहादन्यत्वमुक्तंगतासूनदेहानितिविशेषणेन अत्रतुसूक्ष्मशरीरविशिष्टस्यात्मनोव्यवहारदृष्ट्यानित्यत्वंसाधितमितिभेदः ॥ १२ ॥ यद्यप्येवंतथापीष्टदेहवियोगजःशोकोभवत्ये

नत्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः॥ नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरम् ॥ १२ ॥
देहिनोऽस्मिन्यथादेहेकौमारंयौवनंजरा॥ तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति॥ १३ ॥

वेत्याशंक्याह देहिनइति देहौस्थूलसूक्ष्मौविद्येतेअस्यसदेहीचिदात्मातस्ययथास्मिन्स्थूलशरीरेकौमाराद्यवस्थासुदेहभेदेपिएकएवाहंबालआसमिदानींवृद्धोस्मीत्यभेदप्रत्यभिज्ञानादैक्यंबालादिशरीरेभ्योन्य
त्वंच व्यावृत्तेभ्योनुवृत्तंभिन्नंकुसुमेभ्यःसूत्रमिवेतिन्यायात् एवंदेहांतरप्राप्तिरपिस्थूलाच्छरीरादन्येषांलिंगशरीराणांसूक्ष्माणांस्थूलशरीरानुकारिणांप्राप्तिः अयमर्थः यथाएकमपिस्थूलंशरीरंकौमाराद्यवस्था
भेदादनेकरूपंएवंनित्यमपिलिंगशरीरंप्राणिकर्मभेदात्सुरनरतिर्यगाद्यवस्थाभेदादनेकंभवति ततश्चोक्तन्यायेनस्थूलादिवत्सूक्ष्मादपिशरीरादात्माविविक्तएव एवंचशोकादिधर्मिणोलिंगादपिविभिन्नस्यतवइष्ट
वियोगजःशोकोपिनयुक्तः अतएवतत्रतस्मिन्विषयेधीरोनमुह्यति अभिमानिकौशोकमोहौदेहद्वयाभिमानत्यागाद्धीरंनबाधेतेअतस्त्वमपिधीरोभवेतिभावः पूर्वश्लोकयोर्गतासूनितिवयमितिचबहुवचनंउपा
धिभेदाभिप्रायं अत्रतुदेहिनइत्येकवचनंउपधेयचिदात्मैक्याभिप्रायमितिज्ञेयं तथाचश्रुतिरेकस्यात्मनऔपाधिकभेदमाह यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरू
पोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मेति क्षेत्रेषुवक्ष्यमाणलक्षणेषुस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकेषु एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिच एकत्वाच्चविभुत्वमप्यस्यसिद्धं तेनदेहादीनामनित्यानामविभूनांचपराभि
मतमात्मत्वंप्रत्याख्यातंवेदितव्यं ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुआत्मनोलिंगशरीरादन्यत्वेपिअहंदुःखीत्याद्यनुभवाद्दुःखादिधर्माश्रयत्वंदुर्वारं ततश्चभीष्मादिबंधुवर्गनाशेसतिदुःखसंबंधोभवत्येवेत्याशंक्याह मात्रास्पर्शाइति मीयंतेविषयाआभिस्तामात्राइंद्रियवृत्तयः यद्वादशप्रज्ञामात्राःवागादयः दशभूतमात्राःनामादयःकौषीतकिप्रसिद्धाइंद्रियविषयरूपाग्राह्याः तासांस्पर्शाःपरस्परंविषयविषयिभावेनसंबंधाइतिव्याख्येयं यद्वामात्राप्रमात्रासहस्पर्शाःविषयेंद्रियसंबंधाः स्पर्शशब्दस्यतद्वाचित्वंस्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानित्यत्रदृष्टं तत्रस्पर्शपदेनतद्वतोःविषयेंद्रिययोरपिलाभः तेनप्रमातुःप्रमाणद्वाराप्रमेयेणसहसंबंधाःसर्वेशीतोष्णादिवदागमापायिनःउत्पत्तिविनाशशीलाःअतएवानित्याश्चतद्वदेवसुखदुःखदाश्च अतस्तान्तितिक्षस्वसहस्व हेकौंतेयभारतेत्युत्तमवंश्यत्वेनधीरत्वमस्यसूचयति प्रमातृत्वादिरनर्थोहिसुप्तिसमाधिग्रहावेशादिष्वभावाज्जाग्रत्स्वप्नादौभावाच्चकादाचित्कतयाआत्मनिप्रतीयमानोपिरज्जूरगादिवन्मिथ्याभूतःसन्नतद्धर्मत्वंभजते यद्धियत्राभेदेनकदाचिद्भातिकदाचिन्नतत्तत्राध्यस्तंरज्ज्वामिवसर्पः प्रमात्रादिश्चप्रतीचिप्रत्यगभेदेनकदाचिद्भातिअतोमिथ्येतिनिश्चितं तेनप्रतीचिप्रमातृसंबंधएवनास्ति सत्यमिथ्यावस्तुनोर्वास्तवसंबंधायोगात् प्रमातृधर्माणांदुःखादीनांतुप्रतीचिसंबंधोदूरापेतएव कथंतर्ह्यात्मनिदुःखित्वप्रत्ययः तत्तदुपाधितादात्म्यात्ध्यासादितिब्रूमः अतएवजाग्र

मात्रास्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुखदुःखदाः॥ आगमापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत
॥ १४॥ यंहिनव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ॥ समदुःखसुखंधीरंसोमृतत्वायकल्पते॥ १५॥

तिदृष्टंदुःखंस्वप्नेनानुवर्त्तते स्वप्नदृष्टंवाजाग्रतिनदृश्यते तथाचश्रुतिः सयत्तत्रपश्यतिपुण्यंचपापंचानन्वागतस्तेनभवत्यसंगोह्ययंपुरुषइति कामःसंकल्पोविचिकित्सेत्यादिश्रुतिरेतत्सर्वंमनएवेतिअभेदनिर्देशात्कामादिसर्वविकारोपादानत्वंमनसएवाह तस्मात्स्वप्नइवात्मनिदुःखित्वप्रतीतिर्भ्रांतिरेवेतिइष्टवियोगजनितांतांतितिक्षस्वेतिभावः ॥ १४ ॥ तितिक्षाफलंप्रत्यक्षमेवेत्याह यंहीति एतेमात्रास्पर्शाःप्राक्व्याख्यातरीत्यात्रिविधाअपियंजाग्रतिस्वप्नेऽसंप्रज्ञातसमाधौवानव्यथयंतिस्वास्थ्यान्नप्रच्यावयंति पुरुषंपूर्षुअष्टासुवसतीतिपुरुषस्तं पुरश्च कर्मेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिज्ञानेंद्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंचकामश्चकर्मचतमःपुनरष्टमीपूरितिप्रसिद्धाः यद्वास्थूलसूक्ष्मोपाधिमध्येएवइतरासामंतर्भावादत्रपूरितितमएवग्राह्यं तेनकारणोपाधेरपिआत्मनोविविक्तत्वंदर्शितं पुरुषर्षभेतित्वमप्येतदनुभवितुंयोग्योसिसर्वपुरुषश्रेष्ठत्वादितिसूचयति उपाधित्रयत्यागादेवसमेदुःखसुखेयस्यतं नहिसमाधिस्थस्यसुखायदुःखायवाशीतोष्णस्पर्शौभवतइतियुक्तमस्यसमदुःखसुखत्वं धीरंध्यायिनंयोगिनंनव्यथयंतिसोऽमृतत्वायमोक्षायकल्पतेयोग्योभवति ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुसुप्तिसमाध्यादौत्यक्तोपाधेरात्मनःसमदुःखसुखत्वेपिसोपाधिकदशायांतप्तायःपिंडस्यदग्धृत्वमिवतस्यदुःखित्वंदुर्वारं उपाधिश्चमूलप्रकृतेर्व्यापिकायामात्रारूपइतितत्सत्त्वेतुननिर्मूलोच्छेदमर्हत्यतःसोप्यत त्वायकल्पतइत्यनुपपन्नमित्याशंक्याह नासतइति प्रमात्रादेरागमापायित्वेनकादाचित्कत्वात्रज्जूरगादिवत्असतःभावःसत्ताकालत्रयेपिनास्ति अयमर्थः प्रमात्रादिर्मूलाज्ञानेनचिदात्मनिकल्पितः मूलाज्ञान स्यचात्मज्ञानेननिवृत्तौकारणाभावान्नपुनःप्रमात्राद्युद्भवोस्तीतिनिष्प्रत्यूहममृतत्वंज्ञानात्सिध्यतीति नन्वप्रतीतिमात्रात्प्रमात्रादेर्मिथ्यात्वोपगमेआत्मनोपिसुषुप्त्यादावप्रतीयमानत्वाविशेषान्मिथ्यात्वमस्तु उभयो र्वासत्यत्वमस्तुइत्याशंक्याह नाभावोविद्यतेसतइति सद्वस्तुनःअभावोऽसत्त्वंकदाचिदपिनविद्यते सुषुप्त्यादावपिअनुभूतयोः सुखाज्ञानयोःसुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमितिउत्थानेपरामर्शदर्शनात् तदनुभ वमंतरेणतयोःपरामर्शासंभवात् अतःसतोऽसत्त्वंनास्ति श्रुतिरपिसुप्तिकैवल्ययोःप्रमात्राद्यभावंदृशोनित्यत्वंचाह यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्ति ततोन्यद्विभक्तंयत्पश्येदिति यदिप्रमात्रादिःसत्यस्तर्हिसतोर्थस्यसुषुप्त्यादावदर्शनंसान्निध्याभावाद्वाद्रष्टुर्दृग्लोपाद्वावक्तव्यं नाद्यः आत्मनिदृष्टनष्टस्वभावस्यान्यत्रसद्भावकल्पनायोगात् नांत्यःउदाहृतयाश्रुत्यैव

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

तन्निषेधात् तस्मादुभयोरपिसत्यत्वेनमिथ्यात्वेनवासाम्यंदुर्वचं ननुसतआकाशादेःक्वचिदपिदेशेकालेचाभावोयद्यपिनास्तितथापिसतएवपरमाणोर्देशांतरेऽभावोस्तिप्रागसतोपिघटादेर्भावश्चदृष्टःतत्कथमु च्यतेनासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतइत्याशंक्यविद्वदनुभवेननिरस्यति उभयोरपीति अंतोयाथात्म्यं यथास्वमेनभःकुंभरज्जूरगादयोनित्यत्वानित्यत्वसत्यत्वासत्यत्वादिधर्मोपेततयानिश्चिताअपिप्रबोधे नबाध्यंतेतद्वज्जाग्रद्दृष्टाअपितेतत्त्वज्ञानेनबाध्यंते ननुजाग्रद्वासनावशात्स्वप्नगतनभआदौनित्यत्वादिनिश्चयोभ्रमइतिचेत्अनादिकालप्रवृत्तप्राग्भवीयसंस्कारवशात्जाग्रन्नभआदावपिसभ्रमएवेतितुल्यं ननु स्वरूपसदेवरजतादिकंशुक्त्यादावध्यस्यतेनत्वसत्शशश्रृंगादिकं गगनादिकंतुत्वद्रीत्यास्वरूपेणअसदपिकथमात्मन्यध्यस्यतइतिचेन्न अध्यासेहिपूर्वानुभवमात्रमपेक्षतेनत्वनुभूतस्यस्वरूपेणसत्त्वमपि दर्पणप्र तिबिंबितेगगनेपिनैल्याध्यासदर्शनात् नचगगनेनैल्यंस्वरूपेणसत्यमस्ति अथचान्यत्राध्यस्यते तस्मात्भ्रमपरंपरायाःसंभवात् स्वप्नद्रष्टृभिरिवास्माभिरदृष्टमपिसदसतोर्याथात्म्यंप्रबुद्धैर्द्रष्टुंशक्यमेव तथाचश्रु तयः नेहनानास्तिकिंचन अस्तीत्येवोपलब्धव्यः अतोन्यदार्त्तमित्याद्याःअनात्मनोऽसत्त्वंचात्मनश्चसत्त्वंप्रतिपादयंति एवंसतोज्ञानेनासतोबाधात्कैवल्यंसिध्यतीतिभावः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्याभावोनास्तितस्यसतःसत्त्वेकिंमानमित्याशंक्याह अविनाशीति तच्छब्देनप्रकृतंसत्परामृश्यते येनसताइदंसर्वंवियदादिततंव्याप्तं घटःसन्पटःसन्निति सर्वस्यसदभेदानुभवात् यथाघटोमृत्शरावोमृदिति घटादीनांमृदभेदानुभवान्मृदुपादनकत्वंतद्वत्सर्वस्यापिसदुपादनकत्वंबोध्यं ननुमृद्वत्सदपिकिंविकारवद्भवतीत्याशंक्याह अविनाशीति तत्सत्अविनाशिविद्धि अयमर्थः पूर्वावस्थापरित्यागोत्रविनाशः मृद्धिपिंडाकारतांत्यक्त्वाघटीभवतिअतःसाविनाशशीला विकारधाराश्रयत्वात् ब्रह्मतुनतथा किंतर्हिरज्जुवत्स्वयमविनश्यदेवकार्याकारंभवति स्वकीयेचसत्तास्फुरणेकार्येर्पयति अतोऽविनाशि तथाचश्रुतयः अजायमानोबहुधाविजायते जातएवनजायतेकोन्वेनंजनयेत्पुनः अजायमानःजन्माख्यंविकारमलभमानोपिविजायतेवियदादिरूपेणाविर्भवति तथालोकदृष्ट्याजातोघटादिःपरमार्थदृष्ट्यानजायते परिणाम्युपादानस्याभावात् मृदादेस्तुस्वाममृदादिवत्तुच्छत्वात् अतएनंघटादिंकोनुजनयेन्नकोपि कुतस्तर्हिभासतइतिचेत्रज्जूरगादिवदितिदत्तोत्तरमेतत् तथाप्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यं तस्यभासासर्वमिदंविभातीति सतःसत्यत्वेनप्राणोपलक्षितस्यप्रपंचस्यसत्यत्वंसतोभानमेवप्रपंचस्यभानमिति तथाचप्रपंचगतेसत्तास्फूर्तीसतःसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः श्रुतिश्चअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाइतिसतोजगदुपादानत्वंकार्यलिंगेनद्रढयति सतोऽविनाशित्वंचविनाशहेत्वभावादित्याह विनाशमिति नव्येतिनापक्षी

अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततं॥ विनाशमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति॥ १७॥
अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युध्यस्वभारत॥ १८॥

यतइत्यव्ययं एतेनसर्वविकारशून्यस्यविनाशोनास्तीत्यर्थः अपक्षयोहिजन्मादिविकारवतएवभवतीतिसएवात्रसर्वविकारोपलक्षणतयाबोध्यः नकश्चिदित्यनेनतदन्यस्यविनाशहेतोरभावोदर्शितः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ १७ ॥ एवंसतआत्मनोनित्यत्वंअसतोदेहादेरनित्यत्वंचोक्तमुपसंहरन्एनंयुद्धाभिमुखंकरोति अंतवंतइति यद्यपिनासतोविद्यतेभावइतिअसतांदेहानांकालत्रयेपिसत्त्वंनास्तीतिपरमार्थदृष्ट्याउक्तंतथापितांदृष्टिमप्रतिपद्यमानस्यनरकादिभयमनुरुध्यमानस्यव्यवहाराभिप्रायेणनित्यानित्यविभागमभिप्रेत्यदेहानामंतवत्त्वमुच्यतइतिनदोषःनित्यत्वंकालापरिच्छेद्यत्वंतच्चव्यवहारेनभसोप्यस्तीत्यतउक्तं अनाशिनइति नाशःअदर्शनंतद्वान्हिआकाशः नभआत्मनिलीयतइतिस्मृतेः अयंतुनतथेत्यनाशी सर्वदैवप्रकाशमानइत्यर्थः एतदपिनघटादिवद्दृश्यत्वेनेत्याह अप्रमेयस्येति तथाचश्रुतिरात्मनोऽप्रमेयत्वमाह एतदप्रमयंध्रुवमिति अप्रमयमित्यस्याप्रमेयमित्यर्थः एतच्चात्मनिप्रमाणाप्रसराज्ज्ञेयं तथाचश्रुतिः येनेदंसर्वंविजानातितंकेनविजानीयाद्विज्ञातारमरेकेनविजानीयादिति प्रसिद्धिस्त्वस्यप्रत्यगात्मत्वादेव यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वांतरइतिश्रुतेः उक्तंच प्रमाणमप्रमाणंचप्रमाभासस्तथैवच यत्प्रसादात्प्रसिध्यंतितदसंभावनाकुतइति तस्माद्युध्यस्वभारत भीष्मादिदेहानांमिथ्यात्वादनित्यत्वाच्चस्वयमेवनष्टप्रायतयाहननान्निवृत्त्यात्वयास्वधर्मोननाशनीयइतिभावः ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुनासतोविद्यतेभावइतिन्यायेनासतोमात्रादेर्मिथ्यात्वेननिःस्वरूपत्वात्कर्तृत्वंनसंभवति अतःसतएवकर्तृत्वंबंधमोक्षभाक्त्वंचवाच्यं अन्यथांऽतःकरणेबंधआत्मनश्चमोक्षइतितयोर्वैय्यधिकरण्यंस्यात् तथा
येनसर्वमिदंततमितिसतोदेहाद्युपादानत्वंचोक्तं तथाचहननक्रियांप्रत्येकस्यैवकर्तृत्वंकर्मत्वंचापततितच्चविरुद्धं स्वात्मनिस्वव्यापारायोगात् नहिवह्निर्वह्निंदहतीतियुक्तमित्याशंक्याह यएनमिति यश्चतार्कि
कादिरेनमात्मानंहंतारंहननक्रियायाःकर्त्तारंमन्यते यश्चचार्वाकादिरेनंहतंहननक्रियायाःकर्मीभूतंमन्यते तावुभावपिनजानीतः आत्मतत्त्वमितिशेषः यस्मात्नायंहंतिनहन्यते नहियःकर्त्तासआत्मा नापिदेह
आत्मा तयोःप्रागेवानात्मत्वावधारणात् अयंभावः यथायःपिंडेवह्निसंबंधादेवदग्धृत्वंनतुस्वतः एवंमात्राद्युदयसमनियतंकर्त्तृत्वंमात्रादिधर्मएवनात्मनः आत्मनितुकर्तृत्वप्रतीतिर्मात्रादिसंबंधादेव
अतोमात्रादिविशिष्टस्यैवबंधोनकेवलस्य मोक्षश्चमात्रादिवियोगएवेतिनबंधमोक्षयोर्वैय्यधिकरण्यं नचमात्रादेर्निःस्वरूपत्वमस्ति सत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयस्यव्यवहारयोग्यस्यब्रह्मज्ञानैकबाध्यस्यस्व

यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतं॥ उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यते॥ १९॥

ममायागंधर्वनगरादितुल्यस्यतत्स्वरूपस्याभ्युपगमात् तस्मान्नकर्त्तृत्वमात्मधर्मः यथोक्तं आत्माकर्त्रादिरूपश्चेन्माकांक्षीस्तर्हिमुक्ततां नहिस्वभावोभावानांव्यावर्त्तेतौष्ण्यवद्रवेरिति किंचकर्तृत्वंरागद्वेषादिवि
कारवतएवसंभवतितद्वांश्चदुःखीतिआत्मनोनुभूयमानंसाक्षित्वंबाध्येत यथोक्तं नर्त्तेस्याद्विक्रियांदुःखीसाक्षिताकाविकारिणः धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोहमविक्रियइति नचसतोदेहाद्युपादानत्वेनहननक्रि
याकर्मत्वंसंभवति विवर्त्तवादाभ्युपगमात् नह्यध्यस्तस्यधर्मैरधिष्ठानेविकारोदृश्यते यथोक्तंभाष्ये यत्रयदध्यस्तंसतत्कृतेनगुणेनदोषेणवाऽणुमात्रेणापिनसंबध्यतइति विवृतंचैतद्वृद्धैः नहिभूमिरूषरवतीमृगतृ
ट्जलवाहिनींसरितमुद्वहति मृगवारिपूरपरिपूरवतीननदीतथोषरभुवंस्पृशतीति एतेनकर्तृत्वकर्मत्वयोरनात्मधर्मत्वादनात्मनश्चानेकरूपत्वादेकत्रात्मनितदुभयविरोधोद्भावनमपिनिरस्तंवेदितव्यं एवंचार्वाकता
र्किकाभिमतौदेहात्मकर्त्रात्मवादौ हंताचेन्मन्यतेहंतुंहतश्चेन्मन्यतेहतं उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यतइतिकाठकोक्तेनमंत्रेणपूर्वार्धेपाठभेदात्पठितेनपरिहृतौवेदितव्यौ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नायंहंतिनहन्यतइत्युक्तंतत्रनहन्यतइत्येतदुपपादयतितत्रस्थैर्नैवद्वितीयेनमंत्रेण नजायतइति अयंआत्माकदाचित्नजायतेअभिनवोनोत्पद्यते नवाम्रियतेनिरन्वयोननश्यतितार्किकाभिमतघटवत् तत्रक्रमे णहेतुद्वयं अजोनित्यइति अजत्वान्नजायते नित्यत्वाच्चनवाम्रियतइत्यर्थः अस्तुतर्हिक्षणिकविज्ञानधारारूपः तस्याविज्ञानवादिभिरजत्वनित्यत्वाभ्युपगमादित्याशंक्याह भूत्वाभवितावानभूयइति अयमि त्यनुवर्तते अयंभूत्वाभूयोभवितान भूयोऽसकृत्भूत्वाभवितेतिभवनक्रियाद्वयस्यक्त्वाप्रत्ययोक्तंसमानकर्तृत्वंधारैक्याभिप्रायेण भूत्वैवभविता नतुभूत्वास्थित्वाविनश्यति तार्किकाणांहिविज्ञानंउत्पत्तिस्थि तिनाशक्षणव्यापित्वात्रिक्षणावस्थायि विज्ञानवादिनांतुपूर्वस्यनाशक्षणएवोत्तरस्योत्पत्तिक्षणः सएवतस्यस्थितिक्षणश्चेतिक्षणिकत्वाद्विज्ञानानांभवनक्रियाद्वयस्याव्यवधानाद्भूत्वाभवितेत्युक्तं तादृशोप्ययंन यतःशाश्वतःशश्वदेकरूपःयोहंबाल्येपितरावन्वभूवंसोहंस्थाविरेप्रणप्तॄननुभवामीतिबाल्यस्थाविरयोरात्मैक्यप्रत्यभिज्ञानात् नचसादृश्यात्प्रत्यभिज्ञानं सादृश्यग्रहीतुःस्थिरस्याभावात् यद्वाजन्ममरणहीनोपिधर्मां तरविशिष्टःपूर्वंभूत्वापुनर्धर्मांतरविशिष्टोभविताइत्यपिन भूत्वैवभवितानत्वभूत्वेतियोजना आर्हताहिशरीरपरिमाणमात्मानमभ्युपगच्छंतोनित्यस्यैवात्मनःक्रमेणव्युत्क्रमेणवामशकमनुजमतंगजशरीरप्राप्तौप

नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः ॥ अजोनित्यःशाश्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे ॥ २० ॥

रिमाणभेदंमन्यमानाभूतस्यैवात्मनोविशेषणीभूतपरिमाणभवनादौपचारिकंभवनमभ्युपगच्छंतितदपिन शाश्वतत्वादेवउपचयापचयवतोमध्यमपरिमाणस्यवस्तुनोनित्यत्वायोगात् अनेनैवसुखदुःखादिधर्मां तरोत्पत्त्यात्मनोभाक्तंभूत्वाभवनंप्रत्याख्येयं नहिदुःखादिधर्मिणःस्वनाशमंतरेणात्यंतिकदुःखोच्छेदःसंभवति घटादौयावद्रूपनाशादर्शनात् नन्वजत्वंनित्यत्वंशाश्वतत्वंचाकाशेप्यस्तिअतआह पुराणइति पुरा वियदादिसृष्टेःप्रागपिनवएव एतेनअपक्षयादिधर्मराहित्यान्मुख्यमजत्वादिकंआत्मनएववियदादेस्त्वमुख्यंतदितिदर्शितं अतएवशरीरेहन्यमानेनहन्यते भाष्येतुवाशब्दश्चार्थे नजायतेम्रियतेचेत्यर्थः तत्रोपपत्तिः अयंनभूत्वाअनुत्पद्यनभविताघटादिवदतोनजायते अथवानञःपूर्वान्वयित्वंनजायतेनवाम्रियतइति यतोभूत्वाअभविताघटवद्विनाशीनअतोनम्रियतइति शाश्वतःपुराणइत्येताभ्यामुपचयापचयौनिषिध्येते इतिनहन्यतेनविपरिणम्यतइतिचव्याख्यातं केचिदेवमाहुः नजायतेम्रियतइतिप्रतिज्ञा कदाचिदित्यादिनातस्याउपपादनं अजइत्यादिरुपसंहारइति ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नायंहंतीत्येतदुपपादयति वेदेति विनष्टुंअदर्शनंगंतुंशीलमस्येतिविनाशिरज्जूरगतुल्यमुपाधित्रयंस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराख्यंततोन्यंअविनाशिनं अतएवनित्यंनाशहीनं तत्रहेतुः अजं जन्मवान्हिअनित्यः अयंतुअजत्वान्नित्यश्चेत्यर्थः ननुविनाशिनःस्वकार्यापेक्षयाअन्यत्वमजत्वंनित्यत्वंचसांख्याभिमतेप्रधानेतार्किकाभिमतेनभसिचास्ति अतउक्तंअव्ययमिति नव्येतिपूर्वावस्थांत्यजतीत्यव्ययमपरिणामि प्रधानंतुचलंगुणवृत्तमितिन्यायेनगुणसाम्यावस्थायामपिपरिणममाणमेवसर्वदास्तीतितेषामभ्युपगमात् आकाशस्यापितस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिउत्पत्तिश्रवणादजत्वाभावादेवनाव्ययत्वं तादृशं आत्मानंयोवेदअपरोक्षीकरोतिसपुमान्कथंकेनप्रकारेणकमन्यंघातयतिहननक्रियायांप्रवर्त्तयति कंवाहंति नकेनचित्प्रकारेणकमपिघातयतिनवाहंतीत्यर्थः द्वैताभावात् तथाहिश्रुतिर्विद्यावस्थायांसर्वकारकव्यापारंनिषेधति यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादि अविद्यावस्थायामेवचसर्वकारकव्यवहारंदर्शयति यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यतीत्यादि एतेनसर्वकारकोपमर्दिन्याविद्यायाःसर्वकारकसापेक्षैःकर्मभिःसहसमुच्चयोनिरस्तः परस्परविरुद्धस्वभावत्वेनशीतोष्णयोरिवद्वयोरेककार्यकारित्वस्यरथाश्वन्यायेनासंभवादित्यन्यत्रविस्तरः मादृशानांज्ञानिनांव्युत्थानकालेअविद्यालेशानुवृत्त्याघातयि

वेदाविनाशिनंनित्यंयएनमजमव्ययं॥ कथंसपुरुषःपार्थकंघातयतिहंतिकं॥ २१ ॥ वासांसिजीर्णानियथाविहायनवानिगृह्णातिनरोपराणि ॥ तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिनवानिदेही॥ २२॥ नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः ॥ नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमारुतः ॥ २३॥

तृत्वादेःप्रसक्तावपिविद्ययातस्यबाधितत्वादागामिकर्मणामश्लेषाच्चनदोषः तथाचवक्ष्यते हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइति ॥ २१ ॥ ननुब्राह्मणोयजेतजातपुत्रःकृष्णकेशोग्नीनादधीतेतिआत्मानंवयोवर्णादिविशेषणवंतमेवाधिकृत्यकर्मविधयःप्रवर्त्ततेतेननीलादुत्पलमिवदेहादन्यआत्मावधारयितुंनशक्यतइत्याशंक्याह वासांसीति दंडीप्रैषानन्वाहेतिदंडस्यविशेषणत्वेपिनप्रैषानुवक्तृस्वरूपांतर्गतत्वं एवंब्राह्मणत्वादेरपिनस्वर्गकामस्वरूपांतर्गतत्वमितिवस्त्रदेवदत्तयोरिवजडाजडयोर्देहात्मनोरत्यंतविलक्षणत्वमस्तीतिवस्त्रनाशेनदेवदत्तनाशंमन्वानस्येवतवदेहनाशादात्मनाशंमन्वानस्यात्यंतमौढ्यंस्पष्टमितिभावः स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥ २२ ॥ कीदृशोसौदेहीत्यतआह नैनमिति एनंशस्त्राणिनछिंदंतिनद्वैधाकुर्वंति अस्थूलत्वात् तर्हिपार्थिवपरमाणुवत्पाकजरूपाद्याश्रयोभविष्यतिइत्याशंक्याह नैनंदहतिपावकइति अनणुत्वात् आपश्चैनंनक्लेदयंति अस्पर्शत्वात् स्पर्शवद्धिद्रव्यमद्भिरार्द्रीकर्त्तव्यंनत्वस्पर्शं नशोषयतिमारुतः अस्नेहत्वात् एतेनअदीर्घमस्थूलमनणुअशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयदिति श्रुतिप्रसिद्धानामदीर्घत्वाशब्दत्वादीनामपिसंग्रहोज्ञेयः ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुतोहेतोरस्यशस्त्रादीनिछेदादीन्नकुर्वंतीत्याशंक्यतस्यछेदाद्ययोग्यत्वादित्याह अच्छेद्योयमिति अत्राच्छेद्यत्वादौपूर्वोक्तान्येवअस्थूलत्वादीनिकारणानिज्ञेयानि एवमच्छेद्यत्वादिनास्थूलादीनभावरूपानुगु
णानुक्त्वाभावरूपानपिगुणानाह नित्यइति सर्वैर्विशेषणैरखंडैकरसस्यैववस्तुनोलक्ष्यत्वात् नित्यत्वादिभिरुत्पाद्यत्वादिकंनिराक्रियते यतोनित्यःअतोघटवदनुत्पाद्यःयतःसर्वगतः अतोग्रामवदप्राप्यः यतः
स्थाणुःपूर्वरूपापरित्यागेनस्थिरस्वभावःअतःक्षीरादिवदविकार्यः अचलःयथादर्पणःस्वतःस्वाच्छ्यादप्रच्युतोपिमलरूपेणावरणेनस्वाच्छ्यात्प्रच्याव्यते एवंस्वयंस्थाणुरपिअन्यसंयोगाच्चांचल्यमश्नुवीत सचदो
षापकर्षणलक्षणंसंस्कारमपेक्षते अयंतुअचलत्वान्नतथा एवंचउत्पत्त्याप्तिविकृतिसंस्कृतिरूपंचतुर्विधंक्रियाफलमात्मनिनसंभवतीत्युक्तं तत्रहेतुः सनातनइति सनाइत्यव्ययंनैरंतर्ये तच्चदेशतःकालतोवस्तु
तश्चपरिच्छेदराहित्यं परमतेपरमाणूनांकालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतःपरिच्छेदोस्ति आकाशस्यतदुभयाभावेपिवस्तुतःपरिच्छेदोस्ति सोपित्रिविधःसजातीयविजातीयस्वगतभेदरूपः यथा वृक्षस्यस्वगतोभे
दःपत्रपुष्पफलादितः वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितः ततश्चसनानैरंतर्येणत्रिविधपरिच्छेदराहित्येनभवति अस्तीतिसनातनोऽखंडैकरसोयस्मात्तस्मात्नोत्पत्त्याद्याश्रयइत्यर्थः ॥ २४ ॥ एवंज्ञेयंव

अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्यएवच ॥ नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनः॥ २४॥
अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते॥ तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि ॥ २५॥
अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतं॥ तथापित्वंमहाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि ॥ २६॥

स्तूक्तंतच्चतत्राध्यस्तदेहत्रयनिरासेनअपरोक्षीकर्त्तव्यमित्याह अव्यक्तोयमिति व्यक्तंस्थूलशरीरंप्रत्यक्षगम्यंतदन्योयंप्रत्यगात्मा तथाअचिंत्योयंचिंत्यंचिंतायोग्यंरूपादिप्रकाशकार्येणानुमेयंचक्षुरादिसमु
दायात्मकंलिंगशरीरंअप्रत्यक्षंततोप्यन्योयं तथाअविकार्योयंविकारंस्थूलसूक्ष्मकार्यभावेनावस्थानमर्हतीतिविकार्यंत्रिगुणात्मकंमूलाज्ञानंकारणशरीरंसुप्तोत्थितस्यनकिंचिदवेदिषमितिपरामर्शदर्शनादहंन
जानामीत्यनुभवाच्चसाक्ष्येकगम्यंततोप्यन्योयं उच्यतेव्यक्तादिनिषेधमुखेननतुश्रृंगग्राहिकयाऽयमेवंविधइतिविधिमुखेनोच्यते यस्मादेवमयमुच्यते तस्मादेनंविदित्वानानुशोचितुमर्हसि तरतिशोकमात्मवि
दितिश्रुतेरात्मविद्भूत्वाबंधुवियोगजंशोकंमाकार्षीरित्यर्थः उक्तंचात्मनोवस्थात्रयातीतत्वं स्वप्ननिद्रायुतावाद्यौप्राज्ञस्त्वस्वप्ननिद्रया ननिद्रांनैवचस्वप्नंतुर्येपश्यंतिनिश्चिताइति ॥ २५॥ एवंतत्त्वदृष्ट्याशोकोनोचि
तइत्युक्तंइदानींप्राकृतजनदृष्ट्यापिशोकोनोचितइत्याह अथचेदिति नित्यंनियमेनजातंनित्यजातमितिचार्वाकपक्षः नित्यंसर्वदाजातमितिक्षणिकविज्ञानवादिपक्षः नित्यश्चासौअपूर्वदेहेंद्रियसंबंधाज्जातश्चे
तितार्किकादिपक्षः एवंनित्यंवामन्यसेमृतमित्यपियोज्यं पक्षत्रयेपिशोकोनयुक्तः महाबाहोइतियुद्धार्थमुत्साहयति ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शोचितुंनार्हसीत्युक्तंतत्रहेतुमाह जातस्येति ध्रुवोऽपरिहार्यः मृत्युर्मरणं अपरिहार्येअर्थेमरणाख्येत्वदुद्योगंविनापिअवश्यंभाविनिविषयेनत्वंशोचितुमर्हसि वक्ष्यतिचमयैवैतेनिहताःपूर्वमेवेति ॥ २७ ॥ अस्त्वात्मनोऽशोच्यत्वंतथापिइष्टदेहविनाशजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्यसकारणस्यदेहादेर्मिथ्यात्वंसाधयति अव्यक्तादीनीति भूतानिवियदादीनितद्विकारभूतानिजरायुजादीनिच नव्यक्तमव्यक्तमज्ञानंआदिर्येषांतथाविधानि व्यक्तःस्पष्टःमध्यःउत्पत्तिमारभ्यमरणात्प्रागवस्थायेषां अव्यक्तेएवनिधनंलयोयेषामिति अयमर्थः रज्जूरगादिकारणमज्ञानंनरज्जुवत्उरगवद्वाव्यक्तमस्ति परीक्ष्यमाणंचनदृष्टिपथमवतरति अतस्तदव्यक्तं ततउत्पन्नःसर्पस्तत्रैवलीयतेनरज्ज्वां एवंआत्मनिकल्पितानांभूतानांआदिरंतश्चाव्यक्तमेव तेनआदावंतेचयन्नास्तिवर्त्तमानेपितत्तथेतिन्यायेनमध्येभासमानान्यपितानिरज्जूरगवत्असंत्येव एवंविधेतत्रतस्मिन्विषयेकापरिदेवनाकोवाविलापः नहिमरुमरीचिकाकृदोनष्टइतिकश्चित्तत्त्ववित्विलपति अतएवभूतानांरज्जूरगादीनामिवप्रतीतिसमकालिकींसृष्टिमभिप्रेत्यकौषीतकिब्राह्मणेस्वापप्रबो

जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच ॥ तस्मादपरिहार्येर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ २७॥
अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत॥ अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना॥ २८॥

धयोर्जगल्लयोदयौपठ्येते सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिश्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यानैःसहाप्येतिसयदाप्रबुध्यतेऽथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्रतिष्ठंतेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति प्राणाश्चक्षुरादींद्रियाणि देवास्तदनुग्राहकाःसूर्यादयः लोकाःरूपादयः नन्विहान्यत्रचआत्मैवसर्वभूतानांलयोदयस्थानमित्युच्यतेनान्यत् तत्कथमेषामव्यक्तंलयोदयस्थानमित्युच्यते सत्यं अज्ञानाश्रयत्वाद्ब्रह्मणितथात्वव्यपदेशोनवस्तुगत्या नहिअपरिणामिनःकूटस्थस्यमृद्वत्कार्यप्रविलयोदयस्थानत्वंसंभवति यथोक्तं अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतइति ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुवज्रपंजरतुल्यस्यसर्वप्रमाणसिद्धस्यवियदादिप्रपंचस्यकथंरज्जूरगादिवदज्ञानप्रभवत्वेनात्यंततुच्छत्वमुच्यते कथंवाकर्मज्ञानकांडापेक्षितमात्मनोयज्ञादिकर्तृत्वंश्रवणादिकर्तृत्वंचापन्हूयतइत्याशंक्याह आश्चर्यवदिति कश्चित्ज्ञातात्मतत्त्वएनंअतीतानंतरश्लोकोक्तंभूतयामंआश्चर्यवत्आश्चर्यंअद्भुतंस्वममायेंद्रजालादिकंतेनतुल्यंआश्चर्यवत्तथाभूतंपश्यति तथाकश्चिदेनंआश्चर्यवद्वदति सत्त्वेनअसत्त्वेनवा निर्वक्तुमशक्यमपिअनिर्वचनीयेनैवलोकाप्रसिद्धेनरूपेणोपपादयति तथाहि रज्जूरगवत्प्रपंचःसंश्चेन्नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुत्यानबाध्येत असंश्चेन्नप्रतीयेत तस्मादनिर्वचनीयोयमिति तदिदंसर्वव्यवहारास्पदस्यापिप्रपंचस्यमिथ्यात्वोपपादनमत्याश्चर्यमित्यर्थः तथाएनंप्रपंचंअन्यआश्चर्यवत्शृणोति इमेलोकाइमेदेवाइमेवेदाइदंसर्वंयदयमात्मेतिप्रत्यक्षेणअनात्मतयाउपलभ्यमानस्यापिप्रपंचस्ययत्प्रत्यगभिन्नत्वेनश्रवणंतदत्यंतमाश्चर्यं नहीयंश्रुतिर्यजमानःप्रस्तरइत्यादिवदुपचरितार्था प्रपंचस्यात्मनःपृथक्त्वेआत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितंभवतीत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञोपरोधापत्तेः नचप्रतिज्ञाप्यौपचारिकी प्रदेशांतरेश्रुतस्ययथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंविज्ञातंस्यादितिदृष्टांतस्योपरोधापत्तेः तस्मात्प्रतिज्ञादृष्टांतनिगमनानामेकवाक्यत्वात्नप्रपंचस्यात्मान्यत्वं तच्चभेदग्राहिप्रत्यक्षविरोधादाश्चर्यमिवशृणोति तथाकश्चिदेनंप्रपंचंप्रत्यगनन्यत्वेनश्रुत्वाअपिशब्दात्उक्तास्वमादिदृष्टांतैरुपपाद्यदृष्ट्वाध्यानेनचसाक्षात्कृत्वापितत्त्वतोनवेदनजानाति तथाहि प्राप्तापिप्रज्ञाती

आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैवचान्यः ॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यःशृणोतिश्रुत्वाप्येनंवेदनचैवकश्चित् ॥ २९ ॥

व्रविक्षेपवतःपरिहीयतइतिवक्ष्यति तस्मादात्मैक्यात्संभवत्येवप्रपंचस्यरज्जूरगादितुल्यत्वेनतुच्छत्वं यद्वाएनंआत्मानंकर्तृत्वभोक्तृत्वदुःखित्वानित्यत्वजडत्वसंगित्वपरिच्छिन्नत्वादिधर्मवत्तयाप्रसिद्धमपि तत्त्वमसीत्यागमोत्थयाब्रह्माकारांतःकरणवृत्त्याब्रह्मविद्याख्ययाअकर्त्तारमभोक्तारमानंदघनंसत्यचिद्रूपमसंगमनंतमपरोक्षीकरोतीतिमहदाश्चर्यं यत्पश्यतितदाश्चर्यवदितिक्रियाविशेषणंवा आविद्यकमपिदर्शनमविद्यांस्वात्मानंचकतकरजोवन्निवर्त्तयतीति यद्वायःपश्यतिसआश्चर्यवदितिकर्तृविशेषणं यतएकएवविद्वान्समाधिव्युत्थानयोःपरस्परविरुद्धमात्मनोब्रह्मभावंजीवभावंचयावदारब्धकर्मक्षयमनुभवतीतितथावाङ्मनसातीतमप्यात्मानंयद्वाचावदतितदप्याश्चर्यं अगृहीतसंगतिकेनापिशब्देनयथासुप्तःप्रबोध्यतेतद्वत् यथोक्तंवार्त्तिके अगृहीत्वैवसंबंधमभिधानाभिधेययोः हित्वानिद्रांप्रबुध्यंतेसुषुप्तेबोधिताःपरैः जाग्रद्वन्नयतःशब्दंसुषुप्तेवेत्तिकश्चन ध्वस्तेतोज्ञानतोज्ञानेब्रह्मास्मीतिभवेत्फलं अविद्याघातिनःशब्दाद्याहंब्रह्मेतिधीर्भवेत् नश्यत्यविद्ययासार्द्धंहत्वारोगमिवौषधमिति तथायःशृणोतिसोपिआश्चर्यवत् अतिदुर्लभइत्यर्थः श्रवणायापिबहुभिर्योनलभ्यइतिश्रुतेः शृण्वंतोपिबहवोयन्नविद्युरितिश्रुतिद्वितीयपादार्थंसंगृह्णाति श्रुत्वाप्येनमिति आश्चर्योवक्ताकुशलोस्यलब्धाआश्चर्योज्ञाताकुशलेनानुशिष्टइतिउत्तरार्द्धस्तुश्लोकपूर्वार्द्धेनसंगृहीतइतिज्ञेयं दुर्विज्ञेयोयमात्मातस्त्वंतज्ज्ञानार्थंयतस्वेतिभावः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रकृतमर्थमुपसंहरति देहीति सर्वाणिभूतानिकथमेतेदीनाअल्पबलाबलवत्तरेणमयाहंतव्याःकथमेषांपुत्रादयएतैर्विनाजीविष्यंतिकथंवाहंभीष्मादिभिर्गुरुभिर्विनाजीविष्यामीतिशोचितुंनार्हसीत्यर्थः ॥ ३० ॥ अर्जुनस्यअनात्मनिदेहेआत्मधीरूपोमोहोनिवारितः इदानींस्वधर्मेयुद्धेअधर्मधीरूपंमोहंनिवारयति स्वधर्ममपीत्यादिना युद्धंक्षत्रियस्यस्वोधर्मःतमवेक्ष्यापिविकंपितुंचलितुंनार्हसि हियस्मात्धर्म्यात्धर्मादनपेतायुद्धादन्यत्क्षत्रियस्यश्रेयःप्रशस्ततरंनास्ति ॥ ३१ ॥ किंच यदृच्छयाअप्रार्थितमप्युपपन्नमुपस्थितंस्वर्गद्वारंअपावृतमुद्घाटितंयेक्षत्रियालभंतेतेसुखिनोधन्याभवंतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ युद्धत्यागेइष्टनाशोनिष्टप्राप्तिश्चभवतीत्याह अथचेदिति ॥ ३३ ॥ अव्ययांदीर्घकालां ॥ ३४ ॥ अकीर्त्तिमेवाह भयादिति त्वंबहुमतोभूत्वास्वतएवअतिश्लाघ्यवृत्तःसन्लाघवंलघुभावंकातर्याख्यंयेषांपुरतोयास्यसितेमहारथास्त्वांभयाद्रणादुपरतंमंस्यंतइतियोजना ॥ ३५ ॥ किंचअवाच्यवादान्वक्तुमयोग्यान्शब्दान्षंढतिलोर्जुनइत्यादीन् सामर्थ्यंनिंदंतःधिगस्यशौर्यंयोभीष्मादिभयात्पलायितइति इदंवचनंमरणादप्यधिकंदुःखं

देहीनित्यमवध्योयंदेहेसर्वस्यभारत ॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥ स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपितुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते ॥ ३१ ॥ यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतं ॥ सुखिनःक्षत्रियाःपार्थलभंतेयुद्धमीदृशं ॥ ३२ ॥ अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि ॥ ततःस्वधर्मंकीर्त्तिंचहित्वापापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ अकीर्त्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेव्ययां ॥ संभावितस्यचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः ॥ येषांचत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसिलाघवं ॥ ३५ ॥ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यंतितवाहिताः ॥ निंदंतस्तवसामर्थ्यंततोदुःखतरंनुकिं ॥ ३६ ॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीं ॥ तस्मादुत्तिष्ठकौंतेययुद्धायकृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ ॥ ततोयुद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

इतोऽन्यद्दुःखतरमधिकंदुःखंकिंनकिमपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यद्वाजयेमयदिवानोजयेयुरित्युक्तंतत्राह हतोवेति रणेस्थितस्यस्वर्गोवाराज्यंवासिद्धमस्तीतिपक्षद्वयमपिहितावहमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ स्वधर्मस्ययुद्धस्याकरणेधर्मकीर्त्योर्नाशःपापावाप्तिश्चाथचेदितिश्लोकेनभगवतायद्यप्युक्तातथापियुद्धस्यअर्जुनाभिमतेकाम्यत्वपक्षेअहोबतमहत्पापंकर्त्तुंव्यवसितावयं यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताइतितत्करणेपापप्रसक्तिरस्तितांनिवारयितुंसिध्यसिध्योःसमत्वलक्षणंयोगमाह सुखदुःखेइति समेकृत्वासुखदुःखयोस्तद्धेत्वोःराज्यलाभालाभयोस्तद्धेत्वोश्चजयाजययोःरागद्वेषावकृत्वेत्यर्थःकेवलंस्वधर्मोयमितिमत्वायुद्धाययुज्यस्वघटस्व एवंकुर्वंस्त्वंपापंनावाप्स्यसि यस्तुराज्यलोभेनसुहृद्वधंकरोतितस्यास्त्वेवपापमितिभावः कथंतर्हिस्वधर्मत्वेनानुष्ठितेपियुद्धेहतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गमित्यादिफलस्मरणं आनुषंगिकमितिब्रूमः तथाचापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेच्छायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतेनधर्महानिर्भवतीतिआम्रनिदर्शनेनप्रतिपादयति ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमर्जुनस्यपूर्वोक्तौद्वावपिमोहावपनीतौतत्रकंघातयतिहंतिकमितिकर्तृत्वकारयितृत्वयोरात्मन्यसंभवउक्तः ततोयुद्धाययुज्यस्वेतिनियोगश्चोक्तःनह्यकर्त्तुराकाशवत्सर्वगतस्य नियोज्यत्वंसंभवतीतिपरस्परव्या हतमेतदितीमामाशंकांअधिकारिभेदेनउभयंव्यवस्थापयन्परिहरति एषातेइति एषातेतुभ्यंअभिहिताअशोच्यानन्वशोचस्त्वमित्यादिनास्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यतःप्राक्तनेनसंदर्भेणउक्ता सांख्येसम्यक्ख्यायतेप्र कथ्यतेवस्तुतत्त्वमनयेतिसंख्याउपनिषत् तत्रविदितेसांख्येऔपनिषदेब्रह्मणिविषयेबुद्धिर्ज्ञानंसंसारनिवर्त्तकं एषातेसांख्येबुद्धिरभिहितेतिसंबंधः योगेसिध्यसिध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइतिवक्ष्यमाण लक्षणेविषये तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः वक्ष्यतिचज्ञानकर्मनिष्ठयोर्विभिन्नाधिकारिकत्वं लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामिति एतेनज्ञानकर्मणोःसमु च्चयशंकाप्यपास्ता इमांस्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यादिनाऽनंतरग्रंथेनोक्तामपिविस्तरेणाभिधीयमानांशृणु इमामेवबुद्धिंस्तौति सार्धेनबुध्येत्यादिना ननुकर्मबंधप्रहाणमात्मज्ञानेनैवश्रूयते तपसैवात्मपदंविदित्वान लिप्यतेकर्मणापापकेनेतिश्रुतेः कर्मयोगस्तुकर्मबंधंदृढीकरिष्यत्येवेतिकथमुच्यतेकर्मबंधंप्रहास्यसीतिचेत् श्रुतिबलादितिब्रूमः तथाहि ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिजगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःक स्यचिद्धनं कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइतिश्रुतिरीश्वरेणेदंसर्वंस्तंभितमस्तीतिनकश्चित्किंचित्स्वेच्छयाकर्तुंप्रभवति अतःसर्वत्रममताहीनःसन्भोक्तृत्वकर्तृ त्वाभिमानत्यागेनैवभोगान्भुंक्ष्वकर्माणिचकुरु एवंकुर्वतित्वयिकर्मलेपोनास्तिइतोन्यदुपायांतरंचनास्तीतिवदति तस्मात्कनककाष्णार्यसादिवत्केनचिद्विशेषरूपेणोपेतंकर्मैवसजातीयोच्छेदनिमित्तंभविष्य

एषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु ॥ बुध्यायुक्तोययापार्थकर्मबंधंप्रहास्यसि ॥ ३९ ॥
नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयात् ॥ ४० ॥

तीतियुक्तमुक्तंकर्मयोगेनापिकर्मबंधंप्रहास्यसीति ॥ ३९ ॥ एतदेवोपपादयति नेहेति इहकर्मबंधप्रहाणार्थेकर्मयोगेनुष्ठीयमाने अभिक्रम्यतेव्याप्यतइत्यभिक्रमःकर्मारंभःकर्मैववा तस्यनाशोनास्ति अन्यत्तु फलंदत्वानश्यतिनत्विदमिष्टफलस्याजननात् नन्वेतस्यापिकाम्यांतःपातितयानित्याकरणजनितःप्रत्यवायउत्पद्येतैव सकृदनुष्ठितस्यबंधप्रहाणप्रत्यवायपरिहाराख्यफलद्वयहेतुत्वायोगादित्याशंक्याह प्रत्यवा योनविद्यतइति तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिश्रुत्यासंयोगपृथक्त्वन्यायेनदध्नेंद्रियकामस्यजुहुयादित्यनेननित्यस्यदध्नोवीर्यार्थत्वमिवनित्यानामपिकर्मणांविविदिषार्थ त्वंविनियोगबलात्सिध्यति ततश्चकाम्येनैवप्रयोगेणनित्यस्यापिसिद्धेर्ननित्याकरणनिमित्तोवाकाम्यत्वात्सर्वांगानुपसंहारनिमित्तोवाप्रत्यवायोविद्यते नित्यानामेवविनियोगात् नित्येषुचयथाशक्त्युपबंधस्यानु ज्ञानात् वार्त्तिकेतुकाम्यानामप्यत्रविनियोगोदृष्टः यथावेदानुवचनादीनामैकात्म्यज्ञानजन्मने तमेतमितिवाक्येननित्यानांवक्ष्यतेविधिः यद्वाविविदिषार्थत्वंकाम्यानामपिकर्मणां तमेतमितिवाक्येनसंयोगस्यपृ थक्त्वतइति अस्मिन्पक्षेकाम्यानामपितुल्यफलत्वात्नित्यवद्यथाशक्त्युपबंधोभविष्यतीतिनसर्वांगानुपसंहारजनितःप्रत्यवायोविद्यते स्वल्पमपिअस्ययोगधर्मस्यानुष्ठितंअनुपभुक्तबीजकल्पं जन्मजन्मांतराभ्य स्तंदानमध्ययनंतपः तेनैवाभ्यासयोगेनतच्चैवाभ्यसतेपुनरितिस्मृतेरुत्तरोत्तरसंस्काराधानद्वारास्वसजातीयवृद्धेर्निमित्तंसत्कामादिदोषक्षपणद्वारामहतोभयात्संसारात्त्रायते तस्मात्सांख्यानधिकारिणाकर्मयोग एवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वेवंसांख्ययोगयोर्महाभयात्त्राणहेतुत्वंतुल्यंचेत्कोनयोर्विशेषइत्याशंक्यसांख्यानांपातशंकानास्तियोगिनांतुयावद्विदेहकैवल्यंपातशंकास्तीत्याह व्यवसायात्मिकेति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयस्तदात्मिकातदा
कारावुद्धिरंतःकरणवृत्तिः अहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिर्ब्रह्मविद्याभिधानासमस्तवृत्त्यंतरबाधेनसम्यगभ्युदिताएकाएकैव सकृद्विभातोह्येषब्रह्मलोकइतिश्रुतेः ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकइहब्रह्मै
वनहिसकृत्ज्ञातेब्रह्मणिज्ञातव्यंकर्त्तव्यंवाकिंचिदवशिष्यते कृतकृत्यत्वाद्ब्रह्मविदोऽतोऽस्यपातशंकानास्ति अव्यवसायिनामज्ञानिनांतुबुद्धयोनंताःताश्चप्रत्येकंबहुशाखाइतिइदमेवममश्रेयइतिनिश्चयस्यदुर्लभ
त्वात्कदाचिदश्रेयस्यपिश्रेयोबुद्धौसत्यांपातशंकास्तीतिमहांस्तयोर्विशेषइतिभावः ॥४१॥ उत्तरार्धमेवविवृणोति यामिमामित्यादिना यांपुष्पितांपुष्पितद्रुमवद्दूरतोरमणीयांवाचं अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः
सुकृतंभवतिअपामसोमममृताअभूमेत्येवंरूपांप्रवदंतिअविपश्चितःअव्यवसायिनोमूढाः यतोवेदवादरताःवेदांतर्गतेषुअर्थवादेषुयस्यपर्णमयीजुहूर्भवतिनपापꣳश्लोकꣳशृणोतीत्येवमादिषुरताःबद्धश्रद्धाःअतएव
कर्मणोन्यत्आत्मज्ञानंतत्फलंमोक्षश्चनास्तीतिवादिनोवदनशीलाः ॥४२॥ तथाभोगश्चऐश्वर्यंचतयोर्गतिःप्राप्तिस्तांप्रति तदर्थमित्यर्थः कामात्मानःकामग्रस्तचित्ताः अतएवस्वर्गपराः कीदृशींभोगैश्वर्यगतिं जन्म

व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन॥ बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनां ॥ ४१ ॥ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः ॥ वेदवादरताःपार्थनान्य
दस्तीतिवादिनः॥ ४२ ॥ कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदां ॥ क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्वर्यगतिंप्रति ॥ ४३ ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतयापहृतचेतसां॥
व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ॥ ४४ ॥

कर्मफलप्रदांप्राप्तभोगैश्वर्योहिपुरुषस्तद्वासनावासितःपुनर्भोगैश्वर्यप्राप्तयेजन्मलभते तदर्थंकर्माणिचकुरुतेफलंचततोभोगादिकंप्राप्नोतीतिचक्रमनिशमावर्त्तते तेननिष्ठातश्च्युतोभवतीत्यर्थः किंचक्रियाविशेषे
णबहुलांयथायथावित्तव्ययायासाद्याधिक्यंतथातथाभोगैश्वर्यप्राप्तेरप्याधिक्यमित्यर्थः एतेनात्यंतायाससाध्येष्वपिकर्मसुफललोभात्सज्जंतइत्युक्तं भाष्येभोगैश्वर्यगतिंप्रतिसाधनभूताःयेक्रियाविशेषाअ
ग्निहोत्रादयःतद्बहुलांजन्मरूपंयत्कर्मफलंतत्प्रदांचवाचमेवेतिव्याख्यातं ॥ ४३ ॥ भोगेति तयापुष्पितयावाचाअपहृतचेतसांपुंसांबुद्धिःसमाधौसमाध्यनुष्ठानकालेव्यवसायात्मिकाव्यवसायोज्ञानंतदात्मि
काशुद्धचिन्मात्राकारानविधीयतेनभवति कर्मकर्त्तरिलकारः विरक्तस्यहिबुद्धिःसमाधौचिन्मात्राकाराभवतिनतुभोगाद्यासक्तस्येतिस्पष्टमेव भाष्येतुसमाधौअंतःकरणेव्यवसायात्मिकाबुद्धिर्नभवतीतिव्या
ख्यातं यद्वासमाध्यनुष्ठानार्थमेवनिश्चयात्मिकातेषांबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्येयं ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्यतर्हिसमाधौबुद्धिर्भवतीत्यतआह त्रैगुण्येति त्रैगुण्यंगुणत्रयकार्यंऊर्ध्वमध्याधोगतिरूपंसंसरणंतदेवप्रकाश्यत्वेन विषयोयेषांताद्दशाःकर्मकांडपरावेदाः त्वंतुनिस्त्रैगुण्योभव ऊर्ध्वंगतावपिविरक्तोभवेत्यर्थः वक्ष्यतिचतत्तद्गुणप्रधानंगतित्रयं ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइति दिव्येभ्योपिविषयेभ्योविरक्तःसमाधावधिक्रियतइतिभावः किंलक्षणोसौनिस्त्रैगुण्यइत्यतआह निर्द्वंद्वइति सुखदुःखेमानापमानौशत्रुमित्रेशीतो ष्णेइत्यादीनिद्वंद्वानिसप्रतिपक्षपदार्थरूपाणितेभ्योनिर्गतोनिर्द्वंद्वः सर्वत्रसमबुद्धिरित्यर्थः ननुबाधमानमुष्णादिकंकथंशीतादिवत्क्षंतुंशक्यमतआह नित्यसत्वस्थइति नित्यंसर्वदासत्वंधैर्यंसत्वगुणोवातदाश्रितोभू त्वा धीरोहिसर्वंसोढुंशक्तः सात्विकोवाप्रारब्धकर्मोपस्थापितमिदंदुःखमपरिहार्यंकिमुतमतयेतिजानन्सर्वंसोढुंशक्नोत्येव ननुअत्यंतदुःसहंक्षुधादिदुःखंकथंनिस्त्रैगुण्येनसर्वथाप्रवृत्तिशून्येनसोढुंशक्यमतआह निर्योगक्षेमइति अप्राप्तस्यप्राप्तिर्योगः प्राप्तसंरक्षणंक्षेमः एतद्द्वयमपिप्रारब्धकर्माधीनमितिततोपिनिर्गतइत्यर्थः तत्रहेतुः यतआत्मवान्जितचित्तः सहिसर्वास्वप्यापत्सुअनाकुलोनित्यतृप्ततयानिरुद्यमश्चभवती तित्वमप्येताद्दशोनिस्त्रैगुण्योभवेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ननुआत्मवत्त्वंचित्तशुद्धौसत्यामेवभवतिसाचसकलवेदोक्तकर्मानुष्ठानसाध्या अतोनिस्त्रैगुण्यत्वंदुर्लभमित्याशंक्याह यावानिति सर्वतःसंप्लुतोदकेमहतिउदपा नेजलाशयेपुरुषस्ययावान्अर्थोयावत्स्नानपानादिकंप्रयोजनंघटमात्रजलनिर्वर्त्यंभवतिनकृत्स्नजलाशयव्ययनिर्वर्त्यं तावानेवार्थोविजानतोव्युत्पन्नचित्तस्यब्राह्मणस्यब्रह्मबुभूषोःसर्वेषुवेदेषुवेदैकदेशोपनि

त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान्॥ ४५॥ यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लुतोदके॥ तावान्सर्वेषुवेदेषुब्रा ह्मणस्यविजानतः॥ ४६॥ कर्मण्येवाधिकारस्तेमाफलेषुकदाचन॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोस्त्वकर्मणि ॥ ४७॥ योगस्थःकुरुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाधनं जय॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते॥ ४८॥

षच्छ्रवणमात्रनिर्वर्त्योभवति नकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानंस्वसिद्ध्यर्थमपेक्षते एकेनजन्मनाकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानासंभवात् ऐहिकेनजन्मांतरीयेणवाजपादिनाचित्तशुद्धौसत्यामुपनिषच्छ्रवणान्निस्त्रैगुण्यतासंभवतीति भावः वृद्धास्तुसर्वतःसंप्लुतोदकस्थानीयेआत्मज्ञानेपुरुषस्यतावानर्थःकृत्स्नोपिभवतियावान्अनेककूपरूपोदपानस्थानीयेषुसकलवेदोक्तकर्मस्वनुष्ठितेषुभवति ब्रह्मानंदेक्षुद्रानंदानामंतर्भावात् तथाचश्रुतिर्ज्ञा नेसर्वकर्मफलांतर्भावंदर्शयति यथा कृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति वक्ष्यतिच सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइति गंगातुल्यज्ञानो दयात्प्रागेवकूपोपमानिकर्माणिकर्त्तव्यानीतिभावइतिव्याचख्युः अस्मिन्पक्षेपूर्वार्धेअनेकस्मिन्यथातथाभवतीतिपदचतुष्टयाध्याहारः यावान्तावान्पदयोरनुषंगश्चदार्ष्टांतिकेद्रष्टव्यः ॥ ४६ ॥ ननुममापिऔ पनिषदात्मज्ञानार्थिनःशमएवेष्टस्तत्कथंमांयुध्यस्वेतिप्रेरयसीत्याशंक्याह कर्मण्येवेति कर्मण्येवाधिकारोनज्ञाननिष्ठायां माफलेषुसंगोस्त्वित्यपकृष्यते कर्मफलंस्वर्गपश्वादिहेतुःकर्मसुप्रवर्त्तकंयस्यताद्दशोमा भूः अकर्मणिकर्माकरणेपितवसंगोमास्तु ॥ ४७ ॥ एतदेवविवृणोति योगस्थइति योगस्थःसन्संगंफलतृष्णांकर्तृत्वाभिमानंचत्यक्त्वाकर्माणिज्ञानार्थंकुरु हेधनंजय सिद्ध्यसिद्ध्योःकर्मफलस्यविविदिषादेः सिद्धौअसिद्धौवासमोहर्षविषादशून्योभूत्वाकर्माणिकुर्विंतिसंबंधः इदमेवसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वंयोगइत्युच्यते ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इममेवबुद्धियोगंस्तौति दूरेणेति कर्मफलकामेन क्रियमाणंबुद्धियोगात्पूर्वोक्तान्निष्कामात्कर्मणःदूरेण हिप्रसिद्धं अवरंअत्यंतनिकृष्टं अतोबुद्धौयोगरूपायांतत्फलभूतायांसांख्यरूपायांवातन्निमित्तंशरणंरक्षि तारंआश्रयंवाईश्वरंअन्विच्छप्रार्थयस्व तत्प्रीत्यर्थंकर्माणिकुर्वित्यर्थः यतःफलहेतवःफलमेवहेतुःप्रवर्त्तकंयेषांतादृशाःफलतृष्णावंतःकृपणाःदीनाःभवंति योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणइति श्रुतेः॥४९॥ किंचबुद्धीतिबुद्धियुक्तःसमत्वबुद्धियुक्तःयोगायसमत्वबुद्धियोगाययुज्यस्वघटस्व योगःसित्ध्यसित्ध्योःसमत्वबुद्धिःकर्मसुबंधकेष्वपिकौशलंबंधनिवर्त्तकत्वसंपादनं ननुबुद्धियुक्तःकर्मभिर्दुष्कृतं त्यजतु धर्मेणपापमपनुदतीतिश्रुतेः सुकृतंतुसजातीयत्वात्तैर्दुष्परिहरमितिकथमुभेसुकृतदुष्कृतेजहातीत्युच्यते सत्वशुद्धिज्ञानोत्पत्तिद्वारेतिप्रांचः अर्वांचस्तुदुष्कृतत्यागमुक्तरीत्याभ्युपेत्यफलत्यागात्सुकृतत्या गोपिकर्मयोगिनोभवति दुष्कृतफलवन्मोक्षप्रतिबंधकतत्फलस्यानुत्पादात् यत्तुआपस्तंबोक्ताम्रदृष्टांतनिदर्शनेननांतरीयकंसुकृतफलमुक्तंनतत्फलत्वेनोपपद्यते नांतरीयकत्वादेव तस्मात्फलद्वारामोक्षप्रतिबंधके क्रियमाणेएवसुकृतदुष्कृतेकर्मयोगीजहातिज्ञानीतुसंचितेअपितेजहातीतितयोर्विशेषइत्याहुः ॥ ५० ॥ एतदेवाह कर्मजमिति बुद्धियुक्ताः समत्वबुद्धियुक्ताःक्रियमाणकर्मजंफलंत्यक्त्वामनीषिणोमनोनिग्रह समर्थाभूत्वाजन्मरूपेणबंधेनमुक्ताःसंतोऽनामयंनिरुपद्रवंपदंमोक्षाख्यंगच्छंति ॥ ५१ ॥ कदामनीषिणोभवंतीत्यतआह यदेति तेतवमोहःइष्टानिष्टवियोगसंयोगजपरितापजन्यंवैचित्यंतदेवकलिलमिवक

दूरेणह्यवरंकर्मबुद्धियोगाद्धनंजय ॥ बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाःफलहेतवः ॥ ४९ ॥ बुद्धियुक्तोजहातीहउभेसुकृतदुष्कृते ॥ तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःक र्मसुकौशलं ॥ ५० ॥ कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषिणः ॥ जन्मबंधविनिर्मुक्ताःपदंगच्छंत्यनामयं ॥ ५१ ॥ यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच ॥ ५२ ॥ श्रुतिविप्रतिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्चला ॥ समाधावचलाबुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि ॥५३॥ अर्जुन उवाच स्थितप्रज्ञस्यकाभाषासमाधिस्थस्यकेशव ॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीतव्रजेतकिं ॥ ५४ ॥

लिलंकालुष्यंबुद्धिगतंबुद्धिर्व्यतितरिष्यतिव्यतिक्रमिष्यतिबुद्धिःप्रसन्नाभविष्यतितदाश्रोतव्यस्यशास्त्रभागस्यश्रुतस्यचनिर्वेदंवैराग्यंगंतासि अयंभावः मलिनायांबुद्धौअसकृद्गृहीतस्यापिशास्त्रार्थस्यास्फुरणा त्श्रोतव्यंश्रुतंचव्यर्थैवतद्वत्शुद्धायामपिबुद्धौसद्यःशास्त्रार्थस्फुरणात्तयोर्वैयर्थ्यमित्युभयथापितत्रनिर्वेदउचितः प्रसन्नाचबुद्धिर्निग्रहीतुंयोग्याभवतीतिश्रवणादिकंत्यक्त्वाध्याननिष्ठएवभवेदिति ॥ ५२ ॥ ननुबु द्धिप्रसादोपिकेनलिंगेनज्ञेयइत्यतआह श्रुतीति श्रुतिभिर्नानाविधशास्त्रश्रवणैर्विप्रतिपन्नाआत्मानित्योऽनित्योवानित्योपिकर्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोऽनेकोवेत्येवमादिसंशयग्रस्तासतीयदाअसंभावनावि परीतभावनानिरासपूर्वकंश्रुतितात्पर्यविषयीभूतेब्रह्माद्वैतेनिश्चलापुनःकुतर्कैरनास्कंदनीयानिर्विचिकित्सापरोक्षनिश्चयवतीभूत्वासमाधौनिर्विकल्पकेप्रत्यगात्मनिअचलालयविक्षेपशून्यास्थास्यतिस्थिराभ विष्यतितदायोगंविवेकप्रज्ञांप्राप्स्यसि निश्चलसमाधिलाभएवबुद्धिप्रसादलिंगमितिभावः ॥ ५३ ॥ लब्धसमाधेःस्थितप्रज्ञापरनाम्नोलक्षणानिबुभुत्सुरर्जुनउवाच स्थितप्रज्ञस्येति स्थिताप्रत्यगात्मनिप्रतिष्ठिता प्रज्ञायस्यतस्यस्थितप्रज्ञस्यसमाधिस्थस्यसमाधौस्थितस्यकाभाषाभाषणंवचनंकथमसौपरैर्भाष्यतेइत्येकःप्रश्नः स्थितधीःस्थितप्रज्ञःअर्थाद्व्युत्थितःसन्किंप्रभाषेतकथंवदतिकथमास्तेकथंवाव्रजतिविषया न्भुंक्तेइतिप्रश्नत्रयं ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतेषांक्रमेणउत्तराण्याहभगवान् प्रजहातीत्यादिना अत्रयान्येवकृतार्थलक्षणानितान्निज्ञानसाधनानीतिमत्वाउपदिश्यंतेस्थितप्रज्ञलक्षणानि तेषामकृतार्थेषुयत्नसाध्यत्वात्कृतार्थेषुस्वाभाविकत्वात् यथोक्तं उ
त्पन्नात्मप्रबोधस्यह्यद्वेष्टृत्वादयोगुणाः भवंत्ययत्नतस्तस्यनतुसाधकरूपिणइति यदायंयोगीसर्वान्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरभोग्यान्कामान्काम्यमानान्विषयान्प्रकर्षेणसमूलंजहातित्यजति कीदृशान्कामान्
मनोगतान्मनस्येवसंकल्पविकल्पात्मकेस्थितान्नतुबहिः यथोक्तमक्षपादाचार्यैः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति तत्रस्थूलानांकामानांत्यागएकांतसेवनमात्राद्भवतीतिसस्थवीयानेव विली
नकरणग्रामस्यसमनस्कस्यजाग्रद्वासनामयाःस्वप्नेयेकामाःस्फुरंतितेषामपित्यागोभगवत्ध्यानादिरूपसद्वासनाभ्यासबलेनभवति येतूपसंहृतकरणस्यसंप्रज्ञातसमाधिकालेदिव्याःकामाःसंकल्पमात्रोपनतादृ
हरविद्यादिषुप्रसिद्धास्तेषामपित्यागोऽसंप्रज्ञातसमाध्यभ्यासबलेनभवति एवंत्रिविधान्कामान्त्यक्त्वाआत्मन्येवाखंडैकरसेआत्मनास्वेनैवस्वरूपानंदेनतुष्टोबाह्यविषयनिरपेक्षोयदाभवतितदायंस्थितप्रज्ञइत्यु
च्यते ॥५५॥ दुःखेषुशस्त्रपातादिषुदुःखसाधनेषुप्राप्तेष्वपिअनुद्विग्नमनाअचंचलमनाः वक्ष्यतिच यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यतइति सुखेषुसुखसाधनेषुस्रक्चंदनादिषुप्राप्तेष्वपिविगतस्पृहोनिर्वृत्ति
कत्वाद्भवति अतएववीताःरागभयक्रोधायस्मात्सतथा नहितस्यामवस्थायांरागादयोदुःखादयोवासंभवंति एवंविधःसमाधिस्थःस्थितधीःस्थितप्रज्ञउच्यते ॥५६॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतेत्यस्योत्तरमाह यःसर्वत्रे

**श्रीभगवानुवाच प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान्॥ आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥५५॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः॥
वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते॥५६॥ यःसर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभं॥ नाभिनंदतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५७॥ यदासंहरतेचायंकू
र्मोंगानीवसर्वशः॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५८॥ विषयाविनिवर्त्तंतेनिराहारस्यदेहिनः॥ रसवर्जंरसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्त्तते॥५९॥**

ति सर्वेषुधनदारदेहजीवनादिषुअभिस्नेहःअभिस्नेहवान्हिधनदारादिषुविकलेषुसकलेषुवाऽहमेवविकलःसकलोऽस्मीतिदैन्यदर्पोपेतःपूर्वापरानुसंधानरहितोजल्पतिअयंतुनतथेतिभावः तथाशुभंप्राप्यना
भिनंदतिसंतुष्टोभूत्वाशुभप्रापयितारंनप्रशंसति तथाअशुभंप्राप्यनद्वेष्टिदुःखीभूत्वाअशुभप्रापयितारंननिंदतियस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥५७॥ किमासीतेत्यस्योत्तरमाह यदेति इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिविषयेभ्यःप्रार
ब्धकर्मवशेनव्युत्थितोपियोगीद्वैतदर्शनादुद्विग्नःसन्निरोधसंस्कारप्राबल्यात्प्रीत्यासमाधिमनुतिष्ठन्नेवास्तेइत्यर्थः शेषंस्पष्टं ॥५८॥ ननुविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवृत्तिश्चेत्स्थितप्रज्ञताहेतुस्तर्हिसुप्तिमूर्च्छालययहा
वेशादावपिसास्तीतिसर्वोपिस्थितप्रज्ञएवेत्याशंक्याह विषयाइति सत्यंदेहिनोदेहाभिमानवतोमूढस्यसुप्त्यादौ निराहारस्यइंद्रियैर्विषयाननाहरतोऽभुंजानस्यविषयाविनिवर्त्तंतएव तथापिरसवर्जंरसोरागस्तद्व
र्जंनिवर्त्तंते तदापिसूक्ष्मरूपेणरागोस्तिरागमूलस्यात्माज्ञानस्यादाहान्नासौस्थितप्रज्ञइत्यर्थः अस्यैवपुनःपरंदृष्ट्वाआत्मानंसाक्षात्कृत्यनिराहारस्यशब्दादीनगृह्णतोरसोपिनिवर्त्ततेमूलाज्ञानदाहादित्यस्तिसुप्तादेः
समाधिस्थस्यचमहान्विशेषइतिभावः प्रांचस्तुरोगिणःकाष्ठतपस्विनोवामूढस्यापिविषयाननाहरतोरसवर्जंविषयाविनिवर्त्तंतेतस्यैवपरंदृष्ट्वास्थितस्यरसोपिनिवर्त्ततइतिव्याचख्युः ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच सुप्तादेरिंद्रियाणिश्रांत्यास्वयमेवलीयंते समाहितेनतुतानिकूर्मेणांगानीवस्वेच्छयासंह्रियंते एतच्चात्यंतायाससाध्यमित्याह यततइति विपश्चितःशास्त्राचार्योपदेशवतोयततोपिसमाधिसित्थ्यर्थंयतमान स्यापिपुरुषस्यइंद्रियाणिकर्तृणिमनःप्रतीचिस्थिरीक्रियमाणंकर्मीभूतंहरंतिविषयप्रवणंकुर्वंति यतःप्रमाथीनि यथाबहवश्चोरावनेएकंपुरुषंप्रमथ्यतस्यवित्तंहरंति एवंइंद्रियाणियततोमनोहरंति यतःप्रसभ मतिशयेनप्रमथनशीलानि ॥ ६० ॥ यद्यप्येवंतथापितानिनियंतव्यान्येवान्यथास्थितप्रज्ञत्वस्यैवासिद्धेरित्याह तानीति संयम्यवशीकृत्ययुक्तःसंनद्धःमत्परःअहमेवसर्वेषांप्रत्यगात्मापरःरूपादिभ्योबाह्येभ्यो देहेंद्रियादिभ्यआंतरेभ्यश्चउत्कृष्टःप्रियतमोयस्यसमत्परःसन्नासीत हियस्मात्वशेआज्ञायां शेषंस्पष्टं ॥ ६१ ॥ यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमितिश्रुतौइंद्रियम नोबुद्धीनांनिग्रहेपरमपदप्राप्तिरित्युक्तं तत्रउपसंहृतकरणस्यबाह्यान्शब्दादीनगृह्णतोमनोमात्रेणावस्थितस्ययोगिनोमनसोऽनिग्रहेकिंस्यादित्याह ध्यायतइतिद्वाभ्यां विषयान्शब्दादीन्ध्यायतश्चितयतःपुं सःपुरुषस्यतेषुशब्दादिषुसंगःसंबंधोजायते बाह्यार्थेभ्योनिगृहीतान्यपिइंद्रियाणिमनोदोषात्पुनर्बाह्यार्थान्गृह्णंतीत्यर्थः ततःसंगात्कामस्तस्मिन्विषयेऽभिलाषःसंजायते कामात्कुतश्चिद्धेतोःप्रतिहतादभिज्वल

यततोह्यपिकौंतेयपुरुषस्यविपश्चितः॥ इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः॥ ६० ॥ तानिसर्वाणिसंयम्ययुक्तआसीतमत्परः॥ वशेहियस्येंद्रियाणितस्यप्र ज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥ ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायते ॥ संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥ क्रोधाद्भवतिसंमोहःसंमोहात्स्मृतिवि भ्रमः ॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥ ६३ ॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तुविषयानिंद्रियैश्चरन्॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्माप्रसादमधिगच्छति॥ ६४ ॥

नात्माक्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥ ततःक्रोधात्संमोहःकार्याकार्यविवेकाभावोभवति ततःस्मृतिविभ्रमःशास्त्रार्थानुसंधानस्यविभ्रंशरूपंचलनंभवति स्मृतिभ्रंशात्बुद्धिनाशःशास्त्रार्थस्यनिश्चितस्यापितिरोधानं भवति तस्मिंश्चशास्त्रजेपरोक्षज्ञानेपिनष्टेपुरुषोनश्यतिपुरुषार्थायोग्योभवति योहिताद्दशःसनष्टएवेतिलोकेवदंति ॥ ६३ ॥ ननुविषयानध्यायतोपियोगिनोव्युत्थानेप्रमाणस्वाभाव्यादिंद्रियाणांविषयेषुसंगोदु ष्परिहरस्ततश्चोक्तरीत्यातस्यापिनाशप्रसक्तिरित्याशंक्याह रागद्वेषेति विधेयात्माकिंकरीकृतमनास्तुआत्मवश्यैर्मनोऽधीनैरिंद्रियैःस्वामिनश्चित्तस्यकिंकरीकृतस्यकामक्रोधहीनत्वात्स्वयमपिरागद्वेषवियुक्तैः विषयान्पथिपतिततृणादीनीवानास्थयाचरन्पश्यन्नपिपुमान्तत्रकामाद्यनुदयात्प्रसादंसंकल्पविकल्पपंकलेपप्रक्षालनेनमनसःस्वाच्छ्यंअधिगच्छति मनसःस्वाच्छ्यमेवप्रत्यगात्मनःस्वाच्छ्यंतस्यतद्गुणसार त्वात् अजितमनस्कमिवजितमनस्कंविषयसंगोनबाधतेऽतोमनोजयोवश्यंकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच चित्तस्यप्रसादेहिअस्यपुंसःसर्वदुःखानांकाममूलकानांकामाभावात्हानिःपरिहारोजायते कामानुदयेहेतुमाह प्रसन्नेति हियस्मात्प्रसन्नचेतसःपुंसोबुद्धिर्ब्रह्मात्मैक्यनिश्चयः आशुशीघ्रंपर्यवतिष्ठतेसु दृढोभवति तस्मिंश्चसतिप्राप्याभावान्नकामोदयइत्यर्थः ॥ ६५ ॥ समनस्कानामिंद्रियाणामनिग्रहेदोषउक्तः बुद्धेरपर्यवस्थानेकोदोषइत्यतआह नास्तीति अयुक्तस्यश्रवणमननयोरनासक्तस्य बुद्धिर्ब्रह्मात्मै क्यनिश्चयोनास्ति प्रमाणविषयासंभावनायाःप्रमेयविषयासंभावनायाश्चानिरासात् तथाअयुक्तस्यअसमाहितमनसःभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिप्रवाहोनास्ति मनसश्चांचल्येनबुद्धेरपिचांचल्यात् अभा वयतोध्यानमकुर्वतःशांतिःसर्वदुःखोपरमश्चनास्ति चेतसोनवस्थितत्वेनदुःखावश्यंभावात् अशांतस्यानुपरतसर्वदुःखस्यसुखंप्रत्यगद्वयानंदात्मकंकुतःनकुतश्चित् दुःखित्वादेव आद्यंअयुक्तस्येतिपदंयुजिर्यो गेइत्यस्यरूपं द्वितीयंयुजसमाधावित्यस्य तस्माद्बुद्धेःपर्यवस्थानमावश्यकं ॥ ६६ ॥ तदभावेदोषमाह इंद्रियाणांहीति हियस्मात्इंद्रियाणांचरतांस्वस्वविषयेप्रवर्त्तमानानां कर्मणिषष्ठी यत्रागादिकलुषितंमनःता न्यनुलक्षीकृत्यविधीयतेप्रवर्त्यते कर्मकर्त्तरिलकारः प्रवर्त्ततइत्यर्थः तत्इंद्रियानुसारिमनः अस्यसाधकस्यप्रज्ञांआत्मतत्त्वविषयांबुद्धिंहरति तस्यामनोनुसारित्वात् दृष्टांतःस्पष्टार्थः अन्येतुइंद्रियाणांमध्येयदिं द्रियमनुलक्षीकृत्यमनःप्रवर्त्ततेतदिंद्रियंअस्यसाधकस्यमनसोवाप्रज्ञांहरतीतियोजयंति आत्मविषयांप्रज्ञांहृत्वामनोविषयविषयांकरोतीतिभाष्यमप्यालोचनीयं ॥ ६७ ॥ यततोह्यपीत्यत्रोपक्रांतमर्थंबहुधाउप पाद्यउपसंहरति तस्मादिति यस्मादिंद्रियाधीनंमनोमनोनुगाचप्रज्ञातस्मात्हेमहाबाहोयस्ययतेःइंद्रियाणिसर्वशःसर्वप्रकारेणस्वकारणेनमनसासहितानीतियावत् इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिभ्योनिगृहीतानिभवंति

प्रसादेसर्वदुःखानांहानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्नचेतसोह्याशुबुद्धिःपर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥ नास्तिबुद्धिरयुक्तस्यनचायुक्तस्यभावना ॥ नचाभावयतःशांतिरशां तस्यकुतःसुखं ॥ ६६ ॥ इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयते ॥ तदस्यहरतिप्रज्ञांवायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥ तस्माद्यस्यमहाबाहोनिगृहीतानिसर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्त्तिसंयमी ॥ यस्यांजाग्रतिभूतानिसानिशापश्यतोमुनेः ॥ ६९ ॥

तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठितेतिविद्धि ॥ ६८ ॥ यदापंचावतिष्ठंतइत्युदाहृतश्रुतेस्तामाहुःपरमांगतिमित्येतंचतुर्थंपादंव्याचष्टे यानिशेति सर्वेषांभूतानामज्ञानांयानिशेवनिशायस्यांमध्यंदिनेउलूकाइवानंधाअप्यं धाएवसर्वेप्राणिनोभवंतितस्यांतस्मिन्प्रत्यग्ज्योतिषिसंयमीइंद्रियमनोबुद्धीनांनिग्रहणशीलोयोगीजागर्त्तिइंद्रियादीनांदृक्शक्तिलोपेपिअनुपरतदृक्शक्तिरेवास्ते तथाचश्रुतिः नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यते ऽविनाशित्वादिति यस्यामविद्याख्यायांनिशायांक्रियाकारकादिद्वैतस्वप्नप्रवर्त्तिकायांसर्वाणिभूतानिजाग्रतिनिशीथेउलूकाइवस्वस्वव्यापारेप्रवर्त्तंते साअविद्यापश्यतोमुनेःआत्मदर्शनवतोयोगिनःप्रारब्धकर्म णाविदेहकैवल्यप्रतिबंधात्लेशतोनुवर्त्तमानाव्युत्थानकालेव्यवहरतोस्यगाढांधकारवतीनिशेवक्लेशकरीभवति अतिसुकुमाराहियोगिनःबाह्यव्यवहाराद्उद्विजंतेनराइवगाढांधकारेसंचारात् यथोक्तंयोगभाष्ये अ क्षिमात्रकल्पोहिविद्वानत्यल्पदुःखलेशेनाप्युद्विजतइति अत्रवार्त्तिकानि कारकव्यवहारेहिशुद्धंवस्तुनवीक्ष्यते शुद्धेवस्तुनिसिद्धेचकारकव्यापृतिस्तथा काकोलूकनिशेवायंसंसारोऽज्ञात्मवेदिनोः यानिशा सर्वभूतानामित्यवोचत्स्वयंहरिरिति बुद्धतत्त्वस्यलोकोयंजडोन्मत्तपिशाचवत् बुद्धतत्त्वोपिलोकस्यजडोन्मत्तपिशाचवदिति तदेवंकिमासीतेत्यस्योत्तरंयदासंहरतेचायमित्यादिनाएतदंतेनग्रंथेनस्थितप्रज्ञःसदा समाधिमनुतिष्ठन्परमांगतिंप्राप्यास्तइत्युक्तं ॥ ६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुप्रजहातियदाकामान्इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योनिगृहीतानीत्यादिनाऽसकृद्विषयाणांप्रहाणंतेभ्यश्चइंद्रियादीनांप्रत्याहरणमुक्तं तेनतेषामात्मनःपृथक्सत्त्वमस्तीतिसिद्धं नचनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्यातेषां बाधान्नतदस्तीतिवाच्यं इहेतिप्रतीच्येवतन्निषेधात् नहिइहभूतलेघटोनास्तीत्युक्तेघटस्यस्वरूपंनिषिध्यतेकिंतुतस्यभूतलसंबंधमात्रं तस्मात्कामानांपृथक्सत्त्वमस्त्यतोनाद्वैतसिद्धिरित्याशंक्यसदृष्टांतंपरिहरति आपूर्यमाणमिति प्रविशंतीभिरद्भिरापूर्यमाणमपिअचलप्रतिष्ठंअनुद्रिक्तं वृद्धिहीनत्वात् एवंनिर्गच्छंतीभिरद्भिःरिच्यमानमपिअचलप्रतिष्ठंअरिक्तंव्हासहीनत्वादित्यपिबोध्यं एवंविधंसमुद्रंयद्वत्आत्मप्रभवा आपःप्रविशंतितद्वत्यंपुरुषंकामैरापूर्यमाणंहीयमानंवाअचलप्रतिष्ठंनिर्विकारंवृद्धिव्हासहीनत्वात्आत्मप्रभवाःसर्वेकामाःप्रविशंतिसएवशांतिंमोक्षंआत्यंतिकंदुःखोपरमंप्राप्नोति नतुकामकामीविषयार्थी अयं भावः कूटस्थादात्मनःसर्वस्यउत्पत्तिस्तत्रैवचलयइतिसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं तेनकामानांप्रहाणंतेभ्यश्चेंद्रियाणांप्रत्याहरणंस्मर्यमाणंनतेषांपरमार्थतःपृथक्सत्त्वंसाधयति बहुप्रमाणविरोधात् किंतुपामरप्रसिद्धं पृथक्सत्त्वमभिप्रेत्यप्रहाणादिकमुक्तंप्रविलापनंत्वेवमेवव्याख्येयं यथाग्नयेपथिकृतेष्टाकपालंनिर्वपेदित्यादौनिर्वपतिनायागउच्यतेनतुश्रौतार्थमात्रं तद्वदिहापिज्ञेयं नेहनानास्तीत्यपीहपरिदृश्यमानेप्रपंचे

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रविशंतियद्वत् ॥ तद्वत्कामायंप्रविशंतिसर्वेसशांतिमाप्नोतिनकामकामी ॥ ७० ॥ विहायकामान्यःसर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः॥ निर्ममोनिरहंकारःसशांतिमधिगच्छति॥ ७१ ॥

आत्मातिरिक्तंनानाकिमपिनास्तीत्येवंपरतयाव्याख्येयं तथाच आत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादयःश्रुतिवादाःसंगच्छंते आत्मनिकल्पितस्यास्यतत्रैवनिषेधेनान्यत्रसत्त्वानुपपत्तेर्नकामानांपृथक्सत्त्वमस्तीतियुक्तएवसमुद्रदृष्टांतः यत्तुसमुद्रात्पृथग्गंगायाःसत्त्वमस्तीति तन्न कार्येकारणसत्तातिरिक्तसत्तायाअभावात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिकार्यस्यवागालंबनमात्रत्वश्रवणादित्यन्यत्रविस्तरः ॥ ७० ॥ प्रासंगिकीमाशंकांपरिहृत्यव्रजेतकिमित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमाह विहायेति पूर्वोक्तान्त्रिविधान्कामान्विहाययःचरतिविषयान्भुंक्तेनिस्पृहश्चयतोनिर्ममः ममतावान्हिइदंममभूयादित्यन्य धनाद्यर्थंस्पृहांकरोति निर्ममोपिकुतः यतोनिरहंकारः नह्यहंकारशून्यस्यसुस्यादौममतादृष्टा तस्मादहंकारप्रविलयात्शांतिंमोक्षंप्राप्नोति अत्रयःसर्वत्रानभिस्नेहइतिसर्वत्रयच्छब्ददर्शनात्साधनविधिपरएवा यंग्रंथः अन्यथास्थितप्रज्ञस्यप्रकृतत्वात्तदनुवादार्थोयच्छब्दोनर्थकःप्राप्नोति लोकेपिहिपरस्वभावकथनेसएवंकरोतीतितच्छब्दएवप्रयुज्यतेनतुयच्छब्दः विधौतुयएवंकरोतिसइदंप्राप्नोतीतिद्वयोरपिप्रयोगोदृश्यते लक्षणकथनार्थत्वेपितत्रतात्पर्याभावाद्विधावेवपर्यवस्यतीतिदिक् ॥ ७१ ॥ ॥३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिपादितांकर्मयोगप्राप्यांसांख्ययोगनिष्ठांफलेनस्तुवन्नुपसंहरति एषेति एषास्थितप्रज्ञलक्षणप्रसंगात्कथिताब्राह्मीब्रह्मशब्देनात्रब्रह्मविदुच्यते ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः तस्येयंब्राह्मीस्थितिर्निष्ठाएनांनि
ष्ठांप्राप्यनरोनविमुह्यतिपुनर्मोहंनप्राप्नोति अस्यांअंतकालेपिस्थित्वेतिसकृज्ज्ञातापीयंफलवतीनतूपासनावच्चिराभ्याससापेक्षेत्युक्तं ब्रह्मऋच्छतिप्राप्नोति किंलोकांतरवत्गतिप्राप्यंब्रह्मनेत्याह निर्वाणमिति
निर्गतंवानंगमनंयस्मिन्प्राप्येब्रह्मणितन्निर्वाणं तथाचश्रुतिः नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीति गतिमंतरेणप्राणरूपोपाधिप्रविलयमात्रात्घटाकाशस्यमहाकाशत्वप्राप्तिवत् जीवस्यब्रह्म
प्राप्तिमाह अंतकालेपीत्यपिशब्दात् योब्रह्मचर्यादारभ्यात्रतिष्ठतिसब्रह्मनिर्वाणंकैमुतिकन्यायेनप्राप्नोतीतिगम्यते अस्याध्यायस्यार्थःसंगृहीतोमधुसूदनश्रीपादैः ज्ञानंतत्साधनंकर्मसत्त्वशुद्धिश्चतत्फलं तत्फलं
ज्ञाननिष्ठैवेत्यध्यायेस्मिन्प्रकीर्त्तितं इतिश्रीमत्पदवाक्य० मर्या० चतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभार० भगवद्गीताप्रकाशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
पूर्वस्मिन्नध्यायेएषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृण्वितिद्वेबुद्धीप्रदर्श्यव्यवसायात्मिकाबुद्धिरितिश्लोकेनसांख्यनिष्ठावतांपातशंकानास्तिकर्मयोगनिष्ठावतांतुसास्तीत्युक्त्वायावानर्थउदपानेइतिसांख्यनि

एषाब्राह्मीस्थितिःपार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति ॥ स्थित्वास्यामंतकालेपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥ इतिश्रीम० भी० श्रीमद्भ० सू० सांख्ययोगो नामद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ पर्वणितुषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनउवाच ज्यायसीचेत्कर्मणस्तेमताबुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं कर्मणिघोरेमांनियोजयसिकेशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेववाक्येनबुद्धिंमोहयसीवमे ॥ तदेकंवदनिश्चित्ययेनश्रेयोहमाप्नुयां ॥ २ ॥

ष्ठायांसर्वकर्मफलांतर्भावश्रवणात्तामेवप्रशमात्मिकांस्वाशयानुकूलांमन्वानोर्जुनउवाच ज्यायसीति हेजनार्दनकर्मणोनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाबुद्धिःसांख्यनिष्ठालक्षणंज्ञानंज्यायसीप्रशस्ततराचेत्तेतवमतात
त्तर्हिमांभैक्ष्यवृत्त्यापितुष्यंतंघोरेबंधुवधाख्येकर्मणिकिंकुतोहेतोर्नियोजयसिपुनःपुनर्युध्यस्वेतिवदन् ॥ १ ॥ ननुतवज्ञाननिष्ठायामनधिकारात्कर्मैवकुर्वितित्वांब्रवीमीत्याशंक्याह व्यामिश्रेणेति व्यामिश्रेण
अविविक्तेनइवशब्दोविविक्तेपिबुद्धिदोषात्अविविक्ततांगृह्णामीतिसूचयतितेनवाक्येनत्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेति क्वचिद्वेदनिष्ठांत्याजयसि कर्मण्येवाधिकारस्तेइतितामेवचग्राहयसि तथा
निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान्भवेतिनिवृत्तिमार्गंउपदिशसि धर्म्याद्धियुद्धात्श्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यतइतिप्रवृत्तिमप्युपदिशसि नह्येकेनमयायुगपदुभयंस्थितिगतिवदनुष्ठातुंशक्यं अतोमेममबु
द्धिंमोहयसीववस्तुतस्तुममभोहंनाशयितुंप्रवृत्तोसीतिइवशब्देनोच्यते तत्तयोर्मध्येयदेकंप्रधानंमद्योग्यंतत्निश्चित्यवदयेनानुष्ठितेनाहंश्रेयःकल्याणंआप्नुयां ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच लोकेस्मिन्निति पुरापूर्वाध्यायेमयानिष्ठाएकैवप्रोक्तापरंतुसाद्विविधाद्विप्रकारा एकस्याएवब्रह्मनिष्ठायाःप्रकारद्वयमुक्तंअधिकारिभेदेन नतुब्रह्मप्राप्तयेपरस्परनिरपेक्षंमार्गद्वयमुक्तमिति
भावः हेऽनघविशुद्धांतःकरण मद्वचनस्यार्थंसम्यगालोचयेत्यर्थः तदेवप्रकारद्वयमाह ज्ञानयोगेनेति सांख्यानांप्रकृतिपुरुषयोर्विविक्तत्वंजानतांआत्मानात्मविवेकज्ञानवतां ज्ञानार्थंयुज्यतेइतिज्ञानयोगःज्ञानोपा
योवेदांतश्रवणमनननिदिध्यासनात्मकस्तेनज्ञानयोगेनब्रह्मणिनिष्ठांपरिसमाप्तिंसांख्याःप्राप्नुवंतीत्यर्थः योगिनांसिध्यसिध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइतिउक्तलक्षणयोगवतां कर्मयोगेनसंध्योपासनादि
निर्विकल्पकसमाध्यनुष्ठानांतमिहकर्मयोगपदार्थः तेनयोगिनोब्रह्मनिष्ठांप्राप्नुवंतीत्यर्थः अयंभावः इहजन्मनिजन्मांतरेवाईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितैःकर्मभिर्विशुद्धसत्वोविवेकवैराग्यशमादिषट्कोपेतोमुमुक्षुःप्र
त्यक्प्रवणचित्तःश्रवणमननाभ्यामेवकृतकृत्योभवति सचेत्श्रवणादेःप्राक्असमाहितचित्तस्तर्हिनिदिध्यासनमस्यापेक्षितं अतएवसहकार्यंतरविधिःपक्षेणेतिसूत्रकृतानिदिध्यासनस्यपाक्षिकत्वमुक्तं सोयंसां

श्रीभगवानुवाच लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ॥ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनां ॥ ३ ॥

ख्यमार्गः तथासर्वाणिकर्माणिपरमगुरावर्पयन्श्रवणमननात्मकंविचारमंतरेणैवकेवलंश्रद्धामात्रात्प्रतीचोनिर्विशेषब्रह्मरूपत्वंगुरुवाक्यतोनिश्चित्यासंभावनादिदोषरहितआचार्यान्निर्गुणब्रह्मोपास्तिप्रकारमधि
गम्यकर्मच्छिद्रेषुसमाध्यभ्यासंकुर्वन्निष्कलंप्रत्यगात्मस्वरूपंसाक्षात्करोतिसोयंयोगमार्गः तेनऊहापोहकौशलंयेषामस्तितेसांख्याः येषांतन्नास्तितेयोगिनइति अतइयंद्विप्रकारानिष्ठानतुद्वेनिष्ठेइतिभ्रमितव्यं य
थोक्तंवसिष्ठेन द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव योगोवृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणं असाध्यःकस्यचिद्योगःकस्यचित्तत्त्वनिश्चयः प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमःशिवइति चित्तादर्शनोपलक्षितस्य
ब्रह्मसाक्षात्कारस्यद्वौक्रमौ चित्तादेर्मिथ्यात्वपक्षेज्ञानमेवयथारज्जूरगादिसम्यगवेक्षणेनैवनश्यतितद्वत् तस्यसत्यत्वपक्षेयोगएव यथासत्यउरगःमंत्रादिनानिरुद्धप्रचारःस्वयमेवनश्यतितद्वच्चित्तमपियोगेननिरु
ध्यमानंनश्यति तस्यनिरन्वयोच्छेदस्तुप्रारब्धकर्मांतेपक्षद्वयेपितुल्यइति ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनयोःप्रकारयोरंगांगिभावमाह नकर्मणामिति कर्मणांयज्ञादीनांअनारंभात्अननुष्ठानात् नैष्कर्म्यंज्ञाननिष्ठांनाश्नुतेनप्राप्नोति विविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्यायज्ञादीनांविद्यांगत्वेनविधानात् ननुसन्न्यासप्राधान्यात्कर्मणांविविदिषांगत्वमत्रगम्यते तेनविविदिषायांयज्ञादिनासिद्धायांएतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतेःप्रव्रज्यारूपमेवनैष्कर्म्यमिहज्ञाननिष्ठासाधनंग्राह्यंनज्ञानंनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यादाविवात्रतद्ग्राहकस्यपरमत्वविशेषणस्याभावात् नचकर्मयोगजनितचित्तशुध्यभावेकेवलात्संन्यासात्सिद्धिंसमधिगच्छतीतियोजनायांविप्रकृष्टयोर्ज्ञानकर्मणोःसमुच्चयासंभवस्याभीष्टस्यसिद्धेःकिमितिनैष्कर्म्यशब्देननिष्ठागृह्यतइतिचेत्सत्यं गुणैःकर्मकार्यतइतिवाक्यशेषान्नैर्गुण्यहेतुकंमुख्यंज्ञानमेवेहनैष्कर्म्यपदार्थोनतुप्रव्रज्या विविदिषंतियज्ञेनेत्यत्रापिजिगमिषत्यश्वेनजिघांसत्यसिनेत्यादाविवतृतीयांतस्यधात्वर्थेनैवान्वयात्अश्वादीनांगमनादाविवयज्ञादीनांवेदनएवान्वयोज्ञेयः एतमेवेतिश्रुतिस्तुविविदिषासंन्यासाभिप्रायेणप्रवृत्ता एतंवैतमात्मानंविदित्वाब्राह्मणाःपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिज्ञानपरिपाकार्थस्यजीवन्मुक्तिसुखार्थस्यवायाज्ञवल्क्यादिभिरनुष्ठितस्यविद्वत्संन्यासस्यापिशास्त्रेदर्शनात् असंन्यासिनोज्ञानमेवनोत्पद्यतइतिप्राचामाग्रहोविक्षेपककर्मत्यागरूपसंन्यासविषयोनतुकाषायपरिधानमात्रविषयः गर्गीव्याधवासिष्ठादीनामतथाविधानामपिज्ञानोत्पत्त्यवगमादित्यास्तांतावत् कर्मभिरशोधितचित्तस्यमंदबुद्धेःरागद्वेषादिग्रस्तस्यआत्मानात्मविवेकद्वाराचित्तरोधद्वारावानैष्कर्म्यप्राप्तिर्नास्तीतिपूर्वार्द्धार्थः नन्वभयंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेदितिकेवलात्कर्मसंन्यासादपिनैष्कर्म्यसिद्धिःस्मर्यते तत्कथमुच्यतेनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यमस्तीतितत्राह नचेति कर्मजचित्तशुध्यभावेकृतादपिसंन्यासान्नमोक्षसिद्धिः उदाहृतस्मृतिस्तुचित्तशुद्धिपूर्वकसंन्यासाभिप्राया नहिरागादिग्रस्तःसर्वभूतेभ्यःसर्वात्मनाभयंदातुमीष्टेऽतोयुक्तमुक्तंनचसंन्यसनादेवेति ॥४ ॥ एतदेवप्रपंचयति नहीति अवशःकर्मजशुध्यभावात्अजितचित्तःकश्चिदपिजातुकदाचित्समाधिकालेपिक्षणमपिअकर्मकृत्कर्माणिदुर्मनोरथादीनिअकुर्वन्हिप्रसिद्धंनतिष्ठति हियस्मात्सर्वोपिलोकःप्रकृतिजैःगुणैःसत्त्वरजस्तमोभिःस्वभावप्रभवैःरागद्वेषादिभिर्वाकर्मकायिकंवाचिकंमानसिकंवाकार्यतेऽवश्यंतत्रप्रवर्त्तते ॥ ५ ॥ ननुसंन्यासपूर्वकंध्यानेनैवचित्तशुद्धिमपिसंपादयिष्यामिकिंकर्मभिरित्याशंक्याह कर्मेंद्रियाणीति योविमूढात्मारागाद्याक्रांतचित्तःकर्मेंद्रियाणिवागादीनिसंयम्यनिगृह्यआस्तेएकांतेध्यानापदेशेनोपविशतिसमिथ्याचारः तस्यतदासननियमनादिकंआचरणंमिथ्याअलीकमेवनिष्फलत्वात् तत्रहेतुः इंद्रियार्थान्मनसास्मरन्निति यतःइंद्रियार्थान्शब्दादीन्श्रोत्रादिभिर्गृह्णातिमनसाचस्मरतिअतोमिथ्याचारःसविषयान्चिंतयन्योगनिष्ठामात्मनोलोकेऽभिव्यनक्त्यतःकपटीत्यर्थः तस्मात्कर्मव्यतिरिक्तश्चित्तशुध्युपायोनास्तीतिभावः ॥ ६ ॥

नकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुते ॥ नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छति ॥ ४ ॥
नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥
कर्मेंद्रियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मामिथ्याचारःसउच्यते ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्तुपूर्वस्मान्मिथ्याचारात्विलक्षणःपुरुषधौरेयःइंद्रियाणिमनसासहनियम्यरागद्वेषवियुक्तानिकृत्वाकर्मेंद्रियैःकर्मयोगंआरभते हेअर्जुनसःकर्मफलेस्वर्गादौऐहिकेवाशब्दादौअसक्तोऽनासक्तोऽतोविशिष्यते
पूर्वस्मादधिकोभवतीत्यर्थः ॥७॥ नियतमिति यस्मादेवंतस्मात्त्वंनियतंसंध्योपासनादिकर्मैवकुरु यद्वानियतंनियमेनत्वंकर्मनित्यकाम्यसाधारणंयत्पापनिवर्त्तकस्वभावंतत्तदेवकुरु हियस्मात्अकर्मणःसक
लकर्मेंद्रियनिग्रहेणतदकरणात्चित्तजयशून्यात्कर्मैवज्यायःप्रशस्ततरं अपिचतेतवक्षत्रियस्यअकर्मणःसत्यामपिचित्तशुद्धौसर्वकर्मत्यागिनःशरीरयात्रादेहव्यवहारःनप्रसिध्येत् भैक्ष्यचर्यायामनधिकारात्ब्रा
ह्मणाःपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिसंन्यासविधायकेवाक्येराजाराजसूयेनस्वाराज्यकामोयजेतेत्यत्रराजपदवद्ब्राह्मणपदस्यविवक्षितस्वार्थत्वात्चत्वारआश्रमाब्रा
ह्मणस्यत्रयोराजन्यस्यद्वौवैश्यस्येतिस्मृतेश्च अन्यत्राप्युक्तंपारिव्राज्यंप्रकृत्य मुखजानामयंधर्मोवैष्णवंलिंगधारणं बाहुजातोरुजातानांनायंधर्मोविधीयतइति ॥८॥ ननुकर्मणाबध्यतेजंतुरितिकर्मणांबंधकत्व
स्मृतेःकथंमुमुक्षुंमांतत्रनियोजयसीत्याशंक्याह यज्ञार्थादिति यज्ञःपरमेश्वराराधनं यजदेवपूजायामितिधात्वर्थानुगमात् तदर्थं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेर्विष्णुर्वातदाराधनार्थंयत्कर्मततोन्यत्रकर्मणिस्वर्गाद्यर्थेप्र
वृत्तोयंलोकःकर्मबंधनःकर्मणाबध्यतेनत्वीश्वराराधनार्थेन अतस्तदर्थंईश्वराराधनार्थंकर्मवर्णाश्रमोचितंहेकौंतेयमुक्तसंगःफलाभिलाषशून्यःसन्समाचरसम्यक्कुरु ॥ ९ ॥ एतदेवार्थवादेनद्रढयति सहेति यज्ञैः

यस्त्विंद्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ७॥ नियतंकुरुकर्मत्वंकर्मज्यायोह्यकर्मणः॥ शरीरयात्रापिचतेनप्रसि
ध्येदकर्मणः॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोन्यत्रलोकोयंकर्मबंधनः॥ तदर्थंकर्मकौंतेयमुक्तसंगःसमाचर ॥ ९ ॥ सहयज्ञाःप्रजाःसृष्ट्वापुरोवाचप्रजापतिः॥ अनेन
प्रसविष्यध्वमेषवोस्त्विष्टकामधुक्॥ १० ॥ देवान्भावयतानेनतेदेवाभावयंतुवः ॥ परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमवाप्स्यथ॥ ११ ॥ इष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यं
तेयज्ञभाविताः॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः ॥ १२ ॥ यज्ञशिष्टाशिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

सहेतिसहयज्ञाः वोपसर्जनस्येतिपक्षेसादेशाभावः कर्माधिकृताइतियावत् प्रजास्त्रैवर्णिकाः अनेनयज्ञेनप्रसविष्यध्वंप्रसवोवृद्धिस्तांलभध्वं एषयज्ञःवःयुष्माकंइष्टकामधुक्इष्टार्थपूरकोस्तु ॥ १० ॥ इष्टार्थपू
रकत्वमेवाह देवानिति भावयततर्पयत अनेनदेवतापूजात्मकेनयज्ञेनवःयुष्मान्भावयंतुवृष्ट्यादिदानेनपरस्परंभावयंतोदेवाश्चयूयंचश्रेयःपरंप्राप्स्यथ ॥ ११ ॥ किंचइष्टान्पुत्रपश्वादीन्वःयुष्मभ्यं एभ्यो
देवेभ्यस्तद्दत्तानेवव्रीहिपश्वाज्यादीन्अप्रदायअदत्वादेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकंयागंनित्यनैमित्तिकरूपंवैश्वदेवाग्निहोत्रजातेष्ट्यादिरूपंअकृत्वेत्यर्थः अदत्वायोभुंक्तेसस्तेनएव ॥ १२ ॥ येतुयज्ञशिष्टाशिनः
वैश्वदेवादिशेषान्नभोजनशीलाःसंतःऋणापाकरणात्तेमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैःप्रमादकृतैर्विहिताकरणनिमित्तैःपंचसूनानिमित्तैर्वा येत्वात्मकारणात्स्वार्थमेवपचंतिनतुपंचमहायज्ञार्थंतेपापाःस्वयंपापरूपाएव
संतःपापमेवभुंजते तथाचस्मृतिः कंडनीपेषणीचुल्लीउदकुंभीचमार्जनी पंचसूनागृहस्थस्यताभिःस्वर्गंनविंदतीति पंचसूनाकृतंपापंपंचयज्ञैर्व्यपोहतीतिच श्रुतिश्च इदमेवास्यतत्साधारणमन्नंयदिदमद्यतेसयए
तदुपास्तेनसपाप्मनोव्यावर्त्ततेमिश्रंह्येतदिति मंत्रवर्णोपि मोघमन्नंविंदतेअप्रचेताःसत्यंब्रवीमिवधइत्सतस्य नार्यमणंपुष्यतिनोसखायंकेवलाघोभवतिकेवलादीति ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जगच्चक्रप्रवृत्तिहेतुत्वादपिकर्मकर्त्तव्यमित्याह अन्नादिति अन्नात्रेतोरूपेणपरिणतात्भूतानिप्राणिशरीराणिभवंति अन्नंचपर्जन्यात् एतत्प्रसिद्धमेव यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः यज्ञोदेवताराधनजोधर्मः कर्मभ्योयागहोमदानादिभ्यःसमुद्भवतीतिकर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्मब्रह्मोद्भवंवेदोद्भवं वेदएवधर्मेप्रमाणंनतुपाखंडादिप्रणीतागमः ब्रह्मवेदोपिअक्षरसमुद्भवं अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुतेः साक्षात्परमेश्वरादेवउत्पन्नःअतोनतत्रभ्रमविप्रलंभकत्वादिदोषाक्रांतपाखंडादिवाक्यवदप्रामाण्यशंकास्तीतिभावः यस्मादेवंतस्मात्सर्वस्मिन्देशेकालेचवर्त्तमानंब्रह्मवेदः एतेनवेदस्यनित्यत्वंशब्दस्यविभुत्वंचदर्शितं नित्यंनियमेनयज्ञेप्रतिष्ठितंतात्पर्येणपर्यवसन्नं ॥१५॥ भवत्वेवंततःकिंफलितमित्यतआह एवमिति भूतानामादौवेदाधिगमस्ततःकर्मानुष्ठानंततोदेवानांतृप्तिस्ततोवृष्टिस्ततोन्नंततोभूतानितेषांवेदाधिगमइत्येवंरूपंचक्रमिवचक्रंनिरंतरमावर्त्तमानंजगद्यात्रानिर्वाहकंनानुवर्त्तयतिनानुतिष्ठतिसःअघायुःपापजीवनः इंद्रियारामोनतुधर्मारामआत्मारामोवा मोघंव्यर्थंदंशमशकादिवत्जीवति यस्त्वेतदनुबर्त्तयतिसजगदुपकारकोधन्यइतिभावः तथाचश्रुतिः अथोअयंवाआत्मासर्वेषांभूतानांलोकःसयज्जुहोतियद्यजतेतेनदेवानां

अन्नाद्भवंतिभूतानिपर्जन्यादन्नसंभवः॥यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवं ॥ तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितं॥ १५ ॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्त्तयतीहयः॥ अघायुरिंद्रियारामोमोघंपार्थसजीवति॥ १६॥ यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः ॥ आत्मन्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते॥ १७॥

लोकोथयदनुब्रूतेतेनऋषीणामथयत्पितृभ्योनिपृणातियत्प्रजामिच्छतितेनपितृणामथयन्मनुष्यान्वासयतेयदेभ्योशनंददातितेनमनुष्याणामथयत्पशुभ्यस्तृणोदकंविंदतितेनपशूनांयदस्यगृहेषुश्वापदावयांस्यापिपीलिकाभ्यउपजीवंतितेनतेषांलोकइति ॥ १६ ॥ एवमीश्वरेणवेदयज्ञपूर्वकंजगच्चक्रंप्रवर्त्तितमज्ञैरधिकृतैरनुवर्तितव्यमित्युक्तं अस्याननुवर्त्तनेचमहान्प्रत्यवायउक्तः सब्रह्मविदमपिस्पृशेदितिसंभावितामाशंकांपरिहरति यस्त्विति आत्मन्येवरतिःप्रीतिर्यस्यनतुस्त्र्यादौसतथा नन्वात्मनिप्रीतिःप्राणिमात्रस्यानौपाधिकीअस्तिप्रत्युततदर्थत्वेनैवस्त्र्यादिष्वपिप्रीतिर्भवतीत्यतउक्तं आत्मतृप्तइति आत्मनैवपरमानंदरूपेणतृप्तोनमिष्टान्नादिना ननुमंदाग्निरपिस्त्र्यादौनरमतेनापिमिष्टान्नेनतृप्यतिअतउक्तं आत्मन्येवचसंतुष्टइति मंदाग्निर्हिधातुवृद्धिंजाठरोद्दीपनंचकामयमानऔषधाद्यर्थमितस्ततोधावतिनत्वात्मन्येवतुष्यतिविद्वांस्तुरतितृप्तितुष्टीरात्मनैवानुभवतिनस्त्र्यन्नधनादिभिरितितस्यकार्यंकर्त्तव्यंकिमपिनास्ति क्रियाप्राप्यस्यकस्यचिदप्यर्थस्याभावात् ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतदेवाह नैवेति तस्यात्मरतेःकृतेनकर्मणाअर्थःप्रयोजननंनास्ति स्वर्गादौलिप्साभावात् मोक्षस्यचाक्रियासाध्यत्वात् नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतेः अकृतोमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः अकृतेन विरुद्धकर्मणा पिअर्थोनरकादिरस्यनास्ति अत्रकृताकृतशब्दौमित्रामित्रपदवत्परस्परविरुद्धार्थवाचितयापुण्यपापवचनौ येतुअकृतेनेतिभावे निष्ठानित्याकरणात्गर्हितत्वरूपोवाप्रत्यवायप्राप्तिरूपोवाकश्चनार्थोविदुषोना स्तीतिव्याचक्षते तेषामप्यभावात्भावोत्पत्तेरनभ्युपगमान्नित्यानांकालेयदन्यदविहितंक्रियतेततएवप्रत्यवायोत्पादोवक्तव्यइतिघट्टकुट्यांप्रभातवृत्तांतआपद्यते अत्रोपपत्तिमाह नचेति चोहेतौ यस्मात्आत्म रतेःसर्वभूतेषुचेतनाचेतनेषुउत्तममध्यमाधमेषुकश्चिदपिअर्थव्यपाश्रयःसुखभोगात्मकप्रयोजनाभिसंबंधोनास्ति आत्मरतित्वादेव निष्कामत्वाद्विदुषापुण्यपापफलसंबंधोनास्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ यस्मान्नि ष्कामस्यकर्मलेपोनास्तितस्मात्त्वमपिअसक्तःफलासक्तिशून्यःसततंसर्वदाकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंकर्मनित्यनैमित्तिकंसमाचर हियस्मात्असक्तःकर्माचरन्परंमोक्षंसत्त्वशुद्धिद्वारेणाप्नोति ॥ १९ ॥ अत्रशिष्टा चारंप्रमाणयति कर्मणेति कर्मणैवसहसंसिद्धिंश्रवणादिसाध्यांज्ञाननिष्ठांगंतुंआस्थिताःप्रवृत्ताःजनकादयस्त्वादृशाःक्षत्रियाःनतुसंन्यासेन ननुशुद्धचित्तस्यममनास्तिकर्मापेक्षेत्याशंक्याह लोकेति लोकस्यसं ग्रहःस्वधर्मेप्रवर्त्तनं ननुस्वप्रयोजनाभावेपिकेवलंलोकसंग्रहार्थंचेत्कर्मकर्त्तव्यंतदाविदुषांब्राह्मणानामपिसंन्यासोनस्यात् यतीनेवसंन्यासधर्मान्ग्राहयितुंतेषांसंन्यासइतिचेत्अर्जुनेपिनतद्दंडवारितमस्ति न

नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन॥ नचास्यसर्वभूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८॥ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर ॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नो तिपूरुषः॥ १९॥ कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २०॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः॥ सयत्प्रमाणं कुरुतेलोकस्तदनुवर्त्तते॥ २१॥ नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यंत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्त्तएवचकर्मणि ॥ २२॥ यदिह्यहंनवर्त्तेयंजातुकर्मण्यतंद्रितः ममवर्त्मानुवर्त्ततेमनुष्याःपार्थसर्वशः॥ २३॥ उत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहं ॥ संकरस्यचकर्त्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः ॥ २४॥ सक्ताःकर्मण्यविद्वां सोयथाकुर्वंतिभारत॥ कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहं ॥ २५॥

नुक्षत्रियस्यसंन्यासेधिकारोनास्तीतिचेत्लिंगधारणेधिकाराभावेपिभरतऋषभादिवद्विक्षेपकर्मत्यागमात्रेधिकारात् वार्त्तिके सर्वाधिकारविच्छेदिज्ञानंचेदभ्युपेयते कुतोधिकारनियमोव्युत्थानेक्रियतेबला दितिविद्वत्संन्यासेक्षत्रियादेरपिअधिकारस्यसाधितत्वात् अतोलोकसंग्रहोनमुख्यंकर्मप्रयोजनमितिचेत्सत्यं नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यमितिस्वदृष्टांतेनाधिकारिकत्वादर्जुनएवैवंनियोज्यतेनक्षत्रियमात्रमितितुष्यतुभ वान् ॥ २० ॥ २१ ॥ कर्मणिवर्त्तेएवअहंकर्मकरोम्येवेत्यर्थः ॥ २२ ॥ यद्यहंकर्मणिनवर्त्तेयंतर्हिमनुष्याःममैववर्त्मानुवर्त्ततेअनुवर्त्तेरन्कर्मनकुर्वीरन्नित्यर्थः अतंद्रितोऽनलसः सर्वशःसर्वप्रकारैः ॥ २३ ॥ ततश्चकिमित्यतआह उत्सीदेयुरिति यद्यदाचरतीत्यादेरपरायोजना नकेवलंलोकसंग्रहंपश्यन्कर्त्तुमर्हसिअपितुश्रेष्ठाचारत्वादपीत्याह यद्यदिति तथाचममश्रेष्ठस्ययादृशआचारस्तादृशएवमदनुवर्त्तिनात्व यानुष्ठेयःनस्वातंत्र्येणान्यइत्यर्थः कीदृशस्तवाचारोयोमयानुवर्त्तनीयइत्याकांक्षायांनमेपार्थेत्यादिभिस्त्रिभिःश्लोकैस्तत्प्रदर्शनमितिमधुसूदनश्रीपादाः ॥ २४ ॥ यदिमादृशएवत्वंकृतार्थोसितथापिपरानुग्रहा र्थंकर्माणिकुर्वित्याह सक्ताइति कर्मणिकर्मफले कुर्वंतिकर्माणीतिशेषःअसक्तइतिछेदः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विद्वान्अज्ञानांकर्मस्वासक्तानां बुद्धिभेदंबुद्धेश्चालनं नजनयेत्नोत्पादयेत् किंतुतान्सर्वाणिकर्माणिजोषयेत्सेवयेत् कथं युक्तआदृतोभूत्वासमाचरन् ॥ २६ ॥ अविद्वान्कथंकर्मसुसज्जतइत्यतआह प्रकृतेरिति प्रकृतेःपारमेश्वर्याःसत्वरजस्तमोगुणात्मिकायादेवात्मशक्तिस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतिप्रसिद्धायाःशक्तेर्गुणैःकार्यकारणसंघातात्मकैःक्रियमाणानिकर्माणिअहंकारेणस्वस्मिन्नध्यस्तेनविमूढःतदीयान् कर्तृत्वादीनात्मधर्मत्वेनपश्यन् आत्मनश्चअसंगानंदसंविद्रूपतामपश्यन्आत्मा अहंकारेणविमूढश्चासावात्माचेतिविग्रहः अहंकर्माणिकर्मणांकर्त्तेतिमन्यतेकर्त्रध्यासेन कर्ताहमितितृन्प्रत्ययस्तेननलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनामितिषष्ठीनिषेधः अन्यथातृच्प्रत्ययेकर्मणांकर्त्ताहमितिषष्ठ्याभाव्यं॥ २७॥ एवंसक्तस्यकर्माचरणंप्रदर्श्यासक्तस्यतत्प्रदर्शयति तत्त्वविदिति गुणकर्मविभागयोःगुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिभाष्यं नाहंगुणात्मकइतिगुणेभ्यआत्मनोविभागः नाहंकर्मात्मकइतिकर्मभ्यश्चात्मनोविभागः तयोर्गुणकर्मविभागयोस्तत्त्वंवेत्तीतिश्रीधरः मधुसूदनस्तुगुणाःदेहेंद्रियांतःकरणानिअहंकारास्पदानि कर्माणिचतेषांव्यापारभूतानिममकारास्पदानि गुणकर्मेतिद्वंद्वैकवद्भावः विभज्यतेसर्वेषांजडानांभासकत्वेनपृथक्भवतीतिविभागःस्वप्रकाशज्ञानरूपोऽसंगआत्मा गुणकर्मचविभागश्चेतिद्वंद्वः तयोर्जडाजडयोस्तत्त्वंयोवेत्तिसः गुणाःकरणात्मकाःगुणेषुविषयेषुवर्त्तंतेइतिमत्वानसज्जतेकर्त्तृत्वाभिनिवेशंनकरोतीत्यर्थः गुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिपक्षेगुणकर्मणोरित्येवसिद्धेविभागपदंव्यर्थमिति

नबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानांकर्मसंगिनां॥ जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन्॥ २६ ॥ प्रकृतेःक्रियमाणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते॥ २७॥ तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः॥ गुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वानसज्जते॥ २८॥

यद्वायस्तत्त्ववित्सगुणाःगुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वा गुणविभागेकर्मविभागेचनसज्जतेइतियोजना गुणानांसत्त्वरजस्तमसांविभागोबुद्ध्यहंकारज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियविषयरूपेणविभज्यावस्थानंतस्मिन्नसज्जते इदमहमितिनमन्यते तथाहि शरीरेगौरेऽहंगौरोस्मिहस्ताभ्यामात्तेमयेदमात्तमितिचक्षुषादृष्टेमयेदंदृष्टमितिअहंकारेणाभिमतेममेदमित्यभिमन्यते बुद्धौविक्रियमाणायामहंसुखीतिचसर्वेषुबुद्ध्यादिषुविभज्यगृह्यमाणेष्वपिप्रत्येकंप्रत्यक्त्वमध्यस्याहमिदमितिममेदंकर्मेतिचमन्यते एतेनकर्मविभागोप्यावश्यकत्वेनव्याख्यातः अन्यथाचिदात्मन्येवआदानादिकर्तृत्वंदुःखादिमत्त्वंचापतति अयंचकर्मविभागःश्रुत्यापिदर्शितः अंधोमणिमविंदत् तमनंगुलिरावयत् अग्रीवःप्रत्यमुंचत् तमजिह्वोअसश्चतेति अंधःस्वयंप्रकाशहीनोपिचक्षुरादिर्मणिंरूपादिकंविषयमविंदत्प्रकाशयति अनंगुलिःकाष्ठलोष्ठादिवत्जडत्वात्स्वयंकर्मकर्तुमशक्तोपिपाण्यादिःआवयत्आसीव्यत्विषयंउपादत्ते अग्रीवःछिन्नशिरस्कवन्निर्जीवोहंकारस्तंप्रत्यमुंचत्ग्रीवायांधारयतिमयेदंलब्धमितिमन्यते अजिह्वोधीधातुःजडत्वात्स्वयंस्वगतसुखदुःखयोःपटइवस्वगतरूपादेःप्रकाशनेअसमर्थोपिअहंसुखीदुःखीतिचानुभवति तथाचआत्मानात्मनोर्याथात्म्यज्ञोव्यावृत्तेष्वहंकारादिषुतत्कर्मसुचाभिमानादिषुकुसुमेषुसूत्रमिवानुवर्त्तमानमात्मानंतेभ्यःपृथक्भूतंजानन्गुणाधीचक्षुरादयोगुणेषुदुःखरूपादिषुवर्त्तंतेनत्वात्मेतिमत्वानसज्जतेऽहमेवहस्तादिसंघातरूपोममैवेदमादानादिकंकर्मेतिनसक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंसक्तासक्तयोःकर्माणिविभज्यसक्तकर्मानुवादपूर्वकंनबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानामित्युपक्रांतमुपसंहरति प्रकृतेरिति गुणैरहंकारादिभिःस्वस्मिन्नध्यस्तैःसंमूढाःएकीभावेनअभेदाध्यासेनमूढास्तुप्रकृतेःप्रकृतिसं बंधिषुगुणेषुदेहादिषुकर्मसुगमनादिषुचसज्जंतेअहमयंब्राह्मणोममैवेदंयज्ञादिकंकर्मेतिसज्जंतेसक्ताभवंतितान्मूढत्वात्अकृत्स्नविदःआत्मज्ञानहीनान् आत्मविद्धिकृत्स्नवित् आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्या विज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितिश्रुतेः मंदान्शास्त्रार्थग्रहणासमर्थान् कृत्स्नवित्आत्मविन्नविचालयेत्कर्मनिष्ठातोनप्रच्यावयेत् तेषामुभयभ्रष्टत्वापत्तेः प्रकृतेर्गुणैःसंमूढाःगुणानांकर्मसुसज्जंतइतिप्राचांयोजना॥२९॥ मयीति त्वंतुअज्ञोमुमुक्षुश्चमयिसर्वांतर्यामिणिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्यसमर्प्य अध्यात्मचेतसाआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअध्यात्मंतत्रप्रवणेनचेतसा शाकपार्थिवादिवन्मध्यमपदलोपीसमासः आत्मानात्म विवेकवतेत्यर्थः ईश्वरप्रेरितोहंकरोमीत्यनयाबुद्ध्यानिराशीःफलमनिच्छन्निर्ममोलब्धेममत्वाभिमानशून्यश्चभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरोविशोकःसन्॥३०॥ येमइति येन्येपित्वादृशाःमेममम‌तंअसक्त्याकर्मानु ष्ठानंअनुतिष्ठंतिअनुवर्त्तंतेमानवाःश्रद्धावंतःअनसूयंतः अत्रदोषमपश्यंतःतेपिस्वकर्मभिःधर्माधर्माख्यैःमुच्यंते ॥ ३१ ॥ विपक्षेदोषमाह येत्विति सर्वशब्दईश्वरवाची सर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वइतिनिर्वचनात् त स्यज्ञानेविषयेविशेषेणमूढान्पारोक्ष्येणापितेईश्वरमजानंतोदेहमात्रनिष्ठास्तान्नष्टान्स्वर्गापवर्गभ्रष्टान् अचेतसःविवेकशून्यान्॥३२॥ ननुतेचेत्त्वमतंनानुतिष्ठंतितर्हिकथंतवांतर्यामित्वमित्यतआह सदृशमिति

प्रकृतेर्गुणसंमूढाःसज्जंतेगुणकर्मसु॥ तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचालयेत्॥ २९॥ मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा॥ निराशीर्निर्ममोभू
त्वायुध्यस्वविगतज्वरः॥ ३०॥ येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठंतिमानवाः॥ श्रद्धावंतोनसूयंतोमुच्यंतेतेपिकर्मभिः॥ ३१॥ येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्ठंतिमेमतं॥
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः॥ ३२॥ सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति॥ ३३॥ इंद्रियस्येंद्रियस्या
र्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ॥ तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ॥ ३४॥

स्वस्याःप्रकृतेः स्वकीयस्यप्राग्भवीयधर्माधर्मसंस्कारस्यसदृशमनुरूपंज्ञानवानपिचेष्टतेकिमुमूर्खः पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तस्मात्प्रकृतिंयांतिअनुसरंति भूतानिप्राणिनस्तत्रममवान्यस्यवानिग्रहः किंकरिष्यतिनकिमपि अहमपिपूर्वकर्मापेक्षयैवतान्प्रवर्त्तयामीतिभावः ॥ ३३ ॥ एवंतर्हिपुरुषस्यस्वातंत्र्याभावाद्विधिनिषेधशास्त्रंव्यर्थमित्याशंक्याह इंद्रियस्येति इंद्रियस्येंद्रियस्येतिद्विर्वचनंवीप्सायां प्रतींद्रियंस्वेस्वेर्थेशब्दादौवचनादौच विषयेरागद्वेषौअनुकूलेरागःप्रतिकूलेद्वेषश्चव्यवस्थितौनित्यसंबद्धौ तत्रतयोर्वशंनागच्छेदितिशास्त्रस्याभ्यनुज्ञा पुरुषस्यचतदनुष्ठानेस्वातंत्र्यमस्ति हियतःतौरागद्वेषावेवा स्यप्राणिनःपरिपंथिनौविरोधिनौदृष्टद्वारेणप्रवर्त्तकत्वात् नतुप्रकृत्यनुसारीईश्वरोस्यपरिपंथी तस्यवैषम्यादिदोषापत्तेः अयंभावः यथाप्तस्तनेनस्वाज्ञोल्लंघनजेनापराधेनकुपितोराजाऽपराधिनंहिनिगडादौनि गृहीतुंस्वीयान्भटान्प्रवर्त्तयतिसएवाद्यतनेनदानमानेनप्रसादितएनंतेषामेवभटानामाधिपत्येनियुंक्ते एवंपूर्वकर्मानुसारीईश्वरोरागादिद्वारापुरुषंबाधमानोपिविधिप्रतिषेधशास्त्रानुसारिणातेनैवभक्तिध्यानप्र णिधानेनावर्जितःएनंरागादिजयेनियुंक्तेतस्माद्विधिप्रतिषेधशास्त्रस्यनानर्थक्यं पुरुषस्यस्वातंत्र्यसत्त्वात् नापीश्वरेवैषम्यादिकं प्राणिकर्मायत्तत्वादिति ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्मादेवंतस्मात्श्रेयान्प्रशस्ततरःस्वधर्मः स्वस्यवर्णाश्रमानुरूप्येणईश्वरेणविहितत्वात् विगुणोहिंसादिमिश्रोपिकिंचिदंगहीनोपिपरधर्मात्हिंसादिदोषरहितपरधर्मापेक्षया स्वनुष्ठितात्सर्वांगोपसंहारेणसम्यग नुष्ठितादपिसएवश्रेयान् स्वधर्मेयुद्धादौनिधनंमरणमपिश्रेयः विहितत्वात् परस्यधर्मोभैक्षचर्यादिर्भयावहः क्षत्रियस्यतवनिषिद्धत्वात् तस्मात्स्वतंत्रेणत्वयास्वधर्मएवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ३५ ॥ ईश्वरोधर्माध र्मौरागद्वेषौवापुरुषस्यप्रवर्त्तकौभवतइत्यात्मनोऽस्वातंत्र्यंमन्वानोर्जुनउवाच अथकेनेति केनईश्वरादीनामन्यतमेनान्येनवाप्रयुक्तःप्रवर्तितःसन्अयंपुरुषःपापमनिष्टंचरतिकरोति अनिच्छन्नित्यनेनरागद्वेष योःप्रवर्त्तकत्वंनिरस्तं सतिहिरागेइच्छाभवति अतइच्छायाअभावाद्रागाभावः रागस्याप्रवर्तकत्वेतन्मूलभूतसंस्कारहेत्वोर्धर्माधर्मयोरप्रवर्त्तकत्वंततश्चतत्सापेक्षस्यईश्वरस्यापीतिसर्वेषामाक्षेपः तस्मान्मुख्यंप्र वर्त्तकंयत्तद्वाच्यमित्यर्थः बलादिवनियोजितःविष्टिगृहीतइवेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अत्रोत्तरंकाममयएवायंपुरुषइत्यादिश्रुतिसिद्धंभगवानुवाच कामएषइति एषप्रसिद्धःकामःसोकामयतजायामेस्यादथप्र जायेयाथवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रुतेरिदंमेभूयादिदंमेभूयादितितीव्राभिलाषहेतुभूतश्चेतसोऽनवस्थितत्वापादकोवृत्तिविशेषः सचचेतोरूपएव कामःसंकल्पइत्युपक्रम्य एतत्सर्वंमनइत्युपसंहारात् सएषकामःकेनचिन्निमित्तेनप्रतिहतःक्रोधरूपेणपरिणमतेऽतःक्रोधोभिज्वलनात्माप्येषएवतमेनमिहशरीरेंतःस्थितंवैरिणंविद्धि कुतोवैरी यतःरजोगुणसमुद्भवःरजोरंजनात्मकःप्राकृतोगुणःतस्यगुणौकार्यभूतौ

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः॥३५॥ अर्जुनउवाच अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः॥अनिच्छन्न
पिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः॥३६॥श्रीभगवा० कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः॥महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिहवैरिणं॥३७॥धूमेनाव्रियते
वह्निर्यथादर्शोमलेनच॥यथोल्वेनावृतोगर्भस्तथातेनेदमावृतं॥३८॥आवृतंज्ञानमेतेनज्ञानिनोनित्यवैरिणा॥कामरूपेणकौंतेयदुष्पूरेणानलेनच॥३९॥

तृष्णासंगौतावेवउद्भवोयस्यसः रजःकार्यत्वात्दुःखैकफलोयमतोवैरी यद्वारजोगुणस्यलोभप्रवृत्त्यादिलक्षणस्यसमुद्भवोयस्मात् ननुविषयाभिलाषात्मकःकामोविषयार्पणेनशाम्यति विषयस्यदौर्लभ्यनिश्चये स्वतएववानिवर्त्ततेअंधइवरूपदर्शनाभिलाषादित्याशंक्याह महाशनोमहापाप्मेति महत्दातुमपारणीयंअशनमस्यसतथा यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिव र्धतेइति यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेदिति तथामहापाप्माअत्युग्रःसहिसहस्रशःप्रबोधितोपिननिवर्त्ततेतद्भयमपिदुश्चिकित्स्यः महाशनत्वान्नायंवैरीदान साध्यः नापिसामभेदसाध्यः अत्युग्रत्वात् अतोहंतव्यएवेति ॥ ३७ ॥ अस्यवैरित्वमेवविवृणोति धूमेनेत्यादिना उल्बेनगर्भवेष्टनेनजरायुणा तेनकामेनइदंवक्ष्यमाणंज्ञानंआवृतं आवरणीयस्यत्रैविध्यात् तदनुगुणंदृष्टांतत्रयंज्ञेयं ॥ ३८ ॥ आवृतमिति ज्ञानंअंतःकरणसत्त्वं ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेः एतेनकामेनरजोगुणात्मकेनआवृतं ज्ञानिनःअंतःकरणविशिष्टस्यप्रमातुःनित्यवैरिणाकामरूपेणदुष्पूरे णपूरयितुमयोग्येन अयंहिपूर्यमाणोनर्थानेवप्रसवेत् अनलेन अथापिपूर्यतेचेत्अनलःनास्त्यलंपर्याप्तिर्यस्यसतथातेनानलेन नह्यनलःकाष्ठैस्तर्पयितुंशक्यःकिंतुवर्धतएवतद्वदयमपीत्यर्थः अयंभावः अंतः करणसत्वंहिवह्निवत्प्रकाशात्मकंतत्सहजेनकामेनवह्निरिवधूमेनआवृतंचेत्प्रमातारंअनर्थेपातयति अन्यथातदेवस्वभावशुद्धत्वात्विवेकवैराग्योपगंभूत्वातमुद्धरेत् अतोयंकामोज्ञानिनोनित्यवैरीति ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच इंद्रियाणीति अयमर्थः इंद्रियमनोबुद्धयोहिकामेनाधिष्ठिताबाह्यार्थप्रवणाभवंति तैश्चतथाभूतैरयंकामः ज्ञानंचिदाकाशरूपंआदर्शतलप्रख्यं यत्रयोगिनोव्यवहितंविप्रकृष्टमतीतमनागतंवापश्यंति यथो क्तमाचार्यैः विश्वंदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यंनिजांतर्गतंपश्यंत्यात्मनीति निजांतर्गतंशरीरांतर्गतं आत्मनिहार्दाकाशाख्येब्रह्मणि तत्मलेनआदर्शमिवआवृत्यदेहिनंदेहाभिमानिनंविशेषेणमोहयति विशब्दा त्देहाभिमानशून्यंयोगिनमपिव्युत्थानावस्थायांकिंचिन्मोहयतीतिगम्यतइति अक्षरयोजनास्पष्टा॥४०॥तस्मादिति यस्मादिंद्रियाण्यस्याधिष्ठानं सामंतस्येव गिरिदुर्गादिकं तस्मात्तान्येवनियम्यवशीकृत्यएनं कामंहिनिश्चयेनप्रजहिप्रकर्षेणनाशय गिरिदुर्गादीन्स्वायत्तीकृत्येवतत्स्थंसामंतंघ्नंतिराजानस्तद्वत् हंतव्यत्वेहेतुः पाप्मानंअत्युग्रं तत्रापिहेतुः ज्ञानविज्ञाननाशनमिति ज्ञानस्यशास्त्राचार्योपदेशजस्यपरोक्षस्यवि ज्ञानस्यनिदिध्यासनपरिपाकजस्यापरोक्षस्यचनाशनं॥४१॥नकेवलंबाह्येंद्रियजयेनैवकृतार्थत्वंकिंतुमनोबुद्ध्योरपिजयःकर्तव्यःकामस्यसमूलोच्छेदाय त्रिप्राकारदुर्गस्थस्यसामंतस्येवाभ्यंतरप्राकारद्वयज येन अतोमनोबुध्योर्जयार्थंयोगंदर्शयति इंद्रियाणीति अत्रपरत्वंसूक्ष्मत्वेनकारणत्वेनवाबोध्यं इंद्रियाणिचक्षुरादीनिपराणिस्वविषयेभ्यःपृथिव्यादिस्वाश्रयसहितेभ्योगंधादिभ्योवित्तपुत्रशरीरेभ्यश्च तेषांत

इंद्रियाणिमनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते॥ एतैर्विमोहयत्येषज्ञानमावृत्यदेहिनं॥ ४० ॥ तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौनियम्यभरतर्षभ ॥ पाप्मानंप्रजहिह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनं॥ ४१ ॥ इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः॥ मनसस्तुपराबुद्धिर्योबुद्धेःपरतस्तुसः॥ ४२ ॥

त्कारणत्वात् तथाचकौषीतकिनःसमामनंतिब्राह्मणे प्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति व्युच्चरंतीत्यनुषज्यते प्राणेभ्यइंद्रियेभ्यःदेवास्तदधिष्ठात्र्योदेवताउत्पद्यंते देवेभ्यश्चलोकाःभूतभौतिकाउत्पद्यंतइतिश्रुत्यर्थः इंद्रियेभ्यःपरंमनः मनसाह्येवपश्यतिमनसाश्रृणोतीतिश्रुतेरिंद्रियाणांमनोविकारत्वात् तेनबाह्यार्थेभ्यइंद्रियाण्याकृष्यमनसिप्रविलापनीयानीतिदर्शितं केवलंपरत्वमात्रप्रतिपादनेप्रयोजनाभावात् मनसस्तुप राबुद्धिः तस्माद्वाएतस्मान्मनोमयात् अन्योंतरआत्माविज्ञानमयइतिश्रुतेः मनसःप्रविलापनंतत्कारणेबुद्धौकर्त्तव्यमित्यर्थः समष्टिबुद्धेरप्यत्रैवांतर्भावः योबुद्धेःपरतस्तुसः यस्तु तुशब्दोभास्यवर्गात्बुध्यादे र्भासकस्यज्ञानस्यवैलक्षण्यंगमयति योबुद्धेरपिपरतःसःज्ञानपदाभिधेयःकामेनउल्बेनगर्भइवआवृतइतिव्यवहितेनसंबंधः तथाचश्रुतिः यच्छेद्वाङ्मनसीप्राज्ञस्तद्यच्छेत्ज्ञानआत्मनि ज्ञानमात्मनिमहतितद्य च्छेच्छांतआत्मनीति एतदुक्तंभवति वागादिबाह्येंद्रियव्यापारमुत्सृज्यमनोमात्रेणावतिष्ठेत मनोपिविषयविकल्पाभिमुखंज्ञानात्मशब्दोदितायांबुद्धौधारयेत् तामपिमहत्यात्मनिसमष्टिबुद्धौधारयेत् तत्तंमहां तमात्मानंशांतेनिष्कलेपरस्मिन्ज्योतिषिप्रत्यगात्मनिधारयेदिति ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योगफलमाह एवमिति आत्मानंमनः हार्दाकाशेपितत्स्थान्नित्यान्कामान्कामयानं श्रूयतेहिदहरविद्यायांहार्दाकाशंप्रकृत्ययच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइतितत्रत्यानांकामानांसत्त्वं तेषांचस त्यत्वं तइमेसत्याःकामाइतिश्रुतेः आत्मानंमनःआत्मनामनसैवबुद्ध्यैववासंस्तभ्यनिर्व्रत्तिकंकृत्वाबुद्धेःपरंपरमात्मानंबुध्वा समूलघातंकामरूपंशत्रुंशातयितारंजहिनाशय हेमहाबाहोइतिसंबोधयंस्तन्नाशेत वसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमर्थः यावत्काममूलस्यअज्ञानस्योच्छेदआत्मतत्त्वज्ञानेनक्रियतेतावत्पर्यंतंकामस्यनिर्मूलोच्छेदोनभवतीतिबुद्धेःपरंबुध्वाकामोनाशनीयः तस्मिंश्चनष्टेसंसारानर्थोच्छेदोभवती ति दुरासदंपरबोधंविनादुःखेनापिनाशयितुमशक्यं उपायःकर्मनिष्ठात्रप्राधान्येनोपसंहृता उपेयाज्ञाननिष्ठातुतद्गुणत्वेनकीर्त्तिता ॥ ४३ ॥ इतिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ अध्यायद्वयोक्तेर्थेऽप्रामाण्यशंकामाभूदितिविद्यावंशसंप्रदायंआत्मनश्चभ्रमविप्रलंभकत्वादिनिरासायेश्वरत्वंसर्वज्ञत्वंचदर्शयति इममित्यादिना इमंसांख्ययोगंकर्मयोगरूपोपायसहितंससंन्यासमितिभाष्यं इमंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पकसमाध्यनुष्ठानांतंकर्मयोगंज्ञाननिष्ठोपसर्जनंपारिव्रज्यानधिकारिणांराज्ञामेवयोग्यंविवस्वतेसूर्यायमंडलाभिमानिनेसर्वेषांक्षत्रियाणामादिभूतायाहंआदित्यांतर्यामी यएषोंतरा

एवंबुद्धेःपरंबुध्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना॥ जहिशत्रुंमहाबाहोकामरूपंदुरासदं ॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयो गशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्मयोगोनामतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ पर्वणितुसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७॥ श्रीभगवानुवाच इमंविवस्वतेयोगंप्रोक्तवानह मव्ययं॥ विवस्वान्मनवेप्राहमनुरिक्ष्वाकवेब्रवीत्॥१॥ एवंपरंपराप्राप्तमिमंराजर्षयोऽविदुः॥ सकालेनेहमहतायोगोनष्टःपरंतप॥२॥ सएवायंमयातेद्ययोगः प्रोक्तःपुरातनः॥ भक्तोसिमेसखाचेतिरहस्यंह्येतदुत्तमं॥ ३॥ अर्जुनउवाच अपरंभवतोजन्मपरंजन्मविवस्वतः॥ कथमेतद्विजानीयांत्वमादौप्रोक्तवा निति॥ ४॥ श्रीभगवानुवाच बहूनिमेव्यतीतानिजन्मानितवचार्जुन॥ तान्यहंवेदसर्वाणिनत्वंवेत्थपरंतप॥ ५॥

दित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनामेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धःप्रोक्तवान्पुरा अव्ययंअविच्छिन्नसंप्रदायं तेनानादित्व मपिमनवेस्वपुत्रायविवस्वान्प्राह इक्ष्वाकवेमनुःस्वपुत्रायाब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमिति एवंपरंपराप्राप्तमिक्ष्वाकोर्निमिनाभागादिक्रमेण राजर्षयःजनकाजातशत्रुकैकेयप्रभृतयोराजानः ऋषयश्चसनकवसिष्ठा द्याःसूक्ष्मार्थदर्शिनस्ते राजानएवऋषयइतिवा अविदुर्ज्ञातवंतः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिलङोझेर्जुस् नष्टःअदर्शनंगतः ॥ २ ॥ सइतिअद्यसंप्रदायविच्छेदेसति भक्तःशरणागतः सखाप्रीतिविषयः रहस्यं गोप्यंअभक्तादिभ्योनदेयं अन्यथानिर्वीर्याविद्याभवेदित्यर्थः तथाचमंत्रवर्णः विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यामिति ॥ ३ ॥ भगवद्दे हस्यवसुदेवादुत्पत्तिमन्वानोर्जुनउवाच अपरमिति अपरंअर्वाक्कालिकं परंबहुकालिकं विजानीयां यद्यपिशब्दादयमर्थोज्ञातस्तथापिविरुद्धस्यवाक्यस्याबोधकत्वात्कथमेतद्विजानीयामित्युक्तं पद योजनास्पष्टा ॥ ४ ॥ स्वदेहस्याजत्वंसाधयितुंस्वस्यसर्वज्ञत्वंतावदाह बहूनीति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंतर्हियोगिनांसर्वज्ञत्वप्रसिद्धेस्त्वंजातिस्मरोजीवोसीत्याशंक्याह अजइति देहान्निष्कृष्टस्याजत्वाव्ययत्वेन त्वेवाहंजातुनासमित्यत्रसाधिते इहतुदेहविशिष्टस्यैवतेउच्यते ईश्वरोपीत्यनेनदेहान्निष्कृष्टस्यास्मदादेरपीश्वरत्वंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मीत्यादिश्रुतिप्रसिद्धमतोदेहविशिष्टस्यैवाजत्वनित्यत्वेदृढीक्रियेतेऽन्यथानीश्वरत्वप्रसंगात् नद्यादित्यांतर्यामिणःपरमेश्वरस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टोदेहोजन्मव्ययवानितिवक्तुंशक्यं अकर्मजत्वात्कर्मफलस्यहिपराकाष्ठाहैरण्यगर्भशरीरप्राप्तिः नचपुरुषोहवैनारायणोकामयतअत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानिअहमेवेदंसर्वंस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंचरात्रंयज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिनाशतपथेनारायणाख्यस्यपरमात्मनःसहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् सभूमिंविश्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमितिपादोस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिचपुरुषसूक्तप्रतिपाद्यस्यसर्वाणिभूतान्यतिक्रम्यस्थितस्येश्वरस्यापिशरीरंपंचरात्राख्यकर्मविशेषफलमितिश्रूयतेइतिवाच्यं तत्रनारायणशब्देनहिरण्यगर्भस्यैवविवक्षितत्वात् नहिपरमेश्वरस्यपूर्णकामस्यसर्वानतिक्रम्यस्थितस्यपुनरत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानीतिकामनाभवति ननुपरमेश्वरेपिकामनादृष्टासोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतीतिचेत् श्लाघनीयप्रज्ञोदेवानांप्रियोयतआप्तकामस्यकास्पृहेतिश्रुतेर्लोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायाच्चनिस्पृहस्यलीलयैवब्रह्मांडकोटीःसृजतोभगवतोराजगोपालस्यकर्मकिंकरेणकर्मणासार्वात्म्यंप्रार्थयतासाम्यमापादयति तस्मान्नकर्मफलंभगवतःशरीरं अतएवनभौतिकं विराटसूत्रात्मातिरिक्तस्यभौतिकस्याभावात् तस्माद्युक्तमजोपिसन्निति ननुतर्हि भगवच्छरीरस्यकिमुपादानं अविद्येतिचेन्न परमेश्वरेतदभावात् जीवाविद्याचेन्न शुक्तिरजतादेरिवतुच्छत्वापत्तेः चिन्मात्रंचेन्न चितःसाकारत्वायोगात् तथात्वेवातस्यातींद्रियत्वापत्तिः तस्मात्किमालंबोभगव

अजोपिसन्नव्ययात्माभूतानामीश्वरोपिसन्॥ प्रकृतिंस्वामधिष्ठायसंभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

द्देहोदेवकीगर्भप्रवेशजननबाल्यकौमारपौगंडयौवनादिप्रतीतिविषयइतिचेत् श्रृणु प्रकृतिंस्वामधिष्ठायसंभवाम्यात्ममाययेति अयमर्थः जीवात्मानोहिअनात्मभूतांप्रकृतिंतेजोबन्नात्मिकांपंचभूतात्मिकांवा अधिष्ठायसंभवंतिजन्मादीँल्लभंते अहंतुस्वांप्रत्यगनन्यांप्रकृतिंप्रत्यक्चैतन्यमेवेत्यर्थः तदेवाधिष्ठायनतूपादानांतरं आत्ममाययास्वीयमाययासंभवामि यथाकश्चिन्मायावीस्वयंस्वस्थानादप्रच्युतस्वभावोपिअदृश्योभूत्वास्थूलसूक्ष्मभूतान्यनुपादायैवकेवलयामाययाद्वितीयंमायाविनंस्वसदृशमेवसूत्रमार्गेणगगनमारोहंतंसृजति एवमहंकूटस्थचिन्मात्रोग्राह्यःस्वमाययाचिन्मयमात्मनःशरीरंसृजामितस्यबाल्याद्यवस्थाश्चसूत्रारोहणवद्दर्शयामि एतावांस्तुविशेषः लौकिकमायावीमायामुपसंहरन्द्वितीयंमायाविनमप्युपसंहरति अहंतुतामनुपसंहरन्स्वविग्रहमपिनोपसंहरामीति एवंहिसतिहिरण्यश्मश्रुत्वादिलक्षणविग्रहयोगिनश्चैतन्यस्यअंतस्तद्धर्मोपदेशादित्यादिन्यायसिद्धंवियदाद्युपादानत्वलक्षणंसर्वेश्वरत्वंयुज्यतेनान्यथेति तस्मात्सिद्धंपरमेश्वरस्यमायामयंशरीरंनित्यमितिएकेनैवदेहेनविवस्वंतमुपदिश्यत्वामप्युपदिशामीति अन्यत्रापिनित्यैवसाजगन्मूर्त्तिरितिसावधारणंप्रतिज्ञायते देवानांकार्यसिध्यर्थमाविर्भवतिसायदा उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयतइति नित्यायाअप्याविर्भावापेक्षयासूर्यस्येवबाल्यादिकंउत्पत्त्याद्युपगम्यते भाष्येतुस्वांप्रकृतिंवैष्णवींत्रिगुणात्मिकांमायांअधिष्ठायवशीकृत्यआत्ममाययासंभवामिदेहवान्जातइवात्मनोमाययानपरमार्थतोलोकवदितिव्याख्यातं ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कदासंभवसीत्यपेक्षायामाह यदेति ग्लानिर्ह्रासः अभ्युत्थानंवृद्धिः ॥ ७ ॥ किमर्थमात्मानंमाययास्तृजसीत्यतआह परित्राणायेति दुष्कृतांदुष्टंकर्मकुर्वतांपापिनां संभवामिआविर्भवामि ॥ ८ ॥ जन्ममा
यामयं कर्मसाधुत्राणं दिव्यंअप्राकृतंयोवेत्ति सत्यक्त्वादेहंपुनःजन्मनप्राप्नोतिकिंतुमामेतिमामेवप्राप्नोति एतेनभगवतोजन्मानिकर्माणिचभगवत्प्राप्तिकामेनगेयानीतिदर्शितं ॥ ९ ॥ एतस्यापिभगवत्प्राप्तेर्द्वार
माह वीतेति रागोविषयेषुप्रीतिः भयंस्वोच्छेदाशंका क्रोधःस्वपरपीडाहेतुरभिज्वलनंतेत्रयोवीताःयेभ्यस्तेवीतरागभयक्रोधाः अतएवमन्मयाःमदेकप्रधानाः किंजारिणीयथाजारमपिभर्त्तारंचाश्रितायोगक्षेमा
र्थंतद्वन्नेत्याह मामुपाश्रिताःज्ञानतपसाज्ञानमयंतपआलोचनंममजन्मकर्मणोःस्वरूपस्यचनिरंतरंचिंतनंयस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतिप्रसिद्धंज्ञानतपःतेनपूताः संतोमद्भावंमत्तादात्म्यंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ १० ॥ ननुसा
ध्वसाध्वोस्त्राणविनाशौकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्तोऽतःकिंतवास्मदादितुल्यस्यजन्मकर्मस्वरूपाणांचिंतनेनेत्याशंक्याह येयथेति येमनुष्याःमांसर्वशरीरस्थंयथायेनप्रकारेणशत्रुत्वेनमित्रत्वेनवाप्रपद्यंतेप्राप्नुवंति

यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहं ॥ ७ ॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृतां ॥ धर्म
संस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे ॥ ८ ॥ जन्मकर्मचमेदिव्यमेवंयोवेत्तितत्त्वतः ॥ त्यक्त्वादेहंपुनर्जन्मनैतिमामेतिसोऽर्जुन ॥ ९ ॥ वी
तरागभयक्रोधामन्मयामामुपाश्रिताः ॥ बहवोज्ञानतपसापूतामद्भावमागताः ॥ १० ॥ येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहं ॥ ममव
र्त्मानुवर्त्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतःकर्मणांसिद्धिंयजंतइहदेवताः ॥ क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा ॥ १२ ॥

तांस्तेनैवप्रकारेणाहमपिभजामिअनुसरामि येतुममवर्त्मभक्तिध्यानप्रणिधानात्मकमनुवर्त्तंतेतानृममात्मभूतांस्तथैवसर्वशःसर्वैःप्रकारैरनुवर्त्तेहमितियोजना ततश्वमद्बिंबभूतेप्राणिजातेयथायःप्रीतिंद्वेषंवाकरो
तितस्मिन्मत्प्रतिबिंबभूतेहमपितथैवप्रीतिंद्वेषंचकरोमि बिंबपूजापरिभवौप्रतिबिंबेएवसंक्रामततोनममवैषम्यनैर्घृण्येस्तः तस्मात्श्रेयोर्थिनासर्वस्यकल्याणायैवयतितव्यमितिभावः भाष्येतुयेयथायेनप्रकारेण
येनप्रयोजनेन आर्ताजिज्ञासवोर्थार्थिनोज्ञानिनोवाप्रतिपद्यंतेतांस्तथैवपीडापरिहारेणज्ञानदानेनअर्थदानेनमोक्षदानेनवाऽनुगृह्णामि सर्वथातेममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिअन्यदेवताभक्ताइतिचैतद्व्याचक्ष्यते ॥ ११ ॥
कांक्षंतइतिहियस्मात्मानुषेलोकेकर्मसिद्धिःकाम्यकर्मफलंपुत्रपश्वादिकंक्षिप्रंभवतिनतुनिष्कामकर्मजाचित्तशुद्धिः अतोयेकर्मणांसिद्धिंफलंइहैवक्षिप्रंकांक्षंतःकांक्षमाणाःदेवताःइंद्रादीन्यजंतेतेपिममैवव
र्त्मानुवर्त्तंतइतिपूर्वेणान्वयः वक्ष्यतिचयेप्यन्यदेवताभक्ताइत्यादि ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्यदेवताभक्ताअपिकस्मात्पुनःकारणात्तवैववर्त्मानुवर्त्ततेनान्यस्येत्यतआह चातुर्वर्ण्यमिति चतुर्णांवर्णानांहितंचातुर्वर्ण्यं गुणाश्चकर्माणिचेतिगुणकर्म द्वंद्वैकवद्भावः कर्माणिअग्निहोत्रादीनिगुणाश्चद्रव्यदेवतादिरूपाः विभागशः साधारणासाधारणविभागेन तथाहि दानजपादिकंसर्वसाधारणं अग्निहोत्रादिकंत्रैवर्णिकस्यैवनशूद्रस्य राजसूयादिकंराज्ञएवनेतरेषामितिविभागोदृश्यते यतश्चातुर्वर्ण्यंगुणकर्ममयास्रष्टं ततोऽन्यदेवतानामपिमदुत्थत्वात्पुत्रप्रीत्यापितुरिवतत्प्रीत्याममैवतृप्तिरस्तीत्यर्थः यद्वागुणविभागशःकर्मविभागशइतियोज्यं तथाहि सत्वप्रधानाब्राह्मणास्तेषांकर्मशमदमादिकं सत्वोपसर्जनरजःप्रधानाःक्षत्रियास्तेषांकर्मशौर्यादि तमउपसर्जनरजःप्रधानावैश्यास्तेषांकर्मकृष्यादि रजउपसर्जनतमःप्रधानाःशूद्रास्तेषांकर्मशुश्रूषैवेतिगुणकर्मविभागोदृश्यते तदाचातुर्वर्ण्यमितिस्वार्थेष्यञ् चत्वारोवर्णाःगुणकर्मविभागशोमयास्रष्टाइत्यर्थः अन्यदेवताभक्ताअपिमदुक्तकर्मकारित्वान्मद्भक्ताएवेतिभावः ननुयद्येवंत्वंस्वसंततितर्पणेनस्वाज्ञाकरणेनप्रीयसेतदर्थंचत्वयाचातुर्वर्ण्यंस्रष्टंतर्हिमहान्संसारीत्वमसीत्याशंक्याह तस्येति कर्त्तारंमायायोगात् वस्तुतोऽकर्त्तारं अतएवाव्ययंअविकारिणं ॥ १३ ॥ ननुकर्त्तुरपिकथमकर्त्तृत्वमतआह नमामिति कर्मलेपोपिकुतोनास्तीत्यतआह नमेइति यःकर्तृत्वाभिमानीसलिप्यतेयस्तुफलेच्छुः

चातुर्वर्ण्यंमयास्रष्टंगुणकर्मविभागशः॥ तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्त्तारमव्ययं॥ १३॥ नमांकर्माणिलिंपंतिनमेकर्मफलेस्पृहा॥ इतिमांयोभिजानातिकर्मभिर्नसबध्यते॥ १४॥ एवंज्ञात्वाकृतंकर्मपूर्वैरपिमुमुक्षुभिः॥ कुरुकर्मैवतस्मात्त्वंपूर्वैःपूर्वतरंकृतं॥ १५॥ किंकर्मकिमकर्मेतिकवयोप्यत्रमोहिताः॥ तत्तेकर्मप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥ १६॥ कर्मणोह्यपिबोद्धव्यंबोद्धव्यंचविकर्मणः॥ अकर्मणश्चबोद्धव्यंगहनाकर्मणोगतिः॥ १७॥

सएवात्मनःकर्तृत्वंमनुतइतिफलेच्छाभावादकर्त्ताअकर्तृत्वाच्चनलिप्यतेऽयंइतिमांयोभिजानातिसकर्मफलस्पृहात्यागात्कर्मभिर्नबध्यते ॥ १४ ॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकंग्राहयति एवंज्ञात्वेति पूर्वतरं वेदोक्तत्वात् नत्वधुनाकेनचित्कल्पितमित्यर्थः पूर्वतरंप्रथमतरंकृतंअत्यावश्यकत्वादितिवार्थः ॥ १५ ॥ आवश्यकत्वेपिनकर्मणोगतानुगतिकतयानुष्ठानंकर्त्तव्यंकिंतुज्ञात्वाकर्माणिकुर्वीतेतिवचनात्कर्माश्रितं किंचिद्विशेषंज्ञापयितुंउपोद्घातयति किंकर्मेति यतः कर्माकर्मणीकवीनामपिदुर्निरूपेतत्तस्मात्तेतुभ्यंकर्मअकर्मचाकारप्रश्लेषेणग्राह्यं तेउभेप्रवक्ष्यामियत्द्वयंज्ञात्वाऽशुभात्संसारात्मोक्ष्यसे॥ १६ ॥ एतज्ज्ञानमावश्यकमित्याह कर्मणइति तत्त्वंबोद्धव्यमस्तीतिस्थलत्रयेपितत्त्वमस्तीतिपदद्वयाध्याहारः कर्मणः शास्त्रविहितस्य विकर्मणःप्रतिषिद्धस्य अकर्मणस्तूष्णींभावस्य गहनाकर्मणइत्यत्रकर्मणइतित्रितयोपलक्षणंकर्मविकर्माकर्मणांगतिर्याथात्म्यंतत्त्वंगहनं ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यत्कर्मादेस्तत्त्वंवक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातंतदाह कर्मणीति कर्मणिकर्माकर्मविकर्मात्मकेदेहेंद्रियादिव्यापारेअविद्ययाप्रत्यगात्मनिआरोपितेसति तत्रअकर्मकर्माभावंनौस्थेनतीरतरौचलनेआरोपितेसतितत्त्वबुध्यातत्र चलनाभावमिवयःपश्येत् तथाचलंगुणवृत्तमितिन्यायेन त्रिगुणात्मकेषुदेहेंद्रियादिषुनित्यकर्मवस्तुयश्चंद्रतारकादौगत्यभावमिवतूष्णींभूतोहमस्मिनकिंचित्करोमीत्यध्यस्तेअकर्मणिकर्माभावेकर्मतन्निग्रहाख्य प्रयत्नरूपंयःपश्यतिसमनुष्येषुबुद्धिमान्तत्त्वदर्शी आत्मनिभ्रांतिजनितव्यापारस्यअनात्मनिचतादृशनिर्व्यापारत्वस्यबाधात् सएवचयुक्तोयोगीकृत्स्नकर्मकृच्च कर्मयोगफलस्यतत्त्वज्ञानस्यप्राप्तत्वादितिस्तुतिमात्रं आत्मनोऽकर्तृत्वंसंघातस्यैवकर्तृत्वमितिभावयताकर्माणिकर्त्तव्यानीत्यर्थः यद्यप्येतद्बहुधाप्रपंचितंअव्यक्तोयमित्यादौ तथापितत्त्वस्यदुर्ज्ञेयत्वात्पुनःपुनरुच्यतइतिप्रांचः यत्तुकर्मणिनित्येपरमेश्वरार्थेनुष्ठीयमानेबंधहेतुत्वाभावादकर्मेदमितियःपश्येत्तथाऽकर्मणिनित्यकर्माकरणेप्रत्यवायहेतुत्वेनकर्मेदमितिचयःपश्येत्सबुद्धिमानिति तदसंगतमेव नित्यकर्मणिअकर्मेदमितिज्ञानस्याशुभमोक्षहेतुत्वाभावात् मिथ्याज्ञानत्वेनतस्यैवाशुभत्वाच्च नचैतादृशंमिथ्याज्ञानंबोद्धव्यंतत्त्वं नाप्येतादृशज्ञानेबुद्धिमत्त्वादिस्तुत्युपपत्तिरितिदिक् येतुकर्मणिज्ञानकर्मणिदृश्येजडेसद्रूपेणस्फुरणरूपेणवानुस्यूतंसर्वभ्रमाधिष्ठानंअकर्मअवेद्यंस्वप्रकाशचैतन्यंपरमार्थदृष्ट्यायःपश्येत् तथाअकर्मणिस्वप्रकाशेदृग्वस्तुनिकल्पितंकर्मदृश्यंमायामयंनपरमार्थसदितियःपश्यतिसबुद्धिमानितिपरमार्थदर्शित्वाद्वास्तवैरेवगुणैस्तूयतइत्यपिव्याचख्युः तदप्यसंगतमेव कर्मकुरुकर्मप्रवक्ष्यामीत्यनुष्ठेयकर्मप्रस्तावेतत्त्वज्ञानानवसरात् नापिकर्तुरीप्सिततमंकर्मेतिपारिभाषिक्याकर्मसंज्ञयादृश्यस्यकर्मशब्दार्थत्वंग्रहीतुंशक्यं तस्याघुटिभादिसंज्ञानामिवागमार्थनिर्णयानर्हत्वादितिसंक्षे

कर्मण्यकर्मयःपश्येदकर्मणिचकर्मयः ॥

पः वस्तुतस्तुकर्मणोह्यपीतिश्लोकेकर्मविकर्माकर्मणांगतिशब्दितंपर्यवसानंगहनत्वाद्बोद्धव्यमित्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानंकर्मण्यकर्मयःपश्येत्समनुष्येषुबुद्धिमानिति तथाहि कर्मणिकर्माकर्मविकर्मरूपेअकर्मतद्वैपरीत्यंशास्त्रतोदृश्यते यथाक्रतुःकर्मणिश्रद्धाहीनस्यकृतोप्यकृतएवभवतीत्यकर्मणिपर्यवस्यति दांभिकस्यतुविकर्मणिपर्यवस्यति यथोक्तं अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइहेति चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञइतिच एवमौदासीन्यमकर्मापिशक्तस्यार्त्तपरित्राणाभावाद्विकर्मणिपर्यवस्यति दीक्षितस्यभगवद्ध्यानाद्यासक्तस्यवास्वकालेपंचयज्ञाद्यकरणंदीक्षितोनददातीत्यादिवचनात्सर्वधर्मान्परित्यज्येत्यादिवचनाच्चकर्मण्येवपर्यवस्यति नित्यकर्मकालेप्रत्यवायहेतोरन्यस्याविहितस्याकरणात् एवंविकर्मापिहिंसाअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेतिवचनाद्यज्ञेकर्मैवभवति सैवद्दृथानष्टेपशौनकर्म विध्यर्थानिष्पत्तेः नापिविकर्म कामकारेणाकृतत्वात् किंतुपरिशेषात्कृताप्यकृतैवेत्यकर्मणिपर्यवस्यति एवंस्तेनप्रमोचनंतत्सयूथ्यानांकर्मापिराज्ञोविकर्म स्तेनःप्रमुक्तोराजनिपापंमार्ष्टीतिवचनात् तदेवयतीनामुपेक्षणीयत्वादकर्म एवंहिंसाफलकेसत्यादौदानफलकेअनृतादौचविकर्मत्वकर्मत्वेबोध्ये तस्मात्कर्माकर्मविकर्माख्येकर्मणिअकर्मतद्वैपरीत्यंयःपश्येत्सकार्याकार्यविभागज्ञोबोद्धव्यानामेषांप्रबोधात्बुद्धिमानित्युच्यते तथाकिंकर्मेतिश्लोकेयत्रकवीनामपिमोहोस्तिययोश्चज्ञानमशुभमोक्षहेतुःतेकर्माकर्मणीप्रवक्ष्यामीत्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानमकर्मणिचकर्मयःपश्येत्सयुक्तइति चकारोदर्शनद्वयसमुच्चयार्थः तेनयोबुद्धिमान्युक्तश्चसएवकृत्स्नकर्मकृत्नत्वेकैकइत्यपिज्ञेयं तथाहि अकर्मणिस्पंदशून्येकूटस्थेवस्तुनिकर्मसस्पंदंबाह्यंवियदादिआभ्यंतरंप्रमात्रा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दिकंचाधाराधेयभावेनवाउपादानोपादेयभावेनवाअधिष्ठानाध्यस्तभावेनवापश्यंतःशास्त्रविदःकर्माणिकुर्वंति तत्राद्यःसांख्यःअसंगेमयिसंघातधर्मएवसन्कर्त्रादिरविवेकात्स्फटिकेलौहित्यमिवभातीतिमन्यते द्वितीयस्तुकनककुंडलवत्ब्रह्मोद्भवंसर्वंब्रह्मैवेतिकर्मतत्साधनादिकंअहंचब्रह्मैवेतिभावयन्करोति एतौयुक्तावप्यँतिबुद्धिमानप्ययुक्तःकरोतितस्यसर्वंअसदेवभवतिनत्वशुभमोक्षाय योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्मिंल्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतीतिश्रुतेः यस्तुयुक्तोपिनिर्बुद्धित्वादकार्यमपिकरोतिसप्रत्यवेति पापाश्लेषनिमित्तस्यापरोक्षज्ञानस्याभावात् अनयोश्चाविद्याविद्याशब्दितयोःकर्मपरोक्षज्ञानयोःसमुच्चयःश्रूयतेविद्यांचाविद्यांचेतिमंत्रे यद्वाद्विविधंकर्मणिकर्मदर्शनंपरोक्षमपरोक्षंच तत्राद्यवान्ज्ञानकर्मसमुच्चयानुष्ठाताबुद्धिमानुच्यते अपरोक्षमपिद्विविधं उपास्यसाक्षात्काररूपंतत्त्वसाक्षात्काररूपंच तत्राद्यमपिव्याकृताव्याकृतरूपोपास्यभेदेनद्विविधं तत्रापिव्याकृतंसूत्रंकार्यं तद्दर्शीविगतदेहाहंकारत्वात्योगशास्त्रेविदेहउच्यते अव्याकृतंकारणंतद्दर्शीप्रकृतिलयउच्यते अनयोरुपासनयोःसंभवासंभवसंज्ञयोःसमुच्चयोविधीयते अन्यदेवाहुःसंभवादित्यादिना सोयंयुक्तइत्युच्यते अस्याप्ययेकर्त्तव्यमवशिष्टमस्तीतिनायमपिकृत्स्नकर्मकृत् किंतुयस्यकर्मबाधेनाकर्मदर्शनंमुख्यमस्ति सएवकृतकृत्यत्वान्मुख्यः कृत्स्नकर्मकृदिति एतेष्वाद्योमनुष्येषुदेहाभिमानिष्वेवबुद्धिमानित्यक्रांतदर्शित्वादकविरेव मध्यमौक्रांतदर्शिनावपितत्त्वविषयेमूढत्वात्कवयोप्यत्रमोहिताइत्युक्तौ एतयोर्व्यवधानेनाशुभान्मुक्तिः उत्तमस्तुजीवन्नेवाशुभान्मुक्तइतिश्लोकार्थःप्रतिभाति व्याख्यातुरपिमेनास्तिभाष्यकारेणतुल्यता गुहावद्योतिनोप्यस्तिकिंदीपस्यार्कतुल्यता यद्वाकर्माकर्मणीवक्तव्यत्वेनबोद्धव्यत्वेनचोपक्षिप्यात्रतयोर्लक्षणप्रदर्शनमुचितं अतोयदकर्मणाविशेषितंतदेवकर्मनान्यदितिकर्मलक्षणं यच्चकर्मणाविशेषितंतदेवाकर्मेत्यकर्मलक्षणमितिव्याख्येयं अक्षरार्थस्तुकर्मयज्ञादिकंससाधनं तत्राकर्मस्पंदशून्यंकूटस्थंब्रह्मयःपश्येत् कर्मतदंगेषुब्रह्मदृष्टिमध्यस्येत् अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतमित्युक्तप्रकारेण अन्यथायत्कृतंतद्वृथाचेष्टारूपमेवातोगहनाकर्मणोगतिः किंतदकर्मयत्कर्मण्यध्यस्यतइत्याकांक्षायांयत्रैतत्कर्मपुण्यपापात्मकंदृश्यते पुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेनेतितत्फलंचसुखदुःखादिकंअहंसुखीअहंदुःखीतिसप्रत्यक्चेतनोऽकर्म तत्रैवेदंकर्मअस्पंदेस्पंदात्मकमसर्पे सर्पइवाध्यस्तमितियःपश्येदिति अयंभावः यथारज्ज्वामध्यस्तंसर्पंपश्यन्नायंसर्पोरज्जुरियमितिवाक्यात्तस्यरज्जुत्वंविक्षेपप्राबल्यादप्रतिपद्यमानोनरःसर्पमिमंरज्जुदृष्ट्योपास्वेतिनियोज्यते सचोपासनादार्ढ्येसर्पविस्मृत्यरज्जुतत्त्वमेवविंदति यस्तुवाक्यादेवरज्जुतत्त्वंविंदतिनतस्यप्रत्ययावृत्तिलक्षणयाउपास्त्याप्रयोजनमस्ति एवमकर्मण्यध्यस्तंकर्त्रादितत्त्वमसीतिवाक्याद्बाधित्वाऽकर्मप्रतिपत्तिर्भवतिशुद्धसत्वस्य अन्यस्यतुकर्त्रादीनेवाकर्मदृष्ट्याउपासीनस्यभावनादार्ढ्यात्कर्त्रादिरूपतिरोधानेनाकर्मतत्त्वप्रतिपत्तिरिति यद्वाकर्मणीवअकर्मण्यपिविकर्मसहितेअकर्मदृष्टिर्माभूदित्याशंक्याह कर्मणीति विहिताकरणेप्रतिषिद्धाचरणेचकर्मदृष्टिरेवभवेत् अकर्मतोबिभ्यत्कर्मब्रह्मदृष्ट्याकुर्यान्नत्वकर्मापितादृशदृष्ट्याकुर्यादित्यर्थः ॥ १८ ॥

सबुद्धिमान्मनुष्येषुसयुक्तःकृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अविदुषांकर्मण्यकर्मभावनांद्रढयितुंविदुषांकर्मदर्शनंस्तौति यस्यसर्वेसमारंभाइत्यादिभिःषड्भिः यस्यविदुषःसर्वे समारभ्यंतइतिसमारंभाःकर्माणि कामेनफलेच्छयासंकल्पेनअहमिदंकरोमीत्यभिमानेनचव र्जिताःतंज्ञानाग्निनाकर्मादावकर्मादिदर्शनेनदग्धानिअंकुरीभावाच्च्याविता निकर्माणिशुभाशुभानियेनतंपंडितंबुधाआहुः ॥१९॥ ननुप्रायश्चित्तेनेवज्ञानाग्निनापूर्वकर्मदाहेपिक्रियमाणंतत्फलायभवेदित्यतआह त्यक्त्वेति आत्मलाभेननित्यतृप्तत्वात्फलासंगंत्यक्त्वानिराश्रयत्वात् अहंकाराद्याश्रयेण हिकर्मक्रियते निराश्रयोनिरहंकारोयस्मात्ततःकर्मसंगंअहंकरोमीत्यभिमानंचत्यक्त्वाकर्मणिलौकिकेवैदिकेवाअभितः सर्वांगोपसंहारेणप्रवृत्तोपिसनैवकिंचित्करोति अतोऽस्यक्रियमाणमपिकर्मनफलायप्रभवतीत्यर्थः॥२०॥नन्वेतस्माद्बौणात्कर्मकरणादकरणंमुख्यमेवतद्वरमित्याशंक्यगृहस्थस्यतत्प्रत्यवायावहमितिव्यतिरेकमु खेनाह निराशीरिति योनिष्परिग्रहःस्त्र्यादिपरिग्रहरहितःसंन्यासीसचेन्निराशीःयोगैश्वर्यमप्यनिच्छन् यतंचित्तंबुद्धिःआत्माचदेहेंद्रियसंघातोयेनसयतचित्तात्मा समाधिकालेनिरुद्धबाह्याभ्यंतरवृत्तिरित्यर्थः सव्युत्थानकालेशारीरंशरीरस्थितिमात्रप्रयोजनंभिक्षाटनादि तदपिकेवलंकर्तृत्वाभिमानशून्यंपराध्यारोपितकर्तृत्वेनकुर्वन्नपि किल्बिषंयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादितियावज्जीवाधिकारचोदिताग्निहोत्राद्य

यस्यसर्वेसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः॥ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः ॥१९॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यतृप्तो
निराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः॥ २० ॥ निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शारीरंकेवलंकर्म
कुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषं॥ २१ ॥ यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वंद्वातीतोविमत्सरः॥ समःसिद्धावसिद्धौचकृत्वापिननिबध्यते॥ २२ ॥

करणजंप्रत्यवायंनाप्नोति विधितस्तेषांत्यागात् यस्तुसपरिग्रहःसनिराशीरपियतचित्तात्मापिकेवलमपिशारीरंकर्मकुर्वन्विहिताकरणात्किल्बिषंप्राप्नोत्येवेत्यर्थः॥२१॥ननुसपरिग्रहःकुटुंबभरणव्यग्रतयाकथं वित्तव्ययायाससाध्यान्यग्निहोत्रादीन्यनुतिष्ठेदित्याशंक्याह यदृच्छेति यदृच्छयाअप्रार्थितोपनतोलाभोयदृच्छालाभस्तेनसंतुष्टः तथाहि ऋतामृताभ्यांजीवनंब्राह्मणस्यविधायव्याख्यातं ऋतमुंछशिलंप्रोक्तमनृ तंस्यादयाचितमिति द्वंद्वातीतःबहुलाभेअलाभेवासुखदुःखाद्यतीतः विमत्सरःपरस्यलाभंदृष्ट्वासंतापहीनः समःयदृच्छालाभेनैवेष्टिपशुचातुर्मास्यादेर्नित्यकर्मणःसिद्धौअसिद्धौवासमोनिर्विकारएवंभूतइष्ट्यादी निकृत्वापितत्फलेनस्वर्गादिनाननिबध्यतेअपिशब्दात्तज्जेनप्रत्यवायेनननिबध्यते बंधहेतोःकर्मणस्तत्त्वज्ञानेनैवदाहात् तथाचस्मृतिः न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपि विमुच्यतइति भाष्येत्वयंश्लोकःसंन्यासिपरत्वेनैवव्याख्यातः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्यक्त्वाकर्मफलासंगमित्यादिनाश्लोकत्रयेणविद्वान्कर्माणिकुर्वन्नपिनकरोतिअतोनलिप्यतेलेपाभावाच्चनबध्यतइत्युक्तं तत्किंकर्मणांफलदानशक्तिप्रतिबंधोवाज्ञानेनक्रियतेउतनिरन्वयोच्छेदएवेत्याशंक्याद्ये मुक्तस्यापिपुनःसंसारप्रसक्तिंपश्यन्द्वितीयमभ्युपगच्छति गतसंगस्येति यतःविद्वान्गतसंगःकर्तृत्वाभिमानशून्योऽतोनकरोतीत्युक्तं यतोमुक्तःफलकामनामुक्तःअतोनलिप्यतइत्युक्तं यतोयज्ञायैवयज्ञेश्वरप्रीत्यर्थमेवाचरतिनफलांतरार्थं प्राप्याभावात् अतस्तमेवोत्पाद्यकृतार्थैःकर्मभिर्नबध्यतइत्युक्तं यतोयंज्ञानेसम्यग्दर्शनेऽवस्थितचेताःप्रतिष्ठितप्रज्ञः अतईश्वरप्रीतिफलस्यज्ञाननिष्ठाप्राप्तिरूपस्याप्रिप्रागेवलाभात् अस्यगतसंगस्यमुक्तस्ययज्ञायकर्मचरतोज्ञानावस्थितस्यसर्वंकर्मक्रियमाणादिकंसर्वप्रकारेणनिष्प्रयोजनंसत्समग्रंअयेणफलेनवासनयावासहसमग्रंप्रकर्षेणनिरन्वयंविलीयतेनश्यत्यतोनकदाचिदपिप्रादुर्भवतिअयंचक्रियमाणकर्मप्रलयोविद्वद्दृष्ट्यैव स्वाभाविकस्यतेषांफलजननसामर्थ्यस्यवह्न्यौष्ण्यवदप्रत्याख्येयत्वात् अतएवज्ञानेनपूर्वकर्मणांदाहउत्तरेषामश्लेषश्वश्रूयतेनतूत्तरेषामपिदाहः तद्यथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतेइति तंविदित्वानकर्मणालिप्यतेपापकेनेतिच तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति विदुषोधनस्येवकर्मणामप्यन्यत्रगमनदर्शनान्नतेषांवस्तुवृत्त्याप्रलयोस्तीतिध्येयं ॥ २३ ॥ कुतोविदुषांकर्माणिप्रविलीयंतइत्याशंक्याह ब्रह्मार्पणमिति यतस्तेविद्वांसःसविकल्पसमाधौसर्वंजगत्प्रत्यक्चितिशक्तिनिर्मितंपश्यंति तथाचश्रुतिः किंकारणमित्युपक्रम्यकालःस्वभावइतिकालादीनिलोकदृष्ट्यानेकानिकारणान्युपक्षिप्यकारणंनिर्णीयतेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिसमाधिनादर्शयति तथाचसमाधिनासर्वस्यब्रह्मणिकल्पितत्वं

गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञानावस्थितचेतसः॥ यज्ञायाचरतःकर्मसमग्रंप्रविलीयते ॥ २३ ॥ ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं ॥
ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥ दैवमेवापरेयज्ञंयोगिनःपर्युपासते ॥ ब्रह्माग्नावपरेयज्ञंयज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

पश्यतांतेषांयदर्पणंअर्पणसाधनंमंत्रजुह्वादितत्ब्रह्मैव एवशब्दःसर्वत्रानुषंजनीयः यदर्पणीयंहविस्तदपिब्रह्मैव यत्हुतंहवनक्रिया हुतंतर्पितंदेवब्राह्मणादिवातदपिब्रह्मैव यत्अग्नौहुतंतदपिब्रह्मण्येवहुतं अत्रब्रह्मणीतिपदमध्याहर्तव्यं यत्यजमानेनहुतंतद्ब्रह्मणैवहुतं यत्तेनकर्मणागंतव्यंप्राप्तव्यंफलंतदपिब्रह्मैव किंबहुना यत्किंचित्तस्यकर्मशयनासनादिकंतत्सर्वंब्रह्मैव तत्रकारणंसमाधिनासमाधिजेनात्मसाक्षात्कारेण यतःसर्वमस्यब्रह्मात्मकंब्रह्मचप्रत्यगनन्यत्अतःप्रदेयस्यफलस्याभावात्कर्माणिप्रविलीयंतेदाह्याभावाद्दहनइवेतिभावः यत्तुकर्मणितदंगेषुचनामादिष्विवब्रह्मदृष्टिरत्र विधीयतइतिव्याख्यानंतत्उपक्रमादिविरोधात्ब्रह्मविद्यायाःप्रकृतत्वाच्चासंगतमितिभाष्येएवनिरस्तं याहिब्रह्मविदांकर्मांगेषुतात्विकीब्रह्मदृष्टिःकीर्त्तितासास्थितप्रज्ञलक्षणवद्ब्रह्मविदामनुष्ठानायैवफलतोभवतीतिनतत्रतस्यास्तात्पर्यंवर्णनीयमितिदिक् ॥ २४ ॥ एवंसम्यग्दर्शनस्ययज्ञत्वंसंपाद्यतत्स्तुत्यर्थंयज्ञांतराण्युपक्षिपति दैवमेवेत्यादिना दैवंदेवताप्रधानमेवदर्शपूर्णमासादियज्ञंनान्यंएकेयोगिनःकर्मयोगिनःपर्युपासते अपरेतुब्रह्मैवसत्यज्ञानानंतानंदात्मकमखंडैकरसंवस्तुतदेवज्ञातंसत्सर्वकर्मदग्धृत्वादग्निरिवाग्निर्ब्रह्माग्निस्तत्र यज्ञंजीवं यज्ञशब्दस्यात्मनामसुपाठात् सोपाधिं यज्ञेनैवआत्मनैवनिरुपाधिकेनरूपेणजुह्वतिघटाकाशमिवमहाकाशेउपाधिप्रहाणेनप्रविलापयंतिसोऽयंज्ञानयज्ञोमुख्यः ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यज्ञांतरमाह श्रोत्रादीनीति तत्रकंचित्बाह्यंआभ्यंतरंवाविशेषमुपादायतत्रचेतसोनियमनंक्रियते तेचसंयमाःअनेकविषयत्वादनेकेपृथक्फलाश्च तथाचयोगसूत्रकृताप्रोक्तं भुवनज्ञानंसूर्यसंयमात्चंद्रेता राव्यूहज्ञानंकंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरित्यादि तएवाग्नयइंद्रियेंधनसंहारहेतुत्वात्तेषुसंयमाग्निषु श्रोत्रादीनिजुह्वतिप्रक्षिपंति तत्रश्रोत्रंअनाहतेध्वनौसंनियम्यहंसोपनिषदुक्तरीत्याघंटानादादीन्दशनादाननु भवंति नहितत्रसन्नियतेचेतसिशब्दांतरग्रहणंतदाभवति सोयंश्रोत्रस्यसंयमाग्नौहोमोबोध्यः एवमन्यत्रापितद्द्वाराचनिष्कलंतत्त्वंप्रतिपद्यंते तथान्येविषयेभ्यःप्रत्याहृतकरणाःधारणाध्यानसमाध्यात्मकंमनसः संयमंएकत्रमूलाधाराद्यन्यतमचक्रेकर्तुमशक्ताः समनस्केंद्रियेषुविषयवियोगाद्दग्धेंधनानलवत्स्वयंविलीनेषुयेषांसमाधिबुद्धिस्तैरिंद्रियेषुविषयाएवोपसंहृतानत्विंद्रियादीनिमनआदिषुपूर्वोक्तरीत्याउपसंहृ तानि तानेतानिंद्रियचिंतकान्प्रकृत्योक्तंवायवीये दशमन्वंतराणीहतिष्ठंतींद्रियचिंतकाइति ॥ २६ ॥ इतोविशिष्टंयोगांतरमाह सर्वाणीति इंद्रियाणांकर्माणिशब्दादिग्रहणानि प्राणकर्माणिआकुंचनप्रसार णश्वासप्रश्वासादीनि अपरेयोगिनः आत्मनिबुद्धौसंयमःसएवयोगोग्निश्चतस्मिन् ज्ञानेनदेहेंद्रियप्राणमनोव्यतिरिक्तात्मज्ञानेनदीपितेप्रकाशितेजुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रिययोगिनांहिसुप्ताविवप्राणोनुपसं हृतएवास्ते तत्सहचरस्यमनसोनुपसंहारात् बुद्धियोगिनांतुमनसोप्युपसंहारात्तदायत्तस्यप्राणस्याप्युपसंहारोभवतीतिविशेषः एतेषामपिबुद्धौबोद्धव्याभावात्पूर्ववल्लीनायांसमाधिबुद्धिरस्तिनत्वेतैर्बुद्धे

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वति॥शब्दादीन्विषयानन्येइंद्रियाग्निषुजुह्वति॥ २६॥

सर्वाणींद्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे॥आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदीपिते॥ २७॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथापरे॥स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयःसंशितव्रताः॥ २८॥

अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेपानंतथापरे॥ प्राणापानगतीरुध्वाप्राणायामपरायणाः॥ २९॥

रन्यत्वेनआत्माज्ञातोनापितस्मिन्बुद्धिरुपसंहृता अतएवैतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये बौद्धादशसहस्राणितिष्ठंतिविगतज्वराइति बौद्धाबुद्धौलीनाः दशसहस्राणिमन्वंतराणीत्यनुषंगात् ॥ २७ ॥ एवंयज्ञपंच कंश्लोकत्रयेणोक्तं अथैकेनैवश्लोकेनपंचयज्ञानाह द्रव्येति द्रव्यसाध्याःवापीकूपारामाःतीर्थेबहिर्वेदिकादानंश्रौतयज्ञानांप्रागेवग्रहणात् तएवयज्ञायेषांतेद्रव्ययज्ञाः तथातपःकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवा सादितदेवयज्ञस्थानीयंयेषांतेतपोयज्ञाः तथायोगयज्ञाःसंगफलत्यागपूर्वकंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतानांकर्मणामनुष्ठानंतृतीयाध्यायोक्तंयोगः सएवयज्ञोयेषांतेयोगयज्ञाः यद्वायमनियमासनप्रा णायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपोष्टांगोपेतोयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइतिसूत्रितोयोगएवयज्ञोयेषांतइति तथास्वाध्याययज्ञाःनित्यंवेदाध्ययनरतास्तेस्वाध्याययज्ञाः ज्ञानंस्वाध्यायार्थस्यपूर्वोत्तरमीमां साविचारःसएवयज्ञोयेषां स्वाध्याययज्ञाज्ञानयज्ञाश्चेतिस्वाध्यायज्ञानयज्ञाइतिसमासः यतयःयतनशीलाः संशितव्रताःसम्यक्शितंतीक्ष्णंव्रतंअहिंसादिकंयेषांतेइतिसर्वेषांविशेषणं ॥ २८ ॥ एकादशंयज्ञ माह अपानेइति अपरेअपानेअपानवृत्तौजुह्वतिप्रक्षिपंतिप्राणंप्राणवृत्तिं पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः तथाप्राणेचअपानंप्रक्षिपंति रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः प्राणापानगतीरुध्वा मुखना सिकाभ्यांवायोर्निर्गमनंप्राणस्यगतिः तद्विपर्ययेणाधोगमनंअपानस्यगतिः तेप्राणापानगतीएतेनिरुध्य प्राणायामपरायणाःप्राणायामतत्पराः कुंभकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वादशंयज्ञमाह अपरेइति नियतोनिगृहीतआहारोविषयभोगोयैस्तेनियताहाराःवैराग्यादिमंतः प्राणान् अत्रसमनस्कानींद्रियाणिप्राणशब्देनगृह्यंते तान्प्राणेषुमनश्चित्ताहंकारेष्वंतःकरणवृत्तिभेदेषु बुद्धेःप्राग्गृहीतत्वादग्रहणं जुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रियाणिसंकल्पात्मकेमनसिसंहृत्यमनोपिस्मरणात्मकेचित्तेसंहृत्यतदपिअहंकारेसंहरंति सचाभिमानरूपोहंकारोभिमंतव्याभावात्स्वयमेवदग्धेंधनानलवद्विलीयते तत्रयेषांसमाधिबुद्धिरस्तितेआभिमानिकाबुद्धियोगिभ्यःपूर्वोक्तेभ्योनिकृष्टाः अतएवएतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये सहस्रंत्वाभिमानिकाइति सहस्रंमन्वंतराणिइत्यनुषंगः भौतिकस्तुयोगोत्रनोक्तः यदनुष्ठातॄन्प्रकृत्यतत्रैवोक्तं भौतिकास्तुशतंपूर्णमिति अत्रापिशतंमन्वंतराणीत्यनुषंजनीयं सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञलब्धारोयज्ञेनक्षपितंकल्मषंयेषांतेतथाविधाभवंति सर्वेयज्ञाःकल्मषक्षयायैवभवंतिनपुनःसाक्षान्मोक्षायेत्यर्थः ॥ ३० ॥ सर्वेषामेतेषांमध्येन्यतममप्यनुष्ठातुमशक्तंप्रतिप्राह यज्ञेति यज्ञाःपंचमहायज्ञाःतेभ्यःशिष्टमवशिष्टमन्नममृताख्यंयेभुंजतेतेपिचित्तशुद्धिद्वारासनातनंब्रह्मयांतिप्राप्नुवंति अयज्ञस्यपूर्वोक्तेषुद्वादशस्वन्यतमोवा नित्याःपंचवायस्ययज्ञानसंतिसअयज्ञस्तस्य अयमपिलोकोनास्ति अन्यःपरलोकआत्मलोकोवाकुतोभवेन्नकुतश्चिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ एवमिति ब्रह्मणोवेदस्यमुखेद्वारे वेदद्वारेणैववि

अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वति ॥ सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनं ॥ नायंलोकोस्त्ययज्ञस्यकुतोन्यःकुरुसत्तम ॥ ३१ ॥ एवंबहुविधायज्ञावितताब्रह्मणोमुखे ॥ कर्मजान्विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप ॥ सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते ॥ ३३ ॥ तद्विद्धिप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसेवया ॥ उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव ॥ येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि ॥ ३५ ॥ अपिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः ॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

तताविस्तारिताःगुरुभिरुपदिष्टाइत्यर्थः कर्मजान्कायिकवाचिकमानसिककर्मजान्नतुनैष्कर्म्यरूपान् एवंज्ञात्वाअस्मादशुभात्मोक्ष्यसे तत्त्वज्ञानोत्पत्तिद्वारेणेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ यदर्थमेतेयज्ञाउपन्यस्तास्तंज्ञानयज्ञंस्तौति श्रेयानिति द्रव्यंबाह्यमाभ्यंतरंचदेहेंद्रियादितत्साध्यात्द्रव्यमयात्यज्ञात् ज्ञानयज्ञःनिःशेषवाङ्मनःकायप्रवृत्त्युपरमात्मकःश्रेयान्प्रशस्ततरः ईयसुन्प्रत्ययेनतेषामपिप्रशस्तत्वंद्योत्यते तत्रहेतुः सर्वमिति कर्मकर्मफलंसर्वंअखिलंसर्वांगोपसंहारयुक्तंज्ञानेपरिसमाप्यतेअंतर्भवति यथाकृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति ॥ ३३ ॥ तद्विद्धीति ज्ञानिनःग्रंथज्ञाः तत्त्वदर्शिनःअनुभववंतः ज्ञानंब्रह्म स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वेति यत्चिन्मात्रस्वरूपंब्रह्मज्ञात्वा एवंइदानीमिवपुनर्मोहंनयास्यसि अथोअपिचयेनज्ञानेनभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मनिमयित्वंपदलक्ष्यार्थादनन्यभूतेपरमेश्वरेद्रक्ष्यसि नान्योतोस्तिद्रष्टेतिप्रतीचोन्यस्यद्रष्टुर्निषेधात् भाष्येतुसाक्षादात्मनिमत्स्थानीमानीतिद्रक्ष्यसि अथोअपिमयिवासुदेवेपरमेश्वरेचइमानीतिक्षेत्रज्ञेश्वरैकत्वंसर्वोपनिषत्प्रसिद्धंद्रक्ष्यसीत्यर्थइति ॥ ३५ ॥ अपिचेदिति वृजिनंवृजिनार्णवं धर्मोपीहमुमुक्षोःपापमित्युच्यते ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यथेति एधांसिकाष्ठानि कर्माणिप्रारब्धादन्यानि ॥ ३७ ॥ नहीति योगेननिष्कामकर्मानुष्ठानेनसमाधियोगेनवासंसिद्धःसंस्कृतोयोग्यतामापन्नः कालेनेतिचिरप्रयत्नसाध्यत्वंज्ञानस्योच्यते ॥ ३८ ॥ श्र
द्धावान्ज्ञानंलभते श्रद्धावानपिमंदप्रयत्नोमाभूदतआह तत्परइति तत्परोप्यजितेंद्रियोमाभूदतआह संयतेंद्रियइति परांशांतिंविदेहकैवल्यं अचिरेणप्रारब्धकर्मसमाप्तौसत्यां ॥ ३९ ॥ अज्ञइति अज्ञःसुखेन
चिकित्सितुंशक्यः अश्रद्दधानोयत्नेन संशयात्मात्वसाध्यएव यतःमित्रादिष्वपिसंशयंकुर्वतोस्यअयंलोकोपिनास्तिनापिपरः वेदवाक्येपिसंशयात् अतएवसर्वदासंशयाकुलत्वात्सुखमपितस्यनास्ति तस्मात्सं

यथैधांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथा॥ ३७॥
नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते ॥ तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति ॥ ३८ ॥
श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेंद्रियः॥ ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९॥
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥४०॥
योगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयं ॥ आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ॥४१॥
तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थंज्ञानासिनात्मनः॥ छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत॥ ४२॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुन
संवादेयज्ञविभागयोगोनामचतुर्थोध्यायः॥ ४॥ पर्वणितुअष्टाविंशोध्यायः॥२८॥ ॥७॥

शयोनकर्त्तव्यः ॥४०॥ किंच योगेति योगेनकर्मण्यकर्मदर्शनात्मकेनसंन्यस्तानिफलतःस्वरूपतोवात्यक्तानिकर्माणियेनतंयोगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानेनसम्यग्दर्शनेनसम्यक्छिन्नाःसंशयाःआत्मादेहोऽन्योवा
अन्योपिविभुरविभुर्वाविभुरपिकर्त्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोनेकोवाएकोपिसगुणोनिर्गुणोवेत्येवमादयःयस्यसज्ञानसंछिन्नसंशयस्तं आत्मवंतंशमदमादिपरं कर्माणिकृतानिननिबध्नंतिहेधनंजय ॥ ४१ ॥ त
स्मादिति हृत्स्थंबुद्धिस्थं ज्ञानासिनाज्ञानखड्गेन योगंसम्यग्दर्शनोपायं निष्कामकर्मआतिष्ठकुरु उत्तिष्ठ युद्धायेतिशेषः ॥ ४२ ॥ इतिश्री० भगवद्गी० नै० भा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ २८ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तृतीयेध्यायेलोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठेतिविभिन्नाधिकारिकंनिष्ठाद्वयंप्रस्तुत्यनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुतइत्यादिनाकर्मनिष्ठायाःज्ञाननिष्ठांगत्वेनभूयसानिर्बंधेनानुष्ठेयत्वमुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइत्यादिना चतुर्थेतूत्पन्नसम्यग्दर्शनैःकृतमपिकर्माकृतमेवभवतिज्ञानेनकर्तृत्वादिबाधात् अतस्तैर्यथाचेष्टावत्कर्मवाकर्त्तव्यंसंन्यासोवाकर्त्तव्यइत्यनास्थयाप्रोक्तं अथेदानींपंचमषष्ठयोरज्ञानिनाज्ञानार्थिनावैराग्योत्पत्तेःप्राक्कर्मैवानुष्ठेयं संपन्नेतुवैराग्येदृष्टविक्षेपनिवृत्त्यर्थंकर्मसंन्यासंकृत्वाज्ञानोत्पत्त्यर्थंयोगोनुष्ठेयइत्युच्यते तत्रचतुर्थेत्यक्तसर्वपरिग्रहइतिसंन्यासःयोगमातिष्ठेतिकर्मयोगश्चैकंमांप्रतिविहितःनचैतयोःस्थितिगतिवद्युगपदेकेनमयानुष्ठानंकर्त्तुंशक्यतेपरस्परविरुद्धत्वादितिमन्वानोऽर्जुनउवाच संन्यासमिति हेकृष्णपापकर्षण मेमह्यंज्ञानार्थिनेसंन्यासंकर्मयोगंचेतिद्वयंपरस्परविरुद्धंकथंशंससिकथयसिपुनरित्यनेनप्रागपित्वयावेदकर्त्राइदंद्वयंविहितमस्तीतिगम्यते तथाचश्रुतिस्मृतीभवतः एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति संसारमेवंनिःसारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजंत्यकृतोद्वाहाःपरंवैराग्यमास्थिताइतिच तथातमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुरितिच ब्राह्मीब्रह्मदर्शनयोग्या अतःएतयोःश्रुतिविहितत्वेनप्रशस्तयोर्मध्येएकंश्रेयःप्रशस्ततरंय

अर्जुनउवाच संन्यासंकर्मणांकृष्णपुनर्योगंचशंससि ॥ यच्छ्रेयएतयोरेकंतन्मेब्रूहिसुनिश्चितं ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच संन्यासःकर्मयोगश्चनिःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगोविशिष्यते ॥ २ ॥
ज्ञेयःसनित्यसंन्यासीयोनद्वेष्टिनकांक्षति ॥ निर्द्वंद्वोहिमहाबाहोसुखंबंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

त्तन्मेसुनिश्चितंब्रूहीतिप्रश्नः ॥ १ ॥ अस्योत्तरंभगवानुवाच संन्यासइति निःश्रेयसकरौज्ञानोत्पत्तिहेतुतया तथापिकर्मसंन्यासात्अविरक्तकृतात्कर्मयोगएवविशिष्यते चित्तशुद्धिद्वारावैराग्यादिहेतुत्वात् ॥ २ ॥ ननुप्रत्यक्षःकर्मयोगिनांविक्षेपःसंन्यासिनांतुसनास्तीतिकथमुच्यतेकर्मयोगोविशिष्यतइत्याशंक्याह ज्ञेयइति योरागद्वेषरहितःसकर्मसुस्वरूपतस्त्यक्तेष्वत्यक्तेषुवानित्यंसंन्यास्येव एतेनसाधनभूतयोःसांख्ययोगयोःरागद्वेषराहित्यकृतंसाम्यमुक्तं फलभूतयोस्तुसर्वविकल्पराहित्यरूपसाम्यमनंतरश्लोकाभ्यामुच्यते तथापिचित्तस्वाभाव्यात्कदाचित्संन्यासिनोरागोदयेपाताशंकास्तिनेतरस्येतिसएवश्रेयानितिभावः यद्यप्येवंतथापिहिप्रसिद्धं निर्द्वंद्वोद्वंद्वंसत्यानृतयोरात्मानात्मनोर्मिथुनं परस्पराध्यासस्तद्रहितःसांख्योरागाद्युदयहेतोरज्ञानस्यात्यंतोच्छेदात् सुखंकर्मकरणायासंविनापिबंधात्संसारात्केवलज्ञानेनैवमुच्यतेनकर्माण्यपेक्षते यद्वानिर्द्वंद्वोद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेइतिश्रुतेर्द्वंद्वंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनंतद्रहितःस्त्र्यादित्यागीसंन्यासीअनायासेनमुच्यते रागादिजयस्योभयत्रतुल्यत्वात् अत्रचकुटुंबभरणवैयग्र्याभावात्सुखंमुच्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वेकत्रपाताशंकाएकत्रकर्मश्रमस्तदनयोःपथोःकतरःश्रेयानित्याशंक्यद्वयोरपिफलतःसाम्यमित्याह सांख्ययोगाविति सांख्यंसमित्येकीभावेइतियास्कःएकीभावेनात्मानन्यत्वेनख्यायतेप्रकाश्यतेवस्तु स्वरूपमनयेतिसंख्यास्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचस्यनिर्विकल्पेप्रत्यगात्मनिप्रविलापनेनउदिताचेतोवृत्तिःतत्साधनभूतोयंसांख्यःसंन्यासः सचदारादिवुत्ध्यंतानांपदार्थानामात्मन्येकीभावेनन्यसनंत्यागःप्रविलाप नं तथायोगोप्यग्निहोत्रसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतमनुष्ठानं तत्रमुख्यस्ययोगस्यलक्षणं योगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति वृत्तयश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपंच तत्रप्रत्यक्षानुमानागमाःप्रमा णानि तेषुप्रत्यक्षमिंद्रियंतज्जावृत्तिःशुक्त्यादिविषयंयाथार्थ्येनज्ञानं विपर्ययस्तुतत्रैवरजतादिविषयंभ्रांतिरूपंज्ञानं संशयोपिइयंशुक्तिर्वारजतंवेतिअनिर्धारितान्यतरकोटिकंज्ञानं सविपर्ययएवांतर्भवति विक ल्पस्तुशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः यथापुरुषस्यचैतन्यंवंध्यापुत्रइति नहिपुरुषचैतन्यतत्संबंधानांपृथक्त्वमस्तिकिंतुचैतन्यमेवहिशब्दत्रयेणोच्यते नापिवंध्यासुतस्यस्वरूपमस्तिअथापिशब्देनाभिलप्यतेसो यंविकल्पःशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः एकस्मिन्ननेकबुद्धिरसतिचसद्बुद्धिरिति निद्रास्मृतीलोकप्रसिद्धे एतासांनिरोधेपिनिर्विकल्पःप्रत्यगात्मैवावशिष्यते तावेतौफलभूतौसांख्ययोगौ साधनभूतौतावेवसं न्यासकर्मयोगाख्यौ तत्रांत्ययोःसाम्यंज्ञेयःसनित्यसंन्यासीत्यनेनसूचितं आद्ययोस्त्वैक्यमत्रोच्यते आस्थितःअनुतिष्ठन् फलंनिर्विकल्पात्मनाऽवस्थितिरूपं ॥४॥ योगैःयोगिभिः अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयो

सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताः॥ एकमप्यास्थितःसम्यगुभयोर्विंदतेफलं॥ ४॥ यत्सांख्यैःप्राप्यतेस्थानंतद्योगैरपिगम्यते॥ एकंसांख्यंचयोगंचयःपश्यतिसपश्यति॥ ५॥ संन्यासस्तुमहाबाहोदुःखमाप्तुमयोगतः॥ योगयुक्तोमुनिर्ब्रह्मनचिरेणाधिगच्छति॥६॥

गशब्दः स्थानंमोक्षाख्यं एकंअभिन्नं स्पष्टायोजनाश्लोकद्वयस्य ॥ ५ ॥ नन्वेवंनिर्विकल्पस्थानप्राप्तयेद्वौमार्गौउक्तौस्यातांतत्त्वनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धमित्याशंक्याह संन्यासस्त्विति संन्यासो नैष्कर्म्यं अयोगतोयोगंविनाअवाप्तुंदुःखंहेमहाबाहो अयमर्थः निर्विकल्पकसमाधिरपितत्त्वमसीत्येतद्वाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायभूतएवनस्वतःपुरुषार्थइतिद्वितीयमार्गस्याभावान्नोदाहृतश्रुतिविरोधः शांतोदांतउप रतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुत्यैवशमादिवत्समाधेरप्यात्मदर्शनार्थत्वस्यदर्शितत्वात् तथाचसमाहितपदंवार्त्तिककारैर्व्याख्यातं स्वातंत्र्यंयेषुकर्त्तुःस्यात्करणाकरणंप्रति तान्येवतुनिषि द्धानिकर्माणीहशमादिभिः शमादिश्रुत्या अस्वातंत्र्यंतुयेषुस्यात्करणाकरणंप्रति समाहितोक्त्याथेदानींतन्निरोधोविधीते अस्वातंत्र्यंगुरूपदेशापेक्षत्वं येषुमानमेयव्यवहारनिरोधेषु पिंडीकृत्येंद्रियग्रामंबुद्धावा रोप्यनिश्चलं विषयांस्तत्स्मृतीस्त्यक्त्वातिष्ठेच्चिदनुरोधतः एषोभ्युपायःसर्वत्रवेदांतेषुप्रतिष्ठितः तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानोत्पत्त्यर्थमादरादिति एवंव्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह योगयुक्तइति मुनिःसंन्यासीनचिरेण शीघ्रमेवब्रह्माधिगच्छतिवाक्यश्रवणमात्रेण नतुकेवलसंन्यासी यथोक्तं नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छतीति ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योगेति योगेननिर्विकल्पसमाधिनायुक्तायोगयुक्तः अतएवविशुद्धात्मा वृत्तिसारूप्यदोषेणहीनः आत्माप्रत्यक्चेतनोयस्य निर्विकल्पावस्थायांकेवलएवचेतनोस्तिनान्यदित्युक्तं तदाद्रष्टुःस्वरूपेवस्थानंवृत्ति सारूप्यमितरत्रेति तदावृत्त्यभावे इतरत्रवृत्तिकालेइतिसौत्रपदद्वयार्थःअत्रहेतुः यतोयंविजितात्माविजितचित्तोजितेंद्रियश्च एवंशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तस्यतत्पदार्थाभेदमाह सर्वभूतात्मेति सर्वेषांभूतानांब्रह्मा दिस्तंबपर्यंतानांवियदादीनांचचेतनाचेतनानामात्मभूतःउपादानत्वेनस्वरूपभूतः कनकमिवकुंडलादीनांस्वरूपभूतं कारणानन्यत्वात्कार्यस्य सर्वभूतात्मभूतआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्यससर्वभूतात्मभूतात्मा यत्तुसर्वेषांभूतानांआत्मभूतआत्मायस्येतिभाष्यंसर्वभूतात्मेत्येतावतैवार्थलाभादात्मभूतइत्यधिकमितिदूषितं स्वयंचसर्वभूतआत्मभूतश्चात्मायस्येतिविग्रहोदर्शितः तत्रसंकोचेकारणाभावात्सर्वपदेनैवचिज्ज डयोर्ग्रहेपरस्यापिआत्मभूतेत्यधिकमेव सर्वभूतश्चेतनाचेतनप्रपंचभूतआत्मायस्येतितत्रापीष्टार्थलाभात् सर्वंचआत्मानश्चतद्भूतआत्मायस्येतिविगृह्यसर्वात्मभूतात्मेत्येतावतैवसिद्धेप्रथमभूतपदस्यवैयर्थ्यंच भाष्यमतेब्रह्मादीनांप्रत्यग्भूतआत्मायस्येतिश्रुत्यैवजीवेशाभेदउच्यते परस्यतुउपादानत्वलिंगेनजडसाधारण्येनजीवस्यब्रह्माभेदोवगम्यतइतिविद्वद्भिरविनयःक्षंतव्यः यतोयंसर्वेषांप्रत्यगात्माअतोहमिव

योगयुक्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेंद्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्माकुर्वन्नपिनलिप्यते ॥ ७ ॥ नैवकिंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित् ॥ पश्यन्शृण्वन्स्पृशन् जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥ ८ ॥ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेषुवर्त्तंतइतिधारयन् ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्याधायकर्माणिसंगंत्य क्त्वाकरोतियः ॥ लिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा १० ॥ कायेनमनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनःकर्मकुर्वंतिसंगंत्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥

सोपिकुर्वन्नपिनलिप्यतेअसंगात्मज्ञानात्कर्त्रादेर्बाधितत्वाच्च व्युत्थानेतत्प्रतीतावपिउत्खातदंष्ट्रोरगवदबाधकत्वाच्चेत्यर्थः ॥ ७ ॥ नलिप्यतइत्येतदुपपादयति नैवेतिद्वाभ्यां तत्त्ववित्अहंनैवकिंचित्करो मीतिमन्येतमन्यते तत्रहेतुः इंद्रियाणिउपलक्षणमिदंप्राणादेरपि इंद्रियादयःइंद्रियार्थेषुस्वेषुविषयेषुवर्त्तंतेइतिधारयन्निश्चिन्वन्नतुअहंविषयेषुवर्त्तेइतिमन्यते धारयन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः अत्रदर्शनादयःपंच ज्ञानेंद्रियाणांव्यापाराः गमनविसर्गप्रलपनग्रहणानिकर्मेंद्रियाणां तानिचआनंदस्यउपलक्षणानि श्वसन्नितिप्राणस्य स्वपन्नितिबुद्धेः उन्मेषणनिमेषणेकूर्माख्यप्राणस्येतिविभागः क्रमस्त्वविवक्षितः एतानि कुर्वन्नप्यभिमानाभावान्नलिप्यतेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणीतियतोविद्वान्असंगत्वात्कुर्वन्नपिनलिप्यते तस्मादविद्वानपिब्रह्मणिसर्वांतर्यामिणिकर्माणिआधायअयमेवकारयितानत्वहंकर्त्तेतिसमर्प्यंयःक र्माणिकरोतिसःपापेननलिप्यतेंऽभसापद्मपत्रमिव ॥ १० ॥ कायेनेति केवलैरितिविपरिणामेनसर्वत्रसंबंधनीयंकेवलेनकायेनअहमयंब्राह्मणोयुवेत्यात्माध्यासशून्येन एवमन्यत्रापि संगंत्यक्त्वादेहादिभ्यो विविक्तेपिआत्मनितार्किकादिवदहंकरोमीत्यभिनिवेशंत्यक्त्वा योगिनःकर्मकुर्वंति आत्मशुद्धयेचित्तशुद्ध्यर्थं तस्मात्त्वमपितत्रैवाधिकारोस्तीतितदेवत्वंकुरु ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच युक्तइति युक्तोब्रह्मण्याधायकर्माणीत्यादिनाउक्तलक्षणः कर्मणांफलंत्यक्त्वाईश्वरेसमर्प्यशांतिंकैवल्यं नैष्ठिकींसत्वशुत्ध्यादिक्रमप्राप्तब्रह्मनिष्ठाफलभूतांप्राप्नोति अयुक्तस्तद्विपरीतःकामकारेणस्वैरव
त्त्याफलेसक्तःसन्नितरांबध्यते ॥ १२ ॥ एवमविद्वान्फलासक्त्यनासक्तिवशात्कर्मभिर्बध्यतेनबध्यतेचेत्युक्तं विद्वांस्तुतद्विपरीतइत्याह सर्वकर्माणीति वशीजितचित्तःसमाधिस्थोयोगीनवद्वारेनवैवपंचज्ञा
नेंद्रियाणिषष्ठःप्राणस्तेनैवतत्प्रवर्त्यानांकर्मेंद्रियाणांसंग्रहः बुत्ध्यहंकारचित्तानीतिनव एतानिद्वाराणीवपुरपतेर्जीवस्यभोगार्थंविषयप्रवेशस्थानानियस्मिन्नवद्वारेशरीराख्येपुरेविचित्रवासनाकल्पितानंतविषय
वतिअनेकैःकर्मसचिवैरधिष्ठितेसुखदुःखादिनानापण्यवति मनसासर्वद्वारोद्घाटनकुंचिकयासहसर्वाणिकर्माणिपुरपतिरिवराजकार्याणि संन्यस्य सुखंनिर्विकल्पसंविन्मात्ररूपेणास्ते कर्माणिक्षेत्रस्यैवधर्मोन
त्वात्मनइतिक्षेत्रेत्यक्तुंशक्यान्येव तथाचश्रुतिः शरीरेपाप्मनोहित्वेति यत्रसुहार्दःसुकृतोमदंतेविहायरोगंतन्वाऽस्वायामितिच देहीसन्देहाभिमानकाले व्युत्थानेपीत्यर्थः तदापिनैवकुर्वन्नास्तेनापिकारयन्ना
स्तेराजेवामात्येषुनिहितभारः समाधौक्षेत्रेणसहात्मनःसंबंधाभावदर्शनात् यद्वानवद्वाराणिचक्षुःश्रोत्रनासाबिलद्वंद्वानिषट्सप्तमंमुखंअधस्तनेद्वेइति अस्मिन्पक्षेइंद्रियाणिपरिचारकाबुद्धिरमात्योऽहंकारोयु
वराजइत्यादिकमूह्यं विदुषःकर्मसंबंधएवनास्तिदूरेतत्फलासक्त्यनासक्तीइतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वेवंभृत्यवत्कर्तृत्वंस्वामिवत्कारयितृत्वंवास्यमास्तु अयस्कांतवदविकारस्यैवसतःकर्त्रादिधर्मकाहंकारादिप्रव
र्त्तकत्वमस्त्वित्याशंक्याह नकर्तृत्वमिति कर्तृत्वमहंकारस्य कर्माणिइंद्रियाणांवचनादानादीनिश्रवणदर्शनादीनिच लोकस्यलोक्यतेप्रकाश्यतइतिलोकोजडवर्गः प्रभुश्चिदात्मासूर्यइवास्मदादीनांप्रकाशको

युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीं॥ अयुक्तःकामकारेणफलेसक्तोनिबध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणिमनसासं
न्यस्यास्तेसुखंवशी॥ नवद्वारेपुरेदेहीनैवकुर्वन्नकारयन्॥ १३ ॥ नकर्तृत्वंनकर्माणिलोकस्यसृजतिप्रभुः॥ नकर्मफल
संयोगंस्वभावस्तुप्रवर्त्तते॥ १४॥ नादत्तेकस्यचित्पापंनचैवसुकृतंविभुः॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवः॥ १५॥

पिनकर्मादौप्रवर्त्तकस्तद्वत्अस्यकर्मफलसंयोगंवानसृजतिकिंतुयोयादृक्यस्यस्वभावःसतथाप्रवर्त्तते यथासूर्येभ्युदितेकमलानांविकसनंकुमुदानामुन्मुद्रणंचेतितद्वदेवमात्मनिप्रकाशमानेघटादयोनचेष्टंतेमनु
ष्यादयस्तुचेष्टंते नत्वात्माकस्यचित्प्रवर्त्तकोनिवर्त्तकोवा लोहायस्कांतयोरिवसत्यानृतयोरात्मानात्मनोःसबंधाभावादितिभावः ॥ १४ ॥ ननुएषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतेएषह्येवा
साधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइतिश्रुत्यापरमेश्वरेकारयितृत्वंबोध्यते तत्कथमुच्यतेस्वभावस्तुप्रवर्त्ततइतितत्राह नादत्तइति कस्यचित्कर्त्तुःपापंअयंनादत्तेनापिसुकृतं कारयितृत्वाभावात् यतोविभुर्व्याप
कःनिष्क्रियइतियावत् सक्रियोह्यन्यंप्रवर्तयतितदीयंपापंपुण्यंवालभतेअयंतुनतथाकिंतुसूर्यवत्प्रकाशतएवनतुस्वप्रकाश्यानांकर्त्रादीनांकर्मणासंबध्यतेइतिभावः कारयितृत्वमप्यस्यसत्तामात्रेणसूर्यवत् य
थाघटःप्रकाशतेसविताप्रकाशयतीतिनोदाहृतश्रुतिविरोधः कथंतर्हिईश्वराराधनार्थंकर्माणिकुर्वंतितदकरणाच्चबिभ्यतीत्याशंक्याह अज्ञानेनेति यथाहिमहाराजस्यसार्वभौमस्याहंसर्वेश्वरोनिर्वृतोस्मीतिज्ञानं
अज्ञानेनसौषुप्तेनावृतंचेत्सतत्रविविधानिपरचक्रादीनिमहांतिसंकटशतानिपश्यतिअहोअहंदीनोस्मिदुःख्यस्मीतिचमुह्यतितद्वदेतेजंतवःस्वस्याहंब्रह्मास्मीतिप्रमाणेनब्रह्मभावमजानंतईश्वरादात्मानंपृथङ्मन्य
मानाईशात्मनोःसेव्यसेवकभावंचपश्यंतोमुह्यंति तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेन्योसावन्योहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामिति एषह्येवेतिश्रुतिरपिभ्रांतजनव्यवहारविषयैवेतिभावः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्आत्मनआवरकमज्ञानंयेषांज्ञानेनब्रह्मास्मीतिप्रमाणजेननाशितंतेषांतत्ज्ञानंकर्तृआदित्यवत्आदित्योयथाकृत्स्नंदृश्यंप्रकाशयतितद्वत्परंपरमार्थवस्तुप्रकाशयति अज्ञानजानर्थनिवृत्त्यर्थंज्ञानमेष्टव्यमिति भावः ॥ १६ ॥ तद्बुद्धयइति यत्परंब्रह्मप्रशांतंतत्रैवबुद्धिःअस्तिब्रह्मेतिनिश्चयोयेषामापाततःश्रुत्यर्थविदांतेतद्बुद्धयः तदेवआत्माप्रत्यक्तत्त्वंयेषांश्रवणमननात्मकविचारेणप्रमाणप्रमेयगतासंभावनाविहीनानांतेतदात्मानः तत्रैवनिष्ठाविजातीयवृत्त्यनंतरितसजातीयवृत्तिप्रवाहोयेषांदेहादावनात्मनिआत्मधीरूपविपरीतभावनारहितानांतेतन्निष्ठाः तदेवपरंअयनंअज्ञानरूपोपाधिनिरासेनप्राप्यंयेषांअखंडानंदमग्नानांतेतत्परायणाः अपुनरावृत्तिंमोक्षंगच्छंति यतःज्ञानेननिर्धूतंकल्मषंमूलाज्ञानंसंसारबीजभूतंयेषांतेज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ एतेषांजगतिदृष्टिमाह विद्येति उत्तमब्राह्मणेचंडालादौवासमंब्रह्मैवसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचभासमानंद्रष्टुंशीलंयेषांतेसमदर्शिनः यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति चराचरंजगद्ब्रह्मदृष्ट्यैवपश्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ ननुसमासमाभ्यांविष

ज्ञानेनतुतदज्ञानंयेषांनाशितमात्मनः ॥तेषामादित्यवज्ज्ञानंप्रकाशयतितत्परं ॥१६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७॥ विद्याविनयसंपन्नेब्राह्मणेगविहस्तिनि॥ शुनिचैवश्वपाकेचपंडिताःसमदर्शिनः॥१८॥इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थितंमनः॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मतस्माद्ब्रह्मणितेस्थिताः॥१९॥ नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियं ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः ॥२०॥

मसमेपूजातइतितुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायविषमांपूजांप्रयुक्तवतःतथाअतुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायसमांपूजांप्रयुक्तवतश्चाभोज्यान्नत्वंगौतमेनस्मर्यतेतत्कथंब्राह्मणचंडालयोःसमदर्शित्वंयुक्तमित्याशंक्याह इहैवेति येषांमनःसर्वभूतेषुसाम्येब्रह्मभावेस्थितंनिश्चलंतैरिहैवजीवद्भिरेवसर्गोजन्मजितोवशीकृतः हियस्मात्निर्दोषंसमंसर्वत्राविषमंब्रह्मास्तियथाहिरण्मययोर्दैवतातत्पीठयोःस्वर्णदृक्साम्यंपश्यतिपूजकस्तुआकारदृकृतारतम्यंपश्यतितद्वत् पूजास्मृतिर्भ्रांतिकृततारतम्यविषया साम्यदृष्टिस्तुतत्त्वविषयेतिभावः यस्मादेवंतेसाम्यंपश्यंतितस्मात्ब्रह्मणिअखंडैकरसेतेद्रष्टारःस्थिताएकीभावेनसमाप्तिंगताः ॥ १९ ॥ नप्रहृष्येदिति यस्मात्निर्दोषंसमंब्रह्मतस्मात्प्रियंपुत्रादिंप्राप्यनप्रहृष्येत् अप्रियंशत्रुंदुःखदंप्राप्यनोद्विजेत् बुद्धिस्थितिरबुद्धेनानुष्ठेयेतिज्ञापयितुमुभयत्रलिङ्प्रयोगः स्थिरबुद्धिःप्रत्यगद्वैतेश्रुतियुक्तिभ्यांस्थिरीकृतप्रज्ञः असंमूढोध्यानजसाक्षात्कारेणनिर्गतमोहः अतएवब्रह्मवित्ब्रह्मभावस्यलब्ध्वा ब्रह्मभावंगतइत्यर्थः ब्रह्मण्येवप्रत्यगद्वयेव्युत्थानावस्थायामपिस्थितः सर्वंब्रह्मेत्येवपश्यन्नित्यर्थः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वननुभूतात्मसुखेऽस्याप्रसिद्धंबाह्यंसुखंत्यक्तुमशक्यमतोनप्रद्वेष्येदित्यसंगतमतआह बाह्येति बहिर्भवाःबाह्याःस्पर्शाविषयेंद्रियसंबंधास्तेषु असक्तात्माअनासक्तचित्तःसन्आत्मनिप्रत्यगद्वयानंदेसुषुप्ति कालेस्थित्वायत्सुखंविंदतिलभतेसतदेवसुखं विधेयापेक्षंपुंस्त्वं कस्तत्सुखं योब्रह्मयोगेब्रह्मणियोगःसमाधिस्तत्रयुक्तोयोजितआत्माबुद्धिर्येनसः ब्रह्मयोगयुक्तात्मा ब्रह्मविदित्यर्थः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः ब्रह्मयोगयुक्तात्मातदेवसुखंविंदतीतिवक्तव्येब्रह्मविदेवतत्सुखमितितस्यसुखाभिन्नत्वविवक्षयाइदमुक्तं ननूभयत्रएकमेवसुखंचेत्कःसुप्तसमाधिस्थयोर्विशेषइत्याशंक्याह सुखमिति अक्षय्यंसुखंमोक्षःतंअश्नुतेव्याप्नोति द्वैतादर्शनस्यतुल्यत्वादुभयत्रैकमेवसुखंतथापियोगीमूलाविद्यायानष्टत्वादक्षय्यंसुखमश्नुतेनसुप्तः अविद्यानुच्छेदात् तथाचमोक्षसुखस्यमुख्यस्याप्यनुभूतत्वात्तदर्थंबाह्यंसुखंसुत्यजमित्यर्थः ॥२१॥ ननुसुषुप्तितुल्यस्यमोक्षसुखस्यार्थेकःप्राप्तमेवबाह्यंदिव्यस्त्र्यन्नपानगीतवाद्यादिसुखंत्यजेदित्याशंक्यबाह्यसुखमनित्यत्वान्निंदति येहीति संस्पर्शजाःविषयसंबंधजाः दुःखयोनित्वेहेतुः आद्यंतवंतइति जातेषु

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखं॥ सब्रह्मयोगयुक्तात्मासुखमक्षय्यमश्नुते॥ २१॥ येहिसंस्पर्शजाभोगादुःखयोनयएवते॥ आद्यंतवंतःकौंतयनतेषुरमतेबुधः॥ २२॥ शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात्॥ कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः॥ २३॥ योंऽतःसुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेवयः॥ सयोगीब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मभूतोधिगच्छति॥ २४॥ लभंतेब्रह्मनिर्वाणमृषयःक्षीणकल्मषाः॥ छिन्नद्वैधायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः ॥ २५॥ कामक्रोधवियुक्तानांयतीनांयतचेतसां॥ अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्त्ततेविदितात्मनां ॥ २६॥

त्रेयत्सुखंतस्मिन्नष्टेनश्यतिदुःखंचमहत्प्रयच्छतीतितेषुभोगेषुबुधःपरिपाकदर्शीनरमते ॥२२॥ कःपुनर्मुख्यःसुखीत्याह शक्नोतीति इहैवजीवत्येवदेहे प्राक्शरीरविमोक्षणात् यावद्देहपातंमयाकामक्रोधौजिताविितिविस्रंभोनकर्त्तव्यइत्यर्थः श्रुतेदृष्टेअनुमितेवाविषयेयोगर्द्धस्तृष्णारूपोऽतृप्तिश्चसकामःक्रोधस्तादृशेएवविषयेद्वेषस्तौकामक्रोधौउद्भवोयस्यवेगस्यसरोमांचहृष्टनेत्रवक्त्रलिंगोंऽतःकरणप्रक्षोभरूपःकामोद्भवोवेगः गात्रप्रकंपप्रस्वेदसंदष्टोष्ठपुटरक्तनेत्रादिलिंगःक्रोधोद्भवोवेगस्तंकामक्रोधोद्भवंवेगंसोढुंयःशक्नोतिसएवयुक्तोयोगीमुख्यःसुखीचनान्यः ॥ २३॥ कोसौयोगीयोमुख्यःसुखीत्युक्तंतत्राह यइति सुखंविषयसंगजाप्रीतिः आरामःप्रीतिहेतुःस्त्र्यादिभिःसहक्रीडा ज्योतिःक्रीडोपकरणानांप्रकाशः तदेतत्त्रयंयस्यअंतरेवसोंतःसुखोंतरारामोंतर्ज्योतिश्च नत्विंद्रियद्वारकमितिएवशब्दार्थः यएवंभूतःसयोगी किमतोयद्येवंब्रह्मनिर्वाणंगत्यप्राप्यपरमानंदंब्रह्मइहैवाधिगच्छति यतोब्रह्मभूतोजीवन्नेवब्रह्मदर्शनेब्रह्मभावंगतः ॥ २४॥ लभंतइति ऋषयःसम्यग्दर्शिनः छिन्नद्वैधाःछिन्नसंशयाः यतात्मानोजितचित्ताः ॥ २५॥ किंच कामेति अभितोजीवतांमृतानांच विदितात्मनांज्ञातात्मतत्त्वानां ॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंसम्यग्दर्शननिष्ठानांसद्योमुक्तिरुक्ता कर्मयोगश्चसंगफलत्यागेनईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितःसत्त्वशुद्धिज्ञानप्राप्तिद्वारेणमोक्षायभवतीत्यप्युक्तं अथेदानींसम्यग्दर्शनस्यांतरंगसाधनंध्यानयोगंविस्तरेणवक्ष्यामीति तत्सूत्रभूतांस्त्रीन्श्लोकानुपदिशति स्पर्शानिति अत्रउत्तरार्धेनप्राणायामउक्तः स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानितिप्रत्याहारउक्तः भ्रुवोरंतरेचक्षुःकृत्वेतिधारणाउक्ता विगतेच्छाभयक्रोधइतिसाधनभूताःफलभूताश्चद्विविधायमानियमाश्चोक्ताः यतेंद्रियइतिवितर्काख्यःसंप्रज्ञातः यतमानइतिविचाराख्यः यतबुद्धिरित्यानंदास्मिताख्यौ मोक्षपरायणइत्यसंप्रज्ञातउक्तः शेषेणयोगफलमितिविभागः पाठक्रममननुरुध्यार्थक्रमेणाक्षरार्थःस्पष्टीक्रियते तत्रविगतेच्छोविगतभयोविगतक्रोधइतिसंबंधः योहिइच्छावान्सइष्टसिद्ध्यर्थंहिंसानृतस्तेयस्त्रीपरिग्रहानिच्छेत् अतोविगतेच्छपदेनतद्विपर्ययान्अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिसूत्रोक्तान्यमान्लक्षयति तथाभयंस्वोच्छेदशंकातयाह्युद्विग्नोनशौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाइतिसूत्रोक्तान्नियमान्स्वीकर्त्तुमिच्छेदतोविगतभयइत्यनेनतेषांग्रहणं तथाक्रोधाक्रांतोमैत्र्यादीन्भावयितुमशक्तश्चित्तप्रसाधनंकर्त्तुंनशक्नोति तच्चमैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणांभावनातश्चित्तप्रसाधनंइतिसूत्रितं तत्रविगतक्रोधःशांतप्रकृतित्वात्सुखितेषुमैत्रीं

स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोः॥

परस्येष्टेनममैवेष्टमिदंजातमितिभावयेत् तथादुःखितेषुकरुणांपुण्यवत्सुमुदितांपापवत्सूपेक्षांचभावयेत् नचैतेनप्रसाधनेनविनाचित्तादर्शस्यनैर्मल्यंभवति एवंसाधनावस्थायांयमनियमचित्तप्रसाधनानांसिद्ध्यर्थंविगतेच्छाभयक्रोधत्वमीप्सितं एवंफलावस्थायामपितदीप्सितं तथाहि संप्रज्ञातसमाधिफलभूतायांमधुमत्यांयोगभूमौस्थितंयोगिनंप्रतिदिव्याःकामाउपतिष्ठंतेतत्रापिविगतेच्छत्वमिष्टं तथाहि स्थान्युपनिमंत्रणेसंगस्मयाकरणंपुनरनिष्टप्रसंगादितिसूत्रं स्थानिनोदेवास्तैःउपनिमंत्रणेइहास्यतांइमेरम्यावसथाइमारम्यारामाःइमानिजरामरणहराणिरसायनानिइमेवयंकिंकराःस्वपुण्यार्जितमिदंस्थानंत्वयाभुज्यतामितिप्रार्थनायांक्रियमाणायांसंगोलिप्सातत्रनकर्त्तव्या नापितल्लाभेनात्मनोमहाभागत्वंदेवप्रार्थ्यत्वंमत्वागर्वोपिकर्त्तव्यस्तयोःसंगस्मययोर्भ्रंशहेतुत्वादितिसूत्रार्थः तथाभयमपिद्विविधं योगांतरायजंवितर्कजंच तत्राद्यं व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वानिचित्तविक्षेपास्तेंतरायाः दुःखदौर्मनस्यांगमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवइतिसूत्राभ्यामुक्तं स्त्यानं अकर्मण्यता अविरतिरवैराग्यं अंगमेजयत्वंकंपवायुः वितर्काहिंसादयस्तज्जंचभयं आद्यस्यनिवारणंईश्वरप्राणिधानेन तथाचसूत्रितं ततःप्रत्यक्चेतनाधिगमोंतरायाभावश्चेति ततईश्वरप्राणिधानात्

॥५१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्वितीयस्यप्रतिपक्षभावनेन तथाचसूत्रितं वितर्कबाधनेप्रतिपक्षभावनमिति वितर्काहिंसादयःकृतकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहमूलामृदुमध्याधिमात्रादुःखाज्ञानानंतफलाइतिप्रतिपक्षभावनमितिच आ दिपदादनृतस्तेयादयः हिंसादयःप्रत्येकंकृतकारितानुमोदितभेदेनत्रिविधाः तेपिप्रत्येकंलोभादिमूलकत्वेनत्रिविधाः तेपिमृदुमध्यमाधिमात्रभेदेनप्रत्येकंत्रिविधाः तेचमूलभूतावितर्कास्त्रयश्चत्वारःपंचअधि कावात्रिस्त्रिगुणिताएकाशीतिरष्टोत्तरशतंपंचत्रिंशदधिकंशतंअधिकावाभवंति शाखाप्रशाखाभेदेनानंताश्च दुःखरूपंअज्ञानरूपंचअनंतफलंयेषांतेदुःखाज्ञानानंतफलाइत्यनयाप्रतिपक्षभावनयातेनिवर्त्तनी याइति एवंयमनियमचित्तप्रसाधनप्रतिपक्षभावनैर्निरंतरायंमृदूकृतचित्तोयोगीविविक्तेदेशेआसीनःसंभवादितिन्यायेनस्थिरसुखमासनमध्यासीत तत्रदेशासनेश्रूयेते समेशुचौशर्करवह्निवालुकाविवर्जि तेशब्दजलाश्रयादिभिः मनोनुकूलेनतुचक्षुपीडनेगुहानिवाताश्रयणेप्रयोजयेत् त्रिरुन्नतंस्थाप्यसमंशरीरंहृदींद्रियाणिमनसासंनिरुध्य ब्रह्मोडुपेनप्रतरेतविद्वान्स्रोतांसिसर्वाणिभयावहानीति चक्षुरित्यत्रवि

प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणौ॥ २७॥

सर्गलोपश्छांदसः त्रिरुन्नतंकटिवक्षःकंधराप्रदेशेषून्नतं ततोजितासनःप्राणायाममभ्यसेत् तेनहिमंदगतौप्राणेसतितदनुसारिमनोपिचांचल्यंत्यजति नोचेद्वायुविक्षेपेणविक्षिप्यते तत्रप्राणजयप्रमाणं प्राणा नूप्रपीड्येहसयुक्तचेष्टःक्षीणेप्राणेनासिकयोच्छ्वसीतेतिश्रुत्युक्तमेवसंगृह्णाति प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविति प्राणापानौसमौतुल्यौऊर्ध्वाधोगतिविच्छेदेननासाभ्यंतरचारिणौकुंभकेनकृत्वाततो बाह्यान्बहिर्भवान्स्पर्शान्विषयसंबंधान्इंद्रियद्वारानित्यंअंतर्बुद्धौक्रियमाणान्योगींद्रियाणांप्रत्याहरणेनतान्बहिरेवकुर्यात् ततोविषयेभ्योव्यावृत्तेषुकरणेषुस्वप्नकालेइवांतर्मनोमात्रेणावतिष्ठतेइत्यर्थः इमंप्र त्याहारंकर्त्तुमशक्तस्याविरक्तस्यकागतिरित्यतआह चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरिति चशब्दोवार्थे चक्षुरेववाभ्रुवोरंतरेकुर्यात् खेचरींमुद्रामभ्यस्येदित्यर्थः साचोक्तायोगसारे लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्त्तेजिव्हांव्यावृत्यधार येत् दृढासनश्चिरंतिष्ठेन्मुद्रैषाखेचरीमता भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामहादेवेनकीर्तितेति यएवंसर्वोपिबाह्येविषयेसूर्यादौसंयमोयथोक्तंप्रत्याहारमनुष्ठातुमशक्तान्प्रत्येवोपदिश्यतइतिज्ञेयं ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतेंद्रियेति यस्मिन्कस्मिंश्चित्स्थूले विषयेसूर्येंतद्रश्मिषुवाविष्णुप्रतिमायांवाऽनाहतध्वनौवान्यत्रवाचक्षुराद्यन्यतमद्वारामनोधारयेत् तच्चमनस्तद्विषायाकारतांप्राप्तंतत्रैवस्थिराभ्यासेनविश्रांतंस्वदेहमपिनप
श्यतिसेयंमहाविदेहानामधारणा अस्यांसिद्धायामिंद्रियगणःस्वंस्वंविषयंनतुगृह्णाति सोयंबहिर्विषयप्रत्याहारः पूर्वोक्तस्त्वांतरइतिभेदः अतएवतयोस्तुल्यफलत्वंसूत्रितं ततःक्षीयतेप्रकाशावरणमिति ततःअ
भ्यंतरप्रत्याहारात् तथाबहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयइति यदाचित्तंदेहमविस्मृत्यैवहठेनपुरस्थितमूर्त्याद्याकारंक्रियतेतदासाचित्तस्यमूर्त्याकारतारूपावृत्तिःकल्पिता यदातुनिरव
शेषेणदेहंविस्मृत्यचेतःकेवलंध्येयाकारमात्रंभवतितदासामहाविदेहानामधारणा तस्याअपिफलंतदेव तत्संयमात्तस्यांचेतसोनिग्रहात्प्रकाशावरणक्षयोभवतिसोयंबाह्यविषयःसमाधिः वितर्काख्योद्विवि
धः सवितर्कनिर्वितर्कभेदात् तत्राद्यस्यलक्षणंसूत्रितं शब्दार्थज्ञानविकल्पैःसंकीर्णासवितर्केति सवितर्कानामसमापत्तिःसमाधिरित्यर्थः यदाविष्णुप्रतिमादौपूर्वापरानुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखेनचभावनाप्रवर्त्ततेत
दासवितर्कासमापत्तिः अस्मिन्नेवालंबनेपूर्वापराननुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखनमंतरेणभावनाप्रवर्त्ततेतदानिर्वितर्कानामसमापत्तिः तथाचसूत्रं स्मृतिपरिशुद्धौस्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासानिर्वितर्का स्मृतेःशब्दा
र्थस्मरणस्यपरिशुद्धौवर्जनेसतिभावयितुःस्वरूपेणशून्यातदाहमिदंभावयामीत्येवमाकारावृत्तिरपिभावयितुर्नास्तीवेतिभाति यतोर्थमात्रनिर्भासाध्येयार्थमात्रमस्यांभासतेनत्वन्यदितिसूत्रार्थः अस्यांसिद्धायां
योगीजितेंद्रियइत्युच्यतेजितमनाइति आभ्यंतरप्रत्याहारपूर्वकंयदामनःकल्पितेसूक्ष्मेविषयेपूर्ववत्शब्दार्थोल्लेखपूर्वकंतद्वर्जंचमनसोभावनाप्रवर्त्ततेतदातेउभेसमापत्तीसविचारनिर्विचाराख्येभवतः तथाचसूत्रं
एतयैवसविचारानिर्विचाराचसूक्ष्मविषयाव्याख्यातेति अत्रसूक्ष्मविषयेतिग्रहणात्पूर्वस्यांस्थूलविषयत्वंगम्यते एतयैवद्विविधवितर्कसमापत्त्यैवनिर्विचारसमापत्तौदृढायांयोगीजितमनाइत्युच्यते यदापुनश्चे

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः॥ विगतेच्छाभयक्रोधोयःसदामुक्तएवसः॥ २८॥

तसोमूर्त्याकारतांपरित्यज्यसत्त्वोद्रेकात्समष्टिमनोमयविषयाअहमेवेदंसर्वोस्मीत्येवमाकाराभावनाप्रवर्त्ततेसोयंसानंदःसमाधिः यदातुतामपिभावनांपरित्यज्यविषयवेदनमंतरेणास्मीत्येतावन्मात्राकाराभाव
नाप्रवर्त्ततेसास्मिता अस्मिताहंकारयोर्भेदस्तुक्रमेणविषयवैमुख्यतदाभिमुख्यमात्रकृतः यथैकएवपूर्वाभिमुखःपश्चिमाभिमुखश्चेतितद्वत् अस्यामवस्थायांयोगीबुद्धितःविविक्तस्यत्वंपदार्थस्यसाक्षात्कारात्
जितबुद्धिरित्युच्यतेतदेतदुक्तं यतेंद्रियमनोबुद्धिरिति एतान्येवप्रसाधनानिगुणपर्वाण्युच्यंते तथाचसूत्रं विशेषाविशेषलिंगमात्रालिंगानिगुणपर्वाणीति तत्रविशेषाःस्थूलभूतानिएकादशेंद्रियाणिच अविशे
षाःपंचतन्मात्राणिअहंकारश्च लिंगमात्रंमहत्तत्वं अलिंगंप्रधानं तत्रविशेषादविशेषंप्रविविक्षतोयोगिनोदैनंदिनलयाभ्यासात्समनस्कानींद्रियाणिलीयंतेसलयः बहिर्मुखान्येववाभवंतिसविक्षेपः एवंअविशे
षेभ्योलिंगमात्रंविविक्षतोपिलयविक्षेपौस्तः लिंगमात्रात्परंपुरुषंप्रविविक्षतोपितौस्तः तावेतौलयविक्षेपौहेयौश्रूयेते लयविक्षेपरहितंमनःकृत्वासुनिश्चलं यदायात्युन्मनीभावंतदातत्परमंपदमिति एतेषुत्रिषुलीने
ष्वाद्यःसुप्तएव द्वितीयोविगलितदेहाहंकारत्वाद्विदेहसंज्ञः तृतीयःप्रकृतिलयइति एतयोःसमाधिर्गौणः अतएवसूत्रितं भवप्रत्ययोविदेहप्रकृतिलयानामिति भवप्रत्ययोजन्मांतरहेतुरेषांसमाधिर्भवति यद्वाजन्मांत
रेएतेषांजन्मनैवसमाधिसिद्धिःपक्षिणामाकाशगमनसिद्धिवद्भवतीतिसूत्रार्थः सर्वथापितेषांसद्योमुक्तिर्नास्तीतिसिद्धं यदातुअस्मितामात्रस्यापिनिर्विकल्पेचिन्मात्रेलयोभवतितदायंविद्वान्कैवल्यंधर्ममेवसमा
ध्याख्यमनुभवति यमधिकृत्यश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति अयमेवमोक्षाख्यःपरंअयनंप्राप्यंस्थानंयस्यसमुनिर्मोक्षपरायणइत्युच्यते यतोस्यामेवावस्थायांयोगीजीवन्मुक्तइत्यु
च्यते विगतेच्छाभयक्रोधइतिपादःप्रागेवव्याख्यातः यएवंभूतःससदामुक्तःबंधप्रतीतिकालेपिसमुक्तएवास्ति अज्ञानमात्रव्यवधानान्मुक्तेः एतेनाहंकारादेर्बंधस्यकालत्रयेपिअसत्त्वोक्त्यामिथ्यात्वंदर्शितं॥२८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंसमाहितचित्तेनकिंविज्ञेयमित्युच्यते भोक्तारमिति सोपाधिकेनरूपेणयज्ञानांतपसांचकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोक्तारंतथासर्वेषांभूतानांहिरण्यगर्भादीनामपिमहांतंव्यापकंईश्वरंईशितारमंतर्यामिणं सुहृदं
सर्वभूतानांप्राणिनांप्रत्युपकारनिरपेक्षतयाउपकारिणंसर्वप्रत्ययसाक्षिणंनारायणंमांप्रत्यगभेदेनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यतद्भावंप्राप्य शांतिमनुपाध्यवस्थांनिरुपाख्यांकैवल्यसंज्ञांऋच्छतिप्राप्नोति एवंचसोपाधिब्रह्म
भावप्राप्तिपूर्वकैवनिरुपाधिप्राप्तिरितिगम्यते यथोक्तंवार्त्तिकसारे सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरूपाख्योनुपाधिकः जक्षन्क्रीडन्रतिंप्राप्तइतिसोपाधिकस्यतु छांदोग्येस
र्वकामाप्तिःसार्वात्म्यात्स्पष्टमीरिता अहमन्नंतथान्नादःश्लोककार्यप्यहोअहं इतितत्त्वविदःसामगानेसर्वात्मताश्रुता अत्रापिचक्रदृष्टांतात्सोपाधिस्तत्त्वविच्छ्रुतः अपूर्वानपराद्युक्त्याश्रोष्यतेनिरुपाधिकइति
॥ २९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेश्रीमद्भगवद्गीतार्थप्रकाशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ २९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥
पूर्वाध्यायांतेसूत्रितंध्यानयोगंविवरीतुमिच्छंस्तत्राधिकारहेतुत्वात्कर्मयोगंतावत्स्तौतिद्वाभ्यां अनाश्रितइति यःकर्मणांफलंअनाश्रितोऽनपेक्षमाणःकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंनित्यंकर्मकरोतिसएवफलसंकल्पत्यागा
त्संन्यासीचयोगीचभवति नतुनिरग्निर्योविधितःश्रौतस्मार्त्तकर्मत्यागीसएवसंन्यासीनापिअक्रियस्त्यक्तवाङ्मनःकायक्रियएववायोगीति ॥१ ॥ केनसाम्येनायंसंन्यासीयोगीचेतिस्तूयतेअतआह यमिति यो

भोक्तारंयज्ञतपसांसर्वलोकमहेश्वरं ॥ सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वामांशांतिमृच्छति ॥ २९ ॥ इति॰म॰भा॰भीष्मप॰श्रीमद्भगव॰संन्यासयोगोनामपंच
मोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पर्वणितुएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच अनाश्रितःकर्मफलंकार्यंकर्मकरोतियः ॥ ससंन्यासीचयोगीचन
निरग्निर्नचाक्रियः ॥ १ ॥ यंसंन्यासमितिप्राहुर्योगंतंविद्धिपांडव ॥ नह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगीभवतिकश्चन ॥ २ ॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमुच्यते ॥
योगारूढस्यतस्यैवशमःकारणमुच्यते ॥ ३ ॥ यदाहिनेंद्रियार्थेषुनकर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसंकल्पसंन्यासीयोगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

हित्यक्तसर्वसंकल्पःससंन्यासीतादृशश्चध्यानयोगीअतोनतयोर्भेदः निःसंकल्पस्तटस्थस्तिष्ठेदेतन्मोक्षलक्षणमितिमैत्रायणीयोपनिषच्छ्रुतस्यमोक्षलक्षणस्यनिःसंकल्पत्वस्योभयत्रापितुल्यत्वात् अतोऽयमपि
कर्मयोगीफलसंकल्पत्यागात्निःसंकल्पत्वसाम्यात्संन्यासीयोगीचभवतीतिस्तूयतइत्यर्थः योगाधिकारसिद्धयेनिष्कामकर्माण्यनुष्ठेयानीतिश्लोकद्वयतात्पर्यार्थः ॥ २ ॥ तत्रकर्मानुष्ठानस्यावधिमाह आरुरु
क्षोरिति यावद्धियोगंयमनियमाद्यष्टांगोपेतमत्यौत्कंठ्यादारोढुमिच्छति तावत्कर्माण्यनुतिष्ठेत् तस्यआरुरुक्षोर्मुनेरारुरुक्षाकारणंतीव्रवैराग्योत्पादनद्वाराकर्मभवति तस्यैवयोगारूढस्ययोगांगानुष्ठानेप्रवृत्तस्य
विक्षेपासहस्ययोगारोहेकर्मणांशमःसंन्यासःकारणमुच्यते नहिकर्मसुव्यापृतोऽनन्यचित्ततयायोगमनुष्ठातुमीष्टे ॥ ३ ॥ ननुयोगपदेनमुख्ययावृत्त्यानिर्बीजःसमाधिरुच्यतेतमारूढस्यकर्मणांत्यागःस्वतःसिद्ध
त्वादविधेयइत्याशंक्यप्रकृतेयोगारूढपदस्यार्थमाह यदाहीति इंद्रियार्थेषुशब्दादिषुरमणीयेषुकर्मसुचतत्प्राप्तिसाधनेषुतद्दर्शनमनुनसज्जतेवैराग्यदार्ढ्यात्सक्तोनभवति नापिमनसाइदंमेभूयात्एतदर्थमहमिदंक
र्मकुर्यामितिसंकल्पयति तादृशश्चसर्वसंकल्पसंन्यासीयदाभवति तदायोगारूढइत्युच्यते यथातीव्रबुभुक्षयोपेतोन्यत्रनीरागोव्यासंगांतरंत्यक्त्वाभोजनारूढएवभवतितथातीव्रारुरुक्षावान्सर्वत्रवीतरागस्त्यक्तस
र्वकर्मायोगारूढएवभवतितावत्कर्माणिकर्तव्यानिततःपरंत्याज्यानीत्यर्थः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उद्धरेदिति एवंक्रमेणकर्मद्वाराचित्तशुद्धिंसंप्राद्ययोगारूढोभ्यासवैराग्यबलेनआत्मानंउद्धरेत् हियस्मात्आत्मैवआत्मनोबंधुर्नपुत्रादयउद्धर्त्तुंक्षमाः आत्मैवरिपुरात्मनःनत्वन्येशत्रवःसंसारेमज्जयितुमेनंक्षमाइ त्यर्थः ॥ ५ ॥ आत्मामनः आत्मनामनसा अनात्मनःअजितचेतसः आत्मामनएवशत्रुः ॥ ६ ॥ मनसोजयेफलमाह जितात्मनइति शीतोष्णादिषुप्राप्तेषुजितात्मनःनिर्विकारचित्तस्यआत्माचित्तंपरंउत्कर्षे णसमाहितःसमाधिंप्राप्तोभवति अतःसमाधिसिद्ध्यर्थंमनोजेतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ समाधिसिद्धेरपिकिंफलमतआह ज्ञानेति ज्ञानंशास्त्रोपदेशजाबुद्धिः विज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजःप्रमारूपोनुभवस्ताभ्यांतृप्तः संजातालंप्रत्ययआत्माचित्तंयस्यसज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा यतस्तृप्तात्माऽतःकूटस्थोऽप्रकंप्यःसंसारतापानास्कंदितोभवतीतिसमाधिफलं अस्यलोकप्रसिद्धंलक्षणमाह विजितेंद्रियइति समलोष्ठाश्मकांचन इतिएवंविधोयोगीसयुक्तःप्राप्तयोगइत्युच्यतेविद्वद्भिः ॥८॥ समत्वमेवस्तौति सुहृदिति सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्त्ता मित्रंस्नेहवान् अरिःशत्रुः उदासीनःउभयत्रपक्षपातशून्यः मध्यस्थःउभयहितैषी द्वेष्य आत्मनोऽप्रियः बंधुःसंबंधी तेषुसाधुषुपुण्यकृत्सुपापेषुपापाचारेषुकस्यकिंकर्मेत्यनालोचयन्तेषुसर्वेषुयःसमबुद्धिःसविशिष्यते ॥ ९ ॥ योगीति योगीयोगाभ्यासपरः रहसिएकांतेस्थितःसन्आत्मानंबुद्धिंयुं

उद्धरेदात्मनात्मानंनात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ ५ ॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनात्मैवात्मनाजितः ॥ अनात्मनस्तुशत्रुत्वेव र्तेतात्मैवशत्रुवत् ॥ ६ ॥ जितात्मनःप्रशांतस्यपरमात्मासमाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुतथामानापमानयोः ॥ ७ ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्माकूटस्थोविजितें द्रियः ॥ युक्तइत्युच्यतेयोगीसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥ साधुष्वपिचपापेषुसमबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगीयुंजीतस ततमात्मानंरहसिस्थितः ॥ एकाकीयतचित्तात्मानिराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितंनातिनीचंचैलाजिन कुशोत्तरं ॥ ११ ॥ तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेंद्रियक्रियः ॥ उपविश्यासनेयुंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

जीतसमादध्यात् सततमितिनैरंतर्यमुक्तं निराशीर्योगसिद्धेरन्यदप्रार्थयानःतदेकनिष्ठइतियावत्तेनसत्कारउक्तः एकाकीअसहायः संन्यासीत्यर्थः यतौस्थिरीकृतौचित्तंमनःआत्मासेंद्रियंशरीरंयेनसयतचि त्तात्मा तथाअपरिग्रहःएकाकित्वेपिकथापुस्तकादिबहुपरिग्रहशून्यः ॥ १० ॥ योगंयुंजीतेत्युक्तंतत्कथमित्याकांक्षायांतदंगान्यासनादीन्याह शुचौदेशेइत्यादिना शुचौस्वभावतःसंस्कारतोवापुण्येदेशेस्था नेप्रतिष्ठाप्यसुस्थितंकृत्वास्थिरंनिश्चलं आस्तेस्मिन्नित्यासनंस्थंडिलंनिश्चलमित्यनेनमृन्मयमेवस्थंडिलंनतुकाष्ठमयंपीठं आसनमितिपरासनव्यावृत्त्यर्थं नात्युच्छ्रितंनात्युच्चंनातिनीचंचैलाजिनकुशाःउत्तरे उपर्युपरियस्यतच्चैलाजिनकुशोत्तरं अजिनादुपरिचैलंकुशेभ्यउपरिअजिनंस्थंडिलस्योपरिकुशाइत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रतिष्ठाप्यकिंकुर्यादितितत्राह तत्रेति तत्रासनेपद्मस्वस्तिकाद्यन्यतमेनासनेनोपविश्य य ताःनिगृहीताःचित्तस्यक्रियाःविषयाणांस्मरणानिइंद्रियक्रियास्तेषांग्रहणंयेनासौयतचित्तेंद्रियक्रियः अतएवमनःबाह्याभ्यंतरविषयानुपरक्ततयाएकंध्येयमेवप्रत्यक्तत्वंअप्रेयस्यस्फुरतिनान्यत्तदेकाग्रंवृत्त्यं तरानंतरितब्रह्मैकाकारवृत्तिप्रवाहिकृत्वाआत्मविशुद्धयेचित्तशुध्यर्थंयोगंवृत्तिप्रवाहस्यापिनिरोधंयुंज्यात्अनुतिष्ठेत् चित्तस्यस्थैर्यतापादनेन ॥ १२ ॥ ॥५३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आसनउपविश्येत्युक्तंतत्कथमित्यतआह सममिति कायःशरीरमध्यंशिरःग्रीवाचकायशिरोग्रीवंसमंमूलाधारमारभ्यमूर्धांतंअवक्रंअचलंनिष्कंपंधारयन्स्थिरःभूत्वा संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वमितिनासिकाग्रावेक्षणंनविधीयतेकिंतुनिमीलनेलयभयंउन्मीलनेविक्षेपभयमतोदिशोपिदृग्यादिविक्षेपकविषयदर्शनभयादनवलोकयन्नर्धोन्मीलितनेत्रआसीतेतिउत्तरेणान्वयः ॥ १३ ॥ एवमासनेउपविष्टेनयत्कर्त्तव्यंतदाह प्रशांतात्मेति योगयुक्तोयोगीब्रह्मचारिव्रतेभैक्षचर्यायांस्थितः संन्यासीत्यर्थः मच्चितोमयिपरमेचित्तंयस्यसएवंभूतोमय्येवमनःसंयम्यमत्परआसीतसप्रशांतात्माभूत्वाविगतभीर्भवतीतियोजना भवतिहिकश्चिदात्मनोन्यमीश्वरंमत्वातच्चित्तस्तमेवाराध्यत्वेनाभिगतःतत्रैवचमनसःसंयमंकरोतिनतुसतत्परस्तमेवपरमपुरुषार्थतयाप्राप्यत्वेनमन्यतेकिंतुतत्प्रीत्यान्यदेवफलंकामयते अयंतुमच्चित्तोमय्येवमनःसंयम्यमत्परोमामेवसर्वांतरंप्रत्यगद्वयंकामयतइति यतोमत्परोऽतएवप्रशांतात्माप्रकर्षेणबाह्याभ्यंतरविषयत्यागेनसमाधिसुखास्वादत्यागेनचशांतउपरतःआत्माचित्तंयस्यसोस्मितामात्रावशेषोविगतभीर्भवति इयमेवावस्थासत्वपुरुषान्यताख्यातिरितिब्रह्मसाक्षात्कारइतिचविकल्पते सर्वथातस्यांसिद्धायांपुरुषःपरमपुरुषार्थभाग्भवति ॥ १४ ॥ अस्याःफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणसदानिरंतरंदीर्घकालंचआत्मानंमनो

समंकायशिरोग्रीवंधारयन्नचलंस्थिरः॥ संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन्॥ १३॥ प्रशांतात्माविगतभीर्ब्रह्मचारिव्रतेस्थितः॥ मनःसंयम्यमच्चित्तो युक्तआसीतमत्परः॥ १४॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीनियतमानसः॥ शांतिंनिर्वाणपरमांमत्संस्थामधिगच्छति॥ १५॥ नात्यश्नतस्तुयोगोस्तिनचैकांतमनश्नतः॥ नचातिस्वप्नशीलस्यजाग्रतोनैवचार्जुन॥ १६॥ युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहा॥ १७॥

युंजन्समादधानोयोगीनियतंख्यातिफलादपिनिगृहीतंमानसंयेनसनियतमानसः शांतिंपरमवैराग्यबलात्ख्यातिमपिनिरुध्यनिर्विकल्पंपदंनिर्वाणंमोक्षस्तदेवपरमानिष्ठायस्याःशांतेस्तांमत्संस्थांमय्येवसंस्थाएकीभावेनावस्थानंसमाप्तिर्वायस्यास्तांअधिगच्छतिप्राप्नोति ख्यातिफलंचसूत्रकृतादर्शितंप्रसंख्यानेप्यकुसीदस्यसर्वथाविवेकख्यातेर्धर्ममेघःसमाधिरितितत्परंपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितिसत्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रात्सर्वज्ञातृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वंचेतिसूत्रत्रयेण प्रसंख्यानेध्याने अकुसीदस्यवाणिजइवफलानिच्छोः सर्वथाविवेकख्यातिरेवभवतितस्याश्चफलंधर्ममेघःसमाधिःसचप्रागेवव्याख्यातः तत्वैराग्यंपरंपरसंज्ञंपुरुषख्यातेःफलं तस्यलक्षणंगुणेषुदिव्यादिव्यविषयेषुवैतृष्ण्यं एतस्यैवहिनांतरीयकंफलंकैवल्यमितियोगावदंति तृतीयसूत्रोक्तंफलंसार्वज्ञ्यादिकंतुअभिप्रेत्यश्रूयते कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातंभवतीतिसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिकं ॥ १५ ॥ एवंयोगाभ्यासनिष्ठस्याहारादिनियममाहद्वाभ्यां नात्यश्नतइति एकांतंअतिशयेन अतिजाग्रतइत्यत्राप्यतिशब्दोयोज्यः॥ १६ ॥ युक्ताःपरिमिताःआहारादयोयस्यसतथा ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्वाणपरमांशांतिंप्राप्तस्यलक्षणान्याह यदेत्यादिभिःषड्भिः विनियतंविशेषेणएकाग्रताभूमेरपिनिरुद्धंआत्मनिप्रत्यगात्मन्येवावतिष्ठतेनत्वस्मितादिरूपेणउद्रिच्यतेतदायोगीसर्वेभ्यःजाग्रत्स्वप्नसबीजसमाधि
षूपस्थितेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी सार्वात्म्यप्राप्त्यैवतान्प्राप्य तेषुनिस्पृहोभवतितदायुक्तोनिर्विकल्पकइत्युच्यते ॥ १८ ॥ एकाग्रतावस्थायांयोगिचित्तस्योपमामाह यथेति नेंगतेनचलतितद्वत् यतंचतच्चित्तंचय
तचित्तंतस्य एकाग्रतांप्राप्तंचित्तंनिवातप्रदीपवन्नचलतीत्यर्थः आत्मनोयोगंसमाधियुंजतोऽनुतिष्ठतः ॥ १९ ॥ यत्रेति एवंचित्तमेकाग्रीभूतंसत्योगसेवयानिरुद्धंयत्रयस्यामवस्थायांउपरमतेविलीनंभवति
यत्रवाआत्मनाचित्तेनआत्मानंनिर्विकल्पंपश्यन्नात्मनितुष्यतिनबाह्यार्थैतुष्टिंभजते ॥ २० ॥ किंच सुखमिति आत्यंतिकंअनंतंयत्सुखंतत्केवलंबुद्धिग्राह्यंसौषुप्तसुखवद्यतोऽतींद्रियंइंद्रियागोचरंयत्रसुखेस्थि
तोयंनवेत्तिवेद्याभावान्नकिंचिदनुभवतिनापितत्त्वतश्चलति बुद्धितादात्म्याध्यासकालेचलतीवेतिभातिपरंतुतत्त्वतोनचलति तथाचश्रुतिर्ध्यायतीवलेलायतीवेतीवशब्दंप्रयुंजानाध्यानादेरतात्विकत्वंदर्शयति बु

यदाविनियतंचित्तमात्मन्येवावतिष्ठते॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्योयुक्तइत्युच्यतेतदा ॥१८॥ यथादीपोनिवातस्थोनेंगतेसोपमास्मृता ॥ यो
गिनोयतचित्तस्ययुंजतोयोगमात्मनः॥१९॥ यत्रोपरमतेचित्तंनिरुद्धंयोगसेवया ॥ यत्रचैवात्मनात्मानंपश्यन्नात्मनितुष्यति ॥२०॥ सु
खमात्यंतिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियं ॥ वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चलतितत्त्वतः॥ २१ ॥ यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः ॥ यस्मिं
स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यते॥ २२॥ तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितं॥ सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोनिर्विण्णचेतसा॥२३॥

द्धौध्यायत्यांध्यायतीवेतिलेलायत्यांलेलायतीवेतिश्रुत्यर्थः यद्वातत्सुखंयत्रायंनचैववेत्तिकिमपिनैवअनुभवति यत्रेत्यादिभिन्नंवाक्यं ॥ २१ ॥ दुःखेनशस्त्रपातादिलक्षणेन गुरुणामहता ॥ २२ ॥ तमिति
यत्रोपरमतेचित्तमित्यादिनाउक्तलक्षणंतंदुःखसंयोगस्याप्यंतःकरणसंबंधस्यवियोगमेवसंतंविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंविद्यात् योगफलमुपसंहृत्यपुनर्निश्चयानिर्वेदयोःसाधनत्वविधानपूर्वकंतमेवशतक्र
त्वोपिपथ्यंवदितव्यमितिन्यायेनविधत्ते सइत्यादिना सयोगःनिश्चयेनअध्यवसायेनअनिर्विण्णंनिर्वेदरहितंचेतोयस्यतेनयोक्तव्योऽभ्यसनीयः यद्वाशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंप
श्येदितिश्रुतिविहितंश्रुत्यंतरदृष्टंश्रद्धावित्तपदोपेतंशमादिषट्कमत्रक्रमतोविधीयते तत्रनिश्चयेनेतिगुरुवेदवाक्यादौफलावश्यंभावनिश्चयलक्षणाश्रद्धात्रनिश्चयपदेनगृह्यते तथानिर्विण्णचेतसेतिवैराग्येणद्वंद्वस
हिष्णुत्वलक्षणातितिक्षाविधीयतेइतिज्ञेयं ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथशमदमोपरमसमाधानानिक्रमेणश्लोकद्वयेनविधत्ते संकल्पेति संकल्पइदंमेभूयादितिचेतोवृत्तिःततउद्भवोयेषांतान्कामान्काम्यमानान्विषयान्अशेषतोवासनोच्छेदपूर्वकंसंकल्पनिरोधेनत्यक्त्वा एते नांतरिंद्रियनिग्रहलक्षणःशमउक्तः बाह्येंद्रियनिग्रहलक्षणंदममाह मनसैवेति विषयदोषदर्शिनामनसैवसर्वतःसर्वप्रकारेणश्रोत्रादिकमिंद्रियग्रामंसमंततःसर्वेभ्योविषयेभ्योविनियम्यउपरमेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४॥ शनैःशनैरिति भूमिकाजयक्रमेणदिव्यादिव्यविषयेभ्यःउपरमेत्व्यावृत्तोभवेत् कथं धृतिगृहीतयाबुध्येति धृतिःधृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्वि कीत्युक्तलक्षणातयागृहीतयावशीकृतयाबुध्याउपरमेत् तथाएवमुपरतंमनःआत्मनिस्वरूपेसंस्थास्थितिर्यस्यनतुदृश्येद्रष्टरिवातत्तथाआत्मैकाकारमेकाग्रमित्यर्थः द्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थंसर्वार्थतैका र्थतयोःक्षयोदयौचित्तस्यैकाग्रतापरिणामइतिसूत्रितमैकाग्र्यंप्रापयेत् सूत्रार्थस्तुअहमिदंपश्यामीत्यनुभवेहिद्रष्टादृश्यंदर्शनंचभासते तत्रदर्शनभानमप्रत्याख्येयमतोद्रष्टरिदृश्येचोपरक्तंचित्तंसर्वार्थमिति नतुद र्शनोपरक्ततापिसर्वार्थतायांगणिता तदभावेचित्तस्यनाशापत्तेः द्रष्टृदृश्योपरागाभावेतुएकार्थतदुच्यते यथास्वप्ने तत्रहिदृश्यंनास्तीतिपामराणामपिप्रसिद्धं द्रष्टापिनास्ति तदाइंद्रियाणामभावात् आत्मेंद्रियम नोयुक्तंभोक्तेतिश्रुत्यैवभोक्तृत्वस्येंद्रियसन्नियोगशिष्टत्वात् किंतुद्रष्टृदृश्यवासनावासितंचित्रपटसदृशमेकंमनएवास्ति तच्चस्वयंज्योतिषापुरुषेणभास्यमानंजाग्रद्वत्स्वप्नेपिद्रष्टृदृश्योपरागंप्रकाशयति तद्वासना वासितत्वात् एवंसतियदासर्वार्थतायाःक्षयःएकार्थतायाउदयश्चतदाचित्तस्यैकाग्रतारूपःपरिणामोभवतीति तदेवमात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिसंप्रज्ञातसमाधिरुक्तः तत्रापिपूर्वाभ्यासवशाच्चित्तस्यद्रष्टृदृश्योपरा

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वासर्वानशेषतः॥ मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्यसमंततः॥ २४॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्याधृतिगृहीतया॥ आत्मसंस्थंमनःकृत्वान किंचिदपिचिंतयेत्॥ २५॥ यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरं॥ ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत्॥ २६॥ प्रशांतमनसंह्येनंयोगिनंसुखमुत्तमं॥ उपैतिशांतरजसंब्रह्मभूतमकल्मषं॥ २७॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीविगतकल्मषः॥ सुखेनब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतंसुखमश्नुते॥ २८॥

गोवासनामयोभातीतितन्निवारणेनअसंप्रज्ञातसमाधिमाह नकिंचिदपिचिंतयेदिति ध्यातृध्यानध्येयविभागमपिनस्मरेत्किंतुअखंडैकरससंविदात्मनासुषुप्तवत्तिष्ठेदित्यर्थः ॥ २५ ॥ शनैःशनैरित्येतंश्लोकं व्याचष्टे यतोयतइतित्रिभिः यतोयतोहेतोर्यंयंविषयंग्रहीतुंमनोनिश्चरतिबहिर्गच्छतिततस्ततस्तत्रतत्रदोषदर्शनेनततस्ततोविषयात्एतन्मनोनियम्यप्रत्याहृत्यआत्मनिस्वरूपेएववशंनयेत्पर्यवस्थापयेत् एतेन पूर्वार्धंव्याख्यातं ॥ २६ ॥ एवमात्मवशेमनसिकिंस्यादित्याशंक्याह प्रशांतेति हियस्मात्एनंप्रशांतमनसंप्रकर्षेणउपरतचेतसंयोगिनंएकाग्रताभूमौउत्तमंसुखंसंप्रज्ञातसमाधिफलभूतंउपैति भौतिकानांवा ह्यानांमानोरथिकानामांतराणांचविषयाणांत्यागात्शांतरजसंप्रक्षीणमोहादिक्लेशंब्रह्मभूतंसद्वस्तुरूपं अकल्मषंधर्माधर्मवर्जितं यथोक्तंयोगभाष्ये यस्त्वेकाग्रेचेतसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयतिकर्मबंधनानिश्लथय तिनिरोधमभिमुखीकरोतिक्षिणोतिचक्लेशान्ससंप्रज्ञातोयोगइत्याख्यायतइति एतेनात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिव्याख्यातं ॥ २७ ॥ अस्यफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणयोगीआत्मानंमनोयुंजन्समादधानः विगतकल्मषोनिरस्ताविद्यादिक्लेशः सुखेनअनायासेनब्रह्मसंस्पर्शंनिर्विशेषंब्रह्मणाऐक्यंत्रिविधोपाधिप्रविलयात्अश्नुतेप्राप्नोति कीदृशंब्रह्मसंस्पर्शं अत्यंतंअंतोद्रष्टृदृश्यभावेनपरिच्छेदस्तमतिक्रांतंनिर्विशेषं सुखंपरमानंदैकरूपं एतेननकिंचिदपिचिंतयेदितिचतुर्थपादोव्याख्यातः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्विविधस्यापियोगस्यफलमाह सर्वेति सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योऽनुपाधिकइतिवार्त्तिकोक्तरीत्यासंप्रज्ञातेआत्मनःसार्वात्म्यमनुभवन्योगीसर्वेषुभूतेषुउपादान तयास्थितंआत्मानंईक्षतेपश्यति तथाअसंप्रज्ञातेसर्वाणिभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मन्येकतांगतानिरज्ज्वामिवाध्यस्तसर्पदंडधारादीनितद्वत्पश्यति योगयुक्तात्मायोगेनसमाहितचित्तः अस्यैवव्युत्थानाव स्थामाह सर्वत्रेति सर्वेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुविषमेषुभूतेषुसमंनिर्विशेषंब्रह्मात्मैकत्वविषयंदर्शनंयस्यससर्वत्रसमदर्शनः तथाचश्रुतयः यस्तुसर्वाणिभूतानिआत्मन्येवानुपश्यति सर्वभूतेषुचात्मानंततोनविजुगुप्सते सर्वस्यात्माभवति ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउत इदंसर्वंयदयमात्मेत्यादयएतमर्थंप्रतिपादयंति यत्तुयोयोगयुक्तात्मायोवासर्वत्रसमदर्शनःसआत्मानमीक्षतइतियोगिसमदर्शिनावात्मेक्षणाधिकारिणावुक्तौ यथाहिचित्तवृत्तिनिरोधःसाक्षिसाक्षात्कारहेतुः तथाजडविवेकेनसर्वानुस्यूतचैतन्यपृथक्करणमपि नावश्यंयोगएवापेक्षितइति तन्न समाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यति ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइत्या दिश्रुतिभिःसमाधिध्यानापरपर्याययोगस्यैवात्मदर्शनहेतुत्वप्रतिपादनात् तत्कारणंसांख्ययोगाभिपन्नंविद्यामेतांयोगविधिंचकृत्स्नमितिलिंगाच्चज्ञानयोगयोःसमुच्चयावगमात् नचश्रौतंयौक्तिकविवेकमात्राज्ज डाजडयोर्देहात्मनोःपृथक्करणंसंभवति सोपाधिकस्यभ्रमस्यउपाधिनिवृत्तिमंतरेणनिवृत्त्यसंभवात् आदर्शाद्यनिवृत्तावपिप्रतिबिंबादिभ्रमनिवृत्त्यापत्तेः अतएवाधिष्ठानज्ञानदार्ढ्येसतितत्रकल्पितस्यचित्तस्यत

सर्वभूतस्थमात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि॥ईक्षतेयोगयुक्तात्मासर्वत्रसमदर्शनः॥ २९ ॥
योमांपश्यतिसर्वत्रसर्वंचमयिपश्यति॥ तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति॥ ३० ॥

दृश्यस्यचादर्शनमनायासेनैवोपपद्यतइतिनिरस्तं योगंविनाधिष्ठानज्ञानस्यैवासंभवात् यदाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति यत्तूक्तंभगवत्पूज्यपादैः ब्रह्मविदःकुत्रापियोगापेक्षांनव्युत्पादयांबभूवुरिति तदथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यत्राथशब्दसूचितमुमुक्षुविशेषणीभूतसाधनचतुष्टयांतर्गतंशमाद्युपेयसमाधिमदृष्ट्वोक्तमितिनदोषः द्वौक्रमावितिवसिष्ठवाक्यतात्पर्यंतु परस्परनिरपेक्षमार्गद्वयोपगमेनान्यःपंथाइतिश्रुतिबाधापत्त्याप्रतिपत्तिक्रमभेदमात्रपरतयाप्रागेववर्णितमितिदिक् किंचयोगप्रकारेणयोगानपेक्षमार्गांतरप्रतिपादनमसंगतं नचतत्सूचकोत्रकश्चिच्छब्दोवर्त्तते सं भवतिवाउक्तयुक्तेरतोयोवासमदर्शनइतिवापदाध्याहारोप्यसंगतइतिदिक्॥२९॥ अस्यात्मैकत्वदर्शनस्यापिफलमाह योमामिति सर्वत्रास्मच्छब्दःप्रत्यगात्मपरः योयोगीआत्मानंसर्वत्रपश्यतिसर्वंचात्मनिपश्य ॥५५॥ तितस्ययोगिनःज्ञातआत्मानप्रणश्यतिअदर्शनंनगच्छतिज्ञातआत्मानपुनस्तिरोभवति सकृन्नष्टस्यमूलाज्ञानस्यबीजाभावेनपुनरुदयासंभवादित्यर्थः ननुकार्यकारणसंघाताभिमानिनाशुक्तिरूप्यवद्ब्रह्मण्यध्य स्तेनतदभिमानत्यागपूर्वकंज्ञातंस्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मआतिरोधायि बुद्धेस्तत्त्वपक्षपातित्वात् ब्रह्मदृष्ट्यातुमुक्तजीवस्यनिरन्वयोच्छेदोभवतीत्याशंक्याह सचमेनप्रणश्यतीति सच्चविद्वान्मेममनप्रणश्यतिनतिरोभवति मदभिन्नत्वात् भवेदेतदेवंयदिजीवोमयिअध्यस्तोवाममविकारोवाभवेत् तदानिरन्वयोछेदंप्राप्नुयात् अहमेवतुसः तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादिशास्त्रात् तस्माद्युक्तमुक्तंसचमेनप्रणश्यतीति॥३०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्मात्सर्वात्मैकत्वदर्शी अहमेवअतोनास्यमोक्षःप्रतिबध्यतइत्याह सर्वभूतेति सर्वोपादानतयासर्वेषुभूतेषुसत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचस्थितंमांपरमात्मानंएकत्वंजीवब्रह्मणोरैक्यमास्थितःसन्भजतिनिर्विकल्पे
नसमाधिनासेवतेसयोगीव्युत्थानदशायांप्रारब्धकर्मवशात्बाधितानुवृत्त्यादेहमारूढः सर्वथासर्वप्रकारेणयाज्ञवल्क्यादिवत्कर्मत्यागेनवावसिष्ठजनकादिवद्विहितकर्मणावादत्तात्रेयादिवन्निषिद्धकर्मणावावर्त्त
मानोपिव्यवहरन्नपिमय्येववर्त्ततेनमत्तश्च्युतोभवति यतोदेवेभ्योपिनास्यभयमितिश्रूयते तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसंभवतीतिच नेत्यव्ययमप्यर्थे देवाअपितस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायन
ईशतेनसमर्थाभवंति यतोयमेषामात्मेतिश्रुत्यर्थः सनपुनःसंसारीपूर्ववद्भवतीत्यर्थः ॥३१॥ यद्यपिनिषिद्धकर्मणापिआत्मविन्नबध्यतेतथापिशीलवानेवयोगीश्रेष्ठइत्याह आत्मौपम्येनेति यथास्वस्यसुखमिष्टं
दुःखमनिष्टंतद्वत्परस्यापीतिबुद्ध्यायोन्यस्मैदुःखंनप्रयच्छतिसोऽहिंसकःपरमयोगीमतइत्यर्थः॥३२॥ साम्ययोगमशक्यंमन्वानउपायांतरबुभुत्सयार्जुनउवाच योयमिति योयंयोगस्त्वयासाम्येनप्रोक्तोऽहिंसा
प्राधान्येनसंन्यासपूर्वकतयावर्णितः हेमधुसूदन तस्ययोगस्यसर्ववृत्तिनिरोधरूपस्यस्थिरांस्थितिंनपश्यामि मनसश्चंचलत्वादितिशेषः॥३३॥एतदेवोपपादयति चंचलंहीति प्रमाथिबहुदस्युवदेकस्यप्रमथन

सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथावर्त्तमानोपिसयोगीमयिवर्त्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोर्जुन ॥ सुखंवायदिवादुःखं
सयोगीपरमोमतः ॥ ३२ ॥ अर्जुनउवाच योयंयोगस्त्वयाप्रोक्तःसाम्येनमधुसूदन ॥ एतस्याहंनपश्यामिचंचलत्वात्स्थितिंस्थिरां ॥ ३३ ॥ चंचलंहि
मनःकृष्णप्रमाथिबलवद्दृढं ॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करं ॥ ३४ ॥ श्रीभगवानुवाच असंशयंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलं ॥ अभ्यासेनतु
कौंतेयवैराग्येणचगृह्यते ॥ ३५ ॥ असंयतात्मनायोगोदुष्प्रापइतिमेमतिः ॥ वश्यात्मनातुयतताशक्योवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥ अर्जुनउवाच अयतिः
श्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः ॥ अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति ॥ अप्रतिष्ठोमहाबाहो
विमूढोब्रह्मणःपथि ॥ ३८ ॥ एतन्मेसंशयंकृष्णछेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ त्वदन्यःसंशयस्यास्यछेत्तानह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

शीलं ॥ ३४ ॥ मनसोदुर्ग्रहत्वमभ्युपेत्यभगवानुवाच यद्यप्येवंतथापिअभ्यासवैराग्याभ्यांसमुच्चिताभ्यांदुर्निग्रहमपिमनोनिगृह्यते तत्रअभ्यासोनामकस्यांचिच्चित्तभूमौसमानप्रत्ययावृत्तिः वैराग्यंतुदृष्टाद
ष्टेष्टभोगेषुससाधनेषुदोषदर्शनेनवैतृष्ण्यं तत्रयथाकैदारिकःकेदारेषुकुल्याजलंसंचारयन्एकस्यद्वारंपिधायापरस्योद्घाटयतितद्वत्वैराग्येणविषयस्रोतःखिलीक्रियतेअभ्यासेनकल्याणस्रोतउद्घाटयतइतिद्वयो
रपिआवश्यकत्वं तथाचसूत्रं अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोधइति ॥ ३५ ॥ असंयतात्मनाअजितचित्तेन वश्यात्मनाजितचित्तेन उपायतःअभ्यासवैराग्यरूपात् ॥ ३६ ॥ मनसोदुर्निग्रहत्वाद्योगसिद्धौ
विघ्नंपश्यन्अर्जुनउवाच हेकृष्ण योगात्कर्मयोगाच्चलितमानसस्त्यक्तकर्मासंन्यासीत्यर्थः श्रद्धयाउपेतोयोगमार्गंप्रविष्टोपि अयतिःआयुषोल्पत्वाद्वावैराग्यदौर्बल्याद्वाअल्पप्रयत्नः अलवणायवागुरितिवदत्रा
ल्पार्थेनञ् सकदाचित्योगसंसिद्धिंयोगफलंसम्यक्दर्शनमप्राप्यमृतश्चेत्कांगतिंगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिदिति कच्चिन्नोभयविभ्रष्टःकर्ममार्गाद्योगमार्गाच्चविभ्रष्टःछिन्नाभ्रमिवपूर्वमपरंवामेघसंघमप्राप्यमध्येए
वनश्यतितद्वत् अप्रतिष्ठोनिराश्रयः हेमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथिब्रह्मप्राप्तिमार्गे ॥ ३८ ॥ एततूएतं स्पष्टमन्यत् ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रोत्तरंभगवानुवाच पार्थेति हेतातेतिवात्सल्यात्संबोधयति तस्यइहविनाशोनीचयोनिप्राप्तिःअमुत्रविनाशोनरकप्राप्तिस्तदुभयमपिनजायते हियतःकल्याणकृत्शुभकृत्दुर्गतिंनैवप्राप्नोति ॥४०॥ इहामुत्र चतस्यमहत्वमेवास्तीत्याह प्राप्येति उषित्वावासंकृत्वा शाश्वतीःसमाःनित्यान्वत्सरान्योगभ्रष्टोरागीचेत्अल्पकालाभ्यस्तयोगश्चेत्श्रीमतांगेहेजायते तत्रापिश्रीमानधोगच्छतीत्याशंक्य शुचीनामित्युक्तंशुचयो हिसत्कार्येष्वेवश्रियमुपयुंजानाःपूर्वापेक्षयामहत्तरंस्थानमासादयंतीत्यर्थः ॥४१॥ सयोगीविरक्तश्चिराभ्यस्तयोगोवाचेत्तस्यगतिमाह अथवेति॥४२॥ तत्रद्विविधेपिजन्मनिपौर्वदेहिकंपूर्वदेहप्राप्तंबुद्धिसंयोगं यावतीचयोगभूमिःपूर्वजन्मनिजितातत्रचयावान्बुद्धिलाभोजातस्तावंतंबुद्धिसंयोगंपूर्वाभ्यासादल्पेनैवाभ्यासेनलभतेतस्मादपिभूयस्यांबह्व्यांसंसिद्धौ ऊर्ध्वभूमिलाभार्थमित्यर्थः यततेयत्नंकरोति ॥४३॥ कुतोयततेशिक्षितोपीत्यतआह पूर्वेति अवशोपिप्रह्लादादिवत्पित्रादिभिरन्यथानीयमानोपितेनैवपूर्वाभ्यासेनबलवताह्रियतेयोगप्रवणःक्रियते यतःयोगस्यजिज्ञासुःज्ञानमात्रमिच्छन्योभवतिसोपिशब्दब्रह्मकर्मकांडंवेदमपिअतिक्रम्यवर्त्ततेकिंपुनःपित्राद्याज्ञां इत्थंपूर्वाभ्यासबलंयन्महांतमपिपित्रादियत्नंव्यर्थाकरोतीत्यर्थः ॥४४॥ एवंयोगभ्रष्टगतिमुक्त्वायोविषयैर्क्लिश्यमाणोपिप्रयत्नेनयोगमेवाभ्यसितुंप्रवर्त्ततेत

श्रीभगवानुवाच पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते॥ नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति॥ ४०॥ प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः॥
शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजायते॥ ४१॥ अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमतां॥ एतद्धिदुर्लभतरंलोकेजन्मयदीदृशं॥ ४२॥ तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभ
तेपौर्वदेहिकं॥ यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन॥ ४३॥ पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसः॥ जिज्ञासुरपियोगस्यशब्दब्रह्मातिवर्त्तते॥४४॥ प्रयत्नाद्यत
मानस्तुयोगीसंशुद्धकिल्बिषः॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगतिं॥ ४५॥ तपस्विभ्योधिकोयोगीज्ञानिभ्योपिमतोधिकः॥ कर्मिभ्यश्चाधिकोयोगीत
स्माद्योगीभवार्जुन॥४६॥ योगिनामपिसर्वेषांमद्गतेनांतरात्मना॥ श्रद्धावान्भजतेयोमांसमेयुक्ततमोमतः॥४७॥ इतिम० भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता०
अध्यात्मयोगोनामषष्ठोध्यायः॥ ६॥ पर्वणितुत्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥ ॥छ॥ ॥छ॥

स्यगतिमाहप्रयत्नादिति प्रयत्नात्प्रकृष्टात्हठात्वायुनिरोधादिरूपात्खेचर्यादिमुद्राविशेषाभ्यासाद्योयतमानःसंशुद्धकिल्बिषोनिष्पापोभवति यदाहमनुः प्राणायामैर्दहेद्देनइति हठयोगानांसर्वेषांपापनिवृत्त्युपयोगित्वंनतत्त्वसाक्षात्कारेसाक्षात्साधनत्वमित्यर्थः अतएवसःअनेकैर्जन्मभिःसंसिद्धःप्राप्तयोगोभूत्वाततःपरांगतिंमोक्षंयाति एतेनचक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरितिपंचमांतेयत्सूचितंतद्व्याख्यातं ॥४५॥ एवंयोगिनंस्तौति तपस्विभ्यइति तपस्विनोऽत्रकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवासादिकर्त्तारः ज्ञानिनश्चशास्त्रीयपांडित्यवंतः कर्मिणोऽग्निहोत्राद्यनुष्ठातारः तेभ्यःसर्वेभ्योयोगीयतोधिकोमतस्तस्माद्योगीभवार्जुन ॥४६॥ समाप्तःकर्मप्रधानस्त्वंपदार्थविवेकः अतःपरंउपासनाप्राधान्येनतत्पदार्थंनिरूपयितुकामस्तदुपासनांमहाफलत्वेनस्तौति योगिनामिति दैवमेवापरेयज्ञमित्यादिनाचतुर्थाध्यायप्रोक्ताद्द्वादशयोगास्तद्वतांयोगिनांसर्वेषांमध्येयोमद्गतेनमयिवासुदेवेसमर्पितेनअंतरात्मनाचित्तेनश्रद्धावान्सन्मांभजतेसमेमयुक्ततमोऽतिशयेनयुक्तःश्लाघ्योमतोऽभिप्रेतः तस्मान्मद्भक्तोभवेतिभावः॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधर० नीलकंठकृतौभार० भीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू० षष्ठोध्यायः त्वंपदार्थविवेकश्चसमाप्तिमगमत्॥६॥ ३०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वाध्यायांतेयोमांभजतेसमेयुक्ततमोमतइत्युक्तं तत्रकीदृशंपूर्वोक्तनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाविलक्षणंतवभजनंकेनवागुणेनपूर्वयोगापेक्षयातस्ययुक्ततमत्वमित्येतामर्जुनस्याशंकांस्वयमेवपरिहरन्भगवानुवाच मयीति कश्चिद्राजाश्रयोधनमानासक्तमनाभवति अयंतुमदाश्रयेणमामेवपरमपुरुषार्थभूतंप्राप्तुमिच्छन्नित्यर्थः ईदृशोयोगंयुंजन्समाधिमनुतिष्ठन् त्वंपदार्थविवेककालेयद्यपिसार्वज्ञ्यमस्तिसर्वभूतस्थमात्मानमित्यादिवचनात्तथापिस्वस्मादन्यईश्वरोस्तिनवेतिपातंजलकापिलयोस्तार्किकमीमांसकयोर्वासेश्वरानीश्वरयोर्मतभेदात्संशयःकारणाज्ञानाच्चासमग्रंतत्सार्वज्ञ्यमितिमत्वाआह असंशयंसमग्रमिति मांतत्पदार्थमीश्वरंयथाज्ञास्यसितत्तंप्रकारंशृणु अत्रवक्ष्यमाणरीत्यासर्वंब्रह्मवासुदेवात्मकमितिभजनेवैलक्षण्यंकारणज्ञातृत्वमस्ययोगिनःपूर्वयोग्यपेक्षयाआधिक्यमितिभावः ॥१॥ एतदेवाह ज्ञानमिति ज्ञानंशुद्धप्रज्ञानघनंब्रह्म सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्म विज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः नेतुभ्यमहंवक्ष्यामि अशेषतःसाधनकलापसहितं किंवचनमात्रजेनपरोक्षज्ञानेन शब्दस्यस्वविषयेपरोक्षज्ञानजनकत्वनियमादित्याशंक्याह सविज्ञानंअनुभवसहितं दशमस्त्वमसीत्यादौशब्दादप्यपरोक्षज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातमितिएकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञांश्रौतीमेववर्णयति यज्ज्ञात्वेति जगत्कारणाधिष्ठानस्यज्ञान

श्रीभगवानुवाच मय्यासक्तमनाःपार्थयोगंयुंजन्मदाश्रयः॥ असंशयंसमग्रंमांयथाज्ञास्यसि तच्छृणु॥ १ ॥ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतः॥ यज्ज्ञात्वानेहभूयोन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥ मनुष्याणांसहस्रेषुकश्चिद्यततिसिद्धये ॥ यततामपिसिद्धानांकश्चिन्मांवेत्तितत्त्वतः ॥ ३ ॥ भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच ॥ अहंकारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

रूपस्यब्रह्मणोज्ञानेसंशयोच्छेदात्सर्वस्यात्ममात्रत्वेनज्ञातव्यानवशेषोयुक्तइत्यर्थः ॥२॥ एतदेवज्ञानंदौर्लभ्यप्रदर्शनेनस्तौति मनुष्याणामिति यततांयतमानानां ॥३॥ एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रतिज्ञायतदुपपत्तयेसर्वस्यजडाजडप्रपंचस्यज्ञानात्मकब्रह्मप्रभवत्वमाहत्रिभिः भूमिरिति अत्रभूम्यादिपदैस्तत्तत्कारणान्येवगृह्यंते प्रकृतिरित्यधिकारात् स्थूलभूम्यादेश्चविकृतिमात्रत्वात् तथाचभूमिरितिगंधतन्मात्रं आपइतिरसतन्मात्रं अनलइतिरूपतन्मात्रं वायुरितिस्पर्शतन्मात्रं खमितिशब्दतन्मात्रं मनइतितत्कारणमहंकारः बुद्धिरितिसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्वं अहंकरोत्यनयेतिअहंकारोमूलप्रकृतिः करणेघञोदुर्लभत्वेप्यगत्याबाहुलकात्तद्बोध्यं इयंमेमत्तःअभिन्नाअपृथक्सिद्धाशुक्तिशकलादिवरजतं अष्टधाअष्टप्रकाराप्रकृतिर्जडप्रपंचोपादानभूता यद्वा नात्राव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राण्येवाष्टौसांख्याभिमताएवप्रकृतयोग्राह्याइतिनियमोस्ति मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीतिमनसइंद्रियांतरप्रकृतित्वश्रवणेनसंतुनवापिप्रकृतयः तथाचैवंयोज्यं इयंमेमदभिन्नाप्रकृतिरव्याकृताख्याभूम्यादिभेदेनाष्टधेति मूलप्रकृतेरत्रभूम्यादिभिःसहपाठाज्जन्यत्वमवगम्यते नसांख्यानामिवाजन्यत्वं तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजसत्तमेति अव्यक्तंपुरुषेब्रह्मन्निष्कलेप्रविलीयतइतिचतस्याअपिप्रभवप्रलययोःस्मरणात् ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंक्षेत्रात्मिकांप्रकृतिमुक्त्वाक्षेत्रज्ञात्मिकांतामाह अपरेयमिति इयंप्रागुक्तासाअपराअश्रेष्ठाजडत्वात् इतस्तुविलक्षणामन्यांपरांचेतनत्वेनमदनन्यत्वात्उत्कृष्टां मेमत्संबंधिनींप्रकृतिंजीवभूतांप्राणधारणनि
मित्तभूतांक्षेत्रज्ञाख्यांविद्धिजानीहिहेमहाबाहो ययाप्रकृत्याअंतःप्रविष्टयाइदंजगत्स्थावरजंगमशरीरात्मकंधार्यते ॥ ५ ॥ एतदिति एतेपरापरेक्षेत्रक्षत्रज्ञेरूपेप्रकृतीयोनिःउत्पत्तिलयस्थानंयेषांभूतानांतानि
एतद्योनीनिभूतानिचतुर्विधानिइत्येतदुपधारयसम्यग्जानीहि किंपातंजलानामिवएतेप्रकृतीईश्वरादन्येइत्याशंक्याह अहमिति कृत्स्नस्यस्वस्वप्रकृतिसहितस्यजगतोजडाजडरूपस्यप्रभवःप्रभवत्यस्मादितिप्र
भवउत्पत्तिकारणं तथाप्रलीयतेस्मिन्निितिप्रलयःलयस्थानंच अतस्तेउभेअपिप्रकृतीमत्तोनातिरिच्येते ॥ ६ ॥ एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रकृतंआत्मनोजगदुपादानत्वेनोपपाद्यततएवात्मनोनिर्विकारत्वहा
नेप्राप्तेआह मत्तइति कारणान्मृदादेःपरंपृथग्भूतंघटादि व्यवहारेतयोर्भेदानुभवात् परतरंतुगवाश्वादि मृदनुपादनकत्वात् एवंब्रह्मणःपरतरंतदनुपादानकंकिंचिदपिनास्तिहेधनंजय एवंप्रपंचेब्रह्माव्यतिरेकंप्रद
र्श्यब्रह्मणिप्रपंचव्यतिरेकंसदृष्टांतमाह मयीति मयिसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचसूत्रवत्सर्वत्रानुस्यूते यदिदंसर्वंमणिगणवत्परस्परव्यावृत्तंतत्प्रोतं तेनव्यावृत्तेभ्योऽनुवृत्तंभिन्नमितिन्यायेनप्रपंचातीतोहमतानममवि

अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपरां॥ जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥५॥ एतद्योनीनिभूता
निसर्वाणीत्युपधारय॥ अहंकृत्स्नस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथा॥ ६ ॥ मत्तःपरतरंनान्यत्किंचिदस्तिधनं
जय॥ मयिसर्वमिदंप्रोतंसूत्रेमणिगणाइव॥ ७॥ रसोहमप्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः॥ प्रणवःसर्व
वेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु॥८॥ पुण्योगंधःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ॥जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मि
तपस्विषु॥९॥बीजंमांसर्वभूतानांविद्धिपार्थसनातनं॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ १०॥

कारित्वमित्यर्थः ॥ ७ ॥ नन्वेवंप्रपंचपरमात्मनोर्मणिसूत्रवदुपादानोपादेयभावोपिनस्यात् नहिउपादानंचअननुवृत्तंचेतिघटते मृद्घटादावदर्शनादित्याशंक्यस्वममायेंद्रजालरज्जूरगतुल्यत्वंप्रपंचस्योपपाद्यो
भयमप्यविरुद्धमित्युपदिष्टंचेदयमकस्मादुद्विग्नोभविष्यतीतिमत्वादृष्टांतांतरैरेवानुवृत्तिव्यावृत्तिचिज्जडयोर्दर्शयति रसइति यथारसोऽप्सुएकमप्यप्परमाणुमपरित्यज्यानुस्यूतोदृश्यतेऽतोरसरूपेमयिआपः
प्रोताः एवंप्रभायांचंद्रादयःप्रोताःप्रणवेसर्वेवेदाःप्रोताः तद्यथाशंकुनासर्वाणिपर्णानिसंतृण्णानिएवमोंकारेणसर्वावाक्संतृण्णाइतिवाङ्मात्रेप्रणवानुस्यूतिश्रवणात् संतृण्णानिसंग्रथितानि एवमाकाशेशब्दःसा
रभूतस्तस्मिन्मयिखंप्रोतं सर्वपुरुषेषुसारपौरुषंशौर्यधैर्यादिरूपंतत्रपुरुषाःप्रोताः एवमग्रेपिद्रष्टव्यं ॥ ८॥ पुण्यइति रसादिष्वपिद्रष्टव्यं अपुण्यस्यसर्वस्याविद्यामात्रविलसितत्वात् विभावसौवन्हौतेजःदहनश
क्तिः जीवंत्यनेनेतिजीवनमन्नंविराजं तत्रहिसर्वाणिभूतानिप्रोतानि अन्येतुजीवनंआयुरितिव्याचक्षते तपश्चेति तपोधर्मस्तद्रूपेमयितपस्विनःप्रोताः ॥ ९ ॥ बीजंकारणं सर्वभूतानांपिंडब्रह्मांडात्मकानांबीजे
मयिपिंडादिकंप्रोतं कनकेकुंडलादिवत् सनातनंनित्यंबीजांतरादनुत्पन्नं बुद्धिरूपेमयिबुद्धिमंतःप्रोताः तेजःप्रागल्भ्यंतद्रूपेमयिप्रगल्भाःप्रोताः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बलरूपेमयिबलवंतःप्रोताः कामरागविवर्जितं कामस्तृष्णा रागःरंजना तौहिआविषकौ अतोनिरविषस्यबलंतद्वर्जितं एवंधर्माविरुद्धकामरूपेमयिईदृशाःकामवंतःप्रोताः ॥ ११ ॥ सात्विकाःधर्मज्ञानवैरा ग्यैश्वर्यादयः राजसाःलोभप्रवृत्त्यादयः तामसाःनिद्रालस्यादयः तान्सर्वान्मत्तएवरसतन्मात्रादिरूपात्सूत्रात्मनोनिर्गताइतिविद्धि नन्वेवंतवसर्वजगदात्मनोविकारित्वापत्त्याकौटस्थ्यहानिरित्याशंक्याह नत्वहंते षुतेमयीति येष्ववादयःप्रोतास्तेषुसूत्रावयवभूतेषुरसादिषुअनृतजडरूपेष्वबाधितात्मचिन्मात्ररूपोघटशरावोदंचनादाविवमृत्नास्मि अनृतस्यास्यसत्तास्फुरणेएवस्वकीयेप्रयच्छामिनत्वनृतात्माभवामीत्यर्थः तेतुमय्येवाध्यस्तामदनन्याः यथारज्ववामध्यस्ताःसर्पादयोरज्ववनन्याः तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइतिन्यायात् अनन्यत्वंव्यतिरेकेणाभावः नखल्वनन्यत्वमित्यभेदंब्रूमः किंतुभेदंनिषेधामः कुतःआरंभण शब्दात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिविकारस्यवागालंबनत्वेनस्वप्नमायेंद्रजालिकविषयसाम्यश्रुतेः नह्यात्मनोविचित्रप्रपंचात्मत्वेतेमयीत्यंशाविरोधेपिनत्वहंतेष्वित्यंशेविरोधपरिहारोयुज्यते कार्यस्य कारणात्मकत्वावश्यंभावात् तस्माद्विवर्त्तवादाश्रयेणैवब्रह्मणोजगदुपादानत्वकूटस्थत्वेनिर्वहतइतिसाधूक्तंनत्वहंतेषुतेमयीति ॥ १२ ॥ कथंतर्हिस्थूलसूक्ष्मप्रपंचबाधेनजनाआत्मानंनावगच्छंतीत्याशंक्याह त्रि भिरिति एभिःपूर्वोक्तैस्त्रिभिस्त्रिविधैर्भावैःप्रकाशप्रवृत्तिनियमाद्यैर्गुणमयैःसत्वरजस्तमोगुणविकारैःइदंचराचरंप्राणिजातंजगच्छब्दवाच्यंमोहितंसत्एभ्योगुणेभ्यःपरंमांनजानाति यथारज्ज्वांसर्पभ्रमेणव्याकु

बलंबलवतांचाहंकामरागविवर्जितं ॥ धर्माविरुद्धोभूतेषुकामोस्मिभरतर्षभ ॥ ११ ॥ येचैवसात्विकाभावाराजसास्ता मसाश्चये ॥ मत्तएवेतितान्विद्धिनत्वहंतेषुतेमयि ॥ १२ ॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिःसर्वमिदंजगत् ॥ मोहितंनाभिजाना तिमामेभ्यःपरमव्ययं ॥ १३ ॥ दैवीह्येषागुणमयीमममायादुरत्यया ॥ मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतिते ॥ १४ ॥

लःसर्पात्परांरज्जुंनजानातितद्वत् परत्वेहेतुः अव्ययं एतेभावाःपरिणामित्वात्व्ययवंतःअहंतुतद्विपरीतःसाक्षीइत्यव्ययः ॥ १३ ॥ देवस्यजीवरूपेणलीलयाक्रीडतोममसंबंधिनीयंदैवी हिप्रसिद्धा पिंडब्रह्मांडरूपेण वितताएषाममचिन्मात्रस्यमायामामहंनजानामीतिसाक्षिप्रत्यक्षत्वेनापलापानर्हाअनृतस्यप्रपंचस्येंद्रजालादेरिवप्रकाशिका गुणमयीसत्वरजस्तमोगुणमयी दुरत्ययादुरतिक्रमा येमामेवसर्वभूतस्थंभगवंतंवासु देवंप्रपद्यंतेविषयीकुर्वंतितएवैतांमायांतरंति अधिष्ठानज्ञानेनैवसमूलस्यभ्रमस्योच्छेदोभवति नतुज्ञानांतरेणवावृत्तिनिरोधेनवेत्यर्थः अयमर्थः जीवेश्वरविभागशून्येशुद्धचिन्मात्रेकल्पितोमायादर्पणश्चित्प्रतिबिं बरूपंजीवंवशीकृत्यबिंबचैतन्यमनुरुध्यप्रचलति अयस्कांतमनुरुध्येवलोहशलाका इदमेवईश्वराधीनत्वंमायायाः ईश्वरस्यचमायाद्वारासर्वस्रष्टृत्वमपि तथाचश्रुतिः अस्मान्मायीसृजतेविश्वमेत त्तस्मिंश्चान्योमाययासन्निरुद्धइति तथाचैकैवमायाजीवेश्वरयोरुपाधिर्दर्पणइवबिंबप्रतिबिंबयोर्बिंबप्रतिबिंबभावानाक्रांतमुभयानुस्यूतंशुद्धचिन्मात्रमन्यत्तृतीयंमुक्तप्राप्यं जीवेश्वरौचउपाधिपक्षपातद शायामल्पज्ञत्वसर्वज्ञत्वशास्यत्वशासितृत्वादिभावंभजेते तावेवतदभावेउपाधिप्रचारदर्शिनौउदासीनबोधरूपतयाजीवसाक्षीश्वरसाक्षीतिशब्दाभ्यांव्यवह्रियेते एवंचजीवईश्वराराधनावाप्तप्रत्यक्तत्वज्ञाने नमायायांनष्टायांतत्कार्यस्यापिनाशेनसाक्ष्याभावात्साक्षित्वमपिपरित्यज्यबिंबप्रतिबिंबानुस्यूतंशुद्धंतृतीयंचैतन्यंप्राप्नोतीतितदिदमुक्तं दैवीमायेति ममभायेतिचैकस्याएवजीवेश्वरसंबंधित्वंजीवस्येश्वरभज नेनमायातरणमितिच ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुतस्तर्हिसर्वैस्त्वांप्रपद्यमायांनतरंतीत्याशंक्याह नमामिति यतोदुष्कृतिनःअतश्चित्तशुद्ध्यभावान्मूढाःआत्मानात्मविवेकहीनाः अतएवनराधमाःमांनप्रपद्यंते कुतोदुष्कृतिनः यतोमाययाअपहृतंतिरस्कृतंज्ञा
नंअखंडसंविद्रूपंब्रह्मयेषांतेअपहृतज्ञानाः एतेनमायायाआवरणशक्तिरुक्ता किंच आसुरंअसुराणांविरोचनादीनांभावंचित्ताभिप्रायंआत्मैवेहमहय्यइत्यादिनाश्रुतंदेहेंद्रियसंघातएवसम्यक्संतर्पणीयइत्येवंवि
धंआश्रिताः एतेनमायायाविक्षेपशक्तिरुक्ता तदेवंमाययास्वरूपानंदमावृत्यदेहात्मभ्रमेजनितेसतितदभिमानाद्देहादिपुपुष्ट्यर्थंदुष्कृतंकुर्वंतितेनचमूढाःसंतोनराधमाःमांनप्रपद्यंते सर्वानर्थमूलंमायैवेत्यर्थः
॥ १५ ॥ येतुसत्यपिदेहाद्यध्यासेमत्तोबिभ्यतिमत्प्रीत्यर्थंसुकृतमेवाचरंतितेपिचतुर्विधाःनकेवलंसर्वैमदेककामाइत्याशयेनाह चतुर्विधाइति आर्त्तःपीडितःपीडापरिहारार्थी जिज्ञासुःस्वाज्ञाननाशार्थी अ
र्थार्थीधनाद्यर्थी ज्ञानीचेतिचतुर्विधामांभजंते ॥ १६ ॥ किंसर्वेपिसमाएतेसुकृतिनइतिसाधारण्येनविशेषणादतआह तेषामिति तेषांमध्येज्ञानीविशिष्यते यतोनित्ययुक्तः आर्त्तादयोहिकामिनःकामपूर्त्तौन
मद्भजनेयुक्ताभवंति अयंतुनित्ययुक्तएकभक्तिश्चएकभावेनभजनंकरोति तथाहि आर्त्तारोगिणःसूर्यंभजंते जिज्ञासवःसरस्वतीं अर्थार्थिनःकुबेरादीनितितेषांतत्तत्कामार्थित्वेनानेकभक्तित्वंदृश्यतेतस्यनित्य

नमांदुष्कृतिनोमूढाःप्रपद्यंतेनराधमाः॥ माययापहृतज्ञानाआसुरंभावमाश्रिताः॥ १५॥ चतुर्विधाभजंतेमांजनाःसुकृतिनोर्जुन॥ आर्तो
जिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचभरतर्षभ ॥ १६ ॥ तेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते॥ प्रियोहिज्ञानिनोत्यर्थमहंसचममप्रियः ॥ १७॥
उदाराःसर्वएवैतेज्ञानीत्वात्मैवमेमतं॥ आस्थितःसहियुक्तात्मामामेवानुत्तमांगतिं ॥ १८ ॥ बहूनांजन्मनामंतेज्ञानवान्मांप्रपद्यते॥ वासु
देवःसर्वमितिसमहात्मासुदुर्लभः ॥ १९ ॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाःप्रपद्यंतेन्यदेवताः॥ तंतंनियममास्थायप्रकृत्यानियताःस्वया॥२०॥

युक्तत्वेएकभक्तित्वेचहेतुः हियतःज्ञानिनोऽहमत्यर्थंप्रियः आत्मत्वादेव आत्माचप्रियः निरुपाधिप्रेमगोचरत्वात् तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोन्यस्मात्सर्वस्मादांतरंयदयमात्मेतिश्रुतेश्च सचज्ञानीममप्रियः
भक्तानांदुर्लभत्वादितिभावः ॥ १७ ॥ उदाराइति सर्वेप्येतेउदाराउत्कृष्टाएव ज्ञानीतुममआत्मैवेतिमममतंनिश्चितं हियतःसयुक्तात्मा अहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनमयिसमाहितचित्तःमामेवअनुत्तमांश्रे
ष्ठांगतिंआस्थितःनतुमत्तोन्यदारोग्यादिकंकामयानोमद्भक्तिंकरोति किंतर्हिमत्प्राप्त्यर्थमेवमांभजतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ किंच वासुदेवःसर्वमितिज्ञानवानूयोबहूनांजन्मनामंतेचरमजन्मनिमांप्रपद्यतेसम्यग्दर्श
नेनापरोक्षीकरोति समहात्माब्रह्मभूतःसुदुर्लभइतियोजना ॥ १९ ॥ अन्येतुतैस्तैःकामैःपुत्रपश्वादिविषयैः हृतज्ञानाःहृतंदूरीकृतंज्ञानंविवेकोयेषांते अन्यदेवताः अहमेतस्याआराधनेनेदंफलमवाप्स्यामीति
भेदबुद्ध्याप्रपद्यंतेइंद्रादीन् तंतंनियमंचतुर्दश्युपवासादिकमास्थाय स्वयाप्रकृत्यावक्ष्यमाणविधयादैव्याआसुर्यावानियताःनिगृहीताः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंच योयोभक्तःसात्विकोराजसस्तामसोवायांयांतनुंतादृशीमेवदेवादिरूपांयक्षरक्षोरूपांभूतप्रेतरूपांवामूर्त्तिं श्रद्धयातादृश्यैवअर्चितुमिच्छति तस्यतस्यभक्तस्यतामेवश्रद्धांसात्त्विकींराजसींतामसींवाऽहंस
वैश्वरोऽचलांविदधामि ॥२१॥ ततश्चसतयाश्रद्धयायुक्तःसन्तस्यामूर्त्तेराराधनंससाधनंवशीकरणमीहतेइच्छति ततश्चकामान्विषयान्लभते मयैवविहितान्आज्ञापितान् हितान्ईप्सितान् एतेनसर्वासांदेवता
नांस्याज्ञावशवर्त्तित्वंदर्शितं ॥ २२ ॥ अल्पमेधसां अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतिअन्यन्मनुतेन्यद्विजानातितदल्पमितिश्रुतेः द्वैतंअल्पंतत्रैवमेधायेषांते बाह्यार्थाभिलाषिणामित्यर्थः तेषांतत्फलं
अंतवत् सर्वस्यबाह्यार्थस्यांतवत्त्वादेव तुशब्दोऽभेदेनेश्वरभक्तेभ्योविभेदार्थः यतोदेवयजोदेवान्यजंतेइतिदेवयजस्तेदेवान्अंतयुक्तानेवयांति एवंयक्षरक्षोभक्तायक्षादीनेवयांति भूतप्रेतभक्ताश्चभूतादीनेवेत्यपि
द्रष्टव्यं मद्भक्तास्तुमामेवानंतंयांति अतस्तेऽनंतफलभाजइत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंतर्हिकुतस्त्वामेवसर्वेनप्रतिपद्यंतइत्याशंक्याज्ञानादित्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तंसर्वोपाधिशून्यत्वेनअस्पष्टमपिवासुदेवशरीरे
णव्यक्तिमापन्नं अस्मदादिवच्छरीराभिमानिनंमामबुद्धयोमन्यंते यतःममपरंभावंपरत्वंउत्कृष्टत्वमजानंतः उत्कृष्टत्वमेवविशिनष्टि अव्ययंनव्येतीत्यव्ययंअविनाशिनं अनुत्तमंयस्मादन्यदुत्कृष्टंचनास्ति
निरतिशयमखंडैश्वर्यरूपमित्यर्थः ॥ २४ ॥ कुतस्त्वद्विषयमज्ञानंलोकस्येत्यतआह नाहमिति हेयोगयोगिन् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयोगशब्दः अहंतत्पदार्थःसर्वस्ययोगिनस्त्वंपदार्थमात्राभिज्ञस्यनप्रकाशो

**योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहं ॥ २१ ॥ सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभतेचततःकामान्म
यैवविहितान्हितान् ॥ २२ ॥ अंतवत्तुफलंतेषांतद्भवत्यल्पमेधसां ॥ देवान्देवयजोयांतिमद्भक्तायांतिमामपि ॥ २३ ॥ अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नंमन्यंतेमामबुद्धयः ॥
परंभावमजानंतोममाव्ययमनुत्तमं ॥ २४ ॥ नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतः ॥ मूढोयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययं ॥ २५ ॥ वेदाहंसमतीतानि
वर्त्तमानानिचार्जुन ॥ भविष्याणिचभूतानिमांतुवेदनकश्चन ॥ २६ ॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेनद्वंद्वमोहेनभारत ॥ सर्वभूतानिसंमोहंसर्गेयांतिपरंतप ॥ २७ ॥**

स्मि तत्रहेतुः मायासमावृतइति भाष्येतुयोगोयुक्तिर्गुणानांघटनंसैवयोगमायाचित्तसमाधिर्वायोगोभगवतस्तत्कृतामायेति भगवत्संकल्पवशवर्त्तिनीमायेत्यर्थः उत्तरार्धःस्पष्टार्थः॥२५॥ ननुत्वदभिन्नंलोकंत्व
न्मायामोहयतिचेत्त्वांकुतोनमोहयतीत्यतआह वेदाहमिति सत्यं सत्यपिलोकस्यममचाभेदेऔपाधिकभेदस्यसत्त्वात्उपाधिधर्माभिमानित्वाल्लोकोमूढः तदभावाच्चाहंसर्वज्ञइतिविशेषः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥२६॥
केनपुनर्निमित्तेनातीतादीनिभूतानिनजानंतीत्याशंक्याह इच्छेति इच्छारागःद्वेषःताभ्यांसमुत्थितोद्वंद्वमोहःशोभनाशोभनसत्यासत्यनित्यानित्यात्मानात्मसुविपर्ययःअशोभनेशोभनबुद्धिःशोभनेवाअशोभन
बुद्धिरित्येवंरूपस्तेन हेभारतभरतान्वय सर्वभूतानिसर्गेसृष्टिविषयेमोहंअविवेकंयांतिहेपरंतप अयंभावः योहिसृष्टेरुपादानंस्वरूपंचतत्त्वतोजानातिसब्रह्मवित्सर्वज्ञत्वादतीतादीन्जानाति सृष्टौचसर्वेषांमो
होस्ति अशोभनेस्त्र्यादौशोभनाध्यासात् असत्येप्रपंचेसत्यत्वाध्यासात् सत्येचात्मनोऽसंगत्वेऽसत्यत्वाध्यासात् अनित्येस्वर्गादौनित्यत्वाध्यासात् अनात्मनिदेहादावात्माध्यासात् अतोविपर्ययेणसृष्टिज्ञानंप्र
तिबद्धंतेनचसार्वज्ञ्यंनजायतेऽस्मदादीनामिति ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

केषांतर्हिसार्वज्ञ्यंभवतीत्याशंक्याह येषांत्विति द्वाभ्यां येषांपुनर्जनानांपुण्यकर्मणांपापंअंतगतंअंतंनाशंप्राप्तं द्वितीयाश्रितेतिसमासः तेद्वंद्वमोहउक्तलक्षणस्तेननिर्मुक्ताःसंतःप्रथमंदृढव्रताःशमदमादिदार्ढ्यभाजो
भूत्वामांभजंते ॥ २८ ॥ ततश्चजरामरणयोःप्रवाहात्आत्मनोमोक्षायमामाश्रित्यमयिसमाहितचेतसोभूत्वायेयतंतियतंते ज्ञानलाभायवेदांतश्रवणादौ तेतत्सर्ववेदांतप्रसिद्धंकृत्स्नंब्रह्मविदुः विराडाद्युपासकाश्च
कृत्स्नब्रह्मविदः सूत्रकारणयोर्निष्कलस्यचाज्ञानात् श्रीगोपालबालोपासकास्तुतत्पदलक्ष्यकृत्स्नब्रह्मविदोतस्तेध्यात्मादिकंकात्स्न्र्येनजानंतिसर्वविदोभवंतीत्यर्थः अनेनयत्ज्ञात्वानेहभूयोन्यत्ज्ञातव्यमवशिष्य
तइत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञायापूर्वंकृतातस्याउपसंहारोदर्शितः अध्यात्मंआत्मनिशरीरेस्थितंप्रत्यगात्मविषयंवस्तुशुद्धंत्वंपदार्थमित्यर्थः कर्मचतत्त्वंपदार्थज्ञानयोःसाधनंश्रवणादिकंसर्वंविदुः ॥२९॥ ए
वंतत्पदार्थविवेकंसद्योमुक्तिहेतुंसमाप्यतत्प्राप्त्युपायभूतान्युपासनानिक्रममुक्तिफलानिविस्तरेणवक्तुकामःसंक्षेपेणसूत्रयति साधिभूतेति अधिभूतंचअधिदैवंचताभ्यांसहितंसाधिभूताधिदैवं तथाऽधियज्ञेनस

येषांत्वंतगतंपापंजनानांपुण्यकर्मणां॥तेद्वंद्वमोहनिर्मुक्ताभजंतेमांदृढव्रताः॥२८॥जरामरणमोक्षायमामाश्रित्ययतंतिये॥तेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मंकर्मचा
खिलं॥२९॥साधिभूताधिदैवंमांसाधियज्ञंचयेविदुः॥प्रयाणकालेपिचमांतेविदुर्युक्तचेतसः॥३०॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्या
यांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेज्ञानयोगोनामसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ पर्वणितुएकत्रिंशोऽध्यायः॥ ३१॥ ॥छ॥ अर्जुनउवाच किंतद्ब्रह्मकिमध्या
त्मंकिंकर्मपुरुषोत्तम॥अधिभूतंचकिंप्रोक्तमधिदैवंकिमुच्यते॥१॥ अधियज्ञःकथंकोत्रदेहेस्मिन्मधुसूदन॥प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोसिनियतात्मभिः॥२॥

हितंसाधियज्ञंचमांयेविदुःउपासतेतेयुक्तचेतसः यतःनित्यंसमाहितचित्तास्ततोमांप्रयाणकालेपिसर्वजनव्यामोहकेविदुरेव भावनादार्ढ्यान्मरणकालेपितस्यज्ञानस्यप्रमोषोनभवत्यतोभगवतिनैरंतर्येणदृढाभा
वनाकर्त्तव्येतिभावः अधिभूतादिपदार्थंतुभगवानेवव्याख्यास्यतीतिनोक्तवंतोवयं ॥३०॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोध्यायः ॥७॥ ३१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ पूर्वस्मिन्नध्याये
मायोपहितंब्रह्मजगत्कारणमुक्तंतच्चउत्तमानामनुपाधिब्रह्मप्रतिपत्तौउपलक्षणंमध्यमानामुपास्यंचेतिमत्वाप्रतिपत्तव्यंब्रह्मतद्विषयएकः उपासनाविषयाश्चषट्एवंसप्तप्रश्नविषयास्तेब्रह्मतद्विदुरित्यध्यायांतेसार्ध
श्लोकेनभगवतासूत्रितास्तद्वृत्तिरूपोयमध्यायआरभ्यते तत्रसूत्रितानांब्रह्मादिशब्दानामर्थंबुभुत्सुरर्जुनउवाच किंतत्कृत्स्नंब्रह्मेतिप्रथमःप्रश्नः शेषःस्पष्टार्थःश्लोकः ॥ १ ॥ अधियज्ञःकथंकोत्र कइतिस्वरू
पप्रश्नः कथंज्ञेयइतिपदापकर्षेणतत्तदुपासनाप्रकारप्रश्नश्चेतिद्वयंमिलित्वाएकएवप्रश्नः शेषंस्पष्टं ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्रमेणैषांप्रश्नानामुत्तरमाह अक्षरमित्यादिभिस्त्रिभिः तत्रकिंतद्ब्रह्मेत्यस्योत्तरमक्षरंपरमंब्रह्मेति यत्परमंअक्षरंतद्ब्रह्मेतियोजना अक्षरशब्दस्यवर्णेषुरूढत्वात्ओमित्येतदक्षरमित्यादिश्रुतौओमित्येकाक्षरंब्रह्मेतिस्मृ
तौचदर्शनेनात्रापिप्रणवस्याक्षरशब्देनग्रहणेप्रसक्तेपरममितिविशेषणं प्रणवस्यपरब्रह्मत्वासंभवात् अतश्चएतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिश्रुतिप्रसिद्धमखंडैकरसंवस्तुअक्षरश
ब्दितंतद्ब्रह्मेतिप्रांचः यद्वा अक्षरशब्देनजीवः कूटस्थोक्षरउच्यतेउत्तमःपूरुषस्त्वन्यइतिगीतासुक्षरंप्रधानमम्तृताक्षरंहरःक्षरात्मानावीशतेदेवएकइतिश्रुतौचकूटस्थपदेनाम्तृतपदेनच विशेषितस्याक्षरपदस्यजीववा
चित्वदर्शनात् अम्तृतोक्षरमित्यपेक्षितेउत्वाभावश्छांदसः तथाचाक्षरंजीवाख्यंपरमंब्रह्म परममितिविशेषणेनसोपाधिकस्यपूर्वाध्यायोक्तस्यव्यावृत्तिः नहिजीवस्यसोपाधिकस्यब्रह्मभावःसंभवति व्यावर्त्तको
पाधौमायादर्पणेजाग्रतितयोरभेदायोगात् किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्नेपरममितिविशेषणाभावेपितेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमितिप्रश्नोत्थापकेसूत्रेपरमत्ववाचिनाकृत्स्नपदेनब्रह्मणोविशेषितत्वादुत्तरेपिब्रह्मणएवपरममितिविशेष

श्रीभगवानुवाच अक्षरंब्रह्मपरमंस्वभावोध्यात्ममुच्यते ॥ भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्म
संज्ञितः ॥ ३ ॥ अधिभूतंक्षरोभावःपुरुषश्चाधिदैवतं ॥ अधियज्ञोहमेवात्रदेहेदेहभृतांवर ॥ ४ ॥

णंयुज्यतएव प्रश्नेपितच्छब्देनकृत्स्नत्वस्यैवग्रहात् ततश्चकिंतत्कृत्स्नंब्रह्मेतिप्रश्नेयदक्षरंजीवाख्यंतदेवअपेतोपाधिसंबंधंसत्कृत्स्नंब्रह्मेतितत्त्वमसीतिमहावाक्यार्थःप्रतीचोब्रह्मभावःप्रतिपादितोभवतीतिलब्धं तथा
स्वोऽनागंतुकोभावःस्वरूपंस्वभावःशुद्धस्त्वंपदार्थःसोध्यात्ममुच्यते भाष्येतुतस्यैवपरस्यब्रह्मणःप्रतिदेहंप्रत्यगात्मभावःस्वोभावःस्वभावोध्यात्ममुच्यतेअध्यात्मशब्देनाभिधीयतइति विसर्गोदेवतोद्देशेनद्रव्यत्या
गात्मकोयागःसकर्मसंज्ञितः तमेवविशिनष्टि भूतेति भूतानांभावःसात्विकादिःस्वभावःउद्भवश्चतयोःकरणात्भूतभावोद्भवकरः तथाहि बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिकर्मानुसारित्वंभावस्यस्मर्यते तथाउद्भवोपिकर्म
तएवस्मर्यते अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ ३ ॥ क्षरोभावोजनिमद्वस्तुकर्मफलभूतंतत्साधनभूतंचतदधिभूतमित्युच्यते अधिदैवतंपुरुषःसर्वासुपूर्षुवसती
तिसर्वकरणानुग्राहकःसकलदेवतात्माहिरण्यगर्भः अधियज्ञोयज्ञाभिमानीविष्णुरंतर्यामीसोहमेवदेहेस्मिअत्रास्मिन्देहेदेहभृतांवर ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अत्रषट्प्रश्नोत्तरेषु प्रथमेजीवस्यब्रह्मभावउक्तः तंजानतांप्रयाणमेवनास्ति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते ब्रह्मैववसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः द्वितीयेशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तज्ज्ञानस्यापिवस्तुतत्त्वविषयत्वान्नतत्रभावनापेक्षास्तीतिनभावनाफलभूतकालेतत्प्रत्ययोपेक्षते तृतीयचतुर्थयोस्तुकर्मतत्साधनभूतंचजन्यंवस्तूक्तं तत्रापिनभावनापेक्षास्ति अंतकालेप्रबलेनैवकर्मणाचित्तस्यावरोधात्तत्साधनफलभूतस्यैवस्मरणावश्यंभावेन तत्रभावनायावैयर्थ्यात् परिशेषात्अंत्ययोरेवकार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकनिरुपाधिकयोरन्यतरस्यभावनासुदृढाचेदंतकालेतत्प्रत्ययोवश्यंभावीतितयोरन्यतरंरूपंपरमात्मानंस्मरन्यःकलेवरंमुक्त्वार्चिरादिमार्गेणप्रयाति सब्रह्मलोकप्राप्तिद्वाराक्रमेणमद्भावंमोक्षंयातीत्याह अंतकालेचेति स्पष्टायोजना नास्त्यत्रसंशयइति सोपाधिकब्रह्मोपास्तिप्रकृत्यशतंचैकाचहृदयस्यनाड्यस्तासांमूर्द्धानमभिनिःसृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिविष्वगन्याउत्क्रमणेभवंतीतितदुपासकस्यगतिपूर्वकस्यामृतत्वस्यश्रवणात् यस्तुशुद्धत्वंपदार्थरूपमध्यात्मवस्तुमात्रंवेदअसौब्रह्मात्मैक्यज्ञानाभावान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंतीत्येतद्वाक्यविषयोनभवतिकिंतुशतंचैकाचेत्येतस्यैवविषयः ननुतस्यानुपासकत्वात्कथमेतदितिचेन्न नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छतीतिन्यायेनतस्योभयभ्रष्टत्वासंभवात् कठवल्लीषुनिष्कलप्र

अंतकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वाकलेवरं॥ यःप्रयातिसमद्भावंयातिनास्त्यत्रसंशयः॥५॥
यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं ॥ तंतमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितः ॥ ६ ॥
तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यच ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयं॥ ७॥

त्यगात्मविदंकेवलयोगिनंप्रकृत्यशतंचैकाचेत्याम्नानाच्च वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाःसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाः तेब्रह्मलोकेतुपरांतकालेपरामृतात्परिमुच्यंतिसर्वेइतिश्रुतेर्निश्चितार्थानांशोधितत्वंपदार्थानामेवक्रममुक्तिरवगम्यते नचात्रसुनिश्चितार्थाइत्यनेनब्रह्मात्मैक्यनिश्चयवंतोग्रहीतुंशक्याः तेषांगत्यभावस्यप्रोक्तत्वात् नाप्युपासकाः असंभवात् उपासनाहिनामअतस्मिंस्तद्बुद्धिः यथाशालग्रामेविष्णुबुद्धिरेवंसूत्रविराडंतर्यामिष्वात्मबुद्धिरितिनतद्वंतःसुनिश्चितार्थाइतिवक्तुंशक्यं तस्मादध्यात्मविदांब्रह्मात्मैक्यानवगमादनुपासकत्वेनांत्यप्रत्ययाभावेपिअर्चिरादिगतिप्राप्तिरस्तीतिसर्वमनवद्यं ॥ ५ ॥ नकेवलंकार्यकारणब्रह्मणोरेवभावनांत्यप्रत्ययवशात्तद्भावप्राप्तिहेतुरपितुकीटस्यजीवतएवभावनाबलात्भाव्यवस्तुभावप्राप्तिर्दृश्यते नंदिकेश्वरस्यचस्मर्यते सहिमहादेवंभावयंस्तत्सारूप्यंदेहांतरंविनैवप्राप्तइतियोगशास्त्रेपिप्रसिद्धं तत्रकिमुवक्तव्यंअंतप्रत्ययवशाद्देहांतरेभाव्यभावप्राप्तिरस्तीतिमत्वातमेवार्थमन्यत्रापिदर्शयति यंयमिति तद्भावभावितःभाव्याकारवासनयारंजितइत्यर्थः ॥ ६ ॥ यस्मादेवंतस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरअंतकालेमत्स्मृत्यामद्भावप्राप्त्यर्थं युध्यचेतिचकारात्कर्मोपास्त्योःसमुच्चयोवगम्यते ज्ञानकर्मसमुच्चयकर्त्तरीवतदुभयानुष्ठातरिएकस्मिन्नेवाधिकारिणिकर्तृत्वाकर्त्तृत्वप्रत्ययकृतविरोधाभावात् मयिअर्पितेमदेकनिष्ठतांनीतेमनोबुद्धीयेनसमय्यर्पितमनोबुद्धिस्त्वंअसंशयंमामेवैष्यसिप्राप्स्यसि अंतकालेस्मरणेनेतिशेषः ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतदेवश्लोकत्रयेणविवृणोति अभ्यासेति अभ्यासयोगयुक्तेन तत्रस्थितौयत्नोभ्यासइतिसूत्रितोऽभ्यासः तत्रध्येयेवस्तुनिचित्तस्यस्थिरीकरणार्थोयत्नःसचविजातीयप्रत्ययानंतरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणरूपःसोत्राभ्यासः तत्रभाव्योविषयःसिद्धःविष्णुप्रतिमादिर्विराडादिर्वा असिद्धस्तुमानसप्रतिमादिः तत्रासिद्धेमनसःप्रतिमाकारतासंपादनेतत्रस्थैर्यसंपादनेचेतिविषयभेदाद्विगुणोयत्नःकर्त्तव्योभवति सिद्धेतुचित्तस्थिरीकरणार्थएकएवयत्नः तत्रयथास्वतःस्वच्छःस्फटिकोजपाकुसुमोपरागाल्लोहितःस्फटिकइतितत्रलौहित्याध्यासः तत्प्राबल्यात्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोषेपद्मरागत्वाध्यासः पद्मरागेपिचंद्रिकायाभिद्रनीलत्वाध्यासस्तत्रैवतदानीमेवकिंचिद्दूरस्थेनिहीनोपलत्वाध्यासइतिउत्तरोत्तराध्यासक्रमेणशुद्धएकएवस्फटिकःपंचविधोभवति एवंस्वतःशुद्धंचैतन्यंमायोपरागात्तदेवेश्वरः मायाप्राबल्येतस्यैवेश्वरत्वांशप्रमोषेतत्रैवसूत्रात्माध्यासः सूत्रेपिअज्ञानदार्ढ्याद्विराडध्यासः ततएवविराडेकदेशेषुशरीरादिषुआत्मत्वभ्रमः तत्रयथाघटांतर्गतःप्रदीपःघटमात्रंभासयतिघटच्छिद्रात्बहिर्गतःकिंचित्स्वप्रभयासंस्पृष्टंविषयमवभासयति सर्वात्मनाघटाद्बहिर्गतस्तुकृत्स्नंभवनोदरवर्त्तिपदार्थजातंप्रकाशयति तद्वद्देहांतर्गताचितिःदेहमात्रंभासयति देहच्छिद्राच्चक्षुरादेर्बहिर्गतासतीतत्सन्निकृष्टंकंचिद्विषयंरूपादिकमवभासयति सर्वात्मनागुरूक्तयुक्त्यादेहकृतपरिच्छेदाभिमानेत्यक्तेतुअपरिच्छिन्नासतीकृत्स्नंविराडात्मानमवभासयति यथोक्तंबाह्यग्रंथेष्वपि मणिहुतवहतारासोमसूर्यादयोपिक्षितिविषयमिहाल्पंबाह्यमुद्योतयंति सहजलयसमुत्थंद्योतयेज्ज्योतिरंतस्त्रिभुवनमपिसूक्ष्मस्थूलभेदक्रमेणेति सहजलयसमुत्थं सहजःस्वाभाविकोदेहकृतपरिच्छेदाभिमानस्तस्यलयमात्रादेवउत्थितं क्रमेणसंकल्पक्रमेण सदीक्षणमात्राभिनिर्वृत्तत्वात्सर्वस्यप्रा

अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्यगामिना॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन्॥ ८॥

कृसंकल्पादसत्त्वात् तथाचश्रुतिः सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीति दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइत्यक्षपादसूत्राच्च दोषारागादयः तदेवंप्रकाशमानेविराजिअहमेवेदंसर्वोस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकइतिशास्त्रप्रामाण्यादुपासकेनगृहीतोहंग्रहोयद्यपिवस्तुतत्त्वापेक्षयाभ्रांतिरूपस्तथापिस्वाभाविकाद्देहाहंग्रहात्सत्यरूपः यथास्फटिकेहीनोपलत्वग्रहापेक्षयाइंद्रनीलत्वग्रहस्तद्वत् यथाचस्फटिकेप्रणिधीयमानंचक्षुरुत्तरोत्तरपाटवविवृद्धौइंद्रनीलत्वंबाधित्वापद्मरागत्वंतद्बाधेनलोहितस्फटिकत्वंतद्बाधेनशुद्धत्वंचावगच्छति एवंगुरूक्तयुक्त्याप्रत्यगात्मनिप्रणिधीयमानंमनोस्यबाह्यंबाह्यंरूपमपोह्यआंतरेआंतरेअवतिष्ठते चरमंविशुद्धंरूपंप्राप्यतुस्वयमेवविलीयते यथोक्तं येनत्यजसितत्त्यजेति येनमनसात्यजसिविराडादिभावंतदपिमनस्त्यजेत्यर्थः तदेवंव्यवहारापेक्षयासिद्धेषुविराट्सूत्रांतर्यामिषुमनसःस्थिरीकरणार्थोयत्नोभ्यासस्तत्फलभूतोयोगःसमाधिर्ध्येयवस्तुन्येवचेतसःस्थैर्यंतेनगुणेनयुक्तंयच्चेतस्तेन नान्यगामिनाअनन्यगामिना नैकधेतिवत्समासः तेनचेतसापरमंसर्वोत्कृष्टंपुरुषंनिरस्ताशेषदोषं यत्सर्वेषांपुरस्तात्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुषइतिनिर्वचनात् दिव्यंद्योतमानं अनुचिंतयन्अहमेवभगवान्सर्वात्मावासुदेवइतिसततंआचार्योपदेशमनुध्यायन्तमेवनदीसमुद्रन्यायेनयातिहेपार्थ तथाचश्रुतिः यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्पुण्यपापेविधूयपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति परात्सूत्रात्परंअंतर्यामिणं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवंउपासनायाःस्वरूपमुक्त्वाउपास्यस्यस्वरूपमाह कविमिति कविंक्रांतदर्शिनंसर्वज्ञं पुराणंचिरंतनंअनुशासितारंजगतोंतर्यामिणं अणोःसूक्ष्मादप्याकाशादेरणीयांसंसूक्ष्मतरंयोनुस्मरेत्अनुचिंतयेत् सर्वस्य
कर्मफलस्यधातारंविभागेनप्रदातारं अचिंत्यरूपंनास्यरूपंविद्यमानमपिकेनचिच्चिंतयितुंशक्यं आदित्यवर्णंआदित्यस्येवनित्यप्रकाशरूपोवर्णोदीप्यमानतायस्यतंआदित्यवर्णंसर्वजगदवभासकमित्यर्थःतम
सःदेहेंद्रियादावनात्मनिआत्माभिमानरूपाऽविद्यातःपरस्तात्पराचीनंसतिदेहाभिमानेनप्रकाशतेयोगयुक्त्यात्यक्तेतुतस्मिन्स्वयमेवप्रकाशतइत्यर्थः॥ ९॥उपासनायाःफलमाह प्रयाणेति प्रयाणकालेमनसाऽच
लेनवृत्त्यंतरवर्जितेन भक्त्याभगवतिवासुदेवेआराध्यत्वबुध्यायुक्तोयोगबलेनयोगोमनःप्राणेंद्रियक्रियानिरोधोत्हृदयपुंडरीकेतेषांवशीकरणमित्यर्थःतस्यैवबलेनचयुक्तोभूमिकाजयक्रमेणप्रागेवमूलाधारादि
ब्रह्मरंध्रांतस्थानेषुआरोहावरोहक्रमेणसंचारितपवनोंतकालेभ्रुवोर्मध्येआज्ञाचक्रेप्राणंआवेश्यसुषुम्नयानाड्यामूलाधारादुत्थापनपूर्वकंसम्यक्निवेश्यस्थापयित्वा स्थापनप्रयोजनंतुअन्यविस्मरणपूर्वकंदिव्य

कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात् ॥ ९ ॥
प्रयाणकालेमनसाचलेनभक्त्यायुक्तोयोगबलेनचैव॥ भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंपरंपुरुषमुपैतिदिव्यं॥ १०॥

पुरुषचिंतनं तत्रभ्रूमध्यादुपर्युन्नीयमानेवायौमनोमूर्छामापद्यतइतितस्यामवस्थायांनभवतीत्यंत्यप्रत्ययस्तत्रैवसंपाद्यस्ततोर्चिरादिमार्गपर्वणाअमानवस्यपुरुषस्यस्थानविशेषप्रापकस्यप्राप्यस्थानस्यचतस्मि
न्नेवस्मरणंकर्त्तव्यं तद्वासनावासितंमनोभ्रूमध्याद्योगिनाऊर्ध्वयानाड्याउत्क्षिप्तेप्राणेमुक्तेषुवद्ब्रह्मांडखर्परंभित्वाप्रचलितेसतिलब्धवृत्तिकंभूत्वापूर्वसंस्कारप्राबल्याद्योगमाहात्म्याच्चदिव्योपाध्युपेतमर्चिरादिपर्व
देवताभिरभिपूज्यमानमुत्तरोत्तरंस्थानंप्रत्यतिवाह्यमानममानवेनचपुरुषेणसंगच्छमानंतेनचयथाभिलषितंस्थानंप्रापितमात्मानंपश्यति तदिदमुक्तंभ्रुवोर्मध्येसम्यक्प्राणमावेश्येति सएवंकृत्वायोगीकविंपुराण
मित्युक्तलक्षणंपरंपुरुषंहिरण्यगर्भाख्यंसर्वस्यभूतजातस्यजनयितारंनारायणादिशब्दप्रतिपाद्यंउपैतिसमीपेप्राप्नोति तल्लोकंप्राप्नोतीत्यर्थः नहिपौराणिकानामिववैदिकानांमतेब्रह्मविष्णुरुद्रलोकानामुपर्युपरि
कल्पनास्ति किंतर्हिसर्वेहिरण्यगर्भलोकाख्येसत्यलोकएवांतर्भवंति पराहिसोपासनकर्मोर्जितिर्हिरण्यगर्भप्राप्स्यंतेतिबृहदारण्यकेतद्भाष्यादौचस्पष्टं ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्येत्युक्तंतत्किंकृत्वाकर्त्तव्यंतत्कृत्वाच किंकर्त्तव्यमित्येतद्द्वयंवद्विष्यंस्तत्रप्रतीकत्वेन चिंत्यंप्रणवंतावद्वाच्यवाचकयोरभेदविवक्षयास्तौति यदक्षरंप्रणवाख्यंवाचकंवेदविदोवेदादौवदंति यद्वाय
दक्षरंब्रह्मतद्वाच्यं एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्येवंलक्षणंवावेदविदउपनिषद्विदोवदंति यच्चयतयोविशंतिब्रह्मप्रतीकत्वेनशरणीकुर्वंति पक्षेसम्यग्दर्शनेसतिसरित्सागरन्यायेन
यत्रविशंतियतयः यत्अक्षरमिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतीतिपक्षद्वयेपिसमानं तत्तेपदंवर्णत्रयात्मकंपदनीयंवास्थानंविष्णोःपरमंपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये अयंचवाच्यवाचकयोरभेदःश्रुतिच्छाययागम्यते अन्यत्रधर्मादन्यत्रा
धर्मादितिसर्वधर्मातीतंब्रह्मप्रकृत्य सर्वेवेदायत्पदमामनंतितपांसिसर्वाणिचयद्वदंति यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणब्रवीम्योमित्येतदित्योंकारेणोपसंहारात्तत्फलंचप्रतीकभावात् ओंकारंप्रतीकत्वेनप्रक
ल्प्यतद्द्वाराशुद्धंशबलंवाब्रह्मप्रतिपत्तव्यं तथाचश्रुत्यंतरे एतद्वैसत्यकामपरंचापरंचब्रह्मयदोंकारइत्युपक्रम्यतस्मादेवंविद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतीतिदृष्टं आयतनंशालग्रामवत्प्रतीकंतेन॥ ११॥भ्रुवोर्मध्येकथं
प्राणमावेशयेदित्यतआह सर्वेति सर्वाणिशब्दादिविषयग्रहणद्वाराणींद्रियाणिसंयम्यनिगृह्य तथाहृदिमनोपिनिरुध्य तेषांकंचुकभूतंप्राणंमूर्द्धन्यनाड्यासुषुम्नाख्ययामूर्ध्निभ्रुवोर्मध्येआधाय कथं योगधारणां

यदक्षरंवेदविदोवदंतिविशंतियद्यतयोवीतरागाः॥ यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदि
निरुध्यच॥ मूर्ध्न्याधायात्मनःप्राणमास्थितोयोगधारणां॥१२॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन्॥ यःप्रयातित्यजन्देहंसयाति
परमांगतिं॥ १३ ॥ अनन्यचेताःसततंयोमांस्मरतिनित्यशः॥ तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्ययोगिनः॥ १४॥

योगशास्त्रोक्तांधारणांमनसोदेशविशेषनिबंधिनींआस्थितःअनुतिष्ठन्सन् ॥ १२ ॥ मूर्ध्निप्राणमाधायकिंकुर्यादितआह ओंकाररूपंएकाक्षरंएकंचतदक्षरंचवर्णौब्रह्मचतद्व्याहरन्उच्चरन्मांचब्रह्मभूतंअनुस्मर
न्योहिदेवदत्तंस्मृत्वातन्नामव्याहरतितस्मैदेवदत्तोभिमुखोभवत्येवंब्रह्मणोनामोच्चारणेनसन्निहिततरंव्यापकंब्रह्मसाधकस्यसन्निधीयते सन्निहितेचब्रह्मणियोदेहंत्यजन्म्रियमाणःप्रयातिऊर्ध्वनाड्याउत्क्रामति
सपरमांगतिंसन्निकृष्टब्रह्मरूपांयाति ब्रह्मैवप्रकृत्यश्रूयते एषास्यपरमागतिरेषास्यपरमासंपदेषोस्यपरमआनंदइति तामेवगतिंशुद्धंब्रह्मैवप्राप्नोतिब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारा ॥ १३ ॥ इयंमतिरतीवदुर्लभेतिमामंस्थाइ
त्याह अनन्येति नास्तिअन्यत्रचेतोयस्यासौअनन्यचेताइत्यनेनस्मरणेआदरउच्यते सततमितिनैरंतर्यं योमांस्मरतिनित्यशइतिदीर्घकालत्वं यावज्जीवंस्मरतीत्यर्थः तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्यनित्येयो
गिनामावश्यकेयुक्ताहारविहारादौयमनियमादौचयुक्तस्यावहितस्ययोगिनःयोगमनुतिष्ठतः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

त्वल्लाभेपिकिंस्यादतआह मामिति मामुपेत्यपुनर्द्वितीयवारंजन्मनाप्नुवंति यज्जन्मदुःखानामालयभूतंमूढदृष्ट्याकिंचित्सुखालयत्वेपिअशाश्वतंनश्वरंतुच्छमित्यर्थः केनाप्नुवंति महात्मानोयोगेनजितचित्ताः अतएवपरमांसंसिद्धिंमोक्षंगताः अगताअपिप्रत्यासन्नत्वाद्गताएव तथाब्रह्मलोकगतान्प्रकृत्यस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति प्रतिसंचरेब्राह्मेप्रलये परस्यचतुर्मुखस्यअंतेनाशे ॥१५॥ त्वदलाभेपिकिंस्यादतआह आब्रह्मेति आब्रह्मभुवनात्ब्रह्मलोकमभिव्याप्य ब्रह्मलोकेनसहैवेत्यर्थः लोकाःपुनरावर्त्तिनः पुनरावृत्तिस्वभावाः हेअर्जुन शेषंस्पष्टं अत्रेयंव्यवस्था ये क्रममुक्तिफलाभिर्दहरादिविद्याभिःब्रह्मलोकंगतास्तेतत्रैवज्ञानंप्राप्यब्रह्मणासहमुच्यंते येतुपंचाग्निविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेऽनुपासितपरमेश्वराःपुनरावर्त्तंतइति ॥१६॥ आवृत्तिभाजांकालपरिच्छेदमाह सहस्रेति युगशब्दोत्रचतुर्युगपर्यायःचतुर्यगसहस्रंतुब्रह्मणोदिनमुच्यतइतिपुराणांतरदर्शनात् सहस्रंचतुर्युगानिपर्यंतोवसानंयस्यचतुर्युगसहस्रंब्रह्मणोदिनं रात्रिरपितावतीत्याह रात्रिमिति अत्रापिचतुर्युगसहस्राणां अंतेभवतितांचतुर्युगसहस्रांतां तेप्रसिद्धाअहोरात्रविदोजनाविदुः ॥ १७ ॥ किंब्रह्मणोऽह्निजायतेकिंवारात्रावित्यतआह अव्यक्तादिति अत्रदैनंदिनसृष्टिप्रलययोःप्रकृतत्वादव्यक्तशब्देननाव्याकृतंवियदादिकारणमिहग्राह्यं तदाआकाशादीनांसत्त्वात् किंतर्हिप्रजापतेःस्वापावस्थैवेहाव्यक्तशब्दार्थः अयंभावः प्रजापतेःस्वापकालेतत्कल्पितःस्थावरजंगमप्रपंचःसर्वोपितदीयेऽज्ञानेऽव्याकृताख्येविलीयतेरात्र्यागमे त

मामुपेत्यपुनर्जन्मदुःखालयमशाश्वतं ॥ नाप्नुवंतिमहात्मानःसंसिद्धिंपरमांगताः ॥ १५ ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्त्तिनोर्जुन ॥ मामुपेत्यतुकौंतेयपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांतेऽहोरात्रविदोजनाः ॥ १७ ॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयःसर्वाःप्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥ भूतग्रामःसएवायंभूत्वाभूत्वाप्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशः पार्थप्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ परस्तस्मात्तुभावोन्योव्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ॥ यःससर्वेषुभूतेषुनश्यत्सुनविनश्यति ॥ २० ॥

थादिवसागमेपुनस्ततएवयथापूर्वमाविर्भवति एवंदृष्टिसृष्टिन्यायेनास्मत्कल्पितोप्ययंवियदादिप्रपंचोऽस्मत्सुषुप्तौलीयतेअस्मत्प्रबोधेयथापूर्वंप्रादुर्भवतीति ॥ १८ ॥ कृतहानाकृताभ्यागमदोषापनुत्तयेबंधमोक्षशास्त्रप्रवृत्तिसाफल्यायचअविद्यादिवशादवशोयंभूतग्रामःपुनःपुनर्भूत्वापुनःपुनःप्रलीयतइत्याहवैराग्योत्पादनार्थं भूतग्रामइति अहरागमेभूत्वाभूत्वारात्र्यागमेप्रलीयतइतियोजना सएवभूत्वाप्रलीयतेनान्योऽभिनवोभवतीत्यर्थः कुतः यतोऽवशःअविद्याकामकर्माधीनस्तस्मात्सर्वानर्थबीजभूतायाअविद्यायाविद्ययाउच्छेदेजन्ममरणप्रवाहविच्छेदायावश्यंयतितव्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ एवंब्रह्मभुवनांतानामावृत्तिंव्याख्याययत्प्राप्तानामावृत्तिर्नास्तितदक्षरंपरमंब्रह्मेत्युपक्रांतंवस्तुलक्षयति परस्तस्मादितित्रिभिः परइति तस्मादव्यक्तात्भूतग्रामबीजभूतादविद्यालक्षणादनृतात् अन्योऽत्यंतविलक्षणोभावःसत्ता तुशब्दात्पराभिमतंसत्तासामान्यंवारयति तस्यसामान्यादिभ्योव्यावृत्तत्वात् अस्यचसर्वानुगतत्वात् सनातनोनित्यैकरूपः उपाधिमान्हिउपाधिविक्रिययानित्यंविक्रियतइवभाति अयंत्वनुपाधित्वान्नित्यैकरूपएवयःसभावःसर्वेषुभूतेषुवियदादिषुनश्यत्सुनविनश्यतिकेवलसत्तारूपत्वात् एतेनतस्यकालत्रयाबाध्यत्वंनित्यत्वंचोक्तं ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अव्यक्तोनव्यज्यतइतिदृश्यत्वंनिरस्तं अक्षरोश्नुतेव्याप्नोतीतित्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं तंभावंपरमांगतिं ब्रह्मलोकांतागतिरपरमाकार्यत्वात् इयंतुपरमाकार्यकारणातीतत्वात् आहुःएषास्यपरमागतिरित्यादयःश्रुतयः यंभावंप्राप्यननिवर्त्ततेपुनःसंसारेनपतंति तदितिविधेयापेक्षंक्लीबत्वं सएवममविष्णोःपरमंउपाध्यस्पृष्टं धामप्रकाशः तद्विष्णोःपरमंपदमितिश्रुतिप्रसिद्धंनिष्कलंब्रह्म ॥ २१ ॥ एवंज्ञेयंप्रत्यगभिन्नंब्रह्मोक्त्वाजगत्कारणमुपासनीयमितोन्यदित्याह पुरुषइति तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः हेपार्थयोयंभक्त्याआराधनेनउपासनेनेतियावत् कीदृश्याअनन्ययानास्त्यन्योयस्यांसातयाउपास्योपासकभेदमंतरेणअहंयहरूपयेत्यर्थः तयाभक्त्यायोलभ्यःसपरःपूर्वोक्तादव्यावृत्तानुनुगतादक्षरादन्यःकारणात्मेतियावत् लभ्यत्वादेवास्यान्यत्वमपि नह्यात्माचलभ्यश्चेतियुज्यते अस्यकारणत्वमेवाह यस्येति यस्यपुरुषस्यांतस्थानिबीजेद्रुमइवसर्वाणिवियदादीनिस्थावरजंगमानिचयेनचइदंसर्वंततंव्याप्तमुपादानत्वात्सभक्त्यालभ्यतइतियोजना ॥२२॥ पूर्वोक्तानामोंकारद्वारासगुणब्रह्मविदांक्रममुक्तिभाजांब्रह्मप्रतिपत्तयेउ

अव्यक्तोक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिं॥ यंप्राप्यननिवर्त्ततेतद्धामपरमंमम॥२१॥ पुरुषःसपरःपार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्यया॥ यस्यांतस्थानिभूतानियेनसर्वमिदंततं॥ २२॥ यत्रकालेत्वनावृत्तिमावृत्तिंचैवयोगिनः॥ प्रयातायांतितंकालंवक्ष्यामिभरतर्षभ॥ २३॥ अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासाउत्तरायणं॥ तत्रप्रयातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः॥ २४॥ धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणायनं॥ तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीप्राप्यनिवर्त्तते॥ २५॥ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते॥ एकयायात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्ततेपुनः॥ २६॥ नैतेसृतीपार्थजानन्योगीमुह्यतिकश्चन॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुयोगयुक्तोभवार्जुन॥ २७॥

त्तरोमार्गौवक्तव्यइत्यतआह यत्रेति आवृत्तिमार्गोपन्यासोऽनावृत्तिमार्गस्तुत्यर्थः योगिनइति योगिनःकर्मिणश्चोच्यंते तेषांयथायोगंमार्गद्वयविभागः शेषंस्पष्टं ॥२३॥ तत्रोपासकानांदेवयानंपंथानमाह अग्निरिति अग्निर्ज्योतिरित्यर्चिरभिमानिनीदेवतालक्ष्यते एवंअहरित्यहरभिमानिनी एवंशुक्लपक्षस्यषष्ठमाससंमितोत्तरायणस्यचाभिमानिन्यौदेवतेएव एतच्चान्यासामप्युपलक्षणं तत्रप्रयाताउत्क्रांताब्रह्मकार्यंब्रह्मतद्द्वारापरंचगच्छंति ब्रह्मविदोब्रह्मोपासकाजनाः ॥ २४ ॥ एतेनचधूमोरात्रिरित्येषोपिधूमादिमार्गःकर्मिणामपक्वयोगिनांचउचितआवृत्तिफलश्चव्याख्यातः ॥ २५ ॥ उक्तौमार्गावुपसंहरतिशुक्लेति शुक्लाज्ञानहेतुत्वादर्चिरादिगतिः तदभावात्कृष्णाधूमादिगतिः एकयाशुक्लया अन्ययाकृष्णया ॥ २६ ॥ एतेसृतीमार्गौआवृत्त्यनावृत्तिफलेजानन्योगीनमुह्यतियोगभ्रष्टोऽयतिरल्पप्रयत्नश्चयोगीनभवति कश्चनकोपि यस्मादेवंतस्मात्सर्वेष्वित्यादिस्पष्टं ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुनःश्रद्धाभिवृद्धयेयोगंस्तौति वेदेष्विति वेदेषुसम्यगधीतेषुयज्ञेषुतपःसुचसम्यगनुष्ठितेषुदानेषुचसम्यग्दत्तेषुयत्पुण्यंतत्फलंचेतिपुण्यफलंसर्वेषुसमुच्चितेषुयत्प्रदिष्टंशास्त्रेषुतत्सर्वंयोगीअत्येतिअतिक्रामतिकार्यं ब्रह्मलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः किंकृत्वाइदंपूर्वोक्तमुपासनंविदित्वाज्ञात्वानुष्ठायच ततश्चकिमित्यतआह यत्स्थानंनिर्विशेषंब्रह्मउपैतिप्राप्नोतिचक्रमेणेत्यर्थः आद्यंनतुकेनचिन्निर्मितं तदनेनाध्यायेनध्येयस्तत्पदार्थोव्याख्यातः अग्रिमेध्यायेज्ञेयंब्रह्मव्याख्यास्यति ॥ २८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ३२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

पूर्वाध्यायेकिंतद्ब्रह्मेत्यादिसप्तप्रश्न्यांअक्षरंब्रह्मपरममित्यादिनासंक्षिप्यव्याख्यातायांतज्ज्ञानस्यपृथक्प्रयोजनाकांक्षायांकर्मविदआधिभौतिकंधूमादिमार्गप्राप्यंस्थानमितिनिरूपणेनप्राप्यप्रापकादिविभागोदर्शितः तेनकर्माधिभूतेव्याख्याते तथासूत्रांतर्यामिणोरुपासकस्यार्चिरादिमार्गेणक्रममुक्तिस्थानप्राप्तिरित्युक्तंतेनाधिदैवाधियज्ञौव्याख्यातौ ओमित्येकाक्षरमित्यादिनाअंतकालेकथंज्ञेयोसीत्यस्योत्तरंव्याख्यातं तदेवंध्येयब्रह्मविद्यासांगानिरूपिता परिशिष्टमाद्यंज्ञेयब्रह्मविषयंप्रश्नद्वयंकिंतद्ब्रह्मकिमध्यात्ममितितद्विवरणायनवमोध्यायआरभ्यते नकेवलंअर्चिरादिगतिप्राप्याकालांतरएवमुक्तिरस्तिकिंत्विहैवसद्योमुक्तिरस्तीतिविशेषंवक्तुंश्रीभगवानुवाच इदंतुतेइति इदंवक्ष्यमाणं तुपूर्वस्माद्ध्येयाद्विलक्षणंज्ञेयंतेतुभ्यंगुह्यतममतिगोप्यंप्रवक्ष्यामि अनसूयवेअसूयागुणेषुदोषाविष्करणंतद्रहिताय ज्ञानंज्ञप्तिमात्रस्वरू

वेदेषुयज्ञेषुतपःसुचैवदानेषुयत्पुण्यफलंप्रदिष्टं॥ अत्येतितत्सर्वमिदंविदित्वायोगीपरंस्थानमुपैतिचाद्यं ॥२८॥ इतिश्रीम०भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः॥८॥पर्वणितुद्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ ॥छ॥ श्रीभगवानुवाच इदंतुतेगुह्यतमंप्रवक्ष्याम्यनसूयवे॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥ १ ॥राजविद्याराजगुह्यंपवित्रमिदमुत्तमं॥प्रत्यक्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्तुमव्ययं ॥ २ ॥ अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप॥ अप्राप्यमांनिवर्त्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

पंब्रह्म विज्ञानेनानुभवेनसहितंनतुकेवलंपारोक्ष्येणयत्ज्ञानंज्ञात्वासाक्षात्कृत्यअशुभात्संसारान्मोक्ष्यसे अत्रयत्सप्तमादौ ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतइतिप्रतिज्ञातं यस्यचविज्ञानायशाखाचंद्रन्यायेनोपलक्षणीभूतंजगत्कारणंब्रह्मतत्रैवनिरूपितं यद्विज्ञानेऽधिकारसंपत्त्यर्थंतस्यैवसगुणस्योपासनमुक्तंतदिहसर्वशेषीभूतंब्रह्मवक्तव्यमितितथैवप्रतिजानीतेवचनमात्रेणैवात्रापरोक्षंज्ञानंजायतइतितच्चतत्रैवव्युत्पादितंनविस्मर्त्तव्यं ॥१॥ एतदेवस्तौति राजविद्येति विद्यानांराजाइतिराजविद्याअध्यात्मविद्या गुह्यानांराजाइतिराजगुह्यं राजदंतादिषुपरमित्युपसर्जनस्यपरनिपातः पवित्रंपावनं उत्तमंपूर्वापरदुरितनाशाश्लेषहेतुत्वात्प्रायश्चित्ताद्यपेक्षयाश्रेष्ठं प्रत्यक्षावगमंप्रत्यक्षंनित्यापरोक्षंयत्प्रत्यगात्मवस्तुतदेवयाथात्म्येनावगम्यतेऽनेनेतिप्रत्यक्षावगमं प्रत्यक्षेणसुखादिवदगमोयस्येतिवा अस्मिन्पक्षेविज्ञानसहितमितिविशेषणस्यश्लोकांतरस्थत्वान्नतेनपौनरुक्त्यदोषः तर्हिअपूर्वत्वाभावान्निष्फलंस्यादतआह धर्म्यंधर्मादनपेतं तथाहि क्षणमपिप्रत्यगात्माकारवृत्तौसत्यांश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति तर्हिदुःसाध्यंस्यान्नेत्याह सुसुखंकर्तुमिति कर्त्तुंसंपादयितुंआविष्कर्त्तुंसुसुखंअनायाससाध्यं अज्ञानापनयमात्रसिद्धत्वात् तर्हिआशुविनाशिफलंचेत् अव्ययं वस्तुमात्रविषयत्वात् अनंतफलंनतुकर्मफलवन्नश्यति ॥ २ ॥ तर्हिकुतएतज्ज्ञानंसर्वैनसंपादयंतीत्याह अश्रद्दधानाइति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंस्तुत्याभिमुखीकृत्ययद्वक्तव्यंतदाह मयेति मयाइदंसर्वंजगत्ततंव्याप्तंउपादानत्वात् कनकेनेवकुंडलादीनि ननुप्रागेवैतदुक्तंअहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेति तथाचराजविद्येत्यादिस्तुतिरस्थानेएवकृ
तास्यात् वक्तव्यविशेषाभावादितिचेत् अत्रब्रूमः यथायतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेतीतिज्ञेयस्यब्रह्मणोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वमुक्त्वातस्या
नुगमंअन्नादिशब्दशब्दितेषुविराडादिषुदर्शयति अन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते प्राणाद्ध्येवेत्यादिना तस्यनिर्णयवाक्यंतु आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतेइति सैषाभार्गवीवारुणीविद्येतितत्रैव
विद्यायाःपर्यवसानाभिधानात् एवमिहापिसप्तमे भूमिरापोनलोवायुरित्यादिनासर्वभूतात्मकस्यविराजोजगज्जन्मादिहेतुत्वंप्रदर्श्यपश्चादहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेत्यनेनमायाशबलेपितत्प्रदर्श्यइदानींशु

मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्त्तिना ॥ मत्स्थानिसर्वभूतानिनचाहंतेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

द्धेप्रत्यगात्मन्येवतद्दर्शयतिस्थूलारुंधतीन्यायेनप्रतिपत्तिसौकर्यार्थमितिगम्यते राजविद्येत्यादिनास्तुतत्वात् यथाकश्चिद्दुर्लक्ष्यांसूक्ष्मामरुंधतींदिदर्शयिषुस्तत्समीपस्थांस्थूलांतारामरुंधतीतिग्राहयतिप्रतिपद्यते
चानेनैवक्रमेणप्रतिपत्ता एवमिहापिकार्यकारणप्रतिपत्तिद्वाराअकार्यकारणस्यशुद्धस्यप्रतिपत्तिर्युक्ता अतएवभगवान्भाष्यकारोमयाततमिदंसर्वमित्यत्रमयाममयःपरोभावस्तेनततंव्याप्तमितिव्याचख्यौ नत्व
हंसर्वस्यजगतःप्रभवइत्यत्रममयःपरोभावःससर्वस्यजगतःप्रभवइति सचभगवतःकारणात्मनःपरोभावःपरमानंदएवतेनैवचेदंततं आनंदाद्ध्येवेत्युदाहृतश्रुतेस्तस्यैवजगदुपादानत्वेनतदीयसत्तास्फूर्त्तिभ्यांजगतो
व्याप्तत्वात् अतएवाव्यक्तमूर्त्तिनेतिविशेषणं मायाशबलंहिकारणंबुद्धिग्राह्यत्वात्करणगोचरःशुद्धंहिबुद्धेःपरत्वात्करणागोचरइति किंभूताकारेणानंदःपरिणमतइत्यतआह मत्स्थानीति मयिप्रत्यगानंदेरज्ज्वांस्र
क्सर्पदंडधारादयइवसर्वभूतानिस्थितानिअतोमत्स्थानीत्युपचारादुच्यंते अधिष्ठानाध्यस्तयोर्वास्तवसंबंधायोगात् एतदेवाह नचेति नचाहंपरमानंदस्तेषुभूतेष्ववस्थितोस्मिघटादाविवमृत् अपरिणामित्वादेव ४

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमभ्युपगतंआनंदस्यजगद्विवर्त्ताधिष्ठानत्वंतदप्यपवदति नचमत्स्थानीति अयंभावः अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतइतिवार्त्तिकोक्तेरज्ञानमेवजगत्कारणं तच्चतुच्छं अहंचासंगः ततश्चतुच्छतरेणतत्कार्येणभूतसंघेननममासंगस्यआधाराधेयभावसंबंधोऽनिर्वचनीयोप्यस्ति आवृतंहिरज्ज्वादिकमनिर्वचनीयेनसर्पादिनासंबध्यते अहंतुसर्वदानावृतःसाक्षिरूप त्वात्तत्संबंधशून्यइतिनचमत्स्थानिभूतानीत्युक्तमिति ननुसाक्षिणस्तवब्रह्मणोयुवासुखीचेतिप्रतीच्येवभूतसंबंधानुभवात्कथंनचमत्स्थानीत्युक्तिरित्याशंक्याह पश्यमेयोगमैश्वरमिति मेममभूतैःसहयोगंयु क्तिघटनांपश्य ऐश्वरंईश्वरेणमायाविनानिर्मितं गगनेगंधर्वनगरमिव अतएवममकारणशरीरस्यआत्माप्रत्यगानंदोभूतभृदपिभूतस्थोन चकारोप्यर्थेभिन्नक्रमश्च खमिवगंधर्वनगरभृदपितत्स्थंन तस्यतदाका रेणपरिणामासंभवात् एवंरूपोपिपरानंदरूपोममात्मासभूतभावनःभूतानांवृद्धिकरः एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादित्यादिश्रुतिभ्यः आ काशेअव्याकृताख्येस्वाधिष्ठानभूतआनंदोऽनुस्यूतोनस्यात्तर्हिप्राणापानक्रियांकश्चिदपिनकुर्यात् कारणागतंजाड्यंकार्येपिस्यात् आकाशेआनंदानुबंधेतुकारणस्यचेतनत्वात्कार्यमपिचेतनावत्स्यादितिश्रु

नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरं॥ भूतभृन्नचभूतस्थोममात्माभूतभावनः ॥५॥ य
थाकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान्॥ तथासर्वाणिभूतानिमत्स्थानीत्युपधारय ॥६॥

त्यर्थः बृहदारण्यकेपि यदूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमे यद्भूतंचभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआकाशएवतदोतंचप्रोतंचेतिमायाविनिसर्वस्योतप्रोतत्वमुक्त्वाकस्मिन्नुखल्वाकाशओतश्च प्रोतश्चेत्यस्योत्तरं एतस्मिन्नूखल्वक्षरेगार्गिआकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्थूलादिलक्षणस्याक्षरस्याकाशाधारत्वमुक्तं तस्माद्युक्तमुक्तंआकाशशरीरेणभगवताकारणोपाधिनिष्कृष्टचिन्मात्राभिप्रायेणममात्माभूत भावनइति ॥५॥ श्लोकद्वयोक्तेर्थेदृष्टांतमाह यथेति यथालोकेआकाशेस्थितोनित्यंसदावायुःसर्वत्रगःपरिमाणतश्चमहान् तथासर्वाणिभूतानिसर्वगतेमयिअसंश्लेषेणैवस्थितानीत्येवमुपधारयेतिप्रांचः किंतद्ब्र ह्मेतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तंअक्षरंपरमंब्रह्मेति अक्षरसंज्ञंशुद्धस्त्वंपदार्थएवनिरुपाधिकंब्रह्मेत्युक्तं तत्रनिरुपाधिकंब्रह्मश्लोकद्वयेनव्याख्यातं इदानींतस्याक्षराख्येनजीवेनाभेदंसदृष्टांतमाह यथेति वायुःसूत्रात्मा वा युर्वैगौतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः सर्वत्रगइतिसमष्टिलिंगत्वात्तस्यसर्वगतत्वं महानितिबाह्यवायुव्यावृत्त्यर्थं सयथाआकाशस्थितःअव्याकृताकाशेस्वकारणेस्थितः नित्यमितिकालत्रयेपितस्याकाशसंबंधउक्तः स र्वाणिभूतानिउपाधिनिष्कृष्टत्वंपदार्थरूपीचेतनवर्गः बहुत्वंलोकाभिप्रायेण यथाकार्यंसर्वंउत्पत्तेःप्राक्नाशादूर्ध्वंमध्येचस्वकारणएवाभेदेनतिष्ठति एवंसर्वोपिजीववर्गःउपाध्युत्पत्तेःप्राक्तन्नाशादूर्ध्वंमध्येवा घटाकाशोमहाकाशादिवपरस्माद्ब्रह्मणःकालत्रयेपिनातिरिच्यतइत्यर्थः एतेनजीवब्रह्माभेदकथनेनस्वभावोध्यात्ममुच्यतइतियत्प्रागुक्तंब्रह्मैवजीवइतितद्विवृतं ॥ ६ ॥

॥६४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वेवंउपाधिरहितस्यैवब्रह्मणिलयश्चेदुपाधेःकागतिरित्याशंक्याह सर्वेति सर्वाणि भूतानिस्थावरजंगमशरीराणिमामिकांममायाविनःप्रकृतिं त्रिगुणात्मिकांअपरांसूक्ष्मभूम्याद्यात्मिकांयांतिप्रविशंति कदायां
तिकल्पक्षये पुनश्चतान्येवभूतानिप्रकृतौसुप्तावेवसंस्कारात्मनास्थितानिएकतांगतानिकल्पादौविसृजामिविविधरूपेणसृजाम्यहंकारणात्मामायावी ॥७॥ एतदेवाह प्रकृतिमिति एवमविद्यालक्षणांस्वांप्रकृतिं
अवष्टभ्यआश्रित्यतांविनाकेवलस्यस्रष्टृत्वासंभवात् इमंभूतग्रामंपुनःपुनर्विविधंसृजामि किंभूतंप्रकृतेर्वशात्स्वभाववशात् अवशंरागद्वेषाद्यधीनं ॥ ८ ॥ ननुविषमांसृष्टिंकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्यातामतआह
नचेति तानिविषमसृष्टिरूपाणिकर्माणिमांननिबध्नंति तत्रहेतुः उदासीनवदासीनमिति यथापर्जन्योबीजविशेषेषुरागंकेषुचिद्द्वेषंचाकृत्वाउदासीनःसन्वर्षति एवमीश्वरोपिपुण्यवत्सुरागंपापिषुद्वेषंचाकुर्वन्ज
गत्सृजति तत्तदसाधारणकर्मबीजवशात्तेतेविभिन्नंफलंप्राप्नुवंतीतिनेश्वरवैषम्यादीत्यर्थः॥ ९॥ ननुविसृजामिउदासीनवदासीनमितिपरस्परविरुद्धमुच्यतइत्याशंक्याह मयेति मयाकूटस्थेनअध्यक्षेणअयस्कां
तकल्पेनप्रवर्त्तकेनप्रकृतिःचराचरंजगत्सूयतेउत्पादयति अनेनअध्यक्षत्वेनैवहेतुना हेकौंतेयजगद्विपरिवर्त्ततेजन्माद्यवस्थासुभ्रमति अयस्कांतवदहमुदासीनश्चसृष्टिप्रवर्त्तकश्चभवामीतिभावः तथाचमंत्रवर्णः

सर्वभूतानिकौंतेयप्रकृतिंयांतिमामिकां॥ कल्पक्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृजाम्यहं॥ ७॥ प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमव
शंप्रकृतेर्वशात्॥ ८॥ नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय॥ उदासीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु॥ ९॥ मयाध्यक्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरं॥ हेतुनानेनकौं
तेयजगद्विपरिवर्त्तते॥ १०॥ अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितं॥ परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरं॥ ११॥ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेत
सः॥ राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताः॥ १२॥ महात्मानस्तुमांपार्थदैवींप्रकृतिमाश्रिताः॥ भजंत्यनन्यमनसोज्ञात्वाभूतादिमव्ययं॥ १३॥

एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षःसर्वभूताधिवासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिएकस्यैवदेवस्यसर्वाध्यक्षत्वंसाक्षित्वंचप्रतिपादयति ॥ १० ॥ एवंभूतंमांसंतंमूढाःअवजानंतियतो
मानुषींतनुंआश्रितंमनुष्यदेहेनव्यवहरंतं ममपरंप्रकृष्टंभावंतत्त्वंअजानंतःभूतानांमहेश्वरंमामवजानंतीतिसंबंधः ॥ ११ ॥ मदवज्ञानाच्चतेमोघाशाःवृथैवआशाआशिषोयेषांतेमोघाशाः तथामोघकर्माणःनि
ष्फलोद्योगाः मोघज्ञानाःनिष्फलज्ञानाः यतोविचेतसःनिर्विवेकाः यतोराक्षसींआसुरींचरजस्तमःप्रधानांमोहिनींमोहकरींप्रकृतिंश्रिताः छिंधिभिंधिपिबखादपरस्वमपहरेत्येवंशीलाःक्रूरकर्माणोभवंतीत्य
र्थः ॥ १२ ॥ तथायेमहात्मानःअक्षुद्रचित्ताः तुपूर्वेभ्योऽत्यंतंविलक्षणाःमांभजंति यतोदैवींप्रकृतिंसत्वप्रधानांआश्रिताः अनन्यमनसःएकाग्रचेतसः किंगतानुगतिकतयादंभेनवाभजंति न किंतर्हिमांभूतादिं
सर्वभूतकारणंअव्ययंज्ञात्वामत्वाभजंति ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भजनस्वरूपमाह सततमिति यतंतः इंद्रियोपसंहारशमदमादिषुप्रयतमानाः दृढान्यहिंसादीनिव्रतानियेषांतेदृढव्रताः नमस्यंतश्चमांहृदयेशयंप्रतिमादिरूपंवा भक्त्यानित्ययुक्ताःनित्यमवहिताःसंतउपासते ॥१४॥
ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनापातंजलाः एकत्वेनअहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनौपनिषदाः पृथक्त्वेनअयमीश्वरोममस्वामीतिबुध्याप्राकृताः अन्येपुनर्बहुधाबहुप्रकारंविश्वतोमुखंसर्वैर्द्वारैर्यत्किंचिद्दृष्टंत
द्भगवत्स्वरूपमेवयच्छ्रुतंतन्नामैव यद्दत्तंभुक्तंवातत्तदर्पितमेवेत्येवंविश्वतोमुखंयथास्यात्तथामांउपासते ॥ १५ ॥ इदमेवोपासनंविवृणोति अहमिति क्रतुःसंकल्पोदेवताध्यानरूपः यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चदेवतो
द्देशेनद्रव्यत्यागः स्वधापितॄणामन्नं औषधंमनुष्याणामन्नं मंत्रोयेनदीयतेसः आज्यंहविः अग्निः हुतंप्रक्षेपक्रिया इदंसर्वंयस्मादहमेवातस्तेषांविश्वतोमुखमुपासनंयुक्ततरमित्यर्थः ॥ १६ ॥ धाताकर्मफला
नांविकर्त्ता वेद्यंवेदितव्यंब्रह्म पवित्रंपावनंतपआदिकं ॥१७॥ गतिर्मुक्तप्राप्यंस्थानं भर्त्ताकर्मफलदानेनपोषकः प्रभुःअंतर्यामी साक्षीकृताकृतावेक्षकःनिवसंत्यस्मिन्निति निवासआश्रयोयजमानादिः शर

सततंकीर्त्तयंतोमांयतंतश्चदृढव्रताः॥ नमस्यंतश्चमांभक्त्यानित्ययुक्ताउपासते ॥ १४॥ ज्ञानयज्ञेनचाप्यन्येयजंतोमामुपासते ॥ एकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधावि
श्वतोमुखं॥ १५॥ अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं॥ मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतं॥ १६॥ पिताहमस्यजगतोमाताधातापितामहः ॥ वेद्यंपवित्रमोंका
रऋक्सामयजुरेवच॥ १७॥ गतिर्भर्त्ताप्रभुःसाक्षीनिवासःशरणंसुहृत्॥ प्रभवःप्रलयःस्थानंनिधानंबीजमव्ययं ॥ १८ ॥ तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजा
मिच॥ अमृतंचैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥ त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंते ॥ तेपुण्यमासाद्यसुरेंद्रलोकमश्नंतिदिव्यान्दिवि
देवभोगात्॥ २० ॥ तेतंभुक्त्वास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंति॥ एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतंकामकामालभंते॥ २१॥

णंरक्षकः सुहृत्उपकारमनपेक्ष्यउपकर्त्ता प्रभवउत्पत्तिस्थानं प्रलयोलयस्थानं स्थानंस्थितिस्थानं निधानंकर्मफलसमर्पणस्थानंकालांतरेफलप्रसवार्थं बीजंप्ररोहकारणंप्ररोहधर्मिणां अव्ययंयावत्संसार
भावित्वात्॥१८॥ अहंतपामिआदित्योभूत्वा अहंवर्षंवृष्टिःतांनिगृह्णामिअष्टसुमासेषुकैश्चिद्रश्मिभिः उत्सृजामिचचतुर्षुमासेषुकैश्चिदिति अमृतंजीवनंमृत्युर्मरणं अमृतंदेवान्नंवा सत्साधु असत्असाधु एत
त्सर्वमहमेव अतस्तेषांविश्वतोमुखंममभजनंकुर्वतांसर्वरूपेणाहमनुग्रहंकरोमीतिभावः ॥ १९ ॥ येपुनरुक्तेषुप्रकारेष्वन्यतमेनापिमांनभजंतेतेकेवलकर्मठाःकांगतिंप्राप्नुवंतीतिश्रृणु त्रैविद्याइति तिस्रःऋग्य ॥६५॥
जुःसामरूपाःविद्यायेषांतेत्रिविद्याःतएवत्रैविद्याः सोमपाःसोमपायिनोयाज्ञिकाः यज्ञैर्मामिष्ट्वास्वर्गतिंफलंप्रार्थयंते दिव्यान्अप्राकृतान्संकल्पमात्रोपनतान् दुःखासंभिन्नान् ॥२०॥ त्रयीवेदत्रयी तस्यामुक्तं
धर्मंत्रयीधर्मंकाम्ययज्ञं कामकामाःविषयकामुकाःगतागतंयातायातंसातत्येनलभंते तथाचश्रुतिः प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाअष्टादशोक्तमवरंयेषुकर्म एतच्छ्रेयोयेभिनंदंतिमूढाजरामृत्युंतेपुनरेवापियंतीति अष्टा
दशषोडशर्त्विजःयजमानःपत्नीचेतिद्वौ ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंकर्मिणामावृत्तिफलंचोक्त्वाभक्तानामपिमद्भजनेनैवसर्वसिद्धिरित्याह अनन्याइति नास्तिअन्यउपास्योयेषांअहमेवभगवान्वासुदेवइतिअभेदेन चिंतयंतइत्यर्थः येजनाःपर्युपासतेपरितःसाकल्येनकात्स्न्येनाद्वैतदृष्ट्येत्यर्थः उपासते तेषां नित्याभियुक्तानांसततामियोगिनांयोगःअप्राप्तस्यअन्नादेर्योगभूमिकायावाप्रापणं क्षेमःतस्यैवप्राप्तस्यसंरक्षणंतत्तद्वयंअहमेववहामिनिर्वहामि तैरन्नाद्यर्थंवायोगभूमिषूर्ध्वोर्ध्वभूमिलाभार्थंवाचिंतानकर्त्तव्येत्यर्थः अनन्यचेतसांतेषांमदभिन्नत्वात्सर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः तथाचोक्तं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमिति ॥ २२ ॥ अविधिपूर्वकंविधिरभेदबुद्धिस्तद्राहित्यादविधिपूर्वकत्वंतदीयभजनस्य ॥ २३ ॥ हियतःसर्वयज्ञानामहमेवसर्वदेवतारूपेणभोक्ताप्रभुःफलदाताच एवंसतितेमांप्रत्यगभिन्नंतत्त्वेनयाथातथ्येननजानंतिअतश्च्यवंतिज्ञाननिष्ठामलब्ध्वासंसारगर्तेपतंति ॥ २४ ॥ सर्वेभक्तायथाभजनंप्राप्नुवंतिस्वाराध्यसांनिध्यमित्याह यांतीति भूतार्थमिज्यायेषांतेभूतेज्याः ॥ २५ ॥ मद्भक्तिरतिसुकरादेवतांतरभक्तिस्तुबहुवित्तव्ययायाससाध्येत्याशयेनाह पत्रमिति भक्तिरेवकेवलंममापेक्षितानान्यदितिभावः भक्त्युपहृतंभक्त्यासमर्पितं ॥ २६ ॥ अतःसर्वंमदर्पणंकुर्वित्याह यदिति यत्करोषिगमनादिकंतद्भगवतएवप्रदक्षिणादिकंकरोमीतिमत्प्रीत्यर्थमेवतदर्पणंकुर्विति एवंवचनादिष्वपिनामकीर्तनादिदृष्ट्या

अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजनाःपर्युपासते॥ तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्यहं ॥ २२॥ येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः॥ तेपिमामेव कौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं॥ २३॥ अहंहिसर्वयज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच॥ नतुमामभिजानंतितत्त्वेनातश्च्यवंतिते ॥ २४ ॥ यांतिदेवव्रतादेवान्पितॄन्यांतिपितृव्रताः ॥ भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोपिमां ॥ २५ ॥ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः॥ २६॥ यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् ॥ यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणं॥ २७॥ शुभाशुभफलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबंधनैः॥ संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि॥ २८॥ समोहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रियः ॥ येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहं ॥ २९॥ अपिचेत्सुदुराचारोभजतेमामनन्यभाक्॥ साधुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्यवसितोहिसः ॥ ३०॥

ऊह्यं ॥२७॥ एवंकुर्वतःफलमाह शुभाशुभेति शुभाशुभफलैःइष्टानिष्टफलैः कर्मरूपैर्बंधनैः एवंकुर्वन्त्वंमोक्ष्यसेभगवदर्पणबुद्ध्यायत्किंचित्कर्मकुर्वतःकर्मलेपोनास्तीत्यर्थः अयमेवोक्तलक्षणःकर्मफलसंन्यासरूपोमार्गस्तत्रयुक्तात्मासमाहितचित्तःसन्विमुक्तःकर्मबंधनैर्विमुक्तःसन्मांसर्वेषांप्रत्यगात्मानंउपैष्यसि ॥२८॥ यतोभक्तानेवानुगृह्णातिनेतरानित्यतोरागद्वेषवान्भगवानित्यतआह समोहमिति यथाग्निःरागादिशून्योपिसमीपस्थानामेवशीतंनाशयतिनदूरस्थानांतद्वत्सर्वत्रसमोप्यहंशरणागतानामेवबंधंनाशयामिनान्येषामित्यर्थः अतोममनरागद्वेषाविति भावः मयितेतेषुचाप्यहं भक्ताअनन्यशरणतयामय्येववर्त्तंते अहमपितेष्वेववर्त्ते अभक्तचित्तानांरागाद्याक्रांतत्वेनतत्रममविशेषतोभिव्यक्तिर्नास्तीतिभावः ॥ २९ ॥ भक्तेर्माहात्म्यमाह अपिचेदिति अत्यंतपापिष्ठोपिमांयद्यनन्यचेताःसन्भजतेतथापिससाधुरेवमंतव्यः हियतःससम्यग्व्यवसितःसम्यग्वृत्तः ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सम्यग्व्यवसितत्वादेवक्षिप्रंशीघ्रंधर्मात्माभवति शांतिंचशश्वत्निगच्छतिप्राप्नोति हेकौंतेयत्वमेवमदाज्ञयाप्रतिजानीहिप्रतिज्ञांकुरुमेममभगवतोहरेर्भक्तोननश्यतीति ॥३१॥ किंच हेपार्थहिप्रसिद्धंमांव्यपाश्रि
त्यआश्रित्ययेत्यंतंपापयोनयःस्त्र्यादयस्तेपिपरांगतिंयांति ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणादयःपुनःपुण्याःमदाश्रयेणपरांगतिंयांतीत्यत्रकिंचित्रं अतस्त्वंइमंमर्त्यलोकंअनित्यंनश्वरंअसुखंसुखलेशहीनंप्राप्यमांपरमात्मानं
भजस्व लोकांतरेभजनंनभविष्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीन्महतीविनष्टिरिति ॥ ३३ ॥ भजनप्रकारंदर्शयति मन्मनाइति मय्येवमनोयस्यनपुत्रादौसमन्मनाः मद्भैवभक्तो
नराजादेर्धनाद्यर्थंसमद्भक्तः मद्याजीमदर्थमेवयजतेनस्वर्गाद्यर्थंसमद्याजीतादृशोभव मामेवनमस्कुरुशरणंव्रजनत्वन्यान् एवमनेनप्रकारेणयुक्त्वायोगंकृत्वामामेवात्मानंसर्वांतरंएष्यसिप्राप्स्यसि अभेदेनघटा
काशइवमहाकाशं यतोमत्परायणःअहमेवसर्वोपाधिशून्यश्चिदात्मापरंसर्वोत्कृष्टंअयनंप्राप्यंयस्यसमत्परायणः तथाचश्रूयते यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः

क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्वच्छांतिंनिगच्छति ॥ कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मांहिपार्थव्यपाश्रित्ययेपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवैश्यास्तथा
शूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपुण्याभक्ताराजर्षयस्तथा ॥ अनित्यमसुखंलोकमिमंप्राप्यभजस्वमां ॥ ३३ ॥ मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजी
मांनमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानंमत्परायणः ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू०राजविद्याराजगुह्ययोगोनामनवमो
ऽध्यायः ॥ ९ ॥ पर्वणितुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच भूयएवमहाबाहोश्रृणुमेपरमंवचः ॥ यत्तेहंप्रीय
माणायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ नमेविदुःसुरगणाःप्रभवंनमहर्षयः ॥ अहमादिर्हिदेवानांमहर्षीणांचसर्वशः ॥ २ ॥

परात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति ॥ ३४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ सप्तमेत्वंपदवाच्योर्थोनिरूपितः तदुपासनाच्चक्रममुक्तिरित्यष्टमेप्रोक्तंनवमेतत्पदलक्ष्या
र्थउक्तस्तत्प्राप्तयेचविश्वतोमुखंसर्वत्रभगवद्भावभावनात्मकंभगवद्भजनमुक्तं तद्रागद्वेषकलुषितमनसामशक्यमितिमन्वानोभगवांस्तत्सिद्धयेस्वविभूतीःकेषुचिदेवपदार्थेषुभगवद्बुद्धिविधानार्थास्तावद्दर्शयतिद
शमे तत्फलभूतंविश्वतोमुखस्योपासनंतेनचविश्वरूपदर्शनमेकादशे द्वादशेपुनस्तत्पदलक्ष्यस्याव्यक्तस्योपासनंतदुपासकलक्षणानिचोक्त्वाउपासनाकांडंतत्पदार्थशोधनार्थंसमापयिष्यति तत्रवात्सल्यात्स्व
यमेवश्रीभगवानुवाच भूयएवेति हेमहाबाहोभूयःप्रागुक्तमपिपुनर्मेपरमंनिरतिशयवस्तुनःप्रकाशकंवचःश्रृणु प्रीयमाणायअमृतपानादिवन्मद्वचनात्प्रीतिमनुभवतेवक्ष्यामि हितकाम्ययातवहितेच्छया ॥ १ ॥
दुर्ज्ञेयत्वाच्चमत्स्वरूपस्याहंत्वांब्रवीमीत्याह नमेइति प्रभवंप्रकृष्टंभवंऐश्वर्यंवियदादिसृष्टिसामर्थ्यंनविदुः तत्रहेतुः अहमिति अयंभावः देहोत्पत्त्यनंतरंहिदेवादीनांबुद्ध्यादिलाभोनचार्वाचीनैर्बुद्ध्यादिभिःस्वो
त्पत्तिप्राक्कालीनोर्थःपरिच्छेत्तुंशक्यतइति पदार्थःस्पष्टः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्तर्हित्वांवेत्तीत्यतआह यइति यःअसंमूढःसमांवेत्ति सएवचसर्वपापैःप्रमुच्यतइतिसंबंधः जडाजडयोर्बुत्ध्यात्मनोरेकीभावेनान्योन्याध्यासलक्षणेन मूढःसंमूढःतद्विपरीतोऽसंमूढस्तत्त्वज्ञानेनबाधिताध्यासः
सएवात्मवित्त्वादितरस्यजनिमनुभवन्मांप्रत्यगात्मानंलोकमहेश्वरंअनादिंआदिःकारणंतच्छून्यमतएवाजमजातंवेत्तिससर्वैःकृतैःक्रियमाणैर्वापापैःप्रमुच्यते मर्त्येषुमध्ये ॥ ३ ॥ ममममहेश्वरत्वादेवमत्तोबुत्ध्या
दयोभवंतीत्याह बुद्धिरिति बुद्धिःअंतःकरणस्यसूक्ष्मार्थावबोधनेसामर्थ्यं ज्ञानंआत्मानात्मादिपदार्थावबोधः असंमोहःप्रत्युत्पन्नेषुबोद्धव्येष्वव्याकुलतयाविवेकपूर्विकाप्रतिपत्तिः क्षमाआकृष्टस्यताडितस्य
वाअविकृतचित्तता सत्यंप्रमाणेनावगतस्यार्थस्ययथार्थत्वेनभाषणं दमोबाह्येंद्रियनियमःशमोमनोनिग्रहः सुखमाल्हादः दुःखंतापः भवउत्पत्तिः भावःसत्ता अभावस्तद्विपर्ययः भयंत्रासः अभयमेवचतद्वि
परीतं ॥ ४ ॥ अहिंसाप्राणिनामपीडा समतामित्रामित्रादौसमचित्तता तुष्टिःसंतोषोलब्धेपर्याप्तबुद्धिः तपइंद्रियसंयमपूर्वकंशरीरपीडनं दानंयथाशक्तिसंविभागः यशोधर्मनिमित्ताकीर्त्तिःअयशोऽधर्मनि
मित्ताअकीर्त्तिः एतेबुत्ध्यादयोविंशतिभावाःमत्तएवप्राणिनांभवंति पृथग्विधाःप्रत्येकंनानाप्रकाराः ततउत्तमगुणलाभायाहमेवत्वयाशरणीकरणीयइतिभावः ॥५॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनेनद्रढयति महर्षय

योमामजमनादिंचवेत्तिलोकमहेश्वरं॥ असंमूढःसमर्त्येषुसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ३॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहःक्षमासत्यंदमःशमः॥ सुखंदुःखंभवोभावोभयंचाभ
यमेवच॥ ४॥ अहिंसासमतातुष्टिस्तपोदानंयशोऽयशः॥ भवंतिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः॥ ५॥ महर्षयःसप्तपूर्वेचत्वारोमनवस्तथा॥ मद्भावामा
नसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः॥ ६॥ एतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तितत्त्वतः॥ सोऽविकंपेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः॥ ७॥ अहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःस
र्वंप्रवर्त्तते॥ इतिमत्वाभजंतेमांबुधाभावसमन्विताः॥ ८॥

इति सप्तभृग्वाद्याःचत्वारःसनकादयश्चपूर्वेप्रसिद्धाःमहर्षयइतिसंबंधः तथामनवश्चतुर्दशप्रसिद्धाः तेसर्वेमानसाःहिरण्यगर्भरूपस्यममममनसएवोद्भूताअयोनिजाजाताउत्पन्नाः इमाःप्रजाश्चतुर्विधाअयं
लोकश्चतदाधारभूतःतदुभयंयेषांयत्संबंधिसंततिःयेषांसंततिरित्यर्थः यद्वा येषामितिषष्ठीपंचम्यर्थे येभ्यःइमाःप्रजाःअयंलोकश्चजाताइत्यर्थः तेपिमद्भावाःमय्येवभावोमनोयेषांते प्रसिद्धमहिमानोप्येते
यतोमामेवोपासतेऽतस्त्वमपिमामुपास्स्वेतिभावः ॥ ६ ॥ उपास्तावधिकारिणमाह एतामिति एतांवक्ष्यमाणांविभूतिंयोगंचविश्वतोमुखेभगवतिमनःसमाधानंयस्तत्त्वतोवेत्तिसम्यगनुष्ठातुंज्ञातुंचसमर्थोभवति
सःअविकंपेनअचलेननिर्विकल्पकेनषष्ठाध्यायोक्तेनयोगेनमद्विषयेणसमाधिनायुज्यतेततश्चकृतकृत्योभवति नात्रसंशयइतिप्रवृत्त्यतिशयार्थमुच्यते भगवद्वचसिसंशयासंभवात् ॥ ७ ॥ उपासनास्वरूपमाह
द्वाभ्यां अहमिति बुधाःमांप्रत्यगात्मानंइतिमत्वाभजंते इतिकथं अहमेवसर्वस्यजगतःप्रभवउत्पत्तिः मत्तःमदनुग्रहंप्राप्यैवसर्वंबुत्ध्यादिकंस्वस्वकार्यायप्रवर्त्तते अहमेवजगतःकर्त्तांतर्यामीचेतिअहंग्रहेणात्मानमु
पासीतेतिभावः भावसमन्विताःभावनायुक्ताःएतच्चोत्तरार्थं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंध्यानेभावनाप्रकारमुक्त्वाव्युत्थानेतमाह मच्चित्ताइति अहमेवचित्तेयेषांतेमच्चित्ताः तथाहमेवगतोविद्यमानोयेषुतेमद्गतास्तथाविधाःप्राणाइंद्रियाणियेषांतेमद्गतप्राणाः चित्तेनेंद्रियैर्वायद्गृह्यतेतत्सर्वंप्रत्यगात्मावासुदेवइतिभावयंतइत्यर्थः इममेवार्थंपरस्परंबोधयंतःश्रुतियुक्तिप्रदर्शनेनसमानानांसमुदायंज्ञापयंतः कथयंतश्चशिष्यान्प्रति तुष्यंतितेनैवज्ञानेननतुमिष्टान्नादिना रमंतिचतत्रैवनतुरुग्यादाविव्त्यर्थः ॥ ९ ॥ उपासनायाःफलमाह तेषामिति सततयुक्तानांनित्योत्साहवतां प्रीतिःप्रेमातत्पूर्वकंभजतांसेवमानानांतेभ्योददामितंबुद्धियोगंज्ञानरूपंयोगंसमाधिंज्ञाननिष्ठामित्यर्थः तांददामियेनययानिष्ठयातेमामुपयांति समुद्रमिवनद्योऽभेदेनप्रविशंति ॥ १० ॥ किंच तेषांभक्तानामुपर्यनुकंपार्थंनस्वप्रयोजनसित्ध्यर्थंराजवत् बुद्धियोगप्रदानेनअज्ञानजंअविवेकादुत्थितंमिथ्याप्रत्ययलक्षणंमोहांधकारंतमोनामकंसर्वानर्थनिदानमूलाज्ञाननाशेननाशयामि आत्मभावस्थःआत्मनोभावोंतःकरणगृहंतत्स्थः ज्ञानरूपेणदीपेन भास्वताप्रबलेन अयंभावः तत्त्वमसीतिवाक्यजाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःस्वोत्पत्तयेश्रवणमननध्यानानि

मच्चित्तामद्गतप्राणाबोधयंतःपरस्परं॥ कथयंतश्चमांनित्यंतुष्यंतिचरमंतिच॥ ९॥ तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकं॥ ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयांति ते॥ १०॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः॥ नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता॥ ११॥ अर्जुनउवाच परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान्॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यमादिदेवमजंविभुं॥ १२॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे॥ १३॥ सर्वमेतदृतंमन्येयन्मां वदसिकेशव॥ नहितेभगवन्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवाः॥ १४॥ स्वयमेवात्मनात्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगत्पते॥ १५॥ वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वंव्याप्यतिष्ठसि॥ १६॥

शमादीनिकर्माणिचापेक्षते यथादीपःस्वोत्पत्तयेतैलवर्त्यग्न्यादीन् उत्पन्नातुतमोनाशेनस्वविषयप्रकाशनार्थंप्रत्ययावृत्तिलक्षणंप्रसंख्यानंचकर्मभिरुपकारंवानापेक्षते नहिज्ञातेघटेतदाकारप्रत्ययावृत्तिर्वाकर्मापेक्षावातज्ज्ञानदार्ढ्यायापेक्षतेप्रमाणव्याप्तिमात्रसापेक्षत्वात्ज्ञानस्य तस्माद्येउत्पन्नज्ञानानामपिप्रसंख्यानापेक्षांकर्मभिरुपकारापेक्षांचवदंतितेबलादेवमोक्षस्यकृतकतामनित्यतांचप्रार्थयंतइतिदिक्॥ ११॥ ॥६७॥
एवंएतांविभूतियोगंचेत्यादिनाविभूतिज्ञानस्यफलोदर्कंश्रुत्वातत्प्राप्त्युत्सुकःप्रथमंस्तुत्याभगवंतमावर्जयन्नर्जुनउवाच परमिति परंब्रह्मनत्वपरमुपास्यं तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइतिश्रुतेः परंधामज्योतिः नत्वपरंवृत्तिरूपंज्ञानं एतस्यज्हीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेर्वृत्तिरूपत्वात् परमंपवित्रंनतुतीर्थादिवदपरमं भवान् तत्रमानमाह पुरुषमितिसार्धेन पुरुषंदेहांतरस्थं शाश्वतंनित्यं दिव्यंदिविहार्दाकाशेआविर्भूतं आदिदेवंसूत्रात्मनोप्याद्यं अतएवअजंविभुंव्यापकं त्वांऋषयआहुरितिसंबंधः ॥१२॥१३॥ व्यक्तिंप्रभवं ॥१४॥ हेभूतभावनभूतानांभावक ॥१५॥ एवंस्तुत्वात्मनोबुभुत्सितमाह वक्तुमिति ॥ १६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

योगऐश्वर्यंतद्वन्हेयोगिन् त्वांकथंचर्मचक्षुषाविद्यांनकथमपीतिविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंमन्वानःकतिपयेष्वेवस्थानेषुभगवंतंचिंतयिष्यामिविश्वरूपदर्शनेऽधिकारसिद्ध्यर्थमित्याशयेनाह केष्विति ॥१७॥ योगंवैश्वरूप्यं विभूतिंध्यानालंबनं अमृतंअमृतस्यमोक्षस्यसाधनं ॥ १८ ॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच हंतेति हंतइदानीं हंतेत्यनुमतौवा दिव्याःपुराणांतरेष्वपिश्रेष्ठत्वेनप्रसिद्धाःयाआत्मविभूतयस्ताःकथया मीतियोजना प्राधान्यतइति योगोपकारित्वेनविभूतयइहप्राधान्येन योगस्तुसंक्षेपेणैवोच्यते तस्याग्रेवक्ष्यमाणत्वादितिभावः अन्यथायोगंविभूतिंचकथयेतिपृष्टेविभूतिमात्रकथनेनानवहितचित्तत्वंभगवतः स्यात् नास्त्यंतोविस्तरस्यमेविभूतीनामितिविपरिणामेनानुषंजनीयं ॥ १९ ॥ संक्षेपेणयोगमाह अहमिति हेगुडाकेशहेजितनिद्रघनकेशेतिवा अहंवासुदेवआत्माअततीत्यात्माव्यापकः अतएवसर्वेषांभूताना माशयःएकीभावस्थानं जलानामिवकासारोजलाशयस्तद्वदहंसर्वभूताशयः स्थितःअचलः खर्परेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यइतिवार्त्तिकेनपक्षेविसर्गलोपः भाष्येतुसर्वेषांभूतानामाशयेंतर्हृदिस्थितइतिव्या

कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन्॥ केषुकेषुचभावेषुचिंत्योसिभगवन्मया॥ १७॥ विस्तरेणात्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिशृण्व तोनास्तिमेऽमृतं॥१८॥ श्रीभगवानुवाच हंततेकथयिष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः॥ प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यंतोविस्तरस्यमे॥ १९॥ अहमात्मागुडाके शसर्वभूताशयस्थितः॥ अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच ॥ २० ॥ आदित्यानामहंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्॥ मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राणामहंश शी॥ २१ ॥ वेदानांसामवेदोस्मिदेवानामस्मिवासवः॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना ॥ २२ ॥ रुद्राणांशंकरश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसां॥ वसू नांपावकश्चास्मिमेरुःशिखरिणामहं॥ २३॥ पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृहस्पतिं॥ सेनानीनामहंस्कंदःसरसामस्मिसागरः॥ २४॥

ख्यातं सर्वभूताशयत्वादेवअहंआदिःजन्मकारणं मध्यंस्थितिकारणं भूतानामंतःलयस्थानं सर्वमिदंब्रह्मांडमय्येवास्तीतिभावः॥२०॥ योगमुक्त्वाविभूतीराह आदित्यानामित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति आ दित्यानांद्वादशानांमध्येविष्णुनामादित्योहं वामनावतारोवा ज्योतिषामग्न्यादीनांमध्येरविःअंशुमान्अत्यंतंप्रतपनशीलोनिदाघमध्यान्हेतीव्रातपवान्रविरहमेवेत्यर्थः मरुतांसप्तसप्तकानांमध्येमरीचिरहं नक्ष त्राणांताराणां अत्रप्रायेणनिर्द्धारणेषष्ठी भूतानामस्मिचेतनेत्यादौसंबंधेपि शशीचंद्रमाः ॥ २१ ॥ सामवेदोगानेनरमणीयत्वात् वासवःदेवराजत्वात् मनइंद्रियांतरप्रवर्त्तकत्वात् चेतनाधीवृत्तिः चिदभिव्य क्तिहेतुत्वात् एतेवेदादीनांमध्येश्रेष्ठाः ॥ २२ ॥ रुद्राणांएकादशानां वसूनामष्टानां शिखराणिरत्नविशेषास्तद्वतांमध्येमेरुरहं ॥ २३ ॥ पुरोधसांपुरोहितानांबृहस्पतिंदेवराजपुरोहितत्वात् सेनानीनांसेनापती नांस्कंदःकार्त्तिकेयः सरसांजलाशयानां ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकंअक्षरंओंकाराख्यं जपयज्ञोहिंसाशून्यत्वात् स्थावराणांस्थितिमतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ अमृतोद्भवंअमृतमथनावसरेउद्भवोयस्यतं ॥ २७॥ प्रजनोऽपत्यजनयिताकंदर्पःकामः नतुवृथामैथुनरूपः ॥२८॥
नागानांसर्पावांतरभेदानां यादसांजलचराणां संयमतांनियमनकर्तॄणां ॥ २९ ॥ कलयतांगणनंकुर्वतां ॥ ३० ॥ पवतांपावयितॄणांवेगवतांवा रामोदाशरथिः रामादीनांपरमेश्वराणामपिविभूतिमध्येगण
नंध्यानार्थं झषाणांमत्स्यादीनां मकरोजातिभेदः स्रोतसांनदीनां ॥ ३१ ॥ सर्गाणांभौतिकानांभूतानामादिरंतइतिप्रागेवोक्तत्वात् विद्यानांचतुर्दशसंख्यानांमध्येअध्यात्मविद्याबंधच्छेदहेतुत्वात् प्रवदतां
प्रवक्तृद्वारेणवदनभेदाएववादजल्पवितंडाइहगृह्यंते तेषांमध्येवादस्तत्त्वनिर्णयार्थत्वादहं ॥ ३२ ॥ अक्षराणांमध्येअकारः अकारोवैसर्वावागितिश्रुतेः सामासिकस्यसमाससमुदायस्यमध्येऽहंद्वंद्वोस्मि उभय

महर्षीणांभृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरं॥ यज्ञानांजपयज्ञोस्मिस्थावराणांहिमालयः ॥ २५॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणांदेवर्षीणांचनारदः ॥ गंधर्वाणांचित्ररथःसि
द्धानांकपिलोमुनिः ॥ २६ ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवं ॥ ऐरावतंगजेंद्राणांनराणांचनराधिपं ॥ २७ ॥ आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मिका
मधुक्॥ प्रजनश्चास्मिकंदर्पःसर्पाणामस्मिवासुकिः॥ २८॥ अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोयादसामहं॥ पितॄणामर्यमाचास्मियमःसंयमतामहं ॥ २९॥ प्र
ह्लादश्चास्मिदैत्यानांकालःकलयतामहं ॥ मृगाणांचमृगेंद्रोहंवैनतेयश्चपक्षिणां ॥३०॥ पवनःपवतामस्मिरामःशस्त्रभृतामहं॥ झषाणांमकरश्चास्मिस्रोतसा
मस्मिजाह्नवी॥ ३१ ॥ सर्गाणामादिरंतश्चमध्यंचैवाहमर्जुन॥ अध्यात्मविद्याविद्यानांवादःप्रवदतामहं॥ ३२॥ अक्षराणामकारोस्मिद्वंद्वःसामासिकस्यच॥
अहमेवाक्षयःकालोधाताहंविश्वतोमुखः॥ ३३॥ मृत्युःसर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभविष्यतां॥ कीर्त्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा॥ ३४॥

पदार्थप्रधानत्वादितिप्रांचः समंएकत्रासनंसमासोविदुषांवागुरुशिष्याणांवामंत्रार्थकथनार्थंवाएकत्रावस्थानंतत्रविदितमर्थजातंसामासिकं चाँतुरर्थिकष्ठक् ठस्येकइतिकादेशः यस्येतिचेत्यलोपः तस्यमध्ये
द्वंद्वोरहस्योर्थोहं द्वंद्वंरहस्येतिसूत्रेद्वंद्वशब्दस्यरहस्यवाचित्वंशाब्दिकप्रसिद्धं अक्षयःक्षयहीनःकालःक्षणादिःपरोवाईश्वरःकालस्यापिकालोस्मि धाताकर्मफलप्रदः विश्वतोमुखःसर्वप्राणितृप्त्यातृप्यामीत्यर्थः
॥ ३३ ॥ सर्वहरःप्रलयकालिकोमृत्युरस्मि भविष्यतांभाविकल्याणानांउद्भवऐश्वर्योत्कर्षोहं कीर्त्यादिसप्तकमप्यहंयासांसंश्रयमात्रेणमनुष्येषुकृतार्थताबुद्धिर्भवति ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बृहत्सामत्वामिद्धिहवामहइत्यस्यामृचिगीयमानंसामपृष्ठ्यस्तोत्रेविनियुक्तंइंद्रदेवत्यंतत्साम्नांमध्येऽहमस्मि छंदसांमध्येगायत्रीद्विजत्वसंपादनात्सोमाहरणाच्चश्रेष्ठाहमस्मि कुसुमाकरोवसंतः ॥३५॥ व्यवसा योनिश्चयउद्यमोवा ॥ ३६ ॥ वृष्णीनांयादवानां उशनाशुक्रः ॥३७॥ दमयतांराजादीनांदमनसाधनंदंडोहमस्मि जिगीषतांजेतुमिच्छतांजयसाधनंनीतिरस्मि मौनंवाचोनियहः ॥३८॥ सर्वभूतानांबीजमि त्यनेनसर्वभूतानिमद्विभूतिरितिदर्शितं तदेवोपपादयति नतदस्तीति मयाविनाभूतंकिमपिनास्ति उपादेयस्यउपादानमंतरेणस्थित्यसंभवात् ॥ ३९॥ नांतोस्तीति उद्देशतःएकदेशेनविभूतेर्विस्तरोविस्तारोमया प्रोक्तः॥४०॥ सर्वभूतानांबीजमहमित्युक्त्यास्वस्यसार्वात्म्योक्तेःसर्वस्वविभूतिरित्युक्तमेवतथापितद्ग्रहणाशक्तंप्रतिप्राह यद्यदिति यद्यत्सत्वंप्राणिविभूतिमत्ऐश्वर्ययुक्तं श्रीर्लक्ष्मीःशोभावातद्युक्तं ऊर्जितंबला द्यतिशययुक्तं तत्तत्सर्वंममतेजसःचिच्छक्तेरंशसंभवंअंशात्संभूतंत्वमवगच्छजानीहि लोकेयदतिरमणीयंतद्भगवतोरूपमितिध्यायेदित्यर्थः ॥४१॥ उत्तमाधिकारिणमुद्दिश्याह अथवेति मूढान्प्रत्येतदुक्तंत्वंतुए तावदेवविद्धि एकांशेनएकदेशेनाहमिदंविष्टभ्यव्याप्यस्थितोस्मि पादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेः तस्मात्परिच्छिन्नंदर्शनंत्यक्त्वासर्वत्रब्रह्मबुद्धिमेवकुर्वित्याशयः ॥ ४२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

बृहत्सामतथासाम्नांगायत्रीछंदसामहं॥ मासानांमार्गशीर्षोहमृतूनांकुसुमाकरः॥ ३५॥ द्यूतंछलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ जयोस्मिव्यवसायोस्मिस त्वंसत्ववतामहं॥ ३६॥ वृष्णीनांवासुदेवोस्मिपांडवानांधनंजयः॥ मुनीनामप्यहंव्यासःकवीनामुशनाकविः॥ ३७॥ दंडोदमयतामस्मिनीतिरस्मिजिगीष तां॥ मौनंचैवास्मिगुह्यानांज्ञानंज्ञानवतामहं॥ ३८॥ यच्चापिसर्वभूतानांबीजंतदहमर्जुन॥ नतदस्तिविनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरं॥ ३९॥ नांतोस्तिममदि व्यानांविभूतीनांपरंतप॥ एषतूद्देशतःप्रोक्तोविभूतेर्विस्तरोमया॥४०॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्वंश्रीमदूर्जितमेववा॥ तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवं॥४१॥अ थवाबहुनैतेनकिंज्ञातेनतवार्जुन॥विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत्॥४२॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू०विभूतियोगोनामदशमो ऽध्यायः॥१०॥ पर्वणितुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥ ॥७॥ अर्जुनउवाच मदनुग्रहायपरमंगुह्यमध्यात्मसंज्ञितं॥ यत्त्वयोक्तंवचस्तेनमोहोयंविगतोमम॥१॥

वदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ३४ ॥ ॥७॥ ॥ ७॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेयोगोविभूतिश्चव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौएतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तीति आत्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन भूयःक थयेतीतरेणचश्रोतव्यत्वेनप्रार्थितौ तत्रअहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिसंक्षेपेणयोगोभगवतःसर्वभूताधारत्वलक्षणउक्तःप्राग्विभूतिकथनात् तदंतेचविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिकुसू लेनधान्यमिवमयेदंजगद्विष्टब्धमित्युक्त्यासएवस्मारितस्तदेवभगवतःसर्वभूताधारत्वंसाक्षात्कर्तुकामोर्जुनउवाच मदनुग्रहायेति मयिअनुग्रहोनुकंपातदर्थंमदनुग्रहाय परमंसद्यःशोकमोहनिवर्त्तकत्वेनउत्कृष्टं गुह्यंगोप्यं अध्यात्मसंज्ञितंआत्मानात्मविवेकार्थंशास्त्रंअध्यात्मंतत्संज्ञितं यत्त्वयावचःअशोच्यानन्वशोचइत्यादिनाषष्ठाध्यायपर्यंतंत्वंपदार्थशुद्धिप्रधानंनायंहंतिनहन्यतइत्यात्मनोऽकर्त्तृत्वाभोक्तृत्वप्रतिपादकं तेनममोहःअविवेकोयंविशेषेणगतोनष्टः अत्रप्रथमेपादेऽक्षराधिक्यमार्षं ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भवेति तथासप्तमाध्यायमारभ्यदशमपर्यंतंत्वयाभूतानांभवाप्ययावपिउक्तौअहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वंप्रवर्त्ततइति तावपिमयाविस्तरशःत्वत्तःश्रुतौ हेकमलपत्राक्ष अव्ययंमाहात्म्यमपिनचमांतानिकर्माणिलिं पंतीतिविषमसृष्टिकर्त्तुरपिवैषम्यनैर्घृण्यदोषोनास्तिजगत्कर्त्तुरपिविकारगंधोनास्तिइत्येवमादिरूपतत्पदार्थशुद्धिप्रधानंश्रुतमित्यनुषंगः ॥ २ ॥ एवमिति यच्चत्वंविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदिति आत्मानंजगदाधारमात्थतदपिइत्थमेवनममात्रासंभावनास्ति हेपरमेश्वरतेतवरूपंऐश्वरंईश्वरस्येदंविश्वात्मकंमायामयमित्यर्थः हेपुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत विश्वरूपंमायामयंवास्तवंतुरूपंमायातीतमित्यैश्वर मितिपुरुषोत्तमेतिचपदाभ्यांलभ्यते तथाचवक्ष्यति मायाह्येषामयासृष्टायन्मांपश्यसिनारद सर्वभूतगुणैर्युक्तंनैवंमांज्ञातुमर्हसीति उक्तंच शुद्धंरूपमभिप्रेत्यअव्यक्तोयमचिंत्योयमिति ॥ ३ ॥ मन्यसइ ति हेयोगेश्वरयोगानांयोगिनामीश्वर तद्रूपंयदिमयाद्रष्टुंशक्यमितिमन्यसेयदिमयितद्दर्शनाधिकारंपश्यसिततस्तर्हिमेमह्यंअव्ययंमायाश्रयंआत्मानंदर्शय मायामयत्वादेवास्याव्ययत्वं मायायांहिसर्वंसर्वात्म

भवाप्ययौहिभूतानांश्रुतौविस्तरशोमया ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययं ॥ २ ॥ एवमेतद्यथात्थत्वमात्मानंपरमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंपु रुषोत्तम ॥ ३ ॥ मन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितिप्रभो ॥ योगेश्वरततोमेत्वंदर्शयात्मानमव्ययं ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोथस हस्रशः ॥ नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच ॥ ५ ॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणिपश्याश्चर्याणिभारत ॥ ६ ॥ इहैकस्थं जगत्कृत्स्नंपश्याद्यसचराचरं ॥ ममदेहेगुडाकेशयच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥ नतुमांशक्यसेद्रष्टुमनेनैवस्वचक्षुषा ॥ दिव्यंददामितेचक्षुःपश्यमेयोगमैश्वरं ॥ ८ ॥

कंसर्वदास्तीतिप्रसिद्धं यथोक्तंवसिष्ठेन वर्त्तमानमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि चिदात्मनिस्थितान्येवपश्यमायाविजृंभितमिति नहिमरुमरीचिसरसीक्रमशःशुष्यति अ तोमायामयत्वादेवास्यैश्वरस्यरूपस्याप्यव्ययत्वं ॥ ४ ॥ एवंप्रार्थितःसन्भगवानुवाच पश्येति शतशइत्यादिनाअनंतानीत्युक्तं नानावर्णानिनानाकृतीनिच ॥ ५ ॥ दिव्यानितावदाह पश्यादित्यानिति अदृष्ट पूर्वाणिआश्चर्याणिअद्भुतानिचतुर्मुखपंचमुखषण्मुखादीनि ॥६॥ हेगुडाकेशजितनिद्र इहममदेहेएकस्थंएकस्मिन्नेवावयवेनखाग्रमात्रेस्थितंकृत्स्नंवर्त्तमानंजगत्पश्य यच्चान्यत्अतीतमनागतंविप्रकृष्टंव्यव हितंस्थूलंसूक्ष्मंवातत्सर्वमिहपश्य ॥ ७ ॥ यत्तूक्तंमन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितितत्राह नत्विति शक्यसेशक्नोषि पदविकरणव्यत्ययआर्षः अनेनप्राकृतेन दिव्यमप्राकृतं ऐश्वरंईश्वरसंबंधिनंयोगंविश्वाश्र यत्वलक्षणंसामर्थ्यं ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमुक्त्वाभगवानर्जुनायदिव्यंरूपंदर्शितवान्सचदृष्ट्वाविस्मयाविष्टोभगवंतंविज्ञापितवानितीमंवृत्तांतमेवमुक्त्वेत्यादिषड्भिःश्लोकैर्धृतराष्ट्रंप्रतिसंजयउवाच एवमुक्त्वेत्यादि ततःदिव्यचक्षुःप्रदानानंतरं राजन्हेधृ
तराष्ट्र महांश्चासौयोगेश्वरश्चेतिविग्रहः महतोयोगस्यवाईश्वरः परमंदिव्यंरूपं ऐश्वरंमायाविसंबंधिनतुमायातीतं दर्शयामास ॥ ९ ॥ तदेवरूपंविशिनष्टिद्वाभ्यां अनेकेत्यादिना अनेकानिअनंतानिवक्त्राणि
नयनानिचयस्मिन्तदनेकवक्त्रनयनं अनेकान्यद्भुतानिदर्शनानियस्मिंस्तदनेकाद्भुतदर्शनं अनेकानिदिव्यान्याभरणानियस्मिन् दिव्यानिअनेकानिचउद्यतानिआयुधानिचक्रादीनियस्मिन् ॥१०॥ विश्वतो
मुखमिति पूर्वोक्तस्यएकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखमित्यस्यायंपरामर्शः अनंतंसर्वतःपरिच्छेदरहितं ॥ ११ ॥ दिविअंतरिक्षे भाःदीप्तिः भासःदीप्तेः अभूतोपमेयंनिरुपमतामेवतस्यदीप्तेर्दर्शयति उभौय
दिव्योम्निपृथक्प्रवाहावित्यादिवत् ॥ १२ ॥ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्येतियत्प्राक्भगवताउक्तंतदप्यपश्यदित्याह तत्रेति अनेकधाप्रविभक्तमित्येतत्वर्षासूत्थिततिंतिणीबीजेसूक्ष्मरूपेणतरुर्दृश्यतेतद्वन्माभूदि
तिदर्शयितुंसावकाशं अनेकधाविभागयुक्तंविविक्तंअपश्यत् एकस्थंएकावयवस्थं अयमर्थः यदाभगवतश्चतुर्भुजंरूपंचिंत्यतेतत्रचचेतसिलब्धपदेसतिक्रमशस्तदीयावयवांस्त्यक्त्वामुखेस्मितेवापदनखेवाचित्तं

संजयउवाच एवमुक्त्वाततोराजन्महायोगेश्वरोहरिः॥ दर्शयामासपार्थायपरमंरूपमैश्वरं॥९॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनं॥ अनेकदि
व्याभरणंदिव्यानेकोद्यतायुधं॥ १०॥ दिव्यमाल्यांबरधरंदिव्यगंधानुलेपनं॥ सर्वाश्चर्यमयंदेवमनंतंविश्वतोमुखं ॥ ११ ॥ दिविसूर्यसहस्रस्यभ
वेद्युगपदुत्थिता॥ यदिभाःसदृशीसास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः॥१२॥ तत्रैकस्थंजगत्कृत्स्नंप्रविभक्तमनेकधा॥ अपश्यद्देवदेवस्यशरीरेपांडवस्तदा
॥ १३॥ ततःसविस्मयाविष्टोहृष्टरोमाधनंजयः॥ प्रणम्यशिरसादेवंकृतांजलिरभाषत॥ १४॥ अर्जुनउवाच पश्यामिदेवांस्तवदेवदेहेसर्वां
स्तथाभूतविशेषसंघान्॥ ब्रह्माणमीशंकमलासनस्थमृषींश्चसर्वानुरगांश्चदिव्यान्॥ १५॥

ध्रियते तत्रापिलब्धपदेतस्मिंस्तदपित्यक्त्वाविश्वरूपमारोहति दिव्यंचक्षुरपिएवंसूक्ष्मतामापादितंमनएव मनोस्यदैवंचक्षुःसएतेनदैवेनचक्षुषामनसैतान्कामान्पश्यन्रमतइतिश्रुतेः कामान्विषयान्एतान्हार्दा
काशाख्यसगुणब्रह्मगतानितिश्रुतिपदयोरर्थः यथोक्तंश्रीभागवते तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखं तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारो
होनकिंचिदपिचिंतयेदिति तत्रमूर्त्तौ एकत्रअंगे व्योम्निकारणे मदारोहोनिर्विकल्पेब्रह्मण्यारूढः तदिदमुक्तं देवदेवस्यशरीरेकृत्स्नंजगदेकस्थंपांडवोपश्यदिति ॥ १३ ॥ हृष्टरोमारोमांचितगात्रः ॥ १४ ॥
देवान्आदित्यादीन् भूतविशेषाश्चतुर्विधाजरायुजादयस्तेषांसंघान्समूहान् ब्रह्माणंचतुर्मुखं ईशंईशितारं कमलासनस्थमित्यनेनदूरदर्शनमुक्तं उरगान्पातालस्थानानंतादीन् दिव्यान्कैलासादौस्थितान्वासु
किप्रमुखान् एतेनव्यवहितदर्शनमुक्तं ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनेकेअनंताःबाहवःउदराणिवक्राणिनेत्राणिचयस्मिंस्तदनेकबाहूदरवक्रनेत्रं सर्वतश्चतुर्दिक्षुउपर्यधश्चअनंतमपरिच्छिन्नंरूपमस्यतं अनंतत्वमेवाह नांतमिति दीर्घरज्ज्वाइवतवाद्यंतौदैशिकौनस्तइत्यर्थः ॥ १६ ॥ किरीटगदाचक्रधारिणं दीप्तिमत्त्वादेवदुर्निरीक्ष्यंद्रष्टुमशक्यं समंतात्सर्वतोयेदीप्ताअनलाअर्काश्चतद्वत्द्युतिर्यस्यतंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमित्येकंपदं अतएवाप्रमेयंद्रष्टुमशक्यपरिच्छेदं ॥ १७ ॥ एवंतवयोगैश्वर्यदर्शनात्त्वामेवमवैमीतिवदन्नप्रमेयत्वमेवविवृणोति त्वमिति परमंअक्षरंअस्थूलादिलक्षणं अक्षरंब्रह्मपरममित्यत्रप्रागुक्तंनिष्कलंब्रह्मतदेवत्वमसि एतेनसगुणरूपस्यनिर्गुणज्ञापकत्वमुक्तं शाखाग्रस्येवचंद्रज्ञापकत्वं अतएववेदितव्यंवेदांतप्रमाणेनज्ञातुंयोग्यंनतूपासनीयं सगुणंब्रह्मापित्वमेवेत्याह त्वमस्येति निधानंलयस्थानं एतेनकारणत्वमुक्तं अव्ययःअमृतःदेवत्वात् शाश्वतस्यवैदिकस्यधर्मस्यगोप्तेत्यनेनकार्यब्रह्मभूतहिरण्यगर्भरूपत्वमुक्तं सनातनश्चिरंतनोनादिपुरुषोजीवात्मासोपित्वमेवमेममतः एवंविश्वरूपदर्शनेजीवब्रह्मणोरैक्यंशाखयाचंद्रइवाधिगम्यतइत्युक्तं ॥ १८ ॥ एतदेवाह अनादीति

अनेकबाहूदरवक्रनेत्रंपश्यामित्वांसर्वतोनंतरूपं ॥ नांतंनमध्यंनपुनस्तवादिंपश्यामिविश्वेश्वरविश्वरूपं ॥ १६ ॥ किरीटिनंगदिनंचक्रिणंचतेजोराशिंसर्वतोदीप्तिमंतं ॥ पश्यामित्वांदुर्निरीक्ष्यंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयं ॥ १७ ॥ त्वमक्षरंपरमंवेदितव्यंत्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानं ॥ त्वमव्ययःशाश्वतधर्मगोप्तासनातनस्त्वंपुरुषोमतोमे ॥ १८ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनंतबाहुंशशिसूर्यनेत्रं ॥ पश्यामित्वांदीप्तहुताशवक्रंस्वतेजसाविश्वमिदंतपंतं ॥ १९ ॥ द्यावापृथिव्योरिदमंतरंहिव्याप्तंत्वयैकेनदिशश्चसर्वाः ॥ दृष्ट्वाद्भुतंरूपमुग्रंतवेदंलोकत्रयंप्रव्यथितंमहात्मन् ॥ २० ॥ अमीहित्वाऽसुरसंघाविशंतिकेचिद्भीताःप्रांजलयोगृणंति ॥ स्वस्तीत्युक्त्वामहर्षिसिद्धसंघाःस्तुवंतित्वांस्तुतिभिःपुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्यावसवोयेचसाध्याविश्वेऽश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघावीक्षंतेत्वांविस्मिताश्चैवसर्वे ॥ २२ ॥

देशतःकालतश्चादिमध्यांतहीनत्वादनादिमध्यांतं दीप्तोहुताशोवक्रेयस्येतिभास्वरदंतत्वंव्यज्यते स्वतेजसाचैतन्यज्योतिषाइदंविश्वंविश्वरूपंतपंतंप्रकाशयंतं अनादित्वादिसर्वविशेषणविशिष्टंविश्वंतपिकर्मीभूतंतापयंतंत्वांपरज्योतीरूपंपश्यामिजानामि चित्रपटस्थानीयंविश्वरूपंसकलकारकात्मकधीवासनोपेतंयेनज्योतिषाप्रकाशतेतदेवत्वमसीतिजानामीतिभावः ॥ १९ ॥ एवंस्वयंकृतविश्वरूपदर्शनेनकृतकृत्योभूत्वातदुपसंहारमिच्छन्स्तौति द्यावापृथिव्योरिति हेमहात्मन्हिप्रत्यक्षंत्वयाएकेनइदंद्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंसर्वाःदिशश्चव्याप्ताः अतस्तवेदंअद्भुतंउग्रंरूपंदृष्ट्वालोकत्रयंप्रकर्षेणव्यथितं अतःपरमिदमुपसंहरेत्यभिप्रायः ॥ २० ॥ व्यथामेवाह अमीति हियतःअमीत्वात्वांअसुरसंघाःअसुरांशाःदुर्योधनादयःत्वांपतंगाःपावकमिवअदृष्टप्रेरिताःविशंतिमरणायेत्यर्थः केचिद्भीताःप्रांजलयोबद्धांजलयोगृणंतिस्तुवंति ॥ २१ ॥ किंच येत्वदनुगृहीताःरुद्रादयस्तेपिविस्मिताःसंतःसर्वेत्वांवीक्षंतइत्याह रुद्रादित्याइति साध्याःविश्वेचदेवगणविशेषौरुद्रादित्यवत्ज्ञेयौ उष्मपाःपितरः गंधर्वाणांयक्षाणामसुराणांसिद्धानांजातिभेदानांसंघाःसमूहाः शेषंस्पष्टं ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुनर्लोकानामात्मनश्चव्यथामाह रूपमिति महत्‌आदिमध्यांतहीनं हेमहाबाहो तेतवकरालंमहारूपंदृष्ट्वालोकाःव्यथितास्तथाहंचव्यथितइतियोजना ॥२३॥ करालत्वप्रपंचनेनस्वव्यथामेवाह नभइति नभः स्पृशंव्योमव्यापिनं दीप्तंअग्निवज्जाज्वल्यमानंव्यात्ताननं विस्तारितमुखं दीप्तविशालनेत्रंरक्तनेत्रमित्यर्थः हिप्रत्यक्षंत्वात्वांदृष्ट्वाप्रव्यथितांतरात्माप्रकर्षेणव्यथितचित्तः धृतिंधैर्यंनविंदामिनलभे शमंचशांतिंस्वा स्थ्यंचनलभेहेविष्णोव्यापक भयानकंत्वदाक्रांतंदेशंत्यक्त्वान्यत्रगंतुमशक्यंतवव्यापकत्वादितिभावः॥२४॥ कालानलःप्रलयाग्निस्तत्तुल्यानि प्रसीदप्रसन्नःसुखदोभवेत्यर्थः ॥ २५॥ अमीत्वांविशंतीत्यग्रिम श्लोकादपकृष्यते ॥२६॥तेभीष्मादयः उत्तमांगैःशिरोभिः अयंभावः धृतराष्ट्रस्यपुत्राःपापिष्ठाःभवंतमेवत्रैलोक्यशरीरंविशंति पापानुरूपंतस्यपायुस्थानस्थितान्नरकानेवगच्छंतीतितत्रत्वांविशंतीत्येवोक्तं भी ष्मादयस्तुभक्तायतोग्निर्ब्राह्मणावेदाश्चप्रसूतास्तद्भगवतोमुखंप्रविशंतीतिवैषम्यगतिसूचनार्थंत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राविशंतिभीष्मादयस्तेवक्त्राणिविशंतीतिविभागदर्शनंयुक्तमिति ॥२७॥ इदमेवसदृष्टांतमाह यथेति

रूपंमहत्तेबहुवक्त्रनेत्रंमहाबाहोबहुबाहूरुपादं ॥ बहूदरंबहुदंष्ट्राकरालंदृष्ट्वालोकाःप्रव्यथितास्तथाहं ॥ २३ ॥ नभःस्पृशंदीप्तमनेकवर्णंव्यात्ताननंदीप्तविशालनेत्रं ॥ दृष्ट्वाहित्वांप्रव्यथितांतरात्माधृतिंनविंदामिशमंचविष्णो ॥ २४॥ दंष्ट्राकरालानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसन्निभानि॥ दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसीददेवेशजगन्निवास ॥ २५॥ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः ॥ भीष्मोद्रोणःसूतपुत्रस्तथासौसहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः ॥ २६॥ वक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतिदंष्ट्राकरालानिभयानकानि ॥ केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यंतेचूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७॥ यथानदीनांबहवोंबुवेगाःसमुद्रमेवाभिमुखाद्रवंति ॥ तथातवामीनरलोकवीराविशंतिवक्त्राण्यभिविज्वलंति ॥ २८ ॥ यथाप्रदीप्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्धवेगाः ॥ तथैवनाशायविशंतिलोकास्तवापिवक्त्राणिसमृद्धवेगाः ॥ २९॥ लेलिह्यसेग्रसमानःसमंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्यजगत्समग्रंभासस्तवोग्राःप्रतपंतिविष्णो ॥ ३० ॥ आख्याहिमेकोभवानुग्ररूपोनमोस्तुतेदेववरप्रसीद ॥ विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानामितवप्रवृत्तिं ॥ ३१ ॥

तववक्त्राणिविशंतीतिसंबंधः अभिविज्वलंतिसर्वतःजाज्वल्यमानानि ॥२८ ॥ बुद्धिपूर्वकमेवतेत्वद्वक्त्राणिप्रविशंतीतिसदृष्टांतमाह यथाप्रदीप्तमिति ॥ २९ ॥ येचपतंतस्तांस्त्वंकरुणावानपिनवारयसिप्रत्युतग्र सितुमिच्छस्येवेत्याह लेलिह्यसेभूयोभूयोतिशयेनवास्वादयसि कीदृशस्त्वं समंताज्ज्वलद्भिर्वदनैर्लोकान्समग्रान्ग्रसमानः एवंनिर्घृणस्यापितवतेजोनहीयतेप्रत्युतवर्द्धतएवेत्याह तेजोभिरिति हेविष्णोव्यापन शील समग्रंजगत्तेजोभिरापूर्यतवउग्राःस्प्रष्टुमशक्याभासोदीप्तयःप्रतपंतीतियोजना पदार्थःस्पष्टः ॥३०॥ एवंदीप्त्याकुलीभूतोर्जुनोभगवानयमितिविस्मृत्याह आख्याहीति एवमुग्ररूपःक्रूरकर्माभवान्कोसी त्याख्याहि अमुकोस्मीतिकथय प्रसीदशांतोभव त्वामहंविज्ञातुमिच्छामि यतस्तवप्रवृत्तिंचेष्टांनजानामि ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमर्जुनेनप्रार्थितोभगवानुवाच कालइति इहास्मिन्संग्रामेलोकान्समाहर्तुंभक्षितुंप्रवृत्तःप्रवृद्धोमहान्लोकक्षयकृत्कालोनामपरमेश्वरोस्मि यस्मादेवंतस्मात्ऋतेपित्वात्वांविनापिसर्वेनभविष्यंतिमरिष्यंतिकेते सर्वे येप्रत्यनीकेषुशत्रुसैन्येषुयोधाःशूराःभीष्मादयोऽवस्थितास्ते ॥३२॥ तस्मादिति यस्मात्त्वांविनाप्येतेमरिष्यंतितस्मात्त्वंउत्तिष्ठयुद्धाय शेषंस्पष्टं ॥३३॥ माव्यथिष्ठाःएतेमहांतःकथंहंतुंशक्याइत्याकुलीभावंमागाइत्यर्थः जेतासिजेष्यसि सपत्नान्शत्रून् ॥ ३४ ॥ भगवतैवमुक्तेसतिपश्चात्किंवृत्तमित्यपेक्षायांसंजयउवाच अत्रकृतांजलित्वादिनाचिन्हेनभगवद्वाक्योल्लंघनंकिरीटीनकरिष्यतीतिसूच्यते सगद्गदंभयहर्षाद्यावेशेनगद्गदेनकंठाकंपनेनसहवर्त्ततइतिसगद्गदंयथाभवतितथाआहउक्तवान् भीतभीतःअत्यंतंभीतःसन्नाहेतिसंबंधः अत्रआहेतिपदछेदेपुनरर्जुनउवाचेतिपुनरुक्तंस्यात् अतःप्रणम्यअर्जुनउवाचेत्येवसंबंधोनतुप्रणम्यआहेति कार्तार्हिआहेतिक्रियायागतिः नेयंक्रियाकिंतुअहेतिप्रसिद्ध्यर्थमव्ययमित्यदोषः ॥ ३५ ॥ एकादशभिःश्लोकैरर्जुनउवाच स्थानेइति हेहृषीकेशसर्वेंद्रियप्रवर्त्तकअंतर्यामिन् तवप्रकीर्त्यानामसंकीर्तनेनजगत्प्रहृष्यतियत्तत्स्थानेयुक्तं स्थानेइत्यव्ययंयुक्तमित्यर्थे यत्तवप्रकीर्त्याजगदनुरज्यतेतदपिस्थानेयुक्तं यत्तवप्रकीर्त्यारक्षांसिभीतानिसंतिदिशोद्रवंतिपलायंतेतदपिस्थानेयुक्तं यच्चत्वांसर्वेसिद्धसंघाःकपिलादीनांसमुदायाःनमस्यंतितदपिस्थाने अयंश्लोकोरक्षोघ्नमंत्रत्वेनमंत्रशास्त्रेप्रसिद्धः सचनारायणाष्टाक्षरसुदर्शनास्त्रमंत्राभ्यांसंपुटितोज्ञेयइतिरहस्यं ॥ ३६ ॥ कुतोमांसिद्धसंघानमस्यंतियतस्तेप्यहमिवब्रह्मांडशतानिस्रष्टुमर्हंतीत्यतआह कस्मादिति हेमहात्मन्कस्माद्धेतोस्तेत्वांननमेरन्नपितुनमेरन्नेव तत्रहेतुः गरीयसे तेपिगुरवस्त्वमपिगुरुस्तथापित्वमतिशयितोगुरुरसीत्यर्थः कुतोममैवातिशयस्तेषांममचसमानेपिसत्यसंकल्पत्वादौसत्यतश्चाह ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यापिआदिकर्त्रेपितामहाय पंचमहाभूतसृष्टिद्वाराब्रह्माणंसृजतेइत्यर्थः जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादसन्निहितत्वाच्चेतिन्यायेननित्यसिद्धेश्वरस्यतवाज्ञयातेसर्वेप्यैश्वर्यभाजोभवंतिनतुत्वत्समास्ते अतएवहेअनंत हेदेवानांईश जगन्निवासजगतामालयभूत त्वंअक्षरंशुद्धंब्रह्म कीदृशंअक्षरं यत्सदसत्तत्परं सच्चअसच्चसदसतीताभ्यांपरंचसदसत्तत्परं कार्यकारणंतदुभयातीतंचेतित्रिविधमित्यर्थः ॥ ३७ ॥

श्रीभगवानुवाच कालोस्मिलोकक्षयकृत्प्रवृद्धोलोकान्समाहर्तुमिहप्रवृत्तः ॥ ऋतेपित्वानभविष्यंतिसर्वेयेऽवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः ॥ ३२॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठयशोलभस्वजित्वाशत्रून्भुंक्ष्वराज्यंसमृद्धं ॥ मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवनिमित्तमात्रंभवसव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणंचभीष्मंचजयद्रथंचकर्णंतथान्यानपियोधवीरान् ॥ मयाहतांस्त्वंजहिमाव्यथिष्ठायुध्यस्वजेतासिरणेसपत्नान् ॥ ३४ ॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वावचनंकेशवस्यकृतांजलिर्वेपमानःकिरीटी ॥ नमस्कृत्वाभूयएवाहकृष्णंसगद्गदंभीतभीतःप्रणम्य ॥ ३५ ॥ अर्जुनउवाच स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्याजगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यतेच ॥ रक्षांसिभीतानिदिशोद्रवंतिसर्वेनमस्यंतिचसिद्धसंघाः ॥३६॥ कस्माच्चतेननमेरन्महात्मन्गरीयसेब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे ॥ अनंतदेवेशजगन्निवासत्वमक्षरंसदसत्तत्परंयत् ॥३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुनरपिस्तौति त्वमिति आदिदेवोजगतःस्रष्टृत्वात् पुरुषःसर्वशरीरशायी पुराणःशरीरनाशादिनाप्यविनश्यन् विश्वस्यास्यत्वंपरंनिधानंनिधीयतेस्मिन्निति लयस्थानं सांख्यानांजडांप्रकृतिंवारयति वेत्ताज्ञाता वेद्यंतद्दृश्यंचत्वमेव परंवेत्तृवेद्याभ्यामन्यत्धामचैतन्यं त्वयाविश्वंततंव्याप्तंस्वसत्तास्फूर्त्तिभ्यां हेअनंतरूपत्रिविधपरिच्छेदशून्यस्वरूप ॥ ३८ ॥ सर्वदेवतात्मत्वेनस्तौति वायुरिति प्रजापतिर्दक्षादिश्चतुर्मुखोवा प्रपितामहश्चतुर्मुखपिता ॥ ३९ ॥ हेअनंतवीर्ययतःसर्वंसमाप्नोषिएकीभावेनासमंताद्व्याप्नोषिततोहेतोःसर्वइतितवनाम पुरस्तात्कर्मणामादौ पृष्ठतस्तेषांसमाप्तौ सर्वतोमध्येपितेनमोस्तु ॥ ४० ॥ एवंस्तुत्वास्वापराधान्क्षमापयते सखेतीति अयंममसखाइतिमत्वाप्रसभंस्वोत्कर्षाविष्करणपूर्वकंयत्मयाउक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेइति इतिशब्देनसंधिरार्षः कुतउक्तं तवइदंएवंविधंमहिमानंमाहात्म्यंअजानता

त्वमादिदेवःपुरुषःपुराणस्त्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानं ॥ वेत्तासिवेद्यंचपरंचधामत्वयाततंविश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥ वायुर्यमोग्निर्वरुणःशशांकःप्रजापतिस्त्वंप्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेस्तुसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ३९ ॥ नमःपुरस्तादथपृष्ठतस्तेनमोस्तुतेसर्वतएवसर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंसर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वः ॥ ४० ॥ सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेति ॥ अजानतामहिमानंतवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवापि ॥ ४१ ॥ यच्चावहासार्थमसत्कृतोसिविहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोथवाप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामहमप्रमेयं ॥ ४२ ॥ पितासिलोकस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्गरीयान् ॥ नत्वत्समोस्त्यभ्यधिकःकुतोन्योलोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामहमीशमीड्यं ॥ पितेवपुत्रस्यसखेवसख्युःप्रियःप्रियायार्हसिदेवसोढुं ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वंहृषितोस्मिदृष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमे ॥ तदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास ॥ ४५ ॥

कदाचित्प्रमादाच्चित्तविक्षेपात्कदाचित्प्रणयेनस्नेहेनच ॥ ४१ ॥ तथायच्चअवहासार्थंविहारादिष्वसत्कृतोसिपरिभूतोसि एकोवासखीनांवियोगकालेवातत्समक्षंसखिजनसमक्षंवाःसत्कृतोसितत्क्षामयेक्षमापये यतस्त्वमप्रमेयोचिंत्यस्वभावःकरुणापरः यतःशत्रुभ्योपिशिशुपालादिभ्यउत्तमांगतिंदत्तवानसीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अप्रमेयत्वमेवाह पितासीति यतस्त्वमस्माकंपितासिअतोस्माभिःशिशुभिःकृताअपराधास्त्वयाक्षंतव्याएवेतिभावः ॥ ४३ ॥ एतदेवाह तस्मादिति यस्मात्त्वंपितागुरुश्चतस्मात्कायंशरीरंप्रणिधायभूमौकृत्वादंडवत्प्रणम्यत्वांप्रसादये ईड्यंस्तुत्यं स्पष्टमन्यत् ॥ ४४ ॥ एवंस्तुत्वास्वेष्टंप्रार्थयते अदृष्टपूर्वमिति हेदेवकदाचिदपिपूर्वंनदृष्टंतादृशंअदृष्टपूर्वंतवरूपंदृष्ट्वाहृषितउत्फुल्लोस्मि तथाविकरालरूपदर्शनजेनभयेनचमेममनःप्रव्यथितं अतस्तदेवधारणाविषयभूतंरूपंमेमह्यंदर्शय ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवरूपमाह किरीटिनमिति एतेनअर्जुनस्यचक्रगदाकिरीटोपेतंचतुर्भुजंभगवतोरूपंधारणाविषयइतिदर्शितं हेसहस्रबाहोहेविश्वमूर्ते सहस्रबाहुत्वादिकमुपसंहृत्यतेनैवरूपेणभवप्रकटोभव ॥ ४६ ॥ एव
मर्जुनेनप्रार्थितस्तंस्तुवन्भगवानुवाच मयेतित्रिभिः हेअर्जुनप्रसन्नेनमयातवतुभ्यंइदंपरंरूपंदर्शितं आत्मयोगात्स्वसामर्थ्यात् करुणयानतुतवदर्शनेधिकारोस्ति तथाचप्रागुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइति तेजोम
यंचिद्रूपंदिव्यंविश्वंविश्वात्मकंआद्यंअनादिअनंतंचयत्रूपंत्वदन्येनकदाचिदपिनपूर्वंदृष्टंदृष्टपूर्वं ॥४७॥ योगैकगम्यमेतत्कर्मिणांदुष्प्रापमित्याह नवेदेति वेदानांयज्ञानांचअध्ययनैरधिगमैः नचदानैः नचक्रि
याभिःस्मृत्युक्ताभिरापूर्तादिभिर्वापीकूपारामादिभिः तपोभिःकृच्छ्रचांद्रायणाद्यैः उग्रैःमासोपवासाद्यैः नृलोकेएवंरूपोहंद्रष्टुंनशक्य रोरुत्वाभावआर्षः त्वदन्येनकुरुप्रवीर ॥४८॥ इदमतिदुर्लभदर्शनंरूपंदृष्ट्वा
पिचेद्यथसेतर्हिउपसंहरामीदमित्याशयेनाह मातेइति ममइदंईदृक्घोरंरूपंदृष्ट्वातेतवव्यथामाभूदितिशेषः विमूढभावोमोहश्चतेमाभूत् व्यपेतभीःनिर्भयःप्रीतमनाश्चपुनस्त्वंभूत्वातदेवयत्त्वयाद्रष्टुंप्रार्थितंमेममेदंरू

किरीटिनंगदिनंचक्रहस्तमिच्छामित्वांद्रष्टुमहंतथैव॥ तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्ते॥४६॥ श्रीभगवानुवाच मयाप्रसन्नेनतवार्जु
नेदंरूपंपरंदर्शितमात्मयोगात्॥ तेजोमयंविश्वमनंतमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वं॥४७॥ नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्नचक्रियाभिर्नतपोभिरुग्रैः॥ एवंरूपःशक्य
अहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्रवीर॥४८॥ मातेव्यथामाचविमूढभावोदृष्ट्वारूपंघोरमीदृङ्ममेदं॥ व्यपेतभीःप्रीतमनाःपुनस्त्वंतदेवमेरूपमिदंप्रपश्य॥४९॥
संजयउवाच इत्यर्जुनंवासुदेवस्तथोक्त्वास्वकंरूपंदर्शयामासभूयः॥ आश्वासयामासचभीतमेनंभूत्वापुनःसौम्यवपुर्महात्मा॥५०॥ अर्जुनउवाच दृ
ष्ट्वेदंमानुषंरूपंतवसौम्यंजनार्दन॥ इदानीमस्मिसंवृत्तःसचेताःप्रकृतिंगतः॥५१॥ श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिदंरूपंदृष्टवानसियन्मम॥ देवाअप्य
स्यरूपस्यनित्यंदर्शनकांक्षिणः॥५२॥

पंप्रपश्य ॥ ४९ ॥ संजयउवाच इतीति वासुदेवःअर्जुनंप्रतिइतिपूर्वोक्तरीत्याउक्त्वायथापूर्वमासीत्तथास्वकंमानुषंरूपंभूयःपुनर्दर्शयामास यदर्जुनेनप्रार्थितंचतुर्भुजंधारणाविषयंरूपंतदपितिरोदधेइत्यर्थः तथा
महात्माव्यापकोपिसन्सौम्यवपुरनुग्रदेहोभूत्वाभीतंएनंआश्वासयामासच ॥५०॥ ततोनिर्भयःसन्नर्जुनउवाच दृष्ट्वेति सचेताअव्याकुलः प्रकृतिंगतःस्वास्थ्यंप्राप्तः संवृत्तोजातोस्मि ॥५१॥ अस्यविश्वरूपद
र्शनस्यदौर्लभ्यंदर्शयन्श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिति दर्शनकांक्षिणः दर्शनंकांक्षंतेएवनतुलभंते ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नाहमिति नवदयज्ञाध्ययनैरित्यनेनोक्तएवार्थःपुनरुच्यतेविश्वरूपदर्शनस्यातिदौर्लभ्यसूचनाय स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥५३॥ कथंतर्हिद्रष्टुंशक्यस्त्वमतआह भक्त्येति भक्त्याआराधनेन अनन्ययाअव्यभिचरितयाअखंडयेत्यर्थः अहंएवंविधोज्ञातुंशक्यःत्वंपदार्थशोधकशास्त्रतः द्रष्टुंशक्योध्यानतः तत्त्वेनयाथात्म्येनप्रवेष्टुंशक्यस्तत्त्वमसिवाक्यार्थजज्ञानतः हेपरंअज्ञानशत्रुंतापयतीतिपरंतप ॥ ५४ ॥ शास्त्रसर्वस्वंसंगृह्णातिमत्कर्मकृदिति मदर्थमेवकर्माणिकरोतीतिमत्कर्मकृत् अहमेवपरमोनिष्कलःप्राप्योयस्येतिसमत्परमः एतेनकृत्स्नःकर्मयोगोध्यानयोगश्चत्वंपदार्थशोधकउक्तः ममभक्तआराधनकृदिति उपासनाकांडार्थसंग्रहः संगवर्जितइत्यनेनएकांतेभगवत्ध्याननिष्ठइत्युक्तं निर्वैरइति विश्वंभगवदात्मनापश्येदित्युक्तं अन्यथाभेदबुद्धिमतोनिर्वैरत्वासंभवात् एवंभूतोयःसमांतत्पदलक्ष्यार्थभूतमखंडानंदैकघनंएतिप्राप्नोति प्रत्यगभेदेन हेपांडवविशुद्धवंशज त्वमेवैतज्ज्ञातुंशक्नोषीतिभावः ॥ ५५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ३५ ॥ ॥७॥ सप्तममारभ्यैतावता

नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्यया ॥ शक्यएवंविधोद्रष्टुंदृष्टवानसिमांयथा ॥ ५३ ॥ भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन ॥ ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्त्वेनप्रवेष्टुंचपरंतप ॥ ५४ ॥ मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तःसंगवर्जितः ॥ निर्वैरःसर्वभूतेषुयःसमामेतिपांडव ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० विश्वरूपदर्शनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ पर्वणितुपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच एवंसततयुक्तायेभक्तास्त्वांपर्युपासते ॥ येचाप्यक्षरमव्यक्तंतेषांकेयोगवित्तमाः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच मय्यावेश्यमनोयेमांनित्ययुक्ताउपासते ॥ श्रद्धयापरयोपेतास्तेमेयुक्ततमामताः ॥ २ ॥

ग्रंथेनतत्पदवाच्यार्थोनिरूपितः इदानींतत्पदार्थशोधनमुपासनाकांडंचसमापयिष्यन्निहार्थंतःप्राधान्येनतत्पदलक्ष्यमर्थंतद्विदांलक्षणानिचप्रदर्श्यंते शब्दतस्तुलौकिकबुध्यनुसारेणतत्पदवाच्यस्यैवोपासनादिकंप्रपंच्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेमत्कर्मकृन्मत्परमइत्यादिनास्वभजनमुक्तं तत्रमच्छब्दार्थःकिंसगुणमुतनिर्गुणंब्रह्म उभयत्राप्यस्मच्छब्दस्यपूर्वंप्रयोगदर्शनात्संदिहानःपृच्छति एवमिति एवमित्यव्यवहितंमत्कर्मकृदित्यादिनाउक्तंप्रकारंपरामृशति अनेनप्रकारेणयेसततयुक्ताःनित्यंसमाहितचित्ताःभक्ताःसगुणवेदिनस्त्वांपर्युपासतेयेचाप्यक्षरमस्थूलादिलक्षणमव्यक्तंबुध्याद्यगोचरमुपासतेतेषांमध्येयोगवित्तमाःकेकतरेइत्यर्थः ॥ १ ॥ निर्गुणस्यदुष्प्रापत्वोक्त्यैवश्रेष्ठत्वंसूचयन्सगुणप्राशस्त्यंचशब्दतोदर्शयन्श्रीभगवानुवाच मयीति मयिसगुणेब्रह्मणिमनआवेश्यप्रवेश्ययेनित्ययुक्ताःसदोद्युक्तामांपरमेश्वरमुपासतेचिंतयंतिश्रद्धयाआस्तिक्यबुध्यापरयासात्विक्याअवश्यंपरमात्मायमाराधितोऽस्मांस्तारयिष्यतीत्येवंनिश्चयरूपयाश्रद्धयाउपेतास्तेमेममज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिज्ञानिनमात्मत्वेनैवपश्यतोमूर्खेष्वपिकारुण्यात्पक्षपातवतःसर्वज्ञस्ययुक्ततमामताः ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमुपासकांस्तुत्वाअव्यक्तविदांज्ञानिनांदौर्लभ्यंश्लोकत्रयेणाह येत्विति तुशब्दःसगुणाद्वैलक्षण्यार्थः अक्षरंएतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्यादिश्रुत्यासर्वधर्मशून्यंनिरूपितं अतएवानिर्देश्यंनिर्देष्टुमशक्यंवाचा अव्यक्तंच वाचामगोचरत्वाद्बुद्धेरप्यविषयइत्यर्थः तथाचश्रुतिर्यतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासहेतिब्रह्मणोवाङ्मनसातीतत्वंदर्शयति पर्युपासतेसर्वप्रकारेणोपासते उपासनमिहानात्मनामदर्शनमेव यथोक्तं अनात्मादर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति ननुतर्ह्येवंविधस्यशून्यकल्पस्यसत्त्वेकिंमानमतआह सर्वत्रगमिति सत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचसर्वत्रगतं यत्सत्तयासर्वंसत्ता वद्भवतिकथंतस्यासत्त्वंवाच्यमितिभावः नन्वेवंतार्किकाभिमतंसत्तासामान्यमुक्तंस्यात् तद्धिघटःसन्पटःसन्नितिसर्वत्रानुगतंदृश्यतेइत्याशंक्याह अचिंत्यमिति सत्तासामान्यंहिप्रत्यक्षंतदपिब्रह्मसत्तानुवेधेनै वात्मानंलभतेनस्वतःसिद्धंसामान्यंसत्जातिःसतीघटत्वंसदितिप्रत्ययात् सामान्यस्यसदितिप्रत्ययागोचरत्वेतुतस्यासत्त्वापत्त्यापदार्थत्वमेवनस्यात् तस्मात्सर्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मरूपादिहीनत्वाच्चिंतयितुमशक्यंदूरे तस्यसर्वगतत्वेनप्रत्यक्षगोचरत्वमित्यर्थः ननुसत्सदितिप्रत्ययस्यान्यथाप्युपपत्तौसत्तासामान्यवादिनंप्रतितेनाधिष्ठानभूतंब्रह्मनसाधयितुंशक्यमतआह कूटस्थमिति वस्तुतोसदपिसदिवावभासमानंकूटं यथा कूटकार्षापणंकूटतुलेतितद्वत्कूटःअहंकारःप्रतीच्यभेदेनभासमानत्वेसतिकादाचित्कत्वाद्योयदभेदेनकदाचिद्भातिसतत्रमिथ्याकल्पितोयथारज्जूरगस्तथाचायमहंकारोमिथ्यात्वात्कूटसंज्ञस्तत्रतिष्ठतितद्भासकत्वे

येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते॥सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवं॥ ३ ॥

नेतिकूटस्थंचैतन्यं अहमनुभवेहिअहंकारोदृश्यतयाभातितद्भासकंचचैतन्यंततोन्यत् यथाघटभासकोर्कोघटादन्यस्तद्वत् एतेननित्यापरोक्षत्वंब्रह्मणःसाधितं नन्वहमनुभवएवात्मविषयोऽतोहमर्थएवात्मानत तोन्यआत्मास्तीत्याशंक्याह अचलमिति अहमर्थोहिसुखीदुःखीपरिणाम्याविर्भावतिरोभावशीलश्चातश्चंचलः आत्मातुनतथा तस्यतथात्वेऽनिर्मोक्षापत्तेः वन्ह्यौष्ण्यवद्दुःखादिधर्मिणआत्यंतिकदुःखनाश स्यमोक्षस्यधर्मिनाशमंतरेणासंभवात् घटेयावद्रूपनाशादर्शनात् आत्मनस्तिरोभावेचजगदांध्यंप्रसज्येत सुषुप्तावपितत्रत्यसुखाज्ञानसाक्षित्वेनाविर्भूतस्वरूपएवात्मास्ति अन्यथासुप्तोत्थितस्यसुखमहमस्वाप्स मितिपरामर्शायोगात् ननुसुषुप्तौसन्नप्यात्मानप्रकाशतेतत्प्रकाशकस्यमनःसंयोगस्याभावात् कर्त्राव्याप्रियमाणंहिकरणंक्रियांसाधयति नचसुषुप्तौकरणव्यापारोस्ति तस्मान्न्यस्तवास्यस्तक्षेवात्मासुषुप्तौज्ञाना दिगुणहीनोऽप्रकाशमानोस्त्येवेत्याशंक्याह ध्रुवमिति ननुआत्माकिंसत्तामात्रेणायस्कांतवत्करणानिप्रवर्त्तयतिउतव्यापाराविष्टःसन् नाद्यः इष्टापत्तेः त्वन्मतेचआत्मनःकर्त्तृत्वासिद्धेः नांत्यः अनित्यत्वापत्तेः व्यापारोहिस्पंदः सचपरिच्छिन्नस्यैवयुज्यतेनविभोः विभुत्वहानेचाणुत्वानभ्युपगमात् मध्यमपरिमाणत्वेघटादिवदनित्यतापत्तिः तस्मात्ध्रुवंअप्रच्युतस्वभावमक्षरमित्यर्थः॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंविधमक्षरंकथमुपासनीयमित्यतआह संनियम्येति सर्वत्रकालेसर्वदा एतेनध्यानस्यनैरंतर्यमुक्तं इंद्रियग्रामंसमनस्कानींद्रियाणिसंनियम्यएकीभावेनात्मनिवशेकृत्वा स्वकारणेप्रविलाप्येत्यर्थः समाचां
चल्यहीनाबुद्धिर्येषांतेसमबुद्धयोयेभवंतितेपिमामेवनिर्विकल्पंपरंब्रह्मपरांकाष्ठांप्राप्नुवंति श्रुतिश्च यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमिति सर्वभूतहितेरताइत्यनेनसर्वभू
ताभयदानेनसंन्यासोपिध्यानांगमितिविधीयते ॥ ४ ॥ अस्यागतेर्दुष्प्रापत्वमाह क्लेशइति यद्यपिसगुणविदामधिकःक्लेशोस्त्येवतथापितेसालंबनाध्यायंतिसोपानारोहक्रमेणपरांकाष्ठांप्रविशंति येषांतुनिरालं
बंध्यानमाकाशयुद्धसमंतेषांनिर्विषयेचेतःस्थिरीकरणेधिकतरःक्लेशोस्ति तत्रक्रमिकध्यानप्रयोगः शुद्धेचिन्मात्रेविश्वरूपंमाययाध्यस्तं तत्रचकेवलमातिवाहिकंकृत्स्नंजडमाधिभौतिकमध्यस्तं यथोक्तंवसि
ष्ठेन आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनादिति अतिक्रम्यपाषाणादीनूवहतिइष्टदेशंनयत्यभिमानिनमित्यतिवाहिसर्वत्राप्रतिहतगतिकंभूतसूक्ष्मंतेननिर्वृत्तआतिवा
हिकोयंकृत्स्नःप्रपंचोयतश्चित्तदेहकःचित्तमेवदेहःस्वरूपमस्येतिस्वमतुल्यएवसन्चिरभावनात्वज्रपंजरवत्काठिन्येनोपेतआधिभौतिकयास्थूलभूतप्रभवयाबुद्ध्यागृहीतइतिश्लोकार्थः एवंचयथातीव्राभि
निवेशेननिरीक्ष्यमाणोरज्जूरगःस्वयंशाम्यतितदधिष्ठानभूतारज्जुश्चाविर्भवति तथावस्तुतश्चिद्रूपायामपिमाधवादिमूर्त्तौजाड्यमध्यस्तंतामेवाभिनिवेशेनचिरकालंचर्मचक्षुषैवपश्यतस्तस्यामूर्त्तेर्जाड्यंतिरोधी

संनियम्येंद्रियग्रामंसर्वत्रसमबुद्धयः ॥ तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहितेरताः ॥ ४ ॥ क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसां ॥ अ
व्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते ॥५॥ येतुसर्वाणिकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्पराः ॥ अनन्येनैवयोगेनमांध्यायंतउपासते ॥ ६ ॥

यतेचैतन्यमाविर्भवति अतएवबाणादयःस्वाराध्यैःसार्द्धंस्वामिभृत्यन्यायेनव्यवहरंतीतिसर्वत्रोपाख्यायते एवमचेतनायामूर्त्तेरपितत्त्वंविश्वरूपमेवेतिमूर्त्तिमेवात्यादरेणपश्यंस्तस्यास्तत्त्वंविश्वरूपमवगच्छतियद
पश्यदर्जुनोवासुदेवदेहे एतदेववितर्कजंप्रत्यक्षंप्रकृत्योक्तंभगवतायोगभाष्यकारेणबादरायणेन तत्परंप्रत्यक्षंतच्चश्रुतानुमानयोर्बीजमिति स्थूलालंबनःसमाधिर्वितर्कः विश्वरूपस्याप्यस्मितामात्रेध्यासात्
तस्यावलोकनेऽस्मितामात्रमवशिष्यते अस्मितायाअपिशुद्धायांचितावध्यस्तत्वात्तस्यामपिसमाहितेमनसिसहैवमनसास्मितातिरोधीयतेशुद्धाचितिरेवावशिष्यतेइति एवंव्यक्तासक्ताःसोपानारोहक्रमेणप
रांकाष्ठांप्रतिपद्यंते येतुअव्यक्तासक्ताःपक्षिवदकस्मादूर्ध्वंपदमारुरुक्षंतितेलयेनविक्षेपेणचभृशंबाध्यंतेलयमेवचकदाचित्समाधित्वेनाभ्युपगच्छंतीतितेषांपराभवसंभावनाप्यस्तीत्यतउक्तं क्लेशोधिकतरस्तेषाम
व्यक्तासक्तचेतसामिति हियस्मादव्यक्तानिरालंबनागतिःपदप्राप्तिर्देहवद्भिर्देहाभिमानिभिर्दुःखंयथास्यात्तथाअवाप्यते नतुसासुखप्राप्येतिभावः ॥ ५ ॥ ननुअव्यक्तासक्तचेतसांक्लेशाधिक्येपिक्लेशांतेसद्यः
कैवल्यसिद्धिरस्तीतिकिंविलंबसाध्येनव्यक्तभावनेनेत्याशंक्याह येत्वितिद्वाभ्यां सर्वाणिनित्यनैमित्तिकस्वाभाविकादीनिसंन्यस्यसमर्प्यमत्पराअहमेवपरःसर्वकर्मभिःप्राप्योयेषांतेमत्पराःमद्ध्यानपरावा अ
नन्येनभेदशून्येनअहमेवभगवान्वासुदेवइतिपरमेश्वरेऽहंग्रहलक्षणेनयोगेनचेतःसमाधानेनमांध्यायंतउपासतेतत्रैवध्यानेस्थैर्यंलभंते ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेषांध्यायिनांनचिरात्शीघ्रमेवाहंसमुद्धर्त्तासमुद्धरणकर्त्ता यतस्तेमयिसगुणेविश्वरूपेआवेशितचेतसोभवंति अतोव्यक्तासक्ताअपिशीघ्रमेवपरंपदमारोढुमर्हाइतिनाव्यक्तेऽत्यंताभिनिवेष्टव्यमितिभावः ॥ ७॥ यस्मादेवंतस्मान्मय्येवविश्वरूपेईश्वरेमनःसंकल्पविकल्पात्मकंआधत्स्वस्थापयमय्येवाध्यवसायंकुर्वतींबुद्धिंनिवेशयतत्फलंच निवसिष्यसिनिवत्स्यसिनिश्चयेनमदात्मनामयिवासंकरिष्यसि अतःशरीरपातादूर्ध्वं नसंशयःकर्तव्यः ॥ ८ ॥ विश्वरूपधारणायामशक्तंप्रतिप्राह अथेति मयिविश्वेश्वरेविश्वरूपेअथयदिचित्तंसमाधातुंनिवेशितुंअचलंधारयितुंनशक्नोषि ततस्तर्हिंअभ्यासयोगेनचित्तस्यैकस्मिन्नाभ्यंतरेबाह्येवाप्रतिमादावालंबनेसर्वतःसमाहृत्यपुनःपुनःस्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकोयोगःसमाधानलक्षणस्तेनाभ्यासयोगेनमांविश्वरूपमाप्तुंप्राप्तुंइच्छप्रार्थयस्वहेधनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेपीति अभ्यासेपूर्वश्लोकोक्ते मत्कर्म श्रवणंकीर्त्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनमिति नवविधभजनात्मकंभगवत्प्रीत्यर्थंकर्ममत्कर्मशब्दितं तदेवपरमंआवश्यकंयस्यतादृशोभव कर्माणिश्रवणादीनि

तेषामहंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामिनचिरात्पार्थमय्यावेशितचेतसां ॥ ७॥ मय्येवमनआधत्स्वमयिबुद्धिंनिवेशय ॥ निवसिष्यसिमय्येवअतऊर्ध्वंनसंशयः॥ ८॥ अथचित्तंसमाधातुंनशक्नोषिमयिस्थिरं ॥ अभ्यासयोगेनततोमामिच्छाप्तुंधनंजय ॥ ९॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसिमत्कर्मपरमोभव ॥ मदर्थमपिकर्माणिकुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥ अथैतदप्यशक्तोसिकर्त्तुंमद्योगमाश्रितः ॥ सर्वकर्मफलत्यागंततःकुरुयतात्मवान् ॥ ११ ॥ श्रेयोहिज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानंविशिष्यते ॥ ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरं ॥ १२ ॥

सिद्धिंसत्वशुद्धिं ॥ १० ॥ मद्योगंश्रवणादौनिष्ठां तर्हिंपूर्वोक्तंश्रौतस्मार्त्तसर्वकर्मफलत्यागंकुर्वित्यर्थः यतात्मवान्यतश्चनियमादिमांश्चआत्मवान्जितचित्तश्चेतियतात्मवान् ॥ ११॥ इममेवत्यागंसर्वपुरुषार्थमूलत्वात्स्तौति श्रेयोहीति अभ्यासान्निदिध्यासनात्ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंश्रेयः ज्ञानादपिध्यानंविष्णोःश्रवणकीर्त्तनादिविशिष्यते ततोपिकर्मफलत्यागःश्रेयान् यस्मादनंतरंअव्यवधानेनशांतिर्मोक्षोस्तिचित्तशुध्याद्युत्पादनद्वारेण अत्रबाह्यंसाधनंसुकरत्वात्पूर्वपूर्वापेक्षयाप्रशस्तमित्युच्यतेतत्रैवप्रवृत्त्यतिशयाय यद्वाश्रवणाद्यभ्यासात्तज्ज्ञानंतत्त्वनिश्चयात्मकंश्रेयः ततोपिज्ञातस्यार्थस्यसाक्षात्कारार्थंध्यानंश्रेयःततोपिकर्मफलत्यागः योगीहिसर्वकर्मत्यागीप्रजहातियदाकामानितिप्रोक्तः अयमपिकर्मफलत्यागेनकामान्जहात्येवेतितेनसमइतिस्तूयते ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परमप्रकृतस्याक्षरस्योपासकंस्तौति तद्गुणकथनेहिसाधकानांतेषुगुणेष्वादरोभविष्यतीतिबुध्याह अद्वेष्टेति अद्वेष्टाचेदुदासीनःस्यान्नेत्याह मैत्रःमित्रमेवमैत्रोनतूदासीनःकदाचिदपि नन्वन्यस्मिन्शत्रौसति कथंमैत्रत्वंस्यात्तत्राह करुणइति दुःखदातारमपिकरुणयानबाधितुमीष्टेअपित्रातुमेवेच्छति एतेनसर्वभूताभयप्रदःसंन्यासीउक्तः अतएवतस्यनिर्ममइतिविशेषणंयुज्यते मुख्यमक्षरविदोलक्षणं निरहंकारइ ति अहंकारोहिसर्वानर्थनिदानंसएवनिर्गतोयस्मात्सनिरहंकारः अतएवसमेदुःखसुखेयस्य तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः क्षमीक्षमावान्परिभवप्राप्तावपिस्वस्थचित्तः अन्योऽपिमुमुक्षुरेतान् धर्माननुतिष्ठेदित्यर्थः ॥ १३ ॥ संतुष्टःयदृच्छालाभेनैवसंजातालंप्रत्ययः सततंसर्वदा योगीश्रवणादौसमाहितचित्तः यतात्मासंयतशरीरेंद्रियादिसंघातः दृढःस्थिरआत्मतत्त्वविषयेनिश्चयोयस्यसदृढनिश्चयोऽ संभावनाशून्योदृढश्रद्धावान् मयिनिर्गुणेब्रह्मणिअर्पितेनिहितेप्रविलापितेवामनःसंकल्पादिरूपंबुद्धिरध्यवसायस्तेउभेयेनसमर्प्यर्पितमनोबुद्धिः एतादृशोयोमेममभक्तःसमेममप्रियःआत्मत्वादेवसपरमप्रेमास्प दं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमित्युक्तं एतेनपूर्वश्लोकोक्तायानिरहंकारतायाःसाधनान्युक्तानि ॥ १४ ॥ सचनिरहंकारोद्विविधःसमाधिस्थोव्युत्थितश्च तयोर्लक्षणंक्रमेणाहद्वाभ्यां यस्मादिति यस्मात्समाधिस्थत्वे

अद्वेष्टासर्वभूतानांमैत्रःकरुणएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारःसमदुःखसुखःक्षमी ॥ १३ ॥ संतुष्टःसततंयोगीयतात्मादृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्योमेभक्तः समेप्रियः ॥ १४ ॥ यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोकान्नोद्विजतेचयः ॥ हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तोयःसचमेप्रियः ॥ १५ ॥ अनपेक्षःशुचिर्दक्षउदासीनोगतव्यथः ॥ सर्वा रंभपरित्यागीयोमद्भक्तःसमेप्रियः ॥ १६ ॥ योनहृष्यतिनद्वेष्टिनशोचतिनकांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागीभक्तिमान्यःसमेप्रियः ॥ १७ ॥

नकाष्ठसमात्लोकोनोद्विजतेनत्रस्यति लोकादपियोनिर्मनस्कत्वान्नोद्विजते अतएवहर्षइष्टलाभेसतिमनसउत्फुल्लता अमर्षःअसहिष्णुता भयंआत्मोच्छेदशंका उद्वेगस्तत्कृतैवव्याकुलता एतैर्निर्मनस्कत्वादेव स्वयमेवमुक्तस्त्यक्तः नत्वेतान्स्वयंत्यक्तुंयततेसाधकवत् ईदृशोयोमद्भक्तःसचमेप्रियः ॥ १५ ॥ अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह अनपेक्षइति सुखप्राप्तौदुःखहानेवातत्साधनेवालिप्साशून्योऽनपेक्षः शुचिःबाह्या भ्यंतरशौचवान्पुण्यापुण्याभ्यामलिप्तोवा दक्षःभगवद्भजनादौअनलसः उदासीनोमानापमानादौसमवृत्तिः अतएवगताव्यथाचेतःपीडायस्यसगतव्यथः सर्वारंभपरित्यागीसंन्यासित्वादेव योमद्भक्तःसमे प्रियः ॥ १६ ॥ एतमेवश्लोकंव्याचष्टेत्रिभिःश्लोकैः योनेति इष्टलाभेसतिनहृष्यति अनिष्टप्राप्तौनद्वेष्टि इष्टवियोगेसतिनशोचति इष्टसंयोगमनिष्टपरिहारंवानकांक्षति अनपेक्षत्वात् शुभंकल्याणंपुण्यंच अशुभममंगलंपापंचतेउभेपरित्यक्तुंशीलमस्यसशुभाशुभपरित्यागी एतेनशुचित्वंव्याख्यातं भक्तिमान्भक्तौसततोद्युक्तइतिदक्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उदासीनत्वंव्याचष्टे समइति गतव्यथत्वमुपपादयति संगविवर्जितइति संगीहिव्यथतेनतुतद्वर्जितइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सर्वारंभपरित्यागीत्येतद्व्याचष्टे तुल्येति शिष्टेषुविगीतोनस्यामितिवालोकेषुप्रख्यातःस्यामि
तिवाइदंमेभूयादितिवाकामयमानःकिंचिदारभतेनत्वयं तुल्यनिंदास्तुतित्वात्संतुष्टत्वाच्च मौनीसंन्यासी अतएवानिकेतः गृहशून्यःकुटीमपिवासार्थंनारभते यतःस्थिरमतिःस्थितप्रज्ञोभक्तिमान्योगीमेममप्रि
योनरःपुरुषः॥ १९ ॥ मुक्तलक्षणान्येवमुमुक्षोःसाधनत्वेनविधत्ते येत्विति येमुमुक्षवः तुपूर्वोक्तमुक्तापेक्षयाविलक्षणाः इदंअद्वेष्टासर्वभूतानामित्यादिनाग्रंथेनप्रतिपादितंधर्मजातंतदेवामृतस्यमोक्षस्यसाधन
त्वादमृतंधर्मामृतं यथोक्तंउक्तानतिक्रमेणपर्युपासते साकल्येनानुतिष्ठंति श्रद्दधानाःश्रद्धायुक्ताःमत्परमाःअहमेवभगवान्वासुदेवोऽक्षराख्यःसर्वविशेषरहितःपरमानंदरूपःपरमःपार्यंतिकःप्राप्योयेषांतेमत्परमाः

समःशत्रौचमित्रेचतथामानापमानयोः॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुसमःसंगविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनीसंतुष्टोयेनकेनचित् ॥ अनिकेतःस्थिरम
तिर्भक्तिमान्मेप्रियोनरः॥ १९ ॥ येतुंधर्माम्रृतमिदंयथोक्तंपर्युपासते॥ श्रद्दधानामत्परमाभक्तास्तेतीवमेप्रियाः ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभग
वद्गीता० द्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ पर्वणितुषट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥ ॥७॥ ॥७॥

भक्ताःशांतिदांत्यादिमंतोमद्भजनशीलास्तेऽतीवमेममप्रियाः ज्ञानीतुभगवतआत्मैव परिशेषादतीवप्रियत्वंभक्तेष्वेवपर्यवसन्नं योमुक्तानांस्वाभाविकोधर्मःसमुमुक्षुणायत्नतोनुष्ठेयइत्यर्थः यथोक्तंवार्त्तिके उत्प
न्नात्मप्रबोधस्यत्वद्वेष्टृत्वादयोगुणाः अयत्नतोभवंत्येवनतुसाधनरूपिणइति समाप्तउपासनाप्रधानस्तत्पदार्थविवेकः अतःपरंवाक्यार्थविचारोजीवब्रह्माभेदप्रतिपादकोभविष्यति ॥ २० ॥ इतिभीष्मपर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ समाप्तश्चायमुपासनाकांडः ॥ १२ ॥ ३६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुअव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिद्वितीयेत्वंपदार्थस्वरूपमुक्तं तथाद्वादशेयेत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवमितित
त्पदार्थस्वरूपमुक्तं नचतयोर्भेदःसंभवति लक्षणैक्यात् लक्षणंहितयोरव्यक्तत्वमचिंत्यत्वमचलत्वंसर्वगतत्वंचेत्यादिसमानं नचद्वयोःसर्वगतत्वंसंभवति अन्योन्यव्यावृत्तत्वेनासर्वगतत्वापत्तेः नचलक्षणभेदा
भावेपितत्तदात्मगतविशेषाःसंतियेमुक्तात्मनांजीवेशयोश्चान्योन्यंभेदमावहंतिस्वात्मानंचस्वाश्रयात्स्वयमेवव्यावर्त्तयंतीतिवाच्यं विशेषाणांसत्त्वेप्रमाणाभावात् ननुमासंतुविशेषाः बंधमोक्षादिव्यवस्थान्यथा
नुपपत्त्यातुनिर्विशेषेष्वपिपुरुषेषुभेदःसिध्यति यथोक्तंसांख्यवृद्धैः जन्ममरणकरणानांप्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्चपुरुषबहुत्वंसिद्धंत्रैगुण्यविपर्ययाच्चैवेतिजन्मादिव्यवस्थातःयुगपत्प्रवृत्त्यदर्शनात्सात्विकराज
सादिभेदाच्चनपुरुषैक्यमित्यर्थइतिचेन्न व्यापकानेकात्मवादेभोगसांकर्यप्रसंगात् नह्येकत्रांतःकरणेसुखादिरूपेणपरिणतेतत्प्रतिसंवेदीएकएवचेतनइतिनियंतुंशक्यं सर्वेषांसान्निध्याविशेषेणप्रतिसंवेदनापत्तेरव
र्जनीयत्वात् श्रोत्रस्यैकस्यापिकर्णशष्कुलीरूपोपाधिभेदादिवांतःकरणरूपोपाधिभेदादेकस्याप्यात्मनःशब्दग्रहव्यवस्थावज्जन्मादिव्यवस्थापिसेत्स्यतीतिनपुरुषबहुत्वंवक्तव्यं ततश्चजीवेशयोर्लक्षणैक्याद

अत्रक्षिप्तः अर्जुनउवाच प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षेत्रंक्षेत्रज्ञमेवच॥ एतद्वेदितुमिच्छामिज्ञानंज्ञेयंचकेशव
॥१॥ श्रीभगवानुवाच इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयते॥एतद्योवेत्तितंप्राहुःक्षेत्रज्ञइतितद्विदः॥१॥

भेदेसिद्धेकिमुत्तरग्रंथेनतत्प्रतिपादनार्थेनेतिचेत्सत्यं यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेर्विद्यावस्थायांभेदाभावेपिअविद्यावस्थायांअंतःप्रविष्टःशास्ताजनानां एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्यो
लोकेभ्यउन्निनीषतइतिव्यवहारदशायांशास्यशासितृभावेनकर्तृकारयितृभावेनचप्रसक्तस्यजीवेश्वरयोर्भेदस्यनिरासार्थत्वात्उत्तरग्रंथस्यारंभउपपद्यते तत्रानुपदोक्तेनतत्पदार्थेनसहास्याभेदंवक्तुंयोग्यतायै
भास्यभासकभावेनक्षेत्रात्क्षेत्रज्ञस्यकुंभाद्वास्वतइवविवेकंदर्शयति इदमिति इदमनात्मत्वेनभास्यंघटाद्यहंकारांतंशरीरंविशरणधर्मि हेकौंतेय क्षेत्रंक्षिणोत्यात्मानमविद्ययात्रायतेचविद्ययेतिक्षेत्रंकर्मबीजप्ररोह
स्थानंक्षेत्रशब्देनोच्यते एतद्योवेत्तिभासयतितंचिदात्मानंक्षेत्रज्ञइत्यन्वर्थसंज्ञंप्राहुः केप्राहुः तद्विदःक्षेत्रक्षेत्रज्ञविदः एतेनगच्छामिपश्यामिभुंजेइतिअनुभवाद्देहेंद्रियाहंकाराःप्रतीतितोभासककोटिनिविष्टाइव
भांति तथापितेषांतत्त्वतोभास्यत्वलक्षणोनात्मभावःसिद्धः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तमेवंलक्षणमुपाधितोनिष्कृष्टंक्षेत्रज्ञंचात्क्षेत्रमपिमांपरमेश्वरमेवउभयरूपेणसंतंविद्धि तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिशास्त्रात् यस्मादुभयात्माहंतस्मात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःयत्ज्ञानंक्षेत्रस्यबाध्यत्वेनक्षेत्रज्ञस्यसर्वबाधावधिभूतत्वेनचयत्ज्ञानमापरोक्ष्येगतत्त्वनिश्चयस्तदेवज्ञानंममसद्विषयंसम्यग्ज्ञानंएतयोरेवज्ञानंब्रह्मज्ञानमितिमतंनिश्चितंब्रह्मविद्भिः नेहनानास्तिकिंचनेतिक्षेत्रस्यबाधात् नान्योतोस्तिद्रष्टेतिक्षेत्रज्ञादन्यस्यद्रष्टुर्निषेधाच्च यद्यपिसर्वस्यब्रह्माभिन्नत्वात्यत्किंचिदपिज्ञानंतत्सर्वंब्रह्मविषयमेवभवति तथापिरज्जुंसर्पात्मनापश्यतोनतुरज्जुविषयंसर्पविषयंवासम्यग्ज्ञानमस्ति नापितस्यज्ञानस्यरज्जुव्यतिरेकेणविषयांतरंवास्तवमस्ति किंतुयदासर्पबाधेनरज्जुतत्त्वमधिगच्छतितदैवसर्पंमिथ्यायमितिसम्यग्जानातिरज्जुंच तद्वदिहाप्युभयविदेवसम्यग्ज्ञानीत्यर्थः नहिअन्यतरस्यतत्त्वेज्ञातेकृतकृत्यतास्ति नहिसांख्योनिर्विशेषात्मविदपिप्रपंचमबाधमानःशून्यवादीवाप्रपंचंतुच्छत्वेनपश्यन्नधिष्ठानंब्रह्मनास्तीतिब्रुवाणःकृतकृत्योभवतीतिवक्तुंयुक्तमतोद्वयोरपितत्त्वंबोध्यमेव ॥२॥क्षेत्रक्षेत्रज्ञपदेविवरीतुमारभते तदिति यच्चेदंक्षेत्रंनिर्दिष्टंतत्यादृक्यादृशंस्वकीयैर्धर्मैरस्ति यद्विकारियेचतस्यविकाराः यतश्चयत्यस्माद्विकाराद्यज्जायतइतिप्रांचः तत्पूर्वोक्तंक्षेत्रंयच्चयत्स्वरूपंयादृक्यत्प्रकारकंयद्विकारियेचतस्यविकाराः यतश्चक्षेत्रावयवात्यज्जायतेतत्शृणुतथासचक्षेत्रज्ञःयोयत्स्वरूपःयत्प्रभावश्चतदपिमत्तःशृणु ॥ ३ ॥ वक्ष्यमाणेर्थेप्रमाणमाह ऋषिभिरिति ऋषिभिर्वसिष्ठाद्यैर्बहुधागीतंयोगवासिष्ठादौप्रतिपादितं छंदोभिर्वेदैर्मंत्रैर्वापृथक्प्रति

क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारत॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानंयत्तज्ज्ञानंमतंमम ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रंयच्चयादृक्चयद्विकारियतश्चयत् ॥ सचयोयत्प्रभावश्चतत्समासेनमेशृणु॥ ३॥ ऋषिभिर्बहुधागीतंछंदोभिर्विविधैःपृथक्॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैवहेतुमद्भिर्विनिश्चितैः॥ ४॥ महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः॥ ५॥

शाखंअनेकप्रकारंगीतं ब्रह्मसूत्रपदैःब्रह्मणःसूचकानिपदानिसमुच्चित्यवाक्यभावमापन्नानितैर्ब्रह्मसूचकैर्ब्राह्मणवाक्यैस्तत्त्वमसीत्याद्यैरित्यर्थः हेतुमद्भिःअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येयाःप्रजाइत्यादिनाकार्यलिंगान्यनुमानानिब्रह्माधिगमायप्रदर्शयंतोहेतवस्तद्वद्भिः विनिश्चितैःअसकृदभ्यासेनसकलशंकापंकक्षालनेननिश्चितार्थैः क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःस्वरूपंएतैःसर्वैर्यद्गीतंतत्शृणुइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ४ ॥ तच्चयच्चयादृक्चयद्विकारिचेत्येतद्व्याचष्टे महाभूतानीति चकारोभिन्नक्रमोबुद्धिश्चेतिबुद्धिपदादुपरिद्रष्टव्यः यत्क्षेत्रंशरीराख्यमुक्तंतदव्यक्तमेव शरीरंरथमेवत्वितिश्रुतौअव्यक्तपदेनतस्यैवग्रहणात् क्षेत्रस्वरूपमुक्त्वातत्प्रकारमाह महाभूतान्यहंकारोबुद्धिश्चेतिसप्तप्रकारैरंकुरितं महाभूतशब्देनपंचतन्मात्राउच्यंते अहंकारःबुद्धिरितिमहत्तत्त्वमुच्यते स्वप्नेहिएतान्येवकरणानिभासंतेतत्प्रकारकएवभूतगणइतितावत्प्रकारकमेवक्षेत्रमित्युक्तं यद्विकारीत्यस्योत्तरमाह इंद्रियाणीति इंद्रियाणिदशैकंचेत्येकादश पंचज्ञानेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणानिपंचकर्मेंद्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानिमनश्चेत्येकादश इंद्रियाणांगोचराविषयाःस्थूलावियदादयःपंच अयंषोडशकोविकारएव एतान्येवसांख्यैश्चतुर्विंशतितत्त्वानिगण्यंते एतावांस्त्वस्माकंविशेषः तैःस्वतंत्रासत्याचप्रकृतिरुच्यतेअस्माभिर्मायारूपामिथ्याईश्वराधीनाचोच्यतइति तथाचश्रुतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमिति तस्मात्सांख्यप्रक्रियात्रभगवताश्रितेतिनभ्रमितव्यं ॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यतश्चविकाराद्यज्जायतइत्युक्तंतदाह इच्छेति इच्छासुखेतत्साधनेवास्पृहारूपा चित्तवृत्तिरिदंमेभूयादितिसाकामइतिरागइतिचोच्यते द्वेषोदुःखेतत्साधनेचइदंमेमाभूदितिस्पृहाविरोधिनीचेतोवृत्तिः सुखदुःखेप्रसिद्धे संघातःआत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुतेरिंद्रियमनश्चिदात्मनामेकलोलीभावरूपोभोक्ता चेतनायापूर्वोक्ताबुद्धिःसैवशुद्धासत्त्वमयत्वाद्विमलादर्शवच्चित्प्रतिबिंबग्राहिणीतत्प्रायःपिंडेवह्नित्वमिवस्वयमचेतनापिचेतनात्वंप्राप्तायया‌व्याप्तःस्थूलपिंडोपिचेतनएवप्रतीयतेसेयंचेतनामनःसंज्ञितासैवइच्छादिरूपापरिणमते तथाचश्रुतिःकामःसंकल्पोविचिकित्साश्रद्धाऽश्रद्धाधृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिकामादीनांमनोवृत्तित्वमाह एतत्क्षेत्रमव्यक्ताख्यंसविकारंविकारेणमहदादिनातद्विकारेणचेच्छादिनासहितंउदाहृतमुक्तं नन्विच्छादयोहंप्रत्ययविषयस्यात्मनोधर्माइतिकाणादावदंति सत्यमेववदंतितेपरंतुसोस्माकंमुख्यआत्मैवनभवतितस्यशुद्धायांचितिअभेदेनाध्यस्तत्वादितिप्रागेवोक्तं अतःक्षेत्रांतर्गतस्याहमर्थस्यदृश्यस्यतादृशाएवदृश्याइच्छादयोधर्माःसंतुननःकिंचिच्छिन्नं आत्मनोसंगत्वमहंकारस्यानृतत्वंचअनुभवसिद्धंश्रुतीअप्यनुवदतः असंगोह्ययंपुरुषइतिअनृतेनहिप्रत्यूढाइति ॥ ६ ॥ इदानींज्ञानसाधनानिविधत्ते अमानित्वमिति अमानित्वादयोपिचेतोवृत्तिविशेषादृश्यत्वाच्चतत्क्षेत्रविकाराएवसंतःसत्त्वगुणकार्यत्वात्ज्ञानस्यसाधनभूताअपिउपचाराज्ज्ञानपदवाच्याभवंति एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमित्युपसंहारात् तत्रविद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनःश्लाघित्वंमानित्वं लाभपूजाख्यात्यर्थंस्वध

इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः॥ एतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतं ॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवं ॥ आचार्योपासनंशौचंस्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥ ७॥ इंद्रियार्थेषुवैराग्यमनहंकारएवच ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनं ॥ ८॥ असक्तिरनभिष्वंगःपुत्रदारगृहादिषु॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥ मयिचानन्ययोगेनभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि॥ १० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वंतत्त्वज्ञानार्थदर्शनं॥ एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानंयदतोन्यथा ॥ ११ ॥

र्मस्यप्रकटीकरणंदंभित्वं कायवाङ्मनोभिःप्राणिनांपीडनंहिंसा तेषांवर्जनममानित्वमदंभित्वमहिंसाच परेणापकृतेपिचित्तस्यनिर्विकारत्वंक्षांतिः आर्जवमकौटिल्यं आचार्योपासनंस्पष्टं शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यंभावशुद्धिरांतरं स्थैर्यंमोक्षसाधनेप्रवृत्तस्यविघ्नसद्भावेपितदगणनं आत्मविनिग्रहःदेहेंद्रियादिप्रचारसंकोचः ॥ ७ ॥ इंद्रियार्थेषुदृष्टेषुआनुश्रविकेषुवाशब्दादिषुवैराग्यंरागाभावः अनहंकारःदर्पराहित्यं अयोगव्यवच्छेदार्थएवकारः समुच्चयार्थश्चकारः जन्मादिषुयज्जायमानंदुःखंपरस्यव्यथादोषाश्चदैन्यादयस्तेषामनुदर्शनं ॥ ८ ॥ असक्तिरिति सक्तिःपुत्रादौममतामात्रं अभिष्वंगस्तेनसहतादात्म्याभिमानोयमेवाहमितिच पुत्रादेःसुखेऽहमेवसुखीतस्यदुःखेहमेवदुःखीतिसंगाभिष्वंगौतद्वर्जनमित्यर्थः समचित्तत्वंहर्षविषादराहित्यं कुत्रइष्टानिष्टोपपत्तिषुइष्टप्राप्तौहर्षाभावःअनिष्टप्राप्तौविषादाभावः ॥ ९ ॥ मयीतिश्लोकःस्पष्टार्थः ॥ १० ॥ अध्यात्मशास्त्रजेज्ञानेनिष्ठावत्वमध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानस्यार्थःप्रयोजनमविद्यानिवृत्तिरानंदावाप्तिश्चतयोर्दर्शनं एतदमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतंविंशकंज्ञानंज्ञानसाधनमितिप्रोक्तंवेदेषु अज्ञानंज्ञानविरोधिइतोन्यथायत्तत्मानित्वादिकमित्यर्थः तस्मात्तत्परित्यागेनअमानित्वादिकमेवोपादेयमितिभावः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंक्षेत्रंव्याख्यायसचयोयत्प्रभावश्चेत्युक्तंक्षेत्रज्ञस्वरूपंतस्यमायिकंप्रभावंव्याचष्टे ज्ञेयमिति एतैर्ज्ञानसाधनैर्यत्ज्ञेयंतत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञेयंज्ञात्वाअमृतंमोक्षंअश्नुतेप्राप्नोति तस्यस्वरूपंतावदाह अनादिमदिति आदिमत्अव्यक्तं तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिस्मरणात् तदन्यत्अनादिमत् अनादीत्येतावत्युक्तेप्रवाहनित्यत्वमव्यक्तादीनामप्यस्तीतितेषामप्यनादितायांप्राप्तायांतत्प्रतिषेधार्थमनादिमदित्युक्तं यद्वा आदिमच्चततःपरंचआदिमत्परेकार्यकारणेताभ्यामन्यदनादिमत्परमिति अतएवपरंनिर्विशेषंनत्वपरंसविशेषं ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यं नसत्प्रधानपरमाण्वादिवत्सदितिनोच्यते नाप्यसत्शून्यवदसदपिनोच्यते तथाचश्रुतिर्नासदासीन्नोसदासीत्तदानींनासीद्रजोनोव्योमापरोयदिति असच्छब्दितस्यशून्यस्यसच्छब्दितस्यप्रधानस्य रजःशब्दितानांपरमाणूनांपरव्योमशब्दितस्यअस्मदभिमतस्याव्यक्तस्यापिसृष्टेः प्राक्निषेधंदर्शयति ॥१२॥ एवंसचयइत्येतत्क्षेत्रज्ञस्वरूपमपास्तसमस्तविशेषमुपपाद्ययत्प्रभावइतिप्रतिज्ञातंतस्यप्रभाववैश्वरूप्यलक्षणमुपपादयति सर्वतइति सर्वतःसर्वासुदिक्षुअंतर्बहिश्चपाणयःपादाश्चास्यसंतीतिसर्वतःपाणिपादं एवंसर्वतःअक्षीणिशिरांसिमुखानिचयस्यतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं सर्वतःश्रुतिमत्श्रवणवत् लोकेसर्वंआवृत्यव्याप्यतिष्ठति यथास्वमदृकृतैजसोवासनामयेनैवपाणिपादादिनास्वाप्नंप्रपंचम

ज्ञेयंयत्तत्प्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामृतमश्नुते॥ अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते॥ १२॥
सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति॥ १३॥

नुभवति तस्यचजाग्रत्कालेउपाधिभूतंपिंडगतमेवपाणिपादादिकंतदेवस्थूलप्रपंचानुभवसंस्काराधानद्वारावासनामयस्यप्रपंचस्यकारणं वासनामयश्चस्थूलप्रपंचस्यकारणमितिबीजांकुरन्यायेनानयोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यसद्भावोन्योन्यकारणत्वंचास्तीति एवंसकलप्राणिधीवासनोपरक्ताज्ञानोपाधिकंचैतन्यंसकलप्राणिधीवासनामयंसमष्टिसूक्ष्मप्रपंचमवभासयति अस्यचोपाधिभूतंब्रह्मांडगतसकलप्राणिपाणिपादादिकमेव एवंचपूर्ववत्स्थूलसूक्ष्मयोरपिसमष्टिप्रपंचयोरन्योन्यंबीजांकुरन्यायेनकार्यकारणभावमन्योन्यस्यान्योन्यस्मिन्सद्भावंचाभिप्रेत्योक्तंभगवताभाष्यकारेण सकलप्राणिकरणोपाधिद्वारेणज्ञेयब्रह्मणोस्तित्वंप्रतिपाद्यतइति कार्यद्वाराकरणास्तित्वसिद्धौचकारणाभावोप्यपोद्यते अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यतइति ननुप्रक्षालनाद्धिपंकस्यदूरादस्पर्शनंवरमितिन्यायेनव्यर्थस्तर्हिकारणोपन्यासइतिचेन्न तंविनाशुद्धाधिगमायोगात् शाखाचंद्रन्यायेनहिसगुणंनिर्गुणस्यवस्तुनोज्ञापकं यथोक्तंभाष्ये उपाधिकृतमिथ्यारूपमप्यस्तित्वाधिगमायज्ञेयधर्मवत्परिकल्प्योच्यते सर्वतःपाणिपादमित्यादि तथाहिसंप्रदायविदांवचनमध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइति ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुयूपाहवनीयादिवदलौकिकमपिब्रह्मकार्यकारणप्रपंचविशिष्टंचित्रमेवसर्वतःपाणिपादंतदित्यादिनाशास्त्रेणकार्यशेषतयासमर्थ्यते नचवाच्यंउपासनापरंशास्त्रंनब्रह्मणोवैचित्र्यंप्रतिपादयितुमीष्टेइति देवताधिकरणन्यायेनदेवताविग्रहादिवत्तद्वैचित्र्यस्यापिअवांतरतात्पर्यविषयतयासिद्धेः नचदेवताविग्रहादेर्व्यावहारिकमेवसत्वंनपारमार्थिकंब्रह्मज्ञानेनतस्यबाधादितिवाच्यं सत्ताद्वैविध्यस्याप्रसिद्धेः तस्मात्सर्वतःपाणिपादत्वादिकंब्रह्मणोवास्तवमेवेतिनापवादमर्हतीत्याशंक्याह सर्वेंद्रियेति सर्वाणिआंतराणिबाह्यानिचइंद्रियाणिमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यानिश्रोत्रादीनिचेतिग्राहकमात्रसंगृहीतं गुणाश्चविषयाःतेनग्राह्यमात्रंगृह्यते समस्तग्राह्यग्राहकवदाभासतेनतुग्राह्यग्राहकस्वरूपंविचित्रं यथाजलसूर्योऽधस्थइवकंपतइवाभासतेननतुवस्तुतोऽधस्थःकंपतेवातद्वत्आत्मनोग्राह्यग्राहकाकारत्वंमिथ्येत्यर्थः कुतएतत् यतःसर्वेंद्रियविवर्जितं इंद्रियेतिगुणानामप्युपलक्षणंनहिब्रह्मणिकिंचित्ग्राह्यंरूपादिग्राहकंवामनआदिवर्तते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं अप्राणोह्यमनाःशुभ्रः यत्तदद्रश्यमग्राह्यमचक्षुःश्रोत्रंतदपाणिपादमित्यादिशास्त्रात्तस्मान्नप्रपंचविशिष्टंविचित्रंब्रह्म कथंतर्हिसर्वंब्रह्मेतिशास्त्रमित्याशंक्याह असक्तंसर्वभृच्चैवेति अत्रसर्वभृदितिसर्वाधारत्वोक्त्यासर्वस्मात्पृथग्भूतमित्युक्तं सर्वस्यब्रह्मणासहाधाराधेयभावोपिकिंघटरूपयोरिवसमवायसंबंधेनकुंडबदरयोरिवसंयोगसंबंधेनवेत्याशंक्यसंबंधंविनैवसर्वभृत्त्वंब्रह्मणइत्याह असक्तमिति ननुव्याहतमेतत्असक्तमितिसर्वभृदितिचेति नैषदोषःनह्यूषरभूमिर्मरीचिकोदकेनसंसक्ताअथचतदाधारभूतापिभवतितद्वदेतद्भविष्यति नन्वेवंप्रपंचस्यमिथ्यात्वमापततीति तथाचकर्मोपास्तिविधयउपरुध्येरन् न ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानेनयावद्द्वैतंनबाध्यतेतावत्क्रियाकारकादिसर्वव्यवहारस्यसत्यत्वोपगमात्

सर्वेंद्रियगुणाभासंसर्वेंद्रियविवर्जितं॥ असक्तंसर्वभृच्चैवनिर्गुणंगुणभोक्तृच॥ १४॥

प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यमितिश्रुत्यापिप्राणोपलक्षितस्यकृत्स्नस्यप्रपंचस्यव्यावहारिकंसत्यत्वमुक्त्वाततोप्यधिकंपरमार्थसत्यंब्रह्मदर्शितं सत्यत्वंचाबाध्यत्वंतत्किंचित्कालंप्राणानामस्तिब्रह्मणस्तुसार्वदिकमिति यथाभूपतीनांभूपतिरित्युक्तेऐश्वर्याल्पत्वभूयस्त्वकृतोभेदःस्पष्टएवमिहापिद्रष्टव्यं तस्माद्ब्रह्मणःसविशेषत्वंनिष्कलात्मबोधात्प्रागेवनतूर्ध्वमित्यवश्यंतत्त्वज्ञानेनबाधितुंशक्यमित्यनुपाधिकंब्रह्मनकेनचित्कार्यशेषतांनेतुंशक्यं तदधिगमेक्रियाकारकादिद्वैतोपमर्दादुपास्योपासकोपासनाभेदस्यबाधितत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तमुपाधिकृतंरूपंमिथ्येति किंच निर्गुणंगुणभोक्तृच ग्राह्यग्राहकसंबंधशून्यमपिग्राहकेषुबुद्ध्यादिषुग्राह्यसंबंधात्सुखाद्याकारेणपरिणतेषुसत्सुकेवलंतत्प्रकाशकत्वमात्रेणगुणभोक्तृत्वमप्यस्यचिदाभासरूपस्योपपद्यते यथाप्रतिबिंबरूपेरवावुपाधिकृतंचलनादिकं तथाचश्रुतिः ध्यायतीवलेलायतीवेति बुद्धौध्यायंत्यांतत्रप्रविष्टश्चिदाभासोध्यायतीवविषयान् बुद्धौलेलायंत्यांविषयप्रदेशंगच्छंत्यांसोपिलेलायतीवनतुस्वतोध्यायतिलेलायतिवेतिप्रतिपादयति एतेनअपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसश्रृणोत्यकर्णइत्यपिब्रह्मणउपाधिगुणानुगुण्यभजनशक्तिमत्त्वेनैवव्याख्येयं अयमपादोपिपादेजववतिजववान्भवतीति अंधोमणिमविंददित्यादिकंवचनजातंचात्रानुसंधेयं तस्माद्युक्तमुक्तंनिर्गुणंगुणभोक्तृचेति भाष्येतुनिर्गुणंसत्वादिगुणरहितमपितेषांगुणानांसुखदुःखमोहात्मकत्वेनपरिणतानांभोक्तृच उपलब्धृचेतिव्याख्यातं ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नन्वसक्तमसंबद्धंचेत्कथमुपलब्धंस्यादित्याशंक्याह बहिरिति भूतानांप्राणिनांएकादशेंद्रियाणिस्थूलभूतानिचकेवलविकारत्वेनव्यवहितत्वात्बहिरित्युच्यंते महदहंकारपंचतन्मात्राव्यक्तानिप्रकृतिरूपत्वेन संनिहितत्वादंतरित्युच्यंते चराचरमिति उभयनिकृष्टाश्वराचरोपा ध्युपलक्षिताअवधिभूताःपुरुषाश्वरमचरंचेत्यनेनोच्यंते तत्रचराचरंज्ञेयमितिसामानाधिकरण्यात्पुरुषाणांज्ञेयब्रह्मभावउक्तः बहिरंतश्वज्ञेयमितिषोडशसुविकारेष्वष्टासुप्रकृतिषुचज्ञेयस्यसंबंधउक्तः सचसंबंधोयादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनअध्यस्तप्रकृतिविकृतिनिरूपितत्वेनाध्यस्तएव एवंचपुरुषस्योपलब्धिमात्रशरीरस्यगुणैःसहआध्यासिकसंबंधसत्त्वात्गुणोपलब्धृत्वंयुज्यते यथाप्रकाशमात्रस्वरूपस्यरवेःप्रकाश्यसंबंधापेक्षंप्रकाशयितृत्वंतद्वदित्यर्थः ननुनित्यापरोक्षःपुरुषप्रकृतिविकारसंबद्धश्वतर्हिकुतोनसर्वैर्गृह्यतइत्याशंक्याह सूक्ष्मत्वात्दुर्लक्ष्यत्वात्तज्ज्ञेयंअविज्ञेयंदुर्विज्ञेयं यथाजपाकुसुमोपहितस्यस्फटिकस्यशौक्ल्यंसन्निहितमपिरूपांतरविक्षेपेणतिरोहितंसन्नगृह्यते एवंनित्यापरोक्षमप्यसंगंब्रह्मोपाध्युपधानाद्विविक्ततयानग्रहीतुंशक्यंकिंत्वौपाधिकधर्मोपेतमेवगृह्यतेमूढैः विद्वद्भिस्तूपाधिप्रविलापनेनसुग्रहमित्याशयः एतदेवाह दूरस्थंचांतिकेचतदिति यथामूढोजलसूर्यंबिंबसूर्याद्दूरस्थंमन्यते विद्वांस्तुउपाधिप्रतिहतनयनरश्मीनामुपर्युत्प्लुत्यगतानांबिंबग्राहित्वंस्पष्टं बिंबस्याधस्थत्वग्रहगंतुपूर्वप्रवृत्ताधोमुखवृत्तिसंस्कारापेक्षमितिजानन्बिंबदेशेएवप्रतिबिंबंपश्यति बिंबेएवजलस्थत्वमध्यस्यतेनतुजलेप्रतिबिंबइति उपाधौधर्म्यध्यासकल्पनातोविषयस्योपाधिसंसर्गमात्राध्यासकल्पनेलाघवात् एवंबिंबभूतंब्रह्मप्रतिबिंबभूताज्जीवान्मूढानांविप्रकृष्टं विदुषांतुअत्यंतसंनिकृष्टमिति ॥ १५ ॥ एतदेवोपपादयत्यर्द्धेन अविभक्तंचेति एकएवतुभूता

बहिरंतश्चभूतानामचरंचरमेवच ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयंदूरस्थंचांतिकेचतत् ॥ १५॥ अविभक्तंचभूतेषुविभक्तमिवचस्थितं ॥ भूतभर्तृचतज्ज्ञेयंग्रसिष्णुप्रभविष्णुच ॥ १६ ॥ ज्योतिषामपितज्ज्योतिस्तमसःपरमुच्यते ॥ ज्ञानंज्ञेयंज्ञानगम्यंहृदिसर्वस्यधिष्ठितं ॥ १७॥

त्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिश्रुतेर्भूतेषुकार्यकारणसंघातापन्नेषुजलपात्रेषुचंद्रस्येवब्रह्मणःप्रतिबिंबाजीवास्तेचोक्तरीत्याबिंबादनन्याइतितद्रूपेणभूतेषुअविभक्तंचविभागमप्राप्तमपिज्ञेयवस्तुमूढदृष्ट्या विभक्तमिवदूरदेशस्थमिवचाद्विभिन्नमिवचस्थितं एवंतर्हिचंद्राद्उदपात्राणामिवभूतानांपृथक्सत्त्वापत्तिरित्याशंक्याह भूतभर्तृचेति अधिष्ठानत्वेनसर्वाणिभूतानिधारयतीतिनततस्तेषांपृथक्सत्तास्तिरज्जुतइवतदध्यस्तानांसर्पदंडधारादीनामित्यर्थः एतदेवाह ग्रसिष्णुप्रभविष्णुच यथारज्जुस्तत्त्वज्ञानदशायांसर्पादीन्ग्रसतिअज्ञानदशायांचतानेवप्रसूतेतद्वत्ज्ञातंब्रह्मसर्वभूतानिग्रसिष्णुग्रसनशीलंअज्ञातंच सर्वभूतानांप्रभविष्णुउत्पादनशीलं ॥ १६ ॥ एवंज्ञेयस्यतटस्थलक्षणमुक्त्वास्वरूपलक्षणमाह ज्योतिषामिति ज्योतिषांबाह्यानामादित्यादीनामांतराणांचबुद्ध्यादीनामितरावभासकानामपितज्ज्ञेयंब्रह्म ज्योतिरवभासकंचैतन्यज्योतिषोजडज्योतिरवभासकत्वोपपत्तेः तथाचश्रुतयः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः तस्यभासासर्वमिदंविभातीत्याद्याः वक्ष्यतिच यदादित्यगतंतेजइत्यादि तमसोऽज्ञानात्भूतग्रासप्रसवहेतोःपरंदूरस्थंतदुच्यते ननुयथाचांद्रस्यज्योतिषोवभासकंतत्सजातीयंसौरंज्योतिरितिज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धं एवंसौरादिज्योतिषामप्यवभासकंकिंचित्तत्सजातीयंज्योतिरलौकिकंस्यादित्याशंक्याह ज्ञानमिति केवलज्ञप्तिमात्रशरीरंयज्ज्योतिर्नतुभौतिकंतदेवज्ञेयंवस्तु आवृतत्वात्ज्ञानेनप्राप्तुमिष्टतमं कुतस्तर्हितत्ज्ञानमतआह ज्ञानगम्यमिति यतस्तज्ज्ञानेनअमानित्वादिनाज्ञानसाधनेनगम्यंप्राप्यं किंतर्हिग्रामांतरवद्देशव्यवहितंवाबाल्ययौवनाद्यवस्थांतरवत्कालव्यवहितंवातत्प्राप्यमस्तीत्यतआह हृदिसर्वस्यधिष्ठितमिति स्वात्मभूतमेवतदंतर्दृष्टीनांसम्यक्प्रकाशतइत्यर्थः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

उक्तमर्थजातमुपसंहरति इतीति क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतं ज्ञानंज्ञानसाधनंअमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतं ज्ञेयंअनादिमत्परमित्यादिधिष्ठितमित्यंतं श्रुतिभ्यःस्मृतिभ्यश्चसमासतःसंक्षेपतउक्तं मद्भक्तएतत्त्रयं विज्ञायमद्भावायब्रह्मभावायोपपद्यतेयुक्तोभवति भक्त्यैवप्राप्यंब्रह्मयत्प्राप्यब्रह्मैवभवति तथाचश्रुतिः यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिच ॥ १८ ॥ एवंक्षेत्रंशरीराख्यमव्यक्तमुक्तंतत्प्रकाराश्चमहदाद्यास्त्रयोविंशतिः तद्विकाराइच्छादयोज्ञानाज्ञानशब्दिताअमानित्वमानित्वादयः पुरुषश्चउक्तः इदानींक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्मध्येयस्माद्यज्जायतेतच्चक्षेत्रज्ञस्यप्रभावश्चेतिद्वयंवक्तव्यंतत्राद्यंविवृणोतित्रिभिः प्रकृतिमिति सप्तमाध्यायेऽष्टधायाप्रकृतिरपराउक्तासात्रप्रकृतिः यातुजीवभूतापराप्रकृतिरुक्तासात्रपुरुषशब्देनोच्यते एतौहिसंपृक्तौसंसारंजनयतः वियोगश्चतयोर्मोक्षः तत्रतौउभावप्यनादीविद्धि तयोरादिमत्त्वेसंसारस्याकस्मिकत्वापातात्कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगश्चेत्यन्यत्रविस्तरः विकारान्इच्छादीन् गुणान्बुद्धींद्रियादींश्च प्रकृतिसंभवान्विद्धि ॥ १९ ॥ उभयोरपिसंसारंप्रतिकारणत्वेद्वारमाह कार्येति कार्यंशरीरंतदारंभकाणिभूतानिविषयाश्च कारणंत्रयोदशेंद्रियाणितदाश्रिताश्चसुखदुःखमोहात्मकागुणाश्च करणमितिपाठेपिसएवार्थः एतयोःकार्यकारणयोःकर्तृत्वेनिमित्तेसतिकर्तृत्वेनेत्यर्थः हेतुःसंसारस्यकारणंप्रकृतिर्भवति तथापुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेभोक्तृत्वेनसंसारस्यहेतुरिति यदिहिकार्यकारणसुखदुःखस्वरूपहेतुफलात्मनाप्रकृतिर्नपरिणमेततदापु

इतिक्षेत्रंतथाज्ञानंज्ञेयंचोक्तंसमासतः ॥ मद्भक्तएतद्विज्ञायमद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥ प्रकृतिंपुरुषंचैवविद्ध्यनादीउभावपि ॥
विकारांश्चगुणांश्चैवविद्धिप्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥ कार्यकारणकर्तृत्वेहेतुःप्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेहेतुरुच्यते ॥ २० ॥

रुषः किमुपलभेतअनुपलब्ध्वावाकथंसंसारीस्यात् अनुपलब्धृकावाप्रकृतिःकुत्रोपयुज्येततस्मादुपलभ्योपलब्धसंयोगःसंसारकारणमितियथाभाष्यंव्याख्यातं यद्वा पुरुषस्यकार्यत्वेकारणत्वेकर्तृत्वेचप्रकृतिरेवपुरुषतादात्म्यंप्राप्ताहेतुर्भवति वह्नितादात्म्यंप्राप्तंलोहंवह्नेश्चतुष्कोणत्वादाविवहेतुर्भवति तथाप्रकृतेःसुखदुःखभोक्तृत्वेस्वच्छायाप्रदानेनपुरुषःकारणं वह्निरिवलोहस्यस्वच्छायाप्रदानेनदग्धृत्वे तथाहि कार्यत्वादयःप्राकृतदेहेंद्रियबुद्धिधर्माःसंतश्चिदात्मन्यारोप्यंतेगौरोहंमनुष्यपुत्रोहंकाणोहंखंजोहंकरोम्यहमकार्षमहमिति तथाचिच्छायापन्नाबुद्धिश्चेतयाम्यहंसुखदुःखादीनुपलभेइतिमन्यते सोयंप्रकृतिपुरुषयोरन्योन्यधर्माध्यासःसंसारस्यकारणमित्युपपादितंभवति सांख्याभिमतंपुरुषस्यभोक्तृत्वमपिनिरस्तंभवति अन्यथाप्रकृतिःकर्त्रीपुरुषोभोक्तेतिकर्तृत्वभोक्तृत्वयोर्वैयधिकरण्यमापद्येत नचभोक्तुःपुरुषस्यनिर्विकारत्वमपिवक्तुंशक्यमित्यन्यत्रविस्तरः द्वंद्वांतेश्रूयमाणंपदंप्रत्येकमभिसंबध्यतइतित्वप्रत्ययस्यपूर्वाभ्यामपिसंबंधेकार्यत्वंकारणत्वंकर्तृत्वंचेतिविग्रहः द्वंद्वैकवद्भावश्चप्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमेत्यादिवत् ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुयथाबौद्धंकर्तृत्वंपुंस्यारोप्यतेएवंपौंस्नंभोक्तृत्वंबुद्धावस्त्वित्येतंभ्रमंवारयति पुरुषइति हिप्रसिद्धं प्रकृतिस्थःदेहेंद्रियमनःसंघातमध्यारूढस्तत्तादात्म्यंगतइत्यर्थः प्रकृतिजान्सुखदुःखमोहात्मकान्गुणान्भुंक्तेउपलभते यदातुसुप्तिसमाधिमूर्छादौप्रकृतिस्थत्वंनास्तितदानसुखादीनुपलभते तेनोपाधिगतान्येवसुखादीनितदभावेनप्रतीयंतइतिसिद्धं श्रुतिरप्यात्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतींद्रियमनोयोगादेवात्मनिभोक्तृत्वंदर्शयंतीशुद्धस्यकेवलस्यभोक्तृत्वंनास्तीतिदर्शयति कुतस्तर्ह्यभोक्तुरप्यस्यप्राकृतोबंधइतितत्राह कारणमिति अस्यपुरुषस्यसदसद्योनिजन्मसु तत्रसद्योनिजन्मानोदेवाः असद्योनिजन्मभाजस्तिर्यंचःस्थावराश्च सदसद्योनिजन्मानोमनुष्याः एतेषुत्रिष्वपिजन्मसुप्राप्येषुअस्यपुंसोगुणसंगःसुखादिष्वभिष्वंगःकारणंहेतुः तथाहि सात्विकादेवाभवंतिराजसामनुष्यास्तामसाश्चपशवस्तेषांतत्तद्योनिप्राप्तौतद्गुणप्राधान्यमेवकारणं वक्ष्यतिच ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइत्यादि यद्वाप्रकृतिस्थोविद्वानविद्वान्वागुणान्भुंक्ते पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तत्किंविद्वानिवाविद्वानपिकुतोनमुच्यतेअविद्वानिवविद्वान्वाकुतोनबध्यतेइत्याशंक्याह कारणमिति गुणेषुदेहेंद्रियविषयेषुसंगःअहमिदंममेदमित्यभिनिवेशःसएवजन्मकारणं विदुषांतुतदभावान्नजन्म समानेपिदेहसंबंधेयदायक्षोदेहाभिमानंधत्तेतदासएवदेहपीडयापीड्यतेनतुदेहपतिर्जीवः यदात्वयंदेहाभिमानंधत्तेतदानेतरइतिप्रसिद्धं संगस्यबंधकत्वंनतुसांनिध्यमात्रंबंधकं अतोविद्वदविदुषोःसमानेपिदेहसंबंधेसंगतदभावकृतोमहान्विशेषइतिभावः ॥ २१ ॥

पुरुषःप्रकृतिस्थोहिभुंक्तेप्रकृतिजान्गुणान् ॥ कारणंगुणसंगोस्यसदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥
उपद्रष्टानुमंताचभर्त्ताभोक्तामहेश्वरः ॥ परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेस्मिन्पुरुषःपरः ॥ २२ ॥

सचयोयत्प्रभावश्चेतिक्षेत्रज्ञतत्प्रभावौव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौतत्रक्षेत्रज्ञःप्रागेववर्णितःतस्येदानींप्रभावमाह उपद्रष्टेति तत्रपूर्वंगुणसंगोजन्मकारणमित्युक्तं तत्रसंगश्चतुर्विधः पुरुषापलापेनगुणमात्रप्राधान्येनवातमंतर्भाव्यगुणप्राधान्येनवागुणानांसमप्राधान्येनवाअप्राधान्येनवेति तत्राद्येदेहेंद्रियमनआदिरूपंगुणसंघातमेवआत्मत्वेनपश्यन्भोक्ताभवति यथाचार्वाकादिः द्वितीयेगुणानांप्राधान्यादात्मनिवास्तवकर्तृत्वाद्यभिमानेनकर्मफलानांभर्त्तासंचेताभवति यथातार्किकादिः तृतीयेगुणानांसमप्राधान्येनगुणगतमपिभोक्तृत्वमसंगेप्यात्मनिवस्त्रेभल्लातकांकवदनुमन्यतेयथासांख्यः चतुर्थेसर्वथापिगुणधर्माणामात्मनिसंक्रममपश्यन्नुदासीनबोधरूपत्वेनगुणप्रचारदर्शीउपद्रष्टाभवतियथास्माकंसाक्षी एतेषुचतुर्ष्वपिगुणसंगिषूपद्रष्टोत्तमः अनुमंतामध्यमः भर्त्ताअधमः भोक्ताअधमाधमः सएवगुणान्वशीकृत्ययदाक्रीडतितदामहेश्वरइत्युच्यते यःसर्गस्थित्यंतकर्त्ताप्रभुर्जगदंतर्यामीसएवगुणानपहायस्थितःपरमात्मेतिचाप्युक्तोभवति यद्यप्युपद्रष्टापिगुणानपहायतत्साक्षित्वेनस्थितोभवतितथापितस्यैवसंघातोपहितस्यसंघातांतरप्रचारदर्शित्वाभावादयंसकलसंघातप्रचारदर्शीतिसर्वोत्कृष्टत्वात्परमोयमात्मा तमेनंवक्ष्यति उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरइतिएतावपिगुणसंगिनौ एवमेकएवदेहेस्मिन्विद्यमानःपरोगुणातीतःस्वात्मनिगुणान्प्रविलाप्यस्थितोखंडैकरसआत्मागुणसंगेनषड्विधोभवति अयमेवास्यप्रभावः तत्रअनुमंतृभर्तृभोक्तृभिस्त्रिभीरूपैरयंबध्यते उपद्रष्टृमहेश्वरपरमात्मरूपैस्तुनित्यमुक्तएकएवेतिज्ञेयं अत्रभाष्यार्थोप्यनुसंधेयोविस्तरभयात्तुनप्रदर्शितः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंयथोक्तलक्षणात्मज्ञानेफलमाह यएवमिति गुणैःस्वविकारैःसर्वथाविहितेननिषिद्धेनवाकर्मणावर्तमानोपिनसभूयोभिजायतेपुनर्जन्मनलभतेमुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंविधात्मदर्शनेऽधिकारिभेदेनोपायविकल्पानाह ध्यानेनेति अत्रयेआत्मानंविविदिषंतितेनिष्कामकर्मणापरमेश्वरमाराधयंतितेकर्मयोगिनः ततएवोत्पन्नविविदिषावेदांतश्रवणेप्रवर्तंते ततःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्तौसत्यांतस्यैवार्थस्यमननेप्रवर्त्तंतेप्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्यर्थंतेसांख्याः ततःप्रमाणप्रमेयगतासंभावनायानिवृत्त्यनंतरंअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिरूपायाविपरीतभावनायानिवृत्त्यर्थंनिदिध्यासनंविजातीयप्रत्ययतिरस्कारपूर्वकसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणलक्षणंकर्तुंप्रवर्तंतेततस्तत्परिपाकेआत्मनिबुद्धिवृत्तौआत्मानंपरमेश्वरंपश्यंतितेध्यायिनः तत्रयेकर्मसांख्ययोर्निष्णातास्तेध्यानेनात्मनिदेहेआत्मानंपरमेश्वरंआत्मनाबुत्ध्यापश्यंति अन्येत्वकृतकर्माणःसांख्येनयोगेनविचारात्मकेनयोगेनध्यानद्वारापश्यंति अन्येपुनःकर्मयोगेनैवपूर्वोक्तलक्षणेनसांख्याध्यानद्वारापश्यंतीतिसाधनत्रयस्यसमुच्चयोनतुविकल्पः ॥२४॥ पक्षांतरमाह अन्येत्विति अन्येऊहापोहकौशलहीनाः तुशब्देनपूर्वोक्तेभ्योविलक्षणाः एवंपूर्वोक्तप्रकारमजानंतोन्येभ्यआचार्येभ्यःश्रुत्वाआत्मनोनिर्विशेषब्रह्मचैतन्यरूपत्वंतदुपासनामार्गंचाधिगत्यउपासतेयथोक्तप्रकारेण ध्यायंतितेपिचमृत्युंसंसारंतरंत्येव अपिशब्दात्पूर्वश्लोकोक्तास्तरंतीत्यत्रकिमाश्चर्यमितिगम्यते एवशब्दात्तेषांमुख्यक्रमाभावेपितरणेसंशयोनास्ति यतस्तेश्रुतिपरायणाःश्रुतिःश्रवणंतदेवपरंअयनंमोक्षसाधनं

यएवंवेत्तिपुरुषंप्रकृतिंचगुणैःसह ॥ सर्वथावर्तमानोपिनसभूयोभिजायते ॥ २३ ॥ ध्यानेनात्मनिपश्यंतिकेचिदात्मानमात्मना ॥ अन्येसांख्येनयोगेनकर्मयोगेनचापरे ॥ २४॥ अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते॥ तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः॥ २५ ॥ यावत्संजायते किंचित्सत्त्वंस्थावरजंगमं॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धिभरतर्षभ ॥ २६॥

येषांतेतथा ध्यानेप्रवृत्त्यतिशयान्नतेषांचित्तशुत्ध्यर्थंकर्मापेक्षा वेदोक्ततत्त्वेदृढनिश्चयाच्चासंभावनानिवृत्त्यर्थंश्रवणमननापेक्षेतिभावः अयंचब्रह्मसाक्षात्कारःसंवादिभ्रमरूपइतिकेचित् प्रमारूपइत्यन्ये तथाहि यथाकश्चिन्मणिप्रभांमणिबुत्ध्यापश्यन् भ्रांतएवतथापितद्ग्रहणकालेमणिंलभतेऽतःससंवादिभ्रमः एवंत्वंपदार्थंतत्पदार्थमणिप्रभाभूतंतत्पदार्थबुत्ध्याभावयन्व्यवहारतोभ्रांतएवतथापितत्साक्षात्कारकालेतदनन्यस्यतत्पदार्थस्यसाक्षात्कारोपिसंवादिभ्रमन्यायेनजायतेइति तथाचवसिष्ठः असत्येसत्यतासाधोशाश्वतीपरिदृश्यते शून्येनध्यानयोगेनशाश्वतंप्राप्यतेपदमिति व्यवहारतोनिर्विशेषस्वरूपत्वेनासत्येआत्मनितत्रनिर्विशेषत्वभावनंशून्योनिर्विषयोयंध्यानयोगोयोषित्यग्निध्यानवत्तथापितेनशाश्वतीसत्यताप्राप्यतेदृश्यतइतिवसिष्ठवाक्यार्थः कल्पद्रुमाचार्यास्तु वेदांतवाक्यजध्यानभावनाजाऽपरोक्षधीः मूलप्रमाणदार्ढ्येनभ्रमत्वंप्रतिपद्यतेइतिप्राहुः ॥ २५ ॥ पूर्वंकार्यकारणकर्तृत्वेइत्यत्रचिदचितोःपुंप्रकृत्योरन्योन्यधर्माध्यासउक्तस्तस्यैवगुणसंगरूपस्यकारणंगुणसंगोस्येतिनानाजन्महेतुत्वंचोक्तंतद्विशदयति यावदिति सत्त्वंजीवरूपं गुणसंगोत्ररूपाद्यासक्तिर्नकिंतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःसंयोगोन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकताध्यासलक्षणोबोध्यः शेषंस्पष्टं ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तन्नाशोपायमाह सममिति सममपरिणामिनंकूटस्थंनित्यं सर्वेषुभूतेषुदेहाद्याकारेणपरिणतेषुतिष्ठंतं एतेनदेहएवतदधिगमस्थानमित्युक्तं परमेश्वरमंतर्यामिणंसर्गस्थित्यंतकर्तारं अतएवांतर्मुखदृष्ट्याविनश्यत्सुतेषुभूतेषुरज्जूरगादिवत्कल्पितत्वाददर्शनंगच्छत्सुविभुत्वादात्मत्वान्नित्यदृग्रूपत्वाच्चाविनश्यंतंसर्वास्वप्यवस्थास्वदर्शनमगच्छंतंयःपश्यतिसएवपश्यति अन्येंऽधाइत्यर्थः ॥२७॥ दर्शनफलमाह सममिति स्वदेहेइवसर्वत्रदेहमात्रेसमवस्थितंसम्यगवस्थितमीश्वरंसमंसमतयापश्यन्हियतःससर्वाभेददर्शीआत्मनादेहादिनाआत्मानंईश्वरंनहिनस्तिनानायोनिसंकटेषुपातनेननपीडयतिकिंतुततःपरांगतिंमोक्षंयाति यद्वाऐकात्म्यदर्शित्वात्स्वात्मानमिवान्यमपिनहिनस्ति सर्वत्रदयालुर्भवतीतिभावः ततश्चपरांगतिंयाति ॥ २८ ॥ ननुविषमस्वभावानिभूतानिकःसमबुध्यापश्यत्यग्निमिवशीतबुध्येत्याशंक्याह प्रकृत्यैवेति सर्वशःसर्वप्रकारेणकर्माणिवाङ्मनःकायैरारब्धानिप्रकृत्यैवक्रियमाणानीतियःपश्यतितथाआत्मानंचाकर्तारंयःपश्यतिपूर्वोक्तरीत्यासएवसर्वत्रसमंपश्यतीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २९ ॥ ननुकथंप्रकृतेरेवकर्तृत्वंनत्वात्मनइत्याशंक्याह यदेति भूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचपृथग्भावंनानाभावेनावस्थानंपरिदृश्यमानमिदंयदाएकस्थंएकस्मिन्नात्मनिस्थितंरज्ज्वांसर्पादिवत्कनकेवाकुंडलादिवत्विलीनंशास्त्राचार्योपदेशमनुपश्यति ततएवएकस्मात्विस्तारंचभूतपृथग्भावस्यव्युत्थानावस्थामनुस्वप्नादिवत्पश्यतितदाब्रह्मसंपद्यतेब्रह्मैवभवति अयंभावः कर्तृत्वंहिक्रियावत्त्वक्रियाचपरिस्पंदःसचपरिच्छिन्नस्यपृथग्भूतस्यप्राकृतस्यबुध्यादेरेवसंभवतिनतुव्यापकस्यसर्वभूतपृथग्भावग्रसिष्णोरात्मनइति ॥ ३० ॥ नन्वात्मनोविभुत्वेनरूपेणकर्तृत्वंमास्त्वीकारिदेहाद्यवच्छिन्नेनतुरूपेणतद्वक्तव्यमन्यथानुभवविरोधादित्याशंक्याह अनादित्वादिति अयंसर्वेषांप्राणिनांनित्यापरोक्षः परमोदेहादिभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योन्यःकोशपंचकातीतआत्मापरमात्मा अव्ययःनव्येतिपरिच्छिद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतश्चेत्यव्ययः अव्ययत्वेहेतुः अनादित्वादिति यद्धिआदिमदाकाशादितद्व्येतिनत्वयंव्येतिअनादित्वात् नन्वनादिभावस्यानंत्यनियमेनात्मनःकालतःपरिच्छेदोमास्तु तथादेशतःपरिच्छिन्नस्यनाशावश्यंभावादनादित्वायोगाच्चदेशतोपिपरिच्छेदोब्रह्मणोमास्तु ननुपरमाणुवद्भविष्यतीतिचेन्न दशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवतोद्रव्यस्यनिरवयवत्वरूपाणुत्वासिद्धेः नहिपरमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोभागःपश्चिमयाव्यवच्छेत्तुंशक्यते अनुभवविरोधात् देशतःपरिच्छेदाभावादेवसजातीयविजातीयवस्तुसद्भावकृतःपरिच्छेदोपिमास्तुतथापिविचित्रशक्तियुक्तस्यअभिनवप्रपंचरचनापटीयसःपरस्यसर्वेश्वरत्वसर्वज्ञत्वादिगुणयुक्तस्यस्वगतभेदोवश्यंभावी स्वशक्तिमायावच्छिन्नेनरूपेणजगत्कर्तृत्वंदेहावच्छेदेनाग्निहोत्रादिकर्तृत्वंचावश्यंवक्तव्यमित्याशंक्याह निर्गुणत्वादिति योहिगुणवानाकाशादिःससंयोगंविभागंवोपाधिंप्राप्यस्वगुणंशब्दमाविष्करोतिनतुस्वस्मिन्नसंतंस्पर्शंकेनचिदपिउपाधिनादर्शयितुमीष्टे एवंआत्मासर्वगुणहीनःसत्यप्यवच्छेदलाभेकर्तृत्वादिकंगुणमाविष्कर्तुंनसमर्थइति फलितमाह शरीरस्थोपीति स्पष्टार्थमेतत् ॥ ३१ ॥

समंसर्वेषुभूतेषुतिष्ठंतंपरमेश्वरं॥ विनश्यत्स्वविनश्यंतंयःपश्यतिसपश्यति॥ २७॥ समंपश्यन्हिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरं॥ नहिनस्त्यात्मनात्मानंततोयातिपरांगतिं॥ २८॥ प्रकृत्यैवचकर्माणिक्रियमाणानिसर्वशः॥ यःपश्यतितथात्मानमकर्त्तारंसपश्यति ॥ २९॥ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति॥ ततएवचविस्तारंब्रह्मसंपद्यतेतदा॥ ३०॥ अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः॥ शरीरस्थोपिकौंतेयनकरोतिनलिप्यते॥ ३१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्गुणत्वान्नकरोतीतिसिद्धं असंगत्वान्नोपलिप्यतइत्याह यथेति यथाआकाशोधूमादिनानलिप्यतेसौक्ष्म्यादसंगस्वभावत्वात् एवमात्मापुण्यपापादिनानोपलिप्यतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ नकरोतिनलिप्यतइ
तिद्वयमपिदृष्टांतांतरेणप्रतिपादयति यथेति यथासूर्यःस्वसत्तामात्रेणविश्वंप्रकाशयतिनतुव्यापाराविष्टतयाकुर्विदइवपटं यथाचैषप्रकाश्यधर्मैर्दुर्गंधादिभिर्नलिप्यते एवमयंक्षेत्रीक्षेत्रज्ञःसूर्यवदेकएवसन्ननेे
कधाभूतंक्षेत्रंमहाभूतानीत्यादिनाचतुर्विंशतितत्त्वात्मकमिच्छाद्वेषादिविकारयुक्तमुक्तंतत्स्वसत्तामात्रेणप्रकाशयतिहेभारतनतुव्यापाराविष्टतयातत्संपादयति तद्धर्मैर्वापुण्यपापादिभिर्नलिप्यते सूर्यदृष्टांतेनएक
त्वमकर्तृत्वप्रयुक्तमलेपत्वंचदर्शितं तथाचश्रुतयः यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुरूपोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा सूर्योयथासर्वलोकस्यचक्षुर्नलिप्यतेचाक्षुषै
र्बाह्यदोषैः एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबाह्यइति ॥ ३३ ॥ अध्यायार्थंकृत्स्नमुपसंहरति क्षेत्रेति क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःपूर्वोक्तयोरेवमुक्तरीत्याअंतरंभेदंजडत्वाजडत्वकर्तृत्वाकर्तृत्वविकारित्वावि
कारित्वकृतंवैलक्षण्यंज्ञानचक्षुःशास्त्राचार्योपदेशात्मप्रत्ययजनितेनज्ञानचक्षुषायेविदुस्तेपरंमोक्षंयांतिप्राप्नुवंति किंसांख्यानामिवास्माकमपिगुणपुरुषांतरज्ञानादेवकैवल्यमुच्यतेइत्याशंक्याह भूतप्रकृतिमोक्ष

यथासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते॥ सर्वत्रावस्थितोदेहेतथात्मानोपलिप्यते ॥ ३२॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः॥ क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नं
प्रकाशयतिभारत॥३३॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरंज्ञानचक्षुषा॥ भूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुर्यांतितेपरं॥३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता
सू० क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनामत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ पर्वणितुसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ श्रीभगवानुवाच परं
भूयःप्रवक्ष्यामिज्ञानानांज्ञानमुत्तमं ॥ यज्ज्ञात्वामुनयःसर्वेपरांसिद्धिमितोगताः ॥ १ ॥

मिति भूतानांवियदादीनांप्रकृतिरुपादानंत्रिगुणात्मिकाअविद्यातस्याविद्यायामोक्षंनिरन्वयोच्छेदंचयेविदुस्तएवपरंयांतिनतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरंतरमात्रविदइत्यर्थः यद्येकासत्याविश्वीचप्रकृतिस्तर्हिविभूनामलि
प्तदृशांबहूनांपुरुषाणांमुक्तानामपितद्दर्शनमपरिहार्यं तथाचतेषामपिबंधप्रसक्तिः यदितुमिथ्यातर्हियस्यैवात्मसाक्षात्कारोजातस्तद्दृष्ट्यासर्वथैवरज्जूरगवद्बाधिताकालत्रयेपिनास्ति इतरेषांत्वनादिरनंतास्त्वेवे
तिवक्तुंशक्यं तस्मान्नप्रकृतिपुरुषांतरज्ञानमात्रात्कैवल्यंकिंतुप्रकृतिबाधेनपुरुषज्ञानात्सर्पबाधेनरज्जुदर्शनात्भयनिवृत्तिवद्बंधनिवृत्तिरितिसिद्धं ॥ ३४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशो
ऽध्यायः ॥ १३ ॥३७॥ ॥ ७ ॥ पूर्वाध्यायांतेभूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुस्तेपरंयांतीत्युक्तंतत्रकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंकथंवाबंधकत्वंकथंचततोमोक्षःकिंचमुक्ता
नांलक्षणंइत्येतदर्थजातंविवरीतुंचतुर्दशोध्यायआरभ्यते तत्ररुच्युत्पादनार्थंपरंज्ञानंस्तुवन्श्रीभगवानुवाच परमिति परंसर्वोत्कृष्टंब्रह्मविषयत्वात् ज्ञानंभूयःपुनःअसकृदुक्तमपिप्रवक्ष्यामि किं तत्स्वरूपमाह
ज्ञानानाममानित्वादीनांयज्ञादीनांज्ञानसाधनानांमध्येयदुत्तमंमोक्षफलत्वादंतरंगंतदेवतत् अहंघटंजानामीत्यत्राहमर्थस्यघटाकारवृत्तेर्घटस्यचज्ञानमस्तीतिविषयभेदात्ज्ञानत्रयमस्ति तत्राद्यद्वयंनांतरीयकंय
च्चउत्तमंचरमंघटप्रकाशफलरूपंज्ञानंतदेवपरंब्रह्मेत्यर्थः यथोक्तंवार्तिककारैः परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहज्ञेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति यत्ज्ञानंज्ञात्वावेदांतवाक्यजन्ययाधीवृत्त्याअपरो
क्षीकृत्यपरांसिद्धिंमोक्षंइतःसंसारात्संसारंविहायगताःप्राप्ताः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इदंज्ञानंविषयविषयिरूपविकल्पविनिर्मुक्तंउपाश्रित्यममईश्वरस्यसाधर्म्यंसर्वात्मत्वंसर्वनियंतृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वमित्यादिधर्मसाम्यंसाधर्म्यमागताः तथाचश्रुतयोयएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति सर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिः सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिज्ञानफलंईश्वरसाधर्म्यप्राप्तिमाहुः किंच भुशुंडीप्रभृतयोज्ञानबलादेवसर्गेपिनजायंतेप्रलयकालेचतत्तद्भूतभावं गच्छंतोनप्रलयाग्न्यादिभिर्व्यथंतेव्यथांप्राप्नुवंति इदंश्लोकद्वयंभाष्येवक्ष्यमाणज्ञानस्तुत्यर्थत्वेनैवव्याख्यातं तज्ज्ञानमुपाश्रित्यज्ञानसाधनमनुष्ठायेतिपदार्थः शेषंस्पष्टं ॥२॥ अथेदानींकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंतदाह ममेति ममशुद्धचिन्मात्रस्ययोनिःप्रवेशस्थानं महद्ब्रह्ममहत्तत्त्वस्यप्रथमकार्यस्यब्रह्मबृंहकंकारणमव्यक्ताव्याकृतापरपर्यायंत्रिगुणात्मकमायाख्यंतस्मिन्गर्भंस्वप्रतिबिंबरूपंदधामिअर्पयामिअहंचिदात्मा ततोमत्प्रतिबिंबगर्भितायामायातत‌ःसर्वेषांभूतानांभवनधर्मणांमहदादीनांहिरण्यगर्भादीनांचसंभवउत्पत्तिर्भवतिहेभारत एतेनचित्प्रतिबिंबसापेक्षत्वोपपादनेनप्रकृतेःसांख्याभिमतंस्वातंत्र्यंनिरस्तं ॥३॥ किंचसर्वेषुभूतेषुयोनिषुउपादानभूतेषुपृथिव्यामोषधयइवयाःमूर्त्तयःशरीराणिसुरनरतिर्यक्स्थावरात्मकानिचतुर्विधानिसंभवंतितासांमूर्तीनांब्रह्ममहत्पूर्वोक्तंमहतोब्रह्मब्रह्ममहत् राजदंतादित्वादुपसर्जनस्यपरनिपातः मायैवयोनिरित्यर्थः अहंतुतासांबीजप्रदःपिता तास्वपिस्वप्रतिबिंबस्यार्पयिता यथापुरुषोभार्यायामनुशयिसंपृक्तंरेतोनिषिंचतिततोभार्यातःपिंडोत्पत्तिःरेतोंशतस्तत्रचैतन्योत्पत्तिरितिचैतन्यविशिष्टस्यपिंडस्यपिताऽहंमाताचमायेत्यर्थः ॥ ४ ॥ एवंईश्वराश्रयेणप्रकृतिर्भूतानिसृजतीत्युक्तं इदानींसाकथंभूतानिबध्नातीतितदुच्यते सत्वमिति प्रकृतिःसत्वरजस्तमसांसाम्यावस्था ततःसकाशात्परस्परांगांगीभावेनवैषम्येणउद्रिच्यमानाःप्रकृतिसंभवाइत्युच्यंतेनतुप्रकृतितोवैशेषिकाणामिवद्रव्यात्गुणाअन्येएतेहेमहाबाहो देहेअव्ययमविकारिणमपिदेहिनंस्थूणायांवत्समिवरशनाभूतागुणानिबध्नंति ॥५॥ तत्रकःकेनसंगेनबध्नातीत्युच्यते तत्रेति तत्रतेषुगुणेषुसत्वंनिर्मलत्वाद्दुःखमोहाख्यमलराहित्यात्प्रकाशकंआलोकवत्सर्वार्थावद्योतकं यतोऽनामयंरजस्तमोभ्यामनभिभूतं तत्सुखसंगेनज्ञानसंगेनचनरंअविद्यया‌तिरोहितस्वरूपज्ञानानंदंअहंसुखीअहंज्ञानीत्यभिमानेनअंतःकरणवृत्तिधर्मयोःसुखज्ञानयोरात्मनिआरोपेणबध्नाति हेअनघअव्यसनिन् ॥ ६ ॥ रजोगुणोरागोरंजनात्‌तदात्मकं विद्धि तृष्णाप्राप्यमाणेष्वप्यर्थेष्वतृप्तिः संगःप्राप्तेविषयेमनसःप्रीतिलक्षणःसंश्लेषस्तयोःसमुद्भवंनिदानभूतंतद्रजोहेकौंतेय कर्मसंगेनदृष्टादृष्टार्थेषुकर्मसुसंगस्तत्परतातेननिबध्नातिदेहिनंदेहाभिमानिनं ॥ ७ ॥ तमोगुणःतुपूर्वाभ्यांविलक्षणः अज्ञानंमायायाआवरणशक्तिस्ततउद्भूतंअज्ञानजंविद्धि अतःसर्वेषांदेहिनांमोहनंभ्रांतिहेतुः प्रमादोऽनवहितत्वंसचसत्वकार्यप्रकाशविरोधी आलस्यंजडतातच्चरजःकार्यप्रवृत्तिविरोधि उभयकार्यनिरोधिनीतमोगुणालंबनावृत्तिर्निद्राताभिस्तत्तमोनितरांबध्नाति हेभारत देहिनमित्यनुवर्तते ॥ ८ ॥

इदंज्ञानमुपाश्रित्यममसाधर्म्यमागताः ॥ सर्गेपिनोपजायंतेप्रलयेनव्यथंतिच ॥ २ ॥ ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहं ॥ संभवःसर्वभूतानांततोभवतिभारत ॥ ३ ॥ सर्वयोनिषुकौंतेयमूर्त्तयःसंभवंतियाः ॥ तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपिता ॥ ४ ॥ सत्वंरजस्तमइतिगुणाःप्रकृतिसंभवाः ॥ निबध्नंतिमहाबाहोदेहेदेहिनमव्ययं ॥ ५ ॥ तत्रसत्त्वंनिर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयं ॥ सुखसंगेनबध्नातिज्ञानसंगेनचानघ ॥ ६ ॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासंगसमुद्भवं ॥ तन्निबध्नातिकौंतेयकर्मसंगेनदेहिनं ॥ ७ ॥ तमस्त्वज्ञानजंविद्धिमोहनंसर्वदेहिनां ॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नातिभारत ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सत्वमुत्कृष्टंसत्सुखेदुःखकारणमभिभूयसंजयतिसंश्लेषंजनयति एवमुत्तरत्रापि ज्ञानंप्रकाशंआवृत्त्यप्रमादेअवश्यकर्तव्यस्याकरणे ॥ ९ ॥ सत्वादयःकदास्वस्वकार्यैप्रभवंतीत्याशंक्येतरेतरयोरभिभवेसती
त्याह रजइति रजस्तमसीअभिभूयसत्वंभवतिवर्धते एवंरजोपिसत्वतमसीअभिभूयभवति तथातमोपिसत्वरजसीअभिभूयभवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ तत्तद्गुणोद्भवलिंगान्याहत्रिभिः सर्वेति अस्मिन्देहेयदासर्वे
षुद्वारेषुबाह्याभ्यंतरविषयोपलब्धिसाधनेषुबाह्याभ्यंतरकरणेषु प्रकाशःस्वस्वविषयावरणविरोधीपरिणामविशेषोजायतेतेनचज्ञानंशब्दादिविषयस्ययाथात्म्येनप्रकाशोयदाजायतेतदासत्वंविवृद्धमितिविद्या
ज्जानीयात् उतअपि सुखादिलिंगेनापिजानीयादित्यर्थः ॥ ११ ॥ लोभःप्राप्ताधिकेगर्धः प्रवृत्तिःअग्निहोत्रादौ आरंभोगृहादेः कर्मणांअशमःसतामसतांवाकार्याणामनुपरमः स्पृहादृष्टेपरधनादावुपादित्सा
रजसिविवृद्धेसतिएतानिलिंगानिजायंतेहेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ सत्यपिबोधकेगुर्वादौअप्रकाशःसत्वकार्यप्रकाशानुदयः अप्रवृत्तिःसत्यपिप्रवृत्तिनिमित्तेरजःकार्यप्रवृत्त्यनुदयः प्रमादःकार्याकार्यविवे
काराहित्यंमोहोनिद्रालस्यादिरूपः ॥ १३ ॥ प्रलयंमरणं उत्तमविदांहिरण्यगर्भाद्युपासकानांदेवानांवालोकान् अमलान्निर्दुःखान् ॥ १४ ॥ कर्मसंगिषुश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठातृषुमनुष्येषु मूढयोनिषुतिर्य

सत्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत॥ ज्ञानमावृत्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युत॥९॥ रजस्तमश्चाभिभूयसत्वंभवतिभारत॥ रजःसत्वंतमश्चैवतमःसत्वंरजस्तथा
॥१०॥ सर्वद्वारेषुदेहेस्मिन्प्रकाशउपजायते॥ ज्ञानंयदातदाविद्याद्विवृद्धंसत्वमित्युत ॥११॥ लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा॥ रजस्येतानिजायंतेवि
वृद्धेभरतर्षभ॥१२॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच॥ तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंदन॥१३॥ यदासत्वेप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत् ॥ तदोत्तमवि
दांलोकानमलान्प्रतिपद्यते॥१४॥ रजसिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते॥ तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते॥१५॥ कर्मणःसुकृतस्याहुःसात्विकंनिर्मलंफ
लं॥ रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलं॥१६॥ सत्वात्संजायतेज्ञानंरजसोलोभएवच॥प्रमादमोहौतमसोभवतोज्ञानमेवच॥१७॥ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाम
ध्येतिष्ठंतिराजसाः॥ जघन्यगुणवृत्तस्थाअधोगच्छंतितामसाः॥१८॥ नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टानुपश्यति॥गुणेभ्यश्चपरंवेत्तिमद्भावंसोधिगच्छति॥१९॥

क्स्थावरचांडालादिषु ॥ १५ ॥ सुकृतस्यसात्विकस्यकर्मणःफलंनिर्मलंदुःखाज्ञानमलशून्यंसात्विकंज्ञानवैराग्यादिकं रजसोराजसस्यकर्मणःफलंदुःखं तमसस्तामसस्यकर्मणःफलंअज्ञानं सात्विकादिक
र्मलक्षणंचनियतंसंगरहितमित्यादिनाऽष्टादशेवक्ष्यति ॥ १६ ॥ एतादृशफलवैचित्र्येपूर्वोक्तमेवहेतुमाह सत्वादिति ॥ १७ ॥ यतःसत्वादिभ्योज्ञानादीनिजायंतेऽतःसत्वादिवृद्धिकालेप्रलयंगच्छंतः क्रमेणो
त्तममध्यमाधमासुयोनिषुजायंतइत्याह ऊर्ध्वमिति ऊर्ध्वंदेवभावे मध्येमानुषभावे अधःनरकतिर्यक्स्थावरभावे जघन्यंनिंद्यंयद्गुणवृत्तंनिद्रालस्यप्रमादादितत्स्थास्तामसाः ॥१८॥ कथंप्रकृतिःपुरुषंबध्ना
तीत्यस्योत्तरमुक्तं कथंवाततोस्यमुक्तिरित्यस्योत्तरमाह नान्यमिति गुणेभ्यःकार्यकारणविषयाकारपरिणतेभ्योन्यंदृशिमात्रंआत्मानंद्रष्टाजीवःकर्तारंनानुपश्यतिविवेकमनुनपश्यति किंतुगुणाएवकर्तारइत्ये
वपश्यतिनत्वहंकर्तेति तथागुणेभ्यःपरंगुणव्यापारसाक्षिभूतंमांयदावेत्तितदासवेदितामद्भावंब्रह्मभावंगच्छति अन्यदातुगुणभावंगतोभवति ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कथंत्वद्भावंगच्छतीतितत्राह गुणानिति एतान्गुणान्महदादित्रयोविंशतिविकारात्मनापरिणतान् देहसमुद्भवान्स्थूलदेहस्यसमुद्भवोयेभ्यस्तान्अतीत्यजीवन्नेवातिक्रम्यनिर्विकल्पकसमाध्यभ्यासेनबाधित्वाऽमृ
तंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति एतेनानंदावाप्तिर्गुणात्ययप्रयोजनमुक्तं यतोमुक्तःजन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तःसन्नितितुअनर्थनिवृत्तिरुक्ता ॥२०॥ प्रकृतितोमुक्तिप्रकारेउक्तेऽथमुक्तलक्षणानिपृच्छन्नर्जुनउवाच कैरिति
कैर्लिंगैश्चिह्नैस्त्रीन्गुणानेतान्व्याख्यातान्अतीतोभवतिपुमान्हेप्रभो सचकिमाचारःकोस्याचारःकथंकेनचप्रकारेणैतांस्त्रीन्गुणानतिक्रम्यवर्तते ॥ २१ ॥ तत्राद्यस्योत्तरमाह प्रकाशमिति प्रकाशप्रवृत्तिमोहाः
सत्वरजस्तमसांकार्याणिव्युत्थानावस्थायांतानिसम्यक्प्रवृत्तानि सामान्येनपुंसकं तान्संप्रवृत्तान्नद्वेष्टि नापिसमाध्यवस्थायांतानिनिवृत्तानिसंतिकांक्षति सोयंनित्यसमाधिस्थोब्रह्मविद्वरिष्ठः यंप्रकृत्य
श्रीभागवतेस्मर्यते देहंचनश्वरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यतीति अत्रवासिष्ठेसप्तयोगभूमयउक्ताः ज्ञानभूमिःशुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता विचारणाद्वितीयातुतृतीयातनुमानसा सत्वापत्तिश्चतुर्थीस्या
त्ततोऽसंसक्तिनामिका पदार्थाभावनीषष्ठीसप्तमीतुर्यगास्मृतेति तत्रयथोक्तासाधनसंपत्मुमुक्षांताप्रथमा श्रवणमननाख्यविचारात्मिकाद्वितीया निदिध्यासनरूपातृतीया एताःसाधनभूमयः सत्त्वापत्तिर्ब्रह्म
साक्षात्काररूपाचतुर्थीफलभूता यस्यांयोगीकृतार्थोपिजीवन्मुक्तिसुखंपुष्कलंनानुभवति परास्तिस्रोजीवन्मुक्तेरवांतरभेदाः तत्रापिपंचम्यांभूमौस्वयंस्थितःस्वयमेवव्युत्तिष्ठति षष्ठ्यांपरप्रयत्नेन सप्तम्यांतुन

गुणानेतानतीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान् ॥ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोमृतमश्नुते ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणाने
तानतीतोभवतिप्रभो ॥ किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच प्रकाशंचप्रवृत्तिंचमोहमेवच
पांडव ॥ नद्वेष्टिसंप्रवृत्तानिननिवृत्तानिकांक्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनोगुणैर्योनविचाल्यते ॥ गुणावर्तंतइत्येवयोवतिष्ठति
नेंगते ॥ २३ ॥ समदुःखसुखःस्वस्थःसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

स्वतःपरतोवाव्युत्तिष्ठति सोयंनित्यसमाधिस्थःप्रकाशमित्यनेनश्लोकेनोक्तः ॥ २२ ॥ अथषष्ठ्यांपदार्थाभावन्यांगतोब्रह्मविद्वरीयानुच्यते उदासीनवदिति योयंसमाधौउदासीनइवास्तेव्युत्थानेकिमपिप्रयो
जनमपश्यन् इदंममकर्तव्यमस्तीतिवासनाशून्यत्वात् यआस्तेएवनतुपरप्रयत्नमंतरेणकदाचिदपिगुणैर्विचाल्यते परेणव्युत्थापितोपिगुणान्पश्यन्गुणावर्तंतइत्येवज्ञात्वायोवतिष्ठतिस्तब्धएववर्ततेनतुगुणकृतैरिष्टा
निष्टस्पर्शैःइंगतेचलति अयमर्थः यथाकश्चिद्वृद्धंजानोरसनामौढ्यात्स्वयंशाकादिरसंनविंदति परेणज्ञापितोपिकंचिद्रसविशेषमुपलभ्यापितत्रोदासीनएवास्ते झटित्येवविशेषदर्शनस्यतिरोधानात्नतत्कृतंसुखं
दुःखंवापश्यतितद्वदयंज्ञेयः ॥ २३ ॥ अथपंचम्यांभूमावसंसक्तिनामिकायांस्थितोब्रह्मविद्वरउच्यते समेति समाधौसमेदुःखसुखेयस्यससमदुःखसुखः स्वस्थः स्वेनैवस्वेच्छयैवतिष्ठतीतिस्वस्थः यदातुनस
माधाविच्छातदास्वयमेवव्युत्तिष्ठतीतिभावः सोपिव्युत्थानावस्थायांसमलोष्टाश्मकांचनोविरक्तइत्यर्थः तुल्यप्रियाप्रियःतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिश्च प्रियाप्रिययोर्निंदास्तुत्योश्चप्राप्तौतुल्योहर्षविषादशून्यः अत्रहे
तुर्धीरइति यथाकश्चिच्छूरस्तीव्रप्रहारवेदनार्त्तोपिनव्यामुह्यतिधैर्याद्वेदनांचानुभवति तद्वदयंहर्षविषादावनुभवन्नपिधैर्यान्नचलति पूर्वस्यतुजातायामपिवेदनायांहर्षाद्युदयएवनास्ति तत्पूर्वस्यतुवेदनैवनास्ती
तिभेदः एतेनश्लोकत्रयेणसर्वेषांजीवन्मुक्तानांसमाधौलिंगानितत्स्वंवेद्यानिआचाराश्चपरसंवेद्यानिलिंगान्युक्तानि ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथचतुर्थीभूमौसत्त्वापत्तिसंज्ञायांस्थितस्ययोगिनःसमाधिसुखाभावेनस्वसंवेद्यलिंगाभावात्तत्त्वनिश्चयेनद्वैतस्यबाधाल्लिंगमाचारश्चपरसंवेद्यएवतदाह मानेति यथाहिपरीक्षकःकूटकार्षापणस्यलाभेविना शेवाहर्षविषादशून्योनचतल्लाभार्थंयत्नमारभते मूढस्तुताभ्यांबाध्यतेतल्लाभार्थंयत्नंचारभते एवंविद्वान्द्वैतंमरुमरीचिकाकृदसमानंपश्यन्तत्रमानापमानयोर्वामित्रारिपक्षयोर्वातुल्यएवनत्वन्यतरलाभायपरिहारा यवायत्नमारभते अतोगुणातीतइत्युच्यते सर्वत्रपदार्थःस्पष्टः॥२५॥ अथकथंत्रीनूगुणानतिवर्ततइत्यस्योतरंविवक्षन्साधनभूतासुतिसृषुभूमिषुतृतीयांतनुमानसामाह मांचेति यश्चसाधकोमांप्रत्यगात्मानं चका रस्त्वर्थेपूर्वभूमिस्थापेक्षयास्यवैलक्षण्यंद्योतयति अव्यभिचारेणवृत्त्यंतरानंतरितेनभक्तियोगेनमयिभगवतितैलधारावदविच्छिन्नवृत्तिप्रवाहिमनःप्रणिधानरूपेणयोगेनसेवतेध्यायति सएवंसूक्ष्मीकृतचित्तएता न्गुणान्समतीत्यध्यानपरिपाकांतेसत्वमपिबाधित्वाब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति भुवोभावइतिभवतेर्भाविक्यप् ॥२६॥ विषयप्रदर्शनद्वाराविचारणाख्यांद्वितीयांभूमिमाह ब्रह्मणोहीति ब्रह्मणोवेद स्यप्रतिष्ठातात्पर्येणपर्यवसानस्थानमहमेव अमृतस्यकर्मब्रह्मोभयदर्शनद्वाराऽमृतसाधनस्य अव्ययस्यअनादित्वादनंतत्वाच्चापौरुषेयत्वेनाप्रामाण्यशंकाकलंकशून्यस्यस्वतःप्रमाणभूतस्येत्यर्थः एतेनोपक्रमो पसंहारादिपर्यालोचनयावेदाविरुद्धतर्कोपकरणयाकृत्स्नस्यवेदस्यतात्पर्यंमद्दर्शनकामेननिर्णेतव्यमितिविचारणाख्याद्वितीयाभूमिरुक्ता हेतुफलोपदर्शनमुखेनशुभेच्छाख्यांप्रथमांभूमिमाह शाश्वतस्येति का म्यधर्मवत्फलदानेननाशाभावात्भगवत्यर्पितोनित्योधर्मःशाश्वतः विविदिषादिपारंपर्येणमोक्षाख्यशाश्वतफलहेतुत्वात् शाश्वतस्यचधर्मस्यप्रतिष्ठापरमंप्राप्यंफलमहमेव तथाऐकांतिकंविषयसंगजन्यसु

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्योमित्रारिपक्षयोः॥ सर्वारंभपरित्यागीगुणातीतःसउच्यते ॥ २५॥ मांचयोऽव्यभिचारेणभक्तियोगेनसेवते ॥ सगुणान्समतीत्यै तान्ब्रह्मभूयायकल्पते॥ २६॥ ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्यच॥ शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्यच॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि श्रीमद्भगवद्गीतासू० गुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ पर्वणितुअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

श्रीभगवानुवाच ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययं॥ छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित्॥ १॥

खव्यभिचारिस्वरूपभूतंमोक्षसुखंतस्यापिप्रतिष्ठापराकाष्ठाअहमेव एवंनिष्कामधर्मेणविशुद्धचित्तस्यैकांतिकसुखेच्छाभवतिसेयंशुभेच्छाख्याप्रथमाभूमिः अत्रपरांपरांभूमिमारोढुमशक्तस्यपूर्वापूर्वाभूमिरुप दिश्यते यथाध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यत्रनिदिध्यासनाशक्तस्यसांख्यनामाविचारस्तत्राप्यशक्तस्यकर्मयोगउपदिश्यतेतद्वत ॥२७॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥३८॥ पूर्वाध्यायांतेसुखस्यैकांतिकस्यप्रतिष्ठापराकाष्ठाहमित्युक्तंतत्रकिंलक्षणंतत्सुखंकेनवाआवृतंकेनवासाधनेनास्यावरणभंगःकेनवाधिकारिणातत्प्राप्यमित्यादिवर्णयितुंपंचदशोध्यायआरभ्यते ऊर्ध्वमूलमि ति आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंमानुषानंदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणविवृद्धानंदसोपानपंक्तेरुपरिस्थितंपरमानंदाद्वयंवस्तुऊर्ध्वंतदेवमूलंमूलकारणमस्यसंसाराश्वत्थस्यतमूर्ध्वमूलं अ धःशाखंऊर्ध्वादधोधःसोपानस्थानीयाःशाखाइवशाखाःअव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राषोडशविकारहिरण्यगर्भविराट्प्रजापतिसुरगंधर्वासुरनरतिर्यक्स्थावररूपायस्यसोधःशाखस्तं नश्वोपिस्थातुंयोग्यमनृ तत्वादश्वत्थंसंसारवृक्षं तथापिअव्ययंमूढानांअनाद्यनंतंप्राहुर्वेदाःऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखएषोश्वत्थःसनातनइत्यादयः छंदांसिवेदास्तदुपलक्षितायज्ञादयःतएवपर्णानिपर्णसंघातवत्शोभाहेतवोयस्यतरोस्तमश्व त्थंयोवेदमिथ्यात्वेनसएववेदवित्विदितवेद्यइत्यर्थः अत्राश्वत्थरूपकेणसंसारोवर्ण्यते ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अधश्चमानुषेभ्यस्तिर्यक्स्थावराद्योऽवीच्यंताः ऊर्ध्वंचमानुषेभ्यएवोपरिचगंधर्वयक्षादिहिरण्यगर्भपर्यंतंप्रसृताःप्रसरंप्राप्तास्तस्यशाखाः गुणैःसत्वादिभिःप्रकर्षेणवृद्धाः गुणप्रवृद्धाः विषयाएवरंजकतयाकोमल
पल्लवरूपाणिप्रवालानियासांताः संसारवृक्षस्योपरिमूलंब्रह्मउक्तं अधश्चइहमनुष्यलोकेचतस्यमूलानिवासनारूपाणिअवांतरमूलानिअनुसंततानिप्रवाहनित्यानि यतःकर्मानुबंधीनिकर्मैवधर्माधर्माख्यंअनुबं
धःपश्चाद्भावियेषांतानिकर्मानुबंधीनि वासनाभ्यःकर्माणिकर्मभ्योवासनाइत्यनवरतसंतानोयंवृक्षइत्यर्थः॥ २॥ननुश्वोपिस्थातुमनर्हश्चाव्ययश्चेत्युक्तेप्रतिक्षणविनाशिविज्ञानसंतानरूपोवाव्रीह्यादिवत्प्रवाहनित्यो
वायंसंसारस्तर्हिदुरुच्छेद्योवासनानांकर्मणांचबीजांकुरवदन्योन्यजन्महेतुत्वस्यावर्जनीयत्वादित्याशंक्यसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयोयमित्येतंपक्षमाश्रित्यपरिहरति नरूपमिति रज्जूरगस्येवास्यरूपंसम्यग्द
शावीक्ष्यमाणंसन्नोपलभ्यते इहजीवत्येवदेहे यथापूर्वमज्ञानदशायांतथानोपलभ्यतेज्ञानदशायां तेनास्यमृषात्वमनुभवैकवेद्यमित्युक्तं एतेनानुपलभ्यरूपत्ववचनेनस्वप्रकाशानांविज्ञानानांरूपवतांबीजादीनां
चसादृश्यस्यव्यावृत्तिः तर्हिशशविषाणवत्तुच्छएवायंस्यादित्यतआह नांतोनचादिरिति उपादानस्यमूलाज्ञानस्याद्यंतशून्यत्वादयमप्याद्यंतशून्यइत्यर्थः तर्हिआत्मवदपरिहार्यःस्यादित्याशंक्याह नचसंप्रतिष्ठा
अस्यप्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंवृक्षस्यभूमिरिवनास्ति नचायंब्रह्मणोविकारोयेनतत्रैवलीयेत नचेष्टापत्तिः ब्रह्मणःकौटस्थ्यभंगापत्तेः किंतर्हितुच्छमज्ञानमस्योपादानंतस्मिंश्चज्ञानेनविनष्टेसमूलस्यास्योच्छेदोभवति

अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषयप्रवालाः ॥ अधश्चमूलान्यनुसंततानिकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके ॥ २ ॥
नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा ॥ अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनछित्वा ॥ ३ ॥ ततःपदं
तत्परिमार्गितव्यंयस्मिन्गतानिवर्तंतिभूयः ॥ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येयतःप्रवृत्तिःप्रसृतापुराणी ॥ ४ ॥

अज्ञानस्यचतुच्छत्वंतुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीदित्यादिश्रुत्या तत्कार्यस्यरज्जूरगादेःप्रलयेतदनुपलंभस्यानुभवेनचसिद्धं तस्मादस्यप्रतिष्ठानोपलभ्यतइतियुक्तमेवोक्तं तमेनमश्वत्थंवासनानांदार्ढ्यात्सुविरूढ
मूलंदृढतरमूलमपिअसंगशस्त्रेणसंगोदेहादितादात्म्यबुद्धिस्तद्वर्जनमसंगःसएवशस्त्रंतेनदृढेनपरिपक्वेन छित्वा ततःपदंतत्परिमार्गितव्यमित्युत्तरेणान्वयः यद्यपिस्थूलसूक्ष्मयोःसंसारयोरसंगःसुषुप्तौस्वयमेवजा
यते तेनतन्मूलवासनाभिरप्यात्मनोऽसंगोनुमीयतेतथापिवासनामूलस्याज्ञानस्यज्ञानेनानुच्छेदान्नासंगधीर्दृढाभवतितस्मान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासेनकारणशरीरस्याप्यसंगःसाध्यः तेनचासंगशस्त्रेणास्यच्छे
दोमूलोच्छेदोलवणोदकवद्रज्जूरगवद्वाप्रविलापनरूपःकर्तव्यः नतुसांख्यानामिवस्वरूपेणसतःपरिवर्जनमात्रं ॥ ३ ॥ तमिममश्वत्थंछित्वाकिंकर्तव्यमतआह ततइति नकेवलंनिर्विकल्पसमाधिनातदसं
गमात्रेणकृतार्थताकिंतर्हिततोऽसंगानंतरंतत्श्रुतिप्रसिद्धंपदंपदनीयंब्रह्मपरिमार्गितव्यंश्रुतियुक्तिबलेनाहमेवब्रह्मास्मीतिज्ञातव्यं यस्मिन्पदेनिर्विकल्पेगताःप्राप्ताःसंतोननिवर्तंतिनपुनर्निवर्तंते तमेवप्रत्यगानंदमाद्यं
पुरुषंपुरिशरीरेशयानमहमपिप्रपद्येशरणागतोस्मीतिभावयेत् भगवतएववाइदंवचनंलोकशिक्षार्थंवर्तएवचकर्मणीतिवत् कोसौपुरुषःयतःपुराणीआद्याप्रवृत्तिः सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिइत्येवंरूपाप्रसृताअ
स्मास्वपिप्रवृत्ता यतोवयमपिइदानींकामयामहेधनादिनावयंभूयांसःस्यामप्रजयाप्रजायेमहीतिचेति येनेयंप्रवृत्तिर्दर्शितातत्प्रणामेनैवसानिवर्तिष्यतइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ॥८३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमैकांतिकस्यसुखस्याच्छादकंसंसाराश्वत्थंतच्छेदकमसंगशस्त्रंचोक्त्वातस्यसुखस्यप्राप्तावधिकारिणंतस्यस्वरूपंचाहद्वाभ्यां निर्मानेति मानोदर्पः मोहोविपर्ययस्तद्रहिताःनिर्मानमोहाः जितःसंगःकर्ताहमित्यभिमानःदोषोरागादिश्चयैस्तेजितसंगदोषाः अध्यात्मंआत्मनिनित्याःनिष्ठावंतःआत्मध्यानपराइतियावत् विनिवृत्तकामाःत्यक्तसर्वपरिग्रहाः द्वंद्वैःसुखदुःखेत्युपलक्षणंशीतोष्णादीनामपि तैर्विमुक्तास्तितिक्षावंतइत्यर्थः अमूढाःविद्ययाऽविद्यानाशंकृतवंतः तत्पदंअव्ययंअपुनरावृत्तिगच्छंति ॥ ५॥ ननुयदितदूर्ध्वंपदंगच्छंतितर्हिततःपातोप्यवश्यंभावीपतनांताःसमुच्छ्रयाइतिन्यायात् ततश्चयस्मिन्गतानिवर्तंतीत्यनुपपन्नमित्याशंक्यतस्यपदस्यस्वरूपमाह नतदिति तत्पदंसूर्योनभासयति रूपादिहीनत्वेनचक्षुरयोग्यत्वात् एतेनसर्वेषांबाह्येंद्रियाणांनिवृत्तिः यद्धिरूपवच्चक्षुर्योग्यंतत्सूर्येणचक्षुरनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथेत्यर्थः नशशांकश्चंद्रोपिभासयति यन्मनोग्राह्यंवस्तुतच्चंद्रेणमनोनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथा यन्मनसानमनुतइतिश्रुत्याऽस्यमनोग्राह्यत्वनिषेधात् नापिपावकःभासयति यद्धिवाचाग्राह्यंतत्तदनुग्राहकेणपावकेनभास्यंइदंतुनतथा यद्वाचानभ्युदितमितिश्रुत्यास्यवाग्गोचरत्वनिषेधात् नचक्षुषागृह्यतेनापिवाचेत्यादिश्रुत्यंतरंच यतश्चक्षुर्मनोवाचामगम्यंतेनस्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचातीतंप्रत्यगद्वयं नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञं

निर्मानमोहाजितसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाः॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः
पदमव्ययंतत् ॥ ५॥ नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः॥ यद्गत्वानिवर्तंतेतद्धामपरमंमम॥ ६॥

अस्थूलमनणुइत्यादिश्रुतिभिःसर्वविशेषरहितंयत्प्रतिपादितंतत्ममपरमंधामवृत्तिरूपज्ञानादपरमादन्यज्ज्योतिश्चिन्मात्रं ममेतिसंबंधोराहोःशिरइतिवदुपचारात् मदभिन्नंज्योतिःस्वयंप्रकाशमित्यर्थः अतएवयद्गत्वाप्राप्यज्ञात्वेत्यर्थः ननिवर्तंतेनिवृत्तिकारणस्यमूलाज्ञानस्याभावात् एवंव्याख्यानेहियदाह्येवैषएतस्मिन्नदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलयनेभयंप्रतिष्ठांविंदते अथसोऽभयंगतोभवतीतिश्रुत्यर्थानुगमोदृश्यते अदृश्येइतिदृगयोग्यत्वेनसूर्यभास्यत्वंपर्युदस्यते अनात्म्येआत्मनोमनसोयोग्यंआत्म्यंतदन्यत्रअनात्म्येइतिमनसोप्ययोग्यत्वेनचंद्रमोभास्यत्वंनिरस्यते अनिलयनेनिलीयतेस्मिन्सर्वंस्थूलसूक्ष्ममितिनिलयनंकारणंतद्भिन्ने अतएवानिरुक्तेनिर्वचनायोग्येवाचामगोचरइत्यर्थः तेनपावकाप्रकाश्येइतिसिद्धं येतुसूर्याद्यप्रकाश्यमर्चिरादिमार्गगम्यंसत्यलोकादप्युपरितनमप्राकृतंवैष्णवंपदंनित्यंदेशांतरेऽस्तितद्गत्वापुनर्ननिवर्तंतइतिव्याचक्षते तेषांनरूपमस्येहतथोपलभ्यतइतिदृश्यस्यतुच्छत्वादेवतादृशस्यापितुच्छत्वमपरिहार्यं दृश्यत्वाविशेषात् तस्माद्यथोक्तएवश्लोकार्थः ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुयदिसूर्याद्यभास्यज्योतीरूपस्त्वंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिइतिस्वस्यैवक्षेत्रज्ञत्वंब्रूषेतर्हिक्षेत्रज्ञस्यसतस्तवघटादिप्रकाशेकिमितिसूर्याद्यपेक्षादृश्यते नहिस्वयंज्योतीरूपः स्वविषयावभासनेज्योतिरंतरमपेक्षते दीपा
दिष्वदर्शनादित्याशंक्याहत्रिभिः ममैवेति यत्यस्मादीश्वरोजगत्स्रष्टाशरीरंअवाप्नोति सएषइहप्रविष्टआनखाग्रेभ्यः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदित्यादिश्रुतिभ्यःईश्वरएवशरीरधारी तथायद्यस्माद्धेतोः अपिश
ब्दोऽवधारणार्थे चःसमुच्चयार्थे कस्मिन्नहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेतिश्रुतेःप्राणधारणेनोपाधिनाईश्वरएवचउत्क्रामति ततोहेतुद्वयात्जीवलोकेसंसारेयोजीव
भूतःप्राणीससनातनःसर्वदैकरूपोहमेवेतिवक्तव्येयथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवैतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मनोव्युच्चरंतीतिवह्निविस्फुलिंगन्यायेनसममैवांशइत्यंशांशिभावोक्तिःयद्यपिवह्नौभेदःपरिमाणं
चस्वगतंनदृश्यतेतथापितूपाधिगतमेवतदुभयंतत्राप्युपचर्यते अयमग्निरस्मादग्नेर्भिन्नःअयमस्यस्फुलिंगःअयमस्मादल्पइति एवमस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिश्रुतेश्चतुर्विधपरिमाणशून्येब्रह्मणिममैवांशइत्यंशां
शिभावेनभेदोऽल्पत्वमहत्त्वेचोपचारादौपाधिकेध्येये तथाचश्रुतिः बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेनचैवह्याराग्रमात्रोह्यवरोपिदृष्टइति समःप्लुषिणासमोमशकेनसमोनागेनसमएभिस्त्रिभिर्लोकैरितिच तथाचविस्फुलिंगोवह्नि
रेवनतुवन्ह्यंशः एवंजीवोपिब्रह्मैवनतुब्रह्मांशः ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउतेति दाशादिष्वपिपिंडेषुगोत्वस्येवकात्स्न्येंनएकैकस्मिन्ब्रह्मभावपरिसमाप्तिदर्शनात् निरंशेंशांशिकल्पनायाअयोग्यत्वाच्च सए

ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिप्रकृतिस्थानिकर्षति ॥ ७ ॥ शरीरंयदवाप्नोतियच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवा
युर्गंधानिवाशयात्॥ ८॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंघ्राणमेवच॥ अधिष्ठायमनश्चायंविषयानुपसेवते॥ ९॥ उत्क्रामंतंस्थितंवापिभुंजानंवागुणान्वितं॥ वि
मूढानानुपश्यंतिपश्यंतिज्ञानचक्षुषः॥ १०॥ यतंतोयोगिनश्चैनंपश्यंत्यात्मन्यवस्थितं॥ यतंतोप्यकृतात्मानोनैनंपश्यंत्यचेतसः॥ ११॥

वंजीवभूतईश्वरोममैवांशइवांशोरूपभेदोमनःषष्ठंयेषुतानिमनसासहषडिंद्रियाणि प्रकृतिस्थानिइंद्रियाणांप्रकृतिःस्वभावोविषयप्रावण्यंतत्रस्थितानि कर्षतिसुप्तिप्रलयसमाधिकालेषुसंकोचयति॥७॥तथैतान्ये
वआशयात्स्वलयस्थानात्गृहीत्वासंयातिविषयदेशंप्रतिगच्छतिप्रबोधसर्गव्युत्थानकालेषु तत्रदृष्टांतः वायुर्गंधानिवाशयात् गंधाश्रयात्पुष्पात् ॥ ८ ॥ कानितानिमनःषष्ठानि तानिगृहीत्वागत्वाचायंकिंक
रोतीत्यतआह श्रोत्रमिति अधिष्ठायव्यापारवंतिकृत्वाविषयान्शब्दादीन्उपसेवतेप्रकाशयति यथादीपःस्वस्यवृत्तिलाभायतैलवर्त्याद्यपेक्षमाणोपिस्वविषयावभासनेस्वयमेवप्रभुः एवंजीवोपिघटाकारत्वला
भायमनःषष्ठानींद्रियाणिसूर्यादींश्चापेक्षतेतथापिघटावभासंस्वयमेवकरोतिनेतराणिइंद्रियसूर्यादीनिस्वभास्यत्वात्तैलवर्त्यादिवदित्याशयः ॥ ९ ॥ तमेवंभूतंमनःषष्ठानींद्रियाणिप्राणंचाधिष्ठायतेषामुत्क्रमणे
नोत्क्रामंतंतेषांस्थित्यास्थितंतेषांभोगेनभुंजानंतेषांसत्वरजस्तमोगुणयुक्तत्वेनगुणान्वितंघटसूर्यमिवघटाकाशमिववाघटगमनादिनागमनादिमंतंस्वतस्तूत्क्रमणादिशून्यमपिविमूढास्तात्विकरूपंनानुपश्यंति ज्ञान
चक्षुषस्तुपश्यंतिउपाधेरेवोत्क्रमणादिकंनतूपहितस्यात्मनइतिजानंत्येवेत्यर्थः ॥ १० ॥ यतंतोयत्नशीलायोगिनश्चएनंआत्मनिबुद्धौअवस्थितंविभुमुत्क्रांत्यादिहीनंअसंगंपश्यंति यतंतोपिअकृतात्मानः येयज्ञा
दिभिरशोधितचित्ताःएनंनपश्यंति यतःअचेतसःअनिर्जितचित्ताः पाषाणतुल्याइत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कथंतर्हिसूर्यादीनामपिभासकत्वंलोकेदृश्यतेतदपिमदावेशादेवेत्याह यदादित्येति अत्राप्यादित्यादिपदैःकरणाधिष्ठात्र्योदेवतास्तदधिष्ठेयानिकरणानिचतंत्रेणैवगृह्यंते यदादित्यादिषुबाह्यकरणाधिष्ठातृषुतत्तद धिष्ठेयेषुबाह्यकरणेषुचगतंविद्यमानंतेजोविषयप्रकाशनसामर्थ्यंसर्वंजगद्भासयतेतत्तेजोमामकंमदीयंविद्धि येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः येनचक्षूंषिपश्यंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एवंमनश्चंद्रमसोर्यदांतरप्रपंचप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेव तथायद्वागग्न्योरव्याकृतादिविषयप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेवेत्यर्थः अक्षरयोजनास्पष्टा॥ १२ ॥ नकेवलमादित्यादिगतप्रकाशनसामर्थ्यंमामकंअपितुपृथिव्यादिगतंभूतधारणव्यापनसामर्थ्यमपिमदीयमेवेत्याह गामिति गांपृथिवींआविश्यतांपृथिवींदृढांकत्वाभूतानिअहमेवधारयामिओजसाबलेन अन्यथापृथिवीसिकतामुष्टिवद्विशीर्येत तथाचमंत्रवर्णः येनद्यौरुग्रापृथिवीचदृढेति सदाधारपृथिवीमितिच तथाहमेवसोमोरसात्मकोजलात्मकः रसोजलंरसोहर्षइत्यनेकार्थमंजरी जलमयोभूत्वासर्वाओषधीःपुष्णामिच रसवतीःपुष्टाश्चकरोमि सोमोहिस्वात्मरसानुप्रवेशेनसर्वाओषधीः पुष्णातीतिप्रसिद्धं ॥ १३ ॥ अहंवैश्वानरसंज्ञउदरस्थोऽग्निर्भूत्वाप्राणिनांसर्वेषांदेहंआश्रितःसन्प्राणापानाभ्यांवायुभ्यांसमायुक्तःसमुद्दीपितश्चतुर्विधमन्नमदनीयं भक्ष्यंदंतव्यापारापेक्षमपूपादि भोज्यंतदनपेक्षंपायसादि लेह्यंगुडशर्करादि चोष्यंनिश्चोष्यत्यज्यमानंइक्षुदंडादि एतेनसर्वत्रसर्वाशक्तिर्यादृश्यतेसामदीयैवेतिभावः तदेवंभोक्तावैश्वानरोग्निर्भोज्यमन्नंसोमस्तदेवमुभयमग्नीषोमौसर्वमितिपश्यतोन्नदोषलेपोन

यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं॥ यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकं॥ १२॥ गामाविश्यचभूतानिधारयाम्यहमोजसा॥ पुष्णामिचौषधीःसर्वाःसोमोभूत्वारसात्मकः॥ १३॥ अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः॥ प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधं॥ १४॥ सर्वस्यचाहंहृदिसन्निविष्टोमत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनंच॥ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदांतकृद्वेदविदेवचाहं॥ १५॥ द्वाविमौपुरुषौलोकेक्षरश्चाक्षरएवच॥ क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यते॥ १६॥ उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः॥ योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरः॥ १७॥

भवतीत्यपिद्रष्टव्यं ॥ १४ ॥ किंचसर्वस्यप्राणिजातस्याहंहृदिसन्निविष्टआत्मेत्यर्थः अतोमत्तआत्मनस्तेषांस्मृतिर्ज्ञानंचपुण्यवतां पापिनांतुतयोरपोहनंविस्मरणमज्ञानंचभवति तथाचसर्वैर्वेदैःकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकैरहमेवपरमात्मावेद्योवेदांतकृत्वेदांतोक्तविद्यासंप्रदायकृत् वेदवित्वेदार्थविच्चाहमेव एतेनवेदांतविद्वेदविच्चस्वविभूतिरित्युक्तंभवति ॥ १५ ॥ सर्वशास्त्रहृदयंसंगृह्णाति द्वाविति लोकेप्रसिद्धौइमौ द्वावेवपुरुषौ क्षरोविनाशीसचसर्वाणिभूतानिप्राणवंति कर्मक्षयेसुप्तिप्रलयकैवल्यादौउपाधिनाशमनुविनाशशीलोजीवोब्रह्मप्रतिबिंबभूतोजलार्कोपमः प्रज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीतिश्रुतेः कूटस्थोनिर्विकारोमायोपाधिरक्षरःतदुपाधेरकर्मजत्वेननाशासंभवात् उपाधिदोषेणावशीकृतत्वाच्चासौनक्षरतिस्वरूपान्नच्यवतइत्यक्षरः ॥ १६ ॥ एताभ्यांकार्यकारणोपाधिभ्यामन्योनिरुपाधिरुत्तमःपुरुषः योसौपरमात्मेत्युदाहृतःशास्त्रे योसौमाययाईश्वरोभूत्वालोकत्रयंउत्तममध्यमाधमशरीररूपंआविश्यप्रविश्यधारयतिशरीरत्रयं अथापिअव्ययःसर्वज्ञत्वेनईश्वरधर्मेणअल्पज्ञत्वेनजीवधर्मेणवान व्येतिवर्धतेक्षीयतेवेत्यर्थः ॥ १७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यस्मादिति क्षरंउपाधिअक्षरंचउपाधिअतीतोतिक्रम्यस्थितोहमतोऽक्षरादपिचेतिचशब्दात्क्षरादपिउत्तमःउत्कृष्टतमः जडाक्षररूपादुपाधेरुत्कृष्टस्तदुपहितोजीवश्चेतनत्वात् ततोप्युत्कृष्टतरोमायोपाधिःस्वतं
त्रत्वात् ततोप्युत्कृष्टतमोनुपाधिरनागंतुकरूपत्वात् अक्षरार्थःस्पष्टः॥१८॥एतद्विज्ञानफलमपिभक्तिरेवेत्याह योमामिति असंमूढःममपुरुषोत्तमत्वेसंशयविपर्यासादिहीनःसएवसर्ववित् यतोमांपुरुषोत्तमंजा
नाति तत्फलंचमांसर्वभावेनसर्वात्मनासर्वैःप्रकारैर्भजति ॥ १९ ॥ अस्मिन्नध्यायेभगवत्तत्वज्ञानस्यमोक्षफलत्वमुक्त्वाऽथेदानींतत्स्तौति इतीति इतिएतद्गुह्यतमंअत्यंतरहस्यंशास्त्रं यद्यपिइयमष्टादशाध्यायी
कृत्स्नाशास्त्रंतथाप्यस्मिन्नध्यायेकृत्स्नस्यशास्त्रार्थस्यप्रदर्शनादयमपिशास्त्रं अत्रहिकार्यकारणविभागःसंसारवृक्षस्यानित्यत्वंभगवतोविभूतयःयस्तंवेदसवेदवित्वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यइत्यादिनासर्वःशास्त्रार्थो
दर्शितोस्ति इदंमयाउक्तंहेअनघनिर्व्यसन एतत्रहस्यंबुध्वाबुद्धिमान्ज्ञानीस्यात्आत्मविद्भवेत् तावताकृतकृत्यः सर्वंहिकृत्यंपरमात्मावगतिपर्यंतंतत्रैवकृत्स्नपुरुषार्थसमाप्तेः चात्प्राप्तप्रापणीयश्चस्यात्भवति
नातःपरंकर्त्तव्यमवशिष्यतेइत्यर्थः॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नवमाध्यायेरा

यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः॥ अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः॥१८॥ योमामेवमसंमूढोजानातिपुरुषोत्तमं॥ ससर्वविद्भजतिमांसर्वभावे
नभारत॥१९॥ इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयानघ॥ एतद्बुध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारत॥२०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू०
पुरुषोत्तमयोगोनामपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ पर्वणितुऊनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९॥ ॥७॥ श्रीभगवानुवाच अभयंसत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोग
व्यवस्थितिः ॥ दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवं ॥ १ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशांतिरपैशुनं॥ दयाभूतेष्वलोलुत्वंमार्दवंह्रीरचापलं ॥ २॥

क्षसीआसुरीदैवीचेतितिस्रःसंपदउक्तास्तासुराक्षसीमासुर्यामेवांतर्भाव्यद्वेएवसंपदावत्रव्युत्पाद्येतेद्वयाहप्रजापत्यादेवाश्चासुराश्चेतिश्रुतौ अभयसत्वशुध्यादिधीवृत्तयोदेवाःदंभदर्पादिधीवृत्तयोऽसुराइतिद्वैराश्य
स्यैवदर्शनात् पूर्वाध्यायांतेइदमुक्तंमयानघेत्यर्जुनंसंबोधयताऽनघत्वंदैवसंपत्तिमत्त्वंतद्विपर्ययस्त्वासुरीसंपदितिदर्शयितुंश्रीभगवानुवाच अभयमिति अभयंस्वोच्छेदबुध्यभावः सत्वसंशुद्धिःचित्तनैर्मल्यं ज्ञा
नंश्रवणादिजन्यंयोगोज्ञातेर्थेचित्तप्रणिधानंतयोर्व्यवस्थितिर्निष्ठा एषामुख्यादैवीसंपत् दानंयथाशक्तिसंविभागोन्नादीनां दमोबाह्येंद्रियनियमः यज्ञःश्रौतस्मार्तादिः स्वाध्यायोवेदाध्ययनं तपोवक्ष्यमाणलक्ष
णंशारीरादित्रिविधं आर्जवंऋजुत्वंसर्वदा ॥ १ ॥ किंच अहिंसाप्राणिपीडावर्जनं सत्यमप्रियानृतवर्जनंयथाभूतार्थभाषणं अक्रोधःपरैराक्रुष्टस्याभिहतस्यवाप्राप्तस्यक्रोधस्योपशमनं त्यागःसर्वकर्मसंन्यासः
पूर्वंदानस्योक्तत्वात् शांतिरंतःकरणस्योपरमः अपैशुनंपरदोषप्रकाशनंपैशुनंतद्वर्जनं दयादुःखितेषुभूतेषुकृपा अलोलुत्वंइंद्रियाणांविषयसंनिधावप्यविक्रिया मार्दवंमृदुता ह्रीर्लज्जा अचापलंअसतिप्र
योजनेवाक्पाणिपादादीनामव्यापारयितृत्वं ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किंचतेजःप्रागल्भ्यंनतुग्मता क्षमाआकृष्टस्यताडितस्यवांतर्विक्रियानुत्पत्तिः उत्पन्नायाविक्रियायाःप्रशमनमक्रोधइत्युक्तं धृतिर्देहेंद्रियेष्ववसादंप्राप्तेषुतस्यप्रतिषेधकोंतःकरणवृत्तिविशेषोयेनोत्तंभिता निदे
हादीनिनावसीदंति शौचंद्विविधंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंमनोबुध्योर्नैर्मल्यंमायारागादिकालुष्याभावः अद्रोहःपरजिघांसायाअभावः नातिमानिताअत्यंतंमानराहित्यं एतानिअभयादीनिदैवींसत्वप्रधानां
संपदंअभिलक्ष्यजातस्यस्वभावतोभवंतिहेभारत ॥ ३ ॥ अथेदानींरजस्तमोमयीआसुरीसंपदुच्यते दंभइति दंभोधर्मध्वजित्वं दर्पःधनाभिजननिमित्तउत्सेकः अभिमानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः क्रोधःप्र
सिद्धः पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं अज्ञानंअविवेकजनितोमिथ्याप्रत्ययः एतेआसुरींसंपदमभिलक्ष्यजातस्यभवंतिहेपार्थ ॥ ४ ॥ अनयोःसंपदोःकार्यमाह दैवीति दैवीपूर्वोक्ता अर्जुनस्यशंकाकिमहमासुर्यांसंप
दिजातोस्मीतितामपनुदति माशुचइति ॥ ५॥ द्वौद्विसंख्यौभूतसर्गौभूतानांस्वभावौ मेमद्वचनाच्छृणु ॥ ६॥ प्रवृत्तिविधिवाक्यंनिवृत्तिनिषेधवाक्यंनविदुः धर्माधर्मयोरिष्टानिष्टहेतुत्वज्ञानरहिताइत्यर्थः ॥ ७॥ अस
त्यंसत्यवर्जितंजगत्प्राणिजातं तथाऽप्रतिष्ठंधर्माधर्माख्याप्रतिष्ठाआश्रयस्तच्छून्यं अनीश्वरंअनियंतृकं आहुः अपरस्परसंभूतं अपरस्पराःक्रियासातत्येइतिसुट् बीजांकुरवत्परस्परकारणीभूतानांधर्माधर्म

तेजःक्षमाधृतिःशौचमद्रोहोनातिमानिता ॥ भवंतिसंपदंदैवीमभिजातस्यभारत ॥ ३॥ दंभोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच ॥ अज्ञानंचाभिजातस्यपार्थ
संपदमासुरीं ॥ ४ ॥ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमता ॥ माशुचःसंपदंदैवीमभिजातोसिपांडव ॥ ५॥ द्वौभूतसर्गौलोकेस्मिन्दैवआसुरएवच ॥ दैवोविस्त
रशःप्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥ ६॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः ॥ नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुविद्यते ॥ ७॥ असत्यमप्रतिष्ठंतेजगदाहुरनीश्वरं ॥
अपरस्परसंभूतंकिमन्यत्कामहैतुकं ॥ ८ ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्माणःक्षयायजगतोऽहिताः ॥ ९ ॥ काममाश्रित्यदुष्पूरंदंभ
मानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तंऽतेशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामपरिमेयांचप्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोगपरमाएतावदितिनिश्चिताः ॥
॥ ११ ॥ आशापाशशतैर्बद्धाःकामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंतेकामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥

तद्वासनानांयत्सातत्यंतस्मात्संभूतं किमन्यल्लोकेस्तिन किंचिदपिधर्माद्यपेक्षयाउत्पद्यते किंतुसर्वंकामहैतुकंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावःकामस्तदुत्थमेव स्वभावादेवजंतुर्जायतेनत्वदृष्टादित्यर्थः ॥ ८ ॥ एतामनुपदो
क्तांलोकायतिकानामभिप्रेतांदृष्टिमवष्टभ्यतामाश्रित्यनष्टात्मानः कामादिवशेननष्टधैर्याः यतोल्पेक्षुद्रेदृष्टसुखेएवबुद्धिर्येषांतेल्पबुद्धयः अहिताःहिंस्राः ॥ ९ ॥ असद्ग्राहान्वश्याकर्षणनिध्यंजनकाय
सिध्यादिसाधनेषुअसत्सुअसमीचीनेषुग्राहानिर्बंधाअत्यंताभिनिवेशास्तान्गृहीत्वाअशुचीनिमद्यमांसादिसापेक्षाणिव्रतानिनियमविशेषायेषांतेतथाभूताःसंतःकुमार्गप्रवर्तनेनप्रवर्तंतेजगतःक्षयायेतिसंबंधः
॥ १० ॥ चिंतांयोगक्षेमविषयां प्रलयांतांमरणावधि एतावत्देहएवात्माकामभोगएवपुरुषार्थइतोन्यन्नास्तिइतिनिश्चिताःनिश्चयवंतः तथाचबार्हस्पत्यंसूत्रं चैतन्यविशिष्टःकामःपुरुषः कामएवैकःपुरुषार्थइ
तिच ॥ ११ ॥ अन्यायेनपरवंचनादिना अर्थसंचयान्धनराशीन् ईहंतेलिप्संते ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आशापाशानृविष्णोति इदमद्येति ॥ १३ ॥ क्रोधपरायणत्वंकामपरायणत्वंचपूर्वोत्तराभ्यामर्धाभ्यामाह असाविति ईश्वरःसमर्थःसर्वेषांनिग्रहे सिद्धःलब्धाखिलभोगसाधनः बलवान्विषयोपभोगेसमर्थः अतएवसुखी ॥ १४ ॥ आढ्योधनी अभिजनवान्कुलीनः अज्ञानेनअविवेकेनमोहिताःविविधंभ्रमंप्रापिताः ॥ १५॥ अनेकंनास्तिएकंचिंतनीयंयस्यतत्अनेकंबहुषुविषयेषुपूर्वोक्तेषुलग्नंचित्तंयेषांतेअनेकचित्तास्तेचतेविभ्रांताश्चकिमिदमादौसाधनीयमिदमादौसाधनीयमितिविशेषेणभ्रांत्याकुलाःअनेकचित्तविभ्रांताः मोहःअसत्स्वपिसद्बुद्धिस्तदेवजालंतेनसम्यगावृताः प्रसक्ताःप्रकर्षेणलग्नाः अशुचौविण्मूत्रादिमये ॥ १६ ॥ आत्मनैवात्मानंमहांतंमन्यंतेतेआत्मसंभाविताः स्तब्धाःअप्रणताः धननिमित्तोमानोगर्वोमदउन्मत्तताताभ्यामन्विताःधनमानमदान्विताः नामयज्ञैर्नाममात्रैर्यज्ञैः दंभेनधर्मध्वजितया अविधिपूर्वकंयथोक्तधनज्ञानस्वयमृत्विकूपत्यादिशुद्धिरहितंयजंते ॥ १७ ॥ अहंकारोहमेवसर्वश्रेष्ठइतिबुद्धिः बलंशारीरंधनाभिजननिमित्तंच दर्पपरावज्ञां कामंक्रोधंचसंश्रिताः मांसर्वदेहेषुप्रविष्टं आ

इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथं ॥ इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनं ॥ १३॥ असौमयाहतःशत्रुर्हनिष्येचापरानपि ॥ ईश्वरोहमहंभोगीसिद्धोहंबलवान्सुखी ॥ १४॥ आढ्योभिजनवानस्मिकोन्योस्तिसदृशोमया ॥ यक्ष्येदास्यामिमोदिष्येइत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५॥ अनेकचित्तविभ्रांतामोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतंतिनरकेऽशुचौ ॥ १६॥ आत्मसंभाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः ॥ यजंतेनामयज्ञैस्तेदंभेनाविधिपूर्वकं ॥ १७॥ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंचसंश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषंतोभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहंद्विषतःक्रूरान्संसारेषुनराधमान् ॥ क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेवयोनिषु ॥ १९॥ आसुरींयोनिमापन्नामूढाजन्मनिजन्मनि ॥ मामप्राप्यैवकौंतेयततोयांत्यधमांगतिं ॥ २० ॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः ॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमुक्तःकौंतेयतमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्मनःश्रेयस्ततोयातिपरांगतिं ॥ २२ ॥

त्मदेहेस्वदेहशोषणेन कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विध्यासुरनिश्चयानितिवक्ष्यमाणदिशापरदेहेचहिंसादिनाप्रद्विषंतः अभ्यसूयकाःसर्वत्रगुणेषुवेदोक्तेषुशमादिषुअशक्तत्वादिलक्षणंदोषमारोपयंतः ॥ १८ ॥ तेषांफलमाह तानिति सर्वभूतसमोप्यहंतान्वेदोक्तशासनातिगान्भूतद्रोहकर्तॄन् अहमंतरात्मानतुतटस्थोयेनममवैषम्यंस्यात् पूर्वसंस्कारात्तेतथैवपापंकुर्वंतितदनुरूपंफलंचप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ आसुरयोनिप्राप्तेरपिफलमाह आसुरीमिति अधमांनारकीं तिर्यकूस्थावरादिरूपांवा ॥ २० ॥ संक्षेपमासुर्याःसंपत्तेराह त्रिविधमिति ॥ २१ ॥ कामादित्रयत्यागेकिंस्यादतआह एतैरिति तमोद्वारैःतमसोनरकस्यदुःखमोहात्मकस्यद्वारभूतैर्विमुक्तःसन् आत्मनःश्रेयःकल्याणंभगवदाराधनादिकंआचरति ततःपरांगतिंमोक्षंयातितस्मात्कामादित्रयंत्यजेदिति ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नकेवलंकाष्ठतपस्विवत्कामादित्यागमात्रेणउच्छास्त्रवर्ती सिध्यतीत्याह यइति शास्त्रविधिंशास्त्रेणइष्टसाधनतयाऽनिष्टसाधनतयाचज्ञापितंब्राह्मणोयजेतनसुरांपिबेदित्यादिनाविहितंनिषिद्धंचउत्सृज्यविहितम करणेननिषिद्धमाचरणेनचउत्सृज्ययोवर्ततेकामकारतइच्छया सःसिद्धिंचित्तशुद्धिंसुखंवैराग्यादिजनितांतृप्तिंपरांगतिंमोक्षंचनावाप्नोति ॥ २३ ॥ यस्माच्छास्त्रातिगःशुध्यादिकंत्रयंनाप्नोतितस्मात्तेतवशु द्ध्यादिकामस्यशास्त्रमेवप्रमाणंकिंकार्यंकिंनकार्यमित्यस्यांव्यवस्थायां एवंज्ञात्वाशास्त्रंइदंकर्तव्यमिदंनकर्तव्यमितिशासनंवेदाज्ञारूपं विधानंचतदुल्लंघनेप्रतिसमाधानं अग्निहोत्राद्यकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारा र्थमिदंकृच्छ्रादिकंप्रायश्चित्तं ब्रह्महत्यादिकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारार्थमिदमश्वमेधादिअन्यद्वाप्रायश्चितं शास्त्रंचविधानंचताभ्यामुक्तंकर्मइहमनुष्यलोकेकर्तुमर्हसि लोकांतरेकर्मस्वनधिकारंदर्शयितुमिहे त्युक्तं तदेवंशास्त्रानुवर्तिनएवचित्तशुध्यादिकंनान्यस्येतिसिद्धं ॥ २४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतइतिप्रश्नबीजमुपलभ्यार्जुनउवाच यइति येपुरुषाःशास्त्रविधिं शास्त्रपदेनात्रश्रुतिसदाचारकुलाचाराग्रहणंते सर्वेषांतेषांधर्मेप्रमाणत्वात् तत्रयोधिगतोविधिर्विधेयंतदुत्सृज्यसर्वात्मनापरित्य

यःशास्त्रविधिमुत्सृज्यवर्ततेकामकारतः॥ नससिद्धिमवाप्नोतिनसुखंनपरांगतिं॥२३॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ॥ज्ञा त्वाशास्त्रविधानोक्तंकर्मकर्तुमिहार्हसि॥ २४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म०श्रीमद्भ०देवासुरसंपद्विभागयोगोनामषोडशोऽध्यायः॥१६॥ पर्वणितुचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥७॥ अर्जुनउवाच येशास्त्रविधिमुत्सृज्ययजंतेश्रद्धयान्विताः॥तेषांनिष्ठातुकाकृष्णस त्वमाहोरजस्तमः॥ १॥ श्रीभगवानुवाच त्रिविधाभवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा॥सात्विकीराजसीचैवतामसीचेतितांशृणु॥२॥

ज्ययजंतेपूजयंतितातकूपादीन् मत्पित्राकृतोयंकूपोगंगाशतादप्यधिकोत्रैवस्नानपानावगाहनपरिचर्याप्रदक्षिणप्रक्रमणरूपादेतत्सेवनादहमिष्टंफलंअवश्यंप्राप्स्यामीतितत्रदृढतरयाश्रद्धयान्विताःसंतस्तेषांनि ष्ठाइयंकाकीदृशी किंसत्वंसात्विकीवापित्र्येरूपेश्रद्धाधिक्यदर्शनात् किंरजःराजसीवातेषांनिष्ठाशास्त्रातिक्रमेणकामकाररूपत्वात् अहोइतिप्रश्ने किंतमःतामसीवासानिष्ठारंगेरजतधीरिवाशास्त्रीयायाअल्पे महत्त्वबुद्धेर्विपर्यासरूपायादर्शनात् यदपितुभाष्येवृद्धव्यवहारदर्शनादेवश्रद्दधानतयादेवादीन्यजंतइत्युक्तं तत्राप्यविगीतएववृद्धव्यवहारोग्राह्यः अविगीतेस्मिंस्तामसत्वादिशंकायाअयोगात् ॥ १ ॥ एवंसा मान्यतःपृष्टेसामान्यमेवोत्तरंश्रीभगवानुवाच त्रिविधेति स्वभावःप्राग्भवीयोधर्माधर्मौततोजातास्वभावजा यदिप्राग्भवेसात्विकोदेवतापूजादिधर्मोऽनेनानुष्ठितस्तर्हितस्यशुद्धसात्विक्येवश्रद्धाभवति यदिरा जसोयक्षादिपूजारूपस्तर्हिराजस्येव यदितामसोभूतप्रेतादिपूजारूपस्तर्हितामसीश्रद्धाभवति एवंत्रिविधाश्रद्धादेहिनांदेहाभिमानवतांभवतितांमयाव्याख्यास्यमानांशृणु ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुश्रद्धान्वितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रद्धायाआत्मदर्शनेसाधनेष्वंतरंगत्वमुच्यतेकथंतस्याराजसत्वंतामसत्वंचोच्यतइत्यतआह सत्त्वेति प्राक्कर्मसंस्कारोपेतंयादृशंबुद्धिसत्वंसात्विकंराजसंवातदनुरू पैवसात्विक्यादिरूपादेवतादिपूजासुफलावश्यंभावनिश्चयात्मिकाश्रद्धापिभवति तथायंपुरुषोपिश्रद्धामयःश्रद्धाप्रधानोयोयच्छ्रद्धोयोययाश्रद्धयोपेतःसएवसइतिसात्विक्याश्रद्धयाउपेतःसात्विकएवराज स्याराजसस्तामस्यातामसइति एवंसतियदितातकूपभक्तःपूर्वपुण्यवशात्ततंदेववन्मन्यतेतर्हितंसात्विकंपुंडलीकमिवदेवाअनुगृह्णंतिनित्यकर्मत्यागनिमित्तमपिदोषमस्यापनुदंति यदित्वेनंमंत्रादिनासिद्धंपूर्ववा सनावशाद्यक्षादिरूपंमन्यतेतदातंराजसंराजसायक्षाएवानुगृह्णंति नास्यकामकारवतोनित्यकर्मत्यागजंदोषमपनेतुमर्हंति नहिदेवतापराधीयक्षैस्त्रातुंशक्यते यदित्वयंप्रेतःपितामत्कुटुंबंमाबाधिष्टेतिसर्वधर्मत्य क्त्वाएनमस्यप्रियंकूपंपूजयामीतिमन्यतेतदातंपितरिप्रेतत्वबुद्धियोगाद्विपर्यस्तंतामसंप्रेताएवानुगृह्णंतिक्षुद्रभोगैर्दैवाश्चनरकेपातयंति ॥३॥ कुतएतदेवंकल्प्यतेयस्मात्सात्विकादयोदेवादीनेवयजंतेइत्याह यजंतइ ति यजंतेपूजयंति॥४॥ सात्विकानांदौर्लभ्यमभिप्रेत्याह अशास्त्रेति शास्त्रंवेदादितद्विरोधिनाकौलिकाद्यागमेनविहितंघोरंस्वमांसहोमेनब्राह्मणलोहितादिनावादेवतासंतर्पणाद्यात्मकंयेजनास्तपस्तप्यंतेतानासुर निश्चयान्विद्धीतिद्वयोःसंबंधः दंभोधर्मध्वजित्वं अहंकारःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिःताभ्यांसंयुक्ताः कामरागोविषयाभिलाषः बलंसाहसेनापिविषयसाधनेउत्साहस्ताभ्यामन्विताः ॥५॥ कर्शयंतःकृशंकुर्वंतः भूतग्रा

सत्वानुरूपासत्वस्यश्रद्धाभवतिभारत॥श्रद्धामयोयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धःसएवसः॥३॥ यजंतेसात्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजंतेता मसाजनाः॥४॥ अशास्त्रविहितंघोरंतप्यंतेयेतपोजनाः॥ दंभाहंकारसंयुक्ताःकामरागबलान्विताः॥५॥ कर्शयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः॥ मांचैवांतःशरी रस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान्॥६॥ आहारस्त्वपिसर्वस्यत्रिविधोभवतिप्रियः॥यज्ञस्तपस्तथादानंतेषांभेदमिमंशृणु॥७॥ आयुःसत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्ध नाः॥ रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराःसात्विकप्रियाः॥ ८ ॥ कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः॥ आहाराराजसस्येष्टादुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

मंकरणसमूहं अचेतसोमूढाः मांचांतःशरीरस्थंभोक्तृरूपेणशरीरांतःस्थंमांपरमेश्वरंवाभोग्यस्यशरीरस्यकृशीकरणेनमदाज्ञालंघनेनवाकृशीकुर्वंतःतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६॥ अत्रसात्विकानांश्रद्धाराध्या हारयज्ञतपोदानानांपरिग्रहार्थंराजसतामसानांवर्जनार्थंचतेषांप्रत्येकंत्रैविध्यंविधीयते तत्रापिश्रद्धात्रैविध्यंआराध्यत्रैविध्यंचप्रागेवोक्तं आहारादीनांत्रैविध्यंप्रतिज्ञापूर्वकमाह आहारस्त्विति आन्हिय तइत्याहारोन्नंअतःपरंप्रायेणपदार्थःस्पष्टः तथापिक्वचित्क्वचित्किंचित्किंचिद्व्याख्यायते ॥ ७ ॥ आयुर्जीवनं सत्त्वमुत्साहः बलंशक्तिः आरोग्यंरोगराहित्यं सुखंचित्तप्रसादः प्रीतिःअभिरुचिः एतेषांविवर्ध नाःवृद्धिकराःतेआयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः रस्याःरसोपेताः स्निग्धाःस्नेहवंतः स्थिराःदेहेरसांशेनचिरकालस्थायिनः हृद्याःदृष्टमात्राएवहृदयप्रियाः आहाराःघृतक्षीरसितादयःसात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥ कट्वितिअतिशब्दःसर्वत्रसंबध्यते अतिकटुनिंबादि अत्यम्लातिलवणात्युष्णाःप्रसिद्धाः अतितीक्ष्णोमरीचादि अतिरूक्षःस्नेहशून्यःकंगुकोद्रवादिः अतिविदाहीराजिकादिः दुःखंतात्कालिकी पीडा शोकःपश्चाद्भाविदौर्मनस्यं आमयोधातुवैषम्यापादनेनरोगस्तत्प्रदाः ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यातयामंप्रहरात्प्राक्कृतंशीतलतांगतमित्यर्थः यातयामंअर्धपक्वंनिर्वीर्यस्यगतरसेनैवोक्तत्वात्इतिभाष्यं गतरसंरसविमुक्तं पूतिदुर्गंधि पर्युषितंपक्वंसद्रात्र्यंतरितं उच्छिष्टंभुक्तावशिष्टं अमेध्यंयज्ञानर्हं भोजनंअन्नंतामसप्रियं ॥ १० ॥ यज्ञत्रैविध्यमाह अफलेति विधिदृष्टः आवश्यकतयाविहितः यष्टव्यमेवनतुयज्ञाद्दृष्टमदृष्टंवाफलंप्राप्तव्यमितिमनःसामाधायसमाहितंकृत्वायोयज्ञइज्यतेससात्विकः ॥ ११ ॥ राजसंयज्ञमाह अभिसंधायेति ॥ १२ ॥ विधिहीनंशास्त्रोक्तविधिहीनं असृष्टंनदत्तमन्नंयस्मिन्तंअसृष्टान्नं ॥ १३ ॥ देवाःविष्णवाद्याः द्विजाब्राह्मणाः गुरवोमातृपित्राचार्यादयः प्राज्ञाःब्रह्मनिष्ठाः तेषांपूजनं आर्जवमकौटिल्यं ॥ १४ ॥ प्रियंचतत्हितंचप्रियहितंश्रवणकालेपरिणामेचसुखदमित्यर्थः ॥ १५ ॥ मनःप्रसादःरागद्वेषादिराहित्यं सौम्यत्वंपरहितैषित्वं मौनंवाक्संयमः आत्मविनिग्रहोमनोनिरोधः भावशुद्धिःपरैर्व्यवहारकालेमायाराहित्यं इतिएवंप्रकारंअन्यद्दयादिकं एतन्मानसंतपउच्यते ॥ १६ ॥ त्रिविधंकायिकवाचिकमानसभेदेन युक्तैःअवहितैः ॥ १७ ॥ सत्कारःलोकेसाधुरयमितिवाक्पूजा मानःअभ्युत्थानाभिवादनादिकायिकीपूजा पूजालाभादि एतदर्थंदंभेनचयत्तपःक्रियतेतद्राजसं चलंविनाशि अध्रुवंअनिश्चितफलं ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणअविवेककृतेनदुराग्रहेण आत्मनःशरीरस्य उत्सादनार्थंविनाशार्थं ॥ १९ ॥ दातव्यमेवेतिबुध्यायद्दानंप्रदेयद्रव्यंदीयतेनतुफलमुद्दिश्यदीयते कस्मैअनुपकारिणेप्रत्युपकारासमर्थाय देशेकुरुक्षेत्रादौ कालेसंक्रांत्यादौ यद्दीयतेतत्सात्विकमितिसंबंधः यच्चपात्रेदानंसमर्पणंतदपिसात्विकमितियोजना अत्रआद्योदानशब्दःकर्मणिव्युत्पन्नःप्रदेयद्रव्यवाचीकर्मभूतः तत्संयोगात्संप्रदानेचतुर्थ्यपेक्षा द्वितीयस्तुभावव्युत्पन्नस्त्यागमात्रवाचीतेनतत्रपात्रभूतेपुंसिनचतुर्थ्यपेक्षा कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानमितिहिपारिभाषिक्याःसंप्रदानसंज्ञायाअत्रकर्मविभक्त्यभावेनाप्रवृत्तेः तेनपात्रेइतिचतुर्थ्यर्थेसप्तमीतिवापातृशब्दस्यचतुर्थीयमितिवाकल्पनंव्यर्थमेव दानशब्दस्यावृत्त्याचदेशकालानुपकारित्वविशिष्टेदानमित्येकाकोटिः पात्रेदानमित्यपरा उभयसमुच्चयेतुमहान्गुणइतिभावः ॥ २० ॥

यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितंचयत् ॥ उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियं ॥ १० ॥ अफलाकांक्षिभिर्यज्ञोविधिदृष्टोयइज्यते ॥ यष्टव्यमेवेतिमनःसमाधायससात्विकः ॥ ११ ॥ अभिसंधायतुफलंदंभार्थमपिचैवयत् ॥ इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धिराजसं ॥ १२ ॥ विधिहीनमसृष्टान्नंमंत्रहीनमदक्षिणं ॥ श्रद्धाविरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनंशौचमार्जवं ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसाचशारीरंतपउच्यते ॥ १४ ॥ अनुद्वेगकरंवाक्यंसत्यंप्रियहितंचयत् ॥ स्वाध्यायाभ्यसनंचैववाङ्मयंतपउच्यते ॥ १५ ॥ मनःप्रसादःसौम्यत्वंमौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपोमानसमुच्यते ॥ १६ ॥ श्रद्धयापरयातप्तंतपस्तत्त्रिविधंनरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैःसात्विकंपरिचक्षते ॥ १७ ॥ सत्कारमानपूजार्थंतपोदंभेनचैवयत् ॥ क्रियतेतदिहप्रोक्तंराजसंचलमध्रुवं ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणात्मनोयत्पीडयाक्रियतेतपः ॥ परस्योत्सादनार्थंवातत्तामसमुदाहृतं ॥ १९ ॥ दातव्यमितियद्दानंदीयतेनुपकारिणे ॥ देशेकालेचपात्रेचतद्दानंसात्विकंस्मृतं ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिक्लिष्टंकथमेतावद्द्रव्यव्ययःकर्तव्यइत्याकुलतायुक्तंयथास्यात्तथादीयतेइतिक्रियाविशेषणं ॥ २१ ॥ असत्कृतंप्रियभाषणपादप्रक्षालनादिपूजासत्कारस्तद्रहितं अवज्ञातंपात्रपरिभवयुक्तं दानंप्रदेयंहिरण्यादि ॥ २२ ॥ अदृष्टार्थानांयज्ञदानतपःप्रभृतीनांवैकल्यशंकायांसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तमुपदिश्यते ओंतत्सदिति ओमितितदितिसदितिचत्रिविधस्त्रिप्रकारोयंब्रह्मणोनिर्देशोनाम्नांपाठः यथासहस्रनाम्नांपाठेसहस्रंनामानिएवमस्मिन्नपिनामपाठेत्रीण्येवनामानीत्यर्थः ओमितिब्रह्मेतितैत्तिरीयकेतदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीत्यैतरेयकेसदेवसोम्येदमग्रआसीदितिछांदोग्येचएतेषांशब्दानांब्रह्मनामत्वप्रसिद्धेः तेननामत्रयेणब्राह्मणादयोविहिताः पुरासर्गादौब्राह्मणाः एतन्नामत्रयोच्चारणसामर्थ्येनैवविधात्राविप्रादयोविहिताःप्रकाशिताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ यस्मादेतन्नामत्रयपूर्वकंएतेषांविधानंसर्गादौदृष्टं तस्मात्त्रिष्वेतेषुनामसुओमित्येकमेवनामउदाहृत्यब्रह्मवादिनांवैदिकानांविधानोक्ताःवेदोक्ताःयज्ञादयःक्रियाःसततंप्रवर्तंते तथाचश्रुतिः ओमितिब्रह्माप्रस्तौति ओमितिशस्त्राणिशंसंति ओमित्यध्वर्युःप्रतिगरंप्रतिगृणाति ओमितिसामानिगायंतीतियज्ञेसर्वेषामृत्विजांक्रियाओंकारपूर्विकाइत्येतद्दर्शयति ॥ २४ ॥ ओमितिनाम्नःकाम्याकाम्यकर्मसाधारण्येनयज्ञादौविनियोगमुक्त्वातदितिनाम्नोनिष्कामेषुमुमुक्षुकर्मसुविनियोगंदर्शयति तदिति मोक्षकांक्षिभिःफलंअनभिसंधायविविधाःयज्ञतपःक्रियाःदानक्रियाश्चक्रियंतेइतियोजना ननुफलंचेन्नाभिसंधीयतेतर्हिकिमभिसंधायक्रियंतइत्याकांक्षायामाह तदितिक्रियंते

यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः ॥ दीयतेचपरिक्लिष्टंतद्दानंराजसंस्मृतं ॥ २१ ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातंतत्तामसमुदाहृतं ॥ २२ ॥ ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेनवेदाश्चयज्ञाश्चविहिताःपुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्युदाहृत्ययज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्त्तंतेविधानोक्ताःसततंब्रह्मवादिनां ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसंधायफलंयज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्चविविधाःक्रियंतेमोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥ सद्भावेसाधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्तेकर्मणितथासच्छब्दःपार्थयुज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञेतपसिदानेचस्थितिःसदितिचोच्यते ॥ कर्मचैवतदर्थीयंसदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥

इति सर्वाःक्रियास्तदितिब्रह्मेतिक्रियंते यथाब्रह्मवादिभिःब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिनेत्युक्तदिशासर्वाःससाधनफलाःक्रियाःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्याक्रियंते तथामुमुक्षुभिरपीत्यर्थः यदेवहिमुक्तानांस्वाभाविकंशीलंतदेवमुमुक्षूणांशास्त्रेणविधीयतइतिप्रसिद्धेः फलमनभिसंधायेतिसान्निध्यात्तदितीत्यत्रापिसामर्थ्यादभिसंधायेतिलभ्यते तेनफलमनभिसंधायतदित्यभिसंधायक्रियाःप्रवर्तंतइत्यन्वयोपिसुलभएव तदितिब्रह्माभिधानमुच्चार्येतिभाष्येपिउदाहृत्येतिपूर्वश्लोकोक्तक्रियानुवृत्त्यायोजनमस्मदुक्ताभिप्रायेणैवव्याख्येयं उच्चारणस्यापिब्रह्मानुसंधानार्थत्वादितिदिक् ॥ २५ ॥ ओंतच्छब्दयोर्विनियोगमुक्त्वासच्छब्दस्यविनियोगमाहद्वाभ्यां सद्भावेइति सद्भावेअस्तित्वेसाधुभावेसमीचीनत्वेसच्छब्दःसदिदंकर्मेतिप्रशस्तेकर्मणिसत्त्वंवेदोक्तत्वादस्त्येवेतिसच्छब्दःप्रयुज्यतेआस्तिकैः ॥ २६ ॥ किंच यज्ञादौस्थितिर्निष्ठासदितिसमीचीनेतिउच्यते तदर्थःसच्छब्दार्थोब्रह्मतदीयंतदर्थंकृतंतदर्थीयंपरमेश्वरप्राप्त्यर्थंकृतंकर्मसदित्येवसमीचीनमित्येवाभिधीयतेलोके तदेवंअसात्विकंविगुणंवायज्ञादिकंश्रद्धापूर्वकंब्रह्मणोभिधानत्रयोच्चारणेनसात्विकंसद्गुणंचसंपादितंभवति ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वत्रश्रद्धैवसाद्गुण्यहेतुरितिव्यतिरेकमुखेनाह अश्रद्धयेति हुतंहोमः दत्तंदानं तपःतप्तंअनुष्ठितं कृतंअश्रद्धयाविहितंभगवन्नामस्मरणमपियच्चान्यत्तत्सर्वमसत्अभावभूतमित्युच्यते पार्थअतएवतत्प्रेत्यमृ त्वापरलोकेनोपयुज्यते इहअस्मिन्लोकेवानोनैवउपयुज्यते तस्मात्श्रद्धैवसात्विकीमातेवसुखकामैःशरणीकरणीयेतिभावः ॥२८॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥४१॥ अस्यामष्टादशाध्याय्यां प्रथमेउपोद्घातितानांद्वितीयेसूत्रितानांशेषैर्व्युत्पादितानामर्थानांकात्स्न्येनोपसंहारार्थोयमंतिमोध्यायआरभ्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेऽश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमित्युक्तं तत्रफलावश्यंभाव निश्चयःश्रद्धासाचफलवतांकर्मणामेवांगंनतुकर्मविरहरूपस्यसंन्यासस्यभावरूपफलवर्जितस्य अभावाद्भावोत्पत्तेरयोगात् तस्माच्छ्रद्धासापेक्षकर्मापेक्षयाश्रद्धानपेक्षःसंन्यासःश्रेयान्नचास्यैवंरूपस्यश्रद्धात्रै विध्यप्रयुक्तंसात्विकादिभेदेनत्रैविध्यंसंभवति येनफलेतारतम्यंस्यात् तत्फलस्यदृष्टविक्षेपनिवृत्तिरूपस्यसर्वत्रतुल्यत्वात् सचसंन्यासोयदिकर्मत्यागएवतर्हिसिद्धंनःसमीहितं यदितुतौभिन्नौतर्हितयोर्वैलक्ष ण्यंविचार्यमित्याशयेनार्जुनउवाच संन्यासस्येति हेमहाबाहो हेहृषीकेशहेकेशिनिषूदनेतिबहुकृत्वःसंबोधयन्जिज्ञासितेर्थेऽत्यादरंदर्शयति संन्यासस्यतत्वंयाथात्म्यंत्यागात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामित्यागस्य याथात्म्यंसंन्यासात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामीतिचकारेणानुवर्त्यते ॥१॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच काम्यानामिति काम्यानांरागतःप्राप्तानांपुत्रकामेष्ट्यादीनां ननुफलस्यकामनाविषयत्वात्सर्वस्यकर्मणःफल

अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् ॥ असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइह ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासु० श्रद्धात्रयविभागयोगो नामसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ पर्वणिएकचत्वारिंशोऽध्याय ॥ ४१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अर्जुनउवाच संन्यासस्यमहाबाहोतत्वमिच्छामिवेदितुं ॥ त्यागस्यचहृषीकेशपृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच काम्यानांकर्मणांन्यासंसंन्यासंकवयोविदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागंप्राहुस्त्यागंविचक्षणाः ॥ २ ॥

वत्त्वनियमात्सर्वंकर्मकाम्यमेवेतिनित्यादीनामपिमुमुक्षोस्त्यागःस्यादितिसिद्धंनःसमीहितमित्याशंक्याह सर्वेति सर्वेषांनित्यनैमित्तिककाम्यानांकर्मणांफलत्यागमेवत्यागंविचक्षणाःप्राहुर्नस्वरूपतस्त्यागंप्राहुः अतोनत्वदिष्टःसंन्यासःसिध्यतीत्यर्थः अयमाशयः यद्यपिसंन्यासत्यागशब्दौ निवृत्तिमेवब्रूतः तथापिसावैराग्याद्वाकायक्लेशभयाद्वामौढ्याद्वाभवतीतितत्कारणानांसात्विकादिभेदेनभिन्नत्वात्तस्याअपिसा त्विकराजसतामसभेदेनत्रैविध्यंत्रिविधश्रद्धाप्रधानत्वंचदुर्वारं नचाविरक्तोश्रद्दधानश्चत्यक्तकर्मापिदृष्टविक्षेपहीनोदृश्यते यथोक्तंवार्त्तिकाचार्यैः प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः संन्यासिनो पिदृश्यंतेदैवसंदूषिताशयाइति तस्मादविरक्तकृतसंन्यासापेक्षयानिष्कामकर्माचरणमेवश्रेयइत्याशयेनभगवताकाम्यकर्मत्यागःसंन्यासत्वेननित्यादिकर्मणांफलानभिसंधानंचत्यागत्वेनस्तूयतइति तस्मादश्र द्धयाकृतःसंन्यासोप्यसन्नेवेतिसंन्यासाद्ब्रह्मणःस्थानमितिस्मृतंस्वफलंदातुंनसमर्थइतियुक्तमुक्तंभगवताअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमिति यत्तुनित्यानामेवविविदिषायोगात्काम्यानांस्वरूपतोपित्यागःपूर्वार्द्धस्यार्थः सर्वेषांकर्मणांफलतस्त्यागइत्युत्तरार्द्धार्थइतिव्याख्यानंपक्षद्वयप्रदर्शनपरंतदग्रिमेणश्लोकेनपौनरुक्त्यमावहतीत्युपेक्षितं ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

इदमेवपक्षद्वयमाह त्याज्यमिति एकेमुख्याःमनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाःपरमालसिउत्पन्नविविदिषाणांपुरुषाणांदोषवत्रागादयोयथात्याज्यास्तद्वत्कर्मत्याज्यमितिप्राहुः अपरेतुविविदिषार्थिनायज्ञादिकं नत्याज्यमितिवाप्राहुरित्यनुवर्त्तते तथाचद्विविधाःश्रुतयउपलभ्यंते नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुः कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाइत्याद्याः अविद्वद्विषयमेवैतत्पक्षद्वयं विदुषांतुकर्मसुप्रवृत्तिकारणस्याज्ञानस्यनष्टत्वात्स्वतःसिद्धएवत्यागइतिनतान्प्रतिकर्मविधिर्वातत्त्यागविधिर्वाप्रवर्त्तते यथोक्तं नकर्माणित्यजेद्योगीकर्मभिस्त्यज्यतेह्यसाविति ॥ ३ ॥ निश्चयमिति तत्रकर्मणांत्यागात्यागविषयेविप्रतिपत्तौसत्यांप्रथमोपात्तेत्यागेविषयेमेमद्वचनान्निश्चयंश्रृणु हियस्मात्हेपुरुषव्याघ्रत्यागःत्रिविधःसात्विकराजसतामसभेदेनत्रिप्रकारःपरिकीर्त्तितःशास्त्रे दृढवैराग्यपूर्वकःकर्मसंन्यासःसात्विकः आयासभयात्तत्त्यागोराजसः मौढ्यात्तत्त्यागस्तामसइति तस्माद्गहनत्वात्त्यागोनिश्चयेनविचारणीयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ सूचीकटाहन्यायेनत्यागस्वरूपकथनात्प्राक्परमतमत्यागपक्षंउपन्यस्यति यज्ञेति यज्ञादिकंकर्मनत्याज्यंकिंतुकार्यमेवविधिगृहीतेनेवपुंसाअवश्यमनुष्ठेयमेवतत् अकरणेप्रत्यवायश्रवणात् चकारोहेत्वर्थः यस्माद्यज्ञोदानंतपश्चैवमनीषिणांनिष्कामानांदंभादिरहितानांपावनानिचित्तशोधकानि तथाचश्रुतिः त्रयोधर्मस्कंधायज्ञोध्ययनंदानमितिप्रथमस्तपएवद्वितीयोब्रह्मचर्याचार्यकुलवासीतृतीयःसर्वएतेपुण्यलोकाभवंतीतियज्ञादीनांगृहस्थधर्माणांतपसोवनस्थधर्मस्याचार्यकुलवासस्यब्रह्मचारिधर्मस्यचपावनत्वंदर्शयति अत्रापियज्ञदानशब्देनगृहस्थधर्माज्ञेयाःतपइतिवानप्रस्थधर्माःपरिशेषात्कर्मेतिब्रह्मचारिधर्माश्चज्ञेयाः ॥ ५ ॥ एवमत्यागपक्षमुक्त्वाऔत्सुक्यात्प्रथमंस्वाभिमतंत्यागात्यागसमुच्चयपक्षंदर्शयति एतानीति तुशब्दःपूर्वोपन्यस्तात्पक्षाद्वैलक्षण्यंदर्शयति अपिशब्दएवशब्दार्थः एतान्येवकर्माणियज्ञदानतपांसिसंगंत्यक्त्वाअहमेतेषांकर्तामयावश्यमेतानिकर्त्तव्यानीत्यभिमानंवयोवर्णाद्यध्यासनिमित्तंत्यक्त्वाएतैःकृतैरहंस्वर्गंवाचित्तशुद्धिंवाज्ञानंवाप्राप्स्यामीतिफलानिचत्यक्त्वाचकारादेषामकरणेममप्रत्यवायोभविष्यतीत्येतमप्यभिसंधित्यक्त्वाब्रह्मनिष्ठेनेवासंगस्वभावेनपुरुषेणकर्त्तव्यानि इतिएवंप्रकारंमेममतंउत्तमंपूर्वमतात्श्रेष्ठं तत्रहिकर्तृत्वाभिमानरूपेणसंगेनप्रत्यवायोत्पादभयाच्चकर्मानुष्ठानंविहितं अत्रतुतदभावादसंगत्वांशेनकर्मणांत्यागःस्वरूपेणात्यागइतिभेदः ॥ ६ ॥ प्राक्प्रतिज्ञातंत्यागत्रैविध्यमाह नियतस्येति तुशब्दःपूर्वोक्तपक्षद्वयवैलक्षण्यार्थः यस्मादधिकृतस्यमुमुक्षोर्नियतस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्मणःसंन्यासःस्वरूपेणत्यागोनोपपद्यतेनयुज्यते अज्ञस्यशुद्ध्यपेक्षत्वात् एवंसतियोमोहादज्ञानात्तस्यनियतस्यकर्मणःपरित्यागःसतामसःपरिकीर्त्तितः आवश्यकंचत्यज्यतेचेतिविप्रतिषेधात् ॥ ७ ॥ एवंतामसंत्यागमुक्त्वाराजसंत्यागमाह दुःखमिति यःदुःखरूपमेवेदंकर्मेतिमत्वाकायक्लेशभयात्त्यजेत्सपुमान्तस्मादेवहेतोःराजसंरजोगुणनिर्वृत्तंत्यागंकृत्वात्यागफलंचित्तशुद्धिद्वारामोक्षंनैवलभेत्लभेत ॥ ८ ॥

त्याज्यंदोषवदित्येकेकर्मप्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यमितिचापरे ॥ ३ ॥ निश्चयंश्रृणुमेतत्रत्यागेभरतसत्तम ॥ त्यागोहिपुरुषव्याघ्रत्रिविधःसंप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यंकार्यमेवतत् ॥ यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणां ॥ ५ ॥ एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच ॥ कर्तव्यानीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तमं ॥ ६ ॥ नियतस्यतुसंन्यासःकर्मणोनोपपद्यते ॥ मोहात्तस्यपरित्यागस्तामसःपरिकीर्तितः ॥ ७ ॥ दुःखमित्येवयत्कर्मकायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ सकृत्वाराजसंत्यागंनैवत्यागफलंलभेत् ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांतामसराजसौमुख्यावेवत्यागावुक्तौ तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवस्य भगवतैवमोहात्तस्यपरित्यागइतिकायक्लेशभयात्त्यजेदितिचसूचनात् नह्येवंसंभवति मूढश्चकरोतिचेतिविप्र तिषेधात्यदिकरोतिनैवमूढःयदिमूढस्तर्हिनैवकरोति एवंयदिकायक्लेशाद्बिभेतिनैवकरोति यदिकरोतिनैवकायक्लेशाद्बिभेतितस्मात्करोतिचकायक्लेशाद्बिभेतिचेतिविप्रतिषिद्धं अतस्तामसराजसयोरमुख्यत्याग योरसंभवात्तौनैवोक्तौ सात्विकस्त्वमुख्यत्यागःसंभवति यथास्फटिकेजपाकुसुमाश्रितेलौहित्यंविवेकिनांप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतएवमात्मनिईश्वराधीनेविवेकिनांकर्तृत्वंप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतइतिवक्तुंशक्यं एवंचकर्तृत्वाभिनिवेशशून्यःपुमान्प्रतीतितःकरोत्येवनवस्तुतइतिसंभवत्यमुख्योपिसात्विकस्त्यागइतितमेवमुख्यत्यागेधिकारहेतुंप्रथममाह कार्यमिति कार्यंकर्त्तव्यमित्येवयत्कर्मनियतंनित्यंक्रियतेहेअर्जुन संगंफलंचत्यक्त्वैवेत्यवधारणंप्रागुक्तस्यात्यागपक्षस्यव्यावृत्त्यर्थं सएवंभूतस्त्यागःसात्विकोमतःवेदेदृष्टः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यस्विद्धनमिति

कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेऽर्जुन॥ संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतः॥ ९॥

ईशाईशेनपरमेश्वरेणसर्वकार्यकरणकर्त्रात्मप्रवर्त्तकेनइदंजगत्स्थावरजंगमंजगत्यांब्रह्मांडेस्थितंवास्यमाच्छादितंव्याप्तं येनहेतुनासर्वंतदधीनंतेनकारणेनत्यक्तेनत्यागेनकर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानवर्जनेनभुंजीथाः विषयान्भुंक्ष्व मागृधःगर्द्धंमाकार्षीः कस्यस्विद्धनंनकस्यापितत्रस्वामित्वमस्तीतिवृथैवतत्रगर्द्धइत्यर्थः एवंकर्माण्यपियज्ञादीनिकर्तृत्वाभिमानंत्यक्त्वाकुर्वतस्तवकर्मलेपोनभविष्यति एतद्व्यतिरेकेणतवउपा यांतरंचनास्तीत्यपिममंत्रेणप्रदर्श्यते कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइति इदमेवमुख्यंस्वमतंभगवताप्रदर्शितं एतान्यपितुकर्माणीतिश्लोके ननुनित्यानांफलमेवनास्तिकिंत्यक्तव्यमितिचेत् इतएवभगवद्वचनात्तेषामपिफलमस्तीतिजानीहि निष्फलस्यवेदेनानुष्ठापनासंभवात् तथाचापस्तंबस्तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेच्छायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइतिआनुषंगिकंफलंनित्यानांदर्शयति अकरणेप्रत्यवायस्मृत्यापितेषांप्रत्यवायपरिहारःफलमितिप्रदर्श्यते धर्मेणपापमपनुदतीत्यादिनाचनित्येष्वपिकर्मसुफलंदृश्यतेतदेववक्तव्यमितिनकोपिदोषः॥ ९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंमुख्यंसात्विकत्यागमुक्त्वाऽमुख्यंतमाह नद्वेष्टीति सत्त्वेनसम्यगाविष्टोव्याप्तस्त्यागीमुख्यःसात्विकस्त्यागीसंन्यासीत्यर्थः अकुशलंअसुखप्रदंकर्मत्रिषवणस्नानचतुर्गुणशौचभिक्षाटनादिप्रयासरूपंनद्वेष्टि कुशलेमिष्टान्नभिक्षादौनानुषज्जते नसंगंकाकवत्प्रीतिंकरोति यद्वाकर्मकुशलेसंवादिकर्मकुशलेशिष्यादौनसज्जते तत्राकुशलंवातंनद्वेष्टि एतेनरागद्वेषशून्यत्वमस्यदर्शितं तदपिकुतइत्यपेक्षायामाह मेधावीति ऊहापोहकुशलतयानित्यानित्यवस्तुविवेचनादौप्रज्ञावान् अतएवच्छिन्नसंशयःकिंकर्माण्येवमुक्तिसाधनानिउतसंन्यासएवेतिविचिकित्सारहितः एवंचत्यागीत्यनेनयज्ञोदानंतपःकर्मनत्याज्यमित्युक्तादत्यागाद्व्यावृत्तिः मेधावीत्यनेनमोहात्तस्यपरित्यागइत्युक्तात्तामसत्यागाद्व्यावृत्तिः पूर्वार्द्धेनरागद्वेषाभावप्रतिपादनेनकायक्लेशभयात्त्यजेदित्युक्ताद्राजसत्यागाद्व्यावृत्तिः छिन्नसंशयइत्यनेनकार्यमित्येवयत्कर्मेत्युक्तादमुख्यसात्विकत्यागाद्व्यावृत्तिः नह्यसौकर्मणांतुच्छत्वंसंन्यासस्यमहाभाग्यत्वंचतत्त्वतोवेद वेदचेत्क्षणमपिकर्मसुनतिष्ठेत् नहिदाहोपशमार्थीनिकटस्थंजाह्नवीमहाह्रदंजानन्ग्रीष्मोष्मप्रतप्तपाथसिपल्वलेक्षणमपिरमेत संशयच्छेदेपिहेतुः सत्त्वसमाविष्टइति यतःसत्वेनैवकर्त्रासम्यगाविष्टोयंनतुअयंसत्वमाश्रितइतिमहान्विशेषः एवंचपूर्वश्लोकोक्तस्यसात्विकत्यागरूपस्यकर्मयोगस्यफलभूतोयंमुख्यःसंन्यासोविविदिषूणामनुष्ठेयोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत् एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतिप्रसिद्धः भाष्येतु ननुकर्मपरित्यागस्त्रिविधःसंन्यासइतिचप्रकृतःतत्रतामसोराजसश्चोक्तस्त्यागः कथमि

नद्वेष्ट्यकुशलंकर्मकुशलेनानुषज्जते॥ त्यागीसत्त्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः ॥ १० ॥
नहिदेहभृताशक्यंत्यक्तुंकर्माण्यशेषतः॥ यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते॥ ११ ॥

हसंगफलत्यागस्तृतीयत्वेनोच्यते यथात्रयोब्राह्मणाआगतास्तत्रषडंगविदौद्वौक्षत्रियस्तृतीयइतितद्वत् नैषदोषः त्यागसामान्येनस्तुत्यर्थत्वात् अस्तिकर्मसंन्यासस्यफलाभिसंधित्यागस्यचत्यागत्वंसामान्यं तत्रराजसतामसत्वेनकर्मत्यागनिंदयाकर्मफलाभिसंधित्यागःसात्विकत्वेनस्तूयतेसत्यागःसात्विकोमतइतियंथेनत्यागत्रैविध्यंसमाधाय एवंसंगफलत्यागपूर्वकंनित्यकर्मानुष्ठानेनविशुद्धांतःकरणस्यात्मज्ञानाभिमुखस्यतन्निष्ठाक्रमकथनार्थोयंश्लोकइत्युक्तं तथैवश्लोकंव्याख्यायपूर्वोक्तस्यकर्मयोगस्यप्रयोजनमनेनश्लोकेनोक्तमित्युपसंहृतं अन्येतुफलाभिसंधिविशिष्टस्यकर्मणस्त्यागस्त्रिविधः विशेषणाभावात् विशेष्याभावात्उभयाभावाच्च आद्योत्रैवविधित्सितःद्वितीयस्तुतामसराजसभेदेनद्विविधोप्यत्रैवनिंदितः तृतीयस्तुकर्मानधिकारिणाविविदिषुणाविदुषाचकर्तुंयोग्योद्विविधः तत्रांत्यःस्थितप्रज्ञलक्षणादौप्राग्व्याख्यातःआद्यस्तुनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यत्रवक्ष्यते तत्रभाष्येतिस्रस्त्यागविधाःप्रतिज्ञायद्वेयथावत्प्रदर्श्यतृतीयापिकेनचित्सामान्येनप्रतिपादिता अत्रतुएकस्यांद्वयोरंतर्भावंकृत्वाद्वेएवविधेउपपाद्यतृतीयाप्रदेशांतरेप्रक्षिप्तेतिप्रकृतेप्रतिज्ञायाअनिर्वाहइतिविशेषः ॥ १० ॥ अमुख्यमेवसात्विकंत्यागमनूद्यतत्प्रयोजनमाहद्वाभ्यां नहीति देहभृतादेहाभिमानिनाहियस्मात् अशेषतःकर्माणित्यक्तुंनशक्यंअशक्यं प्राणयात्रालोपप्रसंगात्तस्मादधिकृतःसन्यःकर्मफलत्यागशीलः तुशब्दएवार्थे सएवत्यागीत्युच्यते यस्त्वशेषतःकर्माणित्यक्तुंशक्नोतिपरमार्थदर्शीसमुख्यस्त्यागीत्यर्थः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंभूतस्यत्यागस्यफलमाह अनिष्टमिति अनिष्टंनरकतिर्यगादिरूपं इष्टंदेवतादिरूपं मिश्रंमानुषभावइतिकर्मणःकर्मजातीयस्यफलंत्रिविधंप्रेत्यमरणानंतरंअत्यागिनांपूर्वोक्तमुख्यसंन्यासहीनानांभवति मुख्यसंन्यासिनांतुनकचित्तद्भवति तेषांकर्तृत्वाभिमानाभावात् अन्येतुगौणसंन्यासिनामेवायंकर्मालेपइत्याहुः तथाचव्याख्यातंकार्यमित्येवयत्कर्मेत्यत्र अन्यथासंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचविशेषोनस्यात् नचैवंमुख्यसंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचाविशेषापत्तिरितिवाच्यं उभयेषामुत्तरकर्माश्लेषसाम्येपिपूर्वकर्मदाहादाहकृतस्यविशेषस्यसत्त्वात् गौणसंन्यासिनांजन्मांतरादिकमपिपूर्वकर्मभिरेवभविष्यतिआपस्तंबोक्ताश्वनिदर्शनेनयोगभ्रष्टगतिवन्नांतरीयकंवानतुतस्यप्रधानंफलंस्वर्गादिभवितुमर्हत्यनुद्दिष्टत्वादिति ॥ १२॥ नन्वात्मनःकर्मालेपनिमित्तंयदकर्तृत्वानुसंधानंतत्किंयोषिदग्निदृष्ट्यादिवदाहार्यउतवास्तवमेव सदविद्याध्यस्तकर्तृत्वेनावृतमितिशास्त्रदृष्ट्याकर्तृत्वतिरोधानेनाकर्तृत्वमेवभाव्यतेइत्याशंक्यअग्नित्वेनदृष्टायांयोषितिदग्धृत्वादर्शनेनेवकल्पितेनाकर्तृत्वेनवास्तवस्यकर्मालेपस्यासंभवादाद्यंनिरस्यद्वितीयमुपपादयिष्यन्पीठिकामारचयति पंचेति हेमहाबाहोसर्वकर्मणांसिद्धयेइमानिवक्ष्यमाणानिपंचकारणानिनिर्वर्तकानिमेमद्वचनान्निबोधबुध्यस्व स्ववचनेविश्वासोत्पादनार्थंकारणानांसमूलत्वमाह सांख्येकृतांतेप्रोक्तानीति सम्यग्विविच्यख्यायंतेप्रकटीक्रियंतेतत्त्वान्यात्मानात्मपदार्थरूपाणियस्मिंस्तत्सांख्यंवेदांतशास्त्रं तदेवविशिनष्टि कृतांतेकृतस्यकर्मणोंतःपरिसमाप्तिर्यस्मिन् सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमा

अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलं॥ भवत्यत्यागिनांप्रेत्यनतुसंन्यासिनांक्वचित् ॥ १२ ॥ पंचैतानिमहाबाहोकारणानिनिबोधमे ॥ सांख्येकृतांतेप्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणां ॥ १३॥ अधिष्ठानंतथाकर्त्ताकरणंचपृथग्विधं ॥ विविधाश्चपृथक्चेष्टादैवंचैवात्रपंचमं॥ १४॥ शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः॥ न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेतवः॥१५॥

प्यतइत्यात्मज्ञानेसतिसर्वकर्मणांसमाप्तिदर्शनात् तस्मिन्सांख्येकृतांतेप्रोक्तानि ॥ १३ ॥ तान्येवपंचगणयति अधिष्ठानमिति अधिष्ठानंइच्छाद्वेषसुखदुःखज्ञानादीनामभिव्यक्तेराश्रयोदेहः तस्यानात्मत्वंचार्वाकव्यतिरिक्तसमस्तवादिसिद्धं तथाकर्ताबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःप्रमातानामाहंप्रत्ययविषयोहंकारःतथेत्यनेनतद्वदेवानात्मत्वेनज्ञेयइत्युक्तं देहस्यैवसुषुप्तौप्रलयेचतस्याप्युत्पत्तिविनाशयोर्दर्शनात् एतच्चविशेषणनाशाद्विशिष्टनाशंविशेषणोत्पत्त्याचविशिष्टोत्पत्तिमभिप्रेत्यश्रूयते विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीति यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीतिच विशिष्टस्यचानतिरेकादर्शनादनात्मत्वंसिद्धं करणंचशब्दाद्युपलब्धिसाधनंपृथग्विधंद्वादशविधंपंचकर्मेंद्रियाणिपंचज्ञानेंद्रियाणिमनोबुद्धिश्च तथाविविधाश्चपृथक्चेष्टाःवायवीयाःप्राणनादिरूपाः दैवंपुण्यपापरूपंतत्तत्करणानुग्राहकसूर्यादिदेवतारूपं पंचमंपंचानांपूरणं ॥ १४ ॥ शरीरेति न्याय्यंधर्म्यंशास्त्रीयं विपरीतमन्याय्यमधर्म्यमशास्त्रीयं ननुशरीरादिभिस्त्रिभिरारभ्यतेपंचैतेतस्यहेतवइतिचविप्रतिषिद्धमुच्यते नैषदोषः अत्रापिशरीरपदेनाधिष्ठानस्यनरपदेनकर्तुर्वाङ्मनइतिकरणस्यआरभतइतिचेष्टानांन्याय्यमितिधर्माधर्मरूपस्यदैवस्यचसंग्रहात् सर्वेषुकर्मसुपंचानांसमानेप्युपयोगेविधिप्रतिषेधलक्षणंत्रिविधमेवकर्मशास्त्रेप्रसिद्धमिति इदंशारीरंकर्मेदंमानसमिदंवाचिकमितिव्यपदेशोदेहादीनांप्राधान्यापेक्षइतिनकश्चिद्विरोधः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतत्प्रतिपादनफलंकर्तृत्वस्यारोपितत्वसिद्धिरकर्तृत्वस्यस्वाभाविकत्वसिद्धिश्चेतिद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांदर्शयति तत्रेति तत्रतस्मिन्कर्मणिएवमुक्तरीत्यापंचभिर्निर्वर्त्येसति केवलंत्वकर्तारमप्यात्मानंचेतनं साक्षी चेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेः अधिष्ठानादिपंचकप्रचारदर्शिनमुदासीनमपियःकर्तारंकर्तृत्वाश्रयंपश्यतिसदुर्मतिःपापाभिभूतमतिर्नपश्यति अंधएवसः अदर्शनेहेतुः अकृतबुद्धित्वादिति शास्त्राचार्योपदेशशमदमादिसंस्कृताबुद्धिर्यस्यसकृतबुद्धिस्तद्विपरीतोऽकृतबुद्धिस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् यथास्वमुखस्योदपात्रसंसर्गिकत्वंपश्यताजलचांचल्यमपितत्रारोप्यतएवमात्मनोबुद्धिसंसृष्टत्वंपश्यताबुद्धिधर्मःकर्तृत्वादिरप्यात्मन्यारोप्यतेइतिभावः ॥ १६ ॥ द्वितीयंप्रयोजनमाहयस्येति यस्यप्रमातुर्भावःप्रत्ययमात्रस्वरूपआत्मा नाहंकृतःअहमिवकृतःअहंकारतादात्म्यंप्रापितोऽहंकृतस्तथान यस्यबुद्धिर्नलिप्यतेआत्मभावेनरंजितानभवति यस्यबुद्धेर्व्यतिरिक्तमात्मानंपश्यतोबुद्धिधर्माःकर्तृत्वादयोनात्मनिप्रतीयंतेइतिकर्त्रात्मवादितार्किकनिरासः यस्यचआत्मधर्माश्चैतन्यादयोबुद्धौनसंसृज्यंतेइतिबुद्धिमेवचेतनांवदतोबौद्धस्यनिरासःचिदचितोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्माध्यासोबाध्यतइतिदुःखादिसंसर्गनिषेधेनभोक्तृत्वाभावोदर्शितः हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइतितुस्तुतिमात्रं कर्तृत्वस्यैवबाधेनहंतृत्वायोगात् दग्धपटवत्कर्तृत्वानुवृत्तावपिहननक्रियायांप्रवर्तकस्यरागद्वेषादेरभावाच्च एतेनात्मनस्तात्विकमकर्तृत्वंभावयताकृतंकर्मातात्विककर्तृत्वाभिमाननिमित्तंस्वफलंप्रस्तोतुंनार्हतीतिदर्शितं नहिरज्जुसर्पेरज्जुबुद्धिंकृत्वाप्रहरतःसर्पक्षोभजंदंशनादिफलंभवति सर्पेतुतथाकुर्वतस्तद्भवत्येवतद्वदिदमपिज्ञेयं ॥ १७ ॥ समाप्तःसात्विकत्यागोपपादनोपयोगीआत्मनोऽकर्तृत्वोपपादनप्रकारः अत्राहसांख्यः यदुक्तंपंचैतेतस्यहेतवइतिय

तत्रैवंसतिकर्तारमात्मानंकेवलंतुयः॥ पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः॥ १६॥ यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते॥ हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते॥ १७॥ ज्ञानंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्मचोदना॥

च्चोक्तंनहंतीतितन्मृष्यामहे नह्यपरिणामीचेतनःपरिस्पंदात्मकस्यकायिकादिभेदेनत्रिविधस्यकर्मणःकर्ताभवतीतिवक्तुंयुज्यते यत्तुननिबध्यतइतिभोक्तृत्वमुक्तमपिप्रत्याख्यातंतन्नमृष्यामहे नहिकुलालादयःस्वप्रयुक्ताएवघटादीन्निर्वर्तयंतिकिंतुभोक्तृपुरुषप्रयुक्ताः अन्यथाभोक्तॄणामभावेव्यर्थैवतत्प्रवृत्तिरित्यापतति एवंप्रधानमात्राभूताःकर्त्रादयःपुरुषस्यभोगापवर्गसाधनप्रयुक्ताःसर्वाणिकर्माणिनिर्वर्तयंतितस्मात्पुरुषस्यभोक्तृस्वभावत्वादकर्तृत्वानुसंधानपूर्वकमपिकृतंकर्मभोक्त्राऽवश्यमेवभोक्तव्यमितिसात्विकत्यागेपिकर्मालेपवचनमसंगतमिति अत्रप्रतिविधत्ते ज्ञानंज्ञेयमिति ज्ञानंज्ञायतेप्रकाश्यतेवस्तुतत्त्वमनेनेतिप्रत्यक्षादिप्रमाणजन्योघटादिप्रकाशःसचवर्तमानोतीतोवा ज्ञेयंबोधविषयोघटादिः परिज्ञाताविषयीसाभासधीरूपोयोभोक्तेत्युच्यते एवंरूपप्रकारत्रयवतीत्रिविधाकर्मणांचोदना त्रयंसमुच्चितंसत्कर्मणिप्रवर्तकमित्यर्थः सत्यपिज्ञेयेज्ञातरिवाज्ञानेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः ज्ञानेज्ञातरिचसतिदेशकालव्यवहितेज्ञेयेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः सत्यपिसंस्कारात्मकेज्ञानेज्ञेयेचसन्निहितेतथापिसुषुप्तौप्रमात्रभावात्प्रवृत्त्यदर्शनादेतत्त्रयंत्रिदंडविष्टंभवदन्योन्यापेक्षंसत्हानोपादानोपेक्षाबुद्धिरूपंकार्यंजनयित्वाहानाद्यनुकूलेव्यापारेप्रवर्तयतीतिकर्तृपदाभिधेयमित्यर्थः चोदनेतिकर्तरिनंद्यादित्युप्रत्ययांतत्वेनचोदनाशब्दःकर्तृवाची लिंगंत्वविवक्षितं लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येतिवा ॥

॥९१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथाकरणमिंद्रियं कर्मतेनयत्क्रियमाणंविषयग्रहणं कर्तापूर्वोक्तएवपरिज्ञाता एतत्त्रयंसमुदितंसत्कर्मसंग्रहः कर्मणःईप्सिततमस्यभोग्यस्यसंग्रहःसंगृह्यतेऽस्मिन्निति संश्लेषस्थानंभोक्तेत्यर्थःसत्यपिभोक्तरिक रणेचक्रियांविनाभोगासंभवात्क्रियायाश्चाश्रयंविनास्वरूपालाभादाश्रयस्यकरणंविनाभोक्तृत्वांगकर्तृत्वानुपपत्तेश्चैतत्त्रयंमिलितंसत्भोक्तेत्युच्यतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषि णइति इंद्रियंप्रसिद्धं मनइत्यनेनबुद्धिरेवगृह्यते युक्तंइंद्रियद्वारामतेर्भोग्येनसहसंबंधक्रिया इंद्रियंचमनश्चयुक्तंचेतिविग्रहेइंद्रियमनोयुक्तमितिद्वंद्वैकवद्भावः एतत्त्रयंभोक्ताआत्मेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुत्यर्थः एवं हिश्रुतिस्मृत्योर्व्याख्यानेतयोर्मूलमूलिभावोयुज्यतेनान्यथा तथाचकर्तृवत्भोक्तुरपिअनात्मगणपतितत्वाद्भोक्तृत्वंभोगकर्तृत्वमितिनिर्वचनाद्यःकर्तासएवभोक्तेतिप्रतिपादनादहमकर्ताऽभोक्तेतिचानुसंधानपूर्व कंकर्माणिकुर्वतःकर्तृत्वभोक्तृत्वकृतःकर्मलेपोनास्तीतिसिद्धं भाष्यस्यचायमेवार्थः येतुकरणंक्रियायाःसाधकतमंदशविधंबाह्यंमनोबुद्धिरूपमांतरं कर्मकर्तुरीप्सिततमंक्रिययाव्याप्यमानंउत्पाद्यमाप्यंविकार्यं संस्कार्यंचेतिचतुर्विधं कर्ताकारकांतरप्रयोजकश्चिदचिद्ग्रंथिः एतत्त्रयंकर्मसंग्रहः कर्माश्रयःकर्तेत्यर्थः तथाज्ञानंविषयप्रकाशनशक्तिः ज्ञेयंविषयः परिज्ञाताज्ञानाश्रयोभोक्ता एतत्त्रयंकर्मणिप्रवर्तकमितिव्या चक्षते तेषामपिआत्मानकर्तानापिसांख्यानामिवभोक्तृत्वेनप्रकृतेःप्रवर्तकइत्येवाशय. तथापिक्रिययाव्याप्यमानस्यवक्ष्यमाणसात्विकादिभेदानर्हस्यघटादिरूपस्यकर्मणःकर्तृकोटौप्रवेशायोगः तस्यक्रिया श्रयत्वमात्रविवक्षायांप्रकृतेतत्कथनानुपयोगश्चस्पष्टः तथाअस्माकंतुघटादिव्यापकक्रियायाःकर्मशब्दवाच्यत्वंमुख्यं कर्तृकोटिप्रवेशश्चक्रियाक्रियावतोर्धर्मधर्मिणोरभेदापेक्षयायुज्यते तथाज्ञानंप्रकाशनक्रि

करणंकर्मकर्त्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥ ज्ञानंकर्मचकर्त्ताचत्रिधैवगुणभेदतः ॥ प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथा वच्छृणुतान्यपि ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्ययमीक्षते ॥ अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्विकं ॥ २० ॥

येतिमतेक्रियारूपेस्मिन्प्रवर्तकज्ञानांतरस्यापेक्षेतितत्रतत्रान्यस्यान्यस्यापेक्षेत्यनवस्थादुर्निवारा ॥ १८ ॥ पूर्वश्लोकोक्तेज्ञानादिषट्केपरिज्ञाताकर्ताचैकएवेतिपरिशिष्टाःपंचतेषांसर्वेषांप्राकृतत्वेनत्रिगुणात्म त्वेप्राप्तेज्ञेयकरणयोर्जडयोर्घटकुठारकल्पयोःपरिसंख्यार्थंत्रयाणामेवप्रत्येकंत्रिविधत्वंविवरीतुंप्रतिजानीते ज्ञानमिति ज्ञानंकर्मकर्ताचेतित्रयमेवगुणभेदतःप्रधानतुज्ञेयकरणे गुणसंख्यानेकापिलेशास्त्रे यद्यपि तत्रएकस्यांप्रमदायांभर्तुःसुखंजायते तंप्रतितस्याःसत्वोद्भूतत्वात् तामविंदतश्चैत्रस्यदुःखंजायतेतंप्रतितस्याःरजउद्भूतत्वात् तस्यामेवसपत्न्याद्वेषस्तांप्रतितस्यास्तमउद्भूतत्वात् प्रमदयैवसर्वेभावाव्याख्याताइति कापिलानांज्ञेयकरणयोरपित्रैविध्यंप्रसिद्धं तथापिप्रमदादयएकस्यैवपुंसोनिमित्तभेदेनप्रीतिदुःखद्वेषविषयाअपिभवंतीतिपूर्वोक्तव्यवस्थायानिर्मूलत्वात् प्रीत्यादीनांकर्तृसमवायितयाप्रतीयमानानामालं बनभूतायाःप्रमदाया.प्रीत्याद्यात्मकत्वंकल्पयितुंनशक्यतइतिनभगवतातयोस्त्रिविधत्वंव्याख्यायते अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ १९ ॥ एवंज्ञानादित्रयस्यत्रैविध्यंवक्तुंप्रतिज्ञायज्ञानत्रैविध्यंतावदाह सर्वभूतेष्विति य थाकटककुंडलादिषुव्यावर्तमानेषुतत्त्वविदेकंकांचनमेवेदमितिपश्यति एवंयेनज्ञानेनसर्वभूतेषुविभक्तेषुनानानामरूपभेदभिन्नेषुअव्ययमपरिणामिनमेकंभावंचिन्मात्ररूपंईक्षतेसर्वंब्रह्मैवेदमितिपश्यतितज्ज्ञा नंसात्विकंविद्धि ऐकात्म्यज्ञानमेवसात्विकमित्यर्थः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भेदज्ञानेराजसत्वमाह पृथक्त्वेनेति यत्पृथक्त्वेनभिन्नत्वेनज्ञानंतद्राजसमितिसंबंधः पृथक्त्वेनेत्येतद्विवृणोति सर्वेषुभूतेषुपांचभौतिकत्वेनाविशिष्टेषुनानाभावान्सुरनरतिर्यक्स्थावरत्वभेदेननानात्वानि बहुवच नमत्यंतभेदप्रदर्शनार्थं पृथग्विधान्एकजातीयेष्वपिनरादिषुप्रत्येकंविभिन्नप्रकारान्यज्ज्ञानंवेत्तिविषयीकरोतीति येनज्ञानेनवेत्तीतिवक्तव्येएधांसिपचंतीतिवत्यज्ज्ञानंवेत्तीतिकरणेकर्तृत्वोपचारोबोध्यः तेनआत्मनांपरस्परभेदस्तेषामीश्वराद्भेदस्तेभ्यईश्वरादन्योन्यतश्चजडवर्गस्यभेदइत्यनौपाधिकभेदपंचकज्ञानंकुतार्किकाणांराजसमेवेत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ यत्तुज्ञानंएकस्मिन्कार्येदेहेप्रतिमादौवा कृत्स्नवत्प रिपूर्णवदेतावानेवात्माईश्वरोवेतिसक्तंअभिनिवेशयुक्तं अहैतुकंनिरुपपत्तिकं अतत्त्वार्थवत्परमार्थावलंबनशून्यं अल्पंतुच्छविषयत्वादल्पफलत्वाच्च यदेवंभूतंज्ञानंतत्तामससमुदाहृतं ॥ २२ ॥ अथकर्मत्रै विध्यमाह नियतमित्यादिना नियतंनित्यं संगरहितंअभिमानवर्जितं रागइष्टेप्रीतिर्द्वेषोऽनिष्टेऽप्रीतिस्ताभ्यांकृतंइष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारार्थंकृतंरागद्वेषतःकृतंतदन्यदरागद्वेषतःकृतंनिष्काममित्यर्थः फलंचली यतेचेतिफलंक्रिययाप्राप्यमनात्मवस्तुतदन्यदफलमनागंतुकंपरिपूर्णमविनाशिआत्मतत्त्वंतत्प्रेप्सुनाकृतंविविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्याआत्मलाभार्थंयज्ञादेर्विनियोगात् तत्कर्मसात्विकमुच्यते ॥२३॥ यत्तुकामेप्सु

पृथक्त्वेनतुयज्ज्ञानंनानाभावान्पृथग्विधान्॥ वेत्तिसर्वेषुभूतेषुतज्ज्ञानंविद्धिराजसं ॥ २१ ॥ यत्तुकृत्स्नवदेकस्मिन्कार्येसक्तमहैतुकं॥ अतत्त्वार्थवदल्पंचत त्तामसमुदाहृतं॥ २२॥ नियतंसंगरहितमरागद्वेषतःकृतं॥ अफलप्रेप्सुनाकर्मयत्तत्सात्विकमुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तुकामेप्सुनाकर्मसाहंकारेणवापुनः॥ क्रियते बहुलायासंतद्राजसमुदाहृतं ॥ २४॥ अनुबंधंक्षयंहिंसामनपेक्ष्यचपौरुषं॥ मोहादारभ्यतेकर्मयत्तत्तामसमुच्यते॥ २५॥ मुक्तसंगोनहंवादीधृत्युत्साहसमन्वि तः॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारःकर्तासात्विकउच्यते ॥ २६॥ रागीकर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः॥ हर्षशोकान्वितःकर्ताराजसःपरिकीर्तितः॥ २७॥ अयु क्तःप्राकृतःस्तब्धःशठोनैकृतिकोऽलसः॥ विषादीदीर्घसूत्रीचकर्तातामसउच्यते॥ २८॥

नाफलार्थिनासाहंकारेण यद्यपिसात्विकोप्यनात्मवित्साहंकारस्तथापिअहमेवकर्मकुशलोमहान्श्रोत्रियइत्यभिमानोहंकारस्तद्वतासाहंकारेण वाशब्दश्चार्थे क्रियतेबहुलायासंअतिश्रमकरंतत्कर्मराजसमु दाहृतं ॥ २४ ॥ अनुबध्यतेनेनेत्यनुबंधःफलं क्षयंशक्तेरर्थानांचनाशं हिंसांपरपीडां पौरुषंस्वसामर्थ्यं अनपेक्ष्यअनालोच्यकेवलंमोहादविवेकतोयदारभ्यतेकर्मतत्तामससमुदाहृतं ॥ २५ ॥ कर्तृत्रैविध्यमा ह मुक्तेत्यादिना मुक्तसंगस्त्यक्ताभिनिवेशः अनहंवादीपूर्वोक्ताहंकारोक्तिरहितः धृतिर्धैर्यं उत्साहःसाधयिष्याम्येवेतिबुद्धिर्निश्चयः ताभ्यांसमन्वितः सिद्ध्यसिद्ध्योः कर्मणआरब्धस्येतिशेषः निर्विकारःहर्ष विषादशून्यःकर्तासात्विकउच्यते ॥ २६ ॥ रागोविषयलोलुपः अतएवकर्मणःफलंप्रेप्सतीतिकर्मफलप्रेप्सुः लुब्धःपरद्रव्यादौसंजाततृष्णस्तीर्थादौवाद्रव्यापरित्यागी हिंसात्मकःपरपीडाकरस्वभावः अशु चिर्बाह्यांतःशौचवर्जितःइष्टानिष्टप्राप्तौहर्षशोकान्वितश्चयःकर्तासराजसःपरिकीर्तितः ॥ २७ ॥ अयुक्तोऽनवहितः प्राकृतोत्यंतमसंस्कृतबुद्धिर्बालसमः स्तब्धःदंडवन्ननमतिकस्मैचित् शठःशक्तिगूहनकारी नैकृतिकोवंचकःपरावमानीवा अलसःअप्रवृत्तिशीलःकर्तव्येष्वपि विषादीसर्वदाअवसन्नस्वभावःदीर्घसूत्रीचिरकारी एकाहसाध्यंकार्यंमासेनापिनकरोतीत्यर्थः यएवंभूतःसकर्तातामसउच्यते ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बुद्धिधृतीत्रैविध्येनव्याख्यातुमाह बुद्धेरिति तत्रबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःकर्ताज्ञानंचप्रागुक्तं अत्रतुकेवलाबुद्धिर्वृत्तिमतीतदीयवृत्त्यंतरोपलक्षणार्थंतद्वृत्तिविशेषोधृतिश्चत्रैविध्येनकथ्यतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ प्रवृत्तिनिवृत्तीशास्त्रविहितप्रतिषिद्धविषयेयजेतस्वर्गकामःनसुरांपिबेदित्यादिरूपे कार्यंकृतिसाध्यंस्वर्गादि अकार्यंनित्यसिद्धं तेननित्यानित्यवस्तुनीउक्ते भयाभयेकार्याकार्यनिमित्ते बंधंमोक्षंचयावेत्ति ययावेत्तीतिपूर्ववत्करणेकर्तृत्वोपचारः बुद्धिःसापार्थसात्विकी ॥ ३० ॥ अयथावत्संदेहास्पदत्वेन स्पष्टमन्यत् ॥ ३१ ॥ अधर्ममिति विपरीतग्राहिणीबुद्धिस्तामसीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ययाधृत्याअव्यभिचारिण्यासमाध्यनुगतयामनःप्राणेंद्रियाणांक्रियाश्चेष्टाःसंकल्पंश्वासप्रश्वासौशब्दादिग्रहणंचयोगेनचित्तवृत्तिनिरोधेनऐकाग्र्येणवासंयत्तास्तास्तथैवनिरोधावस्थायामैकाग्र्यावस्थायांवाधारयतेचिरमवस्थापयतिसाधृतिःपार्थसात्विकी ॥ ३३ ॥ ययाधृत्याधर्मादीन्धारयतेऽनुरोध्यतयानिश्चिनोति प्रसंगेनधर्मादेःसंबंधेनफलाकांक्षीचभवतिपुरुषःधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ स्वप्नंनिद्रां भयंत्रासं शोकंप्रसिद्धं विषादंविषण्णतां मदंअशास्त्रीयविषयसेवयाचित्तस्यविवशत्वं एतान्नविमुंचतिधारयत्येवययाधृत्यासाधृतिःपार्थतामसी ॥ ३५ ॥ गुणभेदेनक्रियाणांकारकाणांचत्रैविध्यमुक्तंतत्फलस्यसुखस्यत्रैवि

बुद्धेर्भेदंधृतेश्चैवगुणतस्त्रिविधंश्टणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेणपृथक्त्वेनधनंजय ॥ २९ ॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचकार्याकार्येभयाभये ॥ बंधंमोक्षंचयावेत्तिबुद्धिःसापार्थसात्विकी ॥ ३० ॥ ययाधर्ममधर्मंचकार्यंचाकार्यमेवच ॥ अयथावत्प्रजानातिबुद्धिःसापार्थराजसी ॥ ३१ ॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता ॥ सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसी ॥ ३२ ॥ धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्विकी ॥ ३३ ॥ ययातुधर्मकामार्थान्धृत्याधारयतेर्जुन ॥ प्रसंगेनफलाकांक्षीधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ ययास्वप्नंभयंशोकंविषादंमदमेवच ॥ नविमुंचतिदुर्मेधाधृतिःसापार्थतामसी ॥ ३५ ॥ सुखंत्विदानींत्रिविधंश्टणुमेभरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमतेयत्रदुःखांतंचनिगच्छति ॥ ३६ ॥ यत्तदग्रेविषमिवपरिणामेऽमृतोपमं ॥ तत्सुखंसात्विकंप्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजं ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमं ॥ परिणामेविषमिवतत्सुखंराजसंस्मृतं ॥ ३८ ॥ यदग्रेचानुबंधेचसुखंमोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थंतत्तामसमुदाहृतं ॥ ३९ ॥

ध्यमाह सुखंत्वित्यादिना अभ्यासात्पौनःपुन्येनसेवनात् यत्रसात्त्विकेराजसेतामसेवासुखेरमतेरतिंप्राप्नोति ययारत्यादुःखस्यपुत्रशोकादेरपिअंतंअवसानंनिगच्छतिनिश्चयेनप्राप्नोति तत्सुखंत्रिविधंश्टणु यदात्वयमप्यर्धःसात्विकसुखस्यैवलक्षणार्थःतदायत्रसमाधिसुखेअभ्यासाद्रमतेनतुविषयसुखइवरागात् दुःखांतंमोक्षंचनिगच्छतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यत्तत्प्रसिद्धंसर्वप्राणिप्रेमास्पदं अग्रेसमारंभकालेमनःप्राणेंद्रियस्पंदनिरोधेनयज्ञेसंज्ञप्यमानस्यपशोरिवजायमानं विषमिवातितीव्रवेदनाकरं परिणामेसात्विक्याधृत्यानिरुद्धासुमनआदिक्रियासु अमृतोपमंअत्याल्हादकरं आत्मनःस्वस्यैवबुद्धेःप्रसादोनैर्मल्यंरजस्तमोमलराहित्यं तस्मादाविर्भूतंनतुविषयसंगजंनिद्रालस्यादिजंवातत्सुखंसात्विकंप्रोक्तं ॥ ३७ ॥ राजसंसुखमाह विषयेति अग्रेभोगकाले परिणामेविषमिववियोगकाले इहामुत्रचदुःखप्रदत्वात् ॥ ३८ ॥ अग्रेआरंभे अनुबंधेपरिणामे मोहनंमोहकरं आत्मनोबुद्धेः यतोनिद्रादिजं ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रकरणार्थमुपसंहरत्यनुक्तमपिसंगृह्णन् नतदस्तीति सत्वंप्राणिजातंइदमुपलक्षणंजडस्यापि सर्वस्यत्रिगुणविकारत्वात् प्रकृतिजैर्जन्मांतरीयधर्माधर्मसंस्कारजैःमायाप्रभवैर्वा शेषंस्पष्टं ॥ ४० ॥ एवंपंचद
शेसंसाराश्वत्थमसंगशस्त्रेणच्छित्वापरंपदंमार्गितव्यमित्युक्तंतत्रात्मनोऽसंगत्वोपपादनायक्रियाकारकफललक्षणस्यकृत्स्नस्यसंसारस्यत्रिगुणात्मकत्वमुक्तं नह्यात्मानात्मनोर्गुण्यातीतगुणात्मकयोःसंगःसंभवति
नह्याकाशांतर्वर्त्तिपृथिव्यादिगुणेनगंधादिनाकाशःसंसृज्यतेतद्वदित्युक्तं समाप्तःशास्त्रार्थः अथेदानींसर्वगीताशास्त्रार्थमुपसंहर्तुमसंगशस्त्राभ्युपायंचप्रदर्शयितुंप्रकरणांतरमारभते ब्राह्मणेत्यादिना शूद्राणामसमा
सकरणंवेदानधिकारात् प्रविभक्तानिअसंकीर्णानि तत्रहेतुमाह स्वभावप्रभवैर्गुणैः स्वभावईश्वरस्यप्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकासैवप्रभवोहेतुर्येषांगुणानांतेस्वभावप्रभवास्तैः यद्वाब्राह्मणस्वभावस्यसत्वगुणएवप्रभवः
शांतत्वात् क्षत्रियस्वभावस्यसत्वोपसर्जनंरजः ईश्वरस्वभावत्वात् वैश्यस्वभावस्यतमउपसर्जनंरजःकृष्यादिस्वभावत्वात् शूद्रस्वभावस्यरजउपसर्जनंतमःशुश्रूषास्वभावत्वात् अथवास्वभावःप्राग्भवीयःसं
स्कारस्तत्प्रभवैर्नतुजातिमात्रप्रभवैःपक्षिणामाकाशगमनवत् अतएवजात्यंतरव्यावृत्तानांधर्माणांशमादिषुपाठोनदृश्यते नहिशूद्राद्व्यावृत्तंत्रैवर्णिकानामध्ययनादिकंवाइतरद्वयाद्व्यावृत्तंब्राह्मणानामध्यापनादि
कंवाइहपठ्यते किंतुसर्वैसर्वजातीयानांसाधारणाधर्माःशमादयोदृश्यंते यथाहिद्रोणादिषुब्राह्मणेष्वपिशौर्यादिकंभरतादिषुक्षत्रियेष्वपिशमादिकंदृष्टं एवमितरत्र तस्माद्यस्मिन्कस्मिंश्चिद्वर्णेशमादयोदृश्यंतेस

नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः॥ सत्त्वंप्रकृतिजैर्मुक्तंयदेभिःस्यात्रिभिर्गुणैः॥४०॥ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचपरंतप॥
कर्माणिप्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच॥ ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभा
वजं॥ ४२॥ शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनं॥ दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजं॥ ४३॥

शूद्रोप्येतैर्लक्षणैर्ब्राह्मणएवज्ञातव्यः यत्रचब्राह्मणेपिशूद्रधर्मादृश्यंतेसशूद्रएव तथाचारण्यकेसर्पभूतंनहुषंप्रतियुधिष्ठिरवाक्यं सत्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः तथा
यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः यत्रैतन्नभवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेदिति जातिधर्मास्तुमनुनादर्शिताः अध्यापनंचाध्ययनंयजनंयाजनंतथा दानंप्रतिग्रहंचैवब्राह्मणानामकल्पयत् प्रजानांरक्षणंदानमिज्या
ध्ययनमेवच विषयेष्वप्रसक्तिंचक्षत्रियस्यसमादिशत् पशूनांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच वणिक्पथंकुसीदंचवैश्यस्यकृषिमेवच एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूययेति
तस्मात्शमादयोयत्राब्राह्मणेब्राह्मणेवादृश्यंतेसएवब्राह्मणइत्यत्रविवक्षितं स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेपरामित्यत्रतुमनूक्तान्यध्यापनादीन्येवस्वकर्माणिग्राह्याणिनतुशमदमादीनि नहिज्ञानविज्ञानवतो
ऽन्यासंसिद्धिर्लब्धव्यास्ति तस्माच्छमदमादयोब्रह्मिष्ठस्यैवब्राह्मणस्यलक्षणमितिदिक् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणकर्माण्याह शमइति अंतःकरणनिग्रहःशमः बाह्येंद्रियनिग्रहोदमः तपःपूर्वोक्तंशारीरादिभेदेनत्रिविधं
शौचंबाह्यंमृज्जलाभ्यांआभ्यंतरंभावशुद्धिः क्षांतिःक्षमा आर्जवमकौटिल्यं ज्ञानंशास्त्रीयंकर्मब्रह्मविषयं विज्ञानंतदनुष्ठानानुभवात्मकं आस्तिक्यंश्रद्धाएतन्नवकंब्रह्मकर्मब्राह्मणत्वजात्यभिव्यंजकंकर्म स्व
भावजंप्राचीनधर्मसंस्कारजं ॥ ४२ ॥ शौर्यंपराक्रमः तेजःप्रागल्भ्यं धृतिर्धैर्यं दाक्ष्यंयुद्धेकौशलमुत्साहोवा दानमौदार्यं ईश्वरभावःउन्मार्गवर्तिनांनियमनशक्तिः एतत्क्षात्रंकर्मस्वभावजं ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

वैश्यशूद्रयोःकर्माण्याह कृषीति स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ ४४ ॥ कर्मप्रविभागफलमाह स्वेस्वेइति स्वेस्वेमन्वादिभिरुक्तेऽध्यापनादौअसाधारणेशमदमादौसाधारणेचकर्मणिअभिरतोनिष्ठावान्संसिद्धिंज्ञानयोग्य तांलभतेनरः एतदेवविवरीतुंप्रतिजानीते स्वेति सिद्धिंवक्ष्यमाणांमुख्यसंन्यासलक्षणंनैष्कर्म्यसिद्धिंयथायेनप्रकारेण ॥ ४५ ॥ तमेवप्रकारमाह यतइति प्रवृत्तिःकायवाङ्मनोनिर्वर्त्याचेष्टा यतोहेतोरंतर्या मिणः येनवागभ्युद्यतइत्यादिश्रुतेः येनइदंसर्वंदृश्यंततंव्याप्तंउपादानत्वात् स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसंतर्प्य सिद्धिंमोक्षंविंदतिलभतेमानवः मनुष्याधिकारिकत्वाच्छास्त्रस्य परमेश्वरेनित्यकर्मणामर्पणमेवमोक्षद्वार मित्यर्थः ॥ ४६ ॥ स्वकर्मणेतिविशेषणस्यफलमाह श्रेयानिति स्वधर्मोविगुणः किंचिदंगहीनोपिश्रेयान्प्रशस्यतरः किमपेक्ष्यश्रेयान् परधर्मात्स्वनुष्ठितात्सम्यग्विहितादपि उक्तंच स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपर धर्मोभयावहइति स्वभावनियतंपूर्वोक्तत्रिविधस्वभावाज्जातंकर्मकुर्वन्किल्बिषंदोषंनाप्नोति विषकृमेर्विषमिवनदोषकरं तस्मात्तवभैक्ष्यंहिंसाशून्यमपिनयुक्तं किंतुहिंसायुक्तोपिस्वधर्मएवप्रशस्यतरः धर्मत्वे नविहितेऽस्मिन्नग्नीषोमीयपश्वालंभेइवकृतेसतिनकिल्बिषप्रसंगोस्तीत्यर्थः ॥४७॥ किंचसहजंस्वाभाविकंक्षात्रंकर्मसदोषंहिंसामिश्रमपिनत्यजेत् हियस्मात्सर्वारंभाःसर्वाणिकर्माणिदोषेणहिंसादिनाआवृता

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंवैश्यकर्मस्वभावजं॥ परिचर्यात्मकंकर्मशूद्रस्यापिस्वभावजं॥४४॥ स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेनरः॥स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविं दतितच्छृणु॥४५॥ यतःप्रवृत्तिर्भूतानांयेनसर्वमिदंततं॥ स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिंविंदतिमानवः॥४६॥ श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वभा वनियतंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषं॥४७॥ सहजंकर्मकौंतेयसदोषमपिनत्यजेत्॥ सर्वारंभाहिदोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः॥४८॥ असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्मा विगतस्पृहः॥ नैष्कर्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति॥४९॥ सिद्धिंप्राप्तोयथाब्रह्मतथाप्नोतिनिबोधमे॥ समासेनैवकौंतेयनिष्ठाज्ञानस्ययापरा॥५०॥

एव यस्माच्चपरधर्मोभयावहस्तस्मात्स्वकर्मनत्यजेदित्यर्थः ॥ ४८ ॥ स्वकर्मणामीश्वरेसमर्पणंकर्तव्यमित्युक्त्वानंतरश्लोकद्वयेनस्वकर्मणामावश्यकत्वमुक्त्वातेषांपरमेश्वरेर्पणेनकिंफलंस्यादित्यतआह अस क्तेति संन्यासेन कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेर्जुन संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतइतिपूर्वोक्तेनामुख्यसात्विकत्यागेन असक्तबुद्धिःपुत्रदारादिषुसक्तिपदेषुआसक्तिवर्जिताबुद्धिर्यस्यसोऽसक्तबु द्धिःविरक्तइत्यर्थः अतएवजितात्माशांतचित्तः विगतस्पृहःविशेषेणगतास्पृहातृष्णायस्यतादृशोभूत्वानैष्कर्म्यसिद्धिंकारूर्येनस्वरूपतःकर्मत्यागलक्षणांपारिव्राज्यसिद्धिंपरमांपूर्वोक्तामुख्यत्यागापेक्षयातिश्रे ष्ठांनद्वेष्ट्यकुशलंकर्मेति श्लोकेव्याख्यातां अधिगच्छतिप्राप्नोति॥४९॥स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविंदतीत्येतत्प्रतिज्ञातमुपपादितं इदानींनैष्कर्म्यसिद्धिंप्राप्तोपिपरिव्राट्वशीकारसंज्ञकवैराग्यवान्यथाब्रह्मप्राप्नोति तथावक्तुंप्रतिजानीते सिद्धिमिति सिद्धिंनैष्कर्म्यसिद्धिंनिबोधबुध्यस्व मेमद्वचनात्समासेनसंक्षेपेणैवहेकौंतेय यायत्प्राप्यंब्रह्म विधेयापेक्षंस्त्रीत्वं ज्ञानस्यपरानिष्ठायदपेक्षयाऽन्यज्ज्ञेयंआंतरतरंनास्तीत्यर्थः॥५०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तमेवब्रह्मप्राप्तिप्रकारमाहत्रिभिः बुद्ध्येति बुद्ध्यावेदांतश्रवणमननपरिपाकोत्थयाअहंब्रह्मास्मीतिपरोक्षनिश्चयरूपयाविशुद्धयासर्वभूतेषुमैत्र्यादिभावनयासम्यग्विशोधितया धृत्याधैर्येणयोगक्षेमादिनिमित्तवैयग्र्यराहित्येन आत्मानंदेहेंद्रियसंघातंनियम्य दृढासनोभूत्वाइत्यर्थः चकारात्प्राणंचनियम्य शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा ततइंद्रियाणिप्रत्याहृत्येत्यर्थः प्रत्याहृतकरणोपिअंतर्मनसैवविषयान्स्मरति तत्परित्यागमाह रागद्वेषौव्युदस्यचेति संकल्पंत्यक्त्वेत्यर्थः सहिविषयंपरिकल्प्यतत्ररागंजनयतीतिप्रसिद्धं यथाचाक्षपादाचार्यसूत्रं दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषोरागादिः चकारादयमहमस्मीत्येतमपिभावंव्युदस्येतिज्ञेयं ततोब्रह्मभूयायब्रह्मभावायतंप्राप्तुंकल्पतेयोग्योभवतीतितृतीयेनसंबंधः ॥५१॥ केनसाधनजातेनैवंभूतोभवतीत्यतआह विविक्तेति यत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं नित्यमिति सर्वत्रसंबंधनीयं योनित्यंविविक्तसेवीएकांतशीली लघ्वाशीमिताशनशीलश्च तथानित्यंवैराग्यंरागाभावंसमुपाश्रितश्च तथानित्यंध्यानयोगःषष्ठाध्यायोक्तस्तत्परश्चयोनित्यंभवतिसयतवाक्कायमानसो भवति यतकायःआसनदार्ढ्येन यतवाक्विषयेभ्यइंद्रियाणांप्रत्याहरणेन यतमानसःसर्वसंकल्पत्यागेन अत्रचतुर्भिःसाधनैर्यतवाक्कायमानसत्वंसाध्यं नित्यंविविक्तसेवादिशीलःसन्यतवाक्कायमानसो भूत्वाब्रह्मभूयायकल्पतइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५२ ॥ एवंयतवाक्कायमानसस्ययोगिनोयोगजाःसिद्धयउपतिष्ठंति ताश्चश्रुतौदर्शिताः पृथिव्यप्तेजोनिलखेसमुत्थितेपंचात्मकेयोगगुणेप्रवृत्ते नतत्ररोगोनजरानमृ

बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोधृत्यात्मानंनियम्यच ॥ शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्यच ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवीलघ्वाशीयतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥ ५२ ॥ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंपरिग्रहं ॥ विमुच्यनिर्ममःशांतोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

त्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमिति तथा यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्चकामान् तंतंलोकंजयतेतांश्चकामान्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइतिच संविभातिसंकल्पयति लोकंलोचनीयमतीतानागतमर्थजातं कामान्काम्यमानान्विषयान् जयतेउपलभतेइतिश्रुतिपदानामर्थः तथा नाविरतोदुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः नाशांतमानसोवापिप्रज्ञानेनैनमाप्नुयादिति प्रज्ञानेनशास्त्राचार्योपदेशजेनज्ञानेनदुश्चरितादिसेवनाद्विरक्तःशांतोजितचित्तःसमाहितःनिरुद्धचित्तवृत्तिरपिअशांतमानसोयोगैश्वर्यासक्तचित्तःएनमात्मानंनप्राप्नुयादितिश्रुत्यर्थः तदिदमाह अहंकारमिति यदातुयोगीयतमानसोऽस्मितामात्रप्रत्ययोभवतितदासैवास्मितावस्थितिर्विषयाभिमुखाहंकारइत्युच्यतेविषयविमुखात्वस्मितेतिततस्तमहंकारंनिगृह्णीयात् तदनिग्रहेयोगीबलंसत्यसंकल्पत्वादिसामर्थ्यमात्मनःपश्यन्दर्पंकरोतिनमत्तुल्योन्योस्तीतिमन्यते ततश्चदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनात्दिव्यान्कामान्इच्छति तत्रकेनचिन्निमित्तेनकामप्रतिबंधेसतिक्रोधवान्भवति ततःपरोत्सादनायभूयांसंशिष्यादिपरिग्रहंसंपादयति ततोनश्यतीति तस्मात्सर्वानर्थमूलभूतमहंकारमेवविमुच्यततइतरान्सर्वान्विमुंचति अहंकारविमोकेपिनिर्ममत्वंतत्प्रदर्शितेषुविषयेषुममताशून्यत्वेसत्यहंकारःशिथिलीभूतोविषयवैमुख्यंप्राप्यस्वकारणेऽस्मितायांविलीयते ततःशांतोऽस्मितायाअपिप्रलयान्निरिंधनाग्निवदुपरतोयोगीब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अस्यैवंशांतस्यकेवलस्ययोगिनोव्युत्थानावस्थामाह ब्रह्मभूतइति योहिसुप्तौलयेवानिपतितोयोगीव्युत्थानेजडदेहस्तमोग्रस्तचित्तइवतंद्रालुरुत्तिष्ठति ब्रह्मभूतस्तुप्रसन्नात्माप्रसन्नचेताःलघुशरीरःअमृतेनेवस
माधिसुखेनतृप्तस्तदेकप्रवणोनशोचतिनष्टं नाप्यप्राप्तंकांक्षतिदारादिकं सर्वेषुभूतेषुचतुर्विधेषुसमःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्यावैषम्यवर्जितःसन्परांमद्भक्तिंद्वैतदृष्टिविवर्जितांभावनांलभते पातंजलयोगीतुनव्युत्था
नेपरांदृष्टिंलभतेभेददर्शित्वात् अयंचभक्तःश्रीभागवतेदर्शितः सर्वभूतेषुयेनैकंभगवद्भावमीक्षते भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइति सोयंचतुर्थोभक्तोज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवतापिदर्शितः ॥ ५४ ॥
अस्याअद्वैतात्मतत्त्वज्ञानलक्षणायाभक्तेःफलमाह भक्त्येति मांउक्तविधयाभक्त्याज्ञानीअभितःसाकल्येनजानाति साकल्यमेवाह यावानिति किमहमणुपरिमाणोवादेहसंमितोवातार्किकाणामिवाकाश
वत्सकलमूर्तद्रव्यसंयोगित्वलक्षणविभुत्वाश्रयोवासप्रपंचाद्वैतवादिनामिवस्वगतभेदवान्वाऽखंडैकरसोवेतिपरिमाणतस्तत्त्वतोमांतत्पदार्थंजानाति तथायश्चास्मीति देहेंद्रियप्राणमनसामन्यतमःकियत्कालस्था
यीवाक्षणिकविज्ञानरूपोवाशून्यंवाकर्ताभोक्तावाजडोवाजडाजडरूपोवाचिद्रूपोभोक्तावाकर्तृत्वभोक्तृत्ववर्जितआनंदघनोवेतितत्त्वतःसर्वसंशयराहित्येनमामजरममरमभयमशोकंजानाति तथाचश्रुतिः भि
द्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरेइतिआत्मदर्शनेसतिसर्वसंशयोच्छेदंदर्शयति एवंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारतेत्युक्तेःसर्वक्षेत्रेष्वेकंमांविभुंसच्चिदानंदघनंतत्त्वतो

ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति ॥ समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपरां ॥ ५४ ॥
भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः॥ततोमांतत्त्वतोज्ञात्वाविशतेतदनंतरं॥५५॥

ज्ञात्वासर्वोपाधिविनिर्मुक्तंयाथात्म्येनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यततोव्याप्तोब्रह्मभावंगतोभवतीत्यर्थः ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः यद्वाततइतिकारणब्रह्मभावापत्तिःसार्वात्म्यरूपाप्रथममुक्ता यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिस
इदंसर्वंभवति सएतमेवपुरुषंब्रह्मततममपश्यदित्यादिश्रुतिभ्योमुक्तानांसार्वात्म्यावगमात् ततमंततमं एकस्तकारश्छांदस्यांप्रक्रियायांलुप्तोद्रष्टव्यइतिश्रुतिभाष्यं अनंतरंकारणभावापत्तेरनुपदमेवतत्ब्रह्मतच्छब्दा
भिधेयं तदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतेः शुद्धंब्रह्मविशतेदर्पणापायेप्रतिबिंबोबिंबमिवप्रविशति कार्योपाधीनांजीवानांकारणोपाधीश्वरप्राप्तिद्वारैवनिष्कलब्रह्मप्राप्तिरित्यावेदितंप्रागेव यद्वामांज्ञा
त्वातद्विशतइत्येतावतैवज्ञानप्रवेशयोःपौर्वापर्येसिद्धेतदनंतरमितिपदेनतच्छब्देनबुद्धिस्थंदेहंपरामृश्यतत्पातानंतरमितिव्याख्येयं यतोजातेपितत्त्वज्ञानेयावद्देहपातंप्रारब्धकर्मणांप्रतिबंधाद्विदेहकैवल्यंनप्राप्य
ते अन्यथाज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तिःस्यात् विमुक्तश्चविमुच्यते भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिमुक्तस्यमुक्तिनिवृत्तायाश्चमायायाःपुनर्निवृत्तिवदज्जीवन्मुक्तिशास्त्रंबाधितंस्यात् यथातार्किकाणांन
ष्टेपिसमवायिकारणेपटादिकंक्षणमात्रमवतिष्ठते एवमस्माकमपिअनादिकालायाःदेहाद्युपादानभूतायाअविद्यायाविनाशेपिकिंचित्कालंदेहादिप्रतिभानंयुज्यते ईदृशमेवजीवन्मुक्तमपेक्ष्यभगवताउक्तं उपदे
क्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइति स्थितप्रज्ञलक्षणस्मृतिरपितल्लक्षणाभिधित्सयैवप्रवृत्तेतिदिक् ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ननुतद्यथैषीकातूलमग्नौप्रोतंदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिपूर्वकर्मणांज्ञानेनप्रायश्चित्तेनेवसत्यपिनाशश्रवणेज्ञानोत्तरकालीनानांकर्मणांनाशाभावात्ज्ञानोत्तरमपिदेहधारणेस्वाभाविकानांकर्मणांवर्जन
स्यासंभवादवश्यंज्ञानिनोपिबंधःस्यादित्याशंक्याह सर्वकर्माणीति मद्व्यपाश्रयोहमेवप्रज्ञानघनःप्रत्यगात्माव्यपाश्रयआश्रयोयस्यसमद्व्यपाश्रयोज्ञानी सर्वकर्माणिविहितानिनिषिद्धानिवासदाऽसकृत्कुर्वा
णोपिमत्प्रसादात्मदनुग्रहात्शाश्वतंनित्यंअव्ययंपरमसर्वोत्कृष्टंपदंपदनीयंमोक्षमवाप्नोति नतुज्ञानोत्तरमपिक्रियमाणैःकर्मभिर्बध्यते तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति नहवाएवंवि
दिकिंचनरजआध्वंसतेतंविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनइत्यादिशास्त्रेणतत्त्वज्ञानिनःकर्मालेपश्रवणात् ॥५६॥ एवंवर्णाश्रमादिधर्मपुरस्कारेणससाधनासफलाचब्रह्मविद्यानिरूपिता अस्याःप्राप्तयेपुनःसाध
नत्वेनभक्तिमेवविधत्ते चेतसेति चेतसाविवेकबुद्ध्यासर्वाणिकर्माणिनित्यनैमित्तिकानिमयिभगवतिवासुदेवेसंन्यस्ययत्करोषियदश्नासीत्युक्तरीत्यासमर्प्यमत्परःअहमेवपरःप्राप्योयस्यनतुमद्भक्त्याअर्थादी

सर्वकर्माण्यपिसदाकुर्वाणोमद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोतिशाश्वतंपदमव्ययं ॥ ५६॥ चेतसासर्वकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्परः॥ बुद्धियोगमपाश्रित्यम
च्चित्तःसततंभव॥५७॥ मच्चित्तःसर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि॥ अथचेत्त्वमहंकारान्नश्रोष्यसिविनंक्ष्यसि॥५८॥ यदहंकारमाश्रित्यनयोत्स्यइतिमन्यसे॥
मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति॥ ५९ ॥ स्वभावजेनकौंतेयनिबद्धःस्वेनकर्मणा ॥ कर्तुंनेच्छसियन्मोहात्करिष्यस्यवशोपितत् ॥ ६० ॥

न्प्रार्थयानः बुद्धियोगंपूर्वोक्तंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंबंधहेतोरपिकर्मणोमोक्षहेतुत्वसंपादकंअपाश्रित्यआश्रित्यमच्चित्तःमदेकशरणःसततंसर्वदाभव ॥ ५७ ॥ एतस्यभक्तियोगस्यकरणेगुणमकरणेदो
षंचाह मच्चित्तइति दुर्गाणिआध्यात्मिकाधिलौकिकादीनिसंकटानि अहंकारात्स्वपांडित्याभिमानात्नश्रोष्यसिमद्वाक्यंतर्हिविनंक्ष्यसिपुरुषार्थशून्योभविष्यसि ॥ ५८ ॥ स्वतंत्रोहंत्वदुक्तंनकरिष्यामी
त्याशंक्याह यदिति यत्यदिअहंकारंगर्वमाश्रित्यनयोत्स्येयुद्धंनकरिष्येइतिमन्यसेएषतेतवव्यवसायोनिश्चयोमिथ्या यतःप्रकृतिःक्षात्रस्वभावःत्वांनियोक्ष्यति प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यतीति ॥९५॥
चोक्तं ॥ ५९ ॥ प्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यतीत्येतदेवव्याचष्टे स्वभावजेनेति स्वभावजेनपूर्वोक्तेनशौर्यादिनाअवशोपिपरवशएवतत्करिष्यसि ॥ ६० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कोसौपरोयद्वशोहमस्मीत्यतआह ईश्वरइति ईश्वरईशनशीलोंतर्यामीपृथिव्यादीनामस्माकंचसर्वभूतानांसर्वप्राणिनांहृद्देशेबुद्धिगुहायांसर्वप्राणिप्रवर्त्तकस्तिष्ठति कीदृशः सर्वभूतानिभ्रामयन् ऊर्ध्वाधोमार्गेषु संचारयन् काष्ठपुत्तिकाइवसूत्रधारः यंत्रारूढानियंत्रमिवयंत्रंउत्क्रमणादिसाधनंसर्वप्राणाद्यात्मकंलिंगंतदारूढानिमाययास्वशक्त्याभ्रामयन्निति संबंधः हेअर्जुनशुक्लविशुद्धांतःकरण सेश्वरोसीतिभावः अत्राहंकारपूर्वकंयःकर्मकरोतियश्चईश्वरपरवशोहंकरोमीतिबुध्याकरोतितयोरत्यंतवैलक्षण्यप्रदर्शनार्थोमंत्रोभाष्येउदाहृतः अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्त्तेतेरजसीवेद्याभिरितिभारद्वाजार्षं अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितिब्राह्मणेनआग्निमारुतेशस्त्रेविनियुक्ताप्रथमेयमृक् यस्मिन्दिवसेसोमःसूयतेयागार्थंतदेवजन्मसाफल्यदिनंमुख्यमहःशब्दवाच्यं अन्यत्तुदिनमदिनमेवनिष्फलत्वात् तथाचस्मृतिः दशभिर्जन्मभिर्वेदाआधानंशतजन्मभिः सहस्रैर्जन्मभिःसोमंब्राह्मण्यंपातुमर्हतीतिसोमयागस्यदौर्लभ्यंदर्शयति तदयमहःशब्दःकालवचनोपिसौम्येकर्मणिवर्तते यथादर्शपौर्णमासशब्दौ तत्रैवंसतिअहःयागःकृष्णंअविदुषाकृतंअप्रकाशमिवभवति तथाहरर्जुनंस्वच्छंतदेवविदुषाकृतंप्रकाशरूपमिवभवति तेएतेउभेअपिविद्वदविद्वत्कृतेअहनीरजसीप्रवृत्तिरूपत्वात्रजोगुणकार्येअपिवेद्याभिर्विद्याभिःकर्मांगावबद्धोपा

ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया ॥ ६१ ॥ तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत ॥ तत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंप्राप्स्यसिशाश्वतं ॥ ६२ ॥ इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया ॥ विमृश्यैतदशेषेणयथेच्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः ॥ इष्टोसिमेदृढमितिततोवक्ष्यामितेहितं ॥ ६४ ॥

सनारूपावापरमेश्वरेसर्वकर्मार्पणरूपावाअहंकरोमीत्यभिमानरूपावाविद्याविज्ञानानिताभिर्विवर्तेते वैपरीत्येनवर्तेते सोपासनंकर्मश्वेतंपरमात्मतत्त्वप्रकाशकंबंधविच्छेदहेतुःमूढकृतंकर्मकृष्णंस्वरूपावरकंबंधहेतुरित्यर्थः तदेवंभगवान्पार्थंअर्जुनेतिसंबोधयन्एतस्यस्वच्छांतःकरणत्वद्योतनेनशुक्लेधर्मेधिकारंदर्शयति ॥ ६१ ॥ तमेवईश्वरंसर्वभावेनसर्वात्मनाशरणमाश्रयंगच्छश्रयस्व तत्प्रसादात्तदनुग्रहात्परांशांतिंउपरतिंसमाधिमितियावत् तथाचसूत्रं समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानादिति स्थानंचपरंविष्णोःपदंमोक्षंशाश्वतंनित्यंप्राप्स्यसि ॥ ६२ ॥ सर्वगीतार्थमुपसंहरति इतीति इतिएवंप्रकारंतेतुभ्यंमयासर्वज्ञेनपरमकारुणिकेनज्ञानंआख्यातं गुह्यान्मंत्रतंत्ररसायनरूपाद्गुह्यतरंअतिशयितंरहस्यं एतद्यथोक्तंशास्त्रार्थजातंविमृश्यसम्यगालोच्ययथेच्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ एवंयथेष्टकरणमभ्यनुज्ञायापिअतिवात्सल्यात्श्लोकद्वयेनैवकृत्स्नंशास्त्रार्थमुपदेक्ष्यंस्तद्ग्रहणेऐकाग्र्यमस्यसंपादयितुमाह सर्वेति सर्वेभ्योगुह्येभ्यःअतिशयितंगुह्यंसर्वगुह्यतमंभूयःपुनरसकृदुक्तमपिमेमवचनंशृणु परमंपरमार्थविषयत्वात् नलोभान्नापिभयात्त्वांवक्ष्यामि किंतर्हिमेममइष्टोसिपरमाप्तोसिइतिहेतोःदृढंअतिशयितंतेतवहितंयतस्ततोवक्ष्यामि तवइष्टत्वात्विद्यायाश्वहितत्वात्तद्वचनंआप्तेत्वयिअवश्यंवक्तव्यमितिभावः ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवगुह्यतमंहितमाह मन्मनाइति अहंप्रत्यगात्मानंदैकघनःपरिपूर्णस्तदाकारंमनोयस्यसमन्मनाःभव एतेनब्रह्मात्माभेदोपिसाक्षात्करणीयइतिउत्तरषट्कार्थउक्तः कथमेवंविधाज्ञाननिष्ठालभ्यतेऽतआह मद्भक्तो भव एतेनभगवदुपासनात्मकोमध्यमषट्कार्थउक्तः कथमल्पपुण्यस्यभक्तिरुदेष्यतीत्यतआह मद्याजीभगवदर्थकर्मकरणशीलोभव एतेनकर्मप्रधानआद्यषट्कार्थोविवृतः ननुयस्यभगवद्याजित्वंनसंभवतिदा रिद्यात्कृयायभावाद्वातस्यभगवद्भक्तिदौर्लभ्याद्ब्रह्माकाराचेतोवृत्तिर्दुर्लभतरेत्याशंक्याह मांनमस्कुरु प्राकृतभक्त्यैवप्रतिमादौभगवंतंसर्वोपचारसमर्पणेननमस्कारादिनासम्यगाराधयेत्यर्थः तथाचाश्वलायनोनम स्कारस्यैवयज्ञत्वमुदाहरति योनमसास्वध्वरइतियज्ञोवैनमइतिहिब्राह्मणंभवतीतिच एवमुक्तस्यसोपानत्रयारूढस्यफलमाह मामिति मामेवतत्पदार्थंसर्वजगत्कारणंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिमखंडैकरसंत्वंएष्यसिप्रा प्स्यसिबिंबइवप्रतिबिंबंघटाकाशइवमहाकाशं अस्मिन्नर्थेशपथंकरोतितेतवपुरःसत्यंअबाधितार्थभूतंप्रतिजानेप्रतिज्ञांकरोमिमामेवैष्यसीति प्रियोसिमे यतस्त्वंमेममप्रियोसिअतःप्रतारणानर्हेत्वयिसत्यमेवाहंब्र वीमीत्यर्थः ॥ ६५॥ एवंनमनयजनभजनमननक्रमेणसांख्यनिष्ठाउक्ता यापूर्वंध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यनेनश्लोकेनदर्शिता इदानींअन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणा इतिकेवलोपास्तिनिष्ठायोगाख्योक्तातामाह सर्वेति सर्वेषांवर्णानामाश्रमाणांदेहेंद्रियबुद्धीनांचधर्मानअग्निहोत्रादीनसुखदुःखादींश्चत्यक्त्वामामेकंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिंसोपाधिंनिरुपाधिंवाऽखंडैकरसमानंदघनंपर मात्मानं शरणंश्रृणातिहिनस्त्यविद्यादीनक्लेशादीनशरणमाश्रयःपरायणंगच्छप्राप्नुहि मदेकशरणोभवेत्यर्थः अत्रअन्नंभुक्त्वैवतृप्यतिनतुजलमात्रंपीत्वेतिवत्हेतुत्वंक्त्वाप्रत्ययार्थः सर्वधर्मपरित्यागेनमांशरणंव्रजे

मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु॥ मामेवैष्यसिसत्यंतेप्रतिजानेप्रियोसिमे॥ ६५॥ सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज॥ अहं त्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः॥ ६६॥ इदंतेनातपस्कायनाभक्तायकदाचन॥ नचाशुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोभ्यसूयति॥ ६७॥

त्यर्थः यथोक्तं अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति एतस्यभगवच्छरणीकरणस्यफलमाह अहंत्वेति अहंप्रत्यगात्मासूर्याद्यंतर्यामीनारायणः सकलपाप्मविनिर्मुक्तःसम्यग्ज्ञातःसन्त्वात्वांसर्वपापेभ्यःसं चितक्रियमाणेभ्योगोत्रवधादिजेभ्यःमोक्षयिष्यामिमाशुचःशोकंमाकार्षीः तथाहि तत्त्वज्ञानफलंपापास्पर्शःशोकतरणंचसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंआदित्यांतवर्तिनंनारायणंप्रकृत्यछांदोग्येश्रूयते सएषसर्वेभ्यः पाप्मभ्यःउदितउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेद तरतिशोकमात्मवित्तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइति उदितःऊर्ध्वमितोगतःपापान्युत्क्रम्यगतोनिष्पापइतिश्रुतिपदार्थः वर्णाश्रमधर्मसंन्यासपूर्वकं षष्ठाध्यायेनोक्तेनयोगेनदेहादीनांधर्मांश्चत्यक्त्वानिर्विकल्पमात्मानंसाक्षात्कुर्वतोनकर्मलेपइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ एवंश्लोकद्वयेनज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामितिसांख्ययोगौद्वितीयाध्यायेदर्शितावुप संहृत्यविद्यासंप्रदायविधिमाह इदमिति अतपस्कायतपआलोचनंतद्रहितायअयत्नशीलायेत्यर्थः अभक्तायश्रद्धाहीनाय अशुश्रूषवेगुरुसेवामकुर्वते मांपरमात्मानंयोभ्यसूयतिमदीयगुणासहिष्णुतयामयि दोषारोपपरोभवतितस्मै नञःप्रत्येकंसंबद्धत्वादेतेषांविशेषणानामन्यतमाभावेपिकदाचनमहत्यपिसंकटेइदंनवाच्यंनोपदेष्टव्यं अत्रविद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेऽय तायनमाब्रूयाअवीर्यवतीतथास्यां यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्रवणादसूयारहितायआर्जवोपेतायाभ्यासशीलायगुरुपरमेश्वराराधनपरायचएतद्रहस्यंदेयं नान्यस्मैइत्यर्थः ॥ ६७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंसंप्रदायविधिमुक्त्वासंप्रदायकर्तुःफलमाह यइदमिति इदंपरमंगुह्यंयोभक्तिहीनोमानपूजाद्यर्थीसन्मद्भक्तेष्वभिधास्यतिसोपिततएवपुण्यान्मयिपरमेश्वरेचिदेकरसेपरांभक्तिंअद्वैतलक्षणांउपासनांकृत्वात
त्रादरंप्राप्यतामनुष्ठायचमामेवैष्यतिमुक्तिंप्राप्स्यतीत्यर्थः असंशयःसंशयोत्रनास्ति स्मर्यतेहिअजामिलादीनांभक्तिगंधहीनानामपिपुत्रसंकेतितेननारायणेतिनाम्नास्नेहवशादाहूयतांतावन्मात्रतुष्टेनभगवतास
द्गतिर्दत्ताकिमुवक्तव्यंयोवाचाएतावच्छास्त्ररहस्यंप्रतिपादयतितस्यभक्तिलाभादिक्रमेणकृतकृत्यत्वंभविष्यतीति ॥ ६८ ॥ ननुअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमितित्वयैवोक्तंकथमभक्तस्यापिएतच्छास्त्राभिधा
नतोभक्त्यादिलाभःसंभवेदित्याशंक्याह नचेति तस्मात्एतच्छास्त्रप्रवर्तकात्अन्योमनुष्येषुमेममप्रियकृत्तमःनचकश्चिदस्ति इयमेवममहतीवाचिकीभक्तिस्तांकृत्वासोपानारोहक्रमेणमेममप्रियतरोभ
विताभविष्यति अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकइति नचभुविएतस्मादन्यत्परमार्थसाधनमस्तीतिभावः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ ६९ ॥ अध्यापकस्यफलमुक्त्वाऽध्येतुःफलमाह अध्येष्यतेचेति
ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनाइष्टःपूजितःसहिधर्ममेघनामापुष्कलपुण्यवृष्टिकरस्तद्वदेतस्यशास्त्रस्याध्ययनमपीत्यर्थः इतिमेममसर्वेश्वरस्यमतिः तेनात्रस्तुतिमात्रमेतदितिनमंतव्यंकिंतुभूतार्थवादएवाय
मितिभावः ॥ ७० ॥ प्रवक्तुरध्येतुश्चफलमुक्त्वाश्रोतुरपिफलमाह श्रद्धावानिति शृणुयादपिअक्षरश्रवणंकुर्यादपि किमुवक्तव्यमादरेणार्थग्रहणंयःकुर्यात्सउक्तंफलंप्राप्नुयादिति स्पष्टार्थःश्लोकः

यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति॥ भक्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८॥ नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः॥ भविताнच
मेतस्माद्न्यःप्रियतरोभुवि॥ ६९॥ अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमावयोः॥ ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः॥ ७०॥ श्रद्धावाननसूयश्च
शृणुयाद्पियोनरः॥ सोपिमुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणां॥ ७१॥ कच्चिदेतच्छ्रुतंपार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा॥ कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्ते
धनंजय॥ ७२॥ अर्जुनउवाच नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥ स्थितोस्मिगतसंदेहःकरिष्येवचनंतव॥ ७३॥

तथाचोक्तंश्रीभागवते वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि वक्तारंप्रच्छकंश्रोतॄंस्तत्पादसलिलंयथेति ॥७१॥ सर्वांतर्यामीसर्वज्ञोपिभगवाँल्लोकशिक्षार्थंशिष्यस्यज्ञानंजातंनवेतिपृच्छति अन्यथापुनःपुनःस्व
यमेत्यउपदेशंकृतवताऋभुणानिदाघइवमयायंशतकृत्वोप्युपदेशेनकृतार्थःकर्तव्यइत्याशयेनाह कच्चिदिति कच्चिदितिकामप्रवेदने हेपार्थएतत्त्वयाएकाग्रेणचेतसाश्रोतव्यंशब्दतोर्थतश्चबोद्धव्यमितिममकामो
स्तिततस्त्वांपृच्छामिकिमिदंत्वयाश्रुतमिति श्रुतवतोपितवअज्ञानकृतःसंमोहोविपर्ययः अनात्मन्यात्मधीरूपःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपइतिसद्विविधोपिनष्टःकच्चित् मच्छ्रमसाफल्यमिच्छुस्त्वामहंपृच्छामीत्यर्थः
एवंपृष्टःस्वस्यकृतकृत्यतांज्ञापयन्नर्जुनउवाच नष्टोमोहइति मोहःपूर्वोक्तोद्विविधोपिनष्टः स्मृतिरयमहमस्मिपरंब्रह्मेत्यात्मानुसंधानरूपाआत्मतत्त्वविषयालब्धा यस्यालाभेनसर्वहृदयग्रंथीनांयावान्यश्चास्मि
तत्त्वतइत्यत्रोदाहृतानांचिज्जडैक्यभ्रमप्रभवानांविमोक्षोभवति तथाचश्रूयते स्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविमोक्षइति त्वत्प्रसादान्मयाच्युतस्मृतिर्लब्धेतिसंबंधः स्थितोस्मि त्वच्छासनेइतिशेषः गतसंदेहोनष्टसंदे
हइत्यनेनानात्मन्यात्मधीरूपोमोहोनष्टइतिदर्शितं करिष्येवचनंतवेत्यनेनस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपोपिमोहोनष्टइतिदर्शितं ॥ ७३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाप्तः शास्त्रार्थः इदानींकथाप्रबंधमेवानुवर्तयन्संजयउवाच इतीति अद्भुतंचेतसोविस्मयकरं रोमहर्षणंरोमांचोद्भेदजनकं शेषंस्पष्टं ॥ ७४ ॥ कथमयंत्वयादूरस्थयोरपिवासुदेवार्जुनयोःसंवादःश्रुतइत्यत आह व्यासप्रसादादिति भगवताव्यासेनदिव्यंचक्षुःश्रोत्रादिकंमह्यंदत्तंयेनाहंव्यवहितंविप्रकृष्टंवासर्वंकरतलामलकवद्विजानामि अतोव्यासप्रसादादेतच्छास्त्रंपरंगुह्यंगोप्यंअहंश्रुतवान् योगंचपश्यमेयोगमैश्वर मितिप्रतिज्ञापूर्वकंप्रदर्शितंवैश्वरूप्यं तमपिदृष्टवानितिशेषः स्वयंकथयतइत्युक्तेअस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेःस्वनिःश्वसितंवेदंशिष्याचार्यपरंपरयाकथयतइत्यायाति तदर्थंसाक्षात्कथयतइ ति स्वष्ट्यादौब्रह्माणंप्रतीवइदानीमर्जुनंप्रतिसाक्षात्कथयतःश्रुतवानहमित्यर्थः तेनभगवदनुग्रहपात्रतयाब्रह्मणासमत्वंस्वस्यद्योत्यते अत्रएतद्योगमित्यभेदेनान्वयेतुगुह्यपदापेक्षयाएतद्योगमितिपुन्नपुंसकलिंगयो रपिसामानाधिकरण्यंशक्यंचयत्किंचिदश्वतापिक्षुदुपहंतुमित्यादाविवपूर्वप्रवृत्तलिंगसंस्कारप्राबल्यादुत्तरत्रभिन्नलिंगविशेष्यलाभेपिपूर्वसंस्कारोननिवर्ततइतिसामानाधिकरण्यंविलिंगयोरपिवक्तुंशक्यमि तिज्ञेयं ॥ ७५ ॥ केशवार्जुनसंवादश्रवणजंविश्वरूपाख्ययोगदर्शनजंचाह्लादंक्रमेणश्लोकद्वयेनाह राजन्निति हेराजन्हेधृतराष्ट्र पुण्यंपुण्यकरंपापहरंचेत्यर्थात् संस्मृत्यसंस्मृत्येतिसंभ्रमेद्विरुक्तिः शेषंस्पष्टा र्थं ॥ ७६ ॥ तच्चेति रूपंविश्वरूपं एतद्दर्शनेहिब्रह्माणमीशमितिदेशतोविप्रकृष्टंवक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतीतिकालतोव्यवहितंभीष्मादिक्षयंचकरतलामलकवद्दृष्टवान्तच्चजगतोमिथ्यात्वमंतरेणनसंभवतीतिप्रतिपा

संजयउवाच इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणं ॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरं ॥ योगंयोगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयं ॥ ७५ ॥ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुतं ॥ केशवार्जुनयोःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपमत्यद्भुतंहरेः ॥ विस्मयोमेमहान्राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः ॥ ७७ ॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः ॥ तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥ इ० भी०भग०सू०ब्र०श्रीकृष्णार्जुनसंवादेसंन्यासयोगोनामअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पर्वणितुद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तंभगवद्गीतापर्व ॥ ६ ॥

दितंवेदांतकतके अतीतानागतंवस्तुवीक्ष्यतेकरबिल्ववत् योगीसंकल्पमात्रोत्थमितिशास्त्रेषुडिंडिभः १ मायायांसर्वदासर्वंसर्वावस्थमिदंजगत् अस्तीतितदुपाधिश्चित्सावार्त्म्यात्सर्वमीक्षते २ आरंभपरिणामाभ्यां स्वेनरूपेणयन्नसत् अतीतानागतंवस्तुयोगीतद्वीक्षतांकथं ३ संकल्पमात्रभातंवस्त्वतीतादियदीष्यते नष्टस्त्रीदर्शनाभंतत्स्याद्योगिज्ञानमप्रमा ४ योगिसंकल्पमात्रेणतस्योत्पत्तिर्यदीष्यते ईशसंकल्पमात्रेणसर्वोत्पत्ति स्तदेष्यतां ५ आरंभेपरिणामेवादेशकालाद्यतिक्रमः नैवदृष्टःक्वचित्सोयंस्वप्नमायादिषुस्फुटः ६ युगपद्दृश्यतेकुंभोनानादेशस्थयोगिभिः जलसूर्यइवास्माभिस्तेनासौकल्पितःस्फुटं ७ योगिभिर्गृह्यमाणत्वाद्घटः सर्वत्रसर्वदा सन्नेवास्तीतिचेत्कार्यंकथमीदृग्विधंभवेत् ८ व्यावृत्तंहीष्यतेकार्यंयुगपद्भिन्नदेशता चेत्कल्पनांविनास्येष्टादृष्टांतस्तत्रनास्तिवः ९ तस्मान्नाणुभिरारब्धभित्तिवन्नापिगव्यवत् प्रकृतेःपरिणामोवाजग त्किंत्विंद्रजालवत् १० सत्यंबद्धदृशामिंद्रजालंविश्वंपराक्दृशां अधिष्ठानादृतेशुद्धदृशांनास्त्येवतद्द्वयमिति ११ स्पष्टार्थोमूलश्लोकः ॥ ७७ ॥ यस्मादनंतैश्वर्योभगवांस्तदनुगृहीतोर्जुनश्चयुधिष्ठिरपक्षेस्तिअ तस्त्वयाजयाशानकार्येत्याह यत्रेति यत्रपक्षे ध्रुवेतिसर्वत्रसंबध्यते श्रीर्दिव्यसभादिशोभा विजयःप्रसिद्धः भूतिरैश्वर्यंसर्वनियंतृत्वं नीतिर्नयश्चएतत्सर्वंतत्रतस्मिन्पक्षेध्रुवमितिममममतिः अतःपांडवैःसहसंधिरेवक र्तव्यइतिभावः ॥ ७८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठसूरिवर्यस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिगीतार्थप्रकाशेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गीतासुगीताकर्तव्याइत्यादयःसार्धाःपंचश्लोकागौडैर्नपठ्यंते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंगीतांतेमन्मनाभवेत्यादिनानिष्कामानामात्मनिष्ठामामेवैष्यसीत्यात्मप्राप्तिश्चतत्फलभूतादर्शिता सकामानांत्व
र्थाधीनाकामसिद्धिः अर्थश्चसतामपिपांडवानामिवगुरुवधाद्यताद्याश्रयेणैवसित्ध्यति सोपिबलवदनुग्रहात् अन्येषांतुकौरवाणामिवसाध्यमानोनिरन्वयोच्छेदायभवतीतिदर्शयिष्यन्युद्धप्रधानंग्रंथंसौषुप्तप
र्वांतमारभते ऽर्थस्यानर्थहेतुत्वंविवरीतुं ततोधनंजयंदृष्ट्वेति ततःअर्जुनस्यकरिष्येवचनंतवेत्येवंरूपप्रतिज्ञानंतरंधनंजयंयुद्धार्थंसन्नद्धंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ भेर्योबृहत्योढक्काः पेश्यःकाहलाः क्रकचाजयमं

अथभीष्मवधपर्व वैशंपायनउवाच गीतासुगीताकर्त्तव्याकिमन्यैःशास्त्रसंग्रहैः ॥ यास्वयंपद्मनाभस्यमुखपद्माद्विनिःसृता ॥ १ ॥ सर्वशास्त्रमयीगीतासर्व
देवमयोहरिः ॥ सर्वतीर्थमयीगंगासर्ववेदमयोमनुः ॥ २ ॥ गीतागंगाचगायत्रीगोविंदेतिहृदिस्थिते ॥ चतुर्गकारसंयुक्तेपुनर्जन्मनविद्यते ॥ ३ ॥ षट्शतानिस
विंशानिश्लोकानांप्राहकेशवः ॥ अर्जुनःसप्तपंचाशत्सप्तषष्टिंतुसंजयः ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रःश्लोकमेकंगीतायामानमुच्यते ॥ भारतामृतसर्वस्वगीतायामथितस्य
च ॥ सारमुद्धृत्यकृष्णेनअर्जुनस्यमुखेहुतं ॥ ५ ॥ संजयउवाच ततोधनंजयंदृष्ट्वाबाणगांडीवधारिणं ॥ पुनरेवमहानादंव्यसृजंतमहारथाः ॥ ६ ॥ पांड
वाःसोमकाश्चैवयेचैषामनुयायिनः ॥ दध्मुश्चमुदिताःशंखान्वीराःसागरसंभवान् ॥ ७ ॥ ततोभेर्यश्चपेश्यश्चक्रकचागोविषाणिकाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यंततततः
शब्दोमहानभूत् ॥ ८ ॥ तथादेवाःसगंधर्वाःपितरश्चजनाधिप ॥ सिद्धचारणसंघाश्चसमीयुस्तेदिदृक्षया ॥ ९ ॥ ऋषयश्चमहाभागाःपुरस्कृत्यशतक्रतुं ॥ समीयु
स्तत्रसहिताद्रष्टुंतद्वैशसंमहत् ॥ १० ॥ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वायुद्धायसमवस्थिते ॥ तेसेनेसागरप्रख्येमुहुःप्रचलितेनृप ॥ ११ ॥ विमुच्यकवचंवीरोनिक्षिप्यचवरा
युधं ॥ अवरुह्यरथात्क्षिप्रंपद्म्यामेवकृतांजलिः ॥ १२ ॥ पितामहमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ वाग्यतःप्रययौयेनप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीं ॥ १३ ॥ तंप्रयांतम
भिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंभ्रातृभिःसहितोऽन्वयात् ॥ १४ ॥ वासुदेवश्चभगवान्पृष्ठतोऽनुजगामतं ॥ तथामुख्याश्चराजानस्तच्चित्ताजग्मु
रुत्सुकाः ॥ १५ ॥ अर्जुनउवाच किंतेव्यवसितंराजन्यदस्मानपहायवै ॥ पद्म्यामेवप्रयातोसिप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीं ॥ १६ ॥ भीमसेनउवाच क्वग
मिष्यसिराजेंद्रनिक्षिप्तकवचायुधः ॥ दंशितेष्वरिसैन्येषुभ्रातॄनुत्सृज्यपार्थिव ॥ १७ ॥

गलाः गोविषाणिकाःगवादिशृंगाणि सहसायुगपदेव अभ्यहन्यंतअवाद्यंत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वरायुधंधनुःश्रेष्ठं अवरुह्यअवतीर्य ॥ १२ ॥ येनविजयाख्येनप्रयोजनेन स्वयंयुधिष्ठिरःसंग्रामेदृढबु
द्धिस्तत्सित्ध्यर्थंअभिप्रेक्ष्यआलोच्यप्रथमंपितामहंप्रतिप्रययौ रिपुवाहिनींप्रविश्येतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गौतमंकृपं ॥ २२ ॥ पुराकल्पेप्राचीनशास्त्रे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मिथोऽन्योन्यं एषोहीतिसुलोपाभावआर्षः ॥ २६ ॥ व्यक्तंनियतं भीष्मंभीष्मस्यअंतिकंसमीपं

नकुलउवाच एवंगतेत्वयिज्येष्ठेममभ्रातरिभारत ॥ भीमेंदुनोतिहृदयंब्रूहिगंताभवान्क्वनु ॥ १८ ॥ सहदेवउवाच अस्मिन्रणसमूहेवैवर्त्तमानेमहाभये ॥ उत्सृज्यक्वनुगंतासिशत्रूनभिमुखोनृप ॥ १९ ॥ संजयउवाच एवमाभाष्यमाणोपिभ्रातृभिःकुरुनंदनः ॥ नोवाचवाग्यतःकिंचिद्गच्छत्येवयुधिष्ठिरः ॥ २० ॥ तानुवाचमहाप्राज्ञोवासुदेवोमहामनाः ॥ अभिप्रायोस्यविज्ञातोमयेतिप्रहसन्निव ॥ २१ ॥ एषभीमंतथाद्रोणंगौतमंशल्यमेवच ॥ अनुमान्यगुरून्सर्वान्योत्स्यतेपार्थिवोरिभिः ॥ २२ ॥ श्रूयतेहिपुराकल्पेगुरूननुमान्ययः ॥ युध्यतेसभवेद्व्यक्तमपध्यातोमहत्तरैः ॥ २३ ॥ अनुमान्ययथाशास्त्रंयस्तुयुध्येन्महत्तरैः ॥ ध्रुवस्तस्यजयोयुद्धेभवेदितिमतिर्मम ॥ २४ ॥ एवंब्रुवतिकृष्णेत्रधार्त्तराष्ट्रचमूंप्रति ॥ हाहाकारोमहानासीन्निःशब्दास्त्वपरेऽभवन् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंदूराद्धार्त्तराष्ट्रस्यसैनिकाः ॥ मिथःसंकथयांचक्रुरेषोहिकुलपांसनः ॥ २६ ॥ व्यक्तंभीतइवाभ्येतिराजासौभीष्ममंतिकं ॥ युधिष्ठिरःससोदर्यःशरणार्थंप्रयाचकः ॥ २७ ॥ धनंजयेकथंनाथेपांडवेचवृकोदरे ॥ नकुलेसहदेवेचभीतिरभ्येतिपांडवं ॥ २८ ॥ ननूनंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितेभुवि ॥ यथास्यहृदयंभीतमल्पसत्वस्यसंयुगे ॥ २९ ॥ ततस्तेसैनिकाःसर्वेप्रशंसंतिस्मकौरवान् ॥ हृष्टाःसुमनसोभूत्वाचेलानिदुधुवुश्चह ॥ ३० ॥ व्यनिंदंश्चतथासर्वेयोधास्तवविशांपतेयुधिष्ठिरंससोदर्यंसहितंकेशवेनहि ॥ ३१ ॥ ततस्तत्कौरवंसैन्यंधिक्कृत्वातुयुधिष्ठिरं ॥ निःशब्दमभवत्तूर्णंपुनरेवविशांपते ॥ ३२ ॥ किंनुवक्ष्यतिराजासौकिंभीष्मःप्रतिवक्ष्यति ॥ किंभीमःसमरश्लाघीकिंनुकृष्णार्जुनाविति ॥ ३३ ॥ विवक्षितंकिमस्येतिसंशयःसुमहानभूत् ॥ उभयोःसेनयोराजन्युधिष्ठिरकृतेतदा ॥ ३४ ॥ सोवगाह्यचमूंशत्रोःशरशक्तिसमाकुलां ॥ भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ३५ ॥ तमुवाचततःपादौकराभ्यांपीड्यपांडवः ॥ भीष्मंशांतनवंराजायुद्धायसमुपस्थितं ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरउवाच आमंत्रयेत्वांदुर्धर्षत्वयायोत्स्यामहेसह ॥ अनुजानीहिमांतातआशिषश्चप्रयोजय ॥ ३७ ॥ भीष्मउवाच यद्येवंनाभिगच्छेथायुधिमांपृथिवीपते ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायभारत ॥ ३८ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धिक्कृत्वाधिक्कृत्य असमासआर्षः धिगित्यकरोदितिवा ॥ ३२ ॥ विवक्षितंवक्तुमिष्टं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पराभावायपराकृतोनिरस्तोभावःसत्तायत्रसःतस्मैमरणायेत्यर्थःपरश्चासावभावश्चेतिविग्रहेपिसएवार्थः ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ एवंगतेईदृगाचरणवतित्वयि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ क्लीबवत्त्वोक्तस्यवरस्ययुद्धादन्यदितित्वेनैवसंकोचनात्कातरवत् भृतःपोषितः युद्धात्पातिभव्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साह्यंसाहाय्यं ॥ ४४ ॥ श्रेयः

प्रीतोहंपुत्रयुध्यस्वजयमाप्नुहिपांडव ॥ यत्तेभिलषितंचान्यत्तदवाप्नुहिसंयुगे ॥ ३९ ॥ व्रियतांचवरःपार्थकिमस्मत्तोऽभिकांक्षसि ॥ एवंगतेमहाराजनतवा
स्तिपराजयः ॥ ४० ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ४१ ॥ अतस्त्वांक्लीबवद्वाक्यंब्रवीमिकुरुनंदन ॥ भृ
तोऽस्म्यर्थेनकौरव्ययुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ४२ ॥ युधिष्ठिरउवाच मंत्रयस्वमहाबाहोहितैषीममनित्यशः ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेममैषसततंवरः ॥
॥ ४३ ॥ भीष्मउवाच राजन्किमत्रसाह्यंतेकरोमिकुरुनंदन ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब्रूहियत्तेविवक्षितं ॥ ४४ ॥ युधिष्ठिरउवाच कथंजयेयंसंग्रामे
भवंतमपराजितं ॥ एतन्मेमंत्रयहितंयदिश्रेयःप्रपश्यसि ॥ ४५ ॥ भीष्मउवाच नैनंपश्यामिकौंतेययोमांयुध्यंतमाहवे ॥ विजयेतपुमान्कश्चित्साक्षाद
पिशतक्रतुः ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरउवाच हंतपृच्छामितस्मात्त्वांपितामहनमोस्तुते ॥ वधोपायंब्रवीहित्वमात्मनःसमरेपरैः ॥ ४७ ॥ भीष्मउवाच नस्मतं
तातपश्यामिसमरेयोजयेतमां ॥ नतावन्मृत्युकालोपिपुनरागमनंकुरु ॥ ४८ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोवाक्यंभीष्मस्यकुरुनंदन ॥ शिरसाप्रतिजग्रा
हभूयस्तमभिवाद्यच ॥ ४९ ॥ प्रायात्पुनर्महाबाहुराचार्यस्यरथंप्रति ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांमध्येनभ्रातृभिःसह ॥ ५० ॥ सद्रोणमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षि
णं ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसंवचः ॥ ५१ ॥ आमंत्रयेत्वांभगवन्योत्स्येविगतकल्मषः ॥ कथंजयेरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वयाद्विज ॥ ५२ ॥ द्रोणउवाच
यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ॥ ५३ ॥ तद्युधिष्ठिरतुष्टोस्मिपूजितश्चत्वयानघ ॥ अनुजानामियुध्यस्ववि
जयंसमवाप्नुहि ॥ ५४ ॥ करवाणिचतेकामंब्रूहित्वमभिकांक्षितं ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ५५ ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचि
त् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ५६ ॥ ब्रवीम्येतत्क्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ योत्स्येहंकौरवस्यार्थेतवाशास्योजयोमया ॥ ५७ ॥ युधि
ष्ठिरउवाच जयमाशास्वमेब्रह्मन्मंत्रयस्वचमद्धितं ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेवरएषवृतोमया ॥ ५८ ॥

प्रपश्यसियदिवक्तुंयोग्यमितिमन्यसेतर्हिवदेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तावत्संप्रति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आत्मनिःश्रेयसंस्वहितसाधनं ॥ ५१ ॥ अहंरिपून्कथंजयेतत्त्वंविगतकल्मषःसन्कथये
तिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ध्रुवोवश्यंभावी अभिजानामिअनुजानामि विमोक्ष्यसेशत्रूनूजीवितादितिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ हंतविषादे ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ प्रायगतंमरणायनियतं अचेतनंयोगबलेनत्यक्तदेहं योधां

द्रोणउवाच ध्रुवस्तेविजयोराजन्यस्यमंत्रीहरिस्तव ॥ अहंत्वामभिजानामिरणेशत्रून्विमोक्ष्यसे॥५९॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ युध्य
स्वगच्छकौंतेयपृच्छमांकिंब्रवीमिते॥ ६०॥ युधिष्ठिरउवाच पृच्छामित्वांद्विजश्रेष्ठशृणुयन्मेऽभिकांक्षितं॥ कथंजयेयंसंग्रामेभवंतमपराजितं॥६१॥
द्रोणउवाच नतेऽस्तिविजयस्तावद्यावद्युद्ध्याम्यहंरणे ॥ ममाशुनिधनेराजन्यतस्वसहसोदरैः ॥ ६२ ॥ युधिष्ठिरउवाच हंततस्मान्महाबाहोवधोपा
यंवदात्मनः॥ आचार्यप्रणिपत्यैषपृच्छामित्वांनमोस्तुते॥६३॥ द्रोणउवाच नशत्रुंतातपश्यामियोमांहन्याद्रथेस्थितं॥ युध्यमानंसुसंरब्धंशरवर्षौघ
वर्षिणं॥ ६४॥ ऋतेप्रायगतंराजन्न्यस्तशस्त्रमचेतनं ॥ हन्यान्मांयुधियोधानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ ६५॥ शस्त्रंचाहंरणेजह्यांश्रुत्वातुमहदप्रियं॥ श्रद्धेयवाक्या
त्पुरुषादेतत्सत्यंब्रवीमिते॥ ६६॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वामहाराजभारद्वाजस्यधीमतः॥ अनुमान्यतमाचार्यंप्रायाच्छारद्वतंप्रति॥ ६७॥ सोऽभिवाद्य
कृपंराजाकृत्वाचापिप्रदक्षिणं॥ उवाचदुर्धर्षतमंवाक्यंवाक्यविदांवरः॥ ६८॥ अनुमानयेत्वांयोत्स्येहंगुरोविगतकल्मषः॥ जयेयंचरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्व
यानघ॥ ६९॥ कृपउवाच यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः॥ ७०॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोन
कस्यचित्॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः॥ ७१॥ तेषामर्थेमहाराजयोद्धव्यमितिमेमतिः॥ अतस्त्वांक्लीबवद्ब्रूयांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि॥ ७२॥ यु
धिष्ठिरउवाच हंतपृच्छामितेतस्मादाचार्यशृणुमेवचः॥ इत्युक्त्वाव्यथितोराजानोवाचगतचेतनः॥७३॥ संजयउवाच तंगौतमःप्रत्युवाचविज्ञाया
स्यविवक्षितं॥ अवध्योहंमहीपालयुद्ध्यस्वजयमाप्नुहि॥ ७४॥ प्रीतस्तेऽभिगमेनाहंजयंतवनराधिप॥ आशासिष्येसदोत्थायसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ ७५॥ एत
च्छ्रुत्वामहाराजगौतमस्यविशांपते॥ अनुमान्यकृपंराजाप्रययौयेनमद्रराट्॥ ७६॥ सशल्यमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिः
श्रेयसंवचः॥ ७७॥ अनुमानयेत्वांदुर्धर्षयोत्स्येविगतकल्मषः॥ जयेयंतुपरान्राजन्ननुज्ञातस्त्वयारिपून्॥७८॥ शल्यउवाच यदिमांनाधिगच्छेथायुद्धा
यकृतनिश्चयः॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायवैरणे॥ ७९॥ तुष्टोस्मिपूजितश्चास्मियत्कांक्षसितदस्तुते॥ अनुजानामिचैवत्वांयुध्यस्वजयमाप्नुहि॥ ८०॥

नांमध्येकश्चिदितिशेषः ॥ ६५ ॥ जह्यांत्यजेयं श्रद्धेयवाक्यात्आदेयवचनात् ॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ परान्प्रकृष्टान् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ इदंवक्ष्यमाणवचनंयुधिष्ठिरंप्रत्यब्रवीत् ॥ ९५ ॥ भवतःभवत्संबंधी मिषतइतिपाठेपश्यत

ब्रूहिचैवपरंवीरकेनार्थःकिंददामिते ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८१ ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धो रम्यर्थेनकौरवैः ॥ ८२ ॥ करिष्यामिहितेकामंभागिनेययथेप्सितं ॥ ब्रवीम्यतःक्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८३ ॥ युधिष्ठिरउवाच मंत्रयस्वम हाराजनित्यंमद्धितमुत्तमं ॥ कामंयुद्ध्यपरस्यार्थेवरमेतंवृणोम्यहं ॥ ८४ ॥ शल्यउवाच किमत्रब्रूहिसाह्यंतेकरोमिनृपसत्तम ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब द्धोरम्यर्थेनकौरवैः ॥ ८५ ॥ युधिष्ठिरउवाच सएवमेवरःशल्यउद्योगेयस्त्वयाकृतः ॥ सूतपुत्रस्यसंग्रामेकार्यस्तेजोवधस्त्वया ॥ ८६ ॥ शल्यउवाच संपत्स्यत्येषतेकामःकुंतीपुत्रयथेप्सितं ॥ गच्छयुध्यस्वविश्रब्धःप्रतिजानेवचस्तव ॥ ८७ ॥ संजयउवाच अनुमान्याथकौंतेयोमातुलंमद्रकेश्वरं ॥ निर्जगा ममहासैन्याद्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ८८ ॥ वासुदेवस्तुराधेयमाहवेभिजगामवै ॥ ततएनमुवाचेदंपांडवार्थेगदाग्रजः ॥ ८९ ॥ श्रुतंमेकर्णभीष्मस्यद्वेषात्किलन योत्स्यसे ॥ अस्मान्वरयराधेययावद्भीष्मोनहन्यते ॥ ९० ॥ हतेतुभीष्मेराधेयपुनरेष्यसिसंयुगं ॥ धार्तराष्ट्रस्यसाहाय्यंयदिपश्यसिचेत्समं ॥ ९१ ॥ कर्णउवाच नविप्रियंकरिष्यामिधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ त्यक्तप्राणंहिमांविद्धिदुर्योधनहितैषिणं ॥ ९२ ॥ संजयउवाच तच्छ्रुत्वावचनंकृष्णःसंन्यवर्ततभारत ॥ युधि ष्ठिरपुरोगैश्चपांडवैःसहसंगतः ॥ ९३ ॥ अथसैन्यस्यमध्येतुप्राक्रोशत्पांडवाग्रजः ॥ योस्मान्वृणोतितमहंवरयेसाह्यकारणात् ॥ ९४ ॥ अथतान्समभिप्रेक्ष्ययु युत्सुरिदमब्रवीत् ॥ प्रीतात्माधर्मराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ९५ ॥ अहंयोत्स्यामिभवतःसंयुगेधृतराष्ट्रजान् ॥ युष्मदर्थंमहाराजयदिमांवृणुषेऽनघ ॥ ९६ ॥ यु धिष्ठिरउवाच एह्येहिसर्वेयोत्स्यामस्तवभ्रातॄनपंडितान् ॥ युयुत्सोवासुदेवश्चवयंचब्रूमसर्वशः ॥ ९७ ॥ वृणोमित्वांमहाबाहोयुध्यस्वममकारणात् ॥ त्व यिपिंडश्चतंतुश्चधृतराष्ट्रस्यदृश्यते ॥ ९८ ॥ भजस्वास्मान्राजपुत्रभजमानान्महाद्युते ॥ नभविष्यतिदुर्बुद्धिर्धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ ९९ ॥ संजयउवाच त तोयुयुत्सुःकौरव्यान्परित्यज्यसुतांस्तव ॥ जगामपांडुपुत्राणांसेनांविश्राव्यदुंदुभिं ॥ १०० ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासंप्रहृष्टःसहानुजः ॥ जग्राहकवचंभूयोदी प्तिमत्कनकोज्ज्वलं ॥ १०१ ॥ प्रत्यपद्यंततेसर्वेस्वरथान्पुरुषर्षभाः ॥ ततोव्यूहंयथापूर्वंप्रत्यव्यूहंततेपुनः ॥ १०२ ॥

स्त्वेतिशेषः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तंतुःसंततिः पिंडःपितृयज्ञः अन्येसर्वेमरिष्यंतीतिभावः ॥ ९८ ॥ भजस्वेति अभजमानःसर्वोपिधृतराष्ट्रपुत्रोनभविष्यति मरिष्यतीत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पुष्करान्दीर्घकाहलान् एकपुष्करानितिपाठेमुरजान् ॥ १०३ ॥ ४ ॥ गौरवंमान्यत्वं ॥ ५ ॥ सौहृदंमैत्रीं कृपांस्नेहं दयांपरदुःखप्रहाणेच्छां ॥ ६ ॥ कीर्तिमतांपांडवानांस्तुतिसंहितावाचइतिसंबंधः ॥ ७ ॥ आर्याःकुलीनाः वृत्तंचरितं मदप्रमदपीडादेर्वाग्भंगंगद्गदंविदुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमि

अवादयन्दुंदुभींश्चशतशश्चैवपुष्करान् ॥ सिंहनादांश्चविविधान्विनेदुःपुरुषर्षभाः ॥ १०३ ॥ रथस्थान्पुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ धृष्टद्युम्नादयः सर्वेपुनर्जहृषिरेतदा ॥ १०४ ॥ गौरवंपांडुपुत्राणांमान्यान्मानयतांचतान् ॥ दृष्ट्वामहीक्षितस्तत्रपूजयांचक्रिरेभृशं ॥ १०५ ॥ सौहृदंचकृपांचैवप्राप्तकालंमहात्मनां ॥ दयांचज्ञातिषुपरांकथयांचक्रिरेनृपाः ॥ १०६ ॥ साधुसाध्वितिसर्वत्रनिश्चेरुःस्तुतिसंहिताः ॥ वाचःपुण्याःकीर्त्तिमतांमनोहृदयहर्षणाः ॥ १०७ ॥ म्लेच्छाश्चार्याश्चयेतत्रददृशुःशुश्रुवुस्तथा ॥ वृत्तंतत्पांडुपुत्राणांरुरुदुस्तेसगद्गदाः ॥ १०८ ॥ ततोजघ्नुर्महाभेरीःशतशश्चसहस्रशः ॥ शंखांश्चगोक्षीरनिभान्दध्मुर्हृष्टामनस्विनः ॥ १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० भीष्मादिसंमाननेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रकुरवःपांडवानुकिं ॥ १ ॥ संजयउवाच भ्रातृभिःसहितोराजन्पुत्रोदुःशासनस्तव ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ २ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेभीमसेनपुरोगमाः ॥ भीष्मेणयुद्धमिच्छंतःप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाशब्दाःक्रकचागोविषाणिकाः ॥ भेरीमृदंगमुरजाहयकुंजरनिःस्वनाः ॥ ४ ॥ उभयोःसेनयोर्ह्यासंस्ततस्तेऽस्मान्समाद्रवन् ॥ वयंतान्प्रतिनर्दंतस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ५ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेसमागमेपांडवधार्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ॥ ६ ॥ नरेंद्रनागाश्वरथाकुलानामभ्यागतानामशिवेमुहूर्त्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणां ॥ ७ ॥ तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ भीमसेनोमहाबाहुःप्राणदद्गोवृषोयथा ॥ ८ ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवारणानांचबृंहितं ॥ सिंहनादंचसैन्यानांभीमसेनरवोभ्यभूत् ॥ ९ ॥ हयानांहेषमाणानामनीकेषुसहस्रशः ॥ सर्वानभ्यभवच्छब्दान्भीमस्यनदतःस्वनः ॥ १० ॥ तंश्रुत्वानिनदंतस्यसैन्यास्तववितत्रसुः ॥ जीमूतस्येवनदतःशक्राशनिसमस्वनं ॥ ११ ॥

ति एवंव्यूढेष्वित्यादेर्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रममित्यंतस्यसर्वातिशायीभीष्मस्यपराक्रमइतितात्पर्यार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःसिंहनादाः मृदंगाःमर्दलाः मुरजाःक्षुद्रमर्दलाः ॥ ४ ॥ समाद्रवन्अन्योन्यंसंगता अभूवन् ॥ ५ ॥ महान्समुच्छ्रयःसंप्रहारोयत्र ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः ॥ ८ ॥ अभ्यभूत्अभिभूतवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ सैन्याःसेनामुख्याः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ नादयन्नादंकुर्वन् ॥ १३ ॥ सोदर्याःराजानुजाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्मुक्ताःमुक्तकंचुकाश्चाशीविषाउपमायेषांतान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भीमाःभयंकराःज्यानांतलानांचनिःस्वनाःयेतैः ॥ २० ॥ लाघवंक्षिप्रहस्ततां निमित्तंलक्ष्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ भीमंभयंकरं ॥ २३ ॥ जातसंरंभाश्चिरसंभृतकोपाः कृतागसःकृतापराधाः भीमोपिबाल्येधार्तराष्ट्रान्मर्दयन्कृतापराधोस्तीत्यु

वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ शब्देनतस्यवीरस्यसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ १२ ॥ दर्शयन्घोरमात्मानंमहाभ्रमिवनादयन् ॥ विभीषयंस्तवसुतान्भीमसेनःसमभ्ययात् ॥ १३ ॥ तमायांतंमहेष्वासंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ छादयंतःशरव्रातैर्मेघाइवदिवाकरं ॥ १४ ॥ दुर्योधनश्चपुत्रस्तेदुर्मुखोदुःसहःशलः ॥ दुःशासनश्चातिरथस्तथादुर्मर्षणोनृपः ॥ १५ ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःसौमदत्तिश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ महाचापानिधुन्वंतोमेघाइवसविद्युतः ॥ आददानाश्चनाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ १७ ॥ अथतेद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्प्रतिययुरर्दयंतःशितैःशरैः ॥ वज्रैरिवमहावेगैःशिखराणिधराभृतां ॥ १९ ॥ तस्मिन्प्रथमसंग्रामेभीमज्यातलनिःस्वने ॥ तावकानांपरेषांचनासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ २० ॥ लाघवंद्रोणशिष्याणामपश्यंभरतर्षभ ॥ निमित्तवेधिनांचैवशरानुत्सृजतांभृशं ॥ २१ ॥ नोपशाम्यतिनिर्घोषोधनुषांकूजतांतथा ॥ विनिश्चेरुःशरादीप्ताज्योतींषीवनभस्तलात् ॥ २२ ॥ सर्वेत्वन्येमहीपालाःप्रेक्षकाइवभारत ॥ ददृशुर्दर्शनीयंतंभीमंज्ञातिसमागमं ॥ २३ ॥ ततस्तेजातसंरंभाःपरस्परकृतागसः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्व्यायच्छंतमहारथाः ॥ २४ ॥ कुरुपांडवसेनेतेहस्त्यश्वरथसंकुले ॥ शुशुभातेरणेऽतीवपटेचित्रार्पितेइव ॥ २५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥ सहसैन्याःसमापेतुःपुत्रस्यतवशासनात् ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरेणचादिष्टाःपार्थिवास्तेसहस्रशः ॥ विनदंतःसमापेतुःपुत्रस्यतववाहिनीं ॥ २७ ॥ उभयोःसेनयोस्तीव्रःसैन्यानांससमागमः ॥ अंतर्धीयतचादित्यःसैन्येनरजसावृतः ॥ २८ ॥ प्रयुद्धानांप्रभग्नानांपुनरावर्तिनामपि ॥ नात्रस्वेषांपरेषांवाविशेषःसमदृश्यत ॥ २९ ॥ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ अतिसर्वाण्यनीकानिपितातेऽभिव्यरोचत ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि भीष्मवध० युद्धारंभेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्तंपरस्परेति व्यायच्छंतव्यायामंचक्रुः ॥ २४ ॥ पटेइतिसप्तम्यंतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अंतर्धीयतअंतर्हितः अडभावआर्षः सैन्येनसेनाभवेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ अतिअतिक्रम्य ॥ ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पूर्वाह्णेइति तस्याह्नःपूर्वाह्णेपूर्वभागे ॥ १ ॥ सृंजयानांपंचालभेदानां ॥ २ ॥ तलंज्याघातवारणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ तोत्रंगजदमनंवेणुकाख्यंवेणुबुध्नसमाकारं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रणमूर्धनिरणांगने ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ महेष्वासःमहानिष्वासोधनुर्यस्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ आनर्च्छतुःपीडितवंतौ तक्षमाणौतनूकुर्वाणौ ॥ १३ ॥ पुष्पैःशबलौविचित्रौ किंशुकौपलाशौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शिताभ्यांतीक्ष्णाभ्यां

संजयउवाच पूर्वाह्णेतस्यरौद्रस्ययुद्धमह्नोविशांपते ॥ प्रावर्ततमहाघोरंराज्ञांदेहावकर्तनं ॥ १ ॥ कुरूणांसृंजयानांचजिगीषूणांपरस्परं ॥ सिंहानामिवसंह्रा
दोदिवमुर्वींचनादयन् ॥ २ ॥ आसीत्किलकिलाशब्दस्तलशंखरवैःसह ॥ जज्ञिरेसिंहनादाश्चशूराणांप्रतिगर्जतां ॥ ३ ॥ तलत्राभिहताश्चैवज्याशब्दाभरतर्ष
भ ॥ पत्तीनांपादशब्दश्चवाजिनांचमहास्वनः ॥ ४ ॥ तोत्रांकुशनिपातश्चआयुधानांचनिःस्वनः ॥ घंटाशब्दश्चनागानामन्योन्यमभिधावतां ॥ ५ ॥ तस्मिन्स
मुदितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ बभूवरथनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोपमः ॥ ६ ॥ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः ॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः ॥
॥ ७ ॥ अथशांतनवोराजन्नभ्यधावद्धनंजयं ॥ प्रगृह्यकार्मुकंघोरंकालदंडोपमंरणे ॥ ८ ॥ अर्जुनोपिधनुर्गृह्यगांडीवंलोकविश्रुतं ॥ अभ्यधावततेजस्वीगांगे
यंरणमूर्धनि ॥ ९ ॥ तावुभौकुरुशार्दूलौपरस्परवधैषिणौ ॥ गांगेयस्तुरणेपार्थंविध्वानाकंपयद्बली ॥ १० ॥ तथैवपांडवोराजन्भीष्मंनाकंपयद्युधि ॥ सात्यकि
स्तुमहेष्वासःकृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ११ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंकृतवर्माचसात्यकिं ॥ १२ ॥ आनर्च्छतुःशरैर्घोरैस्तक्षमा
णौपरस्परं ॥ तौशराचितसर्वांगौशुशुभातेमहाबलौ ॥ १३ ॥ वसंतेपुष्पशबलौपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासंबृहद्बलमयोधयत् ॥ १४ ॥ ततःको
सलराजासावभिमन्योर्विशांपते ॥ ध्वजंचिच्छेदसमरेसारथिंचव्यपातयत् ॥ १५ ॥ सौभद्रस्तुततःक्रुद्धःपातितेरथसारथौ ॥ बृहद्बलंमहाराजविव्याधनवभिः
शरैः ॥ १६ ॥ अथापराभ्यांभल्लाभ्यांशिताभ्यामरिमर्दनः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदपार्ष्णिमेकेनसारथिं ॥ १७ ॥ अन्योन्यंचशरैःक्रुद्धौततक्षातेपरस्परं ॥ मानिनं
समरेदृप्तंकृतवैरंमहारथं ॥ १८ ॥ भीमसेनस्तवसुतंदुर्योधनमयोधयत् ॥ तावुभौनरशार्दूलौकुरुमुख्यौमहाबलौ ॥ १९ ॥ अन्योन्यंशरवर्षाभ्यांववृषातेरणाजिरे ॥
तौवीक्ष्यतुमहात्मानौकृतिनौचित्रयोधिनौ ॥ २० ॥ विस्मयःसर्वभूतानांसमपद्यतभारत ॥ दुःशासनस्तुनकुलंप्रत्युद्यायमहाबलं ॥ २१ ॥ अविध्यन्निशितैर्बाणै
र्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ तस्यमाद्रीसुतःकेतुंसशरंचशरासनं ॥ २२ ॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैःप्रहसन्निवभारत ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ २३ ॥

ध्वजंचिच्छेदेत्यन्वयः ॥ एकेनपार्ष्णिपृष्ठगोपंएकेनसारथिमितिच ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृतिनौयुद्धकुशलौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ क्षुद्रकाणां बाणविशेषाणां ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परासुकरणंमारणसाधनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रभसंसत्वरं ॥ ३५ ॥ वीरःशंखः जत्रुदेशेअंससंधौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धृष्टकेतुःशिशुपा-

पुत्रस्तुतवदुर्धर्षोनकुलस्यमहाहवे ॥ तुरंगांश्चिच्छिदेबाणैर्ध्वजंचैवाभ्यपातयत् ॥ २४ ॥ दुर्मुखःसहदेवंचप्रत्युद्यायमहाबलं ॥ विव्याधशरवर्षेणयतमानंमहाहवे ॥ २५ ॥ सहदेवस्ततोवीरोदुर्मुखस्यमहारणे ॥ शरेणभृशतीक्ष्णेनपातयामाससारथिं ॥ २६ ॥ तावन्योन्यंसमासाद्यसमरेयुद्धदुर्मदौ ॥ त्रासयेतांशरैर्घोरैः कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरःस्वयंराजामद्रराजानमभ्ययात् ॥ तस्यमद्राधिपश्चापंद्विधाचिच्छेदमारिष ॥ २८ ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अन्यत्कार्मुकमादायवेगवद्बलवत्तरं ॥ २९ ॥ ततोमद्रेश्वरंराजाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छादयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३० ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणमभ्यद्रवतभारत ॥ तस्यद्रोणःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढं ॥ ३१ ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेपांचाल्यस्यतुकार्मुकं ॥ शरंचैवमहाघोरंकालदंडमिवापरं ॥ ३२ ॥ प्रेषयामाससमरेसोस्यकायेन्यमज्जत ॥ अथान्यद्धनुरादायसायकांश्चचतुर्दश ॥ ३३ ॥ द्रोणंद्रुपदपुत्रस्तुप्रतिविव्याधसंयुगे ॥ तावन्योन्यंसुसंक्रुद्धौचक्रतुःसुभृशंरणं ॥ ३४ ॥ सौमदत्तिंरणेशंखोरभसंरभसोयुधि ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३५ ॥ तस्यवैदक्षिणंवीरोनिर्बिभेदरणेभुजं ॥ सौमदत्तिस्तथाशंखंजत्रुदेशेसमाहनत् ॥ ३६ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंविशांपते ॥ दृप्तयोःसमरेपूर्वंवृत्रवासवयोरिव ॥ ३७ ॥ बाह्लीकंतुरणेक्रुद्धंक्रुद्धरूपोविशांपते ॥ अभ्यद्रवदमेयात्माधृष्टकेतुर्महारथः ॥ ३८ ॥ बाह्लीकस्तुरणेराजन्धृष्टकेतुममर्षणः ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छत्सिंहनादमथानदत् ॥ ३९ ॥ चेदिराजस्तुसंक्रुद्धोबाह्लीकंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ४० ॥ तौतत्रसमरेक्रुद्धौनर्दंतौचपुनःपुनः ॥ समीयतुःसुसंक्रुद्धावंगारकबुधाविव ॥ ४१ ॥ राक्षसंरौद्रकर्माणंक्रूरकर्माघटोत्कचः ॥ अलंबुषंप्रत्युदियाद्बलंशक्रइवाहवे ॥ ४२ ॥ घटोत्कचस्ततःक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलं ॥ नवत्यासायकैस्तीक्ष्णैर्दारयामासभारत ॥ ४३ ॥ अलंबुषस्तुसमरेभैमसेनिंमहाबलं ॥ बहुधादारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४४ ॥ व्यभ्राजेतांततस्तौतुसंयुगेशरविक्षतौ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलशक्रौमहाबलौ ॥ ४५ ॥ शिखंडीसमरेराजन्द्रौणिमभ्युद्ययौबली ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धःशिखंडिनमुपस्थितं ॥ ४६ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनभृशंविध्वाव्यकंपयत् ॥ शिखंड्यपिततोराजन्द्रोणपुत्रमताडयत् ॥ ४७ ॥

लसुतः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समीयतुःअन्योन्यस्पर्धयासंमिलितौ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सन्नतपर्वभिःअलक्षितग्रंथिभिः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सुपीतेनसुष्ठुपायितेन तीक्ष्णेनसूक्ष्मधारेण यतोनिशितेनशाणोल्लीढेन मृधेसंग्रामे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वृष्ट्याइवेत्यसंधिरार्षः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तुभ्यंतव सुतसो

सायकेनसुपीतेनतीक्ष्णेननिशितेनच॥ तौजघ्नतुस्तदान्योन्यंशरैर्बहुविधैर्मृधे ॥ ४८ ॥ भगदत्तंरणेशूरंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अभ्ययात्त्वरितोराजंस्ततोयुद्ध मवर्तत ॥४९॥ विराटोभगदत्तंतुशरवर्षेणभारत॥ अभ्यवर्षत्सुसंक्रुद्धोमेघोवृष्ट्याइवाचलं॥५०॥ भगदत्तस्ततस्तूर्णंविराटंपृथिवीपतिं॥ छादयामाससमरेमे घःसूर्यमिवोदितं॥५१॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयंकृपःशारद्वतोययौ ॥ तंकृपःशरवर्षेणछादयामासभारत ॥ ५२॥ गौतमंकैकयःक्रुद्धःशरवृष्ट्याभ्यपूरयत् ॥ ताव न्योन्यंहयान्हत्वाधनुश्छित्वाचभारत॥५३॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंसुदारुणं ॥ ५४॥ द्रुपदस्तुततोराजन्सैंधवंवै जयद्रथं॥ अभ्युद्ययौहृष्टरूपोहृष्टरूपंपरंतपः॥ ५५॥ ततःसैंधवकोराजाद्रुपदंविशिखैस्त्रिभिः॥ताडयामाससमरेसचतंप्रत्यविध्यत॥ ५६॥ तयोस्तदभवद्युद्धं घोररूपंसुदारुणं॥ ईक्षणप्रीतिजननंशुक्रांगारकयोरिव॥ ५७॥ विकर्णस्तुसुतस्तुभ्यंसुतसोमंमहाबलं ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैस्ततोयुद्धमवर्तत॥ ५८॥ विक र्णःसुतसोमंतुविध्वानाकंपयच्छरैः॥ सुतसोमोविकर्णंचतदद्भुतमिवाभवत् ॥५९॥ सुशर्माणंनरव्याघ्रश्चेकितानोमहारथः॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धःपांडवार्थेप राक्रमी॥ ६०॥ सुशर्मातुमहाराजचेकितानंमहारथं॥ महताशरवर्षेणवारयामाससंयुगे ॥६१॥ चेकितानोपिसंरब्धःसुशर्माणंमहाहवे॥ प्राच्छादयत्तमिषु भिर्महामेघइवाचलं॥ ६२॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुपराक्रांतंपराक्रमी॥ अभ्यद्रवतराजेंद्रमत्तःसिंहइवद्विपं॥६३॥ यौधिष्ठिरस्तुसंक्रुद्धःसौबलंनिशितैःशरैः॥ व्यदारयतसंग्रामेमघवानिवदानवं॥ ६४॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुप्रतिविध्यंतमाहवे ॥ व्यदारयन्महाप्राज्ञःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ६५॥ सुदक्षिणंतुराजेंद्रकां बोजानांमहारथं॥ श्रुतकर्मापराक्रांतमभ्यद्रवतसंयुगे॥ ६६॥ सुदक्षिणस्तुसमरेसाहदेवंमहारथं ॥ विध्वानाकंपयतवैमैनाकमिवपर्वतं॥ ६७॥ श्रुतकर्मात तःक्रुद्धःकांबोजानांमहारथं॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्दारयन्निवसर्वशः ॥ ६८॥ इरावानथसंक्रुद्धःश्रुतायुषमरिंदमं ॥ प्रत्युद्ययौरणेयत्तोयत्तरूपंपरंतपः॥ ६९॥ आर्जुनिस्तस्यसमरेहयान्हत्वामहारथः॥ ननादबलवान्नादंतत्सैन्यंप्रत्यपूरयत्॥७०॥ श्रुतायुस्तुततःक्रुद्धःफाल्गुनेःसमरेहयान्॥ निजघानगदाग्रेणततोयु द्धमवर्तत॥ ७१॥ विंदानुविंदावावंत्यौकुंतिभोजंमहारथं॥ ससेनंससुतंवीरंसंससज्जतुराहवे॥ ७२॥

मंभैमसेनिं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चेकितानोयादवः ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥ इरावानर्जुनपुत्रः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ गदाग्रेणगदामुखेन ॥ ७१ ॥ संससज्जतुःसंसक्तावभूतां ॥७२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तयोर्द्वंद्वयोः ॥ ७३ ॥ तेएवद्वंद्वेद्वाभ्यामाह अनुविंदइति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ द्वंद्वंद्वयोर्द्वयोर्युद्धं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विपरीतंअतीतक्रमं ॥ ८६ ॥
॥ ८७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति निर्मर्यादंअपेत

तत्राद्भुतमपश्यामतयोर्घोरंपराक्रमं ॥ अयुध्येतांस्थिरौभूत्वामहत्यासेनयासह ॥ ७३ ॥ अनुविंदस्तुगदयाकुंतिभोजमताडयत् ॥ कुंतिभोजश्चतंतूर्णंशरव्रातैरवाकिरत् ॥ ७४ ॥ कुंतिभोजसुतश्चापिविंदंविव्याधसायकैः ॥ सचतंप्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७५ ॥ केकयाभ्रातरःपंचगांधारान्पंचमारिष ॥ससैन्यास्तेससैन्यांश्चयोधयामासुराहवे ॥ ७६ ॥ वीरबाहुश्चतेपुत्रोवैराटिंरथसत्तमं ॥ उत्तरंयोधयामासविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ७७ ॥ उत्तरश्चापितंवीरंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ चेदिराट्समरेराजन्नुलूकंसमभिद्रवत् ॥ ७८ ॥ तथैवशरवर्षेणउलूकंसमविध्यत ॥ उलूकश्चापितंबाणैर्निशितैर्लोमवाहिभिः ॥ ७९ ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंविशांपते ॥ दारयंतांसुसंक्रुद्धावन्योन्यमपराजितौ ॥ ८० ॥ एवंद्वंद्वसहस्राणिरथवारणवाजिनां ॥ पदातीनांचसमरेतवतेषांचसंकुले ॥ ८१ ॥ मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ८२ ॥ गजोगजेनसमरेरथिनंचरथीययौ ॥ अश्वोश्वंसमभिप्रायात्पदातिश्चपदातिनं ॥ ८३ ॥ ततोयुद्धंसुदुर्धर्षंव्याकुलंसमपद्यत ॥ शूराणांसमरेतत्रसमासाद्येतरेतरं ॥ ८४ ॥ तत्रदेवर्षयःसिद्धाश्चारणाश्चसमागताः ॥ प्रैक्षंततद्रणंघोरंदेवासुरसमंभुवि ॥ ८५ ॥ ततोदंतिसहस्राणिरथानांचापिमारिष ॥ अश्वौघाःपुरुषौघाश्चविपरीतंसमाययुः ॥ ८६ ॥ तत्रतत्रप्रदृश्यंतेरथवारणपत्तयः ॥ सादिनश्चनरव्याघ्रयुध्यमानामुहुर्मुहुः ॥ ८७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० द्वंद्वयुद्धेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच राजन्शतसहस्राणितत्रतत्रपदातिनां ॥ निर्मर्यादंप्रयुद्धानितत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ १ ॥ नपुत्रःपितरंजज्ञेपितावापुत्रमौरसं ॥ नभ्राताभ्रातरंतत्रस्वस्रीयंनचमातुलः ॥ २ ॥ नमातुलंचस्वस्रीयोनसखायंसखातथा ॥ आविष्टाइवयुध्यंतेपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३ ॥ रथानीकंनरव्याघ्राःकेचिदभ्यपतन्रथैः ॥ अभज्यंतयुगैरेवयुगानिभरतर्षभ ॥ ४ ॥ रथेषाश्चरथेषाभिःकूबरारथकूबरैः ॥ संगतैःसहिताःकेचित्परस्परजिघांसवः ॥ ५ ॥

व्यवहारं प्रयुद्धानियुद्धंकृतवंति ॥ १ ॥ जज्ञेज्ञातवान् तत्रकाले स्वस्रीयोभागिनेयः ॥ २ ॥ आविष्टाइवभूतादिनागृहीताइव ॥ ३ ॥ युगानिअश्वस्कंधार्पितानिदारूणि ॥ ४ ॥ रथेषारथदंडः कूबरोयुगकीलः संगतैःसंमुखागतैः सहितामिलिताः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संनिपत्यमिलित्वा प्रभिन्नाश्चोतन्मदाः ॥ ६ ॥ विषाणैर्दंतैः तोरणानिचतुस्तंभमंडपाकारस्यगजपल्याणस्यअंबारीतिभाषयाप्रसिद्धस्य द्वाराणिपताकाश्चतत्रैवस्तंभशेखरस्थाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिनीताः सुशिक्षिताः अप्रभिन्नाःअनुद्भिन्नमदाः संमुखाभिमुखाःअन्योन्यसंमुखाइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणीताःप्रयुक्ताः ऋष्टयोहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्याटव्यांकर्काडीतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडाभल्लाः नाराचामहाशल्याविस्तीर्णफलकाःशराः ॥११॥१२॥ परश्वधैःकुठारैः ॥१३॥ भिंदिपालैःपरशवैःमहाराष्ट्राणांगोफणइतिप्रसिद्धैः परिघैर्दंडैः निस्त्रिंशैःखड्गैः ॥१४॥ द्रवमाणाधावंतः॥१५॥ १६ ॥अवक्षिप्ताव

नशेकुश्चलितुंकेचित्सन्निपत्यरथारथैः॥ प्रभिन्नास्तुमहाकायाःसन्निपत्यगजागजैः॥६॥ बहुधादारयन्क्रुद्धाविषाणैरितरेतरं ॥ सतोरणपताकैश्चवारणाववारणैः॥ ७॥ अभिसृत्यमहाराजवेगवद्भिर्महागजैः ॥ दंतैरभिहतास्तत्रचुक्रुशुःपरमातुराः ॥ ८॥ अभिनीताश्चशिक्षाभिस्तोत्रांकुशसमाहताः॥ अप्रभिन्नाःप्रभिन्नानांसंमुखाभिमुखाययुः॥९॥प्रभिन्नैरपिसंसक्ताःकेचित्तत्रमहागजाः॥ क्रौंचवन्निनदंकृत्वादुद्रुवुःसर्वतोदिशं॥१०॥ सम्यक्प्रणीतानागाश्चप्रभिन्नकरटामुखाः॥ ऋष्टितोमरनाराचैर्निर्विद्धावरवारणाः॥११॥ प्रणेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः॥ प्राद्रवंतदिशःकेचिन्नदंतोभैरवान्रवान्॥१२॥ गजानांपादरक्षास्तुव्यूढोरस्काःप्रहारिणः॥ ऋष्टिभिश्चधनुर्भिश्चविमलैश्चपरश्वधैः॥१३॥ गदाभिर्मुसलैश्चैवभिंदिपालैःसतोमरैः॥ आयसैःपरिघैश्चैवनिस्त्रिंशैर्विमलैःशितैः॥ १४॥ प्रगृहीतैःसुसंरब्धाद्रवमाणास्ततस्ततः॥ व्यदृश्यंतमहाराजपरस्परजिघांसवः॥ १५॥ राजमानाश्चनिस्त्रिंशाःसंसिक्तानरशोणितैः॥ प्रत्यदृश्यंतशूराणामन्योन्यमभिधावतां॥ १६॥अवक्षिप्तावधूतानामसीनांवीरबाहुभिः॥ संजज्ञेतुमलःशब्दःपततांपरमर्मसु॥१७॥ गदामुसलरुग्णानांभिन्नानांचवरासिभिः॥ दंतिदंतावभिन्नानांमृदितानांचदंतिभिः॥ १८॥ तत्रतत्रनरौघाणांक्रोशतामितरेतरं॥ शुश्रुवुर्दारुणावाचःप्रेतानामिवभारत॥ १९॥ हयैरपिहयारोहाश्चामरापीडधारिभिः॥ हंसैरिवमहावेगैरन्योन्यमभिविद्रुताः ॥ २० ॥ तैर्विमुक्तामहाप्रासाजांबूनदविभूषणाः ॥ आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः॥ २१ ॥ अश्वैरग्र्यजवैःकेचिदाप्लुत्यमहतोरथान्॥ शिरांस्याददिरेवीरारथिनामश्वसादिनः॥ २२॥ बहूनपिहयारोहान्भल्लैःसन्नतपर्वभिः॥ रथीजघानसंप्राप्यबाणगोचरमागतान्॥ २३॥ नवमेघप्रतीकाशाश्चाक्षिप्यतुरगान्गजाः॥ पादैरेवविमृद्नंतिमत्ताःकनकभूषणाः॥ २४॥

धूतानांअधोमुखंपातितानांपरेषांमर्मसुपततामसीनामितिसंबंधः ॥१७॥ रुग्णस्तीव्राघातार्तःभिन्नोनिकृत्तांगः अवभिन्नःक्षतांगः ॥१८॥ प्रेतानांनारकाणां ॥१९॥ हयैःकरणभूतैः चामरापीडाश्चामरकलापास्तद्धारिभिः अतएवहंसैरिव अभिविद्रुताःसंमुखमुपागताः ॥२०॥ प्रासाहस्तक्षेप्याभल्लाःसैंतीतिप्रसिद्धाः कुंताइत्यपरे आशुगाःशीघ्रगाः ॥२१॥ अग्र्यजवैरुत्तमवेगैः॥२२॥ भल्लैर्दीर्घफलैर्बाणैः॥२३॥२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥ सहसाबलेन अतर्कितंवा सतिविद्यमाने ॥२६॥ अभिचक्रमुःअभितोबभ्रमुः ॥२७॥ पुंस्त्वाद्वीर्यवत्त्वात् अतिमदत्वादुद्भिन्नमदत्वात् ॥२८॥ प्रतिमानेषुललाटेषु गात्रेषुअंगेषु वारणानभिगजानामभि
तः षष्ठ्यर्थेद्वितीया आशुगाबाणाः अश्वारोहादिभिःप्रक्षिप्ताइतिशेषः ॥ २९ ॥ शक्त्यःशक्तयःकुत्स्नालोहदंडास्तएवमहोल्काप्रतिमाइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३० ॥ द्वीपीचित्रव्याघ्रः ॥३१॥ विकोशैःप्रयोगका
ले अभीतस्याभिमुख्येनसर्पणंस्यादभिप्लुतं तदेवस्यादभिक्रुद्धमोष्ठदंशादिसंयुतं वामपक्षाश्रितंयानमेकपार्श्वावदारितं ॥ ३२ ॥ चर्मप्रहारवारणंढालइतिप्रसिद्धंभाषायां आक्षिप्याकृष्य ॥ ३३ ॥ सर्वश

पात्यमानेषुकुंभेषुपार्श्वेष्वपिचवारणाः॥ प्रासैर्विनिहताःकेचिद्दिनेदुःपरमातुराः ॥ २५॥ साश्वारोहान्हयान्कांश्चिदुन्मथ्यवरवारणाः॥ सहसाचिक्षिपुस्तत्र
संकुलेभैरवेसति॥ २६॥ साश्वारोहान्विषाणाग्रैरुत्क्षिप्यतुरगान्गजाः ॥ रथौघानभिमृद्नंतःसध्वजानभिचक्रमुः ॥ २७॥ पुंस्त्वादतिमदत्वाच्चकेचित्तत्रम
हागजाः॥ साश्वारोहान्हयान्जघ्नुःकरैःसचरणैस्तथा॥ २८॥ अश्वारोहैश्चसमरेहस्तिसादिभिरेवच॥ प्रतिमानेषुगात्रेषुपार्श्वेष्वभिचवारणान्॥ आशुगावि
मलास्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः ॥ २९॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलोहानिकवचानिच॥ निपेतुर्विमलाःशक्त्योवीरबाहुभिरर्पिताः ॥ ३०॥ महोल्काप्रतिमाघो
रास्तत्रतत्रविशांपते॥ द्वीपिचर्मावनद्धैश्चव्याघ्रचर्मच्छदैरपि॥३१॥ विकोशैर्विमलैःखड्गैरभिजघ्नुःपरान्रणे॥ अभिप्लुतमभिक्रुद्धमेकपार्श्वावदारितं॥३२॥
विदर्शयंतःसंपेतुःखड्गचर्मपरश्वधैः॥ केचिदाक्षिप्यकरिणःसाश्वानपिरथान्करैः ॥ ३३॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ शंकुभिर्दारिताःकेचित्
संभिन्नाश्चपरश्वधैः॥ ३४॥ हस्तिभिर्मर्दिताःकेचित्क्षुण्णाश्चान्येतुरंगमैः ॥ रथनेमिनिकृत्ताश्चनिकृत्ताश्चपरश्वधैः॥ ३५॥ व्याक्रोशंतनराराजंस्तत्रतत्रस्म
बांधवान्॥ पुत्रानन्येपितॄनन्येभ्रातॄंश्चसहबंधुभिः॥ ३६॥ मातुलान्भागिनेयांश्चपरानपिचसंयुगे॥ विकीर्णांत्राःसुबहवोभग्नसक्थाश्चभारत ॥ ३७॥ बाहु
भिश्चापरेछिन्नैःपार्श्वेषुचविदारिताः॥ क्रंदंतःसमदृश्यंततृषिताजीवितेप्सवः ॥ ३८ ॥ तृषापरिगताःकेचिदल्पसत्वाविशांपते ॥ भूमौनिपतिताःसंख्येमृग
यांचक्रिरेजलं॥ ३९॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःक्लिश्यमानाश्चभारत॥ व्यनिंदन्भृशमात्मानंतवपुत्रांश्चसंगतान्॥ ४०॥ अपरेक्षत्रियाःशूराःकृतवैराःपरस्परं॥
नैवशस्त्रंविमुंचंतिनैवक्रंदंतिमारिष॥ ४१॥ तर्जयंतिचसंहृष्टास्तत्रतत्रपरस्परं॥ आदश्यदशनैश्चापिक्रोधात्स्वरदनच्छदं॥ ४२॥

ब्दगाःसर्वेषामाक्षेप्तॄणांशब्दमनुगच्छंतितेतथा शंकुभिःकीलैःकंटकदंडादिगतैः ॥ ३४ ॥ ३५॥ व्याक्रोशंतव्याक्रोशंकृतवंतः बंधुभिःसखिभिः ॥ ३६ ॥ भग्नसक्थाभग्नोरवः ॥३७॥३८॥ तृषापिपासया
अल्पसत्वाधैर्यवर्जिताः मृगयांचक्रिरेयाचंते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रदनच्छदमोष्ठं ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ निष्कूजानिःशब्दाःरथमन्यस्यगंतुंप्रार्थयानामध्येमार्गेनिपतिताइतियोज्यं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥४९ ॥ केतुनेतिसार्धः अत्रचंद्रकेत्वोर्मेरुसरथभीष्मयोश्चोपमोपमेयभावः भीष्मस्यरुक्मरथत्वात् ॥ ५० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतेति गतोतीतःपूर्वाण्ह

 भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्रैःप्रेक्षंतिचपरस्परं॥ अपरेक्लिश्यमानास्तुशरार्ताव्रणपीडिताः॥ ४३ ॥ निष्कूजाःसमपद्यंतदृढसत्वामहाबलाः॥ अन्येचविरथाःशूरारथमन्यस्यसंयुगे॥ ४४ ॥ प्रार्थयानानिपतिताःसंक्षुण्णावरवारणैः॥ अशोभंतमहाराजसपुष्पाइवकिंशुकाः॥ ४५ ॥ संबभूवुरनीकेषुबहवोभैरवस्वनाः॥ वर्तमानेमहाभीमेतस्मिन्वीरवरक्षये॥ ४६ ॥ निजघानपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंरणे॥ स्वस्रीयोमातुलंचापिस्वस्रीयंचापिमातुलः॥ ४७॥ सखासखायंचतथासंबंधीबांधवंतथा॥ एवंयुयुधिरेतत्रकुरवःपांडवैःसह॥ ४८ ॥ वर्त्तमानेतथातस्मिन्निर्मर्यादेभयानके ॥ भीष्ममासाद्यपार्थानांवाहिनीसमकंपत ॥ ४९ ॥ केतुनापंचतारेणतालेनभरतर्षभ॥ राजतेनमहाबाहुरुच्छ्रितेनमहारथे॥ बभौभीष्मस्तदाराजंश्चंद्रमाइवमेरुणा॥ ५०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० संकुलयुद्धेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

संजयउवाच गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ वर्त्तमानेतथारौद्रेमहावीरवरक्षये॥ १ ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविविंशतिः॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणचोदिताः॥ २ ॥ एतैरतिरथैर्गुप्तःपंचभिर्भरतर्षभः॥ पांडवानामनीकानिविजगाहेमहारथः॥ ३ ॥ चेदिकाशिकरूषेषुपंचालेषुचभारत॥ भीष्मस्यबहुधातालश्चलल्केतुरदृश्यत॥ ४ ॥ सशिरांसिरणेऽरीणांरथांश्चसयुगध्वजान् ॥ निचकर्तमहावेगैर्भल्लैःसन्नतपर्वभिः॥ ५ ॥ नृत्यतोरथमार्गेषुभीष्मस्यभरतर्षभ॥ भृशमार्तस्वरंचक्रुर्नागामर्मणिताडिताः॥ ६॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः॥ संयुक्तंरथमास्थायप्रायाद्भीष्मरथंप्रति॥ ७॥ जांबूनदविचित्रेणकर्णिकारेणकेतुना॥ अभ्यवर्ततभीष्मंचतांश्चैवरथसत्तमान्॥८॥ सतालकेतोस्तीक्ष्णेनकेतुमाहत्यपत्रिणा॥ भीष्मेणयुयुधेवीरस्तस्यचानुरथैःसह॥ ९ ॥ कृतवर्माणमेकेनशल्यंपंचभिराशुगैः॥ विध्वानवभिरानर्च्छच्छिताग्रैःप्रपितामहं ॥१०॥ पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच॥ ध्वजमेकेनविव्याधजांबूनदपरिष्कृतं॥ ११ ॥

स्यभूयिष्ठोभागोयस्मिन्नहनि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नृत्यतोनृत्यमिवकुर्वतः ॥ ६ ॥ पिशंगैःपिंगलैः ॥ ७ ॥ कर्णिकारेणकर्णिकारद्रुमोपमेन ॥ ८ ॥ अनुरथैःपार्ष्णिगोपादिभिः ॥ ९ ॥ १० ॥ पूर्णायतविसृष्टेनआकर्णाकृष्टत्यक्तेन प्रणिहितेनप्रेरितेन ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ कार्तस्वरंसुवर्णं तान्सर्वान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ कार्ष्णेःअभिमन्योः सत्ववंतंबलवंतं ॥ १५ ॥ अलातसदृशप्रभंभ्राम्यमाणोल्मुकसमंमंडलाकारमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

दुर्मुखस्यतुभल्लेनसर्वावरणभेदिना ॥ जहारसारथेःकायाच्छिरःसन्नतपर्वणा ॥ १२ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनकार्तस्वरविभूषितं ॥ कृपस्यनिशिताग्रेणतांश्चतीक्ष्णमुखैःशरैः ॥ १३ ॥ जघानपरमक्रुद्धोनृत्यन्निवमहारथः ॥ तस्यलाघवमुद्वीक्ष्यतुतुषुर्देवताअपि ॥ १४ ॥ लब्धलक्षतयाकार्ष्णेःसर्वेभीष्ममुखारथाः ॥ सत्ववंतममन्यंतसाक्षादिवधनंजयं ॥ १५ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमलातसदृशप्रभं ॥ दिशःपर्यपतच्चापंगांडीवमिवघोषवत् ॥ १६ ॥ तमासाद्यमहावेगैर्भीष्मोनवभिराशुगैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णमार्जुनिंपरवीरहा ॥ १७ ॥ ध्वजंचास्यत्रिभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमौजसः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैराजघानयतव्रतः ॥ १८ ॥ तथैवकृतवर्माचकृपःशल्यश्चमारिष ॥ विध्वानाकंपयत्कार्ष्णिमैनाकमिवपर्वतं ॥ १९ ॥ सतैःपरिवृतःशूरोधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ ववर्षशरवर्षाणिकार्ष्णिःपंचरथान्प्रति ॥ २० ॥ ततस्तेषांसहस्राणिसंवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ननादबलवान्कार्ष्णिर्भीष्मायविसृजन्शरान् ॥ २१ ॥ तत्रास्यसुमहद्राजन्बाह्वोर्बलमदृश्यत ॥ यतमानस्यसमरेभीष्ममर्दयतःशरैः ॥ २२ ॥ पराक्रांतस्यतस्यैवभीष्मोपिप्राहिणोच्छरान् ॥ सतांश्चिच्छेदसमरेभीष्मचापच्युतान्शरान् ॥ २३ ॥ ततोध्वजममोघेषुर्भीष्मस्यनवभिःशरैः ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ २४ ॥ सराजतोमहास्कंधस्तालोहेमविभूषितः ॥ सौभद्रविशिखैश्छिन्नःपपातभुविभारत ॥ २५ ॥ तंतुसौभद्रविशिखैःपातितंभरतर्षभ ॥ दृष्ट्वाभीमोननादोच्चैःसौभद्रमभिहर्षयन् ॥ २६ ॥ अथभीष्मोमहास्त्राणिदिव्यानिसुबहूनिच ॥ प्रादुश्चक्रेमहारौद्रेरणेतस्मिन्महाबलः ॥ २७ ॥ ततःशरसहस्रेणसौभद्रंप्रपितामहः ॥ अवाकिरदमेयात्मातदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥ ततोदशमहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः ॥ रक्षार्थमभ्यधावंतसौभद्रंत्वरितारथैः ॥ २९ ॥ विराटःसहपुत्रेणधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमश्चकेकयाश्चैवसात्यकिश्चविशांपते ॥ ३० ॥ तेषांजवेनापततांभीष्मःशांतनवोरणे ॥ पांचाल्यंत्रिभिरानर्च्छत्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ ३१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनक्षुरेणनिशितेनच ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदभीमसेनस्यपत्रिणा ॥ ॥ ३२ ॥ जांबूनदमयःश्रीमान्केसरीसनरोत्तम ॥ पपातभीमसेनस्यभीष्मेणमथितोरथात् ॥ ३३ ॥ ततोभीमस्त्रिभिर्विध्वाभीष्मंशांतनवंरणे ॥ कृपमेकेनविव्याधकृतवर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनवैराटिरपिदंतिना ॥ अभ्यद्रवतराजानंमद्राधिपतिमुत्तरः ॥ ३५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुत्रेणोत्तरेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ केसरीसिंहः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनकुंडलीकृतशुंडाग्रेण ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्यवेगमितिसंबंधः रथेरथोपरि ॥३६॥ तस्यशल्यस्य बृहतःपुष्टान् साधुवाहिनःसम्यगूहनशीलान् ॥३७॥३८॥ तमःमोहं प्रमुक्तंहस्ताद्गलितमंकुशादिकंयस्य ॥३९॥४०॥४१॥४२॥हतंशक्तिप्रहारेण

तस्यवारणराजस्यजवेनापततोरथे॥ शल्योनिवारयामासवेगमप्रतिमंशरैः॥ ३६ ॥ तस्यक्रुद्धःसनागेंद्रोबृहतःसाधुवाहिनः॥ पदायुगमधिष्ठायजघानचतु
रोहयान्॥ ३७॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्मद्राधिपतिरायसीं॥ उत्तरांतकरींशक्तिंचिक्षेपभुजगोपमां ॥ ३८॥ तयाभिन्नतनुत्राणःप्रविश्यविपुलंतमः ॥ सपपातग
जस्कंधात्प्रमुक्तांकुशतोमरः॥ ३९ ॥ असिमादायशल्योपिअवप्लुत्यरथोत्तमात्॥ तस्यवारणराजस्यचिच्छेदाथमहाकरं ॥ ४० ॥ भिन्नमर्माशरशतैश्छिन्न
हस्तःसवारणः॥ भीममार्तस्वरंकृत्वापपातचममारच॥ ४१ ॥ एतदीदृशकंकृत्वामद्रराजोनराधिप ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृतवर्मणः॥ ४२ ॥ उत्तरंवैहतं
दृष्ट्वावैराटिर्भ्रातरंतदा॥ *कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितं॥ ४३॥ श्वेतःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव॥ सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली॥
॥४४॥ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंबली॥ महतारथवंशेनसमंतात्परिवारितः॥४५॥ मुंचन्बाणमयंवर्षंप्रायाच्छल्यरथंप्रति॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्त
वारणविक्रमं॥ ४६॥ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन्॥ मद्रराजमभीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतं ॥ ४७॥ बृहद्बलश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः॥ तथारु
क्मरथोराजन्शल्यपुत्रःप्रतापवान्॥ ४८ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधवश्चजयद्रथः॥ ४९ ॥ नानावर्णविचित्राणि
धनूंषिचमहात्मनां॥ विस्फारितान्यदृश्यंतेतोयदेष्विवविद्युतः॥ ५० ॥ तेतुबाणमयंवर्षंश्वेतमूर्धन्यपातयन् ॥ निदाघांतेऽनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलं॥ ५१ ॥
ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यममर्दपृतनापतिः॥ ५२ ॥ निकृत्तान्येवतानिस्मसमदृश्यंतभारत ॥ ततस्तेतुनिमेषार्धात्प्रत्यपद्य
न्धनूंषिच॥ ५३ ॥ सप्तचैवपृषत्कांश्चश्वेतस्योपर्यपातयन्॥ ततःपुनरमेयात्माभल्लैःसप्तभिराशुगैः ॥ निचकर्तमहाबाहुस्तेषांचापानिधन्विनां॥ ५४ ॥ तेनिकृ
त्तमहाचापास्त्वरमाणामहारथाः॥ रथशक्तीःपरामृश्यविनेदुर्भैरवान्रवान् ॥ ५५॥ वैराटिःशंखः॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥

*कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यैकोनपंचाशदध्यायस्यसार्धचतुर्विंशतिश्लोकपर्यंतंश्वेतवधोपाख्यानग्रंथःसर्वःप्रक्षिप्तइतिभाति क्वचित्पुरातनपुस्तकेष्वनुपलंभात् संदर्भासंगतेःश्वेतेसेनापतौतातेत्यारभ्यसप्तश्लो
कानामनन्वितत्वात् उपक्रमेश्वेतस्यसैनापत्येविनियोगादर्शनात् कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यसार्धनवश्लोकानांश्वेतयुद्धारंभेतद्वधानंतरंशंखयुद्धारंभेचद्विवारंपाठात् गोग्रहणयुद्धप्रस्तावेतदुत्तरमुपप्लव्येसे
नासमवायेउत्तरत्रभीष्मकृतरथातिरथसंख्यायांचैतस्यमहतोवीरस्यश्वेतस्यनाम्नोप्यनुल्लेखाच्च

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अन्वयुर्भरतश्रेष्ठसप्तश्वेतरथंप्रति ॥ ततस्ताज्ज्वलिताःसप्तमहेंद्राशनिनिःस्वनाः ॥ ५६ ॥ अप्राप्ताःसप्तभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ततःसमादायशरंसर्वका
यविदारणं ॥ ५७ ॥ प्राहिणोद्भरतश्रेष्ठश्वेतोरुक्मरथंप्रति ॥ तस्यदेहेनिपतितोबाणोवज्रातिगोमहान् ॥ ५८ ॥ ततोरुक्मरथोराजन्सायकेनदृढाहतः ॥ निषसा
द्रथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत् ॥ ५९ ॥ तंविसंज्ञंविमनसंत्वरमाणस्तुसारथिः ॥ अपोवाहनसंभ्रांतःसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ६० ॥ ततोन्यान्षट्समादायश्वे
तोहेमविभूषितान् ॥ तेषांषण्णांमहाबाहुर्ध्वजशीर्षाण्यपातयत् ॥ ६१ ॥ हयांश्चतेषांनिर्भिद्यसारथींश्चपरंतप ॥ शरैश्चैतान्समाकीर्यप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥
॥ ६२ ॥ ततोहलहलाशब्दस्तवसैन्येषुभारत ॥ दृष्ट्वासेनापतिंतूर्णंयांतंशल्यरथंप्रति ॥ ६३ ॥ ततोभीष्मंपुरस्कृत्यतवपुत्रोमहाबलः ॥ वृतस्तुसर्वसैन्येनप्रायाच्छ्वे
तरथंप्रति ॥ ६४ ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंमद्रराजममोचयत् ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोमहर्षणं ॥ ६५ ॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ सौभद्रेभीमसेने
चसात्यकौचमहारथे ॥ ६६ ॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ॥ एतेषुनरसिंहेषुचेदिमत्स्येषुचैवह ॥ ववर्षशरवर्षाणिकुरुवृद्धःपितामहः ॥ ६७ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतयुद्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंश्वेतेमहेष्वासेप्राप्तेशल्य
रथंप्रति ॥ कुरवःपांडवेयाश्चकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ भीष्मःशांतनवःकिंवातन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ संजयउवाच राजन्शतसहस्राणिततःक्षत्रियपुंगवाः
॥ २ ॥ श्वेतंसेनापतिंशूरंपुरस्कृत्यमहारथाः ॥ राज्ञोबलंदर्शयंतस्तवपुत्रस्यभारत ॥ ३ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यत्रातुमैच्छन्महारथाः ॥ अभ्यवर्ततभीष्मस्यरथंहेम
परिष्कृतं ॥ ४ ॥ जिघांसंतंयुधांश्रेष्ठंतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिमहावैशसमच्युत ॥ ५ ॥ तावकानांपरेषांचयथायुद्धमवर्तत ॥ तत्राकरोद्रथोप
स्थान्शून्यान्शांतनवोबहून् ॥ ६ ॥ तत्राद्भुतंमहच्चक्रेशरैरार्छद्रथोत्तमान् ॥ समावृणोच्छरैरर्कमर्कतुल्यप्रतापवान् ॥ ७ ॥ नुदन्समंतात्समरेरविरुद्यन्यथातमः ॥
तेनाजौप्रेषिताराजन्शराःशतसहस्रशः ॥ ८ ॥ क्षत्रियांतकराःसंख्येमहावेगामहाबलाः ॥ शिरांसिपातयामासुर्वीराणांशतशोरणे ॥ ९ ॥ गजान्कंटकसन्ना
हान्वज्रेणेवशिलोच्चयान् ॥ रथारथेषुसंसक्ताव्यदृश्यंतविशांपते ॥ १० ॥ एकेरथंपर्यवहंस्तुरगाःसतुरंगमं ॥ युवानंनिहतंवीरंलंबमानंसकार्मुकं ॥ ११ ॥ उदी
र्णाश्चहयाराजन्वहंतस्तत्रतत्रह ॥ बद्धखड्गनिषंगाश्चविध्वस्तशिरसोहताः ॥ १२ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

शतशःपतिताभूमौवीरशय्यासुशेरते ॥ परस्परेणधावंतःपतिताःपुनरुत्थिताः ॥ १३ ॥ उत्थायचप्रधावंतोद्वंद्वयुद्धमवाप्नुवन् ॥ पीडिताःपुनरन्योन्यंलुंठंतोरण
मूर्धनि ॥ १४ ॥ सचापाःसनिषंगाश्चजातरूपपरिष्कृताः ॥ विस्रब्धहतवीराश्चशतशःपरिपीडिताः ॥ १५ ॥ तेनतेनाभ्यधावंतविसृजंतश्चभारत ॥ मत्तोगजःप
र्यवर्तद्धयांश्चहतसादिनः ॥ १६ ॥ सरथारथिनश्चापिविमृद्नंतःसमंततः ॥ स्यंदनादपतत्कश्चिन्निहतोन्येनसायकैः ॥ १७ ॥ हतसारथिरप्युच्चैःपपातकाष्ठवद्र
थः ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेव्यूढेरजसिचोत्थिते ॥ १८ ॥ धनुःकूजितविज्ञानंतत्रासीत्प्रतियुध्यतः ॥ गात्रस्पर्शैनयोधानांव्यज्ञास्तपरिपंथिनं ॥ १९ ॥ युध्यमानं
शरैराजन्सिंजिनीध्वजिनीरवात् ॥ अन्योन्यंवीरसंशब्दोनाश्रूयतभटैःकृतः ॥ २० ॥ शब्दायमानेसंग्रामेपटहेकर्णदारिणि ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेकुर्वतःपौरुषं
स्वकं ॥ २१ ॥ नाश्रौषंनामगोत्राणिकीर्तनंचपरस्परं ॥ भीष्मचापच्युतैर्बाणैरार्तानांयुध्यतांमृधे ॥ २२ ॥ परस्परेषांवीराणांमनांसिसमकंपयन् ॥ तस्मिन्न
त्याकुलेयुद्धेदारुणेलोमहर्षणे ॥ २३ ॥ पितापुत्रंचसमरेनाभिजानातिकश्चन ॥ चक्रेभग्नेयुगेच्छिन्नेएकधुर्येहयेहतः ॥ २४ ॥ आक्षिप्तःस्यंदनाद्वीरःससारथिर
जिह्मगैः ॥ एवंचसमरेसर्वेवीराश्चविरथीकृताः ॥ २५ ॥ तेनतेनस्मदृश्यंतेधावमानाःसमंततः ॥ गजोहतःशिरश्छिन्नंमर्मभिन्नंहयोहतः ॥ २६ ॥ अहतःकोपिनै
वासीद्भीष्मेनिघ्नतिशात्रवान् ॥ श्वेतःकुरूणामकरोत्क्षयंतस्मिन्महाहवे ॥ २७ ॥ राजपुत्रान्रथोदारानवधीच्छतसंघशः ॥ चिच्छेदरथिनांबाणैःशिरांसिभरत
र्षभ ॥ २८ ॥ सांगदाबाहवश्चैवधनूंषिचसमंततः ॥ रथेषांरथचक्राणितूणीराणियुगानिच ॥ २९ ॥ छत्राणिचमहार्हाणिपताकाश्चविशांपते ॥ हयौघाश्चरथौ
घाश्चनरौघाश्चैवभारत ॥ ३० ॥ वारणाःशतशश्चैवहताःश्वेतेनभारत ॥ वयंश्वेतभयाद्भीताविहायरथसत्तमं ॥ ३१ ॥ अपयातास्तथापश्चाद्विभुंपश्यामधृष्णवः ॥
शरपातमतिक्रम्यकुरवःकुरुनंदन ॥ ३२ ॥ भीष्मंशांतनवंयुद्धेस्थिताःपश्यामसर्वशः ॥ अदीनोदीनसमयेभीष्मोस्माकंमहाहवे ॥ ३३ ॥ एकस्तस्थौनरव्या
घ्रोगिरिर्मेरुरिवाचलः ॥ आददानइवप्राणान्सविताशिशिरात्यये ॥ ३४ ॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तस्थौशरमरीचिमान् ॥ समुमोचमहेष्वासःशरसंघान
नेकशः ॥ ३५ ॥ निघ्नन्नमित्रान्समरेवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणप्रजहुस्तंमहाबलं ॥ ३६ ॥ स्वयूथादिवतेयूथान्मुक्तंभूमिषुदारुणं ॥ तमेव
मुपलक्ष्यैकोहृष्टःपुष्टःपरंतप ॥ ३७ ॥ दुर्योधनप्रियेयुक्तःपांडवान्परिशोचयन् ॥ जीवितंदुस्त्यजंत्यक्त्वाभयंचसुमहाहवे ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

पातयामाससैन्यानिपांडवानांविशांपते ॥ प्रहरंतमनीकानिपितादेवव्रतस्तव ॥ ३९॥ दृष्ट्वासेनापतिंभीष्मस्त्वरितःश्वेतमभ्ययात् ॥ सभीष्मंशरजालेनमहता
समवाकिरत् ॥ ४० ॥ श्वेतंचापितथाभीष्मःशरौघैःसमवाकिरत् ॥ तौवृषाविवनर्दंतौमत्ताविवमहाद्विपौ ॥४१॥ व्याघ्राविवसुसंरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यततस्तौपुरुषर्षभौ ॥ ४२ ॥ भीष्मःश्वेतश्चयुयुधेपरस्परवधैषिणौ ॥ एकाह्नानिर्दहेद्धीष्मःपांडवानामनीकिनीं ॥ ४३ ॥ शरैःपरमसंक्रुद्धोय
दिश्वेतोनपालयेत् ॥ पितामहंततोदृष्ट्वाश्वेतेनविमुखीकृतं ॥ ४४ ॥ प्रहर्षंपांडवाजग्मुःपुत्रस्तेविमनाभवत् ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःपार्थिवैःपरिवारितः ॥ ४५ ॥
ससैन्यःपांडवानीकमभ्यद्रवतसंयुगे ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविशांपतिः ॥४६॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणनोदिताः ॥ दृष्ट्वातुपार्थिवैःसर्वैर्दुर्योधन
पुरोगमैः ॥ ४७॥ पांडवानामनीकानिवध्यमानानिसंयुगे ॥ श्वेतोगांगेयमुत्सृज्यतवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ ४८ ॥ नाशयामासवेगेनवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ द्राव
यित्वाचमूंराजन्वैराटिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ४९ ॥ आपतत्सहसाभूयोयत्रभीष्मोव्यवस्थितः ॥ तौतत्रोपगतौराजन्शरदीप्तौमहाबलौ ॥५०॥ अयुध्येतांमहात्मा
नौयथोभौवृत्रवासवौ ॥ अन्योन्यंतुमहाराजपरस्परवधैषिणौ ॥५१॥ निगृह्यकार्मुकंश्वेतोभीष्मंविव्याधसप्तभिः ॥ पराक्रमंततस्तस्यपराक्रम्यपराक्रमी ॥५२॥
तरसावारयामासमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ श्वेतःशांतनवंभूयःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥५३॥ विव्याधपंचविंशत्यातदद्भुतमिवाभवत् ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांत
नवस्तदा ॥ ५४ ॥ सविद्धस्तेनबलवान्नाकंपतयथाऽचलः ॥ वैराटिःसमरेक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकं ॥ ५५ ॥ आजघानततोभीष्मंश्वेतःक्षत्रियनंदनः ॥ संप्रह
स्यततःश्वेतःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ५६ ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यनवभिर्दशधाशरैः ॥ संधायविशिखंचैवशरंलोमप्रवाहिनं ॥ ५७ ॥ उन्ममाथततस्तालंध्वज
शीर्षंमहात्मनः ॥ केतुंनिपतितंदृष्ट्वाभीष्मस्यतनयास्तव ॥ ५८ ॥ हतंभीष्मममन्यंतश्वेतस्यवशमागतं ॥ पांडवाश्चापिसंहृष्टादध्मुःशंखान्मुदायुताः ॥५९॥ भी
ष्मस्यपतितंकेतुंदृष्ट्वातालंमहात्मनः ॥ ततोदुर्योधनःक्रोधात्स्वमनीकमनोदयत् ॥ ६० ॥ यत्ताभीष्मंपरीप्सध्वंरक्षमाणाःसमंततः ॥ मानःप्रपश्यमानानांश्वे
तान्मृत्युमवाप्स्यति ॥ ६१ ॥ भीष्मःशांतनवःशूरस्तथासत्यंब्रवीमिवः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥६२॥ बलेनचतुरंगेणगांगेयमन्वपालयन् ॥
बाल्हीकःकृतवर्माचशलःशल्यश्चभारत ॥ ६३ ॥ जलसंधोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेपरिवार्यसमंततः ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शस्त्रवृष्टिंसुतुमुलांश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥ तान्क्रुद्धोनिशितैर्बाणैस्त्वरमाणोमहारथः ॥ ६५ ॥ अवारयदमेयात्मादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ सनिवार्यतुतान्सर्वा
नृकेसरीकुंजरानिव ॥ ६६ ॥ महताशरवर्षेणभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ ततोन्यद्धनुरादायभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ ६७ ॥ श्वेतंविव्याधराजेंद्रकंकपत्रैःशितैःश ६
॥१०७॥ रैः ॥ ततःसेनापतिःक्रुद्धोभीष्मंबहुभिरायसैः ॥ ६८ ॥ विव्याधसमरेराजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ततःप्रव्यथितोराजाभीष्मंदृष्ट्वानिवारितं ॥ ६९ ॥ प्रवीरंसर्व
लोकस्यश्वेतेनयुधिवैतदा ॥ निष्ठानकश्चसुमहांस्तवसैन्यस्यचाभवत् ॥ ७० ॥ तंवीरंवारितंदृष्ट्वाश्वेतेनशरविक्षतं ॥ हतंश्वेतेनमन्यंतेश्वेतस्यवशमागतं ॥ ७१ ॥
ततःक्रोधवशंप्राप्तःपितादेवव्रतस्तव ॥ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वातांचसेनांनिवारितां ॥ ७२ ॥ श्वेतंप्रतिमहाराजव्यसृजत्सायकान्बहून् ॥ तानावार्यरणेश्वेतोभीष्म
स्यरथिनांवरः ॥ ७३ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपुनरेवपितुस्तव ॥ उत्सृज्यकार्मुकंराजन्गांगेयःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ७४ ॥ अन्यत्कार्मुकमादायविपुलंबलवत्तरं ॥ तत्र
संधायविपुलान्भल्लान्सप्तशिलाशितान् ॥ ७५ ॥ चतुर्भिश्चजघानाश्वान्श्वेतस्यपृतनापतेः ॥ ध्वजंद्वाभ्यांतुचिच्छेदसप्तमेनचसारथेः ॥ ७६ ॥ शिरश्चिच्छेदभल्लेन
संक्रुद्धोऽलघुविक्रमः ॥ हताश्वसूतात्सरथादवप्लुत्यमहाबलः ॥ ७७ ॥ अमर्षवशमापन्नोव्याकुलःसमपद्यत ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापितामहः ॥ ७८ ॥ ताड
यामासनिशितैःशरसंघैःसमंततः ॥ सताड्यमानःसमरेभीष्मचापच्युतैःशरैः ॥ ७९ ॥ स्वरथेधनुरुत्सृज्यशक्तिंजग्राहकांचनीं ॥ ततःशक्तिंरणेश्वेतोजग्राहोग्रांम
हाभयां ॥ ८० ॥ कालदंडोपमांघोरांमृत्योर्जिह्वामिवश्वसन् ॥ अब्रवीच्चतदाश्वेतोभीष्मंशांतनवंरणे ॥ ८१ ॥ तिष्ठेदानींसुसंरब्धःपश्यमांपुरुषोभव ॥ एवमु
क्त्वामहेष्वासोभीष्मंयुधिपराक्रमी ॥ ८२ ॥ ततःशक्तिममेयात्माचिक्षेपभुजगोपमां ॥ पांडवार्थेपराक्रांतस्त्वानर्थंचिकीर्षुकः ॥ ८३ ॥ हाहाकारोमहानासीत्पु
त्राणांतेविशांपते ॥ दृष्ट्वाशक्तिंमहाघोरांमृत्योर्दंडसमप्रभां ॥ ८४ ॥ श्वेतस्यकरनिर्मुक्तांनिर्मुक्तोरगसन्निभां ॥ अपतत्सहसाराजन्महोल्केवनभस्तलात् ॥ ८५ ॥
ज्वलंतीमंतरिक्षेतांज्वालाभिरिवसंवृतां ॥ असंभ्रांतस्तदाराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ ८६ ॥ अष्टभिर्नवभिर्भीष्मःशक्तिंचिच्छेदपत्रिभिः ॥ उत्कृष्टहेमविकृतां
निकृत्तांनिशितैःशरैः ॥ ८७ ॥ उच्चुक्रुशुस्ततःसर्वेतावकाभरतर्षभ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वावैराटिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ८८ ॥ कालोपहतचेतास्तुकर्तव्यंनाभ्यजा ॥१०७॥
नत ॥ क्रोधसंमूर्च्छितोराजन्वैराटिःप्रहसन्निव ॥ ८९ ॥ गदांजग्राहसंहृष्टोभीष्मस्यनिधनंप्रति ॥ क्रोधेनरक्तनयनोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ९० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

भीष्मंसमभिदुद्रावजलौघइवपर्वतं ॥ तस्यवेगमसंवार्यमत्वाभीष्मःप्रतापवान् ॥ ९१ ॥ प्रहारविप्रमोक्षार्थंसहसाधरणींगतः ॥ श्वेतःक्रोधसमाविष्टोभ्रामयित्वातुतांगदां ॥ ९२ ॥ रथेभीष्मस्यचिक्षेपयथादेवोधनेश्वरः ॥ तयाभीष्मनिपातिन्यासरथोभस्मसात्कृतः ॥ ९३ ॥ सध्वजःसहसूतेनसाश्वःसयुगबंधुरः ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंभीष्मंदृष्ट्वारथोत्तमाः ॥ ९४ ॥ अभ्यधावंतसहिताःशल्यप्रभृतयोरथाः ॥ ततोन्यंरथमास्थायधनुर्विस्फार्यदुर्मनाः ॥ ९५ ॥ शनैकैरभ्ययाच्छ्वेतंगांगेयःप्रहसन्निव ॥ एतस्मिन्नंतरेभीष्मःशुश्रावविपुलांगिरं ॥ ९६ ॥ आकाशादीरितांदिव्यामात्मनोहितसंभवां ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोशीघ्रंयत्नंकुरुष्ववै ॥ ९७ ॥ एषत्यस्यजयेकालोनिर्दिष्टोविश्वयोनिना ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंदेवदूतेनभाषितं ॥ ९८ ॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापदातिनं ॥ ९९ ॥ सहितास्त्वभ्यवर्त्तंतपरीप्संतोमहारथाः ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १०० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चअभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ एतानापततःसर्वान्द्रोणशल्यकृपैःसह ॥ १०१ ॥ अवारयदमेयात्मावारिवेगानिवाचलः ॥ सनिरुद्धेषुसर्वेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ २ ॥ श्वेतःखड्गमथाकृष्यभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंत्वरमाणःपितामहः ॥ ३ ॥ देवदूतवचःश्रुत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ ततःप्रचरमाणस्तुपितादेवव्रतस्तव ॥ ४ ॥ अन्यत्कार्मुकमादायत्वरमाणोमहारथः ॥ क्षणेनसज्यमकरोच्छक्रचापसमप्रभं ॥ ५ ॥ पितातेभरतश्रेष्ठश्वेतंदृष्ट्वामहारथैः ॥ वृतंतमनुजव्याघ्रैर्भीमसेनपुरोगमैः ॥ ६ ॥ अभ्यवर्ततगांगेयःश्वेतंसेनापतिंद्रुतं ॥ आपतंतंततोभीष्मोभीमसेनंप्रतापवान् ॥ ७ ॥ आजघ्नेविशिखैःषष्ट्यासेनान्यंसमहारथः ॥ अभिमन्युंचसमरेपितादेवव्रतस्तव ॥ ॥ ८ ॥ आजघ्नेभरतश्रेष्ठस्त्रिभिःसन्नतपर्वभिः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौभरतानांपितामहः ॥ ९ ॥ धृष्टद्युम्नंचविंशत्याकैकेयंचापिपंचभिः ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासान्पितादेवव्रतस्तव ॥ १० ॥ वारयित्वाशरैर्घोरैःश्वेतमेवाभिदुद्रुवे ॥ ततःशरंमृत्युसमंभारसाधनमुत्तमं ॥ ११ ॥ विकृष्यबलवान्भीष्मःसमाधत्तदुरासदं ॥ ब्रह्मास्त्रेणसुसंयुक्तंतंशरंलोमवाहिनं ॥ १२ ॥ ददृशुर्देवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ सतस्यकवचंभित्वाहृदयंचामितौजसः ॥ १३ ॥ जगामधरणींबाणोमहाशनिरिवज्वलन् ॥ अस्तंगच्छन्यथादित्यःप्रभामादायसत्वरः ॥ १४ ॥ एवंजीवितमादायश्वेतदेहाज्जगामह ॥ तंभीष्मेणनरव्याघ्रंतथाविनिहतंयुधि ॥ १५ ॥ प्रपतंतमपश्यामगिरेःशृंगमिवच्युतं ॥ अशोचन्पांडवास्तत्रक्षत्रियाश्चमहारथाः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ श्वेतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

प्रहृष्टाश्चसुतास्तुभ्यंकुरवश्चापिसर्वशः ॥ ततोदुःशासनोराजन्श्वेतंदृष्ट्वानिपातितं ॥ १७॥ वादित्रनिनदैर्घोरैर्नृत्यतिस्मसमंततः ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभीष्मे
णाहवशोभिना ॥ १८ ॥ प्रावेपंतमहेष्वासाःशिखंडिप्रमुखारथाः ॥ ततोधनंजयोराजन्वार्ष्णेयश्चापिसर्वशः ॥ १९ ॥ अवहारंशनैश्चक्रुर्निहतेवाहिनीपतौ ॥
ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ २० ॥ तावकानांपरेषांचनर्दतांचमुहुर्मुहुः ॥ पार्थाविमनसोभूत्वान्यवर्ततमहारथाः ॥ चिंतयंतोवधंघोरंद्वैरथेनपरंतपाः
॥ १२१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतवधेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच (श्वेते
सेनापतौतातसंग्रामेनिहतेपरैः ॥ किमकुर्वन्महेष्वासाःपंचालाःपांडवैःसह ॥ १ ॥ सेनापतिंसमाकर्ण्यश्वेतंयुधिनिपातितं ॥ तदर्थंयततांचापिपरेषांप्रपलायि
नां ॥ २ ॥ मनःप्रीणातिमेवाक्यंजयंसंजयशृण्वतः ॥ प्रत्युपायंचिंतयंतःसज्जनाःप्रस्रवंतिमे ॥ ३ ॥ सहिवीरोनुरक्तश्चवृद्धःकुरुपतिस्तदा ॥ कृतंवैरंसदातेनपि
तुःपुत्रेणधीमता ॥ ४ ॥ तस्योद्वेगभयाच्चापिसंश्रितःपांडवान्पुरा ॥ सर्वंबलंपरित्यज्यदुर्गंसंश्रित्यतिष्ठति ॥ ५ ॥ पांडवानांप्रतापेनदुर्गंदेशंनिवेश्यच ॥ सपत्ना
न्सततंबाधन्नार्यवृत्तिमनुष्ठितः ॥ ६ ॥ आश्चर्यंवैसदातेषांपुराराज्ञांसुदुर्मतिः ॥ ततोयुधिष्ठिरेभक्तःकथंसंजयसूदितः ॥ ७॥) प्रक्षिप्तःसंमतःक्षुद्रःपुत्रोमेपुरुषा
धमः ॥ नयुद्धंरोचयेद्भीष्मोनचाचार्यःकथंचन ॥ ८ ॥ नकृपोनचगांधारीनाहंसंजयरोचये ॥ नवासुदेवोवार्ष्णेयोधर्मराजश्चपांडवः ॥ ९ ॥ नभीमोनार्जुनश्चै
वनयमौपुरुषर्षभौ ॥ वार्यमाणोमयानित्यंगांधार्याविदुरेणच ॥ १० ॥ जामदग्न्येनरामेणव्यासेनचमहात्मना ॥ दुर्योधनोयुध्यमानोनित्यमेवहिसंजय ॥
॥ ११ ॥ कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचपापकृत् ॥ दुःशासनस्यचतथापांडवान्नान्वचिंतयत् ॥ १२ ॥ तस्याहंव्यसनंघोरंमन्येप्राप्तंतुसंजय ॥ श्वेतस्यचविना
शेनभीष्मस्यविजयेनच ॥ १३ ॥ संक्रुद्धःकृष्णसहितःपार्थःकिमकरोद्युधि ॥ अर्जुनाद्धिभयंभूयस्तन्मेतातनशाम्यति ॥ १४ ॥ सहिशूरश्चकौंतेयःक्षिप्रकारीध
नंजयः ॥ मन्येशरैःशरीराणिशत्रूणांप्रमथिष्यति ॥ १५ ॥ ऐंद्रिमिंद्रानुजसमंमहेंद्रसदृशंबले ॥ अमोघक्रोधसंकल्पंदृष्ट्वावःकिमभून्मनः ॥ १६ ॥ तथैववेदवि
च्छूरोज्वलनार्कसमद्युतिः ॥ इंद्रास्त्रविदमेयात्माप्रपतन्समितिंजयः ॥ १७ ॥ वज्रसंस्पर्शरूपाणामस्त्राणांचप्रयोजकः ॥ सखड्गाक्षेपहस्तस्तुघोषंचक्रेमहारथः ॥ ॥१०८॥
॥ १८ ॥ ससंजयमहाप्राज्ञोद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नःकिमकरोच्छ्वेतेयुधिनिपातिते ॥ १९ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४॥४५॥

पुराचैवापराधेनवधेनचचमूपतेः ॥ मन्येमनःप्रजज्वालपांडवानांमहात्मनां ॥ २० ॥ तेषांक्रोधंचिंतयंस्तुअहःसुचनिशासुच ॥ नशांतिमधिगच्छामिदुर्योधन
कृतेनहि ॥ कथंचाभून्महायुद्धंसर्वमाचक्ष्वसंजय ॥ २१ ॥ संजयउवाच श्रृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवापनयनोमहान् ॥ नचदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्ह
सि ॥ २२ ॥ गतोदकेसेतुबंधोयादृक्तादृङ्मतिस्तव ॥ संदीप्तेभवनेयद्वत्कूपस्यखननंतथा ॥ २३ ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे ॥ तावकानांपरेषांचपु
नर्युद्धमवर्तत ॥ २४ ॥ श्वेतंतुनिहतंदृष्ट्वाविराटस्यचमूपतिं ॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितं ॥ २५ ॥ शंखःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव ॥ सवि
स्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली ॥ २६ ॥ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंयुधि ॥ महतारथसंघेनसमंतात्परिरक्षितः ॥ २७ ॥ सृजन्बाणमयंवर्षंप्राया
च्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्तवारणविक्रमं ॥ २८ ॥ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन् ॥ मद्रराजंपरीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतं ॥ २९ ॥ बृहद्बलश्च
कौसल्योजयत्सेनश्चमागधः ॥ तथारुक्मरथोराजन्पुत्रःशल्यस्यमानितः ॥ ३० ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधवश्च
जयद्रथः ॥ ३१ ॥ नानाधातुविचित्राणिकार्मुकाणिमहात्मनां ॥ विस्फारितान्यदृश्यंततोयदेष्विवविद्युतः ॥ ३२ ॥ तेतुबाणमयंवर्षंशंखमूर्ध्निन्यपातयन् ॥ नि
दाघांतेनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलं ॥ ३३ ॥ ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः ॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यननर्दपृतनापतिः ॥ ३४ ॥ ततोभीष्मोमहाबाहुर्विन
द्यजलदोयथा ॥ तालमात्रंधनुर्गृह्यशंखमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३५ ॥ तमुद्यंतमुदीक्ष्याथमहेष्वासंमहाबलं ॥ संत्रस्तापांडवीसेनावातवेगहतेवनौः ॥ ३६ ॥ ततोर्जुनः
संत्वरितःशंखस्यासीत्पुरःसरः ॥ भीष्माद्रक्ष्योयमद्येतिततोयुद्धमवर्तत ॥ ३७ ॥ हाहाकारोमहानासीद्योधानांयुधियुध्यतां ॥ तेजस्तेजसिसंपृक्तमित्येवंविस्म
यंययुः ॥ ३८ ॥ अथशल्योगदापाणिरवतीर्यमहारथात् ॥ शंखस्यचतुरोवाहानहनद्भरतर्षभ ॥ ३९ ॥ सहताश्वाद्रथात्तूर्णंखड्गमादायविद्रुतः ॥ बीभत्सोश्वरथंप्रा
प्यपुनःशांतिमविंदत ॥ ४० ॥ ततोभीष्मरथात्तूर्णमुत्पतंतिपतत्रिणः ॥ यैरंतरिक्षंभूमिश्चसर्वतःसमवस्तृता ॥ ४१ ॥ पंचालानथमत्स्यांश्चकेकयांश्चप्रभद्रकान् ॥
भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःपातयामासपत्रिभिः ॥ ४२ ॥ उत्सृज्यसमरेराजन्पांडवंसव्यसाचिनं ॥ अभ्यद्रवतपांचाल्यंद्रुपदंसेनयावृतं ॥ ४३ ॥ प्रियंसंबंधिनंराजन्
शरानवकिरन्बहून् ॥ अग्निनेवप्रदग्धानिवनानिशिशिरात्यये ॥ ४४ ॥ शरदग्धान्यदृश्यंतसैन्यानिद्रुपदस्यह ॥ अत्यतिष्ठद्रणेभीष्मोविधूमइवपावकः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मध्यंदिनेयथादित्यंतपंतमिवतेजसा ॥ नशेकुःपांडवेयस्ययोधाभीष्मंनिरीक्षितुं ॥ ४६ ॥ वीक्षांचक्रुःसमंतात्तेपांडवाभयपीडिताः ॥ त्रातारंनाध्यगच्छं
तगावःशीतार्दिताइव ॥ ४७ ॥ सातुयौधिष्ठिरीसेनागांगेयशरपीडिता ॥ सिंहेनेवविनिर्भिन्नाशुक्लागौरिवगोपतेः ॥ ४८ ॥ हतेविप्रद्रुतेसैन्येनिरुत्साहेविमर्दि
ते ॥ हाहाकारोमहानासीत्पांडुसैन्येषुभारत ॥ ४९ ॥ ततोभीष्मःशांतनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ ५० ॥ शरैरेका
यनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यादिश्यभारत ॥ ५१ ॥ ततःसैन्येषुभग्नेषुमथितेषुचसर्वशः ॥ प्राप्तेचास्तंदिनकरेनप्राज्ञायतकिंचन
॥ ५२ ॥ भीष्मंचसमुदीर्यंतंदृष्ट्वापार्थामहाहवे ॥ अवहारमकुर्वंतसैन्यानांभरतर्षभ ॥ ५३ ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मव० शंखयुद्धेप्रथमदिवसावहारेएकोनपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच कृतेऽवहारेसैन्यानांप्रथमेभरतर्षभ ॥ भीष्मेचयुद्धसंरब्धेत्दृष्टेदुर्योधनेतथा ॥ १ ॥ धर्मराज
स्ततस्तूर्णमभिगम्यजनार्दनं ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसर्वैश्चैवजनेश्वरैः ॥ २ ॥ शुचापरमयायुक्तश्चिंतयानःपराजयं ॥ वार्ष्णेयमब्रवीद्राजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यवि
क्रमं ॥ ३ ॥ कृष्णपश्यमहेष्वासंभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ शरैर्दहंतंसैन्यंमेग्रीष्मेकक्षमिवानलं ॥ ४ ॥ कथमेनंमहात्मानंशक्ष्यामःप्रतिवीक्षितुं ॥ लेलिह्यमानंसै
न्यंमेहविष्मंतमिवानलं ॥ ५ ॥ एतंहिपुरुषव्याघ्रंधनुष्मंतंमहाबलं ॥ दृष्ट्वाविप्रद्रुतंसैन्यंसमरेमार्गणाहतं ॥ ६ ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चसंयुगे ॥ व
रुणःपाशभृच्चापिकुबेरोवागदाधरः ॥ ७ ॥ नतुभीष्मोमहातेजाःशक्योजेतुंमहाबलः ॥ सोहमेवंगतेमग्नोभीष्मागाधजलेऽप्लवे ॥ ८ ॥ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्म
मासाद्यकेशव ॥ वनंयास्यामिवार्ष्णेयश्रेयोमेतत्रजीवितुं ॥ ९ ॥ नत्वेतान्पृथिवीपालान्दातुंभीष्मायमृत्यवे ॥ क्षपयिष्यतिसेनांमेकृष्णभीष्मोमहास्त्रवित् ॥
॥ १० ॥ यथाऽनलंप्रज्वलितंपतंगाःसमभिद्रुताः ॥ विनाशायोपगच्छंतितथामेसैनिकोजनः ॥ ११ ॥ क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैव
मेवीराःकर्शिताःशरपीडिताः ॥ १२ ॥ मत्कृतेभ्रातृहार्देनराज्याद्भ्रष्टास्तथासुखात् ॥ जीवितंबहुमन्येहंजीवितंत्यद्यदुर्लभं ॥ १३ ॥ जीवितस्यचशेषेणतपस्त
प्स्यामिदुश्चरं ॥ नघातयिष्यामिरणेमित्राणीमानिकेशव ॥ १४ ॥ रथान्मेबहुसाहस्रान्दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ घातयत्यनिशंभीष्मःप्रवराणांप्रहारिणां ॥ १५ ॥ ॥१०९॥

कृतेवहारेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कक्षंतृणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अप्लवेउडुपशून्ये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आर्जवेनअकुटिलेनदिव्यास्त्रमायाहीनेन ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अंतर्मनाःविमनाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ निधनंनिधनहेतुः ॥३०॥

किंनुकृत्वाहितंमेस्याद्ब्रूहिमाधवमाचिरं॥ मध्यस्थमिवपश्यामिसमरेसव्यसाचिनं॥ १६ ॥ एकोभीमःपरंशक्त्यायुध्यत्येवमहाभुजः ॥ केवलंबाहुवीर्येणक्ष
त्रधर्ममनुस्मरन्॥ १७॥ गदयावीरघातिन्यायथोत्साहंमहामनाः॥ करोत्यसुकरंकर्मरथाश्वनरदंतिषु ॥ १८॥ नालमेषक्षयंकर्तुंपरसैन्यस्यमारिष ॥ आर्जवे
नैवयुद्धेनवीरवर्षशतैरपि ॥ १९ ॥ एकोऽस्त्रवित्सखातेऽयंसोप्यस्मान्समुपेक्षते॥ निर्दह्यमानान्भीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना॥ २० ॥ दिव्यान्यस्त्राणिभीष्मस्य
द्रोणस्यचमहात्मनः॥ धक्ष्यंतिक्षत्रियान्सर्वान्प्रयुक्तानिपुनःपुनः॥ २१ ॥ कृष्णभीष्मःसुसंरब्धःसहितःसर्वपार्थिवैः ॥ क्षपयिष्यतिनोनूनंयादृशोस्यपराक्र
मः॥ २२॥ सत्वंपश्यमहाभागयोगेश्वरमहारथं॥ भीष्मंयःशमयेत्संख्येदावाग्निंजलदोयथा॥ २३॥ तवप्रसादाद्गोविंदपांडवानिहतद्विषः॥ स्वराज्यमनुसंप्राप्ता
मोदिष्यंतेसबांधवाः॥ २४॥ एवमुक्त्वाततःपार्थोध्यायन्नास्तेमहामनाः ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ शोकार्तंतमथोज्ञात्वादुःखोपहतचेतसं ॥
॥२५॥ अब्रवीत्तत्रगोविंदोहर्षयन्सर्वपांडवान्॥ माशुचोभरतश्रेष्ठनत्वंशोचितुमर्हसि॥ २६॥ यस्यतेभ्रातरःशूराःसर्वलोकेषुधन्विनः॥ अहंचप्रियकृद्राजन्
सात्यकिश्चमहायशाः॥ २७॥ विराटद्रुपदौचेमौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ तथैवसबलाश्चेमेराजानोराजसत्तम ॥ २८॥ त्वत्प्रसादंप्रतीक्षंतेत्वद्भक्ताश्चविशांपते ॥
एषतेपार्षतोनित्यंहितकामःप्रियेरतः॥ २९॥ सैनापत्यमनुप्राप्तोधृष्टद्युम्नोमहाबलः॥ शिखंडीचमहाबाहोभीष्मस्यनिधनंकिल ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वाततोधर्मो
धृष्टद्युम्नंमहारथं॥ अब्रवीत्समितौतस्यांवासुदेवस्यश्टण्वतः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्ननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिमारिष ॥ नातिक्रम्यंभवेत्तच्चवचनंममभाषितं॥ ३२ ॥
भवान्सेनापतिर्मह्यंवासुदेवेनसंमितः॥ कार्त्तिकेयोयथानित्यंदेवानामभवत्पुरा॥ ३३॥ तथात्वमपिपांडूनांसेनानीःपुरुषर्षभ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलविक्रम्य
जहिकौरवान्॥ ३४॥ अहंचतेनुयास्यामिभीमःकृष्णश्चमारिष॥ माद्रीपुत्रौचसहितौद्रौपदेयाश्चदंशिताः॥ ३५॥ येचान्येपृथिवीपालाःप्रधानाःपुरुषर्षभ॥
ततउद्धर्षयन्सर्वान्धृष्टद्युम्नोभ्यभाषत॥ ३६॥ अहंद्रोणांतकःपार्थविहितःशंभुनापुरा॥ रणेभीष्मंकृपंद्रोणंतथाशल्यंजयद्रथं॥ ३७॥ सर्वानद्यरणेदृप्तान्प्रति
योत्स्यामिपार्थिव॥ अथोत्क्रुष्टंमहेष्वासैःपांडवैर्युद्धदुर्मदैः॥ ३८॥ समुद्यतेपार्थिवेंद्रेपार्षतेशत्रुसूदने॥ तमब्रवीत्ततःपार्थःपार्षतंपृतनापतिं॥ ३९॥

॥ ३१ ॥ भाषितमुक्तं ॥ ३२ ॥ मह्यंमम ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आकाशगइवपक्षीव ॥ ४४ ॥ रथचर्यासुरथवर्त्मसु ॥ ४५ ॥ परमोपेतःपराउत्कृष्टाचासौमालक्ष्मीश्चेतिपरमातयाउपेतः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

व्यूहःक्रौंचारुणोनामसर्वशत्रुनिबर्हणः॥ यंबृहस्पतिरिंद्रायतदादेवासुरेब्रवीत्॥ ४० ॥ तंयथावत्प्रतिव्यूहंपरानीकविनाशनं ॥ अदृष्टपूर्वंराजानःपश्यंतुकुरुभिःसह॥ ४१ ॥ यथोक्तःसनृदेवेनविष्णुर्वज्रभृतायथा॥ प्रभातेसर्वसैन्यानामग्रेचक्रेधनंजयं॥ ४२ ॥ आदित्यपथगःकेतुस्तस्याद्भुतमनोरमः ॥ शासनात्पुरुहूतस्यनिर्मितोविश्वकर्मणा॥ ४३ ॥ इंद्रायुधसवर्णाभिःपताकाभिरलंकृतः॥ आकाशगइवाकाशेगंधर्वनगरोपमः॥ ४४ ॥ नृत्यमानइवाभातिरथचर्यासुमारिष॥ तेनरत्नवतापार्थःसचगांडीवधन्वना॥ ४५ ॥ बभूवपरमोपेतःसुमेरुरिवभानुना॥ शिरोभूद्द्रुपदोराजामहत्यासेनयावृतः ॥ ४६ ॥ कुंतिभोजश्चचैद्यश्चचक्षुर्भ्यांतौजनेश्वरौ॥ दाशार्णकाःप्रभद्राश्चदाशेरकगणैःसह॥ ४७ ॥ अनूपकाःकिराताश्चग्रीवायांभरतर्षभ॥ पटच्चरैश्चपौंड्रैश्चराजन्पौरवकैस्तथा॥ ४८ ॥ निषादैःसहितश्चापिपृष्ठमासीद्युधिष्ठिरः॥ पक्षौतुभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ पिशाचादारदाश्चैवपुंड्राःकुंडीविषैःसह॥ ५० ॥ मारुताधेनुकाश्चैवतंगणाःपरतंगणाः॥ बाल्हिकास्तित्तिराश्चैवचोलाःपांड्याश्चभारत॥ ५१ ॥ एतेजनपदाराजन्दक्षिणंपक्षमाश्रिताः अग्निवेश्यास्तुहुंडाश्चमालवादानभारयः॥ ५२ ॥ शबराउद्भसाश्चैववत्साश्चसहनाकुलैः॥ नकुलःसहदेवश्चवामंपक्षंसमाश्रितौ ॥ ५३ ॥ रथानामयुतंपक्षौशिरस्तुनियुतंतथा॥ पृष्ठमर्बुदमेवासीत्सहस्राणिचविंशतिः॥ ५४ ॥ ग्रीवायांनियुतंचापिसहस्राणिचसप्ततिः॥ पक्षकोटिप्रपक्षेषुपक्षांतेषुचवारणाः॥ ५५ ॥ जग्मुःपरिवृताराजंश्चलंतइवपर्वताः॥ जघनंपालयामासविराटःसहकेकयैः॥ ५६ ॥ काशिराजश्चशैब्यश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ एवमेनंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः॥ ५७ ॥ सूर्योदयंतइच्छंतःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ तेषामादित्यवर्णानिविमलानिमहांतिच ॥ श्वेतच्छत्राण्यशोभंतवारणेषुरथेषुच ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०क्रौंचव्यूहनिर्माणेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच क्रौंचंदृष्ट्वाततोव्यूहमभेद्यंतनयस्तव॥ रक्ष्यमाणंमहाघोरंपार्थेनामिततेजसा॥ १ ॥ आचार्यमुपसंगम्यकृपंशल्यंचपार्थिव॥ सौमदत्तिंविकर्णंचसोश्वत्थामानमेवच॥ २ ॥ दुःशासनादीन्भ्रातॄंश्चसर्वानेवचभारत॥ अन्यांश्चसुबहून्शूरान्युद्धायसमुपागतान्॥ ३ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ क्रौंचमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ अपर्याप्तमपरिमेयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिभवत्यभिभूः क्विप् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

प्राहेदंवचनंकालेहर्षयंस्तनयस्तव ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥ एकैकशःसमर्थाहियूयंसर्वेमहारथाः ॥ पांडुपुत्रान्रणेहंतुंससैन्यान्किमुसंह
ताः ॥ ५ ॥ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितं ॥ पर्याप्तमिदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितं ॥ ६ ॥ संस्थानाःशूरसेनाश्चवेत्रिकाःकुकुरास्तथा ॥ आरोचकात्रि
गर्ताश्चमद्रकायवनास्तथा ॥ ७ ॥ शत्रुंजयेनसहितास्तथादुःशासनेनच ॥ विकर्णेनचवीरेणतथानंदोपनंदकैः ॥ ८ ॥ चित्रसेनेनसहिताःसहिताःपारिभद्रकैः ॥
भीष्ममेवाभिरक्षंतुसहसैन्यपुरस्कृताः ॥ ९ ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चतवपुत्राश्चमारिष ॥ अव्यूहंतमहाव्यूहंपांडूनांप्रतिबाधकं ॥ १० ॥ भीष्मःसैन्येनमहतासमंतात्प
रिवारितः ॥ ययौप्रकर्षन्महतींवाहिनींसुरराडिव ॥ ११ ॥ तमन्वयान्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुंतलैश्चदशार्णैश्चमागधैश्चविशांपते ॥ १२ ॥ विदर्भैर्मेकलै
श्चैवकर्णप्रावरणैरपि ॥ सहिताःसर्वसैन्येनभीष्ममाहवशोभिनं ॥ १३ ॥ गांधाराःसिंधुसौवीराःशिबयोथवसातयः ॥ शकुनिश्चस्वसैन्येनभारद्वाजमपालयत् ॥
॥ १४ ॥ ततोदुर्योधनोराजासहितःसर्वसोदरैः ॥ अश्वातकैर्विकर्णैश्चतथाचांबष्ठकोसलैः ॥ १५ ॥ दरदैश्चशकैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ अभ्यरक्षतसंहृष्टःसौबले
यस्यवाहिनीं ॥ १६ ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ विंदानुविंदावावंत्यौवामंपार्श्वमपालयन् ॥ १७ ॥ सौमदत्तिःसुशर्माचकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चदक्षिणंपक्षमास्थिताः ॥ १८ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ महत्यासेनयासार्धंसेनापृष्ठेव्यवस्थिताः ॥ १९ ॥ पृष्ठगोपास्तु
तस्यासन्नानादेश्याजनेश्वराः ॥ केतुमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ २० ॥ ततस्तेतावकाःसर्वेहृष्टायुद्धायभारत ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताःसिंहना
दांस्तथोन्नदन् ॥ २१ ॥ तेषांश्रुत्वातुहृष्टानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ २२ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपेश्यश्चविविधाःपरैः ॥
आनकाश्चाभ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ २३ ॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौहेमरत्नपरिष्कृतौ ॥ २४ ॥ पांचजन्यंहृषीकेशो
देवदत्तंधनंजयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ २५ ॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ ॥ २६ ॥ का
शिराजश्चशैब्यश्चशिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ २७ ॥ पांचाल्याश्चमहेष्वासाद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्
सिंहनादांश्चनेदिरे ॥ २८ ॥ सघोषःसुमहांस्तत्रवीरैस्तैःसमुदीरितः ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयत् ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमेतेमहाराजप्रहृष्टाःकुरुपांडवाः॥पुनर्युद्धायसंजग्मुस्तापयानाःपरस्परं॥३०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० कौरवव्यूहरचनायांएकपं चाशत्तमोऽध्यायः॥५१॥ ॥७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच॥ कथंप्रहरतांश्रेष्ठाःसंप्रहारंप्रचक्रिरे॥ ॥१॥ संजयउवाच समंव्यूढेष्वनीकेषुसन्नद्धरुचिरध्वजं॥अपारमिवसंदृश्यसागरप्रतिमंबलं॥२॥तेषांमध्येस्थितोराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव॥अब्रवी त्तावकान्सर्वान्युद्ध्यध्वमितिदंशिताः॥३॥तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः॥पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः॥ ४॥ततोयुद्धंसमभवत्तुमु लंलोमहर्षणं॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपं॥५॥मुक्तास्तुरथिभिर्बाणारुक्मपुंखाःसुतेजसः॥ सन्निपेतुरकुंठाग्रानागेषुचहयेषुच॥६॥तथाप्रवृत्तेसंग्रा मेधनुरुद्यम्यदंशितः॥ अभिपत्यमहाबाहुर्भीष्मोभीमपराक्रमः॥७॥ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे॥कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते॥८॥एतेषुन रवीरेषुचेदिमत्स्येषुचाभिभूः॥ववर्षशरवर्षाणिवृद्धःकुरुपितामहः॥९॥ अभिद्यतततोव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान्॥ ॥१०॥सादिनोध्वजिनश्चैवहतप्रवरवाजिनः॥विप्रद्रुतरथानीकाःसमपद्यंतपांडवाः॥ ११ ॥अर्जुनस्तुनरव्याघ्रोदृष्ट्वाभीष्मंमहारथं॥ वार्ष्णेयमब्रवीत्क्रु द्धोयाहियत्रपितामहः॥१२॥एषभीष्मःसुसंक्रुद्धोवार्ष्णेयममवाहिनीं॥ नाशयिष्यतिसुव्यक्तंदुर्योधनहितेरतः॥१३॥एषद्रोणःकृपःशल्योविकर्णश्चजना र्दन॥ धार्तराष्ट्राश्चसहितादुर्योधनपुरोगमाः॥१४॥पंचालान्निहनिष्यंतिरक्षितादृढधन्वना ॥ सोहंभीष्मंवधिष्यामिसैन्यहेतोर्जनार्दन॥१५॥ तमब्रवीद्वा सुदेवोयत्तोभवधनंजय॥एषत्वांप्रापयिष्यामिपितामहरथंप्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वाततःशौरीरथंतंलोकविश्रुतं ॥ प्रापयामासभीष्मस्यरथंप्रतिजनेश्वर॥ ॥१७॥ चलद्बहुपताकेनबलाकावर्णवाजिना॥समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना॥१८॥ महतामेघनादेनरथेनामिततेजसा ॥ विनिघ्नन्कौरवानीकंशूर सेनांश्चपांडवः॥१९॥ प्रायाच्छरणदःशीघ्रंसुहृदांहर्षवर्धनः॥ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणं॥२०॥ त्रासयंतंरणेशूरान्मर्दयंतंचसायकैः॥ सैंधवप्रमु खैर्गुप्तःप्राच्यसौवीरकेकयैः॥२१॥ सहसाप्रत्युदीयायभीष्मःशांतनवोर्जुनं॥ कोहिगांडीवधन्वानमन्यःकुरुपितामहात्॥२२॥ ॥१११॥

लकःसमागमइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृढधन्वनाभीष्मेण ॥ १५ ॥ यत्तःयत्नवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४॥ ४५॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥

द्रोणवैकर्तनाभ्यांवारथींसंयातुमर्हति ॥ ततोभीष्मोमहाराजसर्वलोकमहारथः ॥ २३॥ अर्जुनंसप्तसप्तत्यानाराचानांसमाचिनोत् ॥ द्रोणश्चपंचविंशत्याकृ
पःपंचाशताशरैः ॥ २४ ॥ दुर्योधनश्चतुःषष्ट्याशल्यश्चनवभिःशरैः ॥ सैंधवोनवभिश्चैवशकुनिश्चापिपंचभिः ॥ २५॥ विकर्णोदशभिर्भल्लैराजन्विव्याधपांड
वं॥ सतैर्विद्धोमहेष्वासःसमंतान्निशितैःशरैः ॥ २६॥ नविव्यथेमहाबाहुर्भिद्यमानइवाचलः॥ सभीष्मंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः॥ २७॥ द्रोणंषष्ट्यानर
व्याघ्रोविकर्णंचत्रिभिःशरैः॥ शल्यंचैवत्रिभिर्बाणैराजानंचैवपंचभिः ॥ २८॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माकिरीटीभरतर्षभ॥ तंसात्यकिर्विराटश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥
॥ २९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चपरिवव्रुर्धनंजयं॥ ततोद्रोणंमहेष्वासंगांगेयस्यप्रियेरतं॥ ३० ॥ अभ्यवर्ततपांचाल्यःसंयुक्तःसहसोमकैः॥ भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठो
राजन्विव्याधपांडवं॥ ३१ ॥ अशीत्यानिशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशंततावकाः॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वासहितानांप्रहृष्टवत्॥ ३२॥ प्रविवेशततोमध्यंनरसिंहःप्रता
पवान्॥ तेषांमहारथानांसमध्यंप्राप्यधनंजयः॥ ३३॥ चिक्रीडधनुषाराजँल्लक्ष्यंकृत्वामहारथान्॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममाहजनेश्वरः॥ ३४॥ पीड्यमानं
स्वकंसैन्यंदृष्ट्वापार्थेनसंयुगे॥ एषपांडुसुतस्तातकृष्णेनसहितोबली ॥ ३५॥ यततांसर्वसैन्यानांमूलंनःपरिकृंतति ॥ त्वयिजीवतिगांगेयद्रोणेचरथिनांवरे ॥
॥ ३६॥ त्वत्कृतेचैवकर्णोपिन्यस्तशस्त्रोविशांपते॥ नयुध्यतिरणेपार्थंहितकामःसदामम ॥ ३७॥ सतथाकुरुगांगेययथाहन्येतफाल्गुनः ॥ एवमुक्तस्ततोराज
न्पितादेवव्रतस्तव॥ ३८ ॥ धिक्क्षात्रंधर्ममित्युक्त्वाप्रायात्पार्थरथंप्रति ॥ उभौश्वेतहयौराजन्संसक्तौप्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ ३९॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्द
ध्मुश्चमारिष॥ द्रौणिर्दुर्योधनश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः॥ ४० ॥ परिवार्यरणेभीष्मंस्थितायुद्धायमारिष॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यधनंजयं॥ ४१ ॥ स्थितायु
द्धायमहतेततोयुद्धमवर्तत॥ गांगेयस्तुरणेपार्थमानर्च्छन्नवभिःशरैः ॥ ४२॥ तमर्जुनःप्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मभेदिभिः॥ ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः॥
॥ ४३॥ अर्जुनःसमरश्लाघीभीष्मस्यावारयद्दिशः॥ शरजालंततस्तत्तुशरजालेनमारिष ॥ ४४॥ वारयामासपार्थस्यभीष्मःशांतनवस्तदा॥ उभौपरमसंह
ष्टावुभौयुद्धाभिनंदिनौ॥ ४५॥ निर्विशेषमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ॥ भीष्मचापविमुक्तानिशरजालानिसंघशः ॥ ४६॥ शीर्यमाणान्यदृश्यंतभिन्नान्यर्जु
नसायकैः॥ तथैवार्जुनमुक्तानिशरजालानिसर्वशः॥ ४७॥ गांगेयशरनुन्नानिप्रापतंतमहीतले ॥ अर्जुनःपंचविंशत्याभीष्ममार्च्छन्निशितैःशरैः ॥ ४८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ अंतरंछिद्रं तर्कयंतौचिंतयंतौ ॥ ५५ ॥ अंतरमार्गस्थौछिद्रान्वेषणपरौ ॥५६॥५७॥५८॥ चिन्हंध्वजः ॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥ आलोका

भीष्मोपिसमरेपार्थंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ अन्योन्यस्यहयान्विध्वाध्वजौचसुमहाबलौ ॥ ४९ ॥ रथेषांरथचक्रेचचिक्रीडतुररिंदमौ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभी
ष्मःप्रहरतांवरः ॥ ५० ॥ वासुदेवंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीष्मचापच्युतैस्तैस्तुनिर्विद्धोमधुसूदनः ॥ ५१ ॥ विरराजरणेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः ॥ त
तोर्जुनोभृशंक्रुद्धोनिर्विद्धंप्रेक्ष्यमाधवं ॥ ५२ ॥ सारथिंकुरुवृद्धस्यनिर्बिभेदशितैःशरैः ॥ यतमानौतुतौवीरावन्योन्यस्यवधंप्रति ॥ ५३ ॥ नशक्नुतांतदान्योन्य
मभिसंधातुमाहवे ॥ तौमंडलानिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ ५४ ॥ अदर्शयेतांबहुधासूतसामर्थ्यलाघवात् ॥ अंतरंचप्रहारेषुतर्कयंतौपरस्परं ॥ ५५ ॥
राजन्नंतरमार्गस्थौस्थितावास्तांमुहुर्मुहुः ॥ उभौसिंहरवोन्मिश्रंशंखशब्दंचचक्रतुः ॥ ५६ ॥ तथैवचापनिर्घोषंचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ तयोःशंखनिनादेनरथने
मिस्वनेनच ॥ ५७ ॥ दारितासहसाभूमिश्चकंपेचननादच ॥ नोभयोरंतरंकश्चिद्ददृशेभरतर्षभ ॥ ५८ ॥ बलिनौयुद्धदुर्धर्षावन्योन्यसदृशावुभौ ॥ चिह्नमात्रेण
भीष्मंतुप्रजज्ञुस्तत्रकौरवाः ॥ ५९ ॥ तथापांडुसुताःपार्थंचिह्नमात्रेणजज्ञिरे ॥ तयोर्नृवरयोर्दृष्ट्वाताद‍ृशंतंपराक्रमं ॥ ६० ॥ विस्मयंसर्वभूतानिजग्मुर्भारतसंयु
गे ॥ नतयोर्विवरंकश्चिद्रणेपश्यतिभारत ॥ ६१ ॥ धर्मेस्थितस्यहियथानकश्चिद्वृजिनंक्वचित् ॥ उभौचशरजालेनतावदृश्यौबभूवतुः ॥ ६२ ॥ प्रकाशौचपुनस्तू
र्णंबभूवतुरुभौरणे ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाश्चारणाश्चर्षिभिःसह ॥ ६३ ॥ अन्योन्यंप्रत्यभाषंततयोर्दृष्ट्वापराक्रमं ॥ नशक्यौयुधिसंरब्धौजेतुमेतौकथंचन ॥ ६४ ॥
सदेवासुरगंधर्वैर्लोकैरपिमहारथौ ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुयुद्धमेतन्महाद्भुतं ॥ ६५ ॥ नैताद‍ृशानियुद्धानिभविष्यंतिकथंचन ॥ नहिशक्योरणेजेतुंभीष्मःपार्थेन
धीमता ॥ ६६ ॥ सधनुःसरथःसाश्वःप्रवपन्सायकान्रणे ॥ तथैवपांडवंयुद्धेदेवैरपिदुरासदं ॥ ६७ ॥ नविजेतुंरणेभीष्मउत्सहेतधनुर्धरं ॥ आलोकादपियुद्धंहि
सममेतद्भविष्यति ॥ ६८ ॥ इतिस्मवाचोऽश्रूयंतप्रोच्चरंत्यस्ततस्ततः ॥ गांगेयार्जुनयोःसंख्येस्तवयुक्ताविशांपते ॥ ६९ ॥ त्वदीयास्तुतदायोधाःपांडवेयाश्चभा
रत ॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तयोस्तत्रपराक्रमे ॥ ७० ॥ शितधारैस्तथाखड्गैर्विमलैश्चपरश्वधैः ॥ शरैरन्यैश्चबहुभिःशस्त्रैर्नानाविधैरपि ॥ ७१ ॥ उभयोःसेनयोःशू
रान्यकृंतंतपरस्परं ॥ वर्तमानेतथाघोरेतस्मिन्युद्धेसुदारुणे ॥ द्रोणपांचाल्ययोराजन्महानासीत्समागमः ॥ ७२ ॥ इ० म० भी० भीष्मव० भीष्मार्जुनयुद्धेद्वि
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७२ ॥ तुआसंसारस्थितेः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कथमिति ॥१॥२॥ नातरत्नलंघितवान् ॥३॥४॥ नीडात्स्थानात् ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ व्यंसयामाससंसक्तापियथानभवतितथावंचयतिस्म ॥२०॥

धृतराष्ट्रउवाच कथंद्रोणोमहेष्वासःपांचाल्यश्चापिपार्षतः॥ उभौसमीयतुर्यत्तौतन्ममाचक्ष्वसंजय॥१॥दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषादितिमेमतिः॥ यत्रशांतनवो भीष्मोनातरद्युधिपांडवं॥२॥भीष्मोहिसमरेक्रुद्धोहन्याल्लोकांश्चराचरान्॥सकथंपांडवंयुद्धेनातरत्संजयौजसा॥३॥ संजयउवाच शृणुराजन्स्थिरोभूत्वा युद्धमेतत्सुदारुणं॥ नशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ॥४॥ द्रोणस्तुनिशितैर्बाणैर्धृष्टद्युम्नमविध्यत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥५॥ तथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः॥ पीडयामाससंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नस्यमारिष॥६॥धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणंनवत्यानिशितैःशरैः॥ विव्याधप्रहसन्वीरस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥७॥ ततःपुनरमेयात्माभारद्वाजःप्रतापवान्॥शरैःप्रच्छादयामासधृष्टद्युम्नममर्षणं ॥८॥ आददेचशरंघोरंपार्षतांतचिकीर्षया॥ शक्राशनिसमस्पर्शं कालदंडमिवापरं॥९॥ हाहाकारोमहानासीत्सर्वसैन्येषुभारत॥ तमिषुंसंधितंदृष्ट्वाभारद्वाजेनसंयुगे॥१०॥ तत्राद्भुतमपश्यामधृष्टद्युम्नस्यपौरुषं॥ यदेकःसमरे वीरस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ ११ ॥ तंचदीप्तंशरंघोरमायांतंमृत्युमात्मनः॥ चिच्छेदशरवृष्टिंचभारद्वाजेमुमोचह ॥ १२ ॥ ततउच्चुक्रुशुःसर्वेपंचालाःपांडवैःसह॥ धृष्टद्युम्नेनतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करं ॥ १३ ॥ ततःशक्तिंमहावेगांस्वर्णवैदूर्यभूषितां॥ द्रोणस्यनिधनाकांक्षीचिक्षेपसपराक्रमी ॥ १४ ॥ तामापतंतींसहसा शक्तिंकनकभूषितां॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेभारद्वाजोहसन्निव॥१५॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःप्रतापवान्॥ ववर्षशरवर्षाणिद्रोणंप्रतिजनेश्वर॥१६॥शरवर्षंततस्तंतुसन्निवार्यमहायशाः॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यमध्येचिच्छेदकार्मुकं॥१७॥सच्छिन्नधन्वासमरेगदांगुर्वींमहायशाः ॥ द्रोणायप्रेषयामासगिरिसारमयींबली ॥१८॥ सागदावेगवन्मुक्ताप्रायाद्द्रोणजिघांसया॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वाजस्यपौरुषं॥ १९ ॥ लाघवाद्व्यंसयामासगदांहेमविभूषितां॥ व्यंसयित्वागदांतांचप्रेषयामासपार्षतं॥ २० ॥ भल्लान्सुनिशितान्पीतान्रुक्मपुंखान्सुदारुणान् ॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायधृष्टद्युम्नोमहारथः॥ द्रोणंयुधिपराक्रम्यशरैर्विव्याधपंचभिः॥ २२॥रुधिराक्तौततस्तौतुशुशुभातेनरर्षभौ॥ वसंतसमयेराजन्पुष्पिताविवकिंशुकौ॥२३॥ अमर्षितस्ततोराजन्पराक्रम्यचमूमुखे॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यपुनश्चिच्छेदकार्मुकं॥२४॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैःसन्नतपर्वभिः॥अभ्यवर्षदमेयात्मावृष्ट्यामेघइवाचलं॥ २५ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत्॥ अथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः॥२६॥

पीतान्पायितजलान् ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पातयामाससमरेसिंहनादंननादच ॥ ततोपरेणभल्लेनहस्ताच्चापमथाच्छिनत् ॥ २७ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवारोहत्ख्याप
॥११३॥ यन्पौरुषंमहत् ॥ २८ ॥ तामस्यविशिखैस्तूर्णंपातयामासभारत ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ ततःसविपुलंचर्मशतचंद्रंचभानुमत् ॥ खङ्गंच
विपुलंदिव्यंप्रगृह्यसुभुजोबली ॥ ३० ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रोणस्यवधकांक्षया ॥ आमिषार्थीयथासिंहोवनेमत्तमिवद्विपं ॥ ३१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वा
जस्यपौरुषं ॥ लाघवंचास्त्रयोगंचबलंबाह्वोश्चभारत ॥ ३२ ॥ यदेनंशरवर्षेणवारयामासपार्षतं ॥ नशशाकततोगंतुंबलवानपिसंयुगे ॥ ३३ ॥ निवारितस्तुद्रोणे
नधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ न्यवारयच्छरौघांस्तांश्चर्मणाकृतहस्तवत् ॥ ३४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसहसाभ्यपतद्बली ॥ साहाय्यकारीसमरेपार्षतस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥
सद्रोणंनिशितैर्बाणैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ पार्षतंचरथंतूर्णंस्वकमारोहयत्तदा ॥ ३६ ॥ ततोदुर्योधनोराजन्भानुमंतमचोदयत् ॥ सैन्येनमहतायुक्तंभारद्वा
जस्यरक्षणे ॥ ३७ ॥ ततःसामहतीसेनाकलिंगानांजनेश्वर ॥ भीममभ्युद्ययौतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ पांचाल्यमथसंत्यज्यद्रोणोपिरथिनांवरः ॥ वि
राटद्रुपदौवृद्धौवारयामाससंयुगे ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नोपिसमरेधर्मराजानमभ्ययात् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ ४० ॥ कलिंगानांचसमरेभीमस्यचमहा
त्मनः ॥ जगतःप्रक्षयकरंघोररूपंभयावहं ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० धृष्टद्युम्नद्रोणयुद्धेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥
धृतराष्ट्रउवाच तथाप्रतिसमादिष्टःकालिंगोवाहिनीपतिः ॥ कथमद्भुतकर्माणंभीमसेनंमहाबलं ॥ १ ॥ चरंतंगदयावीरंदंडहस्तमिवांतकं ॥ योधयामासस
मरेकालिंगःसहसेनया ॥ २ ॥ संजयउवाच पुत्रेणतवराजेंद्रसतथोक्तोमहाबलः ॥ महत्यासेनयागुप्तःप्रायाद्भीमरथंप्रति ॥ ३ ॥ तामापतंतींमहतींकलिंगानां
महाचमूं ॥ रथाश्वनागकलिलांप्रगृहीतमहायुधां ॥ ४ ॥ भीमसेनःकलिंगानामार्च्छद्भारतवाहिनीं ॥ केतुमंतंचनैषादिमायांतंसहचेदिभिः ॥ ५ ॥ ततःश्रुता
युःसंक्रुद्धोराज्ञाकेतुमतासह ॥ आससादरणेभीमंव्यूढानीकेषुचेदिषु ॥ ६ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःकलिंगानांनराधिप ॥ अयुतेनगजानांचनिषादैःसहकेतुमान् ॥
॥ ७ ॥ भीमसेनंरणेराजन्समंतात्पर्यवारयन् ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभीमसेनपदानुगाः ॥ ८ ॥ अभ्यधावंतसमरेनिषादान्सहराजभिः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोर ॥११३॥
रूपंभयावहं ॥ ९ ॥ नप्राजानंतयोधाःस्वान्परस्परजिघांसया ॥ घोरमासीत्ततोयुद्धंभीमस्यसहसापरैः ॥ १० ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यथेंद्रस्यमहाराजमहत्यादैत्यसेनया ॥ तस्यसैन्यस्यसंग्रामेयुध्यमानस्यभारत ॥ ११ ॥ बभूवसुमहान्शब्दःसागरस्येवगर्जतः ॥ अन्योन्यंस्मतदायोधाविक
र्षंतोविशांपते ॥ १२ ॥ महींचक्रुश्चितांसर्वांशशलोहितसन्निभां ॥ योधांश्चस्वान्परान्वापिनाभ्यजानन्जिघांसया ॥ १३ ॥ स्वानप्याददतेस्वाश्चशूराःपरमदु
र्जयाः ॥ विमर्दःसुमहानासीदल्पानांबहुभिःसह ॥ १४ ॥ कलिंगैःसहचेदीनांनिषादैश्चविशांपते ॥ कृत्वापुरुषकारंतुयथाशक्तिमहाबलाः ॥ १५ ॥ भीमसेनंप
रित्यज्यसंन्यवर्ततचेदयः ॥ सर्वैःकलिंगैरासन्नःसन्निवृत्तेषुचेदिषु ॥ १६ ॥ स्वबाहुबलमास्थायसंन्यवर्ततपांडवः ॥ नचचालरथोपस्थाद्भीमसेनोमहाबलः ॥
॥ १७ ॥ शितैरवाकिरद्बाणैःकलिंगानांवरूथिनीं ॥ कालिंगस्तुमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १८ ॥ शक्रदेवइतिख्यातोजघ्नतुःपांडवंशरैः ॥ ततोभीमोम
हाबाहुर्विधुन्वन्रुचिरंधनुः ॥ १९ ॥ योधयामासकालिंगंस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ शक्रदेवस्तुसमरेविसृजन्सायकान्बहून् ॥ २० ॥ अश्वान्जघानसमरेभीमसे
नस्यसायकैः ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभीमसेनमरिंदमं ॥ २१ ॥ शक्रदेवोभिदुद्रावशरैरवकिरन्शितैः ॥ भीमस्योपरिराजेंद्रशक्रदेवोमहाबलः ॥ २२ ॥ ववर्षशरव
र्षाणितपांतेजलदोयथा ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्भीमसेनोमहाबलः ॥ २३ ॥ शक्रदेवायचिक्षेपसर्वशैक्यायसींगदां ॥ सतयानिहतोराजन्कालिंगतनयोरथा
त् ॥ २४ ॥ विरथःसहसूतेनजगामधरणीतलं ॥ हतमात्मसुतंदृष्ट्वाकलिंगानांजनाधिपः ॥ २५ ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ॥ ततोभीमोमहावेगां
त्यक्त्वागुर्वींमहागदां ॥ २६ ॥ निस्त्रिंशमाददेघोरंचिकीर्षुःकर्मदारुणं ॥ चर्मचाप्रतिमंराजन्नार्षभंपुरुषर्षभ ॥ २७ ॥ नक्षत्रैरर्धचंद्रैश्चशातकुंभमयैश्चितं ॥
कालिंगस्तुततःक्रुद्धोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ २८ ॥ प्रगृह्यचशरंघोरमेकंसर्पविषोपमं ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवधाकांक्षीजनेश्वरः ॥ २९ ॥ तमापतंतंवेगेनप्रेरि
तंनिशितंशरं ॥ भीमसेनोद्विधाराजंश्चिच्छेदविपुलासिना ॥ ३० ॥ उदक्रोशच्चसंहृष्टस्त्रासयानोवरूथिनीं ॥ कालिंगोथततःक्रुद्धोभीमसेनायसंयुगे ॥ ३१ ॥
तोमरान्प्राहिणोच्छीघ्रंचतुर्दशशिलाशितान् ॥ तानप्राप्तान्महाबाहुःखगतानेवपांडवः ॥ ३२ ॥ चिच्छेदसहसाराजन्नसंभ्रांतोवरासिना ॥ निकृत्यतुरणेभी
मस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ ३३ ॥ भानुमंतंततोभीमःप्राद्रवत्पुरुषर्षभः ॥ भानुमांस्तुततोभीमंशरवर्षेणच्छादयन् ॥ ३४ ॥ ननादबलवन्नादंनादयानोनभस्तलं ॥
नचतंममृषेभीमःसिंहनादंमहाहवे ॥ ३५ ॥ ततःशब्देनमहताविननादमहास्वनः ॥ तेननादेनवित्रस्ताकलिंगानांवरूथिनी ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अंतरायुधिनंगजारूढयोधं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आविद्धंभ्रामितं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कालांतकयमोपमःप्रलयकालीननाशकयमतुल्यः ॥ ४७ ॥ ४८॥४९॥
भ्रांतमित्यादि भ्रांतंमंडलाकृति तदेववक्रमोपेतमाविद्धं भ्रांतमेवोन्नतिसहितमुद्भ्रांतं आप्लुतंकेवलमुत्प्लवनं प्रसृतंसर्वासुदिक्षुप्रसरणं प्लुतमेकस्यांदिशि संपातंवेगं समुदीर्णंसर्वान्प्रतिसमुद्यमं ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नभीमंसमरेमेनेमानुषंभरतर्षभ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नर्दित्वाविपुलंस्वनं ॥ ३७ ॥ सासिर्वेगवदाप्लुत्यदंताभ्यांवारणोत्तमं ॥ आरुरोहततोमध्यंनागराजस्य मारिष ॥ ३८ ॥ ततोमुमोचकालिंगःशक्तिंतामकरोद्द्विधा ॥ खड्गेनपृथुनामध्येभानुमंतमथाच्छिनत् ॥ ३९ ॥ सोंतरायुधिनंहत्वाराजपुत्रमरिंदमः ॥ गुरुंभार सहंस्कंधेनागस्यासिमपातयत् ॥ ४० ॥ छिन्नस्कंधःसविनदन्पपातगजयूथपः ॥ आरुग्णःसिंधुवेगेनसानुमानिवपर्वतः ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मादवप्लुत्यगजाद्भारतभारतः ॥ खड्गपाणिरदीनात्मातस्थौभूमौसुदंशितः ॥ ४२ ॥ सचचारबहून्मार्गान्नभितःपातयन्गजान् ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसर्वतःप्रत्यदृश्यत ॥ ४३ ॥ अश्ववृंदेषुनागेषुरथानीकेषुचाभिभूः ॥ पदातीनांचसंघेषुविनिघ्नन्शोणितोक्षितः ॥ ४४ ॥ श्येनवद्व्यचरद्भीमोरणेऽरिबुबलोत्कटः ॥ छिंदंस्तेषांशरीराणिशिरांसि चमहाबलः ॥ ४५ ॥ खड्गेनशितधारेणसंयुगेगजयोधिनां ॥ पदातिरेकःसंक्रुद्धःशत्रूणांभयवर्धनः ॥ ४६ ॥ संमोहयामाससतान्कालांतकयमोपमः ॥ मूढाश्चते तमेवाजौविनदंतःसमाद्रवन् ॥ ४७ ॥ सासिमुत्तमवेगेनविचरंतंमहारणे ॥ निकृत्यरथिनांचाजौरथेषाश्चयुगानिच ॥ ४८ ॥ जघानरथिनश्चापिबलवान्रिपु मर्दनः ॥ भीमसेनश्चरन्मार्गान्सुबहून्प्रत्यदृश्यत ॥ ४९ ॥ भ्रांतमाविद्धमुद्भ्रांतमाप्लुतंप्रसृतंप्लुतं ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपांडवः ॥ ५० ॥ केचिदग्रासि नाछिन्नाःपांडवेनमहात्मना ॥ विनेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ॥ ५१ ॥ छिन्नदंताग्रहस्ताश्चभिन्नकुंभास्तथापरे ॥ वियोधाःस्वान्यनीकानिजघ्नुर्भारतवारणाः ॥ ५२ ॥ निपेतुरुर्व्यांचतथाविनदंतोमहारवान् ॥ छिन्नांश्चतोमरान्राजन्महामात्रशिरांसिच ॥ ५३ ॥ परिस्तोमान्विचित्रांश्चकक्ष्याश्चकनकोज्वलाः ॥ ग्रैवेयाण्यथशक्तीश्चपताकाःकणपांस्तथा ॥ ५४ ॥ तूणीरानथयंत्राणिविचित्राणिधनूंषिच ॥ भिंदिपालानिशुभ्राणितोत्राणिचांकुशैःसह ॥ ५५ ॥ घंटाश्च विविधाराजन्हेमगर्भान्त्सरूनपि ॥ पततःपातितांश्चैवपश्यामःसहसादिभिः ॥ ५६ ॥ छिन्नगात्रावरकरैर्निहतैश्चापिवारणैः ॥ आसीद्भूमिःसमास्तीर्णापतितैर्भूधरैरिव ॥ ५७ ॥

॥ ५२ ॥ तोमरान्बाणविशेषान् महामात्रोहस्तिपकः ॥ ५३ ॥ कणपान्मुद्गरान् ॥ ५४ ॥ यंत्राणिसारिप्रभृतीनि तोत्राणिकर्णमूलतोदनानि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ गात्रावरैःगात्रैः पूर्वकायैःअवरैरधःकायैः द्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रावरौक्रमादितिकोशः ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ खलीनानिअश्वास्यनिवेश्यानिकडिआळीतिप्रसिद्धानि कक्ष्यागजमध्यबंधनं ॥ ५९ ॥ आस्तरणानिपर्याच्छादनानि ॥ ६० ॥ अपविद्धानिपतितानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

विमृद्यैवंमहानागान्ममर्दान्यान्महाबलः॥अश्वारोहवरांश्चैवपातयामाससंयुगे॥५८॥तद्घोरमभवद्युद्धंतस्यतेषांचभारत॥खलीनान्यथयोक्त्राणिकक्ष्याश्चक
नकोज्ज्वलाः॥५९॥ परिस्तोमाश्चप्रासाश्चऋष्टयश्चमहाधनाः॥कवचान्यथचर्माणिचित्राण्यास्तरणानिच॥६०॥तत्रतत्रापविद्धानिव्यदृश्यंतमहाहवे॥ प्रासै
र्यंत्रैर्विचित्रैश्चशस्त्रैश्चविमलैस्तथा॥ ६१ ॥ सचक्रेवसुधांकीर्णांशबलैःकुसुमैरिव ॥ आप्लुत्यरथिनःकांश्चित्परामृश्यमहाबलः॥ ६२ ॥ पातयामासखड्गेनस
ध्वजानपिपांडवः ॥ मुहुरुत्पततोदिक्षुधावतश्चयशस्विनः ॥ ६३ ॥ मार्गांश्चचरतश्चित्रंव्यस्मयंतरणेजनाः ॥ सजघानपदाकांश्चिदाक्षिप्यान्यानपोथय
त्॥ ६४ ॥ खड्गेनान्यांश्चचिच्छेदनादेनान्यांश्चभीषयन्॥ ऊरुवेगेनचाप्यन्यान्पातयामासभूतले ॥ ६५ ॥ अपरेचैनमालोक्यभयात्पंचत्वमागताः॥ एवंसा
बहुलासेनाकलिंगानांतरस्विनां॥ ६६ ॥ परिवार्यरणेभीष्मंभीमसेनमुपाद्रवत्॥ ततःकालिंगसैन्यानांप्रमुखेभरतर्षभ ॥ ६७॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यभीमसेनः
समभ्ययात्॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकालिंगोनवभिःशरैः॥ ६८ ॥ भीमसेनममेयात्माप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कालिंगबाणाभिहतस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ ६९ ॥
भीमसेनःप्रजज्वालक्रोधेनाग्निरिवेंधितः॥ अथाशोकःसमादायरथंहेमपरिष्कृतं॥ ७० ॥ भीमंसंपादयामासरथेनरथसारथिः ॥ तमारुह्यरथंतूर्णंकौंतेयःश
त्रुसूदनः॥ ७१ ॥ कालिंगमभिदुद्रावतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ततःश्रुतायुर्बलवान्भीमायनिशितान्शरान्॥ ७२ ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदर्शयन्पाणिलाघवं॥
सकार्मुकवरोत्सृष्टैर्नवभिर्निशितैःशरैः॥ ७३ ॥ समाहतोमहाराजकालिंगेनमहात्मना॥ संचुक्रुशेभृशंभीमोदंडाहतइवोरगः॥ ७४॥ क्रुद्धश्चचापमायम्यबल
वद्बलिनांवरः॥ कालिंगमवधीत्पार्थोभीमःसप्तभिरायसैः॥ ७५॥ क्षुराभ्यांचक्ररक्षौचकालिंगस्यमहाबलौ॥ सत्यदेवंचसत्यंचप्राहिणोद्यमसादनं॥ ७६॥ ततः
पुनरमेयात्मानाराचैर्निशितैस्त्रिभिः॥ केतुमंतंरणेभीमोगमयद्यमसादनं॥ ७७ ॥ ततःकलिंगाःसंक्रुद्धाभीमसेनममर्षणं ॥ अनीकैर्बहुसाहस्रैःक्षत्रियाःसम
वारयन्॥ ७८ ॥ ततःशक्तिगदाखड्गतोमरर्ष्टिपरश्वधैः॥ कलिंगाश्चततोराजन्भीमसेनमवाकिरन्॥ ७९ ॥ संनिवार्यसतांघोरांशरवृष्टिंसमुत्थितां॥ गदामादा
यतरसासंनिपत्यमहाबलः॥ ८० ॥ भीमःसप्तशतान्वीराननयद्यमसादनं॥ पुनश्चैवद्विसाहस्रान्कलिंगानरिमर्दनः॥ ८१ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अशोकःविशोकः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥९४॥९५॥ ९६ ॥९७॥ पारावताश्वस्यमर्कटतिंदुकसमानवर्णाश्वस्य पारावतःकलरवेशैलेमर्कटतिंदुकेइ

प्राहिणोन्मृत्युलोकायतदद्भुतमिवाभवत् ॥ एवंसतान्यनीकानिकलिंगानांपुनःपुनः॥८२॥ बिभेदसमरेतूर्णंप्रेक्ष्यभीष्मंमहारथं ॥ हतारोहाश्वमातंगाःपांडवेन
 कृतारणे ॥८३॥ विप्रजग्मुरनीकेषुमेघावातहताइव ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिविनदंतःशरातुराः ॥८४॥ ततोभीमोमहाबाहुःखड्गहस्तोमहाभुजः ॥ संप्रहृष्टोमहा
घोषंशंखंप्राध्मापयद्बली ॥८५॥ सर्वकालिंगसैन्यानांमनांसिसमकंपयत् ॥ मोहश्चापिकलिंगानामाविवेशपरंतप॥८६॥ प्राकंपंतचसैन्यानिवाहनानिचसर्व ६
शः ॥ भीमेनसमरेराजन्गजेंद्रेणेवसर्वशः ॥ ८७॥ मार्गान्बहून्विचरताधावताचततस्ततः ॥ मुहुरुत्पतताचैवसंमोहःसमपद्यत ॥ ८८ ॥ भीमसेनभयत्रस्तं
सैन्यंचसमकंपत ॥ क्षोभ्यमाणमसंबाधंग्राहेणेवमहत्सरः ॥ ८९ ॥ त्रासितेषुचसर्वेषुभीमेनाद्भुतकर्मणा ॥ पुनरावर्तमानेषुविद्रवत्सुचसंघशः ॥ ९० ॥ सर्वका
लिंगयोधेषुपांडूनांध्वजिनीपतिः ॥ अब्रवीत्स्वान्यनीकानियुध्यध्वमितिपार्षतः ॥ ९१ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वाशिखंडिप्रमुखागणाः ॥ भीममेवाभ्यवर्तंतरथा
नीकैःप्रहारिभिः ॥ ९२॥ धर्मराजश्चतान्सर्वानुपजग्राहपांडवः ॥ महतामेघवर्णेननागानीकेनपृष्ठतः ॥ ९३॥ एवंसंनोद्यसर्वाणिस्वान्यनीकानिपार्षतः॥ भीम
सेनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ॥ ९४ ॥ नहिपंचालराजस्यलोकेकश्चनविद्यते ॥भीमसात्यकयोरन्यःप्राणेभ्यःप्रियकृत्तमः ॥ ९५॥ सोपश्यच्चकलिंगेषुचरं
तमरिसूदनः ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपार्षतःपरवीरहा ॥ ९६ ॥ ननर्दबहुधाराजन्हृष्टश्चासीत्परंतपः ॥ शंखंदध्मौचसमरेसिंहनादंननादच ॥ ९७ ॥ सचपारावता
श्वस्यरथेहेमपरिष्कृते ॥ कोविदारध्वजंदृष्ट्वाभीमसेनःसमाश्वसत् ॥ ९८ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतंदृष्ट्वाकलिंगैःसमभिद्रुतं ॥ भीमसेनममेयात्मात्राणायाजौसमभ्यया
त् ॥ ९९ ॥ तौदूरात्सात्यकिंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ कलिंगान्समरेवीरौयोधयेतांमनस्विनौ ॥ १०० ॥ सतत्रगत्वाशैनेयोजवेनजयतांवरः ॥ पार्थपार्षतयोः
पार्ष्णिंजग्राहपुरुषर्षभः ॥ १०१ ॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरासनः ॥ आस्थितोरौद्रमात्मानंकलिंगानन्ववैक्षत ॥ २ ॥ कलिंगप्रभवांचैवमांसशोणितकर्द
मां ॥ रुधिरस्यंदिनींतत्रभीमःप्रावर्तयन्नदीं ॥ ३ ॥ अंतरेणकलिंगानांपांडवानांचवाहिनीं ॥ तांसंततारदुस्तारांभीमसेनोमहाबलः ॥ ४ ॥ भीमसेनंतथादृष्ट्वा
प्राक्रोशंस्तावकानृप ॥ कालोयंभीमरूपेणकलिंगैःसहयुध्यते ॥ ५ ॥ ततःशांतनवोभीष्मःश्रुत्वातंनिनदंरणे ॥ अभ्ययात्त्वरितोभीमंव्यूढानीकःसमंततः ॥ ६ ॥
तंसात्यकिर्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवंतभीष्मस्यरथंहेमपरिष्कृतं ॥ ७॥ तिविश्वः ॥९८॥९९॥१००॥१०१॥२॥३॥४॥ ५ ॥६॥ आनर्च्छुःआच्छादितवंतः ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वातायमानैःइतस्ततोधावद्भिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२०॥ २१॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारत

परिवार्यतुतेसर्वेंगांगेयंतरसारणे ॥ त्रिभिस्त्रिभिःशरैर्घोरैर्भीष्ममानर्छुरोजसा ॥८॥ प्रत्यविध्यततान्सर्वान्पितादेवव्रतस्तव ॥ यतमानान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः ॥ ९ ॥ ततःशरसहस्रेणसन्निवार्यमहारथान् ॥ हयान्कांचनसन्नाहान्भीमस्यन्यहनच्छरैः ॥ ११० ॥ हताश्वेसरथेतिष्ठन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥
शक्तिंचिक्षेपतरसागांगेयस्यरथंप्रति ॥ ११ ॥ अप्राप्तामथतांशक्तिंपितादेवव्रतस्तव ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेसापृथिव्यामशीर्यत ॥ १२ ॥ ततःशैक्यायसींगु
र्वींप्रगृह्यबलवान्गदां ॥ भीमसेनस्ततस्तूर्णंपुप्लुवेमनुजर्षभ ॥ १३॥ सात्यकोपिततस्तूर्णंभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ गांगेयसारथिंतूर्णंपातयामाससायकैः ॥ १४॥
भीष्मस्तुनिहतेतस्मिन्सारथौरथिनांवरः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपनीतोरणाजिरात् ॥ १५ ॥ भीमसेनस्ततोराजन्नपयातेमहाव्रते ॥ प्रजज्वालयथावह्निर्दह
न्कक्षमिवैधितः ॥ १६ ॥ सहत्वासर्वकालिंगान्सेनामध्येव्यतिष्ठत ॥ नैनमभ्युत्सहन्केचित्तावकाभरतर्षभ ॥ १७॥ धृष्टद्युम्नस्तमारोप्यस्वरथेरथिनांवरः ॥ प
श्यतांसर्वसैन्यानामपोवाहयशस्विनं ॥ १८ ॥ संपूज्यमानःपांचाल्यैर्मत्स्यैश्चभरतर्षभ ॥ धृष्टद्युम्नंपरिष्वज्यसमेयादथसात्यकिं ॥ १९ ॥ अथाब्रवीद्भीमसेनंसा
त्यकिःसत्यविक्रमः ॥ प्रहर्षयन्यदुव्याघ्रोधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः ॥ १२० ॥ दिष्ट्याकालिंगराजश्चराजपुत्रश्चकेतुमान् ॥ शक्रदेवश्चकालिंगःकलिंगाश्चमृधेहताः ॥
॥ २१ ॥ स्वबाहुबलवीर्येणनागाश्वरथसंकुलः ॥ महापुरुषभूयिष्ठोधीरयोधनिषेवितः ॥ २२ ॥ महाव्यूहःकलिंगानामेकेनमृदितस्त्वया ॥ एवमुक्त्वाशिनेर्नप्ता
दीर्घबाहुररिंदम ॥ २३ ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यपर्यष्वजतपांडवं ॥ ततःस्वरथमास्थायपुनरेवमहारथः ॥ तावकानवधीत्क्रुद्धोभीमस्यबलमादधत् ॥ १२४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसेकलिंगराजवधेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ रथनागाश्वपत्तीनांसादिनांचमहाक्षये ॥ १ ॥ द्रोणपुत्रेणशल्येनकृपेणचमहात्मना ॥ समसज्जतपांचाल्यस्त्रिभिरेतैर्म
हारथैः ॥ २ ॥ सलोकविदितानश्वान्निजघानमहाबलः ॥ द्रौणेःपांचालदायादःशितैर्दशभिराशुगैः ॥ ३ ॥ ततःशल्यरथंतूर्णमास्थायहतवाहनः ॥ द्रौणिःपांचा
लदायादमभ्यवर्षदथेषुभिः ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुसंयुक्तंद्रौणिनावीक्ष्यभारत ॥ सौभद्रोभ्यपतत्तूर्णंविकिरन्निशितान्शरान् ॥ ५ ॥

भाव्रदीपेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सशल्यंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः ॥ अश्वत्थामानमष्टाभिर्विव्याधपुरुषर्षभः ॥ ६ ॥ आर्जुनिंतुततस्तूर्णंद्रौणिर्विव्याधपत्रिणा ॥ शल्योथदशभिश्चैवकृप
श्चनिशितैस्त्रिभिः ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्तवपौत्रस्तुसौभद्रंसमवस्थितं ॥ अभ्यवर्ततसंहृष्टस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ८ ॥ दौर्योधनिःसुसंक्रुद्धःसौभद्रंपरवीरहा ॥ विव्याधस
मरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९ ॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धोभ्रातरंभरतर्षभ ॥ शरैःपंचाशताराजन्क्षिप्रहस्तोऽभ्यविध्यत ॥ १० ॥ लक्ष्मणोपिपुनस्तस्यधनुश्चि
च्छेदपत्रिणा ॥ मुष्टिदेशेमहाराजततस्तेचुक्रुशुर्जनाः ॥ ११ ॥ तद्विहायधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अन्यदादत्तवांश्चित्रंकार्मुकंवेगवत्तरं ॥ १२ ॥ तौतत्रस
मरेयुक्तौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ अन्योन्यंविशिखैस्तीक्ष्णैर्जघ्नतुःपुरुषर्षभौ ॥ १३ ॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वापुत्रंमहारथं ॥ पीडितंतवपौत्रेणप्रायात्तत्रप्रजेश्वरः
॥ १४ ॥ सन्निवृत्तेतवसुतेसर्वएवजनाधिपाः ॥ आर्जुनिंरथवंशेनसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १५ ॥ सतैःपरिवृतःशूरैःशूरोयुधिसुदुर्जयैः ॥ नस्मप्रव्यथतेराजन्कृ
ष्णतुल्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ सौभद्रमथसंसक्तंदृष्ट्वातत्रधनंजयः ॥ अभिदुद्राववेगेनत्रातुकामःस्वमात्मजं ॥ १७ ॥ ततःसरथनागाश्वाभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥
अभ्यवर्तंतराजानःसहिताःसव्यसाचिनं ॥ १८ ॥ उद्धूतंसहसाभौमंनागाश्वरथपत्तिभिः ॥ दिवाकररथंप्राप्यरजस्तीव्रमदृश्यत ॥ १९ ॥ तानिनागसहस्राणिभू
मिपालशतानिच ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनाभ्यवर्तंतसर्वशः ॥ २० ॥ प्रणेदुःसर्वभूतानिबभूवुस्तिमिरादिशः ॥ कुरूणांचानयस्तीव्रःसमदृश्यतदारुणः ॥ २१ ॥
नाप्यंतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नचभास्करः ॥ प्रजज्ञेभरतश्रेष्ठशरसंघैःकिरीटिनः ॥ २२ ॥ सादितारथनागाश्वहताश्वारथिनोरणे ॥ विप्रद्रुतरथाःकेचिद्दृश्यंते
रथयूथपाः ॥ २३ ॥ विरथारथिनश्चान्येधावमानाःसमंततः ॥ तत्रतत्रैवदृश्यंतेसायुधाःसांगदैर्भुजैः ॥ २४ ॥ हयारोहाहयांस्त्यक्त्वागजारोहाश्चदंतिनः ॥ अर्जु
नस्यभयाद्राजन्समंताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ २५ ॥ रथेभ्यश्चगजेभ्यश्चहयेभ्यश्चनराधिपाः ॥ पतिताःपात्यमानाश्चदृश्यंतेऽर्जुनसायकैः ॥ २६ ॥ सगदानुद्यता
न्बाहून्सखड्गांश्चविशांपते ॥ सप्रासांश्चसतूणीरान्सशरान्सशरासनान् ॥ २७ ॥ सांकुशान्सपताकांश्चतत्रतत्रार्जुनोनृणां ॥ निचकर्तशरैरुग्रैरौद्रंवपुरधार
यत् ॥ २८ ॥ परिघाणांप्रदीप्तानांमुद्गराणांचमारिष ॥ प्रासानांभिंदिपालानांनिस्त्रिंशानांचसंयुगे ॥ २९ ॥ परश्वधानांतीक्ष्णानांतोमराणांचभारत ॥ वर्मणां
चापविद्धानांकांचनानांचभूमिप ॥ ३० ॥ ध्वजानांचर्मणांचैवव्यजनानांचसर्वशः ॥ छत्राणांहेमदंडानांतोमराणांचभारत ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यथाकुर्याद्धनंजयः धनंजयोग्निः अर्जुनोवा सयथाकुर्यादित्यसाधारण्योक्तिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापरस्परभंगदर्शनेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

प्रतोदानांचयोक्त्राणांकशानांचैवमारिष ॥ राशयःस्मात्रदृश्यंतेविनिकीर्णारणक्षितौ ॥ ३२ ॥ नासीत्तत्रपुमान्कश्चित्तवसैन्यस्यभारत ॥ योऽर्जुनंसमरे
शूरंप्रत्युद्यायात्कथंचन ॥ ३३ ॥ योयोहिसमरेपार्थंप्रत्युद्याति विशांपते ॥ ससंख्येविशिखैस्तीक्ष्णैःपरलोकायनीयते ॥ ३४ ॥ तेषुविद्रवमाणेषुतवयोधेषुसर्व
शः ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चदध्मतुर्वारिजोत्तमौ ॥ ३५ ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वापितादेवव्रतस्तव ॥ अब्रवीत्समरेशूरंभारद्वाजंस्मयन्निव ॥ ३६ ॥ एषपांडुसुतोवीरःकृष्णे
नसहितोबली ॥ तथाकरोतिसैन्यानियथाकुर्याद्धनंजयः ॥ ३७ ॥ नह्येषसमरेशक्योविजेतुंहिकथंचन ॥ यथास्यदृश्यतेरूपंकालांतकयमोपमं ॥ ३८ ॥ ननिव
र्तयितुंचापिशक्येयंमहतीचमूः ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापश्यद्रवतीयंवरूथिनी ॥ ३९ ॥ एषचास्तंगिरिश्रेष्ठंभानुमान्प्रतिपद्यते ॥ चक्षूंषिसर्वलोकस्यसंहरन्निवसर्व
था ॥ ४० ॥ तत्रावहारंसंप्राप्तंमन्येहंपुरुषर्षभ ॥ श्रांताभीताश्चनोयोधानयोत्स्यंतिकथंचन ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मोद्रोणमाचार्यसत्तमं ॥ अवहारमथो
चक्रेतावकानांमहारथः ॥ ४२ ॥ ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ अस्तंगच्छतिसूर्येऽभूत्संध्याकालेचवर्तति ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि
भीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसावहारेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रभातायांचशर्वर्यांभीष्मःशांतनव
स्तदा ॥ अनीकान्यनुसंयानेव्यादिदेशाथभारत ॥ १ ॥ गारुडंचमहाव्यूहंचक्रेशांतनवस्तदा ॥ पुत्राणांतेजयाकांक्षीभीष्मःकुरुपितामहः ॥ २ ॥ गरुडस्यस्वयं
तुंडेपितादेवव्रतस्तव ॥ चक्षुषीचभरद्वाजःकृतवर्माचसात्वतः ॥ ३ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवशीर्षमास्तांयशस्विनौ ॥ त्रैगर्तैरथकैकेयैर्वाटधानैश्चसंयुगे ॥ ४ ॥ भू
रिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ मद्रकाःसिंधुसौवीरास्तथापांचनदाश्चये ॥ ५ ॥ जयद्रथेनसहिताग्रीवायांसन्निवेशिताः ॥ पृष्ठेदुर्योधनोराजासोदर्यैः
सानुगैर्वृतः ॥ ६ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चशकैःसह ॥ पुच्छमासन्महाराजशूरसेनाश्चसर्वशः ॥ ७ ॥ मागधाश्चकलिंगाश्चदासेरकगणैःसह ॥ दक्षिणं
पक्षमासाद्यस्थिताव्यूहस्यदंशिताः ॥ ८ ॥ कारूषाश्चविकुंजाश्चमुंडाःकुंडीवृषास्तथा ॥ बृहद्बलेनसहितावामंपार्श्वमवस्थिताः ॥ ९ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंसव्य
साचीपरंतपः ॥ धृष्टद्युम्नेनसहितःप्रत्यव्यूहतसंयुगे ॥ १० ॥ अर्धचंद्रेणव्यूहेनव्यूहंतमतिदारुणं ॥ दक्षिणंशृंगमास्थायभीमसेनोव्यरोचत ॥ ११ ॥

॥ ४२ ॥ वर्ततिवर्तमाने ॥ ४३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥

नानाशस्त्रौघसंपन्नैर्नानादेश्यैर्नृपैर्वृतः ॥ तदन्वेवविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ १२ ॥ तदनंतरमेवासीन्नीलोनीलायुधैःसह ॥ नीलादनंतरश्चैवधृष्टकेतुर्महाबलः
॥११७॥ ॥ १३ ॥ चेदिकाशिकरूषैश्चपौरवैरपिसंवृतः ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ १४ ॥ मध्येसैन्यस्यमहतःस्थितायुद्धायभारत ॥ तत्रैवधर्मराजोपि
गजानीकेनसंवृतः ॥ १५ ॥ ततस्तुसात्यकीराजन्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ अभिमन्युस्ततःशूरइरावांश्चततःपरं ॥ १६ ॥ भैमसेनिस्ततोराजन्केकयाश्चमहार ६
थाः ॥ ततोभूद्द्विपदांश्रेष्ठोवामंपार्श्वमुपाश्रितः ॥ १७ ॥ सर्वस्यजगतोगोप्तागोप्तायस्यजनार्दनः ॥ एवमेतंमहाव्यूहंप्रत्यव्यूहंतपांडवाः ॥ १८ ॥ वधार्थंतवपुत्रा
णांतत्पक्षंयेचसंगताः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ १९ ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरं ॥ हयौघाश्चरथौघाश्चतत्रतत्रविशांपते ॥ २० ॥ संपतं
तोव्यदृश्यंतनिघ्नंतस्तेपरस्परं ॥ धावतांचरथौघानांनिघ्नतांचपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ बभूवतुमुलःशब्दोविमिश्रोदुंदुभिस्वनैः ॥ दिवस्पृङ्नरवीराणांनिघ्नतामितरे
तरं ॥ संप्रहारेसुतुमुलेतववतेषांचभारत ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० तृतीयेयुद्धदिवसेपरस्परव्यूहरचनायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोव्यूढेष्वनीकेषुतावकेषुपरेषुच ॥ धनंजयोरथानीकमवधीत्तवभारत ॥ १ ॥ शरैरतिरथोयुद्धेदा
रयन्रथयूथपान् ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुगक्षये ॥ २ ॥ धार्तराष्ट्रारणेयत्नात्पांडवान्प्रत्ययोधयन् ॥ प्रार्थयानायशोदीप्तंमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ ३ ॥ ए
काग्रमनसोभूत्वापांडवानांवरूथिनीं ॥ बभंजुर्बहुशोराजंस्तेचासज्जंतसंयुगे ॥ ४ ॥ द्रवद्भिरथभग्नैश्चपरिवर्तद्भिरेवच ॥ पांडवैःकौरवेयैश्चनप्राज्ञायतकिंच
न ॥ ५ ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंछादयानंदिवाकरं ॥ नदिशःप्रदिशोवापितत्रहन्युःकथंनराः ॥ ६ ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्नामगोत्रैश्चसंयुगे ॥ वर्त्ततेचतथायुद्धंत
त्रतत्रविशांपते ॥ ७ ॥ नव्यूहोभिद्यतेतत्रकौरवाणांकथंचन ॥ रक्षितःसत्यसंधेनभारद्वाजेनसंयुगे ॥ ८ ॥ तथैवपांडवानांचरक्षितःसव्यसाचिना ॥ नाभिद्यत
महाव्यूहोभीमेनचसुरक्षितः ॥ ९ ॥ सेनाग्रादपिनिष्पत्यप्रायुध्यंस्तत्रमानवाः ॥ उभयोःसेनयोराजन्व्यतिषक्तरथद्विपाः ॥ १० ॥ हयारोहैर्हयारोहाःपात्यंते
स्मममहाहवे ॥ ऋष्टिभिर्विमलाभिश्चप्रासैरपिचसंयुगे ॥ ११ ॥ रथीरथिनमासाद्यशरैःकनकभूषणैः ॥ पातयामाससमरेतस्मिन्नतिभयंकरे ॥ १२ ॥ ॥११७॥

॥ २ ॥ मृत्युंकृत्वानिवर्तनं मृत्युरेवनिवर्तनहेतुर्नान्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुमानेनध्वजादिचिन्हेन संज्ञाभिःसंकेतैश्च ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ परिस्तोमैश्चित्रकंबलैः कुथाभिस्तैरेवक्षुद्रैः कंबलैरांकवैः महाधनैर्महामूल्यैः स्रग्दामैःस्रपचितै

गजारोहागजारोहान्नाराचशरतोमरैः ॥ संसक्तान्पातयामासुस्तवतेषांचसर्वशः ॥ १३ ॥ कश्चिदुत्पत्यसमरेवरवारणमास्थितः ॥ केशपक्षेपरामृश्यजहारसमरे शिरः ॥ १४ ॥ अन्येद्विरददंताग्रनिर्भिन्नहृदयारणे ॥ वेमुश्चरुधिरंवीरानिःश्वसंतःसमंततः ॥ १५ ॥ कश्चित्करिविषाणस्थोवीरोरणविशारदः ॥ प्रावेपच्छक्तिनिर्भिन्नोगजशिक्षास्त्रवेदिना ॥ १६ ॥ पत्तिसंघारणेपत्तीन्भिंदिपालपरश्वधैः ॥ न्यपातयंतसंहृष्टाःपरस्परकृतागसः ॥ १७ ॥ रथीचसमरेराजन्नासाद्यगजयूथपं ॥ सगजंपातयामासगजीचरथिनांवरं ॥ १८ ॥ रथिनंचहयारोहःप्रासेनभरतर्षभ ॥ पातयांमाससमरेरथीचहयसादिनं ॥ १९ ॥ पदातीरथिनंसंख्येरथीचापिपदातिनं ॥ न्यपातयच्छितैःशस्त्रैःसेनयोरुभयोरपि ॥ २० ॥ गजारोहाहयारोहान्पातयांचक्रिरेतदा ॥ हयारोहागजस्थांश्चतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ गजारोहवरैश्चापितत्रतत्रपदातयः ॥ पातिताःसमदृश्यंततैश्चापिगजयोधिनः ॥ २२ ॥ पत्तिसंघाहयारोहैःसादिसंघाश्चपत्तिभिः ॥ पात्यमानाव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ २३ ॥ ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्चकार्मुकैस्तोमरैस्तथा ॥ प्रासैस्तथागदाभिश्चपरिघैःकंपनैस्तथा ॥ २४ ॥ शक्तिभिःकवचैश्चित्रैःकणपैरंकुशैरपि ॥ निस्त्रिंशैर्विमलैश्चापिस्वर्णपुंखैःशरैस्तथा ॥ २५ ॥ परिस्तोमैःकुथाभिश्चकंबलैश्चमहाधनैः ॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठस्रग्दामैरिवचित्रिता ॥ २६ ॥ नराश्वकायैःपतितैर्दंतिभिश्चमहाहवे ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणितकर्दमा ॥ २७ ॥ प्रशशामरजोभौमंव्युक्षितंरणशोणितैः ॥ दिशश्चविमलाःसर्वाःसंबभूवुर्जनेश्वर ॥ २८ ॥ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ चिह्नभूतानिजगतोविनाशार्थायभारत ॥ २९ ॥ तस्मिन्युद्धेमहारौद्रेवर्तमानेसुदारुणे ॥ प्रत्यदृश्यंतरथिनोधावमानाःसमंततः ॥ ३० ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चसैंधवश्चजयद्रथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःशल्यश्चापिससौबलः ॥ ३१ ॥ एतेसमरदुर्धर्षाःसिंहतुल्यपराक्रमाः ॥ पांडवानामनीकानिबभंजुःस्मपुनःपुनः ॥ ३२ ॥ तथैवभीमसेनोपिराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चद्रौपदेयाश्चभारत ॥ ३३ ॥ तावकांस्तवपुत्रांश्चसहितान्सर्वराजभिः ॥ द्रावयामासुराजौतेत्रिदशादानवानिव ॥ ३४ ॥ तथातेसमरेन्योन्यंनिघ्नंतःक्षत्रियर्षभाः ॥ रक्तोक्षिताघोररूपाविरेजुर्दानवाइव ॥ ॥ ३५ ॥ विनिर्जित्यरिपून्वीराःसेनयोरुभयोरपि ॥ व्यदृश्यंतमहामात्राग्रहाइवनभस्तले ॥ ३६ ॥

दामभिःअनेनस्रजांबाहुल्यंदैर्घ्यंचदर्शितं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ महामात्राःप्रधानाः ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३७॥३८॥३९॥४०॥ इतिश्री०नै०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥ ॥७॥ ततस्तेइति ॥१॥ कोष्ठकीकृत्यवेष्टयित्वा ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

ततोरथसहस्रेणपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेराक्षसंचघटोत्कचं ॥ ३७ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेमहत्यासेनयासह ॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौप्रत्युद्ययुररिंद
मौ ॥ ३८ ॥ किरीटीचययौक्रुद्धःसमंतात्पार्थिवोत्तमान् ॥ आर्जुनिःसात्यकिश्चैवययतुःसौबलंबलं ॥ ३९ ॥ ततःप्रववृतेभूयःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ तावकानां
परेषांचसमरेविजयैषिणां ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध० तृतीयेयुद्धदिवसेसंकुलयुद्धेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततस्तेपार्थिवाःक्रुद्धाःफाल्गुनंवीक्ष्यसंयुगे ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १ ॥ अथैनंरथवृंदेनकोष्ठकीकृत्यभारत ॥ शरैःसुबहुसाहस्रैः
समंतादभ्यवारयन् ॥ २ ॥ शक्तीश्चविमलास्तीक्ष्णागदाश्चपरिघैःसह ॥ प्रासान्परश्वधांश्चैवमुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३ ॥ चिक्षिपुःसमरेक्रुद्धाःफाल्गुनस्यरथं
प्रति ॥ शस्त्राणामथतांवृष्टिंशलभानामिवायतिं ॥ ४ ॥ रुरोधसर्वतःपार्थःशरैःकनकभूषणैः ॥ तत्रतल्लाघवंदृष्ट्वाबीभत्सोरतिमानुषं ॥ ५ ॥ देवदानवगंधर्वाःपि
शाचोरगराक्षसाः ॥ साधुसाध्वितिराजेंद्रफाल्गुनंप्रत्यपूजयन् ॥ ६ ॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चमहत्यासेनयावृतौ ॥ गांधारान्समरेशूरान्जग्मतुःसहसौबलान्
॥ ७ ॥ तत्रसौबलकाःक्रुद्धावार्ष्णेयस्यरथोत्तमं ॥ तिलशश्चिच्छिदुःक्रोधाच्छस्त्रैर्नानाविधैर्युधि ॥ ८ ॥ सात्यकिस्तुरथंत्यक्त्वावर्तमानेभयावहे ॥ अभिमन्योर
थंतूर्णमारुरोहपरंतपः ॥ ९ ॥ तावेकरथसंयुक्तौसौबलेयस्यवाहिनीं ॥ व्यधमेतांशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १० ॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौधर्मराजस्यवाहिनीं ॥
नाशयेतांशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः ॥ ११ ॥ ततोधर्मसुतोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांद्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥ १२ ॥ तत्रासीत्सुमहद्यु
द्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ यथादेवासुरंयुद्धंपूर्वमासीत्सुदारुणं ॥ १३ ॥ कुर्वाणौसुमहत्कर्मभीमसेनघटोत्कचौ ॥ दुर्योधनस्ततोभ्येत्यतावुभावप्यवारयत् ॥ १४ ॥
तत्राद्भुतमपश्यामहैडिंबस्यपराक्रमं ॥ अतीत्यपितरंयुद्धेयदयुध्यतभारत ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोदुर्योधनममर्षणं ॥ हृद्यविध्यत्पृषत्केनप्रहसन्निवपांडवः
॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनोराजाप्रहारवरपीडितः ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह ॥ १७ ॥ तंविसंज्ञंविदित्वातुत्वरमाणोस्यसारथिः ॥ अपोवाहरणाद्राजं
स्ततःसैन्यमभज्यत ॥ १८ ॥ ततस्तांकौरवींसेनांद्रवमाणांसमंततः ॥ निघ्नन्भीमःशरैस्तीक्ष्णैरनुवव्राजपृष्ठतः ॥ १९ ॥ पार्षतश्चरथश्रेष्ठोधर्मपुत्रश्चपांडवः ॥ द्रो
णस्यपश्यतःसैन्यंगांगेयस्यचपश्यतः ॥ २० ॥ जघ्नतुर्विशिखैस्तीक्ष्णैःपरानीकविनाशनैः ॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंतवपुत्रस्यसंयुगे ॥ २१ ॥ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ चिंतयानःअभविष्यमितिशेषः ॥२९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ इतिश्री॰नै॰भा॰अष्टपं

नाशक्कुतांवारयितुंभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ वार्यमाणंचभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ २२ ॥ विद्रवत्येवतत्सैन्यंपश्यतोर्द्रोणभीष्मयोः ॥ ततोरथसहस्रेषुविद्रवत्सु
ततस्ततः ॥ २३ ॥ तावास्थितावेकरथंसौभद्रशिनिपुंगवौ ॥ सौबलींसमरेसेनांशातयेतांसमंततः ॥ २४ ॥ शुशुभातेतदातौतुशैनेयकुरुपुंगवौ ॥ अमावास्यां
गतौयद्वत्सोमसूर्यौनभस्तले ॥ २५ ॥ अर्जुनस्तुततःक्रुद्धस्तवसैन्यंविशांपते ॥ ववर्षशरवर्षेणधाराभिरिवतोयदः ॥ २६ ॥ वध्यमानंततस्तत्रशरैःपार्थस्यसंयु
गे ॥ दुद्रावकौरवंसैन्यंविषादभयकंपितं ॥ २७ ॥ द्रवतस्तान्समालक्ष्यभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ न्यवारयेतांसंरब्धौदुर्योधनहितैषिणौ ॥ २८ ॥ ततोदुर्योधनोरा
जासमाश्वास्यविशांपते ॥ न्यवर्तयततत्सैन्यंद्रवमाणंसमंततः ॥ २९ ॥ यत्रयत्रसुतस्तुभ्यंयंयंपश्यतिभारत ॥ तत्रतत्रन्यवर्तंतक्षत्रियाणांमहारथाः ॥ ३० ॥ ता
न्निवृत्तान्समीक्ष्यैवततोन्येपीतरेजनाः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्लज्जयाचावतस्थिरे ॥ ३१ ॥ पुनरावर्ततांतेषांवेगआसीद्विशांपते ॥ पूर्यतःसागरस्येवचंद्र
स्योदयनंप्रति ॥ ३२ ॥ सन्निवृत्तांस्ततस्तांस्तुदृष्ट्वाराजासुयोधनः ॥ अब्रवीत्त्वरितोगत्वाभीष्मंशांतनवंवचः ॥ ३३ ॥ पितामहनिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिभार
त ॥ नानुरूपमहंमन्येत्वयिजीवतिकौरव ॥ ३४ ॥ द्रोणेचास्त्रविदांश्रेष्ठेसपुत्रेससुहृज्जने ॥ कृपेचैवमहेष्वासेद्रवतेयद्वरूथिनी ॥ ३५ ॥ नपांडवाःप्रतिबलांस्तवम
न्येकथंचन ॥ तथाद्रोणस्यसंग्रामेद्रौणेश्चैवकृपस्यच ॥ ३६ ॥ अनुग्राह्याःपांडुसुतास्तवनूनंपितामह ॥ यथेमांक्षमसेवीरवध्यमानांवरूथिनीं ॥ ३७ ॥ सोस्मि
वाच्यस्त्वयाराजन्पूर्वमेवसमागमे ॥ नयोत्स्येपांडवान्संख्येनापिपार्षतसात्यकी ॥ ३८ ॥ श्रुत्वातुवचनंतुभ्यमाचार्यस्यकृपस्यच ॥ कर्णेनसहितःकृत्यंचिंत
यानस्तदैवहि ॥ ३९ ॥ यदिनाहंपरित्याज्योयुवाभ्यामिहसंयुगे ॥ विक्रमेणानुरूपेणयुध्येतांपुरुषर्षभौ ॥ ४० ॥ एतच्छ्रुत्वावचोभीष्मःप्रहसन्वैमुहुर्मुहुः ॥ अब्रवी
त्तनयंतुभ्यंक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी ॥ ४१ ॥ बहुशोसिमयाराजंस्तथ्यमुक्तोहितंवचः ॥ अजेयाःपांडवायुद्धेदेवैरपिसवासवैः ॥ ४२ ॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवृद्धेना
द्यनृपोत्तम ॥ करिष्यामियथाशक्तिप्रेक्षेदानींसबांधवः ॥ ४३ ॥ अद्यपांडुसुतानेकःससैन्यान्सहबंधुभिः ॥ सोहंनिवारयिष्यामिसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ४४ ॥
एवमुक्तेतुभीष्मेणपुत्रास्तवजनेश्वर ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताभेरीःसंजघ्निरेभृशं ॥ ४५ ॥ पांडवाहिततोराजन्श्रुत्वातंनिनदंमहत् ॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चमुर
जांश्चाप्यनादयन् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीम॰भी॰भीष्मवधप॰तृतीयेयुद्धदिवसेभीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धृतराष्ट्रउवाच प्रतिज्ञातेततस्तस्मिन्युद्धेभीष्मेणदारुणे ॥ क्रोधितोममपुत्रेणदुःखितेनविशेषतः ॥ १ ॥ भीष्मःकिमकरोत्तत्रपांडवेयेषुभारत ॥ पितामहे
॥११९॥ वापंचालास्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ पश्चिमांदिशमास्थायस्थितेचापिदिवाकरे ॥ ३ ॥ जयंप्रा
प्तेषुहृष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ ४ ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःपांडवानामनीकिनीं ॥ महत्यासेनयागुप्तस्तवपुत्रैश्चसर्वशः ॥ ५ ॥ ६
प्रावर्तततत्तोयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ अस्माकंपांडवैःसार्धमनयात्तवभारत ॥ ६ ॥ धनुषांकूजतांतत्रतलानांचाभिहन्यतां ॥ महान्समभवच्छब्दोगिरीणामि
वदीर्यतां ॥ ७ ॥ तिष्ठस्थितोस्मिविध्यैनंनिवर्तस्वस्थिरोभव ॥ स्थिरोस्मिप्रहरस्वेतिशब्दोश्रूयतसर्वशः ॥ ८ ॥ कांचनेषुतनुत्रेषुकिरीटेषुध्वजेषुच ॥ शिलानामि
वशैलेषुपतितानामभूध्वनिः ॥ ९ ॥ पतितान्युत्तमांगानिबाहवश्चविभूषिताः ॥ व्यचेष्टंतमहींप्राप्यशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ हृतोत्तमांगाःकेचित्तुतथैवो
द्यतकार्मुकाः ॥ प्रगृहीतायुधाश्चापितस्थुःपुरुषसत्तमाः ॥ ११ ॥ प्रावर्ततमहावेगानदीरुधिरवाहिनी ॥ मातंगांगशिलारौद्रामांसशोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ वरा
श्वनरनागानांशरीरप्रभवातदा ॥ परलोकार्णवमुखीगृध्रगोमायुमोदिनी ॥ १३ ॥ नदृष्टंनश्रुतंवापियुद्धमेतादृशंनृप ॥ यथातवसुतानांचपांडवानांचभारत ॥
॥ १४ ॥ नासीद्रथपथस्तत्रयोधैर्युधिनिपातितैः ॥ गजैश्चपतितैर्नीलैर्गिरिशृंगैरिवावृतः ॥ १५ ॥ विकीर्णैःकवचैश्चित्रैःशिरस्त्राणैश्चमारिष ॥ शुशुभेतद्रणस्थानं
शरदीवनभस्तलं ॥ १६ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैःकेचिदंत्रापीडप्रकर्षिणः ॥ अभीताःसमरेशत्रूनभ्यधावंतदर्पिताः ॥ १७ ॥ तातभ्रातःसखेबंधोवयस्यममातुल ॥
मामांपरित्यजेत्यन्येचुक्रुशुःपतितारणे ॥ १८ ॥ अथाभ्येहित्वमागच्छकिंभीतोसिक्वयास्यसि ॥ स्थितोहंसमरेमाभैरितिचान्येविचुक्रुशुः ॥ १९ ॥ तत्रभीष्मःशां
तनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ २० ॥ शरैरेकायनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यभरत
र्षभ ॥ २१ ॥ सनृत्यन्वैरथोपस्थेदर्शयन्पाणिलाघवं ॥ अलातचक्रवद्राजंस्तत्रतत्रस्मदृश्यते ॥ २२ ॥ तमेकंसमरेशूरंपांडवाःसृंजयैःसह ॥ अनेकशतसाहस्रं
समपश्यंतलाघवात् ॥ २३ ॥ मायाकृतात्मानमिवभीष्मंतत्रस्ममेनिरे ॥ पूर्वस्यांदिशितंदृष्ट्वाप्रतीच्यांददृशुर्जनाः ॥ २४ ॥ उदीच्यांचैवमालोक्यदक्षिणस्यांपुनः ॥११९॥
प्रभो ॥ एवंससमरेशूरोगांगेयःप्रत्यदृश्यत ॥ २५ ॥ नचैवंपांडवेयानांकश्चित्शक्नोतिवीक्षितुं ॥ विशिखानेवपश्यंतिभीष्मचापच्युतान्बहून् ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥२८॥२९॥३०॥ पिंडितान्‌एकस्थान् वर्मितान्कवचिनः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥३८॥ आक्रंदेयुद्धे ॥ ३९ ॥४० ॥४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८ ॥

कुर्वाणंसमरेकर्मसूदयानंचवाहिनीं ॥ व्याक्रोशंतरणेतत्रनराबहुविधाबहु ॥ २७॥ अमानुषेणरूपेणचरंतंपितरंतव ॥ शलभाइवराजानःपतंतिविधिचोदि
ताः ॥ २८॥ भीष्माग्निमभिसंक्रुद्धंविनाशायसहस्रशः॥ नहिमोघःशरःकश्चिदासीद्भीष्मस्यसंयुगे ॥ २९ ॥ नरनागाश्वकायेषुबहुत्वाल्लघुयोधिनः॥ भिनत्त्ये
केनबाणेनसुमुखेनपतत्रिणा॥ ३० ॥ गजकंटकसन्नद्धंवज्रेणेवशिलोच्चयं ॥ द्वौत्रीनपिगजारोहान्पिंडितान्वर्मितानपि॥ ३१ ॥ नाराचेनसुमुक्तेननिजघान
पितातव॥ योयोभीष्मंनरव्याघ्रमभ्येतियुधिकश्चन॥ ३२ ॥ मुहूर्तदृष्टःसमयापतितोभुविदृश्यते॥ एवंसाधर्मराजस्यवध्यमानामहाचमूः ॥ ३३ ॥ भीष्मेणातु
लवीर्येणव्यशीर्यतसहस्रधा॥ प्राकंपतमहासेनाशरवर्षेणतापिता॥ ३४ ॥ पश्यतोवासुदेवस्यपार्थस्याथशिखंडिनः ॥ यतमानापितेवीराद्रवमाणान्महारथा
न्॥ ३५ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान् ॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः॥ ३६ ॥ अभज्यतमहाराजनचद्वौसहधावतः ॥ आविद्धनरना
गाश्वंपतितध्वजकूबरं ॥ ३७॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनं॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ ३८॥ प्रियंसखायंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः॥
विमुच्यकवचान्यन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ ३९ ॥ विमुक्तकेशाधावंतःप्रत्यदृश्यंतभारत॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथयूथपं ॥ ४० ॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्य
मार्तस्वरंतदा॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः॥ ४१ ॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमं॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपार्थयस्तेऽभिकांक्षितः॥ ४२ ॥ प्रहर
स्वनरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे॥ यत्त्वयाकथितंवीरपुराराज्ञांसमागमे ॥ ४३ ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान्॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमां
योत्स्यंतिसंयुगे॥ ४४॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम॥ बीभत्सोपश्यसैन्यंस्वंभज्यमानंततस्ततः ॥ ४५ ॥ द्रवतश्चमहीपालान्पश्ययौधिष्ठिरेबले॥ दृष्ट्वा
हिभीष्मंसमरेव्यात्ताननमिवांतकं॥ ४६॥ भयार्ताःप्रपलायंतेसिंहात्क्षुद्रमृगाइव॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवासुदेवंधनंजयः॥ ४७॥ नोदयाश्वान्यतोभीष्मोवि
गाह्यैतद्बलार्णवं ॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंवृद्धंकुरुपितामहं ॥ ४८ ॥ संजयउवाच ततोऽश्वान्रजतप्रख्यान्नोदयामाससमाधवः॥ यतोभीष्मरथोराजन्दुष्प्रे
क्ष्योरश्मिवानिव ॥ ४९ ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत्॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे॥ ५० ॥ ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ धनं
जयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत्॥ ५१ ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः॥ शरवर्षेणमहतासंछन्नोनप्रकाशते ॥ ५२॥ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्त्ववान् ॥ चोदयामासतानश्वान्विचितान्भीष्मसायकैः ॥५३॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंजलदनिःस्वनं ॥ पातयामासभी
ष्मस्यधनुश्छित्वात्रिभिःशरैः ॥ ५४ ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः ॥ निमिषांतरमात्रेणसज्जंचक्रेपितातव ॥५५॥ विचकर्षततोदोर्भ्यांधनुर्जलद
निःस्वनं ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्छिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ ५६ ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनवःसुतः ॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभोपांडुनंदन ॥ ५७ ॥ त्वय्येवै
तद्युक्तरूपंमहत्कर्मधनंजय ॥ प्रीतोस्मिसुभृशंपुत्रकुरुयुद्धंमयासह ॥ ५८ ॥ इतिपार्थंप्रशस्याथप्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ॥ मुमोचसमरेवीरःशरान्पार्थरथंप्रति ॥
॥ ५९ ॥ अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलं ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलान्याचरल्लघु ॥ ६० ॥ तथाभीष्मस्तुसुदृढंवासुदेवधनंजयौ ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैः
सर्वगात्रेषुभारत ॥ ६१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषाणैर्लिखितांकितौ ॥६२॥ पुनश्चापिसुसंरब्धःशरैःशतसहस्रशः ॥
कृष्णयोर्युधिसंरब्धोभीष्मोथावारयद्दिशः ॥ ६३ ॥ वार्ष्णेयंचशरैस्तीक्ष्णैःकंपयामासरोषितः ॥ मुहुरभ्यर्दयन्भीष्मःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ ६४ ॥ ततस्तुकृष्णःस
मरेदृष्ट्वाभीष्मपराक्रमं ॥ संप्रेक्ष्यचमहाबाहुःपार्थस्यमृदुयुद्धतां ॥६५॥ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः ॥६६॥
वरान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥ ६७ ॥ अमृष्यमाणोभगवान्केशवःपरवीरहा ॥ अचिंतयदमेयात्माना
स्तियौधिष्ठिरंबलं ॥ ६८ ॥ एकाह्नाहिरणेभीष्मोनाशयेद्देवदानवान् ॥ किंनुपांडुसुतान्युद्धेसबलान्सपदानुगान् ॥ ६९ ॥ द्रवतेचमहासैन्यंपांडवस्यमहात्मनः ॥
एतेचकौरवास्तूर्णंप्रभग्नान्वीक्ष्यसोमकान् ॥ ७० ॥ प्राद्रवंतिरणेदृष्ट्वाहर्षयंतःपितामहं ॥ सोहंभीष्मंनिहन्म्यद्यपांडवार्थायदंशितः ॥ ७१ ॥ भारमेतंविनेष्यामि
पांडवानांमहात्मनां ॥ अर्जुनोहिशरैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानोपिसंयुगे ॥ ७२ ॥ कर्तव्यंनाभिजानातिरणेभीष्मस्यगौरवात् ॥ तथाचिंतयतस्तस्यभूयएवपितामहः ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धःशरान्पार्थरथंप्रति ॥ ७३ ॥ तेषांबहुत्वात्तुभृशंशराणांदिशश्चसर्वाःपिहिताबभूवुः ॥ नचांतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नभास्करोदृश्यतरश्मिमा
ली ॥ ७४ ॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःसधूमादिशश्चसर्वाःक्षुभिताबभूवुः ॥ द्रोणोविकर्णोथजयद्रथश्चभूरिश्रवाःकृतवर्माकृपश्च ॥ ७५ ॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजा
विंदानुविंदौचसुदक्षिणश्च ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेवसातयःक्षुद्रकमालवाश्च ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ समुदीर्यमाणंवर्धमानप्रयत्नं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अश्विनोरश्विपुत्रयोर्नकुलसहदेवयोः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

किरीटिनंत्वरमाणाभिसस्रुर्निदेशगाःशांतनवस्यराज्ञः॥ तंवाजिपादातरथौघजालैरनेकसाहस्रशतैर्ददर्श ॥ ७७ ॥ किरीटिनंसंपरिवार्यमाणंशिनेर्नप्ताबार
णयूथपैश्च॥ ततस्तुदृष्ट्वार्जुनवासुदेवौपदातिनागाश्वरथैःसमंतात्॥ ७८॥ अभिद्रुतौशस्त्रभृतांवरिष्ठौशिनिप्रवीरोभिससारतूर्णं ॥ सतान्यनीकानिमहाधनु
ष्मान्शिनिप्रवीरःसहसाभिपत्य॥ ७९॥ चकारसाहाय्यमथार्जुनस्यविष्णुर्यथावृत्रनिषूदनस्य ॥ विशीर्णनागाश्वरथध्वजौघंभीष्मेणवित्रासितसर्वयोधं॥
॥ ८० ॥ युधिष्ठिरानीकमभिद्रवंतंप्रोवाचसंदृश्यशिनिप्रवीरः॥ क्वक्षत्रियायास्यथनैषधर्मःसतांपुरस्तात्कथितःपुराणैः॥ ८१ ॥ मास्वांप्रतिज्ञांत्यजतप्रवीराः
स्वंवीरधर्मंपरिपालयध्वं॥ तान्वासवानंतरजोनिशाम्यनरेंद्रमुख्यान्द्रवतःसमंतात्॥ ८२॥ पार्थस्यदृष्ट्वामृदुयुद्धतांचभीष्मंचसंख्येसमुदीर्यमाणं॥ अमृष्य
माणःसततोमहात्मायशस्विनंसर्वदशार्हभर्ता॥ ८३॥ उवाचशैनेयमभिप्रशंसन्दृष्ट्वाकुरूनापततःसमग्रान् ॥ येयांतितेयांतुशिनिप्रवीरयेपिस्थिताःसात्व
ततेपियांतु॥ ८४॥ भीष्मंरथात्पश्यनिपात्यमानंद्रोणंचसंख्येसगणंमयाद्य ॥ नमेरथीसात्वतकौरवाणांक्रुद्धस्यमुच्येतरणेद्यकश्चित्॥ ८५॥ तस्मादहंगृह्यर
थांगमुग्रंप्राणंहरिष्यामिमहाव्रतस्य ॥ निहत्यभीष्मंसगणंतथाजौद्रोणंचशैनेयरथप्रवीरौ ॥ ८६ ॥ प्रीतिंकरिष्यामिधनंजयस्यराज्ञश्चभीमस्यतथाश्विनो
श्च॥ निहत्यसर्वान्धृतराष्ट्रपुत्रांस्तत्पक्षिणोयेचनरेंद्रमुख्याः ॥ ८७॥ राज्येनराजानमजातशत्रुंसंपादयिष्याम्यहमद्यहृष्टः ॥ ततःसुनाभंवसुदेवपुत्रःसूर्यप्र
भंवज्रसमप्रभावं॥ ८८॥ क्षुरांतमुद्यम्यभुजेनचक्रंरथादवप्लुत्यविसृज्यवाहान्॥ संकंपयन्गांचरणैर्महात्मावेगेनकृष्णःप्रससारभीष्मं॥ ८९॥ मदांधमाजौ
समुदीर्णदर्पंसिंहोजिघांसन्निववारणेंद्रं॥ सोभिद्रवन्भीष्ममनीकमध्येक्रुद्धोमहेंद्रावरजःप्रमाथी ॥ ९० ॥ व्यालंबिपीतांतपटश्चकाशेघनोयथाखेतडितावन
द्धः॥ सुदर्शनंचास्यरराजशौरेस्तच्चक्रपद्मंसुभुजोरुनालं॥ ९१ ॥ यथादिपद्मंतरुणार्कवर्णंरराजनारायणनाभिजातं॥ तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धंक्षुरांततीक्ष्णा
ग्रसुजातपत्रं॥ ९२॥ तस्यैवदेहोरुसरःप्ररूढंरराजनारायणबाहुनालं॥ तमात्तचक्रंप्रणदंतमुच्चैःक्रुद्धंमहेंद्रावरजंसमीक्ष्य॥ ९३॥ सर्वाणिभूतानिभृशंविनेदुः
क्षयंकुरूणामिवचिंतयित्वा॥ सवासुदेवःप्रगृहीतचक्रःसंवर्तयिष्यन्निवसर्वलोकं ॥ ९४ ॥ अभ्युत्पतन्लोकगुरुर्बभासेभूतानिधक्ष्यन्निवधूमकेतुः॥ तमाद्र
वंतंप्रगृहीतचक्रंदृष्ट्वादेवंशांतनवस्तदानीं॥ ९५॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रजिघायप्रेषयामास ॥ १० ॥ शरप्रवेकान्बाणश्रेष्ठान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

असंभ्रमंतद्विचकर्षदोर्भ्यांमहाधनुर्गांडिवतुल्यघोषं ॥ उवाचभीष्मस्तमनंतपौरुषंगोविंदमाजावविमूढचेताः ॥ ९६ ॥ एह्येहिदेवेशजगन्निवासनमोस्तुते
 माधवचक्रपाणे ॥ प्रसह्यमांपातयलोकनाथरथोत्तमात्सर्वशरण्यसंख्ये ॥ ९७ ॥ त्वयाहतस्यापिममाद्यकृष्णश्रेयःपरस्मिन्निहचैवलोके ॥ संभावितोस्म्यंधक
वृष्णिनाथलोकैस्त्रिभिर्वीरतवाभियानात् ॥ ९८ ॥ रथादवप्लुत्यततस्त्वरावान्पार्थोप्यनुद्रुत्ययदुप्रवीरं ॥ जग्राहपीनोत्तमलंबबाहुंबाह्वोर्हरिंव्यायतपीनबाहुः ॥
॥ ९९ ॥ निगृह्यमाणश्चतदादिदेवोभृशंसरोषःकिलवासयोगी ॥ आदायवेगेनजगामविष्णुर्जिष्णुंमहावातइवैकवृक्षं ॥ १०० ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलेनपादौ
भीष्मांतिकंतूर्णमभिद्रवंतं ॥ बलान्निजग्राहहरिंकिरीटीपदेथराजन्दशमेकथंचित् ॥ १ ॥ अवस्थितंचप्रणिपत्यकृष्णंप्रीतोर्जुनःकांचनचित्रमाली ॥ उवा
चकोपंप्रतिसंहरेतिगतिर्भवान्केशवपांडवानां ॥ २ ॥ नहास्यतेकर्मयथाप्रतिज्ञंपुत्रैःशपेकेशवसोदरैश्च ॥ अंतंकरिष्यामियथाकुरूणांत्वयाहमिंद्रानु
जसंप्रयुक्तः ॥ ३ ॥ ततःप्रतिज्ञांसमयंचतस्यजनार्दनःप्रीतमनानिशम्य ॥ स्थितःप्रियेकौरवसत्तमस्यरथंसचक्रःपुनरारुरोह ॥ ४ ॥ सतानभीषून्पुनराददा
नःप्रगृह्यशंखंद्विषतांनिहंता ॥ विनादयामासततोदिशश्चसपांचजन्यस्यरवेणशौरिः ॥ ५ ॥ व्याविद्धनिष्कांगदकुंडलंतंरजोविकीर्णांचितपद्मनेत्रं ॥ विशुद्ध
दंष्ट्रंप्रगृहीतशंखंविचुक्रुशुःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीराः ॥ ६ ॥ मृदंगभेरीपणवप्रणादानेमिस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च ॥ ससिंहनादाश्चबभूवुरुग्राःसर्वेष्वनीकेषुततःकुरूणां
॥ ७ ॥ गांडीवघोषःस्तनयित्नुकल्पोजगामपार्थस्यनभोदिशश्च ॥ जग्मुश्चबाणाविमलाःप्रसन्नाःसर्वादिशःपांडवचापमुक्ताः ॥ ८ ॥ तंकौरवाणामधिपोजवे
नभीष्मेणभूरिश्रवसाचसार्द्धं ॥ अभ्युद्ययावुद्यतबाणपाणिःकक्षंदिधक्षन्निवधूमकेतुः ॥ ९ ॥ अथार्जुनायप्रजिघायभल्लान्भूरिश्रवाःसप्तसुवर्णपुंखान् ॥ दु
र्योधनस्तोमरमुग्रवेगंशल्योगदांशांतनवश्चशक्तिं ॥ १० ॥ ससप्तभिःसप्तशरप्रवेकान्संवार्यभूरिश्रवसाविसृष्टान् ॥ शितेनदुर्योधनबाहुमुक्तंक्षुरेणतत्तोमरमु
न्ममाथ ॥ ११ ॥ ततःशुभामापततींसशक्तिंविद्युत्प्रभांशांतनवेनमुक्तां ॥ गदांचमद्राधिपबाहुमुक्तांद्वाभ्यांशराभ्यांनिचकर्तवीरः ॥ १२ ॥ ततोभुजाभ्यांबलव
द्विकृष्यचित्रंधनुर्गांडिवमप्रमेयं ॥ माहेंद्रमस्त्रंविधिवत्सुघोरंप्रादुश्चकाराद्भुतमंतरिक्षे ॥ १३ ॥ तेनोत्तमास्त्रेणततोमहात्मासर्वाण्यनीकानिमहाधनुष्मान् ॥ श
रौघजालैर्विमलाग्निवर्णैर्निवारयामासकिरीटमाली ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

शिलीमुखाःपार्थधनुःप्रमुक्तारथान्ध्वजाग्राणिधनूंषिबाहून्॥ निकृत्यदेहान्विविशुःपरेषांनरेंद्रनागेंद्रतुरंगमाणां॥ १५॥ ततोदिशःसोनुदिशश्चपार्थःशरैःसु
धारैःसमरेवितत्य॥ गांडीवशब्देनमनांसितेषांकिरीटमालीव्यथयांचकार॥१६॥ तस्मिंस्तथाघोरतमेप्रवृत्तेशंखस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च॥ अंतर्हितागांडिव
निःस्वनेनबभूवुरुग्राश्चरथप्रणादाः॥ १७॥ गांडीवशब्दंतमथोविदित्वाविराटराजप्रमुखाःप्रवीराः॥ पांचालराजोद्रुपदश्चवीरस्तंदेशमाजग्मुरदीनसत्त्वाः॥
॥ १८॥ सर्वाणिसैन्यानितुतावकानियतोयतोगांडिवजःप्रणादः॥ ततस्ततःसन्नतिमेवजग्मुर्नतंप्रतीपोभिससारकश्चित्॥ १९॥ तस्मिन्सुघोरेनृपसंप्रहारे
हताःप्रवीराःसरथाश्वसूताः॥ गजाश्वनाराचनिपाततप्तामहापताकाःशुभरुक्मकक्ष्याः॥ १२०॥ परीतसत्वाःसहसानिपेतुःकिरीटिनाभिन्नतनुत्रकायाः॥ दृ
ढंहताःपत्रिभिरुग्रवेगैःपार्थेनभल्लैर्विमलैःशिताग्रैः॥ २१॥ निकृत्तयंत्रानिहतेंद्रकीलाध्वजामहांतोध्वजिनीमुखेषु॥ पदातिसंघाश्चरथाश्वसंख्ये हयाश्चनागा
श्चधनंजयेन॥ २२॥ बाणाहतास्तूर्णमपेतसत्वाविष्टभ्यगात्राणिनिपेतुरुर्व्यां॥ ऐंद्रेणतेनास्त्रवरेणराजन्महाहवेभिन्नतनुत्रदेहाः॥ २३॥ ततःशरौघैर्निशितैः
किरीटिनानृदेहशस्त्रक्षतलोहितोदा॥ नदीसुघोरानरमेदफेनाप्रवर्त्तितातत्ररणाजिरेवै॥ २४॥ वेगेनसातीवपृथुप्रवाहापरेतनागाश्वशरीररोधाः॥ नरेंद्रमज्जो
च्छ्रितमांसपंकाप्रभूतरक्षोगणभूतसेविता॥ २५॥ शिरःकपालाकुलकेशशाद्वलाशरीरसंघातसहस्रवाहिनी॥ विशीर्णनानाकवचोर्मिसंकुलानराश्वनागा
स्थिनिकृत्तशर्करा॥ २६॥ श्वकंकशालावृकगृध्रकाकैःक्रव्यादसंघैश्चतरक्षुभिश्च॥ उपेतकूलांददृशुर्मनुष्याःक्रूरांमहावैतरणीप्रकाशां॥ २७॥ प्रवर्त्तितामर्जु
नबाणसंघैर्मेदोवसासृक्प्रवहांसुभीमां॥ हतप्रवीरांचतथैवदृष्ट्वासेनांकुरूणामथफाल्गुनेन॥ २८॥ तेचेदिपांचालकरूषमत्स्याःपार्थाश्चसर्वेसहिताःप्रणेदुः॥
जयप्रगल्भाःपुरुषप्रवीराःसंत्रासयंतःकुरुवीरयोधान्॥ २९॥ हतप्रवीराणिबलानिदृष्ट्वाकिरीटिनाशत्रुभयावहेन॥ वित्रास्यसेनांध्वजिनीपतीनांसिंहोमृगा
णामिवयूथसंघान्॥ १३०॥ विनेदतुस्तावतिहर्षयुक्तौगांडीवधन्वाचजनार्दनश्च॥ ततोरविंसंवृतरश्मिजालंदृष्ट्वाभृशंशस्त्रपरिक्षतांगाः॥ ३१॥ तदैंद्रमस्त्रंवि
ततंचघोरमसह्यमुद्वीक्ष्ययुगांतकल्पं॥ अथापयानंकुरवःसभीष्माःसद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्च॥ ३२॥ चक्रुर्निशांसंधिगतांसमीक्ष्यविभावसोर्लोहितरागयु
क्तां॥ अवाप्यकीर्त्तिंचयशश्चलोकेविजित्यशत्रूंश्चधनंजयोपि॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिभी० नै० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ५ ॥ व्युष्टामिति व्युष्टांप्रभातां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यालोव्यूहविशे

ययौनरेंद्रैःसहसोदरैश्चसमाप्तकर्माशिबिरंनिशायां॥ ततःप्रजज्ञेतुमुलःकुरूणांनिशामुखेघोरतमःप्रणादः ॥ ३४ ॥ रणेरथानामयुतंनिहत्यहतागजाःसप्तश
 तार्जुनेन॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेनिपातिताःक्षुद्रकमालवाश्च॥ ३५ ॥ महत्कृतंकर्मधनंजयेनकर्तुंयथानार्हतिकश्चिदन्यः ॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजात
थैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ ३६ ॥ द्रोणःकृपःसैंधवबाल्हिकौचभूरिश्रवाःशल्यशलौचराजन् ॥ अन्येचयोधाःशतशःसमेताःक्रुद्धेनपार्थेनरणस्यमध्ये ॥ ३७॥
स्वबाहुवीर्येणजिताःसभीष्माःकिरीटिनालोकमहारथेन॥ इतिब्रुवंतःशिबिराणिजग्मुःसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः॥ ३८॥ उल्कासहस्रैश्चसुसंप्रदीप्तैर्विभ्राज
मानैश्चतथाप्रदीपैः॥ किरीटिवित्रासितसर्वयोधाचक्रेनिवेशंध्वजिनीकुरूणां॥ १३९॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० तृतीयदिवसावहारेए
कोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥ ॥५॥ ॥५॥ संजयउवाच व्युष्टांनिशांभारतभारतानामनीकिनीनांप्रमुखेमहात्मा॥ ययौसपत्नान्प्रति
जातकोपोवृतःसमग्रेणबलेनभीष्मः ॥ १ ॥ तंद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्चतथैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ जयद्रथश्चातिबलोबलौघैर्नृपास्तथान्येप्रययुःसमंतात्॥
॥ २ ॥ सतैर्महद्भिश्चमहारथैश्चतेजस्विभिर्वीर्यवद्भिश्चराजन् ॥ रराजराजासतुराजमुख्यैर्वृतःसदेवैरिववज्रपाणिः ॥ ३ ॥ तस्मिन्ननीकप्रमुखेविषक्तादोधूय
मानाश्चमहापताकाः॥ सुरक्तपीतासितपांडुराभामहागजस्कंधगताविरेजुः॥४॥ सावाहिनीशांतनवेनगुप्तामहारथैर्वारणवाजिभिश्च॥ बभौसविद्युत्स्तनयि
त्नुकल्पाजलागमेद्यौरिवजातमेघा॥ ५ ॥ ततोरणायाभिमुखीप्रयाताप्रत्यर्जुनंशांतनवाभिगुप्ता ॥ सेनामहोग्रासहसाकुरूणांवेगोयथाभीमइवापगायाः॥
॥ ६॥ तंव्यालनानाविधगूढसारंगजाश्वपादातरथौघपक्षं ॥ व्यूहंमहामेघसमंमहात्माददर्शदूरात्कपिराजकेतुः ॥ ७॥ विनिर्ययौकेतुमतारथेननरर्षभःश्वेतह
येनवीरः॥ वरूथिनासैन्यमुखेमहात्मावधेधृतःसर्वसपत्नयूनां॥ ८॥ सूपस्करंसोत्तरबंधुरेषंयत्तंयदूनामृषभेणसंख्ये॥ कपिध्वजंप्रेक्ष्यविषेदुराजौसहैवपुत्रैस्तव
कौरवेयाः॥ ९ ॥ प्रकर्षतागुप्तमुदायुधेनकिरीटिनालोकमहारथेन॥ तंव्यूहराजंददृशुस्त्वदीयाश्चतुश्चतुर्व्यालसहस्रकर्णं॥ १०॥ यथाहिपूर्वंहनिधर्मराज्ञाव्यूहः
कृतःकौरवसत्तमेन॥ तथानभूतोभुविमानुषेषुनदृष्टपूर्वोनचसंश्रुतश्च॥ ११ ॥

षस्तेननानाविधंगूढसारंच ॥ ७ ॥ ८ ॥ सूपस्करंसुचक्रं सोत्तरबंधुरेषंउत्तरेणाच्छादनेनबंधुरारम्याईषातत्सहितं ॥ ९ ॥ चतुश्चतुरावृत्तंव्यालानांगजानांसहस्रंकर्णेषुविदिग्भागेषुयस्यतं ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शरावराणिकवचानि ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ इतिभी॰नै॰भा॰षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥

ततोयथादेशमुपेत्यतस्थुःपांचालमुख्याःसहचेदिमुख्यैः ॥ ततःसमादेशसमाहतानिभेरीसहस्राणिविनेदुराजौ ॥ १२ ॥ शंखस्वनास्तूर्यरथस्वनाश्चसर्वेष्वनीकेषुससिंहनादाः ॥ ततःसबाणानिमहास्वनानिविस्फार्यमाणानिधनूंषिवीरैः ॥ १३ ॥ क्षणेनभेरीपणवप्रणादानंतर्दधुःशंखमहास्वनाश्च ॥ तच्छंखशब्दावृतमंतरिक्षमुद्धूतभौमद्रुतरेणुजालं ॥ १४ ॥ महावितानावततप्रकाशमालोक्यवीराःसहसाभिपेतुः ॥ रथीरथेनाभिहतःससूतःपपातसाश्वःसरथःसकेतुः ॥ १५ ॥ गजोगजेनाभिहतःपपातपदातिनाचाभिहतःपदातिः ॥ आवर्तमानान्यभिवर्तमानैर्घोरीकृतान्यद्भुतदर्शनानि ॥ १६ ॥ प्रासैश्चखड्गैश्चसमाहतानिसदश्ववृंदानिसदश्ववृंदैः ॥ सुवर्णतारागणभूषितानिसूर्यप्रभाभानिशरावराणि ॥ १७ ॥ विदार्यमाणानिपरश्वधैश्चप्रासैश्चखड्गैश्चनिपेतुरुर्व्यां ॥ गजैर्विषाणैर्वरहस्तरुग्णाःकेचित्ससूतारथिनःप्रपेतुः ॥ १८ ॥ गजर्षभाश्चापिरथर्षभेणनिपातिताबाणहताःपृथिव्यां ॥ गजौघवेगोद्धतसादितानांश्रुत्वाविषेदुःसहसामनुष्याः ॥ १९ ॥ आर्तस्वनंसादिपदातियूनांविषाणगात्रावरताडितानां ॥ संभ्रांतनागाश्वरथेमुहूर्तेमहाक्षयेसादिपदातियूनां ॥ २० ॥ महारथैःसंपरिवार्यमाणोददर्शभीष्मःकपिराजकेतुं ॥ तंपंचतालोच्छ्रिततालकेतुःसदश्ववेगाद्भुतवीर्ययानः ॥ २१ ॥ महास्त्रबाणाशनिदीप्तिमंतंकिरीटिनंशांतनवोऽभ्यधावत् ॥ तथैवशक्रप्रतिमप्रभावमिंद्रात्मजंद्रोणमुखाविसस्रुः ॥ २२ ॥ कृपश्चशल्यश्चविविंशतिश्चदुर्योधनःसौमदत्तिश्चराजन् ॥ ततोरथानांप्रमुखादुपेत्यसर्वास्त्रविल्कांचनचित्रवर्मा ॥ २३ ॥ जवेनशूरोभिससारसर्वांस्तानर्जुनस्यात्मसुतोभिमन्युः ॥ तेषांमहास्त्राणिमहारथानामसह्यकर्माविनिहत्यकार्ष्णिः ॥ २४ ॥ बभौमहामंत्रहुतार्चिमालीसदोगतःसन्भगवानिवाग्निः ॥ ततःसतूर्णंरुधिरोदफेनांकृत्वानदीमाशुरणेरिपूणां ॥ २५ ॥ जगामसौभद्रमतीत्यभीष्मोमहारथंपार्थमदीनसत्वः ॥ ततःप्रहस्याद्भुतविक्रमेणगांडीवमुक्तेनशिलाशितेन ॥ २६ ॥ विपाठजालेनमहास्त्रजालंविनाशयामासकिरीटमाली ॥ तमुत्तमंसर्वधनुर्धराणामसक्तकर्माकपिराजकेतुः ॥ २७ ॥ भीष्मंमहात्माभिववर्षतूर्णंशरौघजालैर्विमलैश्चभल्लैः ॥ तथैवभीष्माहतमंतरिक्षेमहास्त्रजालंकपिराजकेतोः ॥ २८ ॥ विशीर्यमाणंददृशुस्त्वदीयादिवाकरेणेवतमोभिभूतं ॥ एवंविधंकार्मुकभीमनादमदीनवत्सत्पुरुषोत्तमाभ्यां ॥ ददर्शलोकःकुरुसृंजयाश्चतद्वैरथंभीष्मधनंजयाभ्यां ॥ २९ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप॰भीष्मार्जुनद्वैरथेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रौणिरिति सांयमनेःशलस्यपुत्रः ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच द्रौणिर्भूरिश्रवाःशल्यश्चित्रसेनश्चमारिष॥ पुत्रःसांयमनेश्चैवसौभद्रंपर्यवारयन्॥ १ ॥ संसक्तमतितेजोभिस्तमेकंददृशुर्जनाः॥ पंचभिर्मनु
॥१२३॥ जव्याघ्रैर्गजैःसिंहशिशुंयथा॥ २॥ नातिलक्ष्यतयाकश्चिन्नशौर्येनपराक्रमे॥ बभूवसदृशःकार्ष्णेर्नास्त्रेनापिचलाघवे॥ ३॥ तथातमात्मजंयुद्धेविक्रमंतमरिंद
मं॥ दृष्ट्वापार्थःसुसंयत्तंसिंहनादमथानदत्॥ ४ ॥ पीडयानंतुतत्सैन्यंपौत्रंतवविशांपते॥ दृष्ट्वात्वदीयाराजेंद्रसमंतात्पर्यवारयन्॥ ५॥ ध्वजिनींधार्तराष्ट्राणांदी ६
नशत्रुरदीनवत्॥ प्रत्युद्ययौससौभद्रस्तेजसाचबलेनच ॥ ६ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमादित्यसदृशप्रभं॥ व्यदृश्यतमहच्चापंसमरेयुध्यतःपरैः॥ ७॥ सद्रौणिमि
षुणैकेनविध्वाशल्यंचपंचभिः॥ ध्वजंसांयमनेश्चैवसोष्टाभिश्चिच्छिदेततः ॥ ८ ॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंप्रेषितांसौमदत्तिना॥ शितेनोरगसंकाशांपत्रिणापज
हारतां॥ ९ ॥ शल्यस्यचमहावेगानस्यतःसमरेशरान्॥ निवार्यार्जुनदायादोजघानचतुरोहयान्॥ १० ॥ भूरिश्रवाश्चशल्यश्चद्रौणिःसांयमनिःशलः ॥ नाभ्य
वर्ततसंरब्धाःकार्ष्णेर्बाहुबलोदयं॥ ११ ॥ ततस्त्रिगर्ताराजेंद्रमद्राश्चसहकेकयैः ॥ पंचविंशतिसाहस्रास्तवपुत्रेणचोदिताः॥ १२॥ धनुर्वेदविदोमुख्याअजेयाः
शत्रुभिर्युधि॥ सहपुत्रंजिघांसंतंपरिवव्रुःकिरीटिनं॥ १३॥ तौतुतत्रपितापुत्रौपरिक्षिप्तौमहारथौ॥ ददर्शराजन्पांचाल्यःसेनापतिररिंदम॥ १४॥ सवारणर
थौघानांसहस्रैर्बहुभिर्वृतः॥ वाजिभिःपत्तिभिश्चैववृतःशतसहस्रशः ॥ १५॥ धनुर्विस्फार्यसंक्रुद्धोनोदयित्वाचवाहिनीं ॥ ययौतंमद्रकानीकंकेकयांश्चपरंत
प॥ १६॥ तेनकीर्तिमतागुप्तमनीकंदृढधन्वना॥ संरब्धरथनागाश्वंयोत्स्यमानमशोभत॥ १७॥ सोर्जुनप्रमुखेयांतंपांचालकुलवर्धनः ॥ त्रिभिःशारद्वतंबाणै
र्जत्रुदेशेसमार्पयत्॥ १८॥ ततःसमद्रकान्हत्वादशैवदशभिःशरैः ॥ पृष्ठरक्षंजघानाशुभल्लेनकृतवर्मणः ॥ १९॥ दमनंचापिदायादंपौरवस्यमहात्मनः॥ ज
घानविमलाग्रेणनाराचेनपरंतपः ॥ २०॥ ततःसांयमनेःपुत्रःपांचाल्यंयुद्धदुर्मदं ॥ अविध्यत्त्रिंशताबाणैर्दशभिश्चास्यसारथिं ॥ २१॥ सोतिविद्धोमहेष्वा
सःसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेननिचकर्तास्यकार्मुकं ॥ २२॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षिप्रमेवसमार्पयत्॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णि
सारथी॥ २३॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्ददर्शभरतर्षभ॥ पुत्रःसांयमनेःपुत्रंपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ २४॥ सप्रगृह्यमहाघोरंनिस्त्रिंशवरमायसं॥ पदातिस्तूर्णमा ॥१२३॥
नर्छद्रथस्थंपुरुषर्षभः॥ २५॥ तंमहौघमिवायांतंखात्पतंतमिवोरगं॥ भ्रांतावरणनिस्त्रिंशंकालोत्सृष्टमिवांतकं॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दीप्यमानमिवादित्यंमत्तवारणविक्रमं ॥ अपश्यन्पांडवास्तत्रधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २७॥ तस्यंपांचालदायादः प्रतीपमभिधावतः ॥ शितनिस्त्रिंशहस्तस्यशराव
रणधारिणः ॥ २८ ॥ बाणवेगमतीतस्यतथाभ्याशमुपेयुषः ॥ त्वरन्सेनापतिःक्रुद्धोबिभेदगदयाशिरः ॥ २९ ॥ तस्यराजन्सनिस्त्रिंशंसुप्रभंचशरावरं ॥ हतस्य
पततोहस्ताद्वेगेनन्यपतद्भुवि ॥ ३० ॥ तंनिहत्यगदाग्रेणसलेभेपरमांमुदं ॥ पुत्रःपांचालराजस्यमहात्माभीमविक्रमः ॥ ३१ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेम
हारथे ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ ३२ ॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धोदृष्ट्वानिहतमात्मजं ॥ अभिदुद्राववेगेनपांचाल्यंयुद्धदुर्मदं ॥ ३३ ॥ तौतत्रसमरे
शूरौसमेतौयुद्धदुर्मदौ ॥ ददृशुःसर्वराजानःकुरवःपांडवास्तथा ॥ ३४॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धःपार्षतंपरवीरहा ॥ आजघानत्रिभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ ३५॥
तथैवपार्षतंशूरंशल्यःसमितिशोभनः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० चतुर्थयुद्धदिवसेसांय
मनिपुत्रवधेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रउवाच दैवमेवपरंमन्येपौरुषादपिसंजय ॥ यत्सैन्यंममपुत्रस्यपांडु
सैन्येनबाध्यते ॥ १ ॥ नित्यंहिमामकांस्तातहतानेवहिशंससि ॥ अव्यग्रांश्चप्रहृष्टांश्चनित्यंशंससिपांडवान् ॥ २ ॥ हीनान्पुरुषकारेणमामकानद्यसंजय ॥ पा
तितान्पात्यमानांश्चहतानेवचशंससि ॥ ३ ॥ युध्यमानान्यथाशक्ति घटमानान्जयंप्रति ॥ पांडवाहिजयंत्येवजीयंतेचैवमामकाः ॥ ४ ॥ सोहंतीव्राणिदुःखा
निदुर्योधनकृतानिच ॥ श्रोष्यामिसततंतातदुःसहानिबहूनिच ॥ ५ ॥ तमुपायंनपश्यामिजीयेरन्येनपांडवान् ॥ मामकाविजयंयुद्धेप्राप्नुयुर्येनसंजय ॥ ६ ॥
संजयउवाच क्षयंमनुष्यदेहानांगजवाजिरथक्षयं ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवैवापनयोमहान् ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुशल्येनपीडितोनवभिःशरैः ॥ पीडयामा
ससंक्रुद्धोमद्राधिपतिमायसैः ॥ ८ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामपार्षतस्यपराक्रमं ॥ न्यवारयतयस्तूर्णंशल्यंसमितिशोभनं ॥ ९ ॥ नांतरंददृश्यतेतत्रतयोश्चरथिनोस्त
दा ॥ मुहूर्तमिवतद्युद्धंतयोःसममिवाभवत् ॥ १० ॥ ततःशल्योमहाराजधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ ११ ॥ अथैनंशरवर्षेणच्छा
दयामाससंयुगे ॥ गिरिंजलागमेयद्वज्जलदाजलवृष्टिभिः ॥ १२॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोधृष्टद्युम्नेचपीडिते ॥ अभिदुद्राववेगेनमद्रराजरथंप्रति ॥ १३ ॥ ततोम
द्राधिपरथंकार्ष्णिःप्राप्यातिकोपनः ॥ आर्तायनिममेयात्माविव्याधनिशितैःशरैः ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततस्तुतावकाराजन्परीप्संतोऽर्जुनिंरणे ॥ मद्रराजरथंतूर्णपरिवार्यावतस्थिरे ॥ १५ ॥ दुर्योधनोविकर्णश्चदुःशासनविविंशती ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चचित्रसेनो
थदुर्मुखः ॥ १६ ॥ सत्यव्रतश्चभद्रंतेपुरुमित्रश्चभारत ॥ एतेमद्राधिपरथंपालयंतःस्थितारणे ॥ १७ ॥ तान्भीमसेनःसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ द्रौपदेयाभिमन्यु
श्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्दशरथान्दशैवप्रत्यवारयन् ॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोविशांपते ॥ १९ ॥ अभ्यवर्तंतसंहृष्टाःपरस्परवधै
षिणः ॥ तेवैसमेयुःसंग्रामेराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ २० ॥ तस्मिन्दशरथेक्रुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ तावकानांपरेषांवाप्रेक्षकारथिनोभवन् ॥ २१ ॥ शस्त्राण्यनेकरू
पाणिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिनर्दंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ २२ ॥ तेतदाजातसंरंभाःसर्वेन्योन्यंजिघांसवः ॥ अन्योन्यमभिमर्दंतःस्पर्धमानाःपरस्प
रं ॥ २३ ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्ज्ञातयःसंगतामिथः ॥ महास्त्राणिविमुंचंतःसमापेतुरमर्षिणः ॥ २४ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नंमहारणे ॥ विव्याधनिशितैर्बा
णैश्चतुर्भिःसमरेद्रुतं ॥ २५ ॥ दुर्मर्षणश्चविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैर्दुःसहश्चापिसप्तभिः ॥ २६ ॥ विविंशतिःपंचभिश्चत्रिभिर्दुःशासनस्त
था ॥ तान्प्रत्यविध्यद्राजेंद्रपार्षतःशत्रुतापनः ॥ २७ ॥ एकैकंपंचविंशत्यादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ सत्यव्रतंचसमरेपुरुमित्रंचभारत ॥ २८ ॥ अभिमन्युरविध्य
त्तुदशभिर्दशभिःशरैः ॥ माद्रीपुत्रौतुसमरेमातुलंमातृनंदनौ ॥ २९ ॥ अविध्येतांशरैस्तीक्ष्णैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततःशल्योमहाराजस्वस्रीयौरथिनांवरौ ॥
॥ ३० ॥ शरैर्बहुभिरानर्छत्कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ छाद्यमानौततस्तौतुमाद्रीपुत्रौनचेलतुः ॥ ३१ ॥ अथदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ विधित्सुःकलहस्यां
तंगदांजग्राहपांडवः ॥ ३२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणं ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपुत्रास्तेप्राद्रवन्भयात् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोमागधंसमचोदय
त् ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनां ॥ ३४ ॥ गजानीकेनसहितस्तेनराजासुयोधनः ॥ मागधंपुरतःकृत्वाभीमसेनंसमभ्ययात् ॥ ३५ ॥ आपतंतंचतंदृ
ष्ट्वागजानीकंवृकोदरः ॥ गदापाणिरवारोहद्रथात्सिंहइवोन्नदन् ॥ ३६ ॥ अद्रिसारमयींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदां ॥ अभ्यधावद्गजानीकंव्यादितास्यइवांतकः ॥
॥ ३७ ॥ सगजान्गदयानिघ्नन्व्यचरत्समरेबली ॥ भीमसेनोमहाबाहुःसवज्रइववासवः ॥ ३८ ॥ तस्यनादेनमहतामनोहृदयकंपिना ॥ व्यत्यचेष्टंतसंहत्यग
जाभीमस्यगर्जतः ॥ ३९ ॥ ततस्तुद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पृष्ठंभीमस्यरक्षंतःशरवर्षेणवारणान्॥ अभ्यवर्षंतधावंतोमेघाइवगिरीन्यथा॥ ४१ ॥ क्षुरैःक्षुरप्रैर्भल्लैश्चपीतैश्चांजलिकैःशितैः ॥ व्यहरन्नुत्तमांगानिपांडवा
गजयोधिनां॥ ४२॥शिरोभिःप्रपतद्भिश्चबाहुभिश्चविभूषितैः॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपाणिभिश्चसहांकुशैः॥४३॥हृतोत्तमांगाःस्कंधेषुगजानांगजयोधिनः॥
अदृश्यंताचलाग्रेषुद्रुमाभग्नशिखाइव॥४४॥ धृष्टद्युम्नहतानन्यानपश्याममहागजान्॥पततःपात्यमानांश्चपार्षतेनमहात्मना॥४५॥ मागधोथमहीपालोगज
मैरावणोपमं॥ प्रेषयामाससमरेसौभद्रस्यरथंप्रति॥ ४६॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमागधस्यमहागजं ॥ जघानैकेषुणावीरःसौभद्रःपरवीरहा ॥ ४७॥ तस्यावर्जि
तनागस्यकार्ष्णिःपरपुरंजयः॥राज्ञोरजतपुंखेनभल्लेनापाहरच्छिरः॥ ४८ ॥ विगाह्यतद्गजानीकंभीमसेनोपिपांडवः॥ व्यचरत्समरेमृद्नन्गजानिंद्रोगिरीनि
व॥ ४९॥एकप्रहारनिहताभीमसेनेनदंतिनः॥ अपश्यामरणेतस्मिन्गिरीन्वज्रहतानिव ॥५० ॥ भग्नदंतान्भग्नकटान्भग्नसक्थांश्चवारणान् ॥ भग्नपृष्ठत्रि
कानन्यान्निहतान्पर्वतोपमान्॥ ५१ ॥ नदतःसीदतश्चान्यान्विमुखान्समरेगतान् ॥ विद्रुतान्भयसंविग्नांस्तथाविशकृतोपरान् ॥ ५२ ॥ भीमसेनस्यमार्गे
षुपतितान्पर्वतोपमान्॥ अपश्यंनिहतान्नागान्राजन्निष्ठीवतोपरान् ॥ ५३ ॥ वमंतोरुधिरंचान्येभिन्नकुंभामहागजाः॥ विह्वलंतोगताभूमिंशैलाइवधरात
ले॥ ५४ ॥ मेदोरुधिरदिग्धांगोवसामज्जासमुक्षितः॥ व्यचरत्समरेभीमोदंडपाणिरिवांतकः॥ ५५॥ गजानांरुधिरक्लिन्नांगदांबिभ्रद्वृकोदरः ॥ घोरःप्रतिभ
यश्चासीत्पिनाकीवपिनाकधृक्॥ ५६॥ संमथ्यमानाःक्रुद्धेनभीमसेनेनदंतिनः॥ सहसाप्राद्रवन्क्लिष्टामृद्नंतस्तववाहिनीं॥ ५७॥ तंहिवीरंमहेष्वासंसौभद्रप्र
मुखारथाः॥ पर्यरक्षंतयुध्यंतंवज्रायुधमिवामराः॥ ५८॥ शोणिताक्तांगदांबिभ्रदुक्षितांगजशोणितैः ॥ कृतांतइवरौद्रात्माभीमसेनोव्यदृश्यत ॥ ५९॥ व्या
यच्छमानंगदयादिक्षुसर्वासुभारत॥ अपश्यामरणेभीमंनृत्यंतमिवशंकरं॥ ६० ॥ यमदंडोपमांगुर्वीमिंद्राशनिसमस्वनां ॥ अपश्याममहाराजरौद्रांविशस
नींगदां॥ ६१ ॥ विमिश्रांकेशमज्जाभिःप्रदिग्धांरुधिरेणच॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून् ॥ ६२ ॥ यथापशूनांसंघातंयष्ट्यापालःप्रकालयेत्॥
तथाभीमोगजानीकंगदयासमकालयत्॥ ६३ ॥ गदयावध्यमानास्तेमार्गणैश्चसमंततः॥ स्वान्यनीकानिमृद्नंतःप्राद्रवन्कुंजरास्तव॥६४॥ महावातइवाभ्रा
णिविधमित्वासवारणान्॥अतिष्ठत्तुमुलेभीमःश्मशानइवशूलभृत्॥६५॥ इतिश्रीम०भीष्म०भीष्मव०चतुर्थदिवसेभीमयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

म.भा.टी. हतेतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भीष्मपर्व

संजयउवाच हतेतस्मिन्गजानीकेपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ भीमसेनंघ्नतेत्येवंसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ १ ॥ ततःसर्वाण्यनीकानितवपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रवन्भीमसेनंनदंतंभैरवान्रवान् ॥ २ ॥ तंबलौघमपर्यंतंदेवैरपिसुदुःसहं ॥ आपतंतंसुदुष्पारंसमुद्रमिवपर्वणि ॥ ३ ॥ रथनागाश्वकलिलंशंखदुंदुभिनादितं ॥ अनंतरथपादातंनरेंद्रस्तिमितह्रदं ॥ ४ ॥ तंभीमसेनःसमरेमहोदधिमिवापरं ॥ सेनासागरमक्षोभ्यंवेलेवसमवारयत् ॥ ५ ॥ तदाश्चर्यमपश्यामपांडवस्यमहात्मनः ॥ भीमसेनस्यसमरेराजन्कर्मातिमानुषं ॥ ६ ॥ उदीर्णान्पार्थिवान्सर्वान्साश्वान्सरथकुंजरान् ॥ असंभ्रमंभीमसेनोगदयासमवारयत् ॥ ७ ॥ ससंवार्यबलौघांस्तान्गदयारथिनांवरः ॥ अतिष्ठत्तुमुलेभीमोगिरिर्मेरुरिवाचलः ॥ ८ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेघोरेकालेपरमदारुणे ॥ भ्रातरश्चैवपुत्राश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चशिखंडीचापराजितः ॥ नप्राजहन्भीमसेनंभयेजातेमहाबलं ॥ १० ॥ ततःशैक्यायसींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदां ॥ अधावत्तावकान्योधान्दंडपाणिरिवांतकः ॥ ११ ॥ पोथयन्रथवृंदानिवाजिवृंदानिचाभिभूः ॥ कर्षयन्रथवृंदानिबाहुवेगेनपांडवः ॥ १२ ॥ विनिघ्नन्व्यचरत्संख्येयुगांतेकालवद्विभुः ॥ ऊरुवेगेनसंकर्षन्रथजालानिपांडवः ॥ १३ ॥ बलानिसंममर्दाशुनड्वलानीवकुंजरः ॥ मृद्नन्रथेभ्योरथिनोगजेभ्योगजयोधिनः ॥ १४ ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातिनः ॥ गदयाव्यधमत्सर्वान्वातोवृक्षानिवौजसा ॥ १५ ॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तवपुत्रस्यवैबले ॥ सापिमज्जावसामांसैःप्रदिग्धारुधिरेणच ॥ १६ ॥ अदृश्यतमहारौद्रागदानागाश्वपातनी ॥ तत्रतत्रहतैश्चापिमनुष्यगजवाजिभिः ॥ १७ ॥ रणांगनंसमभवन्मृत्योरावाससन्निभं ॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून् ॥ १८ ॥ यमदंडोपमामुग्रामिंद्राशनिसमस्वनां ॥ ददृशुर्भीमसेनस्यरौद्रींविशसनींगदां ॥ १९ ॥ आविध्यतोगदांतस्यकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ बभौरूपंमहाघोरंकालस्येवयुगक्षये ॥ २० ॥ तंतथामहतींसेनांद्रावयंतंपुनःपुनः ॥ दृष्ट्वामृत्युमिवायांतंसर्वेविमनसोभवन् ॥ २१ ॥ यतोयतःप्रेक्षतेस्मगदामुद्यम्यपांडवः ॥ तेनतेनस्मदीर्यंतेसर्वसैन्यानिभारत ॥ २२ ॥ प्रदारयंतंसैन्यानिबलेनामितविक्रमं ॥ ग्रसमानमनीकानिव्यादितास्यमिवांतकं ॥ २३ ॥ तंतथाभीमकर्माणंप्रगृहीतमहागदं ॥ दृष्ट्वावृकोदरंभीष्मःसहसैवसमभ्ययात् ॥ २४ ॥ महतारथघोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ छादयन्शरवर्षेणपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २५ ॥ तमायांतंतथादृष्ट्वाव्यात्ताननमिवांतकं ॥ भीष्मंभीमोमहाबाहुःप्रत्युदीयादमर्षितः ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ इतिश्री०भै०भा०त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

तस्मिन्क्षणेसात्यकिःसत्यसंधःशिनिप्रवीरोभ्यपतत्पितामहं ॥ निघ्नन्नमित्रान्धनुषादृढेनसंकंपयंस्तवपुत्रस्यसैन्यं ॥ २७ ॥ तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैःशरान्व
पंतंनिशितान्सुपुंखान् ॥ नाशक्नुवन्धारयितुंतदानींसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः ॥ २८ ॥ अविध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराक्षसोऽसौतदानीं ॥ शरैश्चतुर्भिःप्र
तिविद्ध्यतंचनप्ताशिनेरभ्यपतद्रथेन ॥ २९ ॥ अन्वागतंवृष्णिवरंनिशम्यतंशत्रुमध्येपरिवर्तमानं ॥ प्रद्रावयंतंकुरुपुंगवांश्चपुनःपुनश्चप्रणदंतमाजौ ॥ ३० ॥ योधा
स्त्वदीयाःशरवर्षैरवर्षन्मेघायथाभूधरमंबुवेगैः ॥ तथापितंधारयितुंनशेकुर्मध्यंदिनेसूर्यमिवातपंतं ॥ ३१ ॥ नतत्रकश्चिन्नविषण्णआसीदृतेराजन्सोमदत्तस्य
पुत्रात् ॥ सवैसमादायधनुर्महात्माभूरिश्रवाभारतसौमदत्तिः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वारथान्स्वान्व्यपनीयमानान्प्रत्युद्ययौसात्यकिंयोद्धुमिच्छन् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सात्यकिभूरिश्रवःसमागमेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोभू
रिश्रवाराजन्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ प्राविध्यद्भृशसंक्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ १ ॥ कौरवंसात्यकिश्चैवशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अवारयदमेयात्मासर्वलोकस्य
पश्यतः ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः ॥ सौमदत्तिंरणेयत्तःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ३ ॥ तंचैवपांडवाःसर्वेसात्यकिंरभसंरणे ॥ परिवार्यस्थिताः
संख्येसमंतात्सुमहौजसः ॥ ४ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यभारत ॥ दुर्योधनमुखान्सर्वान्पुत्रांस्तेपर्यवारयत् ॥ ५ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःक्रोधामर्षसमन्वि
तः ॥ नंदकस्तवपुत्रस्तुभीमसेनंमहाबलं ॥ ६ ॥ विव्याधविशिखैःषड्भिःकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ दुर्योधनश्चसमरेभीमसेनंमहारथं ॥ ७ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धो
मार्गणैर्नवभिःशितैः ॥ ततोभीमोमहाबाहुःस्वरथंसुमहाबलः ॥ ८ ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंविशोकंचेदमब्रवीत् ॥ एतेमहारथाःशूराधार्तराष्ट्राःसमागताः ॥ ९ ॥ मा
मेवभृशसंक्रुद्धाहंतुमभ्युद्यतायुधि ॥ मनोरथद्रुमोस्माकंचिंतितोबहुवार्षिकः ॥ १० ॥ सफलःसूतचाद्येहयोहंपश्यामिसोदरान् ॥ यत्राशोकसमुत्क्षिप्तारेणवो
रथनेमिभिः ॥ ११ ॥ प्रयास्यंत्यंतरिक्षंहिशरवृंदैर्दिगंतरे ॥ तत्रतिष्ठतिसन्नद्धःस्वयंराजासुयोधनः ॥ १२ ॥ भ्रातरश्चास्यसन्नद्धाःकुलपुत्रामदोत्कटाः ॥ एता
नद्यहनिष्यामिपश्यतस्तेनसंशयः ॥ १३ ॥ तस्मान्ममाश्वान्संग्रामेयत्तःसंयच्छसारथे ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थस्तवपुत्रंविशांपते ॥ १४ ॥ विव्याधनिशितैस्ती
क्ष्णैःशरैःकनकभूषणैः ॥ नंदकंचत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंतुदुर्योधनःषष्ट्याविध्वाभीमंमहाबलं ॥ त्रिभिरन्यैःसुनिशितैर्विशोकंप्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ भीमस्यचरणेराजन्धनुश्चिच्छेदभासुरं ॥ मुष्टिदेशेभृशंतीक्ष्णैस्त्रि
भिर्भल्लैर्हसन्निव ॥ १७॥ समरेप्रेक्ष्ययंतारंविशोकंतुवृकोदरः ॥ पीडितंविशिखैस्तीक्ष्णैस्तवपुत्रेणधन्विना ॥ १८॥ अमृष्यमाणःसंरब्धोधनुर्दिव्यंपरामृशत् ॥ पु
त्रस्यतेमहाराजवधार्थंभरतर्षभ ॥ १९॥ समादधत्सुसंक्रुद्धःक्षुरप्रंलोमवाहिनं ॥ तेनचिच्छेदनृपतेर्भीमःकार्मुकमुत्तमं ॥ २० ॥ सोपविध्यधनुश्छिन्नंपुत्रस्तेक्रो
धमूर्छितः ॥ अन्यत्कार्मुकमादत्तसत्वरंवेगवत्तरं॥ २१ ॥संदधेविशिखंघोरंकालमृत्युसमप्रभं ॥ तेनाजघानसंक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे ॥ २२ ॥ सगाढविद्धोव्य
थितःस्यंदनोपस्थआविशत् ॥ सनिषण्णोरथोपस्थेमूर्छामभिजगामह ॥ २३॥ तंदृष्ट्वाव्यथितंभीमम भिमन्युपुरोगमाः ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवानांमहार
थाः ॥ २४ ॥ ततस्तुतुमुलांवृष्टिंशस्त्राणांतिग्मतेजसां ॥ पातयामासुरव्यग्राःपुत्रस्यतवमूर्धनि ॥ २५ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ दुर्योधनंत्रिभि
र्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ २६ ॥ शल्यंचपंचविंशत्याशरैर्विव्याधपांडवः ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःसविद्धोव्यपयाद्रणात् ॥ २७॥ प्रत्युद्ययुस्ततोभीमंतवपुत्रा
श्चतुर्दश ॥ सेनापतिःसुषेणश्चजलसंधःसुलोचनः ॥ २८ ॥ उग्रोभीमरथोभीमोवीरबाहुरलोलुपः ॥ दुर्मुखोदुष्प्रधर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः ॥ २९॥ विसृजंतो
बहून्बाणान्क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ भीमसेनमभिद्रुत्यविव्यधुःसहिताभृशं ॥ ३० ॥ पुत्रांस्तुतवसंप्रेक्ष्यभीमसेनोमहाबलः ॥ सृक्किणीविलिहन्वीरःपशुमध्ये
यथावृकः ॥ ३१ ॥ अभिपत्यमहाबाहुर्गरुत्मानिववेगितः ॥ सेनापतेःक्षुरप्रेणशिरश्चिच्छेदपांडवः ॥ ३२ ॥ संप्रहस्यचहृष्टात्मात्रिभिर्बाणैर्महाभुजः ॥ जल
संधंविनिर्भिद्यसोनयद्यमसादनं ॥ ३३ ॥ सुषेणंचततोहत्वाप्रेषयामासमृत्यवे ॥ उग्रस्यसशिरस्त्राणंशिरश्चंद्रोपमंभुवि ॥ ३४॥ पातयामासभल्लेनकुंडलाभ्यां
विभूषितं ॥ वीरबाहुंचसप्तत्यासाश्वकेतुंससारथिं ॥ ३५ ॥ निनायसमरेवीरःपरलोकायपांडवः ॥ भीमभीमरथौचोभौभीमसेनोहसन्निव ॥ ३६ ॥ पुत्रौतेदुर्म
दौराजन्ननयद्यमसादनं ॥ ततःसुलोचनंभीमःक्षुरप्रेणमहामृधे ॥ ३७॥ मिषतांसर्वसैन्यानामनयद्यमसादनं ॥ पुत्रास्तुतवतंदृष्ट्वाभीमसेनपराक्रमं ॥ ३८ ॥
शेषायेन्येभवंस्तत्रतेभीमस्यभयार्दिताः ॥ विप्रद्रुतादिशोराजन्वध्यमानामहात्मना ॥ ३९ ॥ ततोऽब्रवीच्छांतनवःसर्वानेवमहारथान् ॥ एषभीमोरणेक्रुद्धो
धार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥ ४० ॥ यथाप्राग्र्यान्यथाज्येष्ठान्यथाशूरांश्चसंगतान् ॥ निपातयत्युग्रधन्वातंप्रगृह्णीतमाचिरं ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सुतेजनैःबाणैरितिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥

एवमुक्तास्ततःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यसैनिकाः ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाभीमसेनंमहाबलं ॥ ४२ ॥ भगदत्तःप्रभिन्नेनकुंजरेणविशांपते ॥ अभ्ययात्सहसातत्रयत्रभीमो
व्यवस्थितः ॥ ४३ ॥ आपतन्नेवचरणेभीमसेनंशिलीमुखैः ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेजीमूतइवभास्करं ॥ ४४ ॥ अभिमन्युमुखास्तत्तुनामृष्यंतमहारथाः ॥ भीम
स्याच्छादनंसंख्येस्वबाहुबलमाश्रिताः ॥ ४५ ॥ तएनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् ॥ गजंचशरवृष्ट्यातुबिभिदुस्तेसमंततः ॥ ४६ ॥ सशस्त्रवृष्ट्याभिहतःसमस्तै
स्तैर्महारथैः ॥ प्राग्ज्योतिषगजोराजन्नानालिंगैःसुतेजनैः ॥ ४७ ॥ संजातरुधिरोत्पीडःप्रेक्षणीयोभवद्रणे ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ॥
॥ ४८ ॥ संचोदितोमदस्रावीभगदत्तेनवारणः ॥ अभ्यधावततान्सर्वान्कालोत्सृष्टइवांतकः ॥ ४९ ॥ द्विगुणंजवमास्थायकंपयंश्चरणैर्महीं ॥ तस्यतत्सुमहद्रूपं
दृष्ट्वासर्वेमहारथाः ॥ ५० ॥ असह्यंमन्यमानाश्चनातिप्रमनसोभवन् ॥ ततस्तुनृपतिःक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे ॥ ५१ ॥ आजघानमहाराजशरेणानतपर्वणा ॥
सोतिविद्धोमहेष्वासस्तेनराज्ञामहारथः ॥ ५२ ॥ मूर्छयाभिपरीतात्माध्वजयष्टिंसमाश्रयत् ॥ तांस्तुभीतान्समालक्ष्यभीमसेनंचमूर्छितं ॥ ५३ ॥ ननादबलव
न्नादंभगदत्तःप्रतापवान् ॥ ततोघटोत्कचोराजन्प्रेक्ष्यभीमंतथागतं ॥ ५४ ॥ संक्रुद्धोराक्षसोघोरस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सकृत्वादारुणांमायांभीरूणांभयवर्धि
नीं ॥ ५५ ॥ अदृश्यतनिमेषार्धाद्घोररूपंसमास्थितः ॥ ऐरावणंसमारूढःस्वैर्मायाकृतंस्वयं ॥ ५६ ॥ तस्यचान्येपिदिङ्नागाबभूवुरनुयायिनः ॥ अंजनोवाम
नश्चैवमहापद्मश्चसुप्रभः ॥ ५७ ॥ त्रयएतेमहानागाराक्षसैःसमधिष्ठिताः ॥ महाकायास्त्रिधाराजन्प्रस्रवंतोमदंबहु ॥ ५८ ॥ तेजोवीर्यबलोपेतामहाबलपराक्र
माः ॥ घटोत्कचस्तुस्वंनागंचोदयामासतंतदा ॥ ५९ ॥ सगजंभगदत्तंतुहंतुकामःपरंतपः ॥ तेचान्येचोदितानागाराक्षसैस्तैर्महाबलैः ॥ ६० ॥ परिपेतुःसुसंरब्धा
श्चतुर्दंष्ट्राश्चतुर्दिशं ॥ भगदत्तस्यतंनागंविषाणैरभ्यपीडयन् ॥ ६१ ॥ सपीड्यमानस्तैर्नागैर्वेदनार्तःशराहतः ॥ अनदत्सुमहानादमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ ६२ ॥ त
स्यतंनदतोनादंसुघोरंभीमनिःस्वनं ॥ श्रुत्वाभीष्मोब्रवीद्द्रोणंराजानंचसुयोधनं ॥ ६३ ॥ एषयुध्यतिसंग्रामेहैडिंबेनदुरात्मना ॥ भगदत्तोमहेष्वासःकृच्छ्रेचप
रिवर्तते ॥ ६४ ॥ राक्षसश्चमहाकायःसचराजातिकोपनः ॥ एतौसमेतौसमरेकालमृत्युसमावुभौ ॥ ६५ ॥ श्रूयतेचैवहृष्टानांपांडवानांमहास्वनः ॥ हस्तिनश्चै
वसुमहान्भीतस्यरुदितध्वनिः ॥ ६६ ॥ तत्रगच्छामभद्रंवोराजानंपरिरक्षितुं ॥ अरक्ष्यमाणःसमरेक्षिप्रंप्राणान्विमोक्ष्यति ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥ घट्टयंतःस्पृशंतः ॥८५॥८६॥८७॥ इतिश्री० नै० भा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

तेत्वरध्वंमहावीर्याःकिंचिरेणप्रयामहे॥ महान्हिवर्ततेरौद्रःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ ६८ ॥ भक्तश्चकुलपुत्रश्चशूरश्चपृतनापतिः॥ युक्तंतस्यपरित्राणंकर्तुमस्मा
॥१२७॥ भिरच्युत ॥ ६९ ॥ भीष्मस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वएवमहारथाः॥ द्रोणभीष्मौपुरस्कृत्यभगदत्तपरीप्सया ॥ ७० ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रसोऽभवत्॥ तान्प्र ६
यातान्समालोक्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ ७१ ॥ पंचालाःपांडवैःसार्धंपृष्ठतोनुययुःपरान् ॥ तान्यनीकान्यथालोक्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ ७२ ॥ ननादसुमहा
नादंविस्फोटमशनेरिव ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वादृष्ट्वानागांश्चयुध्यतः ॥ ७३ ॥ भीष्मःशांतनवोभूयोभारद्वाजमभाषत ॥ नरोचतेमेसंग्रामोहैडिंबेनदुरात्मना ॥
॥ ७४ ॥ बलवीर्यसमाविष्टःससहायश्चसांप्रतं ॥ नैषशक्योयुधाजेतुमपिवज्रभृतास्वयं॥ ७५ ॥ लब्धलक्षःप्रहारीचवयंचश्रांतवाहनाः॥ पंचालैःपांडवेयैश्चदि
वसंक्षतविक्षताः॥ ७६ ॥ तन्नमेरोचतेयुद्धंपांडवैर्जितकाशिभिः॥ घुष्यतामवहारोद्यश्वोयोत्स्यामःपरैःसह॥ ७७॥ पितामहवचःश्रुत्वातथाचक्रुःस्मकौरवाः॥
उपायेनापयानंतेघटोत्कचभयार्दिताः॥ ७८ ॥ कौरवेषुनिवृत्तेषुपांडवाजितकाशिनः ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चभरत ॥ ७९ ॥ एवंतदभवद्युद्धं
दिवसंभरतर्षभ ॥ पांडवानांकुरूणांचपुरस्कृत्यघटोत्कचं ॥ ८० ॥ कौरवास्तुततोराजन्प्रययुःशिबिरंस्वकं॥ व्रीडमानानिशाकालेपांडवेयैःपराजिताः॥ ८१ ॥
शरविक्षतगात्रास्तुपांडुपुत्रामहारथाः॥ युद्धेसुमनसोभूत्वाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ॥ ८२ ॥ पुरस्कृत्यमहाराजभीमसेनघटोत्कचौ ॥ पूजयंतस्तदान्योन्यंमुदाप
रमयायुताः॥ ८३ ॥ नदंतोविविधान्नादांस्तूर्यस्वनविमिश्रितान् ॥ सिंहनादांश्चकुर्वंतोविमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ॥ ८४॥ विनदंतोमहात्मानःकंपयंतश्चमेदि
नीं॥ घट्टयंतश्चमर्माणितवपुत्रस्यमारिष॥ ८५॥ प्रयाताःशिबिरायैवनिशाकालेपरंतप॥ दुर्योधनस्तुनृपतिर्दीनोभ्रातृवधेनच ॥ ८६ ॥ मुहूर्तंचिंतयामास
बाष्पशोकसमाकुलः॥ ततःकृत्वाविधिंसर्वंशिबिरस्ययथाविधि॥ प्रदध्यौशोकसंतप्तोभ्रातृव्यसनकर्शितः॥ ८७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्म
वधप० चतुर्थदिवसावहारेचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥ ६४॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भयंमेसुमहज्जातंविस्मयश्चैवसंजय॥ श्रु
त्वापांडुकुमाराणांकर्मदेवैःसुदुष्करं॥ १ ॥ पुत्राणांचपराभावंश्रुत्वासंजयसर्वशः ॥ चिंतामेमहतीसूतभविष्यतिकथंत्विति ॥ २ ध्रुवंविदुरवाक्यानिधक्ष्यंति ॥१२७॥
हृदयंमम ॥ यथाहिदृश्यतेसर्वंदैवयोगेनसंजय॥ ३॥

भयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सापन्हवाःअपरिख्यातकिल्बिषाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मन्यसिमन्यसे ॥२६॥२७॥२८॥२९॥

यत्रभीष्ममुखान्सर्वान्शस्त्रज्ञान्योधसत्तमान् ॥ पांडवानामनीकेषुयोधयंतिप्रहारिणः ॥ ४ ॥ केनावध्यामहात्मानःपांडुपुत्रामहाबलाः ॥ केनदत्तवरास्तात
किंवाज्ञानंविदंतिते ॥ ५ ॥ येनक्षयंनगच्छंतिदिवितारागणाइव ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंसैन्यंतुपांडवैः ॥ ६ ॥ मय्येवदंडःपततिदैवात्परमदारुणः ॥ यथाऽव
ध्याःपांडुसुतायथावध्याश्चमेसुताः ॥ ७ ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयाथातथ्येनसंजय ॥ नहिपारंप्रपश्यामिदुःखस्यास्यकथंचन ॥ ८ ॥ समुद्रस्येवमहतोभुजा
भ्यांप्रतरन्नरः ॥ पुत्राणांव्यसनंमन्येध्रुवंप्राप्तंसुदारुणं ॥ ९ ॥ घातयिष्यतिमेसर्वान्पुत्रान्भीमोनसंशयः ॥ नहिपश्यामितंवीरंयोमेरक्षेत्सुतान्रणे ॥ १० ॥ ध्रु
वंविनाशःसंप्राप्तःपुत्राणांममसंजय ॥ तस्मान्मेकारणंसूतशक्तिंचैवविशेषतः ॥ ११ ॥ पृच्छतोवैयथातत्त्वंसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ दुर्योधनश्चयच्चक्रेदृष्ट्वास्वान्
विमुखान्रणे ॥ १२ ॥ भीष्मद्रोणौकृपश्चैवसौबलश्चजयद्रथः ॥ द्रौणिर्वापिमहेष्वासोविकर्णोवामहाबलः ॥ १३ ॥ निश्चयोवापिकस्तेषांतदात्यासीन्महात्मनां ॥
विमुखेषुमहाप्राज्ञममपुत्रेषुसंजय ॥ १४ ॥ संजयउवाच श्रृणुराजन्नवहितःश्रुत्वाचैवावधारय ॥ नैवमंत्रकृतंकिंचिन्नैवमायांतथाविधां ॥ १५ ॥ नवै
विभीषिकांकांचिद्राजन्कुर्वंतिपांडवाः ॥ युध्यंतितेयथान्यायंशक्तिमंतश्चसंयुगे ॥ १६ ॥ धर्मेणसर्वकार्याणिजीवितादीनिभारत ॥ आरभंतेसदापार्थाःप्रा
र्थयानामहद्यशः ॥ १७ ॥ नतेयुद्धान्निवर्त्तंतेधर्मोपेतामहाबलाः ॥ श्रियापरमयायुक्तायतोधर्मस्ततोजयः ॥ १८ ॥ तेनावध्यारणेपार्थाजययुक्ताश्चपार्थिव ॥
तवपुत्रादुरात्मानःपापेष्वभिरताःसदा ॥ १९ ॥ निष्ठुराहीनकर्माणस्तेनहीयंतिसंयुगे ॥ सुबहूनिनृशंसानिपुत्रैस्तवजनेश्वर ॥ २० ॥ निकृतानीहपांडूनांनीचै
रिवयथानरैः ॥ सर्वंचतदनादृत्यपुत्राणांतवकिल्बिषं ॥ २१ ॥ सापह्नवाःसदैवासन्पांडवाःपांडुपूर्वज ॥ नचैतान्बहुमन्यंतेपुत्रास्तवविशांपते ॥ २२ ॥ तस्यपा
पस्यसततंक्रियमाणस्यकर्मणः ॥ सांप्रतंसुमहद्घोरंफलंप्राप्तंजनेश्वर ॥ २३ ॥ सत्वंभुंक्ष्वमहाराजसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ नावबुध्यसियद्राजन्वार्यमाणःसुहृ
ज्जनैः ॥ २४ ॥ विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ तथामयाचाप्यसकृद्वार्यमाणोनबुध्यसे ॥ २५ ॥ वाक्यंहितंचपथ्यंचमर्त्यःपथ्यमिवौषधं ॥ पुत्राणां
मतमाज्ञायजितान्मन्यसिपांडवान् ॥ २६ ॥ श्रृणुभूयोयथातत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ कारणंभरतश्रेष्ठपांडवानांजयंप्रति ॥ २७ ॥ तत्तेहंकथयिष्यामिय
थाश्रुतमरिंदम ॥ दुर्योधनेनसंपृष्टएतमर्थंपितामहः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाभ्रातॄन्रणेसर्वान्निर्जितांस्तुमहारथान् ॥ शोकसंमूढहृदयोनिशाकालेस्मकौरवः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पितामहंमहाप्राज्ञंविनयेनोपगम्यह ॥ यदब्रवीत्सुतस्तेसौतन्मेशृणुजनेश्वर ॥ ३० ॥ दुर्योधनउवाच द्रोणश्चत्वंचशल्यश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ कृत
वर्माचहार्दिक्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥३१॥ भूरिश्रवाविकर्णश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥३२॥ त्रयाणामपिलोका
नांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ पांडवानांसमस्ताश्चनातिष्ठंतपराक्रमे ॥ ३३ ॥ तत्रमेसंशयोजातस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ यंसमाश्रित्यकौंतेयाजयंत्यस्मान्क्षणेक्ष
णे ॥ ३४ ॥ भीष्मउवाच शृणुराजन्वचोमत्यंयथावक्ष्यामिकौरव ॥ बहुशश्चमयोक्तोसिनचमेतत्त्वयाकृतं ॥ ३५ ॥ क्रियतांपांडवैःसार्धंशमोभरतसत्त
म ॥ एतत्क्षेममहंमन्येपृथिव्यास्तववाविभो ॥ ३६ ॥ भुंक्ष्वेमांपृथिवींराजन्भ्रातृभिःसहितःसुखी ॥ दुर्हृदस्तापयन्सर्वान्नंदयंश्चापिबांधवान् ॥ ३७ ॥ नचमे
क्रोशतस्तातश्रुतवानसिवैपुरा ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंयत्पांडूनवमन्यसे ॥ ३८ ॥ यश्चहेतुरवध्यत्वेतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ तंशृणुष्वमहाबाहोममकीर्तयतःप्रभो ॥
॥ ३९ ॥ नास्तिलोकेषुतद्भूतंभवितानोभविष्यति ॥ योजयेत्पांडवान्सर्वान्पालिताञ्छार्ङ्गधन्वना ॥ ४० ॥ यत्तुमेकथितंतातमुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ पुराणगी
तंधर्मज्ञतच्छृणुष्वयथातथं ॥ ४१ ॥ पुराकिलसुराःसर्वेऋषयश्चसमागताः ॥ पितामहमुपासेदुःपर्वतेगंधमादने ॥ ४२ ॥ तेषांमध्येसमासीनःप्रजापतिरपश्य
त ॥ विमानंप्रज्वलद्भासास्थितंप्रवरमंबरे ॥ ४३ ॥ ध्यानेनावेद्यतद्ब्रह्माकृत्वाचनियतोंजलिं ॥ नमश्चकारहृष्टात्मापुरुषंपरमेश्वरं ॥ ४४ ॥ ऋषयस्त्वथदेवाश्चदृ
ष्ट्वाब्रह्माणमुत्थितं ॥ स्थिताःप्रांजलयःसर्वेपश्यंतोमहदद्भुतं ॥ ४५ ॥ यथावच्चतमभ्यर्च्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ जगादजगतःस्रष्टापरंपरमधर्मवित् ॥ ४६ ॥ वि
श्वावसुर्विश्वमूर्तिर्विश्वेशोविष्वक्सेनोविश्वकर्मावशीच ॥ विश्वेश्वरोवासुदेवोसितस्माद्योगात्मानंदैवतंत्वामुपैमि ॥ ४७ ॥ जयविश्वमहादेवजयलोकहितेर
त ॥ जययोगीश्वरविभोजययोगपरावर ॥ ४८ ॥ पद्मगर्भविशालाक्षजयलोकेश्वरेश्वर ॥ भूतभव्यभवन्नाथजयसौम्यात्मजात्मज ॥ ४९ ॥ असंख्येयगुणा
धारजयसर्वपरायण ॥ नारायणसुदुष्पारजयशार्ङ्गधनुर्धर ॥ ५० ॥ जयसर्वगुणोपेतविश्वमूर्तेनिरामय ॥ विश्वेश्वरमहाबाहोजयलोकार्थतत्पर ॥ ५१ ॥ महो ॥१२८॥
रगवराहाद्यहरिकेशविभोजय ॥ हरिवासदिशामीशविश्ववासामिताव्यय ॥ ५२ ॥ व्यक्ताव्यक्तामितस्थाननियतेंद्रियसत्क्रिय ॥ असंख्येयात्मभावज्ञजयगं
भीरकामद ॥ ५३ ॥ अनंतविदितब्रह्मन्नित्यभूतविभावन ॥ कृतकार्यकृतप्रज्ञधर्मज्ञविजयावह ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गुह्यात्मन्सर्वयोगात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ॥ भूताद्यलोकतत्त्वेशजयभूतविभावन ॥५५॥ आत्मयोनेमहाभागकल्पसंक्षेपतत्पर ॥ उद्भावनमनोभावजयब्र
ह्मजयप्रिय ॥ ५६ ॥ निसर्गसर्गनिरतकामेशपरमेश्वर ॥ अमृतोद्भवसद्भावमुक्तात्मन्विजयप्रद ॥ ५७॥ प्रजापतिपतेदेवपद्मनाभमहाबल ॥ आत्मभूतमहा
भूतसत्वात्मन्जयसर्वदा ॥ ५८ ॥ पादौतवधरादेवीदिशोबाहूदिवंशिरः ॥ मूर्तिस्तेहंसुराःकायश्चंद्रादित्यौचचक्षुषी ॥ ५९ ॥ बलंतपश्चसत्यंचकर्मधर्मात्मकंत
व ॥ तेजोग्निःपवनःश्वासआपस्तेस्वेदसंभवाः ॥६०॥ अश्विनौश्रवणौनित्यंदेवीजिह्वासरस्वती ॥ वेदाःसंस्कारनिष्ठाहित्वयीदंजगदाश्रितं ॥६१॥ नसंख्यानं
परीमाणंनतेजोनपराक्रमं ॥ नबलंयोगयोगीशजानीमस्तेनसंभवं ॥ ६२ ॥ त्वद्भक्तिनिरतादेवनियमैस्त्वांसमाश्रिताः ॥ अर्चयामःसदाविष्णोपरमेशंमहेश्व
रं ॥ ६३ ॥ ऋषयोदेवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ पिशाचामानुषाश्चैवमृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ६४ ॥ एवमादिमयासृष्टंपृथिव्यांत्वत्प्रसादजं ॥ पद्मनाभविशा
लाक्षकृष्णदुःखप्रणाशन ॥ ६५ ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानांत्वंनेतात्वंजगद्गुरुः ॥ त्वत्प्रसादेनदेवेशसुखिनोविबुधाःसदा ॥६६॥ पृथिवीनिर्भयादेवत्वत्प्रसादात्सदा
भवत् ॥ तस्माद्भवविशालाक्षयदुवंशविवर्धनः ॥ ६७॥ धर्मसंस्थापनार्थायदैत्यानांचवधायच ॥ जगतोधारणार्थायविज्ञाप्यंकुरुमेविभो ॥ ६८ ॥ यत्तत्पर
मकंगुह्यंत्वत्प्रसादादिदंविभो ॥ वासुदेवतदेतत्तेमयोद्गीतंयथातथं ॥ ६९ ॥ सृष्ट्वासंकर्षणंदेवंस्वयमात्मानमात्मना ॥ कृष्णत्वमात्मनास्राक्षीःप्रद्युम्नंचात्मसंभ
वं ॥ ७० ॥ प्रद्युम्नादनिरुद्धंत्वंयंविदुर्विष्णुमव्ययं ॥ अनिरुद्धोऽसृजन्मांवैब्रह्माणंलोकधारिणं ॥ ७१ ॥ वासुदेवमयःसोहंत्वयैवास्मिविनिर्मितः ॥ विभज्यभा
गशोत्मानंव्रजमानुषतांविभो ॥ ७२ ॥ तत्रासुरवधंकृत्वासर्वलोकसुखायवै ॥ धर्मंप्राप्ययशःप्राप्ययोगंप्राप्स्यसितत्त्वतः ॥७३॥ त्वांहिब्रह्मर्षयोलोकेदेवाश्चा
मितविक्रम ॥ तैस्तैर्हिनामभिर्युक्तागायंतिपरमात्मकं ॥ ७४ ॥ स्थिताश्चसर्वेत्वयिभूतसंघाःकृत्वाश्रयंत्वांवरदंसुबाहो ॥ अनादिमध्यांतमपारयोगंलोकस्यसे
तुंप्रवदंतिविप्राः ॥ ७५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
भीष्मउवाच ततःसभगवान्देवोलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ ब्रह्माणंप्रत्युवाचेदंस्निग्धगंभीरयागीरा ॥१॥ विदितंतातयोगान्मेसर्वमेतत्तवेप्सितं ॥ तथातद्भवि
तेत्युक्त्वातत्रैवांतरधीयत ॥ २ ॥ ततोदेवर्षिगंधर्वाविस्मयंपरमंगताः ॥ कौतूहलपराःसर्वेपितामहमथाब्रुवन् ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कोन्वयंयोभगवताप्रणम्यविनयाद्विभो ॥ वाग्भिःस्तुतोवरिष्ठाभिःश्रोतुमिच्छामतंवयं ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचपितामहः ॥ देवब्रह्मर्षिगंधर्वान्स
र्वान्मधुरयागिरा ॥ ५ ॥ यत्तत्परंभविष्यंचभवितव्यंचयत्परं ॥ भूतात्माचप्रभुश्चैवब्रह्मयच्चपरंपदं ॥ ६ ॥ तेनास्मिकृतसंवादःप्रसन्नेनसुरर्षभाः ॥ जगतोनुग्र
हार्थाययाचितोमेजगत्पतिः ॥ ७ ॥ मानुषंलोकमातिष्ठवासुदेवइतिश्रुतः ॥ असुराणांवधार्थायसंभवस्वमहीतले ॥ ८ ॥ संग्रामेनिहतायेतेदैत्यदानवराक्षसाः ॥
तइमेनृषुसंभूताघोररूपामहाबलाः ॥ ९ ॥ तेषांवधार्थंभगवान्नरेणसहितोवशी ॥ मानुषींयोनिमास्थायचरिष्यतिमहीतले ॥ १० ॥ नरनारायणौयौतौपुरा
णावृषिसत्तमौ ॥ सहितौमानुषेलोकेसंभूतावमितद्युती ॥ ११ ॥ अजेयौसमरेयत्तौसहितैरमरैरपि ॥ मूढास्त्वेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ १२ ॥ तस्याह
मग्रजःपुत्रःसर्वस्यजगतःप्रभुः ॥ वासुदेवोर्चनीयोवःसर्वलोकमहेश्वरः ॥ १३ ॥ तथामनुष्योयमितिकदाचित्सुरसत्तमाः ॥ नावज्ञेयोमहावीर्यःशंखचक्रगदा
धरः ॥ १४ ॥ एतत्परमकंगुह्यमेतत्परमकंपदं ॥ एतत्परमकंब्रह्मएतत्परमकंयशः ॥ १५ ॥ एतदक्षरमव्यक्तमेतद्वैशाश्वतंमहः ॥ यत्तत्पुरुषसंज्ञंवैगीयतेज्ञायतेन
च ॥ १६ ॥ एतत्परमकंतेजएतत्परमकंसुखं ॥ एतत्परमकंसत्यंकीर्तितंविश्वकर्मणा ॥ १७ ॥ तस्मात्सेंद्रैःसुरैःसर्वैर्लोकैश्चामितविक्रमः ॥ नावज्ञेयोवासु
देवोमानुषोयमितिप्रभुः ॥ १८ ॥ यश्चमानुषमात्रोयमितिब्रूयात्समंदधीः ॥ हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुःपुरुषाधमं ॥ १९ ॥ योगिनंतंमहात्मानंप्रविष्टंमानुषीं
तनुं ॥ अवमन्येद्वासुदेवंतमाहुस्तामसंजनाः ॥ २० ॥ देवंचराचरात्मानंश्रीवत्सांकंसुवर्चसं ॥ पद्मनाभंनजानातितमाहुस्तामसंबुधाः ॥ २१ ॥ किरीटकौस्तुभध
रंमित्राणामभयंकरं ॥ अवजानन्महात्मानंघोरेतमसिमज्जति ॥ २२ ॥ एवंविदित्वातत्त्वार्थंलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ वासुदेवोनमस्कार्यःसर्वलोकैःसुरोत्तमाः
॥ २३ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्त्वासभगवान्देवान्सर्षिगणान्पुरा ॥ विसृज्यसर्वभूतात्माजगामभवनंस्वकं ॥ २४ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वामुनयोप्सरसोपि
च ॥ कथांतांब्रह्मणागीतांश्रुत्वाप्रीतादिवंययुः ॥ २५ ॥ एतच्छ्रुतंमयातातऋषीणांभावितात्मनां ॥ वासुदेवंकथयतांसमवायेपुरातनं ॥ २६ ॥ रामस्यजामद
ग्न्यस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ व्यासनारदयोश्चापिसकाशाद्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ एतमर्थंचविज्ञायश्रुत्वाचप्रभुमव्ययं ॥ वासुदेवंमहात्मानंलोकानामीश्वरेश्व ॥१२९॥
रं ॥ २८ ॥ यस्यचैवात्मजोब्रह्मासर्वस्यजगतःपिता ॥ कथंनवासुदेवोयमर्च्यश्चेज्यश्चमानवैः ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कृतलक्षणैः स्वस्वगुणप्रख्यातैः ॥ ३९ ॥ सात्वताः पंचरात्रागमविधिनापूजकास्तदीयंसात्वतं ॥ ४० ॥ कक्ष्याकांची पुरींद्वारकां

वारितोसिमयातातमुनिभिर्वेदपारगैः ॥ मागच्छसंयुगंतेनवासुदेवेनधन्विना ॥ ३० ॥ मापांडवैःसार्द्धमितितत्त्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ मन्येत्वांराक्षसंक्रूरंतथाचा
सितमोवृतः ॥ ३१ ॥ यस्माद्द्विषसिगोविंदंपांडवंतंधनंजयं ॥ नरनारायणौदेवौकोन्योद्विष्याद्धिमानवः ॥ ३२ ॥ तस्माद्ब्रवीमितेराजन्नेषवैशाश्वतोव्ययः ॥ स
र्वलोकमयोनित्यःशास्ताधात्रीधरोध्रुवः ॥ ३३ ॥ योधारयतिलोकांस्त्रींश्चराचरगुरुःप्रभुः ॥ योद्धाजयश्चजेताचसर्वप्रकृतिरीश्वरः ॥ ३४ ॥ राजन्सर्वमयोह्येषत
मोरागविवर्जितः ॥ यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ३५ ॥ तस्यमाहात्म्ययोगेनयोगेनात्ममयेनच ॥ धृताःपांडुसुताराजन्जयश्चैषांभविष्यति ॥ ३६ ॥
श्रेयोयुक्तांसदाबुद्धिंपांडवानांदधातियः ॥ बलंचैवरणेनित्यंभयेभ्यश्चैवरक्षति ॥ ३७ ॥ सएषशाश्वतोदेवःसर्वगुह्यमयःशिवः ॥ वासुदेवइतिज्ञेयोयन्मांपृ
च्छसिभारत ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चकृतलक्षणैः ॥ सेव्यतेभ्यर्च्यतेचैवनित्ययुक्तैःस्वकर्मभिः ॥ ३९ ॥ द्वापरस्ययुगस्यांतेआदौकलियुगस्यच ॥
सात्वतंविधिमास्थायगीतःसंकर्षणेनवै ॥ ४० ॥ सएषसर्वसुरमर्त्यलोकंसमुद्रकक्ष्यांतरितांपुरींच ॥ युगेयुगेमानुषंचैववासंपुनःपुनःसृजतेवासुदेवः ॥ ४१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच वासुदेवोमह
द्भूतंसर्वलोकेषुकथ्यते ॥ तस्यागमंप्रतिष्ठांचज्ञातुमिच्छेपितामह ॥ १ ॥ भीष्मउवाच वासुदेवोमहद्भूतंसर्वदैवतदैवतं ॥ नपरंपुंडरीकाक्षाद्दृश्यतेभरतर्षभ
॥ २ ॥ मार्कंडेयश्चगोविंदेकथयत्यद्भुतंमहत् ॥ सर्वभूतानिभूतात्मामहात्मापुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ आपोवायुश्चतेजश्चत्रयमेतदकल्पयत् ॥ ससृष्ट्वापृथिवींदेवींसर्व
लोकेश्वरःप्रभुः ॥ ४ ॥ अप्सुवैशयनंचक्रेमहात्मापुरुषोत्तमः ॥ सर्वतेजोमयोदेवोयोगात्सुष्वापतत्रह ॥ ५ ॥ मुखतःसोग्निमसृजत्प्राणाद्वायुमथापिच ॥ सरस्व
तींचवेदांश्चमनसःससृजेऽच्युतः ॥ ६ ॥ एषलोकान्ससर्जादौदेवांश्चऋषिभिःसह ॥ निधनंचैवमृत्युंचप्रजानांप्रभवाप्ययौ ॥ ७ ॥ एषधर्मश्चधर्मज्ञोवरदःसर्व
कामदः ॥ एषकर्ताचकार्यंचपूर्वदेवस्वयंप्रभुः ॥ ८ ॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चपूर्वमेतदकल्पयत् ॥ उभेसंध्येदिशःखंचनियमांश्चजनार्दनः ॥ ९ ॥ ऋषींश्चैवहिगोविं
दस्तपश्चैवाभ्यकल्पयत् ॥ स्रष्टारंजगतश्चापिमहात्माप्रभुरव्ययः ॥ १० ॥ ॥ ४१ ॥ इ० भी० नै० भा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वासुदेवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निधनंमरणं मृत्युंमरणप्रयोजनं प्रभवउत्पत्तिहेतुः अव्ययःप्रलयहेतुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कर्णात्स्रवतीतिकर्णस्रोतःकर्णमलं ॥ १४ ॥ ब्रह्मणःसकाशादपचितिंसत्कारंयातुंप्राप्तुं यांतमितिपाठेब्रह्मणःअपचितिंक्षयंकर्तुमितिशेषः यांतंधावंतं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥१३०॥ अग्रजंसर्वभूतानांसंकर्षणमकल्पयत् ॥ तस्मान्नारायणोजज्ञेदेवदेवःसनातनः ॥ ११ ॥ नाभौपद्मंबभूवास्यसर्वलोकस्यसंभवात् ॥ तस्मात्पितामहोजातस्त
स्माज्जातास्त्विमाःप्रजाः ॥ १२ ॥ शेषंचाकल्पयद्देवमनंतंविश्वरूपिणं ॥ योधारयतिभूतानिधरांचेमांसपर्वतां ॥ १३ ॥ ध्यानयोगेनविप्राश्चतंविदंतिमहौ
जसं ॥ कर्णस्रोतोभवंचापिमधुंनाममहासुरं ॥ १४ ॥ तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रांबुद्धिंसमास्थितं ॥ ब्रह्मणोपचितिंयातुंजघानपुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ तस्यतातवधा
देवदेवदानवमानवाः ॥ मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनं ॥ १६ ॥ वराहश्चैवसिंहश्चत्रिविक्रमगतिःप्रभुः ॥ एषमातापिताचैवसर्वेषांप्राणिनांहरिः ॥ १७ ॥
परंहिपुंडरीकाक्षान्नभूतंनभविष्यति ॥ मुखतःसोसृजद्विप्रान्बाहुभ्यांक्षत्रियांस्तथा ॥ १८ ॥ वैश्यांश्चाप्युरुतोराजन्शूद्रान्वैपादतस्तथा ॥ तपसानियतोदेवो
निधानंसर्वदेहिनां ॥ १९ ॥ ब्रह्मभूतममावास्यांपौर्णमास्यांतथैवच ॥ योगभूतंपरिचरन्केशवंमहदाप्नुयात् ॥ २० ॥ केशवःपरमंतेजःसर्वलोकपितामहः ॥
एवमाहुर्हृषीकेशंमुनयोवैनराधिप ॥ २१ ॥ एवमेनंविजानीहिआचार्यंपितरंगुरुं ॥ कृष्णोयस्यप्रसीदेतलोकास्तेनाक्षयाजिताः ॥ २२ ॥ यश्चैवैनंभयस्थानेके
शवंशरणंव्रजेत् ॥ सदानरःपठंश्चेदंस्वस्तिमान्ससुखीभवेत् ॥ २३ ॥ येचकृष्णंप्रपद्यंतेतेनमुह्यंतिमानवाः ॥ भयेमहतिमग्नांश्चपातिनित्यंजनार्दनः ॥ २४ ॥
सतंयुधिष्ठिरोज्ञात्वायाथातथ्येनभारत ॥ सर्वात्मनामहात्मानंकेशवंजगदीश्वरं ॥ प्रपन्नःशरणंराजन्योगानांप्रभुमीश्वरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिभीष्मव० विश्वोपाख्यानेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ भीष्मउवाच शृणुचेदंमहाराजब्रह्मभूतंस्तवंमम ॥ ब्रह्म
र्षिभिश्चदेवैश्चयःपुराकथितोभुवि ॥ १ ॥ साध्यानामपिदेवानांदेवदेवेश्वरःप्रभुः ॥ लोकभावनभावज्ञइतित्वांनारदोब्रवीत् ॥ २ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचमार्कंडे
योभ्युवाचह ॥ यज्ञंत्वांचैवयज्ञानांतपश्चतपसामपि ॥ ३ ॥ देवानामपिदेवंचत्वामाहभगवान्भृगुः ॥ पुराणंचैवपरमंविष्णोरूपंतवेतिच ॥ ४ ॥ वासुदेवोवसूनां
त्वंशक्रंस्थापयितातथा ॥ देवदेवोसिदेवानामितिद्वैपायनोब्रवीत् ॥ ५ ॥ पूर्वेप्रजानिसर्गेचदक्षमाहुःप्रजापतिं ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामंगिरास्त्वांतथाऽब्रवीत् ॥ ॥१३०॥
॥ ६ ॥ अव्यक्तंतेशरीरोत्थंव्यक्तंतेमनसिस्थितं ॥ देवास्त्वत्संभवाश्चैवदेवलस्त्वसितोब्रवीत् ॥ ७ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६ ॥ शृण्विति इदमितिसामान्येनपुंसकं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शिरसातेदिवंव्याप्तंबाहुभ्यांपृथिवीतथा ॥ जठरंतेत्रयोलोकाःपुरुषोसिसनातनः ॥ ८ ॥ एवंत्वामभिजानंतितपसाभावितानराः ॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणांचासिसत्तमः ॥ ९ ॥ राजर्षीणामुदाराणामाहवेष्वनिवर्त्तिनां ॥ सर्वधर्मप्रधानानांत्वंगतिर्मधुसूदन ॥ १० ॥ इतिनित्यंयोगविद्भिर्भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ सनत्कुमारप्रमुखैःस्तूयतेभ्यर्च्यतेहरिः ॥ ११ ॥ एषतेविस्तरस्तातसंक्षेपश्चप्रकीर्त्तितः ॥ केशवस्ययथातत्त्वंसुप्रीतोभजकेशवं ॥ १२ ॥ संजयउवाच पुण्यंश्रुत्वैतदाख्यानंमहाराजसुतस्तव ॥ केशवंबहुमेनेसपांडवांश्चमहारथान् ॥ १३ ॥ तमब्रवीन्महाराजभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ माहात्म्यंतेश्रुतंराजन्केशवस्यमहात्मनः ॥ १४ ॥ नरस्यचयथातत्त्वंयन्मांत्वंपृच्छसेनृप ॥ यदर्थंनृषुसंभूतौनरनारायणावृषी ॥ १५ ॥ अवध्यौचयथावीरौसंयुगेष्वपराजितौ ॥ यथाचपांडवाराजन्नवध्यायुधिकस्यचित् ॥ १६ ॥ प्रीतिमान्हिदृढंकृष्णःपांडवेषुयशस्विषु ॥ तस्माद्ब्रवीमिराजेंद्रशमोभवतुपांडवैः ॥ १७ ॥ पृथिवींभुंक्ष्वसहितोभ्रातृभिर्बलिभिर्वशी ॥ नरनारायणौदेवाववज्ञायनशिष्यसि ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातवपितातूष्णीमासीद्विशांपते ॥ व्यसर्जयच्चराजानंशयनंचविवेशह ॥ १९ ॥ राजाचशिविरंप्रायात्प्रणिपत्यमहात्मने ॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेरात्रिंतांभरतर्षभ ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिविश्वोपाख्यानेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ विश्वोपाख्यानंसमाप्तं ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच व्युषितायांतुशर्वर्यामुदितेचदिवाकरे ॥ उभेसेनेमहाराजयुद्धायैवसमीयतुः ॥ १ ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःपरस्परजिगीषवः ॥ तेसर्वेसहितायुद्धेसमालोक्यपरस्परं ॥ २ ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ व्यूहौचव्यूह्यसंरब्धाःसंप्रहृष्टाःप्रहारिणः ॥ ३ ॥ अरक्षन्मकरव्यूहंभीष्मोराजन्समंततः ॥ तथैवपांडवाराजन्नरक्षन्व्यूहमात्मनः ॥ ४ ॥ सनिर्ययौमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ महतारथवंशेनसंवृतोरथिनांवरः ॥ ५ ॥ इतरेतरमन्वीयुर्यथाभागमवस्थिताः ॥ रथिनःपत्तयश्चैवदंतिनःसादिनस्तथा ॥ ६ ॥ तान्दृष्ट्वाभ्युद्यतान्संख्येपांडवाहियशस्विनः ॥ श्येनेनव्यूहराजेनतेनाजय्येनसंयुगे ॥ ७ ॥ अशोभतमुखेतस्यभीमसेनोमहाबलः ॥ नेत्रेशिखंडीदुर्धर्षौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ८ ॥ शीर्षेतस्याभवद्वीरःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ विधुन्वन्गांडिवंपार्थोग्रीवायामभवत्तदा ॥ ९ ॥ अक्षौहिण्यासमंतत्रवामपक्षोभवत्तदा ॥ महात्माद्रुपदःश्रीमान्सहपुत्रेणसंयुगे ॥ १० ॥ दक्षिणश्चाभवत्पक्षःकैकेयोऽक्षौहिणीपतिः ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चापिवीर्यवान् ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पृष्ठेसमभवच्छ्रीमान्स्वयंराजायुधिष्ठिरः॥ भ्रातृभ्यांसहितोवीरोयमाभ्यांचारुविक्रमः ॥ १२ ॥ प्रविश्यतुरणेभीमोमकरंमुखतस्तदा ॥ भीष्ममासाद्यसंग्रा
मेच्छादयामाससायकैः ॥ १३ ॥ ततोभीष्मोमहास्त्राणिपातयामासभारत॥ मोहयन्पांडुपुत्राणांव्यूढंसैन्यंमहाहवे ॥ १४ ॥ संमुह्यतितदासैन्येत्वरमाणोधनं ६
॥१३१॥ जयः॥ भीष्मंशरसहस्रेणविव्याधरणमूर्धनि॥ १५ ॥ प्रतिसंवार्यचास्त्राणिभीष्ममुक्तानिसंयुगे ॥ स्वेनानीकेनहृष्टेनयुद्धायसमुपस्थितः॥ १६॥ ततोदुर्योध
नोराजाभारद्वाजमभाषत ॥ पूर्वंदृष्ट्वावधंघोरंबलस्यबलिनांवरः ॥ १७॥ भ्रातॄणांचवधंयुद्धेस्मरमाणोमहारथः॥ आचार्यसततंहित्वंहितकामोममानघ ॥
॥ १८ ॥ वयंहित्वांसमाश्रित्यभीष्मंचैवपितामहं॥देवानपिरणेजेतुंप्रार्थयामोनसंशयः॥ १९ ॥ किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ सतथाकुरुभद्रंते
यथावध्यंतिपांडवाः ॥ २० ॥ एवमुक्तस्ततोद्रोणस्तवपुत्रेणमारिष॥ अभिनत्पांडवानीकंप्रेक्षमाणस्यसात्यकेः ॥ २१ ॥ सात्यकिस्तुततोद्रोणंवारयामासभा
रत॥ तयोःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहं॥ २२ ॥ शैनेयंतुरणेक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ अविध्यन्निशितैर्बाणैर्जत्रुदेशेहसन्निव॥ २३॥ भीमसेनस्ततःक्रुद्धो
भारद्वाजमविध्यत॥ संरक्षन्सात्यकिंराजन्द्रोणाच्छस्त्रभृतांवरात्॥ २४ ॥ ततोद्रोणश्चभीष्मश्चतथाशल्यश्चमारिष॥ भीमसेनंरणेक्रुद्धाश्छादयांचक्रिरेशरैः
॥ २५ ॥ तत्राभिमन्युःसंक्रुद्धोद्रौपदेयाश्चमारिष॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैःसर्वांस्तानुद्यतायुधान् ॥ २६॥ द्रोणभीष्मौतुसंक्रुद्धावापतंतौमहाबलौ ॥ प्रत्युद्ययौ
शिखंडीतुमहेष्वासोमहाहवे॥ २७॥ प्रगृह्यबलवद्वीरोधनुर्जलदनिःस्वनं ॥ अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णंछादयानोदिवाकरं॥ २८॥ शिखंडिनंसमासाद्यभरतानांपि
तामहः॥ अवर्जयतसंग्रामंस्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मरन्॥ २९ ॥ ततोद्रोणोमहाराजअभ्यद्रवततंरणे ॥ रक्षमाणस्तदाभीष्मंतवपुत्रेणचोदितः ॥ ३० ॥ शिखंडीतुस
मासाद्यद्रोणंशस्त्रभृतांवरं॥ अवर्जयतसंत्रस्तोयुगांताग्निमिवोल्बणं॥ ३१ ॥ ततोबलेनमहतापुत्रस्तवविशांपते ॥ जुगोपभीष्ममासाद्यप्रार्थयानोमहद्यशः॥
॥ ३२ ॥ तथैवपांडवाराजन्पुरस्कृत्यधनंजयं॥ भीष्ममेवाभ्यवर्ततजयेकृत्वादृढांमतिं॥ ३३ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंदेवानांदानवैरिव ॥ जयमाकांक्षतांसंख्येयश
श्चसुमहाद्भुतं ॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपंचमदिवसयुद्धारंभेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥१३१॥
संजयउवाच अकरोत्तुमुलंयुद्धंभीष्मःशांतनवस्तदा॥ भीमसेनभयादिच्छन्पुत्रांस्तारयितुंतव ॥ १ ॥ अकरोदिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पूर्वाह्णेतन्महारौद्रंराज्ञांयुद्धमवर्तत ॥ कुरूणांपांडवानांचमुख्यशूरविनाशनं ॥ २ ॥ तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमानेमहाभये ॥ अभवत्तुमुलःशब्दःसंस्पृशन्गगनंम
हत् ॥ ३ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चतुमुलंसमपद्यत ॥ ४ ॥ युयुत्सवस्तेविक्रांताविजयायमहाबलाः ॥ अन्योन्यमभिगर्ज
तोगोष्ठेष्विवमहर्षभाः ॥ ५ ॥ शिरसांपात्यमानानांसमरेनिशितैःशरैः ॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशेबभूवभरतर्षभ ॥ ६ ॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपोज्वलानि
च ॥ पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिभरतर्षभ ॥ ७ ॥ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः ॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादितामही ॥ ८ ॥ कवचोपहितै
र्गात्रैर्हस्तैश्चसमलंकृतैः ॥ मुखैश्चचंद्रसंकाशैरक्तांतनयनैःशुभैः ॥ ९ ॥ गजवाजिमनुष्याणांसर्वगात्रैश्चभूपते ॥ आसीत्सर्वासमास्तीर्णामुहूर्तेनवसुंधरा ॥ १० ॥
रजोमेघैश्चतुमुलैःशस्त्रविद्युत्प्रकाशिभिः ॥ आयुधानांचनिर्घोषःस्तनयित्नुसमोभवत् ॥ ११ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःकटुकःशोणितोदकः ॥ प्रावर्ततकुरूणांचपां
डवानांचभारत ॥ १२ ॥ तस्मिन्महाभयेघोरेतुमुलेलोमहर्षणे ॥ ववृषुःशरवर्षाणिक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः ॥ १३ ॥ आक्रोशन्कुंजरास्तत्रशरवर्षप्रतापिताः ॥ ताव
कानांपरेषांचसंयुगेभरतर्षभ ॥ १४ ॥ संरब्धानांचवीराणांधीराणाममितौजसां ॥ धनुर्ज्यातलशब्देननप्राज्ञायतकिंचन ॥ १५ ॥ उत्थितेषुकबंधेषुसर्वतःशो
णितोदके ॥ समरेपर्यधावंतनृपारिपुवधोद्यताः ॥ १६ ॥ शरशक्तिगदाभिस्तेखड्गैश्चामिततेजसः ॥ निजघ्नुःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ॥ १७ ॥ बभ्रमुःकुंज
राश्चात्रशरैर्विद्धानिरंकुशाः ॥ अश्वाश्चपर्यधावंतहतारोहादिशोदश ॥ १८ ॥ उत्पत्यनिपतंत्यन्येशरघातप्रपीडिताः ॥ तावकानांपरेषांचयोधाभरतसत्तम ॥
॥ १९ ॥ वाहानामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचभारत ॥ गदानांपरिघाणांचहस्तानांचोरुभिःसह ॥ २० ॥ पादानांभूषणानांचकेयूराणांचसंघशः ॥ राशयस्तत्रदृ
श्यंतेभीष्मभीमसमागमे ॥ २१ ॥ अश्वानांकुंजराणांचरथानांचानिवर्तिनां ॥ संघाताःस्मप्रदृश्यंतेतत्रतत्रविशांपते ॥ २२ ॥ गदाभिरसिभिःप्रासैर्बाणैश्चनत
पर्वभिः ॥ जघ्नुःपरस्परंतत्रक्षत्रियाःकालआगते ॥ २३ ॥ अपरेबाहुभिर्वीरानियुद्धकुशलायुधि ॥ बहुधासमसज्जंतआयसैःपरिघैरिव ॥ २४ ॥ मुष्टिभिर्जानु
भिश्चैवतलैश्चैवविशांपते ॥ अन्योन्यंजघ्निरेवीरास्तावकाःपांडवैःसह ॥ २५ ॥ पतितैःपात्यमानैश्चविचेष्टद्भिश्चभूतले ॥ घोरमायोधनंजज्ञेतत्रतत्रजनेश्वर ॥
॥ २६ ॥ विरथारथिनश्चात्रनिस्त्रिंशवरधारिणः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःपरस्परवधैषिणः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्तनयित्नुर्गर्जितं ॥ ७ ॥

ततोदुर्योधनोराजाकलिंगैर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंपांडवानभ्यवर्तत ॥ २८ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यवृकोदरं ॥ भीष्ममभ्यद्रवन्क्रुद्धास्ततोयुद्धम
वर्तत ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०संकुलयुद्धेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ संजयउवाच दृष्ट्वा
भीष्मेणसंसक्तान्भ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समभ्यधावद्गांगेयमुद्यतास्त्रोधनंजयः ॥ १ ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंधनुषोगांडिवस्यच ॥ ध्वजंचदृष्ट्वापार्थस्यसर्वा
न्नोभयमाविशत् ॥ २ ॥ सिंहलांगूलमाकाशेज्वलंतमिवपर्वतं ॥ असज्जमानंवृक्षेषुधूमकेतुमिवोत्थितं ॥ ३ ॥ बहुवर्णविचित्रंचदिव्यंवानरलक्षणं ॥ अपश्या
ममहाराजध्वजंगांडीवधन्वनः ॥ ४ ॥ विद्युतंमेघमध्यस्थांभ्राजमानामिवांबरे ॥ ददृशुर्गांडिवंयोधारुक्मपृष्ठंमहामृधे ॥ ५ ॥ आशुश्रुमभृशंचास्यशक्रस्येवा
भिगर्जतः ॥ सुघोरंतलयोःशब्दंनिघ्नतस्तववाहिनीं ॥ ६ ॥ चंडवातोयथामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ दिशःसंप्लावयन्सर्वाःशरवर्षैःसमंततः ॥ ७ ॥ समभ्यधा
वद्गांगेयंभैरवास्त्रोधनंजयः ॥ दिशंप्राचींप्रतीचींचनजानीमोस्त्रमोहिताः ॥ ८ ॥ कांदिग्भूताःश्रांतपत्राहताश्वाहतचेतसः ॥ अन्योन्यमभिसंश्लिष्ययोधास्तेभ
रतर्षभ ॥ ९ ॥ भीष्ममेवाभ्यलीयंतसहसर्वैस्तवात्मजैः ॥ तेषामार्तायनमभूद्भीष्मःशांतनवोरणे ॥ १० ॥ समुत्पतंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिन
श्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचापिपदातयः ॥ ११ ॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ सर्वसैन्यानिभीतानिव्यवालीयंतभारत ॥ १२ ॥ अथकांबोजजैरश्वै
र्महद्भिःशीघ्रगामिभिः ॥ गोपानांबहुसाहस्रैर्बलैर्गोपायनैर्वृतः ॥ १३ ॥ मद्रसौवीरगांधारैस्त्रैगर्तैश्चविशांपते ॥ सर्वकालिंगमुख्यैश्चकलिंगाधिपतिर्वृतः ॥
॥ १४ ॥ नानानरगणौघैश्चदुःशासनपुरःसरः ॥ जयद्रथश्चनृपतिःसहितःसर्वराजभिः ॥ १५ ॥ हयारोहवराश्चैवतवपुत्रेणचोदिताः ॥ चतुर्दशसहस्राणिसौबलं
पर्यवारयन् ॥ १६ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेविभक्तरथवाहनाः ॥ अर्जुनंसमरेजघ्नुस्तावकाभरतर्षभ ॥ १७ ॥ रथिभिर्वारणैरश्वैःपादातैश्चसमीरितं ॥ घोरमायोध
नंचक्रेमहाभ्रसदृशंरजः ॥ १८ ॥ तोमरप्रासनाराचगजाश्वरथयोधिनां ॥ बलेनमहताभीष्मःसमसज्जत्किरीटिना ॥ १९ ॥ आवंत्यःकाशिराजेनभीमसेनेनसैं
धवः ॥ अजातशत्रुर्मद्राणामृषभेणयशस्विना ॥ २० ॥ सहपुत्रःसहामात्यःशल्येनसमसज्जत ॥ विकर्णःसहदेवेनचित्रसेनःशिखंडिना ॥ २१ ॥ मत्स्याद्दुर्योधनं
जग्मुःशकुनिंचविशांपते ॥ द्रुपदश्चेकितानश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ २२ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वीतमाददिरेप्रतिगजंमद्दंतोनिर्वीर्यमपिगजंजगृहुः मत्तगजबुध्येतिभावः वीतमसारगजेइतिमेदिनी

द्रोणेनसमसज्जंतसपुत्रेणमहात्मना॥ कृपश्चकृतवर्माचधृष्टद्युम्नमभिद्रुतौ॥ २३ ॥ एवंप्रव्रजिताश्वानिभ्रांतनागरथानिच ॥ सैन्यानिसमसज्जंतप्रयुद्धानि
समंततः॥ २४॥ निरभ्रेविद्युतस्तीव्रादिशश्चरजसावृताः॥ प्रादुरासन्महोल्काश्चसनिर्घाताविशांपते॥ २५॥ प्रादुर्भूतोमहावातःपांसुवर्षंपपातच॥ नभस्यं
तर्दधेसूर्यःसैन्येनरजसावृतः॥२६॥ प्रमोहःसर्वसत्वानामतीवसमपद्यत॥ रजसाचाभिभूतानामस्त्रजालैश्चतुद्यतां॥२७॥ वीरबाहुविसृष्टानांसर्वावरणभेदि
नां॥ संघातःशरजालानांतुमुलःसमपद्यत॥ २८॥ प्रकाशंचक्रुराकाशमुद्यतानिभुजोत्तमैः॥ नक्षत्रविमलाभानिशस्त्राणिभरतर्षभ॥ २९ ॥ आर्षभाणिवि
चित्राणिरुक्मजालावृतानिच॥ संपेतुर्दिक्षुसर्वासुचर्माणिभरतर्षभ॥ ३० ॥ सूर्यवर्णैश्चनिस्त्रिंशैःपात्यमानानिसर्वशः॥ दिक्षुसर्वास्वदृश्यंतशरीराणिशिरां
सिच॥ ३१॥ भग्नचक्राक्षनीडाश्चनिपातितमहाध्वजाः॥ हताश्वाःपृथिवींजग्मुस्तत्रतत्रमहारथाः॥ ३२॥ परिपेतुर्हयाश्चात्रकेचिच्छस्त्रकृतव्रणाः॥ रथान्वि
परिकर्षंतोहतेषुरथयोधिषु॥ ३३॥ शराहताभिन्नदेहाबद्धयोक्त्राहयोत्तमाः॥ युगानिपर्यकर्षंततत्रतत्रस्मभारत ॥ ३४ ॥ अदृश्यंतससूताश्चसाश्वाःसरथयो
धिनः॥ एकेनबलिनाराजन्वारणेनविमर्दिताः॥ ३५॥ गंधहस्तिमदस्रावमाघ्रायबहवोरणे॥ सन्निपातेबलौघानांवीतमाददिरेगजाः॥ ३६॥ सतोमरैर्महा
मात्रैर्निपतद्भिर्गतासुभिः॥ बभूवायोधनंछन्नंनाराचाभिहतैर्गजैः ॥३७॥ सन्निपातेबलौघानांप्रेषितैर्वरवारणैः ॥ निपेतुर्युधिसंभग्नाःसयोधाःसध्वजाग
जाः॥ ३८॥ नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्यसंयुगे॥ व्यदृश्यंतमहाराजसंभग्नारथकूबराः ॥ ३९ ॥ विशीर्णरथसंघाश्चकेशेष्वाक्षिप्यदंतिभिः॥ द्रुमशाखाइ
वाविध्यनिष्पिष्टारथिनोरणे॥ ४०॥ रथेषुचरथान्युद्धेसंसक्तान्वरवारणाः॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः॥ ४१॥ तेषांतथाकर्षतांतुगजानांरूप
माबभौ॥ सरःसुनलिनीजालंविषक्तमिवकर्षतां॥ ४२॥ एवंसंछादितंतत्रबभूवायोधनंमहत्॥ सादिभिश्चपदातैश्चसध्वजैश्चमहारथैः॥४३॥ इतिश्रीम
हाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० संकुलयुद्धेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच शिखंडीसहमत्स्येनविराटे
नविशांपते॥ भीष्ममाशुमहेष्वासमाससादसुदुर्जयं॥ १ ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहेष्वासंमहाबलं॥ राज्ञश्चान्यान्रणेशूरान्बहूनार्च्छद्धनंजयः॥ २॥

॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिभी० नै० भा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सैंधवंचमहेष्वासंसामात्यंसहबंधुभिः ॥ प्राच्यांश्चदाक्षिणात्यांश्चभूमिपान्भूमिपर्षभ ॥ ३ ॥ पुत्रंचतेमहेष्वासंदुर्योधनममर्षणं ॥ दुःसहंचैवसमरेभीमसेनो
॥१३३॥ भ्यवर्तत ॥ ४ ॥ सहदेवस्तुशकुनिमुलूकंचमहारथं ॥ पितापुत्रौमहेष्वासावभ्यवर्ततदुर्जयौ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजगजानीकंमहारथः ॥ समवर्ततसंग्रामेपु ६
त्रेणनिकृतस्तव ॥ ६ ॥ माद्रीपुत्रस्तुनकुलःशूरसंक्रंदनोयुधि ॥ त्रिगर्तानांबलैःसार्धंसमसज्जतपांडवः ॥ ७ ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःसमरेशाल्वकेकयान् ॥ सात्य
किश्चेकितानश्चसौभद्रश्चमहारथः ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुश्चसमरेराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ पुत्राणांतेरथानीकंप्रत्युद्याताःसुदुर्जयाः ॥ ९ ॥ सेनापतिरमेयात्माधृष्टद्युम्नोम
हाबलः ॥ द्रोणेनसमरेराजन्समियायोग्रकर्मणा ॥ १० ॥ एवमेतेमहेष्वासास्तावकाःपांडवैःसह ॥ समेत्यसमरेशूराःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ मध्यंदिनगतेसू
र्येनभस्याकुलतांगते ॥ कुरवःपांडवेयाश्चनिजघ्नुरितरेतरं ॥ १२ ॥ ध्वजिनोहेमचित्रांगाविचरंतोरणाजिरे ॥ सपताकारथारेजुर्वैयाघ्रपरिवारणाः ॥ १३ ॥ समे
तानांचसमरेजिगीषूणांपरस्परं ॥ बभूवतुमुलःशब्दःसिंहानामिवनर्दतां ॥ १४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसंप्रहारंसुदारुणं ॥ यदकुर्वन्रणेशूराःसृंजयाःकुरुभिःसह
॥ १५ ॥ नैवखंनदिशोराजन्नसूर्यंशत्रुतापन ॥ विदिशोवापिपश्यामःशरैर्मुक्तैःसमंततः ॥ १६ ॥ शक्तीनांविमलाग्राणांतोमराणांतथास्यतां ॥ निस्त्रिंशानांचपीता
नांनीलोत्पलनिभाःप्रभाः ॥ १७ ॥ कवचानांविचित्राणांभूषणानांप्रभास्तथा ॥ खंदिशःप्रदिशश्चैवभासयामासुरोजसा ॥ १८ ॥ वपुर्भिश्चनरेंद्राणांचंद्रसूर्यसम
प्रभैः ॥ विरराजतदाराजंस्तत्रतत्ररणांगनं ॥ १९ ॥ रथसंघानरव्याघ्राःसमायांतश्चसंयुगे ॥ विरेजुःसमरेराजन्ग्रहाइवनभस्तले ॥ २० ॥ भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठो
भीमसेनंमहाबलं ॥ अवारयतसंक्रुद्धःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ २१ ॥ ततोभीष्मविनिर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अभ्यघ्नन्समरेभीमंतैलधौताःसुतेजनाः ॥
॥ २२ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभीमसेनोमहाबलः ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशांप्रेषयामासभारत ॥ २३ ॥ तामापतंतींसहसारुक्मदंडांदुरासदां ॥ चिच्छेदसमरेभी
ष्मःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ कार्मुकंभीमसेनस्यद्विधाचिच्छेदभारत ॥ २५ ॥ सात्यकिस्तुततस्तूर्णंभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥
आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ २६ ॥ शरैर्बहुभिरानर्छत्पितरंतेजनेश्वर ॥ ततःसंधायवैतीक्ष्णंशरंपरमदारुणं ॥ २७ ॥ वार्ष्णेयस्यरथाद्भीष्मःपा ॥१३३॥
तयामाससारथिं ॥ तस्याश्वाःप्रद्रुताराजन्निहतेरथसारथौ ॥ २८ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेनतेनैवधावंतिमनोमारुतरंहसः॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनिःस्वनस्तुमुलोभवत् ॥ २९॥ हाहाकारश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनां ॥ अभ्यद्रवतगृह्णीतहयान्यच्छ
तधावत॥ ३०॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुयुधानरथंप्रति॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मःशांतनवस्तदा॥३१॥ न्यहनत्पांडवींसेनामासुरीमिववृत्रहा॥ तेवध्यमा
नाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह॥ ३२॥ स्थिरांयुद्धेमतिंकृत्वाभीष्ममेवाभिदुद्रुवुः॥ धृष्टद्युम्नमुखाश्चापिपार्थाःशांतनवंरणे॥ ३३॥ अभ्यधावन्जिगीषंतस्त
वपुत्रस्यवाहिनीं॥ तथैवकौरवास्राजन्भीष्मद्रोणपुरोगमाः॥ ३४॥ अभ्यधावंतवेगेनततोयुद्धमवर्तत ॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव
धप॰पंचमदिवसयुद्धेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच विराटोथत्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्च्छन्महारथं॥ वि
व्याधतुरगांश्चास्यत्रिभिर्बाणैर्महारथः॥ १॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवःशरैः॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःकृतहस्तोमहाबलः॥ २॥ द्रौणिर्गांडीवधन्वानंभी
मधन्वामहारथः॥ अविध्यदिषुभिःषड्भिर्दृढहस्तःस्तनांतरे॥ ३॥ कार्मुकंतस्यचिच्छेदफाल्गुनःपरवीरहा॥ अविध्यच्चभृशंतीक्ष्णैःपत्रिभिःशत्रुकर्शनः॥ ४॥
सोन्यत्कार्मुकमादायवेगवान्क्रोधमूर्छितः॥ अमृष्यमाणःपार्थेनकार्मुकच्छेदमाहवे॥५॥ अविध्यत्फाल्गुनंराजन्नवत्यानिशितैःशरैः॥ वासुदेवंचसप्तत्या
विव्याधपरमेषुभिः॥ ६॥ ततःक्रोधाभिताम्राक्षःकृष्णेनसहफाल्गुनः॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यचिंतयित्वापुनःपुनः॥ ७॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्श
नः॥ गांडीवधन्वासंक्रुद्धःशितान्सन्नतपर्वणः॥८॥ जीवितांतकरान्घोरान्समादत्तशिलीमुखान्॥ तैस्तूर्णंसमरेविध्यद्द्रौणिंबलवतांवरः॥ ९॥ तस्यतेकव
चंभित्वापपुःशोणितमाहवे॥ नविव्यथेचनिर्भिन्नोद्रौणिर्गांडीवधन्वना॥ १०॥ तथैवचशरान्द्रौणिःप्रविमुंचन्नविह्वलः॥ तस्थौससमरेराजंस्त्रातुमिच्छन्म
हाव्रतं॥ ११॥ तस्यतत्सुमहत्कर्मशशंसुःकुरुसत्तमाः॥ यत्कृष्णाभ्यांसमेताभ्यामभ्यापततसंयुगे॥ १२॥ सहिनित्यमनीकेषुयुध्यतेऽभयमास्थितः॥ अस्त्र
ग्रामंससंहारंद्रोणात्प्राप्यसुदुर्लभं॥ १३॥ ममैषआचार्यसुतोद्रोणस्यापिप्रियःसुतः॥ ब्राह्मणश्चविशेषेणमाननीयोममेतिच ॥ १४॥ समास्थायमतिंवीरो
बीभत्सुःशत्रुतापनः॥ कृपांचक्रेरथश्रेष्ठोभारद्वाजसुतंप्रति॥ १५॥ द्रौणिंत्यक्त्वाततोयुद्धेकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ युयुधेतावकान्निघ्नंस्त्वरमाणःपराक्रमी ॥ १६॥
दुर्योधनस्तुदशभिर्गार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः॥ भीमसेनंमहेष्वासंरुक्मपुंखैःसमार्पयत्॥ १७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सात्वतीपुत्रंअभिमन्युं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

भीमसेनःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढं ॥ चित्रंकार्मुकमादत्तशरांश्चनिशितान्दश ॥ १८ ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रःकुरुराजंमहोरसि ॥ १९ ॥ तस्यकांचनसूत्रस्थःशरैःसंछादितोमणिः ॥ रराजोरसिखेसूर्योग्रहैरिवसमावृतः ॥ २० ॥ पुत्रस्तुतवतेजस्वीभीमसेनेनताडितः ॥ नाम्रष्यतयथानागस्तलशब्दंमदोत्कटः ॥ २१ ॥ ततःशरैर्महाराजरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ भीमंविव्याधसंक्रुद्धस्त्रासयानोवरूथिनीं ॥ २२ ॥ तौयुध्यमानौसमरेभृशमन्योन्यविक्षतौ ॥ पुत्रौतेदेवसंकाशौव्यरोचेतांमहाबलौ ॥ २३ ॥ चित्रसेनंनरव्याघ्रंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैःपुरुमित्रंचसप्तभिः ॥ २४ ॥ सत्यव्रतंचसप्तत्याविध्वाशक्रसमोयुधि ॥ नृत्यन्निवरणेवीरआर्तिंनःसमजीजनत् ॥ २५ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनःशिलीमुखैः ॥ सत्यव्रतश्चनवभिःपुरुमित्रश्चसप्तभिः ॥ २६ ॥ सविद्धोविक्षरन्रक्तंशत्रुसंवारणंमहत् ॥ चिच्छेदचित्रसेनस्यचित्रंकार्मुकमार्जुनिः ॥ २७ ॥ भित्वाचास्यतनुत्राणंशरेणोरस्यताडयत् ॥ ततस्तेतावकावीराराजपुत्रामहारथाः ॥ २८ ॥ समेत्ययुधिसंरब्धाविव्यधुर्निशितैःशरैः ॥ तांश्चसर्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्जघानपरमास्त्रवित् ॥ २९ ॥ तस्यदृष्ट्वातुतत्कर्मपरिवव्रुःसुतास्तव ॥ दहंतंसमरेसैन्यंवनेकक्षंयथोल्बणं ॥ ३० ॥ अपेतशिशिरेकालेसमिद्धमिवपावकं ॥ अत्यरोचतसौभद्रस्तवसैन्यानिनाशयन् ॥ ३१ ॥ तत्तस्यचरितंदृष्ट्वापौत्रस्तवविशांपते ॥ लक्ष्मणोऽभ्यपतत्तूर्णंसात्वतीपुत्रमाहवे ॥ ३२ ॥ अभिमन्युस्तुसंक्रुद्धोलक्ष्मणंशुभलक्षणं ॥ विव्याधनिशितैःषड्भिःसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ ३३ ॥ तथैवलक्ष्मणोराजन्सौभद्रंनिशितैःशरैः ॥ अविध्यतमहाराजतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३४ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासारथिंचमहाबलः ॥ अभ्यद्रवतसौभद्रोलक्ष्मणंनिशितैःशरैः ॥ ३५ ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठंल्लक्ष्मणःपरवीरहा ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसौभद्रस्यरथंप्रति ॥ ३६ ॥ तामापतंतींसहसाघोररूपांदुरासदां ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदभुजगोपमां ॥ ३७ ॥ ततःस्वरथमारोप्यलक्ष्मणंगौतमस्तदा ॥ अपोवाहरथेनाजौसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ३८ ॥ ततःसमाकुलेतस्मिन्वर्तमानेमहाभये ॥ अभ्यद्रवन्जिघांसंतःपरस्परवधैषिणः ॥ ३९ ॥ तावकाश्चमहेष्वासाःपांडवाश्चमहारथाः ॥ जुह्वंतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरं ॥ ४० ॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसृंजयाःकुरुभिःसह ॥ ४१ ॥ ततोभीष्मोमहाबाहुःपांडवानांमहात्मनां ॥ सेनांजघानसंक्रुद्धोदिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ ४२ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४३॥ इतिश्री०नै०भा०त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥७॥ अथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

हतेश्वैरेर्गजैस्तत्रनरैरश्वैश्चपातितैः॥ रथिभिःसादिभिश्चैवसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वंद्वयुद्धेत्रिसप्ततितमो
ऽध्यायः ॥ ७३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच अथराजन्महाबाहुःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ विकृष्यचापंसमरेभारसाहमनुत्तमं ॥ १ ॥
प्रामुंचत्पुंखसंयुक्तान्शरानाशीविषोपमान्॥ प्रगाढंलघुचित्रंचदर्शयन्हस्तलाघवं॥ २ ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंशरानन्यांश्चमुंचतः॥ आददानस्यभूयश्चसंद
धानस्यचापरान्॥ ३॥ क्षिपतश्चपरांस्तस्यरणेशत्रून्विनिघ्नतः॥ ददृशेरूपमत्यर्थंमेघस्येवप्रवर्षतः॥४॥ तमुदीर्यंतमालोक्यराजादुर्योधनस्ततः॥ रथानामयुतंत
स्यप्रेषयामासभारत॥ ५॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्सात्यकिःसत्यविक्रमः॥ जघानपरमेष्वासोदिव्येनास्त्रेणवीर्यवान् ॥ ६॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरा
सनः॥ आससादततोवीरोभूरिश्रवसमाहवे ॥ ७॥ सहिसंदृश्यसेनांतेयुयुधानेनपातितां॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ ८॥ इंद्रायुधसवर्णंतुवि
स्फार्यसुमहद्धनुः॥ सृष्टवान्वज्रसंकाशान्शरानाशीविषोपमान्॥ ९॥ सहस्रशोमहाराजदर्शयन्पाणिलाघवं॥ शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान्सात्यकेश्चपदानुगाः॥
॥ १०॥ नविषेहुस्तदाराजन्दुद्रुवुस्तेसमंततः॥ विहायसात्यकिंराजन्समरेयुद्धदुर्मदं॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वायुयुधानस्यसुतादशमहाबलाः॥ महारथाःसमाख्याता
श्चित्रवर्मायुधध्वजाः॥ १२॥ समासाद्यमहेष्वासंभूरिश्रवसमाहवे॥ ऊचुःसर्वेसुसंरब्धायूपकेतुंमहारणे ॥ १३॥ भोभोकौरवदायादसहास्माभिर्महाबल॥
एहियुध्यस्वसंग्रामेसमस्तैःपृथगेववा॥ १४॥ अस्मान्वात्वंपराजित्ययशःप्राप्नुहिसंयुगे॥ वयंवात्वांपराजित्यप्रीतिंधास्यामहेपितुः॥ १५॥ एवमुक्तस्तदाशूरै
स्तानुवाचमहाबलः॥ वीर्यश्लाघीनरश्रेष्ठस्तान्दृष्ट्वासमवस्थितान् ॥ १६॥ साध्विदंकथ्यतेवीरायद्येवंमतिरद्यवः ॥ युध्यध्वंसहितायत्तानिहनिष्यामिवोर
णे॥ १७॥ एवमुक्तामहेष्वासास्तेवीराःक्षिप्रकारिणः॥ महताशरवर्षेणअभ्यधावन्नरिंदमं॥ १८॥ सोपराह्णेमहाराजसंग्रामस्तुमुलोभवत्॥ एकस्यचबहूनां
चसमेतानांरणाजिरे॥ १९॥ तमेकंरथिनांश्रेष्ठंशरैस्तेसमवाकिरन्॥ प्रावृषीवयथामेरुंसिषिचुर्जलदान्नृप ॥ २०॥ तैस्तुमुक्तान्शरान्घोरान्यमदंडाशनिप्र
भान्॥ असंप्राप्तानसंभ्रांतश्चिच्छेदाशुमहारथः॥ २१॥ तत्राद्भुतमपश्यामसौमदत्तेःपराक्रमं॥ यदेकोबहुभिर्युद्धेसमसज्जदभीतवत्॥ २२॥ विसृज्यशरवृ
ष्टिंतांदशराजन्महारथाः॥ परिवार्यमहाबाहुंनिहंतुमुपचक्रमुः॥ २३॥ सौमदत्तिस्ततःक्रुद्धस्तेषांचापानिभारत॥ चिच्छेदसमरेराजन्युध्यमानोमहारथैः॥ २४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥७४॥ ॥७५॥ तेइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥
अथैषांछिन्नधनुषांशरैःसन्नतपर्वभिः॥ चिच्छेदसमरेराजन्शिरांसिभरतर्षभ॥ २५॥ तेहतान्यपतन्राजन्वज्रभग्नाइवद्रुमाः॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरोरणेपु
त्रान्महाबलान्॥ २६॥ वार्ष्णेयोविनदन्राजन्भूरिश्रवसमभ्ययात्॥ रथंरथेनसमरेपीडयित्वामहाबलौ॥ २७॥ तावन्योन्यंहिसमरेनिहत्यरथवाजिनः॥ वि
रथावभिवल्गंतौसमेयातांमहारथौ॥ २८॥ प्रगृहीतमहाखड्गौतौचर्मवरधारिणौ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौयुद्धायसमवस्थितौ॥ २९॥ ततःसात्यकिमभ्येत्यनि
स्त्रिंशवरधारिणं॥ भीमसेनस्त्वरन्राजन्रथमारोपयत्तदा॥ ३०॥ तवापितनयोराजन्भूरिश्रवसमाहवे॥ आरोपयद्रथंतूर्णंपश्यतांसर्वधन्विनां॥ ३१॥ त
स्मिंस्तथावर्तमानेरणेभीष्मंमहारथं॥ अयोधयंतसंरब्धाःपांडवाभरतर्षभ॥ ३२॥ लोहितायतिचादित्येत्वरमाणोधनंजयः॥ पंचविंशतिसाहस्रान्निजघानम
हारथान्॥ ३३॥ तेहिदुर्योधनादिष्टास्तदापार्थनिबर्हणे॥ संप्राप्यैवगतानाशंशलभाइवपावकं॥ ३४॥ ततोमत्स्याःकेकयाश्चधनुर्वेदविशारदाः॥ परिवव्रुस्त
दापार्थंसहपुत्रंमहारथं॥ ३५॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसूर्येऽस्तमुपगच्छति॥ सर्वेषांचैवसैन्यानांप्रमोहःसमजायत॥३६॥ अवहारंततश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव॥ सं
ध्याकालेमहाराजसैन्यानांश्रांतवाहनः॥ ३७॥ पांडवानांकुरूणांचपरस्परसमागमे॥ तेसेनेभृशसंविग्नेययतुःस्वंनिवेशनं॥ ३८॥ ततःस्वशिबिरंगत्वान्यवि
शंस्तत्रभारत॥ पांडवाःसृंजयैःसार्धंकुरवश्चयथाविधि॥ ३९॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०पंचमदिवसावहारेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः
॥७४॥ ॥७५॥ ॥७५॥ संजयउवाच तेविश्रम्यततोराजन्सहिताःकुरुपांडवाः॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांपुनर्युद्धायनिर्ययुः॥ १॥ तत्रशब्दोमहा
नासीत्तवतेषांचभारत॥ युज्यतांरथमुख्यानांकल्प्यतांचैवदंतिनां॥२॥ संनह्यतांपदातीनांहयानांचैवभारत॥ शंखदुंदुभिनादश्चतुमुलःसर्वतोभवत्॥ ३॥
ततोयुधिष्ठिरोराजाधृष्टद्युम्नमभाषत॥ व्यूहंव्यूहमहाबाहोमकरंशत्रुनाशनं॥ ४॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनधृष्टद्युम्नोमहारथः॥ व्यादिदेशमहाराजरथिनोरथिनांवरः
॥५॥ शिरोभूद्द्रुपदस्तस्यपांडवश्चधनंजयः॥ चक्षुषीसहदेवश्चनकुलश्चमहारथः॥ ६॥ तुंडमासीन्महाराजभीमसेनोमहाबलः॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चराक्षस
श्चघटोत्कचः॥ ७॥ सात्यकिर्धर्मराजश्चव्यूहग्रीवांसमास्थिताः॥ पृष्ठमासीन्महाराजविराटोवाहिनीपतिः॥ ८॥ धृष्टद्युम्नेनसहितोमहत्यासेनयावृतः॥ केक
याभ्रातरःपंचवामपार्श्वंसमाश्रिताः॥ ९॥ धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्चेकितानश्चवीर्यवान्॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थितौव्यूहस्यरक्षणे॥ १०॥ ॥७॥८॥९॥१०॥ ॥१३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पादयोस्तुमहाराजस्थितःश्रीमान्महारथः ॥ कुंतिभोजःशतानीकोमहत्यासेनयाद्वृतः ॥ ११ ॥ शिखंडीतुमहेष्वासःसोमकैःसंवृतोबली ॥ इरावांश्चततःपुच्छेम
करस्यव्यवस्थितौ ॥ १२ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ सूर्योदयेमहाराजपुनर्युद्धायदंशिताः ॥ १३ ॥ कौरवानभ्ययुस्तूर्णंहस्त्यश्वरथपत्तिभिः ॥ स
मुच्छ्रितैर्ध्वजैश्छत्रैःशस्त्रैश्चविमलैःशितैः ॥ १४ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव ॥ क्रौंचेनमहताराजन्प्रत्यव्यूहतवाहिनीं ॥ १५ ॥ तस्यतुंडेमहेष्वासोभा
रद्वाजोव्यरोचत ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवचक्षुरासीन्नरेश्वर ॥ १६ ॥ कृतवर्मातुसहितःकांबोजवरबाल्हिकैः ॥ शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ १७ ॥ ग्री
वायांशूरसेनश्चतवपुत्रश्चमारिष ॥ दुर्योधनोमहाराजराजभिर्बहुभिर्वृतः ॥ १८ ॥ प्राग्ज्योतिषस्तुसहितोमद्रसौवीरकेकयैः ॥ उरस्यभून्नरश्रेष्ठमहत्यासेनया
वृतः ॥ १९ ॥ स्वसेनयाचसहितःसुशर्माप्रस्थलाधिपः ॥ वामंपक्षंसमाश्रित्यदंशितःसमवस्थितः ॥ २० ॥ तुषारायवनाश्चैवशकाश्चसहचूचुपैः ॥ दक्षिणंपक्ष
माश्रित्यस्थिताव्यूहस्यभारत ॥ २१ ॥ श्रुतायुश्चशतायुश्चसौमदत्तिश्चमारिष ॥ व्यूहस्यजघनेतस्थूरक्षमाणाःपरस्परं ॥ २२ ॥ ततोयुद्धायसंजग्मुःपांडवाः
कौरवैःसह ॥ सूर्योदयेमहाराजततोयुद्धमभून्महत् ॥ २३ ॥ प्रतीयूरथिनोनागानागांश्चरथिनोययुः ॥ हयारोहान्रथारोहारथिनश्चापिसादिनः ॥ २४ ॥ सादि
नश्चहयान्राजन्रथिनश्चमहारणे ॥ हस्त्यारोहान्हयारोहारथिनःसादिनस्तथा ॥ २५ ॥ रथिनःपत्तिभिःसार्धंसादिनश्चापिपत्तिभिः ॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्र
त्यधावन्नमर्षिताः ॥ २६ ॥ भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ताचान्यैर्महारथैः ॥ शुशुभेपांडवीसेनानक्षत्रैरिवशर्वरी ॥ २७ ॥ तथाभीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्योधनादिभिः ॥
तवापिचबभौसेनाग्रहैर्द्यौरिवसंवृता ॥ २८ ॥ भीमसेनस्तुकौंतेयोद्रोणंदृष्ट्वापराक्रमी ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्भारद्वाजस्यवाहिनीं ॥ २९ ॥ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धो
भीमंनवभिरायसैः ॥ विव्याधसमरश्लाघीमर्माण्युद्दिश्यवीर्यवान् ॥ ३० ॥ दृढाहतस्ततोभीमोभारद्वाजस्यसंयुगे ॥ सारथिंप्रेषयामासयमस्यसदनंप्रति ॥
॥ ३१ ॥ ससंगृह्यस्वयंवाहान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ व्यधमत्पांडवींसेनांतूलराशिमिवानलः ॥ ३२ ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनभीष्मेणचनरोत्तमाः ॥ सृंजयाःकेकयैः
सार्धंपलायनपराभवन् ॥ ३३ ॥ तथैवतावकंसैन्यंभीमार्जुनपरिक्षतं ॥ मुमुहेतत्रतत्रैवसमदेववरांगना ॥ ३४ ॥ अभिद्येतांततोव्यूहौतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ आ
सीद्व्यतिकरोघोरस्तवतेषांचभारत ॥ ३५ ॥ तदद्भुतमपश्यामतावकानांपरैःसह ॥ एकायनगताःसर्वेयदयुध्यंतभारत ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३७॥ इतिश्री०नै०भा०पंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति १ ॥ नःअस्मान्अभिकामंआकांक्षमाणं प्रव्हंप्रणतं ॥ २ ॥ लघुवृत्तंशीघ्रकारि आयतप्रायंप्रांशुबहुलं ॥ ३ ॥ ४॥

प्रतिसंवार्यचास्त्राणितेन्योन्यस्यविशांपते॥ युयुधुःपांडवाश्चैवकौरवाश्चमहाबलाः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० षष्ठदिवसयुद्धारं
भेपंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंबहुगुणंसैन्यमेवंबहुविधंपुरा॥ व्यूढमेवंयथाशास्त्रममोघंचैव
संजय॥ १ ॥ दृष्टमस्माकमत्यंतमभिकामंचनःसदा॥ प्रव्हमव्यसनोपेतंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमं ॥ २ ॥ नातिवृद्धमबालंचनकृशंनचपीवरं॥ लघुवृत्तायतप्रायंसार
योधमनामयं॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहशस्त्रंचबहुशस्त्रपरिग्रहं॥ असियुद्धेनियुद्धेचगदायुद्धेचकोविदं॥ ४ ॥ प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौपरिघेष्वायसेषुच ॥ भिंदिपालेषु
शक्तीषुमुसलेषुचसर्वशः॥ ५ ॥ कंपनेषुचचापेषुकणपेषुचसर्वशः॥ क्षेपणीयेषुचित्रेषुमुष्टियुद्धेषुचक्षमं॥ ६ ॥ अपरोक्षंचविद्यासुव्यायामेचकृतश्रमं ॥ शस्त्र
ग्रहणविद्यासुसर्वासुपरिनिष्ठितं॥७॥ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते॥ सम्यक्प्रहरणेयानेव्यपयानेचकोविदं ॥८॥ नागाश्वरथयानेषुबहुशःसुपरीक्षितं॥
परीक्ष्यचयथान्यायंवेतनेनोपपादितं॥ ९ ॥ नगोष्ठ्यानोपकारेणनचबंधुनिमित्ततः ॥ नसौहृदबलैर्वापिनाकुलीनपरिग्रहैः॥ १० ॥ समृद्धजनमार्यंचतुष्टसंबं
धिबांधवं॥ कृतोपकारभूयिष्ठंयशस्विचमनस्विच॥ ११ ॥ स्वजनैस्तुनरैर्मुख्यैर्बहुशोदृष्टकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंलोकविश्रुतं ॥ १२ ॥ बहुभिः
क्षत्रियैर्गुप्तंपृथिव्यांलोकसंमतैः॥ अस्मानभिगतैःकामात्सबलैःसपदानुगैः॥ १३॥ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैर्नागैश्च
संवृतं॥ १४॥ नानायोधजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणं॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्राससमाकुलं ॥ १५ ॥ ध्वजभूषणसंबाधंरत्नपट्टसुसंचितं ॥ परिधावद्भिर
श्वैश्चवायुवेगविकंपितं॥ १६ ॥ अपारमिवगर्जंतंसागरप्रतिमंमहत् ॥ द्रोणभीष्माभिसंगुप्तंगुप्तंचकृतवर्मणा॥ १७॥ कृपदुःशासनाभ्यांचजयद्रथमुखैस्त
था ॥ भगदत्तविकर्णाभ्यांद्रौणिसौबलबाल्हिकैः॥ १८॥ गुप्तंप्रवीरैर्लोकैश्चसारवद्भिर्महात्मभिः॥ यदहन्यतसंग्रामेदैवमत्रपुरातनं ॥ १९॥ नैतादृशंसमुद्यो
गंदृष्टवंतोहिमानुषाः॥ ऋषयोवामहाभागाःपुराणाभुविसंजय॥ २० ॥ ईदृशोपिबलौघस्तुसंयुक्तःशस्त्रसंपदा॥ वध्यतेयत्रसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ॥ २१॥
विपरीतमिदंसर्वंप्रतिभातिहिसंजय॥ यत्रेदृशंबलंघोरंपांडवान्नातरद्रणे॥ २२॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आरोहेहस्त्यादीनां पर्यवस्कंदेहस्त्या
दिभ्योऽवतरणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मनस्विसाहंकारं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपक्षैःपक्षशून्यैःतथापिगत्यापक्षिसदृशैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिभी०नै०भा०षट्सप्ततितमोऽध्यायः॥७६॥ ॥७॥ आत्मदोषादिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

पांडवार्थायनियतंदेवास्तत्रसमागताः॥ युध्यंतेमामकंसैन्यंयथावध्यतसंजय॥ २३॥ उक्तोहिविदुरेणाहंहितंपथ्यंचनित्यशः॥ नचजग्राहतन्मंदःपुत्रोदुर्योधनोमम॥ २४॥ तस्यमन्येमतिःपूर्वंसर्वज्ञस्यमहात्मनः॥ आसीद्यथागतंतातयेनदृष्टमिदंपुरा ॥ २५॥ अथवाभाव्यमेवंहिसंजयैतेनसर्वथा॥ पुराधात्रायथासृष्टंतत्तथानैतदन्यथा ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० धृतराष्ट्रचिंतायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७६॥ ॥७॥ ॥७॥

संजयउवाच आत्मदोषात्त्वयाराजन्प्राप्तंव्यसनमीदृशं॥ नहिदुर्योधनस्तानिपश्यतेभरतर्षभ॥ १ ॥ यानित्वंदृष्टवान्राजन्धर्मसंकरकारिते॥ तवदोषात्पुरावृत्तंद्यूतमेवविशांपते॥ २॥ तवदोषेणयुद्धंचप्रवृत्तंसहपांडवैः॥ त्वमेवाद्यफलंभुंक्ष्वकृत्वाकिल्बिषमात्मना॥ ३॥ आत्मनैवकृतंकर्मआत्मनैवोपभुज्यते॥ इहचप्रेत्यवाराजंस्त्वयाप्राप्तंयथातथं ॥ ४ ॥ तस्माद्राजन्स्थिरोभूत्वाप्राप्येदंव्यसनंमहत् ॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंशंसतोमेनराधिप॥ ५॥ भीमसेनःसुनिशितैर्बाणैर्भित्वामहाचमूं॥ आससादततोवीरःसर्वान्दुर्योधनानुजान् ॥ ६॥ दुःशासनंदुर्विषहंदुःसहंदुर्मदंजयं ॥ जयत्सेनंविकर्णंचचित्रसेनंसुदर्शनं॥ ७॥ चारुचित्रंसुवर्माणंदुष्कर्णंकर्णमेवच॥ एतांश्चान्यांश्चसुबहून्समीपस्थान्महारथान् ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्रान्सुसंक्रुद्धान्दृष्ट्वाभीमोमहारथः॥ भीष्मेणसमरेगुप्तांप्रविवेशमहाचमूं॥ ९॥ अथालोक्यप्रविष्टंतमूचुस्तेसर्वएवतु ॥ जीवग्राहंनिगृह्णीमोवयमेनंनराधिपाः॥ १०॥ सतैःपरिवृतःपार्थोभ्रातृभिःकृतनिश्चयैः ॥ प्रजासंहरणेसूर्यःक्रूरैरिवमहाग्रहैः ॥ ११ ॥ संप्राप्यमध्यंसैन्यस्यनभीःपांडवमाविशत्॥ यथादेवासुरेयुद्धेमहेंद्रंप्राप्यदानवान्॥ १२॥ ततःशतसहस्राणिरथिनांसर्वशःप्रभो॥ उद्यतानिशरैस्तीव्रैस्तमेकंपरिवव्रिरे॥ १३ ॥ सतेषांप्रवरान्योधान्हस्त्यश्वरथसादिनः॥ जघानसमरेशूरोधार्त्तराष्ट्रानचिंतयन्॥ १४॥ तेषांव्यवसितंज्ञात्वाभीमसेनोजिघृक्षतां॥ समस्तानांवधेराजन्मतिंचक्रेमहामनाः॥ १५॥ ततोरथंसमुत्सृज्यगदामादायपांडवः॥ जघानधार्तराष्ट्राणांतंबलौघमहार्णवं॥ १६॥ भीमसेनेप्रविष्टेतुधृष्टद्युम्नोपिपार्षतः॥ द्रोणमुत्सृज्यतरसाप्रययौयत्रसौबलः॥ १७॥ निवार्यमहतींसेनांतावकानांनरर्षभः॥ आससादरथंशून्यंभीमसेनस्यसंयुगे॥ १८॥ दृष्ट्वाविशोकंसमरेभीमसेनस्यसारथिं ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजदुर्मनागतचेतनः॥ १९ ॥ अपृच्छद्बाष्पसंरुद्धोनिःश्वसन्वाचमीरयन्॥ ममप्राणैःप्रियतमःक्वभीमइतिदुःखितः॥ २०॥ विशोकस्तमुवाचेदंधृष्टद्युम्नंकृतांजलिः॥ संस्थाप्यमामिहबलीपांडवेयःपराक्रमी॥ २१॥

प्रविष्टोधार्तराष्ट्राणामेतद्बलमहार्णवं॥ मामुक्त्वापुरुषव्याघ्रः प्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ २२ ॥ प्रतिपालयमांसूतनियम्याश्वान्मुहूर्तकं॥ यावदेतान्निहन्म्यद्ययइमे
॥१३७॥ मद्वधोद्यताः॥ २३॥ ततोदृष्ट्वाप्रधावंतंगदाहस्तंमहाबलं॥ सर्वेषामेवसैन्यानांसंहर्षःसमजायत॥ २४॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके॥ भित्त्वाराजन्म ६
हाव्यूहंप्रविवेशवृकोदरः॥ २५॥ विशोकस्यवचःश्रुत्वाधृष्टद्युम्नोथपार्षतः॥ प्रत्युवाचततःसूतंरणमध्येमहाबलः॥ २६ ॥ नहिमेजीवितेनापिविद्यतेद्यप्रयोज
नं॥ भीमसेनंरणेहित्वास्नेहमुत्सृज्यपांडवैः॥ २७॥ यदियामिविनाभीमंकिंमांक्षत्रंवदिष्यति॥ एकायनगतेभीमेमयिचावस्थितेयुधि॥ २८॥ अस्वस्तितस्य
कुर्वंतिदेवाःशक्रपुरोगमाः॥ यःसहायान्परित्यज्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहं॥२९॥ ममभीमःसखाचैवसंबंधीचमहाबलः॥ भक्तोस्मान्भक्तिमांश्चाहंतमप्यरिनिषू
दनं॥ ३० ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रयातोवृकोदरः॥ निघ्नंतंमांरिपून्पश्यदानवानिववासवं॥ ३१ ॥ एवमुक्त्वाततोवीरोययौमध्येनभारत॥ भीमसेनस्यमा
र्गेषुगदाप्रमथितैर्गजैः॥ ३२॥ सददर्शतदाभीमंदहंतंरिपुवाहिनीं॥ वातोवृक्षानिवबलात्प्रभंजंतंरणेरिपून्॥ ३३॥ तेवध्यमानाःसमरेरथिनःसादिनस्तथा॥
पादाताद्दंतिनश्चैवचक्रुरार्तस्वरंमहत्॥३४॥हाहाकारश्चसंजज्ञेतवसैन्यस्यमारिष॥ वध्यतोभीमसेनेनकृतिनाचित्रयोधिना॥३५॥ ततःकृतास्त्रास्तेसर्वेपरिवा
र्यवृकोदरं॥ अभीताःसमवर्तंतशस्त्रवृष्ट्यापरंतप॥ ३६॥ अभिद्रुतंशस्त्रभृतांवरिष्ठंसमंततःपांडवंलोकवीरः॥ सैन्येनघोरेणसुसंहितेनदृष्ट्वाबलीपार्षतोभीमसे
नं॥ ३७॥ अथोपगच्छच्छरविक्षतांगंपदातिनंक्रोधविषंवमंतं॥ आश्वासयन्पार्षतोभीमसेनंगदाहस्तंकालमिवांतकाले॥ ३८॥ विशल्यमेनंचचकारतूर्ण
मारोपयच्चात्मरथेमहात्मा॥ भृशंपरिष्वज्यचभीमसेनआश्वासयामाससशत्रुमध्ये॥ ३९॥ भ्रातॄनथोपेत्यतवापिपुत्रस्तस्मिन्विमर्देमहतिप्रवृत्ते॥ अयंदुरा
त्माद्रुपदस्यपुत्रःसमागतोभीमसेनेनसार्धं॥ ४०॥ तंयामसर्वेमहताबलेनमावोरिपुःप्रार्थयतामनीकं॥ श्रुत्वातुवाक्यंतममृष्यमाणाज्येष्ठाज्ञयानोदिताधा
र्तराष्ट्राः॥ ४१॥ वधायनिष्पेतुरुदायुधास्तेयुगक्षयेकेतवोयद्वदुग्राः॥ प्रगृह्यचास्त्राणिधनूंषिवीराज्यानेमिघोषैःप्रविकंपयंतः॥ ४२॥ शरैरवर्षन्द्रुपदस्यपुत्रं
यथांबुदाभूधरंवारिजालैः॥ निहत्यतांश्चापिशरैःसुतीक्ष्णैर्नविव्यथेसमरेचित्रयोधी॥ ४३॥ समभ्युदीर्णांश्चतवात्मजांस्तथानिशम्यवीरानभितःस्थितान्र ॥१३७॥
णे॥ जिघांसुरुग्रंद्रुपदात्मजोयुवाप्रमोहनास्त्रंयुयुजेमहारथः॥ ४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

क्रुद्धोभृशंतवपुत्रेषुराजन्दैत्येषुयद्वत्समरेमहेंद्रः॥ ततोव्यमुह्यंतरणेनृवीराःप्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्वाः॥ ४५॥ प्रदुद्रुवुःकुरवश्चैवसर्वेसवाजिनागाःसरथाःस
मंतात्॥ परीतकालानिवनष्टसंज्ञान्मोहोपेतांस्तवपुत्रान्निशम्य ॥ ४६ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ द्रुपदंत्रिभिरासाद्यशरैर्विव्याधदारुणैः॥
॥ ४७॥ सोतिविद्धस्ततोराजन्रणेद्रोणेनपार्थिवः॥ अपायाद्द्रुपदोराजन्पूर्ववैरमनुस्मरन्॥ ४८ ॥ जित्वातुद्रुपदंद्रोणःशंखंदध्मौप्रतापवान्॥ तस्यशंखस्वनं
श्रुत्वावित्रेसुःसर्वसोमकाः॥ ४९ ॥ अथशुश्रावतेजस्वीद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ प्रमोहनास्त्रेणरणेमोहितानात्मजांस्तव ॥५०॥ ततोद्रोणोमहाराजत्वरितोभ्याय
यौरणात्॥ तत्रापश्यन्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ ५१ ॥ धृष्टद्युम्नंचभीमंचविचरंतौमहारणे॥ मोहाविष्टांश्चतेपुत्रानपश्यत्समहारथः॥ ५२ ॥ ततःप्रज्ञास्त्र
मादायमोहनास्त्रंव्यनाशयत्॥ अथप्रत्यागतप्राणास्तवपुत्रामहारथाः॥ ५३ ॥ पुनर्युद्धायसमरेप्रययुर्भीमपार्षतौ ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्राहसमाहूयस्वसैनिकान्
॥ ५४ ॥ गच्छंतुपदवींशक्त्याभीमपार्षतयोर्युधि ॥ सौभद्रप्रमुखावीरारथाद्वादशदंशिताः॥ ५५ ॥ प्रवृत्तिमधिगच्छंतुनहिशुध्यतिमेमनः॥ तएवंसमनुज्ञाता
शूराविक्रांतयोधिनः॥ ५६ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुसर्वेपुरुषमानिनः॥ मध्यंदिनगतेसूर्येप्रययुःसर्वएवहि॥ ५७॥ केकयाद्रौपदेयाश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ अ
भिमन्युंपुरस्कृत्यमहत्यासेनयावृताः॥ ५८॥ तेकृत्वासमरेव्यूहंसूचीमुखमरिंदमाः ॥ बिभिदुर्धार्तराष्ट्राणांतद्रथानीकमाहवे ॥ ५९ ॥ तान्प्रयातान्महेष्वासान
भिमन्युपुरोगमान्॥ भीमसेनभयाविष्टाधृष्टद्युम्नविमोहिता ॥६०॥ नसंवारयितुंशक्तातवसेनाजनाधिप॥ मदमूर्च्छान्वितात्मावैप्रमदेवाध्वनिस्थिता॥६१॥
तेऽभिजातामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः॥ परीप्संतोभ्यधावंतधृष्टद्युम्नवृकोदरौ॥६२॥ तौचदृष्ट्वामहेष्वासावभिमन्युपुरोगमान्॥ बभूवतुर्मुदायुक्तौनिघ्नंतौ
तववाहिनीं॥ ६३॥ दृष्ट्वातुसहसायांतंपांचाल्योगुरुमात्मनः॥ नाशंसतवधंवीरःपुत्राणांतवभारत ॥ ६४॥ ततोरथंसमारोप्यकैकेयस्यवृकोदरं ॥ अभ्यधाव
त्सुसंक्रुद्धोद्रोणमिष्वस्त्रपारगं॥ ६५॥ तस्याभिपततस्तूर्णंभारद्वाजःप्रतापवान्॥ क्रुद्धश्चिच्छेदबाणेनधनुःशत्रुनिबर्हणः ॥ ६६॥ अन्यांश्चशतशोबाणान्प्रेष
यामासपार्षते॥ दुर्योधनहितार्थायभर्तृपिंडमनुस्मरन्॥ ६७॥ अथान्यद्धनुरादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यारुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ ६८ ॥
तस्यद्रोणःपुनश्चापंचिच्छेदामित्रकर्शनः॥ हयांश्चचतुरस्तूर्णंचतुर्भिःसायकोत्तमैः॥ ६९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७० ॥ ७१ ॥ ७२॥७३॥७४॥७५॥ इतिभी० नै० भा० सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

वैवस्वतक्षयंघोरंप्रेषयामासभारत॥ सारथिंचास्यभल्लेनप्रेषयामासमृत्यवे॥७०॥ हताश्वात्सरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः॥ आरुरोहमहाबाहुरभिमन्योर्महार
थं॥ ७१ ॥ ततःसरथनागाश्वासमकंपतवाहिनी॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्षतस्यचपश्यतः॥ ७२॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाद्रोणेनामिततेजसा॥ नाशक्नुवन्वारयितुं
समस्तास्तेमहारथाः॥ ७३॥ वध्यमानंतुतत्सैन्यंद्रोणेननिशितैःशरैः॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवक्षोभ्यमाणइवार्णवः ॥ ७४ ॥ तथादृष्ट्वाचतत्सैन्यंजहृषेतावकंबलं॥
दृष्ट्वाचार्यंसुसंक्रुद्धंपतंतंरिपुवाहिनीं॥ चुक्रुशुःसर्वतोयोधाःसाधुसाध्वितिभारत॥ ७५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० संकुलयुद्धेद्रोणपरा
क्रमेसप्तसप्ततितमोऽध्याय॥ ७७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच ततोदुर्योधनोराजामोहात्प्रत्यागतस्तदा॥ शरवर्षैःपुनर्भीमंप्रत्यवा
रयदच्युतं॥ १॥ एकीभूतास्ततश्चैवतवपुत्रामहारथाः॥ समेत्यसमरेभीमंयोधयामासुरुद्यताः॥ २॥ भीमसेनोपिसमरेसंप्राप्यस्वरथंपुनः॥ समारुह्यमहा
बाहुर्ययौयेनतवात्मजः॥ ३॥ प्रगृह्यचमहावेगंपरासुकरणंदृढं॥ सज्जंशरासनंसंख्येशरैर्विव्याधतेसुतं ॥ ४ ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीमसेनंमहाबलं॥ नारा
चेनसुतीक्ष्णेनभृशंमर्मण्यताडयत्॥ ५॥ सोतिविद्धोमहेष्वासस्तवपुत्रेणधन्विना॥ क्रोधसंरक्तनयनोवेगेनाक्षिप्यकार्मुकं॥ ६॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वो
रुरसिचार्पयत्॥ सतत्रशुशुभेराजाशिखरैर्गिरिराडिव ॥ ७॥ तौदृष्ट्वासमरेक्रुद्धौविनिघ्नंतौपरस्परं॥ दुर्योधनानुजाःसर्वेशूराःसंत्यक्तजीविताः॥ ८॥ संस्मृ
त्यमंत्रितंपूर्वंनिग्रहेभीमकर्मणः॥ निश्चयंपरमंकृत्वानिग्रहीतुंप्रचक्रमुः॥ ९॥ तानापततएवाजौभीमसेनोमहाबलः॥ प्रत्युद्ययौमहाराजगजःप्रतिगजानिव
॥ १०॥ भृशंक्रुद्धश्चतेजस्वीनाराचेनसमार्पयत्॥ चित्रसेनंमहाराजतवपुत्रंमहायशाः॥ ११॥ तथेतरांस्तवसुतांस्ताडयामासभारत॥ शरैर्बहुविधैःसंख्येरु
क्मपुंखैःसुतेजनैः॥ १२॥ ततःसंस्थाप्यसमरेतान्यनीकानिसर्वशः॥ अभिमन्युप्रभृतयस्तेद्वादशमहारथाः॥ १३॥ प्रेषिताधर्मराजेनभीमसेनपदानुगाः॥
प्रतिजग्मुर्महाराजतवपुत्रान्महाबलान्॥ १४॥ दृष्ट्वारथस्थांस्तान्शूरान्सूर्याग्निसमतेजसः॥ सर्वानेवमहेष्वासान्भ्राजमानान्श्रियावृतान्॥ १५॥ महाह
वेदीप्यमानान्सुवर्णमुकुटोज्ज्वलान्॥ तत्यजुःसमरेभीमंतवपुत्रामहाबलाः॥ १६॥ तान्नामृष्यतकौंतेयोजीवमानागताइति॥ अन्वीयचपुनःसर्वांस्तवपुत्रा
नपीडयत्॥ १७॥ अथाभिमन्युंसमरेभीमसेनेनसंगतं॥ पार्षतेनचसंप्रेक्ष्यतवसैन्येमहारथाः॥ १८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ इतिश्री०नै०भा०अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥७८॥ ॥ ७ ॥ ततइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

दुर्योधनप्रभृतयःप्रगृहीतशरासनाः॥ भृशमश्वैःप्रजवितैःप्रययुर्यत्रतेरथाः॥ १९ ॥ अपराह्णेमहाराजप्रावर्ततमहारणः॥ तावकानांचबलिनांपरेषांचैवभार
त॥२०॥ अभिमन्युर्विकर्णस्यहयान्हत्वामहाहवे॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥२१॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यविकर्णस्तुमहारथः॥ आरुरोहरथंराजं
श्चित्रसेनस्यभारत ॥ २२ ॥ स्थितावेकरथेतौतुभ्रातरौकुलवर्धनौ ॥ आर्जुनिःशरजालेनच्छादयामासभारत ॥ १३ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चकार्ष्णिंपंचभि
रायसैः॥ विव्यधातेनचाकंपत्कार्ष्णिर्मेरुरिवस्थितः॥ २४॥ दुःशासनस्तुसमरेकेकयान्पंचमारिष ॥ योधयामासराजेंद्रतदद्भुतमिवाभवत्॥ २५॥ द्रौपदे
यारणेक्रुद्धादुर्योधनमवारयन्॥ शरैराशीविषाकारैःपुत्रंतवविशांपते॥ २६॥ पुत्रोपितवदुर्धर्षोद्रौपद्यास्तनयान्रणे॥ सायकैर्निशितैराजन्नाजघानपृथक्पृ
थक् ॥ २७॥ तैश्चापिविद्धःशुशुभेरुधिरेणसमुक्षितः॥ गिरिप्रस्रवणैर्यद्वद्गैरिकादिविमिश्रितैः॥ २८ ॥ भीष्मोपिसमरेराजन्पांडवानामनीकिनीं ॥ कालया
मासबलवान्पालःपशुगणानिव ॥ २९॥ ततोगांडीवनिर्घोषःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ दक्षिणेनवरूथिन्याःपार्थस्यारीन्विनिघ्नतः॥ ३० ॥ उत्तस्थुःसमरेतत्रकबं
धानिसमंततः॥ कुरूणांचैवसैन्येषुपांडवानांचभारत॥ ३१ ॥ शोणितोदंशरावर्तंगजद्वीपंहयोर्मिणं ॥ रथनौभिर्नरव्याघ्राःप्रतेरुःसैन्यसागरं॥ ३२॥ छिन्नह
स्ताविकवचाविदेहाश्चनरोत्तमाः॥ दृश्यंतेपतितास्तत्रशतशोथसहस्रशः॥ ३३॥ निहतैर्मत्तमातंगैःशोणितौघपरिप्लुतैः॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठपर्वतैराचितायथा
॥ ३४॥ तत्राद्भुतमपश्यामतवतेषांचभारत॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चिद्योयुद्धंनाभिकांक्षति॥ ३५॥ एवंयुयुधिरेवीराःप्रार्थयानामहद्यशः॥ तावकाःपांडवैःसा
र्धमाकांक्षंतोजयंयुधि॥ ३६ ॥ इतिश्रीम०भी०भीष्मवधप०संकुलयुद्धेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोदुर्योधनो
राजालोहितायतिभास्करे॥ संग्रामरभसोभीमंहंतुकामोभ्यधावत॥ १॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यनृवीरंदृढवैरिणं॥ भीमसेनःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्॥ २॥ अ
यंसकालःसंप्राप्तोवर्षपूगाभिवांछितः॥ अद्यत्वांनिहनिष्यामियदिनोत्सृजसेरणं॥ ३ ॥ अद्यकुंत्याःपरिक्लेशंवनवासंचकृत्स्नशः॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंप्रणेष्या
मिहतेत्वयि॥ ४ ॥ यत्पुरामत्सरीभूत्वापांडवानवमन्यसे॥ तस्यपापस्यगांधारेपश्यव्यसनमागतं ॥ ५॥ कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचयत्पुरा ॥ अचिंत्यपां
डवान्कामाद्यथेष्टंकृतवानसि॥ ६॥ याचमानंचयन्मोहाद्दाशार्हमवमन्यसे॥ उलूकस्यसमादेशंयद्ददासिचहृष्टवत्॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८॥९॥१०॥ ११॥१२॥१३॥ १४॥१५॥ १६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥

तेनत्वांनिहनिष्यामिसानुबंधंसबांधवं॥शमीकरिष्येतत्पापंयत्पुराकृतवानसि॥ ८॥ एवमुक्त्वाधनुर्घोरंविकृष्योद्भ्राम्यचासकृत् ॥ समाधत्तशरान्घोरान्महा
शनिसमप्रभान् ॥ ९॥ षड्विंशतिमसंक्रुद्धोमुमोचाशुसुयोधने॥ ज्वलिताग्निशिखाकारान्वज्रकल्पानजिह्मगान्॥ १० ॥ ततोस्यकार्मुकंद्वाभ्यांसूतंद्वाभ्यांच
विव्यधे॥ चतुर्भिरश्वान्जवनाननयद्यमसादनं॥ ११ ॥ द्वाभ्यांचसुविकृष्टाभ्यांशराभ्यामरिमर्दनः ॥ छत्रंचिच्छेदसमरेराज्ञस्तस्यनरोत्तम॥ १२ ॥ षड्भिश्च
तस्यचिच्छेदज्वलंतंध्वजमुत्तमं ॥ छित्वातंचननादोच्चैस्तवपुत्रस्यपश्यतः ॥ १३ ॥ रथाच्चसध्वजःश्रीमान्नानारत्नविभूषितात् ॥ पपातसहसाभूमौविद्यु
ज्जलधराद्दिव॥ १४॥ ज्वलंतंसूर्यसंकाशंनागंमणिमयंशुभं॥ ध्वजंकुरुपतेश्छिन्नंददृशुःसर्वपार्थिवाः॥ १५॥ अथैनंदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपं॥ आज
घानरणेवीरंस्मयन्निवमहारथः॥ १६॥ ततःसराजासिंधूनांरथश्रेष्ठोमहारथः ॥ दुर्योधनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ॥ १७॥ कृपश्चरथिनांश्रेष्ठःकौरव्यम
मितौजसं॥ आरोपयद्रथंराजन्दुर्योधनममर्षणं॥ १८॥ सगाढविद्धोव्यथितोभीमसेनेनसंयुगे॥ निषसादरथोपस्थेराजन्दुर्योधनस्तदा॥१९॥ परिवार्यत
तोभीमंजेतुकामोजयद्रथः॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः॥ २० ॥ धृष्टकेतुस्ततोराजन्नभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ केकयाद्रौपदेयाश्चतवपुत्रानयोधयन्
॥ २१ ॥ चित्रसेनःसुचित्रश्चचित्रांगश्चित्रदर्शनः॥ चारुचित्रःसुचारुश्चतथानंदोपनंदकौ॥ २२॥ अष्टावेतेमहेष्वासाःसुकुमारायशस्विनः॥ अभिमन्युरथं
राजन्समंतात्पर्यवारयन्॥ २३॥ आजघानततस्तूर्णमभिमन्युर्महामनाः॥ एकैकंपंचभिर्बाणैःशितैःसन्नतपर्वभिः ॥ २४॥ वज्रमृत्युप्रतीकाशैर्विचित्रायुध
निःसृतैः॥ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसौभद्रंरथसत्तमं॥ २५॥ ववृषुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिंमेरुमिवांबुदाः ॥ सपीड्यमानःसमरेकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः॥ २६॥ अभिम
न्युर्महाराजतावकान्समकंपयत्॥ यथादेवासुरेयुद्धेवज्रपाणिर्महासुरान्॥ २७॥ विकर्णस्यततोभल्लान्प्रेषयामासभारत ॥ चतुर्दशरथश्रेष्ठोघोरानाशीवि
षोपमान्॥ २८॥ सतैर्विकर्णस्यरथात्पातयामासवीर्यवान्॥ ध्वजंसूतंहयांश्चैवनृत्यमानइवाहवे॥ २९॥ पुनश्चान्यान्शरान्पीतानकुंठाग्रान्शिलाशितान्॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धोविकर्णायमहाबलः॥ ३०॥ तेविकर्णसमासाद्यकंकबर्हिणवाससः॥ भित्वादेहंगताभूमिंज्वलंतइवपन्नगाः॥ ३१ ॥ तेशराहेमपुंखाग्राव्य ॥१३९॥
दृश्यंतमहीतले॥ विकर्णरुधिरक्लिन्नावमंतइवशोणितं॥ ३२॥ विकर्णंवीक्ष्यनिर्भिन्नंतस्यैवान्येसहोदराः॥ अभ्यद्रवंतसमरेसौभद्रप्रमुखान्रथान्॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभियात्वातथैवान्यान्रथांस्तान्सूर्यवर्चसः ॥ अविध्यन्समरेन्योन्यंसंरंभाद्युद्धदुर्मदाः ॥ ३४ ॥ दुर्मुखःश्रुतकर्माणंविध्वासप्तभिराशुगैः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छे
दसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ ३५ ॥ अश्वान्जांबूनदैर्जालैःप्रच्छन्नान्वातरंहसः ॥ जघानषड्भिरासाद्यसारथिंचाभ्यपातयत् ॥ ३६ ॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्श्रुतक
र्मामहारथः ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धोमहोल्कांज्वलितामिव ॥ ३७ ॥ सादुर्मुखस्यविमलंवर्मभित्वायशस्विनः ॥ विदार्यप्राविशद्भूमिंदीप्यमानास्वतेजसा ॥
॥ ३८ ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रसुतसोमोमहारथः ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांरथमारोपयत्स्वकं ॥ ३९ ॥ श्रुतकीर्तिस्तथावीरोजयत्सेनंसुतंतव ॥ अभ्ययात्समरेराजन्हंतु
कामोयशस्विनं ॥ ४० ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंश्रुतकीर्तेर्महास्वनं ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंजयत्सेनःसुतस्तव ॥ ४१ ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनप्रहसन्निवभारत ॥ तंदृष्ट्वा
च्छिन्नधन्वानंशतानीकःसहोदरं ॥ ४२ ॥ अभ्यपद्यततेजस्वीसिंहवन्निनदन्मुहुः ॥ शतानीकस्तुसमरेदृढंविस्फार्यकार्मुकं ॥ ४३ ॥ विव्याधदशभिस्तूर्णंजयत्से
नंशीलीमुखैः ॥ ननादसुमहानादंप्रभिन्नइववारणः ॥ ४४ ॥ अथान्येनसुतीक्ष्णेनसर्वावरणभेदिना ॥ शतानीकोजयत्सेनंविव्याधहृदयेभृशं ॥ ४५ ॥ तथा
तस्मिन्वर्तमानेदुष्कर्णोभ्रातुरंतिके ॥ चिच्छेदसमरेचापंनाकुलेःक्रोधमूर्छितः ॥ ४६ ॥ अथान्यद्धनुरादायभारसाहमनुत्तमं ॥ समादत्तशरान्घोरान्शतानी
कोमहाबलः ॥ ४७ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिचामंत्र्यदुष्कर्णंभ्रातुरग्रतः ॥ मुमोचास्मैशितान्बाणान्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥ ४८ ॥ ततोस्यधनुरेकेनद्वाभ्यांसूतंचमारि
ष ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंतंचविव्याधसप्तभिः ॥ ४९ ॥ अश्वान्मनोजवांस्तस्यकर्बुरान्वातरंहसः ॥ जघाननिशितैस्तूर्णंसर्वान्द्वादशभिःशरैः ॥ ५० ॥ अथापरेण
भल्लेनसुयुक्तेनाशुपातिना ॥ दुष्कर्णंसुदृढंक्रुद्धोविव्याधहृदयेभृशं ॥ ५१ ॥ सपपातततोभूमौवज्राहतइवद्रुमः ॥ दुष्कर्णंव्यथितंदृष्ट्वापंचराजन्महारथाः ॥ ५२ ॥
जिघांसंतःशतानीकंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ छाद्यमानंशरव्रातैःशतानीकंयशस्विनं ॥ ५३ ॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःकेकयाःपंचसोदराः ॥ तानभ्यापततःप्रेक्ष्यत
वपुत्रामहारथाः ॥ ५४ ॥ प्रत्युद्ययुर्महाराजगजानिवमहागजाः ॥ दुर्मुखोदुर्जयश्चैवतथादुर्मर्षणोयुवा ॥ ५५ ॥ शत्रुंजयःशत्रुसहःसर्वेक्रुद्धायशस्विनः ॥ प्र
त्युद्याताम्महाराजकेकयान्भ्रातरःसमं ॥ ५६ ॥ रथैर्नगरसंकाशैर्हयैर्युक्तैर्मनोजवैः ॥ नानावर्णविचित्राभिःपताकाभिरलंकृतैः ॥ ५७ ॥ वरचापधरावीराविचि
त्रकवचध्वजाः ॥ विविशुस्तेपरंसैन्यंसिंहाइववनाद्वनं ॥ ५८ ॥ तेषांसुतुमुलंयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ अवर्ततमहारौद्रंनिघ्नतामितरेतरं ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अन्योन्यागस्कृतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनं ॥ मुहूर्तास्तमितेसूर्येचक्रुर्युद्धंसुदारुणं ॥ ६० ॥ रथिनःसादिनश्चाथव्यकीर्यंतसहस्रशः ॥ ततःशांतनवःक्रुद्धःशरैः
सन्नतपर्वभिः ॥ ६१ ॥ नाशयामाससेनांतांभीष्मस्तेषांमहात्मनां ॥ पंचालानांचसैन्यानिशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ६२ ॥ एवंभित्वामहेष्वासःपांडवानामनीकिनीं ॥
कृत्वाऽवहारंसैन्यानांययौस्वशिबिरंनृप ॥ ६३ ॥ धर्मराजोपिसंप्रेक्ष्यधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ मूर्ध्निचैतावुपाघ्रायप्रहृष्टःशिबिरंययौ ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभी
ष्मपर्वणिभीष्मवधप० षष्ठदिवसावहारेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अथशूरामहाराजपरस्परकृताग
सः ॥ जग्मुःस्वशिबिराण्येवरुधिरेणसमुक्षिताः ॥ १ ॥ विश्रम्यचयथान्यायंपूजयित्वापरस्परं ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतभूयोयुद्धचिकीर्षया ॥ २ ॥ ततस्तवसुतोरा
जंश्चिंतयाभिपरिप्लुतः ॥ विस्रवच्छोणिताक्तांगःपप्रच्छेदंपितामहं ॥ ३ ॥ सैन्यानिरौद्राणिभयानकानिव्यूढानिसम्यग्बहुलध्वजानि ॥ विदार्यहत्वाचनिपीड्य
शूरास्तेपांडवानांत्वरितामहारथाः ॥ ४ ॥ संमोह्यसर्वान्युधिकीर्तिमंतोव्यूहंचतंमकरंवज्रकल्पं ॥ प्रविश्यभीमेनरणेहतोस्मिघोरैःशरैर्मृत्युदंडप्रकाशैः ॥ ५ ॥
क्रुद्धंतमुद्वीक्ष्यभयेनराजन्संमूर्छितोनलभेशांतिमद्य ॥ इच्छेप्रसादात्तवसत्यसंधप्राप्तुंजयंपांडवेयांश्चहंतुं ॥ ६ ॥ तेनैवमुक्तःप्रहसन्महात्मादुर्योधनंमन्युगतं
विदित्वा ॥ तंप्रत्युवाचाविमनामनस्वीगंगासुतःशस्त्रभृतांवरिष्ठः ॥ ७ ॥ परेणयत्नेनविगाह्यसेनांसर्वात्मनाहंतवराजपुत्र ॥ इच्छामिदातुंविजयंसुखंचनचात्मा
नंच्छादयेहंत्वदर्थे ॥ ८ ॥ एतेतुरौद्राबहवोमहारथायशस्विनःशूरतमाःकृतास्त्राः ॥ येपांडवानांसमरेसहायाजितक्लमारोषविषंवमंति ॥ ९ ॥ तेनैवशक्याःसहसा
विजेतुंवीर्योद्धताःकृतवैरास्त्वयाच ॥ अहंसेनांप्रतियोत्स्यामिराजन्सर्वात्मनाजीवितंत्यज्यवीर ॥ १० ॥ रणेतवार्थायमहानुभावनजीवितंरक्ष्यतमंममाद्य ॥
सर्वांस्तवार्थायसदेवदैत्यान्घोरान्दहेयंकिमुशत्रुसेनां ॥ ११ ॥ तान्पांडवान्योधयिष्यामिराजन्प्रियंचतेसर्वमहंकरिष्ये ॥ श्रुत्वैवचैतद्वचनंतदानींदुर्योधनः
प्रीतमनाबभूव ॥ १२ ॥ सर्वाणिसैन्यानिततःप्रहृष्टोनिर्गच्छतेत्याहनृपांश्चसर्वान् ॥ तदाज्ञयातानिविनिर्ययुर्द्रुतंगजाश्वपादातरथायुतानि ॥ १३ ॥ प्रहर्षयु
क्तानितुतानिराजन्महांतिनानाविधशस्त्रवंति ॥ स्थितानिनागाश्वपदातिमंतिविरेजुराजौतवराजन्बलानि ॥ १४ ॥ शस्त्रास्त्रविद्भिर्नरवीरयोधैरधिष्ठिताःसैन्य ॥ १४० ॥
गणास्त्वदीयाः ॥ रथौघपादातगजाश्वसंघैःप्रयाद्भिराजौविधिवत्प्रणुन्नैः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इतिश्री०नै०भा०अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥७॥ अथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

समुद्धतंवैतरुणार्कवर्णरजोबभौच्छादयत्सूर्यरश्मीन् ॥ रेजुःपताकारथदंतिसंस्थावातेरिताभ्राम्यमाणाःसमंतात् ॥ १६॥ नानारंगाःसमरेतत्रराजन्मेघैर्युताविद्युतःखेयथैव ॥वृंदैःस्थिताश्चापिसुसंप्रयुक्ताश्चकाशिरेदंतिगणाःसमंतात्॥ १७॥ धनूंषिविस्फारयतांनृपाणांबभूवशब्दस्तुमुलोऽतिघोरः ॥ विमथ्यतोदेवमहासुरैर्घैर्यथार्णवस्यादियुगेतदानीं ॥ १८ ॥ तदुग्रनागंबहुरूपवर्णंतवात्मजानांसमुदीर्णमेवं ॥ बभूवसैन्यंरिपुसैन्यहंतृयुगांतमेघौघनिभंतदानीं॥ ॥१९॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०भीष्मदुर्योधनसंवादेअशीतितमोऽध्यायः॥८०॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच

अथात्मजंतवपुनर्गांगेयोध्यानमास्थितं॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठःसंप्रहर्षकरंवचः॥ १ ॥ अहंद्रोणश्चशल्यश्चकृतवर्माचसात्वतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चभगदत्तोथसौबलः॥२॥ विंदानुविंदावावंत्यौबाल्हीकःसहबाल्हिकैः॥ त्रिगर्तराजोबलवान्मागधश्चसुदुर्जयः॥३॥ बृहद्बलश्चकौसल्यश्चित्रसेनोविविंशतिः॥ रथाश्चबहुसाहस्राःशोभनाश्चमहाध्वजाः॥ ४॥ देशजाश्चहयाराजन्स्वारूढाहयसादिभिः॥ गजेंद्राश्चमदोद्वृत्ताःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ५ ॥ पादाताश्चतथाशूरानानाप्रहरणध्वजाः॥ नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थेयोद्धुमुद्यताः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवस्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ देवानपिरणेजेतुंसमर्थाइतिमेमतिः॥ ७॥ अवश्यंहिमयाराजंस्तववाच्यंहितंसदा॥ अशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः॥ ८॥ वासुदेवसहायाश्चमहेंद्रसमविक्रमाः॥ सर्वथाहंतुराजेंद्रकरिष्येवचनंतव॥ ॥ ९॥ पांडवांश्चरणेजेष्येमांवाजेष्यंतिपांडवाः॥ एवमुक्त्वाददावस्मैविशल्यकरणींशुभां॥ १०॥ ओषधींवीर्यसंपन्नांविशल्यश्चाभवत्तदा ॥ ततःप्रभातेविमलेस्वेनसैन्येनवीर्यवान्॥ ११ ॥ अव्यूहतस्वयंव्यूहंभीष्मोव्यूहविशारदः ॥ मंडलंमनुजश्रेष्ठोनानाशस्त्रसमाकुलं॥ १२॥ संपूर्णयोधमुख्यैश्चतथादंतिपदातिभिः॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्परिवारितं॥ १३॥ अश्ववृंदैर्महद्भिश्चऋष्टितोमरधारिभिः॥ नागेनागेरथाःसप्तसप्तचाश्वारथेरथे॥ १४॥ अन्वश्वंदशधानुष्काधानुष्केदशचर्मिणः॥ एवंव्यूढंमहाराजतवसैन्यंमहारथैः॥ १५॥ स्थितंरणायमहतेभीष्मेणयुधिपालितं ॥ दशाश्वानांसहस्राणिदंतिनांचतथैवच॥ १६॥ रथानामयुतंचापिपुत्राश्चतवदंशिताः॥ चित्रसेनादयःशूराअभ्यरक्षन्पितामहं ॥ १७ ॥ रक्ष्यमाणःसतैःशूरैर्गोप्यमानाश्चतेनते॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतराजानश्चमहाबलाः॥ १८॥ दुर्योधनस्तुसमरेदंशितोरथमास्थितः॥ व्यराजतश्रियाजुष्टोयथाशक्रस्त्रिविष्टपे॥ १९॥

॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥

ततःशब्दोमहानासीत्पुत्राणांतवभारत॥ रथघोषश्चविपुलोवादित्राणांचनिःस्वनः॥ २० ॥ भीष्मेणधार्तराष्ट्राणांव्यूढःप्रत्यङ्मुखोयुधि॥ मंडलःसमहाव्यूहो
दुर्भेद्योऽमित्रघातनः॥ २१ ॥ सर्वतःशुशुभेराजन्रणेऽरीणांदुरासदः॥ मंडलंतुसमालोक्यव्यूहंपरमदुर्जयं॥२२॥ स्वयंयुधिष्ठिरोराजावज्रंव्यूहमथाकरोत्॥
तथाव्यूढेष्वनीकेषुयथास्थानमवस्थिताः ॥ २३॥ रथिनःसादिनःसर्वेसिंहनादमथानदन्॥ बिभित्सवस्ततोव्यूहंनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणः॥ २४॥ इतरेतरतःशू
राःसहसैन्याःप्रहारिणः॥ भारद्वाजोययौमत्स्यंद्रौणिश्चापिशिखंडिनं॥ २५॥ स्वयंदुर्योधनोराजापार्षतंसमुपाद्रवत्॥ नकुलःसहदेवश्चमद्रराजानमीयतुः
॥ २६ ॥ विंदानुविंदावावंत्याविराटंतमभिद्रुतौ ॥ सर्वेनृपास्तुसमरेधनंजयमयोधयन्॥ २७॥ भीमसेनोरणेयांतंहार्दिक्यंसमवारयत् ॥ चित्रसेनंवि
कर्णंचतथादुर्मर्षणंविभुः॥ २८॥ आर्जुनिःसमरेराजंस्तवपुत्रानयोधयत्॥ प्राग्ज्योतिषोमहेष्वासोहैडिंबंराक्षसोत्तमं॥ २९॥ अभिदुद्रावंवेगेनमत्तोमत्तमि
वद्विपं॥ अलंबुषस्तदाराजन्सात्यकिंयुद्धदुर्मदं॥ ३०॥ससैन्यंसमरेक्रुद्धोराक्षसःसमुपाद्रवत्॥ भूरिश्रवारणेयत्तोधृष्टकेतुमयोधयत्॥ ३१॥ श्रुतायुषंचरा
जानंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ चेकितानश्चसमरेकृपमेवान्वयोधयत्॥ ३२॥ शेषाःप्रतिययुर्यत्ताभीष्ममेवमहारथं॥ ततोराजसमूहास्तेपरिवव्रुर्धनंजयं॥ ३३॥
शक्तितोमरनाराचगदापरिघपाणयः॥ अर्जुनोथभृशंक्रुद्धोवार्ष्णेयमिदमब्रवीत्॥ ३४॥ पश्यमाधवसैन्यानिधार्तराष्ट्रस्यसंयुगे॥ व्यूढानिव्यूहविदुषागांगेये
नमहात्मना॥ ३५॥ युद्धाभिकामान्शूरांश्चपश्यमाधवदंशितान्॥ त्रिगर्त्तराजंसहितंभ्रातृभिःपश्यकेशव॥ ३६॥ अद्यैतान्नाशयिष्यामिपश्यतस्तेजनार्दन॥
यइमेमांयदुश्रेष्ठयोद्धुकामारणाजिरे॥ ३७॥ एतदुक्त्वातुकौंतेयोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ ववर्षशरवर्षाणिनराधिपगणान्प्रति॥ ३८॥ तेपितंपरमेष्वासाःशर
वर्षैरपूरयन्॥ तडागंवारिधाराभिर्यथाप्रावृषितोयदाः॥ ३९॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्येविशांपते ॥ छाद्यमानौरणेकृष्णौशरैर्दृष्ट्वामहारणे॥ ४०॥ देवा
देवर्षयश्चैवगंधर्वाश्चसहोरगैः॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्दृष्ट्वाकृष्णौतथागतौ॥ ४१ ॥ ततःक्रुद्धोऽर्जुनोराजन्नैंद्रमस्त्रमुदैरयत्॥ तत्राद्भुतमपश्यामविजयस्यपराक्र ॥१४१॥
मं॥ ४२॥ शस्त्रवृष्टिंपरैर्मुक्तांशरौघैर्यदवारयत्॥ नचतत्राप्यनिर्भिन्नःकश्चिदासीद्विशांपते॥ ४३॥ तेषांराजसहस्राणांहयानांदंतिनांतथा॥ द्वाभ्यांत्रिभिःशरै
श्चान्यान्पार्थोविव्याधमारिष॥ ४४॥ तेहन्यमानाःपार्थेनभीष्मंशांतनवंययुः॥ अगाधेमज्जमानानांभीष्मःपोतोभवत्तदा॥ ४५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आपतद्भिस्तुतैस्तत्रप्रभग्नंतावकंबलं ॥ संचुक्षुभेमहाराजवातैरिवमहार्णवः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० सप्तमयुद्धदिवसेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तथाप्रवृत्तेसंग्रामेनिवृत्तेचसुशर्मणि ॥ भग्नेषुचापिवीरेषुपांडवेन महात्मना ॥ १ ॥ क्षुभ्यमाणेबलेतूर्णंसागरप्रतिमेतव ॥ प्रत्युद्यातेचगांगेयेत्वरितंविजयंप्रति ॥ २ ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजारणेपार्थस्यविक्रमं ॥ त्वरमाणःसमभ्येत्यसर्वांस्तानब्रवीन्नृपान् ॥ ३ ॥ तेषांतुप्रमुखेशूरंसुशर्माणंमहाबलं ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यभृशंसंहर्षयन्निव ॥ ४ ॥ एषभीष्मःशांतनवोयोद्धुकामोधनंजयं ॥ सर्वात्मनाकुरुश्रेष्ठस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ ५ ॥ तंप्रयांतंरणेवीरंसर्वसैन्येनभारतं ॥ संयत्ताःसमरेसर्वेपालयध्वंपितामहं ॥ ६ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुतान्यनीकानिसर्वशः ॥ नरेंद्राणांमहाराजसमाजग्मुःपितामहं ॥ ७ ॥ ततःप्रयातःसहसाभीष्मःशांतनवोर्जुनं ॥ रणेभारतमायांतमाससादमहाबलः ॥ ८ ॥ महाश्वेताश्वयुक्तेनभीमवानरकेतुना ॥ महतामेघनादेनरथेनातिविराजता ॥ ९ ॥ समरेसर्वसैन्यानामुपयांतंधनंजयं ॥ अभवत्तुमुलोनादोभयाद्दृष्ट्वाकिरीटिनं ॥ १० ॥ अभीषुहस्तंकृष्णंचदृष्ट्वादित्यमिवापरं ॥ मध्यंदिनगतंसंख्येनशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ ११ ॥ तथाशांतनवंभीष्मंश्वेताश्वंश्वेतकार्मुकं ॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंश्वेतंग्रहमिवोदितं ॥ १२ ॥ ससर्वतःपरिवृतस्त्रिगर्तैःसुमहात्मभिः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चतथान्यैश्चमहारथैः ॥ १३ ॥ भारद्वाजस्तुसमरेमत्स्यंविव्याधपत्रिणा ॥ ध्वजंचास्यशरेणाजौधनुश्चैकेनचिच्छिदे ॥ १४ ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंविराटोवाहिनीपतिः ॥ अन्यदादत्तवेगेनधनुर्भारसहंदृढं ॥ १५ ॥ शरांश्चाशीविषाकारान्ज्वलितान्पन्नगानिव ॥ द्रोणंत्रिभिश्चविव्याधचतुर्भिश्चास्यवाजिनः ॥ १६ ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यपंचभिः ॥ धनुरेकेषुणाविध्यत्तत्राक्रुध्यद्द्विजर्षभः ॥ १७ ॥ तस्यद्रोणोवधीदश्वान्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अष्टाभिर्भरतश्रेष्ठसूतमेकेनपत्रिणा ॥ १८ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यस्यंदनाद्धतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंपुत्रस्यरथिनांवरः ॥ १९ ॥ ततस्तुतौपितापुत्रौभारद्वाजंरथेस्थितौ ॥ महताशरवर्षेणवारयामासतुर्बलात् ॥ २० ॥ भारद्वाजस्ततःक्रुद्धःशरमाशीविषोपमं ॥ चिक्षेपसमरेतूर्णंशंखंप्रतिजनेश्वरः ॥ २१ ॥ सतस्यहृदयंभित्वापीत्वाशोणितमाहवे ॥ जगामधरणींबाणोलोहितार्द्रवरच्छदः ॥ २२ ॥ सपपातरणेतूर्णंभारद्वाजशराहतः ॥ धनुस्त्यक्त्वाशरांश्चैवपितुरेवसमीपतः ॥ २३ ॥ हतंतमात्मजंदृष्ट्वाविराटःप्राद्रवद्भयात् ॥ उत्सृज्यसमरेद्रोणंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भारद्वाजस्ततस्तूर्णंपांडवानांमहाचमूं ॥ दारयामाससमरेशतशोथसहस्रशः ॥ २५ ॥ शिखंडीतुमहाराजद्रौणिमासाद्यसंयुगे ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचै
स्त्रिभिराशुगैः ॥ २६ ॥ सबभौरथशार्दूलोललाटेसंस्थितैस्त्रिभिः ॥ शिखरैःकांचनमयैर्मेरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः ॥ २७ ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोनिमेषार्धात्शि
खंडिनः ॥ ध्वजंसूतमथोराजंस्तुरगानायुधानिच ॥ २८ ॥ शरैर्बहुभिराच्छिद्यपातयामाससंयुगे ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथाद्वैरथिनांवरः ॥ २९ ॥ खड्गमादायसु
शितंविमलंचशरावरं ॥ श्येनवद्व्यचरत्क्रुद्धःशिखंडीशत्रुतापनः ॥ ३० ॥ सखड्गस्यमहाराजचरतस्तस्यसंयुगे ॥ नांतरंददृशेद्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३१ ॥
ततःशरसहस्राणिबहूनिभरतर्षभ ॥ प्रेषयामाससमरेद्रौणिःपरमकोपनः ॥ ३२ ॥ तामापतंतींसमरेशरवृष्टिंसुदारुणां ॥ असिनातीक्ष्णधारेणचिच्छेदबलिनां
वरः ॥ ३३ ॥ ततोस्यविमलंद्रौणिःशतचंद्रंमनोरमं ॥ चर्माच्छिनदसिंचास्यखंडयामाससंयुगे ॥ ३४ ॥ शितैस्तुबहुशोराजन्तंचविव्याधपत्रिभिः ॥ शिखंडी
तुततःखड्गंखंडितंतेनसायकैः ॥ ३५ ॥ आविध्यव्यसृजत्तूर्णंज्वलंतमिवपन्नगं ॥ तमापतंतंसहसाकालानलसमप्रभ ॥ ३६ ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिर्दर्शयन्पा
णिलाघवं ॥ शिखंडिनंचविव्याधशरैर्बहुभिरायसैः ॥ ३७ ॥ शिखंडीतुभृशंराजंस्ताड्यमानःशितैःशरैः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंमाधवस्यमहात्मनः ॥ ३८ ॥ सात्यकि
श्चापिसंक्रुद्धोराक्षसंक्रूरमाहवे ॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैर्विव्याधबलिनांवरः ॥ ३९ ॥ राक्षसेंद्रस्ततस्तस्यधनुश्चिच्छेदभारत ॥ अर्धचंद्रेणसमरेतंचविव्याधसाय
कैः ॥ ४० ॥ मायांचराक्षसींकृत्वाशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयस्यपराक्रमं ॥ ४१ ॥ असंभ्रमस्तुसमरेवध्यमानःशितैःशरैः ॥ ऐंद्रमस्त्रंचवार्ष्णेयो
योजयामासभारत ॥ ४२ ॥ विजयाद्यदनुप्राप्तंमाधवेनयशस्विना ॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वामायांतांराक्षसींतदा ॥ ४३ ॥ अलंबुषंशरैरन्यैरभ्याकिरतसर्वतः ॥
पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ॥ ४४ ॥ तत्तथापीडितंतेनमाधवेनयशस्विना ॥ प्रदुद्रावभयाद्रक्षस्त्यक्त्वासात्यकिमाहवे ॥ ४५ ॥ तमजेयंराक्षसेंद्रंसंख्येम
घवताअपि ॥ शैनेयःप्राणदज्जित्वायोधानांतवपश्यतां ॥ ४६ ॥ न्यहनत्तावकांश्चापिसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ निशितैर्बहुभिर्बाणैस्तेद्रवंतभयार्दिताः ॥ ४७ ॥
एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजपुत्रंतवजनेश्वरं ॥ ४८ ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सच्छाद्यमानोविशिखैर्धृष्टद्युम्ने
नभारत ॥ ४९ ॥ विव्यथेनचराजेंद्रतवपुत्रोजनेश्वर ॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेतूर्णंविव्याधपत्रिभिः ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

३६०

षष्ट्याचत्रिंशताचैवतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यसेनापतिःक्रुद्धोधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ ५१ ॥ हयांश्चचतुरःशीघ्रंनिजघानमहाबलः ॥ शरैश्चैनंसुनिशितैःक्षिप्रं
विव्याधसप्तभिः ॥ ५२ ॥ सहताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्यरथाद्बली ॥ पदातिरसिमुद्यम्यप्राद्रवत्पार्षतंप्रति ॥ ५३ ॥ शकुनिस्तंसमभ्येत्यराजगृद्धीमहाबलः ॥ राजानं
सर्वलोकस्यरथमारोपयत्स्वकं ॥ ५४ ॥ ततोनृपंपराजित्यपार्षतःपरवीरहा ॥ न्यहनत्तावकंसैन्यंवज्रपाणिरिवासुरान् ॥५५॥ कृतवर्मारणेभीमंशरैराछन्महार
थः ॥ प्रच्छादयामासचतंमहामेघोरविंयथा ॥ ५६ ॥ ततःप्रहस्यसमरेभीमसेनःपरंतपः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्कृतवर्मणे ॥ ५७ ॥ तैरर्द्यमानोतिर
थःसात्वतःसत्यकोविदः ॥ नाकंपतमहाराजभीमंचार्छच्छितैःशरैः ॥ ५८ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वाभीमसेनोमहारथः ॥ सारथिंपातयामाससध्वजंसुपरिष्कृ
तं ॥ ५९ ॥ शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत्परवीरहा ॥ शकलीकृतसर्वांगोहताश्वःप्रत्यदृश्यत ॥ ६० ॥ हताश्वश्चततस्तूर्णंवृषकस्यरथंययौ ॥ स्यालस्यतेमहाराजतव
पुत्रस्यपश्यतः ॥ ६१ ॥ भीमसेनोपिसंक्रुद्धस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ६२॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध
प० द्वैरथेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बहूनिहिविचित्राणिद्वैरथानिस्मसंजय ॥ पांडूनांमामकैःसा
र्धमश्रौषंतवजल्पतः ॥ १ ॥ नचैवमामकंकिंचित्हृष्टंशंससिसंजय ॥ नित्यंपांडुसुतान्हृष्टानभग्नान्संप्रशंससि ॥ २ ॥ जीयमानान्विमनसोमामकान्विगतौ
जसः ॥ वदसेसंयुगेसूतदिष्टमेतन्नसंशयः ॥ ३ ॥ संजयउवाच यथाशक्तियथोत्साहंयुद्धेचेष्टंतितावकाः ॥ दर्शयानाःपरंशक्त्यापौरुषंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥
गंगायाःसुरनद्यावैस्वादुभूत्वायथोदकं ॥ महोदधेर्गुणाभ्यासाल्लवणत्वंनिगच्छति ॥ ५ ॥ तथातत्पौरुषंराजंस्तावकानांपरंतप ॥ प्राप्यपांडुसुतान्वीरान्व्यर्थं
भवतिसंयुगे ॥ ६ ॥ घटमानान्यथाशक्तिकुर्वाणान्कर्मदुष्करं ॥ नदोषेणकुरुश्रेष्ठकौरवान्गंतुमर्हसि ॥ ७ ॥ तवापराधात्सुमहान्सपुत्रस्यविशांपते ॥ पृथि
व्याःप्रक्षयोघोरोयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ ८ ॥ आत्मदोषात्समुत्पन्नंशोचितुंनार्हसेनृप ॥ नहिरक्षंतिराजानःसर्वथात्रापिजीवितं ॥ ९ ॥ युद्धेसुकृतिनांलोकानिच्छं
तोवसुधाधिपाः ॥ चमूंविगाह्ययुध्यंतेनित्यंस्वर्गपरायणाः ॥ १० ॥ पूर्वाह्णेतुमहाराजप्रावर्ततजनक्षयः ॥ तंत्वमेकमनाभूत्वाशृणुदेवासुरोपमं ॥ ११ ॥ आवं
त्यौतुमहेष्वासौमहासेनौमहाबलौ ॥ इरावंतमभिप्रेक्ष्यसमेयातांरणोत्कटौ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ नागराजःकौरव्यस्तस्यसुताउलूपीतस्याःसुतइरावान् ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ निष्ठानकःसव्यथःशब्दः ॥३१॥

तेषांप्रववृतेयुद्धंसुमहल्लोमहर्षणं॥ इरावांस्तुसुसंक्रुद्धोभ्रातरौदेवरूपिणौ॥ १३॥ विव्याधनिशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः॥ तावेनंप्रत्यविध्येतांसमरेचित्रयो
धिनौ॥ १४॥ युध्यतांहितथाराजन्विशेषोनव्यदृश्यत॥ यततांशत्रुनाशायकृतप्रतिकृतैषिणां ॥१५॥ इरावांस्तुततोराजन्ननुविंदस्यसायकैः॥ चतुर्भिश्चतुरो
वाहाननयद्यमसादनं॥ १६॥ भल्लाभ्यांचसुतीक्ष्णाभ्यांधनुःकेतुंचमारिष॥ चिच्छेदसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ १७॥ त्यक्त्वानुविंदोथरथंविंदस्यरथमा
स्थितः॥ धनुर्गृहीत्वापरमंभारसाधनमुत्तमं॥ १८॥ तावेकस्थौरणेवीरावावंत्यौरथिनांवरौ॥ शरान्मुमुचतुस्तूर्णमिरावतिमहात्मनि॥ १९॥ ताभ्यांमुक्ताम
हावेगाःशराःकांचनभूषणाः॥ दिवाकरपथंप्राप्यच्छादयामासुरंबरं॥ २०॥ इरावांस्तुरणेक्रुद्धोभ्रातरौतौमहारथौ॥ ववर्षशरवर्षेणसारथिंचाप्यपातयत्॥
॥ २१॥ तस्मिंस्तुपतितेभूमौगतसत्वेतुसारथौ॥ रथःप्रदुद्रावदिशःसमुद्भ्रांतहयस्ततः॥ २२॥ तौसजित्वामहाराजनागराजसुतासुतः॥ पौरुषंख्यापयंस्तूर्णं
व्यधमत्तववाहिनीं॥ २३॥ सावध्यमानासमरेधार्तराष्ट्रीमहाचमूः॥ वेगान्बहुविधांश्चक्रेविषपीत्वेवमानवः॥ २४॥ हैडिंबोराक्षसेंद्रस्तुभगदत्तंसमाद्रवत्॥
रथेनादित्यवर्णेनसध्वजेनमहाबलः॥ २५॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजानागराजंसमास्थितः॥ यथावज्रधरःपूर्वंसंग्रामेतारकामये॥ २६॥ तत्रदेवाःसगंधर्वा
ऋषयश्चसमागताः॥ विशेषंनस्मविविदुर्हैडिंबभगदत्तयोः॥ २७॥ यथासुरपतिःशक्रस्त्रासयामासदानवान्॥ तथैवसमरेराजाद्रावयामासपांडवान्॥ २८॥
तेनविद्राव्यमाणास्तेपांडवाःसर्वतोदिशं॥ त्रातारंनाभ्यगच्छंतःस्वेष्वनीकेषुभारत॥ २९॥ भैमसेनिंरथस्थंतुतत्रापश्याममभारत॥ शेषाविमनसोभूत्वाप्राद्रवं
तमहारथाः॥ ३०॥ निवृत्तेषुतुपांडूनांपुनःसैन्येषुभारत॥ आसीन्निष्ठानकोघोरस्तवसैन्यस्यसंयुगे॥ ३१॥ घटोत्कचस्ततोराजन्भगदत्तंमहारणे॥ शरैःप्र
च्छादयामासमेरुंगिरिमिवांबुदः॥ ३२॥ निहत्यतान्शरान्राजाराक्षसस्यधनुश्च्युतान्॥ भैमसेनिंरणेतूर्णंसर्वमर्मस्वताडयत्॥ ३३॥ सताड्यमानोबहुभिः
शरैःसन्नतपर्वभिः॥ नविव्यथेराक्षसेंद्रोभिद्यमानइवाचलः॥ ३४॥ तस्यप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरांश्चचतुर्दश॥ प्रेषयामाससमरेतांश्चिच्छेदसराक्षसः॥ ३५॥
सतांश्छित्वामहाबाहुस्तोमरान्निशितैःशरैः॥ भगदत्तंचविव्याधसप्तत्याकंकपत्रिभिः॥ ३६॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाप्रहसन्निवभारत॥ तस्याश्वांश्चतुरःसं
ख्येपातयामाससायकैः॥ ३७॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्राक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ शक्तिंचिक्षेपवेगेनप्राग्ज्योतिषगजंप्रति॥ ३८॥ ॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥ इतिभी० नै० आ० त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥

तामापतंतींसहसाहेमदंडांसुवेगिनीं ॥ त्रिधाचिच्छेदनृपतिःसाव्यकीर्यतमेदिनीं ॥ ३९ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाहैडिंबःप्राद्रवद्भयात् ॥ यथेंद्रस्यरणात्पूर्वंनमुचि
दैत्यसत्तमः ॥ ४० ॥ तंविजित्यरणेशूरंविक्रांतंख्यातपौरुषं ॥ अजेयंसमरेवीरंयमेनवरुणेनच ॥ ४१ ॥ पांडवींसमरेसेनांसंममर्दसकुंजरः ॥ यथावनगजोरा
जन्मृद्नंश्चरतिपद्मिनीं ॥ ४२ ॥ मद्रेश्वरस्तुसमरेयमाभ्यांसमसज्जत ॥ स्वस्रीयौछादयांचक्रेशरौघैःपांडुनंदनौ ॥ ४३ ॥ सहदेवस्तुसमरेमातुलंदृश्यसंगतं ॥
अवारयच्छरौघेणमेघोयद्वद्दिवाकरं ॥ ४४ ॥ छाद्यमानःशरौघेणहृष्टरूपतरोभवत् ॥ तयोश्चाप्यभवत्प्रीतिरतुलामातृकारणात् ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यसमरेनकु
लस्यमहारथः ॥ अश्वांश्चचतुरोराजंश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ ४६ ॥ प्रेषयामाससमरेयमस्यसदनंप्रति ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ ४७ ॥ आरु
रोहततोयानंभ्रातुरेवयशस्विनः ॥ एकस्थौतुरणेशूरौदृढेविक्षिप्यकार्मुके ॥ ४८ ॥ मद्रराजरथंतूर्णंछादयामासतुःक्षणात् ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतप
र्वभिः ॥ ४९ ॥ स्वस्रीयाभ्यांनरव्याघ्रोनाकंपतयथाचलः ॥ प्रहसन्निवतांचापिशस्त्रवृष्टिंजघानह ॥ ५० ॥ सहदेवस्ततःक्रुद्धःशरमुद्गृह्यवीर्यवान् ॥ मद्रराजमभि
प्रेक्ष्यप्रेषयामासभारत ॥ ५१ ॥ सशरःप्रेषितस्तेनगरुडानिलवेगवान् ॥ मद्रराजंविनिर्भिद्यनिपपातमहीतले ॥ ५२ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थेमहारथः ॥
निषसादमहाराजकश्मलंचजगामह ॥ ५३ ॥ तंविसंज्ञंनिपतितंसूतःसंप्रेक्ष्यसंयुगे ॥ अपोवाहरथेनाजौयमाभ्यामभिपीडितं ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वामद्रेश्वररथंधार्तरा
ष्ट्राःपराङ्मुखं ॥ सर्वेविमनसोभूत्वानेदमस्तीत्यचिंतयन् ॥ ५५ ॥ निर्जित्यमातुलंसंख्येमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौसिंहनादंचनेदतुः ॥ ५६ ॥ अ
भिदुद्रुवतुर्हृष्टौतवसैन्यंविशांपते ॥ यथादैत्यचमूंराजन्निंद्रोपेंद्राविवामरौ ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वंद्वयुद्धेत्र्यशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजामध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यप्रेषयामासवाजिनः ॥ १ ॥
अभ्यधावत्ततोराजाश्रुतायुषमरिंदमं ॥ विनिघ्नन्सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ २ ॥ ससंवार्यरणेराजाप्रेषितान्धर्मसूनुना ॥ शरान्सप्तमहेष्वासःकौंते
यायसमार्पयत् ॥ ३ ॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ असूनिवविचिन्वंतोदेहेतस्यमहात्मनः ॥ ४ ॥ पांडवस्तुभृशंक्रुद्धोविद्धस्तेनमहात्मना ॥ रणेव
राहकर्णेनराजानंहृद्यविध्यत ॥ ५ ॥ अथापरेणभल्लेनकेतुंतस्यमहात्मनः ॥ रथश्रेष्ठोरथात्तूर्णंभूमौपार्थोन्यपातयत् ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ करकर्षःशिशुपालपुत्रः ॥ ३२ ॥

केतुंनिपतितंदृष्ट्वाश्रुतायुःसतुपार्थिवः ॥ पांडवंविशिखैस्तीक्ष्णैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ ७॥ ततःक्रोधात्प्रजज्वालधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथायुगांतेभूतानिदि
॥१४४॥ धक्षुरिवपावकः ॥८॥ क्रुद्धंतुपांडवंदृष्ट्वादेवगंधर्वराक्षसाः ॥ प्रविव्यथुर्महाराजव्याकुलंचाप्यभूज्जगत् ॥ ९ ॥ सर्वेषांचवभूतानामिदमासीन्मनोगतं ॥ त्रींल्लो ६
कानद्यसंक्रुद्धोनृपोऽयंधक्ष्यतीतिवै ॥ १० ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चचक्रुःस्वस्त्ययनंमहत् ॥ लोकानांनृपशांत्यर्थंक्रोधितेपांडवेतदा ॥ ११ ॥ सचक्रोधसमाविष्टःसृ
क्किणीपरिसंलिहन् ॥ दधारात्मवपुर्घोरंयुगांतादित्यसन्निभं ॥ १२ ॥ ततःसैन्यानिसर्वाणितावकानिविशांपते ॥ निराशान्यभवंस्तत्रजीवितंप्रतिभारत ॥
॥ १३ ॥ सतुधैर्येणतंकोपंसन्निवार्यमहायशाः ॥ श्रुतायुषःप्रचिच्छेदमुष्टिदेशेमहाधनुः ॥ १४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंनाराचेनस्तनांतरे ॥ निर्बिभेदरणेराजास
र्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ १५ ॥ सत्वरंचरणेराजन्तस्यवाहान्महात्मनः ॥ निजघानशरैःक्षिप्रंसूतंचसुमहाबलः ॥ १६॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादृष्ट्वाराज्ञोऽस्यपौरुषं ॥ वि
प्रदुद्राववेगेनश्रुतायुःसमरेतदा ॥ १७॥ तस्मिन्जितेमहेष्वासेधर्मपुत्रेणसंयुगे ॥ दुर्योधनबलंराजन्सर्वमासीत्पराङ्मुखं ॥ १८॥ एतत्कृत्वामहाराजधर्मपु
त्रोयुधिष्ठिरः ॥ व्यात्ताननोयथाकालस्तवसैन्यंजघानह ॥ १९ ॥ चेकितानस्तुवार्ष्णेयोगौतमंरथिनांवरं ॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांछादयामाससायकैः ॥ २० ॥
संनिवार्यशरांस्तांस्तुकृपःशारद्वतोयुधि ॥ चेकितानंरणेयत्तंराजन्विव्याधपत्रिभिः ॥ २१ ॥ अथापरेणभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ सारथिंचास्यसमरेक्षिप्रह
स्तोन्यपातयत् ॥ २२ ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ सोवप्लुत्यरथात्तूर्णंगदांजग्राहसात्वतः ॥ २३ ॥ सतयावीरघातिन्यागदयागदिनांव
रः ॥ गौतमस्यहयान्हत्वासारथिंचन्यपातयत् ॥ २४ ॥ भूमिष्ठोगौतमस्तस्यशरांश्चिक्षेपषोडश ॥ शरास्तेसात्वतंभित्वाप्राविशन्धरणीतलं ॥ २५ ॥ चेकितान
स्ततःक्रुद्धःपुनश्चिक्षेपतांगदां ॥ गौतमस्यवधाकांक्षीवृत्रस्येवपुरंदरः ॥ २६॥ तामापतंतींविमलामश्मगर्भांमहागदां ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामासगौतमः
॥ २७॥ चेकितानस्ततःखड्गंक्रोधादुद्धृत्यभारत ॥ लाघवंपरमास्थायगौतमंसमुपाद्रवत् ॥ २८ ॥ गौतमोपिधनुस्त्यक्त्वाप्रगृह्यासिंसुसंयतः ॥ वेगेनमहताराजं
श्चेकितानमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ तावुभौबलसंपन्नौनिस्त्रिंशवरधारिणौ ॥ निस्त्रिंशाभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यंसंततक्षतुः ॥ ३० ॥ निस्त्रिंशवेगाभिहतौततस्तौ ॥१४४॥
पुरुषर्षभौ ॥ धरणींसमनुप्राप्तौसर्वभूतनिषेवितां ॥ ३१ ॥ मूर्छयाभिपरीतांगौव्यायामेनतुमोहितौ ॥ ततोभ्यधावद्वेगेनकरकर्षःसुहृत्तया ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चेकितानंतथाभूतंदृष्ट्वासमरदुर्मदः॥ रथमारोपयच्चैनंसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥ ३३ ॥ तथैवशकुनिःशूरःस्यालस्तवविशांपते॥ आरोपयद्रथंतूर्णंगौतसंरथिनां वरं॥ ३४ ॥ सौमदत्तिंतथाक्रुद्धोधृष्टकेतुर्महाबलः॥ नवत्यासायकैःक्षिप्रंराजन्विव्याधवक्षसि॥३५॥ सौमदत्तिरुरस्थैस्तैर्भृशंबाणैरशोभत॥ मध्यंदिनेमहाराजरश्मिभिस्तपनोयथा॥ ३६॥ भूरिश्रवास्तुसमरेधृष्टकेतुंमहारथं॥ हतसूतहयंचक्रेविरथंसायकोत्तमैः॥ ३७॥ विरथंतंसमालोक्यहताश्वंहतसारथिं॥ महताशरवर्षेणच्छादयामाससंयुगे॥ ३८॥ सतुतंरथमुत्सृज्यधृष्टकेतुर्महामनाः॥ आरुरोहततोयानंशतानीकस्यमारिष ॥ ३९॥ चित्रसेनोविकर्णश्चराजन्दुर्मर्षणस्तथा॥ रथिनोहेमसन्नाहाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः॥ ४०॥ अभिमन्योस्ततस्तैस्तुघोरंयुद्धमवर्तत ॥शरीरस्ययथाराजन्वातपित्तकफैस्त्रिभिः॥ ४१॥ विरथांस्तवपुत्रांस्तुकृत्वाराजन्महाहवे॥ नजघाननरव्याघ्रःस्मरन्भीमवचस्तदा॥ ४२ ॥ ततोराज्ञांबहुशतैर्गजाश्वरथयायिभिः॥ संवृतंसमरेभीष्मंदेवैरपिदुरासदं॥ ४३॥ प्रयांतंशीघ्रमुद्वीक्ष्यपरित्रातुंसुतांस्तव॥ अभिमन्युंसमुद्दिश्यबालमेकंमहारथं॥४४॥ वासुदेवमुवाचेदंकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रैतेबहुलारथाः॥ ४५॥ एतेहिबहवःशूराःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः॥ यथाहन्युर्ननःसेनांतथामाधवचोदय॥४६॥ एवमुक्तःसवार्ष्णेयःकौंतेयेनामितौजसा॥ रथंश्वेतहयैर्युक्तंप्रेषयामाससंयुगे॥ ४७॥ निष्टानकोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष॥ यदर्जुनोरणेक्रुद्धःसंयातस्तावकान्प्रति ॥ ४८॥ समासाद्यतुकौंतेयोराज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः॥ सुशर्माणमथोराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥४९॥ जानामित्वांयुधांश्रेष्ठमत्यंतंपूर्ववैरिणं॥ अनयस्याद्यसंप्राप्तंफलंपश्यसुदारुणं॥५०॥ अद्यतेदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान्॥ एवंसंजल्पतस्तस्यबीभत्सोःशत्रुघातिनः॥५१॥ श्रुत्वापिपरुषंवाक्यंसुशर्मारथयूथपः॥ नचैनमब्रवीत्किंचिच्छुभंवायदिवाशुभं॥ ५२॥ अभिगम्यार्जुनंवीरंराजभिर्बहुभिर्वृतः॥ पुरस्तात्पृष्ठतश्चैवपार्श्वतश्चैवसर्वतः॥ ५३॥ परिवार्यार्जुनंसंख्येतवपुत्रैर्महारथः॥ शरैःसंछादयामासमेघैरिवदिवाकरं॥ ५४॥ ततःप्रवृत्तःसुमहान्संग्रामःशोणितोदकः॥ तावकानांचसमरेपांडवानांचभारत॥५५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० सप्तमयुद्धदिवसेसुशर्मार्जुनसमागमेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच सताड्यमानस्तुशरैर्धनंजयःपदाहतोनागइवश्वसन्बली॥ बाणेनबाणेनमहारथानांचिच्छेदचापानिरणेप्रसह्य॥ १॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संछिद्यचापानिचतानिराज्ञांतेषांरणेवीर्यवतांक्षणेन ॥ विव्याधबाणैर्युगपन्महात्मानिःशेषतांतेष्वथमन्यमानः ॥ २ ॥ निपेतुराजौरुधिरप्रदिग्धास्तेताडिताः
॥१४५॥ शक्रसुतेनराजन् ॥ विभिन्नगात्राःपतितोत्तमांगागतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः ॥ ३ ॥ महींगताःपार्थबलाभिभूताविचित्ररूपायुगपद्विनेशुः ॥ दृष्ट्वाहतांस्तान् ६
युधिराजपुत्रांस्त्रिगर्तराजःप्रययौरथेन ॥ ४ ॥ तेषांरथानामथपृष्ठगोपाद्वात्रिंशदन्येभ्यपतंतपार्थं ॥ तथैवतेतंपरिवार्यपार्थंविकृष्यचापानिमहारवाणि ॥ ५ ॥
अवीवृषन्बाणमहौघवृष्ट्यायथागिरिंतोयधराजलौघैः ॥ संपीड्यमानस्तुशरौघवृष्ट्याधनंजयस्तान्युधिजातरोषः ॥ ६ ॥ षष्ट्याशरैःसंयतितैलधौतैर्जघानतान
प्यथपृष्ठगोपान् ॥ रथांश्चतांस्तानवजित्यसंख्येधनंजयःप्रीतमनायशस्वी ॥ ७ ॥ अथात्वरद्भीष्मवधायजिष्णुर्बलानिराजन्समरेनिहत्य ॥ त्रिगर्तराजोनिह
तान्समीक्ष्यमहात्मनातानथबंधुवर्गान् ॥ ८ ॥ रणेपुरस्कृत्यनराधिपांस्तान्जगामपार्थंत्वरितोवधाय ॥ अभिद्रुतंचास्त्रभृतांवरिष्ठंधनंजयंवीक्ष्यशिखंडिमु
ख्याः ॥ ९ ॥ अभ्युद्ययुस्तेशितशस्त्रहस्तारिरक्षिषंतोरथमर्जुनस्य ॥ पार्थोपितानापततःसमीक्ष्यत्रिगर्तराज्ञासहितान्नृवीरान् ॥ १० ॥ विध्वंसयित्वासमरेधनुष्मा
न्गांडीवमुक्तैर्निशितैःपृषत्कैः ॥ भीष्मंयियासुर्युधिसंददर्शदुर्योधनंसैंधवादींश्चराज्ञः ॥ ११ ॥ संवारयिष्णूनभिवारयित्वामुहूर्तमायोध्यबलेनवीरः ॥ उत्सृ
ज्यराजानमनंतवीर्योजयद्रथादींश्चनृपान्महौजाः ॥ १२ ॥ ययौततोभीमबलोमनस्वीगांगेयमाजौशरचापपाणिः ॥ युधिष्ठिरश्चप्रबलोमहात्मासमाययौत्व
रितोजातकोपः ॥ १३ ॥ मद्राधिपंसमभित्यज्यसंख्येस्वभागमाप्तंतमनंतकीर्त्तिः ॥ सार्धंसमाद्रीसुतभीमसेनैर्भीष्मंययौशांतनवंरणाय ॥ १४ ॥ तैःसंप्रयुक्तैः
समहारथाग्र्यैर्गंगासुतःसमरेचित्रयोधी ॥ नविव्यथेशांतनवोमहात्मासमागतैःपांडुसुतैःसमस्तैः ॥ १५ ॥ अथैत्यराजायुधिसत्यसंधोजयद्रथोत्युग्रबलोमन
स्वी ॥ चिच्छेदचापानिमहारथानांप्रसह्यतेषांधनुषावरेण ॥ १६ ॥ युधिष्ठिरंभीमसेनंयमौचपार्थंकृष्णांयुधिसंजातकोपः ॥ दुर्योधनःक्रोधविषोमहात्माजघा
नबाणैरनलप्रकाशैः ॥ १७ ॥ कृपेणशल्येनशलेनचैवतथाविभोचित्रसेनेनचाजौ ॥ विद्धाःशरैस्तेतिविवृद्धकोपैर्देवायथादैत्यगणैःसमेतैः ॥ १८ ॥ छिन्ना ॥१४५॥
युधंशांतनवेनराजाशिखंडिनंप्रेक्ष्यचजातकोपः ॥ अजातशत्रुःसमरेमहात्माशिखंडिनंक्रुद्धउवाचवाक्यं ॥ १९ ॥ उक्त्वातथात्वंपितुरग्रतोमामहंहनिष्यामि
महाव्रतंतं ॥ भीष्मंशरौघैर्विमलार्कवर्णैःसत्यंवदामीतिकृताप्रतिज्ञा ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अज्ञायमानेपश्चात्स्थिते ॥ २५ ॥ प्रत्यादेशंभर्त्सनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

त्वयाचनैनांसफलांकरोषिदेवव्रतंयन्ननिहंसियुद्धे ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोभवमात्रवीररक्षस्वधर्मंस्वकुलंयशश्च ॥ २१ ॥ प्रेक्षस्वभीष्मंयुधिभीमवेगंसर्वांस्तपंतंमम
सैन्यसंघान् ॥ शरौघजालैरतितिग्मवेगैःकालंयथाकालकृतंक्षणेन ॥ २२ ॥ निकृत्तचापःसमरेनपेक्षःपराजितःशांतनवेनचाजौ ॥ विहायबंधूनथसोदरांश्च
क्वयास्यसेनानुरूपंतवेदं ॥ २३ ॥ दृष्ट्वाहिभीष्मंतमनंतवीर्यंभग्नंचसैन्यंद्रवमाणमेवं ॥ भीतोसिनूनंद्रुपदस्यपुत्रतथाहितेमुखवर्णोप्रहृष्टः ॥ २४ ॥ अज्ञायमा
नेचधनंजयेपिमहाहवेसंप्रसक्तेनृवीरे ॥ कथंहिभीष्मात्प्रथितःपृथिव्यांभयंत्वमद्यप्रकरोषिवीर ॥ २५ ॥ सधर्मराजस्यवचोनिशम्यरूक्षाक्षरंविप्रलापानुबद्धं ॥
प्रत्यादेशंमन्यमानोमहात्माप्रतत्वरेभीष्मवधायराजन् ॥ २६ ॥ तमापतंतंमहताजवेनशिखंडिनंभीष्ममभिद्रवंतं ॥ निवारयामासहिशल्यएनमस्त्रेणघोरेण
सुदुर्जयेन ॥ २७ ॥ सचापिदृष्ट्वासमुदीर्यमाणमस्त्रंयुगांताग्निसमप्रकाशं ॥ नसंमुमोहद्रुपदस्यपुत्रोराजन्महेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ २८ ॥ तस्थौचतत्रैवमहाधनु
ष्मान्शरैस्तदस्त्रंप्रतिबाधमानः ॥ अथाददेवारुणमन्यदस्त्रंशिखंड्यथोग्रंप्रतिघातमस्य ॥ २९ ॥ तदस्त्रमस्त्रेणविदार्यमाणंखस्थाःसुरादद‍ृशुःपार्थिवाश्च ॥ भी
ष्मस्तुराजन्समरेमहात्माधनुश्चचित्रंध्वजमेवचापि ॥ ३० ॥ छित्वानदत्पांडुसुतस्यवीरोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ ततःसमुत्सृज्यधनुःसबाणंयुधिष्ठिरं
वीक्ष्यभयाभिभूतं ॥ ३१ ॥ गदांप्रगृह्याभिपपातसंख्येजयद्रथंभीमसेनःपदातिः ॥ तमापतंतंसहसाजवेनजयद्रथःसगदंभीमसेनं ॥ ३२ ॥ विव्याधघोरैर्यमदं
डकल्पैःशितैःशरैःपंचशतैःसमंतात् ॥ अचिंतयित्वासशरांस्तरस्वीवृकोदरःक्रोधपरीतचेताः ॥ ३३ ॥ जघानवाहान्समरेसमंतात्पारावतान्सिंधुराजस्यसं
ख्ये ॥ ततोभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्त्वरमाणोरथेन ॥ ३४ ॥ अभ्याययौभीमसेनंनिहंतुंसमुद्यतास्त्रोसुरराजकल्पः ॥ भीमोप्यथैनंसहसाविनद्यप्रत्यु
द्ययौगदयातर्जयानः ॥ ३५ ॥ समुद्यतांतांयमदंडकल्पांदृष्ट्वागदांतेकुरवःसमंतात् ॥ विहायसर्वेतवपुत्रमुग्रंपातंगदायाःपरिहर्तुकामाः ॥ ३६ ॥ अपक्रांतास्तुमु
लेसंप्रमर्देसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ अमूढचेतास्त्वथचित्रसेनोमहागदामापतंतींनिरीक्ष्य ॥ ३७ ॥ रथंसमुत्सृज्यपदातिराजौप्रगृह्यखड्गंविपुलंचचर्म ॥ अव
प्लुतःसिंहइवाचलाग्राज्जगामान्यंभूमिपभूमिदेशं ॥ ३८ ॥ गदापिसाप्राप्यरथंसुचित्रंसाश्वंससूतंविनिहत्यसंख्ये ॥ जगामभूमिंज्वलितामहोल्काभ्रष्टांऽबरा
द्गामिवसंपतंती ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४०॥ इतिभी०नै०भा०पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥ ॥ ७ ॥ विरथमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥

आश्चर्यभूतंसुमहत्त्वदीयादृष्ट्वैवतद्भारतसंप्रहृष्टाः ॥ सर्वेविनेदुःसहिताःसमंतात्सुपूजिरेतवपुत्रस्यशौर्यं ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध
प०सप्तमयुद्धदिवसेपंचाशीतितमोऽध्यायः॥८५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच विरथंतंसमासाद्यचित्रसेनंयशस्विनं ॥ रथमारोपयामास
विकर्णस्तनयस्तव ॥ १ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेतुमुलेसंकुलेभृशं ॥ भीष्मःशांतनवस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ २ ॥ ततःसरथनागाश्वाःसमकंपंतसृंजयाः ॥ मृत्यो
रास्यमनुप्राप्तंमेनिरेचयुधिष्ठिरं ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योयमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रंभीष्मंशांतनवंययौ ॥ ४ ॥ ततःशरसहस्राणिप्रमुंचन्पां
डवोयुधि ॥ भीष्मंसंछादयामासयथामेघोदिवाकरं ॥ ५ ॥ तेनसम्यक्प्रणीतानिशरजालानिमारिष ॥ प्रतिजग्राहगांगेयःशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ तथैवशर
जालानिभीष्मेणास्तानिमारिष ॥ आकाशेसमदृश्यंतखगमानांव्रजाइव ॥ ७ ॥ निमेषार्धेनकौंतेयंभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेशरजालेनभाग
शः ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ नाराचंप्रेषयामासक्रुद्धआशीविषोपमं ॥ ९ ॥ असंप्राप्तंततस्तंतुक्षुरप्रेणमहारथः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्
भीष्मस्तस्यधनुश्च्युतं ॥ १० ॥ तंतुच्छित्वारणेभीष्मोनाराचंकालसंमितं ॥ निजघ्नेकौरवेंद्रस्यहयान्कांचनभूषणान् ॥ ११ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वाधर्मपुत्रोयुधि
ष्ठिरः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंनकुलस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ यमावपिहिसंक्रुद्धःसमासाद्यरणेतदा ॥ शरैःसंछादयामासभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १३ ॥ तौतुदृष्ट्वामहाराज
भीष्मबाणप्रपीडितौ ॥ जगामपरमांचिंतांभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ १४ ॥ ततोयुधिष्ठिरोवश्यान्राज्ञस्तान्समचोदयत् ॥ भीष्मंशांतनवंसर्वेनिहतेतिसुहृद्गणा
न् ॥ १५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ महतारथवंशेनपरिवव्रुःपितामहं ॥ १६ ॥ ससमंतात्परिवृतःपितादेवव्रतस्तव ॥ चिक्रीडधनुषाराजन्पा
तयानोमहारथान् ॥ १७ ॥ तंचरंतंरणेपार्थाददृशुःकौरवंयुधि ॥ मृगमध्यंप्रविश्येवयथासिंहशिशुंवने ॥ १८ ॥ तर्जयानंरणेवीरांस्त्रासयानंचसायकैः ॥ दृष्ट्वा
त्रेसुर्महाराजसिंहंमृगगणाइव ॥ १९ ॥ रणेभारतसिंहस्यददृशुःक्षत्रियागतिं ॥ अग्नेर्वायुसहायस्ययथाकक्षंदिधक्षतः ॥ २० ॥ शिरांसिरथिनांभीष्मःपातया
माससंयुगे ॥ तालेभ्यःपरिपक्वानिफलानिकुशलोनरः ॥ २१ ॥ पतद्भिश्चमहाराजशिरोभिर्धरणीतले ॥ बभूवतुमुलःशब्दःपततामश्मनामिव ॥ २२ ॥ तस्मि
न्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान् ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

भिन्नेषुतेषुव्यूहेषुक्षत्रियाइतरेतरं ॥ एकमेकंसमाहूययुद्धायैवावतस्थिरे ॥ २४ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहं ॥ अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २५ ॥ अनादृत्यततोभीष्मस्तंशिखंडिनमाहवे ॥ प्रययौसृंजयान्क्रुद्धःस्त्रीत्वंचिंत्यशिखंडिनः ॥ २६ ॥ सृंजयास्तुततोदृष्ट्वाहृष्टंभीष्मंमहारणे ॥ सिंहनादांश्चविविधांश्चक्रुःशंखविमिश्रितान् ॥ २७ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ पश्चिमांदिशमासाद्यस्थितेसवितरिप्रभो ॥ २८ ॥ धृष्टद्युम्नोथपांचाल्यःसात्यकिश्चमहारथः ॥ पीडयंतौभृशंसैन्यंशक्तितोमरवृष्टिभिः ॥ २९ ॥ शस्त्रैश्चबहुभीराजन्जघ्नतुस्तावकान्रणे ॥ तेहन्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ॥ ३० ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वानत्यजंतिस्मसंयुगं ॥ यथोत्साहंतुसमरेनिजघ्नुस्तावकारणे ॥ ३१ ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तावकानांमहात्मनां ॥ वध्यतांसमरेराजन्पार्षतेनमहात्मना ॥ ३२ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानांमहारथौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौपार्षतंप्रत्युपस्थितौ ॥ ३३ ॥ तौतस्यतुरगान्हत्वात्वरमाणौमहारथौ ॥ छादयामासतुरुभौशरवर्षेणपार्षतं ॥ ३४ ॥ अवप्लुत्याथपांचाल्योरथात्तूर्णंमहाबलः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंसात्यकेस्तुमहात्मनः ॥ ३५ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामहत्यासेनयावृतः ॥ आवंत्यौसमरेक्रुद्धावभ्ययात्सपरंतपौ ॥ ३६ ॥ तथैवतवपुत्रोपिसर्वोद्योगेनमारिष ॥ विंदानुविंदौसमरेपरिवार्यावतस्थिवान् ॥ ३७ ॥ अर्जुनश्चापिसंक्रुद्धःक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ अयोधयतसंग्रामेवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३८ ॥ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धःपुत्रस्यप्रियकृत्तव ॥ व्यधमत्सर्वपंचालांस्तूलराशिमिवानलः ॥ ३९ ॥ दुर्योधनपुरोगास्तुपुत्रास्तवविशांपते ॥ परिवार्यरणेभीष्मंयुयुधुःपांडवैःसह ॥ ४० ॥ ततोदुर्योधनोराजालोहितायतिभास्करे ॥ अब्रवीत्तावकान्सर्वांस्त्वरध्वमितिभारत ॥ ४१ ॥ युध्यतांतुतथातेषांकुर्वतांकर्मदुष्करं ॥ अस्तंगिरिमथारूढेअप्रकाशतिभास्करे ॥ ४२ ॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितौघतरंगिणी ॥ गोमायुगणसंकीर्णाक्षणेनक्षणदामुखे ॥ ४३ ॥ शिवाभिरशिवाभिश्चरुवद्भिर्भैरवंरवं ॥ घोरमायोधनंजज्ञेभूतसंघैःसमाकुलं ॥ ४४ ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चतथान्येपिशिताशिनः ॥ समंततोव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ ४५ ॥ अर्जुनोथसुशर्मादीन्राज्ञस्तान्सपदानुगान् ॥ विजित्यपृतनामध्येययौस्वशिबिरंप्रति ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योभ्रातृभ्यांसहितस्तथा ॥ ययौस्वशिबिरंराजानिशायांसेनयावृतः ॥ ४७ ॥ भीमसेनोपिराजेंद्रदुर्योधनमुखान्रथान् ॥ अवजित्यततःसंख्येययौस्वशिबिरंप्रति ॥ ४८ ॥ दुर्योधनोपिनृपतिःपरिवार्यमहारणे ॥ भीष्मंशांतनवंतूर्णंप्रयातःशिबिरंप्रति ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिभी०नै०भा०षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ परिणाम्यगमयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

द्रोणोद्रौणिःकृपःशल्यःकृतवर्माचसात्वतः ॥ परिवार्यचमूंसर्वांप्रययुःशिबिरंप्रति ॥ ५० ॥ तथैवसात्यकीराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ परिवार्यरणेयोधान्ययतुः शिबिरंप्रति ॥ ५१ ॥ एवमेतेमहाराजतावकाःपांडवैःसह ॥ पर्यवर्ततसहितानिशाकालेपरंतप ॥ ५२ ॥ ततःस्वशिबिरंगत्वापांडवाःकुरवस्तथा ॥ न्यवसंतमहाराजपूजयंतःपरस्परं ॥ ५३ ॥ रक्षांकृत्वाततःशूरान्यस्यगुल्मान्यथाविधि ॥ अपनीयचशल्यानिस्नात्वाचविविधैर्जलैः ॥ ५४ ॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेसंस्तूयंतश्चबंदिभिः ॥ गीतवादित्रशब्देनव्यक्रीडंतयशस्विनः ॥ ५५ ॥ मुहूर्तादिवतत्सर्वमभवत्स्वर्गसन्निभं ॥ नहियुद्धकथांकांचित्तत्राकुर्वन्महारथाः ॥ ५६ ॥ तेप्रसुप्तेबलेतत्रपरिश्रांतजनेनृप ॥ हस्त्यश्वबहुलेरात्रौप्रेक्षणीयेबभूवतुः ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०सप्तमदिवसयुद्धावहारेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच

परिणाम्यनिशांतांतुसुखंप्राप्ताजनेश्वराः ॥ कुरवःपांडवाश्चैवपुनर्युद्धायनिर्ययुः ॥ १ ॥ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्ययोरुभयोर्नृप ॥ निर्गच्छमानयोःसंख्येसागरप्रतिमोमहान् ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजाचित्रसेनोविविंशतिः ॥ भीष्मश्चरथिनांश्रेष्ठोभारद्वाजश्चवैनृप ॥ ३ ॥ एकीभूताःसुसंयत्ताःकौरवाणांमहाचमूं ॥ व्यूहायविदधूराजन्पांडवान्प्रतिदंशिताः ॥ ४ ॥ भीष्मःकृत्वामहाव्यूहंपितातवविशांपते ॥ सागरप्रतिमंघोरंवाहनोर्मितरंगिणं ॥ ५ ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांभीष्मःशांतनवोययौ ॥ मालवैर्दाक्षिणात्यैश्चआवंत्यैश्चसमन्वितः ॥ ६ ॥ ततोनंतरमेवासीद्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुलिंदैःपारदैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ ७ ॥ द्रोणादनंतरंयत्तोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ मगधैश्चकलिंगैश्चपिशाचैश्चविशांपते ॥ ८ ॥ प्राग्ज्योतिषादनुनृपःकौसल्योथबृहद्बलः ॥ मेकलैःकुरुविंदैश्चत्रैपुरैश्चसमन्वितः ॥ ९ ॥ बृहद्बलात्ततःशूरस्त्रिगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ कांबोजैर्बहुभिःसार्धंयवनैश्चसहस्रशः ॥ १० ॥ द्रोणिस्तुरभसःशूरस्त्रैगर्तादनुभारत ॥ प्रययौसिंहनादेननादयानोधरातलं ॥ ११ ॥ तथासर्वेणसैन्येनराजादुर्योधनस्तदा ॥ द्रौणेरनंतरंप्रायात्सोदर्यैःपरिवारितः ॥ १२ ॥ दुर्योधनादनुततःकृपःशारद्वतोययौ ॥ एवमेषमहाव्यूहःप्रययौसागरोपमः ॥ १३ ॥ रेजुस्तत्रपताकाश्चश्वेतच्छत्राणिवाविभो ॥ अंगदान्यत्रचित्राणिमहार्हाणिधनूंषिच ॥ १४ ॥ तंतुदृष्ट्वामहाव्यूहंतावकानांमहारथः ॥ युधिष्ठिरोब्रवीत्तूर्णंपार्षतंपृतनापतिं ॥ १५ ॥ पश्यव्यूहंमहेष्वासनिर्मितंसागरोपमं ॥ प्रतिव्यूहंत्वमपिहिकुरुपार्षतसत्वरं ॥ १६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रृंगाटकंचतुष्पथाकारं ॥ १७ ॥ श्रृंगाभ्यांशृंगयोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ततःसपार्षतःक्रूरोव्यूहंचक्रेसुदारुणं ॥ श्रृंगाटकंमहाराजपरव्यूहविनाशनं ॥ १७ ॥ श्रृंगाभ्यांभीमसेनश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैस्तथाहयपदाति
भिः ॥ १८ ॥ ताभ्यांबभौनरश्रेष्ठःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ मध्येयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १९ ॥ अथोत्तरेमहेष्वासाःसहसैन्यानराधिपाः ॥ व्यूहंतंपू
रयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः ॥ २० ॥ अभिमन्युस्ततःपश्चाद्विराटश्चमहारथः ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ २१ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारत
पांडवाः ॥ अतिष्ठन्समरेशूरायोद्धुकामाजयैषिणः ॥ २२ ॥ भेरीशब्दैश्चविमलैर्विमिश्रैःशंखनिःस्वनैः ॥ क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैर्नादिताःसर्वतोदिशः ॥ २३ ॥
ततःशूराःसमासाद्यसमरेतेपरस्परं ॥ नेत्रैरनिमिषैराजन्नवैक्षंतपरस्परं ॥ २४ ॥ नामभिस्तेमनुष्येंद्रपूर्वंयोधाःपरस्परं ॥ युद्धायसमवर्ततसमाहूयेतरेतरं ॥ २५ ॥
ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहं ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरं ॥ २६ ॥ नाराचानिशिताःसंख्येसंपतंतिस्मभारत ॥ व्यात्ताननाभयकराउरगाइवसं
घशः ॥ २७ ॥ निष्पेतुर्विमलाःशक्त्यस्तैलधौताःसुतेजनाः ॥ अंबुदेभ्योयथाराजन्भ्राजमानाःशतह्रदाः ॥ २८ ॥ गदाश्चविमलैःपट्टैःपिनद्धाःस्वर्णभूषितैः ॥
पतंत्यस्तत्रदृश्यंतेगिरिश्रृंगोपमाःशुभाः ॥ २९ ॥ निस्त्रिंशाश्चव्यदृश्यंतविमलांबरसन्निभाः ॥ आर्षभाणिविचित्राणिशतचंद्राणिभारत ॥ ३० ॥ अशोभंतरणे
राजन्पात्यमानानिसर्वशः ॥ तेन्योन्यंसमरेसेनेयुध्यमानेनराधिप ॥ ३१ ॥ अशोभेतांयथादेवदैत्यसेनेसमुद्यते ॥ अभ्यद्रवंतसमरेतेऽन्योन्यंवैसमंततः ॥ ३२ ॥
रथास्तुरथिभिस्तूर्णंप्रेषिताःपरमाहवे ॥ युगैर्युगानिसंश्लिष्ययुयुधुःपार्थिवर्षभाः ॥ ३३ ॥ दंतिनांयुध्यमानानांसंघर्षात्पावकोऽभवत् ॥ दंतेषुभरतश्रेष्ठसधूमः
सर्वतोदिशं ॥ ३४ ॥ प्रासैरभिहताःकेचिद्गजयोधाःसमंततः ॥ पतमानाःस्मदृश्यंतेगिरिश्रृंगान्नगाइव ॥ ३५ ॥ पादाताश्चाप्यदृश्यंतनिघ्नंतोऽथपरस्परं ॥ चित्र
रूपधराःशूरानखरप्रासयोधिनः ॥ ३६ ॥ अन्योन्यंतेसमासाद्यकुरुपांडवसैनिकाः ॥ अस्त्रैर्नानाविधैर्घोरैरणेनिन्युर्यमक्षयं ॥ ३७ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोरथघो
षेणनादयन् ॥ अभ्यागमद्रणेपार्थान्धनुःशब्देनमोहयन् ॥ ३८ ॥ पांडवानांरथाश्चापिनदंतोभैरवंस्वनं ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ ततः
प्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ नराश्वरथनागानांव्यतिषक्तंपरस्परं ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० अष्टमदिवसयुद्धारंभेसप्ताशीतित
मोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिश्री० नै० भा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भीष्ममिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच भीष्मंतुसमरेक्रुद्धंप्रतपंतंसमंततः ॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंतपंतमिवभास्करं ॥ १ ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रवंतगांगेयंमर्दयंतंशितैःशरैः ॥ २ ॥ सतुभीष्मोरणश्लाघीसोमकान्सहसृंजयान् ॥ पंचालांश्चमहेष्वासान्पातयामाससायकैः ॥ ३ ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह ॥ भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णंत्यक्त्वामृत्युकृतंभयं ॥ ४ ॥ सतेषांरथिनांवीरोभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ चिच्छेदसहसाराजन्बाहूनथशिरांसिच ॥ ५ ॥ विरथान्रथिनश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ पतितान्युत्तमांगानिहयेभ्योहयसादिनां ॥ ६ ॥ निर्मनुष्यांश्चमातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् ॥ अपश्याममहाराजभीष्मास्त्रेणप्रमोहितान् ॥ ७ ॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चित्पांडवानांविशांपते ॥ अन्यत्ररथिनांश्रेष्ठाद्भीमसेनान्महाबलात् ॥ ८ ॥ सहिभीष्मंसमासाद्यताडयामाससंयुगे ॥ ततोनिष्टानकोघोरोभीष्मभीमसमागमे ॥ ९ ॥ बभूवसर्वसैन्यानांघोररूपोभयानकः ॥ तथैवपांडवाहृष्टाःसिंहनादमथानदन् ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः ॥ भीष्मंजुगोपसमरेवर्तमानेजनक्षये ॥ ११ ॥ भीमस्तुसारथिंहत्वाभीष्मस्यरथिनांवरः ॥ प्रद्रुताश्वेरथेतस्मिन्द्रवमाणेसमंततः ॥ १२ ॥ सुनाभस्यशरेणाशुशिरश्चिच्छेदभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसहतोन्यपतद्भुवि ॥ १३ ॥ हतेतस्मिन्महाराजतवपुत्रेमहारथे ॥ नामृष्यंतरणेशूराःसोदराःसप्तसंयुगे ॥ १४ ॥ आदित्यकेतुर्बह्वाशीकुंडधारोमहोदरः ॥ अपराजितःपंडितकोविशालाक्षःसुदुर्जयः ॥ १५ ॥ पांडवंचित्रसन्नाहाविचित्रकवचध्वजाः ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेयोद्धुकामारिमर्दनाः ॥ १६ ॥ महोदरस्तुसमरेभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ नवभिर्वज्रसंकाशैर्नमुचिंवृत्रहायथा ॥ १७ ॥ आदित्यकेतुःसप्तत्याबह्वाशीचापिपंचभिः ॥ नवत्याकुंडधारश्चविशालाक्षश्चपंचभिः ॥ १८ ॥ अपराजितोमहाराजपराजिष्णुर्महारथं ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्भीमसेनंमहाबलं ॥ १९ ॥ रणेपंडितकश्चैनंत्रिभिर्बाणैःसमार्पयत् ॥ सतन्नममृषेभीमःशत्रुभिर्वधमाहवे ॥ २० ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ शिरश्चिच्छेदसमरेशरेणानतपर्वणा ॥ २१ ॥ अपराजितस्यसुनसंतवपुत्रस्यसंयुगे ॥ पराजितस्यभीमेननिपपातशिरोमहीं ॥ २२ ॥ अथापरेणभल्लेनकुंडधारंमहारथं ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ २३ ॥ ततःपुनरमेयात्माप्रसंधायशिलीमुखं ॥ प्रेषयामाससमरेपंडितंप्रतिभारत ॥ २४ ॥ सशरःपंडितंहत्वाविवेशधरणीतलं ॥ यथानरंनिहत्याशुभुजगःकालचोदितः ॥ २५ ॥ विशालाक्षशिरश्छित्वापातयामासभूतले ॥ त्रिभिःशरैरदीनात्मास्मरन्क्लेशंपुरातनं ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥ इतिभी०नै०भा०अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ ॥७॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

महोदरंमहेष्वासंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विव्याधसमरेराजन्सहतोन्यपतद्भुवि ॥ २७॥ आदित्यकेतोःकेतुंचच्छित्वाबाणेनसंयुगे ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेनशिरश्चि
च्छेदभारत ॥ २८ ॥ बह्वाशिनंततोभीमःशरेणानतपर्वणा ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ २९ ॥ प्रदुद्रुवुस्ततस्तेन्येपुत्रास्तवविशांपते ॥ मन्यमाना
हितत्सत्यंसभायांतस्यभाषितं ॥ ३० ॥ ततोदुर्योधनोराजाभ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ अब्रवीत्तावकान्योधान्भीमोयंयुधिवध्यतां ॥ ३१ ॥ एवमेतेमहेष्वासाःपु
त्रास्तवविशांपते ॥ भ्रातॄन्संदृश्यनिहतान्प्रास्मरंस्तहितद्वचः ॥ ३२ ॥ यदुक्तवान्महाप्राज्ञःक्षत्ताहितमनामयं ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंदिव्यदर्शिनः ॥ ३३॥
लोभमोहसमाविष्टःपुत्रप्रीत्याजनाधिप ॥ नबुध्यसेपुरायत्तत्तथ्यमुक्तंवचोमहत् ॥ ३४ ॥ तथैवचवधार्थायपुत्राणांपांडवोबली ॥ नूनंजातोमहाबाहुर्यथाहंति
स्मकौरवान् ॥ ३५ ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ दुःखेनमहताविष्टोविललापसुदुःखितः ॥ ३६ ॥ निहताभ्रातरःशूराभीमसेनेनमेयुधि ॥ यत
मानास्तथान्येपिहन्यंतेसर्वसैनिकाः ॥ ३७॥ भवांश्चमध्यस्थतयानित्यमस्मानुपेक्षते ॥ सोहंकुपथमारूढःपश्यदैवमिदंमम ॥ ३८ ॥ एतच्छ्रुत्वावचःक्रूरंपितादे
वव्रतस्तव ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्साश्रुलोचनः ॥ ३९ ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वंद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याचयशस्विन्यातत्त्वंतातनबुद्धवान् ॥ ४० ॥ समय
श्चमयापूर्वंकृतोवैशत्रुकर्शन ॥ नाहंयुधिनियोक्तव्योनाप्याचार्यःकथंचन ॥ ४१ ॥ यंयंहिधार्तराष्ट्राणांभीमोद्रक्ष्यतिसंयुगे ॥ हनिष्यतिरणेनित्यंसत्यमेतद्ब्रवी
मिते ॥ ४२ ॥ सत्वंराजन्स्थिरोभूत्वारणेकृत्वादृढांमतिं ॥ योधयस्वरणेपार्थान्स्वर्गंकृत्वापरायणं ॥ ४३ ॥ नशक्याःपांडवाजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तस्माद्युद्धे
स्थिरांकृत्वामतिंयुध्यस्वभारत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सुनाभादिधृतराष्ट्रपुत्रवधेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥७॥
धृतराष्ट्रउवाच दृष्ट्वामेनिहतान्पुत्रान्बहूनेकेनसंजय ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवकिमकुर्वतसंयुगे ॥ १ ॥ अहन्यहनिमेपुत्राःक्षयंगच्छंतिसंजय ॥ मन्येहंसर्व
थासूतदैवेनोपहताभृशं ॥ २ ॥ यत्रमेतनयाःसर्वेजीयंतेनजयंत्युत ॥ यत्रभीष्मस्यद्रोणस्यकृपस्यचमहात्मनः ॥ ३॥ सौमदत्तेश्चवीरस्यभगदत्तस्यचोभयोः ॥
अश्वत्थाम्नस्तथाताततशूराणाममनिवर्तिनां ॥ ४ ॥ अन्येषांचैवशूराणांमध्यगास्तनयाममम ॥ यदहन्यंतसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ॥ ५ ॥ नहिदुर्योधनोमंदःपु
राप्रोक्तमबुध्यत ॥ वार्यमाणोमयाताततभीष्मेणविदुरेणच ॥ ६ ॥ गांधार्याचैवदुर्मेधाःसततंहितकाम्यया ॥ नाबुध्यतपुरामोहात्तस्यप्राप्तमिदंफलं ॥ ७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ कूजतांअव्यक्तंध्वनतां स्तनतांउच्चैःशब्दायमानानां ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥

यद्भीमसेनःसमरेपुत्रान्मम विचेतसः ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धोनयतेयमसादनं ॥ ८ ॥ संजयउवाच इदंतत्समनुप्राप्तंक्षत्तुर्वचनमुत्तमं ॥ नबुद्धवानसिवि
भोप्रोच्यमानंहितंतदा ॥ ९ ॥ निवारयसुतान्द्यूतात्पांडवान्माद्रुहेतिच ॥ सुहृदांहितकामानांब्रुवतांतत्तदेवच ॥ १० ॥ नशुश्रूषसियद्वाक्यंमर्त्यःपथ्यमिवौष
धं ॥ तदेवत्वामनुप्राप्तंवचनंसाधुभाषितं ॥ ११ ॥ विदुरद्रोणभीष्माणांतथान्येषांहितैषिणां ॥ अकृत्वावचनंपथ्यंक्षयंगच्छंतिकौरवाः ॥ १२ ॥ तदेतत्समनुप्रा
प्तंपूर्वमेवविशांपते ॥ तस्मात्त्वंशृणुतत्त्वेनयथायुद्धमवर्तत ॥ १३ ॥ मध्याह्नेसुमहारौद्रःसंग्रामःसमपद्यत ॥ लोकक्षयकरोराजंस्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ १४ ॥ त
तःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ संरब्धान्यभ्यवर्ततभीष्ममेवजिघांसया ॥ १५॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ युक्तानीकामहाराजभी
ष्ममेवसमभ्ययुः ॥ १६ ॥ विराटोद्रुपदश्चैवसहिताःसर्वसोमकैः ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेभीष्ममेवमहारथं ॥ १७॥ केकयाधृष्टकेतुश्चकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ यु
क्तानीकामहाराजभीष्ममेवसमभ्ययुः ॥ १८ ॥ अर्जुनोद्रौपदेयाश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ दुर्योधनसमादिष्टान्राज्ञःसर्वान्समभ्ययुः ॥ १९ ॥ अभिमन्युस्त
थाशूरोहैडिंबश्चमहारथः ॥ भीमसेनश्चसंक्रुद्धस्तेभ्यधावंतकौरवान् ॥ २० ॥ त्रिधाभूतैरवध्यंतपांडवैःकौरवायुधि ॥ तथैवकौरवैराजन्नवध्यंतपरेरणे ॥ २१ ॥
द्रोणस्तुरथिनःश्रेष्ठान्सोमकान्सृंजयैःसह ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःप्रेषयिष्यन्यमक्षयं ॥ २२॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्सृंजयानांमहात्मनां ॥ वध्यतांसमरेराजन्
भारद्वाजेनधन्विना ॥ २३ ॥ द्रोणेननिहतास्तत्रक्षत्रियाबहवोरणे ॥ विचेष्टंतोव्यदृश्यंतव्याधिक्लिष्टानराइव ॥ २४ ॥ कूजतांक्रंदतांचैवस्तनतांचैवभारत ॥ अ
निशंशुश्रुवेशब्दःक्षुत्क्लिष्टानांनृणामिव ॥ २५॥ तथैवकौरवेयाणांभीमसेनोमहाबलः ॥ चकारकदनंघोरंक्रुद्धःकालइवापरः॥ २६॥ वध्यतांतत्रसैन्यानामन्यो
न्येनमहारणे ॥ प्रावर्ततनदीघोरारुधिरौघप्रवाहिनी ॥ २७॥ ससंग्रामोमहाराजघोररूपोभवन्महान् ॥ कुरूणांपांडवानांचयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ २८॥ ततोभी
मोरणेक्रुद्धोरभसश्चविशेषतः ॥ गजानीकंसमासाद्यप्रेषयामासमृत्यवे ॥ २९ ॥ तत्रभारतभीमेननाराचाभिहतागजाः ॥ पेतुर्नेदुश्चसेदुश्चदिशश्चपरिबभ्रमुः
॥ ३० ॥ छिन्नहस्तामहानागाश्छिन्नगात्राश्चमारिष ॥ क्रौंचवद्व्यनदन्भीताःपृथिवीमधिशेरते ॥ ३१ ॥ नकुलःसहदेवश्चहयानीकमभिद्रुतौ ॥ तेहयाःकांचना
पीडारुक्मभांडपरिच्छदाः ॥ ३२ ॥ वध्यमानाव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ पतद्भिस्तुरगैराजन्समास्तीर्यतमेदिनी ॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निष्कैरुरोभूषणैः ॥ ३७ ॥ योक्त्रैरीषायोजनरज्जुभिः रश्मिभिरश्वबंधनरज्जुभिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिभी० नै० भा० ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥

निर्जिह्वैश्चश्वसद्भिश्चकूजद्भिश्चगतासुभिः ॥ हयैर्बभौनरश्रेष्ठनानारूपधरैर्धरा ॥ ३४ ॥ अर्जुनेनहतैःसंख्येतथाभारतराजभिः ॥ प्रबभौवसुधाघोरातत्रतत्र विशांपते ॥ ३५ ॥ रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्चमहायुधैः ॥ चामरैर्व्यजनैश्चैवच्छत्रैश्चसुमहाप्रभैः ॥ ३६ ॥ हारैर्निष्कैःसकेयूरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ उष्णीषैरपविद्धैश्चपताकाभिश्चसर्वशः ॥ ३७ ॥ अनुकर्षैःशुभैराजन्योक्त्रैश्चैवसरश्मिभिः ॥ संकीर्णावसुधाभातिवसंतेकुसुमैरिव ॥ ३८ ॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपांडूनामपिभारत ॥ क्रुद्धेशांतनवेभीष्मेद्रोणेचरथसत्तमे ॥ ३९ ॥ अश्वत्थाम्निकृपेचैवतथैवकृतवर्मणि ॥ तथेतरेषुक्रुद्धेषुतावकानामपिक्षयः ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० अष्टमदिवसयुद्धेऊननवतितमोध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच वर्तमानेतथारौद्रेराजन्वीरवरक्षये ॥ शकुनिःसौबलःश्रीमान्पांडवान्समुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तथैवसात्वतोराजन्हार्दिक्यःपरवीरहा ॥ अभ्यद्रवतसंग्रामेपांडवानांवरूथिनीं ॥ २ ॥ ततःकांबोजमुख्यानांनदीजानांचवाजिनां ॥ आरट्टानांमहीजानांसिंधुजानांचसर्वशः ॥ ३ ॥ वनायुजानांशुभ्राणांतथापर्वतवासिनां ॥ वाजिनांबहुभिःसंख्येसमंतात्परिवारयन् ॥ ४ ॥ येचापरेतित्तिरिजाजवनावातरंहसः ॥ सुवर्णालंकृतैरेतैर्वर्मवद्भिःसुकल्पितैः ॥ ५ ॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैःपांडवस्यसुतोबली ॥ अभ्यवर्ततततसैन्यंहृष्टरूपःपरंतपः ॥ ६ ॥ अर्जुनस्यसुतःश्रीमानिरावान्नामवीर्यवान् ॥ स्नुषायांनागराजस्यजातःपार्थेनधीमता ॥ ७ ॥ ऐरावतेनसादत्ताअनपत्यामहात्मना ॥ पत्यौहतेसुपर्णेनकृपणादीनचेतना ॥ ८ ॥ भार्यार्थंतांचजग्राहपार्थःकामवशानुगां ॥ एवमेषसमुत्पन्नःपरक्षेत्रेर्जुनात्मजः ॥ ९ ॥ सनागलोकेसंवृद्धोमात्राचपरिरक्षितः ॥ पितृव्येणपरित्यक्तःपार्थद्वेषाद्दुरात्मना ॥ १० ॥ रूपवान्बलसंपन्नोगुणवान्सत्यविक्रमः ॥ इंद्रलोकंजगामाशुश्रुत्वातत्रार्जुनंगतं ॥ ११ ॥ सोभिगम्यमहाबाहुःपितरंसत्यविक्रमः ॥ अभ्यवादयदव्यग्रोविनयेनकृतांजलिः ॥ १२ ॥ न्यवेदयतचात्मानमर्जुनस्यमहात्मनः ॥ इरावानस्मिभद्रंतेपुत्रश्चाहंतवप्रभो ॥ १३ ॥ मातुःसमागमोयश्चतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्चसर्वंयथावृत्तमनुसस्मारपांडवः ॥ १४ ॥

वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ वाजिनांवेगवतांवाजिनामश्वानांबहुभिर्गणैःपरिवारयन्नितिगणशब्दाध्याहारेणद्वयोःसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ पांडवस्यार्जुनस्य सुतइरावान् ॥ ६ ॥ नागराजस्यऐरावतस्य ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पितृव्येणअश्वसेनेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिष्वज्यसुतंचापिआत्मनःसदृशंगुणैः ॥ प्रीतिमानानयत्पार्थोदेवराजनिवेशने ॥ १५ ॥ सोर्जुनेनसमाज्ञप्तोदेवलोकेतदानृप ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःस्वका
र्यंप्रतिभारत ॥ १६ ॥ युद्धकालेत्वयास्माकंसाह्यंदेयमितिप्रभो ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुयुद्धकालइहागतः ॥ १७ ॥ कामवर्णजवैरश्वैर्बहुभिःसंवृतोनृप ॥ तेहयाःकां
चनापीडानानावर्णामनोजवाः ॥ १८ ॥ उत्पेतुःसहसाराजन्हंसाइवमहोदधौ ॥ तेत्वदीयान्समासाद्यहयसंघान्मनोजवान् ॥ १९ ॥ क्रोडैःक्रोडानभिघ्नंतोघोणा
भिश्चपरस्परं ॥ निपेतुःसहसाराजन्सुवेगाभिहताभुवि ॥ २० ॥ निपतद्भिस्तथातैश्चहयसंघैःपरस्परं ॥ शुश्रुवेदारुणःशब्दःसुपर्णपतनेयथा ॥ २१ ॥ तथैवताव
काराजन्समेत्यान्योन्यमाहवे ॥ परस्परवधंघोरंचक्रुस्तेहयसादिनः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंकुलेतुमुलेभृशं ॥ उभयोरपिसंशांताहयसंघाःसमंततः ॥
॥ २३ ॥ प्रक्षीणसायकाःशूरानिहताश्वाःश्रमातुराः ॥ विलयंसमनुप्राप्तास्तक्षमाणाःपरस्परं ॥ २४ ॥ ततःक्षीणेहयानीकेकिंचिच्छेषेचभारत ॥ सौबलस्यानु
जाःशूरानिर्गतारणमूर्द्धनि ॥ २५ ॥ वायुवेगसमस्पर्शान्जवेवायुसमांश्चते ॥ आरुह्यबलसंपन्नान्वयःस्थांस्तुरगोत्तमान् ॥ २६ ॥ गजोगवाक्षोवृषभश्चर्म
वानार्जवःशुकः ॥ षडेतेबलसंपन्नानिर्ययुर्महतोबलात् ॥ २७ ॥ वार्यमाणाःशकुनिनातैश्चयोधैर्महाबलैः ॥ सन्नद्धायुद्धकुशलारौद्ररूपामहाबलाः ॥ २८ ॥ त
दनीकंमहाबाहोभित्वापरमदुर्जयं ॥ बलेनमहतायुक्ताःस्वर्गायविजयैषिणः ॥ २९ ॥ विविशुस्तेतदाहृष्टागांधारायुद्धदुर्मदाः ॥ तान्प्रविष्टांस्तदादृष्ट्वाइरावान
पिवीर्यवान् ॥ ३० ॥ अब्रवीत्समरेयोधान्विचित्रान्दारुणायुधान् ॥ यथैतेधार्तराष्ट्रस्ययोधाःसानुगवाहनाः ॥ ३१ ॥ हन्यंतेसमरेसर्वेतथानीतिर्विधीयतां ॥
बाढमित्येवमुक्त्वातेसर्वेयोधाइरावतः ॥ ३२ ॥ जघ्नुस्तेषांबलानीकंदुर्जयंसमरेपरैः ॥ तदनीकमनीकेनसमरेवीक्ष्यपातितं ॥ ३३ ॥ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसुबल
स्यात्मजारणे ॥ इरावंतमभिद्रुत्यसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ताडयंतःशितैःप्रासैश्चोदयंतःपरस्परं ॥ तेशूराःपर्यधावंतकुर्वंतोमहदाकुलं ॥ ३५ ॥ इरावानथ
निर्भिन्नःप्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः ॥ स्रवतारुधिरेणाक्तस्तोत्रैर्विद्धइवद्विपः ॥ ३६ ॥ पुरतोपिचपृष्ठेचपार्श्वयोश्चभृशाहतः ॥ एकोबहुभिरत्यर्थंधैर्याद्राजन्नविव्य
थे ॥ ३७ ॥ इरावानपिसंक्रुद्धःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ मोहयामाससमरेविध्वापरपुरंजयः ॥ ३८ ॥ प्रासानुत्कृष्यतरसास्वशरीरादरिंदमः ॥ तैरेवताडयामा
ससुबलस्यात्मजान्रणे ॥ ३९ ॥ विकृष्यचशितंखड्गंगृहीत्वाचशरावरं ॥ पदातिर्द्रुतमागच्छज्जिघांसुःसौबलान्युधि ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ असिहस्तोदक्षिणबाहुविभ्रांतच्छेदः अपहस्तोवामबाहुविभ्रांतच्छेदः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

ततःप्रत्यागतप्राणाःसर्वेतेसुबलात्मजाः ॥ भूयःक्रोधसमाविष्टाइरावंतमभिद्रुताः ॥ ४१ ॥ इरावानपिखड्गेनदर्शयन्पाणिलाघवं ॥ अभ्यवर्तततान्सर्वान्सौब
लान्बलदर्पितः ॥ ४२ ॥ लाघवेनाथचरतःसर्वेतेसुबलात्मजाः ॥ अंतरंनाभ्यगच्छंतचरंतःशीघ्रगैर्हयैः ॥ ४३ ॥ भूमिष्ठमथतंसंख्येसंप्रदृश्यततःपुनः ॥ परिवा
र्यभृशंसर्वेग्रहीतुमुपचक्रमुः ॥ ४४ ॥ अथाभ्याशगतानांसखड्गेनामित्रकर्शनः ॥ असिहस्तापहस्ताभ्यांतेषांगात्राण्यकृंतत ॥ ४५ ॥ आयुधानिचसर्वेषांबाहू
नपिविभूषितान् ॥ अपतंतनिकृत्तांगामृताभूमौगतासवः ॥ ४६ ॥ वृषभस्तुमहाराजबहुधाविपरिक्षतः ॥ अमुच्यतमहारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्तनात् ॥ ४७ ॥ ता
न्सर्वान्पतितान्दृष्ट्वाभीतोदुर्योधनस्ततः ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोराक्षसंघोरदर्शनं ॥ ४८ ॥ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंमायाविनमरिंदमं ॥ वैरिणंभीमसेनस्यपूर्वं
बकवधेनवै ॥ ४९ ॥ पश्यवीरयथाह्येषफाल्गुनस्यसुतोबली ॥ मायावीविप्रियंकर्तुमकार्षीन्मेबलक्षयं ॥ ५० ॥ त्वंचकामगमस्तातमायास्त्रेचविशारदः ॥ कृतवै
रश्चपार्थेनतस्मादेनंरणेजहि ॥ ५१ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुराक्षसोघोरदर्शनः ॥ प्रययौसिंहनादेनयत्रार्जुनसुतोयुवा ॥ ५२ ॥ आरूढैर्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयो
धिभिः ॥ वीरैःप्रहारिभिर्युक्तैःस्वैरनीकैःसमावृतः ॥ ५३ ॥ हतशेषैर्महाराजद्विसाहस्रैर्हयोत्तमैः ॥ निहंतुकामःसमरेइरावंतंमहाबलं ॥ ५४ ॥ इरावानपिसंक्रुद्ध
स्त्वरमाणःपराक्रमी ॥ हंतुकामममित्रघ्नोराक्षसंप्रत्यवारयत् ॥ ५५ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसःसुमहाबलः ॥ त्वरमाणस्ततोमायांप्रयोक्तुमुपचक्रमे ॥ ५६ ॥
तेनमायामयाःसृष्टाहयास्तावंतएवहि ॥ स्वारूढाराक्षसैर्घोरैःशूलपट्टिशधारिभिः ॥ ५७ ॥ तेसंरब्धाःसमागम्यद्विसाहस्राःप्रहारिणः ॥ अचिराद्गमयामासुःप्रेत
लोकंपरस्परं ॥ ५८ ॥ तस्मिंस्तुनिहतसैन्येतावुभौयुद्धदुर्मदौ ॥ संग्रामेसमतिष्ठेतांयथावैवृत्रवासवौ ॥ ५९ ॥ आद्रवंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसंयुद्धदुर्मदं ॥ इरावान
थसंरब्धःप्रत्यधावन्महाबलः ॥ ६० ॥ समभ्याशगतस्याजौतस्यखड्गेनदुर्मतेः ॥ चिच्छेदकार्मुकंदीप्तंशरावापंचसत्वरं ॥ ६१ ॥ सनिकृत्तंधनुर्दृष्ट्वाखंजवेनस
माविशत् ॥ इरावंतमभिक्रुद्धंमोहयन्निवमायया ॥ ६२ ॥ ततोंतरिक्षमुत्पत्यइरावानपिराक्षसं ॥ विमोहयित्वामायाभिस्तस्यगात्राणिसायकैः ॥ ६३ ॥ चि
च्छेदसर्वमर्मज्ञःकामरूपोदुरासदः ॥ तथासराक्षसश्रेष्ठःशरैःकृत्तःपुनःपुनः ॥ ६४ ॥ संबभूवमहाराजसमवापचयौवनं ॥ मायाहिसहजातेषांवयोरूपंचकाम
जं ॥ ६५ ॥ एवंतद्राक्षसस्यांगंछिन्नंछिन्नंबभूवह ॥ इरावानपिसंक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलं ॥ ६६ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ आविष्टाःग्रहाविष्टाः ॥ ९२ ॥

परश्वधेनतीक्ष्णेनचिच्छेदचपुनःपुनः॥ सतेनबलिनावीरश्छिद्यमानइरावता॥६७॥ राक्षसोप्यनदद्घोरंसशब्दस्तुमुलोभवत्॥परश्वधक्षतंरक्षःसुस्रावबहुशो
 णितं॥६८॥ ततश्चुक्रोधबलवांश्चक्रेवेगंचसंयुगे॥ आर्ष्यश्रृंगिस्तथादृष्ट्वासमरेशत्रुमूर्जितं॥६९॥ कृत्वाघोरंमहद्रूपंग्रहीतुमुपचक्रमे॥ अर्जुनस्यसुतंवीरमि
रावंतंयशस्विनं॥ ७० ॥संग्रामशिरसोमध्येसर्वेषांतत्रपश्यतां॥ तांदृष्ट्वातादृशींमायांराक्षसस्यदुरात्मनः॥ ७१ ॥इरावानपिसंक्रुद्धोमायांस्रष्टुंप्रचक्रमे॥ त
स्यक्रोधाभिभूतस्यसमरेष्वनिवर्तिनः॥ ७२ ॥ योन्वयोमातृकस्तस्यसएनमभिपेदिवान्॥ सनागैर्बहुभीराजन्निरावान्संवृतोरणे॥ ७३ ॥ दधारसुमहद्रूपम
नंतइवभोगवान्॥ ततोबहुविधैर्नागैश्छादयामासराक्षसं॥ ७४ ॥ छाद्यमानस्तुनागैःसध्यात्वाराक्षसपुंगवः॥ सौपर्णरूपमास्थायभक्षयामासपन्नगान्॥
॥ ७५ ॥ माययाभक्षितेतस्मिन्नन्वयेतस्यमातृके॥ विमोहितमिरावंतंन्यहनद्राक्षसोसिना॥ ७६॥ सकुंडलंसमुकुटंपद्मेंदुसदृशप्रभं॥ इरावतशिरोरक्षःपा
तयामासभूतले॥ ७७॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेराक्षसेनार्जुनात्मजे॥ विशोकाःसमपद्यंतधार्तराष्ट्राःसराजकाः॥ ७८॥ तस्मिन्महतिसंग्रामेतादृशेभैरवेपुनः॥
महान्व्यतिकरोघोरःसेनयोःसमपद्यत॥ ७९॥ गजाहयाःपदाताश्चविमिश्रादंतिभिर्हताः॥ रथाश्वादंतिनश्चैवपत्तिभिस्तत्रसूदिताः॥ ८०॥ तथापत्तिरथौ
घाश्चहयाश्चबहवोरणे॥ रथिभिर्निहताराजंस्तवतेषांचसंकुले॥ ८१॥ अजानन्नर्जुनश्चापिनिहतंपुत्रमौरसं॥ जघानसमरेशूरान्राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः॥
॥ ८२॥ तथैवतावकाराजन्स्संजयाश्चसहस्रशः॥ जुह्वतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरं॥ ८३॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः॥ बाहुभिःसमयु
ध्यंतसमवेताःपरस्परं॥८४॥ तथामर्मातिगैर्भीष्मोनिजघानमहारथान्॥ कंपयन्समरेसेनांपांडवानांपरंतपः॥८५॥ तेनयौधिष्ठिरेसैन्येबहवोमानवाहताः॥
दंतिनःसादिनश्चैवरथिनोथहयास्तथा॥ ८६॥ तत्रभारतभीष्मस्यरणेदृष्ट्वापराक्रमं॥ अत्यद्भुतमपश्यामशक्रस्येवपराक्रमं॥ ८७॥ तथैवभीमसेनस्यपार्ष
तस्यचभारत॥ रौद्रमासीद्रणेयुद्धंसात्यकस्यचधन्विनः॥ ८८॥ दृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रांतंपांडवान्भयमाविशत्॥ एकएवरणेशक्तोनिहंतुंसर्वसैनिकान्॥ ८९॥
किंपुनःपृथिवीशूरैर्योधव्रातैःसमावृतः॥ इत्यब्रुवन्महाराजरणेद्रोणेनपीडिताः॥ ९०॥ वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेभरतर्षभ॥ उभयोःसेनयोःशूरानामृष्यंत
परस्परं॥ ९१॥ आविष्टाइवयुध्यंतेरक्षोभूतामहाबलाः॥ तावकाःपांडवेयाश्चसंरब्धास्तातधन्विनः॥ ९२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नस्मपश्यामहेकंचित्त्राणान्यःपरिरक्षति ॥ संग्रामेदैत्यसंकाशेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०इरावद्वधेनवतित
मोऽध्यायः॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच इरावंतंतुनिहतंदृष्ट्वापार्थामहारथाः॥ संग्रामेकिमकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय॥ १॥
संजयउवाच इरावंतंतुनिहतंसंग्रामेवीक्ष्यराक्षसः॥ व्यनदत्सुमहानादंभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ २ ॥ नदतस्तस्यशब्देनपृथिवीसागरांबरा॥ सपर्वतवनारा
जंश्चचालसुभृशंतदा ॥ ३ ॥ अंतरिक्षंदिशश्चैवसर्वाश्चप्रदिशस्तथा॥ तंश्रुत्वासुमहानादंतवसैन्यस्यभारत ॥ ४ ॥ ऊरुस्तंभःसमभवद्वेपथुःस्वेदएवच॥ सर्वए
वमहाराजतावकादीनचेतसः॥ ५॥ सर्वतःसमचेष्टंतसिंहभीतागजाइव ॥ नर्दित्वासुमहानादंनिर्घातमिवराक्षसः॥ ६ ॥ ज्वलितंशूलमुद्यम्यरूपंकृत्वाविभी
षणं॥ नानारूपप्रहरणैर्वृतोराक्षसपुंगवैः॥७॥आजघानसुसंक्रुद्धःकालांतकयमोपमः॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनं॥८॥स्वबलंचभयात्तस्यप्रायशो
विमुखीकृतं॥ ततोदुर्योधनोराजाघटोत्कचमुपाद्रवत्॥९॥ प्रगृह्यविपुलंचापंसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ पृष्ठतोनुययौचैनंस्त्रवद्भिःपर्वतोपमैः॥१०॥ कुंजरैर्दशसा
हस्रैर्वंगानामधिपःस्वयं॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यगजानीकेनसंवृतं॥ ११॥ पुत्रंतवमहाराजचुकोपसनिशाचरः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ १२॥ राक्ष
सानांचराजेंद्रदुर्योधनबलस्यच॥ गजानीकंचसंप्रेक्ष्यमेघवृंदमिवोदितं॥ १३॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाराक्षसाःशस्त्रपाणयः ॥ नदंतोविविधान्नादान्मेघाइव
सविद्युतः॥ १४॥शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नंतोगजयोधिनः॥ भिंदिपालैस्तथाशूलैर्मुद्गरैःसपरश्वधैः॥ १५ ॥ पर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चनिजघ्नुस्तेमहागजान् ॥ भिन्न
कुंभान्विरुधिरान्भिन्नगात्रांश्चवारणान्॥ १६॥ अपश्याममहाराजवध्यमानान्निशाचरैः॥ तेषुप्रक्षीयमाणेषुभग्नेषुगजयोधिषु॥ १७॥ दुर्योधनोमहाराज
राक्षसान्समुपाद्रवत्॥ अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥ १८ ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्राक्षसेषुपरंतप॥ जघानचमहेष्वासःप्रधानांस्तत्रराक्षसा
न्॥ १९॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ वेगवंतंमहारौद्रंविद्युज्जिह्वंप्रमाथिनं॥ २० ॥ शरैश्चतुर्भिश्चतुरोनिजघानमहाबलः॥ ततःपुनरमेयात्माशर
वर्षंदुरासदं॥ २१ ॥ मुमोचभरतश्रेष्ठोनिशाचरबलंप्रति॥ तत्तुदृष्ट्वामहत्कर्मपुत्रस्यतवमारिष॥ २२॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालभैमसेनिर्महाबलः॥ सविस्फार्य
महच्चापमिंद्राशनिसमप्रभं॥ २३॥ अभिदुद्राववेगेनदुर्योधनमरिंदमं॥ तमापतंतमुद्वीक्ष्यकालसृष्टमिवांतकं ॥ २४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नविव्यथेमहाराजपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अथैनमब्रवीत्क्रुद्धःक्रूरःसंरक्तलोचनः॥ २५॥ अद्यानृण्यंगमिष्यामिपितॄणांमातुरेवच ॥ येत्वयासुनृशंसेनदीर्घका लंप्रवासिताः॥ २६॥ यच्चतेपांडवाराजंश्छलद्यूतेपराजिताः॥ यच्चैवद्रौपदीकृष्णाएकवस्त्रारजस्वला॥ २७॥ सभामानीयदुर्बुद्धेबहुधाक्लेशितात्वया॥ तवच प्रियकामेनआश्रमस्थादुरात्मना॥ २८॥ सैंधवेनपरामृष्टापरिभूयपितॄन्मम॥ एतेषामपमानानामन्येषांचकुलाधम॥ २९॥ अंतमद्यगमिष्यामियदिनोत्सृ जसेरणं॥ एवमुक्त्वातुहैडिंबोमहद्विस्फार्यकार्मुकं ॥ ३० ॥ संदश्यदशनैरोष्ठंसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ शरवर्षेणमहतादुर्योधनमवाकिरत्॥ पर्वतंवारिधाराभिः प्रावृषीवबलाहकः॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयुद्धेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१॥ ॥७॥ ॥७॥

संजयउवाच ततस्तद्बाणवर्षंतुदुःसहंदानवैरपि॥ दधारयुधिराजेंद्रोयथावर्षंमहाद्विपः॥ १ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टोनिःश्वसन्निवपन्नगः॥ संशयंपरमंप्राप्तः पुत्रस्तेभरतर्षभ॥ २॥ मुमोचनिशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान्पंचविंशतिं॥ तेऽपतन्सहसाराजंस्तस्मिन्राक्षसपुंगवे॥ ३॥ आशीविषाइवक्रुद्धाःपर्वतेगंधमादने॥ सतैर्विद्धःस्रवन्रक्तंप्रभिन्नइवकुंजरः ॥ ४॥ दध्रेमतिंविनाशायराज्ञःसपिशिताशनः॥ जग्राहचमहाशक्तिंगिरीणामपिदारिणीं॥ ५॥ संप्रदीप्तांमहोल्काभा मशनिंज्वलितामिव॥ समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयंतव॥ ६॥ तामुद्यतामभिप्रेक्ष्यवंगानामधिपस्त्वरन्॥ कुंजरंगिरिसंकाशंराक्षसंप्रत्यचोदयत्॥७॥ सनागप्रवरेणाजौबलिनाशीघ्रगामिना॥ ततोदुर्योधनरथस्तंमार्गंप्रत्यवर्तत॥ ८ ॥ रथंचवारयामासकुंजरेणसुतस्यते॥ मार्गमावारितंदृष्ट्वाराज्ञावंगेनधी मता॥ ९ ॥ घटोत्कचोमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनः॥ उद्यतांतांमहाशक्तिंतस्मिंश्चिक्षेपवारणे॥ १० ॥ सतयाभिहतोराजंस्तेनबाहुप्रमुक्तया॥ संजातरुधिरो त्पीडःपपातचममारच॥ ११ ॥ पतत्यथगजेचापिवंगानामीश्वरोबली ॥ जवेनसमभिद्रुत्यजगामधरणीतलं॥ १२॥ दुर्योधनोपिसंप्रेक्ष्यपतितंवरवारणं॥ प्रभग्नंचबलंदृष्ट्वाजगामपरमांव्यथां॥ १३॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यआत्मनश्चाभिमानितां॥ प्राप्तेपक्रमणेराजातस्थौगिरिरिवाचलः ॥ १४ ॥ संधायचशितंबा णंकालाग्निसमतेजसं॥ मुमोचपरमक्रुद्धस्तस्मिन्घोरेनिशाचरे॥ १५॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबाणमिंद्राशनिप्रभं॥ लाघवान्मोचयामासमहात्मावैघटोत्कचः॥ ॥ १६॥ भूयश्चविननादोग्रंक्रोधसंरक्तलोचनः॥ त्रासयामाससैन्यानियुगांतेजलदोयथा॥ १७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तंश्रुत्वानिनदंघोरंतस्यभीमस्यरक्षसः॥ आचार्यमुपसंगम्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ १८॥ यथैषनिनदोघोरःश्रूयतेराक्षसेरितः ॥ हैडिंबोयुध्यतेनूनंराज्ञादु
र्योधनेनह॥ १९॥ नैषशक्योहिसंग्रामेजेतुंभूतेनकेनचित्॥ तत्रगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत॥ २०॥ अभिद्रुतोमहाभागोराक्षसेनमहात्मना॥ एतद्धिवः
परंकृत्यंसर्वेषांनःपरंतपाः॥ २१॥ पितामहवचःश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रकौरवः॥ २२॥ द्रोणश्वसोमदत्तश्वबाह्लीकोथजय
द्रथः॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्यआवंत्यःसबृहद्बलः॥ २३॥ अश्वत्थामाविकर्णश्वचित्रसेनोविविंशतिः॥ रथाश्वानेकसाहस्रायेतेषामनुयायिनः॥ २४॥ अभि
द्रुतंपरीप्संतःपुत्रंदुर्योधनंतव॥तदनीकमनाधृष्यंपालितंतुमहारथैः॥२५॥आततायिनमायांतंप्रेक्ष्यराक्षससत्तमः॥नाकंपतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः॥२६॥
प्रगृह्यविपुलंचापंज्ञातिभिःपरिवारितः॥ शूलमुद्गरहस्तैश्वनानाप्रहरणैरपि॥ २७॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं॥ राक्षसानांचमुख्यस्यदुर्योधनबल
स्यच॥ २८॥ धनुषांकूजतांशब्दःसर्वतस्तुमुलोरणे॥ अश्रूयतमहाराजवंशानांदह्यतामिव॥ २९॥ अस्त्राणांपात्यमानानांकवचेषुशरीरिणां॥ शब्दःसमभ
वद्राजन्गिरीणामिवभिद्यतां॥ ३०॥ वीरबाहुविसृष्टानांतोमराणांविशांपते॥ रूपमासीद्वियत्स्थानांसर्पाणामिवसर्पतां॥ ३१॥ ततःपरमसंक्रुद्धोविस्फार्य
सुमहद्धनुः॥ राक्षसेंद्रोमहाबाहुर्विनदन्भैरवंरवं॥ ३२॥ आचार्यस्यार्द्धचंद्रेणक्रुद्धश्चिच्छेदकार्मुकं॥ सोमदत्तस्यभल्लेनध्वजंचोन्मथ्यचानदत्॥ ३३॥ बाह्ली
कंचत्रिभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे॥ कृपमेकेनविव्याधचित्रसेनंत्रिभिःशरैः॥ ३४॥ पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच॥ जत्रुदेशेसमासाद्यविकर्णंस
मताडयत्॥ ३५॥ न्यषीदत्स्वरथोपस्थेशोणितेनपरिप्लुतः॥ ततःपुनरमेयात्मानाराचान्दशपंचच॥ ३६॥ भूरिश्रवसिसंक्रुद्धःप्राहिणोद्भरतर्षभ॥
तेवर्मभित्वातस्याशुविविशुर्धरणीतलं॥ ३७॥ विविंशतेश्वद्रौणेश्वयंतारौसमताडयत्॥ तौपेततूरथोपस्थेरश्मीनुत्सृज्यवाजिनां॥ ३८॥ सिंधुराज्ञोर्द्धचंद्रे
णवाराहंस्वर्णभूषितं॥ उन्ममाथमहाराजद्वितीयेनाच्छिनद्धनुः॥ ३९॥ चतुर्भिरथनाराचैरावंत्यस्यमहात्मनः॥ जघानचतुरोवाहान्क्रोधसंरक्तलोचनः॥
॥ ४०॥ पूर्णायतविसृष्टेनपीतेननिशितेनच॥ निर्बिभेदमहाराजराजपुत्रंबृहद्बलं॥ ४१॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत्॥ भृशंक्रोधेनचा
विष्टोरथस्थोराक्षसाधिपः॥ ४२॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चिक्षेपनिशितांस्तीक्ष्णाञ्छरानाशीविषोपमान्॥ बिभिदुस्तेमहाराजशल्यंयुद्धविशारदं॥४३॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयुद्धे
द्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच विमुखीकृत्यसर्वांस्तुतावकान्युधिराक्षसः॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठदुर्योधन
मुपाद्रवत् ॥१॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराजानंप्रतिवेगितं॥ अभ्यधावन्जिघांसंतस्तावकायुद्धदुर्मदाः॥२॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः॥ तमेकम
भ्यधावंतनदंतःसिंहसंघवत् ॥ ३॥ अथैनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवाकिरन्॥ पर्वतंवारिधाराभिःशरदीवबलाहकाः॥ ४॥ सगाढविद्धोव्यथितस्तोत्रार्दितइवद्वि
पः॥ उत्पपाततदाकाशंसमंताद्वैनतेयवत्॥ ५॥ व्यनदत्सुमहानादंजीमूतइवशारदः॥ दिशःखंविदिशश्चैवनादयन्भैरवस्वनः॥ ६॥ राक्षसस्यतुतंशब्दंश्रुत्वा
राजायुधिष्ठिरः॥ उवाचभरतश्रेष्ठभीमसेनमरिंदमं॥ ७॥ युध्यतेराक्षसोनूनंधार्तराष्ट्रैर्महारथैः॥ यथास्यश्रूयतेशब्दोनदतोभैरवंस्वनं॥ ८॥ अतिभारंचप
श्यामितस्मिन्राक्षसपुंगवे॥ पितामहश्चसंक्रुद्धःपंचालान्हंतुमुद्यतः॥ ९॥ तेषांचरक्षणार्थाययुध्यतेफाल्गुनःपरैः॥ एतज्ज्ञात्वामहाबाहोकार्यद्वयमुपस्थितं॥
॥ १०॥ गच्छरक्षस्वहैडिंबंसंशयंपरमंगतं॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणोवृकोदरः॥ ११॥ प्रययौसिंहनादेनत्रासयन्सर्वपार्थिवान्॥ वेगेनमहताराजन्पर्व
कालेयथोदधिः॥ १२॥ तमन्वगात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः॥ १३॥ अभिमन्युमुखाश्चैवद्रौपदेयामहार
थाः॥ क्षत्रदेवश्चविक्रांतःक्षत्रधर्मातथैवच॥ १४॥ अनूपाधिपतिश्चैवनीलःस्वबलमास्थितः॥ महतारथवंशेनहैडिंबंपर्यवारयन्॥ १५॥ कुंजरैश्चसदामत्तैः
षट्सहस्रैःप्रहारिभिः॥ अभ्यरक्षंतसहिताराक्षसेंद्रंघटोत्कचं॥ १६॥ सिंहनादेनमहतानेमिघोषेणचैवह॥ खुरशब्दनिपातैश्चकंपयंतोवसुंधरां॥१७॥ तेषामा
पततांश्रुत्वाशब्दंतंतावकंबलं॥ भीमसेनभयोद्विग्नंविवर्णवदनंतथा॥ १८॥ परिवृत्तंमहाराजपरित्यज्यघटोत्कचं॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतत्रतेषांमहात्मनां॥ १९॥
तावकानांपरेषांचसंग्रामेष्वनिवर्तिनां॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोमहारथाः॥ २०॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे॥ व्यतिषक्तंमहारौद्रंयुद्धं
भीरुभयावहं॥ २१॥ हयागजैःसमाजग्मुःपादातारथिभिःसह॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रार्थयानाःसमभ्ययुः॥ २२॥ सहसाचाभवत्तीव्रंसन्निपातान्महद्रजः॥
गजाश्वरथपत्तीनांपदनेमिसमुद्धतं॥ २३॥ धूम्रारुणंरजस्तीव्रंरणभूमिंसमावृणोत्॥ नैवस्वेनपरेराजन्समजानन्परस्परं॥ २४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पितापुत्रंनजानीतेपुत्रोवापितरंतथा ॥ निर्मर्यादेतथाभूतेवैशसेलोमहर्षणे ॥ २५ ॥ शस्त्राणांभरतश्रेष्ठमनुष्याणांचगर्जतां ॥ सुमहानभवच्छब्दःप्रेताना
मिवभारत ॥ २६ ॥ गजवाजिमनुष्याणांशोणितांत्रतरंगिणी ॥ प्रावर्ततनदीतत्रकेशशैवलशाद्वला ॥ २७ ॥ नराणांचैवकायेभ्यःशिरसांपततांरणे ॥ शुश्रुवे
सुमहाञ्छब्दःपततामश्मनामिव ॥ २८ ॥ विशिरस्कैर्मनुष्यैश्चछिन्नगात्रैश्चवारणैः ॥ अश्वैःसंभिन्नदेहैश्चसंकीर्णाभूद्वसुंधरा ॥ २९ ॥ नानाविधानिशस्त्रा
णिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ हयाहयान्समासाद्यप्रेषिताहयसादिभिः ॥ समाहत्यरणेन्योन्यंनिपेतुर्गतजीवि
ताः ॥ ३१ ॥ नरानरान्समासाद्यक्रोधरक्तेक्षणाभृशं ॥ उरांस्युरोभिरन्योन्यंसमाश्लिष्यनिजघ्निरे ॥ ३२ ॥ प्रेषिताश्चमहामात्रैर्वारणाःपरवारणैः ॥ अभ्यघ्नंतवि
षाणाग्रैर्वारणानेवसंयुगे ॥ ३३ ॥ तेजातरुधिरोत्पीडाःपताकाभिरलंकृताः ॥ संसक्ताःप्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ॥ ३४ ॥ केचिद्भिन्नाविषाणाग्रैर्भिन्नकुंभा
श्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतगर्जमानाघनाइव ॥ ३५ ॥ केचिद्धस्तैर्द्विधाच्छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथापरे ॥ निपेतुस्तुमुलेतस्मिंश्छिन्नपक्षाइवाद्रयः ॥ ३६ ॥
पार्श्वैस्तुदारितैरन्येवारणैर्वरवारणाः ॥ मुमुचुःशोणितंभूरिधातूनिवमहीधराः ॥ ३७ ॥ नाराचनिहतास्त्वन्येतथाविद्धाश्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतविशृंगा
इवपर्वताः ॥ ३८ ॥ केचित्क्रोधसमाविष्टामदांधानिरवग्रहाः ॥ रथान्हयान्पदातींश्चममृदुःशतशोरणे ॥ ३९ ॥ तथाहयाहयारोहैस्ताडिताःप्रासतोमरैः ॥ तेनते
नाभ्यवर्तंतकुर्वंतोव्याकुलादिशः ॥ ४० ॥ रथिनोरथिभिःसार्धंकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ परांशक्तिंसमास्थायचक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ४१ ॥ स्वयंवरइवामर्देप्र
जह्रुरितरेतरं ॥ प्रार्थयानायशोराजन्स्वर्गंवायुद्धशालिनः ॥ ४२ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रंमहत्सैन्यंप्रायशोविमुखीकृतं ॥ ४३ ॥ इति
श्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० संकुलयुद्धेत्रिनवतितमोध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वारा
जादुर्योधनःस्वयं ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमं ॥ १ ॥ प्रगृह्यसुमहच्चापमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् ॥ २ ॥ अर्धचंद्रं
चसंधायसुतीक्ष्णंलोमवाहिनं ॥ भीमसेनस्यचिच्छेदचापंक्रोधसमन्वितः ॥ ३ ॥ तदंतरंचसंप्रेक्ष्यत्वरमाणोमहारथः ॥ प्रसंदधेशितंबाणंगिरीणामपिदारणं ॥
॥ ४ ॥ तेनोरसिमहाराजभीमसेनमताडयत् ॥ सगाढविद्धोव्यथितःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाललंबेतेजस्वीध्वजंहेमपरिष्कृतं ॥ तथाविमनसंदृष्ट्वाभीमसेनंघटोत्कचः ॥ ६ ॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालदिधक्षन्निवपावकः ॥ अभिमन्युमुखाश्चापिपांड
वानांमहारथाः ॥ ७॥ समभ्यधावन्क्रोशंतोराजानंजातसंभ्रमाः ॥ संप्रेक्ष्यैतान्संपततःसंक्रुद्धान्जातसंभ्रमान् ॥ ८ ॥ भारद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यंतावकानांमहारथा
न् ॥ क्षिप्रंगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत ॥ ९ ॥ संशयंपरमंप्राप्तंमज्जंतंव्यसनार्णवे ॥ एतेक्रुद्धामहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः ॥ १० ॥ भीमसेनंपुरस्कृत्यदुर्यो
धनमुपाद्रवन् ॥ नानाविधानिशस्त्राणिविसृजंतोजयेधृताः ॥ ११ ॥ नदंतोभैरवान्नादांस्त्रासयंतश्चभूमिपान् ॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वासोमदत्तपुरोगमाः ॥ १२॥
तावकाःसमवर्ततपांडवानामनीकिनीं ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्योद्रोणपुत्रोविविंशतिः ॥ १३॥ चित्रसेनोविकर्णश्चसैंधवोथबृहद्बलः ॥ आवंत्यौचमहेष्वासौकौ
रवंपर्यवारयन् ॥ १४॥ तेविंशतिपदंगत्वासंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चपरस्परजिघांसवः ॥ १५॥एवमुक्त्वामहाबाहुर्महद्विस्फार्यकार्मुकं॥भारद्वाजस्त
तोभीमंषड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ १६ ॥ भूयश्चैनंमहाबाहुःशरैःशीघ्रमवाकिरत् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ॥ १७॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीमसेनः
शिलीमुखैः ॥ त्वरमाणोमहेष्वासःसव्येपार्श्वेमहाबलः ॥ १८ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोवयोवृद्धश्चभारत ॥ प्रनष्टसंज्ञःसहसारथोपस्थउपाविशत् ॥ १९ ॥ गुरुं
प्रव्यथितंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्वयं ॥ द्रौणायनिश्चसंक्रुद्धौभीमसेनमभिद्रुतौ ॥ २० ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यकालांतकयमोपमौ ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्गदामादा
यसत्वरं ॥ २१ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ समुद्यम्यगदांगुर्वींयमदंडोपमांरणे ॥ २२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणं ॥ कौरवोद्रोणपु
त्रश्चसहितावभ्यधावतां ॥ २३ ॥ तावापतंतौसहितौत्वरितौबलिनांवरौ ॥ अभ्यधावतवेगेनत्वरमाणोवृकोदरः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनं ॥
समभ्यधावंस्त्वरिताःकौरवाणांमहारथाः ॥ २५ ॥ भारद्वाजमुखाःसर्वेभीमसेनजिघांसया ॥ नानाविधानिशस्त्राणिभीमस्योरस्यपातयन् ॥ २६ ॥ सहिताःपां
डवंसर्वेपीडयंतःसमंततः ॥ तंदृष्ट्वासंशयंप्राप्तंपीड्यमानंमहारथं ॥ २७॥ अभिमन्युप्रभृतयःपांडवानांमहारथाः ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्य
जान् ॥ २८ ॥ अनूपाधिपतिःशूरोभीमस्यदयितःसखा ॥ नीलोनीलांबुदप्रख्यःसंक्रुद्धोद्रौणिमभ्ययात् ॥ २९ ॥ स्पर्धतेहिमहेष्वासोनित्यंद्रोणसुतेनसः ॥ सवि
स्फार्यमहच्चापंद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ॥ ३० ॥ यथाशक्रोमहाराजपुराविव्याधदानवं ॥ विप्रचित्तिंदुराधर्षंदेवतानांभयंकरं ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

येनलोकत्रयंक्रोधात्त्रासितंस्वेनतेजसा ॥ तथानीलेननिर्भिन्नःसुमुक्तेनपतत्रिणा ॥ ३२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोद्रौणिःक्रोधसमन्वितः ॥ सविस्फार्यधनुश्चित्र
मिंद्राशनिसमस्वनं ॥ ३३ ॥ दध्रेनीलविनाशायमतिंमतिमतांवरः ॥ ततःसंधायविमलान्भल्लान्कर्मारमार्जितान् ॥ ३४ ॥ जघानचतुरोवाहान्पातयामासच
ध्वजं ॥ सप्तमेनचभल्लेननीलंविव्याधवक्षसि ॥ ३५ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ मोहितंवीक्ष्यराजानंनीलमभ्रचयोपमं ॥ ३६ ॥ घटोत्कचो
भिसंक्रुद्धोज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रौणिमाहवशोभिनं ॥ ३७ ॥ तथेतरेचाभ्यधावन्राक्षसायुद्धदुर्मदाः ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसंघोरदर्श
नं ॥ ३८ ॥ अभ्यधावततेजस्वीभारद्वाजात्मजस्त्वरन् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोराक्षसान्भीमदर्शनान् ॥ ३९ ॥ येभवन्नग्रतःक्रुद्धाराक्षसस्यपुरःसराः ॥ विमुखां
श्चैवतान्दृष्ट्वाद्रौणिचापच्युतैःशरैः ॥ ४० ॥ अक्रुध्यतमहाकायोभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ प्रादुश्चक्रेततोमायांघोररूपांसुदारुणां ॥ ४१ ॥ मोहयन्समरेद्रौणिंमाया
वीराक्षसाधिपः ॥ ततस्तेतावकाःसर्वेमाययाविमुखीकृताः ॥ ४२ ॥ अन्योन्यंसमपश्यंतनिकृत्तामेदिनीतले ॥ विचेष्टमानाःकृपणाःशोणितेनपरिप्लुताः ॥
॥ ४३ ॥ द्रोणंदुर्योधनंशल्यमश्वत्थामानमेवच ॥ प्रायशश्चमहेष्वासायेप्रधानाःस्मकौरवाः ॥ ४४ ॥ विध्वस्तारथिनःसर्वेराजानश्चनिपातिताः ॥ हयाश्चैवहया
रोहाःसन्निकृत्ताःसहस्रशः ॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वातावकंसैन्यंविद्रुतंशिबिरंप्रति ॥ ममप्राक्रोशतोराजंस्तथादेवव्रतस्यच ॥ ४६ ॥ युध्यध्वंमापलायध्वंमायैषाराक्षसी
रणे ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेतिनातिष्ठंतविमोहिताः ॥ ४७ ॥ नैवतेश्रद्दधुर्भीतावदतोरावयोर्वचः ॥ तांश्चप्रद्रवतोदृष्ट्वाजयंप्राप्ताश्चपांडवाः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेनस
हिताःसिंहनादान्प्रचक्रिरे ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःसमंतान्नेदिरेभृशं ॥ ४९ ॥ एवंतवबलंसर्वंहैडिंबेनदुरात्मना ॥ सूर्यास्तमनवेलायांप्रभग्नंविद्रुतंदिशः ॥ ५० ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अष्टमयुद्धदिवसेघटोत्कचयुद्धेचतुरधिकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिन्महतिसंक्रं
देराजादुर्योधनस्तदा ॥ गांगेयमुपसंगम्यविनयेनाभिवाद्यच ॥ १ ॥ तस्यसर्वंयथावृत्तमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ घटोत्कचस्यविजयमात्मनश्चपराजयं ॥ २ ॥ कथ
यामासदुर्धर्षोविनिःश्वस्यपुनःपुनः ॥ अब्रवीच्चतदाराजन्भीष्मंकुरुपितामहं ॥ ३ ॥ भवंतंसमुपाश्रित्यवासुदेवंयथापरैः ॥ पांडवैर्विग्रहोघोरःसमारब्धोमया
प्रभो ॥ ४ ॥ एकादशसमाख्याताअक्षौहिण्यश्चयामम ॥ निदेशेतवतिष्ठंतिमयासार्धंपरंतप ॥ ५ ॥ मोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनुशयः पश्चात्तापः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सोहंभरतशार्दूलभीमसेनपुरोगमैः ॥ घटोत्कचंसमाश्रित्यपांडवैर्युधिनिर्जितः ॥ ६ ॥ तन्मेदहतिगात्राणिशुष्कवृक्षमिवानलः ॥ तदिच्छामिमहाभागत्वत्प्रसा
दात्परंतप ॥ ७ ॥ राक्षसापसदंहंतुंस्वयमेवपितामह ॥ त्वांसमाश्रित्यदुर्धर्षतन्मेकर्तुंत्वमर्हसि ॥ ८ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञोभरतसत्तम ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यं
भीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ ९ ॥ शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ यथात्वयामहाराजवर्तितव्यंपरंतप ॥ १० ॥ आत्मारक्ष्योरणेतातसर्वावस्थास्वरिंदम ॥
धर्मराजेनसंग्रामस्त्वयाकार्यःसदानघ ॥ ११ ॥ अर्जुनेनयमाभ्यांवाभीमसेनेनवापुनः ॥ राजधर्मंपुरस्कृत्यराजाराजानमार्छति ॥ १२ ॥ अहंद्रोणःकृपोद्रौणिः
कृतवर्माचसात्वतः ॥ शल्यश्चसौमदत्तिश्चविकर्णश्चमहारथाः ॥ १३ ॥ तवचभ्रातरःश्रेष्ठादुःशासनपुरोगमाः ॥ त्वदर्थेप्रतियोत्स्यामोराक्षसंतंमहाबलं ॥ १४ ॥
रौद्रेतस्मिन्राक्षसेंद्रेयदितेनुशयोमहान् ॥ अयंवागच्छतुरणेतस्ययुद्धायदुर्मतेः ॥ १५ ॥ भगदत्तोमहीपालःपुरंदरसमोयुधि ॥ एतावदुक्त्वाराजानंभगदत्तमथा
ब्रवीत् ॥ १६ ॥ समक्षंपार्थिवेंद्रस्यवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ गच्छशीघ्रंमहाराजहैडिंबंयुद्धदुर्मदं ॥ १७ ॥ वारयस्वरणेयत्तोमिषतांसर्वधन्विनां ॥ राक्षसंक्रूरक
र्माणंयथेंद्रस्तारकंपुरा ॥ १८ ॥ तवदिव्यानिचास्त्राणिविक्रमश्चपरंतप ॥ समागमश्चबहुभिःपुराभूदमरैःसह ॥ १९ ॥ त्वंतस्यनृपशार्दूलप्रतियोद्धामहाहवे ॥ स्व
बलेनोच्छ्रितोराजन्जहिराक्षसपुंगवं ॥ २० ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंभीष्मस्यपृतनापतेः ॥ प्रययौसिंहनादेनपरानभिमुखोद्रुतं ॥ २१ ॥ तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यगर्जंतमिव
तोयदं ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःपांडवानांमहारथाः ॥ २२ ॥ भीमसेनोभिमन्युश्चराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ द्रौपदेयाःसत्यधृतिःक्षत्रदेवश्चभारत ॥ २३ ॥ चेदिपोव
सुदानश्चदशार्णाधिपतिस्तथा ॥ सुप्रतीकेनतांश्चापिभगदत्तोप्युपाद्रवत् ॥ २४ ॥ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकं ॥ पांडूनांभगदत्तेनयमराष्ट्रविवर्धनं ॥ २५ ॥
प्रयुक्तारथिभिर्बाणाभीमवेगाःसुतेजनाः ॥ तेनिपेतुर्महाराजनागेषुचरथेषुच ॥ २६ ॥ प्रभिन्नाश्चमहानागाविनीताहस्तिसादिभिः ॥ परस्परंसमासाद्यसंनि
पेतुरभीतवत् ॥ २७ ॥ मदांधारोषसंरब्धाविषाणाग्रैर्महाहवे ॥ बिभिदुर्दंतमुसलैःसमासाद्यपरस्परं ॥ २८ ॥ हयाश्चचामरापीडाःप्रासपाणिभिरास्थिताः ॥ चो
दिताःसादिभिःक्षिप्रंनिपेतुरितरेतरं ॥ २९ ॥ पादाताश्चपदात्योघैस्ताडिताःशक्तितोमरैः ॥ न्यपतंततदाभूमौशतशोथसहस्रशः ॥ ३० ॥ रथिनश्चरथैराजन्क
र्णिनालीकसायकैः ॥ निहत्यसमरेवीरान्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ३१ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ भगदत्तोमहेष्वासोभीमसेनमथाद्रवत् ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥५७॥५८॥

कुंजरेण प्रभिन्नेनसप्तधास्रवतामदं ॥ पर्वतेनयथातोयंस्रवमाणेनसर्वशः ॥ ३३ ॥ किरञ्छरसहस्राणिसुप्रतीकशिरोगतः ॥ ऐरावतस्थोमघवान्वारिधाराइ
वानघ ॥ ३४ ॥ सभीमंशरधाराभिस्ताडयामासपार्थिवः ॥ पर्वतंवारिधाराभिस्तपांतेजलदोयथा ॥ ३५ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःपादरक्षान्परःशतान् ॥ निजघा
नमहेष्वासःसंरब्धःशरवृष्टिभिः ॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्क्रुद्धोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ चोदयामासनागेंद्रंभीमसेनरथंप्रति ॥ ३७ ॥ सनागःप्रेषितस्तेनबा
णोज्याचोदितोयथा ॥ अभ्यधावतवेगेनभीमसेनमरिंदमं ॥ ३८ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथाः ॥ अभ्यवर्त्तंतवेगेनभीमसेनपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ के
कयाश्चाभिमन्युश्चद्रौपदेयाश्चसर्वशः ॥ दशार्णाधिपतिःशूरःक्षत्रदेवश्चमारिष ॥ ४० ॥ चेदिपश्चित्रकेतुश्चसंरब्धाःसर्वएवते ॥ उत्तमास्त्राणिदिव्यानिदर्श
यंतोमहाबलाः ॥ ४१ ॥ तमेकंकुंजरंक्रुद्धाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्व्यरोचतमहाद्विपः ॥ ४२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोधातुचित्रइवाद्रिराट् ॥ द
शार्णाधिपतिश्चापिगजंभूमिधरोपमं ॥ ४३ ॥ समास्थितोभिदुद्रावभगदत्तस्यवारणं ॥ तमापतंतंसमरेगजंगजपतिःसच ॥ ४४ ॥दधारसुप्रतीकोपिवेलेवम
करालयं ॥ वारितंप्रेक्ष्यनागेंद्रंदशार्णस्यमहात्मनः ॥ ४५ ॥ साधुसाध्वितिसैन्यानिपांडवेयान्यपूजयन् ॥ ततःप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ ४६ ॥प्रा
हिणोत्तस्यनागस्यप्रमुखेनृपसत्तम ॥ वर्ममुख्यंतनुत्राणंशातकुंभपरिष्कृतं ॥४७॥ विदार्यप्राविशन्क्षिप्रंवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ सगाढविद्धोव्यथितोनागो
भरतसत्तम ॥ ४८ ॥ उपावृत्तमदःक्षिप्रमभ्यवर्ततवेगिनः ॥ सप्रदुद्राववेगेनप्रणदन्भैरवंरवं ॥ ४९ ॥ संमर्दयानःस्वबलंवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ तस्मिन्पराजि
तेनागेपांडवानांमहारथाः ॥ ५० ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैर्युद्धायैवावतस्थिरे ॥ ततोभीमंपुरस्कृत्यभगदत्तमुपाद्रवन् ॥ ५१ ॥ किरंतोविविधान्बाणान्शस्त्राणि
विविधानिच ॥ तेषामापततांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणां ॥ ५२ ॥ श्रुत्वासनिनदंघोरममर्षाद्गतसाध्वसः ॥ भगदत्तोमहेष्वासःस्वनागंप्रत्यचोदयत् ॥ ५३ ॥ अं
कुशांगुष्ठनुदितःसगजप्रवरोयुधि ॥ तस्मिन्क्षणेसमभवत्सांवर्तकइवानलः ॥ ५४ ॥ रथसंघांस्तथानागान्हयांश्चहयसादिभिः ॥ पादातांश्चसुसंक्रुद्धःशतशो
थसहस्रशः ॥ ५५ ॥ अमृद्गात्समरेनागःसंप्रधावंस्ततस्ततः ॥ तेनसंलोड्यमानंतुपांडवानांबलंमहत् ॥ ५६ ॥ संचुकोचमहाराजचर्मैवाग्नौसमाहितं ॥ भग्नंतु
स्वबलंदृष्ट्वाभगदत्तेनधीमता ॥ ५७॥ घटोत्कचोथसंक्रुद्धोभगदत्तमुपाद्रवत् ॥विकटःपरुषोराजन्दीप्तास्योदीप्तलोचनः ॥५८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥ प्रचस्कंदअवततार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

रूपंविभीषणंकृत्वारोषेणप्रज्वलन्निव ॥ जग्राहविमलंशूलंगिरीणामपिदारणं ॥ ५९ ॥ नागंजिघांसुःसहसाचिक्षेपचमहाबलः ॥ सविस्फुलिंगमालाभिःसमं
तात्परिवेष्टितः ॥ ६० ॥ तमापतंतंसहसादृष्ट्वाप्राग्ज्योतिषोनृपः ॥ चिक्षेपरुचिरंतीक्ष्णमर्धचंद्रंसुदारुणं ॥ ६१ ॥ चिच्छेदतन्महच्छूलंतेनबाणेनवेगवान् ॥ उत्प
पातद्विधाच्छिन्नंशूलंहेमपरिष्कृतं ॥ ६२ ॥ महाशनिर्यथाभ्रष्टाशक्रमुक्तानभोगता ॥ शूलंनिपतितंदृष्ट्वाद्विधाकृत्तंचपार्थिव ॥६३॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंजग्रा
हाग्निशिखोपमां ॥ चिक्षेपतांराक्षसस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यवियत्स्थामशनीमिव ॥ उत्पत्यराक्षसस्तूर्णंजग्राहचननादच ॥६५॥
बभंजचैनांत्वरितोजानुन्यारोप्यभारत ॥ पश्यतःपार्थिवेंद्रस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६६ ॥ तदवेक्ष्यकृतंकर्मराक्षसेनबलीयसा ॥ दिविदेवाःसगंधर्वामुनयश्चा
पिविस्मिताः ॥ ६७ ॥ पांडवाश्चमहाराजभीमसेनपुरोगमाः ॥ साधुसाध्वितिनादेनपृथिवीमन्वनादयन् ॥ ६८ ॥ तंतुश्रुत्वामहानादंप्रहृष्टानांमहात्मनां ॥ ना
मृष्यतमहेष्वासोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ ६९ ॥ सविस्फार्यमहच्चापमिंद्राशनिसमप्रभं ॥ तर्जयामासवेगेनपांडवानांमहारथान् ॥ ७० ॥ विसृजन्विमलांस्ती
क्ष्णान्नाराचान्ज्वलनप्रभान् ॥ भीममेकेनविव्याधराक्षसंनवभिःशरैः ॥ ७१ ॥ अभिमन्युंत्रिभिश्चैवकेकयान्पंचभिस्तथा ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणानतपर्व
णा ॥ ७२ ॥ बिभेददक्षिणंबाहुंक्षत्रदेवस्यचाहवे ॥ पपातसहसातस्यसशरंधनुरुत्तमं ॥ ७३ ॥ द्रौपदेयांस्ततःपंचपंचभिःसमताडयत् ॥ भीमसेनस्यचक्रोधान्नि
जघानतुरंगमान् ॥ ७४ ॥ ध्वजंकेसरिणंचास्यचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः ॥ निर्बिभेदत्रिभिश्चान्यैःसारथिंचास्यपत्रिभिः ॥ ७५ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोप
स्थउपाविशत् ॥ विशोकोभरतश्रेष्ठभगदत्तेनसंयुगे ॥ ७६ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्विरथोरथिनांवरः ॥ गदांप्रगृह्यवेगेनप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ ७७ ॥ तमुद्य
तगदंदृष्ट्वासश्रृंगमिवपर्वतं ॥ तावकानांभयंघोरंसमपद्यतभारत ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपांडवःकृष्णसारथिः ॥ आजगाममहाराजनिघ्नन्शत्रून्समंत
तः ॥ ७९ ॥ यत्रतौपुरुषव्याघ्रौपितापुत्रौमहाबलौ ॥ प्राग्ज्योतिषेणसंयुक्तौभीमसेनघटोत्कचौ ॥ ८० ॥ दृष्ट्वाचपांडवोभ्रातॄन्युध्यमानान्महारथान् ॥ त्वरितोभ
रतश्रेष्ठतत्रायुध्यत्किरञ्छरान् ॥ ८१ ॥ ततोदुर्योधनोराजात्वरमाणोमहारथः ॥ सेनामचोदयत्क्षिप्रंरथनागाश्वसंकुलां ॥ ८२ ॥ तामापतंतींसहसाकौरवा
णांमहाचमूं ॥ अभिदुद्राववेगेनपांडवःश्वेतवाहनः ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

भगदत्तश्चसमरेतेननागेनभारत ॥ विमृद्नन्पांडवबलंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ८४ ॥ तदासीत्सुमहद्युद्धंभगदत्तस्यमारिष ॥ पंचालैःपांडवेयैश्चकेकयैश्चोद्यतायु
धैः ॥ ८५ ॥ भीमसेनोपिसमरेतावुभौकेशवार्जुनौ ॥ अश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमं ॥८६॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० भगदत्तयु
द्धेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच पुत्रंविनिहतंश्रुत्वाइरावंतंधनंजयः ॥ दुःखेनमहताविष्टोनिःश्वसन्पन्नगोयथा ॥
॥ १ ॥ अब्रवीत्समरेराजन्वासुदेवमिदंवचः ॥ इदंनूनंमहाप्राज्ञोविदुरोदृष्टवान्पुरा ॥ २ ॥ कुरूणांपांडवानांचक्षयंघोरंमहामतिः ॥ सततोनिवारितवान्धृतराष्ट्रं
जनेश्वरं ॥ ३ ॥ अन्येचबहवोवीराःसंग्रामेमधुसूदन ॥ निहताःकौरवैःसंख्येतथास्माभिश्चकौरवाः ॥ ४ ॥ अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठक्रियतेकर्मकुत्सितं ॥ धिगर्थान्यत्कृ
तेह्येवंक्रियतेज्ञातिसंक्षयः ॥५॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनचज्ञातिवधाद्धनं ॥ किंनुप्राप्स्यामहेकृष्णहत्वाज्ञातीन्समागतान् ॥ ६ ॥ दुर्योधनापराधेनशकुनेःसौबल
स्यच ॥ क्षत्रियानिधनंयांतिकर्णदुर्मंत्रितेनच ॥ ७ ॥ इदानींचविजानामिसुकृतंमधुसूदन ॥ कृतंराज्ञामहाबाहोयाचताचसुयोधनं ॥८॥ राज्यार्धंपंचवाग्रामा
न्नाकार्षीत्सचदुर्मतिः ॥ दृष्ट्वाहिक्षत्रियान्शूरान्शयानान्धरणीतले ॥ ९ ॥ निंदामिभृशमात्मानंधिगस्तुक्षत्रजीविकां ॥ अशक्तमितिमामेतेज्ञास्यंतेक्षत्रियारणे ॥
॥ १० ॥ युद्धंतुमेनरुचितंज्ञातिभिर्मधुसूदन ॥ संचोदयहयान्शीघ्रंधार्तराष्ट्रचमूंप्रति ॥ ११ ॥ प्रतरिष्येमहापारंभुजाभ्यांसमरोदधिं ॥ नायंयापयितुंकालोविद्यते
माधवकर्हिचित् ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनकेशवःपरवीरहा ॥ चोदयामासतानश्वान्पांडुरान्वातरंहसः ॥ १३ ॥ अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यभारत ॥ मारु
तोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि ॥ १४ ॥ अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषोभीष्मस्यसहपांडवैः ॥ १५ ॥ ततोराजंस्तवसुताभीमसेन
मुपाद्रवन् ॥ परिवार्यरणेद्रोणंवसवोवासवंयथा ॥ १६ ॥ ततःशांतनवोभीष्मःकृपश्चरथिनांवरः ॥ भगदत्तःसुशर्माचधनंजयमुपाद्रवन् ॥ १७ ॥ हार्दिक्यो
बाल्हिकश्चैवसात्यकिंसमभिद्रुतौ ॥ अंबष्ठकस्तुनृपतिरभिमन्युमवस्थितः ॥ १८ ॥ शेषास्त्वन्येमहाराजशेषानेवमहारथान् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयाव
हं ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तुसंप्रेक्ष्यपुत्रांस्तवजनेश्वर ॥ प्रजज्वालरणेक्रुद्धोहविषाहव्यवाडिव ॥ २० ॥ पुत्रास्तुतवकौंतेयंछादयांचक्रिरेशरैः ॥ प्रावृषीवमहाराज
जलदाइवपर्वतं ॥ २१ ॥ सच्छाद्यमानोबहुधापुत्रैस्तवविशांपते ॥ सृक्किणीसंलिहन्वीरःशार्दूलइववदर्पितः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्यूढोरस्कंततोभीमःपातयामासभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसोभवद्गतजीवितः ॥ २३ ॥ अपरेणतुभल्लेनपीतेननिशितेनतु ॥ अपातयत्कुंडलिनंसिंहःक्षुद्रमृगं
॥१५७॥ यथा ॥ २४ ॥ ततःसुनिशितान्पीतान्समादत्तशिलीमुखान् ॥ ससर्जत्वरयायुक्तःपुत्रांस्तेप्राप्यमारिष ॥ २५ ॥ प्रेषिताभीमसेनेनशरास्तेदृढधन्वना ॥ अपात ६
यंतपुत्रांस्तेरथेभ्यःसुमहारथान् ॥ २६ ॥ अनाधृष्टिंकुंडभेदिंवैराटंदीर्घलोचनं ॥ दीर्घबाहुंसुबाहुंचतथैवकनकध्वजं ॥ २७ ॥ प्रपतंतस्मवीरास्तेविरेजुर्भरतर्ष
भ ॥ वसंतेपुष्पशबलाश्चूताःप्रपतिताइव ॥ २८ ॥ ततःप्रदुद्रुवुःशेषास्तवपुत्रामहाहवे ॥ तंकालमिवमन्यंतोभीमसेनंमहाबलं ॥ २९ ॥ द्रोणस्तुसमरेवीरंनिर्दहं
तंसुतांस्तव ॥ यथाद्रिंवारिधाराभिःसमंताद्व्यकिरच्छरैः ॥ ३० ॥ तत्राद्भुतमपश्याम कुंतीपुत्रस्यपौरुषं ॥ द्रोणेनवार्यमाणोपिनिजघ्नेयत्सुतांस्तव ॥ ३१ ॥ यथा
गोवृषभोवर्षंसंधारयतिखात्पतत् ॥ भीमस्तथाद्रोणमुक्तंशरवर्षमदीधरत् ॥ ३२ ॥ अद्भुतंचमहाराजतत्रचक्रेवृकोदरः ॥ यत्पुत्रांस्तेऽवधीत्संख्येद्रोणंचैवन्य
वारयत् ॥ ३३ ॥ पुत्रेषुतववीरेषुचिक्रीडार्जुनपूर्वजः ॥ मृगेष्विवमहाराजचरन्व्याघ्रोमहाबलः ॥ ३४ ॥ यथाहिपशुमध्यस्थोदारयेतपशून्वृकः ॥ वृकोदरस्त
वसुतांस्तथाव्यद्रावयद्रणे ॥ ३५ ॥ गांगेयोभगदत्तश्चगौतमश्चमहारथाः ॥ पांडवंरभसंयुद्धेवारयामासुरर्जुनं ॥ ३६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांसोतिरथोर
णे ॥ प्रवीरांस्तवसैन्येषुप्रेषयामासमृत्यवे ॥ ३७ ॥ अभिमन्युस्तुराजानमंबष्ठंलोकविश्रुतं ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंवारयामाससायकैः ॥ ३८ ॥ विरथोवध्यमान
स्तुसौभद्रेणयशस्विना ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णमंबष्ठोवसुधाधिपः ॥ ३९ ॥ असिंचिक्षेपसमरेसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ आरुरोहरथंचैवहार्दिक्यस्यमहाबलः ॥ ४० ॥
आपतंतंतुनिस्त्रिंशंयुद्धमार्गविशारदः ॥ लाघवाद्व्यंसयामाससौभद्रःपरवीरहा ॥ ४१ ॥ व्यंसितंवीक्ष्यनिस्त्रिंशंसौभद्रेणरणेतदा ॥ साधुसाध्वितिसैन्यानांप्रणा
दोभूद्विशांपते ॥ ४२ ॥ धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्येतवसैन्यमयोधयन् ॥ तथैवतावकाःसर्वेपांडुसैन्यमयोधयन् ॥ ४३ ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तवतेषांचभारत ॥ निघ्न
तांदृढमन्योन्यंकुर्वतांकर्मदुष्करं ॥ ४४ ॥ अन्योन्यंहिरणेशूराःकेशेष्वाक्षिप्यमानिनः ॥ नखदंतैरयुध्यंतमुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ॥ ४५ ॥ तलैश्चैवाथनिस्त्रिंशैर्बा
हुभिश्चसुसंस्थितैः ॥ विवरंप्राप्यचान्योन्यमनयन्यमसादनं ॥ ४६ ॥ न्यहनच्चपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ व्याकुलीकृतसर्वांगायुयुधुस्तत्रमानवाः ॥ ४७ ॥ ॥१५७॥
रणेचारूणिचापानिहेमपृष्ठानिमारिष ॥ हतानामपविद्धानिकलापाश्चमहाधनाः ॥ ४८ ॥

अपविद्धानिपतितानि ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

जातरूपमयैःपुंखैराजतैर्निशिताःशराः ॥ तैलधौताव्यराजंतनिर्मुक्तभुजगोपमाः ॥ ४९ ॥ हस्तिदंतत्सरून्खड्गान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ चर्माणिचापविद्धानि रुक्मचित्राणिधन्विनां ॥ ५० ॥ सुवर्णविकृतप्रासान्पट्टिशान्हेमभूषितान् ॥ जातरूपमयाश्चर्ष्टीःशक्तीश्चकनकोज्वलाः ॥ ५१ ॥ सुसन्नाहाश्चपतितामुसलानिगुरूणिच ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवभिंदिपालांश्चमारिष ॥ ५२ ॥ पतितान्विविधांश्चापांश्चित्रान्हेमपरिष्कृतान् ॥ कुथाबहुविधाकाराश्चामरान्व्यजनानिच ॥ ५३ ॥ नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्यपतितानराः ॥ जीवंतइवदृश्यंतेगतसत्वामहारथाः ॥ ५४ ॥ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ गजवाजिरथक्षुण्णाःशेरतेस्मनराःक्षितौ ॥ ५५ ॥ तथैवाश्वनृनागानांशरीरैर्विबभौतदा ॥ संछन्नावसुधाराजन्पर्वतैरिवसर्वशः ॥ ५६ ॥ समरेपतितैश्चैवशक्त्यृष्टिशरतोमरैः ॥ निस्त्रिंशैःपट्टिशैःप्रासैरयस्कुंतैःपरश्वधैः ॥ ५७ ॥ परिघैर्भिंदिपालैश्चशतघ्नीभिश्चमारिष ॥ शरीरैःशस्त्रनिर्भिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ५८ ॥ विशब्दैरल्पशब्दैश्चशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ गतासुभिरमित्रघ्नविबभौनिचितामही ॥ ५९ ॥ सतलत्रैःसकेयूरैर्बाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्चतरस्विनां ॥ ६० ॥ बद्धचूडामणिवरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ पातितैर्ऋषभाक्षाणांबभौभारतमेदिनी ॥ ६१ ॥ कवचैःशोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्चकांचनैः ॥ रराजसुभृशंभूमिःशांतार्चिभिरिवानलैः ॥ ६२ ॥ विप्रविद्धैःकलापैश्चपतितैश्चशरासनैः ॥ विप्रकीर्णैःशरैश्चैवरुक्मपुंखैःसमंततः ॥ ६३ ॥ रथैश्चसर्वतोभग्नैःकिंकिणीजालभूषितैः ॥ वाजिभिश्चहतैर्बाणैःस्रस्तजिह्वैःसशोणितैः ॥ ६४ ॥ अनुकर्षैःपताकाभिरुपासंगैर्ध्वजैरपि ॥ प्रवीराणांमहाशंखैर्विप्रकीर्णैश्चपांडुरैः ॥ ६५ ॥ स्रस्तहस्तैश्चमातंगैःशयानैर्विबभौमही ॥ नानारूपैरलंकारैःप्रमदेवाभ्यलंकृता ॥ ६६ ॥ दंतिभिश्चापरैस्तत्रसप्रासैर्गाढवेदनैः ॥ करैःशब्दंविमुंचद्भिःशीकरंचमुहुर्मुहुः ॥ ६७ ॥ विबभौतद्रणस्थानंस्यंदमानैरिवाचलैः ॥ नानारागैःकंबलैश्चपरिस्तोमैश्चदंतिनां ॥ ६८ ॥ वैदूर्यमणिदंडैश्चपतितैरंकुशैःशुभैः ॥ घंटाभिश्चगजेंद्राणांपतिताभिःसमंततः ॥ ६९ ॥ विपाटितविचित्राभिःकुथाभिरंकुशैस्तथा ॥ ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्चरुक्मकक्ष्याभिरेवच ॥ ७० ॥ यंत्रैश्चबहुधाच्छिन्नैस्तोमरैश्चापिकांचनैः ॥ अश्वानांरेणुकपिलैरुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः ॥ ७१ ॥ सादिनांभुजगैश्छिन्नैःपतितैःसांगदैस्तथा ॥ प्रासैश्चविमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिस्तथर्ष्टिभिः ॥ ७२ ॥ उष्णीषैश्चतथाचित्रैर्विप्रविद्धैस्ततस्ततः ॥ विचित्रैर्बाणवर्षैश्चजातरूपपरिष्कृतैः ॥ ७३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अश्वास्तरपरिस्तोमैरांकवैर्मृदितैस्तथा॥ नरेंद्रचूडामणिभिर्विचित्रैश्चमहाधनैः॥७४॥ छत्रैस्तथापविद्धैश्चचामरैर्व्यजनैरपि॥ पद्मेंदुद्युतिभिश्चैववदनैश्चारु
॥१५८॥ कुंडलैः॥ ७५॥ कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थंवीराणांसमलंकृतैः॥ अपविद्धैर्महाराजसुवर्णोज्ज्वलकुंडलैः॥७६॥ ग्रहनक्षत्रशबलाद्यौरिवासीद्वसुंधरा॥एवमेतेमहासे ६
नेम्मृदितेतत्रभारत॥ ७७॥ परस्परंसमासाद्यतवतेषांचसंयुगे॥तेषुश्रांतेषुभग्नेषुमृदितेषुचभारत॥ ७८॥ रात्रिःसमभवत्तत्रनापश्याम ततोनुगान्॥ ततोव
हारंसैन्यानांप्रचक्रुःकुरुपांडवाः॥ ७९॥रजनीमुखेसुरौद्रेतुवर्तमानेमहाभये॥ अवहारंततःकृत्वासहिताःकुरुपांडवाः॥ न्यविशंतयथाकालंगत्वास्वशिबिरंत
दा॥ ८०॥ इतिश्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मवध० अष्टमदिवसयुद्धावहारेषण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच
ततोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः॥ दुःशासनश्चपुत्रस्तेसूतपुत्रश्चदुर्जयः॥ १॥ समागम्यमहाराजमंत्रंचक्रुर्विवक्षितं॥ कथंपांडुसुताःसंख्येजेतव्याः
सगणाइति॥ २॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वांस्तानाहमंत्रिणः॥ सूतपुत्रंसमाभाष्यसौबलंचमहाबलं॥ ३॥ द्रोणोभीष्मःकृपःशल्यःसौमदत्तिश्चसंयुगे॥ नपा
र्थान्प्रतिबाधंतेनजानेतच्चकारणं॥ ४॥ अवध्यमानास्तेचापिक्षपयंतिबलंमम॥सोस्मिक्षीणबलःकर्णक्षीणशस्त्रश्चसंयुगे॥५॥निकृतःपांडवैःशूरैरवध्यैर्दैवतैर
पि॥ सोहंसंशयमापन्नःप्रहरिष्येकथंरणे॥६॥तमब्रवीन्महाराजसूतपुत्रोनराधिपं॥ कर्णउवाच माशोचभरतश्रेष्ठकरिष्येहंप्रियंतव॥७॥भीष्मःशांतनवस्तू
र्णमपयातुमहारणात्॥ निवृत्तेयुधिगांगेयेन्यस्तशस्त्रेचभारत॥८ अहंपार्थान्हनिष्यामिसहितान्सर्वसोमकैः॥ पश्यतोयुधिभीष्मस्यशपेसत्येनतेनृप॥ ९॥
पांडवेषुदयांनित्यंसहिभीष्मःकरोतिवै॥ अशक्तश्चरणेभीष्मोजेतुमेतान्महारथान्॥ १०॥ अभिमानीरणेभीष्मोनित्यंचापिरणप्रियः॥ सकथंपांडवान्युद्धेजे
ष्यतेतातसंगतान्॥ ११॥ सत्वंशीघ्रमितोगत्वाभीष्मस्यशिबिरंप्रति॥ अनुमान्यगुरुंवृद्धंशस्त्रंन्यासयभारत॥ १२॥ न्यस्तशस्त्रेततोभीष्मेनिहतान्पश्यपांड
वान्॥ मयैकेनरणेराजन्ससुहृद्गणबांधवान्॥ १३॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ अब्रवीद्भ्रातरंतत्रदुःशासनमिदंवचः॥ १४॥ अनुयात्रंयथासर्वं
सज्जीभवतिसर्वशः॥ दुःशासनतथाक्षिप्रंसर्वमेवोपपादय॥ १५॥ एवमुक्त्वाततोराजन्कर्णमाहजनेश्वरः॥ अनुमान्यरणेभीष्ममेषोहंद्विपदांवरं॥ १६॥ आ ॥१५८॥
गमिष्येततःक्षिप्रंत्वत्सकाशमरिंदम॥ अपक्रांतेततोभीष्मेप्रहरिष्यसिसंयुगे॥ १७॥ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ १६॥१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ हयंहययानंरथमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ भंडीपुष्पंमंजिष्ठापुष्पं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥अन्वीयमानः अनुगम्यमानः ॥ २७ ॥ दक्षिणंस्वभुजंसंभृत्यसमुद्धृत्यशैक्षं

निष्पपाततततस्तूर्णंपुत्रस्तवविशांपते ॥ सहितोभ्रातृभिस्तैस्तुदेवैरिवशतक्रतुः ॥ १८ ॥ ततस्तंनृपशार्दूलंशार्दूलसमविक्रमं ॥ आरोहयद्धयंतूर्णंभ्रातादुःशास
नस्तदा ॥ १९ ॥ अंगदीबद्धमुकुटोहस्ताभरणवान्नृप ॥ धार्तराष्ट्रोमहाराजविबभौसपथिव्रजन् ॥ २० ॥ भंडीपुष्पनिकाशेनतपनीयनिभेनच ॥ अनुलिप्तःपरा
र्ध्येनचंदनेनसुगंधिना ॥ २१ ॥ अरजोंबरसंवीतःसिंहखेलगतिर्नृप ॥ शुशुभेविमलार्चिष्मान्नभसीवदिवाकरः ॥ २२ ॥ तंप्रयांतंनरव्याघ्रंभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥
अनुजग्मुर्महेष्वासाःसर्वलोकस्यधन्विनः ॥ २३ ॥ भ्रातरश्चमहेष्वासास्त्रिदशाइववासवं ॥ हयानन्येसमारुह्यगजानन्येचभारत ॥ २४ ॥ रथानन्येनरश्रेष्ठंप
रिवव्रुःसमंततः ॥ आत्तशस्त्राश्चसुहृदोरक्षणार्थंमहीपतेः ॥ २५ प्रादुर्बभूवुःसहिताःशक्रस्येवामरादिवि ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःकौरवाणांमहाबलः ॥ २६ ॥प्र
ययौसदनंराजागांगेयस्ययशस्विनः ॥ अन्वीयमानःसततंसोदरैःपरिवारितः ॥ २७ ॥ दक्षिणंदक्षिणःकालेसंभृत्यस्वभुजंतदा ॥हस्तिहस्तोपमंशैक्षंसर्वशत्रु
निबर्हणं ॥ २८ ॥ प्रगृह्णन्नंजलीन्नृणामुद्यतान्सर्वतोदिशः ॥ शुश्रावमधुरावाचोनानादेशनिवासिनां ॥ २९ ॥ संस्तूयमानःसूतैश्चमागधैश्चमहायशाः ॥पूजया
नश्चतान्सर्वान्सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ३० ॥ प्रदीपैःकांचनैस्तत्रगंधतैलावसेचितैः ॥परिवव्रुर्महाराजंप्रज्वलद्भिःसमंततः ॥ ३१ ॥सतैःपरिवृतोराजाप्रदीपैःकांचनै
र्ज्वलन् ॥शुशुभेचंद्रमायुक्तोदीप्तैरिवमहाग्रहैः ॥ ३२ ॥कांचनोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥प्रोत्साहयंतःशनकैस्तंजनंसर्वतोदिशं ॥ ३३ ॥ संप्राप्यतुततोरा
जाभीष्मस्यसदनंशुभं ॥ अवतीर्यहयाच्चापिभीष्मंप्राप्यजनेश्वरः ॥ ३४ ॥अभिवाद्यततोभीष्मंनिषण्णःपरमासने ॥ कांचनेसर्वतोभद्रेस्पर्ध्यास्तरणसंवृते ॥
॥ ३५ ॥ उवाचप्रांजलिर्भीष्मंबाष्पकंठोश्रुलोचनः ॥ त्वांवयंहिसमाश्रित्यसंयुगेशत्रुसूदन ॥ ३६ ॥ उत्सहेमरणेजेतुंसेंद्रानपिसुरासुरान् ॥ किमुपांडुसुतान्वी
रान्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ ३७ ॥ तस्मादर्हसिगांगेयकृपांकर्तुंमयिप्रभो ॥ जहिपांडुसुतान्वीरान्महेंद्रइवदानवान् ॥ ३८ ॥ अहंसर्वान्महाराजनिहनिष्यामिसोम
कान् ॥ पंचालान्केकयैःसार्धंकरूषांश्चेतिभारत ॥ ३९ ॥ त्वद्वचःसत्यमेवास्तुजहिपार्थान्समागतान् ॥ सोमकांश्चमहेष्वासान्सत्यवाग्भवभारत ॥ ४० ॥दययाय
दिवाराजन्द्वेष्यभावान्ममप्रभो ॥ मंदभाग्यतयावापिममरक्षसिपांडवान् ॥ ४१ ॥ अनुजानीहिसमरेकर्णमाहवशोभिनं ॥ सजेष्यतिरणेपार्थान्ससुहृद्गणबां
धवान् ॥ ४२ ॥

शस्त्रादिशिक्षासंपन्नं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सएवमुक्त्वान्नृपतिःपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ नोवाचवचनंकिंचिद्भीष्मंसत्यपराक्रमं ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मंप्रतिदुर्योधनवा
॥१५९॥ क्येसप्तनवतितमोऽध्यायः॥९७॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच वाक्शल्यैस्तवपुत्रेणसोतिविद्धोमहामनाः॥ दुःखेनमहताविष्टोनोवाचा ६
प्रियमण्वपि॥ १ ॥ सध्यात्वासुचिरंकालंदुःखरोषसमन्वितः॥ श्वसमानोयथानागःप्रणुन्नोवाक्शलाकया ॥ २ ॥ उद्धृत्यचक्षुषीकोपान्निर्दहन्निवभारत॥
सदेवासुरगंधर्वंलोकंलोकविदांवरः॥ ३ ॥ अब्रवीत्तवपुत्रंससामपूर्वमिदंवचः॥ किंत्वंदुर्योधनैवंमांवाक्शल्यैरपकृंतसि॥ ४ ॥ घटमानंयथाशक्तिकुर्वाणंच
तवप्रियं॥ जुह्वानंसमरेप्राणांस्तववैप्रियकाम्यया॥ ५ ॥ यदातुपांडवःशूरःखांडवेग्निमतर्पयत् ॥ पराजित्यरणेशक्रंपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ ६ ॥ यदाचत्वांमहा
बाहोगंधर्वैर्हृतमोजसा॥ अमोचयत्पांडुसुतःपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ७ ॥ द्रवमाणेषुशूरेषुसोदरेषुतवप्रभो॥ सूतपुत्रेचराधेयेपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ८ ॥ यच्चनःसहि
तान्सर्वान्विराटनगरेतदा॥ एकएवसमुद्यातःपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ९ ॥ द्रोणंचयुधिसंरब्धंमांचनिर्जित्यसंयुगे॥ वासांसिससमादत्तपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ १० ॥
तथाद्रौणिंमहेष्वासंशारद्वतमथापिच॥ गोग्रहेजितवान्पूर्वंपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ ११ ॥ विजित्यचयदाकर्णंसदापुरुषमानिनं॥ उत्तरायैददौवस्त्रंपर्याप्तंतन्निद
र्शनं॥ १२ ॥ निवातकवचान्युद्धेवासवेनापिदुर्जयान्॥ जितवान्समरेपार्थःपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ १३ ॥ कोहिशक्तोरणेजेतुंपांडवंरभसंतदा ॥ यस्यगोप्ता
जगद्गोप्ताशंखचक्रगदाधरः॥ १४ ॥ वासुदेवोनंतशक्तिःसृष्टिसंहारकारकः॥ सर्वेश्वरोदेवदेवःपरमात्मासनातनः ॥ १५ ॥ उक्तोसिबहुशोराजन्नारदाद्यैर्म
हर्षिभिः॥ त्वंतुमोहान्नजानीषेवाच्यावाच्यंसुयोधन॥ १६ ॥ मुमूर्षुर्हिनरःसर्वान्वृक्षान्पश्यतिकांचनान् ॥ तथात्वमपिगांधारेविपरीतानिपश्यसि॥ १७ ॥ स्व
यंवैरंमहत्कृत्वापांडवैःसहसृंजयैः॥ युद्ध्यस्वतानद्यरणेपश्यामःपुरुषोभव ॥ १८ ॥ अहंतुसोमकान्सर्वान्पंचालांश्चसमागतान् ॥ निहनिष्येनरव्याघ्रवर्जयि
त्वाशिखंडिनं ॥ १९ ॥ तैर्वाहंनिहतःसंख्येगमिष्येयमसादनं॥ तान्वानिहत्यसमरेप्रीतिंदास्याम्यहंतव ॥ २० ॥ पूर्वंहिस्त्रीसमुत्पन्नाशिखंडीराजवेश्मनि॥
वरदानात्पुमान्जातःसैषावैस्त्रीशिखंडिनी॥ २१ ॥ तमहंनहनिष्यामिप्राणत्यागेपिभारत ॥ यासौप्राङ्निर्मिताधात्रासैषावैस्त्रीशिखंडिनी ॥ २२ ॥सुखंस्वपि ॥१५९॥
हिगांधारेश्वोस्मिकर्तामहारणं॥ यंजनाःकथयिष्यंतियावत्स्थास्यतिमेदिनी॥ २३ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ महाजनंजनसमूहं क्षयंगृहं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रत्यादेशंनिराकरणं ॥ २८ ॥ निर्वेदंखेदं २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उद्योगेयुद्धाख्याक् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

एवमुक्तस्तवसुतोनिर्जगामजनेश्वर ॥ अभिवाद्यगुरुंमूर्ध्नाप्रययौस्वंनिवेशनं ॥ २४ ॥ आगम्यतुततोराजाविसृज्यचमहाजनं ॥ प्रविवेशततस्तूर्णंक्षयंशत्रुक्षयंकरः ॥ २५ ॥ प्रविष्टःसनिशांतांचगमयामासपार्थिव ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांप्रातरुत्थायतान्नृपः ॥ २६ ॥ राज्ञःसमाज्ञापयतसेनांयोजयतेतिह ॥ अद्यभीष्मोरणेक्रुद्धोनिहनिष्यतिसोमकान् ॥ २७ ॥ दुर्योधनस्यतच्छ्रुत्वारात्रौविलपितंबहु ॥ मन्यमानःसतंराजन्प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥ २८ ॥ निर्वेदंपरमंगत्वाविनिंद्यपरवश्यतां ॥ दीर्घंदध्यौशांतनवोयोद्धुकामोर्जुनंरणे ॥ २९ ॥ इंगितेनतुतज्ज्ञात्वागांगेयेनविचिंतितं ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमचोदयत् ॥ ३० ॥ दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ द्वाविंशतिमनीकानिसर्वाण्येवाभिचोदय ॥ ३१ ॥ इदंहिसमनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितं ॥ पांडवानांससैन्यानांवधोराज्यस्यचागमः ॥ ३२ ॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणं ॥ सनोगुप्तःसहायःस्याद्धन्यात्पार्थांश्चसंयुगे ॥ ३३ ॥ अब्रवीद्धिविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ स्त्रीपूर्वकोह्यसौराजंस्तस्माद्वर्ज्योमयारणे ॥ ३४ ॥ लोकस्तद्वेदयदहंपितुःप्रियचिकीर्षया ॥ राज्यंस्फीतंमहाबाहोस्त्रियश्चत्यक्तवान्पुरा ॥ ३५ ॥ नैवचाहंस्त्रियंजातुनस्त्रीपूर्वंकथंचन ॥ हन्यांयुधिनरश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३६ ॥ अयंस्त्रीपूर्वकोराजञ्छिखंडीयदितेश्रुतः ॥ उद्योगेकथितंयत्तत्तथाजाताशिखंडिनी ॥ ३७ ॥ कन्याभूत्वापुमाञ्जातःसचमांयोधयिष्यति ॥ तस्याहंप्रमुखेबाणान्नमुंचेयंकथंचन ॥ ३८ ॥ युद्धेहिक्षत्रियांस्तातपांडवानांजयैषिणः ॥ सर्वानन्यान्हनिष्यामिसंप्राप्तान्रणमूर्धनि ॥ ३९ ॥ एवंमांभरतश्रेष्ठगांगेयःप्राहशास्त्रवित् ॥ तत्रसर्वात्मनामन्येगांगेयस्यैवपालनं ॥ ४० ॥ अरक्ष्यमाणंहिवृकोहन्यात्सिंहंमहाहवे ॥ मावृकेणेवगांगेयंघातयेमशिखंडिना ॥ ४१ ॥ मातुलःशकुनिःशल्यःकृपोद्रोणोविविंशतिः ॥ यत्तारक्षंतुगांगेयंतस्मिन्गुप्तेध्रुवोजयः ॥ ४२ ॥ एतच्छ्रुत्वातुतेसर्वेदुर्योधनवचस्तदा ॥ सर्वतोरथवंशेनगांगेयंपर्यवारयन् ॥ ४३ ॥ पुत्राश्चतवगांगेयंपरिवार्यययुर्मुदा ॥ कंपयंतोभुवंद्यांचक्षोभयंतश्चपांडवान् ॥ ४४ ॥ तैरथैःसुप्रसंयुक्तैर्दंतिभिश्चमहारथाः ॥ परिवार्यरणेभीष्मंदंशिताःसमवस्थिताः ॥ ४५ ॥ यथादेवासुरेयुद्धेत्रिदशावज्रधारिणं ॥ सर्वेतेस्मव्यतिष्ठंतरक्षंतस्तंमहारथं ॥ ४६ ॥ ततोदुर्योधनोराजापुनर्भ्रातरमब्रवीत् ॥ सव्यंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षिणं ॥ ४७ ॥ गोप्तारावर्जुनस्यैतावर्जुनोपिशिखंडिनः ॥ रक्ष्यमाणःसपार्थेनतथास्माभिर्विवर्जितः ॥ ४८ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
यथाभीष्मंननोहन्याद्दुःशासनतथाकुरु ॥ भ्रातुस्तद्वचनंश्रुत्वापुत्रोदुःशासनस्तव ॥ ४९ ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ भीष्मंतुरथवंशेनदृष्ट्वासम
 भिसंवृतं ॥ ५० ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठोधृष्टद्युम्नमुवाचह ॥ शिखंडिनंनरव्याघ्रंभीष्मस्यप्रमुखेनृप ॥ स्थापयस्वाद्यपांचाल्यतस्यगोप्ताहमित्युत ॥ ५१ ॥ इति
श्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःशांतनवोभीष्मोनिर्य
यौसहसेनया ॥ व्यूहंचाव्यूहतमहत्सर्वतोभद्रमात्मनः ॥ १ ॥ कृपश्चकृतवर्माचशैब्यश्चैवमहारथः ॥ शकुनिःसैंधवश्चैवकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ २ ॥ भीष्मेणसहिताः
सर्वेपुत्रैश्चतवभारत ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांव्यूहस्यप्रमुखेस्थिताः ॥ ३ ॥ द्रोणोभूरिश्रवाःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थितताव्यूहस्यदंशिताः ॥
॥ ४ ॥ अश्वत्थामासोमदत्तश्चावंत्यौचमहारथौ ॥ महत्यासेनयायुक्तावामंपक्षमपालयन् ॥ ५ ॥ दुर्योधनोमहाराजत्रिगर्तैःसर्वतोवृतः ॥ व्यूहमध्येस्थितोराज
न्पांडवान्प्रतिभारत ॥ ६ ॥ अलंबुषोरथश्रेष्ठःश्रुतायुश्चमहारथः ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांस्थितौव्यूहस्यदंशितौ ॥ ७ ॥ एवंचतंतदाव्यूहंकृत्वाभारततावकाः ॥ सन्न
द्धाःसमदृश्यंतप्रतपंतइवाग्नयः ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रावुभावपि ॥ ९ ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थिताव्यूहस्य
दंशिताः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ १० ॥ स्थिताःसैन्येनमहतापरानीकविनाशनाः ॥ शिखंडीविजयश्चैवराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ ११ ॥ चेकि
तानोमहाबाहुःकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ स्थितारणेमहाराजमहत्यासेनयावृताः ॥ १२ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासोद्रुपदश्चमहाबलः ॥ युयुधानोमहेष्वासोयुधा
मन्युश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ ॥ केकयाभ्रातरश्चैवस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ एवंतेपिमहाव्यूहंप्रतिव्यूह्यसुदुर्जयं ॥ १४ ॥ पांडवाःसमरेशूराःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥
तावकास्तुरणेयत्ताःसहसेनानराधिपाः ॥ १५ ॥ अभ्युद्ययूरणेपार्थान्भीष्मंकृत्वाग्रतोनृप ॥ तथैवपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः ॥ १६ ॥ भीष्मंयोद्धुमभीप्सं
तःसंग्रामेविजयैषिणः ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाःशंखान्क्रकचान्गोविषाणिकाः ॥ १७ ॥ भेरीमृदंगपणवान्नादयंतश्चपुष्करान् ॥ पांडवाअभ्यवर्तंतनदंतोभैरवा
न्रवान् ॥ १८ ॥ भेरीमृदंगशंखानांदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥ उत्कुष्टसिंहनादैश्चवल्गितैश्चपृथग्विधैः ॥ १९ ॥ वयंप्रतिनदंतस्तानगच्छामत्वरान्विताः ॥ सहसैवा
भिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ बलवायसाः बलोदयाःकाकाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ महासमुच्छ्र्येमहतियुद्धे युद्धेसमुच्छ्रयःपुमानितिमेदिनी ॥ २९ ॥ अभ्यायतीनांअभिमुखमागच्छंती

ततोन्योन्यंप्रधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ततःशब्देनमहताप्रचकंपेवसुंधरा ॥ २१ ॥ पक्षिणश्चमहाघोरंव्याहरंतोविबभ्रमुः ॥ सप्रभश्चोदितःसूर्योनिष्प्रभःसम
पद्यत ॥ २२ ॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःशंसंतःसुमहद्भयं ॥ घोराश्चघोरनिर्ह्रादाःशिवास्तत्रववाशिरे ॥ २३ ॥ वेदयंत्योमहाराजमहद्वैशसमागतं ॥ दिशःप्रज्व
लिताराजन्पांसुवर्षंपपातच ॥ २४ ॥ रुधिरेणसमुन्मिश्रमस्थिवर्षंतथैवच ॥ रुदतांवाहनानांचनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलं ॥ २५ ॥ सुस्रुवुश्चशकृन्मूत्रंप्रध्यायंतोविशां
पते ॥ अंतर्हितामहानादाःश्रूयंतेभरतर्षभ ॥ २६ ॥ रक्षसांपुरुषादानांनदतांभैरवान्रवान् ॥ संपतंतश्चदृश्यंतेगोमायुबलवायसाः ॥ २७ ॥ श्वानश्चविविधैर्ना
दैर्वाशंतस्तत्रमारिष ॥ ज्वलिताश्चमहोल्कावैसमाहत्यदिवाकरं ॥ निपेतुःसहसाभूमौवेदयंत्योमहद्भयम् ॥ २८ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्र्येततस्तयोः
पांडवधार्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ॥ २९ ॥ नरेंद्रनागाश्वसमाकुलानामभ्यायतीनामशिवेमुहूर्ते ॥ बभूवघोषस्तु
मुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणां ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपरस्परव्यूहरचनायांउत्पातदर्शनेऊनशततमो
ऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच अभिमन्यूरथोदारःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः ॥ अभिदुद्रावतेजस्वीदुर्योधनबलंमहत् ॥ १ ॥ वि
किरन्शरवर्षाणिवारिधाराइवांबुदः ॥ नशेकुःसमरेक्रुद्धंसौभद्रमरिसूदनं ॥ २ ॥ शस्त्रौघिणंगाहमानंसेनासागरमक्षयं ॥ निवारयितुमप्याजौत्वदीयाःकुरु
नंदन ॥ ३ ॥ तेनमुक्तारणेराजन्शराःशत्रुनिबर्हणाः ॥ क्षत्रियाननयन्शूरान्प्रेतराजनिवेशनं ॥ ४ ॥ यमदंडोपमान्घोरान्ज्वलिताशीविषोपमान् ॥ सौभद्रःसमरे
क्रुद्धःप्रेषयामाससायकान् ॥ ५ ॥ सरथान्रथिनस्तूर्णंहयांश्चैवससादिनः ॥ गजारोहांश्चसगजान्दारयामासफाल्गुनिः ॥ ६ ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्ममहत्संख्येम
हीभृतः ॥ पूजयांचक्रिरेहृष्टाःप्रशशंसुश्चफाल्गुनिं ॥ ७ ॥ तान्यनीकानिसौभद्रोद्रावयामासभारत ॥ तूलराशीनिवाकाशेमारुतःसर्वतोदिशं ॥ ८ ॥ तेनविद्रा
व्यमाणानितवसैन्यानिभारत ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकेमग्नाइवद्विपाः ॥ ९ ॥ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिनरोत्तम ॥ अभिमन्युःस्थितोराजन्विधूमोग्निरि
वज्वलन् ॥ १० ॥ नचैनंतावकाराजन्विषेहुररिघातिनं ॥ प्रदीप्तंपावकंयद्वत्पतंगाःकालचोदिताः ॥ ११ ॥

नां ॥ ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ छ ॥ अभिमन्युरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लघुसुष्ठुचशीघ्रंशोभनंचयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्ष्यश्रृंगिमलंबुषं ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ ३० ॥

प्रहरन्सर्वशत्रुभ्यःपांडवानांमहारथः ॥ अदृश्यतमहेष्वासःसवज्रइववासवः ॥ १२॥ हेमपृष्ठंधनुश्चास्यददृशेविचरद्दिशः ॥ तोयदेषुयथाराजन्राजमानाशत
ह्रदा ॥ १३ ॥ शराश्चनिशिताःपीतानिश्चरंतिस्मसंयुगे ॥ वनात्फुल्लद्रुमाद्राजन्भ्रमराणामिवव्रजाः ॥ १४ ॥ तथैवचरतस्तस्यसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ रथेनकांच
नांगेनददृशुर्नातरंजनाः॥ १५॥मोहयित्वाकृपंद्रोणंद्रौणिंचसबृहद्बलं॥सैंधवंचमहेष्वासोव्यचरल्लघुसुष्ठुच ॥ १६॥मंडलीकृतमेवास्यधनुःपश्यामभारत ॥ सूर्य
मंडलसंकाशंदहतस्तववाहिनीं ॥ १७॥ तंदृष्ट्वाक्षत्रियाःशूराःप्रतपंतंतरस्विनं ॥ द्विफाल्गुनमिमंलोकंमेनिरेतस्यकर्मभिः ॥ १८॥ तेनार्दितामहाराजभारतीसा
महाचमूः ॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवयोषिन्मदवशादिव ॥ १९ ॥ द्रावयित्वामहासैन्यंकंपयित्वामहारथान् ॥ नंदयामाससुहृदोमयंजित्वेववासवः ॥ २० ॥ तेनविद्रा
व्यमाणानितवसैन्यानिसंयुगे ॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरंपर्जन्यनिनदोपमं ॥ २१ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतवसैन्यस्यभारत ॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि ॥
॥ २२ ॥ दुर्योधनस्तदाराजन्नार्ष्यश्रृंगिमभाषत ॥ एषकार्ष्णिर्महाबाहोद्वितीयइवफाल्गुनः ॥ २३ ॥ चमूंद्रावयतेक्रोधाद्वृत्रोदेवचमूमिव ॥ तस्यचान्यन्नपश्या
मिसंयुगेभेषजंमहत् ॥ २४ ॥ ऋतेत्वांराक्षसश्रेष्ठंसर्वविद्यासुपारगं ॥ सगत्वात्वरितंवीरंजहिसौभद्रमाहवे ॥ २५ ॥ वयंपार्थंहनिष्यामोभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥
सएवमुक्तोबलवान्राक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ २६ ॥ प्रययौसमरेतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ नर्दमानोमहानादंप्रावृषीवबलाहकः ॥ २७ ॥ तस्यशब्देनमहता
पांडवानांबलंमहत् ॥ प्राचलत्सर्वतोराजन्वातोद्धूतइवार्णवः ॥ २८ ॥ बहवश्चमहाराजतस्यनादेनभीषिताः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यनिपेतुर्धरणीतले ॥ २९ ॥
कार्ष्णिश्चापिमुदायुक्तःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ नृत्यन्निवरथोपस्थेतद्रक्षःसमुपाद्रवत् ॥ ३० ॥ ततःसराक्षसःक्रुद्धःसंप्राप्यैवार्जुनिंरणे ॥ नातिदूरेस्थितांतस्यद्राव
यामासवैचमूं ॥ ३१ ॥ तांवध्यमानांचतथापांडवानांमहाचमूं ॥ प्रत्युद्ययौरणेरक्षोदेवसेनांयथाबलः ॥ ३२ ॥ विमर्दःसुमहानासीत्तस्यसैन्यस्यमारिष ॥ रक्ष
साघोररूपेणवध्यमानस्यसंयुगे ॥ ३३ ॥ ततःशरसहस्रैस्तांपांडवानांमहाचमूं ॥ व्यद्रावयद्रणेरक्षोदर्शयत्स्वपराक्रमं ॥ ३४ ॥ सावध्यमानाचतथापांडवानाम
नीकिनी ॥ रक्षसाघोररूपेणप्रदुद्रावरणेभयात् ॥ ३५ ॥ प्रमृद्यचरणेसेनांपद्मिनींवारणोयथा ॥ ततोभिदुद्रावरणेद्रौपदेयान्महाबलान् ॥ ३६ ॥ तेतुक्रुद्धामहे
ष्वासाद्रौपदेयाःप्रहारिणः ॥ राक्षसंदुद्रुवुःसंख्येग्रहाःपंचरविंयथा ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३८॥ सर्वपारशवैःसर्वलोहमयैः ॥ ३९॥ संस्यूतोयथितः ॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० शतत

वीर्यवद्भिस्ततस्तैस्तुपीडितोराक्षसोत्तमः॥ यथायुगक्षयेघोरेचंद्रमाःपंचभिर्ग्रहैः॥ ३८ ॥ प्रतिविंध्यस्ततोरक्षोबिभेदनिशितैःशरैः॥ सर्वपारशवैस्तूर्णैरकुंठा
ग्रैर्महाबलः॥ ३९॥ सतैर्भिन्नतनुत्राणःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ मरीचिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ॥ ४० ॥ विषक्तैःसशरैश्चापितपनीयपरिच्छदैः॥
आर्ष्यश्रृंगिर्बभौराजन्दीप्तश्रृंगइवाचलः॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्रातरःपंचराक्षसेंद्रंमहाहवे॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः ॥ ४२ ॥ सनिर्भिन्नःशरैर्घोरै
र्भुजगैःकोपितैरिव॥ अलंबुषोभृशंराजन्नागेंद्रइवचुक्रुधे॥ ४३॥ सोतिविद्धोमहाराजमुहूर्तमथमारिष ॥ प्रविवेशतमोदीर्घपीडितस्तैर्महारथैः॥ ४४ ॥ प्रति
लभ्यततःसंज्ञांक्रोधेनद्विगुणीकृतः॥ चिच्छेदसायकांस्तेषांध्वजांश्चैवधनूंषिच॥ ४५॥ एकैकंपंचभिर्बाणैराजघानस्मयन्निव॥अलंबुषोरथोपस्थेनृत्यन्निव
महारथः॥ ४६॥ त्वरमाणःसुसंरब्धोहयांस्तेषांमहात्मनां॥ जघानराक्षसःक्रुद्धःसारथींश्चमहाबलः॥४७॥बिभेदचसुसंरब्धःपुनश्चैनान्सुसंशितैः॥शरैर्बहुवि
धाकारैःशतशोथसहस्रशः॥ ४८ ॥ विरथांश्चमहेष्वासान्कृत्वातत्रसराक्षसः॥ अभिदुद्राववेगेनहंतुकामोनिशाचरः॥ ४९ ॥ तानर्दितान्रणेतेनराक्षसेनदु
रात्मना॥ दृष्ट्वार्जुनसुतःसंख्येराक्षसंसमुपाद्रवत्॥ ५० ॥ तयोःसमभवद्युद्धंवृत्रवासवयोरिव॥ ददृशुस्तावकाःसर्वेपांडवाश्चमहारथाः॥ ५१ ॥ तौसमेतौम
हायुद्धेक्रोधदीप्तौपरस्परं॥ महाबलौमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनौ॥५२॥ परस्परमवेक्षेतांकालानलसमौयुधि॥ तयोःसमागमोघोरोबभूवकटुकोदयः॥५३॥
यथादेवासुरेयुद्धेशक्रशंबरयोःपुरा॥ ५४॥ इतिश्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मव० अलंबुषाभिमन्युसमागमेशततमोऽध्यायः॥ १०० ॥ ॥ ७॥
धृतराष्ट्रउवाच आर्जुनिंसमरेशूरंविनिघ्नंतंमहारथान्॥ अलंबुषःकथंयुद्धेप्रत्ययुध्यतसंजय॥१॥आर्ष्यश्रृंगिंकथंचैवसौभद्रःपरवीरहा॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वे
नयथावृत्तंस्मसंयुगे॥ २ ॥ धनंजयश्चकिंचक्रेममसैन्येषुसंयुगे॥ भीमोवारथिनांश्रेष्ठोराक्षसोवाघटोत्कचः॥ ३॥ नकुलःसहदेवोवासात्यकिर्वामहारथः॥
एतदाचक्ष्वमेसत्यंकुशलोह्यसिसंजय॥ ४॥ संजयउवाच हंततेहंप्रवक्ष्यामिसंग्रामंलोमहर्षणं॥ यथाभूद्राक्षसेंद्रस्यसौभद्रस्यचमारिष॥ ५॥ अर्जुन
श्चयथासंख्येभीमसेनश्चपांडवः॥ नकुलःसहदेवश्चरणेचक्रुःपराक्रमं ॥ ६ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरःसराः॥ अद्भुतानिविचित्राणिचक्रुःकर्माण्य
भीतवत्॥ ७॥ अलंबुषस्तुसमरेअभिमन्युंमहारथं॥ विनद्यसुमहानादंतर्जयित्वामुहुर्मुहुः॥८॥ मोऽध्यायः॥१००॥ ॥७॥ आर्जुनिमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ अभिमन्युश्चवेगेनसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ९ ॥ आर्ष्यश्रृंगिंमहेष्वासंपितुरत्यंतवैरिणं ॥ ततःसमीयतुःसंख्येत्वरितौनर
राक्षसौ ॥ १० ॥ रथाभ्यांरथिनौश्रेष्ठौयथावैदेवदानवौ ॥ मायावीराक्षसश्रेष्ठोदिव्यास्त्रश्चैवफाल्गुनिः ॥ ११ ॥ ततःकार्ष्णिर्महाराजनिशितैःसायकैस्त्रिभिः ॥
आर्ष्यश्रृंगिंरणेविध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ १२ ॥ अलंबुषोपिसंक्रुद्धःकार्ष्णिंनवभिराशुगैः ॥ हृदिविव्याधवेगेनतोत्त्रैरिवमहाद्विपं ॥ १३ ॥ ततःशरसहस्रेण
क्षिप्रकारीनिशाचरः ॥ अर्जुनस्यसुतंसंख्येपीडयामासभारत ॥ १४ ॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोनवभिर्नतपर्वभिः ॥ बिभेदनिशितैर्बाणैराक्षसेंद्रंमहोरसि ॥ १५ ॥
तेतस्यविविशुस्तूर्णंकायंनिर्भिद्यमर्मसु ॥ सतैर्विभिन्नसर्वांगःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ १६ ॥ पुष्पितैःकिंशुकैराजन्संस्तीर्णइवपर्वतः ॥ संधारयाणश्चशरान्हे
मपुंखान्महाबलः ॥ १७ ॥ विबभौराक्षसश्रेष्ठःसज्वालइवपर्वतः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजआर्ष्यश्रृंगिरमर्षणः ॥ १८ ॥ महेंद्रप्रतिमंकार्ष्णिंछादयामासपत्रिभिः ॥
तेनतेविशिखामुक्तायमदंडोपमाःशिताः ॥ १९ ॥ अभिमन्युंविनिर्भिद्यप्राविशंतधरातलं ॥ तथैवार्जुनिनामुक्ताःशराःकनकभूषणाः ॥ २० ॥ अलंबुषंविनिर्भि
द्यप्राविशंतधरातलं ॥ सौभद्रस्तुरणेरक्षःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ चक्रेविमुखमासाद्यमयंशक्रइवाहवे ॥ विमुखंचरणेरक्षोवध्यमानंरणेरिणा ॥ २२ ॥ प्रा
दुश्चक्रेमहामायांतामसींपरतापनां ॥ ततस्तेतमसासर्वेवृताश्चासन्महीपते ॥ २३ ॥ नाभिमन्युमपश्यंतनैवस्वान्नपरान्रणे ॥ अभिन्युश्चतद्दृष्ट्वाघोररूपंमहत्त
मः ॥ २४ ॥ प्रादुश्चक्रेस्त्रमत्युग्रंभास्करंकुरुनंदनः ॥ ततःप्रकाशमभवज्जगत्सर्वंमहीपते ॥ २५ ॥ तांचाभिजघ्निवान्मायांराक्षसस्यदुरात्मनः ॥ संक्रुद्धश्चमहावी
र्योराक्षसेंद्रंनरोत्तमः ॥ २६ ॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ बह्वीस्तथान्यामायाश्चप्रयुक्तास्तेनरक्षसा ॥ २७ ॥ सर्वास्त्रविदमेयात्मावारयामासफाल्गु
निः ॥ हतमायंततोरक्षोवध्यमानंचसायकैः ॥ २८ ॥ रथंतत्रैवसंत्यज्यप्राद्रवन्महतोभयात् ॥ तस्मिन्विनिर्जितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे ॥ २९ ॥ आर्जुनिःसमरेसैन्यं
तावकंसंममर्दह ॥ मदांधोगंधनागेंद्रःसपद्मांपद्मिनीमिव ॥ ३० ॥ ततःशांतनवोभीष्मःसैन्यंदृष्ट्वाभिविद्रुतं ॥ महताशरवर्षेणसौभद्रंपर्यवारयत् ॥ ३१ ॥ कोष्ठीकृ
त्यचतंवीरंधार्तराष्ट्रामहारथाः ॥ एकंसुबहवोयुद्धेततक्षुःसायकैर्दृढं ॥ ३२ ॥ सतेषांरथिनांवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ सदृशोवासुदेवस्यविक्रमेणबलेनच ॥ ३३ ॥
उभयोःसदृशंकर्मसपितुर्मातुलस्यच ॥ रणेबहुविधंचक्रेसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ततोधनंजयोवीरोविनिघ्नंस्तवसैनिकान्॥ आससादरणेभीष्मंपुत्रप्रेप्सुरमर्षणः॥ ३५॥ तथैवसमरेराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ आससादरणेपार्थंस्वर्भानुरिव भास्करं॥ ३६॥ ततःसरथनागाश्वाःपुत्रास्तवजनेश्वर॥ परिवव्रूरणेभीष्मंजुगुपुश्चसमंततः॥ ३७॥ तथैवपांडवाराजन्परिवार्यधनंजयं॥ रणायमहतेयुक्ता दंशिताभरतर्षभ॥ ३८॥ शारद्वतस्ततोराजन्भीष्मस्यप्रमुखेस्थितं ॥ अर्जुनंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ ३९ ॥ प्रत्युद्गम्याथविव्याधसात्यकिस्तं शितैःशरैः॥ पांडवप्रियकामार्थंशार्दूलइवकुंजरं॥ ४० ॥ गौतमोपित्वरायुक्तोमाधवंनवभिःशरैः॥ हृदिविव्याधसंक्रुद्धःकंकपत्रपरिच्छदैः॥ ४१ ॥शैनेयोपि ततःक्रुद्धश्चापमानम्यवेगवान्॥ गौतमांतकरंतूर्णंसमाधत्तशिलीमुखं ॥ ४२ ॥ तमापतंतंवेगेनशक्राशनिसमद्युतिं॥ द्विधाचिच्छेदसंक्रुद्धोद्रौणिःपरमकोप नः॥ ४३॥ समुत्सृज्याथशैनेयोगौतमंरथिनांवरः॥ अभ्यद्रवद्रणेद्रौणिंराहुःखेशशिनंयथा॥ ४४॥ तस्यद्रोणसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदभारत ॥ अथैनंछिन्न धन्वानंताडयामाससायकैः॥ ४५॥ सोन्यत्कार्मुकमादायशत्रुघ्नंभारसाधनं ॥ द्रौणिंषष्ट्यामहाराजबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ४६ ॥ सविद्धोव्यथितश्चैवमुहूर्तं कश्मलायुतः॥ निषसादरथोपस्थेध्वजयष्टिंसमाश्रितः॥ ४७॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांद्रोणपुत्रःप्रतापवान्॥ वार्ष्णेयंसमरेक्रुद्धोनाराचेनसमार्पयत् ॥ ४८ ॥ शैनेयंसतुनिर्भिद्यप्राविशद्धरणीतलं॥ वसंतकालेबलवान्बिलंसर्पशिशुर्यथा ॥ ४९ ॥ अथापरेणभल्लेनमाधवस्यध्वजोत्तमं ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिःसिंहना दंमुमोचह॥ ५० ॥पुनश्चैनंशरैर्घोरैश्छादयामासभारत ॥ निदाघांतेमहाराजयथामेघोदिवाकरं ॥ ५१ ॥ सात्यकोपिमहाराजशरजालंनिहत्यतत् ॥ द्रौ णिमभ्याकिरत्तूर्णंशरजालैरनेकधा॥ ५२॥ तापयामासचद्रौणिंशैनेयःपरवीरहा॥ विमुक्तोमेघजालेनयथैवतपनस्तथा ॥५३॥ शराणांचसहस्रेणपुनरेव समुद्यतः॥ सात्यकिश्छादयामासननादचमहाबलः॥ ५४॥ दृष्ट्वापुत्रंचतंग्रस्तंराहुणेवनिशाकरं ॥ अभ्यद्रवतशैनेयंभारद्वाजःप्रतापवान्॥ ५५॥ विव्याध चसुतीक्ष्णेनपृषत्केनमहामृधे॥ परीप्सन्स्वसुतंराजन्वार्ष्णेयेनाभिपीडितं॥ ५६॥ सात्यकिस्तुरणेहित्वागुरुपुत्रंमहारथं॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यासर्वपारशवैः शरैः॥ ५७॥ तदंतरममेयात्माकौंतेयःशत्रुतापनः॥ अभ्यद्रवद्रणेक्रुद्धोद्रोणंप्रतिमहारथः॥५८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततोद्रोणश्चपार्थश्चसमेयातांमहामृधे ॥ यथाबुधश्चशुक्रश्चमहाराजनभस्तले ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अलंबुषाभिमन्युयुद्धेए
॥१६३॥ काधिकशततमोऽध्यायः॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंद्रोणोमहेष्वासःपांडवश्चधनंजयः॥ समीयतूरणेयत्तौतावुभौपुरुषर्षभौ॥
॥ १ ॥ प्रियोहिपांडवोनित्यंभारद्वाजस्यधीमतः ॥ आचार्यश्चरणेनित्यंप्रियःपार्थस्यसंजय ॥ २ ॥ तावुभौरथिनौसंख्येहृष्टौसिंहाविवोत्कटौ ॥ कथंसमी ६
यतुर्यत्तौभारद्वाजधनंजयौ ॥ ३ ॥ संजयउवाच नद्रोणःसमरेपार्थंजानीतेप्रियमात्मनः ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यपार्थोवागुरुमाहवे ॥ ४ ॥ नक्षत्रियारणेराज
न्वर्जयंतिपरस्परं ॥ निर्मर्यादंहियुध्यंतेपितृभिर्भ्रातृभिःसह ॥ ५ ॥ रणेभारतपार्थेनद्रोणोविद्धस्त्रिभिःशरैः ॥ नाचिंतयच्चतान्बाणान्पार्थचापच्युतान्युधि ॥ ६ ॥
शरवृष्ट्यापुनःपार्थश्छादयामासतंरणे ॥ सप्रजज्वालरोषेणगहनेऽग्निरिवोर्जितः ॥ ७ ॥ ततोर्जुनंरणेद्रोणःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छादयामासराजेंद्रनचिरादे
वभारत ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ द्रोणस्यसमरेराजन्पार्ष्णिग्रहणकारणात् ॥ ९ ॥ त्रिगर्तराडपिक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकं ॥ छादया
माससमरेपार्थंबाणैरयोमुखैः ॥ १० ॥ ताभ्यांमुक्ताःशराराजन्नंतरिक्षेविरेजिरे ॥ हंसाइवमहाराजशरत्कालेनभस्तले ॥ ११ ॥ तेशराःप्राप्यकौंतेयंसमंताद्वि
विशुःप्रभो ॥ फलभारनतंयद्वत्स्वादुवृक्षंविहंगमाः ॥ १२ ॥ अर्जुनस्तुरणेनादंविनद्यरथिनांवरः ॥ त्रिगर्तराजंसमरेसपुत्रंविव्यधेशरैः ॥ १३ ॥ तेवध्यमानाःपा
र्थेनकालेनेवयुगक्षये ॥ पार्थमेवाभ्यवर्तंतमरणेकृतनिश्चयाः ॥ १४ ॥ मुमुचुःशरवृष्टिंचपांडवस्यरथंप्रति ॥ शरवृष्टिंततस्तांतुशरवर्षैःसमंततः ॥ १५ ॥ प्रति
जग्राहराजेंद्रतोयवृष्टिमिवाचलः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामबीभत्सोर्हस्तलाघवं ॥ १६ ॥ विमुक्तांबहुभिर्योधैःशस्त्रवृष्टिंदुरासदां ॥ यदेकोवारयामासमारुतोभ्रग
णानिव ॥ १७ ॥ कर्मणातेनपार्थस्यतुतुषुर्देवदानवाः ॥ अथक्रुद्धोरणेपार्थस्त्रिगर्तान्प्रतिभारत ॥ १८ ॥ मुमोचास्त्रंमहाराजवायव्यंपृतनामुखे ॥ प्रादुरासीत्ततो
वायुःक्षोभयाणोनभस्तलं ॥ १९ ॥ पातयन्वैतरुगणान्विनिघ्नंश्चैवसैनिकान् ॥ ततोद्रोणोभिवीक्ष्यैववायव्यास्त्रंसुदारुणं ॥ २० ॥ शैलमन्यन्महाराजघोरमस्त्रं
मुमोचह ॥ द्रोणेनयुधिनिर्मुक्तेतस्मिन्नस्त्रेनराधिप ॥ २१ ॥ प्रशशामततोवायुःप्रसन्नाश्चदिशोदश ॥ ततःपांडुसुतोवीरस्त्रिगर्तस्यरथव्रजान् ॥ २२ ॥ निरुत्सा ॥१६३॥
हान्रणेचक्रेविमुखान्विपराक्रमान् ॥ ततोदुर्योधनश्चैवकृपश्चरथिनांवरः ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततत

अश्वत्थामातथाशल्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः॥ विंदानुविंदावावंत्यौबाल्हिकःसहबाह्लिकैः॥ २४॥ महतारथवंशेनपार्थस्यावारयन्दिशः॥ तथैवभगदत्तश्चश्रु
तायुश्चमहाबलः॥ २५॥ गजानीकेनभीमस्यतावावारयतांदिशः॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवसौबलश्चविशांपते ॥ २६ ॥ शरौघैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्राववारय
न्॥ भीष्मस्तुसंहतःसंख्येधार्तराष्ट्रैःससैनिकैः॥ २७॥ युधिष्ठिरंसमासाद्यसर्वतःपर्यवारयत्॥ आपतंतंगजानीकंदृष्ट्वापार्थोवृकोदरः॥ २८॥लेलिहन्सृक्किणीवी
रोम्गराडिवकानने॥ भीमस्तुरथिनांश्रेष्ठोगदांगृह्यमहाहवे॥ २९॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतवसैन्यान्यभीषयत्॥ तमुद्वीक्ष्यगदाहस्तंततस्तेगजसादिनः॥ ३०॥
परिवव्रूरणेयत्ताभीमसेनंसमंततः॥ गजमध्यमनुप्राप्तःपांडवःसव्यराजत॥ ३१॥ मेघजालस्यमहतोयथामध्यगतोरविः॥ व्यधमत्सगजानीकंगदयापांड
वर्षभः॥ ३२॥ महाभ्रजालमतुलंमातरिश्वेवसंततं॥ तेवध्यमानाबलिनाभीमसेनेनदंतिनः॥ ३३॥ आर्तनादंरणेचक्रुर्गर्जंतोजलदाइव॥ बहुधादारितश्चै
वविषाणैस्तत्रदंतिभिः॥ ३४॥ फुल्लाशोकनिभःपार्थःशुशुभेरणमूर्धनि॥ विषाणेदंतिनंगृह्यनिर्विषाणमथाकरोत्॥ ३५॥ विषाणेनचतेनैवकुंभेभ्याहत्यदं
तिनं॥ पातयामाससमरेदंडहस्तइवांतकः॥ ३६॥ शोणिताक्तांगदांबिभ्रन्मेदोमज्जाकृतच्छविः॥ कृताभ्यंगःशोणितेनरुद्रवत्प्रत्यदृश्यत॥ ३७॥ एवंतेवध्यमा
नाश्चहतशेषामहागजाः॥ प्राद्रवंतदिशोराजन्विमृद्नंतःस्वकंबलं॥ ३८॥ द्रवद्भिस्तैर्महानागैःसमंताद्भरतर्षभ॥ दुर्योधनबलंसर्वंपुनरासीत्पराङ्मुखं॥ ३९॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीमपराक्रमेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०२॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ संजयउवाच मध्यंदिनेमहारा
जसंग्रामःसमपद्यत॥ लोकक्षयकरोरौद्रोभीष्मस्यसहसोमकैः॥ १॥ गांगेयोरथिनांश्रेष्ठःपांडवानामनीकिनीं॥ व्यधमन्निशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः॥
॥ २॥ संममर्दचतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव॥ धान्यानामिवलूनानांप्रकरंगोगणाइव॥ ३॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचविराटोद्रुपदस्तथा॥ भीष्ममासाद्यसमरेशरैर्ज
घ्नुर्महारथं॥ ४॥ धृष्टद्युम्नंततोविध्वाविराटंचशरैस्त्रिभिः॥ द्रुपदस्यचनाराचंप्रेषयामासभारत॥ ५॥ तेनविद्धामहेष्वासाभीष्मेणामित्रकर्षिणा॥ चुक्रुधुःसम
रेराजन्पादस्पृष्टाइवोरगाः॥ ६॥ शिखंडीतंचविव्याधभरतानांपितामहं॥ स्त्रीमयंमनसाध्यात्वानास्मैप्राहरदच्युतः॥ ७॥

मोऽध्यायः॥ १०२॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ मध्यंदिनइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ स्त्रीमयं अयंभीष्मःस्त्रींध्यात्वाचिंतयित्वा यद्वास्त्रीमयं स्वार्थेमयट्॥ ७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वैश्रवणंकुबेरंचातिअतिक्रांताः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अद्राक्षमहं

धृष्टद्युम्नस्तुसमरेक्रोधेनाग्निरिवज्वलन् ॥ पितामहंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ८ ॥ द्रुपदःपंचविंशत्याविराटोदशभिःशरैः ॥ शिखंडीपंचविंशत्याभीष्मं
विव्याधसायकैः ॥ ९ ॥ सोतिविद्धोमहाराजशोणितौघपरिप्लुतः ॥ वसंतेपुष्पशबलोरक्ताशोकइवाबभौ ॥ १० ॥ तान्प्रत्यविध्यद्गांगेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥
द्रुपदस्यचभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ ११ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायभीष्मंविव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैःसुशितैरणमूर्धनि ॥ १२ ॥ तथाभीमोम
हाराजद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ केकयाभ्रातरःपंचसात्यकिश्चैवसात्वतः ॥ १३ ॥ अभ्यद्रवंतगांगेयंयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ रिरक्षिषंतःपांचाल्यंधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
॥ १४ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मरक्षार्थमुद्यताः ॥ प्रत्युद्ययुःपांडुसेनांसहसैन्यानराधिप ॥ १५ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतवतेषांचसंकुलं ॥ नराश्वरथनागानांयम
राष्ट्रविवर्धनं ॥ १६ ॥ रथीरथिनमासाद्यप्राहिणोद्यमसादनं ॥ तथेतरान्समासाद्यनरनागाश्वसादिनः ॥ १७ ॥ अनयन्परलोकायशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ शरै
श्चविविधैर्घोरैस्तत्रतत्रविशांपते ॥ १८ ॥ रथास्तुरथिभिर्हीनाहतसारथयस्तथा ॥ विप्रद्रुताश्वसमरेदिशोजग्मुःसमंततः ॥ १९ ॥ मृद्नंतस्तेनरान्राजन्हयांश्च
सुबहून्रणे ॥ वातायमानादृश्यंतेगंधर्वनगरोपमाः ॥ २० ॥ रथिनश्चरथैर्हीनावर्मिणस्तेजसायुताः ॥ कुंडलोष्णीषिणःसर्वेनिष्कांगदविभूषणाः ॥ २१ ॥ देव
पुत्रसमाःसर्वेशौर्येशक्रसमायुधि ॥ ऋद्ध्यावैश्रवणंचातिनयेनचबृहस्पतिं ॥ २२ ॥ सर्वलोकेश्वराःशूरास्तत्रतत्रविशांपते ॥ विप्रद्रुताव्यदृश्यंतप्राकृताइ
वमानवाः ॥ २३ ॥ दंतिनश्चनरश्रेष्ठहीनाःपरमसादिभिः ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिनिपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ २४ ॥ चर्मभिश्चामरैश्चित्रैःपताकाभिश्चमारि
ष ॥ छत्रैःसितैर्हेमदंडैश्चामरैश्चसमंततः ॥ २५ ॥ विशीर्णैर्विप्रधावंतोदृश्यंतेस्मदिशोदश ॥ नवमेघप्रतीकाशाजलदोपमनिःस्वनाः ॥ २६ ॥ तथैवदंतिभिर्हीं
नागजारोहाविशांपते ॥ प्रधावंतोन्वदृश्यंततवतेषांचसंकुले ॥ २७ ॥ नानादेशसमुत्थांश्चतुरगान्हेमभूषितान् ॥ वातायमानानद्राक्षंशतशोथसहस्रशः ॥ २८ ॥
अश्वारोहान्हतैरश्वैर्गृहीतासीन्समंततः ॥ द्रवमाणानपश्यामद्राव्यमाणांश्चसंयुगे ॥ २९ ॥ गजोगजंसमासाद्यद्रवमाणंमहाहवे ॥ ययौप्रमृद्यतरसापादाता
न्वाजिनस्तथा ॥ ३० ॥ तथैवचरथान्राजन्प्रममर्दरणेगजः ॥ रथाश्चैवसमासाद्यपतितांस्तुरगान्भुवि ॥ ३१ ॥ व्यमृद्नन्समरेराजंस्तुरगांश्चनरान्रणे ॥ एवंतेब
हुधाराजन्प्रत्यमृद्नन्परस्परं ॥ ३२ ॥

संजयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आगस्कृदपराधी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकश

तस्मिन्रौद्रेतथायुद्धेवर्तमानेमहाभये॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितांत्रतरंगिणी ॥ ३३ ॥ अस्थिसंघातसंबाधाकेशशैवलशाद्वला॥ रथह्रदाशरावर्ताहयमीना
दुरासदा॥ ३४ ॥ शीर्षोपलसमाकीर्णाहस्तिग्राहसमाकुला ॥ कवचोष्णीषफेनौघाधनुर्वेगासिकच्छपा ॥ ३५ ॥ पताकाध्वजवृक्षाढ्यामर्त्यकूलापहारिणी ॥ क्र
व्यादहंससंकीर्णायमराष्ट्रविवर्धनी ॥ ३६ ॥ तांनदींक्षत्रियाःशूरारथनागहयप्लवैः॥ प्रतेरुर्बहवोराजन्भयंत्यक्त्वामहारथाः॥ ३७ ॥ अपोवाहरणेभीरून्कश्म
लेनाभिसंवृतान्॥ यथावैतरणीप्रेतान्प्रेतराजपुरंप्रति ॥ ३८ ॥ प्राक्रोशन्क्षत्रियास्तत्रदृष्ट्वातद्वैशसंमहत्॥ दुर्योधनापराधेनगच्छंतिक्षत्रियाःक्षयं॥ ३९ ॥ गु
णवत्सुकथंद्वेषंधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ कृतवान्पांडुपुत्रेषुपापात्मालोभमोहितः ॥ ४० ॥ एवंबहुविधावाचःश्रूयंतेस्मपरस्परं॥ पांडवस्तवसंयुक्ताःपुत्राणांतेसुदारु
णाः॥ ४१ ॥ तानिशम्यततोवाचःसर्वयोधैरुदाहृताः॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ ४२॥ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवशल्यंचोवाचभारत ॥ युध्यध्वमनहं
काराःकिंचिरंकुरुथेतिच ॥ ४३ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांपांडवैःसह॥ अक्षद्यूतकृतंराजन्सुघोरंवैशसंतदा ॥ ४४॥ यत्पुरानिगृह्णासिवार्यमाणोमहात्मभिः॥
वैचित्रवीर्यतस्येदंफलंपश्यसुदारुणं ॥ ४५ ॥ नहिपांडुसुताराजन्ससैन्याःसपदानुगाः॥ रक्षंतिसमरेप्राणान्कौरवावापिसंयुगे॥ ४६ ॥ एतस्मात्कारणाद्घोरो
वर्ततेस्वजनक्षयः॥ दैवाद्वापुरुषव्याघ्रतवचापनयान्नृप ॥ ४७॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० संकुलयुद्धेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०३॥ ॥ ७॥
संजयउवाच अर्जुनस्तान्नरव्याघ्रःसुशर्मानुचरान्नृपान्॥ अनयत्प्रेतराजस्यसदनंसायकैःशितैः॥ १॥ सुशर्मापिततोबाणैःपार्थंविव्याधसंयुगे॥ वासुदे
वंचसप्तत्यापार्थंचनवभिःपुनः॥ २ ॥ तंनिवार्यशरौघेणशक्रसूनुर्महारथः॥ सुशर्मणोरणेयोधान्प्राहिणोद्यमसादनं॥ ३ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुग
क्षये॥ व्यद्रवंतरणेराजन्भयेजातेमहारथाः॥ ४ ॥ उत्सृज्यतुरगान्केचिद्रथान्केचिच्चमारिष॥ गजानन्येसमुत्सृज्यप्राद्रवंतदिशोदश ॥ ५॥ अपरेतुतदादाय
वाजिनागरथान्रणे॥ त्वरयापरयायुक्ताःप्राद्रवंतविशांपते ॥ ६ ॥ पादाताश्चापिशस्त्राणिसमुत्सृज्यमहारणे॥ निरपेक्षाव्यधावंततेनतेनस्मभारत ॥ ७॥ वार्य
माणाःसुबहुशस्त्रैगर्तेनसुशर्मणा ॥ तथान्यैःपार्थिवश्रेष्ठैर्नव्यतिष्ठंतसंयुगे॥ ८ ॥ तद्बलंप्रद्रुतंदृष्ट्वापुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंसर्वसैन्यपुरस्कृतः॥ ९॥

ततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेनतेनपथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ महामात्रौश्रेष्ठौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भारतंभीष्मं लोमवाहिभिःलोमच्छेदकैः ॥ २९ ॥

सर्वोद्योगेनमहताधनंजयमुपाद्रवत्॥ त्रिगर्ताधिपतेरर्थेजीवितस्यविशांपते॥ १०॥ सएकःसमरेतस्थौकिरन्बहुविधान्शरान्॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःशेषा
॥१६५॥ हिप्रद्रुतानराः॥ ११॥ तथैवपांडवाराजन्सर्वोद्योगेनदंशिताः॥ प्रययुःफाल्गुनार्थाययत्रभीष्मोव्यतिष्ठत॥ १२॥ ज्ञायमानारणेवीर्यंघोरंगांडीवधन्वनः॥हा
हाकारकृतोत्साहाभीष्मंजग्मुःसमंततः॥ १३॥ ततस्तालध्वजःशूरःपांडवानांवरूथिनीं॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः॥ १४॥ एकीभूतास्ततःसर्वेकु ६
रवःसहपांडवैः॥ अयुध्यंतमहाराजमध्यंप्राप्तेदिवाकरे॥ १५॥ सात्यकिःकृतवर्माणंविध्वापंचभिराशुगैः॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः॥ १६॥
तथैवद्रुपदोराजाद्रोणंविध्वाशितैःशरैः॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यासारथिंचास्यपंचभिः॥ १७॥ भीमसेनस्तुराजानंबाल्हीकंप्रपितामहं॥ विध्वानदन्महानादंशार्दू
लइवकानने॥ १८॥ आर्जुनिश्चित्रसेनेनविद्धोबहुभिराशुगैः॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः॥ १९॥ चित्रसेनंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधसमरेभृशं॥ स
मागतौतौतुरणेमहामात्रौव्यरोचतां॥ २०॥ यथादिविमहाघोरौराजन्बुधशनैश्चरौ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासूतंचनवभिःशरैः॥ २१॥ ननादबलवान्नादंसौ
भद्रःपरवीरहा॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णंसोवप्लुत्यमहारथः॥ २२॥ आरुरोहरथंतूर्णंदुर्मुखस्यविशांपते॥ द्रोणश्चद्रुपदंभित्वाशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २३॥ सारथिं
चास्यविव्याधत्वरमाणःपराक्रमी॥ पीड्यमानस्ततोराजाद्रुपदोवाहिनीमुखे॥ २४॥ अपायाज्जवनैरश्वैःपूर्ववैरमनुस्मरन्॥भीमसेनस्तुराजानंमुहूर्तादिवबा
ह्लिकं॥ २५॥व्यश्वसूतरथंचक्रेसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥ससंभ्रमोमहाराजसशयंपरमंगतः॥ २६॥अवप्लुत्यततोवाहाद्वाल्हीकःपुरुषोत्तमः॥आरुरोहरथंतूर्णंलक्ष्म
णस्यमहारणे॥ २७॥ सात्यकिःकृतवर्माणंवारयित्वामहारणे॥ शरैर्बहुविधैराजन्नाससादपितामहं॥ २८॥ सविध्वाभारतंषष्ट्यानिशितैर्लोमवाहिभिः॥
नृत्यन्निवरथोपस्थेविधुन्वानोमहद्धनुः॥ २९॥ तस्यायसींमहाशक्तिंचिक्षेपाथपितामहः॥ हेमचित्रांमहावेगांनागकन्योपमांशुभां॥ ३०॥ तामापतंतीं
सहसामृत्युकल्पांसुदुर्जयां॥ व्यंसयामासवार्ष्णेयोलाघवेनमहायशाः॥ ३१॥ अनासाद्यतुवार्ष्णेयंशक्तिःपरमदारुणा॥ न्यपतद्धरणीपृष्ठेमहोल्केवमहाप्र
भा॥ ३२॥ वार्ष्णेयस्तुततोराजन्स्वांशक्तिंकनकप्रभां॥ वेगवद्गृह्यचिक्षेपपितामहरथंप्रति॥ ३३॥ वार्ष्णेयभुजवेगेनप्रणुन्नासामहाहवे॥ अभिदुद्राववे ॥१६५॥
गेनकालरात्रिर्यथानरं॥ ३४॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मेदिनींप्राप्येतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ माधवःसात्यकिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० चतुरधिकशततमोध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तामापतंतींसहसाद्विधाचिच्छेदभारतः॥ क्षुरप्राभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यांसाव्यशीर्यतमेदिनीं॥ ३५ ॥ छित्वाशक्तिंतुगांगेयःसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःप्रहसञ्छत्रुकर्शनः॥ ३६ ॥ ततःसरथनागाश्वाःपांडवाःपांडुपूर्वजाः॥ परिवव्रूरणेभीष्मंमाधवत्राणकारणात्॥ ३७॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं॥ पांडवानांकुरूणांचसमरेविजयैषिणां॥ ३८॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० वार्ष्णेययुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः॥ १०४॥ ॥६॥

संजयउवाच दृष्ट्वाभीष्मंरणेक्रुद्धंपांडवैरभिसंवृतं॥यथामेघैर्महाराजतपांतेदिविभास्करं॥ १॥दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमभाषत॥एषशूरोमहेष्वासोभीष्मःशूरनिषूदनः॥ २॥छादितःपांडवैःशूरैःसमंताद्भरतर्षभ॥तस्यकार्यंत्वयावीररक्षणंसुमहात्मनः॥३॥रक्ष्यमाणोहिसमरेभीष्मोस्माकंपितामहः॥निहन्यात्समरेयत्तान्पंचालान्पांडवैःसह॥ ४ ॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणं॥ गोप्ताह्येषमहेष्वासोभीष्मोस्माकंमहाव्रतः॥५॥ सभवान्सर्वसैन्येनपरिवार्यपितामहं॥ समरेकर्मकुर्वाणंदुष्करंपरिरक्षतु॥ ६ ॥ सएवमुक्तःसमरेपुत्रोदुःशासनस्तव॥ परिवार्यस्थितोभीष्मंसैन्येनमहतावृतः॥ ७॥ ततःशतसहस्राणांहयानांसुबलात्मजः॥ विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणां॥ ८ ॥ दर्पितानांसुवेशानांबलस्थानांपताकिनां॥ शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानांनरोत्तमैः॥९॥ नकुलंसहदेवंचधर्मराजंचपांडवं॥न्यवारयन्नरश्रेष्ठान्परिवार्यसमंततः॥१०॥ततोदुर्योधनोराजाशूराणांहयसादिनां॥ अयुतंप्रेषयामासपांडवानांनिवारणे॥ ११॥ तैःप्रविष्टैर्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे॥ खुराहताधराराजंश्चकंपेचननादच॥ १२॥खुरशब्दश्चसुमहान्वाजिनांशुश्रुवेतदा॥महावंशवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते॥ ॥ १३॥उत्पतद्भिश्चतैस्तत्रसमुद्भूतंमहद्रजः॥ दिवाकररथंप्राप्यच्छादयामासभास्करं॥ १४ ॥ वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तुक्षोभितापांडवीचमूः॥ निपतद्भिर्महावेगैर्हंसैरिवमहत्सरः॥ १५॥ हेषतांचैवशब्देननप्राज्ञायतकिंचन॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ १६॥ प्रत्यघ्नंस्तरसावेगंसमरेहयसादिनां॥ उद्वृत्तस्यमहाराजप्रावृट्कालेतिपूर्यतः॥ १७॥ पौर्णमास्यामंबुवेगंयथावेलामहोदधेः॥ ततस्तेरथिनोराजन्शरैःसन्नतपर्वभिः॥ १८॥ न्यकृंतन्नुत्तमांगानिशरेणहयसादिनां॥ तेनिपेतुर्महाराजनिहताद्दृढधन्विभिः॥ १९॥ नागैरिवमहानागायथावद्गिरिगह्वरे॥ तेपिप्रासैःसुनिशितैःशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २०॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ततइति सैन्येनेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते हयानांसैन्येनपरिवार्यन्यवारयदितितृतीयेनान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥२॥३॥ द्वादशाख्यैः

न्यकृंतन्नुत्तमांगानिविचरंतोदिशोदश ॥ अभ्याहताहयारोहाऋष्टिभिर्भरतर्षभ ॥ २१ ॥ अत्यजन्नुत्तमांगानिफलानीवमहाद्रुमाः ॥ ससादिनोहयाराजंस्त
त्रतत्रनिषूदिताः॥ २२॥पतिताःपात्यमानाश्चप्रत्यदृश्यंतसर्वशः ॥ वध्यमानाहयाश्चैवप्राद्रवंतभयार्दिताः ॥ २३ ॥ यथासिंहंसमासाद्यमृगाःप्राणपरायणाः॥
पांडवाश्चमहाराजजित्वाशत्रून्महामृधे ॥ २४ ॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चताडयामासुराहवे ॥ ततोदुर्योधनोदीनोदृष्ट्वासैन्यंपराजितं ॥ २५॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठमद्र
राजमिदंवचः ॥ एषपांडुसुतोज्येष्ठोयमाभ्यांसहितोरणे ॥ २६ ॥ पश्यतांवोमहाबाहोसेनांद्रावयतिप्रभो ॥ तंवारयमहाबाहोवेलेवमकरालयं ॥ २७॥ त्वंहिसं
श्रूयसेत्यर्थमसह्यबलविक्रमः ॥ पुत्रस्यतवतद्वाक्यंश्रुत्वाशल्यःप्रतापवान्॥ २८ सययौरथवंशेनयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ तदापतद्वैसहसाशल्यस्यसुमहद्बलं॥
॥ २९॥महौघवेगंसमरेवारयामासपांडवः ॥ मद्रराजंचसमरेधर्मराजोमहारथः ॥३०॥ दशभिःसायकैस्तूर्णमाजघानस्तनांतरे ॥ नकुलःसहदेवश्चतंसप्तभिर
जिह्मगैः ॥ ३१ ॥मद्रराजोपितान्सर्वानाजघानत्रिभिस्त्रिभिः ॥युधिष्ठिरंपुनःषष्ट्याविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ३२ ॥ माद्रीपुत्रौचसंभ्रांतौद्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत् ॥
ततोभीमोमहाबाहुर्दृष्ट्वाराजानमाहवे॥ ३३॥मद्रराजरथंप्राप्तंमृत्योरास्यगतंयथा॥अभ्यपद्यतसंग्रामेयुधिष्ठिरममित्रजित्॥ ३४॥ततोयुद्धंमहाघोरंप्रावर्ततसु
दारुणं॥अपरांदिशमास्थायपतमानेदिवाकरे॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततःपितातवक्रुद्धोनिशितैःसायकोत्तमैः ॥ आजघानरणेपार्थान्सहसेनान्समंततः ॥ १ ॥ भीमंद्वादशभिर्विध्वासात्यकिंनवभिःशरैः ॥ नकुलं
चत्रिभिर्विध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ २॥ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥धृष्टद्युम्नंततोविध्वाननादसुमहाबलः ॥ ३॥तंद्वादशाख्यैर्नकुलोमाधवश्चत्रिभिः
शरैः ॥ धृष्टद्युम्नश्चसप्तत्याभीमसेनश्चसप्तभिः ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरोद्वादशभिःप्रत्यविध्यत्पितामहं ॥ द्रोणस्तुसात्यकिंविध्वाभीमसेनमविध्यत ॥५॥एकैकंपंचभिर्बा
णैर्यमदंडोपमैःशितैः ॥तौचतंप्रत्यविध्येतांत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ६ ॥ तोत्रैरिवमहानागंद्रोणंब्राह्मणपुंगवं ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमाल
वाः ॥ ७॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ संग्रामेनाजहुर्भीष्मंवध्यमानाःशितैःशरैः ॥ ८ ॥ तथैवान्येमहीपालानानादेशसमागताः ॥ पांडवान
भ्यवर्तंतविविधायुधपाणयः ॥ ९॥ तथैवपांडवाराजन्परिवव्रुःपितामहं ॥ ससमंतात्परिवृतोरथौघैरपराजितः ॥ १० ॥ द्वादशसंख्यैः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः प्रजज्वालदहन्परान्॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः॥ ११ ॥ शरस्फुलिंगोभीष्माग्निर्ददाहक्षत्रियर्षभान्॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्गार्ध्रप
क्षैःसुतेजनैः॥ १२॥ कर्णिनालीकनाराचैश्छादयामासतद्बलं॥ अपातयत्ध्वजांश्चैवरथिनश्चशितैःशरैः॥ १३ ॥ मुंडतालवनानीवचकारसरथव्रजान्॥ निर्मनु
ष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्चसंयुगे ॥ १४ ॥ अकरोत्समहाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ १५॥ निशम्यसर्वभूतानि
समकंपंतभारत ॥ अमोघात्यपतन्बाणाःपितुस्तेभरतर्षभ ॥ १६ ॥ नासज्जंततनुत्रेषुभीष्मचापच्युताःशराः॥ हतवीरान्रथान्राजन्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः॥ १७॥
अपश्याममहाराजह्रियमाणान्रणाजिरे॥ चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ १८ ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः॥ अपरावर्तिनःसर्वेसुव
र्णविकृतध्वजाः॥ १९ ॥ संग्रामेभीष्ममासाद्यव्यादितास्यमिवांतकं॥ निमग्नाःपरलोकायसवाजिरथकुंजराः ॥ २० ॥ भग्नाक्षोपस्करान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च
भारत ॥ अपश्याममहाराजशतशोथसहस्रशः॥ २१ ॥ सवरूथैरथैर्भग्नैरथिभिश्चनिपातितैः ॥ शरैःसुकवचैश्छिन्नैःपट्टिशैश्चविशांपते॥ २२ ॥ गदाभिर्भिंदि
पालैश्चनिशितैश्चशिलीमुखैः॥ अनुकर्षैरुपासंगैश्चक्रैर्भग्नैश्चमारिष॥ २३ ॥ बाहुभिःकार्मुकैःखङ्गैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तलत्रैरंगुलित्रैश्चध्वजैश्चविनिपा
तितैः॥ २४ ॥ चापैश्चबहुधाच्छिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी॥ हतारोहागजाराजन्हयाश्चहयसादिनः ॥ २५ ॥ न्यपतंतगतप्राणाःशतशोथसहस्रशः ॥ यतमाना
पितेवीराद्रवमाणान्महारथान् ॥ २६ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान् ॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः ॥ २७॥ अभज्यतमहाराजनचद्वौ
सहधावतः॥ आविद्धरथनागाश्वंपतितध्वजसंकुलं ॥ २८ ॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनं॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा॥ २९ ॥ प्रियंसखा
यंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः॥ विमुच्यकवचानन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ ३० ॥ प्रकीर्यकेशान्धावंतःप्रत्यदृश्यंतसर्वशः॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथकूब
रं॥ ३१ ॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्यमार्तस्वरंतदा॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ॥ ३२ ॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमं॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपा
र्थयःकांक्षितस्तव॥ ३३ ॥ प्रहरास्मिन्नरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे॥ यत्पुराकथितंवीरराज्ञांतेषांसमागमे ॥ ३४ ॥ विराटनगरेतातसंजयस्यसमीपतः॥ भी
ष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान्॥ ३५ ॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमांयोत्स्यंतिसंगरे ॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षत्रधर्ममनुस्मृत्ययुध्यस्वविगतज्वरः ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनतिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ ३७ ॥ अकामइवबीभत्सुरिदंवचनमब्रवीत् ॥ अवध्यानांवधंकृत्वाराज्यंवा
 नरकोत्तरं ॥ ३८ ॥ दुःखानिवनवासेवाकिंनुमेसुकृतंभवेत् ॥ चोदयाश्वान्यतोभीष्मः करिष्येवचनंतव ॥ ३९ ॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंभीष्मंकुरुपितामहं ॥ स
चाश्वान्रजतप्रख्यांश्चोदयामासमाधवः ॥ ४० ॥ यतोभीष्मस्ततोराजन्दुष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबा
हुंभीष्मायोद्यतमाहवे ॥ ततोभीष्मः कुरुश्रेष्ठः सिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ४२ ॥ धनंजयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयः सहसारथिः ॥ ४३ ॥ श
रवर्षेणमहतानप्राज्ञायतभारत ॥ वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्वरः ॥ ४४ ॥ चोदयामासतानश्वान्वितुन्नान्भीष्मसायकैः ॥ ततः पार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंज
लदनिःस्वनं ॥ ४५ ॥ पातयामासभीष्मस्यधनुश्छित्वाशितैः शरैः ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यः पुनरन्यन्महद्धनुः ॥ ४६ ॥ निमेषांतरमात्रेणसज्यंचक्रेपितातव ॥
चकर्षचततोदोर्भ्यांधनुर्जलदनिःस्वनं ॥ ४७ ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोः सुतः ॥ ४८ ॥ गांगेयस्त्वब्रवी
त्पार्थंधन्विश्रेष्ठमरिंदम ॥ साधुसाधुमहाबाहोसाधुकुंतीसुतेतिच ॥ ४९ ॥ समाभाष्यैवमपरंप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ मुमोचसमरेभीष्मः शरान्पार्थरथंप्रति ॥ ५० ॥
अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलं ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलानिनिदर्शयन् ॥ ५१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषा
णोल्लिखितांकितौ ॥ ५२ ॥ वासुदेवस्तुसंप्रेक्ष्यपार्थस्यमृदुयुद्धतां ॥ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥ ५३ ॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः ॥ व
रान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ ५४ ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥ नामृष्यतमहाबाहुर्माधवः परवीरहा ॥ ५५ ॥ उत्सृज्यरजतप्रख्यान्
हयान्पार्थस्यमारिष ॥ वासुदेवस्ततोयोगीप्रचस्कंदमहारथात् ॥ ५६ ॥ अभिदुद्रावभीष्मंसभुजप्रहरणोबली ॥ प्रतोदपाणिस्तेजस्वीसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ५७ ॥
दारयन्निवपद्भ्यांसजगतींजगदीश्वरः ॥ क्रोधताम्रेक्षणः कृष्णोजिघांसुरमितद्युतिः ॥ ५८ ॥ ग्रसंतइवचेतांसितावकानांमहाहवे ॥ दृष्ट्वामाधवमाक्रंदेभीष्मा
योद्यतमंतिके ॥ ५९ ॥ हतोभीष्मोहतोभीष्मस्तत्रतत्रवचोमहत् ॥ अश्रूयतमहाराजवासुदेवभयात्तदा ॥ ६० ॥ पीतकौशेयसंवीतोमणिश्यामोजनार्दनः ॥ शु
शुभेविद्रवन्भीष्मंविद्युन्मालीयथांबुदः ॥ ६१ ॥ ससिंहइवमातंगंयूथर्षभइवर्षभं ॥ अभिदुद्राववेगेनविनदन्यादवर्षभः ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सर्वतःइहामुत्रच ॥ ६६ ॥ अन्वक्पश्चाद्गामी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आपूर्णकलाभिरितिशेषः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपुंडरीकाक्षमाहवे ॥ असंभ्रमंरणेभीष्मोविचकर्षमहद्धनुः ॥ ६३ ॥ उवाचचैवगोविंदमसंभ्रांतेनचेतसा ॥ एह्येहिपुंडरीकाक्षदेवदेवनमोस्तु ते ॥ ६४ ॥ मामद्यसात्वतश्रेष्ठपातयस्वमहाहवे ॥ त्वयाहिदेवसंग्रामेहतस्यापिममानघ ॥ ६५ ॥ श्रेयएवपरंकृष्णलोकेभवतिसर्वतः ॥ संभावितोस्मिगोविंद त्रैलोक्येनाद्यसंयुगे ॥ ६६ ॥ प्रहरस्वयथेष्टंवैदासोस्मितवचानघ ॥ अन्वगेवततःपार्थःसमभिद्रुत्यकेशवं ॥ ६७ ॥ निजग्राहमहाबाहुर्बाहुभ्यांपरिगृह्यवै ॥ निगृह्यमाणःपार्थेनकृष्णोराजीवलोचनः ॥ ६८ ॥ जगामैवैनमादायवेगेनपुरुषोत्तमः ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलाच्चरणौपरवीरहा ॥ ६९ ॥ निजग्राहहृषीकेशंकथंचिद्दशमेपदे ॥ ततएवमुवाचार्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणं ॥ ७० ॥ निःश्वसंतंयथानागमर्जुनःप्रणयात्सखा ॥ निवर्तस्वमहाबाहोनानृतंकर्तुमर्हसि ॥ ७१ ॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंनयोत्स्यामीतिकेशव ॥ मिथ्यावादीतिलोकास्त्वांकथयिष्यंतिमाधव ॥ ७२ ॥ ममैषभारःसर्वोहिहनिष्यामिपितामहं ॥ शपेकेशवशस्त्रेणसत्येनसुकृतेनच ॥ ७३ ॥ अंतंयथागमिष्यामिशत्रूणांशत्रुसूदन ॥ अद्यैवपश्यदुर्धर्षंपात्यमानंमहारथं ॥ ७४ ॥ तारापतिमिवापूर्णमंतकालेयदृच्छया ॥ माधवस्तुवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ ७५ ॥ नकिंचिदुक्त्वासक्रोधआरुरोहरथंपुनः ॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ ७६ ॥ ववर्षशरवर्षेणमेघोवृष्ट्यायथाचलौ ॥ प्राणानादत्तयोधानांपितादेवव्रतस्तव ॥ ७७ ॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसिशिशिरात्यये ॥ यथाकुरूणांसैन्यानिबभंजुर्युधिपांडवाः ॥ ७८ ॥ तथापांडवसैन्यानिबभंजयुधितेपिता ॥ हतविद्रुतसैन्यास्तुनिरुत्साहाविचेतसः ॥ ७९ ॥ निरीक्षितुंनशेकुस्तेभीष्ममप्रतिमंरणे ॥ मध्यंगतमिवादित्यंप्रतपंतंस्वतेजसा ॥ ८० ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणशतशोथसहस्रशः ॥ कुर्वाणंसमरेकर्माण्यतिमानुषविक्रमं ॥ ८१ ॥ वीक्षांचक्रुर्महाराजपांडवाभयपीडिताः ॥ तथापांडवसैन्यानिद्राव्यमाणानिभारत ॥ ८२ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःपंकगताइव ॥ पिपीलिकाइवक्षुण्णादुर्बलाबलिनारणे ॥ ८३ ॥ महारथंभारतदुष्प्रकंपंशरौघिणंप्रतपंतंनरेंद्रान् ॥ भीष्मंनशेकुःप्रतिवीक्षितुंतेशरार्चिषंसूर्यमिवातपंतं ॥ ८४ ॥ विमृद्गतस्तस्यतुपांडुसेनामस्तंजगामाथसहस्ररश्मिः ॥ ततोबलानांश्रमकर्शितानांमनोऽवहारंप्रतिसंबभूव ॥ ८५ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० नवमदिवसयुद्धसमाप्तौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युध्यतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ एकतइतिद्वितीयांतात्तसिः एकंकेवलंमृत्युमृत्युमेवाभ्येतीत्यर्थः ॥२०॥

संजयवाच युध्यतामेवतेषांतुभास्करेऽस्तमुपागते ॥ संध्यासमभवद्घोरानापश्यामततोरणं ॥ १ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासंध्यांसंदृश्यभारत ॥ वध्यमानंचभी
 ष्मेणत्यक्तास्त्रंभयविह्वलं ॥ २ ॥ स्वसैन्यंचपरावृत्तंपलायनपरायणं ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धंपीडयंतंमहारथं ॥३॥ सोमकांश्चजितान्दृष्ट्वानिरुत्साहान्महारथान् ॥
चिंतयित्वाततोराजाअवहारमरोचयत् ॥४॥ ततोऽवहारंसैन्यानांचक्रेराजायुधिष्ठिरः ॥ तथैवतवसैन्यानामवहारोह्यभूत्तदा ॥५॥ ततोवहारंसैन्यानांकृत्वातत्र
महारथाः ॥ न्यविशंतकुरुश्रेष्ठसंग्रामेक्षतविक्षताः ॥ ६ ॥ भीष्मस्यसमरेकर्मचिंतयानास्तुपांडवाः ॥ नालभंततदाशांतिंभीष्मबाणप्रपीडिताः ॥ ७ ॥ भीष्मो
पिसमरेजित्वापांडवान्सहसृंजयान् ॥ पूज्यमानस्तवसुतैर्वंद्यमानश्चभारत ॥ ८ ॥ न्यविशत्कुरुभिःसार्धंहृष्टरूपैःसमंततः ॥ ततोरात्रिःसमभवत्सर्वभूतप्रमोहि
नी ॥ ९ ॥ तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेपांडवावृष्णिभिःसह ॥ सृंजयाश्चदुराधर्षामंत्रायसमुपाविशन् ॥ १० ॥ आत्मनिःश्रेयसंसर्वेप्राप्तकालंमहाबलाः ॥ मंत्रयामा
सुरव्यग्रामंत्रनिश्चयकोविदाः ॥ ११ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामंत्रयित्वाचिरंनृप ॥ वासुदेवंसमुद्वीक्ष्यवचनंचेदमाददे ॥ १२ ॥ कृष्णपश्यमहात्मानंभीष्मंभीमपरा
क्रमं ॥ गजंनलवनानीवविमृद्नंतंबलंमम ॥ १३ ॥ नचैवैनंमहात्मानमुत्सहामोनिरीक्षितुं ॥ लेलिह्यमानंसैन्येषुप्रवृद्धमिवपावकं ॥ १४ ॥ यथाघोरोमहानाग
स्तक्षकोवैविषोल्बणः ॥ तथाभीष्मोरणेक्रुद्धस्तीक्ष्णशस्त्रःप्रतापवान् ॥ १५ ॥ गृहीतचापःसमरेप्रमुंचन्निशिताञ्छरान् ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चदे
वराट् ॥ १६ ॥ वरुणःपाशभृच्चापिसगदोवाधनेश्वरः ॥ नतुभीष्मःसुसंक्रुद्धःशक्योजेतुंमहाहवे ॥ १७ ॥ सोहमेवंगतेकृष्णनिमग्नःशोकसागरे ॥ आत्मनोबुद्धि
दौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ १८ ॥ वनंयास्यामिदुर्धर्षश्रेयोवैतत्रमेगतं ॥ नयुद्धंरोचतेकृष्णहंतिभीष्मोहिनःसदा ॥ १९ ॥ यथाप्रज्वलितंवह्निंपतंगःसमभि
द्रवन् ॥ एकतोमृत्युमभ्येतितथाहंभीष्ममीयिवान् ॥ २० ॥ क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैवमेशूराःसायकैर्भृशपीडिताः ॥ २१ ॥ म
त्कृतेभ्रातृसौहार्दाद्राज्यभ्रष्टावनंगताः ॥ परिक्लिष्टातथाकृष्णामत्कृतेमधुसूदन ॥ २२ ॥ जीवितंबहुमन्येहंजीवितंह्यद्यदुर्लभं ॥ जीवितस्याद्यशेषेणचरिष्ये
धर्ममुत्तमं ॥ २३ ॥ यदितेहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहकेशव ॥ स्वधर्मस्याविरोधेनहितंव्याहरकेशव ॥ २४ ॥ एवंश्रुत्वावचस्तस्यकारुण्याद्बहुविस्तरं ॥ प्रत्युवाच
ततःकृष्णःसांत्वयानोयुधिष्ठिरं ॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ अथेदानीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥३८॥३९॥ विपरीतःक्षुद्रेषुपराक्रमी गतसत्वोगतबुद्धिः ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥

धर्मपुत्रविषादंत्वंमाकृथाःसत्यसंगर ॥ यस्यतेभ्रातरःशूरादुर्जयाःशत्रुसूदनाः ॥ २६ ॥ अर्जुनोभीमसेनश्चवाय्वग्निसमतेजसौ ॥ माद्रीपुत्रौचविक्रांतौत्रिद
शानामिवेश्वरौ ॥ २७ ॥ मांवानियुंक्ष्वसौहार्दाद्योत्स्येभीष्मेणपांडव ॥ त्वत्प्रयुक्तोमहाराजकिंनकुर्यांमहाहवे ॥ २८ ॥ हनिष्यामिरणेभीष्ममाहूयपुरुषर्षभं ॥ प
श्यतांधार्तराष्ट्राणांयदिनेच्छतिफाल्गुनः ॥ २९ ॥ यदिभीष्मेहतेवीरेजयंपश्यसिपांडव ॥ हंतास्म्येकरथेनाद्यकुरुवृद्धंपितामहं ॥ ३० ॥ पश्यमेविक्रमंराजन्महें
द्रस्येवसंयुगे ॥ विमुंचंतंमहास्त्राणिपातयिष्यामितंरथात् ॥ ३१ ॥ यःशत्रुःपांडुपुत्राणांमच्छत्रुःसननसंशयः ॥ मदर्थाभवदीयायेयेमदीयास्तवैवते ॥ ३२ ॥ तव
भ्राताममसखासंबंधीशिष्यएवच ॥ मांसान्युत्कृत्यदास्यामिफाल्गुनार्थेमहीपते ॥ ३३ ॥ एषचापिनरव्याघ्रोमत्कृतेजीवितंत्यजेत् ॥ एषनःसमयस्ताततारयेमप
रस्परं ॥ ३४ ॥ समांनियुंक्ष्वराजेंद्रयथायोद्धाभवाम्यहं ॥ प्रतिज्ञातमुपप्लव्येयत्तत्पार्थेनपूर्वतः ॥ ३५ ॥ घातयिष्यामिगांगेयमितिलोकस्यसंनिधौ ॥ परिरक्ष्यमिदं
तावद्वचःपार्थस्यधीमतः ॥ ३६ ॥ अनुज्ञातंतुपार्थेनमयाकार्यंनसंशयः ॥ अथवाफाल्गुनस्यैषभारःपरिमितोरणे ॥ ३७ ॥ सहनिष्यतिसंग्रामेभीष्मंपरपुरंजयं ॥
अशक्यमपिकुर्याद्धिरणेपार्थःसमुद्यतः ॥ ३८ ॥ त्रिदशान्वासमुद्युक्तान्सहितान्दैत्यदानवैः ॥ निहन्यादर्जुनःसंख्येकिमुभीष्मंनराधिप ॥ ३९ ॥ विपरीतोमहावी
र्योगतसत्वोल्पजीवनः ॥ भीष्मःशांतनवोनूनंकर्तव्यंनावबुध्यते ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव ॥ सर्वेह्येतेनपर्याप्तास्तव
वेगविधारणे ॥ ४१ ॥ नियतंसमवाप्स्यामिसर्वमेतद्यथेप्सितं ॥ यस्यमेपुरुषव्याघ्रभवान्पक्षेव्यवस्थितः ॥ ४२ ॥ सेंद्रानपिरणेदेवान्जयेयंजयतांवर ॥ त्वया
नाथेनगोविंदकिमुभीष्मंमहारथं ॥ ४३ ॥ नतुत्वामनृतंकर्तुमुत्सहेस्वात्मगौरवात् ॥ अयुध्यमानःसाहाय्यंयथोक्तंकुरुमाधव ॥ ४४ ॥ समयस्तुकृतःकश्चि
न्ममभीष्मेणसंयुगे ॥ मंत्रयिष्येतवार्थायनतुयोत्स्येकथंचन ॥ ४५ ॥ दुर्योधनार्थेयोत्स्यामिसत्यमेतदितिप्रभो ॥ सहिराज्यस्यमेदातामंत्रस्यैवचमाधव ॥ ४६ ॥
तस्माद्देवव्रतंभूयोवधोपायार्थमात्मनः ॥ भवतासहिताःसर्वेप्रयाममधुसूदन ॥ ४७ ॥ तद्वयंसहितागत्वाभीष्ममाशुनरोत्तमं ॥ नचिरात्सर्ववार्ष्णेयमंत्रंपृच्छा
मकौरवं ॥ ४८ ॥ सवक्ष्यतिहितंवाक्यंसत्यमस्मान्जनार्दन ॥ यथाचवक्ष्यतेकृष्णतथाकर्तास्मिसंयुगे ॥ ४९ ॥ सनोजयस्यदातास्यान्मंत्रस्यचदृढव्रतः ॥ बालाः
पित्राविहीनाश्चतेनसंवर्धितावयं ॥ ५० ॥ तंचेत्पितामहंवृद्धंहंतुमिच्छामिमाधव ॥ पितुःपितरमिष्टंचधिगस्तुक्षत्रजीविकां ॥ ५१ ॥ ॥४८॥४९॥५०॥५१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संजयउवाच ततोब्रवीन्महाराजवार्ष्णेयः कुरुनंदनं ॥ रोचतेमेमहाप्राज्ञराजेंद्रतवभाषितं ॥ ५२ ॥ देवव्रतःकृतीभीष्मःप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत् ॥ गम्यतांसव
धोपायंप्रष्टुंसागरगासुतः ॥ ५३ ॥ वक्तुमर्हतिसत्यंसत्वयापृष्टोविशेषतः ॥ तेवयंतत्रगच्छामःप्रष्टुंकुरुपितामहं ॥ ५४ ॥ गत्वाशांतनवंवृद्धंमंत्रंपृच्छामभारत ॥ ६
॥ १६९ ॥ सवोदास्यतिमंत्रंयंतेनयोत्स्यामहेपरान् ॥ ५५ ॥ एवमामंत्र्यतेवीराःपांडवाःपांडुपूर्वजं ॥ जग्मुस्तेसहिताःसर्वेवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ ५६ ॥ विमुक्तशस्त्रकवचा
भीष्मस्यसदनंप्रति ॥ प्रविश्यचतदाभीष्मंशिरोभिःप्रणिपेदिरे ॥ ५७ ॥ पूजयंतोमहाराजपांडवाभरतर्षभं ॥ प्रणम्यशिरसाचैनंभीष्मंशरणमभ्ययुः ॥ ५८ ॥
तानुवाचमहाबाहुर्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ स्वागतंतववार्ष्णेयस्वागतंतेधनंजय ॥ ५९ ॥ स्वागतंधर्मपुत्रायभीमाययमयोस्तदा ॥ किंवाकार्यंकरोम्यद्ययुष्माकं
प्रीतिवर्धनं ॥ ६० ॥ सर्वात्मनापिकर्तास्मियदपिस्यात्सुदुष्करं ॥ तथाब्रुवाणंगांगेयंप्रीतियुक्तंपुनःपुनः ॥ ६१ ॥ उवाचराजादीनात्माप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ क
थंजयेमसर्वज्ञकथंराज्यंलभेमहि ॥ ६२ ॥ प्रजानांसंशयोनस्यात्कथंतन्मेवदप्रभो ॥ भवान्हिनोवधोपायंब्रवीतुस्वयमात्मनः ॥ ६३ ॥ भवंतंसमरेवीरविषहे
मकथंवयं ॥ नहितेसूक्ष्ममप्यस्तिरंध्रंकुरुपितामह ॥ ६४ ॥ मंडलेनैवधनुषादृश्यसेसंयुगेसदा ॥ आददानंसंदधानंविकर्षंतंधनुर्नच ॥ ६५ ॥ पश्यामस्त्वांमहाबा
होरथेसूर्यमिवापरं ॥ रथाश्वनरनागानांहंतारंपरवीरहन् ॥ ६६ कोथवोत्सहतेजेतुंत्वांपुमान्भरतर्षभ ॥ वर्षताशरवर्षाणिसंयुगेवैशसंकृतं ॥ ६७ ॥ क्षयंनीताहिपृ
तनासंयुगेमहतीमम ॥ यथायुधिजयेमत्वांयथाराज्यंभवेन्मम ॥ ६८ ॥ ममसैन्यस्यचक्षेमंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ततोब्रवीच्छांतनवःपांडवान्पांडुपूर्वजः ॥
॥ ६९ ॥ नकथंचनकौंतेयमयिजीवतिसंयुगे ॥ जयोभवतिसर्वज्ञसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७० ॥ निर्जितेमयियुद्धेनरणेजेष्यथपांडवाः ॥ क्षिप्रंमयिप्राहरध्वंयदी
च्छथरणेजयं ॥ ७१ ॥ अनुजानामिवःपार्थाःप्रहरध्वंयथासुखं ॥ एवंहिसुकृतंमन्येभवतांविदितोह्यहं ॥ ७२ ॥ हतेमयिहतंसर्वंतस्मादेवंविधीयतां ॥ युधि
ष्ठिरउवाच ब्रूहितस्मादुपायंनोयथायुद्धेजयेमहि ॥ ७३ ॥ भवंतंसमरेक्रुद्धंदंडहस्तमिवांतकं ॥ शक्योवज्रधरोजेतुंवरुणोथयमस्तथा ॥ ७४ ॥ नभवान्सम ॥ १६९ ॥
रेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ भीष्मउवाच सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ ७५ ॥ नाहंजेतुंरणेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ आत्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीत
वरकार्मुकः ॥ ७६ ॥ ततोमांन्यस्तशस्त्रंतुएतेहन्युर्महारथाः ॥ निक्षिप्तशस्त्रेपतितेविमुक्तकवचध्वजे ॥ ७७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥ परुषीकृतः रूक्षीकृतः ॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥ युद्धदुर्मदंयुद्धोत्सुकं॥९७॥गमिष्यतियमक्षयंभीष्मइतिशेषः॥ ९८॥

द्रवमाणेचभीतेचतवास्मीतिचवादिनि ॥ स्त्रियांस्त्रीनामधेयेचविकलेचैकपुत्रिणि ॥ ७८ ॥ अप्रशस्तेनरेचैवनयुद्धंरोचतेमम ॥ इमंमेशृणुराजेंद्रसंकल्पंपूर्व
चिंतितं ॥ ७९ ॥ अमंगल्यध्वजंदृष्ट्वानयुध्येयंकदाचन ॥ यएषद्रौपदोराजंस्तवसैन्येमहारथः॥ ८० ॥ शिखंडीसमरामर्षीशूरश्चसमितिंजयः॥ यथाभवच्चस्त्री
पूर्वपश्चात्पुंस्त्वंसमागतः॥ ८१ ॥ जानंतिचभवंतोपिसर्वमेतद्यथातथं॥ अर्जुनःसमरेशूरःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ ८२ ॥ मामेवविशिखैस्तीक्ष्णैरभिद्रवतुदंशि
तः॥ अमंगल्यध्वजेतस्मिन्स्त्रीपूर्वेचविशेषतः॥ ८३ ॥ नप्रहर्तुमभीप्सामिगृहीतेषुःकथंचन॥ तदंतरंसमासाद्यपांडवोमांधनंजयः॥८४॥शरैर्घातयतुक्षिप्रंस
मंताद्भरतर्षभ॥ नतंपश्यामिलोकेषुमांहन्याद्यःसमुद्यतं॥ ८५ ॥ ऋतेकृष्णान्महाभागात्पांडवाद्वाधनंजयात्॥ एषतस्मात्पुरोधायकंचिदन्यंममाग्रतः॥ ८६॥
आत्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीतवरकार्मुकः॥ मांपातयतुबीभत्सुरेवंतवजयोध्रुवं ॥ ८७ ॥ एतत्कुरुष्वकौंतेययथोक्तंममसुव्रत॥ संग्रामेधार्तराष्ट्रांश्चहन्याःसर्वान्स
मागतान्॥ ८८॥ संजयउवाच तेतुज्ञात्वाततःपार्थाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति॥ अभिवाद्यमहात्मानंभीष्मंकुरुपितामहं॥ ८९॥ तथोक्तवतिगांगेयेपरलो
कायदीक्षिते॥ अर्जुनोदुःखसंतप्तःसव्रीडमिदमब्रवीत्॥ ९०॥ गुरुणाकुरुवृद्धेनकृतप्रज्ञेनधीमता॥ पितामहेनसंग्रामेकथंयोद्धास्मिमाधव॥९१॥ क्रीडता
हिमयाबाल्येवासुदेवमहामनाः॥ पांसुरूषितगात्रेणमहात्मापरुषीकृतः॥ ९२॥ यस्याहमधिरुह्यांकंबालःकिलगदाग्रज॥ तातेत्यवोचंपितरंपितुःपांडोर्महा
त्मनः॥ ९३॥ नाहंतातस्तवपितुस्तातोस्मितवभारत॥ इतिमामब्रवीद्बाल्येयःसवध्यःकथंमया॥९४॥ कामंवध्यतुसैन्यंमेनाहंयोत्स्येमहात्मना॥जयोवास्तुव
धोवामेकथंवाकृष्णमन्यसे॥ ९५॥ वासुदेवउवाच प्रतिज्ञायवधंजिष्णोपुराभीष्मस्यसंयुगे ॥ क्षत्रधर्मेस्थितःपार्थकथंनैनंहनिष्यसि॥ ९६॥ पातयै
नंरथात्पार्थक्षत्रियंयुद्धदुर्मदं॥ नाहत्वायुधिगांगेयंविजयस्तेभविष्यति ॥ ९७ ॥ दृष्टमेतत्पुरादेवैर्गमिष्यतियमक्षयं ॥ यद्दृष्टंहिपुरापार्थतत्तथानतदन्यथा॥
॥९८॥नहिभीष्मंदुराधर्षंव्यात्ताननमिवांतकं॥त्वदन्यःशक्नुयाद्योद्धुमपिवज्रधरःस्वयं॥९९॥जहिभीष्मंस्थिरोभूत्वाशृणुचेदंवचोमम॥यथोवाचपुराशक्रंम
हाबुद्धिर्बृहस्पतिः॥ १००॥ ज्यायांसमपिचेद्वृद्धंगुणैरपिसमन्वितं॥ आततायिनमायांतंहन्याद्घातकमात्मनः ॥ १०१ ॥शाश्वतोयंस्थितोधर्मःक्षत्रियाणांध
नंजय॥ योद्धव्यंरक्षितव्यंचयष्टव्यंचानसूयुभिः॥ १०२॥

॥९९॥१००॥आततायिनमित्यस्यघातकमितिविशेषणमन्येभ्यआततायिभ्योव्यवच्छेदायोक्तं॥१०१॥१०२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निधनंनिधनहेतुः ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥

अर्जुनउवाच शिखंडीनिधनंकृष्णभीष्मस्यभविताध्रुवं ॥ दृष्ट्वैवहिसदाभीष्मःपांचाल्यंविनिवर्तते ॥ १०३ ॥ तेवयंप्रमुखेतस्यपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ गांगेयंपातयिष्यामउपायेनेतिमेमतिः ॥ १०४ ॥ अहमन्यान्महेष्वासान्वारयिष्यामिसायकैः ॥ शिखंड्यपियुधांश्रेष्ठंभीष्ममेवाभियोधयेत् ॥ १०५ ॥ श्रुतंहिकुरुमुख्यस्यनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ कन्याह्येषापुराभूत्वापुरुषःसमपद्यत ॥ १०६ ॥ इत्येवंनिश्चयंकृत्वापांडवाःसहमाधवाः ॥ अनुमान्यमहात्मानंप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ शयनानियथास्वानिभेजिरेपुरुषर्षभाः ॥ १०७ ॥ इ० भीष्मप० भीष्मवधप० नवमदिवसावहारोत्तरमंत्रेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच कथंशिखंडीगांगेयमभ्यवर्ततसंयुगे ॥ पांडवांश्चकथंभीष्मस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच ततस्तेपांडवाःसर्वेसूर्यस्योदयंप्रति ॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेष्वानकेषुच ॥ २ ॥ ध्मायत्सुदधिवर्णेषुजलजेषुसमंततः ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यनिर्याताःपांडवायुधि ॥ ३ ॥ कृत्वाव्यूहंमहाराजसर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ शिखंडीसर्वसैन्यानामग्रआसीद्विशांपते ॥ ४ ॥ चक्ररक्षौततस्तस्यभीमसेनधनंजयौ ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चैववीर्यवान् ॥ ५ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चतेषांगोप्तामहारथः ॥ धृष्टद्युम्नस्ततःपश्चात्पंचालैरभिरक्षितः ॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजायमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ प्रययौसिंहनादेननादयन्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ विराटस्तुततःपश्चात्स्वेनसैन्येनसंवृतः ॥ द्रुपदश्चमहाबाहोततःपश्चादुपाद्रवत् ॥ ८ ॥ केकयाभ्रातरःपंचधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ जघनंपालयामासुःपांडुसैन्यस्यभारत ॥ ९ ॥ एवंव्यूह्यमहासैन्यंपांडवास्तववाहिनीं ॥ अभ्यद्रवंतसंग्राममेत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ तथैवकुरवोराजन्भीष्मंकृत्वामहारथं ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांप्रययुःपांडवान्प्रति ॥ ११ ॥ पुत्रैस्तवदुराधर्षोरक्षितःसुमहाबलैः ॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहाबलः ॥ १२ ॥ भगदत्तस्ततःपश्चाद्गजानीकेनसंवृतः ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तमनुव्रतौ ॥ १३ ॥ कांबोजराजोबलवांस्ततःपश्चात्सुदक्षिणः ॥ मागधश्चजयत्सेनःसौबलश्चबृहद्बलः ॥ १४ ॥ तथैवान्येमहेष्वासाःसुशर्मप्रमुखानृपाः ॥ जघनंपालयामासुस्तवसैन्यस्यभारत ॥ १५ ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ आसुरानकरोद्व्यूहान्पैशाचानथराक्षसान् ॥ १६ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ अन्योन्यंनिघ्नतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनं ॥ १७ ॥ अर्जुनप्रमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ भीष्मंयुद्धेभ्यवर्ततकिरंतोविविधान्शरान् ॥ १८ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कामंस्वच्छंदं अभ्यसप्रक्षिप ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तत्रभारतभीमेनताडितास्तावकाःशरैः॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःपरलोकंययुस्तदा ॥ १९ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः॥ तवसैन्यंसमासाद्यपीडया
मासुरोजसा ॥ २० ॥ तेवध्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ॥नाशक्नुवन्वारयितुंपांडवानांमहद्बलं ॥ २१ ॥ततस्तुतावकंसैन्यंवध्यमानंसमंततः॥ सुसंप्राद्रवद्दशदि
शःकाल्यमानंमहारथैः॥ २२॥ त्रातारंनाध्यगच्छंततावकाभरतर्षभ ॥ वध्यमानाःशितैर्बाणैःपांडवैःसहसृंजयैः॥ २३॥ धृतराष्ट्रउवाच पीड्यमानंबलं
दृष्ट्वापार्थैर्भीष्मःपराक्रमी॥ यदकार्षीद्रणेक्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २४ ॥ कथंवापांडवान्युद्धेप्रत्युद्यातःपरंतपः॥ विनिघ्नन्सोमकान्वीरस्तदाचक्ष्वममान
घ॥ २५॥ संजयउवाच आचक्षेतेमहाराजयदकार्षीत्पितातव॥ पीडितेतवपुत्रस्यसैन्येपांडवसृंजयैः॥ २६॥ प्रहृष्टमनसःशूराःपांडवाःपांडुपूर्वज ॥ अ
भ्यवर्ततनिघ्नंतस्तवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ २७॥ तंविनाशंमनुष्येंद्रनरवारणवाजिनां ॥ नामृष्यततदाभीष्मःसैन्यघातंरणेपरैः ॥ २८ ॥ सपांडवान्महेष्वासःपंचा
लांश्चैवसृंजयान्॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चशितैरंजलिकैस्तथा ॥ २९ ॥ अभ्यवर्षतदुर्धर्षस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥ सपांडवानांप्रवरान्पंचराजन्महारथान्॥ ३० ॥
आत्तशस्त्रोरणेयत्नाद्वारयामाससायकैः॥ नानाशस्त्रास्त्रवर्षैस्तान्वीर्यामर्षप्रवेरितैः॥ ३१॥ निजघ्नेसमरेक्रुद्धोहस्त्यश्वंचामितंबहु॥ रथिनोऽपातयद्राजन्रथेभ्यः
पुरुषर्षभ ॥ ३२॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यःपादातांश्चसमागतान्॥ ३३ ॥ गजारोहान्गजेभ्यश्चपरेषांजयकारिणः॥ तमेकंसमरेभीष्मंत्वरमाणंमहारथं॥ ३४ ॥
पांडवाःसमवर्ततवज्रहस्तमिवासुराः॥ शक्राशनिसमस्पर्शान्विमुंचन्निशिताञ्छरान्॥ ३५ ॥ दिक्ष्वदृश्यतसर्वासुघोरंसंधारयन्वपुः॥ मंडलीभूतमेवास्य
नित्यंधनुरदृश्यत ॥ ३६ ॥ संग्रामेयुध्यमानस्यशक्रचापोपमंमहत्॥ तद्दृष्ट्वासमरेकर्मपुत्रास्तवविशांपते ॥ ३७ ॥ विस्मयंपरमंगत्वापितामहमपूजयन्॥
पार्थाविमनसोभूत्वाप्रैक्षंतपितरंतव ॥ ३८ ॥ युध्यमानंरणेशूरंविप्रचित्तिमिवामराः ॥ नचैनंवारयामासुर्व्यात्ताननमिवांतकं ॥ ३९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्ते
रथानीकंशिखंडिनः॥ अदहन्निशितैर्बाणैःकृष्णवर्त्मेवकाननं॥ ४० ॥ तंशिखंडीत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे॥ आशीविषमिवक्रुद्धंकालसृष्टमिवांतकं ॥
॥ ४१ ॥ सतेनातिभृशंविद्धःप्रेक्ष्यभीष्मःशिखंडिनं॥ अनिच्छन्निवसंक्रुद्धःप्रहसन्निदमब्रवीत्॥ ४२ ॥ काममभ्यसवामावानत्वांयोत्स्येकथंचन॥ यैवहित्वं
कृताधात्रासैवहित्वंशिखंडिनी॥ ४३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिखंडीक्रोधमूर्छितः॥ उवाचैनंतथाभीष्मंसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ ४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सुदृष्टःक्रियतां नपुनर्द्रक्ष्यसिलोकमिममितिभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ साधयस्वस्वीकुरुजहिवा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

जानामित्वांमहाबाहोक्षत्रियाणांक्षयंकरं ॥ मयाश्रुतंचतेयुद्धंजामदग्न्येनवैसह ॥ ४५ ॥ दिव्यश्चतेप्रभावोयंमयाचबहुशःश्रुतः ॥ जानन्नपित्रभावंतेयोत्स्ये
द्याहंत्वयासह ॥ ४६ ॥ पांडवानांप्रियंकुर्वन्नात्मनश्चनरोत्तम ॥ अद्यत्वांयोधयिष्यामिरणेपुरुषसत्तम ॥ ४७ ॥ ध्रुवंचत्वांहनिष्यामिशपेसत्येनतेऽग्रतः ॥ एत
च्छ्रुत्वाचमद्वाक्यंयत्कृत्यंतत्समाचर ॥ ४८ ॥ काममभ्यसवामावानमेजीवन्प्रमोक्ष्यसे ॥ सुदृष्टःक्रियतांभीष्मलोकोयंसमितिंजय ॥ ४९ ॥ संजयउवाच
एवमुक्त्वाततोभीष्मंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ अविध्यतरणेभीष्मंप्रणुन्नंवाक्यसायकैः ॥ ५० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासव्यसाचीमहारथः ॥ कालोयमितिसंचिंत्यशि
खंडिनमचोदयत् ॥ ५१ ॥ अहंत्वामनुयास्यामिपरान्विद्रावयन्शरैः ॥ अभिद्रवसुसंरब्धोभीष्मंभीमपराक्रमं ॥ ५२ ॥ नहितेसंयुगेपीडांशक्तःकर्तुंमहाबलः ॥
तस्माद्यमहाबाहोयत्नाद्भीष्ममभिद्रव ॥ ५३ ॥ अहत्वासमरेभीष्मंयदियास्यसिमारिष ॥ अवहास्योस्यलोकस्यभविष्यसिमयासह ॥ ५४ ॥ नावहास्यायथा
वीरभवेमपरमाहवे ॥ तथाकुरुरणेयत्नंसाधयस्वपितामहं ॥ ५५ ॥ अहंतेरक्षणंयुद्धेकरिष्यामिमहाबल ॥ वारयन्रथिनःसर्वान्साधयस्वपितामहं ॥ ५६ ॥ द्रो
णंचद्रोणपुत्रंचकृपंचाथसुयोधनं ॥ चित्रसेनंविकर्णंचसैंधवंचजयद्रथं ॥ ५७ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ भगदत्तंतथाशूरंमागधंचमहाब
लं ॥ ५८ ॥ सौमदत्तिंतथाशूरमार्ष्यश्रृंगिंचराक्षसं ॥ त्रिगर्तराजंचरणेसहसर्वैर्महारथैः ॥ ५९ ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ कुरूंश्चसहितान्सर्वान्यु
ध्यमानान्महाबलान् ॥ निवारयिष्यामिरणेसाधयस्वपितामहं ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मशिखंडिसमागमेअष्टाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंशिखंडीगांगेयमभ्यधावत्पितामहं ॥ पांचाल्यःसमरेक्रुद्धोधर्मा
त्मानंयतव्रतं ॥ १ ॥ केऽरक्षन्पांडवानीकेशिखंडिनमुदायुधाः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेजिगीषंतोमहारथाः ॥ २ ॥ कथंशांतनवोभीष्मःसतस्मिन्दशमेहनि ॥
अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ ३ ॥ नमृष्यामिरणेभीष्मंप्रत्युद्यातंशिखंडिना ॥ कच्चिन्नरथभंगोस्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥ ४ ॥ संजयउवाच
नाशीर्यतधनुश्चास्यरथभंगोनचाप्यभूत् ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ ५ ॥ ॥१७१॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ समितिंजयःसंग्रामजित् समितियुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रवतेद्रावयति ॥ २० ॥ २१ ॥ गतिंधामआश्रयमितिया

निघ्नतःसमरेशत्रून्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अनेकशतसाहस्रास्तावकानांमहारथाः ॥ ६ ॥ तथादंतिगणाराजन्हयाश्चैवसुसज्जिताः ॥ अभ्यवर्ततयुद्धायपुरस्कृत्य
पितामहं ॥ ७ ॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयं ॥ ८ ॥ युध्यमानंमहेष्वासंविनिघ्नंतंपरान्शरैः ॥ पंचालाः
पांडवैःसार्धंसर्वेतेनाभ्यवारयन् ॥ ९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्तेततस्तांरिपुवाहिनीं ॥ कीर्यमाणांशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ नहिभीष्मंमहेष्वासंपांडवाः
पांडुपूर्वज ॥ अशक्नुवन्रणेजेतुंपाशहस्तमिवांतकं ॥ ११ ॥ अथोपायान्महाराजसव्यसाचीधनंजयः ॥ त्रासयन्रथिनःसर्वान्बीभत्सुरपराजितः ॥ १२ ॥ सिंह
वद्विनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यांविक्षिपन्मुहुः ॥ शरौघान्विसृजन्पार्थोव्यचरत्कालवद्रणे ॥ १३ ॥ तस्यशब्देनवित्रस्तास्तावकाभरतर्षभ ॥ सिंहस्येवमृगाराजन्व्यद्रवंत
महाभयात् ॥ १४ ॥ जयंतंपांडवंदृष्ट्वात्वत्सैन्यंचाभिपीडितं ॥ दुर्योधनस्ततोभीष्ममब्रवीद्भृशपीडितः ॥ १५ ॥ एषपांडुसुतस्तातश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ दहते
मामकान्सर्वान्कृष्णवर्त्मेवकाननं ॥ १६ ॥ पश्यसैन्यानिगांगेयद्रवमाणानिसर्वशः ॥ पांडवेनयुधांश्रेष्ठकाल्यमानानिसंयुगे ॥ १७ ॥ यथापशुगणान्पालः
संकालयतिकानने ॥ तथेदंमामकंसैन्यंकाल्यतेशत्रुतापन ॥ १८ ॥ धनंजयशरैर्भग्नंद्रवमाणंततस्ततः ॥ भीमोप्येवंदुराधर्षोविद्रावयतिमेबलं ॥ १९ ॥ सात्य
किश्चेकितानश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ अभिमन्युःसुविक्रांतोवाहिनींद्रवतेमम ॥ २० ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाशूरोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ व्यद्रावयेतांसहसासैन्यंम
ममहारणे ॥ २१ ॥ वध्यमानस्यसैन्यस्यसर्वैरेतैर्महारथैः ॥ नान्यांगतिंप्रपश्यामिस्थानेयुद्धेचभारत ॥ २२ ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रदेवतुल्यपराक्रमं ॥ पर्याप्तस्तु
भवान्शीघ्रंपीडितानांगतिर्भव ॥ २३ ॥ एवमुक्तोमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुकृत्वानिश्चयमात्मनः ॥ २४ ॥ तवसंधारयन्पुत्रमब्रवीच्छां
तनोःसुतः ॥ दुर्योधनविजानीहिस्थिरोभूत्वाविशांपते ॥ २५ ॥ पूर्वकालंतवमयाप्रतिज्ञातंमहाबल ॥ हत्वादशसहस्राणिक्षत्रियाणांमहात्मनां ॥ २६ ॥ सं
ग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्ममआह्निकं ॥ इतितत्कृतवांश्चाहंयथोक्तंभरतर्षभ ॥ २७ ॥ अद्यचापिमहत्कर्मप्रकरिष्येमहाबल ॥ अहंवाद्यहतःशेष्येहनिष्येवाद्यपां
डवान् ॥ २८ ॥ अद्यतेपुरुषव्याघ्रप्रतिमोक्ष्येऋणंतव ॥ भर्तृपिंडकृतंराजन्निहतःपृतनामुखे ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठक्षत्रियान्प्रवपञ्छरैः ॥ आससाददुराध
र्षःपांडवानामनीकिनीं ॥ ३० ॥

वत् स्थानेअवस्थाने ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आह्निकंदिवसकार्यं ॥ २७ ॥ शेष्येस्वप्स्यामि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अनीकमध्येतिष्ठंतंगांगेयंभरतर्षभ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंपांडवाःप्रत्यवारयन् ॥ ३१ ॥ दशमेहनिभीष्मस्तुदर्शयन्शक्तिमात्मनः ॥ राजन्शतसहस्राणिसोव
 धीत्कुरुनंदन ॥ ३२ ॥ पंचालानांचयेश्रेष्ठाराजपुत्रामहारथाः ॥ तेषामादत्ततेजांसिजलंसूर्यइवांशुभिः ॥ ३३ ॥ हत्वादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ सा
रोहाणांमहाराजहयानांचायुतंतथा ॥ ३४ ॥ पूर्णेशतसहस्रेद्वेपादातानांनरोत्तमः ॥ प्रजज्वालरणेभीष्मोविधूमइवपावकः ॥ ३५ ॥ नचैवंपांडवेयानांकेचिच्छे
कुर्निरीक्षितुं ॥ उत्तरंमार्गमास्थायतपंतमिवभास्करं ॥ ३६ ॥ तेपांडवेयाःसंरब्धामहेष्वासेनपीडिताः ॥ वधायाभ्यद्रवन्भीष्मंसृंजयाश्चमहारथाः ॥ ३७ ॥ संयु
ध्यमानोबहुभिर्भीष्मःशांतनवस्तथा ॥ अवकीर्णोमहामेरुःशैलोमेघैरिवावृतः ॥ ३८ ॥ पुत्रास्तुतवगांगेयंसमंतात्पर्यवारयन् ॥ महत्यासेनयासार्धंततोयुद्ध
मवर्तत ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मदुर्योधनसंवादेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच अर्जुनस्तुरणेराजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमं ॥ शिखंडिनमथोवाचसमभ्येहिपितामहं ॥ १ ॥ नचापिभीस्त्वयाकार्याभीष्मादद्यकथंचन ॥ अह
मेनंशरैस्तीक्ष्णैःपातयिष्येरथोत्तमात् ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्सौभद्रश्च
महारथः ॥ हृष्टावाद्रवतांभीष्मंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ ४ ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौकुंतिभोजश्चदंशितः ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंपुत्रस्यतवपश्यतः ॥ ५ ॥ नकुलःसहदेव
श्चधर्मराजश्चवीर्यवान् ॥ तथेतराणिसैन्यानिसर्वाण्येवविशांपते ॥ ६ ॥ समाद्रवंतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितं ॥ प्रत्युद्ययुस्तावकाश्चसमेतांस्तान्महारथान् ॥
॥ ७ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंतन्मेनिगदतःशृणु ॥ चित्रसेनोमहाराजचेकितानंसमभ्ययात् ॥ ८ ॥ भीष्मप्रेप्सुंरणेयांतंवृषंव्याघ्रशिशुर्यथा ॥ धृष्टद्युम्नंमहाराज
भीष्मांतिकमुपागतं ॥ ९ ॥ त्वरमाणंरणेयत्तंकृतवर्मान्यवारयत् ॥ भीमसेनंसुसंक्रुद्धंगांगेयस्यवधैषिणं ॥ १० ॥ त्वरमाणोमहाराजसौमदत्तिर्न्यवारयत् ॥ त
थैवनकुलंशूरंकिरंतंसायकान्बहून् ॥ ११ ॥ विकर्णोवारयामासइच्छन्भीष्मस्यजीवितं ॥ सहदेवंतथाराजन्यांतंभीष्मरथंप्रति ॥ १२ ॥ वारयामाससंक्रुद्धःकृ
पःशारद्वतोयुधि ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंभैमसेनिंमहाबलं ॥ १३ ॥ भीष्मस्यनिधनंप्रेप्सुंदुर्मुखोभ्यद्रवद्बली ॥ सात्यकिंसमरेयांतंतवपुत्रोन्यवारयत् ॥ १४ ॥ अ
भिमन्युंमहाराजयांतंभीष्मरथंप्रति ॥ सुदक्षिणोमहाराजकांबोजःप्रत्यवारयत् ॥ १५ ॥ ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ रभसंक्रतोत्साहं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रलयानिवप्रलयकालीनानिव ॥ २४ ॥२५॥२६॥ अद्भुतंअभूतपूर्वं ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥

विराटद्रुपदौवृद्धौसमेतावरिमर्दनौ ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोवारयामासभारत ॥ १६ ॥ तथापांडुसुतंज्येष्ठंभीष्मस्यवधकांक्षिणं ॥ भारद्वाजोरणेयत्तोधर्मपुत्र
मवारयत् ॥ १७॥ अर्जुनंरभसंयुद्धेपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ भीष्मप्रेप्सुंमहाराजभासयंतंदिशोदश ॥ १८ ॥ दुःशासनोमहेष्वासोवारयामाससंयुगे ॥ अन्येच
तावकायोधाःपांडवानांमहारथान् ॥ १९ ॥ भीष्मस्याभिमुखान्यातान्वारयामासुराहवे ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसैन्यानिप्राक्रोशंस्तुपुनःपुनः ॥ २० ॥ अभ्यद्रवतसंर
ब्धोभीष्ममेकंमहारथः ॥ एषोर्जुनोरणेभीष्मंप्रयातिकुरुनंदनः ॥ २१ ॥ अभ्यद्रवतमाभैष्टभीष्मोहिप्राप्स्यतेनवः ॥ अर्जुनंसमरेयोद्धुंनोत्सहेतापिवासवः ॥
॥ २२ ॥ किमुभीष्मोरणेवीरागतसत्वोऽल्पजीवितः ॥ इतिसेनापतेःश्रुत्वापांडवानांमहारथाः ॥ २३ ॥ अभ्यद्रवंतसंहृष्टागांगेयस्यरथंप्रति ॥ आगच्छमाना
न्समरेवार्योघान्प्रलयानिव ॥ २४ ॥ अवारयंतसंहृष्टास्तावकाःपुरुषर्षभाः ॥ दुःशासनोमहाराजभयंत्यक्त्वामहारथः ॥ २५ ॥ भीष्मस्यजीविताकांक्षीधनंज
यमुपाद्रवत् ॥ तथैवपांडवाःशूरागांगेयस्यरथंप्रति ॥ २६ ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेतवपुत्रान्महारथाः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामचित्ररूपंविशांपते ॥ २७ ॥ दुःशासनर
थंप्राप्ययत्पार्थोनात्यवर्तत ॥ यथावारयतेवेलाक्षुब्धतोयंमहार्णवं ॥ २८ ॥ तथैवपांडवंक्रुद्धंतवपुत्रोन्यवारयत् ॥ उभौतौरथिनांश्रेष्ठावुभौभारतदुर्जयौ ॥
॥ २९ ॥ उभौचंद्रार्कसदृशौकांत्यादीप्त्याचभारत ॥ तथातौजातसंरंभावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ ३० ॥ समीयतुर्महासंख्येमयशक्रौयथापुरा ॥ दुःशासनोम
हाराजपांडवंविशिखैस्त्रिभिः ॥ ३१ ॥ वासुदेवंचविंशत्याताडयामाससंयुगे ॥ ततोर्जुनोजातमन्युर्वार्ष्णेयंवीक्ष्यपीडितं ॥ ३२ ॥ दुःशासनंशतेनाजौनाराचा
नांसमार्पयत् ॥ तेतस्यकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ ३३ ॥ दुःशासनस्त्रिभिःक्रुद्धःपार्थंविव्याधपत्रिभिः ॥ ललाटेभरतश्रेष्ठशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३४ ॥ ल
लाटस्थैस्तुतैर्बाणैःशुशुभेपांडवोरणे ॥ यथामेरुर्महाराजश्रृंगैरत्यर्थमुच्छ्रितैः ॥ ३५ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःपुत्रेणतवधन्विना ॥ व्यराजतरणेपार्थःकिंशुकः
पुष्पवानिव ॥ ३६ ॥ दुःशासनंततःक्रुद्धःपीडयामासपांडवः ॥ पर्वणीवसुसंक्रुद्धोराहुःपूर्णंनिशाकरं ॥ ३७ ॥ पीड्यमानोबलवतापुत्रस्तवविशांपते ॥ विव्या
धसमरेपार्थंकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ ३८ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वारथंचास्यत्रिभिःशरैः ॥ आजघानततःपश्चात्पुत्रंतेनिशितैःशरैः ॥ ३९ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादा
यभीमस्यप्रमुखेस्थितः ॥ अर्जुनंपंचविंशत्याबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ४० ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अप्रैषीत् उपसर्गात्पूर्वोऽडागमस्तुछांदसः एवमन्यत्रापि ॥ ४१॥४२॥४३॥४४॥४५ ॥ द्वीपआश्रयः ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ इतिश्री०नै०भा०दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥

तस्यक्रुद्धोमहाराजपांडवःशत्रुतापनः ॥ अप्रैषीद्विशिखान्घोरान्यमदंडोपमान्बहून् ॥ ४१ ॥ अप्राप्तानेवतान्बाणांश्चिच्छेदतनयस्तव ॥ यतमानस्यपार्थस्यत
दद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२ ॥ पार्थंचनिशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव ॥ ततःक्रुद्धोरणेपार्थःशरान्संधायकार्मुके ॥ ४३ ॥ प्रेषयामाससमरेस्वर्णपुंखाञ्छिलाशिता
न् ॥ न्यमज्जंस्तेमहाराजतस्यकायेमहात्मनः ॥ ४४ ॥ यथाहंसामहाराजतटागंप्राप्यभारत ॥ पीडितश्चैवपुत्रस्तेपांडवेनमहात्मना ॥ ४५ ॥ हित्वापार्थंरणेतूर्णं
भीष्मस्यरथमाव्रजत् ॥ अगाधेमज्जतस्तस्यद्वीपोभीष्मोऽभवत्तदा ॥ ४६ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांपुत्रस्तवविशांपते ॥ अवारयत्ततःशूरोभूयएवपराक्रमी ॥ ४७ ॥
शरैःसुनिशितैःपार्थंयथावृत्रंपुरंदरः ॥ निर्बिभेदमहाकायोविव्यथेनैवचार्जुनः ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०अर्जुनदुःशासनस
मागमेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सात्यकिंदंशितंयुद्धेभीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ आर्ष्यशृंगिर्महेष्वासो
वारयामाससंयुगे ॥ १ ॥ माधवस्तुसुसंक्रुद्धोराक्षसंनवभिःशरैः ॥ आजघानरणेराजन्प्रहसन्निवभारत ॥ २ ॥ तथैवराक्षसोराजन्माधवंनवभिःशरैः ॥ अर्द
यामासराजेंद्रसंक्रुद्धःशिनिपुंगवं ॥ ३ ॥ शैनेयःशरसंघंतुप्रेषयामाससंयुगे ॥ राक्षसायसुसंक्रुद्धोमाधवःपरवीरहा ॥ ४ ॥ ततोरक्षोमहाबाहुंसात्यकिंसत्यवि
क्रमं ॥ विव्याधविशिखैस्तीक्ष्णैःसिंहनादंननादच ॥ ५ ॥ माधवस्तुभृशंविद्धोराक्षसेनरणेतदा ॥ वार्यमाणश्चतेजस्वीजहासचननादच ॥ ६ ॥ भगदत्तस्ततः
क्रुद्धोमाधवंनिशितैःशरैः ॥ ताडयामाससमरेतोत्रैरिवमहागजं ॥ ७ ॥ विहायराक्षसंयुद्धेशैनेयोरथिनांवरः ॥ प्राग्ज्योतिषायचिक्षेपशरान्संनतपर्वणः ॥ ८ ॥
तस्यप्राग्ज्योतिषोराजामाधवस्यमहद्धनुः ॥ चिच्छेदशतधारेणभल्लेनकृतहस्तवत् ॥ ९ ॥ अथान्यद्धनुरादायवेगवत्परवीरहा ॥ भगदत्तंरणेक्रुद्धंविव्याधनिशि
तैःशरैः ॥ १० ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यभूषितामायसींदृढां ॥ ११ ॥ यमदंडोपमांघोरांचिक्षेपपरमाहवे ॥ तामापतंतीं
सहसातस्यबाहुबलेरितां ॥ १२ ॥ सात्यकिःसमरेराजन्द्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ ततःपपातसहसामहोल्केवहतप्रभा ॥ १३ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वापुत्रस्तववि
शांपते ॥ महतारथवंशेनवारयामासमाधवं ॥ १४ ॥ तथापरिवृतंदृष्ट्वावार्ष्णेयानांमहारथं ॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धोभ्रातॄन्सर्वानुवाचह ॥ १५ ॥ तथाकुरुतकौर ॥१७३॥
व्यायथावःसात्यकोयुधि ॥ नजीवन्प्रतिनिर्यातिमहतोस्माद्रथव्रजात् ॥ १६ ॥ सात्यकिमिति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तस्मिन्हतेहतंमन्येपांडवानांमहद्बलं ॥ तथेतिचवचस्तस्यपरिगृह्यमहारथाः ॥ १७ ॥ शैनेयंयोधयामासुर्भीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ कांबोजराजोबलवान्वारयामा
ससंयुगे ॥ १८ ॥ आर्जुनिंनृपतिर्विध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पुनरेवचतुःषष्ट्याराजन्विव्याधतंनृप ॥ १९ ॥ सुदक्षिणस्तुसमरेपुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचा
स्यनवभिरिच्छन्भीष्मस्यजीवितं ॥ २० ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ॥ यदाभ्यधावद्गांगेयंशिखंडीशत्रुकर्शनः ॥ २१ ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौवारयं
तौमहाचमूं ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धावाद्रवंतौमहारथौ ॥ २२ ॥ अश्वत्थामारणेक्रुद्धःसमियाद्रथसत्तमः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयोस्तस्यचभारत ॥ २३ ॥ विराटोद
शभिर्भल्लैराजघानपरंतप ॥ यतमानंमहेष्वासंद्रौणिमाहवशोभिनं ॥ २४ ॥ द्रुपदश्चत्रिभिर्बाणैर्विव्याधनिशितैस्तदा ॥ गुरुपुत्रंसमासाद्यप्रहरंतौमहाबलौ ॥
॥ २५ ॥ अश्वत्थामाततस्तौतुविव्याधबहुभिःशरैः ॥ विराटद्रुपदौवीरौभीष्मंप्रतिसमुद्यतौ ॥ २६ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामवृद्धयोश्चरितंमहत् ॥ यद्द्रौणिसायकान्
घोरान्प्रत्यवारयतांयुधि ॥ २७ ॥ सहदेवंतथायांतंकृपःशारद्वतोभ्ययात् ॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमुपाद्रवत् ॥ २८ ॥ कृपश्चसमरेशूरोमाद्रीपुत्रंमहारथं ॥
आजघानशरैस्तूर्णंसप्तत्यारुक्मभूषणैः ॥ २९ ॥ तस्यमाद्रीसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंविव्याधनवभिःशरैः ॥ ३० ॥ सोन्यत्कार्मुक
मादायसमरेभारसाधनं ॥ माद्रीपुत्रंसुसंहृष्टोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ ३१ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धइच्छन्भीष्मस्यजीवितं ॥ तथैवपांडवोराजञ्छारद्वतममर्षणं ॥
॥ ३२ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंभयावहं ॥ ३३ ॥ नकुलंतुरणेक्रुद्धोविकर्णःशत्रुतापनः ॥ विव्याधसायकैःषष्ट्या
रक्षन्भीष्मंमहाबलं ॥ ३४ ॥ नकुलोपिभृशंविद्धस्तवपुत्रेणधीमता ॥ विकर्णंसप्तसप्तत्यानिर्बिभेदशिलीमुखैः ॥ ३५ ॥ तत्रतौनरशार्दूलौभीष्महेतोःपरंतपौ ॥ अ
न्योन्यंजघ्नतुर्वीरौगोष्ठेगोवृषभाविव ॥ ३६ ॥ घटोत्कचंरणेयांतंनिघ्नंतंतववाहिनीं ॥ दुर्मुखःसमरेप्रायाद्भीष्महेतोःपराक्रमी ॥ ३७ ॥ हैडिंबस्तुरणेराजन्दुर्मुखंश
त्रुतापनं ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःशरेणानतपर्वणा ॥ ३८ ॥ भीमसेनसुतंचापिदुर्मुखःसुमुखैःशरैः ॥ षष्ट्यावीरोनदन्हृष्टोविव्याधरणमूर्धनि ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नं
तथायांतंभीष्मस्यवधकांक्षिणं ॥ हार्दिक्योवारयामासरथश्रेष्ठंमहारथः ॥ ४० ॥ हार्दिक्यःपार्षतंचापिविध्वापंचभिरायसैः ॥ पुनःपंचाशतातूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ ४१ ॥ आजघानमहाबाहुःपार्षतंतंमहारथं ॥ तंचैवपार्षतोराजन्हार्दिक्यंनवभिःशरैः ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ लोड्यतेआकुलीक्रियते ॥ ५८ ॥ इतिभी० नै० भारतभावदीपेएका

विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रैरजिह्मगैः ॥ तयोःसमभवद्युद्धंभीष्महेतोर्महाहवे ॥ ४३॥ अन्योन्यातिशयेयुक्तंयथावृत्रमहेंद्रयोः ॥ भीमसेनंतथायांतंभीष्मं
 प्रतिमहारथं ॥ ४४ ॥ भूरिश्रवाभ्ययात्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ सौमदत्तिरथोभीममाजघानस्तनांतरे ॥ ४५ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनरुक्मपुंखेनसंयुगे ॥ उ
रस्थेनबभौतेनभीमसेनःप्रतापवान् ॥ ४६ ॥ स्कंदशक्त्यायथाक्रौंचःपुरान्नृपतिसत्तम ॥ तौशरान्सूर्यसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ ४७ ॥ अन्योन्यस्यर
णेक्रुद्धौचिक्षिपातेनरर्षभौ ॥ भीमोभीष्मवधाकांक्षीसौमदत्तिंमहारथं ॥४८॥ तथाभीष्मजयेगृध्नुःसौमदत्तिस्तुपांडवं॥कृतप्रतिकृतेयत्तौयोधयामासतूरणे॥
॥ ४९ ॥ युधिष्ठिरंतुकौंतेयंमहत्यासेनयावृतं ॥ भीष्माभिमुखमायांतंभारद्वाजोन्यवारयत् ॥ ५० ॥ द्रोणस्यरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमं॥ श्रुत्वाप्रभद्रकाराज
न्समकंपंतमारिष ॥ ५१ ॥ सासेनामहतीराजन्पांडुपुत्रस्यसंयुगे ॥ द्रोणेनवारितायत्तानचचालपदात्पदं ॥ ५२ ॥ चेकितानंरणेयत्तंभीष्मंप्रतिजनेश्वर ॥ चि
त्रसेनस्तववसुतःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ५३ ॥ भीष्महेतोःपराक्रांतश्चित्रसेनःपराक्रमी ॥ चेकितानंपरंशक्त्यायोधयामासभारत ॥ ५४ ॥ तथैवचेकितानोपिचि
त्रसेनमवारयत् ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ॥ ५५ ॥ अर्जुनोवार्यमाणस्तुबहुशस्तत्रभारत ॥ विमुखीकृत्यपुत्रंतेसेनांतवममर्दह ॥ ५६ ॥ दुःशा
सनोपिपरयाशक्त्यापार्थमवारयत्॥कथंभीष्मंननोहन्यादितिनिश्चित्यभारत ॥ ५७॥ सावध्यमानासमरेपुत्रस्यतववाहिनी॥लोड्यतेरथिभिःश्रेष्ठैस्तत्रतत्रैव
भारत॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी० द्वंद्वयुद्धेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ संजयउवाच अथवीरो
महेष्वासोमत्तवारणविक्रमः ॥ समादायमहच्चापंमत्तवारणवारणं ॥ १ ॥ विधुन्वानोनरश्रेष्ठोद्रावयाणोवरूथिनीं ॥ पृतनांपांडवेयानांगाहमानोमहाबलः॥
॥ २ ॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञःसर्वतोवीक्ष्यवीर्यवान् ॥ प्रतपंतमनीकानिद्रोणःपुत्रमभाषत ॥ ३ ॥ अयंहिदिवसस्तातयत्रपार्थोमहाबलः ॥ जिघांसुःसमरेभी
ष्मंपरंयत्नंकरिष्यति ॥ ४ ॥ उत्पतंतिहिमेबाणाधनुःप्रस्फुरतीवच ॥ योगमस्त्राणिगच्छंतिक्रूरेमेवर्ततेमतिः ॥ ५ ॥ दिक्ष्वशांतानिघोराणिव्याहरंतिमृगद्विजाः॥
नीचैर्गृध्रानिलीयंतेभारतानांचमूंप्रति ॥ ६ ॥ नष्टप्रभइवादित्यःसर्वतोलोहितादिशः ॥ रसतेव्यथतेभूमिःकंपतीवचसर्वशः॥ ७॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ घोराणिभयंकराणि अशांतानिअनुपरतानि ॥ ६ ॥ रसतेशब्दायतेव्यथतेबिभेतीवकंपतीवच ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अलक्ष्माणंप्रचंडलक्षणलक्षितं अवाक्शिराअधोमुखकोटिद्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आस्थायआलंब्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

कंकगृध्राबलाकाश्चव्याहरंतिमुहुर्मुहुः ॥ शिवाश्चैवाशिवाघोरावेदयंत्योमहद्भयं ॥ ८ ॥ पपातमहतीचोल्कामध्येनादित्यमंडलात् ॥ सकबंधश्चपरिघोभानुमा
वृत्यतिष्ठति ॥ ९ ॥ परिवेषस्तथाघोरश्चंद्रभास्करयोरभूत् ॥ वेदयानोभयंघोरंराज्ञांदेहावकर्तनं ॥ १० ॥ देवतायतनस्थाश्चकौरवेंद्रस्यदेवताः ॥ कंपंतेचहसंते
चनृत्यंतिचरुदंतिच ॥ ११ ॥ अपसव्यंग्रहाश्चक्रुरलक्ष्माणंदिवाकरं ॥ अवाक्शिराश्चभगवानुपातिष्ठतचंद्रमाः ॥ १२ ॥ वपूंषिचनरेंद्राणांविगताभानिलक्ष
ये ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुनचभ्राजंतिदंशिताः ॥ १३ ॥ सेनयोरुभयोश्चापिसमंताच्छ्रूयतेमहान् ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषोगांडीवस्यचनिःस्वनः ॥ १४ ॥ ध्रुवमा
स्थायबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिसंयुगे ॥ अपास्यान्यान्रणेयोधानभ्येष्यतिपितामहं ॥ १५ ॥ हृष्यंतिरोमकूपाणिसीदतीवचमेमनः ॥ चिंतयित्वामहाबाहोभीष्मा
र्जुनसमागमं ॥ १६ ॥ तंचेहनिकृतिप्रज्ञंपांचाल्यंपापचेतसं ॥ पुरस्कृत्यरणेपार्थोभीष्मस्यायोधनंगतः ॥ १७ ॥ अब्रवीच्चपुराभीष्मोनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ स्त्री
ह्येषाविहिताधात्रादैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ १८ ॥ अमंगल्यध्वजश्चैवयाज्ञसेनिर्महाबलः ॥ नचामंगलिकेतस्मिन्प्रहरेदापगासुतः ॥ १९ ॥ एतद्विचिंतयानस्यम
ज्ञासीदतिमेभृशं ॥ अभ्युद्यतोरणेपार्थःकुरुवृद्धमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधोभीष्मश्चार्जुनसंगतः ॥ ममचास्त्रसमारंभःप्रजानामशिवंध्रुवं ॥ २१ ॥
मनस्वीबलवान्शूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दूरपातीदृढेषुश्चनिमित्तज्ञश्चपांडवः ॥ २२ ॥ अजेयःसमरेचापिदेवैरपिसवासवैः ॥ बलवान्बुद्धिमांश्चैवजितक्ले
शोयुधांवरः ॥ २३ ॥ विजयीचरणेनित्यंभैरवास्त्रश्चपांडवः ॥ तस्यमार्गंपरिहरन्द्रुतंगच्छयतव्रत ॥ २४ ॥ पश्याद्यैतन्महाघोरेसंयुगेवैशसंमहत् ॥ हेमचित्राणि
शूराणांमहांतिचशुभानिच ॥ २५ ॥ कवचान्यवदीर्यंतेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ छिद्यंतेचध्वजाग्राणितोमराश्चधनूंषिच ॥ २६ ॥ प्रासाश्चविमलास्तीक्ष्णाःश
क्त्यश्चकनकोज्वलाः ॥ वैजयंत्यश्चनागानांसंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ २७ ॥ नायंसंरक्षितुंकालःप्राणान्पुत्रोपजीविभिः ॥ याहिस्वर्गंपुरस्कृत्ययशसेविजयायच ॥
॥ २८ ॥ रथनागहयावर्तांमहाघोरांसुदुर्गमां ॥ रथेनसंग्रामनदींतरत्येषकपिध्वजः ॥ २९ ॥ ब्रह्मण्यतादमोदानंतपश्चचरितंमहत् ॥ इहैवदृश्यतेपार्थेभ्राताय
स्यधनंजयः ॥ ३० ॥ भीमसेनश्चबलवान्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ वासुदेवश्चवार्ष्णेयोयस्यनाथोव्यवस्थितः ॥ ३१ ॥

अस्त्रसमारंभःउद्यममात्रं नतुपूर्ववदस्त्राणामुपस्थितिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हेपुत्र उपजीविभिरनुगतैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पार्थेयुधिष्ठिरे ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्यधर्मस्य मन्युर्दैन्यं भारतींसेनामितिशेषः ॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ इतिभी० नै० भा० द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ५ ॥

तस्यैषमन्युप्रभवोधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ तपोदग्धशरीरस्यकोपोदहतिभारतीं ॥ ३२ ॥ एषसंदृश्यतेपार्थोवासुदेवव्यपाश्रयः ॥ दारयन्सर्वसैन्यानिधार्तराष्ट्राणि
सर्वशः ॥ ३३ ॥ एतदालोक्यतेसैन्यंक्षोभ्यमाणंकिरीटिना ॥ महोर्मिनद्धंसुमहत्तिमिनेवमहाजलं ॥ ३४ ॥ हाहाकिलकिलाशब्दाःश्रूयंतेचचमूमुखे ॥ याहिपां
॥१७५॥ चालदायादमहंयास्येयुधिष्ठिरं ॥ ३५ ॥ दुर्गमंत्र्यंतरंराज्ञोव्यूहस्यामिततेजसः ॥ समुद्रकुक्षिप्रतिमंसर्वतोतिरथैःस्थितैः ॥ ३६ ॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चधृष्टद्यु
म्नवृकोदरौ ॥ पर्यरक्षंतराजानंयमौचमनुजेश्वरं ॥ ३७ । उपेंद्रसदृशश्यामोमहाशालइवोद्गतः ॥ एषगच्छत्यनीकाग्रेद्वितीयइवफाल्गुनः ॥ ३८ ॥ उत्तमास्त्राणि
चाधत्स्वगृहीत्वाचमहद्धनुः ॥ पार्षतंयाहिराजानंयुध्यस्वचवृकोदरं ॥ ३९ ॥ कोहिनेच्छेत्प्रियंपुत्रंजीवंतंशाश्वतीःसमाः ॥ क्षत्रधर्मंतुसंप्रेक्ष्यततस्त्वांनियुन
ज्म्यहं ॥ ४० ॥ एषचातिरणेभीष्मोदहतेवैमहाचमूं ॥ युद्धेषुसदृशस्तातयमस्यवरुणस्यच ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिद्रोणाश्व
त्थामसंवादेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भगदत्तःकृपःशल्यःकृतवर्मातथैवच ॥ विंदानुविं
दावावंत्यौसैंधवश्चजयद्रथः ॥ १ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चतथादुर्मर्षणादयः ॥ दशैतेतावकायोधाभीमसेनमयोधयन् ॥ २ ॥ महत्यासेनयायुक्तानानादेशसमु
त्थया ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्प्रार्थयानामहद्यशः ॥ ३ ॥ शल्यस्तुनवभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ कृतवर्मात्रिभिर्बाणैःकृपश्चनवभिःशरैः ॥ ४ ॥ चित्रसेनोवि
कर्णश्चभगदत्तश्चमारिष ॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयन् ॥ ५ ॥ सैंधवश्चत्रिभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौपंचभिःपंचभिःशरैः
॥ ६ ॥ दुर्मर्षणस्तुविंशत्यापांडवंनिशितैःशरैः ॥ सतान्सर्वान्महाराजराजमानान्पृथक्पृथक् ॥ ७ ॥ प्रवीरान्सर्वलोकस्यधार्तराष्ट्रान्महारथान् ॥ जघानसमरे
वीरःपांडवःपरवीरहा ॥ ८ ॥ सप्तभिःशल्यमाविध्यत्कृतवर्माणमष्टभिः ॥ कृपस्यसशरंचापंमध्येचिच्छेदभारत ॥ ९ ॥ अथैनंच्छिन्नधन्वानंपुनर्विव्याधसप्तभिः
विंदानुविंदौचतथात्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ १० ॥ दुर्मर्षणंचविंशत्याचित्रसेनंचपंचभिः ॥ विकर्णंदशभिर्बाणैःपंचभिश्चजयद्रथं ॥ ११ ॥ विध्वाभीमोनदद्धृ
ष्टःसैंधवंचपुनस्त्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथिनांवरः ॥ १२ ॥ भीमंविव्याधसंरब्धोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपः ॥ ॥१७५॥
॥ १३ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःप्रतापवान् ॥ गौतमंताडयामासशरैर्बहुभिराहवे ॥ १४ ॥ भगदत्तइति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कर्मारंशस्त्रोल्लेखनयंत्रं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ सात्वतस्यकृतवर्मणः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥ मत्वातृणेनतांस्तु

सैंधवस्यतथाश्वांश्वसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकालांतकसमद्युतिः ॥ १५ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ शरांश्चिक्षेपनिशितान्
भीमसेनस्यसंयुगे ॥ १६ ॥ तस्यभीमोधनुर्मध्येद्वाभ्यांचिच्छेदमारिष ॥ भल्लाभ्यांभरतश्रेष्ठसैंधवस्यमहात्मनः ॥ १७॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसार
थिः ॥ चित्रसेनरथंराजन्नारुरोहत्वरान्वितः ॥ १८ ॥ अत्यद्भुतंरणेकर्मकृतवांस्तत्रपांडवः ॥ महारथान्शरैर्विध्वावारयित्वाचमारिष ॥ १९ ॥ विरथंसैंधवंचक्रे
सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ तदानमम्षेशल्योभीमसेनस्यविक्रमं ॥ २० ॥ ससंधायशरांस्तीक्ष्णान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ भीमंविव्याधसमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥
॥ २१ ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौचित्रसेनश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चसिंधुराजश्चवीर्यवान् ॥ भीमंतेविव्यधु
स्तूर्णंशल्यहेतोररिंदमाः ॥ २३ ॥ सचतान्प्रतिविव्याधपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ शल्यंविव्याधसप्तत्यापुनश्चदशभिःशरैः ॥ २४ ॥ तंशल्योनवभिर्भित्त्वापुनर्विव्या
धपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनगाढंविव्याधमर्मणि ॥ २५ ॥ विशोकंप्रेक्ष्यनिर्भिन्नंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ मद्रराजंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २६ ॥ तथे
तरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ताडयामाससमरेसिंहवद्विननादच ॥ २७ ॥ तेहियत्तामहेष्वासाःपांडवंयुद्धकोविदं ॥ त्रिभिस्त्रिभिरकुंठाग्रैर्भृशंमर्मस्वता
डयन् ॥ २८ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोभीमसेनोनविव्यथे ॥ पर्वतोवारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवांबुदैः ॥ २९ ॥ सतुक्रोधसमाविष्टःपांडवानांमहारथः ॥ मद्रेश्वरंत्रि
भिर्बाणैर्भृशंविध्वामहायशाः ॥ ३० ॥ कृपंचनवभिर्बाणैर्भृशंविध्वासमंततः ॥ प्राग्ज्योतिषंशतैराजौराजन्विव्याधसायकैः ॥ ३१ ॥ ततस्तुसशरंचापंसात्व
तस्यमहात्मनः ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ ३२ ॥ तथान्यद्धनुरादायकृतवर्मावृकोदरं ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचेनपरंतपः ॥ ३३ ॥ भीम
स्तुसमरेविध्वाशल्यंनवभिरायसैः ॥ भगदत्तंत्रिभिश्चैवकृतवर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांतुविव्याधगौतमप्रभृतीन्रथान् ॥ तेपितंसमरेराजन्विव्यधु
र्निशितैःशरैः ॥ ३५ ॥ सतथापीड्यमानोपिसर्वशस्त्रैर्महारथैः ॥ मत्वातृणेनतांस्तुल्यान्विचचारगतव्यथः ॥ ३६ ॥ तेचापिरथिनांश्रेष्ठाभीमायनिशितान्शरा
न् ॥ प्रेषयामासुरव्यग्राःशतशोथसहस्रशः ॥ ३७ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभगदत्तोमहारथः ॥ चिक्षेपसमरेवीरःस्वर्णदंडांमहामते ॥ ३८ ॥

ल्यानितितुल्यशब्दोपादानान्नद्वितीयाचतुर्थ्यौ किंतुतुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामितितृतीया ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तोमरंसैंधवोराजापट्टिशंचमहाभुजः ॥ शतघ्नींचकृपोराजञ्छरंशल्यश्चसंयुगे ॥ ३९ ॥ अथेतरेमहेष्वासाःपंचपंचशिलीमुखान् ॥ भीमसेनंसमुद्दिश्यप्रेषया ६
मासुरोजसा ॥ ४० ॥ तोमरंचद्विधाचक्रेक्षुरप्रेणानिलात्मजः ॥ पट्टिशंचत्रिभिर्बाणैश्चिच्छेदतिलकांडवत् ॥ ४१ ॥ सबिभेदशतघ्नींचनवभिःकंकपत्रिभिः ॥
॥१७६॥ मद्रराजप्रयुक्तंचशरंछित्वामहारथः ॥ ४२ ॥ शक्तिंचिच्छेदसहसाभगदत्तेरितांरणे ॥ तथेतरान्शरान्घोरान्शरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४३ ॥ भीमसेनोरणेश्लाघी
त्रिधैकैकंसमाच्छिनत् ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ ४४ ॥ ततोधनंजयस्तत्रवर्तमानेमहारणे ॥ आजगामरथेनाजौभीमंदृष्ट्वामहारथं ॥
॥ ४५ ॥ निघ्नंतंसमरेशत्रून्योधयानंचसायकैः ॥ तौतुतत्रमहात्मानौसमेतौवीक्ष्यपांडवौ ॥ ४६ ॥ नशशंसुर्जयंतत्रतावकाःपुरुषर्षभाः ॥ अथार्जुनोरणेभीमं
योधयंतंमहारथान् ॥ ४७ ॥ भीष्मस्यनिधनाकांक्षीपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ आससादरणेवीरांस्तावकान्दशभारत ॥ ४८ ॥ येस्मभीमंरणेराजन्योधयंतोव्यव
स्थिताः ॥ बीभत्सुस्तानथाविध्यद्भीमस्यप्रियकाम्यया ॥ ४९ ॥ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ अर्जुनस्यवधार्थायभीमसेनस्यचोभयोः ॥ ५० ॥
सुशर्मन्गच्छशीघ्रंत्वंबलौघैःपरिवारितः ॥ जहिपांडुसुतावेतौधनंजयवृकोदरौ ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यत्रैगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ अभिद्रुत्यरणेभीममर्जुनं
चैवधन्विनौ ॥ ५२ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धमर्जुनस्यपरैःसह ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभी
मपराक्रमेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अर्जुनस्तुरणेशल्यंयतमानंमहारथं ॥ छादयामा
ससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १ ॥ सुशर्माणंकृपंचैवत्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ प्राग्ज्योतिषंचसमरेसैंधवंचजयद्रथं ॥ २ ॥ चित्रसेनंविकर्णंचकृतवर्माणमेवच ॥
दुर्मर्षणंचराजेंद्रत्वावंत्यौचमहारथौ ॥ ३ ॥ एकैकंत्रिभिरानर्छत्कंकबर्हिणवाजितैः ॥ शरैरतिरथोयुद्धेपीडयन्वाहिनींतव ॥ ४ ॥ जयद्रथोरणेपार्थंविध्वाभार
तसायकैः ॥ भीमंविव्याधतरसाचित्रसेनरथेस्थितः ॥ ५ ॥ शल्यश्चसमरेजिष्णुंकृपश्चरथिनांवरः ॥ विव्यधातेमहाराजबहुधामर्मभेदिभिः ॥ ६ ॥ चित्रसेना
दयश्चैवपुत्रास्तवविशांपते ॥ पंचभिःपंचभिस्तूर्णंसंयुगेनिशितैःशरैः ॥ ७ ॥ आजघ्नुरर्जुनंसंख्येभीमसेनंचमारिष ॥ तौतत्ररथिनांश्रेष्ठौकौंतेयौभरतर्षभौ ॥१७६॥
॥ ८ ॥ अपीडयेतांसमरेत्रिगर्तानांमहद्बलं ॥ सुशर्मापिरणेपार्थंशरैर्नवभिराशुगैः ॥ ९ ॥ ॥२॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ बर्हिणवाजानांमयूरपक्षवतांबाणानां ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ मागधोजयत्सेनः ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥३३॥

ननादबलवन्नादंत्रासयानोमहद्बलं॥ अन्येचरथिनःशूराभीमसेनधनंजयौ॥ १०॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैरुक्मपुंखैरजिह्मगैः॥ तेषांचरथिनांमध्येकौंतेयौभ
रतर्षभौ॥ ११॥ क्रीडमानौरथोदारौचित्ररूपौव्यदृश्यतां॥ आमिषेप्सूगवांमध्येसिंहाविवमदोत्कटौ॥१२॥ छित्वाधनूंषिशूराणांशरांश्चबहुधारणे॥ पातया
मासतुर्वीरौशिरांसिशतशोनृणां॥ १३॥ रथाश्चबहवोभग्नाहयाश्चशतशोहताः॥ गजाश्चसगजारोहाःपेतुरुर्व्यांमहाहवे ॥ १४॥ रथिनःसादिनश्चापितत्रत
त्रनिषूदिताः॥ दृश्यंतेबहवोराजन्वेपमानाःसमंततः॥ १५॥ हतैर्गजपदात्योघैर्वाजिभिश्चनिषूदितैः॥ रथैश्चबहुधाभग्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ १६॥ छत्रैश्च
बहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः॥ अंकुशैरपविद्धैश्चपरिस्तोमैश्चभारत॥ १७॥ केयूरैरंगदैर्हारैरांकवैर्मृदितैस्तथा॥ उष्णीषैर्ऋष्टिभिश्चैवचामरव्यजनैरपि
॥ १८॥ तत्रतत्रापविद्धैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः॥ ऊरुभिश्चनरेंद्राणांसमास्तीर्यतमेदिनी॥ १९॥ तत्राद्भुतमपश्यामरणेपार्थस्यविक्रमं॥ शरैःसंवार्यता
न्वीरान्यज्जघानमहाबलः॥ २०॥ पुत्रस्तुतवतंदृष्ट्वाभीमार्जुनपराक्रमं॥ गांगेयस्यरथाभ्याशमुपजग्मेमहाबलः॥२१॥ कृपश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः॥
विंदानुविंदावावंत्यौनाजहुःसंयुगंतदा॥ २२॥ ततोभीमोमहेष्वासःफाल्गुनश्चमहारथः॥ कौरवाणांचमूंघोरांभृशंदुद्रुवतूरणे॥ २३॥ ततोबर्हिणवाजाना
मयुतान्यर्बुदानिच॥ धनंजयरथेतूर्णपातयंतिस्मभूमिपाः॥ २४॥ ततस्तान्शरजालेनसन्निवार्यमहारथान्॥ पार्थःसमंतात्समरेप्रेषयामासमृत्यवे॥ २५॥
शल्यस्तुसमरेजिष्णुंक्रीडन्निवमहारथः॥आजघानोरसिक्रुद्धोभल्लैःसन्नतपर्वभिः॥ २६॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाहस्तावापंचपंचभिः॥ अथैनंसायकैस्तीक्ष्णै
र्भृशंविव्याधमर्मणि॥ २७॥ अथान्यद्धनुरादायसमरेभारसाधनं॥ मद्रेश्वरोरणेजिष्णुंताडयामासरोषितः॥ २८॥ त्रिभिःशरैर्महाराजवासुदेवंचपंचभिः॥
भीमसेनंचनवभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ २९॥ ततोद्रोणोमहाराजमागधश्चमहारथः॥ दुर्योधनसमादिष्टौतंदेशमुपजग्मतुः॥ ३०॥ यत्रपार्थोमहाराज
भीमसेनश्चपांडवः॥ कौरव्यस्यमहासेनांजघ्नतुःसुमहारथौ॥ ३१॥ जयत्सेनस्तुसमरेभीमंभीमायुधंयुधि॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ॥ ३२॥
तंभीमोदशभिर्विध्वापुनर्विव्याधपंचभिः॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत्॥ ३३॥ उद्भ्रांतैस्तुरगैःसोथद्रवमाणैःसमंततः॥ मागधोपसृतोराजासर्व
सैन्यस्यपश्यतः॥ ३४॥ द्रोणश्चविवरंदृष्ट्वाभीमसेनंशिलीमुखैः॥ विव्याधबाणैर्निशितैःपंचषष्टिभिरायसैः॥ ३५॥

अपसृतःपलायितः॥ ३४॥ ३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिश्री० नै० भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तंभीमःसमरश्लाघीगुरुंपितृसमंरणे ॥ विव्याधपंचभिर्भल्लैस्तथाषष्ट्याचभारत ॥ ३६ ॥ अर्जुनस्तुसुशर्माणंविध्वाबहुभिरायसैः ॥ व्यधमत्तस्यतत्सैन्यंमहाभ्राणियथानिलः ॥ ३७ ॥ ततोभीष्मश्चराजाचकौसल्यश्चबृहद्बलः ॥ समवर्ततसंक्रुद्धाभीमसेनधनंजयौ ॥ ३८ ॥ तथैवपांडवाःशूराधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवन्रणेभीष्मंव्यादितास्यमिवांतकं ॥ ३९ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभ्यद्रवतसंहृष्टोभयंत्यक्त्वामहारथात् ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ अयोधयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयैः ॥ ४१ ॥ तथैवतावकाःसर्वेपुरस्कृत्ययतव्रतम् ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे ॥ ४२ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकौरवाणांभयावहम् ॥ तत्रपांडुसुतैःसार्धंभीष्मस्यविजयंप्रति ॥ ४३ ॥ तावकानांजयेभीष्मोग्लहआसीद्विशांपते ॥ तत्रहिद्यूतमासक्तंविजयायेतरायवा ॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुराजेंद्रसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंमाभैष्टरथसत्तमाः ॥ ४५ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वापांडवानांवरूथिनी ॥ भीष्मंसमभ्ययात्तूर्णंप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥ ४६ ॥ भीष्मोपिरथिनांश्रेष्ठःप्रतिजग्राहतांचमूं ॥ आपतंतींमहाराजवेलामिवमहोदधिः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीमार्जुनपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंशांतनवोभीष्मोदशमेहनिसंजय ॥ अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ १ ॥ कुरवश्चकथंयुद्धेपांडवान्प्रत्यवारयन् ॥ आचक्ष्वमेमहायुद्धंभीष्मस्याहवशोभिनः ॥ २ ॥ संजयउवाच कुरवःपांडवैःसार्धंयदयुध्यंतभारत ॥ यथाचतदभूद्युद्धंतत्तुवक्ष्यामिसांप्रतं ॥ ३ ॥ गमिताःपरलोकायपरमास्त्रैःकिरीटिना ॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धास्तावकानांमहारथाः ॥ ४ ॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यःसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयं ॥ ५ ॥ कुरुभिःसहितंभीष्मंयुध्यमानंपरंतप ॥ अर्जुनंचसपांचाल्यंसंशयोविजयेभवत् ॥ ६ ॥ दशमेहनितस्मिंस्तुभीष्मार्जुनसमागमे ॥ अवर्ततमहारौद्रःसततंसमितिक्षयः ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्नयुतशोराजन्भूयशश्चपरंतपः ॥ भीष्मःशांतनवोयोधान्जघानपरमास्त्रवित् ॥ ८ ॥ येषामज्ञातकल्पानिनामगोत्राणिपार्थिव ॥ तेहतास्तत्रभीष्मेणशूराःसर्वेऽनिवर्तिनः ॥ ९ ॥ दशाहानिततस्तप्त्वाभीष्मःपांडववाहिनीं ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनपरंतप ॥ १० ॥

कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ निरविद्यतनिर्वेदंजगाम ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ निर्विण्णोविरक्तः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ब्रह्मलोकपराःबृहत्त्वान्महांतंलोकंप्रतियतमानाः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

सक्षिप्रंवधमन्विच्छन्नात्मनोभिमुखोरणे ॥ नहन्यांमानवश्रेष्ठान्संग्रामेसुबहूनिति ॥ ११ ॥ चिंतयित्वामहाबाहुःपितादेवव्रतस्तव ॥ अभ्याशस्थंमहाराजपां
डवंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ शृणुष्ववचनंतातधर्म्यंस्वर्ग्यंचजल्पतः ॥ १३ ॥ निर्विण्णोस्मिभृशंतातदेहेनानेनभारत ॥
घ्नतश्चमेगतःकालःसुबहून्प्राणिनोरणे ॥ १४ ॥ तस्मात्पार्थंपुरोधायपंचालान्सृंजयांस्तथा ॥ मद्वधेक्रियतांयत्नोममचेदिच्छसिप्रियं ॥ १५ ॥ तस्यतन्मतमाज्ञा
यपांडवःसत्यदर्शनः ॥ भीष्मंप्रतिययौराजासंग्रामेसहसृंजयैः ॥ १६ ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्पांडवश्चयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वाभीष्मस्यतांवाचंचोदयामासतुर्बलं ॥
॥ १७ ॥ अभिद्रवध्वंयुद्ध्यध्वंभीष्मंजयतसंयुगे ॥ रक्षिताःसत्यसंधेनजिष्णुनारिपुजिष्णुना ॥ १८ ॥ अयंचापिमहेष्वासःपार्षतोवाहिनीपतिः ॥ भीमसेनश्चस
मरेपालयिष्यतिवोध्रुवं ॥ १९ ॥ मावोभीष्माद्भयंकिंचिदस्त्वद्ययुधिसृंजयाः ॥ ध्रुवंभीष्मंविजेष्यामःपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ २० ॥ तेतथासमयंकृत्वादशमेहनि
पांडवाः ॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वासंजग्मुःक्रोधमूर्छिताः ॥ २१ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यपांडवंचधनंजयं ॥ भीष्मस्यपातनेयत्नंपरमंतेसमास्थिताः ॥ २२ ॥ ततस्तवसु
तादिष्टानानाजनपदेश्वराः ॥ द्रोणेनसहपुत्रेणसहसेनामहाबलाः ॥ २३ ॥ दुःशासनश्चबलवान्सहसर्वैःसहोदरैः ॥ भीष्मंसमरमध्यस्थंपालयांचक्रिरेतदा ॥ २४ ॥
ततस्तुतावकाःशूराःपुरस्कृत्यमहाव्रतं ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे ॥ २५ ॥ चेदिभिस्तुसपंचालैःसहितोवानरध्वजः ॥ ययौशांतनवंभीष्मंपुर
स्कृत्यशिखंडिनं ॥ २६ ॥ द्रोणपुत्रंशिनेर्नप्ताधृष्टकेतुस्तुपौरवं ॥ अभिमन्युःसहामात्यंदुर्योधनमयोधयत् ॥ २७ ॥ विराटस्तुसहानीकःसहसेनंजयद्रथं ॥ वृद्धक्ष
त्रस्यदायादमाससादपरंतप ॥ २८ ॥ मद्रराजंमहेष्वासंसहसैन्यंयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोभिगुप्तस्तुनागानीकमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ अप्रधृष्यमनावार्यंसर्वशस्त्रभृ
तांवरं ॥ द्रौणिंप्रतिययौयत्तःपांचाल्यःसहसोदरैः ॥ ३० ॥ कर्णिकारध्वजंचैवसिंहकेतुररिंदमः ॥ प्रत्युज्जगामसौभद्रंराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ ३१ ॥ शिखंडिनंचपु
त्रास्तेपांडवंचधनंजयं ॥ राजभिःसमरेपार्थमभिपेतुर्जिघांसवः ॥ ३२ ॥ तस्मिन्नतिमहाभीमेसेनयोर्वैपराक्रमे ॥ संप्रधावत्स्वनीकेषुमेदिनीसमकंपत ॥ ३३ ॥
तान्यनीकान्यनीकेषुसमसज्जंतभारत ॥ तावकानांपरेषांचदृष्ट्वाशांतनवंरणे ॥ ३४ ॥ ततस्तेषांप्रयततानामन्योन्यमभिधावतां ॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोदिक्षुस
र्वासुभारत ॥ ३५ ॥ शंखदुंदुभिघोषश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ सिंहनादश्चसैन्यानांदारुणःसमपद्यत ॥ ३६ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

साचसर्वनरेंद्राणांचंद्रार्कसदृशीप्रभा॥ वीरांगदकिरीटेषुनिष्प्रभासमपद्यत॥ ३७॥ रजोमेघास्तुसंजज्ञुःशस्त्रविद्युद्भिरावृताः॥ धनुषांचापिनिर्घोषोदारुणः

॥१७८॥ समपद्यत॥ ३८॥ बाणशंखप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनाः॥ रथघोषश्चसंजज्ञेसेनयोरुभयोरपि॥ ३९॥ पाशशक्त्यृष्टिसंघैश्चबाणौघैश्चसमाकुलं॥ निष्प्र ६

काशमिवाकाशंसेनयोःसमपद्यत॥ ४०॥ अन्योन्यंरथिनःपेतुर्वाजिनश्चमहाहवे॥ कुंजरान्कुंजराजघ्नुःपादातांश्चपदातयः॥ ४१॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंकुरूणां

पांडवैःसह॥ भीष्महेतोर्नरव्याघ्रश्येनयोरामिषेयथा॥ ४२॥ तेषांसमागमोघोरोबभूवयुधिसंगतः॥ अन्योन्यस्यवधार्थायजिगीषूणांमहाहवे॥ ४३॥ इ

तिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपदेशेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११५॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ संजयउवाच अ

भिमन्युर्महाराजतवपुत्रमयोधयत्॥ महत्यासेनयायुक्तोभीष्महेतोःपराक्रमी॥ १॥ दुर्योधनोरणेकार्ष्णिनवभिर्नतपर्वभिः॥ आजघानोरसिक्रुद्धःपुनश्चैनं

त्रिभिःशरैः॥ २॥ तस्यशक्तिंरणेकार्ष्णिर्मृत्योर्घोरांस्वसामिव॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदुर्योधनरथंप्रति॥ ३॥ तामापतंतींसहसाघोररूपांविशांपते॥ द्विधाचि

च्छेदतेपुत्रःक्षुरप्रेणमहारथः॥४॥ तांशक्तिंपतितांदृष्ट्वाकार्ष्णिःपरमकोपनः॥दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ ५॥ पुनश्चैनंशरैर्घोरैराजघानस्तनां

तरे॥दशभिर्भरतश्रेष्ठभरतानांमहारथः॥ ६॥ तद्युद्धमभवद्घोरंचित्ररूपंचभारत॥ इंद्रियप्रीतिजननंसर्वपार्थिवपूजितं॥ ७॥ भीष्मस्यनिधनार्थायपार्थस्यविज

यायच॥ युयुधातेरणेवीरौसौभद्रकुरुपुंगवौ॥ ८॥ सात्यकिंरभसंयुद्धेद्रौणिर्ब्राह्मणपुंगवः॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनाराचेनपरंतपः॥ ९॥ शैनेयोपिगुरोःपुत्रं

सर्वमर्मसुभारत॥ अताडयदमेयात्मानवभिःकंकवाजितैः॥ १०॥ अश्वत्थामातुसमरेसात्यकिंनवभिःशरैः॥ त्रिंशताचपुनस्तूर्णंबाह्वोरुरसिचार्पयत्॥

॥ ११॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोद्रोणपुत्रेणसात्वतः॥ द्रोणपुत्रंत्रिभिर्बाणैराजघानमहायशाः॥ १२॥ पौरवोधृष्टकेतुंचशरैराच्छाद्यसंयुगे॥ बहुधादारयांचक्रे

महेष्वासंमहारथः॥ १३॥ तथैवपौरवंयुद्धेधृष्टकेतुर्महारथः॥ त्रिंशतानिशितैर्बाणैर्विव्याधाशुमहाभुजः॥ १४॥ पौरवस्तुधनुश्छित्वाधृष्टकेतोर्महारथः॥ न

नादबलवन्नादंविव्याधचशितैःशरैः॥ १५॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपौरवंनिशितैःशरैः॥ आजघानमहाराजत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः॥ १६॥ तौतुतत्रमहेष्वासौ ॥१७८॥

महामात्रौमहारथौ॥ महताशरवर्षेणपरस्परमविध्यतां॥ १७॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥१५॥१६॥१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ चित्रसेनइति पांडवपक्षीयः सुशर्मायमपरोवार्धक्षेमिर्नतुत्रैगर्तः ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥

अन्योन्यस्यधनुश्छित्वाहयान्हत्वाचभारत॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ॥ १८॥ आर्षभेचर्मणीचित्रेशतचंद्रपुरस्कृते॥ तारकाशतचित्रेचनिस्त्रिंशौ
सुमहाप्रभौ॥ १९॥ प्रगृह्यविमलौराजंस्तावन्योन्यमभिद्रुतौ॥ वासितासंगमेयत्तौसिंहाविवमहावने ॥ २० ॥ मंडलानिविचित्राणिगतप्रत्यागतानिच॥
चेरतुर्दर्शयंतौचप्रार्थयंतौपरस्परं॥ २१॥ पौरवोधृष्टकेतुंतुशंखदेशेमहासिना॥ ताडयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २२॥ चेदिराजोपिसमरेपौरवं
पुरुषर्षभं॥ आजघानशिताग्रेणजत्रुदेशेमहासिना॥ २३॥ तावन्योन्यंमहाराजसमासाद्यमहाहवे॥ अन्योन्यवेगाभिहतौनिपेततुररिंदमौ॥ २४ ॥ ततःस्वर
थमारोप्यपौरवंतनयस्तव॥ जयत्सेनोरथेनाजावपोवाहरणाजिरात्॥ २५॥ धृष्टकेतुंतुसमरेमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ अपोवाहरणेक्रुद्धःसहदेवःपराक्रमी ॥
॥ २६॥ चित्रसेनःसुशर्माणंविध्वाबहुभिरायसैः॥ पुनर्विव्याधतंषष्ट्यापुनश्चनवभिःशरैः॥ २७॥ सुशर्मातुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंविशांपते ॥ दशभिर्दशभिश्चैव
विव्याधनिशितैःशरैः॥ २८॥ चित्रसेनश्चतंराजंस्त्रिंशतानतपर्वभिः॥ आजघानरणेक्रुद्धःसचतंप्रत्यविध्यत॥ २९॥ भीष्मस्यसमरेराजन्यशोमानंचवर्धय
न्॥ सौभद्रोराजपुत्रंतुबृहद्बलमयोधयत्॥ ३०॥ पार्थहेतोःपराक्रांतोभीष्मस्यायोधनंप्रति॥ आर्जुनिंकोसलेंद्रस्तुविध्वापंचभिरायसैः ॥ ३१॥ पुनर्विव्याध
विंशत्याशरैःसन्नतपर्वभिः॥ सौभद्रःकौसलेंद्रंतुविव्याधाष्टभिरायसैः॥ ३२॥ नाकंपयतसंग्रामेविव्याधचपुनःशरैः॥ कौसल्यस्यधनुश्चापिपुनश्चिच्छेदफा
ल्गुनिः॥ ३३॥ आजघानशरैश्चापित्रिंशताकंकपत्रिभिः॥ सोन्यत्कार्मुकमादायराजपुत्रोबृहद्बलः॥ ३४॥ फाल्गुनिंसमरेक्रुद्धोविव्याधबहुभिःशरैः॥ तयो
र्युद्धंसमभवद्भीष्महेतोःपरंतप॥ ३५॥ संरब्धयोर्महाराजसमरेचित्रयोधिनोः॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलिवासवयोरभूत् ॥ ३६॥ भीमसेनोरथानीकंयोधयन्ब
ह्वशोभत॥ यथाशक्रोवज्रपाणिर्दारयन्पर्वतोत्तमान्॥ ३७॥ तेवध्यमानाभीमेनमातंगागिरिसन्निभाः॥ निपेतुरुर्व्यांसहितानादयंतोवसुंधरां ॥ ३८॥ गि
रिमात्राहितेनागाभिन्नांजनचयोपमाः॥ विरेजुर्वसुधांप्राप्ताविकीर्णाइवपर्वताः॥ ३९॥ युधिष्ठिरोमहेष्वासोमद्रराजानमाहवे ॥ महत्यासेनयागुप्तंपीडया
माससंगतं॥ ४०॥ मद्रेश्वरश्चसमरेधर्मपुत्रंमहारथं॥ पीडयामाससंरब्धोभीष्महेतोःपराक्रमी॥ ४१॥ विराटंसैंधवोराजाविध्वासन्नतपर्वभिः॥ नवभिःसा
यकैस्तीक्ष्णैस्त्रिंशतापुनरार्पयत्॥ ४२॥ विराटश्चमहाराजसैंधवंवाहिनीपतिः॥ त्रिंशद्भिर्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ४३॥ ॥४२॥४३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४४॥समुदयंसंग्रामं भवेत्समुदयःसंघेसंयुगेचसमुद्रमेइतिमेदिनी ॥ ४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ ५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौचित्रवर्मायुधध्वजौ॥ रेजतुश्चित्ररूपौतौसंग्रामेमत्स्यसैंधवौ॥ ४४॥ द्रोणःपांचालपुत्रेणसमागम्यमहारणे ॥ महासमुदयंचक्रेशरैःस
न्नतपर्वभिः॥ ४५॥ ततोद्रोणोमहाराजपार्षतस्यमहद्धनुः॥ छित्वापंचाशतेषूणांपार्षतंसमविध्यत॥ ४६॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणस्य
मिषतोयुद्धेप्रेषयामाससायकान्॥ ४७॥ ताञ्छराञ्छरघातेनचिच्छेदसमहारथः॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रायप्राहिणोत्पंचसायकान् ॥ ४८॥ ततःक्रुद्धोमहाराज
पार्षतःपरवीरहा॥ द्रोणायचिक्षेपगदांयमदंडोपमांरणे ॥ ४९॥ तामापतंतींसहसाहेमपट्टविभूषितां॥ शरैःपंचाशताद्रोणोवारयामाससंयुगे ॥ ५० ॥ सा
छिन्नाबहुधाराजन्द्रोणचापच्युतैःशरैः॥ चूर्णीकृताविशीर्यंतीपपातवसुधातले॥ ५२ ॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वापार्षतःशत्रुतापनः॥ द्रोणायशक्तिंचिक्षेपसर्वपा
रशवींशुभां॥५२॥ तांद्रोणोनवभिर्बाणैश्चिच्छेदयुधिभारत॥ पार्षतंचमहेष्वासंपीडयामाससंयुगे ॥ ५३॥ एवमेतन्महायुद्धंद्रोणपार्षतयोरभूत् ॥ भीष्मंप्र
तिमहाराजघोररूपंभयानकं॥ ५४॥ अर्जुनःप्राप्यगांगेयंपीडयन्निशितैःशरैः॥ अभ्यद्रवतसम्मत्तोवनेमत्तमिवद्विपं ॥ ५५॥ प्रत्युद्ययौचतंराजाभगदत्तःप्र
तापवान्॥ त्रिधाभिन्नेननागेनमदांधेनमहाबलः॥ ५६॥ तमापतंतंसहसामहेंद्रगजसन्निभं ॥ परंयत्नंसमास्थायबीभत्सुःप्रत्यपद्यत ॥ ५७॥ ततोगजगतो
राजाभगदत्तःप्रतापवान् ॥ अर्जुनंशरवर्षेणवारयामाससंयुगे ॥ ५८॥ अर्जुनस्तुततोनागमायांतंरजतोपमैः ॥ विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यतमहारणे ॥
॥ ५९॥ शिखंडिनंचकौंतेयोयाहियाहीत्यचोदयत् ॥ भीष्मंप्रतिमहाराजजह्येनमितिचाब्रवीत् ॥ ६०॥ प्राग्ज्योतिषस्ततोहित्वापांडवंपांडुपूर्वज ॥ प्रययौ
त्वरितोराजन्द्रुपदस्यरथंप्रति॥ ६१ ॥ ततोर्जुनोमहाराजभीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतं॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यततोयुद्धमवर्तत॥ ६२॥ ततस्तेतावकाःशूराःपांडवंरभसंयु
धि ॥ समभ्यधावन्क्रोशंतस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥६३॥ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतेजनाधिप॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः॥ ६४ ॥ शि
खंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहं॥ इषुभिस्तूर्णमव्यग्रोबहुभिःससमाचिनोत्॥ ६५ ॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः॥ शरसंघमहाज्वालःक्षत्रि
यान्समरेदहत् ॥ ६६ ॥ यथाग्निःसुमहानिद्धःकक्षेचरतिसानिलः॥ तथाजज्वालभीष्मोपिदिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन्॥ ६७॥ सोमकांश्चरणेभीष्मोजघ्नेपार्थप
दानुगान्॥ न्यवारयतततसैन्यंपांडवस्यमहारथः॥ ६८॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिश्री० भीष्मव० नैलकंठीये भारतभावदीपे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥

सुवर्णपुंखैरिषुभिः शितैः सन्नतपर्वभिः ॥ नादयन्स दिशो भीष्मः प्रदिशश्च महाहवे ॥ ६९ ॥ पातयन्रथिनो राजन्हयांश्च सहसादिभिः ॥ मुंडतालवनानीव च
कार स रथव्रजान् ॥ ७० ॥ निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्च संयुगे ॥ चकार समरे भीष्मः सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ७१ ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवा
शनेः ॥ निशम्य सर्वतो राजन्समकंपंत सैनिकाः ॥ ७२ ॥ अमोघान्यपतन्बाणाः पितुस्ते मनुजेश्वर ॥ नासज्जंत शरीरेषु भीष्मचापच्युताः शराः ॥ ७३ ॥ निर्मनु
ष्यान्रथान्राजन्सुयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ॥ वातायमानानद्राक्षं क्रियमाणान्विशांपते ॥ ७४ ॥ चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्दश ॥ महारथाः समाख्याताः
कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ ७५ ॥ अपरावर्त्तिनः शूराः सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ संग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथकुंजराः ॥ ७६ ॥ जग्मुस्ते परलोकाय व्यादितास्यमि
वांतकं ॥ न तत्रासीद्रणे राजन्सोमकानां महारथः ॥ ७७ ॥ यः संप्राप्य रणे भीष्मं जीविते स्म मनो दधे ॥ तांश्च सर्वान्रणे योधान्प्रेतराजपुरं प्रति ॥ ७८ ॥ नीतानम
न्यंत जना दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमं ॥ न कश्चिदेनं समरे प्रत्युद्याति महारथः ॥ ७९ ॥ ऋते पांडुसुतं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं ॥ शिखंडिनं च समरे पांचाल्यममितौजसं
॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि संकुलयुद्धे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ संजय उवाच
शिखंडी तु रणे भीष्ममासाद्य पुरुषर्षभं ॥ दशभिर्निशितैर्भल्लैराजघानस्तनांतरे ॥ १ ॥ शिखंडिनं तु गांगेयः क्रोधदीप्तेन चक्षुषा ॥ संप्रैक्षत कटाक्षेण निर्दहन्निव भा
रत ॥ २ ॥ स्त्रीत्वं तस्य स्मरन्राजन्सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ नाजघान रणे भीष्मः स च तं नावबुद्धवान् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्तु महाराज शिखंडिनमभाषत ॥ अभिद्रवस्व त्व
रितं जहि चैनं पितामहं ॥ ४ ॥ किं ते विवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथं ॥ न ह्यन्यमनुपश्यामि कंचिद्यौधिष्ठिरे बले ॥ ५ ॥ यः शक्तः समरे भीष्मं प्रतियोद्धुमिहाहवे ॥
ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखंडी भरतर्षभ ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पितामहमवाकिरत् ॥ ७ ॥ अचिंतयित्वा तान्बाणान्पिता
देवव्रतस्तव ॥ अर्जुनं समरे क्रुद्धं वारयामास सायकैः ॥ ८ ॥ तथैव च चमूं सर्वां पांडवानां महारथः ॥ अप्रैषीत्स शरैस्तीक्ष्णैः परलोकाय मारिष ॥ ९ ॥ तथैव पांड
वा राजन्सैन्येन महता वृताः ॥ भीष्मं संछादयामासुर्मेघा इव दिवाकरं ॥ १० ॥ स समंतात्परिवृतो भारतो भरतर्षभ ॥ निर्ददाह रणे शूरान्वनं वह्निरिव ज्वलन् ॥ ११ ॥

शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विवक्षया विचारेण संशयेन वा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ उल्बणमुग्रं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भारतमहामात्रंभरतवंशश्रेष्ठं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तत्राद्भुतमपश्याम तवपुत्रस्यपौरुषं ॥ अयोधयच्चयत्पार्थंजुगोपचपितामहं॥ १२ ॥ कर्मणातेनसमरेतवपुत्रस्यधन्विनः ॥ दुःशासनस्यतुतुषुःसर्वेलोकामहात्मनः॥ १३ ॥यदेकःसमरेपार्थान्सार्जुनान्समयोधयत्॥ नचैनंपांडवायुद्धेवारयामासुरुल्बणं ॥ १४॥ दुःशासनेनसमरेरथिनोविरथीकृताः ॥ सादिनश्चमहेष्वासाहस्तिनश्चमहाबलाः ॥ १५ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले ॥ शरातुरास्तथैवान्येदंतिनोविद्रुतादिशः ॥ १६ ॥ यथाग्निरिंधनंप्राप्यज्वलेद्दीप्तार्चिरुल्बणं ॥ तथाजज्वालपुत्रस्तेपांडुसेनांविनिर्दहन् ॥ १७ ॥ तंभारतमहामात्रंपांडवानांमहारथः ॥ जेतुंनोत्सहतेकश्चिन्नाभ्युद्यातुंकथंचन ॥ १८ ॥ ऋतेमहेंद्रतनयाच्छ्वेताश्वात्कृष्णसारथेः॥ सहितंसमरेराजन्निर्जित्यविजयोर्जुनः ॥ १९ ॥ भीष्ममेवाभिदुद्रावसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ विजितस्तवपुत्रोपिभीष्मबाहुव्यपाश्रयः॥ २० ॥ पुनःपुनःसमाश्वस्यप्रायुध्यतमदोत्कटः॥ अर्जुनस्तुरणेराजन्योधयन्संव्यराजत॥ २१ ॥ शिखंडीतुरणेराजन्विव्याधैवपितामहं॥ शरैरशनिसंस्पर्शैस्तथासर्पविषोपमैः॥ २२ ॥ नचस्मतेरुजंचक्रुःपितुस्तवजनेश्वर ॥ स्मयमानस्तुगांगेयस्तान्बाणान्जगृहेतदा ॥ २३ ॥ उष्णार्त्तोहिनरोयद्वज्जलधाराःप्रतीच्छति॥ तथाजग्राहगांगेयःशरधाराःशिखंडिनः॥ २४॥तंक्षत्रियामहाराजदद्दृशुर्घोरमाहवे॥भीष्मंदहंतंसैन्यानिपांडवानांमहात्मनां॥ २५॥ ततोब्रवीत्तवसुतःसर्वसैन्यानिमारिष ॥ अभिद्रवतसंग्रामेफाल्गुनंसर्वतोरणे ॥ २६ ॥ भीष्मोवःसमरेसर्वान्पालयिष्यतिधर्मवित् ॥ तेभयंसुमहत्त्यक्त्वापांडवान्प्रतियुध्यत॥ २७॥ हेमतालेनमहताभीष्मस्तिष्ठतिपालयन् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणांसमरेशर्मवर्मच॥ २८ ॥ त्रिदशापिसमुद्युक्तानालंभीष्मंसमासितुं॥ किमुपार्थामहात्मानंमर्त्यभूतामहाबलाः॥ २९ ॥ तस्माद्द्रवतमायोधाःफाल्गुनंप्राप्यसंयुगे॥ अहमद्यरणेयत्तोयोधयिष्यामिपांडवं ॥ ३० ॥ सहितःसर्वतोयत्तैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः॥ तच्छ्रुत्वातुवचोराजंस्तवपुत्रस्यधन्विनः॥ ३१ ॥ सर्वेयोधासुसंरब्धाबलवंतोमहाबलाः ॥ तेविदेहाःकलिंगाश्चदासेरकगणाश्चह ॥ ३२ ॥ अभिपेतुर्निषादाश्चसौवीराश्चमहारणे॥ बाल्हीकादरदाश्चैवप्रतीच्योदीच्यमालवाः॥ ३३ ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥शाल्वाःशकास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैःसह॥ ३४ ॥ अभिपेतूरणेपार्थंपतंगाइवपावकं॥ (शलभाइवराजेंद्रपार्थमप्रतिमंरणे)॥ एतान्सर्वान्सहानीकान्महाराजमहारथान्॥३५॥

शर्मसुखहेतुत्वात् वर्मरक्षाहेतुत्वात् ॥ २८ ॥ समासितुंउपसर्पितुं नाशयितुंवा मर्त्यभूताःमर्त्यस्वरूपाः ॥२९॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

दिव्यान्यस्त्राणिसंचिंत्यप्रसंधायधनंजयः॥ सतैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहसुमहाबलः॥ ३६॥ शरप्रतापैर्बीभत्सुःपतंगानिवपावकः॥ तस्यबाणसहस्राणिसृजतोदृढ
धन्विनः॥ ३७॥ दीप्यमानमिवाकाशेगांडीवंसमदृश्यत॥ तेशरार्तामहाराजविप्रकीर्णमहाध्वजाः॥ ३८॥ नाभ्यवर्तंतराजानःसहितावानरध्वजं॥ सध्वजा
रथिनःपेतुर्हयारोहाहयैःसह॥ ३९॥ सगजाश्वगजारोहाःकिरीटिशरताडिताः॥ ततोर्जुनभुजोत्सृष्टैरावृतासीद्वसुंधरा॥ ४०॥ विद्रवद्भिश्चबहुधाबलैराज्ञांस
मंततः॥ अथपार्थोमहाराजद्रावयित्वावरूथिनीं॥ ४१॥ दुःशासनायसुबहून्प्रेषयामाससायकान्॥ तेतुभित्वातवसुतंदुःशासनमयोमुखाः॥ ४२॥ धरणीं
विविशुःसर्वेवल्मीकमिवपन्नगाः॥ हयांश्चास्यततोजघ्नेसारथिंचन्यपातयत्॥ ४३॥ विविंशतिंचविंशत्याविरथंकृतवान्प्रभुः॥ आजघानभृशंचैवपंचभि
र्नतपर्वभिः॥ ४४॥ कृपंविकर्णंशल्यंचविध्वाबहुभिरायसैः॥ चकारविरथांश्चैवकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ ४५॥ एवंतेविरथाःसर्वेकृपःशल्यश्चमारिष॥ दुःशास
नोविकर्णश्चतथैवचविविंशतिः॥ ४६॥ संप्राद्रवंतसमरेनिर्जिताःसव्यसाचिना॥ पूर्वाह्णेभरतश्रेष्ठपराजित्यमहारथान्॥ ४७॥ प्रजज्वालरणेपार्थोविधूमइ
वपावकः॥ तथैवशरवर्षेणभास्कररोरश्मिवानिव॥ ४८॥ अन्यानपिमहाराजतापयामासपार्थिवान्॥ पराङ्मुखीकृत्यतथाशरवर्षैर्महारथान्॥ ४९॥ प्राव
र्तयतसंग्रामेशोणितोदांमहानदीं॥ मध्येनकुरुसैन्यानांपांडवानांचभारत॥ ५०॥ गजाश्वरथसंघाश्चबहुधारथिभिर्हताः॥ रथाश्चनिहतानागैर्हयाश्चैवपदा
तिभिः॥ ५१॥ अंतराच्छिद्यमानानिशरीराणिशिरांसिच॥ निपेतुर्दिक्षुसर्वासुगजाश्वरथयोधिनां॥ ५२॥ छन्नमायोधनंराजन्कुंडलांगदधारिभिः॥ पतितैः
पात्यमानैश्चराजपुत्रैर्महारथैः॥ ५३॥ रथनेमिनिकृत्तैश्चगजैश्चैवावपोथितैः॥ पादाताश्चाप्यधावंतसाश्वाश्चहययोधिनः॥ ५४॥ गजाश्वरथयोधाश्चपरिपे
तुःसमंततः॥ विकीर्णाश्चरथाभूमौभग्नचक्रयुगध्वजाः॥ ५५॥ तद्गजाश्वरथौघानांरुधिरेणसमुक्षितं॥ छन्नमायोधनंरेजेरक्ताभ्रमिवशारदं॥ ५६॥ श्वानः
काकाश्चगृध्राश्चवृकागोमायुभिःसह॥ प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्यविकृताश्चमृगद्विजाः॥ ५७॥ ववुर्बहुविधाश्चैवदिक्षुसर्वासुमारुताः॥ दृश्यमानेषुरक्षःसुभूतेषुचन
दत्सुच॥ ५८॥ कांचनानिचदामानिपताकाश्चमहाधनाः॥ धूयमानाव्यदृश्यंतसहसामारुतेरिताः॥ ५९॥ श्वेतच्छत्रसहस्राणिसध्वजाश्चमहारथाः॥ विकी
र्णाःसमदृश्यंतशतशोथसहस्रशः॥ ६०॥

भूतेषुप्रेतेषु ॥ ५८ ॥ महाधनाःबहुमूल्याः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इतिभी०नै०भारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्ययः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सममिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

सपताकाश्वमातंगादिशोजग्मुःशरातुराः ॥ क्षत्रियाश्चमनुष्येंद्रगदाशक्तिधनुर्धराः ॥ ६१ ॥ समंततश्चदृश्यंतेपतिताधरणीतले ॥ ततोभीष्मोमहाराजदिव्यम
 स्त्रमुदीरयन् ॥ ६२ ॥ अभ्यधावतकौंतेयंमिषतांसर्वधन्विनां ॥ तंशिखंडीरणेयांतमभ्यद्रवतदंशितः ॥ ६३ ॥ ततःसमाहरद्भीष्मस्तदस्त्रंपावकोपमं ॥ त्वरितः
पांडवोराजन्मध्यमःश्वेतवाहनः ॥ ६४ ॥ निजघ्नेतावकंसैन्यंमोहयित्वापितामहं ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्तद
शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच समंव्यूढेष्वनीकेषुभूयिष्ठेष्वनिवर्तिनः ॥ ब्रह्मलोकपराःसर्वेसमपद्यंतभा
रत ॥ १ ॥ नत्वनीकमनीकेनसमसज्जतसंकुले ॥ रथानरथिभिःसार्धंपादातानपदातिभिः ॥ २ ॥ अश्वानाश्वैरयुध्यंतगजानगजयोधिभिः ॥ उन्मत्तवन्महारा
जयुध्यंतेतत्रभारत ॥ ३ ॥ महान्व्यतिकरोरौद्रःसेनयोःसमपद्यत ॥ नरनागगणेष्वेवंविकीर्णेषुचसर्वशः ॥ ४ ॥ क्षयेतस्मिन्महारौद्रेनिर्विशेषमजायत ॥ ततः
शल्यःकृपश्चैवचित्रसेनश्चभारत ॥ ५ ॥ दुःशासनोविकर्णश्चरथानास्थायभास्वरान् ॥ पांडवानांरणेशूराध्वजिनींसमकंपयन् ॥ ६ ॥ सावध्यमानासमरेपांडु
सेनामहात्मभिः ॥ भ्राम्यतेबहुधाराजन्मारुतेनेवनौर्जले ॥ ७ ॥ यथाहिशैशिरःकालोगवांमर्माणिकृंतति ॥ तथापांडुसुतानांवैभीष्मोमर्माणिकृंतति ॥ ८ ॥ त
थैवतवसैन्यस्यपार्थेनचमहात्मना ॥ नवमेघप्रतीकाशाःपातिताबहुधागजाः ॥ ९ ॥ मृद्यमानाश्चदृश्यंतेपार्थेननरयूथपाः ॥ इषुभिस्ताड्यमानाश्चनाराचैश्चसहस्र
शः ॥ १० ॥ पेतुरार्तस्वरंघोरंकृत्वातत्रमहागजाः ॥ आनद्धाभरणैःकायैर्निहतानांमहात्मनां ॥ ११ ॥ छन्नमायोधनंरेजेशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तस्मिन्नेवमहाराजम
हावीरवरक्षये ॥ १२ ॥ भीष्मेचयुधिविक्रांतेपांडवेचधनंजये ॥ तेपराक्रांतमालोक्यराजन्युधिपितामहं ॥ १३ ॥ अभ्यवर्ततपुत्राःसर्वेसैन्यपुरस्कृताः ॥ इच्छं
तोनिधनंयुद्धेस्वर्गंकृत्वापरायणं ॥ १४ ॥ पांडवानभ्यवर्त्ततस्मिन्वीरवरक्षये ॥ पांडवापिमहाराजस्मरंतोविविधान्बहून् ॥ १५ ॥ क्लेशान्कृतान्सपुत्रेणत्वया
पूर्वंनराधिप ॥ भयंत्यक्त्वारणेशूराब्रह्मलोकायतत्पराः ॥ १६ ॥ तावकांस्तवपुत्रांश्चयोधयंतिप्रहृष्टवत् ॥ सेनापतिस्तुसमरेप्राहसेनांमहारथः ॥ १७ ॥ अभिद्र
वतगांगेयंसोमकाःसृंजयैःसह ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वासोमकाःसृंजयाश्चते ॥ १८ ॥

व्यतिकरःक्षोभः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥

अभ्यद्रवंतगांगेयंशरवृष्ट्यासमाहताः॥ वध्यमानस्ततोराजन्पिताशांतनवस्तव ॥ १९ ॥ अमर्षवशमापन्नोयोधयामासस्तंजयान् ॥ तस्यकीर्तिमतस्तातपु
रारामेणधीमता॥ २० ॥ संप्रदत्तास्त्रशिक्षावैपरानीकविनाशनी॥ सतांशिक्षामधिष्ठायकुर्वन्परबलक्षयं ॥ २१ ॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥
भीष्मोदशसहस्राणिजघानपरवीरहा॥ २२ ॥ तस्मिंस्तुदशमेप्राप्तेदिवसेभरतर्षभ ॥ भीष्मेणैकेनमत्स्येषुपंचालेषुचसंयुगे ॥ २३॥ गजाश्वममितंहत्वाहताः
सप्तमहारथाः॥ हत्वापंचसहस्राणिरथानांप्रपितामहः॥ २४॥ नराणांचमहायुद्धेसहस्राणिचतुर्दश॥ दंतिनांचसहस्राणिहयानामयुतंपुनः॥ २५॥ शिक्षाब
लेननिहतंपित्रातवविशांपते॥ ततःसर्वमहीपानांक्षपयित्वावरूथिनीं॥ २६॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोनिपातितः ॥ शतानीकंचसमरेहत्वाभीष्मः
प्रतापवान्॥ २७॥ सहस्राणिमहाराजराज्ञांभल्लैरपातयत्॥ उद्विग्नाःसमरेयोधाविक्रोशंतिधनंजयं ॥२८॥ येचकेचनपार्थानामभियाताधनंजयं॥ राजानो
भीष्ममासाद्यगतास्तेयमसादनं॥ २९ ॥ एवंदशदिशोभीष्मःशरजालैःसमंततः॥ अतीत्यसेनांपार्थानामवतस्थेचमूमुखे ॥ ३० ॥ सकृत्वासुमहत्कर्मतस्मि
न्वैदशमेहनि॥ सेनयोरंतरेतिष्ठन्प्रगृहीतशरासनः॥ ३१ ॥ नचैनंपार्थिवाःकेचिच्छक्ताराजन्निरीक्षितुं॥ मध्यंप्राप्तंयथाग्रीष्मेतपंतंभास्करंदिवि ॥ ३२॥ य
थादैत्यचमूंशक्रस्तापयामाससंयुगे॥ तथाभीष्मःपांडवेयांस्तापयामासभारत ॥ ३३॥ तथाचैनंपराक्रांतमालोक्यमधुसूदनः ॥ उवाचदेवकीपुत्रःप्रीयमा
णोधनंजयं॥३४॥ एषशांतनवोभीष्मःसेनयोरंतरेस्थितः॥ सन्निहत्यबलादेनंविजयस्तेभविष्यति॥३५॥ बलात्संस्तंभयस्वैनंयत्रैषाभिद्यतेचमूः॥ नहिभीष्म
शरानन्यःसोढुमुत्सहतेविभो॥ ३६ ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेराजंश्चोदितोवानरध्वजः॥ सध्वजंसरथंसाश्वंभीष्ममंतर्दधेशरैः॥३७॥ सचापिकुरुमुख्यानामृषभःपां
डवेरितान्॥ शरव्रातैःशरव्रातान्बहुधाविदुधावतान्॥ ३८॥ ततःपंचालराजश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान्॥ पांडवोभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ३९॥ यमौचचे
कितानश्चकेकयाःपंचचैवह॥ सात्यकिश्चमहाबाहुःसौभद्रोथघटोत्कचः॥ ४० ॥ द्रौपदेयाःशिखंडीचकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ सुशर्माचविराटश्चपांडवेया
महाबलाः॥ ४१ ॥ एतेचान्येचबहवःपीडिताभीष्मसायकैः॥ समुद्धृताःफाल्गुनेननिमग्नाःशोकसागरे॥ ४२ ॥ ततःशिखंडीवेगेनप्रगृह्यपरमायुधं॥ भीष्ममे
वाभिदुद्रावरक्ष्यमाणःकिरीटिना॥ ४३॥ ततोस्यानुचरान्हत्वासर्वान्रणविभागवित्॥ भीष्ममेवाभिदुद्रावबीभत्सुरपराजितः॥ ४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अदीनात्माअक्षीणस्वभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिभी० नै० भा० अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विराटोद्रुपदश्चैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ४५ ॥ दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौरक्षितादृढधन्वना ॥ अभिमन्युश्चसमरेद्रौपद्याःपं
चचात्मजाः ॥ ४६ ॥ दुद्रुवुःसमरेभीष्मंसमुद्यतमहायुधाः ॥ तेसर्वेदृढधन्वानःसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ४७ ॥ बहुधाभीष्ममानर्छुर्मार्गणैःक्षतमार्गणैः ॥ विधूयता
न्बाणगणान्येमुक्ताःपार्थिवोत्तमैः ॥ ४८ ॥ पांडवानामदीनात्माव्यगाहतवरूथिनीं ॥ चक्रेशरविघातंचक्रीडन्निवपितामहः ॥ ४९ ॥ नाभिसंधत्तपांचाल्येस्म
यमानोमुहुर्मुहुः ॥ स्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मृत्यभीष्मोबाणान्शिखंडिने ॥ ५० ॥ जघानद्रुपदानीकेरथान्सप्तमहारथः ॥ ततःकिलकिलाशब्दःक्षणेनसमभूत्तदा ॥
॥ ५१ ॥ मत्स्यपांचालचेदीनांतमेकमभिधावतां ॥ तेनराश्वरथव्रातैर्मार्गणैश्चपरंतप ॥५२॥ तमेकंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरं ॥ भीष्मंभागीरथीपुत्रंप्रत
पंतंरणेरिपून् ॥५३॥ ततस्तस्यचतेषांचयुद्धेदेवासुरोपमे ॥ किरीटीभीष्ममानर्छत्पुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥५४॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्म
पराक्रमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एवंतेपांडवाःसर्वेपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ विव्यधुःस
मरेभीष्मंपरिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ शतघ्नीभिःसुघोराभिःपरिघैश्चपरश्वधैः ॥ मुद्गरैर्मुसलैःप्रासैःक्षेपणीयैश्चसर्वशः ॥ २ ॥ शरैःकनकपुंखैश्चशक्तितोमरकंप
नैः ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चभुशुंडीभिश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ अताडयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयाः ॥ सविशीर्णतनुत्राणःपीडितोबहुभिस्तदा ॥ ४ ॥ नविव्यथेतदा
भीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ संदीप्तशरचापाग्निरस्त्रप्रसृतमारुतः ॥ ५ ॥ नेमिनिर्ह्रादसंतापोमहास्त्रोदयपावकः ॥ चित्रचापमहाज्वालोवीरक्षयमहेंधनः ॥६॥
युगांताग्निसमप्रख्यःपरेषांसमपद्यत ॥ विवृत्यरथसंघानामंतरेणविनिःसृतः ॥ ७ ॥ दृश्यतेस्मनरेंद्राणांपुनर्मध्यगतश्चरन् ॥ ततःपंचालराजंचधृष्टकेतुमचिंत्य
च ॥ ८ ॥ पांडवानीकिनीमध्यमाससादविशांपते ॥ ततःसात्यकिभीमौचपांडवंचधनंजयं ॥ ९ ॥ द्रुपदंचविराटंचधृष्टद्युम्नंचपार्षतं ॥ भीमघोषैर्महावेगैर्मर्मा
वरणभेदिभिः ॥ १० ॥ षडेतान्निशितैर्भीष्मःप्रविव्याधोत्तमैःशरैः ॥ तस्यतेनिशितान्बाणान्सन्निवार्यमहारथाः ॥ ११ ॥ दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोज
सा ॥ शिखंडीतुमहाबाणान्यान्मुमोचमहारथः ॥ १२ ॥ नचक्रुस्तेरुजंतस्यस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंरब्धोभीष्ममेवाभ्यधावत ॥ १३ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मर्मावरणंवर्मदेहचर्मवा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ आत्तमात्तंगृहीतंगृहीतं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ भीष्मस्यधनुषश्छेदंनामृष्यंतमहारथाः ॥ १४ ॥ द्रोणश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्यो भगदत्तस्तथैवच ॥ १५ ॥ सप्तैतेपरमक्रुद्धाःकिरीटिनमभिद्रुताः ॥ तत्रशस्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहारथाः ॥ १६ ॥ अभिपेतुर्भृशंक्रुद्धाश्छादयंतश्चपांडवं ॥ तेषामापततांशब्दःशुश्रुवेफाल्गुनंप्रति ॥ १७॥ उद्धूतानांयथाशब्दःसमुद्राणांयुगक्षये ॥ घ्नतानयतगृह्णीतविध्यध्वमवकर्तत ॥ १८ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दः फाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वापांडवानांमहारथाः ॥ १९ ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःफाल्गुनंभरतर्षभ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २० ॥ विराटद्रुपदौचोभौराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ अभिमन्युश्चसंक्रुद्धःसप्तैतेक्रोधमूर्छिताः ॥ २१ ॥ समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥ तेषांसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ २२॥ संग्रामेभरतश्रेष्ठदेवानांदानवैरिव ॥ शिखंडीतुरणेश्रेष्ठोरक्ष्यमाणःकिरीटिना ॥ २३॥ अविध्यद्दशभिर्भीष्मंछिन्नधन्वानमाहवे ॥ सारथिंदशभिश्चास्यध्वजंचैकेनचिच्छिदे ॥ २४॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोवेगवत्तरं ॥ तदप्यस्यशितैर्बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदफाल्गुनः ॥ २५॥ एवंसपांडवःक्रुद्धआत्तमात्तंपुनःपुनः ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यसव्यसाचीपरंतपः ॥ २६ ॥ सच्छिन्नधन्वासंक्रुद्धःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंजग्राहतरसागिरीणामपिदारणीं ॥ २७॥ तांचचिक्षेपसंक्रुद्धःफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यज्वलंतीमशनीमिव ॥ २८॥ समादत्तशितान्भल्लान्पंचपांडवनंदनः ॥ तस्यचिच्छेदतांशक्तिंपंचधापंचभिःशरैः ॥ २९ ॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठभीष्मबाहुप्रवेरितां ॥ सापपाततथाच्छिन्नासंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ ३० ॥ मेघवृंदपरिभ्रष्टाविच्छिन्नेवशतह्रदा ॥ छिन्नांतांशक्तिमालोक्यभीष्मःक्रोधसमन्वितः ॥ ३१ ॥ अचिंतयद्रणेवीरोबुद्ध्यापरपुरंजयः ॥ शक्तोहंधनुषैकेननिहंतुंसर्वपांडवान् ॥ ३२ ॥ यद्येषांनभवेद्गोप्ताविष्वक्सेनोमहाबलः ॥ कारणद्वयमास्थायनाहंयोत्स्यामिपांडवान् ॥ ३३ ॥ अवध्यत्वाच्चपांडूनांस्त्रीभावाच्चशिखंडिनः ॥ पित्रातुष्टेनमेपूर्वंयदाकालीमुदावहं ॥ ३४ ॥ स्वच्छंदमरणंदत्तमवध्यत्वंरणेतथा ॥ तस्मान्मृत्युमहंमन्येप्राप्तकालमिवात्मनः ॥ ३५ ॥ एवंज्ञात्वाव्यवसितंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ ऋषयोवसवश्चैववियत्स्थाभीष्ममब्रुवन् ॥ ३६ ॥ यत्तेव्यवसितंताततदस्माकमपिप्रियं ॥ तत्कुरुष्वमहाराजयुद्धेबुद्धिंनिवर्त्तय ॥ ३७॥ अस्यवाक्यस्यनिधनेप्रादुरासीच्छिवोनिलः ॥ अनुलोमःसुगंधीचपृषतैश्चसमन्वितः ॥ ३८॥

॥ ३६ ॥ व्यवसितंनिश्चितं ॥ ३७ ॥ निधनेसमाप्तौ ॥ ३८ ॥

देवदुंदुभयश्चैवसंप्रणेदुर्महास्वनाः ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चभीष्मस्योपरिमारिष ॥ ३९ ॥ नचतच्छुश्रुवेकश्चित्तेषांसंवदतांनृप ॥ ऋतेभीष्मंमहाबाहुंमांचापिमु
नितेजसा ॥ ४० ॥ संभ्रमश्चमहानासीत्त्रिदशानांविशांपते ॥ पतिष्यतिरथाद्भीष्मेसर्वलोकप्रियेतदा ॥ ४१ ॥ इतिदेवगणानांचवाक्यंश्रुत्वामहातपाः ॥ ततःशां
तनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ४२ ॥ भिद्यमानःशितैर्बाणैःसर्वावरणभेदिभिः ॥ शिखंडीतुमहाराजभरतानांपितामहं ॥ ४३ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनवभि
र्निशितैःशरैः ॥ सतेनाभिहतःसंख्येभीष्मःकुरुपितामहः ॥ ४४ ॥ नाकंपतमहाराजक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्व्याक्षिपन्गांडिवंधनुः ॥ ४५ ॥ गां
गेयंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ पुनःपुनःशतैरेनंत्वरमाणोधनंजयः ॥ ४६ ॥ सर्वगात्रेषुसंक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ एवमन्यैरपिभृशंविध्यमानःस
हस्रशः ॥ ४७ ॥ तानप्याशुशरैर्भीष्मःप्रविव्याधमहारथः ॥ तैश्चमुक्ताञ्छरान्भीष्मोयुधिसत्यपराक्रमः ॥ ४८ ॥ निवारयामासशरैःसमंसन्नतपर्वभिः ॥ शि
खंडीतुरणेबाणान्यान्मुमोचमहारथः ॥ ४९ ॥ नचक्रुस्तेरुजंतस्यरुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंक्रुद्धोभीष्ममेवाभ्यवर्तत ॥ ५० ॥ शिखंडिनंपुरस्कृ
त्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ अथैनंनवभिर्विध्वाध्वजमेकेनचिच्छिदे ॥ ५१ ॥ सारथिंविशिखैश्चास्यदशभिःसमकंपयत् ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोब
लवत्तरं ॥ ५२ ॥ तदप्यस्यशितैर्भल्लैस्त्रिधात्रिभिरघातयत् ॥ निमेषार्धेनकौंतेयआत्तमात्तंमहारणे ॥ ५३ ॥ एवमस्यधनूंष्याजौचिच्छेदसुबहून्यथ ॥ ततःशांत
नवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ५४ ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोदुःशासनमभाषत ॥ ५५ ॥ एषपार्थोरणेक्रुद्धःपांडवा
नांमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्मामेवाभ्यहनद्रणे ॥ ५६ ॥ नचैषसमरेशक्योजेतुंवज्रभृताअपि ॥ नचापिसहितावीरादेवदानवराक्षसाः ॥ ५७ ॥ मांचापिशक्ता
निर्जेतुंकिमुमर्त्यामहारथाः ॥ एवंतयोःसंवदतोःफाल्गुनोनिशितैःशरैः ॥ ५८ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यभीष्मंविव्याधसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंभूयःस्मयमानइवाब्रवी
त् ॥ ५९ ॥ अतिविद्धःशितैर्बाणैर्भृशंगांडीवधन्वना ॥ वज्राशनिसमस्पर्शाअर्जुनेनशरायुधि ॥ ६० ॥ मुक्ताःसर्वेऽव्यवच्छिन्नानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ निकृं
तमानामर्माणिदृढावरणभेदिनः ॥ ६१ ॥ मुसलाइवमेघ्नंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ वज्रदंडसमस्पर्शावज्रवेगदुरासदाः ॥ ६२ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अव्यवच्छिन्नाःसंतताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ माघमाकर्कटीप्रोक्तातदपत्यंतुसेगवा यथामाघमांकर्कटींमातरंसेगवास्तदपत्यानिकृंतंति उदरस्थान्यपत्यानिपृष्ठंविदार्यबहिर्निर्गच्छंतितद्वदित्यर्थः तेनप्राणापहारिवेदनाजनकत्वं

ममप्राणानारुजंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ नाशयंतीवमेप्राणान्यमदूताइवाहिताः ॥६३॥ गदापरिघसंस्पर्शानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ भुजगाइवसंक्रुद्धाले
लिहानाविषोल्बणाः ॥ ६४ ॥ समाविशंतिमर्माणिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥अर्जुनस्यइमेबाणानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥६५॥ कृंतंतिममगात्राणिमाघमांसेग
वाइव ॥ सर्वेह्यपिनमेदुःखंकुर्युरन्येनराधिपाः॥६६॥वीरंगांडीवधन्वानमृतेजिष्णुंकपिध्वजं ॥ इतिब्रुवञ्छांतनवोदिधक्षुरिवपांडवान् ॥६७॥शक्तिंभीष्मःस
पार्थायततश्चिक्षेपभारत ॥ तामस्यविशिखैश्छित्वात्रिधात्रिभिरपातयत् ॥ ६८ ॥ पश्यतांकुरुवीराणांसर्वेषांतवभारत ॥ चर्माथादत्तगांगेयोजातरूपप
रिष्कृतं ॥ ६९ ॥ खड्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयायवा ॥ तस्यतच्छतधाचर्मव्यधमत्सायकैस्तथा ॥ ७० ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोयुधिष्ठिरो
राजास्वान्यनीकान्यचोदयत् ॥ ७१ ॥ अभिद्रवतगांगेयंमावोस्तुभयमण्वपि ॥ अथतेतोमरैःप्रासैर्बाणौघैश्चसमंततः ॥ ७२ ॥ पट्टिशैश्चसुनिस्त्रिंशैर्नाराचैश्च
तथाशितैः ॥ वत्सदंतैश्चभल्लैश्चतमेकमभिदुद्रुवुः ॥ ७३ ॥ सिंहनादस्ततोघोरःपांडवानामभूत्तदा ॥ तथैवतवपुत्राश्चनेदुर्भीष्मजयैषिणः ॥ ७४ ॥ तमेकमभ्यर
क्षंतसिंहनादांश्चचक्रिरे ॥ तत्रासीत्तुमुलंयुद्धंतावकानांपरैःसह ॥ ७५ ॥ दशमेहनिराजेंद्रभीष्मार्जुनसमागमे ॥ आसीद्गांगइवावर्तोमुहूर्तमुदधेरिव ॥ ७६ ॥
सैन्यानांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ असौम्यरूपापृथिवीशोणिताक्ताभवत्तदा ॥ ७७॥ समंचविषमंचैवनप्राज्ञायतकिंचन ॥ योधानामयुतंहत्वातस्मि
न्सदशमेहनि ॥ ७८ ॥ अतिष्ठदाहवेभीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ ततःसेनामुखेतस्मिन्स्थितःपार्थोधनुर्धरः ॥ ७९ ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांद्रावयामासवाहिनीं ॥
वयंश्वेतहयाद्भीताःकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ ८० ॥ पीड्यमानाःशितैःशस्त्रैःप्राद्रवामरणेतदा ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ८१ ॥ अभी
षाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैःसह ॥ ८२ ॥ सर्वएतेमहात्मानःशरार्ताव्रणपीडिताः ॥ संग्रामेनजहुर्भीष्मंयुध्यमा
नंकिरीटिना ॥८३॥ ततस्तमेकंबहवःपरिवार्यसमंततः ॥ परिकाल्यकुरून्सर्वान्शरवर्षैरवाकिरन् ॥८४॥ निपातयतगृह्णीतयुध्यध्वमवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलः
शब्दोराजन्भीष्मरथंप्रति ॥ ८५ ॥ निहत्यसमरेराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ नतस्यासीदनिर्भिन्नंगात्रेष्वंगुलमंतरं ॥ ८६ ॥

बाणानांनेदंशिखंडिबाणेषुसंभव
ति तेषांमंदंगेपुष्पतुल्यत्वात् ॥ ६६॥६७॥६८॥६९॥ अयेतेषां मृत्योरितिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी मृत्यवेइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंभूतस्तवपिताशरैर्विशकलीकृतः ॥ शिताग्रैःफाल्गुनेनाजौप्राक्शिराःप्रापतद्रथात् ॥ ८७ ॥ किंचिच्छेषेदिनकरेपुत्राणांतवपश्यतां ॥ हाहेतिदिविदेवानां
॥१८४॥ पार्थिवानांचभारत ॥ ८८ ॥ पतमानेरथाद्भीष्मेबभूवसुमहास्वनः ॥ संपतंतमभिप्रेक्ष्यमहात्मानंपितामहं ॥ ८९ ॥ सहभीष्मेणसर्वेषांप्रापतन्हृदयानिनः ॥ स ६
पपातमहाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ॥ ९० ॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टःकेतुःसर्वधनुष्मतां ॥ धरणींनसपस्पर्शशरसंघैःसमावृतः ॥ ९१ ॥ शरतल्पेमहेष्वासंशयानंपुरु
षर्षभं ॥ रथात्प्रपतितंचैनंदिव्योभावःसमाविशत् ॥ ९२ ॥ अभ्यवर्षच्चपर्जन्यःप्राकंपतचमेदिनी ॥ पतन्सददृशेचापिदक्षिणेनदिवाकरं ॥ ९३ ॥ संज्ञांचोपालभ
द्वीरःकालंसंचिंत्यभारत ॥ अंतरिक्षेचशुश्रावदिव्यावाचःसमंततः ॥ ९४ ॥ कथंमहात्मागांगेयःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ कालंकर्तानरव्याघ्रःसंप्राप्तेदक्षिणायने ॥
॥ ९५ ॥ स्थितोस्मीतिचगांगेयस्तच्छ्रुत्वावाक्यमब्रवीत् ॥ धारयामासचप्राणान्पतितोपिमहीतले ॥ ९६ ॥ उत्तरायणमन्विच्छन्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ तस्य
तन्मतमाज्ञायगंगाहिमवतःसुता ॥ ९७ ॥ महर्षीन्हंसरूपेणप्रेषयामासतत्रवै ॥ ततःसंपातिनोहंसास्त्वरितामानसौकसः ॥ ९८ ॥ आजग्मुःसहिताद्रष्टुंभीष्मंकु
रुपितामहं ॥ यत्रशेतेनरश्रेष्ठःशरतल्पेपितामहः ॥ ९९ ॥ तेतुभीष्मंसमासाद्यऋषयोहंसरूपिणः ॥ अपश्यञ्छरतल्पस्थंभीष्मंकुरुकुलोद्वहं ॥ १०० ॥ तेतंदृष्ट्वा
महात्मानंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ गांगेयंभरतश्रेष्ठंदक्षिणेनचभास्करं ॥ १०१ ॥ इतरेतरमामंत्र्यप्राहुस्तत्रमनीषिणः ॥ भीष्मःकथंमहात्मासन्संस्थातादक्षिणाय
ने ॥ १०२ ॥ इत्युक्त्वाप्रस्थिताहंसादक्षिणामभितोदिशं ॥ संप्रेक्ष्यवैमहाबुद्धिश्चिंतयित्वाचभारत ॥ १०३ ॥ तानब्रवीच्छांतनवोनाहंगंताकथंचन ॥ दक्षिणा
वर्तआदित्येएतन्मेमनसिस्थितं ॥ १०४ ॥ गमिष्यामिस्वकंस्थानमासीद्यन्मेपुरातनं ॥ उदगायनआदित्येहंसाःसत्यंब्रवीमिवः ॥ १०५ ॥ धारयिष्याम्यहंप्रा
णानुत्तरायणकांक्षया ॥ ऐश्वर्यभूतःप्राणानामुत्सर्गोहियतोमम ॥ १०६ ॥ तस्मात्प्राणान्धारयिष्येमुमूर्षुरुदगायने ॥ यश्चदत्तोवरोमह्यंपित्रातेनमहात्मना ॥
॥ १०७ ॥ छंदतोमृत्युरित्येवंतस्यचास्तुवरस्तथा ॥ धारयिष्येततःप्राणानुत्सर्गेनियतेसति ॥ १०८ ॥ इत्युक्त्वातांस्तदाहंसान्सशेतेशरतल्पगः ॥ एवंकुरूणांपति
तेशृंगेभीष्मेमहौजसि ॥ १०९ ॥ पांडवाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ तस्मिन्हतेमहासत्वेभरतानांपितामहे ॥ ११० ॥ ॥१८४॥

ति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐश्वर्येणस्वसामर्थ्येनभूतःप्राप्तः स्वच्छंदमृत्युत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ १२२ ॥ इतिश्री • भै • भा • ऊनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ संमोहश्चैवतुमुलःकुरूणामभवत्तदा ॥ १११ ॥ कृपदुर्योधनमुखानिःश्वस्यरुरुदुस्ततः ॥ विषादाच्चचिरंकालमतिष्ठन्वि
गतेंद्रियाः ॥ १२ ॥ दध्युश्चैवमहाराजनयुद्धेदधिरेमनः ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्चनाभ्यधावंतपांडवान् ॥ १३ ॥ अवध्येशांतनोःपुत्रेहतेभीष्मेमहौजसि ॥ अभावः
सहसाराजन्कुरुराजस्यतर्कितः ॥ १४ ॥ हतप्रवीरास्तुवयंनिकृत्ताश्चशितैःशरैः ॥ कर्तव्यंनाभिजानीमोनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ १५ ॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वा
परत्रचपरांगतिं ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्शूराःपरिघबाहवः ॥ १६ ॥ सोमकाश्चसपंचालाःप्राहृष्यंतजनेश्वर ॥ ततस्तूर्यसहस्रेषुनदत्सुसमहाबलः ॥ १७ ॥ आ
स्फोटयामासभृशंभीमसेनोननादच ॥ सेनयोरुभयोश्चापिगांगेयेनिहतेविभौ ॥ १८ ॥ संन्यस्यवीराःशस्त्राणिप्राध्यायंतसमंततः ॥ प्राक्रोशन्प्राद्रवंश्चान्येज
ग्मुर्मोहंतथापरे ॥ १९ ॥ क्षत्रंचान्येभ्यनिंदंतभीष्मंचान्येभ्यपूजयन् ॥ ऋषयःपितरश्चैवप्रशशंसुर्महाव्रतं ॥ २० ॥ भरतानांचयेपूर्वेतेचैनंप्रशशंसिरे ॥ महो
पनिषदंचैवयोगमास्थायवीर्यवान् ॥ २१ ॥ जपन्शांतनवोधीमान्कालाकांक्षीस्थितोभवत् ॥ १२२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभी
ष्मनिपातनेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथमासंस्तदायोधाहीनाभीष्मेणसंजय ॥ ब
लिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा ॥ १ ॥ तदैवनिहतान्मन्येकुरूनन्यांश्चपांडवैः ॥ नप्राहरद्यदाभीष्मोघृणित्वाद्द्रुपदात्मजं ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंमन्येकिमन्यस्र
भविष्यति ॥ अद्याहंपितरंश्रुत्वानिहतंस्मसुदुर्मतिः ॥ ३ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममसंजय ॥ श्रुत्वाविनिहतंभीष्मंशतधायन्नदीर्यते ॥ ४ ॥ यदन्यन्निहतेना
जौभीष्मेणजयमिच्छता ॥ चेष्टितंकुरुसिंहेनतन्मेकथयसुव्रत ॥ ५ ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंदेवव्रतंरणे ॥ नहतोजामदग्न्येनदिव्यैरस्त्रैरयंपुरा ॥ ६ ॥ सहतो
द्रौपदेयेनपांचाल्येनशिखंडिना ॥ संजयउवाच सायाह्नेनिहतोभूमौधार्तराष्ट्रान्विषादयन् ॥ ७ ॥ पंचालानांददौहर्षंभीष्मःकुरुपितामहः ॥ सशेतेशर
तल्पस्थोमेदिनीमस्पृशंस्तदा ॥ ८ ॥ भीष्मेरथात्प्रपतितेप्रच्युतेधरणीतले ॥ हाहेतितुमुलःशब्दोभूतानांसमपद्यत ॥ ९ ॥

कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सीमावृक्षेइति ननुकौरवाणांतावद्भीष्मेसेनापतौपतितेभयमुचितंप्रधानविनाशेजयाशाविच्छेदात् पांडवानांतुकथंभयं अयेतेषांहर्षस्यकथनात् उच्यते पांडवानामपिमहद्भयमुपपद्यतएव संधिवांछाविच्छेदात् अयंभावः उभयोःसीमास्थानीयोभीष्मोजीवन्नस्माकंसंधिंकरिष्यति तेनचपुत्रसुहृद्विनाशधनव्ययप्रत्यवायानभविष्यंति हतेत्वेतस्मिन्सुतरांसंध्याशाविच्छेदएवजातइतिपुत्रसुहृद्विनाशादिप्रयुक्तंभयं

॥१८५॥ सीमावृक्षेनिपतितेकुरूणांसमितिंजये॥ सेनयोरुभयोराजन्क्षत्रियान्भयमाविशत्॥ १० ॥ भीष्मंशांतनवंदृष्ट्वाविशीर्णकवचध्वजं ॥ कुरवःपर्यवर्ततपांड ६
वाश्चविशांपते॥ ११ ॥ खंतमःसंवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः॥ ररासपृथिवीचैवभीष्मेशांतनवेहते॥ १२ ॥ अयंब्रह्मविदांश्रेष्ठोत्ययंब्रह्मविदांवरः ॥ इत्यभा
षंतभूतानिशयानंपुरुषर्षभं॥ १३ ॥ अयंपितरमाज्ञायकामार्त्तंशांतनुंपुरा ॥ ऊर्ध्वरेतसमात्मानंचकारपुरुषर्षभः॥ १४॥ इतिस्मशरतल्पस्थंभरतानांमहत्तमं॥
ऋषयस्त्वभ्यभाषंतसहिताःसिद्धचारणैः॥ १५॥ हतेशांतनवेभीष्मेभरतानांपितामहे॥ नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तवहिमारिष॥ १६॥ विषण्णवदनाश्चासन्
हतश्रीकाश्चभारत॥ अतिष्ठन्व्रीडिताश्चैवह्रियायुक्तात्ह्यधोमुखाः॥ १७॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वासंग्रामशिरसिस्थिताः॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्हेमजालपरिष्कृता
न्॥ १८॥ हर्षात्तूर्यसहस्रेषुवाद्यमानेषुचानघ॥ अपश्याममहाराजभीमसेनंमहाबलं॥ १९ ॥ विक्रीडयानंकौंतेयंहर्षेणमहतायुतं॥ निहत्यतरसाशत्रूंमहाब
लसमन्वितं॥ २० ॥ संमोहश्चापितुमुलःकुरूणामभवत्ततः॥ कर्णदुर्योधनौचापिनिःश्वसेतांमुहुर्मुहुः॥ २१॥ तथानिपातितेभीष्मेकौरवाणांपितामहे ॥ हाहा
भूतमभूत्सर्वंनिर्मर्यादमवर्तत॥ २२॥ दृष्ट्वाचपतितंभीष्मंपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ उत्तमंजवमास्थायद्रोणानीकमुपाद्रवत्॥ २३ ॥ भ्रात्राप्रस्थापितोवीरःस्वे
नानीकेनदंशितः॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रःस्वसैन्यंसविषादयन्॥ २४॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकुरवःपर्यवारयन्॥ दुःशासनंमहाराजकिमयंवक्ष्यतीतिच ॥ २५॥
ततोद्रोणायनिहतंभीष्ममाचष्टकौरवः॥ द्रोणस्तत्राप्रियंश्रुत्वामुमोहभरतर्षभ॥ २६॥ ससंज्ञामुपलभ्याशुभारद्वाजःप्रतापवान्॥ निवारयामासतदास्वान्य
नीकानिमारिष॥ २७॥ विनिवृत्तान्कुरून्दृष्ट्वापांडवापिस्वसैनिकान्॥ दूतैःशीघ्राश्वसंयुक्तैःसमंतात्पर्यवारयन्॥ २८॥ निवृत्तेषुचसैन्येषुपारंपर्येणसर्वशः॥
निर्मुक्तकवचाःसर्वेभीष्ममीयुर्नराधिपाः॥ २९ ॥व्युपरम्यततोयुद्धाद्योधाःशतसहस्रशः॥ उपतस्थुर्महात्मानंप्रजापतिमिवामराः ॥ ३० ॥ ॥१८५॥

युज्यतइति तस्मायुक्तमुक्तंसेनयोरुभयोरितिहर्षकथनंत्वापाततोज्ञेयं ॥ १० ॥ पर्यवर्ततपरिवृतवंतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ व्रीडिताःव्रीडावंतः व्रीडाचान्यतः ह्रीश्चाकार्यकरणात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पारंपर्येणक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उपधानंउपबर्हं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इहवीरशय्यायां ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ व्यवसायमुचितोद्योगं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अन्वगृद्धात्अवतष्टंभे

तेतुभीष्मंसमासाद्यशयानंभरतर्षभं ॥ अभिवाद्यावतिष्ठंतपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३१ ॥ अथपांडून्कुरूंश्चैवप्रणिपत्याग्रतःस्थितान् ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभी
ष्मःशांतनवस्तदा ॥ ३२ ॥ स्वागतंवोमहाभागाःस्वागतंवोमहारथाः ॥ तुष्यामिदर्शनाच्चाहंयुष्माकममरोपमाः ॥ ३३ ॥ अभिमंत्र्याथतानेवंशिरसालंबताब्र
वीत् ॥ शिरोमेलंबतेत्यर्थमुपधानंप्रदीयतां ॥ ३४ ॥ ततोनृपाःसमाजह्रुस्तनूनिचमृदूनिच ॥ उपधानानिमुख्यानिनैच्छत्तानिपितामहः ॥ ३५ ॥ अथाब्र
वीन्नरव्याघ्रःप्रहसन्निवतान्नृपान् ॥ नैतानिवीरशय्यासुयुक्तरूपाणिपार्थिवाः ॥ ३६ ॥ ततोवीक्ष्यनरश्रेष्ठमभ्यभाषतपांडवं ॥ धनंजयंदीर्घबाहुंसर्वलोकमहार
थं ॥ ३७ ॥ धनंजयमहाबाहोशिरोमेताततलंबते ॥ दीयतामुपधानंवैयद्युक्तमिहमन्यसे ॥ ३८ ॥ संजयउवाच समारोप्यमहच्चापमभिवाद्यपितामहं ॥ ने
त्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ आज्ञापयकुरुश्रेष्ठसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ प्रेष्योहंतवदुर्धर्षक्रियतांकिंपितामह ॥ ४० ॥ तमब्रवीच्छांतनवःशिरोमे
ताततलंबते ॥ उपधानंकुरुश्रेष्ठफाल्गुनोपदधत्स्वमे ॥ ४१ ॥ शयनस्यानुरूपंवैशीघ्रंवीरप्रयच्छमे ॥ त्वंहिपार्थसमर्थोवैश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ ४२ ॥ क्षत्रधर्मस्यवे
त्ताचबुद्धिसत्वगुणान्वितः ॥ फाल्गुनोपितथेत्युक्त्वाव्यवसायमरोचयत् ॥ ४३ ॥ गृह्यानुमंत्र्यगांडीवंशरान्सन्नतपर्वणः ॥ अनुमान्यमहात्मानंभरतानांम
हारथं ॥ ४४ ॥ त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरःशरैः ॥ अभिप्रायेतुविदितेधर्मात्मासव्यसाचिना ॥ ४५ ॥ अतुष्यद्भरतश्रेष्ठोभीष्मोधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ उ
पधानेनदत्तेनप्रत्यनंदद्धनंजयं ॥ ४६ ॥ प्राहसर्वान्समुद्वीक्ष्यभरतान्भारतंप्रति ॥ कुंतीपुत्रंयुधांश्रेष्ठंसुहृदांप्रीतिवर्धनं ॥ ४७ ॥ शयनस्यानुरूपंमेपांडवोपहि
तंत्वया ॥ यद्यन्यथाप्रपद्येथाःशपेयंत्वामहंरुषा ॥ ४८ ॥ एवमेवमहाबाहोधर्मेषुपरितिष्ठता ॥ स्वप्तव्यंक्षत्रियेणाजौशरतल्पगतेनवै ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वातुबीभ
त्सुंसर्वांस्तानब्रवीद्वचः ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चपांडवानभिसंस्थितान् ॥ ५० ॥ पश्यध्वमुपधानंमेपांडवेनाभिसंधितं ॥ शिश्येहमस्यांशय्यायांयावदावर्तनंरवेः ॥
॥ ५१ ॥ येतदामांगमिष्यंतितेचप्रेक्ष्यंतिमांनृपाः ॥ दिशंवैश्रवणाक्रांतांयदागंतादिवाकरः ॥ ५२ ॥ नूनंसप्ताश्वयुक्तेनरथेनोत्तमतेजसा ॥ विमोक्ष्येहंतदाप्रा
णान्सुहृदःसुप्रियानिव ॥ ५३ ॥ परिखाःखन्यतामत्रममावसदनेनृपाः ॥ उपासिष्येविवस्वंतमेवंशरशताचितः ॥ ५४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उपहितंउपधानीयंदत्तं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पांडवानभिसंस्थितान्पांडवानांसमीपवर्तिनः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ममावसदनेमन्निवासस्थाने ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ चक्षुषाहंतीतितथातं दृष्टिमात्रेणहननक्षमं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिश्री० नै० भा० विंशाधिकशततमो

उपारमध्वंसंग्रामाद्वैरमुत्सृज्यपार्थिवाः ॥ संजयउवाच उपातिष्ठन्नथोवैद्याःशल्योद्धरणकोविदाः ॥ ५५ ॥ सर्वोपकरणैर्युक्ताःकुशलैःसाधुशिक्षिताः ॥
तान्दृष्ट्वाजाह्नवीपुत्रःप्रोवाचतनयंतव ॥ ५६ ॥ धनंदत्वाविसृज्यंतांपूजयित्वाचिकित्सकाः ॥ एवंगतेमयेदानींवैद्यैःकार्यमिहास्तिकिं ॥ ५७ ॥ क्षत्रधर्मेप्रश
स्तांहिप्राप्तोस्मिपरमांगतिं ॥ नैषधर्मोमहीपालाःशरतल्पगतस्यमे ॥ ५८ ॥ एभिरेवशरैश्चाहंदग्धव्योस्मिनराधिपाः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥
॥ ५९ ॥ वैद्यान्विसर्जयामासपूजयित्वायथार्हतः ॥ ततस्तेविस्मयंजग्मुर्नानाजनपदेश्वराः ॥ ६० ॥ स्थितिंधर्मेपरांदृष्ट्वाभीष्मस्यामिततेजसः ॥ उपधानंततो
दत्वापितुस्तेमनुजेश्वराः ॥ ६१ ॥ सहिताःपांडवाःसर्वेकुरवश्चमहारथाः ॥ उपगम्यमहात्मानंशयानंशयनेशुभे ॥ ६२ ॥ तेभिवाद्यततोभीष्मंकृत्वाचत्रिःप्रद
क्षिणं ॥ विधायरक्षांभीष्मस्यसर्वएवसमंततः ॥ ६३ ॥ वीराःस्वशिबिराण्येवध्यायंतःपरमातुराः ॥ निवेशायाभ्युपागच्छन्सायाह्नेरुधिरोक्षिताः ॥ ६४ ॥ निवि
ष्टान्पांडवांश्चैवप्रीयमाणान्महारथान् ॥ भीष्मस्यपतनेत्दृष्टानुपगम्यमहाबलः ॥ ६५ ॥ उवाचमाधवःकालेधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ दिष्ट्याजयसिकौरव्यदिष्ट्याभी
ष्मोनिपातितः ॥ ६६ ॥ अवध्योमानुषैरेवसत्यसंधोमहारथः ॥ अथवादैवतैःसार्धंसर्वशास्त्रस्यपारगः ॥ ६७ ॥ त्वांतुचक्षुर्हणंप्राप्यदग्धोघोरेणचक्षुषा ॥ एवमु
क्तोधर्मराजःप्रत्युवाचजनार्दनं ॥ ६८ ॥ तवप्रसादाद्विजयःक्रोधात्तवपराजयः ॥ त्वंहिनःशरणंकृष्णभक्तानामभयंकरः ॥ ६९ ॥ अनाश्चर्योजयस्तेषांयेषांत्वम
सिकेशव ॥ रक्षितासमरेनित्यंनित्यंचापिहितेरतः ॥ ७० ॥ सर्वथात्वांसमासाद्यनाश्चर्यमितिमेमतिः ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचस्मयमानोजनार्दनः ॥ तवैवैतद्युक्तरूपं
वचनंपार्थिवोत्तम ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपधानदानेविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच व्युष्टायांतुमहाराजशर्वर्यांसर्वपार्थिवाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चउपातिष्ठन्पितामहं ॥ १ ॥ तंवीरशयनेवीरंशयानंकुरुसत्तम ॥ अभिवाद्योपत
स्थुर्वैक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ॥ २ ॥ कन्याश्चंदनचूर्णैश्चलाजैर्माल्यैश्चसर्वशः ॥ अवाकिरञ्छांतनवंतत्रगत्वासहस्रशः ॥ ३ ॥ स्त्रियोवृद्धास्तथाबालाःप्रेक्षकाश्च
पृथग्जनाः ॥ समभ्ययुःशांतनवंभूतानीवतमोनुदं ॥ ४ ॥ तूर्याणिशतसंख्यानितथैवनटनर्तकाः ॥ शिल्पिनश्चतथाजग्मुःकुरुवृद्धंपितामहं ॥ ५ ॥

ऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्युष्टायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पृथग्जनाःप्राकृताजनाः भूतानिप्राणिनःगंधर्वादीनिवा तमोनुदंसूर्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ परिदूयंतेपरितप्यंते ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

उपारम्यचयुद्धेभ्यःसन्नाहान्विप्रमुच्यते॥आयुधानिचनिक्षिप्यसहिताःकुरुपांडवाः॥६॥ अन्वासंतदुराधर्षंदेवव्रतमरिंदमं॥अन्योन्यंप्रीतिमंतस्तेयथापूर्वंयथा
वयः॥७॥सापार्थिवशताकीर्णासमितिर्भीष्मशोभिता॥शुशुभेभारतीदीप्तादिवीवादित्यमंडलं॥८॥ विबभौचनृपाणांसागंगासुतमुपासतां ॥देवानामिवदेवे
शंपितामहमुपासतां ॥ ९ ॥ भीष्मस्तुवेदनांधैर्यान्निगृह्यभरतर्षभ ॥ अभितप्तःशरैश्चैवनिःश्वसन्नुरगोयथा ॥ १० ॥ शराभितप्तकायोपिशस्त्रसंपातमूर्छितः ॥
पानीयमितिसंप्रेक्ष्यराज्ञस्तान्प्रत्यभाषत ॥ ११ ॥ ततस्तेक्षत्रियाराजन्नुपाजह्रुःसमंततः ॥ भक्ष्यानुच्चावचान्राजन्वारिकुंभांश्चशीतलान् ॥ १२ ॥ उपानीतंतु
पानीयंदृष्ट्वाशांतनवोब्रवीत् ॥ नाद्यातीतामयाशक्याभोगाःकेचनमानुषाः ॥ १३ ॥ अपक्रांतोमनुष्येभ्यःशरशय्यांगतोप्यहं ॥ प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामिनिवृत्तिं
शशिसूर्ययोः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वाशांतनवोनिंदन्वाक्येनपार्थिवान् ॥ अर्जुनंद्रष्टुमिच्छामीत्यभ्यभाषतभारत ॥ १५ ॥ अथोपेत्यमहाबाहुरभिवाद्यपितामहं ॥
अतिष्ठत्प्रांजलिःप्रह्वःकिंकरोमीतिचाब्रवीत् ॥ १६ ॥ तंदृष्ट्वापांडवंराजन्नभिवाद्याग्रतःस्थितं ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभीष्मःप्रीतोधनंजयं ॥ १७ ॥ दह्यतीव
शरीरंमेसंवृतस्यतवेषुभिः ॥ मर्माणिपरिदूयंतेमुखंचपरिशुष्यति ॥ १८ ॥ वेदनार्तशरीरस्यप्रयच्छापोममार्जुन ॥ त्वंहिशक्तोमहेष्वासदातुमापोयथाविधि ॥
॥ १९ ॥ अर्जुनस्तुतथेत्युक्त्वारथमारुह्यवीर्यवान् ॥ अधिज्यंबलवत्कृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः ॥ २० ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ वित्रेसुःस
र्वभूतानिसर्वेश्रुत्वाचपार्थिवाः॥ २१ ॥ततःप्रदक्षिणंकृत्वारथेनरथिनांवरः ॥ शयानंभरतश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ २२ ॥ संधायचशरंदीप्तमभिमंत्र्यसपांडवः॥
पर्जन्यास्त्रेणसंयोज्यसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ २३ ॥ अविध्यत्पृथिवींपार्थःपार्श्वेभीष्मस्यदक्षिणे ॥ उत्पपाततोधारावारिणोविमलाशुभा ॥ २४ ॥ शीतस्यामृत
कल्पस्यदिव्यगंधरसस्यच ॥ अतर्पयत्ततःपार्थःशीतयाजलधारया ॥ २५ ॥ भीष्मंकुरूणामृषभंदिव्यकर्मपराक्रमं ॥ कर्मणातेनपार्थस्यशक्रस्येवविकुर्वतः ॥
॥ २६ ॥ विस्मयंपरमंजग्मुस्ततस्तेवसुधाधिपाः ॥ तत्कर्मप्रेक्ष्यबीभत्सोरतिमानुषविक्रमं ॥ २७ ॥ संप्रावेपंतकुरवोगावःशीतार्दिताइव ॥ विस्मयाच्चोत्तरीया
णिव्याविध्यन्सर्वतोनृपाः ॥ २८ ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषस्तुमुलःसर्वतोभवत् ॥ तृप्तःशांतनवश्चापिराजन्बीभत्सुमब्रवीत् ॥ २९ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ विकुर्वतोविशेषेणकुर्वतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्याविध्यन्भ्रामितवंतः ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ निधनंनिधनहेतुः तद्विदोदेवरहस्यज्ञाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जगतिभूलोके ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सर्वपार्थिववीराणांसन्निधौपूजयन्निव ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिकौरवनंदन ॥ ३० ॥ कथितोनारदेनासिपूर्वैर्परिमितद्युते ॥ वासुदेवसहायस्त्वंमहत्कर्मकरि
 ष्यसि ॥ ३१ ॥ यन्नोत्सहतिदेवेंद्रःसहदेवैरपिध्रुवं ॥ विदुस्त्वांनिधनंपार्थसर्वक्षत्रस्यतद्विदः ॥ ३२ ॥ धनुर्धराणामेकस्त्वंपृथिव्यांप्रवरोनृषु ॥ ३३ ॥ मनुष्याजग
तिश्रेष्ठाःपक्षिणांपतगेश्वरः ॥ सरितांसागरःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदां ॥ ३४ ॥ आदित्यस्तेजसांश्रेष्ठोगिरीणांहिमवान्वरः ॥ जातीनांब्राह्मणःश्रेष्ठःश्रेष्ठस्त्वमसि
धन्विनां ॥ ३५ ॥ नवैश्रुतंधार्तराष्ट्रेणवाक्यंमयोच्यमानंविदुरेणचैव ॥ द्रोणेनरामेणजनार्दनेनमुहुर्मुहुःसंजयेनापिचोक्तं ॥ ३६ ॥ परीतबुद्धिर्हिविसंज्ञकल्पो
दुर्योधनोनचतच्छ्रद्दधाति ॥ सशेष्यतेवैनिहतश्चिरायशास्त्रातिगोभीमबलाभिभूतः ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वातद्वचःकौरवेंद्रोदुर्योधनोदीनमनाबभूव ॥ तमब्रवी
च्छांतनवोभिवीक्ष्यनिबोधराजन्भववीतमन्युः ॥ ३८ ॥ दृष्टंदुर्योधनैतत्तेयथापार्थेनधीमता ॥ जलस्यधाराजनिताशीतस्यामृतगंधिनः ॥ ३९ ॥ एतस्यकर्ता
लोकेस्मिन्नान्यःकश्चनविद्यते ॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवं ॥ ४० ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः ॥ धातुस्त्वष्टुश्चसवितुर्वैवस्वतमथापिवा ॥
॥ ४१ ॥ सर्वस्मिन्मानुषेलोकेवेत्त्येकोहिधनंजयः ॥ कृष्णोवादेवकीपुत्रोनान्योवेदेहकश्चन ॥ ४२ ॥ अशक्यःपांडवस्तातयुद्धेजेतुंकथंचन ॥ अमानुषाणिक
र्माणियस्यैतानिमहात्मनः ॥ ४३ ॥ तेनसत्ववतासंख्येशूरेणाहवशोभिना ॥ कृतिनासमरेराजन्संधिर्भवतुमाचिरं ॥ ४४ ॥ यावत्कृष्णोमहाबाहुःस्वाधीनःकुरु
सत्तम ॥ तावत्पार्थेनशूरेणसंधिस्तेतातयुज्यतां ॥ ४५ ॥ यावन्नतेचमूःसर्वाःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ नाशयत्यर्जुनस्तावत्संधिस्तेतातयुज्यतां ॥ ४६ ॥ यावत्तिष्ठं
तिसमरेहतशेषाःसहोदराः ॥ नृपाश्चबहवोराजंस्तावत्संधिःप्रयुज्यतां ॥ ४७ ॥ ननिर्दहतितेयावत्क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूं ॥ युधिष्ठिरोरणेतावत्संधिस्तेतातयुज्यतां ॥
॥ ४८ ॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ यावच्चमूंमहाराजनाशयंतिनसर्वशः ॥ ४९ ॥ तावत्तेपांडवैर्वीरैःसौहार्दंममरोचते ॥ युद्धंमदंतमेवास्तुतातसं
शाम्यपांडवैः ॥ ५० ॥ एतत्तुरोचतांवाक्यंयदुक्तोसिमयानघ ॥ एतत्क्षेममहंमन्येतवचैवकुलस्यच ॥ ५१ ॥ त्यक्त्वामन्युंव्युपशाम्यस्वपार्थैःपर्याप्तमेतद्यत्कृतंफा
ल्गुनेन ॥ भीष्मस्यांतादस्तुवःसौहृदंचजीवंतुशेषाःसाधुराजन्प्रसीद ॥ ५२ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ क्षेमंहितं ॥ ५१ ॥ फाल्गुनेनयत्कृतंएतदेतावदेवपर्याप्तमस्तु चशब्दादेतावतांभ्रातॄणामंतादपीति ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ योज्ययोगधारणायुक्तंकृत्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिश्री०नै०भारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ततइति ॥ १ ॥

राज्यस्यार्धंदीयतांपांडवानामिंद्रप्रस्थंधर्मराजोभियातु॥ मामित्रध्रुक्पार्थिवानांजघन्यःपापांकीर्तिंप्राप्स्यसेकौरवेंद्र॥५३॥ ममावसानाच्छांतिरस्तुप्रजानां
संगच्छंतांपार्थिवाःप्रीतिमंतः॥ पितापुत्रंमातुलंभागिनेयोभ्राताचैवभ्रातरंप्रैतुराजन्॥५४॥ नचेदेवंप्राप्तकालंवचोमेमोहाविष्टःप्रतिपत्स्यस्यबुध्या॥ तप्स्य
स्यंतेएतदंताःस्थसर्वेसत्यामेतांभारतीमीरयामि॥ ५५॥ एतद्वाक्यंसौहृदादापगेयोमध्येराज्ञांभारतंश्रावयित्वा॥ तूष्णीमासीच्छल्यसंतप्तमर्मायोज्यात्मानंवे
दनांसंनियम्य॥ ५६॥ संजयउवाच धर्मार्थसहितंवाक्यंश्रुत्वाहितमनामयं॥ नारोचयतपुत्रस्तेमुमूर्षुरिवभेषजं॥ ५७॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिभीष्मवधपर्वणिदुर्योधनंप्रतिभीष्मवाक्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५॥ संजयउवाच ततस्तेपार्थिवाःसर्वेज
ग्मुःस्वानालयान्पुनः॥ तूष्णींभूतेमहाराजभीष्मेशांतनुनंदने॥ १ ॥ श्रुत्वातुनिहतंभीष्मंराधेयःपुरुषर्षभः॥ ईषदागतसंत्रासस्त्वरयोपजगामह ॥ २ ॥ सददर्श
महात्मानंशरतल्पगतंतदा॥ जन्मशय्यागतंवीरंकार्तिकेयमिवप्रभुं॥३॥ निमीलिताक्षंतंवीरंसाश्रुकंठस्तदावृषः॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोइत्युवाचमहाद्युतिः॥
॥ ४ ॥ राधेयोहंकुरुश्रेष्ठनित्यमक्षिगतस्तव॥ द्वेष्योहंतवसर्वत्रइतिचैनमुवाचह॥ ५॥ तच्छ्रुत्वाकुरुवृद्धोहिवलीसंवृतलोचनः॥ शनैरुद्वीक्ष्यसस्नेहमिदंवचनम
ब्रवीत्॥६॥ रहितंधिष्ण्यमालोक्यसमुत्सार्यचरक्षिणः॥ पितेवपुत्रंगांगेयःपरिरभ्यैकपाणिना॥७॥ एह्येहिमेविप्रतीपस्पर्धसेत्वंमयासह॥ यदिमांनाधिगच्छे
थानतेश्रेयोध्रुवंभवेत्॥ ८॥ कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता॥ सूर्यजस्त्वंमहाबाहोविदितोनारदान्मया ॥ ९ ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतच्चसत्यंनसंशयः॥
नचद्वेषोस्तिमेतातत्वयिसत्यंब्रवीमिते॥ १० ॥ तेजोवधनिमित्तंतुपरुषंत्वाहमब्रुवं॥ अकस्मात्पांडवान्सर्वानवाक्षिपसिसुव्रत ॥ ११ ॥ येनासिबहुशोराज्ञा
चोदितःसूतनंदन॥ जातोसिधर्मलोपेनततस्तेबुद्धिरीदृशी॥१२॥ नीचाश्रयान्मत्सरेणद्वेषिणीगुणिनामपि ॥ तेनासिबहुशोरूक्षंश्रावितःकुरुसंसदि॥ १३॥
जानामिसमरेवीर्यंशत्रुभिर्दुःसहंभुवि ॥ ब्रह्मण्यतांचशौर्यंचदानेचपरमांस्थितिं ॥ १४ ॥ नत्वयासदृशःकश्चित्पुरुषेष्वमरोपम ॥ कुलभेदभयाच्चाहं
सदापरुषमुक्तवान्॥ १५॥

॥ २ ॥ जन्मशय्यागतंजन्मकालेशरशय्यागतं शरजन्मत्वात्॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पुरुषेषुमानुषेषु एवंसत्यपिअतिसंभावितःपांडवानतिपीडयेरितिनिश्चित्यातिरथोप्यर्धरथत्वेनगणितइतिभावः ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वयासदृशोनाभवत्त्वयाजितइत्यर्थः इयंकथाराजधर्मे अनेननागायुतबलत्वंकर्णस्यसूचितं ॥ १८ ॥ युधिसंप्रहारे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ निर्वृत्तंसमाप्तं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अवकी

इष्वस्त्रेचास्त्रसंधानेलाघवेस्त्रबलेतथा ॥ सदृशःफाल्गुनेनासिकृष्णेनचमहात्मना ॥ १६॥ कर्णकाशिपुरंगत्वात्वयैकेनधनुष्मता ॥ कन्यार्थेकुरुराजस्यराजा
नोमृदितायुधि ॥ १७॥ तथाचबलवान्राजाजरासंधोदुरासदः ॥ समरेसमरश्लाघिन्नत्वयासदृशोभवत् ॥ १८ ॥ ब्रह्मण्यःसत्त्वयोधीचतेजसाचबलेनच ॥ दे
वगर्भसमःसंख्येमनुष्यैरधिकोयुधि ॥ १९ ॥ व्यपनीतोद्यमन्युर्मेयस्त्वांप्रतिपुराकृतः ॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमतिवर्तितुं ॥ २० ॥ सोदर्याःपांडवावीराभ्रातर
स्तेऽरिसूदन ॥ संगच्छतैर्महाबाहोममचेदिच्छसिप्रियं ॥ २१ ॥ मयाभवतुनिर्वृत्तंवैरमादित्यनंदन ॥ पृथिव्यांसर्वराजानोभवंत्वद्यनिरामयाः ॥ २२ ॥ क
र्णउवाच जानाम्येवमहाबाहोसर्वमेतन्नसंशयः ॥ यथावदसिमेभीष्मकौंतेयोहंनसूतजः ॥ २३ ॥ अवकीर्णस्त्वहंकुंत्यासूतेनचविवर्धितः ॥ भुक्त्वादुर्योधनै
श्वर्यंनमिथ्याकर्तुमुत्सहे ॥ २४ ॥ वसुदेवसुतोयद्वत्पांडवायदृढव्रतः ॥ वसुचैवशरीरंचपुत्रदारंतथायशः ॥ २५ ॥ सर्वंदुर्योधनस्यार्थेत्यक्तंमेभूरिदक्षिण ॥ मा
चैतद्व्याधिमरणंक्षत्रंस्यादितिकौरव ॥ २६ ॥ कोपिताःपांडवानित्यंसमाश्रित्यसुयोधनं ॥ अवश्यभावीह्यर्थोयंयोनशक्योनिवर्तितुं ॥ २७॥ दैवंपुरुषकारेण
कोनिवर्तितुमुत्सहेत् ॥ पृथिवीक्षयशंसीनिनिमित्तानिपितामह ॥ २८॥ भवद्भिरुपलब्धानिकथितानिचसंसदि ॥ पांडवावासुदेवश्चविदितामममसर्वशः ॥ २९॥
अजेयाःपुरुषैरन्यैरितितांश्चोत्सहामहे ॥ विजयिष्येरणेपांडूनितिमेनिश्चितंमनः ॥ ३० ॥ नचशक्यमवस्त्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणं ॥ धनंजयेनयोत्स्येहंस्वधर्मप्रीतमान
सः ॥ ३१ ॥ अनुजानीष्वमांतातयुद्धायकृतनिश्चयं ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरयुद्ध्येयमितिमेमतिः ॥ ३२ ॥ दुरुक्तंविप्रतीपंवारभसाच्चापलात्तथा ॥ यन्मयेहकृतं
किंचित्तन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ३३ ॥ भीष्मउवाच नचेच्छक्यमवस्त्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणं ॥ अनुजानामिकर्णत्वांयुध्यस्वस्वर्गकाम्यया ॥ ३४ ॥

र्णस्त्यक्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ निवर्तितुंनिवर्तयितुं ॥ २८ ॥ २९ ॥ पांडूनर्जुनंविहायचतुरः अर्जुनेनयोत्स्येअन्यान्विजेष्येइतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विप्रतीपंविरुद्धं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिभी०नै०भारतभावदीपेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥५॥ ॥ ५ ॥ समाप्तोभीष्मपर्वार्थप्रकाशः

निर्मन्युर्गतसंरंभःकृतकर्मारणेस्मह ॥ यथाशक्तियथोत्साहंसतांवृत्तेषुवृत्तवान् ॥ ३५ ॥ अहंत्वामनुजानामियदिच्छसितदाप्नुहि ॥ क्षत्रधर्मजिताँल्लोकानवाप्स्यसिधनंजयात् ॥ ३६ ॥ युध्यस्वनिरहंकारोबलवीर्यव्यपाश्रयः ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते ॥ ३७ ॥ प्रशमेहिकृतोयत्नःसुमहान्सुचिरंमया ॥ नचैवशंकितःकर्तुंकर्णसत्यंब्रवीमिते ॥ ३८ ॥ संजयउवाच इत्युक्तवतिगांगेयेअभिवाद्योपमंत्र्यच ॥ राधेयोरथमारुह्यप्रायात्तवसुतंप्रति ॥ ३९ ॥

इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मकर्णसंवादेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ५ ॥

समाप्तंभीष्मवधपर्वभीष्मपर्वच अस्यानंतरंद्रोणपर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ तमप्रतिमसत्वौजोबलवीर्यसमन्वितं ॥ हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनशिखंडिना ॥ १ ॥

*श्वेतोपाख्यानसमाप्त्यनंतरग्रंथप्रभृतिआपर्वसमाप्तिलिखिताटीकाअन्यैवनचतुर्धरप्रणीतेतिभाति टीकांतरपुस्तकेषूपलंभाल्लेखसादृश्याभावाच्च ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिआदिपर्वोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदंभीष्मपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७८५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ अथ श्रीमहाभारते द्रोणपर्व प्रारभ्यते ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्रीगणेशायनमः प्रणम्यपरमात्मानंप्राचीनाचार्यवर्त्मना द्रोणपर्वगिसंक्षेपाद्भावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ पूर्वस्मिन्पर्वणिविश्वरूपप्रदर्शनंतद्विदांचार्चिरादिमार्गापेक्षाचभीष्मकृतकालप्रतीक्षयादर्शिता तत्रैवनि
ष्कलंरूपंतमेवशरणंगच्छ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्ये उत्तमःपुरुषस्त्वन्यइत्यादिनाउक्तं तदधिगमवतांचनास्तितन्मार्गापेक्षेतिद्रोणनिर्वाणनिदर्शनेनदर्शयिष्यन्द्रोणपर्वसमारभते तमप्रतिमसत्वौजइत्यादिना तत्रा
ख्यायिकायोधोत्साहार्थामहतामपिमृत्युरस्तीत्यादिनाजगदनित्यत्वप्रदर्शनार्थाच तत्रसत्वंधैर्यंमहत्यपिदुःखकारणेवैकल्यराहित्यं ओजोमानसंबलं बलंशरीरदार्ढ्यं वीर्यमुत्साहादिहेतुः पराक्रमःपरा

श्रीगणेशायनमः॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १ ॥ जनमेजयउवाच तमप्रतिमसत्वौजोबलवी
र्यसमन्वितं॥हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनशिखंडिना॥ १ ॥ धृतराष्ट्रस्ततोराजाशोकव्याकुललोचनः॥किमचेष्टतविप्रर्षेहतेपितरिवीर्यवान्॥ २॥ तस्यपुत्रोहि
भगवान्भीष्मद्रोणमुखैरथैः॥पराजित्यमहेष्वासान्पांडवान्राज्यमिच्छति॥३॥तस्मिन्हतेतुभगवन्केतौसर्वधनुष्मतां॥यदचेष्टतकौरव्यस्तन्मेब्रूहितपोधन॥
॥ ४॥ वैशंपायनउवाच निहतंपितरंश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनाधिपः॥लेभेनशांतिंकौरव्यश्चिंताशोकपरायणः॥ ५॥ तस्यचिंतयतोदुःखमनिशंपार्थिवस्य
तत्॥आजगामविशुद्धात्मापुनर्गावल्गणिस्तदा॥ ६ ॥ शिबिरात्संजयंप्राप्तंनिशिनागाह्वयंपुरं॥ आंबिकेयोमहाराजधृतराष्ट्रोन्वपृच्छत ॥ ७॥ श्रुत्वाभी
ष्मस्यनिधनमप्रहृष्टमनाभृशं॥पुत्राणांजयमाकांक्षन्विललापातुरोयथा॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संशोच्यतुमहात्मानंभीष्मंभीमपराक्रमं॥किम
कार्षुःपरंतातकुरवःकालचोदिताः॥ ९ ॥तस्मिन्विनिहतेशूरेदुराधर्षेमहात्मनि॥किंनुस्वित्कुरवोकार्षुर्निमग्नाःशोकसागरे ॥ १० ॥ तदुदीर्णमहत्सैन्यंत्रैलोक्य
स्यापिसंजय॥भयमुत्पादयेत्तीव्रंपांडवानांमहात्मनां॥ ११॥ कोहिदौर्योधनेसैन्येपुमानासीन्महारथः॥यंप्राप्यसमरेवीरानत्रस्यंतिमहाभये ॥ १२॥ देवव्र
तेतुनिहतेकुरूणामृषभेतदा॥किमकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्वसंजय॥ १३॥ संजयउवाच शृणुराजन्नेकमनावचनंब्रुवतोमम॥यत्तेपुत्रास्तदाकार्षु
र्हतेदेवव्रतेमृधे॥ १४॥निहतेतुतदाभीष्मेराजन्सत्यपराक्रमे॥तावकाःपांडवेयाश्चप्राध्यायंतपृथक्पृथक्॥ १५॥विस्मिताश्चप्रहृष्टाश्चक्षत्रधर्मंनिशम्यते॥
स्वधर्मंनिंद्यमानास्तेप्रणिपत्यमहात्मने॥ १६॥

भिभवसामर्थ्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥केतौचिन्हभूते एवंभूतोधनुर्धरोनभवतीत्यन्येषामभिज्ञापके ॥ ४ ॥ चिं
ताध्येयविषयेमनोवृत्तिप्रवाहः शोकइष्टस्यपुनःपुनर्मनसिनिवेशनं ॥ ५॥ दुःखंदुःखहेतुं ॥ ६ ॥ शिबिरात्तद्वतःकुरुक्षेत्रात् पृच्छेर्द्विकर्मकत्वात्पुत्राणांजयंअन्वपृच्छतेतिसंबंधः ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥
॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ प्राध्यायंतपृथक्पृथक् एकेपराजयंप्राप्ताःस्मइतिअन्येजयंप्राप्स्यंतइतिचध्यानंकृतवंतः ॥ १५ ॥ विस्मितागुरुवधेपिदोषाभावात् प्रहृष्टामहाफलत्वाद्युद्धमरणस्य ॥ १६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥१८॥१९॥२०॥ अर्यम्णिसूर्येव्यावृत्तेअपराण्हावलंबिनि ॥२१॥२२॥ मोहाज्जयाशारूपात् शांतनवस्यवधादितिपरेषांबलवत्त्वात् मृत्युसाद्भूतामृत्युवशाःमृत्युनाहूताइत्यपिपाठः ॥२३॥ २४॥

शयनंकल्पयामासुर्भीष्मायामितकर्मणे॥ सोपधानंनरव्याघ्रशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १७ ॥ विधायरक्षांभीष्मायसमाभाष्यपरस्परं ॥ अनुमान्यचगांगेयंकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ १८॥ क्रोधसंरक्तनयनाःसमवेत्यपरस्परं॥पुनर्युद्धायनिर्जग्मुःक्षत्रियाःकालचोदिताः॥ १९॥ ततस्तूर्यनिनादैश्चभेरीणांनिनदेनच॥ तावकानामनीकानिपरेषांचविनिर्ययुः॥२०॥व्यावृत्तेऽर्यम्णिराजेंद्रपतितेजान्हवीसुते॥ अमर्षवशमापन्नाःकालोपहतचेतसः॥२१॥अनादृत्यवचःपथ्यंगांगेयस्यमहात्मनः॥ निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाःशस्त्राण्यादायसत्वराः ॥ २२॥ मोहात्तवसपुत्रस्यवधाच्छांतनवस्यच ॥ कौरव्यामृत्युसाद्भूताःसहिताःसर्वराजभिः॥ ॥ २३ ॥ अजावयइवागोपावनेश्वापदसंकुले॥ भृशमुद्विग्नमनसोहीनादेवव्रतेनते ॥ २४॥ पतितेभरतश्रेष्ठेबभूवकुरुवाहिनी ॥ द्यौरिवापेतनक्षत्राहीनंखमिववायुना ॥ २५॥ विपन्नसस्येवमहीवाक्चैवासंस्कृतायथा ॥ आसुरीवयथासेनानिगृहीतेनृपेबलौ ॥ २६ ॥ विधवेववरारोहाशुष्कतोयेवनिम्नगा ॥ वृकैरिववनेरुद्धापृषतीहतयूथपा॥२७॥ शरभाहतसिंहेवमहतीगिरिकंदरा॥ भारतीभरतश्रेष्ठेपतितेजान्हवीसुते॥२८॥ विष्वग्वाताहतारुग्णानौरिवासीन्महार्णवे॥ बलिभिःपांडवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता॥ २९॥ सातदासीद्भृशंसेनाव्याकुलाश्वरथद्विपा ॥ विपन्नभूयिष्ठनराकृपणाध्वस्तमानसा ॥ ३० ॥ तस्यांत्रस्तानृपतयःसैनिकाश्चपृथग्विधाः ॥पातालइवमज्जंतोहीनादेवव्रतेनते॥ ३१ ॥ कर्णंहिकुरवोऽस्मार्षुःसहिदेवव्रतोपमः॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंरोचमानमिवातिथिं॥ ३२॥ बंधुमापद्गतस्येवतमेवोपागमन्मनः ॥ चुक्रुशुःकर्णकर्णेतितत्रभारतपार्थिवाः॥ ३३ ॥ राधेयंहितमस्माकंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ सहिनायुध्यततदादशाहानिमहायशाः॥ ३४॥ सामात्यबंधुःकर्णोवैतमानयतमाचिरं॥ भीष्मेणहिमहाबाहुःसर्वक्षत्रस्यपश्यतः॥३५॥ रथेषुगण्यमानेषुबलविक्रमशालिषु॥ संख्यातोर्धरथःकर्णोद्विगुणःसन्नरर्षभः ॥ ३६॥ रथातिरथसंख्यायांयोग्रणीःशूरसंमतः॥ सासुरानपिदेवेशान्रणेयोयोद्धुमुत्सहेत् ॥ ३७॥ सतुतेनैवकोपेनराजन्गांगेयमुक्तवान्॥ त्वयिजीवतिकौरव्यनाहंयोत्स्येकदाचन॥ ३८॥

द्यौरिवनिःश्रीका खमिवशून्या ॥ २५॥ विपन्नसस्येवनिःसारा असंस्कृतावाग्यथाकर्तव्येअसमर्था आसुरीवसेनाव्याकुला इवशब्दोवाक्यालंकारे ॥ २६ ॥ विधवेवनिरलंकारा शुष्कतोयेवनिरुपयोगा वृकैरिवनिरुद्धाआसन्नमरणा पृषतीचित्रमृगी ॥२७॥२८॥ विष्वग्वाताअनेकदिग्वाता॥२९॥३०॥ तस्यांसेनायां ॥ ३१ ॥ रोचमानांविख्यातपोभ्यामितिशेषः ॥३२॥३३॥३४॥ ३५॥३६॥३७ ॥ ३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आक्रंदन्नाहूतवंतः कालोयंत्वत्पराक्रमस्येतिशेषः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ जामदग्न्येनअभ्यनुज्ञातंशिक्षितं नःअस्मत्संबंधिनां ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तनुत्यजंदेह
व्ययेनाप्यस्मद्धितैषिणं ॥ अपश्यतयूयमितिशेषः ॥ ४९ ॥ तत्अस्मदीयानांचिंतितं ॥ ५० ॥ भीष्मेविनिहतेसतितत्तदायदपाकृतंन्यूनंतत्पूरयांचक्रेअपीत्यन्वयः ॥ ५१ ॥ खंडंरिक्तं ॥ ५२ ॥ कृत

त्वयातुपांडवेयेषुनिहतेषुमहामृधे ॥ दुर्योधनमनुज्ञाप्यवनंयास्यामिकौरव ॥ ३९ ॥ पांडवैर्वाहतेभीष्मेत्वयिस्वर्गमुपेयुषि ॥ हंतास्म्येकरथेनैवकृत्स्नान्यान्म
न्यसेरथान् ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्दशाहानिमहायशाः ॥ नायुध्यतततःकर्णःपुत्रस्यतवसंमते ॥ ४१ ॥ भीष्मःसमरविक्रांतःपांडवेयस्यभारत ॥ जघान
समरेयोधानसंख्येयपराक्रमः ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तुनिहतेशूरेसत्यसंधेमहौजसि ॥ त्वत्सुताःकर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामाइवप्लवं ॥ ४३ ॥ तावकास्तवपुत्राश्चसहिताः
सर्वराजभिः ॥ हाकर्णइतिचाक्रंदन्कालोयमितिचाब्रुवन् ॥ ४४ ॥ एवंतस्मिन्हिराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ चुक्रुशुःसहितायोधास्तत्रतत्रमहाबलाः ॥ ४५ ॥ जाम
दग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रेदुर्वारपौरुषं ॥ अगमन्नोमनःकर्णंबंधुमात्ययिकेष्विव ॥ ४६ ॥ सहिसक्तोरणेराजंस्त्रातुमस्मान्महाभयात् ॥ त्रिदशानिवगोविंदःसततंसु
महाभयात् ॥ ४७ ॥ वैशंपायनउवाच तथातुसंजयंकर्णंकीर्त्तयंतंपुनःपुनः ॥ आशीविषवदुच्छ्वस्यधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ ४८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच य
त्तद्वैकर्त्तनंकर्णमगमद्वोमनस्तदा ॥ अप्यपश्यतराधेयंसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ ४९ ॥ अपितन्नमृषाकार्षीत्किंचित्सत्यपराक्रमः ॥ संभ्रांतानांतदार्त्तानांत्रस्तानांत्रा
णमिच्छतां ॥ ५० ॥ अपितत्पूरयांचक्रेधनुर्धरवरोयुधि ॥ यत्तद्विनिहतेभीष्मेकौरवाणामपाकृतं ॥ ५१ ॥ तत्खंडंपूरयन्कर्णःपरेषामादधद्भयं ॥ सहिवैपुरुष
व्याघ्रोलोकेसंजयकथ्यते ॥ ५२ ॥ आर्त्तानांबांधवानांचक्रंदतांचविशेषतः ॥ परित्यज्यरणेप्राणांस्त्राणार्थंचशर्मच ॥ कृतवान्ममपुत्राणांजयाशांसफला
मपि ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हतंभीष्मम
थाधिरथिर्विदित्वाभिन्नांनावमिवात्यगाधेकुरूणां ॥ सोदर्यवद्व्यसनात्सूतपुत्रःसंतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनां ॥ १ ॥ श्रुत्वातुकर्णःपुरुषेंद्रमच्युतंनिपातितंशांत
नवंमहारथं ॥ अथोपयायात्सहसारिकर्षणोधनुर्धराणांप्रवरस्तदानृप ॥ २ ॥ हतेतुभीष्मेरथसत्तमेपरैर्निमज्जंतींनावमिवार्णवेकुरून् ॥ पितेवपुत्रांस्त्वरितोभ्य
यात्ततःसंतारयिष्यंस्तवपुत्रस्यसेनां ॥ ३ ॥

वान्नवेतिशेषः ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणिपर्वणिटीकायां
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ हतमिति विदित्वाचारमुखात् उपयायादित्यपकृष्यते ॥ १ ॥ श्रुत्वायोधमुखात् अच्युतंअस्खलितव्रतादिं ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चंद्रमसिलक्ष्मेवयस्मिन्धृत्यादिकंसनातनंसार्वकालिकमितिद्वयोरन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ महाव्रतेदृढब्रह्मचर्येहतेसतिश्वःसूर्योदयोभविष्यतीतिकस्यनिश्चयःस्यात् मृत्युजयिनोपिमृत्युश्चेत्काऽस्माकंजीविताशे
त्यर्थः ॥६॥ वसुवीर्यसंभवेवसूनामिववीर्यंयस्यशांतनोस्तस्मात्संभवोजन्मयस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदंयस्मिन्धृतिरित्यादिपूर्वोक्तमवधेयंवचनं ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रधावतिमृत्यवे स्थिरंनकिमपीतिलक्षये ॥११॥

कर्णउवाच यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजःसत्यंस्मृतिर्वीरगुणाश्चसर्वे ॥ अस्त्राणिदिव्यान्यथसंनतिर्ह्रीःप्रियाचवागनसूयाचभीष्मे ॥ ४ ॥ सदाकृतज्ञेद्वि
जशत्रुघातकेसनातनंचंद्रमसीवलक्ष्म ॥ सचेत्प्रशांतःपरवीरहंतामन्येहतानेवचसर्ववीरान् ॥ ५ ॥ नेहध्रुवंकिंचनजातुविद्यतेलोकेह्यस्मिन्कर्मणोऽनित्ययो
गात् ॥ सूर्योदयेकोहिविमुक्तसंशयोभावंकुर्वीतार्यमहाव्रतेहते ॥ ६ ॥ वसुप्रभावेवसुवीर्यसंभवेगतेवसूनेववसुंधराधिपे ॥ वसूनिपुत्रांश्चवसुंधरांतथाकुरूंश्च
शोचध्वमिमांचवाहिनीं ॥ ७ ॥ संजयउवाच महाप्रभावेवरदेनिपातितेलोकेश्वरेशास्तरिचामितौजसि ॥ पराजितेषुभरतेषुदुर्मनाःकर्णोभृशंन्यश्वस
दश्रुवर्त्तयन् ॥ ८ ॥ इदंचराधेयवचोनिशम्यसुताश्चराजंस्तवसैनिकाश्चह ॥ परस्परंचुक्रुशुरार्त्तिजंमुहुस्तदाश्रुनेत्रैर्मुमुचुश्चशब्दवत् ॥ ९ ॥ प्रवर्त्तमानेतुपुन
र्महाहवेविगाह्यमानासुचमूषुपार्थिवैः ॥ अथाब्रवीद्धर्षकरंतदावचोरथर्षभान्सर्वमहारथर्षभः ॥ १० ॥ जगत्यनित्येसततंप्रधावतिप्रचिंतयन्नस्थिरमद्यल
क्षये ॥ भवत्सुतिष्ठत्स्विहपातितोमृधेगिरिप्रकाशःकुरुपुंगवःकथं ॥ ११ ॥ निपातितेशांतनवेमहारथेदिवाकरेभूतलमास्थितेयथा ॥ नपार्थिवाःसोढुमलंधनं
जयंगिरिप्रवोढारमिवानिलंद्रुमाः ॥ १२ ॥ हतप्रधानंत्विदमार्त्तरूपंपरैर्हतोत्साहमनाथमद्यवै ॥ मयाकुरूणांपरिपाल्यमाहवेबलंयथातेनमहात्मनातथा ॥ १३ ॥
समाहितंचात्मनिभारमीदृशंजगत्तथानित्यमिदंचलक्षये ॥ निपातितंचाहवशौंडमाहवेकथंनुकुर्यामहमीदृशोभयं ॥ १४ ॥ अहंतुतान्कुरुवृषभानजिह्मगैःप्र
वेशयन्यमसदनंचरन्रणे ॥ यशःपरंजगतिविभाव्यवर्त्तितापरैर्हतोभुविशयिताथवापुनः ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरोधृतिमतिसत्यसत्ववान्वृकोदरोगजशततुल्य
विक्रमः ॥ तथार्जुनस्त्रिदशवरात्मजोयुवानतद्बलंसुजयमिहामरैरपि ॥ १६ ॥ यमौरणेयत्रयमोपमौबलेससात्यकिर्यत्रचदेवकीसुतः ॥ नतद्बलंकापुरुषो
भ्युपेयिवान्निवर्त्ततेमृत्युमुखान्नचासुभृत् ॥ १७ ॥ तपोभ्युदीर्णंतपसैवबाध्यतेबलंबलेनैवतथामनस्विभिः ॥ मनश्चमेशत्रुनिवारणेध्रुवंस्वरक्षणेचाचलवद्य
वस्थितं ॥ १८ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रवेशयन्प्रापयन् प्रवेरयन्निति पाठेपिसएवार्थः विभाव्यप्रकाश्यवर्तितास्थाता
॥ १५ ॥ धृतिर्मतिसत्यसत्ववान् नित्ययोगेमतुप् ॥ १६ ॥ तद्बलंअभ्युपेयिवान्कापुरुषोननिवर्तते तत्रदृष्टांतः मृत्युमुखादिति लुप्तोपमेयं असुभृत्प्राणी ॥ १७ ॥ नाहंकापुरुषइत्याह तपइति ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवंमनस्यनुकूलेसति एषांशत्रूणां गत्वैवगमनानंतरं तान्शत्रून् ॥ १९ ॥ सत्पुरुषाणांयोग्यमार्यकर्मश्रेष्ठकार्यं ॥ २० ॥ संप्राकुष्टेयेनकेनापिरक्षरक्षेत्युक्तेसति मयाकृत्यंकार्यंयुद्धमितिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥

एवंचैषांबाधमानःप्रभावंगत्वैवाहंतान्जयाम्यद्यसूत ॥ मित्रद्रोहोमर्षणीयोनमेयंभग्नेसैन्येयःसमेयात्समित्रं ॥ १९ ॥ कर्त्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्मत्यक्त्वाप्रा
णाननुयास्यामिभीष्मं ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान्हनिष्येहतस्तैर्वावीरलोकंप्रपत्स्ये ॥ २० ॥ संप्राकुष्टेरुदितस्त्रीकुमारेपराहतेपौरुषेधार्त्तराष्ट्रे ॥ मयाकृत्यमितिजा
नामिसूततस्माद्राज्ञस्त्वद्यशत्रून्विजेष्ये ॥ २१ ॥ कुरून्रक्षन्पांडुपुत्रान्जिघांसंस्त्यक्त्वाप्राणान्घोररूपेरणेस्मिन् ॥ सर्वान्संख्येशत्रुसंघान्निहत्यदास्याम्यहंधा
र्त्तराष्ट्रायराज्यं ॥ २२ ॥ निबध्यतांमेकवचंविचित्रंहैमंशुभ्रंमणिरत्नावभासि ॥ शिरस्त्राणंचार्कसमानभासंधनुःशरांश्चाग्निविषाहिकल्पान् ॥ २३ ॥ उपासं
गान्षोडशयोजयंतुधनूंषिदिव्यानितथाहरंतु ॥ असींश्चशक्तीश्चगदाश्चगुर्वीःशंखंचजांबूनदचित्रनालं ॥ २४ ॥ इमांरौक्मींनागकक्ष्यांविचित्रांध्वजंचित्रं
दिव्यमिंदीवरांकं ॥ श्लक्ष्णैर्वस्त्रैर्विप्रमृज्यानयंतुचित्रांमालांचारुबद्धांसलाजां ॥ २५ ॥ अश्वानग्र्यान्पांडुराभ्रप्रकाशान्पुष्टान्स्नातान्मंत्रपूताभिरद्भिः ॥ तप्तै
र्भांडैःकांचनैरभ्युपेतान्शीघ्रान्शीघ्रंसूतपुत्रानयस्व ॥ २६ ॥ रथंचाग्र्यंहेममालावनद्धंरत्नैश्चित्रंसूर्यचंद्रप्रकाशैः ॥ द्रव्यैर्युक्तंसंप्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तंतूर्णमाव
र्त्तयस्व ॥ २७ ॥ चित्राणिचापानिचवेगवंतिज्याश्चोत्तमाःसन्नहनोपपन्नाः ॥ तूणांश्चपूर्णान्महतःशराणामासाद्यगात्रावरणानिचैव ॥ २८ ॥ प्रायात्रिकं
चानयताशुसर्वंदध्नापूर्णंवीरकांस्यंचहैमं ॥ आनीयमालामवबध्यचांगेप्रवादयंत्वाशुजयायभेरीः ॥ २९ ॥ प्रयाहिसूताशुयतःकिरीटीवृकोदरोधर्मसुतोय
मौच ॥ तान्वाहनिष्यामिसमेत्यसंख्येभीष्मायगच्छामिहतोद्विषद्भिः ॥ ३० ॥ यस्मिन्राजासत्यधृतिर्युधिष्ठिरःसमास्थितोभीमसेनार्जुनौच ॥ वासुदेवःसा
त्यकिःसृंजयाश्चमन्येबलंतदजय्यंमहीपैः ॥ ३१ ॥ तंचेन्मृत्युःसर्वहरोभिरक्षेत्सदाऽप्रमत्तःसमरेकिरीटिनं ॥ तथापिहंतास्मिसमेत्यसंख्येयास्यामिवाभीष्मप
थायमाय ॥ ३२ ॥ नत्वेवाहंनगमिष्यामितेषांमध्येशूराणांतत्रचाहंब्रवीमि ॥ मित्रद्रुहोदुर्बलभक्तयोयेपापात्मानोनममैतेसहायाः ॥ ३३ ॥ संजयउवाच
समृद्धिमंतंरथमुत्तमंदृढंसकूबरंहेमपरिष्कृतंशुभं ॥ पताकिनंवातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तंसमास्थाययौजयाय ॥ ३४ ॥

शुभ्रमुद्दीप्तं ॥ २३ ॥ उपासंगान्शरपूर्णांस्तूणान् ॥ २४ ॥ नागकक्ष्यांश्रृंखलां जैत्रंजयख्यापकं इंदीवरांकंकमलचिन्हं ॥ २५ ॥ तप्तैरारोपितवर्णकैर्भांडैरलंकारैः ॥ २६ ॥ संप्रहारोपपन्नैर्युद्धोचितैः
आवर्तयस्वआनय ॥ २७ ॥ गात्रावरणानिकवचानि ॥ २८ ॥ प्रायात्रिकंप्रयात्रायुद्धार्थंप्रयाणंतत्राहं ॥ २९ ॥ भीष्मायकर्मणिचतुर्थी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यमाययमंद्रष्टुं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संपूज्यमानःकुरुभिर्महात्मारथर्षभोदेवगणैर्यथेंद्रः ॥ ययौतदायोधनमुग्रधन्वायत्रावसानंभरतर्षभस्य ॥ ३५ ॥ वरूथिनामहतासध्वजेनसुवर्णमुक्तामणि ७
॥३॥ रत्नमालिना ॥ सदश्वयुक्तेनरथेनकर्णोमेघस्वनेनार्कइवामितौजाः ॥ ३६ ॥ हुताशनाभःसहुताशनप्रभेशुभःशुभेवैस्वरथेधनुर्धरः ॥ स्थितोरराजाधिरथि
र्महारथःस्वयंविमानेसुरराडिवास्थितः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णनिर्याणेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच शरतल्पेमहात्मानंशयानममितौजसं ॥ महावातसमूहेनसमुद्रमिवशोषितं ॥ १ ॥ दृष्ट्वापितामहंभीष्मंसर्वक्षत्रांतकंगुरुं ॥ दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वा
संपातितंसव्यसाचिना ॥ २ ॥ जयाशातवपुत्राणांसंभग्नाशर्मवर्मच ॥ अपाराणामिवद्वीपमगाधेगाधमिच्छतां ॥ ३ ॥ स्रोतसायामुनेनेवशरौघेणपरिप्लुतं ॥
महेंद्रेणेवमैनाकमसह्यंभुविपातितं ॥ ४ ॥ नभश्च्युतमिवादित्यंपतितंधरणीतले ॥ शतक्रतुमिवाचिंत्यंपुरावृत्रेणनिर्जितं ॥ ५ ॥ मोहनंसर्वसैन्यस्ययुधिभीष्म
स्यपातनं ॥ ककुदंसर्वसैन्यानांलक्ष्मसर्वधनुष्मतां ॥ ६ ॥ धनंजयशरैर्व्याप्तंपितरंमेमहाव्रतं ॥ तंवीरशयनेवीरंशयानंपुरुषर्षभं ॥ ७ ॥ भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा
भरतानांमहाद्युतिः ॥ अवतीर्यरथादार्त्तोबाष्पव्याकुलिताक्षरं ॥ ८ ॥ अभिवाद्यांजलिंबध्वावंदमानोभ्यभाषत ॥ कर्णोहमस्मिभद्रंतेवदमामभिभारत ॥
॥ ९ ॥ पुण्ययाक्षेम्ययावाचाचक्षुषाचावलोकय ॥ ननूनंसुकृतस्येहफलंकश्चित्समश्नुते ॥ १० ॥ यत्रधर्मपरोवृद्धःशेतेभूविभवानिह ॥ कोशसंचयनेमंत्रेव्यू
हेप्रहरणेषुचं ॥ ११ ॥ नाहमन्यंप्रपश्यामिकुरूणांकुरुपुंगव ॥ बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोयःकुरूंस्तारयेद्भयात् ॥ १२ ॥ योधांस्तुबहुधाहत्वापितृलोकंगमिष्यति ॥
अद्यप्रभृतिसंक्रुद्धाव्याघ्राइवमृगक्षयं ॥ १३ ॥ पांडवाभरतश्रेष्ठकरिष्यंतिकुरुक्षयं ॥ अद्यगांडीवघोषस्यवीर्यज्ञाःसव्यसाचिनः ॥ १४ ॥ कुरवःसंत्रसिष्यंति
वज्रपाणेरिवासुराः ॥ अद्यगांडीवमुक्तानामशनीनामिवस्वनः ॥ १५ ॥ त्रासयिष्यतिबाणानांकुरूनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समिद्धोग्निर्यथावीरमहाज्वालोद्रु
मान्दहेत् ॥ १६ ॥ धार्त्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यंतितथाबाणाःकिरीटिनः ॥ येनयेनप्रसरतोवाय्वग्नीसहितौवने ॥ १७ ॥ तेनतेनप्रदहतोभूरिगुल्मतृणद्रुमान् ॥ यादृशो
ग्निःसमुद्भूतस्तादृक्पार्थोनसंशयः ॥ १८ ॥ यथावायुर्नरव्याघ्रतथाकृष्णोनसंशयः ॥ नदतःपांचजन्यस्यरसतोगांडिवस्यच ॥ १९ ॥ श्रुत्वासर्वाणिसैन्यानि ॥३॥
त्रासंयास्यंतिभारत ॥ कपिध्वजस्योत्पततोरथस्यामित्रकर्षिणः ॥ २० ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ रसतःशब्दंकुर्वतः ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ अमानुषैर्निवातकवचादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

शब्दंसोढुंनशक्ष्यंतित्वामृतेवीरपार्थिवाः ॥ कोह्यर्जुनंयोधयितुंत्वदन्यःपार्थिवोर्हति ॥ २१ ॥ यस्यदिव्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ॥ अमानुषैश्चसंग्राम
स्त्र्यंबकेणमहात्मना ॥ २२ ॥ तस्माच्चैववरंप्राप्तोदुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ कोन्यःशक्तोरणेजेतुंपूर्वंयोनजितस्त्वया ॥ २३ ॥ जितोयेनरणेरामोभवतावीर्यशा
लिना ॥ क्षत्रियांतकरोघोरोदेवदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ तमद्याहंपांडवंयुद्धशौंडमसृष्यमाणोभवताचानुशिष्टः ॥ आशीविषंदृष्टिहरंसुघोरंशूरंशक्ष्याम्यस्त्रब
लान्निहंतुं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णवाक्येतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्यला
लप्यमानस्यकुरुवृद्धःपितामहः ॥ देशकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानसः ॥ १ ॥ समुद्रइवसिंधूनांज्योतिषामिवभास्करः ॥ सत्यस्यचयथासंतोबीजानामि
वचोर्वरा ॥ २ ॥ पर्जन्यइवभूतानांप्रतिष्ठासुहृदांभव ॥ बांधवास्त्वानुजीवंतुसहस्राक्षमिवामराः ॥ ३ ॥ मानहाभवशत्रूणांमित्राणांनंदिवर्धनः ॥ कौरवाणां
भवगतिर्यथाविष्णुर्दिवौकसां ॥ ४ ॥ स्वबाहुबलवीर्येणधार्त्तराष्ट्रजयैषिणा ॥ कर्णराजपुरंगत्वाकांबोजानिर्जितास्त्वया ॥ ५ ॥ गिरिव्रजगताश्चापिनग्नजित्प्र
मुखान्नृपाः ॥ अंबष्ठाश्चविदेहाश्चगांधाराश्चजितास्त्वया ॥ ६ ॥ हिमवद्दुर्गनिलयाःकिरातारणकर्कशाः ॥ दुर्योधनस्यवशगास्त्वयाकर्णपुराकृताः ॥ ७ ॥ उत्क
लामेकलाःपौंड्राःकलिंगांध्राश्चसंयुगे ॥ निषादाश्चत्रिगर्त्ताश्चबाल्हीकाश्चजितास्त्वया ॥ ८ ॥ तत्रतत्रचसंग्रामेदुर्योधनहितैषिणा ॥ बहवश्चजिताःकर्णत्वया
वीरमहौजसा ॥ ९ ॥ यथादुर्योधनस्तातसज्ञातिकुलबांधवः ॥ तथात्वमपिसर्वेषांकौरवाणांगतिर्भव ॥ १० ॥ शिवेनाभिवदामित्वांगच्छयुध्यस्वशत्रुभिः ॥
अनुशाधिकुरून्संख्येधत्स्वदुर्योधनेजयं ॥ ११ ॥ भवान्पौत्रसमोस्माकंयथादुर्योधनस्तथा ॥ तवापिधर्मतःसर्वेयथातस्यवयंतथा ॥ १२ ॥ यौनात्संबंधका
ल्लोकेविशिष्टंसंगतंसतां ॥ सद्भिःसहनरश्रेष्ठप्रवदंतिमनीषिणः ॥ १३ ॥ ससत्यसंगतोभूत्वाममेदमितिनिश्चितः ॥ कुरूणांपालयबलंयथादुर्योधनस्तथा ॥ १४ ॥
निशम्यवचनंतस्यचरणावभिवाद्यच ॥ ययौवैकर्त्तनःकर्णःसमीपंसर्वधन्विनां ॥ १५ ॥ सोभिवीक्ष्यनरौघाणांस्थानमप्रतिमंमहत् ॥ व्यूढप्रहरणोरस्कंसैन्यं
तत्समबृंहयत् ॥ १६ ॥ हृषिताःकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ उपागतंमहाबाहुंसर्वानीकपुरःसरं ॥ १७ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रथस्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ अर्थपतिःप्रधानस्वामी ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ नेताकर्णधारः ॥

कर्णंदृष्ट्वामहात्मानंयुद्धायसमुपस्थितं ॥ क्ष्वेडितास्फोटितरवैःसिंहनादरवैरपि ॥ धनुःशब्दैश्चविविधैःकुरवःसमपूजयन् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोण
पर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णाश्वासेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच रथस्थंपुरुषव्याघ्रंदृष्ट्वाकर्णमवस्थितं ॥ हृष्टोदुर्योध
नोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ सनाथमिवमन्येहंभवतापालितंबलं ॥ अत्रकिंनुसमर्थंयद्धितंतत्संप्रधार्यतां ॥ २ ॥ कर्णउवाच ब्रूहिनःपुरुषव्याघ्रत्वंहि
प्राज्ञतमोनृप ॥ यथाचार्थपतिःकृत्यंपश्यतेनतथेतरः ॥ ३ ॥ तेस्मसर्वेतववचःश्रोतुकामानरेश्वर ॥ नान्याय्यंहिभवान्वाक्यंब्रूयादितिमतिर्मम ॥ ४ ॥ दुर्यो
धनउवाच भीष्मःसेनाप्रणेतासीद्वयसाविक्रमेणच ॥ श्रुतेनचोपसंपन्नःसर्वैर्योधगणैस्तथा ॥ ५ ॥ तेनातियशसाकर्णघ्नताशत्रुगणान्मम ॥ सुयुद्धेनदशा
हानिपालिताःस्मोमहात्मना ॥ ६ ॥ तस्मिन्नसुकरंकर्मकृतवत्यास्थितेदिवं ॥ कंनुसेनाप्रणेतारंमन्यसेतदनंतरं ॥ ७ ॥ नविनानायकंसेनामुहूर्त्तमपितिष्ठ
ति ॥ आहवेष्वाहवश्रेष्ठनेतृहीनेवनौर्जले ॥ ८ ॥ यथाह्यकर्णधारानौरथश्चासारथिर्यथा ॥ द्रवेद्यथेष्टंतद्वत्स्यादृतेसेनापतिंबलं ॥ ९ ॥ अदेशिकोयथासार्थःस
र्वःकृच्छ्रंसमृच्छति ॥ अनायकातथासेनासर्वान्दोषान्समर्छति ॥ १० ॥ सभवान्वीक्ष्यसर्वेषुमामकेषुमहात्मसु ॥ पश्यसेनापतिंयुक्तमनुशांतनवादिह ॥ ११ ॥
यंहिसेनाप्रणेतारंभवान्वक्ष्यतिसंयुगे ॥ तंवयंसहिताःसर्वेकरिष्यामोनसंशयः ॥ १२ ॥ कर्णउवाच सर्वएवमहात्मानइमेपुरुषसत्तमाः ॥ सेनापतित्व
मर्हंतिनात्रकार्याविचारणा ॥ १३ ॥ कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः ॥ युक्ताःश्रुतज्ञाधीमंतआहवेष्वनिवर्त्तिनः ॥ १४ ॥ युगपन्नतुतेशक्याःकर्त्तुंसर्वेपु
रःसराः ॥ एकएवतुकर्त्तव्योयस्मिन्वैशेषिकागुणाः ॥ १५ ॥ अन्योन्यस्पर्धिनांह्येषांयद्येकंयंकरिष्यसि ॥ शेषाविमनसोव्यक्तंनयोत्स्यंतिहितास्तव ॥ १६ ॥
अयंचसर्वयोधानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ युक्तःसेनापतिःकर्त्तुंद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ १७ ॥ कोहितिष्ठतिदुर्धर्षद्रोणेशस्त्रभृतांवरे ॥ सेनापतिःस्यादन्योस्मा
च्छुक्रांगिरसदर्शनात् ॥ १८ ॥ नचसोप्यस्तितेयोधःसर्वराजसुभारत ॥ द्रोणंयःसमरेयांतमनुयास्यतिसंयुगे ॥ १९ ॥ एषसेनाप्रणेतॄणामेषशस्त्रभृतामपि ॥
एषबुद्धिमतांचैवश्रेष्ठोराजन्गुरुस्तव ॥ २० ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ अदेशिकोऽग्रेसररहितः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संहननंशरीरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शुक्रांगिरसदर्शनात्शुक्रबृहस्पतितुल्यात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचमोऽध्यायः॥५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ कर्णस्येति॥१॥२॥३॥ भवान्नेत्रंनेतायेषांते ॥४॥५॥ धर्मेंद्रोयमः अंबुराड्वरुणः॥६॥७॥८॥ पावकिःस्कंदः॥९॥१०॥

एवंदुर्योधनाचार्यमाशुसेनापतिंकुरु॥ जिगीषंतोसुरान्संख्येकार्त्तिकेयमिवामराः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिकर्णवाक्ये
पंचमोऽध्यायः॥५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच कर्णस्यवचनंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा॥ सेनामध्यगतंद्रोणमिदंवचनमब्रवीत्॥ १ ॥ दु
र्योधनउवाच वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्याश्रुतेनवयसाधिया॥ वीर्याद्दाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात्॥२॥ तपसाचकृतज्ञत्वाद्वृद्धःसर्वगुणैरपि॥ युक्तो
भवत्समोगोप्ताराज्ञामन्योनविद्यते॥ ३ ॥ सभवान्पातुनःसर्वान्देवानिवशतक्रतुः॥ भवन्नेत्राःपरान्जेतुमिच्छामोद्विजसत्तम ॥ ४ ॥ रुद्राणामिवकापाली
वसूनामिवपावकः॥ कुबेरइवयक्षाणांमरुतामिववासवः॥५॥ वसिष्ठइवविप्राणांतेजसामिवभास्करः॥ पितॄणामिवधर्मेंद्रोयादसामिवचांबुराट् ॥ ६ ॥
नक्षत्राणामिवशशीदितिजानामिवोशनाः॥ श्रेष्ठःसेनाप्रणेतॄणांसनःसेनापतिर्भव ॥ ७ ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचवशगाःसंतुतेनघ ॥ ताभिःशत्रून्प्रतिव्यू
ह्यजहींद्रोदानवानिव॥ ८ ॥ प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपावकिः ॥ अनुयास्यामहेत्वाजौसौरभेयाइवर्षभं ॥ ९ ॥ उग्रधन्वामहेष्वासोदिव्यंविस्फारयन्
धनुः॥ अग्रेभवंत्वांतुदृष्ट्वानार्जुनःप्रहरिष्यति ॥ १० ॥ ध्रुवंयुधिष्ठिरंसंख्येसानुबंधंसबांधवं ॥ जेष्यामिपुरुषव्याघ्रभवान्सेनापतिर्यदि ॥ ११ ॥ संजयउ
वाच एवमुक्तेततोद्रोणंजयेत्यूचुर्नराधिपाः॥ सिंहनादेनमहताहर्षयंतस्तवात्मजं॥ १२ ॥ सैनिकाश्चमुदायुक्तावर्धयंतिद्विजोत्तमं ॥ दुर्योधनंपुरस्कृत्यप्रा
र्थयंतोमहद्यशः॥ दुर्योधनंततोराजन्द्रोणोवचनमब्रवीत्॥१३॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणप्रोत्साहनेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥छ॥
द्रोणउवाच वेदंषडंगंवेदाहमर्थविद्यांचमानवीं॥ त्रैय्यंबकमथेष्वस्त्रंशस्त्राणिविविधानिच ॥ १ ॥ येचाप्युक्तामयिगुणाभवद्भिर्जयकांक्षिभिः॥ चिकी
र्षुस्तानहंसर्वान्योधयिष्यामिपांडवान्॥ २ ॥ पार्षतंतुरणेराजन्नहनिष्येकथंचन॥ सहिसृष्टोवधार्थायममैवपुरुषर्षभः ॥ ३॥ योधयिष्यामिसैन्यानिनाशय
न्सर्वसोमकान्॥ नचमांपांडवायुद्धेयोधयिष्यंतिहर्षिताः॥ ४॥ संजयउवाच सएवमभ्यनुज्ञातश्चक्रेसेनापतिंततः॥ द्रोणंतवसुतोराजन्विधिदृष्टेनक
र्मणा॥ ५॥ अथाभिषिषिचुर्द्रोणंदुर्योधनमुखान्नृपाः॥ सैनापत्येयथास्कंदंपुराशक्रमुखाःसुराः ॥ ६॥ ततोवादित्रघोषेणशंखानांचमहास्वनैः ॥ प्रादुरासी
त्कृतेद्रोणेहर्षःसेनापतौतदा॥ ७॥

॥११॥१२॥१३॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥छ॥ वेदमिति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ सुभगानर्त्तितैःसौभाग्यवतीनृत्यैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आदित्यपथगः

ततःपुण्याहघोषेणस्वस्तिवादस्वनेनच ॥ संस्तवैर्गीतशब्दैश्चसूतमागधबंदिनां ॥ ८ ॥ जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणांसुभगानर्त्तितैस्तथा ॥ सत्कृत्यविधिनाद्रोणंमेनिरेपांडवान्जितान् ॥ ९ ॥ संजयउवाच सैनापत्यंतुसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः ॥ युयुत्सुर्व्यूह्यसैन्यानिप्रायात्तवसुतैःसह ॥ १० ॥ सैंधवश्चकलिंगश्चविकर्णश्चतवात्मजः ॥ दक्षिणंपार्श्वमास्थायसमतिष्ठंतदंशिताः ॥ ११ ॥ प्रपक्षःशकुनिस्तेषांप्रवरैर्हयसादिभिः ॥ ययौगांधारकैःसार्धंविमलप्रासयोधिभिः ॥ ॥ १२ ॥ कृपश्चकृतवर्माचचित्रसेनोविविंशतिः ॥ दुःशासनमुखायत्ताःसव्यंपक्षमपालयन् ॥ १३ ॥ तेषांप्रपक्षाःकांबोजाःसुदक्षिणपुरःसराः ॥ ययुरश्वैर्महावेगैःशकाश्चयवनैःसह ॥ १४ ॥ मद्रास्त्रिगर्त्ताःसांबष्ठाःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ शिबयःशूरसेनाश्चशूद्राश्चमलदैःसह ॥ १५ ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्यादाक्षिणात्याश्चसर्वशः ॥ तवात्मजंपुरस्कृत्यसूतपुत्रस्यपृष्ठतः ॥ १६ ॥ हर्षयंतःस्वसैन्यानिययुस्तवसुतैःसह ॥ प्रवरःसर्वयोधानांबलेषुबलमादधत् ॥ १७ ॥ ययौवैकर्त्तनःकर्णःप्रमुखेसर्वधन्विनां ॥ तस्यदीप्तोमहाकायःस्वान्यनीकानिहर्षयन् ॥ १८ ॥ हस्तिकक्ष्योमहाकेतुर्बभौसूर्यसमद्युतिः ॥ नभीष्मव्यसनंकश्चिद्दृष्ट्वाकर्णममन्यत ॥ १९ ॥ विशोकाश्चाभवन्सर्वेराजानःकुरुभिःसह ॥ हृष्टाश्चबहवोयोधास्तत्राजल्पंतवेगतः ॥ २० ॥ नहिकर्णंरणेदृष्ट्वायुधिस्थास्यंतिपांडवाः ॥ कर्णोहिसमरेशक्तोजेतुंदेवान्सवासवान् ॥ २१ ॥ किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ भीष्मेणतुरणेपार्थाःपालिताबाहुशालिना ॥ २२ ॥ तांस्तुकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यतिसंयुगे ॥ एवंब्रुवंतस्तेन्योन्यंहृष्टरूपाविशांपते ॥ २३ ॥ राधेयंपूजयंतश्चप्रशंसंतश्चनिर्ययुः ॥ अस्माकंशकटव्यूहोद्रोणेनविहितोभवत् ॥ २४ ॥ परेषांक्रौंचएवासीद्व्यूहोराजन्महात्मनां ॥ प्रीयमाणेनविहितोधर्मराजेनभारत ॥ २५ ॥ व्यूहप्रमुखतस्तेषांतस्थतुःपुरुषर्षभौ ॥ वानरध्वजमुच्छ्रित्यविष्वक्सेनधनंजयौ ॥ ॥ २६ ॥ ककुदंसर्वसैन्यानांधामसर्वधनुष्मतां ॥ आदित्यपथगःकेतुःपार्थस्यामिततेजसः ॥ २७ ॥ दीपयामासतत्सैन्यंकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ यथाप्रज्वलितःसूर्योयुगांतेवैवसुंधरां ॥ २८ ॥ दीप्यन्दृश्यतेहितथाकेतुःसर्वत्रधीमतः ॥ योधानामर्जुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं ॥ २९ ॥ वासुदेवश्चभूतानांचक्राणांचसुदर्शनं ॥ चत्वार्येतानितेजांसिवहन्श्वेतहयोरथः ॥ ३० ॥ परेषामग्रतस्तस्थौकालचक्रमिवोद्यतं ॥ एवंतौसुमहात्मानौबलसेनाग्रगावुभौ ॥ ३१ ॥ तावकानांमुखेकर्णःपरेषांचधनंजयः ॥ ततोजयाभिसंरब्धौपरस्परवधैषिणौ ॥ ३२ ॥

आकाशगः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अवेक्षेतांतदान्योन्यंसमरेकर्णपांडवौ॥ ततःप्रयातेसहसाभारद्वाजेमहारथे॥३३॥ आर्त्तनादेनघोरेणवसुधासमकंपत॥ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सदिवा
करं॥ ३४ ॥ वातोद्धूतंरजस्तीव्रंकौशेयनिकरोपमं ॥ ववर्षद्यौरनभ्रापिमांसास्थिरुधिराण्युत॥ ३५ ॥ गृध्राःश्येनावकाःकंकावायसाश्वसहस्रशः॥ उपर्युपरि
सेनांततदापर्यपतन्नृप॥ ३६ ॥ गोमायवश्वप्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवान्॥ अकार्षुरपसव्यंचबहुशःपृतनांतव॥ ३७ ॥ चिखादिषंतोमांसानिपिपासंत
श्वशोणितं॥ अपतद्दीप्यमानाचसनिर्घातासकंपना॥ ३८ ॥ उल्काज्वलंतीसंग्रामेपुच्छेनावृत्त्यसर्वशः॥ परिवेषोमहांश्चापिसविद्युत्स्तनयित्नुमान्॥ ३९ ॥
भास्करस्याभवद्राजन्प्रयातेवाहिनीपतौ॥ एतेचान्येचबहवःप्रादुरासन्सुदारुणाः॥४०॥ उत्पातायुधिवीराणांजीवितक्षयकारिणः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपरस्पर
वधैषिणां ॥ ४१ ॥ कुरुपांडवसैन्यानांशब्देनापूरयज्जगत् ॥ तेत्वन्योन्यंसुसंरब्धाःपांडवाःकौरवैःसह ॥ ४२ ॥ अभ्यघ्नन्निशितैःशस्त्रैर्जयगृद्धाःप्रहारिणः ॥
सपांडवानांमहतींमहेष्वासोमहाद्युतिः॥ ४३ ॥वेगेनाभ्यद्रवत्सेनांकिरन्शरशतैःशितैः॥ द्रोणमभ्युद्यतंदृष्ट्वापांडवाःसहसृंजयैः ॥ ४४ ॥ प्रत्यगृह्णंस्तदाराज
ञ्छरवर्षैःपृथक्पृथक्॥ विक्षोभ्यमाणाद्रोणेनभिद्यमानामहाचमूः ॥ ४५ ॥ व्यशीर्यतसपांचालावातेनेवबलाहकाः॥ बहूनीहविकुर्वाणोदिव्यान्यस्त्राणिसं
युगे॥ ४६ ॥ अपीडयत्क्षणेनैवद्रोणःपांडवसृंजयान् ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनवासवेनेवदानवाः॥ ४७ ॥ पंचालाःसमकंपंतधृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ ततोदिव्यास्त्रवि
च्छूरोयाज्ञसेनिर्महारथः ॥ ४८ ॥ अभिनच्छरवर्षेणद्रोणानीकमनेकधा ॥ द्रोणस्यशरवर्षाणिशरवर्षेणपार्षतः ॥ ४९ ॥ सन्निवार्यततःसर्वान्कुरूनप्यव
धीद्बली॥ संयम्यतुततोद्रोणःसमवस्थाप्यचाहवे॥ ५० ॥ स्वमनीकंमहेष्वासःपार्षतंसमुपाद्रवत् ॥ सबाणवर्षंसुमहदसृजत्पार्षतंप्रति ॥ ५१ ॥ मघवान्सम
भिक्रुद्धःसहसादानवानिव॥ तेकंप्यमानाद्रोणेनबाणैःपांडवसृंजयाः ॥ ५२ ॥ पुनःपुनरभज्यंतसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ तथापर्यचरद्द्रोणःपांडवानांबलेबली॥
अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ५३ ॥ खचरनगरकल्पंकल्पितंशास्त्रदृष्ट्याचलदनिलपताकंल्हादनंवल्गिताश्वं॥ स्फटिकविमलकेतुंत्रासनंशात्रवा
णांरथवरमधिरूढःसंजहारारिसेनां॥ ५४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणपराक्रमेसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥ ६॥ ॥ ६॥
संजयउवाच तथाद्रोणमभिघ्नंतंसाश्वसूतरथद्विपान्॥ व्यथिताःपांडवादृष्ट्वानचैनंपर्यवारयन्॥ १॥ इतिद्रोणपर्वणिटी०सप्तमोऽध्यायः॥७॥ ॥६॥ तथेति ॥१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भीमःशब्दइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

ततोयुधिष्ठिरोराजाधृष्टद्युम्नधनंजयौ ॥ अब्रवीत्सर्वतोयत्तैःकुंभयोनिर्निवार्यतां ॥ २ ॥ तत्रैनमर्जुनश्चैवपार्षतश्चसहानुगः ॥ प्रत्यगृण्हात्ततःसर्वेसमापेतुर्महारथाः ॥ ३ ॥ केकयाभीमसेनश्चसौभद्रोथघटोत्कचः ॥ युधिष्ठिरोयमौमत्स्याद्द्रुपदस्यात्मजास्तथा ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाधृष्टकेतुःससात्यकिः ॥ चेकितानश्चसंक्रुद्धोयुयुत्सुश्चमहारथः ॥ ५ ॥ येचान्येपार्थिवाराजन्पांडवस्यानुयायिनः ॥ कुलवीर्यानुरूपाणिचक्रुःकर्माण्यनेकशः ॥ ६ ॥ संरक्ष्यमाणांतांदृष्ट्वापांडवैर्वाहिनींरणे ॥ व्यावृत्यचक्षुषीकोपाद्भारद्वाजोन्ववैक्षत ॥ ७ ॥ सतीव्रंकोपमास्थायरथेसमरदुर्जयः ॥ व्यधमत्पांडवानीकमभ्राणीवसदागतिः ॥ ८ ॥ रथानश्वान्नरान्नागानभिधावन्नितस्ततः ॥ चचारोन्मत्तवद्द्रोणोवृद्धोपितरुणोयथा ॥ ९ ॥ तस्यशोणितदिग्धांगाःशोणास्तेवातरंहसः ॥ आजानेयाहयाराजन्नविश्रांताध्रुवंययुः ॥ १० ॥ तमंतकमिवक्रुद्धमापतंतंयतव्रतं ॥ दृष्ट्वासंप्राद्रवन्योधाःपांडवस्यततस्ततः ॥ ११ ॥ तेषांप्राद्रवतांभीमःपुनरावर्त्ततामपि ॥ पश्यतांतिष्ठतांचासीच्छब्दःपरमदारुणः ॥ १२ ॥ शूराणांहर्षजननोभीरूणांभयवर्धनः ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरंपूरयामाससर्वतः ॥ १३ ॥ ततःपुनरपिद्रोणोनामविश्रावयन्युधि ॥ अकरोद्रौद्रमात्मानंकिरञ्छरशतैःपरान् ॥ १४ ॥ सतथातेष्वनीकेषुपांडुपुत्रस्यमारिष ॥ कालवद्व्यचरद्द्रोणोयुवेवस्थविरोबली ॥ १५ ॥ उत्कृत्यचशिरांस्युग्रान्बाहूनपिसुभूषणान् ॥ कृत्वाशून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथान् ॥ १६ ॥ तस्यहर्षप्रणादेनबाणवेगेनवाविभो ॥ प्राकंपंतरणेयोधागावःशीतार्दिताइव ॥ १७ ॥ द्रोणस्यरथघोषेणमौर्वीनिष्पेषणेनच ॥ धनुःशब्देनचाकाशेशब्दःसमभवन्महान् ॥ १८ ॥ अथास्यधनुषोबाणानिश्चरंतःसहस्रशः ॥ व्याप्यसर्वादिशःपेतुर्नागाश्वरथपत्तिषु ॥ १९ ॥ तंकार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकं ॥ द्रोणमासादयांचक्रुःपंचालाःपांडवैःसह ॥ २० ॥ तान्सकुंजरपत्त्यश्वान्प्राहिणोद्यमसादनं ॥ चक्रेऽचिरेणचद्रोणोमहींशोणितकर्दमां ॥ २१ ॥ तन्वतापरमास्त्राणिशरान्सततमस्यता ॥ द्रोणेनविहितंदिक्षुशरजालमदृश्यत ॥ २२ ॥ पदातिषुरथाश्वेषुवारणेषुचसर्वशः ॥ तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचरन्केतुरदृश्यत ॥ २३ ॥ सकेकयानांप्रवरांश्चपंचपंचालराजंचशरैःप्रमथ्य ॥ युधिष्ठिरानीकमदीनसत्वोद्रोणोभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः ॥ २४ ॥ तंभीमसेनश्चधनंजयश्चशिनेश्चनप्ताद्रुपदात्मजश्च ॥ शैब्यात्मजःकाशिपतिःशिबिश्चदृष्ट्वानदंतोव्यकिरञ्छरौघैः ॥ २५ ॥ तेषामथद्रोणधनुर्विमुक्ताःपतत्रिणःकांचनचित्रपुंखाः ॥ भित्वाशरीराणिगजाश्वयूनांजग्मुर्महींशोणितदिग्धवाजाः ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ किंकुर्वाणमिति ॥ १ ॥

सायोधसंघैश्वरथैश्वभूमिः शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च ॥ प्रच्छाद्यमानापतितैर्बभूवसमावृताद्यौरिवकालमेघैः ॥ २७ ॥ शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशंसौभद्र
पांचालसकाशिराजं ॥ अन्यांश्ववीरान्समरेममर्दद्रोणःसुतानांतवभूतिकामः ॥ २८ ॥ एतानिचान्यानिचकौरवेंद्रकर्माणिकृत्वासमरेमहात्मा ॥ प्रताप्यलो
कानिवकालसूर्योद्रोणोगतःस्वर्गमितोहिराजन् ॥ २९ ॥ एवंरुक्मरथःशूरोहत्वाशतसहस्रशः ॥ पांडवानांरणेयोधान्पार्षतेननिपातितः ॥ ३० ॥ अक्षौहिणी
मभ्यधिकांशूराणामनिवर्त्तिनां ॥ निहत्यपश्चाद्धृतिमानगच्छत्परमांगतिं ॥ ३१ ॥ पांडवैःसहपंचालैरशिवैःक्रूरकर्मभिः ॥ हतोरुक्मरथोराजन्कृत्वाकर्मसु
दुष्करं ॥ ३२ ॥ ततोनिनादोभूतानामाकाशेसमजायत ॥ सैन्यानांचततोराजन्नाचार्येनिहतेयुधि ॥ ३३ ॥ द्यांधरांखंदिशोवापिप्रदिशश्चानुनादयन् ॥ अ
होधिगितिभूतानांशब्दःसमभवद्भृशं ॥ ३४ ॥ देवताःपितरश्चैवपूर्वेयेचास्यबांधवाः ॥ ददृशुर्निहतंतत्रभारद्वाजंमहारथं ॥ ३५ ॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वासिंहना
दान्प्रचक्रिरे ॥ सिंहनादेनमहतासमकंपतमेदिनी ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणवधश्रवणेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्रउवाच किंकुर्वाणंरणेद्रोणंजघ्नुःपांडवसृंजयाः ॥ तथानिपुणमस्त्रेषुसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १ ॥ रथभंगोबभूवास्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥ प्रमत्तोवा
भवद्द्रोणस्ततोमृत्युमुपेयिवान् ॥ २ ॥ कथंनुपार्षतस्तातशत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणं ॥ किरंतमिषुसंघातान्रुक्मपुंखाननेकशः ॥ ३ ॥ क्षिप्रहस्तंद्विजश्रेष्ठंकृतिनंचित्र
योधिनं ॥ दूरेषुपातिनंदांतमस्त्रयुद्धेषुपारगं ॥ ४ ॥ पांचालपुत्रोन्यवधीद्दिव्यास्त्रधरमच्युतं ॥ कुर्वाणंदारुणंकर्मरणेयत्तंमहारथं ॥ ५ ॥ व्यक्तंहिदैवंबलवत्पौरु
षादितिमेमतिः ॥ यद्द्रोणोनिहतःशूरःपार्षतेनमहात्मना ॥ ६ ॥ अस्त्रंचतुर्विधंवीरेयस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितं ॥ तमिष्वस्त्रधराचार्यंद्रोणंशंससिमेहतं ॥ ७ ॥ श्रुत्वा
हतंरुक्मरथंवैयाघ्रपरिवारितं ॥ जातरूपपरिष्कारंनाद्यशोकमुपाददे ॥ ८ ॥ ननूनंपरदुःखेनम्रियतेकोपिसंजय ॥ यत्रद्रोणमहंश्रुत्वाहतंजीवामिमंदधीः ॥
॥ ९ ॥ दैवमेवपरंमन्येनन्वनर्थंहिपौरुषं ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥ १० ॥ यच्छ्रुत्वानिहतंद्रोणंशतधानविदीर्यते ॥ ब्राह्मेदैवेतथेष्वस्त्रेयमुपासन्गु
णार्थिनः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाराजपुत्राश्वसकथंमृत्युनाहृतः ॥ शोषणंसागरस्येवमेरोरिवविसर्पणं ॥ १२ ॥

अस्यतःशरानितिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इष्वस्त्रधराचार्यधनुर्धराचार्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्मसारोलोहं ॥ १० ॥ विसर्पणंक्षेपणं ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ बलिनस्तेजस्विनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ महामात्रंप्रधानं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पांचाल्यप्रग्रहः पांचाल्यःप्रग्रहोबंधनरज्जुर्यस्य ॥ २५ ॥

पतनंभास्करस्येवनमृष्येद्द्रोणपातनं ॥ दुष्टानांप्रतिषेद्धासीद्धार्मिकाणांचरक्षिता ॥ १३ ॥ योऽहासीत्कृपणस्यार्थेप्राणानपिपरंतपः ॥ मंदानांममपुत्राणांज
याशायस्यविक्रमे ॥ १४ ॥ बृहस्पत्युशनस्तुल्योबुद्ध्यासनिहतःकथं ॥ तेचशोणाबृहंतोश्वाश्छन्नाजालैर्हिरण्मयैः ॥ १५ ॥ रथेवातजवायुक्ताःसर्वशस्त्रातिगा
रणे ॥ बलिनोऽन्हेषिणोदांताःसैंधवाःसाधुवाहिनः ॥ १६ ॥ दृढाःसंग्राममध्येषुकच्चिदासन्नविह्वलाः ॥ करिणांबृंहतांयुद्धेशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ १७ ॥ ज्याक्षे
पशरवर्षाणांशस्त्राणांचसहिष्णवः ॥ आशंसंतःपरान्जेतुंजितश्वासाजितव्यथाः ॥ १८ ॥ हयाःपराजिताःशीघ्राभारद्वाजरथोद्वहाः ॥ तेस्मरुक्मरथेयुक्तानर
वीरसमाहताः ॥ १९ ॥ कथंनाभ्यतरंस्तातपांडवानामनीकिनीं ॥ जातरूपपरिष्कारमास्थायरथमुत्तमं ॥ २० ॥ भारद्वाजःकिमकरोद्युधिसत्यपराक्रमः ॥ वि
द्यांयस्योपजीवंतिसर्वलोकधनुर्धराः ॥ २१ ॥ ससत्यसंधोबलवान्द्रोणःकिमकरोद्युधि ॥ दिविशक्रमिवश्रेष्ठंमहामात्रंधनुर्भृतां ॥ २२ ॥ केनुतंरौद्रकर्माणंयुद्धे
प्रत्युद्ययूरथाः ॥ ननुरुक्मरथंदृष्ट्वाप्राद्रवंतिस्मपांडवाः ॥ २३ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणंरणेतस्मिन्महाबलं ॥ उताहोसर्वसैन्येनधर्मराजःसहानुजः ॥ २४ ॥ पां
चाल्यप्रग्रहोद्रोणंसर्वतःसमवारयत् ॥ नूनमावारयत्पार्थोरथिनोन्यानजिह्मगैः ॥ २५ ॥ ततोद्रोणंसमारोहत्पार्षतःपापकर्मकृत् ॥ नह्यहंपरिपश्यामिवधेकंच
नशुष्मिणः ॥ २६ ॥ धृष्टद्युम्नादृतेरौद्रात्पाल्यमानात्किरीटिना ॥ तैर्वृतःसर्वतःशूरःपांचाल्यापसदस्ततः ॥ २७ ॥ केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्चभूमिपैः ॥ व्याकु
लीकृतमाचार्यंपिपीलैरुरगंयथा ॥ २८ ॥ कर्मण्यसुकरेसक्तंजघानेतिमतिर्मम ॥ योधीत्यचतुरोवेदान्सांगानाख्यानपंचमान् ॥ २९ ॥ ब्राह्मणानांप्रतिष्ठासी
त्स्रोतसामिवसागरः ॥ क्षत्रंचब्रह्मचैवेहयोऽभ्यतिष्ठत्परंतपः ॥ ३० ॥ सकथंब्राह्मणोवृद्धःशस्त्रेणवधमाप्तवान् ॥ अमर्षिणामर्षितवान्क्लिश्यमानान्सदामया
॥ ३१ ॥ अनर्हमाणान्कौंतेयान्कर्मणस्तस्यतत्फलं ॥ यस्यकर्मानुजीवंतिलोकेसर्वधनुर्भृतः ॥ ३२ ॥ ससत्यसंधःसुकृतीश्रीकामैर्निहतःकथं ॥ दिविशक्रइव
श्रेष्ठोमहासत्वोमहाबलः ॥ ३३ ॥ सकथंनिहतःपार्थैःक्षुद्रमत्स्यैर्यथातिमिः ॥ क्षिप्रहस्तश्चबलवान्दृढधन्वारिमर्दनः ॥ ३४ ॥ नयस्यविजयाकांक्षीविषयंप्रा
प्यजीवति ॥ यंद्वौनजहतःशब्दौजीवमानंकदाचन ॥ ३५ ॥ ब्राह्मश्चवेदकामानांज्याघोषश्चधनुष्मतां ॥ अदीनंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितं ॥ ३६ ॥

शुष्मिणस्तेजस्विनः ॥ २६ ॥ अपसदोधमः ॥ २७ ॥ २८ ॥ आख्यानंपुराणभारतादि ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

नाहंमन्येहतंद्रोणंसिंहद्विरदविक्रमं ॥ कथंसंजयदुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलं ॥ ३७ ॥ पश्यतांपुरुषेंद्राणांसमरेपार्षतोवधीत् ॥ केपुरस्तादयुध्यंतरक्षंतोद्रोणमंतिकात् ॥ ३८ ॥ केनुपश्चादवर्त्तंतगच्छतोदुर्गमांगतिं ॥ केऽरक्षन्दक्षिणंचक्रंसव्यंकेचमहात्मनः ॥ ३९ ॥ पुरस्तात्केचवीरस्ययुध्यमानस्यसंयुगे ॥ केचतस्मिंस्तनूस्त्यक्काप्रतीपंमृत्युमाव्रजन् ॥ ४० ॥ द्रोणस्यसमरेवीराःकेकुर्वंतपरांधृतिं ॥ कच्चिन्नैनंभयान्मंदाःक्षत्रियाव्यजहन्रणे ॥ ४१ ॥ रक्षितारस्ततःशून्येकच्चित्तैर्नहतःपरैः ॥ नसपृष्ठमरेस्त्रासाद्रणेशौर्यात्प्रदर्शयेत् ॥ ४२ ॥ परामप्यापदंप्राप्यसकथंनिहतःपरैः ॥ एतदार्येणकर्त्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय ॥ ४३ ॥ पराक्रमेद्यथाशक्त्यातच्चतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ मुह्यतेमेमनस्तातकथातावन्निवार्यतां ॥ ४४ ॥ भूयस्तुलब्धसंज्ञंत्वांपरिपृच्छामिसंजय ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रशोकेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच एतत्पृष्ट्वासूतपुत्रंहृच्छोकेनार्दितोभृशं ॥ जयेनिराशःपुत्राणांधृतराष्ट्रोपतत्क्षितौ ॥ १ ॥ तंविसंज्ञंनिपतितंसिषिचुःपरिचारिकाः ॥ जलेनात्यर्थशीतेनवीजंत्यःपुण्यगंधिना ॥ २ ॥ पतितंचैनमालोक्यसमंताद्भरतस्त्रियः ॥ परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैवपाणिभिः ॥ ३ ॥ उत्थाप्यचैनंशनकैराजानंपृथिवीतलात् ॥ आसनंप्रापयामासुर्बाष्पकंठ्योवराननाः ॥ ४ ॥ आसनंप्राप्यराजातुमूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ निश्चेष्टोतिष्ठततदावीज्यमानःसमंततः ॥ ५ ॥ सलब्ध्वाशनकैःसंज्ञांवेपमानोमहीपतिः ॥ पुनर्गावल्गणिंसूतंपर्यपृच्छद्यथातथं ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यःसउद्यन्निवादित्योज्योतिषाप्रणुदंस्तमः ॥ अजातशत्रुमायांतंकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ७ ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंयथाक्रुद्धंतरस्विनं ॥ प्रसन्नवदनंदृष्ट्वाप्रतिद्विरदगामिनं ॥ ८ ॥ वासितासंगमेयद्वदजय्यंप्रतियूथपैः ॥ निजघानरणेवीरान्वीरःपुरुषसत्तमः ॥ ९ ॥ योह्येकोहिमहावीर्योनिर्दहेद्घोरचक्षुषा ॥ कृत्स्नंदुर्योधनबलंधृतिमान्सत्यसंगरः ॥ १० ॥ चक्षुर्हणंजयेसक्तमिष्वासधरमच्युतं ॥ दांतंबहुमतंलोकेकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ११ ॥ केदुष्प्रधर्षंराजानमिष्वासधरमच्युतं ॥ समासेदुर्नरव्याघ्रंकौंतेयंतत्रमामकाः ॥ १२ ॥ तरसैवाभिपद्याथयोवैद्रोणमुपाद्रवत् ॥ यःकरोतिमहत्कर्मशत्रूणांवैमहाबलः ॥ महाकायोमहोत्साहोनागायुतसमोबले ॥ तंभीमसेनमायांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सःप्रसिद्धः तमजातशत्रुंआयांतंदृष्ट्वाद्रोणात्कःअवारयदित्यन्वयः सार्धश्लोकद्वयमेकंवाक्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदाअयात्यदाचदुर्योधनपुरोगमान्गार्ध्रपत्रैरभ्यषिंचत्तदावोमनःकीदृशमभूदितिषष्ठेनान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

यदायाज्जलदप्रख्योरथःपरमवीर्यवान्॥ पर्जन्यइवबीभत्सुस्तुमुलामशनींसृजन्॥ १५॥ विसृजञ्छरजालानिवर्षाणिमघवानिव॥ अवस्फूर्जन्दिशःसर्वा
स्तलनेमिस्वनेनच॥१६॥ चापविद्युत्प्रभोघोरोरथगुल्मबलाहकः॥ सनेमिघोषस्तनितःशरशब्दातिबंधुरः॥१७॥ रोषनिर्जितजीमूतोमनोभिप्रायशीघ्रगः॥
मर्मातिगोबाणधरस्तुमुलःशोणितोदकैः॥ १८॥ संप्लावयन्दिशःसर्वामानवैरास्तरन्महीं॥ भीमनिःस्वनितोरौद्रोदुर्योधनपुरोगमान्॥ १९ ॥ युद्धेभ्यषिंचद्वि
जयोगार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः॥ गांडीवंधारयन्धीमान्कीदृशंवोमनस्तदा॥२०॥ इषुसंबाधमाकाशंकुर्वन्कपिवरध्वजः॥यदायात्कथमासीत्तुतदापार्थंसमीक्षतां
॥ २१ ॥ कच्चिद्गांडीवशब्देननप्रणश्यतिवैबलं ॥ यद्वःसभैरवंकुर्वन्नर्जुनोभृशमन्वयात् ॥ २२ ॥ कच्चिन्नापानुदत्प्राणानिषुभिर्वोधनंजयः ॥ वातोवेगादिवा
विध्यन्मेघान्शरगणैर्नृपान् ॥ २३ ॥ कोहिगांडीवधन्वानंरणेसोढुंनरोर्हति॥ यमुपश्रुत्यसेनाग्रेजनःसर्वोविदीर्यते ॥ २४ ॥ यत्सेनाःसमकंपंतयद्वीरानस्पृ
शद्भयं॥ केतत्रनाजहुर्द्रोणंकेक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात् ॥ २५ ॥ केवातत्रतनूस्त्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमाव्रजन् ॥ अमानुषाणांजेतारंयुद्धेष्वपिधनंजयं ॥ २६ ॥ नच
वेगंसिताश्वस्यविसहिष्यंतिमामकाः॥ गांडीवस्यचनिर्घोषंप्रावृड्जलदनिःस्वनं॥ २७॥ विष्वक्सेनोयस्ययंतायस्ययोद्धाधनंजयः ॥ अशक्यःसरथोजेतुंम
न्येदेवासुरैरपि॥ २८॥ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः॥ मेधावीनिपुणोधीमान्युधिसत्यपराक्रमः ॥ २९॥ आरावंविपुलंकुर्वन्व्यथयन्सर्वसैनिका
न्॥ यदायान्नकुलोद्रोणंकेशूराःपर्यवारयन्॥ ३० ॥ आशीविषइवक्रुद्धःसहदेवोयदाभ्ययात् ॥ कदनंकरिष्यन्शत्रूणांतेजसादुर्जयोयुधि॥ ३१ ॥ आर्यव्रत
ममोघेषुंह्रीमंतमपराजितं॥ सहदेवंतमायांतंकेशूराःपर्यवारयन्॥ ३२ ॥ यस्तुसौवीरराजस्यप्रमथ्यमहतींचमूं ॥ आदत्तमहिषींभोजांकाम्यांसर्वांगशोभ
नां ॥ ३३॥ सत्यंधृतिश्चशौर्यंचब्रह्मचर्यंचकेवलं ॥ सर्वाणियुयुधानेस्मिन्नित्यानिपुरुषर्षभे ॥ ३४ ॥ बलिनंसत्यकर्माणमदीनमपराजितं ॥ वासुदेवसमं
युद्धेवासुदेवादनंतरं॥ ३५॥ धनंजयोपदेशेनश्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि ॥पार्थेनसममस्त्रेषुकस्तंद्रोणादवारयत्॥ ३६ ॥ वृष्णीनांप्रवरंवीरंशूरंसर्वधनुष्मतां ॥ रा
मेणसममस्त्रेषुयशसाविक्रमेणच॥ ३७॥ सत्यंधृतिर्मतिःशौर्यंब्राह्मंचास्त्रमनुत्तमं॥ सात्वतेतानिसर्वाणित्रैलोक्यमिवकेशवे॥ ३८॥

॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ युयुधानेसात्यकौ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सात्वतेसात्यकौ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

तमेवंगुणसंपन्नंदुर्वारमपिदैवतैः ॥ समासाद्यमहेष्वासंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ३९ ॥ पंचालेषूत्तमंवीरमुत्तमाभिजनप्रियं ॥ नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजस
माहवे ॥ ४० ॥ युक्तंधनंजयहितेममानर्थार्थमुत्थितं ॥ यमवैश्रवणादित्यमहेंद्रवरुणोपमं ॥ ४१ ॥ महारथंसमाख्यातंद्रोणायोद्यतमाहवे ॥ त्यजंतंतुमुलेप्राणा
न्केशूराःसमवारयन् ॥ ४२ ॥ एकोपस्त्रत्यचेदिभ्यःपांडवान्यःसमाश्रितः ॥ धृष्टकेतुंसमायांतंद्रोणंकस्तंन्यवारयत् ॥ ४३ ॥ योवधील्केतुमान्वीरोराजपुत्रंदुरा
सदं ॥ अपरांतगिरिद्वारेद्रोणाल्कस्तंन्यवारयत् ॥ ४४ ॥ स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रोयःसवेदगुणागुणान् ॥ शिखंडिनंयाज्ञसेनिमम्लानमनसंयुधि ॥ ४५ ॥ देवव्रतस्य
समरेहेतुंमृत्योर्महात्मनः ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ४६ ॥ यस्मिन्नभ्यधिकावीरेगुणाःसर्वेधनंजयात् ॥ यस्मिन्नस्त्राणिसत्यंचब्रह्मचर्यंच
सर्वदा ॥ ४७ ॥ वासुदेवसमंवीर्येधनंजयसमंबले ॥ तेजसादित्यसदृशंबृहस्पतिसमंमतौ ॥ ४८ ॥ अभिमन्युंमहात्मानंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ द्रोणायाभिमु
खंयांतंकेशूराःसमवारयन् ॥ ४९ ॥ तरुणस्तरुणप्रज्ञःसौभद्रःपरवीरहा ॥ यदाभ्यधावद्वैद्रोणंतदासीद्वोमनःकथं ॥ ५० ॥ द्रौपदेयानरव्याघ्राःसमुद्रमिवसिंध
वः ॥ यद्द्रोणमाद्रवन्संख्येकेशूरास्तान्न्यवारयन् ॥ ५१ ॥ एतेद्वादशवर्षाणिक्रीडामुत्सृज्यबालकाः ॥ अस्त्रार्थमवसन्भीष्मेबिभ्रतोव्रतमुत्तमं ॥ ५२ ॥ क्षत्रंज
यःक्षत्रदेवःक्षत्रवर्माचमानदः ॥ धृष्टद्युम्नात्मजावीराःकेतान्द्रोणादवारयन् ॥ ५३ ॥ शताद्विशिष्टंयंयुद्धेसममन्यंतवृष्णयः ॥ चेकितानंमहेष्वासंकस्तंद्रोणाद
वारयत् ॥ ५४ ॥ वार्धक्षेमिःकलिंगानांयःकन्यामाहरद्युधि ॥ अनाधृष्टिरदीनात्माकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ५५ ॥ भ्रातरःपंचकैकेयाधार्मिकाःसत्यविक्रमाः ॥
इंद्रगोपकसंकाशारक्तवर्मायुधध्वजाः ॥ ५६ ॥ मातृष्वसुःसुतावीराःपांडवानांजयार्थिनः ॥ तान्द्रोणंहंतुमायातान्केवीराःपर्यवारयन् ॥ ५७ ॥ यंयोधयंतो
राजानोनाजयन्वारणावते ॥ षण्मासानपिसंरब्धाजिघांसंतोयुधांपतिं ॥ ५८ ॥ धनुष्मतांवरंशूरंसत्यसंधंमहाबलं ॥ द्रोणाल्कस्तंनरव्याघ्रंयुयुत्सुंपर्यवारयत् ॥
॥ ५९ ॥ यःपुत्रंकाशिराजस्यवाराणस्यांमहारथं ॥ समरेस्त्रीषुगृध्यंतंभल्लेनापाहरद्रथात् ॥ ६० ॥ धृष्टद्युम्नंमहेष्वासंपार्थानांमंत्रधारिणं ॥ युक्तंदुर्योधनानर्थेसृ
ष्टंद्रोणवधायच ॥ ६१ ॥ निर्दहंतंरणेयोधान्दारयंतंचसर्वतः ॥ द्रोणाभिमुखमायांतंकेशूराःपर्यवारयन् ॥ ६२ ॥ उत्संगइवसंवृद्धंद्रुपदस्यास्त्रवित्तमं ॥ शैखंडि
नंशस्त्रगुप्तंकेचद्रोणादवारयन् ॥ ६३ ॥ यइमांपृथिवींकृत्स्नांचर्मवत्समवेष्टयत् ॥ महतारथघोषेणमुख्यारिघ्नोमहारथः ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ स्थास्नुचारिषुस्थावरजंगमात्मकेषु समित्यस्यव्यवहितेनपश्यामइत्यनेनसंबंधः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इतिद्रो

दशाश्वमेधानाजन्हेस्वन्नपानाप्तदक्षिणान् ॥ निरर्गलान्सर्वमेधान्पुत्रवत्पालयन्प्रजाः ॥ ६५ ॥ गंगास्रोतसियावत्यःसिकताअप्यशेषतः ॥ तावतीर्गाददौवीर
उशीनरसुतोध्वरे ॥ ६६ ॥ नपूर्वेनापरेचक्रुरिदंकेचनमानवाः ॥ इतीदंचुक्रुशुर्देवाःकृतेकर्मणिदुष्करे ॥ ६७ ॥ पश्यामस्त्रिषुलोकेषुनतंसंस्थास्नुचारिषु ॥ जातं
चापिजनिष्यंतंद्वितीयंचापिसांप्रतं ॥ ६८ ॥ अन्यमौशीनराच्छैब्याद्धुरोवोढारमित्युत ॥ गतिंयस्यनयास्यंतिमानुषालोकवासिनः ॥ ६९ ॥ तस्यनप्तारमा
यांतंशैब्यंकःसमवारयत् ॥ द्रोणायाभिमुखंयत्तंव्यात्ताननमिवांतकं ॥ ७० ॥ विराटस्यरथानीकंमत्स्यस्यामित्रघातिनः ॥ प्रेप्संतंसमरेद्रोणंकेवीराःपर्यवार
यन् ॥ ७१ ॥ सद्योवृकोदराज्जातोमहाबलपराक्रमः ॥ मायावीराक्षसोवीरोयस्मान्ममहद्भयं ॥ ७२ ॥ पार्थानांजयकामंतंपुत्राणांममकंटकं ॥ घटोत्कचंम
हात्मानंकस्तंद्रोणादवारयत् ॥ ७३ ॥ एतेचान्येचबहवोयेषामर्थायसंजय ॥ त्यक्तारःसंयुगेप्राणान्किंतेषामजितंयुधि ॥ ७४ ॥ येषांचपुरुषव्याघ्रःशार्ङ्गधन्वाव्य
पाश्रयः ॥ हितार्थीचापिपार्थानांकथंतेषांपराजयः ॥ ७५ ॥ लोकानांगुरुरत्यर्थंलोकनाथःसनातनः ॥ नारायणोरणेनाथोदिव्योदिव्यात्मकःप्रभुः ॥ ७६ ॥
यस्यदिव्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ॥ तान्यहंकिर्त्तयिष्यामिभक्त्यास्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृत
राष्ट्रवाक्येदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच शृणुदिव्यानिकर्माणिवासुदेवस्यसंजय ॥ कृतवान्यानिगोविंदोयथानान्यः
पुमान्क्वचित् ॥ १ ॥ संवर्धतागोपकुलेबालेनैवमहात्मना ॥ विख्यापितंबलंबाह्वोस्त्रिषुलोकेषुसंजय ॥ २ ॥ उच्चैःश्रवस्तुल्यबलंवायुवेगसमंजवे ॥ जघानहयरा
जंतंयमुनावनवासिनं ॥ ३ ॥ दानवंघोरकर्माणंगवांमृत्युमिवोत्थितं ॥ वृषरूपधरंबाल्येभुजाभ्यांनिजघानह ॥ ४ ॥ प्रलंबंनरकंजंभंपीठंचापिमहासुरं ॥ मुरुं
चांतकसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ॥ ५ ॥ तथाकंसोमहातेजाजरासंधेनपालितः ॥ विक्रमेणैवकृष्णेनसगणःपातितोरणे ॥ ६ ॥ सुनामारणविक्रांतःसमग्रा
क्षौहिणीपतिः ॥ भोजराजस्यमध्यस्थोभ्राताकंसस्यवीर्यवान् ॥ ७ ॥ बलदेवद्वितीयेनकृष्णेनामित्रघातिना ॥ तरस्वीसमरेदग्धःससैन्यःशूरसेनराट् ॥ ८ ॥ दु
र्वासानामविप्रर्षिस्तथापरमकोपनः ॥ आराधितःसदारेणसचास्मैप्रददौवरान् ॥ ९ ॥

णपर्वणिटीकायांदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ २ ॥ हयराजंकेशिनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विक्रमेणैवअस्त्रंविना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥ ११ ॥ परेणभीमेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥ २९॥३०॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥

तथागांधारराजस्यसुतांवीरःस्वयंवरे॥ निर्जित्यपृथिवीपालानावहत्पुष्करेक्षणः ॥ १० ॥ अमृष्यमाणाराजानोयस्यजात्याहयाइव ॥ रथेवैवाहिकेयुक्ताःप्र
तोदेनकृतव्रणाः ॥ ११ ॥ जरासंधंमहाबाहुमुपायेनजनार्दनः ॥ परेण घातयामाससमग्राक्षौहिणीपतिं ॥ १२ ॥ चेदिराजंचविक्रांतंराजसेनापतिंबली ॥ अ
र्घेविवदमानंचजघानपशुवत्तदा ॥ १३ ॥ सौभंदैत्यपुरंखस्थंशाल्वगुप्तंदुरासदं॥ समुद्रकुक्षौविक्रम्यपातयामासमाधवः ॥ १४ ॥ अंगान्वंगान्कलिंगांश्च
मागधान्काशिकोसलान्॥ वात्स्यगार्ग्यकरूषांश्चपौंड्रांश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५॥ आवंत्यान्दाक्षिणात्यांश्चपार्वतीयान्दशेरकान् ॥ काश्मीरकानौरसिकान्पिशा
चांश्चसमुद्गलान् ॥ १६॥ कांबोजान्वाटधानांश्चचोलान्पांड्यांश्चसंजय॥त्रिगर्त्तान्मालवांश्चैवदरदांश्चसुदुर्जयान् ॥१७॥ नानादिग्भ्यश्चसंप्राप्तान्खशांश्चैवश
कांस्तथा॥ जितवान्पुंडरीकाक्षोयवनंचसहानुगं॥ १८ ॥ प्रविश्यमकरावासंयादोगणनिषेवितं ॥ जिगायवरुणंसंख्येसलिलांतर्गतंपुरा ॥ १९ ॥ युधिपंचज
नंहत्वादैत्यंपातालवासिनं॥ पांचजन्यंहृषीकेशोदिव्यंशंखमवाप्तवान् ॥ २० ॥ खांडवेपार्थसहितस्तोषयित्वाहुताशनं ॥ आग्नेयमस्त्रंदुर्धर्षंचक्रंलेभेमहाब
लः ॥ २१ ॥ वैनतेयंसमारुह्यत्रासयित्वामरावतीं ॥ महेंद्रभवनाद्वीरःपारिजातमुपानयत् ॥ २२ ॥ तच्चमर्षितवान्शक्रोजानंस्तस्यपराक्रमं ॥ राज्ञांचाप्यजि
तंकंचित्कृष्णेनेहनशुश्रुम ॥ २३ ॥ यच्चतन्महदाश्चर्यंसभायांममसंजय ॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षःकस्तदन्यइहार्हति ॥ २४ ॥ यच्चभक्त्याप्रसन्नोहमद्राक्षंकृष्णमी
श्वरं ॥ तन्मेसुविदितंसर्वंप्रत्यक्षमिवचागमं ॥ २५ ॥ नांतोविक्रमयुक्तस्यबुद्ध्यायुक्तस्यवापुनः ॥ कर्मणांशक्यतेगंतुंहृषीकेशस्यसंजय ॥ २६ ॥ तथागदश्च
सांबश्चप्रद्युम्नोथविदूरथः ॥ अगावहोनिरुद्धश्चचारुदेष्णःससारणः ॥ २७ ॥ उल्मुकोनिशठश्चैवझिल्लीबभ्रुश्चवीर्यवान् ॥ पृथुश्चविपृथुश्चैवशमीकोथारिमे
जयः ॥ २८ ॥ एतेन्येबलवंतश्चवृष्णिवीराःप्रहारिणः ॥ कथंचित्पांडवानीकंश्रयेयुःसमरेस्थिताः ॥ २९ ॥ आहूतावृष्णिवीरेणकेशवेनमहात्मना ॥ ततःसंश
यितंसर्वंभवेदितिमतिर्मम ॥ ३० ॥ नागायुतबलोवीरःकैलासशिखरोपमः ॥ वनमालीहलीरामस्तत्रयत्रजनार्दनः ॥ ३१ ॥ यमाहुःसर्वपितरंवासुदेवंद्विजात
यः ॥ अपिवाह्येषपांडूनांयोत्स्यतेर्थायसंजय ॥ ३२ ॥ सयदातातसंनह्येत्पांडवार्थायसंजय ॥ नतदाप्रतिसंयोद्धाभवितातत्रकश्चन ॥ ३३॥ यदिस्मकुरवःस
र्वेजयेयुर्नामपांडवान् ॥ वार्ष्णेयोर्थायतेषांवैगृण्हीयाच्छस्त्रमुत्तमं ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥७॥

ततःसर्वान्नरव्याघ्रोहत्वानरपतीन्रणे ॥ कौरवांश्चमहाबाहुःकुंत्यैदद्यात्समेदिनीं ॥ ३५ ॥ यस्ययंतात्हृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः ॥ रथस्यतस्यकःसंख्येप्र
त्यनीकोभवेद्रथः ॥ ३६ ॥ नकेनचिदुपायेनकुरूणांदृश्यतेजयः ॥ तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयथायुद्धमवर्त्तत ॥ ३७॥ अर्जुनःकेशवस्यात्माकृष्णोप्यात्माकिरीटि
नः ॥ अर्जुनेविजयोनित्यंकृष्णेकीर्त्तिश्चशाश्वती ॥ ३८ ॥ सर्वेष्वपिचलोकेषुबीभत्सुरपराजितः ॥ प्राधान्येनैवभूयिष्ठममेयाःकेशवेगुणाः ॥ ३९ ॥ मोहाद्दुर्यो
धनःकृष्णंयोनवेत्तीहकेशवं ॥ मोहितोदैवयोगेनमृत्युपाशपुरस्कृतः ॥ ४० ॥ नवेदकृष्णंदाशार्हमर्जुनंचैवपांडवं ॥ पूर्वदेवौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥
॥ ४१ ॥ एकात्मानौद्विधाभूतौदृश्येतेमानवैर्भुवि ॥ मनसापिहिदुर्धर्षौसेनामेतांयशस्विनौ ॥ ४२ ॥ नाशयेतामिहेच्छंतौमानुषत्वाच्चनेच्छतः ॥ युगस्येवविप
र्यासोलोकानामिवमोहनं ॥ ४३ ॥ भीष्मस्यचवधस्तातद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ नह्येवब्रह्मचर्येणनवेदाध्ययनेनच ॥ ४४ ॥ नक्रियाभिर्नचास्त्रेणमृत्योःक
श्चिन्निवार्यते ॥ लोकसंभावितौवीरौकृतास्त्रौयुद्धदुर्मदौ ॥ ४५॥ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वाकिंनुजीवामिसंजय ॥ यांतांश्रियमसूयामःपुरादृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ ४६॥
अद्यतामनुजानीमोभीष्मद्रोणवधेनह ॥ मत्कृतेचाप्यनुप्राप्तःकुरूणामेषसंक्षयः ॥ ४७॥ पक्वानांहिवधेसूतवज्रायंतेतृणान्युत ॥ अनंतमिदमैश्वर्यंलोकेप्राप्तो
युधिष्ठिरः ॥ ४८ ॥ यस्यकोपान्महात्मानौभीष्मद्रोणौनिपातितौ ॥ प्राप्तःप्रकृतितोधर्मोनधर्मोमामकान्प्रति ॥ ४९ ॥ क्रूरःसर्वविनाशायकालोसौनातिवर्त्त
ते ॥ अन्यथाचिंतिताह्यर्थानरैस्तातमनस्विभिः ॥ ५० ॥ अन्यथैवप्रपद्यंतेदैवादितिमतिर्मम ॥ तस्मादपरिहार्येर्थेसंप्राप्तेकृच्छ्रउत्तमे ॥ अपारणीयेदुश्चिंत्येय
थाभूतंप्रचक्ष्वमे ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच
हंततेकथयिष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ यथासन्यपतद्द्रोणःसूदितःपांडुसृंजयैः ॥ १ ॥ सेनापतित्वंसंप्राप्यभारद्वाजोमहारथः ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपुत्रंते
वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ यत्कौरवाणामृषभाद्आपगेयादनंतरं ॥ सैनापत्येनयद्राजन्मामद्यकृतवानसि ॥ ३ ॥ सदृशंकर्मणस्तस्यफलंप्राप्नुहिभारत ॥ करोमिका
मंकंतेद्यप्रवृणीष्वयमिच्छसि ॥ ४ ॥ ततोदुर्योधनोराजाकर्णदुःशासनादिभिः ॥ संमंत्र्योवाचदुर्धर्षमाचार्यंजयतांवरं ॥ ५ ॥ ददासिचेद्वरंमह्यंजीवग्राहंयुधि
ष्ठिरं ॥ गृहीत्वारथिनांश्रेष्ठंमत्समीपमिहानय ॥ ६ ॥

हंतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ एतांवधरूपांक्रियांमत्तोनाशंससिनसंभावयसि ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सुजातंशोभनंजन्म ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यक्तंनियतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमर्ष

ततःकुरूणामाचार्यःश्रुत्वापुत्रस्यतेवचः॥ सेनांप्रहर्षयन्सर्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७॥ धन्यःकुंतीसुतोराजन्यस्यग्रहणमिच्छसि ॥ नवधार्थंसुदुर्धर्षवरमद्य प्रयाचसे ॥ ८ ॥ किमर्थंचनरव्याघ्रनवधंतस्यकांक्षसे॥ नाशंससिक्रियामेतांमत्तोदुर्योधनध्रुवं ॥ ९ ॥ आहोस्वित्धर्मराजस्यद्वेष्टातस्यनविद्यते ॥ यदीच्छसि त्वंजीवंतंकुलंरक्षसिचात्मनः ॥ १० ॥ अथवाभरतश्रेष्ठनिर्जित्ययुधिपांडवान्॥ राज्यंसंप्रतिदत्वाचसौभ्रात्रंकर्त्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥ धन्यःकुंतीसुतोराजासु जातंचास्यधीमतः॥ अजातशत्रुतासत्यातस्ययत्स्निह्यतेभवान्॥ १२॥ द्रोणेनचैवमुक्तस्यतवपुत्रस्यभारत॥ सहसानिःसृतोभावोयोस्यनित्यंहृदिस्थितः॥ ॥ १३॥ नाकारोगूहितुंशक्योबृहस्पतिसमैरपि॥ तस्मात्तवसुतोराजन्प्रहृष्टोवाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वधेकुंतीसुतस्याजौनाचार्यविजयोमम ॥ हतेयुधिष्ठिरे पार्थाहन्युःसर्वान्हिनोध्रुवं ॥ १५॥ नचशक्यारणेसर्वेनिहंतुममरैरपि॥ यएवतेषांशेषःस्यात्सएवास्मान्नशेषयेत् ॥ १६ ॥ सत्यप्रतिज्ञेत्वानीतेपुनर्द्यूतेननि र्जिते॥ पुनर्यास्यंत्यरण्यायपांडवास्तमनुव्रताः १७॥ सोयंममजयोव्यक्तंदीर्घकालंभविष्यति॥ अतोनवधमिच्छामिधर्मराजस्यकर्हिचित् ॥१८॥ तस्यजिह्म मभिप्रायंज्ञात्वाद्रोणोऽर्थतत्त्ववित्॥ तंवरंसांतरंतस्मैददौसंचिंत्यबुद्धिमान्॥ १९॥ द्रोणउवाच नचेद्युधिष्ठिरंवीरःपालयत्यर्जुनोयुधि ॥ मन्यस्वपांड वश्रेष्ठमानीतंवशमात्मनः ॥ २० ॥ नहिशक्योरणेपार्थःसेंद्रैर्देवासुरैरपि॥ प्रत्युद्यातुमतस्तातनैतदामर्षयाम्यहं॥ २१ ॥ असंशयंसमेशिष्योमत्पूर्वश्चास्त्रकर्म णि॥ तरुणःसुकृतैर्युक्तएकायनगतश्चह॥ २२॥ अस्त्राणींद्राच्चरुद्राच्चभूयःससमवाप्तवान्॥ अमर्षितश्चतेराजंस्ततोनामर्षयाम्यहं॥ २३ ॥ सचापक्रम्यतां युद्धाद्येनोपायेनशक्यते ॥ अपनीतेततःपार्थेधर्मराजोजितस्त्वया ॥ २४ ॥ ग्रहणेहिजयस्तस्यनवधेपुरुषर्षभ॥ एतेनचाप्युपायेनग्रहणंसमुपैष्यसि॥ २५॥ अहंगृहीत्वाराजानंसत्यधर्मपरायणं॥ आनयिष्यामितेराजन्वशमद्यनसंशयः ॥ २६॥ यदिस्थास्यतिसंग्रामेमुहूर्तमपिमेग्रतः ॥ अपनीतेनरव्याघ्रेकुंतीपुत्रे धनंजये॥ २७॥ फाल्गुनस्यसमीपेतुनहिशक्योयुधिष्ठिरः॥ ग्रहीतुंसमरेराजन्सेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ २८॥ संजयउवाच सांतरंतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणे ननिग्रहे॥ गृहीतंतममन्यंततवपुत्राःसुबालिशाः॥ २९॥

यामिउत्सहे ॥ २१ ॥ मत्पूर्वःअहंपूर्वोगुरुर्यस्य एकायनगतःजयमरणान्यतरनिश्चयवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बहुलीकृतःप्रतिज्ञांनत्यजेदितिबहुधुप्रकाशितः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांतरेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

पांडवेयेषुसापेक्षंद्रोणंजानातितेसुतः ॥ ततःप्रतिज्ञास्थैर्यार्थंसमंत्रोबहुलीकृतः ॥ ३० ॥ ततोदुर्योधनेनापिग्रहणंपांडवस्यतत् ॥ सैन्यस्थानेषुसर्वेषुसुघोषि
तमरिंदम ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिद्रोणप्रतिज्ञायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
सांतरेतुप्रतिज्ञातेराज्ञोद्रोणेननिग्रहे ॥ ततस्तेसैनिकाःश्रुत्वातंयुधिष्ठिरनिग्रहं ॥ १ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाहुशब्दांश्चकृत्स्नशः ॥ तच्चसर्वंयथान्यायंधर्मराजेन
भारत ॥ २ ॥ आप्तैराशुपरिज्ञातंभारद्वाजचिकीर्षितं ॥ ततःसर्वान्समानाय्यभ्रातॄनन्यांश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ अब्रवीद्धर्मराजस्तुधनंजयमिदंवचः ॥ श्रुतंतेपुरुष
व्याघ्रद्रोणस्याद्यचिकीर्षितं ॥ ४ ॥ यथातन्नभवेत्सत्यंतथानीतिर्विधीयतां ॥ सांतरंहिप्रतिज्ञातंद्रोणेनामित्रकर्षिणा ॥ ५ ॥ तच्चांतरंमहेष्वासत्वयितेनसमाहि
तं ॥ सत्वमद्यमहाबाहोयुध्यस्वमदनंतरं ॥ ६ ॥ यथादुर्योधनःकामंनेमंद्रोणादवाप्नुयात् ॥ अर्जुनउवाच यथामेनवधःकार्यआचार्यस्यकदाचन ॥ ७ ॥ त
थातवपरित्यागोनमेराजंश्चिकीर्षितः ॥ अप्येवंपांडवप्राणानुत्सृजेयमहंयुधि ॥ ८ ॥ प्रतीपोनाहमाचार्येभवेयंवैकथंचन ॥ त्वांनिगृह्याहवेराज्यंधार्त्तराष्ट्रोय
मिच्छति ॥ ९ ॥ नसतंजीवलोकेस्मिन्कामंप्राप्येत्कथंचन ॥ प्रपतेत्द्यौःसनक्षत्रापृथिवीशकलीभवेत् ॥ १० ॥ नत्वांद्रोणोनिगृह्णीयाज्जीवमानेमयिध्रुवं ॥
यदितस्यरणेसाह्यंकुरुतेवज्रभृत्स्वयं ॥ ११ ॥ विष्णुर्वासहितोदेवैर्नत्वांप्राप्स्यत्यसौमृधे ॥ मयिजीवतिराजेंद्रनभयंकर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ द्रोणादस्त्रभृतांश्रेष्ठा
त्सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ अन्यच्चब्रूयांराजेंद्रप्रतिज्ञांममनिश्चलां ॥ १३ ॥ नस्मराम्यनृतंतावन्नस्मरामिपराजयं ॥ नस्मरामिप्रतिश्रुत्यकिंचिदप्यनृतंकृतं ॥ १४ ॥
संजयउवाच ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चानकैःसह ॥ प्रावाद्यंतमहाराजपांडवानांनिवेशने ॥ १५ ॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनां ॥ धनुर्ज्यातल
शब्दश्चगगनस्पृक्सुभैरवः ॥ १६ ॥ श्रुत्वाशंखस्यनिर्घोषंपांडवस्यमहौजसः ॥ त्वदीयेष्वप्यनीकेषुवादित्राण्यभिजघ्निरे ॥ १७ ॥ ततोव्यूढान्यनीकानितवते
षांचभारत ॥ शनैरुपेयुरन्योन्यंयोध्यमानानिसंयुगे ॥ १८ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ पांडवानांकुरूणांचद्रोणपांचाल्ययोरपि ॥ १९ ॥ यतमानाः
प्रयत्नेनद्रोणानीकविशातने ॥ नशेकुःसृंजयायुद्धेतद्धिद्रोणेनपालितं ॥ २० ॥ तथैवतवपुत्रस्यरथोदाराःप्रहारिणः ॥ नशेकुःपांडवींसेनांपाल्यमानांकिरी
टिना ॥ २१ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संप्रसुप्तेकृतपत्रसंकोचे ॥ २२ ॥ वरूथिनारथेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

आस्तांतेस्तिमितेसेनेरक्ष्यमाणेपरस्परं ॥ संप्रसुप्तेयथानक्तंवनराज्यौसुपुष्पिते ॥ २२ ॥ ततोरुक्मरथोराजन्अर्केणैवविराजता ॥ वरूथिनाविनिष्पत्यव्यच
रत्पृतनामुखे ॥ २३ ॥ तमुद्यंतंरथेनैकमाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिवसंत्रासान्मेनिरेपांडुसृंजयाः ॥ २४ ॥ तेनमुक्ताःशराघोराविचेरुःसर्वतोदिशं ॥ त्रास
यंतोमहाराजपांडवेयस्यवाहिनीं ॥ २५ ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तोगभस्तिशतसंवृतः ॥ यथादृश्येतघर्मांशुस्तथाद्रोणोप्यदृश्यत ॥ २६ ॥ नचैनंपांडवेयानांकश्चि
च्छक्तोतिभारत ॥ वीक्षितुंसमरेक्रुद्धंमहेंद्रमिवदानवाः ॥ २७ ॥ मोहयित्वाततःसैन्यंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ धृष्टद्युम्नबलंतूर्णंव्यधमन्निशितैःशरैः ॥ २८ ॥ स
दिशःसर्वतोरुध्वासंवृत्यखमजिह्मगैः ॥ पार्षतोयत्रतत्रैवममृदेपांडुवाहिनीं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिअर्जुनकृतयुधि
ष्ठिराश्वासनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःसपांडवानीकेजनयन्सुमहद्भयं ॥ व्यचरत्पृतनांद्रोणोदहन्कक्षमिवा
नलः ॥ १ ॥ निर्दहंतमनीकानिसाक्षादग्निमिवोत्थितं ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंक्रुद्धंसमकंपंतसृंजयाः ॥ २ ॥ सततंकृष्यतःसंख्येधनुषोस्याशुकारिणः ॥ ज्याघोषःशुश्रु
वेत्यर्थंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ ३ ॥ रथिनःसादिनश्चैवनागानश्वान्पदातिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताःसंमृद्नंतिस्मसायकाः ॥ ४ ॥ नानद्यमानःपर्जन्यःप्रवृद्धः
शुचिसंक्षये ॥ अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयं ॥ ५ ॥ विचरन्सतदाराजन्सेनांसंक्षोभयन्प्रभुः ॥ वर्धयामाससंत्रासंशात्रवाणाममानुषं ॥ ६ ॥ तस्यविद्यु
दिवाभ्रेषुचापंहेमपरिष्कृतं ॥ भ्रमद्रथांबुदेचास्मिन्दृश्यतेस्मपुनःपुनः ॥ ७ ॥ सवीरःसत्यवान्प्राज्ञोधर्मनित्यःसदापुनः ॥ युगांतकालवद्घोरांरौद्रांप्रावर्त्तय
न्नदीं ॥ ८ ॥ अमर्षवेगप्रभवांक्रव्यादगणसंकुलां ॥ बलौघैःसर्वतःपूर्णांध्वजवृक्षापहारिणीं ॥ ९ ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांहस्त्यश्वकृतरोधसं ॥ कवचोडुपसंयु
क्तांमांसपंकसमाकुलां ॥ १० ॥ मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषचयफेनिलां ॥ संग्रामजलदापूर्णांप्रासमत्स्यसमाकुलां ॥ ११ ॥ नरनागाश्वकलिलांशरवेगौ
घवाहिनीं ॥ शरीरदारुसंघट्टांरथकच्छपसंकुलां ॥ १२ ॥ उत्तमांगैःपंकजिनींनिस्त्रिंशझषसंकुलां ॥ रथनागह्रदोपेतांनानाभरणभूषितां ॥ १३ ॥ महारथश
तावर्तांभूमिरेणूर्मिमालिनीं ॥ महावीर्यवतांसंख्येसुतरांभीरुदुस्तरां ॥ १४ ॥ शरीरशतसंबाधांगृध्रकंकनिषेवितां ॥ महारथसहस्राणिनयंतींयमसादनं ॥ १५ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुचिसंक्षयेग्रीष्मांते ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्राणिनएववाजिनःपक्षिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभ्यस्तोविद्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

शूलव्यालसमाकीर्णांप्राणिवाजिनिषेवितां ॥ छिन्नक्षत्रमहाहंसांमुकुटांडजसेवितां ॥ १६ ॥ चक्रकूर्मींगदानक्रांशरक्षुद्रझषाकुलां ॥ बकगृध्रसृगालानांघोरसंघैर्निषेवितां ॥ १७ ॥ निहतान्प्राणिनःसंख्येद्रोणेनबलिनारणे ॥ वहंतींपितृलोकायशतशोराजसत्तम ॥ १८ ॥ शरीरशतसंबाधांकेशशैवलशाद्वलां ॥ नदींप्रावर्त्तयद्राजन्भीरूणांभयवर्धिनीं ॥ १९ ॥ तर्जयंतमनीकानितानितानिमहारथं ॥ सर्वतोभ्यद्रवन्द्रोणंयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २० ॥ तानभिद्रवतःशूरांस्तावकादृढविक्रमाः ॥ सर्वतःप्रत्यगृण्हंततदभूल्लोमहर्षणं ॥ २१ ॥ शतमायस्तुशकुनिःसहदेवंसमाद्रवत् ॥ सनियंतृध्वजरथंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ २२ ॥ तस्यमाद्रीसुतःकेतुंधनुःसूतंहयानपि ॥ नातिक्रुद्धःशरैश्छित्वाषष्ट्याविव्याधसौबलं ॥ २३ ॥ सौबलस्तुगदांगृह्यप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ सतस्यगदयाराजन्रथात्सूतमपातयत् ॥ २४ ॥ ततस्तौविरथौराजन्गदाहस्तौमहाबलौ ॥ चिक्रीडतूरणेशूरौसशृंगाविवपर्वतौ ॥ २५ ॥ द्रोणःपांचालराजानंविध्वादशभिराशुगैः ॥ बहुभिस्तेनचाभ्यस्तस्तंविव्याधततोधिकैः ॥ २६ ॥ विविंशतिंभीमसेनोविंशत्यानिशितैःशरैः ॥ विध्वानाकंपयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७ ॥ विविंशतिस्तुसहसाव्यश्वकेतुशरासनं ॥ भीमंचक्रेमहाराजततःसैन्यान्यपूजयन् ॥ २८ ॥ सतन्नममृषेवीरःशत्रोर्विक्रममाहवे ॥ ततोस्यगदयादांतान्हयान्सर्वानपातयत् ॥ २९ ॥ हताश्वात्सरथाद्राजन्गृह्यचर्ममहाबलः ॥ अभ्ययाद्भीमसेनंतुमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ३० ॥ शल्यस्तुनकुलंवीरःस्वस्रीयंप्रियमात्मनः ॥ विव्याधप्रहसन्बाणैर्लालयन्कोपयन्निव ॥ ३१ ॥ तस्याश्वानातपत्रंचध्वजंसूतमथोधनुः ॥ निपात्यनकुलःसंख्येशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ धृष्टकेतुःकृपेणास्तान्छित्वाबहुविधाञ्छरान् ॥ कृपंविव्याधसप्तत्यालक्ष्मचास्याहरत्त्रिभिः ॥ ३३ ॥ तंकृपःशरवर्षेणमहतासमवारयत् ॥ विव्याधचरणेविप्रोधृष्टकेतुममर्षणं ॥ ३४ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विध्वाविव्याधसप्तत्यापुनरन्यैःस्मयन्निव ॥ ३५ ॥ तंभोजःसप्तसप्तत्याविध्वाशुनिशितैःशरैः ॥ नाकंपयतशैनेयंशीघ्रोवायुरिवाचलं ॥ ३६ ॥ सेनापतिःसुशर्माणंभृशंमर्मस्वताडयत् ॥ सचापितंतोमरेणजत्रुदेशेभ्यताडयत् ॥ ३७ ॥ वैकर्त्तनंतुसमरेविराटःप्रत्यवारयत् ॥ सहमत्स्यैर्महावीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३८ ॥ तत्पौरुषमभूत्तत्रसूतपुत्रस्यदारुणं ॥ यत्सैन्यंवारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्तुस्वयंराजाभगदत्तेनसंगतः ॥ तयोर्युद्धंमहाराजचित्ररूपमिवाभवत् ॥ ४० ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उद्बर्हउच्चकर्ष शरावरंचर्म ॥ ५६ ॥ ५७॥५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

भगदत्तस्तुराजानंद्रुपदंनतपर्वभिः ॥ सनियंतृध्वजरथंविव्याधपुरुषर्षभः ॥ ४१ ॥ द्रुपदस्तुततःक्रुद्धोभगदत्तंमहारथं ॥ आजघानोरसिक्षिप्रंशरेणानतपर्व
णा ॥ ४२ ॥ युद्धंयोधवरौलोकेसौमदत्तिशिखंडिनौ ॥ भूतानांत्रासजननंचक्रातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ४३ ॥ भूरिश्रवारणेराजन्याज्ञसेनिंमहारथं ॥ महतासाय
कौघेनच्छादयामासवीर्यवान् ॥ ४४ ॥ शिखंडीतुततःक्रुद्धःसौमदत्तिंविशांपते ॥ नवत्यासायकानांतुकंपयामासभारत ॥ ४५ ॥ राक्षसौरौद्रकर्माणौहैडिंबा
लंबुषावुभौ ॥ चक्रातेऽत्यद्भुतंयुद्धंपरस्परजयैषिणौ ॥ ४६ ॥ मायाशतसृजौदृप्तौमायाभिरितरेतरं ॥ अंतर्हितौचेरतुस्तौभृशंविस्मयकारिणौ ॥ ४७ ॥ चेकिता
नोनुविंदेनयुयुधेचातिभैरवं ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलशक्रौमहाबलौ ॥ ४८ ॥ लक्ष्मणःक्षत्रदेवेनविमर्दमकरोद्भृशं ॥ यथाविष्णुःपुराराजन्हिरण्याक्षेणसंयुगे
॥ ४९ ॥ ततःप्रचलिताश्वेनविधिवत्कल्पितेनच ॥ रथेनाभ्यपतद्राजन्सौभद्रंपौरवोनदन् ॥ ५० ॥ ततोभ्ययात्सत्वरितोयुद्धाकांक्षीमहाबलः ॥ तेनचक्रेमह
द्युद्धमभिमन्युररिंदमः ॥ ५१ ॥ पौरवस्त्वथसौभद्रंशरव्रातैरवाकिरत् ॥ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछत्रंधनुश्चोर्व्यामपातयत् ॥ ५२ ॥ सौभद्रःपौरवंत्वन्यैर्विध्वासम
भिराशुगैः ॥ पंचभिस्तस्यविव्याधहयान्सूतंचसायकैः ॥ ५३ ॥ ततःप्रहर्षयन्सेनांसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ समादत्तार्जुनिस्तूर्णंपौरवांतकरंशरं ॥ ५४ ॥ तंतुसंधित
माज्ञायसायकंघोरदर्शनं ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांहार्दिक्यश्चिच्छेदसशरंधनुः ॥ ५५ ॥ तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ उद्बबर्हसितंखड्गमाददानःशरावरं
॥ ५६ ॥ सतेनानेकतारेणचर्मणाकृतहस्तवत् ॥ भ्रांतासिनाचरन्मार्गान्दर्शयन्वीर्यमात्मनः ॥ ५७ ॥ भ्रामितंपुनरुद्भ्रांतमाधूतंपुनरुत्थितं ॥ चर्मनिस्त्रिंशयोरा
जन्निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५८ ॥ सपौरवरथस्येषामाप्लुत्यसहसानदन् ॥ पौरवंरथमास्थायकेशपक्षेपरामृशत् ॥ ५९ ॥ जघानास्यपदासूतमसिनापातयद्ध्व
जं ॥ विक्षोभ्यांभोनिधिंताक्ष्यस्तंनागमिवचाक्षिपत् ॥ ६० ॥ तमागलितकेशांतंददृशुःसर्वपार्थिवाः ॥ उक्षाणमिवसिंहेनपात्यमानमचेतसं ॥ ६१ ॥ तमार्जु
निवशंप्राप्तंकृष्यमाणमनाथवत् ॥ पौरवंपातितंदृष्ट्वानामृष्यतजयद्रथः ॥ ६२ ॥ सबर्हिबर्हावततंकिंकिणीशतजालवत् ॥ चर्मचादायखड्गंचनदन्पर्यपतद्रथा
त् ॥ ६३ ॥ ततःसैंधवमालोक्यकार्ष्णिरुत्सृज्यपौरवं ॥ उत्पपातरथात्तूर्णंश्येनवन्निपपातच ॥ ६४ ॥ प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्छत्रुभिःसंप्रचोदितान् ॥ चिच्छे
दचासिनाकार्ष्णिश्चर्मणासंरुरोधच ॥ ६५ ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सदर्शयित्वासैन्यानांस्वबाहुबलमात्मनः ॥ तमुद्यम्यमहाखड्गंचर्मचाथपुनर्बली ॥ ६६ ॥ वृद्धक्षत्रस्यदायादंपितुरत्यंतवैरिणं ॥ ससाराभिमुखःशूरःशार्दूलइव
॥१३॥ कुंजरं ॥६७॥ तौपरस्परमासाद्यखड्गदंतनखायुधौ ॥ हृष्टवत्संप्रजह्नातेव्याघ्रकेसरिणाविव॥६८॥ संपातेष्वभिघातेषुनिपातेष्वसिचर्मणोः ॥नतयोरंतरंकश्चि
द्ददर्शनरसिंहयोः ॥ ६९ ॥ अवक्षेपोसिनिर्ह्रादःशस्त्रांतरनिदर्शनं ॥ बाह्यांतरनिपातश्चनिर्विशेषमदृश्यत ॥ ७० ॥ बाह्यमाभ्यंतरंचैवचरंतौमार्गमुत्तमं ॥ ददृ
शातेमहात्मानौसपक्षाविवपर्वतौ ॥ ७१ ॥ ततोविक्षिपतःखड्गंसौभद्रस्ययशस्विनः ॥ शरावरणपक्षांतेप्रजहारजयद्रथः ॥ ७२ ॥ रुक्मपत्रांतरेसक्तस्तस्मिंश्च
र्मणिभास्वरे ॥ सिंधुराजबलोद्धूतःसोभज्यतमहानसिः ॥ ७३ ॥ भग्नमाज्ञायनिस्त्रिंशमवप्लुत्यपदानिषट् ॥ अदृश्यतनिमेषेणस्वरथंपुनरास्थितः ॥ ७४ ॥ तंका
र्ष्णिंसमरान्मुक्तमास्थितंरथमुत्तमं ॥ सहिताःसर्वराजानःपरिवव्रुःसमंततः ॥ ७५ ॥ ततश्चर्मचखड्गंचसमुत्क्षिप्यमहाबलः ॥ ननादार्जुनदायादःप्रेक्षमाणो
जयद्रथं ॥ ७६ ॥ सिंधुराजंपरित्यज्यसौभद्रःपरवीरहा ॥ तापयामासतत्सैन्यंभुवनंभास्करोयथा ॥ ७७ ॥ तस्यसर्वायसींशक्तिंशल्यःकनकभूषणां ॥ चिक्षेप
समरेघोरांदीप्तामग्निशिखामिव ॥ ७८ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहविकोशंचाकरोदसिं ॥ वैनतेयोयथाकार्ष्णिःपतंतमुरगोत्तमं ॥ ७९ ॥ तस्यलाघवमाज्ञायसत्वं
चामिततेजसः ॥ सहिताःसर्वराजानःसिंहनादमथानदन् ॥ ८० ॥ ततस्तामेवशल्यस्यसौभद्रःपरवीरहा ॥ मुमोचभुजवीर्येणवैदूर्यविकृतांशितां ॥ ८१ ॥ सा
तस्यरथमासाद्यनिर्मुक्तभुजगोपमा ॥ जघानसूतंशल्यस्यरथाच्चैनमपातयत् ॥ ८२ ॥ ततोविराटद्रुपदौधृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ॥ सात्यकिःकेकयाभीमोधृष्टद्युम्न
शिखंडिनौ ॥ ८३ ॥ यमौचद्रौपदेयाश्चसाधुसाध्वितिचुक्रुशुः ॥ बाणशब्दाश्चविविधाःसिंहनादाश्चपुष्कलाः ॥ ८४ ॥ प्रादुरासन्हर्षयंतःसौभद्रमपलायिनं ॥
तन्नामृष्यंतपुत्रास्तेशत्रोर्विजयलक्षणं ॥८५॥ अथैनंसहसासर्वेसमंतान्निशितैःशरैः ॥ अभ्याकिरन्महाराजजलदाइवपर्वतं॥८६॥तेषांचप्रियमन्विच्छन्सूत
स्यचपराभवं ॥ आर्त्तायनिरमित्रघ्नःक्रुद्धःसौभद्रमभ्ययात् ॥ ८७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेचतुर्दशोऽध्यायः॥
॥१४॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच बहूनिसुविचित्राणिद्वंद्वयुद्धानिसंजय ॥ त्वयोक्तानिनिशम्याहंस्पृहयामिसचक्षुषां ॥ १ ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुकथयि ॥१३॥
ष्यंतिमानवाः ॥ कुरूणांपांडवानांचयुद्धंदेवासुरोपमं ॥ २ ॥ पराभवंप्रेक्ष्येतिशेषः ॥ ८७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ बहूनीति ॥ १ ॥ २॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वइवार्थे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

नहिमेत्समिरस्तीहश्टण्वतोयुद्धमुत्तमं ॥ तस्मादार्त्तायनेर्युद्धंसौभद्रस्यचशंससमे ॥ ३ ॥ संजयउवाच सादितंप्रेक्ष्ययंतारंशल्यःसर्वायसींगदां ॥ समुत्क्षि
प्यनदन्क्रुद्धःप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ ४ ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निंदंडहस्तमिवांतकं ॥ जवेनाभ्यपतद्भीमःप्रगृह्यमहतींगदां ॥ ५ ॥ सौभद्रोप्यशनिप्रख्यांप्रगृह्य
महतींगदां ॥ एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यंयत्नाद्भीमेनवारितः ॥ ६ ॥ वारयित्वातुसौभद्रंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ शल्यमासाद्यसमरेतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ७ ॥ तथैव
मद्रराजोपिभीमंदृष्ट्वामहाबलं ॥ ससाराभिमुखस्तूर्णंशार्दूलइवकुंजरं ॥ ८ ॥ ततस्तूर्यनिनादाश्चशंखानांचसहस्रशः ॥ सिंहनादाश्चसंजज्ञुर्भेरीणांचमहास्व
नाः ॥ ९ ॥ पश्यतांशतशोह्यासीदन्योन्यमभिधावतां ॥ पांडवानांकुरूणांचसाधुसाध्वितिनिःस्वनः ॥ १० ॥ नहिमद्राधिपादन्यःसर्वराजसुभारत ॥ सोढुमुत्स
हतेवेगंभीमसेनस्यसंयुगे ॥ ११ ॥ तथामद्राधिपस्यापिगदावेगंमहात्मनः ॥ सोढुमुत्सहतेलोकेयुधिकोन्योवृकोदरात् ॥ १२ ॥ पट्टैर्जांबूनदैर्बद्धाबभूवजनह
र्षणी ॥ प्रजज्वालतदाविद्धाभीमेनमहतीगदा ॥ १३ ॥ तथैवचरतोमार्गान्मंडलानिचसर्वशः ॥ महाविद्युत्प्रतीकाशाशल्यस्यशुशुभेगदा ॥ १४ ॥ तौवृषावि
वनर्दंतौमंडलानिविचेरतुः ॥ आवर्त्तितगदाशृंगावुभौशल्यवृकोदरौ ॥ १५ ॥ मंडलावर्त्तमार्गेषुगदाविहरणेषुच ॥ निर्विशेषमभूद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ १६ ॥
ताडिताभीमसेनेनशल्यस्यमहतीगदा ॥ साग्निज्वालामहारौद्रातदातूर्णमशीर्यत ॥ १७ ॥ तथैवभीमसेनस्यद्विषताभिहतागदा ॥ वर्षाप्रदोषेखद्योतैर्वृतोवृक्ष
इवाबभौ ॥ १८ ॥ गदाक्षिप्तातुसमरेमद्रराजेनभारत ॥ व्योमदीपयमानासासस्टजेपावकंमुहुः ॥ १९ ॥ तथैवभीमसेनेनद्विषतेप्रेषितागदा ॥ तापयामासत
त्सैन्यंमहोल्कापततीयथा ॥ २० ॥ तेगदेगदिनांश्रेष्ठेसमासाद्यपरस्परं ॥ श्वसंत्यौनागकन्येवसस्टजातेविभावसुं ॥ २१ ॥ नखैरिवमहाव्याघ्रौदंतैरिवमहाग
जौ ॥ तौविचेरतुरासाद्यगदाग्र्याभ्यांपरस्परं ॥ २२ ॥ ततोगदाग्राभिहतौक्षणेनरुधिरोक्षितौ ॥ ददृशातेमहात्मानौकिंशुकाविवपुष्पितौ ॥ २३ ॥ शुश्रुवेदिक्षुसर्वा
सुतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ गदाभिघातसंह्रादःशक्राशनिरवोपमः ॥ २४ ॥ गदयामद्रराजेनसव्यदक्षिणमाहतः ॥ नाकंपततदाभीमोभिद्यमानइवाचलः ॥
॥ २५ ॥ तथाभीमगदावेगैस्ताड्यमानोमहाबलः ॥ धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौवज्रैर्गिरिरिवाहतः ॥ २६ ॥ आपेततुर्महावेगौसमुच्छ्रितगदावुभौ ॥ पुनरंतरमार्ग
स्थौमंडलानिविचेरतुः ॥ २७ ॥ अथाप्लुत्यपदान्यष्टौसन्निपत्यगजाविव ॥ सहसालोहदंडाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥३०॥३१ ॥३२ ॥ क्षीबवन्मत्तवत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ तदिति अस्त्रमायया अस्त्रकौ

तौपरस्परवेगाच्चगदाभ्यांचभृशाहतौ ॥ युगपत्पेततुर्वीरौक्षिताविंद्रध्वजाविव ॥ २९ ॥ ततोविह्वलमानंतंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ शल्यमभ्यपतत्तूर्णंकृतवर्मा
महारथः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वाचैनंमहाराजगदयाभिनिपीडितं ॥ विचेष्टंतंयथानागंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतं ॥ ३१ ॥ ततःस्वरथमारोप्यमद्राणामधिपंरणे ॥ अपोवाहर
णात्तूर्णंकृतवर्मामहारथः ॥३२॥ क्षीबवद्विह्वलोवीरोनिमेषात्पुनरुत्थितः ॥ भीमोपिसुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३३ ॥ ततोमद्राधिपंदृष्ट्वातवपुत्राःपराङ्मु
खं ॥ सनागपत्त्यश्वरथाःसमकंपंतमारिष ॥३४॥ तेपांडवैरर्द्यमानास्तावकाजितकाशिभिः ॥ भीतादिशोन्वपद्यंतवातनुन्नाघनाइव ॥ ३५॥ निर्जित्यधार्त्तराष्ट्रां
स्तुपांडवेयामहारथाः ॥ व्यरोचंतरणेराजन्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ ३६ ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चहर्षिताः ॥ भेरीश्चवादयामासुर्मृदंगांश्चानकैःसह
॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिशल्यापयानेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तद्बलंसुमहद्दी
र्णंत्वदीयंप्रेक्ष्यवीर्यवान् ॥ दधारैकोरणेराजन्वृषसेनोस्त्रमायया ॥ १ ॥ शरादशदिशोमुक्तावृषसेनेनसंयुगे ॥ विचेरुस्तेविनिर्भिद्यनरवाजिरथद्विपान् ॥ २ ॥
तस्यदीप्तामहाबाणाविनिश्चेरुःसहस्रशः ॥ भानोरिवमहाराजघर्मकालेमरीचयः ॥ ३ ॥ तेनार्दितामहाराजरथिनःसादिनस्तथा ॥ निपेतुरुर्व्यांसहसावातभ
ग्नाइवद्रुमाः ॥ ४ ॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघांश्चमहारथः ॥ अपातयद्रणेराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वातमेकंसमरेविचरंतमभीतवत् ॥ सहिताः
सर्वराजानःपरिवव्रुःसमंततः ॥ ६ ॥ नाकुलिस्तुशतानीकोवृषसेनंसमभ्ययात् ॥ विव्याधचैनंदशभिर्नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ७ ॥ तस्यकर्णात्मजश्चापंछित्वा
केतुमपातयत् ॥ तंभ्रातरंपरीप्संतोद्रौपदेयाःसमभ्ययुः ॥ ८ ॥ कर्णात्मजंशरव्रातैरदृश्यंचक्रुरंजसा ॥ तान्नदंतोभ्यधावंतद्रोणपुत्रमुखारथाः ॥ ९ ॥ छादयंतो
महाराजद्रौपदेयान्महारथान् ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपर्वतान्जलदाइव ॥ १० ॥ तान्पांडवाःप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताःपुत्रगृद्धिनः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजया
श्चोद्यतायुधाः ॥ ११ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंसुमहल्लोमहर्षणं ॥ त्वदीयैःपांडुपुत्राणांदेवानामिवदानवैः ॥ १२ ॥ एवंयुयुधिरेवीराःसंरब्धाःकुरुपांडवाः ॥ परस्परमु
दीक्षंतःपरस्परकृतागसः ॥ १३ ॥ तैषांदद्दृशिरेकोपाद्वपूंष्यमिततेजसां ॥ युयुत्सूनामिवाकाशेपतत्रिवरभोगिनां ॥ १४ ॥

शलेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कथंयुयुधिरेइत्यस्योत्तरं एवंयुयुधिरेइति ॥ १३ ॥ पतत्रिवरभोगिनामिव पतत्रिवरोगरुडः भोगिनःसर्पाः ॥१४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्रुतेनपलायितेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः ॥ बभासेसरणोद्देशःकालसूर्यइवोदितः ॥ १५ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंनिघ्नतामितरेतरं ॥ महाबलानांबलिभिर्दानवानां
यथासुरैः ॥ १६ ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिःस्वनं ॥ त्वदीयमवधीत्सैन्यंसंप्रद्रुतमहारथं ॥ १७ ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाशत्रुभिर्भृशमर्दितं ॥ अलंद्रुतेनवः
शूराइतिद्रोणोभ्यभाषत ॥ १८ ॥ ततःशोणहयःक्रुद्धश्चतुर्दंतइवद्विपः ॥ प्रविश्यपांडवानीकंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ १९ ॥ तमाविध्यच्छितैर्बाणैःकंकपत्रैर्युधि
ष्ठिरः ॥ तस्यद्रोणोधनुश्छित्वातंद्रुतंसमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ चक्ररक्षःकुमारस्तुपंचालानांयशस्करः ॥ दधारद्रोणमायांतंवेलेवसरितांपतिं ॥ २१ ॥ द्रोणंनिवारि
तंदृष्ट्वाकुमारेणद्विजर्षभं ॥ सिंहनादरवोह्यासीत्साधुसाध्वितिभाषितं ॥ २२ ॥ कुमारस्तुततोद्रोणंसायकेनमहाहवे ॥ विव्याधोरसिसंक्रुद्धःसिंहवच्चानदन्मुहुः
॥ २३ ॥ संवार्यचरणेद्रोणंकुमारस्तुमहाबलः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःकृतहस्तोजितश्रमः ॥ २४ ॥ तंशूरमार्यव्रतिनंमंत्रास्त्रेषुकृतश्रमं ॥ चक्ररक्षंपरामृद्नात्कुमारंद्वि
जपुंगवः ॥ २५ ॥ समध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः ॥ तवसैन्यस्यगोप्तासीद्भारद्वाजोद्विजर्षभः ॥ २६ ॥ शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्तमौजसं ॥
नकुलंपंचभिर्विद्ध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरंद्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ सात्यकिंपंचभिर्विद्ध्वामत्स्यंचदशभिःशरैः ॥ २८ ॥ व्यक्षोभयद्र
णेयोधान्यथामुख्यमभिद्रवन् ॥ अभ्यवर्त्ततसंप्रेप्सुःकुतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ २९ ॥ युगंधरस्ततोराजन्भारद्वाजंमहारथं ॥ वारयामाससंक्रुद्धंवातोद्धतमिवार्णवं
॥ ३० ॥ युधिष्ठिरंसविद्ध्वातुशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ युगंधरंतुभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ३१ ॥ ततोविराटद्रुपदौकेकयाःसात्यकिःशिबिः ॥ व्याघ्रदत्तश्चपांचा
ल्यःसिंहसेनश्चवीर्यवान् ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवःपरीप्संतोयुधिष्ठिरं ॥ आवव्रुस्तस्यपंथानंकिरंतःसायकान्बहून् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रदत्तस्तुपांचाल्योद्रोणंविव्या
धमार्गणैः ॥ पंचाशताशितैराजंस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३४ ॥ त्वरितंसिंहसेनस्तुद्रोणंविध्वामहारथं ॥ प्राहसत्सहसाहृष्टस्त्रासयन्वैमहारथान् ॥ ३५ ॥ ततोविस्फा
र्यनयनेधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ तलशब्दंमहत्कृत्वाद्रोणस्तंसमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥ ततस्तुसिंहसेनस्यशिरःकायात्सकुंडलं ॥ व्याघ्रदत्तस्यचाक्रम्यभल्लाभ्यामाहरद्ब
ली ॥ ३७ ॥ तान्प्रमृज्यशरव्रातैःपांडवानांमहारथान् ॥ युधिष्ठिररथाभ्याशेतस्थौमृत्युरिवांतकः ॥ ३८ ॥ ततोभवन्महाशब्दोराजन्यौधिष्ठिरेबले ॥ हतोराजेति
योधानांसमीपस्थेयतव्रते ॥ ३९ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ विशसनेयुद्धे ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ मसारइंद्रनीलः गल्वर्कःपद्मरागः ॥ ५४ ॥

अब्रुवन्सैनिकास्तत्रदृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रमं ॥ अद्यराजाधार्त्तराष्ट्रःकृतार्थोवैभविष्यति ॥ ४० ॥ अस्मिन्मुहूर्त्तेद्रोणस्तुपांडवंगृह्यहर्षितः ॥ आगमिष्यतिनोनूनं धार्त्तराष्ट्रस्यसंयुगे ॥ ४१ ॥ एवंसंजल्पतांतेषांतावकानांमहारथः ॥ आयाज्जवेनकौंतेयोरथघोषेणनादयन् ॥ ४२ ॥ शोणितोदांरथावर्त्तांकृत्वाविशसनेन दीं ॥ शूरास्थिचयसंकीर्णांप्रेतकूलापहारिणीं ॥ ४३ ॥ तांशरौघमहाफेनांप्रासमत्स्यसमाकुलां ॥ नदीमुत्तीर्यवेगेनकुरून्विद्राव्यपांडवः ॥ ४४ ॥ ततःकिरीटी सहसाद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ छादयन्निषुजालेनमहतामोहयन्निव ॥ ४५ ॥ शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्संदधानस्यचानिशं ॥ नांतरंददृशेकश्चित्कौंतेयस्ययश स्विनः ॥ ४६ ॥ नदिशोनांतरिक्षंचनद्यौर्नैवचमेदिनी ॥ अदृश्यंतमहाराजबाणभूताइवाभवन् ॥ ४७ ॥ नादृश्यततदाराजंस्तत्रकिंचनसंयुगे ॥ बाणांधकारेम हतिकृतेगांडीवधन्वना ॥ ४८ ॥ सूर्येचास्तमनुप्राप्तेतमसाचाभिसंवृते ॥ नाज्ञायततदाशत्रुर्नसुहृन्नचकश्चन ॥ ४९ ॥ ततोवहारंचक्रुस्तेद्रोणदुर्योधनादयः ॥ तान्विदित्वापुनस्त्रस्तानयुद्धमनसःपरान् ॥ ५० ॥ स्वान्यनीकानिबीभत्सुःशनकैरवहारयत् ॥ ततोभितुष्टुवुःपार्थंप्रहृष्टाःपांडुसृंजयाः ॥ ५१ ॥ पंचालाश्चमनो ज्ञाभिर्वाग्भिःसूर्यमिवर्षयः ॥ एवंस्वशिबिरंप्रायाज्जित्वाशत्रून्धनंजयः ॥ ५२ ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांमुदितोवैसकेशवः ॥ ५३ ॥ मसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यैर्वज्र प्रवालस्फटिकैश्चमुख्यैः ॥ चित्रेरथेपांडुसुतोबभासेनक्षत्रचित्रेवियतीवचंद्रः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणाभिषेकपर्वणिप्रथमदिवसाव हारेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ समाप्तंचद्रोणाभिषेकपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथसंशप्तकवधपर्व ॥ संजयउवाच तेसेनेशिबिरं गत्वान्यविशेतांविशांपते ॥ यथाभागंयथान्यायंयथागुल्मंचसर्वशः ॥ १ ॥ कृत्वावहारंसैन्यानांद्रोणःपरमदुर्मनाः ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यसव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वंनतिष्ठतिधनंजये ॥ शक्योग्रहीतुंसंग्रामेदेवैरपियुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इतितद्वःप्रयततांकृतंपार्थेनसंयुगे ॥ माविशंकीर्वचोमत्यमजेयौकृ ष्णपांडवौ ॥ ४ ॥ अपनीतेतुयोगेनकेनचिच्छ्वेतवाहने ॥ ततएष्यतितेराजन्वशमेषयुधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ कश्चिदाहूयतंसंख्येदेशमन्यंप्रकर्षतु ॥ तमजित्वानकौंते योनिवर्त्तेतकथंचन ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नंतरेशून्येधर्मराजमहंनृप ॥ ग्रहीष्यामिचमूंभित्वाधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः ॥ ७ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेसेनेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ योगेनउपायेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ लोक्याः पुण्यलोकार्हाः ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यंवेदव्रताचरणं

अर्जुनेनविहीनस्तुयदिनोत्स्त्रजतेरणं ॥ मामुपायांतमालोक्यगृहीतंविद्धिपांडवं ॥ ८ ॥ एवंतेहंमहाराजधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ समानेष्यामिसगणंवशमद्यनसं
शयः ॥ ९ ॥ यदितिष्ठतिसंग्रामेमुहूर्त्तमपिपांडवः ॥ अथापयातिसंग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते ॥ १० ॥ संजयउवाच द्रोणस्यतद्वचःश्रुत्वात्रिगर्त्ताधिपति
स्तदा ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ वयंविनिकृताराजन्सदागांडीवधन्वना ॥ अनागःस्वपिचागस्तत्कृतमस्मासुतेनवै ॥ १२ ॥ तेवयं
स्मरमाणास्तान्विनिकारान्पृथग्विधान् ॥ क्रोधाग्निनादह्यमानानशेमहिसदानिशि ॥ १३ ॥ सनोदिष्ट्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमागतः ॥ कर्तारःस्मवयंकर्मय
च्चिकीर्षामहृद्गतं ॥ १४ ॥ भवतश्चप्रियंयत्स्यादस्माकंचयशस्करं ॥ वयमेनंहनिष्यामोनिकृष्यायोधनाद्बहिः ॥ १५ ॥ अद्यास्त्वनर्जुनाभूमिरत्रिगर्त्ताथवापुनः ॥
सत्यंतेप्रतिजानीमोनैतन्मिथ्याभविष्यति ॥ १६ ॥ एवंसत्यरथश्चोक्त्वासत्यवर्माचभारत ॥ सत्यव्रतश्चसत्येषुःसत्यकर्मातथैवच ॥ १७ ॥ सहिताभ्रातरःपं
चरथानामयुतेनच ॥ न्यवर्त्ततमहाराजकृत्वाशपथमाहवे ॥ १८ ॥ मालवास्तुंडिकेराश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ सुशर्माचनरव्याघ्रस्त्रिगर्त्तःप्रस्थलाधिपः ॥
॥ १९ ॥ मावेल्लकैर्ललित्थैश्चसहितोमद्रकैरपि ॥ रथानामयुतेनैवसोगमद्भ्रातृभिःसह ॥ २० ॥ नानाजनपदेभ्यश्चरथानामयुतंपुनः ॥ समुत्थितंविशिष्टानां
शपथार्थमुपागमत् ॥ २१ ॥ ततोज्वलनमानर्च्यहुत्वासर्वेपृथक्पृथक् ॥ जगृहुःकुशचीराणिचित्राणिकवचानिच ॥ २२ ॥ तेचबद्धतनुत्राणाघृताक्ताःकुशची
रिणः ॥ मौर्वीमेखलिनोवीराःसहस्रशतदक्षिणाः ॥ २३ ॥ यज्वानःपुत्रिणोलोक्याःकृतकृत्यास्तनुत्यजः ॥ योक्ष्यमाणास्तदात्मानंयशसाविजयेनच ॥ २४ ॥
ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ प्राप्यान्लोकान्सुयुद्धेनक्षिप्रमेवयियासवः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणांस्तर्पयित्वाचनिष्कान्दत्वापृथक्पृथक् ॥ गाश्चवासां
सिचपुनःसमाभाष्यपरस्परं ॥ २६ ॥ प्रज्वाल्यकृष्णवर्त्मानमुपागम्यरणव्रतं ॥ तस्मिन्नग्नौतदाचक्रुःप्रतिज्ञांदृढनिश्चयाः ॥ २७ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानामुच्चैर्वा
चोबभाषिरे ॥ सर्वेधनंजयवधेप्रतिज्ञांचापिचक्रिरे ॥ २८ ॥ येवैलोकाश्चाव्रतिनांयेचैवब्रह्मघातिनां ॥ मद्यपस्यचयेलोकागुरुदाररतस्यच ॥ २९ ॥ ब्रह्मस्वहा
रिणश्चैवराजपिंडापहारिणः ॥ शरणागतंचत्यजतोयाचमानंतथाघ्नतः ॥ ३० ॥

श्रुतिर्वेदाध्ययनंतेएवमुखंप्रधानंयेषुतैः कर्मभिरितिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ आत्मापहारिणांस्वजातिगोपकानां ॥ ३२ ॥ श्रुतंप्रतिज्ञातं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अपदांतरमव्यवहितं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

अगारदाहिनांचैवयेचगांनिघ्नतामपि ॥ अपकारिणांचयेलोकायेचब्रह्मद्विषामपि ॥ ३१ ॥ स्वभार्यामृतुकालेषुमोहाद्वैनाभिगच्छतां ॥ श्राद्धमैथुनिकानांच येचाप्यात्मापहारिणां ॥ ३२ ॥ न्यासापहारिणांयेचश्रुतंनाशयतांचये ॥ क्लीबेनयुध्यमानानांयेचनीचानुसारिणां ॥ ३३ ॥ नास्तिकानांचयेलोकायेग्निमातृपितृत्यजां ॥ तानाप्नुयामहेलोकान्येचपापकृतामपि ॥ ३४ ॥ यद्यहत्वावयंयुद्धेनिवर्त्तेमधनंजयं ॥ तेनचाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेमहिपराङ्मुखाः ॥ ३५ ॥ यदित्वसुकरंलोकेकर्मकुर्यामसंयुगे ॥ इष्टाँल्लोकान्प्राप्नुयामोवयमद्यनसंशयः ॥ ३६ ॥ एवमुक्तातदाराजंस्तेऽभ्यवर्त्तंतसंयुगे ॥ आह्वयंतोर्जुनंवीराःपितृजुष्टांदिशंप्रति ॥ ३७ ॥ आहूतस्तैर्नरव्याघ्रैःपार्थःपरपुरंजयः ॥ धर्मराजमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ आहूतोननिवर्त्तेयमितिमेव्रतमाहितं ॥ संशप्तकाश्चमांराजन्नाह्वयंतिमहामृधे ॥ ३९ ॥ एषचभ्रातृभिःसार्धंसुशर्माह्वयतेरणे ॥ वधायसगणस्यास्यमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४० ॥ नैतच्छक्नोमिसंसोढुमाह्वानंपुरुषर्षभ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिहतान्विद्धिपरान्युधि ॥ ४१ ॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंतेतत्त्वतस्तातयद्द्रोणस्यचिकीर्षितं ॥ यथातदनृतंतस्यभवेत्तत्त्वंसमाचर ॥ ४२ ॥ द्रोणोहिबलवान्शूरःकृतास्त्रश्चजितश्रमः ॥ प्रतिज्ञातंचतेनैतद्ग्रहणंमेमहारथ ॥ ४३ ॥ अर्जुनउवाच अयंवैसत्यजिद्राजन्नद्यत्वांरक्षितायुधि ॥ ध्रियमाणेचपांचाल्येनाचार्यःकाममाप्स्यति ॥ ४४ ॥ हतेतुपुरुषव्याघ्रेरणेसत्यजितिप्रभो ॥ सर्वैरपिसमेतैर्वानस्थातव्यंकथंचन ॥ ४५ ॥ संजयउवाच अनुज्ञातस्ततोराज्ञापरिष्वक्तश्चफाल्गुनः ॥ प्रेम्णादृष्टश्चबहुधात्याशिषश्चास्ययोजिताः ॥ ४६ ॥ विहायैनंततःपार्थस्त्रिगर्त्तान्प्रत्ययाद्बली ॥ क्षुधितःक्षुद्विघातार्थंसिंहोमृगगणानिव ॥ ४७ ॥ ततोदौर्योधनंसैन्यंमुदापरमयायुतं ॥ ऋतेर्जुनंभृशंक्रुद्धंधर्मराजस्यनिग्रहे ॥ ४८ ॥ ततोन्योन्येनतेसैन्येसमाजग्मतुरोजसा ॥ गंगासरय्वौवेगेनप्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिधनंजययानेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥छ॥

संजयउवाच ततःसंशप्तकाराजन्समेदेशेव्यवस्थिताः ॥ व्यूह्यानीकंरथैरेवचंद्राकारंमुदायुताः ॥ १ ॥ तेकिरीटिनमायांतंदृष्ट्वाहर्षेणमारिष ॥ उदक्रोशन्नरव्याघ्राःशब्देनमहतातदा ॥ २ ॥ सशब्दःप्रदिशःसर्वादिशःखंचसमावृणोत् ॥ आवृतत्वाच्चलोकस्यनासीत्तत्रप्रतिस्वनः ॥ ३ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सोतीवसंप्रहृष्टांस्तानुपलभ्यधनंजयः ॥ किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्यसंयुगे ॥ भ्रातॄंस्त्रैगर्त्तकानेवंरोदितव्ये
प्रहर्षितान् ॥ ५ ॥ अथवाहर्षकालोयंत्रैगर्त्तानामसंशयं ॥ कुनरैर्दुरवापान्हिलोकान्प्राप्स्यंत्यनुत्तमान् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्हृषीकेशंततोऽर्जुनः ॥ आस
सादरणेव्यूढांत्रिगर्त्तानामनीकिनीं ॥ ७ ॥ सदेवदत्तमादायशंखंहेमपरिष्कृतं ॥ दध्मौवेगेनमहताघोषेणापूरयन्दिशः ॥ ८ ॥ तेनशब्देनवित्रस्तासंशप्तकव
रूथिनी ॥ विचेष्टावस्थितासंख्येत्यश्मसारमयीयथा ॥ ९ ॥ वाहास्तेषांविवृत्ताक्षाःस्तब्धकर्णशिरोधराः ॥ विष्टब्धचरणामूत्रंरुधिरंचप्रसुस्रुवुः ॥ १० ॥ उप
लभ्यततःसंज्ञामवस्थाप्यचवाहिनीं ॥ युगपत्पांडुपुत्रायचिक्षिपुःकंकपत्रिणः ॥ ११ ॥ तान्यर्जुनःसहस्राणिदशपंचभिराशुगैः ॥ अनागतान्येवशरैश्चिच्छेदा
शुपराक्रमी ॥ १२ ॥ ततोर्जुनंशितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिःपुनः ॥ प्राविध्यंततःपार्थस्तानविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३ ॥ एकैकस्तुततःपार्थंराजन्विव्याधपंचभिः ॥
सचतान्प्रतिविव्याधद्वाभ्यांद्वाभ्यांपराक्रमी ॥ १४ ॥ भूयएवतुसंक्रुद्धास्त्वर्जुनंसहकेशवं ॥ आपूरयन्शरैस्तीक्ष्णैस्तडागमिववृष्टिभिः ॥ १५ ॥ ततःशरसहस्रा
णिप्रापतन्नर्जुनंप्रति ॥ भ्रमराणामिवव्राताःफुल्लंद्रुमगणंवने ॥ १६ ॥ ततःसुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैःशरैः ॥ अविध्यदिषुभिर्गाढंकिरीटेसव्यसाचिनं ॥ १७ ॥
तैःकिरीटीकिरीटस्थैर्हेमपुंखैरजिह्मगैः ॥ शातकुंभमयापीडोबभौसूर्यइवोत्थितः ॥ १८ ॥ हस्तावापंसुबाहोस्तुभल्लेनयुधिपांडवः ॥ चिच्छेदतंचैवपुनःशरवर्षै
रवाकिरत् ॥ १९ ॥ ततःसुशर्मादशभिःसुरथस्तुकिरीटिनं ॥ सुधर्मासुधनुश्चैवसुबाहुश्चसमार्पयत् ॥ २० ॥ तांस्तुसर्वान्पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः ॥ प्रत्यविध्य
त्ध्वजांश्चैषांभल्लैश्चिच्छेदसायकान् ॥ २१ ॥ सुधन्वनोधनुश्छित्वाहयांश्चास्यावधीच्छरैः ॥ अथास्यसशिरस्त्राणंशिरःकायादपातयत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्निप
तितेवीरेत्रस्तास्तस्यपदानुगाः ॥ व्यद्रवंतभयाद्भीतायत्रदौर्योधनंबलं ॥ २३ ॥ ततोजघानसंक्रुद्धोवासविस्तांमहाचमूं ॥ शरजालैरविच्छिन्नैस्तमःसूर्यइवां
शुभिः ॥ २४ ॥ ततोभग्नेबलेतस्मिन्विप्रलीनेसमंततः ॥ सव्यसाचिनिसंक्रुद्धेत्रैगर्त्तान्भयमाविशत् ॥ २५ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अमु
ह्यंस्तत्रतत्रैववत्रस्तामृगगणाइव ॥ २६ ॥ ततस्त्रिगर्त्तराट्क्रुद्धस्तानुवाचमहारथान् ॥ अलंद्रुतेनवःशूरानभयंकर्तुमर्हथ ॥ २७ ॥ शप्त्वाथशपथान्घोरान्सर्वसै
न्यस्यपश्यतः ॥ गत्वादौर्योधनंसैन्यंकिंवैवक्ष्यथमुख्यशः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

नावहास्याःकथंलोकेकर्मणानेनसंयुगे ॥ भवेमसहिताःसर्वेनिवर्तध्वंयथाबलं ॥ २९ ॥ एवमुक्तास्तुतेराजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः ॥ शंखांश्चदध्मिरेवीराहर्षयंतःपरस्परं ॥ ३० ॥ ततस्तेसंन्यवर्त्तंतसंशप्तकगणाःपुनः ॥ नारायणाश्चगोपालामृत्युंकृत्वाऽनिवर्त्तनं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिसुधन्ववधेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच दृष्ट्वातुसंनिवृत्तांस्तान्संशप्तकगणान्पुनः ॥ वासुदेवंमहात्मानमर्जुनःसमभाषत ॥ १ ॥ चोदयाश्वान्हृषीकेशसंशप्तकगणान्प्रति ॥ नैतेहास्यंतिसंग्रामंजीवंतइतिमेमतिः ॥ २ ॥ पश्यमेऽस्त्रबलंघोरंबाह्वोरिष्वसनस्यच ॥ अद्यैतान्पातयिष्यामिक्रुद्धोरुद्रःपशूनिव ॥ ३ ॥ ततःकृष्णःस्मितंकृत्वाप्रतिनंद्यशिवेनतं ॥ प्रावेशयतदुर्धर्षोयत्रयत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४ ॥ सरथोभ्राजतेत्यर्थमुह्यमानोरणेतदा ॥ उह्यमानमिवाकाशेविमानंपांडुरैर्हयैः ॥ ५ ॥ मंडलानिततश्चक्रेगतप्रत्यागतानिच ॥ यथाशक्ररथोराजन्युद्धेदेवासुरेपुरा ॥ ६ ॥ अथनारायणाःक्रुद्धाविविधायुधपाणयः ॥ छादयंतःशरव्रातैःपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ ७ ॥ अदृश्यंचमुहूर्त्तेनचक्रुस्तेभरतर्षभ ॥ कृष्णेनसहितंयुद्धेकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ ८ ॥ क्रुद्धस्तुफाल्गुनःसंख्येद्विगुणीकृतविक्रमः ॥ गांडीवंधनुरामृज्यतूर्णजग्राहसंयुगे ॥ ९ ॥ बध्वाचभ्रुकुटिंवक्रेक्रोधस्यप्रतिलक्षणं ॥ देवदत्तंमहाशंखंपूरयामासपांडवः ॥ १० ॥ अथास्त्रमरिसंघघ्नंत्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ॥ ततोरूपसहस्राणिप्रादुरासन्पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥ आत्मनःप्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः ॥ अन्योन्येनार्जुनंमत्वास्वमात्मानंचजघ्निरे ॥ १२ ॥ अयमर्जुनोयंगोविंदइमौपांडवयादवौ ॥ इतिब्रुवाणाःसंमूढाजघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ १३ ॥ मोहिताःपरमास्त्रेणक्षयंजग्मुःपरस्परं ॥ अशोभंतरणेयोधाःपुष्पिताइवकिंशुकाः ॥ १४ ॥ ततःशरसहस्राणितैर्विमुक्तानिभस्मसात् ॥ कृत्वातदस्त्रंतान्वीराननयद्यमसादनं ॥ ॥ १५ ॥ अथप्रहस्यबीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि ॥ मावेल्लकांस्त्रिगर्तांश्चयौधेयांश्चार्दयच्छरैः ॥ १६ ॥ तेहन्यमानावीरेणक्षत्रियाःकालचोदिताः ॥ व्यसृजञ्छरजालानिपार्थेनानाविधानिच ॥ १७ ॥ नध्वजोनार्जुनस्तत्रनरथोनचकेशवः ॥ प्रत्यदृश्यतघोरेणशरवर्षेणसंवृतः ॥ १८ ॥ ततस्तेलब्धलक्षत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः ॥ हतौकृष्णावितिप्रीत्यावासांस्यादुधुवुस्तदा ॥ १९ ॥ भेरीमृदंगशंखांश्चदध्मुर्वीराःसहस्रशः ॥ सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरेतत्रमारिष ॥ २० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनःउपरिगतैर्योधैःसहिताः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

ततःप्रसिष्विदेकृष्णःखिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् ॥ क्वासिपार्थनपश्येत्वांकच्चिज्जीवसिशत्रुहन् ॥ २१ ॥ तस्यतद्भाषितंश्रुत्वात्वरमाणोधनंजयः ॥ वायव्यास्त्रेणतैरस्तांशरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२ ॥ ततःसंशप्तकव्रातान्साश्वद्वीपरथायुधान् ॥ उवाहभगवान्वायुःशुष्कपर्णचयानिव ॥ २३ ॥ उह्यमानास्तुतेराजन्बह्वशोभंतवायुना ॥ प्रडीनाःपक्षिणःकालेवृक्षेभ्यइवमारिष ॥ २४ ॥ तांस्तथाव्याकुलीकृत्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ जघाननिशितैर्बाणैःसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ शिरांसिभल्लैरहरद्बाहूनपिचसायुधान् ॥ हस्तिहस्तोपमांश्चोरून्शरैरुर्व्यामपातयत् ॥ २६ ॥ पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्बाहुपार्श्वेक्षणाकुलान् ॥ नानांगावयवैर्हीनांश्चकारारीन्धनंजयः ॥ २७ ॥ गंधर्वनगराकारान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ॥ शरैर्विशकलीकुर्वंश्चक्रेव्यश्वरथद्विपान् ॥ २८ ॥ मुंडतालवनानीवतत्रतत्रचकाशिरे ॥ छिन्नारथध्वजव्राताःकेचित्तत्रक्वचित्क्वचित् ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनोनागाःसपताकांकुशध्वजाः ॥ पेतुःशक्राशनिहताद्रुमवंतइवाचलाः ॥ ३० ॥ चामरापीडकवचाःस्रस्तांत्रनयनास्तथा ॥ सारोहास्तुरगाःपेतुःपार्थबाणहताःक्षितौ ॥ ३१ ॥ विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्मर्ष्टिशक्तयः ॥ पत्तयश्छिन्नवर्माणःकृपणाःशेरतेहताः ॥ ३२ ॥ तैर्हतैर्हन्यमानैश्चपतद्भिःपतितैरपि ॥ भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्चक्रूरमायोधनंबभौ ॥ ३३ ॥ रजश्चसुमहज्जातंशांतंरुधिरवृष्टिभिः ॥ महीचाप्यभवद्दुर्गाकबंधशतसंकुला ॥ ३४ ॥ तद्बभौरौद्रबीभत्संबीभत्सोर्यानमाहवे ॥ आक्रीडमिवरुद्रस्यघ्नतःकालात्ययेपशून् ॥ ३५ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनव्याकुलाश्वरथद्विपाः ॥ तमेवाभिमुखाःक्षीणाःशक्रस्यातिथितांगताः ॥ ३६ ॥ साभूमिर्भरतश्रेष्ठनिहतैस्तैर्महारथैः ॥ आस्तीर्णासंबभौसर्वाप्रेतीभूतैःसमंततः ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवप्रमत्तेसव्यसाचिनि ॥ व्यूढानीकस्ततोद्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८ ॥ तंप्रत्यगृह्णंस्त्वरिताव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ युधिष्ठिरंपरीप्संतस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिअर्जुनसंशप्तकयुद्धेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच परिणाम्यनिशांतांतुभारद्वाजोमहारथः ॥ उक्त्वासुबहुराजेंद्रवचनंवैसुयोधनं ॥ १ ॥ विधाययोगंपार्थेनसंशप्तकगणैःसह ॥ निष्क्रांतेचतदापार्थेसंशप्तकवधंप्रति ॥ २ ॥ व्यूढानीकस्ततोद्रोणःपांडवानांमहाचमूं ॥ अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठधर्मराजजिघृक्षया ॥ ३ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ परिणाम्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उष्णगेघर्मात्यये ॥ १६ ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यांकृत्तिकायोगयुक्तेनइंदुना शारदपूर्णचंद्रेणेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

व्यूढंदृष्ट्वासुपर्णंतुभारद्वाजकृतंतदा ॥ व्यूहेनमंडलार्धेनप्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ॥ मुखंत्वासीत्सुपर्णस्यभारद्वाजोमहारथः ॥ ४ ॥ शिरोदुर्योधनोराजासोदर्यैःसानु
गैर्वृतः ॥ चक्षुषीकृतवर्मासीद्गौतमश्चास्यतांवरः ॥ ५ ॥ भूतशर्माक्षेमशर्माकरकाक्षश्चवीर्यवान् ॥ कलिंगाःसिंहलाःप्राच्याःशूराभीरादशेरकाः ॥ ६ ॥ शका
यवनकांबोजास्तथाहंसपथाश्चये ॥ ग्रीवायांशूरसेनाश्चदरदामद्रकेकयाः ॥ ७ ॥ गजाश्वरथपत्त्योघास्तस्थुःपरमदंशिताः ॥ भूरिश्रवास्तथाशल्यःसोमदत्तश्च
बाल्हिकः ॥ ८ ॥ अक्षौहिण्यावृतावीरादक्षिणंपार्श्वमास्थिताः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ ९ ॥ वामंपार्श्वंसमाश्रित्यद्रोणपुत्राग्रतःस्थिताः ॥
पृष्ठेकलिंगाःसांबष्ठामागधाःपौंड्रमद्रकाः ॥ १० ॥ गांधाराःशकुनाःप्राच्याःपार्वतीयावसातयः ॥ पुच्छेवैकर्त्तनःकर्णःसपुत्रज्ञातिबांधवः ॥ ११ ॥ महत्यासे
नयातस्थौनानाजनपदोत्थया ॥ जयद्रथोभीमरथःसंपातिर्ऋषभोजयः ॥ १२ ॥ भूमिंजयोवृषक्राथोनैषधश्चमहाबलः ॥ वृताबलेनमहताब्रह्मलोकपरिष्कृ
ताः ॥ १३ ॥ व्यूहस्योरसितेराजन्स्थितायुद्धविशारदाः ॥ द्रोणेनविहितोव्यूहःपदात्यश्वरथद्विपैः ॥ १४ ॥ वातोद्धूतार्णवाकारःप्रनृत्तइवलक्ष्यते ॥ तस्यपक्षप्र
पक्षेभ्योनिष्पतंतियुयुत्सवः ॥ १५ ॥ सविद्युत्स्तनितामेघाःसर्वदिग्भ्यइवोष्णगे ॥ तस्यप्राग्ज्योतिषोमध्येविधिवत्कल्पितंगजं ॥ १६ ॥ आस्थितःशुशुभेराज
न्नंशुमानुदयेयथा ॥ माल्यदामवताराजन्श्वेतच्छत्रेणधार्यता ॥ १७ ॥ कृत्तिकायोगयुक्तेनपौर्णमास्यामिवेंदुना ॥ नीलांजनचयप्रख्योमदांधोद्विरदोबभौ
॥ १८ ॥ अतिवृष्टोमहामेघैर्यथास्यात्पर्वतोमहान् ॥ नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः ॥ १९ ॥ समन्वितःपार्वतीयैःशक्रोदेवगणैरिव ॥ ततोयुधिष्ठिरः
प्रेक्ष्यव्यूहंतमतिमानुषं ॥ २० ॥ अजय्यमरिभिःसंख्येपार्षतंवाक्यमब्रवीत् ॥ ब्राह्मणस्यवशंनाहमियामद्ययथाप्रभो ॥ पारावतसवर्णाश्वतथानीतिर्विधीय
तां ॥ २१ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच द्रोणस्ययतमानस्यवशंनैष्यसिसुव्रत ॥ अहमावारयिष्यामिद्रोणमद्यसहानुगं ॥ २२ ॥ मयिजीवतिकौरव्यनोद्वेगंकर्त्तुम
र्हसि ॥ नहिशक्तोरणेद्रोणोविजेतुंमांकथंचन ॥ २३ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाकिरन्बाणान्द्रुपदस्यसुतोबली ॥ पारावतसवर्णाश्वःस्वयंद्रोणमुपाद्र
वत् ॥ २४ ॥ अनिष्टदर्शनंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नमवस्थितं ॥ क्षणेनैवाभवद्द्रोणोनातिहृष्टमनाइव ॥ २५ ॥ तंतुसंप्रेक्ष्यपुत्रस्तेदुर्मुखःशत्रुकर्षणः ॥ प्रियंचिकीर्षुर्द्रोण
स्यधृष्टद्युम्नमवारयत् ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनिष्टदर्शनंस्वमृत्युहेतुत्वात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ भृशायस्तोऽतिप्रयत्नवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

ससंप्रहारस्तुमुलःसुघोरःसमपद्यत॥ पार्षतस्यचशूरस्यदुर्मुखस्यचभारत॥ २७॥ पार्षतःशरजालेनक्षिप्रंप्रच्छाद्यदुर्मुखं ॥ भारद्वाजंशरौघेणमहतासमवा
रयत्॥ २८॥द्रोणमावारितंदृष्ट्वाभृशायस्तस्तवात्मजः ॥ नानालिंगैःशरव्रातैःपार्षतंसममोहयत् ॥ २९ ॥ तयोर्विषक्तयोःसंख्येपांचाल्यकुरुमुख्ययोः ॥ द्रो
णोयौधिष्ठिरंसैन्यंबहुधाव्यधमच्छरैः ॥ ३० ॥ अनिलेनयथाभ्राणिविच्छिन्नानिसमंततः ॥ तथापार्थस्यसैन्यानिविच्छिन्नानिक्वचित्क्वचित् ॥ ३१ ॥
मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ३२ ॥ नैवस्वेनपरेराजन्नाज्ञायंतपरस्परं ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतत्समव
र्तत ॥ ३३ ॥ चूडामणिषुनिष्केषुभूषणेष्वपिवर्मसु ॥ तेषामादित्यवर्णाभारश्मयःप्रचकाशिरे ॥ ३४ ॥ तत्प्रकीर्णपताकानांरथवारणवाजिनां ॥बला
काशबलाभ्राभंददृशेरूपमाहवे ॥ ३५ ॥ नरानेवनराजघ्नुरुदग्राश्चहयाहयान् ॥ रथांश्चरथिनोजघ्नुर्वारणावरवारणान् ॥ ३६ ॥ समुच्छ्रितपताकानांग
जानांपरमद्विपैः॥क्षणेनतुमुलोघोरःसंग्रामःसमपद्यत॥ ३७॥ तेषांसंसक्तगात्राणांकर्षतामितरेतरं॥ दंतसंघातसंघर्षात्सधूमोग्निरजायत॥ ३८ ॥ विप्रकी
र्णपताकास्तेविषाणजनिताग्नयः॥ बभूवुःखंसमासाद्यसविद्युतइवांबुदाः ॥ ३९ ॥ विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्चनिपतद्भिश्चवारणैः ॥ संबभूवमहीकीर्णामेघैर्द्यौरिव
शारदी॥ ४० ॥ तेषामाहन्यमानानांबाणतोमरऋष्टिभिः॥ वारणानांरवोजज्ञेमेघानामिवसंप्लवे ॥ ४१ ॥ तोमराभिहताःकेचिद्बाणैश्चपरमद्विपाः ॥ वित्रेसुः
सर्वनागानांशब्दमेवापरेऽव्रजन्॥ ४२॥ विषाणाभिहताश्चापिकेचित्तत्रगजागजैः॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरमुत्पातजलदाइव ॥ ४३॥ प्रतीपाःक्रियमाणाश्चवा
रणावरवारणैः ॥ उन्मथ्यपुनराजग्मुःप्रेरिताःपरमांकुशैः ॥ ४४ ॥ महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताःशरतोमरैः ॥ गजेभ्यःपृथिवींजग्मुर्मुक्तप्रहरणांकुशाः ॥
॥ ४५॥ निर्मनुष्याश्चमातंगाविनदंतस्ततस्ततः॥ छिन्नाभ्राणीवसंपेतुःसंप्रविश्यपरस्परं॥ ४६॥ हतान्परिवहंतश्चपतितान्पतितायुधान्॥ दिशोजग्मुर्महाना
गाःकेचिदेकचराइव॥ ४७॥ ताडितास्ताड्यमानाश्चतोमरर्ष्टिपरश्वधैः॥ पेतुरार्त्तस्वनंकृत्वातदाविशसनेगजाः ॥ ४८॥ तेषांशैलोपमैःकायैर्निपतद्भिःसमंत
तः॥ आहतासहसाभूमिश्चकंपेचननादच॥ ४९॥ सादितैःसगजारोहैःसपताकैःसमंततः॥ मातंगैःशुशुभेभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः ॥५०॥ गजस्थाश्चमहा
मात्रानिर्भिन्नहृदयारणे॥ रथिभिःपातिताभल्लैर्विकीर्णांकुशतोमराः॥ ५१॥

एकचराः द्विपांतरदर्शनासहाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्रौंचवद्विनदंतोन्येनाराचाभिहतागजाः॥ परान्स्वांश्चापिमृद्नंतःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ ५२ ॥ गजाश्वरथयोधानांशरीरौघसमावृता ॥ बभूवपृथिवीराजन्मांस
॥१९॥ शोणितकर्दमा ॥ ५३ ॥ प्रमथ्यचविषाणाग्रैःसमुत्क्षिप्ताश्चवारणैः ॥ सचक्राश्चविचक्राश्चरथैरेवमहारथाः ॥ ५४ ॥ रथाश्चरथिभिर्हीनानिर्मनुष्याश्चवाजि
नः ॥ हतारोहाश्चमातंगादिशोजग्मुर्भयातुराः ॥ ५५ ॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ इत्यासीत्तुमुलंयुद्धंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ५६ ॥ आगुल्फेभ्योव
सीदंतेनरालोहितकर्दमैः ॥ दीप्यमानैःपरिक्षिप्तादावैरिवमहाद्रुमाः ॥ ५७॥ शोणितैःसिच्यमानानिवस्त्राणिकवचानिच ॥ छत्राणिचपताकाश्चसर्वंरक्तमदृ
श्यत ॥ ५८ ॥ हयौघाश्चरथौघाश्चनरौघाश्चनिपातिताः ॥ संक्षुण्णाःपुनरावृत्यबहुधारथनेमिभिः ॥५९॥ सगजौघमहावेगःपरासुनरशैवलः ॥ रथौघतुमुला
वर्तःप्रबभौसैन्यसागरः ॥६०॥ तंवाहनमहानौभिर्योधाजयधनैषिणः ॥ अवगाह्याथमज्जंतोनैवमोहंप्रचक्रिरे ॥६१॥ शरवर्षाभिवृष्टेषुयोधेष्वंचितलक्ष्मसु॥
नतेष्वचित्ततांलेभेकश्चिदाहतलक्षणः ॥ ६२ ॥ वर्त्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयंकरे ॥ मोहयित्वापरान्द्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिसंकुलयुद्धेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंदृष्ट्वांतिकमुपागतं ॥ महताश
रवर्षेणप्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १ ॥ ततोहलहलाशब्दआसीद्यौधिष्ठिरेबले ॥ जिघृक्षतिमहासिंहेगजानामिवयूथपं ॥ २ ॥ दृष्ट्वाद्रोणंततःशूरःसत्यजित्सत्यविक्र
मः ॥ युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्यंसमुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ ततआचार्यपांचाल्यौयुयुधातेमहाबलौ ॥ विक्षोभयंतौतत्सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ॥ ४ ॥ ततोद्रोणंमहे
ष्वासःसत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ अविध्यन्निशिताग्रेणपरमास्त्रंविदर्शयन् ॥ ५ ॥ तथास्यसारथेःपंचशरान्सर्पविषोपमान् ॥ अमुंचदंतकप्रख्यान्संमुमोहास्य
सारथिः ॥ ६ ॥ अथास्यसहसाविध्यद्धयान्दशभिराशुगैः ॥ दशभिर्दशभिःक्रुद्धउभौचपार्ष्णिसारथी ॥७॥ मंडलंतुसमावृत्यविचरन्पृतनामुखे ॥ ध्वजंचिच्छे
दचक्रुद्धोद्रोणस्यामित्रकर्षणः ॥ ८ ॥ द्रोणस्तुतत्समालोक्यचरितंतस्यसंयुगे ॥ मनसाचिंतयामासप्राप्तकालमरिंदमः ॥ ९ ॥ ततःसत्यजितंतीक्ष्णैर्दशभिर्मर्म
भेदिभिः ॥ अविध्यच्छीघ्रमाचार्यश्छित्वास्यसशरंधनुः ॥१०॥ सशीघ्रतरमादायधनुरन्यत्प्रतापवान् ॥ द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥११॥ दृष्ट्वास ॥१९॥
त्यजिताद्रोणंग्रस्यमानमिवाहवे ॥ वृकःशरशतैस्तीक्ष्णैःपांचाल्योद्रोणमार्दयत् ॥ १२॥ ततइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

संछाद्यमानंसमरेद्रोणंदृष्ट्वामहारथं ॥ चुक्रुशुःपांडवाराजन्वस्त्राणिदुधुवुश्चह ॥ १३ ॥ वृकस्तुपरमक्रुद्धोद्रोणंषष्ट्यास्तनांतरे ॥ विव्याधबलवान्राजंस्तदद्भुत
मिवाभवत् ॥ १४ ॥ द्रोणस्तुशरवर्षेणच्छाद्यमानोमहारथः ॥ वेगंचक्रेमहावेगःक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी ॥ १५ ॥ ततःसत्यजितश्चापंछित्वाद्रोणोवृकस्यच ॥ ष
ड्भिःससूतंसहयंशरैर्द्रोणोवधीद्वृकं ॥ १६ ॥ अथान्यद्धनुरादायसत्यजिद्वेगवत्तरं ॥ साश्वंससूतंविशिखैर्द्रोणंविव्याधसध्वजं ॥ १७ ॥ सतन्नममृषेद्रोणःपांचा
ल्येनार्दितोमृधे ॥ ततस्तस्यविनाशायसत्वरंव्यसृजच्छरान् ॥ १८ ॥ हयान्ध्वजंधनुर्मुष्टिमुभौचपार्ष्णिसारथी ॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशरवर्षैःसहस्रशः ॥ १९ ॥
तथासंछिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः ॥ पांचाल्यःपरमास्त्रज्ञःशोणाश्वंसमयोधयत् ॥ २० ॥ ससत्यजितमालोक्यतथोदीर्णमहाहवे ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदशि
रस्तस्यमहात्मनः ॥ २१ ॥ तस्मिन्हतेमहामात्रेपंचालानांमहारथे ॥ अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तोयुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याश्चेदिकारूषको
सलाः ॥ युधिष्ठिरमभीप्संतोदृष्ट्वाद्रोणमुपाद्रवन् ॥ २३ ॥ ततोयुधिष्ठिरंप्रेप्सुराचार्यःशत्रुपूगहा ॥ व्यधमत्तान्यनीकानितूलराशिमिवानलः ॥ २४ ॥ निर्दहंतमनी
कानितानितानिपुनःपुनः ॥ द्रोणंमत्स्यादवरजःशतानीकोभ्यवर्तत ॥ २५ ॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशैःकर्मारपरिमार्जितैः ॥ षड्भिःससूतंसहयंद्रोणंविध्वाऽनदद्भृशं ॥
॥ २६ ॥ क्रूरायकर्मणेयुक्तश्चिकीर्षुःकर्मदुष्करं ॥ अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजंमहारथं ॥ २७ ॥ तस्यनानदतोद्रोणःशिरःकायात्सकुंडलं ॥ क्षुरेणापाहरत्तूर्णंत
तोमत्स्याःप्रदुद्रुवुः ॥ २८ ॥ मत्स्यान्जित्वाऽजयच्चेदीन्करूषान्केकयानपि ॥ पंचालान्सृंजयान्पांडून्भारद्वाजःपुनःपुनः ॥ २९ ॥ तंदहंतमनीकानिक्रुद्धम
ग्निंयथावनं ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंवीरंसमकंपंतसृंजयाः ॥ ३० ॥ उत्तमंत्वाददानस्यधनुरस्याशुकारिणः ॥ ज्याघोषोनिघ्नतोमित्रान्दिक्षुसर्वासुशुश्रुवे ॥ ३१ ॥ ना
गानश्वान्पदातींश्चरथिनोगजसादिनः ॥ रौद्राहस्तवतामुक्ताःप्रमथ्नंतिस्मसायकाः ॥ ३२ ॥ नानद्यमानःपर्जन्योमिश्रवातोहिमात्यये ॥ अश्मवर्षमिवावर्ष
न्परेषांभयमादधत् ॥ ३३ ॥ सर्वादिशःसमचरत्सैन्यंविक्षोभयन्निव ॥ बलीशूरोमहेष्वासोमित्राणामभयंकरः ॥ ३४ ॥ तस्यविद्युदिवाभ्रेषुचापंहेमपरिष्कृतं ॥
दिक्षुसर्वासुपश्यामोद्रोणस्यामिततेजसः ॥ ३५ ॥ शोभमानांध्वजेचास्यवेदीमद्राक्ष्मभारत ॥ हिमवच्छिखराकारांचरतःसंयुगेभृशं ॥ ३६ ॥ द्रोणस्तुपांडवा
नीकेचकारकदनंमहत् ॥ यथादैत्यगणेविष्णुःसुरासुरनमस्कृतः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ उभयत्रविध्येतिशेषः ॥ ५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पांचाल्योनाम्ना

सशूरःसत्यवाक्प्राज्ञोबलवान्सत्यविक्रमः ॥ महानुभावःकल्पांतेरौद्रांभीरुविभीषणां ॥ ३८॥ कवचोर्मिध्वजावर्त्तांमर्त्यकूलापहारिणीं ॥ गजवाजिमहाग्राहा
मसिमीनांदुरासदां ॥ ३९ ॥ वीरास्थिशर्करांरौद्रांभेरीमुरजकच्छपां ॥ चर्मवर्मप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां ॥ ४० ॥ शरौघिणींधनुःस्रोतांबाहुपन्नगसंकु
लां ॥ रणभूमिवहांतीव्रांकुरुसृंजयवाहिनीं ॥ ४१ ॥ मनुष्यशीर्षपाषाणांशक्तिमीनांगदोडुपां ॥ उष्णीषफेनवसनांविकीर्णांत्रसरीसृपां ॥ ४२ ॥ वीरापहारिणी
मुग्रांमांसशोणितकर्दमां ॥ हस्तिग्राहांकेतुवृक्षांक्षत्रियाणांनिमज्जनीं॥ ४३॥ क्रूरांशरीरसंघट्टांसादिनक्रांदुरत्ययां ॥ द्रोणःप्रावर्त्तयत्तत्रनदीमंतकगामिनीं
॥ ४४॥ क्रव्यादगणसंजुष्टांश्वशृगालगणायुतां॥ निषेवितांमहारौद्रैःपिशिताशैःसमंततः ॥ ४५॥ तंदहंतमनीकानिरथोदारंकृतांतवत् ॥ सर्वतोभ्यद्रवन्द्रोणंकुं
तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ४६॥ तेद्रोणंसहिताःशूराःसर्वतःप्रत्यवारयन् ॥ गभस्तिभिरिवादित्यंतपंतंभुवनंयथा ॥ ४७॥ तंतुशूरंमहेष्वासंतावकाभ्युद्यतायुधाः ॥ राजा
नोराजपुत्राश्चसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ४८ ॥ शिखंडीतुततोद्रोणंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ क्षत्रवर्माचविंशत्यावसुदानश्चपंचभिः ॥ ४९ ॥ उत्तमौजास्त्रिभिर्बाणैःक्ष
त्रदेवश्चसप्तभिः ॥ सात्यकिश्चशतेनाजौयुधामन्युस्तथाष्टभिः ॥ ५० ॥ युधिष्ठिरोद्वादशभिर्द्रोणंविव्याधसायकैः ॥ धृष्टद्युम्नश्चदशभिश्चेकितानस्त्रिभिःशरैः॥
॥ ५१ ॥॥ ततोद्रोणःसत्यसंधःप्रभिन्नइवकुंजरः॥ अभ्यतीत्यरथानीकंदृढसेनमपातयत् ॥ ५२ ॥ ततोराजानमासाद्यप्रहरंतमभीतवत् ॥ अविध्यन्नवभिःक्षे
मंसहतःप्रापतद्रथात् ॥ ५३ ॥ समध्यंप्राप्यसैन्यानांसर्वाःप्रविचरन्दिशः ॥ त्राताह्यभवदन्येषांनत्रातव्यःकथंचन ॥ ५४ ॥ शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्त
मौजसं ॥ वसुदानंचभल्लेनप्रैषयद्यमसादनं ॥ ५५ ॥ अशीत्याक्षत्रवर्माणंषड्विंशत्यासुदक्षिणं ॥ क्षत्रदेवंतुभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ५६॥ युधामन्युंचतुः
षष्ट्यात्रिंशताचैवसात्यकिं ॥ विध्वारुक्मरथस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५७॥ ततोयुधिष्ठिरःक्षिप्रंगुरुतोराजसत्तमः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःपांचाल्योद्रोणमभ्य
यात् ॥ ५८ ॥ तंद्रोणःसधनुष्कंतुसाश्वयंतारमाक्षिणोत् ॥ सहतःप्रापतद्भूमौरथाज्ज्योतिरिवांबरात् ॥ ५९ ॥ तस्मिन्हतेराजपुत्रेपंचालानांयशस्करे ॥ हतद्रोणं
हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वनोमहान् ॥ ६० ॥ तांस्तथाभृशसंरब्धान्पंचालान्मत्स्यकेकयान् ॥ सृंजयान्पांडवांश्चैवद्रोणोव्यक्षोभयद्बली ॥ ६१॥ सात्यकिंचेकितानं
चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ वार्धक्षेमिंचैत्रसेनिंसेनाबिंदुंसुवर्चसं ॥ ६२ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भारद्वाजेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

एतांश्चान्यांश्चसुबहून्नानाजनपदेश्वरान् ॥ सर्वान्द्रोणोजयद्युद्धेकुरुभिःपरिवारितः ॥ ६३ ॥ तावकाश्चमहाराजजयंलब्ध्वामहाहवे ॥ पांडवेयान्रणेजघ्नुर्द्रव
माणान्समंततः ॥ ६४ ॥ तेदानवाइवेंद्रेणवध्यमानामहात्मना ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसमकंपंतभारत ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तक
वधपर्वणिद्रोणयुद्धेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजेनभग्नेषुपांडवेषुमहामृधे ॥ पंचालेषुचसर्वेषुक
श्चिदन्योऽभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वाक्षत्रियाणांयशस्करीं ॥ असेवितांकापुरुषैःसेवितांपुरुषर्षभैः ॥ २ ॥ सहिवीरोन्नतःशूरोयोभग्नेषुनिवर्त्तते ॥ अ
होनासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वाद्रोणंव्यवस्थितं ॥ ३ ॥ जृंभमाणमिवव्याघ्रंप्रभिन्नमिवकुंजरं ॥ त्यजंतमाहवेप्राणान्सन्नद्धंचित्रयोधिनं ॥ ४ ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रं
द्विषतांभयवर्धनं ॥ कृतज्ञंसत्यनिरतंदुर्योधनहितैषिणं ॥ ५ ॥ भारद्वाजंतथानीकेदृष्ट्वाशूरमवस्थितं ॥ केशूराःसंन्यवर्त्ततन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ६ ॥ संजय
उवाच तान्दृष्ट्वाचलितान्संख्येप्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ॥ पंचालान्पांडवान्मत्स्यान्सृंजयांश्चेदिकेकयान् ॥ ७ ॥ द्रोणचापविमुक्तेनशरौघेणाशुहारिणा ॥ सिं
धोरिवमहौघेनह्रियमाणान्यथाप्लवान् ॥ ८ ॥ कौरवाःसिंहनादेननानावाद्यस्वनेनच ॥ रथद्विपनरांश्चैवसर्वतःसमवारयन् ॥ ९ ॥ तान्पश्यन्सैन्यमध्यस्थोरा
जास्वजनसंवृतः ॥ दुर्योधनोब्रवीत्कर्णंप्रहृष्टःप्रहसन्निव ॥ १० ॥ दुर्योधनउवाच पश्यराधेयपंचालान्प्रणुन्नान्द्रोणसायकैः ॥ सिंहेनेवमृगान्वन्यांस्त्रा
सितान्दृढधन्वना ॥ ११ ॥ नैतेजातुपुनर्युद्धमीहेयुरितिमेमतिः ॥ यथातुभग्नाद्रोणेनवातेनेवमहाद्रुमाः ॥ १२ ॥ अर्द्यमानाःशरैरेतेरुक्मपुंखैर्महात्मना ॥ पथा
नैकेनगच्छंतिघूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १३ ॥ सन्निरुद्धाश्चकौरव्यैर्द्रोणेनचमहात्मना ॥ एतेऽन्येमंडलीभूताःपावकेनेवकुंजराः ॥ १४ ॥ भ्रमरैरिवचाविष्टाद्रोणस्य
निशितैःशरैः ॥ अन्योन्यंसमलीयंतपलायनपरायणाः ॥ १५ ॥ एषभीमोमहाक्रोधीहीनःपांडवसृंजयैः ॥ मदीयैरावृतोयोधैःकर्णनंदयतीवमां ॥ १६ ॥ व्य
क्तंद्रोणमयंलोकमद्यपश्यतिदुर्मतिः ॥ निराशोजीवितान्नूनमद्यराज्याच्चपांडवः ॥ १७ ॥ कर्णउवाच नैषजातुमहाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ॥ नचेमा
न्पुरुषव्याघ्रसिंहनादान्सहिष्यति ॥ १८ ॥ नचापिपांडवायुद्धेभज्येरन्नितिमेमतिः ॥ शूराश्चबलवंतश्चकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ १९ ॥ विषाग्निद्यूतसंक्लेशान्वन
वासंचपांडवाः ॥ स्मरमाणानहास्यंतिसंग्राममितिमेमतिः ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कोकोवृकः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वेषामिति रथचिन्हानि रथशब्दोहयोपलक्षणं रथान्हयान्चिन्हानिध्वजांश्चेत्यर्थः ॥ १ ॥ व्यायच्छंतंनिवर्तमानं ॥ २ ॥ सितनीलारुणोवर्णःसारंगसदृशश्वसः ॥ ३ ॥ पारावतकपोताभःसितनीलसमन्वयात् ॥ ४ ॥ शोणः

॥२१॥ निवृत्तोहिमहाबाहुरमितौजावृकोदरः ॥ वरान्वरान्हिकौंतेयोरथोदारान्हनिष्यति ॥ २१ ॥ असिनाधनुषाशक्त्याहयैर्नागैर्नरैरथैः ॥ आयसेनचदंडेनव्रातान्व्रातान्हनिष्यति ॥ २२ ॥ तमेनमनुवर्त्ततेसात्यकिप्रमुखारथाः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःपांडवाश्चविशेषतः ॥ २३ ॥ शूराश्चबलवंतश्चविक्रांताश्चमहारथाः ॥ विनिघ्नंतश्चभीमेनसंरब्धेनाभिचोदिताः ॥ २४ ॥ तेद्रोणमभिवर्त्ततेसर्वतःकुरुपुंगवाः ॥ वृकोदरंपरीप्संतःसूर्यमभ्रगणाइव ॥ २५ ॥ एकायनगताह्येतेपीडयेयुर्यतव्रतं ॥ अरक्षमाणंशलभायथादीपंमुमूर्षवः ॥ २६ ॥ असंशयंकृतास्त्राश्चपर्याप्ताश्चापिवारणे ॥ अतिभारमहंमन्येभारद्वाजेसमाहितं ॥ २७ ॥ शीघ्रमनुगमिष्यामोयत्रद्रोणोव्यवस्थितः ॥ कोकाइवमहानागंमावैहन्युर्यतव्रतं ॥ २८ ॥ संजयउवाच राधेयस्यवचःश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रायाद्द्रोणरथंप्रति ॥ २९ ॥ तत्रारावोमहानासीदेकंद्रोणंजिघांसतां ॥ पांडवानांनिवृत्तानांनानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्रोणयुद्धेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वेषामेवमेब्रूहिरथचिन्हानिसंजय ॥ येद्रोणमभ्यवर्त्तंतक्रुद्धाभीमपुरोगमाः ॥ १ ॥ संजयउवाच ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वाव्यायच्छंतंवृकोदरं ॥ रजताश्वस्ततःशूरःशैनेयःसंन्यवर्त्तत ॥ २ ॥ सारंगाश्वोयुधामन्युःस्वयंप्रत्वरयन्हयान् ॥ पर्यवर्त्ततदुर्धर्षःक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ३ ॥ पारावतसवर्णैस्तुहेमभांडैर्महाजवैः ॥ पांचालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नोन्यवर्त्तत ॥ ४ ॥ पितरंतुपरिप्रेप्सुःक्षत्रधर्मायतव्रतः ॥ सिद्धिंचास्यपरांकांक्षन्शोणाश्वःसंन्यवर्त्तत ॥ ५ ॥ पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान्मल्लिकाक्षानस्वलंकृतान् ॥ शैखंडिःक्षत्रदेवस्तुस्वयंप्रत्वरयन्ययौ ॥ ६ ॥ दर्शनीयास्तुकांबोजाःशुकपत्रपरिच्छदाः ॥ वहंतोनकुलंशीघ्रंतावकानभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥ कृष्णास्तुमेघसंकाशाअवहन्नुत्तमौजसं ॥ दुर्धर्षायाभिसंधायक्रुद्धंयुद्धायभारत ॥ ८ ॥ तथातित्तिरिकल्माषाहयावातसमाजवे ॥ अवहंस्तुमुलेयुद्धेसहदेवमुदायुधं ॥ ९ ॥ ॥२१॥

कोकनदच्छविः ॥ ५ ॥ मल्लिकाक्षान्निर्मलेक्षणान् ॥ ६ ॥ महाललाटजघनस्कंधवक्षोजवाहयाः दीर्घग्रीवायताङ्कस्वमुष्काःकांबोजकाःस्मृताः शुकपत्रपरिच्छदाःशुकपत्राभरोमाणः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दंतवर्णाः गजदंतगौराः॥ १०॥११ ॥ १२ ॥ श्वेतंललाटमध्यस्थंतारारूपंहयस्ययत् ललामंचापितद्याङ्कुर्ललामोश्वस्तदन्वितः सकेसराणिरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु हरिःसवर्णतोश्वस्तुपीतकौशेयसन्निभः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पाटलिपुष्पाणांसमवर्णाःश्वेतरक्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ विराटराजस्यपुत्रंउत्तरं ॥ १७ ॥ १८ ॥ आमपात्रनिकाशाःमलिनश्वेताः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सारंगशबलाःसारंगाएवअं

दंतवर्णास्तुराजानंकालवालायुधिष्ठिरं॥ भीमवेगानरव्याघ्रमवहन्वातरंहसः॥१०॥ हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे ॥ अभ्यवर्त्तंतसैन्यानिसर्वाण्येवयुधिष्ठिरं॥ ११ ॥ राज्ञस्त्वनंतरोराजापांचाल्योद्रुपदोभवत्॥ जातरूपमयच्छत्रःसर्वैस्तैरभिरक्षितः॥ १२ ॥ ललामैर्हरिभिर्युक्तःसर्वशब्दक्षमैर्युधि ॥ राज्ञांमध्ये महेष्वासःशांतभीरभ्यवर्तत ॥ १३ ॥ तंविराटोन्वयाच्छीघ्रंसहसर्वैर्महारथैः॥ केकयाश्वशिखंडीचधृष्टकेतुस्तथैवच ॥ १४ ॥ स्वैःस्वैःसैन्यैःपरिवृतामत्स्यराजानमन्वयुः॥ तंतुपाटलिपुष्पाणांसमवर्णाहयोत्तमाः॥ १५॥ वहमानाव्यराजंतमत्स्यस्यामित्रघातिनः॥ हरिद्रासमवर्णास्तुजवनाहेममालिनः॥ १६ ॥ पुत्रंविराटराजस्यसत्वरंसमुदावहन्॥ इंद्रगोपकवर्णैश्वभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ १७ ॥ जातरूपसमाभासाःसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ तेहेममालिनःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः॥ १८॥ वर्षंतइवजीमूताःप्रत्यदृश्यंतदंशिताः ॥ आमपात्रनिकाशास्तुपांचाल्यममितौजसं॥ १९ ॥ दत्तास्तुंबुरुणादिव्याःशिखंडिनमुदावहन् ॥ तथाद्वादशसाहस्राःपंचालानांमहारथाः॥ २० ॥ तेषांतुषट्सहस्राणियेशिखंडिनमन्वयुः ॥ पुत्रंतुशिशुपालस्यनरसिंहस्यमारिष ॥ २१ ॥ आक्रीडंतोवहंतिस्मसारंगशबलाहयाः॥ धृष्टकेतुस्तुचेदीनामृषभोतिबलोदितः॥ २२ ॥ कांबोजैःशबलैरश्वैरभ्यवर्ततदुर्जयः॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयंसुकुमारंहयोत्तमाः ॥ २३ ॥ पलालधूमसंकाशाःसैंधवाःशीघ्रमावहन्॥ मल्लिकाक्षाःपद्मवर्णाबाल्हिजाताःस्वलंकृताः॥ २४॥ शूरंशिखंडिनःपुत्रमृक्षदेवमुदावहन् ॥ रुक्मभांडप्रतिच्छन्नाःकौशेयसदृशाहयाः॥ २५॥ क्षमावंतोवहन्संख्येसेनाबिंदुमरिंदमं॥ युवानमवहन्युद्धेक्रौंचवर्णाहयोत्तमाः ॥ २६ ॥ काश्यस्याभिभुवःपुत्रंसुकुमारंमहारथं॥ श्वेतास्तुप्रतिविंध्यंतंकृष्णग्रीवामनोजवाः॥ यंतुःप्रेष्यकराराजन्राजपुत्रमुदावहन्॥ २७ ॥

तरेबिंदुचित्राः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पलालधूमसंकाशाःविशदनीलाः दीर्घग्रीवामुखालंबमेहनाःपृथुलोचनाः महांतस्तनुरोमाणोबलिनःसैंधवाहयाः पद्मवर्णाः सितरक्तसमायोगात्पद्मवर्णःप्रकीर्त्यते कांबोजसमसंस्थानाबाल्हिजाताश्ववाजिनः विशेषःपुनरेतेषांदीर्घपृष्ठांगतोच्यते ॥ २४ ॥ कौशेयसदृशाःसितपीताः ॥ २५॥ क्षमावंतोविनीताः सितलोमकेसराढ्याःकृष्णत्वग्गुह्यलोचनोष्ठखुराः येस्युर्मुनिभिर्वाहानिर्दिष्टाःक्रौंचवर्णास्ते ॥ २६ ॥ प्रेष्यकराःइच्छानुविधायिनः ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

माषपुष्पसवर्णाआपांडुपीताः ॥ २८ ॥ सहस्रसोमप्रतिमःसोमसहस्रसमःसौम्यतमइत्यर्थः तस्मिन्उदयेंदुनाम्निउदयेंदुपर्यायेपुरेशक्रप्रस्थएव सोमसंक्रंदः सोमाभिषवणंतस्यमध्ये तमधिकृत्यतत्फेनेनेत्यर्थः तस्माद्धेतोः ॥ २९ ॥ शालपुष्पनिभाःरक्तपीताः ॥ ३० ॥ योक्त्रैरावंधैः मयूरग्रीवोमरकतविशेषः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पिशंगाःकपिलाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पलालकांडोनिष्फलव्रीहिदंडस्तद्वर्णाइतिपूर्वेणा

सुतसोमंतुयःसौम्यंपार्थःपुत्रमजीजनत्॥ माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनोरणे ॥ २८ ॥ सहस्रसोमप्रतिमोबभूवपुरेकुरूणामुदयेंदुनाम्नि ॥ तस्मिन्जातः सोमसंक्रंदमध्येयस्मात्तस्मात्सुतसोमोभवत्सः ॥ २९ ॥ नाकुलिंतुशतानीकंशालपुष्पनिभाहयाः ॥ आदित्यतरुणप्रख्याःश्लाघनीयमुदावहन्॥ ३० ॥ कांचनापिहितैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः॥द्रौपदेयंनरव्याघ्रंश्रुतकर्माणमाहवे ॥ ३१ ॥ श्रुतकीर्तिंश्रुतनिधिंद्रौपदेयंहयोत्तमाः ॥ ऊहुःपार्थसमंयुद्धेचाषपत्रनिभाहयाः॥ ३२ ॥ यमाहुरध्यर्धगुणंकृष्णात्पार्थाच्चसंयुगे॥ अभिमन्युंपिशंगास्तंकुमारमवहन्रणे ॥ ३३ ॥ एकस्तुधार्तराष्ट्रेभ्यःपांडवान्यःसमाश्रितः॥ तंबृहंतोमहाकायायुयुत्सुमवहन्रणे॥३४॥ पलालकांडवर्णास्तुवार्धक्षेमिंतरस्विनं॥ऊहुःसुतुमुलेयुद्धेहयाःकृष्णाःस्वलंकृताः॥३५॥ कुमारंशितिपादास्तुरुक्मचित्रैरुरश्छदैः॥ सौचित्तिमवहन्युद्धेयंतुःप्रेष्यकराहयाः॥ ३६ ॥ रुक्मपीठावकीर्णास्तुकौशेयसदृशाहयाः॥ सुवर्णमालिनःक्षांताःश्रेणिमंतमुदावहन्॥ ३७ ॥ रुक्ममालाधराःशूराहेमपृष्ठाःस्वलंकृताः ॥ काशिराजंनरश्रेष्ठंश्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३८ ॥ अस्त्राणांचधनुर्वेदेब्राह्मेवेदेचपारगं ॥ तंसत्यधृतिमायांतमरुणाःसमुपावहन्॥ ३९ ॥ यःसपांचालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत्॥ पारावतसवर्णास्तंधृष्टद्युम्नमुदावहन्॥ ४० ॥ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः॥४१॥ युक्तैःपरमकांबोजैर्जवनैर्हेममालिभिः॥ भीषयंतोद्विषत्सैन्यंयमवैश्रवणोपमाः॥४२॥ प्रभद्रकास्तुकांबोजाःषट्सहस्राण्युदायुधाः॥ नानावर्णैर्हयैःश्रेष्ठैर्हेमवर्णरथध्वजाः॥ ४३ ॥ शरव्रातैर्विधुन्वंतःशत्रून्विततकार्मुकाः ॥ समानमृत्यवोभूत्वाधृष्टद्युम्नंसमन्वयुः ॥ ॥ ४४ ॥ बभ्रुकौशेयवर्णास्तुसुवर्णवरमालिनः ॥ ऊहुरम्लानमनसश्चेकितानंहयोत्तमाः ॥ ४५ ॥ इंद्रायुधसवर्णैस्तुकुंतिभोजोहयोत्तमैः॥ आयात्सदश्वैःपुरुजिन्मातुलःसव्यसाचिनः॥ ४६॥ अंतरिक्षसवर्णास्तुतारकाचित्रिताइव॥ राजानंरोचमानंतेहयाःसंख्येसमावहन्॥४७॥ कर्बुराःशितिपादास्तुस्वर्णजालपरिच्छदाः॥ जारासंधिंहयाःश्रेष्ठाःसहदेवमुदावहन्॥ ४८॥

न्वयः॥ ३५॥ ३६॥ रुक्मपीठेनरुक्मवर्णेनपीठेनपृष्ठेनावकीर्णाव्याप्ताः॥ ३७॥ हेमपृष्ठाःश्वेताएव॥ ३८॥ अरुणाअव्यक्तरागाः॥ ३९॥ धृष्टद्युम्नस्यपुनर्वचनंद्रोणहंतृत्वदृढीकरणार्थं॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ बभ्रुकौशेयवर्णाःपिंगगौराः॥ ४५॥ इंद्रायुधसवर्णैस्त्रिवर्णैः॥ ४६॥ अंतरिक्षसवर्णानीलाः॥ ४७॥ कर्बुराश्चित्राः॥ ४८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४९॥शशलोहितवर्णाःसितारुणाः ॥५०॥५१॥ माषवर्णाःमलिनश्यामाः॥५२॥ भद्रकाःशोभनशिरसः शरकांडनिभाःसितगौराः ॥५३॥ रासभारुणवर्णाअरुणमलिनाः मूषिकप्रभामलिनश्वेताः॥५४॥ कालकाः कृष्णमस्तकाः ॥ ५५ ॥ चित्रांतराविचित्रावकाशाः चित्राअद्भुतदर्शनाः ॥ ५६ ॥ चक्रवाकोदराईषच्छ्वेताः ॥ ५७ ॥ ५८॥५९॥६० ॥ ६१ ॥ कलायपुष्पवर्णाःमिश्रश्यामाः ॥ ६२ ॥

येतुपुष्करनालस्यसमवर्णाहयोत्तमाः॥ जवेश्येनसमाश्चित्राःसुदामानमुदावहन् ॥ ४९ ॥ शशलोहितवर्णास्तुपांडुरोद्गतराजयः॥ पांचाल्यंगोपतेःपुत्रंसिंहसेनमुदावहन्॥ ५० ॥ पंचालानांनरव्याघ्रोयःख्यातोजनमेजयः॥ तस्यसर्षपपुष्पाणांतुल्यवर्णाहयोत्तमाः॥ ५१ ॥ माषवर्णाश्चजवनाबृहंतोहेममालिनः॥ दधिपृष्ठाश्चित्रमुखाःपांचाल्यमवहन्द्रुतं॥ ५२ ॥ शूराश्चभद्रकाश्चैवशरकांडनिभाहयाः॥ पद्मकिंजल्कवर्णाभादंडधारमुदावहन् ॥ ५३ ॥ रासभारुणवर्णाभाःपृष्ठतोमूषिकप्रभाः॥ वल्गंतइवसंयत्ताव्याघ्रदत्तमुदावहन् ॥ ५४ ॥ हरयःकालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः॥ सुधन्वानंनरव्याघ्रंपांचाल्यंसमुदावहन्॥ ५५ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शाइंद्रगोपकसन्निभाः॥ कायेचित्रांतराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ॥ ५६ ॥ बिभ्रतोहेममालास्तुचक्रवाकोदराहयाः॥ कोसलाधिपतेःपुत्रंसुक्षत्रंवाजिनोऽवहन्॥ ५७॥ शबलास्तुबृहंतोश्वादांताजांबूनदस्रजः॥ युद्धेसत्यधृतिंक्षेमिमवहन्प्रांशवःशुभाः ॥ ५८ ॥ एकवर्णेनसर्वेणध्वजेनकवचेनच॥ अश्वैश्वधनुषाचैवशुक्लैःशुक्लोन्यवर्त्तत॥ ५९ ॥ समुद्रसेनपुत्रंतुसामुद्रारुद्रतेजसं॥ अश्वाःशशांकसदृशाश्चंद्रसेनमुदावहन्॥ ६० ॥ नीलोत्पलसवर्णास्तुतपनीयविभूषिताः॥ शैब्यंचित्ररथंसंख्येचित्रमाल्यावहन्हयाः॥ ६१ ॥ कलायपुष्पवर्णास्तुश्वेतलोहितराजयः॥ रथसेनंहयश्रेष्ठाःसमूहुर्युद्धदुर्मदं॥ ६२ ॥ यंतुसर्वमनुष्येभ्यःप्राहुःशूरतरंनृपं॥ तंपटच्चरहंतारंशुकवर्णावहन्हयाः ॥ ६३ ॥ चित्रायुधंचित्रमाल्यंचित्रवर्मायुधध्वजं ॥ ऊहुःकिंशुकपुष्पाणांसमवर्णाहयोत्तमाः॥ ६४॥ एकवर्णेनसर्वेणध्वजेनकवचेनच॥ धनुषारथवाहैश्वनीलैर्नीलोभ्यवर्तत॥ ६५॥ नानारूपैरत्नचिन्हैर्वरूथरथकार्मुकैः॥ वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोभ्यवर्त्तत॥ ६६॥ येतुपुष्करवर्णस्यतुल्यवर्णाहयोत्तमाः॥ तेरोचमानस्यसुतंहेमवर्णमुदावहन्॥६७॥ योधाश्चभद्रकाराश्चशरदंडानुदंडयः॥ श्वेतांडाःकुक्कुटांडाभादंडकेतुंहयावहन्॥ ६८॥ केशवेनहतेसंख्येपितर्यथनराधिपे॥ भिन्नेकपाटेपांड्यानांविद्रुतेषुचबंधुषु ॥ ६९॥

पटच्चराणामसुरविशेषाणांहंतारंसमुद्राधिपं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ योधायुद्धक्षमाः भद्रकाराःशोभनक्रियाः शरदंडःशरप्रकांडइवअनुदंडिःपृष्ठवंशोयेषां सितगौरपृष्ठाइत्यर्थः ॥ ६८ ॥ कपाटेनगविशेषे ॥ ६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ आटरूषकवर्णाभाःआटरूषकस्यवासकस्यकुसुमंतद्वर्णसदृशवर्णाः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ योबृहंतः ॥ ७६ ॥ हयाअवहन्इतिपूर्वस्मादनुकृष्यते ॥ ७७ ॥ सुवर्णवर्णाइति

भीष्माद्वाप्यचास्त्राणिद्रोणाद्रामात्कृपात्तथा ॥ अस्त्रैःसमत्वंसंप्राप्यरुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ॥ ७० ॥ इयेषद्वारकांहंतुंकृत्स्नांजेतुंचमेदिनीं ॥ निवारितस्ततःप्राज्ञैःसुहृद्भिर्हितकाम्यया ॥ ७१ ॥ वैरानुबंधमुत्सृज्यस्वराज्यमनुशास्तियः ॥ ससागरध्वजःपांड्यश्चंद्ररश्मिनिभैर्हयैः ॥ ७२ ॥ वैदूर्यजालसंछन्नैर्वीर्यद्रविणमाश्रितः ॥ दिव्यंविस्फारयंश्चापंद्रोणमभ्यद्रवद्बली ॥ ७३ ॥ आटरूषकवर्णाभाहयाःपांड्यानुयायिनां ॥ अवहन्रथमुख्यानामयुतानिचतुर्दश ॥ ७४ ॥ नानावर्णेनरूपेणनानाकृतिमुखाहयाः ॥ रथचक्रध्वजंवीरंघटोत्कचमुदावहन् ॥ ७५ ॥ भरतानांसमेतानामुत्सृज्यैकोमतानियः ॥ गतोयुधिष्ठिरंभक्त्यात्यक्त्वासर्वमभीप्सितं ॥ ७६ ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंबृहंतंतमरट्टजाः ॥ महासत्वामहाकायाःसौवर्णस्यंदनेस्थितं ॥ ७७ ॥ सुवर्णवर्णाधर्मज्ञमनीकस्थंयुधिष्ठिरं ॥ राजश्रेष्ठंहयश्रेष्ठाःसर्वतःपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ७८ ॥ वर्णैरुच्चावचैरन्यैःसदश्वानांप्रभद्रकाः ॥ संन्यवर्त्ततयुद्धायबहवोदेवरूपिणः ॥ ७९ ॥ तेयत्ताभीमसेनेनसहिताःकांचनध्वजाः ॥ प्रत्यदृश्यंतराजेंद्रसेंद्राइवदिवौकसः ॥ ८० ॥ अत्यरोचततान्सर्वान्धृष्टद्युम्नःसमागतान् ॥ सर्वाण्यतिचसैन्यानिभारद्वाजोव्यरोचत ॥ ८१ ॥ अतीवशुशुभेतस्यध्वजःकृष्णाजिनोत्तरः ॥ कमंडलुर्महाराजजातरूपमयःशुभः ॥ ८२ ॥ ध्वजंतुभीमसेनस्यवैदूर्यमणिलोचनं ॥ भ्राजमानंमहासिंहंराजंतंदृष्टवानहं ॥ ८३ ॥ ध्वजंतुकुरुराजस्यपांडवस्यमहौजसः ॥ दृष्टवानस्मिसौवर्णसोमंग्रहगणान्वितं ॥ ८४ ॥ मृदंगौचात्रविपुलौदिव्यौनंदोपनंदकौ ॥ यंत्रेणाहन्यमानौचसुस्वनौहर्षवर्धनौ ॥ ८५ ॥ शरभंपृष्ठसौवर्णनकुलस्यमहाध्वजं ॥ अपश्यामरथेत्युग्रंभीषयाणमवस्थितं ॥ ८६ ॥ हंसस्तुराजतःश्रीमान्ध्वजेघंटापताकवान् ॥ सहदेवस्यदुर्धर्षोद्विषतांशोकवर्धनः ॥ ८७ ॥ पंचानांद्रौपदेयानांप्रतिमाध्वजभूषणं ॥ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्चमहात्मनोः ॥ ८८ ॥ अभिमन्योःकुमारस्यशार्ङ्गपक्षीहिरण्मयः ॥ रथेध्वजवरोराजंस्तप्तचामीकरोज्वलः ॥ ८९ ॥ घटोत्कचस्यराजेंद्रध्वजेगृध्रोव्यरोचत ॥ अश्वाश्चकामगास्तस्यरावणस्यपुरायथा ॥ ९० ॥ माहेंद्रंचधनुर्दिव्यंधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ वायव्यंभीमसेनस्यधनुर्दिव्यमभून्नृप ॥ ९१ ॥

पूर्वोत्तरान्वयि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ नंदोपनंदकौनाम्ना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यथयेयुरिति

त्रैलोक्यरक्षणार्थायब्रह्मणास्तृष्टमायुधं ॥ तद्दिव्यमजरंचैवफाल्गुनार्थायवैधनुः ॥ ९२ ॥ वैष्णवंनकुलायाथसहदेवायचाश्विजं ॥ घटोत्कचायपौलस्त्यंधनुर्दिव्यंभयानकं ॥ ९३ ॥ रौद्रमाग्नेयकौबेरंयाम्यंगिरिशमेवच ॥ पंचानांद्रौपदेयानांधनूरत्नानिभारत ॥ ९४ ॥ रौद्रंधनुर्वरंश्रेष्ठंलेभेयद्रोहिणीसुतः ॥ तत्तुष्टःप्रददौरामःसौभद्रायमहात्मने ॥ ९५ ॥ एतेचान्येचबहवोध्वजाहेमविभूषिताः ॥ तत्रादृश्यंतशूराणांद्विषतांशोकवर्धनाः ॥ ९६ ॥ तदभूध्वजसंबाधमकापुरुषसेवितं ॥ द्रोणानीकंमहाराजपटेचित्रमिवार्पितं ॥ ९७ ॥ शुश्रुवुर्नामगोत्राणिवीराणांसंयुगेतदा ॥ द्रोणमाद्रवतांराजन्स्वयंवरइवाहवे ॥ ९८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिहयध्वजादिकथनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच व्यथयेयुरिमेसेनांदेवानामपिसंजय ॥ आहवेयेन्यवर्त्तंतवृकोदरमुखान्नृपाः ॥ १ ॥ संप्रयुक्तःकिलैवायंदिष्टैर्भवतिपूरुषः ॥ तस्मिन्नेवचसर्वार्थाःप्रदृश्यंतेपृथग्विधाः ॥ २ ॥ दीर्घंविप्रोषितःकालमरण्येजटिलोजिनी ॥ अज्ञातश्चैवलोकस्यविजहारयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ सएवमहतींसेनांसमावर्त्तयदाहवे ॥ किमन्यद्दैवसंयोगान्ममपुत्रस्यचाभवत् ॥ ४ ॥ युक्तएवहिभाग्येनध्रुवमुत्पद्यतेनरः ॥ सतथाकृष्यतेतेननयथास्वयमिच्छति ॥ ५ ॥ द्यूतव्यसनमासाद्यक्लेशितोहियुधिष्ठिरः ॥ सपुनर्भागधेयेनसहायानुपलब्धवान् ॥ ६ ॥ अद्यमेकेकयालब्धाःकाशिकाःकोसलाश्चये ॥ चेदयश्चापरेवंगामामेवसमुपाश्रिताः ॥ ७ ॥ पृथिवीभूयसीतातममपार्थस्यनोतथा ॥ इतिमामब्रवीत्सूतमंदोदुर्योधनःपुरा ॥ ८ ॥ तस्यसेनासमूहस्यमध्येद्रोणःसुरक्षितः ॥ निहतःपार्षतेनाजौकिमन्यद्भागधेयतः ॥ ९ ॥ मध्येराज्ञांमहाबाहुंसदायुद्धाभिनंदिनं ॥ सर्वास्त्रपारगंद्रोणंकथंमृत्युरुपेयिवान् ॥ १० ॥ समनुप्राप्तकृच्छ्रोहंमोहंपरममागतः ॥ भीष्मद्रोणौहतौश्रुत्वानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ११ ॥ यन्मांक्षत्ताब्रवीत्तातप्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनं ॥ दुर्योधनेनतत्सर्वंप्राप्तंसूतमयासह ॥ १२ ॥ नृशंसंतुपरंनुस्यात्त्यक्त्वादुर्योधनंयदि ॥ पुत्रशेषंचिकीर्षेयंकृत्स्नंनमरणंव्रजेत् ॥ १३ ॥ योहिधर्मंपरित्यज्यभवत्यर्थपरोनरः ॥ सोस्माच्चहीयतेलोकात्क्षुद्रभावंचगच्छति ॥ १४ ॥

॥ १ ॥ संप्रयुक्तःसंबद्धः भवतिउत्पद्यते तस्मिन्दिष्टएव ॥ २ ॥ अत्रोदाहरणमाह दीर्घमिति ॥ ३ ॥ ममपुत्रस्ययदभवद्राज्यंअर्थात्तदपिदैवसंयोगादित्यनुषंगः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दुर्योधनंत्यक्त्वायदिपुत्रशेषंचिकीर्षेयंतत्परंकेवलंनृशंसंस्यात्कृत्स्नंमरणंतुनभवेदित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भ्रातृव्यादमित्रात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अद्यचाप्यस्यराष्ट्रस्यहतोत्साहस्यसंजय ॥ अवशेषंनपश्यामिककुदेमृदितेसति ॥ १५ ॥ कथंस्यादवशेषोहिधुर्ययोरभ्यतीतयोः ॥ यौनित्यमुपजीवामःक्षमिणौपुरुषर्षभौ ॥ १६ ॥ व्यक्तमेवचमेशंसयथायुद्धमवर्त्तत ॥ केयुध्यन्केव्यपाकुर्वन्केक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात् ॥ १७ ॥ धनंजयंचमेशंसयद्यच्चक्रेरथर्षभः ॥ तस्माद्भयंनोभूयिष्ठंभ्रातृव्याच्चवृकोदरात् ॥ १८ ॥ यथासीच्चनिवृत्तेषुपांडवेयेषुसंजय ॥ ममसैन्यावशेषस्यसन्निपातःसुदारुणः ॥ १९ ॥ कथंचवोमनस्तातनिवृत्तेष्वभवत्तदा ॥ मामकानांचयेशूराःकेकांस्तत्रन्यवारयन् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच महद्भैरवमासीन्नःसन्निवृत्तेषुपांडुषु ॥ दृष्ट्वाद्रोणंछाद्यमानंतैर्भास्करमिवांबुदैः ॥ १ ॥ तैश्चोद्धूतंरजस्तीव्रमवचक्रेचमूंतव ॥ ततोहतममंस्यामद्रोणंदृष्टिपथेहते ॥ २ ॥ तांस्तुशूरान्महेष्वासान्क्रूरंकर्मचिकीर्षतः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनस्तूर्णंस्वसैन्यंसमचूचुदत् ॥ ३ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंयथासत्वंनराधिपाः ॥ वारयध्वंयथायोगंपांडवानामनीकिनीं ॥ ४ ॥ ततोदुर्मर्षणोभीममभ्यगच्छत्सुतस्तव ॥ आराद्दृष्ट्वाकिरन्बाणैर्जिघृक्षुस्तस्यजीवितं ॥ ५ ॥ तंबाणैरवतस्तारक्रुद्धोमृत्युरिवाहवे ॥ तंचभीमोऽतुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ६ ॥ तईश्वरसमादिष्टाःप्राज्ञाःशूराःप्रहारिणः ॥ राज्यंमृत्युभयंत्यक्त्वाप्रत्यतिष्ठन्परान्युधि ॥ ७ ॥ कृतवर्माशिनेःपौत्रंद्रोणंप्रेप्सुंविशांपते ॥ पर्यवारयदायांतंशूरंसमरशोभिनं ॥ ८ ॥ तंशैनेयःशरव्रातैःक्रुद्धःक्रुद्धमवारयत् ॥ कृतवर्माचशैनेयंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ९ ॥ सैंधवःक्षत्रवर्माणमायांतंनिशितैःशरैः ॥ उग्रधन्वामहेष्वासंयत्तोद्रोणादवारयत् ॥ १० ॥ क्षत्रवर्मासिंधुपतेश्छित्वाकेतनकार्मुके ॥ नाराचैर्दशभिःक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ११ ॥ अथान्यद्धनुरादायसैंधवःकृतहस्तवत् ॥ विव्याधक्षत्रवर्माणंरणेसर्वायसैःशरैः ॥ १२ ॥ युयुत्सुंपांडवार्थाययतमानंमहारथं ॥ सुबाहुर्भारतंशूरंयत्तोद्रोणादवारयत् ॥ १३ ॥ सुबाहोःसुधनुर्बाणावस्यतःपरिघोपमौ ॥ युयुत्सुःशितपीताभ्यांक्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ ॥ १४ ॥ राजानंपांडवश्रेष्ठंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ वेलेवसागरंक्षुब्धंमद्रराट्समवारयत् ॥ १५ ॥ तंधर्मराजोबहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिरत् ॥ मद्रेशस्तंचतुःषष्ट्याशरैर्विध्वाऽनदद्भृशं ॥ १६ ॥ तस्यनानदतःकेतुमुच्चकर्तचकार्मुकं ॥ क्षुराभ्यांपांडवोज्येष्ठस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ १७ ॥

महदिति भीरोर्भावोभैरवंभयमितियावत् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उत्पिंजलकमत्यंताकुलं ॥ २१ ॥ भूतकर्मासभापतिरितिद्विनामा ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ भीमरथोराजभ्राता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तथैवराजाबाल्हीकोराजानंद्रुपदंशरैः ॥ आद्रवंतंसहानीकःसहानीकंन्यवारयत् ॥ १८ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंवृद्धयोःसहसेनयोः ॥ यथामहायूथपयोर्द्विपयोःसंप्र
भिन्नयोः ॥ १९ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंमत्स्यमार्च्छतां ॥ सहसैन्यौसहानीकंयथेंद्राग्नीपुराबलिं ॥ २० ॥ तदुत्पिंजलकंयुद्धमासीद्देवासुरोपमं ॥ मत्स्यानां
केकयैःसार्धमभीताश्वरथद्विपं ॥ २१ ॥ नाकुलिंतुशतानीकंभूतकर्मासभापतिः ॥ अस्यंतमिषुजालानियांतंद्रोणादवारयत् ॥ २२ ॥ ततोनकुलदायादस्त्रिभिर्भ
ल्लैःसुसंशितैः ॥ चक्रेविबाहुशिरसंभूतकर्माणमाहवे ॥ २३ ॥ सुतसोमंतुविक्रांतमायांतंतंशरौघिणं ॥ द्रोणायाभिमुखंवीरंविविंशतिरवारयत् ॥ २४ ॥ सुत
सोमस्तुसंक्रुद्धःस्वपितृव्यमजिह्मगैः ॥ विविंशतिंशरैर्भित्वानाभ्यवर्ततदंशितः ॥ २५ ॥ अथभीमरथःशाल्वमाशुगैरायसैःशितैः ॥ षड्भिःसाश्वनियंतारमन
यद्यमसादनं ॥ २६ ॥ श्रुतकर्माणमायांतंमयूरसदृशैर्हयैः ॥ चैत्रसेनिर्महाराजतवपौत्रंन्यवारयत् ॥ २७ ॥ तौपौत्रौतवदुर्धर्षौपरस्परवधैषिणौ ॥ पितॄणामर्थ
सिद्ध्यर्थंचक्रतुर्युद्धमुत्तमं ॥ २८ ॥ तिष्ठंतमग्रेतंदृष्ट्वाप्रतिविंध्यंमहाहवे ॥ द्रौणिर्मानंपितुःकुर्वन्मार्गणैःसमवारयत् ॥ २९ ॥ तंक्रुद्धंप्रतिविव्याधप्रतिविंध्यःशि
तैःशरैः ॥ सिंहलांगूललक्ष्माणंपितुरर्थेव्यवस्थितं ॥ ३० ॥ प्रवपन्निवबीजानिबीजकालेनरर्षभ ॥ द्रौणायनिंद्रौपदेयाःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ३१ ॥ आर्जुनिंश्रु
तकीर्त्तितुद्रौपदेयंमहारथं ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंदौःशासनिरवारयत् ॥ ३२ ॥ तस्यकृष्णसमःकार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैःसुसंशितैः ॥ धनुर्ध्वजंचसूतंचछित्वाद्रोणां
तिकंययौ ॥ ३३ ॥ यस्तुशूरतमोराजन्नुभयोःसेनयोर्मतः ॥ तंपटच्चरहंतारंलक्ष्मणःसमवारयत् ॥ ३४ ॥ सलक्ष्मणस्येष्वसनंछित्वालक्ष्मचभारत ॥ लक्ष्मणे
शरजालानिविसृजन्बव्हशोभत ॥ ३५ ॥ विकर्णस्तुमहाप्राज्ञोयाज्ञसेनिंशिखंडिनं ॥ पर्यवारयदायांतंयुवानंसमरेयुवा ॥ ३६ ॥ ततस्तमिषुजालेनयाज्ञसे
निःसमावृणोत् ॥ विधूयतद्बाणजालंबभौतवसुतोबली ॥ ३७ ॥ अंगदोभिमुखंवीरमुत्तमौजसमाहवे ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंशरौघेणन्यवारयत् ॥ ३८ ॥ स
संप्रहारस्तुमुलस्तयोःपुरुषसिंहयोः ॥ सैनिकानांचसर्वेषांतयोश्चप्रीतिवर्धनः ॥ ३९ ॥ दुर्मुखस्तुमहेष्वासोवीरंपुरुजितंबली ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंवत्सदंतैर
वारयत् ॥ ४० ॥ सदुर्मुखंभ्रुवोर्मध्येनाराचेनाभ्यताडयत् ॥ तस्यतद्विबभौवक्त्रंसनालमिवपंकजं ॥ ४१ ॥ कर्णस्तुकेकयान्भ्रातॄन्पंचलोहितकध्वजान् ॥ द्रो
णायाभिमुखंयातान्शरवर्षैरवारयत् ॥ ४२ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शलाकयाशंकुना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अयोघनालगुडाः कडंगरैर्दंडैः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ आतु

तेचैनंभृशसंतप्ताःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ सचतांश्छादयामासशरजालैःपुनःपुनः ॥ ४३ ॥ नैवकर्णोनतेपंचददृशुर्बाणसंवृताः ॥ साश्वसूतध्वजरथाःपरस्परश
राचिताः ॥ ४४ ॥ पुत्रास्तेदुर्जयश्चैवजयश्चविजयश्चह ॥ नीलकाश्यजयत्सेनांस्त्रयस्त्रीन्प्रत्यवारयन् ॥ ४५ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितृप्रीतिवर्धनं ॥ सिंहव्याघ्र
तरक्षूणांयथर्क्षमहिषर्षभैः ॥ ४६ ॥ क्षेमधूर्त्तिबृहंतौतुभ्रातरौसात्वतंयुधि ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंशरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः ॥ ४७ ॥ तयोस्तस्यचतद्युद्धमत्यद्भुतमि
वाभवत् ॥ सिंहस्यद्विपमुख्याभ्यांप्रभिन्नाभ्यांयथावने ॥ ४८ ॥ राजानंतुतथांबष्ठमेकंयुद्धाभिनंदिनं ॥ चेदिराजःशरानस्यन्क्रुद्धोद्रोणादवारयत् ॥ ४९ ॥
ततोंबष्ठोस्थिभेदिन्यानिरभिद्यच्छलाकया ॥ सत्यक्त्वासशरंचापंरथाद्भूमिमुपागमत् ॥ ५० ॥ वार्धक्षेमिंतुवार्ष्णेयंकृपःशारद्वतःशरैः ॥ अक्षुद्रःक्षुद्रकैर्बाणैःक्रु
द्धरूपमवारयत् ॥ ५१ ॥ युध्यंतौकृपवार्ष्णेयौयेऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ ॥ तेयुद्धासक्तमनसोनान्यांबुबुधिरेक्रियां ॥ ५२ ॥ सौमदत्तिस्तुराजानंमणिमंतमतंद्रितं ॥
पर्यवारयदायांतंयशोद्रोणस्यवर्धयन् ॥ ५३ ॥ ससौमदत्तेस्त्वरितश्चित्रेष्वसनकेतने ॥ पुनःपताकांसूतंचच्छत्रंचापातयद्रथात् ॥ ५४ ॥ अथाप्लुत्यरथात्तूर्णं
यूपकेतुरमित्रहा ॥ साश्वसूतध्वजरथंतंचकर्त्तवरासिना ॥ ५५ ॥ रथंचस्वंसमास्थायधनुरादायचापरं ॥ स्वयंयच्छन्हयान्राजन्व्यधमत्पांडवींचमूं ॥ ५६ ॥
पांड्यमिंद्रमिवायांतमसुरान्प्रतिदुर्जयं ॥ समर्थःसायकौघेनवृषसेनोन्यवारयत् ॥ ५७ ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः ॥ कडंगरैर्भुशुंडीभिःप्रासै
स्तोमरसायकैः ॥ ५८ ॥ मुसलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिंदिपालपरश्वधैः ॥ पांसुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्ठतृणद्रुमैः ॥ ५९ ॥ आतुदन्प्ररुजन्भंजन्निघ्नन्विद्रावयन्क्षिपन् ॥
सेनांविभीषयन्नायाद्द्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः ॥ ६० ॥ तंतुनानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः ॥ राक्षसंराक्षसःक्रुद्धःसमाजघ्नेत्यलंबुषः ॥ ६१ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धं
रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ॥ तादृग्यादृक्पुरावृत्तंशंबरामरराजयोः ॥ ६२ ॥ एवंद्वंद्वशतान्यासन्रथवारणवाजिनां ॥ पदातीनांचभद्रंतेतवतेषांचसंकुले ॥ ६३ ॥
नैतादृशोदृष्टपूर्वःसंग्रामोनैवचश्रुतः ॥ द्रोणस्याभावभावेतुप्रसक्तानांयथाभवत् ॥ ६४ ॥

दन्व्यथयन् प्ररुजन्विध्यन् भंजन्आमर्दयन् निघ्नन्मारयन् विद्रावयन्पलाययन् क्षिपन्प्रेरयन् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अभावभावेमारणेरक्षणेच ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

इदंघोरमिदंचित्रमिदंरौद्रमितिप्रभो ॥ तत्रयुद्धान्यदृश्यंतप्रततानिबहूनिच ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्वंद्वयुद्धेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तेष्वेवंसन्निवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः ॥ कथंयुयुधिरेपार्थामामकाश्वतरस्विनः ॥ १ ॥ किमर्जुनश्चाप्यकरोत्संशप्तकबलंप्रति ॥ संशप्तकावापार्थस्यकिमकुर्वतसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच तथातेषुनिवृत्तेषुप्रत्युद्यातेषुभागशः ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमंनागानीकेनतेसुतः ॥ ३ ॥ सनागइवनागेनगोवृषेणेवगोवृषः ॥ समाहूतःस्वयंराज्ञानागानीकमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ सयुद्धकुशलःपार्थोबाहुवीर्येणचान्वितः ॥ अभिनत्कुंजरानीकमचिरेणैवमारिष ॥ ५ ॥ तेगजागिरिसंकाशाःक्षरंतःसर्वतोमदं ॥ भीमसेनस्यनाराचैर्विमुखाविमदीकृताः ॥ ६ ॥ विधमेदभ्रजालानियथावायुःसमुद्धतः ॥ व्यधमत्तान्यनीकानितथैवपवनात्मजः ॥ ७ ॥ सतेषुविसृजन्बाणान्भीमोनागेष्वशोभत ॥ भुवनेष्विवसर्वेषुगभस्तीनुदितोरविः ॥ ८ ॥ तेभीमबाणाभिहताःसंस्यूताविबभुर्गजाः ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यव्योम्निनानाबलाहकाः ॥ ९ ॥ तथागजानांकदनंकुर्वाणमनिलात्मजं ॥ क्रुद्धोदुर्योधनोऽभ्येत्यप्रत्यविध्यच्छितैःशरैः ॥ १० ॥ ततःक्षणेनक्षितिपंक्षतजप्रतिमेक्षणः ॥ क्षयंनिनीषुर्निशितैर्भीमोविव्याधपत्रिभिः ॥ ११ ॥ सशराचितसर्वांगःक्रुद्धोविव्याधपांडवं ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनंस्मयन्निव ॥ १२ ॥ तस्यनागंमणिमयंरत्नचित्रध्वजेस्थितं ॥ भल्लाभ्यांकार्मुकंचैवक्षिप्रंचिच्छेदपांडवः ॥ १३ ॥ दुर्योधनंपीड्यमानंदृष्ट्वाभीमेनमारिष ॥ चुक्षोभयिषुरभ्यागादंगोमातंगमास्थितः ॥ १४ ॥ तमापतंतंनागेंद्रमंबुदप्रतिमस्वनं ॥ कुंभांतरेभीमसेनोनाराचैरार्दयद्भृशं ॥ १५ ॥ तस्यकायंविनिर्भिद्यन्यमज्जद्धरणीतले ॥ ततःपपातद्विरदोवज्राहतइवाचलः ॥ १६ ॥ तस्यावर्जितनागस्यम्लेच्छस्याधःपतिष्यतः ॥ शिरश्चिच्छेदभल्लेनक्षिप्रकारीवृकोदरः ॥ १७ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेसंप्राद्रवतसाचमूः ॥ संभ्रांताश्वद्विपरथापदातीनवमृद्नती ॥ १८ ॥ तेष्वनीकेषुभग्नेषुविद्रवत्सुसमंततः ॥ प्राग्ज्योतिषस्ततोभीमंकुंजरेणसमाद्रवत् ॥ १९ ॥ येननागेनमघवानजयद्दैत्यदानवान् ॥ तदन्वयेननागेनभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ सनागप्रवरोभीमंसहसासमुपाद्रवत् ॥ चरणाभ्यामथोद्वाभ्यांसंहतेनकरेणच ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आवर्जितःपतनप्रवणोनागोयस्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ संहतेनसंकुचितेन ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

व्यावृत्तनयनःक्रुद्धःप्रमथ्नन्निवपांडवं॥ वृकोदररथंसाश्वमविशेषमचूर्णयत् ॥ २२ ॥ पद्भ्यांभीमोप्यथोधावंस्तस्यगात्रेष्वलीयत ॥ जानन्नंजलिकावेधंना
॥२६॥ पाक्रामतपांडवः ॥ २३ ॥ गात्राभ्यंतरगोभूत्वाकरेणाताडयन्मुहुः॥ लालयामासतंनागंवधाकांक्षिणमव्ययं॥ २४ ॥ कुलालचक्रवन्नागस्तदातूर्णमथाभ्र
मत्॥ नागायुतबलःश्रीमान्कालयानोवृकोदरं॥ २५ ॥ भीमोपिनिष्क्रम्यततःसुप्रतीकाग्रतोभवत् ॥ भीमंकरेणावनम्यजानुभ्यामभ्यताडयत् ॥ २६ ॥ ग्री
वायांवेष्टयित्वैनंसगजोहंतुमैहत ॥ करवेष्टंभीमसेनोभ्रमंदत्वाव्यमोचयत्॥ २७ ॥ पुनर्गात्राणिनागस्यप्रविवेशवृकोदरः ॥ यावत्प्रतिगजायातंस्वबलेप्रत्य
वैक्षत॥ २८ ॥ भीमोपिनागगात्रेभ्योविनिःसृत्यापयाज्जवात् ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनादःसमभवन्महान्॥ २९ ॥ अहोधिङ्निहतोभीमःकुंजरेणेतिमारिष॥
तेननागेनसंत्रस्तापांडवानामनीकिनी ॥३०॥ सहसाभ्यद्रवद्राजन्यत्रतस्थौवृकोदरः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाहतंमत्वावृकोदरं॥३१॥ भगदत्तंसपांचाल्यःस
र्वतःसमवारयत्॥ तंरथंरथिनांश्रेष्ठाःपरिवार्यपरंतपाः॥ ३२ ॥ अवाकिरन्शरैस्तीक्ष्णैःशतशोथसहस्रशः ॥ सविघातंपृषत्कानामंकुशेनसमाहरन् ॥ ३३ ॥
गजेनपांडुपंचालान्व्यधमत्पर्वतेश्वरः ॥ तदद्भुतमपश्यामभगदत्तस्यसंयुगे ॥ ३४ ॥ तथावृद्धस्यचरितंकुंजरेणविशांपते ॥ ततोराजादशार्णानांप्राग्ज्यो
तिषमुपाद्रवत्॥ ३५॥ तिर्यग्यातेननागेनसमदेनाशुगामिना॥ तयोर्युद्धंसमभवन्नागयोर्भीमरूपयोः ॥ ३६॥ सपक्षयोःपर्वतयोर्यथासद्रुमयोःपुरा ॥ प्रा
ग्ज्योतिषपतेर्नागःसन्निवृत्यापसृत्यच॥ ३७॥ पार्श्वेदशार्णाधिपतेर्भित्वानागमपातयत्॥ तोमरैःसूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोथसप्तभिः ॥ ३८ ॥ जघानद्विरदस्थं
तंशत्रुंप्रचलितासनं॥ व्यवच्छिद्यतुराजानंभगदत्तंयुधिष्ठिरः॥ ३९॥ रथानीकेनमहतासर्वतःपर्यवारयत् ॥ सकुंजरस्थोरथिभिःशुशुभेसर्वतोवृतः॥ ४० ॥
पर्वतेवनमध्यस्थोज्वलन्निवहुताशनः॥ मंडलंसर्वतःश्लिष्टंरथिनामुग्रधन्विनां॥ ४१ ॥ किरतांशरवर्षाणिसनागःपर्यवर्तत ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजापरिगृ
ह्यमहागजं॥ ४२॥ प्रेषयामाससहसायुयुधानरथंप्रति ॥ शिनेःपौत्रस्यतुरथंपरिगृह्यमहाद्विपः ॥ ४३ ॥ अभिचिक्षेपवेगेनयुयुधानस्त्वपाक्रमत् ॥ बृहतः
सैंधवानश्वान्समुत्थाप्याथसारथिः॥ ४४॥ तस्थौसात्यकिमासाद्यसंप्लुतस्तंरथंप्रति ॥ सतुलब्ध्वांतरंनागस्त्वरितोरथमंडलात्॥ ४५॥ निश्चक्रामततःसर्वा ॥२६॥
न्परिचिक्षेपपार्थिवान्॥ तेत्वाशुगतिनातेनत्रास्यमानानरर्षभाः॥ ४६॥

पर्यवर्ततभ्रांतवान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ समुत्थाप्यस्थिरीकृत्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सुपर्वाशोभनांगसंधिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ वियदाकाशंद्यांस्वर्गं

तमेकंद्विरदंसंख्येमेनिरेशतशोद्विपान् ॥ तेगजस्थेनकाल्यंतेभगदत्तेनपांडवाः ॥ ४७ ॥ ऐरावतस्थेनयथादेवराजेनदानवाः ॥ तेषांप्रद्रवतांभीमःपंचालानामि
तस्ततः ॥ ४८ ॥ गजवाजिकृतःशब्दःसुमहान्समजायत ॥ भगदत्तेनसमरेकाल्यमानेषुपांडुषु ॥ ४९ ॥ प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धःपुनर्भीमःसमभ्ययात् ॥ तस्या
भिद्रवतोवाहान्हस्तमुक्तेनवारिणा ॥ ५० ॥ सिक्त्वाव्यत्रासयन्नागस्तेपार्थमहरंस्ततः ॥ ततस्तमभ्ययात्तूर्णंरुचिपर्वाकृतीसुतः ॥ ५१ ॥ समवंश्छरवर्षेणरथ
स्थोंतकसन्निभः ॥ ततःसरुचिपर्वाणंशरेणानतपर्वणा ॥ ५२ ॥ सुपर्वापर्वतपतिर्निन्येवैवस्वतक्षयं ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेसौभद्रोद्रौपदीसुतः ॥ ५३ ॥ चेकि
तानोधृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपं ॥ तएनंशरधाराभिर्धाराभिरिवतोयदाः ॥ ५४ ॥ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतोजिघांसवः ॥ ततःपार्ष्ण्यंकुशांगुष्ठैःकृतिना
चोदितोद्विपः ॥ ५५ ॥ प्रसारितकरःप्रायात्स्तब्धकर्णेक्षणोद्रुतं ॥ सोधिष्ठायपदावाहान्युयुत्सोःसूतमारुजत् ॥ ५६ ॥ युयुत्सुस्तुरथाद्राजन्नपाक्रामत्त्वरान्वि
तः ॥ ततःपांडवयोधास्तेनागराजंशरैर्द्रुतं ॥ ५७ ॥ सिषिचुर्भैरवान्नादान्विनदंतोजिघांसवः ॥ पुत्रस्तुतवसंभ्रांतःसौभद्रस्याप्लुतोरथं ॥ ५८ ॥ सकुंजरस्थोवि
सृजन्निषूनरिपुपार्थिवः ॥ बभौरश्मीनिवादित्योभुवनेषुसमुत्सृजन् ॥ ५९ ॥ तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिःशरैः ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेयाधृष्टकेतुश्चविव्य
धुः ॥ ६० ॥ सोऽतियत्नार्पितैर्बाणैराचितोद्विरदोबभौ ॥ संस्यूतइवसूर्यस्यरश्मिभिर्जलदोमहान् ॥ ६१ ॥ नियंतुःशिल्पयत्नाभ्यांप्रेरितोरिशरार्दितः ॥ परिचि
क्षेपतान्नागःसरिपून्सव्यदक्षिणं ॥ ६२ ॥ गोपालइवदंडेनयथापशुगणान्वने ॥ आवेष्टयततांसेनांभगदत्तस्तथामुहुः ॥ ६३ ॥ क्षिप्रंश्येनाभिपन्नानांवायसा
नामिवस्वनः ॥ बभूवपांडवेयानांभृशंविद्रवतांस्वनः ॥ ६४ ॥ सनागराजःप्रवरांकुशाहतःपुरासपक्षोद्रिवरोयथानृप ॥ भयंतदारिपुषुसमादधद्भृशंवणिग्ज
नानांक्षुभितोयथार्णवः ॥ ६५ ॥ ततोध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवैर्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोतिभैरवः ॥ क्षितिंवियत्द्यांविदिशोदिशस्तथासमावृणोत्पार्थिवसंयुगेत
तः ॥ ६६ ॥ सतेननागप्रवरेणपार्थिवोभृशंजगाहेद्विषतामनीकिनीं ॥ पुरासुगुप्तांविबुधैरिवाहवेविरोचनोदेववरूथिनीमिव ॥ ६७ ॥ भृशंववौज्वलनसखो
वियद्रजःसमावृणोन्मुहुरपिचैवसैनिकान् ॥ तमेकनागंगणशोयथागजान्समंततोद्रुतमथमेनिरेजनाः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप०संशप्तकवध
प०भगदत्तयुद्धेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यदिति ॥ १ ॥ विकुर्वाणेविविधाःक्रियाःकुर्वाणे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अप्रतिगजइतिच्छेदः ॥ ५ ॥ सहःसोढा पचाद्यच् ॥ ६ ॥ ७ ॥ विस्मितंरूढाहंकारं ॥ ८ ॥ ९ ॥ समारोहन्संवृतवंतः ॥ १० ॥ ११ ॥

संजयउवाच यन्मांपार्थस्यसंग्रामेकर्माणिपरिपृच्छसि॥ तच्छृणुष्वमहाबाहोपार्थोयदकरोद्रणे ॥ १ ॥ रजोदृष्ट्वासमुद्भूतंश्रुत्वाचगजनिःस्वनं॥ भगदत्ते विकुर्वाणेकौंतेयःकृष्णमब्रवीत्॥ २॥ यथाप्राग्ज्योतिषोराजागजेनमधुसूदन॥ त्वरमाणोभिनिष्क्रांतोध्रुवंतस्यैषनिःस्वनः ॥ ३ ॥ इंद्रादनवरःसंख्येगजयानविशारदः॥ प्रथमोगजयोधानांपृथिव्यामितिमेमतिः ॥ ४ ॥ सचापिद्विरदश्रेष्ठःसदाऽप्रतिगजोयुधि ॥ सर्वशस्त्रातिगःसंख्येकृतकर्माजितक्लमः ॥ ५ ॥ सहःशस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्यचानघ॥ सपांडवबलंसर्वमद्यैकोनाशयिष्यति ॥६॥ नचावाभ्यामृतेन्योस्तिशक्तस्तंप्रतिबाधितुं ॥ त्वरमाणस्ततोयाहियतःप्राग्ज्योतिषाधिपः ॥७॥ दृप्तंसंख्येद्विपबलाद्वयसाचापिविस्मितं॥ अथैनंप्रेषयिष्यामिबलहंतुःप्रियातिथिं॥८॥ वचनादथकृष्णस्तुप्रययौसव्यसाचिनः॥ दीर्यतेभगदत्तेनयत्रपांडववाहिनी ॥ ९ ॥ तंप्रयांततततःपश्चादाह्वयंतोमहारथाः ॥ संशप्तकाःसमारोहन्सहस्राणिचतुर्दश ॥ १० ॥ दशैवतुसहस्राणित्रिगर्त्तानांमहारथाः॥ चत्वारिचसहस्राणिवासुदेवस्यचानुगाः॥ ११ ॥ दीर्यमाणांचमूंदृष्ट्वाभगदत्तेनमारिष॥ आहूयमानस्यचतैरभवद्धृदयंद्विधा ॥ १२ ॥ किंनुश्रेयस्करंकर्मभवेदद्येतिचिंतयन्॥ इहवाविनिवर्त्तेयंगच्छेयंवायुधिष्ठिरं॥१३॥ तस्यबुद्ध्याविचार्यैवमर्जुनस्यकुरूद्वह॥अभवद्भूयसीबुद्धिःसंशप्तकवधेस्थिरा॥ १४॥ ससन्निवृत्तःसहसाकपिप्रवरकेतनः॥ एकोरथसहस्राणिनिहंतुंवासवीरणे ॥ १५ ॥ साहिदुर्योधनस्यासीन्मतिःकर्णस्यचोभयोः ॥ अर्जुनस्यवधोपायेतेनद्वैधमकल्पयत्॥ १६॥ सतुदोलायमानोभूद्द्वैधीभावेनपांडवः ॥ वधेनतुनराग्र्याणामकरोत्तांमृषातदा ॥ १७॥ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणां॥ असृजन्नर्जुनेराजन्संशप्तकमहारथाः॥१८॥ नैवकुंतीसुतःपार्थोनैवकृष्णोजनार्दनः॥ नहयानरथोराजन्दृश्यंतेस्मशरैश्चिताः ॥ १९ ॥ तदामोहमनुप्राप्तःसिष्विदेहिजनार्दनः॥ ततस्तान्प्रायशःपार्थोब्रह्मास्त्रेणनिजघ्निवान्॥ २० ॥ शतशःपाणयश्छिन्नाःसेषुज्यातलकार्मुकाः ॥ केतवोवाजिनःसूतारथिनश्चापतन्क्षितौ॥ २१ ॥ द्रुमाचलाग्रांबुधरैःसमकायाःसुकल्पिताः॥ हतारोहाःक्षितौपेतुर्द्विपाःपार्थशराहताः ॥ २२ ॥ विप्रविद्धकुथानागाश्छिन्नभांडाःपरासवः॥ सारोहास्तुरणेपेतुर्मथितामार्गणैर्भृशं॥ २३ ॥ सर्ष्टिप्रासासिनखराःसमुद्गरपरश्वधाः॥ विच्छिन्नाबाहवःपेतुर्नृणांभल्लैःकिरीटिना॥ २४॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ ॥ ७ ॥ यियासतइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ भूरिवर्षमितिवासवविशेषणं ॥११॥

बालादित्यांबुजेंदूनांतुल्यरूपाणिमारिष॥ संछिन्नान्यर्जुनशरैःशिरांस्युर्व्यांप्रपेदिरे॥ २५ ॥ जज्वालालंकृतासेनापत्रिभिःप्राणिभोजनैः॥ नानारूपैस्तदाऽ
मित्रान्क्रुद्धेनिघ्नतिफाल्गुने॥ २६॥ क्षोभयंततदासेनांद्विरदंनलिनीमिव॥ धनंजयंभूतगणाःसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २७॥ दृष्ट्वातत्कर्मपार्थस्यवासवस्ये
वमाधवः ॥ विस्मयंपरमंगत्वाप्रांजलिस्तमुवाचह ॥ २८ ॥ कर्मैतत्पार्थशक्रेणयमेनधनदेनच ॥ दुष्करंसमरेयत्तेकृतमद्येतिमेमतिः ॥ २९ ॥ युगपच्चै
वसंग्रामेशतशोथसहस्रशः॥ पतिताएवमेदृष्टाःसंशप्तकमहारथाः॥ ३०॥ संशप्तकांस्ततोहत्वाभूयिष्ठायेव्यवस्थिताः ॥ भगदत्ताययाहीतिकृष्णंपार्थोभ्यनो
दयत्॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिसंशप्तकवधेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥ ७॥ ॥७॥ संजयउवाच
यियासतस्ततःकृष्णःपार्थस्याश्वान्मनोजवान्॥ संप्रैषीद्धेमसंछन्नान्द्रोणानीकायसत्वरन्॥ १ ॥ तंप्रयांतंकुरुश्रेष्ठंस्वान्भ्रातॄन्द्रोणतापितान्॥ सुशर्माभ्रा
तृभिःसार्धंयुद्धार्थीपृष्ठतोऽन्वयात्॥ २॥ ततःश्वेतहयःकृष्णमब्रवीदजितंजयः॥ एषमांभ्रातृभिःसार्धंसुशर्माह्वयतेऽच्युत ॥ ३ ॥ दीर्यतेचोत्तरेणैवतत्सैन्यंम
धुसूदन॥ द्वैधीभूतंमनोमेऽद्यकृतंसंशप्तकैरिदं॥४॥ किंनुसंशप्तकान्हन्मिस्वान्रक्षाम्यहितार्दितान्॥ इतिमेत्वंमतंवेत्सितत्रकिंसुकृतंभवेत्॥५॥ एवमुक्तस्तुदा
शार्हःस्यंदनंप्रत्यवर्तयत्॥ येनत्रिगर्त्ताधिपतिःपांडवंसमुपाह्वयत् ॥ ६॥ ततोऽर्जुनःसुशर्माणंविध्वासप्तभिराशुगैः॥ ध्वजंधनुश्चास्यतथाक्षुराभ्यांसमकृंत
त॥ ७॥ त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापिभ्रातरंषड्भिराशुगैः॥ साश्वंससूतंत्वरितःपार्थःप्रैषीद्यमक्षयं ॥ ८ ॥ ततोभुजगसंकाशांसुशर्माशक्तिमायसीं॥ चिक्षेपार्जुनमा
दिश्यवासुदेवायतोमरं॥ ९ ॥ शक्तिंत्रिभिःशरैश्छित्वातोमरंत्रिभिरर्जुनः ॥ सुशर्माणंशरव्रातैर्मोहयित्वान्यवर्त्तयत् ॥ १० ॥ तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंश
रौघिणं॥ राजंस्तावकसैन्यानांनोग्रंकश्चिदवारयत्॥ ११ ॥ ततोधनंजयोबाणैःसर्वानेवमहारथान्॥ आयाद्विनिघ्नन्कौरव्यान्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १२॥ त
स्यवेगमसह्यंतंकुंतीपुत्रस्यधीमतः॥ नाशक्नुवंस्तेसंसोढुंस्पर्शमग्नेरिवप्रजाः॥ १३॥ संवेष्टयन्ननीकानिशरवर्षेणपांडवः ॥ सुपर्णपातवद्राजन्नायात्प्राग्ज्यो
तिषंप्रति॥ १४॥ यत्तदानामयज्जिष्णुर्भरतानामपापिनां॥ धनुःक्षेमकरंसंख्येद्विषतामश्रुवर्धनं ॥ १५ ॥ तदेवतवपुत्रस्यराजन्दुर्द्यूतदेविनः ॥ कृतेक्षत्रवि
नाशायधनुरायच्छदर्जुनः॥ १६॥ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ आयच्छद्गृहीतवान् यदेवार्जुनस्यधनुर्भरतानांक्षेमकरमासीत्तदेवत्वत्पुत्रनिमित्तंक्षत्रक्षयकरमभवदितिवाक्यार्थः॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तथाविक्षोभ्यमाणासापार्थेनतववाहिनी ॥ व्यशीर्यतमहाराजनौरिवासाद्यपर्वतं ॥ १७ ॥ ततोदशसहस्राणिन्यवर्त्ततधनुष्मतां ॥ मतिंकृत्वारणेक्रूरांवीराजयपराजये ॥ १८ ॥ व्यपेतहृदयत्रासाआवव्रुस्तंमहारथाः ॥ आर्च्छत्पार्थोगुरुंभारंसर्वभारसहोयुधि ॥ १९ ॥ यथानलवनंक्रुद्धःप्रभिन्नःषष्टिहायनः ॥ मृद्नीयात्तद्वदायस्तःपार्थोन्मृद्नाच्चमूंतव ॥ २० ॥ तस्मिन्प्रमथितेसैन्येभगदत्तोनराधिपः ॥ तेननागेनसहसाधनंजयमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ तंरथेननरव्याघ्रःप्रत्यगृह्णाद्धनंजयः ॥ ससन्निपातस्तुमुलोबभूवरथनागयोः ॥ २२ ॥ कल्पिताभ्यांयथाशास्त्रंरथेनचगजेनच ॥ संग्रामेचेरतुर्वीरौभगदत्तधनंजयौ ॥ २३ ॥ ततोजीमूतसंकाशान्नागादिंद्रइवप्रभुः ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणभगदत्तोधनंजयं ॥ २४ ॥ सचापिशरवर्षंतंशरवर्षेणवासविः ॥ अप्राप्तमेवचिच्छेदभगदत्तस्यवीर्यवान् ॥ ॥ २५ ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाशरवर्षंनिवारयत् ॥ शरैर्जघ्नेमहाबाहुंपार्थंकृष्णंचमारिष ॥ २६ ॥ ततस्तुशरजालेनमहताभ्यवकीर्यतौ ॥ चोदयामासतंनागंवधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७ ॥ तमापतंतंद्विरदंदृष्ट्वाक्रुद्धमिवांतकं ॥ चक्रेऽपसव्यंत्वरितःस्यंदनेनजनार्दनः ॥ २८ ॥ संप्राप्तमपिनेयेषपरावृत्तंमहाद्विपं ॥ सारोहंमृत्युसात्कर्त्तुंस्मरन्धर्मंधनंजयः ॥ २९ ॥ सतुनागोद्विपरथान्हयांश्चाभ्यघ्नमारिष ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायततःक्रुद्धोधनंजयः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिभगदत्तयुद्धेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथाक्रुद्धःकिमकरोद्भगदत्तस्यपांडवः ॥ प्राग्ज्योतिषोवापार्थस्यतन्मेशंसयथातथं ॥ १ ॥ संजयउवाच प्राग्ज्योतिषेणसंसक्तावुभौदाशार्हपांडवौ ॥ मृत्युदंष्ट्रांतिकंप्राप्तौसर्वभूतानिमेनिरे ॥ २ ॥ तथातुशरवर्षाणिपातयत्यनिशंप्रभो ॥ गजस्कंधान्महाराजकृष्णयोःस्यंदनस्थयोः ॥ ३ ॥ अथकार्ष्णायसैर्बाणैःपूर्णकार्मुकनिःसृतैः ॥ अविध्यद्देवकीपुत्रंहेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ ४ ॥ अग्निस्पर्शसमाकीर्णाभगत्तेनचोदिताः ॥ निर्भिद्यदेवकीपुत्रंक्षितिंजग्मुःसुवाससः ॥ ५ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वापरिवारंनिहत्यच ॥ लालयन्निवराजानंभगदत्तमयोधयत् ॥ ६ ॥ सोर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ अप्रेषयत्सव्यसाचीद्विधैकैकमथाच्छिनत् ॥ ७ ॥ ततोनागस्यतद्वर्मव्यधमत्पाकशासनिः ॥ शरजालेनमहतातद्व्यशीर्यतभूतले ॥ ८ ॥ शीर्णवर्मासतुगजःशरैःसुभृशमर्दितः ॥ बभौधारानिपाताक्तोव्यभ्रःपर्वतराडिव ॥ ९ ॥ ॥२८॥

तथाक्रुद्धइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ एकामूर्तिर्बदरिकाश्रमेनारायणरूपा अपरापरमात्मरूपा

ततःप्राग्ज्योतिषःशक्तिंहेमदंडामयस्मयीं॥व्यसृजद्वासुदेवायद्विधातामर्जुनोच्छिनत्॥ १० ॥ततश्छत्रंध्वजंचैवच्छित्वाराज्ञोर्जुनःशरैः॥विव्याधदशभिस्तूर्ण
मुत्स्मयन्पर्वतेश्वरं॥ ११॥ सोतिविद्धोर्जुनशरैःसुपुंखैःकंकपत्रिभिः॥ भगदत्तस्ततःक्रुद्धःपांडवस्यजनाधिपः॥ १२॥ व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्निश्वेताश्वस्योन्ननाद
च॥ तैरर्जुनस्यसमरेकिरीटंपरिवर्त्तितं॥ १३॥ परिवृत्तंकिरीटंतद्यमयन्नेवपांडवः॥ सुदृष्टःक्रियतांलोकइतिराजानमब्रवीत्॥ १४॥ एवमुक्तस्तुसंक्रुद्धःशरव
र्षेणपांडवं॥अभ्यवर्षत्सगोविंदंधनुरादायभास्वरं॥ १५॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वातूणीरान्सन्निकृत्यच॥ त्वरमाणोद्विसप्तत्यासर्वमर्मस्वताडयत्॥ १६॥ विद्ध
स्ततोऽतिव्यथितोवैष्णवास्त्रमुदीरयन्॥ अभिमंत्र्यांकुशंक्रुद्धोव्यसृजत्पांडवोरसि॥ १७॥ विसृष्टंभगदत्तेनतदस्त्रंसर्वघातिवै॥ उरसाप्रतिजग्राहपार्थंसंच्छा
द्यकेशवः॥ १८॥ वैजयंत्यभवन्मालातदस्त्रंकेशवोरसि॥ पद्मकोशविचित्राढ्यासर्वत्रकुसुमोत्कटा॥ १९॥ ज्वलनार्केंदुवर्णाभापावकोज्ज्वलपल्लवा॥ तयाप
द्मपलाशिन्यावातकंपितपत्रया॥ २०॥ शुशुभेभ्यधिकंशौरिरतसीपुष्पसन्निभः॥ ततोर्जुनःक्लांतमनाःकेशवंप्रत्यभाषत॥ २१॥ अयुध्यमानस्तुरगान्संयं
तास्मीतिचानघ॥ इत्युक्त्वापुंडरीकाक्षप्रतिज्ञांस्वांनरक्षसि॥ २२॥ यद्यहंव्यसनीवास्यामशक्तोवानिवारणे॥ ततस्त्वयैवंकार्यंस्यान्नतत्कार्यंमयिस्थिते॥
॥ २३॥ सबाणःसधनुश्चाहंससुरासुरमानुषान्॥ शक्तोलोकानिमान्जेतुंतच्चापिविदितंतव॥ २४॥ ततोर्जुनंवासुदेवःप्रत्युवाचार्थवद्वचः॥ शृणुगुह्यमिदं
पार्थपुरावृत्तंयथानघ॥ २५॥ चतुर्मूर्त्तिरहंशश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः॥ आत्मानंप्रविभज्येहलोकानांहितमादधे॥ २६॥ एकामूर्त्तिस्तपश्चर्यांकुरुतेमेभुवि
स्थिता॥ अपरापश्यतिजगत्कुर्वाणंसाध्वसाधुनी॥ २७॥ अपराकुरुतेकर्ममानुषंलोकमाश्रिता॥ शेतेचतुर्थीत्वपरानिद्रांवर्षसहस्रिकीं॥ २८॥ यासौवर्षस
हस्रांतेमूर्त्तिरुत्तिष्ठतेमम॥ वरार्हेभ्योवरान्श्रेष्ठांस्तस्मिन्कालेददातिसा॥ २९॥ तंतुकालमनुप्राप्तंविदित्वापृथिवीतदा॥ अयाचतवरंयन्मांनरकार्थायतच्छृणु
॥ ३०॥देवानांदानवानांचअवध्यस्तनयोस्तुमे॥ उपेतोवैष्णवास्त्रेणतन्मेत्वंदातुमर्हसि॥ ३१॥ एवंवरमहंश्रुत्वाजगत्यास्तनयेतदा॥ अमोघमस्त्रंप्रायच्छं
वैष्णवंपरमंपुरा॥ ३२॥ अवोचंचैतदस्त्रंवैत्वंत्यमोघंभवतुक्ष्मे॥ नरकस्याभिरक्षार्थंनैनंकश्चिद्वधिष्यति॥ ३३॥

॥ २७॥ अपराक्षेत्रज्ञरूपा अपराजलशायिनी॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥ व्यपनामितं स्वार्थेणिच् व्यपनीतमित्यर्थः ॥३७॥३८॥३९॥ ४०॥४१॥योषिताभागुरिमतेटाप् ॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां

अनेनास्त्रेणतेगुप्तःसुतःपरबलार्दनः॥ भविष्यतिदुराधर्षःसर्वलोकेषुसर्वदा॥३४॥ तथेत्युक्त्वागतादेवीकृतकामामनस्विनी॥ सचाप्यासीद्दुराधर्षोनरकःशत्रु
॥२९॥ तापनः॥३५॥तस्मात्प्राग्ज्योतिषंप्राप्तंतदस्त्रंपार्थमामकं॥ नास्यावध्योऽस्तिलोकेषुसेंद्ररुद्रेषुमारिष॥ ३६ ॥ तन्मयात्वत्कृतेचैतदन्यथाव्यपनामितं॥ विमुक्तंप
रमास्त्रेणजहिपार्थमहासुरं॥ ३७॥ वैरिणंजहिदुर्धर्षंभगदत्तंसुरद्विषं ॥ यथाहंजघ्निवान्पूर्वंहितार्थंनरकंतथा ॥ ३८॥ एवमुक्तस्तदापार्थःकेशवेनमहात्मना॥
भगदत्तंशितैर्बाणैःसहसासमवाकिरत्॥ ३९ ॥ ततःपार्थोमहाबाहुरसंभ्रांतोमहामनाः॥ कुंभयोरंतरेनागंनाराचेनसमार्पयत्॥४०॥ ससमासाद्यतंनागंबा
णोवज्रइवाचलं॥ अभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः॥ ४१ ॥ सकरीभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहुः॥ नकरोतिवचस्तस्यदरिद्रस्येवयोषिता॥ ४२॥ सतु
विष्टभ्यगात्राणिदंताभ्यामवनिंययौ॥ नदन्नार्त्तस्वनंप्राणानुत्ससर्जमहाद्विपः ॥ ४३ ॥ ततोगांडीवधन्वानमभ्यभाषतकेशवः॥ अयंमहत्तरःपार्थपलितेन
समावृतः ॥ ४४ ॥ वलीसंछन्ननयनःशूरःपरमदुर्जयः ॥ अक्ष्णोरुन्मीलनार्थायबद्धपट्टोह्यसौनृपः ॥ ४५ ॥ देववाक्यात्प्रचिच्छेदशरेणभृशमर्जुनः॥
छिन्नमात्रेंशुकेतस्मिन्रुद्धनेत्रोबभूवसः॥ ४६ ॥ तमोमयंजगन्मेनेभगदत्तःप्रतापवान्॥ ततश्चंद्रार्धबिंबेनबाणेननतपर्वणा ॥ ४७॥ बिभेदहृदयंराज्ञोभग
दत्तस्यपांडवः॥ सभिन्नहृदयोराजाभगदत्तःकिरीटिना॥ ४८ ॥शरासनंशरांश्चैवगतासुःप्रमुमोचह॥ शिरसस्तस्यविभ्रष्टंपपातचवरांशुकं ॥ नालताडन
विभ्रष्टंपलाशंनलिनादिव॥ ४९ ॥ सहेममालीतपनीयभांडात्पपातनागाद्गिरिसन्निकाशात्॥ सुपुष्पितोमारुतवेगरुग्णोमहीधराग्रादिवकर्णिकारः॥५०॥
निहत्यतंनरपतिमिंद्रविक्रमंसखायमिंद्रस्यतदैंद्रिराहवे॥ ततोपरांस्तवजयकांक्षिणोनरान्बभंजवायुर्बलवान्द्रुमानिव॥५१॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिसंशप्तकवधपर्वणिभगदत्तवधेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच प्रियमिंद्रस्यसततंसखायममि
तौजसं॥ हत्वाप्राग्ज्योतिषंपार्थःप्रदक्षिणमवर्त्तत॥ १ ॥ ततोगांधारराजस्यसुतौपरपुरंजयौ॥ अर्देतामर्जुनंसंख्येभ्रातरौवृषकाचलौ ॥ २ ॥ तौसमेत्यार्जुनं
वीरौपुरःपश्चाच्चधन्विनौ॥ अविध्येतांमहावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशं॥ ३ ॥ वृषकस्यहयान्सूतंधनुश्छत्रंरथंध्वजं ॥ तिलशोव्यधमत्पार्थःसौबलस्यशितैःशरैः॥ ॥२९॥
॥ ४ ॥ ततोर्जुनःशरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि॥ गांधारानाकुलांश्चक्रेसौबलप्रमुखान्पुनः॥ ५॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ ॥ ७ ॥ प्रियमिति॥१॥ २॥३॥४॥५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वर्षशब्दोयमृतुवचनः निदाघर्तुसंबंधिनावित्यर्थः घर्मांशुभिस्तीक्ष्णकिरणैः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कंपनायष्टयः क्षुराःक्षुराकृतिफलकाः क्षुरप्रा

ततःपंचशतान्वीरान्गांधारानुद्यतायुधान् ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्रुद्धोबाणैर्धनंजयः ॥ ६ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवतीर्यमहाभुजः ॥ आरुरोहरथंभ्रातुरन्यच्चधनुराददे ॥ ७ ॥ तावेकरथमारूढौभ्रातरौवृषकाचलौ ॥ शरवर्षेणबीभत्सुमविध्येतांमुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ स्यालौतवमहात्मानौराजानौवृषकाचलौ ॥ भृशंविजघ्नतुःपार्थमिंद्रंवृत्रबलाविव ॥ ९ ॥ लब्धलक्षौतुगांधारावहतांपांडवंपुनः ॥ निदाघवार्षिकौमासौलोकंघर्मांशुभिर्यथा ॥ १० ॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौराजानौवृषकाचलौ ॥ संश्लिष्टांगौस्थितौराजन्जघानैकेषुणार्जुनः ॥ ११ ॥ तौरथात्सिंहसंकाशौलोहिताक्षौमहाभुजौ ॥ राजन्संपेततुर्वीरौसोदर्यावेकलक्षणौ ॥ १२ ॥ तयोर्भूमिंगतौदेहौरथाद्बंधुजनप्रियौ ॥ यशोदशदिशःपुण्यंगमयित्वाव्यवस्थितौ ॥ १३ ॥ दृष्ट्वाविनिहतौसंख्येमातुलावपलायिनौ ॥ भृशंमुमुचुरश्रूणिपुत्रास्तवविशांपते ॥ १४ ॥ निहतौभ्रातरौदृष्ट्वामायाशतविशारदः ॥ कृष्णौसंमोहयन्मायांविदधेशकुनिस्ततः ॥ १५ ॥ लगुडायोगुडाश्मानःशतघ्न्यश्चसशक्तयः ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ॥ १६ ॥ सकंपनर्ष्टिनखरामुसलानिपरश्वधाः ॥ क्षुराःक्षुरप्रनालीकावत्सदंतास्थिसंधयः ॥ १७ ॥ चक्राणिविशिखाःप्रासाविविधान्यायुधानिच ॥ प्रपेतुःशतशोदिग्भ्यःप्रदिग्भ्यश्चार्जुनंप्रति ॥ १८ ॥ खरोष्ट्रमहिषाःसिंहाव्याघ्राःसृमरचित्रकाः ॥ ऋक्षाःशालावृकागृध्राःकपयश्चसरीसृपाः ॥ १९ ॥ विविधानिचरक्षांसिक्षुधितान्यर्जुनंप्रति ॥ संक्रुद्धान्यभ्यधावंतविविधानिवयांसिच ॥ २० ॥ ततोदिव्यास्त्रविच्छूरःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ विसृजन्निषुजालानिसहसातान्यताडयत् ॥ २१ ॥ तेहन्यमानाःशूरेणप्रवरैःसायकैर्दृढैः ॥ विरुवंतोमहारावान्विनेशुःसर्वतोहताः ॥ २२ ॥ ततस्तमःप्रादुरभूदर्जुनस्यरथंप्रति ॥ तस्माच्चतमसोवाचःक्रूराःपार्थमभर्त्सयन् ॥ २३ ॥ तत्तमोभैरवंघोरंभयकर्तृमहाहवे ॥ उत्तमास्त्रेणमहताज्यौतिषेणार्जुनोऽवधीत् ॥ २४ ॥ हतेतस्मिन्जलौघास्तुप्रादुरासन्भयानकाः ॥ अंभसस्तस्यनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ॥ २५ ॥ प्रायुंक्तांभस्ततस्तेनप्रायशोस्त्रेणशोषितं ॥ एवंबहुविधामायाःसौबलस्यकृताःकृताः ॥ २६ ॥ जघानास्त्रबलेनाशुप्रहसन्नर्जुनस्तदा ॥ तदाहतासुमायासुत्रस्तोऽर्जुनशराहतः ॥ २७ ॥

स्तूयमध्यफलकाः नालीकानलिकयाक्षेप्याः वत्सदंतागोपोतकदंताकारफलकाः अस्थिसंधयोऽस्थिमयफलकाः ॥ १७ ॥ विशिखाःफणित्राकारफलकाः ॥ १८ ॥ सृमरागवयाः चित्रकोव्याघ्रभेदः शालावृकाःश्वानः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एनंअर्जुनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ शराभिस्सृष्टैर्बाणाभिहतैः आयोधशिरोरणांगनं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिद्रो

अपायाज्जवनैरश्वैःशकुनिःप्राकृतोयथा ॥ ततोर्जुनोस्त्रविद्भिश्चैर्ध्यंदर्शयन्नात्मनोरिषु ॥ २८ ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणकौरवाणामनीकिनीं ॥ साहन्यमानापार्थे
॥३०॥ नतवपुत्रस्यवाहिनी ॥ २९ ॥ द्वैधीभूतामहाराजगंगेवासाद्यपर्वतं ॥ द्रोणमेवान्वपद्यंतकेचित्तत्रनरर्षभाः ॥ ३० ॥ केचिद्दुर्योधनंराजन्नर्द्यमानाकिरीटिना ॥
नापश्यामततस्त्वेनंसैन्येवैरजसावृते ॥ ३१ ॥ गांडीवस्यचनिर्घोषःश्रुतोदक्षिणतोमया ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवादित्राणांचनिःस्वनं ॥ ३२ ॥ गांडीवस्यतुनी
र्घोषोव्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवं ॥ ततःपुनर्दक्षिणतःसंग्रामश्चित्रयोधिनां ॥ ३३ ॥ सुयुद्धंचार्जुनस्यासीदहंतुद्रोणमन्वियां ॥ यौधिष्ठिराण्यनीकानिप्रहरंतितत
स्ततः ॥ ३४ ॥ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतवभारत ॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः ॥ ३५ ॥ तंवासवमिवायांतंभूरिवर्षंशरौघिणं ॥ महे
ष्वासानरव्याघ्रानोग्रंकेचिदवारयन् ॥ ३६ ॥ तेहन्यमानाःपार्थेनत्वदीयाव्यथिताभृशं ॥ स्वानेवबहवोजघ्नुर्विद्रवंतस्ततस्ततः ॥ ३७ ॥ तेर्जुनेनशरामुक्ताःकंकप
त्रास्तनुच्छिदः ॥ शलभाइवसंपेतुःसंवृण्वानादिशोदश ॥ ३८ ॥ तुरगंरथिनंनागंपदातिमपिमारिष ॥ विनिर्भिद्यक्षितिंजग्मुर्वल्मीकमिवपन्नगाः ॥ ३९ ॥
नचद्वितीयंव्यसृजत्कुंजराश्वनरेषुसः ॥ पृथगेकशरारुग्णानिपेतुस्तेगतासवः ॥ ४० ॥ हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्वसर्वतःशराभिसृष्टैश्चहयैर्निपातितैः ॥ तदाश्वगोमायु
बलाभिनादितंविचित्रमायोधशिरोबभूवतत् ॥ ४१ ॥ पितासुतंत्यजतिसुहृद्वरंसुहृत्तथैवपुत्रःपितरंशरातुरः ॥ स्वरक्षणेकृतमतयस्तदाजनास्त्यजंतिवाहा
नपिपार्थपीडिताः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधप०शकुनिपलायनेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच तेष्वनीकेषुभग्ने
षुपांडुपुत्रेणसंजय ॥ चलितानांद्रुतानांचकथमासीन्मनोहिवः ॥ १ ॥ अनीकानांप्रभग्नानामवस्थानमपश्यतां ॥ दुष्करंप्रतिसंधानंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥
संजयउवाच तथापितवपुत्रस्यप्रियकामाविशांपते ॥ यशःप्रवीरालोकेषुरक्षंतोद्रोणमन्वयुः ॥ ३ ॥ समुद्यतेषुचास्त्रेषुसंप्राप्तेचयुधिष्ठिरे ॥ अकुर्वन्नार्यक
र्माणिभैरवेसत्यभीतवत् ॥ ४ ॥ अंतरंभीमसेनस्यप्रापतन्नमितौजसः ॥ सात्यकेश्चैववीरस्यधृष्टद्युम्नस्यवाविभो ॥ ५ ॥ द्रोणंद्रोणमितिक्रूराःपंचालाःसमचो
दयन् ॥ माद्रोणमितिपुत्रास्तेकुरून्सर्वानचोदयन् ॥ ६ ॥ ॥३०॥

णपर्वणिटीकायांत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंतरंछिद्रं प्रापतन्स्तवंतः ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ समासदन्प्रतिगतवंतः ॥ ९ ॥ १० ॥ न्यवर्त्तंतभयेभ्योनिवृत्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ १८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

द्रोणंद्रोणमितित्वेकेमाद्रोणमितिचापरे ॥ कुरूणांपांडवानांचद्रोणद्यूतमवर्त्तत ॥७॥ यंयंप्रमथतेद्रोणःपंचालानांरथव्रजं ॥ तत्रतत्रतुपांचाल्योधृष्टद्युम्नोभ्यव
र्त्तत ॥ ८ ॥ तथाभागविपर्यासैःसंग्रामेभैरवेसति ॥ वीराःसमासदन्वीरान्कुर्वंतोभैरवंरवं ॥ ९ ॥ अकंपनीयाःशत्रूणांबभूवुस्तत्रपांडवाः ॥ अकंपयन्ननीका
निस्मरंतःक्लेशमात्मनः ॥ १० ॥ तेत्वमर्षवशंप्राप्ताह्रीमंतःसत्वचोदिताः ॥ त्यक्त्वाप्राणान्न्यवर्त्तंतघ्नंतोद्रोणंमहाहवे ॥ ११ ॥ अयसामिवसंपातःशिलानामिव
चाभवत् ॥ दीव्यतांतुमुलेयुद्धेप्राणैरमिततेजसां ॥ १२ ॥ नतुस्मरंतिसंग्राममपिवृद्धास्तथाविधं ॥ दृष्टपूर्वंमहाराजश्रुतपूर्वमथापिवा ॥ १३ ॥ प्राकंपतेवपृथि
वीतस्मिन्वीरावसादने ॥ निवर्त्ततावलौघेनमहताभारपीडिता ॥ १४ ॥ घूर्णतोपिबलौघस्यदिवंस्तब्ध्वेवनिःस्वनः ॥ अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेशसुभैरवः
॥ १५ ॥ समासाद्यतुपांडूनामनीकानिसहस्रशः ॥ द्रोणेनचरतासंख्येप्रभग्नानिशितैःशरैः ॥ १६ ॥ तेषुप्रमथ्यमानेषुद्रोणेनाद्भुतकर्मणा ॥ पर्यवारयदासा
द्यद्रोणंसेनापतिःस्वयं ॥ १७ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयोस्तथा ॥ नैवतस्योपमाकाचिदितिमेनिश्चितामतिः ॥ १८ ॥ ततोनीलोऽनलप्रख्योददाहकुरुवा
हिनीं ॥ शरस्फुलिंगश्चापार्चिर्दहन्कक्षमिवानलः ॥ १९ ॥ तंदहतमनीकानिद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ पूर्वाभिभाषीसुश्लक्ष्णंस्मयमानोभ्यभाषत ॥ २० ॥ नील
किंबहुभिर्दग्धैस्तवयोधैःशरार्चिषा ॥ मयैकेनहियुध्यस्वक्रुद्धःप्रहरचाशुमां ॥ २१ ॥ तंपद्मनिकराकारंपद्मपत्रनिभेक्षणं ॥ व्याकोशपद्माभमुखोनीलोवि
व्याधसायकैः ॥ २२ ॥ तेनापिविद्धःसहसाद्रौणिर्भल्लैःशितैस्त्रिभिः ॥ धनुर्ध्वजंचच्छत्रंचद्विषतःसन्यकृंतत ॥ २३ ॥ सप्लुतःस्यंदनात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिभृ
त् ॥ द्रौणायनेःशिरःकायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् ॥ २४ ॥ तस्योन्नतांसंसुनसंशिरःकायात्सकुंडलं ॥ भल्लेनापाहरद्द्रौणिःस्मयमानइवानघ ॥ २५ ॥ संपूर्णचंद्रा
भमुखःपद्मपत्रनिभेक्षणः ॥ प्रांशुरुत्पलपत्राभोनिहतोन्यपतद्भुवि ॥ २६ ॥ ततःप्रविव्यथेसेनापांडवीभृशमाकुला ॥ आचार्यपुत्रेणहतेनीलेज्वलिततेजसि
॥ २७ ॥ अचिंतयंश्चतेसर्वेपांडवानांमहारथाः ॥ कथंनोवासविस्त्रायाच्छत्रुभ्यइतिमारिष ॥ २८ ॥ दक्षिणेनतुसेनायाःकुरुतेकदनंबली ॥ संशप्तकावशेषस्य
नारायणबलस्यच ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिनीलवधेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
प्रतिघातंतुसैन्यस्यनामृष्यतवृकोदरः ॥ सोभ्याहनद्गुरुंषष्ट्याकर्णंचदशभिःशरैः ॥ १ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ प्रतिघातमिति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मृत्युसाधारणीकृतेमरणतुल्यावस्थांगमिते ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कटुकस्यपरुषस्योदयोयत्र ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

तस्यद्रोणःशितैर्बाणैस्तीक्ष्णधारैरजिह्मगैः ॥ जीवितांतमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशुजघानह ॥ २ ॥ आनंतर्यमभिप्रेप्सुःषड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ कर्णोद्वादशभिर्बाणै रश्वत्थामाचसप्तभिः ॥ ३ ॥ षड्भिर्दुर्योधनोराजाततएनमथाकिरत् ॥ भीमसेनोपितान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः ॥ ४ ॥ द्रोणंपंचाशतेषूणांकर्णंचदशभिःशरैः ॥ दुर्योधनंद्वादशभिर्द्रौणिमष्टाभिराशुगैः ॥ ५ ॥ आरावंतुमुलंकुर्वन्नभ्यवर्त्ततान्रणे ॥ तस्मिन्संत्यजतिप्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ॥ ६ ॥ अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमंत्रातेत्यचोदयत् ॥ तेययुर्भीमसेनस्यसमीपममितौजसः ॥ ७ ॥ युयुधानप्रभृतयोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ तेसमेत्यसुसंरब्धाःसहिताःपुरुषर्षभाः ॥ ८ ॥ महेष्वासवरैर्गुप्ताद्द्रोणानीकंबिभित्सवः ॥ समापेतुर्महावीर्याभीमप्रभृतयोरथाः ॥ ९ ॥ तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रोद्रोणोपिरथिनांवरः ॥ महारथानतिबलान्वीरान्समरयोधिनः ॥ १० ॥ बाह्यंमृत्युभयंकृत्वातावकान्पांडवाययुः ॥ सादिनःसादिनोभ्यघ्नंस्तथैवरथिनोरथान् ॥ ११ ॥ आसीच्छक्त्यसिसंपातोयुद्धमासीत्परश्वधैः ॥ प्रकृष्टमसियुद्धंचबभूवकटुकोदयं ॥ १२ ॥ कुंजराणांचसंपातेयुद्धमासीत्सुदारुणं ॥ अपतत्कुंजरादन्योहयादन्यस्त्ववाक्शिराः ॥ १३ ॥ नरोबाणविनिर्भिन्नोरथादन्यश्चमारिष ॥ तत्रान्यस्यचसंमर्देपतितस्यविवर्मणः ॥ १४ ॥ शिरःप्रध्वंसयामासवक्षस्याक्रम्यकुंजरः ॥ अपरांश्चापरेऽमृद्नन्वारणाःपतितान्नरान् ॥ १५ ॥ विषाणैश्चावनिंगत्वाव्यभिंदन्रथिनोबहून् ॥ नरांत्रैःकेचिदपरेविषाणालग्नसंश्रयैः ॥ १६ ॥ बभ्रमुःसमरेनागाम्रद्नंतःशतशोनरान् ॥ कार्ष्णायसतनुत्राणान्नराश्वरथकुंजरान् ॥ १७ ॥ पतितान्पोथयांचक्रुर्द्विपाःस्थूलनलानिव ॥ गृध्रपत्राधिवासांसिशयनानिनराधिपाः ॥ १८ ॥ ह्रीमंतःकालसंपर्कात्सुदुःखान्यनुशेरते ॥ हंतिस्मात्रपितापुत्रंरथेनाभ्येत्यसंयुगे ॥ १९ ॥ पुत्रश्चपितरंमोहान्निर्मर्यादमवर्त्तत ॥ रथोभग्नोध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्यांनिपातितं ॥ २० ॥ युगार्द्धंच्छिन्नमादायप्रदुद्रावतथाहयः ॥ सासिर्बाहुर्निपतितःशिरश्छिन्नंसकुंडलं ॥ २१ ॥ गजेनाक्षिप्यबलिनारथःसंचूर्णितःक्षितौ ॥ रथिनाताडितोनागोनाराचेनापतत्क्षितौ ॥ २२ ॥ सारोहश्चापतद्वाजीगजेनाभ्याहतोभृशं ॥ निर्मर्यादंमहद्युद्धमवर्त्तसुदारुणं ॥ २३ ॥

अवनिंगत्वाअभिहत्य विषाणालग्नसंश्रयैःदंतलग्नैकदेशैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृध्रपक्षाधिवासांसिगृध्रपक्षास्तरणानि ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ समसज्जतघनतामगमत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतीतःइषुपथःशरावकाशोयत्र ॥ २७ ॥ अद्वीपेनिराश्रये द्वीपमाश्रयं ॥ २८ ॥ आक्रोशत्आहूतवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ क्षरन्मदमितिशे

हातातहापुत्रसखेक्कासितिष्ठक्कधावसि ॥ प्रहराहरजह्येनंस्मितक्ष्वेडितगर्जितैः ॥ २४ ॥ इत्येवमुच्चरंतिस्मश्रूयंतेविविधागिरः ॥ नरस्याश्वस्यनागस्यसमसज्जतशोणितं ॥ २५ ॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंभीरूंकश्मलमाविशत् ॥ चक्रेणचक्रमासाद्यवीरोवीरस्यसंयुगे ॥ २६ ॥ अतीतेषुपथेकालेजहारगदयाशिरः ॥ आसीत्केशपरामर्शोमुष्टियुद्धंचदारुणं ॥ २७ ॥ नखैर्दंतैश्चशूराणामद्वीपेद्वीपमिच्छतां ॥ तत्राच्छिद्यतशूरस्यसखड्गोबाहुरुद्यतः ॥ २८ ॥ सधनुश्चापरस्यापिसशरःसांकुशस्तथा ॥ आक्रोशदन्यमन्योत्रतथान्योविमुखोद्रवत् ॥ २९ ॥ अन्यःप्राप्तस्यचान्यस्यशिरःकायादपाहरत् ॥ सशब्दमद्रवच्चान्यःशब्दादन्योऽत्रसद्भृशं ॥ ३० ॥ स्वानन्योथपरानन्योजघाननिशितैःशरैः ॥ गिरिशृंगोपमश्चात्रनाराचेननिपातितः ॥ ३१ ॥ मातंगोन्यपतद्भूमौनदीरोधइवोष्णगे ॥ तथैवरथिनंनागःक्षरन्गिरिरिवारुजन् ॥ ३२ ॥ अभ्यतिष्ठत्पदाभूमौसहाश्वंसहसारथिं ॥ शूरान्प्रहरतोदृष्ट्वाकृतास्त्रान्रुधिरोक्षितान् ॥ ३३ ॥ बहूनप्याविशन्मोहोभीरून्हृदयदुर्बलान् ॥ सर्वमाविग्नमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ३४ ॥ सैन्येनरजसाध्वस्तंनिर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ततःसेनापतिःशीघ्रमयंकालइतिब्रुवन् ॥ ३५ ॥ नित्याभित्वरितानेवत्वरयामासपांडवान् ॥ कुर्वंतःशासनंतस्यपांडवाबाहुशालिनः ॥ ३६ ॥ सरोहंसाइवापेतुर्घ्नंतोद्रोणरथंप्रति ॥ गृह्णीताद्रवतान्योन्यंविभीताविनिकृंतत ॥ ३७ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोदुर्धर्षस्यरथंप्रति ॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणीराजाजयद्रथः ॥ ३८ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौशल्यश्चैतान्न्यवारयन् ॥ तेत्वार्यधर्मसंरब्धादुर्निवारादुरासदाः ॥ ३९ ॥ शरार्त्तानजहुर्द्रोणंपंचालाःपांडवैःसह ॥ ततोद्रोणोतिसंक्रुद्धोविसृजन्शतशःशरान् ॥ ४० ॥ चेदिपंचालपांडूनामकरोत्कदनंमहत् ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषःशुश्रुवेदिक्षुमारिष ॥ ४१ ॥ वज्रसंह्रादसंकाशस्त्रासयन्मानवान्बहून् ॥ एतस्मिन्नंतरेजिष्णुर्जित्वासंशप्तकान्बहून् ॥ ४२ ॥ अभ्ययात्तत्रयत्रासौद्रोणःपांडून्प्रमर्दति ॥ तान्शरौघान्महावर्त्तान्शोणितोदान्महाह्रदान् ॥ ४३ ॥ तीर्णःसंशप्तकान्हत्वाप्रत्यदृश्यतफाल्गुनः ॥ तस्यकीर्त्तिमतोलक्ष्मसूर्यप्रतिमतेजसः ॥ ४४ ॥ दीप्यमानमपश्यामतेजसावानरध्वजं ॥ संशप्तकसमुद्रंतमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः ॥ ४५ ॥

षः रथिनंतथैवसहाश्वंसहसारथिंअर्थाद्रथंचपदाआरुजन्भूमौअभ्यतिष्ठदित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विभीताअभीताः ॥ ३७ ॥ दुर्धर्षस्यद्रोणस्य ॥ ३८ ॥ आर्यधर्मेणसंरब्धाः सोद्यमाः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥ विद्रुधावखंडितवान् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥६३॥६४॥६५॥ ६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥

सपांडवयुगांतार्कःकुरूनप्यभ्यतीतपत् ॥ प्रददाहकुरून्सर्वानर्जुनःशस्त्रतेजसा ॥ ४६ ॥ युगांतेसर्वभूतानिधूमकेतुरिवोत्थितः ॥ तेनबाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथ
योधिनः ॥ ४७॥ ताड्यमानाःक्षितिंजग्मुर्मुक्तकेशाःशरार्दिताः ॥ केचिदार्त्तस्वनंचक्रुर्विनेशुरपरेपुनः ॥ ४८॥ पार्थबाणहताःकेचिन्निपेतुर्विगतासवः ॥ तेषा
मुत्पतितान्कांश्चित्पतितांश्चपराङ्मुखान् ॥ ४९ ॥ नजघानार्जुनोयोधान्योधव्रतमनुस्मरन् ॥ तेविकीर्णरथाश्चित्राःप्रायशश्चपराङ्मुखाः ॥ ५० ॥ कुरवःकर्ण
कर्णेतिहाहेतिचविचुक्रुशुः ॥ तमाधिरथिराक्रंदंविज्ञायशरणैषिणां ॥ ५१ ॥ माभैष्टेतिप्रतिश्रुत्यययावभिमुखोर्जुनं ॥ सभारतरथश्रेष्ठःसर्वभारतहर्षणः ॥
॥ ५२ ॥ प्रादुश्चक्रेतदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ तस्यदीप्तशरौघस्यदीप्तचापधरस्यच ॥ ५३॥ शरौघान्शरजालेनविद्रुधावधनंजयः ॥ तथैवाधिरथिस्तस्य
बाणान्ज्वलिततेजसः ॥ ५४ ॥ अस्त्रमस्त्रेणसंवार्यप्राणदद्विसृजन्शरान् ॥ धृष्टद्युम्नश्चभीमश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ ५५॥ विव्यधुःकर्णमासाद्यत्रिभिस्त्रिभि
रजिह्मगैः ॥ अर्जुनास्त्रंतुराधेयःसंवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ५६ ॥ तेषांत्रयाणांचापानिचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः ॥ तेनिकृत्तायुधाःशूरानिर्विषाभुजगाइव ॥ ५७॥
रथशक्तीःसमुत्क्षिप्यभृशंसिंहाइवानदन् ॥ ताभुजाग्रैर्महावेगानिसृष्टाभुजगोपमाः ॥ ५८॥ दीप्यमानामहाशक्त्योजग्मुराधिरथिंप्रति ॥ तानिकृत्यशरव्रा
तैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ५९ ॥ ननादबलवान्कर्णःपार्थायविसृजन्शरान् ॥ अर्जुनश्चापिराधेयंविध्वासप्तभिराशुगैः ॥ ६० ॥ कर्णादवरजंबाणैर्जघाननि
शितैःशरैः ॥ ततःशत्रुंजयंहत्वापार्थःषड्भिरजिह्मगैः ॥ ६१ ॥ जहारसद्योभल्लेनविपाटस्यशिरोरथात् ॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणामेकेनैवकिरीटिना ॥ ६२ ॥ प्रमु
खेसूतपुत्रस्यसोदर्यानिहतास्त्रयः ॥ ततोभीमःसमुत्पत्यस्वरथाद्वैनतेयवत् ॥ ६३॥ वरासिनाकर्णपक्षान्जघानदशपंचच ॥ पुनस्तुरथमास्थायधनुरादायचा
परं ॥ ६४ ॥ विव्याधदशभिःकर्णंसूतमश्वांश्चपंचभिः ॥ धृष्टद्युम्नोप्यसिवरंचर्मचादायभास्वरं ॥ ६५ ॥ जघानचंद्रवर्माणंबृहत्क्षत्रंचनैषधं ॥ ततःस्वरथ
मास्थायपांचाल्योन्यच्चकार्मुकं ॥ ६६ ॥ आदायकर्णंविव्याधत्रिसप्तत्यानदन्रणे ॥ शैनेयोप्यन्यदादायधनुरिंदुसमद्युतिः ॥ ६७॥ सूतपुत्रंचतुःषष्ट्यावि
ध्वासिंहइवानदत् ॥ भल्लाभ्यांसाधुमुक्ताभ्यांछित्वाकर्णस्यकार्मुकं ॥ ६८ ॥ पुनःकर्णंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ततोदुर्योधनोद्रोणोराजाचैवजय ॥३२॥
द्रथः ॥ ६९ ॥ निमज्जमानंराधेयमुज्जन्हुःसात्यकार्णवात् ॥ पत्त्यश्वरथमातंगास्त्वदीयाःशतशोपरे ॥ ७० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वायुत्ध्यतामितिशेषः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अभीतानांअभिमुखागतानांभयहीनानांवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ बहुकरणैरनेकप्रक्रियैः रथमुखानांरथमुख्यानांनेमिभिश्च

कर्णमेवाभ्यधावंतत्रास्यमानाःप्रहारिणः॥ धृष्टद्युम्नश्चभीमश्चसौभद्रोर्जुनएवच ॥ ७१ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिंजुगुपूरणे॥ एवमेषमहारौद्रःक्षयार्थंसर्व
धन्विनां ॥ ७२ ॥ तावकानांपरेषांचत्यक्त्वाप्राणानभूद्रणः॥ पदातिरथनागाश्वागजाश्वरथपत्तिभिः ॥ ७३ ॥ रथिनोनागपत्त्यश्वैरथपत्तीरथद्विपैः॥ अश्वैर
श्वागजैर्नागारथिनोरथिभिःसह॥ ७४ ॥ संयुक्ताःसमदृश्यंतपत्तयश्चापिपत्तिभिः ॥ एवंसुकलिलंयुद्धमासीत्क्रव्यादहर्षणं॥ महद्भिस्तैरभीतानांयमराष्ट्रवि
वर्धनं॥ ७५ ॥ ततोहतानररथवाजिकुंजरैरनेकशोद्विपरथपत्तिवाजिनः॥ गजैर्गजारथिभिरुदायुधारथाहयैर्हयाःपत्तिगणैश्चपत्तयः ॥ ७६ ॥ रथैर्द्विपाद्विरद
वरैर्महाहयाहयैर्नरावररथिभिश्चवाजिनः॥ निरस्तजिह्वादशनेक्षणाःक्षितौक्षयंगताःप्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७७॥ तथापरैर्बहुकरणैर्वरायुधैर्हतागताःप्रति
भयदर्शनाःक्षितिं॥ विपोथिताहयगजपादताडिताभृशाकुलारथमुखनेमिभिःक्षताः॥ ७८ ॥ प्रमोदनेश्वापदपक्षिरक्षसांजनक्षयेवर्त्ततितत्रदारुणे ॥ महा
बलास्तेकुपिताःपरस्परंनिषूदयंतःप्रविचेरुरोजसा ॥ ७९ ॥ ततोबलेभृशलुलितेपरस्परंनिरीक्षमाणेरुधिरौघसंप्लुते॥ दिवाकरेस्तंगिरिमास्थितेशनैरुभेप्रया
तेशिबिरायभारत ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिसंशप्तकवधपर्वणिद्वितीयदिवसावहारेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
समाप्तंचसंशप्तकवधपर्व॥ ॥ अथाभिमन्युवधपर्व॥ संजयउवाच पूर्वमस्मासुभग्नेषुफाल्गुनेनामितौजसा॥ द्रोणेचमोघसंकल्पेरक्षितेचयुधिष्ठि
रे॥ १ ॥ सर्वेविध्वस्तकवचास्तावकायुधिनिर्जिताः ॥ रजस्वलाभृशोद्विग्नावीक्षमाणादिशोदश ॥ २ ॥ अवहारंततःकृत्वाभारद्वाजस्यसंमते ॥ लब्धलक्षैःश
रैर्भिन्नाभृशावहसितारणे ॥ ३ ॥ श्लाघमानेषुभूतेषुफाल्गुनस्यामितान्गुणान्॥ केशवस्यचसौहार्देकीर्त्यमानेर्जुनंप्रति ॥ ४ ॥ अभिशस्ताइवाभूवन्ध्यान
मूकत्वमास्थिताः॥ ततःप्रभातसमयेद्रोणंदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ प्रणयादभिमानाच्चद्विषद्वृद्ध्याचदुर्मनाः ॥ शृण्वतांसर्वयोधानांसंरब्धोवाक्यकोविदः॥
॥ ६ ॥ नूनंवयंवध्यपक्षेभवतोद्विजसत्तम॥ तथाहिनाग्रहीःप्राप्तंसमीपेऽद्ययुधिष्ठिरं॥ ७ ॥ इच्छतस्तेनमुच्येतचक्षुःप्राप्तोरणेरिपुः ॥ जिघृक्षतोरक्ष्यमाणःसा
मरैरपिपांडवैः॥ ८ ॥ वरंदत्वाममप्रीतःपश्चाद्विकृतवानसि॥ आशाभंगंनकुर्वंतिभक्तस्यार्याःकथंचन॥ ९ ॥

क्रांतैः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७॥ पूर्वमिति ॥ १ ॥ रजस्वलाधूलिव्याप्ताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विकृतवान्अन्यथाकृतवान्॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कलाभिःसहितंसकलं इतोस्मत्तः ततोऽन्यतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ षट्सुद्रोणद्रौणिकृपकर्णभोजशल्येषु ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धर्म

ततोऽप्रीतस्तथोक्तःसन्भारद्वाजोब्रवीन्नृपं ॥ नार्हसेमांतथाज्ञातुंघटमानंतवप्रिये ॥ १० ॥ ससुरासुरगंधर्वाःसयक्षोरगराक्षसाः ॥ नालंलोकारणेजेतुंपाल्य
मानंकिरीटिना ॥ ११ ॥ विश्वसृग्यत्रगोविंदःपृतनानीस्तथार्जुनः ॥ तत्रकस्यबलंक्रामेदन्यत्रत्र्यंबकात्प्रभोः ॥ १२ ॥ सत्यंतातब्रवीम्यद्यनैतज्जात्वन्यथाभ
वेत् ॥ अद्यैकंप्रवरंकंचित्पातयिष्येमहारथं ॥ १३ ॥ तंचव्यूहंविधास्यामियोऽभेद्यस्त्रिदशैरपि ॥ योगेनकेनचिद्राजन्नर्जुनस्त्वपनीयतां ॥ १४ ॥ नह्यज्ञातम
साध्यंवातस्यसंख्येस्तिकिंचन ॥ तेनह्युपात्तंसकलंसर्वज्ञानमितस्ततः ॥ १५ ॥ द्रोणेनव्याहृतेत्वेवंसंशप्तकगणाःपुनः ॥ आह्वयन्नर्जुनंसंख्येदक्षिणामभितो
दिशं ॥ १६ ॥ ततोऽर्जुनस्याथपरैःसार्धंसमभवद्रणः ॥ तादृशोयादृशोनान्यःश्रुतोदृष्टोपिवाक्वचित् ॥ १७ ॥ तत्रद्रोणेनविहितोव्यूहोराजन्व्यरोचत ॥ चरन्म
ध्यंदिनेसूर्यःप्रतपन्निवदुर्दृशः ॥ १८ ॥ तंचाभिमन्युर्वचनात्पितुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ बिभेददुर्भिदंसंख्येचक्रव्यूहमनेकधा ॥ १९ ॥ सकृत्वादुष्करंकर्महत्वावीरा
न्सहस्रशः ॥ षट्सुवीरेषुसंसक्तोदौःशासनिवशंगतः ॥ २० ॥ सौभद्रःपृथिवीपालजहौप्राणान्परंतप ॥ वयंपरमसंहृष्टाःपांडवाःशोककर्षिताः ॥ सौभद्रेनिहते
राजन्नवहारमकुर्महि ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच पुत्रंपुरुषसिंहस्यसंजयाप्राप्तयौवनं ॥ रणेविनिहतंश्रुत्वाभृशंमेदीर्यतेमनः ॥ २२ ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोयं
विहितोधर्मकर्तृभिः ॥ यत्रराज्येप्सवःशूराबालेशस्त्रमपातयन् ॥ २३ ॥ बालमत्यंतसुखिनंविचरंतमभीतवत् ॥ कृतास्त्राबहवोजघ्नुर्ब्रूहिगावल्गणेकथं ॥ २४ ॥
बिभित्सतारथानीकंसौभद्रेणामितौजसा ॥ विक्रीडितंयथासंख्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २५ ॥ संजयउवाच यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसौभद्रस्यनिपातनं ॥
तत्तेकार्त्स्न्येनवक्ष्यामिशृणुराजन्समाहितः ॥ २६ ॥ विक्रीडितंकुमारेणयथानीकंबिभित्सता ॥ आरुग्णाश्चयथावीरादुःसाध्याश्चापिविप्लवे ॥ २७ ॥ दावा
ग्न्यभिपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे ॥ वनौकसामिवारण्येत्वदीयानामभूद्भयं ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युवध
संक्षेपकथनेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच समरेऽत्युग्रकर्माणःकर्माभिर्व्यंजितश्रमाः ॥ सकृष्णाःपांडवाःपंचदेवैर
पिदुरासदाः ॥ १ ॥ सत्वकर्मान्वयैर्बुद्ध्याकीर्त्याचयशसाश्रिया ॥ नैवभूतोनभवितानैवतुल्यगुणःपुमान् ॥ २ ॥

कर्तृभिर्मन्वादिभिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ समरइति ॥ १ ॥ कीर्त्तिःसाधुतयान्यैःकथनं यशःपरचित्तचमत्कृतोगुणौघः ॥ २ ॥

॥३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नैभृत्यंकृतकर्तव्याप्रकाशनं अप्रातिरूप्यंसौंदर्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रमुखेऽग्रे सैन्यस्यना

सत्यधर्मरतोदांतोविप्रपूजादिभिर्गुणैः ॥ सदैवत्रिदिवंप्राप्तोराजाकिलयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ युगांतेचांतकोराजन्जामदग्न्यश्चवीर्यवान् ॥ रथस्थोभीमसेनश्चक
थ्यंतेसदृशास्त्रयः ॥ ४ ॥ प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्यरणेगांडीवधन्वनः ॥ उपमांनाधिगच्छामिपार्थस्यसदृशींक्षितौ ॥ ५ ॥ गुरुवात्सल्यमत्यंतंनैभृत्यंविनयोदमः ॥
नकुलेऽप्रातिरूप्यंचशौर्यंचनियतानिषट् ॥ ६ ॥ श्रुतगांभीर्यमाधुर्यसत्यरूपपराक्रमैः ॥ सदृशोदेवयोर्वीरःसहदेवःकिलाश्विनोः ॥ ७ ॥ येचकृष्णेगुणाःस्फी
ताःपांडवेषुचयेगुणाः ॥ अभिमन्यौकिलैकस्थादृश्यंतेगुणसंचयाः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरस्यवीर्येणकृष्णस्यचरितेनच ॥ कर्मभिर्भीमसेनस्यसदृशोभीमकर्मणः ॥
॥ ९ ॥ धनंजयस्यरूपेणविक्रमेणश्रुतेनच ॥ विनयात्सहदेवस्यसदृशोनकुलस्यच ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच अभिमन्युमहंसूतसौभद्रमपराजितं ॥ श्रोतु
मिच्छामिकार्त्स्न्येनकथमायोधनेहतः ॥ ११ ॥ संजयउवाच स्थिरोभवमहाराजशोकंधारयदुर्धरं ॥ महांतंबंधुनाशंतेकथयिष्यामितच्छृणु ॥ १२ ॥
चक्रव्यूहोमहाराजआचार्येणाभिकल्पितः ॥ तत्रशक्रोपमाःसर्वेराजानोविनिवेशिताः ॥ १३ ॥ अरास्थानेषुविन्यस्ताःकुमाराःसूर्यवर्चसः ॥ संघातोराजपु
त्राणांसर्वेषामभवत्तदा ॥ १४ ॥ कृताभिसमयाःसर्वेसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ रक्तांबरधराःसर्वेसर्वेरक्तविभूषणाः ॥ १५ ॥ सर्वेरक्तपताकाश्चसर्वेवैहेममालि
नः ॥ चंदनागुरुदिग्धांगाःस्रग्विणःसूक्ष्मवाससः ॥ १६ ॥ सहिताःपर्यधावंतकार्ष्णिंप्रतियुयुत्सवः ॥ तेषांदशसहस्राणिबभूवुर्दृढधन्विनां ॥ १७ ॥ पौत्रंतवपुरस्कृ
त्यलक्ष्मणंप्रियदर्शनं ॥ अन्योन्यसमदुःखास्तेअन्योन्यसमसाहसाः ॥ १८ ॥ अन्योन्यंस्पर्धमानाश्चअन्योन्यस्यहितेरताः ॥ दुर्योधनस्तुराजेंद्रसैन्यमध्येव्यव
स्थितः ॥ १९ ॥ कर्णदुःशासनकृपैर्वृतोराजामहारथैः ॥ देवराजोपमःश्रीमान्श्वेतच्छत्राभिसंवृतः ॥ २० ॥ चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निवभास्करः ॥ प्रमु
खेतस्यसैन्यस्यद्रोणोवस्थितनायकः ॥ २१ ॥ सिंधुराजस्तथाऽतिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः ॥ सिंधुराजस्यपार्श्वस्थाअश्वत्थामपुरोगमाः ॥ २२ ॥ सुतास्तवम
हाराजत्रिंशत्त्रिदशसन्निभाः ॥ गांधारराजःकितवःशल्योभूरिश्रवास्तथा ॥ २३ ॥ पार्श्वतःसिंधुराजस्यव्यराजंतमहारथाः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं
॥ २४ ॥ तावकानांपरेषांचमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप० अभिमन्युवधप० चक्रव्यूहनिर्माणेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥

यकोद्रोणः अवस्थितेतिच्छंदोनुरोधाद्विसर्गलोपः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदनीकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ मातुलानांसात्यकिप्रभृतीनां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ योगउपायोयुक्तिर्वा ॥ १९ ॥

संजयउवाच तदनीकमनाधृष्यंभारद्वाजेनरक्षितं ॥ पार्थाःसमभ्यवर्त्ततभीमसेनपुरोगमाः ॥ १ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ कुंतिभोजश्चविक्रांतोद्रुपदश्चमहारथः ॥ २ ॥ आर्जुनिःक्षत्रधर्माचबृहत्क्षत्रश्चवीर्यवान् ॥ चेदिपोधृष्टकेतुश्चमाद्रीपुत्रौघटोत्कचः ॥ ३ ॥ युधामन्युश्चविक्रांतःशिखंडीचापराजितः ॥ उत्तमौजाश्चदुर्धर्षोविराटश्चमहारथः ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्चसंरब्धाःशैशुपालिश्चवीर्यवान् ॥ केकयाश्चमहावीर्याःसृंजयाश्चसहस्रशः ॥ ५ ॥ एतेचान्येचसगणाःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ समभ्यधावन्सहसाभारद्वाजंयुयुत्सवः ॥ ६ ॥ समीपेवर्त्तमानांस्तान्भारद्वाजोऽतिवीर्यवान् ॥ असंभ्रांतःशरौघेणमहतासमवारयत् ॥ ७ ॥ महौघःसलिलस्येवगिरिमासाद्यदुर्भिदं ॥ द्रोणंतेनाभ्यवर्त्ततवेलामिवजलाशयाः ॥ ८ ॥ पीड्यमानाःशरैराजन्द्रोणचापविनिःसृतैः ॥ नशेकुःप्रमुखेस्थातुंभारद्वाजस्यपांडवाः ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्यामद्रोणस्यभुजयोर्बलं ॥ यदेनंनाभ्यवर्त्ततपंचालाःसृंजयैःसह ॥ १० ॥ तमायांतमभिक्रुद्धंद्रोणंदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ बहुधाचिंतयामासद्रोणस्यप्रतिवारणं ॥ ११ ॥ अशक्यंतुतमन्येनद्रोणंमत्वायुधिष्ठिरः ॥ अविषह्यंगुरुंभारंसौभद्रेसमवासृजत् ॥ १२ ॥ वासुदेवादनवरंफाल्गुनाच्चामितौजसं ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदंवचः ॥ १३ ॥ एत्यनोनार्जुनोगर्हेद्यथातातत्तथाकुरु ॥ चक्रव्यूहस्यनवयंविद्मोभेदंकथंचन ॥ १४ ॥ त्वंवार्जुनोवाकृष्णोवाभिंद्यात्प्रद्युम्नएववा ॥ चक्रव्यूहंमहाबाहोपंचमोनोपपद्यते ॥ १५ ॥ अभिमन्योवरंतातयाचतांदातुमर्हसि ॥ पितॄणांमातुलानांचसैन्यानांचैवसर्वशः ॥ १६ ॥ धनंजयोहिनस्तातगर्हयेदेत्यसंयुगात् ॥ क्षिप्रमस्त्रंसमादायद्रोणानीकंविशातय ॥ १७ ॥ अभिमन्युरुवाच द्रोणस्यदृढमत्युग्रमनीकप्रवरंयुधि ॥ पितॄणांजयमाकांक्षन्नवगाहेऽविलंबितं ॥ १८ ॥ उपदिष्टोहिमेपित्रायोगोनीकविशातने ॥ नोत्सहेहिविनिर्गंतुमहंकस्यांचिदापदि ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच भिंध्यनीकंयुधांश्रेष्ठद्वारंसंजनयस्वनः ॥ वयंत्वानुगमिष्यामोयेनत्वंतातयास्यसि ॥ २ ॥ धनंजयसमंयुद्धेत्वांवयंतातसंयुगे ॥ प्रणिधायानुयास्यामोरक्षंतःसर्वतोमुखाः ॥ २१ ॥ भीमउवाच अहंत्वानुगमिष्यामिधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः ॥ पंचालाःकेकयामत्स्यास्तथासर्वेप्रभद्रकाः ॥ २२ ॥ सकृद्भिन्नंत्वयाव्यूहंतत्रतत्रपुनःपुनः ॥ वयंप्रध्वंसयिष्यामोनिघ्नमानावरान्वरान् ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ प्रणिधायप्रविश्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौभद्रइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अभिमन्युरुवाच अहमेतत्प्रवेक्ष्यामिद्रोणानीकंदुरासदं॥ पतंगइवसंक्रुद्धोज्वलितंजातवेदसं ॥ २४ ॥ तत्कर्माद्यकरिष्यामिहितंयद्वंशयोर्द्वयोः॥ मातुल
स्यचयत्प्रीतिंकरिष्यतिपितुश्चमे ॥ २५॥ शिशुनैकेनसंग्रामेकाल्यमानानिसंघशः ॥ द्रक्ष्यंतिसर्वभूतानिद्विषत्सैन्यानिवैमया ॥ २६ ॥ नाहंपार्थेनजातःस्यां
नचजातःसुभद्रया॥ यदिमेसंयुगेकश्चिज्जीवितोनाद्यमुच्यते ॥ २७॥ यदिचैकरथेनाहंसमग्रंक्षत्रमंडलं॥ नकरोम्यष्टधायुद्धेनभवाम्यर्जुनात्मजः ॥ २८ ॥
युधिष्ठिरउवाच एवंतेभाषमाणस्यबलंसौभद्रवर्धतां॥ यत्समुत्सहसेभेत्तुंद्रोणानीकंदुरासदं॥२९॥ रक्षितंपुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः॥ साध्यरुद्रमरुत्तुल्यै
र्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः॥ ३०॥ संजयउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वासयंतारमचोदयत्॥ ३१ ॥ सुमित्राश्वान्रणेक्षिप्रंद्रोणानीकायचोदय॥ ३२॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युप्रतिज्ञायांपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच सौभद्रस्तद्वचःश्रु
त्वाधर्मराजस्यधीमतः॥ अचोदयतयंतारंद्रोणानीकायभारत॥ १ ॥ तेनसंचोद्यमानस्तुयाहियाहीतिसारथिः॥ प्रत्युवाचततोराजन्नभिमन्युमिदंवचः॥ २॥
अतिभारोयमायुष्मन्नाहितस्त्वयिपांडवैः ॥ संप्रधार्यक्षणंबुद्ध्याततस्त्वंयोद्धुमर्हसि ॥ ३ ॥ आचार्योहिकृतीद्रोणःपरमास्त्रेकृतश्रमः ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धस्त्वं
चायुद्धविशारदः॥ ४ ॥ ततोभिमन्युःप्रहसन्सारथिंवाक्यमब्रवीत्॥ सारथेकोन्वयंद्रोणःसमग्रंक्षत्रमेववा ॥ ५॥ ऐरावतगतंशक्रंसहामरगणैरहं॥ अथवारु
द्रमीशानंसर्वभूतगणार्चितं॥ योधयेयंरणमुखेनमेक्षत्रेऽद्यविस्मयः॥ ६॥ नममैतद्द्विषत्सैन्यंकलामर्हतिषोडशीं॥ अपिविश्वजितंविष्णुंमातुलंप्राप्यसूतज॥
॥ ७॥ पितरंचार्जुनंयुद्धेनभीर्मामुपयास्यति॥ अभिमन्युश्चतांवाचंकदर्थीकृत्यसारथेः॥ ८॥ याहीत्येवाब्रवीदेनंद्रोणानीकायमाचिरं ॥ ततःसंनोदयामास
हयानाशुत्रिहायनान्॥ ९ ॥ नातिहृष्टमनाःसूतोहेमभांडपरिच्छदान्॥ तेप्रेषिताःसुमित्रेणद्रोणानीकायवाजिनः ॥ १० ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगप
राक्रमं॥ तमुदीक्ष्यतथायांतंसर्वेद्रोणपुरोगमाः॥ अभ्यवर्त्तंतकौरव्याःपांडवाश्चतमन्वयुः॥ ११॥ सकर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजःसुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः॥
युयुत्सयाद्रोणमुखान्महारथान्समासदत्सिंहशिशुर्यथाद्विपान्॥ १२॥ तेविंशतिपदेयत्ताःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ आसीद्गांगइवावर्त्तोमुहूर्त्तमुदधाविव॥ १३॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ विंशतिरितिव्यूहपर्यायः तदुक्तं विंशत्यंगतयाव्यूहोविंशतिर्व्यपदिश्यतेइति विंशतेःपदेरक्षणे पदंव्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांघ्रिवस्तुष्वित्यमरः ॥ १३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्ष्वेडितंध्वनिविशेषःउत्कृष्टमाव्हानं गर्जितंहन्यंतांहन्यंतामितिवचः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कचग्रहोंकुशः ॥ २५ ॥ २६ ॥

शूराणांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ संग्रामस्तुमुलोराजन्प्रावर्ततसुदारुणः ॥ १४ ॥ प्रवर्तमानेसंग्रामेतस्मिन्नतिभयंकरे ॥ द्रोणस्यमिषतोव्यूहंभित्वा
प्राविशदार्जुनिः ॥ १५ ॥ तंप्रविष्टंविनिघ्नंतंशत्रुसंघान्महाबलं ॥ हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाःपरिवव्रुरुदायुधाः ॥ १६ ॥ नानावादित्रनिनदैःक्ष्वेडितोत्कृष्टगर्जितैः ॥
हुंकारैःसिंहनादैश्वतिष्ठतिष्ठेतिनिःस्वनैः ॥ १७ ॥ घोरैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठैहिमामिति ॥ असावहममित्रेतिप्रवदंतोमुहुर्मुहुः ॥ १८ ॥ बृंहितैःसिंजितैर्हासैः
करनेमिस्वनैरपि ॥ सन्नादयंतोवसुधामभिदुद्रुवुरार्जुनिं ॥ १९ ॥ तेषामापततांवीरःशीघ्रयोधीमहाबलः ॥ क्षिप्रास्त्रोन्यवधीद्राजन्मर्मज्ञोमर्मभेदिभिः ॥ २० ॥
तेहन्यमानाविवशानानालिंगैःशितैःशरैः ॥ अभिपेतुःसुबहुशःशलभाइवपावकं ॥ २१ ॥ ततस्तेषांशरीरैश्वशरीरावयवैश्वसः ॥ संतस्तारक्षितिंक्षिप्रंकुशैर्वे
दिमिवाध्वरे ॥ २२ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणान्सशरासनसायकान् ॥ सासिचर्मांकुशाभीषून्सतोमरपरश्वधान् ॥ २३ ॥ सगदायोगुडप्रासान्सर्ष्टितोमरपट्टि
शान् ॥ सभिंदिपालपरिघान्सशक्तिवरकंपनान् ॥ २४ ॥ सप्रतोदमहाशंखान्सकुंतान्सकचग्रहान् ॥ समुद्गरक्षेपणीयान्सपाशपरिघोपलान् ॥ २५ ॥ सकेयू
रांगदान्बाहून्हृद्यगंधानुलेपनान् ॥ संचिच्छेदार्जुनिर्वृत्तांस्त्वदीयानांसहस्रशः ॥ २६ ॥ तैःस्फुरद्भिर्महाराजशुशुभेभूःसुलोहितैः ॥ पंचास्यैःपन्नगैश्छिन्नैर्ग
रुडेनेवमारिष ॥ २७ ॥ सुनासाननकेशांतैरव्रणैश्वारुकुंडलैः ॥ संदष्टौष्ठपुटैःक्रोधात्क्षरद्भिःशोणितंबहु ॥ २८ ॥ सचारुमुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविभूषितैः ॥ वि
नालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ॥ २९ ॥ हितप्रियंवदैःकालेबहुभिःपुण्यगंधिभिः ॥ द्विषच्छिरोभिःपृथिवींसवैतस्तारफाल्गुनिः ॥ ३० ॥ गंधर्वनगराका
रान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ॥ ईषामुखान्द्वित्रिवेणून्न्यस्तदंडकबंधुरान् ॥ ३१ ॥ विजंघाकूबरांस्तत्रविनेमिदशनानपि ॥ विचक्रोपस्करोपस्थान्भग्नोपकर
णानपि ॥ ३२ ॥ प्रपातितोपस्तरणान्हतयोधान्सहस्रशः ॥ शरैर्विशकलीकुर्वन्दिक्षुसर्वास्वदृश्यत ॥ ३३ ॥ पुनर्द्विपान्द्विपारोहान्वैजयंत्यंकुशध्वजान् ॥ तूणान्व
र्माण्यथोकक्ष्याग्रैवेयांश्वसकंबलान् ॥ ३४ ॥ घंटाःशुंडाविषाणाग्रान्छत्रमालाःपदानुगान् ॥ शरैर्निशितधाराग्रैःशात्रवाणामशातयत् ॥ ३५ ॥ वनायुजा
न्पार्वतीयान्कांबोजानथबाल्हिकान् ॥ स्थिरवालधिकर्णाक्षान्जवनान्साधुवाहिनः ॥ ३६ ॥ आरूढान्शिक्षितैर्योधैःशक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः ॥ विध्वस्तचामर
मुखान्विप्रविद्धप्रकीर्णकान् ॥ ३७ ॥ निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णांत्रयकृद्घनान् ॥ हतारोहांश्छिन्नघंटान्क्रव्यादगणमोदकान् ॥ ३८ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपस्थोरथक्रोडः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यकृत्कालखंडं ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रास्यमानाःपाल

निकृत्तचर्मकवचान्शक्रुन्मूत्रास्रगाप्लुतान् ॥ निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्सव्यरोचत ॥ ३९ ॥ एकोविष्णुरिवाचिंत्यंकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ तथानिर्मथितंते
न्त्र्यंगंतवबलंमहत् ॥ ४० ॥ यथासुरबलंघोरंत्र्यंबकेनमहौजसा ॥ कृत्वाकर्मरणेऽसह्यंपरैरार्जुनिराहवे ॥ ४१ ॥ अभिनच्चपदात्योघांस्त्वदीयानेवसर्वशः ॥
एवमेकेनतांसेनांसौभद्रेणशितैःशरैः ॥ ४२ ॥ भृशंविप्रहतांदृष्ट्वास्कंदेनेवासुरींचमूं ॥ त्वदीयास्तवपुत्राश्चवीक्षमाणादिशोदश ॥ ४३ ॥ संशुष्कास्याश्चलन्ने
त्राःप्रस्विन्नारोमहर्षिणः ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्जये ॥ ४४ ॥ गोत्रनामभिरन्योन्यंक्रंदंतोजीवितैषिणः ॥ हतान्पुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्बंधून्संबंधिन
स्तथा ॥ ४५ ॥ प्रातिष्ठंतसमुत्सृज्यत्वरयंतोहयद्विपान् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥
॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तांप्रभग्नांचमूंदृष्ट्वासौभद्रेणामितौजसा ॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धःस्वयंसौभद्रमभ्ययात् ॥ १ ॥ ततोराजान
मावृत्तंसौभद्रंप्रतिसंयुगे ॥ दृष्ट्वाद्रोणोब्रवीद्योधान्परीप्सध्वंनराधिपं ॥ २ ॥ पुराभिमन्युर्लक्ष्यंनःपश्यतांहंतिवीर्यवान् ॥ तमाद्रवतमाभैष्टक्षिप्रंरक्षतकौरवं ॥
॥ ३ ॥ ततःकृतज्ञाबलिनःसुहृदोजितकाशिनः ॥ त्रास्यमानाभयाद्वीरंपरिवव्रुस्तवात्मजं ॥ ४ ॥ द्रोणोद्रौणिःकृपःकर्णःकृतवर्माचसौबलः ॥ बृहद्बलोमद्रराजो
भूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ ५ ॥ पौरवोवृषसेनश्चविसृजंतःशितान्शरान् ॥ सौभद्रंशरवर्षेणमहतासमवाकिरन् ॥ ६ ॥ संमोहयित्वातमथदुर्योधनममोचयन् ॥
आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तंममृषेनार्जुनात्मजः ॥ ७ ॥ तान्शरौघेणमहतासाश्वसूतान्महारथान् ॥ विमुखीकृत्यसौभद्रःसिंहनादमथानदत् ॥ ८ ॥ तस्यनादंततः
श्रुत्वासिंहस्येवामिषैषिणः ॥ नामृष्यंतसुसंरब्धाःपुनर्द्रोणमुखारथाः ॥ ९ ॥ तएनंकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ व्यसृजन्निषुजालानिनानालिंगानिसंघशः
॥ १० ॥ तान्यंतरिक्षेचिच्छेदपौत्रस्तेनिशितैःशरैः ॥ तांश्चैवप्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११ ॥ ततस्तेकोपितास्तेनशरैराशीविषोपमैः ॥ परिवव्रुर्जिघांं
संतःसौभद्रमपराजितं ॥ १२ ॥ समुद्रमिवपर्यस्तंत्वदीयंतंबलार्णवं ॥ दधारैकोर्जुनिर्बाणैर्वेलेवभरतर्षभ ॥ १३ ॥ शूराणांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ अभिम
न्योःपरेषांचनासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तुघोरेसंग्रामेवर्तमानेभयंकरे ॥ दुःसहोनवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत ॥ १५ ॥

यिष्यंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पर्यस्तंउत्क्रांतमर्यादं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ शिक्षौरसकृतंअभ्यासकृतंनिसर्गभवंच ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

दुःशासनोद्वादशभिःकृपःशारद्वतस्त्रिभिः ॥ द्रोणस्तुसप्तदशभिःशरैराशीविषोपमैः ॥ १६ ॥ विविंशतिस्तुसप्तत्याकृतवर्माचसप्तभिः ॥ बृहद्बलस्तथाष्टाभिर
श्वत्थामाचसप्तभिः ॥ १७ ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशःषड्भिराशुगैः ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांशकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनोनृपः ॥ १८ ॥ सतुतान्प्रतिविव्याधत्रिभिस्त्रिभि
रजिह्मगैः ॥ नृत्यन्निवमहाराजचापहस्तःप्रतापवान् ॥ १९ ॥ ततोऽभिमन्युःसंक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः ॥ विदर्शयन्वैसुमहच्छिक्षौरसकृतंबलं ॥ २० ॥ ग
रुडानिलरंहोभिर्यंतुर्वाक्यकरैर्हयैः ॥ दांतैरश्मकदायादस्त्वरमाणोत्यवारयत् ॥ २१ ॥ विव्याधदशभिर्बाणैस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तस्याभिमन्युर्दशभिर्ह
यान्सूतंध्वजंशरैः ॥ २२ ॥ बाहूधनुःशिरश्चोर्व्यांस्मयमानोभ्यपातयत् ॥ ततस्तस्मिन्हतेवीरेसौभद्रेणाश्मकेश्वरे ॥ २३ ॥ संचचालबलंसर्वंपलायनपरायणं ॥
ततःकर्णःकृपोद्रोणोद्रौणिर्गांधारराट्शलः ॥ २४ ॥ शल्योभूरिश्रवाःक्राथःसोमदत्तोविविंशतिः ॥ वृषसेनःसुषेणश्चकुंडभेदीप्रतर्दनः ॥ २५ ॥ वृंदारकोल
लित्थश्चप्रबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ दुर्योधनश्चसंक्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ २६ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः ॥ शरमादत्तकर्णायवर्मकायावभेदिनं
॥ २७ ॥ तस्यभित्वातनुत्राणंदेहंनिर्भिद्यचाशुगः ॥ प्राविशद्धरणींवेगाद्वल्मीकमिवपन्नगः ॥ २८ ॥ सतेनातिप्रहारेणव्यथितोविह्वलन्निव ॥ संचचालरणे
कर्णःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ २९ ॥ तथान्यैर्निशितैर्बाणैःसुषेणंदीर्घलोचनं ॥ कुंडभेदिंचसंक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ३० ॥ कर्णस्तंपंचविंशत्यानाराचानां
समार्पयत् ॥ अश्वत्थामाचविंशत्याकृतवर्माचसप्तभिः ॥ ३१ ॥ सशराचितसर्वांगःक्रुद्धःशक्रात्मजात्मजः ॥ विचरन्ददृशेसैन्येपाशहस्तइवांतकः ॥ ३२ ॥ श
ल्यंचशरवर्षेणसमीपस्थमवाकिरत् ॥ उदक्रोशन्महाबाहुस्तवसैन्यानिभीषयन् ॥ ३३ ॥ ततःसविद्धोस्त्रविदामर्मभिद्भिरजिह्मगैः ॥ शल्योराजन्रथोपस्थेनि
षसादमुमोहच ॥ ३४ ॥ तंहिदृष्ट्वातथाविद्धंसौभद्रेणयशस्विना ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ३५ ॥ संप्रेक्ष्यतंमहाबाहुंरुक्मपुंखैःसमावृतं ॥ त्व
दीयाःप्रपलायंतेमृगाःसिंहार्दिताइव ॥ ३६ ॥ सतुरणयशसाभिपूज्यमानःपितृसुरचारणसिद्धयक्षसंघैः ॥ अवनितलगतैश्चभूतसंघैरतिविबभौहुतभुग्य
थाज्यसिक्तः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तल्पंरथगतशय्यां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अधिवासोनिवासः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अविशेषवत्तुल्यमित्यर्थः

धृतराष्ट्रउवाच तथाप्रमथमानंतंमहेष्वासानजिह्मगैः ॥ आर्जुनिंमामकाःसंख्येकेत्वेनंसमवारयन् ॥ १ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्कुमारस्यरणेवि
क्रीडितंमहत् ॥ बिभित्सतोरथानीकंभारद्वाजेनरक्षितं ॥ २ ॥ मद्रेशंसादितंदृष्ट्वासौभद्रेणाशुगैरणे ॥ शल्यादवरजःक्रुद्धःकिरन्बाणान्समभ्ययात् ॥ ३ ॥ सवि
ध्वादशभिर्बाणैःसाश्वयंतारमार्जुनिं ॥ उदक्रोशन्महाशब्दंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तस्यार्जुनिःशिरोग्रीवंपाणिपादंधनुर्हयान् ॥ छत्रंध्वजंनियंतारंत्रिवे
णुंतल्पमेवच ॥ ५ ॥ चक्रंयुगंचतूणीरंह्यनुकर्षंचसायकैः ॥ पताकांचक्रगोप्तारौसर्वोपकरणानिच ॥ ६ ॥ लघुहस्तःप्रचिच्छेददद्दशेतंनकश्चन ॥ सपपातक्षि
तौक्षीणःप्रविद्धाभरणांबरः ॥ ७ ॥ वायुनेवमहाशैलःसंभग्नोऽमिततेजसा ॥ अनुगास्तस्यवित्रस्ताःप्राद्रवन्सर्वतोदिशः ॥ ८ ॥ आर्जुनेःकर्मतद्दृष्ट्वासंप्रणेदुः
समंततः ॥ नादेनसर्वभूतानिसाधुसाध्विितिभारत ॥ ९ ॥ शल्यभ्रातर्यथारुग्णेबहुशस्तस्यसैनिकाः ॥ कुलाधिवासनामानिश्रावयंतोर्जुनात्मजं ॥ १० ॥ अ
भ्यधावंतसंक्रुद्धाविविधायुधपाणयः ॥ रथैरश्वैर्गजैश्चान्येपद्भिश्चान्येबलोत्कटाः ॥ ११ ॥ बाणशब्देनमहतारथनेमिस्वनेनच ॥ हुंकारैःक्ष्वेडितोत्क्रुष्टैःसिंह
नादैःसगर्जितैः ॥ १२ ॥ ज्यातलत्रस्वनैरन्येगर्जतोर्जुननंदनं ॥ ब्रुवंतश्चननोजीवन्मोक्ष्यसेजीवितादिति ॥ १३ ॥ तांस्तथाब्रुवतोदृष्ट्वासौभद्रःप्रहसन्निव ॥
योयोस्मैप्राहरत्पूर्वंतंतंविव्याधपत्रिभिः ॥ १४ ॥ संदर्शयिष्यन्नस्त्राणिविचित्राणिलघूनिच ॥ आर्जुनिःसमरेशूरोमृदुपूर्वमयुध्यत ॥ १५ ॥ वासुदेवादुपात्तं
यदस्त्रंयच्चधनंजयात् ॥ अदर्शयततत्कार्ष्णिःकृष्णाभ्यामविशेषवत् ॥ १६ ॥ दूरमस्यगुरुंभारंसाध्वसंचपुनःपुनः ॥ संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्यत ॥
॥ १७ ॥ चापमंडलमेवास्यविस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत ॥ सुदीप्तस्यशरत्कालेसवितुर्मंडलंयथा ॥ १८ ॥ ज्याशब्दःशुश्रुवेतस्यतलशब्दश्चदारुणः ॥ महाशनिमुचः
कालेपयोदस्येवनिःस्वनः ॥ १९ ॥ ह्रीमानमर्षीसौभद्रोमानकृत्प्रियदर्शनः ॥ संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्ययुध्यत ॥ २० ॥ मृदुर्भूत्वामहाराजदारुणःस
मपद्यत ॥ वर्षाभ्यतीतोभगवान्शरदीवदिवाकरः ॥ २१ ॥ शरान्विचित्रान्सुबहून्रुक्मपुंखान्शिलाशितान् ॥ मुमोचशतशःक्रुद्धोगभस्तीनिवभास्करः ॥
॥ २२ ॥ क्षुरप्रैर्वत्सदंतैश्चविपाठैश्चमहायशाः ॥ नाराचैरर्द्धचंद्राभैर्भल्लैरंजलिकैरपि ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्वैधीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

अवाकिरद्रथानीकंभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखंशरपीडितं ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच द्वैधीभवतिमेचित्तंभियातुष्ट्याचसंजय ॥ ममपुत्रस्ययत्सैन्यंसौभद्रःसमवारयत् ॥ १ ॥ विस्तरेणैवमेशंससर्वंगावल्गणेपुनः ॥ विक्रीडितंकुमारस्यस्कंदस्येवासुरैःसह ॥ २ ॥ संजयउवाच हंततेसंप्रवक्ष्याभिविमर्दमतिदारुणं ॥ एकस्यचबहूनांचयथासीत्तुमुलोरणः ॥ ३ ॥ अभिमन्युःकृतोत्साहःकृतोत्साहानरिंदमान् ॥ रथस्थोरथिनःसर्वांस्तावकानभ्यवर्षयत् ॥ ४ ॥ द्रोणंकर्णंकृपंशल्यंद्रौणिंभोजंबृहद्बलं ॥ दुर्योधनंसौमदत्तिंशकुनिंचमहाबलं ॥ ५ ॥ नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानिविविधानिच ॥ अलातचक्रवत्सर्वांश्चरन्बाणैःसमार्पयत् ॥ ६ ॥ निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रःपरमास्त्रैःप्रतापवान् ॥ अदर्शयततेजस्वीदिक्षुसर्वासुभारत ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वाचरितंतस्यसौभद्रस्यामितौजसः ॥ समकंपंतसैन्यानित्वदीयानिसहस्रशः ॥ ८ ॥ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनःकृपमाभाष्यसत्वरं ॥ ९ ॥ घट्टयन्निवमर्माणिपुत्रस्यतवभारत ॥ अभिमन्युंरणेदृष्ट्वातदारणविशारदं ॥ १० ॥ एषगच्छतिसौभद्रःपार्थानांप्रथितोयुवा ॥ नंदयन्सुहृदःसर्वान्राजानंचयुधिष्ठिरं ॥ ११ ॥ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंचपांडवं ॥ बंधून्संबंधिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा ॥ १२ ॥ नास्ययुद्धेसमंमन्येकंचिदन्यंधनुर्धरं ॥ इच्छन्हन्यादिमांसेनांकिमर्थमपिनेच्छति ॥ १३ ॥ द्रोणस्यप्रीतिसंयुक्तंश्रुत्वावाक्यंतवात्मजः ॥ आर्जुनिंप्रतिसंक्रुद्धोद्रोणंदृष्ट्वास्मयन्निव ॥ १४ ॥ अथदुर्योधनःकर्णमब्रवीद्बाल्हिकंनृपः ॥ दुःशासनंमद्रराजंतांस्तथान्यान्महारथान् ॥ १५ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्योब्रह्मवित्तमः ॥ अर्जुनस्यसुतंमूढंनायंहंतुमिहेच्छति ॥ १६ ॥ नत्वस्यसमरेयुध्येदंतकोप्याततायिनः ॥ किमंगपुनरेवान्योमर्त्यःसत्यंब्रवीमिवः ॥ १७ ॥ अर्जुनस्यसुतंत्वेषशिष्यत्वादभिरक्षति ॥ शिष्याःपुत्राश्चदयितास्तदपत्यंचधर्मिणां ॥ ॥ १८ ॥ संरक्ष्यमाणोद्रोणेनमन्यतेवीर्यमात्मनः ॥ आत्मसंभावितोमूढस्तंप्रमथ्नीतमाचिरं ॥ १९ ॥ एवमुक्तास्तुतेराज्ञासात्वतीपुत्रमभ्ययुः ॥ संरब्धास्तेजिघांसंतोभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ २० ॥ दुःशासनस्तुतच्छ्रुत्वादुर्योधनवचस्तदा ॥ अब्रवीत्कुरुशार्दूलदुर्योधनमिदंवचः ॥ २१ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगेत्यसूयायां ॥ १७ ॥ धर्मिणामितिसोल्लुंठं ॥ १८ ॥ आत्मसंभावितोहमेवेतिसंभावनामारूढः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अहमेनंहनिष्यामिमहाराजब्रवीमिते ॥ मिषतांपांडुपुत्राणांपंचालानांचपश्यतां ॥ २२ ॥ ग्रसिष्याम्यद्यसौभद्रंयथाराहुर्दिवाकरं ॥ उत्क्रुश्यचाब्रवीद्वाक्यंकुरु
राजमिदंपुनः ॥ २३ ॥ श्रुत्वाकृष्णौमयाग्रस्तंसौभद्रमतिमानिनौ ॥ गमिष्यतःप्रेतलोकंजीवलोकान्नसंशयः ॥ २४ ॥ तौचश्रुत्वामृतौव्यक्तंपांडोःक्षेत्रोद्भवाः
सुताः ॥ एकाह्नासमुहृद्वर्गाःक्लैब्याद्धास्यंतिजीवितं ॥ २५ ॥ तस्मादस्मिन्हतेशत्रौहताःसर्वेऽहितास्तव ॥ शिवेनमांध्याहिराजन्नेषहन्मिरिपूंस्तव ॥ २६ ॥ एव
मुक्त्वाऽनदद्राजन्पुत्रोदुःशासनस्तव ॥ सौभद्रमभ्ययात्क्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन् ॥ २७ ॥ तमतिक्रुद्धमायांतंतवपुत्रमरिंदमः ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैःषड्विंश
त्यासमार्पयत् ॥ २८ ॥ दुःशासनस्तुसंक्रुद्धःप्रभिन्नइवकुंजरः ॥ अयोधयतसौभद्रमभिमन्युश्चतंरणे ॥ २९ ॥ तौमंडलानिचित्राणिरथाभ्यांसव्यदक्षिणं ॥ च
रमाणावयुध्येतांरथशिक्षाविशारदौ ॥ ३० ॥ अथपणवमृदंगदुंदुभीनांक्रकचमहानकभेरिझर्झराणां ॥ निनदमतिभृशंनराःप्रचक्रुर्लवणजलोद्भवसिंहना
दमिश्रं ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप० अभिमन्युवधपर्वणिदुःशासनयुद्धेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
शरविक्षतगात्रस्तुप्रत्यमित्रमवस्थितं ॥ अभिमन्युःस्मयन्धीमान्दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दिष्ट्यापश्यामिसंग्रामेमानिनंशूरमागतं ॥ निष्ठुरंत्यक्तधर्माण
माक्रोशनपरायणं ॥ २ ॥ यत्सभायांत्वयाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यशृण्वतः ॥ कोपितःपरुषैर्वाक्यैर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ जयोन्मत्तेनभीमश्चबह्वबद्धंप्रभाषितः ॥
अक्षकूटंसमाश्रित्यसौबलस्यात्मनोबलं ॥ ४ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तंतस्यकोपान्महात्मनः ॥ परवित्तापहारस्यक्रोधस्याप्रशमस्यच ॥ ५ ॥ लोभस्यज्ञाननाशस्य
द्रोहस्यात्याहितस्यच ॥ पितॄणांममराज्यस्यहरणस्योग्रधन्विनां ॥ ६ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तंप्रकोपाद्वैमहात्मनां ॥ सतस्योग्रमधर्मस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते ॥ ७ ॥ शा
सितास्म्यद्यतेबाणैःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ अद्याहमनृणस्तस्यकोपस्यभवितारणे ॥ ८ ॥ अमर्षितायाःकृष्णायाःकांक्षितस्यचमेपितुः ॥ अद्यकौरव्यभीमस्य
भवितास्म्यनृणोयुधि ॥ ९ ॥ नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृजसेरणं ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्बाणंदुःशासनांतकं ॥ १० ॥ संदधेपरवीरघ्नःकालाग्न्यनिलवर्चसं ॥
तस्योरस्तूर्णमासाद्यजत्रुदेशेविभिद्यतं ॥ ११ ॥ जगामसहपुंखेनवल्मीलमिवपन्नगः ॥ अथैनंपंचविंशत्यापुनरेवसमार्पयत् ॥ १२ ॥

शरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अत्याहितस्यजीवानपेक्षकर्मणःसाहसस्येतियावत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ १३ ॥ दुःशासनोमहाराजकश्मलंचाविशन्महत् ॥ सारथिस्त्वरमाणस्तु
दुःशासनमचेतनं ॥ १४ ॥ रणमध्यादपोवाहसौभद्रशरपीडितं ॥ पांडवाद्रौपदेयाश्चविराटश्चसमीक्ष्यतं ॥ १५ ॥ पंचालाःकेकयाश्चैवसिंहनादमथानदन् ॥
वादित्राणिचसर्वाणिनानालिंगानिसर्वशः ॥ १६ ॥ प्रावादयंतसंहृष्टाःपांडूनांतत्रसैनिकाः ॥ अपश्यन्स्मयमानाश्चसौभद्रस्यविचेष्टितं ॥ १७ ॥ अत्यंतवैरि
णंदृप्तंदृष्ट्वाशत्रुंपराजितं ॥ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोःप्रतिमास्तथा ॥ १८ ॥ धारयंतोध्वजाग्रेषुद्रौपदेयामहारथाः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नशिखंडि
नौ ॥ १९ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चमत्स्याःपंचालसृंजयाः ॥ पांडवाश्चमुदायुक्तायुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २० ॥ अभ्यद्रवंतत्वरिताद्रोणानीकंबिभित्सवः ॥ ततोऽभव
न्महायुद्धंत्वदीयानांपरैःसह ॥ २१ ॥ जयमाकांक्षमाणानांशूराणामनिवर्त्तिनां ॥ तथातुवर्त्तमानेवैसंग्रामेतिभयंकरे ॥ २२ ॥ दुर्योधनोमहाराजराधेयमिद
मब्रवीत् ॥ पश्यदुःशासनंवीरमभिमन्युवशंगतं ॥ २३ ॥ प्रतपंतमिवादित्यंनिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ अथचैतेसुसंरब्धाःसिंहाइवबलोत्कटाः ॥ २४ ॥ सौभद्रमुद्य
ताम्रातुमभ्यधावंतपांडवाः ॥ ततःकर्णःशरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युंदुरासदं ॥ २५ ॥ अभ्यवर्षतसंक्रुद्धःपुत्रस्यहितकृत्तव ॥ तस्यचानुचरांस्तीक्ष्णैर्विव्याधपरमेषुभिः ॥
॥ २६ ॥ अवज्ञापूर्वकंशूरःसौभद्रस्यरणाजिरे ॥ अभिमन्युस्तुराधेयंत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः ॥ २७ ॥ अविध्यत्त्वरितोराजन्द्रोणंप्रेप्सुर्महामनाः ॥ तंतथानाश
क्नुश्चिद्द्रोणाद्वारयितुंरथी ॥ २८ ॥ आरुजंतंरथव्रातान्वज्रहस्तात्मजात्मजं ॥ ततःकर्णोजयप्रेप्सुर्मानीसर्वधनुष्मतां ॥ २९ ॥ सौभद्रंशतशोविध्यदुत्तमा
स्त्राणिदर्शयन् ॥ सोस्त्रैरस्त्रविदांश्रेष्ठोरामशिष्यःप्रतापवान् ॥ ३० ॥ समरेशत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपीडयत् ॥ सतथापीड्यमानस्तुराधेयेनास्त्रवृष्टिभिः ॥ ३१ ॥
समरेऽमरसंकाशःसौभद्रोनव्यशीर्यत ॥ ततःशिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैरानतपर्वभिः ॥ ३२ ॥ छित्वाधनूंषिशूराणामार्जुनिःकर्णमार्दयत् ॥ धनुर्मंडलनिर्मुक्तैः
शरैराशीविषोपमैः ॥ ३३ ॥ सच्छत्रध्वजयंतारंसाश्वमाशुस्मयन्निव ॥ कर्णोपिचास्यचिक्षेपबाणान्सन्नतपर्वणः ॥ ३४ ॥ असंभ्रांतश्चतान्सर्वानगृह्णात्फा ॥३८॥
ल्गुनात्मजः ॥ ततोमुहूर्त्तात्कर्णस्यबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सध्वजंकार्मुकंवीरश्छित्वाभूमावपातयत् ॥ ततःकृच्छ्रगतंकर्णंदृष्ट्वाकर्णादनंतरः ॥ ३६ ॥ सौभद्रमभ्ययात्तूर्णंदृढमुद्यम्यकार्मुकं ॥ ततउच्चुक्रुशुःपार्थास्तेषां चानुचराजनाः ॥ वादित्राणिचसंजघ्नुःसौभद्रंचापितुष्टुवुः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिकर्णदुःशानपराक्रमेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच सोतिगर्जन्धनुष्पाणिर्ज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ तयोर्महात्मनोस्तूर्णंरथांतरमवापतत् ॥ १ ॥ सोविध्यद्दशभिर्बाणैरभिमन्युंदुरासदं ॥ सच्छत्रध्वजयंतारंसाश्वमाशुस्मयन्निव ॥ २ ॥ पितृपैतामहंकर्मकुर्वाणमतिमानुषं ॥ दृष्ट्वार्दितंशरैःकार्ष्णिंत्वदीयाहृषिताभवन् ॥ ३ ॥ तस्याभिमन्युरायम्यस्मयन्नेकेनपत्रिणा ॥ शिरःप्रच्यावयामासतद्रथात्प्रापतद्भुवि ॥ ४ ॥ कर्णिकारमिवाधूतंवातेनापतितंनगात् ॥ भ्रातरंनिहतंदृष्ट्वाराजन्कर्णोव्यथांययौ ॥ ५ ॥ विमुखीकृत्यकर्णंतुसौभद्रःकंकपत्रिभिः ॥ अन्यानपिमहेष्वासांस्तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ॥ ६ ॥ ततस्तद्वितंतसैन्यंहस्त्यश्वरथपत्तिमत् ॥ क्रुद्धोभिमन्युरभिनत्तिग्मतेजामहारथः ॥ ७ ॥ कर्णस्तुबहुभिर्बाणैरर्द्यमानोभिमन्युना ॥ अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोनीकमभज्यत ॥ ८ ॥ शलभैरिवचाकाशेधाराभिरिवचावृते ॥ अभिमन्योःशरैराजन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ९ ॥ तावकानांतुयोधानांवध्यतांनिशितैःशरैः ॥ अन्यत्रसैंधवाद्राजन्नस्मकश्चिदतिष्ठत ॥ १० ॥ सौभद्रस्तुततःशंखंप्रध्माप्यपुरुषर्षभः ॥ शीघ्रमभ्यपतत्सेनांभारतींभरतर्षभ ॥ ११ ॥ सकक्षेग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसारिपून् ॥ मध्येभारतसैन्यानामार्जुनिःपर्यवर्त्तत ॥ १२ ॥ रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैःशरैः ॥ संप्रविश्याकरोद्भूमिंकबंधगणसंकुलां ॥ १३ ॥ सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताःपरमेषुभिः ॥ स्वानेवाभिमुखान्घ्नंतःप्राद्रवन्जीवितार्थिनः ॥ १४ ॥ तेघोरारौद्रकर्माणोविपाठाबहवःशिताः ॥ निघ्नंतोरथनागाश्वान्जग्मुराशुवसुंधरां ॥ १५ ॥ सायुधाःसांगुलित्राणाःसगदाःसांगदारणे ॥ दृश्यंतेबाहवश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः ॥ १६ ॥ शराश्चापानिखड्गाश्चशरीराणिशिरांसिच ॥ सकुंडलानिस्रग्वीणिभूमावासन्सहस्रशः ॥ १७ ॥ सोपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडैश्चबंधुरैः ॥ अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्बहुधापतितैर्युगैः ॥ १८ ॥ शक्तिचापासिभिश्चैवपतितैश्चमहाध्वजैः ॥ चर्मचापशरैश्चैवव्यवकीर्णैःसमंततः ॥ १९ ॥ निहतैःक्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्चविशांपते ॥ अगम्यरूपापृथिवीक्षणेनासीत्सुदारुणा ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ बालमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

वध्यतांराजपुत्राणांक्रंदतामितरेतरं॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोभीरूणांभयवर्धनः॥ २१ ॥ सशब्दोभरतश्रेष्ठदिशःसर्वाव्यनादयत्॥ सौभद्रश्चाद्रवत्सेनांग्रन्वराश्वरथद्विपान्॥ २२ ॥ कक्षमग्निरिवोत्सृष्टोनिर्दहंस्तरसारिपून्॥ मध्येभारतसैन्यानामार्जुनिःप्रत्यदृश्यत ॥ २३ ॥ विचरंतंदिशःसर्वाःप्रदिशश्चापिभारत॥ तंतदानानुपश्यामःसैन्येचरजसावृते॥ २४ ॥ आददानंगजाश्वानांनृणांचायूंषिभारत॥ क्षणेनभूयःपश्यामःसूर्यंमध्यंदिनेयथा॥ २५ ॥ अभिमन्युंमहाराजप्रतपंतंद्विषद्गणान्॥ सवासवसमःसंख्येवासवस्यात्मजात्मजः॥ अभिमन्युर्महाराजसैन्यमध्येव्यरोचत॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच बालमत्यंतसुखिनंस्वबाहुबलदर्पितं॥ युद्धेषुकुशलंवीरंकुलपुत्रंतनुत्यजं॥ १ ॥ गाहमानमनीकानिसदश्वैस्त्रिहायनैः॥ अपियौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्बली॥ २॥ संजयउवाच युधिष्ठिरोभीमसेनःशिखंडीसात्यकिर्यमौ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चद्रुपदश्चसकेकयः ॥ ३ ॥ धृष्टकेतुश्चसंरब्धोमत्स्याश्चाभ्यपतन्रणे ॥ तेनैवतुपथायांतःपितरोमातुलैःसह ॥ ॥ ४ ॥ अभ्यद्रवन्परीप्संतोव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःशूरांस्त्वदीयाविमुखाभवन्॥ ५ ॥ ततस्तद्विमुखंदृष्ट्वातवसूनोर्महद्बलं ॥ जामातातवतेजस्वीसंस्तंभयिषुराद्रवत्॥ ६ ॥ सैंधवस्यमहाराजपुत्रोराजाजयद्रथः॥ सपुत्रगृद्धिनःपार्थान्सहसैन्यानवारयत्॥ ७॥ उग्रधन्वामहेष्वासोदिव्यमस्त्रमुदीरयन्॥ वार्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिवकुंजरः॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच अतिभारमहंमन्येसैंधवेसंजयाहितं॥ यदेकःपांडवान्क्रुद्धान्पुत्रप्रेप्सूनवारयत्॥ ९ ॥ अत्यद्भुतमहंमन्येबलंशौर्यंचसैंधवे॥ तस्यप्रब्रूहिमेवीर्यंकर्मचाग्र्यंमहात्मनः ॥ १० ॥ किंदत्तंहुतमिष्टंवाकिंसुतप्तमथोतपः॥ सिंधुराजोहियेनैकःपांडवान्समवारयत्॥ ११॥ संजयउवाच द्रौपदीहरणेयत्तद्भीमसेनेननिर्जितः ॥ मानात्सतप्तवान्राजावरार्थीसुमहत्तपः ॥ १२ ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यःप्रियेभ्यःसन्निवर्त्यसः॥ क्षुत्पिपासातपसहःकृशोधमनिसंततः ॥ १३ ॥ देवमाराधयच्छर्वंगृणन्ब्रह्मसनातनं॥ भक्तानुकंपीभगवान्तस्यचक्रेततोदयां ॥ १४ ॥ स्वप्नांतेप्यथचैवाहहरःसिंधुपतेःसुतं॥ वरंवृणीष्वप्रीतोस्मिजयद्रथकिमिच्छसि॥ १५॥

॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ प्रवणान्निम्नप्रदेशंप्राप्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ बलंसामर्थ्यं शौर्यमुत्साहः वीर्यंप्रभावं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति

एवमुक्तस्तुशर्वेणसिंधुराजोजयद्रथः ॥ उवाचप्रणतोरुद्रंप्रांजलिर्नियतात्मवान् ॥ १६ ॥ पांडवेयानहंसंख्येभीमवीर्यपराक्रमान् ॥ वारयेयंरथेनैकःसमस्ता
नितिभारत ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तुदेवेशोजयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ददामितेवरंसौम्यविनापार्थंधनंजयं ॥ १८ ॥ वारयिष्यसिसंग्रामेचतुरःपांडुनंदनान् ॥ एवम
स्त्वितिदेवेशमुक्त्वाबुध्यतपार्थिवः ॥ १९ ॥ सतेनवरदानेनदिव्येनास्त्रबलेनच ॥ एकःसंवारयामासपांडवानामनीकिनीं ॥ २० ॥ तस्यज्यातलघोषेणक्षत्रि
यान्भयमाविशत् ॥ परांस्तुतवसैन्यस्यहर्षःपरमकोभवत् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वातुक्षत्रियाभारंसैंधवेसर्वमाहितं ॥ उत्क्रुश्याभ्यद्रवन्राजन्येनयौधिष्ठिरंबलं ॥ २२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिजयद्रथयुद्धेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच यन्मांपृच्छसि
राजेंद्रसिंधुराजस्यविक्रमं ॥ शृणुतत्सर्वमाख्यास्येयथापांडूनयोधयत् ॥ १ ॥ तमूहुर्वाजिनोवश्याःसैंधवाःसाधुवाहिनः ॥ विकुर्वाणाबृहंतोश्वाःश्वसनोपमरं
हसः ॥ २ ॥ गंधर्वनगराकारंविधिवत्कल्पितंरथं ॥ तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहोराजतोमहान् ॥ ३ ॥ श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेनच ॥ सबभौराजलिं
गैस्तैस्तारापतिरिवांबरे ॥ ४ ॥ मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितंतमयस्मयं ॥ वरूथंविबभौतस्यज्योतिर्भिःखमिवावृतं ॥ ५ ॥ सविस्फार्यमहच्चापंकिरन्निषुगणान्ब
हून् ॥ तत्खंडंपूरयामासयद्व्दारयदार्जुनिः ॥ ६ ॥ ससात्यकिंत्रिभिर्बाणैरष्टभिश्चवृकोदरं ॥ धृष्टद्युम्नंतथाषष्ट्याविराटंदशभिःशरैः ॥ ७ ॥ द्रुपदंपंचभिस्तीक्ष्णैः
सप्तभिश्चशिखंडिनं ॥ केकयान्पंचविंशत्याद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरंतुसप्तत्याततःशेषानपानुदत् ॥ इषुजालेनमहतातदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९ ॥
अथास्यशितपीतेनभल्लेनादिश्यकार्मुकं ॥ चिच्छेदप्रहसन्राजाधर्मपुत्रःप्रतापवान् ॥ १० ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणसोन्यदादायकार्मुकं ॥ विव्याधदशभिःपा
र्थंतांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ११ ॥ तत्तस्यलाघवंज्ञात्वाभीमोभल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ धनुर्ध्वजंचच्छत्रंचक्षितौक्षिप्रमपातयत् ॥ १२ ॥ सोन्यदादायबलवान्स
ज्जंकृत्वाचकार्मुकं ॥ भीमस्यापातयत्केतुंधनुरश्वांश्चमारिष ॥ १३ ॥ सहताश्वादवप्लुत्यच्छिन्नधन्वारथोत्तमात् ॥ सात्यकेराप्लुतोयानंगिर्यग्रमिवकेसरी ॥
॥ १४ ॥ ततस्त्वदीयाःसंहृष्टाःसाधुसाध्वितिवादिनः ॥ सिंधुराजस्यतत्कर्मप्रेक्ष्याश्रद्धेयमद्भुतं ॥ १५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वरूथंरथवेष्टनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आदिश्यएषच्छिनद्मीत्युद्दिश्य ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सैंधवेनेति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

संक्रुद्धान्पांडवानेकोयद्धाराग्नितेजसा ॥ तत्तस्यकर्मभूतानिसर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥ सौभद्रेणहतैःपूर्वसोत्तरायोधिभिर्द्विपैः ॥ पांडूनांदर्शितःपंथाःसैंधवेननिवारितः ॥ १७ ॥ यतमानास्तुतेवीरामत्स्यपंचालकेकयाः ॥ पांडवाश्चान्वपद्यंतप्रतिशेकुर्नसैंधवं ॥ १८ ॥ योयोहियततेभेत्तुंद्रोणानीकंतवाहितः ॥ तंतमेववरंप्राप्यसैंधवःप्रत्यवारयत् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिजयद्रथयुद्धेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच सैंधवेननिरुद्धेषुजयगृद्धिषुपांडुषु ॥ सुघोरमभवद्युद्धंत्वदीयानांपरैःसह ॥ १ ॥ प्रविश्याथार्जुनिःसेनांसत्यसंधोदुरासदः ॥ व्यक्षोभयततेजस्वीमकरःसागरंयथा ॥ २ ॥ तंतथाशरवर्षेणक्षोभयंतमरिंदमं ॥ यथाप्रधानाःसौभद्रमभ्ययूरथसत्तमाः ॥ ३ ॥ तेषांतस्यचसंमर्दोदारुणःसमपद्यत ॥ सृजतांशरवर्षाणिप्रसक्तममितौजसां ॥ ४ ॥ रथव्रजेनसंरुद्धस्तैरमित्रैस्तथार्जुनिः ॥ वृषसेनस्ययंतारंहत्वाचिच्छेदकार्मुकं ॥ ५ ॥ तस्यविव्याधबलवान्शरैरश्वानजिह्मगैः ॥ वातायमानैरथतैरश्वैरपहृतोरणात् ॥ ६ ॥ तेनांतरेणाभिमन्योर्यंतापासारयद्रथं ॥ रथव्रजास्ततोहृष्टाःसाधुसाध्वितिचुक्रुशुः ॥ ७ ॥ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंप्रमथ्नंतंशरैररीन् ॥ आरादायांतमभ्येत्यवसातीयोभ्ययाद्द्रुतं ॥ ८ ॥ सोभिमन्युंशरैःषष्ट्यारुक्मपुंखैरवाकिरत् ॥ अब्रवीच्चनमेजीवन्जीवतोयुधिमोक्ष्यसे ॥ ९ ॥ तमयस्मयवर्माणमिषुणादूरपातिना ॥ विव्याधहृदिसौभद्रःसपपातव्यसुःक्षितौ ॥ १० ॥ वसातीयंहतंदृष्ट्वाक्रुद्धाःक्षत्रियपुंगवाः ॥ परिवव्रुस्तदाराजंस्तवपौत्रंजिघांसवः ॥ ११ ॥ विस्फारयंतश्चापानिनानारूपाण्यनेकशः ॥ तद्युद्धमभवद्रौद्रंसौभद्रस्यारिभिःसह ॥ १२ ॥ तेषांशरान्सेष्वसनान्शरीराणिशिरांसिच ॥ सकुंडलानिस्रग्वीणिक्रुद्धश्चिच्छेदफाल्गुनिः ॥ १३ ॥ सखड्गाःसांगुलित्राणाःसपट्टिशपरश्वधाः ॥ अपश्यंतभुजाश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः ॥ १४ ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपातितैश्चमहाभुजैः ॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ॥ १५ ॥ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः ॥ अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्चबहुधायुगैः ॥ १६ ॥ अनुकर्षैःपताकाभिस्तथासारथिवाजिभिः ॥ रथैश्चभग्नैर्नागैश्चहतैःकीर्णाभवन्मही ॥ १७ ॥ निहतैःक्षत्रियैःशूरैर्नानाजनपदेश्वरैः ॥ जयगृद्धैर्वृताभूमिर्दारुणासमपद्यत ॥ १८ ॥ दिशोविचरतस्तस्यसर्वाश्चप्रदिशस्तथा ॥ रणेऽभिमन्योःक्रुद्धस्यरूपमंतरधीयत ॥ १९ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कांचनंयद्यदस्यासीद्वर्मचाभरणानिच ॥ धनुषश्चशराणांचतदपश्याममकेवलं ॥ २० ॥ तंतदानाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं ॥ आददानंशरैर्योधान्मध्येसूर्यमिवस्थितं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युपराक्रमेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच आददानस्तुशूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः ॥ अंतकःसर्वभूतानांप्राणान्कालइवागते ॥ १ ॥ सशक्रइवविक्रांतःशक्रसूनोःसुतोबली ॥ अभिमन्युस्तदानीकंलोडयन्समदृश्यत ॥ २ ॥ प्रविश्यैवतुराजेंद्रक्षत्रियेंद्रांतकोपमः ॥ सत्यश्रवसमादत्तव्याघ्रोमृगमिवोल्बणः ॥ ३ ॥ सत्यश्रवसिचाक्षिप्तेत्वरमाणामहारथाः ॥ प्रगृह्यविपुलंशस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ॥ ४ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिक्षत्रियपुंगवाः ॥ स्पर्धमानाःसमाजग्मुर्जिघांसंतोर्जुनात्मजं ॥ ५ ॥ क्षत्रियाणामनीकानिप्रद्रुतान्यभिधावतां ॥ जग्राहतिमिरासाद्यक्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ॥ ६ ॥ येकेचनगतास्तस्यसमीपमपलायिनः ॥ नतेप्रतिन्यवर्तंतसमुद्रादिवसिंधवः ॥ ७ ॥ महाग्राहगृहीतेववातवेगभयार्दिता ॥ समकंपतसासेनाविभ्रष्टानौरिवार्णवे ॥ ८ ॥ अथरुक्मरथोनाममद्रेश्वरसुतोबली ॥ त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तोवाक्यमब्रवीत् ॥ अलंत्रासेनवःशूरानैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंग्रहीष्यामिजीवग्राहंनसंशयः ॥ १० ॥ एवमुक्त्वातुसौभद्रमभिदुद्राववीर्यवान् ॥ सुकल्पितेनोह्यमानःस्यंदनेनविराजता ॥ ११ ॥ सोभिमन्युंत्रिभिर्बाणैर्विध्वावक्षस्यथानदत् ॥ त्रिभिश्चदक्षिणेबाहौसव्येचनिशितैस्त्रिभिः ॥ १२ ॥ सतस्येष्वसनंछित्वाफाल्गुनिःसव्यदक्षिणौ ॥ भुजौशिरश्चस्वक्षिभ्रुक्षितौक्षिप्रमपातयत् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वारुक्मरथंरुग्णंपुत्रंशल्यस्यमानिनं ॥ जीवग्राहंजिघृक्षंतंसौभद्रेणयशस्विना ॥ १४ ॥ संग्रामदुर्मदाराजन्राजपुत्राःप्रहारिणः ॥ वयस्याःशल्यपुत्रस्यसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १५ ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहाबलाः ॥ आर्जुनिंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १६ ॥ शूरैःशिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः ॥ दृष्ट्वैकंसमरेशूरंसौभद्रमपराजितं ॥ १७ ॥ छाद्यमानंशरव्रातैर्हृष्टोदुर्योधनोभवत् ॥ वैवस्वतस्यभवनंगतंह्येनममन्यत ॥ १८ ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नानालिंगैःसुतेजनैः ॥ अदृश्यमार्जुनिंचक्रुर्निमेषात्तेनृपात्मजाः ॥ १९ ॥ससूताश्वध्वजंतस्यस्यंदनंतंचमारिष ॥ आचितंसमपश्यामश्वाविधंशललैरिव ॥ २० ॥ सगाढविद्धःक्रुद्धश्चतोत्रैर्गजइवार्दितः ॥ गांधर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायांचभारत ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ फलोपगःफलोन्मुखः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४६ ॥

अर्जुनेनतपस्तप्त्वागंधर्वेभ्योयदाहृतं ॥ तुंबुरुप्रमुखेभ्योवैतेनामोहयताहितान् ॥ २२ ॥ एकधाशतधाराजन्दृश्यतेस्मसहस्रधा ॥ अलातचक्रवत्संख्येक्षिप्रम
स्त्राणिदर्शयन् ॥ २३ ॥ रथचर्यास्त्रमायाभिर्मोहयित्वापरंतपः ॥ बिभेदशतधाराजन्शरीराणिमहीक्षितां ॥ २४ ॥ प्राणाःप्राणभृतांसंख्येप्रेषितानिशितैःश
रैः ॥ राजन्प्रापुरमुंलोकंशरीराण्यवनिंययुः ॥ २५ ॥ धनूंष्यश्वान्नियंतॄंश्चध्वजान्बाहूंश्चसांगदान् ॥ शिरांसिचसितैर्बाणैस्तेषांचिच्छेदफाल्गुनिः ॥ २६ ॥ चूता
रामोयथाभग्नःपंचवर्षःफलोपगः ॥ राजपुत्रशतंतद्वत्सौभद्रेणनिपातितं ॥ २७ ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशान्सुकुमारान्सुखोचितान् ॥ एकेननिहतान्दृष्ट्वाभीतो
दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८ ॥ रथिनःकुंजरानश्वान्पदातींश्चापिमज्जतः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनःक्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ॥ २९ ॥ तयोःक्षणमिवापूर्णःसंग्रामःसमपद्यत ॥
अथाभवत्तेविमुखःपुत्रःशरशताहतः ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिदुर्योधनपराजयेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥
धृतराष्ट्रउवाच यथावदसिमेसूतएकस्यबहुभिःसह ॥ संग्रामंतुमुलंघोरंजयंचैवमहात्मनः ॥ १ ॥ अश्रद्धेयमिवाश्चर्यंसौभद्रस्याथविक्रमं ॥ किंतुनात्यद्भुतं
तेषांयेषांधर्मोव्यपाश्रयः ॥ २ ॥ दुर्योधनेचविमुखेराजपुत्रशतेहते ॥ सौभद्रेप्रतिपत्तिंकांप्रत्यपद्यंतमामकाः ॥ ३ ॥ संजयउवाच संशुष्कास्याश्चलन्ने
त्राःप्रस्विन्नालोमहर्षणाः ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्जये ॥ ४ ॥ हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्सुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ उत्सृज्योत्सृज्यसंजग्मुस्त्वरयंतोह
यद्विपान् ॥ ५ ॥ तान्प्रभग्नांस्तथादृष्ट्वाद्रोणोद्रौणिर्बृहद्बलः ॥ कृपोदुर्योधनःकर्णःकृतवर्माथसौबलः ॥ ६ ॥ अभ्यधावन्सुसंक्रुद्धाःसौभद्रमपराजितं ॥ तेतुपौत्रे
णतेराजन्प्रायशोविमुखीकृताः ॥ ७ ॥ एकस्तुसुखसंवृद्धोबाल्याद्दर्पाच्चनिर्भयः ॥ इष्वस्त्रविन्महातेजालक्ष्मणोर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८ ॥ तमन्वगेवास्यपितापुत्रगृ
द्धीन्यवर्त्तत ॥ अनुदुर्योधनंचान्येन्यवर्त्तंतमहारथाः ॥ ९ ॥ तंतेभिषिषिचुर्बाणैर्मेघागिरिमिवांबुभिः ॥ सतुतान्प्रममाथैकोविष्वग्वातोयथांबुदान् ॥ १० ॥
पौत्रंतवचदुर्धर्षंलक्ष्मणंप्रियदर्शनं ॥ पितुःसमीपेतिष्ठंतंशूरमुद्यतकार्मुकं ॥ ११ ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धंधनेश्वरसुतोपमं ॥ आससादरणेकार्ष्णिर्मत्तोमत्तमिव
द्विपं ॥ १२ ॥ लक्ष्मणेनतुसंगम्यसौभद्रःपरवीरहा ॥ शरैःसुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ १३ ॥

यथेति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रतिपत्तिंप्रतिविधानं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विष्वग्वातोऽशेषदिग्वातः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ केशांतंकेशैर्मनोहरं अंतःप्रांतेंतिकेमध्येस्वरूपेचमनोहरेइत्यभिधानात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धृष्टंप्रगल्भं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

संक्रुद्धोवैमहाराजदंडाहतइवोरगः ॥ पौत्रस्तवमहाराजतवपौत्रमभाषत ॥ १४ ॥ सुदृष्टःक्रियतांलोकोह्यमुंलोकंगमिष्यसि ॥ पश्यतांबांधवानांत्वांनयामियमसादनं ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वाततोभल्लंसौभद्रःपरवीरहा ॥ उद्ववर्हमहाबाहुर्निर्मुक्तोरगसन्निभं ॥ १६ ॥ सतस्यभुजनिर्मुक्तोलक्ष्मणस्यसुदर्शनं ॥ सुनसंसुभ्रुकेशांतंशिरोऽहार्षीत्सकुंडलं ॥ १७ ॥ लक्ष्मणंनिहतंदृष्ट्वाहाहेत्युच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःप्रियेपुत्रेनिपातिते ॥ १८ ॥ हतैनमितिचुक्रोशक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रोणपुत्रोबृहद्बलः ॥ १९ ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्रथाःपर्यवारयन् ॥ तांस्तुविध्वाशितैर्बाणैर्विमुखीकृत्यचार्जुनिः ॥ २० ॥ वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धःसैंधवस्यमहद्बलं ॥ आववुस्तस्यपंथानंगजानीकेनदंशिताः ॥ २१ ॥ कलिंगाश्वनिषादाश्वक्राथपुत्रश्ववीर्यवान् ॥ तत्प्रसक्तमिवात्यर्थंयुद्धमासीद्विशांपते ॥ २२ ॥ ततस्तत्कुंजरानीकंव्यधमद्धृष्टमार्जुनिः ॥ यथावायुर्नित्यगतिर्जलदान्शतशोंबरे ॥ २३ ॥ ततःक्राथःशरव्रातैरार्जुनिंसमवाकिरत् ॥ अथेतरेसन्निवृत्ताःपुनर्द्रोणमुखारथाः ॥ २४ ॥ परमास्त्राणिधुन्वानाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैःक्राथपुत्रमथार्दयत् ॥ २५ ॥ शरौघेणाप्रमेयेणत्वरमाणोजिघांसया ॥ सधनुर्बाणकेयूरौबाहूसमुकुटंशिरः ॥ २६ ॥ सच्छत्रध्वजयंतारंरथंचाश्वान्व्यपातयत् ॥ कुलशीलश्रुतिबलैःकीर्त्याचास्त्रबलेनच ॥ युक्तेतस्मिन्हतेवीराःप्रायशोविमुखाभवन् ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिलक्ष्मणवधेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच तथाप्रविष्टंतरुणंसौभद्रमपराजितं ॥ कुलानुरूपंकुर्वाणंसंग्रामेष्वपराजितं ॥ १ ॥ आजानेयैःसुबलिभिर्यांतमश्वैस्त्रिहायनैः ॥ प्लवमानमिवाकाशेकेशूराःसमवारयन् ॥ २ ॥ संजयउवाच अभिमन्युःप्रविश्यैतांस्तावकान्निशितैःशरैः ॥ अकरोत्पार्थिवान्सर्वान्विमुखान्पांडुनंदनः ॥ ३ ॥ तंतुद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणिश्चसबृहद्बलः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःषड्रथाःपर्यवारयन् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वातुसैंधवेभारमतिमात्रंसमाहितं ॥ सैन्यंतवमहाराजयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ सौभद्रमितरेवीरमभ्यवर्षन्शरांबुभिः ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहाबलाः ॥ ६ ॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासुनिष्ठितान् ॥ व्यष्टंभयद्रणेबाणैःसौभद्रःपरवीरहा ॥ ७ ॥ द्रोणंपंचाशताविध्यद्विंशत्याचबृहद्बलं ॥ अशीत्याकृतवर्माणंकृपंषष्ट्याशिलीमुखैः ॥ ८ ॥

॥ २७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥

रुक्मपुंखैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ॥ ९ ॥ सकर्णंकर्णिनाकर्णेपीतेनचशितेनच ॥ फाल्गुनिर्द्विषतांमध्ये विव्याधपरमेषुणा॥ १०॥पातयित्वाकृपस्याश्वांस्तथोभौपार्ष्णिसारथी॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ ११ ॥ ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्त्तिवर्द्धनं॥ पुत्राणांतववीराणांपश्यतामवधीद्बली ॥ १२ ॥ तंद्रौणिःपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥ वरंवरममित्राणामारुजंतमभीतवत् ॥ १३ ॥ सतुबाणैःशितैस्तूर्णंप्रत्यविध्यतमारिष ॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्जुनिः॥ १४॥ षष्ट्याशराणांतंद्रौणिस्तिग्मधारैःसुतेजनैः ॥ उग्रैर्नाकंपयद्विध्वामैनाकमिवपर्वतं॥ १५॥ सतुद्रौणिंत्रिसप्तत्याहेमपुंखैरजिह्मगैः॥ प्रत्यविध्यन्महातेजाबलवानपकारिणं ॥ १६॥ तस्मिन्द्रोणोबाणशतंपुत्रगृद्धीन्यपातयत् ॥ अश्वत्थामा तथाष्टौचपरीप्सन्पितरंरणे॥ १७॥ कर्णोद्वाविंशतिंभल्लान्कृतवर्माचविंशतिं ॥ बृहद्बलस्तुपंचाशत्कृपःशारद्वतोदश ॥ १८ ॥ तांस्तुप्रत्यवधीत्सर्वान्दशभिर्दशभिःशरैः॥ तैरर्द्यमानःसौभद्रःसर्वतोनिशितैःशरैः ॥ १९ ॥ तंकोसलानामधिपःकर्णिनाताडयद्धृदि ॥ सतस्याश्वान्ध्वजंचापंसूतंचापातयत्क्षितौ ॥ २० ॥ अथकोसलराजस्तुविरथःखड्गचर्मधृत्॥ इयेषफाल्गुनेःकायाच्छिरोहर्त्तुंसकुंडलं ॥ २१ ॥ सकोसलानामधिपंराजपुत्रंबृहद्बलं॥ हृदिविव्याधबाणेनसभिन्नहृदयोऽपतत्॥ २२॥ बभंजचसहस्राणिदशराज्ञांमहात्मनां॥ सृजतामशिवावाचःखड्गकार्मुकधारिणां ॥ २३ ॥ तथाबृहद्बलंहत्वासौभद्रोव्यचरद्रणे॥ व्यष्टंभयन्महेष्वासोयोधांस्तवशरांबुभिः ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिबृहद्बलवधेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७॥ ॥ ७॥

संजयउवाच सकर्णंकर्णिनाकर्णेपुनर्विव्याधफाल्गुनिः॥ शरैःपंचाशताचैनमविध्यत्कोपयन्भृशं ॥ १ ॥ प्रतिविव्याधराधेयस्तावद्भिरथतंपुनः ॥ शरैराचितसर्वांगोबह्वशोभतभारत ॥ २ ॥ कर्णंचाप्यकरोत्क्रुद्धोरुधिरोत्पीडवाहिनं॥ कर्णोपिविबभौशूरःशरैश्छिन्नोऽसृगाप्लुतः॥ ३॥ तावुभौशरचित्रांगौरुधिरेणसमुक्षितौ॥ बभूवतुर्महात्मानौपुष्पिताविवकिंशुकौ॥ ४ ॥ अथकर्णस्यसचिवान्षट्शूरांश्चित्रयोधिनः ॥ साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रोनिजघानह ॥ ५॥ तथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ प्रत्यविध्यदसंभ्रांतस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६ ॥ मागधस्यतथापुत्रंहत्वाषड्भिरजिह्मगैः॥ साश्वंससूतंतरुणमश्वकेतुमपातयत्॥ ७॥

सकर्णमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वधंवधोपायं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥

मार्तिकावतकंभोजंततःकुंजरकेतनं॥ क्षुरप्रेणसमुन्मथ्यननादविसृजन्शरान्॥ ८ ॥ तस्यदौःशासनिर्विध्वाचतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ सूतमेकेनविव्याधदश
भिश्चार्जुनात्मजं॥ ९॥ ततोदौःशासनिंकार्ष्णिर्विध्वासप्तभिराशुगैः॥ संरंभाद्रक्तनयनोवाक्यमुच्चैरथाब्रवीत्॥ १०॥ पितातवाहवंत्यक्त्वागतःकापुरुषोयथा॥
दिष्ट्यात्वमपिजानीषेयोद्धुंनत्वद्यमोक्ष्यसे॥ ११ ॥ एतावदुक्त्वावचनंकर्मारपरिमार्जितं॥ नाराचंविससर्जास्मैतंद्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत्॥ १२॥ तस्यार्जुनि
र्ध्वजंछित्वाशल्यंत्रिभिरताडयत्॥ तंशल्योनवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत्॥ १३॥ हृद्यसंभ्रांतवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ तस्यार्जुनिर्ध्वजंछित्वाहत्वो
भौपार्ष्णिसारथी॥ १४॥ तंविव्याधायसैःषड्भिःसोपाक्रामद्रथांतरं॥ शत्रुंजयंचंद्रकेतुंमेघवेगंसुवर्चसं॥ १५॥ सूर्यभासंचपंचैतान्हत्वाविव्याधसौबलं॥ तंसौ
बलस्त्रिभिर्विध्वादुर्योधनमथाब्रवीत्॥ १६॥ सर्वएनंविमथ्नीमःपुरैकैकंहिनास्तिनः॥ अथाब्रवीत्पुनर्द्रोणंकर्णोवैकर्तनोरणे॥ १७॥ पुरासर्वान्प्रमथ्नातिब्रूह्य
स्यवधमाशुनः॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःसर्वांस्तान्प्रत्यभाषत॥ १८॥ अस्तिवास्यांतरंकिंचित्कुमारस्याथपश्यत॥ अण्वप्यस्यांतरंह्यद्यचरतःसर्वतोदिशं॥
॥ १९॥ शीघ्रतांनरसिंहस्यपांडवेयस्यपश्यत॥ धनुर्मंडलमेवास्यरथमार्गेषुदृश्यते॥ २०॥ संदधानस्यविशिखान्शीघ्रंचैवविमुंचतः॥ आरुजन्नपिमेप्राणा
न्मोहयन्नपिसायकैः॥ २१॥ प्रहर्षयतिमांभूयःसौभद्रःपरवीरहा॥ अतिमांनंदयत्येषसौभद्रोविचरन्रणे॥ २२॥ अंतरंयस्यसंरब्धानपश्यंतिमहारथाः॥ अ
स्यतोलघुहस्तस्यदिशःसर्वामहेषुभिः॥ २३॥ नविशेषंप्रपश्यामिरणेगांडीवधन्वनः॥ अथकर्णःपुनर्द्रोणमाहार्जुनिशराहतः॥ २४॥ स्थातव्यमितितिष्ठामि
पीड्यमानोभिमन्युना॥ तेजस्विनःकुमारस्यशराःपरमदारुणाः॥ २५॥ क्षिण्वंतिहृदयंमेद्यघोराःपावकतेजसः॥ तमाचार्योब्रवीत्कर्णंशनकैःप्रहसन्निव॥
॥ २६॥ अभेद्यमस्यकवचंयुवाचाशुपराक्रमः॥ उपदिष्टामयाचास्यपितुःकवचधारणा॥ २७॥ तामेषनिखिलांवेत्तिध्रुवंपरपुरंजयः॥ शक्यंत्वस्यधनुश्छे
त्तुंज्यांचबाणैःसमाहितैः॥ २८॥ अभीषूंश्चहयांश्चैवतथोभौपार्ष्णिसारथी॥ एतत्कुरुमहेष्वासराधेययदिशक्यसे॥ २९॥ अथैनंविमुखीकृत्यपश्चात्प्रहरणंकु
रु॥ सधनुष्कोनशक्योयमपिजेतुंसुरासुरैः॥ ३०॥ विरथंविधनुष्कंचकुरुष्वैनंयदीच्छसि॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वाकर्णोवैकर्त्तनस्त्वरन्॥ ३१॥ अस्यतोलघु
हस्तस्यपृषत्कैर्धनुराच्छिनत्॥ अश्वानस्यावधीद्भोजोगौतमःपार्ष्णिसारथी॥ ३२॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४३॥ शेषास्तुच्छिन्नधन्वानंशरवर्षैरवाकिरन् ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेविरथंषण्महारथाः ॥ ३३ ॥ शरवर्षैरकरुणाबालमेकमवाकिरन् ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःस्वधर्ममनुपालयन् ॥ ३४ ॥ खड्गचर्मधरःश्रीमानुत्पपातविहायसा ॥ मार्गैःसकौशिकाद्यैश्चलाघवेनबलेनच ॥ ३५ ॥ आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्निभृशंवैपक्षिराडिव ॥ मय्येवनिपतत्येषसासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ॥ ३६ ॥ विव्यधुस्तंमहेष्वासंसमरेछिद्रदर्शिनः ॥ तस्यद्रोणोच्छिनन्मुष्टौखड्गंमणिमयत्सरुं ॥ ३७ ॥ क्षुरप्रेणमहातेजास्त्वरमाणःसपत्नजित् ॥ राधेयोनिशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्मचोत्तमं ॥ ३८ ॥ व्यसिचर्मेषुपूर्णांगःसोंतरिक्षात्पुनःक्षितिं ॥ आस्थितश्चक्रमुद्यम्यद्रोणंक्रुद्धोभ्यधावत ॥ ३९ ॥ सचक्ररेणूज्ज्वलशोभितांगोबभावतीवोज्ज्वलचक्रपाणिः ॥ रणेभिमन्युःक्षणमाससरौद्रःसवासुदेवानुकृतिंप्रकुर्वन् ॥ ४० ॥ स्रुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रोभ्रुकुटिपुटाकुलितोतिसिंहनादः ॥ प्रभुरमितबलोरणेभिमन्युर्नृपवरमध्यगतोभृशंव्यराजत् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युविरथकरणेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच विष्णोःस्वसुर्नंदकरःसविष्णवायुधभूषणः ॥ रराजातिरथःसंख्येजनार्दनइवापरः ॥ १ ॥ मारुतोद्धूतकेशांतमुद्यतारिवरायुधं ॥ वपुःसमीक्ष्यपृथ्वीशादुःसमीक्ष्यंसुरैरपि ॥ २ ॥ तच्चक्रंभृशमुद्विग्नाःसंचिच्छिदुरनेकधा ॥ महारथस्ततःकार्ष्णिःसजग्राहमहागदां ॥ ३ ॥ विधनुःस्यंदनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिःकृतः ॥ अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत् ॥ ४ ॥ सगदामुद्यतांदृष्ट्वाज्वलंतीमशनीमिव ॥ अपाक्रामद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५ ॥ तस्याश्वान्गदयाहत्वातथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ शराचितांगःसौभद्रःश्वाविद्वत्समदृश्यत ॥ ६ ॥ ततःसुबलदायादंकालिकेयमपोथयत् ॥ जघानचास्यानुचरान्गांधारान्सप्तसप्ततिं ॥ ७ ॥ पुनश्चैववसातीयान्जघानरथिनोदश ॥ केकयानांरथान्सप्तहत्वाचदशकुंजरान् ॥ ८ ॥ दौःशासनिरथंसाश्वंगदयासमपोथयत् ॥ ततोदौःशासनिःक्रुद्धोगदामुद्यम्यमारिष ॥ ९ ॥ अभिदुद्रावसौभद्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ तावुद्यतगदौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ १० ॥ भ्रातृव्यौसंप्रजह्रातेपुरेवत्र्यंबकांधकौ ॥ तावन्योन्यंगदाग्राभ्यामाहत्यपतितौक्षितौ ॥ ११ ॥ इंद्रध्वजाविवोत्सृष्टौरणमध्येपरंतपौ ॥ दौःशासनिरथोत्थायकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ १२ ॥ उत्तिष्ठमानंसौभद्रंगदयामूर्ध्न्यताडयत् ॥ गदावेगेनमहताव्यायामेनचमोहितः ॥ १३ ॥ ॥४३॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपप्लुतंराहुग्रस्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

विचेतान्यपतद्भूमौसौभद्रःपरवीरहा ॥ एवंविनिहतोराजन्नेकोबहुभिराहवे ॥ १४ ॥ क्षोभयित्वाचमूंसर्वांनलिनीमिवकुंजरः ॥ अशोभतहतोवीरोव्याधैर्वन गजोयथा ॥ १५ ॥ तंतथापतितंशूरंतावकाःपर्यवारयन् ॥ दावंदग्ध्वायथाशांतंपावकंशिशिरात्यये ॥ १६ ॥ विमृद्यनगशृंगाणिसन्निवृत्तमिवानिलं ॥ अस्तं गतमिवादित्यंतप्त्वाभारतवाहिनीं ॥ १७ ॥ उपप्लुतंयथासोमंसंशुष्कमिवसागरं ॥ पूर्णचंद्राभवदनंकाकपक्षवृताक्षिकं ॥ १८ ॥ तंभूमौपतितंदृष्ट्वातावका स्तेमहारथाः ॥ मुदापरमयायुक्ताश्चुकुशुःसिंहवन्मुहुः ॥ १९ ॥ आसीत्परमकोहर्षस्तावकानांविशांपते ॥ इतरेषांतुवीराणांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलं ॥ २० ॥ अंत रिक्षेचभूतानिप्राक्रोशंतविशांपते ॥ दृष्ट्वानिपतितंवीरंच्युतंचंद्रमिवांबरात् ॥ २१ ॥ द्रोणकर्णमुखैःषड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ एकोयंनिहतःशेतेनैषधर्मोमतोहिनः ॥ २२ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेबह्वशोभतमेदिनी ॥ द्यौर्यथापूर्णचंद्रेणनक्षत्रगणमालिनी ॥ २३ ॥ रुक्मपुंखैश्चसंपूर्णारुधिरौघपरिप्लुता ॥ उत्तमांगैश्चशूराणां भ्राजमानैःसकुंडलैः ॥ २४ ॥ विचित्रैश्चपरिस्तोमैःपताकाभिश्चसंवृता ॥ चामरैश्चकुथाभिश्चप्रविद्धैश्चांबरोत्तमैः ॥ २५ ॥ तथाश्वनरनागानामलंकारैश्चसु प्रभैः ॥ खड्गैःसुनिशितैःपीतैर्निर्मुक्तैर्भुजगैरिव ॥ २६ ॥ चापैश्चविविधैश्छिन्नैःशक्त्यृष्टिप्रासकंपनैः ॥ विविधैश्चायुधैश्चान्यैःसंवृताभूरशोभत ॥ २७ ॥ वाजि भिश्चापिनिर्जीवैःश्वसद्भिःशोणितोक्षितैः ॥ सारोहैर्विषमाभूमिःसौभद्रेणनिपातितैः ॥ २८ ॥ सांकुशैःसमहामात्रैःसवर्मायुधकेतुभिः ॥ पर्वतैरिवविध्वस्तै र्विशिखैर्मथितैर्गजैः ॥ २९ ॥ पृथिव्यामनुकीर्णैश्चव्यश्वसारथियोधिभिः ॥ ह्रदैरिवप्रक्षुभितैर्हतनागैरथोत्तमैः ॥ ३० ॥ पदातिसंघैश्चहतैर्विविधायुधभूष णैः ॥ भीरूणांत्रासजननीघोररूपाभवन्मही ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वापतितंभूमौचंद्रार्कसदृशद्युतिं ॥ तावकानांपराप्रीतिःपांडूनांचाभवद्व्यथा ॥ ३२ ॥ अभिमन्यौहते राजन्शिशुकेऽप्राप्तयौवने ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाधर्मराजस्यपश्यतः ॥ ३३ ॥ दीर्यमाणंबलंदृष्ट्वासौभद्रेविनिपातिते ॥ अजातशत्रुस्तान्वीरानिदंवचनमब्रवी त् ॥ ३४ ॥ स्वर्गमेषगतःशूरोयोहतोनपराङ्मुखः ॥ संस्तंभयतमाभैष्टविजेष्यामोरणेरिपून् ॥ ३५ ॥ इत्येवंसमहातेजादुःखितेभ्योमहाद्युतिः ॥ धर्मराजोयुधां श्रेष्ठोब्रुवन्दुःखमपानुदत् ॥ ३६ ॥ युद्धेत्वाशीविषाकारान्राजपुत्रान्रणेरिपून् ॥ पूर्वंनिहत्यसंग्रामेपश्चादार्जुनिरभ्ययात् ॥ ३७ ॥ हत्वादशसहस्राणिकौस ल्यंचमहारथं ॥ कृष्णार्जुनसमःकार्ष्णिःशक्रलोकंगतोध्रुवं ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वयंत्विति ॥ १ ॥

रथाश्वनरमातंगान्विनिहत्यसहस्रशः॥ अविह्लःससंग्रामादशोच्यःपुण्यकर्मकृत्॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्शाश्वतान्पुण्यनिर्जितान्॥ ३९॥ इतिश्रीम
॥४४॥ हाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिअभिमन्युवधेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच वयंतुप्र
वरंहत्वातेषांतैःशरपीडिताः॥ निवेशायाभ्युपायामःसायान्हेरुधिरोक्षिताः॥ १ ॥ निरीक्षमाणास्तुवयंपरेचायोधनंशनैः॥ अपयातामहाराजग्लानिंप्राप्ताविचेतसः॥ २॥ ततोनिशायादिवसस्यचाशिवःशिवारुतैःसंधिरवर्त्तताद्भुतः॥ कुशेशयापीडनिभेदिवाकरेविलंबमानेऽस्तमुपेत्यपर्वतं॥३॥ वरासिशक्त्यृष्टिवरूथचर्मणांविभूषणानांचसमाक्षिपन्प्रभाः॥ दिवंचभूमिंचसमानयन्निवप्रियांतनुंभानुरुपैतिपावकं॥ ४॥ महाभ्रकूटाचलशृंगसन्निभैर्गजैरनेकैरिववज्रपातितैः॥ सवैजयंत्यंकुशवर्मयंतृभिर्निपातितैर्नष्टगतिश्चिताक्षितिः ॥ ५ ॥ हतेश्वरैश्चूर्णितपत्त्युपस्करैर्हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः॥ महारथैर्भूःशुशुभेविचूर्णितैःपुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप॥ ६॥ रथाश्ववृंदैःसहसादिभिर्हतैःप्रविद्धभांडाभरणैःपृथग्विधैः॥ निरस्तजिह्वादशनांत्रलोचनैर्धराबभौघोरविरूपदर्शना॥ ॥७॥ प्रविद्धवर्माभरणांबरायुधाविपन्नहस्त्यश्वरथानुगानराः॥ महार्हशय्यास्तरणोचितास्तदाक्षितावनाथाइवशेरतेहताः॥ ८ ॥ अतीवहृष्टाःश्वशृगालवायसाबकाःसुपर्णाश्चवृकास्तरक्षवः॥ वयांस्यसृक्पान्यथरक्षसांगणाःपिशाचसंघाश्चसुदारुणारणे ॥ ९ ॥ त्वचोविनिर्भिद्यपिबन्वसामसृक्तथैवमज्जाःपिशितानिचाश्नुवन्॥ वपांविलुंपंतिहसंतिगांतिचप्रकर्षमाणाःकुणपान्यनेकशः ॥ १० ॥ शरीरसंघातवहाह्यसृग्जलारथोडुपाकुंजरशैलसंकटा ॥ मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्दमाप्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ॥ ११॥ भयावहावैतरणीवदुस्तराप्रवर्त्तितायोधवरैस्तदानदी ॥ उवाहमध्येनरणाजिरेभृशंभयावहाजीवमृतप्रवाहिनी ॥ १२ ॥ पिबंतिचाश्नंतिचयत्रदुर्दशाःपिशाचसंघास्तुनदंतिभैरवाः॥ सुनंदिताःप्राणभृतांक्षयंकराःसमानभक्षाःश्वसृगालपक्षिणः॥ ॥ १३॥ तथातदायोधनमुग्रदर्शनंनिशामुखेपितृपतिराष्ट्रवर्धनं ॥ निरीक्षमाणाःशनकैर्जहुर्नराःसमुत्थितानृत्तकबंधसंकुलं॥ १४॥ ॥४४॥

॥ २ ॥ ३ ॥ समाक्षिपन्संहरन् समानयन्नेकतांनयन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ पत्तयःपादरक्षाः उपस्कराउपकरणानि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सदसिप्राग्वंशे ॥ १५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥ ॥५१॥ हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ असंबाधंअप्रतीघातं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ असमंजसमयुक्तरूपं ॥९॥१०॥

अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणंनिपातितंशक्रसमंमहाबलं ॥ रणेभिमन्युंददृशुस्तदाजनाव्यपोढहव्यंसदसीवपावकं ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअ
भिमन्युवधपर्वणितृतीयदिवसावहारेसमरभूमिवर्णनेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥ ॥५१॥ ॥५१॥ संजयउवाच हतेतस्मिन्महावीर्येसौभद्रे
रथयूथपे ॥ विमुक्तरथसन्नाहाःसर्वेनिक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १ ॥ उपोपविष्टाराजानंपरिवार्ययुधिष्ठिरं ॥ तदेवयुद्धंध्यायंतःसौभद्रगतमानसाः ॥ २ ॥ ततोयुधिष्ठि
रोराजाविललापसुदुःखितः ॥ अभिमन्यौहतेवीरेभ्रातुःपुत्रेमहारथे ॥ ३ ॥ द्रोणानीकमसंबाधंममप्रियचिकीर्षया ॥ भित्वाव्यूहंप्रविष्टोऽसौगोमध्यमिवके
सरी ॥४ ॥ यस्यशूरामहेष्वासाःप्रत्यनीकगतारणे ॥ प्रभग्नाविनिवर्त्ततेकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥५॥ अत्यंतशत्रुरस्माकंयेनदुःशासनःशरैः ॥ क्षिप्रंह्यभिमुखःसं
ख्येविसंज्ञोविमुखीकृतः ॥ ६ ॥ सतीर्त्वादुस्तरंवीरोद्रोणानीकमहार्णवं ॥ प्राप्यदौःशासनिंकार्ष्णिःप्राप्तोवैवस्वतक्षयं ॥ ७॥ कथंद्रक्ष्यामिकौंतेयंसौभद्रेनिहते
र्जुनं ॥ सुभद्रांवामहाभागांप्रियंपुत्रमपश्यतीं ॥ ८ ॥ किंस्विद्वयमपेतार्थमक्लिष्टमसमंजसं ॥ तावुभौप्रतिवक्ष्यामोहृषीकेशधनंजयौ ॥ ९ ॥ अहमेवसुभद्रा
याःकेशवार्जुनयोरपि ॥ प्रियकामोजयाकांक्षीकृतवानिदमप्रियं ॥ १० ॥ नलुब्धोबुध्यतेदोषाँल्लोभान्मोहात्प्रवर्तते ॥ मधुलिप्सुर्हिनापश्यंप्रपातमहमीदृशं ॥
॥ ११ ॥ योहिभोज्येपुरस्कार्योयानेषुशयनेषुच ॥ भूषणेषुचसोऽस्माभिर्बालोयुधिपुरस्कृतः ॥ १२ ॥ कथंहिबालस्तरुणोयुद्धानामविशारदः ॥ सदश्वइवसं
बाधेविषमेक्षेममर्हति ॥ १३ ॥ नोचेद्धिवयमप्येनंमहीमनुशयीमहि ॥ बीभत्सोःकोपदीप्तस्यदग्धाःकृपणचक्षुषा ॥ १४ ॥ अलुब्धोमतिमान्ह्रीमान्क्षमावा
न्रूपवान्बली ॥ वपुष्मान्मानकृद्वीरःप्रियःसत्यपराक्रमः ॥ १५ ॥ यस्यश्लाघंतिविबुधाःकर्माण्यूर्जितकर्मणः ॥ निवातकवचान्जघ्नेकालकेयांश्चवीर्यवान्
॥ १६ ॥ महेंद्रशत्रवोयेनहिरण्यपुरवासिनः ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणपौलोमाःसगणाहताः ॥ १७॥ परेभ्योप्यभयार्थिभ्योयोददात्यभयंविभुः ॥ तस्यास्माभि
र्नशकितस्त्रातुमप्यात्मजोबली ॥ १८ ॥ भयंतुसुमहत्प्राप्तंधार्त्तराष्ट्रान्महाबलान् ॥ पार्थःपुत्रवधात्क्रुद्धःकौरवान्शोषयिष्यति ॥ १९॥ क्षुद्रःक्षुद्रसहायश्चस्वपक्ष
क्षयकारकः ॥ व्यक्तंदुर्योधनोदृष्ट्वाशोचन्हास्यतिजीवितं ॥ २० ॥

॥११ ॥ १२॥ संबाधेगहने ॥१३॥ एनंअभिमन्युंअनुचेन्नमहींशयीमहितदाक्रोधदीप्तस्यबीभत्सोःकृपणेनावसन्नेनचक्षुषादग्धाभवेमहीत्यन्वयः ॥१४॥ वपुष्मांस्तेजस्वी ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथैनंविलपंतंतमित्यादेःशीघ्रंयोद्धुमुपाक्रामदित्यंतस्यग्रंथस्यतात्पर्यं ह्यस्तनोद्यतनोवापिकामरोगादिरूप धृत् स्वदोषःपुरुषंहंतिनशस्त्ररिपुम्रृत्यवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्वारंसंजनयस्वेतिमयाउक्तइतिसंबंधः निवारिताः तमनुप्रविशंतइतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ विधिःस्वकर्मसएवमृत्युः

नमेजयःप्रीतिकरोनराज्यंनचामरत्वंनसुरैःसलोकता॥ इमंसमीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषंनिपातितंदेवबरात्मजात्मजं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणियुधिष्ठिरप्रलापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अथैनंविलपंतंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ कृष्णद्वैपायनस्तत्रआजगाममहानृषिः ॥ १ ॥ अर्चयित्वायथान्यायमुपविष्टंयुधिष्ठिरः॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तोभ्रातुःपुत्रवधेनच ॥ २ ॥ अधर्मयुक्तैर्बहुभिःप रिवार्यमहारथैः॥ युध्यमानोमहेष्वासैःसौभद्रोनिहतोरणे॥३॥ बालश्चबालबुद्धिश्चसौभद्रःपरवीरहा॥ अनुपायेनसंग्रामेयुध्यमानोविशेषतः॥ ४॥ मयाप्रो क्तःससंग्रामेद्वारंसंजनयस्वनः॥ प्रविष्टेभ्यंतरेतस्मिन्सैंधवेननिवारिताः ॥५॥ ननुनामसमंयुद्धमेष्टव्यंयुद्धजीविभिः॥ इदंचैवासमंयुद्धमीदृशंयत्कृतंपरैः॥ ॥६॥ तेनास्मिभृशसंतप्तःशोकबाष्पसमाकुलः॥ शमंनैवाधिगच्छामिचिंतयानःपुनःपुनः॥ ७॥ संजयउवाच तंतथाविलपंतंवैशोकव्याकुलमान सं॥ उवाचभगवान्व्यासोयुधिष्ठिरमिदंवचः ॥८॥ व्यासउवाच युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद ॥ व्यसनेषुनमुह्यंतित्वादृशाभरतर्षभ ॥ ९ ॥ स्वर्गमेषगतःशूरःशत्रून्हत्वाबहून्रणे॥ अबालसदृशंकर्मकृत्वावैपुरुषोत्तमः ॥ १० ॥ अनतिक्रमणीयोवैविधिरेषयुधिष्ठिर ॥ देवदानवगंधर्वान्मृत्युर्हरतिभा रत॥ ११ ॥ युधिष्ठिरउवाच इमेवैपृथिवीपालाःशेरतेपृथिवीतले ॥ निहताःपृतनामध्येमृतसंज्ञामहाबलाः ॥ १२ ॥ नागायुतबलाश्चान्येवायुवेगब लास्तथा॥ तएतेनिहताःसंख्येतुल्यरूपानरैर्नराः ॥ १३ ॥ नैषांपश्यामिहंतारंप्राणिनांसंयुगेक्वचित्॥ विक्रमेणोपसंपन्नास्तपोबलसमन्विताः ॥ १४ ॥ जेतव्य मितिचान्योन्यंयेषांनित्यंहृदिस्थितं॥ अथचेमेहताःप्राज्ञाःशेरतेविगतायुषः ॥ १५ ॥ मृताइतिचशब्दोयंवर्त्ततेचततोर्थवत्॥ इमेमृतामहीपालाःप्रायशो भीमविक्रमाः॥ १६॥ निश्चेष्टानिरभीमानाःशूराःशत्रुवशंगताः॥ राजपुत्राश्चसंरब्धावैश्वानरमुखंगताः॥ १७॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अथेति विगतायुषइतिशब्देनदेहवियोगेपुरुषस्यपारतंत्र्यंप्रतीयते ॥ १५ ॥ मृताइतिशब्देनधात्वर्थानुगमात् प्राणत्यागेपुरुषस्यस्वातंत्र्यंप्रतीयते ततःपुरुषंकिमन्योमार यति उतस्वयमेवस्वात्मानंमारयतीतिप्रश्नार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कस्यमृत्युःकइतिशेषः अंतिमपक्षेकुतोहेतोःपुमान्स्वयंस्वस्यमृत्युर्भवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अत्रमेसंशयःप्राप्तःकुतःसंज्ञाम्रताइति ॥ कस्यमृत्युःकुतोमृत्युःकथंसंहरतेप्रजाः ॥ १८ ॥ हरत्यमरसंकाशतन्मेब्रूहिपितामह ॥ संजयउवाच ततथाप
रिपृच्छंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ आश्वासनमिदंवाक्यमुवाचभगवानृषिः ॥ १९ ॥ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ अकंपनस्यक
थितंनारदेनपुरानृप ॥ २० ॥ सचापिराजाराजेंद्रपुत्रव्यसनमुत्तमं ॥ अप्रसह्यतमंलोकेप्राप्तवानितिमेमतिः ॥ २१ ॥ तदहंसंप्रवक्ष्यामिमृत्योःप्रभवमुत्त
मं ॥ ततस्त्वंमोक्ष्यसेदुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् ॥ २२ ॥ समस्तपापराशिघ्नंशृणुकीर्तयतोमम ॥ धन्यमाख्यानमायुष्यंशोकघ्नंपुष्टिवर्धनं ॥ २३ ॥ पवित्रमरिसं
घघ्नंमंगलानांचमंगलं ॥ यथैववेदाध्ययनमुपाख्यानमिदंतथा ॥ २४ ॥ श्रवणीयंमहाराजप्रातर्नित्यंनृपोत्तमैः ॥ पुत्रानायुष्मतोराज्यमीहमानैःश्रियंतथा ॥
॥ २५ ॥ पुराकृतयुगेतातआसीद्राजात्व्यकंपनः ॥ सशत्रुवशमापन्नोमध्येसंग्राममूर्धनि ॥ २६ ॥ तस्यपुत्रोहरिर्नामनारायणसमोबले ॥ श्रीमान्कृतास्त्रोमे
धावीयुधिशक्रोपमोबली ॥ २७ ॥ सशत्रुभिःपरिवृतोबहुधारणमूर्धनि ॥ व्यस्यन्बाणसहस्राणियोधेषुचगजेषुच ॥ २८ ॥ सकर्मदुष्करंकृत्वासंग्रामेशत्रु
तापनः ॥ शत्रुभिर्निहतःसंख्येपृतानायांयुधिष्ठिर ॥ २९ ॥ सराजाप्रेतकृत्यानितस्यकृत्वाशुचान्वितः ॥ शोचन्नहनिरात्रौचनालभत्सुखमात्मनः ॥ ३० ॥ त
स्यशोकंविदित्वातुपुत्रव्यसनसंभवं ॥ आजगामाथदेवर्षिर्नारदोस्यसमीपतः ॥ ३१ ॥ सतुराजामहाभागोदृष्ट्वादेवर्षिसत्तमं ॥ पूजयित्वायथान्यायंकथामक
थयत्तदा ॥ ३२ ॥ तस्यसर्वंसमाचष्टयथावृत्तंनरेश्वरः ॥ शत्रुभिर्विजयंसंख्येपुत्रस्यचवधंतथा ॥ ३३ ॥ ममपुत्रोमहावीर्यइंद्रविष्णुसमद्युतिः ॥ शत्रुभिर्बहु
भिःसंख्येपराक्रम्यहतोबली ॥ ३४ ॥ कएषमृत्युर्भगवन्किंवीर्यबलपौरुषः ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनश्रोतुंमतिमतांवर ॥ ३५ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वानारदोवरदः
प्रभुः ॥ आख्यानमिदमाचष्टपुत्रशोकापहंमहत् ॥ ३६ ॥ नारदउवाच शृणुराजन्महाबाहोआख्यानंबहुविस्तरं ॥ यथावृत्तंश्रुतंचैवमयापिवसुधाधिप
॥ ३७ ॥ प्रजाःसृष्ट्वातदाब्रह्माआदिसर्गेपितामहः ॥ असंहृतंमहातेजादृष्ट्वाजगदिदंप्रभुः ॥ ३८ ॥ तस्यचिंतासमुत्पन्नासंहारंप्रतिपार्थिव ॥ चिंतयन्नह्यसौ
वेदसंहारंवसुधाधिप ॥ ३९ ॥ तस्यरोषान्महाराजखेभ्योग्निरुदतिष्ठत ॥ तेनसर्वादिशोव्याप्ताःसांतर्देशादिधक्षता ॥ ४० ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ खेभ्यःश्रोत्रादिच्छिद्रेभ्यः ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ प्रजेति ॥ १ ॥ कारुण्यंजातमितिशेषः ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ अप्रमेयस्यानंतस्यजगतइतिशेषः अहिंस्यस्येतिवार्थः ॥ ५ ॥ संहारार्थंमारुषः रोषंमाकार्षीः किंतुप्रसीदस्व ॥ ६ ॥ तवेतिअनागतादिप्रकारत्रययुक्तंसर्वंदैवजगदस्तुनत्वस्य निरन्वयोच्छेदः

॥४६॥ ततोदिवंभुवंचैवज्वालामालासमाकुलं॥ चराचरंजगत्सर्वंददाहभगवान्प्रभुः ॥ ४१ ॥ ततोहतानिभूतानिचराणिस्थावराणिच ॥ महताक्रोधवेगेनत्रासय
न्निववीर्यवान्॥ ४२ ॥ ततोरुद्रोजटीस्थाणुर्निशाचरपतिर्हरः ॥ जगामशरणंदेवंब्रह्माणंपरमेष्ठिनं ॥ ४३ ॥ तस्मिन्नापतितेस्थाणौप्रजानांहितकाम्यया ॥
अब्रवीत्परमोदेवोज्वलन्निवमहामुनिः॥ ४४॥ किंकुर्मकामंकामार्हकामाज्जातोसिपुत्रक॥ करिष्यामिप्रियंसर्वंब्रूहिस्थाणोयदिच्छसि॥ ४५॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ स्थाणुरुवाच प्रजासर्गनिमित्तंहि
कृतोयत्नस्त्वयाविभो॥ त्वयासृष्टाश्चवृद्धाश्चभूतग्रामाःपृथग्विधाः॥ १ ॥ तास्तवेहपुनःक्रोधात्प्रजादह्यंतिसर्वशः॥ ताद्दृष्ट्वाममकारुण्यंप्रसीदभगवन्प्रभो॥
॥ २॥ ब्रह्मोवाच संहर्तुंनचमेकामोएतदेवंभवेदिति॥ पृथिव्याहितकामंतुततोमांमन्युराविशत् ॥ ३ ॥ इयंहिमांसहादेवीभारार्त्तासमचूचुदत्॥ संहा
रार्थंमहादेवभारेणाभिहतासती॥ ४ ॥ ततोहंनाधिगच्छामितथाबहुविधंतदा॥ संहारमप्रमेयस्यततोमांमन्युराविशत्॥ ५॥ रुद्रउवाच संहारार्थंप्रसी
दस्वमारुषोवसुधाधिप॥ माप्रजाःस्थावराश्चैवजंगमाश्चव्यनीनशः ॥ ६ ॥ तवप्रसादाद्भगवन्निदंवर्त्तेत्रिधाजगत्॥ अनागतमतीतंचयच्चसंप्रतिवर्त्तते॥
॥ ७॥ भगवन्क्रोधसंदीप्तःक्रोधादग्निमवासृजत्॥ सदहत्यश्मकूटानिद्रुमांश्चसरितस्तथा ॥ ८ ॥ पल्वलानिचसर्वाणिसर्वंचैवतृणोलपाः ॥ स्थावरंजंगमं
चैवनिःशेषंकुरुतेजगत्॥ ९॥ तदेतद्भस्मसाद्भूतंजगत्स्थावरजंगमं॥ प्रसीदभगवन्सत्वंरोषोनस्याद्वरोमम॥ १०॥ सर्वेहिसृष्टानश्यंतितवदेवकथंचन॥ तस्मा
न्निवर्त्ततांतेजस्त्वय्येवेदंप्रलीयतां॥ ११॥ तत्पश्यदेवसुभृशंप्रजानांहितकाम्यया॥ यथेमेप्राणिनःसर्वेनिवर्त्तेरंस्तथाकुरु॥ १२॥ अभावंनेहगच्छेयुरुत्सन्नज
ननाःप्रजाः॥ आदिदेवनियुक्तोस्मित्वयालोकेषुलोककृत्॥ १३॥ माविनश्येज्जगन्नाथजगत्स्थावरजंगमं॥ प्रसादाभिमुखंदेवंतस्मादेवंब्रवीम्यहं॥ १४॥

कार्यइत्याशयः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तवरोषोनस्यादितिममसत्वंवरोस्त्वितियोजना ॥ १० ॥ ११ ॥ उत्सन्नजननाःप्रक्षीणसंतानाः ॥ १२ ॥ आदीति मांलोकसंतानेनियोज्यकथंलोकान्नाश ॥४६॥
यसीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१५॥ प्रवृत्तंकर्मसृष्टिहेतुंनिवृत्तंकर्ममोक्षहेतुंकथयामास ॥१६॥ गोभ्यइंद्रियच्छिद्रेभ्यः ॥१७॥१८॥ देवौब्रह्मरुद्रौ ॥१९॥ देवोब्रह्मा मरणंमृत्प्राणवियोगस्तमन्यैस्यैच्छतीतिमृत्युरित्यर्थः इतिआहेतिशेषः

नारदउवाच श्रुत्वाहिवचनंदेवःप्रजानांहितकारणे ॥ तेजःसंधारयामासपुनरेवांतरात्मनि ॥ १५ ॥ ततोग्निमुपसंहृत्यभगवाँल्लोकसत्कृतः ॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचकथयामासवैप्रभुः ॥ १६ ॥ उपसंहरतस्तस्यतमग्निंरोषजंतथा ॥ प्रादुर्बभूवविश्वेभ्योगोभ्योनारीमहात्मनः ॥ १७ ॥ कृष्णरक्तातथापिंगारक्तजिह्वास्यलोचना ॥ कुंडलाभ्यांचराजेंद्रतप्ताभ्यांतप्तभूषणा ॥ १८ ॥ सनिःसृत्यतथाखेभ्योदक्षिणांदिशमाश्रिता ॥ स्मयमानाचसावेक्ष्यदेवौविश्वेश्वरावुभौ ॥ १९ ॥ तामाहूयतदादेवोलोकादिनिधनेश्वरः ॥ मृत्योइतिमहीपालजहिचेमाःप्रजाइति ॥ २० ॥ त्वंहिसंहारबुद्ध्याथप्रादुर्भूतारुषोमम ॥ तस्मात्संहरसर्वास्त्वंप्रजाःसजडपंडिताः ॥ २१ ॥ ममत्वंहिनियोगेनततःश्रेयोह्यवाप्स्यसि ॥ एवमुक्तातुसातेनमृत्युःकमललोचना ॥ २२ ॥ दध्यौचात्यर्थमबलाप्ररुरोदचसुस्वरं ॥ पाणिभ्यांप्रतिजग्राहतान्यश्रूणिपितामहः ॥ सर्वभूतहितार्थायतांचाप्यनुनयत्तदा ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिमृत्युकथनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच विनीयदुःखमबलाआत्मन्येवप्रजापतिं ॥ उवाचप्रांजलिर्भूत्वालतेवावर्जितापुनः ॥ १ ॥ मृत्युरुवाच त्वयासृष्टाकथंनारीईदृशीवदतांवर ॥ क्रूरंकर्माहितंकुर्यांतदेवकिमुजानती ॥ २ ॥ बिभेम्यहमधर्माद्धिप्रसीदभगवन्प्रभो ॥ प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्चभ्रातॄन्मातॄःपितॄन्पतीन् ॥ ३ ॥ अपध्यास्यंतिमेदेवमृतेष्वेभ्योबिभेम्यहं ॥ कृपणानांहिरुदतांयेपतंत्यश्रुबिंदवः ॥ ४ ॥ तेभ्योहंभगवन्भीताशरणंत्वाहमागता ॥ यमस्यभवनंदेवगच्छेयंनसुरोत्तम ॥ ५ ॥ कायेनविनयोपेतामूर्ध्नोदग्रनखेनच ॥ एतदिच्छाम्यहंकामंत्वत्तोलोकपितामह ॥ ६ ॥ इच्छेयंत्वत्प्रसादाद्धितपस्तप्तुंप्रजेश्वर ॥ प्रदिशेमंवरंदेवत्वंमह्यंभगवन्प्रभो ॥ ७ ॥ त्वयाह्युक्तागमिष्यामिधेनुकाश्रममुत्तमं ॥ तत्रतप्स्येतपस्तीव्रंतवैवाराधनेरता ॥ ८ ॥ नहिशक्ष्यामिदेवेशप्राणान्प्राणभृतांप्रियान् ॥ हर्तुंविलपमानानामधर्मादभिरक्षमां ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच मृत्योसंकल्पितासित्वंप्रजासंहारहेतुना ॥ गच्छसंहरसर्वास्त्वंप्रजामातेविचारणा ॥ १० ॥ भवितात्वेतदेवंहिनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ भवत्वनिंदितालोकेकुरुष्ववचनंमम ॥ ११ ॥

॥२०॥ रुषोरोषात्॥२१॥२२॥२३॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ॥७॥ विनीयेति लतेवेतित्वदेकशरण्यत्वेदृष्टांतः ॥१॥२॥३॥प्रियादीन् घ्नतीमितिशेषः तत्संबंधिनःअपध्यास्यंति परानिष्टचिंतनमपध्यानं मृतेषुमयामारितेषुलोकेषुसत्सु मेमां॥४॥ यमःशास्ता मृत्युःप्राणवियोगकर्त्रीदेवता ॥५॥ उदग्रनखेनअंजलिना विनयोपेताशरणागतास्मीत्यर्थः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ अपमन्युनागतामर्षेणेत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अप्रतिश्रुत्यानंगीकृत्य ॥ १६ ॥ पद्मंशतंकोट्योवर्षाणितानिषोडशपंचच ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

नारदउवाच एवमुक्ताभवत्प्रीताप्रांजलिर्भगवन्मुखी ॥ संहारेनाकरोद्बुद्धिंप्रजानांहितकाम्यया ॥ १२ ॥ तूष्णीमासीत्तदादेवःप्रजानामीश्वरेश्वरः ॥ प्रसा
॥४७॥ दंचागमत्क्षिप्रमात्मनैवप्रजापतिः ॥ १३ ॥ स्मयमानश्चदेवेशोलोकान्सर्वानवेक्ष्यच ॥ लोकास्त्वासन्यथापूर्वंदृष्टास्तेनापमन्युना ॥ १४ ॥ निवृत्तरोषेतस्मिं
स्तुभगवत्यपराजिते ॥ साकन्यापिजगामाथसमीपात्तस्यधीमतः ॥ १५ ॥ अपसृत्याप्रतिश्रुत्यप्रजासंहरणंतदा ॥ त्वरमाणाचराजेंद्रमृत्युर्धेनुकमभ्यगात्
॥ १६ ॥ सातत्रपरमंतीव्रंचचारव्रतमुत्तमं ॥ सातदात्व्येकपादेनतस्थौपद्मानिषोडश ॥ १७ ॥ पंचचाब्दानिकारुण्यात्प्रजानांतुहितैषिणी ॥ इंद्रियाणींद्रिया
र्थेभ्यःप्रियेभ्यःसन्निवर्त्यसा ॥ १८ ॥ ततस्त्वेकेनपादेनपुनरन्यानिसप्तवै ॥ तस्थौपद्मानिषट्चैवसप्तचैकंचपार्थिव ॥ १९ ॥ ततःपद्मायुतंतातमृगैःसहचचार
सा ॥ पुनर्गत्वाततोनंदांपुण्यांशीतामलोदकां ॥ २० ॥ अप्सुवर्षसहस्राणिसप्तचैकंचसानयत् ॥ धारयित्वातुनियमंनंदायांवीतकल्मषा ॥ २१ ॥ सापूर्वंकौ
शिकींपुण्यांजगामनियमैधिता ॥ तत्रवायुजलाहाराचचारनियमंपुनः ॥ २२ ॥ पंचगंगासुसापुण्याकन्यावेतसकेषुच ॥ तपोविशेषैर्बहुभिःकर्षयद्देहमात्म
नः ॥ २३ ॥ ततोगत्वातुसागंगांमहामेरुंचकेवलं ॥ तस्थौचाश्मेवनिश्चेष्टाप्राणायामपरायणा ॥ २४ ॥ पुनर्हिमवतोमूर्ध्नियत्रदेवाःपुरायजन् ॥ तत्रांगुष्ठेनसा
तस्थौनिखर्वंपरमाशुभा ॥ २५ ॥ पुष्करेष्वथगोकर्णेनैमिषेमलयेतथा ॥ अपाकर्षत्स्वकंदेहंनियमैर्मानसप्रियैः ॥ २६ ॥ अनन्यदेवतानित्यंदृढभक्तापितामहे ॥
तस्थौपितामहंचैवतोषयामासधर्मतः ॥ २७ ॥ ततस्तामब्रवीत्प्रीतोलोकानांप्रभवोव्ययः ॥ सौम्येनमनसाराजन्प्रीतःप्रीतमनास्तदा ॥ २८ ॥ मृत्योकिमिदम
त्यंतंतपांसिचरसीतिह ॥ ततोब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवंतंपितामहं ॥ २९ ॥ नाहंहन्यांप्रजादेवस्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ॥ एतदिच्छामिसर्वेशत्वत्तोवरमहंप्रभो ॥ ३० ॥
अधर्मभयभीतास्मिततोहंतपआस्थिता ॥ भीतायास्तुमहाभागप्रयच्छाभयमव्यय ॥ ३१ ॥ आर्त्ताचानागसीनारीयाचामिभवमेगतिः ॥ तामब्रवीत्ततोदेवो
भूतभव्यभविष्यवित् ॥ ३२ ॥ अधर्मोनास्तितेमृत्योसंहरंत्याइमाःप्रजाः ॥ मयाचोक्तंमृषाभद्रेभवितानकथंचन ॥ ३३ ॥ तस्मात्संहरकल्याणिप्रजाःसर्वा
श्चतुर्विधाः ॥ धर्मःसनातनश्चत्वांसर्वथापावयिष्यति ॥ ३४ ॥ लोकपालोयमश्चैवसहायाव्याधयश्चते ॥ अहंचविबुधाश्चैवपुनर्दास्यामतेवरं ॥ ३५ ॥ ॥४७॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अन्योन्यपरुषावागितिशेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ प्रायणांतेआयुष्यकर्मणोवसाने ॥ ४५ ॥ सर्वेइति देवाइंद्रियाणि प्राणिभिःर्जावैःसह गत्वातत्रै वपरलोके वृत्तावृत्तवंतः पुनर्भूत्वासन्निवृत्ताभवंति मर्त्यभावार्थाएव देवाइंद्रादयःमर्त्यवद्देवगत्वावृत्ताभवंति नतुनिवृत्ताभवंतिमर्त्यभावाय कर्मदेवाएवनिवर्त्तंते नत्वाजानदेवास्तेषांक्रममुक्तियोग्यत्वादिति

यथात्वमेनसामुक्ताविरजाःख्यातिमेष्यसि ॥ सैवमुक्तामहाराजकृतांजलिरिदंविभुं ॥ ३६ ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यंप्रसाद्यशिरसातदा ॥ यद्येवमेतत्कर्तव्यंमया नस्याद्विनाप्रभो ॥ ३७ ॥ तवाज्ञामूर्ध्निमेन्यस्तायत्तेवक्ष्यामितच्छृणु ॥ लोभःक्रोधोभ्यसूयेर्ष्याद्रोहोमोहश्चदेहिनां ॥ ३८ ॥ अन्हीश्चान्योन्यपरुषादेहंभिंद्युःपृथ ग्विधाः ॥ ब्रह्मोवाच तथाभविष्यतेम्रुत्योसाधुसंहरभोःप्रजाः ॥ अधर्मस्तेनभवितानापध्यास्याम्यहंशुभे ॥ ३९ ॥ यान्यश्रुबिंदूनिकरेममासंस्तेव्याधयः प्राणिनामात्मजाताः ॥ तेमारयिष्यंतिनरान्गतासून्नाधर्मस्तेभवितामास्मभैषीः ॥ ४० ॥ नाधर्मस्तेभविताप्राणिनांवैत्वंवैधर्मस्त्वंहिधर्मस्यचेशा ॥ धर्म्याभू त्वाधर्मनित्याधरित्रीतस्मात्प्राणान्सर्वथेमान्नियच्छ ॥ ४१ ॥ सर्वेषांवैप्राणिनांकामरोषौसंत्यज्यत्वंसंहरस्वेहजीवान् ॥ एवंधर्मस्त्वांभविष्यत्यनंतोमिथ्यावृ तान्मारयिष्यत्यधर्मः ॥ ४२ ॥ तेनात्मानंपावयस्वात्मनात्वंपापेत्मानंमज्जयिष्यंत्यसत्यात् ॥ तस्मात्कामंरोषमप्यागतंत्वंसंत्यज्यांतःसंहरस्वेतिजीवान् ॥ ४३ ॥ नारदउवाच सावैभीतान्मृत्युसंज्ञोपदेशाच्छापाद्भीताबाढमित्यब्रवीत्तं ॥ साचप्राणंप्राणिनामंतकालेकामक्रोधौत्यज्यहरत्यसक्ता ॥ ४४ ॥ मृत्युस्त्वेषांव्या धयस्तत्प्रसूताव्याधीरोगोरुज्यतेयेनजंतुः ॥ सर्वेषांचप्राणिनांप्रायणांतेतस्माच्छोकंमाकृथानिष्फलंत्वं ॥ ४५ ॥ सर्वेदेवाःप्राणिभिःप्रायणांतेगत्वावृत्ताःस न्निवृत्तास्तथैव ॥ एवंसर्वेप्राणिनस्तत्रगत्वावृत्तादेवामर्त्यवद्राजसिंह ॥ ४६ ॥ वायुर्भीमोभीमनादोमहौजाभेत्तादेहान्प्राणिनांसर्वगोऽसौ ॥ नोवावृत्तिनैववृ त्तिकदाचित्प्राप्नोत्युग्रोनंततेजोविशिष्टः ॥ ४७ ॥ सर्वेदेवामर्त्यसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात्पुत्रंमाशुचोराजसिंह ॥ स्वर्गंप्राप्तोमोदतेतेतनूजोनित्यंरम्यान्वीरलोका नवाप्य ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वादुःखंसंगतःपुण्यकृद्भिरेषामृत्युर्देवदिष्टाप्रजानां ॥ प्राप्तेकालेसंहरंतीयथावत्स्वयंकृताप्राणहराप्रजानां ॥ ४९ ॥

भावः ॥ ४६ ॥ प्राणवायोरेवगत्यागतीतदुपहितेप्राणिनिउपचर्यैते नतुप्राणेभ्योनिष्कृष्टस्यतस्यतेस्तइत्याह वायुरिति प्राणिनश्चेतनस्यदेहानेवभिनत्तिनतुतंयतोऽसौसर्वगः अतएवावृत्त्यादिरहितश्चेति भावः ॥ ४७ ॥ सर्वेदेवाइति मर्त्यत्वंमरणधर्मत्वं ब्रह्मादीनामपिस्वाभाविकमस्यतोऽनर्थकःशोकइत्यर्थः ॥ ४८ ॥ स्वयमेवस्वस्यमृत्युः अथापिजनानांप्राणहरामृत्युर्जनादन्येतिकल्पनाकृताअनभि ज्ञैरितिशेषः ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एतदेवाह आत्मानमिति नष्टात्‌जातमितिशेषः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥

आत्मानंवैप्राणिनोघ्नंतिसर्वेनैतान्मृत्युर्दंडपाणिर्हिनास्ति ॥ तस्मान्मृतान्नानुशोचंतिधीरामृत्युंज्ञात्वानिश्चयंब्रह्मसृष्टं॥ इत्थंसृष्टिंदेवकॢप्तांविदित्वापुत्रान्नष्टा
 च्छोकमाशुत्यजस्व॥ ५०॥ द्वैपायनउवाच एतच्छ्रुत्वार्थवद्वाक्यंनारदेनप्रकाशितं॥ उवाचाकंपनोराजासखायंनारदंतथा ॥ ५१ ॥ व्यपेतशोकःप्री
तोस्मिभगवन्नृषिसत्तम॥ श्रुत्वेतिहासंत्वत्तस्तुकृतार्थोस्म्यभिवादये॥ ५२ ॥ तथोक्तोनारदस्तेनराज्ञाऋषिवरोत्तमः ॥ जगामनंदनंशीघ्रंदेवर्षिरमितात्मवा
न्॥ ५३ ॥ पुण्यंयशस्यंस्वर्ग्यंचधन्यमायुष्यमेवच॥ अस्येतिहासस्यसदाश्रवणंश्रावणंतथा ॥ ५४ ॥ एतदर्थपदंश्रुत्वातदाराजायुधिष्ठिरः ॥ क्षत्रधर्मंचवि
ज्ञायशूराणांचपरांगतिं॥ ५५॥ संप्राप्तोसौमहावीर्यःस्वर्गलोकंमहारथः॥ अभिमन्युःपरान्हत्वाप्रमुखेसर्वधन्विनां ॥ ५६॥ युध्यमानोमहेष्वासोहतःसोभि
मुखोरणे॥ असिनागदयाशक्त्याधनुषाचमहारथः॥ ५७॥ विरजाःसोमसूनुःसपुनस्तत्रप्रलीयते॥ तस्मात्परांधृतिंकृत्वाभ्रातृभिःसहपांडव ॥ अप्रमत्तःसु
सन्नद्धःशीघ्रंयोद्धुमुपाक्रम॥ ५८॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिमृत्युप्रजापतिसंवादेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४॥ ॥७॥
संजयउवाच श्रुत्वामृत्युसमुत्पत्तिंकर्माण्यनुपमानिच॥ धर्मराजःपुनर्वाक्यंप्रसाद्यैनमथाब्रवीत्॥ १॥ युधिष्ठिरउवाच गुरवःपुण्यकर्माणःशक्र
प्रतिमविक्रमाः॥ स्थानेराजर्षयोब्रह्मन्ननघाःसत्यवादिनः ॥ २॥ भूयएवतुमांतथ्यैर्वचोभिरभिबृंहय॥ राजर्षीणांपुराणानांसमाश्वासयकर्मभिः॥ ३॥ कि
यंत्योदक्षिणादत्ताःकैश्चदत्तामहात्मभिः॥ राजर्षिभिःपुण्यकृद्भिस्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे॥ ४॥ व्यासउवाच शैब्यस्यनृपतेःपुत्रःसृंजयोनामनामतः॥ स
खायौतस्यचैवोभौऋषीपर्वतनारदौ॥ ५॥ तौकदाचिद्गृहंतस्यप्रविष्टौतद्दिदृक्षया ॥ विधिवच्चार्चितौतेनप्रीतौतत्रोषतुःसुखं ॥ ६ ॥ तंकदाचित्सुखासीनंता
भ्यांसहशुचिस्मिता॥ दुहिताभ्यागमत्कन्यासृंजयंवरवर्णिनी॥ ७॥

श्रुत्वेति ॥ १ ॥ ननुमृत्योःस्वाभाविकत्वेपिगुणवत्पुरुषवियोगोदुःखयत्येवेत्याशंक्य दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्तेनशोकोपनीयतइत्युक्तेःशोकापनोदार्थंअतीतान्गुणवत्तरान्पृच्छति गुरवइति सतिशोभने
स्थानेसत्यलोकादौपुण्यकर्माणोगुरवोवसंतीतिशेषः अवादिनःमौनिनः ॥ २ ॥ गुणवत्तरत्वबुभुत्सयातेषांकर्माणिपृच्छति भूयइति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्सलिंगाभिस्तस्यअनुरूपाभिः अभितःपार्श्वतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥हृदयेनेति मदवज्ञानान्मानुषीवरणाच्चस्वर्गतिस्तेप्रतिबद्धेत्यर्थः ॥ १४ ॥ मनोवागिति वरलक्षणं वरणंवरः कन्यापरिग्रहस्तस्यलक्षणंसाधकंप्रथितंसप्तविधंप्रसिद्धं तत्रवरस्यमनोवचोभ्यांदातुर्बुद्ध्याउभयोःसंभाषयालौकिकं वरवध्वोःसंधानं उदकपूर्वकंदानेनपाणिग्रहणेनचमंत्रवद्वैदिकंसंधानंभवति एषाषड्विधापि

तयाभिवादितःकन्यामभ्यनंदद्यथाविधि ॥ तत्सलिंगाभिराशिर्भिरिष्टाभिरभितःस्थितां ॥ ८ ॥ तांनिरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यंपर्वतःप्रहसन्निव ॥ कस्येयंचंचलापांगीसर्वलक्षणसंमता ॥ ९ ॥ उताहोभाःस्विदर्कस्यज्वलनस्यशिखात्वियं ॥ श्रीर्ह्रीःकीर्तिर्धृतिःपुष्टिःसिद्धिश्चंद्रमसःप्रभा ॥ १० ॥ एवंब्रुवाणंदेवर्षिंनृपतिःस्रंजयोब्रवीत् ॥ ममेयंभगवन्कन्यामत्तोवरमभीप्सति ॥ ११ ॥ नारदस्त्वब्रवीदेनंदेहिमह्यमिमांनृप ॥ भार्यार्थंसुमहच्छ्रेयःप्राप्तुंचेदिच्छसेनृप ॥ १२ ॥ ददानीत्येवसंहृष्टःस्रंजयःप्राहनारदं ॥ पर्वतस्तुसुसंक्रुद्धोनारदंवाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥ हृदयेनमयापूर्वंवृतांवैवृतवानसि ॥ यस्माद्वृतात्वयाविप्रमागाःस्वर्गंयथेप्सया ॥ १४ ॥ एवमुक्तोनारदस्तंप्रत्युवाचोत्तरंवचः ॥ मनोवाग्बुद्धिसंभाषादत्ताचोदकपूर्वकं ॥ १५ ॥ पाणिग्रहणमंत्राश्चप्रथितंवरलक्षणं ॥ नत्वेषानिश्चितानिष्ठानिष्ठासप्तपदीस्मृता ॥ १६ ॥ अनुत्पन्नेचकार्यार्थेमांत्वंव्याहृतवानसि ॥ तस्मात्त्वमपिनस्वर्गंगमिष्यसिमयाविना ॥ १७ ॥ अन्योन्यमेवंशप्त्वावैतस्थतुस्तत्रतौतदा ॥ अथसोपिनृपोविप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ॥ १८ ॥ पुत्रकामःपरंशक्त्यायत्नाच्चोपाचरच्छुचिः ॥ तस्यप्रसन्नाविप्रेंद्राःकदाचित्पुत्रमीप्सवः ॥ ॥ १९ ॥ तपःस्वाध्यायनिरतावेदवेदांगपारगाः ॥ सहितानारदंप्राहुर्देह्यस्मैपुत्रमीप्सितं ॥ २० ॥ तथेत्युक्ताद्विजैरुक्तःस्रंजयंनारदोब्रवीत् ॥ तुभ्यंप्रसन्नाराजर्षेपुत्रमीप्संतिब्राह्मणाः ॥ २१ ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयादृशंपुत्रमीप्सितं ॥ तथोक्तःप्रांजलीराजापुत्रंवव्रेगुणान्वितं ॥ २२ ॥ यशस्विनंकीर्त्तिमंतंतेजस्विनमरिंदमं ॥ यस्यमूत्रंपुरीषंचक्लेदःस्वेदश्चकांचनं ॥ २३ ॥ सुवर्णष्ठीविरित्येवंतस्यनामाभवत्कृतं ॥ तस्मिन्वरप्रदानेनवर्धयत्यमितंधनं ॥ २४ ॥ कारयामासनृपतिःसौवर्णंसर्वमीप्सितं ॥ गृहप्राकारदुर्गाणिब्राह्मणावसथान्यपि ॥ २५ ॥ शय्यासनानियानानिस्थालीपिठरभाजनं ॥ तस्यराज्ञोपियद्वेश्मबाह्याश्चोपस्कराश्चये ॥ ॥ २६ ॥ सर्वंतत्कांचनमयंकालेनपरिवर्धितं ॥ अथदस्युगणाःश्रुत्वादृष्ट्वाचैनंतथाविधं ॥ २७ ॥

मुख्यानिष्ठानभवति किंतुसप्तमैवनिश्चितानिष्ठा पाणिग्रहणमंत्राणांनिष्ठास्यात्सप्तमेपदेइतिवचनात् सप्तमोद्देशेनभार्यात्वंभवतिनततःप्रागितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ द्विजैरुक्तोनारदस्तथेत्युक्त्वास्रंजयमब्रवीदित्यन्वयः ॥ २१ ॥ यस्यमूत्रादिकंकांचनंतंपुत्रंवव्रेइतिसंबंधः ॥ २२ ॥ क्लेदःश्लेष्मादिः ॥ २३ ॥ सुवर्णष्ठीवीत्यनेनगंडूषादिकमपिकांचनंभवतीतिसूचितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चिकीर्षितुमपकारंकर्तुं कृहिंसायामित्यस्यरूपं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सर्वैःयज्ञैः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

संभूयतस्यनृपतेःसमारब्धाश्चिकीर्षितुं ॥ केचित्तत्राब्रुवन्राज्ञःपुत्रंगृह्णीमवैस्वयं ॥ २८ ॥ सोस्याकरःकांचनस्यतस्ययत्नंचरामहे ॥ ततस्तेदस्यवोलुब्धाःप्रवि
श्यनृपतेर्गृहं ॥ २९ ॥ राजपुत्रंतथाजह्रुःसुवर्णष्ठीविनंबलात् ॥ गृहीत्वैनमनुपायज्ञानीत्वारण्यमचेतसः ॥ ३० ॥ हत्वाविशस्यचापश्यन्लुब्धावसुनकिंचन ॥
तस्यप्राणैर्विमुक्तस्यनष्टंतद्वरदंवसु ॥ ३१ ॥ दस्यवश्चतदान्योन्यंजघ्नुर्मूर्खाविचेतसः ॥ हत्वापरस्परंनष्टाःकुमारंचाद्भुतंभुवि ॥ ३२ ॥ असंभाव्यंगताघोरंनरकं
दुष्टकारिणः ॥ तंदृष्ट्वानिहतंपुत्रंवरदत्तंमहातपाः ॥ ३३ ॥ विललापसुदुःखार्त्तोबहुधाकरुणंनृपः ॥ विलपंतंनिशम्याथपुत्रशोकहतंनृपं ॥ ३४ ॥ प्रत्यदृश्यतदे
वर्षिर्नारदस्तस्यसन्निधौ ॥ उवाचचैनंदुःखार्तंविलपंतमचेतसं ॥ ३५ ॥ सृंजयंनारदोभ्येत्यतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ कामानामवितृप्तस्त्वंसृंजयेहमरिष्यसि ॥
॥ ३६ ॥ यस्यचैतेवयंगेहेउषिताब्रह्मवादिनः ॥ आविक्षितंमरुत्तंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ ३७ ॥ संवर्तोयाजयामासस्पर्धयावैबृहस्पतेः ॥ यस्मैराजर्षयेप्रादाद्धनं
सभगवान्प्रभुः ॥ ३८ ॥ हैमंहिमवतःपादंयियक्षोर्विविधैःसवैः ॥ यस्यसेंद्रामरगणाबृहस्पतिपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ देवाविश्वसृजःसर्वेयजनांतेसमासते ॥ यज्ञवाट
स्यसौवर्णाःसर्वेचासन्परिच्छदाः ॥ ४० ॥ यस्यसर्वंतदाह्यन्नंमनोभिप्रायगंशुचि ॥ कामतोबुभुजुर्विप्राःसर्वेचान्नार्थिनोद्विजाः ॥ ४१ ॥ पयोदधिघृतंक्षौद्रं
भक्ष्यंभोज्यंचशोभनं ॥ यस्ययज्ञेषुसर्वेषुवासांस्याभरणानिच ॥ ४२ ॥ ईप्सितान्युपतिष्ठंतेप्रहृष्टान्वेदपारगान् ॥ मरुतःपरिवेष्टारोमरुत्तस्याभवन्गृहे ॥ ४३ ॥
आविक्षितस्यराजर्षेर्विश्वेदेवाःसभासदः ॥ यस्यवीर्यवतोराज्ञःसुवृष्ट्यासस्यसंपदः ॥ ४४ ॥ हविर्भिस्तर्पितायेनसम्यक्कॢप्तैर्दिवौकसः ॥ ऋषीणांचपितॄणांच
देवानांसुखजीविनां ॥ ४५ ॥ ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःसर्वैर्दानैश्चसर्वदा ॥ शयनासनपानानिस्वर्णराशीश्चदुस्त्यजाः ॥ ४६ ॥ तत्सर्वममितंवित्तंदत्तंविप्रेभ्यइच्छ
या ॥ सोनुध्यातस्तुशक्रेणप्रजाःकृत्वानिरामयाः ॥ ४७ ॥ श्रद्दधानोजितान्लोकान्गतःपुण्यदुहोऽक्षयान् ॥ सप्रजःसनृपामात्यःसदारापत्यबांधवः ॥ ४८ ॥
यौवनेनसहस्राब्दंमरुत्तोराज्यमन्वशात् ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ४९ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चतुर्भद्रतरःधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणिचत्वारिभद्राणि धर्मार्थकामबलानीत्यन्ये वित्तंदानसमेतंज्ञानमगर्वंक्षमान्वितंशौर्यं भोगःसंगविहीनोदुर्लभमेतच्चतुर्भद्रमितिवा त्वयात्वत्तः ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तुभ्यंतव मरुत्तात्त्वंनिर्गुणस्त्वत्तोपिनिर्गुणस्त्वत्पुत्रइतिनतदर्थंशोकोयुक्तइतिभावः अयज्वानमदाक्षिण्यंपुत्रंअभिलक्ष्यमानुतप्यथाः हेश्वैत्यश्वित्यपुत्रइतिव्याहरन्नारदःसृंजयंप्रतीतिव्यासवाक्यं ॥ ५० ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सुहोत्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हैरण्याहिरण्मयाःग्राहादयोपि वाहिन्योनद्यः

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडश राजकीयेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच सुहोत्रंनामराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ एकवीरमशक्यंतममरैरभिवी क्षितुं ॥ १ ॥ यःप्राप्यराज्यंधर्मेणऋत्विक्ब्रह्मपुरोहितान् ॥ अपृच्छदात्मनःश्रेयःपृष्ट्वातेषांमतेस्थितः ॥ २ ॥ प्रजानांपालनंधर्मोदानमिज्याद्विषज्जयः ॥ एतत्सु होत्रोविज्ञायधर्मेणैच्छद्धनागमं ॥ ३ ॥ धर्मेणाराधयन्देवान्बाणैःशत्रून्जयंस्तथा ॥ सर्वाण्यपिचभूतानिस्वगुणैरप्यरंजयत् ॥ ४ ॥ योभुक्तेमांवसुमतींम्ले च्छाटविकवर्जितां ॥ यस्मैववर्षपर्जन्योहिरण्यंपरिवत्सरान् ॥ ५ ॥ हैरण्यास्तत्रवाहिन्यःस्वैरिण्योव्यवहन्पुरा ॥ ग्राहान्कर्कटकांश्चैवमत्स्यांश्चविविधान्बहून् ॥ ॥ ६ ॥ कामान्वर्षतिपर्जन्योरूपाणिविविधानिच ॥ सौवर्णान्यप्रमेयाणिवाप्यश्चक्रोशसंमिताः ॥ ७ ॥ सहस्रंवामनान्कुब्जान्नक्रान्मकरकच्छपान् ॥ सौवर्णा न्विहितान्दृष्ट्वाततोऽस्मयतवैतदा ॥ ८ ॥ तत्सुवर्णमपर्यंतंराजर्षिःकुरुजांगले ॥ ईजानोविततेयज्ञेब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ ९ ॥ सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ पुण्यैःक्षत्रिययज्ञैश्चप्रभूतवरदक्षिणैः ॥ १० ॥ काम्यनैमित्तिकाजस्रैरिष्टांगतिमवाप्तवान् ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ११ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमा पुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषट्पंचाशत्त मोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ नारदउवाच राजानंपौरवंवीरंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ सहस्रंयःसहस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत् ॥ १ ॥ तस्याश्वमेधे राजर्षेर्देशाद्देशात्समीयुषां ॥ शिक्षाक्षरविधिज्ञानांनासीत्संख्याविपश्चितां ॥ २ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातावदान्याःप्रियदर्शनाः ॥ सुभिक्षाच्छादनगृहाःसुशय्या सनभोजनाः ॥ ३ ॥ नटनर्तकगंधर्वैःपूर्णकैर्वर्धमानकैः ॥ नित्योद्योगैश्चक्रीडद्भिस्तत्रस्मपरिहर्षिताः ॥ ४ ॥

स्वैरिण्यःसर्वजनोपभोग्याः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
राजानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पूर्णकैःस्वर्णचूडैःडांकुलताइतिदाक्षिणात्यप्रसिद्धैः वर्धमानकैः आरार्तिकहस्तैः ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शिबिमिति

यज्ञेयज्ञेयथाकालंदक्षिणाःसोत्यकालयत् ॥ द्विपादशसहस्राख्याःप्रमदाःकांचनप्रभाः॥५॥ सध्वजाःसपताकाश्वरथाहेममयास्तथा ॥ यःसहस्रंसहस्राणिकन्याहेमविभूषिताः ॥ ६ ॥ धूर्युजाश्वगजारूढाःस्वगृहक्षेत्रगोशताः ॥ शतंशतसहस्राणिस्वर्णमालीमहात्मनां ॥ ७॥ गवांसहस्रानुचरान्दक्षिणामत्यकालयत् ॥ हेमशृंग्योरौप्यखुराःसवत्साःकांस्यदोहनाः ॥८॥ दासीदासखरोष्ट्रांश्चप्रादादाजाविकंबहु ॥ रत्नानांविविधानांचविविधांश्चान्नपर्वतान् ॥ ९॥ तस्मिन्संवितते यज्ञेदक्षिणामत्यकालयत् ॥ तत्रास्यगाथागायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ १० ॥ अंगस्ययजमानस्यस्वधर्माधिगताःशुभाः ॥ गुणोत्तरास्तुक्रतवस्तस्यासन्सार्वकामिकाः ॥ ११ ॥ सचेन्ममारस्रंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नारदउवाच शिबिमौशीनरंचापिमृतंस्रंजयशुश्रुम ॥ यइमांपृथिवींसर्वांचर्मवत्पर्यवेष्टयत् ॥ १ ॥ साद्रिद्वीपार्णववनांरथघोषेणनादयन् ॥ सशिबिर्वैरिपून्नित्यंमुख्यान्निघ्नन्सपत्नजित् ॥ २ ॥ तेनयज्ञैर्बहुविधैरिष्टंपर्याप्तदक्षिणैः ॥ सराजावीर्यवान्धीमानवाप्यवसुपुष्कलं ॥ ३ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानांसंमतःसोभवद्युधि ॥ अयजच्चाश्वमेधैर्योविजित्यपृथिवीमिमां ॥ ४ ॥ निरर्गलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ॥ हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोजाविभिस्तथा ॥ ५ ॥ विविधांपृथिवींपुण्यांशिबिर्ब्राह्मणसात्करोत् ॥ यावत्योवर्षतोधारायावत्योदिवितारकाः ॥ ६ ॥ यावत्यःसिकतागांग्योयावन्मेरोर्महोपलाः ॥ उदन्वतिचयावंतिरत्नानिप्राणिनोपिच ॥ तावतीरददद्गावैशिबिरौशीनरोध्वरे ॥७॥ नोयंतारंधुरस्तस्यकंचिदन्यंप्रजापतिः ॥ भूतंभव्यंभवंतंवानाध्यगच्छन्नरोत्तमं ॥ ८ ॥ तस्यासन्विविधायज्ञाःसर्वकामैःसमन्विताः॥ ९॥ हेमयूपासनगृहाहेमप्राकारतोरणाः॥शुचिस्वाद्वन्नपानंचब्राह्मणाःप्रयुतायुताः॥ १० ॥नानाभक्ष्यैःप्रियकथाःपयोदधिमहाह्रदाः ॥ तस्यासन्यज्ञवाटेषुनद्यःशुभ्रान्नपर्वताः ॥ ११ ॥ पिबतस्नातखादध्वमितियद्रोचतेजनाः ॥यस्मैप्रादाद्वरंरुद्रस्तुष्टःपुण्येनकर्मणा ॥ १२ ॥

पर्यवेष्टयत्स्वाधीनामकरोत् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धूर्युजारथाः ॥ ७ ॥ त्रैकालिकेषुराजसुतदन्यंराजानं तस्यशिबेः धुरःकार्यभारस्ययंतारंवोढारं प्रजापतिःस्रष्टास्वसृष्टौनाध्यगच्छत् ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ददतोराज्ञोवित्तादिकमक्षयमस्त्विति रुद्रोवरंददावितिसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राममिति प्रजानांपुत्रवत्पि

अक्षयंददतोवित्तंश्रद्धाकीर्तिस्तथाक्रियाः ॥ यथोक्तमेवभूतानांप्रियत्वंस्वर्गमुत्तमं ॥ १३ ॥ एतान्लब्ध्वावरानिष्टान्शिबिःकालेदिवंगतः ॥ सचेन्ममारसृंज यचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १४ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच रामंदाशरथिंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यं प्रजाअन्वमोदंतपितापुत्रानिवौरसान् ॥ १ ॥ असंख्येयागुणायस्मिन्नासन्नमिततेजसि ॥ यश्चतुर्दशवर्षाणिनिदेशात्पितुरच्युतः ॥ २ ॥ वनेवनितयासार्धम वसल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ जघानचजनस्थानेराक्षसान्मनुजर्षभः ॥ ३ ॥ तपस्विनांरक्षणार्थंसहस्राणिचतुर्दश ॥ तत्रैववसतस्तस्यरावणोनामराक्षसः ॥ ४ ॥ जहारभार्यांवैदेहींसंमोह्यैनंसहानुजं ॥ तमागस्कारिणंरामःपौलस्त्यमजितंपरैः ॥ ५ ॥ जघानसमरेक्रुद्धःपुरेवत्र्यंबकोंधकं ॥ सुरासुरैरवध्यंतंदेवब्राह्मणकंट कं ॥ ६ ॥ जघानसमहाबाहुःपौलस्त्यंसगणंरणे ॥ सप्रजानुग्रहंकृत्वात्रिदशैरभिपूजितः ॥ ७ ॥ व्याप्यकृत्स्नंजगत्कीर्त्यासुरर्षिगणसेवितः ॥ सप्राप्यविविधं राज्यंसर्वभूतानुकंपकः ॥ ८ ॥ आजहारमहायज्ञंप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ निरर्गलंसजारूथ्यमश्वमेधंचतंविभुः ॥ ९ ॥ आजहारसुरेशस्यहविषामुदमाहरत् ॥ अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैरीजेबहुगुणैर्नृपः ॥ १० ॥ क्षुत्पिपासेऽजयद्रामःसर्वरोगांश्चदेहिनां ॥ सततंगुणसंपन्नोदीप्यमानःस्वतेजसा ॥ ११ ॥ अतिसर्वाणिभूतानि रामोदाशरथिर्बभौ ॥ ऋषीणांदेवतानांचमानुषाणांचसर्वशः ॥ पृथिव्यांसहवासोभूद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ १२ ॥ नाहीयततदाप्राणःप्राणिनांनतदन्यथा ॥ प्राणोपानःसमानश्चरामेराज्यंप्रशासति ॥ १३ ॥ पर्यदीप्यंततेजांसितदानर्थाश्चनाभवन् ॥ १४ ॥ दीर्घायुषःप्रजाःसर्वायुवानम्रियतेतदा ॥ वेदैश्चतुर्भिःसु प्रीताःप्राप्नुवंतिदिवौकसः ॥ १५ ॥ हव्यंकव्यंचविविधंनिष्पूर्त्तंहुतमेवच ॥ अदंशमशकादेशानष्टव्यालसरीसृपाः ॥ १६ ॥ नाप्सुप्राणभृतांमृत्युर्नाकालेज्व लनोदहत् ॥ अधर्मरुचयोलुब्धामूर्खावानाभवंस्तदा ॥ १७ ॥ शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणःसर्वेवर्णास्तदाभवन् ॥ स्वधांपूजांचरक्षोभिर्जनस्थानेप्रणाशितां ॥ १८ ॥

योभूदित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पृथिव्यांमानुषाणांप्रत्यक्षादेवादयोविचरंतिपुण्यातिशयात् ॥ १२ ॥ प्राणोबलं प्राणादयश्चतदन्यथाप्राणाद्यन्यथा भावेननाहीयंत अतिश्वासानिश्वासादयोरोगानाभवन्नित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ निष्पूर्त्तंतडागारामादि हुतंइष्टं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ रामंअभिरामं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भगीरथमिति चयनैःकांचनैश्चितास्व र्णेष्टकमयैःक्रत्वर्थस्थंडिलैर्व्याप्ताचयनैरिष्टकासोपानैर्वाकूलद्वयेउद्गमात्संगमपर्यंतंनिचितेतिवार्थः ॥ १ ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चातिक्रम्येतिशेषः ब्राह्मणेभ्यःअमन्यतदत्तवान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ येनहेतुना

प्रादान्निहत्यरक्षांसिपितृदेवेभ्यईश्वरः ॥ सहस्रपुत्राःपुरुषादशवर्षशतायुषः ॥ १९ ॥ नचज्येष्ठाःकनिष्ठेभ्यस्तदाश्राद्धान्यकारयन् ॥ श्यामोयुवालोहिता क्षोमत्तमातंगविक्रमः ॥ २० ॥ आजानुबाहुःसुभुजःसिंहस्कंधोमहाबलः ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ २१ ॥ सर्वभूतमनःकांतोरामोराज्यमका रयत् ॥ रामोरामोरामइतिप्रजानामभवत्कथा ॥ २२ ॥ रामाद्रामंजगदभूद्रामेराज्यंप्रशासति ॥ चतुर्विधाःप्रजारामःस्वर्गंनीत्वादिवंगतः ॥ २३ ॥ आत्मा नंसंप्रतिष्ठाप्यराजवंशमिहाष्टधा ॥ सचेन्ममारसंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २४ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्ये तिव्याहरन् ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नारदउवाच भगीरथंचराजानंमृतंसंजयशुश्रुम ॥ येनभागीरथीगंगाचयनैःकांचनैश्चिता ॥ १ ॥ यःसहस्रंसहस्राणांकन्याहेमविभूषिताः ॥ राज्ञश्चराज पुत्रांश्चब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ सर्वारथगताःकन्यारथाःसर्वेचतुर्युजः ॥ २ ॥ रथेरथेशतंनागाःसर्वेवैहेममालिनः ॥ ३ ॥ सहस्रमश्वाश्चैकैकंगजानांपृष्ठतोऽन्वयुः ॥ अश्वेअश्वेशतंगावोगवांपश्चादजाविकं ॥ ४ ॥ तेनाक्रांताजलौघेनदक्षिणाभूयसीर्ददत् ॥ उपह्वरेतिव्यथितातस्यांकेनिषसादह ॥ ५ ॥ तथाभागीरथीगंगा उर्वशीचाभवत्पुरा ॥ दुहितृत्वंगताराज्ञःपुत्रत्वमगमत्तदा ॥ ६ ॥ तांतुगाथांजगुःप्रीतागंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ पितृदेवमनुष्याणांशृण्वतांवल्गुवादिनः ॥ ७ ॥ भ गीरथंयजमानमैक्ष्वाकुंभूरिदक्षिणं ॥ गंगासमुद्रगादेवीवव्रेपितरमीश्वरं ॥ ८ ॥ तस्यसेंद्रैःसुरगणैर्देवैर्यज्ञःस्वलंकृतः ॥ सम्यक्परिगृहीतश्चशांतविघ्नोनिराम यः ॥ ९ ॥ योयइच्छेतविप्रोवैयत्रयत्रात्मनःप्रियं ॥ भगीरथस्तदाप्रीतस्तत्रतत्राददद्वशी ॥ १० ॥ नादेयंब्राह्मणस्यासीद्यस्ययत्स्यात्प्रियंधनं ॥ सोपिविप्रप्रसा देनब्रह्मलोकंगतोनृपः ॥ ११ ॥

उपह्वरेसमीपेभूयसीर्दक्षिणाददत्राजाआस्ते तेनहेतुनागंगाजनौघभारे णआक्रांतावेत्रयष्टिवत्तीरप्रदेशेननतिंप्राप्तासतीअतिव्यथितातस्तस्यांकेनिषसादह दक्षिणाभारेणतीरप्रदेशेऽवनतेप्रवाहांबुराज्ञोंकपर्यंतमागतमित्यर्थः ॥ ५ ॥ तथातेनप्रकारेणगंगाऊरुंभारमश्नुतइतिवा राज्ञऊ रुमश्नुतेइतिवायोगात् उर्वशीअभवत् द्वितीयपक्षेपृषोदरादित्वादादेर्ह्रस्वत्वं पुत्रत्वंनरकात्राणकर्तृत्वं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वशीयोगीयोगप्रभावात् योयत्रदेशेयत्इच्छेत्सतत्रप्राप्नुयादित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

येनेति पादपामरीचिपाऋषयःयेनकारणेनयदर्थंयातौउदितौ मखौकर्मयज्ञयोगयज्ञौमुखेप्राप्तिद्वारभूतौययोस्तौमखमुखौ सूर्यंतदंतर्यामिणौ अवस्थातुमुपस्थातुमिच्छंति तेनैवप्रयोजनेनतंभगीरथंअवस्था
तुमिच्छंति तत्रहेतुद्वयं गत्वाराजमितीश्वरमितिच गच्छतीतिगत्वात्रिजगतीतस्यांराजतइतिगत्वाराजःसूर्यः नृपश्च ईश्वरःईशनशीलस्तदंतर्यामीनृपश्च अयंभावः यत्सूर्यदर्शनेनफलंपापनाशादि तदस्यदर्श
नेनभवति यच्चसूर्यांतर्यामिणःउपासनेनफलंसत्यसंकल्पत्वादितदस्योपासनेनभवतीतिमरीचिपादीनामयमेवद्रष्टव्यउपास्यश्चजातइति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषष्टितमोऽध्यायः

येनयातौमखमुखौदिशं*शाविहपादपाः ॥ तेनावस्थातुमिच्छंतितंगत्वाराजमीश्वरं ॥ १२ ॥ सचेन्ममारस्तंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापु
त्रमनुतप्यथाः ॥ १३ ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषष्टितमोऽ
ध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ नारदउवाच दिलीपंचैलविलंमृतंस्तंजयशुश्रुम ॥ यस्ययज्ञशतेष्वासन्प्रयुतायुतशोद्विजाः ॥ १ ॥ तंत्रज्ञानार्थ
सपन्नायज्वानःपुत्रपौत्रिणः ॥ यइमांवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ॥ ईजानोवितितेयज्ञेब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ २ ॥ दिलीपस्यतुयज्ञेषुकृतःपंथाहिरण्मयः ॥
तंधर्मइवकुर्वाणाःसेंद्रादेवाःसमागमन् ॥ ३ ॥ सहस्रंयत्रमातंगागच्छंतिपर्वतोपमाः ॥ सौवर्णंचाभवत्सर्वंसदःपरमभास्वरं ॥ ४ ॥ रसानांचाभवन्कुल्या
भक्ष्याणांचापिपर्वताः ॥ सहस्रव्यामान्नृपतेयूपाश्चासन्हिरण्मयाः ॥ ५ ॥ चषालंप्रचषालंचयस्ययूपेहिरण्मये ॥ नृत्यंतेप्सरसस्तस्यषट्सहस्राणिसप्तधा ॥ ६ ॥
यत्रवीणांवादयतिप्रीत्याविश्वावसुःस्वयं ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतराजानंसत्यशीलिनं ॥ ७ ॥ रागखांडवभोज्यैश्चमत्ताःपतिषुशेरते ॥ तदेतदद्भुतंमन्येअन्यैर्नस
दृशंनृपैः ॥ ८ ॥ यदप्सुयुध्यमानस्यचक्रेनपरिपेततुः ॥ राजानंदृढधन्वानंदिलीपंसत्यवादिनं ॥ ९ ॥ येपश्यन्भूरिदाक्षिण्यंतेपिस्वर्गजितोनराः ॥ पंचशब्दानजीर्यं
तिखट्वांगस्यनिवेशने ॥ १० ॥ स्वाध्यायघोषोज्याघोषःपिबताश्नीतखादत ॥ सचेन्ममारस्तंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ११ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुत
प्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकषष्टितमोऽध्यायः
॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ दिलीपमिति ॥ १ ॥ तंत्रंक्रिया सार्द्धश्लोकः ॥ २ ॥ पंथाहिरण्मयः हिरण्मय्यः
स्रुचोभवंतीतिविधिमार्गस्ततआरभ्यप्रवृत्तइत्यर्थः धर्मेनिमित्तेपुण्योत्पत्त्यर्थमिवदेवास्तमलंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रागखांडवंगुडोदनं पर्पटिकेतिवैदर्भाः ॥ ८ ॥ अप्सुनपरिपेततुःनम
मज्जतुः ॥ ९ ॥ खट्वांगइतिऐलविलस्यदिलीपस्यैवनामांतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मांधातेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्वादशसमोद्वादशवार्षिकः शयइतिपाठे द्वादशहस्तः व्यजीजयद्विजितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ रोहितान् लोहितभूप्रदेशान्पद्मरागख

नारदउवाच मांधाताचेद्यौवनाश्वोम्रतःसृंजयशुश्रुम ॥ देवासुरमनुष्याणांत्रैलोक्यविजयीनृपः ॥ १ ॥ यंदेवावश्विनौगर्भात्पितुःपूर्वंचकर्षतुः ॥ मृगयां विचरन्राजातृषितःक्लांतवाहनः ॥ २ ॥ धूमंदृष्ट्वागमत्सत्रंपृषदाज्यमवापसः ॥ तंदृष्ट्वायुवनाश्वस्यजठरेसूनुतांगतं ॥ ३॥ गर्भाद्दिजह्रतुर्देवावश्विनौभिषजां वरौ ॥ तंदृष्ट्वापितुरुत्संगेशयानंदेववर्चसं ॥ ४ ॥ अन्योन्यमब्रुवन्देवाःकमयंधास्यतीतिवै ॥ मामेवायंधयत्वग्रेइतिहस्माहवासवः ॥ ५ ॥ ततोंगुलिभ्योहींद्रस्य प्रादुरासीत्पयोम्रतं ॥ मांधास्यतीतिकारुण्याद्यदिंद्रोह्यन्वकंपयत् ॥६॥ तस्मात्तुमांधातेत्येवंनामतस्याद्भुतंकृतं ॥ ततस्तुधारांपयसोघृतस्यचमहात्मनः ॥ ७॥ तस्यास्येयौवनाश्वस्यपाणिरिंद्रस्यचास्रवत् ॥ अपिबत्पाणिमिंद्रस्यसचाप्यन्हाभ्यवर्धत ॥८॥ सोभवद्द्वादशसमोद्वादशाहेनवीर्यवान् ॥ इमांचपृथिवींकृत्स्ना मेकान्हासव्यजीजयत् ॥ ९ ॥ धर्मात्माधृतिमान्वीरःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ जनमेजयंसुधन्वानंगयंपूरुंबृहद्रथं ॥ १० ॥ असितंचनृगंचैवमांधातामनुजोजय त् ॥ उदेतिचयतःसूर्योयत्रचप्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥ तत्सर्वंयौवनाश्वस्यमांधातुःक्षेत्रमुच्यते ॥ सोश्वमेधशतैरिष्ट्वाराजसूयशतेनच ॥ १२ ॥ अददद्रोहितान्म त्स्यान्ब्राह्मणेभ्योविशांपते ॥ हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनं ॥ १३ ॥ बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् ॥ अतिरिक्तंब्राह्मणेभ्योभुंजा नोहीयतेजनः ॥ १४ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाःशुशुभुस्त्वन्नपर्वताः ॥ घृतह्रदाःसूपपंकादधिफेनागुडोदकाः ॥ १५ ॥ रुरुधुःपर्वतान्नद्योमधुक्षीरवहाःशुभाः ॥ देवासुरानरायक्षागंधर्वोरगपक्षिणः ॥ १६ ॥ विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदांगपारगाः ॥ ब्राह्मणाऋषयश्चापिनासंस्तत्राविपश्चितः ॥ १७ ॥ समुद्रांतांवसु मतींवसुपूर्णांतुसर्वतः ॥ सतांब्राह्मणसात्कृत्वाजगामास्तंतदानृपः ॥ १८ ॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्व्याप्यस्वयशसादिशः ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्व या ॥ १९ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवध पर्वणिषोडशराजकीयेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

निमतोवामत्स्यान्देशविशेषान् हैरण्यान् स्वर्णाकरयुक्तान् जनोत्सेधान् जनेषुउत्सेधउच्छ्रायोयेषांतान् मत्स्यदशोत्पन्नेहिनद्यावद्यापिपरंपरयापूर्वापरौसमुद्रौगच्छतइतितेषामुच्छ्रितत्वंप्रसिद्धं ॥१३॥ अतिरिक्तमवशिष्टंभुंजानोजनएवहीयतेनत्वन्नमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ययातिमिति ॥ १ ॥ प्राज्यदक्षिणैः बहुदक्षिणैः ॥ २ ॥ अब्राह्मणानांब्राह्मणद्वेषिणां म्लेच्छानामितियावत् परिसंख्यायअपहृत्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ चतुर्भ्यःऋत्विग्भ्यः प्राचीदिग्घोतुर्दक्षिणाध्वर्योरित्यादि

नारदउवाच ययातिंनाहुषंचैवमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ राजसूयशतैरिष्ट्वासोश्वमेधशतेनच ॥ १ ॥ पुंडरीकसहस्रेणवाजपेयशतैस्तथा ॥ अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्चकामतः ॥ अग्निष्टोमैश्चविविधैःसत्रैश्चप्राज्यदक्षिणैः ॥ २ ॥ अब्राह्मणानांयद्वित्तंपृथिव्यामस्तिकिंचन ॥ तत्सर्वंपरिसंख्यायततोब्राह्मणसात्क रोत् ॥ ३ ॥ सरस्वतीपुण्यतमानदीनांतथासमुद्राःसरितःसाद्रयश्च ॥ ईजानायपुण्यतमायराज्ञेघृतंपयोदुदुहुर्नाहुषाय ॥ ४ ॥ व्यूढेदेवासुरेयुद्धेकृत्वादेवसहायतां ॥ चतुर्धाव्यभजत्सर्वांचतुर्भ्यःपृथिवीमिमां ॥ ५ ॥ यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वाप्रजामुत्पाद्यचोत्तमां ॥ देवयान्यांचौशनस्यांशर्मिष्ठायांचधर्मतः ॥ ६ ॥ देवारण्येषुसर्वे षुविजहारामरोपमः ॥ आत्मनःकामचारेणद्वितीयइववासवः ॥ ७ ॥ यदानाभ्यगमच्छांतिंकामानांसर्ववेदवित् ॥ ततोगाथामिमांगीत्वासदारःप्राविशद्वनं ॥ ॥ ८ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत् ॥ ९ ॥ एवंकामान्परित्यज्यययातिर्धृतिमेत्यच ॥ पूरुंराज्येप्रतिष्ठाप्य प्रयातोवनमीश्वरः ॥ १० ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ११ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच नाभागमंबरीषंचमृतंसृंजयशु श्रुम ॥ यःसहस्रंसहस्राणांराज्ञांचैकस्त्वयोधयत् ॥ १ ॥ जिगीषमाणाःसंग्रामेसमंताद्वैरिणोभ्ययुः ॥ अस्त्रयुद्धविदोघोराःसृजंतश्चाशिवागिरः ॥ २ ॥ बलला घवशिक्षाभिस्तेषांसोस्त्रबलेनच ॥ छत्रायुधध्वजरथांश्छित्वाप्रासान्गतव्यथः ॥ ३ ॥ तएनंमुक्तसन्नाहाःप्रार्थयन्जीवितैषिणः ॥ शरण्यमीयुःशरणंतवास्म इतिवादिनः ॥ ४ ॥ सतुतान्वशगान्कृत्वाजित्वाचेमांवसुंधरां ॥ ईजेयज्ञशतैरिष्टैर्यथाशास्त्रंतथानघ ॥ ५ ॥ बुभुजुःसर्वसंपन्नमन्नमन्येजनाःसदा ॥ तस्मि न्यज्ञेतुविप्रेंद्राःसंतृप्ताःपरमार्चिताः ॥ ६ ॥ मोदकान्पूरिकापूपान्स्वादुपूर्णाश्चशष्कुलीः ॥ करंभान्पृथुमृद्वीकाअन्नानिसुकृतानिच ॥ ७ ॥ सूपान्मैरेयकापूपा न्रागखांडवपानकान् ॥ मृष्टान्नानिसुयुक्तानिमृदूनिसुरभीणिच ॥ ८ ॥ घृतंमधुपयस्तोयंदधीनिरसवंतिच ॥ फलंमूलंचसुस्वादुद्विजास्तत्रोपभुंजते ॥ ९ ॥ मादनीयानिपापानिविदित्वाचात्मनःसुखं ॥ अपिबंतयथाकामंपानपागीतवादितैः ॥ १० ॥

श्रुतेः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटी कायांत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ नाभागमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मादनीयानिमदकराणिसुरादीनि पापानिपापहेतूनीतिज्ञात्वापिसुखलिप्सवःपिबंतीत्यर्थः ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ अत्यकालयद्दातुंनिष्कासितवान् जिताराजानएवसोपस्करदक्षिणात्वेनदत्ताः तेषांराज्यानितेराजानश्चब्राह्मणसात्कृताइत्यर्थः ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुः

तत्रस्मगाथागायंतिक्षीबाहृष्टाःपठंतिच ॥ नाभागस्तुतिसंयुक्ताननृतुश्चसहस्रशः ॥ ११ ॥ तेषुयज्ञेष्वंबरीषोदक्षिणामत्यकालयत् ॥ राज्ञांशतसहस्राणिदशप्र
युतयाजिनां ॥ १२ ॥ हिरण्यकवचान्सर्वान्श्वेतच्छत्रप्रकीर्णकान् ॥ हिरण्यस्यंदनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ॥ १३ ॥ ईजानोविततेयज्ञेदक्षिणामत्यकाल
यत् ॥ मूर्धाभिषिक्तांश्चनृपान्राजपुत्रशतानिच ॥ १४ ॥ सदंडकोशनिचयान्ब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥ नैवंपूर्वेजनाश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे ॥ १५ ॥ यदंबरी
षोनृपतिःकरोत्यमितदक्षिणः ॥ इत्येवमनुमोदंतेप्रीतायस्यमहर्षयः ॥ १६ ॥ सचेन्ममारस्तंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच शशबिंदुंचराजानंमृतंस्तंजयशुश्रुम ॥ ईजेसविविधैर्यज्ञैःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ १ ॥ तस्यभार्यासहस्राणां
शतमासीन्महात्मनः ॥ एकैकस्यांचभार्यायांसहस्रंतनयाभवन् ॥ २ ॥ तेकुमाराःपराक्रांताःसर्वेनियुतयाजिनः ॥ राजानःक्रतुभिर्मुख्यैरीजानावेदपारगाः ॥
॥ ३ ॥ हिरण्यकवचाःसर्वेसर्वेचोत्तमधन्विनः ॥ सर्वेश्वमेधैरीजानाःकुमाराःशाशबिंदवाः ॥ ४ ॥ तानश्वमेधेराजेंद्रोब्राह्मणेभ्योददत्पिता ॥ शतंशतंरथगजा
एकैकंपृष्ठतोन्वयुः ॥५॥ राजपुत्रंतदाकन्यास्तपनीयस्वलंकृताः ॥ कन्यांकन्यांशतंनागानागेनागेशतंरथाः ॥६॥ रथेरथेशतंचाश्वाबलिनोहेममालिनः ॥ अश्वे
अश्वेगोसहस्रंगवांपंचाशदाविकाः ॥७॥ एतद्धनमपर्याप्तमश्वमेधेमहामखे ॥ शशबिंदुर्महाभागोब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥८॥ वार्क्षाश्चयूपायावंतअश्वमेधेम
हामखे ॥ तेतथैवपुनश्चान्येतावंतःकांचनाभवन् ॥ ९ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाःपर्वताःक्रोशमुच्छ्रिताः ॥ तस्याश्वमेधेनिर्वृत्तेराज्ञःशिष्टास्त्रयोदश ॥ १० ॥ तुष्ट
पुष्टजनाकीर्णांशांतविघ्नामनामयां ॥ शशबिंदुरिमांभूमिंचिरंभुक्त्वादिवंगतः ॥ ११ ॥ सचेन्ममारस्तंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनु
तप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १२ ॥ इतिश्रीम०द्रोणप०अभि०षोडशराजकीयेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥

षष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शशबिंदुमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ त्रयोदशात्रनिचयाःशिष्टाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गयमितिस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नक्षत्रविहितादक्षिणाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

नारदउवाच गयंचामूर्त्तरयसंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ योवैवर्षशतंराजाहुतशिष्टाशनोऽभवत् ॥ १ ॥ तस्मैह्यग्निर्वरंप्रादात्ततोवव्रेवरंगयः ॥ तपसाब्रह्मचर्येण व्रतेननियमेनच ॥ २ ॥ गुरूणांचप्रसादेनवेदानिच्छामिवेदितुं ॥ स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यान्धनमिच्छामिचाक्षयं ॥ ३ ॥ विप्रेषुददतश्चैवश्रद्धाभवतुनित्यशः ॥ अनन्यासुसवर्णासुपुत्रजन्मचमेभवेत् ॥ ४ ॥ अन्नंमेददतःश्रद्धाधर्मेमेरमतांमनः ॥ अविघ्नंचास्तुमेनित्यंधर्मकार्येषुपावक ॥ ५ ॥ तथाभविष्यतीत्युक्त्वातत्रैवां तरधीयत ॥ गयोह्यवाप्यतत्सर्वंधर्मेणारीनजीजयत् ॥ ६ ॥ सदर्शपौर्णमासीभ्यांकालेष्वाग्रयणेनच ॥ चातुर्मास्यैश्चविविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ॥ ७ ॥ अय जच्छ्रद्धयाराजापरिसंवत्सरान्शतं ॥ गवांशतसहस्राणिशतमश्वशतानिच ॥ ८ ॥ शतंनिष्कसहस्राणिगवांचाप्ययुतानिषट् ॥ उत्थायोत्थायसंप्रादात्परिसं वत्सरान्शतं ॥ ९ ॥ नक्षत्रेषुचसर्वेषुददन्नक्षत्रदक्षिणाः ॥ ईजेचविविधैर्यज्ञैर्यथासोमोंगिरायथा ॥ १० ॥ सौवर्णांपृथिवींकृत्वायइमांमणिशर्करां ॥ विप्रेभ्यः प्राददद्राजासोश्वमेधेमहामखे ॥ ११ ॥ जांबूनदमयायूपाःसर्वेरत्नपरिच्छदाः ॥ गयस्यासन्समृद्धास्तुसर्वभूतमनोहराः ॥ १२ ॥ सर्वकामसमृद्धंचप्रादादन्नं गयस्तदा ॥ ब्राह्मणेभ्यःप्रहृष्टेभ्यःसर्वभूतेभ्यएवच ॥ १३ ॥ ससमुद्रवनद्वीपनदीनदवनेषुच ॥ नगरेषुचराष्ट्रेषुदिवियोम्निचयेऽवसन् ॥ १४ ॥ भूतग्रामाश्च विविधाःसंतृप्तायज्ञसंपदा ॥ गयस्यसदृशोयज्ञोनास्त्यन्यइतितेब्रुवन् ॥ १५ ॥ षट्त्रिंशद्योजनायामात्रिंशद्योजनमायता ॥ पश्चात्पुरश्चतुर्विंशद्वेदीह्यासी द्धिरण्मयी ॥ १६ ॥ गयस्ययजमानस्यमुक्तावज्रमणिस्तृता ॥ प्रादात्सब्राह्मणेभ्योथवासांस्याभरणानिच ॥ १७ ॥ यथोक्तादक्षिणाश्चान्याविप्रेभ्योभूरिद क्षिणः ॥ यत्रभोजनशिष्टस्यपर्वताःपंचविंशतिः ॥ १८ ॥ कुल्याःकुशलवाहिन्योरसानामभवंस्तदा ॥ वस्त्राभरणगंधानांराशयश्चपृथग्विधाः ॥ १९ ॥ यस्यप्र भावाच्चगयस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ वटश्चाक्षय्यकरणःपुण्यंब्रह्मसरश्चतत् ॥ २० ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्य थाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच सांकृतिंरंतिदेवंचमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यस्यद्विशतसाहस्राआसन्सूदामहात्मनः ॥ १ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांकृतिमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पारिभाषिकंनिष्कमाह सहस्रशइति ॥ १० ॥ अध्यर्धमासंपक्षेपक्षेइत्यर्थः शतंसमाइतिवाक्यशेषात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः॥पक्वापक्वंदिवारात्रंवरान्नममृतोपमं॥ २॥न्यायेनाधिगतंवित्तंब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत॥ वेदानधीत्यधर्मेणयश्चक्रेद्विष
॥५४॥ तोवशे ॥३॥ उपस्थिताश्चपशवःस्वयंयंशंसितव्रतं॥बहवःस्वर्गमिच्छंतोविधिवत्सत्रयाजिनं ॥४॥ नदीमहानसाद्यस्यप्रवृताचर्मराशितः॥तस्माच्चर्मण्वतीपूर्व
मग्निहोत्रेऽभवत्पुरा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेभ्योददन्निष्कान्सौवर्णान्सप्रभावतः ॥ तुभ्यंनिष्कंतुभ्यंनिष्कमितिहस्मप्रभाषते ॥६॥ तुभ्यंतुभ्यमितिप्रादान्निष्कान्निष्का
न्सहस्रशः ॥ ततःपुनःसमाश्वास्यनिष्कानेवप्रयच्छति ॥ ७॥ अल्पंदत्तंमयाद्येतिनिष्ककोटिंसहस्रशः ॥ एकाह्नादास्यतिपुनःकोन्यस्तत्संप्रदास्यति ॥ ८ ॥ द्वि
जपाणिवियोगेनदुःखंमेशाश्वतंमहत् ॥ भविष्यतिनसंदेहएवंराजाददद्वसु ॥ ९ ॥ सहस्रशश्चसौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान् ॥ साष्टंशतंसुवर्णानांनिष्कमा
हुर्धनंतथा ॥ १० ॥ अध्यर्धमासमददद्ब्राह्मणेभ्यःशतंसमाः ॥ अग्निहोत्रोपकरणंयज्ञोपकरणंचयत् ॥ ११ ॥ ऋषिभ्यःकरकान्कुंभान्स्थालीःपिठरमेवच ॥ श
यनासनयानानिप्रासादांश्चगृहाणिच ॥ १२ ॥ वृक्षांश्चविविधान्दद्यादन्नानिचधनानिच ॥ सर्वंसौवर्णमेवासीद्रंतिदेवस्यधीमतः ॥ १३ ॥ तत्रास्यगाथागा
यंतियेपुराणविदोजनाः ॥ रंतिदेवस्यतांदृष्ट्वासमृद्धिमतिमानुषीं ॥ १४ ॥ नैतादृशंदृष्टपूर्वंकुबेरसदनेष्वपि ॥ धनंचपूर्यमाणंनःकिंपुनर्मनुजेष्विति ॥ १५ ॥ व्य
क्तंवस्वोकसारेयमित्यूचुस्तत्रविस्मिताः ॥ सांकृतेरंतिदेवस्ययांरात्रिमतिथिर्वसेत् ॥ १६ ॥ आलभ्यंततदागावःसहस्राण्येकविंशतिः ॥ तत्रस्मसूदाःक्रोशंति
सुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ १७॥ सूपंभूयिष्ठमश्नीध्वंनाद्यमांसंयथापुरा ॥ रंतिदेवस्ययत्किंचित्सौवर्णमभवत्तदा ॥ १८ ॥ तत्सर्वंविततेयज्ञेब्राह्मणेभ्योत्यमन्यत ॥
प्रत्यक्षंतस्यहव्यानिप्रतिगृह्णंतिदेवताः ॥ १९ ॥ कव्यानिपितरःकालेसर्वकामान्द्विजोत्तमाः ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २० ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तु
भ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्तष
ष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥५४॥

वस्वोकसारासलोपआर्षः कनकमयानिओकांसिसारोयस्याःसातथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दौष्यंतिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ क्रूरानिति यथामनःशिलामयाःशिलाःजतुराशिभिर्लाक्षापुंजैर्युक्तास्तत्सदृशान्रक्तबिंदुयुक्तान्रक्तपीतवर्णान्व्याघ्रविशेषान्वशेऽकरोदित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

नारदउवाच दौष्यंतिंभरतंचापिमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ कर्माण्यसुकराण्यन्यैःकृतवान्यःशिशुर्वने ॥ १ ॥ हिमावदातान्यःसिंहान्नखदंष्ट्रायुधान्बली ॥ निर्वीर्यांस्तरसाकृत्वाविचकर्षबबंधच ॥ २ ॥ क्रूरांश्चोग्रतरान्व्याघ्रान्दमित्वाचाकरोद्वशे ॥ मनःशिलाइवशिलाःसंयुक्ताजतुराशिभिः ॥ ३ ॥ व्यालादींश्चातिबलवान्सुप्रतीकान्गजानपि ॥ दंष्ट्रासुगृह्यविमुखान्शुष्कास्यानकरोद्वशे ॥ ४ ॥ महिषानप्यतिबलोबलिनोविचकर्षह ॥ सिंहानांचसुदृप्तानांशतान्याकर्षयद्बलात् ॥ ५ ॥ बलिनःसृमरान्खड्गान्नानासत्वानिचाप्युत ॥ कृच्छ्रप्राणंवनेबध्वादमयित्वाप्यवासृजत् ॥ ६ ॥ तंसर्वदमनेत्याहुर्द्विजास्तेनास्यकर्मणा ॥ तंप्रत्यषेधज्जननीमासत्वानिविजीजहि ॥ ७ ॥ सोश्वमेधशतेनेष्ट्वायमुनामनुवीर्यवान् ॥ त्रिशताश्वान्सरस्वत्यांगंगामनुचतुःशतान् ॥ ८ ॥ सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ पुनरीजेमहायज्ञैःसमाप्तवरदक्षिणैः ॥ ९ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यामिष्ट्वाविश्वजिताअपि ॥ वाजपेयसहस्राणांसहस्रैश्चसुसंवृतैः ॥ १० ॥ इष्ट्वाशाकुंतलोराजातर्पयित्वाद्विजान्धनैः ॥ सहस्रंयत्रपद्मानांकण्वायभरतोददौ ॥ ११ ॥ जांबूनदस्यशुद्धस्यकनकस्यमहायशाः ॥ यस्ययूपःशतव्यामःपरिणाहेनकांचनः ॥ १२ ॥ समागम्यद्विजैःसार्धंसेंद्रैर्देवैःसमुच्छ्रितः ॥ अलंकृतान्राजमानान्सर्वरत्नैर्मनोहरैः ॥ १३ ॥ हैरण्यानश्वान्द्विरदान्रथानुष्ट्रानजाविकं ॥ दासीदासंधनंधान्यंगाःसवत्साःपयस्विनीः ॥ १४ ॥ ग्रामान्गृहांश्चक्षेत्राणिविविधांश्चपरिच्छदान् ॥ कोटीशतायुतांश्चैवब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ १५ ॥ चक्रवर्त्त्यदीनात्माजितारिर्ह्यजितःपरैः ॥ सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १६ ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच पृथुंवैन्यंचराजानंमृतंसृंजयशुश्रुम ॥ यमभ्यषिंचन्साम्राज्येराजसूयेमहर्षयः ॥ १ ॥ यत्नतःप्रथितेत्यूचुःसर्वानभिभवन्पृथुः ॥ क्षतान्नस्त्रास्यतेसर्वानित्येवंक्षत्रियोभवत् ॥ २ ॥ पृथुंवैन्यंप्रजादृष्ट्वारक्ताःस्मेतियदब्रुवन् ॥ ततोराजेतिनामास्यअनुरागादजायत ॥ ३ ॥

कृच्छ्रप्राणंसंकटगतंयथास्यात्तथाबध्वा ॥ ६ ॥ माविजीजहि माहिंसीः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ व्यामोहस्तचतुष्टयं परिणाहेनदैर्घ्येण ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पृथुमिति ॥ १ ॥ प्रथितापृथ्वीअनेनेतिपृथुरित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ तेषांदर्भाणामेवचीराणिवल्कलानियैःप्रजाःसंवीताः तान्येवपरिधानीयानिशयनानिचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ध्वजभंगस्तोरणादिना ॥ ९ ॥ १०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

अकृष्टपच्यापृथिवीआसीद्वैन्यस्यकामधुक् ॥ सर्वाःकामदुघागावःपुटकेपुटकेमधु ॥ ४ ॥ आसन्हिरण्मयादर्भाःसुखस्पर्शाःसुखावहाः ॥ तेषांचीराणिसंवी
ताःप्रजास्तेष्वेवशेरते ॥५॥ फलान्यमृतकल्पानिस्वादूनिचमधूनिच ॥ तेषामासीत्तदाहारोनिराहाराश्चनाभवन् ॥ ६ ॥ अरोगाःसर्वसिद्धार्थामनुष्याह्यकुतो
भयाः ॥ न्यवसंतयथाकामंवृक्षेषुचगुहासुच ॥ ७ ॥ प्रविभागोनराष्ट्राणांपुराणांचाभवत्तदा ॥ यथासुखंयथाकामंतथैतामुदिताःप्रजाः ॥८॥ तस्यसंस्तंभिता
स्त्वापःसमुद्रमभियास्यतः ॥ पर्वताश्चददुर्मार्गंध्वजभंगश्चनाभवत् ॥९॥ तंवनस्पतयःशैलादेवासुरनरोरगाः ॥ सप्तर्षयःपुण्यजनागंधर्वाप्सरसोपिच ॥१०॥
पितरश्चसुखासीनमभिगम्येदमब्रुवन् ॥ सम्राडसिक्षत्रियोसिराजागोप्तापितासिनः ॥ ११ ॥ देह्यस्मभ्यंमहाराजप्रभुःसन्नीप्सितान्वरान् ॥ यैर्वयंशाश्वती
स्तृप्तीर्वर्त्तयिष्यामहेसुखं ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वापृथुर्वैन्योगृहीत्वाजगवंधनुः ॥ शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिंतयित्वाब्रवीन्महीं ॥ १३ ॥ एह्येहिवसुधेक्षिप्रंक्षरैभ्यः
कांक्षितंपयः ॥ ततोदास्यामिभद्रंतेअन्नंयस्ययथेप्सितं ॥ १४ ॥ वसुधोवाच दुहितृत्वेनमांवीरसंकल्पयितुमर्हसि ॥ तथेत्युक्त्वापृथुःसर्वंविधानमकरो
द्वशी ॥ १५ ॥ ततोभूतनिकायास्तांवसुधांदुदुहुस्तदा ॥ तांवनस्पतयःपूर्वंसमुत्तस्थुर्दुधुक्षवः ॥ १६ ॥ सातिष्ठद्वत्सलावत्संदोग्धृपात्राणिचेच्छती ॥ वत्सोभूत्पु
ष्पितःशालःप्लक्षोदोग्धाभवत्तदा ॥ १७ ॥ छिन्नप्ररोहणंदुग्धंपात्रमौदुंबरंशुभं ॥ उदयःपर्वतोवत्सोमेरुर्दोग्धामहागिरिः ॥ १८ ॥ रत्नान्योषधयोदुग्धंपात्रमश्ममम
यंतथा ॥ दोग्धाचासीत्तदादेवोदुग्धमूर्जस्करंप्रियं ॥ १९ ॥ असुरादुदुहुर्मायामामपात्रेतुतेतदा ॥ दोग्धाद्विमूर्धातत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ॥ २० ॥ कृषिं
चसस्यंचनरादुदुहुःपृथिवीतले ॥ स्वायंभुवोमनुर्वत्सस्तेषांदोग्धाभवत्पृथुः ॥ २१ ॥ अलाबुपात्रेचतथाविषंदुग्धावसुंधरा ॥ धृतराष्ट्रोभवद्दोग्धातेषांवत्सस्तुत
क्षकः ॥ २२ ॥ सप्तर्षिभिर्ब्रह्मदुग्धातथाचाक्लिष्टकर्मभिः ॥ दोग्धाबृहस्पतिःपात्रंछंदोवत्सश्चसोमराट् ॥ २३ ॥ अंतर्धानंचामपात्रेदुग्धापुण्यजनैर्विराट् ॥ दोग्धावै
श्रवणस्तेषांवत्सश्चासीद्वृषध्वजः ॥ २४ ॥ पुण्यगंधान्पद्मपात्रेगंधर्वाप्सरसोऽदुहन् ॥ वत्सश्चित्ररथस्तेषांदोग्धाविश्वरुचिःप्रभुः ॥ २५ ॥ स्वधांरजतपात्रेषुदुदुहुः
पितरश्चतां ॥ वत्सोवैवस्वतस्तेषांयमोदोग्धांतकस्तदा ॥ २६ ॥ एवंनिकायैस्तैर्दुग्धापयोभीष्टंहिसाविराट् ॥ यैर्वर्त्तयंतितेह्यद्यपात्रैर्वत्सैश्चनित्यशः ॥ २७ ॥

॥ १८ ॥ दोग्धेति चाद्वत्सोपिदेवएव प्रियंदुग्धं पात्रमप्यर्थान्मनएवेतिकल्प्यं ग्रंथांतराद्वावत्सपात्रेज्ञेये एवमन्यत्रापि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विराट्पृथिवी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ पार्थिवाःपृथ्वीसंबंधिपदार्थाः ॥ २९ ॥३०॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९॥ ॥ ७ ॥ येमृतास्तेतीतायेवर्तमानास्तेपिमरिष्यंत्येवेत्याह

यज्ञैश्चविविधैरिष्ट्वापृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥ संतर्पयित्वाभूतानिसर्वैःकामैर्मनःप्रियैः ॥ २८ ॥ हैरण्यानकरोद्राजायेकेचित्पार्थिवाभुवि ॥ तान्ब्राह्मणेभ्यःप्राय च्छदश्वमेधेमहामखे ॥ २९ ॥ षष्टिनागसहस्राणिषष्टिनागशतानिच ॥ सौवर्णानकरोद्राजाब्राह्मणेभ्यश्चतान्ददौ ॥ ३० ॥ इमांचपृथिवींसर्वांमणिरत्नविभू षितां ॥ सौवर्णीमकरोद्राजाब्राह्मणेभ्यश्चतांददौ ॥ ३१ ॥ सचेन्ममारस्वंजयचतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ ३२ ॥ अयज्वानम दाक्षिण्यमभिश्वैत्येतिव्याहरन् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥

नारदउवाच रामोमहातपाःशूरोवीरलोकनमस्कृतः ॥ जामदग्न्योप्यतियशाअवितृप्तोमरिष्यति ॥ १ ॥ यस्माद्यमनुपर्यैतिभूमिंकुर्वन्निमांसुखां ॥ नचा सीद्विक्रियायस्यप्राप्यश्रियमनुत्तमां ॥ २ ॥ यःक्षत्रियैःपरामृष्टेवत्सेपितरिचाब्रुवन् ॥ ततोवधीत्कार्त्तवीर्यमजितंसमरेपरैः ॥ ३ ॥ क्षत्रियाणांचतुःषष्टिमयुता निसहस्रशः ॥ तदामृत्योःसमेतानिएकेनधनुषाजयत् ॥ ४ ॥ ब्रह्मद्विषांचाथतस्मिन्सहस्राणिचतुर्दश ॥ पुनरन्यान्निजग्राहदंतक्रूरंजघानह ॥ ५ ॥ सहस्रंमुस लेनाहन्सहस्रमसिनावधीत् ॥ उद्बंधनात्सहस्रंचसहस्रमुदकेधृतं ॥ ६ ॥ दंतान्भंक्त्वासहस्रस्यकर्णान्नासान्यकृंतत ॥ ततःसप्तसहस्राणांकटुधूपमपाययत् ॥ ७ ॥ शिष्टान्बध्वाचहत्वावैतेषांमूर्ध्निविभिद्यच ॥ गुणावतीमुत्तरेणखांडवाद्दक्षिणेनच ॥ गिर्यंतेशतसाहस्राहैहयाःसमरेहताः ॥ ८ ॥ सरथाश्वगजावीरानिहतास्तत्रशे रते ॥ पितुर्वधामर्षितेनजामदग्न्येनधीमता ॥ ९ ॥ निजघ्नेदशसाहस्रान्रामःपरशुनातदा ॥ नह्यमृष्यततावाचोयास्तैर्भृशमुदीरिताः ॥ १० ॥ भृगोरामाभिधावे तियदाक्रंदन्द्विजोत्तमाः ॥ ततःकाश्मीरदरदान्कुंतिक्षुद्रकमालवान् ॥ ११ ॥ अंगवंगकलिंगांश्चविदेहांस्ताम्रलिप्तकान् ॥ रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्त्तान्मा र्त्तिकावतान् ॥ १२ ॥ शिबीनन्यांश्चराजन्यान्देशान्देशान्सहस्रशः ॥ निजघानशितैर्बाणैर्जामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ १३ ॥ कोटीशतसहस्राणिक्षत्रियाणांसहस्र शः ॥ इंद्रगोपकवर्णस्यबंधुजीवनिभस्यच ॥ १४ ॥ रुधिरस्यपरीवाहैःपूरयित्वासरांसिच ॥ सर्वानष्टादशद्वीपान्वशमानीयभार्गवः ॥ १५ ॥

रामइति ॥ १ ॥ योरामःइमांपृथ्वींसुखामनुपद्रवांकुर्वन्आद्यमादियुगविहितंधर्ममनुपर्यैतिस्मअनुप्रवर्तितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियैःकार्तवीर्यपुत्रैः अब्रुवन्नविकत्थयन् ॥ ३ ॥ मृत्योर्मृत्युमवधीकृत्य ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तन्मध्येएव दंतक्रूरंतद्देशाधिपतिं ॥ ५ ॥ उद्बंधनाद्वृक्षशाखावलंबनात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तैराश्रमवासिभिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अष्टनलेत्यत्रनलशब्दश्चतुर्हस्तवचनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ईजेक्रतुशतैःपुण्यैःसमाप्तवरदक्षिणैः ॥ वेदीमष्टनलोत्सेधांसौवर्णांविधिनिर्मितां ॥ १६ ॥ सर्वरत्नशतैःपूर्णांपताकाशतमालिनीं ॥ ग्राम्यारण्यैःपशुगणैःसंपूर्णांचमहीमिमां ॥ १७ ॥ रामस्यजामदग्न्यस्यप्रतिजग्राहकश्यपः ॥ ततःशतसहस्राणिद्विपेंद्रान्हेमभूषणान् ॥ १८ ॥ निर्दस्युंपृथिवींकृत्वाशिष्टेष्टजनसंकुलां ॥ कश्यपायददौरामोहयमेधेमहामखे ॥ १९ ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः ॥ इष्ट्वाक्रतुशतैर्वीरोब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत ॥ २० ॥ सप्तद्वीपांवसुमतींमारीचोगृह्णतद्द्विजः ॥ रामंप्रोवाचनिर्गच्छवसुधातोममाज्ञया ॥ २१ ॥ सकश्यपस्यवचनात्प्रोत्सार्यसरितांपतिं ॥ इषुपातेयुधांश्रेष्ठःकुर्वन्ब्राह्मणशासनं ॥ २२ ॥ अध्यावसद्गिरिश्रेष्ठंमहेंद्रंपर्वतोत्तमं ॥ एवंगुणशतैर्युक्तोभृगूणांकीर्तिवर्धनः ॥ २३ ॥ जामदग्न्योह्यतियशामरिष्यतिमहाद्युतिः ॥ त्वयाचतुर्भद्रतरःपुत्रात्पुण्यतरस्तव ॥ २४ ॥ अयज्वानमदाक्षिण्यंमापुत्रमनुतप्यथाः ॥ एतेचतुर्भद्रतरास्त्वयाभद्रशताधिकाः ॥ मृतानरवरश्रेष्ठमरिष्यंतिचसृंजय ॥ २५ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यासउवाच पुण्यमाख्यानमायुष्यंश्रुत्वाषोडशराजिकं ॥ अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत्ससृंजयः ॥ १ ॥ तमब्रवीत्तथासीनंनारदोभगवानृषिः ॥ श्रुतंकीर्तयतोमत्यंगृहीतंतेमहाद्युते ॥ २ ॥ आहोस्विदंततोनष्टंश्राद्धंशूद्रीपताविव ॥ सएवमुक्तःप्रत्याहप्रांजलिःसृंजयस्तदा ॥ ३ ॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहोधन्यमाख्यानमुत्तमं ॥ राजर्षीणांपुराणानांयज्वनांदक्षिणावतां ॥ ४ ॥ विस्मयेनहृतेशोकेतमसीवार्कतेजसा ॥ विपाप्मास्म्यव्यथोपेतोब्रूहिकिंकरवाण्यहं ॥ ५ ॥ नारदउवाच दिष्ट्याऽपहृतशोकस्त्वंवृणीष्वेहयदिच्छसि ॥ तत्तत्प्रपत्स्यसेसर्वंनमृषावादिनोवयं ॥ ६ ॥ सृंजयउवाच एतेनैवप्रतीतोहंप्रसन्नोयद्भवान्मम ॥ प्रसन्नोयस्यभगवान्नतस्यास्तीहदुर्लभं ॥ ७ ॥ नारदउवाच मृतंददानितेपुत्रंदस्युभिर्निहतंवृथा ॥ उद्धृत्यनरकात्कष्टात्पशुवत्प्रोक्षितंयथा ॥ ८ ॥ व्यासउवाच प्रादुरासीत्ततःपुत्रःसृंजयस्याद्भुतप्रभः ॥ प्रसन्नेनर्षिणादत्तःकुबेरतनयोपमः ॥ ९ ॥ ततःसंगम्यपुत्रेणप्रीतिमानभवन्नृपः ॥ ईजेचक्रतुभिःपुण्यैःसमाप्तवरदक्षिणैः ॥ १० ॥ अकृतार्थश्चभीतश्चनचसान्नाहिकोहतः ॥ अयज्वात्वनपत्यश्चततोसौजीवितःपुनः ॥ ११ ॥

पुण्यमाख्यानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विस्मयेनपुण्याख्यानश्रवणजनितचित्तविस्तारेण ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रतीतःप्रीतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सान्नाहिकःयुद्धोद्यतः ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२॥१३॥१४॥अप्राप्यंईहितमीप्सितंकिंचिदपिनशक्यंनसुलभं ॥१५॥१६॥ अंतान्मरणात् भावगतःसंप्राप्तः द्विजोचितांद्विजैरभिमतां॥१७॥१८॥ अघंदुःखं ॥१९॥ अभिमानंमानातिशयं चिंतयन्न

शूरोवीरःकृतार्थश्चप्रताप्यारीन्सहस्रशः॥ अभिमन्युर्गतोवीरःपृतनाभिमुखोहतः॥१२॥ ब्रह्मचर्येणयान्कांश्चित्प्रज्ञयाचश्रुतेनच॥ इष्टैश्चक्रतुभिर्यांतितांस्तेपुत्रोक्षयान्गतः॥ १३॥ विद्वांसःकर्मभिःपुण्यैःस्वर्गमीहंतिनित्यशः॥ नतुस्वर्गादयंलोकःकाम्यतेस्वर्गवासिभिः॥१४॥ तस्मात्स्वर्गगतंपुत्रमर्जुनस्यहतंरणे॥ नचेहानयितुंशक्यंकिंचिदप्राप्यमीहितं॥ १५॥ यांयोगिनोध्यानविविक्तदर्शनाःप्रयांतियांचोत्तमयज्विनोजनाः॥ तपोभिरिद्धैरनुयांतियांतथातामक्षयांतेतनयोगतोगतिं॥ १६॥ अंतात्पुनर्भावगतोविराजतेराजेवबीरोह्यमृतात्मरश्मिभिः॥ तामैंदवीमात्मतनुंद्विजोचितांगतोभिमन्युर्नसशोकमर्हति॥ १७॥ एवंज्ञात्वास्थिरोभूत्वाजह्यरीन्धैर्यमाप्नुहि॥ जीवंतएवनःशोच्यानतुस्वर्गगतानघ॥ १८॥ शोचतोहिमहाराजअघमेवाभिवर्धते॥ तस्माच्छोकंपरित्यज्यश्रेयसेप्रयतेद्बुधः॥ १९॥ प्रहर्षमभिमानंचसुखप्राप्तिंचचिंतयन्॥ एतद्बुध्वाबुधाःशोकंनशोकःशोकउच्यते॥ २०॥ एवंविद्वन्समुत्तिष्ठप्रयतोभवमाशुचः॥ श्रुतस्तेसंभवोमृत्योस्तपांस्यनुपमानिच॥ २१॥ सर्वभूतसमत्वंचचंचलाश्चविभूतयः॥ सृंजयस्यतुतंपुत्रंमृतंसंजीवितंपुनः॥ २२॥ एवंविद्वन्महाराजमाशुचःसाधयाम्यहं॥ एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत॥ २३॥ वागीशानेभगवतिव्यासेव्यभ्रनभःप्रभे॥ गतेमतिमतांश्रेष्ठेसमाश्वास्ययुधिष्ठिरं॥ २४॥ पूर्वेषांपार्थिवेंद्राणांमहेंद्रप्रतिमौजसां॥ न्यायाधिगतवित्तानांतांश्रुत्वायज्ञसंपदं॥ २५॥ संपूज्यमनसाविद्वान्विशोकोभूद्युधिष्ठिरः॥ पुनश्चाचिंतयद्दीनःकिंस्विद्वक्ष्येधनंजयं॥ २६॥

इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिअभिमन्युवधपर्वणिषोडशराजकीयेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥छ॥ ॥छ॥

समाप्तमभिमन्युवधपर्व॥ अथप्रतिज्ञापर्व॥

संजयउवाच

तस्मिन्नहनिनिर्वृत्तेघोरेप्राणभृतांक्षये॥ आदित्येऽस्तंगतेश्रीमान्संध्याकालउपस्थिते॥ १॥ व्यपयातेषुवासायसर्वेषुभरतर्षभ॥ हत्वासंशप्तकव्रातान्दिव्यैरस्त्रैःकपिध्वजः॥ २॥ प्रायात्स्वशिबिरंजिष्णुर्जैत्रमास्थायतंरथं॥ गच्छन्नेवचगोविंदंसाश्रुकंठोभ्यभाषत॥ ३॥ किंनुमेहृदयंत्रस्तंवाक्सज्जतिकेशव॥ स्यंदंतिचाप्यनिष्टानिगात्रंसीदतिचाप्युत॥ ४॥

भिलपन्शोकंनकुर्वंतीतिशेषः नशोकःशोकउच्यतेकिंत्वात्मैवशोकइत्यर्थः॥ २०॥ २१॥ सृंजयस्यपुत्रंउद्दिश्यचंचलाविभूतयश्चश्रुताइतिशेषानुषंगः॥२२॥२३॥ २४॥ २५॥२६॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ ॥छ॥ तस्मिन्निति॥ १॥२॥३॥४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्लिष्टमनुबद्धं॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥आडंबरैस्तूर्यरवैः ॥११॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥

अनिष्टंचैवमेश्लिष्टंत्द्दयान्नापसर्पति॥ भुवियेदिक्षुचात्युग्राउत्पातास्त्रासयंतिमां ॥ ५ ॥ बहुप्रकारादृश्यंतेसर्वएवाघशंसिनः ॥ अपिस्वस्तिभवेद्राज्ञःसामात्य
स्यगुरोर्मम ॥ ६ ॥ वासुदेवउवाच व्यक्तंशिवंतवभ्रातुःसामात्यस्यभविष्यति ॥ माशुचःकिंचिदेवान्यत्तत्रानिष्टंभविष्यति ॥ ७॥ संजयउवाच त
तःसंध्यामुपास्यैववीरौवीरावसादने ॥ कथयंतौरणेवृत्तंप्रयातौरथमास्थितौ ॥ ८ ॥ ततःस्वशिबिरंप्राप्तौहतानंदंहतत्विषं ॥ वासुदेवोर्जुनश्चैवकृत्वाकर्मसुदु
ष्करं ॥ ९ ॥ध्वस्ताकारंसमालक्ष्यशिबिरंपरवीरहा ॥बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः ॥ १० ॥ नदंतिनाद्यतूर्याणिमंगल्यानिजनार्दन ॥ मिश्रादुंदुभि
निर्घोषैःशंखाश्चाडंबरैःसह ॥ ११ ॥वीणानैवाद्यवाद्यंतेशम्यातालस्वनैःसह ॥ मंगल्यानिचगीतानिनगायंतिपठंतिच ॥ १२ ॥ स्तुतियुक्तानिरम्याणिममानी
केषुबंदिनः ॥ योधाश्चापिहिमांदृष्ट्वानिवर्त्तंतेत्यधोमुखाः ॥ १३ ॥ कर्माणिचयथापूर्वंकृत्वानाभिवदंतिमां ॥ अपिस्वस्तिभवेदद्यभ्रातृभ्योममभाधव ॥ १४ ॥
नहिशुद्ध्यतिमेभावोदृष्ट्वास्वजनमाकुलं ॥ अपिपांचालराजस्यविराटस्यचमानद ॥१५॥ सर्वेषांचैवयोधानांसामग्र्यंस्यान्ममाच्युत ॥ नचमामद्यसौभद्रःप्रहृ
ष्टोभ्रातृभिःसह ॥ रणादायांतमुचितंप्रत्युद्यातिहसन्निव ॥ १६॥ संजयउवाच एवंसंकथयंतौतौप्रविष्टौशिबिरंस्वकं ॥ ददृशातेभृशास्वस्थान्पांडवा
न्नष्टचेतसः ॥ १७॥ दृष्ट्वाभ्रातॄंश्चपुत्रांश्चविमनावानरध्वजः ॥ अपश्यंश्चैवसौभद्रमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १८॥ मुखवर्णोऽप्रसन्नोवःसर्वेषामेवलक्ष्यते॥ नचा
भिमन्युंपश्यामिनचमांप्रतिनंदथ ॥ १९ ॥ मयाश्रुतश्चद्रोणेनचक्रव्यूहोविनिर्मितः॥ नचवस्तस्यभेत्तास्तिविनासौभद्रमर्भकं ॥ २० ॥ नचोपदिष्टस्तस्यासी
न्मयानीकाद्विनिर्गमः ॥ कच्चिन्नबालोयुष्माभिःपरानीकंप्रवेशितः॥ २१ ॥ भित्वानीकंमहेष्वासःपरेषांबहुशोयुधि ॥ कच्चिन्ननिहतःसंख्येसौभद्रःपरवीरहा
॥ २२ ॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंजातंसिंहमिवाद्रिषु ॥ उपेंद्रसदृशंब्रूतकथमायोधनेहतः ॥ २३ ॥ सुकुमारंमहेष्वासंवासवस्यात्मजात्मजं ॥ सदाममप्रियंब्रूतक
थमायोधनेहतः॥ २४ ॥ सुभद्रायाःप्रियंपुत्रंद्रौपद्याःकेशवस्यच॥ अंबायाश्चप्रियंनित्यंकोवधीत्कालमोहितः ॥ २५ ॥ सदृशोवृष्णिवीरस्यकेशवस्यमहात्म
नः॥ विक्रमश्रुतमाहात्म्यैःकथमायोधनेहतः ॥ २६ ॥ वार्ष्णेयीदयितंशूरंमयासततलालितं॥ यदिपुत्रंनपश्यामियास्यामियमसादनं॥ २७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ यथेतिकथमर्थे ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ यदिमेपिता

मृदुकुंचितकेशांतंबालंबालमृगेक्षणं ॥ मत्तद्विरदविक्रांतंसिंहपोतमिवोद्गतं ॥ २८ ॥ स्मिताभिभाषिणंदांतंगुरुवाक्यकरंसदा ॥ बाल्येप्यतुलकर्माणंप्रियवा
क्यममत्सरं ॥ २९ ॥ महोत्साहंमहाबाहुंदीर्घराजीवलोचनं ॥ भक्तानुकंपिनंदांतंनचनीचानुसारिणं ॥ ३० ॥ कृतज्ञंज्ञानसंपन्नंकृतास्त्रमनिवर्तिनं ॥ युद्धाभिनं
दिनंनित्यंद्विषतांभयवर्धनं ॥ ३१॥ स्वेषांप्रियहितेयुक्तंपितॄणांजयगृद्धिनं ॥ नचपूर्वंप्रहर्तारंसंग्रामेनष्टसंभ्रमं ॥३२॥ यदिपुत्रंनपश्यामियास्यामियमसादनं ॥
रथेषुगण्यमानेषुगणितंतंमहारथं ॥ ३३ ॥ मयाध्यर्धगुणंसंख्येतरुणंबाहुशालिनं ॥ प्रद्युम्नस्यप्रियंनित्यंकेशवस्यममैवच ॥ ३४ ॥ यदिपुत्रंनपश्यामि
यास्यामियमसादनं ॥ सुनसंसुललाटांतंस्वक्षिभ्रूदशनच्छदं ॥ ३५ ॥ अपश्यतस्तद्वदनंकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ तंत्रीस्वनसुखंरम्यंपुंस्कोकिलसमध्वनिं ॥
॥ ३६ ॥ अशृण्वतःस्वनंतस्यकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ रूपंचाप्रतिमंतस्यत्रिदशैश्चापिदुर्लभं ॥ ३७॥ अपश्यतोहिवीरस्यकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ अभिवादनदक्षंतं
पितॄणांवचनेरतं ॥ ३८ ॥ नाद्याहंयदिपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ सुकुमारःसदावीरोमहार्हशयनोचितः ॥ ३९ ॥ भूमावनाथवच्छेतेनूनंनाथवतांवरः ॥
शयानंसमुपासंतियंपुरापरमस्त्रियः ॥ ४० ॥ तमद्यविप्रविद्धांगमुपासंत्यशिवाःशिवाः ॥ यःपुराबोध्यतेसुप्तःसूतमागधबंदिभिः ॥ ४१ ॥ बोधयंत्यद्यतंनूनं
श्वापदाविकृतैःस्वनैः ॥ छत्रच्छायासमुचितंतस्यतद्वदनंशुभं ॥ ४२ ॥ नूनमद्यरजोध्वस्तंरणरेणुःकरिष्यति ॥ हापुत्रकावितृप्तस्यसततंपुत्रदर्शने ॥ ४३ ॥ भा
ग्यहीनस्यकालेनयथामेनीयसेबलात् ॥ साचसंयमनीनूनंसदासुकृतिनांगतिः ॥ ४४ ॥ स्वभाभिर्मोहितारम्यात्वयात्यर्थंविराजते ॥ नूनंवैवस्वतश्चत्वांवरु
णश्चप्रियातिथिं ॥ ४५ ॥ शतक्रतुर्धनेशश्चप्राप्तमर्चंत्यभीरुकं ॥ एवंविलप्यबहुधाभिन्नपोतोवणिग्यथा ॥ ४६ ॥ दुःखेनमहताविष्टोयुधिष्ठिरमपृच्छत ॥ क
च्चित्सकदनंकृत्वापरेषांकुरुनंदन ॥ ४७॥ स्वर्गतोभिमुखःसंख्येयुध्यमानोनरर्षभैः ॥सनूनंबहुभिर्यत्तैर्युध्यमानोनरर्षभैः॥ ४८ ॥ असहायःसहायार्थीमामनुध्या
तवान्ध्रुवं ॥ पीड्यमानःशरैस्तीक्ष्णैःकर्णद्रोणकृपादिभिः ॥ ४९ ॥ नानालिंगैःसुधौताग्रैर्ममपुत्रोल्पचेतनः ॥ इहमेस्यात्परित्राणंपितेतिसपुनःपुनः ॥ ५० ॥ इत्येवं
विलपन्मन्येनृशंसैर्भुविपातितः ॥ अथवामत्प्रसूतःसस्वस्त्रीयोमाधवस्यच ॥ ५१ ॥ सुभद्रायांचसंभूतोनचैवंवक्तुमर्हति ॥ वज्रसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम ॥
॥ ५२ ॥ अपश्यतोदीर्घबाहुंरक्ताक्षंयन्नदीर्यते ॥ कथंबालेमहेष्वासान्नृशंसामर्मभेदिनः ॥ ५३ ॥ स्यात्तदामेत्राणंस्यादित्यन्वयः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्वस्रीयेवासुदेवस्यममपुत्रेऽक्षिपन्शरान् ॥ योमांनित्यमदीनात्माप्रत्युद्गम्याभिनंदति ॥ ५४ ॥ उपयांतंरिपून्हत्वासोद्यमांकिंनपश्यति ॥ नूनंसपातितःशेतेधर
ण्यांरुधिरोक्षितः ॥ ५५॥ शोभयन्मेदिनींगात्रैरादित्यइवपातितः ॥ सुभद्रामनुशोचामियापुत्रमपलायिनं ॥५६॥ रणेविनिहितंश्रुत्वाशोकार्त्तावैविनंक्ष्यति॥
॥५८॥ सुभद्रावक्ष्यतेकिंमामभिमन्युमपश्यती ॥ ५७॥ द्रौपदीचैवदुःखार्तेतेचवक्ष्यामिकिंत्वहं ॥ वज्रसारमयंनूनंहृदयंयन्नयास्यति ॥ ५८॥ सहस्रधावधूंदृष्ट्वारुद
तींशोककर्शितां ॥ दृप्तानांधार्त्तराष्ट्राणांसिंहनादोमयाश्रुतः ॥ ५९ ॥ युयुत्सुश्चापिकृष्णेनश्रुतोवीरानुपालभन् ॥ अशक्नुवंतोबीभत्सुंबालंहत्वामहारथाः॥
॥ ६० ॥ किंमोदध्वमधर्मज्ञाःपांडवंदृश्यतांबलं॥ किंतयोर्विप्रियंकृत्वाकेशवार्जुनयोर्मृधे ॥ ६१ ॥ सिंहवन्नदथप्रीताःशोककालउपस्थिते ॥ आगमिष्यतिवः
क्षिप्रंफलंपापस्यकर्मणः॥ ६२ ॥ अधर्मोहिकृतस्तीव्रःकथंस्यादफलश्चिरं॥ इतितान्परिभाषन्वैवैश्यापुत्रोमहामतिः॥ ६३ ॥ अपायाच्छस्त्रमुत्सृज्यकोपदुःख
समन्वितः॥किमर्थमेतन्नाख्यातंत्वयाकृष्णरणेमम॥ ६४॥ अधाक्षंतानहंक्रूरांस्तदासर्वान्महारथान्॥ संजयउवाच पुत्रशोकार्दितंपार्थंध्यायंतंसाश्रु
लोचनं ॥ ६५ ॥ निगृह्यवासुदेवस्तंपुत्राधिभिरभिप्लुतं ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितं ॥ ६६ ॥ सर्वेषामेषवैपंथाःशूराणामनिवर्तिनां ॥ क्षत्रिया
णांविशेषेणयेषांयुद्धेनजीविका॥ ६७॥ एषावैयुध्यमानानांशूराणामनिवर्तिनां॥ विहितासर्वशास्त्रज्ञैर्गतिर्मतिमतांवर॥ ६८ ॥ ध्रुवंहियुद्धेमरणंशूराणाम
निवर्तिनां॥ गतःपुण्यकृतांलोकानभिमन्युर्नसंशयः॥ ६९ ॥ एतच्चसर्ववीराणांकांक्षितंभरतर्षभ॥ संग्रामेभिमुखोमृत्युंप्राप्नुयादितिमानद॥ ७० ॥ सचवी
रान्रणेहत्वाराजपुत्रान्महाबलान्॥ वीरैराकांक्षितंमृत्युंसंप्राप्तोभिमुखंरणे॥ ७१ ॥ माशुचःपुरुषव्याघ्रपूर्वैरेषसनातनः॥ धर्मकृद्भिःकृतोधर्मःक्षत्रियाणांर
णेक्षयः॥ ७२ ॥ इमेतेभ्रातरःसर्वेदीनाभरतसत्तम॥ त्वयिशोकसमाविष्टेनृपाश्चसुहृदस्तव ॥ ७३ ॥ एतांश्चवचसासाम्नासमाश्वासयमानद॥ विदितंवेदि
तव्यंतेनशोकंकर्तुमर्हसि॥ ७४॥ एवमाश्वासितःपार्थःकृष्णेनाद्भुतकर्मणा॥ ततोब्रवीत्तदाभ्रातॄन्सर्वान्पार्थःसगद्गदान्॥७५॥ सदीर्घबाहुःपृथ्वंसोदीर्घराजी
वलोचनः॥ अभिमन्युर्यथावृत्तःश्रोतुमिच्छाम्यहंतथा॥ ७६॥ सनागस्यंदनहयान्द्रक्ष्यध्वंनिहतान्मया॥ संग्रामेसानुबंधांस्तान्ममपुत्रस्यवैरिणः॥ ७७॥ ॥५८॥
कथंचवःकृतास्त्राणांसर्वेषांशस्त्रपाणिनां॥ सौभद्रोनिधनंगच्छेद्वज्रिणापिसमागतः॥ ७८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यद्येवमहमज्ञास्यमशक्तान्रक्षणेमम ॥ पुत्रस्यपांडुपंचालान्मयागुप्तोभवेत्ततः ॥ ७९ ॥ कथंचवोरथस्थानांशरवर्षाणिमुंचतां ॥ नीतोभिमन्युर्निधनंकदर्थीकृत्यवःपरैः ॥ ८० ॥ अहोवःपौरुषंनास्तिनचवोस्तिपराक्रमः ॥ यत्राभिमन्युःसमरेपश्यतांवोनिपातितः ॥ ८१ ॥ आत्मानमेवगर्हेयंयदहंवैसुदुर्बलान् ॥ युष्मानाज्ञायनिर्यातोभीरूनकृतनिश्चयान् ॥ ८२ ॥ आहोस्विद्भूषणार्थायवर्मशस्त्रायुधानिवः ॥ वाचस्तुवक्तुंसंसत्सुममपुत्रमरक्षतां ॥ ८३ ॥ एवमुक्त्वाततोवाक्यंतिष्ठंश्चापवरासिमान् ॥ नस्माशक्यतबीभत्सुःकेनचित्प्रसमीक्षितुं ॥ ८४ ॥ तमंतकमिवक्रुद्धंनिःश्वसंतंमुहुर्मुहुः ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखंतदा ॥ ॥ ८५ ॥ नभाषितुंशक्नुवंतिद्रष्टुंवासुहृदोर्जुनं ॥ अन्यत्रवासुदेवाद्वाज्येष्ठाद्वापांडुनंदनात् ॥ ८६ ॥ सर्वास्ववस्थासुहितावर्जुनस्यमनोनुगौ ॥ बहुमानात्प्रियत्वाच्चतावेनंवक्तुमर्हतः ॥ ८७ ॥ ततस्तंपुत्रशोकेनभृशंपीडितमानसं ॥ राजीवलोचनंक्रुद्धंराजावचनमब्रवीत् ॥ ८८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनकोपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच त्वयियातेमहाबाहोसंशप्तकबलंप्रति ॥ प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्योग्रहणेमम ॥ १ ॥ व्यूढानीकावयंद्रोणंवारयामःस्मसर्वशः ॥ प्रतिव्यूह्यरथानीकंयतमानंतथारणे ॥ २ ॥ सवार्यमाणोरथिभिर्मयिचापिसुरक्षिते ॥ अस्मानभिजगामाशुपीडयन्निशितैःशरैः ॥ ३ ॥ तेपीड्यमानाद्रोणेनद्रोणानीकंनशक्नुमः ॥ प्रतिवीक्षितुमप्याजौभेत्तुंतत्कुतएवतु ॥ ४ ॥ वयंत्वप्रतिमंवीर्येसर्वेसौभद्रमात्मजं ॥ उक्तवंतःस्मतंतातभिंध्यनीकमितिप्रभो ॥ ५ ॥ सतथानोदितोऽस्माभिःसदश्वइववीर्यवान् ॥ असह्यमपितंभारंवोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६ ॥ सतवास्त्रोपदेशेनवीर्येणचसमन्वितः ॥ प्राविशत्तद्बलंबालःसुपर्णइवसागरं ॥ ७ ॥ तेनुयातावयंवीरंसात्वतीपुत्रमाहवे ॥ प्रवेष्टुकामास्तेनैवयेनसप्राविशच्चमूं ॥ ८ ॥ ततःसैंधवकोराजाक्षुद्रस्तातजयद्रथः ॥ वरदानेनरुद्रस्यसर्वान्नःसमवारयत् ॥ ९ ॥ ततोद्रोणःकृपःकर्णोद्रौणिःकौसल्यएवच ॥ कृतवर्माचसौभद्रंषड्रथाःपर्यवारयन् ॥ १० ॥ परिवार्यतुतैःसर्वैर्युधिबालोमहारथैः ॥ यतमानःपरंशक्त्याबहुभिर्विरथीकृतः ॥ ११ ॥ ततोदौःशासनिःक्षिप्रंतथातैर्विरथीकृतं ॥ संशयंपरमंप्राप्यदिष्टांतेनाभ्ययोजयत् ॥ १२ ॥ सतुहत्वासहस्राणिनराश्वरथदंतिनां ॥ अष्टौरथसहस्राणिनवदंतिशतानिच ॥ १३ ॥

त्वयीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौसल्योबृहद्बलः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वांमन्योपभुक्तां विंदतांस्वीकुर्वतां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

राजपुत्रसहस्रेद्देवीरांश्चालक्षितान्बहून् ॥ बृहद्बलंचराजानंस्वर्गेणाजौप्रयोज्यह ॥ १४ ॥ ततःपरमधर्मात्मादिष्टांतमुपजग्मिवान् ॥ एतावदेवनिर्वृत्तमस्माकं शोकवर्धनं ॥ १५ ॥ सचैवंपुरुषव्याघ्रःस्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ ततोऽर्जुनोवचःश्रुत्वाधर्मराजेनभाषितं ॥ १६ ॥ हापुत्रइतिनिःश्वस्यव्यथितोन्यपतद्भुवि ॥ विषणवदनाःसर्वेपरिवार्यधनंजयं ॥ १७ ॥ नेत्रैरनिमिषैर्दीनाःप्रत्यवैक्षन्परस्परं ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांवासविःक्रोधमूर्छितः ॥ १८ ॥ कंपमानोज्वरेणेवनिःश्वसंश्चमुहुर्मुहुः ॥ पाणिंपाणौविनिष्पिष्यश्वसमानोश्रुनेत्रवान् ॥ १९ ॥ उन्मत्तइवविप्रेक्षन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच सत्यंवःप्रतिजानामिश्वोस्मिहंताजयद्रथं ॥ नचेद्वधभयाद्भीतोधार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति ॥ २० ॥ नचास्मान्शरणंगच्छेत्कृष्णंवापुरुषोत्तमं ॥ भवंतंवामहाराजश्वोस्मिहंताजयद्रथं ॥ २१ ॥ धार्त्तराष्ट्रप्रियकरंमयिविस्मृतसौहृदं ॥ पापंबालवधेहेतुंश्वोस्मिहंताजयद्रथं ॥ २२ ॥ रक्षमाणाश्चतंसंख्येयेमांयोत्स्यंतिकेचन ॥ अपिद्रोणकृपौराजन्छादयिष्यामितान्शरैः ॥ २३ ॥ यद्येतदेवंसंग्रामेनकुर्यांपुरुषर्षभाः ॥ मास्मपुण्यकृतांलोकान्प्राप्नुयांशूरसंमतान् ॥ २४ ॥ येलोकामातृहंतॄणांयेचापिपितृघातिनां ॥ गुरुदारगतानांयेपिशुनानांचयेसदा ॥ २५ ॥ साधूनसूयतांयेचयेचापिपरिवादिनां ॥ येचनिक्षेपहर्तॄणांयेचविश्वासघातिनां ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वांस्त्रियंयेचविंदतामघशंसिनां ॥ ब्रह्मघ्नानांचयेलोकायेचगोघातिनामपि ॥ २७ ॥ पायसंवायवान्नंवाशाकंकृसरमेववा ॥ संयावापूपमांसानियेचलोकावृथाश्नतां ॥ २८ ॥ तानन्हायाधिगच्छेयंनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ वेदाध्यायिनमत्यर्थंसंशितंवाद्विजोत्तमं ॥ २९ ॥ अवमन्यमानोयान्यातिवृद्धान्साधून्गुरूंस्तथा ॥ स्पृशतोब्राह्मणंगांचपादेनाग्निंचयाभवेत् ॥ ३० ॥ याप्सुश्लेष्मपुरीषंचमूत्रंवामुंचतांगतिः ॥ तांगच्छेयंगतिंकष्टांनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३१ ॥ नग्नस्यस्नायमानस्यायाचवंध्यातिथेर्गतिः ॥ उत्कोचिनांमृषोक्तीनांवंचकानांचयागतिः ॥ ३२ ॥ आत्मापहारिणांयाचयाचमिथ्याभिशंसिनां ॥ भृत्यैःसंदिश्यमानानांपुत्रदाराश्रितैस्तथा ॥ ३३ ॥ असंविभज्यक्षुद्राणांयागतिर्मिष्टमश्नतां ॥ तांगच्छेयंगतिंघोरांनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३४ ॥ संश्रितंचापियस्त्यक्त्वासाधुंतद्वचनेरतं ॥ नबिभर्तिनृशंसात्मानिंदतेचोपकारिणं ॥ ३५ ॥ अर्हतेप्रातिवेश्यायश्राद्धंयोनददातिच ॥ अनर्हेभ्यश्चयोदद्याद्वृषलीपतयेतथा ॥ ३६ ॥

आत्मापहारिणांआत्मानमन्यथाप्रकाशयतां मिथ्याभिशंसिनांअसद्दोषोक्त्यापरान्दूषयतां संदिश्यमानानांनियुज्यमानानां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वृषलीशूद्राकन्याभावेरजस्वलावा ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तदपितेपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ दितेरिति कार्यैकारणोपचाराद्दैत्यानामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ शब्दंशब्दांतरं ॥

मद्यपोभिन्नमर्यादःकृतघ्नोभर्तृनिंदकः ॥ तेषांगतिमियांक्षिप्रंनचेद्धन्यांजयद्रथं ॥ ३७ ॥ भुंजानानांतुसव्येनउत्संगेचापिखादतां ॥ पालाशमासनंचैवतिंदुकैर्दंतधावनं ॥ ३८ ॥ येचावर्जयतांलोकाःस्वपतांचतथोषसि ॥ शीतभीताश्चयेविप्रारणभीताश्चक्षत्रियाः ॥ ३९ ॥ एककूपोदकग्रामेवेदध्वनिविवर्जिते ॥ षण्मासंतत्रवसतांतथाशास्त्रंविनिंदतां ॥ ४० ॥ दिवामैथुनिनांचापिदिवसेषुचशेरते ॥ अगारदाहिनांचैवगरदानांचयेमताः ॥ ४१ ॥ अग्न्यातिथ्यविहीनाश्चगोपानेषुचविघ्नदाः ॥ रजस्वलांसेवयंतःकन्यांशुल्केनदायिनः ॥ ४२ ॥ याचवैबहुयाजिनांब्राह्मणानांश्ववृत्तिनां ॥ आस्यमैथुनिकानांचयेदिवामैथुनेरताः ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणस्यप्रतिश्रुत्ययोवैलोभाद्ददातिन ॥ तेषांगतिंगमिष्यामिश्वोनहन्यांजयद्रथं ॥ ४४ ॥ धर्मादपेतायेचान्येमयानात्रानुकीर्तिताः ॥ येचानुकीर्तितास्तेषांगतिंक्षिप्रमवाप्नुयां ॥ ४५ ॥ यदिव्युष्टामिमांरात्रिंश्वोनहन्यांजयद्रथं ॥ इमांचाप्यपरांभूयःप्रतिज्ञांमेनिबोधत ॥ ४६ ॥ यद्यस्मिन्नहतेपापेसूर्योस्तमुपयास्यति ॥ इहैवसंप्रवेष्टाहंज्वलितंजातवेदसं ॥ ४७ ॥ असुरसुरमनुष्याःपक्षिणोवोरगावापितृरजनिचरावाब्रह्मदेवर्षयोवा ॥ चरमचरमपीदंयत्परंचापितस्मात्तदपिममरिपुंतंरक्षितुंनैवशक्ताः ॥ ४८ ॥ यदिविशतिरसातलंतदग्र्यंवियदपिदेवपुरंदितेःपुरंवा ॥ तदपिशरशतैरहंप्रभातेभृशमभिमन्युरिपोःशिरोभिहर्ता ॥ ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वाविचिक्षेपगांडीवंसव्यदक्षिणं ॥ तस्यशब्दमतिक्रम्यधनुःशब्दोस्पृशद्दिवं ॥ ५० ॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातेपांचजन्यंजनार्दनः ॥ प्रदध्मौतत्रसंक्रुद्धोदेवदत्तंचफाल्गुनः ॥ ५१ ॥ सपांचजन्योच्युतवक्त्रवायुनाभृशंसुपूर्णोदरनिःसृतध्वनिः ॥ जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरंप्रकंपयामासयुगात्ययेयथा ॥ ॥ ५२ ॥ ततोवादित्रघोषाश्चप्रादुरासन्सहस्रशः ॥ सिंहनादश्चपांडूनांप्रतिज्ञातेमहात्मना ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनप्रतिज्ञायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच श्रुत्वातुतंमहाशब्दंपांडूनांजयगृद्धिनां ॥ चारैःप्रवेदितेतत्रसमुत्थायजयद्रथः ॥ १ ॥ शोकसंमूढहृदयोदुःखेनाभिपरिप्लुतः ॥ मज्जमानइवागाधेविपुलेशोकसागरे ॥ २ ॥ जगामसमितिंराज्ञांसैंधवोविमृशन्बहु ॥ सतेषांनरदेवानांसकाशेपर्यदेवयत् ॥ ३ ॥ अभिमन्योःपितुर्भीतःसव्रीडोवाक्यमब्रवीत् ॥ योसौपांडोःकिलक्षेत्रेजातःशक्रेणकामिना ॥ ४ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

किलेत्यरुचौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्यइतिप्रत्यक्षौहिणीशेषमादायोक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ उपसं

सनिनीषतिदुर्बुद्धिर्मांकिलैकंयमक्षयं ॥ तत्स्वस्तिवोस्तुयास्यामिस्वगृहंजीवितेप्सया ॥ ५ ॥ अथवास्त्रप्रतिबलास्त्रातमांक्षत्रियर्षभाः ॥ पार्थेनप्रार्थितंवीरा
स्तेसंदत्तममाभयं ॥ ६ ॥ द्रोणदुर्योधनकृपाःकर्णमद्रेशबाल्हिकाः ॥ दुःशासनादयःशक्तास्त्रातुंमामंतकार्दितं ॥ ७॥ किमंगपुनरेकेनफाल्गुनेनजिघांसता ॥
नत्रायेयुर्भवंतोमांसमस्ताःपतयःक्षितेः ॥ ८ ॥ प्रहर्षपांडवेयानांश्रुत्वाममममहद्भयं ॥ सीदंतिममगात्राणिमुमूर्षोरिवपार्थिवाः ॥ ९ ॥ वधोनूनंप्रतिज्ञातोमम
गांडीवधन्वना ॥ तथाहिहृष्टाःक्रोशंतिशोककालेस्मपांडवाः ॥ १० ॥ तन्नदेवानगंधर्वानासुरोरगराक्षसाः ॥ उत्सहंतेन्यथाकर्त्तुंकुतएवनराधिपाः ॥ ११ ॥ त
स्मान्मामनुजानीतभद्रंवोस्तुनरर्षभाः ॥ अदर्शनंगमिष्यामिनमांद्रक्ष्यंतिपांडवाः ॥ १२ ॥ एवंविलपमानंतंभयाद्व्याकुलचेतसं ॥ आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा
दुर्योधनोब्रवीत् ॥ १३ ॥ नभेतव्यंनरव्याघ्रकोहित्वांपुरुषर्षभ ॥ मध्येक्षत्रियवीराणांतिष्ठंतंप्रार्थयेद्युधि ॥ १४ ॥ अहंवैकर्त्तनःकर्णश्चित्रसेनोविविंशतिः ॥
भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनोदुरासदः ॥ १५ ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ सत्यव्रतोमहाबाहुर्विकर्णोदुर्मुखश्चह ॥ १६ ॥ दुःशासनः
सुबाहुश्चकालिंगश्चाप्युदायुधः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौद्रोणोद्रौणिश्चसौबलः ॥ १७ ॥ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ ससैन्यास्त्वाभियास्यंतिव्येतुते
मानसोज्वरः ॥ १८ ॥ त्वंचापिरथिनांश्रेष्ठःस्वयंशूरोमितद्युते ॥ सकथंपांडवेयेभ्योभयंपश्यसिसैंधव ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचमदीयास्तवरक्षणे ॥ य
त्तायोत्स्यंतिमाभैस्त्वंसैंधवव्येतुतेभयं ॥ २० ॥ संजयउवाच एवमाश्वासितोराजन्पुत्रेणतवसैंधवः ॥ दुर्योधनेनसहितोद्रोणंरात्रावुपागमत् ॥ २१ ॥
उपसंग्रहणंकृत्वाद्रोणायसविशांपते ॥ उपोपविश्यप्रणतःपर्यपृच्छदिदंतदा ॥ २२ ॥ निमित्तेदूरपातित्वेलघुत्वेदृढवेधने ॥ ममब्रवीतुभगवान्विशेषंफाल्गुन
स्यच ॥ २३ ॥ विद्याविशेषमिच्छामिज्ञातुमाचार्यतत्त्वतः ॥ अर्जुनस्यात्मनश्चैवयाथातथ्यंप्रचक्ष्वमे ॥ २४ ॥ द्रोणउवाच सममाचार्यकंताततवचै
वार्जुनस्यच ॥ योगाद्दुःखोषितत्वाच्चतस्मात्त्वत्तोधिकोऽर्जुनः ॥ २५ ॥ नतुतेयुधिसंत्रासःकार्यःपार्थात्कथंचन ॥ अहंहिरक्षितातातभयात्त्वांनात्रसंशयः ॥
॥ २६ ॥ नहिमद्बाहुगुप्तस्यप्रभवंत्यमराअपि ॥ व्यूहयिष्यामितंव्यूहंयंपार्थोनतरिष्यति ॥ २७ ॥

ग्रहणंपादाभिवंदनं ॥ २२ ॥ निमित्तेलक्ष्यभेदने ॥ २३ ॥ २४ ॥ योगादभ्यासात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्माद्युध्यस्वमाभैस्त्वंस्वधर्ममनुपालय ॥ पितृपैतामहंमार्गमनुयाहिमहारथ ॥ २८ ॥ अधीत्यविधिवद्वेदानग्नयःसुहुतास्त्वया ॥ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैर्नतेमृत्यु
र्भयंकरः ॥ २९ ॥ दुर्लभंमानुषैर्मंदैर्महाभाग्यमवाप्यतु ॥ भुजवीर्यार्जितान्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् ॥ ३० ॥ कुरवःपांडवाश्चैववृष्णयोन्येचमानवाः॥
अहंचसहपुत्रेणअध्रुवाइतिचिंत्यतां ॥ ३१ ॥ पर्यायेणवयंसर्वेकालेनबलिनाहताः ॥ परलोकंगमिष्यामःस्वैःस्वैःकर्मभिरन्विताः ॥ ३२ ॥ तपस्तप्त्वातुयान्लोका
न्प्राप्नुवंतितपस्विनः ॥ क्षत्रधर्माश्रितावीराःक्षत्रियाःप्राप्नुवंतितान् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासितोराजाभारद्वाजेनसैंधवः ॥ अपानुदद्भयंपार्थाद्युद्धायचमनोदधे ॥
॥ ३४ ॥ ततःप्रहर्षःसैन्यानांतवाप्यासीद्विशांपते ॥ वादित्राणांध्वनिश्चोग्रःसिंहनादरवैःसह ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिजयद्र
थाश्वासेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रतिज्ञातेतुपार्थेनसिंधुराजवधेतदा ॥ वासुदेवोमहाबाहुर्धनं
जयमभाषत ॥ १ ॥ भ्रातॄणांमतमज्ञायत्वयावाचाप्रतिश्रुतं ॥ सैंधवंचास्मिहंतेतितत्साहसमिदंकृतं ॥ २ ॥ असंमंत्र्यमयासार्धमतिभारोयमुद्यतः ॥ कथंतुसर्व
लोकस्यनावहास्याभवेमहि ॥ ३ ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यशिबिरेमयाप्रणिहिताश्चराः ॥ तइमेशीघ्रमागम्यप्रवृत्तिंवेदयंतिनः ॥ ४ ॥ त्वयावैसंप्रतिज्ञातेसिंधुराजवधेप्र
भो ॥ सिंहनादःसवादित्रःसुमहानिहतैःश्रुतः ॥ ५ ॥ तेनशब्देनवित्रस्ताधार्त्तराष्ट्राःससैंधवाः ॥ नाकस्मात्सिंहनादोयमितिमत्वाव्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ सुमहान्
शब्दसंपातःकौरवाणांमहाभुज ॥ आसीन्नागाश्वपत्तीनांरथघोषश्चभैरवः ॥ ७ ॥ अभिमन्योर्वधंश्रुत्वाध्रुवमार्त्तोधनंजयः ॥ रात्रौनिर्यास्यतिक्रोधादितिमत्वा
व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ तैर्यतद्भिरियंसत्याश्रुतासत्यव्रतस्तव ॥ प्रतिज्ञासिंधुराजस्यवधेराजीवलोचन ॥ ९ ॥ ततोविमनसःसर्वेत्रस्ताःक्षुद्रमृगाइव ॥ आसन्सुयो
धनामात्याःसचराजाजयद्रथः ॥ १० ॥ अथोत्थायसहामात्यैर्दीनःशिबिरमात्मनः ॥ आयात्सौवीरसिंधूनामीश्वरोभृशदुःखितः ॥ ११ ॥ समंत्रकालेसंमंत्र्य
सर्वानैश्रेयसींक्रियां ॥ सुयोधनमिदंवाक्यमब्रवीद्राजसंसदि ॥ १२ ॥ मामसौपुत्रहंतेतिश्वोभियाताधनंजयः ॥ प्रतिज्ञातोहिसेनायामध्येतेनवधोमम ॥ १३ ॥
तांनदेवानगंधर्वानासुरोरगराक्षसाः ॥ उत्सहंतेऽन्यथाकर्त्तुंप्रतिज्ञांसव्यसाचिनः ॥ १४ ॥

प्रतिज्ञातइति ॥ १ ॥ अशब्दोनिषेधे अज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विधीयतांरक्षेतिपरतःसंबध्यते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संविधानंप्रतिविधानं ॥ २५ ॥ २६ ॥ पद्मव्यूहःपश्चार्धेपश्चाद्भागेयस्य सूचीसू

तेमांरक्षतसंग्रामेमावोमूर्ध्निधनंजयः ॥ पदंकृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यंतस्मादत्रविधीयतां ॥ १५ ॥ अथरक्षानमेसंख्येक्रियतेकुरुनंदन ॥ अनुजानीहिमांराजन्गमिष्या
मिगृहान्प्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्त्ववाकूशीर्षोविमनाःससुयोधनः ॥ श्रुत्वातंसमयंतस्यध्यानमेवान्वपद्यत ॥ १७ ॥ तमार्तमभिसंप्रेक्ष्यराजाकिलससैंधवः ॥
मृदुचात्महितंचैवसापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८ ॥ नेहपश्यामिभवतांतथावीर्यंधनुर्धरं ॥ योर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेणप्रतिहन्यान्महाहवे ॥ १९ ॥ वासुदेवसहायस्यगांडी
वंधुन्वतोधनुः ॥ कोर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपिशतक्रतुः ॥ २० ॥ महेश्वरोपिपार्थेनश्रूयतेयोधितःपुरा ॥ पदातिनामहावीर्योगिरौहिमवतिप्रभुः ॥ २१ ॥
दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनां ॥ जघानैकरथेनैवदेवराजप्रचोदितः ॥ २२ ॥ समायुक्तोहिकौंतेयोवासुदेवेनधीमता ॥ सामरानपिलोकांस्त्रीन्हन्या
दितिमतिर्मम ॥ २३ ॥ सोहमिच्छाम्यनुज्ञातुंरक्षितुंवामहात्मना ॥ द्रोणेनसहपुत्रेणवीरेणयदिमन्यसे ॥ २४ ॥ सराज्ञास्वयमाचार्योभृशमत्रार्थितोर्जुन ॥ सं
विधानंचविहितंरथाश्वकिलसज्जिताः ॥ २५ ॥ कर्णोभूरिश्रवाद्रौणिर्वृषसेनश्चदुर्जयः ॥ कृपश्चमद्रराजश्चषडेतेऽस्यपुरोगमाः ॥ २६ ॥ शकटःपद्मकश्चार्धोव्यूहो
द्रोणेननिर्मितः ॥ पद्मकर्णिकमध्यस्थःसूचीपार्श्वेजयद्रथः ॥ २७ ॥ स्थास्यतेरक्षितोवीरैःसिंधुराट्ससुदुर्मदः ॥ धनुष्यस्त्रेचवीर्येचप्राणेचैवतथौरसे ॥ २८ ॥
अविषह्यतमाह्येतेनिश्चिताःपार्थषड्रथाः ॥ एतानजित्वाषड्रथान्नैवप्राप्योजयद्रथः ॥ २९ ॥ तेषामेकैकशोवीर्यंषण्णांत्वमनुचिंतय ॥ सहिताहिनरव्याघ्रनश
क्याजेतुमंजसा ॥ ३० ॥ भूयस्तुमंत्रयिष्यामिनीतिमात्महितायवै ॥ मंत्रज्ञैःसचिवैःसार्धंसुहृद्भिःकार्यसिद्धये ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्र
तिज्ञापर्वणिकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच षड्रथान्धार्त्तराष्ट्रस्यमन्यसेयान्बलाधिकान् ॥ तेषां
वीर्यंममार्धेननतुल्यमितिमेमतिः ॥ १ ॥ अस्त्रमस्त्रेणसर्वेषामेतेषांमधुसूदन ॥ मयाद्रक्ष्यसिनिर्भिन्नंजयद्रथवधैषिणा ॥ २ ॥ द्रोणस्यमिषतश्चाहंसगणस्यवि
लप्यतः ॥ मूर्धानंसिंधुराजस्यपातयिष्यामिभूतले ॥ ३ ॥ यदिसाध्याश्चरुद्राश्चवसवश्चसहाश्विनः ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवाःसहेश्वराः ॥ ४ ॥ पितरःसहगं
धर्वाःसुपर्णाःसागरादयः ॥ द्यौर्वियत्पृथिवीचेयंदिशश्चसदिगीश्वराः ॥ ५ ॥

चीमुखोव्यूहः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ षड्रथानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ग्राम्यारण्यानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्रातारःसिंधुराजस्यभवंतिमधुसूदन ॥ ६ ॥ तथापिबाणैर्निहतंश्वोद्रष्टासिरणेमया ॥ सत्येनचशपेकृष्णतथै
वायुधमालभे ॥ ७॥ यस्यगोप्तामहेष्वासस्तस्यपापस्यदुर्मतेः ॥ तमेवप्रथमंद्रोणमभियास्यामिकेशव ॥ ८ ॥ तस्मिन्द्यूतमिदंबद्धंमन्यतेससुयोधनः ॥ त
स्मात्तस्यैवसेनाग्रंभित्वायास्यामिसैंधवं ॥ ९ ॥ द्रष्टासिश्वोमहेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजितैः ॥ शृंगाणीवगिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मयायुधि ॥ १० ॥ नरनागाश्व
देहेभ्योविस्रविष्यतिशोणितं ॥ पतद्भ्यःपतितेभ्यश्चविभिन्नेभ्यःशितैःशरैः ॥ ११ ॥ गांडीवप्रेषिताबाणामनोनिलसमाजवे ॥ नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्त्तारश्च
सहस्रशः ॥ १२ ॥ यमात्कुबेराद्वरुणादिंद्राद्रुद्राच्चयन्मया ॥ उपात्तमस्त्रंघोरंतद्द्रष्टारोत्रनरायुधि ॥ १३ ॥ ब्राह्मेणास्त्रेणचास्त्राणिहन्यमानानिसंयुगे ॥ मयाद्र
ष्टासिसर्वेषांसैंधवस्याभिरक्षिणां ॥ १४ ॥ शरवेगसमुत्कृत्तैराज्ञांकेशवमूर्धभिः ॥ आस्तीर्यमाणांपृथिवींद्रष्टासिश्वोमयायुधि ॥ १५॥ क्रव्यादांस्तर्पयिष्या
मिद्रावयिष्यामिशात्रवान् ॥ सुहृदोनंदयिष्यामिप्रमथिष्यामिसैंधवं ॥ १६ ॥ बह्वागस्कृत्कुसंबंधीपापदेशसमुद्भवः ॥ मयासैंधवकोराजाहतःस्वान्शोचयि
ष्यति ॥ १७॥ सर्वक्षीरान्नभोक्तारंपापाचाररणाजिरे ॥ मयासराजकंबाणैर्भिन्नंद्रक्ष्यसिसैंधवं ॥ १८ ॥तथाप्रभातेकर्त्तास्मियथाकृष्णसुयोधनः ॥ नान्यंधनु
र्धरंलोकेमंस्यतेमत्समंयुधि ॥ १९ ॥ गांडीवंचधनुर्दिव्यंयोद्धाचाहंनरर्षभ ॥ त्वंचयंताहृषीकेशकिंनुस्यादजितंमया ॥ २० ॥ तवप्रसादाद्भगवन्किंनावाप्तंर
णेमम ॥ अविषह्यंहृषीकेशकिंजानन्मांविगर्हसे ॥ २१ ॥ यथालक्ष्मस्थिरंचंद्रेसमुद्रेचयथाजलं ॥ एवमेतांप्रतिज्ञांमेसत्यांविद्धिजनार्दन ॥ २२ ॥ मावमंस्था
ममास्त्राणिमावमंस्थाधनुर्दृढं ॥ मावमंस्थाबलंबाह्वोर्मावमंस्थाधनंजयं ॥ २३ ॥ तथाभियामिसंग्रामंनजीयेयंजयामिच ॥ तेनसत्येनसंग्रामेहतंविद्धिजय
द्रथं ॥ २४ ॥ ध्रुवंवैब्राह्मणेसत्यंध्रुवासाधुषुसन्नतिः ॥ श्रीर्ध्रुवापिचयज्ञेषुध्रुवोनारायणेजयः ॥ २५ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाहृषीकेशंस्वयमात्मानमात्म
ना ॥ संदिदेशार्जुनोनर्दन्वासविःकेशवंप्रभुं ॥ २६ ॥ यथाप्रभातांरजनींकल्पितःस्याद्रथोमम ॥ तथाकार्यंत्वयाकृष्णकार्यंहिमहदुद्यतं ॥ २७ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनवाक्येषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नजीयेयंनकेनापिजितोस्मि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अवलेपस्यापराधस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

संजयउवाच तांनिशांदुःखशोकार्त्तौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥ निद्रांनैवोपलेभातेवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ नरनारायणौक्रुद्धौज्ञात्वादेवाःसवासवाः ॥ व्य
थिताश्चिंतयामासुःकिंस्विदेतद्भविष्यति ॥ २ ॥ ववुश्चदारुणावातारूक्षाघोराभिशंसिनः ॥ सकबंधस्तथादित्येपरिघःसमदृश्यत ॥ ३ ॥ शुष्काशन्यश्चनिष्पेतुः
सनिर्घाताःसविद्युतः ॥ चचालचापिपृथिवीसशैलवनकानना ॥ ४ ॥ चुक्षुभुश्चमहाराजसागरामकरालयाः ॥ प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्चतथागंतुंसमुद्रगाः ॥ ५ ॥
रथाश्वनरनागानांप्रवृत्तमधरोत्तरं ॥ क्रव्यादानांप्रमोदार्थंयमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६ ॥ वाहनानिशकृन्मूत्रेमुमुचूरुरुदुश्चह ॥ तान्दृष्ट्वादारुणान्सर्वानुत्पातान्लो
महर्षणान् ॥ ७ ॥ सर्वेतेव्यथिताःसैन्यास्त्वदीयाभरतर्षभ ॥ श्रुत्वामहाबलस्योग्रांप्रतिज्ञांसव्यसाचिनः ॥ ८ ॥ अथकृष्णंमहाबाहुरब्रवीत्पाकशासनिः ॥ आश्वा
सयसुभद्रांत्वंभगिनींस्नुषयासह ॥ ९ ॥ स्नुषांचास्यावयस्याश्चविशोकाःकुरुमाधव ॥ साम्नासत्येनयुक्तेनवचसाश्वासयप्रभो ॥ १० ॥ ततोर्जुनगृहंगत्वावासु
देवःसुदुर्मनाः ॥ भगिनींपुत्रशोकार्त्तामाश्वासयतदुःखितां ॥ ११ ॥ वासुदेवउवाच माशोकंकुरुवार्ष्णेयिकुमारंप्रतिसस्नुषा ॥ सर्वेषांप्राणिनांभीरु
निष्ठैषाकालनिर्मिता ॥ १२ ॥ कुलेजातस्यधीरस्यक्षत्रियस्यविशेषतः ॥ सदृशंमरणंह्येतत्तवपुत्रस्यमाशुचः ॥ १३ ॥ दिष्ट्यामहारथोधीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥
क्षात्रेणविधिनाप्राप्तोवीराभिलषितांगतिं ॥ १४ ॥ जित्वासुबहुशःशत्रून्प्रेषयित्वाचमृत्यवे ॥ गतःपुण्यकृतांलोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५ ॥ तपसाब्रह्म
चर्येणश्रुतेनप्रज्ञयापिच ॥ संतोयांगतिमिच्छंतितांप्राप्तस्तवपुत्रकः ॥ १६ ॥ वीरसूर्वीरपत्नीत्वंवीरजावीरबांधवा ॥ माशुचस्तनयंभद्रेगतःसपरमांगतिं ॥
॥ १७ ॥ प्राप्स्यतेचाप्यसौपापःसैंधवोबालघातकः ॥ अस्यावलेपस्यफलंससुहृद्गणबांधवः ॥ १८ ॥ व्युष्टायांतुवरारोहेरजन्यांपापकर्मकृत् ॥ नहिमोक्ष्यतिपा
र्थात्सप्रविष्टोप्यमरावतीं ॥ १९ ॥ श्वःशिरःश्रोष्यसेतस्यसैंधवस्यरणेहृतं ॥ समंतपंचकाद्बाह्यंविशोकाभवमारुदः ॥ २० ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यगतःशूरःसतां
गतिं ॥ यांगतिंप्राप्नुयामेहयेचान्येशस्त्रजीविनः ॥ २१ ॥ व्यूढोरस्कोमहाबाहुरनिवर्त्तीरथप्रणुत् ॥ गतस्तववरारोहेपुत्रःस्वर्गंज्वरंजहि ॥ २२ ॥ अनुयातश्चपित
रंमातृपक्षंचवीर्यवान् ॥ सहस्रशोरिपून्हत्वाहतःशूरोमहारथः ॥ २३ ॥ आश्वासयस्नुषांराज्ञिमाशुचःक्षत्रियेभृशं ॥ श्वःप्रियंसुमहच्छ्रुत्वाविशोकाभवनंदिनि
॥ २४ ॥ यत्पार्थेनप्रतिज्ञातंतत्तथानतदन्यथा ॥ चिकीर्षितंहितेभर्त्तुर्नभवेज्जातुनिष्फलं ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अभियांतिरक्षिष्यंति ॥ २६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

यदि्चमनुजपन्नगाःपिशाचारजनिचराःपतगाःसुरासुराश्च ॥ रणगतमभियांतिसिंधुराजंनसभवितासहतैरपिप्रभाते ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिसुभद्राश्वासनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यकेशवस्यमहात्मनः॥
सुभद्रापुत्रशोकार्त्ताविललापसुदुःखिता ॥ १ ॥ हापुत्रममंदायाःकथमेत्यासिसंयुगं ॥ निधनंप्राप्तवांस्तातपितुस्तुल्यपराक्रमः ॥ २ ॥ कथमिंदीवरश्यामं
सुदंष्ट्रंचारुलोचनं ॥ मुखंतेदृश्यतेवत्सगुंठितंरणरेणुना ॥ ३ ॥ नूनंशूरंनिपतितंत्वांपश्यंत्यनिवर्त्तिनं ॥ सुशिरोग्रीवबाह्वंसंव्यूढोरस्कंनतोदरं ॥ ४ ॥ चारूपचित
सर्वांगंस्वक्षंशस्त्रक्षताचितं ॥ भूतानित्वांनिरीक्षंतेनूनंचंद्रमिवोदितं ॥ ५ ॥ शयनीयंपुरायस्यस्पर्ध्यास्तरणसंवृतं ॥ भूमावद्यकथंशेषेविप्रविद्धःसुखोचितः ॥
॥ ६ ॥ योन्वास्यतपुरावीरोवरस्त्रीभिर्महाभुजः ॥ कथमन्वास्यतेसोद्यशिवाभिःपतितोमृधे ॥ ७ ॥ योस्तूयतपुराहृष्टैःसूतमागधबंदिभिः ॥ सोद्यक्रव्याद्गणैर्घोरै
र्विनदद्भिरुपास्यते ॥ ८ ॥ पांडवेषुचनाथेषुवृष्णिवीरेषुवाविभो ॥ पंचालेषुचवीरेषुहतःकेनास्यनाथवत् ॥ ९ ॥ अतृप्तदर्शनापुत्रदर्शनस्यतवानघ ॥ मंद
भाग्यागमिष्यामिव्यक्तमद्ययमक्षयं ॥ १० ॥ विशालाक्षंसुकेशांतंचारुवाक्यंसुगंधिच ॥ तवपुत्रकदाभूयोमुखंद्रक्ष्यामिनिर्व्रणं ॥ ११ ॥ धिग्बलंभीमसेन
स्यधिक्पार्थस्यधनुष्मतां ॥ धिग्वीर्यंवृष्णिवीराणांपंचालानांचधिग्बलं ॥ १२ ॥ धिक्केकयांस्तथाचेदीन्मत्स्यांश्चैवाथसृंजयान् ॥ येत्वांरणगतंवीरंनशेकुरभि
रक्षितुं ॥ १३ ॥ अद्यपश्यामिपृथिवींशून्यामिवहतत्विषं ॥ अभिमन्युमपश्यंतीशोकव्याकुललोचना ॥ १४ ॥ स्वस्रीयंवासुदेवस्यपुत्रंगांडीवधन्वनः ॥ कथंत्वा
तिरथंवीरंद्रक्ष्याम्यद्यनिपातितं ॥ १५ ॥ एह्येहितृषितोवत्सस्तनौपूर्णौपिबाशुमे ॥ अंकमारुह्यमंदायाह्यतृप्तायाश्चदर्शने ॥ १६ ॥ हावीरदृष्टोनष्टश्चधनंस्वप्न
इवासिमे ॥ अहोह्यनित्यंमानुष्यंजलबुद्बुदचंचलं ॥ १७ ॥ इमांतेतरुणींभार्यांतवाधिभिरभिप्लुतां ॥ कथंसंधारयिष्यामिविवत्सामिवधेनुकां ॥ १८ ॥ अहोह्य
कालेप्रस्थानंकृतवानसिपुत्रक ॥ विहायफलकालेमांसुगृद्धांतवदर्शने ॥ १९ ॥ नूनंगतिःकृतांतस्यप्राज्ञैरपिसुदुर्विदा ॥ यत्रत्वंकेशवेनाथेसंग्रामेऽनाथवद्ध
तः ॥ २० ॥ यज्वनांदानशीलानांब्राह्मणानांकृतात्मनां ॥ चरितब्रह्मचर्याणांपुण्यतीर्थावगाहिनां ॥ २१ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ नैवशिकंसोपकरणंगृहं नैवेशिकायेतिपाठेगृहाश्रमोन्मुखायविद्याव्रतस्नाताय अभिमतंविवाहोपयुक्तं ॥ २४ ॥ न्यस्तदंडानांनिरस्ताभिमानानां दंडोस्त्रीलगुडेपुमानित्युपक्रम्यदमे

कृतज्ञानांवदान्यानांगुरुशुश्रूषिणामपि ॥ सहस्रदक्षिणानांचयागतिस्तामवाप्नुहि ॥ २२ ॥ यागतिर्युध्यमानानांशूराणामनिवर्त्तिनां ॥ हत्वारीन्निहतानां चसंग्रामेतांगतिंव्रज ॥ २३ ॥ गोसहस्रप्रदातॄणांक्रतुदानांचयागतिः ॥ नैवेशिकंचाभिमतंददतांयागतिःशुभा ॥ २४ ॥ ब्राह्मणेभ्यःशरण्येभ्योनिधिंनि दधतांचया ॥ याचापिन्यस्तदंडानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २५ ॥ ब्रह्मचर्येणयांयांतिमुनयःसंशितव्रताः ॥ एकपत्न्यश्चयांयांतितांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २६ ॥ राज्ञांसुचरितैर्याचगतिर्भवतिशाश्वती ॥ चतुराश्रमिणांपुण्यैःपावितानांसुरक्षितैः ॥ २७ ॥ दीनानुकंपिनांयाचसततंसंविभागिनां ॥ पैशुन्याच्चनिवृत्ता नांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २८ ॥ व्रतिनांधर्मशीलानांगुरुशुश्रूषिणामपि ॥ अमोघातिथिनांयाचतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ २९ ॥ कृच्छ्रेषुयाधारयतामात्मानंव्यसने षुच ॥ गतिःशोकाग्निदग्धानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३० ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकल्पयंतीहयेसदा ॥ स्वदारनिरतानांचयागतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३१ ॥ ऋतुकाले स्वकांभार्यांगच्छतांयामनीषिणां ॥ परस्त्रीभ्योनिवृत्तानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३२ ॥ साम्नायेसर्वभूतानिपश्यंतिगतमत्सराः ॥ नारुंतुदानांक्षमिणांयागतिस्ता मवाप्नुहि ॥ ३३ ॥ मधुमांसनिवृत्तानांमदाद्दंभात्तथाऽनृतात् ॥ परोपतापत्यक्तानांतांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३४ ॥ ह्रीमंतःसर्वशास्त्रज्ञाज्ञानतृप्ताजितेंद्रियाः ॥ यांगतिं साधवोयांतितांगतिंव्रजपुत्रक ॥ ३५ ॥ एवंविलपतींदीनांसुभद्रांशोककर्शितां ॥ अन्वपद्यतपांचालीवैराटिसहितातदा ॥ ३६ ॥ ताःप्रकामंरुदित्वाचविलप्य चसुदुःखिताः ॥ उन्मत्तवत्तदाराजन्विसंज्ञान्यपतन्क्षितौ ॥ ३७ ॥ सोपचारस्तुकृष्णश्चदुःखितांभृशदुःखितः ॥ सिक्त्वांभसासमाश्वास्यतत्तदुक्त्वाहितंवचः ॥ ॥ ३८ ॥ विसंज्ञकल्पांरुदतींमर्मविद्धांप्रवेपतीं ॥ भगिनींपुंडरीकाक्षइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ सुभद्रेमाशुचःपुत्रंपांचाल्याश्वासयोत्तरां ॥ गतोभिमन्युःप्रथि तांगतिंक्षत्रियपुंगवः ॥ ४० ॥ येचान्येपिकुलेसंतिपुरुषानोवरानने ॥ सर्वेतेतांगतिंयांतुत्यभिमन्योर्यशस्विनः ॥ ४१ ॥ कुर्यामतद्वयंकर्मक्रियासुसुहृदश्चनः ॥ कृतवान्यादृगद्यैकस्तवपुत्रोमहारथः ॥ ४२ ॥ एवमाश्वास्यभगिनींद्रौपदीमपिचोत्तरां ॥ पार्थस्यैवमहाबाहुःपार्श्वमागादरिंदमः ॥ ४३ ॥

यमेभिमानेचेतिमेदिनी ॥ २५ ॥ एकपत्न्यःपतिव्रताः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ लाजैरक्षतैः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

ततोभ्यनुज्ञायनृपान्कृष्णोबंधूंस्तथार्जुनं ॥ विवेशांतःपुरेराजंस्तेचजग्मुर्यथालयं ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिसुभद्राप्रविलापे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोर्जुनस्यभवनंप्रविश्याप्रतिमंविभुः ॥ स्पृष्ट्वांभःपुंडरीकाक्षःस्थंडिलेशुभल क्षणे ॥ १ ॥ संतस्तारशुभांशय्यांदर्भैर्वैदूर्यसन्निभैः ॥ ततोमाल्येनविधिवल्लाजैर्गंधैःसुमंगलैः ॥ २ ॥ अलंचकारतांशय्यांपरिवार्यायुधोत्तमैः ॥ ततःस्पृष्टोदके पार्थेविनीताःपरिचारकाः ॥ ३ ॥ दर्शयंतोंतिकेचक्रुर्नैशंत्रैयंबकंबलिं ॥ ततःप्रीतमनाःपार्थोगंधमाल्यैश्चमाधवं ॥४ ॥ अलंकृत्योपहारंतंनैशंतस्मैन्यवेदयत्॥ स्मयमानस्तुगोविंदःफाल्गुनंप्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ सुप्यतांपार्थभद्रंतेकल्याणायव्रजाम्यहं ॥ स्थापयित्वाततोद्वास्थान्गोप्तृंश्चात्तायुधान्नरान् ॥ ६ ॥ दारुकानुग तःश्रीमान्विवेशशिबिरंस्वकं ॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेबहुकृत्यंविचिंतयन् ॥ ७ ॥ पार्थायसर्वंभगवान्शोकदुःखापहंविधिं ॥ व्यदधात्पुंडरीकाक्षस्तेजोद्युतिवि वर्धनं ॥ ८ ॥ योगमास्थाययुक्तात्मासर्वेषामीश्वरेश्वरः ॥ श्रेयस्कामःपृथुयशाविष्णुर्जिष्णुप्रियंकरः ॥ ९ ॥ नपांडवानांशिबिरेकश्चित्सुष्वापतांनिशां ॥ प्रजा गरःसर्वजनंत्याविवेशविशांपते ॥ १० ॥ पुत्रशोकाभितप्तेनप्रतिज्ञातोमहात्मना ॥ सहसासिंधुराजस्यवधोगांडीवधन्वना ॥ ११ ॥ तत्कथंनुमहाबाहुर्वास विःपरवीरहा ॥ प्रतिज्ञांसफलांकुर्यादितितेसमचिंतयन् ॥ १२ ॥ कष्टंहीदंव्यवसितंपांडवेनमहात्मना ॥ सचराजामहावीर्यःपारयत्वर्जुनःसतां ॥ १३ ॥ पुत्र शोकाभितप्तेनप्रतिज्ञामहतीकृता ॥ भ्रातरश्चापिविक्रांताबहुलानिबलानिच ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेणसर्वंतस्मैनिवेदितं ॥ सहत्वासैंधवंसंख्येपुनरेतुधनंजयः ॥ १५ ॥ जित्वारिपुगणांश्चैवपारयन्नर्जुनोव्रतं ॥ श्वोऽहत्वासिंधुराजंवैधूमकेतुंप्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥ नह्यसावनृतंकर्त्तुमलंपार्थोधनंजयः ॥ धर्मपुत्रःकथंराजाभ विष्यतिमृतेऽर्जुने ॥ १७ ॥ तस्मिन्हिविजयःकृत्स्नःपांडवेनसमाहितः ॥ यदिनोस्तिकृतंकिंचिद्यदिदत्तंहुतंयदि ॥ १८ ॥ फलेनतस्यसर्वस्यसव्यसाचीजयत्व रीन् ॥ एवंकथयतांतेषांजयमाशंसतांप्रभो ॥ १९ ॥ कृच्छ्रेणमहताराजन्रजनीव्यत्यवर्त्तत ॥ तस्यारजन्यामध्येतुप्रतिबुद्धोजनार्दनः ॥ २० ॥ स्मृत्वाप्रतिज्ञां पार्थस्यदारुकंप्रत्यभाषत ॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातमार्त्तेनहतबंधुना ॥ २१ ॥

तस्मैत्र्यंबकाय ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पार्थायतादर्थ्येचतुर्थी तेजःप्रतापः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सहसाबलेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुअनुगतः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आर्षभेणऋषभस्वरप्रकारेण ॥ ३९ ॥

जयद्रथंवधिष्यामिश्वोभूतइतिदारुक ॥ तत्तुदुर्योधनःश्रुत्वामंत्रिभिर्मंत्रयिष्यति ॥ २२ ॥ यथाजयद्रथंपार्थोनहन्यादितिसंयुगे ॥ अक्षौहिण्योहिताःसर्वारक्षिष्यंतिजयद्रथं ॥ २३ ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणसर्वास्त्रविधिपारगः ॥ एकोवीरःसहस्राक्षोदैत्यदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ सोपितंनोत्सहेताजौहंतुंद्रोणेनरक्षितं ॥ सोहंश्वस्तत्करिष्यामियथाकुंतीसुतोर्जुनः ॥ २५ ॥ अप्राप्तेऽस्तंदिनकरेहनिष्यतिजयद्रथं ॥ नहिदारानमित्राणिज्ञातयोनचबांधवाः ॥ २६ ॥ कश्चिदन्यःप्रियतरःकुंतीपुत्रान्ममार्जुनात् ॥ अनर्जुनमिमंलोकंमुहूर्त्तमपिदारुक ॥ २७ ॥ उदीक्षितुंनशक्तोहंभवितानचतत्तथा ॥ अहंविजित्यतान्सर्वान्सहसासहयद्विपान् ॥ २८ ॥ अर्जुनार्थेहनिष्यामिसकर्णान्ससुयोधनान् ॥ श्वोनिरीक्षंतुमेवीर्यंत्रयोलोकामहाहवे ॥ २९ ॥ धनंजयार्थेसमरेपराक्रांतस्यदारुक ॥ श्वोनरेंद्रसहस्राणिराजपुत्रशतानिच ॥ ३० ॥ साश्वद्विपरथान्याजौविद्रविष्यामिदारुक ॥ श्वस्तांचक्रप्रमथितांद्रक्ष्यसेनृपवाहिनीं ॥ ३१ ॥ मयाक्रुद्धेनसमरेपांडवार्थेनिपातितां ॥ श्वःसदेवाःसगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ ३२ ॥ ज्ञास्यंतिलोकाःसर्वेमांसुहृदंसव्यसाचिनः ॥ यस्तंद्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्तंचानुसमामनु ॥ ३३ ॥ इतिसंकल्प्यतांबुद्ध्याशरीरार्धममार्जुनः ॥ यथात्वंमेप्रभातायामस्यांनिशिरथोत्तमं ॥ ३४ ॥ कल्पयित्वायथाशास्त्रमादायव्रजसंयतः ॥ गदांकौमोदकींदिव्यांशक्तिंचक्रंधनुःशरान् ॥ ३५ ॥ आरोप्यवैरथेसूतसर्वोपकरणानिच ॥ स्थानंचकल्पयित्वाथरथोपस्थेध्वजस्यमे ॥ ३६ ॥ वैनतेयस्यवीरस्यसमरेरथशोभिनः ॥ छत्रंजांबूनदैर्जालैरर्कज्वलनसप्रभैः ॥ ३७ ॥ विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपिविभूषितान् ॥ बलाहकंमेघपुष्पंशैब्यंसुग्रीवमेवच ॥ ३८ ॥ युक्तान्वाजिवरान्यत्तःकवचीतिष्ठदारुक ॥ पांजन्यस्यनिर्घोषमार्षभेणैवपूरितं ॥ ३९ ॥ श्रुत्वाचभैरवंनादमुपेयास्त्वंजवेनमां ॥ एकान्हाहममर्षंचसर्वदुःखानिचैवह ॥ ४० ॥ भ्रातुःपैतृष्वसेयस्यव्यपनेष्यामिदारुक ॥ सर्वोपायैर्यतिष्यामियथाबीभत्सुराहवे ॥ ४१ ॥ पश्यतांधार्त्तराष्ट्राणांहनिष्यतिजयद्रथं ॥ यस्ययस्यचबीभत्सुर्वधेयत्नंकरिष्यति ॥ आशंसेसारथेतत्रभवितास्यध्रुवोजयः ॥ ४२ ॥ दारुकउवाच जयएवध्रुवस्तस्यकुतएवपराजयः ॥ यस्यत्वंपुरुषव्याघ्रसारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ४३ ॥ एवंचैतत्करिष्यामियथामामनुशाससि ॥ सुप्रभातामिमांरात्रिंजयायविजयस्यहि ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिकृष्णदारुकसंभाषणेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कुंतीपुत्रस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परेअवश्यंभाविनि विधौविधाने नियच्छतिप्रवर्तयति ॥ ६ ॥ नशोच्यंशोकोनाचरणीयः ॥ ७ ॥ कार्यंकृत्यं कार्यंकरणीयंभवेतइत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

संजयउवाच कुंतीपुत्रस्तुतंमंत्रंस्मरन्नेवधनंजयः ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्मुमोहाचिंत्यविक्रमः ॥ १ ॥ तंतुशोकेनसंतप्तंस्वप्नेकपिवरध्वजं ॥ आससादमहाते
जाध्यायंतंगरुडध्वजः ॥ २ ॥ प्रत्युत्थानंचकृष्णस्यसर्वावस्थोधनंजयः ॥ नलोपयतिधर्मात्माभक्त्याप्रेम्णाचसर्वदा ॥ ३ ॥ प्रत्युत्थायचगोविंदंसतस्माआ
सनंददौ ॥ नचासनेस्वयंबुद्धिंबीभत्सुर्व्यदधात्तदा ॥ ४ ॥ ततःकृष्णोमहातेजाजानन्पार्थस्यनिश्चयं ॥ कुंतीपुत्रमिदंवाक्यमासीनःस्थितमब्रवीत् ॥ ५ ॥ मा
विषादेमनःपार्थकृथाःकालोहिदुर्जयः ॥ कालःसर्वाणिभूतानिनियच्छतिपरेविधौ ॥ ६ ॥ किमर्थंचविषादस्तेतद्ब्रूहिद्विपदांवर ॥ नशोच्यंविदुषांश्रेष्ठशोकः
कार्यविनाशनः ॥ ७ ॥ यत्तुकार्यंभवेत्कार्यंकर्मणातत्समाचर ॥ हीनचेष्टस्ययःशोकःसहिशत्रुर्धनंजय ॥ ८ ॥ शोचन्नंदयतेशत्रून्कर्शयत्यपिबांधवान् ॥ क्षी
यतेचनरस्तस्मान्नत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ९ ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनबीभत्सुरपराजितः ॥ आबभाषेतदाविद्वानिदंवचनमर्थवत् ॥ १० ॥ मयाप्रतिज्ञामहतीजय
द्रथवधेकृता ॥ श्वोस्मिहंतादुरात्मानंपुत्रघ्नमितिकेशव ॥ ११ ॥ मत्प्रतिज्ञाविघातार्थंधार्त्तराष्ट्रैःकिलाच्युत ॥ पृष्ठतःसैंधवःकार्यःसर्वैर्गुप्तोमहारथैः ॥ १२ ॥
दशचैकाचताःकृष्णअक्षौहिण्यःसुदुर्जयाः ॥ हतावशेषास्तत्रेमाहंतमाधवसंख्यया ॥ १३ ॥ ताभिःपरिवृतःसंख्येसर्वैश्चैवमहारथैः ॥ कथंशक्येतसंद्रष्टुंदुरा
त्माकृष्णसैंधवः ॥ १४ ॥ प्रतिज्ञापारणंचापिनभविष्यतिकेशव ॥ प्रतिज्ञायांचहीनायांकथंजीवतिमद्विधः ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्यमेवीरविकांक्षापरिवर्त्तते ॥
द्रुतंचयातिसविताततएतद्ब्रवीम्यहं ॥ १६ ॥ शोकस्थानंतुतच्छ्रुत्वापार्थस्यद्विजकेतनः ॥ संस्पृश्यांभस्ततःकृष्णःप्राङ्मुखःसमवस्थितः ॥ १७ ॥ इदंवाक्यंमहाते
जाबभाषेपुष्करेक्षणः ॥ हितार्थंपांडुपुत्रस्यसैंधवस्यवधेकृती ॥ १८ ॥ पार्थपाशुपतंनामपरमास्त्रंसनातनं ॥ येनसर्वान्मृधेदैत्यान्जघ्नेदेवोमहेश्वरः ॥ १९ ॥ य
दितद्विदितंतेद्यश्वोहंतासिजयद्रथं ॥ अथाज्ञातंप्रपद्यस्वमनसावृषभध्वजं ॥ २० ॥ तंदेवंमनसाध्यात्वाजोषमास्वधनंजय ॥ ततस्तस्यप्रसादात्त्वंभक्तःप्राप्स्य
सितन्महत् ॥ २१ ॥ ततःकृष्णवचःश्रुत्वासंस्पृश्यांभोधनंजयः ॥ भूमावासीनएकाग्रोजगाममनसाभवं ॥ २२ ॥ ततःप्रणिहितोब्राह्मेमुहूर्त्तेशुभलक्षणे ॥ आ
त्मानमर्जुनोपश्यद्गगनेसहकेशवं ॥ २३ ॥ पुण्यंहिमवतःपादंमणिमंतंचपर्वतं ॥ ज्योतिर्भिश्चसमाकीर्णंसिद्धचारणसेवितं ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्यदुःखद्वारस्यप्रतिज्ञायाःविकांक्षाविसंवादःपरिवर्त्ततेप्रतिभाति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रणिहितःसमाहितमनाः ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ अथर्वणस्यमुनेः ॥३२॥३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तथाचव्रजन्विष्णुपदमाकाशमभ्यगादित्यन्वयः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ लास्यंनृत्यं वल्गितमि

वायुवेगगतिःपार्थःखंभेजेसहकेशवः॥ केशवेनगृहीतःसदक्षिणेविभुनाभुजे॥ २५॥ प्रेक्षमाणोबहून्भावान्जगामाद्भुतदर्शनान्॥ उदीच्यांदिशिधर्मात्मा
सोपश्यच्छ्वेतपर्वतं॥ २६॥ कुबेरस्यविहारेचनलिनींपद्मभूषितां ॥ सरिच्छ्रेष्ठांचतांगंगांवीक्षमाणोबहूदकां ॥ २७ ॥ सदापुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतांस्फटिकोपलां॥
सिंहव्याघ्रसमाकीर्णांनानाम्रगसमाकुलां॥ २८॥ पुण्याश्रमवतींरम्यांमनोज्ञांडजसेवितां ॥ मंदरस्यप्रदेशांश्चकिन्नरोद्गीतनादितान् ॥ २९॥ हेमरूप्यमयैः
श्रृंगैर्नानौषधिविदीपितान्॥ तथामंदारवृक्षैश्चपुष्पितैरुपशोभितान्॥ ३० ॥ स्निग्धांजनचयाकारंसंप्राप्तःकालपर्वतं॥ ब्रह्मतुंगंनदीश्चान्यास्तथाजनपदान
पि॥ ३१ ॥ सतुंगंशतश्रृंगंचशर्यातिवनमेवच॥ पुण्यमश्वशिरस्थानंस्थानमाथर्वणस्यच॥ ३२॥ वृषदंशंचशैलेंद्रंमहामंदरमेवच ॥ अप्सरोभिःसमाकीर्णं
किन्नरैश्चोपशोभितं॥ ३३॥ तस्मिन्शैलेव्रजन्पार्थःसकृष्णःसमवैक्षत ॥ शुभैःप्रस्रवणैर्जुष्टांहेमधातुविभूषितां॥ ३४ ॥ चंद्ररश्मिप्रकाशांगींपृथिवींपुरमा
लिनीं ॥ समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान्॥ ३५॥ वियद्द्यांपृथिवींचैवतथाविष्णुपदंव्रजन्॥ विस्मितःसहकृष्णेनक्षिप्तोबाणइवाभ्यगात् ॥ ३६॥ ग्रह
नक्षत्रसोमानांसूर्याग्न्योश्चसमत्विषं॥ अपश्यततदापार्थोज्वलंतमिवपर्वतं॥३७॥ समासाद्यतुतंशैलंशैलाग्रेसमवस्थितं॥ तपोनित्यंमहात्मानमपश्यद्वृषभ
ध्वजं॥ ३८॥ सहस्रमिवसूर्याणांदीप्यमानंस्वतेजसा॥ शूलिनंजटिलंगौरंवल्कलाजिनवाससं॥ ३९॥ नयनानांसहस्रैश्चविचित्रांगंमहौजसं॥ पार्वत्यासहि
तंदेवंभूतसंघैश्चभास्वरैः ॥ ४० ॥ गीतवादित्रसन्नादैर्हास्यलास्यसमन्वितं ॥ वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टैःपुण्यैर्गंधैश्चसेवितं ॥ ४१॥ स्तूयमानंस्तवैर्दिव्यैर्ऋषि
भिर्ब्रह्मवादिभिः॥ गोप्तारंसर्वभूतानामिष्वासधरमच्युतं॥ ४२॥ वासुदेवस्तुतंदृष्ट्वाजगामशिरसाक्षितिं॥ पार्थेनसहधर्मात्मागृणन्ब्रह्मसनातनं॥ ४३॥ लो
कादिंविश्वकर्माणमजमीशानमव्ययं॥ मनसःपरमंयोनिंखंवायुंज्योतिषांनिधिं॥ ४४॥ स्रष्टारंवारिधाराणांभुवश्चप्रकृतिंपरां ॥ देवदानवयक्षाणांमानवा
नांचसाधनं॥ ४५॥ योगानांचपरंधामदृष्टंब्रह्मविदांनिधिं॥ चराचरस्यस्रष्टारंप्रतिहर्त्तारमेवच॥ ४६॥

तस्ततःप्रचारः आस्फोटितंभुजाडंबरःउत्क्रुष्टमुच्चैःस्वनितं ॥४१॥४२॥४३॥ लोकानामादिमुपादानं विश्वंजगत्कर्मप्राप्यंयस्य ईशानमप्रतिहतेच्छं अव्ययमविकारं मनसःपरमंप्रवृत्तिनिवृत्तिकारणं यो
निमुत्पत्तिस्थानंच ज्योतिषांतेजसांनिधिमधिष्ठानं ॥४४॥ परांमूलभूतांप्रकृतिंप्रधानं साधनंसिद्धेर्निधानं ॥४५॥ योगानांयोगदर्शिनांपरंधामपरमाश्रयंदृष्टंसाक्षाद्भूतंब्रह्मतत्त्वंतद्विदांनिधिंरहस्यं ॥ ४६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कालइवकोपोयस्य शक्रस्य गुणाऐश्वर्यादयः सूर्यस्यगुणाःप्रतापादयः तेषामुदयोयस्मात् ॥ ४७ ॥ कारणात्मानंकारणैकस्वभावं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ भवःसर्व प्रभुत्वात् शर्वःसंहरणात् ॥ ५५ ॥ शांतिःशमप्रधानत्वात् ॥ ५६ ॥ हविष्यःहविष्ययोग्यत्वात् सत्यायसदैकस्वभावत्वात् विभुर्व्यापकत्वात् ॥ ५७॥ व्याधायमृगहननात द्विरुक्तिर्द्विस्तथाकरणात् अ

कालकोपंमहात्मानंशक्रसूर्यगुणोदयं ॥ ववंदेतंतदाकृष्णोवाङ्मनोबुद्धिकर्मभिः ॥ ४७ ॥ यंप्रपद्यंतिविद्वांसःसूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः ॥ तमजंकारणात्मानंज ग्मतुःशरणंभवं ॥ ४८ ॥ अर्जुनश्चापितंदेवंभूयोभूयोप्यवंदत ॥ ज्ञात्वातंसर्वभूतादिंभूतभव्यभवोद्भवं ॥ ४९ ॥ ततस्तावागतौदृष्ट्वानरनारायणावुभौ ॥ सुप्र सन्नमनाःशर्वःप्रोवाचप्रहसन्निव ॥ ५० ॥ स्वागतंवोनरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतांगतक्लमौ ॥ किंचवामीप्सितंवीरौमनसःक्षिप्रमुच्यतां ॥ ५१ ॥ येनकार्येणसंप्राप्तौ युवांतत्साधयामिकिं ॥ व्रियतामात्मनःश्रेयस्तत्सर्वंप्रददानिवां ॥ ५२ ॥ ततस्तद्वचनंश्रुत्वाप्रत्युत्थायकृतांजली ॥ वासुदेवार्जुनौसर्वंतुष्टुवातेमहामती ॥ ५३॥ भक्त्यास्तवेनदिव्येनमहात्मानावनिंदितौ ॥ ५४ ॥ कृष्णार्जुनावूचतुः नमोभवायशर्वायरुद्रायवरदायच ॥ पशूनांपतयेनित्यमुग्रायचकपर्दिने ॥ ५५॥ महादेवायभीमायत्र्यंबकायचशांतये ॥ ईशानायमखघ्नायनमोस्त्वंधकघातिने ॥ ५६ ॥ कुमारगुरवेतुभ्यंनीलग्रीवायवेधसे ॥ पिनाकिनेहविष्यायसत्या यविभवेसदा ॥ ५७ ॥ विलोहितायधूम्रायव्याधायानपराजिते ॥ नित्यंनीलशिखंडायशूलिनेदिव्यचक्षुषे ॥ ५८ ॥ होत्रेपोत्रेत्रिनेत्रायव्याधायवसुरेतसे ॥ अचिं त्यायांबिकाभर्त्रेसर्वदेवस्तुतायच ॥ ५९ ॥ वृषध्वजायमुंडायजटिनेब्रह्मचारिणे ॥ तप्यमानायसलिलेब्रह्मण्यायाजितायच ॥ ६० ॥ विश्वात्मनेविश्वसृजेवि श्वमावृत्यतिष्ठते ॥ नमोनमस्तेसेव्यायभूतानांप्रभवेसदा ॥ ६१ ॥ ब्रह्मवक्त्रायसर्वायशंकरायशिवायच ॥ नमोस्तुवाचस्पतयेप्रजानांपतयेनमः ॥ ६२ ॥ नमो विश्वस्यपतयेमहतांपतयेनमः ॥ नमःसहस्रशिरसेसहस्रभुजमृत्यवे ॥ ६३ ॥ सहस्रनेत्रपादायनमोऽसंख्येयकर्मणे ॥ नमोहिरण्यवर्णायहिरण्यकवचायच ॥ भक्तानुकंपिनेनित्यंसिध्यतांनोवरःप्रभो ॥ ६४ ॥

नान्प्राणिनःपराजयतीतिअनपराजित्सर्वभूतोत्तमत्वात् नीलशिखंडोनीलकेशत्वात् ॥ ५८ ॥ होतादीक्षितःभावेनहवनशीलत्वात् वसुरेताअग्नौरेतःक्षेपणात् ॥ ५९ ॥ मुंडोदीक्षितत्वात् ब्रह्मचारीरेतोविधारणात् ॥ ६० ॥ भूतानांप्राणिनांप्रमथादीनां ॥ ६१ ॥ ब्रह्मवक्त्रोवेदपूर्णमुखत्वात् सर्वःसर्वस्वरू पत्वात् शिवोमोक्षहेतुत्वात् वाचस्पतिर्वाङ्मयप्रवर्त्तनात् ॥ ६२ ॥ सहस्रभुजायमृत्यवेचमन्यवेइतिपाठः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ आत्मनासुकृतंसूपकल्पितं

॥६६॥ संजयउवाच एवंस्तुत्वामहादेवंवासुदेवःसहार्जुनः ॥ प्रसादयामासभवंतदाह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ६५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनस्वप्नेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःपार्थःप्रसन्नात्माप्रांजलिर्वृषभध्वजं ॥ ददर्शोत्फुल्लनयनःसमस्तंतेजसांनिधिं ॥ १ ॥ तंचोपहारंसुकृतंनैशंनैत्यकमात्मना ॥ ददर्शत्र्यंबकाभ्याशेवासुदेवनिवेदितं ॥ २ ॥ ततोभिपूज्यमनसाकृष्णंशर्वंचपांडवः ॥ इच्छाम्यहंदिव्यमस्त्रमित्यभाषतशंकरं ॥ ३ ॥ ततःपार्थस्यविज्ञायवरार्थेवचनंतदा ॥ वासुदेवार्जुनौदेवःस्मयमानोभ्यभाषत ॥ ४ ॥ स्वागतंवांनरश्रेष्ठौविज्ञातंमनसेप्सितं ॥ येनकामेनसंप्राप्तौभवद्भ्यांतंददाम्यहं ॥ ५ ॥ सरोमृतमयंदिव्यमभ्याशेशत्रुसूदनौ ॥ तत्रमेतद्धनुर्दिव्यंशरश्चनिहितःपुराः ॥६॥ येनदेवारयःसर्वेमयायुधिनिपातिताः ॥ ततआनीयतांकृष्णौसशरंधनुरुत्तमं ॥ ७॥ तथेत्युक्त्वातुतौवीरौसर्वपारिषदैःसह ॥ प्रस्थितौतत्सरोदिव्यंदिव्यैश्वर्यशतैर्युतं ॥ ८ ॥ निर्दिष्टंयद्वृषांकेणपुण्यंसर्वार्थसाधकं ॥ तौजग्मतुरसंभ्रांतौनरनारायणावृषी ॥ ९ ॥ ततस्तौतत्सरोगत्वासूर्यमंडलसन्निभं ॥ नागमंतर्जलेघोरंददृशातेर्जुनाच्युतौ ॥ १० ॥ द्वितीयंचापरंनागंसहस्रशिरसंवरं ॥ वमंतंविपुलाज्वालाददृशातेग्निवर्चसं ॥ ११ ॥ ततःकृष्णश्चपार्थश्चसंस्पृश्यांभःकृतांजली ॥ तौनागावुपतस्थातेनमस्यंतौवृषध्वजं ॥ १२ ॥ गृणंतौवेदविद्वांसौतद्ब्रह्मशतरुद्रियं ॥ अप्रमेयंप्रणमतोगत्वासर्वात्मनाभवं ॥ १३ ॥ ततस्तौरुद्रमाहात्म्याद्धित्वारूपंमहोरगौ ॥ धनुर्बाणश्चशत्रुघ्नंतद्द्वंद्वंसमपद्यत ॥ १४ ॥ तौतज्जगृहतुःप्रीतौधनुर्बाणंचसुप्रभं ॥ आजह्रतुर्महात्मानौददतुश्चमहात्मने ॥ १५ ॥ ततःपार्श्वाद्वृषांकस्यब्रह्मचारीन्यवर्त्तत ॥ पिंगाक्षस्तपसःक्षेत्रंबलवान्नीललोहितः ॥ १६ ॥ सतद्गृह्यधनुःश्रेष्ठंतस्थौस्थानंसमाहितः ॥ विचकर्षाथविधिवत्सशरंधनुरुत्तमं ॥ १७ ॥ तस्यमौर्वींचमुष्टिंचस्थानंचालक्ष्यपांडवः ॥ श्रुत्वामंत्रंभवप्रोक्तंजग्राहाचिंत्यविक्रमः ॥ १८ ॥ ससरस्येवतंबाणंमुमोचातिबलःप्रभुः ॥ चकारचपुनर्वीरस्तस्मिन्सरसितद्धनुः ॥ १९ ॥ ततःप्रीतंभवंज्ञात्वास्मृतिमानर्जुनस्तदा ॥ वरमारण्यकेदत्तंदर्शनंशंकरस्यच ॥ २० ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ द्वंद्वंयुगलं ॥ १४ ॥ १५ ॥ नीललोहितःभगवतोऽपरातनुः ॥ १६ ॥ स्थानंस्थापनकं ॥ १७ ॥ जयाहमनसिकृतवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥६६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तयोरिति ॥ १ ॥ मधुपर्किकाःमांगल्योपस्थापकाः पा
णिस्वनिकाहस्तेनतालस्वनंकुर्वंते मधुपर्किकाःमधुपर्कसमयेपठंतइतिदेवबोधः ॥ २॥ रक्तकंठिनोरंजकस्वराः ॥ ३ ॥ झर्झराझिल्लिकाः भेर्योबृहड्ढकाः पणवामुरजाः आनकाःपटहाः गोमुखाःत्रागडाः आडं

मनसाचिंतयामासतन्मेसंपद्यतामिति ॥ तस्यतन्मतमाज्ञायप्रीतःप्रादाद्वरंभवः ॥ २१ ॥ तच्चपाशुपतंघोरंप्रतिज्ञायाश्चपारणं ॥ ततःपाशुपतंदिव्यमवाप्यपुन
रीश्वरात् ॥ २२ ॥ संहृष्टरोमादुर्धर्षःकृतंकार्यममन्यत ॥ ववंदतुश्चसंहृष्टौशिरोभ्यांतंमहेश्वरं ॥ २३ ॥ अनुज्ञातौक्षणेतस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ ॥ प्राप्तंस्वशि
बिरंवीरौमुदापरमयायुतौ ॥ २४ ॥ तथाभवेनानुमतौमहासुरनिघातिना ॥ इंद्राविष्णूयथाप्रीतौजंभस्यवधकांक्षिणौ ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणप
र्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुनस्यपुनःपाशुपतास्त्रप्राप्तौएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तयोःसंवदतोरेवंकृष्ण
दारुकयोस्तथा ॥ सात्यगाद्रजनीराजन्नथराजान्वबुध्यत ॥ १ ॥ पठंतिपाणिस्वनिकामागधामधुपर्किकाः ॥ वैतालिकाश्चसूताश्चतुष्टुवुःपुरुषर्षभं ॥ २ ॥ नर्त
काश्चाप्यनृत्यंतजगुर्गीतानिगायकाः ॥ कुरुवंशस्तवार्थानिमधुरंरक्तकंठिनः ॥ ३ ॥ मृदंगाझर्झराभेर्यःपणवानकगोमुखाः ॥ आडंबराश्चशंखाश्चदुंदुभ्यश्च
महास्वनाः ॥ ४ ॥ एवमेतानिसर्वाणितथान्यान्यपिभारत ॥ वादयंतिसुसंहृष्टाःकुशलाःसाधुशिक्षिताः ॥ ५ ॥ समेघसमनिर्घोषोमहान्शब्दोऽस्पृशद्दिवं ॥
पार्थिवप्रवरंसुप्तंयुधिष्ठिरमबोधयत् ॥ ६ ॥ प्रतिबुद्धःसुखंसुप्तोमहार्हेशयनोत्तमे ॥ उत्थायावश्यकार्यार्थंययौस्नानगृहंनृपः ॥ ७ ॥ ततःशुक्लांबराःस्नातास्तरु
णाःशतमष्टच ॥ स्नापकाःकांचनैःकुंभैःपूर्णैःसमुपतस्थिरे ॥ ८ ॥ भद्रासनेसूपविष्टःपरिधायांबरंलघु ॥ सस्नौचंदनसंयुक्तैःपानीयैरभिमंत्रितैः ॥ ९ ॥ उत्सादितः
कषायेणबलवद्भिःसुशिक्षितैः ॥ आप्लुतःसाधिवासेनजलेनससुगंधिना ॥ १० ॥ राजहंसनिभंप्राप्यउष्णीषंशिथिलार्पितं ॥ जलक्षयनिमित्तंवैवेष्टयामास
मूर्धनि ॥ ११ ॥ हरिणाचंदनेनांगमुपलिप्यमहाभुजः ॥ स्रग्वीचाक्लिष्टवसनःप्राङ्मुखःप्रांजलिःस्थितः ॥ १२ ॥ जजापजप्यंकौंतेयःसतांमार्गमनुष्ठितः ॥ त
त्राग्निशरणंदीप्तंप्रविवेशविनीतवत् ॥ १३ ॥ समिद्भिःसपवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा ॥ मंत्रपूताभिरर्चित्वानिश्चक्रामगृहात्ततः ॥ १४ ॥ द्वितीयांपुरुषव्या
घ्रःकक्ष्यांनिर्गम्यपार्थिवः ॥ ततोवेदविदोवृद्धानपश्यद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ १५ ॥

बराश्चक्षुद्रपटहाः दुंदुभ्योढक्काः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भद्रासनेचतुःसमासने ॥ ९ ॥ कषायेणसर्वौषध्यादिकल्केन ॥ १० ॥ ११ ॥ अक्लिष्टंअनुपहतंवसनंयस्य ॥ १२ ॥ दीप्तंज्वलदग्नि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सौरान्सूर्योपासकान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वेतिशेषः ॥ १९ ॥ स्वस्तिकानालिंगनानि वर्धमानान्शरावान् नंद्यावर्त्तान्संपुटितार्घ्यपात्राणि ॥ २० ॥ रुचकंमातुलुंगकं ॥ २१ ॥ २२ ॥

दांतान्वेदव्रतस्नातान्स्नातानवभृथेषुच ॥ सहस्रानुचरान्सौरान्सहस्रंचाष्टचापरान् ॥ १६ ॥ अक्षतैःसुमनोभिश्चवाचयित्वामहाभुजः ॥ तान्द्विजान्मधुसर्पि
र्भ्यांफलैःश्रेष्ठैःसुमंगलैः ॥ १७ ॥ प्रादात्कांचनमेकैकंनिष्कंविप्रायपांडवः ॥ अलंकृतंचाश्वशतंवासांसीष्टाश्चदक्षिणाः ॥ १८ ॥ तथागाःकपिलादोग्ध्रीःसव
त्साःपांडुनंदनः ॥ हेमश्रृंगारौप्यखुरादत्वातेभ्यःप्रदक्षिणं ॥ १९ ॥ स्वस्तिकान्वर्धमानांश्चनंद्यावर्तांश्चकांचनान् ॥ माल्यंचजलकुंभांश्चज्वलितंचहुताशनं ॥
॥ २० ॥ पूर्णान्यक्षतपात्राणिरुचकंरोचनास्तथा ॥ स्वलंकृताःशुभाःकन्यादधिसर्पिर्मधूदकं ॥ २१ ॥ मंगल्यान्पक्षिणश्चैवयच्चान्यदपिपूजितं ॥ दृष्ट्वास्पृष्ट्वा
चकौंतेयोबाह्यांकक्ष्यांततोगमत् ॥ २२ ॥ ततस्तस्यांमहाबाहोस्तिष्ठतःपरिचारकाः ॥ सौवर्णंसर्वतोभद्रंमुक्तावैदूर्यमंडितं ॥ २३ ॥ परार्ध्यास्तरणास्तीर्णंसोत्तर
च्छदमृद्धिमत् ॥ विश्वकर्मकृतंदिव्यमुपजन्हुर्वरासनं ॥ २४ ॥ तत्रतस्योपविष्टस्यभूषणानिमहात्मनः ॥ उपाजन्हुर्महार्हाणिप्रेष्याःशुभ्राणिसर्वशः ॥ २५ ॥
मुक्ताभरणवेषस्यकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ रूपमासीन्महाराजद्विषतांशोकवर्धनं ॥ २६ ॥ चामरैश्चंद्ररश्म्याभैर्हैमदंडैःसुशोभनैः ॥ दोधूयमानैःशुशुभेविद्युद्भि
रिवतोयदः ॥ २७ ॥ संस्तूयमानःसूतैश्चवंद्यमानश्चबंदिभिः ॥ उपगीयमानोगंधर्वैरास्तेस्मकुरुनंदनः ॥ २८ ॥ ततोमुहूर्तादासीत्तुस्यंदनानांस्वनोमहान् ॥
नेमिघोषश्चरथिनांखुरघोषश्चवाजिनां ॥ २९ ॥ ह्रादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ नराणांपदशब्दैश्चकंपतीवस्ममेदिनी ॥ ३० ॥ ततःशुद्धांतमासाद्य
जानुभ्यांभूतलेस्थितः ॥ शिरसावंदनीयंतमभिवाद्यजनेश्वरं ॥ ३१ ॥ कुंडलीबद्धनिस्त्रिंशःसन्नद्धकवचोयुवा ॥ अभिप्रणम्यशिरसाद्वास्थोधर्मात्मजायवै ॥
॥ ३२ ॥ न्यवेदयद्धृषीकेशमुपयांतंमहात्मने ॥ सोब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःस्वागतेनैवमाधवं ॥ ३३ ॥ अर्घ्यंचैवासनंचास्मैदीयतांपरमार्चितं ॥ ततःप्रवेश्यवार्ष्णेयमु
पवेश्यवरासने ॥ ३४ ॥ पूजयामासविधिवद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणियुधिष्ठिरसज्जतायांद्व्यशीतित
मोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ २३ ॥ विश्वकर्मकृतंविश्वकर्मप्रणीतेनविधिनानिर्मितं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ वंद्यमानःस्तूयमानः स्तुत्यर्थस्यवदेरूपं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुद्धांतंकक्ष्याभ्यंतरं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ स्वागते
नाप्रतिबद्धागमनेन ॥ ३३ ॥ ३४ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ निराक्रियामपसारणं ॥ ११ ॥ यात्रास्थितिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वृजिनात्व्यसनात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ सनातन

संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिनंद्यजनार्दनं ॥ उवाचपरमप्रीतःकौंतेयोदेवकीसुतं ॥ १ ॥ सुखेनरजनीव्युष्टाकच्चित्तेमधुसूदन ॥ कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणिप्रसन्नानितवाच्युत ॥ २ ॥ वासुदेवोपितद्युक्तंपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरं ॥ ततश्वप्रकृतीःक्षत्तान्यवेदयदुपस्थिताः ॥ ३ ॥ अनुज्ञातश्वराज्ञासप्रावेशयततंजनं ॥ विराटंभीमसेनंचधृष्टद्युम्नंचसात्यकिं ॥ ४ ॥ चेदिपंधृष्टकेतुंचद्रुपदंचमहारथं ॥ शिखंडिनंयमौचैवचेकितानंसकेकयं ॥ ५ ॥ युयुत्सुंचैवकौरव्यंपांचाल्यंचो त्तमौजसं ॥ युधामन्युंसुबाहुंचद्रौपदेयांश्वसर्वशः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं ॥ उपतस्थुर्महात्मानंविविशुश्वासनेशुभे ॥ ७ ॥ एकस्मिन्ना सनेवीरावुपविष्टौमहाबलौ ॥ कृष्णश्वयुयुधानश्वमहात्मानौमहाद्युती ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरस्तेषांशृण्वतांमधुसूदनं ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षमाभाष्यमधुरंवचः ॥ ॥ ९ ॥ एकंत्वांवयमाश्रित्यसहस्राक्षमिवामराः ॥ प्रार्थयामोजयंयुद्धेशाश्वतानिसुखानिच ॥ १० ॥ त्वंहिराज्यविनाशंचद्विषद्भिश्वनिराक्रियां ॥ क्लेशांश्ववि विधान्कृष्णसर्वांस्तानपिवेदनः ॥ ११ ॥ त्वयिसर्वेशसर्वेषामस्माकंभक्तवत्सल ॥ सुखमायत्तमत्यर्थंयात्राचमधुसूदन ॥ १२ ॥ सतथाकुरुवार्ष्णेययथात्वयिम नोमम ॥ अर्जुनस्ययथासत्याप्रतिज्ञास्याच्चिकीर्षिता ॥ १३ ॥ सभवांस्तारयत्वस्माद्दुःखामर्षमहार्णवात् ॥ पारंतितीर्षतामद्यप्लवोनोभवमाधव ॥ १४ ॥ न हितत्कुरुतेसंख्येरथीरिपुवधोद्यतः ॥ यथावैकुरुतेकृष्णसारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १५ ॥ यथैवसर्वास्वापत्सुपासिवृष्णीन्जनार्दन ॥ तथैवास्मान्महाबाहोवृजि नात्त्रातुमर्हसि ॥ १६ ॥ त्वमगाधेऽप्लवेमग्नान्पांडवान्कुरुसागरे ॥ समुद्धरप्लवोभूत्वाशंखचक्रगदाधर ॥ १७ ॥ नमस्तेदेवदेवेशसनातनविशातन ॥ विष्णो जिष्णोहरेकृष्णवैकुंठपुरुषोत्तम ॥ १८ ॥ नारदस्त्वांसमाचख्यौपुराणमृषिसत्तमं ॥ वरदंशार्ङ्गिणंश्रेष्ठंतत्सत्यंकुरुमाधव ॥ १९ ॥ इत्युक्तःपुंडरीकाक्षोधर्मरा जेनसंसदि ॥ तोयमेघस्वनोवाग्मीप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ वासुदेवउवाच सामरेष्वपिलोकेषुसर्वेषुनतथाविधः ॥ शरासनधरःकश्विद्यथापार्थो धनंजयः ॥ २१ ॥ वीर्यवानस्त्रसंपन्नःपराक्रांतोमहाबलः ॥ युद्धशौंडःसदामर्षीतेजसापरमोनृणां ॥ २२ ॥ सयुवावृषभस्कंधोदीर्घबाहुर्महाबलः ॥ सिंहर्षभग तिःश्रीमान्द्विषतस्तेहनिष्यति ॥ २३ ॥ अहंचतत्करिष्यामियथाकुंतीसुतोर्जुनः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यसैन्यानिधक्ष्यत्यग्निरिवेंधनं ॥ २४ ॥

अनादिनिधन विशातनसंहर्त्तः कृष्णसंसारकर्षक पुरुषोत्तमपरमात्मन् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ युद्धशौंडःयुद्धप्रवीणः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंसौभद्रघातिनं ॥ अपुनर्दर्शनंमार्गमिषुभिःक्षेप्स्यतेऽर्जुनः ॥ २५ ॥ तस्याद्यगृध्राःश्येनाश्चचंडगोमायवस्तथा ॥ भक्षयिष्यंतिमांसानि येचान्येपुरुषादकाः ॥ २६ ॥ यद्यस्यदेवागोप्तारःसेंद्राःसर्वेतथाप्यसौ ॥ राजधानींयमस्याद्यहतःप्राप्स्यतिसंकुले ॥ २७ ॥ निहत्यसैंधवंजिष्णुरद्यत्वामुपया स्यति ॥ विशोकोविज्वरोराजन्भवभूतिपुरस्कृतः॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिश्रीकृष्णवाक्येत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ ॥७॥

संजयउवाच तथातुवदतांतेषांप्रादुरासीद्धनंजयः ॥ दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठंराजानंससुहृद्गणं ॥ १ ॥ तंनिविष्टंशुभांकक्ष्यामभिवंद्याग्रतःस्थितं ॥ तमुत्थायार्जु नंप्रेम्णाससस्वजेपांडवर्षभः ॥ २ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायपरिष्वज्यचबाहुना ॥ आशिषःपरमाःप्रोच्यस्मयमानोभ्यभाषत ॥ ३ ॥ व्यक्तमर्जुनसंग्रामेध्रुवस्तेविज योमहान् ॥ यादृग्रूपाचतेच्छायाप्रसन्नश्चजनार्दनः॥४॥ तमब्रवीत्ततोजिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमं ॥ दृष्टवानस्मिभद्रंतेकेशवस्यप्रसादजं ॥ ५॥ ततस्तत्कथयामा सयथादृष्टंधनंजयः॥ आश्वासनार्थंसुहृदांत्र्यंबकेणसमागमं ॥६॥ ततःशिरोभिरवनिंस्पृष्ट्वासर्वेचविस्मिताः॥ नमस्कृत्यवृषांकायसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन्॥ ॥७॥ अनुज्ञातास्ततःसर्वेसुहृदोधर्मसूनुना ॥ त्वरमाणाःसुसन्नद्धाहृष्टायुद्धायनिर्ययुः ॥ ८ ॥ अभिवाद्यतुराजानंयुयुधानाच्युतार्जुनाः॥ हृष्टाविनिर्ययुस्ते वैयुधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९ ॥ रथेनैकेनदुर्धर्षौयुयुधानजनार्दनौ ॥ जग्मतुःसहितौवीरावर्जुनस्यनिवेशनं ॥ तत्रगत्वाहृषीकेशःकल्पयामाससूतवत् ॥ १० ॥ रथंरथवरस्याजौवानरर्षभलक्षणं ॥ समेघसमनिर्घोषस्तप्तकांचनसप्रभः ॥ ११ ॥ बभौरथवरःकॢप्तःशिशुर्दिवसकृद्यथा ॥ ततःपुरुषशार्दूलःसज्जंसज्जपुरः सरः ॥ १२ ॥ कृताह्निकायपार्थायन्यवेदयततंरथं ॥ तंतुलोकवरःपुंसांकिरीटीहेमवर्मभृत् ॥ १३ ॥ चापबाणधरोवाहंप्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ तपोविद्यावयोवृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेंद्रियैः ॥ १४ ॥ स्तूयमानोजयाशीर्भिरारुरोहमहारथं ॥ जैत्रैःसांग्रामिकैर्मंत्रैःपूर्वमेवरथोत्तमं ॥ १५ ॥ अभिमंत्रितमर्चिष्मानुदयंभास्करो यथा ॥ सरथेरथिनांश्रेष्ठःकांचनेकांचनावृतः ॥ १६ ॥ विबभौविमलोर्चिष्मान्मेराविवदिवाकरः ॥ अन्वारुरुहतुःपार्थंयुयुधानजनार्दनौ ॥ १७ ॥ शर्यातेर्यज्ञ मायांतंयथेंद्रंदेवमश्विनौ ॥ अथजग्राहगोविंदोरश्मीन्रश्मिविदांवरः ॥ १८ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ शिशुर्दिवसकृत्बालःसूर्यः सज्जपुरःसरःसामग्रीसमयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मेरावुदयाद्रौमनोनुकूलार्थेषुसुखसंवेदनंभवति ॥ १७॥१८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रयतोमंदः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रदक्षिणंछंदोनुवर्तिनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अपेक्षाअनुरोधः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

मातलिर्वासवस्येववृत्रंहंतुंप्रयास्यतः ॥ सताभ्यांसहितःपार्थोरथप्रवरमास्थितः ॥ १९ ॥ सहितोबुधशुक्राभ्यांतमोनिघ्नन्यथाशशी ॥ सैंधवस्यवधंप्रेप्सुःप्र
यातःशत्रुपूगहा ॥ २० ॥ सहांबुपतिमित्राभ्यांयथेंद्रस्तारकामये ॥ ततोवादित्रनिर्घोषैर्मांगल्यैश्चस्तवैःशुभैः ॥ २१ ॥ प्रयांतमर्जुनंवीरंमागधाश्चैवतुष्टुवुः ॥
सजयाशीःसपुण्याहःसूतमागधनिःस्वनः ॥ २२ ॥ युक्तोवादित्रघोषेणतेषांरतिकरोभवत् ॥ तमनुप्रयतोवायुःपुण्यगंधवहःशुभः ॥ २३ ॥ ववौसंहर्षयन्पार्थं
द्विषतश्चापिशोषयन् ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेराजन्विविधानिशुभानिच ॥ २४ ॥ प्रादुरासन्निमित्तानिविजयायबहूनिच ॥ पांडवानांत्वदीयानांविपरीतानिमा
रिष ॥ २५ ॥ दृष्ट्वार्जुनोनिमित्तानिविजयायप्रदक्षिणं ॥ युयुधानंमहेष्वासमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ युयुधानाद्ययुद्धेमेदृश्यतेविजयोध्रुवः ॥ यथाहीमानि
लिंगानिदृश्यंतेशिनिपुंगव ॥ २७ ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रसैंधवकोनृपः ॥ यियासुर्यमलोकायममवीर्यंप्रतीक्षते ॥ २८ ॥ यथापरमकंकृत्यंसैंधवस्यवधोम
म ॥ तथैवसुमहत्कृत्यंधर्मराजस्यरक्षणं ॥ २९ ॥ सत्वमद्यमहाबाहोराजानंपरिपालय ॥ यथैवहिमयागुप्तस्त्वयागुप्तोभवेत्तथा ॥ ३० ॥ नपश्यामिचतंलोकेय
स्त्वांयुद्धेपराजयेत् ॥ वासुदेवसमंयुद्धेस्वयमप्यमरेश्वरः ॥ ३१ ॥ त्वयिचाहंपराश्वस्तःप्रद्युम्नेवामहारथे ॥ शक्तुयांसैंधवंहंतुमनपेक्षोनरर्षभ ॥ ३२ ॥ मय्यपेक्षा
नकर्तव्याकथंचिदपिसात्वत ॥ राजन्येवपरागुप्तिःकार्यासर्वात्मनात्वया ॥ ३३ ॥ नहियत्रमहाबाहुर्वासुदेवोव्यवस्थितः ॥ किंचिद्व्यापद्यतेतत्रयत्राहमपिच
ध्रुवं ॥ ३४ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनसात्यकिःपरवीरहा ॥ तथेत्युक्त्वागमत्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रतिज्ञापर्वणिअर्जुन
वाक्येचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ समाप्तंप्रतिज्ञापर्व ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ अथजयद्रथवधपर्व धृतराष्ट्रउवाच श्वोभूतेकिमकार्षुस्तेदुःख
शोकसमन्विताः ॥ अभिमन्यौहतेतत्रकेवाऽयुध्यंतमामकाः ॥ १ ॥ जानंतस्तस्यकर्माणिकुरवःसव्यसाचिनः ॥ कथंतत्किल्बिषंकृत्वानिर्भयाब्रूहिमामकाः ॥
॥ २ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंक्रुद्धंमृत्युमिवांतकं ॥ आयांतंपुरुषव्याघ्रंकथंददृशुराहवे ॥ ३ ॥ कपिराजध्वजंसंख्येविधुन्वानंमहद्धनुः ॥ दृष्ट्वापुत्रपरिद्यूनंकिमकुर्व
तमामकाः ॥ ४ ॥ किंनुसंजयसंग्रामेवृत्तंदुर्योधनंप्रति ॥ परिदेवोमहानद्यश्रुतोमेनाभिनंदनं ॥ ५ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्वोभूतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पुत्रपरिद्यूनंपुत्रवधदुःखितं ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ यत्रेतितृतीयार्थेसप्तमी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वपक्षस्थापनहीनःप्रतिपक्षेप्रतिक्षेपोवितंडा आलापोभाषणं संलापोमिथोभाषणं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

बभूवुर्येमनोग्राह्याःशब्दाःश्रुतिसुखावहाः ॥ नश्रूयंतेद्यसर्वेतेसैंधवस्यनिवेशने ॥ ६ ॥ स्तुवतांनाद्यश्रूयंतेपुत्राणांशिबिरेमम ॥ सूतमागधसंघानांनर्त्तकानां
चसर्वशः ॥ ७ ॥ शब्देननादिताभीक्ष्णमभवद्यत्रमेश्रुतिः ॥ दीनानामद्यतंशब्दंनश्रृणोमिसमीरितं ॥ ८ ॥ निवेशनेसत्यधृतेःसोमदत्तस्यसंजय ॥ आसीनोहं
पुरातातशब्दमश्रौषमुत्तमं ॥ ९ ॥ तदद्यपुण्यहीनोहमार्त्तस्वरनिनादितं ॥ निवेशनंगतोत्साहंपुत्राणांममलक्षये ॥ १० ॥ विविंशतेर्दुर्मुखस्यचित्रसेनविकर्ण
योः ॥ अन्येषांचसुतानांमेनतथाश्रूयतेध्वनिः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यायंशिष्याःपर्युपासते ॥ द्रोणपुत्रंमहेष्वासंपुत्राणांमेपरायणं ॥ १२ ॥ वितंडाला
पसंलापैर्हुतवादित्रवादितैः ॥ गीतैश्चविविधैरिष्टैरमतेयोदिवानिशं ॥ १३ ॥ उपास्यमानोबहुभिःकुरुपांडवसात्वतैः ॥ सूततस्यगृहेशब्दोनाद्यद्रौणेर्यथापुरा ॥
॥ १४ ॥ द्रोणपुत्रंमहेष्वासंगायनानर्तकाश्चये ॥ अत्यर्थमुपतिष्ठंतितेषांनश्रूयतेध्वनिः ॥ १५ ॥ विंदानुविंदयोःसायंशिबिरेयोमहाध्वनिः ॥ १६ ॥ श्रूयतेसोद्य
नतथाकेकयानांचवेश्मसु ॥ नित्यंप्रमुदितानांचतालगीतस्वनोमहान् ॥ १७ ॥ नृत्यतांश्रूयतेतातगणानांसोद्यनस्वनः ॥ सप्ततंतून्वितन्वानायाजकायमुपा
सते ॥ १८ ॥ सौमदत्तिंश्रुतनिधिंतेषांनश्रूयतेध्वनिः ॥ ज्याघोषोब्रह्मघोषश्चतोमरासिरथध्वनिः ॥ १९ ॥ द्रोणस्यासीदविरतोगृहेतंनश्रृणोम्यहं ॥ नानादेशस
मुत्थानांगीतानांयोभवत्स्वनः ॥ २० ॥ वादित्रनादितानांचसोद्यनश्रूयतेमहान् ॥ यदाप्रभृत्युपप्लव्याच्छांतिमिच्छन्जनार्दनः ॥ २१ ॥ आगतःसर्वभूताना
मनुकंपार्थमच्युतः ॥ ततोहमब्रुवंसूतमंदंदुर्योधनंतदा ॥ २२ ॥ वासुदेवेनतीर्थेनपुत्रसंशाम्यपांडवैः ॥ कालप्राप्तमहंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः ॥ २३ ॥ शमं
चेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवं ॥ हितार्थमभिजल्पंतंनतवास्तिरणेजयः ॥ २४ ॥ प्रत्याचष्टसदाशार्हमृषभंसर्वधन्विनां ॥ अनुनेयानिजल्पंतमनयान्ना
न्वपद्यत ॥ २५ ॥ ततोदुःशासनस्यैवकर्णस्यचमतंद्वयोः ॥ अन्ववर्त्ततमांहित्वाकृष्टःकालेनदुर्मतिः ॥ २६ ॥ नह्यहंद्यूतमिच्छामिविदुरोनप्रशंसति ॥ सैंधवो
नेच्छतिद्यूतंभीष्मोनद्यूतमिच्छति ॥ २७ ॥ शल्योभूरिश्रवाश्चैवपुरुमित्रोजयस्तथा ॥ अश्वत्थामाकृपोद्रोणोद्यूतंनेच्छंतिसंजय ॥ २८ ॥ एतेषांमतमादाय
दिवर्त्तेतपुत्रकः ॥ सज्ञातिमित्रःससुहृच्चिरंजीवेदनामयः ॥ २९ ॥

गणानांसंघानां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तीर्थेननिदानेनउपायेनवा कालप्राप्तंसमयोचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुनेयानिअनुकूलानि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

श्लक्ष्णाऋजवः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ साधनेस्वीकरणे ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ दीर्घदर्शनादनागतानुसंधानात् ॥ ४६ ॥

श्लक्ष्णामधुरसंभाषाज्ञातिबंधुप्रियंवदाः ॥ कुलीनाःसंमताःप्राज्ञाःसुखंप्राप्स्यंतिपांडवाः ॥ ३० ॥ धर्मापेक्षीनरोनित्यंसर्वत्रलभतेसुखं ॥ प्रेत्यभावेचकल्याणंप्रसादंप्रतिपद्यते ॥ ३१ ॥ अर्हास्तेपृथिवींभोक्तुंसमर्थाःसाधनेपिच ॥ तेषामपिसमुद्रांतापितृपैतामहीमही ॥ ३२ ॥ नियुज्यमानाःस्थास्यंतिपांडवाधर्मवर्त्मनि ॥ संतिमेज्ञातयस्तातयेषांश्रोष्यंतिपांडवाः ॥ ३३ ॥ शल्यस्यसोमदत्तस्यभीष्मस्यचमहात्मनः ॥ द्रोणस्याथविकर्णस्यबाल्हीकस्यकृपस्यच ॥ ३४ ॥ अन्येषांचैववृद्धानांभरतानांमहात्मनां ॥ त्वदर्थंब्रुवतांतातकरिष्यंतिवचोहिते ॥ ३५ ॥ कंवात्वंमन्यसेतेषांयस्तान्ब्रूयादतोन्यथा ॥ कृष्णोनधर्मंसंजह्यात्सर्वेतेहितदन्वयाः ॥ ३६ ॥ मयापिचोक्तास्तेवीरावचनंधर्मसंहितं ॥ नान्यथाप्रकरिष्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः ॥ ३७ ॥ इत्यहंविलपन्सूतबहुशःपुत्रमुक्तवान् ॥ नचमेश्रुतवान्मूढोमन्येकालस्यपर्ययं ॥ ३८ ॥ वृकोदरार्जुनौयत्रवृष्णिवीरश्चसात्यकिः ॥ उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्चदुर्जयः ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःशिखंडीचापराजितः ॥ अश्मकाःकेकयाश्चैवक्षत्रधर्माचसौमकिः ॥ ४० ॥ चैद्यश्चचेकितानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ द्रौपदेयाविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४१ ॥ यमौचपुरुषव्याघ्रौमंत्रीचमधुसूदनः ॥ कएतान्जातुयुध्येतलोकेस्मिन्वैजिजीविषुः ॥ ४२ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणान्प्रसहेद्वापरान्मम ॥ अन्योदुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापिसौबलात् ॥ ४३ ॥ दुःशासनचतुर्थानांनान्यंपश्यामिपंचमं ॥ येषामभीषुहस्तःस्याद्विष्वक्सेनोरथेस्थितः ॥ ४४ ॥ सन्नद्धश्चार्जुनोयोद्धातेषांनास्तिपराजयः ॥ तेषामथविलापानांनायंदुर्योधनःस्मरेत् ॥ ४५ ॥ हतौहिपुरुषव्याघ्रौभीष्मद्रोणौत्वमात्थवै ॥ तेषांविदुरवाक्यानामुक्तानांदीर्घदर्शनात् ॥ ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वेमांफलनिर्वृत्तिमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ सेनांदृष्ट्वाभिभूतांमेशैनेयेनार्जुनेनच ॥ ४७ ॥ शून्यान्दृष्ट्वारथोपस्थान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ हिमात्ययेयथाकक्षंशुष्कंवातेरितोमहान् ॥ ४८ ॥ अग्निर्दहेत्तथासेनांमामिकांसधनंजयः ॥ आचक्ष्वममतत्सर्वंकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४९ ॥ यदुपायातसायान्हेकृत्वापार्थस्यकिल्बिषं ॥ अभिमन्यौहतेतातकथमासीन्मनोहिवः ॥ ५० ॥ नजातुतस्यकर्माणियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अपकृत्यमहत्तातसोढुंशक्ष्यंतिमामकाः ॥ ५१ ॥ किन्नुदुर्योधनःकृत्यंकर्णःकृत्यंकिमब्रवीत् ॥ दुःशासनःसौबलश्चतेषामेवंगतेष्वपि ॥ ५२ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यद्यदाउपायातयूयमितिशेषः ॥ ५० ॥ महदत्यर्थं ॥ ५१ ॥ तेषांमध्ये ॥ ५२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५३ ॥ रागोमात्सर्यं रागस्तुमात्सर्येलोहितादिष्वितिमेदिनी ॥५४॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥ ॥ ७ ॥ हंतेति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥ नतेवबुद्धेर्व्यभिचारंवैषम्यं

सर्वेषांसमवेतानांपुत्राणांममसंजय ॥ यद्वृत्तंतातसंग्रामेमंदस्यापनयैर्भृशं ॥ ५३ ॥ लोभानुगस्यदुर्बुद्धेःक्रोधेनविकृतात्मनः ॥ राज्यकामस्यमूढस्यरागोपह तचेतसः ॥ दुर्नीतंवासुनीतंवातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हंततेसंप्रवक्ष्यामिसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वातवत्यपनयोमहान् ॥ १ ॥ गतोदकेसेतुबंधोयादृक्कृता दृगयंतव ॥ विलापोनिष्फलोराजन्माशुचोभरतर्षभ ॥ २ ॥ अनतिक्रमणीयोयंकृतांतस्याद्भुतोविधिः ॥ माशुचोभरतश्रेष्ठदिष्टमेतत्पुरातनं ॥ ३ ॥ यदित्वंहिपु राद्यूतात्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ निवर्त्तयेथाःपुत्रांश्चनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ४ ॥ युद्धकालेपुनःप्राप्तेतदैवभवतायदि ॥ निवर्तिताःस्युःसंरब्धानत्वांव्यसनमाव्रजे त् ॥ ५ ॥ दुर्योधनंचाविधेयंबध्नीतेतिपुरायदि ॥ कुरूनचोदयिष्यस्त्वंनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ६ ॥ नतेबुद्धिव्यभीचारमुपलप्स्यंतिपांडवाः ॥ पंचालावृष्णयःस र्वेयेचान्येपिनराधिपाः ॥ ७॥ सकृत्वापितृकर्मत्वंपुत्रंसंस्थाप्यसत्पथे ॥ वर्तेथायदिधर्मेणनत्वांव्यसनमाव्रजेत् ॥ ८ ॥ त्वंतुप्राज्ञतमोलोकेहित्वाधर्मंसनातनं ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चान्वगामतं ॥ ९ ॥ तत्तेविलपितंसर्वंमयाराजन्निशामितं ॥ अर्थेनिविशमानस्यविषमिश्रंयथामधु ॥ १० ॥ नामन्यततदाकृष्णो राजानंपांडवंपुरा ॥ नभीष्मंनैवचद्रोणंयथात्वांमन्यतेच्युतः ॥ ११ ॥ अजानात्सयदातुत्वांराजधर्मादधश्च्युतं ॥ तदाप्रभृतिकृष्णस्त्वांनतथाबहुमन्यते ॥ १२ ॥ परुषाण्युच्यमानांश्चयथापार्थानुपेक्षसे ॥ तस्यानुबंधःप्राप्तस्त्वांपुत्राणांराज्यकामुक ॥ १३ ॥ पितृपैतामहंराज्यमपवृत्तंतदानघ ॥ अथपार्थैर्जितांकृत्स्नांपृथि वींप्रत्यपद्यथाः ॥ १४ ॥ पांडुनानिर्जितंराज्यंकौरवाणांयशस्तथा ॥ ततश्चाप्यधिकंभूयःपांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५ ॥ तेषांतत्तादृशंकर्मत्वामासाद्यसुनिष्फलं ॥ यत्पित्र्याद्भ्रंशिताराज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना ॥ १६ ॥ यत्पुनर्युद्धकालेत्वंपुत्रान्गर्हयसेनृप ॥ बहुधाव्याहरन्दोषान्नतदद्योपपद्यते ॥ १७ ॥ नहिरक्षंतिराजानो युद्ध्यंतोजीवितंरणे ॥ चमूंविगाह्यपार्थानांयुध्यंतेक्षत्रियर्षभाः ॥ १८ ॥ यांतुकृष्णार्जुनौसेनांयांसात्यकिवृकोदरौ ॥ रक्षेरन्कोनुतांयुध्येच्चमूमन्यत्रकौरवैः ॥ ॥ १९ ॥ येषांयोद्धागुडाकेशोयेषांमंत्रीजनार्दनः ॥ येषांचसात्यकिर्योद्धायेषांयोद्धावृकोदरः ॥ २० ॥

उपलप्स्यंत्यनुभविष्यंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मन्यतेबहुमन्यते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपवृत्तंसांशयिकंयद्येवंनकरिष्यतितर्हि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ अंतरज्ञैरवसरवेदिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पीतान्पायितोदकान् ॥ ४ ॥

कोहितान्विषहेद्योद्धुंमर्त्यधर्माधनुर्धरः ॥ अन्यत्रकौरवेयेभ्योयेवातेषांपदानुगाः ॥ २१ ॥ यावत्तुशक्यतेकर्तुमंतरज्ञैर्जनाधिपैः ॥ क्षत्रधर्मरतैःशूरैस्तावत्कुर्वंति
कौरवाः ॥ २२ ॥ यथातुपुरुषव्याघ्रैर्युद्धंपरमसंकटं ॥ कुरूणांपांडवैःसार्धंतत्सर्वंशृणुतत्त्वतः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसं
जयवाक्येषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्यांनिशायांव्युष्टायांद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ स्वान्यनीकानिसर्वाणि
प्राक्रामद्व्यूहितुंततः ॥ १ ॥ शूराणांगर्जतांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणां ॥ श्रूयंतेस्मगिरश्चित्राःपरस्परवधैषिणां ॥ २ ॥ विस्फार्यचधनूंष्यन्येज्याःपरेपरिमृज्यच ॥
विनिःश्वसंतःप्राक्रोशन्क्वेदानींसधनंजयः ॥ ३ ॥ विकोशान्सुत्सरूनन्येकृतधारान्समाहितान् ॥ पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्चचिक्षिपुः ॥ ४ ॥ चरं
तस्त्वसिमार्गांश्चधनुर्मार्गांश्चशिक्षया ॥ संग्राममनसःशूरादृश्यंतेस्मसहस्रशः ॥ ५ ॥ सघंटाश्चंदनादिग्धाःस्वर्णवज्रविभूषिताः ॥ समुत्क्षिप्यगदाश्चान्येपर्य
पृच्छंतपांडवं ॥ ६ ॥ अन्येबलमदोन्मत्ताःपरिघैर्बाहुशालिनः ॥ चक्रुःसंबाधमाकाशमुच्छ्रितेंद्रध्वजोपमैः ॥ ७ ॥ नानाप्रहरणैश्चान्येविचित्रस्रगलंकृताः ॥ सं
ग्राममनसःशूरास्तत्रतत्रव्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ क्वार्जुनःक्वसगोविंदःक्वचमानीवृकोदरः ॥ क्वचतेसुहृदस्तेषामाह्वयंतेरणेतदा ॥ ९ ॥ ततःशंखमुपाध्मायत्वरय
न्वाजिनःस्वयं ॥ इतस्ततस्तान्रचयन्द्रोणश्चरतिवेगितः ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषुसर्वेषुस्थितेष्वाहवनंदिषु ॥ भारद्वाजोमहाराजजयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ त्वंचै
वसौमदत्तिश्चकर्णश्चैवमहारथः ॥ अश्वत्थामाचशल्यश्चवृषसेनःकृपस्तथा ॥ १२ ॥ शतंचाश्वसहस्राणांरथानामयुतानिषट् ॥ द्विरदानांप्रभिन्नानांसहस्रा
णिचतुर्दश ॥ १३ ॥ पदातीनांसहस्राणिदंशितान्येकविंशतिः ॥ गव्यूतिषुत्रिमात्रासुमामनासाद्यतिष्ठत ॥ १४ ॥ तत्रस्थंत्वांनसंसोढुंशक्तादेवाःसवासवाः ॥
किंपुनःपांडवाःसर्वेसमाश्वसिहिसैंधव ॥ १५ ॥ एवमुक्तःसमाश्वस्तःसिंधुराजोजयद्रथः ॥ संप्रायात्सहगांधारैर्वृतस्तैश्चमहारथैः ॥ १६ ॥ वर्मिभिःसादिभि
र्यत्तैःप्रासपाणिभिरास्थितैः ॥ चामरापीडिनःसर्वेजांबूनदविभूषिताः ॥ १७ ॥ जयद्रथस्यराजेंद्रहयाःसाधुप्रवाहिनः ॥ तेचैवसप्तसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्चसैंध
वाः ॥ १८ ॥ मत्तानांसुविरूढानांहस्त्यारोहैर्विशारदैः ॥ नागानांभीमरूपाणांवर्मिणांरौद्रकर्मिणां ॥ १९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्वचेतिचकारइत्यर्थे इत्याह्वयंतइत्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रिमात्रासुत्रिसंख्यासुतिसृष्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अध्यर्धेनसहस्रेणपुत्रोदुर्मर्षणस्तव॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयुध्यमानोव्यवस्थितः॥ २०॥ ततोदुःशासनश्चैवविकर्णश्चतवात्मजौ॥ सिंधुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीकेव्यवस्थितौ॥ २१॥ दीर्घोद्वादशगव्यूतिःपश्चार्धेपंचविस्तृतः॥ व्यूहस्तुचक्रशकटोभारद्वाजेननिर्मितः॥ २२॥ नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्रतत्रव्यवस्थितैः॥ रथाश्वगजपत्त्योघैर्द्रोणेनविहितःस्वयं॥ २३॥ पश्चार्धेतस्यपद्मस्तुगर्भव्यूहःसुदुर्भिदः॥ सूचीपद्मस्यगर्भस्योगूढोव्यूहःकृतःपुनः॥ २४॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यद्रोणोव्यवस्थितः॥ सूचीमुखेमहेष्वासःकृतवर्माव्यवस्थितः॥ २५॥ अनंतरंचकांबोजोजलसंधश्चमारिष॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चतदनंतरमेवच॥ २६॥ ततःशतसहस्राणियोधानामनिवर्त्तिनां॥ व्यवस्थितानिसर्वाणिशकटेमुखरक्षिणां॥ २७॥ तेषांचपृष्ठतोराजाबलेनमहतावृतः॥ जयद्रथस्ततोराजासूचीपार्श्वेव्यवस्थितः॥ २८॥ शकटस्यतुराजेंद्रभारद्वाजोमुखेस्थितः॥ अनुतस्याभवद्भोजोजुगोपैनंततःस्वयं॥ २९॥ श्वेतवर्मांबरोष्णीषोव्यूढोरस्कोमहाभुजः॥ धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौक्रुद्धइवांतकः॥ ३०॥ पताकिनंशोणहयंवेदीकृष्णाजिनध्वजं॥ द्रोणस्यरथमालोक्यप्रहृष्टाःकुरवोऽभवन्॥ ३१॥ सिद्धचारणसंघानांविस्मयःसुमहानभूत्॥ द्रोणेनविहितंदृष्ट्वाव्यूहंक्षुब्धार्णवोपमं॥ ३२॥ सशैलसागरवनांनानाजनपदाकुलां॥ ग्रसेद्व्यूहःक्षितिंसर्वामितिभूतानिमेनिरे॥ ॥ ३३॥ बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागंप्रतिभयनिःस्वनमद्भुतानुरूपं॥ अहितहृदयभेदनंमहद्वैशकटमवेक्ष्यकृतंननंदराजा॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकौरवव्यूहनिर्माणेसप्ताशीतितमोऽध्यायः॥ ८७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच ततोव्यूढेष्वनीकेषुसमुत्क्रुष्टेषुमारिष॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेषुनदत्सुच॥ १॥ अनीकानांचसंह्रादेवादित्राणांचनिःस्वने॥ प्रध्मापितेषुशंखेषुसन्नादेलोमहर्षणे॥ २॥ अभिहारयत्सुशनकैर्भरतेषुयुयुत्सुषु॥ रौद्रेमुहूर्त्तेसंप्राप्तेसव्यसाचीव्यदृश्यत॥ ३॥ बलानांवायसानांचपुरस्तात्सव्यसाचिनः॥ बहुलानिसहस्राणिप्राक्रीडंस्तत्रभारत॥ ४॥ मृगाश्चघोरसंनादाःशिवाश्चाशिवदर्शनाः॥ दक्षिणेनप्रयातानामस्माकंप्राणदंस्तथा॥ ५॥

रूपंएतत्समययोग्यंच ॥ ३४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥अभिहारयत्सुसन्नह्यमानेषु अभियुज्यमानेषुवा प्रहरत्स्वितिकेचित् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शतैःशतैर्दशसहस्रैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ जयोनाम्ना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

सनिर्घाताज्वलंत्यश्चपेतुरुल्काःसहस्रशः ॥ चचालचमहीकृत्स्नाभयेघोरेसमुत्थिते ॥६॥ विष्वग्वाताःसनिर्घातारूक्षाःशर्करकर्षिणः ॥ ववुरायातिकौंतेयेसंग्रामेसमुपस्थिते ॥ ७॥ नाकुलिश्चशतानीकोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ पांडवानामनीकानिप्राज्ञौतौव्यूहतुस्तदा ॥ ८ ॥ ततोरथसहस्रेणद्विरदानांशतेनच ॥ त्रिभिरश्वसहस्रैश्चपदातीनांशतैःशतैः ॥ ९ ॥ अध्यर्धमात्रेधनुषांसहस्रेतनयस्तव ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थित्वादुर्मर्षणोब्रवीत् ॥ १० ॥ अद्यगांडीवधन्वानंतपंतंयुद्धदुर्मदं ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ ११ ॥ अद्यपश्यंतुसंग्रामेधनंजयममर्षणं ॥ विषक्तंमयिदुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि ॥ १२ ॥ तिष्ठध्वंरथिनोयूयंसंग्राममभिकांक्षिणः ॥ युध्यामिसंहतानेतान्यशोमानंचवर्धयन् ॥ १३ ॥ एवंब्रुवन्महाराजमहात्मासमहामतिः ॥ महेष्वासैर्वृतोराजन्महेष्वासोव्यवस्थितः ॥ १४ ॥ ततोंतकइवक्रुद्धःसवज्रइववासवः ॥ दंडपाणिरिवासह्योमृत्युःकालेनचोदितः ॥ १५ ॥ शूलपाणिरिवाक्षोभ्योवरुणःपाशवानिव ॥ युगांताग्निरिवार्चिष्मान्प्रधक्ष्यन्वैपुनःप्रजाः ॥ १६ ॥ क्रोधामर्षबलोद्भूतोनिवातकवचांतकः ॥ जयोजेतास्थितःसत्येपारयिष्यन्महाव्रतं ॥ १७ ॥ आमुक्तकवचःखड्गीजांबूनदकिरीटभृत् ॥ शुभ्रमाल्यांबरधरःस्वंगदश्चारुकुंडलः ॥ १८ ॥ रथप्रवरमास्थायनरोनारायणानुगः ॥ विधुन्वन्गांडिवंसंख्येबभौसूर्यइवोदितः ॥ १९ ॥ सोग्रानीकस्यमहतइषुपातेधनंजयः ॥ व्यवस्थाप्यरथंराजन्शंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ २० ॥ अथकृष्णोप्यसंभ्रांतःपार्थेनसहमारिष ॥ प्राध्मापयत्पांचजन्यंशंखप्रवरमोजसा ॥ २१ ॥ तयोःशंखप्रणादेनतवसैन्येविशांपते ॥ आसन्संहृष्टरोमाणःकंपितागतचेतसः ॥ २२ ॥ यथात्रस्यंतिभूतानिसर्वाण्यशनिनिःस्वनात् ॥ तथाशंखप्रणादेनवित्रेसुस्तवसैनिकाः ॥ २३ ॥ प्रसुस्रुवुःशकृन्मूत्रंवाहनानिचसर्वशः ॥ एवंसवाहनंसर्वमाविग्नमभवद्बलं ॥ २४ ॥ सीदंतिस्मनराराजन्शंखशब्देनमारिष ॥ विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ॥ २५ ॥ ततःकपिर्महानादंसहभूतैर्ध्वजालयैः ॥ अकरोद्व्यादितास्यश्चभीषयंस्तवसैनिकान् ॥ २६ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चानकैःसह ॥ पुनरेवाभ्यहन्यंततवसैन्यप्रहर्षणाः ॥ २७ ॥ नानावादित्रसंह्रादैःक्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः ॥ सिंहनादैःसमुत्क्रुष्टैःसमाधूतैर्महारथैः ॥ २८ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समाधूतैःसंचालितैः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्मिंस्तुतुमुलेशब्देभीरूणांभयवर्धने ॥ अतीवहृष्टोदाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअर्जुनरणप्र ७
॥७२॥ वेशेऽष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रदुर्मर्षणःस्थितः ॥ एतद्भित्त्वागजानीकंप्रवेक्ष्याम्य
रिवाहिनीं ॥ १ ॥ संजयउवाच एवमुक्तोमहाबाहुःकेशवःसव्यसाचिना ॥ अचोदयद्धयांस्तत्रयत्रदुर्मर्षणःस्थितः ॥ २ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलःसंप्रवृत्तः
सुदारुणः ॥ एकस्यचबहूनांचरथनागनरक्षयः ॥ ३ ॥ ततःसायकवर्षेणपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ परानवाकिरत्पार्थःपर्वतानिवनीरदः ॥ ४ ॥ तेचापिरथिनःसर्वे
त्वरिताःकृतहस्तवत् ॥ अवाकिरन्बाणजालैस्तत्रकृष्णधनंजयौ ॥ ५ ॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्वार्यमाणःपरैर्युधि ॥ शिरांसिरथिनांपार्थःकायेभ्योपाहरच्छरैः ॥
॥ ६ ॥ उद्भ्रांतनयनैर्वक्त्रैःसंदष्टौष्ठपुटैःशुभैः ॥ सकुंडलशिरस्त्राणैर्वसुधासमकीर्यत ॥ ७ ॥ पुंडरीकवनानीवविध्वस्तानिसमंततः ॥ विनिकीर्णानियोधानांवद
नानिचकाशिरे ॥ ८ ॥ (तपनीयतनुत्राणाःसंसिक्तारुधिरेणच ॥ संसक्ताइवदृश्यंतेमेघसंघाःसविद्युतः) ॥ ९ ॥ शिरसांपततांराजन्शब्दोभूद्वसुधातले ॥ काले
नपरिपक्वानांतालानांपततामिव ॥ १० ॥ ततःकबंधंकिंचित्तुधनुरालंब्यतिष्ठति ॥ किंचित्खड्गंविनिष्कृष्यभुजेनोद्यम्यतिष्ठति ॥ ११ ॥ पतितानिनजानंतिशिरां
सिपुरुषर्षभाः ॥ अमृष्यमाणाःसंग्रामेकौंतेयंजयगृद्धिनः ॥ १२ ॥ हयानामुत्तमांगैश्चहस्तिहस्तैश्चमेदिनी ॥ बाहुभिश्चशिरोभिश्चवीराणांसमकीर्यत ॥ १३ ॥
अयंपार्थःकुतःपार्थएषपार्थइतिप्रभो ॥ तवसैन्येषुयोधानांपार्थभूतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ अन्योन्यमपिचाजघ्नुरात्मानमपिचापरे ॥ पार्थभूतममन्यंतजगत्का
लेनमोहिताः ॥ १५ ॥ निष्टनंतःसरुधिराविसंज्ञागाढवेदनाः ॥ शयानाबहवोवीराःकीर्त्तयंतःस्वबांधवान् ॥ १६ ॥ सभिंदिपालाःसप्रासाःसशक्त्यृष्टिपरश्वधाः ॥
सनिर्व्यूहाःसनिस्त्रिंशाःसशरासनतोमराः ॥ १७ ॥ सबाणवर्माभरणाःसगदाःसांगदारणे ॥ महाभुजगसंकाशाबाहवःपरिघोपमाः ॥ १८ ॥ उद्वेष्टंतिविचेष्टंति
संचेष्टंतिचसर्वशः ॥ वेगंकुर्वंतिसंरब्धानिकृत्ताःपरमेषुभिः ॥ १९ ॥ योयःस्मसमरेपार्थंप्रतिसंचरतेनरः ॥ तस्यतस्यांतकोबाणःशरीरमुपसर्पति ॥ २० ॥ नृत्यतो
रथमार्गेषुधनुर्व्यायच्छतस्तथा ॥ नकश्चित्तत्रपार्थस्यददर्शांतरमण्वपि ॥ २१ ॥ यत्तस्यघटमानस्यक्षिप्रंविक्षिपतःशरान् ॥ लाघवात्पांडुपुत्रस्यव्यस्मयंतपरे ॥७२॥
जनाः ॥ २२ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्व्यूहोयूपिकाआयुधविशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रतिसंचरतेप्रत्युद्गच्छति ॥ २० ॥ २१ ॥ यत्तस्यअवहितस्य ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ द्रुतंविद्रुतं आविग्नंभीतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ साधुवाहितैः सुष्ठुव्यापारितैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोननवतितमोऽध्यायः ॥

हस्तिनंहस्तियंतारमश्वमाश्विकमेवच ॥ अभिनत्फाल्गुनोबाणैरथिनंचससारथिं ॥ २३ ॥ आवर्त्तमानमावृत्तंयुध्यमानंचपांडवः ॥ प्रमुखेतिष्ठमानंचन किंचिन्ननिहंतिसः ॥ २४ ॥ यथोदयन्वैगगनेसूर्योहंतिमहत्तमः ॥ तथार्जुनोगजानीकमवधीत्कंकपत्रिभिः ॥ २५ ॥ हस्तिभिःपतितैर्भिन्नैस्तवसैन्यमदृश्यत ॥ अंतकालेयथाभूमिर्व्यवकीर्णामहीधरैः ॥ २६ ॥ यथामध्यंदिनेसूर्योदुष्प्रेक्ष्यःप्राणिभिःसदा ॥ तथाधनंजयःक्रुद्धोदुष्प्रेक्ष्योयुधिशत्रुभिः ॥ २७ ॥ तत्तथातवपुत्रस्यसैन्यंयुधिपरंतप ॥ प्रभग्नंद्रुतमाविग्नमतीवशरपीडितं ॥ २८ ॥ मारुतेनेवमहतामेघानीकंव्यदीर्यत ॥ प्रकाल्यमानंतत्सैन्यंनाशकत्प्रतिवीक्षितुं ॥ २९ ॥ प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैःसाधुवाहितैः ॥ कशापार्ष्ण्यभिघातैश्चवाग्भिरुग्राभिरेवच ॥ ३० ॥ चोदयंतोहयांस्तूर्णंपलायंतेस्मतावकाः ॥ सादिनोरथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः ॥ ३१ ॥ पार्ष्ण्यंगुष्ठांकुशैर्नागंचोदयंतस्तथापरे ॥ शरैःसंमोहिताश्चान्येतमेवाभिमुखाययुः ॥ ३२ ॥ तवयोधाहतोत्साहाविभ्रांतमनसस्तदा ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअर्जुनयुद्धेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच

तस्मिन्प्रभग्नेसैन्याग्रेवध्यमानेकिरीटिना ॥ केतुतत्ररणेवीराःप्रत्युदीयुर्धनंजयं ॥ १ ॥ आहोस्विच्छकटव्यूहंप्रविष्टामोघनिश्चयाः ॥ द्रोणमाश्रित्यतिष्ठंतःप्राकारमकुतोभयं ॥ २ ॥ संजयउवाच तथार्जुनेनसंभग्नेतस्मिंस्तवबलेऽनघ ॥ हतवीरेहतोत्साहेपलायनकृतक्षणे ॥ ३ ॥ पाकशासनिनाऽभीक्ष्णंवध्यमानेशरोत्तमैः ॥ नतत्रकश्चित्संग्रामेशशाकार्जुनमीक्षितुं ॥ ४ ॥ ततस्तवसुतोराजन्दृष्ट्वासैन्यंतथागतं ॥ दुःशासनोभृशंक्रुद्धोयुद्धायार्जुनमभ्यगात् ॥ ५ ॥ सकांचनविचित्रेणकवचेनसमावृतः ॥ जांबूनदशिरस्त्राणःशूरस्तीव्रपराक्रमः ॥ ६ ॥ नागानीकेनमहताग्रसन्निवमहीमिमां ॥ दुःशासनोमहाराजसव्यसाचिनमावृणोत् ॥ ७ ॥ ह्रादेनगजघंटानांशंखानांनिनदेनच ॥ ज्याक्षेपनिनदैश्चैवविरावेणचदंतिनां ॥ ८ ॥ भूर्दिशश्चांतरिक्षंचशब्देनासीत्समावृतं ॥ समुहूर्तंप्रतिभयोदारुणःसमपद्यत ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णमंकुशैरभिचोदितान् ॥ व्यालंबहस्तान्संरब्धान्सपक्षानिवपर्वतान् ॥ १० ॥ सिंहनादेनमहतानरसिंहोधनंजयः ॥ गजानीकममित्राणामभितोव्यधमच्छरैः ॥ ११ ॥ महोर्मिणमिवोद्धूतंश्वसनेनमहार्णवं ॥ किरीटीतद्गजानीकंप्राविशन्मकरोयथा ॥ १२ ॥

॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ पलायनेकृतःक्षणोऽवसरोयेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रतिभयोभयंकरः दारुणःक्रूरः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

काष्ठातीतोऽतिक्रांतदिङ्नियमः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दंतवेष्टेषुदंतमूलेषु कटेषुकटिषु ॥ १९ ॥ २० ॥ निवेदनमुपाहारं ॥ २१ ॥ यंत्रबद्धायंत्रैरालिखिताः ॥ २२ ॥ २३ ॥

काष्ठातीतइवादित्यःप्रतपन्सयुगक्षये ॥ ददृशेदिक्षुसर्वासुपार्थःपरपुरंजयः ॥ १३ ॥ खुरशब्देनचाश्वानांनेमिघोषेणतेनच ॥ तेनचोत्क्रुष्टशब्देनज्यानिनादे
नतेनच ॥ १४ ॥ नानावादित्रशब्देनपांचजन्यस्वनेनच ॥ देवदत्तस्यघोषेणगांडीवनिनदेनच ॥ १५ ॥ मंदवेगानरानागाबभूवुस्तेविचेतसः ॥ शरैराशीविष
स्पर्शैर्निर्भिन्नाःसव्यसाचिना ॥ १६ ॥ तेगजाविशिखैस्तीक्ष्णैर्युधिगांडीवचोदितैः ॥ अनेकशतसाहस्रैःसर्वांगेषुसमर्पिताः ॥ १७ ॥ आरावंपरमंकृत्वावध्य
मानाःकिरीटिना ॥ निपेतुरनिशंभूमौछिन्नपक्षाइवाद्रयः ॥ १८ ॥ अपरेदंतवेष्टेषुकुंभेषुचकटेषुच ॥ शरैःसमर्पितानागाःक्रौंचवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १९ ॥ गज
स्कंधगतानांचपुरुषाणांकिरीटिना ॥ छिद्यंतेचोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सकुंडलानांपततांशिरसांधरणीतले ॥ पद्मानामिवसंघातैःपार्थश्चक्रे
निवेदनं ॥ २१ ॥ यंत्रबद्धाविकवचाव्रणार्त्तारुधिरोक्षिताः ॥ भ्रमत्सुयुधिनागेषुमनुष्याविललंबिरे ॥ २२ ॥ केचिदेकेनबाणेनसुयुक्तेनसुपत्रिणा ॥ द्वौत्रयश्च
विनिर्भिन्नानिपेतुर्धरणीतले ॥ २३ ॥ अतिविद्धाश्चनाराचैर्वमंतोरुधिरंमुखैः ॥ सारोहान्यपतन्भूमौद्रुमवंतइवाचलाः ॥ २४ ॥ मौर्वींध्वजंधनुश्चैवयुगमीषांतथै
वच ॥ रथिनांकुट्टयामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ २५ ॥ नसंदधन्नचाकर्षन्नविमुंचन्नचोद्वहन् ॥ मंडलेनैवधनुषानृत्यन्पार्थःस्मदृश्यते ॥ २६ ॥ अतिविद्धाश्चनारा
चैर्वमंतोरुधिरंमुखैः ॥ मुहूर्त्तान्न्यपतन्नन्येवारणावसुधातले ॥ २७ ॥ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ अदृश्यंतमहाराजतस्मिन्परमसंकुले ॥ २८ ॥
सचापाःसांगुलित्राणाःसखड्गाःसांगदारणे ॥ अदृश्यंतभुजाश्छिन्नाहेमाभरणभूषिताः ॥ २९ ॥ सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः ॥ चक्रैर्विमथितैरक्षैर्भग्नै
श्चबहुधायुगैः ॥ ३० ॥ चर्मचापधरैश्चैवव्यवकीर्णैस्ततस्ततः ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपतितैश्चमहाध्वजैः ॥ ३१ ॥ निहतैर्वारणैरश्वैःक्षत्रियैश्चनिपातितैः ॥ अदृ
श्यतमहीतत्रदारुणप्रतिदर्शना ॥ ३२ ॥ एवंदुःशासनबलंवध्यमानंकिरीटिना ॥ संप्राद्रवन्महाराजव्यथितंसहनायकं ॥ ३३ ॥ ततोदुःशासनस्त्रस्तःसहानीकः
शरार्दितः ॥ द्रोणंत्रातारमाकांक्षन्शकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुःशासनसैन्यपराभवेनवतितमोऽध्यायः
॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच दुःशासनबलंहत्वासव्यसाचीमहारथः ॥ सिंधुराजंपरीप्सन्वैद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुःशासनेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ गिर्यग्रांबुदवेश्मनांवज्रानिलहुताशनैःचूर्णिताक्षिप्तदग्धानां

सतुद्रोणंसमासाद्यव्यूहस्यप्रमुखेस्थितं ॥ कृतांजलिरिदंवाक्यंकृष्णस्यानुमतेब्रवीत् ॥ २ ॥ शिवेनध्याहिमांब्रह्मन्स्वस्तिचैववदस्वमे ॥ भवत्प्रसादादिच्छा
मिप्रवेष्टुंदुर्भिदांचमूं ॥ ३ ॥ भवान्पितृसमोमह्यंधर्मराजसमोपिच ॥ तथाकृष्णसमश्चैवसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ४ ॥ अश्वत्थामायथातातरक्षणीयस्त्वयानघ ॥
तथाहमपितेरक्ष्यःसदैवद्विजसत्तम ॥ ५ ॥ तवप्रसादादिच्छेयंसिंधुराजानमाहवे ॥ निहंतुंद्विपदांश्रेष्ठप्रतिज्ञांरक्षमेप्रभो ॥ ६ ॥ संजयउवाच एवमु
क्तस्तदाचार्यःप्रत्युवाचस्मयन्निव ॥ मामजित्वानबीभत्सोशक्योजेतुंजयद्रथः ॥ ७ ॥ एतावदुक्त्वातंद्रोणःशरव्रातैरवाकिरत् ॥ सरथाश्वध्वजंतीक्ष्णैःप्रहसन्वै
ससारथिं ॥ ८ ॥ ततोर्जुनःशरव्रातान्द्रोणस्यावार्यसायकैः ॥ द्रोणमभ्यद्रवद्बाणैर्घोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९ ॥ विव्याधचरणेद्रोणमनुमान्यविशांपते ॥ क्षत्रधर्मं
समास्थायनवभिःसायकैःपुनः ॥ १० ॥ तस्येषूनिषुभिश्छित्वाद्रोणोविव्याधतावुभौ ॥ विषाग्निज्वलितप्रख्यैरिषुभिःकृष्णपांडवौ ॥ ११ ॥ इयेषपांडव
स्तस्यबाणैश्छेत्तुंशरासनं ॥ तस्यचिंतयतस्त्वेवंफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ द्रोणःशरैरसंभ्रांतोज्यांचिच्छेदाशुवीर्यवान् ॥ विव्याधचहयानस्यध्वजंसा
रथिमेवच ॥ १३ ॥ अर्जुनंचशरैर्वीरःस्मयमानोभ्यवाकिरत् ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थःसज्यंकृत्वामहद्धनुः ॥ १४ ॥ विशेषयिष्यन्नाचार्यंसर्वास्त्रविदुषांवरः ॥ मु
मोचषट्शतान्बाणान्गृहीत्वैकमिवद्रुतं ॥ १५ ॥ पुनःसप्तशतानन्यान्सहस्रंचानिवर्तिनः ॥ चिक्षेपायुतशश्चान्यांस्तेघ्नन्द्रोणस्यतांचमूं ॥ १६ ॥ तैःसम्यगस्तैर्बलि
नाकृतिनाचित्रयोधिना ॥ मनुष्यवाजिमातंगाविद्धाःपेतुर्गतासवः ॥ १७ ॥ विसूताश्वध्वजाःपेतुःसंछिन्नायुधजीविताः ॥ रथिनोरथमुख्येभ्यःसहसाशरपी
डिताः ॥ १८ ॥ चूर्णिताक्षिप्तदग्धानांवज्रानिलहुताशनैः ॥ तुल्यरूपागजाःपेतुर्गिर्यग्रांबुदवेश्मनां ॥ १९ ॥ पेतुरश्वसहस्राणिप्रहतान्यर्जुनेषुभिः ॥ हंसाहि
मवतःपृष्ठेवारिविप्रहताइव ॥ २० ॥ रथाश्वद्विपपत्त्योघाःसलिलौघाइवाद्भुताः ॥ युगांतादित्यरश्म्याभैःपांडवास्त्रशरैर्हताः ॥ २१ ॥ तंपांडवादित्यशरांशुजा
लंकुरुप्रवीरान्युधिनिष्पतंतं ॥ सद्द्रोणमेघःशरवृष्टिवेगैःप्राच्छादयन्मेघइवार्करश्मीन् ॥ २२ ॥ अथात्यर्थविसृष्टेनद्विषतामसुभोजिना ॥ आजघ्नेवक्षसिद्रो
णोनाराचेनधनंजयं ॥ २३ ॥ सविह्वलितसर्वांगःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ धैर्यमालंब्यबीभत्सुर्द्रोणंविव्याधपत्रिभिः ॥ २४ ॥

इतियथासंख्येनान्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कार्यवत्तांकृत्यबाहुल्यं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

द्रोणस्तुपंचभिर्बाणैर्वासुदेवमताडयत् ॥ अर्जुनंचत्रिसप्तत्याध्वजंचास्यत्रिभिःशरैः ॥ २५ ॥ विशेषयिष्यन्शिष्यंचद्रोणोराजन्पराक्रमी ॥ अदृश्यमर्जुनंचक्रेनि
मेषाच्छरवृष्टिभिः ॥ २६ ॥ प्रसक्तान्पततोऽद्राक्ष्मभारद्वाजस्यसायकान् ॥ मंडलीकृतमेवास्यधनुश्चादृश्यताद्भुतं ॥ २७ ॥ तेऽभ्ययुःसमरेराजन्वासुदेवधनंजयौ ॥
द्रोणसृष्टाःसुबहवःकंकपत्रपरिच्छदाः ॥ २८ ॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयुद्धंद्रोणपांडवयोस्तदा ॥ वासुदेवोमहाबुद्धिःकार्यवत्तामचिंतयत् ॥ २९ ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोध
नंजयमिदंवचः ॥ पार्थपार्थमहाबाहोननःकालात्ययोभवेत् ॥ ३० ॥ द्रोणमुत्सृज्यगच्छामःकृत्यमेतन्महत्तरं ॥ पार्थश्चाप्यब्रवीत्कृष्णंयथेष्टमितिकेशव ॥
॥ ३१ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाद्रोणंप्रायान्महाभुजं ॥ परिवृत्तश्चबीभत्सुरगच्छद्विसृजन्शरान् ॥ ३२ ॥ ततोब्रवीत्स्वयंद्रोणःक्वेदंपांडवगम्यते ॥ ननुनामरणे
शत्रुमजित्वाननिवर्त्तसे ॥ ३३ ॥ अर्जुनउवाच गुरुर्भवान्नमेशत्रुःशिष्यःपुत्रसमोस्मिते ॥ नचास्तिसपुमाँल्लोकेयस्त्वांयुधिपराजयेत् ॥
॥ ३४ ॥ संजयउवाच एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ॥ त्वरायुक्तोमहाबाहुस्त्वत्सैन्यंसमुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥ तंचक्ररक्षौपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौ
जसौ ॥ अन्वयातांमहात्मानौविशंतंतावकंबलं ॥ ३६ ॥ ततोजयोमहाराजकृतवर्माचसात्वतः ॥ कांबोजश्चश्रुतायुश्चधनंजयमवारयन् ॥ ३७ ॥ तेषांदशसह
स्राणिरथानामनुयायिनां ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ ३८ ॥ मावेल्लकाललित्थाश्चकेकयामद्रकास्तथा ॥ नारायणाश्चगोपालाःकांबोजानां
चयेगणाः ॥ ३९ ॥ कर्णेनविजिताःपूर्वंसंग्रामेशूरसंमताः ॥ भारद्वाजंपुरस्कृत्यहृष्टात्मानोर्जुनंप्रति ॥ ४० ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंक्रुद्धंमृत्युमिवांतकं ॥ त्यजंतंतु
मुलेप्राणान्सन्नद्धंचित्रयोधिनं ॥ ४१ ॥ गाहमानमनीकानिमातंगमिवयूथपं ॥ महेष्वासंपराक्रांतंनरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४२ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमह
र्षणं ॥ अन्योन्यंवैप्रार्थयतांयोधानामर्जुनस्यच ॥ ४३ ॥ जयद्रथवधप्रेप्सुमायांतंपुरुषर्षभं ॥ न्यवारयंतसहिताःक्रियाव्याधिमिवोत्थितं ॥ ४४ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणातिक्रमेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सन्निरुद्धस्तुतैःपार्थोमहाब
लपराक्रमः ॥ द्रुतंसमनुयातश्चद्रोणेनरथिनांवरः ॥ १ ॥ किरन्निषुगणांस्तीक्ष्णान्स्वरश्मीनिवभास्करः ॥ तापयामासतत्सैन्यंदेहंव्याधिगणोयथा ॥ २ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सन्निरुद्धइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ तेषांसंयच्छतांविधारयतां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आचार्यकंशिक्षां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

अश्वोविद्धोरथश्छिन्नःसारोहःपातितोगजः ॥ छत्राणिचापविद्धानिरथाश्चक्रैर्विनाकृताः ॥ ३ ॥ विद्रुतानिचसैन्यानिशरार्त्तानिसमंततः ॥ इत्यासीत्तुमुलंयुद्धंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ४ ॥ तेषांसंयच्छतांसंख्येपरस्परमजिह्मगैः ॥ अर्जुनोध्वजिनींराजन्नभीक्ष्णंसमकंपयत् ॥ ५ ॥ सत्यांचिकीर्षमाणस्तुप्रतिज्ञांसत्यसंगरः ॥ अभ्यद्रवद्रथश्रेष्ठंशोणाश्वंश्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्यामर्मभिद्भिरजिह्मगैः ॥ अंतेवासिनमाचार्योमहेष्वासंसमार्पयत् ॥ ७ ॥ तंतूर्णमिवबीभत्सुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ अभ्यधावदिषूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८ ॥ तस्याशुक्षिप्तान्भल्लान्हिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माब्रह्मास्त्रंसमुदीरयन् ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्यामद्रोणस्याचार्यकंयुधि ॥ यतमानोयुवानैनंप्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १० ॥ क्षरन्निवमहामेघोवारिधाराःसहस्रशः ॥ द्रोणमेघःपार्थशैलंववर्षशरवृष्टिभिः ॥ ११ ॥ अर्जुनःशरवर्षंतद्ब्रह्मास्त्रेणैवमारिष ॥ प्रतिजग्राहतेजस्वीबाणैर्बाणान्निशातयन् ॥ १२ ॥ द्रोणस्तुपंचविंशत्याश्वेतवाहनमार्दयत् ॥ वासुदेवंचसप्तत्याबाह्वोरुरसिचाशुगैः ॥ १३ ॥ पार्थस्तुप्रहसन्धीमानाचार्यंसशरौघिणं ॥ विसृजंतंशितान्बाणानवारयततंयुधि ॥ १४ ॥ अथतौवध्यमानौतुद्रोणेनरथसत्तमौ ॥ आवर्जयेतांदुर्धर्षंयुगांताग्निमिवोत्थितं ॥ १५ ॥ वर्जयन्निशितान्बाणान्द्रोणचापविनिःसृतान् ॥ किरीटमालीकौंतेयोभोजानीकंव्यशातयत् ॥ १६ ॥ सोंतराकृतवर्माणंकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ अभ्ययाद्वर्जयन्द्रोणंमैनाकमिवपर्वतं ॥ १७ ॥ ततोभोजोनरव्याघ्रोदुर्धर्षंकुरुसत्तमं ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रोदशभिःकंकपत्रिभिः ॥ १८ ॥ तमर्जुनःशतेनाजौराजन्विव्याधपत्रिणां ॥ पुनश्चान्यैस्त्रिभिर्बाणैर्मोहयन्निवसात्वतं ॥ १९ ॥ भोजस्तुप्रहसन्पार्थंवासुदेवंचमाधवं ॥ एकैकंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ २० ॥ तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाविव्याधैनंत्रिसप्तभिः ॥ शरैरग्निशिखाकारैःक्रुद्धाशीविषसन्निभैः ॥ ॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायकृतवर्मामहारथः ॥ पंचभिःसायकैस्तूर्णंविव्याधोरसिभारत ॥ २२ ॥ पुनश्चनिशितैर्बाणैःपार्थंविव्याधपंचभिः ॥ तंपार्थोनवभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ २३ ॥ दृष्ट्वाविषक्तंकौंतेयंकृतवर्मरथंप्रति ॥ चिंतयामासवार्ष्णेयोननःकालात्ययोभवेत् ॥ २४ ॥ ततःकृष्णोब्रवीत्पार्थंकृतवर्मणिमादयां ॥ कुरुसंबंधकंहित्वाप्रमथ्यैनंविशातय ॥ २५ ॥ ततःसकृतवर्माणंमोहयित्वार्जुनःशरैः ॥ अभ्यगाज्जवनैरश्वैःकांबोजानामनीकिनीं ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अमर्षितस्तुहार्दिक्यःप्रविष्टेश्वेतवाहने॥ विधुन्वन्सशरंचापंपांचाल्याभ्यांसमागतः ॥ २७॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यावर्जुनस्यपदानुगौ॥ पर्यवारयदायांतौकृत वर्मारथेषुभिः॥ २८॥ तावविध्यत्ततोभोजःकृतवर्माशितैःशरैः॥ त्रिभिरेवयुधामन्युंचतुर्भिश्चोत्तमौजसं ॥ २९ ॥ तावप्येनंविविधतुर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ त्रिभिरेवयुधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा॥ ३०॥ संचिच्छिदतुरप्यस्यध्वजंकार्मुकमेवच ॥ अथान्यद्धनुरादायहार्दिक्यःक्रोधमूर्छितः ॥ ३१ ॥ कृत्वाविधनु षौवीरौशरवर्षैरवाकिरत् ॥ तावन्येधनुषीसज्येकृत्वाभोजंविजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ तेनांतरेणबीभत्सुर्विवेशामित्रवाहिनीं॥ नलेभातेतुतौद्वारंवारितौकृतवर्मणा॥ ॥ ३३॥ धार्त्तराष्ट्रेष्वनीकेषुयतमानौनरर्षभौ ॥अनीकान्यर्दयन्युद्धेत्वरितःश्वेतवाहनः॥ ३४॥ नावधीत्कृतवर्माणंप्राप्तमप्यरिसूदनः॥ तंदृष्ट्वातुतथायांतंशू रोराजाश्रुतायुधः॥ ३५॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धोविधुन्वानोमहद्धनुः॥ सपार्थंत्रिभिरानर्छत्सप्तत्याचजनार्दनं ॥ ३६ ॥क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनपार्थकेतुमताडयत्॥ ततोर्जुनोनवत्यातुशराणांनतपर्वणां॥ ३७॥ आजघानभृशंक्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं॥ सतन्नममृषेराजन्पांडवेयस्यविक्रमं ॥ ३८ ॥ अथैनंसप्तसप्तत्यानारा चानांसमार्पयत् ॥ तस्यार्जुनोधनुश्छित्वाशरावापंनिकृत्यच ॥ ३९ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःसप्तभिर्नतपर्वभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायसराजाक्रोधमूर्छितः ॥ ४० ॥ वासविंनवभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ ततोर्जुनःस्मयन्नेवश्रुतायुधमरिंदमः॥ ४१ ॥ शरैरनेकसाहस्रैःपीडयामासभारत ॥ अश्वांश्चास्यावधी त्तूर्णंसारथिंचमहारथः॥४२॥ विव्याधचैनंसप्तत्यानाराचानांमहाबलः॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यसतुराजाश्रुतायुधः॥४३॥ अभ्यद्रवद्रणेपार्थंगदामुद्यम्यवीर्यवा न्॥ वरुणस्यात्मजोवीरःसतुराजाश्रुतायुधः॥ ४४ ॥पर्णाशाजननीयस्यशीततोयामहानदी ॥ तस्यमाताब्रवीद्राजन्वरुणंपुत्रकारणात् ॥ ४५ ॥ अवध्यो यंभवेल्लोकेशत्रूणांतनयोमम ॥ वरुणस्त्वब्रवीत्प्रीतोददाम्यस्मैवरंहितं ॥ ४६ ॥ दिव्यमस्त्रंसुतस्तेऽयंयेनावध्योभविष्यति ॥नास्तिचाप्यमरत्वंवैमनुष्यस्य कथंचन॥ ४७॥ सर्वेणावश्यमर्तव्यंजातेनसरितांवरे॥ दुर्धर्षस्त्वेषशत्रूणांरणेषुभवितासदा॥ ४८ ॥ अस्त्रस्यास्यप्रभावाद्वैव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ इत्युक्त्वाव रुणःप्रादाद्गदांमंत्रपुरस्कृतां॥ ४९ ॥ यामासाद्यदुराधर्षःसर्वलोकेश्रुतायुधः ॥ उवाचचैनंभगवान्पुनरेवजलेश्वरः ॥ ५० ॥ अयुध्यतिनमोक्तव्यासात्वय्येव पतेदिति॥ हन्यादेषाप्रतीपंहिप्रयोक्तारमपिप्रभो॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कृत्याअभिचारदेवता ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ध्वजःश

नचाकरोत्सतद्वाक्यंप्राप्तेकालेश्रुतायुधः॥ सतयावीरघातिन्याजनार्दनमताडयत् ॥ ५२ ॥ प्रतिजग्राहतांकृष्णःपीनेनांसेनवीर्यवान् ॥ नाकंपयतशौरिंसाविं
ध्यंगिरिमिवानिलः ॥ ५३ ॥ प्रत्युद्यांतीतमेवैषाकृत्येवदुरधिष्ठिता ॥ जघानचास्थितंवीरंश्रुतायुधममर्षणं ॥ ५४ ॥ हत्वाश्रुतायुधंवीरंधरणीमन्वपद्यत ॥ गदां
निवर्त्तितांदृष्ट्वानिहतंचश्रुतायुधं ॥ ५५ ॥ हाहाकारोमहांस्तत्रसैन्यानांसमजायत ॥ स्वेनास्त्रेणहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधमरिंदमं ॥ ५६ ॥ अयुध्यमानायततःकेशवाय
नराधिप ॥ क्षिप्ताश्रुतायुधेनाथतस्मात्तमवधीद्गदा ॥ ५७ ॥ यथोक्तंवरुणेनाजौतथासनिधनंगतः ॥ व्यसुश्चाप्यपतद्भूमौप्रेक्षतांसर्वधन्विनां ॥ ५८ ॥ पतमा
नस्तुसबभौपर्णाशायाःप्रियःसुतः ॥ सभग्नइववातेनबहुशाखोवनस्पतिः ॥ ५९ ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनामुख्याश्चसर्वशः ॥ प्राद्रवंतहतंदृष्ट्वाश्रुतायुधम
रिंदमं ॥ ६० ॥ ततःकांबोजराजस्यपुत्रःशूरःसुदक्षिणः ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःफाल्गुनंशत्रुसूदनं ॥ ६१ ॥ तस्यपार्थःशरान्सप्तप्रेषयामासभारत ॥ तेतंशूरंवि
निर्भिद्यप्राविशन्धरणीतलं ॥ ६२ ॥ सोतिविद्धःशरैस्तीक्ष्णैर्गांडीवप्रेषितैर्मृधे ॥ अर्जुनंप्रतिविव्याधदशभिःकंकपत्रिभिः ॥ ६३ ॥ वासुदेवंत्रिभिर्विध्वापुनः
पार्थंचपंचभिः ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाकेतुंचिच्छेदमारिष ॥ ६४ ॥ भल्लाभ्यांभृशतीक्ष्णाभ्यांतंचविव्याधपांडवः ॥ सतुपार्थंत्रिभिर्विध्वासिंहनादमथानदत्
॥ ६५ ॥ सर्वपारशवींचैवशक्तिंशूरःसुदक्षिणः ॥ सघंटांप्राहिणोद्घोरांक्रुद्धोगांडीवधन्वने ॥ ६६ ॥ साज्वलंतीमहोल्केवतमासाद्यमहारथं ॥ सविस्फुलिंगानि
र्भिद्यनिपपातमहीतले ॥ ६७ ॥ शक्त्यात्वभिहतोगाढंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ समाश्वास्यमहातेजाःसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ ६८ ॥ तंचतुर्दशभिःपार्थोनाराचैः
कंकपत्रिभिः ॥ साश्वध्वजधनुःसूतंविव्याधाचिंत्यविक्रमः ॥ ६९ ॥ रथंचान्यैःसुबहुभिश्चक्रेविशकलंशरैः ॥ सुदक्षिणंतंकांबोजंमोघसंकल्पविक्रमं ॥ ७० ॥
बिभेदहृदिबाणेनपृथुधारेणपांडवः ॥ सभिन्नवर्मास्रस्तांगःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ ७१ ॥ पपाताभिमुखःशूरोयंत्रमुक्तइवध्वजः ॥ गिरेःशिखरजःश्रीमान्सुशा
खःसुप्रतिष्ठितः ॥ ७२ ॥ निर्भग्नइववातेनकर्णिकारोहिमात्यये ॥ शेतेस्मनिहतोभूमौकांबोजास्तरणोचितः ॥ ७३ ॥ महार्हाभरणोपेतःसानुमानिवपर्वतः ॥ सु
दर्शनीयस्ताम्राक्षःकर्णिनाससुदक्षिणः ॥ ७४ ॥ पुत्रःकांबोजराजस्यपार्थेनविनिपातितः ॥ धारयन्नग्निसंकाशांशिरसाकांचनींस्रजं ॥ ७५ ॥

कध्वजः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अशोभतमहाबाहुर्व्यसुर्भूमौनिपातितः ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिव्यद्रवंतसुतस्यते ॥ हतंश्रुतायुधंदृष्ट्वाकांबोजंचसुदक्षिणं ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
॥७६॥ णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिश्रुतायुधसुदक्षिणवधेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हतेसुदक्षिणेराजन्वीरेचैवश्रुता
युधे ॥ जवेनाभ्यद्रवन्पार्थंकुपिताःसैनिकास्तव ॥ १ ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ अभ्यवर्षंस्ततोराजन्शरवर्षैर्धनंजयं ॥ २ ॥ तेषांषष्टिशतान
न्यान्प्रामथ्नात्पांडवःशरैः ॥ तेस्मभीताःपलायंतेव्याघ्रात्क्षुद्रमृगाइव ॥ ३ ॥ तेनिवृत्ताःपुनःपार्थंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ रणेसपत्नान्निघ्नंतंजिगीषंतंपरान्युधि ॥
॥ ४ ॥ तेषामापततांतूर्णंगांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ शिरांसिपातयामासबाहूंश्चापिधनंजयः ॥ ५ ॥ शिरोभिःपातितैस्तत्रभूमिरासीन्निरंतरा ॥ अभ्रच्छायेवचैवा
सीद्ध्वांक्षगृध्रबलैर्युधि ॥ ६ ॥ तेषुतूत्साद्यमानेषुक्रोधामर्षसमन्वितौ ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चधनंजयमयुध्यतां ॥ ७ ॥ बलिनौस्पर्धिनौवीरौकुलजौबाहुशालि
नौ ॥ तावेनंशरवर्षाणिसव्यदक्षिणमस्यतां ॥ ८ ॥ त्वरायुक्तौमहाराजप्रार्थयानौमहद्यशः ॥ अर्जुनस्यवधप्रेप्सूपुत्रार्थेतवधन्विनौ ॥ ९ ॥ तावर्जुनंसहस्रेणप
त्रिणांनतपर्वणां ॥ पूरयामासतुःक्रुद्धौतटागंजलदौयथा ॥ १० ॥ श्रुतायुश्चततःक्रुद्धस्तोमरेणधनंजयं ॥ आजघानरथश्रेष्ठःपीतेननिशितेनच ॥ ११ ॥ सो
तिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुकर्शनः ॥ जगामपरमंमोहंमोहयन्केशवंरणे ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसोच्युतायुर्महारथः ॥ शूलेनभृशतीक्ष्णेनताडयामास
पांडवं ॥ १३ ॥ क्षतेक्षारंसहिददौपांडवस्यमहात्मनः ॥ पार्थोपिभृशसंविद्धोध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ १४ ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यतावकस्यविशांपते ॥ सिंहनादोम
हानासीद्धतंमत्वाधनंजयं ॥ १५ ॥ कृष्णश्चभृशसंतप्तोदृष्ट्वापार्थंविचेतनं ॥ आश्वासयत्सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्रधनंजयं ॥ १६ ॥ ततस्तौरथिनांश्रेष्ठौलब्धलक्षौ
धनंजयं ॥ वासुदेवंचवार्ष्णेयंशरवर्षैःसमंततः ॥ १७ ॥ सचक्रकूबररथंसाश्वध्वजपताकिनं ॥ अदृश्यंचक्रतुर्युद्धेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८ ॥ प्रत्याश्वस्तस्तुबी
भत्सुःशनकैरिवभारत ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्यपुनःप्रत्यागतोयथा ॥ १९ ॥ संछन्नंशरजालेनरथंदृष्ट्वासकेशवं ॥ शत्रूचाभिमुखौदृष्ट्वादीप्यमानाविवानलौ ॥ २० ॥
प्रादुश्चक्रेततःपार्थःशाक्रमस्त्रंमहारथः ॥ तस्मादासन्सहस्राणिशराणांनतपर्वणां ॥ २१ ॥ ॥७६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विचेरुरित्यत्रताभ्यांयुक्तांश्चसायकानितिप्रथमांततयाऽनुपठ्यते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

तेजघ्नुस्तौमहेष्वासौताभ्यांमुक्तांश्चसायकान् ॥ विचेरुराकाशगताःपार्थबाणविदारिताः ॥ २२ ॥ प्रतिहत्यशरांस्तूर्णंशरवेगेनपांडवः ॥ प्रतस्थेतत्रतत्रैवयोध
यन्वैमहारथान् ॥ २३ ॥ तौचफाल्गुनबाणौघैर्विबाहुशिरसौकृतौ ॥ वसुधामन्वपद्येतांवातनुन्नाविवद्रुमौ ॥ २४ ॥ श्रुतायुषश्चनिधनंवधश्चैवाच्युतायुषः ॥
लोकविस्मापनमभूत्समुद्रस्येवशोषणं ॥ २५ ॥ तयोःपदानुगान्हत्वापुनःपंचाशतंरथान् ॥ प्रत्यगाद्भारतींसेनांनिघ्नन्पार्थोवरान्वरान् ॥ २६ ॥ श्रुतायुषंचनिह
तंप्रेक्ष्यचैवाच्युतायुषं ॥ नियतायुश्चसंक्रुद्धोदीर्घायुश्चैवभारत ॥ २७ ॥ पुत्रौतयोर्नरश्रेष्ठौकौंतेयंप्रतिजग्मतुः ॥ किरंतौविविधान्बाणान्पितृव्यसनकर्शितौ ॥
॥२८॥तावर्जुनोमुहूर्तेनशरैःसन्नतपर्वभिः॥प्रैषयत्परमक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति॥२९॥लोडयंतमनीकानिद्विपंपद्मसरोयथा॥ नाशक्नुवन्वारयितुंपार्थंक्षत्रियपुं
गवाः ॥३०॥ अंगास्तुगजवारेणपांडवंपर्यवारयन् ॥ क्रुद्धाःसहस्रशोराजन्शिक्षिताहस्तिसादिनः॥३१॥ दुर्योधनसमादिष्टाःकुंजरैःपर्वतोपमैः ॥ प्राच्याश्चदा
क्षिणात्याश्चकलिंगप्रमुखानृपाः ॥३२॥ तेषामापततांशीघ्रंगांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ निचकर्तशिरांस्युग्रोबाहूनपिसुभूषणान् ॥३३॥ तैःशिरोभिर्महीकीर्णाबाहु
भिश्चसहांगदैः ॥ बभौकनकपाषाणाभुजगैरिवसंवृता ॥ ३४ ॥ बाहवोविशिखैश्छिन्नाःशिरांस्युन्मथितानिच ॥ पतमानान्यदृश्यंतद्रुमेभ्यइवपक्षिणः ॥३५॥
शरैःसहस्रशोविद्धाद्विपाःप्रस्रुतशोणिताः ॥ अदृश्यंताद्रयःकालेगैरिकांबुस्रवाइव ॥ ३६ ॥ निहताःशेरतेस्मान्येबीभत्सोर्निशितैःशरैः ॥ गजपृष्ठगताम्लेच्छा
नानाविकृतदर्शनाः ॥ ३७ ॥ नानावेषधराराजन्नानाशस्त्रौघसंवृताः ॥ रुधिरेणानुलिप्तांगाभांतिचित्रैःशरैर्हताः ॥ ३८ ॥ शोणितंनिर्वमंतिस्मद्विपाःपार्थश
राहताः ॥ सहस्रशश्छिन्नगात्राःसारोहाःसपदानुगाः ॥३९॥ चुक्रुशुश्चनिपेतुश्चबभ्रमुश्चापरेदिशः ॥ भृशंत्रस्ताश्चबहवःस्वानेवममृदुर्गजाः ॥ ४० ॥ सांतरायु
धिनश्चैवद्विपास्तीक्ष्णविषोपमाः ॥ विदंत्यसुरमायांयेसुघोराघोरचक्षुषः ॥४१॥ यवनाःपारदाश्चैवशकाश्चसहबाल्हिकैः ॥ काकवर्णादुराचाराःस्त्रीलोलाःकल
हप्रियाः ॥ ४२ ॥ द्राविडास्तत्रयुध्यंतेमत्तमातंगविक्रमाः ॥ गोयोनिप्रभवाम्लेच्छाःकालकल्पाःप्रहारिणः ॥ ४३ ॥ दार्वातिसारादरदाःपुंड्राश्चैवसहस्रशः ॥ ते
नशक्याःस्मसंख्यातुंव्राताःशतसहस्रशः ॥ ४४ ॥ अभ्यवर्षततेसर्वेपांडवंनिशितैःशरैः ॥ अवाकिरंश्चतेम्लेच्छानानायुद्धविशारदाः ॥ ४५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ गोयोनिप्रभवानंदिन्यांजाताः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

स्तृष्टिःसंस्तृष्टिः ॥ ४६ ॥ जटिलाननान् जटिलानिरूढश्मश्रूण्याननानियेषां ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रच्छन्नेनप्रच्छादनेनकृतोरचितःसंक्रमोयस्यां ॥ ४९ ॥ ५० ॥ उत्तरशोणितांशोणितप्रधानां ॥ ५१ ॥

तेषामपिससर्जाशुशरवृष्टिंधनंजयः॥ स्तृष्टिस्तथाविधात्यासीच्छलभानामिवायतिः॥४६॥ अभ्रच्छायामिवशरैःसैन्येकृत्वाधनंजयः॥ मुंडार्धमुंडान्जटिला
नशुचीन्जटिलाननान्॥ ४७॥ म्लेच्छानशातयत्सर्वान्समेतानस्त्रतेजसा॥ शरैश्चशतशोविद्धास्तेसंघागिरिचारिणः ॥ प्राद्रवंतरणेभीतागिरिगह्वरवासिनः
॥४८॥ गजाश्वसादिम्लेच्छानांपतितानांशितैःशरैः॥बकाःकंकावृकाभूमावपिबन्रुधिरंमुदा॥ पत्त्यश्वरथनागैश्चप्रच्छन्नकृतसंक्रमां॥४९॥ शरवर्षप्लवांघो
रांकेशशैवलशाद्वलां॥ प्रावर्त्तयन्नदीमुग्रांशोणितौघतरंगिणीं॥५०॥ छिन्नांगुलीक्षुद्रमत्स्यांयुगांतेकालसन्निभां ॥ प्राकरोद्गजसंबाधांनदीमुत्तरशोणितां
॥५१॥ देहेभ्योराजपुत्राणांनागाश्वरथसादिनां॥ यथास्थलंचनिम्नंचनस्याद्वर्षतिवासवे ॥ ५२ ॥ तथासीत्पृथिवीसर्वाशोणितेनपरिप्लुता ॥ षट्सहस्रान्हया
न्वीरान्पुनर्दशशतान्वरान्॥ ५३॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः॥ शरैःसहस्रशोविद्धाविधिवत्कल्पिताद्विपाः॥ ५४ ॥ शेरतेभूमिमासाद्यशैला
वज्रहताइव॥ सवाजिरथमातंगान्निघ्नन्व्यचरदर्जुनः॥ ५५॥ प्रभिन्नइवमातंगोमृद्नन्नलवनंयथा ॥ भूरिद्रुमलतागुल्मंशुष्केंधनतृणोलपं ॥ ५६ ॥ निर्दहेद
नलोरण्यंयथावायुसमीरितः॥ सेनारण्यंतवतथाकृष्णानिलसमीरितः॥ ५७॥ शरार्चिरदहत्क्रुद्धःपांडवाग्निर्धनंजयः ॥ शून्यान्कुर्वन्रथोपस्थान्मानवैःसंस्तर
न्महीं॥ ५८॥ प्रानृत्यदिवसंबाधेचापहस्तोधनंजयः॥ वज्रकल्पैःशरैर्भूमिंकुर्वन्नुत्तरशोणितां॥ ५९ ॥ प्राविशद्भारतींसेनांसंक्रुद्धोवैधनंजयः ॥ तंश्रुतायुस्त
थांबष्ठोव्रजमानंन्यवारयत्॥ ६० ॥ तस्यार्जुनःशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः ॥ न्यपातयद्धयान्शीघ्रंयतमानस्यमारिष॥ ६१ ॥ धनुश्चास्यापरैश्छित्वाश
रैःपार्थोविचक्रमे॥ अंबष्ठस्तुगदांगृह्यक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥६२॥ आससादरणेपार्थंकेशवंचमहारथं॥ततःसंप्रहरन्वीरोगदामुद्यम्यभारत॥ ६३॥ रथमावार्य
गदयाकेशवंसमताडयत्॥ गदयाताडितंदृष्ट्वाकेशवंपरवीरहा॥६४॥ अर्जुनोथभृशंक्रुद्धःसोंबष्ठंप्रतिभारत ॥ ततःशरैर्हेमपुंखैःसगदंरथिनांवरं॥६५॥ छाद
यामाससमरेमेघःसूर्यमिवोदितं॥ अथापरैःशरैश्चापिगदांतस्यमहात्मनः॥६६॥ अचूर्णयत्तदापार्थस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ अथतांपतितांदृष्ट्वागृह्यान्यांचमहा
गदां॥ ६७॥ अर्जुनंवासुदेवंचपुनःपुनरताडयत्॥ तस्यार्जुनःक्षुरप्राभ्यांसगदावुद्यतौभुजौ॥ ६८॥

॥७७॥

॥ ५२ ॥ हयान्अश्वारोहान् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चिच्छेदेंद्रध्वजाकारौशिरश्चान्येनपत्रिणा ॥ सपपातहतोराजन्वसुधामनुनादयन् ॥ ६९ ॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टोयंत्रनिर्मुक्तबंधनः ॥ रथानीकावगाढश्चवार
णाश्वशतैर्वृतः ॥ अदृश्यततदापार्थोघनैःसूर्यइवावृतः ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअंबष्ठवधेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःप्रविष्टेकौंतेयेसिंधुराजजिघांसया ॥ द्रोणानीकंविनिर्भिद्यभोजानीकंचदुस्तरं ॥ १ ॥ कांबोजस्यचदायादेहते
राजन्सुदक्षिणे ॥ श्रुतायुधेचविक्रांतेनिहतेसव्यसाचिना ॥ २ ॥ विप्रद्रुतेष्वनीकेषुविध्वस्तेषुसमंततः ॥ प्रभग्नंस्वबलंदृष्ट्वापुत्रस्तेद्रोणमभ्ययात् ॥ ३ ॥ त्वरन्नेकर
थेनैवसमेत्यद्रोणमब्रवीत् ॥ गतःसपुरुषव्याघ्रःप्रमथ्यैतांमहाचमूं ॥ ४ ॥ अथबुद्ध्यासमीक्षस्वकिंनुकार्यमनंतरं ॥ अर्जुनस्यविघातायदारुणेस्मिन्जनक्षये
॥ ५ ॥ यथासपुरुषव्याघ्रोनहन्येतजयद्रथः ॥ तथाविधत्स्वभद्रंतेत्वंहिनःपरमागतिः ॥ ६ ॥ असौधनंजयाग्निर्हिकोपमारुतचोदितः ॥ सेनाकक्षंदहतिमेवन्हिः
कक्षमिवोत्थितः ॥ ७ ॥ अतिक्रांतेहिकौंतेयेभित्वासैन्यंपरंतप ॥ जयद्रथस्यगोप्तारःसंशयंपरमंगताः ॥ ८ ॥ स्थिराबुद्धिर्नरेंद्राणामासीद्ब्रह्मविदांवर ॥ नातिक्र
मिष्यतिद्रोणंजातुजीवन्धनंजयः ॥ ९ ॥ योसौपार्थोव्यतिक्रांतोमिषतस्तेमहाद्युते ॥ सर्वंह्यद्यातुरंमन्येनेदमस्तिबलंमम ॥ १० ॥ जानामित्वांमहाभागपांडवा
नांहितेरतं ॥ तथामुह्यामिचब्रह्मन्कार्यवत्तांविचिंतयन् ॥ ११ ॥ यथाशक्तिचतेब्रह्मन्वर्त्तयेवृत्तिमुत्तमां ॥ प्रीणामिचयथाशक्तितच्चत्वंनावबुध्यसे ॥ १२ ॥
अस्मान्नत्वंसदाभक्तानिच्छस्यमितविक्रम ॥ पांडवान्सततंप्रीणास्यस्माकंविप्रियेरतान् ॥ १३ ॥ अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकंविप्रियेरतः ॥ नत्वहंत्वांविजा
नामिमधुदिग्धमिवक्षुरं ॥ १४ ॥ नादास्यच्चेद्वरंमह्यंभवान्पांडवनिग्रहे ॥ नावारयिष्यंगच्छंतमहंसिंधुपतिंगृहान् ॥ १५ ॥ मयात्वाशंसमानेनत्वत्तस्त्राणमबु
द्धिना ॥ आश्वासितःसिंधुपतिर्मोहाद्दत्तश्चमृत्यवे ॥ १६ ॥ यमदंष्ट्रांतरंप्राप्तोमुच्येतापिहिमानवः ॥ नार्जुनस्यवशंप्राप्तोमुच्येताजौजयद्रथः ॥ १७ ॥ सतथाकु
रुशोणाश्वयथामुच्येतसैंधवः ॥ ममचार्त्तप्रलापानांमाक्रुधःपाहिसैंधवं ॥ १८ ॥ द्रोणउवाच नाभ्यसूयामितेवाक्यमश्वत्थाम्नासिमेसमः ॥ सत्यंतुते
प्रवक्ष्यामितज्जुषस्वविशांपते ॥ १९ ॥ सारथिःप्रवरःकृष्णःशीघ्राश्चास्यहयोत्तमाः ॥ अल्पंचविवरंकृत्वातूर्णंयातिधनंजयः ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ चोयद्यर्थे यदिधनंजयेनोत्स्रष्टःप्रमुखेवर्ततेतर्हियुधिष्ठिरोमेयाह्यइत्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

किंनपश्यसिबाणौघान्क्रोशमात्रेकिरीटिनः ॥ पश्चाद्रथस्यपतितान्क्षिप्तान्शीघ्रंहिगच्छतः ॥ २१ ॥ नचाहंशीघ्रयानेद्यसमर्थोवयसान्वितः ॥ सेनामुखेच पार्थानामेतद्बलमुपस्थितं ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरश्चमेग्राह्योमिषतांसर्वधन्विनां ॥ एवंमयाप्रतिज्ञातंक्षत्रमध्येमहाभुज ॥ २३ ॥ धनंजयेनचोत्स्रष्टोवर्त्ततेप्रमुखे नृप ॥ तस्माद्व्यूहमुखंहित्वानाहंयोत्स्यामिफाल्गुनं ॥ २४ ॥ तुल्याभिजनकर्माणंशत्रुमेकंसहायवान् ॥ गत्वायोधयमाभैस्त्वंत्वंह्यस्यजगतःपतिः ॥ २५ ॥ राजाशूरःकृतीदक्षोनेतुंपरपुरंजयः ॥ वीरःस्वयंप्रयाह्यत्रयत्रपार्थोधनंजयः ॥ २६ ॥ दुर्योधनउवाच कथंत्वामप्यतिक्रांतःसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ धनंजयोमयाशक्यआचार्यप्रतिबाधितुं ॥ २७ ॥ अपिशक्योरणेजेतुंवज्रहस्तःपुरंदरः ॥ नार्जुनःसमरेशक्योजेतुंपरपुरंजयः ॥ २८ ॥ येनभोजश्चहार्दिक्योभवांश्चत्रिदशोपमः ॥ अस्त्रप्रतापेनजितौश्रुतायुश्चनिबर्हितः ॥ २९ ॥ सुदक्षिणश्चनिहतःसचराजाश्रुतायुधः ॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चम्लेच्छाश्चायुतशोहताः ॥ ३० ॥ तंकथंपांडवंयुद्धेदहंतमिवपावकं ॥ प्रतियोत्स्यामिदुर्धर्षंतमहंशस्त्रकोविदं ॥ ३१ ॥ क्षमंचमन्यसेयुद्धंममतेनाद्यसंयुगे ॥ परवानस्मिभवतिप्रेष्यवद्रक्षमेयशः ॥ ३२ ॥ द्रोणउवाच सत्यंवदसिकौरव्यदुराधर्षोधनंजयः ॥ अहंतुतत्करिष्यामियथैनंप्रसहिष्यसि ॥ ३३ ॥ अद्भुतंचाद्यपश्यंतुलोकेसर्वधनुर्धराः ॥ विषक्तंत्वयिकौंतेयंवासुदेवस्यपश्यतः ॥ ३४ ॥ एषतेकवचंराजंस्तथाबध्नामिकांचनं ॥ यथानबाणानास्त्राणिप्रहरिष्यंतितेरणे ॥ ३५ ॥ यदित्वांसासुरसुराःसयक्षोरगराक्षसाः ॥ योधयंतित्रयोलोकाःसनरानास्तितेभयं ॥ ३६ ॥ नकृष्णोनचकौंतेयोनचान्यःशस्त्रभृद्रणे ॥ शरानर्पयितुंकश्चित्कवचेतवशक्ष्यति ॥ ३७ ॥ सत्वंकवचमास्थायक्रुद्धमद्यरणेर्जुनं ॥ त्वरमाणःस्वयंयाहिनत्वासौविसहिष्यति ॥ ३८ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वात्वरन्द्रोणःस्पृष्ट्वांभोवर्मभास्वरं ॥ आबबंधाद्भुततमंजपन्मंत्रंयथाविधि ॥ ३९ ॥ रणेतस्मिन्सुमहतिविजयस्यसुतस्यते ॥ विसिस्मापयिषुर्लोकान्विद्ययाब्रह्मवित्तमः ॥ ४० ॥ द्रोणउवाच करोतुस्वस्तितेब्रह्मब्रह्माचापिद्विजातयः ॥ सरीसृपाश्चयेश्रेष्ठास्तेभ्यस्तेस्वस्तिभारत ॥ ४१ ॥ ययातिर्नाहुषश्चैवधुंधुमारोभगीरथः ॥ तुभ्यंराजर्षयःसर्वेस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ॥ ४२ ॥ स्वस्तितेस्त्वेकपादेभ्योबहुपादेभ्यएवच ॥ स्वस्त्यस्त्वपादकेभ्यश्चनित्यंतवमहारणे ॥ ४३ ॥ स्वाहास्वधाशचीचैवस्वस्तिकुर्वंतुतेसदा ॥ लक्ष्मीररुंधतीचैवकुरुतांस्वस्तितेनघ ॥ ४४ ॥

॥ ३४ ॥ तेत्वां ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ चत्वारऐरावतवामनांजनसार्वभौमाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अनुज्ञांवरं ॥ ५४ ॥ हन्याद्धंतुमर्हति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

असितोदेवलश्चैवविश्वामित्रस्तथांगिराः ॥ वसिष्ठःकश्यपश्चैवस्वस्तिकुर्वंतुतेनृप॥४५॥ धाताविधातालोकेशोदिशश्चसदिगीश्वराः॥स्वस्तितेऽद्यप्रयच्छंतुका
र्तिकेयश्चषण्मुखः ॥ ४६ ॥ विवस्वान्भगवान्स्वस्तिकरोतुतवसर्वशः॥ दिग्गजाश्चैवचत्वारःक्षितिश्चगगनंग्रहाः ॥ ४७ ॥ अधस्ताद्धरणींयोसौसदाधारयतेनृ
प॥ शेषश्चपन्नगश्रेष्ठःस्वस्तितुभ्यंप्रयच्छतु ॥ ४८ ॥ गांधारेयुधिविक्रम्यनिर्जिताःसुरसत्तमाः ॥ पुरावृत्रेणदैत्येनभिन्नदेहाःसहस्रशः ॥ ४९ ॥ हृततेजो
बलाःसर्वेतदासेंद्रादिवौकसः॥ब्रह्माणंशरणंजग्मुर्वृत्राद्भीतामहासुरात्॥५०॥ देवाऊचुः प्रमर्दितानांवृत्रेणदेवानांदेवसत्तम ॥ गतिर्भवसुर
श्रेष्ठत्राहिनोमहतोभयात्॥५१॥अथपार्श्वेस्थितंविष्णुंशक्रादींश्चसुरोत्तमान्॥ प्राहतथ्यमिदंवाक्यंविषण्णान्सुरसत्तमान्॥ ५२ ॥ रक्ष्यामेसततंदेवाःस
हेंद्राःसद्विजातयः॥ त्वष्टुःसुदुर्धरंतेजोयेनवृत्रोविनिर्मितः॥५३॥ त्वष्ट्रापुरातपस्तप्त्वावर्षायुतशतंतदा॥ वृत्रोविनिर्मितोदेवाःप्राप्यानुज्ञांमहेश्वरात् ॥ ५४॥
सतस्यैवप्रसादाद्वोहन्यादेवरिपुर्बली॥नागत्वाशंकरस्थानंभगवान्दृश्यतेहरः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वाजेष्यथवृत्रंतंक्षिप्रंगच्छतमंदरं॥ यत्रास्तेतपसांयोनिर्दक्षयज्ञवि
नाशनः॥५६॥ पिनाकीसर्वभूतेशोभगनेत्रनिपातनः॥ तेगत्वासहितादेवाब्रह्मणासहमंदरं ॥ ५७॥ अपश्यंस्तेजसांराशिंसूर्यकोटिसमप्रभं ॥ सोब्रवीत्स्वा
गतंदेवाब्रूतकिंकरवाण्यहं॥५८॥अमोघंदर्शनंमत्यंकामप्राप्तिरतोऽस्तुवः॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेप्रत्यूचुस्तंदिवौकसः ॥५९॥ तेजोहृतंनोवृत्रेणगतिर्भवदिवौ
कसां॥ मूर्तीरीक्षस्वनोदेवप्रहारैर्जर्जरीकृताः॥शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मगतिर्भवमहेश्वर ॥ ६० ॥ शर्वउवाच विदितंवोयथादेवाःकृत्येयंसुमहाबला॥
त्वष्टुस्तेजोभवाघोरादुर्निवार्याऽकृतात्मभिः॥ ६१ ॥ अवश्यंतुमयाकार्यंसाह्यंसर्वदिवौकसां॥ममेदंगात्रजंशक्रकवचंगृह्यभास्वरं॥ ६२ ॥ बधानानेनमंत्रे
णमानसेनसुरेश्वर॥ वधायासुरमुख्यस्यवृत्रस्यसुरघातिनः॥६३॥ द्रोणउवाच इत्युक्त्वावरदःप्रादाद्वर्मतन्मंत्रमेवच॥ सतेनवर्मणागुप्तःप्रायाद्वृत्रच
मूंप्रति॥ ६४ ॥ नानाविधैश्चशस्त्रौघैःपात्यमानैर्महारणे॥ नसंधिःशक्यतेभेत्तुंवर्मबंधस्यतस्यतु ॥ ६५ ॥ ततोजघानसमरेवृत्रंदेवपतिःस्वयं॥ तंचमंत्रमयंबं
धंवर्मचांगिरसेददौ॥ ६६॥ अंगिराःप्राहपुत्रस्यमंत्रज्ञस्यबृहस्पतेः॥ बृहस्पतिरथोवाचअग्निवेश्यायधीमते॥ ६७॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मानसेनमनसोच्चारणीयेन ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ब्रह्मसूत्रेणब्रह्मणासूचितेनोपदेशेन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अग्निवेश्योममप्रादात्तेनबध्नामिवर्मते ॥ तवाद्यदेहरक्षार्थंमंत्रेणनृपसत्तम ॥ ६८ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वाततोद्रोणस्तवपुत्रंमहाद्युतिं ॥ पुनरेववचःप्रा
॥७९॥ हशनैराचार्यपुंगवः ॥ ६९ ॥ ब्रह्मसूत्रेणबध्नामिकवचंतवभारत ॥ हिरण्यगर्भेणयथाबद्धंविष्णोःपुरारणे ॥ ७० ॥ यथाचब्रह्मणाबद्धंसंग्रामेतारकामये ॥ शक्र
स्यकवचंदिव्यंतथाबध्नाम्यहंतव ॥ ७१ ॥ बध्वातुकवचंतस्यमंत्रेणविधिपूर्वकं ॥ प्रेषयामासराजानंयुद्धायमहतेद्विजः ॥ ७२ ॥ ससन्नद्धोमहाबाहुराचार्येणम
हात्मना ॥ रथानांचसहस्रेणत्रिगर्त्तानांप्रहारिणां ॥ ७३ ॥ तथादंतिसहस्रेणमत्तानांवीर्यशालिनां ॥ अश्वानांनियुतेनैवतथान्यैश्चमहारथैः ॥ ॥ ७४ ॥ वृतःप्रा
यान्महाबाहुरर्जुनस्यरथंप्रति ॥ नानावादित्रघोषेणयथावैरोचनिस्तथा ॥ ७५ ॥ ततःशब्दोमहानासीत्सैन्यानांतवभारत ॥ अगाधंप्रस्थितंदृष्ट्वासमुद्रमिवकौ
रवं ॥ ७६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनकवचबंधनेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
प्रविष्टयोर्महाराजपार्थवार्ष्णेययोरणे ॥ दुर्योधनेप्रयातेचपृष्ठतःपुरुषर्षभे ॥ १ ॥ जवेनाभ्यद्रवन्द्रोणंमहतानिःस्वनेनच ॥ पांडवाःसोमकैःसार्धंततोयुद्धमवर्त्त
त ॥ २ ॥ तद्युद्धमभवत्तीव्रंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ कुरूणांपांडवानांचव्यूहस्यपुरतोद्भुतं ॥ ३ ॥ राजन्कदाचिन्नास्माभिर्दृष्टंतादृङ्नचश्रुतं ॥ यादृङ्मध्यगतेसूर्येयुद्धमासी
द्विशांपते ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नमुखाःपार्थाव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ द्रोणस्यसैन्यंतेसर्वेशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५ ॥ वयंद्रोणंपुरस्कृत्यसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ पार्षतप्रमुखान्पा
र्थानभ्यवर्षामसायकैः ॥ ६ ॥ महामेघाविवोदीर्णौमिश्रवातौहिमात्यये ॥ सेनाग्रेप्रचकाशेतेरुचिरेरथभूषिते ॥ ७ ॥ समेत्यतुमहासेनेचक्रतुर्वेगमुत्तमं ॥ जा
ह्नवीयमुनेनद्यौप्रावृषीवोल्बणोदके ॥ ८ ॥ नानाशस्त्रपुरोवातोद्विपाश्वरथसंवृतः ॥ गदाविद्युन्महारौद्रःसंग्रामजलदोमहान् ॥ ९ ॥ भारद्वाजानिलोद्धूतःशरधा
रासहस्रवान् ॥ अभ्यवर्षन्महासैन्यःपांडुसेनाग्निमुद्धतं ॥ १० ॥ समुद्रमिवघर्मांतेविशन्घोरोमहानिलः ॥ व्यक्षोभयदनीकानिपांडवानांद्विजोत्तमः ॥ ११ ॥
तेपिसर्वप्रयत्नेनद्रोणमेवसमाद्रवन् ॥ बिभित्संतोमहासेतुंवार्योघाःप्रबलाइव ॥ १२ ॥ वारयामासतान्द्रोणोजलौघमचलोयथा ॥ पांडवान्समरेक्रुद्धान्पंचा
लांश्चसकेकयान् ॥ १३ ॥ अथापरेचराजानःपरिवृत्यसमंततः ॥ महाबलारणेशूराःपंचालानन्ववारयन् ॥ १४ ॥ ॥७९॥

प्रविष्टयोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ हिमात्ययेशिशिरे सेनाग्रेप्रधानेसेने ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ह्लावयामासविद्रावितवान् ॥ १८ ॥ अपाकर्षतव्यावर्त्तितवान् १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संघट्टयतिसंमेलयति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ततोरणेनरव्याघ्रःपार्षतःपांडवैःसह ॥ संजघानासकृद्द्रोणंबिभित्सुररिवाहिनीं ॥ १५ ॥ यथैवशरवर्षाणिद्रोणोवर्षतिपार्षते ॥ तथैवशरवर्षाणिधृष्टद्युम्नोप्य
वर्षत ॥ १६ ॥ सनिस्त्रिंशपुरोवातःशक्तिप्रासर्ष्टिसंवृतः ॥ ज्याविद्युच्चापसंह्रादोधृष्टद्युम्नबलाहकः ॥ १७ ॥ शरधाराश्मवर्षाणिव्यसृजत्सर्वतोदिशं ॥ निघ्नन्रथ
वराश्वौघान्प्लावयामासवाहिनीं ॥ १८ ॥ यंयमार्च्छच्छरैर्द्रोणःपांडवानांरथव्रजं ॥ ततस्ततःशरैर्द्रोणमपाकर्षतपार्षतः ॥ १९ ॥ तथातुयतमानस्यद्रोणस्ययुधि
भारत ॥ धृष्टद्युम्नंसमासाद्यत्रिधासैन्यमभिद्यत ॥ २० ॥ भोजमेकेभ्यवर्त्तंतजलसंधंतथापरे ॥ पांडवैर्हन्यमानाश्चद्रोणमेवापरेययुः ॥ २१ ॥ संघट्टयतिसैन्यानि
द्रोणस्तुरथिनांवरः ॥ व्यधमच्चापितान्यस्यधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ २२ ॥ धार्त्तराष्ट्रास्तथाभूतावध्यंतेपांडुसृंजयैः ॥ अगोपाःपशवोरण्येबहुभिःश्वापदैरिव ॥ २३ ॥
कालःस्मग्रसतेयोधान्धृष्टद्युम्नेनमोहितान् ॥ संग्रामेतुमुलेतस्मिन्नितिसंमेनिरेजनाः ॥ २४ ॥ कुनृपस्ययथाराष्ट्रंदुर्भिक्षव्याधितस्करैः ॥ द्राव्यतेतद्वदापन्ना
पांडवैस्तववाहिनी ॥ २५ ॥ अर्करश्मिविमिश्रेषुशस्त्रेषुकवचेषुच ॥ चक्षूंषिप्रत्यहन्यंतसैन्येनरजसातथा ॥ २६ ॥ त्रिधाभूतेषुसैन्येषुवध्यमानेषुपांडवैः ॥ अम
र्षितस्ततोद्रोणःपंचालान्व्यधमच्छरैः ॥ २७ ॥ मृद्नतस्तान्यनीकानिनिघ्नतश्चापिसायकैः ॥ बभूवरूपंद्रोणस्यकालाग्नेरिवदीप्यतः ॥ २८ ॥ रथंनागंहयंचापि
पत्तिनश्चविशांपते ॥ एकैकेनेषुणासंख्येनिर्बिभेदमहारथः ॥ २९ ॥ पांडवानांतुसैन्येषुनास्तिकश्चित्सभारत ॥ दधारयोरणेबाणान्द्रोणचापच्युतान्प्रभो ॥ ३० ॥
तत्पच्यमानमर्केणद्रोणसायकतापितं ॥ बभ्रामपार्षतंसैन्यंतत्रतत्रैवभारत ॥ ३१ ॥ तथैवपार्षतेनापिकाल्यमानंबलंतव ॥ अभवत्सर्वतोदीप्तंशुष्कंवनमिवा
ग्निना ॥ ३२ ॥ बाध्यमानेषुसैन्येषुद्रोणपार्षतसायकैः ॥ त्यक्त्वाप्राणान्परंशक्त्यायुध्यंतेसर्वतोमुखाः ॥ ३३ ॥ तावकानांपरेषांचयुध्यतांभरतर्षभ ॥ नासीत्क
श्चिन्महाराजयोत्याक्षीत्संयुगंभयात् ॥ ३४ ॥ भीमसेनंतुकौंतेयंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ ३५ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौ
क्षेमधूर्त्तिश्चवीर्यवान् ॥ त्रयाणांतवपुत्राणांत्रयएवानुयायिनः ॥ ३६ ॥ बाल्हीकराजस्तेजस्वीकुलपुत्रोमहारथः ॥ सहसेनःसहामात्योद्रौपदेयानवारयत् ॥
॥ ३७ ॥ शैब्योगोवासनोराजायोधैर्दशशतावरैः ॥ काश्यस्याभिभुवःपुत्रंपराक्रांतमवारयत् ॥ ३८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ काश्यस्यकाशिराजस्य ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८०॥

अजातशत्रुंकौंतेयंज्वलंतमिवपावकं ॥ मद्राणामीश्वरःशल्योराजाराजानमावृणोत् ॥ ३९ ॥ दुःशासनस्त्ववस्थाप्यस्वमनीकममर्षणः॥सात्यकिंप्रययौक्रुद्धः शूरोरथवरंयुधि ॥ ४० ॥ स्वकेनाहमनीकेनसन्नद्धःकवचावृतः ॥ चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकितानमवारयं ॥ ४१ ॥ शकुनिस्तुसहानीकोमाद्रीपुत्रमवारयत् ॥ गांधारकैःसप्तशतैश्चापशक्त्यसिपाणिभिः ॥ ४२॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंमत्स्यमार्च्छतां ॥ प्राणांस्त्यक्त्वामहेष्वासौमित्रार्थेभ्युद्यतायुधौ ॥ ४३ ॥ शिखंडिनंयाज्ञसेनिंरुंधानमपराजितं ॥ बाल्हिकःप्रतिसंयत्तःपराक्रांतमवारयत् ॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुपांचाल्यंक्रूरैःसार्धप्रभद्रकैः ॥ आवंत्यःसहसौवीरैःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥४५॥ घटोत्कचंतथाशूरंराक्षसंक्रूरकर्मिणं॥अलायुधोद्रवत्तूर्णंक्रुद्धमायांतमाहवे॥४६॥ अलंबुषंराक्षसेंद्रंकुंतिभोजोमहारथः॥सैन्येनमहतायुक्तःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४७॥ सैंधवःपृष्ठतस्त्वासीत्सर्वसैन्यस्यभारत ॥ रक्षितःपरमेष्वासैःकृपप्रभृतिभीरथैः ॥ ४८ ॥ तस्यास्तांचक्ररक्षौद्वौसैंधवस्यबृहत्तमौ ॥ द्रौणिर्दक्षिणतोराजन्सूतपुत्रश्चवामतः ॥ ४९ ॥ पृष्ठगोपास्तुतस्यासन्सौमदत्तिपुरोगमाः ॥ कृपश्चवृषसेनश्चशलःशल्यश्चदुर्जयः ॥ ५० ॥ नीतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ सैंधवस्यविधायैवंरक्षांयुयुधिरेततः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच राजन्संग्राममाश्चर्यंशृणुकीर्तयतोमम ॥ कुरूणांपांडवानांचयथायुद्धमवर्त्तत ॥ १ ॥ भारद्वाजंसमासाद्यव्यूहस्यप्रमुखेस्थितं ॥ अयोधयन्रणेपार्थाद्रोणानीकंबिभित्सवः ॥ २ ॥ रक्षमाणःस्वकंव्यूहंद्रोणोपिसहसैनिकैः॥ अयोधयद्रणेपार्थान्प्रार्थयानोमहद्यशः ॥ ३॥ विंदानुविंदावावंत्यौविराटंदशभिःशरैः ॥ आजघ्नतुःसुसंक्रुद्धौतवपुत्रहितैषिणौ ॥ ४ ॥ विराटश्चमहाराजतावुभौसमरेस्थितौ ॥ पराक्रांतौपराक्रम्ययोधयामाससानुगौ ॥ ५ ॥ तेषांयुद्धंसमभवद्दारुणंशोणितोदकं ॥ सिंहस्यद्विपमुख्याभ्यांप्रभिन्नाभ्यांयथावने ॥ ६ ॥ बाल्हीकंरभसंयुद्धेयाज्ञसेनिर्महाबलः॥ आजघ्नेविशिखैस्तीक्ष्णैर्घोरैर्मर्मास्थिभेदिभिः ॥ ७॥ बाल्हीकोयाज्ञसेनिंतुहेमपुंखैःशिलाशितैः॥ आजघानभृशंक्रुद्धोनवभिर्नतपर्वभिः ॥ ८ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंशरशक्तिसमाकुलं॥भीरूणांत्रासजननंशूराणांहर्षवर्धनं ॥ ९ ॥ ताभ्यांतत्रशरैर्मुक्तैरंतरिक्षंदिशस्तथा॥ अभवत्संवृतंसर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ १० ॥

॥८०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ हुताशनःप्रावर्त्ततेत्यनुषज्यते ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

शैब्योगोवासनोयुद्धेकाश्यपुत्रंमहारथं ॥ ससैन्योयोधयामासगजःप्रतिगजंयथा ॥ ११ ॥ बाल्हीकराजःसंक्रुद्धोद्रौपदेयान्महारथान् ॥ मनःपंचेंद्रियाणीव शुशुभेयोधयन्रणे ॥ १२ ॥ अयोधयंस्तेसुभृशंतंशरौघैःसमंततः ॥ इंद्रियार्थायथादेहंशश्वद्देहवतांवर ॥ १३ ॥ वार्ष्णेयंसात्यकिंयुद्धेपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ आजघ्नेसायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥ सोतिविद्धोबलवतामहेष्वासेनधन्विना ॥ ईषन्मूर्छांजगामाशुसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ १५ ॥ समाश्वस्त स्तुवार्ष्णेयस्तवपुत्रंमहारथं ॥ विव्याधदशभिस्तूर्णंसायकैःकंकपत्रिभिः ॥ १६ ॥ तावन्योन्यंदृढंविद्धावन्योन्यशरपीडितौ ॥ रेजतुःसमरेराजन्पुष्पिताविवकिं शुकौ ॥ १७ ॥ अलंबुषस्तुसंक्रुद्धःकुंतिभोजशरार्दितः ॥ अशोभतभृशंलक्ष्म्यापुष्पाढ्यइवकिंशुकः ॥ १८ ॥ कुंतिभोजंततोरक्षोविध्वाबहुभिरायसैः ॥ अन दद्भैरवंनादंवाहिन्याःप्रमुखेतव ॥ १९ ॥ ततस्तौसमरेशूरौयोधयंतौपरस्परं ॥ ददृशुःसर्वसैन्यानिशक्रजंभौयथापुरा ॥ २० ॥ शकुनिंरभसंयुद्धेकृतवैरंच भारत ॥ माद्रीपुत्रौचसंरब्धौशरैश्चार्दयतांभृशं ॥ २१ ॥ तुमुलःसमहान्राजन्प्रावर्त्ततजनक्षयः ॥ त्वयासंजनितोत्यर्थंकर्णेनचविवर्धितः ॥ २२ ॥ रक्षितस्तवपुत्रै श्चक्रोधमूलोहुताशनः ॥ यइमांपृथिवींराजन्दग्धुंसर्वांसमुद्यतः ॥ २३ ॥ शकुनिःपांडुपुत्राभ्यांकृतःसविमुखःशरैः ॥ नस्मजानातिकर्त्तव्यंयुद्धेकिंचित्पराक्र मं ॥ २४ ॥ विमुखंचैनमालोक्यमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ ववर्षतुःपुनर्बाणैर्यथामेघौमहागिरिं ॥ २५ ॥ सवध्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ संप्रायाज्जवनैरश्वै द्रोणानीकायसौबलः ॥ २६ ॥ घटोत्कचस्तथाशूरंराक्षसंतमलायुधं ॥ अभ्ययाद्रभसंयुद्धेवेगमास्थायमध्यमं ॥ २७ ॥ तयोर्युद्धंमहाराजचित्ररूपमिवाभवत् ॥ यादृशंहिपुरावृत्तंरामरावणयोर्मृधे ॥ २८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामद्रराजानमाहवे ॥ विध्वापंचाशताबाणैःपुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ २९ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयो रत्यद्भुतंनृप ॥ यथापूर्वंमहद्युद्धंशंबरामरराजयोः ॥ ३० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चतवात्मजः ॥ अयोधयन्भीमसेनंमहत्यासेनयावृताः ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्वंद्वयुद्धेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तथातस्मिन्प्रवृत्तेतुसंग्रामेलो महर्षणे ॥ कौरवेयांस्त्रिधाभूतान्पांडवाःसमुपाद्रवन् ॥ १ ॥ जलसंधंमहाबाहुंभीमसेनोभ्यवर्त्तत ॥ युधिष्ठिरःसहानीकःकृतवर्माणमाहवे ॥ २ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कुंजराश्वनरानितिकाकाक्षिवदुभयत्रयथाविभक्तिसंबध्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

किरंस्तुशरवर्षाणिरोचमानइवांशुमान् ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंत्वरतांसर्वधन्विनां ॥ कुरूणांपांडवानांचसंक्रुद्धानांपरस्परं ॥ ४ ॥ संक्षयेतुतथाभूतेवर्त्तमानेमहाभये ॥ द्वंद्वीभूतेषुसैन्येषुयुध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५ ॥ द्रोणःपांचालपुत्रेणबलीबलवतासह ॥ यदक्षिपत्पृषत्कौघांस्तद्द्भुतमिवाभवत् ॥ ६ ॥ पुंडरीकवनानीवविध्वस्तानिसमंततः ॥ चक्रातेद्रोणपांचाल्यौनृणांशीर्षाण्यनेकशः ॥ ७ ॥ विनिकीर्णानिवीराणामनीकेषुसमंततः ॥ वस्त्राभरणशस्त्राणिध्वजवर्मायुधानिच ॥ ८ ॥ तपनीयतनुत्राणाःसंसिक्तारुधिरेणच ॥ संसक्ताइवदृश्यंतेमेघसंघाःसविद्युतः ॥ ९ ॥ कुंजराश्वनरानन्येपातयंतिस्मपत्रिभिः ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः ॥ १० ॥ असिचर्माणिचापानिशिरांसिकवचानिच ॥ विप्रकीर्यंतशूराणांसंप्रहारेमहात्मनां ॥ ॥ ११ ॥ उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः ॥ अदृश्यंतमहाराजतस्मिन्परमसंकुले ॥ १२ ॥ गृध्राःकंकाबकाःश्येनावायसाजंबुकास्तथा ॥ बहुशःपिशिताशाश्चतत्रादृश्यंतमारिष ॥ १३ ॥ भक्षयंतश्चमांसानिपिबंतश्चापिशोणितं ॥ विलुंपंतश्चकेशांश्चमज्जाश्चबहुधानृप ॥ १४ ॥ आकर्षंतःशरीराणिशरीरावयवांस्तथा ॥ नराश्वगजसंघानांशिरांसिचततस्ततः ॥ १५ ॥ कृतास्त्रारणदीक्षाभिर्दीक्षितारणशालिनः ॥ रणेजयंप्रार्थयानाभृशंयुयुधिरेतदा ॥ १६ ॥ असिमार्गान्बहुविधान्विचेरुःसैनिकारणे ॥ ऋष्टिभिःशक्तिभिःप्रासैःशूलतोमरपट्टिशैः ॥ १७ ॥ गदाभिःपरिघैश्चान्यैरायुधैश्चभुजैरपि ॥ अन्योन्यंजघ्निरेक्रुद्धायुद्धरंगगतानराः ॥ १८ ॥ रथिनोरथिभिःसार्धमश्वारोहाश्वसादिभिः ॥ मातंगावरमातंगैःपदाताश्चपदातिभिः ॥ १९ ॥ क्षीबाइवान्येचोन्मत्तारंगेष्विवचवारणाः ॥ उच्चुक्रुशुरथान्योन्यंजघ्नुरन्योन्यमेवच ॥ २० ॥ वर्तमानेतथायुद्धेनिर्मर्यादेविशांपते ॥ धृष्टद्युम्नोहयानश्वैर्द्रोणस्यव्यत्यमिश्रयत् ॥ २१ ॥ तेहयाःसाध्वशोभंतमिश्रितावातरंहसः ॥ पारावतसवर्णाश्चरक्तशोणाश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ पारावतसवर्णास्तेरक्तशोणविमिश्रिताः ॥ हयाःशुशुभिरेराजन्मेघाइवसविद्युतः ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसंप्रेक्ष्यद्रोणमभ्याशमागतं ॥ असिचर्माददेवीरोधनुरुत्सृज्यभारत ॥ २४ ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मपार्षतःपरवीरहा ॥ ईषयासमतिक्रम्यद्रोणस्यरथमाविशत् ॥ २५ ॥ अतिष्ठद्युगमध्येसयुगसन्नहनेषुच ॥ जघानार्धेषुचाश्वानांतत्सैन्यान्यभ्यपूजयन् ॥ २६ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ युगसन्नहनेषुयुगबंधेषु ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अवाक्षिपन्अपनीतवंतः ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

खड्गेनचरतस्तस्यशोणाश्वानधितिष्ठतः ॥ नददर्शांतरंद्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २७ ॥ यथाश्येनस्यपतनंवनेष्वामिषगृद्धिनः ॥ तथैवासीदभीसारस्तस्यद्रोणं जिघांसतः ॥ २८ ॥ ततःशरशतेनास्यशतचंद्रंसमाक्षिपत् ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यखड्गंचदशभिःशरैः ॥ २९ ॥ हयांश्चैवचतुःषष्ट्याशराणांजघ्निवान्बली ॥ ध्वजंछत्रंचभल्लाभ्यांतथातौपार्ष्णिसारथी ॥ ३० ॥ अथास्मैत्वरितोबाणमपरंजीवितांतकं ॥ आकर्णपूर्णंचिक्षेपवज्रंवज्रधरोयथा ॥ ३१ ॥ तंचतुर्दशभिस्तीक्ष्णैर्बाणैश्चिच्छेदसात्यकिः ॥ ग्रस्तमाचार्यमुख्येनधृष्टद्युम्नंव्यमोचयत् ॥ ३२ ॥ सिंहेनेवमृगंग्रस्तंनरसिंहेनमारिष ॥ द्रोणेनमोचयामासपांचाल्यंशिनिपुंगवः ॥ ॥ ३३ ॥ सात्यकिंप्रेक्ष्यगोप्तारंपांचाल्यंचमहाहवे ॥ शराणांत्वरितोद्रोणःषड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ ३४ ॥ ततोद्रोणंशिनेःपौत्रोग्रसंतमपिसृंजयान् ॥ प्रत्यविध्यच्छितैर्बाणैःषड्विंशत्यास्तनांतरे ॥ ३५ ॥ ततःसर्वेरथास्तूर्णंपांचाल्याजयगृद्धिनः ॥ सात्वताभिस्ततेद्रोणेधृष्टद्युम्नमवाक्षिपन् ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणधृष्टद्युम्नयुद्धेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच

बाणेतस्मिन्निकृत्तेतुधृष्टद्युम्नेचमोक्षिते ॥ तेनवृष्णिप्रवीरेणयुयुधानेनसंजय ॥ १ ॥ अमर्षितोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ नरव्याघ्रःशिनेःपौत्रेद्रोणःकिमकरोद्युधि ॥ २ ॥

संजयउवाच

संप्रद्रुतःक्रोधविषोव्यादितास्यशरासनः ॥ तीक्ष्णधारेषुदशनःसितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३ ॥ संरंभामर्षताम्राक्षोमहोरगइवश्वसन् ॥ नरवीरःप्रमुदितःशोणैरश्वैर्महाजवैः ॥ ४ ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशेक्रामद्भिरिवपर्वतं ॥ रुक्मपुंखान्शरानस्यन्युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ शरपातमहावर्षंरथघोषबलाहकं ॥ कार्मुकाकर्षविक्षेपंनाराचबहुविद्युतं ॥ ६ ॥ शक्तिखड्गाशनिधरंक्रोधवेगसमुत्थितं ॥ द्रोणमेघमनावार्यंहयमारुतचोदितं ॥ ७ ॥ दृष्ट्वैवाभिपतंतंतंशूरःपरपुरंजयः ॥ उवाचसूतंशैनेयःप्रहसन्युद्धदुर्मदः ॥ ८ ॥ एनंवैब्राह्मणंशूरंस्वकर्मण्यनवस्थितं ॥ आश्रयंधार्तराष्ट्रस्यराज्ञोदुःखभयापहं ॥ ९ ॥ शीघ्रंप्रजवितैरश्वैःप्रत्युद्याहिप्रहृष्टवत् ॥ आचार्यंराजपुत्राणांसततंशूरमानिनं ॥ १० ॥ ततोरजतसंकाशामाधवस्यहयोत्तमाः ॥ द्रोणस्याभिमुखाःशीघ्रमगच्छन्वातरंहसः ॥ ११ ॥ ततस्तौद्रोणशैनेयौयुयुधातेपरंतपौ ॥ शरैरनेकसाहस्रैस्ताडयंतौपरस्परं ॥ १२ ॥ इषुजालावृतंव्योमचक्रतुःपुरुषर्षभौ ॥ पूरयामासतुर्वीरावुभौदशदिशःशरैः ॥ १३ ॥

बाणेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कार्मुकाकर्षइवविक्षेपआसारप्रसाधनंयस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंतरमवच्छेदः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥२७॥ रथवाहिन्योरथसेनाः ॥ २८ ॥ वैजयंतीविलक्षणाभिःपताकाभिः

मेघाविवातपापायेधाराभिरितरेतरं॥नस्मसूर्यस्तदाभातिनववौचसमीरणः॥१४॥इषुजालावृतंघोरमंधकारंसमंततः॥अनाधृष्यमिवान्येषांशूराणामभवत्त
दा॥१५॥ अंधकारीकृतेलोकेद्रोणशैनेययोःशरैः॥ तयोःशीघ्रास्त्रविदुषोर्द्रोणसात्वतयोस्तदा॥ १६॥ नांतरंशरवृष्टीनांददृशेनरसिंहयोः॥ इषूणांसन्निपातेन
शब्दोधाराभिघातजः॥ १७॥ शुश्रुवेशक्रमुक्तानामशनीनामिवस्वनः॥ नाराचैर्व्यतिविद्धानांशराणांरूपमाबभौ॥१८॥ आशीविषविदष्टानांसर्पाणामिव
भारत॥तयोर्ज्यातलनिर्घोषःशुश्रुवेयुद्धशौंडयोः॥१९॥ अजस्रंशैलशृंगाणांवज्रेणाहन्यतामिव॥ उभयोस्तौरथौराजंस्तेचाश्वास्तौचसारथी॥२०॥ रुक्मपुं
खैःशरैश्छिन्नाश्चित्ररूपाबभुस्तदा॥ निर्मलानामजिह्मानांनाराचानांविशांपते॥२१॥ निर्मुक्ताशीविषाभानांसंपातोभूत्सुदारुणः॥उभयोःपतितेछत्रेतथैवप
तितौध्वजौ॥ २२॥ उभौरुधिरसिक्तांगावुभौचविजयैषिणौ॥ स्रवद्भिःशोणितंगात्रैःप्रस्रुताविववारणौ॥ २३॥ अन्योन्यमभ्यविध्येतांजीवितांतकरैःशरैः॥
गर्जितोत्क्रुष्टसन्नादाःशंखदुंदुभिनिःस्वनाः॥ २४॥ उपारमन्महाराजव्याजहारनकश्चन॥ तूष्णींभूतान्यनीकानियोधायुद्धादुपारमन्॥ २५॥ ददर्शद्वैरथंता
भ्यांजातकौतूहलोजनः॥ रथिनोहस्तियंतारोहयारोहाःपदातयः॥ २६॥ अवैक्षंताचलैर्नेत्रैःपरिवार्यनरर्षभौ॥ हस्त्यनीकान्यतिष्ठंततथानीकानिवाजिनां॥
॥ २७॥ तथैवरथवाहिन्यःप्रतिव्यूह्यव्यवस्थिताः॥ मुक्ताविद्रुमचित्रैश्चमणिकांचनभूषितैः॥ २८॥ ध्वजैराभरणैश्चित्रैःकवचैश्चहिरण्मयैः॥ वैजयंतीपता
काभिःपरिस्तोमांगकंबलैः॥ २९॥ विमलैर्निशितैःशस्त्रैर्हयानांचप्रकीर्णकैः॥ जातरूपमयीभिश्चराजतीभिश्चमूर्द्धसु॥ ३०॥ गजानांकुंभमालाभिर्दंतवेष्टै
श्चभारत॥ सबलाकाःसखद्योताःसैरावतशतह्रदाः॥ ३१॥ अदृश्यंतोष्णपर्यायेमेघानामिववागुराः॥ अपश्यन्नस्मदीयाश्चतेचयौधिष्ठिराःस्थिताः॥ ३२॥
तद्युद्धंयुयुधानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः॥ विमानाग्रगतादेवाब्रह्मसोमपुरोगमाः॥ ३३॥ सिद्धचारणसंघाश्चविद्याधरमहोरगाः॥ गतप्रत्यागताक्षेपैश्चित्रैरस्त्र
विघातिभिः॥ ३४॥ विविधैर्विस्मयंजग्मुस्तयोःपुरुषसिंहयोः॥ हस्तलाघवमस्त्रेषुदर्शयंतौमहाबलौ॥ ३५॥

परिस्तोमैर्वर्णकंबलैः अंगकंबलैःसूक्ष्मकंबलैः॥ २९॥ ३०॥ ऐरावतमिंद्रधनुः ऐरावतोभ्रमातंगैइत्युपक्रम्यनपुंसकंमहेंद्रस्यऋजुदीर्घशरासनेइतिमेदिनी॥ ३१॥ उष्णस्यपर्यायेअपगमे वागुराःजालानि
समूहाइतियावत्॥ ३२॥ ३३॥ प्रत्यागतंनिवर्त्तनं आक्षेपःप्रहरणं॥ ३४॥ ३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आलक्षयामासुर्लक्षितवंतः ॥ ४४ ॥ विदुर्नैत्यनुषज्यते ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ योगेनयुक्त्या ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

अन्योन्यमभिविध्येतांशरैस्तौद्रोणसात्यकी ॥ ततोद्रोणस्यदाशार्हःशरांश्चिच्छेदसंयुगे ॥ ३६ ॥ पत्रिभिःसुदृढैराशुधनुश्चैवमहाद्युतेः ॥ निमेषांतरमात्रेणभारद्वाजोऽपरंधनुः ॥ ३७ ॥ सज्यंचकारतदपिचिच्छेदास्यचसात्यकिः ॥ ततस्त्वरन्पुनर्द्रोणोधनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ ३८ ॥ सज्यंसज्यंधनुश्चास्यचिच्छेदनिशितैःशरैः ॥ एवमेकशतंछिन्नंधनुषांदृढधन्विना ॥ ३९ ॥ नचांतरंतयोर्दृष्टंसंधानेच्छेदनेपिच ॥ ततोस्यसंयुगेद्रोणोदृष्ट्वाकर्मातिमानुषं ॥ ४० ॥ युयुधानस्यराजेंद्रमनसैतदचिंतयत् ॥ एतदस्त्रबलंरामेकार्त्तवीर्येधनंजये ॥ ४१ ॥ भीष्मेचपुरुषव्याघ्रेयदिदंसात्वतांवरे ॥ तंचास्यमनसाद्रोणःपूजयामासविक्रमं ॥ ४२ ॥ लाघवंवासवस्येवसंप्रेक्ष्यद्विजसत्तमः ॥ तुतोषास्त्रविदांश्रेष्ठस्तथादेवाःसवासवाः ॥ ४३ ॥ नतामालक्षयामासुर्लघुतांशीघ्रचारिणः ॥ देवाश्चयुयुधानस्यगंधर्वाश्चविशांपते ॥ ४४ ॥ सिद्धचारणसंघाश्चविदुर्द्रोणस्यकर्मतत् ॥ ततोन्यद्धनुरादायद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ४५ ॥ अस्त्रैरस्त्रविदांश्रेष्ठोयोधयामासभारत ॥ तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिःप्रतिहत्यससात्यकिः ॥ ४६ ॥ जघाननिशितैर्बाणैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यातिमानुषंकर्मदृष्ट्वान्यैरसमंरणे ॥ ४७ ॥ युक्तंयोगेनयोगज्ञास्तावकाःसमपूजयन् ॥ यदस्त्रमस्यतिद्रोणस्तदेवास्यतिसात्यकिः ॥ ४८ ॥ तमाचार्योथसंभ्रांतोऽयोधयच्छत्रुतापनः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजधनुर्वेदस्यपारगः ॥ ४९ ॥ वधाययुयुधानस्यदिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ तदाग्नेयंमहाघोरंरिपुघ्नमुपलक्ष्यसः ॥ ५० ॥ दिव्यमस्त्रंमहेष्वासोवारुणंसमुदैरयत् ॥ हाहाकारोमहानासीद्दृष्ट्वादिव्यास्त्रधारिणौ ॥ ५१ ॥ नविचेरुस्तदाकाशेभूतान्याकाशगान्यपि ॥ अस्त्रेतेवारुणाग्नेयेताभ्यांबाणसमाहिते ॥ ५२ ॥ नयावदभ्यपद्येतांव्यावर्त्तदथभास्करः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ ५३ ॥ नकुलःसहदेवश्चपर्यरक्षंतसात्यकिं ॥ धृष्टद्युम्नमुखैःसार्धंविराटश्चसकेकयः ॥ ५४ ॥ मत्स्याःशाल्वेयसेनाश्चद्रोणमाजग्मुरंजसा ॥ दुःशासनंपुरस्कृत्यराजपुत्राःसहस्रशः ॥ ५५ ॥ द्रोणमभ्युपपद्यंतसपत्नैःपरिवारितं ॥ ततोयुद्धमभूद्राजंस्तेषांतवचधन्विनां ॥ ५६ ॥ रजसासंवृतेलोकेशरजालसमावृते ॥ सर्वमाविग्नमभवन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ सैन्येनरजसाध्वस्तेनिर्मर्यादमवर्त्तत ॥ ५७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणसात्यकियुद्धेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नयावदभ्यपद्येतां यावदेवनपराभूते व्यावर्तलध्यान्हतःपरावृत्तोभूत् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विवर्तमानेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्नायुनद्धाःसूक्ष्मचर्मायग्रथिताः ॥ ७ ॥ ८ ॥ क्रोशंक्रोशमुद्दिश्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

संजयउवाच विवर्तमानेत्वादित्येतत्रास्तशिखरंप्रति ॥ रजसाकीर्यमाणेचमंदीभूतेदिवाकरे ॥ १ ॥ तिष्ठतांयुद्ध्यमानानांपुनरावर्त्ततामपि ॥ भज्यतांज
यतांचैवजगामतदहःशनैः ॥ २॥ तथातेषुविषक्तेषुसैन्येषुजयगृद्धिषु ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चसैंधवायैवजग्मतुः ॥३॥ रथमार्गप्रमाणंतुकौंतेयोनिशितैःशरैः॥ च
कारतत्रपंथानंययौयेनजनार्दनः ॥ ४ ॥ यत्रयत्ररथोयातिपांडवस्यमहात्मनः ॥ तत्रतत्रैवदीर्यंतेसेनास्तवविशांपते ॥ ५ ॥ रथशिक्षांतुदाशार्होदर्शयामास
वीर्यवान् ॥ उत्तमाधममध्यानिमंडलानिविदर्शयन् ॥ ६ ॥ तेतुनामांकिताःपीताःकालज्वलनसन्निभाः ॥ स्नायुनद्धाःसुपर्वाणःपृथवोदीर्घगामिनः ॥ ७ ॥ वै
णवाश्चायसाश्चोग्राग्रसंतोविविधानरीन्॥रुधिरंपतगैःसार्धंप्राणिनांपपुराहवे॥८॥रथस्थितोग्रतःक्रोशंयानस्यत्यर्जुनःशरान्॥रथेक्रोशमतिक्रांतेतस्यतेघ्नंति
शात्रवान्॥९॥तार्क्ष्यमारुतरंहोभिर्वाजिभिःसाधुवाहिभिः॥तदागच्छद्धृषीकेशःकृत्स्नंविस्मापयन्जगत्॥१०॥नतथागच्छतिरथस्तपनस्यविशांपते॥नेंद्रस्यन
तुरुद्रस्यनापिवैश्रवणस्यच ॥ ११ ॥ नान्यस्यसमरेराजन्गतपूर्वस्तथारथः ॥ यथाययावर्जुनस्यमनोभिप्रायशीघ्रगः ॥ १२॥ प्रविश्यतुरणेराजन्केशवःपरवीर
हा ॥ सेनामध्येहयांस्तूर्णंचोदयामासभारत ॥ १३ ॥ ततस्तस्यरथौघस्यमध्यंप्राप्यहयोत्तमाः ॥ कृच्छ्रेणरथमूहुस्तंक्षुत्पिपासासमन्विताः ॥ १४ ॥ क्षताश्चबहु
भिःशस्त्रैर्युद्धशौंडैरनेकशः ॥ मंडलानिविचित्राणिविचेरुस्तेमुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ हतानांवाजिनागानांरथानांचनरैःसह ॥ उपरिष्टादतिक्रांताःशैलाभानांसहस्र
शः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरावावंत्यौभ्रातरौनृप ॥ सहसेनौसमार्च्छेतांपांडवंक्लांतवाहनं ॥ १७ ॥ तावर्जुनंचतुःषष्ट्यासप्तत्याचजनार्दनं ॥ शराणांचशतैर
श्वानविध्येतांमुदान्वितौ ॥ १८ ॥ तावर्जुनोमहाराजनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानरणेक्रुद्धोमर्मज्ञोमर्मभेदिभिः ॥ १९ ॥ ततस्तौतुशरौघेणबीभत्सुंसहकेश
वं ॥ आच्छादयेतांसंरब्धौसिंहनादंचचक्रतुः ॥ २० ॥ तयोस्तुधनुषीचित्रेभल्लाभ्यांश्वेतवाहनः ॥ चिच्छेदसमरेतूर्णंध्वजौचकनकोज्ज्वलौ ॥ २१ ॥ अथान्ये
धनुषीराजन्प्रगृह्यसमरेतदा ॥ पांडवंभृशसंक्रुद्धावर्दयामासतुःशरैः ॥ २२ ॥ तयोस्तुभृशसंक्रुद्धःशराभ्यांपांडुनंदनः ॥ धनुषीचिच्छिदेतूर्णंभूयएवधनंज
यः ॥ २३ ॥ तथान्यैर्विशिखैस्तूर्णंरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ जघानाश्वांस्तथासूतौपार्ष्णीचसपदानुगौ ॥ २४ ॥ ॥८३॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सूतौसारथी पार्ष्णीपृष्ठरक्षौ ॥ २४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्येष्ठस्यचशिरःकायात्क्षुरप्रेणन्यकृंतत ॥ सपपातहतःपृथ्व्यांवातरुग्णइवद्रुमः ॥ २५ ॥ विंदंतुनिहतंदृष्ट्वाव्यनुविंदःप्रतापवान् ॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यगदां गृह्यमहाबलः ॥ २६ ॥ अभ्यवर्त्ततसंग्रामेभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ॥ गदयारथिनांश्रेष्ठोनृत्यन्निवमहारथः ॥ २७॥ अनुविंदस्तुगदयाललाटेमधुसूदनं ॥ स्पृष्ट्वानाकंपयत्क्रुद्धोमैनाकमिवपर्वतं ॥ २८ ॥ तस्यार्जुनःशरैःषड्भिर्ग्रीवांपादौभुजौशिरः ॥ निचकर्तससंछिन्नःपपाताद्रिचयोयथा ॥ २९ ॥ ततस्तौनिहतौ दृष्ट्वातयोराजन्पदानुगाः ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाःकिरंतःशतशःशरान् ॥ ३० ॥ तानर्जुनःशरैस्तूर्णंनिहत्यभरतर्षभ ॥ व्यरोचतयथावह्निर्दावंदग्ध्वाहिमात्यये ॥ ॥ ३१ ॥ तयोःसेनामतिक्रम्यकृच्छ्रादिवधनंजयः ॥ विबभौजलदंहित्वादिवाकरइवोदितः ॥ ३२ ॥ तंदृष्ट्वाकुरवस्त्रस्ताःप्रहृष्टाश्चाभवन्पुनः॥ अभ्यवर्ततपार्थं चसमंताद्भरतर्षभ ॥ ३३॥ श्रांतंचैनंसमालक्ष्यज्ञात्वादूरेचसैंधवं॥ सिंहनादेनमहतासर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३४॥ तांस्तुदृष्ट्वासुसंरब्धानुत्स्मयन्पुरुषर्षभः॥ शनकैरि वदाशार्हमर्जुनोवाक्यमब्रवीत्॥३५॥शरार्दिताश्वग्लानाश्चहयादूरेचसैंधवः॥किमिहानंतरंकार्यंज्यायिष्ठंतवरोचते ॥३६॥ब्रूहिकृष्णयथातत्त्वंत्वंहिप्राज्ञतमः सदा॥भवन्नेत्रारणेशत्रून्विजेष्यंतीहपांडवाः॥३७॥ममत्वनंतरंकृत्यंयद्वैतत्त्वंनिबोधमे॥ हयान्विमुच्यहिसुखंविशल्यान्कुरुमाधव॥ ३८॥एवमुक्तस्तुपार्थेनके शवःप्रत्युवाचतं॥ ममाप्येतन्मतंपार्थयदिदंतेप्रभाषितं॥३९॥ अर्जुनउवाच अहमावारयिष्यामिसर्वसैन्यानिकेशव ॥ त्वमप्यत्रयथान्यायंकुरुकार्यमनं तरं॥४०॥ संजयउवाच सोवतीर्यरथोपस्थादसंभ्रांतोधनंजयः॥गांडीवंधनुरादायतस्थौगिरिरिवाचलः॥ ४१ ॥ तमभ्यधावन्क्रोशंतःक्षत्रियाज यकांक्षिणः॥ इदंछिद्रमितिज्ञात्वाधरणीस्थंधनंजयं॥ ४२॥ तमेकंरथवंशेनमहतापर्यवारयन्॥ विकर्षंतश्चचापानिविसृजंतश्चसायकान्॥ ४३ ॥ शस्त्राणि चविचित्राणिक्रुद्धास्तत्रव्यदर्शयन्॥ छादयंतःशरैःपार्थंमेघाइवदिवाकरं॥४४॥ अभ्यद्रवंतवेगेनक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं॥नरसिंहंरथोदाराःसिंहंमत्ताइवद्विपाः ॥४५॥तत्रपार्थस्यभुजयोर्महद्बलमदृश्यत॥यत्क्रुद्धोबहुलाःसेनाःसर्वतःसमवारयत्॥४६॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यद्विषतांसर्वतोविभुः॥इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसर्वाने वसमावृणोत्॥ ४७॥ तत्रांतरिक्षेबाणानांप्रगाढानांविशांपते॥ संघर्षेणमहार्चिष्मान्पावकःसमजायत॥ ४८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ ५० ॥ शराएवोर्मयोवेगायस्य ऊर्मिःस्त्रीपुंसयोर्वीच्यांप्रकाशेवेगभंगयोरितिमेदिनी ॥ ५१ ॥ रथाएवोर्मयोभंगायत्र ॥ ५२ ॥ वेलाभूतोमर्यादारूपः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

तत्रतत्रमहेष्वासैःश्वसद्भिःशोणितोक्षितैः ॥ हयैर्नागैश्चसंभिन्नैर्नदद्भिश्चारिकर्षणैः ॥ ४९ ॥ संरब्धैश्चारिभिर्वीरैःप्रार्थयद्भिर्जयंमृधे ॥ एकस्थैर्बहुभिःक्रुद्धैरूष्मे
वसमजायत ॥ ५० ॥ शरोर्मिणंध्वजावर्त्तंनागनक्रंदुरत्ययं ॥ पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनं ॥ ५१ ॥ असंख्येयमपारंचरथोर्मिणमतीवच ॥ उष्णी
षकमठंछत्रपताकाफेनमालिनं ॥ ५२ ॥ रथसागरमक्षोभ्यंमातंगांगशिलाचितं ॥ वेलाभूतस्तदापार्थःपत्रिभिःसमवारयत् ॥ ५३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अ
र्जुनेधरणींप्राप्तेहयहस्तेचकेशवे ॥ एतदंतरमासाद्यकथंपार्थोनघातितः ॥५४॥ संजयउवाच सद्यःपार्थिवपार्थेननिरुद्धाःसर्वपार्थिवाः ॥ रथस्थाधरणी
स्थेनवाक्यमच्छांदसंयथा ॥ ५५ ॥ सपार्थःपार्थिवान्सर्वान्भूमिस्थोपिरथस्थितान् ॥ एकोनिवारयामासलोभःसर्वगुणानिव ॥ ५६ ॥ ततोजनार्दनःसंख्ये
प्रियंपुरुषसत्तमं ॥ असंभ्रांतोमहाबाहुरर्जुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ ५७॥ उदपानमिहाश्वानांनालमस्तिरणेर्जुन ॥ परीप्संतेजलंचेमेपेयंनत्ववगाहनं ॥ ५८ ॥ इदम
स्तीत्यसंभ्रांतोब्रुवन्नस्त्रेणमेदिनीं ॥ अभिहत्यार्जुनश्चक्रेवाजिपानंसरःशुभं ॥ ५९ ॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितं ॥ सुविस्तीर्णंप्रसन्नांभःप्रफुल्लवर
पंकजं ॥ ६० ॥ कूर्ममत्स्यगणाकीर्णमगाधमृषिसेवितं ॥ आगच्छन्नारदमुनिर्दर्शनार्थंकृतंक्षणात् ॥ ६१ ॥ शरवंशंशरस्थूणंशराच्छादनमद्भुतं ॥ शरवेश्मा
करोत्पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृत् ॥ ६२ ॥ ततःप्रहस्यगोविंदःसाधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ शरवेश्मनिपार्थेनकृतेतास्मिन्महात्मना ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिविंदानुविंदवधेअर्जुनसरोनिर्माणेचएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच सलिलेजनिते
तस्मिन्कौंतेयेनमहात्मना ॥ निस्तारितेद्विषत्सैन्येकृतेचशरवेश्मनि ॥ १ ॥ वासुदेवोरथात्तूर्णमवतीर्यमहाद्युतिः ॥ मोचयामासतुरगान्विनुन्नान्कंकपत्रिभिः ॥
॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वंतद्दृष्ट्वासाधुवादोमहानभूत् ॥ सिद्धचारणसंघानांसैनिकानांचसर्वशः ॥ ३ ॥ पदातिनंतुकौंतेयंयुध्यमानंमहारथाः ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंतदद्भु
तमिवाभवत् ॥४॥ आपतत्सुरथौघेषुप्रभूतगजवाजिषु ॥ नासंभ्रमत्तदापार्थस्तदस्यपुरुषानति ॥ ५ ॥

अलंपर्याप्तं ॥ ५८ ॥ अभिहत्यखात्वा वाजिपानंअश्वपानीयं ॥ ५९ ॥ हंसकारंडवाकीर्णमित्यादियोग्यतयावर्णनं ॥ ६० ॥ ६१ ॥ वंशःशालाधारकाष्ठंस्थूणामध्यस्तंभः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥
इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ सलिलेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरुषानतिपुरुषेभ्योतिशयः असंभ्रमत् उपसर्गात्पूर्वमार्षोऽट् ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विदधतुर्दर्शितवंतौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपावर्त्तयत्परिलोडितवान् ॥ १३ ॥ श्रमंमनःकायखेदं ग्लानिंबलापचयं वमथुंफेनोद्गमं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

व्यसृजंतशरौघांस्तेपांडवंप्रतिपार्थिवाः ॥ नचाव्यथतधर्मात्मावासविःपरवीरहा ॥ ६ ॥ सतानिशरजालानिगदाःप्रासांश्चवीर्यवान् ॥ आगतानग्रसत्पार्थः सरितःसागरोयथा ॥ ७ ॥ अस्त्रवेगेनमहतापार्थोबाहुबलेनच ॥ सर्वेषांपार्थिवेंद्राणामग्रसत्तान्शरोत्तमान् ॥ ८ ॥ तत्तुपार्थस्यविक्रांतंवासुदेवस्यचोभयोः ॥ अपूजयन्महाराजकौरवामहदद्भुतं ॥ ९ ॥ किमद्भुततमंलोकेभविताप्यथवाप्यभूत् ॥ यदश्वान्पार्थगोविंदौमोचयामासतूरणे ॥ १० ॥ भयंविपुलमस्मासुतावधत्तांनरोत्तमौ ॥ तेजोविदधतुश्चोग्रंविस्रब्धौरणमूर्धनि ॥ ११ ॥ अथस्मयन्हृषीकेशःस्त्रीमध्यइवभारत ॥ अर्जुनेनकृतेसंख्येशरगर्भगृहेतदा ॥ १२ ॥ उपावर्त्तयदव्यग्रस्तानश्वान्पुष्करेक्षणः ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांत्वदीयानांविशांपते ॥ १३ ॥ तेषांश्रमंचग्लानिंचवमथुंवेपथुंव्रणान् ॥ सर्वंव्यपानुदत्कृष्णःकुशलोह्यश्वकर्मणि ॥ १४ ॥ शल्यानुद्धृत्यपाणिभ्यांपरिमृज्यचतान्हयान् ॥ उपावर्त्ययथान्यायंपाययामासवारिसः ॥ १५ ॥ सतॉंल्लब्धोदकान्स्नातान्जग्धान्नान्विगतक्लमान् ॥ योजयामाससंहृष्टःपुनरेवरथोत्तमे ॥ १६ ॥ सतंरथवरंशौरिःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ समास्थायमहातेजाःसार्जुनःप्रययौद्रुतं ॥ १७ ॥ रथंरथवरस्याजौयुक्तंलब्धोदकैर्हयैः ॥ दृष्ट्वाकुरुबलश्रेष्ठाःपुनर्विमनसोभवन् ॥ १८ ॥ विनिःश्वसंतस्तेराजन्भग्नदंष्ट्राइवोरगाः ॥ धिगहोधिग्गतःपार्थःकृष्णश्चेत्यब्रुवन्पृथक् ॥ १९ ॥ तत्सैन्यंसर्वतोदृष्ट्वालोमहर्षणमद्भुतं ॥ त्वरध्वमितिचाक्रंदन्नैतदस्तीतिचाब्रुवन् ॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्यमिषतोरथेनैकेनदंशितौ ॥ बालक्रीडनकेनेवकदर्थीकृत्यनोबलं ॥ २१ ॥ क्रोशतांयतमानानामसंसक्तौपरंतपौ ॥ दर्शयित्वात्मनोवीर्यंप्रयातौसर्वराजसु ॥ २२ ॥ तौप्रयातौपुनर्दृष्ट्वातदान्येसैनिकाब्रुवन् ॥ त्वरध्वंकुरवःसर्वेवधेकृष्णकिरीटिनोः ॥ २३ ॥ रथयुक्तोहिदाशार्होमिषतांसर्वधन्विनां ॥ जयद्रथाययात्येषकदर्थीकृत्यनोरणे ॥ २४ ॥ तत्रकेचिन्मिथोराजन्समभाषंतभूमिपाः ॥ अदृष्टपूर्वंसंग्रामेतद्दृष्ट्वामहदद्भुतं ॥ २५ ॥ सर्वसैन्यानिराजाचधृतराष्ट्रोऽत्ययंगतः ॥ दुर्योधनापराधेनक्षत्रंकृत्स्नाचमेदिनी ॥ २६ ॥ विलयंसमनुप्राप्तातच्चराजानबुध्यते ॥ इत्येवंक्षत्रियास्तत्रब्रुवंत्यन्येचभारत ॥ २७ ॥ सिंधुराजस्ययत्कृत्यंगतस्ययमसादनं ॥ तत्करोतुवृथादृष्टिर्धार्त्तराष्ट्रोऽनुपायवित् ॥ २८ ॥ ततःशीघ्रतरंप्रायात्पांडवःसैंधवंप्रति ॥ विवर्त्तमानेतिग्मांशौहृष्टैःपीतोदकैर्हयैः ॥ २९ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८५॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंयोधाःक्रुद्धमिवांतकं ॥ ३० ॥ विद्राव्यतुततःसैन्यंपांडवःशत्रुतापनः ॥ यथामृगगणान्सिंहःसैंधवार्थे ७
व्यलोडयत् ॥ ३१ ॥ गाहमानस्त्वनीकानितूर्णमश्वानचोदयत् ॥ बलाकाभंतुदाशार्हःपांचजन्यंव्यनादयत् ॥ ३२ ॥ कौंतेयेनाग्रतःसृष्टान्यपतन्पृष्ठतःशराः ॥
तूर्णात्तूर्णतरंत्यश्वाःप्रावहन्वातरंहसः ॥ ३३ ॥ ततोनृपतयःक्रुद्धाःपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ क्षत्रियाबहवश्चान्येजयद्रथवधैषिणं ॥ ३४ ॥ सैन्येषुविप्रयातेषुधिष्ठितंपु
रुषर्षभं ॥ दुर्योधनोन्वयात्पार्थंत्वरमाणोमहाहवे ॥ ३५ ॥ वातोद्धूतपताकंतंरथंजलदनिःस्वनं ॥ घोरंकपिध्वजंदृष्ट्वाविषण्णारथिनोभवन् ॥ ३६ ॥ दिवाकरेथ
रजसासर्वतःसंवृतेभृशं ॥ शरार्त्ताश्चरणेयोधाःशेकुःकृष्णौनवीक्षितुं ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसैन्यविस्मयेशततमो
ऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच स्रंसंतइवमज्जानस्तावकानांभयान्नृप ॥ तौदृष्ट्वासमतिक्रांतौवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ सर्वे
तुप्रतिसंरब्धाह्रीमंतःसत्वचोदिताः ॥ स्थिरीभूतामहात्मानःप्रत्यगच्छन्धनंजयं ॥ २ ॥ येगताःपांडवंयुद्धेरोषामर्षसमन्विताः ॥ तेद्यापिननिवर्त्तंतेसिंधवःसाग
रादिव ॥ ३ ॥ असंतस्तुन्यवर्त्तंतवेदेभ्यइवनास्तिकाः ॥ नरकंभजमानास्तेप्रत्यपद्यंतकिल्बिषं ॥ ४ ॥ तावतीत्यरथानीकंविमुक्तौपुरुषर्षभौ ॥ ददृशातेयथारा
होरास्यान्मुक्तौप्रभाकरौ ॥ ५ ॥ मत्स्याविवमहाजालंविदार्यविगतक्लमौ ॥ तथाकृष्णावदृश्येतांसेनाजालंविदार्यतत् ॥ ६ ॥ विमुक्तौशस्त्रसंबाधाद्द्रोणानीका
त्सुदुर्भिदात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौकालसूर्याविवोदितौ ॥ ७ ॥ अस्त्रसंबाधनिर्मुक्तौविमुक्तौशस्त्रसंकटात् ॥ अदृश्येतांमहात्मानौशत्रुसंबाधकारिणौ ॥ ८ ॥ वि
मुक्तौज्वलनस्पर्शान्मकरास्याज्झषाविव ॥ अक्षोभयेतांसेनांतौसमुद्रंमकराविव ॥ ९ ॥ तावकास्तवपुत्राश्चद्रोणानीकस्थयोस्तयोः ॥ नैतौतरिष्यतोद्रोणमि
तिचक्रुस्तदामतिं ॥ १० ॥ तौतुदृष्ट्वाव्यतिक्रांतौद्रोणानीकंमहाद्युती ॥ नाशशंसुर्महाराजसिंधुराजस्यजीवितं ॥ ११ ॥ आशाबलवतीराजन्सिंधुराजस्यजीवि
ते ॥ द्रोणहार्दिक्ययोःकृष्णौनमोक्ष्येतेइतिप्रभो ॥ १२ ॥ तामाशांविफलीकृत्यसंतीर्णौतौपरंतपौ ॥ द्रोणानीकंमहाराजभोजानीकंचदुस्तरं ॥ १३ ॥ अथदृष्ट्वा
व्यतिक्रांतौज्वलिताविवपावकौ ॥ निराशाःसिंधुराजस्यजीवितंनशशंसिरे ॥ १४ ॥ ॥८५॥

स्रंसंतइति ॥ १ ॥ २ ॥ अमर्षश्चिरानुबद्धःकोपः ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रभाकरौचंद्रादित्यौ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मरुधन्वानंमरुस्थलं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्रोणएवग्राहोयस्मिन्ह्रदइवन्हदस्तस्मात् द्रोणानीकादित्यर्थः ॥ २६ ॥ द्रोणास्त्राण्येव

मिथश्चसमभाषेतामभीतौभयवर्धनौ ॥ जयद्रथवधेवाचस्तास्ताःकृष्णधनंजयौ ॥ १५ ॥ असौमध्येकृतःषड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ चक्षुर्विषयसंप्राप्तोनमेमो
क्ष्यतिसैंधवः ॥ १६ ॥ यद्यस्यसमरेगोप्ताशक्रोदेवगणैःसह ॥ तथाप्येनंनिहंस्यावइतिकृष्णावभाषतां ॥ १७ ॥ इतिकृष्णौमहाबाहूमिथःकथयतांतदा ॥ सिंधु
राजमवेक्षंतौत्वत्पुत्राबहुचुक्रुशुः ॥ १८ ॥ अतीत्यमरुधन्वानंप्रयांतौतृषितौगजौ ॥ पीत्वावारिसमाश्वस्तौतथैवास्तामरिंदमौ ॥ १९ ॥ व्याघ्रसिंहगजाकीर्णा
नतिक्रम्यचपर्वतान् ॥ वणिजाविवदृश्येतांहीनमृत्यूजरातिगौ ॥ २० ॥ तथाहिमुखवर्णोयमनयोरितिमेनिरे ॥ तावकावीक्ष्यमुक्तौतौविक्रोशंतिस्मसर्वशः ॥
॥ २१ ॥ द्रोणादाशीविषाकाराज्ज्वलितादिवपावकात् ॥ अन्येभ्यःपार्थिवेभ्यश्चभास्वंताविवभास्करौ ॥ २२ ॥ विमुक्तौसागरप्रख्याद्द्रोणानीकादरिंदमौ ॥ अ
दृश्येतांमुदायुक्तौसमुत्तीर्यार्णवंयथा ॥ २३ ॥ अस्त्रौघान्महतोमुक्तौद्रोणहार्दिक्यरक्षितात् ॥ रोचमानावदृश्येतामिंद्राग्न्योःसदृशौरणे ॥ २४ ॥ उद्भिन्नरुधिरौ
कृष्णौभारद्वाजस्यसायकैः ॥ शितैश्चितौव्यरोचेतांकर्णिकारैरिवाचलौ ॥ २५ ॥ द्रोणग्राहह्रदान्मुक्तौशक्त्याशीविषसंकटात् ॥ अयःशरोग्रमकरात्क्षत्रियप्रव
रांभसः ॥ २६ ॥ ज्याघोषतलनिर्ह्रादाद्गदानिस्त्रिंशविद्युतः ॥ द्रोणास्त्रमेघान्निर्मुक्तौसूर्येंदूतिमिरादिव ॥ २७ ॥ बाहुभ्यामिवसंतीर्णौसिंधुषष्ठाःसमुद्रगाः ॥ त
पांतेसरितःपूर्णामहाग्राहसमाकुलाः ॥ २८ ॥ इतिकृष्णौमहेष्वासौप्रशस्तौलोकविश्रुतौ ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतद्रोणास्त्रबलवारणात् ॥ २९ ॥ जयद्रथंसमीपस्थ
मवेक्षंतौजिघांसया ॥ रुरुंनिपानेलिप्संतौव्याघ्राविवव्यतिष्ठतां ॥ ३० ॥ यथाहिमुखवर्णोयमनयोरितिमेनिरे ॥ तवयोधामहाराजहतमेवजयद्रथं ॥ ३१ ॥
लोहिताक्षौमहाबाहूसंयुक्तौकृष्णपांडवौ ॥ सिंधुराजमभिप्रेक्ष्यहृष्टौव्यनदतांमुहुः ॥ ३२ ॥ शौरेरभीषुहस्तस्यपार्थस्यचधनुष्मतः ॥ तयोरासीत्प्रभाराजन्सूर्य
पावकयोरिव ॥ ३३ ॥ हर्षएवतयोरासीद्द्रोणानीकप्रमुक्तयोः ॥ समीपेसैंधवंदृष्ट्वाश्येनयोरामिषंयथा ॥ ३४ ॥ तौतुसैंधवमालोक्यवर्त्तमानमिवांतिके ॥ सह
सापेततुःक्रुद्धौक्षिप्रंश्येनाविवामिषं ॥ ३५ ॥ तौदृष्ट्वातुव्यतिक्रांतौहृषीकेशधनंजयौ ॥ सिंधुराजस्यरक्षार्थंपराक्रांतःसुतस्तव ॥ ३६ ॥

मेघः ॥ २७ ॥ सिंधुःषष्ठीयासां ताश्चशतद्रुविपाशेरावतीचंद्रभागावितस्ताः ॥ एताहिनितांतदुस्तराः समुद्रगाइतिसरितांविशेषणंमहानदीत्वद्योतनार्थं ॥ २८ ॥ प्रशस्तौप्रकृष्टतमौ द्रोणास्त्रबलवारणविषयादति
शयनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ अग्रतःप्रमुखे ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

द्रोणेनाबद्धकवचोराजादुर्योधनस्ततः ॥ ययावेकरथेनाजौहयसंस्कारविस्रभो ॥ ३७ ॥ कृष्णपार्थौमहेष्वासौव्यतिक्रम्याथतेसुतः ॥ अग्रतःपुंडरीकाक्षंप्रती
यायनराधिप ॥ ३८ ॥ ततःसर्वेषुसैन्येषुवादित्राणिप्रहृष्टवत् ॥ प्रावाद्यंतव्यतिक्रांतेतवपुत्रेधनंजयं ॥ ३९ ॥ सिंहनादरवाश्चासन्शंखशब्दविमिश्रिताः ॥ दृष्ट्वा
दुर्योधनंतत्रकृष्णयोःप्रमुखेस्थितं ॥ ४० ॥ येचतेसिंधुराजस्यगोप्तारःपावकोपमाः ॥ तेप्राहृष्यंतसमरेदृष्ट्वापुत्रंतवप्रभो ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वादुर्योधनंकृष्णोव्यतिक्रां
तंसहानुगं ॥ अब्रवीदर्जुनंराजन्प्राप्तकालमिदंवचः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनागमेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १०१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवउवाच दुर्योधनमतिक्रांतमेतंपश्यधनंजय ॥ अत्यद्भुतमिमंमन्येनास्त्यस्यसदृशोरथः ॥ १ ॥ दूरपातीमहेष्वा
सःकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ दृढास्त्रश्चित्रयोधीचधार्त्तराष्ट्रोमहाबलः ॥ २ ॥ अत्यंतसुखसंवृद्धोमानितश्चमहारथः ॥ कृतीचसततंपार्थनित्यंद्वेष्टिचबांधवान् ॥ ३ ॥
तेनयुद्धमहंमन्येप्राप्तकालंतवानघ ॥ अत्रवोद्यूतमायत्तंविजयायेतरायवा ॥ ४ ॥ अत्रक्रोधविषंपार्थविमुंचचिरसंभृतं ॥ एषमूलमनर्थानांपांडवानांमहारथः
॥ ५ ॥ सोयंप्राप्तस्तवाक्षेपंपश्यसाफल्यमात्मनः ॥ कथंहिराजाराज्यार्थीत्वयागच्छेतसंयुगं ॥ ६ ॥ दिष्ट्यात्विदानींसंप्राप्तएषतेबाणगोचरं ॥ यथायंजीवितंज
ह्यात्तथाकुरुधनंजय ॥ ७ ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढोनैषदुःखमुपेयिवान् ॥ नचतेसंयुगेवीर्यंजानातिपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ त्वांहिलोकास्त्रयःपार्थससुरासुरमानुषाः ॥ नो
त्सहंतेरणेजेतुंकिमुतैकःसुयोधनः ॥ ९ ॥ सदिष्ट्यासमनुप्राप्तस्तवपार्थरथांतिकं ॥ जह्येनंत्वंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः ॥ १० ॥ एषह्यनर्थेसततंपराक्रांतस्तवान
घ ॥ निकृत्याधर्मराजंचद्यूतेवंचितवानयं ॥ ११ ॥ बहूनिसुनृशंसानिकृतान्येतेनमानद ॥ युष्मासुपापमतिनाअपापेष्वेवनित्यदा ॥ १२ ॥ तमनार्यंसदाक्रुद्धं
पुरुषंकामरूपिणं ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वाजहिपार्थाविचारयन् ॥ १३ ॥ निकृत्याराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ परिक्लेशंचकृष्णायाहृदिकृत्वापराक्रमं ॥ १४ ॥
दिष्ट्यैषतवबाणानांगोचरेपरिवर्त्तते ॥ प्रतिघातायकार्यस्यदिष्ट्याचयततेग्रतः ॥ १५ ॥ दिष्ट्याजानातिसंग्रामेयोद्धव्यंहित्वयासह ॥ दिष्ट्याचसफलाःपार्थसर्वे
कामात्यकामिताः ॥ १६ ॥ तस्माज्जहिरणेपार्थधार्त्तराष्ट्रंकुलाधमं ॥ यथेंद्रेणहतःपूर्वंजंभोदेवासुरेम्धे ॥ १७ ॥

दुर्योधनमिति नास्तीत्यर्जुनोत्तेजनं ॥१॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आक्षेपंशरगोचरं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कार्यस्यजयद्रथवधरूपस्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ कृत्यरूपंअत्यंतकरणीयं ॥ १९ ॥ २० ॥ पदंप्रतिपदं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ स्वामिसत्कारो

अस्मिन्हतेत्वयासैन्यमनाथंभिद्यतामिदं ॥ वैरस्यास्यास्त्ववभृथोमूलंछिंधिदुरात्मनां ॥ १८ ॥ संजयउवाच तंतथेत्यब्रवीत्पार्थःकृत्यरूपमिदंमम ॥
सर्वमन्यदनादृत्यगच्छयत्रसुयोधनः ॥ १९ ॥ येनैतद्दीर्घकालंनोभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ अप्यस्ययुधिविक्रम्यछिंद्यांमूर्धानमाहवे ॥ २० ॥ अपितस्यत्वनर्हा
याःपरिक्लेशस्यमाधव ॥ कृष्णायाःशक्नुयांगंतुंपदंकेशप्रधर्षणे ॥ २१ ॥ इत्येवंवादिनौकृष्णौहृष्टौश्वेतान्हयोत्तमान् ॥ प्रेषयामासतुःसंख्येप्रेप्संतौतंनराधिपं ॥
॥ २२ ॥ तयोःसमीपंसंप्राप्यपुत्रस्तेभरतर्षभ ॥ नचकारभयंप्राप्तेभयेमहतिमारिष ॥ २३ ॥ तदस्यक्षत्रियास्तत्रसर्वएवाभ्यपूजयन् ॥ यदर्जुनहृषीकेशौप्रत्यु
द्यातौन्यवारयत् ॥ २४ ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यतावकस्यविशांपते ॥ महानादोह्यभूत्तत्रदृष्ट्वाराजानमाहवे ॥ २५ ॥ तस्मिन्जनसमुन्नादेप्रवृत्तेभैरवेसति ॥ क
दर्थीकृत्यतेपुत्रःप्रत्यमित्रमवारयत् ॥ २६ ॥ आवारितस्तुकौंतेयस्तवपुत्रेणधन्विना ॥ संरंभमगमद्भूयःसचतस्मिन्परंतपः ॥ २७ ॥ तौदृष्ट्वाप्रतिसंरब्धौदुर्यो
धनधनंजयौ ॥ अभ्यवैक्षंतराजानोभीमरूपाःसमंततः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वातुपार्थंसंरब्धंवासुदेवंचमारिष ॥ प्रहसन्निवपुत्रस्तेयोद्धुकामःसमाह्वयत् ॥ २९ ॥ ततःप्र
हृष्टोदाशार्हःपांडवश्चधनंजयः ॥ व्यक्रोशेतांमहानादंदध्मतुश्चांबुजोत्तमौ ॥ ३० ॥ तौहृष्टरूपौसंप्रेक्ष्यकौरवेयास्तुसर्वशः ॥ निराशाःसमपद्यंतपुत्रस्यतवजी
विते ॥ ३१ ॥ शोकमापुःपरेचैवकुरवःसर्वएवते ॥ अमन्यंतचपुत्रंतेवैश्वानरमुखेहुतं ॥ ३२ ॥ तथातुदृष्ट्वायोधास्तेप्रहृष्टौकृष्णपांडवौ ॥ हतोराजाहतोराजेत्यू
चिरेचभयार्दिताः ॥ ३३ ॥ जनस्यसन्निनादंतुश्रुत्वादुर्योधनोब्रवीत् ॥ व्येतुवोभीरहंकृष्णौप्रेषयिष्यामिमृत्यवे ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वासैनिकान्सर्वान्जयापेक्षीन
राधिपः ॥ पार्थमाभाष्यसंरंभादिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ पार्थयच्छिक्षितंतेस्त्रंदिव्यंपार्थिवमेवच ॥ तद्दर्शयमयिक्षिप्रंयदिजातोसिपांडुना ॥ ३६ ॥ यद्बलंत
ववीर्यंचकेशवस्यतथैवच ॥ तत्कुरुष्वमयिक्षिप्रंपश्यामस्तवपौरुषं ॥ ३७ ॥ अस्मत्परोक्षंकर्माणिकृतानिप्रवदंतिते ॥ स्वामिसत्कारयुक्तानियानितानीहदर्श
य ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनवचनेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनंराजा
त्रिभिर्मर्मातिगैःशरैः ॥ अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ १ ॥ वासुदेवंचदशभिःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ प्रतोदंचास्यभल्लेनछित्वाभूमावपातयत् ॥ २ ॥

वीरप्रधानोयमितियदन्यैःसत्करणंतेनयुक्तानियोग्यतांगतानि ॥ ३८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमितिएवमीदृशप्रभावं ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ युक्तांअन्यप्रयुक्तां ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ससंग्रहंसोपदेशं दैवंदेवैःकृतं ॥ २० ॥ २१ ॥

॥८७॥ तंचतुर्दशभिःपार्थश्चित्रपुंखैःशिलाशितैः ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रस्तेचाभ्रश्यंतवर्मणि ॥ ३ ॥ तेषांनैष्फल्यमालोक्यपुनर्नवचपंचच ॥ प्राहिणोन्निशितान्बाणां
स्तेचाभ्रश्यंतवर्मणः ॥ ४ ॥ अष्टाविंशांस्तुतान्बाणानस्तान्विप्रेक्ष्यनिष्फलान् ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नःकृष्णोर्जुनमिदंवचः ॥ ५ ॥ अदृष्टपूर्वंपश्यामिशिलानामिवस
र्पणं ॥ त्वयासंप्रेषिताःपार्थनार्थंकुर्वंतिपत्रिणः ॥ ६ ॥ कच्चिद्गांडीवजःप्राणस्तथैवभरतर्षभ ॥ मुष्टिश्चतेयथापूर्वंभुजयोश्चबलंतव ॥ ७ ॥ नवाकच्चिदयंकालः
प्राप्तःस्यादद्यपश्चिमः ॥ तवचैवास्यशत्रोश्चतन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ८ ॥ विस्मयोमेमहान्पार्थतवदृष्ट्वाशरानिमान् ॥ व्यर्थान्निपतितान्संख्येदुर्योधनरथंप्रति
॥ ९ ॥ वज्राशनिसमाघोराःपरकायावभेदिनः ॥ शराःकुर्वंतितेनार्थंपार्थकाद्यविडंबना ॥ १० ॥ अर्जुनउवाच द्रोणेनैषामतिःकृष्णधार्त्तराष्ट्रेनिवेशिता ॥
अभेद्याहिममास्त्राणामेषाकवचधारणा ॥ ११ ॥ अस्मिन्नंतर्हितंकृष्णत्रैलोक्यमपिवर्मणि ॥ एकोद्रोणोहिवेदैतदहंतस्माच्चसत्तमात् ॥ १२ ॥ नशक्यमेतत्क
वचंबाणैर्भेत्तुंकथंचन ॥ अपिवज्रेणगोविंदस्वयंमघवतायुधि ॥ १३ ॥ जानंस्त्वमपिवैकृष्णमांविमोहयसेकथं ॥ यद्वृत्तंत्रिषुलोकेषुयच्चकेशववर्त्तते ॥ १४ ॥
तथाभविष्यद्यच्चैवतत्सर्वंविदितंतव ॥ नत्विदंवेदवैकश्चिद्यथात्वंमधुसूदन ॥ १५ ॥ एषदुर्योधनःकृष्णद्रोणेनविहितामिमां ॥ तिष्ठत्यभीतवत्संख्येबिभ्रत्कवच
धारणां ॥ १६ ॥ यत्त्वत्रविहितंकार्यंनैषतद्वेत्तिमाधव ॥ स्त्रीवदेषबिभर्त्येतांयुक्तांकवचधारणां ॥ १७ ॥ पश्यबाह्वोश्चमेवीर्यंधनुषश्चजनार्दन ॥ पराजयिष्येकौ
रव्यंकवचेनापिरक्षितं ॥ १८ ॥ इदमंगिरसेप्रादाद्देवेशोवर्मभास्वरं ॥ तस्माद्बृहस्पतिःप्रापततःप्रापपुरंदरः ॥ १९ ॥ पुनर्ददौसुरपतिर्मह्यंवर्मससंग्रहं ॥ दै
वंयद्यस्यवर्मैतद्ब्रह्मणावास्वयंकृतं ॥ २० ॥ नैनंगोप्स्यतिदुर्बुद्धिमद्यबाणहतंमया ॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनोबाणानभिमंत्र्यव्यकर्षयत् ॥ २१ ॥
मानवास्त्रेणमानार्हस्तीक्ष्णावरणभेदिना ॥ विकृष्यमाणांस्तेनैवधनुर्मध्यगतांञ्छरान् ॥ २२ ॥ तानस्यास्त्रेणचिच्छेदद्रौणिःसर्वास्त्रघातिना ॥ तान्निकृत्तानि
षून्दृष्ट्वादूरतोब्रह्मवादिना ॥ २३ ॥ न्यवेदयत्केशवायविस्मितःश्वेतवाहनः ॥ नैतदस्त्रंमयाशक्यंद्विःप्रयोक्तुंजनार्दन ॥ २४ ॥ अस्त्रंमामेवहन्याद्धिहन्याच्चापिब
लंमम ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णौनवभिर्नवभिःशरैः ॥ २५ ॥ अविध्यतरणेराजन्शरैराशीविषोपमैः ॥ भूयएवाभ्यवर्षच्चसमरेकृष्णपांडवौ ॥ २६ ॥ शरवर्षेणमह ॥८७॥
ताततोहृष्यंततावकाः ॥ चक्रुर्वादित्रनिनदान्सिंहनादरवांस्तथा ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ निर्देहान् निकृत्तावयवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नखमांसांतरेइषुभिराविध्यदितिपूर्वेणान्वयः संधिरार्षः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ क्रोशमात्रेसैंधवतोर्थात् ॥ ३७ ॥

ततःक्रुद्धोरणेपार्थःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ नापश्यच्चततोस्यांगंयन्नस्याद्वर्मरक्षितं ॥ २८ ॥ ततोस्यनिशितैर्बाणैःसुमुक्तैरंतकोपमैः ॥ हयांश्चकारनिर्देहानुभौ
चपार्ष्णिसारथी ॥ २९ ॥ धनुरस्याच्छिनत्तूर्णंहस्तावापंचवीर्यवान् ॥ रथंचशकलीकर्तुंसव्यसाचीप्रचक्रमे ॥ ३० ॥ दुर्योधनंचबाणाभ्यांतीक्ष्णाभ्यांविरथीकृ
तं ॥ आविध्यद्धस्ततलयोरुभयोरर्जुनस्तदा ॥ ३१ ॥ प्रयत्नज्ञोहिकौंतयोनखमांसांतरेषुभिः ॥ सवेदनाभिराविग्नःपलायनपरायणः ॥ ३२ ॥ तंकृच्छ्रामापदंप्रा
प्तंदृष्ट्वापरमधन्विनः ॥ समापेतुःपरीप्संतोधनंजयशरार्दितं ॥ ३३ ॥ तंरथैर्बहुसाहस्रैःकल्पितैःकुंजरैर्हयैः ॥ पदात्योघैश्चसंरब्धैःपरिवव्रुर्धनंजयं ॥ ३४ ॥ अथ
नार्जुनगोविंदौनरथोवाव्यदृश्यत ॥ अस्त्रवर्षेणमहताजनौघैश्चापिसंवृतौ ॥ ३५ ॥ ततोर्जुनोस्त्रवीर्येणनिजघ्नेतांवरूथिनीं ॥ तत्रव्यंगीकृताःपेतुःशतशोथरथ
द्विपाः ॥ ३६ ॥ तेहताहन्यमानाश्चन्यगृह्णंस्तंरथोत्तमं ॥ सरथस्तंभितस्तस्थौक्रोशमात्रेसमंततः ॥ ३७ ॥ ततोर्जुनंवृष्णिवीरस्त्वरितोवाक्यमब्रवीत् ॥ धनुर्वि
स्फारयात्यर्थमहंध्मास्यामिचांबुजं ॥ ३८ ॥ ततोविस्फार्यबलवद्गांडीवंजघ्निवान्रिपून् ॥ महताशरवर्षेणतलशब्देनचार्जुनः ॥ ३९ ॥ पांचजन्यंचबलवान्द
ध्मौतारेणकेशवः ॥ रजसाध्वस्तपक्ष्मांतःप्रस्विन्नवदनोभृशं ॥ ४० ॥ तस्यशंखस्यनादेनधनुषोनिःस्वनेनच ॥ निःसत्वाश्चससत्वाश्चक्षितौपेतुस्तदाजनाः ॥
॥ ४१ ॥ तैर्विमुक्तोरथोरेजेवाय्वीरितइवांबुदः ॥ जयद्रथस्यगोप्तारस्ततःक्षुब्धाःसहानुगाः ॥ ४२ ॥ तेदृष्ट्वासहसापार्थंगोप्तारःसैंधवस्यतु ॥ चक्रुर्नादान्महेष्वा
साःकंपयंतोवसुंधरां ॥ ४३ ॥ बाणशब्दरवांश्चोग्रान्विमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ॥ प्रादुश्चक्रुर्महात्मानःसिंहनादरवानपि ॥ ४४ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानां
समुत्थितं ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौवासुदेवधनंजयौ ॥ ४५ ॥ तेनशब्देनमहतापूरितेयंवसुंधरा ॥ सशैलासार्णवद्वीपासपातालाविशांपते ॥ ४६ ॥ सशब्दोभरतश्रे
ष्ठव्याप्यसर्वादिशोदश ॥ प्रतिसस्वानतत्रैवकुरुपांडवयोर्बले ॥ ४७ ॥ तावकारथिनस्तत्रदृष्ट्वाकृष्णधनंजयौ ॥ संभ्रमंपरमंप्राप्तास्त्वरमाणामहारथाः ॥ ४८ ॥
अथकृष्णौमहाभागौतावकावीक्ष्यदंशितौ ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धास्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधन
पराजयेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तावकाइति प्रागग्रएवसमीक्ष्येत्यन्वयः ॥ १ ॥ वैयाघ्रैर्व्याघ्रचर्मचित्रैः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ कौलूतकाःकुलूतदेशजाःपार्वतीयसमानलक्षणाः ॥ ७ ॥ आजानेयैरिति गुडगंधाःकायेयेसुश्लक्ष्णाःकांतितोजितक्रो

संजयउवाच तावकाहिसमीक्ष्यैवंवृष्ण्यंधककुरूत्तमौ ॥ प्रागत्वरन्जिघांसंतस्तथैवविजयःपरान् ॥ १ ॥ सुवर्णचित्रैर्वैयाघ्रैःस्वनवद्भिर्महारथैः ॥ दीपयंतोदिशःसर्वाज्वलद्भिरिवपावकैः ॥ २ ॥ रुक्मपुंखैश्चदुष्प्रेक्ष्यैःकार्मुकैःपृथिवीपते ॥ कूजद्भिरतुलान्नादान्कोपितैस्तुरगैरिव ॥ ३ ॥ भूरिश्रवाःशलःकर्णोवृषसेनोजयद्रथः ॥ कृपश्चमद्रराजश्चद्रौणिश्चरथिनांवरः ॥ ४ ॥ तेपिबंतइवाकाशमश्वैरष्टौमहारथाः ॥ व्यराजयन्दशदिशोवैयाघ्रैर्हेमचंद्रकैः ॥ ५ ॥ तेदंशिताःसुसंरब्धारथैर्मेघौघनिःस्वनैः ॥ समावृण्वन्दशदिशःपार्थस्यनिशितैःशरैः ॥ ६ ॥ कौलूतकाहयाश्चित्रावहंतस्तान्महारथान् ॥ व्यशोभंततदाशीघ्रादीपयंतोदिशोदश ॥ ७ ॥ आजानेयैर्महावेगैर्नानादेशसमुत्थितैः ॥ पार्वतीयैर्नदीजैश्चसैंधवैश्चहयोत्तमैः ॥ ८ ॥ कुरुयोधवराराजंस्तवपुत्रंपरीप्सवः ॥ धनंजयरथंशीघ्रंसर्वतःसमुपाद्रवन् ॥ ९ ॥ तेप्रगृह्यमहाशंखान्दध्मुःपुरुषसत्तमाः ॥ पूरयंतोदिवंराजन्पृथिवींचससागरां ॥ १० ॥ तथैवदध्मतुःशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ प्रवरौसर्वदेवानांसर्वशंखवरौभुवि ॥ ११ ॥ देवदत्तंचकौंतेयःपांचजन्यंचकेशवः ॥ शब्दस्तुदेवदत्तस्यधनंजयसमीरितः ॥ १२ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिशश्चैवसमावृणोत् ॥ तथैवपांचजन्योपिवासुदेवसमीरितः ॥ १३ ॥ सर्वशब्दानतिक्रम्यपूरयामासरोदसी ॥ तस्मिंस्तथावर्त्तमानेदारुणेनादसंकुले ॥ १४ ॥ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ प्रवादितासुभेरीषुझर्झरेष्वानकेषुच ॥ १५ ॥ मृदंगेष्वपिराजेंद्रवाद्यमानेष्वनेकशः ॥ महारथाःसमाहूतादुर्योधनहितैषिणः ॥ १६ ॥ अमृष्यमाणास्तंशब्दंक्रुद्धाःपरमधन्विनः ॥ नानादेश्यामहीपालाःस्वसैन्यपरिरक्षिणः ॥ १७ ॥ अमर्षितामहाशंखान्दध्मुर्वीरामहारथाः ॥ कृतेप्रतिकरिष्यंतःकेशवस्यार्जुनस्यच ॥ १८ ॥ बभूवतवतत्सैन्यंशंखशब्दसमीरितं ॥ उद्विग्नरथनागाश्वमस्वस्थमिववाविभो ॥ १९ ॥ तत्प्रविद्धमिवाकाशंशूरैःशंखविनादितं ॥ बभूवभृशमुद्विग्नंनिर्घातैरिवनादितं ॥ २० ॥ सशब्दःसुमहान्राजन्दिशःसर्वाव्यनादयत् ॥ त्रासयामासतत्सैन्यंयुगांतइवसंभृतः ॥ २१ ॥ ततोदुर्योधनोष्टौचराजानस्तेमहारथाः ॥ जयद्रथस्यरक्षार्थंपांडवंपर्यवारयन् ॥ २२ ॥

धाः सारयुतजितेंद्रियाःक्षुत्तृडाहितंचापिनोदुःखं जानंत्याजानेयानिर्दिष्टावाजिनोधीरैः वाहास्तुपार्वतीयाबलान्विताःस्निग्धकेशाश्च वृत्तखुरादृढपादामहाजवास्तेतिविख्याताः नदीजैर्नदीतीरजैः अश्वाःसकर्णिकाराःकचननदीतीरजाःसमुद्दिष्टाः पूर्वार्धेषूद्याःपश्चार्धेचानताःकिंचित् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रविद्धमाक्षिप्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततोद्रौणिस्त्रिसप्तत्यावासुदेवमताडयत् ॥ अर्जुनंचत्रिभिर्भल्लैर्ध्वजमश्वांश्चपंचभिः ॥ २३ ॥ तमर्जुनःपृषत्कानांशतैःषड्भिरताडयत् ॥ अत्यर्थमिवसंक्रुद्धःप्रतिविद्धेजनार्दने ॥ २४ ॥ कर्णंचदशभिर्विद्ध्वावृषसेनंत्रिभिस्तथा ॥ शल्यस्यसशरंचापंमुष्टौचिच्छेदवीर्यवान् ॥ २५ ॥ गृहीत्वाधनुरन्यत्तुशल्योविव्याधपांडवं ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ २६ ॥ कर्णोद्वात्रिंशताचैववृषसेनश्चसप्तभिः ॥ जयद्रथस्त्रिसप्तत्याकृपश्चदशभिःशरैः ॥ २७ ॥ मद्रराजश्चदशभिर्विव्यधुःफाल्गुनंरणे ॥ ततःशराणांषष्ट्यातुद्रौणिःपार्थमवाकिरत् ॥ २८ ॥ वासुदेवंचविंशत्यापुनःपार्थंचपंचभिः ॥ प्रहसंस्तुनरव्याघ्रःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यत्सतान्सर्वान्दर्शयन्पाणिलाघवं ॥ कर्णंद्वादशभिर्विद्ध्वावृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ ३० ॥ शल्यस्यसशरंचापंमुष्टिदेशेव्यकृंतत ॥ सौमदत्तिंत्रिभिर्विद्ध्वाशल्यंचदशभिःशरैः ॥ ३१ ॥ शितैरग्निशिखाकारैर्द्रौणिंविव्याधचाष्टभिः ॥ गौतमंपंचविंशत्यासैंधवंचशतेनह ॥ ३२ ॥ पुनर्द्रौणिंचसप्तत्याशराणांसोभ्यताडयत् ॥ भूरिश्रवास्तुसंक्रुद्धःप्रतोदंचिच्छिदेहरेः ॥ ३३ ॥ अर्जुनंचत्रिसप्तत्याबाणानामाजघानह ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैस्तानरीन्श्वेतवाहनः ॥ ३४ ॥ प्रत्यषेधद्द्रुतंक्रुद्धोमहावातोघनानिव ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ध्वजान्बहुविधाकारान्भ्राजमानानतिश्रिया ॥ पार्थानांमामकानांचतान्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच ध्वजान्बहुविधाकारान्शृणुतेषांमहात्मनां ॥ रूपतोवर्णतश्चैवनामतश्चनिबोधमे ॥ २ ॥ तेषांतुरथमुख्यानांरथेषुविविधाध्वजाः ॥ प्रत्यदृश्यंतराजेंद्रज्वलिताइवपावकाः ॥ ३ ॥ कांचनाःकांचनापीडाःकांचनस्रगलंकृताः ॥ कांचनानीवशृंगाणिकांचनस्यमहागिरेः ॥ ४ ॥ अनेकवर्णाविविधाध्वजाःपरमशोभनाः ॥ तेध्वजाःसंवृतास्तेषांपताकाभिःसमंततः ॥ ५ ॥ नानावर्णविरागाभिःशुशुभुःसर्वतोवृताः ॥ पताकाश्चततस्तास्तुश्वसनेनसमीरिताः ॥ ६ ॥ नृत्यमानाव्यदृश्यंतरंगमध्येविलासिकाः ॥ इंद्रायुधसवर्णाभाःपताकाभरतर्षभ ॥ ७ ॥ दोधूयमानारथिनांशोभयंतिमहारथान् ॥ सिंहलांगूलमुग्रास्यंध्वजंवानरलक्षणं ॥ ८ ॥ धनंजयस्यसंग्रामेप्रत्यदृश्यतभैरवं ॥ सवानरवरोराजन्पताकाभिरलंकृतः ॥ ९ ॥

ध्वजानिति ॥ १ ॥ रूपंआकारः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१०॥ ध्वजाग्रंध्वजमुख्यं कांचनंकांचनमयं ॥११॥१२॥ स्रग्वीस्रग्विणी ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ व्याहरिष्यन्वदिष्यन् ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥ अलोहितार्काभोऽनुपरक्तस्फटिकवर्णः अर्कोर्कपर्णे

त्रासयामासतत्सैन्यंध्वजोगांडीवधन्वनः॥ तथैवसिंहलांगूलंद्रोणपुत्रस्यभारत॥ १० ॥ ध्वजाग्रंसमपश्यामबालसूर्यसमप्रभं ॥ कांचनंपवनोद्धूतंशक्रध्वजसमप्रभं॥ ११ ॥ नंदनंकौरवेंद्राणांद्रौणेर्लक्ष्मसमुच्छ्रितं॥ हस्तिकक्ष्यापुनर्हैमीबभूवाधिरथेर्ध्वजः॥ १२॥ आहवेखंमहाराजदद्दशेपूरयन्निव ॥ पताकाकांचनीस्रग्वीध्वजेकर्णस्यसंयुगे॥ १३॥ नृत्यतीवरथोपस्थेश्वसनेनसमीरिता॥ आचार्यस्यतुपांडूनांब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ १४ ॥ गोवृषोगौतमस्यासीत्कृपस्यसुपरिष्कृतः॥ सतेनभ्राजतेराजन्गोवृषेणमहारथः॥ १५॥ त्रिपुरघ्नरथोयद्वद्गोवृषेणविराजता ॥ मयूरोवृषसेनस्यकांचनोमणिरत्नवान्॥ १६॥ व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत्सेनाग्रमुपशोभयन्॥ तेनतस्यरथोभातिमयूरेणमहात्मनः॥ १७॥ यथास्कंदस्यराजेंद्रमयूरेणविराजता॥ मद्रराजस्यशल्यस्यध्वजाग्रेग्निशिखामिव॥१८॥ सौवर्णीप्रतिपश्यामसीतामप्रतिमांशुभां॥ सासीताभ्राजतेतस्यरथमास्थायमारिष॥ १९॥ सर्वबीजविरूढेवयथासीताश्रियावृता॥ वराहःसिंधुराजस्यराजतोभिविराजते॥ २०॥ ध्वजाग्रेऽलोहितार्काभोहेमजालपरिष्कृतः॥ शुशुभेकेतुनातेनराजतेनजयद्रथः ॥ २१॥ यथादेवासुरेयुद्धेपुरापूषास्मशोभते॥ सौमदत्तेःपुनर्यूपोयज्ञशीलस्यधीमतः॥ २२॥ ध्वजःसूर्यइवाभातिसोमश्चात्रप्रदृश्यते॥ सयूपःकांचनोराजन्सौमदत्तेर्विराजते ॥ २३ ॥राजसूयेमखश्रेष्ठेयथायूपःसमुच्छ्रितः॥ शलस्यतुमहाराजराजतोद्विरदोमहान्॥ २४॥ केतुःकांचनचित्रांगैर्मयूरैरुपशोभितः॥ सकेतुःशोभयामाससैन्यंतेभरतर्षभ॥ २५॥ यथाश्वेतोमहानागोदेवराजचमूंतथा॥ नागोमणिमयोराज्ञोध्वजःकनकसंवृतः ॥ २६ ॥ किंकिणीशतसंह्रादोभ्राजांश्चित्रोरथोत्तमे॥ व्यभ्राजतभृशंराजन्पुत्रस्तवविशांपते॥ २७॥ ध्वजेनमहतासंख्येकुरूणामृषभस्तदा॥ नवैतेतववाहिन्यामुच्छ्रिताःपरमध्वजाः॥ २८॥ व्यदीपयंस्तेपृतनांयुगांतादित्यसन्निभाः॥ दशमस्त्वर्जुनस्यासीदेकएवमहाकपिः॥ २९॥ अदीप्यतार्जुनोयेनहिमवानिववह्निना॥ ततश्चित्राणिशुभ्राणिसुमहांतिमहारथाः ॥ ३० ॥ कार्मुकाण्याददुस्तूर्णमर्जुनार्थेपरंतपाः ॥ तथैवधनुरायच्छत्पार्थःशत्रुविनाशनः ॥ ३१ ॥ गांडीवंदिव्यकर्मातद्राजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ तवापराधाद्राजानोनिहताबहुशोयुधि॥ ३२॥ नानादिग्भ्यःसमाहूताःसहयाःसरथद्विपाः॥ तेषामासीद्व्यतिक्षेपोगर्जतामितरेतरं॥ ३३॥

स्फटिकेइतिमेदिनी॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥२७॥२८॥२९॥ हिमवानिववह्निनेति तत्रकिलपराशरेणवह्निःस्थापितः॥३०॥३१॥३२॥ व्यतिक्षेपःअन्योन्याभिघातः॥ ३३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनेइति ॥ १॥

दुर्योधनमुखानांचपांडूनामृषभस्यच ॥ तत्राद्भुतंपरंचक्रेकौंतेयःकृष्णसारथिः ॥ ३४ ॥ यदेकोबहुभिःसार्धसमागच्छदभीतवत् ॥ अशोभतमहाबाहुर्गांडीवंविक्षिपन्धनुः ॥ ३५॥ जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रोजिघांसुश्चजयद्रथं ॥ तत्रार्जुनोनरव्याघ्रःशरैर्मुक्तैःसहस्रशः ॥ ३६ ॥ अदृश्यांस्तावकान्योधान्प्रचक्रेशत्रुतापनः ॥ ततस्तेपिनरव्याघ्राःपार्थंसर्वेमहारथाः ॥ ३७ ॥ अदृश्यंसमरेचक्रुःसायकौघैःसमंततः ॥ संवृतेनरसिंहैस्तुकुरूणामृषभेर्जुने ॥ महानासीत्समुद्धूतस्तस्यसैन्यस्यनिःस्वनः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिध्वजवर्णनेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥

धृतराष्ट्रउवाच अर्जुनेसैंधवंप्राप्तेभारद्वाजेनसंवृताः ॥ पंचालाःकुरुभिःसार्धंकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच अपराण्हेमहाराजसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ पंचालानांकुरूणांचद्रोणद्यूतमवर्त्तत ॥ २ ॥ पंचालाहिजिघांसंतोद्रोणंसंहृष्टचेतसः ॥ अभ्यमुंचंतगर्जंतःशरवर्षाणिमारिष ॥ ३ ॥ ततस्तुतुमुलस्तेषांसंग्रामोवर्त्तताद्भुतः ॥ पंचालानांकुरूणांचघोरोदेवासुरोपमः ॥ ४ ॥ सर्वेद्रोणरथंप्राप्यपंचालाःपांडवैःसह ॥ तदनीकंबिभित्संतोमहास्त्राणिव्यदर्शयन् ॥ ५ ॥ द्रोणस्यरथपर्यंतंरथिनोरथमास्थिताः ॥ कंपयंतोभ्यवर्त्तंतवेगमास्थायमध्यमं ॥ ६ ॥ तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रःकेकयानांमहारथः ॥ प्रवपन्निशितान्बाणान्महेंद्राशनिसन्निभान् ॥ ७ ॥ तंतुप्रत्युद्ययौशीघ्रंक्षेमधूर्तिर्महायशाः ॥ विमुंचन्निशितान्बाणान्शतशोथसहस्रशः ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोतिबलोदितः ॥ त्वरितोभ्यद्रवद्द्रोणंमहेंद्रइवशंबरं ॥ ९ ॥ तमापतंतंसहसाव्यादितास्यमिवांतकं ॥ वीरधन्वामहेष्वासस्त्वरमाणःसमभ्ययात् ॥ १० ॥ युधिष्ठिरंमहाराजंजिगीषुंसमवस्थितं ॥ सहानीकंततोद्रोणोन्यवारयतवीर्यवान् ॥ ११ ॥ नकुलंकुशलंयुद्धेपराक्रांतंपराक्रमी ॥ अभ्यगच्छत्समायांतंविकर्णस्तेसुतःप्रभो ॥ १२ ॥ सहदेवंतथायांतंदुर्मुखःशत्रुकर्षणः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःसमवाकिरदाशुगैः ॥ १३ ॥ सात्यकिंतुनरव्याघ्रंव्याघ्रदत्तस्त्ववारयत् ॥ शरैःसुनिशितैस्तीक्ष्णैःकंपयन्वैमुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुंचतःसायकोत्तमान् ॥ संरब्धान्रथिनःश्रेष्ठान्सौमदत्तिरवारयत् ॥ १५ ॥ भीमसेनंतदाक्रुद्धंभीमरूपोभयानकः ॥ प्रत्यवारयदायांतमार्ष्यशृंगिर्महारथः ॥ १६ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंनरराक्षसयोर्मृधे ॥ यादृगेवपुरावृत्तंरामरावणयोर्नृप ॥ १७ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कंपयंतोभुवमितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सौमदत्तिःशलः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हतोराजेतिअमन्यंतेत्यनुषंगः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंनवत्यानतपर्वणां ॥ आजघ्नेभरतश्रेष्ठःसर्वमर्मसुभारत ॥ १८ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्यानिजघानस्तनांतरे ॥ रोषितोभरतश्रेष्ठकौंतेयेनयशस्विना ॥ १९ ॥ भूयएवतुविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ साश्वसूतध्वजंद्रोणःपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ २० ॥ तान्शरान्द्रोणमुक्तांस्तुशरवर्षेणपांडवः ॥ अवारयतधर्मात्मादर्शयन्पाणिलाघवं ॥ २१ ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धोधर्मराजस्यसंयुगे ॥ चिच्छेदसमरेधन्वीधनुस्तस्यमहात्मनः ॥ २२ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंत्वरमाणोमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैःपूरयामाससर्वतः ॥ २३ ॥ अदृश्यंवीक्ष्यराजानंभारद्वाजस्यसायकैः ॥ सर्वभूतान्यमन्यंतहतमेवयुधिष्ठिरं ॥ २४ ॥ केचिच्चैनममन्यंततथैवविमुखीकृतं ॥ हतोराजेतिराजेंद्रब्राह्मणेनमहात्मना ॥ २५ ॥ सकृच्छ्रंपरमंप्राप्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ त्यक्त्वातत्कार्मुकंछिन्नंभारद्वाजेनसंयुगे ॥ २६ ॥ आददेन्यद्धनुर्दिव्यंभास्वरंवेगवत्तरं ॥ ततस्तान्सायकांस्तत्रद्रोणनुन्नान्सहस्रशः ॥ २७ ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ छित्वातुतान्शरान्राजन्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २८ ॥ शक्तिंजग्राहसमरेगिरीणामपिदारिणीं ॥ स्वर्णदंडांमहाघोरामष्टघंटांभयावहां ॥ २९ ॥ समुत्क्षिप्यचतांहृष्टोननादबलवद्बली ॥ नादेनसर्वभूतानित्रासयन्निवभारत ॥ ३० ॥ शक्तिंसमुद्यतांदृष्ट्वाधर्मराजेनसंयुगे ॥ स्वस्तिद्रोणायसहसासर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ साराजभुजनिर्मुक्तानिर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ प्रज्वालयंतीगगनंदिशःसप्रदिशस्तथा ॥ ३२ ॥ द्रोणांतिकमनुप्राप्तादीप्तास्यापन्नगीयथा ॥ तामापतंतींसहसादृष्ट्वाद्रोणोविशांपते ॥ ३३ ॥ प्रादुश्चक्रेततोब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वातांशक्तिंघोरदर्शनां ॥ ३४ ॥ जगामस्यंदनंतूर्णंपांडवस्ययशस्विनः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाद्रोणास्त्रंतत्समुद्यतं ॥ ३५ ॥ अशामयन्महाप्राज्ञोब्रह्मास्त्रेणैवमारिष ॥ विध्वातंचरणेद्रोणंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ ३६ ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदास्यमहद्धनुः ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ३७ ॥ गदांचिक्षेपसहसाधर्मपुत्रायमारिष ॥ तामापतंतींसहसागदांदृष्ट्वायुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ गदामेवाग्रहीत्क्रुद्धश्चिक्षेपचपरंतप ॥ तेगदेसहसामुक्तेसमासाद्यपरस्परं ॥ ३९ ॥ संघर्षात्पावकंमुक्त्वासमेयातांमहीतले ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धोधर्मराजस्यमारिष ॥ ४० ॥ चतुर्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैर्हयान्जघ्नेशरोत्तमैः ॥ चिच्छेदैकेनभल्लेनधनुश्चेंद्रध्वजोपमं ॥ ४१ ॥ केतुमेकेनचिच्छेदपांडवंचार्दयत्त्रिभिः ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्ययुधिष्ठिरः ॥ ४२ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ बृहत्क्षत्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

तस्थावूर्ध्वभुजोराजाव्यायुधोभरतर्षभ ॥ विरथंतंसमालोक्यव्यायुधंचविशेषतः ॥ ४३ ॥ द्रोणोव्यमोहयच्छत्रून्सर्वसैन्यानिवाविभो ॥ मुंचंश्चेषुगणांस्ती
क्ष्णान्लघुहस्तोदृढव्रतः ॥ ४४ ॥ अभिदुद्रावराजानंसिंहोमृगमिवोल्बणः ॥ तमभिद्रुतमालोक्यद्रोणेनामित्रघातिना ॥ ४५ ॥ हाहेतिसहसाशब्दःपांडूनांसम
जायत ॥ हतोराजाहतोराजाभारद्वाजेनमारिष ॥ ४६ ॥ इत्यासीत्सुमहान्शब्दःपांडुसैन्यस्यभारत ॥ ततस्त्वरितमारुह्यसहदेवरथंनृपः ॥ अपायाज्जवनैरश्वैः
कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरापयानेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच बृहत्क्षत्रमथायांतंकैकेयंदृढविक्रमं ॥ क्षेमधूर्तिर्महाराजविव्याधोरसिमार्गणैः ॥ १ ॥ बृहत्क्षत्रस्तुतंराजानवत्यानतपर्वणां ॥ आजघ्नेत्वरितो
राजन्द्रोणानीकबिभित्सया ॥ २ ॥ क्षेमधूर्तिस्तुसंक्रुद्धःकैकेयस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनह ॥ ३ ॥ अथैनंच्छिन्नधन्वानंशरेणानतपर्व
णा ॥ विव्याधसमरेतूर्णंप्रवरंसर्वधन्विनां ॥ ४ ॥ अथान्यद्धनुरादायबृहत्क्षत्रोहसन्निव ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेक्षेमधूर्तिंमहारथं ॥ ५ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननि
शितेनच ॥ जहारनृपतेःकायाच्छिरोज्वलितकुंडलं ॥ ६ ॥ तच्छिन्नंसहसातस्यशिरःकुंचितमूर्धजं ॥ सकिरीटंमहींप्राप्यबभौज्योतिरिवांबरात् ॥ ७ ॥ तंनिह
त्यरणेहृष्टोबृहत्क्षत्रोमहारथः ॥ सहसाभ्यपतत्सैन्यंतावकंपार्थकारणात् ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुंतथायांतंद्रोणहेतोःपराक्रमी ॥ वीरधन्वामहेष्वासोवारयामासभारत
॥ ९ ॥ तौपरस्परमासाद्यशरदंष्ट्रौतरस्विनौ ॥ शरैरनेकसाहस्रैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ १० ॥ तावुभौनरशार्दूलौयुयुधातेपरस्परं ॥ महावनेतीव्रमदौवारणावि
वयूथपौ ॥ ११ ॥ गिरिगह्वरमासाद्यशार्दूलाविवरोषितौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौपरस्परजिघांसया ॥ १२ ॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलंप्रेक्षणीयंविशांपते ॥ सिद्धचार
णसंघानांविस्मयाद्भुतदर्शनं ॥ १३ ॥ वीरधन्वाततःक्रुद्धोधृष्टकेतोःशरासनं ॥ द्विधाचिच्छेदभल्लेनप्रहसन्निवभारत ॥ १४ ॥ तदुत्सृज्यधनुश्छिन्नंचेदिराजो
महारथः ॥ शक्तिंजग्राहविपुलांहेमदंडामयस्मयीं ॥ १५ ॥ तांतुशक्तिंमहावीर्यांदोर्भ्यामायम्यभारत ॥ चिक्षेपसहसायत्तोवीरधन्वरथंप्रति ॥ १६ ॥ तयातु
वीरघातिन्याशक्त्यात्वभिहतोभृशं ॥ निर्भिन्नहृदयस्तूर्णंनिपपातरथान्महीं ॥ १७ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेत्रैगर्तानांमहारथे ॥ बलंतेभज्यतविभोपांडवेयैःस
मंततः ॥ १८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥९१॥

सहदेवेततःषष्टिंसायकान्दुर्मुखोऽक्षिपत् ॥ ननादचमहानादंतर्जयन्पांडवंरणे ॥ १९ ॥ माद्रेयस्तुततःक्रुद्धोदुर्मुखंचशितैःशरैः ॥ भ्राताभ्रातरमायांतंविव्या
धप्रहसन्निव ॥ २० ॥ तंरणेरभसंदृष्ट्वासहदेवंमहाबलं ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैस्ताडयामासभारत ॥ २१ ॥ दुर्मुखस्यतुभल्लेनच्छित्वाकेतुंमहाबलः ॥ जघा
नचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ २२ ॥ अथापरेणभल्लेनपीतेननिशितेनह ॥ चिच्छेदसारथेःकायाच्छिरोज्वलितकुंडलं ॥ २३ ॥ क्षुरप्रेणचतीक्ष्णेन
कौरव्यस्यमहद्धनुः ॥ सहदेवोरणेछित्वातंचविव्याधपंचभिः ॥ २४ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादुर्मुखोविमनास्तदा ॥ आरुरोहरथंराजन्निरमित्रस्यभारत ॥
॥ २५ ॥ सहदेवस्ततःक्रुद्धोनिरमित्रंमहाहवे ॥ जघानपृतनामध्येभल्लेनपरवीरहा ॥ २६ ॥ सपपातरथोपस्थान्निरमित्रोजनेश्वरः ॥ त्रिगर्त्तराजस्यसुतोव्यथ
यंस्तववाहिनीं ॥ २७ ॥ तंतुहत्वामहाबाहुःसहदेवोव्यरोचत ॥ यथादाशरथीरामःखरंहत्वामहाबलं ॥ २८ ॥ हाहाकारोमहानासीत्त्रिगर्त्तानांजनेश्वर ॥ राजपु
त्रंहतंदृष्ट्वानिरमित्रंमहारथं ॥ २९ ॥ नकुलस्तेसुतंराजन्विकर्णंपृथुलोचनं ॥ मुहूर्त्ताज्जितवान्लोकेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३० ॥ सात्यकिंव्याघ्रदत्तस्तुशरैःसन्नत
पर्वभिः ॥ चक्रेऽदृश्यंसाश्वसूतंसध्वजंपृतनांतरे ॥ ३१ ॥ तान्निवार्यशरान्शूरःशैनेयःकृतहस्तवत् ॥ साश्वसूतध्वजंबाणैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२ ॥ कुमारेनि
हतेतस्मिन्मागधस्यसुतेप्रभो ॥ मागधाःसर्वतोयत्तायुयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३ ॥ विसृजंतःशरांश्चैवतोमरांश्चसहस्रशः ॥ भिंदिपालांस्तथाप्रासान्मुद्गरान्मुस
लानपि ॥ ३४ ॥ अयोधयन्रणेशूराःसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥ तांस्तुसर्वान्सबलवान्सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३५ ॥ नातिकृच्छ्राद्धसन्नेवविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ मागधा
न्द्रवतोदृष्ट्वाहतशेषान्समंततः ॥ ३६ ॥ बलंतेभज्यतविभोयुयुधानशरार्दितं ॥ नाशयित्वारणेसैन्यंत्वदीयंमाधवोत्तमः ॥ ३७ ॥ विधुन्वानोधनुःश्रेष्ठंव्यभ्राज
तमहायशाः ॥ भज्यमानंबलंराजन्सात्वतेनमहात्मना ॥ ३८ ॥ नाभ्यवर्त्ततयुद्धायत्रासितंदीर्घबाहुना ॥ ततोद्रोणोभृशंक्रुद्धःसहसोद्वृत्यचक्षुषी ॥ सात्यकिंस
त्यकर्माणंस्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच द्रौपदेयान्महेष्वासान्सौमदत्तिर्महायशाः ॥ एकैकंपंचभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥

तेपीडिताभृशंतेनरौद्रेणसहसाविभो ॥ प्रमूढानैवविविदुर्मृधेकृत्यंस्मकिंचन ॥ २ ॥ नाकुलिश्चशतानीकःसौमदत्तिंनरर्षभं ॥ द्वाभ्यांविध्वानदद्धृष्टःशराभ्यांश
त्रुकर्शनः ॥ ३ ॥ तथेतरेरणेयत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ विव्यधुःसमरेतूर्णंसौमदत्तिममर्षणं ॥ ४ ॥ सतान्प्रतिमहाराजचिक्षेपपंचसायकान् ॥ एकैकंत्वद्विचा
जघ्नेएकैकेनमहायशाः ॥ ५ ॥ ततस्तेभ्रातरःपंचशरैर्विद्धामहात्मना ॥ परिवार्यरणेवीरंविव्यधुःसायकैर्भृशं ॥ ६ ॥ आर्जुनिस्तुहयांस्तस्यचतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥
प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ ७ ॥ भैमसेनिर्धनुश्छित्वासौमदत्तेर्महात्मनः ॥ ननादबलवन्नादंविव्याधचशितैःशरैः ॥ ८ ॥ यौधिष्ठिरिर्ध्वजंतस्य
च्छित्वाभूमावपातयत् ॥ नाकुलिश्चाथयंतारंरथनीडादपाहरत् ॥ ९ ॥ साहदेविस्तुतंज्ञात्वाभ्रातृभिर्विमुखीकृतं ॥ क्षुरप्रेणशिरोराजन्निचकर्तमहात्मनः ॥ १० ॥
तच्छिरोन्यपतद्भूमौतपनीयविभूषितं ॥ भ्राजयत्तंरणोद्देशंबालसूर्यसमप्रभं ॥ ११ ॥ सौमदत्तेःशिरोदृष्ट्वानिहतंतन्महात्मनः ॥ वित्रस्तास्तावकाराजन्प्रदुद्रुवुरने
कधा ॥ १२ ॥ अलंबुषस्तुसमरेभीमसेनंमहाबलं ॥ योधयामाससंक्रुद्धोलक्ष्मणंरावणिर्यथा ॥ १३ ॥ संप्रयुद्धौरणेदृष्ट्वातावुभौनरराक्षसौ ॥ विस्मयःसर्वभूता
नांप्रहर्षःसमजायत ॥ १४ ॥ आर्ष्यशृंगिततोभीमोनवभिर्निशितैःशरैः ॥ विव्याधप्रहसन्राजन्राक्षसेंद्रममर्षणं ॥ १५ ॥ तद्रक्षःसमरेविद्धंकृत्वानादंभयाव
हं ॥ अभ्यद्रवत्ततोभीमंयेचतस्यपदानुगाः ॥ १६ ॥ सभीमंपंचभिर्विध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ भैमान्परिजघानाशुरथांस्त्रिशतमाहवे ॥ १७ ॥ पुनश्चतुःशता
न्हत्वाभीमंविव्याधपत्रिणा ॥ सोतिविद्धस्तथाभीमोराक्षसेनमहाबलः ॥ १८ ॥ निपपातरथोपस्थेमूर्छयाभिपरिप्लुतः ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांमारुतिःक्रोधमूर्च्छि
तः ॥ १९ ॥ विकृष्यकार्मुकंघोरंभारसाधनमुत्तमं ॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैरर्दयामाससर्वतः ॥ २० ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्नीलांजनचयोपमः ॥ शुशुभेसर्वतोरा
जन्प्रफुल्लइवकिंशुकः ॥ २१ ॥ सवध्यमानःसमरेभीमचापच्युतैःशरैः ॥ स्मरन्भ्रातृवधंचैवपांडवेनमहात्मना ॥ २२ ॥ घोररूपमथोकृत्वाभीमसेनमभाषत ॥ ति
ष्ठेदानींरणेपार्थपश्यमेद्यपराक्रमं ॥ २३ ॥ बकोनामसुदुर्बुद्धेराक्षसप्रवरोबली ॥ परोक्षंममतद्वृत्तंयद्भ्रातामेहतस्त्वया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाततोभीममंतर्धानंगतस्त
दा ॥ महताशरवर्षेणभृशंतंसमवाकिरत् ॥ २५ ॥ भीमस्तुसमरेराजन्नदृश्येराक्षसेतदा ॥ आकाशंपूरयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ सवध्यमानोभीमे
ननिमेषाद्रथमास्थितः ॥ जगामधरणींचैवक्षुद्रःखंसहसागमत् ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

बृहत्बृहन् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ऋष्टीःऋष्टयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटी

उच्चावचानिरूपाणिचकारसुबहूनिच ॥ अणुर्बृहत्पुनःस्थूलोनादान्मुंचन्निवांबुदः ॥ २८ ॥ उच्चावचास्तथावाचोव्याजहारसमंततः ॥ निपेतुर्गगनाच्चैवशरधाराःसहस्रशः ॥ २९ ॥ शक्तयःकणपाःप्रासाःशूलपट्टिशतोमराः ॥ शतघ्न्यःपरिघाश्चैवभिंदिपालाःपरश्वधाः ॥ ३० ॥ शिलाःखड्गागुडाश्चैवऋष्टीर्वज्राणिचैव ह ॥ साराक्षसविसृष्टातुशस्त्रवृष्टिःसुदारुणा ॥ ३१ ॥ जघानपांडुपुत्रस्यसैनिकान्रणमूर्धनि ॥ तेनपांडवसैन्यानांसूदितायुधिवारणाः ॥ ३२ ॥ हयाश्चबहवोराजन्पत्तयश्चतथापुनः ॥ रथेभ्योरथिनःपेतुस्तस्यनुन्नाःस्मसायकैः ॥ ३३ ॥ शोणितोदांरथावर्तांहस्तिग्राहसमाकुलां ॥ छत्रहंसांकर्दमिनींबाहुपन्नगसंकुलां ॥ ३४ ॥ नदींप्रावर्त्तयामासरक्षोगणसमाकुलां ॥ वहंतींबहुधाराजंश्चेदिपंचालसृंजयान् ॥ ३५ ॥ तंतथासमरेराजन्विचरंतमभीतवत् ॥ पांडवाभृशसंविग्नाःप्रापश्यंस्तस्यविक्रमं ॥ ३६ ॥ तावकानांतुसैन्यानांप्रहर्षःसमजायत ॥ वादित्रनिनदश्चोग्रःसुमहान्रोमहर्षणः ॥ ३७ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतवसैन्यस्यपांडवः ॥ नामृष्यतयथानागस्तलशब्दंसमीरितं ॥ ३८ ॥ ततःक्रोधाभिताम्राक्षोनिर्दहन्निवपावकः ॥ संदधेत्वाष्ट्रमस्त्रंसस्वयंत्वष्टेवमारुतिः ॥ ३९ ॥ ततःशरसहस्राणिप्रादुरासन्समंततः ॥ तैःशरैस्तवसैन्यस्यविद्रवःसुमहानभूत् ॥ ४० ॥ तदस्त्रंप्रेरितंतेनभीमसेनेनसंयुगे ॥ राक्षसस्यमहामायांहत्वाराक्षसमार्दयत् ॥ ४१ ॥ सवध्यमानोबहुधाभीमसेनेनराक्षसः ॥ संत्यज्यसमरेभीमंद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तुनिर्जितेराजन्राक्षसेंद्रेमहात्मना ॥ अनादयन्सिंहनादैःपांडवाःसर्वतोदिशं ॥ ४३ ॥ अपूजयन्मारुतिंचसंहृष्टास्तेमहाबलं ॥ प्रह्लादंसमरेजित्वायथाशक्रंमरुद्गणाः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअलंबुषपराजयेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अलंबुषंतथायुद्धेविचरंतमभीतवत् ॥ हैडिंबिःप्रययौतूर्णंविव्याधनिशितैःशरैः ॥ १ ॥ तयोःप्रतिभयंयुद्धमासीद्राक्षससिंहयोः ॥ कुर्वतोर्विविधामायाःशक्रशंबरयोरिव ॥ २ ॥ अलंबुषोभृशंक्रुद्धोघटोत्कचमताडयत् ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः ॥ ३ ॥ यादृगेवपुरावृत्तंरामरावणयोःप्रभो ॥ घटोत्कचस्तुविंशत्यानाराचानांस्तनांतरे ॥ ४ ॥ अलंबुषमथोविध्वासिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ तथैवालंबुषोराजन्हैडिंबिंयुद्धदुर्मदं ॥ ५ ॥

कायांअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अलंबुषमिति ॥ १ ॥ २ ॥ रक्षोग्रामणिमुख्ययोःरक्षःपतिप्रधानयोः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मर्त्यधर्मंमरणयोग्यतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ आक्षिपत्गृ

विध्वाविध्वानदद्धृष्टः पूरयन्खंसमंततः ॥ तथातौभृशसंक्रुद्धौराक्षसेंद्रौमहाबलौ ॥ ६ ॥ निर्विशेषमयुध्येतांमायाभिरितरेतरं ॥ मायाशतसृजौनित्यंमोहयंतौपरस्परं ॥ ७ ॥ मायायुद्धेषुकुशलौमायायुद्धमयुध्यतां ॥ यांयांघटोत्कचोयुद्धेमायांदर्शयतेनृप ॥ ८ ॥ तांतामलंबुषोराजन्माययैवनिजघ्निवान् ॥ तंतथायुध्यमानंतुमायायुद्धविशारदं ॥ ९ ॥ अलंबुषंराक्षसेंद्रंदृष्ट्वाक्रुध्यंतपांडवाः ॥ तएनंभृशसंविग्नाःसर्वतःप्रवरारथैः ॥ १० ॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाभीमसेनादयोनृप ॥ तएनंकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ ११ ॥ सर्वतोव्यकिरन्बाणैरुल्काभिरिवकुंजरं ॥ सतेषामस्त्रवेगंतंप्रतिहत्यास्त्रमायया ॥ १२ ॥ तस्माद्रथव्रजान्मुक्तोवनदाहादिवद्विपः ॥ सविस्फार्यधनुर्घोरमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ १३ ॥ मारुतिंपंचविंशत्याभैमसेनिंचपंचभिः ॥ युधिष्ठिरंत्रिभिर्विध्वासहदेवंचसप्तभिः ॥ १४ ॥ नकुलंचत्रिसप्तत्याद्रौपदेयांश्चमारिष ॥ पंचभिःपंचभिर्विध्वाघोरंनादंननादह ॥ १५ ॥ तंभीमसेनोनवभिःसहदेवस्तुपंचभिः ॥ युधिष्ठिरःशतेनैवराक्षसंप्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ नकुलस्तुचतुःषष्ट्याद्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ हैडिंबोराक्षसंविध्वायुद्धेपंचाशताशरैः ॥ १७ ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्याननादचमहाबलः ॥ तस्यनादेनमहताकंपितेयंवसुंधरा ॥ १८ ॥ सपर्वतवनाराजन्सपादपजलाशया ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासैःसर्वतस्तैर्महारथैः ॥ १९ ॥ प्रतिविव्याधतान्सर्वान्पंचभिःपंचभिःशरैः ॥ तंक्रुद्धंराक्षसंयुद्धेप्रतिक्रुद्धस्तुराक्षसः ॥ २० ॥ हैडिंबोभरतश्रेष्ठशरैर्विव्याधसप्तभिः ॥ सोतिविद्धोबलवताराक्षसेंद्रोमहाबलः ॥ २१ ॥ व्यसृजत्सायकांस्तूर्णंरुक्मपुंखान्शिलाशितान् ॥ तेशरानतपर्वाणोविविशूराक्षसंतदा ॥ २२ ॥ रुषिताःपन्नगायद्वद्गिरिशृंगंमहाबलाः ॥ ततस्तेपांडवाराजन्समंतान्निशितान्शरान् ॥ २३ ॥ प्रेषयामासुरुद्विग्नाहैडिंबश्चघटोत्कचः ॥ सविध्यमानःसमरेपांडवैर्जितकाशिभिः ॥ २४ ॥ मर्त्यधर्ममनुप्राप्तःकर्त्तव्यंनान्वपद्यत ॥ ततःसमरशौंडोवैभैमसेनिर्महाबलः ॥ २५ ॥ समीक्ष्यतदवस्थंतंवधायास्यमनोदधे ॥ वेगंचक्रेमहांतंचराक्षसेंद्ररथंप्रति ॥ २६ ॥ दग्धाद्रिकूटशृंगाभंभिन्नांजनचयोपमं ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यक्रुद्धोहैडिंबिराक्षिपत् ॥ २७ ॥ उद्बबर्हरथाच्चापिपन्नगंगरुडोयथा ॥ समुत्क्षिप्यचबाहुभ्यामाविध्यचपुनःपुनः ॥ २८ ॥ निष्पिपेषक्षितौक्षिप्रंपूर्णकुंभमिवाश्मनि ॥ बललाघवसंपन्नःसंपन्नोविक्रमेणच ॥ २९ ॥ भैमसेनीरणेक्रुद्धःसर्वसैन्यान्यभीषयत् ॥ सविस्फारितसर्वांगश्चूर्णितास्थिर्विभीषणः ॥ ३० ॥

हीतवान् ॥ २७ ॥ आविध्यभ्रामयित्वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ विस्फारितानिपृथग्भूतानिसर्वांगानियस्य ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३१॥३२॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भुवनंस्वर्लोकं ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

घटोत्कचेनवीरेणहतःशालकटंकटः ॥ ततःसुमनसःपार्थाहतेतस्मिन्निशाचरे ॥ ३१ ॥ चुकुशुःसिंहनादांश्चवासांस्याधुधुवुश्चह ॥ तावकाश्चहतंदृष्ट्वाराक्षसें
॥९३॥ द्रंमहाबलं ॥ ३२ ॥ अलंबुषंतथाशूराविशीर्णमिवपर्वतं ॥ हाहाकारमकार्षुश्चसैन्यानिभरतर्षभ ॥ ३३ ॥ जनाश्चतद्ददृशिरेरक्षःकौतूहलान्विताः ॥ यदृच्छयानि
पतितंभूमावंगारकंयथा ॥ ३४ ॥ घटोत्कचस्तुतद्धत्वारक्षोबलवतांवरं ॥ मुमोचबलवन्नादंबलंहत्वेववासवः ॥ ३५ ॥ सपूज्यमानःपितृभिःसबांधवैर्घटो
त्कचःकर्मणिदुष्करेकृते ॥ रिपुंनिहत्याभिननंदवैतदात्यलंबुषंपक्कमलंबुषंयथा ॥ ३६ ॥ ततोनिनादःसुमहान्समुत्थितःसशंखनानाविधबाणघोषवान् ॥
निशम्यतंप्रत्यनदंस्तुपाडवास्ततोध्वनिर्भुवनपथास्पृशद्भृशं ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअलंबुषवधेनवाधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजंकथंयुद्धेयुयुधानोन्यवारयत् ॥ संजयाचक्ष्वतत्त्वेनपरंकौतूहलंहिमे ॥ १ ॥
संजयउवाच शृणुराजन्महाप्राज्ञसंग्रामंलोमहर्षणं ॥ द्रोणस्यपांडवैःसार्धंयुयुधानपुरोगमैः ॥ २ ॥ वध्यमानंबलंदृष्ट्वायुयुधानेनमारिष ॥ अभ्यद्रवत्स्वयंद्रो
णःसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ३ ॥ तमापतंतंसहसाभारद्वाजंमहारथं ॥ सात्यकिःपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ ४ ॥ द्रोणोपियुधिविक्रांतोयुयुधानंसमाहि
तः ॥ अविध्यत्पंचभिस्तूर्णंहेमपुंखैःशरैःशितैः ॥ ५ ॥ तेवर्मभित्वासुदृढंद्विषत्पिशितभोजनाः ॥ अभ्ययुर्धरणींराजन्श्वसंतइवपन्नगाः ॥ ६ ॥ दीर्घबाहुरभिक्रुद्ध
स्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ द्रोणंपंचाशताविध्यन्नाराचैरग्निसन्निभैः ॥ ७ ॥ भारद्वाजोरणेविद्धोयुयुधानेनसत्वरं ॥ सात्यकिंबहुभिर्बाणैर्यतमानमविध्यत ॥ ८ ॥
ततःक्रुद्धोमहेष्वासोभूयएवमहाबलः ॥ सात्वतंपीडयामासशरेणानतपर्वणा ॥ ९ ॥ सवध्यमानःसमरेभारद्वाजेनसात्यकिः ॥ नान्वपद्यतकर्तव्यंकिंचिदेवविं
शांपते ॥ १० ॥ विषण्णवदनश्चापियुयुधानोभवन्नृप ॥ भारद्वाजंरणेदृष्ट्वाविसृजंतंशितान्शरान् ॥ ११ ॥ तंतुसंप्रेक्ष्यतेपुत्राःसैनिकाश्चविशांपते ॥ प्रहृष्टम
नसोभूत्वासिंहवद्व्यनदन्मुहुः ॥ १२ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंपीड्यमानंचमाधवं ॥ युधिष्ठिरोब्रवीद्राजासर्वसैन्यानिभारत ॥ १३ ॥ एषवृष्णिवरोवीरःसात्यकिः
सत्यविक्रमः ॥ ग्रस्यतेयुधिवीरेणभानुमानिवराहुणा ॥ १४ ॥ अभिद्रवतगच्छध्वंसात्यकिर्यत्रयुध्यते ॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यमिदमाहजनाधिपः ॥ १५ ॥ ॥९३॥

भारद्वाजमिति ॥ १ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तस्मिन्नवसरे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अभिद्रवद्बुतंद्रोणंकिमुतिष्ठसिपार्षत ॥ नपश्यसिभयंद्रोणाद्घोरंनःसमुपस्थितं ॥ १६ ॥ असौद्रोणोमहेष्वासोयुयुधानेनसंयुगे ॥ क्रीडतेसूत्रबद्धेनपक्षिणाबालकोयथा ॥ १७ ॥ तत्रैवसर्वेगच्छंतुभीमसेनपुरोगमाः ॥ त्वयैवसहिताःसर्वेयुयुधानरथंप्रति ॥ १८ ॥ पृष्ठतोनुगमिष्यामित्वामहंसहसैनिकः ॥ सात्यकिंमोक्षयस्वाद्ययमदंष्ट्रांतरंगतं ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाततोराजासर्वसैन्येनभारत ॥ अभ्यद्रवद्रणेद्रोणंयुयुधानस्यकारणात् ॥ २० ॥ तत्रारावोमहानासीद्द्रोणमेकंयुयुत्सतां ॥ पांडवानांचभद्रंतेसृंजयानांचसर्वशः ॥ २१ ॥ तेसमेत्यनरव्याघ्राभारद्वाजंमहारथं ॥ अभ्यवर्षन्शरैस्तीक्ष्णैःकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २२ ॥ स्मयन्नेवतुतान्वीरान्द्रोणःप्रत्यग्रहीत्स्वयं ॥ अतिथीनागतान्यद्वत्सलिलेनासनेनच ॥ २३ ॥ तर्पितास्तेशरैस्तस्यभारद्वाजस्यधन्विनः ॥ आतिथेयंगृहंप्राप्यनृपतेऽतिथयोयथा ॥ २४ ॥ भारद्वाजंचतेसर्वेनशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ मध्यंदिनमनुप्राप्तंसहस्रांशुमिवप्रभो ॥ २५ ॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्द्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ २६ ॥ वध्यमानामहाराजपांडवाःसृंजयास्तथा ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकमग्नाइवद्विपाः ॥ २७ ॥ द्रोणस्यचव्यदृश्यंतविसर्पंतोमहाशराः ॥ गभस्तयइवार्कस्यप्रतपंतःसमंततः ॥ २८ ॥ तस्मिन्द्रोणेननिहताःपंचालाःपंचविंशतिः ॥ महारथाःसमाख्याताधृष्टद्युम्नस्यसंमताः ॥ २९ ॥ पांडूनांसर्वसैन्येषुपंचालानांतथैवच ॥ द्रोणंस्मददृशुःशूरंविनिघ्नंतंवरान्वरान् ॥ ३० ॥ केकयानांशतंहत्वाविद्राव्यचसमंततः ॥ द्रोणस्तस्थौमहाराजव्यादितास्यइवांतकः ॥ ३१ ॥ पंचालान्सृंजयान्मत्स्यान्केकयांश्चनराधिप ॥ द्रोणोऽजयन्महाबाहुःशतशोथसहस्रशः ॥ ३२ ॥ तेषांसमभवच्छब्दोविद्धानांद्रोणसायकैः ॥ वनौकसामिवारण्येव्याप्तानांधूमकेतुना ॥ ३३ ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाःपितरश्चाब्रुवन्नृप ॥ एतेद्रवंतिपंचालाःपांडवाश्चससैनिकाः ॥ ३४ ॥ तंतथासमरेद्रोणंनिघ्नंतंसोमकान्रणे ॥ नचाप्यभियुयुःकेचिदपरेनैवविव्यधुः ॥ ३५ ॥ वर्त्तमानेतथारौद्रेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ अशृणोत्सहसापार्थःपांचजन्यस्यनिःस्वनं ॥ ३६ ॥ पूरितोवासुदेवेनशंखराट्स्वनतेभृशं ॥ युध्यमानेषुवीरेषुसैंधवस्याभिरक्षिषु ॥ ३७ ॥ नदत्सुधार्त्तराष्ट्रेषुविजयस्यरथंप्रति ॥ गांडीवस्यचनिर्घोषेविप्रनष्टेसमंततः ॥ ३८ ॥ कश्मलाभिहतोराजाचिंतयामासपांडवः ॥ ननूनंस्वस्तिपार्थाययथानदतिशंखराट् ॥ ३९ ॥ कौरवाश्चयथाहृष्टाविनदंतिमुहुर्मुहुः ॥ एवंसंचिंतयित्वातुव्याकुलेनांतरात्मना ॥ ४० ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कृत्यस्यजयद्रथवधस्यअनंतरापेक्षीअविघ्नाकांक्षी ॥ ४१ ॥ यःसधर्मोमैत्रीलक्षणः सांपरायेआपत्काले ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ वयस्यस्यस्निग्धस्य सहायार्थंसहायप्रयोजनं ॥ ४७॥

अजातशत्रुःकौंतेयःसात्वतंप्रत्यभाषत॥ बाष्पगद्गदयावाचामुत्यमानोमुहुर्मुहुः॥ कृत्यस्यानंतरापेक्षीशैनेयंशिनिपुंगवं॥ ४१ ॥ युधिष्ठिरउवाच यः सधर्मःपुरादृष्टःसद्भिःशैनेयशाश्वतः ॥ सांपरायेसुहृत्कृत्येतस्यकालोयमागतः ॥ ४२ ॥ सर्वेष्वपिचयोधेषुचिंतयन्शिनिपुंगव॥ त्वत्तःसुहृत्तमंकंचिन्नाभि जानामिसात्यके॥ ४३ ॥ योहिप्रीतमनानित्यंयश्चनित्यमनुव्रतः॥ सकार्येसांपरायेतुनियोज्यइतिमेमतिः ॥ ४४ ॥ यथाचकेशवोनित्यंपांडवानांपरायणं॥ तथात्वमपिवार्ष्णेयकृष्णतुल्यपराक्रमः॥ ४५ ॥ सोहंभारंसमाधास्येत्वयितंवोढुमर्हसि ॥ अभिप्रायंचमेनित्यंनवृथाकर्त्तुमर्हसि ॥ ४६ ॥ सत्वंभ्रातुर्वयस्यस्यगुरोरपिचसंयुगे॥ कुरुकृच्छ्रेसहायार्थमर्जुनस्यनरर्षभ॥४७॥ त्वंहिसत्यव्रतःशूरोमित्राणामभयंकरः॥ लोकेविख्यायसेवीरकर्मभिःसत्यवागिति॥४८॥ योहिशैनेयमित्रार्थेयुध्यमानस्त्यजेत्तनुं ॥ पृथिवींचद्विजातिभ्योयोदद्यात्ससमोभवेत्॥ ४९ ॥ श्रुताश्चबहवोस्माभीराजानोयेदिवंगताः ॥ दत्वेमांपृथिवींकृत्स्नांब्राह्मणेभ्योयथाविधि॥ ५० ॥ एवंत्वामपिधर्मात्मन्प्रयाचेहंकृतांजलिः॥ पृथिवीदानतुल्यंस्यादधिकंवाफलंविभो ॥ ५१ ॥ एकएवसदाकृष्णोमित्राणामभयंकरः॥ रणेसंत्यजतिप्राणान्द्वितीयस्त्वंचसात्यके॥ ५२॥ विक्रांतस्यचवीरस्ययुद्धेप्रार्थयतोयशः॥ शूरएवसहायःस्यान्नेतरःप्राकृतोजनः॥५३॥ ईदृशेतुपरामर्देवर्त्तमानस्यमाधव॥ त्वदन्योहिरणेगोप्ताविजयस्यनविद्यते॥ ५४॥ श्लाघन्नेवहिकर्माणिशतशस्तवपांडवः ॥ ममसंजनयन्हर्षंपुनःपुनरकीर्त्तयत् ॥५५॥ लघुहस्तश्चित्रयोधीतथालघुपराक्रमः॥प्राज्ञःसर्वास्त्रविच्छूरोमुह्यतेनचसंयुगे॥५६॥महास्कंधोमहोरस्कोमहाबाहुर्महाहनुः॥ महाबलोमहावीर्यःसमहात्मामहारथः॥५७॥ शिष्योममसखाचैवप्रियोस्याहंप्रियश्चमे॥ युयुधानःसहायोमेप्रमथिष्यतिकौरवान्॥५८॥ अस्मदर्थंचराजेंद्रसंनह्येद्यदिकेशवः॥ रामोवाप्यनिरुद्धोवाप्रद्युम्नोवामहारथः॥ ५९ ॥ गदोवासारणोवापिसांबोवासहवृष्णिभिः ॥ सहायार्थंमहाराजसंग्रामोत्तममूर्धनि॥ ६० ॥तथाप्यहंनरव्याघ्रंशैनेयंसत्यविक्रमं॥साहाय्येविनियोक्ष्यामिनास्तिमेन्योहितत्समः॥ ६१॥ इतिद्वैतवनेतातमामुवाचधनंजयः॥ परोक्षेत्वद्गुणांस्तथ्यान्कथयन्नार्यसंसदि॥ ॥ ६२ ॥ तस्यत्वमेवंसंकल्पंनवृथाकर्तुमर्हसि॥ धनंजयस्यवार्ष्णेयममभीमस्यचोभयोः॥ ६३॥

सत्यव्रतोदृढनिश्चयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६४ ॥ उपप्लवेविमर्दे ॥ ६५ ॥ सख्यादेरनुरूपमित्यनेनान्वयः ॥ ६६ ॥ सत्यस्यांगीकारस्यअनुकंपार्थमर्जुनानुपालननिमित्तं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५॥

यच्चापितीर्थानिचरन्नगच्छंद्वारकांप्रति ॥ तत्राहमपितेभक्तिमर्जुनंप्रतिदृष्टवान् ॥ ६४ ॥ नतत्सौहृदमन्येषुमयाशैनेयलक्षितं ॥ यथात्वमस्मान्भजसेवर्त्तमा
नानुपप्लवे ॥ ६५ ॥ सोभिजात्याचभक्त्याचसख्यस्याचार्यकस्यच ॥ सौहृदस्यचवीर्यस्यकुलीनत्वस्यमाधव ॥ ६६ ॥ सत्यस्यचमहाबाहोअनुकंपार्थमेवच ॥
अनुरूपंमहेष्वासकर्मत्वंकर्त्तुमर्हसि ॥ ६७॥ सुयोधनोहिसहसागतोद्रोणेनदंशितः ॥ पूर्वमेवानुयातास्तेकौरवाणांमहारथाः ॥ ६८॥ सुमहान्निनदश्चैवश्रूय
तेविजयंप्रति ॥ सशैनेयजवेनाशुगंतुमर्हसिमानद ॥ ६९ ॥ भीमसेनोवयंचैवसंयत्ताःसहसैनिकाः ॥ द्रोणमावारयिष्यामोयदित्वांप्रतियास्यति ॥ ७० ॥ प
श्यशैनेयसैन्यानिद्रवमाणानिसंयुगे ॥ महांतंचरणेशब्दंदीर्यमाणांचभारतीं ॥ ७१ ॥ महामारुतवेगेनसमुद्रमिवपर्वसु ॥ धार्त्तराष्ट्रबलंतातविक्षिप्तंसव्यसा
चिना ॥ ७२ ॥ रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्चहयैश्चह ॥ सैन्यंरजःसमुद्भूतमेतत्संपरिवर्त्तते ॥ ७३ ॥ संवृतःसिंधुसौवीरैर्नखरप्रासयोधिभिः ॥ अत्यंतोपचितैःशूरैः
फाल्गुनःपरवीरहा ॥ ७४ ॥ नैतद्बलमसंवार्यशक्योजेतुंजयद्रथः ॥ एतेहिसैंधवस्यार्थेसर्वेसंत्यक्तजीविताः ॥ ७५ ॥ शरशक्तिध्वजवरंहयनागसमाकुलं ॥ पश्यै
तद्धार्त्तराष्ट्राणामनीकंसुदुरासदं ॥ ७६ ॥ शृणुदुंदुभिनिर्घोषंशंखशब्दांश्चपुष्कलान् ॥ सिंहनादरवांश्चैवरथनेमिस्वनांस्तथा ॥ ७७॥ नागानांशृणुशब्दंचप
त्तीनांचसहस्रशः ॥ सादिनांद्रवतांचैवशृणुकंपयतांमहीं ॥ ७८॥ पुरस्तात्सैंधवानीकंद्रोणानीकंचपृष्ठतः ॥ बहुत्वाद्धिनरव्याघ्रदेवेंद्रमपिपीडयेत् ॥ ७९॥ अपर्यं
तेबलेमग्नोजह्यादपिचजीवितं ॥ तस्मिंश्चनिहतेयुद्धेकथंजीवेतमादृशः ॥ ८० ॥ सर्वथाहमनुप्राप्तःसुकृच्छ्रंत्वयिजीवति ॥ श्यामोयुवागुडाकेशोदर्शनीयश्च
पांडवः ॥ ८१ ॥ लघ्वस्त्रश्चित्रयोधीचप्रविष्टस्तातभारतीं ॥ सूर्योदयेमहाबाहुर्दिवसश्चातिवर्त्तते ॥ ८२ ॥ तन्नजानामिवार्ष्णेययदिजीवतिवानवा ॥ कुरूणां
चापितत्सैन्यंसागरप्रतिमंमहत् ॥ ८३ ॥ एकएवचबीभत्सुःप्रविष्टस्तातभारतीं ॥ अविषह्यांमहाबाहुःसुरैरपिमहाहवे ॥ ८४ ॥ नहिमेवर्त्ततेबुद्धिरद्ययुद्धेकथं
चन ॥ द्रोणोपिरभसोयुद्धेममपीडयतेबलं ॥ ८५ ॥ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथासौचरतिद्विजः ॥ युगपच्चसमेतानांकार्याणांत्वंविचक्षणः ॥ ८६ ॥ महार्थंलघुसं
युक्तंकर्तुमर्हसिमानद ॥ तस्यमेसर्वकार्येषुकार्यमेतन्मतंमहत् ॥ ८७॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ महार्थंमहांतमर्थं लघुसंयुक्तमविलंबसंपन्नं ॥ ८७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ वीरतायामुत्साहकारणत्वे ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ संभावनाऽस्तिताज्ञानंकुलशीलश्रुतादिषु ॥ ९६ ॥ विभीतवदभीतः ॥ ९७ ॥ अनवस्थानमस्थैर्यं ॥

अर्जुनस्यपरित्राणंकर्त्तव्यमितिसंयुगे॥ नाहंशोचामिदाशार्हंगोप्तारंजगतःपतिं ॥ ८८ ॥ सहिशक्तोरणेतातत्रीन्लोकानपिसंगतान्॥ विजेतुंपुरुषव्याघ्रःसत्य
मेतद्ब्रवीमिते ॥ ८९ ॥ किंपुनर्धार्त्तराष्ट्रस्यबलमेतत्सुदुर्बलं॥ अर्जुनस्त्वेषवार्ष्णेयपीडितोबहुभिर्युधि ॥ ९० ॥ प्रजह्यात्समरेप्राणांस्तस्मादिद्दामिकश्मलं ॥ त
स्यत्वंपदवींगच्छगच्छेयुस्त्वादृशायथा ॥ ९१ ॥ तादृशस्येदृशेकालेमादृशेनाभिनोदितः ॥ रणेवृष्णिप्रवीराणांद्वावेवातिरथौस्मृतौ ॥ ९२॥ प्रद्युम्नश्चमहाबाहु
स्त्वंचसात्वतविश्रुतः ॥ अस्त्रेनारायणसमःसंकर्षणसमोबले ॥ ९३ ॥ वीरतायांनरव्याघ्रधनंजयसमोह्यसि ॥ भीष्मद्रोणावतिक्रम्यसर्वयुद्धविशारदं ॥ ९४ ॥
त्वामेवपुरुषव्याघ्रंलोकेसंतःप्रचक्षते ॥ नाशक्यंविद्यतेलोकेसात्यकेरितिमाधव ॥ ९५ ॥ तत्त्वांयदभिवक्ष्यामितत्कुरुष्वमहाबल ॥ संभावनाहिलोकस्यमम
पार्थस्यचोभयोः ॥ ९६ ॥ नान्यथातांमहाबाहोसंप्रकर्त्तुमिहार्हसि ॥ परित्यज्यप्रियान्प्राणान्रणेचरविभीतवत् ॥ ९७ ॥ नहिशैनेयदाशार्हारणेरक्षंतिजीवितं॥
अयुद्धमनवस्थानंसंग्रामेचपलायनं ॥ ९८ ॥ भीरूणामसतांमार्गोनैषदाशार्हसेवितः ॥ तवार्जुनोगुरुस्तातधर्मात्माशिनिपुंगव ॥ ९९॥ वासुदेवोगुरुश्चापित
वपार्थस्यधीमतः ॥ कारणद्वयमेतद्धिजानंस्त्वामहमब्रुवं ॥ १०० ॥ मावमंस्थावचोमह्यंगुरुस्तवगुरोर्ह्यहं ॥ वासुदेवमतंचैवममचैवार्जुनस्यच ॥ १०१ ॥
सत्यमेतन्मयोक्तंतेयाहियत्रधनंजयः ॥ एतद्वचनमाज्ञायममसत्यपराक्रम ॥ २ ॥ प्रविशैतद्बलंतातधार्त्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ प्रविश्यचयथान्यायंसंगम्यचमहार
थैः ॥ यथार्हमात्मनःकर्मरणेसात्वतदर्शय ॥ १०३॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११०॥
॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ संजयउवाच प्रीतियुक्तंचहृद्यंचमधुराक्षरमेवच ॥ कालयुक्तंचचित्रंचन्याय्यंयच्चापिभाषितुं ॥ १ ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यं
निशम्यशिनिपुंगवः ॥ सात्यकिर्भरतश्रेष्ठप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ २॥ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेतन्मयाच्युत ॥ न्याययुक्तंचचित्रंचफाल्गुनार्थेयशस्करं ॥ ३ ॥ एवं
विधेतथाकालेमादृशंप्रेक्ष्यसंमतं ॥ वक्तुमर्हसिराजेंद्रयथापार्थंतथैवमां ॥ ४ ॥ नमेधनंजयस्यार्थेप्राणारक्ष्याःकथंचन ॥ त्वत्प्रयुक्तःपुनरहंकिन्नकुर्यांमहा
हवे ॥ ५ ॥ लोकत्रयंयोधयेयंसदेवासुरमानुषं ॥ त्वत्प्रयुक्तोनरेंद्रेहकिमुतैतत्सुदुर्बलं ॥ ६ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ प्रीतियुक्तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संमतमनुरक्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अभिपरीतोयंन्नितः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ एवमीदृश्यामपिकार्यगतौ समाधायनिक्षिप्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ एवंगतेग्रहणंप्राप्ते ॥ १८ ॥ व्यक्तंकदाचित् ॥

सुयोधनबलंत्वद्ययोधयिष्येसमंततः ॥ विजेष्येचरणेराजन्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७ ॥ कुशल्यहंकुशलिनंसमासाद्यधनंजयं ॥ हतेजयद्रथेराजन्पुनरेष्यामितेंति
कं ॥ ८ ॥ अवश्यंतुमयासर्वंविज्ञाप्यस्त्वंनराधिप ॥ वासुदेवस्ययद्वाक्यंफाल्गुनस्यचधीमतः ॥ ९ ॥ दृढंत्वभिपरीतोहमर्जुनेनपुनःपुनः ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्य
वासुदेवस्यशृण्वतः ॥ १० ॥ अद्यमाधवराजानमप्रमत्तोनुपालय ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वायावद्धन्मिजयद्रथं ॥ ११ ॥ त्वयिचाहंमहाबाहोप्रद्युम्नेवामहारथे ॥
नृपंनिक्षिप्यगच्छेयंनिरपेक्षोजयद्रथं ॥ १२ ॥ जानीषेहिरणेद्रोणंकुरुषुश्रेष्ठसंमतं ॥ प्रतिज्ञातंहितेनेदंपश्यमानेनवैप्रभो ॥ १३ ॥ ग्रहणेधर्मराजस्यभारद्वा
जोपिगृध्यति ॥ शक्तश्चापिरणेद्रोणोनिग्रहीतुंयुधिष्ठिरं ॥ १४ ॥ एवंत्वयिसमाधायधर्मराजंनरोत्तमं ॥ अहमद्यगमिष्यामिसैंधवस्यवधायहि ॥ १५ ॥
जयद्रथंचहत्वाहंद्रुतमेष्यामिमाधव ॥ धर्मराजंनचेद्द्रोणोनिगृह्णीयाद्रणेबलात् ॥ १६ ॥ निगृहीतेनरश्रेष्ठेभारद्वाजेनमाधव ॥ सैंधवस्यवधोनस्यान्ममाप्रीति
स्तथाभवेत् ॥ १७ ॥ एवंगतेनरश्रेष्ठेपांडवेसत्यवादिनि ॥ अस्माकंगमनंव्यक्तंवनंप्रतिभवेत्पुनः ॥ १८ ॥ सोयंममजयोव्यक्तंव्यर्थएवभविष्यति ॥ यदिद्रो
णोरणेक्रुद्धोनिगृह्णीयाद्युधिष्ठिरं ॥ १९ ॥ सत्वमद्यमहाबाहोप्रियार्थंममामाधव ॥ जयार्थंचयशोर्थंचरक्षराजानमाहवे ॥ २० ॥ सभवान्मयिनिक्षेपोनिक्षि
प्तःसव्यसाचिना ॥ भारद्वाजाद्भयंनित्यंमन्यमानेनवैप्रभो ॥ २१ ॥ तस्यापिचमहाबाहोनित्यंपश्यामिसंयुगे ॥ नान्यंहिप्रतियोद्धारंरौक्मिणेयादृतेप्रभो ॥
॥ २२ ॥ मांचापिमन्यतेयुद्धेभारद्वाजस्यधीमतः ॥ सोहंसंभावनांचैतामाचार्यवचनंचतत् ॥ २३ ॥ पृष्ठतोनोत्सहेकर्तुंत्वांवात्यक्तुंमहीपते ॥ आचार्योलघुहस्तत्वा
दभेद्यकवचावृतः ॥ २४ ॥ उपलभ्यरणेक्रीडेद्यथाशकुनिनाशिशुः ॥ यदिकार्ष्णिर्धनुष्पाणिरिहस्यान्मकरध्वजः ॥ २५ ॥ तस्मैत्वांविसृजेयंवैसत्वांरक्षेद्यथा
र्जुनः ॥ कुरुत्वमात्मनोगुप्तिंकस्तेगोप्तागतेमयि ॥ २६ ॥ यःप्रतीयाद्रणेद्रोणंयावद्गच्छामिपांडवं ॥ माचतेभयमद्यास्तुराजन्नर्जुनसंभवं ॥ २७ ॥ नसजातुम
हाबाहुर्भारमुद्यम्यसीदति ॥ येचसौवीरकायोधास्तथासैंधवपौरवाः ॥ २८ ॥ उदीच्यादाक्षिणात्याश्चयेचान्येपिमहारथाः ॥ येचकर्णमुखाराजन्रथोदाराःप्र
कीर्त्तिताः ॥ २९ ॥ एतेर्जुनस्यक्रुद्धस्यकलांनार्हंतिषोडशीं ॥ उद्युक्तापृथिवीसर्वासुरासुरमानुषा ॥ ३० ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तस्यनिक्षेपणस्यफलंसाध्यंहियस्मात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ यावद्गच्छामिगमिष्यामि अर्जुनसंभवमर्जुनविषयं २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दैवममानुषतां योगमभिज्ञानं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ कच्चित्कस्मिंश्चित्अनिक्षिप्येत्यन्वयः ॥३८॥ दृष्ट्वानिश्चित्य ॥३९॥४०॥४१॥४२॥ आतिष्ठप्रक्रमस्व ॥४३॥४४॥४५॥

सराक्षसगणाराजन्सकिन्नरमहोरगा॥ जंगमाःस्थावराःसर्वेनालंपार्थस्यसंयुगे॥ ३१ ॥ एवंज्ञात्वामहाराजव्येतुतेभीर्धनंजये॥ यत्रवीरौमहेष्वासौकृष्णौस
त्यपराक्रमौ॥ ३२ ॥ नतत्रकर्मणोव्यापत्कथंचिदपिविद्यते॥ दैवंकृतास्त्रतांयोगममर्षमपिचाहवे ॥ ३३ ॥ कृतज्ञतांदयांचैवभ्रातुस्त्वमनुचिंतय॥ मयिचाप्य
पयातेवैगच्छमानेर्जुनंप्रति॥ ३४ ॥ द्रोणेचित्रास्त्रतांसंख्येराजंस्त्वमनुचिंतय॥ आचार्योहिभृशंराजन्निग्रहेतवगृध्यति॥ ३५ ॥ प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्यांक
र्तुंचभारत॥ कुरुष्वाद्यात्मनोगुप्तिंकस्तेगोप्तागतेमयि॥ ३६ ॥ यस्याहंप्रत्ययात्पार्थगच्छेयंफाल्गुनंप्रति॥ नत्वहंत्वांमहाराजअनिक्षिप्यमहाहवे ॥ ३७ ॥ क्व
चिद्यास्यामिकौरव्यसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ एतद्विचार्यबहुशोबुद्ध्याबुद्धिमतांवर॥ ३८ ॥ दृष्ट्वाश्रेयःपरंबुद्ध्याततोराजन्प्रशाधिमां ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच
एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव॥ नतुमेशुध्यतेभावःश्वेताश्वंप्रतिमारिष ॥ ४० ॥ करिष्येपरमंयत्नमात्मनोरक्षणेत्वहं॥ गच्छत्वंसमनुज्ञातोयत्रयातोध
नंजयः॥ ४१ ॥ आत्मसंरक्षणंसंख्येगमनंचार्जुनंप्रति॥ विचार्यैतत्स्वयंबुद्ध्यागमनंतत्ररोचये ॥ ४२ ॥ सत्वमातिष्ठयानाययत्रयातोधनंजयः ॥ ममापिरक्ष
णंभीमःकरिष्यतिमहाबलः॥ ४३ ॥ पार्षतश्चससोदर्यःपार्थिवाश्चमहाबलाः॥ द्रौपदेयाश्चमांतातरक्षिष्यंतिनसंशयः ॥ ४४ ॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघ
टोत्कचः॥ विराटोद्रुपदश्चैवशिखंडीचमहारथः॥ ४५ ॥ धृष्टकेतुश्चबलवान्कुंतिभोजश्चमातुलः॥ नकुलःसहदेवश्चपंचालाःसृंजयास्तथा ॥ ४६ ॥ एतेसमा
हितास्तातरक्षिष्यंतिनसंशयः ॥ नद्रोणःसहसैन्येनकृतवर्माचसंयुगे ॥ ४७ ॥ समासादयितुंशक्तोनचमांधर्षयिष्यति ॥ धृष्टद्युम्नश्चसमरेद्रोणंक्रुद्धंपरंतपः॥
॥ ४८ ॥ वारयिष्यतिविक्रम्यवेलेवमकरालयं ॥ यत्रस्थास्यतिसंग्रामेपार्षतःपरवीरहा ॥ ४९ ॥ द्रोणोनसैन्यंबलवत्क्रामेत्तत्रकथंचन ॥ एषद्रोणविनाशाय
समुत्पन्नोहुताशनात्॥ ५० ॥ कवचीसशरीखड्गीधन्वीचवरभूषणः॥ विश्रब्धंगच्छशैनेयमाकार्षीर्मयिसंभ्रमं॥ धृष्टद्युम्नोरणेक्रुद्धंद्रोणमावारयिष्यति॥ ५१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरसात्यकिवाक्येएकादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच धर्मराजस्यतद्वाक्यंनिशम्यशिनिपुंगवः॥ सपार्थाद्भयमाशंसन्परित्यागान्महीपतेः॥ १ ॥

मातुलःपुरुजित् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥५०॥ मयिमामधिकृत्य संभ्रममुद्वेगं ॥ ५१॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ धर्मराजस्येति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आसैंधववधात् सैंधववधाद्यागेव ॥ १३ ॥ १४ ॥ हलादितोमरांतमर्शआयजंतं ॥ १५ ॥ साहस्रंसहस्रप्रतिमं ॥ १६ ॥

अपवादंह्यात्मनश्चलोकात्पश्यन्विशेषतः ॥ तेमांभीतमितिब्रूयुरयांतंफाल्गुनंप्रति ॥ २ ॥ निश्चित्यबहुधैवंससात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ धर्मराजमिदंवाक्यम ब्रवीत्पुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ कृतांचेन्मन्यसेरक्षांस्वस्तितेऽस्तुविशांपते ॥ अनुयास्यामिबीभत्सुंकरिष्येवचनंतव ॥ ४ ॥ नहिमेपांडवात्कश्चित्त्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ यो मेप्रियतरोराजन्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ५ ॥ तस्याहंपदवींयास्येसंदेशात्तवमानद ॥ त्वत्कृतेनचमेकिंचिदकर्त्तव्यंकथंचन ॥ ६ ॥ यथाहिमेगुरोर्वाक्यंविशिष्टंद्वि पदांवर ॥ तथातवापिवचनंविशिष्टतरमेवमे ॥ ७ ॥ प्रियेहितववर्त्तेतेभ्रातरौकृष्णपांडवौ ॥ तयोःप्रियेस्थितंचैवविद्धिमांराजपुंगव ॥ ८ ॥ तवाज्ञांशिरसागृ ह्यपांडवार्थमहंप्रभो ॥ भित्वेदंदुर्भिदंसैन्यंप्रयास्येनरपुंगव ॥ ९ ॥ द्रोणानीकंविशाम्येषक्रुद्धोझषइवार्णवं ॥ तत्रयास्यामियत्रासौराजन्राजाजयद्रथः ॥ ॥ १० ॥ यत्रसेनांसमाश्रित्यभीतस्तिष्ठतिपांडवात् ॥ गुप्तोरथवरश्रेष्ठैर्द्रौणिकर्णकृपादिभिः ॥ ११ ॥ इतस्त्रियोजनंमन्येतमध्वानंविशांपते ॥ यत्रतिष्ठतिपा र्थोसौजयद्रथवधोद्यतः ॥ १२ ॥ त्रियोजनगतस्यापितस्ययास्याम्यहंपदं ॥ आसैंधववधाद्राजन्सुदृढेनांतरात्मना ॥ १३ ॥ अनादिष्टस्तुगुरुणाकोनुयुध्येत मानवः ॥ आदिष्टस्तुयथाराजन्कोनयुध्येतमादृशः ॥ १४ ॥ अभिजानामितंदेशंयत्रयास्याम्यहंप्रभो ॥ हलशक्तिगदाप्रासचर्मखड्गर्ष्टितोमरं ॥ १५ ॥ इष्वस्त्र वरसंबाधंक्षोभयिष्येबलार्णवं ॥ यदेतत्कुंजरानीकंसाहस्रमनुपश्यसि ॥ १६ ॥ कुलमांजनकंनामयत्रैतेवीर्यशालिनः ॥ आस्थिताबहुभिर्म्लेच्छैर्युद्धशौंडैःप्रहा रिभिः ॥ १७ ॥ नागामेघनिभाराजन्क्षरंतइवतोयदाः ॥ नैतेजातुनिवर्त्तेरन्प्रेषिताहस्तिसादिभिः ॥ १८ ॥ अन्यत्रहिवधादेषांनास्तिराजन्पराजयः ॥ अथयान्र थिनोराजन्सहस्रमनुपश्यसि ॥ १९ ॥ एतेरुक्मरथानामराजपुत्रामहारथाः ॥ रथेष्वस्त्रेषुनिपुणानागेषुचविशांपते ॥ २० ॥ धनुर्वेदेगताःपारंमुष्टियुद्धेचकोवि दाः ॥ गदायुद्धविशेषज्ञानियुद्धकुशलास्तथा ॥ २१ ॥ खड्गप्रहरणेयुक्ताःसंपातेचासिचर्मणोः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चस्पर्धंतेचपरस्परं ॥ २२ ॥ नित्यंहिसमरे राजन्विजिगीषंतिमानवान् ॥ कर्णेनविहिताराजन्दुःशासनमनुव्रताः ॥ २३ ॥ एतांस्तुवासुदेवोपिरथोदारान्प्रशंसति ॥ सततंप्रियकामाश्चकर्णस्यैतेवशेस्थि ताः ॥ २४ ॥ तस्यैववचनाद्राजन्निवृत्ताःश्वेतवाहनात् ॥ तेनक्लांतानचश्रांतादृढावरणकार्मुकाः ॥ २५ ॥

एतेनागाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संपातेविहरणे ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तदादिग्विजये ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अंजनस्य अरुणोपवाह्यस्य स्निग्धनीलांबुदप्रख्यावलिनो विपुलैःकरैः सुविभक्तमहाशीर्षाःकरिणोंजनवंशजाः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उत्तरा

मदर्थेधिष्ठितानूनंधार्तराष्ट्रस्यशासनात् ॥ एतान्प्रमथ्यसंग्रामेप्रियार्थंतवकौरव ॥ २६ ॥ प्रयास्यामिततःपश्चात्पदवींसव्यसाचिनः ॥ यांस्त्वेतानपरान्राजन्नागान्सप्तशतानिमान् ॥ २७ ॥ प्रेक्षसेवर्मसंछन्नान्किरातैःसमधिष्ठितान् ॥ किरातराजोयान्प्रादाद्द्विरदान्सव्यसाचिनः ॥ २८ ॥ स्वलंकृतांस्तदाप्रेष्यानिच्छन्जीवितमात्मनः ॥ आसन्नेतेपुराराजंस्तवकर्मकरादृढं ॥ २९ ॥ त्वामेवाद्ययुयुत्संतेपश्यकालस्यपर्ययं ॥ एषामेतेमहामात्राःकिरातायुद्धदुर्मदाः ॥ ३० ॥ हस्तिशिक्षाविदश्चैवसर्वेचैवाग्नियोनयः ॥ एतेविनिर्जिताःसंख्येसंग्रामेसव्यसाचिना ॥ ३१ ॥ मदर्थमद्यसंयत्तादुर्योधनवशानुगाः ॥ एतान्हत्वाशरैराजन्किरातान्युद्धदुर्मदान् ॥ ३२ ॥ सैंधवस्यवधेयत्तमनुयास्यामिपांडवं ॥ येत्वेतेसुमहानागाअंजनस्यकुलोद्भवाः ॥ ३३ ॥ कर्कशाश्चविनीताश्चप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ जांबूनदमयैःसर्वैर्वर्मभिःसुविभूषिताः ॥ ३४ ॥ लब्धलक्षारणेराजन्नैरावणसमायुधि ॥ उत्तरात्पर्वतादेतेतीक्ष्णैर्दस्युभिरास्थिताः ॥ ३५ ॥ कर्कशैःप्रवरैर्योधैःकार्ष्णायसतनुच्छदैः ॥ संतिगोयोनयश्चात्रसंतिवानरयोनयः ॥ ३६ ॥ अनेकयोनयश्चान्येतथामानुषयोनयः ॥ अनीकंसमवेतानांधूम्रवर्णमुदीर्यते ॥ ३७ ॥ म्लेच्छानांपापकर्तॄणांहिमदुर्गनिवासिनां ॥ एतद्दुर्योधनोलब्ध्वासमग्रंराजमंडलं ॥ ३८ ॥ कृपंचसौमदत्तिंचद्रोणंचरथिनांवरं ॥ सिंधुराजंतथाकर्णमवमन्यतपांडवान् ॥ ३९ ॥ कृतार्थमथचात्मानंमन्यतेकालचोदितः ॥ तेतुसर्वेऽद्यसंप्राप्तामम नाराचगोचरं ॥ ४० ॥ नविमोक्ष्यंतिकौंतेययद्यपिस्युर्मनोजवाः ॥ तेनसंभावितानित्यंपरवीर्योपजीविना ॥ ४१ ॥ विनाशमुपयास्यंतिमच्छरौघनिपीडिताः ॥ येत्वेतेरथिनोराजन्दृश्यंतेकांचनध्वजाः ॥ ४२ ॥ एतेदुर्वारणानामकांबोजायदितेश्रुताः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चधनुर्वेदेचनिष्ठिताः ॥ ४३ ॥ संहताश्चभृशंह्येतेअन्योन्यस्यहितैषिणः ॥ अक्षौहिण्यश्चसंरब्धाधार्तराष्ट्रस्यभारत ॥ ४४ ॥ यत्तामदर्थेतिष्ठंतिकुरुवीराभिरक्षिताः ॥ अप्रमत्तामहाराजमामेवप्रत्युपस्थिताः ॥ ४५ ॥ तानहंप्रमथिष्यामितृणानीवहुताशनः ॥ तस्मात्सर्वानुपासंगान्सर्वोपकरणानिच ॥ ४६ ॥ रथेकुर्वंतुमेराजन्यथावद्रथकल्पकाः ॥ अस्मिंस्तुकिलसंमर्देग्राह्यंविविधमायुधं ॥ ४७ ॥ यथोपदिष्टमाचार्यैःकार्यःपंचगुणोरथः ॥ कांबोजैर्हिसमेष्यामितीक्ष्णैराशीविषोपमैः ॥ ४८ ॥

त्पर्वताद्धिमाचलादागतैरर्थात् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तेनदुर्योधनेन संभाविताःसंवर्धिताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तानुद्दिष्टान् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पंचगुणःपंचगुणसामग्रीकः ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नानाशस्त्राणांसमावायःसमूहोयेषु ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ पीताःपायितपेयाः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ महाध्वजेनेतिविशेषणेतृतीया ॥ ५७ ॥ केतकैःकुंदघटितशलाकाभिः ॥ ५८ ॥

नानाशस्त्रसमावायैर्विविधायुधयोधिभिः ॥ किरातैश्चसमेष्यामि विषकल्पैःप्रहारिभिः ॥ ४९ ॥ लालितैःसततंराज्ञादुर्योधनहितैषिभिः ॥ शकैश्चापिसमेष्यामिशक्रतुल्यपराक्रमैः ॥ ५० ॥ अग्निकल्पैर्दुराधर्षैःप्रदीप्तैरिवपावकैः ॥ तथान्यैर्विविधैर्योधैःकालकल्पैर्दुरासदैः ॥ ५१ ॥ समेष्यामिरणेराजन्बहुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ तस्माद्वैवाजिनोमुख्याविश्रुताःशुभलक्षणाः ॥ ५२ ॥ उपावृत्ताश्चपीताश्चपुनर्युज्यंतुमेरथे ॥ संजयउवाच तस्यसर्वानुपासगान्सर्वोपकरणानिच ॥ ५३ ॥ रथेचास्थापयद्राजाशस्त्राणिविविधानिच ॥ ततस्तान्सर्वतोयुक्तान्सदश्वांश्चतुरोजनाः ॥ ५४ ॥ रसवत्पाययामासुःपानंमदसमीरणं ॥ पीतोपवृत्तान्स्नातांश्चजग्धान्नान्समलंकृतान् ॥ ५५ ॥ विनीतशल्यांस्तुरगांश्चतुरोहेममालिनः ॥ तान्युक्तान्रुक्मवर्णाभान्विनीतान्शीघ्रगामिनः ॥ ५६ ॥ संहृष्टमनसोव्यग्रान्विधिवत्कल्पितान्रथे ॥ महाध्वजेनसिंहेनहेमकेसरमालिना ॥ ५७ ॥ संवृतेकेतकैर्हैमैर्मणिविद्रुमचित्रितैः ॥ पांडुराभ्रप्रकाशाभिःपताकाभिरलंकृते ॥ ५८ ॥ हेमदंडोच्छ्रितच्छत्रेबहुशस्त्रपरिच्छदे ॥ योजयामासविधिवद्धेमभांडविभूषितान् ॥ ५९ ॥ दारुकस्यानुजोभ्राताासूतस्तस्यप्रियःसखा ॥ न्यवेदयद्रथंयुक्तंवासवस्येवमातलिः ॥ ६० ॥ ततःस्नातःशुचिर्भूत्वाकृतकौतुकमंगलः ॥ स्नातकानांसहस्रस्यस्वर्णनिष्कानथोददौ ॥ ६१ ॥ आशीर्वादैःपरिष्वक्तःसात्यकिःश्रीमतांवरः ॥ ततःसमधुपर्कार्हःपीत्वाकैलातकंमधु ॥ ६२ ॥ लोहिताक्षोबभौतत्रमदविह्वललोचनः ॥ आलभ्यवीरकांस्यंचहर्षेणमहतान्वितः ॥ ६३ ॥ द्विगुणीकृततेजाहिप्रज्वलन्निवपावकः ॥ उत्संगेधनुरादायसशरंरथिनांवरः ॥ ६४ ॥ कृतस्वस्त्ययनोविप्रैःकवचीसमलंकृतः ॥ लाजैर्गंधैस्तथामाल्यैःकन्याभिश्चाभिनंदितः ॥ ६५ ॥ युधिष्ठिरस्यचरणावभिवाद्यकृतांजलिः ॥ तेनमूर्द्धन्युपाघ्रातआरुरोहमहारथं ॥ ६६ ॥ ततस्तेवाजिनोहृष्टाःसुपुष्टावातरंहसः ॥ अजय्याजैत्रमूहुस्तंविकुर्वाणाःस्मसैंधवाः ॥ ६७ ॥ तथैवभीमसेनोपिधर्मराजेनपूजितः ॥ प्रायात्सात्यकिनासार्धमभिवाद्ययुधिष्ठिरं ॥ ६८ ॥ तौदृष्ट्वाप्रविविक्षंतौतवसेनामरिंदमौ ॥ संयत्तास्तावकाःसर्वेतस्थुर्द्रोणपुरोगमाः ॥ ६९ ॥ सन्नद्धमनुगच्छंतंदृष्ट्वाभीमंससात्यकिः ॥ अभिनंद्याब्रवीद्वीरस्तदाहर्षकरंवचः ॥ ७० ॥ त्वंभीमरक्षराजानमेतत्कार्यतमंहिते ॥ अहंभित्वाप्रवेक्ष्यामिकालपक्वमिदंबलं ॥ ७१ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ स्वर्णनिष्कान्दीनारान् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेतत्क्षणे ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

आयत्यांचतदात्वेचश्रेयोराज्ञोभिरक्षणं ॥ जानीषेममवीर्यत्वंतवचाहमरिंदम ॥ ७२ ॥ तस्माद्भीमनिवर्त्तस्वममचेदिच्छसिप्रियं ॥ तथोक्तःसात्यकिंप्राहव्र
जत्वंकार्यसिद्धये ॥ ७३ ॥ अहंराज्ञःकरिष्यामिरक्षांपुरुषसत्तम ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचभीमसेनंसमाधवः ॥ ७४ ॥ गच्छगच्छध्रुवंपार्थध्रुवोहिविजयोमम ॥ य
न्मेगुणानुरक्तश्चत्वमद्यवशमास्थितः ॥ ७५ ॥ निमित्तानिचधन्यानियथाभीमवदंतिमां ॥ निहतेसैंधवेपापेपांडवेनमहात्मना ॥ ७६ ॥ परिष्वजिष्येराजानं
धर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ७७ ॥ एतावदुक्त्वाभीमंतुविसृज्यचमहायशाः ॥ संप्रैक्षत्तावकंसैन्यंव्याघ्रोमृगगणानिव ॥ ७८ ॥ तंदृष्ट्वाप्रविविक्षंतंसैन्यंतवजना
धिप ॥ भूयएवाभवन्मूढंसुभृशंचाप्यकंपत ॥ ७९ ॥ ततःप्रयातःसहसातवसैन्यंससात्यकिः ॥ दिदृक्षुरर्जुनंराजन्धर्मराजस्यशासनात् ॥ ८० ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच प्रयातेतवसैन्यंतुयुयुधानेयुयुत्सया ॥ धर्मराजोमहाराजस्वेनानीकेनसंवृतः ॥ १ ॥ प्रायाद्द्रोणरथंप्रेप्सुर्युयुधानस्यपृष्ठतः ॥ ततःपांचाल
राजस्यपुत्रःसमरदुर्मदः ॥ २ ॥ प्राक्रोशत्पांडवानीकेवसुदानश्चपार्थिवः ॥ आगच्छतप्रहरतद्रुतंविपरिधावत ॥ ३ ॥ यथासुखेनगच्छेतसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥
महारथाहिबहवोयतिष्यंत्यस्यनिर्जये ॥ ४ ॥ इतिब्रुवंतोवेगेननिपेतुस्तेमहारथाः ॥ वयंप्रतिजिगीषंतस्तत्रतान्समभिद्रुताः ॥ ५ ॥ ततःशब्दोमहानासीद्यु
युधानरथंप्रति ॥ आकीर्यमाणाधावंतीतवपुत्रस्यवाहिनी ॥ ६ ॥ सात्वतेनमहाराजशतधाभिव्यशीर्यत ॥ तस्यांविदीर्यमाणायांशिनेःपुत्रोमहारथः ॥
॥ ७ ॥ सप्तवीरान्महेष्वासानग्रानीकेष्वपोथयत् ॥ अथान्यानपिराजेंद्रनानाजनपदेश्वरान् ॥ ८ ॥ शरैरनलसंकाशैर्निन्येवीरान्यमक्षयं ॥ शतमेकेनविव्याध
शतेनैकंचपत्रिणां ॥ ९ ॥ द्विपारोहान्द्विपांश्चैवहयारोहान्हयांस्तथा ॥ रथिनःसाश्वसूतांश्चजघानेशःपशूनिव ॥ १० ॥ तंतथाद्भुतकर्माणंशरसंपातवर्षिणं ॥ न
केचनाभ्यधावन्वैसात्यकिंतवसैनिकाः ॥ ११ ॥ तेभीतामृद्यमानाश्चप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ आयोधनंजहुर्वीरादृष्ट्वातमतिमानिनं ॥ १२ ॥ तमेकंबहुधापश्य
न्मोहितास्तस्यतेजसा ॥ रथैर्विमथितैश्चैवभग्ननीडैश्चमारिष ॥ १३ ॥

प्रयातेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ईशोरुद्रः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ ऋषभस्येवाक्षीणियेषां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ त्वंहित्वमपि

चक्रैर्विमथितैश्छत्रैर्ध्वजैश्वविनिपातितैः ॥ अनुकर्षैःपताकाभिःशिरस्त्राणैःसकांचनैः ॥ १४ ॥ बाहुभिश्चंदनादिग्धैःसांगदैश्वविशांपते ॥ हस्तिहस्तोपमैश्चा
पिभुजंगाभोगसन्निभैः ॥ १५ ॥ ऊरुभिःपृथिवीच्छन्नामनुजानांनराधिप ॥ शशांकसन्निभैश्चैववदनैश्चारुकुंडलैः ॥ १६ ॥ पतितैर्ऋषभाक्षाणांसाबभाव
तिमेदिनी ॥ गजैश्चबहुधाछिन्नैःशयानैःपर्वतोपमैः ॥ १७ ॥ रराजातिभृशंभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः ॥ तपनीयमयैर्योक्त्रैर्मुक्ताजालविभूषितैः ॥ १८ ॥ उरश्छ
दैर्विचित्रैश्चव्यशोभंततुरंगमाः ॥ गतसत्वामहींप्राप्यप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ १९ ॥ नानाविधानिसैन्यानितवहत्वातुसात्वतः ॥ प्रविष्टस्तावकंसैन्यंद्रावयित्वा
चमूंभृशं ॥ २० ॥ ततस्तेनैवमार्गेणयेनयातोधनंजयः ॥ इयेषसात्यकिर्गंतुंततोद्रोणेनवारितः ॥ २१ ॥ भारद्वाजंसमासाद्ययुयुधानश्चसात्यकिः ॥ नन्यवर्त्ततसं
क्रुद्धोवेलामिवजलाशयः ॥ २२ ॥ निवार्यतुरणेद्रोणोयुयुधानंमहारथं ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैःपंचभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ सात्यकिस्तुरणेद्रोणंराजन्विव्या
धसप्तभिः ॥ हेमपुंखैःशिलाधौतैःकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २४ ॥ तंषड्भिःसायकैर्द्रोणःसाश्वयंतारमार्दयत् ॥ सतंनममृषेद्रोणंयुयुधानोमहारथः ॥ २५ ॥ सिंहना
दंततःकृत्वाद्रोणंविव्याधसात्यकिः ॥ दशभिःसायकैश्चान्यैःषड्भिरष्टाभिरेवच ॥ २६ ॥ युयुधानःपुनर्द्रोणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ एकेनसारथिंचास्यचतुर्भि
श्चतुरोहयान् ॥ २७ ॥ ध्वजमेकेनबाणेनविव्याधयुधिमारिष ॥ तंद्रोणःसाश्वयंतारंसरथध्वजमाशुगैः ॥ २८ ॥ त्वरन्प्राच्छादयद्बाणैःशलभानामिवव्रजैः ॥
तथैवयुयुधानोपिद्रोणंबहुभिराशुगैः ॥ २९ ॥ आच्छादयदसंभ्रांतस्ततोद्रोणउवाचह ॥ तवाचार्योरणंहित्वागतःकापुरुषोयथा ॥ ३० ॥ युध्यमानंचमांहित्वा
प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ त्वंहिमेयुध्यतोनाद्यजीवन्यास्यसिमाधव ॥ ३१ ॥ यदिमांत्वंरणेहित्वानयास्याचार्यवद्द्रुतं ॥ सात्यकिरुवाच धनंजयस्यपदवींध
र्मराजस्यशासनात् ॥ ३२ ॥ गच्छामिस्वस्तितेब्रह्मन्नमेकालात्ययोभवेत् ॥ आचार्यानुगतोमार्गःशिष्यैरन्वास्यतेसदा ॥ ३३ ॥ तस्मादेवव्रजाम्याशुयथामे
सगुरुर्गतः ॥ संजयउवाच एतावदुक्त्वाशैनेयआचार्यंपरिवर्जयन् ॥ ३४ ॥ प्रयातःसहसाराजन्सारथिंचेदमब्रवीत् ॥ द्रोणःकरिष्यतेयत्नंसर्वथाममम
वारणे ॥ ३५ ॥ यत्तोयाहिरणेसूतशृणुचेदंवचःपरं ॥ एतदालोक्यतेसैन्यमावंत्यानांमहाप्रभं ॥ ३६ ॥ अस्यानंतरतस्त्वेतद्दाक्षिणात्यंमहद्बलं ॥ तदनंतरमे
तच्चबाल्हिकानांमहद्बलं ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

भिन्नानिपृथग्भूतानि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

बाल्हिकाभ्याशतोयुक्तंकर्णस्यचमहद्बलं ॥ अन्योन्येनहिसैन्यानिभिन्नान्येतानिसारथे ॥ ३८ ॥ अन्योन्यंसमुपाश्रित्यनत्यक्ष्यंतिरणाजिरं ॥ एतदंतरमासा

द्यचोदयाश्वान्त्वदृष्टवत् ॥ ३९ ॥ मध्यमंजवमास्थायवहमामत्रसारथे ॥ बाल्हिकायत्रदृश्यंतेनानाप्रहरणोद्यताः ॥ ४० ॥ दाक्षिणात्याश्चबहवःसूतपुत्रपुरोग माः ॥ हस्त्यश्वरथसंबाधंयच्चानीकंविलोक्यते ॥ ४१ ॥ नानादेशसमुत्थैश्चपदातिभिरधिष्ठितं ॥ एतावदुक्त्वायंतारंब्राह्मणंपरिवर्जयन् ॥ ४२ ॥ मध्यतोयाहि यच्चोग्रंकर्णस्यचमहद्बलं ॥ तंद्रोणोनुययौक्रुद्धोविकिरन्विशिखान्बहून् ॥ ४३ ॥ युयुधानंमहाभागंगच्छंतमनिवर्तिनं ॥ कर्णस्यसैन्यंसुमहदभिहत्यशितैःशरैः ॥४४॥ प्राविशद्भारतींसेनामपर्यंतांससात्यकिः ॥ प्रविष्टेयुयुधानेतुसैनिकेषुद्रुतेषुच ॥४५॥ अमर्षीकृतवर्मातुसात्यकिंपर्यवारयत् ॥ तमापतंतंविशिखैःषड्भि राहत्यसात्यकिः ॥ ४६ ॥ चतुर्भिश्चतुरोस्याश्वानाजघानाशुवीर्यवान् ॥ ततःपुनःषोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः ॥ ४७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंप्रत्यविध्यत्स्तनांत रे ॥ सताड्यमानोविशिखैर्बहुभिस्तिग्मतेजनैः ॥ ४८ ॥ सात्वतेनमहाराजकृतवर्मानचक्षमे ॥ सवत्सदंतंसंधायजिह्मगानिलसन्निभं ॥ ४९ ॥ आकृष्यराज न्नाकर्णाद्विव्याधोरसिसात्यकिं ॥ सतस्यदेहावरणंभित्वादेहंचसायकः ॥ ५० ॥ सपुंखपत्रःपृथिवींविवेशरुधिरोक्षितः ॥ अथास्यबहुभिर्बाणैरच्छिनत्परमा स्त्रवित् ॥ ५१ ॥ समार्गणगणंराजन्कृतवर्माशरासनं ॥ विव्याधचरणेराजन्सात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ५२ ॥ दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरभिक्रुद्धस्तनांतरे ॥ ततःप्र शीर्णेधनुषिशक्त्याशक्तिमतांवरः ॥ ५३ ॥ जघानदक्षिणंबाहुंसात्यकिःकृतवर्मणः ॥ ततोन्यत्सुदृढंचापंपूर्णमायम्यसात्यकिः ॥ ५४ ॥ व्यसृजद्विशिखांस्तूर्णंश तशोथसहस्रशः ॥ सरथंकृतवर्माणंसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ५५ ॥ छादयित्वारणेराजन्हार्दिक्यंसतुसात्यकिः ॥ अथास्यभल्लेनशिरःसारथेःसमकृंतत ॥ ५६ ॥ सपपातहतःसूतोहार्दिक्यस्यमहारथात् ॥ ततस्तेयंतृरहिताःप्राद्रवंस्तुरगाभृशं ॥ ५७ ॥ अथभोजस्तुसंभ्रांतोनिगृह्यतुरगान्स्वयं ॥ तस्थौवीरोधनुष्पाणिस्तत्सै न्यान्यभ्यपूजयन् ॥ ५८ ॥ समुहूर्तमिवाश्वस्यसदश्वान्समनोदयत् ॥ व्यपेतभीरमित्राणामावहत्सुमहद्भयं ॥ ५९ ॥ सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात्सतुभीममुपा द्रवत् ॥ युयुधानोपिराजेंद्रभोजानीकाद्विनिःसृतः ॥६०॥ प्रययौत्वरितस्तूर्णंकांबोजानांमहाचमूं ॥ सतत्रबहुभिःशूरैःसन्निरुद्धोमहारथैः ॥ ६१ ॥ नचचालत

दाराजन्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ संधायचचमूंद्रोणोभोजेभारंनिवेश्यच ॥ ६२ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ संधाययथास्थानमानीय ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आर्यवत्कुलीनवत् कुलीनत्वादितियावत् ॥ ६७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति बहुगुणंबहवोगुणाः शौर्यादयःसंध्यादयोवायस्मिन् बलंप्रबलं ॥ १ ॥ नःअभिकाममनुरक्तं प्रौढंप्रवृद्धं अत्यद्भुताकारमनुपमसंस्थानं पुरस्तात्प्रागेवदृष्टःपरीक्षोत्तीर्णोविक्रमोयस्य ॥ २ ॥ लघुनोमनोज्ञस्यवृत्तस्यायतमायामःप्रायः

अभ्यधावद्रणेयत्तोयुयुधानंयुयुत्सया ॥ तथातमनुधावंतंयुयुधानस्यपृष्ठतः ॥ ६३ ॥ न्यवारयंतसंहृष्टाःपांडुसैन्येबृहत्तमाः ॥ समासाद्यतुहार्दिक्यंरथानांप्रवरंरथं ॥ ६४ ॥ पंचालाविगतोत्साहाभीमसेनपुरोगमाः ॥ विक्रम्यवारिताराजन्वीरेणकृतवर्मणा ॥ ६५ ॥ यतमानांश्चतान्सर्वानीषद्विगतचेतसः ॥ अभितस्तान्शरौघेणक्लांतवाहानकारयत् ॥ ६६ ॥ निगृहीतास्तुभोजेनभोजानीकेप्सवोरणे ॥ अतिष्ठन्नार्यवद्वीराःप्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ ६७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवंबहुगुणंसैन्यमेवंप्रविचितंबलं ॥ व्यूढमेवंयथान्यायमेवंबहुचसंजय ॥ १ ॥ नित्यंपूजितमस्माभिरभिकामंचनःसदा ॥ प्रौढमत्यद्भुताकारंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमं ॥ २ ॥ नातिवृद्धमबालंचनाकृशंनातिपीवरं ॥ लघुवृत्तायतप्रायंसारगात्रमनामयं ॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहसंछन्नंबहुशस्त्रपरिच्छदं ॥ शस्त्रग्रहणविद्यासुबह्वीषुपरिनिष्ठितं ॥ ४ ॥ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते ॥ सम्यक्प्रहरणेयानेव्यपयानेचकोविदं ॥ ५ ॥ नागेष्वश्वेषुबहुशोरथेषुचपरिक्षितं ॥ परीक्ष्यचयथान्यायंवेतनेनोपपादितं ॥ ६ ॥ नगोष्ठ्यानोपकारेणनसंबंधनिमित्ततः ॥ नानाहूतंनाप्यभृतंममसैन्यंबभूवह ॥ ७ ॥ कुलीनार्यजनोपेतंतुष्टपुष्टमनुद्धतं ॥ कृतमानोपचारंचयशस्विचमनस्विच ॥ ८ ॥ सचिवैश्चापरैर्मुख्यैर्बहुभिःपुण्यकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंनरसत्तमैः ॥ ९ ॥ बहुभिःपार्थिवैर्गुप्तमस्मत्प्रियचिकीर्षुभिः ॥ अस्मानभिसृतैःकामात्सबलैःसपदानुगैः ॥ १० ॥ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः ॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैरश्वैश्चसंवृतं ॥ ११ ॥ प्रभिन्नकरटैश्चैवद्विरदैरावृतंमहत् ॥ यदहन्यतमेसैन्यंकिमन्यद्भागधेयतः ॥ १२ ॥ योधाक्षय्यजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणं ॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलं ॥ १३ ॥ ध्वजभूषणसंबाधरत्नोपलसुसंचितं ॥ वाहनैरभिधावद्भिर्वायुवेगविकंपितं ॥ १४ ॥

प्रचुरंयत्र सारगात्रंनिबिडावयवं सारगात्रमसारशून्यमितिवा ॥ ३ ॥ ४ ॥ आरोहेअधिरोहणे पर्यवस्कंदेअवरोहणे सरणेप्रसरणे सांतरप्लुतेप्लवनांतरितायांगतौ यानेप्रयाणे व्यपयानेऽपसरणे ॥ ५ ॥ वेतनेन दिनमासवर्षदेयेनधनेन ॥ ६ ॥ गोष्ठ्यासंलापमात्रेण उपकारेणप्राकृतेन उपपादितमुल्लासस्थापितमित्यनुषंगः अनाहूतंयदृच्छोपगतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वाहनान्येवोर्मितरंगपरंपरा विद्यतेयत्र क्षेपण्योयंत्राणि ॥ १३ ॥ रत्नैरुपलैश्चसुसंचितंसुष्ठुसंछादितं वाहनाभिधावनान्येववायुवेगतयाह्वपितानि ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ ममसैन्यस्यशेषमित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ दारुणैकायनेअतिभीषणेऽनन्यगतिके अकालेअतीतेसमये ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लभ्यतेसैन्येनार्थात् ॥ २३ ॥ २४ ॥

द्रोणगंभीरपातालंकृतवर्ममहाह्रदं ॥ जलसंधमहाग्राहंकर्णचंद्रोदयोद्धतं ॥ १५ ॥ गतेसैन्यार्णवंभित्वातरसापांडवर्षभे ॥ संजयैकरथेनैवयुयुधानेचमामकं ॥
॥ १६ ॥ तत्रशेषंनपश्यामिप्रविष्टेसव्यसाचिनि ॥ सात्वतेचरथोदारेममसैन्यस्यसंजय ॥ १७ ॥ तौतत्रसमतिक्रांतौदृष्ट्वातीवतरस्विनौ ॥ सिंधुराजंतुसंप्रेक्ष्य
गांडीवस्येषुगोचरे ॥ १८ ॥ किंनुवाकुरवःकृत्यंविदधुःकालचोदिताः ॥ दारुणैकायनेऽकालेकथंवाप्रतिपेदिरे ॥ १९ ॥ ग्रस्तान्हिकौरवान्मन्येमृत्युनातातसंग
तान् ॥ विक्रमोपिरणेतेषांनतथादृश्यतेहिवै ॥ २० ॥ अक्षतौसंयुगेतत्रप्रविष्टौकृष्णपांडवौ ॥ नचवारयिताकश्चित्तयोरस्तीहसंजय ॥ २१ ॥ भृताश्चबहवोयो
धाःपरीक्ष्यैवमहारथाः ॥ वेतनेनयथायोगंप्रियवादेनचापरे ॥ २२ ॥ असत्कारभृतस्तातममसैन्येनविद्यते ॥ कर्मणाह्यनुरूपेणलभ्यतेभक्तवेतनं ॥ २३ ॥ नचा
योधोभवत्कश्चिन्ममसैन्येतुसंजय ॥ अल्पदानभृतस्तातत्तथाचाभृतकोनरः ॥ २४ ॥ पूजितोहियथाशक्त्यादानमानासनैर्मया ॥ तथापुत्रैश्चमेतातज्ञातिभि
श्चसबांधवैः ॥ २५ ॥ तेचप्राप्यैवसंग्रामेनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ शैनेयेनपरामृष्टाःकिमन्यद्भागधेयतः ॥ २६ ॥ रक्ष्यतेयश्चसंग्रामेयेचसंजयरक्षिणः ॥ ए
कःसाधारणःपंथारक्ष्यस्यसहरक्षिभिः ॥ २७ ॥ अर्जुनंसमरेदृष्ट्वासैंधवस्याग्रतःस्थितं ॥ पुत्रोममभृशंमूढःकिंकार्यंप्रत्यपद्यत ॥ २८ ॥ सात्यकिंचरणेदृष्ट्वाप्र
विशंतमभीतवत् ॥ किंनुदुर्योधनःकृत्यंप्राप्तकालममन्यत ॥ २९ ॥ सर्वशस्त्रातिगौसेनांप्रविष्टौरथिसत्तमौ ॥ दृष्ट्वाकांवैधृतिंयुद्धेप्रत्यपद्यंतमामकाः ॥ ३० ॥ दृ
ष्ट्वाकृष्णंतुदाशार्हमर्जुनार्थेव्यवस्थितं ॥ शिनीनामृषभंचैवमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वासेनांव्यतिक्रांतांसात्वतेनार्जुनेनच ॥ पलायमानांश्चकुरूनम
न्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३२ ॥ विद्रुतान्रथिनोदृष्ट्वानिरुत्साहान्द्विषज्जये ॥ पलायनकृतोत्साहान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३३ ॥ शून्यान्कृतान्रथोपस्थान्सात्वते
नार्जुनेनच ॥ हतांश्चयोधान्संदृश्यमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३४ ॥ व्यश्वनागरथान्दृष्ट्वातत्रवीरान्सहस्रशः ॥ धावमानान्रणेव्यग्रान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३५ ॥
महानागान्विद्रवतोदृष्ट्वार्जुनशराहतान् ॥ पतितान्पततश्चान्यान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३६ ॥ विहीनांश्चकृतानश्वान्विरथांश्चकृतान्नरान् ॥ तत्रसात्यकिपा
र्थाभ्यांमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३७ ॥ हयौघान्निहतान्दृष्ट्वाद्रवमाणांस्ततस्ततः ॥ रणेमाधवपार्थाभ्यांमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३८ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धृतिंधारणां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्ययान्अनेकायान् अव्ययान्पलायनैकमनसइतिवा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ निर्गुणतांगुणवैषम्यं द्वैधीभावमनिश्चयं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुमहान्विपुलइतिपर्यायाभ्यांमहत्त्वो

पत्तिसंघान्रणेदृष्ट्वाधावमानांश्चसर्वशः ॥ निराशाविजयेसर्वेमन्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ३९ ॥ द्रोणस्यसमतिक्रांतावनीकमपराजितौ ॥ क्षणेनदृष्ट्वातौवीरौम
न्येशोचंतिपुत्रकाः ॥ ४० ॥ संमूढोस्मिभृशंतातश्रुत्वाकृष्णधनंजयौ ॥ प्रविष्टौमामकंसैन्यंसात्वतेनसहाच्युतौ ॥ ४१ ॥ तस्मिन्प्रविष्टेपृतनांशिनीनांप्रवरेर
थे ॥ भोजानीकंव्यतिक्रांतेकिमकुर्वतकौरवाः ॥ ४२ ॥ तथाद्रोणेनसमरेनिगृहीतेषुपांडुषु ॥ कथंयुद्धमभूत्तत्रतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ४३ ॥ द्रोणोहिबलवान्श्रे
ष्ठःकृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ पंचालास्तंमहेष्वासंप्रत्यविध्यन्कथंरणे ॥ ४४ ॥ बद्धवैरास्ततोद्रोणेधनंजयजयैषिणः ॥ भारद्वाजसुतस्तेषुदृढवैरोमहारथः ॥ ४५ ॥ अ
र्जुनश्चापियच्चक्रेसिंधुराजवधंप्रति ॥ तन्मेसर्वंसमाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४५ ॥ संजयउवाच आत्मापराधात्संभूतंव्यसनंभरतर्षभ ॥ प्राप्यप्राकृ
तवद्वीरनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ ४७ ॥ पुरायदुच्यसेप्राज्ञैःसुहृद्भिर्विदुरादिभिः ॥ माहार्षीःपांडवान्राजन्निितितन्नत्वयाश्रुतं ॥ ४८ ॥ सुहृदांहितकामानांवाक्यं
योनशृणोतिह ॥ समहद्व्यसनंप्राप्यशोचतेवैयथाभवान् ॥ ४९ ॥ याचितोसिपुराराजन्दाशार्हेणशमंप्रति ॥ नचतंलब्धवान्कामंत्वत्तःकृष्णोमहायशाः ॥ ५० ॥
तवनिर्गुणतांज्ञात्वापक्षपातंसुतेषुच ॥ द्वैधीभावंतथाधर्मेपांडवेषुचमत्सरं ॥ ५१ ॥ तवजिह्मनभिप्रायंविदित्वापांडवान्प्रति ॥ आर्त्तप्रलापांश्चबहून्मनुजाधिप
सत्तम ॥ ५२ ॥ सर्वलोकस्यतत्त्वज्ञःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ वासुदेवस्ततोयुद्धंकुरूणामकरोन्महत् ॥ ५३ ॥ आत्मापराधात्सुमहान्प्राप्तस्तेविपुलःक्षयः ॥ नैनंदुर्यो
धनेदोषंकर्त्तुमर्हसिमानद ॥ ५४ ॥ नहितेसुकृतंकिंचिदादौमध्येचभारत ॥ दृश्यतेपृष्ठतश्चैवत्वन्मूलोहिपराजयः ॥ ५५ ॥ तस्मादवस्थितोभूत्वाज्ञात्वालोकस्य
निर्णयं ॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंघोरंदेवासुरोपमं ॥ ५६ ॥ प्रविष्टेतवसैन्यंतुशैनेयेसत्यविक्रमे ॥ भीमसेनमुखाःपार्थाःप्रतीयुर्वाहिनींतव ॥ ५७ ॥ आगच्छतस्ता
न्सहसाक्रुद्धरूपान्सहानुगान् ॥ दधारैकोरणेपांडून्कृतवर्मामहारथः ॥ ५८ ॥ यथोद्वृत्तंवारयतेवेलावैसलिलार्णवं ॥ पांडुसैन्यंतथासंख्येहार्दिक्यःसमवारयत् ॥
॥ ५९ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामहार्दिक्यस्यपराक्रमं ॥ यदेनंसहिताःपार्थानातिचक्रमुराहवे ॥ ६० ॥ ततोभीमस्त्रिभिर्विध्वाकृतवर्माणमाशुगैः ॥ शंखंदध्मौमहा
बाहुर्हर्षयन्सर्वपांडवान् ॥ ६१ ॥ सहदेवस्तुविंशत्याधर्मराजश्चपंचभिः ॥ शतेननकुलश्चापिहार्दिक्यंसमविध्यत ॥ ६२ ॥

द्रेकः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ निर्णयंनियतस्वभावं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६३॥६४॥ सर्वतःसर्वान् ॥ ६५॥६६॥६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ द्विधास्थानद्वये ॥ ७४ ॥७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्यासप्तभिश्चघटोत्कचः ॥ धृष्टद्युम्नस्त्रिभिश्चापिकृतवर्माणमार्दयत् ॥ ६३ ॥ विराटोद्रुपदश्चैवयाज्ञसेनिश्चपंचभिः ॥ शिखंडीचैवहार्दिक्यंवि
ध्वापंचभिराशुगैः ॥ ६४ ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यासायकानांहसन्निव ॥ कृतवर्माततोराजन्सर्वतस्तान्महारथान् ॥ ६५ ॥ एकैकंपंचभिर्विध्वाभीमंविव्याधस
प्तभिः ॥ धनुर्ध्वजंचास्यतदारथाद्भूमावपातयत् ॥ ६६ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंत्वरमाणोमहारथः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःसप्तत्यानिशितैःशरैः ॥ ६७ ॥ सगा
ढविद्धोबलवान्हार्दिक्यस्यशरोत्तमैः ॥ चचालरथमध्यस्थःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ६८ ॥ भीमसेनंतथादृष्ट्वाधर्मराजपुरोगमाः ॥ विसृजंतःशरान्राजन्कृतव
र्माणमार्दयन् ॥ ६९ ॥ तंतथाकोष्ठकीकृत्यरथवंशेनमारिष ॥ विव्यधुःसायकैर्हृष्टारक्षार्थंमारुतेर्मृधे ॥ ७० ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः ॥ शक्तिंज
ग्राहसमरेहेमदंडामयस्मयीं ॥ ७१ ॥ चिक्षेपचरथात्तूर्णंकृतवर्मरथंप्रति ॥ साभीमभुजनिर्मुक्तानिर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ ७२ ॥ कृतवर्माणमभितःप्रजज्वाल
सुदारुणा ॥ तामापतंतींसहसायुगांताग्निसमप्रभां ॥ ७३ ॥ द्वाभ्यांशराभ्यांहार्दिक्योनिजघानद्विधातदा ॥ साछिन्नापतिताभूमौशक्तिःकनकभूषणा ॥ ७४ ॥
द्योतयंतीदिशोराजन्महोल्केवनभश्च्युता ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाभीमश्चुक्रोधवैभृशं ॥ ७५ ॥ ततोन्यद्धनुरादायवेगवत्सुमहास्वनं ॥ भीमसेनोरणेक्रुद्धोहार्दिक्यंस
मवारयत् ॥ ७६ ॥ अथैनंपंचभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ भीमोभीमबलोराजंस्तवदुर्मंत्रितेनच ॥ ७७ ॥ भोजस्तुक्षतसर्वांगोभीमसेनेनमारिष ॥ रक्ता
शोकइवोत्फुल्लोव्यभ्राजतरणाजिरे ॥ ७८ ॥ ततःक्रुद्धस्त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनंहसन्निव ॥ अभिहत्यदृढंयुद्धेतान्सर्वान्प्रत्यविध्यत ॥ ७९ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो
यतमानान्महारथान् ॥ तेपितंप्रत्यविध्यंतसप्तभिःसप्तभिःशरैः ॥ ८० ॥ शिखंडिनस्ततःक्रुद्धःक्षुरप्रेणमहारथः ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेप्रहसन्निवसात्वतः ॥ ८१ ॥ शि
खंडीतुततःक्रुद्धश्छिन्नेधनुषिसत्वरः ॥ असिंजग्राहसमरेशतचंद्रंचभास्वरं ॥ ८२ ॥ भ्रामयित्वामहच्चर्मचामीकरविभूषितं ॥ तमसिंप्रेषयामासकृतवर्मरथं
प्रति ॥ ८३ ॥ सतस्यसशरंचापंछित्वाराजन्महानसिः ॥ अभ्यगाद्धरणींराजंश्च्युतंज्योतिरिवांबरात् ॥ ८४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुत्वरमाणंमहारथाः ॥ विव्यधुः
सायकैर्गाढंकृतवर्माणमाहवे ॥ ८५ ॥ अथान्यद्धनुरादायत्यक्त्वातच्चमहद्धनुः ॥ विशीर्णंभरतश्रेष्ठहार्दिक्यःपरवीरहा ॥ ८६ ॥ विव्याधपांडवान्युद्धेत्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः ॥ शिखंडिनंचविव्याधत्रिभिःपंचभिरेवच ॥ ८७ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कूर्मनखैःकूर्मनखाकृतिफलकैः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायां

धनुरन्यत्समादायशिखंडीतुमहायशाः ॥ अवारयत्कूर्मनखैराशुगैर्हृदिकात्मजं ॥ ८८ ॥ ततःक्रुद्धोरणेराजन्हृदिकस्यात्मसंभवः ॥ अभिदुद्राववेगेनयाज्ञसे
निंमहारथं ॥ ८९ ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्मृत्योर्हेतुंमहात्मनः ॥ विदर्शयन्बलंशूरःशार्दूलइवकुंजरं ॥ ९० ॥ तौदिशांगजसंकाशौज्वलिताविवपावकौ ॥ समापे
ततुरन्योन्यंशरसंघैररिंदमौ ॥ ९१ ॥ विधुन्वानौधनुःश्रेष्ठेसंदधानौचसायकान् ॥ विसृजंतौचशतशोगभस्तीनिवभास्करौ ॥ ९२ ॥ तापयंतौशरैस्तीक्ष्णैरन्यो
न्यंतौमहारथौ ॥ युगांतप्रतिमौवीरौरेजतुर्भास्कराविव ॥ ९३ ॥ कृतवर्माचसमरेयाज्ञसेनिंमहारथं ॥ विध्वेषुभिस्त्रिसप्तत्यापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ ९४ ॥ सगा
ढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरंचापंमूर्च्छयाभिपरिप्लुतः ॥ ९५ ॥ तंविषण्णंरणेदृष्ट्वातावकाःपुरुषर्षभ ॥ हार्दिक्यंपूजयामासुर्वासांस्या
दुधुवुश्चह ॥ ९६ ॥ शिखंडिनंतथाज्ञात्वाहार्दिक्यशरपीडितं ॥ अपोवाहरणाद्यंताल्वरमाणोमहारथं ॥ ९७ ॥ सादितंतुरथोपस्थेदृष्ट्वापार्थाःशिखंडिनं ॥ परिव
व्रूरथैस्तूर्णंकृतवर्माणमाहवे ॥ ९८ ॥ तत्राद्भुतंपरंचक्रेकृतवर्मामहारथः ॥ यदेकःसमरेपार्थान्वारयामाससानुगान् ॥ ९९ ॥ पार्थान्जित्वाऽजयच्चेदीन्पंचाला
न्सृंजयानपि ॥ केकयांश्चमहावीर्यान्कृतवर्मामहारथः ॥ १०० ॥ तेवध्यमानाःसमरेहार्दिक्येनस्मपांडवाः ॥ इतश्चेतश्चधावंतोनैवचक्रुर्धृतिंरणे ॥ १ ॥ जित्वापां
डुसुतान्युद्धेभीमसेनपुरोगमान् ॥ हार्दिक्यःसमरेतिष्ठद्विधूमइवपावकः ॥ २ ॥ तेद्राव्यमाणाःसमरेहार्दिक्येनमहारथाः ॥ विमुखाःसमपद्यंतशरवृष्टिभिरा
र्दिताः ॥ १०३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेकृतवर्मपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच श्रृणुष्वैकमनाराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ द्राव्यमाणेबलेतस्मिन्हार्दिक्येनमहात्मना ॥ १ ॥ लज्जयावनतेचापिप्रहृष्टैश्चापितावकैः ॥ द्वीपो
यआसीत्पांडूनामगाधेगाधमिच्छतां ॥ २ ॥ श्रुत्वासनिनदंभीमंतावकानांमहाहवे ॥ शैनेयस्त्वरितोराजन्कृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ३ ॥ उवाचसारथिंतत्रक्रो
धामर्षसमन्वितः ॥ हार्दिक्याभिमुखंसूतकुरुमेरथमुत्तमं ॥ ४ ॥ कुरुतेकदनंपश्यपांडुसैन्येत्यमर्षितः ॥ एनंजित्वापुनःसूतयास्यामिविजयंप्रति ॥ ५ ॥ एवमु
क्तेतुवचनेसूतस्तस्यमहामते ॥ निमेषांतरमात्रेणकृतवर्माणमभ्ययात् ॥ ६ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रृणुष्वेति हार्दिक्येनतावकैरन्यैश्चद्राव्यमाणेइत्युत्तरश्लोकेनसहान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पिंडिकागंडः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

कृतवर्मातुहार्दिक्यःशैनेयंनिशितैःशरैः ॥ अवाकिरत्सुसंक्रुद्धस्ततोक्रुध्यत्ससात्यकिः ॥ ७ ॥ अथाशुनिशितंभल्लंशैनेयःकृतवर्मणः ॥ प्रेषयामाससमरेशरांश्च
चतुरोपरान् ॥ ८ ॥ तेतस्यजघ्निरेवाहान्भल्लेनास्याच्छिनद्धनुः ॥ पृष्ठरक्षंतथासूतमविध्यन्निशितैःशरैः ॥ ९ ॥ ततस्तंविरथंकृत्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ से
नामस्यार्दयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ १० ॥ अभज्यताथपृतनाशैनेयशरपीडिता ॥ ततःप्रायात्सत्वरितःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ११ ॥ शृणुराजन्यदकरो
त्तवसैन्येषुवीर्यवान् ॥ अतीत्यसमहाराजद्रोणानीकमहार्णवं ॥ १२ ॥ पराजित्यतुसंहृष्टःकृतवर्माणमाहवे ॥ यंतारमब्रवीच्छूरःशनैर्याहीत्यसंभ्रमं ॥ १३ ॥
दृष्ट्वातुतवतत्सैन्यंरथाश्वद्विपसंकुलं ॥ पदातिजनसंपूर्णमब्रवीत्सारथिंपुनः ॥ १४ ॥ यदेतन्मेघसंकाशंद्रोणानीकस्यसव्यतः ॥ सुमहत्कुंजरानीकंयस्यरुक्मर
थोमुखं ॥ १५ ॥ एतेहिबहवःसूतदुर्निवाराश्चसंयुगे ॥ दुर्योधनसमादिष्टामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ १६ ॥ राजपुत्रामहेष्वासाःसर्वेविक्रांतयोधिनः ॥ त्रिग
र्त्तानांरथोदाराःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १७ ॥ मामेवाभिमुखावीरायोत्स्यमानाव्यवस्थिताः ॥ अत्रमांप्रापयक्षिप्रमश्वांश्चोदयसारथे ॥ १८ ॥ त्रिगर्तैःसह
योत्स्यामिभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ ततःप्रायाच्छनैःसूतःसात्वतस्यमतेस्थितः ॥ १९ ॥ रथेनादित्यवर्णेनभास्वरेणपताकिना ॥ तमूहुःसारथेर्वश्यावल्गमानाह
योत्तमाः ॥ २० ॥ वायुवेगसमाःसंख्येकुंदेंदुरजतप्रभाः ॥ आपतंतंरणेतंतुशंखवर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २१ ॥ परिवव्रुस्ततःशूरागजानीकेनसर्वतः ॥ किरंतोविविधां
स्तीक्ष्णान्सायकान्लघुवेधिनः ॥ २२ ॥ सात्वतोनिशितैर्बाणैर्गजानीकमयोधयत् ॥ पर्वतानिववर्षेणतपांतेजलदोमहान् ॥ २३ ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैर्वध्य
मानाःशरैर्गजाः ॥ प्राद्रवन्रणमुत्सृज्यशिनिवीरसमीरितैः ॥ २४ ॥ शीर्णदंताविरुधिराभिन्नमस्तकपिंडिकाः ॥ विशीर्णकर्णास्यकराविनियंतृपताकिनः ॥
॥ २५ ॥ संभिन्नमर्मघंटाश्चविनिकृत्तमहाध्वजाः ॥ हतारोहादिशोराजन्भेजिरेभ्रष्टकंबलाः ॥ २६ ॥ रुवंतोविविधान्नादान्जलदोपमनिःस्वनाः ॥ नाराचैर्वत्स
दंतैश्चभल्लैरंजलिकैस्तथा ॥ २७ ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चसात्वतेनविदारिताः ॥ क्षरंतोसृक्तथामूत्रंपुरीषंचप्रदुद्रुवुः ॥ २८ ॥ बभ्रमुश्चस्खलुश्चान्येपेतुर्मम्लुस्तथापरे ॥
एवंतत्कुंजरानीकंयुयुधानेनपीडितं ॥ २९ ॥ शरैरग्न्यर्कसंकाशैःप्रदुद्रावसमंततः ॥ तस्मिन्हतेगजानीकेजलसंधोमहाबलः ॥ ३० ॥ यत्तःसंप्रापयन्नागंरजता
श्वरथंप्रति ॥ रुक्मवर्मधरःशूरस्तपनीयांगदःशुचिः ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ कंठसूत्रंहारं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ततोग्रहणानंतरंआविध्यभ्रामयित्वा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

कुंडलीमुकुटीखड्गीरक्तचंदनरूषितः ॥ शिरसाधारयन्दीप्तांतपनीयमयींस्रजं ॥ ३२ ॥ उरसाधारयन्निष्कंकंठसूत्रंचभास्वरं ॥ चापंचरुक्मविकृतंविधुन्वन्गज
मूर्धनि ॥ ३३ ॥ अशोभतमहाराजसविद्युदिवतोयदः ॥ तमापतंतंसहसामागधस्यगजोत्तमं ॥ ३४ ॥ सात्यकिर्वारयामासवेलेवमकरालयं ॥ नागंनिवारितं
दृष्ट्वाशैनेयस्यशरोत्तमैः ॥ ३५ ॥ अक्रुध्यतरणेराजन्जलसंधोमहाबलः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजमार्गणैर्भारसाधनैः ॥ ३६ ॥ अविध्यतशिनेःपौत्रंजलसंधोम
होरसि ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ ३७ ॥ अस्यतोवृष्णिवीरस्यनिचकर्त्तशरासनं ॥ सात्यकिंछिन्नधन्वानंप्रहसन्निवभारत ॥ ३८ ॥ अविध्यन्मा
गधोवीरःपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्जलसंधेनवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ नाकंपतमहाबाहुस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ अचिंतयन्वैसशरान्नात्यर्थंसंभ्रमा
द्बली ॥ ४० ॥ धनुरन्यत्समादायतिष्ठतिष्ठेत्युवाचह ॥ एतावदुक्त्वाशैनेयोजलसंधंमहोरसि ॥ ४१ ॥ विव्याधषष्ट्यासुभृशंशराणांप्रहसन्निव ॥ क्षुरप्रेणसुती
क्ष्णेनमुष्टिदेशेमहद्धनुः ॥ ४२ ॥ जलसंधस्यचिच्छेदविव्याधचत्रिभिःशरैः ॥ जलसंधस्तुतत्त्यक्त्वासशरंवैशरासनं ॥ ४३ ॥ तोमरंव्यसृजत्तूर्णंसात्यकिंप्रति
मारिष ॥ सनिर्भिद्यभुजंसव्यंमाधवस्यमहारणे ॥ ४४ ॥ अभ्यगाद्धरणींघोरःश्वसन्निवमहोरगः ॥ निर्भिन्नेतुभुजेसव्येसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ४५ ॥ त्रिं
शद्भिर्विशिखैस्तीक्ष्णैर्जलसंधमताडयत् ॥ प्रगृह्यतुततःखड्गंजलसंधोमहाबलः ॥ ४६ ॥ आर्षभंचर्मचमहच्छतचंद्रकसंकुलं ॥ आविध्यचततःखड्गंसात्वतायो
त्ससर्जह ॥ ४७ ॥ शैनेयस्यधनुश्छित्वासखड्गोन्यपतन्महीं ॥ अलातचक्रवच्चैवव्यरोचतमहींगतः ॥ ४८ ॥ अथान्यद्धनुरादायसर्वकायावदारणं ॥ शालस्कं
धप्रतीकाशमिंद्राशनिसमस्वनं ॥ ४९ ॥ विस्फार्यविव्यधेक्रुद्धोजलसंधंशरेणह ॥ ततःसाभरणौबाहूक्षुराभ्यांमाधवोत्तमः ॥ ५० ॥ सात्यकिर्जलसंधस्यचि
च्छेदप्रहसन्निव ॥ तौबाहूपरिघप्रख्यौपेततुर्गजसत्तमात् ॥ ५१ ॥ वसुंधराधराद्भ्रष्टौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ ततःसुदंष्ट्रंसुमहच्चारुकुंडलमंडितं ॥ ५२ ॥ क्षुरेणा
स्यतृतीयेनशिरश्चिच्छेदसात्यकिः ॥ तत्पातितशिरोबाहुकबंधंभीमदर्शनं ॥ ५३ ॥ द्विरदंजलसंधस्यरुधिरेणाभ्यषिंचत ॥ जलसंधंनिहत्याजौत्वरमाणस्तु
सात्वतः ॥ ५४ ॥ विमानंपातयामासगजस्कंधाद्विशांपते ॥ रुधिरेणावसिक्तांगोजलसंधस्यकुंजरः ॥ ५५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वसुंधराधरात्पर्वतात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेकिरंतइति ॥ १ ॥

विलंबमानमवहत्संश्लिष्टंपरमासनं ॥शरार्दितःसात्वतेनमर्दमानःस्ववाहिनीं॥ ५६ ॥ घोरमार्त्तस्वरंकृत्वाविदुद्रावमहागजः ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ ५७ ॥ जलसंधंहतंदृष्ट्वावृष्णीनामृषभेणतु ॥ विमुखाश्चाभ्यधावंततवयोधाःसमंततः ॥ ५८ ॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्जये ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्द्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ ५९ ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्युयुधानंमहारथं ॥ तमुदीर्णंतथादृष्ट्वाशैनेयंकुरुपुंगवाः ॥ ६० ॥ द्रोणेनैवसहक्रुद्धाःसात्यकिंसमुपाद्रवन् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांसात्वतस्यच ॥ द्रोणस्यचरणेराजन्घोरंदेवासुरोपमं ॥ ६१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेजलसंधवधोनामपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तेकिरंतःशरव्रातान्सर्वेयत्ताःप्रहारिणः ॥ त्वरमाणामहाराजयुयुधानमयोधयन् ॥ १ ॥ तंद्रोणःसप्तसप्तत्याजघाननिशितैःशरैः ॥ दुर्मर्षणोद्वादशभिर्दुःसहोदशभिःशरैः ॥ २ ॥ विकर्णश्चापिनिशितैस्त्रिंशद्भिःकंकपत्रिभिः ॥ विव्याधसव्येपार्श्वेतुस्तनाभ्यामंतरेतथा ॥ ३ ॥ दुर्मुखोदशभिर्बाणैस्तथादुःशासनोष्टभिः ॥ चित्रसेनश्चशैनेयंद्वाभ्यांविव्याधमारिष ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्चमहताशरवर्षेणमाधवं ॥ अपीडयद्रणेराजन्शूराश्चान्येमहारथाः ॥ ५ ॥ सर्वतःप्रतिविद्धस्तुतवपुत्रैर्महारथैः ॥ तान्प्रत्यविध्यद्वार्ष्णेयःपृथक्पृथगजिह्मगैः ॥ ६ ॥ भारद्वाजंत्रिभिर्बाणैर्दुःसहंनवभिःशरैः ॥ विकर्णंपंचविंशत्याचित्रसेनंचसप्तभिः ॥ ७ ॥ दुर्मर्षणंद्वादशभिरष्टाभिश्चविविंशतिं ॥ सत्यव्रतंचनवभिर्विजयंदशभिःशरैः ॥ ८ ॥ ततोरुक्मांगदंचापंविधुन्वानोमहारथः ॥ अभ्ययात्सात्यकिस्तूर्णंपुत्रंतवमहारथं ॥ ९ ॥ राजानंसर्वलोकस्यसर्वलोकमहारथं ॥ शरैरभ्याहनद्गाढंततोयुद्धमभूत्तयोः ॥ १० ॥ विमुंचंतौशरांस्तीक्ष्णान्संदधानौचसायकान् ॥ अदृश्यंसमरेन्योन्यंचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ ॥ ११ ॥ सात्यकिःकुरुराजेननिर्विद्धोबह्वशोभत ॥ अस्रवद्रुधिरंभूरिस्वरसंचंदनोयथा ॥ १२ ॥ सात्वतेनचबाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव ॥ शातकुंभमयापीडोबभौयूपइवोच्छ्रितः ॥ १३ ॥ माधवस्तुरणेराजन्कुरुराजस्यधन्विनः ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेक्षुरप्रेणहसन्निव ॥ १४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैर्बहुभिराचिनोत् ॥ निर्भिन्नश्चशरैस्तेनद्विषताक्षिप्रकारिणा ॥ १५ ॥ नामृष्यतरणेराजाशत्रोर्विजयलक्षणं ॥ अथान्यद्धनुरादायहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ १६ ॥ ॥१०३॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ चंदनोरक्तचंदनः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

विव्याधसात्यकिंतूर्णंसायकानांशतेनह ॥ सोतिविद्धोबलवतातवपुत्रेणधन्विना ॥ १७ ॥ अमर्षवशमापन्नस्तवपुत्रमपीडयत् ॥ पीडितंनृपतिंदृष्ट्वातवपुत्राम
हारथाः ॥ १८ ॥ सात्यकिंशरवर्षेणछादयामासुरोजसा ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिस्तवपुत्रैर्महारथैः ॥ १९ ॥ एकैकंपंचभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ दुर्योध
नंचत्वरितोविव्याधाष्टभिराशुगैः ॥ २० ॥ प्रहसंश्चास्यचिच्छेदकार्मुकंरिपुभीषणं ॥ नागंमणिमयंचैवशरैर्ध्वजमपातयत् ॥ २१ ॥ हत्वातुचतुरोवाहांश्चतु
र्भिर्निशितैःशरैः ॥ सारथिंपातयामासक्षुरप्रेणमहायशाः ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरेचैवकुरुराजंमहारथं ॥ अवाकिरच्छरैर्हृष्टोबहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ सव
ध्यमानःसमरेशैनेयस्यशरोत्तमैः ॥ प्राद्रवत्सहसाराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ २४ ॥ आप्लुतश्चततोयानंचित्रसेनस्यधन्विनः ॥ हाहाभूतंजगच्चासीद्दृष्ट्वाराजान
माहवे ॥ २५ ॥ ग्रस्यमानंसात्यकिनाखेसोममिवराहुणा ॥ तंतुशब्दमथश्रुत्वाकृतवर्मामहारथः ॥ २६ ॥ अभ्ययात्सहसातत्रयत्रास्तेमाधवःप्रभुः ॥ विधुन्वा
नोधनुःश्रेष्ठंचोदयंश्चैववाजिनः ॥ २७ ॥ भर्त्सयन्सारथिंचाग्रेयाहियाहीतिसत्वरं ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यव्यादितास्यमिवांतकं ॥ २८ ॥ युयुधानोमहाराजयंतार
मिदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ कृतवर्मारथेनैषद्रुतमापततेशरी ॥ २९ ॥ प्रत्युद्याहिरथेनैनंप्रवरंसर्वधन्विनां ॥ ततःप्रजविताश्वेनविधिवत्कल्पितेनच ॥ ३० ॥ आस
सादरणेभोजंप्रतिमानंधनुष्मतां ॥ ततःपरमसंक्रुद्धौज्वलिताविवपावकौ ॥ ३१ ॥ समेयातांनरव्याघ्रौव्याघ्राविवतरस्विनौ ॥ कृतवर्मातुशैनेयंषड्विंशत्यास
मार्पयत् ॥ ३२ ॥ निशितैःसायकैस्तीक्ष्णैर्यंतारंचास्यपंचभिः ॥ चतुरश्चतुरोवाहांश्चतुर्भिःपरमेषुभिः ॥ ३३ ॥ अविध्यत्साधुदांतान्वैसैंधवान्सात्वतस्यहि ॥ रु
क्मध्वजोरुक्मपृष्ठंमहद्विस्फार्यकार्मुकं ॥ ३४ ॥ रुक्मांगदीरुक्मवर्मारुक्मपुंखैरवारयत् ॥ ततोशीतिंशिनेःपौत्रःसायकान्कृतवर्मणे ॥ ३५ ॥ प्राहिणोत्त्वरयायु
क्तोद्रष्टुकामोधनंजयं ॥ सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुतापनः ॥ ३६ ॥ समकंपतदुर्धर्षःक्षितिकंपेयथाचलः ॥ त्रिषष्ट्याचतुरोस्याश्वान्सप्तभिःसारथिंतथा ॥
॥ ३७ ॥ विव्याधनिशितैस्तूर्णंसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ सुवर्णपुंखंविशिखंसमाधायचसात्यकिः ॥ ३८ ॥ व्यसृजत्तंमहाज्वालंसंक्रुद्धमिवपन्नगं ॥ सोविध्यत्कृ
तवर्माणंयमदंडोपमःशरः ॥ ३९ ॥ जांबूनदविचित्रंचवर्मनिर्भिद्यभानुमत् ॥ अभ्यगाद्धरणीमुग्रोरुधिरेणसमुक्षितः ॥ ४० ॥ संजातरुधिरश्चाजौसात्वतेषु
भिरर्दितः ॥ सशरंधनुरुत्सृज्यन्यपतत्स्यंदनोत्तमात् ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दंष्ट्राश्वतस्रोयस्यस्युर्दशनेभ्यःसमुच्छ्रिताः सिंहदंष्ट्रःसगदितश्चतुर्दंष्ट्रश्चसूरिभिः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६॥ ॥ ७ ॥

ससिंहदंष्ट्रोजानुभ्यांपतितोमितविक्रमः॥ शरार्दितःसात्यकिनारथोपस्थेनरर्षभः ॥ ४२ ॥ सहस्रबाहुसदृशमक्षोभ्यमिवसागरं ॥ निवार्यकृतवर्माणंसात्यकिःप्रययौततः ॥ ४३ ॥ खड्गशक्तिधनुःकीर्णांगजाश्वरथसंकुलां ॥ प्रवर्त्तितोग्ररुधिरांशतशःक्षत्रियर्षभैः ॥ ४४ ॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांमध्येनशिनिपुंगवः॥ अभ्यगाद्वाहिनींहित्वावृत्रहेवासुरींचमूं॥ ४५ ॥ समाश्वस्यचहार्दिक्योगृह्यचान्यन्महद्धनुः ॥ तस्थौसतत्रबलवान्वारयन्युधिपांडवान् ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुर्योधनकृतवर्मपराजयेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच काल्यमानेषुसैन्येषुशैनेयेनततस्ततः ॥ भारद्वाजःशरव्रातैर्महद्भिःसमवाकिरत् ॥ १ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलोद्रोणसात्वतयोरभूत् ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांबलिवासवयोरिव ॥ २ ॥ ततोद्रोणःशिनेःपौत्रंचित्रैःसर्वायसैःशरैः ॥ त्रिभिराशीविषाकारैर्ललाटेसमविध्यत ॥ ३ ॥ तैर्ललाटार्पितैर्बाणैर्युयुधानस्त्वजिह्मगैः ॥ व्यरोचतमहाराजत्रिशृंगइवपर्वतः ॥ ४ ॥ ततोस्यबाणानपरानिंद्राशनिसमस्वनान् ॥ भारद्वाजोंतरप्रेक्षीप्रेषयामाससंयुगे ॥ ५ ॥ तान्द्रोणचापनिर्मुक्तान्दाशार्हःपततःशरान् ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांसुपुंखाभ्यांचिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ६ ॥ तामस्यलघुतांद्रोणःसमवेक्ष्यविशांपते ॥ प्रहस्यसहसाविध्यत्त्रिंशताशिनिपुंगवं ॥ ७ ॥ पुनःपंचाशतेषूणांशितेनचसमार्पयत् ॥ लघुतांयुयुधानस्यलाघवेनविशेषयन् ॥ ८ ॥ समुत्पतंतिवल्मीकाद्यथाक्रुद्धामहोरगाः ॥ तथाद्रोणरथाद्राजन्नापतंतितनुच्छिदः ॥ ९ ॥ तथैवयुयुधानेनसृष्टाःशतसहस्रशः ॥ अवाकिरन्द्रोणरथंशरारुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ लाघवाद्द्विजमुख्यस्यसात्वतस्यचमारिष ॥ विशेषंनाध्यगच्छामसमावास्तांनरर्षभौ ॥ ११ ॥ सात्यकिस्तुततोद्रोणंनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानभृशंक्रुद्धोध्वजंचनिशितैःशरैः ॥ १२ ॥ सारथिंचशतेनैवभारद्वाजस्यपश्यतः ॥ लाघवंयुयुधानस्यदृष्ट्वाद्रोणोमहारथः ॥ १३ ॥ सप्तत्यासारथिंविध्वातुरंगांश्चत्रिभिस्त्रिभिः ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदमाधवस्यरथेस्थितं ॥ १४ ॥ अथापरेणभल्लेनहेमपुंखेनपत्रिणा ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेमाधवस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ सात्यकिस्तुततःक्रुद्धोधनुस्त्यक्त्वामहारथः ॥ गदांजग्राहमहतींभारद्वाजायचाक्षिपत् ॥ १६ ॥ तामापतंतींसहसापट्टबद्धामयस्मयीं ॥ न्यवारयच्छरैर्द्रोणोबहुभिर्बहुरूपिभिः ॥ १७ ॥

काल्यमानेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ रथशक्त्याकेतकपत्राकारमुखयाशक्त्या ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अथान्यद्धनुरादायसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ विव्याधबहुभिर्वीरंभारद्वाजंशिलाशितैः ॥ १८ ॥ सविध्वासमरेद्रोणंसिंहनादममुंचत ॥ तंवैनममृषेद्रोणःसर्व
शस्त्रभृतांवरः ॥ १९ ॥ ततःशक्तिंगृहीत्वातुरुक्मदंडामयस्मयीं ॥ तरसाप्रेषयामासमाधवस्यरथंप्रति ॥ २० ॥ अनासाद्यतुशैनेयंसाशक्तिःकालसन्निभा ॥ भि
त्वारथंजगामोग्राधरणींदारुणस्वना ॥ २१ ॥ ततोद्रोणंशिनेःपौत्रोराजन्विव्याधपत्रिणा ॥ दक्षिणंभुजमासाद्यपीडयन्भरतर्षभ ॥ २२ ॥ द्रोणोपिसमरेराज
न्माधवस्यमहद्धनुः ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदरथशक्त्याचसारथिं ॥ २३ ॥ मुमोहसारथिस्तस्यरथशक्त्यासमाहतः ॥ सरथोपस्थमासाद्यमुहूर्त्तंसंन्यषीदत ॥ २४॥
चकारसात्यकीराजन्सूतकर्मातिमानुषं ॥ आयोधयच्चयद्द्रोणंरश्मीन्जग्राहचस्वयं ॥ २५॥ ततःशरशतेनैवयुयुधानोमहारथः ॥ अविध्यद्ब्राह्मणंसंख्येहृष्टरूपो
विशांपते ॥ २६ ॥ तस्यद्रोणःशरान्पंचप्रेषयामासभारत ॥ तेघोराःकवचंभित्वापपुःशोणितमाहवे ॥ २७ ॥ निर्विद्धस्तुशरैर्घोरैरक्रुद्ध्यत्सात्यकिर्भृशं ॥ साय
कान्व्यसृजच्चापिवीरोरुक्मरथंप्रति ॥ २८ ॥ ततोद्रोणस्ययंतारंनिपात्यैकेषुणाभुवि ॥ अश्वान्व्यद्रावयद्बाणैर्हतसूतांस्ततस्ततः ॥ २९ ॥ सरथःप्रद्रुतःसंख्येमं
डलानिसहस्रशः ॥ चकारराजतोराजन्भ्राजमानइवांशुमान् ॥ ३० ॥ अभिद्रवतगृह्णीतहयान्द्रोणस्यधावत ॥ इतिस्मचुक्रुशुःसर्वेराजपुत्राःसराजकाः ॥ ३१ ॥
तेसात्यकिमपास्याशुराजन्युधिमहारथाः ॥ यतोद्रोणस्ततःसर्वेसहसासमुपाद्रवन् ॥ ३२ ॥ तान्दृष्ट्वाप्रद्रुतान्संख्येसात्वतेनशरार्दितान् ॥ प्रभग्नंपुनरेवासीत्त
वसैन्यंसमाकुलं ॥ ३३ ॥ व्यूहस्यैवपुनर्द्वारंगत्वाद्रोणोव्यवस्थितः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैर्नीतोवृष्णिशरार्दितैः ॥ ३४ ॥ पांडुपांचालसंभिन्नंव्यूहमालोक्यवीर्य
वान् ॥ शैनेयेनाकरोद्यत्नंव्यूहमेवाभ्यरक्षत ॥ ३५ ॥ निवार्यपांडुपंचालान्द्रोणाग्निःप्रदहन्निव ॥ तस्थौक्रोधेध्मसंदीप्तःकालसूर्यइवोद्यतः ॥ ३६ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेसात्यकिपराक्रमेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
संजयउवाच द्रोणंसजित्वापुरुषप्रवीरस्तथैवहार्दिक्यमुखांस्त्वदीयान् ॥ प्रहस्यसूतंवचनंबभाषेशिनिप्रवीरःकुरुपुंगवाग्र्य ॥ १ ॥ निमित्तमात्रंवयमद्यसू
तदग्धारयःकेशवफाल्गुनाभ्यां ॥ हतान्निहन्मेहनरर्षभेणवयंसुरेशात्मसमुद्भवेन ॥ २ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ द्रोणमिति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्यंप्रधानंकर्म ॥ १८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥

तमेवमुक्त्वाशिनिपुंगवस्तदामहाम्रधेसोग्र्यधनुर्धरोरिहा ॥ किरन्समंतात्सहसाशरान्बलीसमापतत्श्येनइवामिषंयथा ॥ ३ ॥ तंयांतमश्वैःशशिशंखवर्णैर्वि
गाह्यसैन्यंपुरुषप्रवीरं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंसमंतादादित्यरश्मिप्रतिमंरथाग्र्यं ॥ ४ ॥ असह्यविक्रांतमदीनसत्वंसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः ॥ सहस्रनेत्रप्रति
मप्रभावंदिवीवसूर्यंजलदव्यपाये ॥ ५ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वतिचित्रयोधीशरासनीकांचनवर्मधारी ॥ सुदर्शनःसात्यकिमापतंतंन्यवारयद्राजवरःप्रसह्य ॥ ६ ॥
तयोरभूद्भारतसंप्रहारःसुदारुणस्तंसमतिप्रशंसन् ॥ योधास्त्वदीयाश्चहिसोमकाश्चवृत्रेंद्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७ ॥ शरैःसुतीक्ष्णैःशतशोभ्यविध्यत्सुदर्शनः
सात्वतमुख्यमाजौ ॥ अनागतानेवतुतान्पृषत्कांश्चिच्छेदराजन्शिनिपुंगवोपि ॥ ८ ॥ तथैवशक्रप्रतिमोपिसात्यकिःसुदर्शनेयान्क्षिपतिस्मसायकान् ॥ द्विधा
त्रिधातानकरोत्सुदर्शनःशरोत्तमैःस्यंदनवर्यमास्थितः ॥ ९ ॥ तान्वीक्ष्यबाणान्निहतांस्तदानींसुदर्शनःसात्यकिबाणवेगैः ॥ क्रोधाद्दिधक्षन्निवतिग्मतेजाः
शरानमुंचत्तपनीयचित्रान् ॥ १० ॥ पुनःसबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैःसुपुंखैः ॥ विव्याधदेहावरणंविभिद्यतेसात्यकेराविविशुःशरीरं ॥ ११ ॥
तथैवतस्यावनिपालपुत्रःसंधायबाणैरपरैर्ज्वलद्भिः ॥ आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशांश्चतुर्भिरश्वांश्चतुरःप्रसह्य ॥ १२ ॥ तथातुतेनाभिहतस्तरस्वीनप्ताशिने
रिंद्रसमानवीर्यः ॥ सुदर्शनस्येषुगणैःसुतीक्ष्णैर्हयान्निहत्याशुननादनादं ॥ १३ ॥ अथास्यसूतस्यशिरोनिकृत्यभल्लेनशक्राशनिसन्निभेन ॥ सुदर्शनस्यापि
शिनिप्रवीरःक्षुरेणकालानलसंनिभेन ॥ १४ ॥ सकुंडलंपूर्णशशिप्रकाशंभ्राजिष्णुवक्त्रंविचकर्तदेहात् ॥ यथापुरावज्रधरःप्रसह्यबलस्यसंख्येतिबलस्यराज
न् ॥ १५ ॥ निहत्यतंपार्थिवपुत्रपौत्रंरणेयदूनामृषभस्तरस्वी ॥ मुदासमेतःपरयामहात्माररराजराजन्सुरराजकल्पः ॥ १६ ॥ ततोययावर्जुनएवयेननिवार्यसै
न्यंतवमार्गणौघैः ॥ सदश्वयुक्तेनरथेनराजन्लोकंविसिस्मापयिषुर्नृवीरः ॥ १७ ॥ तत्तस्यविस्मापयनीयमग्र्यमपूजयन्योधवराःसमेताः ॥ प्रवर्त्तमानानि
षुगोचरेरीन्ददाहबाणैर्हुतभुग्यथैव ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसुदर्शनवधेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततःससात्यकिर्धीमान्महात्मावृष्णिपुंगवः ॥ सुदर्शनंनिहत्याजौयंतारंपुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ रथाश्वनागकलिलंशरशक्त्यूर्मिमालिनं ॥ खड्गम ॥१०५॥
त्स्यंगदाग्राहंशूरायुधमहास्वनं ॥ २ ॥ ॥११८॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ विश्रंभयन्आश्वासयन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

प्राणापहारिणंरौद्रंवादित्रोत्क्रुष्टनादितं ॥ योधानामसुखस्पर्शंदुर्धर्षमजयैषिणां ॥ ३ ॥ तीर्णाःस्मदुस्तरंतातद्रोणानीकमहार्णवं ॥ जलसंधबलेनाजौपुरुषादै
रिवावृतं ॥ ४ ॥ अतोन्यत्पृतनाशेषंमन्येकुनदिकामिव ॥ तर्तव्यामल्पसलिलांचोद्याश्वानसंभ्रमं ॥ ५ ॥ हस्तप्राप्तमहंमन्येसांप्रतंसव्यसाचिनं ॥ निर्जित्यदु
र्धरंद्रोणंसपदानुगमाहवे ॥ ६ ॥ हार्दिक्यंयोधवर्यंचमन्येप्राप्तंधनंजयं ॥ नहिमेजायतेत्रासोदृष्ट्वासैन्यान्यनेकशः ॥ ७ ॥ वन्हेरिवप्रदीप्तस्यवनेशुष्कतृणोलपे ॥
पश्यपांडवमुख्येनयातांभूमिंकिरीटिना ॥ ८ ॥ पत्त्यश्वरथनागौघैःपतितैर्विषमीकृतां ॥ द्रवतेतद्यथासैन्यंतेनभग्नंमहात्मना ॥ ९ ॥ रथैर्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वै
श्वसारथे ॥ कौशेयारुणसंकाशमेतदुद्धूयतेरजः ॥ १० ॥ अभ्याशस्थमहंमन्येश्वेताश्वंकृष्णसारथिं ॥ सएषश्रूयतेशब्दोगांडीवस्यामितौजसः ॥ ११ ॥ यादृ
शानिनिमित्तानिममप्रादुर्भवंतिवै ॥ अनस्तंगतआदित्येहंतासैंधवमर्जुनः ॥ १२ ॥ शनैर्विश्रंभयन्नश्वान्याहियत्रारिवाहिनी ॥ यत्रैतेसतलत्राणाःसुयो
धनपुरोगमाः ॥ १३ ॥ दंशिताःक्रूरकर्माणःकांबोजायुद्धदुर्मदाः ॥ शरबाणासनधरायवनाश्वप्रहारिणः ॥ १४ ॥ शकाःकिरातादरदाबर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ॥
अन्येचबहवोम्लेच्छाविविधायुधपाणयः ॥ १५ ॥ यत्रैतेसतलत्राणाःसुयोधनपुरोगमाः ॥ मामेवाभिमुखाःसर्वेतिष्ठंतिसमरार्थिनः ॥ १६ ॥ एतान्सरथनागाश्वा
न्निहत्याजौसपत्तिनः ॥ इदंदुर्गंमहाघोरंतीर्णमेवोपधारय ॥ १७ ॥ सूतउवाच नसंभ्रमोमेवार्ष्णेयविद्यतेसत्यविक्रम ॥ यद्यपिस्यात्तवक्रुद्धोजामदग्न्यो
ग्रतःस्थितः ॥ १८ ॥ द्रोणोवारथिनांश्रेष्ठःकृपोमद्रेश्वरोपिवा ॥ तथापिसंभ्रमोनस्यात्त्वामाश्रित्यमहाभुज ॥ १९ ॥ त्वयासुबहवोयुद्धेनिर्जिताःशत्रुसूदन ॥
दंशिताःक्रूरकर्माणःकांबोजायुद्धदुर्मदाः ॥ २० ॥ शरबाणासनधरायवनाश्वप्रहारिणः ॥ शकाःकिरातादरदाबर्बरास्ताम्रलिप्तकाः ॥ २१ ॥ अन्येचबहवोम्ले
च्छाविविधायुधपाणयः ॥ नचमेसंभ्रमःकश्चिद्भूतपूर्वःकथंचन ॥ २२ ॥ किमुतैतत्समासाद्यधीरसंयुगगोष्पदं ॥ आयुष्मन्कतरेणत्वांप्रापयामिधनंजयं ॥
॥ २३ ॥ केषांक्रुद्धोसिवार्ष्णेयकेषांमृत्युरुपस्थितः ॥ केषांसंयमनीमद्यगंतुमुत्सहतेमनः ॥ २४ ॥ केत्वांयुधिपराक्रांतंकालांतकयमोपमं ॥ दृष्ट्वाविक्रमसंपन्नं
विद्रविष्यंतिसंयुगे ॥ २५ ॥ केषांवैवस्वतोराजास्मरतेद्यमहाभुज ॥ सात्यकिरुवाच मुंडानेतान्हनिष्यामिदानवानिववासवः ॥ २६ ॥ प्रतिज्ञांपारयि
ष्यामिकांबोजानेवमांवह ॥ अद्यैषांकदनंकृत्वाप्रियंयास्यामिपांडवं ॥ २७ ॥

पारयिष्यामिसमापयिष्यामि ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ श्वेताश्वस्यसकाशेकृतमभ्यस्तंमार्गमस्त्रशिक्षामाचार्यस्यद्रोणस्यदर्शयिष्यामीत्यन्वयः अथवाआचार्यस्यविद्योपदेष्टुःश्वेताश्वस्यदर्शयिष्यामीतिसामान्यकर्मकं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अद्यद्रक्ष्यंतिमेवीर्यंकौरवाःससुयोधनाः ॥ मुंडानीकेहतेसूतसर्वसैन्येषुचासकृत् ॥ २८ ॥ अद्यकौरवसैन्यस्यदीर्यमाणस्यसंयुगे ॥ श्रुत्वाविरावंबहुधासंतप्स्य
तिसुयोधनः ॥ २९ ॥ अद्यपांडवमुख्यस्यश्वेताश्वस्यमहात्मनः ॥ आचार्यस्यकृतंमार्गंदर्शयिष्यामिसंयुगे ॥ ३० ॥ अद्यमद्बाणनिहतान्योधमुख्यान्सहस्र
शः ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजापश्चात्तापंगमिष्यति ॥ ३१ ॥ अद्यमेक्षिप्रहस्तस्यक्षिपतःसायकोत्तमान् ॥ अलातचक्रप्रतिमंधनुर्द्रक्ष्यंतिकौरवाः ॥ ३२ ॥ मत्सा
यकचितांगानांरुधिरंस्रवतांमुहुः ॥ सैनिकानांवधंदृष्ट्वासंतप्स्यतिसुयोधनः ॥ ३३ ॥ अद्यमेक्रुद्धरूपस्यनिघ्नतश्चवरान्वरान् ॥ द्विरर्जुनमिमंलोकंमंस्यतेद्य
सुयोधनः ॥ ३४ ॥ अद्यराजसहस्राणिनिहतानिमयारणे ॥ दृष्ट्वादुर्योधनोराजासंतप्स्यतिमहामृधे ॥ ३५ ॥ अद्यस्नेहंचभक्तिंचपांडवेषुमहात्मसु ॥ हत्वारा
जसहस्राणिदर्शयिष्यामिराजसु ॥ ३६ ॥ बलंवीर्यंकृतज्ञत्वंममज्ञास्यंतिकौरवाः ॥ संजयउवाच एवमुक्तस्तदासूतःशिक्षितान्साधुवाहिनः ॥
॥ ३७ ॥ शशांकसन्निकाशान्वैवाजिनोऽभ्यनुदद्भृशं ॥ तेपिबंतइवाकाशंयुयुधानंहयोत्तमाः ॥ ३८ ॥ प्रापयन्यवनान्शीघ्रंमनःपवनरंहसः ॥ सात्यकिंतेसमा
साद्यपृतनास्वनिवर्तिनं ॥ ३९ ॥ बहवोलघुहस्ताश्चशरवर्षैरवाकिरन् ॥ तेषामिषूनथास्त्राणिवेगवान्नतपर्वभिः ॥ ४० ॥ अच्छिनत्सात्यकीराजन्नैनंतेप्राप्नुवन्
शराः ॥ रुक्मपुंखैःसुनिशितैर्गार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ ४१ ॥ उच्चकर्त्तशिरांस्युग्रोयवनानांभुजानपि ॥ शैक्यायसानिवर्माणिकांस्यानिचसमंततः ॥ ४२ ॥ भित्वा
देहांस्तथातेषांशराजग्मुर्महीतलं ॥ तेहन्यमानावीरेणम्लेच्छाःसात्यकिनारणे ॥ ४३ ॥ शतशोऽभ्यपतंस्तत्रव्यसवोवसुधातले ॥ सुपूर्णायतमुक्तैस्तानव्यवच्छि
न्नपिंडितैः ॥ ४४ ॥ पंचषट्सप्तचाष्टौचबिभेदयवनान्शरैः ॥ कांबोजानांसहस्रैश्चशकानांचविशांपते ॥ ४५ ॥ शबराणांकिरातानांबर्बराणांतथैवच ॥ अग
म्यरूपांपृथिवींमांसशोणितकर्दमां ॥ ४६ ॥ कृतवांस्तत्रशैनेयःक्षपयंस्तावकंबलं ॥ दस्यूनांसशिरस्त्राणैःशिरोभिर्लूनमूर्धजैः ॥ ४७ ॥ दीर्घकूर्चैर्महीकीर्णा
विबर्हैरंडजैरिव ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगैस्तैस्तदायोधनंबभौ ॥ ४८ ॥ कबंधैःसंवृतंसर्वंताम्राभ्रैःखमिवावृतं ॥ वज्राशनिसमस्पर्शैःसुपर्वभिरजिह्मगैः ॥ ४९ ॥

॥ ३३ ॥ द्विरर्जुनं द्वावर्जुनौयत्र नैरुक्तोवर्णागमः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शैक्यायसानिशोणितायोमयानि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सुपूर्णायतमुक्तैराकर्णज्यो
त्सृष्टैः अव्यवच्छिन्नपिंडितैःअनवच्छिन्नसंहतैः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जित्वेति ॥ १ ॥

तेसात्वतेननिहताःसमावव्रुर्वसुंधरां ॥ अल्पावशिष्टाःसंभग्नाःकृच्छ्रप्राणाविचेतसः॥५०॥ जिताःसंख्येमहाराजयुयुधानेनदंशिताः॥ पार्ष्णिभिश्चकशाभिश्च
ताडयंतस्तुरंगमान्॥५१ ॥ जवमुत्तममास्थायसर्वतःप्राद्रवन्भयात् ॥ कांबोजसैन्यंविद्राव्यदुर्जयंयुधिभारत ॥ ५२ ॥ यवनानांचतत्सैन्यंशकानांचमहद्ब
लं॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ ५३ ॥ प्रविष्टस्तावकान्जित्वासूतंयाहीत्यचोदयत्॥ तत्तस्यसमरेकर्मदृष्ट्वान्यैरकृतंपुरा ॥ ५४ ॥ चारणाःसह
गंधर्वाःपूजयांचक्रिरेभृशं ॥ तंयांतंपृष्ठगोप्तारमर्जुनस्यविशांपते ॥ चारणाःप्रेक्ष्यसंहृष्टास्त्वदीयाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ५५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि
जयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेयवनपराजयेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ ११९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच जित्वायवन
कांबोजान्युयुधानस्ततोर्जुनं॥ जगामतवसैन्यस्यमध्येनरथिनांवरः॥ १ ॥ चारुदंष्ट्रोनरव्याघ्रोविचित्रकवचध्वजः॥ मृगंव्याघ्रइवाजिघ्रंस्तवसैन्यमभीषय
त्॥ २ ॥ सरथेनचरन्मार्गान्धनुरभ्रामयद्भृशं॥ रुक्मपृष्ठंमहावेगंरुक्मचंद्रकसंकुलं॥ ३ ॥ रुक्मांगदशिरस्त्राणोरुक्मवर्मसमावृतः॥ रुक्मध्वजधनुःशूरोमे
रुशृंगमिवाबभौ॥ ४ ॥ सधनुर्मंडलःसंख्येतेजोभास्कररश्मिवान्॥ शरदीवोदितःसूर्योनृसूर्योविरराजह॥ ५ ॥ वृषभस्कंधविक्रांतोवृषभाक्षोनरर्षभः ॥ ताव
कानांबभौमध्येगवांमध्येयथावृषः॥ ६ ॥ मत्तद्विरदसंकाशंमत्तद्विरदगामिनं॥ प्रभिन्नमिवमातंगंयूथमध्येव्यवस्थितं ॥ ७ ॥ व्याघ्राइवजिघांसंतस्त्वदीयाः
समुपाद्रवन्॥ द्रोणानीकमतिक्रांतंभोजानीकंचदुस्तरं॥ ८ ॥ जलसंधार्णवंतीर्त्वाकांबोजानांचवाहिनीं॥ हार्दिक्यमकरान्मुक्तंतीर्णंवैसैन्यसागरं ॥ ९ ॥ परि
वव्रुःसुसंक्रुद्धास्त्वदीयाःसात्यकिंरथाः॥ दुर्योधनश्चित्रसेनोदुःशासनविविंशती ॥ १० ॥ शकुनिर्दुःसहश्चैवयुवादुर्धर्षणःक्रथः॥ अन्येचबहवःशूराःशस्त्रवंतो
दुरासदाः॥ ११॥ पृष्ठतःसात्यकिंयांतमन्वधावन्नमर्षिणः॥ अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष॥ १२ ॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्वणि॥ तानभिद्र
वतःसर्वान्समीक्ष्यशिनिपुंगवः॥ १३ ॥ शनैर्याहीतियंतारमब्रवीत्प्रहसन्निव॥ इदमेतत्समुद्धूतंधार्तराष्ट्रस्ययद्बलं॥ १४॥ मामेवाभिमुखंतूर्णंगजाश्वरथपत्तिम
त्॥ नादयन्वैदिशःसर्वारथघोषेणसारथे॥ १५॥ पृथिवींचांतरिक्षंचकंपयन्सागरानपि॥ एतद्बलार्णवंसूतवारयिष्येमहारणे॥ १६॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

पौर्णमास्यामिवोद्धूतंवेलेवमकरालयं॥ पश्यमेसूतविक्रांतमिंद्रस्येवमहामृधे ॥ १७॥ एषसैन्यानिशत्रूणांविधमामिशितैःशरैः ॥ निहतानाहवेपश्यपदात्य
श्वरथद्विपान्॥ १८॥ मच्छरैरग्निसंकाशैर्विद्धदेहान्सहस्रशः॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यसात्यकेरमितौजसः॥ १९ ॥समीपेसैनिकास्तेतुशीघ्रमीयुर्युयुत्सवः ॥ जह्या
द्रवस्वतिष्ठेतिपश्यपश्येतिवादिनः॥ २० ॥तानेवंब्रुवतोवीरान्सात्यकिर्निशितैःशरैः ॥ जघानत्रिशतानश्वान्कुंजरांश्चचतुःशतान्॥ २१ ॥ ससंप्रहारस्तुमुल
स्तस्यतेषांचधन्विनां ॥ देवासुररणप्रख्यःप्रावर्त्ततजनक्षयः ॥ २२ ॥ मेघजालनिभंसैन्यंतवपुत्रस्यमारिष ॥ प्रत्यगृह्णाच्छिनेःपौत्रःशरैराशीविषोपमैः ॥
॥ २३ ॥ प्रच्छाद्यमानःसमरेशरजालैःसवीर्यवान्॥ असंभ्रमन्महाराजपावकानवधीद्बहून्॥ २४ ॥ आश्चर्यंतत्रराजेंद्रसुमहद्दृष्टवानहं ॥ नमोघःसायकःक
श्चित्सात्यकेरभवत्प्रभो ॥ २५ ॥ रथनागाश्वकलिलःपदात्यूर्मिसमाकुलः॥ शैनेयवेलामासाद्यस्थितःसैन्यमहार्णवः॥ २६॥ संभ्रांतनरनागाश्वमावर्त्ततमुहु
र्मुहुः॥ तत्सैन्यमिषुभिस्तेनवध्यमानंसमंततः ॥ २७ ॥ बभ्रामतत्रतत्रैवगावःशीतार्दिताइव ॥ पदातिनंरथंनागंसादिनंतुरगंतथा॥ २८ ॥ अविद्धंतत्रनाद्रा
क्षंयुयुधानस्यसायकैः॥ नतादृक्कदनंराजन्कृतवांस्तत्रफाल्गुनः॥ २९ ॥ यादृक्क्षयमनीकानामकरोत्सात्यकिर्नृप ॥ अत्यर्जुनंशिनेःपौत्रोयुध्यतेपुरुषर्षभः॥
॥ ३० ॥ वीतभीर्लाघवोपेतःकृतित्वंसंप्रदर्शयन्॥ ततोदुर्योधनोराजासात्वतस्यत्रिभिःशरैः ॥ ३१ ॥ विव्याधसूतंनिशितैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ सात्यकिंच
त्रिभिर्विध्वापुनरष्टाभिरेवच॥ ३२ ॥ दुःशासनःषोडशभिर्विव्याधशिनिपुंगवं ॥ शकुनिःपंचविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः॥ ३३ ॥ दुःसहःपंचदशभिर्विव्या
धोरसिसात्यकिं॥ उत्स्मयन्वृष्णिशार्दूलस्तथाबाणैःसमाहतः॥ ३४ ॥ तानविध्यन्महाराजसर्वानेवत्रिभिस्त्रिभिः॥ गाढविद्धानरीन्कृत्वामार्गणैःसोतितेजनैः
॥ ३५ ॥ शैनेयःश्येनवत्संख्येव्यचरल्लघुविक्रमः॥ सौबलस्यधनुश्छित्वाहस्तावापंनिकृत्यच॥ ३६ ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ चित्रसेनंशते
नैवदशभिर्दुःसहंतथा॥ ३७॥ दुःशासनंतुविंशत्याविव्याधशिनिपुंगवः॥ अथान्यद्धनुरादायस्यालस्तवविशांपते ॥ ३८ ॥ अष्टाभिःसात्यकिंविध्वापुनर्वि
व्याधपंचभिः॥ दुःशासनश्चदशभिर्दुःसहश्चत्रिभिःशरैः॥ ३९ ॥ दुर्मुखश्चद्वादशभीराजन्विव्याधसात्यकिं॥ दुर्योधनस्त्रिसप्तत्याविध्वाभारतमाधवं ॥ ४० ॥
ततोस्यनिशितैर्बाणैस्त्रिभिर्विव्याधसारथिं॥ तान्सर्वान्सहितान्शूरान्यतमानान्महारथान्॥ ४१ ॥

॥१०७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पंचभिःपंचभिर्बाणैःपुनर्विव्याधसात्यकिः ॥ ततःसरथिनांश्रेष्ठस्तवपुत्रस्यसारथिं ॥ ४२ ॥ आजघानाशुभल्लेनसहतोन्यपतद्भुवि ॥ पतितेसारथौतस्मिंस्तव पुत्ररथःप्रभो ॥ ४३ ॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपानीयतसंगरात् ॥ ततस्तवसुताराजन्सैनिकाश्चविशांपते ॥ ४४ ॥ राज्ञोरथमभिप्रेक्ष्यविद्रुताःशतशोभवन् ॥ विद्रु तंतत्रतत्सैन्यंदृष्ट्वाभारतसात्यकिः ॥ ४५ ॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिसहस्रशः ॥ ४६ ॥ प्रययौसात्यकी राजन्श्वेताश्वस्यरथंप्रति ॥ तंशरानाददानंचरक्षमाणंचसारथिं ॥ आत्मानंपालयानंचतावकाःसमपूजयन् ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजय द्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुर्योधनपलायनेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संप्रमृद्यमहत्सैन्यंयां तंशैनेयमर्जुनं ॥ निर्ह्रीकाममतेपुत्राःकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ कथंवैषांतदायुद्धेधृतिरासीन्मुमूर्षतां ॥ शैनेयचरितंदृष्ट्वायादृशंसव्यसाचिनः ॥ २ ॥ किंनुवक्ष्यं तितेक्षात्रंसैन्यमध्येपराजिताः ॥ कथंनुसात्यकिर्युद्धेव्यतिक्रांतोमहायशाः ॥ ३ ॥ कथंचममपुत्राणांजीवतांतत्रसंजय ॥ शैनेयोभिययौयुद्धेतन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ४ ॥ अत्यद्भुतमिदंतातत्वत्सकाशाच्छृणोम्यहं ॥ एकस्यबहुभिःसार्धंशत्रुभिस्तैर्महारथैः ॥ ५ ॥ विपरीतमहंमन्येमंदभाग्यंसुतंप्रति ॥ यत्रावध्यंतस मरेसात्वतेनमहारथाः ॥ ६ ॥ एकस्यहिनपर्याप्तंयत्सैन्यंतस्यसंजय ॥ क्रुद्धस्ययुयुधानस्यसर्वेतिष्ठंतुपांडवाः ॥ ७ ॥ निर्जित्यसमरेद्रोणंकृतिनंचित्रयोधिनं ॥ यथापशुगणान्सिंहस्तद्वद्धंतासुतान्मम ॥ ८ ॥ कृतवर्मादिभिःशूरैर्यत्तैर्बहुभिराहवे ॥ युयुधानोनशकितोहंतुंयत्पुरुषर्षभः ॥ ९ ॥ नैतदीदृशकंयुद्धंकृतवांस्तत्र फाल्गुनः ॥ यादृशंकृतवान्युद्धंशिनेर्नप्तामहायशाः ॥ १० ॥ संजयउवाच तवदुर्मंत्रितेराजन्दुर्योधनकृतेनच ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वायत्तेवक्ष्यामिभा रत ॥ ११ ॥ तेपुनःसंन्यवर्तंतकृत्वासंशप्तकामिथः ॥ परांयुद्धेमतिंकृत्वांतवपुत्रस्यशासनात् ॥ १२ ॥ त्रीणिसादिसहस्राणिदुर्योधनपुरोगमाः ॥ शककांबोज बाल्हीकायवनाःपारदास्तथा ॥ १३ ॥ कुलिंदास्तंगणांबष्ठाःपैशाचाश्चसबर्बराः ॥ पार्वतीयाश्चराजेंद्रक्रुद्धाःपाषाणपाणयः ॥ १४ ॥ अभ्यद्रवंतशैनेयंशलभाः पावकंयथा ॥ युक्ताश्चपार्वतीयानांरथाःपाषाणयोधिनां ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वामनस्ययमोपवाह्यस्य चंद्राःकांतशिरोग्रीवानीचस्कंधामनस्विनः व्यूढोरस्काःसुनिश्चितावामनान्वयजागजाः सुप्रतीकस्यईशो पवाह्यस्य सुविभक्तमहाशीर्षाजीमूतसदृशप्रभाः प्रभूतहस्ताबलिनःसुप्रतीककुलोद्भवाः महापद्मस्यकुमुदस्यकुले चंडाःसमायतत्वक्काःसुबद्धाबलिनोपिच महापद्मान्वयभवागजयुद्धप्रियागजाः ॥ २५ ॥

शूराःपंचाशताराजन्शैनेयंसमुपाद्रवन्॥ततोरथसहस्रेणमहारथशतेनच॥१६॥द्विरदानांसहस्रेणद्विसाहस्रैश्चवाजिभिः॥ शरवर्षाणिमुंचंतोविविधानिमहारथाः॥ १७॥ अभ्यद्रवंतशैनेयमसंख्येयाश्चपत्तयः ॥ तांश्चसंचोदयन्सर्वान्घ्नतैनमितिभारत॥ १८ ॥ दुःशासनोमहाराजसात्यकिंपर्यवारयत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयचरितंमहत्॥ १९ ॥ यदेकोबहुभिःसार्धमसंभ्रांतमयुध्यत॥ अवधीच्चरथानीकंद्विरदानांचतद्बलं ॥ २० ॥ सादिनश्चैवतान्सर्वान्दस्यूनपिचसर्वशः॥ तत्रचक्रैर्विमथितैर्भग्नैश्चपरमायुधैः॥ २१ ॥ अक्षैश्चबहुधाभग्नैरीषादंडकबंधुरैः॥ कुंजरैर्मथितैश्चापिध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ २२ ॥ वर्मभिश्चतथानीकैर्व्यवकीर्णावसुंधरा॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकर्षैश्चमारिष॥ २३ ॥ संछन्नावसुधातत्रद्यौर्ग्रहैरिवभारत ॥ गिरिरूपधराश्चापिपतिताःकुंजरोत्तमाः ॥ २४ ॥ अंजनस्यकुलेजातावामनस्यचभारत॥ सुप्रतीककुलेजातामहापद्मकुलेतथा॥ २५ ॥ ऐरावतकुलेचैवतथान्येषुकुलेषुच ॥ जातादंतिवराराजन्शेरतेबहवोहताः ॥ २६ ॥ वनायुजान्पार्वतीयान्कांबोजान्बाल्हिकानपि ॥ तथाहयवरान्राजन्निजघ्नेतत्रसात्यकिः ॥ २७॥ नानादेशसमुत्थांश्चनानाजातींश्चदंतिनः॥ निजघ्नेतत्रशैनेयःशतशोथसहस्रशः॥ २८॥ तेषुप्रकाल्यमानेषुदस्यून्दुःशासनोब्रवीत्॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञायुध्यध्वंकिंसृतेनवः ॥ २९॥ तांश्चातिभग्नान्संप्रेक्ष्यपुत्रोदुःशासनस्तव॥ पाषाणयोधिनःशूरान्पार्वतीयानचोदयत्॥ ३० ॥ अश्मयुद्धेषुकुशलानैतज्जानातिसात्यकिः ॥ अश्मयुद्धमजानंतंहतैनंयुद्धकामुकं॥ ३१ ॥ तथैवकुरवःसर्वेनाश्मयुद्धविशारदाः॥ अभिद्रवतमाभैष्टनवःप्राप्स्यतिसात्यकिः॥३२ ॥ तेपार्वतीयाराजानःसर्वेपाषाणयोधिनः ॥ अभ्यद्रवंतशैनेयंराजानमिवमंत्रिणः॥ ३३ ॥ ततोगजशिरःप्रख्यैरुपलैःशैलवासिनः॥ उद्यतैर्युयुधानस्यपुरतस्तस्थुराहवे ॥ ३४॥

श्वेतवालनखाःशूराःश्वेतत्वक्कामहाबलाः उदयावर्षवंतश्चगजाऐरावतोद्भवाः अन्येषुकुलेषुपुंडरीकपुष्पदंतसार्वभौमीयेषु स्थिराःस्थूलशिरोदंतनिःशंकाबलिनोपिच शुक्लवर्णनखाःशूराःपुंडरीकोद्भवागजाः श्यामत्वग्दशनाश्चंडालंबोष्ठाश्चारुदर्शनाः पीनायताननकराःपुष्पदंतोद्भवागजाः मंडलाकृतयःशूराःसुवर्माणःसुदर्शनाः पीनायतास्याःपीताभाःसार्वभौमकुलोद्भवाः ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥३३॥३४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षेपणीयैः शस्त्रैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ व्यात्तमुखाम्लेच्छविशेषाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अद्रीणांप्रस्तराणां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

क्षेपणीयैस्तथाप्यन्येसात्वतस्यवधैषिणः ॥ चोदितास्तवपुत्रेणसर्वतोरुरुधुर्दिशः ॥ ३५ ॥ तेषामापततामेवशिलायुद्धंचिकीर्षतां ॥ सात्यकिःप्रतिसंधा
यनिशितान्प्राहिणोच्छरान् ॥ ३६ ॥ तामश्मवृष्टिंतुमुलांपार्वतीयैःसमीरितां ॥ चिच्छेदोरगसंकाशैर्नाराचैःशिनिपुंगवः ॥ ३७ ॥ तैरश्मचूर्णैर्दीप्यद्भिःखद्यो
तानामिवव्रजैः ॥ प्रायःसैन्यान्यहन्यंतहाहाभूतानिमारिष ॥ ३८ ॥ ततःपंचशतंशूराःसमुद्यतमहाशिलाः ॥ निकृत्तबाहवोराजन्निपेतुर्धरणीतले ॥ ३९ ॥ पुन
र्दशशताश्चान्येशतसाहस्रिणस्तथा ॥ सोपलैर्बाहुभिश्छिन्नैःपेतुरप्राप्यसात्यकिं ॥ ४० ॥ पाषाणयोधिनःशूरान्यतमानानवस्थितान् ॥ न्यवधीद्बहुसाहस्रां
स्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१ ॥ ततःपुनर्व्यात्तमुखास्तेश्मवृष्टीःसमंततः ॥ अयोहस्ताःशूलहस्तादरदास्तंगणाःखसाः ॥ ४२ ॥ लंपाकाश्चकुलिंदाश्चचिक्षिपु
स्तांश्चसात्यकिः ॥ नाराचैःप्रतिचिच्छेदप्रतिपत्तिविशारदः ॥ ४३ ॥ अद्रीणांभिद्यमानानामंतरिक्षेशितैःशरैः ॥ शब्देनप्राद्रवन्संख्येरथाश्वगजपत्तयः
॥ ४४ ॥ अश्मचूर्णैरवाकीर्णामनुष्यगजवाजिनः ॥ नाशक्नुवन्नवस्थातुंभ्रमरैरिवदंशिताः ॥ ४५ ॥ हतशिष्टाःसरुधिराभिन्नमस्तकपिंडिकाः ॥ कुंजराव
र्जयामासुर्युयुधानरथंतदा ॥ ४६ ॥ ततःशब्दःसमभवत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ माधवेनार्द्यमानस्यसागरस्येवपर्वणि ॥ ४७ ॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वाद्रोणोयंतारम
ब्रवीत् ॥ एषसूतरणेक्रुद्धःसात्वतानांमहारथः ॥ ४८ ॥ दारयन्बहुधासैन्यंरणेचरतिकालवत् ॥ यत्रैषशब्दस्तुमुलस्तत्रसूतरथंनय ॥ ४९ ॥ पाषाणयोधिभिर्नू
नंयुयुधानःसमागतः ॥ तथाहिरथिनःसर्वेह्रियंतेविद्रुतैर्हयैः ॥ ५० ॥ विशस्त्रकवचारुग्णास्तत्रतत्रपतंतिच ॥ नशक्नुवंतियंतारःसंयंतुंतुमुलेहयान् ॥ ५१ ॥
इत्येतद्वचनंश्रुत्वाभारद्वाजस्यसारथिः ॥ प्रत्युवाचततोद्रोणंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ५२ ॥ सैन्यंद्रवतिचायुष्मन्कौरवेयंसमंततः ॥ पश्ययोधान्रणेभग्नान्धावतोवैतत
स्ततः ॥ ५३ ॥ इमेचसंहताःशूराःपंचालाःपांडवैःसह ॥ त्वामेवहिजिघांसंतआद्रवंतिसमंततः ॥ ५४ ॥ अत्रकार्यंसमाधत्स्वप्राप्तकालमरिंदम ॥ स्थानेवागम
नेवापिदूरंयातश्चसात्यकिः ॥ ५५ ॥ तथैवंवदतस्तस्यभारद्वाजस्यसारथेः ॥ प्रत्यदृश्यतशैनेयोनिघ्नन्बहुविधान्रथान् ॥ ५६ ॥ तेवध्यमानाःसमरेयुयुधानेन
तावकाः ॥ युयुधानरथंत्यक्त्वाद्रोणानीकायदुद्रुवुः ॥ ५७ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुःशासनरथमिति ॥ १ ॥

यैस्तुदुःशासनःसार्धंरथैःपूर्वंन्यवर्त्तत ॥ तेभीतास्त्वभ्यधावंतसर्वेद्रोणरथंप्रति ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवे
शेएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच दुःशासनरथंदृष्ट्वासमीपेपर्यवस्थितं ॥ भारद्वाजस्ततो
वाक्यंदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दुःशासनरथाःसर्वेकस्माच्चैतेप्रविद्रुताः ॥ कच्चित्क्षेमंतुनृपतेःकच्चिज्जीवतिसैंधवः ॥ २ ॥ राजपुत्रोभवानत्रराजभ्रातामहा
रथः ॥ किमर्थंद्रवतेयुद्धेयौवराज्यमवाप्यहि ॥ ३ ॥ दासीजितासिद्यूतेत्वंयथाकामचरीभव ॥ वाससांवाहिकाराज्ञोभ्रातुर्ज्येष्ठस्यमेभव ॥ ४ ॥ नसंतिपतयः
सर्वेतेद्यषंढतिलैःसमाः ॥ दुःशासनैवंकस्मात्त्वंपूर्वमुक्त्वापलायसे ॥ ५ ॥ स्वयंवैरंमहत्कृत्वापंचालैःपांडवैःसह ॥ एकंसात्यकिमासाद्यकथंभीतोसिसंयुगे ॥ ६ ॥
नजानीषेपुरात्वंतुगृह्णन्नक्षान्दुरोदरे ॥ शराह्येतेभविष्यंतिदारुणाशीविषोपमाः ॥ ७ ॥ अप्रियाणांहिवचसांपांडवस्यविशेषतः ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशस्त्वन्मूलो
ह्यभवत्पुरा ॥ ८ ॥ क्वतेमानश्चदर्पश्चक्वतेवीर्यंक्वगर्जितं ॥ आशीविषसमान्पार्थान्कोपयित्वाक्वयास्यसि ॥ ९ ॥ शोच्येयंभारतीसेनाराज्यंचैवसुयोधनः ॥ य
स्यत्वंकर्कशोभ्रातापलायनपरायणः ॥ १० ॥ ननुनामत्वयावीरदीर्यमाणाभयार्दिता ॥ स्वबाहुबलमास्थायरक्षितव्याह्यनीकिनी ॥ ११ ॥ सत्वमद्यरणंहित्वा
भीतोहर्षयसेपरान् ॥ विद्रुतेत्वयिसैन्यस्यनायकेशत्रुसूदन ॥ १२ ॥ कोन्यःस्थास्यतिसंग्रामेभीतोभीतेव्यपाश्रये ॥ एकेनसात्वतेनाद्ययुध्यमानस्यतेनवै ॥ १३ ॥
पलायनेतवमतिःसंग्रामाद्धिप्रवर्त्तते ॥ यदागांडीवधन्वानंभीमसेनंचकौरव ॥ १४ ॥ यमौवायुधिद्रष्टासितदात्वंकिंकरिष्यसि ॥ युधिफाल्गुनबाणानांसूर्या
ग्निसमवर्चसां ॥ १५ ॥ नतुल्याःसात्यकिशरायेषांभीतःपलायसे ॥ त्वरितोवीरगच्छत्वंगांधार्युदरमाविश ॥ १६ ॥ पृथिव्यांधावमानस्यनान्यत्पश्यामिजीव
नं ॥ यदितावत्कृताबुद्धिःपलायनपरायणा ॥ १७ ॥ पृथिवीधर्मराजायशमेनैवप्रदीयतां ॥ यावत्फाल्गुननाराचानिर्मुक्तोरगसन्निभाः ॥ १८ ॥ नाविशंति
शरीरंतेतावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावत्तेपृथिवींपार्थाहत्वाभ्रातृशतंरणे ॥ १९ ॥ नाक्षिपंतिमहात्मानस्तावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावन्नक्रुध्यतेराजाधर्मपुत्रोयु
धिष्ठिरः ॥ २० ॥ कृष्णश्चसमरश्लाघीतावत्संशाम्यपांडवैः ॥ यावद्भीमोमहाबाहुर्विगाह्यमहतींचमूं ॥ २१ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥४७॥

सोदरांस्तेनगृह्णातितावत्संशाम्यपांडवैः ॥ पूर्वमुक्तश्चतेभ्राताभीष्मेणासौसुयोधनः ॥ २२॥ अजेयाःपांडवाःसंख्येसौम्यसंशाम्यतैःसह ॥ नचतत्कृतवान्मंद
स्तवभ्रातासुयोधनः ॥ २३ ॥ सयुद्धेधृतिमास्थाययत्तोयुध्यस्वपांडवैः ॥ तवापिशोणितंभीमःपास्यतीतिमयाश्रुतं ॥ २४ ॥ तच्चाप्यवितथंतस्यतत्तथैवभवि
ष्यति ॥ किंभीमस्यनजानासिविक्रमंत्वंसुबालिश ॥ २५॥ यत्त्वयावैरमारब्धंसंयुगेप्रपलायिना ॥ गच्छतूर्णंरथेनैवयत्रतिष्ठतिसात्यकिः ॥ २६ ॥ त्वयाहीनं
बलंह्येतद्विद्रविष्यतिभारत ॥ आत्मार्थंयोधयरणेसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ २७॥ एवमुक्तस्तवसुतोनाब्रवीत्किंचिदप्यसौ ॥ श्रुतंचाश्रुतवत्कृत्वाप्रायाद्येनससा
त्यकिः ॥ २८॥ सैन्येनमहतायुक्तोम्लेच्छानामनिवर्तिनां॥ आसाद्यचरणेयत्तोयुयुधानमयोधयत् ॥ २९॥ द्रोणोपिरथिनांश्रेष्ठःपंचालान्पांडवांस्तथा ॥ अभ्य
द्रवतसंक्रुद्धोजवमास्थायमध्यमं ॥ ३० ॥ प्रविश्यचरणेद्रोणःपांडवानांवरूथिनीं ॥ द्रावयामासयोधान्वैशतशोथसहस्रशः ॥ ३१ ॥ ततोद्रोणोमहाराजनाम
विश्राव्यसंयुगे ॥ पांडुपांचालमत्स्यानांप्रचक्रेकदनंमहत् ॥ ३२ ॥ तंजयंतमनीकानिभारद्वाजंततस्ततः ॥ पांचालपुत्रोद्युतिमान्वीरकेतुःसमभ्ययात् ॥ ३३ ॥
सद्रोणंपंचभिर्विंध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतंमहाराजदृष्टवानस्मिसंयुगे ॥ यद्द्रोणोरभसंयुद्धेपांचाल्यं
नाभ्यवर्त्तत ॥ ३५ ॥ सन्निरुद्धंरणेद्रोणंपंचालावीक्ष्यमारिष ॥ आवव्रुःसर्वतोराजन्धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३६ ॥ तेशरैरग्निसंकाशैस्तोमरैश्चमहाधनैः ॥ शस्त्रैश्च
विविधैराजन्द्रोणमेकमवाकिरन् ॥ ३७॥ निहत्यतान्बाणगणैर्द्रोणोराजन्समंततः ॥ महाजलधरान्व्योम्निमातरिश्वेवचाबभौ ॥ ३८ ॥ ततःशरंमहाघोरंसूर्य
पावकसन्निभं ॥ संदधेपरवीरघ्नोवीरकेतोरथंप्रति ॥ ३९ ॥ सभित्वातुशरोराजन्पांचालकुलनंदनं ॥ अभ्यगाद्धरणींतूर्णंलोहितार्द्रोज्वलन्निव ॥ ४० ॥ ततोपत
द्रथात्तूर्णंपांचालकुलनंदनः ॥ पर्वताग्रादिवमहांश्चंपकोवायुपीडितः ॥ ४१ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेमहाबले ॥ पंचालास्त्वरिताद्रोणंसमंतात्पर्यवारयन्
॥४२॥ चित्रकेतुःसुधन्वाचचित्रवर्माचभारत ॥ तथाचित्ररथश्चैवभ्रातृव्यसनकर्शिताः ॥४३॥ अभ्यद्रवंतसहिताभारद्वाजंयुयुत्सवः॥ मुंचंतःशरवर्षाणितपां
तेजलदाइव ॥ ४४ ॥ सवध्यमानोबहुधाराजपुत्रैर्महारथैः ॥ क्रोधमाहारयत्तेषामभावायद्विजर्षभः ॥ ४५ ॥ ततःशरमयंजालंद्रोणस्तेषामवासृजत् ॥ तेहन्य
मानाद्रोणस्यशरैराकर्णचोदितैः ॥ ४६ ॥ कर्त्तव्यंनाभ्यजानन्वैकुमाराराजसत्तम ॥ तान्विमूढान्रणेद्रोणःप्रहसन्निवभारत ॥ ४७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

व्यश्वसूतरथांश्चक्रे कुमारान्कुपितोरणे ॥ अथापरैःसुनिशितैर्भल्लैस्तेषांमहायशाः ॥ ४८ ॥ पुष्पाणीवविचिन्वन्हिसोत्तमांगान्यपातयत् ॥ तेरथेभ्योहताःपेतुः क्षितौराजन्सुवर्चसः ॥ ४९ ॥ देवासुरेपुरायुद्धेयथादैतेयदानवाः ॥ तान्निहत्यरणेराजन्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५० ॥ कार्मुकंभ्रामयामासहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ पंचालान्निहतान्दृष्ट्वादेवकल्पान्महारथान् ॥ ५१ ॥ धृष्टद्युम्नोभृशोद्विग्नोनेत्राभ्यांपातयन्जलं ॥ अभ्यवर्त्ततसंग्रामेक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ५२ ॥ ततोहाहेतिसहसानादःसमभवन्नृप ॥ पांचाल्येनरणेदृष्ट्वाद्रोणमावारितंशरैः ॥ ५३ ॥ सच्छाद्यमानोबहुधापार्षतेनमहात्मना ॥ नविव्यथेततोद्रोणःस्मयन्नेवान्वयुध्यत ॥ ५४ ॥ ततोद्रोणंमहाराजपांचाल्यःक्रोधमूर्छितः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनवत्यानतपर्वणां ॥ ५५ ॥ सगाढविद्धोबलिनाभारद्वाजोमहायशाः ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह ॥ ५६ ॥ तंवैतथागतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःपराक्रमी ॥ चापमुत्सृज्यशीघ्रंतुअसिंजग्राहवीर्यवान् ॥ ५७ ॥ अवप्लुत्यरथाच्चापित्वरितःसमहारथः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभारद्वाजस्यमारिष ॥ ५८ ॥ हर्तुमिच्छन्शिरःकायात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ प्रत्याश्वस्तस्ततोद्रोणोधनुर्गृह्यमहारवं ॥ ५९ ॥ आसन्नमागतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नंजिघांसया ॥ शरैर्वैतस्तिकैराजन्विव्याधासन्नवेधिभिः ॥ ६० ॥ योधयामाससमरेधृष्टद्युम्नंमहारथं ॥ तेहिवैतस्तिकानामशराआसन्नयोधिनः ॥ ६१ ॥ द्रोणस्यविहिताराजन्यैर्धृष्टद्युम्नमाक्षिणोत् ॥ सवध्यमानोबहुभिःसायकैस्तैर्महाबलः ॥ ६२ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंभग्नवेगःपराक्रमी ॥ आरुह्यस्वरथंवीरःप्रगृह्यचमहद्धनुः ॥ ६३ ॥ विव्याधसमरेद्रोणंधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ द्रोणश्चापिमहाराजशरैर्विव्याधपार्षतं ॥ ६४ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धंद्रोणपांचालयोस्तदा ॥ त्रैलोक्यकांक्षिणोरासीच्छक्रप्रल्हादयोरिव ॥ ६५ ॥ मंडलानिविचित्राणियमकानीतराणिच ॥ चरंतौयुद्धमार्गज्ञौततक्षतुरथेषुभिः ॥ ६६ ॥ मोहयंतौमनांस्याजौयोधानांद्रोणपार्षतौ ॥ सृजंतौशरवर्षाणिवर्षास्विवबलाहकौ ॥ ६७ ॥ छादयंतौमहात्मानौशरैर्व्योमदिशोमहीं ॥ तदद्भुतंतयोर्युद्धंभूतसंघाह्यपूजयन् ॥ ६८ ॥ क्षत्रियाश्चमहाराजयेचान्येतवसैनिकाः ॥ अवश्यंसमरेद्रोणोधृष्टद्युम्नेनसंगतः ॥ ६९ ॥ वशमेष्यतिनोराजन्पंचालाइतिचुक्रुशुः ॥ द्रोणस्तुत्वरितोयुद्धेधृष्टद्युम्नस्यसारथेः ॥ ७० ॥ शिरःप्रच्यावयामासफलंपक्वंतरोरिव ॥ ततस्तुप्रद्रुतावाहाराजंस्तस्यमहात्मनः ॥ ७१ ॥ तेषुप्रद्रवमाणेषुपंचालान्सृंजयांस्तथा ॥ अयोधयद्रणेद्रोणस्तत्रतत्रपराक्रमी ॥ ७२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततोदुःशासनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

विजित्यपांडुपंचालान्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ स्वंव्यूहंपुनरास्थायस्थितोभवदरिंदमः ॥ नचैनंपांडवायुद्धेजेतुमुत्सेहिरेप्रभो ॥ ७३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेद्रोणपराक्रमेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
ततोदुःशासनोराजन्शैनेयंसमुपाद्रवत् ॥ किरन्शरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ १ ॥ सविध्वासात्यकिंषष्ट्यातथाषोडशभिःशरैः ॥ नाकंपयत्स्थितंयुद्धेमैना
कमिवपर्वतं ॥ २ ॥ तंतुदुःशासनःशूरःसायकैरावृणोद्भृशं ॥ रथव्रातेनमहतानानादेशोद्भवेनच ॥ ३ ॥ सर्वतोभरतश्रेष्ठविसृजन्सायकान्बहून् ॥ पर्जन्यइव
घोषेणनादयन्वैदिशोदश ॥ ४ ॥ तमापतंतमालोक्यसात्यकिःकौरवंरणे ॥ अभिद्रुत्यमहाबाहुश्छादयामाससायकैः ॥ ५ ॥ तेछाद्यमानाबाणौघैर्दुःशासनपु
रोगमाः ॥ प्राद्रवन्समरेभीतास्तवसैन्यस्यपश्यतः ॥ ६ ॥ तेषुद्रवत्सुराजेंद्रपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ तस्थौव्यपेतभीराजन्सात्यकिंचार्दयच्छरैः ॥ ७ ॥ चतुर्भिर्वाजि
नस्तस्यसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौविध्वानादंमुमोचसः ॥ ८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजमाधवस्तस्यसंयुगे ॥ रथंसूतंध्वजंतंच चक्रेऽदृश्यम जिह्मगैः
॥ ९ ॥ सतुदुःशासनंशूरंसायकैरावृणोद्भृशं ॥ सशंकसमनुप्राप्तमूर्णनाभिरिवोर्णया ॥ १० ॥ त्वरन्समावृणोद्बाणैर्दुःशासनममित्रजित् ॥ दृष्ट्वादुःशासनंरा
जातथाशरशताचितं ॥ ११ ॥ त्रिगर्तांश्चोदयामासयुयुधानरथंप्रति ॥ तेगच्छन्युयुधानस्यसमीपंक्रूरकर्मणः ॥ १२ ॥ त्रिगर्तानांत्रिसाहस्रारथायुद्धविशा
रदाः ॥ तेतुतंरथवंशेनमहतापर्यवारयन् ॥ १३ ॥ स्थिरांकृत्वामतिंयुद्धेभूत्वासंशप्तकामिथः ॥ तेषांप्रपततांयुद्धेशरवर्षाणिमुंचतां ॥ १४ ॥ योधान्पंचशतान्मु
ख्यानग्र्यानीकेव्यपोथयत् ॥ तेऽपतन्निहतास्तूर्णंशिनिप्रवरसायकैः ॥ १५ ॥ महामारुतवेगेनभग्नाइवनगाद्रुमाः ॥ नागैश्चबहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चैवविशांपते
॥ १६ ॥ हयैश्चकनकापीडैःपतितैस्तत्रमेदिनी ॥ शैनेयशरसंकृत्तैःशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ १७ ॥ अशोभतमहाराजकिंशुकैरिवपुष्पितैः ॥ तेवध्यमानाःसमरेयु
युधानेनतावकाः ॥ १८ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकमग्नाइवद्विपाः ॥ ततस्तेपर्यवर्त्तंतसर्वेद्रोणरथंप्रति ॥ १९ ॥ भयात्पतगराजस्यगर्तानीवमहोरगाः ॥ हत्वा
पंचशतान्योधाञ्छरैराशीविषोपमैः ॥ २० ॥ प्रायात्सशनकैर्वीरोधनंजयरथंप्रति ॥ तंप्रयांतंनरश्रेष्ठंपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ २१ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

विव्याधनवभिस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सतुतंप्रतिविव्याधपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ २२ ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासोगार्ध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ सात्यकिंतुमहाराजप्रहसन्निवभारत ॥ २३ ॥ दुःशासनस्त्रिभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ शैनेयस्तवपुत्रंतुहत्वापंचभिराशुगैः ॥ २४ ॥ धनुश्चास्यरणेछित्वाविस्मयन्नर्जुनंययौ ॥ ततोदुःशासनःक्रुद्धोवृष्णिवीरायगच्छते ॥ २५ ॥ सर्वपारशवींशक्तिंविससर्जजिघांसया ॥ तांतुशक्तिंतदाघोरांतवपुत्रस्यसात्यकिः ॥ २६ ॥ चिच्छेदशतधाराजन्निशितैःकंकपत्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायपुत्रस्तवजनेश्वर ॥ २७ ॥ सात्यकिंचशरैर्विद्ध्वासिंहनादंननर्दह ॥ सात्यकिस्तुरणेक्रुद्धोमोहयित्वासुतंतव ॥ ॥ २८ ॥ शरैरग्निशिखाकारैराजघानस्तनांतरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २९ ॥ सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्रैःपुनर्विव्याधचाष्टभिः ॥ दुःशासनस्तुविंशत्यासात्यकिंप्रत्यविध्यत ॥ ३० ॥ सात्वतोपिमहाराजतंविव्याधस्तनांतरे ॥ त्रिभिरेवमहाभागःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३१ ॥ ततोस्यवाहान्निशितैःशरैर्जघ्नेमहारथः ॥ सारथिंचसुसंक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३२ ॥ धनुरेकेनभल्लेनहस्तावापंचपंचभिः ॥ ध्वजंचरथशक्तिंचभल्लाभ्यांपरमास्त्रवित् ॥ ३३ ॥ चिच्छेदविशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ ३४ ॥ त्रिगर्तसेनापतिनास्वरथेनापवाहितः ॥ तमभिद्रुत्यशैनेयोमुहूर्तमिवभारत ॥ ३५ ॥ नजघानमहाबाहुर्भीमसेनवचःस्मरन् ॥ भीमसेनेनतुवधःसुतानांतवभारत ॥ ३६ ॥ प्रतिज्ञातःसभामध्येसर्वेषामेवसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंजित्वासात्यकिःसंयुगेप्रभो ॥ जगामत्वरितोराजन्येनयातोधनंजयः ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेदुःशासनपराजयेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रउवाच किंतस्यांममसेनायांनासन्केचिन्महारथाः ॥ येतथासात्यकिंयांतंनैवाघ्नन्नाप्यवारयन् ॥ १ ॥ एकोहिसमरेकर्मकृतवान्सत्यविक्रमः ॥ शक्रतुल्यबलोयुद्धेमहेंद्रोदानवेष्विव ॥ २ ॥ अथवाशून्यमासीत्तद्येनयातःससात्यकिः ॥ हतभूयिष्ठमथवायेनयातःससात्यकिः ॥ ३ ॥ यत्कृतंवृष्णिवीरेणकर्मशंससिमेरणे ॥ नैतदुत्सहतेकर्तुंकर्मशक्रोपिसंजय ॥ ४ ॥ अश्रद्धेयमचिंत्यंचकर्मतस्यमहात्मनः ॥ वृष्ण्यंधकप्रवीरस्यश्रुत्वामेव्यथितंमनः ॥ ५ ॥ नसंतितस्मात्पुत्रामेयथासंजयभाषसे ॥ एकोवैबहुलाःसेनाःप्रामृद्नात्सत्यविक्रमः ॥ ६ ॥

॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ किंतस्यामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ लक्ष्म्येतिविशेषणेतृतीया ॥ २८ ॥

कथंचयुध्यमानानामपक्रांतोमहात्मनां ॥ एकोबहूनांशैनेयस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ७ ॥ संजयउवाच राजन्सेनासमुद्योगोरथनागाश्वपत्तिमान् ॥ तुमुलस्तवसैन्यानांयुगांतसदृशोभवत् ॥ ८ ॥ आह्नतेषुसमूहेषुतवसैन्यस्यमानद ॥ नाभूल्लोकेसमःकश्चित्समूहइतिमेमतिः ॥ ९ ॥ तत्रदेवास्त्वभाषंतचारणाश्चसमागताः ॥ एतदंताःसमूहावैभविष्यंतिमहीतले ॥ १० ॥ नचवैतादृशोव्यूहआसीत्कश्चिद्विशांपते ॥ यादृग्जयद्रथवधेद्रोणेनविहितोभवत् ॥ ११ ॥ चंडवातविभिन्नानांसमुद्राणामिवस्वनः ॥ रणेभवद्बलौघानामन्योन्यमभिधावतां ॥ १२ ॥ पार्थिवानांसमेतानांबहून्यासन्नरोत्तम ॥ त्वद्बलेपांडवानांचसहस्राणिशतानिच ॥ १३ ॥ संरब्धानांप्रवीराणांसमरेदृढकर्मणां ॥ तत्रासीत्सुमहाशब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ १४ ॥ अथाक्रंदद्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चमारिष ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मराजश्चपांडवः ॥ १५ ॥ आगच्छतप्रहरतद्रुतंविपरिधावत ॥ प्रविष्टावरिसेनांहिवीरौमाधवपांडवौ ॥ १६ ॥ यथासुखेनगच्छेतांजयद्रथवधंप्रति ॥ तथाप्रकुरुतक्षिप्रमितिसैन्यान्यचोदयन् ॥ १७ ॥ तयोरभावेकुरवःकृतार्थाःस्युर्वयंजिताः ॥ तेयूयंसहिताभूत्वातूर्णमेवबलार्णवं ॥ १८ ॥ क्षोभयध्वंमहावेगाःपवनःसागरंयथा ॥ भीमसेनेनतेराजन्पांचाल्येनचनोदिताः ॥ १९ ॥ आजघ्नुःकौरवान्संख्येत्यक्त्वासूनात्मनःप्रियान् ॥ इच्छंतोनिधनंयुद्धेशस्त्रैरुत्तमतेजसः ॥ २० ॥ स्वर्गेप्सवोमित्रकार्येनाभ्यनंदंतजीवितं ॥ तथैवतावकाराजन्प्रार्थयंतोमहद्यशः ॥ २१ ॥ आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वायुद्धायैवावस्थिरे ॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयावहे ॥ २२ ॥ जित्वासर्वाणिसैन्यानिप्रायात्सात्यकिरर्जुनं ॥ कवचानांप्रभास्तत्रसूर्यरश्मिविराजिताः ॥ २३ ॥ दृष्टीःसंख्येसैनिकानांप्रतिजघ्नुःसमंततः ॥ तथाप्रयतमानानांपांडवानांमहात्मनां ॥ २४ ॥ दुर्योधनोमहाराजन्व्यगाहतमहद्बलं ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तेषांतस्यचभारत ॥ २५ ॥ अभवत्सर्वभूतानामभावकरणोमहान् ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथायातेषुसैन्येषुतथारूच्छ्रगतःस्वयं ॥ २६ ॥ कच्चिद्दुर्योधनःसूतनाकार्षीत्पृष्ठतोरणं ॥ एकस्यचबहूनांचसन्निपातोमहाहवे ॥ २७ ॥ विशेषतोनरपतेर्विषमःप्रतिभातिमे ॥ सोत्यंतसुखसंवृद्धोलक्ष्म्यालोकस्यचेश्वरः ॥ २८ ॥ एकोबहून्समासाद्यकच्चिन्नासीत्पराङ्मुखः ॥ संजयउवाच राजन्संग्राममाश्चर्यंतवपुत्रस्यभारत ॥ २९ ॥ एकस्यबहुभिःसार्धंशृणुष्वगदतोमम ॥ दुर्योधनेनसमरेपृतनापांडवीरणे ॥ ३० ॥ नलिनीद्विरदेनेवसमंतात्प्रतिलोडिता ॥ ततस्तांप्रहितांसेनांदृष्ट्वापुत्रेणतेनृप ॥ ३१ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७ ॥

भीमसेनपुरोगास्तंपंचालाःसमुपाद्रवन्॥ सभीमसेनंदशभिःशरैर्विव्याधपांडवं ॥ ३२ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्यमौवीरौधर्मराजंचसप्तभिः॥ विराटद्रुपदौषड्भिःशतेन चशिखंडिनं ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नंचविंशत्याद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्चरथान्रणे ॥ ३४ ॥ शरैरवचकर्तोग्रैःक्रुद्धोंतकइवप्रजाः॥ नसंदधन्विमुंचन्वामंडलीकृतकार्मुकः॥ ३५॥ अदृश्यतरिपून्निघ्नञ्छिक्षयास्त्रबलेनच ॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्हेमपृष्ठंमहद्धनुः ॥ ३६ ॥ अजस्रंमंडलीभूतंददृशुःस मरेजनाः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभल्लाभ्यामच्छिनद्धनुः ॥ ३७॥ तवपुत्रस्यकौरव्ययतमानस्यसंयुगे ॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशरोत्तमैः॥ ३८ ॥ वर्म चाश्रुसमासाद्यतेभित्वाक्षितिमाविशन्॥ ततःप्रमुदिताःपार्थाःपरिवव्रुर्युधिष्ठिरं॥३९॥ यथावृत्रवधेदेवाःपुराशक्रंमहर्षयः॥ ततोन्यद्धनुरादायतवपुत्रःप्रता पवान्॥ ४० ॥ तिष्ठतिष्ठेतिराजानंब्रुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यतवपुत्रंमहामृधे ॥ ४१ ॥ प्रत्युद्ययुःसमुदिताःपंचालाजयगृद्धिनः ॥ तान्द्रोणःप्र तिजग्राहपरीप्सन्युधिपांडवं॥ ४२ ॥ चंडवातोद्धुतान्मेघान्गिरिरंबुमुचोयथा ॥ तत्रराजन्महानासीत्संग्रामोलोमहर्षणः ॥ ४३ ॥ पांडवानांमहाबाहोताव कानांचसंयुगे॥ रुद्रस्याक्रीडसदृशःसंहारःसर्वदेहिनां॥ ४४॥ ततःशब्दोमहानासीत्पुनर्येनधनंजयः॥ अतीवसर्वशब्देभ्योलोमहर्षकरःप्रभो ॥ ४५॥ अर्जु नस्यमहाबाहोतावकानांचधन्विनां॥ मध्येभारतसैन्यस्यमाधवस्यमहारणे॥ ४६ ॥द्रोणस्यापिपरैःसार्धंव्यूहद्वारेमहारणे ॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपृथिव्यांपृथि वीपते ॥ क्रुद्धेर्जुनेतथाद्रोणेसात्वतेचमहारथे ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकिप्रवेशेसंकुलयुद्धेचतुर्विंशत्यधिकशत तमोऽध्यायः॥ १२४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥

संजयउवाच अपराण्हेमहाराजसंग्रामःसुमहानभूत्॥ पर्जन्यसमनिर्घोषःपुनर्द्रोणस्यसोमकैः॥१॥ शोणाश्वंरथमास्थायनरवीरःसमाहितः॥ समरेभ्यद्रवत्पांडूनजवमास्थायमध्यमं ॥ २ ॥ तवप्रियहितेयुक्तोमहेष्वासोमहाबलः ॥ चित्रपुंखैःशितैर्बाणैःकल शोत्तमसंभवः॥ ३॥ वरान्वरान्हियोधानांविचिन्वन्निवभारत॥ आक्रीडतरणेराजन्भारद्वाजःप्रतापवान्॥४॥ तमभ्ययाद्बृहत्क्षत्रःकेकयानांमहारथः॥भ्रातॄ णांनृपपंचानांश्रेष्ठःसमरकर्कशः॥ ५॥ विमुंचन्विशिखांस्तीक्ष्णानाचार्यंभृशमार्दयत्॥ महामेघोयथावर्षंविमुंचन्गंधमादने॥ ६ ॥ तस्यद्रोणोमहाराजस्व र्णपुंखान्शिलाशितान्॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्दशपंचच॥७॥ अपराण्हइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

तांस्तुद्रोणविनिर्मुक्तान्क्रुद्धाशीविषसन्निभान् ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैर्युधिचिच्छेदहृष्टवत् ॥ ८ ॥ तदस्यलाघवंदृष्ट्वाप्रहस्यद्विजपुंगवः ॥ प्रेषयामासविशिखानष्टौसन्नतपर्वणः ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णंद्रोणचापच्युतान्शरान् ॥ अवारयच्छरैरेवतावद्भिर्निशितैर्मृधे ॥ १० ॥ ततोऽभवन्महाराजतवसैन्यस्यविस्मयः ॥ बृहत्क्षत्रेणतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करं ॥ ११ ॥ ततोद्रोणोमहाराजबृहत्क्षत्रंविशेषयन् ॥ प्रादुश्चक्रेरणेदिव्यंब्राह्ममस्त्रंसुदुर्जयं ॥ १२ ॥ कैकेयोस्त्रंसमालोक्यमुक्तंद्रोणेनसंयुगे ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रब्राह्ममस्त्रमशातयत् ॥ १३ ॥ ततोस्त्रेनिहतेब्राह्मेबृहत्क्षत्रस्तुभारत ॥ विव्याधब्राह्मणंषष्ट्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ १४ ॥ तंद्रोणोद्विपदांश्रेष्ठोनाराचेनसमार्पयत् ॥ सतस्यकवचंभित्वाप्राविशद्धरणीतलं ॥ १५ ॥ कृष्णसर्पोयथामुक्तोवल्मीकंनृपसत्तम ॥ तथात्यगान्महींबाणोभित्वाकैकेयमाहवे ॥ १६ ॥ सोतिविद्धोमहाराजकैकेयोद्रोणसायकैः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोव्यावृत्यनयनेशुभे ॥ १७ ॥ द्रोणंविव्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ सारथिंचास्यबाणेनभृशंमर्मस्वताडयत् ॥ १८ ॥ द्रोणस्तुबहुभिर्विद्धोबृहत्क्षत्रेणमारिष ॥ असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान्कैकेयस्यरथंप्रति ॥ १९ ॥ व्याकुलीकृत्यतंद्रोणोबृहत्क्षत्रंमहारथं ॥ अश्वांश्चतुर्भिर्न्यवधीच्चतुरोस्यपतत्रिभिः ॥ २० ॥ सूतंचैकेनबाणेनरथनीडादपातयत् ॥ द्वाभ्यांध्वजंचच्छत्रंचच्छित्वाभूमावपातयत् ॥ २१ ॥ ततःसाधुविसृष्टेननाराचेनद्विजर्षभः ॥ हृद्यविध्यद्बृहत्क्षत्रंसच्छिन्नहृदयोपतत् ॥ २२ ॥ बृहत्क्षत्रेहतेराजन्केकयानांमहारथे ॥ शैशुपालिरभिक्रुद्धोयंतारमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ सारथेयाहियत्रैषद्रोणस्तिष्ठतिदंशितः ॥ विनिघ्नन्केकयान्सर्वान्पंचालानांचवाहिनीं ॥ २४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासारथीरथिनांवरं ॥ द्रोणायप्रापयामासकांबोजैर्जवनैर्हयैः ॥ २५ ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोतिबलोदितः ॥ वधायाभ्यद्रवद्द्रोणंपतंगइवपावकं ॥ २६ ॥ सोविध्यत्ततदाद्रोणंषष्ट्यासाश्वरथध्वजं ॥ पुनश्चान्यैःशरैस्तीक्ष्णैःसुप्तंव्याघ्रंतुदन्निव ॥ २७ ॥ तस्यद्रोणोधनुर्मध्येक्षुरप्रेणशितेनच ॥ चकर्तगार्ध्रपत्रेणयतमानस्यशुष्मिणः ॥ ॥ २८ ॥ अथान्यद्धनुरादायशैशुपालिर्महारथः ॥ विव्याधसायकैर्द्रोणंकंकबर्हिणवाजितैः ॥ २९ ॥ तस्यद्रोणोहयान्हत्वाचतुर्भिश्चतुरःशरैः ॥ सारथेश्चशिरःकायाच्चकर्तप्रहसन्निव ॥ ३० ॥ अथैनंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ अवप्लुत्यरथाच्चैद्योगदामादायसत्वरः ॥ ३१ ॥ भारद्वाजायचिक्षेपरुषितामिवपन्नगीं ॥ तामापतंतीमालोक्यकालरात्रिमिवोद्यतां ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीयविभूषितां ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्भारद्वाजोच्छिनच्छितैः ॥ ३३ ॥ साच्छिन्ना बहुभिर्बाणैर्भारद्वाजेन मारिष ॥ गदापपात कौरव्य नादयंती धरातलं ॥ ३४ ॥ गदां विनिहतां दृष्ट्वा धृष्टकेतुरमर्षणः ॥ तोमरं व्यसृजद्वीरः शक्तिं च कनकोज्ज्वलां ॥ ३५ ॥ तोमरं पंचभिर्भित्वा शक्तिं चिच्छेद पंचभिः ॥ तौ जग्मतुर्महीं छिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ॥ ३६ ॥ ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं वधाय वधकांक्षिणः ॥ प्रेषयामास समरे भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ३७ ॥ स तस्य कवचं भित्वा हृदयं चामितौजसः ॥ अभ्यगाद्धरणीं बाणो हंसः पद्मवनं यथा ॥ ३८ ॥ पतंगं हि ग्रसेच्चाषो यथा क्षुद्रं बुभुक्षितः ॥ तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो धृष्टकेतुं महाहवे ॥ ३९ ॥ निहते चेदिराजे तु तत्खंडं पित्र्यमाविशत् ॥ अमर्षवशमापन्नः पुत्रोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ४० ॥ तमपि प्रहसन्द्रोणः शरैर्निन्ये यमक्षयं ॥ महाव्याघ्रो महारण्ये मृगशावं यथा बली ॥ ४१ ॥ तेषु प्रक्षीयमाणेषु पांडवेयेषु भारत ॥ जरासंधसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ स तु द्रोणं महाबाहुः शरधाराभिराहवे ॥ अदृश्यमकरोत्तूर्णं जलदो भास्करं यथा ॥ ४३ ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ व्यसृजत्सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४४ ॥ छादयित्वा रणे द्रोणं रथस्थं रथिनां वरं ॥ जारासंधिं जघानाशु मिषतां सर्वधन्विनां ॥ ४५ ॥ यो यः स्म नीयते तत्र तं तं द्रोणोऽत्यंतकोपमः ॥ आदत्त सर्वभूतानि प्राप्ते काले यथांतकः ॥ ४६ ॥ ततो द्रोणो महाराज नाम विश्राव्य संयुगे ॥ शरैरनेकसाहस्रैः पांडवेयान्समावृणोत् ॥ ४७ ॥ ते तु नामांकिता बाणा द्रोणेनास्ताः शिलाशिताः ॥ नरान्नागान्हयांश्चैव निजघ्नुः शतशो मृधे ॥ ४८ ॥ ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणेव महासुराः ॥ समकंपंत पंचाला गावः शीतार्दिता इव ॥ ४९ ॥ ततो निष्टानको घोरः पांडवानामजायत ॥ द्रोणेन वध्यमानेषु सैन्येषु भरतर्षभ ॥ ५० ॥ प्रताप्यमानाः सूर्येण हन्यमानाश्च सायकैः ॥ अन्वपद्यंत पंचालास्तदा संत्रस्तचेतसः ॥ ५१ ॥ मोहिता बाणजालेन भारद्वाजेन संयुगे ॥ ऊरुग्राहगृहीतानां पंचालानां महारथाः ॥ ५२ ॥ चेदयश्च महाराज सृंजयाः काशिकोसलाः ॥ अभ्यद्रवंत संहृष्टा भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५३ ॥ ब्रुवंतश्च रणेऽन्योन्यं चेदिपंचालसृंजयाः ॥ हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ॥ ५४ ॥ यतंतः पुरुषव्याघ्राः सर्वशक्त्या महाद्युतिं ॥ निनीषवो रणे द्रोणं यमस्य सदनं प्रति ॥ ५५ ॥ यतमानांस्तु तान्वीरान्भारद्वाजः शिलीमुखैः ॥ यमाय प्रेषयामास चेदिमुख्यान्विशेषतः ॥ ५६ ॥ तेषु प्रक्षीयमाणेषु चेदिमुख्येषु सर्वशः ॥ पंचालाः समकंपंत द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५७ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥ आकर्णमुपागतंपलितंकेशादेःशौक्ल्यंयस्य वयसाकालपिंडसंयोगेन अशीतिपंचकः

प्राक्रोशन्भीमसेनंतेधृष्टद्युम्नंचभारत॥दृष्ट्वाद्रोणस्यकर्माणितथारूपाणिमारिष॥ ५८॥ ब्राह्मणेनतपोनूनंचरितंदुश्चरंमहत्॥ तथाहियुधिसंक्रुद्धोदहतिक्ष
त्रियर्षभान्॥५९॥धर्मोयुद्धंक्षत्रियस्यब्राह्मणस्यपरंतपः॥तपस्वीकृतविद्यश्चप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत्॥६०॥ द्रोणाग्निमस्त्रसंस्पर्शंप्रविष्टाःक्षत्रियर्षभाः॥बह
वोदुस्तरंघोरंयत्रादह्यंतभारत॥६१॥ यथाबलंयथोत्साहंयथासत्वंमहाद्युतिः॥मोहयन्सर्वभूतानिद्रोणोहंतिबलानिनः॥६२॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाक्षत्रधर्मा
व्यवस्थितः॥अर्धचंद्रेणचिच्छेदक्षत्रधर्मामहाबलः॥६३॥ क्रोधसंविग्नमनसोद्रोणस्यसशरंधनुः॥ससंरब्धतरोभूत्वाद्रोणःक्षत्रियमर्दनः॥६४॥ अन्यत्का
र्मुकमादायभास्वरंवेगवत्तरं॥तत्राधायशरंतीक्ष्णंपरानीकविशातनं॥६५॥आकर्णपूर्णमाचार्योबलवानभ्यवासृजत्॥सहत्वाक्षत्रधर्माणंजगामधरणीतलं
॥६६॥ सभिन्नहृदयोवाहान्न्यपतन्मेदिनीतले॥ततःसैन्यान्यकंपंतधृष्टद्युम्नसुतेहते॥६७॥ अथद्रोणंसमारोहच्चेकितानोमहाबलः॥सद्रोणंदशभिर्विध्वाप्र
त्यविध्यत्स्तनांतरे॥६८॥ चतुर्भिःसारथिंचास्यचतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ तमाचार्यस्त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्दयत्॥ ६९॥ध्वजंसप्तभिरुन्मथ्ययंतारमवधी
त्रिभिः॥तस्यसूतेहतेतेश्वारथमादायविद्रुताः॥ ७०॥ समरेशरसंवीताभारद्वाजेनमारिष॥ चेकितानरथंदृष्ट्वाहताश्वंहतसारथिं॥ ७१॥ तान्समेतान्रणेशूरां
श्चेदिपंचालसृंजयान्॥ समंताद्द्रावयन्द्रोणोबह्वशोभतमारिष॥ ७२॥ आकर्णपलितःश्यामोवयसाशीतिपंचकः॥ रणेपर्यचरद्द्रोणोवृद्धःषोडशवर्षवत्॥
॥७३॥ अथद्रोणंमहाराजविचरंतमभीतवत्॥ वज्रहस्तममन्यंतशत्रवःशत्रुसूदनं॥७४॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्द्रुपदोबुद्धिमान्नृप॥लुब्धोयंक्षत्रियान्हंतिव्याघ्रः
क्षुद्रमृगानिव॥७५॥ कृच्छ्रान्दुर्योधनोलोकान्पापःप्राप्स्यतिदुर्मतिः॥ यस्यलोभाद्विनिहताःसमरेक्षत्रियर्षभाः॥७६॥शतशःशेरतेभूमौनिकृत्तागोवृषाइव॥
रुधिरेणपरीतांगाःश्वसृगालादनीकृताः॥ ७७॥ एवमुक्त्वामहाराजद्रुपदोक्षौहिणीपतिः॥पुरस्कृत्यरणेपार्थान्द्रोणमभ्यद्रवद्द्रुतं॥ ७८॥ इतिश्रीमहाभा
रतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणपराक्रमेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच व्यूहेष्वालोड्यमा
नेषुपांडवानांततस्ततः॥ सुदूरमन्वयुःपार्थाःपंचालाःसहसोमकैः॥ १॥

चतुःशताब्दः अशीतिकापरइतिपाठेअतिवृद्धतमः॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२५॥ ॥७॥ व्यूहेष्विति॥ १॥

॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्रह्मेति ॥ १ ॥ संविदंज्ञापनं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आत्य

पदवींदुर्गमांघोरामगम्यामकृतात्मभिः ॥ इक्ष्वाकुशलिनौकृष्णौसात्वतंचैवसात्यकिं ॥ संविदंचैवकुर्यास्त्वंसिंहनादेनपांडव ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरचिंतायांषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनउवाच ब्रह्मेशानेंद्रवरुणा नवहद्यःपुरारथः ॥ तमास्थायगतौकृष्णौनतयोर्विद्यतेभयं ॥ १ ॥ आज्ञांतुशिरसाबिभ्रदेषगच्छामिमाशुचः ॥ समेत्यतान्नरव्याघ्रांस्तवदास्यामिसंविदं ॥ ॥ २ ॥ संजयउवाच एतावदुक्त्वाप्रययौपरिदाययुधिष्ठिरं ॥ धृष्टद्युम्नायबलवान्सुहृद्भ्यश्चपुनःपुनः ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नंचेदमाहभीमसेनोमहाबलः ॥ विदितं तेमहाबाहोयथाद्रोणोमहारथः ॥ ४ ॥ ग्रहणेधर्मराजस्यसर्वोपायेनवर्तते ॥ नचमेगमनेकृत्यंतादृक्पार्षतविद्यते ॥ ५ ॥ यादृशंरक्षणेराज्ञःकार्यमात्ययिकंहि नः ॥ एवमुक्तोस्मिपार्थेनप्रतिवक्तुंनचोत्सहे ॥ ६ ॥ प्रयास्येतत्रयत्रासौमुमूर्षुःसैंधवःस्थितः ॥ धर्मराजस्यवचनेस्थातव्यमविशंकया ॥ ७ ॥ यास्यामिपद वींभ्रातुःसात्वतस्यचधीमतः ॥ सोद्ययत्तोरणेपार्थंपरिरक्षयुधिष्ठिरं ॥ ८ ॥ एतद्धिसर्वकार्याणांपरमंकृत्यमाहवे ॥ तमब्रवीन्महाराजधृष्टद्युम्नोवृकोदरं ॥ ९ ॥ ईप्सितंतेकरिष्यामिगच्छपार्थाविचारयन् ॥ नाहत्वासमरेद्रोणोधृष्टद्युम्नंकथंचन ॥ १० ॥ निग्रहंधर्मराजस्यप्रकरिष्यतिसंयुगे ॥ ततोनिक्षिप्यराजानंधृष्टद्यु म्नेचपांडवं ॥ ११ ॥ अभिवाद्यगुरुंज्येष्ठंप्रययौयेनफाल्गुनः ॥ परिष्वक्तश्चकौंतेयोधर्मराजेनभारत ॥ १२ ॥ आघ्रातश्चतथामूर्ध्निश्राविताश्चाशिषःशुभाः ॥ कृत्वाप्रदक्षिणान्विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ॥ १३ ॥ आलभ्यमंगलान्यष्टौपीत्वाकैरातकंमधु ॥ द्विगुणद्रविणोवीरोमदरक्तांतलोचनः ॥ १४ ॥ विप्रैःकृतस्वस्त्य यनोविजयोत्पादसूचितः ॥ पश्यन्नेवात्मनोबुद्धिंविजयानंदकारिणीं ॥ १५ ॥ अनुलोमानिलैश्चाशुप्रदर्शितजयोदयः ॥ भीमसेनोमहाबाहुःकवचीशुभ कुंडली ॥ १६ ॥ सांगदीसतलत्राणःसरथीरथिनांवरः ॥ तस्यकार्ष्णायसंवर्महेमचित्रंमहर्धिमत् ॥ १७ ॥ विबभौसर्वतःश्लिष्टंसविद्युदिवतोयदः ॥ पीतरक्ता सितसितैर्वासोभिश्चसुवेष्टितः ॥ १८ ॥ कंठत्राणेनचबभौसेंद्रायुधइवांबुदः ॥ प्रयातेभीमसेनेतुतवसैन्यंयुयुत्सया ॥ १९ ॥

यिकंअतिशयितं हिशब्दोभिमुखीकरणे एवमनंतरोक्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनलोगोहिरण्यंचदूर्वागोरोचनामृतं अक्षतंदधिचेत्यष्टौमंगलानिप्रचक्षते ॥ १४ ॥ विजयोत्पादसूचितःसूचितविजयोत्पादः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्यामान्यामातेतियावत् निदर्शनंनिमित्तं ॥ २३ ॥ २४ ॥ मुह्यंतिमोहेनाब्रियंते ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ आरुजन्कृंतन् विरुजन्विध्यन् विकर्ष

पांचजन्यरवोघोरःपुनरासीद्दिशांपते ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंत्रैलोक्यत्रासनंमहत् ॥ २० ॥ पुनर्भीममहाबाहुंधर्मपुत्रोभ्यभाषत ॥ एषवृष्णिप्रवीरेणध्मातःसलिलजोभृशं ॥ २१ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविनादयतिशंखराट् ॥ नूनंव्यसनमापन्नेसुमहत्सव्यसाचिनि ॥ २२ ॥ कुरुभिर्युध्यतेसार्धंसर्वैश्चक्रगदाधरः ॥ आहकुंतीनूनमार्यापापमद्यनिदर्शनं ॥ २३ ॥ द्रौपदीचसुभद्राचपश्यंत्यौसहबंधुभिः ॥ सभीमत्वरयायुक्तोयाहियत्रधनंजयः ॥ २४ ॥ मुह्यंतीवहिमेसर्वाधनंजयदिदृक्षया ॥ दिशश्चप्रदिशःपार्थसात्वतस्यचकारणात् ॥ २५ ॥ गच्छगच्छेतिगुरुणासोनुज्ञातोवृकोदरः ॥ ततःपांडुसुतोराजन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ २६ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः ॥ ज्येष्ठेनप्रहितोभ्रात्राभ्राताभ्रातुःप्रियंकरः ॥ २७ ॥ आहत्यदुंदुभिंभीमःशंखंप्रध्माप्यचासकृत् ॥ विनद्यसिंहनादेनज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ २८ ॥ तेनशब्देनवीराणांपातयित्वामनांस्युत ॥ दर्शयन्घोरमात्मानममित्रान्सहसाभ्ययात् ॥ २९ ॥ तमूहुर्जवनादांताविरुवंतोहयोत्तमाः ॥ विशोकेनाभिसंपन्नामनोमारुतरंहसः ॥ ३० ॥ आरुजन्विरुजन्पार्थोज्यांविकर्षंश्चपाणिना ॥ संप्रकर्षन्विकर्षंश्चसेनाग्रंसमलोडयत् ॥ ३१ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंपंचालाःसहसोमकाः ॥ पृष्ठतोनुययुःशूरामघवंतमिवामराः ॥ ३२ ॥ तंसमेत्यमहाराजतावकाःपर्यवारयन् ॥ दुःशलश्चित्रसेनश्चकुंडभेदीविविंशतिः ॥ ३३ ॥ दुर्मुखोदुःसहश्चैवविकर्णश्चशलस्तथा ॥ विंदानुविंदौसुमुखोदीर्घबाहुःसुदर्शनः ॥ ३४ ॥ वृंदारकःसुहस्तश्चसुषेणोदीर्घलोचनः ॥ अभयोरौद्रकर्माचसुवर्मादुर्विमोचनः ॥ ३५ ॥ शोभंतोरथिनांश्रेष्ठाःसहसैन्यपदानुगाः ॥ संयत्ताःसमरेवीराभीमसेनमुपाद्रवन् ॥ ३६ ॥ तैःसमंताद्वृतःशूरैःसमरेषुमहारथः ॥ तान्समीक्ष्यतुकौंतेयोभीमसेनः पराक्रमी ॥ अभ्यवर्ततवेगेनसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ३७ ॥ तेमहास्त्राणिदिव्यानितत्रवीराअदर्शयन् ॥ छादयंतःशरैर्भीमंमेघाःसूर्यमिवोदितं ॥ ३८ ॥ सतानतीत्यवेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ अग्रतश्चगजानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३९ ॥ सोचिरेणैवकालेनतद्गजानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमभ्यस्यव्यधमत्पवनात्मजः ॥ ४० ॥ त्रासिताःशरभस्येवगर्जितेनवनेमृगाः ॥ प्राद्रवन्द्विरदाःसर्वेनदंतोभैरवान्रवान् ॥ ४१ ॥ पुनश्चातीववेगेनद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ तमवारयदाचार्योवेलोद्वृत्तमिवार्णवं ॥ ४२ ॥ ललाटेताडयच्चैनंनाराचेनस्मयन्निव ॥ ऊर्ध्वरश्मिरिवादित्योविबभौतेनपांडवः ॥ ४३ ॥

न्अत्यर्थंकर्षन् संप्रकर्षन्सम्यक्प्रकर्षेणविलिखन् विकर्षन्विक्षिपन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समन्यमानस्त्वाचार्योंममायंफाल्गुनोयथा ॥ भीमःकरिष्यतेपूजामित्युवाचवृकोदरं ॥ ४४ ॥ भीमसेननतेशक्याप्रवेष्टुमरिवाहिनी ॥ मामनिर्जित्यसमरेशत्रु
मघमहाबल ॥ ४५ ॥ यदितेसोनुजःकृष्णःप्रविष्टोनुमतेमम ॥ अनीकंनतुशक्यंमेप्रवेष्टुमिहवैत्वया ॥ ४६ ॥ अथभीमस्तुतच्छुत्वागुरोर्वाक्यमपेतभीः ॥ क्रुद्धः
प्रोवाचवैद्रोणंरक्तताम्रेक्षणस्त्वरन् ॥ ४७ ॥ तवार्जुनोनानुमतेब्रह्मबंधोरणाजिरं ॥ प्रविष्टःसहिदुर्धर्षःशक्रस्यापिविशेद्बलं ॥ ४८ ॥ तेनवैपरमांपूजांकुर्वतामा
नितोह्यसि ॥ नार्जुनोहंघृणीद्रोणभीमसेनोस्मितेरिपुः ॥ ४९ ॥ पितानस्त्वंगुरुर्बंधुस्तथापुत्रास्तुतेवयं ॥ इतिमन्यामहेसर्वेंभवंतंप्रणताःस्थिताः ॥ ५० ॥ अद्यत
द्विपरीतंतेवदतोस्मासुदृश्यते ॥ यदित्वंशत्रुमात्मानंमन्यसेतत्तथास्त्विह ॥ ५१ ॥ एषतेसदृशंशत्रोःकर्मभीमःकरोम्यहं ॥ अथोद्भ्राम्यगदांभीमःकालदंडमिवां
तकः ॥ ५२ ॥ द्रोणायव्यसृजद्राजन्सरथादवपुप्लुवे ॥ साश्वसूतध्वजंयानंद्रोणस्यापोथयत्तदा ॥ ५३ ॥ प्रामृद्राच्चबहून्योधान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ तंपुनःपरि
वव्रुस्तेतवपुत्रारथोत्तमं ॥ ५४ ॥ अन्यंतुरथमास्थायद्रोणःप्रहरतांवरः ॥ व्यूहद्वारंसमासाद्ययुद्धायसमुपस्थितः ॥ ५५ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःपराक्रमी ॥
अग्रतःस्यंदनानीकंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ५६ ॥ तेवध्यमानाःसमरेतवपुत्रामहारथाः ॥ भीमंभीमबलायुद्धेयोधयंतिजयैषिणः ॥ ५७ ॥ ततोदुःशासनःक्रुद्धो
रथशक्तिंसमाक्षिपत् ॥ सर्वपारशवींतीक्ष्णांजिघांसुःपांडुनंदनं ॥ ५८ ॥ आपतंतींमहाशक्तिंतवपुत्रप्रणोदितां ॥ द्विधाचिच्छेदतांभीमस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥
॥ ५९ ॥ अथान्यैर्विशिखैस्तीक्ष्णैःसंक्रुद्धःकुंडभेदिनं ॥ सुषेणंदीर्घनेत्रंचत्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ॥ ६० ॥ ततोवृंदारकंवीरंकुरूणांकीर्तिवर्धनं ॥ पुत्राणांतववीरा
णांयुध्यतामवधीत्पुनः ॥ ६१ ॥ अभयंरौद्रकर्माणंदुर्विमोचनमेवच ॥ त्रिभिस्त्रीनवधीद्भीमःपुनरेवसुतांस्तव ॥ ६२ ॥ वध्यमानामहाराजपुत्रास्तवबली
यसा ॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ६३ ॥ तेशरैर्भीमकर्माणंववर्षुःपांडवंयुधि ॥ मेघाइवातपापायेधाराभिर्धरणीधरं ॥ ६४ ॥ सतद्बाणमयंवर्षम
श्मवर्षमिवाचलः ॥ प्रतीच्छन्पांडुदायादोनप्राव्यथतशत्रुहा ॥ ६५ ॥ विंदानुविंदौसहितौसुवर्माणंचतेसुतं ॥ प्रहसन्नेवकौंतेयःशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ६६ ॥
ततःसुदर्शनंवीरंपुत्रंतेभरतर्षभ ॥ विव्याधसमरेतूर्णंसपपातममारच ॥ ६७ ॥ सोचिरेणैवकालेनतद्रथानीकमाशुगैः ॥ दिशःसर्वाःसमालोक्यव्यधमत्पांडु
नंदनः ॥ ६८ ॥ ततोवैरथघोषेणगर्जितेनमृगाइव ॥ भज्यमानाश्वसमरेतवपुत्राविशांपते ॥ ६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ समुत्तीर्णमिति ॥ १ ॥

प्राद्रवन्सहसासर्वेभीमसेनभयार्दिताः॥ अनुयायाच्चकौंतेयःपुत्राणांतेमहद्बलं॥ ७० ॥ विव्याधसमरेराजन्कौरवेयान्समंततः॥ वध्यमानामहाराजभीमसेनेन
तावकाः ॥ ७१ ॥ त्यक्त्वाभीमंरणाज्जग्मुश्चोदयंतोहयोत्तमान् ॥ तांस्तुनिर्जित्यसमरेभीमसेनोमहाबलः ॥ ७२ ॥ सिंहनादरवंचक्रेबाहुशब्दंचपांडवः ॥ तलश
ब्दंचसुमहत्कृत्वाभीमोमहाबलः ॥ ७३ ॥ भीषयित्वारथानीकंहत्वायोधान्वरान्वरान् ॥ व्यतीत्यरथिनश्चापिद्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ७४ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमसेनप्रवेशेभीमपराक्रमेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ संजयउवाच समु
त्तीर्णरथानीकंपांडवंविहसन्रणे ॥ विवारयिषुराचार्यःशरवर्षैरवाकिरत् ॥ १ ॥ पिबन्निवशरौघांस्तान्द्रोणचापपरिच्युतान् ॥ सोऽभ्यद्रवतसोदर्यान्मोहय
न्बलमायया ॥ २ ॥ तंमृधेवेगमास्थायनृपाःपरमधन्विनः ॥ चोदितास्तवपुत्रैश्चसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ सतैस्तुसंवृतोभीमःप्रहसन्निवभारत ॥ उद्यच्छन्स
गदांतेभ्यःसुघोरांसिंहवन्नदन् ॥ ४ ॥ अवास्रजच्चवेगेनशत्रुपक्षविनाशिनीं ॥ इंद्राशनिरिवेंद्रेणप्रविद्धासंहतात्मना ॥ प्रामथ्नात्सामहाराजसैनिकांस्तव
संयुगे ॥ ५ ॥ घोषेणमहताराजन्पूरयंतीवमेदिनीं ॥ ज्वलंतीतेजसाभीमात्रासयामासतेसुतान् ॥ ६ ॥ तांपतंतींमहावेगांदृष्ट्वातेजोभिसंवृतां ॥ प्राद्रवंस्ताव
काःसर्वेनदंतोभैरवान्रवान् ॥ ७ ॥ तंचशब्दमसह्यंवैतस्याःसंलक्ष्यमारिष ॥ प्रापतन्मनुजास्तत्ररथेभ्योरथिनस्तदा ॥ ८ ॥ तेहन्यमानाभीमेनगदाहस्तेनता
वकाः ॥ प्राद्रवंतरणेभीताव्याघ्रघ्रातामृगाइव ॥ ९ ॥ सतान्विद्राव्यकौंतेयःसंख्येऽमित्रान्दुरासदान् ॥ सुपर्णइववेगेनपक्षिराडत्यगाच्चमूं ॥ १० ॥ तथातुवि
प्रकुर्वाणंरथयूथपयूथपं ॥ भारद्वाजोमहाराजभीमसेनंसमभ्ययात् ॥ ११ ॥ भीमंतुसमरेद्रोणोवारयित्वाशरोर्मिभिः ॥ अकरोत्सहसानादंपांडूनांभयमादध
त् ॥ १२ ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहद्घोरंदेवासुरोपमं ॥ द्रोणस्यचमहाराजभीमस्यचमहात्मनः ॥ १३ ॥ यदातुविशिखैस्तीक्ष्णैर्द्रोणचापविनिःसृतैः ॥ वध्यंतेसमरे
वीराःशतशोथसहस्रशः ॥ १४ ॥ ततोरथादवप्लुत्यवेगमास्थायपांडवः ॥ निमील्यनयनेराजन्पदातिर्द्रोणमभ्ययात् ॥ १५ ॥ अंसेशिरोभीमसेनःकरौकृत्वोर
सिस्थिरौ ॥ वेगमास्थायबलवान्मनोनिलगरुत्मतां ॥ १६ ॥ यथाहिगोवृषोवर्षंप्रतिगृह्णातिलीलया ॥ तथाभीमोनरव्याघ्रःशरवर्षंसमग्रहीत् ॥ १७ ॥

बलमाययाबलाविष्करणेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

सवध्यमानःसमरेरथंद्रोणस्यमारिष ॥ ईषायांपाणिनागृह्यप्रचिक्षेपमहाबलः ॥ १८ ॥ द्रोणस्तुसत्वरोराजन्क्षिप्तोभीमेनसंयुगे ॥ रथमन्यंसमारुह्यव्यूहद्वारं
ययौपुनः ॥ १९ ॥ तमायांतंतथादृष्ट्वाभग्नोत्साहंगुरुंतदा ॥ गत्वावेगात्पुनर्भीमोधुरंगृह्यरथस्यतु ॥ २० ॥ तमप्यतिरथंभीमश्चिक्षेपभृशरोषितः ॥ एवमष्टौर
थाःक्षिप्ताभीमसेनेनलीलया ॥ २१ ॥ व्यदृश्यतनिमेषेणपुनःस्वरथमास्थितः ॥ दृश्यतेतावकैर्योधैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनैः ॥ २२ ॥ तस्मिन्क्षणेतस्ययंतातूर्णम
श्वानचोदयत् ॥ भीमसेनस्यकौरव्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २३ ॥ ततःस्वरथमास्थायभीमसेनोमहाबलः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनतवपुत्रस्यवाहिनीं ॥ २४ ॥ समृद्नन्
क्षत्रियानाजौवातोवृक्षानिवोद्धतः ॥ अगच्छद्दारयन्सेनांसिंधुवेगोनगानिव ॥ २५ ॥ भोजानीकंसमासाद्यहार्दिक्येनाभिरक्षितं ॥ प्रमथ्यतरसावीरस्तद
प्यतिबलोभ्ययात् ॥ २६ ॥ संत्रासयन्ननीकानितलशब्देनपांडवः ॥ अजयत्सर्वसैन्यानिशार्दूलइवगोवृषान् ॥ २७ ॥ भोजानीकमतिक्रम्यदरदानांचवाहि
नीं ॥ तथाम्लेच्छगणानन्यान्बहून्युद्धविशारदान् ॥ २८ ॥ सात्यकिंचैवसंप्रेक्ष्ययुध्यमानंमहारथं ॥ रथेनयत्तःकौंतेयोवेगेनप्रययौतदा ॥ २९ ॥ भीमसेनोम
हाराजद्रष्टुकामोधनंजयं ॥ अतीत्यसमरेयोधांस्तावकान्पांडुनंदनः ॥ ३० ॥ सोपश्यदर्जुनंतत्रयुध्यमानंमहारथं ॥ सैंधवस्यवधार्थंहिपराक्रांतंपराक्रमी ॥ ३१ ॥
तंदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रश्चुक्रोशमहतोरवान् ॥ प्रावट्कालेमहाराजनर्दन्निवबलाहकः ॥ ३२ ॥ तंतस्यनिनदंघोरंपार्थःशुश्रावनर्दतः ॥ वासुदेवश्चकौरव्यभीमसेन
स्यसंयुगे ॥ ३३ ॥ तौश्रुत्वायुगपद्वीरौनिनदंतस्यशुष्मिणः ॥ पुनःपुनःप्राणदतांदिदृक्षंतौवृकोदरं ॥ ३४ ॥ ततःपार्थोमहानादंमुंचन्वैमाधवश्चह ॥ अभ्ययातां
महाराजनर्दंतौगोवृषाविव ॥ ३५ ॥ भीमसेनरवंश्रुत्वाफाल्गुनस्यचधन्विनः ॥ अप्रीयतमहाराजधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ विशोकश्चाभवद्राजाश्रुत्वातं
निनदंतयोः ॥ धनंजयस्यसमरेजयमाशास्तवान्विभुः ॥ ३७ ॥ तथातुनर्दमानेवैभीमसेनेमदोत्कटे ॥ स्मितंकृत्वामहाबाहुर्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ हृद्ग
तंमनसाप्राहध्यात्वाधर्मभृतांवरः ॥ दत्ताभीमत्वयासंविल्कृतंगुरुवचस्तथा ॥ ३९ ॥ नहितेषांजयोयुद्धेयेषांद्वेष्टासिपांडव ॥ दिष्ट्याजीवतिसंग्रामेसव्यसाचीधनं
जयः ॥ ४० ॥ दिष्ट्याचकुशलीवीरःसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ दिष्ट्याशृणोमिगर्जंतौवासुदेवधनंजयौ ॥ ४१ ॥ येनशक्रंरणेजित्वातर्पितोहव्यवाहनः ॥ सहंताद्वि
षतांसंख्येदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः ॥ ४२ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेवयमाश्रित्यजीविताः ॥ सहंतारिपुसैन्यानांदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायामष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

निवातकवचायेनदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ निर्जिताधनुषैकेनदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४४ ॥ कौरवान्सहितान्सर्वान्गोग्रहार्थेसमागतान् ॥ योजयन्मत्स्यनगरेदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४५ ॥ कालकेयसहस्राणिचतुर्दशमहारणे ॥ योवधीद्भुजवीर्येणदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४६ ॥ गंधर्वराजंबलिनंदुर्योधनकृतेचवै ॥ जितवान्योस्त्रवीर्येणदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४७ ॥ किरीटमालीबलवाञ्छ्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ ममप्रियश्चसततंदिष्ट्यापार्थःसजीवति ॥ ४८ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तश्चिकीर्षन्कर्मदुष्करं ॥ जयद्रथवधान्वेषीप्रतिज्ञांकृतवान्हियः ॥ ४९ ॥ कच्चित्ससैंधवंसंख्येहनिष्यतिधनंजयः ॥ कच्चित्तीर्णप्रतिज्ञंहिवासुदेवेनरक्षितं ॥ ५० ॥ अनस्तमितआदित्येसमेष्याम्यहमर्जुनं ॥ कच्चित्सैंधवकोराजादुर्योधनहितेरतः ॥ ५१ ॥ नंदयिष्यत्यमित्रान्हिफाल्गुनेननिपातितः ॥ कच्चिद्दुर्योधनोराजाफाल्गुनेननिपातितं ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वासैंधवकंसंख्येशममस्मासुधास्यति ॥ दृष्ट्वाविनिहतान्भ्रातॄन्भीमसेनेनसंयुगे ॥ कच्चिद्दुर्योधनोमंदःशममस्मासुधास्यति ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वाचान्यान्महायोधान्पातितान्धरणीतले ॥ कच्चिद्दुर्योधनोमंदःपश्चात्तापंगमिष्यति ॥ ५४ ॥ कच्चिद्भीष्मेणनोवैरंशममेकेनयास्यति ॥ शेषस्यरक्षणार्थंचसंधास्यतिसुयोधनः ॥ ५५ ॥ एवंबहुविधंतस्यराज्ञश्चिंतयतस्तदा ॥ कृपयाभिपरीतस्यघोरंयुद्धमवर्तत ॥ ५६ ॥ इ० म० द्रोणप० जयद्रथवधप० भीमसेनप्रवेशेयुधिष्ठिरहर्षेऽष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच निनदंतंतथातंतुभीमसेनंमहाबलं ॥ मेघस्तनितनिर्घोषंकेवीराःपर्यवारयन् ॥ १ ॥ नहिपश्याम्यहंतंवैत्रिषुलोकेषुकंचन ॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्ययस्तिष्ठेदग्रतोरणे ॥ २ ॥ गदांयुयुत्समानस्यकालस्येवेहसंजय ॥ नहिपश्याम्यहंयुद्धेयस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ ३ ॥ रथंरथेनयोहन्यात्कुंजरंकुंजरेणच ॥ कस्तस्यसमरेस्थातासाक्षादपिपुरंदरः ॥ ४ ॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यममपुत्रान्जिघांसतः ॥ दुर्योधनहितेयुक्ताःसमतिष्ठंतकेग्रतः ॥ ५ ॥ भीमसेनदवाग्नेस्तुममपुत्रांस्तृणोपमान् ॥ प्रधक्षतोरणमुखेकेतिष्ठन्नग्रतोनराः ॥ ६ ॥ काल्यमानांस्तुपुत्रान्मेदृष्ट्वाभीमस्यसंयुगे ॥ कालेनेवप्रजाःसर्वाःकेभीमंपर्यवारयन् ॥ ७ ॥ नमेर्जुनाद्भयंतादृक्कृष्णान्नापिचसात्वतात् ॥ हुतभुग्जन्मनोनैवयादृग्भीमाद्भयंमम ॥ ८ ॥ भीमवन्हेःप्रदीप्तस्यममपुत्रान्दिधक्षतः ॥ केशूराःपर्यवर्ततंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ९ ॥

निनदंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ युयुत्समानस्यव्यापारयतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ सावेगंसत्वरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ संरुद्धामेकतामापन्नां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

संजयउवाच तथातुनर्दमानंतंभीमसेनंमहाबलं ॥ तुमुलेनैवशब्देनकर्णोप्यभ्यद्रवद्बली ॥ १० ॥ व्याक्षिपन्सुमहच्चापमतिमात्रममर्षणः ॥ कर्णःसुयुद्धमाकांक्षन्दर्शयिष्यन्बलंमृधे ॥ ११ ॥ रुरोधमार्गंभीमस्यवातस्येवमहीरुहः ॥ भीमोपिदृष्ट्वासावेगंपुरोवैकर्तनंस्थितं ॥ १२ ॥ चुकोपबलवद्वीरश्चिक्षेपास्यशिलाशितान् ॥ तान्प्रत्यगृह्णात्कर्णोपिप्रतीपंप्रापयच्छरान् ॥ १३ ॥ ततस्तुसर्वयोधानांयततांप्रेक्षतांतदा ॥ प्रावेपन्निवगात्राणिकर्णभीमसमागमे ॥ १४ ॥ रथिनांसादिनांचैवतयोःश्रुत्वातलस्वनं ॥ भीमसेनस्यनिनदंश्रुत्वाघोरंरणाजिरे ॥ १५ ॥ खंचभूमिंचसंरुद्धांमेनिरेक्षत्रियर्षभाः ॥ पुनर्घोरेणनादेनपांडवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ समरेसर्वयोधानांधनूंष्यभ्यपतन्क्षितौ ॥ शस्त्राणिन्यपतन्दोर्भ्यःकेषांचिच्चासवोद्रवन् ॥ १७ ॥ वित्रस्तानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ वाहनानिचसर्वाणिबभूवुर्विमनांसिच ॥ १८ ॥ प्रादुरासन्निमित्तानिघोराणिसुबहून्युत ॥ गृध्रकंकबलैश्चासीदंतरिक्षंसमावृतं ॥ १९ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेराजन्कर्णभीमसमागमे ॥ ततःकर्णस्तुविंशत्याशराणांभीममार्दयत् ॥ २० ॥ विव्याधचास्यत्वरितःसूतंपंचभिराशुगैः ॥ प्रहस्यभीमसेनोपिकर्णंप्रत्याद्रवद्रणे ॥ २१ ॥ सायकानांचतुःषष्ट्याक्षिप्रकारीमहायशाः ॥ तस्यकर्णोमहेष्वासःसायकांश्चतुरोक्षिपत् ॥ २२ ॥ असंप्राप्तांश्चतान्भीमःसायकैर्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेदबहुधाराजन्दर्शयन्पाणिलाघवं ॥ २३ ॥ तंकर्णश्छादयामासशरव्रातैरनेकशः ॥ संछाद्यमानःकर्णेनबहुधापांडुनंदनः ॥ २४ ॥ चिच्छेदचापंकर्णस्यमुष्टिदेशेमहारथः ॥ विव्याधचैनंबहुभिःसायकैर्नतपर्वभिः ॥ २५ ॥ अथान्यद्धनुरादायसज्जंकृत्वाचसूतजः ॥ विव्याधसमरेभीमंभीमकर्मामहारथः ॥ २६ ॥ तस्यभीमोभृशंक्रुद्धस्त्रीन्शरान्नतपर्वणः ॥ निचखानोरसिक्रुद्धःसूतपुत्रस्यवेगतः ॥ २७ ॥ तैःकर्णोऽराजतशरैरुरोमध्यगतैःसदा ॥ महीधरइवोदग्रस्त्रिशृंगोभरतर्षभ ॥ २८ ॥ सुस्रावचास्यरुधिरंविद्धस्यपरमेषुभिः ॥ धातुप्रस्यंदिनःशैलाद्यथागैरिकधातवः ॥ २९ ॥ किंचिद्विचलितःकर्णःसुप्रहाराभिपीडितः ॥ आकर्णपूर्णमाकृष्यभीमंविव्याधसायकैः ॥ ३० ॥ चिक्षेपचपुनर्बाणान्शतशोथसहस्रशः ॥ सशरैरर्दितस्तेनकर्णेनदृढधन्विना ॥ धनुर्ज्यामच्छिनत्तूर्णंभीमस्तस्यक्षुरेणह ॥ ३१ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ वाहांश्चचतुरस्तस्यव्यसूंश्चक्रेमहारथः ॥ ३२ ॥ हताश्वात्तुरथात्कर्णःसमाप्लुत्यविशांपते ॥ स्यंदनंवृषसेनस्यतूर्णमापुप्लुवेभयात् ॥ ३३ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ व्यायच्छतांप्रहरतां ॥ ३९॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

निर्जित्यतुरणेकर्णंभीमसेनःप्रतापवान्॥ ननादबलवान्नादंपर्जन्यनिनदोपमं॥ ३४ ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वाप्रहृष्टोभूद्युधिष्ठिरः॥ कर्णंपराजितंमत्वाभीमसेनेनसंयुगे॥ ३५ ॥ समंताच्छंखनिनदंपांडुसेनाकरोत्तदा॥ शत्रुसेनाध्वनिंश्रुत्वातावकाव्यनदन्भृशं॥ ३६ ॥ सशंखबाणनिनदैर्हर्षाद्राजास्ववाहिनीं ॥ चक्रेयुधिष्ठिरःसंख्येहर्षनादैश्चसंकुलां॥ ३७॥ गांडीवंव्याक्षिपत्पार्थःकृष्णोप्यब्जमवादयत्॥ तमंतर्धायनिनदंभीमस्यनदतोध्वनिः॥ अश्रूयततदाराजन्सर्वसैन्येषुदारुणः॥ ३८ ॥ ततोव्यायच्छतामस्त्रैःपृथक्पृथगजिह्मगैः॥ मृदुपूर्वंतुराधेयोदृढपूर्वंतुपांडवः॥ ३९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमप्रवेशेकर्णपराजयेएकोनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ संजयउवाच तस्मिन्विलुलितेसैन्येसैंधवायार्जुनेगते॥ सात्वतेभीमसेनेचपुत्रस्तेद्रोणमभ्ययात्॥ १ ॥ त्वरन्नेकरथेनैवबहुकृत्यंविचिंतयन्॥ सरथस्तवपुत्रस्यत्वरयापरयायुतः॥ २॥ तूर्णमभ्यद्रवद्द्रोणंमनोमारुतवेगवान्॥ उवाचचैनंपुत्रस्तेसंरंभाद्रक्तलोचनः॥ ३॥ ससंभ्रममिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुनंदनः॥ अर्जुनोभीमसेनश्चसात्यकिश्चापराजितः॥ ४ ॥ विजित्यसर्वसैन्यानिसुमहांतिमहारथाः॥ संप्राप्ताःसिंधुराजस्यसमीपमनिवारिताः॥५॥ व्यायच्छंतिचतत्रापिसर्वएवापराजिताः॥ यदितावद्रणेपार्थोव्यतिक्रांतोमहारथः॥ ६ ॥ कथंसात्यकिभीमाभ्यांव्यतिक्रांतोसिमानद॥ आश्चर्यभूतंलोकेस्मिन्समुद्रस्येवशोषणं ॥ ७ ॥ निर्जयस्तवविप्राग्र्यसात्वतेनार्जुनेनच ॥ तथैवभीमसेनेनलोकःसंवदतेभृशं॥ ८ ॥ कथंद्रोणोजितःसंख्येधनुर्वेदस्यपारगः॥ इत्येवंब्रुवतेयोधाअश्रद्धेयमिदंतव ॥ ९ ॥ नाशएवतुमेनूनंमंदभाग्यस्यसंयुगे॥ यत्रत्वांपुरुषव्याघ्रंव्यतिक्रांतास्त्रयोरथाः॥ १० ॥ एवंगतेतुकृत्येस्मिन्ब्रूहियत्तेविवक्षितं॥ यद्गतंगतमेवेदंशेषंचिंतयमानद॥ ११ ॥ यत्कृत्यंसिंधुराजस्यप्राप्तकालमनंतरं॥ तत्संविधीयतांक्षिप्रंसाधुसंचिंत्यनोद्विज॥ १२॥ द्रोणउवाच चिंत्यंबहुविधंतातयत्कृत्यंतच्छृणुष्वमे॥ त्रयोहिसमतिक्रांताःपांडवानांमहारथाः॥ १३ ॥ यावत्तेषांभयंपश्चात्तावदेषांपुरःसरं॥ तद्गरीयस्तरंमन्येयत्रकृष्णधनंजयौ॥ १४॥ सापुरस्ताच्चपश्चाच्चगृहीताभारतीचमूः॥ तत्रकृत्यमहंमन्येसैंधवस्याभिरक्षणं॥ १५ ॥ सनोरक्ष्यतमस्तातक्रुद्धाद्भीतोधनंजयात्॥ गतौचसैंधवंभीमौयुयुधानवृकोदरौ॥ १६॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ संरंभात्प्रणयकोधात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७॥ तान्प्रसिद्धान्यानक्षान् अक्षान्मन्यमानःप्रागूग्लहतेस्मइत्यन्वयः ॥ १८ ॥ यत्रसभायां तेऽमी ॥ १९॥ दुरोदरंद्यूतकारिणं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८॥

संप्राप्तंतदिदंद्यूतंयत्तच्छकुनिबुद्धिजं ॥ नसभायांजयोवृत्तोनापितत्रपराजयः ॥१७॥ इहनोग्लहमानानामद्यतावज्जयाजयौ ॥ यान्स्मतान्ग्लहतेघोरांञ्छकुनिःकुरुसंसदि ॥ १८ ॥ अक्षान्समन्यमानःप्राक्शरास्तेहिदुरासदाः ॥ यत्रतेबहवस्तातकौरवेयाव्यवस्थिताः ॥१९॥ सेनांदुरोदरंविद्धिशरानक्षान्विशांपते ॥ ग्लहंचसैंधवंराजंस्तत्रद्यूतस्यनिश्चयः ॥ २० ॥ सैंधवेतुमहद्द्यूतंसमासक्तंपरैःसह ॥ अत्रसर्वेमहाराजत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ २१ ॥ सैंधवस्यरणेरक्षांविधिवत्कर्तुमर्हथ ॥ तत्रनोग्लहमानानांध्रुवौजयपराजयौ ॥ २२ ॥ यत्रतेपरमेष्वासायत्तारक्षंतिसैंधवं ॥ तत्रगच्छस्वयंशीघ्रंतांश्चरक्षस्वरक्षिणः ॥ २३ ॥ इहैवत्वहमासिष्येप्रेषयिष्यामिचापरान् ॥ निरोत्स्यामिचपंचालान्सहितान्पांडुसृंजयैः ॥ २४ ॥ ततोदुर्योधनोगच्छत्तूर्णमाचार्यशासनात् ॥ उद्यम्यात्मानमुग्रायकर्मणेसपदानुगः ॥ २५ ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ बाह्येनसेनामभ्येत्यजग्मतुःसव्यसाचिनं ॥ २६ ॥ यौतुपूर्वंमहाराजवारितौकृतवर्मणा ॥ प्रविष्टेत्वर्जुनेराजंस्तवसैन्यंयुयुत्सया ॥ २७॥ पार्श्वेभित्वाचमूंवीरौप्रविष्टौतववाहिनीं ॥ पार्श्वेनसैन्यमायांतौकुरुराजोददर्शह॥ २८ ॥ ताभ्यांदुर्योधनःसार्धमकरोत्संख्यमुत्तमं ॥ त्वरितस्त्वरमाणाभ्यांभ्रातृभ्यांभारतोबली ॥ २९ ॥ तावेनमभ्यद्रवतामुभावुद्यतकार्मुकौ ॥ महारथसमाख्यातौक्षत्रियप्रवरौयुधि ॥ ॥ ३० ॥ तमविध्यद्युधामन्युस्त्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ विंशत्यासारथिंचास्यचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ३१॥ दुर्योधनोयुधामन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् ॥ एकेनकार्मुकंचास्यचकर्ततनयस्तव ॥ ३२ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपाहरत् ॥ ततोविध्यच्छरैस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ३३ ॥ युधामन्युश्चसंक्रुद्धःशरांस्त्रिंशतमाहवे ॥ व्यसृजत्तवपुत्रस्यत्वरमाणःस्तनांतरे ॥ ३४ ॥ तथोत्तमौजाःसंक्रुद्धःशरैर्हेमविभूषितैः ॥ अविध्यत्सारथिंचास्यप्राहिणोद्यमसादनं ॥ ३५ ॥ दुर्योधनोपिराजेंद्रपांचाल्यस्यौत्तमौजसः ॥ जघानचतुरोस्याश्वानुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ ३६ ॥ उत्तमौजाहताश्वस्तुहतसूतश्चसंयुगे ॥ आरुरोहरथंभ्रातुर्युधामन्योरभित्वरन् ॥ ३७ ॥ सरथंप्राप्यतंभ्रातुर्दुर्योधनहयान्शरैः ॥ बहुभिस्ताडयामासतेहताःप्रापतन्भुवि ॥ ३८ ॥ हयेषुपतितेष्वस्यचिच्छेदपरमेषुणा ॥ युधामन्युर्धनुःशीघ्रंशरावापंचसंयुगे ॥ ३९ ॥ हताश्वसूतात्सरथादवतीर्यनराधिपः ॥ गदामादायतेपुत्रःपांचाल्यावभ्यधावत ॥४०॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यक्रुद्धंकुरुपतिंतदा ॥ अवप्लुतौरथोपस्थाद्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ४१ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

ततःसहेमचित्रंतंगदयास्यंदनंगदी ॥ संक्रुद्धःपोथयामाससाश्वसूतध्वजंनृप ॥ ४२ ॥ भग्नकारथंसपुत्रस्तेहताश्वोहतसारथिः ॥ मद्रराजरथंतूर्णमारुरोहपरं
तपः ॥ ४३ ॥ पंचालानांततोमुख्यौराजपुत्रौमहारथौ ॥ रथावन्यौसमारुह्यबीभत्सुमभिजग्मतुः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्व
णिदुर्योधनयुद्धेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच वर्तमानेमहाराजसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ व्याकुलेषुच
सर्वेषुपीड्यमानेषुसर्वशः ॥ १ ॥ राधेयोभीममानर्च्छद्युद्धायभरतर्षभ ॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमभिद्रवन् ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यौतौकर्णश्चभी
मश्चसंप्रयुद्धौमहाबलौ ॥ अर्जुनस्यरथोपांतेकीदृशःसोभवद्रणः ॥ ३ ॥ पूर्वंहिनिर्जितःकर्णोभीमसेनेनसंयुगे ॥ कथंभूयःसराधेयोभीममागान्महारथः ॥ ४ ॥
भीमोवासूततनयंप्रत्युद्यातःकथंरणे ॥ महारथंसमाख्यातंपृथिव्यांप्रवरंरथं ॥ ५ ॥ भीष्मद्रोणावतिक्रम्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ नान्यतोभयमादत्तविनाकर्णा
न्महारथात् ॥ ६ ॥ भयाद्यस्यमहाबाहोनशेतेबहुलाःसमाः ॥ चिंतयन्नित्यशोवीर्यंराधेयस्यमहात्मनः ॥ तंकथंसूतपुत्रंतुभीमोऽयोधयताहवे ॥ ७ ॥ ब्रह्मण्यंवी
र्यसंपन्नंसमरेष्वनिवर्तिनं ॥ कथंकर्णंयुधांश्रेष्ठंयोधयामासपांडवः ॥ ८ ॥ यौतौसमीयतुर्वीरौवैकर्तनवृकोदरौ ॥ कथंतावत्रयुध्येतांमहाबलपराक्रमौ ॥ ९ ॥
भ्रातृत्वंदर्शितंपूर्वंघृणीचापिससूतजः ॥ कथंभीमेनयुयुधेकुंत्यावाक्यमनुस्मरन् ॥ १० ॥ भीमोवासूतपुत्रेणस्मरन्वैरंपुराकृतं ॥ अयुध्यतकथंशूरःकर्णेनस
हसंयुगे ॥ ११ ॥ आशास्तेचसदासूतपुत्रेदुर्योधनोमम ॥ कर्णोजेष्यतिसंग्रामेसमस्तान्पांडवानिति ॥ १२ ॥ जयाशायत्रपुत्रस्यममममंदस्यसंयुगे ॥ सक
थंभीमकर्माणंभीमसेनमयोधयत् ॥ १३ ॥ यंसमासाद्यपुत्रैर्मेकृतंवैरंमहारथैः ॥ तंसूततनयंतातकथंभीमोत्ययोधयत् ॥ १४ ॥ अनेकान्विप्रकारांश्चसूत
पुत्रसमुद्भवान् ॥ स्मरमाणःकथंभीमोयुयुधेसूतसूनुना ॥ १५ ॥ योजयत्पृथिवींसर्वांरथेनैकेनवीर्यवान् ॥ तंसूततनयंयुद्धेकथंभीमोत्ययोधयत् ॥ १६ ॥ यो
जातःकुंडलाभ्यांचकवचेनसहैवच ॥ तंसूतपुत्रंसमरेभीमःकथमयोधयत् ॥ १७ ॥ यथातयोर्युद्धमभूद्यश्चासीद्विजयीतयोः ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनकुशलो
ह्यसिसंजय ॥ १८ ॥ संजयउवाच भीमसेनस्तुराधेयमुत्सृज्यरथिनांवरं ॥ इयेषगंतुंयत्रास्तांवीरौकृष्णधनंजयौ ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वमुद्योगे दर्शितमुद्भावितं भ्रातृत्वंकुंत्यावाक्यंचचतुर्णामवध्यत्वलक्षणंचानुस्मरन्नित्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तंप्रयांतमभिद्रुत्यराधेयःकंकपत्रिभिः॥ अभ्यवर्षन्महाराजमेघोवृष्ट्येवपर्वतं॥ २० ॥ फुल्लतापंकजेनेववक्त्रेणविहसन्बली ॥ आजुहावरणेयांतंभीममाधिर
थिस्तदा॥ २१ ॥ कर्णउवाच भीमाहितैस्त्वरणःस्वप्नेपिनविभावितः॥ तद्दर्शयसिकस्मात्मेपृष्ठंपार्थदिदृक्षया ॥ २२ ॥ कुंत्याःपुत्रस्यसदृशंनेदंपांडव
॥१२०॥ नंदन॥ तेनमामभितःस्थित्वाशरवर्षैरवाकिर ॥ २३ ॥ भीमसेनस्तदाह्वानंकर्णान्नामर्षयद्युधि ॥ अर्धमंडलमावृत्यसूतपुत्रमयोधयत् ॥ २४ ॥ अवक्रगामि
भिर्बाणैरभ्यवर्षन्महायशाः॥ दंशितंद्वैरथेयत्तंसर्वशस्त्रविशारदं॥ २५ ॥ विधित्सुःकलहस्यांतंजिघांसुःकर्णमक्षिणोत् ॥ हत्वातस्यानुगांस्तंचहंतुकामोमहाब
लः॥ २६॥ तस्मैव्यसृजदुग्राणिविविधानिपरंतपः॥ अमर्षात्पांडवःक्रुद्धःशरवर्षाणिमारिष॥ २७॥ तस्यतानीषुवर्षाणिमत्तद्विरदगामिनः॥ सूतपुत्रोस्त्रमा
याभिरग्रसत्परमास्त्रवित्॥ २८॥ सयथावन्महाबाहुर्विद्ययावैसुपूजितः ॥ आचार्यवन्महेष्वासःकर्णःपर्यचरद्बली ॥ २९ ॥ युध्यमानंतुसंरंभाद्भीमसेनंहस
न्निव॥ अभ्यपद्यतकौंतेयंकर्णोराजन्वृकोदरं॥ ३० ॥ तन्नामृष्यतकौंतेयःकर्णस्यस्मितमाहवे ॥ युध्यमानेषुवीरेषुपश्यत्सुचसमंततः॥ ३१ ॥ तंभीमसेनः
संप्राप्तंवत्सदंतैःस्तनांतरे॥ विव्याधबलवान्क्रुद्धस्तोत्रैरिवमहाद्विपं॥ ३२॥ पुनश्चसूतपुत्रंतुस्वर्णपुंखैःशिलाशितैः॥ सुमुक्तैश्चित्रवर्माणंनिर्बिभेदत्रिसप्तभिः॥
॥ ३३॥ कर्णोजांबूनदैर्जालैःसंछन्नान्वातरंहसः॥हयान्विव्याधभीमस्यपंचभिःपंचभिःशरैः॥३४॥ ततोबाणमयंजालंभीमसेनरथंप्रति॥ कर्णेनविहितंराज
न्निमेषार्धाद्दृश्यत॥ ३५॥ सरथःसध्वजस्तत्रससूतःपांडवस्तदा॥ प्राच्छाद्यतमहाराजकर्णचापच्युतैःशरैः ॥ ३६॥ तस्यकर्णश्चतुःषष्ट्याव्यधमत्कवचंदृढं॥
क्रुद्धश्चाप्यहनत्पार्थंनाराचैर्मर्मभेदिभिः॥३७॥ ततोचिंत्यमहाबाहुःकर्णकार्मुकनिःसृतान्॥ समाश्लिष्यदसंभ्रांतःसूतपुत्रंवृकोदरः॥३८॥ सकर्णचापप्रभ
वानिषूनाशीविषोपमान्॥बिभ्रद्भीमोमहाराजनजगामव्यथांरणे॥३९॥ ततोद्वात्रिंशताभल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः॥विव्याधसमरेकर्णंभीमसेनःप्रतापवान् ॥१२०॥
॥४०॥ अयत्नेनैवतंकर्णःशरैर्भृशमवाकिरत्॥ भीमसेनंमहाबाहुंसैंधवस्यवधैषिणं॥४१॥ मृदुपूर्वंतुराधेयोभीममाजावयोधयत्॥ क्रोधपूर्वंतथाभीमःपूर्ववै
रमनुस्मरन्॥ ४२॥ तंभीमसेनोनामृष्यदवमानममर्षणः॥ सतस्मैव्यसृजत्तूर्णंशरवर्षममित्रहा॥ ४३॥ तेशराःप्रेषितास्तेनभीमसेनेनसंयुगे॥ निपेतुःसर्व
तोवीरेकूजंतइवपक्षिणः॥ ४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७ ॥

हेमपुंखाःप्रसन्नाग्राभीमसेनधनुश्च्युताः ॥ प्राच्छादयंस्तेराधेयंशलभाइवपावकं ॥ ४५ ॥ कर्णस्तुरथिनांश्रेष्ठश्छाद्यमानःसमंततः ॥ राजन्व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणिभारत ॥ ४६ ॥ तस्यतानशनिप्रख्यानिषून्समरशोभिनः ॥ चिच्छेदबहुभिर्भल्लैरसंप्राप्तान्वृकोदरः ॥ ४७ ॥ पुनश्चशरवर्षेणच्छादयामासभारत ॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेभीमसेनमरिंदमः ॥ ४८ ॥ तत्रभारतभीमंतुदृष्टवंतस्मसायकैः ॥ समाचिततनुंसंख्येश्वाविधंशललैरिव ॥ ४९ ॥ हेमपुंखाञ्छिलाधौता न्कर्णचापच्युताञ्छरान् ॥ दधारसमरेवीरःस्वरश्मीनिवरश्मिमान् ॥ ५० ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगोभीमसेनोव्यराजत ॥ समृद्धकुसुमापीडोवसंतेऽशोकवृक्ष वत् ॥ ५१ ॥ तत्तुभीमोमहाबाहोःकर्णस्यचरितंरणे ॥ नामृष्यतमहाबाहुःक्रोधादुद्वृत्तलोचनः ॥ ५२ ॥ सकर्णंपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ महीधर मिवश्वेतंगूढपादैर्विषोल्बणैः ॥ ५३ ॥ पुनरेवचविव्याधषड्भिरष्टाभिरेवच ॥ मर्मस्वमरविक्रांतःसूतपुत्रंतनुत्यजं ॥ ५४ ॥ पुनरन्येनबाणेनभीमसेनःप्रतापवा न् ॥ चिच्छेदकार्मुकंतूर्णंकर्णस्यप्रहसन्निव ॥ ५५ ॥ जघानचतुरश्चाश्वान्सूतंचत्वरितःशरैः ॥ नाराचैरर्करश्म्याभैःकर्णंविव्याधचोरसि ॥ ५६ ॥ तेजग्मुर्ध रणीमाशुकर्णंनिर्भिद्यपत्रिणः ॥ यथाजलधरंभित्वादिवाकरमरीचयः ॥ ५७ ॥ सवैक्लव्यंमहत्प्राप्यछिन्नधन्वाशराहतः ॥ तथापुरुषमानीसप्रत्यपायाद्रथां तरं ॥ ५८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णपराजयेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्र उवाच स्वयंशिष्योमहेशस्यभृगूत्तमधनुर्धरः ॥ शिष्यत्वंप्राप्तवान्कर्णस्तस्यतुल्योस्त्रविद्यया ॥ १ ॥ तद्विशिष्टोपिवाकर्णःशिष्यःशिष्यगुणैर्युतः ॥ कुंतीपुत्रे णभीमेननिर्जितःसतुलीलया ॥ २ ॥ यस्मिन्जयाशामहतीपुत्राणांममसंजय ॥ तंभीमाद्विमुखंदृष्ट्वाकिन्नुदुर्योधनोब्रवीत् ॥ ३ ॥ कथंचयुयुधेभीमोवीर्यश्ला घीमहाबलः ॥ कर्णोवासमरेतातकीमकार्षीदतःपरं ॥ भीमसेनंरणेदृष्ट्वाज्वलंतमिवपावकं ॥ ४ ॥ संजयउवाच रथमन्यंसमास्थायविधिवत्कल्पितं पुनः ॥ अभ्ययात्पांडवंकर्णोवातोद्धूतइवार्णवः ॥ ५ ॥ क्रुद्धमाधिरथिंदृष्ट्वापुत्रास्तवविशांपते ॥ भीमसेनममन्यंतवैश्वानरमुखेहुतं ॥ ६ ॥ चापशब्दंततःकृ त्वातलशब्दंचभैरवं ॥ अभ्यद्रवतराधेयोभीमसेनरथंप्रति ॥ ७ ॥ पुनरेवतयोराजन्घोरआसीत्समागमः ॥ वैकर्तनस्यशूरस्यभीमस्यचमहात्मनः ॥ ८ ॥

स्वयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संरब्धौहिमहाबाहूपरस्परवधैषिणौ ॥ अन्योन्यमीक्षांचक्रातेदहंताविवलोचनैः ॥ ९ ॥ क्रोधरक्तेक्षणौतीव्रौनिःश्वसंताविवोरगौ ॥ शूरावन्योन्यमासाद्यतत
क्षतुररिंदमौ ॥ १० ॥ व्याघ्राविवसुसंरब्धौश्येनाविवचशीघ्रगौ ॥ शरभाविवसंक्रुद्धौयुयुधातेपरस्परं ॥ ११ ॥ ततोभीमःस्मरन्क्लेशानक्षद्यूतेवनेपिच ॥ वि
राटनगरेचैवदुःखंप्राप्तमरिंदमः ॥ १२ ॥ राष्ट्राणांस्फीतरत्नानांहरणंचतवात्मजैः ॥ सततंचपरिक्लेशान्सपुत्रेणत्वयाकृतान् ॥ १३ ॥ दग्धुमैच्छश्चयःकुंतींसपुत्रां
त्वमनागसं ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसभामध्येदुरात्मभिः ॥ १४ ॥ केशपक्षग्रहंचैवदुःशासनकृतंतथा ॥ परुषाणिचवाक्यानिकर्णेनोक्तानिभारत ॥ १५ ॥ पति
मन्यंपरीप्सस्वनसंतिपतयस्तव ॥ पतितानरकेपार्थाःसर्वेषंढतिलोपमाः ॥ १६ ॥ समक्षंतवकौरव्ययदूचुःकौरवास्तदा ॥ दासीभावेनकृष्णांचभोक्तुकामाःसु
तास्तव ॥ १७ ॥ यच्चापितान्प्रव्रजतःकृष्णाजिननिवासिनः ॥ परुषाण्युक्तवान्कर्णःसभायांसन्निधौतव ॥ १८ ॥ तृणीकृत्ययथापार्थांस्तवपुत्रोववल्गह ॥ वि
षमस्थान्समस्थोहिसंरब्धोगतचेतनः ॥ १९ ॥ बाल्यात्प्रभृतिचारिघ्नःस्वानिदुःखानिचिंतयन् ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनवृकोदरः ॥ २० ॥ ततोविस्फार्य
सुमहद्धेमपृष्ठंदुरासदं ॥ चापंभरतशार्दूलस्त्यक्तात्माकर्णमभ्ययात् ॥ २१ ॥ ससायकमयैर्जालैर्भीमःकर्णरथंप्रति ॥ भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोःप्राच्छाद
यत्प्रभां ॥ २२ ॥ ततःप्रहस्याधिरथिस्तूर्णमस्यशिलाशितैः ॥ व्यधमद्भीमसेनस्यशरजालानिपत्रिभिः ॥ २३ ॥ महारथोमहाबाहुर्महाबाणैर्महाबलः ॥ विव्या
धाधिरथिर्भीमंनवभिर्निशितैस्तदा ॥ २४ ॥ सतोत्रैरिवमातंगोवार्यमाणःपतत्रिभिः ॥ अभ्यधावदसंभ्रांतःसूतपुत्रंवृकोदरः ॥ २५ ॥ तमापतंतंवेगेनरभसं
पांडवर्षभं ॥ कर्णःप्रत्युद्ययौयुद्धेमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ २६ ॥ ततःप्रध्माप्यजलजंभेरीशतसमस्वनं ॥ अक्षुभ्यतबलंहर्षादुद्धूतइवसागरः ॥ २७ ॥ तदुद्धूतंबलंदृष्ट्वा
नागाश्वरथपत्तिमत् ॥ भीमःकर्णसमासाद्यच्छादयामाससायकैः ॥ २८ ॥ अश्वानृक्षसवर्णांश्चहंसवर्णैर्हयोत्तमैः ॥ व्यामिश्रयद्रणेकर्णःपांडवंछादयञ्छ
रैः ॥ २९ ॥ ऋक्षवर्णान्हयान्कर्कैर्मिश्रान्मारुतरंहसः ॥ निरीक्ष्यतवपुत्राणांहाहाकृतमभूद्बलं ॥ ३० ॥ तेहयाबह्वशोभंतमिश्रितावातरंहसः ॥ सितासितामहारा
जयथाव्योम्निबलाहकाः ॥ ३१ ॥ संरब्धौक्रोधताम्राक्षौप्रेक्ष्यकर्णवृकोदरौ ॥ संत्रस्ताःसमकंपंतत्वदीयानांमहारथाः ॥ ३२ ॥ यमराष्ट्रोपमंघोरमासीदायोधनं ॥१२१॥
तयोः ॥ दुर्दर्शंभरतश्रेष्ठप्रेतराजपुरंयथा ॥ ३३ ॥

॥ कर्कैःश्वेतैरश्वैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समाजमिवतच्चित्रंप्रेक्षमाणामहारथाः ॥ नालक्षयन्जयंव्यक्तमेकस्यैवमहारणे ॥ ३४ ॥ तयोःप्रैक्षंतसंमर्दंसन्निकृष्टंमहास्त्रयोः ॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्सपुत्रस्य विशांपते ॥ ३५ ॥ छादयंतौहिशत्रुघ्नावन्योन्यंसायकैःशितैः ॥ शरजालावृतंव्योमचक्रातेद्भुतविक्रमौ ॥ ३६ ॥ तावन्योन्यंजिघांसंतौशरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ॥ प्रेक्षणीयतरावास्तांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ३७ ॥ सुवर्णविकृतान्बाणान्विमुंचंतावरिंदमौ ॥ भास्वरंव्योमचक्रातेमहोल्काभिरिवप्रभो ॥ ३८ ॥ ताभ्यांमुक्ताः शराराजन्गार्ध्रपत्राश्चकाशिरे ॥ श्रेण्यःशरदिमत्तानांसारसानामिवांबरे ॥ ३९ ॥ संसक्तंसूतपुत्रेणदृष्ट्वाभीममरिंदमं ॥ अतिभारममन्येतांभीमेकृष्णधनं जयौ ॥ ४० ॥ तत्राधिरथिभीमाभ्यांशरैर्मुक्तैर्दृढंहताः ॥ इषुपातमतिक्रम्यपेतुरश्वनरद्विपाः ॥ ४१ ॥ पतद्भिःपतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः ॥ कृतोराजन्महारा जपुत्राणांतेजनक्षयः ॥ ४२ ॥ मनुष्याश्वगजानांचशरीरैर्गतजीवितैः ॥ क्षणेनभूमिःसंजज्ञेसंवृताभरतर्षभ ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अत्यद्भुतमहंमन्येभीमसे नस्यविक्रमं ॥ यत्कर्णंयोधयामाससमरेलघुविक्रमं ॥ १ ॥ त्रिदशानपिवायुक्तान्सर्वशस्त्रधरान्युधि ॥ वारयेद्योरणेकर्णःसयक्षासुरमानुषान् ॥ २ ॥ सकथं पांडवंयुद्धेभ्राजमानमिवश्रिया ॥ नातरत्संयुगेपार्थंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३ ॥ कथंचयुद्धंसंभूतंतयोःप्राणदुरोदरे ॥ अत्रमन्येसमायत्तोजयोवाजयएववा ॥ ४ ॥ कर्णंप्राप्यरणेसूतममपुत्रःसुयोधनः ॥ जेतुमुत्सहतेपार्थान्सगोविंदान्ससात्वतान् ॥ ५ ॥ श्रुत्वातुनिर्जितंकर्णमसकृद्भीमकर्मणा ॥ भीमसेनेनसमरे मोहआविशतीवमां ॥ ६ ॥ विनष्टान्कौरवान्मन्येममपुत्रस्यदुर्नयैः ॥ नहिकर्णोमहेष्वासान्पार्थान्जेष्यतिसंजय ॥ ७ ॥ कृतवान्यानियुद्धानिकर्णःपांडुसुतैः सह ॥ सर्वत्रपांडवाःकर्णमजयंतरणाजिरे ॥ ८ ॥ अजेयाःपांडवास्तातदेवैरपिसवासवैः ॥ नचतद्बुध्यतेमंदःपुत्रोदुर्योधनोमम ॥ ९ ॥ धनंधनेश्वरस्येवहृत्वा पार्थस्यमेसुतः ॥ मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिःप्रपातंनावबुध्यते ॥ १० ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञोराज्यंहृत्वामहात्मनां ॥ जितमित्येवमन्वानःपांडवानवमन्यते ॥ ११ ॥ पुत्रस्नेहाभिभूतेनमयाचाप्यकृतात्मना ॥ धर्मेस्थितामहात्मानोनिकृताःपांडुनंदनाः ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

शमकामःससोदर्योदीर्घप्रेक्षीयुधिष्ठिरः ॥ अशक्तइतिमत्वातुममपुत्रैर्निराकृतः ॥ १३ ॥ तानिदुःखान्यनेकानिविप्रकारांश्चसर्वशः ॥ हृदिकृत्वामहाबाहुर्भीमोयुध्यतसूतजं ॥ १४ ॥ तस्मान्मेसंजयब्रूहिकर्णभीमौयथारणे ॥ अयुध्येतांयुधिश्रेष्ठौपरस्परवधैषिणौ ॥ १५ ॥ संजयउवाच श्रृणुराजन्यथावृत्तंसंग्रामंकर्णभीमयोः ॥ परस्परवधप्रेप्स्वोर्वनकुंजरयोरिव ॥ १६ ॥ राजन्वैकर्तनोभीमंक्रुद्धःक्रुद्धमरिंदमं ॥ पराक्रांतंपराक्रम्यविव्याधत्रिंशताशरैः ॥ १७ ॥ महावेगैःप्रसन्नाग्रैःशातकुंभपरिष्कृतैः ॥ अहनद्भरतश्रेष्ठभीमंवैकर्तनःशरैः ॥ १८ ॥ तस्यास्यतोधनुर्भीमश्चकर्तनिशितैस्त्रिभिः ॥ रथनीडाच्चयंतारंभल्लेनापातयत्क्षितौ ॥ १९ ॥ सकांक्षन्भीमसेनस्यवधंवैकर्तनोभृशं ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यचित्रदंडांपरामृशत् ॥ २० ॥ प्रगृह्यचमहाशक्तिंकालशक्तिमिवापरां ॥ समुत्क्षिप्यचराधेयःसंधायचमहाबलः ॥ २१ ॥ चिक्षेपभीमसेनायजीवितांतकरीमिव ॥ शक्तिंविसृज्यराधेयःपुरंदरइवाशनिं ॥ २२ ॥ ननादसुमहानादंबलवान्सूतनंदनः ॥ तंचनादंततःश्रुत्वापुत्रास्तेहर्षिताभवन् ॥ २३ ॥ तांकर्णभुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभां ॥ शक्तिंवियतिचिच्छेदभीमःसप्तभिराशुगैः ॥ २४ ॥ छित्वाशक्तिंततोभीमोनिर्मुक्तोरगसन्निभां ॥ मार्गमाणइवप्राणान्सूतपुत्रस्यमारिष ॥ २५ ॥ प्राहिणोत्क्रुतसंरंभःशरान्बर्हिणवाससः ॥ स्वर्णपुंखान्शिलाधौतान्यमदंडोपमान्मृधे ॥ २६ ॥ कर्णोप्यन्यद्धनुर्गृह्यहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ विकृष्यतन्महच्चापंव्यसृजत्सायकांस्तदा ॥ २७ ॥ तान्पांडुपुत्रश्चिच्छेदनवभिर्नतपर्वभिः ॥ वसुषेणेननिर्मुक्तान्नवराजन्महाशरान् ॥ २८ ॥ छित्वाभीमोमहाराजनादंसिंहइवानदत् ॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ २९ ॥ शार्दूलाविवचान्योन्यमामिषार्थेभ्यगर्जतां ॥ अन्योन्यंप्रजिहीर्षंतावन्योन्यस्यांतरैषिणौ ॥ ३० ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतौगोष्ठेष्विवमहर्षभौ ॥ महागजाविवासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परं ॥ ३१ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ निर्दहंतौमहाराजशस्त्रवृष्ट्यापरस्परं ॥ ३२ ॥ अन्योन्यमभिवीक्षंतौकोपाद्विवृतलोचनौ ॥ प्रहसंतौतथान्योन्यंभर्त्सयंतौमुहुर्मुहुः ॥ ३३ ॥ शंखशब्दंचकुर्वाणौयुयुधातेपरस्परं ॥ तस्यभीमःपुनश्चापंमुष्टौचिच्छेदमारिष ॥ ३४ ॥ शंखवर्णांश्चतानश्वान्बाणैर्निन्येयमक्षयं ॥ सारथिंचतथाप्यस्यरथनीडादपातयत् ॥ ३५ ॥ ततोवैकर्तनःकर्णश्चिंतांप्रापदुरत्ययां ॥ सच्छाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ॥ ३६ ॥ मोहितःशरजालेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत ॥ तथाकृच्छ्रगतंदृष्ट्वाकर्णंदुर्योधनोनृपः ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥

वेपमानइवक्रोधाद्व्यादिदेशाथदुर्जयं ॥ गच्छदुर्जयराधेयंपुरोग्रसतिपांडवः ॥ ३८ ॥ जहितूबरकंक्षिप्रंकर्णस्यबलमादधत् ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्तातवपुत्रंत
वात्मजः ॥ ३९ ॥ अभ्यद्रवद्भीमसेनंव्यासक्तंविकिरञ्छरैः ॥ सभीमंनवभिर्बाणैरश्वानष्टभिरार्पयत् ॥ ४० ॥ षड्भिःसूतंत्रिभिःकेतुंपुनस्तंचापिसप्तभिः ॥ भी
मसेनोपिसंक्रुद्धःसाश्वयंतारमाशुगैः ॥ ४१ ॥ दुर्जयंभिन्नमर्माणमनयद्यमसादनं ॥ स्वलंकृतंक्षितौक्षुण्णंचेष्टमानंयथोरगं ॥ ४२ ॥ रुदन्नार्तस्तवसुतंकर्ण
श्चक्रेप्रदक्षिणं ॥ सतुतंविरथंकृत्वास्मयन्नत्यंतवैरिणं ॥ ४३ ॥ समाचिनोद्बाणगणैःशतघ्नीभिश्चशंकुभिः ॥ तथाप्यतिरथःकर्णोभिद्यमानोस्यसायकैः॥४४॥
नजहौसमरेभीमंक्रुद्धरूपंपरंतपः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णभीमयुद्धेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सर्वथाविरथःकर्णःपुनर्भीमेननिर्जितः ॥ रथमन्यंसमास्थायपुनर्विव्याधपांडवं ॥ १ ॥ महागजाविवासाद्यवि
षाणाग्रैःपरस्परं ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ अथकर्णःशरव्रातैर्भीमसेनंसमार्पयत् ॥ ननादचमहानादंपुनर्विव्याधचोरसि ॥ ३ ॥ तंभी
मोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्मगैः ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्याशराणांनतपर्वणां ॥ ४ ॥ कर्णंतुनवभिर्भीमोभित्वाराजंस्तनांतरे ॥ ध्वजमेकेनविव्याधसायकेन
शितेनह ॥ ५ ॥ सायकानांततःपार्थस्त्रिषष्ट्याप्रत्यविध्यत ॥ तोत्रैरिवमहानागंकशाभिरिववाजिनं ॥ ६ ॥ सोतिविद्धोमहाराजपांडवेनयशस्विना ॥ सृक्किणी
लेलिहन्वीरःक्रोधरक्तांतलोचनः ॥ ७ ॥ ततःशरंमहाराजसर्वकायावदारणं ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायबलायेंद्रइवाशनिं ॥ ८ ॥ सनिर्भिद्यरणेपार्थंसूतपुत्रधनुश्च्यु
तः ॥ अगच्छद्दारयन्भूमिंचित्रपुंखःशिलीमुखः ॥ ९ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ वज्रकल्पांचतुष्किष्कुंगुर्वींरुक्मांगदांगदां ॥ १० ॥ प्राहि
णोत्सूतपुत्रायषडस्रामविचारयन् ॥ तयाजघानाधिरथेःसदश्वान्साधुवाहिनः ॥ ११ ॥ गदयाभारतःक्रुद्धोवज्रेणेंद्रइवासुरान् ॥ ततोभीमोमहाबाहुःक्षुरा
भ्यांभरतर्षभ ॥ १२ ॥ ध्वजमाधिरथेश्छित्वासूतमभ्यहनच्छरैः ॥ हताश्वसूतमुत्सृज्यसरथंपतितध्वजं ॥ १३ ॥ विस्फारयन्धनुःकर्णस्तस्थौभारतदुर्मनाः ॥
तत्राद्भुतमपश्यामराधेयस्यपराक्रमं ॥ १४ ॥ विरथोरथिनांश्रेष्ठोवारयामासयद्रिपुं ॥ विरथंतंनरश्रेष्ठंदृष्ट्वाधिरथिमाहवे ॥ १५ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुष्ठुपर्णानांपत्राणांवेगोयेषां ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

दुर्योधनस्ततोराजन्नभ्यभाषतदुर्मुखं ॥ एषदुर्मुखराधेयोभीमेनविरथीकृतः ॥ १६ ॥ तंरथेननरश्रेष्ठंसंपादयमहारथं ॥ ततोदुर्योधनवचःश्रुत्वाभारतदुर्मुखः
॥ १७ ॥ त्वरमाणोभ्ययात्कर्णंभीमंचावारयच्छरैः ॥ दुर्मुखंप्रेक्ष्यसंग्रामेसूतपुत्रपदानुगं ॥ १८ ॥ वायुपुत्रःप्रहृष्टोभूत्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ततःकर्णमहारा
जवारयित्वाशिलीमुखैः ॥ १९ ॥ दुर्मुखायरथंतूर्णंप्रेषयामासपांडवः ॥ तस्मिन्क्षणेमहाराजनवभिर्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सुमुखैर्दुर्मुखंभीमःशरैर्निन्येयमक्ष
यं ॥ ततस्तमेवाधिरथिःस्यंदनंदुर्मुखेहते ॥ २१ ॥ आस्थितःप्रबभौराजन्दीप्यमानइवांशुमान् ॥ शयानंभिन्नमर्माणंदुर्मुखंशोणितोक्षितं ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाकर्णो
श्रुपूर्णाक्षोमुहूर्तंनाभ्यवर्तत ॥ तंगतासुमतिक्रम्यकृत्वाकर्णःप्रदक्षिणं ॥ २३ ॥ दीर्घमुष्णंश्वसन्वीरोनकिंचित्प्रत्यपद्यत ॥ तस्मिंस्तुविवरेराजन्नाराचान्गार्ध्रवा
ससः ॥ २४ ॥ प्राहिणोत्सूतपुत्रायभीमसेनश्चतुर्दश ॥ तेतस्यकवचंभित्वास्वर्णचित्रंमहौजसः ॥ २५ ॥ हेमपुंखामहाराजव्यशोभंतदिशोदश ॥ अपिबन्सूतपु
त्रस्यशोणितंरक्तभोजनाः ॥ २६ ॥ क्रुद्धाइवमनुष्येंद्रभुजंगाःकालचोदिताः ॥ प्रसर्पमाणामेदिन्यांतेव्यरोचंतमार्गणाः ॥ २७ ॥ अर्धप्रविष्टाःसंरब्धाबिला
नीवमहोरगाः ॥ तंप्रत्यविध्यद्राधेयोजांबूनदविभूषितैः ॥ २८ ॥ चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ॥ तेभीमसेनस्यभुजंसव्यंनिर्भिद्यपत्रिणः ॥ २९ ॥ प्रा
विशन्मेदिनींभीमाःक्रौंचंपत्ररथाइव ॥ तेव्यरोचंतनाराचाःप्रविशंतोवसुंधरां ॥ ३० ॥ गच्छत्यस्तंदिनकरेदीप्यमानाइवांशवः ॥ सनिर्भिन्नोरणेभीमोनारा
चैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३१ ॥ सुस्रावरुधिरंभूरिपर्वतःसलिलंयथा ॥ सभीमस्त्रिभिरायस्तःसूतपुत्रंपतत्रिभिः ॥ ३२ ॥ सुपर्णवेगैर्विव्याधसारथिंचास्यसप्तभिः ॥ स
विह्वलोमहाराजकर्णोभीमशराहतः ॥ ३३ ॥ प्राद्रवज्जवनैरश्वैरणंहित्वामहाभयात् ॥ भीमसेनस्तुविस्फार्यचापंहेमपरिष्कृतं ॥ ३४ ॥ आहवेतिरथोतिष्ठज्ज्वल
न्निवहुताशनः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णापयानेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच दैवमेवपरंमन्येधिक्पौरुषमनर्थकं ॥ यत्राधिरथिरायत्तोनातरत्पांडवंरणे ॥ १ ॥ कर्णःपार्थान्सगोविंदान्जेतुमुत्सहतेरणे ॥ नचकर्णसमंयो
धंलोकेपश्यामिकंचन ॥ २ ॥ इतिदुर्योधनस्याहमश्रौषंजल्पतोमुहुः ॥ कर्णोहिबलवाञ्छूरोदृढधन्वाजितक्लमः ॥ ३ ॥

॥ ३५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दैवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यमः संयमनव्यापारः कालः कलनव्यापारः अंतको मारणव्यापारः तदुपमं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

इतिमामब्रवीत्सूतमंदोदुर्योधनःपुरा॥ वसुषेणसहायंमांनालंदेवापिसंयुगे ॥ ४ ॥ किंनुपांडुसुताराजन्गतसत्वाविचेतसः ॥ तत्रतंनिर्जितंदृष्ट्वाभुजंगमिव निर्विषं ॥ ५ ॥ युद्धात्कर्णमपक्रांतंकिंस्विद्दुर्योधनोब्रवीत् ॥ अहोदुर्मुखमेवैकंयुद्धानामविशारदं ॥ ६ ॥ प्रावेशयद्हुतवहंपतंगमिवमोहितः ॥ अश्वत्थामामद्रराजःकृपःकर्णश्वसंगताः ॥ ७ ॥ नशक्ताःप्रमुखेस्थातुंनूनंभीमस्यसंजय ॥ तेपिचास्यमहाघोरंबलंनागायुतोपमं ॥ ८ ॥ जानंतोव्यवसायंचक्रूरंमारुततेजसः॥ किमर्थंक्रूरकर्माणंयमकालांतकोपमं ॥ ९ ॥ बलसंरंभवीर्यज्ञाःकोपयिष्यंतिसंयुगे ॥ कर्णस्त्वेकोमहाबाहुःस्वबाहुबलदर्पितं ॥ १० ॥ भीमसेनमनादृत्यरणेयुध्यतसूतजः ॥ योजयत्समरेकर्णंपुरंदरइवासुरं ॥ ११ ॥ नसपांडुसुतोजेतुंशक्यःकेनचिदाहवे ॥ द्रोणंयःसंप्रमथ्यैकःप्रविष्टोममवाहिनीं ॥ १२ ॥ भीमोधनंजयान्वेषीकस्तमार्च्छेज्जिजीविषुः ॥ कोहिसंजयभीमस्यस्थातुमुत्सहतेग्रतः ॥ १३ ॥ उद्यताशनिहस्तस्यमहेंद्रस्येवदानवः ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्यनिवर्तेतापिमानवः ॥ १४ ॥ नभीमसेनंसंप्राप्यनिवर्तेतकदाचन ॥ पतंगाइववह्निंतेप्राविशन्नल्पचेतसः ॥ १५ ॥ येभीमसेनंसंक्रुद्धमन्वधावन्विमोहिताः ॥ यत्तत्सभायांभीमेनममपुत्रवधाश्रयं ॥ १६ ॥ उक्तंसंरंभिणोग्रेणकुरूणांशृण्वतांतदा ॥ तन्नूनमभिसंचिंत्यदृष्ट्वाकर्णंचनिर्जितं ॥ १७ ॥ दुःशासनःसहभ्रात्राभयाद्भीमादुपारमत् ॥ यश्वसंजयदुर्बुद्धिरब्रवीत्समितौमुहुः ॥ १८ ॥ कर्णोदुःशासनोहंचजेष्यामोयुधिपांडवान् ॥ सनूनंविरथंदृष्ट्वाकर्णंभीमेननिर्जितं ॥ १९ ॥ प्रत्याख्यानाच्चकृष्णस्यभृशंतप्यतिपुत्रकः ॥ दृष्ट्वाभ्रातॄन्हतान्संख्येभीमसेनेनदंशितान् ॥ २० ॥ आत्मापराधेसुमहन्नूनंतप्यतिपुत्रकः ॥ कोहिजीवितमन्विच्छन्प्रतीपंपांडवंव्रजेत् ॥ २१ ॥ भीमंभीमायुधंक्रुद्धंसाक्षात्कालमिवस्थितं ॥ वडवामुखमध्यस्थोमुच्येतापिहिमानवः ॥ २२ ॥ नभीममुखसंप्राप्तोमुच्येदितिमतिर्मम ॥ नपार्थानचपंचालानचकेशवसात्यकी ॥ २३ ॥ जानतेयुधिसंरब्धाजीवितंपरिरक्षितुं ॥ अहोममसुतानांहिविपन्नंसूतजीवितं ॥ २४ ॥ संजयउवाच यस्त्वंशोचसिकौरव्यवर्तमानेमहाभये ॥ त्वमस्यजगतोमूलंविनाशस्यनसंशयः ॥ २५ ॥ स्वयंवैरंमहत्कृत्वापुत्राणांवचनेस्थितः ॥ उच्यमानोनगृह्णीषेमर्त्यःपथ्यमिवौषधं ॥ २६ ॥ स्वयंपीत्वामहाराजकालकूटंसुदुर्जरं ॥ तस्येदानींफलंकृत्स्नमवाप्नुहिनरोत्तम ॥ २७ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१२४॥

यत्तुकुत्सयसेयोधान्युध्यमानान्महाबलान् ॥ तत्रतेवर्तयिष्यामियथायुद्धमवर्तत ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाकर्णंतुपुत्रास्तेभीमसेनपराजितं ॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःसोदर्याः पंचभारत ॥ २९ ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चदुर्मदोदुर्धरोजयः ॥ पांडवंचित्रसन्नाहास्तंप्रतीपमुपाद्रवन् ॥ ३० ॥ तेसमंतान्महाबाहुंपरिवार्यवृकोदरं ॥ दिशःशरैः समावृण्वन्शलभानामिवव्रजैः ॥ ३१ ॥ आगच्छतस्तान्सहसाकुमारान्देवरूपिणः ॥ प्रतिजग्राहसमरेभीमसेनोहसन्निव ॥ ३२ ॥ तवदृष्ट्वातुतनयान्भीमसेन पुरोगमान् ॥ अभ्यवर्ततराधेयोभीमसेनंमहाबलं ॥ ३३ ॥ विसृजन्विशिखांस्तीक्ष्णान्स्वर्णपुंखाञ्छिलाशितान् ॥ तंतुभीमोभ्ययात्तूर्णंवार्यमाणःसुतैस्तव ॥ ३४ ॥ कुरवस्तुततःकर्णंपरिवार्यसमंततः ॥ अवाकिरन्भीमसेनंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३५ ॥ तान्बाणैःपंचविंशत्यासाश्वान्राजन्नरर्षभान् ॥ ससूतान्भीमधनुषोभीमोनिन्येयमक्षयं ॥ ३६ ॥ प्रापतन्स्यंदनेभ्यस्तेसार्धंसूतैर्गतासवः ॥ चित्रपुष्पधराभग्नावातेनेवमहाद्रुमाः ॥ ३७ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभीमसेनस्यविक्रमं ॥ संवार्याधिरथिंबाणैर्यज्जघानतवात्मजान् ॥ ३८ ॥ सवार्यमाणोभीमेनशितैर्बाणैःसमंततः ॥ सूतपुत्रोमहाराजभीमसेनमवैक्षत ॥ ३९ ॥ तंभीमसेनःसंरंभात्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ विस्फार्यसुमहच्चापंमुहुःकर्णमवैक्षत ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमसेनपराक्रमेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तवात्मजांस्तुपतितान्दृष्ट्वाकर्णःप्रतापवान् ॥ क्रोधेनमहताविष्टोनिर्विण्णोभूत्सजीवितात् ॥ १ ॥ आगस्कृतमिवात्मानंमेनेचाधिरथिस्तदा ॥ यत्प्रत्यक्षंतवसुताभीमेननिहतारणे ॥ २ ॥ भीमसेनस्ततःक्रुद्धःकर्णस्यनिशितान्शरान् ॥ निचखानससंभ्रांतःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३ ॥ सभीमंपंचभिर्विद्ध्वाराधेयःप्रहसन्निव ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ ४ ॥ अविचिंत्याथतान्बाणान्कर्णेनास्तान्वृकोदरः ॥ रणेविव्याधराधेयंशतेनानतपर्वणां ॥ ५ ॥ पुनश्चविशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वामर्मसुपंचभिः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनसूतपुत्रस्यमारिष ॥ ६ ॥ अथान्यद्धनुरादायकर्णोभारतदुर्मनाः ॥ इषुभिश्छादयामासभीमसेनंपरंतपः ॥ ७ ॥ तस्यभीमोहयान्हत्वाविनिहत्यचसारथिं ॥ प्रजहासमहाहासंकृतेप्रतिकृतेपुनः ॥ ८ ॥ इषुभिःकार्मुकंचास्यचकर्तपुरुषर्षभः ॥ तत्पपातमहाराजस्वर्णपृष्ठंमहास्वनं ॥ ९ ॥

तवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतिकृतेप्रतिकर्मणिकृतेसतीत्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१२४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अवारोहत्अवातरत् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चित्रोपचित्रःचित्रश्चासावुपचित्रश्चेतिचित्रोपचित्रः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

अवारोहद्रथात्तस्मादथकर्णोमहारथः ॥ गदांगृहीत्वासमरेभीमायप्राहिणोद्रुषा ॥ १० ॥ तामापतंतीमालक्ष्यभीमसेनोमहागदां ॥ शरैरवारयद्राजन्सर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ११ ॥ ततोबाणसहस्राणिप्रेषयामासपांडवः ॥ सूतपुत्रवधाकांक्षीत्वरमाणःपराक्रमी ॥ १२ ॥ तानिषूनिषुभिःकर्णोवारयित्वामहामृधे ॥ कवचंभीमसेनस्यपाटयामाससायकैः ॥ १३ ॥ अथैनंपंचविंशत्यानाराचानांसमार्पयत् ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसूतपुत्रस्यमारिष ॥ १५ ॥ तेतस्यकवचंभित्वातथाबाहुंचदक्षिणं ॥ अभ्ययुर्धरणींतीक्ष्णावल्मीकमिवपन्नगाः ॥ १६ ॥ सच्छाद्यमानोबाणौघैर्भीमसेनधनुश्च्युतैः ॥ पुनरेवाभवत्कर्णोभीमसेनात्पराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तंपराङ्मुखमालोक्यपदातिंसूतनंदनं ॥ कौंतेयशरसंछन्नंराजादुर्योधनोब्रवीत् ॥ १८ ॥ त्वरध्वंसर्वतोयत्ताराधेयस्यरथंप्रति ॥ ततस्तवसुताराजन्श्रुत्वाभ्रातुर्वचोद्भुतं ॥ १९ ॥ अभ्ययुःपांडवंयुद्धेविसृजंतःशिलीमुखान् ॥ चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चारुचित्रःशरासनः ॥ २० ॥ चित्रायुधश्चित्रवर्मासमरेचित्रयोधिनः ॥ तानापततएवाशुभीमसेनोमहारथः ॥ २१ ॥ एकैकेनशरेणाजौपातयामासतेसुतान् ॥ तेहतान्यपतन्भूमौवातरुग्णाइवद्रुमाः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाविनिहतान्पुत्रांस्तवराजन्महारथान् ॥ अश्रुपूर्णमुखःकर्णःक्षत्तुःसस्मारतद्वचः ॥ २३ ॥ रथंचान्यंसमास्थायविधिवत्कल्पितंपुनः ॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेत्वरमाणःपराक्रमी ॥ २४ ॥ तावन्योन्यंशरैर्भित्वास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः ॥ व्यभ्राजेतांयथामेघौसंस्यूतौसूर्यरश्मिभिः ॥ २५ ॥ षट्त्रिंशद्भिस्ततोभल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ व्यधमत्कवचंक्रुद्धःसूतपुत्रस्यपांडवः ॥ २६ ॥ सूतपुत्रोपिकौंतेयंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पंचाशतामहाबाहुर्विव्याधभरतर्षभ ॥ २७ ॥ रक्तचंदनदिग्धांगौशरैःकृतमहाव्रणौ ॥ शोणिताक्तौव्यराजेतांचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ ॥ २८ ॥ तौशोणितोक्षितैर्गात्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ कर्णभीमौव्यराजेतांनिर्मुक्ताविवपन्नगौ ॥ २९ ॥ व्याघ्राविवनरव्याघ्रौदंष्ट्राभिरितरेतरं ॥ शरधारास्तृजौवीरौमेघाविववर्षतुः ॥ ३० ॥ वारणाविवचान्योन्यंविषाणाभ्यामरिंदमौ ॥ निर्भिंदंतौस्वगात्राणिसायकैश्चारुरेजतुः ॥ ३१ ॥ नादयंतौप्रहर्षंतौविक्रीडंतौपरस्परं ॥ मंडलानिविकुर्वाणौरथाभ्यांरथिपूत्तमौ ॥ ३२ ॥ वृषाविवाथनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ सिंहाविवपराक्रांतौनरसिंहौमहाबलौ ॥ ३३ ॥ परस्परंवीक्षमाणौक्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ युयुधातेमहावीर्यौशक्रवैरोचनीयथा ॥ ३४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनस्येति ॥ १ ॥

ततोभीमोमहाबाहुर्बाहुभ्यांविक्षिपन्धनुः ॥ व्यराजतरणेराजन्सविद्युदिवतोयदः ॥ ३५ ॥ सनेमिघोषस्तनितश्चापविद्युच्छरांबुभिः ॥ भीमसेनमहामेघःकर्ण
पर्वतमावृणोत् ॥ ३६ ॥ ततःशरसहस्रेणसम्यगस्तेनभारत ॥ पांडवोव्यकिरत्कर्णंभीमोभीमपराक्रमः ॥ ३७ ॥ तत्रापश्यंस्तवसुताभीमसेनस्यविक्रमं ॥ सुपुं
खैःकंकवासोभिर्यत्कर्णंछादयन्शरैः ॥ ३८ ॥ सनंदयन्रणेपार्थंकेशवंचयशस्विनं ॥ सात्यकिंचक्ररक्षौचभीमःकर्णमयोधयत् ॥ ३९ ॥ विक्रमंभुजयोर्वी
र्यंधैर्यंचविदितात्मनः ॥ पुत्रास्तवमहाराजदृष्ट्वाविमनसोऽभवन् ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमयुद्धेषट्त्रिंशदधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भीमसेनस्यराधेयःश्रुत्वाज्यातलनिःस्वनं ॥ नामृष्यतयथामत्तोगजःप्रतिगजस्वनं ॥ १ ॥
सोपक्रम्यमुहूर्तंतुभीमसेनस्यगोचरात् ॥ पुत्रांस्तवददर्शाथभीमसेनेनपातितान् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यनरश्रेष्ठविमनादुःखितस्तदा ॥ निःश्वसन्दीर्घमुष्णंचपुनः
पांडवमभ्ययात् ॥ ३ ॥ सताम्रनयनःक्रोधाच्छ्वसन्निवमहोरगः ॥ बभौकर्णःशरानस्यन्रश्मीनिवदिवाकरः ॥ ४ ॥ किरणैरिवसूर्यस्यमहीध्रोभरतर्षभ ॥ क
र्णचापच्युतैर्बाणैःप्राच्छाद्यतवृकोदरः ॥ ५ ॥ तेकर्णचापप्रभवाःशराबर्हिणवाससः ॥ विविशुःसर्वतःपार्थंवासायेवांडजाद्रुमं ॥ ६ ॥ कर्णचापच्युताबाणाःसं
पतंतस्ततस्ततः ॥ रुक्मपुंखाव्यराजंतहंसाःश्रेणीकृताइव ॥ ७ ॥ चापध्वजोपस्करेभ्यश्छत्रादीषामुखाद्युगात् ॥ प्रभवंतोव्यदृश्यंतराजन्नाधिरथेःशराः ॥ ८ ॥
खंपूरयन्महावेगात्खगमान्गृध्रवाससः ॥ सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोचाधिरथिःशरान् ॥ ९ ॥ तमंतकमिवायस्तमापतंतंवृकोदरं ॥ त्यक्त्वाप्राणानतिक्रम्यवि
व्याधनिशितैःशरैः ॥ १० ॥ तस्यवेगमसह्यंसदृष्ट्वाकर्णस्यपांडवः ॥ महतश्चशरौघांस्तान्व्यवारयतवीर्यवान् ॥ ११ ॥ ततोविधम्याधिरथेःशरजालानिपांड
वः ॥ विव्याधकर्णंविंशत्यापुनरन्यैःशिलाशितैः ॥ १२ ॥ यथैवहिसकर्णेनपार्थःप्रच्छादितःशरैः ॥ तथैवसरणेकर्णंछादयामासपांडवः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वातुभीमसे
नस्यविक्रमंयुधिभारत ॥ अभ्यनंदंस्त्वदीयाश्चसंप्रहृष्टाश्चचारणाः ॥ १४ ॥ भूरिश्रवाःकृपोद्रौणिर्मद्रराजोजयद्रथः ॥ उत्तमौजायुधामन्युःसात्यकिःकेशवा
र्जुनौ ॥ १५ ॥ कुरुपांडवप्रवरादशराजन्महारथाः ॥ साधुसाध्वितिवेगेनसिंहनादमथानदन् ॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ अभ्यभाषतपुत्रस्तेराजन्दुर्योधनस्त्वरन् ॥ १७ ॥ राज्ञःसराजपुत्रांश्चसोदर्यांश्चविशेषतः ॥ कर्णगच्छतभद्रंवःपरीप्सं
तोवृकोदरात् ॥ १८ ॥ पुरानिघ्नंतिराधेयंभीमचापच्युताःशराः ॥ तेयतध्वंमहेष्वासाःसूतपुत्रस्यरक्षणे ॥ १९ ॥ दुर्योधनसमादिष्टाःसोदर्याःसप्तभारत ॥ भीम
सेनमभिद्रुत्यसंरब्धाःपर्यवारयन् ॥ २० ॥ तेसमासाद्यकौंतेयमावृण्वन्शरवृष्टिभिः ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकाः ॥ २१ ॥ तेऽपीडयन्भीमसेनंक्रु
द्धाःसप्तमहारथाः ॥ प्रजासंहरणेराजन्सोमंसप्तग्रहाइव ॥ २२ ॥ ततोवेगेनकौंतेयःपीडयित्वाशरासनं ॥ मुष्टिनापांडवोराजन्दृढेनसुपरिष्कृतं ॥ २३ ॥ मनु
ष्यसमतांज्ञात्वासप्तसंधायसायकान् ॥ तेभ्योव्यसृजदायस्तःसूर्यरश्मिनिभान्प्रभुः ॥ २४ ॥ निरस्यन्निवदेहेभ्यस्तनयानामसूंस्तव ॥ भीमसेनोमहाराजपूर्वं
वैरमनुस्मरन् ॥ २५ ॥ तेक्षिप्ताभीमसेनेनशराभारतभारतान् ॥ विदार्यखंसमुत्पेतुःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ २६ ॥ तेषांविदार्यचेतांसिशराहेमविभूषिताः ॥
व्यराजंतमहाराजसुपर्णाइवखेचराः ॥ २७ ॥ शोणितादिग्धवाजाग्राःसप्तहेमपरिष्कृताः ॥ पुत्राणांतवराजेंद्रपीत्वाशोणितमुद्गताः ॥ २८ ॥ तेशरैर्भिन्नमर्माणो
रथेभ्यःप्रापतन्क्षितौ ॥ गिरिसानुरुहाभग्नाद्विपेनेवमहाद्रुमाः ॥ २९ ॥ शत्रुंजयःशत्रुसहश्चित्रश्चित्रायुधोदृढः ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चसप्तैतेविनिपातिताः ॥
॥ ३० ॥ पुत्राणांतवसर्वेषांनिहतानांवृकोदरः ॥ शोचत्यतिभृशंदुःखाद्विकर्णंपांडवःप्रियं ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयंमयावृत्तानिहंतव्यास्तुसंयुगे ॥ विकर्णतेनासिहतः
प्रतिज्ञारक्षितामया ॥ ३२ ॥ त्वमागाःसमरंवीरक्षात्रंधर्ममनुस्मरन् ॥ ततोविनिहतःसंख्येयुद्धधर्मोहिनिष्ठुरः ॥ ३३ ॥ विशेषतोहिनृपतेस्तथास्माकंहितेरतः ॥
न्यायतोन्यायतोवापिहतःशेतेमहाद्युतिः ॥ ३४ ॥ अगाधबुद्धिर्गांगेयःक्षितौसुरगुरोःसमः ॥ त्याजितःसमरेप्राणांस्तस्माद्युद्धंहिनिष्ठुरं ॥ ३५ ॥ संजयउवा
च तान्निहत्यमहाबाहूराधेयस्यैवपश्यतः ॥ सिंहनादरवंघोरमसृजत्पांडुनंदनः ॥ ३६ ॥ सरवस्तस्यशूरस्यधर्मराजस्यभारत ॥ आचख्याविवतद्युद्धंविजयं
चात्मनोमहत् ॥ ३७ ॥ तंश्रुत्वातुमहानादंभीमसेनस्यधन्विनः ॥ बभूवपरमाप्रीतिर्धर्मराजस्यधीमतः ॥ ३८ ॥ ततोहृष्टमनाराजन्वादित्राणांमहास्वनैः ॥ सिं
हनादरवंभ्रातुःप्रतिजग्राहपांडवः ॥ ३९ ॥ हर्षेणमहतायुक्तःकृतसंज्ञोवृकोदरे ॥ अभ्ययात्समरेद्रोणंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ४० ॥ एकत्रिंशन्महाराजपुत्रांस्तव
निपातितान् ॥ हतान्दुर्योधनोदृष्ट्वाक्षत्तुःसस्मारतद्वचः ॥ ४१ ॥

॥ ३९ ॥ कृतसंज्ञोगृहीतसंकेतः ॥ ४० ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नि:श्रेयसंनिश्चितंश्रेयःसाधनं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्याय:

तदिदंसमनुप्राप्तंक्षत्तुर्निःश्रेयसंवचः ॥ इतिसंचिंत्यतेपुत्रोनोत्तरंप्रत्यपद्यत ॥ ४२ ॥ यद्यूतकालेदुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ॥ सभामानाय्यपांचालींकर्णेनसहि
तोल्पधीः ॥ ४३ ॥ यच्चकर्णोब्रवीत्कृष्णांसभायांपरुषंवचः ॥ प्रमुखेपांडुपुत्राणांतवचैवविशांपते ॥ ४४ ॥ शृण्वतस्तवराजेंद्रकौरवाणांचसर्वशः ॥ विनष्टाःपां
डवाःकृष्णेशाश्वतंनरकंगताः ॥ ४५ ॥ पतिमन्यंवृणीष्वेतितस्येदंफलमागतं ॥ यच्चषंढतिलादीनिपरुषाणितवात्मजैः ॥ श्राविताःस्तेमहात्मानःपांडवाःकोप
यिष्णुभिः ॥ ४६ ॥ तंभीमसेनःक्रोधाग्निंत्रयोदशसमाःस्थितं ॥ उद्गिरंस्तवपुत्राणामंतंगच्छतिपांडवः ॥ ४७ ॥ विलपंश्चबहुक्षत्ताशमंनालभतत्वयि ॥ सपुत्रो
भरतश्रेष्ठतस्यभुंक्ष्वफलोदयं ॥ ४८ ॥ त्वयावृद्धेनधीरेणकार्यतत्त्वार्थदर्शिना ॥ नकृतंसुहृदांवाक्यंदैवमत्रपरायणं ॥ ४९ ॥ तन्माशुचोनरव्याघ्रतवैवापनयो
महान् ॥ विनाशहेतुःपुत्राणांभवानेवमतोमम ॥ ५० ॥ हतोविकर्णोराजेंद्रचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ प्रवराश्चात्मजानांतेसुताश्चान्येमहारथाः ॥ ५१ ॥ यान
न्यान्ददर्शभीमश्चक्षुर्विषयमागतान् ॥ पुत्रांस्तवमहाराजत्वरयातान्जघानह ॥ ५२ ॥ त्वत्कृतेह्यहमद्राक्षंदह्यमानांवरूथिनीं ॥ सहस्रशःशरैर्मुक्तैःपांडवेनवृषे
णच ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमयुद्धेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्र
उवाच महानपनयःसूतममैवात्रविशेषतः ॥ सइदानीमनुप्राप्तोमन्येसंजयशोचतः ॥ १ ॥ यद्गतंतद्गतमितिममासीन्मनसिस्थितं ॥ इदानीमत्रकिंकार्यंप्र
करिष्यामिसंजय ॥ २ ॥ यथात्वेषक्षयोवृत्तोममापनयसंभवः ॥ वीराणांतन्ममाचक्ष्वस्थिरीभूतोस्मिसंजय ॥ ३ ॥ संजयउवाच कर्णभीमौमहारा
जपराक्रांतौमहाबलौ ॥ बाणवर्षाण्यसृजतांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ४ ॥ भीमनामांकिताबाणाःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ विविशुःकर्णमासाद्यच्छिंदंतइवजी
वितं ॥ ५ ॥ तथैवकर्णनिर्मुक्ताःशराबर्हिणवाससः ॥ छादयांचक्रिरेवीरंशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ तयोःशरैर्महाराजसंपतद्भिःसमंततः ॥ बभूवतत्रसैन्यानांसंक्षो
भःसागरोत्तरः ॥ ७ ॥ भीमचापच्युतैर्बाणैस्तवसैन्यमरिंदम ॥ अवध्यतचमूमध्येघोरैराशीविषोपमैः ॥ ८ ॥ वारणैःपतितैराजन्वाजिभिश्चनरैःसह ॥ अदृश्य
तमहीकीर्णावातभग्नैरिवद्रुमैः ॥ ९ ॥ तेवध्यमानाःसमरेभीमचापच्युतैःशरैः ॥ प्राद्रवंस्तावकायोधाःकिमेतदितिचाब्रुवन् ॥ १० ॥

॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ महानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सागरोत्तरःमहत्तरः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

शरैर्व्युदस्तमाक्षिप्तं प्रोत्सारितंदूरमपसारितं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

ततोव्युदस्तंतत्सैन्यंसिंधुसौवीरकौरवं ॥ प्रोत्सारितंमहावेगैःकर्णपांडवयोःशरैः ॥ ११ ॥ तेशूराहतभूयिष्ठाहताश्वरथवारणाः ॥ उत्सृज्यभीमकर्णौचसर्वतो व्यद्रवन्दिशः ॥ १२ ॥ नूनंपार्थार्थमेवास्मान्मोहयंतिदिवौकसः ॥ यत्कर्णभीमप्रभवैर्वध्यतेनोबलंशरैः ॥ १३ ॥ एवंब्रुवाणायोधास्तेतावकाभयपीडिताः ॥ शरपातंसमुत्सृज्यस्थितायुद्धदिदृक्षवः ॥ १४ ॥ ततःप्रावर्ततनदीघोररूपारणाजिरे ॥ शूराणांहर्षजननीभीरूणांभयवर्धिनी ॥ १५ ॥ वारणाश्वमनुष्याणांरुधिरौघसमुद्भवा ॥ संवृतागतसत्वैश्चमनुष्यगजवाजिभिः ॥ १६ ॥ सानुकर्षपताकैश्चद्विपाश्वरथभूषणैः ॥ स्यंदनैरपविद्धैश्चभग्नचक्राक्षकूबरैः ॥ १७ ॥ जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिःसुमहास्वनैः ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नाराचैश्चसहस्रशः ॥ १८ ॥ कर्णपांडवनिर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिवपन्नगैः ॥ प्रासतोमरसंघातैःखड्गैश्चसपरश्वधैः ॥ ॥ १९ ॥ सुवर्णविकृतैश्चापिगदामुसलपट्टिशैः ॥ ध्वजैश्चविविधाकारैःशक्तिभिःपरिघैरपि ॥ २० ॥ शतघ्नीभिश्चचित्राभिर्बभौभारतमेदिनी ॥ कनकांगदहारैश्चकुंडलैर्मुकुटैस्तथा ॥ २१ ॥ वलयैरपविद्धैश्चतत्रैवांगुलिवेष्टकैः ॥ चूडामणिभिरुष्णीषैःस्वर्णसूत्रैश्चमारिष ॥ २२ ॥ तनुत्रैःसतलत्रैश्चहारैर्निष्कैश्चभारत ॥ वस्त्रैश्छत्रैश्चविध्वस्तैश्चामरव्यजनैरपि ॥ २३ ॥ गजाश्वमनुजैर्भिन्नैःशोणिताक्तैश्चपत्रिभिः ॥ तैस्तैश्चविविधैर्भिन्नैस्तत्रतत्रवसुंधरा ॥ २४ ॥ पतितैरपविद्धैश्चविबभौद्यौरिवग्रहैः ॥ अचिंत्यमद्भुतंचैवतयोःकर्मातिमानुषं ॥ २५ ॥ दृष्ट्वाचारणसिद्धानांविस्मयःसमजायत ॥ अग्नेर्वायुसहायस्यगतिःकक्षइवाहवे ॥ २६ ॥ आसीद्भीमसहायस्यरौद्रमाधिरथेर्गतं ॥ निपातितध्वजरथंहतवाजिनरद्विपं ॥ २७ ॥ गजाभ्यांसंप्रयुक्ताभ्यामासीन्नलवनंयथा ॥ मेघजालनिभंसैन्यमासीत्तवनराधिप ॥ २८ ॥ विमर्दःकर्णभीमाभ्यामासीच्चपरमोरणे ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततःकर्णोमहाराजभीमंविध्वात्रिभिःशरैः ॥ मुमोचशरवर्षाणिविचित्राणिबहूनिच ॥ १ ॥ वध्यमानोमहाबाहुःसूतपुत्रेणपांडवः ॥ नविव्यथेभीमसेनोभिद्यमानइवाचलः ॥ २ ॥ सकर्णंकर्णिनाकर्णेपीतेननिशितेनच ॥ विव्याधसुभृशंसंख्येतैलधौतेनमारिष ॥ ३ ॥ सकुंडलंमहच्चारुकर्णस्यापातयद्भुवि ॥ तपनीयंमहाराजदीप्तंज्योतिरिवांबरात् ॥ ४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अथापरेणभल्लेनसूतपुत्रंस्तनांतरे ॥ आजघानभृशंक्रुद्धोहसन्निववृकोदरः ॥ ५ ॥ पुनरस्यत्वरन्भीमोनाराचान्दशभारत ॥ रणेप्रैषीन्महाबाहुर्निर्मुक्ताशी
विषोपमान् ॥ ६ ॥ तेललाटंविनिर्भिद्यसूतपुत्रस्यभारत ॥ विविशुश्चोदितास्तेनवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ ७ ॥ ललाटस्थैस्ततोबाणैःसूतपुत्रोव्यरोचत ॥ नीलो
त्पलमयींमालांधारयन्वैयथापुरा ॥ ८ ॥ सोतिविद्धोभृशंकर्णःपांडवेनतरस्विना ॥ रथकूबरमालंब्यन्यमीलयतलोचने ॥ ९ ॥ समुहूर्तात्पुनःसंज्ञांलेभेकर्णःप
रंतपः ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगःक्रोधमाहारयत्परं ॥ १० ॥ ततःक्रुद्धोरणेकर्णःपीडितोदृढधन्वना ॥ वेगंचक्रेमहावेगोभीमसेनरथंप्रति ॥ ११ ॥ तस्मैकर्णःश
तंराजन्निषूणांगार्ध्रवाससां ॥ अमर्षीबलवान्क्रुद्धःप्रेषयामासभारत ॥ १२ ॥ ततःप्रास्तृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ समरेतमनादृत्यतस्यवीर्यमचिंतय
न् ॥ १३ ॥ कर्णस्ततोमहाराजपांडवंनवभिःशरैः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःक्रुद्धरूपंपरंतप ॥ १४ ॥ तावुभौनरशार्दूलौशार्दूलाविवदंष्ट्रिणौ ॥ जीमूताविवचान्यो
न्यंप्रववर्षतुराहवे ॥ १५ ॥ तलशब्दरवैश्चैवत्रासयेतांपरस्परं ॥ शरजालैश्चविविधैस्त्रासयामासतुर्मृधे ॥ १६ ॥ अन्योन्यंसमरेक्रुद्धौकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ततो
भीमोमहाबाहुःसूतपुत्रस्यभारत ॥ १७ ॥ क्षुरप्रेणधनुश्छित्वाननादपरवीरहा ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंसूतपुत्रोमहारथः ॥ १८ ॥ अन्यत्कार्मुकमादत्तभारघ्नंवे
गवत्तरं ॥ तदप्यथनिमेषार्धाच्चिच्छेदास्यवृकोदरः ॥ १९ ॥ तृतीयंचचतुर्थंचपंचमंषष्ठमेवहि ॥ सप्तमंचाष्टमंचैवनवमंदशमंतथा ॥ २० ॥ एकादशंद्वादशं
चत्रयोदशमथापिच ॥ चतुर्दशंपंचदशंषोडशंचवृकोदरः ॥ २१ ॥ तथासप्तदशंवेगादष्टादशमथापिवा ॥ बहूनिभीमश्चिच्छेदकर्णस्यैवंधनूंषिहि ॥ २२ ॥ नि
मेषार्धात्ततःकर्णोधनुर्हस्तोव्यतिष्ठत ॥ दृष्ट्वासकुरुसौवीरसिंधुवीरबलक्षयं ॥ २३ ॥ सवर्मध्वजशस्त्रैश्चपतितैःसंवृतांमहीं ॥ हस्त्यश्वरथदेहांश्चगतासून्प्रेक्ष्यसर्व
शः ॥ २४ ॥ सूतपुत्रस्यसंरंभाद्दीप्तंवपुरजायत ॥ सविस्फार्यमहच्चापंकार्तस्वरविभूषितं ॥ २५ ॥ भीमंप्रैक्षतराधेयोघोरंघोरेणचक्षुषा ॥ ततःक्रुद्धःशरानस्य
न्सूतपुत्रोव्यरोचत ॥ २६ ॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ॥ मरीचिविकचस्येवराजन्भानुमतोवपुः ॥ २७ ॥ आसीदाधिरथेर्घोरंवपुःशरशता
चितं ॥ कराभ्यामाददानस्यसंदधानस्यचाशुगान् ॥ २८ ॥ कर्षतोमुंचतोबाणान्नांतरंददृशेरणे ॥ अग्निचक्रोपमंघोरंमंडलीकृतमायुधं ॥ २९ ॥ कर्णस्यासी
न्महीपालसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ स्वर्णपुंखाःसुनिशिताःकर्णचापच्युताःशराः ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपारोहत्सन्निकर्षमगात् ॥ ४७ ॥ वायुभूतानिवातोद्धूतान्यतिवेगवंतिवा ॥ ४८ ॥

प्राच्छादयन्महाराजदिशःसूर्यस्यचप्रभाः ॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणां ॥ ३१ ॥ धनुश्च्युतानांवियतिदद्दशेबहुधाव्रजः ॥ बाणासनादाधिरथेःप्रभवं
तिस्मसायकाः ॥ ३२ ॥ श्रेणीकृताव्यरोचंतराजन्क्रौंचाइवांबरे ॥ गार्ध्रपत्रान्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ॥ ३३ ॥ महावेगान्प्रदीप्ताग्रान्मुमोचाधिरथिः
शरान् ॥ तेतुचापबलोद्धूताःशातकुंभविभूषिताः ॥ ३४ ॥ अजस्रमपतन्बाणाभीमसेनरथंप्रति ॥ तेव्योम्निरुक्मविकृताव्यकाशंतसहस्रशः ॥ ३५ ॥ शलभाना
मिवव्राताःशराःकर्णसमीरिताः ॥ चापादाधिरथेर्बाणाःप्रपतंतश्चकाशिरे ॥ ३६ ॥ एकोदीर्घइवात्यर्थमाकाशेसंस्थितःशरः ॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादय
न्निवतोयदः ॥ ३७ ॥ कर्णःप्राच्छादयत्क्रुद्धोभीमंसायकवृष्टिभिः ॥ तत्रभारतभीमस्यबलंवीर्यंपराक्रमं ॥ व्यवसायंचपुत्रास्तेदद्दशुःसहसैनिकाः ॥ ३८ ॥
तांसमुद्रमिवोद्धूतांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥ अचिंतयित्वाभीमस्तुक्रुद्धःकर्णमुपाद्रवत् ॥ ३९ ॥ रुक्मपृष्ठंमहच्चापंभीमस्यासीद्विशांपते ॥ आकर्षान्मंडलीभूतं
शक्रचापमिवापरं ॥ ४० ॥ तस्माच्छराःप्रादुरासन्पूरयंतइवांबरं ॥ ४१ ॥ सुवर्णपुंखैर्भीमेनसायकैर्नतपर्वभिः ॥ गगनेरचितामालाकांचनीवव्यरोचत ॥
॥ ४२ ॥ ततोव्योम्निविषक्तानिशरजालानिभागशः ॥ आहतानिव्यशीर्यंतभीमसेनस्यपत्रिभिः ॥ ४३ ॥ कर्णस्यशरजालौघैर्भीमसेनस्यचोभयोः ॥ अग्नि
स्फुलिंगसंस्पर्शैरंजोगतिभिराहवे ॥ ४४ ॥ तैस्तैःकनकपुंखानांद्यौरासीत्संवृताव्रजैः ॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनस्मवातिसमीरणः ॥ ४५ ॥ शरजालावृतेव्योम्नि
नप्राज्ञायतकिंचन ॥ सभीमंछादयन्बाणैःसूतपुत्रःपृथग्विधैः ॥ ४६ ॥ उपारोहदनादृत्यतस्यवीर्यंमहात्मनः ॥ तयोर्विसृजतोस्तत्रशरजालानिमारिष ॥ ४७ ॥
वायुभूतान्यदृश्यंतसंसक्तानीतरेतरं ॥ अन्योन्यशरसंस्पर्शात्तयोर्मनुजसिंहयोः ॥ ४८ ॥ आकाशेभरतश्रेष्ठपावकःसमजायत ॥ तथाकर्णःशितान्बाणान्क
र्मारपरिमार्जितान् ॥ ४९ ॥ सुवर्णविकृतान्क्रुद्धःप्राहिणोद्वधकांक्षया ॥ तानंतरिक्षेविशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ॥ ५० ॥ विशेषयन्सूतपुत्रंभीमस्तिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ पुनश्चासृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ ५१ ॥ अमर्षीबलवान्क्रुद्धोदिधक्षन्निवपावकः ॥ ततश्चटचटाशब्दोगोधाघातादभूत्तयोः ॥ ५२ ॥ तलश
ब्दश्चसुमहान्सिंहनादश्चभैरवः ॥ रथनेमिनिनादश्चज्याशब्दश्चैवदारुणः ॥ ५३ ॥ योधाव्युपारमन्युद्धाद्दिदृक्षंतःपराक्रमं ॥ कर्णपांडवयोराजन्परस्परवधै
षिणोः ॥ ५४ ॥ देवर्षिसिद्धगंधर्वाःसाधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ मुमुचुःपुष्पवर्षंचविद्याधरगणास्तथा ॥ ५५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ वैहायसमाकाशं ॥ ७५ ॥ लयमंगसंकोचं ॥ ७६ ॥

ततोभीमोमहाबाहुःसंरंभीदृढविक्रमः ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यशरैर्विव्याधसूतजं ॥ ५६ ॥ कर्णोपिभीमसेनस्यनिवार्येषून्महाबलः ॥ प्राहिणोन्नवनाराचानाशी
विषसमान्रणे ॥ ५७ ॥ तावद्भिरथतान्भीमोव्योम्निचिच्छेदपत्रिभिः ॥ नाराचान्सूतपुत्रस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ५८ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःशरंक्रुद्धांत
कोपमं ॥ मुमोचाधिरथेर्वीरोयमदंडमिवापरं ॥ ५९ ॥ तमापतंतंचिच्छेदराधेयःप्रहसन्निव ॥ त्रिभिःशरैःशरंराजन्पांडवस्यप्रतापवान् ॥ ६० ॥ पुनश्चासृज
दुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ तस्यतान्याददेकर्णःसर्वाण्यस्त्राण्यभीतवत् ॥ ६१ ॥ युध्यमानस्यभीमस्यसूतपुत्रोस्त्रमायया ॥ तस्येषुधीधनुर्ज्यांचबाणैःसन्नत
पर्वभिः ॥ ६२ ॥ रश्मीन्योक्त्राणिचाश्वानांक्रुद्धःकर्णोच्छिनन्मृधे ॥ तस्याश्वांश्चपुनर्हत्वासूतंविव्याधपंचभिः ॥ ६३ ॥ सोपसृत्यद्रुतंसूतोयुधामन्योरथंययौ ॥
विहसन्निवभीमस्यक्रुद्धःकालानलद्युतिः ॥ ६४ ॥ ध्वजंचिच्छेदराधेयःपताकांचव्यपातयत् ॥ सविधन्वामहाबाहुरथशक्तिंपरामृशत् ॥ ६५ ॥ तांव्यवासृज
दाविध्यक्रुद्धःकर्णरथंप्रति ॥ तामाधिरथिरायस्तःशक्तिंकांचनभूषणां ॥ ६६ ॥ आपतंतींमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः ॥ सापतद्दशधाछिन्नाकर्णस्यनि
शितैःशरैः ॥ ६७ ॥ अस्यतःसूतपुत्रस्यमित्रार्थेचित्रयोधिनः ॥ सचर्मादत्तकौंतेयोजातरूपपरिष्कृतं ॥ ६८ ॥ खड्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयस्यवा ॥ तदस्य
तरसाक्रुद्धोव्यधमच्चर्मसुप्रभं ॥ ६९ ॥ शरैर्बहुभिरत्युग्रैःप्रहसन्निवभारत ॥ सविचर्मामहाराजविरथःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ७० ॥ असिंप्रासृजदाविध्यत्वरन्क
र्णरथंप्रति ॥ सधनुःसूतपुत्रस्यसज्यंछित्वामहानसिः ॥ ७१ ॥ पपातभुविराजेंद्रक्रुद्धःसर्पइवांबरात् ॥ ततःप्रहस्याधिरथिरन्यदादायकार्मुकं ॥ ७२ ॥ शत्रुघ्नंस
मरेक्रुद्धोदृढज्यंवेगवत्तरं ॥ व्यायच्छत्सशरान्कर्णःकुंतीपुत्रजिघांसया ॥ ७३ ॥ सहस्रशोमहाराजरुक्मपुंखान्सुतेजनान् ॥ सवध्यमानोबलवान्कर्णचापच्यु
तैःशरैः ॥ ७४ ॥ वैहायसंप्राक्रमद्वैकर्णस्यव्यथयन्मनः ॥ सतस्यचरितंदृष्ट्वासंग्रामेविजयैषिणः ॥ ७५ ॥ लयमास्थायराधेयोभीमसेनमवंचयत् ॥ तंचदृष्ट्वारथो
पस्थेनिलीनंव्यथितेंद्रियं ॥ ७६ ॥ ध्वजमस्यसमासाद्यतस्थौभीमोमहीतले ॥ तदस्यकुरवःसर्वेचारणाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ७७ ॥ यदियेषरथात्कर्णंहर्तुंतार्क्ष्यइवो
रगं ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःस्वधर्ममनुपालयन् ॥ ७८ ॥ स्वरथंपृष्ठतःकृत्वायुद्धायैवव्यवस्थितः ॥ तद्विहत्यास्यराधेयस्ततएनंसमभ्ययात् ॥ ७९ ॥ संरंभात्पांड
वंसंख्येयुद्धायसमुपस्थितं ॥ तौसमेतौमहाराजस्पर्धमानौमहाबलौ ॥ ८० ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥ तद्रथादिसाधनं ॥८८॥ वज्रगर्भमंतर्विहितांगुष्ठं ॥८९॥ समर्थःसमीचीनार्थोधर्मापेक्षीतियावत् ॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥ तूबरकोपुंश्चिन्हरहितः षंढइतियाव

जीमूताविवघर्मांतिगर्जमानौनरर्षभौ ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ८१ ॥ अमृष्यमाणयोःसंख्येदेवदानवयोरिव ॥ क्षीणशस्त्रस्तुकौंतेयःकर्णे
नसमभिद्रुतः ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितान्पर्वतोपमान् ॥ रथमार्गविघातार्थंव्यायुधःप्रविवेशह ॥ ८३ ॥ हस्तिनांव्रजमासाद्यरथदुर्गंप्रविश्यच ॥ पां
डवोजीविताकांक्षीराधेयंनाभ्यहारयत् ॥८४॥ व्यवस्थानमथाकांक्षन्धनंजयशरैर्हतं ॥ उद्यम्यकुंजरंपार्थस्तस्थौपरपुरंजयः ॥ ८५ ॥ महौषधिसमायुक्तंहनूमा
निवपर्वतं ॥ तमस्यविशिखैःकर्णोव्यधमत्कुंजरंपुनः ॥ ८६ ॥ हस्त्यंगान्यथकर्णायप्राहिणोत्पांडुनंदनः ॥ चक्राण्यश्वांस्तथाचान्यद्यद्यत्पश्यतिभूतले ॥८७॥
तत्तदादायचिक्षेपक्रुद्धःकर्णायपांडवः ॥ तदस्यसर्वंचिच्छेदक्षिप्तंक्षिप्तंशितैःशरैः ॥ ८८ ॥ भीमोपिमुष्टिमुद्यम्यवज्रगर्भांसुदारुणं ॥ हंतुमैच्छत्सूतपुत्रंसंस्मर
न्नर्जुनंक्षणात् ॥८९॥ शक्तोपिनावधीत्कर्णंसमर्थःपांडुनंदनः ॥ रक्षमाणःप्रतिज्ञांतांयाकृतासव्यसाचिना ॥९०॥ तमेवंव्याकुलंभीमंभूयोभूयःशितैःशरैः ॥ मू
र्च्छयाभिपरीतांगमकरोत्सूतनंदनः ॥ ९१ ॥ व्यायुधंनावधीच्चैनंकर्णःकुंत्यावचःस्मरन् ॥ धनुषोग्रेणतंकर्णःसोभिद्रुत्यपरामृशत् ॥ ९२ ॥ धनुषास्पृष्टमात्रेण
क्रुद्धःसर्पइवश्वसन् ॥ आच्छिद्यसधनुस्तस्यकर्णंमूर्धन्यताडयत् ॥ ९३ ॥ ताडितोभीमसेनेनक्रोधादारक्तलोचनः ॥ विहसन्निवराधेयोवाक्यमेतदुवाचह ॥
॥ ९४ ॥ पुनःपुनस्तूबरकमूढऔदरिकेतिच ॥ अकृतास्त्रकमायोत्सीर्बालसंग्रामकातर ॥ ९५ ॥ यत्रभोज्यंबहुविधंभक्ष्यंपेयंचपांडव ॥ तत्रत्वंदुर्मतेयोग्योनयु
द्धेषुकदाचन ॥ ९६ ॥ मूलपुष्पफलाहारोव्रतेषुनियमेषुच ॥ उचितस्त्वंवनेभीमनत्वंयुद्धविशारदः ॥ ९७ ॥ क्वयुद्धंक्वमुनित्वंचवनंगच्छवृकोदर ॥ नत्वंयुद्धो
चितस्तातवनवासरतिर्भवान् ॥ ९८ ॥ सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वंगृहेत्वरयन्भृशं ॥ योग्यस्ताडयितुंक्रोधाद्भोजनार्थंवृकोदर ॥ ९९ ॥ मुनिर्भूत्वाथवाभीमफ
लान्यादत्स्वदुर्मते ॥ वनायव्रजकौंतेयनत्वंयुद्धविशारदः ॥ १०० ॥ फलमूलाशनेशक्तस्त्वंतथातिथिपूजने ॥ नत्वांशस्त्रसमुद्योगेयोग्यंमन्येवृकोदर ॥ १०१ ॥
कौमारेयानिवृत्तानिविप्रियाणिविशांपते ॥ तानिसर्वाणिचाप्येवरूक्षाण्यश्रावयद्भृशं ॥ १०२ ॥ अथैनंतत्रसंलीनमस्पृशद्धनुषापुनः ॥ प्रहसंश्चपुनर्वाक्यं
भीममाहवृषस्तदा ॥ ३ ॥ योद्धव्यंमारिषान्यत्रनयोद्धव्यंचमादृशैः ॥ मादृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्चविद्यते ॥ ४ ॥

त्, तूबरोऽश्मश्रुपुरुषेइत्युपक्रम्यपुरुषव्यंजनत्यक्तेइतिमेदिनी औदरिकोबह्वाशी ॥९५॥९६॥ व्रतेषुनियमेषुआगंतुकेषु ॥९७॥९८॥९९॥१००॥१०१॥१०२॥ संलीनंसंकुचितांगं ॥ १०३ ॥ १०४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ व्यकत्थयत् भर्त्सितवान् ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥

गच्छवायत्रतौकृष्णौतौत्वांरक्षिष्यतोरणे ॥ गृहंवागच्छकौंतेयकिंतेयुद्धेनबालक ॥ ५ ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाभीमसेनोतिदारुणं ॥ उवाचकर्णंप्रहसन्सर्वेषांशृ
ण्वतांवचः ॥ ६ ॥ जितस्त्वमसकृद्दुष्टकत्थसेकिंवृथात्मना ॥ जयाजयौमहेंद्रस्यलोकेदृष्टौपुरातनैः ॥ ७ ॥ मल्लयुद्धंमयासार्धंकुरुदुष्कुलसंभव ॥ महाबलोमहा
भोगीकीचकोनिहतोयथा ॥ ८ ॥ तथात्वांघातयिष्यामिपश्यत्सुसर्वराजसु ॥ भीमस्यमतमाज्ञायकर्णोबुद्धिमतांवरः ॥ ९ ॥ विरराम रणात्तस्मात्पश्यतांसर्वध
न्विनां ॥ एवंतंविरथंकृत्वाकर्णोराजन्व्यकत्थयत् ॥ ११० ॥ प्रमुखेवृष्णिसिंहस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ ततोराजन्शिलाधौतान्शरान्शाखामृगध्वजः ॥ ११ ॥
प्राहिणोत्सूतपुत्रायकेशवेनप्रचोदितः ॥ ततःपार्थभुजोत्सृष्टाःशराःकनकभूषणाः ॥ १२ ॥ गांडीवप्रभवाःकर्णंहंसाःक्रौंचमिवाविशन् ॥ सभुजंगैरिवावि
ष्टैर्गांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ १३ ॥ भीमसेनादपासेधत्सूतपुत्रंधनंजयः ॥ सच्छिन्नधन्वाभीमेनधनंजयशराहतः ॥ १४ ॥ कर्णोभीमादपायासीद्रथेनमहताद्रुतं ॥
भीमोपिसात्यकेर्वाहंसमारुह्यनरर्षभः ॥ १५ ॥ अन्वयाद्भ्रातरंसंख्येपांडवंसव्यसाचिनं ॥ ततःकर्णंसमुद्दिश्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ १६ ॥ नाराचंक्रोधताम्रा
क्षःप्रैषीन्मृत्युमिवांतकः ॥ सगरुत्मानिवाकाशेप्रार्थयन्भुजगोत्तमं ॥ १७ ॥ नाराचोभ्यपतत्कर्णंतूर्णंगांडीवचोदितः ॥ तमंतरिक्षेनाराचंद्रौणिश्छिच्छेदप
त्रिणा ॥ १८ ॥ धनंजयभयात्कर्णमुज्जिहीर्षन्महारथः ॥ ततोद्रौणिंचतुःषष्ट्याविव्याधकुपितोर्जुनः ॥ १९ ॥ शिलीमुखैर्महाराजमागास्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ स
तुमत्तगजाकीर्णमनीकंरथसंकुलं ॥ १२० ॥ तूर्णमभ्याविशद्द्रौणिर्धनंजयशरार्दितः ॥ ततःसुवर्णपृष्ठानांचापानांकूजतांरणे ॥ २१ ॥ शब्दंगांडीवघोषेणकौं
तेयोभ्यभवद्बली ॥ धनंजयस्तथायांतंपृष्ठतोद्रौणिमभ्यगात् ॥ २२ ॥ नातिदीर्घमिवाध्वानंशरैःसंत्रासयन्बलं ॥ विदार्यदेहान्नाराचैर्नरवारणवाजिनां ॥ २३ ॥
कंकबर्हिणवासोभिर्बलंव्यधमदर्जुनः ॥ तद्बलंभरतश्रेष्ठसवाजिद्विपमानवं ॥ २४ ॥ पाकशासनिरायत्तःपार्थःसनिजघानह ॥ १२५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभीमकर्णयुद्धेएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अहन्यहनिमे
दीप्तंयशःपततिसंजय ॥ हतामेबहवोयोधामन्येकालस्यपर्ययं ॥ १ ॥

॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अहन्यहनीति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रेक्षंतःप्रेक्षकाः बभूवेतितथावचनमनुषज्यते ॥ १३ ॥ प्रसह्यअनादृत्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥१९॥२०॥२१॥

धनंजयःसुसंक्रुद्धःप्रविष्टोमामकंबलं॥ रक्षितंद्रौणिकर्णाभ्यामप्रवेश्यंसुरैरपि॥ २ ॥ ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ॥ सहितःकृष्णभीमाभ्यां शिनीनामृषभेणच ॥ ३ ॥ तदाप्रभृतिमांशोकोदहत्यग्निरिवाशयं॥ ग्रस्तानिवप्रपश्यामिभूमिपालान्ससैंधवान्॥४॥ अप्रियंसुमहत्कृत्वासिंधुराजःकिरीटिनः॥ चक्षुर्विषयमापन्नःकथंजीवितमाप्नुयात्॥५॥ अनुमानाच्चपश्यामिनास्तिसंजयसैंधवः॥ युद्धंतुतद्यथावृत्तंतन्ममाचक्ष्वतत्त्वतः ॥ ६ ॥ यच्चविक्षोभ्य महतींसेनामालोड्यचासकृत्॥ एकःप्रविष्टःसंक्रुद्धोनलिनीमिवकुंजरः ॥ ७ ॥ तस्यमेवृष्णिवीरस्यब्रूहियुद्धंयथातथं ॥ धनंजयार्थेयत्तस्यकुशलोह्यसिसंजय॥८॥ संजयउवाच तथातुवैकर्तनपीडितंतंभीमंप्रयांतंपुरुषप्रवीरं ॥ समीक्ष्यराजन्नरवीरमध्येशिनिप्रवीरोनुययौरथेन ॥ ९॥ नदन्यथावज्रधरस्तपांतेज्वलन्यथाजलदांतेचसूर्यः॥ निघ्नन्नमित्रान्धनुषादृढेनसकंपयंस्तवपुत्रस्यसेनां॥ १० ॥ तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैरायोधनेवीरतरंनदंतं ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंत्वदीयाःसर्वेरथाभारतमाधवाग्र्यं॥ ११ ॥ अमर्षपूर्णस्त्वनिवृत्तयोधीशरासनीकांचनधर्मधारी॥ अलंबुषःसात्यकिंमाधवाग्र्यमवारयद्राजवरोभिपत्य॥ १२ ॥ तयोरभूद्भारतसंप्रहारोयथाविधोनैवबभूवकश्चित्॥ प्रेक्षंतएवाहवशोभिनौतौयोधास्त्वदीयाश्चपरेचसर्वे॥ १३ ॥ आविध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराजवरःप्रसह्य॥ अनागतानेवतुतान्पृषत्कांश्चिच्छेदबाणैःशिनिपुंगवोपि ॥ १४ ॥ पुनःसबाणैस्त्रिभिरग्निकल्पैराकर्णपूर्णैर्निशितैःसपुंखैः ॥ विव्याधदेहावरणंविदार्यतेसात्यकेराविविशुःशरीरं॥१५॥तैःकायमस्याग्न्यनिलप्रभावैर्विदार्यबाणैर्निशितैर्ज्वलद्भिः॥ आजघ्निवांस्तान्रजतप्रकाशानश्वांश्चतुर्भिश्चतुरःप्रसह्य॥ १६ ॥ तथातुतेनाभिहतस्तरस्वीनप्ताशिनेश्चक्रधरप्रभावः॥ अलंबुषस्योत्तमवेगवद्भिरश्वांश्चतुर्भिर्निजघानबाणैः ॥ १७ ॥ अथास्यसूतस्यशिरोनिकृत्यभल्लेनकालानलसन्निभेन ॥ सकुंडलंपूर्णशशिप्रकाशंभ्राजिष्णुवक्त्रंनिचकर्तदेहात् ॥ १८ ॥ निहत्यतंपार्थिवपुत्रपौत्रंसंख्येयदूनामृषभःप्रमाथी॥ ततोन्वयादर्जुनमेववीरःसैन्यानिराजंस्तवसन्निवार्य॥ १९ ॥ अन्वागतंवृष्णिवीरंसमीक्ष्यतथारिमध्येपरिवर्तमानं॥ घ्नंतंकुरूणामिषुभिर्बलानिपुनःपुनर्वायुमिवाभ्रपूगान्॥ २० ॥ ततोवहन्सैंधवाःसाधुदांतागोक्षीरकुंदेंदुहिमप्रकाशाः॥ सुवर्णजालावतताःसदश्वायतोयतःकामयतेनृसिंहः ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमिति त्वरणीयेषुकृत्येषु ॥ १ ॥ २ ॥

अथात्मजास्तेसहिताभिपेतुरन्येचयोधास्त्वरितास्त्वदीयाः ॥ कृत्वामुखंभारतयोधमुख्यंदुःशासनंत्वत्सुतमाजमीढ ॥ २२ ॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यसंख्येशैनेयमाजघ्नुरनीकसाहाः ॥ सचापितान्प्रवरःसात्वतानांन्यवारयद्बाणजालेनवीरः ॥ २३ ॥ निवार्यतांस्तूर्णममित्रघातीनप्ताशिनेःपत्रिभिरग्निकल्पैः ॥ दुःशासनस्याभिजघानवाहानुद्यम्यबाणासनमाजमीढ ॥ २४ ॥ ततोर्जुनोहर्षमवापसंख्येकृष्णश्चदृष्ट्वापुरुषप्रवीरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअलंबुषवधेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तमुद्यतंमहाबाहुंदुःशासनरथंप्रति ॥ त्वरितंत्वरणीयेषुधनंजयजयैषिणं ॥ १ ॥ त्रिगर्तानांमहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ सेनासमुद्रमाविष्टमनंतंपर्यवारयन् ॥ २ ॥ अथैनंरथवंशेनसर्वतःसन्निवार्यते ॥ अवाकिरञ्छरव्रातैःक्रुद्धाःपरमधन्विनः ॥ ३ ॥ अजयद्राजपुत्रांस्तान्भ्राजमानान्महारणे ॥ एकःपंचाशतंशत्रून्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ ४ ॥ संप्राप्यभारतीमध्यंतलघोषसमाकुलं ॥ असिशक्तिगदापूर्णमप्लवंसलिलंयथा ॥ ५ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितंरणे ॥ प्रतीच्यांदिशितंदृष्ट्वाप्राच्यांपश्यामिलाघवात् ॥ ६ ॥ उदीचींदक्षिणांप्राचींप्रतीचींविदिशस्तथा ॥ नृत्यन्निवाचरच्छूरोयथारथशतंतथा ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वाचरितंतस्यसिंहविक्रांतगामिनः ॥ त्रिगर्ताःसंन्यवर्तंतसंतप्ताःस्वजनंप्रति ॥ ८ ॥ तमन्येशूरसेनानांशूराःसंख्येन्यवारयन् ॥ नियच्छंतःशरव्रातैर्मत्तंद्विपमिवांकुशैः ॥ ९ ॥ तैर्व्यवाहरदार्यात्मामुहूर्त्तादेवसात्यकिः ॥ ततःकलिंगैर्युयुधेसोचिंत्यबलविक्रमः ॥ १० ॥ तांचसेनामतिक्रम्यकलिंगानांदुरत्ययां ॥ अथपार्थंमहाबाहुर्धनंजयमुपासदत् ॥ ११ ॥ तरन्निवजलेश्रांतोयथास्थलमुपेयिवान् ॥ तंदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रंयुयुधानःसमाश्वसत् ॥ १२ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकेशवःपार्थमब्रवीत् ॥ असावायातिशैनेयस्तवपार्थपदानुगः ॥ १३ ॥ एषशिष्यःसखाचैवतवसत्यपराक्रमः ॥ सर्वान्योधांस्तृणीकृत्यविजिग्येपुरुषर्षभः ॥ १४ ॥ एषकौरवयोधानांकृत्वाघोरमुपद्रवं ॥ तवप्राणैःप्रियतमःकिरीटिन्नेतिसात्यकिः ॥ १५ ॥ एषद्रोणंतथाभोजंकृतवर्माणमेवच ॥ कदर्थीकृत्यविशिखैःफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः ॥ १६ ॥ धर्मराजप्रियान्वेषीहत्वायोधान्वरान्वरान् ॥ शूरश्चैवकृतास्त्रश्चफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः ॥ १७ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८॥ १९॥ २० ॥२१ ॥२२॥ २३॥ २४ ॥ २५॥२६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रो

कृत्वासुदुष्करंकर्मसैन्यमध्येमहाबलः॥ तवदर्शनमन्विच्छन्पांडवाभ्येतिसात्यकिः॥ १८ ॥ बहूनेकरथेनाजौयोधयित्वामहारथान् ॥ आचार्यप्रमुखान्पार्थ
प्रयात्येषससात्यकिः॥ १९॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यविदार्यचवरूथिनीं॥ प्रेषितोधर्मराजेनपार्थैषोऽभ्येतिसात्यकिः॥ २० ॥ यस्यनास्तिसमोयोधःकौरवेषुकथं
चन॥ सोयमायातिकौंतेयसात्यकिर्युद्धदुर्मदः॥ २१॥ कुरुसैन्याद्विमुक्तोवैसिंहोमध्याद्गवामिव॥ निहत्यबहुलाःसेनापार्थैषोऽभ्येतिसात्यकिः॥ २२॥ एषराजस
हस्राणांवक्त्रैःपंकजसन्निभैः॥ आस्तीर्यवसुधांपार्थक्षिप्रमायातिसात्यकिः॥ २३ ॥ एषदुर्योधनंजित्वाभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ निहत्यजलसंधंचक्षिप्रमाया
तिसात्यकिः॥॥ २४॥ रुधिरौघवतींकृत्वानदींशोणितकर्दमां ॥ तृणवद्यस्यकौरव्यानेषत्वायातिसात्यकिः ॥ २५ ॥ ततःप्रहृष्टःकौंतेयःकेशवंवाक्यमब्रवी
त्॥ नमेप्रियंमहाबाहोयन्मामभ्येतिसात्यकिः॥ २६॥ नहिजानामिवृत्तांतंधर्मराजस्यकेशव ॥ सात्वतेनविहीनःसयदिजीवतिवानवा ॥ २७॥ एतेनहिम
हाबाहोरक्षितव्यःसपार्थिवः॥ तमेषकथमुत्सृज्यममकृष्णपदानुगः ॥ २८ ॥ राजाद्रोणायचोत्सृष्टःसैंधवश्चानिपातितः ॥ प्रत्युद्यातिचशैनेयमेषभूरिश्रवा
रणे ॥ २९॥ सोयंगुरुतरोभारःसैंधवार्थेसमाहितः॥ ज्ञातव्यश्चहिमेराजारक्षितव्यश्चसात्यकिः॥३०॥ जयद्रथश्चहंतव्योलंबतेचदिवाकरः॥ श्रांतश्चैषमहाबा
हुरल्पप्राणश्चसांप्रतं॥ ३१ ॥ परिश्रांताहयाश्चास्यहययंताचमाधव॥ नचभूरिश्रवाःश्रांतःससहायश्चकेशव ॥ ३२॥ अपीदानींभवेदस्यक्षेममस्मिन्समाग
मे॥ कच्चिन्नसागरंतीर्त्वासात्यकिःसत्यविक्रमः॥ ३३॥ गोष्पदंप्राप्यसीदेतमहौजाःशिनिपुंगवः॥ अपिकौरवमुख्येनकृतास्त्रेणमहात्मना॥ ३४॥ समेत्यभू
रिश्रवसास्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् ॥ व्यतिक्रममिमंमन्येधर्मराजस्यकेशव ॥ ३५॥ आचार्याद्भयमुत्सृज्ययःप्रैषयतसात्यकिं ॥ ग्रहणंधर्मराजस्यखगः
श्येनइवामिषं॥ ३६॥ नित्यमाशंसतेद्रोणःकच्चित्स्यात्कुशलीनृपः॥ ३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यक्यर्जुनदर्शनेएकचत्वा
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥ क्रोधाद्भूरिश्रवाराजन्सह
सासमुपाद्रवत्॥ १॥ तमब्रवीन्महाराजकौरव्यःशिनिपुंगवं॥ अद्यप्राप्तोसिदिष्ट्यामेचक्षुर्विषयमित्युत॥ २॥

णपर्वणिटीकायांएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तमिति ॥ १ ॥ उतात्यर्थे॥२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाश्वतीःसमाःसर्वकालं तुरवधारणे नित्यमेवअसौहन्यात् जयएवतस्येत्यर्थः ॥ १६ ॥

चिराभिलषितंकाममहंप्राप्स्यामिसंयुगे ॥ नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृजसेरणं ॥ ३ ॥ अद्यत्वांसमरेहत्वानित्यंशूराभिमानिनं ॥ नंदयिष्यामिदाशार्हकुरु
राजंसुयोधनं ॥ ४ ॥ अद्यमद्बाणनिर्दग्धंपतितंधरणीतले ॥ द्रक्ष्यतस्त्वांरणेवीरौसहितौकेशवार्जुनौ ॥ ५ ॥ अद्यधर्मसुतोराजाश्रुत्वात्वांनिहतंमया ॥ सव्रीडोभ
वितासद्योयेनासीहप्रवेशितः ॥ ६ ॥ अद्यमेविक्रमंपार्थोविज्ञास्यतिधनंजयः ॥ त्वयिभूमौविनिहतेशयानेरुधिरोक्षिते ॥ ७ ॥ चिराभिलषितोह्येषत्वयासह
समागमः ॥ पुरादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यबलिनायथा ॥ ८ ॥ अद्ययुद्धंमहाघोरंतवदास्यामिसात्वत ॥ ततोज्ञास्यसितत्त्वेनमद्वीर्यबलपौरुषं ॥ ९ ॥ अद्यसंयमनीं
यातामयात्वंनिहतोरणे ॥ यथारामानुजेनाजौरावणिर्लक्ष्मणेनह ॥ १० ॥ अद्यकृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजश्चमाधव ॥ हतेत्वयिनिरुत्साहारणंत्यक्ष्यंत्यसंशयं ॥
॥ ११ ॥ अद्यतेपचितिंकृत्वाशितैर्माधवसायकैः ॥ तत्स्त्रियोनंदयिष्यामियेत्वयानिहतारणे ॥ १२ ॥ मच्चक्षुर्विषयंप्राप्तोनत्वंमाधवमोक्ष्यसे ॥ सिंहस्यविषयं
प्राप्तोयथाक्षुद्रमृगस्तथा ॥ १३ ॥ युयुधानस्तुतंराजन्प्रत्युवाचहसन्निव ॥ कौरवेयनसंत्रासोविद्यतेममसंयुगे ॥ १४ ॥ नाहंभीषयितुंशक्योवाङ्मात्रेणतुके
वलं ॥ समांनिहन्यात्संग्रामेयोमांकुर्यान्निरायुधं ॥ १५ ॥ समास्तुशाश्वतीर्हन्याद्योमांहन्याद्धिसंयुगे ॥ किंवृथोक्तेनबहुनाकर्मणातत्समाचर ॥ १६ ॥ शारद
स्येवमेघस्यगर्जितंनिष्फलंहिते ॥ श्रुत्वात्वद्गर्जितंवीरहास्यंहिममजायते ॥ १७ ॥ चिरकालेप्सितंलोकेयुद्धमद्यास्तुकौरव ॥ त्वरतेमेमतिस्तातत्वयुद्धाभिकां
क्षिणी ॥ १८ ॥ नाहत्वाहंनिवर्तिष्येत्वामद्यपुरुषाधम ॥ अन्योन्यंतौतथावाग्भिस्तक्षंतौनरपुंगवौ ॥ १९ ॥ जिघांसूपरमक्रुद्धावभिजघ्नतुराहवे ॥ समेतौतौम
हेष्वासौशुष्मिणौस्पर्धिनौरणे ॥ २० ॥ द्विरदाविवसंक्रुद्धौवासितार्थेमदोत्कटौ ॥ भूरिश्रवाःसात्यकिश्चववर्षतुररिंदमौ ॥ २१ ॥ शरवर्षाणिघोराणिमेघाविव
परस्परं ॥ सौमदत्तिस्तुशैनेयंप्रच्छाद्येषुभिराशुगैः ॥ २२ ॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठविव्याधनिशितैःशरैः ॥ दशभिःसात्यकिंविध्वासौमदत्तिरथापरान् ॥ २३ ॥
मुमोचनिशितान्बाणान्जिघांसुःशिनिपुंगवं ॥ तानस्यविशिखांस्तीक्ष्णानंतरिक्षेविशांपते ॥ २४ ॥ अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिःप्रभो ॥ तौपृथक्शस्त्र
स्त्रवर्षाभ्यामवर्षेतांपरस्परं ॥ २५ ॥ उत्तमाभिजनौवीरौकुरुवृष्णियशस्करौ ॥ तौनखैरिवशार्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ ॥ २६ ॥ ॥१३१॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ भुजघातोभुजस्फोटः निग्रहोहस्तधारणं प्रग्रहोगलहस्तकः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चाप्यकृंततां ॥ निर्भिंदंतौहिगात्राणिविक्षरंतौचशोणितं ॥ २७ ॥ व्यष्टंभयेतामन्योन्यंप्राणद्यूताभिदेविनौ ॥ एवमुत्तमकर्माणौ
कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २८ ॥ परस्परमयुध्येतांवारणाविवयूथपौ ॥ तावदीर्घेणकालेनब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ॥ २९ ॥ यियासंतौपरंस्थानमन्योन्यंसंजगर्जतुः ॥
सात्यकिःसौमदत्तिश्चशरवृष्ट्यापरस्परं ॥ हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणांपश्यतामभ्यवर्षतां ॥ संप्रैक्षंतजनास्तौतुयुध्यमानौयुधांपती ॥ ३१ ॥ यूथपौवासिताहेतोःप्रयु
द्धाविवकुंजरौ ॥ अन्योन्यस्यहयान्हत्वाधनुषीविनिकृत्यच ॥ ३२ ॥ विरथावसियुद्धायसमेयातांमहारणे ॥ आर्षभेचर्मणीचित्रेप्रगृह्यविपुलेशुभे ॥ ३३ ॥ वि
कोशौचाप्यसीकृत्वासमरेतौविचेरतुः ॥ चरंतौविविधान्मार्गान्मंडलानिचभागशः ॥ ३४ ॥ मुहुराजघ्नतुःक्रुद्धावन्योन्यमरिमर्दनौ ॥ सखड्गौचित्रवर्माणौस
निष्कांगदभूषणौ ॥ ३५ ॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंविप्लुतंसृतं ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयंतौयशस्विनौ ॥ ३६ ॥ असिभ्यांसंप्रजह्नातेपरस्परमरिंदमौ ॥ उ
भौछिद्रेषिणौवीरावुभौचित्रंववल्गतुः ॥ ३७ ॥ दर्शयंतावुभौशिक्षांलाघवंसौष्ठवंतथा ॥ रणेरणकृतांश्रेष्ठावन्योन्यंपर्यकर्षतां ॥ ३८ ॥ मुहूर्तमिवराजेंद्रसमा
हत्यपरस्परं ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांवीरावाश्वसतांपुनः ॥ ३९ ॥ असिभ्यांचर्मणीचित्रेशतचंद्रेनराधिप ॥ निकृत्यपुरुषव्याघ्रौबाहुयुद्धंप्रचक्रतुः ॥ ४० ॥ व्यू
ढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव ॥ ४१ ॥ तयोराजन्भुजाघातनिग्रहप्रग्रहास्तथा ॥ शिक्षाबलसमुद्भूताःसर्व
योधप्रहर्षणाः ॥ ४२ ॥ तयोर्नृवरयोराजन्समरेयुध्यमानयोः ॥ भीमोभवन्महाशब्दोवज्रपर्वतयोरिव ॥ ४३ ॥ द्विपाविवविषाणाग्रैःशृंगैरिवमहर्षभौ ॥ भुज
योक्त्रावबंधैश्चशिरोभ्यांचावघातनैः ॥ ४४ ॥ पादावकर्षसंधानैस्तोमरांकुशलासनैः ॥ पादोदरविबंधैश्चभूमावुद्भ्रमणैस्तथा ॥ ४५ ॥ गतप्रत्यागताक्षेपैःपा
तनोत्थानसंप्लुतैः ॥ युयुधातेमहात्मानौकुरुसात्वतपुंगवौ ॥ ४६ ॥ द्वात्रिंशत्करणानिस्युर्यानियुद्धानिभारत ॥ तान्यदर्शयतांतत्रयुध्यमानौमहाबलौ ॥ ४७ ॥
क्षीणायुधेसात्वतेयुध्यमानेततोब्रवीदर्जुनंवासुदेवः ॥ पश्यस्वैनंविरथंयुध्यमानंरणेवरंसर्वधनुर्धराणां ॥ ४८ ॥

भुजयोक्त्रावबंधैर्बाहुपाशवेष्टनैः अवघातनैस्ताडनैः ॥ ४४ ॥ पादशब्दःप्रत्येकंसंबध्यते पादावकर्षैश्चरणावकर्षणैः पादसंधानैश्चरणच्छंदितकैः तोमरैरतिस्फोटनैः अंकुशैरवलुंचनैः पादोदरविबंधैः
पादाभ्यामुदरक्रोडीकरणैः उद्भ्रमणैःपरिवर्तनैः ॥ ४५ ॥ गतैर्गमनैः प्रत्यागतैरावर्तनैः आक्षिपैरास्फालनैः पातनैर्भूमिप्रापणैः उत्थानैःउत्पतनैः संप्लुतैःविस्फारानुबंधैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४९ ॥ सममनुरूपं ॥ ५० ॥ अभ्यहनदास्फालितवान् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुलालएवकौलालः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

प्रविष्टोभारतींभित्वातवपांडवपृष्ठतः ॥ योधितश्चमहावीर्यैःसर्वैर्भारतभारतैः ॥ ४९ ॥ परिश्रांतंयुधांश्रेष्ठंसंप्राप्तोभूरिदक्षिणः ॥ युद्धाकांक्षीसमायांतंनैतत्स
ममिवार्जुन ॥ ५० ॥ ततोभूरिश्रवाःक्रुद्धःसात्यकिंयुद्धदुर्मदः ॥ उद्यम्याभ्याहनद्राजन्मत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ५१ ॥ रथस्थयोर्द्वयोर्युद्धेक्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः ॥ के
शवार्जुनयोराजन्समरेप्रेक्षमाणयोः ॥ ५२ ॥ अथकृष्णोमहाबाहुरर्जुनंप्रत्यभाषत ॥ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रंसौमदत्तिवशंगतं ॥ ५३ ॥ परिश्रांतंगतंभूमौकृ
त्वाकर्मसुदुष्करं ॥ तवांतेवासिनंवीरंपालयार्जुनसात्यकिं ॥ ५४ ॥ नवशंयज्ञशीलस्यगच्छेदेषवरोर्जुन ॥ त्वत्कृतेपुरुषव्याघ्रतदाशुक्रियतांविभो ॥ ५५ ॥ अ
थाब्रवीद्धृष्टमनावासुदेवंधनंजयः ॥ पश्यवृष्णिप्रवीरेणक्रीडंतंकुरुपुंगवं ॥ ५६ ॥ महाद्विपेनेववनेमत्तेनहरियूथपं ॥ संजयउवाच इत्येवंभाषमाणे
तुपांडवेवैधनंजये ॥ ५७ ॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानांभरतर्षभ ॥ तदुद्यम्यमहाबाहुःसात्यकिंन्यहनद्भुवि ॥ ५८ ॥ ससिंहइवमातंगंविकर्षन्भूरिदक्षिणः ॥
व्यरोचतकुरुश्रेष्ठःसात्वतप्रवरंयुधि ॥ ५९ ॥ अथकोशाद्विनिष्कृष्यखड्गंभूरिश्रवारणे ॥ मूर्द्धजेषुनिजग्राहपदाचोरस्यताडयत् ॥ ६० ॥ ततोस्यच्छेत्तुमारब्धः
शिरःकायात्सकुंडलं ॥ तावत्क्षणात्सात्वतोपिशिरःसंभ्रमयंस्त्वरन् ॥ ६१ ॥ यथाचक्रंतुकौलालोदंडविद्धंतुभारत ॥ सहैवभूरिश्रवसोबाहुनाकेशधारिणा ॥
॥ ६२ ॥ तंतथापरिकृष्यंतंदृष्ट्वासात्वतमाहवे ॥ वासुदेवस्ततोराजन्भूयोर्जुनमभाषत ॥ ६३ ॥ पश्यवृष्ण्यंधकव्याघ्रंसौमदत्तिवशंगतं ॥ तवशिष्यंमहाबाहोधनु
ष्यनवरंत्वया ॥ ६४ ॥ असत्योविक्रमःपार्थयत्रभूरिश्रवारणे ॥ विशेषयतिवार्ष्णेयंसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ ६५ ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्वासुदेवेनपांडवः ॥ मन
सापूजयामासभूरिश्रवसमाहवे ॥ ६६ ॥ विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठंक्रीडमानइवाहवे ॥ संहर्षयतिमांभूयःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ ६७ ॥ प्रवरंवृष्णिवीराणांयन्नहन्या
द्धिसात्यकिं ॥ महाद्विपमिवारण्येमृगेंद्रइवकर्षति ॥ ६८ ॥ एवंतुमनसाराजन्पार्थःसंपूज्यकौरवं ॥ वासुदेवंमहाबाहुरर्जुनःप्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ सैंधवेसक्तदृष्टि
त्वान्नैनंपश्यामिमाधवं ॥ एतत्त्वसुकरंकर्मयादवार्थेकरोम्यहं ॥ ७० ॥ इत्युक्त्वावचनंकुर्वन्वासुदेवस्यपांडवः ॥ ततःक्षुरप्रंनिशितंगांडीवेसमयोजयत् ॥ ७१ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ नहन्याद्धंतुंनशक्नोति द्वितीयइवशब्दएवार्थे कर्षत्येवेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विषक्तस्यअन्यासक्तस्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

पार्थबाहुविसृष्टःसमहोल्केवनभश्च्युता ॥ सखङ्गंयज्ञशीलस्यसांगदंबाहुमच्छिनत् ॥ ७२॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभूरिश्रवो बाहुच्छेदेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच सबाहुर्न्यपतद्भूमौसखङ्गःसशुभांगदः ॥ आदधज्जीव लोकस्यदुःखमद्भुतमुत्तमः ॥ १ ॥ प्रहरिष्यन्हृतोबाहुरदृश्येनकिरीटिना ॥ वेगेनन्यपतद्भूमौपंचास्यइवपन्नगः ॥ २ ॥ समोघंकृतमात्मानंदृष्ट्वापार्थेनकौरवः॥ उत्सृज्यसात्यकिंक्रोधाद्गर्हयामासपांडवं ॥ ३॥ भूरिश्रवाउवाच नृशंसंबतकौंतेयकर्मेदंकृतवानसि ॥ अपश्यतोविषक्तस्ययन्मेबाहुमचिच्छिदः ॥ ४ ॥ किंनुवक्ष्यसिराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ किंकुर्वाणोमयासंख्येहतोभूरिश्रवारणे ॥ ५ ॥ इदमिंद्रेणतेसाक्षादुपदिष्टंमहात्मना ॥ अस्त्रंरुद्रेणवापार्थद्रोणेनाथकृ पेणवा ॥ ६ ॥ ननुनामास्त्रधर्मज्ञस्त्वंलोकेभ्यधिकःपरैः ॥ सोयुध्यमानस्यकथंरणेप्रहृतवानसि ॥ ७ ॥ नप्रमत्तायभीतायविरथायप्रयाचते ॥ व्यसनेवर्तमा नायप्रहरंतिमनस्विनः ॥ ८ ॥ इदंतुनीचाचरितमसत्पुरुषसेवितं ॥ कथमाचरितंपार्थपापकर्मसुदुष्करं ॥ ९ ॥ आर्येणसुकरंत्वाहुरार्यकर्मधनंजय ॥ अनार्यक र्मत्वार्येणसुदुष्करतमंभुवि ॥ १० ॥ येषुयेषुनरव्याघ्रयत्रयत्रचवर्तते ॥ आशुतच्छीलतामेतितदिदंत्वयिदृश्यते ॥ ११ ॥ कथंहिराजवंश्यस्त्वंकौरवेयोविशे षतः ॥ क्षत्रधर्मादपक्रांतःसुवृत्तश्चरितव्रतः ॥ १२ ॥ इदंतुयदतिक्षुद्रंवार्ष्णेयार्थेकृतंत्वया ॥ वासुदेवमतंनूनंनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३॥ कोहिनामप्रमत्तायपरे णसहयुध्यते ॥ ईदृशंव्यसनंदद्याद्योनकृष्णसखोभवेत् ॥ १४ ॥ व्रात्याःसंक्लिष्टकर्माणःप्रकृत्यैवचगर्हिताः ॥ वृष्ण्यंधकाःकथंपार्थप्रमाणंभवताकृताः ॥ १५॥ एवमुक्तोरणेपार्थोभूरिश्रवसमब्रवीत् ॥ अर्जुनउवाच व्यक्तंहिजीर्यमाणोपिबुद्धिंजरयतेनरः ॥ १६ ॥ अनर्थकमिदंसर्वंयत्त्वयाव्याहृतंप्रभो ॥ जान न्नेवहृषीकेशंगर्हसेमांचपांडवं ॥ १७॥ संग्रामाणांहिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ नचाधर्ममहंकुर्यांजानंश्चैवहिमुह्यसे ॥ १८ ॥ युध्यंतिक्षत्रियाःशत्रून्स्वैः स्वैःपरिवृतानराः ॥ भ्रातृभिःपितृभिःपुत्रैस्तथासंबंधिबांधवैः ॥ १९ ॥ वयस्यैरथमित्रैश्चतेचबाहुंसमाश्रिताः ॥ सकथंसात्यकिंशिष्यंसुखसंबंधिमेवच ॥ ॥ २० ॥ अस्मदर्थेचयुध्यंतंत्यक्त्वाप्राणान्सुदुस्त्यजान् ॥ ममबाहुंरणेराजन्दक्षिणंयुद्धदुर्मदं ॥ २१ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ येषुयेषुसत्स्वसत्सुवा यत्रयत्रशुभेऽशुभेवाकर्मणि ॥ ११ ॥ १२ ॥१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रायंआमरणानशनं उपाविशत् प्रारब्धवान् ॥ ३३ ॥ प्राणानसून् प्राणेषुवायुषु अजुहोदाहितवान्

नचात्मारक्षितव्योवैराजन्रणगतेनहि ॥ योयस्ययुज्यतेर्थेषुसवैरक्ष्योनराधिप ॥ २२ ॥ तैरक्ष्यमाणैःसन्नृपोरक्षितव्योमहामृधे ॥ यद्यहंसात्यकिंपश्येवध्यमा
नंमहारणे ॥ २३ ॥ ततस्तस्यवियोगेनपापंमेऽनर्थतोभवेत् ॥ रक्षितश्चमयायस्मात्तस्मात्कुध्यसिकिंमयि ॥ २४ ॥ यच्चमेगर्हसेराजन्नन्येनसहसंगतं ॥ अहं
त्वयाविनिकृतस्तत्रमेबुद्धिविभ्रमः ॥ २५ ॥ कवचंधुन्वतस्तुभ्यंरथंचारोहतःस्वयं ॥ धनुर्ज्याकर्षतश्चैवयुध्यतःसहशत्रुभिः ॥ २६ ॥ एवंरथगजाकीर्णेहयपत्ति
समाकुले ॥ सिंहनादोद्धतरवेगंभीरेसैन्यसागरे ॥ २७ ॥ स्वैःपरैश्चसमेतेभ्यःसात्वतेनचसंगमे ॥ एकस्यैकेनहिकथंसंग्रामःसंभविष्यति ॥ २८ ॥ बहुभिःसह
संगम्यनिर्जित्यचमहारथान् ॥ श्रांतश्चश्रांतवाहश्चविमनाःशस्त्रपीडितः ॥ २९ ॥ ईदृशंसात्यकिंसंख्येनिर्जित्यचमहारथं ॥ अधिकत्वंविजानीषेस्ववीर्यवश
मागतं ॥ ३० ॥ यदिच्छसिशिरश्चास्यअसिनाहंतुमाहवे ॥ तथाकृच्छ्रगतंचैवसात्यकिंकःक्षमिष्यति ॥ ३१ ॥ त्वंवैविगर्हयात्मानमात्मानंयोनरक्षसि ॥ कथं
करिष्यसेवीरयोवात्वांसंश्रयेज्जनः ॥ ३२ ॥ संजयउवाच एवमुक्तोमहाबाहुर्यूपकेतुर्महायशाः ॥ युयुधानंसमुत्सृज्यरणेप्रायमुपाविशत् ॥ ३३ ॥ शरा
नास्तीर्यसव्येनपाणिनापुण्यलक्षणः ॥ यियासुर्ब्रह्मलोकायप्राणान्प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ ३४ ॥ सूर्येचक्षुःसमाधायप्रसन्नंसलिलेमनः ॥ ध्यायन्महोपनिषदंयो
गयुक्तोभवन्मुनिः ॥ ३५ ॥ ततःससर्वसेनायांजनःकृष्णधनंजयौ ॥ गर्हयामासतंचापिशशंसपुरुषर्षभं ॥ ३६ ॥ निंद्यमानौतथाकृष्णौनोचतुःकिंचिदप्रियं ॥
ततःप्रशस्यमानश्चनाहृष्यद्यूपकेतनः ॥ ३७ ॥ तांस्तथावादिनोराजन्पुत्रांस्तवधनंजयः ॥ अमृष्यमाणोमनसातेषांतस्यचभाषितं ॥ ३८ ॥ असंक्रुद्धमनावा
चःस्मारयन्निवभारत ॥ उवाचपांडुतनयःसाक्षेपमिवफाल्गुनः ॥ ३९ ॥ ममसर्वेपिराजानोजानंत्येवमहाव्रतं ॥ नशक्योमामकोहंतुंयोमेस्याद्बाणगोचरे ॥
॥ ४० ॥ यूपकेतोनिरीक्ष्यैतन्नमामर्हसिगर्हितुं ॥ नहिधर्ममविज्ञाययुक्तंगर्हयितुंपरं ॥ ४१ ॥ आत्तशस्त्रस्यहिरणेवृष्णिवीरंजिघांसतः ॥ यदहंबाहुमच्छैत्संनस
धर्मोविगर्हितः ॥ ४२ ॥ न्यस्तशस्त्रस्यबालस्यविरथस्यविवर्मणः ॥ अभिमन्योर्वधंतातधार्मिकःकोनपूजयेत् ॥ ४३ ॥ एवमुक्तःसपार्थेनशिरसाभूमिमस्पृश
त् ॥ पाणिनाचैवसव्येनप्राहिणोदस्यदक्षिणं ॥ ४४ ॥ एतत्पार्थस्यतुवचस्ततःश्रुत्वामहाद्युतिः ॥ यूपकेतुर्महाराजतूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥ ४५ ॥

॥ ३४ ॥ प्रसन्नमकल्मषं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दक्षिणंकृत्तमात्मनःपाणिं अस्यार्जुनस्यसमीपेप्राहिणोत् प्रहितवान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सकृद्विभाताःसहप्रकाशाः गरुडस्योत्तमांगेनपृष्ठेनयानंयस्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ प्रसक्तमन्यासक्तं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

अर्जुनउवाच यात्रीतिर्धर्मराजेमेभीमेचबलिनांवरे॥ नकुलेसहदेवेचसामेत्वयिशलाग्रज ॥ ४६ ॥ मयात्वंसमनुज्ञातःकृष्णेनचमहात्मना॥ गच्छपुण्य
कृताँल्लोकाञ्छिबिरौशीनरोयथा॥४७॥ वासुदेवउवाच येलोकाममविमलाःसकृद्विभाताब्रह्माद्यैःसुरवृषभैरपीष्यमाणाः ॥ तान्क्षिप्रंव्रजसततान्नि
होत्रयाजिन्मत्तुल्योभवगरुडोत्तमांगयानः ॥ ४८ ॥ संजयउवाच उत्थितःसतुशैनेयोविमुक्तःसौमदत्तिना ॥ खड्गमादायचिच्छित्सुःशिरस्तस्यम
हात्मनः॥ ४९ ॥ निहतंपांडुपुत्रेणप्रसक्तंभूरिदक्षिणं ॥ इयेषसात्यकिर्हंतुंशलाग्रजमकल्मषं॥ ५० ॥ निकृत्तभुजमासीनंछिन्नहस्तमिवद्विपं ॥ क्रोशतांसर्वसै
न्यानांनिंद्यमानःसुदुर्मनाः ॥ ५१ ॥ वार्यमाणःसकृष्णेनपार्थेनचमहात्मना ॥ भीमेनचक्ररक्षाभ्यामश्वत्थाम्नाकृपेणच ॥ ५२ ॥ कर्णेनवृषसेनेनसैंधवेनतथै
वच ॥ विक्रोशतांचसैन्यानामवधीत्तंधृतव्रतं ॥ ५३ ॥ प्रायोपविष्टायरणेपार्थेनच्छिन्नबाहवे ॥ सात्यकिःकौरवेयायखड्गेनापाहरच्छिरः ॥५४॥ नाभ्यनंदंत
सैन्यानिसात्यकिंतेनकर्मणा ॥ अर्जुनेनहतंपूर्वंयज्जघानकुरूद्वहं॥ ५५॥ सहस्राक्षसमंचैवसिद्धचारणमानवाः॥ भूरिश्रवसमालोक्ययुद्धेप्रायगतंहतं ॥५६॥
अपूजयंततंदेवाविस्मितास्तेऽस्यकर्मभिः ॥ पक्षवादांश्चसुबहून्प्रावदंस्तवसैनिकाः॥ ५७॥ नवार्ष्णेयस्यापराधोभवितव्यंहितत्तथा ॥ तस्मान्मन्युर्नवःकार्यः
क्रोधोदुःखतरोनृणां॥ ५८ ॥ हंतव्यश्चैववीरेणनात्रकार्याविचारणा॥ विहितोह्यस्यधात्रैवमृत्युःसात्यकिराहवे॥ ५९॥ सात्यकिरुवाच नहंतव्योनहं
तव्यइतियन्मांप्रभाषत॥ धर्मवादैरधर्मिष्ठाधर्मकंचुकमास्थिताः॥ ६०॥ यदाबालःसुभद्रायाःसुतःशस्त्रविनाकृतः॥ युष्माभिर्निहतोयुद्धेतदाधर्मःक्वगतः
॥ ६१ ॥ मयात्वेतत्प्रतिज्ञातंक्षेपेकस्मिंश्चिदेवहि॥ योमांनिष्पिष्यसंग्रामेजीवन्हन्यात्पदारुषा ॥ ६२॥ समेवध्योभवेच्छत्रुर्यद्यपिस्यान्मुनिव्रतः॥ चेष्टमानंप्र
तीघातेसभुजंमांसचक्षुषः॥ ६३ ॥ मन्यध्वंमृतइत्येवमेतद्वोबुद्धिलाघवं ॥ युक्तोह्यस्यप्रतीघातःकृतोमेकुरुपुंगवाः ॥ ६४॥ यत्तुपार्थेनमांदृष्ट्वाप्रतिज्ञामभिर
क्षता॥ सखड्गोस्यहृतोबाहुरेतेनैवास्मिवंचितः॥ ६५॥ भवितव्यंहियद्भाविदैवंचेष्टयतीवच॥ सोयंहतोविमर्देस्मिन्किमत्राधर्मचेष्टितं ॥ ६६ ॥ अपिचायं
पुरागीतःश्लोकोवाल्मीकिनाभुवि॥ नहंतव्याःस्त्रियइतियद्ब्रवीषिप्लवंगम॥ ६७॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ क्षेपेनिंदायां जीवन्निति द्वितीयार्थेप्रथमा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ इवेत्येवार्थे दैवमेवचेष्टयतीत्यन्वयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वकालंमनुष्येणव्यवसायवतासदा ॥ पीडाकरममित्राणांयत्स्यात्कर्तव्यमेवतत् ॥ ६८ ॥ संजयउवाच एवमुक्तेमहाराजसर्वेकौरवपुंगवाः ॥ नस्म किंचिदभाषंतमनसासमपूजयन् ॥ ६९ ॥ मंत्राभिपूतस्यमहाध्वरेषुयशस्विनोभूरिसहस्रदस्यच ॥ मुनेरिवारण्यगतस्यतस्यनतत्रकश्चिद्वधमभ्यनंदत् ॥ ॥ ७० ॥ सुनीलकेशंवरदस्यतस्यशूरस्यपारावतलोहिताक्षं ॥ अश्वस्यमेध्यस्यशिरोनिकृत्तंन्यस्तंहविर्धानमिवांतरेण ॥ ७१ ॥ सतेजसाशस्त्रकृतेनपूतोमहाह वेदेहवरंविसृज्य ॥ आक्रामदूर्ध्ववरदोवरार्होव्यावृत्यधर्मेणपरेणरोदसी ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिभूरिश्रवोवधेत्रिचत्वारिं शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अजितोद्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः ॥ तीर्णःसैन्यार्णवंवीरःप्रति श्रुत्ययुधिष्ठिरे ॥ १ ॥ सकथंकौरवेयेणसमरेष्वनिवारितः ॥ निगृह्यभूरिश्रवसाबलाद्भुविनिपातितः ॥ २ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्निहोत्पत्तिंशैनेय स्ययथापुरा ॥ यथाचभूरिश्रवसोयत्रतेसंशयोनृप ॥ ३ ॥ अत्रेःपुत्रोऽभवत्सोमःसोमस्यतुबुधःस्मृतः ॥ बुधस्यैकोमहेंद्राभःपुत्रआसीत्पुरूरवाः ॥ ४ ॥ पुरूरवस आयुस्तुआयुषोनहुषःसुतः ॥ नहुषस्ययययातिस्तुराजादेवर्षिसंमतः ॥ ५ ॥ ययातेर्देवयान्यांतुयदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः ॥ यदोरभूदन्ववायदेवमीढइतिस्मृतः ॥ ६ ॥ यादवस्तस्यतुसुतःशूरस्त्रैलोक्यसंमतः ॥ शूरस्यशौरिर्नृवरोवसुदेवोमहायशाः ॥ ७ ॥ धनुष्यनवरःशूरःकार्तवीर्यसमोयुधि ॥ तद्वीर्यश्चापितत्रैवकुलेशिनिरभून्नृ प ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदेवकस्यमहात्मनः ॥ दुहितुःस्वयंवरेराजन्सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९ ॥ तत्रवैदेवकींदेवींवसुदेवार्थमाशुवै ॥ निर्जित्यपार्थिवान्सर्वान् रथमारोपयच्छिनिः ॥ १० ॥ तांदृष्ट्वादेवकींशूरोरथस्थांपुरुषर्षभः ॥ नामृष्यतमहातेजाःसोमदत्तःशिनेर्नृप ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धंचित्रमद्भुतं ॥ बाहुयुद्धंसुबलिनोःप्रसक्तंपुरुषर्षभ ॥ १२ ॥ शिनिनासोमदत्तस्तुप्रसह्यभुविपातितः ॥ असिमुद्यम्यकेशेषुप्रगृह्यचपदाहतः ॥ १३ ॥ मध्येराजसहस्राणांप्रे क्षकाणांसमंततः ॥ कृपयाचपुनस्तेनसजीवेतिविसर्जितः ॥ १४ ॥ तदवस्थःकृतस्तेनसोमदत्तोऽथमारिष ॥ प्रासादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः ॥ १५ ॥ त स्यतुष्टोमहादेवोवराणांवरदःप्रभुः ॥ वरेणच्छंदयामाससतुवव्रेवरंनृप ॥ १६ ॥

॥१३४॥

अजितइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ परपरिग्रहाःपराधीनाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ चक्रंप्रतापः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुश्चत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तदवस्थइति ॥ १ ॥ २ ॥ हेपुंडरीकाक्षसजयद्रथस्त्रिषुधर्मेषुवर्ततेइतिश्रूयते केपुनस्तेत्रयोधर्माः अत्रोच्यते यदियुध्यमानोह

पुत्रमिच्छामिभगवन्योनिपात्यशिनेःसुतं ॥ मध्येराजसहस्राणांपदाहन्याच्चसंयुगे ॥ १७॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासोमदत्तस्यपार्थिव ॥ एवमस्त्वितितत्रोक्त्वास
देवोंतरधीयत ॥ १८ ॥ सतेनवरदानेनलब्धवान्भूरिदक्षिणं ॥ अपातयच्चसमरेसौमदत्तिःशिनेःसुतं ॥ १९॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांपदाचैनमताडयत् ॥ एतत्तेक
थितंराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २० ॥ नहिशक्योरणेजेतुंसात्वतोमनुजर्षभैः ॥ लब्धलक्ष्याश्चसंग्रामेबहुशश्चित्रयोधिनः ॥ २१ ॥ देवदानवगंधर्वान्विजेता
रोह्यविस्मिताः ॥ स्ववीर्यविजयेयुक्तानैतेपरपरिग्रहाः ॥ २२ ॥ नतुल्यंवृष्णिभिरिहदृश्यतेकिंचनप्रभो ॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चबलेनभरतर्षभ ॥ २३ ॥ नज्ञातिम
वमन्यंतेवृद्धानांशासनेरताः ॥ नदेवासुरगंधर्वानयक्षोरगराक्षसाः ॥ २४ ॥ जेतारोवृष्णिवीराणांकिंपुनर्मानवारणे ॥ ब्रह्मद्रव्येगुरुद्रव्येज्ञातिस्वेचाप्यहिंस
काः ॥ २५ ॥ एतेषांरक्षितारश्चयेस्युःकस्यांचिदापदि ॥ अर्थवंतोनचोत्सिक्ताब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ २६ ॥ समर्थान्नावमन्यंतेदीनानभ्युद्धरंतिच ॥ नित्यंदे
वपरादांतात्रातारश्चाविकत्थनाः ॥ २७॥ तेनवृष्णिप्रवीराणांचक्रंनप्रतिहन्यते ॥ अपिमेरुंवहेत्कश्चित्तरेद्वामकरालयं ॥ २८ ॥ नतुवृष्णिप्रवीराणांसमेत्यांतं
व्रजेन्नृप ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्रतेसंशयःप्रभो ॥ कुरुराजनरश्रेष्ठतवव्यपनयोमहान् ॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसात्यकि
प्रशंसायांचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तदवस्थेहतेतस्मिन्भूरिश्रवसिकौरवे ॥ यथाभूयोभवद्युद्धंतन्म
माचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच भूरिश्रवसिसंक्रांतेपरलोकायभारत ॥ वासुदेवंमहाबाहुरर्जुनःसमचूचुदत् ॥ २ ॥ चोदयाश्वान्भृशंकृष्णयतोराजा
जयद्रथः ॥ श्रूयतेपुंडरीकाक्षत्रिषुधर्मेषुवर्तते ॥ ३ ॥ प्रतिज्ञांसफलांचापिकर्तुमर्हसिमेऽनघ ॥ अस्तमेतिमहाबाहोत्वरमाणोदिवाकरः ॥ ४ ॥ एतद्धिपुरुषव्या
घ्रमहदभ्युद्यतंमया ॥ कार्यंसंरक्ष्यतेचैषकुरुसेनामहारथैः ॥ ५ ॥ यथानाभ्येतिसूर्योस्तंयथासत्यंभवेद्वचः ॥ चोदयाश्वांस्तथाकृष्णयथाहन्यांजयद्रथं ॥ ६ ॥

न्यतेतदातूर्णंस्वर्गप्राप्तिरेवतस्यधर्मः अथपलायमानोहन्यतेतदानरकप्राप्तिरेवतस्यधर्मः अथमद्भयात्स्वदेशंगच्छतितदायशःशरीरनाशएवतस्यधर्मः यावदसौयुद्धाभिमुखःप्रथमधर्मेतिष्ठतितावदेवहंतुमुचितः
अतःशीघ्रमश्वांश्चोदयेति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

हयज्ञः हयतत्त्वज्ञः ॥ ७ ॥ आशुगैः मारुतैः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपहतोमोहितः विपरीतोऽन्यथाभूतप्रकृतिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

ततःकृष्णोमहाबाहूरजतप्रतिमान्हयान् ॥ हयज्ञश्चोदयामासजयद्रथवधंप्रति ॥ ७ ॥ तंप्रायांतममोघेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः ॥ त्वरमाणामहाराजसेनामुख्याः समाद्रवन् ॥ ८ ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चवृषसेनोथमद्रराट् ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवस्वयमेवचसैंधवः ॥ ९ ॥ समासाद्यचबीभत्सुःसैंधवंसमुपस्थितं ॥ नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यांसंप्रैक्षन्निर्दहन्निव ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजाराधेयंत्वरितोब्रवीत् ॥ अर्जुनंप्रेक्ष्यसंयातंजयद्रथवधंप्रति ॥ ११ ॥ अयंसवैकर्तनयुद्धकालो विदर्शयस्वात्मबलंमहात्मन् ॥ यथानवध्येतरणेर्जुनेनजयद्रथःकर्णतथाकुरुष्व ॥ १२ ॥ अल्पावशेषोदिवसोनृवीरविघातयस्वाद्यरिपुंशरौघैः ॥ दिनक्षयंप्राप्य नरप्रवीरध्रुवोहिनःकर्णजयोभविष्यति ॥ १३ ॥ सैंधवेरक्ष्यमाणेतुसूर्यस्यास्तमनंप्रति ॥ मिथ्याप्रतिज्ञःकौंतेयःप्रवेक्ष्यतिहुताशनं ॥ १४ ॥ अनर्जुनायांचभुवि मुहूर्तमपिमानद ॥ जीवितुंनोत्सहेरन्वैभ्रातरोस्यसहानुगाः १५ ॥ विनष्टैःपांडवेयैश्चसशैलवनकाननां ॥ वसुंधरामिमांकर्णभोक्ष्यामोहतकंटकां ॥ १६ ॥ दैवेनोपहतःपार्थोविपरीतश्चमानद ॥ कार्याकार्यमजानानःप्रतिज्ञांकृतवान्रणे ॥ १७ ॥ नूनमात्मविनाशायपांडवेनकिरीटिना ॥ प्रतिज्ञेयंकृताकर्णजयद्रथवधंप्रति ॥ १८ ॥ कथंजीवतिदुर्धर्षेत्वयिराधेयफाल्गुनः ॥ अनस्तंगतआदित्येहन्यात्सैंधवकंनृपं ॥ १९ ॥ रक्षितंमद्रराजेनकृपेणचमहात्मना ॥ जयद्रथंरणमुखेकथंहन्याद्धनंजयः ॥ २० ॥ द्रौणिनारक्ष्यमाणंचमयादुःशासनेनच ॥ कथंप्राप्स्यतिबीभत्सुःसैंधवंकालचोदितः ॥ २१ ॥ युध्यंतेबहवःशूरालंबतेच दिवाकरः ॥ शंकेजयद्रथंपार्थोनैवप्राप्स्यतिमानद ॥ २२ ॥ सत्वंकर्णमयासार्धंशूरैश्चान्यैर्महारथैः ॥ द्रौणिनात्वंहिसहितोमद्रेशेनकृपेणच ॥ २३ ॥ युध्यस्वयत्नमास्थायपरंपार्थेनसंयुगे ॥ एवमुक्तस्तुराधेयस्तवपुत्रेणमारिष ॥ २४ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंप्रत्युवाचकुरूत्तमं ॥ दृढलक्ष्येणवीरेणभीमसेनेनधन्विना ॥ २५ ॥ भृशंभिन्नतनुःसंख्येशरजालैरनेकशः ॥ स्थातव्यमितितिष्ठामिरणेसंप्रतिमानद ॥ २६ ॥ नांगमिंगतिकिंचिन्मेसंतप्तस्यमहेषुभिः ॥ योत्स्यामितुयथाशक्त्यात्वदर्थंजीवितंमम ॥ २७ ॥ यथापांडवमुख्योसौनहनिष्यतिसैंधवं ॥ नहिमेयुध्यमानस्यसायकानस्यतःशितान् ॥ २८ ॥ सैंधवंप्राप्स्यतेवीरःसव्यसाचीधनंजयः ॥ यत्तुभक्तिमताकार्यंसततंहितकांक्षिणा ॥ २९ ॥ तत्करिष्यामिकौरव्यजयोदैवेप्रतिष्ठितः ॥ सैंधवार्थेपरंयत्नंकरिष्याम्यद्यसंयुगे ॥ ३० ॥ ॥१३५॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दृढलक्ष्येणदृढप्रहारेण ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रतिष्ठितोअधीनः ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

त्वत्प्रियार्थंमहाराजजयोदैवेप्रतिष्ठितः॥ अद्ययोत्स्येर्जुनमहंपौरुषंस्वंव्यपाश्रितः॥ ३१ ॥ त्वदर्थेंपुरुषव्याघ्रजयोदैवेप्रतिष्ठितः॥ अद्ययुद्धंकुरुश्रेष्ठममपार्थस्य चोभयोः॥ ३२ ॥ पश्यंतुसर्वसैन्यानिदारुणंलोमहर्षणं॥ कर्णकौरवयोरेवंरणेसंभाषमाणयोः॥ ३३ ॥ अर्जुनोनिशितैर्बाणैर्जघानतववाहिनीं॥ चिच्छेदनि शितैर्बाणैःशूराणामनिवर्तिनां॥ ३४॥ भुजान्परिघसंकाशान्हस्तिहस्तोपमान्रणे॥ शिरांसिचमहाबाहुश्चिच्छेदनिशितैःशरैः॥ ३५॥ हस्तिहस्तान्हयग्रीवारथा क्षांश्चसमंततः॥ शोणिताक्तान्हयारोहान्गृहीतप्रासतोमरान्॥ ३६ ॥ क्षुरैश्चिच्छेदबीभत्सुर्द्विधैकैकंत्रिधैवच॥ हयान्वारणमुख्यांश्चप्रापतंतसमंततः॥ ३७॥ ध्वजाश्छत्राणिचापानिचामराणिशिरांसिच॥ कक्षमग्निरिवोद्भूतःप्रदहंस्तववाहिनीं॥ ३८॥ अचिरेणमहींपार्थश्चकाररुधिरोत्तरां॥ हतभूयिष्ठयोधंतत्कृ त्वातवबलंबली॥ ३९॥ आससाददुराधर्षःसैंधवंसत्यविक्रमः॥ बीभत्सुर्भीमसेनेनसात्वतेनचरक्षितः॥ ४०॥ प्रबभौभरतश्रेष्ठज्वलन्निवहुताशनः॥ तंतथा वस्थितंदृष्ट्वात्वदीयावीर्यसंपदा॥ ४१॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवंपुरुषर्षभाः॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चवृषसेनोथमद्रराट्॥ ४२॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवस्वयमेवच सैंधवः॥ सन्नद्धाःसैंधवस्यार्थेसमावृण्वन्किरीटिनं॥ ४३॥ नृत्यंतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलनिःस्वनैः॥ संग्रामकोविदंपार्थंसर्वेयुद्धविशारदाः॥ ४४॥ अभीताः पर्यवर्तंतव्यादितास्यमिवांतकं॥ सैंधवंपृष्ठतःकृत्वाजिघांसंतोच्युतार्जुनौ॥ ४५॥ सूर्यास्तमनमिच्छंतोलोहितायतिभास्करे॥ तेभुजैर्भोगिभोगाभैर्धनूंष्यान म्यसायकान्॥ ४६॥ मुमुचुःसूर्यरश्म्याभाञ्छतशःफाल्गुनंप्रति॥ ततस्तानस्यमानांश्चकिरीटीयुद्धदुर्मदः॥ ४७॥ द्विधात्रिधाष्टधैकैकंछित्वाविव्याधतान् रथान्॥ सिंहलांगूलकेतुस्तुदर्शयन्वीर्यमात्मनः॥ ४८॥ शारद्वतीसुतोराजन्नर्जुनंप्रत्यवारयत्॥ सविध्वादशभिःपार्थंवासुदेवंचसप्तभिः॥ ४९॥ अतिष्ठ द्रथमार्गेषुसैंधवंप्रतिपालयन्॥ अथैनंकौरवश्रेष्ठाःसर्वएवमहारथाः॥ ५०॥ महतारथवंशेनसर्वतःप्रत्यवारयन्॥ विस्फारयंतश्चापानिविसृजंतश्चसाय कान्॥ ५१॥ सैंधवंपर्यरक्षंतशासनात्तनयस्यते॥ ततःपार्थस्यशूरस्यबाह्वोर्बलमदृश्यत॥ ५२॥ इषूणामक्षयत्वंचधनुषोगांडिवस्यच॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्य द्रौणेःशारद्वतस्यच॥ ५३॥ एकैकंदशभिर्बाणैःसर्वानेवसमार्पयत्॥ तंद्रौणिःपंचविंशत्यावृषसेनश्चसप्तभिः॥ ५४॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याकर्णशल्यौत्रिभि स्त्रिभिः॥ तएनमभिगर्जंतोविध्यंतश्चपुनःपुनः॥ ५५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ युध्यतांप्रेक्षणीयावित्यन्वयः

विधुन्वंतश्चचापानिसर्वतःप्रत्यवारयन् ॥ श्लिष्टंचसर्वतश्चक्रूरथमंडलमाशुते ॥ ५६ ॥ सूर्यास्तमनमिच्छंतस्त्वरमाणामहारथाः ॥ तएनमभिनर्दंतोविधुन्वा
नाधनूंषिच ॥ ५७ ॥ सिषिचुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिंमेघाइवांबुभिः ॥ तेमहास्त्राणिदिव्यानितत्रराजन्व्यदर्शयन् ॥ ५८ ॥ धनंजयस्यगात्रेतुशूराःपरिघबाहवः ॥
हतभूयिष्ठयोधंतत्कृत्वातवबलंबली ॥ ५९ ॥ आससाददुराधर्षःसैंधवंसत्यविक्रमः ॥ तंकर्णःसंयुगेराजन्प्रत्यवारयदाशुगैः ॥ ६० ॥ मिषतोभीमसेनस्यसा
त्वतस्यचभारत ॥ तंपार्थोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यद्रणाजिरे ॥ ६१ ॥ सूतपुत्रंमहाबाहुःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ सात्वतश्चत्रिभिर्बाणैःकर्णविव्याधमारिष ॥ ६२ ॥
भीमसेनस्त्रिभिश्चैवपुनःपार्थश्चसप्तभिः ॥ तान्कर्णःप्रतिविव्याधषष्ट्याषष्ट्यामहारथः ॥ ६३ ॥ तद्युद्धमभवद्राजन्कर्णस्यबहुभिःसह ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसूतपुत्र
स्यमारिष ॥ ६४ ॥ यदेकःसमरेक्रुद्धस्त्रीन्रथान्पर्यवारयत् ॥ फाल्गुनस्तुमहाबाहुःकर्णवैकर्तनंरणे ॥ ६५ ॥ सायकानांशतेनैवसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ रुधिरो
क्षितसर्वांगःसूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ ६६ ॥ शरैःपंचाशतावीरःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत ॥ तस्यतल्लाघवंदृष्ट्वानामृष्यतरणेऽर्जुनः ॥ ६७ ॥ ततःपार्थोधनुश्छित्वावि
व्याधैनंस्तनांतरे ॥ सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणोधनंजयः ॥ ६८ ॥ अथान्यद्धनुरादायसूतपुत्रःप्रतापवान् ॥ सायकैरष्टसाहस्रैश्छादयामासपांडवं ॥ ६९ ॥
तांबाणवृष्टिमतुलांकर्णचापसमुत्थितां ॥ व्यधमत्सायकैःपार्थःशलभानिवमारुतः ॥ ७० ॥ छादयामासचतदासायकैरर्जुनोरणे ॥ पश्यतांसर्वयोधानांदर्शयन्
पाणिलाघवं ॥ ७१ ॥ वधार्थंचास्यसमरेसायकंसूर्यवर्चसं ॥ चिक्षेपत्वरयायुक्तस्त्वराकालेधनंजयः ॥ ७२ ॥ तमापतंतंवेगेनद्रौणिश्चिच्छेदसायकं ॥ अर्धचंद्रेण
तीक्ष्णेनसच्छिन्नःप्रापतद्भुवि ॥ ७३ ॥ कर्णोपिद्विषतांहंताछादयामासफाल्गुनं ॥ सायकैर्बहुसाहस्रैःकृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ७४ ॥ तौवृषाविवनर्दंतौनरसिंहौमहा
रथौ ॥ सायकैस्तुप्रतिच्छन्नंचक्रतुःखमजिह्मगैः ॥ ७५ ॥ अदृश्यौचशरौघैस्तौनिघ्नंतावितरेतरं ॥ कर्णपार्थोस्मितिष्ठत्वंकर्णोहंतिष्ठफाल्गुन ॥ ७६ ॥ इत्येवंतर्जयंतौ
तौवाक्शल्यैस्तुदतांतदा ॥ युध्यतांसमरेवीरौचित्रंलघुचसुष्ठुच ॥ ७७ ॥ प्रेक्षणीयौचाभवतांसर्वयोधसमागमे ॥ प्रशस्यमानौसमरेसिद्धचारणपन्नगैः ॥
॥ ७८ ॥ अयुध्येतांमहाराजपरस्परवधैषिणौ ॥ ततोदुर्योधनोराजंस्तावकानभ्यभाषत ॥ ७९ ॥ यत्नाद्रक्षतराधेयंनाहत्वासमरेर्जुनं ॥ निवर्तिष्यतिराधेयइति
मामुक्तवान्वृषः ॥ ८० ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

॥१३६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ प्राप्ययुद्धमितिशेषः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ आस्यसमंततःक्षिप्त्वा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥

एतस्मिन्नंतरेराजन्दृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं ॥ आकर्णमुक्तैरिषुभिःकर्णस्यचतुरोहयान् ॥ ८१ ॥ अनयच्छ्वेतलोकायचतुर्भिःश्वेतवाहनः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथ
नीडादपातयत् ॥ ८२ ॥ छादयामाससशरैस्तवपुत्रस्यपश्यतः ॥ संछाद्यमानःसमरेहताश्वोहतसारथिः ॥ ८३ ॥ मोहितःशरजालेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत ॥ तंत
थाविरथंदृष्ट्वारथमारोप्यतंतदा ॥ ८४ ॥ अश्वत्थामामहाराजभूयोर्जुनमयोधयत् ॥ मद्रराजश्चकौंतेयमविध्यत्त्रिंशताशरैः ॥ ८५ ॥ शारद्वतस्तुविंशत्यावासु
देवंसमार्पयत् ॥ धनंजयंद्वादशभिराजघानशिलीमुखैः ॥ ८६ ॥ चतुर्भिःसिंधुराजश्चवृषसेनश्चसप्तभिः ॥ पृथक्पृथङ्महाराजविव्यधुःकृष्णपांडवौ ॥ ८७ ॥
तथैवतान्प्रत्यविध्यत्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ द्रोणपुत्रंचतुःषष्ट्यामद्रराजंशतेनच ॥ ८८ ॥ सैंधवंदशभिर्बाणैर्वृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ शारद्वतंचविंशत्याविद्ध्वापार्थो
ननादह ॥ ८९ ॥ तेप्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छंतःसव्यसाचिनः ॥ सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनंजयं ॥ ९० ॥ अथार्जुनःसर्वतोवारुणास्त्रंप्रादुश्चक्रेत्रासय
न्धार्तराष्ट्रान् ॥ तंप्रत्युदीयुःकुरवःपांडुपुत्रंरथैर्महार्हैःशरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ९१ ॥ ततस्तुतस्मिंस्तुमुलेसमुत्थितेसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ नोमुह्यतप्राप्यसरा
जपुत्रःकिरीटमालीव्यसृजच्छरौघान् ॥ ९२ ॥ राज्यप्रेप्सुःसव्यसाचीकुरूणांस्मरन्क्लेशान्द्वादशवर्षवृत्तान् ॥ गांडीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मासर्वादिशोव्यावृणो
दप्रमेयः ॥ ९३ ॥ प्रदीप्तोल्कमभवच्चांतरिक्षंमृतेषुदेहेष्वपतन्वयांसि ॥ यत्पिंगलज्येनकिरीटमालीक्रुद्धोरिपूनाजगवेनहंति ॥ ९४ ॥ ततःकिरीटीमहतामहाय
शाःशरासनेनास्यशरानरीकजित् ॥ हयप्रवेकोत्तमनागघूर्णितान्कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ॥ ९५ ॥ गदाश्चगुर्वीःपरिघानयस्मयानसींश्चशक्तीश्चरणेन
राधिपाः ॥ महांतिशस्त्राणिचभीमदर्शनाःप्रगृह्यपार्थंसहसाभिदुद्रुवुः ॥ ९६ ॥ ततोयुगांताभ्रसमस्वनंमहन्महेंद्रचापप्रतिमंचगांडिवं ॥ चकर्षदोर्भ्यांविहस
न्भृशंययौदहंस्त्वदीयान्यमराष्ट्रवर्धनः ॥ ९७ ॥ सतानुदीर्णान्सरथान्सवारणान्पदातिसंघांश्चमहाधनुर्धरः ॥ विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणेचकारवीरोयमरा
ष्ट्रवर्धनान् ॥ ९८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिसंकुलयुद्धेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच श्रुत्वानिनादंधनुषश्चतस्यविस्पष्टमुत्कृष्टमिवांतकस्य ॥ शक्राशनिस्फोटसमंसुघोरंविकृष्यमाणस्यधनंजयेन ॥ १ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

त्रासोद्विग्नंतथोद्भ्रांतंत्वदीयंतद्बलंनृप॥ युगांतवातसंक्षुब्धंचलद्वीचितरंगितं॥ २॥प्रलीनमीनमकरंसागरांभइवाभवत् ॥सरणेव्यचरत्पार्थःप्रेक्ष्यमाणोधनंजयः
॥३॥ युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वाण्यस्त्राणिदर्शयन्॥ आददानंमहाराजसंदधानंचपांडवं॥ ४॥ उत्कर्षतंसृजंतंचनस्मपश्यामलाघवात्॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुरैंद्रम
स्त्रंदुरासदं॥ ५॥ प्रादुश्चक्रेमहाराजत्रासयन्सर्वभारतान्॥ ततःशराःप्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रिताः॥ ६॥ प्रदीप्ताश्चशिखिमुखाःशतशोथसहस्रशः ॥ आ
कर्णपूर्णनिर्मुक्तैरभ्यर्कांशुनिभैःशरैः॥ ७॥ नभोभवत्तदुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिवसंवृतं॥ ततःशस्त्रांधकारंतत्कौरवैःसमुदीरितं ॥ ८ ॥ अशक्यंमनसाप्यन्यैःपांड
वःसंभ्रमन्निव॥ नाशयामासविक्रम्यशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः॥ ९ ॥ नैशंतमोंशुभिःक्षिप्रंदिनादाविवभास्करः॥ ततस्तुतावकंसैन्यंदीप्तैःशरगभस्तिभिः॥१०॥
आक्षिपत्पल्वलांबूनिनिदाघार्कइवप्रभुः॥ ततोदिव्यास्त्रविदुषाप्रहिताःसायकांशवः॥ ११॥ समाप्लुवन्द्विषत्सैन्यंलोकंभानोरिवांशवः॥ अथापरेसमुत्सृष्टावि
शिखास्तिग्मतेजसः॥ १२॥ हृदयान्याशुवीराणांविविशुःप्रियबंधुवत्॥ यएनमीयुःसमरेत्वद्योधाःशूरमानिनः ॥ १३ ॥ शलभाइवतेदीप्तमग्निंप्राप्ययुः
क्षयं॥ एवंसमृद्नन्शत्रूणांजीवितानियशांसिच॥ १४॥ पार्थश्चचारसंग्रामेमृत्युर्विग्रहवानिव॥ सकिरीटानिवस्त्राणिसांगदान्विपुलान्भुजान्॥ १५॥ सकुं
डलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः॥ सतोमरान्गजस्थानांसप्रासान्हयसादिनां ॥ १६ ॥ सचर्मणःपदातीनांरथिनांचसधन्वनः ॥ सप्रतोदान्नियंतॄणांबाहूं
श्चिच्छेदपांडवः॥ १७॥ प्रदीप्तोग्रशरार्चिष्मान्बभौतत्रधनंजयः ॥ सविस्फुलिंगाग्रशिखोज्वलन्निवहुताशनः ॥ १८ ॥ तंदेवराजप्रतिमंसर्वशस्त्रभृतांवरं॥
युगपद्दिक्षुसर्वासुरथस्थंपुरुषर्षभं॥ १९ ॥ निक्षिपंतंमहास्त्राणिप्रेक्षणीयंधनंजयं ॥ नृत्यंतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलनादिनं ॥ २० ॥ निरीक्षितुंनशेकुस्तेयत्नवं
तोऽपिपार्थिवाः॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे॥ २१ ॥ दीप्तोग्रसंभृतशरःकिरीटीविरराजह ॥ वर्षास्विवोदीर्णजलःसेंद्रधन्वांबुदोमहान्॥ २२ ॥ महा
स्त्रसंप्लवेतस्मिन्जिष्णुनासंप्रवर्तिते॥ सुदुस्तरेमहाघोरेममज्जुर्योधपुंगवाः॥ २३ ॥ उत्कृत्तवदनैर्देहैःशरीरैःकृत्तबाहुभिः ॥ भुजैश्चपाणिनिर्मुक्तैःपाणिभिर्व्यं
गुलीकृतैः॥ २४ ॥ कृत्ताग्रहस्तैःकरिभिःकृत्तदंतैर्मदोत्कटैः ॥ हयैश्चविधुरग्रीवैरथैश्चशकलीकृतैः ॥ २५॥ निकृत्तांत्रैःकृत्तपादैस्तथान्यैःकृत्तसंधिभिः॥ नि
श्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्चशतशोथसहस्रशः॥ २६॥ मृत्योराघातललितंतत्पार्थायोधनंमहत्॥ अपश्याममहीपालभीरूणांभयवर्धनं॥ २७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

आक्रीडमिवरुद्रस्यपुराभ्यर्दयतःपशून् ॥ गजानांक्षुरनिर्मुक्तैःकरैःसभुजगेवभूः ॥ २८ ॥ क्वचिद्बभौस्रग्विणीववक्त्रपद्मैःसमाचिता ॥ विचित्रोष्णीषमुकुटैःके
यूरांगदकुंडलैः ॥ २९ ॥ स्वर्णचित्रतनुत्रैश्चभांडैश्चगजवाजिनां ॥ किरीटशतसंकीर्णातत्रतत्रसमाचिता ॥ ३० ॥ विरराजभृशंचित्रामहीनववधूरिव ॥ म
ज्जामेदःकर्दमिनींशोणितौघतरंगिणीं ॥ ३१ ॥ मर्मास्थिभिरगाधांचकेशशैवलशाद्वलां ॥ शिरोबाहूपलतटांरुग्णक्रोडास्थिसंकटां ॥ ३२ ॥ चित्रध्वजपता
काढ्यांछत्रचापोर्मिमालिनीं ॥ विगतासुमहाकायांगजदेहाभिसंकुलां ॥ ३३ ॥ रथोडुपशताकीर्णांहयसंघातरोधसं ॥ रथचक्रयुगेषाक्षकूबरैरतिदुर्गमां ॥
॥ ३४ ॥ प्रासासिशक्तिपरश्वुविशिखाहिदुरासदां ॥ बलकंकमहानक्रांगोमायुमकरोत्कटां ॥ ३५ ॥ गृध्रोदग्रमहाग्राहांशिवाविरुतभैरवां ॥ नृत्यत्प्रेतपिशा
चाद्यैर्भूताकीर्णांसहस्रशः ॥ ३६ ॥ गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनीं ॥ महाप्रतिभयांरौद्रांघोरांवैतरणीमिव ॥ ३७ ॥ नदींप्रवर्तयामासभीरूणांभयवर्धि
नीं ॥ तंदृष्ट्वातस्यविक्रांतमंतकस्येवरूपिणः ॥ ३८ ॥ अभूतपूर्वंकुरुषुभयमागाद्रणाजिरे ॥ ततआदायवीराणामस्त्रैरस्त्राणिपांडवः ॥ ३९ ॥ आत्मानंरौद्रमा
चष्टरौद्रकर्मण्यधिष्ठितः ॥ ततोरथवरान्राजन्नत्यतिक्रामदर्जुनः ॥ ४० ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नशेकुःसर्वभूतानिपांडवंप्रतिवीक्षितुं ॥ ४१ ॥
प्रसृतांस्तस्यगांडीवाच्छरव्रातान्महात्मनः ॥ संग्रामेसंप्रपश्यामोहंसपंक्तिरिवांबरे ॥ ४२ ॥ विनिवार्यसवीराणामस्त्रैरस्त्राणिसर्वतः ॥ दर्शयन्रौद्रमात्मानमुग्रेकर्म
णिधिष्ठितः ॥ ४३ ॥ सतान्रथवरान्राजन्नत्याक्रामत्तदार्जुनः ॥ मोहयन्निवनाराचैर्जयद्रथवधेप्सया ॥ विसृजन्दिक्षुसर्वासुशरानसितसारथिः ॥ ४४ ॥
सरथोव्यचरत्तूर्णंप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥ भ्रमंतइवशूरस्यशरव्रातामहात्मनः ॥ ४५ ॥ अदृश्यंतांतरिक्षस्थाःशतशोथसहस्रशः ॥ आददानंमहेष्वासंसंदधानं
चसायकं ॥ ४६ ॥ विसृजंतंचकौंतेयंनानुपश्यामवैतदा ॥ तथासर्वादिशोराजन्सर्वांश्चरथिनोरणे ॥ ४७ ॥ कदंबीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् ॥ विव्याध
चचतुःषष्ट्याशराणांनतपर्वणां ॥ ४८ ॥ सैंधवाभिमुखंयांतंयोधाःसंप्रेक्ष्यपांडवं ॥ न्यवर्तंतरणाद्वीरानिराशास्तस्यजीविते ॥ ४९ ॥ योयोभ्यधावदाक्रंदेताव
कःपांडवंरणे ॥ तस्यतस्यांतगाबाणाःशरीरेन्यपतन्प्रभो ॥ ५० ॥ कबंधसंकुलंचक्रेतवसैन्यंमहारथः ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःशरैरग्न्यंशुसन्निभैः ॥ ५१ ॥

कदंबीकृत्यकदंबकुसुमानीवकृत्वा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

एवंतत्तवराजेंद्रचतुरंगबलंतदा ॥ व्याकुलीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ५२ ॥ द्रौणिंपंचाशताविध्यवृषसेनंत्रिभिःशरैः ॥ कृपायमाणःकौंतेयःकृपंनव
भिरार्दयत् ॥ ५३ ॥ शल्यंषोडशभिर्बाणैःकर्णंद्वात्रिंशताशरैः ॥ सैंधवंतुचतुःषष्ट्याविध्वासिंहइवानदत् ॥ ५४ ॥ सैंधवस्तुतथाविद्धःशरैर्गांडीवधन्वना ॥ नचक्ष
मेसुसंक्रुद्धस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ ५५ ॥ सवराहध्वजस्तूर्णंगार्ध्रपत्रानजिह्मगान् ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ ५६ ॥ आकर्णपूर्णान्चिक्षे
पफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ त्रिभिस्तुविध्वागोविंदंनाराचैःषड्भिरर्जुनं ॥ ५७ ॥ अष्टभिर्वाजिनोविध्यध्वजंचैकेनपत्रिणा ॥ सविक्षिप्यार्जुनस्तूर्णंसैंधवप्रहितान्
शरान् ॥ ५८ ॥ युगपत्तस्यचिच्छेदशराभ्यांसैंधवस्यह ॥ सारथेश्चशिरःकायात्ध्वजंचसमलंकृतं ॥ ५९ ॥ सच्छिन्नयष्टिःसुमहान्धनंजयशराहतः ॥ वराहःसिं
धुराजस्यपपाताग्निशिखोपमः ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुतंगच्छतिभास्करे ॥ अब्रवीत्पांडवंराजंस्त्वरमाणोजनार्दनः ॥ ६१ ॥ एषमध्येकृतःषड्भिःपार्थवी
रैर्महारथैः ॥ जीवितेप्सुर्महाबाहोभीतस्तिष्ठतिसैंधवः ॥ ६२ ॥ एताननिर्जित्यरणेषड्रथान्पुरुषर्षभ ॥ नशक्यःसैंधवोहंतुंयतोनिर्व्याजमर्जुन ॥ ६३ ॥ योग
मत्रविधास्यामिसूर्यस्यावरणंप्रति ॥ अस्तंगतइतिव्यक्तंद्रक्ष्यत्येकःससिंधुराट् ॥ ६४ ॥ हर्षेणजीविताकांक्षीविनाशार्थंतवप्रभो ॥ नगोप्स्यतिदुराचारःस
आत्मानंकथंचन ॥ ६५ ॥ तत्रच्छिद्रेप्रहर्तव्यंत्वयास्यकुरुसत्तम ॥ व्यपेक्षानैवकर्तव्यागतोस्तमितिभास्करः ॥ ६६ ॥ एवमस्त्वितिबीभत्सुःकेशवंप्रत्यभाष
त ॥ ततोसृजत्तमःकृष्णःसूर्यस्यावरणंप्रति ॥ ६७ ॥ योगीयोगेनसंयुक्तोयोगिनामीश्वरोहरिः ॥ सृष्टेतमसिकृष्णेनगतोस्तमितिभास्करः ॥ ६८ ॥ त्वदीयाज
हृषुर्योधाःपार्थनाशान्नराधिप ॥ तेप्रहृष्टारणेराजन्नापश्यन्सैनिकारविं ॥ ६९ ॥ उन्नाम्यवक्त्राणितदासचराजाजयद्रथः ॥ वीक्षमाणेततस्तस्मिन्सिंधुरा
जेदिवाकरं ॥ ७० ॥ पुनरेवाब्रवीत्कृष्णोधनंजयमिदंवचः ॥ पश्यसिंधुपतिंवीरंप्रेक्षमाणंदिवाकरं ॥ ७१ ॥ भयंहिविप्रमुच्यैतत्त्वत्तोभरतसत्तम ॥ अयंकालो
महाबाहोवधायास्यदुरात्मनः ॥ ७२ ॥ छिंधिमूर्धानमस्याशुकुरुसाफल्यमात्मनः ॥ इत्येवंकेशवेनोक्तःपांडुपुत्रःप्रतापवान् ॥ ७३ ॥ न्यवधीत्तावकंसैन्यंशरै
रर्काग्निसन्निभैः ॥ कृपंविव्याधविंशत्याकर्णंपंचाशताशरैः ॥ ७४ ॥ शल्यंदुर्योधनंचैवषड्भिःषड्भिरताडयत् ॥ वृषसेनंतथाष्टाभिःषष्ट्यासैंधवमेवच ॥ ७५ ॥ त
थैवचमहाबाहुस्त्वदीयान्पांडुनंदनः ॥ गाढंविध्वाशरैराजन्जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ७६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥

तंसमीपस्थितंदृष्ट्वालेलिहानमिवानलं ॥ जयद्रथस्यगोप्तारःसंशयंपरमंगताः ॥ ७७ ॥ ततःसर्वेमहाराजतवयोधाजयैषिणः॥ सिषिचुःशरधाराभिःपाकशा
सनिमाहवे ॥ ७८ ॥ संछाद्यमानःकौंतेयःशरजालैरनेकशः ॥ अक्रुध्यत्समहाबाहुरजितःकुरुनंदनः ॥ ७९ ॥ ततःशरमयंजालंतुमुलंपाकशासनिः॥ व्यसृज
त्पुरुषव्याघ्रस्तवसैन्यजिघांसया ॥ ८० ॥ तेहन्यमानावीरेणयोधाराजन्रणेतव ॥ प्रजह्नुःसैंधवंभीताद्वौसमंनाप्यधावतां ॥ ८१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामकुंतीपु
त्रस्यविक्रमं ॥ तादृङ्नभावीभूतोवायच्चकारमहायशाः ॥ ८२ ॥ द्विपान्द्विपगतांश्चैवहयान्हयगतानपि ॥ तथासरथिनश्चैवन्यहन्रुद्रःपशूनिव ॥ ८३ ॥ नतत्र
समरेकश्चिन्मयादृष्टोनराधिप ॥ गजोवाजीनरोवापियोनपार्थशराहतः ॥ ८४ ॥ रजसातमसाचैवयोधाःसंछन्नचक्षुषः ॥ कश्मलंप्राविशन्घोरंनान्वजानन्प
रस्परं ॥ ८५ ॥ तेशरैर्भिन्नमर्माणःसैनिकाःपार्थचोदितैः ॥ बभ्रमुश्चस्खलुःपेतुःसेदुर्मम्लुश्चभारत ॥ ८६ ॥ तस्मिन्महाभीषणकेप्रजानामिवसंक्षये ॥ रणेमह
तिदुष्पारेवर्तमानेसुदारुणे ॥ ८७ ॥ शोणितस्यप्रसेकेनशीघ्रत्वादनिलस्यच ॥ अशाम्यत्तद्रजोभौममसृक्सिक्तेधरातले ॥ ८८ ॥ आनाभिनिरमज्जंश्चरथच
क्राणिशोणिते ॥ मत्तावेगवताराजंस्तावकानांरणांगने ॥ ८९ ॥ हस्तिनश्चहतारोहादारितांगाःसहस्रशः ॥ स्वान्यनीकानिमृद्नंतआर्तनादाःप्रदुद्रुवुः ॥ ९० ॥
हयाश्चपतितारोहाःपत्तयश्चनराधिप ॥ प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः ॥ ९१ ॥ मुक्तकेशाविकवचाःक्षरंतःक्षतजंक्षतैः ॥ प्रापलायंतसंत्रस्तास्त्यक्त्वारण
शिरोजनाः ॥ ९२ ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्चकेचित्तत्राभवन्भुवि ॥ हतानांचापरेमध्येद्विरदानांनिलिल्यिरे ॥ ९३ ॥ एवंतवबलंराजन्द्रावयित्वाधनंजयः ॥ न्यवधी
त्सायकैर्घोरैःसिंधुराजस्यरक्षिणः ॥ ९४ ॥ द्रौणिंकृपंकर्णशल्यौवृषसेनंसुयोधनं ॥ छादयामासतीव्रेणशरजालेनपांडवः ॥ ९५ ॥ नगृह्णन्नक्षिपन्राजन्मुंच
न्नापिचसंदधत् ॥ अदृश्यतार्जुनःसंख्येशीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन ॥ ९६ ॥ धनुर्मंडलमेवास्यदृश्यतेस्मास्यतःसदा ॥ सायकाश्चव्यदृश्यंतनिश्चरंतःसमंततः ॥ ९७ ॥
कर्णस्यतुधनुश्छित्वावृषसेनस्यचैवह ॥ शल्यस्यसूतंभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ९८ ॥ गाढविद्धावुभौकृत्वाशरैःस्वस्रीयमातुलौ ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठोद्रौ
णिशारद्वतौरणे ॥ ९९ ॥ एवंतान्व्याकुलीकृत्यत्वदीयानांमहारथान् ॥ उज्जहारशरंघोरंपांडवोनलसन्निभं ॥ १०० ॥ इंद्राशनिसमप्रख्यंदिव्यमस्त्राभिमं
त्रितं ॥ सर्वभारसहंशश्वद्गंधमाल्यार्चितंमहत् ॥ १०१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १०२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥१२७ ॥

वज्रेणास्त्रेणसंयोज्यविधिवत्कुरुनंदनः ॥ समादधन्महाबाहुर्गांडीवेक्षिप्रमर्जुनः ॥ २ ॥ तस्मिन्संधीयमानेतुशरेज्वलनतेजसि ॥ अंतरिक्षेमहानादोभूताना
॥१३९॥ मभवन्नृप ॥ ३ ॥ अब्रवीच्चपुनस्तत्रत्वरमाणोजनार्दनः ॥ धनंजयशिरश्छिंधिसैंधवस्यदुरात्मनः ॥ ४ ॥ अस्तंमहीधरश्रेष्ठंयियासतिदिवाकरः ॥ शृणुष्वैतच्च
वाक्यंमेजयद्रथबधंप्रति ॥ ५ ॥ वृद्धक्षत्रःसैंधवस्यपिताजगतिविश्रुतः ॥ सकालेनेहमहतासैंधवंप्राप्तवान्सुतं ॥ ६ ॥ जयद्रथममित्रघ्नंवागुवाचाशरीरिणी ॥
नृपमंतर्हितावाणीमेघदुंदुभिनिःस्वना ॥ ७ ॥ तवात्मजोमनुष्येंद्रकुलशीलदमादिभिः ॥ गुणैर्भविष्यतिविभोसदृशोवंशयोर्द्वयोः ॥ ८ ॥ क्षत्रियप्रवरोलोकेनि
त्यंशूराभिसत्कृतः ॥ किंत्वस्ययुध्यमानस्यसंग्रामेक्षत्रियर्षभः ॥ ९ ॥ शिरश्छेत्स्यतिसंक्रुद्धःशत्रुश्चालक्षितोभुवि ॥ एतच्छ्रुत्वासिंधुराजोध्यात्वाचिरमरिंदमः
॥ १० ॥ ज्ञातीन्सर्वानुवाचेदंपुत्रस्नेहाभिचोदितः ॥ संग्रामेयुध्यमानस्यवहतोमहतींधुरं ॥ ११ ॥ धरण्यांममपुत्रस्यपातयिष्यतियःशिरः ॥ तस्यापिशतधामू
र्धाफलिष्यतिनसंशयः ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वाततोराज्येस्थापयित्वाजयद्रथं ॥ वृद्धक्षत्रोवनंयातस्तपश्चोग्रंसमास्थितः ॥ १३ ॥ सोयंतप्यतितेजस्वीतपोघोरंदुरा
सदं ॥ समंतपंचकादस्माद्बहिर्वानरकेतन ॥ १४ ॥ तस्माज्जयद्रथस्यत्वंशिरश्छित्वामहामृधे ॥ दिव्येनास्त्रेणरिपुहन्घोरेणाद्भुतकर्मणा ॥ १५ ॥ सकुंडलंसिंधु
पतेःप्रभंजनसुतानुज ॥ उत्संगेपातयस्वास्यवृद्धक्षत्रस्यभारत ॥ १६ ॥ अथत्वमस्यमूर्धानंपातयिष्यतिभूतले ॥ तवापिशतधामूर्धाफलिष्यसिनसंशयः ॥
॥ १७ ॥ यथाचेदंनजानीयात्सराजातपसिस्थितः ॥ तथाकुरुकुरुश्रेष्ठदिव्यमस्त्रमुपाश्रितः ॥ १८ ॥ नह्यसाध्यमकार्यंवाविद्यतेतवकिंचन ॥ समस्तेष्वपिलो
केषुत्रिषुवासवनंदन ॥ १९ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंस्टक्किणीपरिसंलिहन् ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंदिव्यमंत्राभिमंत्रितं ॥ २१ ॥ सर्वभारसहंशश्वद्गंधमाल्यार्चितंशरं ॥
विससर्जार्जुनस्तूर्णंसैंधवस्यवधेधृतं ॥ २१ ॥ सतुगांडीवनिर्मुक्तःशरःश्येनइवाशुगः ॥ छित्वाशिरःसिंधुपतेरुत्पपातविहायसं ॥ २२ ॥ तच्छिरःसिंधुराजस्य
शरैरूर्ध्वमवाहयत् ॥ दुर्हृदामप्रहर्षायसुहृदांहर्षणायच ॥ २३ ॥ शरैःकदंबकीकृत्यकालेतस्मिंश्चपांडवः ॥ योधयामासतांश्चैवपांडवःषण्महारथान् ॥ २४ ॥
ततःसुमहदाश्चर्यंतत्रापश्यामभारत ॥ समंतपंचकाद्बाह्यंशिरोयद्व्यहरत्ततः ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुवृद्धक्षत्रोमहीपतिः ॥ संध्यामुपास्तेतेजस्वीसंबंधीतव ॥१३९॥
मारिष ॥ २६ ॥ उपासीनस्यतस्याथकृष्णकेशंसकुंडलं ॥ सिंधुराजस्यमूर्धानमुत्संगेसमपातयत् ॥ १२७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ १४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्चत्वारिंशदधिकशतत

तस्योत्संगेनिपतितंशिरस्तच्चारुकुंडलं ॥ वृद्धक्षत्रस्यनृपतेरलक्षितमरिंदम ॥ २८ ॥ कृतजप्यस्यतस्याथवृद्धक्षत्रस्यभारत ॥ प्रोत्तिष्ठतस्तत्सहसाशिरोगच्छद्ध
रातलं ॥ २९ ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यपुत्रमूर्धनिभूतले ॥ गतेतस्यापिशतधामूर्धागच्छदरिंदम ॥ ३० ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिविस्मयंजग्मुरुत्तमं ॥ वासुदेवं
चबीभत्सुंप्रशशंसुर्महारथं ॥ ३१ ॥ ततोविनिहतेराजन्सिंधुराजेकिरीटिना ॥ तमस्तद्वासुदेवेनसंहृतंभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ पश्चाज्ज्ञातंमहीपालतवपुत्रैःसहानु
गैः ॥ वासुदेवप्रयुक्तेयंमायेतिनृपसत्तम ॥ ३३ ॥ एवंसनिहतोराजन्पार्थेनामिततेजसा ॥ अक्षौहिणीरष्टहत्वाजामातातवसैंधवः ॥ ३४ ॥ हतंजयद्रथंदृष्ट्वा
तवपुत्रानराधिप ॥ दुःखादश्रूणिमुमुचुर्निराशाश्चाभवन्जये ॥ ३५ ॥ ततोजयद्रथेराजन्हतेपार्थेनकेशवः ॥ दध्मौशंखंमहाबाहुरर्जुनश्चपरंतपः ॥ ३६ ॥
भीमश्चवृष्णिसिंहश्चयुधामन्युश्चभारत ॥ उत्तमौजाश्चविक्रांतःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् ॥ ३७ ॥ श्रुत्वामहांतंतंशब्दंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ सैंधवंनिहतंमेने
फाल्गुनेनमहात्मना ॥ ३८ ॥ ततोवादित्रघोषेणस्वान्योधान्पर्यहर्षयत् ॥ अभ्यवर्ततसंग्रामेभारद्वाजंयुयुत्सया ॥ ३९ ॥ ततःप्रववृतेराजन्नस्तंगच्छतिभास्क
रे ॥ द्रोणस्यसोमकैःसार्धंसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ ४० ॥ तेतुसर्वेप्रयत्नेनभारद्वाजंजिघांसवः ॥ सैंधवेनिहतेराजन्नयुध्यंतमहारथाः ॥ ४१ ॥ पांडवास्तुजयंल
ब्ध्वासैंधवंविनिहत्यच ॥ अयोधयंस्तुतेद्रोणंजयोन्मत्तास्ततस्ततः ॥ ४२ ॥ अर्जुनोपिततोयोधांस्तावकान्रथसत्तमान् ॥ अयोधयन्महाबाहुर्हत्वासैंधवकं
नृपं ॥ ४३ ॥ सदेवशत्रूनिवदेवराजःकिरीटमालीव्यधमत्समंतात् ॥ यथातमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नःपूर्वप्रतिज्ञांसमवाप्यवीरः ॥ १४४ ॥ इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिजयद्रथवधेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्विनिहतेवीरे
सैंधवेसव्यसाचिना ॥ मामकायदकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच सैंधवंनिहतंदृष्ट्वारणेपार्थेनभारत ॥ अमर्षवशमापन्नःकृपःशारद्वत
स्ततः ॥ २ ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् ॥ द्रौणिश्चाभ्यद्रवद्राजन्रथमास्थायफाल्गुनं ॥ ३ ॥ तावेतौरथिनांश्रेष्ठौरथाभ्यांरथसत्तमौ ॥ उभावुभयत
स्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षतां ॥ ४ ॥ सतथाशरवर्षाभ्यांसुमहद्भ्यांमहाभुजः ॥ पीड्यमानःपरामार्तिमगमद्रथिनांवरः ॥ ५ ॥

मोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरइत्यादेराजन्कर्मस्थितेनरेइत्यंतस्यग्रंथस्यपुरुषेणयत्नःकार्यःफलंतुदैवाधीनमितितात्पर्यार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अजिघांसुः हंतुमनिच्छन् आचार्यकंगुरोःसंमानं ॥ ६ ॥ तमेवाह अस्त्रैरिति मंदवेगान्अत्यनाकृष्टचापत्वादल्पवेगान् ॥ ७ ॥ तेचापि तेबाणास्तथापि ॥ ८ ॥ अवासीदत्अवसन्नः ॥ ९ ॥ भर्तारंसारथे

सोजिघांसुर्गुरुंसंख्येगुरोस्तनयमेवच॥ चकाराचार्यकंतत्रकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यद्रौणेःशारद्वतस्यच ॥ मंदवेगानिषूंस्ताभ्यामजिघांसुरवास्त्रजत्॥ ७॥ तेचापिभृशमभ्यघ्नन्विशिखाःपार्थचोदिताः ॥ बहुत्वात्तुपरामार्तिंशराणांतावगच्छतां ॥ ८॥ अथशारद्वतोराजन्कौंतेयशरपीडितः॥ अवासीदद्रथोपस्थेमूर्च्छामभिजगामह॥ ९ ॥ विह्वलंतमभिज्ञायभर्तारंशरपीडितं॥ हतोयमितिचज्ञात्वासारथिस्तमपावहत्॥ १० ॥ तस्मिन्भग्नेमहाराजकृपेशारद्वतेयुधि॥ अश्वत्थामाप्यपायासीत्पांडवेयाद्रथांतरं॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशारद्वतंपार्थोमूर्छितंशरपीडितं॥ रथएवमहेष्वासःसकृपंपर्यदेवयत्॥ १२ ॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोवचनंचेदमब्रवीत्॥ पश्यन्निदंमहाप्राज्ञःक्षत्ताराजानमुक्तवान्॥ १३ ॥ कुलांतकरणेपापेजातमात्रेसुयोधने॥ नीयतांपरलोकायसाध्वयंकुलपांसनः॥ १४॥ अस्माद्धिकुरुमुख्यानांमहदुत्पत्स्यतेभयं॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंसत्यवादिनः॥ १५॥ तत्कृतेह्यद्यपश्यामिशरतल्पगतंगुरुं॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलपौरुषं॥ १६॥ कोहिब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येतमादृशः॥ ऋषिपुत्रोममाचार्योद्रोणस्यपरमःसखा॥ १७॥ एषशेतेरथोपस्थेकृपोमद्बाणपीडितः॥ अकामयानेनमयाविशिखैरर्दितोभृशं॥ १८॥ अवसीदन्रथोपस्थेप्राणान्पीडयतीवमे॥ पुत्रशोकाभितप्तेनशरैरभ्यर्दितेनच॥ १९ ॥ अभ्यस्तोबहुभिर्बाणैर्दशधर्मगतेनवै॥ शोचयत्येषनियतंभूयःपुत्रवधाद्धिमां॥ २०॥ कृपणंस्वरथेसन्नंपश्यकृष्णयथागतं॥ उपाकृत्यतुवैविद्यामाचार्येभ्योनरर्षभाः॥ २१॥ प्रयच्छंतीहयेकामान्देवत्वमुपयांतिते॥ येचविद्यामुपादायगुरुभ्यःपुरुषाधमाः॥ २२ ॥ घ्नंतितानेवदुर्वृत्तास्तेवैनिरयगामिनः॥ तदिदंनरकायाद्यकृतंकर्ममयाध्रुवं॥ २३ ॥ आचार्यंशरवर्षेणरथेसादयताकृपं॥ यत्तत्पूर्वमुपाकुर्वन्नस्त्रंमामब्रवीत्कृपः॥ २४ ॥ नकथंचनकौरव्यप्रहर्तव्यंगुराविति॥ तदिदंवचनंसाधोराचार्यस्यमहात्मनः॥ २५॥ नानुष्ठितंतमेवाजौविशिखैरभिवर्षता॥ नमस्तस्मैसुपूज्यायगौतमायापलायिने॥ २६ ॥ धिगस्तुममवार्ष्णेययदस्मैप्रहराम्यहं॥ तथाविलपमानेतुसव्यसाचिनितंप्रति॥ २७॥

रेव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इदंकुलक्षयगुरुद्रोहादिकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शरतल्पगतंशरपंजरगतं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभ्यस्तःअसकृन्निहतः दशधर्मगतेनदुरवस्थागतेन शोचयतिशोकंकारयति एषद्रोणः भूयोधिकंपुत्रवधात् ॥ २० ॥ यथागतंयंप्रकारंप्राप्तं उपाकृत्यअधीत्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ उपाकुर्वन्आध्यापयन् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वृषःकर्णः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वासवीशक्तिरितिशेषः ॥ ३५ ॥ यथाप्रयातितथाप्रयात्वितियोज्यं ज्ञास्यामिज्ञापयिष्यामि यत्रकाले ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

सैंधवंनिहतंदृष्ट्वाराधेयःसमुपाद्रवत् ॥ तमापतंतंराधेयमर्जुनस्यरथंप्रति ॥ २८ ॥ पांचाल्यौसात्यकिश्चैवसहसासमुपाद्रवन् ॥ उपायांतंतुराधेयंदृष्ट्वापार्थोम
हारथः ॥ २९ ॥ प्रहसन्देवकीपुत्रमिदंवचनमब्रवीत् ॥ एषप्रयात्याधिरथिःसात्यकेःस्यंदनंप्रति ॥ ३० ॥ नमृष्यतिहतंनूनंभूरिश्रवसमाहवे ॥ यत्रयात्येषतत्र
त्वंचोदयाश्वान्जनार्दन ॥ ३१ ॥ नसौमदत्तिपदवींगमयेत्सात्यकिंवृषः ॥ एवमुक्तोमहाबाहुःकेशवःसव्यसाचिना ॥ ३२ ॥ प्रत्युवाचमहातेजाःकालयुक्त
मिदंवचः ॥ अलमेषमहाबाहुःकर्णायैकोपिपांडव ॥ ३३ ॥ किंपुनर्द्रौपदेयाभ्यांसहितःसात्वतर्षभः ॥ नचतावत्क्षमःपार्थतवकर्णेनसंगरः ॥ ३४ ॥ प्रज्वलंती
महोल्केवतिष्ठत्यस्यहिवासवी ॥ त्वदर्थंपूज्यमानैषारक्ष्यतेपरवीरहन् ॥ ३५ ॥ अतःकर्णःप्रयात्वत्रसात्वतस्ययथातथा ॥ अहंज्ञास्यामिकौंतेयकालमस्यदुरा
त्मनः ॥ यत्रैनंविशिखैस्तीक्ष्णैःपातयिष्यसिभूतले ॥ ३६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच योसौकर्णेनवीरस्यवार्ष्णेयस्यसमागमः ॥ हतेतुभूरिश्रवसिसैंधवेचनिपा
तिते ॥ ३७ ॥ सात्यकिश्चापिविरथःकंसमारूढवान्रथं ॥ चक्ररक्षौचपांचाल्यौतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३८ ॥ संजयउवाच हंततेवर्तयिष्यामियथाव
त्तंमहारणे ॥ शुश्रूषस्वस्थिरोभूत्वादुराचरितमात्मनः ॥ ३९ ॥ पूर्वमेवहिकृष्णस्यमनोगतमिदंप्रभो ॥ विजेतव्योयथावीरःसात्यकिःसौमदत्तिना ॥ ४० ॥ अ
तीतानागतेराजन्सहिवेत्तिजनार्दनः ॥ ततःसूतंसमाहूयदारुकंसंदिदेशह ॥ ४१ ॥ रथोमेयुज्यतांकल्यमितिराजन्महाबलः ॥ नहिदेवानगंधर्वानयक्षोरगराक्ष
साः ॥ ४२ ॥ मानवावापिजेतारःकृष्णयोःसंतिकेचन ॥ पितामहपुरोगाश्चदेवाःसिद्धाश्चतंविदुः ॥ ४३ ॥ तयोःप्रभावमतुलंशृणुयुद्धंतुतत्तथा ॥ सात्यकिंवि
रथंदृष्ट्वाकर्णंचाभ्युद्यतंरणे ॥ ४४ ॥ दध्मौशंखंमहानादमार्षभेणाथमाधवः ॥ दारुकोऽवेत्यसंदेशंश्रुत्वाशंखस्यचस्वनं ॥ ४५ ॥ रथमन्वानयत्तस्मैसुपर्णोच्छ्रि
तकेतनं ॥ सकेशवस्यानुमतेरथंदारुकसंयुतं ॥ ४६ ॥ आरुरोहशिनेःपौत्रोज्वलनादित्यसन्निभं ॥ कामगैःशैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४७ ॥ हयोदग्रैर्म
हावेगैर्हैमभांडविभूषितैः ॥ युक्तंसमारुह्यचतंविमानप्रतिमंरथं ॥ ४८ ॥ अभ्यद्रवतराधेयंप्रवपन्सायकान्बहून् ॥ चक्ररक्षावपितदायुधामन्यूत्तमौजसौ ॥
॥ ४९ ॥ धनंजयरथंहित्वाराधेयंप्रत्युदीयतुः ॥ राधेयोपिमहाराजशरवर्षंसमुत्सृजन् ॥ ५० ॥

वर्तयिष्यामिकथयिष्यामि ॥ ३९ ॥पूर्वंपूर्वेद्युः ॥ ४० ॥ ४१ ॥कल्यंप्रातः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आर्षभेणस्वार्थेतद्धितः ऋषभस्वरेण ऋषभपुरोद्भवेनेतिप्राञ्चः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ काश्यपेयस्यदारुकस्य ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धोरणेशैनेयमच्युतं ॥ नैवदैवंनगांधर्वंनासुरंनचराक्षसं ॥ ५१ ॥ तादृशंभुविनोयुद्धंदिविवाश्रुतमित्युत ॥ उपारमततत्सैन्यंसरथाश्वनरद्वि
पं॥५२॥ तयोर्दृष्ट्वामहाराजकर्मसंमूढचेतसः ॥ सर्वेचसमपश्यंततद्युद्धमतिमानुषं ॥ ५३ ॥ तयोर्नृवरयोराजन्सारथ्यंदारुकस्यच ॥ गतप्रत्यागतावृत्तैर्मं
डलैःसन्निवर्तनैः॥ ५४ ॥ सारथेस्तुरथस्थस्यकाश्यपेयस्यविस्मिताः ॥ नभस्तलगताश्चैवदेवगंधर्वदानवाः ॥ ५५ ॥ अतीवावहितादृष्टुंकर्णशैनेययोरणं॥
मित्रार्थेतौपराक्रांतौशुष्मिणौस्पर्धिनौरणे ॥ ५६॥ कर्णश्चामरसंकाशोयुयुधानश्चसात्यकिः॥ अन्योन्यंतौमहाराजशरवर्षैरवर्षतां ॥५७॥ प्रममाथशिनेःपौ
त्रंकर्णःसायकवृष्टिभिः ॥ अमृष्यमाणोनिधनंकौरव्यजलसंधयोः ॥ ५८ ॥ कर्णःशोकसमाविष्टोमहोरगइवश्वसन्॥ सशैनेयंरणेक्रुद्धःप्रदहन्निवचक्षुषा॥
॥ ५९ ॥ अभ्यधावतवेगेनपुनःपुनररिंदम ॥ तंतुसक्रोधमालोक्यसात्यकिःप्रत्ययुध्यत ॥ ६० ॥ महताशरवर्षेणगजंप्रतिगजोयथा॥ तौसमेतौनरव्याघ्रौव्या
घ्राविवतरस्विनौ॥ ६१ ॥ अन्योन्यंसंततक्षातेरणेऽनुपमविक्रमौ॥ ततःकर्णंशिनेःपौत्रःसर्वपारसवैःशरैः ॥ ६२ ॥ बिभेदसर्वगात्रेषुपुनःपुनररिंदम ॥सारथिं
चास्यभल्लेनरथनीडादपातयत्॥ ६३॥ अश्वांश्चचतुरःश्वेतान्निजघानशितैःशरैः॥ छित्वाध्वजंरथंचैवशतधापुरुषर्षभ॥ ६४॥ चकारविरथंकर्णंतवपुत्रस्यप
श्यतः॥ ततोविमनसोराजंस्तावकास्तेमहारथाः ॥ ६५ ॥ वृषसेनःकर्णसुतःशल्योमद्राधिपस्तथा॥ द्रोणपुत्रश्चशैनेयंसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ६६॥ ततःपर्याकु
लंसर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ तथासात्यकिनावीरेविरथेसूतजेकृते॥ ६७॥ हाहाकारस्ततोराजन्सर्वसैन्येष्वभून्महान्॥ कर्णोपिविरथोराजन्सात्वतेनकृतःशरैः
॥ ६८ ॥ दुर्योधनरथंतूर्णमारुरोहविनिःश्वसन् ॥ मानयंस्तवपुत्रस्यबाल्यात्प्रभृतिसौहृदं॥ ६९ ॥ कृतांराज्यप्रदानेनप्रतिज्ञांपरिपालयन् ॥ तथातुविरथंकर्णं
पुत्रांश्चतवपार्थिव॥ ७० ॥ दुःशासनमुखान्वीरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी ॥ रक्षन्प्रतिज्ञांभीमेनपार्थेनचपुराकृतां ॥ ७१ ॥ विरथान्विह्वलांश्चक्रेनतुप्राणैर्व्य
योजयत्॥ भीमसेनेनतुवधःपुत्राणांतेप्रतिश्रुतः ॥ ७२ ॥ अनुद्यूतेचपार्थेनवधःकर्णस्यसंश्रुतः ॥ वधेत्वकुर्वन्यत्नंतेतस्यकर्णमुखास्तदा ॥ ७३॥ नाशक्नुवंस्त
तोहंतुंसात्यकिंप्रवरारथाः॥ द्रौणिश्चकृतवर्माचतथैवान्येमहारथाः॥ ७४॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अनुद्यूतेपुनर्द्यूते ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

निर्जिताधनुषैकेनशतशःक्षत्रियर्षभाः ॥ कांक्षंतापरलोकंचधर्मराजस्यचप्रियं ॥ ७५ ॥ कृष्णयोःसदृशोवीर्येसात्यकिःशत्रुतापनः ॥ जितवान्सर्वसैन्यानिता
वकानिहसन्निव ॥ ७६ ॥ कृष्णोवापिभवेल्लोकेपार्थोवापिधनुर्धरः ॥ शैनेयोवानरव्याघ्रचतुर्थस्तुनविद्यते ॥ ७७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अजय्यंवासुदेवस्य
रथमास्थायसात्यकिः ॥ विरथंकृतवान्कर्णंवासुदेवसमोयुधि ॥ ७८ ॥ दारुकेणसमायुक्तःस्वबाहुबलदर्पितः ॥ कच्चिदन्यंसमारूढःसात्यकिःशत्रुतापनः ॥
॥ ७९ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंकुशलोह्यसिभाषितुं ॥ असह्यंतमहंमन्येतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ८० ॥ संजयउवाच शृणुराजन्यथावृत्तंरथमन्यंमहाम
तिः ॥ दारुकस्यानुजस्तूर्णंकल्पनाविधिकल्पितं ॥ ८१ ॥ आयसैःकांचनैश्चापिपट्टैःसन्नद्धकूबरं ॥ तारासहस्रखचितंसिंहध्वजपताकिनं ॥ ८२ ॥ अश्वैर्वातज
वैर्युक्तंहेमभांडपरिच्छदैः ॥ सैंधवैरिंदुसंकाशैःसर्वशब्दातिगैर्दृढैः ॥ ८३ ॥ चित्रकांचनसन्नाहैर्वाजिमुख्यैर्विशांपते ॥ घंटाजालाकुलरवंशक्तितोमरविद्युतं ॥
॥ ८४ ॥ युक्तंसांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छदैः ॥ रथंसंपादयामासमेघगंभीरनिःस्वनं ॥ ८५ ॥ तंसमारुह्यशैनेयस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ दारुकोपियथाकामं
प्रययौकेशवांतिकं ॥ ८६ ॥ कर्णस्यापिरथंराजन्शंखगोक्षीरपांडुरैः ॥ चित्रकांचनसन्नाहैःसदश्वैर्वेगवत्तरैः ॥ ८७ ॥ हेमकक्ष्याध्वजोपेतंक्लृप्तयंत्रपताकिनं ॥
अग्र्यंरथंसुयंतारंबहुशस्त्रपरिच्छदं ॥ ८८ ॥ उपाजह्रुस्तमास्थायकर्णोप्यभ्यद्रवद्रिपून् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ८९ ॥ भूयश्चापिनिबोधे
मंतवापनयजंक्षयं ॥ एकत्रिंशत्तवसुताभीमसेनेनपातिताः ॥ ९० ॥ दुर्मुखंप्रमुखेकृत्वासततंचित्रयोधिनं ॥ शतशोनिहताःशूराःसात्वतेनार्जुनेनच ॥ ९१ ॥
भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाभगदत्तंचभारत ॥ एवमेषक्षयोवृत्तोराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ ९२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिकर्णसात्यकियुद्धे
सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तथागतेषुशूरेषुतेषांममचसंजय ॥ किंवैभीम
स्तदाकार्षीत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच विरथोभीमसेनोवैकर्णवाक्शल्यपीडितः ॥ अमर्षवशमापन्नःफाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥
पुनःपुनस्तूबरकमूढऔदरिकेतिच ॥ अकृतास्त्रकमायोत्सीर्बालसंग्रामकातर ॥ ३ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वृषसेनंतेतवपुत्रमितिशेषः बुद्धिमोहेन बुद्धिविभ्रमेण ॥ २० ॥

इतिमामब्रवीत्कर्णःपश्यतस्तेधनंजय ॥ एवंवक्ताचमेवध्यस्तेनचोक्तोस्मिभारत ॥ ४ ॥ एतद्व्रतंमहाबाहोत्वयासहकृतंमया ॥ तथैतन्ममकौंतेययथातवनसं
शयः ॥५॥ तद्व्यायनरश्रेष्ठस्मरैतद्वचनंमम ॥ यथाभवतितत्सत्यंतथाकुरुधनंजय ॥६॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यभीमस्यामितविक्रमः ॥ ततोर्जुनोब्रवीत्कर्णंकिंचि
द्भ्येत्यसंयुगे ॥ ७॥ कर्णकर्णवृथादृष्टेसूतपुत्रात्मसंस्तुत ॥ अधर्मबुद्धेश्शृणुमेयत्त्वांवक्ष्यामिसांप्रतं ॥ ८ ॥ द्विविधंकर्मशूराणांयुद्धेजयपराजयौ ॥ तौचाप्यनि
त्यौराधेयवासवस्यापियुध्यतः ॥ ९ ॥ मुमूर्षुर्युयुधानेनविरथोविकलेंद्रियः ॥ मद्वध्यस्त्वमितिज्ञात्वाजित्वाजीवन्विसर्जितः ॥ १० ॥ यदृच्छयारणेभीमंयुध्य
मानंमहाबलं ॥ कथंचिद्विरथंकृत्वायत्त्वंरूक्षमभाषथाः ॥ ११ ॥ अधर्मस्त्वेषसुमहाननार्यचरितंचतत् ॥ नारिंजित्वातिकत्थंतेनचजल्पंतिदुर्वचः ॥ १२ ॥ न
चकंचननिंदंतिसंतःशूरानरर्षभाः ॥ त्वंतुप्राकृतविज्ञानस्तत्तद्वदसिसूतज ॥ १३ ॥ बह्वबद्धमकर्ण्यंचचापलादपरीक्षितं ॥ युध्यमानंपराक्रांतंशूरमार्यव्रतेरतं ॥
॥ १४ ॥ यदवोचोप्रियंभीमंनैतत्सत्यंवचस्तव ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांकेशवस्यममैवच ॥ १५ ॥ विरथोभीमसेनेनकृतोसिबहुशोरणे ॥ नचत्वांपरुषंकिंचिदु
क्तवान्पांडुनंदनः ॥ १६ ॥ यस्मात्तुबहुरूक्षंचश्रावितस्तेवृकोदरः ॥ परोक्षंयच्चसौभद्रोयुष्माभिर्निहतोमम ॥ १७ ॥ तस्मादस्यावलेपस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ॥
त्वयातस्यधनुश्छिन्नमात्मनाशायदुर्मते ॥ १८ ॥ तस्माद्वध्योसिमेमूढसभृत्यसुतबांधवः ॥ कुरुत्वंसर्वकृत्यानिमहत्तेभयमागतं ॥ १९ ॥ हंतास्मिवृषसेनंते
प्रेक्षमाणस्यसंयुगे ॥ येचान्येप्युपयास्यंतिबुद्धिमोहेनमांनृपाः ॥ २० ॥ तांश्चसर्वान्हनिष्यामिसत्येनायुधमालभे ॥ त्वांचमूढाकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे ॥ २१ ॥
दृष्ट्वादुर्योधनोमंदोभृशंतप्स्यतिपातितं ॥ अर्जुनेनप्रतिज्ञातेवधेकर्णसुतस्यतु ॥ २२ ॥ महान्सुतुमुलःशब्दोबभूवरथिनांतदा ॥ तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमा
नेमहाभये ॥ २३ ॥ मंदरश्मिःसहस्रांशुरस्तंगिरिमुपाद्रवत् ॥ ततोराजन्हृषीकेशःसंग्रामशिरसिस्थितं ॥ २४ ॥ तीर्णप्रतिज्ञंबीभत्सुंपरिष्वज्येनमब्रवीत् ॥ दि
ष्ट्यासंपादिताजिष्णोप्रतिज्ञामहतीत्वया ॥ २५ ॥ दिष्ट्याविनिहतःपापोवृद्धक्षत्रःसहात्मजः ॥ धार्तराष्ट्रबलंप्राप्यदेवसेनापिभारत ॥ २६ ॥ सीदेतसमरेजिष्णो
नात्रकार्याविचारणा ॥ नतंपश्यामिलोकेषुचिंतयन्पुरुषंक्वचित् ॥ २७ ॥ त्वदृतेपुरुषव्याघ्रयएतद्योधयेद्बलं ॥ महाप्रभावाबहवस्त्वयातुल्याधिकापिवा ॥ २८ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

समेताः पृथिवीपाला धार्तराष्ट्रस्य कारणात् ॥ ते त्वां प्राप्य रणे क्रुद्धा नाभ्यवर्तंत दंशिताः ॥ २९ ॥ तव वीर्यं बलं चैव रुद्रशक्रांतकोपमं ॥ नेदृशं शक्नुयात्कश्चिद्रणे कर्तुं पराक्रमं ॥ ३० ॥ यादृशं कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापनः ॥ एवमेव हते कर्णे सानुबंधे दुरात्मनि ॥ ३१ ॥ वर्धयिष्यामि भूयस्त्वां विजितारिं हतद्विषं ॥ तमर्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तव माधव ॥ ३२ ॥ प्रतिज्ञेयं मया तीर्णा विबुधैरपि दुस्तरा ॥ अनाश्चर्यो जयस्तेषां येषां नाथोसि केशव ॥ ३३ ॥ त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां संप्राप्स्यति युधिष्ठिरः ॥ तव प्रभावो वार्ष्णेय तवैव विजयः प्रभो ॥ ३४ ॥ वर्धनीयास्तव वयं सदैव मधुसूदन ॥ एवमुक्तस्ततः कृष्णः शनकैर्वाहयन्हयान् ॥ दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधनं महत् ॥ ३५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच प्रार्थयंतो जयं युद्धे प्रथितं च महद्यशः ॥ पृथिव्यां शेरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३६ ॥ विकीर्णशस्त्राभरणा विपन्नाश्वरथद्विपाः ॥ संछिन्नभिन्नमर्माणो वैक्लव्यं परमं गताः ॥ ३७ ॥ ससत्वा गतसत्वाश्च प्रभया परया युताः ॥ सजीवा इव लक्ष्यंते गतसत्वा नराधिपाः ॥ ॥ ३८ ॥ तेषां शरैः स्वर्णपुंखैः शस्त्रैश्च विविधैः शितैः ॥ वाहनैरायुधैश्चैव संपूर्णां पश्य मेदिनीं ॥ ३९ ॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैः शिरोभिश्च सकुंडलैः ॥ उष्णीषैर्मुकुटैः स्रग्भिश्चूडामणिभिरंबरैः ॥ ४० ॥ कंठसूत्रैरंगदैश्च निष्कैरपि च सप्रभैः ॥ अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भाति भारत मेदिनी ॥ ४१ ॥ अनुकर्षैरुपासंगैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा ॥ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः ॥ ४२ ॥ चक्रैः प्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्च बहुधा रणे ॥ युगैर्योक्त्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा ॥ ४३ ॥ परिस्तोमैः कुथाभिश्च परिघैरंकुशैस्तथा ॥ शक्तिभिर्भिंदिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ॥ ४४ ॥ प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुंतैर्यष्टिभिरेव च ॥ शतघ्नीभिर्भुशुंडीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा ॥ ॥ ४५ ॥ मुसलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा ॥ सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ ॥ ४६ ॥ घंटाभिश्च गजेंद्राणां भांडैश्च विविधैरपि ॥ स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः ॥ ४७ ॥ अपविद्धैर्बभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव शारदी ॥ पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ॥ ४८ ॥ पृथिवीमुपगुह्यांगैः सुप्ताः कांतामिव प्रियां ॥ इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ॥ ४९ ॥ क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ॥ दरीमुखैरिव गिरीन्गैरिकांबुपरिस्रवान् ॥ ५० ॥ तांश्च बाणहतान्वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ ॥ हयांश्च पतितान्पश्य स्वर्णभांडविभूषितान् ॥ ५१ ॥ गंधर्वनगराकारान्रथांश्च निहतेश्वरान् ॥ छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हतसारथीन् ॥ ५२ ॥ निकृत्तकूबरयुगान्भग्नेषान्बंधुरान्प्रभो ॥ पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ॥ ५३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पत्तींश्चनिहतान्वीरशतशोथसहस्रशः ॥ धनुर्भृतश्चर्मभृतःशयानानरुधिरोक्षितान् ॥ ५४ ॥ महीमालिंग्यसर्वांगैःपांसुध्वस्तशिरोरुहान् ॥ पश्ययोधान्महाबाहो
॥१४३॥ त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥ ५५ ॥ निपातितद्विपरथवाजिसंकुलमसृग्वसापिशितसमृद्धकर्दमं ॥ निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनंमहीतलंनरवरपश्यदुर्दृशं ॥ ५६ ॥
इदंमहत्त्वय्युपपद्यतेप्रभोरणाजिरेकर्मयशोभिवर्धनं ॥ शतक्रतौचापिचदेवसत्तमेमहाहवेजघ्नुषिदैत्यदानवान् ॥ ५७ ॥ संजयउवाच एवंसंदर्शयन्
कृष्णोरणभूमिंकिरीटिने ॥ स्वैःसमेतःसमुदितैःपांचजन्यंव्यनादयत् ॥ ५८ ॥ सदर्शयन्नेवकिरीटिनेऽरिहाजनार्दनस्तामरिभूमिमंजसा ॥ अजातशत्रुंसमु
पेत्यपांडवंनिवेदयामासहतंजयद्रथं ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोराजानमभ्येत्यधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ववंदेसप्रहृष्टात्माहतेपार्थेनसैंधवे ॥ १ ॥ दिष्ट्यावर्धसिराजेंद्रहतशत्रुर्नरोत्त
म ॥ दिष्ट्यानिस्तीर्णवांश्चैवप्रतिज्ञामनुजस्तव ॥ २ ॥ सत्वेवमुक्तःकृष्णेनहृष्टःपरपुरंजयः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजारथादाप्लुत्यभारत ॥ ३ ॥ पर्यष्वजत्तदाकृष्णावा
नंदाश्रुपरिप्लुतः ॥ प्रमृज्यवदनंशुभ्रंपुंडरीकसमप्रभं ॥ ४ ॥ अब्रवीद्वासुदेवंचपांडवंचधनंजयं ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यत्वत्तःपुष्करलोचन ॥ ५ ॥ नांतंगच्छामिह
र्षस्यतितीर्षुरुदधेरिव ॥ अत्यद्भुतमिदंकृष्णकृतंपार्थेनधीमता ॥ ६ ॥ दिष्ट्यापश्यामिसंग्रामेतीर्णभारौमहारथौ ॥ दिष्ट्याचनिहतःपापःसैंधवःपुरुषाधमः ॥ ७ ॥
कृष्णदिष्ट्याममप्रीतिर्महतीप्रतिपादिता ॥ त्वयागुप्तेनगोविंदघ्नतापापंजयद्रथं ॥ ८ ॥ किंतुनात्यद्भुतंतेषांयेषांनस्त्वंसमाश्रयः ॥ नतेषांदुष्कृतंकिंचित्त्रिषुलोके
षुविद्यते ॥ ९ ॥ सर्वलोकगुरुर्येषांत्वन्नाथोमधुसूदन ॥ त्वत्प्रसादाद्धिगोविंदवयंजेष्यामहेरिपून् ॥ १० ॥ स्थितःसर्वात्मनानित्यंप्रियेषुचहितेषुच ॥ त्वांचैवा
स्माभिराश्रित्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ ११ ॥ सुरैरिवासुरवधेशक्रंशक्रानुजाहवे ॥ असंभाव्यमिदंकर्मदेवैरपिजनार्दन ॥ १२ ॥ त्वद्बुद्धिबलवीर्येणकृतवानेष
फाल्गुनः ॥ बाल्यात्प्रभृतितेकृष्णकर्माणिश्रुतवानहं ॥ १३ ॥ अमानुषाणिदिव्यानिमहांतिचबहूनिच ॥ तदैवाज्ञासिषंशत्रून्हतान्प्राप्तांचमेदिनीं ॥ १४ ॥ त्वत्प्र
सादसमुत्थेनविक्रमेणारिसूदन ॥ सुरेशत्वंगतःशक्रोहत्वादैत्यान्सहस्रशः ॥ १५ ॥ ॥१४३॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गुप्तेनअर्जुनेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ एकार्णवमिति त्वत्प्रसादात्त्वदीक्षावशात् प्राप्तमभिव्यक्तनामरूपत्वमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यत्परंमायातोपीतिशेषः अतएवपुराणंनित्यसिद्धं पुरुषंसर्वासुपूर्षुशयानं परा णांहिरण्यगर्भादीनामपिपरमंमाबुद्धिस्ततोपिपरंबुद्धेरविषयमित्यर्थः तत्परमंसर्वोत्कृष्टमात्मानंप्रपद्यतःप्रपन्नस्यपराभूतिर्महदैश्वर्यंएषास्यपरमासंपदितिश्रुतिप्रसिद्धंप्रत्यक्षतोविधीयतेस्वसंवेद्यंभवति ॥ २१ ॥ चतुरश्चत्वारः ॥ २२ ॥ पराउत्कृष्टामासंपत्ब्रह्मलोकोरुभोग्यमित्यर्थः तत्परंसर्वोत्कृष्टमात्मासचासावीशश्चेतिसमासः सकलभोग्यस्वरूपोप्यप्रच्युतस्वभावइत्यर्थः परेशःमायाशबलःसचासावीशश्चेतिशा

त्वत्प्रसादाद्धृषीकेशजगत्स्थावरजंगमं ॥ स्ववर्त्मनिस्थितंवीरजपहोमेषुवर्तते॥ १६ ॥ एकार्णवमिदंपूर्वंसर्वमासीत्तमोमयं ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोजगत्प्राप्तंनरो त्तम ॥ १७॥ स्रष्टारंसर्वलोकानांपरमात्मानमव्ययं ॥ येपश्यंतिहृषीकेशनतेमुह्यंतिकर्हिचित् ॥ १८ ॥ पुराणंपरमंदेवंदेवदेवंसनातनं ॥ येप्रपन्नाःसुरगुरुंन तेमुह्यंतिकर्हिचित् ॥ १९ ॥ अनादिनिधनंदेवंलोककर्तारमव्ययं ॥ येभक्तास्त्वांहृषीकेशदुर्गाण्यतितरंतिते ॥ २० ॥ परंपुराणंपुरुषंपराणांपरमंचयत् ॥ प्रप द्यतस्तत्परमंपराभूतिर्विधीयते ॥ २१ ॥ गायंतिचतुरोवेदायश्चवेदेषुगीयते ॥ तंप्रपद्यमहात्मानंभूतिमश्नाम्यनुत्तमां ॥ २२ ॥ परमेशपरेशेशतिर्यगीशनरेश्व र ॥ सर्वेश्वरेश्वरेशेशनमस्तेपुरुषोत्तम ॥ २३ ॥ त्वमीशेशेश्वरेशानप्रभोवर्धस्वमाधव ॥ प्रभवाप्ययसर्वस्यसर्वात्मन्पृथुलोचन ॥ २४॥ धनंजयसखायश्च धनंजयहितश्चयः ॥ धनंजयस्यगोप्तातंप्रपद्यसुखमेधते ॥ २५ ॥ मार्कंडेयःपुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ ॥ माहात्म्यमनुभावंचपुराकीर्तितवान्मुनिः ॥ ॥ २६ ॥ असितोदेवलश्चैवनारदश्चमहातपाः ॥ पितामहश्चमेव्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमं ॥ त्वंतेजस्त्वंपरंब्रह्मत्वंसत्यंत्वंमहत्तपः ॥ २७॥ त्वंश्रेयस्त्वंयशश्चाग्र्यं कारणंजगतस्तथा ॥ त्वयासृष्टमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमं ॥ २८ ॥ प्रलयेसमनुप्राप्तेत्वांवैनिविशतेपुनः ॥ अनादिनिधनंदेवंविश्वस्येशंजगत्पते ॥ २९ ॥ धा तारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदोजनाः ॥ भूतात्मानंमहात्मानमनंतंविश्वतोमुखं ॥ ३० ॥

बल्यंप्राप्तोप्यविकृतः एवंतिर्यक्त्वनरत्वरूपजीवत्वंप्राप्तोप्यविकृतइतितिर्यगीशनरेश्वरपदयोरर्थः एतदेवाभ्यासेनद्रढयति सर्वंवियदादिजडंईश्वराभोक्तारोजीवाःइश्वरेशोजीवानांनियंतातेषामीशःजगज्जीवे श्वराणामपिसत्तास्फूर्तिप्रदः अतएवपुरुषोत्तमःविराडादिभ्यः शुद्धचिन्मात्रस्तुरीयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ कंत्वमेवंविधंपुरुषोत्तमंनमस्करोषीत्याशंक्याह त्वमिति हेईशेशरुद्राद्याराध्य ईश्वराराजानस्तेषामपी शानोधर्मः तदेतत्क्षत्रस्यक्षत्रंयद्धर्मइतिश्रुतेस्तस्यापिप्रभो धर्मस्यप्रभुरच्युतइतिस्मृतेः सर्वस्यस्वातिरिक्तस्यप्रभवाप्ययउत्पत्तिप्रलयाधिष्ठानभूत अतएवसर्वात्मन् ॥ २४ ॥ सखावयस्यः हितःप्रियकृत् गोप्तादुःखनिवारकः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उत्तीर्णंलंघितं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ चक्षुर्हणंक्रोधदृष्टिमात्रेणहंतारं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

अपिदेवानजानंतिगुह्यमाद्यंजगत्पतिं॥ नारायणंपरंदेवंपरमात्मानमीश्वरं ॥ ३१ ॥ ज्ञानयोर्निंहरिंविष्णुंमुमुक्षूणांपरायणं ॥ परंपुराणंपुरुषंपुराणानांपरंच
यत्॥ ३२ ॥ एवमादिगुणानांतेकर्मणांदिविचेहच॥ अतीतभूतभव्यानांसंख्यातात्रनविद्यते ॥ ३३ ॥ सर्वतोरक्षणीयाःस्मशक्रेणेवदिवौकसः॥ यैस्त्वंसर्व
गुणोपेतःसुहृन्नउपपादितः॥ ३४॥ इत्येवंधर्मराजेनहरिरुक्तोमहायशाः॥ अनुरूपमिदंवाक्यंप्रत्युवाचजनार्दनः॥३५॥ भवतातपसोग्रेणधर्मेणपरमेणच॥
साधुत्वादार्जवाच्चैवहतःपापोजयद्रथः॥ ३६॥अयंचपुरुषव्याघ्रत्वदनुध्यानसंवृतः॥ हत्वायोधसहस्राणिन्यहन्जिष्णुर्जयद्रथं ॥ ३७॥ कृतित्वेबाहुवीर्येचत
थैवासंभ्रमेपिच॥ शीघ्रतामोघबुद्धित्वेनास्तिपार्थसमःक्वचित्॥ ३८ ॥ तदयंभरतश्रेष्ठभ्रातातेद्ययदर्जुनः॥ सैन्यक्षयंरणेकृत्वासिंधुराजशिरोहरत्॥ ३९॥
ततोधर्मसुतोजिष्णुंपरिष्वज्यविशांपते॥ प्रमृज्यवदनंतस्यपर्याश्वासयतप्रभुः॥ ४० ॥ अतीवसुमहत्कर्मकृतवानसिफाल्गुन ॥ असह्यंचाविषह्यंचदेवैरपि
सवासवैः॥ ४१ ॥ दिष्ट्यानिस्तीर्णभारोसिहतारिश्चासिशत्रुहन्॥ दिष्ट्यासत्याप्रतिज्ञेयंकृताहत्वाजयद्रथं ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वागुडाकेशंधर्मराजोमहायशाः॥
पस्पर्शपुण्यगंधेनपृष्ठेहस्तेनपार्थिवः॥ ४३ ॥ एवमुक्तौमहात्मानावुभौकेशवपांडवौ॥ तावब्रूतांतदाकृष्णौराजानंपृथिवीपतिं ॥ ४४ ॥ तवकोपाग्निनादग्धः
पापोराजाजयद्रथः॥ उत्तीर्णंचापिसुमहद्धार्तराष्ट्रबलंरणे॥ ४५ ॥ हन्यंतेनिहताश्चैवविनंक्ष्यंतिचभारत॥तवक्रोधहताह्येतेकौरवाःशत्रुसूदन॥ ४६ ॥ त्वांहिच
क्षुर्हणंवीरकोपयित्वासुयोधनः॥ समित्रबंधुःसमरेप्राणांस्त्यक्ष्यतिदुर्मतिः॥ ४७ ॥ तवक्रोधहतःपूर्वंदेवैरपिसुदुर्जयः ॥ शरतल्पगतःशेतेभीष्मःकुरुपिताम
हः॥ ४८ ॥ दुर्लभोविजयस्तेषांसंग्रामेरिपुघातिनां ॥ यातामृत्युवशंतेवैयेषांक्रुद्धोसिपांडव॥ ४९॥ राज्यंप्राणाःश्रियःपुत्राःसौख्यानिविविधानिच॥ अचि
रात्तस्यनश्यंतियेषांक्रुद्धोसिमानद॥ ५० ॥ विनष्टान्कौरवान्मन्येसपुत्रपशुबांधवान्॥ राजधर्मपरेनित्यंत्वयिक्रुद्धेपरंतप ॥ ५१ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसात्य
किश्चमहारथः॥ अभिवाद्यगुरुंज्येष्ठंमार्गणैःक्षतविक्षतौ॥ ५२ ॥ क्षितावास्तांमहेष्वासौपांचाल्यपरिवारितौ॥ तौदृष्ट्वामुदितोवीरौप्रांजलीचाग्रतःस्थितौ॥
॥ ५३ ॥ अभ्यनंदतकौंतेयस्तावुभौभीमसात्यकी॥ दिष्ट्यापश्यामिवांशूरौविमुक्तौसैन्यसागरात्॥ ५४ ॥ द्रोणग्राहदुराधर्षाद्धार्दिक्यमकरालयात्॥ दिष्ट्या
विनिर्जिताःसंख्येपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः॥ ५५॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सैंधवेइति ॥ १ ॥ अर्तिमि

युवांविजयिनौचापिदिष्ट्यापश्यामिसंयुगे ॥ दिष्ट्याद्रोणोजितःसंख्येहार्दिक्यश्चमहाबलः ॥ ५६ ॥ दिष्ट्याविकर्णिभिःकर्णोरणेनीतःपराभवं ॥ विमुखश्चकृतः शल्योयुवाभ्यांपुरुषर्षभौ ॥ ५७ ॥ दिष्ट्यायुवांकुशलिनौसंग्रामात्पुनरागतौ ॥ पश्यामिरथिनांश्रेष्ठावुभौयुद्धविशारदौ ॥ ५८ ॥ ममवाक्यकरौवीरौममगौरवयंत्रितौ ॥ सैन्यार्णवंसमुत्तीर्णौदिष्ट्यापश्यामिवामहं ॥ ५९ ॥ समरश्लाघिनौवीरौसमरेष्वपराजितौ ॥ ममवाक्यसमौचैवदिष्ट्यापश्यामिवामहं ॥ ६० ॥ इत्युक्त्वापांडवोराजन्युयुधानवृकोदरौ ॥ सस्वजेपुरुषव्याघ्रौहर्षाद्बाष्पंमुमोचह ॥ ६१ ॥ ततःप्रमुदितंसर्वंबलमासीद्विशांपते ॥ पांडवानांरणेहृष्टंयुद्धायतुमनोदधे ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणियुधिष्ठिरहर्षेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच सैंधवेनिहतेराजन्पुत्रस्तवसुयोधनः ॥ अश्रुपूर्णमुखोदीनोनिरुत्साहोद्विषज्जये ॥ १ ॥ दुर्मनानिःश्वसन्दुष्टोभग्नदंष्ट्रइवोरगः ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रस्तेऽर्तिंपरामगात् ॥ २ ॥ दृष्ट्वातत्कदनंघोरंस्वबलस्यकृतंमहत् ॥ जिष्णुनाभीमसेनेनसात्वतेनचसंयुगे ॥ ३ ॥ सविवर्णःकृशोदीनोबाष्पविप्लुतलोचनः ॥ अमन्यतार्जुनसमोनयोद्धाभुविविद्यते ॥ ४ ॥ नद्रोणोनचराधेयोनाश्वत्थामाकृपोनच ॥ क्रुद्धस्यसमरेस्थातुंपर्याप्ताइतिमारिष ॥ ५ ॥ निर्जित्यहिरणेपार्थःसर्वान्मममहारथान् ॥ अवधीत्सैंधवंसंख्येनचकश्चिदवारयत् ॥ ६ ॥ सर्वथाहतमेवेदंकौरवाणांमहद्बलं ॥ नह्यस्यविद्यतेत्राताससाक्षादपिपुरंदरः ॥ ७ ॥ यमुपाश्रित्यसंग्रामेकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ सकर्णोनिर्जितःसंख्येहतश्चैवजयद्रथः ॥ ८ ॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यशमंयाचंतमच्युतं ॥ तृणवत्तमहंमन्येसकर्णोनिर्जितोयुधि ॥ ९ ॥ एवंक्लांतमनाराजन्नुपायाद्द्रोणमीक्षितुं ॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रस्तेभरतर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तत्सर्वमाचख्यौकुरूणांवैशसंमहत् ॥ परान्विजयतश्चापिधार्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥ ११ ॥ दुर्योधनउवाच पश्यमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यकदनंमहत् ॥ कृत्वाप्रमुखतःशूरंभीष्मंममपितामहं ॥ १२ ॥ तंनिहत्यप्रलुब्धोयंशिखंडीपूर्णमानसः ॥ पांचाल्यैःसहितःसर्वैःसेनाग्रमभिवर्तते ॥ १३ ॥ अपरश्चापिदुर्धर्षःशिष्यस्तेसव्यसाचिना ॥ अक्षौहिणीःसप्तहत्वाहतोराजाजयद्रथः ॥ १४ ॥ अस्मद्विजयकामानांसुहृदामुपकारिणां ॥ गंतास्मिकथमानृण्यंगतानांयमसादनं ॥ १५ ॥

तिच्छेदः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रलुब्धःप्रकृष्टोलुब्धकस्तद्वद्वंचकत्वात ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ धर्मापचायिनः धर्मक्षेपकस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

येमदर्थंपरीप्संतेवसुधांवसुधाधिपाः ॥ तेहित्वावसुधैश्वर्यंवसुधामधिशेरते ॥ १६ ॥ सोहंकापुरुषःकृत्वामित्राणांक्षयमीदृशं ॥ अश्वमेधसहस्रेणपावितुंन समुत्सहे ॥ १७ ॥ ममलुब्धस्यपापस्यतथाधर्मापचायिनः ॥ व्यायामेनजिगीषंतःप्राप्तावैवस्वतक्षयं ॥ १८ ॥ कथंपतितवृत्तस्यपृथिवीसुहृदांद्रुहः ॥ विवरं नाशकद्दातुंममपार्थिवसंसदि ॥ १९ ॥ योहंरुधिरसिक्तांगंराज्ञांमध्येपितामहं ॥ शयानंनाशकंत्रातुंभीष्ममायोधनेहतं ॥ २० ॥ तंमामनार्यपुरुषंमित्रद्रुह मधार्मिकं ॥ किंवक्ष्यतिहिदुर्धर्षःसमेत्यपरलोकजित् ॥ २१ ॥ जलसंधंमहेष्वासंपश्यसात्यकिनाहतं ॥ मदर्थमुद्यतंशूरंप्राणांस्त्यक्त्वामहारथं ॥ २२ ॥ कांबो जंनिहतंदृष्ट्वातथालंबुषमेवच ॥ अन्यान्बहूंश्चसुहृदोजीवितार्थोद्यकोमम ॥ २३ ॥ व्यायच्छंतोहताःशूरामदर्थेयेपराङ्मुखाः ॥ यतमानाःपरंशक्त्याविजेतु महितान्मम ॥ २४ ॥ तेषांगत्वाहमानृण्यमद्यशक्त्यापरंतप ॥ तर्पयिष्यामितानेवजलेनयमुनामनु ॥ २५ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ इष्टापूर्तेनच शपेवीर्येणचसुतैरपि ॥ २६ ॥ निहत्यतान्रणेसर्वान्पंचालान्पांडवैःसह ॥ शांतिंलब्धास्मितेषांवारणेगंतासलोकतां ॥ २७ ॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रतेपुरुष र्षभाः ॥ हतामदर्थेसंग्रामेयुध्यमानाःकिरीटिना ॥ २८ ॥ नहीदानींसहायामेपरीप्संत्यनुपस्कृताः ॥ श्रेयोहिपांडून्मन्यंतेनतथास्मान्महाभुज ॥ २९ ॥ स्वयंहि मृत्युर्विहितःसत्यसंधेनसंयुगे ॥ भवानुपेक्षांकुरुतेशिष्यत्वादर्जुनस्यहि ॥ ३० ॥ अतोविनिहताःसर्वेयेस्मज्जयचिकीर्षवः ॥ कर्णमेवतुपश्यामिसंप्रत्यस्मज्ज यैषिणं ॥ ३१ ॥ योहिमित्रमविज्ञाययाथातथ्येनमंदधीः ॥ मित्रार्थेयोजयत्येनंतस्यसोर्थोवसीदति ॥ ३२ ॥ तादृग्रूपंकृतमिदंममकार्यंसुहृत्तमैः ॥ मोहाल्लु ब्धस्यपापस्यजिह्मस्यधनमीहतः ॥ ३३ ॥ हतोजयद्रथश्चैवसौमदत्तिश्चवीर्यवान् ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ ३४ ॥ सोहमद्यगमिष्यामि यत्रतेपुरुषर्षभाः ॥ हतामदर्थेसंग्रामेयुध्यमानाःकिरीटिना ॥ ३५ ॥ नहिमेजीवितेनार्थस्तानृतेपुरुषर्षभान् ॥ आचार्यःपांडुपुत्राणामनुजानातुनोभवान् ॥ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिदुर्योधनानुतापेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रउवाच सिंधुराजेहतेतातसमरेसव्यसाचिना ॥ तथैवभूरिश्रवसिकिमासीद्वोमनस्तदा ॥ १ ॥ ॥१४५॥

आचार्यःपांडुपुत्राणामित्युपालंभः ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सिंधुराजइति ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ निष्टानकःसव्यथःशब्दः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ इयंसेनानास्तीत्यस्यनष्टेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्लहतेपातयति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नोचेदिति परेलोकेधि

दुर्योधनेनचद्रोणस्तथोक्तःकुरुसंसदि ॥ किमुक्तवान्परंतस्मैतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ संजयउवाच निष्टानकोमहानासीत्सैन्यानांतवभारत ॥ सैंधवं
निहतंदृष्ट्वाभूरिश्रवसमेवच ॥ ३ ॥ मंत्रितंतवपुत्रस्यतेसर्वमवमेनिरे ॥ येनमंत्रेणनिहताःशतशःक्षत्रियर्षभाः ॥ ४ ॥ द्रोणस्तुतद्वचःश्रुत्वापुत्रस्यतवदुर्म
नाः ॥ मुहूर्तमिवतद्ध्यात्वाभृशमार्तोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥ द्रोणउवाच दुर्योधनकिमेवंमांवाक्शरैरपिकृंतसि ॥ अजय्यंसततंसंख्येब्रुवाणंसव्यसाचिनं ॥
॥ ६ ॥ एतेनैवार्जुनंज्ञातुमलंकौरवसंयुगे ॥ यच्छिखंड्यवधीद्भीष्मंपाल्यमानःकिरीटिना ॥ ७ ॥ अवध्यंनिहतंदृष्ट्वासंयुगेदेवदानवैः ॥ तदैवाज्ञासिषमहंनेय
मस्तीतिभारती ॥ ८ ॥ यंपुंसांत्रिषुलोकेषुसर्वशूरममंस्महि ॥ तस्मिन्निपतितेशूरेकिंशेषंपर्युपास्महे ॥ ९ ॥ यांस्मतान्ग्लहतेतातशकुनिःकुरुसंसदि ॥ अक्षा
न्नतेऽक्षानिशिताबाणास्तेशत्रुतापनाः ॥ १० ॥ तएतेघ्नंतिनस्तातविशिखाःपार्थचोदिताः ॥ तांस्तदाख्यायमानस्त्वंविदुरेणनबुद्धवान् ॥ ११ ॥ यास्ताविज
यतश्चापिविदुरस्यमहात्मनः ॥ धीरस्यवाचोनाश्रौषीःक्षेमायवदतःशिवाः ॥ १२ ॥ तदिदंवर्ततेघोरमागतंवैशसंमहत् ॥ तस्यावमानाद्वाक्यस्यदुर्योधनकृते
तव ॥ १३ ॥ योवमन्यवचःपथ्यंसुहृदामाप्तकारिणां ॥ स्वमतंकुरुतेमूढःसशोच्योनचिरादिव ॥ १४ ॥ यच्चनःप्रेक्षमाणानांकृष्णामानाय्यतत्सभां ॥ अनर्हतीं
कुलेजातांसर्वधर्मानुचारिणीं ॥ १५ ॥ तस्याधर्मस्यगांधारेफलंप्राप्तमिदंमहत् ॥ नोचेत्पापंपरेलोकेत्वमर्च्छेथास्ततोऽधिकं ॥ १६ ॥ यच्चतान्पांडवान्द्यूतेविष
मेणविजित्यह ॥ प्राव्राजयस्तदारण्येरौरवाजिनवाससः ॥ १७ ॥ पुत्राणामिवचैतेषांधर्ममाचरतांसदा ॥ द्रुह्येत्कोनुनरोलोकेमदन्योब्राह्मणब्रुवः ॥ १८ ॥ पां
डवानामयंकोपस्त्वयाशकुनिनासह ॥ आहृतोधृतराष्ट्रस्यसंमतेकुरुसंसदि ॥ १९ ॥ दुःशासनेनसंयुक्तःकर्णेनपरिवर्धितः ॥ क्षत्तुर्वाक्यमनादृत्यत्वयाभ्यस्तः
पुनःपुनः ॥ २० ॥ यत्ताःसर्वेपराभूताःपर्यवारयतार्जुनं ॥ सिंधुराजानमाश्रित्यसवोमध्येकथंहतः ॥ २१ ॥ कथंत्वयिचकर्णेचकृपेशल्येचजीवति ॥ अश्वत्थाम्नि
चकौरव्यनिधनंसैंधवोगमत् ॥ २२ ॥ युध्यंतःसर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते ॥ सिंधुराजंपरित्रातुंसवोमध्येकथंहतः ॥ २३ ॥ मय्येवहिविशेषेणतथादुर्योधन
त्वयि ॥ आशंसतपरित्राणमर्जुनात्समहीपतिः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्ध्वतिफाल्गुनात् ॥ नकिंचिदनुपश्यामिजीवितस्थानमात्मनः ॥ २५ ॥

कःपापिनांक्लेशइहत्वल्पेनैवभोगेननिस्तारइतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभ्यस्तआवर्तितः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१४६॥ मज्जंतमिवचात्मानंधृष्टद्युम्नस्यकिल्बिषे ॥ पश्याम्यहत्वापंचालान्सहतेनशिखंडिना ॥ २६ ॥ तन्मांकिमभितप्यंतंवाक्शरैरेवकृंतसि ॥ अशक्तःसिंधुराजस्य भूत्वात्राणायभारत ॥ २७ ॥ सौवर्णसत्यसंधस्यध्वजमक्लिष्टकर्मणः ॥ अपश्यन्युधिभीष्मस्यकथमाशंससेजयं ॥ २८ ॥ मध्येमहारथानांचयत्राहन्यतसैंधवः ॥ हतोभूरिश्रवाश्चैवकिंशेषंतत्रमन्यसे ॥ २९ ॥ कृपएवचदुर्धर्षोयदिजीवतिपार्थिव ॥ योनागात्सिंधुराजस्यवर्त्मतंपूजयाम्यहं ॥ ३० ॥ यत्रापश्यंहतंभीष्मंपश्य तस्तेऽनुजस्यवै ॥ दुःशासनस्यकौरव्यकुर्वाणंकर्मदुष्करं ॥ ३१ ॥ अवध्यकल्पंसंग्रामेदेवैरपिसवासवैः ॥ नतेवसुंधरास्तीतितदाहंचिंतयेनृप ॥ ३२ ॥ इमानि पांडवानांचसृंजयानांचभारत ॥ अनीकान्याद्रवंतेमांसहितान्यद्यभारत ॥ ३३ ॥ नाहत्वासर्वपंचालान्कवचस्यविमोक्षणं ॥ कर्तास्मिसमरेकर्मधार्तराष्ट्रहितं तव ॥ ३४ ॥ राजन्ब्रूयाःसुतंमेत्वमश्वत्थामानमाहवे ॥ नसोमकाःप्रमोक्तव्याजीवितंपरिरक्षता ॥ ३५ ॥ यच्चपित्रानुशिष्टोसितद्वचःपरिपालय ॥ आनृशंस्ये दमेसत्येचार्जवेचस्थिरोभव ॥ ३६ ॥ धर्मार्थकामकुशलोधर्मार्थावप्यपीडयन् ॥ धर्मप्रधानकार्याणिकुर्याश्चेतिपुनःपुनः ॥ ३७ ॥ चक्षुर्मनोभ्यांसंतोष्यावि प्राःपूज्याश्वशक्तितः ॥ नचैषांविप्रियंकार्यंतेहिवन्हिशिखोपमाः ॥ ३८ ॥ एषत्वहमनीकानिप्रविशाम्यरिसूदन ॥ रणायमहतेराजंस्त्वयावाक्शरपीडितः ॥ ॥ ३९ ॥ त्वंचदुर्योधनबलंयदिशक्तोऽसिपालय ॥ रात्रावपिचयोत्स्यंतेसंरब्धाःकुरुसृंजयाः ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वाततःप्रायाद्द्रोणःपांडवसृंजयान् ॥ मुष्णन्क्ष त्रियतेजांसिनक्षत्राणामिवांशुमान् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिद्रोणवाक्येएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोदुर्योधनोराजाद्रोणेनैवंप्रचोदितः ॥ अमर्षवशमापन्नोयुद्धायैवमनोदधे ॥ १ ॥ अब्रवीच्चतदाकर्णंपुत्रोदुर्योध नस्तव ॥ पश्यकृष्णसहायेनपांडवेनकिरीटिना ॥ २ ॥ आचार्यविहितंव्यूहंभित्वादेवैःसुदुर्भिदं ॥ तवव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ ३ ॥ मिषतांयो धमुख्यानांसैंधवोविनिपातितः ॥ पश्यराधेयपृथ्वीशाःपृथिव्यांप्रवरायुधि ॥ ४ ॥ पार्थेनैकेननिहताःसिंहेनेवेतरेमृगाः ॥ ममव्यायच्छमानस्यद्रोणस्यचम हात्मनः ॥ ५ ॥ अल्पावशेषंसैन्यंमेकृतंशक्रात्मजेनह ॥ कथंनियच्छमानस्यद्रोणस्ययुधिफाल्गुनः ॥ ६ ॥ ॥१४६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अन्यथाभावःपराजयोदैवादिष्टः नतुद्रोणापरा

भिंद्यात्सुदुर्भिदंव्यूहंयतमानोपिसंयुगे॥ प्रतिज्ञायागतःपारंहत्वासैंधवमर्जुनः॥ ७ ॥ पश्यराधेयपृथ्वीशान्पृथिव्यांपातितान्बहून् ॥ पार्थेननिहतान्संख्येमहें
द्रोपमविक्रमान्॥ ८॥ अनिच्छतःकथंवीरद्रोणस्ययुधिपांडवः ॥ भिंद्यात्सुदुर्भिदंव्यूहंयतमानस्यशुष्मिणः ॥ ९ ॥ दयितःफाल्गुनोनित्यमाचार्यस्यमहात्म
नः॥ ततोस्यदत्तवान्द्वारमयुद्धेनैवशत्रुहन्॥ १०॥ अभयंसिंधुराजायदत्वाद्रोणःपरंतपः ॥ प्रादात्किरीटिनेद्वारंपश्यन्निर्गुणतांमयि॥ ११॥ यद्यदास्यदनुज्ञां
वैपूर्वमेवगृहान्प्रति॥ प्रस्थातुंसिंधुराजस्यनाभविष्यज्जनक्षयः॥ १२॥ जयद्रथोजीवितार्थीगच्छमानोगृहान्प्रति ॥ मयानार्येणसंरुद्धोद्रोणात्प्राप्याभयंसखे
॥ १३॥ अद्यमेभ्रातरःक्षीणाश्चित्रसेनादयोरणे ॥ भीमसेनंसमासाद्यपश्यतांनोदुरात्मनां ॥ १४ ॥ कर्णउवाच आचार्यमाविगर्हस्वशक्त्यासौयुद्ध
तेद्विजः॥ यथाबलंयथोत्साहंत्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥ १५॥ यद्येनंसमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः ॥ नात्रसूक्ष्मोऽपिदोषःस्यादाचार्यस्यकथंचन ॥ १६ ॥ कृ
तीदक्षोयुवाशूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः॥ दिव्यास्त्रयुक्तमास्थायरथंवानरलक्षणं॥ १७॥ कृष्णेनचगृहीताश्वमभेद्यकवचावृतः॥ गांडीवमजरंदिव्यंधनुरादाय
वीर्यवान्॥ १८ ॥ प्रवर्षन्निशितान्बाणान्बाहुद्रविणदर्पितः ॥ यदर्जुनोभ्ययाद्द्रोणमुपपन्नंहितस्यतत् ॥ १९ ॥ आचार्यःस्थविरोराजन्शीघ्रयानेतथाऽक्ष
मः॥ बाहुव्यायामचेष्टायामशक्तस्तुनराधिप॥ २०॥ तेनैवमभ्यतिक्रांतःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः॥ तस्यदोषंनपश्यामिद्रोणस्यानेनहेतुना ॥ २१ ॥ अजय्या
न्पांडवान्मन्येद्रोणेनास्त्रविदामृधे ॥ तथात्येनमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः ॥ २२ ॥ दैवादिष्टोन्यथाभावोनमन्येविद्यतेक्वचित् ॥ यतोनोयुध्यमानानांपरंश
क्त्यासुयोधन॥ २३॥ सैंधवोनिहतोयुद्धेदैवमत्रपरंस्मृतं ॥ परंयत्नंकुर्वतांचत्वयासार्धंरणाजिरे॥ २४ ॥ हत्वास्माकंपौरुषंवैदैवंपश्चात्करोतिनः ॥ सततंचे
ष्टमानानांनिकृत्याविक्रमेणच॥ २५॥ दैवोपसृष्टःपुरुषोयत्कर्मकुरुतेक्वचित्॥ कृतंकृतंहितत्कर्मदैवेनविनिपात्यते॥ २६॥ यत्कर्तव्यंमनुष्येणव्यवसायवता
सदा॥ तत्कार्यमविशंकेनसिद्धिर्दैवेप्रतिष्ठिता॥ २७॥ निकृत्यावंचिताःपार्थाविषयोगैश्चभारत॥ दग्धाजतुगृहेचापिद्यूतेनचपराजिताः॥ २८॥

धजइतिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दैवोपसृष्टोदुर्दैवग्रस्तः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ दैवमविगणय्ययत्नमेवातिष्ठेत्याह युध्यस्वेति सुदृढोद्यमाद्दैवमपिमार्गेणानुकूलेनयास्यतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ तेषांजयहेतुःसुकृतंतववापराजयहेतुःदुष्कृतंनास्तीत्याह नतेषामिति ॥ ३१ ॥ दैव मिति अनन्यकर्मदैवमपिस्वकृतमेवनत्वधन्यदस्ति स्वस्तनोदोषोऽयतनेनगुणविशेषेणनिराकर्तुंशक्यः एवंदैवमतियत्नेनबाधितुंशक्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ देवानामिंद्रियाणामध्यक्षभूतं विज्ञानंदैवंधीब

राजनीतिंव्यपाश्रित्यप्रहिताश्चैवकाननं॥ यत्नेनचकृतंतत्तद्दैवेनविनिपातितं॥ २९ ॥ युध्यस्वयत्नमास्थायदैवंकृत्वानिरर्थकं॥ यततस्तवतेषांचदैवंमार्गेणया स्यति॥ ३० ॥ नतेषांमतिपूर्वंहिसुकृतंदृश्यतेक्वचित्॥ दुष्कृतंतववावीरबुद्ध्याहीनंकुरूद्वह॥ ३१ ॥ दैवंप्रमाणंसर्वस्यसुकृतस्येतरस्यवा ॥ अनन्यकर्मदैवंहिजा गर्तिस्वपतामपि॥ ३२ ॥ बहूनितवसैन्यानियोधाश्चबहवस्तव॥ नतथापांडुपुत्राणामेवंयुद्धमवर्तत ॥ ३३ ॥ तैरल्पैर्बहवोयूयंक्षयंनीताःप्रहारिणः॥ शंकेदैव स्यतत्कर्मपौरुषंयेननाशितं॥ ३४॥ संजयउवाच एवंसंभाषमाणानांबहुतत्तज्जनाधिप॥ पांडवानामनीकानिसमदृश्यंतसंयुगे ॥ ३५ ॥ ततःप्रवव्र तेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं॥ तावकानांपरैःसार्धंराजन्दुर्मंत्रितेतव॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधपर्वणिपुनर्युद्धारंभेद्विपंचाशदधिकशत तमोऽध्यायः॥ १५२॥ समाप्तंचजयद्रथवधपर्व ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथघटोत्कचवधपर्व॥ संजयउवाच तदुदीर्णगजानीकंबलंतवज नाधिप॥ पांडुसेनामतिक्रम्ययोधयामाससर्वतः॥ १ ॥ पंचालाःकुरवश्चैवयोधयंतःपरस्परं ॥ यमराष्ट्रायमहतेपरलोकायदीक्षिताः ॥ २ ॥ शूराःशूरैःसमाग म्यशरतोमरशक्तिभिः॥ विव्यधुःसमरेन्योन्यंनिन्युश्चैवयमक्षयं॥ ३॥ रथिनांरथिभिःसार्धंरुधिरस्रावदारुणं ॥ प्रावर्त्ततमहद्युद्धंनिघ्नतामितरेतरं ॥ ४॥ वा रणाश्चमहाराजसमासाद्यपरस्परं॥विषाणैर्दारयामासुःसुसंक्रुद्धामदोत्कटाः॥५॥हयारोहान्हयारोहाःप्रासशक्तिपरश्वधैः॥बिभिदुस्तुमुलेयुद्धेप्रार्थयंतोमहद्य शः॥ ६॥ पत्तयश्चमहाबाहोशतशःशस्त्रपाणयः॥ अन्योन्यमार्दयन्राजन्नित्यंयत्ताःपराक्रमे ॥ ७ ॥ गोत्राणांनामधेयानांकुलानांचैवमारिष ॥ श्रवणाद्धि विजानीमःपंचालान्कुरुभिःसह॥ ८॥ तेन्योन्यंसमरेयोधाःशरशक्तिपरश्वधैः॥ प्रैषयन्परलोकायविचरंतोह्यभीतवत् ॥ ९ ॥ शरादशदिशोराजंस्तेषांमुक्ताः सहस्रशः॥ नभ्राजंतेयथातत्त्वंभास्करेस्तंगतेपिच॥ १० ॥ तथाप्रयुध्यमानेषुपांडवेयेषुभारत॥ दुर्योधनोमहाराजव्यवागाहततद्बलं॥ ११ ॥

लमित्यर्थः पौरुषंशारीरंबलं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ तदुदीर्णमित्यारभ्यरात्रियुद्धंजयद्रथवधात्को धहर्षविवशाःकौरवपांडवाइवान्येपिनिर्मर्यादंप्रवर्ततेइतिप्रदर्शनार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोत्रंपित्रादिंनाम शैनेयसात्यकेइत्यादि ॥ कुलंपांड्यपांचाल्येत्यादि ॥८ ॥ ९ ॥ १०॥११॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भ्रातरंदुर्योधनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

सैंधवस्यवधेनैवभृशंदुःखसमन्वितः॥ मर्तव्यमितिसंचिंत्यप्राविशच्चद्विषद्बलं॥ १२॥ नादयन्रथघोषेणकंपयन्निवमेदिनीं ॥ अभ्यवर्ततपुत्रस्तेपांडवानामनीकिनीं॥ १३॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तस्यतेषांचभारत॥ अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणोमहान्॥ १४॥ यथामध्यंदिनेसूर्यप्रतपंतंगभस्तिभिः ॥ तथातवसुतंमध्येप्रतपंतंशरार्चिभिः॥ १५॥ नशेकुर्भ्रातरंयुद्धेपांडवाःसमुदीक्षितुं॥ पलायनकृतोत्साहानिरुत्साहाद्विषज्जये ॥ १६॥ पर्यधावंतपंचालावध्यमानामहात्मना॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैस्तवपुत्रेणधन्विना॥ १७॥ अर्द्यमानाःशरैस्तूर्णंन्यपतन्पांडुसैनिकाः ॥ नतादृशंरणेकर्मकृतवंतस्तुतावकाः॥ १८ ॥ यादृशंकृतवान्राजापुत्रस्तवविशांपते ॥ पुत्रेणतवसासेनापांडवीमथितारणे ॥ १९ ॥ नलिनीद्विरदेनेवसमंतात्फुल्लपंकजा ॥ क्षीणतोयानिलार्काभ्यांहतत्विडिवपद्मिनी॥ २०॥ बभूवपांडवीसेनातवपुत्रस्यतेजसा॥ पांडुसेनांहतांदृष्ट्वातवपुत्रेणभारत॥ २१ ॥ भीमसेनपुरोगास्तुपंचालाःसमुपाद्रवन् ॥ सभीमसेनंदशभिर्माद्रीपुत्रौत्रिभिस्त्रिभिः॥ २२॥ विराटद्रुपदौषड्भिःशतेनचशिखंडिनं॥ धृष्टद्युम्नंचसप्तत्याधर्मपुत्रंचसप्तभिः ॥ २३ ॥ केकयांश्चैवचेदींश्चबहुभिर्निशितैःशरैः॥ सात्वतंपंचभिर्विध्वाद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४ ॥ घटोत्कचंचसमरेविध्वासिंहइवानदत् ॥ शतशश्चापरान्योधान्सद्विपांश्चमहारणे॥ २५ ॥ शरैरवचकर्तोग्रैःक्रुद्धोंतकइवप्रजाः॥ सातेनपांडवीसेनावध्यमानाशिलीमुखैः॥ २६ ॥ तवपुत्रेणसंग्रामेविदुद्रावनराधिप ॥ तंतपंतमिवादित्यंकुरुराजंमहाहवे॥ २७ ॥ नाशकन्वीक्षितुंराजन्पांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकुपितोराजसत्तम ॥ २८॥ अभ्यधावत्कुरुपतिंतवपुत्रंजिघांसया ॥ तावुभौयुधिकौरव्यौसमीयतुररिंदमौ॥ २९ ॥ स्वार्थहेतोःपराक्रांतौदुर्योधनयुधिष्ठिरौ ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३०॥विव्याधदशभिस्तूर्णंध्वजंचिच्छेदचेषुणा॥ इंद्रसेनंत्रिभिश्चैवललाटेजघ्निवान्नृप॥ ३१ ॥ सारथिंदयितंराज्ञःपांडवस्यमहात्मनः ॥ धनुश्चपुनरन्येनचकर्तास्यमहारथः ॥ ३२ ॥ चतुर्भिश्चतुरश्चैवबाणैर्विव्याधवाजिनः॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धोनिमेषादिवकार्मुकं॥ ३३॥ अन्यदादायवेगेनकौरवंप्रत्यवारयत्॥ तस्यतान्निघ्नतःशत्रून्रुक्मपृष्ठंमहद्धनुः॥ ३४॥ भल्लाभ्यांपांडवोज्येष्ठस्त्रिधाचिच्छेदमारिष॥ विव्याधचैनंदशभिःसम्यगस्तैःशितैःशरैः ॥ ३५॥ मर्मभित्वातुतेसर्वेसंलग्नाःक्षितिमाविशन्॥ ततःपरिवृतायोधाःपरिवव्रुर्युधिष्ठिरं॥ ३६॥

॥ ३४ ॥ सम्यगस्तैःदृढंप्रक्षिप्तैः॥३५ ॥ ३६ ॥

वृत्रहत्यैइतिवध्यस्तुत्यै ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ बाणशब्दरवःबाणशब्दसहितोरवःप्राणिशब्दः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ रश्मिमुचःसूर्यः इगुपधलक्षणकप्रत्ययांतःशब्दःबहुवचनमेवैतत्प्रलयसूचक

वृत्रहत्यैयथादेवाःपरिवव्रुःपुरंदरं ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातवपुत्रस्यमारिष ॥ शरंचसूर्यरश्म्याभमत्युग्रमनिवारणं ॥ ३७ ॥ हाहतोसीतिराजानमुक्त्वामुंचद्युधिष्ठिरः ॥ सतेनाकर्णमुक्तेनविद्धोबाणेनकौरवः ॥ ३८ ॥ निषसादरथोपस्थेभृशंसंमूढचेतनः ॥ ततःपांचाल्यसेनानांभृशमासीद्रवोमहान् ॥ ३९ ॥ हतोराजेतिराजेंद्रमुदितानांसमंततः ॥ बाणशब्दरवश्चोग्रःशुश्रुवेतत्रमारिष ॥ ४० ॥ अथद्रोणोद्रुतंतत्रप्रत्यदृश्यतसंयुगे ॥ हृष्टोदुर्योधनश्चापिदृढमादायकार्मुकं ॥ ४१ ॥ तिष्ठेतिष्ठेतिराजानंब्रुवन्पांडवमभ्ययात् ॥ प्रत्युद्ययुस्तंत्वरिताःपंचालाजयगृद्धिनः ॥ ४२ ॥ तान्द्रोणःप्रतिजग्राहपरीप्सन्कुरुसत्तमं ॥ चंडवातोद्धुतान्मेघान्निघ्नन्रश्मिमुचोयथा ॥ ४३ ॥ ततोराजन्महानासीत्संग्रामोभूरिवर्धनः ॥ तावकानांपरेषांचसमेतानांयुयुत्सया ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनपराभवेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यत्तदाप्राविशत्पांडूनाचार्यःकुपितोबली ॥ उक्त्वादुर्योधनंमंदंममशास्त्रातिगंसुतं ॥ १ ॥ प्रविश्यविचरंतंचरथेशूरमवस्थितं ॥ कथंद्रोणंमहेष्वासंपांडवाःपर्यवारयन् ॥ २ ॥ केऽरक्षन्दक्षिणंचक्रमाचार्यस्यमहाहवे ॥ केचोत्तरमरक्षंतनिघ्नतःशात्रवान्बहून् ॥ ३ ॥ केचास्यपृष्ठतोन्वासन्वीरावीरस्ययोधिनः ॥ केपुरस्तादवर्तंतरथिनस्तस्यशत्रवः ॥ ४ ॥ मन्येतानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्तवं ॥ मन्येतेसमवेपंतगावोवैशिशिरेयथा ॥ ५ ॥ यत्प्राविशन्महेष्वासःपंचालानपराजितः ॥ नृत्यन्सरथमार्गेषुसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ६ ॥ निर्दहन्सर्वसैन्यानिपंचालानांरथर्षभः ॥ धूमकेतुरिवक्रुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् ॥ ७ ॥ संजयउवाच सायान्हेसैंधवंहत्वाराज्ञापार्थःसमेत्यच ॥ सात्यकिश्चमहेष्वासोद्रोणमेवाभ्यधावतां ॥ ८ ॥ तथायुधिष्ठिरस्तूर्णंभीमसेनश्चपांडवः ॥ पृथक्चमूभ्यांसंयत्तौद्रोणमेवाभ्यधावतां ॥ ९ ॥ तत्रैवनकुलोधीमान्सहदेवश्चदुर्जयः ॥ धृष्टद्युम्नःसहानीकोविराटश्चसकेकयः ॥ १० ॥ मत्स्याःशाल्वाःससेनाश्चद्रोणमेवययुर्युधि ॥ द्रुपदश्चतथाराजापंचालैरभिरक्षितः ॥ ११ ॥ धृष्टद्युम्नपिताराजन्द्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ १२ ॥

मितिवा ॥ ४३ ॥ भूरिवर्धनःबहुच्छेदनः ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यत्तदेति शास्त्रातिगंशास्त्रमाज्ञा ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ धूमकेतुरग्निः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ संन्यवर्ततसंमुखंनितरामवर्तत ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तमोभ्यगान्नाशमितिशेषः ॥ २८ ॥

ससैन्यास्तेन्यवर्त्ततद्रोणमेवमहाद्युतिं ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाःषट्सहस्राःप्रहारिणः ॥ १३ ॥ द्रोणमेवाभ्यवर्ततपुरस्कृत्यशिखंडिनं ॥ तथेतरेनरव्याघ्राःपांडवा
नांमहारथाः ॥ १४ ॥ सहिताःसंन्यवर्ततद्रोणमेवद्विजर्षभं ॥ तेषुशूरेषुयुद्धायगतेषुभरतर्षभ ॥ १५ ॥ बभूवरजनीघोराभीरूणांभयवर्धिनी ॥ योधानामशिवा
रौद्राराजन्नंतकगामिनी ॥ १६ ॥ कुंजराश्वमनुष्याणांप्राणांतकरणीतदा ॥ तस्यांरजन्यांघोरायांनदंत्यःसर्वतःशिवाः ॥ १७ ॥ न्यवेदयन्भयंघोरंसज्वालक
वलैर्मुखैः ॥ उलूकाश्चाप्यदृश्यंतशंसंतोविपुलंभयं ॥ १८ ॥ विशेषतःकौरवाणांध्वजिन्यामतिदारुणाः ॥ ततःसैन्येषुराजेंद्रशब्दःसमभवन्महान् ॥ १९ ॥ भेरी
शब्देनमहताम्रदंगानांस्वनेनच ॥ गजानांबृंहितैश्चापितुरंगाणांचहेषितैः ॥ २० ॥ खुरशब्दनिपातैश्चतुमुलःसर्वतोभवत् ॥ ततःसमभवद्युद्धंसंध्यायामतिदा
रुणं ॥ २१ ॥ द्रोणस्यचमहाराजसृंजयानांचसर्वशः ॥ तमसाचावृतेलोकेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ २२ ॥ सैन्येनरजसाचैवसमंतादुत्थितेनह ॥ नरस्याश्वस्यना
गस्यसमसज्जतशोणितं ॥ २३ ॥ नापश्यामरजोभौमंकश्मलेनाभिसंवृताः ॥ रात्रौवंशवनस्येवदह्यमानस्यपर्वते ॥ २४ ॥ घोरश्चटचटाशब्दःशस्त्राणांपतता
मभूत् ॥ म्रदंगानकनिर्न्हादैर्झर्झरैःपटहैस्तथा ॥ २५ ॥ फेत्कारैर्न्हेषितैःशब्दैःसर्वमेवाकुलंबभौ ॥ नैवस्वेनपरेराजन्प्राज्ञायंततमोवृते ॥ २६ ॥ उन्मत्तमिवतत्सर्वं
बभूवरजनीमुखे ॥ भौमंरजोथराजेंद्रशोणितेनप्रणाशितं ॥ २७ ॥ शातकौंभैश्चकवचैर्भूषणैश्चतमोभ्यगात् ॥ ततःसाभारतीसेनामणिहेमविभूषिता ॥
॥ २८ ॥ द्यौरिवासीत्सनक्षत्रारजन्यांभरतर्षभ ॥ गोमायुबलसंघुष्टाशक्तिध्वजसमाकुला ॥ २९ ॥ वारणाभिरुताघोराक्ष्वेडितोत्क्रुष्टनादिता ॥ तत्राभवन्महा
शब्दस्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ ३० ॥ समावृण्वन्दिशःसर्वामहेंद्राशनिनिःस्वनः ॥ सानिशीथेमहाराजसेनादृश्यतभारती ॥ ३१ ॥ अंगदैःकुंडलैर्निष्कैःशस्त्रैश्चैवा
वभासिता ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः ॥ ३२ ॥ निशायांप्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ॥ ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुसलप्रासपट्टिशाः ॥ ३३ ॥ संपतं
तोव्यदृश्यंतभ्राजमानाइवाग्नयः ॥ दुर्योधनपुरोवातांरथनागबलाहकां ॥ ३४ ॥ वादित्रघोषस्तनितांचापविद्युत्ध्वजैर्वृतां ॥ द्रोणपांडवपर्जन्यांखड्गशक्तिग
दाशनिं ॥ ३५ ॥ शरधाराम्रपवनांभृशंशीतोष्णसंकुलां ॥ घोरांविस्मापनीमुग्रांजीवितच्छिदमप्लुवां ॥ ३६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तांप्राविशन्नतिभयांसेनांयुद्धचिकीर्षवः ॥ तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेमहाशब्दनिनादिते ॥ ३७ ॥ भीरूणांत्रासजननेशूराणांहर्षवर्धने ॥ रात्रियुद्धेमहाघोरेव
र्तमानेसुदारुणे ॥ ३८ ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्क्रुद्धाःसहिताःपांडुसृंजयाः ॥ येयेप्रमुखतोराजन्नावर्ततमहारथाः ॥ ३९ ॥ तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रेकांश्चिन्निन्येयम
क्षयं ॥ तानिनागसहस्राणिरथानामयुतानिच ॥ ४० ॥ पदातिहयसंघानांप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ द्रोणेनैकेननाराचैर्निर्भिन्नानिनिशामुखे ॥ ४१ ॥ इतिश्री
महाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्प्रवि
ष्टेदुर्धर्षेसृंजयानमितौजसि ॥ अमृष्यमाणेसंरब्धेकावोभूद्वैमतिस्तदा ॥ १ ॥ दुर्योधनंतथापुत्रमुक्त्वाशास्त्रातिगंमम ॥ यत्प्राविशदमेयात्माकिंपार्थःप्रत्यपद्य
त ॥ २ ॥ निहतेसैंधवेवीरेभूरिश्रवसिचैवह ॥ यदाभ्यगान्महातेजाःपंचालानपराजितः ॥ ३ ॥ किममन्यतदुर्धर्षेप्रविष्टेशत्रुतापने ॥ दुर्योधनस्तुकिंकृत्यंप्राप्त
कालममन्यत ॥ ४ ॥ केचतंवरदंवीरमन्वयुर्द्विजसत्तमं ॥ केचास्यपृष्ठतोगच्छन्वीराःशूरस्ययुध्यतः ॥ ५ ॥ केपुरस्तादवर्ततनिघ्नंतःशात्रवान्रणे ॥ मन्येहंपां
डवान्सर्वान्भारद्वाजशरार्दितान् ॥ ६ ॥ शिशिरेकंपमानावैकृशागावइवप्रभो ॥ प्रविश्यसमहेष्वासःपंचालानरिमर्दनः ॥ कथंनुपुरुषव्याघ्रःपंचत्वमुपजग्मि
वान् ॥ ७ ॥ सर्वेषुयोधेषुचसंगतेषुरात्रौसमेतेषुमहारथेषु ॥ संलोड्यमानेषुपृथग्बलेषुकेवस्तदानींमतिमंतआसन् ॥ ८ ॥ हतांश्चैवविषक्तांश्चपराभूतांश्चशंस
सि ॥ रथिनोविरथांश्चैवकृतान्युद्धेषुमामकान् ॥ ९ ॥ तेषांसंलोड्यमानानांपांडवैर्हतचेतसां ॥ अंधेतमसिमग्नानामभवत्कामतिस्तदा ॥ १० ॥ प्रहृष्टांश्चाप्यु
दग्रांश्चसंतुष्टांश्चैवपांडवान् ॥ शंससीहाप्रहृष्टांश्चविभ्रष्टांश्चैवमामकान् ॥ ११ ॥ कथमेषांतदातत्रपार्थानामपलायिनां ॥ प्रकाशमभवद्रात्रौकथंकुरुषुसंज
य ॥ १२ ॥ संजयउवाच रात्रियुद्धेतदाराजन्वर्तमानेसुदारुणे ॥ द्रोणमभ्यद्रवन्सर्वेपांडवाःसहसोमकैः ॥ १३ ॥ ततोद्रोणःकेकयांश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्म
जान् ॥ संप्रैषयत्प्रेतलोकंसर्वानिषुभिराशुगैः ॥ १४ ॥ तस्यप्रमुखतोराजन्येऽवर्ततमहारथाः ॥ तान्सर्वान्प्रेषयामासपितृलोकंसभारत ॥ १५ ॥ प्रमथ्नंतंतदावी
रान्भारद्वाजंमहारथं ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धःशिबीराजाप्रतापवान् ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥ गावःगाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथं ॥ विव्याधदशभिर्बाणैःसर्वपारशवैःशितैः ॥ १७ ॥ तंशिबिःप्रतिविव्याधत्रिंशतानिशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनस्म
यमानोन्यपातयत् ॥ १८ ॥ तस्यद्रोणोहयान्हत्वासारथिंचमहात्मनः ॥ अथास्यसशिरस्त्राणंशिरःकायादपाहरत् ॥ १९ ॥ ततोस्यसारथिंक्षिप्रमन्यंदुर्योधनोदि
शत् ॥ सतेनसंगृहीताश्वःपुनरभ्यद्रवद्रिपून् ॥ २० ॥ कलिंगानामनीकेनकालिंगस्यसुतोरणे ॥ पूर्वंपितृवधात्क्रुद्धोभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ सभीमंपंचभि
र्विध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ विशोकंत्रिभिराजघ्नेध्वजमेकेनपत्रिणा ॥ २२ ॥ कलिंगानांतुतंशूरंक्रुद्धंक्रुद्धोवृकोदरः ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यमुष्टिनाभिजघानह
॥ २३ ॥ तस्यमुष्टिहतस्याजौपांडवेनबलीयसा ॥ सर्वाण्यस्थीनिसहसाप्रापतन्वैपृथक्पृथक् ॥ २४ ॥ तंकर्णोभ्रातरश्चास्यनामृष्यंतपरंतप ॥ तेभीमसेनंनाराचैर्जघ्नु
राशीविषोपमैः ॥ २५ ॥ ततःशत्रुरथंत्यक्त्वाभीमोध्रुवरथंगतः ॥ ध्रुवंचास्यंतमनिशंमुष्टिनासमपोथयत् ॥ २६ ॥ सतथापांडुपुत्रेणबलिनाभिहतोपतत् ॥ तंनि
हत्यमहाराजभीमसेनोमहाबलः ॥ २७ ॥ जयरातरथंप्राप्यमुहुःसिंहइवानदत् ॥ जयरातमथाक्षिप्यनदन्सव्येनपाणिना ॥ २८ ॥ तलेननाशयामासकर्ण
स्यैवाग्रतःस्थितः ॥ कर्णस्तुपांडवेशक्तिंकांचनींसमवासृजत् ॥ २९ ॥ ततस्तामेवजग्राहप्रहसन्पांडुनंदनः ॥ कर्णायैवचदुर्धर्षश्चिक्षेपाजौवृकोदरः ॥ ३० ॥
तामापतंतींचिच्छेदशकुनिस्तैलपायिना ॥ एतत्कृत्वामहत्कर्मरणेद्भुतपराक्रमः ॥ ३१ ॥ पुनःस्वरथमास्थायदुद्रावतववाहिनीं ॥ तमायांतंजिघांसंतंभीमंक्रुद्ध
मिवांतकं ॥ ३२ ॥ न्यवारयन्महाबाहुंतवपुत्राविशांपते ॥ महताशरवर्षेणच्छादयंतोमहारथाः ॥ ३३ ॥ दुर्मदस्यततोभीमःप्रहसन्निवसंयुगे ॥ सारथिंचहयां
श्चैवशरैर्निन्येयमक्षयं ॥ ३४ ॥ दुर्मदस्तुततोयानंदुष्कर्णस्यावचक्रमे ॥ तावेकरथमारूढौभ्रातरौपरतापनौ ॥ ३५ ॥ संग्राममशिरसोमध्येभीमंद्वावप्यधावतां ॥
यथांबुपतिमित्रौहितारकंदैत्यसत्तमं ॥ ३६ ॥ ततस्तुदुर्मदश्चैवदुष्कर्णश्चतवात्मजौ ॥ रथमेकंसमारुह्यभीमंबाणैरविध्यतां ॥ ३७ ॥ ततःकर्णस्यमिषतोद्रो
णेर्दुर्योधनस्यच ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाल्हीकस्यचपांडवः ॥ ३८ ॥ दुर्मदस्यचवीरस्यदुष्कर्णस्यचतंरथं ॥ पादप्रहारेणधरांप्रावेशयदरिंदमः ॥ ३९ ॥ ततः
सुतौतेबलिनौशूरौदुष्कर्णदुर्मदौ ॥ मुष्टिनाहत्यसंक्रुद्धोममर्दचननर्दच ॥ ४० ॥ ततोहाहाकृतेसैन्येदृष्ट्वाभीमंनृपाब्रुवन् ॥ रुद्रोयंभीमरूपेणधार्तराष्ट्रेषुयुध्यति
॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वापलायंतेसर्वेभारतपार्थिवाः ॥ विसंज्ञवाहयन्वाहान्नचद्वौसहधावतः ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कमलविबुद्धलोचनोविलसत्पद्मनेत्रः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ गुरुणाद्रोणेन ॥ ४५ ॥ तिमिराण्येवघनास्तैः ॥ ४६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥

ततोबलेभृशलुलितेनिशामुखेसुपूजितोनृपवृषभैर्वृकोदरः ॥ महाबलःकमलविबुद्धलोचनोयुधिष्ठिरंनृपतिमपूजयद्बली ॥ ४३ ॥ ततोयमौद्रुपदविराटकेकयायुधिष्ठिरश्चापिपरांमुदंययुः ॥ वृकोदरंभृशमनुपूजयंश्चतेयथांधकेप्रतिनिहतेहरंसुराः ॥ ४४ ॥ ततःसुतास्तेवरुणात्मजोपमारुषान्विताःसहगुरुणामहात्मना ॥ वृकोदरंसरथपदातिकुंजरायुयुत्सवोभृशमभिपर्यवारयन् ॥ ४५ ॥ ततोभवत्तिमिरघनैरिवावृतेमहाभयेभयदमतीवदारुणं ॥ निशामुखेवृकबलगृध्रमोदनंमहात्मनांनृपवरयुद्धमद्भुतं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेभीमपराक्रमेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच

प्रायोपविष्टेतुहतेपुत्रेसात्यकिनातदा ॥ सोमदत्तोभृशंक्रुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ क्षत्रधर्मःपुरादृष्टोयस्तुदेवैर्महात्मभिः ॥ तंत्वंसात्वतसंत्यज्यदस्युधर्मेकथंरतः ॥ २ ॥ पराङ्मुखायदीनायन्यस्तशस्त्रायसात्यके ॥ क्षत्रधर्मरतःप्राज्ञःकथंनुप्रहरेद्रणे ॥ ३ ॥ द्वावेवकिलवृष्णीनांतत्रख्यातौमहारथौ ॥ प्रद्युम्नश्चमहाबाहुस्त्वंचैवयुधिसात्वत ॥ ४ ॥ कथंप्रायोपविष्टायपार्थेनच्छिन्नबाहवे ॥ नृशंसंपतनीयंचतादृशंकृतवानसि ॥ ५ ॥ कर्मणस्तस्यदुर्वृत्तफलंप्राप्नुहिसंयुगे ॥ अद्यच्छेत्स्यामितेमूढशिरोविक्रम्यपत्रिणा ॥ ६ ॥ शपेसात्वतपुत्राभ्यामिष्टेनसुकृतेनच ॥ अनतीतामिमांरात्रिंयदित्वांवीरमानिनं ॥ ७ ॥ अरक्ष्यमाणंपार्थेनजिष्णुनाससुतानुजं ॥ नहन्यान्नरकेघोरेपतेयंवृष्णिपांसन ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वासुसंक्रुद्धःसोमदत्तोमहाबलः ॥ दध्मौशंखंचतारेणसिंहनादंननादच ॥ ९ ॥ ततःकमलपत्राक्षःसिंहदंष्ट्रोदुरासदः ॥ सात्यकिर्भृशसंक्रुद्धःसोमदत्तमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ कौरवेयनमेत्रासःकथंचिदपिविद्यते ॥ त्वयासार्धमथान्यैश्चयुध्यतोत्वदिकश्चन ॥ ११ ॥ यदिसर्वेणसैन्येनगुप्तोमांयोधयिष्यसि ॥ तथापिनव्यथाकाचित्त्वयिस्यान्ममकौरव ॥ १२ ॥ युद्धसारेणवाक्येनअसतांसंमतेनच ॥ नाहंभीषयितुंशक्यःक्षत्रवृत्तेस्थितस्त्वया ॥ १३ ॥ यदितेस्तियुयुत्साद्यमयासहनराधिप ॥ निर्दयोनिशितैर्बाणैःप्रहरप्रहरामिते ॥ १४ ॥ हतोभूरिश्रवावीरस्तवपुत्रोमहारथः ॥ शलश्चैवमहाराजभ्रातृव्यसनकर्षितः ॥ १५ ॥ त्वांचाप्यद्यवधिष्यामिसहपुत्रंसबांधवं ॥ तिष्ठेदानींरणेयत्तःकौरवोसिमहारथः ॥ १६ ॥

प्रायइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पतनीयंपातहेतुःपापं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तारेणोच्चस्वरेण ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दानंस्वद्रव्यस्यपरस्वत्वापादनं दमोमनसोयथेष्टंविनियोगयोग्यता शौचंसंकरवर्जनं अहिंसासर्वभूतानामनभिद्रोहः ह्रीरकर्तव्यान्निवर्तकोधर्मः क्षमाऽपकारिण्यकोपः ॥१७॥१८॥ कृष्णचरणैःकृष्णयो

यस्मिन्दानंदमःशौचमहिंसाह्रीर्धृतिःक्षमा॥ अनपायानिसर्वाणिनित्यंराज्ञियुधिष्ठिरे॥१७॥मृदंगकेतोस्तस्यत्वंतेजसानिहतःपुरा॥सकर्णसौबलःसंख्येविना
शमुपयास्यसि॥१८॥ शपेहंकृष्णचरणैरिष्टापूर्तेनचैवह॥ यदित्वांससुतंपापंनहन्यांयुधिरोषितः॥ १९ ॥ अपयास्यसिचेत्त्यक्त्वारणंमुक्तोभविष्यसि ॥ एव
माभाष्यचान्योन्यंक्रोधसंरक्तलोचनौ॥ २० ॥ प्रवृत्तौशरसंपातंकर्तुंपुरुषसत्तमौ॥ ततोरथसहस्रेणनागानामयुतेनच॥ २१ ॥ दुर्योधनःसोमदत्तंपरिवार्य
समंततः॥शकुनिश्चसुसंक्रुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ २२॥पुत्रपौत्रैःपरिवृतोभ्रातृभिश्चेंद्रविक्रमैः॥स्यालस्तवमहाबाहुर्वज्रसंहननोयुवा॥ २३ ॥ साग्रंशत
सहस्रंतुहयानांतस्यधीमतः॥सोमदत्तंमहेष्वासंसमंतात्पर्यरक्षत॥ २४॥रक्ष्यमाणश्चबलिभिश्छादयामाससात्यकिं ॥ तंछाद्यमानंविशिखैर्दृष्ट्वासन्नतपर्व
भिः ॥ २५॥ धृष्टद्युम्नोभ्ययात्क्रुद्धःप्रगृह्यमहतींचमूं ॥ चंडवाताभिसृष्टानामुदधीनामिवस्वनः ॥ २६ ॥ आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नतां॥ वि
व्याधसोमदत्तस्तुसात्वतंनवभिःशरैः॥ २७॥सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधीत्कुरुपुंगवं॥सोतिविद्धोबलवतासमरेदृढधन्विना ॥ २८॥रथोपस्थंसमासाद्यमुमो
हगतचेतनः॥ तंविमूढंसमालक्ष्यसारथिस्त्वरयान्वितः॥ २९ ॥ अपोवाहरणाद्वीरंसोमदत्तंमहारथं॥ तंविसंज्ञंसमालक्ष्ययुयुधानशरार्दितं॥३०॥अभ्यद्रवत्त
तोद्रोणोयदुवीरजिघांसया॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः॥३१॥परिवव्रुर्महात्मानंपरीप्संतोयदूत्तमं॥ ततःप्रववृतेयुद्धंद्रोणस्यसहपांडवैः॥३२॥
बलेरिवसुरैःपूर्वंत्रैलोक्यजयकांक्षया॥ ततःसायकजालेनपांडवानीकमावृणोत्॥ ३३॥ भारद्वाजोमहातेजाविव्याधचयुधिष्ठिरं ॥ सात्यकिंदशभिर्बाणैर्विं
शत्यापार्षतंशरैः॥ ३४॥ भीमसेनंचनवभिर्नकुलंपंचभिस्तथा ॥ सहदेवंतथाष्टाभिःशतेनचशिखंडिनं ॥ ३५ ॥ द्रौपदेयान्महाबाहुःपंचभिःपंचभिःशरैः॥
विराटंमत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदंदशभिःशरैः॥ ३६॥युधामन्युंत्रिभिःषड्भिरुत्तमौजसमाहवे॥ अन्यांश्चसैनिकान्विद्ध्वायुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३७ ॥ तेवध्यमाना
द्रोणेनपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ प्राद्रवन्वैभयाद्राजन्सार्तनादादिशोदश॥ ३८॥ काल्यमानंतुतत्सैन्यंदृष्ट्वाद्रोणेनफाल्गुनः॥ किंचिदागतसंरंभोगुरुंपार्थोभ्य
याद्रुतं॥ ३९॥ दृष्ट्वाद्रोणस्तुबीभत्सुमभिधावंतमाहवे॥ संन्यवर्ततततत्सैन्यंपुनर्यौधिष्ठिरंबलं॥ ४०॥

श्चरणैः॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कार्ष्णायसंतीक्ष्णलोहमयं ॥ ५७ ॥

ततोयुद्धमभूद्भूयोभारद्वाजस्यपांडवैः॥ द्रोणस्तवसुतैराजन्सर्वतःपरिवारितः॥४१॥ व्यधमत्पांडुसैन्यानितूलराशिमिवानलः ॥ तंज्वलंतमिवादित्यंदीप्तानल
समद्युतिं॥ ४२॥ राजन्ननिशमत्यंतंदृष्ट्वाद्रोणंशरार्चिषं॥ मंडलीकृतधन्वानंतपंतमिवभास्करं ॥ ४३ ॥ दहंतमहितान्सैन्येनैनंकश्चिदवारयत् ॥ योयोहिप्रमु
खेतस्यतस्थौद्रोणस्यपूरुषः॥ ४४॥ तस्यतस्यशिरश्छित्वाययुर्द्रोणशराःक्षितिं ॥ एवंसापांडवीसेनावध्यमानामहात्मना ॥ ४५॥ प्रदुद्रावपुनर्भीतापश्यतः
सव्यसाचिनः॥ संप्रभग्नंबलंदृष्ट्वाद्रोणेननिशिभारत॥ ४६॥ गोविंदमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छद्रोणरथंप्रति ॥ ततोरजतगोक्षीरकुंदेंदुसदृशप्रभान्॥ ४७॥ चोदया
मासदाशार्होहयान्द्रोणरथंप्रति॥ भीमसेनोपितंदृष्ट्वायांतंद्रोणायफाल्गुनं॥ ४८ ॥ स्वसारथिमुवाचेदंद्रोणानीकायमांवह ॥ सोपितस्यवचःश्रुत्वाविशोको
वाहयद्धयान्॥ ४९॥ पृष्ठतःसत्यसंधस्यजिष्णोर्भरतसत्तम ॥ तौदृष्ट्वाभ्रातरौयत्तौद्रोणानीकमभिद्रुतौ॥ ५०॥ पंचालाःसृंजयामत्स्याश्चेदिकारूषकोसलाः॥
अन्वगच्छन्महाराजकेकयाश्चमहारथाः॥ ५१ ॥ ततोराजन्नभूद्घोरःसंग्रामोलोमहर्षणः॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंचवृकोदरः॥ ५२ ॥ महद्भ्यांरथवृंदाभ्यांब
लंजगृहतुस्तव ॥ तौदृष्ट्वापुरुषव्याघ्रौभीमसेनधनंजयौ ॥ ५३ ॥ धृष्टद्युम्नोभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्चमहाबलः ॥ चंडवाताभिपन्नानामुदधीनामिवस्वनः ॥
॥ ५४ ॥ आसीद्राजन्बलौघानांतदान्योन्यमभिघ्नतां॥ सौमदत्तिवधात्क्रुद्धोदृष्ट्वासात्यकिमाहवे ॥ ५५ ॥ द्रौणिरभ्यद्रवद्राजन्वधायकृतनिश्चयः ॥ तमापतं
तंसंप्रेक्ष्यशैनेयस्यरथंप्रति॥ ५६॥ भैमसेनिःसुसंक्रुद्धःप्रत्यमित्रमवारयत् ॥ कार्ष्णायसंमहाघोरमृक्षचर्मपरिच्छदं ॥ ५७ ॥ महांतंरथमास्थायत्रिंशन्नल्वां
तरांतरं॥ विक्षिप्तयंत्रसन्नाहंमहामेघौघनिःस्वनं ॥ ५८ ॥ युक्तंगजनिभैर्वाहैर्नहयैर्नापिवारणैः ॥ विक्षिप्तपक्षचरणविवृताक्षेणकूजता॥५९॥ ध्वजेनोच्छ्रितदं
डेनगृध्रराजेनराजितं॥ लोहितार्द्रपताकंतुअंत्रमालाविभूषितं ॥ ६० ॥ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थायविपुलंरथं॥ शूलमुद्गरधारिण्याशैलपादपहस्तया ॥ ६१ ॥
रक्षसांघोररूपाणामक्षौहिण्यासमावृतः॥ तमुद्यतमहाचापंनिशम्यव्यथितानृपाः॥ ६२ ॥ युगांतकालसमयेदंडहस्तमिवांतकं ॥ ततस्तंगिरिशृंगाभंभीमरू
पंभयावहं॥ ६३॥ दंष्ट्राकरालोग्रमुखंशंकुकर्णमहाहनुं॥ ऊर्ध्वकेशंविरूपाक्षंदीप्तास्यंनिम्नितोदरं॥ ६४॥

॥ ५८ ॥ नहयैर्नापिवारणैर्गजैःकिंतुपिशाचैः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

महाश्वभ्रगलद्वारंकिरीटच्छन्नमूर्धजं ॥ त्रासनंसर्वभूतानांव्यात्ताननमिवांतकं ॥ ६५ ॥ वीक्ष्यदीप्तमिवायांतंरिपुविक्षोभकारिणं ॥ तमुद्यतमहाचापंराक्षसें
द्रंघटोत्कचं ॥ ६६ ॥ भयार्दिताप्रचुक्षोभपुत्रस्यतववाहिनी ॥ वायुनाक्षोभितावर्तागंगेवोर्ध्वतरंगिणी ॥ ६७ ॥ घटोत्कचप्रयुक्तेनसिंहनादेनभीषिताः ॥ प्रसु
स्रुवुर्गजामूत्रंविव्यथुश्चनराभृशं ॥ ६९ ॥ ततोऽश्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्रसमंततः ॥ संध्याकालाधिकबलैःप्रयुक्काराक्षसैःक्षितौ ॥ ६९ ॥ आयसानिचचक्राणि
भुशुंड्यःप्रासतोमराः ॥ पतंत्यविरताःशूलाःशतघ्न्यःपट्टिशास्तथा ॥ ७० ॥ तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायुद्धंनराधिपाः ॥ तनयास्तवकर्णश्चव्यथिताःप्राद्रवन्दिशः ॥
॥ ७१ ॥ तत्रैकोस्त्रबलश्लाघीद्रौणिर्मानीनविव्यथे ॥ व्यधमच्चशरैर्मायांघटोत्कचविनिर्मितां ॥ ७२ ॥ विहतायांतुमायायाममर्षीसघटोत्कचः ॥ विससर्जश
रान्घोरांस्तेश्वत्थामानमाविशन् ॥ ७३ ॥ भुजंगाइववेगेनवल्मीकंक्रोधमूर्छिताः ॥ तेशरारुधिराक्तांगाभित्वाशारद्वतीसुतं ॥ ७४ ॥ विविशुर्धरणींशीघ्रारु
क्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अश्वत्थामातुसंक्रुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ॥ ७५ ॥ घटोत्कचमभिक्रुद्धंबिभेददशभिःशरैः ॥ घटोत्कचोतिविद्धस्तुद्रोणपुत्रेणमर्मसु ॥
चक्रंशतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशं ॥ क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिवज्रविभूषितं ॥ ७७ ॥ अश्वत्थाम्निसचिक्षेपभैमसेनिर्जिघांसया ॥ वेगेनमहतागच्छद्विक्षि
प्तंद्रौणिनाशरैः ॥ ७८ ॥ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ घटोत्कचस्ततस्तूर्णंदृष्ट्वाचक्रंनिपातितं ॥ ७९ ॥ द्रौणिंप्राच्छादयद्बाणैःस्वर्भानुरिवभास्करं ॥
घटोत्कचसुतःश्रीमान्भिन्नांजनचयोपमः ॥ ८० ॥ रुरोधद्रौणिमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट् ॥ पौत्रेणभीमसेनस्यशरैरंजनपर्वणा ॥ ८१ ॥ बभौमेघेनधारा
भिर्गिरिर्मेरुरिवावृतः ॥ अश्वत्थामात्वसंभ्रांतोरुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः ॥ ८२ ॥ ध्वजमेकेनबाणेनचिच्छेदांजनपर्वणः ॥ द्वाभ्यांतुरथयंतारौत्रिभिश्चास्यत्रिवेणुकं
॥ ८३ ॥ धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ विरथस्योद्यतंहस्ताद्धेमबिंदुभिराचितं ॥ ८४ ॥ विशिखेनसुतीक्ष्णेनखड्गमस्यद्विधाकरोत् ॥ गदाहेमांगदा
राजंस्तूर्णंहैडिंबिसूनुना ॥ ८५ ॥ भ्राम्योत्क्षिप्ताशरैःसापिद्रौणिनाभ्याहतापतत् ॥ ततोंतरिक्षमुत्प्लुत्यकालमेघइवोन्नदन् ॥ ८६ ॥ ववर्षांजनपर्वासद्रुमवर्षन
भस्तलात् ॥ ततोमायाधरंद्रौणिर्घटोत्कचसुतंदिवि ॥ ८७ ॥ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः ॥ सोवतीर्यपुरस्तस्थौरथेहेमविभूषिते ॥ ८८ ॥ महीगत
इवात्युग्रःश्रीमानंजनपर्वतः ॥ तमयस्मयवर्माणंद्रौणिर्भीमात्मजात्मजं ॥ ८९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ गच्छवत्सेतिपुत्रेणेतिचभीमसेनसंबंधात् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ आत्मानमपिहन्यात्किमुपुत्रमतोजीवनार्थीत्वंनिवर्तस्वेतिभावः ॥ ९५ ॥ आयस्तःकोपितः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥

जघानांजनपर्वाणंमहेश्वरइवांधकं ॥ अथदृष्ट्वाहतंपुत्रमश्वत्थामामहाबलं ॥ ९० ॥ द्रौणेःसकाशमभ्येत्यरोषात्प्रज्वलितांगदः ॥ प्राहवाक्यमसंभ्रांतोवीरं शारद्वतीसुतं ॥ ९१ ॥ दहंतंपांडवानीकंवनमग्निमिवोच्छ्रितं ॥ घटोत्कचउवाच तिष्ठतिष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ ९२ ॥ त्वामद्यनिहनिष्यामि क्रौंचमग्निसुतोयथा ॥ अश्वत्थामोवाच गच्छवत्ससहान्यैस्त्वंयुध्यस्वामरविक्रम ॥ ९३ ॥ नहिपुत्रेणहैडिंबेपितान्याय्यःप्रबाधितुं ॥ कामंखलुनरो षोमेहैडिंबेविद्यतेत्वयि ॥ ९४ ॥ किंतुरोषान्वितोजंतुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥ संजयउवाच श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षःपुत्रशोकसमन्वितः ॥ ९५ ॥ अश्वत्थामा नमायस्तोभैमसैनिरभाषत ॥ किमहंकातरोद्रौणेपृथग्जनइवाहवे ॥ ९६ ॥ यन्मांभीषयसेवाग्भिरसदेतद्वचस्तव ॥ भीमात्खलुसमुत्पन्नःकुरूणांविपुलेकुले ॥ ॥ ९७ ॥ पांडवानामहंपुत्रःसमरेष्वनिवर्तिनां ॥ रक्षसामधिराजोहंदशग्रीवसमोबले ॥ ९८ ॥ तिष्ठतिष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यवि नेष्यामिरणाजिरे ॥ ९९ ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षोराक्षसःसुमहाबलः ॥ द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धोगजेंद्रमिवकेसरी ॥ १०० ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्क चः ॥ रथिनामृषभंद्रौणिंधाराभिरिवतोयदः ॥ १ ॥ शरवृष्टिंशरैर्द्रौणिरप्राप्तांतांव्यशातयत् ॥ ततोंतरिक्षेबाणानांसंग्रामोन्यइवाभवत् ॥ २ ॥ अथास्त्रसं मर्दकृतैर्विस्फुलिंगैस्तदाबभौ ॥ विभावरीमुखेव्योमखद्योतैरिवचित्रितं ॥ ३ ॥ निशाम्यनिहतांमायांद्रौणिनारणमानिना ॥ घटोत्कचस्ततोमायांससर्जांत र्हितःपुनः ॥ ४ ॥ सोभवद्गिरिरत्युच्चःशिखरैस्तरुसंकटैः ॥ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणोमहान् ॥ ५ ॥ तमंजनगिरिप्रख्यंद्रौणिर्दृष्ट्वामहीधरं ॥ प्रपतद्भिश्चब हुभिःशस्त्रसंघैर्नविव्यथे ॥ ६ ॥ ततोहसन्निवद्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ सतेनास्त्रेणशैलेंद्रःक्षिप्तःक्षिप्रंव्यनश्यत ॥ ७ ॥ ततःसतोयदोभूत्वानीलःसेंद्रायुधोदि वि ॥ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रोद्रौणिमाच्छादयद्रणे ॥ ८ ॥ अथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ व्यधमद्द्रोणतनयोनीलमेघंसमुत्थितं ॥ ९ ॥ समार्गणगणैर्द्रौणिर्दि शःप्रच्छाद्यसर्वशः ॥ शतंरथसहस्राणांजघानद्विपदांवरः ॥ ११० ॥ सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनायतकार्मुकं ॥ घटोत्कचमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ ११ ॥ सिंह शार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ॥ गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैरपि ॥ १२ ॥

॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ ११२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शारद्वतीकृपी खचरान्बाणान् खचरंराक्षसं ॥

विकृतास्यशिरोग्रीवैर्हैडिंबानुचरैःसह ॥ पौलस्त्यैर्यातुधानैश्वतामसैश्वेंद्रविक्रमैः ॥ १३ ॥ नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ महाबलैर्भीमरवैःसंरंभो
द्वृत्तलोचनैः ॥ १४ ॥ उपस्थितैस्ततोयुद्धेराक्षसैर्युद्धदुर्मदैः ॥ विषण्णमभिसंप्रेक्ष्यपुत्रंतेद्रौणिरब्रवीत् ॥ १५ ॥ तिष्ठदुर्योधनाद्यत्वंनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ सहै
भिर्भ्रातृभिर्वीरैःपार्थिवैश्वेंद्रविक्रमैः ॥ १६ ॥ निहनिष्याम्यमित्रांस्तेनतवास्तिपराजयः ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिपर्याश्वासयवाहिनीं ॥ १७ ॥ दुर्योधनउवा
च नत्वेतदद्भुतंमन्येयत्तेमहदिदंमनः ॥ अस्मासुचपराभक्तिस्तवगौतमिनंदन ॥ १८ ॥ संजयउवाच अश्वत्थामानमुक्त्वैवंततःसौबलमब्रवीत् ॥ वृ
तंरथसहस्रेणहयानांरणशोभिनां ॥ १९ ॥ षष्ट्यारथसहस्रैश्वप्रयाहित्वंधनंजयं ॥ कर्णश्ववृषसेनश्वकृपोनीलस्तथैवच ॥ १२० ॥ उदीच्याःकृतवर्माचपुरुमित्रःसु
तापनः ॥ दुःशासनोनिकुंभश्वकुंडभेदीपराक्रमः ॥ २१ ॥ पुरंजयोदृढरथःपताकीहेमकंपनः ॥ शल्यारुणींद्रसेनाश्वसंजयोविजयोजयः ॥ २२ ॥ कमलाक्षः
परक्राथींजयवर्मासुदर्शनः ॥ एतेत्वामनुयास्यंतिपत्तीनामयुतानिषट् ॥ २३ ॥ जहिभीमंयमौचोभौधर्मराजंचमातुल ॥ असुरानिवदेवेंद्रोजयाशामेत्वयि
स्थिता ॥ २४ ॥ दारितान्द्रौणिनाबाणैर्भृशंविक्षतविग्रहान् ॥ जहिमातुलकौंतेयानसुरानिवपावकिः ॥ २५ ॥ एवमुक्तोययौशीघ्रंपुत्रेणतवसौबलः ॥ पिप्रीषु
स्तेसुतान्राजन्दिधक्षुश्चैवपांडवान् ॥ २६ ॥ अथप्रववृतेयुद्धंद्रौणिराक्षसयोर्मृधे ॥ विभावर्यांसुतुमुलंशक्रप्रल्हादयोरिव ॥ २७ ॥ ततोघटोत्कचोबाणैर्दश
भिर्गौतमीसुतं ॥ जघानोरसिसंक्रुद्धोविषाग्निप्रतिमैर्दृढैः ॥ २८ ॥ सतैरभ्याहतोगाढंशरैर्भीमसुतेरितैः ॥ चचालरथमध्यस्थोवातोद्धूतइवद्रुमः ॥ २९ ॥ भूय
श्वांजलिकेनाथमार्गणेनमहाप्रभं ॥ द्रौणिहस्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः ॥ १३० ॥ ततोन्यद्द्रौणिरादायधनुर्भारसहंमहत् ॥ ववर्षविशिखांस्तीक्ष्णान्वा
रिधाराइवांबुदः ॥ ३१ ॥ ततःशारद्वतीपुत्रःप्रेषयामासभारत ॥ सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खचरान्खचरंप्रति ॥ ३२ ॥ तद्बाणैरर्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिं
हैरिवबभौमत्तंगजानामाकुलंकुलं ॥ ३३ ॥ विधम्यराक्षसान्बाणैःसाश्वसूतरथद्विपान् ॥ ददाहभगवान्वन्हिर्भूतानीवयुगक्षये ॥ ३४ ॥ सदग्ध्वाक्षौहिणींबा
णैर्नैर्ऋतींरुरुचेनृप ॥ पुरेवत्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः ॥ ३५ ॥ युगांतेसर्वभूतानिदग्ध्वेववसुरुल्बणः ॥ रराजजयतांश्रेष्ठोद्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वसुरुल्बणः अग्निःप्रलयकालिकः ॥ १३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ततोघटोत्कचःक्रुद्धोरक्षसांभीमकर्मणां ॥ द्रौणिंहतेतिमहतींचोदयामासतांचमूं ॥ ३७ ॥ घटोत्कचस्यतामाज्ञांप्रतिगृह्याथराक्षसाः ॥ दंष्ट्रोज्ज्वलामहावक्त्रा
॥१५३॥ घोररूपाभयानकाः ॥ ३८ ॥ व्यात्ताननाघोरजिह्वाःक्रोधताम्रेक्षणाभृशं ॥ सिंहनादेनमहतानादयंतोवसुंधरां ॥ ३९ ॥ हंतुमभ्यद्रवन्द्रौणिंनानाप्रहरणायुधाः ॥
शक्तीःशतघ्नीःपरिघानशनीःशूलपट्टिशान् ॥ ४० ॥ खड्गान्गदाभिंदिपालान्मुसलानिपरश्वधान् ॥ प्रासानसींस्तोमरांश्चकणपान्कंपनाञ्छितान् ॥ ४१ ॥
स्थूलान्भुशुंड्यश्मगदास्थूणान्कार्ष्णायसांस्तथा ॥ मुद्गरांश्चमहाघोरान्समरेशत्रुदारणान् ॥ ४२ ॥ द्रौणिमूर्धन्यसंत्रस्ताराक्षसाभीमविक्रमाः ॥ चिक्षिपुःक्रो
धताम्राक्षाःशतशोथसहस्रशः ॥ ४३ ॥ तच्छस्त्रवर्षंसुमहद्द्रोणपुत्रस्यमूर्धनि ॥ पतमानंसमीक्ष्याथयोधास्तेव्यथिताभवन् ॥ ४४ ॥ द्रोणपुत्रस्तुविक्रांतस्तद्वर्षं
घोरमुच्छ्रितं ॥ शरैर्विध्वंसयामासवज्रकल्पैःशिलाशितैः ॥ ४५ ॥ ततोन्यैर्विशिखैस्तूर्णंस्वर्णपुंखैर्महामनाः ॥ निजघ्नेराक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥
॥ ४६ ॥ तद्बाणैरर्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिंहैरिवबभौमत्तंगजानामाकुलंकुलं ॥ ४७ ॥ तेराक्षसाःसुसंक्रुद्धाद्रोणपुत्रेणताडिताः ॥ क्रुद्धाःस्मप्राद्रवन्द्रौ
णिंजिघांसंतोमहाबलाः ॥ ४८ ॥ तत्राद्भुतमिमंद्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत ॥ ४९ ॥ यदेकोराक्षसींसेनांक्षणाद्द्रौणि
र्महास्त्रवित् ॥ ददाहज्वलितैर्बाणैराक्षसेंद्रस्यपश्यतः ॥ १५० ॥ सहत्वाराक्षसानीकंरराजद्रौणिराहवे ॥ युगांतेसर्वभूतानिसंवर्त्तकइवानलः ॥ ५१ ॥ तंदहंतम
नीकानिशरैराशीविषोपमैः ॥ तेषुराजसहस्रेषुपांडवेयेषुभारत ॥ ५२ ॥ नैनंनिरीक्षितुंकश्चिदशक्नोद्द्रौणिमाहवे ॥ ऋतेघटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेंद्रान्महाबलात् ॥
॥ ५३ ॥ सपुनर्भरतश्रेष्ठक्रोधादुद्भ्रांतलोचनः ॥ तलंतलेनसंहत्यसंदश्यदशनच्छदं ॥ ५४ ॥ स्वंसूतमब्रवीत्क्रुद्धोद्रोणपुत्रायमांवह ॥ सययौघोररूपेणसुपताके
नभास्वता ॥ ५५ ॥ द्वैरथंद्रोणपुत्रेणपुनरप्यरिसूदनः ॥ सविनद्यमहानादंसिंहवद्भीमविक्रमः ॥ ५६ ॥ चिक्षेपाविध्यसंग्रामेद्रोणपुत्रायराक्षसः ॥ अष्टघंटांम
हाघोरामशनिंदेवनिर्मितां ॥ ५७ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहद्रौणिर्न्यस्यरथेधनुः ॥ चिक्षेपचैनांतस्यैवस्यंदनात्सोवपुप्लुवे ॥ ५८ ॥ साश्वसूतध्वजंयानंभस्मकृत्वाम
हाप्रभा ॥ विवेशवसुधांभित्वासाशनिर्भृशदारुणा ॥ ५९ ॥ द्रौणेस्तत्कर्मदृष्ट्वातुसर्वभूतान्यपूजयन् ॥ यदवप्लुत्यजग्राहघोरांशंकरनिर्मितां ॥ १६० ॥ धृष्ट ॥१५३॥
द्युम्नरथंगत्वाभैमसेनिस्ततोनृप ॥ धनुर्घोरंसमादायमहदिंद्रायुधोपमं ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्पुनर्द्रौणेर्महोरसि ॥ १६१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

धृष्टद्युम्नस्त्वसंभ्रांतोमुमोचाशीविषोपमान् ॥ सुवर्णपुंखान्विशिखान्द्रोणपुत्रस्यवक्षसि ॥ ६२ ॥ ततोमुमोचनाराचान्द्रौणिस्तांश्चसहस्रशः ॥ तावप्यग्निशि
खप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्यमार्गणान् ॥ ६३ ॥ अतितीव्रंमहद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ योधानांप्रीतिजननंद्रौणेश्चभरतर्षभ ॥ ६४ ॥ ततोरथसहस्रेणद्विरदानांशतैस्त्रि
भिः ॥ षड्भिर्वाजिसहस्रैश्चभीमस्तंदेशमागमत् ॥ ६५ ॥ ततोभीमात्मजंरक्षोधृष्टद्युम्नंचसानुगं ॥ अयोधयतधर्मात्माद्रौणिरक्लिष्टविक्रमः ॥ ६६ ॥ तत्राद्भुततमं
द्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत ॥ ६७ ॥ निमेषांतरमात्रेणसाश्वसूतरथद्विपां ॥ अक्षौहिणींराक्षसानांशितैर्बाणैरशातयत् ॥
॥ ६८ ॥ मिषतोभीमसेनस्यहैडिंबेःपार्षतस्यच ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्यविजयस्याच्युतस्यच ॥ ६९ ॥ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ॥ निपेतुर्द्विरदाभू
मौसशृंगाइवपर्वताः ॥ ॥ १७० ॥ निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चविचलद्भिरितस्ततः ॥ रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः ॥ ७१ ॥ क्षिप्तैःकांचनदंडैश्चनृपच्छत्रैःक्षि
तिर्बभौ ॥ द्यौरिवोदितचंद्रार्काग्रहाकीर्णायुगक्षये ॥ ७२ ॥ प्रवृद्धध्वजमंडूकांभेरीविस्तीर्णकच्छपां ॥ छत्रहंसावलीजुष्टांफेनचामरमालिनीं ॥ ७३ ॥ कंकगृध्र
महाग्राहांनैकायुधझषाकुलां ॥ विस्तीर्णगजपाषाणांहताश्वमकराकुलां ॥ ७४ ॥ रथक्षिप्तमहावप्रांपताकारुचिरद्रुमां ॥ शरमीनांमहारौद्रांप्रासशक्त्यृष्टिडुं
डुभां ॥ ७५ ॥ मज्जामांसमहापंकांकबंधावर्जितोडुपां ॥ केशशैवलकल्माषांभीरूणांकश्मलावहां ॥ ७६ ॥ नागेंद्रहययोधानांशरीरव्ययसंभवां ॥ शोणितौ
घमहाघोरांद्रौणिःप्रावर्तयन्नदीं ॥ ७७ ॥ योधार्तरवनिर्घोषांक्षतजोर्मिसमाकुलां ॥ श्वापदातिमहाघोरांयमराष्ट्रमहोदधिं ॥ ७८ ॥ निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रौ
णिर्हैडिंबिमार्दयत् ॥ पुनरप्यतिसंक्रुद्धःसवृकोदरपार्षतान् ॥ ७९ ॥ सनाराचगणैःपार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वामहाबलः ॥ जघानसुरथंनामद्रुपदस्यसुतंविभुः ॥
॥ १८० ॥ पुनःशत्रुंजयंनामद्रुपदस्यात्मजंरणे ॥ बलानीकंजयानीकंजयाश्वंचाभिजघ्निवान् ॥ ८१ ॥ श्रुताह्वयंचराजानंद्रौणिर्निन्येयमक्षयं ॥ त्रिभिश्चान्यैः
शरैस्तीक्ष्णैःसुपुंखैर्हेममालिनं ॥ ८२ ॥ जघानसपृषध्रंचचंद्रसेनंचमारिष ॥ कुंतिभोजसुतांश्चासौदशभिर्दशजघ्निवान् ॥ ८३ ॥ अश्वत्थामासुसंक्रुद्धःसंधा
योग्रमजिह्मगं ॥ मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं ॥ ८४ ॥ यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्याशुघटोत्कचं ॥ सभित्वाहृदयंतस्यराक्षसस्यमहाशरः ॥ ८५ ॥ विवेशव
सुधांशीघ्रंसपुंखःपृथिवीपते ॥ तंहतंपतितंज्ञात्वाधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ १८६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

द्रौणेःसकाशाद्राजेंद्रव्यपनिन्येरथोत्तमं ॥ ततःपराङ्मुखनृपंसैन्यंयौधिष्ठिरंनृप ॥ ८७ ॥ पराजित्यरणेवीरोद्रोणपुत्रोननादह ॥ पूजितःसर्वभूतेषुतवपुत्रैश्च
भारत ॥ ८८ ॥ अथशरशतभिन्नकृत्तदेहैर्हतपतितैःक्षणदाचरैःसमंतात् ॥ निधनमुपगतैर्महीकृताभूद्गिरिशिखरैरिवदुर्गमातिरौद्रा ॥ ८९ ॥ तंसिद्धगंधर्वपि
शाचसंघानागाःसुपर्णाःपितरोवयांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चद्रौणिमपूजयन्नप्सरसःसुराश्च ॥ १९० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणि
रात्रियुद्धेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वाकुंतिभोजसुतांस्तथा ॥ द्रोणपु
त्रेणनिहतान्राक्षसांश्चसहस्रशः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोभीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ युयुधानश्चसंयत्तायुद्धायैवमनोदधुः ॥ २ ॥ सोमदत्तःपुनःक्रुद्धोदृष्ट्वासा
त्यकिमाहवे ॥ महताशरवर्षेणच्छादयामासभारत ॥ ३ ॥ ततःसमभवद्युद्धमतीवभयवर्धनं ॥ त्वदीयानांपरेषांचघोरंविजयकांक्षिणं ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वासमुपा
यांतंरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोविव्याधसायकैः ॥ ५ ॥ सोमदत्तोपितंवीरंशतेनप्रत्यविध्यत ॥ सात्वतस्त्वभिसंक्रुद्धःपुत्राधिभिरभि
प्लुतं ॥ ६ ॥ वृद्धंवृद्धगुणैर्युक्तंययातिमिवनाहुषं ॥ विव्याधदशभिस्तीक्ष्णैःशरैर्वज्रनिपातनैः ॥ ७ ॥ शक्त्याचैनंविनिर्भिद्यपुनर्विव्याधसप्तभिः ॥ ततस्तुसात्य
केरर्थेभीमसेनोनवंदृढं ॥ ८ ॥ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यमूर्धनि ॥ सात्वतोप्यग्निसंकाशंमुमोचशरमुत्तमं ॥ ९ ॥ सोमदत्तोरसिक्रुद्धःसुपत्रंनिशितंयुधि ॥
युगपत्पेततुर्वीरेघोरौपरिघमार्गणौ ॥ १० ॥ शरीरेसोमदत्तस्यसपपातमहारथः ॥ व्यामोहितेतुतनयेबाल्हीकस्तमुपाद्रवत् ॥ ११ ॥ विसृजञ्छरवर्षाणिका
लवर्षीवतोयदः ॥ भीमोथसात्वतस्यार्थेबाल्हीकंनवभिःशरैः ॥ १२ ॥ प्रपीडयन्महात्मानंविव्याधरणमूर्धनि ॥ प्रातिपेयस्तुसंक्रुद्धःशक्तिंभीमस्यवक्षसि ॥
॥ १३ ॥ निचखानमहाबाहुःपुरंदरइवाशनिं ॥ सतथाभिहतोभीमश्चकंपेचमुमोहच ॥ १४ ॥ प्राप्यचेतश्चबलवान्गदामस्मैससर्जह ॥ सापांडवेनप्रहिताबा
ल्हीकस्यशिरोहरत् ॥ १५ ॥ सपपातहतःपृथ्व्यांवज्राहतइवाद्रिराट् ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेबाल्हीकेपुरुषर्षभ ॥ १६ ॥ पुत्रास्तेभ्यर्दयन्भीमंदशदाशरथेःसमाः ॥
नागदत्तोदृढरथोमहाबाहुरयोभुजः ॥ १७ ॥ दृढःसुहस्तोविरजाःप्रमाथ्युग्रोनुयाय्यपि ॥ तान्दृष्ट्वाचुक्रुधेभीमोजगृहेभारसाधनान् ॥ १८ ॥ ॥१५४॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एकमेकंसमुद्दिश्यपातयामासमर्मसु ॥ तेविद्राव्यसवःपेतुःस्यंदनेभ्योहतौजसः ॥ १९ ॥ चंडवातप्रभग्नास्तुपर्वताग्रान्महीरुहाः ॥ नाराचैर्दशभिर्भीमस्तां
न्निहत्यतवात्मजान् ॥ २० ॥ कर्णस्यदयितंपुत्रंवृषसेनमवाकिरत् ॥ ततोवृकरथोनामभ्राताकर्णस्यविश्रुतः ॥ २१ ॥ जघानभीमंनाराचैस्तमप्यभ्यद्रवद्ब
ली ॥ ततःसप्तरथान्वीरःस्यालानांतवभारत ॥ २२ ॥ निहत्यभीमोनाराचैःशतचंद्रमपोथयत् ॥ अमर्षयंतोनिहतंशतचंद्रंमहारथं ॥ २३ ॥ शकुनेर्भ्रातरोवी
रागवाक्षःशरभोविभुः ॥ सुभगोभानुदत्तश्चशूराःपंचमहारथाः ॥ २४ ॥ अभिद्रुत्यशरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् ॥ सताड्यमानोनाराचैर्वृष्टिवेगैरिवाच
लः ॥ २५ ॥ जघानपंचभिर्बाणैःपंचैवातिरथान्बली ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २६ ॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तवानीकमशातयत् ॥ मिषतः
कुंभयोनेस्तुपुत्राणांतवचानघ ॥ २७ ॥ अंबष्ठान्मालवाञ्छूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायक्रुद्धोयुद्धेयुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ अभीषाहाञ्छूरसे
नान्बाल्हीकान्सवसातिकान् ॥ निकृत्यपृथिवींराजाचक्रेशोणितकर्दमां ॥ २९ ॥ यौधेयान्मालवान्राजन्मद्रकाणांगणान्युधि ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायशू
रान्बाणैर्युधिष्ठिरः ॥ ३० ॥ हताहरतगृह्णीतविध्यतव्यवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुधिष्ठिररथंप्रति ॥ ३१ ॥ सैन्यानिद्रावयंतंतंद्रोणोदृष्ट्वायुधिष्ठिरं ॥ चो
दितस्तवपुत्रेणसायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३२ ॥ द्रोणस्तुपरमक्रुद्धोवायव्यास्त्रेणपार्थिवं ॥ विव्याधसोपितद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेणजघ्निवान् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्विनिहतेचा
स्त्रेभारद्वाजोयुधिष्ठिरे ॥ वारुणंयाम्यमाग्नेयंत्वाष्ट्रंसावित्रमेवच ॥ ३४ ॥ चिक्षेपपरमक्रुद्धोजिघांसुःपांडुनंदनं ॥ क्षिप्तानिक्षिप्यमाणानितानिचास्त्राणिधर्म
जः ॥ ३५ ॥ जघानास्त्रैर्महाबाहुःकुंभयोनेरवित्रसन् ॥ सत्यांचिकीर्षमाणस्तुप्रतिज्ञांकुंभसंभवः ॥ ३६ ॥ प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैंद्रंवैप्राजापत्यंचभारत ॥ जिघांसुर्धर्म
तनयंतवपुत्रहितेरतः ॥ ३७ ॥ पतिःकुरूणांगजसिंहगामीविशालवक्षाःपृथुलोहिताक्षः ॥ प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजामाहेंद्रमन्यत्सजघानतेन ॥ ३८ ॥ विहन्य
मानेष्वस्त्रेषुद्रोणःक्रोधसमन्वितः ॥ युधिष्ठिरवधंप्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३९ ॥ ततोनाज्ञासिषंकिंचिद्घोरेणतमसावृते ॥ सर्वभूतानिचपरंत्रासंजग्मुर्महीप
ते ॥ ४० ॥ ब्रह्मास्त्रमुद्यतंदृष्ट्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रतदस्त्रंप्रत्यवारयत् ॥ ४१ ॥ ततःसैनिकमुख्यास्तेप्रशशंसुर्नरर्षभौ ॥ द्रोणपार्थौमहेष्वा
सौसर्वयुद्धविशारदौ ॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

 ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ उदीर्यमाणंतद्दृष्ट्वेतितथापरुषितं

ततःप्रमुच्यकौंतेयंद्रोणोद्रुपदवाहिनीं॥ व्यधमत्क्रोधताम्राक्षोवायव्यास्त्रेणभारत॥४३॥ तेहन्यमानाद्रोणेनपंचालाःप्राद्रवन्भयात्॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥ ४४ ॥ ततःकिरीटीभीमश्चसहसासन्न्यवर्ततां॥ महद्भ्यांरथवंशाभ्यांपरिगृह्यबलंतदा॥ ४५ ॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंचवृकोदरः॥ भारद्वाजंशरौघाभ्यांमहद्भ्यामभ्यवर्षतां॥ ४६ ॥ केकयाःसृंजयाश्चैवपंचालाश्चमहौजसः ॥ अन्वगच्छन्महाराजमत्स्याश्चसहसात्वतैः॥ ४७॥ ततःसाभारतीसेनावध्यमानाकिरीटिना॥ तमसानिद्रयाचैवपुनरेवव्यदीर्यत ॥ ४८ ॥ द्रोणेनवार्यमाणास्तेस्वयंतवसुतेनच॥ नाशक्यंतमहाराजयोधावारयितुंतदा॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेद्रोणयुधिष्ठिरयुद्धेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥॥ १५७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच उदीर्यमाणंतद्दृष्ट्वापांडवानांमहद्बलं॥ अविषह्यंचमन्वानःकर्णंदुर्योधनोब्रवीत्॥ १ ॥अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल॥ त्रायस्वसमरेकर्णसर्वान्योधान्महारथान्॥ २ ॥ पंचालैर्मत्स्यकैकेयैःपांडवैश्चमहारथैः॥ वृतान्समंतात्संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥ ३ ॥ एतेनदंतिसंहृष्टाःपांडवाजितकाशिनः ॥शक्रोपमाश्चबहवःपंचालानांरथव्रजाः॥ ४॥ कर्णउवाच परित्रातुमिहप्राप्तोयदिपार्थंपुरंदरः॥ तमप्याशुपराजित्यततोहंतास्मिपांडवं ॥ ५ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिसमाश्वसिहिभारत॥ हंतास्मिपांडुतनयान्पंचालांश्चसमागतान्॥ ६॥ जयंतेप्रतिदास्यामिवासवस्येवपावकिः॥ प्रियंतवमयाकार्यमितिजीवामिपार्थिव ॥ ७॥ सर्वेषामेवपार्थानांफाल्गुनोबलवत्तरः॥ तस्यामोघांविमोक्ष्यामिशक्तिंशक्रविनिर्मितां॥ ८ ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभ्रातरस्तस्यमानद॥ तववश्याभविष्यंतिवनंयास्यंतिवापुनः॥ ९ ॥ मयिजीवतिकौरव्यविषादंमाकृथाःक्वचित्॥ अहंजेष्यामिसमरेसहितान्सर्वपांडवान्॥ १०॥ पंचालान्केकयांश्चैववृष्णींश्चापिसमागता॥ बाणौघैःशकलीकृत्यतवदास्यामिमेदिनीं॥ ११॥ संजयउवाच एवंब्रुवाणंकर्णंतुकृपःशारद्वतोब्रवीत्॥ स्मयन्निवमहाबाहुःसूतपुत्रमिदंवचः॥ १२॥ शोभनंशोभनंकर्णसनाथःकुरुपुंगवः॥ त्वयानाथेनराधेयवचसायदिसिध्यति॥ १३॥ बहुशःकत्थसेकर्णकौरवस्यसमीपतः॥ नतुतेविक्रमःकश्चिद्दृश्यतेफलमेववा॥१४॥ समागमःपांडुसुतैर्दृष्टस्तेबहुशोयुधि॥ सर्वत्रनिर्जितश्चासिपांडवैःसूतनंदन॥ १५॥ ह्रियमाणेतदाकर्णगंधर्वैर्धृतराष्ट्रजे॥
तदायुध्यंतसैन्यानित्वमेकोग्रेऽपलायिथाः॥१६॥ दृष्ट्वेतिचस्पष्टार्थावध्यायौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विराटनगरेचापिसमेताःसर्वकौरवाः॥ पार्थेननिर्जितायुद्धेत्वंचकर्णसहानुजः ॥ १७॥ एकस्याप्यसमर्थस्त्वंफाल्गुनस्यरणाजिरे॥ कथमुत्सहसेजेतुंसकृष्णा
न्सर्वपांडवान्॥ १८ ॥ अब्रुवन्कर्णयुध्यस्वकत्थसेबहुसूतज॥ अनुक्त्वाविक्रमेद्यस्तुतद्वैसत्पुरुषव्रतं॥ १९॥ गर्जित्वासूतपुत्रत्वंशारदाभ्रमिवाफलं॥ निष्फलो
दृश्यसेकर्णतच्चराजानबुध्यते॥ २० ॥ तावद्गर्जस्वराधेययावत्पार्थंनपश्यसि ॥ आरात्पार्थंहितेदृष्ट्वादुर्लभंगर्जितंपुनः ॥ २१ ॥ त्वमनासाद्यतान्बाणान्फाल्गु
नस्यविगर्जसि ॥ पार्थसायकविद्धस्यदुर्लभंगर्जितंतव ॥ २२ ॥ बाहुभिःक्षत्रियाःशूरावाग्भिःशूराद्विजातयः ॥ धनुषाफाल्गुनःशूरःकर्णःशूरोमनोरथैः ॥
॥ २३ ॥ तोषितोयेनरुद्रोपिकःपार्थंप्रतिघातयेत्॥ एवंसंरुषितस्तेनतदाशारद्वतेनह॥ २४ ॥ कर्णःप्रहरतांश्रेष्ठःकृपंवाक्यमथाब्रवीत् ॥ शूरागर्जंतिसततंप्रावृ
षीवबलाहकाः॥ २५ ॥ फलंचाशुप्रयच्छंतिबीजमुप्तमृताविव ॥ दोषमत्रनपश्यामिशूराणांरणमूर्धनि ॥ २६ ॥ तत्तद्विकत्थमानानांभारंचोद्वहतांमृधे ॥ यं
भारंपुरुषोवोढुंमनसाहिव्यवस्यति॥ २७॥ दैवमस्यध्रुवंतत्रसाहाय्यायोपपद्यते॥ व्यवसायद्वितीयोहंमनसाभारमुद्वहन्॥ २८॥ हत्वापांडुसुतानाजौसकृष्णा
न्सहसात्वतान्॥ गर्जामियद्यहंविप्रतर्वेकिंतत्रनश्यति ॥ २९॥ वृथाशूरानगर्जंतिशारदाइवतोयदाः॥ सामर्थ्यमात्मनोज्ञात्वाततोगर्जंतिपंडिताः॥ ३०॥ सोह
मद्यरणेयत्तौसहितौकृष्णपांडवौ॥ उत्सहेमनसाजेतुंततोगर्जामिगौतम॥ ३१ ॥ पश्यत्वंगर्जितस्यास्यफलंमेविप्रसानुगान्॥ हत्वापांडुसुतानाजौसहकृष्णान्ससा
त्वतान्॥ ३२॥ दुर्योधनायदास्यामिपृथिवींहतकंटकां॥ कृपउवाच मनोरथप्रलापामेनग्राह्यास्तवसूतज॥ ३३॥ सदाक्षिपसिवैकृष्णौधर्मराजंचपांडवं॥ ध्रु
वस्तत्रजयःकर्णयत्रयुद्धविशारदौ॥ ३४ ॥ देवगंधर्वयक्षाणांमनुष्योरगरक्षसां ॥ दंशितानामपिरणेअजेयौकृष्णपांडवौ ॥ ३५ ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवाग्दांतो
गुरुदैवतपूजकः॥ नित्यंधर्मरतश्चैवकृतास्त्रश्चविशेषतः॥ ३६॥ धृतिमांश्चकृतज्ञश्चधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातरश्चास्यबलिनःसर्वास्त्रेषुकृतश्रमाः॥ ३७ ॥ गु
रुवृत्तिरताःप्राज्ञाधर्मनित्यायशस्विनः॥ संबंधिनश्चेंद्रवीर्याःस्वनुरक्ताःप्रहारिणः ॥ ३८ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचदौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ चंद्रसेनोरुद्रसेनःकीर्ति
धर्माध्रुवोधरः॥ ३९ ॥ वसुचंद्रोदामचंद्रःसिंहचंद्रःसुतेजनः ॥ द्रुपदस्यतथापुत्राद्रुपदश्चमहास्त्रवित् ॥ ४० ॥ येषामर्थायसंयत्तोमत्स्यराजःसहानुजः ॥ श
तानीकःसूर्यदत्तःश्रुतानीकःश्रुतध्वजः॥ ४१ ॥ बलानीकोजयानीकोजयाश्वोरथवाहनः॥ चंद्रोदयःसमरथोविराटभ्रातरःशुभाः॥ ४२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

यमौचद्रौपदेयाश्चराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ येषामर्थाययुध्यंतेनतेषांविद्यतेक्षयः ॥ ४३ ॥ एतेचान्येचबहवोगणाःपांडुसुतस्यवै ॥ कामंखलुजगत्सर्वंसदेवासुरमानुषं ॥ ४४ ॥ सयक्षराक्षसगणंसभूतभुजगद्विपं ॥ निःशेषमस्त्रवीर्येणकुर्वातेभीमफाल्गुनौ ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरश्चपृथिवींनिर्दहेद्घोरचक्षुषा ॥ अप्रमेयबलःशौरिर्येषामर्थेचदंशितः ॥ ४६ ॥ कथंतान्संयुगेकर्णजेतुमुत्सहसेपरान् ॥ महानपनयस्त्वेषनित्यंहितवसूतज ॥ ४७ ॥ यस्त्वमुत्सहसेयोद्धुंसमरेशौरिणासह ॥ संजयउवाच एवमुक्तस्तुराधेयःप्रहसन्भरतर्षभ ॥ ४८ ॥ अब्रवीच्चतदाकर्णोगुरुंशारद्वतंकृपं ॥ सत्यमुक्तंत्वयाब्रह्मन्पांडवान्प्रतियद्वचः ॥ ४९ ॥ एतेचान्येचबहवोगुणाःपांडुसुतेषुवै ॥ अजय्याश्चरणेपार्थादेवैरपिसवासवैः ॥ ५० ॥ सदैत्ययक्षगंधर्वैःपिशाचोरगराक्षसैः ॥ तथापिपार्थान्जेष्यामिशक्त्यावासवदत्तया ॥ ५१ ॥ ममत्त्यमोघादत्तेयंशक्तिःशक्रेणवैद्विज ॥ एतयानिहनिष्यामिसव्यसाचिनमाहवे ॥ ५२ ॥ हतेतुपांडवेकृष्णेभ्रातरश्चास्यसोदराः ॥ अनर्जुनानशक्ष्यंतिमहींभोक्तुंकथंचन ॥ ५३ ॥ तेषुनष्टेषुसर्वेषुपृथिवीयंससागरा ॥ अयत्नात्कौरवेंद्रस्यवशेस्थास्यतिगौतम ॥ ५४ ॥ सुनीतैरिहसर्वार्थाःसिध्यंतेनात्रसंशयः ॥ एतमर्थमहंज्ञात्वाततोगर्जामिगौतम ॥ ५५ ॥ त्वंतुविप्रश्चवृद्धश्चअशक्तश्चापिसंयुगे ॥ कृतस्नेहश्चपार्थेषुमोहान्मामवमन्यसे ॥ ५६ ॥ यद्येवंवक्ष्यसेभूयोममाप्रियमिहद्विज ॥ ततस्तेखड्गमुद्यम्यजिह्वांछेत्स्यामिदुर्मते ॥ ५७ ॥ यच्चापिपांडवान्विप्रस्तोतुमिच्छसिसंयुगे ॥ भीषयन्सर्वसैन्यानिकौरवेयाणिदुर्मते ॥ ५८ ॥ अत्रापिशृणुमेवाक्यंयथावद्ब्रुवतोद्विज ॥ दुर्योधनश्चद्रोणश्चशकुनिर्दुर्मुखोजयः ॥ ५९ ॥ दुःशासनोवृषसेनोमद्रराजस्त्वमेवच ॥ सोमदत्तश्चभूरिश्चतथाद्रौणिर्विविंशतिः ॥ ६० ॥ तिष्ठेयुर्दंशितायत्रसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ जयेदेतान्नरःकोनुशक्रतुल्यबलोप्यरिः ॥ ६१ ॥ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चबलिनःस्वर्गलिप्सवः ॥ धर्मज्ञायुद्धकुशलाहन्युर्युद्धेसुरानपि ॥ ६२ ॥ एतेस्थास्यंतिसंग्रामेपांडवानांवधार्थिनः ॥ जयमाकांक्षमाणाहिकौरवेयस्यदंशिताः ॥ ६३ ॥ दैवायत्तमहंमन्येजयंसुबलिनामपि ॥ यत्रभीष्मोमहाबाहुःशेतेशरशताचितः ॥ ६४ ॥ विकर्णश्चित्रसेनश्चबाल्हीकोथजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाजयश्चैवजलसंधःसुदक्षिणः ॥ ६५ ॥ शलश्चरथिनांश्रेष्ठोभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ एतेचान्येचराजानोदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ ६६ ॥ निहताःसमरेशूराःपांडवैर्बलवत्तराः ॥ किमन्यद्दैवसंयोगान्मन्यसेपुरुषाधम ॥ ६७ ॥ यांश्चतांस्तौषिसततंदुर्योधनरिपून्द्विज ॥ तेषामपिहताःशूराःशतशोथसहस्रशः ॥ ६८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

क्षीयंतेसर्वसैन्यानिकुरूणांपांडवैःसह ॥ प्रभावंनात्रपश्यामिपांडवानांकथंचन ॥ ६९ ॥ यस्त्वान्बलवतोनित्यंमन्यसेत्वंद्विजाधम ॥ यतिष्येहंयथाशक्तियो द्धुंतैःसहसंयुगे ॥ दुर्योधनहितार्थायजयोदैवेप्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृपकर्णवाक्येअष्टपंचाशद धिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तथापरुषितंदृष्ट्वासूतपुत्रेणमातुलं ॥ खड्गमुद्यम्यवेगेनद्रौणिरभ्यपतद्द्रुतं ॥ ॥ १ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःसिंहोमत्तमिवद्विपं ॥ प्रेक्षतःकुरुराजस्यद्रौणिःकर्णसमभ्ययात् ॥ २ ॥ अश्वत्थामोवाच यदर्जुनगुणांस्तथ्यान्कीर्तयानंनराध म ॥ शूरंद्वेषात्सुदुर्बुद्धेत्वंभर्त्सयसिमातुलं ॥ ३ ॥ विकत्थमानःशौर्येणसर्वलोकधनुर्धरं ॥ दर्पोत्सेधगृहीतोद्यनकंचिद्गणयन्मृधे ॥ ४ ॥ क्वतेवीर्यंकचास्त्राणियं त्वांनिर्जित्यसंयुगे ॥ गांडीवधन्वाहतवान्प्रेक्षतस्तेजयद्रथं ॥ ५ ॥ येनसाक्षान्महादेवोयोधितःसमरेपुरा ॥ तमिच्छसिवृथाजेतुंसूताधममनोरथैः ॥ ६ ॥ यंहि कृष्णेनसहितंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ जेतुंनशक्ताःसहिताःसेंद्राअपिसुरासुराः ॥ ७ ॥ लोकैकवीरमजितमर्जुनंसूतसंयुगे ॥ किंपुनस्त्वंसुदुर्बुद्धेसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ ८ ॥ कर्णपश्यसुदुर्बुद्धेतिष्ठेदानींनराधम ॥ एषतेद्यशिरःकायादुद्धरामिसुदुर्मते ॥ ९ ॥ संजयउवाच तमुद्यतंतुवेगेनराजादुर्योधनःस्वयं ॥ न्यवार यन्महातेजाःकृपश्चद्विपदांवरः ॥ १० ॥ कर्णउवाच शूरोयंसमरश्लाघीदुर्मतिश्चद्विजाधमः ॥ आसादयतुमद्वीर्यंमुंचेमंकुरुसत्तम ॥ ११ ॥ अश्वत्था मोवाच तवैतत्क्षम्यतेस्माभिःसूतात्मजसुदुर्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति ॥ १२ ॥ दुर्योधनउवाच अश्वत्थामन्प्रसीदस्वक्षंतुमर्ह सिमानद ॥ कोपःखलुनकर्तव्यःसूतपुत्रंकथंचन ॥ १३ ॥ त्वयिकर्णेकृपेद्रोणेमद्रराजेथसौबले ॥ महत्कार्यंसमासक्तंप्रसीदद्विजसत्तम ॥ १४ ॥ एतेह्यभिमु खाःसर्वेराधेयेनयुयुत्सवः ॥ आयांतिपांडवाब्रह्मन्नाह्वयंतःसमंततः ॥ १५ ॥ संजयउवाच प्रसाद्यमानस्तुततोराज्ञाद्रौणिर्महामनाः ॥ प्रससादमहा राजक्रोधवेगसमन्वितः ॥ १६ ॥ ततःकृपोप्युवाचेदमाचार्यःसुमहामनाः ॥ सौम्यस्वभावाद्राजेंद्रक्षिप्रमागतमार्दवः ॥ १७ ॥ कृपउवाच तवैतत्क्षम्य तेऽस्माभिःसूतात्मजसुदुर्मते ॥ दर्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

संजयउवाच ततस्तेपांडवाराजन्पंचालाश्चयशस्विनः ॥ आजग्मुःसहिताःकर्णंतर्जयंतःसमंततः ॥ १९ ॥ कर्णोपिरथिनांश्रेष्ठश्चापमुद्यम्यवीर्यवान् ॥ कौर
 वाग्र्यैःपरिवृतःशक्रोदेवगणैरिव ॥ २० ॥ पर्यतिष्ठततेजस्वीस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकर्णस्यसहपांडवैः ॥ २१ ॥ भीषणंसुमहाराजसिंहनाद
विराजितं ॥ ततस्तेपांडवाराजन्पंचालाश्चयशस्विनः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाकर्णंमहाबाहुमुच्चैःशब्दमथानदन् ॥ अयंकर्णःकुतःकर्णस्तिष्ठकर्णमहारणे ॥ २३ ॥ युध्यस्व
सहितोस्माभिर्दुरात्मन्पुरुषाधम ॥ अन्येतुदृष्ट्वाराधेयंक्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् ॥ २४ ॥ हन्यतामयमुत्सिक्तःसूतपुत्रोल्पचेतनः ॥ सर्वैःपार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोस्ति
जीवता ॥ २५ ॥ अत्यंतवैरीपार्थानांसततंपापपूरुषः ॥ एषमूलमनर्थानांदुर्योधनमतेस्थितः ॥ २६ ॥ घ्नतैनमितिजल्पंतःक्षत्रियाःसमुपाद्रवन् ॥ महताशरव
र्षेणच्छादयंतोमहारथाः ॥ २७ ॥ वधार्थंसूतपुत्रस्यपांडवेयेनचोदिताः ॥ तांस्तुसर्वांस्तथादृष्ट्वाधावमानान्महारथान् ॥ २८ ॥ नविव्यथेसूतपुत्रोनचत्रासमगच्छ
त ॥ दृष्ट्वासंहारकल्पंतमुद्धूतंसैन्यसागरं ॥ २९ ॥ पिप्रीषुस्तवपुत्राणांसंग्रामेष्वपराजितः ॥ सायकौघेनबलवान्क्षिप्रकारीमहाबलः ॥ ३० ॥ वारयामासत
त्सैन्यंसमंताद्भरतर्षभ ॥ ततस्तुशरवर्षेणपार्थिवास्तमवारयन् ॥ ३१ ॥ धनूंषितेविधुन्वानाःशतशोथसहस्रशः ॥ अयोधयंतराधेयंशक्रंदैत्यगणाइव ॥ ३२ ॥
शरवर्षंतुतत्कर्णःपार्थिवैःसमुदीरितं ॥ शरवर्षेणमहतासमंताद्व्यकिरत्प्रभो ॥ ३३ ॥ तद्युद्धमभवत्तेषांकृतप्रतिकृतैषिणां ॥ यथादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यसहदानवैः
॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसूतपुत्रस्यलाघवं ॥ यदेनंसर्वतोयत्तानाप्नुवंतिपरेयुधि ॥ ३५ ॥ निवार्यचशरौघांस्तान्पार्थिवानांमहारथः ॥ युगेष्वीषासुच्छत्रेषु
ध्वजेषुचहयेषुच ॥ ३६ ॥ आत्मनामांकितान्घोरान्राधेयःप्राहिणोच्छरान् ॥ ततस्तेव्याकुलीभूताराजानःकर्णपीडिताः ॥ ३७ ॥ बभ्रमुस्तत्रतत्रैवगावःशीता
र्दिताइव ॥ हयानांवध्यमानानांगजानांरथिनांतथा ॥ ३८ ॥ तत्रतत्राभ्यवेक्षामसंघान्कर्णेनताडितान् ॥ शिरोभिःपतितैराजन्बाहुभिश्चसमंततः ॥ ३९ ॥
आस्तीर्णावसुधासर्वाशूराणामनिवर्तिनां ॥ हतैश्चहन्यमानैश्चनिष्टनद्भिश्चसर्वशः ॥ ४० ॥ बभूवायोधनंरौद्रंवैवस्वतपुरोपमं ॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वाकर्ण
स्यविक्रमं ॥ ४१ ॥ अश्वत्थामानमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ॥ युध्यतेसौरणेकर्णोदंशितःसर्वपार्थिवैः ॥ ४२ ॥ पश्यैतांद्रवतींसेनांकर्णसायकपीडितां ॥ कार्ति
केयेनविध्वस्तामासुरींपृतनामिव ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वैतांनिर्जितांसेनांरणेकर्णेनधीमता ॥ अभियात्येषबीभत्सुःसूतपुत्रजिघांसया ॥ ४४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

तद्यथाप्रेक्षमाणानांसूतपुत्रंमहारथं॥ नहन्यात्पांडवःसंख्येतथानीतिर्विधीयतां॥ ४५॥ ततोद्रौणिःकृपःशल्योहार्दिक्यश्चमहारथः॥ प्रत्युद्ययुस्तदापार्थंसूत
पुत्रपरीप्सया॥ ४६॥ आयांतंवीक्ष्यकौंतेयंशक्रंदैत्यचमूमिव॥ बीभत्सुरपिराजेंद्रपंचालैरभिसंवृतः॥ ४७॥ प्रत्युद्ययौतदाकर्णंयथावृत्रंशतक्रतुः॥ धृ
तराष्ट्रउवाच संरब्धंफाल्गुनंदृष्ट्वाकालांतकयमोपमं॥ ४८॥ कर्णोवैकर्तनःसूतप्रत्यपद्यत्किमुत्तरं॥ योह्यस्पर्धतपार्थेननित्यमेवमहारथः॥ ४९॥ आशं
सतेचबीभत्सुंयुद्धेजेतुंसुदारुणं॥ सतुतंसहसाप्राप्तंनित्यमत्यंतवैरिणं॥ ५०॥ कर्णोवैकर्तनःसूतकिमुत्तरमपद्यत॥ संजयउवाच आयांतंपांडवंदृष्ट्वा
गजंप्रतिगजोयथा॥ ५१॥ असंभ्रांतोरणेकर्णःप्रत्युदीयाद्धनंजयं॥ तमापतंतंवेगेनवैकर्तनमजिह्मगैः॥ ५२॥ छादयामासपार्थोथकर्णस्तुविजयंशरैः॥
सकर्णशरजालेनच्छादयामासपांडवः॥५३॥ ततःकर्णःसुसंरब्धःशरैस्त्रिभिरविध्यत॥ तस्यतल्लाघवंपार्थोनामृष्यतमहाबलः॥ ५४॥ तस्मैबाणान्शिलाधौ
तान्प्रसन्नाग्रानजिह्मगान्॥ प्राहिणोत्सूतपुत्रायत्रिशतंशत्रुतापनः॥ ५५॥ विव्याधचैनंसंरब्धोबाणेनैकेनवीर्यवान्॥ सव्येभुजाग्रेबलवान्नाराचेनहसन्निव
॥५६॥तस्यविद्धस्यबाणेनकराच्चापंपपातह॥ पुनरादायतच्चापंनिमेषार्धान्महाबलः॥५७॥ छादयामासबाणौघैःफाल्गुनंकृतहस्तवत्॥ शरवृष्टिंतुतांमुक्तांसूत
पुत्रेणभारत॥ ५८॥ व्यधमच्छरवर्षेणस्मयन्निवधनंजयः॥ तौपरस्परमासाद्यशरवर्षेणपार्थिव॥ ५९॥ छादयेतांमहेष्वासौकृतप्रतिकृतैषिणौ॥ तदद्भुतं
महद्युद्धंकर्णपांडवयोर्मृधे॥६०॥क्रुद्धयोर्वाशिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव॥ततःपार्थोमहेष्वासोदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं॥६१॥मुष्टिदेशेधनुस्तस्यचिच्छेदत्वरयान्वि
तः॥ अश्वांश्चचतुरोभल्लैरनयद्यमसादनं॥ ६२॥ सारथेश्चशिरःकायादहरच्छत्रुतापनः॥ अथैनंछिन्नधन्वानंहताश्वंहतसारथिं॥ ६३॥ विव्याधसायकैः
पार्थश्चतुर्भिःपांडुनंदनः॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यनरर्षभः॥ ६४॥ आरुरोहरथंतूर्णंकृपस्यशरपीडितः॥ सनुन्नोर्जुनबाणौघैराचितःशल्यकोयथा॥ ६५॥
जीवितार्थमभिप्रेप्सुःकृपस्यरथमारुहत्॥ राधेयंनिर्जितंदृष्ट्वातावकाभरतर्षभ॥ ६६॥ धनंजयशरैर्नुन्नाःप्राद्रवंतदिशोदश॥ द्रवतस्तान्समालोक्यराजादु
र्योधनोनृप॥ ६७॥ निवर्तयामासतदावाक्यमेतदुवाचह॥ अलंद्रुतेनवःशूरास्तिष्ठध्वंक्षत्रियर्षभाः॥ ६८॥ एषपार्थवधायाहंस्वयंगच्छामिसंयुगे॥ अहंपा
र्थान्हनिष्यामिसपंचालान्ससोमकान्॥ ६९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

७

॥१५८॥

अद्यमेयुध्यमानस्यसहगांडीवधन्वना ॥ द्रक्ष्यंतिविक्रमंपार्थाःकालस्येवयुगक्षये ॥ ७० ॥ अद्यमद्बाणजालानिविमुक्तानिसहस्रशः ॥ द्रक्ष्यंतिसमरेयोधाःश
लभानामिवायतीः ॥ ७१ ॥ अद्यबाणमयंवर्षंसृजतोममधन्विन ः ॥ जीमूतस्येवघर्मांतेद्रक्ष्यंतियुधिसैनिकाः ॥ ७२ ॥ जेष्याम्यद्यरणेपार्थंसायकैर्नतपर्वभिः ॥
तिष्ठध्वंसमरेशूराभयंत्यजतफाल्गुनात् ॥ ७३ ॥ नहिमद्वीर्यमासाद्यफाल्गुनःप्रसहिष्यति ॥ यथावेलांसमासाद्यसागरोमकरालयः ॥ ७४ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौरा
जासैन्येनमहतावृतः ॥ फाल्गुनंप्रतिदुर्धर्षःक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ ७५ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुंदृष्ट्वाशारद्वतस्तदा ॥ अश्वत्थामानमासाद्यवाक्यमेतदुवाचह ॥
॥७६॥एषराजामहाबाहुरमर्षीक्रोधमूर्च्छितः॥पतंगवृत्तिमास्थायफाल्गुनंयोद्धुमिच्छति॥ ७७॥यावन्नःपश्यमानानांप्राणान्पार्थेनसंगतः॥नजह्यात्पुरुषव्या
घ्रस्तावद्वारयकौरवं ॥ ७८ ॥ यावत्फाल्गुनबाणानांगोचरंनाद्यगच्छति ॥ कौरवःपार्थिवोवीरस्तावद्वारयसंयुगे ॥ ७९ ॥ यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्नि
भैः ॥ नभस्मीक्रियतेराजातावद्युद्धान्निवार्यतां ॥८०॥ अयुक्तमिवपश्यामितिष्ठत्स्वस्मासुमानद ॥ स्वयंयुद्धाययद्राजापार्थंयात्यसहायवान् ॥८१॥ दुर्लभंजी
वितंमन्येकौरव्यस्यकिरीटिना ॥ युद्ध्यमानस्यपार्थेनशार्दूलेनेवहस्तिनः ॥ ८२ ॥ मातुलेनैवमुक्तस्तुद्रौणिःशस्त्रभृतांवरः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंत्वरितःसमभा
षत ॥ ८३ ॥ मयिजीवतिगांधारेनयुद्धंगंतुमर्हसि ॥ मामनादृत्यकौरव्यतवनित्यंहितैषिणं ॥ ८४ ॥ नहितेसंभ्रमःकार्यःपार्थस्यविजयंप्रति ॥ अहमावारयि
ष्यामिपार्थंतिष्ठसुयोधन ॥ ८५ ॥ दुर्योधनउवाच आचार्यःपांडुपुत्रान्वैपुत्रवत्परिरक्षति ॥ त्वमप्युपेक्षांकुरुषेतेषुनित्यंद्विजोत्तम ॥ ८६ ॥ ममवामंद
भाग्यत्वान्मंदस्तेविक्रमोयुधि ॥ धर्मराजप्रियार्थंवाद्रौपद्यावानविद्मतत् ॥ ८७॥ धिगस्तुममलुब्धस्ययत्कृतेसर्वबांधवाः ॥ सुखार्हाःपरमंदुःखंप्राप्नुवंत्यपराजि
ताः ॥ ८८ ॥ कोहिशस्त्रविदांमुख्योमहेश्वरसमोयुधि ॥ शत्रून्नक्षपयेच्छक्तोयोनस्याद्गौतमीसुतः ॥ ८९ ॥ अश्वत्थामन्प्रसीदस्वनाशयैतान्ममाहितान् ॥ तवा
स्त्रगोचरेशक्ताःस्थातुंदेवानदानवाः ॥ ९० ॥ पंचालान्सोमकांश्चैवजहिद्रोणेसहानुगान् ॥ वयंशेषान्हनिष्यामस्त्वयैवपरिरक्षिताः॥ ९१ ॥ एतेहिसोमकाविप्रपं
चालाश्चयशस्विनः ॥ ममसैन्येषुसंक्रुद्धाविचरंतिदवाग्निवत् ॥ ९२ ॥ तान्वारयमहाबाहोकेकयांश्चनरोत्तम ॥ पुराकुर्वंतिनिःशेषंरक्ष्यमाणाःकिरीटिना ॥ ॥१५८॥
॥ ९३ ॥ अश्वत्थामंस्त्वरायुक्तोयाहिशीघ्रमरिंदम ॥ आदौवायदिवापश्चात्तवेदंकर्ममारिष ॥ ९४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेनेति ॥ १ ॥

त्वमुत्पन्नोमहाबाहोपंचालानांवधंप्रति ॥ करिष्यसिजगत्सर्वमपंचालंकिलोद्यतः ॥ ९५ ॥ एवंसिद्धाब्रुवन्वाचोभविष्यतिचतत्तथा ॥ तस्मात्त्वंपुरुषव्याघ्रपंचालान्जहिसानुगान् ॥ ९६ ॥ नतेस्त्रगोचरेशक्ताःस्यातुंदेवाःसवासवाः ॥ किमुपार्थाःसपंचालाःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ९७ ॥ नत्वांसमर्थाःसंग्रामेपांडवाःसहसोमकैः ॥ बलाद्योधयितुंवीरसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ९८ ॥ गच्छगच्छमहाबाहोननःकालात्ययोभवेत् ॥ इयंहिद्रवतेसेनापार्थसायकपीडिता ॥ ९९ ॥ शक्तोह्यसिमहाबाहोदिव्येनस्वेनतेजसा ॥ निग्रहेपांडुपुत्राणांपंचालानांचमानद ॥ १०० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनवाक्येएकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच दुर्योधनेनैवमुक्तोद्रौणिराहवदुर्मदः ॥ चकारारिवधेयत्नमिंद्रोदैत्यवधेयथा ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुस्तवपुत्रमिदंवचः ॥ १ ॥ सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिकौरव ॥ प्रियाहिपांडवानित्यंममचापिपितुश्चमे ॥ २ ॥ तथैवावांप्रियौतेषांनतुयुद्धेकुरूद्वह ॥ शक्तितस्तातयुध्यामस्त्यक्त्वाप्राणानभीतवत् ॥ ३ ॥ अहंकर्णश्चशल्यश्चकृपोहार्दिक्यएवच ॥ निमेषात्पांडवींसेनांक्षपयेमनृपोत्तम ॥ ४ ॥ तेचापिकौरवींसेनांनिमेषार्धात्कुरूद्वह ॥ क्षपयेयुर्महाबाहोनस्यामयदिसंयुगे ॥ ५ ॥ युध्यतांपांडवाञ्छक्त्यातेषांचास्मान्युयुत्सतां ॥ तेजस्तेजःसमासाद्यप्रशमंयातिभारत ॥ ६ ॥ अशक्यातरसाजेतुंपांडवानामनीकिनी ॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुतद्धिसत्यंब्रवीमिते ॥ ७ ॥ आत्मार्थंयुध्यमानास्तेसमर्थाःपांडुनंदनाः ॥ किमर्थंतवसैन्यानिनहनिष्यंतिभारत ॥ ८ ॥ त्वंतुलुब्धतमोराजन्निकृतिज्ञश्चकौरव ॥ सर्वाभिशंकीमानीचततोस्मानभिशंकसे ॥ ९ ॥ मन्येत्वंकुत्सितोराजन्पापात्मापापपूरुषः ॥ अन्यानपिसनःक्षुद्रशंकसेपापभावितः ॥ १० ॥ अहंतुयत्नमास्थायत्वदर्थेत्यक्तजीवितः ॥ एषगच्छामिसंग्रामंत्वत्कृतेकुरुनंदन ॥ ११ ॥ योत्स्येहंशत्रुभिःसार्धंजेष्यामिचवरान्वरान् ॥ पंचालैःसहयोत्स्यामिसोमकैःकेकयैस्तथा ॥ १२ ॥ पांडवेयैश्चसंग्रामेत्वत्प्रियार्थमरिंदम ॥ अद्यमद्बाणनिर्दग्धाःपंचालाःसोमकास्तथा ॥ १३ ॥ सिंहेनेवार्दितागावोविद्रविष्यंतिसर्वशः ॥ अद्यधर्मसुतोराजादृष्ट्वाममपराक्रमं ॥ १४ ॥ अश्वत्थाममयंलोकंमंस्यतेसहसोमकैः ॥ आगमिष्यतिनिर्वेदंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ त्वंत्विति निकृतिर्वंचनंतज्ज्ञत्वादस्मानप्यात्मवत्पश्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दृष्ट्वाविनिहतान्संख्येपंचालान्सोमकैःसह ॥ येमांयुद्धेभियोत्स्यंतितान्हनिष्यामिभारत ॥ १६ ॥ नहितेवीरमोक्ष्यंतेमद्बाह्वंतरमागताः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःपु
त्रंदुर्योधनंतव ॥ १७ ॥ अभ्यवर्ततयुद्धायत्रासयन्सर्वधन्विनः ॥ चिकीर्षुस्तवपुत्राणांप्रियंप्राणभृतांवरः ॥ १८ ॥ ततोब्रवीत्सकैकेयान्पंचालान्गौतमीसुतः ॥
प्रहरध्वमितःसर्वेममगात्रेमहारथाः ॥ १९ ॥ स्थिरीभूताश्चयुद्ध्यध्वंदर्शयंतोस्त्रलाघवं ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेशस्त्रवृष्टीरपातयन् ॥ २० ॥ द्रौणिंप्रतिमहाराजज
लंजलधराइव ॥ तान्निहत्यशरान्द्रौणिर्दशवीरानपोथयत् ॥ २१ ॥ प्रमुखेपांडुपुत्राणांधृष्टद्युम्नस्यचप्रभो ॥ तेहन्यमानाःसमरेपंचालाःसोमकास्तथा ॥ २२ ॥
परित्यज्यरणेद्रौणिंव्यद्रवंतदिशोदश ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःशूरान्पंचालान्सहसोमकान् ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रौणिमभ्यद्रवद्रणे ॥ ततःकांचनचित्राणांसज
लांबुदनादिनां ॥ २४ ॥ वृतःशतेनशूराणांरथानामनिवर्तिनां ॥ पुत्रःपांचालराजस्यधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ २५ ॥ द्रौणिमित्यब्रवीद्वाक्यंदृष्ट्वायोधान्निपातिता
न् ॥ आचार्यपुत्रदुर्बुद्धेकिमन्यैर्निहतैस्तव ॥ २६ ॥ समागच्छमयासार्धंयदिशूरोसिसंयुगे ॥ अहंत्वांनिहनिष्यामितिष्ठेदानींममाग्रतः ॥ २७ ॥ ततस्तमाचार्य
सुतंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ मर्मभिद्भिःशरैस्तीक्ष्णैर्जघानभरतर्षभ ॥ २८ ॥ तेतुपंक्तीकृताद्रौणिंशराविविशुराशुगाः ॥ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्राःसर्वकायावदार
णाः ॥ २९ ॥ मध्वर्थिनइवोद्दामाभ्रमराःपुष्पितंद्रुमं ॥ सोतिविद्धोभृशंक्रुद्धःपदाक्रांतइवोरगः ॥ ३० ॥ मानीद्रौणिरसंभ्रांतोबाणपाणिरभाषत ॥ धृष्टद्युम्नस्थि
रोभूत्वामुहूर्तंप्रतिपालय ॥ ३१ ॥ यावत्त्वांनिशितैर्बाणैःप्रेषयामियमक्षयं ॥ द्रौणिरेवमथाभाष्यपार्षतंपरवीरहा ॥ ३२ ॥ छादयामासबाणौघैःसमंताल्लघुहस्त
वत् ॥ सबाध्यमानःसमरेद्रौणिनायुद्धदुर्मदः ॥ ३३ ॥ द्रौणिंपांचालतनयोवाग्भिरातर्जयत्तदा ॥ नजानीषेप्रतिज्ञांमेविप्रोत्पत्तिंतथैवच ॥ ३४ ॥ द्रोणंहत्वाकिल
मयाहंतव्यस्त्वंसुदुर्मते ॥ ततस्त्वाहंनहन्म्यद्यद्रोणेजीवतिसंयुगे ॥ ३५ ॥ इमांतुरजनींप्राप्तामप्रभातांसुदुर्मते ॥ निहत्यपितरंतेद्यततस्त्वामपिसंयुगे ॥ ३६ ॥
नेष्यामिप्रेतलोकायह्येतन्मेमनसिस्थितं ॥ यस्तेपार्थेषुविद्वेषोयाभक्तिःकौरवेषुच ॥ ३७ ॥ तांदर्शयस्थिरोभूत्वानमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ योहिब्राह्मण्यमुत्सृज्य
क्षत्रधर्मरतोद्विजः ॥ ३८ ॥ सवध्यःसर्वलोकस्ययथात्वंपुरुषाधमः ॥ इत्युक्तःपरुषंवाक्यंपार्षतेनद्विजोत्तमः ॥ ३९ ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्
निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांपार्षतंसोभ्यवैक्षत ॥ ४० ॥ छादयामासचशरैर्निःश्वसन्पन्नगोयथा ॥ सच्छाद्यमानःसमरेद्रौणिनाराजसत्तम ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सर्वपांचालसेनाभिःसंवृतोरथसत्तमः ॥ नाकंपतमहाबाहुःस्ववीर्यंसमुपाश्रितः ॥ ४२ ॥ सायकांश्चैवविविधानश्वत्थाम्निमुचोचह ॥ तौपुनःसंन्यवर्तेतांप्राण
द्यूतपणेरणे ॥ ४३ ॥ निपीडयंतौबाणौघैःपरस्परममर्षिणौ ॥ उत्सृजंतौमहेष्वासौशरवृष्टीःसमंततः ॥ ४४ ॥ द्रौणिपार्षतयोर्युद्धंघोररूपंभयानकं ॥ दृष्ट्वासंपूज
यामासुःसिद्धचारणवातिकाः ॥ ४५ ॥ शरौघैःपूरयंतौतावाकाशंचदिशस्तथा ॥ अलक्ष्यौसमयुध्येतांमहत्कृत्वाशरैस्तमः ॥ ४६ ॥ नृत्यमानाविवरणेमंडली
कृतकार्मुकौ ॥ परस्परवधेयत्तौसर्वभूतभयंकरौ ॥ ४७ ॥ अयुध्येतांमहाबाहूचित्रंलघुचसुष्ठुच ॥ संपूज्यमानौसमरेयोधमुख्यैःसहस्रशः ॥ ४८ ॥ तौप्रवृद्धौरणेदृ
प्तावनेवन्यौगजाविव ॥ उभयोःसेनयोर्हर्षस्तुमुलःसमपद्यत ॥ ४९ ॥ सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुःशंखांश्चसैनिकाः ॥ वादित्राण्यभ्यवाद्यंतशतशोथसहस्रशः
॥ ५० ॥ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेभीरूणांभयवर्धने ॥ मुहूर्तमपितद्युद्धंसमरूपंतदाभवत् ॥ ५१ ॥ ततोद्रौणिर्महाराजपार्षतस्यमहात्मनः ॥ ध्वजंधनुस्तथाछत्रमुभौ
चपार्ष्णिसारथी ॥ ५२ ॥ सूतमश्वांश्चचतुरोनिहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ पंचालांश्चैवतान्सर्वान्बाणैःसन्नतपर्वभिः ॥ ५३ ॥ व्यद्रावयदमेयात्माशतशोथसहस्रशः ॥
ततस्तुविव्यथेसेनापांडवीभरतर्षभ ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वाद्रौणेर्महत्कर्मवासवस्येवसंयुगे ॥ श तेनचशतंहत्वापंचालानांमहारथः ॥ ५५ ॥ त्रिभिश्चनिशितैर्बाणैर्हत्वा
त्रीन्वैमहारथान् ॥ द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्यफाल्गुनस्यचपश्यतः ॥ ५६ ॥ नाशयामासपंचालान्भूयिष्ठंयेव्यवस्थिताः ॥ तेवध्यमानाःपंचालाःसमरेसहसृंजयैः ॥ ५७ ॥
अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्यविप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ सजित्वासमरेशत्रून्द्रोणपुत्रोमहारथः ॥ ५८ ॥ ननादसुमहानादंतपांतेजलदोयथा ॥ सनिहत्यबहूञ्छूरानश्व
त्थामाव्यरोचत ॥ युगांतेसर्वभूतानिभस्मकृत्वेवपावकः ॥ ५९ ॥ संपूज्यमानोयुधिकौरवेयैर्निर्जित्यसंख्येरिगणान्सहस्रशः ॥ व्यरोचतद्रोणसुतःप्रतापवान्
यथासुरेंद्रोरिगणान्निहत्यवै ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअश्वत्थामपराक्रमेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरश्चैवभीमसेनश्चपांडवः ॥ द्रोणपुत्रंमहाराजसमंतात्पर्यवारयन् ॥ १ ॥ ततोदुर्योधनोरा
जाभारद्वाजेनसंवृतः ॥ अभ्ययात्पांडवान्संख्येततोयुद्धमवर्तत ॥ २ ॥ घोररूपंमहाराजभीरूणांभयवर्धनं ॥ अंबष्ठान्मालवान्वंगाञ्छिबींस्त्रैगर्तकानपि ॥ ३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकषष्ट्यधिकशतत

प्राहिणोन्मृत्युलोकायगणान्क्रुद्धोवृकोदरः॥ अभीषाहाञ्छूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान्॥४॥ निकृत्यपृथिवींचक्रेभीमःशोणितकर्दमां ॥ यौधेयानद्रि
जान्राजन्मद्रकान्मालवानपि॥५॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकिरीटीनिशितैःशरैः ॥ प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः ॥ ६ ॥ निपेतुर्द्विरदाभूमौद्विश्रृं
गाइवपर्वताः॥ निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चचेष्टमानैरितस्ततः ॥ ७ ॥ रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः॥ क्षिप्तैःकनकचित्रैश्चनृपच्छत्रैःक्षितिर्बभौ ॥ ८ ॥ द्यौ
रिवादित्यचंद्राद्यैर्ग्रहैःकीर्णायुगक्षये ॥ हतप्रहरताभीताविध्यतव्यवकृंतत ॥ ९ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दःशोणाश्वस्यरथंप्रति ॥ द्रोणस्तुपरमक्रुद्धोवायव्यास्त्रे
णसंयुगे॥ १०॥ व्यधमत्तान्महावायुर्मेघानिवद्रुरत्ययः॥ तेहन्यमानाद्रोणेनपंचालाःप्राद्रवन्भयात्॥ ११ ॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥ ततः
किरीटीभीमश्चसहसासंन्यवर्ततां॥ १२ ॥ महतारथवंशेनपरिगृह्यबलंमहत्॥ बीभत्सुर्दक्षिणंपार्श्वमुत्तरंतुवृकोदरः ॥ १३ ॥ भारद्वाजंशरौघाभ्यांमहद्भ्याम
भ्यवर्षतां॥ तौतथास्तुंजयाश्चैवपंचालाश्चमहौजसः ॥ १४ ॥ अन्वगच्छन्महाराजमत्स्यैश्चसहसोमकैः ॥ तथैवतवपुत्रस्यरथोदाराःप्रहारिणः॥ १५ ॥ मह
त्यासेनयाराजन्जग्मुर्द्रोणरथंप्रति॥ ततःसाभारतीसेनाहन्यमानाकीरीटिना ॥ १६॥ तमसानिद्रयाचैवपुनरेवव्यदीर्यत ॥ द्रोणेनवार्यमाणास्तेस्वयंतवसु
तेनच॥ १७॥ नाशक्यंतमहाराजयोधावारयितुंतदा॥ सापांडुपुत्रस्यशरैर्दीर्यमाणामहाचमूः॥ १८ ॥ तमसासंवृतेलोकेव्यद्रवत्सर्वतोमुखी ॥ उत्सृज्यशत
शोवाहांस्तत्रकेचिन्नराधिपाः ॥ प्राद्रवंतमहाराजभयाविष्टाःसमंततः॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेए
कषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सोमदत्तंतुसंप्रेक्ष्यविधुन्वानंमहद्धनुः ॥ सात्यकिःप्राहयंतारंसोमद
त्तायमांवह॥ १ ॥ नह्यहत्वारणेशत्रुंसोमदत्तंमहाबलं ॥ निवर्तिष्येरणात्सूतसत्यमेतद्वचोमम॥ २॥ ततःसंप्रैषयद्यंतासैंधवांस्तान्मनोजवान् ॥ तुरंगमाञ्छं
खवर्णान्सर्वशब्दातिगान्रणे॥ ३॥ तेवहन्युयुधानंतुमनोमारुतरंहसः॥ यथेंद्रंहरयोराजन्पुरादैत्यवधोद्यतं ॥ ४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंरभसंरणे॥ सो
मदत्तोमहाबाहुरसंभ्रांतोन्यवर्तत॥ ५॥ विमुंचञ्छरवर्षाणिपर्जन्यइववृष्टिमान्॥ छादयामासशैनेयंजलदोभास्करंयथा॥ ६ ॥

मोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सोमदत्तमित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ बाल्हीकस्यसोमदत्तस्य ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

असंभ्रांतश्चसमरेसात्यकिःकुरुपुंगवं ॥ छादयामासबाणौघैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ सोमदत्तस्तुतंषष्ट्याविव्याधोरसिमाधवं ॥ सात्यकिश्चापितंराजन्नवि
ध्यत्सायकैःशितैः ॥ ८ ॥ तावन्योन्यंशरैःकृत्तौव्यराजेतांनरर्षभौ ॥ सुपुष्पौपुष्पसमयेपुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ ९ ॥ रुधिरोक्षितसर्वांगौकुरुवृष्णियशस्करौ ॥
परस्परमवेक्षेतांदहंताविवलोचनैः ॥ १० ॥ रथमंडलमार्गेषुचरंतावरिमर्दनौ ॥ घोररूपौहितावास्तांवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ ११ ॥ शरसंभिन्नगात्रौतुसर्वतःश
कलीकृतौ ॥ श्वाविधाविवराजेंद्रदृश्येतांशरविक्षतौ ॥ १२ ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिराचितौतौव्यराजतां ॥ खद्योतैरावृतौराजन्प्रावृषीववनस्पती ॥ १३ ॥ संप्रदीपि
तसर्वांगौसायकैस्तैर्महारथौ ॥ अदृश्येतांरणेक्रुद्धावुल्काभिरिवकुंजरौ ॥ १४ ॥ ततोयुधिमहाराजसोमदत्तोमहारथः ॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदमाधवस्यमहद्धनुः
॥ १५ ॥ अथैनंपंचविंशत्यासायकानांसमार्पयत् ॥ त्वरमाणस्त्वराकालेपुनश्चदशभिःशरैः ॥ १६ ॥ अथान्यद्धनुरादायसात्यकिर्वेगवत्तरं ॥ पंचभिःसाय
कैस्तूर्णंसोमदत्तमविध्यत ॥ १७ ॥ ततोपरेणभल्लेनध्वजंचिच्छेदकांचनं ॥ बाल्हीकस्यरणेराजन्सात्यकिःप्रहसन्निव ॥ १८ ॥ सोमदत्तस्त्वसंभ्रांतोदृष्ट्वाकेतुं
निपातितं ॥ शैनेयंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ १९ ॥ सात्वतोपिरणेक्रुद्धःसोमदत्तस्यधन्विनः ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनक्षुरप्रेणशितेनह ॥ २० ॥ अथै
नंरुक्मपुंखानांशतेननतपर्वणां ॥ आचिनोद्बहुधाराजन्भग्नदंष्ट्रमिवद्विपं ॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायसोमदत्तोमहारथः ॥ सात्यकिंछादयामासशरवृष्ट्याम
हाबलः ॥ २२ ॥ सोमदत्तंतुसंक्रुद्धोरणेविव्याधसात्यकिः ॥ सात्यकिंशरजालेनसोमदत्तोप्यपीडयत् ॥ २३ ॥ दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोहन्बाल्हिकात्मजं ॥
सोमदत्तोप्यसंभ्रांतोभीममार्च्छच्छितैःशरैः ॥ २४ ॥ ततस्तुसात्वतस्यार्थेभीमसेनोनवंदृढं ॥ मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यवक्षसि ॥ २५ ॥ तमापतंतंवेगेन
परिघंघोरदर्शनं ॥ द्विधाचिच्छेदसमरेप्रहसन्निवकौरवः ॥ २६ ॥ सपपातद्विधाच्छिन्नआयसःपरिघोमहान् ॥ महीधरस्येवमहच्छिखरंवज्रदारितं ॥ २७ ॥
ततस्तुसात्यकीराजन्सोमदत्तस्यसंयुगे ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनहस्तावापंचपंचभिः ॥ २८ ॥ ततश्चतुर्भिश्चशरैस्तूर्णंतांस्तुरगोत्तमान् ॥ समीपंप्रेषयामासप्रेतराज
स्यभारत ॥ २९ ॥ सारथेश्चशिरःकायाद्भल्लेननतपर्वणा ॥ जहारनरशार्दूलःप्रहसञ्छिनिपुंगवः ॥ ३० ॥ ततःशरंमहाघोरंज्वलंतमिवपावकं ॥ मुमोचसात्व
तोराजन्स्वर्णपुंखंशिलाशितं ॥ ३१ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१६१॥ सविमुक्तोबलवताशैनेयेनशरोत्तमः ॥ घोरस्तस्योरसिविभोनिपपाताशुभारत ॥ ३२ ॥ सोतिविद्धोमहाराजसात्वतेनमहारथः ॥ सोमदत्तोमहाबाहुर्निपपा
तममारच ॥ ३३ ॥ तंदृष्ट्वानिहतंतत्रसोमदत्तंमहारथाः ॥ महताशरवर्षेणयुयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४ ॥ छाद्यमानंशरैर्दृष्ट्वायुयुधानंयुधिष्ठिरः ॥ पांडवाश्च
महाराजसहसर्वैःप्रभद्रकैः ॥ महत्यासेनयासार्धंद्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥ ३५ ॥ ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तावकानांमहाबलं ॥ शरैर्विद्रावयामासभारद्वाजस्यपश्य
तः ॥ ३६ ॥ सैन्यानिद्रावयंतंतुद्रोणोदृष्ट्वायुधिष्ठिरं ॥ अभिदुद्राववेगेनक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ३७ ॥ ततःसुनिशितैर्बाणैःपार्थंविव्याधसप्तभिः ॥ युधिष्ठिरोपि
संक्रुद्धःप्रतिविव्याधपंचभिः ॥ ३८ ॥ सोतिविद्धोमहाबाहुःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ युधिष्ठिरस्यचिच्छेदध्वजंकार्मुकमेवच ॥ ३९ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथस्त्व
राकालेनृपोत्तमः ॥ अन्यदादत्तवेगेनकार्मुकंसमरेदृढं ॥ ४० ॥ ततःशरसहस्रेणद्रोणंविव्याधपार्थिवः ॥ साश्वसूतध्वजरथंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१ ॥ ततो
मुहूर्तंव्यथितःशरपातप्रपीडितः ॥ निषसादरथोपस्थेद्रोणोभरतसत्तम ॥ ४२ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांमुहूर्ताद्द्विजसत्तमः ॥ क्रोधेनमहताविष्टोवायव्यास्त्रमवा
सृजत् ॥ ४३ ॥ असंभ्रांतस्ततःपार्थोधनुराकृष्यवीर्यवान् ॥ ततस्तदस्त्रमस्त्रेणस्तंभयामासभारत ॥ ४४ ॥ चिच्छेदचधनुर्दीर्घंब्राह्मणस्यचपांडवः ॥ ततोन्यद्ध
नुरादायद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ४५ ॥ तदप्यस्यशितैर्भल्लैश्चिच्छेदकुरुपुंगवः ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोयत्त्वांवक्ष्या
मितच्छृणु ॥ उपारमस्वयुद्धेत्वंद्रोणाद्भरतसत्तम ॥ ४७ ॥ यततेहिसदाद्रोणोग्रहणेतवसंयुगे ॥ नानुरूपमहंमन्येयुद्धमस्यत्वयासह ॥ ४८ ॥ योस्यसृष्टोविना
शायसएवैनंहनिष्यति ॥ परिवर्ज्यगुरुंयाहियत्रराजासुयोधनः ॥ ४९ ॥ राजाराज्ञाहियोद्धव्योनाराज्ञायुद्धमिष्यते ॥ तत्रत्वंगच्छकौंतेयहस्त्यश्वरथसंवृतः ॥
॥ ५० ॥ यावन्मात्रेणचमयासहायेनधनंजयः ॥ भीमश्चरथशार्दूलोयुध्यतेकौरवैःसह ॥ ५१ ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ मुहूर्तंचिंतयित्वातुत
तोदारुणमाहवं ॥ ५२ ॥ प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नोयत्रभीमोव्यवस्थितः ॥ विनिघ्नंस्तावकान्योधान्व्यादितास्यइवांतकः ॥ ५३ ॥ रथघोषेणमहतानादयन्वसुधा ॥१६१॥
तलं ॥ पर्जन्यइवघर्मांतेनादयन्वैदिशोदश ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंधेआंध्यहेतौ ॥ ७ ॥ वोयुष्मत्संबं

भीमस्यानिघ्नतःशत्रून्पार्ष्णिंजग्राहपांडवः ॥ द्रोणोपिपांडुपंचालान्व्यधमद्रजनीमुखे ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धे द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच वर्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयावहे ॥ तमसासंवृतेलोकेरजसाच महीपते ॥ १ ॥ नापश्यंतरणेयोधाःपरस्परमवस्थिताः ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्युद्धंतद्ववृधेमहत् ॥ २ ॥ नरनागाश्वमथनंपरमंलोमहर्षणं ॥ द्रोणकर्णकृपावीरा भीमपार्षतसात्यकाः ॥ ३ ॥ अन्योन्यंक्षोभयामासुःसैन्यानिनृपसत्तम ॥ वध्यमानानिसैन्यानिसमंतात्तैर्महारथैः ॥ ४ ॥ तमसासंवृतेचैवसमंताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ तेसर्वतोविद्रवंतोयोधाविध्वस्तचेतनाः ॥ ५ ॥ अहन्यंतमहाराजधावमानाश्चसंयुगे ॥ महारथसहस्राणिजघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥ ६ ॥ अंधेतमसिमूढानिपुत्रस्यतवमंत्रिते ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिसेनागोपाश्चभारत ॥ व्यमुह्यंतरणेतत्रतमसासंवृतेसति ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच तेषांसंलोड्यमानानांपांडवैर्विहतौजसां ॥ अंधेतमसिमग्नानामासीत्किंवोमनस्तदा ॥ ८ ॥ कथंप्रकाशस्तेषांवाममसैन्यस्यवापुनः ॥ बभूवलोकेतमसातथासंजयसंवृते ॥ ९ ॥ संजय उवाच ततःसर्वाणिसैन्यानिहतशिष्टानियानिवै ॥ सेनागोप्तॄनथादिश्यपुनर्व्यूहमकल्पयत् ॥ १० ॥ द्रोणःपुरस्ताज्जघनेतुशल्यस्तथाद्रौणिःकृतवर्मासौबलश्च ॥ स्वयंतुसर्वाणिबलानिराजन्राजाभ्ययाद्गोपयन्वैनिशायां ॥ ११ ॥ उवाचसर्वांश्चपदातिसंघान्दुर्योधनःपार्थिवसांत्वपूर्वं ॥ उत्सृज्यसर्वेपरमायुधानि गृह्णीतहस्तैर्ज्वलितान्प्रदीपान् ॥ १२ ॥ तेचोदिताःपार्थिवसत्तमेनततःप्रहृष्टाजगृहुःप्रदीपान् ॥ देवर्षिगंधर्वसुरर्षिसंघाविद्याधराश्चाप्सरसांगणाश्च ॥ १३ ॥ नागाःसयक्षोरगकिन्नराश्चहृष्टादिविस्थाजगृहुःप्रदीपान् ॥ दिग्दैवतेभ्यश्चसमापतंतोऽदृश्यंतदीपाःससुगंधितैलाः ॥ १४ ॥ विशेषतोनारदपर्वताभ्यांसंबोध्यमानाःकुरुपांडवार्थं ॥ साभूयएवध्वजिनीविभक्ताव्यरोचताग्निप्रभयानिशायां ॥ १५ ॥ महाधनैराभरणैश्चदिव्यैःशस्त्रैश्चदीप्तैरपिसंपतद्भिः ॥ रथेरथेपंचविदीपकास्तुप्रदीपकास्तत्रगजेत्रयश्च ॥ १६ ॥

धिनांमनःकिंकिंविधं कातरंधृष्टंवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ ततइति द्रोणइत्यपकृष्यते तेषांसैन्यानांव्यूहमित्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ देवर्षीति भुविपदातिभिर्दीपेषुगृहीतेषुदिविस्थादेवाअपि दीपान्जगृहुर्युद्धोत्सवप्रेक्षकाः ॥ १३ ॥ दिग्दैवतेभ्यइत्यंतरिक्षस्थानामपिदेवानामागमनमुक्तं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रत्यश्वमेकश्चमहाप्रदीपःकृतास्तुतैःपांडवैःकौरवेयैः॥ क्षणेनसर्वेविहिताःप्रदीपाव्यादीपयंतोध्वजिनींतवाशु ॥ १७॥ सर्वास्तुसेनाव्यतिसेव्यमानाःपदाति
भिःपावकतैलहस्तैः॥ प्रकाश्यमानाददृशुर्निशायांयथांतरिक्षेजलदास्तडिद्भिः ॥ १८ ॥ प्रकाशितायांतुततोध्वजिन्यांद्रोणोग्निकल्पःप्रतपन्समंतात् ॥ ररा
जराजेंद्रसुवर्णवर्मामध्यंगतःसूर्यइवांशुमाली॥ १९॥ जांबूनदेष्वाभरणेषुचैवनिष्केषुशुद्धेषुशरासनेषु॥ पीतेषुशस्त्रेषुचपावकस्यप्रतिप्रभास्तत्रतदाबभूवुः
॥ २०॥ गदाश्चशैक्याःपरिघाश्चशुभ्रारथेषुशक्त्यश्चविवर्तमानाः॥ प्रतिप्रभारश्मिभिराजमीढपुनःपुनःसंजनयंतिदीपान्॥ २१॥ छत्राणिवालव्यजनानि
खड्गादीप्तामहोल्काश्चतथैवराजन्॥ व्याघूर्णमानाश्चसुवर्णमालाव्यायच्छतांतत्रतदाविरेजुः ॥ २२ ॥ शस्त्रप्रभाभिश्चविराजमानंदीपप्रभाभिश्चतदाबलं
तत्॥ प्रकाशितंचाभरणप्रभाभिर्भृशंप्रकाशंनृपतेबभूव॥ २३ ॥ पीतानिशस्त्राण्यसृगुक्षितानिवीरावधूतानितनुच्छदानि ॥ दीप्तांप्रभांप्राजनयंततत्रतपा
त्ययेविद्युदिवांतरिक्षे॥ २४॥ प्रकंपितानामभिघातवेगैरभिघ्नतांचापततांजवेन॥ वक्त्राण्यकाशंततदानराणांवाध्वीरितानीवमहांबुजानि ॥ २५॥ महाव
नेदारुमयेप्रदीप्तेयथाप्रभाभास्करस्यापिनश्येत्॥ तथातदासीध्वजिनीप्रदीप्तामहाभयाभारतभीमरूपा ॥ २६ ॥ तत्संप्रदीप्तंबलमस्मदीयंनिशम्यपार्थास्त्व
रितास्तथैव॥ सर्वेषुसैन्येषुपदातिसंघानचोदयंस्तेपिचक्रुःप्रदीपान् ॥ २७॥ गजेगजेसप्तकृताःप्रदीपारथेरथेचैवदशप्रदीपाः॥ द्वावश्वपृष्ठेपरिपार्श्वतोन्येध्व
जेषुचान्येजघनेषुचान्ये॥ २८॥ सेनासुसर्वासुचपार्श्वतोन्येपश्चात्पुरस्ताच्चसमंततश्च॥ मध्येतथान्येज्वलिताग्निहस्ताव्यदीपयन्पांडुसुतस्यसेनां ॥ २९॥ म
ध्येतथान्येज्वलिताग्निहस्ताःसेनाद्वयेपिस्मनराविचेरुः॥ सर्वेषुसैन्येषुपदातिसंघाविमिश्रिताहस्तिरथाश्ववृंदैः॥ ३० ॥ व्यदीपयंस्तेध्वजिनींप्रदीप्तास्तथाबलं
पांडवेयाभिगुप्तं ॥ तेनप्रदीप्तेनतथाप्रदीप्तंबलंतवासीद्बलवद्बलेन ॥ ३१ ॥ भाःकुर्वताभानुमताग्रहेणदिवाकरेणाग्निरिवाभितप्तं ॥ तयोःप्रभाःपृथिवीमंतरि
क्षंसर्वाव्यतिक्रम्यदिशश्चवृद्धाः॥ ३२ ॥ तेनप्रकाशेनभृशंप्रकाशंबभूवतेषांतवचैवसैन्यं ॥ तेनप्रकाशेनदिवंगतेनसंबोधितादेवगणाश्चराजन्॥ ३३ ॥ गं
धर्वयक्षासुरसिद्धसंघाःसमागमन्नप्सरसश्चसर्वाः॥ तद्देवगंधर्वसमाकुलंचयक्षासुरेंद्राप्सरसांगणैश्च ॥ ३४ ॥ हतैश्चशूरैर्दिवमारुहद्भिरायोधनंदिव्यकल्पं
बभूव॥ रथाश्वनागाकुलदीपदीप्तंसंरब्धयोधंहतविद्रुताश्वं॥ ३५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ प्रकाशितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ लोकानाम

महद्बलंव्यूढरथाश्वनागंसुरासुरव्यूहसमंबभूव ॥ तच्छक्तिसंघाकुलचंडवातंमहारथाभ्रंगजवाजिघोषं ॥ ३६ ॥ शस्त्रौघवर्षरुधिरांबुधारंनिशिप्रवृत्तंरथदुर्दि
नंतत् ॥ तस्मिन्महाग्निप्रतिमोमहात्मासंतापयन्पांडवान्विप्रमुख्यः ॥ गभस्तिभिर्मध्यगतोयथार्कोवर्षात्ययेतद्वद्भून्नरेंद्र ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व
णिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदीपोद्योतनेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच प्रकाशितेतदालोके
रजसातमसावृते ॥ समाजग्मुरथोवीराःपरस्परवधैषिणः ॥ १ ॥ तेसमेत्यरणेराजन्शस्त्रप्रासासिधारिणः ॥ परस्परमुदैक्षंतपरस्परकृतागसः ॥ २ ॥ प्रदीपा
नांसहस्रैश्चदीप्यमानैःसमंततः ॥ रत्नाचितैःस्वर्णदंडैर्गंधतैलावसिंचितैः ॥ ३ ॥ देवगंधर्वदीपाद्यैःप्रभाभिरधिकोज्वलैः ॥ विरराजतदाभूमिर्ग्रहैर्द्यौरिवभारत
॥ ४ ॥ उल्काशतैःप्रज्वलितैरणभूमिर्व्यराजत ॥ दह्यमानेवलोकानामभावेचवसुंधरा ॥ ५ ॥ व्यदीप्यंतदिशःसर्वाःप्रदीपैस्तैःसमंततः ॥ वर्षाप्रदोषेखद्यो
तैर्वृतावृक्षाइवाबभुः ॥ ६ ॥ असज्जंतततोवीरावीरेष्वेवपृथक्पृथक् ॥ नागानागैःसमाजग्मुस्तुरगाहयसादिभिः ॥ ७ ॥ रथारथवरैरेवसमाजग्मुर्मुदायुताः ॥
तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेतवपुत्रस्यशासनात् ॥ ८ ॥ चतुरंगस्यसैन्यस्यसंपातश्चमहानभूत् ॥ ततोर्जुनोमहाराजकौरवाणामनीकिनीं ॥ ९ ॥ व्यधमत्त्वरयायु
क्तःक्षपयन्सर्वपार्थिवान् ॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्प्रविष्टेसंरब्धेममपुत्रस्यवाहिनीं ॥ १० ॥ अमृष्यमाणेदुर्धर्षेकथमासीन्मनोहिवः ॥ किमकुर्वतसैन्या
निप्रविष्टेपरपीडने ॥ ११ ॥ दुर्योधनश्चकिंकृत्यंप्राप्तकालममन्यत ॥ केचैनंसमरेवीरंप्रत्युद्ययुररिंदमाः ॥ १२ ॥ द्रोणंचकेव्यरक्षंतप्रविष्टेश्वेतवाहने ॥ केरक्षन्द
क्षिणंचक्रंकेचद्रोणस्यसव्यतः ॥ १३ ॥ केपृष्ठतश्चाप्यभवन्वीरावीरान्विनिघ्नतः ॥ ॥ केपुरस्तादगच्छंतनिघ्नतःशात्रवान्रणे ॥ १४ ॥ यत्प्राविशन्महेष्वासःपं
चालानपराजितः ॥ नृत्यन्निवनरव्याघ्रोरथमार्गेषुवीर्यवान् ॥ १५ ॥ योददाहशरैर्द्रोणःपंचालानांरथव्रजान् ॥ धूमकेतुरिवक्रुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् ॥ १६ ॥
अव्यग्रानेवहिपरान्कथयस्यपराजितान् ॥ हृष्टानुदीर्णान्संग्रामेनतथासूतमामकान् ॥ १७ ॥ हतांश्चैवविदीर्णांश्चविप्रकीर्णांश्चशंससि ॥ रथिनोविरथांश्चैवकृ
तान्युद्धेषुमामकान् ॥ १८ ॥ संजयउवाच द्रोणस्यमतमाज्ञाययोद्धुकामस्यतांनिशां ॥ दुर्योधनोमहाराजवश्यान्भ्रातॄनुवाचह ॥ १९ ॥

भावेप्रलयेइव ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुरगास्तुरगसादिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःषष्ट्यधिकशत

कर्णंचवृषसेनंचमद्रराजंचकौरव ॥ दुर्धर्षंदीर्घबाहुंचयेचतेषांपदानुगाः ॥ २० ॥ द्रोणंयत्ताःपराक्रांताःसर्वैरक्षंतुपृष्ठतः ॥ हार्दिक्योदक्षिणंचक्रंशल्यश्चैवो
॥१६३॥ त्तरंतथा ॥ २१ ॥ त्रिगर्तानांचयेशूराहतशिष्टामहारथाः ॥ तांश्चैवपुरतःसर्वान्पुत्रस्तेसमचोदयत् ॥ २२ ॥ आचार्योहिसुसंयत्तोभृशंयत्ताश्चपांडवाः ॥ तंरक्ष
तसुसंयत्तानिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ २३ ॥ द्रोणोहिबलवान्युद्धेक्षिप्रहस्तःप्रतापवान् ॥ निर्जयेत्रिदशान्युद्धेकिमुपार्थान्ससोमकान् ॥ २४ ॥ तेयूयंसहिताःसर्वे
भृशंयत्तामहारथाः ॥ द्रोणंरक्षतपांचालाद्धृष्टद्युम्नान्महारथात् ॥ २५ ॥ पांडवीयेषुसैन्येषुनतंपश्यामकंचन ॥ योयोधयेद्रणेद्रोणंधृष्टद्युम्नादृतेनृप ॥ २६ ॥ त
स्मात्सर्वात्मनामन्येभारद्वाजस्यरक्षणं ॥ सुगुप्तःपांडवान्हन्यात्सृंजयांश्चससोमकान् ॥ २७ ॥ सृंजयेष्वथसर्वेषुनिहतेषुचमूमुखे ॥ धृष्टद्युम्नंरणेद्रौणिर्हनिष्यति
नसंशयः ॥ २८ ॥ तथार्जुनंचराधेयोहनिष्यतिमहारथः ॥ भीमसेनमहंचापियुद्धेजेष्यामिदीक्षितः ॥ २९ ॥ शेषांश्चपांडवान्योधाःप्रसभंहीनतेजसः ॥ सोयं
ममजयोव्यक्तोदीर्घकालंभविष्यति ॥ ३० ॥ तस्माद्रक्षतसंग्रामेद्रोणमेवमहारथं ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ ३१ ॥ व्यादिदेशतथासैन्यंतस्मिं
स्तमसिदारुणे ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंरात्रौभरतसत्तम ॥ ३२ ॥ उभयोःसेनयोर्घोरंपरस्परजिगीषया ॥ अर्जुनःकौरवंसैन्यमर्जुनंचापिकौरवाः ॥ ३३ ॥ नानाश
स्त्रसमावायैरन्योन्यंसमपीडयन् ॥ द्रौणिःपांचालराजंचभारद्वाजश्चसृंजयान् ॥ ३४ ॥ छादयांचक्रिरेसंख्येशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पांडुपांचालसैन्यानांकौरवा
णांचभारत ॥ ३५ ॥ आसीन्निष्टानकोघोरोनिघ्नतामितरेतरं ॥ नैवास्माभिस्तथापूर्वैर्दृष्टपूर्वंतथाविधं ॥ ३६ ॥ श्रुतंवायादृशंयुद्धमासीद्रौद्रंभयानकं ॥ ३७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
वर्तमानेतदारौद्रेरात्रियुद्धेविशांपते ॥ सर्वभूतक्षयकरेधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ अब्रवीत्पांडवांश्चैवपंचालांश्चैवसोमकान् ॥ अभिद्रवतसंयातद्रोणमेवजि
घांसया ॥ २ ॥ राज्ञस्तेवचनाद्राजन्पंचालाःसृंजयास्तथा ॥ द्रोणमेवाभ्यवर्ततनदंतोभैरवान्रवान् ॥ ३ ॥ तंतुतेप्रतिगर्जंतःप्रत्युद्यातास्त्वमर्षिताः ॥ यथाश
क्तियथोत्साहंयथासत्वंचसंयुगे ॥ ४ ॥ कृतवर्मातुहार्दिक्योयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ द्रोणंप्रतिसमायांतंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ५ ॥ ॥१६३॥

तमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्तमानेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भैमसेनिंघटोत्कचं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

शैनेयंशरवर्षाणिविकिरंतंसमंततः॥ अभ्ययात्कौरवोराजन्भूरिःसंग्राममूर्धनि ॥ ६ ॥ सहदेवमथायांतंद्रोणंप्रेप्सुंमहारथं ॥ कर्णोवैकर्तनोराजन्वारयामास
पांडवं ॥ ७ ॥ भीमसेनमथायांतंव्यादितास्यमिवांतकं ॥ स्वयंदुर्योधनोराजाप्रतीपंमृत्युमाव्रजत् ॥ ८ ॥ नकुलंचयुधांश्रेष्ठंसर्वयुद्धविशारदं ॥ शकुनिःसौबलो
राजन्वारयामाससत्वरः ॥ ९ ॥ शिखंडिनमथायांतंरथेनरथिनांवरं ॥ कृपःशारद्वतोराजन्वारयामाससंयुगे ॥ १० ॥ प्रतिविंध्यमथायांतंमयूरसदृशैर्हयैः ॥
दुःशासनोमहाराजयत्तोयत्तमवारयत् ॥ ११ ॥ भैमसेनिमथायांतंमायाशतविशारदं ॥ अश्वत्थामामहाराजराक्षसंप्रत्यषेधयत् ॥ १२ ॥ द्रुपदंवृषसेनस्तुस
सैन्यंसपदानुगं ॥ वारयामाससमरेद्रोणप्रेप्सुंमहारथं ॥ १३ ॥ विराटंद्रुतमायांतंद्रोणस्यनिधनंप्रति ॥ मद्रराजःसुसंक्रुद्धोवारयामासभारत ॥ १४ ॥ शतानी
कमथायांतंनाकुलिंरभसंरणे ॥ चित्रसेनोरुरोधाशुशरैर्द्रोणपरीप्सया ॥ १५ ॥ अर्जुनंचयुधांश्रेष्ठंप्राद्रवंतंमहारथं ॥ अलंबुषोमहाराजराक्षसेंद्रोन्यवारयत् ॥
॥ १६ ॥ तथाद्रोणंमहेष्वासंनिघ्नंतंशात्रवान्रणे ॥ धृष्टद्युम्नोथपांचाल्योहृष्टरूपमवारयत् ॥ १७ ॥ तथान्यान्पांडुपुत्राणांसमायातान्महारथान् ॥ तावकारथि
नोराजन्वारयामासुरोजसा ॥ १८ ॥ गजारोहागजैस्तूर्णसन्निपत्यमहामृधे ॥ योधयंतश्चमृद्नंतःशतशोथसहस्रशः ॥ १९ ॥ निशीथेतुरगाराजन्द्रावयंतःपर
स्परं ॥ समदृश्यंतवेगेनपक्षवंतोयथाद्रयः ॥ २० ॥ सादिनःसादिभिःसार्धंप्रासशक्त्यृष्टिपाणयः ॥ समागच्छन्महाराजविनदंतःपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ नरास्तु
बहवस्तत्रसमाजग्मुःपरस्परं ॥ गदाभिर्मुसलैश्चैवनानाशस्त्रैश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ कृतवर्मातुहार्दिक्योधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ वारयामाससंक्रुद्धोवेलेवोद्वृत्तमर्णवं ॥
॥ २३ ॥ युधिष्ठिरस्तुहार्दिक्यंविद्ध्वापंचभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यातिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २४ ॥ कृतवर्मातुसंक्रुद्धोधर्मपुत्रस्यमारिष ॥ धनुश्चिच्छेद
भल्लेनतंचविव्याधसप्तभिः ॥ २५ ॥ अथान्यद्धनुरादायधर्मपुत्रोमहारथः ॥ हार्दिक्यंदशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २६ ॥ माधवस्तुरणेविद्धोधर्मपुत्रेण
मारिष ॥ प्राकंपतचरोषेणसप्तभिश्चार्दयच्छरैः ॥ २७ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्वाहस्तावापंनिकृत्यच ॥ प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पंचराजञ्छिलाशितान् ॥
॥ २८ ॥ तेतस्यकवचंभित्वाहेमचित्रंमहाधनं ॥ प्राविशन्धरणींभित्वावल्मीकमिवपन्नगाः ॥ २९ ॥

॥ २६ ॥ माधवः कृतवर्मा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणसोन्यदादायकार्मुकं ॥ विव्याधपांडवंषष्ट्यासूतंचनवभिःशरैः ॥ ३० ॥ तस्यशक्तिममेयात्मापांडवोभुजगोत्तमां ॥ चिक्षेपभरतश्रेष्ठर थेन्यस्यमहद्धनुः ॥ ३१ ॥ साहेमचित्रामहतीपांडवेनप्रवेरिता ॥ निर्भिद्यदक्षिणंबाहुंप्राविशद्धरणीतलं ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुगृह्यपार्थःपुनर्धनुः ॥ हार्दि क्यंछादयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ३३ ॥ ततस्तुसमरेशूरोवृष्णीनांप्रवरोरथी ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेनिमेषार्धाद्युधिष्ठिरं ॥ ३४ ॥ ततस्तुपांडवोज्येष्ठःखड्गचर्म समाददे ॥ तदस्यनिशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवोरणे ॥ ३५ ॥ तोमरंतुततोगृह्यस्वर्णदंडंदुरासदं ॥ अप्रैषीत्समरेतूर्णंहार्दिक्यस्ययुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ तमापतंतंसह साधर्मराजभुजच्युतं ॥ द्विधाचिच्छेदहार्दिक्यःकृतहस्तःस्मयन्निव ॥ ३७ ॥ ततःशरशतेनाजौधर्मपुत्रमवाकिरत् ॥ कवचंचास्यसंक्रुद्धःशरैस्तीक्ष्णैरदारयत् ॥ ३८ ॥ हार्दिक्यशरसंछन्नंकवचंतन्महाधनं ॥ व्यशीर्यतरणेराजंस्ताराजालमिवांबरात् ॥ ३९ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथःशीर्णवर्माशरार्दितः ॥ अपायासीद्र णात्तूर्णंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ४० ॥ कृतवर्मातुनिर्जित्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ पुनर्द्रोणस्यजुगुपेचक्रमेवमहात्मनः ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व णिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेयुधिष्ठिरापयानंनामपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भूरिस्तुस मरेराजन्शैनेयंरथिनांवरं ॥ आपतंतमपासेधत्प्रयाणादिवकुंजरं ॥ १ ॥ अथैनंसात्यकिःक्रुद्धःपंचभिर्निशितैःशरैः ॥ विव्याधहृदयेतस्यप्रास्रवत्तस्यशोणितं ॥ २ ॥ तथैवकौरवोयुद्धेशैनेयंयुद्धदुर्मदं ॥ दशभिर्निशितैस्तीक्ष्णैरविध्यतभुजांतरे ॥ ३ ॥ तावन्योन्यंमहाराजततक्षातेशरैर्भृशं ॥ क्रोधसंरक्तनयनौक्रोधाद्वि स्फार्यकार्मुके ॥ ४ ॥ तयोरासीन्महाराजशस्त्रवृष्टिःसुदारुणा ॥ क्रुद्धयोःसायकमुचोर्यमांतकनिकाशयोः ॥ ५ ॥ तावन्योन्यंशरैराजन्संछाद्यसमवस्थितौ ॥ मुहूर्तंचैवतद्युद्धंसमरूपमिवाभवत् ॥ ६ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजशैनेयःप्रहसन्निव ॥ धनुश्चिच्छेदसमरेकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ ७ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंनवभिर्नि शितैःशरैः ॥ विव्याधहृदयेतूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ८ ॥ सोतिविद्धोबलवताशत्रुणाशत्रुतापनः ॥ धनुरन्यत्समादायसात्वतंप्रत्यविध्यत ॥ ९ ॥ सविध्वा सात्वतंबाणैस्त्रिभिरेवविशांपते ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनसुतीक्ष्णेनहसन्निव ॥ १० ॥

भूरिरिति प्रयाणाद्यानस्थानात्प्रवणादितिपाठेप्रवणंप्रकृष्टंवनंजलं ॥ १ ॥ तस्यसात्यकेः तस्यतस्माद्धृदयात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ लोहितांगःकुजःयदृच्छयादैवेनेत्यभूतोपमा १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ महिषमसुरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ श्वाविच्छल्यकः शललतःशललीभिः ॥ २२ ॥

छिन्नधन्वामहाराजसात्यकिःक्रोधमूर्छितः ॥ प्रजहारमहावेगांशक्तिंतस्यमहोरसि ॥ ११ ॥ सतुशक्त्याविभिन्नांगोनिपपातरथोत्तमात् ॥ लोहितां
गइवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ॥ १२ ॥ तंतुदृष्ट्वाहतंशूरमश्वत्थामामहारथः ॥ अभ्यधावतवेगेनशैनेयंप्रतिसंयुगे ॥ १३ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिचाभाष्यशैनेयं
सनराधिप ॥ अभ्यवर्षच्छरौघेणमेरुंवृष्ट्यायथांबुदः ॥ १४ ॥ तमापतंतंसंरब्धंशैनेयस्यरथंप्रति ॥ घटोत्कचोब्रवीद्राजन्नादंमुक्त्वामहारथः ॥ १५ ॥ तिष्ठति
ष्ठनमेजीवन्द्रोणपुत्रगमिष्यसि ॥ एषत्वांनिहनिष्यामिमहिषंषण्मुखोयथा ॥ १६ ॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यविनेष्यामिरणाजिरे ॥ इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षोराक्षसः
परवीरहा ॥ १७ ॥ द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धोगजेंद्रमिवकेसरी ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ १८ ॥ रथिनामृषभंद्रौणिंधाराभिरिवतोयदः ॥ शरवृष्टिं
तुतांप्राप्तांशरैराशीविषोपमैः ॥ १९ ॥ शातयामाससमरेतरसाद्रौणिरुत्स्मयन् ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥ २० ॥ समाचिनोद्राक्षसेंद्रंघटो
त्कचमरिंदमं ॥ सशरैराचितस्तेनराक्षसोरणमूर्धनि ॥ २१ ॥ व्यकाशतमहाराजश्वाविच्छललतोयथा ॥ ततःक्रोधसमाविष्टोभैमसेनिःप्रतापवान् ॥ २२ ॥
शरैरवचकर्तोग्रैर्द्रौणिंवज्राशनिप्रभैः ॥ क्षुरप्रैरर्धचंद्रैश्चनाराचैःसशिलीमुखैः ॥ २३ ॥ वराहकर्णैर्नालीकैर्विकर्णैश्चाभ्यवीवृषत् ॥ तांशस्त्रवृष्टिमतुलांव
ज्राशनिसमस्वनां ॥ २४ ॥ पतंतीमुपरिक्रुद्धोद्रौणिरव्यथितेंद्रियः ॥ सुदुःसहांशरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ २५ ॥ व्यधमत्सुमहातेजामहाभ्राणीवमारुतः ॥
ततोंतरिक्षेबाणानांसंग्रामोन्यइवाभवत् ॥ २६ ॥ घोररूपोमहाराजयोधानांहर्षवर्धनः ॥ ततोस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिंगैःसमंततः ॥ २७ ॥ बभौनिशामुखे
व्योमखद्योतैरिवसंवृतं ॥ समार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशःप्रच्छाद्यसर्वतः ॥ २८ ॥ प्रियार्थंतवपुत्राणांराक्षसंसमवाकिरत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंद्रौणिराक्षसयोर्मृधे ॥
॥ २९ ॥ विगाढेरजनीमध्येशक्रप्रल्हादयोरिव ॥ ततोघटोत्कचोबाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ॥ ३० ॥ जघानोरसिसंक्रुद्धःकालज्वलनसन्निभैः ॥ सतैरभ्यायतै
र्विद्धोराक्षसेनमहाबलः ॥ ३१ ॥ चचालसमरेद्रौणिर्वातनुन्नइवद्रुमः ॥ समोहमनुसंप्राप्तोध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ ३२ ॥ ततोहाहाकृतंसैन्यंतवसर्वंजनाधि
प ॥ हतंस्ममेनिरेसर्वेतावकास्तंविशांपते ॥ ३३ ॥ तंतुदृष्ट्वातथावस्थमश्वत्थामानमाहवे ॥ पंचालाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ ३४ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रतिलभ्यततःसंज्ञामश्वत्थामामहाबलः ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ ३५ ॥ मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं ॥ यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्या शुघटोत्कचं ॥ ३६ ॥ सभित्वाहृदयंतस्यराक्षसस्यशरोत्तमः ॥ विवेशवसुधामुग्रःसपुंखःपृथिवीपते ॥ ३७ ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ राक्षसेंद्रःसुबलवान्द्रौणिनारणशालिना ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वाविमूढंहैडिंबंसारथिस्तुरणाजिरात् ॥ द्रौणेःसकाशात्संभ्रांतस्त्वपनिन्येत्वरान्वितः ॥ ३९ ॥ तथातुसमरे विद्ध्वांराक्षसेंद्रंघटोत्कचं ॥ ननादसुमहानादंद्रोणपुत्रोमहारथः ॥ ४० ॥ पूजितस्तवपुत्रैश्चसर्वयोधैश्चभारत ॥ वपुषातिप्रजज्वालमध्याह्नइवभास्करः ॥ ४१ ॥ भीमसेनंतुयुध्यंतंभारद्वाजरथंप्रति ॥ स्वयंदुर्योधनोराजाप्रत्यविध्यच्छितैःशरैः ॥ ४२ ॥ तंभीमसेनोदशभिःशरैर्विव्याधमारिष ॥ दुर्योधनोपिविंशत्याशराणांप्रत्यविध्यत ॥ ४३ ॥ तौसायकैरवच्छिन्नावदृश्येतांरणाजिरे ॥ मेघजालसमाच्छन्नौनभसीवेंदुभास्करौ ॥ ४४ ॥ अथदुर्योधनोराजाभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ पंचभिर्भरतश्रेष्ठतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ तस्यभीमोधनुश्छित्वाध्वजंचदशभिःशरैः ॥ विव्याधकौरवश्रेष्ठंनवत्यानतपर्वणां ॥ ४६ ॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धोधनुरन्यन्महत्तरं ॥ गृहीत्वाभरतश्रेष्ठोभीमसेनंशितैःशरैः ॥ अपीडयद्रणमुखेपश्यतांसर्वधन्विनां ॥ ४७ ॥ तान्निहत्यशरान्भीमोदुर्योधनधनुश्च्युतान् ॥ कौरवंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ ४८ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोभीमसेनस्यमारिष ॥ क्षुरप्रेणधनुश्छित्वादशभिःप्रत्यविध्यत ॥ ४९ ॥ अथान्यद्धनुरादायभीमसेनोमहाबलः ॥ विव्याधनृपतिंतूर्णंसप्तभिर्निशितैःशरैः ॥ ५० ॥ तदप्यस्यधनुःक्षिप्रंचिच्छेदलघुहस्तवत् ॥ द्वितीयंचतृतीयंचचतुर्थंपंचमंतथा ॥ ॥ ५१ ॥ आत्तमात्तंमहाराजभीमस्यधनुराच्छिनत् ॥ तवपुत्रोमहाराजजितकाशीमदोत्कटः ॥ ५२ ॥ सतथाभिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः ॥ शक्तिंचिक्षेपसमरेसर्वपारशवींशुभां ॥ ५३ ॥ मृत्योरिवस्वसारंहिदीप्तांवह्निशिखामिव ॥ सीमंतमिवकुर्वतींनभसोग्निसमप्रभां ॥ ५४ ॥ अप्राप्तामेवतांशक्तिंत्रिधाचिच्छेदकौरवः ॥ पश्यतःसर्वलोकस्यभीमस्यचमहात्मनः ॥ ५५ ॥ ततोभीमोमहाराजगदांगुर्वींमहाप्रभां ॥ चिक्षेपाविध्यवेगेनदुर्योधनरथंप्रति ॥ ५६ ॥ ततःसासहसावाहांस्तवपुत्रस्यसंयुगे ॥ सारथिंचगदागुर्वीममर्दास्यरथंपुनः ॥ ५७ ॥ पुत्रस्तुतवराजेंद्रभीमाद्भीतःप्रणश्यच ॥ आरुरोहरथंचान्यंनंदकस्यमहात्मनः ॥ ५८ ॥ ततोभीमोहतंमत्वातवपुत्रंमहारथं ॥ सिंहनादंमहच्चक्रेतर्जयन्निशिकौरवान् ॥ ५९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सहदेवमथायांतमिति

तावकःसैनिकाश्चापिमेनिरेनिहतंनृपं ॥ ततोतिचुक्रुशुःसर्वेतेहाहेतिसमंततः ॥ ६० ॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वात्रस्तानांसर्वयोधिनां ॥ भीमसेनस्यनादंचश्रुत्वारा
जन्महात्मनः ॥ ६१ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाहतंमत्वासुयोधनं ॥ अभ्यवर्ततवेगेनयत्रपार्थोवृकोदरः ॥ ६२ ॥ पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजयाश्चविशांपते ॥ स
र्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेवयुयुत्सया ॥ ६३ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंद्रोणस्याथपरैःसह ॥ घोरेतमसिमग्नानांनिघ्नतामितरेतरं ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रो
णपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेदुर्योधनापयानेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सहदेवम
थायांतंद्रोणप्रेप्सुंविशांपते ॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेवारयामासभारत ॥ १ ॥ सहदेवस्तुराधेयंविध्वानवभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधदशभिर्विशिखैर्नतपर्वभिः ॥ २ ॥
तंकर्णःप्रतिविव्याधशतेननतपर्वणां ॥ सज्जंचास्यधनुःशीघ्रंचिच्छेदलघुहस्तवत् ॥ ३ ॥ ततोन्यद्धनुरादायमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ कर्णंविव्याधविंशत्यात
दद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ तस्यकर्णोहयान्हत्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनद्रुतंनिन्येयमक्षयं ॥ ५ ॥ विरथःसहदेवस्तुखड्गंचर्मसमाददे ॥ तदप्यस्य
शरैःकर्णोव्यधमत्प्रहसन्निव ॥ ६ ॥ अथगुर्वीमहाघोरांहेमचित्रांमहागदां ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोवैकर्तनरथंप्रति ॥ ७ ॥ तामापतंतींसहसासहदेवप्रचोदितां ॥
व्यष्टंभयच्छरैःकर्णोभूमौचैनामपातयत् ॥ ८ ॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वासहदेवस्त्वरान्वितः ॥ शक्तिंचिक्षेपकर्णायतामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९ ॥ ससंभ्रमंततस्तू
र्णमवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ सहदेवोमहाराजदृष्ट्वाकर्णंव्यवस्थितं ॥ १० ॥ रथचक्रंप्रगृह्याजौमुमोचाधिरथंप्रति ॥ तदापतद्वैसहसाकालचक्रमिवोद्यतं ॥ ११ ॥
शरैरनेकसाहस्रैराच्छिनत्सूतनंदनः ॥ तस्मिंस्तुनिहतेचक्रेसूतजेनमहात्मना ॥ १२ ॥ ईषादंडकयोक्त्रांश्चयुगानिविविधानिच ॥ हस्त्यंगानितथाश्वांश्चमृतां
श्चपुरुषान्बहून् ॥ १३ ॥ चिक्षेपकर्णमुद्दिश्यकर्णस्तान्व्यधमच्छरैः ॥ सनिरायुधमात्मानंज्ञात्वामाद्रवतीसुतः ॥ १४ ॥ वार्यमाणस्तुविशिखैःसहदेवोरणंजहौ ॥
तमभिद्रुत्यराधेयोमुहूर्ताद्भरतर्षभ ॥ १५ ॥ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसहदेवंविशांपते ॥ मायुध्यस्वरणेऽधीरविशिष्टैरथिभिःसह ॥ १६ ॥ सदृशैर्युध्यमाद्रेयवचोमे
माविशंकिथाः ॥ अथैनंधनुषोग्रेणतुदन्भूयोब्रवीद्वचः ॥ १७ ॥

शतानीकमितिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२॥४३॥

एषोर्जुनोरणेतूर्णंयुध्यतेकुरुभिःसह ॥ तत्रगच्छस्वमाद्रेयगृहंवायदिमन्यसे॥ १८ ॥ एवमुक्त्वातुतंकर्णोरथेनरथिनांवरः ॥ प्रायात्पांचालपांडूनांसैन्यानिप्र
दहन्निव ॥ १९ ॥ वधंप्राप्तंतुमाद्रेयंनावधीत्समरेरिहा ॥ कुंत्याःस्मृत्वावचोराजन्सत्यसंधोमहायशाः ॥ २० ॥ सहदेवस्ततोराजन्विमनाःशरपीडितः ॥ कर्ण
वाक्शरतप्तश्चजीवितान्निरविद्यत ॥ २१ ॥ आरुरोहरथंचापिपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ जनमेजयस्यसमरेत्वरायुक्तोमहारथः ॥ २२ ॥ विराटंसहसेनंतुद्रोणं
वैद्रुतमागतं ॥ मद्रराजःशरौघेणच्छादयामासधन्विनं ॥ २३ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंसमरेदृढधन्विनोः ॥ यादृशंह्यभवद्राजन्जंभवासवयोःपुरा ॥ २४ ॥ मद्ररा
जोमहाराजविराटंवाहिनीपतिं ॥ आजघ्नेत्वरितस्तूर्णंशतेननतपर्वणां ॥ २५ ॥ प्रतिविव्याधतंराजन्नवभिर्निशितैःशरैः ॥ पुनश्चैनंत्रिसप्तत्याभूयश्चैवशतेन
तु ॥ २६ ॥ तस्यमद्राधिपोहत्वाचतुरोरथवाजिनः ॥ सूतंध्वजंचसमरेशराभ्यांसंन्यपातयत् ॥ २७ ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ तस्थौविस्फारयं
श्चापंविमुंचंश्चशिताञ्छरान् ॥ २८ ॥ शतानीकस्ततोदृष्ट्वाभ्रातरंहतवाहनं ॥ रथेनाभ्यपतत्तूर्णंसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ २९ ॥ शतानीकमथायांतंमद्रराजोम
हामृधे ॥ विशिखैर्बहुभिर्विध्वाततोनिन्येयमक्षयं ॥ ३० ॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेविराटोरथसत्तमः॥ आरुरोहरथंतूर्णंतमेवध्वजमालिनं ॥ ३१ ॥ ततोविस्फार्यन
यनेक्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ॥ मद्रराजरथंतूर्णंछादयामासपत्रिभिः ॥ ३२ ॥ ततोमद्राधिपःक्रुद्धःशरेणानतपर्वणा ॥ आजघानोरसिदृढंविराटंवाहिनीपतिं ॥
॥ ३३ ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ कश्मलंचाविशत्तीव्रंविराटोभरतर्षभ ॥ ३४ ॥ सारथिस्तमपोवाहसमरेशरविक्षतं ॥ ततःसामहतीसेना
प्राद्रवन्निशिभारत ॥ ३५ ॥ वध्यमानाशरशतैःशल्येनाहवशोभिना ॥ तांदृष्ट्वाविद्रुतांसेनांवासुदेवधनंजयौ ॥ ३६ ॥ प्रयातौतत्रराजेंद्रयत्रशल्योव्यव
स्थितः ॥ तौतुप्रत्युद्ययौराजन्राक्षसेंद्रोह्यलंबुषः ॥ ३७ ॥ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थायप्रवरंरथं ॥ तुरंगममुखैर्युक्तंपिशाचैर्घोरदर्शनैः ॥ ३८ ॥ लोहितार्द्रपताकं
तंरक्तमाल्यविभूषितं ॥ कार्ष्णायसमयंघोरमृक्षचर्मसमावृतं ॥ ३९ ॥ रौद्रेणचित्रपक्षेणविवृताक्षेणकूजता ॥ ध्वजेनोच्छ्रितदंडेनगृध्रराजेनराजता ॥ ४० ॥
सबभौराक्षसोराजन्भिन्नांजनचयोपमः ॥ रुरोधार्जुनमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट् ॥ ४१ ॥ किरन्बाणगणान्राजन्शतशोर्जुनमूर्धनि ॥ अतितीव्रमभूद्युद्धंनर
राक्षसयोस्तदा ॥ ४२ ॥ द्रष्टॄणांप्रीतिजननंसर्वेषांतत्रभारत ॥ गृध्रकाकबलोलूककंकगोमायुहर्षणं ॥ ४३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शतानीकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तमर्जुनःशतेनैवपत्रिणांसमताडयत् ॥ नवभिश्चशितैर्बाणैर्ध्वजंचिच्छेदभारत ॥ ४४ ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेवत्रिवेणुकं ॥ धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भि
श्चतुरोहयान् ॥ ४५ ॥ पुनःसज्यंकृतंचापंतदप्यस्यद्विधाच्छिनत् ॥ विरथस्योद्यतंखड्गंशरेणास्यद्विधाकरोत् ॥ ४६ ॥ अथैनंनिशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ॥ पार्थो
विध्यद्राक्षसेंद्रंसविद्धःप्राद्रवद्भयात् ॥ ४७ ॥ तंविजित्यार्जुनस्तूर्णंद्रोणांतिकमुपाययौ ॥ किरन्शरगणान्राजन्नरवारणवाजिषु ॥ ४८ ॥ वध्यमानामहाराज
पांडवेनयशस्विना ॥ सैनिकान्यपतन्नुर्व्यांवातनुन्नाइवद्रुमाः ॥ ४९ ॥ तेषुतूत्साद्यमानेषुफाल्गुनेनमहात्मना ॥ संप्राद्रवद्बलंसर्वंपुत्राणांतेविशांपते ॥ ५० ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुषपराभवेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच शतानीकंशरैस्तूर्णंनिर्दहंतंचमूंतव ॥ चित्रसेनस्तवसुतोवारयामासभारत ॥ १ ॥ नाकुलिश्चित्रसेनंतुविध्वापंचभिराशुगैः ॥ सतुतंप्रति
विव्याधदशभिर्निशितैःशरैः ॥ २ ॥ चित्रसेनोमहाराजशतानीकंपुनर्युधि ॥ नवभिर्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ३ ॥ नाकुलिस्तस्यविशिखैर्वर्मसन्नतप
र्वभिः ॥ गात्रात्संच्यावयामासतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ सोपेतवर्मापुत्रस्तेविरराजभृशंनृप ॥ उत्सृज्यकालेराजेंद्रनिर्मोकमिवपन्नगः ॥ ५ ॥ ततोस्यनिशितै
र्बाणैर्ध्वजंचिच्छेदनाकुलिः ॥ धनुश्चैवमहाराजयतमानस्यसंयुगे ॥ ६ ॥ सच्छिन्नधन्वासमरेविवर्माचमहारथः ॥ धनुरन्यन्महाराजजग्राहारिविदारणं ॥
॥ ७ ॥ ततस्तूर्णंचित्रसेनोनाकुलिंनवभिःशरैः ॥ विव्याधसमरेक्रुद्धोभरतानांमहारथः ॥ ८ ॥ शतानीकोथसंक्रुद्धश्चित्रसेनस्यमारिष ॥ जघानचतुरोवाहा
न्सारथिंचनरोत्तमः ॥ ९ ॥ अवप्लुत्यरथात्तस्माच्चित्रसेनोमहारथः ॥ नाकुलिंपंचविंशत्याशराणामार्दयद्बली ॥ १० ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्मनकुलस्यसुतोरणे ॥
अर्धचंद्रेणचिच्छेदचापंरत्नविभूषितं ॥ ११ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंहार्दिक्यस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ द्रुपदंतुसहानीकंद्रो
णप्रेप्सुंमहारथं ॥ वृषसेनोभ्ययात्तूर्णंकिरन्शरशतैस्तदा ॥ १३ ॥ यज्ञसेनस्तुसमरेकर्णपुत्रंमहारथं ॥ षष्ट्याशराणांविव्याधबाह्वोरुरसिचानघ ॥ १४ ॥ वृष
सेनस्तुसंक्रुद्धोयज्ञसेनंरथेस्थितं ॥ बहुभिःसायकैस्तीक्ष्णैराजघानस्तनांतरे ॥ १५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तावुभौशरनुन्नांगौशरकंटकितौरणे ॥ व्यभ्राजेतांमहाराजश्वाविधौशललैरिव ॥ १६ ॥ रुक्मपुंखैःप्रसन्नाग्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नौ
व्यभ्राजेतांमहामृधे ॥ १७ ॥ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवाद्भुतौ ॥ किंशुकाविवचोत्फुल्लौव्यकाशेतांरणाजिरे ॥ १८ ॥ वृषसेनस्ततोराजन्द्रुपदंनव
भिःशरैः ॥ विद्ध्वाविव्याधसप्तत्यापुनरन्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १९ ॥ ततःशरसहस्राणिविमुंचन्विबभौतदा ॥ कर्णपुत्रोमहाराजवर्षमाणइवांबुदः ॥ २० ॥ द्रुपद
स्तुततःक्रुद्धोवृषसेनस्यकार्मुकं ॥ द्विधाचिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ २१ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायरुक्मबद्धंनवंदृढं ॥ तूणादाकृष्यविमलंभल्लंपीतंशितं
दृढं ॥ २२ ॥ कार्मुकेयोजयित्वातंद्रुपदंसन्निरीक्ष्यच ॥ आकर्णपूर्णमुमुचेत्रासयन्सर्वसोमकान् ॥ २३ ॥ हृदयंतस्यभित्वाचजगामवसुधातलं ॥ कश्मलंप्रा
विशद्राजावृषसेनशराहतः ॥ २४ ॥ सारथिस्तमपोवाहस्मरन्सारथिचेष्टितं ॥ तस्मिन्प्रभग्नेराजेंद्रपंचालानांमहारथे ॥ २५ ॥ ततस्तुद्रुपदानीकंशरैश्छिन्नतनु
च्छदं ॥ संप्राद्रवत्तदाराजन्निशीथेभैरवेसति ॥ २६ ॥ प्रदीपैरपरित्यक्तैर्ज्वलद्भिस्तैःसमंततः ॥ व्यराजतमहाराजवीताभ्राद्यौरिवग्रहैः ॥ २७ ॥ तथांगदैर्निप
तितैर्व्यराजतवसुंधरा ॥ प्रावृट्कालेमहाराजविद्युद्भिरिवतोयदः ॥ २८ ॥ ततःकर्णसुतात्रस्ताःसोमकाविप्रदुद्रुवुः ॥ यथेंद्रभयवित्रस्तादानवास्तारकामये ॥
॥ २९ ॥ तेनार्घमानाःसमरेद्रवमाणाश्चसोमकाः ॥ व्यराजंतमहाराजप्रदीपैरवभासिताः ॥ ३० ॥ तांस्तुनिर्जित्यसमरेकर्णपुत्रोप्यरोचत ॥ मध्यंदिनमनुप्रा
प्तोघर्मांशुरिवभारत ॥ ३१ ॥ तेषुराजसहस्रेषुतावकेषुपरेषुच ॥ एकएवज्वलंस्तस्थौवृषसेनःप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ सविजित्यरणेशूरान्सोमकानांमहारथान् ॥
जगामत्वरितस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ प्रतिविंध्यमथक्रुद्धंप्रदहंतंरणेरिपून् ॥ दुःशासनस्तवसुतःप्रत्यगच्छन्महारथः ॥ ३४ ॥ तयोःसमागमोराजं
श्चित्ररूपोबभूवह ॥ व्यपेतजलदेव्योम्निबुधभास्करयोरिव ॥ ३५ ॥ प्रतिविंध्यंतुसमरेकुर्वाणंकर्मदुष्करं ॥ दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटेसमविध्यत ॥ ३६ ॥ सो
तिविद्धोबलवतातवपुत्रेणधन्विना ॥ विरराजमहाबाहुःसशृंगइवपर्वतः ॥ ३७ ॥ दुःशासनंतुसमरेप्रतिविंध्योमहारथः ॥ नवभिःसायकैर्विध्वापुनर्विव्याधस
प्तभिः ॥ ३८ ॥ तत्रभारतपुत्रस्तेकृतवान्कर्मदुष्करं ॥ प्रतिविंध्यहयानुग्रैःपातयामाससायकैः ॥ ३९ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनध्वजंचसमपातयत् ॥ रथंचतिलशोरा
जन्व्यधमत्तस्यधन्विनः ॥ ४० ॥ पताकाश्चसतूणीराररश्मीन्योक्त्राणिचप्रभो ॥ चिच्छेदतिलशःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥

॥१६७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥७॥ नकुलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

विरथःसतुधर्मात्माधनुष्पाणिरवस्थितः ॥ अयोधयत्तवसुतंकिरन्शरशतान्बहून् ॥ ४२ ॥ क्षुरप्रेणधनुस्तस्यचिच्छेदतनयस्तव ॥ अथैनंदशभिर्बाणैश्छिन्नधन्वानमार्दयत् ॥ ४३ ॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभ्रातरोस्यमहारथाः ॥ अन्ववर्तंतवेगेनमहत्यासेनयासह ॥ ४४ ॥ आप्लुतःसततोयानंसुतसोमस्यभास्वरं ॥ धनुर्गृह्यमहाराजविव्याधतनयंतव ॥ ४५ ॥ ततस्तुतावकाःसर्वेपरिवार्यसुतंतव ॥ अभ्यवर्ततसंग्रामेमहत्यासेनयावृताः ॥ ४६ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ निशीथेदारुणेकालेयमराष्ट्रविवर्धनं ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेशतानीकादियुद्धेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच नकुलंरभसंयुद्धेनिघ्नंतंवाहिनींतव ॥ अभ्ययात्सौबलःक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतवैरौतुतौवीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ यथैवनकुलोराजन्शरवर्षाण्यमुंचत ॥ तथैवसौबलश्चापिशिक्षांसंदर्शयन्युधि ॥ ३ ॥ तावुभौसमरेशूरौशरकंटकिनौतदा ॥ व्यराजेतांमहाराजश्वाविधौशललैरिव ॥ ४ ॥ रुक्मपुंखैरजिह्माग्रैःशरैश्छिन्नतनुच्छदौ ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नौव्यभ्राजेतांमहामृधे ॥ ५ ॥ तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवद्रुमौ ॥ किंशुकाविवचोत्फुल्लौप्रकाशेतेरणाजिरे ॥ ६ ॥ तावुभौसमरेशूरौशरकंटकिनौतदा ॥ व्यराजेतांमहाराजकंटकैरिवशाल्मली ॥ ७ ॥ सुजिह्मंप्रेक्षमाणौचराजन्विवृतलोचनौ ॥ क्रोधसंरक्तनयनौनिर्दहंतौपरस्परं ॥ ८ ॥ स्यालस्तुतवसंक्रुद्धोमाद्रीपुत्रंहसन्निव ॥ कर्णिनैकेनविव्याधहृदयेनिशितेनह ॥ ९ ॥ नकुलस्तुभृशंविद्धःस्यालेनतवधन्विना ॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत् ॥ १० ॥ अत्यंतवैरिणंदृप्तंदृष्ट्वाशत्रुंतथागतं ॥ ननादशकुनीराजंस्तपांतेजलदोयथा ॥ ११ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांनकुलःपांडुनंदनः ॥ अभ्ययात्सौबलंभूयोव्यात्ताननइवांतकः ॥ १२ ॥ संक्रुद्धःशकुनिंषष्ट्याविव्याधभरतर्षभ ॥ पुनश्चैनंशतेनैवनाराचानांस्तनांतरे ॥ १३ ॥ अथास्यसशरंचापंमुष्टिदेशेच्छिनत्तदा ॥ ध्वजंचत्वरितंछित्वारथाद्भूमावपातयत् ॥ १४ ॥ विशिखेनचतीक्ष्णेनपीतेननिशितेनच ॥ ऊरूनिर्भिद्यचैकेननकुलःपांडुनंदनः ॥ १५ ॥ श्येनंसपक्षंव्याधेनपातयामासतंतदा ॥ सोतिविद्धोमहाराजरथोपस्थउपाविशत् ॥ १६ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

ऊरूइति मंडलंचरतःशकुनेर्द्वावूरूएकेनैवबाणेनबिभेद ॥ १५ ॥ यथाखेश्येनंपक्षाभ्यांसहितंवामदक्षिणगामिनंपातयेदेवमितिलुप्तोपमा व्याधेनबाणेन विध्यत्यनेनेतिव्याधोबाणः ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

परिक्लिश्यक्लेशेनध्वजयष्टिंश्रितइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

ध्वजयष्टिंपरिक्लिश्यकामुकःकामिनींयथा॥ तंविसंज्ञंनिपतितंदृष्ट्वास्यालंतवानघ ॥ १७ ॥ अपोवाहरथेनाशुसारथिर्ध्वजिनीमुखात् ॥ ततःसंचुक्रुशुःपार्था येचतेषांपदानुगाः॥ १८ ॥ निर्जित्यचरणेशत्रूंनकुलःशत्रुतापनः ॥ अब्रवीत्सारथिंक्रुद्धोद्रोणानीकायमांवह ॥ १९ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामाद्रीपुत्रस्यसारथिः॥ प्रायात्तेनतदाराजन्यत्रद्रोणोव्यवस्थितः॥ २० ॥ शिखंडिनंतुसमरेद्रोणप्रेप्सुंविशांपते॥ कृपःशारद्वतोयत्तःप्रत्यगच्छत्सवेगितः॥ २१ ॥ गौतमंद्रुतमायांतंद्रोणानीकमरिंदमं॥ विव्याधनवभिर्भल्लैःशिखंडीप्रहसन्निव॥ २२ ॥ तमाचार्योमहाराजविध्वापंचभिराशुगैः ॥ पुनर्विव्याधविंशत्यापुत्राणांप्रियकृत्तव॥ २३ ॥ महद्युद्धंतयोरासीद्घोररूपंभयानकं॥ यथादेवासुरेयुद्धेशंबरामरराजयोः॥ २४ ॥ शरजालावृतंव्योमचक्रतुस्तौमहारथौ ॥ मेघाविवतपापायेवीरौसमरदुर्मदौ॥ २५ ॥ प्रकृत्याघोररूपंतदासीद्घोरतरंपुनः ॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठयोधानांयुद्धशालिनां ॥ २६ ॥ कालरात्रिनिभात्व्यासीद्घोररूपाभयानका॥ शिखंडीतुमहाराजगौतमस्यमहद्धनुः॥ २७॥ अर्धचंद्रेणचिच्छेदसज्यंसविशिखंतदा ॥ तस्यक्रुद्धःकृपोराजन्शक्तिंचिक्षेपदारुणां ॥ २८ ॥ स्वर्णदंडामकुंठाग्रांकर्मारपरिमार्जितां॥ तामापतंतींचिच्छेदशिखंडीबहुभिःशरैः ॥ २९ ॥ सापतन्मेदिनींदीप्ताभासयंतीमहाप्रभा ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथिनांवरः॥ ३० ॥ प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराजशिखंडिनं॥ सच्छाद्यमानःसमरेगौतमेनयशस्विना॥ ३१ ॥ न्यषीदतरथोपस्थेशिखंडीरथिनांवरः ॥ सीदंतंचैनमालोक्यकृपःशारद्वतोयुधि॥ ३२ ॥ आजघ्नेबहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निवभारत॥ विमुखंतुरणेदृष्ट्वायाज्ञसेनिंमहारथं ॥ ३३॥ पंचालाःसोमकाश्चैवपरिवव्रुःसमंततः॥ तथैवतवपुत्राश्चपरिवव्रुर्द्विजोत्तमं ॥३४॥ महत्यासेनयासार्धंततोयुद्धमवर्तत॥ रथानांचरणेराजन्नन्योन्यमभिधावतां॥३५॥ बभूवतुमुलःशब्दोमेघानांगर्जतामिव॥ द्रवतांसादिनांचैवगजानांचविशांपते॥३६॥ अन्योन्यमभितोराजन्क्रूरमायोधनंबभौ॥ पत्तीनांद्रवतांचैवपादशब्देनमेदिनी ॥ ॥ ३७॥ अकंपतमहाराजभयत्रस्तेवचांगना॥ रथिनोरथमारुह्यप्रद्रुतावेगवत्तरं॥ ३८॥ अगृह्णन्बहवोराजन्शलभान्वायसाइव ॥ तथागजान्प्रभिन्नांश्चसंप्रभिन्नामहागजाः॥ ३९॥ तस्मिन्नेवपदेयत्तानिगृह्णंतिस्मभारत॥ सादीसादिनमासाद्यपत्तयश्चपदातिनं॥ ४०॥

॥ ३७ ॥ रथिनइति प्रद्रुतारथिनोवेगवत्तरंरथमारुह्यतत्पतिमगृह्णन्शलभानिववायसाइतिउत्तरेणसहयोज्यं रथंरथान् रथिनोरथपतीनितिवा ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

समासाद्यरणेन्योन्यंसंरब्धानातिचक्रमुः ॥ धावतांद्रवतांचैवपुनरावर्ततामपि ॥ ४१ ॥ बभूवतत्रसैन्यानांशब्दःसुविपुलोनिशि ॥ दीप्यमानाःप्रदीपाश्चरथ
वारणवाजिषु ॥ ४२ ॥ अदृश्यंतमहाराजमहोल्काइवखाच्च्युताः ॥ सानिशाभरतश्रेष्ठप्रदीपैरवभासिता ॥ ४३ ॥ दिवसप्रतिमाराजन्बभूवरणमूर्धनि ॥ आदि
त्येनयथाव्याप्तंतमोलोकेप्रणश्यति ॥ ४४ ॥ तथानष्टंतमोघोरंदीपैर्दीप्तैरितस्ततः ॥ दिवंचपृथिवींचैवदिशश्चप्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥ रजसातमसाव्याप्ताद्योति
ताःप्रभयापुनः ॥ अस्त्राणांकवचानांचमणीनांचमहात्मनां ॥ ४६ ॥ अंतर्दधुःप्रभाःसर्वादीपैस्तैरवभासिताः ॥ तस्मिन्कोलाहलेयुद्धेवर्तमानेनिशामुखे ॥
॥ ४७ ॥ नकिंचिद्विदुरात्मानमयमस्मीतिभारत ॥ अवधीत्समरेपुत्रंपिताभरतसत्तम ॥ ४८ ॥ पुत्रश्चपितरंमोहात्सखायंचसखातथा ॥ स्वस्रीयंमातुलश्चापि
स्वस्रीयश्चापिमातुलं ॥ ४९ ॥ स्वेस्वान्परेपरांश्चापिनिजघ्नुरितरेतरं ॥ निर्मर्यादमभूद्युद्धंरात्रौभीरुभयानकं ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कच
वधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभया
वहे ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणमेवाभ्यवर्तत ॥ १ ॥ संदधानोधनुःश्रेष्ठंज्यांविकर्षन्पुनःपुनः ॥ अभ्यद्रवतद्रोणस्यरथंरुक्मविभूषितं ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नमथायांतंद्रोण
स्यांतचिकीर्षया ॥ परिवव्रुर्महाराजपंचालाःपांडवैःसह ॥ ३ ॥ तथापरिवृतंदृष्ट्वाद्रोणमाचार्यसत्तमं ॥ पुत्रास्तेसर्वतोयत्तारररक्षुर्द्रोणमाहवे ॥ ४ ॥ बलार्णवौ
ततस्तौतुसमेयातांनिशामुखे ॥ वातोद्धूतौक्षुब्धसत्वौभैरवौसागराविव ॥ ५ ॥ ततोद्रोणंमहाराजपांचाल्यःपंचभिःशरैः ॥ विव्याधहृदयेतूर्णंसिंहनादंननाद
च ॥ ६ ॥ तंद्रोणःपंचविंशत्याविध्वाभारतसंयुगे ॥ चिच्छेदान्येनभल्लेनधनुरस्यमहास्वनं ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुनिर्विद्धोद्रोणेनभरतर्षभ ॥ उत्ससर्जधनुस्तूर्णंसंद
श्यदशनच्छदं ॥ ८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ आददेऽन्यद्धनुःश्रेष्ठंद्रोणस्यांतचिकीर्षया ॥ ९ ॥ विकृष्यचधनुश्चित्रमाकर्णात्परवीरहा ॥ द्रोण
स्यांतकरंघोरंव्यसृजत्सायकंततः ॥ १० ॥ सविसृष्टोबलवताशरोघोरोमहामृधे ॥ भासयामासतत्सैन्यंदिवाकरइवोदितः ॥ ११ ॥ तंतुदृष्ट्वाशरंघोरंदेव
गंधर्वमानवाः ॥ स्वस्त्यस्तुसमरेराजन्द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः ॥ १२ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ हरिःसिंहः ॥ २५ ॥ २६ ॥ षड्रथर्षभाःदुर्योधनदुःशासनद्रोणकर्णशल्यशकुनयः ॥ २७ ॥

तंतुसायकमायांतमाचार्यस्यरथंप्रति ॥ कर्णोद्वादशधाराजंश्चिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ १३ ॥ सच्छिन्नोबहुधाराजन्सूतपुत्रेणधन्विना ॥ निपपातशरस्तूर्णंनिर्विषोभुजगोयथा ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नंततःकर्णोविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिर्द्रौणपुत्रस्तुस्वयंद्रोणस्तुसप्तभिः ॥ १५ ॥ शल्यश्चदशभिर्बाणैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याशकुनिश्चापिपंचभिः ॥ १६ ॥ पांचाल्यंत्वरयाविध्यन्सर्वएवमहारथाः ॥ सविद्धःसप्तभिर्घोरैर्द्रौणस्यार्थेमहाहवे ॥ १७ ॥ सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविद्ध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ द्रोणंद्रौणिंचकर्णंचविव्याधचतवात्मजं ॥ १८ ॥ तेभिन्नाधन्विनातेनधृष्टद्युम्नंपुनर्मृधे ॥ विव्यधुःपंचभिस्तूर्णमेकैकोरथिनांवरः ॥ १९ ॥ द्रुमसेनस्तुसंक्रुद्धोराजन्विव्याधपत्रिणा ॥ त्रिभिश्चान्यैःशरैस्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २० ॥ सतुतंप्रतिविव्याधत्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्मगैः ॥ स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैःप्राणांतकरणैर्युधि ॥ २१ ॥ भल्लेनान्येनतुपुनःसुवर्णोज्वलकुंडलं ॥ निचकर्तशिरःकायाद्द्रुमसेनस्यवीर्यवान् ॥ २२ ॥ तच्छिरोन्यपतद्भूमौसंदष्टौष्ठपुटंरणे ॥ महावातसमुद्धूतंपक्वंतालफलंयथा ॥ २३ ॥ तान्सविद्ध्वापुनर्योधान्वीरःसुनिशितैःशरैः ॥ राधेयस्याच्छिनद्भल्लैःकार्मुकंचित्रयोधिनः ॥ २४ ॥ नतुतन्ममृषेकर्णोधनुषश्छेदनंतथा ॥ निकर्तनमिवात्युग्रंलांगूलस्यमहाहरिः ॥ २५ ॥ सोन्यद्धनुःसमादायक्रोधरक्तेक्षणःश्वसन् ॥ अभ्यद्रवच्छरौघैस्तंधृष्टद्युम्नंमहाबलं ॥ २६ ॥ दृष्ट्वाकर्णंतुसंरब्धंतेवीराःषड्रथर्षभाः ॥ पांचाल्यपुत्रंत्वरिताःपरिवव्रुर्जिघांसया ॥ २७ ॥ षण्णांयोधप्रवीराणांतावकानांपुरस्कृतं ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंधृष्टद्युम्नममंस्महि ॥ २८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुदाशार्होविकिरञ्छरान् ॥ धृष्टद्युम्नंपराक्रांतंसात्यकिःप्रत्यपद्यत ॥ २९ ॥ तमायांतंमहेष्वासंसात्यकिंयुद्धदुर्मदं ॥ राधेयोदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदजिह्मगैः ॥ ३० ॥ तंसात्यकिर्महाराजविव्याधदशभिःशरैः ॥ पश्यतांसर्ववीराणांमागास्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ३१ ॥ ससात्यकेस्तुबलिनःकर्णस्यचमहात्मनः ॥ आसीत्समागमोराजन्बलिवासवयोरिव ॥ ३२ ॥ त्रासयन्रथघोषेणक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ राजीवलोचनंकर्णंसात्यकिःप्रत्यविध्यत ॥ ३३ ॥ कंपयन्निवघोषेणधनुषोवसुधांबली ॥ सूतपुत्रोमहाराजसात्यकिंप्रत्ययोधयत् ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ औपयिकंयुक्तं ॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ इहसात्यकिरूपंलक्ष्यंलभ्यतेचेत् अयंवशीक्रीयतेचेदित्यर्थः ॥ ५४ ॥

विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदंतैःक्षुरैरपि ॥ कर्णःशरशतैश्चापिशैनेयंप्रत्यविद्ध्यत ॥ ३५ ॥ तथैवयुद्ध्यमानोपिवृष्णीनांप्रवरोयुधि ॥अभ्यवर्षच्छरैःकर्णंतद्युद्धमभवत्समं ॥ ३६ ॥ तावकाश्चमहाराजकर्णपुत्रश्चदंशितः ॥ सात्यकिंविव्यधुस्तूर्णंसमंतान्निशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांकर्णस्यवाविभो ॥ अविद्ध्यत्सात्यकिःक्रुद्धोवृषसेनंस्तनांतरे ॥ ३८ ॥ तेनबाणेननिर्विद्धोवृषसेनोविशांपते ॥ न्यपतत्सरथेमूढोधनुरुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ ३९ ॥ ततःकर्णोहतंमत्वावृषसेनंमहारथं ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःसात्यकिंप्रत्यपीडयत् ॥ ४० ॥ पीड्यमानस्तुकर्णेनयुयुधानोमहारथः ॥ विव्याधबहुभिःकर्णंत्वरमाणःपुनःपुनः ॥ ४१ ॥ सकर्णंदशभिर्विद्ध्वावृषसेनंचसप्तभिः ॥ सहस्तावापधनुषीतयोश्चिच्छेदसात्वतः ॥ ४२ ॥ तावन्येधनुषीसज्जेकृत्वाशत्रुभयंकरे ॥ युयुधानमविध्येतांसमंतान्निशितैःशरैः ॥ ४३ ॥ वर्तमानेतुसंग्रामेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ अतीवशुश्रुवेराजन्गांडीवस्यमहास्वनः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वातुरथनिर्घोषंगांडीवस्यचनिःस्वनं ॥ सूतपुत्रोब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ ४५ ॥ एषसर्वांचमूंहत्वामुख्यांश्चैवनरर्षभान् ॥ पौरवांश्चमहेष्वासोविक्षिपन्नुत्तमंधनुः ॥ ४६ ॥ पार्थोविजयतेतत्रगांडीवनिनदोमहान् ॥ श्रूयतेरथघोषश्चवासवस्येवनर्दतः ॥ ४७ ॥ करोतिपांडवोव्यक्तंकर्मौपयिकमात्मनः ॥ एषाविदार्यतेराजन्बहुधाभारतीचमूः ॥ ४८ ॥ विप्रकीर्णान्यनेकानिनहितिष्ठंतिकर्हिचित् ॥ वातेनेवसमुद्धूतमभ्रजालंविदीर्यते ॥ ४९ ॥ सव्यसाचिनमासाद्यभिन्नानौरिवसागरे ॥ द्रवतांयोधमुख्यानांगांडीवप्रेषितैःशरैः ॥ ५० ॥ विद्धानांशतशोराजन्श्रूयतेनिःस्वनोमहान् ॥ शृणुदुंदुभिनिर्घोषमर्जुनस्यरथंप्रति ॥ ५१ ॥ निशीथेराजशार्दूलस्तनयित्नोरिवांबरे ॥ हाहाकाररवांश्चैवसिंहनादांश्चपुष्कलान् ॥ ५२ ॥ शृणुशब्दान्बहुविधानर्जुनस्यरथंप्रति ॥ अयंमध्येस्थितोऽस्माकंसात्यकिःसात्वतांवरः ॥ ५३ ॥ इहचेल्लभ्यतेलक्ष्यंकृत्स्नान्जेष्यामहेपरान् ॥ एषपांचालराजस्यपुत्रोद्रोणेनसंगतः ॥ ५४ ॥ सर्वतःसंवृतोयोधैःशूरैश्चरथसत्तमैः ॥ सात्यकिंयदिहन्यामधृष्टद्युम्नंचपार्षतं ॥ ५५ ॥ असंशयंमहाराजध्रुवोनोविजयोभवेत् ॥ सौभद्रवदिमौवीरौपरिवार्यमहारथौ ॥ ५६ ॥ प्रयतामोमहाराजनिहंतुंवृष्णिपार्षतौ ॥ सव्यसाचीपुरोऽभ्येतिद्रोणानीकायभारत ॥ ५७ ॥ संसक्तंसात्यकिंज्ञात्वाबहुभिःकुरुपुंगवैः ॥ तत्रगच्छंतुबहवःप्रवरारथसत्तमाः ॥ ५८ ॥ यावत्पार्थोनजानातिसात्यकिंबहुभिर्वृतं ॥ तेत्वरध्वंतथाशूराःशराणांमोक्षणेभृशं ॥ ५९ ॥

सात्यकिधृष्टद्युम्नौपांडवसेनायांसारभूतावभिमन्युवद्बहुभिर्मिलित्वाहंतव्यावित्याह सात्यकिमित्यादिना ॥ ५५ ॥५६॥५७॥ ५८॥ ५९॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

माधवोमधुवंशजः सात्यकिः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ पावकिः स्कंदः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तत्यधिकशतत

यथात्विहव्रजत्येषपरलोकायमाधवः ॥ तथाकुरुमहाराजसुनीत्यासुप्रयुक्तया ॥ ६० ॥ कर्णस्यमतमास्थायपुत्रस्तेप्राहसौबलं ॥ यथेंद्रःसमरेराजन्प्राहविष्णुं यशस्विनं ॥ ६१ ॥ वृतःसहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनां ॥ रथैश्चदशसाहस्रैस्तूर्णयाहिधनंजयं ॥ ६२ ॥ दुःशासनोदुर्विषहःसुबाहुर्दुःप्रधर्षणः ॥ एतेत्वामनुयास्यंतिपत्तिभिर्बहुभिर्वृताः ॥ ६३ ॥ जहिकृष्णौमहाबाहोधर्मराजंचमातुल ॥ नकुलंसहदेवंचभीमसेनंतथैवच ॥ ६४ ॥ देवानामिवदेवेंद्रेजयाशात्वयिमेस्थिता ॥ जहिमातुलकौंतेयानसुरानिवपावकिः ॥ ६५ ॥ एवमुक्तोययौपार्थान्पुत्रेणतवसौबलः ॥ महत्यासेनयासार्धंसहपुत्रैश्चतेविभो ॥ ६६ ॥ प्रियार्थंतवपुत्राणांदिधक्षुःपांडुनंदनान् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतावकानांपरैःसह ॥ ६७ ॥ प्रयातेसौबलेराजन्पांडवानामनीकिनीं ॥ बलेनमहतायुक्तःसूतपुत्रस्तुसात्वतं ॥ ६८ ॥ अभ्ययात्त्वरितोयुद्धेकिरन्शरशतान्बहून् ॥ तथैवपार्थिवाःसर्वेसात्यकिंपर्यवारयन् ॥ ६९ ॥ भारद्वाजस्ततोगत्वाधृष्टद्युम्नरथंप्रति ॥ महद्युद्धंतदासीत्तुद्रोणस्यनिशिभारत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणपंचालैश्चसहाद्भुतं ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततस्तेप्राद्रवन्सर्वेत्वरितायुद्धदुर्मदाः ॥ अमृष्यमाणाःसंरब्धायुयुधानरथंप्रति ॥ १ ॥ तेरथैःकल्पितैराजन्हेमरूप्यविभूषितैः ॥ सादिभिश्चगजैश्चैवपरिवव्रुःसमंततः ॥ २ ॥ अथैनंकोष्ठकीकृत्यसर्वतस्तेमहारथाः ॥ सिंहनादांस्ततश्चक्रुस्तर्जयंतिस्मसात्यकिं ॥ ३ ॥ तेभ्यवर्षञ्छरैस्तीक्ष्णैःसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ त्वरमाणामहावीरामाधवस्यवधैषिणः ॥ ४ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णंशैनेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णान्महाबाहुःप्रमुंचन्विशिखान्बहून् ॥ ५ ॥ तत्रवीरोमहेष्वासःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ निचकर्तशिरांस्युग्रैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ६ ॥ हस्तिहस्तान्हयग्रीवाबाहूनपिचसायुधान् ॥ क्षुरप्रैश्छादयामासतावकानांसमाधवः ॥ ७ ॥ पतितैश्चामरैश्चैवश्वेतच्छत्रैश्चभारत ॥ बभूवधरणीपूर्णानक्षत्रैर्द्यौरिवप्रभो ॥ ८ ॥ एतेषांयुयुधानेनयुध्यतांयुधिभारत ॥ बभूवतुमुलःशब्दःप्रेतानांक्रंदतामिव ॥ ९ ॥ तेनशब्देनमहतापूरिताभूद्वसुंधरा ॥ रात्रिःसमभवच्चैवतीव्ररूपाभयावहा ॥ १० ॥ दीर्यमाणंबलंदृष्ट्वायुयुधानशराहतं ॥ श्रुत्वाचविपुलंनादंनिशीथेलोमहर्षणे ॥ ११ ॥

मोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७॥१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥

सुतस्तवाब्रवीद्राजन्सारथिंरथिनांवरः ॥ यत्रैषशब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेतिपुनःपुनः ॥ १२॥ तेनसंचोद्यमानस्तुततस्तांस्तुरगोत्तमान् ॥ सूतःसंचोदयामासयु
युधानरथंप्रति॥ १३॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धोदृढधन्वाजितक्लमः॥शीघ्रहस्तश्चित्रयोधीयुयुधानमुपाद्रवत्॥ १४ ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःशोणितभोजनैः॥
दुर्योधनंद्वादशभिर्माधवःप्रत्यविध्यत ॥ १५ ॥ दुर्योधनस्तेनतथापूर्वमेवार्दितःशरैः॥शैनेयंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यदमर्षितः ॥ १६ ॥ ततःसमभवद्युद्धं
तुमुलंभरतर्षभ ॥ पंचालानांचसर्वेषांभरतानांचदारुणं ॥ १७॥ शैनेयस्तुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंमहारथं ॥ सायकानामशीत्यातुविव्याधोरसिभारत ॥ १८॥
ततोस्यवाहान्समरेशरैर्निन्येयमक्षयं॥सारथिंचरथात्तूर्णंपातयामासपत्रिणा॥ १९ ॥हताश्वेतुरथेतिष्ठन्पुत्रस्तवविशांपते ॥ मुमोचनिशितान्बाणान्शैने
यस्यरथंप्रति॥ २० ॥शरान्पंचाशतस्तांस्तुशैनेयःकृतहस्तवत्॥ चिच्छेदसमरेराजन्प्रेषितांस्तनयेनते॥ २१ ॥ अथापरेणभल्लेनमुष्टिदेशेमहद्धनुः॥ चिच्छे
दतरसायुद्धेतवपुत्रस्यमाधवः ॥ २२ ॥विरथोविधनुष्कश्चसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृतवर्मणः ॥ २३ ॥ दुर्योधनेपरावृत्तेशैनेयस्तव
वाहिनीं॥द्रावयामासविशिखैर्निशामध्येविशांपते॥ २४ ॥शकुनिश्चार्जुनंराजन्परिवार्यसमंततः ॥ रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चापिसहस्रशः ॥ २५ ॥ तथाहय
सहस्रैश्चनानाशस्त्रैरवाकिरत् ॥ तेमहास्त्राणिसर्वाणिविकिरंतोर्जुनंप्रति ॥ २६ ॥ अर्जुनंयोधयंतिस्मक्षत्रियाःकालचोदिताः॥ तान्यर्जुनःसहस्राणिरथवार
णवाजिनां॥ २७॥ प्रत्यवारयदायस्तःप्रकुर्वन्विपुलंक्षयं॥ ततस्तुसमरेशूरःशकुनिःसौबलस्तदा ॥ २८॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरर्जुनंप्रहसन्निव ॥पुनश्चैवश
तेनास्यसंरुरोधमहारथं॥ २९ ॥ तमर्जुनस्तुविंशत्याविव्याधयुधिभारत॥ अथेतरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ ३० ॥ निवार्यतान्बाणगणैर्युधिराज
न्धनंजयः ॥ जघानतावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३१ ॥ भुजैश्छिन्नैर्महीपालहस्तिहस्तोपमैर्मृधे ॥ समाकीर्णामहीभातिपंचास्यैरिवपन्नगैः ॥
॥ ३२ ॥ शिरोभिःसकिरीटैश्चसुनसैश्चारुकुंडलैः॥ संदष्टौष्ठपुटैःक्रुद्धैस्तथैवोद्वृत्तलोचनैः॥ ३३॥ निष्कचूडामणिधरैःक्षत्रियाणांप्रियंवदैः ॥ पंकजैरिवविन्य
स्तैःपर्वतैर्विबभौमही ॥ ३४ ॥कृत्वातत्कर्मबीभत्सुरुग्रमुग्रपराक्रमः ॥ विव्याधशकुनिंभूयःपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ ३५ ॥ अताडयदुलूकंचत्रिभिरेवतथाश
रैः॥ उलूकस्तुतथाविद्धोवासुदेवमताडयत्॥ ३६॥ ननादचमहानादंपूरयन्निवमेदिनीं॥ अर्जुनःशकुनेश्चापंसायकैरच्छिनद्रणे ॥ ३७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१७१॥

निन्येचचतुरोवाहान्यमस्यसदनंप्रति ॥ ततोरथादवप्लुत्यसौबलोभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ उलूकस्यरथंतूर्णमारुरोहविशांपते ॥ तावेकरथमारूढौपितापुत्रौमहा
रथौ ॥ ३९ ॥ पार्थंसिषिचतुर्बाणैर्गिरिंमेघाविवांबुभिः ॥ तौतुविध्वामहाराजपांडवोनिशितैःशरैः ॥ ४० ॥ विद्रावयंस्तवचमूंशतशोव्यधमच्छरैः ॥ अनिले
नयथाभ्राणिविच्छिन्नानिसमंततः ॥ ४१ ॥ विच्छिन्नानितथाराजन्बलान्यासन्विशांपते ॥ तद्बलंभरतश्रेष्ठवध्यमानंतदानिशि ॥ ४२ ॥ प्रदुद्रावदिशःस
र्वावीक्षमाणंभयार्दितं ॥ उत्सृज्यवाहान्समरेचोदयंतस्तथापरे ॥ ४३ ॥ संभ्रांताःपर्यधावंततस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ विजित्यसमरेयोधांस्तावकान्भरतर्षभ ॥
॥ ४४ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौवासुदेवधनंजयौ ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रोणंविध्वात्रिभिःशरैः ॥ ४५ ॥ चिच्छेदधनुषस्तूर्णंज्यांशरेणशितेनह ॥ तन्निधायधनुर्भू
मौद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ४६ ॥ आददेन्यद्धनुःशूरोवेगवत्सारवत्तरं ॥ धृष्टद्युम्नंततोद्रोणोविध्वासप्तभिराशुगैः ॥ ४७ ॥ सारथिंपंचभिर्बाणैराजन्विव्याधसं
युगे ॥ तंनिवार्यशरैस्तूर्णंधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ ४८ ॥ व्यधमत्कौरवींसेनामासुरींमघवानिव ॥ वध्यमानेबलेतस्मिंस्तवपुत्रस्यमारिष ॥ ४९ ॥ प्रावर्ततनदी
घोराशोणितौघतरंगिणी ॥ उभयोःसेनयोर्मध्येनराश्वद्विपवाहिनी ॥ ५० ॥ यथावैतरणीराजन्यमराजपुरंप्रति ॥ द्रावयित्वातुतत्सैन्यंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥
॥ ५१ ॥ अभ्यराजततेजस्वीशक्रोदेवगणेष्विव ॥ अथदध्मुर्महाशंखान्धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ ५२ ॥ यमौचयुयुधानश्चपांडवश्चवृकोदरः ॥ जित्वारथसहस्रा
णितावकानांमहारथाः ॥ ५३ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुःपांडवाजितकाशिनः ॥ पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचरणोत्कटाः ॥ तथाद्रोणस्यशूरस्यद्रौणेश्चैवविशांपते
॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच विद्रुतंस्वबलंदृष्ट्वावध्यमानंमहात्मभिः ॥ क्रोधेनमहताविष्टःपुत्रस्तवविशांपते ॥ १ ॥ अभ्येत्यसहसाकर्णंद्रोणंचजयतांवरं ॥ अमर्षवश
मापन्नोवाक्यज्ञोवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ भवद्भ्यामिहसंग्रामःक्रुद्धाभ्यांसंप्रवर्तितः ॥ आहवेनिहतंदृष्ट्वासैंधवंसव्यसाचिना ॥ ३ ॥ निहन्यमानांपांडूनांबलेनम
मवाहिनीं ॥ भूत्वातद्विजयेशक्तावशक्ताविवपश्यतः ॥ ४ ॥ यद्यहंभवतोस्त्याज्योनवाच्योस्मितदैवहि ॥ आवांपांडुसुतान्संख्येजेष्यावइतिमानदौ ॥ ५ ॥ ॥१७१॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७॥ घट्टितौमर्दितौ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संक्रंदेयुद्धे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सात्यकीइति

तदैवाहंवचःश्रुत्वाभवद्यामनुसंमतं॥ नाकरिष्यमिदंपार्थैवैरंयोधविनाशनं ॥ ६ ॥ यदिनाहंपरित्याज्योभवद्भ्यांपुरुषर्षभौ ॥ युध्यतामनुरूपेणविक्रमेणसु
विक्रमौ॥ ७॥ वाक्प्रतोदेनतौवीरौप्रणुन्नौतनयेनते ॥ प्रावर्तयेतांसंग्रामंघट्टिताविवपन्नगौ ॥ ८ ॥ ततस्तौरथिनांश्रेष्ठौसर्वलोकधनुर्धरौ ॥ शैनेयप्रमुखा
न्पार्थानभिदुद्रुवतूरणे॥ ९॥ तथैवसहिताःपार्थाःसर्वसैन्येनसंवृताः॥ अभ्यवर्तततौवीरौनर्दमानौमुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ अथद्रोणोमहेष्वासोदशभिःशिनिपुंग
वं॥ अविध्यत्त्वरितंक्रुद्धःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ११ ॥ कर्णश्चदशभिर्बाणैःपुत्रश्चतवसप्तभिः॥ दशभिर्वृषसेनश्चसौबलश्चापिसप्तभिः ॥ १२ ॥ एतेकौरवसंक्रंदे
शैनेयंपर्यवाकिरन्॥ दृष्ट्वाचसमरेद्रोणंनिघ्नंतंपांडवींचमूं॥ १३॥ विव्यधुःसोमकास्तूर्णंसमंताच्छरवृष्टिभिः॥ तत्रद्रोणोहरत्प्राणान्क्षत्रियाणांविशांपते॥ १४॥
रश्मिभिर्भास्करोराजंस्तमांसीवसमंततः ॥ द्रोणेनवध्यमानानांपंचालानांविशांपते ॥ १५ ॥ शुश्रुवेतुमुलःशब्दःक्रोशतामितरेतरं ॥ पुत्रानन्येपितॄनन्ये
भ्रातॄनन्येचमातुलान्॥ १६॥ भागिनेयान्वयस्यांश्चतथासंबंधिबांधवान्॥ उत्सृज्योत्सृज्यगच्छंतित्वरिताजीवितेप्सवः॥ १७॥ अपरेमोहितामोहात्तमेवा
भिमुखाययुः ॥ पांडवानांरणेयोधाःपरलोकंगताःपरे ॥ १८ ॥ सातथापांडवीसेनापीड्यमानामहात्मना ॥ निशिसंप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काःसहस्रशः ॥
॥ १९ ॥ पश्यतोभीमसेनस्यविजयस्याच्युतस्यच ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्यपार्षतस्यचपश्यतः ॥ २० ॥ तमसासंवृतेलोकेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ कौरवाणांप्रका
शेनदृश्यंतेविद्रुताःपरे॥ २१ ॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंद्रोणकर्णौमहारथौ ॥ जघ्नतुःपृष्ठतोराजन्किरंतौसायकान्बहून्॥ २२ ॥ पंचालेषुप्रभग्नेषुक्षीयमाणेषुसर्वतः॥
जनार्दनोदीनमनाःप्रत्यभाषतफाल्गुनं॥ २३॥ द्रोणकर्णौमहेष्वासावेतौपार्षतसात्यकी ॥ पंचालांश्चैवसहितौजघ्नतुःसायकैर्भृशं ॥ २४ ॥ एतयोःशरवर्षे
णप्रभग्नानोमहारथाः॥ वार्यमाणापिकौंतेयपृतनानावतिष्ठते ॥ २५ ॥ तांतुविद्रवतींदृष्ट्वाऊचतुःकेशवार्जुनौ ॥ माविद्रवतवित्रस्ताभयंत्यजतपांडवाः ॥
॥ २६ ॥ तावावांसर्वसैन्यैश्चव्यूहैःसम्यगुदायुधैः ॥ द्रोणंचसूतपुत्रंचप्रयतावःप्रबाधितुं॥ २७ ॥ एतौहिबलिनौशूरौकृतास्त्रौजितकाशिनौ ॥ उपेक्षितौतवब
लैर्नाशयेतांनिशामिमां॥ २८ ॥ तयोःसंवदतोरेवंभीमकर्मामहाबलः ॥ आयाद्वृकोदरःशीघ्रंपुनरावर्त्यवाहिनीं॥ २९॥

द्वितीयांतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वृकोदरमथायांतंदृष्ट्वातत्रजनार्दनः ॥ पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निवपांडवं ॥ ३० ॥ एषभीमोरणश्लाघीवृतःसोमकपांडवैः ॥ अभ्यवर्त्ततवेगेनद्रोणकर्णौम
हारथौ ॥ ३१ ॥ एतेनसहितोयुध्यपंचालैश्चमहारथैः ॥ आश्वासनार्थंसैन्यानांसर्वेषांपांडुनंदन ॥ ३२ ॥ ततस्तौपुरुषव्याघ्रावुभौमाधवपांडवौ ॥ द्रोणकर्णौ
समासाद्यधिष्ठितौरणमूर्धनि ॥ ३३ ॥ संजयउवाच ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत् ॥ ततोद्रोणश्चकर्णश्चपरान्ममृदतुर्युधि ॥ ३४ ॥ ससंप्रहारस्तु
मुलोनिशिप्रत्यभवन्महान् ॥ यथासागरयोराजंश्चंद्रोदयविवृद्धयोः ॥ ३५ ॥ ततउत्सृज्यपाणिभ्यांप्रदीपांस्तववाहिनी ॥ युयुधेपांडवैःसार्धमुन्मत्तवदसंकु
ला ॥ ३६ ॥ रजसातमसाचैवसंवृतेभृशदारुणे ॥ केवलंनामगोत्रेणप्रायुध्यंतजयैषिणः ॥ ३७ ॥ अश्रूयंतहिनामानिश्राव्यमाणानिपार्थिवैः ॥ प्रहरद्भिर्महा
राजस्वयंवरइवाहवे ॥ ३८ ॥ निःशब्दमासीत्सहसापुनःशब्दोमहानभूत् ॥ क्रुद्धानांयुध्यमानानांजीयतांजयतामपि ॥ ३९ ॥ यत्रयत्रस्मदृश्यंतेप्रदीपाःकुरु
सत्तम ॥ तत्रतत्रस्मशूरास्तेनिपतंतिपतंगवत् ॥ ४० ॥ तथासंयुध्यमानानांविगाढासीन्महानिशा ॥ पांडवानांचराजेंद्रकौरवाणांचसर्वशः ॥ ४१ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेसंकुलयुद्धेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततः
कर्णोरणेदृष्ट्वापार्षतंपरवीरहा ॥ आजघानोरसिशरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १ ॥ प्रतिविव्याधतंतूर्णंधृष्टद्युम्नोपिमारिष ॥ दशभिःसायकैर्हृष्टस्तिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ २ ॥ तावन्योन्यंशरैःसंख्येसंछाद्यसुमहारथैः ॥ पुनःपूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्यधातेपरस्परं ॥ ३ ॥ ततःपंचालमुख्यस्यधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे ॥ सारथिंचतुर
श्चाश्वान्कर्णोविव्याधसायकैः ॥ ४ ॥ कार्मुकप्रवरंचापिप्रचिच्छेदशितैःशरैः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुविरथोहताश्वोहतसा
रथिः ॥ गृहीत्वापरिघंघोरंकर्णस्याश्वानपीपिषत् ॥ ६ ॥ विद्धश्चबहुभिस्तेनशरैराशीविषोपमैः ॥ ततोयुधिष्ठिरानीकंपद्भ्यामेवान्वपद्यत ॥ ७ ॥ आरुरोहरथंचा
पिसहदेवस्यमारिष ॥ प्रयातुकामःकर्णायवारितोधर्मसूनुना ॥ ८ ॥ कर्णस्तुसुमहातेजाःसिंहनादविमिश्रितं ॥ धनुःशब्दंमहच्चक्रेदध्मौतारेणचांबुजं ॥ ९ ॥
दृष्ट्वाविनिर्जितंयुद्धेपार्षतंतेमहारथाः ॥ अमर्षवशमापन्नाःपंचालाःसहसोमकाः ॥ १० ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ आयस्तःप्रयत्नवान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अतिभयात्तृणचलनमात्रेणापिकर्णंप्राप्तंमेनिरे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

सूतपुत्रवधार्थायशस्त्राण्यादायसर्वशः ॥ प्रययुःकर्णमुद्दिश्यमृत्युंकृत्वानिवर्तनं ॥ ११ ॥ कर्णस्यापिरथेवाहानन्यान्सूतोभ्ययोजयत् ॥ शंखवर्णान्महावेगान्सैंधवान्साधुवाहिनः ॥ १२ ॥ लब्धलक्षस्तुराधेयःपंचालानांमहारथान् ॥ अभ्यपीडयदायस्तःशरैर्मेघइवाचलं ॥ १३ ॥ सापीड्यमानाकर्णेनपंचालानांमहाचमूः ॥ संप्राद्रवत्सुसंत्रस्तासिंहेनेवार्दितामृगी ॥ १४ ॥ पतितास्तुरगेभ्यश्चगजेभ्यश्चमहीतले ॥ रथेभ्यश्चनरास्तूर्णमदृश्यंततततस्ततः ॥ १५ ॥ धावमानस्ययोधस्यक्षुरप्रैःसमहामृधे ॥ बाहूचिच्छेदवैकर्णःशिरश्चैवसकुंडलं ॥ १६ ॥ ऊरूचिच्छेदचान्यस्यगजस्थस्यविशांपते ॥ वाजिपृष्ठगतस्यापिभूमिष्ठस्यचमारिष ॥ १७ ॥ नाज्ञासिषुर्धावमानाबहवश्चमहारथाः ॥ संछिन्नान्यात्मगात्राणिवाहनानिचसंयुगे ॥ १८ ॥ तेवध्यमानाःसमरेपंचालाःसृंजयैःसह ॥ तृणप्रस्पंदनाच्चापिसूतपुत्रंस्ममेनिरे ॥ १९ ॥ अपिस्वंसमरेयोधंधावमानंविचेतसं ॥ कर्णमेवाभ्यमन्यंततततोभीताद्रवंतिते ॥ २० ॥ तान्यनीकानिभग्नानिद्रवमाणानिभारत ॥ अभ्यद्रवद्द्रुतंकर्णःपृष्ठतोविकिरञ्छरान् ॥ २१ ॥ अवेक्षमाणास्त्वन्योन्यंसुसंमूढाविचेतसः ॥ नाशक्नुवन्नवस्थातुंकाल्यमानामहात्मना ॥ २२ ॥ कर्णेनाभ्याहताराजन्पंचालाःपरमेषुभिः ॥ द्रोणेनचदिशःसर्वावीक्षमाणाःप्रदुद्रुवुः ॥ २३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजास्वसैन्यंप्रेक्ष्यविद्रुतं ॥ अपयानेमनःकृत्वाफाल्गुनंवाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ पश्यकर्णंमहेष्वासंधनुष्पाणिमवस्थितं ॥ निशीथेदारुणेकालेतपंतमिवभास्करं ॥ २५ ॥ कर्णसायकनुन्नानांक्रोशतामेषनिःस्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेपार्थत्वद्बंधूनामनाथवत् ॥ २६ ॥ यथाविसृजतश्चास्यसंदधानस्यचाशुगान् ॥ पश्यामिनांतरंपार्थक्षपयिष्यतिनोध्रुवं ॥ २७ ॥ यदत्रानंतरंकार्यंप्राप्तकालंचपश्यसि ॥ कर्णस्यवधसंयुक्तंतत्कुरुष्वधनंजय ॥ २८ ॥ एवमुक्तोमहाराजपार्थःकृष्णमथाब्रवीत् ॥ भीतःकुंतीसुतोराजाराधेयस्याद्यविक्रमात् ॥ २९ ॥ एवंगतेप्राप्तकालंकर्णानीकेपुनःपुनः ॥ भवान्व्यवस्यतुक्षिप्रंद्रवतेहिवरूथिनी ॥ ३० ॥ द्रोणसायकनुन्नानांभग्नानांमधुसूदन ॥ कर्णेनत्रास्यमानानामवस्थानंनविद्यते ॥ ३१ ॥ पश्यामिचतथाकर्णंविचरंतमभीतवत् ॥ द्रवमाणान्रथोदारान्किरंतंनिशितैःशरैः ॥ ३२ ॥ नैनंशक्ष्यामिसंसोढुंचरंतंरणमूर्धनि ॥ प्रत्यक्षंवृष्णिशार्दूलपादस्पर्शमिवोरगः ॥ ३३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सभवांस्त्वरयात्वाशु यत्र कर्णो महारथः ॥ अहमेनं हनिष्यामि मां वैषमधुसूदन ॥ ३४ ॥ श्रीवासुदेवउवाच पश्यामि कर्णं कौंतेय देवराजमिवाहवे ॥ वि
चरंतं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमं ॥ ३५ ॥ नैतस्यान्योस्ति संग्रामे प्रत्युद्याता धनंजय ॥ ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ॥ ३६ ॥ नतु तावदहं मन्ये प्रा
प्तकालं तवानघ ॥ समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३७ ॥ दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी ॥ त्वदर्थं हि महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३८ ॥ रक्ष्यते
शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं बिभर्ति च ॥ घटोत्कचस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ॥ ३९ ॥ सहि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः ॥ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्या
सुराणि च ॥ ४० ॥ सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटोत्कचः ॥ विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नात्र संशयः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः ॥ आजु
हावाथ तद्रक्षस्तच्चासीत्प्रादुरग्रतः ॥ ४२ ॥ कवची सशरः खड्गी सधन्वा च विशांपते ॥ अभिवाद्य ततः कृष्णं पांडवं च धनंजयं ॥ अब्रवीच्च तदा कृष्णमयमस्म्यनुशा
धि मां ॥ ४३ ॥ ततस्तं मेघसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुंडलं ॥ अभ्यभाषत हैडिंबिं दाशार्हः प्रहसन्निव ॥ ४४ ॥ वासुदेवउवाच घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां
वक्ष्यामि पुत्रक ॥ प्राप्तो विक्रमकालोयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥ ४५ ॥ सभवान्मज्जमानानां बंधूनां त्वं प्लवो भव ॥ विविधानि तवास्त्राणि संति माया च राक्ष
सी ॥ ४६ ॥ पश्य कर्णेन हैडिंबे पांडवानामनीकिनी ॥ काल्यमाना यथा गावः पालेन रणमूर्धनि ॥ ४७ ॥ एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः ॥ पांडवाना
मनीकेषु निहंति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४८ ॥ किरंतः शरवर्षाणि महांति दृढधन्विनः ॥ न शक्नुवंत्यवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्चिषा ॥ ४९ ॥ निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षे
ण पीडिताः ॥ एते द्रवंति पंचालाः सिंहेनेवार्दिता मृगाः ॥ ५० ॥ एतस्यैवं प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे ॥ निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीमविक्रम ॥ ५१ ॥ सत्वं कु
रु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ॥ मातुलानां पितॄणां च तेजसोस्त्रबलस्य च ॥ ५२ ॥ एतदर्थं हि हैडिंबे पुत्रानिच्छंति मानवाः ॥ कथं नस्तारयेद्दुःखात्सत्वं तार
य बांधवान् ॥ ५३ ॥ इच्छंति पितरः पुत्रान्स्वार्थहेतोर्घटोत्कच ॥ इहलोकात्परे लोके तारयिष्यंति ये हिताः ॥ ५४ ॥ तव ह्यत्र बलं भीमं मायाश्च तव दुस्तराः ॥ सं
ग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनंदन ॥ ५५ ॥ पांडवानां प्रभग्नानां कर्णेन निशि सायकैः ॥ मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परंतप ॥ ५६ ॥ रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवंत्य
मितविक्रमाः ॥ बलवंतः सुदुर्धर्षाः शूरा विक्रांतचारिणः ॥ ५७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ७४ ॥

जहिकर्णमहेष्वासंनिशीथेमाययारणे ॥ पार्थाद्रोणंवधिष्यंतिधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ५८ ॥ संजयउवाच केशवस्यवचःश्रुत्वाबीभत्सुरपिराक्षसं ॥ अ
भ्यभाषतकौरव्यघटोत्कचमरिंदमं ॥५९॥ घटोत्कचभवांश्चैवदीर्घबाहुश्चसात्यकिः॥ मतौमेसर्वसैन्येषुभीमसेनश्चपांडवः ॥६०॥ तद्भवान्यातुकर्णेनद्वैरथंयु
ध्यतांनिशि ॥ सात्यकिःपृष्ठगोपस्तेभविष्यतिमहारथः ॥ ६१ ॥ ॥ जहिकर्णंरणेशूरंसात्वतेनसहायवान् ॥ यथेंद्रस्तारकंपूर्वंस्कंदेनसहजघ्निवान् ॥ ६२॥ घटो
त्कचउवाच अलमेवास्मिकर्णायद्रोणायालंचभारत ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणांमहात्मनां ॥ ६३ ॥ अद्यदास्यामिसंग्रामंसूतपुत्रायतंनिशि ॥ यं
जनाःसंप्रवक्ष्यंतियावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६४ ॥ नचात्रशूरान्मोक्ष्यामिनभीतान्नकृतांजलीन् ॥ सर्वानेववधिष्यामिराक्षसंधर्ममास्थितः॥ ६५ ॥ संजयउ
वाच एवमुक्त्वामहाबाहुर्हैडिंबिःपरवीरहा ॥ अभ्ययात्तुमुलेकर्णंतवसैन्यंविभीषयन् ॥ ६६ ॥ तमापतंतंसंक्रुद्धंदीप्तास्यंदीप्तमूर्धजं ॥ प्रहसन्पुरुषव्याघ्रःप्र
तिजग्राहसूतजः ॥६७॥ तयोःसमभवद्युद्धंकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ गर्जतोराजशार्दूलशक्रप्रल्हादयोरिव ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचव
धपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कचप्रोत्साहनेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४॥ संजयउवाच दृष्ट्वाघटोत्कचंराजन्सूतपुत्ररथं
थंप्रति ॥ आयांतंतुतथायुक्तंजिघांसुंकर्णमाहवे ॥ १ ॥ अब्रवीत्तत्रपुत्रस्तेदुःशासनमिदंवचः ॥ एतद्रक्षोरणेतूर्णंदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं ॥ २ ॥ अभियातिद्रुतंक
र्णंतद्वारयमहारथं ॥ वृतःसैन्येनमहतायाहियत्रमहाबलः ॥ ३ ॥ कर्णोवैकर्तनोयुद्धेराक्षसेनयुयुत्सति ॥ रक्षकर्णंरणेयत्तोवृतःसैन्येनमानद ॥ ४ ॥ माकर्णं
राक्षसोघोरःप्रमादान्नाशयिष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्जटासुरसुतोबली ॥ ५ ॥ दुर्योधनमुपागम्यप्राहप्रहरतांवरः ॥ दुर्योधनतवामित्रान्प्रख्यातान्युद्ध
दुर्मदान् ॥ ६ ॥ पांडवान्हंतुमिच्छामित्वयाज्ञप्तःसहानुगान् ॥ जटासुरोममपितारक्षसांग्रामणीःपुरा ॥ ७ ॥ प्रयुज्यकर्मरक्षोघ्नंक्षुद्रैःपार्थैर्निपातितः ॥ तस्या
पचितिमिच्छामिशत्रुशोणितपूजया ॥ शत्रुमांसैश्चराजेंद्रमामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ८ ॥ तमब्रवीत्ततोराजाप्रीयमाणःपुनःपुनः ॥ द्रोणकर्णादिभिःसार्धंपर्याप्तो
हंद्विषद्वधे ॥ ९ ॥ तंतुगच्छमयाज्ञप्तोजहियुद्धेघटोत्कचं ॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंरक्षोमानुषसंभवं ॥ १० ॥

दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अपचितिंनिष्कृतिं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पांडवानांहितंनित्यंहस्त्यश्वरथघातिनं॥ वैहायसगतंयुद्धेप्रेषयेर्यमसादनं ॥ ११ ॥ तथेत्युक्तामहाकायःसमाहूयघटोत्कचं॥ जाटासुरिर्भैमसेनिंनानाशस्त्रैर
॥१७४॥ वाकिरत्॥ १२॥ अलंबुषंचकर्णंचकुरुसैन्यंचदुस्तरं॥ हैडिंबिःप्रममाथैकोमहावातोंबुदानिव॥१३॥ ततोमायाबलंदृष्ट्वारक्षस्तूर्णमलंबुषः॥ घटोत्कचंशरव्रा
तैर्नानालिंगैःसमार्पयत् ॥ १४ ॥ विध्वाचबहुभिर्बाणैर्भैमसेनिंमहाबलः ॥ व्यद्रावयच्छरव्रातैःपांडवानामनीकिनीं॥ १५ ॥ तेनविद्राव्यमाणानिपांडुसै
न्यानिभारत॥निशीथेविप्रकीर्यंतेवातनुन्नाघनाइव ॥ १६ ॥ घटोत्कचशरैर्नुन्नातथैवतववाहिनी ॥ निशीथेप्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्काःसहस्रशः॥ १७॥
अलंबुषस्ततःक्रुद्धोभैमसेनिंमहामृधे ॥आजघ्नेदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपं ॥ १८ ॥ तिलशस्तस्यसंवाहंसूतंसर्वायुधानिच ॥ घटोत्कचःप्रचिच्छेदप्रण
दंश्चातिदारुणं॥ १९॥ततःकर्णशरव्रातैःकुरूनन्यान्सहस्रशः॥ अलंबुषंचाभ्यवर्षन्मेघोमेरुमिवाचलं॥ २०॥ ततःसंचुक्षुभेसैन्यंकुरूणांराक्षसार्दितं ॥ उपर्यु
परिचान्योन्यंचतुरंगंममर्दह॥ २१॥ जाटासुरिर्महाराजविरथोहतसारथिः ॥ घटोत्कचंरणेक्रुद्धोमुष्टिनाभ्यहनद्दृढं ॥ २२ ॥ मुष्टिनाभ्याहतस्तेनप्रचचाल
घटोत्कचः॥ क्षितिकंपेयथाशैलःसवृक्षस्तृणगुल्मवान्॥ २३॥ ततःसपरिघाभेनद्विट्संघघ्नेनबाहुना ॥ जाटासुरिंभैमसेनिरवधीन्मुष्टिनाभृशं॥ २४ ॥ तंप्र
मथ्यततःक्रुद्धस्तूर्णंहैडिंबिराक्षिपत्॥ दोर्भ्यामिंद्रध्वजाभाभ्यांनिष्पिपेषचभूतले॥ २५ ॥जाटासुरिर्मोक्षयित्वाआत्मानंचघटोत्कचात् ॥ पुनरुत्थायवेगेन
घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ २६ ॥ अलंबुषोपिविक्षिप्यसमुत्क्षिप्यचराक्षसं ॥ घटोत्कचंरणेरोषान्निष्पिपेषचभूतले ॥ २७॥ तयोःसमभवद्युद्धंगर्जतोरतिकाय
योः॥ घटोत्कचालंबुषयोस्तुमुलंलोमहर्षणं॥ २८॥ विशेषयंतावन्योन्यंमायाभिरतिमायिनौ॥ युयुधातेमहावीर्याविंद्रवैरोचनाविव॥ २९ ॥ पावकांबुनि
धीभूत्वापुनर्गरुडतक्षकौ॥ पुनर्मेघमहावातौपुनर्वज्रमहाचलौ ॥ ३० ॥ पुनःकुंजरशार्दूलौपुनःस्वर्भानुभास्करौ ॥ एवंमायाशतसृजावन्योन्यवधकांक्षिणौ
॥ ३१ ॥ भृशंचित्रमयुध्येतामलंबुषघटोत्कचौ॥ परिघैश्चगदाभिश्चप्रासमुद्गरपट्टिशैः॥३२॥ मुसलैःपर्वताग्रैश्चतावन्योन्यंविजघ्नतुः॥ हयाभ्यांचगजाभ्यां
चरथाभ्यांचपदातिभिः॥ ३३ ॥ युयुधातेमहामायौराक्षसप्रवरौयुधि॥ ततोघटोत्कचोराजन्नलंबुषवधेप्सया॥३४॥ उत्पपातभृशंक्रुद्धःश्येनवन्निपपातच॥ ॥१७४॥
गृहीत्वाचमहाकायंराक्षसेंद्रमलंबुषं॥ ३५॥ उद्यम्यन्यवधीद्भूमौमयंविष्णुरिवाहवे॥ ततोघटोत्कचःखड्गमुद्धृत्याद्भुतदर्शनं॥ ३६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ निष्ठांनाशं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदिति ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ वर्ष्मेतिपाठेशरीरं ॥ ३ ॥ निम्नितोदरः निम्नितंपृष्ठवंशसंलग्नमशनहीनस्येवोदरंयस्येत्यर्थः ॥ ४ ॥करालवान्उन्नतदंतचतुष्कः ॥ ५ ॥ ६ ॥ विकचश्चासावुद्वृद्धपिंडोदृढांगःकोमूर्धायस्यसविक

रौद्रस्यकायाद्विशिरोभीमंविकृतदर्शनं॥ स्फुरतस्तस्यसमरेनदतश्चातिभैरवं॥ ३७॥ निचकर्तमहाराजशत्रोरमितविक्रमः ॥ शिरस्तच्चापिसंगृह्यकेशेषुरुधिरोक्षितं॥ ३८॥ ययौघटोत्कचस्तूर्णंदुर्योधनरथंप्रति॥ अभ्येत्यचमहाबाहुःस्मयमानःसराक्षसः॥ ३९॥ शिरोरथेस्यनिक्षिप्यविकृताननमूर्धजं॥ प्राणदद्भैरवंनादंप्रावृषीवबलाहकः॥ ४०॥ अब्रवीच्चततोराजन्दुर्योधनमिदंवचः॥ एषतेनिहतोबंधुस्त्वयादृष्टोऽस्यविक्रमः॥ ४१॥ पुनर्द्रष्टासिकर्णस्यनिष्ठामेतांतथात्मनः॥ स्वधर्ममर्थंकामंचत्रितयंयोभिवांछति॥ ४२॥ रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंब्राह्मणंस्त्रियं॥ तिष्ठस्वतावत्सुप्रीतोयावत्कर्णंवधाम्यहं॥ ४३॥ एवमुक्काततःप्रायात्कर्णंप्रतिनरेश्वर॥ किरञ्छरगणांस्तीक्ष्णानुरुषितोरणमूर्धनि॥ ४४॥ ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकं॥ विस्मापनंमहाराजनरराक्षसयोर्मृधे॥ ४५॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुषवधेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

धृतराष्ट्रउवाच यत्तद्वैकर्तनःकर्णोराक्षसश्चघटोत्कचः॥ निशीथेसमसज्जेतांतद्युद्धमभवत्कथं॥ १॥ कीदृशंचाभवद्रूपंतस्यघोरस्यरक्षसः॥ रथश्चकीदृशस्तस्यहयाःसर्वायुधानिच॥ २॥ किंप्रमाणाहयास्तस्यरथकेतुर्धनुस्तथा॥ कीदृशंवर्मचैवास्यशिरस्त्राणंचकीदृशं॥ ३॥ पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय॥ संजयउवाच लोहिताक्षोमहाकायस्ताम्रास्योनिम्नितोदरः॥ ४॥ ऊर्ध्वरोमाहरिश्मश्रुःशंकुकर्णोमहाहनुः॥ आकर्णदारितास्यश्चतीक्ष्णदंष्ट्रःकरालवान्॥ ५॥ सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठोलंबभ्रूःस्थूलनासिकः॥ नीलांगोलोहितग्रीवोगिरिवर्ष्माभयंकरः॥ ६॥ महाकायोमहाबाहुर्महाशीर्षोमहाबलः॥ विकृतःपरुषस्पर्शोविकचोद्वृद्धपिंडकः॥ ७॥ स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्चशिथिलोपचयोमहान्॥ तथैवहस्ताभरणीमहामायोंगदीतथा॥ ८॥ उरसाधारयन्निष्कमग्निमालांयथाचलः॥ तस्यहेममयंचित्रंबहुरूपांगशोभितं॥ ९॥

चोद्वृद्धपिंडकः पाठांतरेविकटेविकृतेउद्वृद्धेदृढेपिंडिकेजंघोर्ध्वप्रदेशौयस्यसविकटोद्वृद्धपिंडिकः ॥७॥ स्थूलस्फिक् शिथिलोपचयः स्फिक्प्रदेशेएवशिथिलःश्लथउपचयोवृद्धिर्यस्य पाठांतरेशिखिलःशिखावान्उपचयोललाटप्रांतोयस्येत्यर्थः अंगदीतिसाहचर्याद्धस्ताभरणीकटकमुद्रिकादिमान् ८ ॥ ९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १० ॥ ११ ॥ नल्वोहस्तचतुःशतं ॥ १२॥१३ ॥ वालाःस्कंधवालाः केसराणीतियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ किष्कुर्हस्तस्तन्मितःपरीणाहोविस्तारोयस्य अरत्निर्निरष्टमांशःकरः

तोरणप्रतिमंशुभ्रंकिरीटंमूर्ध्न्यशोभत ॥ कुंडलेबालसूर्याभेमालांहेममयींशुभां ॥१०॥ धारयन्विपुलंकांस्यंकवचंचमहाप्रभं ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंरक्तध्वज
॥१७५॥ पताकिनं ॥ ११ ॥ ऋक्षचर्मावनद्धांगंनल्वमात्रंमहारथं ॥ सर्वायुधवरोपेतमास्थितंध्वजमालिनं ॥ १२ ॥ अष्टचक्रसमायुक्तंमेघगंभीरनिःस्वनं ॥ मत्तमातं
गसंकाशालोहिताक्षाविभीषणाः ॥ १३ ॥ कामवर्णजवायुक्ताबलवंतःशतंहयाः ॥ वहंतोराक्षसंघोरंवालवंतोजितश्रमाः ॥ १४ ॥ विपुलाभिःसटाभिस्तेक्षेप
माणामुहुर्मुहुः ॥ राक्षसोस्यविरूपाक्षःसूतोदीप्तास्यकुंडलः ॥ १५ ॥ रश्मिभिःसूर्यरश्म्याभैःसंजग्राहहयान्रणे ॥सतेनसहितस्तस्थावरुणेनयथारविः ॥१६॥
संसक्तइवचाभ्रेणयथाद्रिर्महतामहान् ॥ दिवस्पृक्सुमहान्केतुःस्यंदनेस्यसमुच्छ्रितः ॥ १७ ॥ रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोगृध्रःपरमभीषणः ॥ वासवाशनिनिर्घो
षंदृढज्यमतिविक्षिपन् ॥ १८ ॥ व्यक्तंकिष्कुपरीणाहंद्वादशारत्निकार्मुकं ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिःसर्वाःप्रच्छादयन्दिशः ॥ १९ ॥ तस्यांवीरापहारिण्यांनिशायां
कर्णमभ्ययात् ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंरथेविष्टभ्यतिष्ठतः ॥ २० ॥ अश्रूयतधनुर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ तेनवित्रास्यमानानितवसैन्यानिभारत ॥ २१ ॥
समकंपंतसर्वाणिसिंधोरिवमहोर्मयः ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यविरूपाक्षंविभीषणं ॥ २२ ॥ उत्स्मयन्निवराधेयस्त्वरमाणोऽभ्यवारयत् ॥ ततःकर्णोऽभ्ययादेनमस्यन्न
स्यंतमंतिकात् ॥ २३ ॥ मातंगइवमातंगंयूथर्षभमिवर्षभः ॥ ससन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते ॥ २४ ॥ कर्णराक्षसयोराजन्निंद्रशंबरयोरिव ॥ तौप्रगृ
ह्यमहावेगेधनुषीभीमनिःस्वने ॥ २५ ॥ प्राच्छादयेतामन्योन्यंतक्षमाणौमहेषुभिः ॥ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैरिषुभिर्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ न्यवारयेतामन्योन्यंकां
स्येनिर्भिद्यवर्मणी ॥ तौनखैरिवशार्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ ॥ २७ ॥ रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चततक्षतुः ॥ संछिंदंतौचगात्राणिसंदधानौचसायकान् ॥
॥ २८ ॥ दहंतौचशरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौचबभूवतुः ॥ तौतुविक्षतसर्वांगौरुधिरौघपरिप्लुतौ ॥ २९ ॥ विभ्राजेतांयथावारिस्रवंतौगैरिकाचलौ ॥ तौशराग्रविनु
न्नांगौनिर्भिंदंतौपरस्परं ॥ ३० ॥ नाकंपयेतामन्योन्यंयतमानौमहाद्युती ॥ तत्प्रवृत्तंनिशायुद्धंचिरंसममिवाभवत् ॥ ३१ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ रथशक्तिभिःरथाक्षमात्रैरितिप्रागुक्तैः रथाक्षतुल्यैरित्यर्थः रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशाद्देहानुकूलशक्तिमद्भिरितिवा ॥ २८ ॥ ॥१७५॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तस्यघटोत्कचस्य आसक्तमन्योन्यसंसक्तंयथास्यात्तथाशरानस्यतः आशक्तमितिपाठेयावच्छक्ति आर्षोचूप्रत्ययःसमासांतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

प्राणयोर्दीव्यतोराजन्कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ तस्यसंदधतस्तीक्ष्णाञ्छरांश्चासक्तमस्यतः ॥ ३२ ॥ धनुर्घोषेणवित्रस्ताःस्वेपरेचतदाभवन् ॥ घटोत्कचंयदाक र्णोविशेषयतिनोनृप ॥ ३३॥ ततःप्रादुष्करोद्दिव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ कर्णेनसंधितंदृष्ट्वादिव्यमस्त्रंघटोत्कचः ॥ ३४ ॥ प्रादुश्चक्रेमहामायांराक्षसींपांडुनंदनः ॥ शूलमुद्गरधारिण्याशैलपादपहस्तया ॥ ३५ ॥ रक्षसांघोररूपाणांमहत्यासेनयावृतः ॥ तमुद्यतमहाचापंदृष्ट्वातेव्यथितानृपाः ॥ ३६ ॥ भूतांतकमिवायांतंकाल दंडोग्रधारिणं ॥ घटोत्कचप्रयुक्तेनसिंहनादेनभीषिताः ॥ ३७ ॥ प्रसुस्रुवुर्गजामूत्रंविव्यथुश्चनराभृशं ॥ ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रामहत्यासीत्समंततः ॥ ३८ ॥ अर्धरा त्रेधिकबलैर्विमुक्तारक्षसांबलैः ॥ आयसानिचचक्राणिभुशुंड्यःशक्तितोमराः ॥ ३९ ॥ पतंत्यविरलाःशूलाःशतघ्न्यःपट्टिशास्तथा ॥ तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायु द्धंनराधिप ॥ ४० ॥ पुत्राश्चतवयोधाश्चव्यथिताविप्रदुद्रुवुः ॥ तत्रैकोस्त्रबलश्लाघीकर्णोमानीनविव्यथे ॥ ४१ ॥ व्यधमच्चशरैर्मायांतांघटोत्कचनिर्मितां ॥ मा यायांतुप्रहीणायाममर्षाच्चघटोत्कचः ॥ ४२ ॥ विससर्जशरान्घोरान्सूतपुत्रंतआविशन् ॥ ततस्तेरुधिराभ्यक्ताभित्वाकर्णमहाहवे ॥ ४३ ॥ विविशुर्धरणीं बाणाःसंक्रुद्धाइवपन्नगाः ॥ सूतपुत्रस्तुसंक्रुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ॥ ४४ ॥ घटोत्कचमतिक्रम्यबिभेददशभिःशरैः ॥ घटोत्कचोविनिर्भिन्नःसूतपुत्रेणमर्म सु ॥ ४५ ॥ चक्रंदिव्यंसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशं ॥ क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिरत्नविभूषितं ॥ ४६ ॥ चिक्षेपाधिरथेःक्रुद्धोभैमसेनिर्जिघांसया ॥ प्रविद्धमतिवे गेनविक्षिप्तंकर्णसायकैः ॥ ४७ ॥ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ घटोत्कचस्तुसंक्रुद्धोदृष्ट्वाचक्रंनिपातितं ॥ ४८ ॥ कर्णंप्राच्छादयद्बाणैःस्वर्भानुरि वभास्करं ॥ सूतपुत्रस्त्वसंभ्रांतोरुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः ॥ ४९ ॥ घटोत्कचरथंतूर्णंछादयामासपत्रिभिः ॥ घटोत्कचेनक्रुद्धेनगदाहेमांगदातदा ॥ ५० ॥ क्षिप्ताभ्राम्य शरैःसापिकर्णेनाभ्याहतापतत् ॥ ततोंतरिक्षमुत्पत्यकालमेघइवोन्नदन् ॥ ५१ ॥ प्रववर्षमहाकायोद्रुमवर्षंनभस्तलात् ॥ ततोमायाविनंकर्णोभीमसेनसुतंदि वि ॥ ५२ ॥ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः ॥ तस्यसर्वान्हयान्हत्वासंछिद्यशतधारथं ॥ ५३ ॥ अभ्यवर्षच्छरैःकर्णःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ नचास्यासी दनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरं ॥ ५४ ॥ सोदृश्यतमुहूर्तेनश्वाविच्छललितोयथा ॥ नहयान्नरथंतस्यनध्वजंनघटोत्कचं ॥ ५५ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

दृष्टवंतःस्मसमरेशरौघैरभिसंवृतं ॥ सतुकर्णस्यतद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेणशातयन् ॥ ५६ ॥ मायायुद्धेनमायावीसूतपुत्रमयोधयत् ॥ सोयोधयत्तदाकर्णमाययाला
घवेनच ॥ ५७ ॥ अलक्ष्यमाणानिदिविशरजालानिचापतन् ॥ भैमसेनिर्महामायोमाययाकुरुसत्तम ॥ ५८ ॥ विचचारमहाकायोमोहयन्निवभारत ॥ सतु
कृत्वाविरूपाणिवदनान्यशुभानिच ॥ ५९ ॥ अग्रसत्सूतपुत्रस्यदिव्यान्यस्त्राणिमायया ॥ पुनश्चापिमहाकायःसंछिन्नःशतधारणे ॥ ६० ॥ गतसत्वोनिरुत्सा
हःपतितःखाद्यदृश्यत ॥ तंहतंमन्यमानाःस्मप्राणदन्कुरुपुंगवाः ॥ ६१ ॥ अथदेहैर्नवैरन्यैर्दिक्षुसर्वास्वदृश्यत ॥ पुनश्चापिमहाकायःशतशीर्षःशतोदरः ॥६२॥
व्यदृश्यतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः ॥ अंगुष्ठमात्रोभूत्वाचपुनरेवसराक्षसः ॥ ६३ ॥ सागरोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत ॥ वसुधांदारयित्वाचपुनरप्सुन्य
मज्जत ॥ ६४ ॥ अदृश्यततदातत्रपुनरुन्मज्जितोन्यतः ॥ सोवतीर्यपुनस्तस्थौरथेहेमपरिष्कृते ॥ ६५ ॥ क्षितिंखंचदिशश्चैवमाययाभ्येत्यदंशितः ॥ गत्वाकर्णर
थाभ्याशंव्यचरत्कुंडलाननः ॥ ६६ ॥ प्राहवाक्यमसंभ्रांतःसूतपुत्रंविशांपते ॥ तिष्ठेदानींक्कमेजीवन्सूतपुत्रगमिष्यसि ॥ ६७ ॥ युद्धश्रद्धामहंतेद्यविनेष्यामिर
णाजिरे ॥ इत्युक्त्वारोषताम्राक्षंरक्षःक्रूरपराक्रमं ॥ ६८ ॥ उत्पपातांतरिक्षंचजहासचसुविस्तरं ॥ कर्णमभ्यहनच्चैवगजेंद्रमिवकेसरी ॥ ६९ ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभि
रभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ रथिनामृषभंकर्णंधाराभिरिवतोयदः ॥ ७० ॥ शरवृष्टिंचतांकर्णोदूरात्प्राप्तामशातयत् ॥ दृष्ट्वाचविहतांमायांकर्णेनभरतर्षभ ॥ ७१ ॥ घ
टोत्कचस्ततोमायांससर्जांतर्हितःपुनः ॥ सोभवद्गिरिरत्युच्चःशिखरैस्तरुसंकटैः ॥ ७२ ॥ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणोमहान् ॥ तमंजनचयप्रख्यंकर्णोदृ
ष्ट्वामहीधरं ॥ ७३ ॥ प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहंतंनचुक्षुभे ॥ स्मयन्निवततःकर्णोदिव्यमस्त्रमुदैरयत् ॥ ७४ ॥ ततःसोस्त्रेणशैलेंद्रोविक्षिप्तोवैव्यनश्यत ॥ ततःस
तोयदोभूत्वानीलःसेंद्रायुधोदिवि ॥ ७५ ॥ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रःसूतपुत्रमवाकिरत् ॥ अथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ ७६ ॥ व्यधमत्कालमेघंतंकर्णो
वैकर्तनोवृषः ॥ समार्गणगणैःकर्णोदिशःप्रच्छाद्यसर्वशः ॥ ७७ ॥ जघानास्त्रंमहाराजघटोत्कचसमीरितं ॥ ततःप्रहस्यसमरेभैमसेनिर्महाबलः ॥ ७८ ॥ प्रा
दुश्चक्रेमहामायांकर्णंप्रतिमहारथं ॥ सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनरथिनांवरं ॥ ७९ ॥ घटोत्कचमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातंगविक्रमैः
॥ ८० ॥ गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ॥ ८१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ उल्काभ्यांसर्जरसमिश्रोल्मुकाभ्यां ततोहिदीप्तस्यसर्जरसस्यकणाःसस्नेहत्वात्सार्चिषएवपतंतीतिप्रसिद्धं ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

वृतंघटोत्कचंक्रूरैर्मरुद्भिरिववासवं ॥ दृष्ट्वाकर्णोमहेष्वासोयोधयामासराक्षसं ॥ ८२ ॥ घटोत्कचस्ततःकर्णंविध्वापंचभिराशुगैः ॥ ननादभैरवंनादंभीषय
न्सर्वपार्थिवान् ॥ ८३ ॥ भूयश्चांजलिकेनाथसमार्गणगणंमहत् ॥ कर्णहस्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः ॥ ८४ ॥ अथान्यद्धनुरादायदृढंभारसहंमहत् ॥
विचकर्षबलात्कर्णइंद्रायुधमिवोच्छ्रितं ॥ ८५ ॥ ततःकर्णोमहाराजप्रेषयामाससायकान् ॥ सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खेचरान्राक्षसान्प्रति ॥ ८६ ॥ तद्बाणैर
र्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां ॥ सिंहेनेवार्दितंवन्यंगजानामाकुलंकुलं ॥ ८७ ॥ विधम्यराक्षसान्बाणैःसाश्वसूतगजान्विभुः ॥ ददाहभगवान्वह्निर्भूतानीवयुगक्षये
॥ ८८ ॥ सहत्वाराक्षसींसेनांशुशुभेसूतनंदनः ॥ पुरेवत्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः ॥ ८९ ॥ तेषुराजसहस्रेषुपांडवेयेषुमारिष ॥ नैनंनिरीक्षितुमपिकश्चिच्छ
क्नोतिपार्थिव ॥ ९० ॥ ऋतेघटोत्कचाद्राजन्राक्षसेंद्रान्महाबलात् ॥ भीमवीर्यबलोपेतात्क्रुद्धाद्वैवस्वतादिव ॥ ९१ ॥ तस्यक्रुद्धस्यनेत्राभ्यांपावकःसमजाय
त ॥ महोल्काभ्यांयथाराजन्सार्चिषःस्नेहबिंदवः ॥ ९२ ॥ तलंतलेनसंहत्यसंदश्यदशनच्छदं ॥ रथमास्थायचपुनर्माययानिर्मितंतदा ॥ ९३ ॥ युक्तंगजनिभै
र्वाहैःपिशाचवदनैःखरैः ॥ ससूतमब्रवीत्क्रुद्धःसूतपुत्रायमांवह ॥ ९४ ॥ सययौघोररूपेणरथेनरथिनांवरः ॥ द्वैरथंसूतपुत्रेणपुनरेवविशांपते ॥ ९५ ॥ सचिक्षे
पपुनःक्रुद्धःसूतपुत्रायराक्षसः ॥ अष्टचक्रांमहाघोरामशनिंरुद्रनिर्मितां ॥ ९६ ॥ द्वियोजनसमुत्सेधांयोजनायामविस्तरां ॥ आयसींनिचितांशूलैःकदंबमिव
केशरैः ॥ ९७ ॥ तामवप्लुत्यजग्राहकर्णोन्यस्यमहद्धनुः ॥ चिक्षेपचैनांतस्यैवस्यंदनात्सोवपुप्लुवे ॥ ९८ ॥ साश्वसूतध्वजंयानंभस्मकृत्वामहाप्रभा ॥ विवेशव
सुधांभित्वासुरास्तत्रविसिस्मियुः ॥ ९९ ॥ कर्णंतुसर्वभूतानिपूजयामासुरंजसा ॥ यदवप्लुत्यजग्राहदेवसृष्टांमहाशनिं ॥ १०० ॥ एवंकृत्वारणेकर्णआरुरो
हरथंपुनः ॥ ततोमुमोचनाराचान्सूतपुत्रःपरंतपः ॥ १ ॥ अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुमानद ॥ यदकार्षीत्तदाकर्णःसंग्रामेभीमदर्शने ॥ २ ॥ सहन्यमानोनारा
चैर्धाराभिरिवपर्वतः ॥ गंधर्वनगराकारःपुनरंतरधीयत ॥ ३ ॥ एवंसवैमहाकायोमाययालाघवेनच ॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिजघानरिपुसूदनः ॥ ४ ॥ निह
न्यमानेष्वस्त्रेषुमाययातेनरक्षसा ॥ असंभ्रांतस्तदाकर्णस्तद्रक्षःप्रत्ययुध्यत ॥ १०५ ॥

॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ १०५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १०६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ११४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततःक्रुद्धोमहाराजभैमसेनिर्महाबलः ॥ चकारबहुधात्मानंभीषयाणोमहारथान् ॥ ६ ॥ ततोदिग्भ्यःसमापेतुःसिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ अग्निजिह्वाश्चभुजगाविह
गाश्चाप्ययोमुखाः ॥ ७ ॥ सकीर्यमाणोविशिखैःकर्णचापच्युतैःशरैः ॥ नागराडिवदुष्प्रेक्ष्यस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ८ ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चयातुधानास्तथैव
च ॥ शालावृकाश्चबहवोवृकाश्चविकृताननाः ॥ ९ ॥ तेकर्णंक्षपयिष्यंतःसर्वतःसमुपाद्रवन् ॥ अथैनंवाग्भिरुग्राभिस्त्रासयांचक्रिरेतदा ॥ ११० ॥ उद्यतैर्बहु
भिर्घोरैरायुधैःशोणितोक्षितैः ॥ तेषामनेकैरेकैकंकर्णोविव्याधसायकैः ॥ ११ ॥ प्रतिहत्यतुतांमायांदिव्येनास्त्रेणराक्षसीं ॥ आजघानहयानस्यशरैःसन्नतपर्व
भिः ॥ १२ ॥ तेभग्नाविक्षतांगाश्चभिन्नपृष्ठाश्चसायकैः ॥ वसुधामन्वपद्यंतपश्यतस्तस्यरक्षसः ॥ १३ ॥ सभग्नमायोहैडिंबिःकर्णंवैकर्तनंतदा ॥ एषतेविदधेमृ
त्युमित्युक्त्वांतरधीयत ॥ ११४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकर्णघटोत्कचयुद्धेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच तस्मिंस्तथावर्तमानेकर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ अलायुधोराक्षसेंद्रोवीर्यवानभ्यवर्तत ॥ १ ॥ महत्यासेनयायुक्तोदुर्यो
धनमुपागमत् ॥ राक्षसानांविरूपाणांसहस्रैःपरिवारितः ॥ २ ॥ नानारूपधरैर्वीरैःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ तस्यज्ञातिर्हिविक्रांतोब्राह्मणादोबकोहतः ॥ ३ ॥ किर्मी
रश्चमहातेजाहिडिंबश्चसखातदा ॥ सदीर्घकालाध्युषितंपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४ ॥ विज्ञायैतन्निशायुद्धंजिघांसुर्भीममाहवे ॥ समत्तइवमातंगःसंक्रुद्धइवचोर
गः ॥ ५ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः ॥ विदितंतेमहाराजयथाभीमेनराक्षसाः ॥ ६ ॥ हिडिंबबककिर्मीरानिहताममबांधवाः ॥ परामर्शश्चकन्यायाहि
डिंबायाःकृतःपुरा ॥ ७ ॥ किमन्यद्राक्षसानन्यानस्मांश्चपरिभूयह ॥ तमहंसगणंराजन्सवाजिरथकुंजरं ॥ ८ ॥ हैडिंबिंचसहामत्यंहंतुमभ्यागतःस्वयं ॥ अद्यकुं
तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ॥ ९ ॥ हत्वासंभक्षयिष्यामिसर्वैरनुचरैःसह ॥ निवारयबलंसर्वंवयंयोत्स्यामपांडवान् ॥ १० ॥ तस्यैतद्वचनंश्रुत्वाहृष्टोदुर्योध
नस्तदा ॥ प्रतिगृह्याब्रवीद्वाक्यंभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ११ ॥ त्वांपुरस्कृत्यसगणंवयंयोत्स्यामहेपरान् ॥ नहिवैरांतमनसःस्थास्यंतिममसैनिकाः ॥ १२ ॥ एव
मस्त्वितिराजानमुक्त्काराक्षसपुंगवः ॥ अभ्ययात्त्वरितोभैमिंसहितःपुरुषादकैः ॥ १३ ॥

तस्मिंस्तथेतिस्पष्टार्थोध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दीप्यमानेनवपुषारथेनादित्यवर्चसा ॥ तादृशेनैवराजेंद्रयादृशेनघटोत्कचः ॥ १४ ॥ तस्याप्यतुलनिर्घोषोबद्धतोरणचित्रितः ॥ ऋक्षचर्मावनद्धांगोनल्वमात्रोमहारथः ॥ १५ ॥ तस्यापितुरगाःशीघ्राहस्तिकायाःखरस्वनाः ॥ शतंयुक्तामहाकायामांसशोणितभोजनाः ॥ १६ ॥ तस्यापिरथनिर्घोषोमहामेघरवोपमः ॥ तस्यापिसुमहच्चापंदृढज्यंकनकोज्वलं ॥ १७ ॥ तस्याप्यक्षसमाबाणारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ सोपिवीरोमहाबाहुर्यथैवसघटोत्कचः ॥ १८ ॥ तस्यापिगोमायुबलाभिगुप्तोबभूवकेतुर्ज्वलनार्कतुल्यः ॥ सचापिरूपेणघटोत्कचस्यश्रीमत्तमोव्याकुलदीपितास्यः ॥ १९ ॥ दीप्तांगदोदीप्तकिरीटमालीबद्धस्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः ॥ गदीभुशुंडीमुसलीहलीचशरासनीवारणतुल्यवर्ष्मा ॥ २० ॥ रथेनतेनानलवर्चसातदाविद्रावयन्पांडववाहिनींतां ॥ रराजसंख्येपरिवर्तमानोविद्युन्मालीमेघइवांतरिक्षे ॥ २१ ॥ तेचापिसर्वप्रवरानरेंद्रामहाबलावर्मिणश्चर्मिणश्च ॥ हर्षान्वितायुयुधुस्तस्यराजन्समंततःपांडवयोधवीराः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधयुद्धेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच तमागतमभिप्रेक्ष्यभीमकर्माणमाहवे ॥ हर्षमाहारयांचक्रुःकुरवःसर्वएवते ॥ १ ॥ तथैवतवपुत्रास्तेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अप्लवाःप्लवमासाद्यतर्तुकामाइवार्णवं ॥ २ ॥ पुनर्जातमिवात्मानंमन्वानाःपुरुषर्षभाः ॥ अलायुधंराक्षसेंद्रंस्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्त्वमानुषेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ कर्णराक्षसयोर्नक्तंदारुणप्रतिदर्शने ॥ ४ ॥ उपप्रैक्षंतपंचालाःस्मयमानाःसराजकाः ॥ तथैवतावकाराजन्वीक्षमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥ चुक्रुशुर्नेदमस्तीतिद्रोणद्रौणिकृपादयः ॥ तत्कर्मदृष्ट्वासंभ्रांताहैडिंबस्यरणाजिरे ॥ ६ ॥ सर्वमाविग्नमभवद्धाहाभूतमचेतनं ॥ तवसैन्यंमहाराजनिराशंकर्णजीविते ॥ ७ ॥ दुर्योधनस्तुसंप्रेक्ष्यकर्णमार्तिपरांगतं ॥ अलायुधंराक्षसेंद्रंसमाहूयेदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ एषवैकर्तनःकर्णोहैडिंबेनसमागतः ॥ कुरुतेकर्मसुमहद्यदस्यौपयिकंमृधे ॥ ९ ॥ पश्यैतान्पार्थिवान्शूरान्निहतान्भैमसेनिना ॥ नानाशस्त्रैरभिहतान्पादपानिवदंतिना ॥ १० ॥ तवैषभागःसमरेराजमध्येमयाकृतः ॥ तवैवानुमतेवीरतंविक्रम्यनिबर्हय ॥ ११ ॥ पुरावैकर्तनंकर्णमेषपापोघटोत्कचः ॥ मायाबलंसमाश्रित्यकर्षयत्यरिकर्शन ॥ १२ ॥

तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ इदमस्मत्सैन्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥

एवमुक्तः सराज्ञातुराक्षसोभीमविक्रमः॥ तथेत्युक्त्वामहाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत्॥ १३॥ ततः कर्णंसमुत्सृज्यभैमसेनिरपिप्रभो॥ प्रत्यमित्रमुपायांतंमर्द
यामासमार्गणैः॥ १४॥ तयोःसमभवद्युद्धंक्रुद्धयोराक्षसेंद्रयोः॥ मत्तयोर्वासिताहेतोर्द्विपयोरिवकानने॥ १५॥ रक्षसाविप्रमुक्तस्तुकर्णोपिरथिनांवरः॥
अभ्यद्रवद्भीमसेनंरथेनादित्यवर्चसा॥ १६॥ तमायांतमनादृत्यदृष्ट्वाग्रस्तंघटोत्कचं॥ अलायुधेनसमरेसिंहेनेवगवांपतिं॥ १७॥ रथेनादित्यवपुषाभीमःप्र
हरतांवरः॥ किरञ्छरौघान्प्रययावलायुधरथंप्रति॥ १८॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यसतदालायुधःप्रभो॥ घटोत्कचंसमुत्सृज्यभीमसेनंसमाह्वयत्॥ १९॥ तंभी
मःसहसाभ्येत्यराक्षसांतकरःप्रभो॥ सगणंराक्षसेंद्रंतंशरवर्षैरवाकिरत्॥ २०॥ तथैवालायुधोराजन्शिलाधौतैरजिह्मगैः॥ अभ्यवर्षतकौंतेयंपुनःपुनररिंद
म॥ २१॥ तथातेराक्षसाःसर्वेभीमसेनमुपाद्रवन्॥ नानाप्रहरणाभीमास्त्वत्सुतानांजयैषिणः॥ २२॥ सताड्यमानोबहुभिर्भीमसेनोमहाबलः॥ पंचभिःपं
चभिःसर्वांस्तानविध्यच्छितैःशरैः॥ २३॥ तेवध्यमानाभीमेनराक्षसाःक्रूरबुद्धयः॥ विनेदुस्तुमुलान्नादान्दुद्रुवुस्तेदिशोदश॥ २४॥ तांस्त्रास्यमानान्भीमेन
दृष्ट्वारक्षोमहाबलं॥ अभिदुद्राववेगेनशरैश्चैनमवाकिरत्॥ २५॥ तंभीमसेनःसमरेतीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः॥ अलायुधस्तुतानस्तान्भीमेनविशिखान्रणे
॥ २६॥ चिच्छेदकांश्चित्समरेत्वरयाकांश्चिदग्रहीत्॥ सतंदृष्ट्वाराक्षसेंद्रंभीमोभीमपराक्रमः॥ २७॥ गदांचिक्षेपवेगेनवज्रपातोपमांतदा॥ तामापतंतींवेगे
नगदांज्वालाकुलांततः॥ २८॥ गदयाताडयामाससागदाभीममाव्रजत्॥ सराक्षसेंद्रंकौंतेयःशरवर्षैरवाकिरत्॥ २९॥ तानप्यस्याकरोन्मोघान्राक्षसोनि
शितैःशरैः॥ तेचापिराक्षसाःसर्वेरजन्यांभीमरूपिणः॥ ३०॥ शासनाद्राक्षसेंद्रस्यनिजघ्नूरथकुंजरान्॥ पंचालाःसृंजयाश्चैववाजिनःपरमद्विपाः॥ ३१॥
नशांतिंलेभिरेतत्रराक्षसैर्भृशपीडिताः॥ तंतुदृष्ट्वामहाघोरंवर्तमानंमहाहवं॥ ३२॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमिदंवचः॥ पश्यभीमंमहाबाहुंराक्षसेंद्रवशं
गतं॥ ३३॥ पदमस्यानुगच्छत्वंमाविचारयपांडव॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचयुधामन्यूत्तमौजसौ॥ ३४॥ सहितौद्रौपदेयाश्चकर्णंयांतुमहारथाः॥ नकुलःसहदेव
श्चयुयुधानश्चवीर्यवान्॥ ३५॥ इतरान्राक्षसान्घ्नंतुशासनात्तवपांडव॥ त्वमपीमांमहाबाहोचमूंद्रोणपुरस्कृतां॥ ३६॥ वारयस्वनरव्याघ्रमहद्धिभयमाग
तं॥ एवमुक्तेतुकृष्णेनयथोद्दिष्टामहारथाः॥ ३७॥ जग्मुर्वैकर्तनंकर्णंराक्षसांश्चैवतान्रणे॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैराशीविषोपमैः॥ ३८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

धनुश्चिच्छेदभीमस्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ हयांश्चास्यशितैर्बाणैःसारथिंचमहाबलः ॥ ३९ ॥ जघानमिषतःसंख्येभीमसेनस्यराक्षसः ॥ सोवतीर्यरथोपस्थाद्धताश्वोहतसारथिः ॥ ४० ॥ तस्मैगुर्वींगदांघोरांविनदन्नुत्ससर्जह ॥ ततस्तांभीमनिर्घोषामापतंतींमहागदां ॥ ४१ ॥ गदयाराक्षसोघोरोनिजघाननना दच ॥ तद्दृष्ट्वाराक्षसेंद्रस्यघोरंकर्मभयावहं ॥ ४२ ॥ भीमसेनःप्रहृष्टात्मागदामाशुपरामृशत् ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंनररक्षसोः ॥ ४३ ॥ गदानिपातसंह्रादैर्भुवंकंपयतोर्भृशं ॥ गदाविमुक्तौतौभूयःसमासाद्येतरेतरं ॥ ४४ ॥ मुष्टिभिर्वज्रसंह्रादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ॥ ४५ ॥ यथासन्नमुपादायनिजघ्नतुरमर्षणौ ॥ तौविक्षरंतौरुधिरंसमासाद्येतरेतरं ॥ ४६ ॥ मत्ताविवमहानागौचकृषातेपुनःपुनः ॥ तदपश्यद्धृषीकेशःपांडवानांहितेरतः ॥ ४७ ॥ सभीमसेनरक्षार्थंहैडिंबिंपर्यचोदयत् ॥ ४८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधयुद्धेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच

संदृश्यसमरेभीमंरक्षसाग्रस्तमंतिकात् ॥ वासुदेवोब्रवीद्राजन्घटोत्कचमिदंवचः ॥ १ ॥ पश्यभीमंमहाबाहोरक्षसाग्रस्तमाहवे ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतवचैवमहाद्युते ॥ २ ॥ सकर्णंत्वंसमुत्सृज्यराक्षसेंद्रमलायुधं ॥ जहिक्षिप्रंमहाबाहोपश्चात्कर्णंवधिष्यसि ॥ ३ ॥ सवार्ष्णेयवचःश्रुत्वाकर्णमुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ युयुधेराक्षसेंद्रेणबकभ्रात्राघटोत्कचः ॥ ४ ॥ तयोःसुतुमुलंयुद्धंबभूवनिशिरक्षसोः ॥ अलायुधस्यचैवोग्रंहैडिंबेश्चापिभारत ॥ ५ ॥ अलायुधस्ययोधांश्चराक्षसान्भीमदर्शनान् ॥ वेगेनापततःशूरान्प्रगृहीतशरासनान् ॥ ६ ॥ आत्तायुधःसुसंक्रुद्धोयुयुधानोमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चचिच्छिदुर्निशितैःशरैः ॥ ७ ॥ सर्वांश्चसमरेराजन्किरीटीक्षत्रियर्षभान् ॥ परिचिक्षेपबीभत्सुःसर्वतःप्रकिरञ्छरान् ॥ ८ ॥ कर्णश्चसमरेराजन्व्यद्रावयतपार्थिवान् ॥ धृष्टद्युम्नशिखंड्यादीन्पंचालानांमहारथान् ॥ ९ ॥ तान्वध्यमानान्दृष्ट्वाथभीमोभीमपराक्रमः ॥ अभ्ययात्त्वरितःकर्णंविशिखान्प्रकिरन्रणे ॥ १० ॥ ततस्तेप्याययुर्हत्वाराक्षसान्यत्रसूतजः ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ ११ ॥ तेकर्णंयोधयामासुःपंचालाद्रोणमेवतु ॥ अलायुधस्तुसंक्रुद्धोघटोत्कचमरिंदमं ॥ परिघेणातिकायेनताडयामासमूर्धनि ॥ १२ ॥

संदृश्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हरींद्रयोःसिंहमुख्ययोः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सतुतेनप्रहारेणभैमसेनिर्महाबलः ॥ ईषन्मूर्छितमात्मानमस्तंभयतवीर्यवान् ॥ १३ ॥ ततोदीप्ताग्निसंकाशांशतघंटामलंकृतां ॥ चिक्षेपतस्मैसमरेगदांकांचनभूषितां ॥ १४ ॥ साहयांश्चरथंचास्यसारथिंचमहास्वना ॥ चूर्णयामासवेगेनविसृष्टाभीमकर्मणा ॥ १५ ॥ सभग्नहयचक्राक्षाद्विशीर्णध्वजकूबरात् ॥ उत्पपातरथात्तूर्णमायामास्थायराक्षसीं ॥ १६ ॥ ससमास्थायमायांतुववर्षरुधिरंबहु ॥ विद्युद्विभ्राजितंचासीत्तुमुलाभ्राकुलंनभः ॥ १७ ॥ ततोवज्रनिपाताश्चसाशनिस्तनयित्नवः ॥ महांश्चटचटाशब्दस्तत्रासीच्चमहाहवे ॥ १८ ॥ तांप्रेक्ष्यमहतींमायांराक्षसोराक्षसस्यच ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यहैडिंबिस्तांमायांमाययावधीत् ॥ १९ ॥ सोभिवीक्ष्यहतांमायांमायावीमाययैवहि ॥ अश्मवर्षंसुतुमुलंविससर्जघटोत्कचे ॥ २० ॥ अश्मवर्षंसतंघोरंशरवर्षेणवीर्यवान् ॥ दिक्षुविध्वंसयामासतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ ततोनानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतां ॥ आयसैःपरिघैःशूलैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥ २२ ॥ पिनाकैःकरवालैश्चतोमरप्रासकंपनैः ॥ नाराचैर्निशितैर्भल्लैःशरैश्चक्रैःपरश्वधैः ॥ अयोगुडैर्भिंदिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ॥ २३ ॥ उत्पाटितैर्महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः ॥ शमीपीलुकदंबैश्चचंपकैश्चैवभारत ॥ २४ ॥ इंगुदैर्बदरीभिश्चकोविदारैश्चपुष्पितैः ॥ पलाशैश्चारिमेदैश्चप्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः ॥ २५ ॥ महद्भिःसमरेतस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ विपुलैःपर्वताग्रैश्चनानाधातुभिराचितैः ॥ २६ ॥ तेषांशब्दोमहानासीद्वज्राणांभिद्यतामिव ॥ युद्धंसमभवद्घोरंभैम्यलायुधयोर्नृप ॥ २७ ॥ हरींद्रयोर्यथाराजन्वालिसुग्रीवयोःपुरा ॥ तौयुध्वाविविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ॥ प्रगृह्यचशितौखड्गावन्योन्यमभिपेततुः ॥ २८ ॥ तावन्योन्यमभिद्रुत्यकेशेषुसुमहाबलौ ॥ भुजाभ्यांपर्यगृह्णीतांमहाकायौमहाबलौ ॥ २९ ॥ तौस्विन्नगात्रौप्रस्वेदंसुसुवातेजनाधिप ॥ रुधिरंचमहाकायावतिवृष्टाविवांबुदौ ॥ ३० ॥ अथाभिपत्यवेगेनसमुद्भ्राम्यचराक्षसं ॥ बलेनाक्षिप्यहैडिंबिश्चकर्तास्यशिरोमहत् ॥ ३१ ॥ सोपहृत्यशिरस्तस्यकुंडलाभ्यांविभूषितं ॥ तदासुतुमुलंनादंननादसुमहाबलः ॥ ३२ ॥ हतंदृष्ट्वामहाकायंबकज्ञातिमरिंदमं ॥ पंचालाःपांडवाश्चैवसिंहनादान्विनेदिरे ॥ ३३ ॥ ततोभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ अवादयन्पांडवेयाराक्षसेनिहतेयुधि ॥ ३४ ॥ अतीवसानिशातेषांबभूवविजयावहा ॥ विद्योतमानाविबभौसमंताद्दीपमालिनी ॥ ३५ ॥ अलायुधस्यतुशिरोभैमसेनिर्महाबलः ॥ दुर्योधनस्यप्रमुखेचिक्षेपगतचेतसः ॥ ३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ निहत्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

अथदुर्योधनोराजादृष्ट्वाहतमलायुधं ॥ बभूवपरमोद्विग्नःसहसैन्येनभारत ॥ ३७ ॥ तेनत्व्यस्यप्रतिज्ञातंभीमसेनमहंयुधि ॥ हंतेतिस्वयमागम्यस्मरतावैरमुत्तमं ॥ ३८ ॥ ध्रुवंसतेनहंतव्यइत्यमन्यतपार्थिवः ॥ जीवितंचिरकालंहिभ्रातॄणांचाप्यमन्यत ॥ ३९ ॥ सतंदृष्ट्वाविनिहतंभीमसेनात्मजेनवै ॥ प्रतिज्ञांभीमसेनस्यपूर्णामेवाभ्यमन्यत ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेअलायुधवधेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच निहत्यालायुधंरक्षःप्रहृष्टात्माघटोत्कचः ॥ ननादविविधान्नादान्वाहिन्याःप्रमुखेतव ॥ १ ॥ तस्यतंतुमुलंशब्दंश्रुत्वाकुंजरकंपनं ॥ तावकानांमहाराजभयमासीत्सुदारुणं ॥ २ ॥ अलायुधविषक्तंतुभैमसेनिंमहाबलं ॥ दृष्ट्वाकर्णोमहाबाहुःपंचालान्समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ दृढैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्बिभेदनतपर्वभिः ॥ ४ ॥ ततःपरमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ सात्यकिंचरथोदारंकंपयामाससमार्गणैः ॥ ५ ॥ तेषामप्यस्यतांसंख्येसर्वेषांसव्यदक्षिणं ॥ मंडलान्येवचापानिव्यदृश्यंतजनाधिप ॥ ६ ॥ तेषांज्यातलनिर्घोषोरथनेमिस्वनश्चह ॥ मेघानामिवघर्मांतेबभूवतुमुलोनिशि ॥ ७ ॥ ज्यानेमिघोषस्तनयित्नुमान्वैधनुस्तडिन्मंडलकेतुशृंगः ॥ शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्चसंग्राममेघःसबभूवराजन् ॥ ८ ॥ तदद्भुतंशैलइवाप्रकंपोवर्षंमहाशैलसमानसारः ॥ विध्वंसयामासरणेनरेंद्रवैकर्तनःशत्रुगणावमर्दी ॥ ९ ॥ ततोतुलैर्वज्रनिपातकल्पैःशितैःशरैःकांचनचित्रपुंखैः ॥ शत्रून्व्यपोहत्समरेमहात्मावैकर्तनःपुत्रहितेरतस्ते ॥ १० ॥ संछिन्नभिन्नध्वजिनश्चकेचित्केचिच्छरैरर्दितभिन्नदेहाः ॥ केचिद्विसूताविहयाश्चकेचिद्वैकर्तनेनाशुरुतावभूवुः ॥ ११ ॥ अविंदमानास्त्वथशर्मसंख्येयौधिष्ठिरंतेबलमभ्यपद्यन् ॥ तान्प्रेक्ष्यभग्नान्विमुखीकृतांश्चघटोत्कचोरोषमतीवचक्रे ॥ १२ ॥ आस्थायतंकांचनरत्नचित्रंरथोत्तमंसिंहवत्संननाद ॥ वैकर्तनंकर्णमुपेत्यचापिविव्याधवज्रप्रतिमैःपृषत्कैः ॥ १३ ॥ तौकर्णिनाराचशिलीमुखैश्चनालीकदंडासनवत्सदंतैः ॥ वराहकर्णैःसविपाठशृंगैःक्षुरप्रवर्षैश्चविनेदतुःखं ॥ १४ ॥ तद्बाणधारावृतमंतरिक्षंतिर्यग्गताभिःसमरेरराज ॥ सुवर्णपुंखज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिवप्रजाभिः ॥ १५ ॥ समाहितावप्रतिमप्रभावावन्योन्यमाजघ्नतुरुत्तमास्त्रैः ॥ तयोर्हिवीरोत्तमयोर्नकश्चिद्ददर्शतस्मिन्समरेविशेषं ॥ १६ ॥

केतुशृंगंध्वजशिखरं शृंगंप्रभुत्वेशिखरेइतिमेदिनी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तिर्यग्गताभिरिषुपंक्तिभिरितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रतिपन्नंकर्तव्यत्वेनज्ञातमनुष्ठितंच ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अदृश्यत्अदृश्यत ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अतीवतच्चित्रमतुल्यरूपंबभूवयुद्धंरविभीमसून्वोः ॥ समाकुलंशस्त्रनिपातघोरंदिवीवराह्वंशुमतोःप्रमत्तं ॥ १७॥ संजयउवाच घटोत्कचंयदाकर्णो नविशेषयतेनृप ॥ ततःप्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ १८ ॥ तेनास्त्रेणावधीत्तस्यरथंसहयसारथिं ॥ विरथश्चापिहैडिंबिःक्षिप्रमंतरधीयत ॥ १९॥ धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्नंतर्हितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे ॥ मामकैःप्रतिपन्नंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २० ॥ संजयउवाच अंतर्हितंराक्षसेंद्रंविदित्वासं प्राक्रोशन्कुरवःसर्वएव ॥ कथंनायंराक्षसःकूटयोधीहन्यात्कर्णसमरेदृश्यमानः ॥ २१ ॥ ततःकर्णोलघुचित्रास्त्रयोधीसर्वादिशःप्रावृणोद्बाणजालैः ॥ नवैकिंचित्पापतत्तत्रभूतंतमोभूतेसायकैरंतरिक्षे ॥ २२ ॥ नैवाददानोनचसंदधानोनचेषुधीःस्पृश्यमानःकराग्रैः ॥ अदृश्यद्वैलाघवात्सूतपुत्रःसर्वंबाणैश्छादयानोऽतरिक्षं ॥ २३ ॥ ततोमायांदारुणामंतरिक्षेघोरांभीमांविहितांराक्षसेन ॥ अपश्यामलोहिताभ्रप्रकाशांदेदीप्यंतीमग्निशिखामिवोग्रां ॥ २४ ॥ ततस्तस्यांविद्युतःप्रादुरासन्नुल्काश्चापिज्वलिताःकौरवेंद्र ॥ घोषश्चास्याःप्रादुरासीत्सुघोरःसहस्रशोनदतांदुंदुभीनां ॥ २५ ॥ ततःशराःप्रापतन्रुक्मपुंखाःशक्त्यृष्टिप्रासमुसलान्यायुधानि ॥ परश्वधास्तैलधौताश्चखड्गाःप्रदीप्ताग्रास्तोमराःपट्टिशाश्च ॥ २६ ॥ मयूखिनःपरिघालोहबद्धागदाश्चित्राःशितधाराश्चशूलाः ॥ गुर्व्योगदाहेमपट्टावनद्धाःशतघ्न्यश्चप्रादुरासन्समंतात् ॥ २७ ॥ महाशिलाश्चापतंस्तत्रतत्रसहस्रशःसाशनयश्चवज्राः ॥ चक्राणिचानेकशतक्षुराणिप्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि ॥ २८ ॥ तांशक्तिपाषाणपरश्वधानांप्रासासिवज्राशनिमुद्गराणां ॥ वृष्टिंविशालांज्वलितांपतंतींकर्णःशरौघैर्नशशाकहंतुं ॥ २९ ॥ शराहतानांपततांहयानांवज्राहतानांचतथागजानां ॥ शिलाहतानांचमहारथानांमहान्निनादःपततांबभूव ॥ ३० ॥ सुभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतंसमंतात् ॥ दौर्योधनंवैबलमार्तरूपमावर्तमानंददृशेभ्रमत्तत् ॥ ३१ ॥ हाहाकृतंसंपरिवर्तमानंसंलीयमानंचविषण्णरूपं ॥ तेत्वार्यभावात्पुरुषप्रवीराःपराङ्मुखानोबभूवुस्तदानीं ॥ ३२ ॥ तांराक्षसींभीमरूपांसुघोरांवृष्टिंमहाशस्त्रमयींपतंतीं ॥ दृष्ट्वाबलौघांश्चनिपात्यमानान्महद्भयंतवपुत्रान्विवेश ॥ ३३ ॥ शिवाश्चवैश्वानरदीप्तजिह्वाःसुभीममनादाःशतशोनदंतीः ॥ रक्षोगणान्नर्दतश्चापिवीक्ष्यनरेंद्रयोधाव्यथिताबभूवुः ॥ ३४ ॥ ॥१८०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तेदीप्तजिह्वानलतीक्ष्णदंष्ट्राविभीषणाःशैलनिकाशकायाः॥ नभोगताःशक्तिविषक्तहस्तामेघाव्यमुंचन्निववृष्टिमुग्रां ॥ ३५ ॥ तैराहतास्तेशरशक्तिशूलैर्गदाभिरुग्रैःपरिघैश्चदीप्तैः॥ वज्रैःपिनाकैरशनिप्रहारैःशतघ्निचक्रैर्मथिताश्चपेतुः॥ ३६ ॥ शूलाभुशुंड्योश्मगुडाःशतघ्न्यःस्थूलाश्चकार्ष्णायसपट्टनद्धाः॥ तेऽवाकिरंस्तवपुत्रस्यसैन्यंततोरौद्रंकश्मलंप्रादुरासीत्॥ ३७॥ विकीर्णांत्राविहतैरुत्तमांगैःसंभग्नांगाःशिश्यिरेतत्रशूराः॥ छिन्नाहयाःकुंजराश्चापिभग्नाःसंचूर्णिताश्चैवरथाःशिलाभिः॥ ३८॥ एवंमहच्छस्त्रवर्षंस्सृजंतस्तेयातुधानाभुविघोररूपाः॥ मायाःसृष्टास्तत्रघटोत्कचेननामुंचन्वैयाचमानंनभीतं ॥ ३९ ॥ तस्मिन्घोरेकुरुवीरावमर्देकालोत्सृष्टेक्षत्रियाणामभावे॥ तेवैभग्नाःसहसाव्यद्रवंतप्राक्रोशंतःकौरवाःसर्वएव॥ ४० ॥ पलायध्वंकुरवोनैतदस्तिसेंद्रादेवाघ्नंतिनःपांडवार्थे॥ तथातेषांमज्जतांभारतानांतस्मिन्द्वीपःसूतपुत्रोबभूव ॥ ४१ ॥ तस्मिन्संक्रंदेतुमुलेवर्तमानेसैन्येभग्नेलीयमानेकुरूणां ॥ अनीकानांप्रविभागेप्रकाशेनाज्ञायंतेकुरवोनेतरेच॥ ४२ ॥ निर्मर्यादेविद्रवेघोररूपेसर्वादिशःप्रेक्षमाणाःस्मशून्याः॥ तांशस्त्रवृष्टिमुरसागाहमानंकर्णंस्मैकंतत्रराजन्नपश्यन्॥ ४३ ततोबाणैराववणोदंतरिक्षंदिव्यांमायांयोधयन्राक्षसस्य॥ ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करंचार्यकर्मनैवामुह्यत्संयुगेसूतपुत्रः ॥ ४४॥ ततोभीताःसमुदैक्षंतकर्णंराजन्सर्वेसैंधवाबाल्हिकाश्च॥ असंमोहंपूजयंतोऽस्यसंख्येसंपश्यंतोविजयंराक्षसस्य॥ ४५॥ तेनोत्सृष्टाचक्रयुक्ताशतघ्नीसमंसर्वांश्चतुरोश्वान्जघान॥ तेजानुभिर्जगतीमन्वपद्यन्गतासवोनिर्दशनाक्षिजिह्वाः॥ ४६॥ ततोहताश्वादवरुह्ययानादंतर्मनाःकुरुषुप्राद्रवत्सु॥ दिव्येचास्त्रेमाययावध्यमानेनैवामुह्यच्चिंतयन्प्राप्तकालं॥ ४७॥ ततोब्रुवन्कुरवःसर्वएवकर्णंदृष्ट्वाघोररूपांचमायां॥ शक्त्यारक्षोजहिकर्णाद्यतूर्णंनश्यंत्येतेकुरवोधार्तराष्ट्राः॥ ४८॥ करिष्यतःकिंचनोभीमपार्थौतपंतमेनंजहिपापंनिशीथे॥ योनःसंग्रामाद्घोररूपाद्विमुंचेत्सनःपार्थान्सबलान्योधयेत ॥ ४९ ॥ तस्मादेनंराक्षसंघोररूपंशक्त्याजहित्वंदत्तयावासवेन॥ माकौरवाःसर्वएवेंद्रकल्पारात्रियुद्धेकर्णनेशुःसयोधाः॥ ५० ॥ सवध्यमानोरक्षसावैनिशीथेदृष्ट्वाराजंस्त्रास्यमानंबलंच॥ महच्छ्रुत्वानिनदंकौरवाणांमतिंदध्रेशक्तिमोक्षायकर्णः॥ ५१॥ सवैक्रुद्धःसिंहइवात्यमर्षीनामर्षयन्प्रतिघातंरणेसौ॥ शक्तिंश्रेष्ठांवैजयंतीमसह्यांसमाददेतस्यवधंचिकीर्षन्॥ ५२॥ यासौराजन्निहितावर्षपूगान्वधायाजौसत्कृताफाल्गुनस्य॥ यांवैप्रादात्सूतपुत्रायशक्रःशक्तिंश्रेष्ठांकुंडलाभ्यांनिमाय॥ ५३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१८१॥ तांवैशक्तिंलेलिहानांप्रदीप्तांपाशैर्युक्तामंतकस्येवजिह्वां ॥ मृत्योःस्वसारंज्वलितामिवोल्कांवैकर्तनःप्राहिणोद्राक्षसाय॥ ५४॥ तामुत्तमांपरकायावहंत्रींदृष्ट्वा
शक्तिंबाहुसंस्थांज्वलंतीं ॥ भीतंरक्षोविप्रदुद्रावराजन्कृत्वात्मानंविंध्यतुल्यप्रमाणं ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वाशक्तिंकर्णबाह्वंतरस्थांनेदुर्भूतान्यंतरिक्षेनरेंद्र ॥ ववुर्वातास्तु
मुलाश्चापिराजन्सनिर्घाताचाशनिर्गांजगाम ॥ ५६ ॥ सातांमायांभस्मकृत्वाज्वलंतीभित्वागाढंहृदयंराक्षसस्य ॥ ऊर्ध्वंययौदीप्यमानानिशायांनक्षत्रा
णामंतराण्याविवेश ॥५७॥ सनिर्भिन्नोविविधैरस्त्रपूगैर्दिव्यैर्नागैर्मानुषैराक्षसैश्च ॥ नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्चप्राणानिष्टांस्त्याजितःशक्रशक्त्या॥५८॥इदं
चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपंचकारासौकर्मशत्रुक्षयाय॥तस्मिन्कालेशक्तिनिर्भिन्नमर्माबभौराजन्शैलमेघप्रकाशः ॥५९॥ ततोंतरिक्षादपतद्गतासुःसराक्षसेंद्रोभु
विभिन्नदेहः ॥ अवाक्शिराःस्तब्धगात्रोविजिह्वोघटोत्कचोमहदास्थायरूपं ॥ ६० ॥ सतद्रूपंभैरवंभीमकर्माभीमंकृत्वाभैमसेनिःपपात ॥ हतोप्येवंतवसैन्यैक
देशमपोथयत्स्वेनदेहेनराजन् ॥ ६१ ॥ पतद्रक्षःस्वेनकायेनतूर्णमतिप्रमाणेनविवर्धताच ॥ प्रियंकुर्वन्पांडवानांगतासुरक्षौहिणींतवतूर्णंजघान ॥ ६२ ॥ ततो
मिश्राःप्राणदन्सिंहनादैर्भेर्यःशंखामुरजाश्चानकाश्च ॥ दग्धांमायांनिहतंराक्षसंचदृष्ट्वाहृष्टाःप्राणदन्कौरवेयाः ॥ ६३ ॥ ततःकर्णःकुरुभिःपूज्यमानोयथाश
क्रोवृत्रवधेमरुद्भिः॥ अन्वारूढस्तवपुत्रस्ययानंहृष्टश्चापिप्राविशत्तत्स्वसैन्यं ॥६४॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कच
वधेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच हैडिंबिंनिहतंदृष्ट्वाविशीर्णमिवपर्वतं ॥ बभूवुःपांडवाःसर्वेशोक
बाष्पाकुलेक्षणाः ॥ १ ॥ वासुदेवस्तुहर्षेणमहताभिपरिप्लुतः ॥ ननादसिंहनादंवैपर्यष्वजतफाल्गुनं ॥ २ ॥ सविनद्यमहानादमभीषून्संनियम्यच ॥ ननर्तहर्ष
संवीतोवातोद्धूतइवद्रुमः ॥ ३ ॥ ततःपरिष्वज्यपुनःपार्थमास्फोट्यचासकृत् ॥ रथोपस्थगतोधीमान्प्राणदत्पुनरच्युतः ॥ ४ ॥ प्रहृष्टमनसंज्ञात्वावासुदेवंमहा
बलः ॥ अर्जुनोथाब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमनाइव ॥ ५ ॥ अतिहर्षोयमस्थानेतवाद्यमधुसूदन ॥ शोकस्थानेतुसंप्राप्तेहैडिंबस्यवधेनतु ॥ ६ ॥ विमुखानीहसैन्या
निहतंदृष्ट्वाघटोत्कचं ॥ वयंचभृशमुद्विग्नाहैडिंबेस्तुनिपातनात् ॥ ७ ॥ नैतत्कारणमल्पंहिभविष्यतिजनार्दन ॥ तदद्यशंसमेपृष्टःसत्यंसत्यवतांवर ॥ ८ ॥ ॥१८१॥

हैडिंबिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

धैर्यस्यवैकृतं अस्मत्पक्षक्षयेणतवहर्षोऽस्मद्धैर्यविनाशकइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कुंडलाभ्यांनिमायवि

यद्येतन्नरहस्यंतेवक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ धैर्यस्यवैकृतंब्रूहित्वमद्यमधुसूदन ॥ ९ ॥ समुद्रस्येवसंशोषंमेरोरिवविसर्पणं ॥ तथैतदद्यमन्येहंतवकर्मजनार्दन ॥ १० ॥
वासुदेवउवाच अतिहर्षमिमंप्राप्तंश्रृणुमेत्वंधनंजय ॥ अतीवमनसःसद्यःप्रसादकरमुत्तमं ॥ ११ ॥ शक्तिंघटोत्कचेनेमांव्यंसयित्वामहाद्युते ॥ कर्णं
निहतमेवाजौविद्धिसद्योधनंजय ॥ १२ ॥ शक्तिहस्तंपुनःकर्णंकोलोकेस्तिपुमानिह ॥ यएनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे ॥ १३ ॥ दिष्ट्यापनीतकवचोदि
ष्ट्यापहृतकुंडलः ॥ दिष्ट्यासाव्यंसिताशक्तिरमोघास्यघटोत्कचे ॥ १४ ॥ यदिहिस्यात्सकवचस्तथैवस्यात्सकुंडलः ॥ सामरानपिलोकांस्त्रीनेकःकर्णोजयेद्रणे ॥
॥ १५ ॥ वासवोवाकुबेरोवावरुणोवाजलेश्वरः ॥ यमोवानोत्सहेत्कर्णंरणेप्रतिसमासितुं ॥ १६ ॥ गांडीवमुद्यम्यभवांश्चक्रंचाहंसुदर्शनं ॥ नशक्तौस्वोरणेजेतुं
तथायुक्तंनरर्षभं ॥ १७ ॥ त्वद्धितार्थंतुशक्रेणमायापहृतकुंडलः ॥ विहीनकवचश्चायंकृतःपरपुरंजयः ॥ १८ ॥ उत्कृत्यकवचंयस्मात्कुंडलेविमलेचते ॥ प्रादा
च्छक्रायकर्णोवैतेनवैकर्तनःस्मृतः ॥ १९ ॥ आशीविषइवक्रुद्धोजृंभितोमंत्रतेजसा ॥ तथाद्यभातिकर्णोमेशांतज्वालइवानलः ॥ २० ॥ यदाप्रभृतिकर्णाय
शक्तिर्दत्तामहात्मना ॥ वासवेनमहाबाहोक्षिप्तायासौघटोत्कचे ॥ २१ ॥ कुंडलाभ्यांनिमायाथदिव्येनकवचेनच ॥ तांप्राप्यामन्यतवृषःसततंत्वांहतंरणे ॥
॥ २२ ॥ एवंगतोपिशक्योयंहंतुंनान्येनकेनचित् ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रशपेसत्येनचानघ ॥ २३ ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचतपस्वीनियतव्रतः ॥ रिपुष्वपिदयावां
श्चतस्मात्कर्णोवृषःस्मृतः ॥ २४ ॥ युद्धशौंडोमहाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः ॥ केसरीववनेनर्दन्मातंगइवयूथपान् ॥ २५ ॥ विमदान्रथशार्दूलान्कुरुतेरणमूर्ध
नि ॥ मध्यंगतइवादित्योयोनशक्योनिरीक्षितुं ॥ २६ ॥ त्वदीयैःपुरुषव्याघ्रयोधमुख्यैर्महात्मभिः ॥ शरजालसहस्रांशुःशरदीवदिवाकरः ॥ २७ ॥ तपांतेजलदोयद्व
च्छरधाराःक्षरन्मुहुः ॥ दिव्यास्त्रजलदःकर्णःपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ २८ ॥ त्रिदशैरपिचास्यद्भिःशरवर्षसमंततः ॥ अशक्यस्तदयंजेतुंस्रवद्भिर्मांसशोणितं ॥
॥ २९ ॥ कवचेनविहीनश्चकुंडलाभ्यांचपांडव ॥ सोद्यमानुषतांप्राप्तोविमुक्तःशक्रदत्तया ॥ ३० ॥ एकोहियोगोस्यभवेद्वधायच्छिद्रेत्वेनंस्वप्रमत्तःप्रमत्तं ॥ कृ
च्छ्रप्राप्तंरथचक्रेविमग्नेहन्याःपूर्वंत्वंतुसंज्ञांविचार्य ॥ ३१ ॥

निमयंकृत्वा ॥ २२ ॥ २३ ॥ वृषोधर्मप्रधानः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३२॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कथमिति योगैरुपायैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

नत्युद्यतास्त्रंयुधिहन्यादजय्यमप्येकवीरोबलभित्सवज्रः ॥ जरासंधश्चेदिराजोमहात्मामहाबाहुश्चैकलव्योनिषादः ॥ ३२ ॥ एकैकशोनिहताःसर्वएतेयोगैस्तै स्तैस्त्वद्धितार्थंमयैव ॥ अथापरेनिहताराक्षसेंद्राहिडिंबकिर्मीरबकप्रधानाः ॥ अलायुधःपरचक्रावमर्दीघटोत्कचश्चोग्रकर्मातरस्वी ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहा भारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेघटोत्कचवधेश्रीकृष्णहर्षेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच कथमस्मद्धितार्थंतेकैश्चयोगैर्जनार्दन ॥ जरासंधप्रभृतयोघातिताःपृथिवीश्वराः ॥ १ ॥ वासुदेवउवाच जरासंधश्चेदिराजोनैषादिश्चमहाबलः ॥ यदि स्युर्नहताःपूर्वमिदानींस्युर्भयंकराः ॥ २ ॥ दुर्योधनस्तानवश्यंवृणुयाद्रथसत्तमान् ॥ तेस्मासुनित्यविद्विष्टाःसंश्रयेयुश्चकौरवान् ॥ ३ ॥ तेहिवीरामहेष्वासाः कृतास्त्रादृढयोधिनः ॥ धार्तराष्ट्रचमूंकृत्स्नांरक्षेयुरमराइव ॥ ४ ॥ सूतपुत्रोजरासंधश्चेदिराजोनिषादजः ॥ सुयोधनंसमाश्रित्यजयेयुःपृथिवीमिमां ॥ ५ ॥ यो गैरपिहतायैस्तेतन्मेशृणुधनंजय ॥ अजय्याहिविनायोगैर्मृधेतेदैवतैरपि ॥ ६ ॥ एकैकोहिपृथक्तेषांसमस्तांसुरवाहिनीं ॥ योधयेत्समरेपार्थलोकपालाभिर क्षितां ॥ ७ ॥ जरासंधोहिरुषितोरौहिणेयप्रधर्षितः ॥ अस्मद्वधार्थंचिक्षेपगदांवैसर्वघातिनीं ॥ ८ ॥ सीमंतमिवकुर्वाणांनभसःपावकप्रभां ॥ अदृश्यतापतंती साशक्रमुक्तायथाशनिः ॥ ९ ॥ तामापतंतींदृष्ट्वैवगदांरोहिणिनंदनः ॥ प्रतिघातार्थमस्त्रंवैस्थूणाकर्णमवासृजत् ॥ १० ॥ अस्त्रवेगप्रतिहतासागदाप्रापतद्भु वि ॥ दारयंतीधरांदेवींकंपयंतीवपर्वतान् ॥ ११ ॥ तत्रसाराक्षसीघोराजरानाम्नीसुविक्रमा ॥ संदधेसाहिसंजातंजरासंधमरिंदमं ॥ १२ ॥ द्वाभ्यांजातोहिमा तृभ्यामर्धदेहःपृथक्पृथक् ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधस्ततोभवत् ॥ १३ ॥ सातुभूमिंगतापार्थहतासस्सुतबांधवा ॥ गदयातेनचास्त्रेणस्थूणाकर्णेनराक्ष सी ॥ १४ ॥ विनाभूतःसगदयाजरासंधोमहामृधे ॥ निहतोभीमसेनेनपश्यतस्तेधनंजय ॥ १५ ॥ यदिहिस्याद्गदापाणिर्जरासंधःप्रतापवान् ॥ सेंद्रादेवानतंहं तुंरणेशक्तानरोत्तम ॥ १६ ॥ त्वद्धितार्थंचनैषादिरंगुष्ठेनवियोजितः ॥ द्रोणेनाचार्यकंकृत्वाछद्मनासत्यविक्रमः ॥ १७ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सगदयागदासहितयाराक्षस्याविनाभूतः अयंभावः गदयैवसदुर्जयःकदाचिज्जितश्चेत्पुनाराक्षस्यासंधातुंशक्यइत्युभ यनाशेनजरासंधोनष्टइति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ व्यंसिताव्यर्थीकृताशक्तिरितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिद्रोणपर्व

सतुबद्धांगुलित्राणोनैषादिर्दृढविक्रमः ॥ अतिमानीवनचरोबभौरामइवापरः ॥ १८ ॥ एकलव्यंहिसांगुष्ठमशक्तादेवदानवाः ॥ सराक्षसोरगाःपार्थविजेतुंयु
धिकर्हिचित् ॥ १९ ॥ किमुमानुषमात्रेणशक्यःस्यात्प्रतिवीक्षितुं ॥ दृढमुष्टिःकृतीनित्यमस्यमानोदिवानिशं ॥ २० ॥ त्वद्धितार्थंतुसमयाहतःसंग्राममूर्धनि ॥
चेदिराजश्चविक्रांतःप्रत्यक्षंनिहतस्तव ॥ २१ ॥ सचाप्यशक्यःसंग्रामेजेतुंसर्वसुरासुरैः ॥ वधार्थंतस्यजातोहमन्येषांचसुरद्विषां ॥ २२ ॥ त्वत्सहायोनरव्याघ्र
लोकानांहितकाम्यया ॥ हिडिंबबककिर्मीराभीमसेनेनपातिताः ॥ २३ ॥ रावणेनसमप्राणाब्रह्मयज्ञविनाशनाः ॥ हतस्तथैवमायावीहैडिंबेनाप्यलायुधः ॥
॥ २४ ॥ हैडिंबश्चाप्युपायेनशक्त्याकर्णेनघातितः ॥ यदित्वेनंनाहनिष्यत्कर्णःशक्त्यामहामृधे ॥ २५ ॥ मयावध्योभविष्यत्सभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ मयाननि
हतःपूर्वमेषयुष्मत्प्रियेप्सया ॥ २६ ॥ एषहिब्राह्मणद्वेषीयज्ञद्वेषीचराक्षसः ॥ धर्मस्यलोप्तापापात्मातस्मादेषनिपातितः ॥ २७ ॥ व्यंसिताचाप्युपायेनशक्रदत्ता
मयानघ ॥ येहिधर्मस्यलोप्तारोवध्यास्तेममपांडव ॥ २८ ॥ धर्मसंस्थापनार्थंहिप्रतिज्ञैषाममाव्यया ॥ ब्रह्मसत्यंदमःशौचंधर्मोह्रीःश्रीर्धृतिःक्षमा ॥ २९ ॥ य
त्रतत्ररमेनित्यमहंसत्येनतेशपे ॥ नविषादस्त्वयाकार्यःकर्णंवैकर्तनंप्रति ॥ ३० ॥ उपदेक्ष्याम्युपायंतेयेनतंप्रसहिष्यसि ॥ सुयोधनंचापिरणेहनिष्यतिवृकोद
रः ॥ ३१ ॥ तस्यापिचवधोपायंवक्ष्यामितवपांडव ॥ वर्धतेतुमुलस्त्वेषशब्दःपरचमूंप्रति ॥ ३२ ॥ विद्रवंतिचसैन्यानित्वदीयानिदिशोदश ॥ लब्धलक्ष्याहिकौ
रव्याविधमंतिचमूंतव ॥ दहत्येषचवःसैन्यंद्रोणःप्रहरतांवरः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृष्णवाक्येएकाशीत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एकवीरवधेमोघाशक्तिःसूतात्मजेयदा ॥ कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेन
मुक्तवान् ॥ १ ॥ तस्मिन्हतेहताहिस्युःसर्वेपांडवसृंजयाः ॥ एकवीरवधेकस्माद्युद्धेनजयमादधे ॥ २ ॥ आहूतोननिवर्त्तेयमितितस्यमहाव्रतं ॥ स्वयंमार्गयितव्यः
ससूतपुत्रेणफाल्गुनः ॥ ३ ॥ ततोद्वैरथमानीयफाल्गुनंशक्रदत्तया ॥ जघाननवृषःकस्मात्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ४ ॥ नूनंबुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्चमेसुतः ॥
शत्रुभिर्व्यंसितःपापःकथंनुसजयेदरीन् ॥ ५ ॥ यात्वस्यपरमाशक्तिर्जयस्यचपरायणं ॥ साशक्तिर्वासुदेवेनव्यंसिताचघटोत्कचे ॥ ६ ॥

णिटीकायांएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एकवीरवधेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एतत्प्रकृतशक्त्याऽर्जुनहननं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एषकृत्स्नःजयंप्रतिअर्जुनस्येत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

कुणेर्यथाहस्तगतंक्रियेत्फलंबलीयसा ॥ तथाशक्तिरमोघासामोघीभूताघटोत्कचे ॥ ७॥ यथावराहस्यशुनश्चयुध्यतोस्तयोरभावेश्वपचस्यलाभः ॥ मन्येवि
द्वन्वासुदेवस्यतद्द्युद्धेलाभःकर्णहैडिंबयोर्वै ॥ ८ ॥ घटोत्कचोयदिहन्याद्धिकर्णंपरोलाभःसभवेत्पांडवानां ॥ वैकर्तनोवायदितंनिहन्यात्तथापिकृत्यंशक्तिना
शात्कृतंस्यात् ॥ ९ ॥ इतिप्राज्ञःप्रज्ञयैतद्विचिंत्यघटोत्कचंसूतपुत्रेणयुद्धे ॥ अघातयद्वासुदेवोनृसिंहःप्रियंकुर्वन्पांडवानांहितंच ॥ १० ॥ संजयउवाच ए
तच्चिकीर्षितंज्ञात्वाकर्णस्यमधुसूदनः ॥ नियोजयामासतदाद्वैरथेराक्षसेश्वरं ॥ ११ ॥ घटोत्कचंमहावीर्यंमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ अमोघायांविघातार्थंराजन्दु
र्मंत्रितेतव ॥ १२ ॥ तदैवकृतकार्याहिवयंस्यामकुरूद्वह ॥ नरक्षेद्यदिकृष्णस्तंपार्थंकर्णान्महारथात् ॥ १३ ॥ साश्वध्वजरथःसंख्येधृतराष्ट्रपतेद्भुवि ॥ विनाजना
र्दनंपार्थोयोगानामीश्वरंप्रभुं ॥ १४ ॥ तैस्तैरुपायैर्बहुभीरक्ष्यमाणःसपार्थिव ॥ जयत्यभिमुखःशत्रून्पार्थःकृष्णेनपालितः ॥ १५ ॥ सविशेषात्त्वमोघायाःकृ
ष्णोरक्षतपांडवं ॥ हन्यात्क्षिप्रंहिकौंतेयंशक्तिर्वृक्षमिवाशनिः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच विरोधीचकुमंत्रीचप्राज्ञमानीममात्मजः ॥ यस्यैषसमतिक्रांतो
वधोपायोजयंप्रति ॥ १७ ॥ सवाकर्णोमहाबुद्धिःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ नमुक्तवान्कथंसूततामोघांधनंजये ॥ १८ ॥ तवापिसमतिक्रांतमेतद्गावल्गणेकथं ॥
एतमर्थंमहाबुद्धेयत्त्वयानावबोधितः ॥ १९ ॥ संजयउवाच दुर्योधनस्यशकुनेर्ममदुःशासनस्यच ॥ रात्रौरात्रौभवत्येषानित्यमेवसमर्थना ॥ २० ॥ श्वः
सर्वसैन्यानुत्सृज्यजहिकर्णधनंजयं ॥ प्रेष्यवत्पांडुपंचालानुपभोक्ष्यामहेततः ॥ २१ ॥ अथवानिहतेपार्थेपांडवान्यतमंततः ॥ स्थापयेद्यदिवार्ष्णेयस्तस्मात्कृ
ष्णोहिहन्यतां ॥ २२ ॥ कृष्णोहिमूलंपांडूनांपार्थःस्कंधइवोद्गतः ॥ शाखाइवेतरेपार्थाःपंचालाःपत्रसंज्ञिताः ॥ २३ ॥ कृष्णाश्रयाःकृष्णबलाःकृष्णनाथाश्चपांड
वाः ॥ कृष्णःपरायणंचैषांज्योतिषामिवचंद्रमाः ॥ २४ ॥ तस्मात्पर्णानिशाखाश्चस्कंधंचोत्सृज्यसूतज ॥ कृष्णंहिविद्धिपांडूनांमूलंसर्वत्रसर्वदा ॥ २५ ॥ हन्या
द्यदिहिदाशार्हंकर्णोयादवनंदनं ॥ कृत्स्नावसुमतीराजन्वशेतस्यनसंशयः ॥ २६ ॥ यदिहिसनिहतःशयीतभूमौयदुकुलपांडवनंदनोमहात्मा ॥ ननुतववसुधा
नरेंद्रसर्वासगिरिसमुद्रवनावशंव्रजेत ॥ २७ ॥ सातुबुद्धिःकृताप्येवंजाग्रतित्रिदशेश्वरे ॥ अप्रमेयेहृषीकेशेयुद्धकालेप्यमुह्यत ॥ २८ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥१८३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ निरग्नयोऽग्निविनामुखहीनाइवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अहमेवेत्यादिग्रंथोभगवतोभक्तपक्षपातित्वप्रदर्शनार्थोनकेवलमर्जुनार्थं

अर्जुनंचापिराधेयात्सदारक्षतिकेशवः ॥ नत्वेनमैच्छत्प्रमुखेसौतेःस्थापयितुंरणे ॥ २९ ॥ अन्यांश्चास्मैरथोदारानुपास्थापयदच्युतः ॥ अमोघांतांकथंशक्तिं मोघांकुर्यामितिप्रभो ॥ ३० ॥ यश्चैवंरक्षतेपार्थंकर्णात्कृष्णोमहामनाः ॥ आत्मानंसकथंराजन्नरक्षेत्पुरुषोत्तमः ॥ ३१ ॥ परिचिंत्यतुपश्यामिचक्रायुधमरिंदमं ॥ नसोस्तित्रिषुलोकेषुयोजयेतजनार्दनं ॥ ३२ ॥ संजयउवाच ततःकृष्णंमहाबाहुंसात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ पप्रच्छरथशार्दूलःकर्णंप्रतिमहारथः ॥ ३३ ॥ अयंचप्रत्ययःकर्णेशक्तिश्चामितविक्रमा ॥ किमर्थंसूतपुत्रेणनमुक्ताफाल्गुनेतुसा ॥ ३४ ॥ वासुदेवउवाच दुःशासनश्चकर्णश्चशकुनिश्चससैंधवः ॥ सततंमंत्रयंतिस्मदुर्योधनपुरोगमाः ॥ ३५ ॥ कर्णकर्णमहेष्वासरणेमितपराक्रम ॥ नान्यस्यशक्तिरेषातेमोक्तव्याजयतांवर ॥ ३६ ॥ ऋतेमहारथात्कर्णकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ सहितेषामतियशादेवानामिववासवः ॥ ३७ ॥ तस्मिन्विनिहतेपार्थेपांडवाःसृंजयैःसह ॥ भविष्यंतिगतात्मानःसुराइवनिरग्नयः ॥ ३८ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञातंकर्णेनशिनिपुंगव ॥ हृदिनित्यंचकर्णस्यवधोगांडीवधन्वनः ॥ ३९ ॥ अहमेवतुराधेयंमोहयामियुधांवर ॥ ततोनावासृजच्छक्तिंपांडवेश्वेतवाहने ॥ ४० ॥ फाल्गुनस्यहिसामृत्युरितिचिंतयतोनिशं ॥ ननिद्रानचमेहर्षोमनसोस्तियुधांवर ॥ ४१ ॥ घटोत्कचेव्यंसितांतुदृष्ट्वातांशिनिपुंगव ॥ मृत्योरास्यांतरान्मुक्तंपश्याम्यद्यधनंजयं ॥ ४२ ॥ नपितानचमेमातानयूयंभ्रातरस्तथा ॥ नचप्राणास्तथारक्ष्यायथाबीभत्सुराहवे ॥ ४३ ॥ त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभं ॥ नेच्छेयंसात्वताहंतद्विनापार्थंधनंजयं ॥ ४४ ॥ अतःप्रहर्षःसुमहान्युयुधानाद्यमेभवत् ॥ मृतंप्रत्यागतमिवदृष्ट्वापार्थंधनंजयं ॥ ४५ ॥ अतश्चप्रहितोयुद्धेमयाकर्णायराक्षसः ॥ नह्यन्यःसमरेरात्रौशक्तःकर्णंप्रबाधितुं ॥ ४६ ॥ संजयउवाच इतिसात्यकयेप्राहतदादेवकिनंदनः ॥ धनंजयहितेयुक्तस्तस्त्रियेसततंरतः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेकृष्णवाक्येद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कर्णदुर्योधनादीनांशकुनेःसौबलस्यच ॥ अपनीतंमहत्तातत्तवचैवविशेषतः ॥ १ ॥

इतिभावः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ हितेआमुष्मिकेश्रेयसि प्रियेऐहिकेकल्याणे ॥ ४७ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ कर्णेति महज्जयालंबनममोघशक्तिरूपमितिशेषः अपनीतंनाशितं महदपनीतंअन्यायइतिवा ॥ १ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दुष्प्रणीतेनदुर्नयेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

यदिजानीथतांशक्तिमेकघ्नींसततंरणे॥ अनिवार्यामसह्यांचदेवैरपिसवासवैः ॥ २ ॥ साकिमर्थंतुकर्णेनप्रवृत्तेसमरेपुरा॥ नदेवकीसुतेमुक्ताफाल्गुनेवापि संजय॥ ३॥ संजयउवाच संग्रामाद्विनिवृत्तानांसर्वेषांनोविशांपते॥४॥ रात्रौकुरुकुलश्रेष्ठमंत्रोयंसमजायत॥ प्रभातमात्रेश्वोभूतेकेशवायार्जुनायवा॥ शक्तिरेषाहिमोक्तव्याकर्णकर्णेतिनित्यशः॥ ५॥ ततःप्रभातसमयेराजन्कर्णस्यदैवतैः ॥ अन्येषांचैवयोधानांसाबुद्धिर्नाश्यतेपुनः ॥ ६ ॥ दैवमेवपरंमन्येय त्कर्णोहस्तसंस्थया॥ नजघानरणेपार्थंकृष्णंवादेवकीसुतं॥ ७॥ तस्यहस्तस्थिताशक्तिःकालरात्रिरिवोद्यता॥ दैवोपहतबुद्धित्वान्नतांकर्णोविमुक्तवान्॥८॥ कृष्णेवादेवकीपुत्रेमोहितोदेवमायया॥ पार्थेवाशक्रकल्पेवैवधार्थंवासवींप्रभो॥ ९॥ धृतराष्ट्रउवाच दैवेनोपहतायूयंस्वबुद्ध्याकेशवस्यच॥ गताहि वासवीहत्वातृणभूतंघटोत्कचं॥ १०॥ कर्णश्चममपुत्राश्चसर्वेचान्येचपार्थिवाः॥ तेनवैदुष्प्रणीतेनगतावैवस्वतक्षयं ॥ ११ ॥ भूयएवतुमेशंसयथायुद्धमव र्तत॥ कुरूणांपांडवानांचहैडिंबेनिहतेतदा॥ १२ ॥येचतेभ्यद्रवन्द्रोणंव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ सृंजयाःसहपंचालैस्तेप्यकुर्वन्कथंरणं ॥ १३ ॥ सौमदत्तेर्वधा द्द्रोणमायांतंसैंधवस्यच॥ अमर्षाज्जीवितंत्यक्त्वागाहमानंवरूथिनीं ॥ १४ ॥ जृंभमाणमिवव्याघ्रंव्यात्ताननमिवांतकं॥ कथंप्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यंतंपांडुसृंज याः॥ १५॥ आचार्ययेचतेरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः॥ द्रौणिकर्णकृपास्ताततेवाकुर्वन्किमाहवे ॥ १६ ॥ भारद्वाजंजिघांसंतौसव्यसाचिवृकोदरौ॥ समार्च्छ न्मामकायुद्धेकथंसंजयशंसमे॥ १७॥ सिंधुराजवधेनेमेघटोत्कचवधेनते॥ अमर्षिताःसुसंक्रुद्धारणंचक्रुःकथंनिशि॥१८॥ संजयउवाच हतेघटोत्कचे राजन्कर्णेननिशिराक्षसे॥ प्रणदत्सुचहृष्टेषुतावकेषुयुयुत्सुषु॥ १९॥ आपतत्सुचवेगेनवध्यमानेबलेपिच ॥ विगाढायांरजन्यांचराजादैन्यंपरंगतः ॥ २० ॥ अब्रवीच्चमहाबाहुर्भीमसेनमिदंवचः॥ आवारयमहाबाहोधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं ॥ २१ ॥ हैडिंबेश्चैवघातेनमोहोमामाविशन्महान् ॥ एवंभीमंसमादिश्यस्वर थेसमुपाविशत्॥ २२॥ अश्रुपूर्णमुखोराजानिःश्वसंश्चपुनःपुनः॥ कश्मलंप्राविशद्घोरंदृष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं॥ २३॥ तंतथाव्यथितंदृष्ट्वाकृष्णोवचनमब्रवीत्॥ माव्यथांकुरुकौंतेयनैतत्त्वय्युपपद्यते॥ २४॥ वैक्लव्यंभरतश्रेष्ठयथाप्राकृतपूरुषे॥ उत्तिष्ठराजन्युध्यस्ववहगुर्वींधुरंविभो॥ २५॥ त्वयिवैक्लव्यमापन्नेसंशयो विजयेभवेत्॥ श्रुत्वाकृष्णस्यवचनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ २६॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ एतत्सैन्यमप्रदिंतं एतयोःसैन्याभ्यांप्रमर्दितमितिविग्रहः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

विमृज्यनेत्रेपाणिभ्यांकृष्णंवचनमब्रवीत् ॥ विदितामेमहाबाहोधर्माणांपरमागतिः ॥ २७ ॥ ब्रह्महत्याफलंतस्ययःकृतंनावबुध्यते ॥ अस्माकंहिवनस्थानांहै
डिंबेनमहात्मना ॥ २८ ॥ बालेनापिसताततेनकृतंसाह्यंजनार्दन ॥ अस्त्रहेतोर्गतंज्ञात्वापांडवंश्वेतवाहनं ॥ २९ ॥ असौकृष्णमहेष्वासःकाम्यकेमामुपस्थितः ॥
उषितश्चसहास्माभिर्यावन्नासीद्धनंजयः ॥ ३० ॥ गंधमादनयात्रायांदुर्गेभ्यश्चस्मतारिताः ॥ पांचालीचपरिश्रांतापृष्ठेनोढामहात्मना ॥ ३१ ॥ आरंभाच्चैव
युद्धानांयदेषकृतवान्प्रभो ॥ मदर्थेदुष्करंकर्मकृतंतेनमहाहवे ॥ ३२ ॥ स्वभावाद्याचमेप्रीतिःसहदेवेजनार्दन ॥ सैवमेपरमाप्रीतीराक्षसेंद्रेघटोत्कचे ॥ ३३ ॥
भक्तश्चमेमहाबाहुःप्रियोस्याहंप्रियश्चमे ॥ तेनविंदामिवार्ष्णेयकश्मलंशोकतापितः ॥ ३४ ॥ पश्यसैन्यानिवार्ष्णेयद्राव्यमाणानिकौरवैः ॥ द्रोणकर्णौतुसंय
त्तौपश्ययुद्धेमहारथौ ॥ ३५ ॥ निशीथेपांडवंसैन्यमेतत्सैन्यप्रमर्दितं ॥ गजाभ्यामिवमत्ताभ्यांयथानलवनंमहत् ॥ ३६ ॥ अनादृत्यबलंबाह्वोर्भीमसेनस्यमा
धव ॥ चित्रास्त्रतांचपार्थस्यविक्रमंतिस्मकौरवाः ॥ ३७ ॥ एषद्रोणश्चकर्णश्चराजाचैवसुयोधनः ॥ निहत्यराक्षसंयुद्धेहृष्टानर्दंतिसंयुगे ॥ ३८ ॥ कथंवास्मासु
जीवत्सुत्वयिचैवजनार्दन ॥ हैडिंबिःप्राप्तवान्मृत्युंसूतपुत्रेणसंगतः ॥ ३९ ॥ कदर्थीकृत्यनःसर्वान्पश्यतःसव्यसाचिनः ॥ निहतोराक्षसःकृष्णभीमसेनिर्महाबलः
॥ ४० ॥ यदाभिमन्युर्निहतोधार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ नासीत्तत्ररणेकृष्णसव्यसाचीमहारथः ॥ ४१ ॥ निरुद्धाश्चवयंसर्वेसैंधवेनदुरात्मना ॥ निमित्तमभवद्द्रोणः
सपुत्रस्तत्रकर्मणि ॥ ४२ ॥ उपदिष्टोवधोपायःकर्णस्यगुरुणास्वयं ॥ व्यायच्छतश्चखड्गेनद्विधाखड्गंचकारह ॥ ४३ ॥ व्यसनेवर्तमानस्यकृतवर्मानृशंसवत् ॥
अश्वान्जघानसहसातथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ ४४ ॥ तथेतरेमहेष्वासाःसौभद्रंयुध्यपातयन् ॥ अल्पेचकारणेकृष्णहतोगांडीवधन्वना ॥ ४५ ॥ सैंधवोयादवश्रेष्ठ
तच्चनातिप्रियंमम ॥ यदिशत्रुवधोन्याय्योभवेत्कर्तुंहिपांडवैः ॥ ४६ ॥ कर्णद्रोणौरणेपूर्वंहंतव्यावितिमेमतिः ॥ एतौहिमूलंदुःखानामस्माकंपुरुषर्षभ ॥ ४७ ॥
एतौरणेसमासाद्यसमाश्वस्तःसुयोधनः ॥ यत्रवध्योभवेद्द्रोणःसूतपुत्रश्चसानुगः ॥ ४८ ॥ तत्रावधीन्महाबाहुःसैंधवंदूरवासिनं ॥ अवश्यंतुमयाकार्यःसूतपु
त्रस्यनिग्रहः ॥ ४९ ॥ ततोयास्याम्यहंवीरस्वयंकर्णजिघांसया ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्द्रोणानीकेनसंगतः ॥ ५० ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवमुक्त्वाययौतूर्णंत्वरमाणोयुधिष्ठिरः ॥ सविस्फार्यमहच्चापंशंखंप्रध्माप्यभैरवं ॥ ५१ ॥ ततोरथसहस्रेणगजानांचशतैस्त्रिभिः ॥ वाजिभिःपंचसाहस्रैःपंचा
॥१८५॥ लैःसप्रभद्रकैः ॥ ५२ ॥ वृतःशिखंडीत्वरितोराजानंपृष्ठतोन्वयात् ॥ ततोभेरीःसमाजघ्नुःशंखान्दध्मुश्चदंशिताः ॥ ५३ ॥ पंचालाःपांडवाश्चैवयुधिष्ठिरपुरोग
माः ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवोधनंजयं ॥ ५४ ॥ एषप्रयातित्वरितःक्रोधाविष्टोयुधिष्ठिरः ॥ जिघांसुःसूतपुत्रस्यतस्योपेक्षानयुज्यते ॥ ५५ ॥ एवमुक्त्वाहृ
षीकेशःशीघ्रमश्वानचोदयत् ॥ दूरंप्रयांतंराजानमन्वगच्छज्जनार्दनः ॥ ५६ ॥ तंदृष्ट्वासहसायांतंसूतपुत्रजिघांसया ॥ शोकोपहतसंकल्पंदह्यमानमिवाग्नि
ना ॥ ५७ ॥ अभिगम्याब्रवीद्व्यासोधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ व्यासउवाच कर्णमासाद्यसंग्रामेदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः ॥ ५८ ॥ सव्यसाचिवधाकांक्षीश
क्तिंरक्षितवान्हिसः ॥ नचागाद्द्वैरथंजिष्णुर्दिष्ट्यातेनमहारणे ॥ ५९ ॥ सृजेतांस्पर्धिनावेतौदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ वध्यमानेषुचास्त्रेषुपीडितःसूतनंदनः ॥ ६० ॥
वासवींसमरेशक्तिंध्रुवंमुंचेद्युधिष्ठिर ॥ ततोभवेत्तेव्यसनंघोरंभरतसत्तम ॥ ६१ ॥ दिष्ट्यारक्षोहतंयुद्धेसूतपुत्रेणमानद ॥ वासवींकारणंकृत्वाकालेनोपहतो
ह्यसौ ॥ ६२ ॥ तवैवकारणाद्रक्षोनिहतंतातसंयुगे ॥ माक्रुधोभरतश्रेष्ठमाचशोकेमनःकृथाः ॥ ६३ ॥ प्राणिनामिहसर्वेषामेषानिष्ठायुधिष्ठिर ॥ भ्रातृभिःस
हितःसर्वैःपार्थिवैश्चमहात्मभिः ॥ ६४ ॥ कौरवान्समरेराजन्प्रतियुध्यस्वभारत ॥ पंचमेदिवसेतातपृथिवीतेभविष्यति ॥ ६५ ॥ नित्यंचपुरुषव्याघ्रधर्ममेवा
नुचिंतय ॥ आनृशंस्यंतपोदानंक्षमांसत्यंचपांडव ॥ ६६ ॥ सेवेथाःपरमप्रीतोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ इत्युक्त्वापांडवंव्यासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६७ ॥ इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधपर्वणिरात्रियुद्धेव्यासवाक्येत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंचघटोत्क
चवधपर्व ॥ अथद्रोणवधपर्व ॥ संजयउवाच व्यासेनैवमथोक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ स्वयंकर्णवधाद्वीरोनिवृत्तोभरतर्षभ ॥ १ ॥ घटोत्कचेतुनि
हतेसूतपुत्रेणतांनिशां ॥ दुःखामर्षवशंप्राप्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ दृष्ट्वाभीमेनमहतींवार्यमाणांचमूंतव ॥ धृष्टद्युम्नमुवाचेदंकुंभयोनिंनिवारय ॥ ३ ॥ त्वं
हिद्रोणविनाशायसमुत्पन्नोहुताशनात् ॥ सशरःकवचीखड्गीधन्वीचपरतापनः ॥ ४ ॥ ॥१८५॥

ऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यासेनैवमितिततोदुर्योधनइतिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

अभिद्रवरणेहृष्टोमाचतेभीःकथंचन ॥ जनमेजयःशिखंडीचदौर्मुखिश्चयशोधरः ॥ ५ ॥ अभिद्रवंतुसंहृष्टाःकुंभयोनिंसमंततः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाः
प्रभद्रकाः ॥ ६ ॥ द्रुपदश्चविराटश्चपुत्रभ्रातृसमन्वितौ ॥ सात्यकिःकेकयाश्चैवपांडवश्चधनंजयः ॥ ७ ॥ अभिद्रवंतुवेगेनकुंभयोनिवधेप्सया ॥ तथैवरथि
नःसर्वेहस्त्यश्वंयच्चकिंचन ॥ ८ ॥ पदाताश्चरणेद्रोणंपातयंतुमहारथं ॥ तथाज्ञप्तास्तुतेसर्वेपांडवेनमहात्मना ॥ ९ ॥ अभ्यद्रवंतवेगेनकुंभयोनिवधेप्सया ॥
आगच्छतस्तान्सहसासर्वोद्योगेनपांडवान् ॥ १० ॥ प्रतिजग्राहसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वोद्योगेनपांडवान् ॥ ११ ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्ध
इच्छन्द्रोणस्यजीवितं ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंश्रांतवाहनसैनिकं ॥ १२ ॥ पांडवानांकुरूणांचगर्जतामितरेतरं ॥ निद्रांधास्तेमहाराजपरिश्रांताश्चसंयुगे ॥ १३ ॥ नाभ्य
पद्यंतसमरेकांचिच्चेष्टांमहारथाः ॥ त्रियामारजनीचैषाघोररूपाभयानका ॥ १४ ॥ सहस्रयामप्रतिमाबभूवप्राणहारिणी ॥ वध्यतांचतथातेषांक्षतानांचवि
शेषतः ॥ १५ ॥ अर्धरात्रिःसमाजज्ञेनिद्रांधानांविशेषतः ॥ सर्वेह्यासन्निरुत्साहाःक्षत्रियादीनचेतसः ॥ १६ ॥ तवचैवपरेषांचगतास्त्राविगतेषवः ॥ तेतदापा
रयंतश्चव्हीमंतश्चविशेषतः ॥ १७ ॥ स्वधर्ममनुपश्यंतोनजहुःस्वामनीकिनीं ॥ अस्त्राण्यन्येसमुत्सृज्यनिद्रांधाःशेरतेजनाः ॥ १८ ॥ रथेष्वन्येगजेष्वन्येहयेष्व
न्येचभारत ॥ निद्रांधानोबुबुधिरेकांचिच्चेष्टांनराधिप ॥ १९ ॥ तानन्येसमरेयोधाःप्रेषयंतोयमक्षयं ॥ स्वप्नायमानांस्त्वपरेपरानतिविचेतसः ॥ २० ॥ आत्मा
नंसमरेजघ्नुःस्वानेवचपरानपि ॥ नानावाचोविमुंचंतोनिद्रांधास्तेमहारणे ॥ २१ ॥ अस्माकंचमहाराजपरेभ्योबहवोजनाः ॥ योद्धव्यमितितिष्ठंतोनिद्रासंर
क्तलोचनाः ॥ २२ ॥ संसर्पंतोरणेकेचिन्निद्रांधास्तेतथापरान् ॥ जघ्नुःशूरारणेशूरांस्तस्मिंस्तमसिदारुणे ॥ २३ ॥ हन्यमानमथात्मानंपरेभ्योबहवोजनाः ॥
नाभ्यजानंतसमरेनिद्रयामोहिताभृशं ॥ २४ ॥ तेषामेतादृशींचेष्टांविज्ञायपुरुषर्षभः ॥ उवाचवाक्यंबीभत्सुरुच्चैःसन्नादयन्दिशः ॥ २५ ॥ श्रांताभवंतोनिद्रां
धाःसर्वएवसवाहनाः ॥ तमसाचावृतेसैन्येरजसाबहुलेनच ॥ २६ ॥ तेयूयंयदिमन्यध्वमुपारमतसैनिकाः ॥ निमीलयतचात्रैवरणभूमौमुहूर्तकं ॥ २७ ॥ त
तोविनिद्राविश्रांताश्चंद्रमस्युदितेपुनः ॥ संसाधयिष्यथान्योन्यंसंग्रामंकुरुपांडवाः ॥ २८ ॥ तद्वचःसर्वधर्मज्ञाधार्मिकस्यविशांपते ॥ अरोचयंतसैन्यानित
थाचान्योन्यमब्रुवन् ॥ २९ ॥ चुक्रुशुःकर्णकर्णेतितथादुर्योधनेतिच ॥ उपारमतपांडूनांविरताहिवरूथिनी ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तथाविक्रोशमानस्यफाल्गुनस्यततस्ततः ॥ उपारमतपांडूनांसेनातवचभारत ॥३१॥ तामस्यवाचंदेवाश्चऋषयश्चमहात्मनः ॥ सर्वसैन्यानिचाक्षुद्रांप्रहृष्टाः
प्रत्यपूजयन् ॥ ३२ ॥ तत्संपूज्यवचोऽक्रूरंसर्वसैन्यानिभारत ॥ मुहूर्तमस्वपन्राजन्श्रांतानिभरतर्षभ ॥ ३३ ॥ सातुसंप्राप्यविश्रामंध्वजिनीतवभारत ॥ सु
खमाप्तवतीवीरमर्जुनंप्रत्यपूजयत् ॥ ३४ ॥ त्वयिवेदास्तथास्त्राणित्वयिबुद्धिपराक्रमौ ॥ धर्मस्त्वयिमहाबाहोदयाभूतेषुचानघ ॥३५॥ यच्चाश्वस्तास्तवेच्छामः
शर्मपार्थतदस्तुते ॥ मनसश्चप्रियानर्थान्वीरक्षिप्रमवाप्नुहि ॥ ३६ ॥ इतितेतंनरव्याघ्रंप्रशंसंतोमहारथाः ॥ निद्रयासमवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशांपते ॥ ३७ ॥
अश्वपृष्ठेषुचाप्यन्येरथनीडेषुचापरे ॥ गजस्कंधगताश्चान्येशेरतेचापरेक्षितौ ॥ ३८ ॥ सायुधाःसगदाश्चैवसखड्गाःसपरश्वधाः ॥ सप्रासकवचाश्चान्येनराःसु
प्ताःपृथक्पृथक् ॥ ३९ ॥ गजास्तेपन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुगुंठितैः ॥ निद्रांधावसुधांचक्रुर्घ्राणनिःश्वासशीतलां ॥ ४० ॥ सुप्ताःशुशुभिरेतत्रनिःश्वसंतोमहीतले ॥
विकीर्णागिरयोयद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः ॥ ४१ ॥ समांचविषमांचक्रुःखुराग्रैर्विकृतांमहीं ॥ हयाःकांचनयोक्त्रास्तेकेसरालंबिभिर्युगैः ॥ ४२ ॥ सुषुपुस्तत्रराजें
द्रयुक्तावाहेषुसर्वशः ॥ एवंहयाश्चनागाश्चयोधाश्चभरतर्षभ ॥ युद्धाद्विरम्यसुषुपुःश्रमेणमहतान्विताः ॥४३॥ तत्तथानिद्रयामग्नमबोधंप्रास्वपद्भृशं ॥ कुशलैःशि
ल्पिभिर्न्यस्तंपटेचित्रमिवाद्भुतं ॥ ४४ ॥ तेक्षत्रियाःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंसायकविक्षतांगाः ॥ कुंभेषुलीनाःसुषुपुर्गजानांकुचेषुलग्नाइवकामिनीनां ॥ ४५ ॥
ततःकुमुदनाथेनकामिनीगंडपांडुना ॥ नेत्रानंदेनचंद्रेणमाहेंद्रीदिगलंकृता ॥ ४६ ॥ दशशताक्षककुब्दरिनिःसृतःकिरणकेसरभासुरपिंजरः ॥ तिमिरवारण
यूथविदारणःसमुदियादुदयाचलकेसरी ॥ ४७ ॥ हरवृषोत्तमगात्रसमद्युतिःस्मरशरासनपूर्णसमप्रभः ॥ नववधूस्मितचारुमनोहरःप्रविसृतःकुमुदाकरबां
धवः ॥ ४८ ॥ ततोमुहूर्ताद्भगवान्पुरस्ताच्छशलक्षणः ॥ अरुणंदर्शयामासग्रसन्ज्योतिःप्रभांप्रभुः ॥ ४९ ॥ अरुणस्यतुतस्यानुजातरूपसमप्रभं ॥ रश्मिजा
लंमहच्चंद्रोमंदंमंदमवासृजत् ॥ ५० ॥ उत्सारयंतःप्रभयातमस्तेचंद्ररश्मयः ॥ पर्यगच्छञ्छनैःसर्वादिशःखंचक्षितिंतथा ॥ ५१ ॥ ततोमुहूर्ताद्भुवनंज्योति
र्भूतमिवाभवत् ॥ अप्रख्यमप्रकाशंचजगामाशुतमस्तथा ॥ ५२ ॥ प्रतिप्रकाशितेलोकेदिवाभूतेनिशाकरे ॥ विचेरुर्नविचेरुश्चराजन्नक्तंचरास्ततः ॥ ५३ ॥
बोध्यमानंतुतत्सैन्यंराजंश्चंद्रस्यरश्मिभिः ॥ बुबुधेशतपत्राणांवनंसूर्यांशुभिर्यथा ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

यथाचंद्रोदयोद्भूतःक्षुभितःसागरोभवत् ॥ तथाचंद्रोदयोद्भूतःसबभूवबलार्णवः ॥ ५५ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपुनरेवविशांपते ॥ लोकेलोकविनाशायपरंलोकम
भीप्सतां ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिरात्रियुद्धेसैन्यनिद्रायांचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच ततोदुर्योधनोद्रोणमभिगम्याब्रवीदिदं ॥ अमर्षवशमापन्नोजनयन्हर्षतेजसी ॥ १ ॥ दुर्योधनउवाच नमर्षणीयाःसंग्रामेविश्रमंतःश्र
मान्विताः ॥ सपत्नाग्लानमनसोलब्धलक्षाविशेषतः ॥ २ यत्तुमर्षितमस्माभिर्भवतःप्रियकाम्यया ॥ तएतेपरिविश्रांताःपांडवाबलवत्तराः ॥ ३ ॥ सर्वथापरि
हीनाःस्मतेजसाचबलेनच ॥ भवतापाल्यमानास्तेविवर्धंतेपुनःपुनः ॥ ४ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणिब्राह्मादीनिचयानिह ॥ तानिसर्वाणितिष्ठंतिभवत्येवविशेष
तः ॥ ५ ॥ नपांडवेयानवयंनान्येलोकेधनुर्धराः ॥ युध्यमानस्यतेतुल्याःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ६ ॥ ससुरासुरगंधर्वानिमाँल्लोकान्द्विजोत्तम ॥ सर्वास्त्रविद्भवान्ह
न्याद्दिव्यैरस्त्रैर्नसंशयः ॥ ७ ॥ सभवान्मर्षयत्येतांस्त्वत्तोभीतान्विशेषतः ॥ शिष्यत्वंवापुरस्कृत्यममवामंदभाग्यतां ॥ ८ ॥ संजयउवाच एवमुद्धर्षितो
द्रोणःकोपितश्चसुतेनते ॥ समन्युरब्रवीद्राजन्दुर्योधनमिदंवचः ॥ ९ ॥ स्थविरःसन्परंशक्त्याघटेदुर्योधनाहवे ॥ अतःपरंमयाकार्यंक्षुद्रंविजयगृद्धिना ॥ १० ॥
अनस्त्रविदयंसर्वोहंतव्योस्त्रविदाजनः ॥ यद्भवान्मन्यतेचापिशुभंवायदिवाशुभं ॥ ११ ॥ तद्वैकर्तास्मिकौरव्यवचनात्तवनान्यथा ॥ निहत्यसर्वपंचालान्यु
द्धेकृत्वापराक्रमं ॥ १२ ॥ विमोक्ष्येकवचंराजन्सत्येनायुधमालभे ॥ मन्यसेयच्चकौंतेयमर्जुनंश्रांतमाहवे ॥ १३ ॥ तस्यवीर्यंमहाबाहोश्शृणुसत्येनकौरव ॥ तं
नदेवानगंधर्वानयक्षानचराक्षसाः ॥ १४ ॥ उत्सहंतेरणेजेतुंकुपितंसव्यसाचिनं ॥ खांडवेयेनभगवान्प्रत्युद्यातःसुरेश्वरः ॥ १५ ॥ सायकैर्वारितश्चापिवर्षमा
णोमहात्मना ॥ यक्षानागास्तथादैत्यायेचान्येबलगर्विताः ॥ १६ ॥ निहताःपुरुषेंद्रेणतच्चापिविदितंतव ॥ गंधर्वाघोषयात्रायांचित्रसेनादयोजिताः ॥ १७ ॥
यूयंतैर्ह्रियमाणाश्चमोक्षितादृढधन्वना ॥ निवातकवचाश्चापिदेवानांशत्रवस्तथा ॥ १८ ॥ सुरैरवध्याःसंग्रामेतेनवीरेणनिर्जिताः ॥ दानवानांसहस्राणिहि
रण्यपुरवासिनां ॥ १९ ॥ विजिग्येपुरुषव्याघ्रःसशक्योमानुषैःकथं ॥ प्रत्यक्षंचैवतेसर्वंयथाबलमिदंतव ॥ २० ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८४॥ ॥७॥ त्रिभागमात्रशेषायां

क्षपितंपांडुपुत्रेणचेष्टतांनोविशांपते॥ संजयउवाच तंतदाभिप्रशंसंतमर्जुनंकुपितस्तदा॥ २१॥ द्रोणंतवसुतोराजन्पुनरेवेदमब्रवीत्॥ अहंदुःशासनःकर्णःशकुनिर्मातुलश्चमे॥२२॥ हनिष्यामोर्जुनंसंख्येद्विधाकृत्वाद्यभारतीं॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभारद्वाजोहसन्निव॥२३॥ अन्ववर्ततराजानंस्वस्तितेस्त्विति चाब्रवीत्॥ कोहिगांडीवधन्वानंज्वलंतमिवतेजसा॥ २४॥ अक्षयंक्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियःक्षत्रियर्षभं॥ तंनवित्तपतिर्नेंद्रोनयमोनजलेश्वरः॥ २५॥ नासुरोरगरक्षांसिक्षपयेयुःसहायुधं॥ मूढास्त्वेतानिभाषंतेयानीमान्यात्थभारत॥ २६॥ युद्धेत्यर्जुनमासाद्यस्वस्तिमान्कोव्रजेद्गृहान्॥ त्वंतुसर्वाभिशंकित्वान्निष्ठुरःपापनिश्चयः॥२७॥ श्रेयसस्त्वद्धितेयुक्तांस्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि॥गच्छत्वमपिकौंतेयमात्मार्थेजहिमाचिरं॥२८॥त्वमप्याशंससेयोद्धुंकुलजःक्षत्रियोह्यसि॥ इमान्किंक्षत्रियान्सर्वान्घातयिष्यस्यनागसः॥२९॥ त्वमस्यमूलंवैरस्यतस्मादासादयार्जुनं॥एषतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्ममनुव्रतः॥३०॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारेप्रयात्वर्जुनमाहवे॥ एषोक्षकुशलोजिह्मोद्यूतकृत्कितवःशठः॥३१॥ देवितानिकृतिप्रज्ञोयुधिजेष्यतिपांडवान्॥ त्वयाकथितमत्यर्थंकर्णेनसहहृष्टवत्॥३२॥ असकृच्छून्यवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्यशृण्वतः॥ अहंचतातकर्णश्चभ्राताद्दुःशासनश्चमे॥ ३३॥ पांडुपुत्रान्हनिष्यामःसहिताःसमरेत्रयः॥ इतितेकत्थमानस्यश्रुतंसंसदिसंसदि॥ ३४॥ अनुतिष्ठप्रतिज्ञांतांसत्यवाक्भवतैःसह॥ एषतेपांडवःशत्रुरविशंकोग्रतःस्थितः॥ ३५॥ क्षत्रधर्ममवेक्षस्वश्लाघ्यस्तववधोजयात्॥ दत्तंभुक्तमधीतंचप्राप्तमैश्वर्यमीप्सितं॥ ३६॥ कृतकृत्योनृणश्चासिमाभैर्युध्यस्वपांडवं॥ इत्युक्त्वासमरेद्रोणोन्यवर्ततयतःपरे॥ द्वैधीकृत्यततःसेनांयुद्धंसमभवत्तदा॥३७॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिद्रोणदुर्योधनभाषणेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥७॥ संजयउवाच त्रिभागमात्रशेषायांरात्र्यांयुद्धमवर्तत॥ कुरूणांपांडवानांचसंहृष्टानांविशांपते॥ १॥ अथचंद्रप्रभांमुष्णन्नादित्यस्यपुरःसरः॥ अरुणोभ्युदयांचक्रेताम्रीकुर्वन्निवांबरं॥ २॥ प्राच्यांदिशिसहस्रांशोररुणेनारुणीकृतं॥ तापनीयंयथाचक्रंभ्राजतेरविमंडलं॥३॥

मुहूर्तत्रयावशिष्टायां तत्रसूर्योदयोत्तरंत्रयोदश्यांद्रोणस्यनाशः त्रयोदश्यांशुक्लायांयुद्धारंभस्यहेमंतेप्रथमेमासेशुक्लपक्षेत्रयोदशीं प्रवृत्तंभारतंयुद्धमितिभारतसावित्र्यामुक्तस्यचोपपत्तिःसिध्यति ॥१॥२॥३॥

कितवोवंचकः शठोधूर्तः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ततोरथाश्वांश्वमनुष्ययानान्युत्सृज्यसर्वेकुरुपांडुयोधाः ॥ दिवाकरस्याभिमुखंजपंतःसंध्यागताःप्रांजलयोबभूवुः ॥ ४ ॥ ततोद्वैधीकृतेसैन्येद्रोणःसोमकपांड
वान् ॥ अभ्यद्रवत्सपंचालान्दुर्योधनपुरोगमः ॥ ५ ॥ द्वैधीकृतान्कुरून्दृष्ट्वामाधवोर्जुनमब्रवीत् ॥ सपत्नान्सव्यतःकृत्वाअपसव्यमिमंकुरु ॥ ६ ॥ समाधवम
नुज्ञायकुरुष्वेतिधनंजयः ॥ द्रोणकर्णौमहेष्वासौसव्यतःपर्यवर्तत ॥ ७ ॥ अभिप्रायंतुकृष्णस्यज्ञात्वापरपुरंजयः ॥ आजिशीर्षगतंपार्थंभीमसेनोभ्युवाचह ॥
॥ ८ ॥ भीमसेनउवाच अर्जुनार्जुनबीभत्सोशृणुष्वैतद्वचोमम ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः ॥ ९ ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेश्रेयोनप्रतिपत्स्य
से ॥ असंभावितरूपस्त्वंसुनृशंसंकरिष्यसि ॥ १० ॥ सत्यश्रीधर्मयशसांवीर्येणानृण्यमाप्नुहि ॥ भिंध्यनीकंयुधांश्रेष्ठअपसव्यमिमान्कुरु ॥ ११ ॥ संजय
उवाच ससव्यसाचीभीमेनचोदितःकेशवेनच ॥ कर्णद्रोणावतिक्रम्यसमंतात्पर्यवारयत् ॥ १२ ॥ तमाजिशीर्षमायांतंदहंतंक्षत्रियर्षभान् ॥ पराक्रांतंपरा
क्रम्यततःक्षत्रियपुंगवाः ॥ १३ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंवर्धमानमिवानलं ॥ अथदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ १४ ॥ अभ्यवर्षञ्छरव्रातैःकुंतीपुत्रंधनं
जयं ॥ तेषामस्त्राणिसर्वेषामुत्तमास्त्रविदांवरः ॥ १५ ॥ कदर्थीकृत्यराजेंद्रशरवर्षैरवाकिरत् ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यलघुहस्तोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ सर्वानविध्य
न्निशितैर्दशभिर्दशभिःशरैः ॥ उद्धूतारजसोवृष्टिःशरवृष्टिस्तथैवच ॥ १७ ॥ तमश्चघोरंशब्दश्चतदासमभवन्महान् ॥ नद्यौर्नभूमिर्नदिशःप्राज्ञायंततथागते ॥
॥ १८ ॥ सैन्येनरजसामूढंसर्वमंधमिवाभवत् ॥ नैवतेनवयंराजन्प्राज्ञासिष्मपरस्परं ॥ १९ ॥ उद्देशेनहितेनस्मसमयुध्यंतपार्थिवाः ॥ विरथारथिनोराजन्स
मासाद्यपरस्परं ॥ २० ॥ केशेषुसमसज्जंतकवचेषुभुजेषुच ॥ हताश्वाहतसूताश्चनिश्चेष्टारथिनोहताः ॥ २१ ॥ जीवंतइवतत्रस्मव्यदृश्यंतभयार्दिताः ॥ हतान्
गजान्समाश्लिष्यपर्वतानिववाजिनः ॥ २२ ॥ गतसत्वाव्यदृश्यंतततथैवसहसादिभिः ॥ ततस्त्वभ्यवसृत्यैवसंग्रामादुत्तरांदिशं ॥ २३ ॥ आतिष्ठदाहवेद्रोणो
विधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ तमाजिशीर्षादेकांतमपक्रांतंनिशम्यतु ॥ २४ ॥ समकंपंतसैन्यानिपांडवानांविशांपते ॥ भ्राजमानंश्रियायुक्तंज्वलंतमिवतेजसा ॥
॥ २५ ॥ द्रोणंदृष्ट्वापरेत्रेसुश्चेरुर्मम्लुश्चभारत ॥ आह्वयंतंपरानीकंप्रभिन्नमिववारणं ॥ २६ ॥ नैनमाशंसिरेजेतुंदानवावासवंयथा ॥ केचिदासन्निरुत्साहाः
केचित्क्रुद्धामनस्विनः ॥ २७ ॥ विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिदासन्नमर्षिताः ॥ हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नराधिपाः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ शशापशपथंकृतवान् ॥ ४५ ॥ इष्टापूर्तात्तथाक्षात्रादिति

अपरेदशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्छिताः ॥ व्याक्षिपन्नायुधानन्येमम्रदुश्चापरेभुजान् ॥ २९ ॥ अन्येचान्वपतन्द्रोणंत्यक्त्वात्मानोमहौजसः ॥ पंचालास्तुविशेषेणद्रोणसायकपीडिताः ॥ ३० ॥ समसज्जंतराजेंद्रसमरेभृशवेदनाः ॥ ततोविराटद्रुपदौद्रोणंप्रतिययूरणे ॥ ३१ ॥ तथाचरंतंसंग्रामेभृशंसमरदुर्जयं ॥ द्रुपदस्यततःपौत्रास्त्रयएवविशांपते ॥ ३२ ॥ चेदयश्चमहेष्वासाद्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ॥ तेषांद्रुपदपौत्राणांत्रयाणांनिशितैःशरैः ॥ ३३ ॥ त्रिभिर्द्रोणोहरत्प्राणांस्तेहतान्यपतन्भुवि ॥ ततोद्रोणोजयद्युद्धेचेदिकैकेयसृंजयान् ॥ ३४ ॥ मत्स्यांश्चैवाजयत्कृत्स्नान्भारद्वाजोमहारथान् ॥ ततस्तुद्रुपदःक्रोधाच्छरवर्षमवासृजत् ॥ ३५ ॥ द्रोणंप्रतिमहाराजविराटश्चैवसंयुगे ॥ तंनिहत्येषुवर्षंतुद्रोणःक्षत्रियमर्दनः ॥ ३६ ॥ तौशरैश्छादयामासविराटद्रुपदावुभौ ॥ द्रोणेनच्छाद्यमानौतुक्रुद्धौसंग्राममूर्धनि ॥ ३७ ॥ द्रोणंशरैर्विव्यधतुःपरमंक्रोधमास्थितौ ॥ ततोद्रोणोमहाराजक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ ३८ ॥ भल्लाभ्यांभृशतीक्ष्णाभ्यांचिच्छेदधनुषीतयोः ॥ ततोविराटःकुपितःसमरेतोमरान्दश ॥ ३९ ॥ दशाचिक्षेपचशरान्द्रोणस्यवधकांक्षया ॥ शक्तिंचद्रुपदोघोरामायसींस्वर्णभूषितां ॥ ४० ॥ चिक्षेपभुजगेंद्राभांक्रुद्धोद्रोणरथंप्रति ॥ ततोभल्लैःसुनिशितैश्छित्वातांस्तोमरान्दश ॥ ४१ ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यांद्रोणश्चिच्छेदसायकैः ॥ ततोद्रोणःसुपीताभ्यांभल्लाभ्यामरिमर्दनः ॥ ४२ ॥ द्रुपदंचविराटंचप्रेषयामासमृत्यवे ॥ हतेविराटेद्रुपदेकेकयेषुतथैवच ॥ ४३ ॥ तथैवचेदिमत्स्येषुपंचालेषुतथैवच ॥ हतेषुत्रिषुवीरेषुद्रुपदस्यचनप्तृषु ॥ ४४ ॥ द्रोणस्यकर्मतद्दृष्ट्वाकोपदुःखसमन्वितः ॥ शशापरथिनांमध्येधृष्टद्युम्नोमहामनाः ॥ ४५ ॥ इष्टापूर्तात्तथाक्षात्राद्ब्राह्मण्याच्चसनश्यतु ॥ द्रोणोयस्याद्यमुच्येतयंवाद्रोणःपराभवेत् ॥ ४६ ॥ इतितेषांप्रतिश्रुत्यमध्येसर्वधनुष्मतां ॥ आयाद्द्रोणंसहानीकःपांचाल्यःपरवीरहा ॥ ४७ ॥ पंचालास्त्वेकतोद्रोणमभ्यघ्नन्पांडवैःसह ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ४८ ॥ सोदर्याश्चयथामुख्यास्तेरक्षन्द्रोणमाहवे ॥ रक्ष्यमाणंतथाद्रोणंसर्वैस्तैस्तुमहारथैः ॥ ४९ ॥ यतमानास्तुपंचालानशेकुःप्रतिवीक्षितुं ॥ तत्राक्रुध्यद्भीमसेनोधृष्टद्युम्नस्यमारिष ॥ ५० ॥

इष्टंयागहोमादि आपूर्तंक्षेत्रारामादि क्षात्रंद्रुपदकुलोत्पन्नत्वात् ब्राह्मण्यंयाजोपयाजयोर्ब्राह्मणयोस्तपसाब्राह्मणरूपादग्नेश्चजातत्वात्एतत्सर्वंतस्यनश्यतु यस्यशत्रुर्द्रोणोनमुच्येतमरणंनप्राप्नुयात् यंवामांवाद्रोणोयदिपराभवेदिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५१ ॥ अवस्थितमरिमुक्तविधंशपथंशपित्वापिकःपरिपालयेत्कस्तद्धननंकुर्यादपितुसर्वोपितद्धननंकुर्यादेवेतिसार्धःश्लोकः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

सएनंवाग्भिरुग्राभिस्ततक्षपुरुषर्षभः॥ भीमसेनउवाच द्रुपदस्यकुलेजातःसर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तमः ॥ ५१ ॥ कःक्षत्रियोमन्यमानःप्रेक्षेतारिमवस्थितं॥ पितृपुत्रवधंप्राप्यपुमान्कःपरिपालयेत्॥ ५२ ॥ विशेषतस्तुशपथंशपित्वाराजसंसदि ॥ एषवैश्वानरइवसमिद्धःस्वेनतेजसा ॥ ५३ ॥ शरचापेंधनोद्रोणःक्षत्रंदहतितेजसा ॥ पुराकरोतिनिःशेषांपांडवानामनीकिनीं॥ ५४ ॥ स्थिताःपश्यतमेकर्मद्रोणमेवव्रजाम्यहं॥ इत्युक्त्वाप्राविशत्क्रुद्धोद्रोणानीकंवृकोदरः॥ ॥ ५५ ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तववाहिनीं ॥ धृष्टद्युम्नोपिपांचाल्यःप्रविश्यमहतींचमूं ॥ ५६ ॥ आससादरणेद्रोणंतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ नैवनस्तादृशंयुद्धंदृष्टपूर्वंनचश्रुतं ॥ ५७॥ यथासूर्योदयेराजन्समुत्पिंजोभवन्महान् ॥ संसक्तान्येवचादृश्यन्रथवृंदानिमारिष ॥ ५८॥ हतानिचविकीर्णानिशरीराणिशरीरिणां॥ केचिदन्यत्रगच्छंतःपथिचान्यैरुपद्रुताः॥ ५९ ॥ विमुखाःपृष्ठतश्चान्येताड्यंतेपार्श्वतःपरे॥ तथासंसक्तयुद्धंतदभवद्भृशदारुणं॥अथसंध्यागतःसूर्यःक्षणेनसमपद्यत॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच तेतथैवमहाराजदंशितारणमूर्धनि॥ संध्यागतंसहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे॥ १ ॥ उदितेतुसहस्रांशौतप्तकांचनसप्रभे॥ प्रकाशितेषुलोकेषुपुनर्युद्धमवर्तत॥ २ ॥ द्वंद्वानितत्रयान्यासन्संसक्तानिपुरोदयात्॥ तान्येवाभ्युदितेसूर्येसमसज्जंतभारत ॥ ३ ॥ रथैर्हयाहयैर्नागाःपादातैश्चापिकुंजराः ॥ हयैर्हयाःसमाजग्मुःपादाताश्चपदातिभिः॥ ४ ॥ रथारथैरिभैर्नागास्तथैवभरतर्षभ ॥ संसक्ताश्चवियुक्ताश्चयोधाःसंन्यपतन्रणे ॥ ५॥ तेरात्रौकृतकर्माणःश्रांताःसूर्यस्यतेजसा॥ क्षुत्पिपासापरीतांगाविसंज्ञाबहवोभवन् ॥ ६ ॥ शंखभेरीमृदंगानांकुंजराणांचगर्जतां ॥ विस्फारितविकृष्टानांकार्मुकाणांचकूजतां॥ ॥ ७॥ शब्दःसमभवद्राजन्दिविस्पृग्भरतर्षभ ॥ द्रवतांचपदातीनांशस्त्राणांपततामपि ॥ ८ ॥ हयानांह्रेषतांचापिरथानांचनिवर्ततां ॥ क्रोशतांगर्जतांचैवतदासीत्तुमुलंमहत्॥ ९॥ विवृद्धस्तुमुलःशब्दोद्यामगच्छन्महांस्तदा॥ नानायुधनिकृत्तानांचेष्टतामातुरःस्वनः॥ १०॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेतथैवेति सहस्रांशुंविकीर्णकरसहस्रंउदेष्यंतमित्यर्थः आदित्यंसूर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ स्वेकौरवाःस्वान्स्वभृत्यान्परेपांडवाःस्वान्स्वभृत्यान् स्वेइत्यनुवर्तते परेषांपांडवानांस्वान्स्वेकौरवाःपरेषांपांडवानांपरान्कौरवान्परेपांडवाजघ्नुरित्यन्वयःपरेषामित्युभयत्रसंबध्यते स्वपरविभागो वक्तुःसंजयस्यानुरोधात् ॥ १२ ॥ वीरेति निज्यंतेप्रक्षाल्यंतेवासांसियेषुतेप्रदेशानेजनानितेषुयथावाससांराशयोभवंत्येवमुद्यतानांप्रतिकूलंपिष्टानांचखड्गानांराशयःप्रत्यदृश्यंत निज्यतांक्षालनैःउद्यम्यो

भूमावश्रूयतमहांस्तदासील्क्रपणंमहत् ॥ पततांपात्यमानानांपत्त्यश्वरथदंतिनां ॥ ११ ॥ तेषुसर्वेष्वनीकेषुव्यतिषक्तेष्वनेकशः ॥ स्वेस्वान्जघ्नुःपरेस्वांश्चस्वान्परे षांपरेपरान् ॥ १२ ॥ वीरबाहुविसृष्टाश्चयोधेषुचगजेषुच ॥ राशयःप्रत्यदृश्यंतवाससांनेजनेष्विव ॥ १३ ॥ उद्यतप्रतिपिष्टानांखड्गानांवीरबाहुभिः ॥ सएवश ब्दस्तद्रूपोवाससांनिज्यतामिव ॥ १४ ॥ अर्धासिभिस्तथाखड्गैस्तोमरैःसपरश्वधैः ॥ निकृष्टयुद्धंसंसक्तंमहदासीत्सुदारुणं ॥ १५ ॥ गजाश्वकायप्रभवांनरदे हप्रवाहिनीं ॥ शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णांमांसशोणितकर्दमां ॥ १६ ॥ आर्तनादस्वनवतींपताकाशस्त्रफेनिलां ॥ नदींप्रावर्तयन्वीराःपरलोकौघगामिनीं ॥ १७ ॥ शरशक्त्यर्दिताःक्लांतारात्रिमूढाल्पचेतसः ॥ विष्टभ्यसर्वगात्राणिव्यतिष्ठन्गजवाजिनः ॥ १८ ॥ बाहुभिःकवचैश्चित्रैःशिरोभिश्चारुकुंडलैः ॥ युद्धोपकरणै श्चान्यैस्तत्रतत्रचकाशिरे ॥ १९ ॥ क्रव्यादसंघैराकीर्णंमृतैरर्धमृतैरपि ॥ नासीद्रथपथस्तत्रसर्वमायोधनंप्रति ॥ २० ॥ मज्जत्सुचक्रेषुरथान्सत्वमास्थायवा जिनः ॥ कथंचिदवहन्श्रांतावेपमानाःशरार्दिताः ॥ २१ ॥ कुलसत्वबलोपेतावाजिनोवारणोपमाः ॥ विह्वलंतूर्णमुद्भ्रांतंसभयंभारतातुरं ॥ २२ ॥ बलमा सीत्तदासर्वमृतेद्रोणार्जुनावुभौ ॥ तावेवास्तांनिलयनंतावार्तायनमेवच ॥ २३ ॥ तावेवान्येसमासाद्यजग्मुर्वैवस्वतक्षयं ॥ आविग्नमभवत्सर्वंकौरवाणांमह द्बलं ॥ २४ ॥ पंचालानांचसंसक्तंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ अंतकाक्रीडसदृशंभीरूणांभयवर्धनं ॥ २५ ॥ पृथिव्यांराजवंश्यानामुत्थितेमहतिक्षये ॥ नतत्रकर्णंद्रोणं वानार्जुनंनयुधिष्ठिरं ॥ २६ ॥ नभीमसेनंनयमौनपांचाल्यंनसात्यकिं ॥ नचदुःशासनंद्रौणिंनदुर्योधनसौबलौ ॥ २७ ॥ नकृपंमद्रराजंचकृतवर्माणमेवच ॥ नचान्यान्नैवचात्मानंनक्षितिंनदिशस्तथा ॥ २८ ॥ पश्यामराजन्संसक्तान्सैन्येनरजसावृतान् ॥ संभ्रांतेतुमुलेघोरेरजोमेघेसमुत्थिते ॥ २९ ॥ द्वितीयामिवसं प्राप्ताममन्यंतनिशांतदा ॥ नज्ञायंतेकौरवेयानपंचालानपांडवाः ॥ ३० ॥

द्यम्यशिलायांस्फाल्यमानानां श्लोकद्वयं ॥ १३ ॥ १४ ॥ अर्धासिभिरेकधारैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ निलयनमाश्रयः आर्तायनंआर्तानांभयवारणंस्वीयानां शत्रू णांतुतावेवमृत्युकरावित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ चतुरश्चत्वारः भ्रात्रादुःशासनेन ॥ ३५ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

नदिशोद्यौर्नचोर्वीचनसमंविषमंतथा ॥ हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परानप्यथवास्वकान् ॥ ३१ ॥ न्यपातयंस्तदायुद्धेनराःस्मविजयैषिणः ॥ उद्भूतत्वात्तुरजसःप्रसे
काच्छोणितस्यच ॥ ३२ ॥ प्राशाम्यतरजोभौमंशीघ्रत्वादनिलस्यच ॥ तत्रनागाहयायोधारथिनोथपदातयः ॥ ३३ ॥ पारिजातवनानीवव्यरोचन्रुधिरोक्षि
ताः ॥ ततोदुर्योधनःकर्णोद्रोणोदुःशासनस्तथा ॥ ३४ ॥ पांडवैःसमसज्जंतचतुर्भिश्चतुरोरथाः ॥ दुर्योधनःसहभ्रात्रायमाभ्यांसमसज्जत ॥ ३५ ॥ वृकोदरे
णराधेयोभारद्वाजेनचार्जुनः ॥ तद्धोरंमहदाश्चर्यंसर्वेप्रैक्षंतसर्वतः ॥ ३६ ॥ रथर्षभाणामुग्राणांसन्निपातममानुषं ॥ रथमार्गैर्विचित्रैस्तैर्विचित्ररथसंकुलं ॥
॥ ३७ ॥ अपश्यन्रथिनोयुद्धंविचित्रंचित्रयोधिनां ॥ यतमानाःपराक्रांताःपरस्परजिगीषवः ॥ ३८ ॥ जीमूताइवघर्मांतेशरवर्षैरवाकिरन् ॥ तेरथान्सूर्यसं
काशानास्थिताःपुरुषर्षभाः ॥ ३९ ॥ अशोभंतयथामेघाःशारदाश्चलविद्युतः ॥ योधास्तेतुमहाराजक्रोधामर्षसमन्विताः ॥ ४० ॥ स्पर्धिनश्चमहेष्वासाः
कृतयत्नाधनुर्धराः ॥ अभ्यगच्छंस्तथान्योन्यंमत्तागजवृषाइव ॥ ४१ ॥ ननूनंदेहभेदोस्तिकालेराजन्ननागते ॥ यत्रसर्वेनयुगपद्व्यशीर्यंतमहारथाः ॥ ४२ ॥
बाहुभिश्चरणैश्छिन्नैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ कार्मुकैर्विशिखैःप्रासैःखड्गैःपरशुपट्टिशैः ॥ ४३ ॥ नालीकैःक्षुद्रनाराचैर्नखरैःशक्तितोमरैः ॥ अन्यैश्चविविधाका
रैर्धौतैःप्रहरणोत्तमैः ॥ ४४ ॥ विचित्रैर्विविधाकारैःशरीरावरणैरपि ॥ विचित्रैश्चरथैर्भग्नैर्हतैश्चगजवाजिभिः ॥ ४५ ॥ शून्यैश्चैवनगाकारैर्हतयोधध्वजैरथैः ॥
अमनुष्यैर्हयैस्त्रस्तैःकृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥ ४६ ॥ वातायमानैरसकृद्धतवीरैरलंकृतैः ॥ व्यजनैःकंकटैश्चैवध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ ४७ ॥ छत्रैराभरणैर्वस्त्रैर्माल्यै
श्चसुसुगंधिभिः ॥ हारैःकिरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैःकिंकिणीगणैः ॥ ४८ ॥ उरस्थैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभिरेवच ॥ आसीदायोधनंतत्रनभस्तारागणैरिव ॥
॥ ४९ ॥ ततोदुर्योधनस्यासीन्नकुलेनसमागमः ॥ अमर्षितेनक्रुद्धस्यक्रुद्धेनामर्षितस्यच ॥ ५० ॥ अपसव्यंचकाराथमाद्रीपुत्रस्तवात्मजं ॥ किरञ्छरशतैर्हृ
ष्टस्तत्रनादोमहानभूत् ॥ ५१ ॥ अपसव्यंकृतंसंख्येभ्रातृव्येनात्यमर्षिणा ॥ नामृष्यततमप्याजौप्रतिचक्रेपसव्यतः ॥ ५२ ॥ पुत्रस्तवमहाराजराजादुर्योधनो
द्रुतं ॥ ततःप्रतिचिकीर्षंतमपसव्यंतुतेसुतं ॥ ५३ ॥ न्यवारयततेजस्वीनकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ ससर्वतोनिवार्यैनंशरजालेनपीडयन् ॥ ५४ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

विमुखंनकुलश्चक्रेतत्सैन्याःसमपूजयन् ॥ तिष्ठतिष्ठेतिनकुलोबभाषेतनयंतव ॥ संस्मृत्यसर्वदुःखानितवदुर्मंत्रितंचतत् ॥ ५५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिनकुलयुद्धेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच ततोदुःशासनःक्रुद्धःसहदेवमुपाद्रवत् ॥ रथवेगेनतीव्रेणकंपयन्निवमेदिनीं ॥ १ ॥ तस्यापततएवाशुभल्लेनामित्रकर्शनः ॥ माद्रीपुत्रःशिरोयंतुःसशिरस्त्राणमच्छिनत् ॥ २ ॥ नैनंदुःशासनःसूतंनापिकश्चनसैनिकः ॥ हृतोत्तमांगमाशुत्वात्सहदेवेनबुद्धवान् ॥ ३ ॥ यदात्वसंगृहीतत्वात्प्रयांत्यश्वायथासुखं ॥ ततोदुःशासनःसूतंबुबुधेगतचेतसं ॥ ॥ ४ ॥ सहयान्सन्निगृह्याजौस्वयंहयविशारदः ॥ युयुधेरथिनांश्रेष्ठोलघुचित्रंचसुष्ठुच ॥ ५ ॥ तदस्यापूजयन्कर्मस्वेपरेचापिसंयुगे ॥ हतसूतरथेनाजौव्यचरद्यदभीतवत् ॥ ६ ॥ सहदेवस्तुतानश्वांस्तीक्ष्णैर्बाणैरवाकिरत् ॥ पीड्यमानाःशरैश्चाशुप्राद्रवंस्तेततस्ततः ॥ ७ ॥ सरश्मिषुविषक्तत्वादुत्ससर्जशरासनं ॥ धनुषाकर्मकुर्वंस्तुरश्मींश्चपुनरुत्सृजन् ॥ ८ ॥ छिद्रेष्वेतेषुतंबाणैर्माद्रीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ परीप्संस्त्वत्सुतंकर्णस्तदंतरमवापतत् ॥ ९ ॥ वृकोदरस्ततःकर्णंत्रिभिर्भल्लैःसमाहितः ॥ आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नन्बाह्वोरुरसिचानदत् ॥ १० ॥ सनिवृत्तस्ततःकर्णःसंघट्टितइवोरगः ॥ भीममावारयामासविकिरन्निशिताञ्छरान् ॥ ११ ॥ ततोभूत्तुमुलंयुद्धंभीमराधेययोस्तदा ॥ तौवृषाविवनर्दंतौविवृत्तनयनावुभौ ॥ १२ ॥ वेगेनमहतान्योन्यंसंरब्धावभिपेततुः ॥ अभिसंश्लिष्टयोस्तत्रतयोराहवशौंडयोः ॥ १३ ॥ विच्छिन्नशरपातत्वाद्गदायुद्धमवर्तत ॥ गदयाभीमसेनस्तुकर्णस्यरथकूबरं ॥ १४ ॥ बिभेदशतधाराजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोभीमस्यराधेयोगदामाविध्यवीर्यवान् ॥ १५ ॥ अवासृजद्रथेतांतुबिभेदगदयागदां ॥ ततोभीमःपुनर्गुर्वींचिक्षेपाधिरथेर्गदां ॥ १६ ॥ तांगदांबहुभिःकर्णःसुपुंखैःसुप्रवेजितैः ॥ प्रत्यविध्यत्पुनश्चान्यैःसाभीमंपुनराव्रजत् ॥ १७ ॥ व्यालीवमंत्राभिहताकर्णबाणैरभिद्रुता ॥ तस्याःप्रतिनिपातेनभीमस्यविपुलोध्वजः ॥ १८ ॥ पपातसारथिश्चास्यमुमोहचगदाहतः ॥ सकर्णेसायकानष्टौव्यसृजत्क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ तैस्तस्यनिशितैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनोमहाबलः ॥ चिच्छेदपरवीरघ्नःप्रहसन्निवभारत ॥ २० ॥ ध्वजंशरासनंचैवशरावापंचभारत ॥ कर्णोप्यन्यद्धनुर्गृह्यहेमपृष्ठंदुरासदं ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ज्ञानमेकस्थ

ततःपुनस्तुराधेयोहयानस्यरथेषुभिः॥ ऋक्षवर्णान्जघानाशुतथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ २२ ॥ सविपन्नरथोभीमोनकुलस्याप्लुतोरथं ॥ हरिर्यथागिरेःशृंगंसमा
क्रामदरिंदमः ॥ २३ ॥ तथाद्रोणार्जुनौचित्रमयुध्येतांमहारथौ ॥ आचार्यशिष्यौराजेंद्रकृतप्रहरणौयुधि ॥ २४॥ लघुसंधानयोगाभ्यांरथयोश्चरणेनच॥
मोहयंतौमनुष्याणांचक्षूंषिचमनांसिच ॥ २५॥ उपारमंततेसर्वेयोधाभरतसत्तम ॥ अदृष्टपूर्वंपश्यंतस्तद्युद्धंगुरुशिष्ययोः॥ २६ ॥ विचित्रान्पृतनामध्येरथ
मार्गानुदीर्यतौ॥ अन्योन्यमपसव्यंचकर्तुंवीरौतदेषतुः॥ २७॥ पराक्रमंतयोर्योधादद्दृशुस्तेसुविस्मिताः॥ तयोःसमभवद्युद्धंद्रोणपांडवयोर्महत्॥ २८॥ आ
मिषार्थेमहाराजगगनेश्येनयोरिव॥ यद्यच्चकारद्रोणस्तुकुंतीपुत्रजिगीषया॥ २९॥ तत्तत्प्रतिजघानाशुप्रहसंस्तस्यपांडवः॥ यदाद्रोणोनशक्नोतिपांडवंस्म
विशेषितुं ॥ ३० ॥ ततःप्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः॥ ऐंद्रंपाशुपतंत्वाष्ट्रंवायव्यमथवारुणं ॥ ३१ ॥ मुक्तंमुक्तंद्रोणचापात्तज्जघानधनंजयः॥ अ
स्त्राण्यस्त्रैर्यदातस्यविधिवद्धंतिपांडवः॥ ३२॥ ततोस्त्रैःपरमैर्दिव्यैर्द्रोणःपार्थमवाकिरत्॥ यद्यदस्त्रंसपार्थायप्रयुंक्तेविजिगीषया॥ ३३॥ तस्यतस्यविघाताय
तत्तद्धिकुरुतेर्जुनः॥ सवध्यमानेष्वस्त्रेषुदिव्येष्वपियथाविधि ॥ ३४ ॥ अर्जुनेनार्जुनंद्रोणोमनसैवाभ्यपूजयत्॥ मेनेचात्मानमधिकंपृथिव्यामधिभारत
॥३५॥ तेनशिष्येणसर्वेभ्यःशस्त्रविद्भ्यःपरंतपः॥वार्यमाणस्तुपार्थेनतथामध्येमहात्मनां॥३६॥यतमानोर्जुनंप्रीत्याप्रत्यवारयदुत्स्मयन्॥ततोंतरिक्षेदेवाश्चगं
धर्वाश्चसहस्रशः॥ ३७॥ ऋषयःसिद्धसंघाश्चव्यतिष्ठंतदिदृक्षया॥ तदप्सरोभिराकीर्णंयक्षगंधर्वसंकुलं॥३८॥ श्रीमदाकाशमभवद्भूयोमेघाकुलंयथा॥ तत्र
स्मांतर्हितावाचोव्यचरंतपुनःपुनः॥ ३९॥ द्रोणपार्थस्तवोपेताव्यश्रूयंतनराधिप॥ विसृज्यमानेष्वस्त्रेषुज्वालयत्सुदिशोदश॥ ४० ॥ अब्रुवंस्तत्रसिद्धाश्चऋष
यश्चसमागताः ॥ नैवेदंमानुषंयुद्धंनासुरंनचराक्षसं ॥ ४१ ॥ नदैवंनचगांधर्वंब्राह्मंध्रुवमिदंपरं ॥ विचित्रमिदमाश्चर्यंननोदृष्टंनचश्रुतं॥ ४२ ॥ अतिपां
डवमाचार्योद्रोणंचाप्यतिपांडवः॥ नानयोरंतरंशक्यंद्रष्टुमन्येनकेनचित्॥४३॥ यदिरुद्रोद्विधाकृत्ययुध्येतात्मानमात्मना ॥ तत्रशक्योपमाकर्तुमन्यत्रतुन
विद्यते॥ ४४॥ ज्ञानमेकस्थमाचार्येज्ञानंयोगश्चपांडवे॥ शौर्यमेकस्थमाचार्येबलंशौर्यंचपांडवे॥ ४५॥

मिति आचार्येज्ञानस्यशौर्यस्यचावधिरित्यर्थः अर्जुनस्तुयोगेनबलेनचाधिकः कृष्णसारथिगांडीवदीव्यरथध्वजबुध्यादिभिर्यौवनेनचयुक्तत्वात् तथाचयोगबलाभ्यामाचार्यसाम्यंप्राप्तइत्यर्थः ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पारमवधिः आर्षक्लीबत्वं अन्यतरेणेतिशेषः गम्यतेप्राप्यतेअन्योन्ययुद्धे ततस्तदा संकुलयुद्धंअनियतयोधंयुद्धं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नापतत्बाणैरंतरिक्षस्य पूरितत्वादितिभावः ॥ ५४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रयोधृष्टद्युम्नोऽन्यौद्वौच ॥ ६ ॥

॥१९१॥ नेमौशक्यौमहेष्वासौयुद्धेक्षपयितुंपरैः ॥ इच्छमानौपुनरिमौहन्येतांसामरंजगत् ॥ ४६ ॥ इत्यब्रुवन्महाराजदृष्ट्वातौपुरुषर्षभौ ॥ अंतर्हितानिभूतानिप्रकाशा
निचसर्वशः ॥ ४७ ॥ ततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंप्रादुश्चक्रेमहामतिः ॥ संतापयन्रणेपार्थंभूतान्यंतर्हितानिच ॥ ४८ ॥ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥ ववौच
विषमोवायुःसागराश्चापिचुक्षुभुः ॥ ४९ ॥ ततस्त्रासोमहानासीत्कुरुपांडवसेनयोः ॥ सर्वेषांचैवभूतानामुद्यतेस्त्रेमहात्मना ॥ ५० ॥ ततःपार्थोप्यसंभ्रांतस्तद
स्त्रंप्रतिजघ्निवान् ॥ ब्रह्मास्त्रेणैवराजेंद्रततःसर्वमशीशमत् ॥ ५१ ॥ यदानगम्यतेपारंतयोरन्यतरस्यवा ॥ ततःसंकुलयुद्धेनतद्युद्धंव्याकुलीकृतं ॥ ५२ ॥ नाज्ञाय
ततःकिंचित्पुनरेवविशांपते ॥ प्रवृत्ततेतुमुलेयुद्धेद्रोणपांडवयोर्मृधे ॥ ५३ ॥ शरजालैःसमाकीर्णेमेघजालैरिवांबरे ॥ नापतच्चततःकश्चिदंतरिक्षचरस्तदा ॥
॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच
तस्मिंस्तथावर्तमानेगजाश्वनरसंक्षये ॥ दुःशासनोमहाराजधृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १ ॥ सतुरुक्मरथासक्तोदुःशासनशरार्दितः ॥ अमर्षात्तवपुत्रस्यशरैर्वाहा
नवाकिरत् ॥ २ ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसध्वजःसहसारथिः ॥ नादृश्यतमहाराजपार्षतस्यशरैश्चितः ॥ ३ ॥ दुःशासनस्तुराजेंद्रपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ नाशकत्प्र
मुखेस्थातुंशरजालप्रपीडितः ॥ ४ ॥ सतुदुःशासनंबाणैर्विमुखीकृत्यपार्षतः ॥ किरञ्छरसहस्राणिद्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५ ॥ अभ्यपद्यतहार्दिक्यःकृतवर्मा
त्वनंतरं ॥ सोदर्याणांत्रयश्चैवतएनंपर्यवारयन् ॥ ६ ॥ तंयमौपृष्ठतोन्वैतांरक्षंतौपुरुषर्षभौ ॥ द्रोणायाभिमुखंयांतंदीप्यमानमिवानलं ॥ ७ ॥ संप्रहारमकुर्वंस्तेसर्वे
चसुमहारथाः ॥ अमर्षिताःसत्त्ववंतःकृत्वामरणमग्रतः ॥ ८ ॥ शुद्धात्मानःशुद्धवृत्ताराजन्स्वर्गपुरस्कृताः ॥ आर्यंयुद्धमकुर्वंतपरस्परजिगीषवः ॥ ९ ॥ शुक्लाभि
जनकर्माणोमतिमंतोजनाधिप ॥ धर्मयुद्धमयुध्यंतप्रेप्संतोगतिमुत्तमां ॥ १० ॥ नतत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रंयुद्धमेवच ॥ नात्रकर्णीननालीकोनलिप्तोनचबस्ति
कः ॥ ११

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शुक्लःशुद्धोऽभिजनोवंशोयेषांतेस्वयंशोधितकर्माणश्च ॥ १० ॥ अशस्तमप्रशस्यं प्रशस्यत्वमाह नात्रेति कर्णीविलोमकंटकद्वययुक्तः सहिउद्ध्रियमाणोंऽत्राण्युद्धरति नालीकःअल्पत्वाद्देहमग्नःसन्दुरुद्धरः नलिप्तोविषेणेतिशेषः बस्तिकःशल्यदंडसंधौशिथिलस्तस्योद्धरणेशल्यंबस्तिमध्येमज्जतिदंडमात्रंनिःसरति (अन्येबस्तकइतिपठित्वाशृंगघटितइतिव्याचख्युः) ॥ ११ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सूचीकर्णिसजातीयोबह्रुकंटकः (कपिशस्तुल्योमर्कटास्थिमयोवेतिप्राञ्चः) कार्ष्णायसमयः सन्नदृढेप्याघातेऽतर्बहुप्रविशति कपिशस्त्रिषुश्यामेइतिमेदिनी गवास्थिजोगजास्थिजस्तन्मयफलकश्चवा

नसूचीकपिशोनैवनगवास्थिर्गजास्थिजः ॥ इषुरासीन्नसंश्लिष्टोनपूतिर्नचजिह्मगः ॥ १२ ॥ ऋजून्येवविशुद्धानिसर्वेशस्त्राण्यधारयन् ॥ सुयुद्धेनपराँल्लोका
नीप्संतःकीर्तिमेवच ॥ १३ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंसर्वदोषविवर्जितं ॥ चतुर्णांतवयोधानांतैस्त्रिभिःपांडवैःसह ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतान्दृष्ट्वातवराजन्रथर्षभा
न् ॥ यमाभ्यांवारितान्वीराञ्छीघ्रास्त्रोद्रोणमभ्ययात् ॥ १५ ॥ निवारितास्तुतेवीरास्तयोःपुरुषसिंहयोः ॥ समसज्जंतचत्वारोवाताःपर्वतयोरिव ॥ १६ ॥ द्वाभ्यां
द्वाभ्यांयमौसार्धंरथाभ्यांरथपुंगवौ ॥ समासक्तौततोद्रोणंधृष्टद्युम्नोभ्यवर्तत ॥ १७ ॥ दृष्ट्वाद्रोणायपांचाल्यंव्रजंतंयुद्धदुर्मदं ॥ यमाभ्यांतांश्चसंसक्तांस्तदंतरमु
पाद्रवत् ॥ १८ ॥ दुर्योधनोमहाराजकिरञ्छोणितभोजनान् ॥ तंसात्यकिःशीघ्रतरंपुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९ ॥ तौपरस्परमासाद्यसमीपेकुरुमाधवौ ॥ हसमा
नौनृशार्दूलावभीतौसमसज्जतां ॥ २० ॥ बाल्यवृत्तानिसर्वाणिप्रीयमाणौविचिंत्यतौ ॥ अन्योन्यंप्रेक्षमाणौचस्मयमानौपुनःपुनः ॥ २१ ॥ अथदुर्योधनोरा
जासात्यकिंसमभाषत ॥ प्रियंसखायंसततंगर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२ ॥ धिक्क्रोधंधिक्सखेलोभंधिङ्मोहंधिगमर्षितं ॥ धिगस्तुक्षात्रमाचारंधिगस्तुबलमौर
सं ॥ २३ ॥ यत्रमामभिसंधत्सेत्वांचाहंशिनिपुंगव ॥ त्वंहिप्राणैःप्रियतरोममाहंचसदातव ॥ २४ ॥ स्मरामितानिसर्वाणिबाल्यवृत्तानियानिनौ ॥ तानिस
र्वाणिजीर्णानिसांप्रतंनोरणाजिरे ॥ २५ ॥ किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यांयुद्धमेवाद्यसात्वत ॥ तंतथावादिनंतत्रसात्यकिःप्रत्यभाषत ॥ २६ ॥ प्रहसन्विशिखांस्ती
क्ष्णानुद्यम्यपरमास्त्रवित् ॥ नेयंसभाराजपुत्रनाचार्यस्यनिवेशनं ॥ २७ ॥ यत्रक्रीडितमस्माभिस्तदाराजन्समागतैः ॥ दुर्योधनउवाच क्वसाक्रीडाग
तास्माकंबाल्येवैशिनिपुंगव ॥ २८ ॥ क्वचयुद्धमिदंभूयःकालोहिदुरतिक्रमः ॥ किन्नुनोविद्यतेकृत्यंधनेनधनलिप्सया ॥ २९ ॥ यत्रयुध्यामहेसर्वेधनलोभा
त्समागताः ॥ संजयउवाच तंतथावादिनंतत्रराजानंमाधवोब्रवीत् ॥ ३० ॥ एवंवृत्तंसदाक्षात्रंयुध्यंतीहगुरूनपि ॥ यदितेहंप्रियोराजन्जहिमांमाचि
रंकृथाः ॥ ३१ ॥ त्वत्कृतेसुकृतान्लोकान्गच्छेयंभरतर्षभ ॥ यातेशक्तिर्बलंयच्चतत्क्षिप्रंमयिदर्शय ॥ ३२ ॥

णोविषलिप्तवज्ज्ञेयः श्लिष्टोद्विशल्यःक्षतद्वयकरत्वाद्धेयः पूतिर्मलिनशल्यः सोपिक्षतपोषकश्चर्वितोवा जिह्मगोऽन्यल्लक्ष्यत्वेनप्रदर्श्यान्यत्रपातितः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नेच्छामितदहंद्रष्टुंमित्राणांव्यसनंमहत् ॥ इत्येवंव्यक्तमाभाष्यप्रतिभाष्यचसात्यकिः ॥ ३३॥ अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रोदयांनाकुरुतात्मनि ॥ तमायांतंमहाबाहुंप्र
त्यगृण्हात्तवात्मजः ॥ ३४ ॥ शरैश्चावाकिरद्राजन्शैनेयंतनयस्तव ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरुमाधवसिंहयोः ॥ ३५ ॥ अन्योन्यंक्रुद्धयोर्घोरंयथाद्विरदसिंहयोः ॥
ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःसात्वतंयुद्धदुर्मदं ॥ ३६ ॥ दुर्योधनःप्रत्यविध्यत्कुपितोदशभिःशरैः ॥ तंसात्यकिःप्रत्यविध्यत्तथैवावाकिरच्छरैः ॥ ३७ ॥ पंचाशतापुनश्चा
जौत्रिंशतादशभिश्चह ॥ सात्यकिंतुरणेराजन्प्रहसंस्तनयस्तव ॥ ३८ ॥ आकर्णपूर्णैर्निशितैर्विव्याधत्रिंशताशरैः ॥ ततोस्यसशरंचापंक्षुरप्रेणद्विधाच्छिनत् ॥
॥ ३९ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायलघुहस्तस्ततोदृढं ॥ सात्यकिर्व्यसृजच्चापिशरश्रेणींसुतस्यते ॥ ४० ॥ तामापतंतींसहसाशरश्रेणींजिघांसया ॥ चिच्छेदबहुधा
राजाततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ ४१ ॥ सात्यकिंचत्रिसप्तत्यापीडयामासवेगितः ॥ स्वर्णपुंखैःशिलाधौतैराकर्णापूर्णनिःसृतैः ॥ ४२ ॥ तस्यसंदधतश्चेषुंसंहितेषुच
कार्मुकं ॥ आच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णंशरैश्चैवाप्यवीविधत् ॥ ४३ ॥ सगाढविद्धोव्यथितःप्रत्यपायाद्रथांतरे ॥ दुर्योधनोमहाराजदाशार्हशरपीडितः ॥ ४४ ॥ समा
श्वस्यतुपुत्रस्तेसात्यकिंपुनरभ्ययात् ॥ विसृजन्निषुजालानियुयुधानरथंप्रति ॥ ४५ ॥ तथैवसात्यकिर्बाणान्दुर्योधनरथंप्रति ॥ सततंविसृजन्राजंस्तत्संकुल
मवर्तत ॥ ४६ ॥ तत्रेषुभिःक्षिप्यमाणैःपतद्भिश्चशरीरिषु ॥ अग्नेरिवमहाकक्षैःशब्दःसमभवन्महान् ॥ ४७ ॥ तयोःशरसहस्रैश्चसंछन्नंवसुधातलं ॥ अगम्यरू
पंचशरैराकाशंसमपद्यत ॥ ४८ ॥ तत्राप्यधिकमालक्ष्यमाधवंरथसत्तमं ॥ क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णःपरीप्संस्तनयंतव ॥ ४९ ॥ नतुतंमर्षयामासभीमसेनोमहाब
लः ॥ सोभ्ययात्त्वरितःकर्णंविसृजन्सायकान्बहून् ॥ ५० ॥ तस्यकर्णःशितान्बाणान्प्रतिहन्यहसन्निव ॥ धनुःशरांश्चचिच्छेदसूतंचाभ्यहनच्छरैः ॥ ५१ ॥ भीमसे
नस्तुसंक्रुद्धोगदामादायपांडवः ॥ ध्वजंधनुश्चसूतंचसंममर्दाहवेरिपोः ॥ ५२ ॥ रथचक्रंचकर्णस्यबभंजसमहाबलः ॥ भग्नचक्रेरथेतिष्ठदकंपःशैलराडिव ॥
॥ ५३ ॥ एकचक्रंरथंतस्यतमूहुःसुचिरंहयाः ॥ एकचक्रमिवार्कस्यरथंसप्तहयायथा ॥ ५४ ॥ अमृष्यमाणःकर्णस्तुभीमसेनमयुध्यत ॥ विविधैरिषुजालैश्च
नानाशस्त्रैश्चसंयुगे ॥ ५५ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःसूतपुत्रमयोधयत् ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेक्रुद्धोधर्मसुतोब्रवीत् ॥ ५६ ॥ पंचालानांनरव्याघ्रान्मत्स्यांश्चपु ॥१९२॥
रुषर्षभान् ॥ येनःप्राणाःशिरोयेचयेनोयोधामहारथाः ॥ ५७ ॥ तएतेधार्तराष्ट्रेषुविषक्ताःपुरुषर्षभाः ॥ किंतिष्ठतयथामूढाःसर्वेविगतचेतसः ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पंचालानामिति ॥ १ ॥ २ ॥

तत्रगच्छतयत्रैतेयुध्यंतेमामकारथाः ॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यसर्वएवगतज्वराः ॥ ५९ ॥ जयंतोवध्यमानाश्चगतिमिष्टांगमिष्यथ ॥ जित्वावाबहुभिर्यज्ञैर्यजध्वं भूरिदक्षिणैः ॥ ६० ॥ हतावादेवसाद्भूत्वालोकान्प्राप्स्यथपुष्कलान् ॥ तेराज्ञाचोदितावीरायोत्स्यमानामहारथाः ॥ ६१ ॥ क्षात्रधर्मंपुरस्कृत्यत्वरिताद्रोणमभ्ययुः ॥ पंचालास्त्वेकतोद्रोणमभ्यघ्नन्निशितैःशरैः ॥ ६२ ॥ भीमसेनपुरोगाश्चाप्येकतःपर्यवारयन् ॥ आसंस्तुपांडुपुत्राणांत्रयोजिह्ममहारथाः ॥ ६३ ॥ यमौचभीमसेनश्चप्राक्रोशंस्तेधनंजयं ॥ अभिद्रवार्जुनक्षिप्रंकुरून्द्रोणादपानुद ॥ ६४ ॥ ततएनंहनिष्यंतिपंचालाहतरक्षिणं ॥ कौरवेयांस्ततःपार्थःसहसासमुपाद्रवत् ॥ ६५ ॥ पंचालानेवतुद्रोणोधृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ममर्दुस्तरसावीराःपंचमेहनिभारत ॥ ६६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणि संकुलयुद्धेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच

पंचालानांततोद्रोणोप्यकरोत्कदनंमहत् ॥ यथाक्रुद्धोरणेशक्रोदानवानांक्षयंपुरा ॥ १ ॥ द्रोणास्त्रेणमहाराजवध्यमानाःपरेयुधि ॥ नात्रसंतरणेद्रोणात्सत्ववंतोमहारथाः ॥ २ ॥ युध्यमानामहाराजपंचालाःसृंजयास्तथा ॥ द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धेयोधयंतोमहारथाः ॥ ३ ॥ तेषांतुच्छाद्यमानानांपंचालानांसमंततः ॥ अभवद्भैरवोनादोवध्यतांशरवृष्टिभिः ॥ ४ ॥ वध्यमानेषुसंग्रामेपंचालेषुमहात्मना ॥ उदीर्यमाणेद्रोणास्त्रेपांडवान्भयमाविशत् ॥ ५ ॥ दृष्ट्वाश्वनरयोधानांविपुलंचक्षयंयुधि ॥ पांडवेयामहाराजनाशशंसुर्जयंतदा ॥ ६ ॥ कच्चिद्द्रोणोननःसर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ॥ समिद्धःशिशिरापायेदहन्कक्षमिवानलः ॥ ७ ॥ नचैनंसंयुगेकश्चित्समर्थःप्रतिवीक्षितुं ॥ नचैनमर्जुनोजातुप्रतियुध्येतधर्मवित् ॥ ८ ॥ त्रस्तान्कुंतीसुतान्दृष्ट्वाद्रोणसायकपीडितान् ॥ मतिमान्श्रेयसेयुक्तःकेशवोर्जुनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ नैषयुद्धेनसंग्रामेजेतुंशक्यःकथंचन ॥ सधनुर्धन्विनांश्रेष्ठोदेवैरपिसवासवैः ॥ १० ॥ न्यस्तशस्त्रस्तुसंग्रामेशक्योहंतुंभवेन्नृभिः ॥ आस्थीयतांजयेयोगोधर्ममुत्सृज्यपांडवाः ॥ ११ ॥ यथानसंयुगेसर्वान्निहन्याद्रुक्मवाहनः ॥ अश्वत्थाम्निहतेनैषयुद्धेदितिमतिर्मम ॥ १२ ॥ तंहतंसंयुगेकश्चिदस्मैशंसतुमानवः ॥ एतन्नारोचयद्राजन्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १३ ॥ अन्येत्वरोचयन्सर्वेंकृच्छ्रेणतुयुधिष्ठिरः ॥ ततोभीमोमहाबाहुरनीकेस्वेमहागजं ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

जघानगदयाराजन्नश्वत्थामानमित्युत ॥ परप्रमथनंघोरंमालवस्येंद्रवर्मणः ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तुसव्रीडमुपेत्यद्रोणमाहवे ॥ अश्वत्थामाहतइतिशब्दमुच्चैश्च
कारह ॥ १६ ॥ अश्वत्थामेतिहिगजःख्यातोनाम्नाहतोभवत् ॥ कृत्वामनसितंभीमोमिथ्याव्याहृतवांस्तदा ॥ १७ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वाद्रोणस्तत्परमाप्रियं ॥
मनसासन्नगात्रोभूद्यथासैकतमंभसि ॥ १८ ॥ शंकमानःसतन्मिथ्यावीर्यज्ञःस्वसुतस्यवै ॥ हतःसइतिचश्रुत्वानैवधैर्यादकंपत ॥ १९ ॥ सलब्ध्वाचेतनांद्रो
णःक्षणेनैवसमाश्वसत् ॥ अनुचिंत्यात्मनःपुत्रमविषह्यमरातिभिः ॥ २० ॥ सपार्षतमभिद्रुत्यजिघांसुर्मृत्युमात्मनः ॥ अवाकिरत्सहस्रेणतीक्ष्णानांकंकपत्रि
णां ॥ २१ ॥ तंविंशतिसहस्राणिपंचालानांनरर्षभाः ॥ तथाचरंतंसंग्रामेसर्वतोवाकिरञ्छरैः ॥ २२ ॥ शरैस्तैराचितंद्रोणंनापश्याममहारथं ॥ भास्करंजलदैरु
द्धंवर्षास्विवविशांपते ॥ २३ ॥ विधूयतान्बाणगणान्पंचालानांमहारथः ॥ प्रादुश्चक्रेततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंपरंतपः ॥ २४ ॥ वधायतेषांशूराणांपंचालानाममर्षि
तः ॥ ततोव्यरोचतद्रोणोविनिघ्नन्सर्वसैनिकान् ॥ २५ ॥ शिरांस्यपातयच्चापिपंचालानांमहामृधे ॥ तथैवपरिघाकारान्बाहून्कनकभूषणान् ॥ २६ ॥ तेवध्य
मानाःसमरेभारद्वाजेनपार्थिवाः ॥ मेदिन्यामन्वकीर्यंतवातनुन्नाइवद्रुमाः ॥ २७ ॥ कुंजराणांचपततांहयौघानांचभारत ॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणि
तकर्दमा ॥ २८ ॥ हत्वाविंशतिसाहस्रान्पंचालानांरथव्रजान् ॥ अतिष्ठदाहवेद्रोणोविधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ २९ ॥ तथैवचपुनःक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ व
सुदानस्यभल्लेनशिरःकायादपाहरत् ॥ ३० ॥ पुनःपंचशतान्मत्स्यान्षट्सहस्रांश्चसृंजयान् ॥ हस्तिनामयुतंहत्वाजघानाश्वायुतंपुनः ॥ ३१ ॥ क्षत्रियाणाम
भावायदृष्ट्वाद्रोणमवस्थितं ॥ ऋषयोभ्यागतास्तूर्णंहव्यवाहपुरोगमाः ॥ ३२ ॥ विश्वामित्रोजमदग्निर्भरद्वाजोथगौतमः ॥ वसिष्ठःकश्यपोत्रिश्चब्रह्मलोकंनिनी
षवः ॥ ३३ ॥ सिकताःपृश्नयोगर्गावालखिल्यामरीचिपाः ॥ भृगवोंगिरसश्चैवसूक्ष्माश्चान्येमहर्षयः ॥ ३४ ॥ तएनमब्रुवन्सर्वेद्रोणमाहवशोभिनं ॥ अधर्मतः
कृतंयुद्धंसमयोनिधनस्यते ॥ ३५ ॥ न्यस्यायुधंरणेद्रोणसमीक्षास्मानवस्थितान् ॥ नातःक्रूरतरंकर्मपुनःकर्तुमिहार्हसि ॥ ३६ ॥ वेदवेदांगविदुषःसत्यधर्मरत
स्यते ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणतवैतन्नोपपद्यते ॥ ३७ ॥ त्यजायुधममोघेषोतिष्ठवर्त्मनिशाश्वते ॥ परिपूर्णश्चकालस्तेवस्तुंलोकेद्यमानुषे ॥ ३८ ॥ ब्रह्मास्त्रेणत्वया ॥१९३॥
दग्धाअनस्त्रज्ञानराभुवि ॥ यदेतदीदृशंविप्रकृतंकर्मनसाधुतत् ॥ ३९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

न्यस्यायुधंरणेविप्रद्रोणमात्वंचिरंकृथाः॥ मापापिष्ठतरंकर्मकरिष्यसिपुनर्द्विज॥ ४०॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाभीमसेनवचश्चतत्॥ धृष्टद्युम्नंचसंप्रेक्ष्यरणेसवि
मनाभवत्॥ ४१॥ संदिह्यमानोव्यथितःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ अहतंवाहतंवेतिपप्रच्छसुतमात्मनः॥ ४२॥ स्थिराबुद्धिर्हिद्रोणस्यनपार्थोवक्ष्यतेनृतं॥ त्र
याणामपिलोकानामैश्वर्यार्थेकथंचन॥ ४३॥ तस्मात्तंपरिपप्रच्छनान्यंकंचिद्द्विजर्षभः॥ तस्मिंस्तस्यहिसत्याशाबाल्यात्प्रभृतिपांडवे॥ ४४॥ ततोनिष्पांड
वामुर्वींकरिष्यंतंयुधांपतिं॥ द्रोणंज्ञात्वाधर्मराजंगोविंदोव्यथितोब्रवीत्॥ ४५॥ यद्यर्धदिवसंद्रोणोयुध्यतेमन्युमास्थितः॥ सत्यंब्रवीमितेसेनाविनाशंसमु
पैष्यति॥४६॥ सभवांस्त्रातुनोद्रोणात्सत्याज्ज्यायोनृतंवचः॥ अनृतंजीवितस्यार्थेवदन्नस्पृश्यतेऽनृतैः॥४७॥ तयोःसंवदतोरेवंभीमसेनोब्रवीदिदं॥४८॥श्रुत्वैवं
तुमहाराजवधोपायंमहात्मनः॥ गाहमानस्यतेसेनांमालवस्येंद्रवर्मणः॥ ४९॥ अश्वत्थामेतिविख्यातोगजःशक्रगजोपमः॥ निहतोयुधिविक्रम्यततोहंद्रो
णमब्रुवं॥ ५०॥ अश्वत्थामाहतोब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति॥ नूनंनाश्रद्दधद्वाक्यमेषमेपुरुषर्षभः॥५१॥ सत्वंगोविंदवाक्यानिमानयस्वजयैषिणः॥ द्रोणायनि
हतंशंसराजन्शारद्वतीसुतं॥५२॥ त्वयोक्तोनैवयुध्येतजातुराजन्द्विजर्षभः॥ सत्यवान्हित्रिलोकेस्मिन्भवान्ख्यातोजनाधिप॥ ५३॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्ण
वाक्यप्रचोदितः॥ भावित्वाच्चमहाराजवक्तुंसमुपचक्रमे॥ ५४॥ तमतथ्यभयेमग्नोजयेसक्तोयुधिष्ठिरः॥ अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतःकुंजरइत्युत॥ ५५॥ तस्य
पूर्वंरथःपृथ्व्याश्चतुरंगुलमुच्छ्रितः॥ बभूवैवंचतेनोक्तेतस्यवाहाःस्पृशन्महीं॥ ५६॥ युधिष्ठिरात्तुतद्वाक्यंश्रुत्वाद्रोणोमहारथः॥ पुत्रव्यसनसंतप्तोनिराशोजी
वितेभवत्॥ ५७॥ आगस्कृतमिवात्मानंपांडवानांमहात्मनां॥ ऋषिवाक्येनमन्वानःश्रुत्वाचनिहतंसुतं॥ ५८॥ विचेताःपरमोद्विग्नोधृष्टद्युम्नमवेक्ष्यच॥ यो
द्धुंनाशक्नुवद्राजन्यथापूर्वमरिंदमः॥५९॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणियुधिष्ठिरासत्यकथनेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९०॥
॥ छ॥ ॥ छ॥ संजयउवाच तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नंशोकोपहतचेतसं॥ पंचालराजस्यसुतोधृष्टद्युम्नःसमाद्रवत्॥ १॥ यइष्ट्वामनुजेंद्रेणद्रुपदेनमहा
मखे॥ लब्धोद्रोणविनाशायसमिद्धाद्धव्यवाहनात्॥ २॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९०॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ तंदृष्ट्वेति॥ १॥ २॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सधनुर्जैत्रमादायघोरंजलदनिःस्वनं ॥ दृढज्यमजरंदिव्यंशरंचाशीविषोपमं ॥ ३ ॥ संदधेकार्मुकेतस्मिंस्ततस्तमनलोपमं ॥ द्रोणंजिघांसुःपांचाल्योमहाज्वा
लमिवानलं ॥ ४ ॥ तस्यरूपंशरस्यासीद्धनुर्ज्यामंडलांतरे ॥ द्योततोभास्करस्येवघनांतेपरिवेषिणः ॥ ५ ॥ पार्षतेनपरामृष्टंज्वलंतमिवतद्धनुः ॥ अंतकालमनु
प्राप्तंमेनिरेवीक्ष्यसैनिकाः ॥ ६ ॥ तमिषुंसंहतंतेनभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ दृष्ट्वामन्यतदेहस्यकालपर्यायमागतं ॥ ७ ॥ ततःप्रयत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्यवारणे ॥
नचास्यास्त्राणिराजेंद्रप्रादुरासन्महात्मनः ॥ ८ ॥ तस्यत्वहानिचत्वारिक्षपाचैकास्यतोगता ॥ तस्यचाह्नस्त्रिभागेनक्षयंजग्मुःपतत्रिणः ॥ ९ ॥ सशरक्षयमासा
द्यपुत्रशोकेनचार्दितः ॥ विविधानांचदिव्यानामस्त्राणामप्रसादतः ॥ १० ॥ उत्स्रष्टुकामःशस्त्राणिऋषिवाक्यप्रचोदितः ॥ तेजसापूर्यमाणश्चयुयुधेनयथापु
रा ॥ ११ ॥ भूयश्चान्यत्समादायदिव्यमांगिरसंधनुः ॥ शरांश्चब्रह्मदंडाभान्धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२ ॥ ततस्तंशरवर्षेणमहतासमवाकिरत् ॥ व्यशातयच्चसं
क्रुद्धोधृष्टद्युम्नममर्षणं ॥ १३ ॥ शरांश्चशतधातस्यद्रोणश्चिच्छेदसायकैः ॥ ध्वजंधनुश्चनिशितैःसारथिंचाप्यपातयत् ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नःप्रहस्यान्यत्पुनरादाय
कार्मुकं ॥ शितेनचैनंबाणेनप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ १५ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोऽसंभ्रांतइवसंयुगे ॥ भल्लेनशितधारेणचिच्छेदास्यपुनर्धनुः ॥ १६ ॥ यच्चास्य
बाणविकृतंधनूंषिचविशांपते ॥ सर्वंचिच्छेददुर्धर्षोगदांखड्गंचवर्जयन् ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नंचविव्याधनवभिर्निशितैःशरैः ॥ जीवितांतकरःक्रुद्धःक्रुद्धरूपःपरंतप
॥ १८ ॥ धृष्टद्युम्नोथतस्याश्वान्स्वरथाश्वैर्महारथः ॥ व्यामिश्रयदमेयात्माब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १९ ॥ तेमिश्राबह्वशोभंतजवनावातरंहसः ॥ पारावतसवर्णाश्च
शोणाश्चभरतर्षभ ॥ २० ॥ यथासविद्युतोमेघानदंतोजलदागमे ॥ तथारेजुर्महाराजमिश्रितारणमूर्धनि ॥ २१ ॥ ईषाबंधंचक्रबंधंरथबंधंतथैवच ॥ प्राणा
शयदमेयात्माधृष्टद्युम्नस्यसद्विजः ॥ २२ ॥ सच्छिन्नधन्वापांचाल्योनिकृत्तध्वजसारथिः ॥ उत्तमामापदंप्राप्यगदांवीरःपरामृशत् ॥ २३ ॥ तामस्यविशिखैस्ती
क्ष्णैःक्षिप्यमाणांमहारथः ॥ निजघानशरैर्द्रोणःक्रुद्धःसत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ तांतुदृष्ट्वानरव्याघ्रोद्रोणेननिहतांशरैः ॥ विमलंखड्गमादत्तशतचंद्रंचभानुमत्
॥ २५ ॥ असंशयंतथाभूतःपांचाल्यःसाध्वमन्यत ॥ वधमाचार्यमुख्यस्यप्राप्तकालंमहात्मनः ॥ २६ ॥ ततःसरथनीडस्थंस्वरथस्यरथेषया ॥ अगच्छदसिमुद्यम्य
शतचंद्रंचभानुमत् ॥ २७ ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ इयेषवक्षोभेत्तुंसभारद्वाजस्यसंयुगे ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ खड्गंचर्मचधारयन्भ्रांतादित्रयोदशविधंसंचरणंदर्शयामासेतिसंबंधः मंडलाकारतःखड्गभ्रामणंभ्रांतमुच्यते तदेवबाहु
मुद्यम्यकृतमुद्भ्रांतमीरितं १ भ्रामणंस्वस्यपरितःखड्गस्याविद्धमुच्यते परप्रयुक्तशस्त्रस्यवारणार्थमिदंत्रयं २ शत्रोराक्रमणार्थायगमनंत्वाप्लुतंमतं खड्गस्याग्रेणतद्देहस्पर्शनंप्रसृतंमतं ३ वंचयित्वारिपौशस्त्रपातनं

सोऽतिष्ठद्युगमध्येवैयुगसन्नहनेषुच ॥ जघनार्धेषुचाश्वानांतत्सैन्याःसमपूजयन् ॥ २९ ॥ तिष्ठतोयुगपालीषुशोणानप्यधितिष्ठतः ॥ नापश्यदंतरंद्रोणस्तदद्भु
तमिवाभवत् ॥ ३० ॥ क्षिप्रंश्येनस्यचरतोयथैवामिषगृद्धिनः ॥ तद्वदासीदभीसारोद्रोणपार्षतयोरणे ॥ ३१ ॥ तस्यपारावतानश्वान्रथशक्त्यापराभिनत् ॥
सर्वानेकैकशोद्रोणोरक्तानश्वान्विवर्जयन् ॥ ३२ ॥ तेहतान्यपतन्भूमौधृष्टद्युम्नस्यवाजिनः ॥ शोणास्तुपर्यमुच्यंतरथबंधाद्विशांपते ॥ ३३ ॥ तान्हयान्निहता
न्दृष्ट्वाद्विजाग्र्येणसपार्षतः ॥ नामृष्यतयुधांश्रेष्ठोयाज्ञसेनिर्महारथः ॥ ३४ ॥ विरथःसगृहीत्वातुखड्गंखड्गभृतांवरः ॥ द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेयइवोरगं ॥
॥ ३५ ॥ तस्यरूपंबभौराजन्भारद्वाजंजिघांसतः ॥ यथारूपंपुराविष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ ३६ ॥ *संतदाविविधान्मार्गान्प्रवरांश्चैकविंशतिं ॥ दर्शयामासकौ
रव्यपार्षतोविचरन्रणे ॥ ३७ ॥ भ्रांतमुद्भ्रांतमाविद्धमाप्लुतंप्रसृतंसृतं ॥ परिवृत्तंनिवृत्तंचखड्गंचर्मचधारयन् ॥ ३८ ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपार्षतः ॥
भारतंकौशिकंचैवसात्वतंचैवशिक्षया ॥ ३९ ॥ दर्शयन्व्यचरद्युद्धेद्रोणस्यांतचिकीर्षया ॥ चरतस्तस्यतान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ॥ ४० ॥ व्यस्मयंत
रणेयोधादेवताश्चसमागताः ॥ ततःशरसहस्रेणशतचंद्रमपातयत् ॥ ४१ ॥ चर्मखड्गंचसंबाधेधृष्टद्युम्नस्यसद्द्विजः ॥ येतुवैतस्तिकानामशराआसन्नयोधिनः ॥
॥ ४२ ॥ निकृष्टयुद्धेद्रोणस्यनान्येषांसंतितेशराः ॥ ऋतेशारद्वतात्पार्थाद्द्रौणेर्वैकर्तनात्तथा ॥ ४३ ॥ प्रद्युम्नयुयुधानाभ्यामभिमन्योश्चभारत ॥ अथास्येषुंसमा
धत्तदृढंपरमसंमतं ॥ ४४ ॥ अंतेवासिनमाचार्योजिघांसुःपुत्रसंमितं ॥ तंशरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदशिनिपुंगवः ॥ ४५ ॥

गदितंसृतं परिवृत्तंभवेच्छत्रोर्वामदक्षिणभागतः ४ पश्चात्पदापसरणंनिवृत्तंसंप्रचक्षते ॥ ३८ ॥ अन्योन्यताडनंप्राहुःसंपातमुभयोरपि ५ आधिक्यमात्मनोयत्तत्समुदीर्णमुदीरितं अंगप्रत्यंगदेशे
षुभ्रामणंभारतंस्मृतं ६ विचित्रखड्गसंचारदर्शनंकौशिकंस्मृतं निलीयचर्मणिक्षेपोयदसेःसात्वतंहितत् ७ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ संबाधेरणसंकटेवैतस्तिकाःवितस्तिप्रमाणाः
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

*अयंश्लोकश्चतुर्धरसंमतोनभवति त्रयोदशविधंसंचरणमितिकंठतस्तैरुक्तत्वात् मिश्राणांतुसंमतोस्तितैरेकविंशतिमितिप्रतीकमुपादायावांतरभेदकल्पनयोक्तसंख्यापूरणेनव्याख्यातत्वात्

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥१९५॥ पश्यतस्तवपुत्रस्यकर्णस्यचमहात्मनः ॥ ग्रस्तमाचार्यमुख्येनधृष्टद्युम्नममोचयत् ॥ ४६ ॥ चरंतंरथमार्गेषुसात्यकिंसत्यविक्रमं ॥ द्रोणकर्णांतरगतंकृपस्या
पिचभारत ॥ ४७ ॥ अपश्येतांमहात्मानौविष्वक्सेनधनंजयौ ॥ अपूजयेतांवार्ष्णेयंब्रुवाणौसाधुसाध्विति ॥ ४८ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वेषांयुधिनिघ्नंतमच्युतं ॥
अभिपत्यततःसेनांविष्वक्सेनधनंजयौ ॥ ४९ ॥ धनंजयस्ततःकृष्णमब्रवीत्पश्यकेशव ॥ आचार्यरथमुख्यानांमध्येक्रीडन्मधूद्वहः ॥ ५० ॥ आनंदयतिमांभू
यःसात्यकिःपरवीरहा ॥ माद्रीपुत्रौचभीमंचराजानंचयुधिष्ठिरं ॥ ५१ ॥ यच्छिक्षयानुद्धतःसन्रणेचरतिसात्यकिः ॥ महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनांकीर्तिवर्ध
नः ॥ ५२ ॥ तमेतेप्रतिनंदंतिसिद्धाःसैन्याश्चविस्मिताः ॥ अजय्यंसमरेदृष्ट्वासाधुसाध्वितिसात्यकिं ॥ योधाश्चोभयतःसर्वेकर्मभिःसमपूजयन् ॥ ५३ ॥
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिसंकुलयुद्धेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सात्वत
स्यतुतत्कर्मदृष्ट्वादुर्योधनादयः ॥ शैनेयंसर्वतःक्रुद्धावारयामासुरंजसा ॥ १ ॥ कृपकर्णौचसमरेपुत्राश्चतवमारिष ॥ शैनेयंत्वरयाभ्येत्यविनिघ्नन्निशितैःश
रैः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरस्ततोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ भीमसेनश्चबलवान्सात्यकिंपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ कर्णश्चशरवर्षेणगौतमश्चमहारथः ॥ दुर्योधनादयस्तेचशै
नेयंपर्यवारयन् ॥ ४ ॥ तांवृष्टिंसहसाराजन्नुत्थितांघोररूपिणीं ॥ वारयामासशैनेयोयोधयंस्तान्महारथान् ॥ ५ ॥ तेषामस्त्राणिदिव्यानिसंहितानिमहात्मनां ॥
वारयामासविधिवद्दिव्यैरस्त्रैर्महामृधे ॥ ६ ॥ क्रूरमायोधनंजज्ञेतस्मिन्राजसमागमे ॥ रुद्रस्येवहिक्रुद्धस्यनिघ्नतस्तान्पशून्पुरा ॥ ७ ॥ हस्तानामुत्तमांगानांका
र्मुकाणांचभारत ॥ छत्राणांचापविद्धानांचामराणांचसंचयैः ॥ ८ ॥ राशयःस्मव्यदृश्यंततत्रतत्ररणाजिरे ॥ भग्नचक्रैरथैश्चापिपातितैश्चमहाध्वजैः ॥ ९ ॥
सादिभिश्चहतैःशूरैःसंकीर्णावसुधाभवत् ॥ बाणपातनिकृत्तास्तुयोधास्तेकुरुसत्तम ॥ १० ॥ चेष्टंतोविविधाश्चेष्टाव्यदृश्यंतमहाहवे ॥ वर्तमानेतथायुद्धेघोरेदे
वासुरोपमे ॥ ११ ॥ अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्रधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभिद्रवतसंयत्ताःकुंभयोनिंमहारथाः ॥ १२ ॥ एषोहिपार्षतोवीरोभारद्वाजेनसंगतः ॥ घट
तेचयथाशक्तिभारद्वाजस्यनाशने ॥ १३ ॥ यादृशानिहिरूपाणिदृश्यंतेस्यमहारणे ॥ अद्यद्रोणंरणेक्रुद्धोघातयिष्यतिपार्षतः ॥ १४ ॥ ॥१९५॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एषोहीतिसंधिरार्षः ॥ १३ ॥ १४ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मवादानांवेदतुल्यानांवचनानां द्वितीयार्थेषष्ठी श्रुत्वेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

तेयूयंसहिताभूत्वायुध्यध्वंकुंभसंभवं ॥ युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताःसृंजयानांमहारथाः ॥ १५ ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताभारद्वाजजिघांसवः ॥ तान्समापततःसर्वान्भारद्वाजोमहारथः ॥ १६ ॥ अभ्यवर्ततवेगेनमर्तव्यमितिनिश्चितः ॥ प्रयातेसत्यसंधेतुसमकंपतमेदिनी ॥ १७ ॥ ववुर्वाताःसनिर्घातास्त्रासयानावरूथिनीं ॥ पपातमहतीचोल्काआदित्यान्निश्चरंत्युत ॥ १८ ॥ दीपयंतीउभेसेनेशंसंतीवमहद्भयं ॥ जज्वलुश्चैवशस्त्राणिभारद्वाजस्यमारिष ॥ १९ ॥ रथाःस्वनंतिचात्यर्थंहयाश्चाश्रूण्यवासृजन् ॥ हतौजाइवचाप्यासीद्भारद्वाजोमहारथः ॥ २० ॥ प्रास्फुरन्नयनंचास्यवामबाहुस्तथैवच ॥ विमनाश्चाभवद्युद्धेदृष्ट्वापार्षतमग्रतः ॥ २१ ॥ ऋषीणांब्रह्मवादानांस्वर्गस्यगमनंप्रति ॥ सुयुद्धेनततःप्राणानुत्स्रष्टुमुपचक्रमे ॥ २२ ॥ ततश्चतुर्दिशंसैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः ॥ निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणःपर्यचरद्रणे ॥ २३ ॥ हत्वाविंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ॥ दशायुतानिकरिणामवधीद्विशिखैःशितैः ॥ २४ ॥ सोतिष्ठदाहवेयत्तोविधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ क्षत्रियाणामभावायब्राह्ममस्त्रंसमास्थितः ॥ २५ ॥ पांचाल्यंविरथंभीमोहतसर्वायुधंबली ॥ सुविषण्णंमहात्मानंत्वरमाणःसमभ्ययात् ॥ २६ ॥ ततःस्वरथमारोप्यपांचाल्यमरिमर्दनः ॥ अब्रवीदभिसंप्रेक्ष्यद्रोणमस्यंतमंतिकात् ॥ २७ ॥ नत्वदन्यइहाचार्ययोद्धुमुत्सहतेपुमान् ॥ त्वरस्वप्राग्वधायैवत्वयिभारःसमाहितः ॥ २८ ॥ सतथोक्तोमहाबाहुःसर्वभारसहंधनुः ॥ अभिपत्याददेक्षिप्रमायुधप्रवरंदृढं ॥ २९ ॥ संरब्धश्चशरानस्यन्द्रोणंदुर्वारणंरणे ॥ विवारयिषुराचार्यंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३० ॥ तौन्यवारयतांश्रेष्ठौसंरब्धौरणशोभिनौ ॥ उदीरयेतांब्राह्माणिदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ ३१ ॥ समहास्त्रैर्महाराजद्रोणमाच्छादयद्रणे ॥ निहत्यसर्वाण्यस्त्राणिभारद्वाजस्यपार्षतः ॥ ३२ ॥ सवसातीन्शिबींश्चैवबाल्हीकान्कौरवानपि ॥ रक्षिष्यमाणान्संग्रामेद्रोणंव्यधमदच्युतः ॥ ३३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ बभौप्रच्छादयन्नाशाःशरजालैःसमंततः ॥ ३४ ॥ तस्यद्रोणोधनुश्छित्वाविध्वाचैनंशिलीमुखैः ॥ मर्माण्यभ्यहनद्भूयःसव्यथांपरमामगात् ॥ ३५ ॥ ततोभीमोदृढक्रोधोद्रोणस्याश्लिष्यतंरथं ॥ शनकैरिवराजेंद्रद्रोणंवचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ यदिनामनयुध्येरन्शिक्षिताब्रह्मबंधवः ॥ स्वकर्मभिरसंतुष्टानस्मक्षत्रंक्षयंव्रजेत् ॥ ३७ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मुखमिति उरंउरः अग्रतःअधरहनोरग्रेणविष्टभ्य हृदिधारणंविषयाणांस्मरणंनिक्षिप्य

अहिंसांसर्वभूतेषुधर्मंज्यायस्तरंविदुः ॥ तस्यचब्राह्मणोमूलंभवांश्चब्रह्मवित्तमः ॥ ३८ ॥ श्वपाकवन्म्लेच्छगणान्हत्वाचान्यान्पृथग्विधान् ॥ अज्ञा
नान्मूढवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३९ ॥ एकस्यार्थेबहून्हत्वापुत्रस्याधर्मविद्यया ॥ स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थोनव्यपत्रपसेकथं ॥ ४० ॥ यस्यार्थेशस्त्र
मादायमपेक्ष्यचजीवसि ॥ सचाद्यपतितःशेतेपृष्ठेनावेदितस्तव ॥ ४१ ॥ धर्मराजस्यतद्वाक्यंनाभिशंकितुमर्हसि ॥ एवमुक्तस्ततोद्रोणोभीमेनोत्सृ
ज्यतद्धनुः ॥ ४२ ॥ सर्वाण्यस्त्राणिधर्मात्माहातुकामोऽभ्यभाषत ॥ कर्णकर्णमहेष्वासकृपदुर्योधनेतिच ॥ ४३ ॥ संग्रामेक्रियतांयत्नोब्रवीम्येषपुनःपुनः ॥ पां
डवेभ्यःशिवंवोस्तुशस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहं ॥ ४४ ॥ इतितत्रमहाराजप्राक्रोशद्द्रौणिमेवच ॥ उत्सृज्यचरणेशस्त्रंरथोपस्थेनिविश्यच ॥ ४५ ॥ अभयंसर्वभूतानांप्र
ददौयोगमीयिवान् ॥ तस्यतच्छिद्रमाज्ञायधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ४६ ॥ सशरंतद्धनुर्घोरंसंन्यस्याथरथेततः ॥ खड्गीरथादवप्लुत्यसहसाद्रोणमभ्ययात् ॥
॥ ४७ ॥ हाहाकृतानिभूतानिमानुषाणीतराणिच ॥ द्रोणंतथागतंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवशंगतं ॥ ४८ ॥ हाहाकारंभृशंचक्रुरहोधिगितिचाब्रुवन् ॥ द्रोणोपिशस्त्राण्युत्सृ
ज्यपरमंसांख्यमास्थितः ॥ ४९ ॥ तथोक्त्वायोगमास्थायज्योतिर्भूतोमहातपाः ॥ पुराणंपुरुषंविष्णुंजगाममनसापरं ॥ ५० ॥ मुखंकिंचित्समुन्नाम्यविष्टभ्य
उरमग्रतः ॥ निमीलिताक्षःसत्वस्थोनिक्षिप्यहृदिधारणं ॥ ५१ ॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मज्योतिर्भूतोमहातपाः ॥ स्मरित्वादेवदेवेशमक्षरंपरमंप्रभुं ॥ ५२ ॥ दि
वमाक्रामदाचार्यःसाक्षात्सद्भिर्दुराक्रमां ॥ द्वौसूर्यावितिनोबुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथागते ॥ ५३ ॥ एकाग्रमिवचासीच्चज्योतिर्भिःपूरितंनभः ॥ समपद्यतचार्का
भेभारद्वाजदिवाकरे ॥ ५४ ॥ निमेषमात्रेणचतज्ज्योतिरंतरधीयत ॥ आसीत्किलकिलाशब्दःप्रहृष्टानांदिवौकसां ॥ ५५ ॥ ब्रह्मलोकगतेद्रोणेधृष्टद्युम्नेचमोहि
ते ॥ वयमेवतदाद्राक्ष्मपंचमानुषयोनयः ॥ ५६ ॥ योगयुक्तंमहात्मानंगच्छंतंपरमांगतिं ॥ अहंधनंजयःपार्थोभारद्वाजस्यचात्मजः ॥ ५७ ॥ वासुदेवश्चवा
र्ष्णेयोधर्मपुत्रश्चपांडवः ॥ अन्येतुसर्वेनापश्यन्भारद्वाजस्यधीमतः ॥ ५८ ॥

निरस्य अतएवसत्वस्थःरजस्तमोमलशून्येशुद्धेसत्वेस्फटिककल्पेस्थितः तत्रस्थितोभूत्वाओमित्यनेनप्रतीकेनएकाक्षरंवासुदेवाख्यंब्रह्मस्मरित्वास्मृत्वातद्बलेनाचार्योदिवमाक्रामदितिसार्धयोर्द्वयोःसंबंधः ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ अशीतीनांपंचकमस्यास्तीतिविग्रहः चतुःशतवार्षिकइत्यर्थः यद्वातत्तत्कालोचितस्यपुरुषायुषस्यविंशत्याभक्तस्यभागत्रयोनवयस्कइत्यर्थः ॥ ६४ ॥

महिमानंमहाराजयोगयुक्तस्यगच्छतः ॥ ब्रह्मलोकंमहद्दिव्यंदेवगुह्यंहितत्परं ॥ ५९ ॥ गतिंपरमिकांप्राप्तमजानंतोनृयोनयः ॥ नापश्यन्गच्छमानंहितंसा
धर्न्षिपुंगवैः ॥ ६० ॥ आचार्ययोगमास्थायब्रह्मलोकमरिंदमं ॥ वितुन्नांगंशरव्रातैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरं ॥ ६१ ॥ धिक्कृतःपार्षतस्तंतुसर्वभूतैःपरामृशत् ॥
तस्यमूर्धानमालंब्यगतसत्वस्यदेहिनः ॥ ६२ ॥ किंचिदब्रुवतःकायाद्विचकर्तासिनाशिरः ॥ हर्षेणमहतायुक्तोभारद्वाजेनिपातिते ॥ ६३ ॥ सिंहनादरवंचक्रे
भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ आकर्णपलितश्यामोवयसाशीतिपंचकः ॥ ६४ ॥ त्वत्कृतेव्यचरत्संख्येसतुषोडशवर्षवत् ॥ उक्तवांश्चमहाबाहुःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥
॥ ६५ ॥ जीवंतमानयाचार्यमावधीर्द्रुपदात्मज ॥ नहंतव्योनहंतव्यइतितेसैनिकाश्चह ॥ ६६ ॥ उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैवसानुक्रोशस्तमाव्रजत् ॥ क्रोशमानेर्जुनेचै
वपार्थिवेषुचसर्वशः ॥ ६७ ॥ धृष्टद्युम्नोवधीद्द्रोणंरथतल्पेनरर्षभं ॥ शोणितेनपरिक्लिन्नोरथाद्भूमिमथापतत् ॥ ६८ ॥ लोहितांगइवादित्योदुर्धर्षःसमपद्यत ॥ ए
वंतंनिहतंसंख्येददृशेसैनिकोजनः ॥ ६९ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतद्राजन्भारद्वाजशिरोहरत् ॥ तावकानांमहेष्वासःप्रमुखेतत्समाक्षिपत् ॥ ७० ॥ तेतुदृष्ट्वाशिरोराजन्भार
द्वाजस्यतावकाः ॥ पलायनकृतोत्साहादुद्रुवुःसर्वतोदिशं ॥ ७१ ॥ द्रोणस्तुदिवमास्थायनक्षत्रपथमाविशत् ॥ अहमेवतदाद्राक्षंद्रोणस्यनिधनंनृप ॥ ७२ ॥ ऋषेः
प्रसादात्कृष्णस्यसत्यवत्याःसुतस्यच ॥ विधूमामिहसंयांतीमुल्कांप्रज्वलितामिव ॥ ७३ ॥ अपश्यामदिवंस्तब्ध्वागच्छंतंतंमहाद्युतिं ॥ हतेद्रोणेनिरुत्साहाःकुरु
पांडवसृंजयाः ॥ ७४ ॥ अभ्यद्रवन्महावेगास्ततःसैन्यंव्यदीर्यत ॥ निहताहतभूयिष्ठाःसंग्रामेनिशितैःशरैः ॥ ७५ ॥ तावकानिहतेद्रोणेगतासवइवाभवन् ॥ परा
जयमथावाप्यपरत्रचमहद्भयं ॥ ७६ ॥ उभयेनैवतेहीनानाविंदन्धृतिमात्मनः ॥ अन्विच्छंतःशरीरंतुभारद्वाजस्यपार्थिवाः ॥ ७७ ॥ नान्वगच्छन्महाराजक
बंधायुतसंकुले ॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वापरत्रचमहद्यशः ॥ ७८ ॥ बाणशंखरवांश्चक्रुःसिंहनादांश्चपुष्कलान् ॥ भीमसेनस्ततोराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ७९ ॥
वरूथिन्यामनृत्येतांपरिष्वज्यपरस्परं ॥ अब्रवीच्चतदाभीमःपार्षतंशत्रुतापनं ॥ ८० ॥ भूयोहंत्वांविजयिनंपरिष्वज्यामिपार्षत ॥ सूतपुत्रेहतेपापेधार्तराष्ट्रेचसं
युगे ॥ ८१ ॥ एतावदुक्त्वाभीमस्तुहर्षेणमहतायुतः ॥ बाहुशब्देनपृथिवींकंपयामासपांडवः ॥ ८२ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ परत्रचमहद्भयमिति पलायनस्यपरलोकविरुद्धत्वात् ॥ ७६ ॥ उभयेनलोकद्वयेनहीनारहिताः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

८३ ॥ ८४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

तस्यशब्देनवित्रस्ताःप्राद्रवंस्तावकायुधि ॥ क्षत्रधर्मसमुत्सृज्यपलायनपरायणाः॥ ८३ ॥ पांडवास्तुजयंलब्ध्वाहृष्टाह्यासन्विशांपते ॥ अरिक्षयंचसंग्रामेतेन तेसुखमाप्नुवन्॥ ८४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिद्रोणवधपर्वणिद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९२॥ ॥७॥ ॥७॥ समाप्तंचद्रोणवधपर्व

अथनारायणास्त्रमोक्षपर्व॥ संजयउवाच ततोद्रोणेहतेराजन्कुरवःशस्त्रपीडिताः॥ हतप्रवीराविध्वस्ताभृशंशोकपरायणाः॥ १ ॥ उदीर्णांश्चपरान्दृष्ट्वा कंपमानाःपुनःपुनः ॥ अश्रुपूर्णेक्षणास्त्रस्तादीनास्त्वासन्विशांपते ॥ २॥ विचेतसोहतोत्साहाःकश्मलाभिहतौजसः ॥ आर्तस्वरेणमहतापुत्रंतेपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ रजस्वलावेपमानावीक्षमाणादिशोदश ॥ अश्रुकंठायथादैत्याहिरण्याक्षेपुराहते ॥ ४ ॥ सतैःपरिवृतोराजात्रस्तैःक्षुद्रमृगैरिव ॥ अशक्नुवन्नवस्थातुमपायात्त नयस्तव ॥ ५ ॥ क्षुत्पिपासापरिम्लानास्तेयोधास्तवभारत ॥ आदित्येनेवसंतप्ताभृशंविमनसोभवन् ॥ ६ ॥ भास्करस्येवपतनंसमुद्रस्येवशोषणं ॥ विपर्यासंय थामेरोर्वासवस्येवनिर्जयं ॥ ७॥ अमर्षणीयंतदृष्ट्वाभारद्वाजस्यपातनं ॥ त्रस्तरूपतराराजन्कौरवाःप्राद्रवन्भयात् ॥ ८ ॥ गांधारराजःशकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैःस ह ॥ हतंरुक्मरथंश्रुत्वाप्राद्रवत्सहितोरथैः ॥ ९ ॥ वरूथिनींवेगवतींविद्रुतांसपताकिनीं ॥ परिगृह्यमहासेनांसूतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ १० ॥ रथनागाश्वकलिलां पुरस्कृत्यतुवाहिनीं ॥ मद्राणामीश्वरःशल्योवीक्षमाणोऽपयाद्भयात् ॥ ११ ॥ हतप्रवीरैर्भूयिष्ठैर्ध्वजैर्बहुपताकिभिः ॥ वृतःशारद्वतोगच्छत्कष्टंकष्टमितिब्रुवन् ॥ ॥ १२ ॥ भोजानीकेनशिष्टेनकलिंगारद्दबाल्हिकैः ॥ कृतवर्मावृतोराजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः ॥ १३ ॥ पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तोराजन्भयार्दितः ॥ उलूकःप्राद्र वत्तत्रदृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं ॥ १४ ॥ दर्शनीयोयुवाचैवशौर्येणकृतलक्षणः ॥ दुःशासनोभृशोद्विग्नःप्राद्रवद्गजसंवृतः ॥ १५ ॥ रथानामयुतंगृह्यत्रिसाहस्रंचदं तिनां ॥ वृषसेनोययौतूर्णंदृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं ॥ १६ ॥ गजाश्वरथसंयुक्तोवृतश्चैवपदातिभिः ॥ दुर्योधनोमहाराजप्रायात्तत्रमहारथः ॥ १७ ॥ संशप्तकगणा न्गृह्यहतशेषान्किरीटिना ॥ सुशर्माप्राद्रवद्राजन्दृष्ट्वाद्रोणंनिपातितं ॥ १८ ॥ गजान्रथान्समारुह्यव्युदस्यचहयान्जनाः ॥ प्राद्रवन्सर्वतःसंख्येदृष्ट्वारुक्मरथं हतं ॥ १९ ॥ त्वरयंतःपितॄनन्येभ्रातॄनन्येथमातुलान् ॥ पुत्रानन्येवयस्यांश्चप्राद्रवन्कुरवस्तदा ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

चोदयंतश्चसैन्यानिस्वस्रीयांश्चतथापरे॥ संबंधिनस्तथान्येचप्राद्रवंतदिशोदश॥ २१ ॥ प्रकीर्णकेशाविध्वस्तानद्वावेकत्रधावतः ॥ नेदमस्तीतिमन्वानाहतो
त्साहाहतौजसः॥ २२ ॥ उत्सृज्यकवचानन्येप्राद्रवंस्तावकाविभो॥ अन्योन्यंतेसमाक्रोशन्सैनिकाभरतर्षभ॥ २३ ॥ तिष्ठतिष्ठेतिनचतेस्वयंतत्रावतस्थिरे॥
धुर्यानुन्मुच्यचरथाद्धतसूतात्स्वलंकृतान्॥ अधिरुह्यहयान्योधाःक्षिप्रंपद्भिरचोदयन्॥ २४ ॥ द्रवमाणेतथासैन्येत्रस्तरूपेहतौजसि ॥ प्रतिस्रोतइवग्राहोद्रोण
पुत्रःपरानियात् ॥ २५ ॥ तस्यासीत्सुमहद्युद्धंशिखंडिप्रमुखैर्गणैः॥ प्रभद्रकैश्चपंचालैश्चेदिभिश्चसकेकयैः॥ २६॥ हत्वाबहुविधाःसेनाःपांडूनांयुद्धदुर्मदः॥
कथंचित्संकटान्मुक्तोमत्तद्विरदविक्रमः॥ २७॥ द्रवमाणंबलंदृष्ट्वापलायनकृतक्षणं॥ दुर्योधनंसमासाद्यद्रोणपुत्रोब्रवीदिदं॥ २८॥ किमियंद्रवतेसेनात्रस्तरूपे
वभारत॥ द्रवमाणांचराजेंद्रनावस्थापयसेरणे॥ २९॥ त्वंचापिनयथापूर्वंप्रकृतिस्थोनराधिप॥ कर्णप्रभृतयश्चेमेनावतिष्ठंतिपार्थिव॥ ३०॥ अन्येष्वपिचयुद्धे
षुनैवसेनाद्रवत्तदा॥ कच्चित्क्षेमंमहाबाहोतवसैन्यस्यभारत॥ ३१ ॥ कस्मिन्निदंहतेराजन्रथसिंहेबलंतव॥ एतामवस्थांसंप्राप्तंतन्ममाचक्ष्वकौरव॥ ३२ ॥
तत्तुदुर्योधनःश्रुत्वाद्रोणपुत्रस्यभाषितं॥ घोरमप्रियमाख्यातुंनाशक्नोत्पार्थिवर्षभः ॥ ३३॥ भिन्नानौरिवतेपुत्रोमग्नःशोकमहार्णवे ॥ बाष्पेणापिहितोदृष्ट्वा
द्रोणपुत्रंरथेस्थितं॥ ३४ ॥ ततःशारद्वतंराजासव्रीडमिदमब्रवीत्॥ शंसात्रभद्रंतेसर्वंयथासैन्यमिदंद्रुतं ॥ ३५ ॥ अथशारद्वतोराजन्नार्तिमार्च्छन्पुनःपुनः॥
शशंसद्रोणपुत्राययथाद्रोणोनिपातितः॥ ३६॥ कृपउवाच वयंद्रोणंपुरस्कृत्यपृथिव्यांप्रवरंरथं॥ प्रावर्तयामसंग्रामंपंचालैरेवकेवलं॥ ३७॥ ततःप्रवृत्ते
संग्रामेविमिश्राःकुरुसोमकाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतःशस्त्रैर्देहानपातयन्॥ ३८॥ वर्तमानेतथायुद्धेक्षीयमाणेषुसंयुगे ॥ धार्तराष्ट्रेषुसंक्रुद्धःपितातेस्त्रमुदैरयत्
॥ ३९ ॥ ततोद्रोणोब्राह्ममस्त्रंविकुर्वाणोनरर्षभः॥ व्यहनच्छात्रवान्भल्लैःशतशोथसहस्रशः॥ ४० ॥ पांडवाःकेकयामत्स्याःपंचालाश्चविशेषतः॥ संख्येद्रोणर
थंप्राप्यव्यनशन्कालचोदिताः॥ ४१ ॥ सहस्रंनरसिंहानांद्विसाहस्रंचदंतिनां ॥ द्रोणोब्रह्मास्त्रयोगेनप्रेषयामासमृत्यवे ॥ ४२ ॥ आकर्णपलितश्यामोवयसा
शीतिपंचकः॥ रणेपर्यचरद्द्रोणोवृद्धःषोडशवर्षवत्॥ ४३॥ क्लिश्यमानेषुसैन्येषुवध्यमानेषुराजसु॥ अमर्षवशमापन्नाःपंचालाविमुखाभवन्॥ ४४ ॥ तेषु
किंचित्प्रभग्नेषुविमुखेषुसपत्नजित्॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणोबभूवार्कइवोदितः॥ ४५॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समध्यंप्राप्यपांडूनांशररश्मिःप्रतापवान् ॥ मध्यंगतइवादित्योदुष्प्रेक्ष्यस्तेपिताभवत् ॥४६॥ तेदह्यमानाद्रोणेनसूर्येणेवविराजता ॥ दग्धवीर्यानिरुत्साहाबभू
वुर्गतचेतसः ॥ ४७ ॥ तान्दृष्ट्वापीडितान्बाणैर्द्रोणेनमधुसूदनः ॥ जयैषीपांडुपुत्राणामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ नैषजातुनरैःशक्योजेतुंशस्त्रभृतांवरः ॥ अपि
वृत्रहणासंख्येरथयूथपयूथपः ॥ ४९ ॥ तेयूयंधर्ममुत्सृज्यजयंरक्षतपांडवाः ॥ यथावःसंयुगेसर्वान्नहन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ५० ॥ अश्वत्थाम्निहतेनैषयुध्येदितिम
तिर्मम ॥हतंतंसंयुगेकश्चिदाख्यात्वस्मैमृषानरः ॥ ५१ ॥ एतन्नारोचयद्वाक्यंकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अरोचयंस्तुसर्वेन्येकृच्छ्रेणतुयुधिष्ठिरः ॥ ५२ ॥भीमसेनस्तुस
व्रीडमब्रवीत्पितरंतव ॥ अश्वत्थामाहतइतितंनाबुध्यततेपिता ॥५३॥ सशंकमानस्तन्मिथ्याधर्मराजमपृच्छत ॥ हतंवाप्यहतंवाजौत्वांपितापुत्रवत्सलः॥५४॥
तमतथ्यभयेमग्नोजयेसक्तोयुधिष्ठिरः ॥ अश्वत्थामानमायोधेहतंदृष्ट्वामहागजं ॥ ५५ ॥ भीमेनगिरिवर्ष्माणंमालवस्येंद्रवर्मणः ॥ उपसृज्यतदाद्रोणमुच्चैरिद
मुवाचह ॥ ५६ ॥ यस्यार्थेशस्त्रमादत्सेयमवेक्ष्यचजीवसि ॥ पुत्रस्तेदयितोनित्यंसोश्वत्थामानिपातितः ॥ ५७॥ शेतेविनिहतोभूमौवनेसिंहशिशुर्यथा ॥५८॥
जानन्नप्यनृतस्याथदोषान्सद्विजसत्तमं ॥ अव्यक्तमब्रवीद्राजाहतःकुंजरइत्युत ॥ ५९ ॥ सत्वांनिहतमाक्रंदेश्रुत्वासंतापतापितः ॥ नियम्यदिव्यान्यस्त्राणिना
युध्यतयथापुरा ॥ ६० ॥ तंदृष्ट्वापरमोद्विग्नंशोकातुरमचेतसं ॥ पांचालराजस्यसुतःक्रूरकर्मासमाद्रवत् ॥ ६१ ॥ तंदृष्ट्वाविहितंमृत्युंलोकतत्त्वविचक्षणः ॥ दि
व्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्यरणेप्रायमुपाविशत् ॥ ६२ ॥ ततोस्यकेशान्सव्येनगृहीत्वापाणिनातदा ॥ पार्षतःक्रोशमानानांवीराणामच्छिनच्छिरः ॥ ६३ ॥ नहंत
व्योनहंतव्यइतितेसर्वतोब्रुवन् ॥ तथैवचार्जुनोवाहादवरुह्यैनमाद्रवत् ॥ ६४ ॥ उद्यम्यत्वरितोबाहुंब्रुवाणश्चपुनःपुनः ॥ जीवंतमानयाचार्यंमावधीरितिध
र्मवित् ॥ ६५ ॥ तथानिवार्यमाणेनकौरवैरर्जुनेनच ॥ हतएवनृशंसेनपितातवनरर्षभ ॥ ६६ ॥ सैनिकाश्चततःसर्वेप्राद्रवंतभयार्दिताः ॥ वयंचापिनिरुत्साहा
हतेपितरितेनघ ॥ ६७ ॥ संजयउवाच तच्छ्रुत्वाद्रोणपुत्रस्तुनिधनंपितुराहवे ॥ क्रोधमाहारयत्तीव्रंपदाहतइवोरगः ॥ ६८ ॥ ततःक्रुद्धोरणेद्रौणिर्भृशं
जज्वालमारिष ॥ यथेंधनंमहत्प्राप्यप्राज्वलद्धव्यवाहनः ॥ ६९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७ ॥ अधर्मेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥

तलंतलेननिष्पिष्यदंतैर्दंतानुपास्पृशत् ॥ निःश्वसन्नुरगोयद्वल्लोहिताक्षोभवत्तदा ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वण्यश्वत्था
मक्रोधेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९३॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अधर्मेणहतंश्रुत्वाधृष्टद्युम्नेनसंजय ॥ ब्राह्मणंपितरंवृद्धमश्व
त्थामाकिमब्रवीत् ॥ १ ॥ मानवंवारुणाग्नेयंब्राह्ममस्त्रंचवीर्यवान् ॥ ऐंद्रंनारायणंचैवयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितं ॥ २ ॥ तमधर्मेणधर्मिष्ठंधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ श्रुत्वा
निहतमाचार्यंसोऽश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥ ३ ॥ येनरामादवाप्येहधनुर्वेदंमहात्मना ॥ प्रोक्तान्यस्त्राणिदिव्यानिपुत्रायगुणकांक्षिणा ॥ ४ ॥ एकमेवहिलोके
स्मिन्नात्मनोगुणवत्तरं॥ इच्छंतिपुरुषाःपुत्रंलोकेनान्यंकथंचन ॥ ५ ॥ आचार्याणांभवंत्येवरहस्यानिमहात्मनां ॥ तानिपुत्रायवाद्द्युःशिष्यायानुगतायवा ॥
॥ ६ ॥ सशिष्यःप्राप्यतत्सर्वंसविशेषंचसंजय ॥ शूरःशारद्वतीपुत्रःसंख्येद्रोणादनंतरः ॥ ७ ॥ रामस्यतुसमःशस्त्रेपुरंदरसमोयुधि ॥ कार्तवीर्यसमोवीर्येबृहस्प
तिसमोमतौ ॥ ८ ॥ महीधरसमःस्थैर्येतेजसाग्निसमोयुवा ॥ समुद्रइवगांभीर्येक्रोधेचाशीविषोपमः ॥ ९ ॥ सरथीप्रथमोलोकेदृढधन्वाजितक्लमः ॥ शीघ्रो
निलइवाक्रंदेचरन्क्रुद्धइवांतकः ॥ १० ॥ अस्यतायेनसंग्रामेधरण्यभिनिपीडिता ॥ योनव्यथतिसंग्रामेवीरःसत्यपराक्रमः ॥ ११ ॥ वेदस्नातोव्रतस्नातोधनु
र्वेदेचपारगः ॥ महोदधिरिवाक्षोभ्योरामोदाशरथिर्यथा ॥ १२ ॥ तमधर्मेणधर्मिष्ठंधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्वत्थामाकिमब्रवीत् ॥ १३ ॥
धृष्टद्युम्नस्ययोमृत्युःसृष्टस्तेनमहात्मना ॥ यथाद्रोणस्यपांचाल्योयज्ञसेनसुतोभवत् ॥ १४ ॥ तंनृशंसेनपापेनक्रूरेणादीर्घदर्शिना ॥ श्रुत्वानिहतमाचार्यमश्व
त्थामाकिमब्रवीत् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
संजयउवाच छद्मनानिहतंश्रुत्वापितरंपापकर्मणा ॥ बाष्पेणापूर्यतद्रौणीरोषेणचनरर्षभ ॥ १ ॥ तस्यक्रुद्धस्यराजेंद्रवपुर्दीप्तमदृश्यत ॥ अंतकस्येवभूतानि
जिहीर्षोःकालपर्यये ॥ २ ॥ अश्रुपूर्णेततोनेत्रेव्यपमृज्यपुनःपुनः ॥ उवाचकोपान्निःश्वस्यदुर्योधनमिदंवचः ॥ ३ ॥ पितामम यथाक्षुद्रैर्न्यस्तशस्त्रोनिपातितः ॥
धर्मध्वजवतापापंकृतंतद्विदितंमम ॥ ४ ॥ अनार्यंसुनृशंसंचधर्मपुत्रस्यमेश्रुतं ॥ युद्धेष्वपिप्रवृत्तानांध्रुवंजयपराजयौ ॥ ५ ॥

इतिद्रोणपर्वणिटीकायांचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ छद्मनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ धर्मध्वजवतादांभिकेन तद्अनृतवचनरूपंपापं ॥ ४ ॥ अनार्यंनीचयोग्यंकर्म धर्मपुत्रस्येत्युपालंभः ॥ ५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बाल्येनचापलेन ॥ १० ॥ विधर्मकाणिधर्मविरुद्धानि ॥ ११ ॥ अनुबंधंफलं ॥ १२ ॥ पांडवश्चअनुबंधंद्रष्टेत्यनुषज्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ न्यायवृत्तोवधोयस्तुसंग्रामेयुध्यतोभवेत् ॥ ६ ॥ नसदुःखायभवतितथादृष्टोहिसद्द्विजैः ॥ गतःसवीरलोकायपितामम न
संशयः ॥ ७ ॥ नशोच्यःपुरुषव्याघ्रयस्तदानिधनंगतः ॥ यत्तुधर्मप्रवृत्तःसन्केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ८ ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांतन्मेमर्माणिकृंतति ॥ मयिजीवतियत्ता
तःकेशग्रहमवाप्तवान् ॥ ९ ॥ कथमन्येकरिष्यंतिपुत्रेभ्यःपुत्रिणःस्पृहां ॥ कामात्क्रोधादविज्ञानाद्धर्षाद्बाल्येनवापुनः ॥ १० ॥ विधर्मकाणिकुर्वंतितथापरिभवं
तिच ॥ तदिदंपार्षतेनेहमहदाधर्मिकंकृतं ॥ ११ ॥ अवज्ञायचमांनूनंनृशंसेनदुरात्मना ॥ तस्यानुबंधंद्रष्टासौधृष्टद्युम्नःसुदारुणं ॥ १२ ॥ अकार्यंपरमंकृत्वामि
थ्यावादीचपांडवः ॥ योह्यसौछद्मनाचार्यंशस्त्रंसंन्यासयत्तदा ॥ १३ ॥ तस्याद्यधर्मराजस्यभूमिःपास्यतिशोणितं ॥ शपेसत्येनकौरव्यइष्टापूर्तेनचैवह ॥ १४ ॥
अहत्वासर्वपंचालान्जीवेयंनकथंचन ॥ सर्वोपायैर्यतिष्यामिपंचालानामहंवधे ॥ १५ ॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेहंताहंपापकारिणं ॥ कर्मणायेनतेनेहमृदुनादारुणे
नच ॥ १६ ॥ पंचालानांवधंकृत्वाशांतिंलब्धास्मिकौरव ॥ यदर्थंपुरुषव्याघ्रपुत्रानिच्छंतिमानवाः ॥ १७ ॥ प्रेत्यचेहचसंप्राप्तांस्त्रायंतेमहतोभयात् ॥ पित्रातुमम
सावस्थाप्राप्तानिर्बंधुनायथा ॥ १८ ॥ मयिशैलप्रतीकाशेपुत्रेशिष्येचजीवति ॥ धिङ्ममास्त्राणिदिव्यानिधिग्बाहूधिक्पराक्रमं ॥ १९ ॥ यंस्मद्रोणःसुतंप्रा
प्यकेशग्रहमवाप्तवान् ॥ सतथाहंकरिष्यामियथाभरतसत्तम ॥ २० ॥ परलोकगतस्यापिभविष्याम्यनृणःपितुः ॥ आर्येणहिनवक्तव्याकदाचित्स्तुतिरात्मनः ॥
॥ २१ ॥ पितुर्वधममृष्यंस्तुवक्ष्याम्यद्येहपौरुषं ॥ अद्यपश्यंतुमेवीर्यंपांडवाःसजनार्दनाः ॥ २२ ॥ मृद्नतःसर्वसैन्यानियुगांतमिवकुर्वतः ॥ नहिदेवानगंधर्वाना
सुरानचराक्षसाः ॥ २३ ॥ अद्यशक्तारणेजेतुंरथस्थंमांनरर्षभाः ॥ मदन्योनास्तिलोकेस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रवित्कचित् ॥ २४ ॥ अहंहिज्वलतांमध्येमयूखाना
मिवांशुमान् ॥ प्रयोक्तादेवसृष्टानामस्त्राणांपृतनागतः ॥ २५ ॥ भृशमिष्वसनादद्यमत्प्रयुक्तामहाहवे ॥ दर्शयंतःशरावीर्यंप्रमथिष्यंतिपांडवान् ॥ २६ ॥ अद्य
सर्वादिशोराजन्धाराभिरिवसंकुलाः ॥ आवृताःपत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारोमामकैरिह ॥ २७ ॥ विकिरञ्छरजालानिसर्वतोभैरवस्वनान् ॥ शत्रून्निपातयिष्यामि
महावातइवद्रुमान् ॥ २८ ॥ नहिजानातिबीभत्सुस्तदस्त्रंनजनार्दनः ॥ नभीमसेनोनयमौनचराजायुधिष्ठिरः ॥ २९ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मयूखानांमयूखवतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

कल्यःप्रयोगः निवर्तनमुपसंहारः ॥ ३० ॥ ब्रह्मरूपोवेदरूपः वैदिकैर्मंत्रैःस्तुतवानित्यर्थः उपस्थितइतितदन्यस्योपहारस्यतदानीमभावोदर्शितः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रथस्यैवविसर्जनं शस्त्राणाम

नपार्षतोदुरात्मासौनशिखंडीनसात्यकिः॥ यदिदंमयिकौरव्यसकल्यंसनिवर्तनं॥ ३०॥ नारायणायमेपित्राप्रणम्यविधिपूर्वकं ॥ उपहारःपुरादत्तोब्रह्मरूपउपस्थितः ॥ ३१ ॥ तंस्वयंप्रतिगृह्याथभगवान्सवरंददौ ॥ वव्रेपितामेपरममस्त्रंनारायणंततः ॥ ३२ ॥ अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ॥ भवितात्वत्समोनान्यःकश्चिद्युधिनरःक्वचित् ॥ ३३ ॥ नत्विदंसहसाब्रह्मन्प्रयोक्तव्यंकथंचन ॥ नह्येतदस्त्रमन्यत्रवधाच्छत्रोर्निवर्त्तते ॥ ३४ ॥ नचैतच्छक्यतेज्ञातुंकेनवध्येदितिप्रभो ॥ अवध्यमपिहन्याद्धितस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥ अथसंख्येरथस्यैवशस्त्राणांचविसर्जनं ॥ प्रयाचतांचशत्रूणांगमनंशरणस्यच ॥ ३६ ॥ एतेप्रशमनेयोगामहास्त्रस्यपरंतप ॥ सर्वथापीडितोहिंस्यादवध्यान्पीडयन्रणे ॥ ३७॥ तज्जग्राहपितामत्थमब्रवीच्चैवसप्रभुः ॥ त्वंवधिष्यसिसर्वाणिशस्त्रवर्षाण्यनेकशः ॥ ३८॥ अनेनास्त्रेणसंग्रामेतेजसाचज्वलिष्यसि ॥ एवमुक्त्वासभगवान्दिवमाचक्रमेप्रभुः ॥ ३९ ॥ एतन्नारायणादस्त्रंतत्प्राप्तंपितृबंधुना ॥ तेनाहंपांडवांश्चैवपंचालान्मत्स्यकेकयान् ॥ ४० ॥ विद्रावयिष्यामिरणेशचीपतिरिवासुरान् ॥ यथायथाहमिच्छेयंतथाभूत्वाशराम ॥ ४१ ॥ निपतेयुःसपत्नेषुविक्रमत्स्वपिभारत ॥ यथेष्टमश्मवर्षेणप्रवर्षिष्येरणेस्थितः ॥ ४२ ॥ अयोमुखैश्चविहगैर्द्रावयिष्येमहारथान् ॥ परश्वधांश्चनिशितानुत्स्रक्ष्येहमसंशयं ॥ ४३ ॥ सोहंनारायणास्त्रेणमहताशत्रुतापनः ॥ शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान् ॥ ४४ ॥ मित्रब्रह्मगुरुद्रोहीजाल्मकःसुविगर्हितः ॥ पांचालापसदश्चाद्यनमेजीवन्विमोक्ष्यते ॥ ४५॥ तच्छ्रुत्वाद्रोणपुत्रस्यपर्यवर्ततवाहिनी॥ ततःसर्वेमहाशंखान्दध्मुःपुरुषसत्तमाः॥ ४६॥ भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टाडिंडिमांश्चसहस्रशः ॥ तथाननादवसुधाखुरनेमिप्रपीडिता ॥ ४७॥ सशब्दस्तुमुलःखंद्यांपृथिवींचव्यनादयत् ॥ तंशब्दंपांडवाःश्रुत्वापर्जन्यनिनदोपमं ॥ ४८ ॥ समेत्यरथिनांश्रेष्ठाःसहिताश्चाप्यमंत्रयन् ॥ तथोक्त्वाद्रोणपुत्रस्तुवार्युपस्पृश्यभारत ॥ ४९ ॥ प्रादुश्चकारतद्दिव्यमस्त्रंनारायणंतदा ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिअश्वत्थामक्रोधेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥

पिविसर्जनंच प्रयाचतांमावधीरितियाचमानानां शरणस्यगमनंत्वमेवशरणंनइतिकीर्तनंच ॥ ३६ ॥ पीडितःपीडितंशस्त्रांतरेणबाधितं पुंस्त्वमार्षं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पितृबंधुनामया ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ जाल्मकोमूर्खः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

प्रादुरिति सपृषतःसजलबिंदुः अनभ्रेअप्रावृषिकाले ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथंकथाकथंकर्तव्यंकथंकर्तव्यमित्येवंशब्दः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रक्षणेमंत्रःकआसीतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

संजयउवाच प्रादुर्भूतेततस्तस्मिन्नस्त्रेनारायणेप्रभो ॥ प्रावात्सपृषतोवायुरनभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥ १ ॥ चचालपृथिवीचापिचुक्षुभेचमहोदधिः ॥ प्रतिस्रोतःप्रवृत्ताश्चगंतुंतत्रसमुद्रगाः ॥ २ ॥ शिखराणिव्यशीर्यंतगिरीणांतत्रभारत ॥ अपसव्यंमृगाश्चैवपांडुसेनांप्रचक्रिरे ॥ ३ ॥ तमसाचावकीर्यंतसूर्यश्चकलुषोऽभवत् ॥ संपतंतिचभूतानिक्रव्यादानिप्रहृष्टवत् ॥ ४ ॥ देवदानवगंधर्वास्त्रस्तास्त्वासन्विशांपते ॥ कथंकथाभवत्तीव्रादृष्ट्वातद्व्याकुलंमहत् ॥ ५ ॥ व्यथिताःसर्वराजानस्त्रस्ताश्चासन्विशांपते ॥ तदृष्ट्वाघोररूपंवैद्रौणेरस्त्रंभयावहं ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच निवर्तितेषुसैन्येषुद्रोणपुत्रेणसंयुगे ॥ भृशंशोकाभितप्तेनपितुर्वधममृष्यता ॥ ७ ॥ कुरूनापततोदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नस्यरक्षणे ॥ कोमंत्रःपांडवेष्वासीत्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ८ ॥ संजयउवाच प्रागेवविद्रुतान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ॥ पुनश्चतुमुलंशब्दंश्रुत्वार्जुनमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच आचार्येनिहतेद्रोणेधृष्टद्युम्नेनसंयुगे ॥ निहतेवज्रहस्तेनयथावृत्रेमहासुरे ॥ १० ॥ नाशंसंतोजयंयुद्धेदीनात्मानोधनंजय ॥ आत्मत्राणेमतिंकृत्वाप्राद्रवन्कुरवोरणात् ॥ ११ ॥ केचिद्भ्रांतैरथैस्तूर्णंनिहतैःपार्ष्णियंतृभिः ॥ विपताकध्वजच्छत्रैःपार्थिवाःशीर्णकूबरैः ॥ १२ ॥ भग्ननीडैराकुलाश्वैःप्रारुह्यान्यान्विचेतसः ॥ भीताःपादैर्हयान्केचित्त्वरयंतःस्वयंरथान् ॥ १३ ॥ भग्नाक्षयुगचक्रैश्चव्याकृष्यंतसमंततः ॥ रथान्विशीर्णानुत्सृज्यपद्भिःकेचिच्चविद्रुताः ॥ १४ ॥ हयपृष्ठगताश्चान्येकृष्यंतेर्धच्युतासनाः ॥ गजस्कंधेषुसंस्यूतानाराचैश्चलितासनाः ॥ १५ ॥ शरार्तैर्विद्रुतैर्नागैर्हताःकेचिद्दिशोदश ॥ विशस्त्रकवचाश्चान्येवाहनेभ्यःक्षितिंगताः ॥ १६ ॥ संछिन्नानेमिभिश्चैवमृदिताश्चहयद्विपैः ॥ क्रोशंतस्तातपुत्रेतिपलायंतेपरेभयात् ॥ १७ ॥ नाभिजानंतिचान्योन्यंकश्मलाभिहतौजसः ॥ पुत्रान्पितॄन्सखीन्भ्रातॄन्समारोप्यदृढक्षतान् ॥ १८ ॥ जलेनक्लेदयंत्यन्येविमुच्यकवचान्यपि ॥ अवस्थांतादृशींप्राप्यहतेद्रोणेद्रुतंबलं ॥ १९ ॥ पुनरावर्तितंकेनयदिजानासिशंसमे ॥ हयानांह्रेषतांशब्दःकुंजराणांचबृंहतां ॥ २० ॥ रथनेमिस्वनैश्चात्रविमिश्रःश्रूयतेमहान् ॥ एतेशब्दाभृशंतीव्राःप्रवृत्ताःकुरुसागरे ॥ २१ ॥ मुहुर्मुहुरुदीर्यंतेकंपयंत्यपिमामकान् ॥ यएषतुमुलःशब्दःश्रूयतेलोमहर्षणः ॥ २२ ॥ सेंद्रानप्येषलोकांस्त्रीन्ग्रसेदितिमतिर्मम ॥ मन्येवज्रधरस्यैषनिनादोभैरवस्वनः ॥ २३ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ भग्ननीडैरति स्पार्हैरितिपाठेऽतिस्पृहणीयैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥२८॥ यस्मिन्निति दशशतमित्यनेनसर्वगोधनंददाविति ज्ञेयं अन्यथाएकधेन्वर्थंद्रुपदंप्रतिद्रोणगमनस्यासंभवः यद्वाभाविनींसंपदमभिलक्ष्यैतद्दानंद्रष्टव्यं पुत्रोत्पत्तिकालेतस्य

द्रोणेहतेकौरवार्थंव्यक्तमभ्येतिवासवः॥ प्रहृष्टरोमकूपाश्चसंविग्नारथपुंगवाः॥ २४ ॥ धनंजयगुरुंश्रुत्वातत्रनादंसुभीषणं ॥ कएषकौरवान्दीर्णानवस्थाप्य
महारथः ॥ २५॥ निवर्तयतियुद्धार्थंमृधेदेवेश्वरोयथा॥ अर्जुनउवाच उद्यम्यात्मानमुग्रायकर्मणेवीर्यमास्थिताः॥ २६॥ धमंतिकौरवाःशंखान्यस्यवी
र्यंसमाश्रिताः॥ यत्रतेसंशयोराजन्यस्तशस्त्रेगुरौहते॥ २७॥ धार्तराष्ट्रानवस्थाप्यकएषनदतीतिहि॥ ह्रीमंतंतंमहाबाहुंमत्तद्विरदगामिनं॥ २८॥ व्याघ्रास्यमु
ग्रकर्माणंकुरूणामभयंकरं॥ यस्मिञ्जातेददौद्रोणोगवांदशशतंधनं॥ २९ ॥ ब्राह्मणेभ्योमहार्हेभ्यःसोश्वत्थामैषगर्जति ॥ जातमात्रेणवीरेणयेनोच्चैःश्रवसा
यथा॥ ३० ॥ ह्रेषताकंपिताभूमिर्लोकाश्चसकलास्त्रयः॥ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतंनामतस्याकरोत्तदा ॥ ३१ ॥ अश्वत्थामेतिसोद्यैषशूरोनदतिपांडव॥ योत्यनाथ
इवाक्रम्यपार्षतेनहतस्तथा॥ ३२ ॥ कर्मणासुनृशंसेनतस्यनाथोव्यवस्थितः॥ गुरुंमेयत्रपांचाल्यःकेशपक्षेपरामृशत्॥ ३३ ॥ तन्नजातुक्षमेद्रौणिर्जानन्पौ
रुषमात्मनः॥ उपचीर्णोगुरुर्मिथ्याभवताराज्यकारणात्॥ ३४॥ धर्मज्ञेनसतानामसोधर्मःसुमहान्कृतः॥ चिरंस्थास्यतिचाकीर्तिस्त्रैलोक्येसचराचरे॥ ३५॥
रामेवालिवधाद्यद्वदेवंद्रोणेनिपातिते॥ सर्वधर्मोपपन्नोयंसमेशिष्यश्चपांडवः॥ ३६॥ नायंवदतिमिथ्येतिप्रत्ययंकृतवांस्त्वयि॥ ससत्यकंचुकंनामप्रविष्टेन
ततोऽनृतं॥ ३७॥ आचार्यउक्तोभवताहतःकुंजरइत्युत॥ ततःशस्त्रंसमुत्सृज्यनिर्ममोगतचेतनः॥ ३८॥ आसीत्सुविह्वलोराजन्यथादृष्टस्त्वयाविभुः॥ सतुशो
कसमाविष्टोविमुखःपुत्रवत्सलः॥ ३९॥ शाश्वतंधर्ममुत्सृज्यगुरुःशस्त्रेणघातितः॥ न्यस्तशस्त्रमधर्मेणघातयित्वागुरुंभवान्॥ ४० ॥ रक्षत्विदानींसामात्यो
यदिशक्तोसिपार्षतं॥ग्रस्तमाचार्यपुत्रेणक्रुद्धेनहतबंधुना॥४१॥ सर्वेवयंपरित्रातुंनशक्ष्यामोद्यपार्षतं॥सौहार्दंसर्वभूतेषुयःकरोत्यतिमानुषः॥सोद्यकेशग्रहंश्रु
त्वापितुर्धक्ष्यतिनोरणे॥४२॥विक्रोशमानेहिमयिभृशमाचार्यगृद्धिनि॥अपाकीर्यस्वयंधर्मंशिष्येणनिहतोगुरुः॥४३॥ यदागतंवयोभूयःशिष्टमल्पतरंचनः॥
तस्येदानींविकारोयमधर्मोयंकृतोमहान्॥४४॥ पितेवनित्यंसौहार्दात्पितेवहिचधर्मतः॥ सोल्पकालस्यराज्यस्यकारणाद्धातितोगुरुः॥४५॥ धृतराष्ट्रेणभीष्मा
यद्रोणायचविशांपते॥विसृष्टापृथिवीसर्वासहपुत्रैश्चतत्परैः॥४६॥ संप्राप्यतादृशींवृत्तिंसत्कृतःसततंपरैः॥ अवृणीतसदापुत्रान्मामेवाभ्यधिकंगुरुः॥ ४७॥

निर्धनत्वोक्तेः ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ सत्यंकंचुकंसत्याभासमनृतं ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ ४१॥४२॥४३॥४४॥ सौहार्दाद्धर्मतोगुरुत्वाद्वाद्विगुणःपितुरित्यर्थः ॥४५॥४६॥४७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२०१॥ अवेक्षमाणस्त्वांमांचन्यस्ताम्रश्चाहवेहतः॥ नत्वेनंयुध्यमानंवैहन्यादपिशतक्रतुः॥ ४८॥ तस्याचार्यस्यवृद्धस्यद्रोहोनित्योपकारिणः॥ कृतोत्यनार्यैरस्माभी राज्यार्थेलुब्धबुद्धिभिः॥ ४९॥ अहोबतमहत्पापंकृतंकर्मसुदारुणं॥ यद्राज्यसुखलोभेनद्रोणोयंसाधुघातितः॥५०॥पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄन्दारान्जीवितंचैववास विः॥ त्यजेत्सर्वंममप्रेम्णाजानात्येवंहिमेगुरुः॥ ५१ ॥ समयाराज्यकामेनहन्यमानोत्युपेक्षितः॥ तस्माद्वाक्शिराराजन्प्राप्तोस्मिनरकंप्रभो ॥ ५२ ॥ ब्रा ह्मणंवृद्धमाचार्यंन्यस्तशस्त्रंमहामुनिं ॥ घातयित्वाद्यराज्यार्थेमृतंश्रेयोनजीवितं ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिअर्जुन वाक्येषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच अर्जुनस्यवचःश्रुत्वानोचुस्तत्रमहारथाः॥ अप्रियंवाप्रि यंवापिमहाराजधनंजयं॥ १ ॥ ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्भीमसेनोभ्यभाषत॥ कुत्सयन्निवकौंतेयमर्जुनंभरतर्षभ ॥ २ ॥ मुनिर्यथारण्यगतोभाषतेधर्मसंहितं॥ न्य स्तदंडोयथापार्थब्राह्मणःसंशितव्रतः॥ ३॥ क्षतत्राताक्षताज्जीवन्क्षंतास्त्रीष्वपिसाधुषु॥ क्षत्रियःक्षितिमाप्नोतिक्षिप्रंधर्मंयशःश्रियः॥ ४॥ सभवान्क्षत्रिय गुणैर्युक्तःसर्वैःकुलोद्वहः ॥ अविपश्चिद्यथावाचंव्याहरन्नाद्यशोभसे ॥ ५ ॥ पराक्रमस्तेकौंतेयशक्रस्येवशचीपतेः॥ नचातिवर्तसेधर्मंवेलामिवमहोदधिः॥ ॥ ६ ॥ नपूजयेत्त्वांकोन्वद्ययत्त्रयोदशवार्षिकं ॥ अमर्षंपृष्ठतःकृत्वाधर्ममेवाभिकांक्षसे ॥ ७ ॥ दिष्ट्यातातमनस्तेद्यस्वधर्ममनुवर्तते॥ आनृशंस्येचतेदिष्ट्या बुद्धिःसततमच्युत॥ ८॥ यत्तुधर्मप्रवृत्तस्यहृतंराज्यमधर्मतः॥ द्रौपदीचपरामृष्टासभामानीयशत्रुभिः ॥ ९ ॥ वनंप्रव्राजिताश्चास्मवल्कलाजिनवाससः॥ अनर्हमाणास्तंभावंत्रयोदशसमाःपरैः॥ १० ॥ एतान्यमर्षस्थानानिमर्षितानिमयानघ॥ क्षत्रधर्मप्रसक्तेनसर्वमेतदनुष्ठितं॥ ११ ॥ तमधर्ममपाकृष्टंस्मृत्वा द्यसहितस्त्वया॥ सानुबंधान्हनिष्यामिक्षुद्रान्राज्यहरानहं॥ १२ ॥ त्वयाहिकथितंपूर्वंयुद्धायाभ्यागतावयं॥ घटामहेयथाशक्तित्वंतुनोद्यजुगुप्ससे ॥ १३ ॥ धर्ममन्विच्छसिज्ञातुंमिथ्यावचनमेवते॥ भयार्दितानामस्माकंवाचामर्माणिकृंतसि ॥ १४ ॥ वपन्व्रणेक्षारमिवक्षतानांशत्रुकर्शन ॥ विदीर्यतेमेहृदयंत्व यावाक्शल्यपीडितं॥ १५॥ अधर्ममेनंविपुलंधार्मिकःसन्नबुध्यसे॥ यत्त्वमात्मानमस्मांश्चप्रशंस्यान्नप्रशंससि॥ १६॥ ॥२०१॥

तिचाध्यायौस्पष्टार्थौ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

वासुदेवेस्थितेचापिद्रोणपुत्रंप्रशंससि ॥ यःकलांषोडशींपूर्णांधनंजयनतेर्हति ॥ १७ ॥ स्वयमेवात्मनोदोषान्ब्रुवाणःकिन्नलज्जसे ॥ दारयेयंमहींक्रोधाद्वि
किरेयंचपर्वतान् ॥ १८ ॥ आविध्यैतांगदांगुर्वींभीमांकांचनमालिनीं ॥ गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भंजेयमनिलोयथा ॥ १९ ॥ द्रावयेयंशरैश्चापिसेंद्रान्देवा
न्समागतान् ॥ सराक्षसगणान्पार्थसासुरोरगमानवान् ॥ २० ॥ सत्वमेवंविधंजानन्भ्रातरंमांनरर्षभ ॥ द्रोणपुत्राद्भयंकर्तुंनार्हस्यमितविक्रम ॥ २१ ॥ अथ
वातिष्ठबीभत्सोसहसर्वैःसहोदरैः ॥ अहमेनंगदापाणिर्जेष्याम्येकोमहाहवे ॥ २२ ॥ ततःपांचालराजस्यपुत्रःपार्थमथाब्रवीत् ॥ संक्रुद्धमिवनर्दंतंहिरण्यकशि
पुर्हरिं ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच बीभत्सोविप्रकर्माणिविदितानिमनीषिणां ॥ याजनाध्यापनेदानंतथायज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २४ ॥ षष्ठमध्ययनंनामतेषांकस्मि
न्प्रतिष्ठितः ॥ हतोद्रोणोमयात्येवंकिंमांपार्थविगर्हसे ॥ २५ ॥ अपक्रांतःस्वधर्माच्चक्षात्रधर्मंव्यपाश्रितः ॥ अमानुषेणहंत्यस्मानस्त्रेणक्षुद्रकर्मकृत् ॥ २६ ॥ त
थामायांप्रयुंजानमसह्यंब्राह्मणब्रुवं ॥ माययैवनिहन्याद्योनयुक्तंपार्थतत्रकिं ॥ २७ ॥ तस्मिंस्तथामयाशस्तेयदिद्रौणायनीरुषा ॥ कुरुतेभैरवंनादंतत्रकिंम
महीयते ॥ २८ ॥ नचाद्भुतमिदंमन्येयद्द्रौणिर्युद्धसंज्ञया ॥ घातयिष्यतिकौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २९ ॥ यच्चमांधार्मिकोभूत्वाब्रवीषिगुरुघातिनं ॥ तदर्थमहमु
त्पन्नःपांचाल्यस्यसुतोनलात् ॥ ३० ॥ यस्यकार्यमकार्यंवायुध्यतःस्यात्समंरणे ॥ तंकथंब्राह्मणंब्रूयाःक्षत्रियंवाधनंजय ॥ ३१ ॥ योह्यनस्त्रविदोहन्याद्ब्रह्मास्त्रैः
क्रोधमूर्छितः ॥ सर्वोपायैर्नसकथंवध्यःपुरुषसत्तमः ॥ ३२ ॥ विधर्मिणंधर्मविद्भिःप्रोक्तंतेषांविषोपमं ॥ जानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञकिंमामर्जुनगर्हसे ॥ ३३ ॥ नृशं
सःसमयाक्रम्यरथएवनिपातितः ॥ तन्मामर्निंद्यंबीभत्सोकिमर्थंनाभिनंदसे ॥ ३४ ॥ कालानलसमंपार्थज्वलनार्कविषोपमं ॥ भीमंद्रोणशिरश्छिन्नंनप्रशं
ससिमेकथं ॥ ३५ ॥ योसौममैवनान्यस्यबांधवान्युधिजघ्निवान् ॥ छित्वापितस्यमूर्धानंनैवास्मिविगतज्वरः ॥ ३६ ॥ तच्चमेकृंततेमर्मयन्नतस्यशिरोमया ॥
निषादविषयेक्षिप्तंजयद्रथशिरोयथा ॥ ३७ ॥ अथावधश्चशत्रूणामधर्मःश्रूयतेर्जुन ॥ क्षत्रियस्यहिधर्मोयंहन्याद्धन्येतवापुनः ॥ ३८ ॥ सशत्रुर्निहतःसंख्येम
याधर्मेणपांडव ॥ यथात्वयाहतःशूरोभगदत्तःपितुःसखा ॥ ३९ ॥ पितामहंरणेहत्वामन्यसेधर्ममात्मनः ॥ मयाशत्रौहतेकस्मात्पापेधर्मंनमन्यसे ॥ ४० ॥ सं
बंधावनतंपार्थनमांत्वंवक्तुमर्हसि ॥ स्वगात्रकृतसोपानंनिषण्णमिवदंतिनं ॥ ४१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सांगाइति १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

क्षमामितेसर्वमेववाग्व्यतिक्रममर्जुन ॥ द्रौपद्याद्रौपदेयानांकृतेनान्येनहेतुना ॥ ४२ ॥ कुलक्रमागतंवैरंममाचार्येणविश्रुतं ॥ तथाजानात्ययंलोकोनयूयंपां
डुनंदनाः ॥ ४३ ॥ नानृतीपांडवोज्येष्ठोनाहंवाऽधार्मिकोर्जुन ॥ शिष्यद्रोहीहतःपापोयुध्यस्वविजयस्तव ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणा
स्त्रमोक्षपर्वणिधृष्टद्युम्नवाक्येसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सांगावेदायथान्यायंयेनाधीतामहा
त्मना ॥ यस्मिन्साक्षाद्धनुर्वेदोन्हीनिषेवेप्रतिष्ठितः ॥ १ ॥ यस्यप्रसादात्कुर्वंतिकर्माणिपुरुषर्षभाः ॥ अमानुषाणिसंग्रामेदेवैरसुकराणिच ॥ २ ॥ तस्मिन्नाक्रु
श्यतिद्रोणेसमक्षंपापकर्मणा ॥ नीचात्मनानृशंसेनक्षुद्रेणगुरुघातिना ॥ ३ ॥ नामर्षंतत्रकुर्वंतिधिक्क्षात्रंधिगमर्षितां ॥ पार्थाःसर्वेचराजानःपृथिव्यांयेधनु
र्धराः ॥ ४ ॥ श्रुत्वाकिमाहुःपांचाल्यंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ संजयउवाच श्रुत्वाद्रुपदपुत्रस्यतावाचःक्रूरकर्मणः ॥ ५ ॥ तूष्णींबभूवूराजानःसर्वएववि
शांपते ॥ अर्जुनस्तुकटाक्षेणजिह्मंविप्रेक्ष्यपार्षतं ॥ ६ ॥ सबाष्पमतिनिःश्वस्यधिग्धिगित्येवचाब्रवीत् ॥ युधिष्ठिरश्चभीमश्चयमौकृष्णस्तथापरे ॥ ७ ॥ आस
न्सुव्रीडिताराजन्सात्यकिस्त्वब्रवीदिदं ॥ नेहास्तिपुरुषःकश्चिद्यइमंपापपूरुषं ॥ ८ ॥ भाषमाणमकल्याणंशीघ्रंहन्यान्नराधमं ॥ एतेत्वांपांडवाःसर्वेकुत्सयंतिवि
वित्सया ॥ ९ ॥ कर्मणातेनपापेनश्वपाकंब्राह्मणाइव ॥ एतत्कृत्वामहत्पापंनिंदितःसर्वसाधुभिः ॥ १० ॥ नलज्जसेकथंवक्तुंसमितिंप्राप्यशोभनां ॥ कथंचश
तधाजिह्वानतेमूर्धाचदीर्यते ॥ ११ ॥ गुरुमाक्रोशतःक्षुद्रनचाधर्मेणपात्यसे ॥ वाच्यस्त्वमसिपार्थैश्चसर्वैश्चांधकवृष्णिभिः ॥ १२ ॥ यत्कर्मकलुषंकृत्वाश्लाघ
सेजनसंसदि ॥ अकार्यंतादृशंकृत्वापुनरेवगुरुंक्षिपन् ॥ १३ ॥ वध्यस्त्वंनत्वयार्थोस्तिमुहूर्तमपिजीवता ॥ कस्त्वेतद्व्यवसेदार्यस्त्वदन्यःपुरुषाधम ॥ १४ ॥ नि
गृह्यकेशेषुवधंगुरोर्धर्मात्मनःसतः ॥ सप्तावरेतथापूर्वेबांधवास्तेनिमज्जिताः ॥ १५ ॥ यशसाचपरित्यक्तास्त्वांप्राप्यकुलपांसनं ॥ उक्तवांश्चापियत्पार्थेभीष्मं
प्रतिनरर्षभ ॥ १६ ॥ तथांतोविहितस्तेनस्वयमेवमहात्मना ॥ तस्यापितवसोदर्योनिहंतापापकृत्तमः ॥ १७ ॥ नान्यःपांचालपुत्रेभ्योविद्यतेभुविपापकृत् ॥
सचापिसृष्टःपित्रातेभीष्मस्यांतकरःकिल ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४॥

शिखंडीरक्षितस्तेनसचमृत्युर्महात्मनः॥ पंचालाश्चलिताधर्मात्क्षुद्रामित्रगुरुद्रुहः ॥ १९ ॥ त्वांप्राप्यसहसौदर्यैधिक्कृतंसर्वसाधुभिः॥ पुनश्चेदीदृशींवाचंमत्स
मीपेवदिष्यसि॥ २० ॥ शिरस्तेपोथयिष्यामिगदयावज्रकल्पया॥ त्वांचब्रह्महणंदृष्ट्वाजनःसूर्यमवेक्षते॥ २१ ॥ ब्रह्महत्याहितेपापंप्रायश्चित्तार्थमात्मनः॥ पां
चालकसुदुर्वृत्तममैवगुरुमग्रतः॥ २२ ॥ गुरोर्गुरुंचभूयोपिक्षिपन्नैवहिलज्जसे॥ तिष्ठतिष्ठसहस्वैकंगदापातमिमंमम ॥ २३॥ तवचापिसहिष्येहंगदापातान
नेकशः॥ सात्वतेनैवमाक्षिप्तःपार्षतपरुषाक्षरं ॥ २४ ॥ संरब्धंसात्यकिंप्राहसंक्रुद्धःप्रहसन्निव॥ धृष्टद्युम्नउवाच श्रूयतेश्रूयतेचेतिक्षम्यतेचेतिमाधव॥
॥ २५ ॥ सदानार्योशुभःसाधुंपुरुषंक्षेप्तुमिच्छति॥ क्षमाप्रशस्यतेलोकेनतुपापोर्हतिक्षमां ॥ २६ ॥ क्षमावंतंहिपापात्माजितोयमितिमन्यते ॥ सत्वंक्षुद्रसमा
चारोनीचात्मापापनिश्चयः॥ २७॥ आकेशाग्रान्नखाग्राच्चवक्तव्योवक्तुमिच्छसि॥ यःसभूरिश्रवाश्छिन्नभुजःप्रायगतस्त्वया ॥ २८ ॥ वार्यमाणेनहिहत
स्ततःपापतरंनुकिं ॥ गाहमानोमयाद्रोणोदिव्येनास्त्रेणसंयुगे ॥ २९ ॥ विसृष्टशस्त्रोनिहतःकिंतत्रक्रूरदुष्कृतं ॥ अयुध्यमानंयस्त्वाजौतथाप्रायगतंमुनिं ॥
॥ ३० ॥ छिन्नबाहुंपरैर्हन्यात्सात्यकेसकथंवदेत्॥ निहत्यत्वांपदाभूमौसविकर्षतिवीर्यवान्॥ ३१ ॥ किंतदाननिहंस्येनंभूत्वापुरुषसत्तमः॥ त्वयापुनरनार्येण
पूर्वंपार्थेननिर्जितः॥ ३२ ॥ यदातदाहतःशूरःसौमदत्तिःप्रतापवान्॥ यत्रयत्रतुपांडूनांद्रोणोद्रावयतेचमूं॥ ३३ ॥ किरञ्छरसहस्राणितत्रतत्रप्रयाम्यहं॥ स
त्वमेवंविधंकृत्वाकर्मचांडालवत्स्वयं॥ ३४ ॥ वक्तुमर्हसिवक्तव्यःकस्मात्त्वंपरुषाण्यथ॥ कर्तात्वंकर्मणोत्यस्यनाहंवृष्णिकुलाधम ॥ ३५॥ पापानांचत्वमावा
सःकर्मणांमापुनर्वद॥ जोषमास्वनमांभूयोवक्तुमर्हस्यतःपरं॥ ३६ ॥ अधरोत्तरमेतद्धियन्मांत्वंवक्तुमर्हसि॥ अथवक्ष्यसिमांमौर्ख्याद्भूयःपरुषमीदृशं॥३७॥
गमयिष्यामिबाणैस्त्वांयुधिवैवस्वतक्षयं॥ नचैवंमूर्खधर्मेणकेवलेनैवशक्यते ॥ ३८॥ तेषामपिह्यधर्मेणचेष्टितंशृणुयादृशं ॥ वंचितःपांडवःपूर्वमधर्मेणयु
धिष्ठिरः॥ ३९ ॥ द्रौपदीचपरिक्लिष्टातथाऽधर्मेणसात्यके॥ प्रव्राजितावनंसर्वेपांडवाःसहकृष्णया॥ ४० ॥ सर्वस्वमपकृष्टंचतथाधर्मेणबालिश॥ अधर्मेणाप
कृष्टश्चमद्रराजःपरैरितः ॥ ४१ ॥ अधर्मेणतथाबालःसौभद्रोविनिपातितः॥ इतोप्यधर्मेणहतोभीष्मःपरपुरंजयः ॥ ४२ ॥ भूरिश्रवाह्यधर्मेणत्वयाधर्मविदा
हतः॥ एवंपरैराचरितंपांडवेयैश्चसंयुगे॥ ४३॥ रक्षमाणैर्जयंवीरैर्धर्मज्ञैरपिसात्वत॥ दुर्ज्ञेयःसपरोधर्मस्तथाधर्मश्चदुर्विदः ॥ ४४॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

युध्यस्वकौरवैःसार्धमागाःपितृनिवेशनं॥ संजयउवाच एवमादीनिवाक्यानिक्रूराणिपरुषाणिच ॥ ४५॥ श्रावितःसात्यकिःश्रीमानाकंपितइवाभ
वत्॥ तच्छ्रुत्वाक्रोधताम्राक्षःसात्यकिस्त्वाददेगदां॥ ४६॥ विनिःश्वस्ययथासर्पःप्रणिधायरथेधनुः॥ ततोभिपत्यपांचाल्यंसंरंभेणेदमब्रवीत्॥ ४७॥ नत्वां
वक्ष्यामिपरुषंहनिष्येत्वांवधक्षमं॥ तमापतंतंसहसामहाबलममर्षणं॥ ४८ ॥ पांचाल्यायाभिसंक्रुद्धमंतकायांतकोपमं॥ चोदितोवासुदेवेनभीमसेनोमहा
बलः॥ ४९॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंबाहुभ्यांसमवारयत् ॥ द्रवमाणंतथाक्रुद्धंसात्यकिंपांडवोबली॥ ५० ॥ प्रस्पंदमानमादायजगामबलिनंबलात्॥ स्थित्वावि
ष्टभ्यचरणौभीमेनशिनिपुंगवः॥ ५१ ॥ निगृहीतःपदेषष्ठेबलेनबलिनांवरः ॥ अवरुह्यरथात्तूर्णंध्रियमाणंबलीयसा ॥ ५२॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचासहदेवो
विशांपते॥ अस्माकंपुरुषव्याघ्रमित्रमन्यन्नविद्यते॥ ५३॥ परमंधकवृष्णिभ्यःपंचालेभ्यश्चमारिष॥ तथैवांधकवृष्णीनांतथैवचविशेषतः॥ ५४ ॥ कृष्णस्य
चतथास्मत्तोमित्रमन्यन्नविद्यते ॥ पंचालानांचवार्ष्णेयसमुद्रांतांविचिन्वतां॥ ५५॥ नान्यदस्तिपरंमित्रंयथापांडववृष्णयः॥ सभवानीदृशंमित्रंमन्यतेचय
थाभवान्॥ ५६॥ भवंतश्चयथास्माकंभवतांचतथावयं ॥ सएवंसर्वधर्मज्ञमित्रधर्ममनुस्मरन् ॥ ५७॥ नियच्छमन्युंपांचाल्यात्प्रशाम्यशिनिपुंगव ॥ पार्ष
तस्यक्षमत्वंवैक्षमतांपार्षतश्चते॥ ५८॥ वयंक्षमयितारश्चकिमन्यत्रशमाद्भवेत् ॥ प्रशाम्यमानेशैनेयेसहदेवेनमारिष॥ ५९॥ पांचालराजस्यसुतःप्रहसन्नि
दमब्रवीत्॥ मुंचमुंचशिनेःपौत्रंभीमयुद्धमदान्वितं॥ ६० ॥ आसादयतुमामेषधराधरमिवानिलः॥ यावदस्यशितैर्बाणैःसंरंभंविनयाम्यहं ॥ ६१ ॥ युद्धश्र
द्धांचकौंतेयजीवितंचास्यसंयुगे ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंकार्यंयदिदमुद्यतं ॥ ६२ ॥ सुमहत्पांडुपुत्राणामायांत्येतेहिकौरवाः ॥ अथवाफाल्गुनःसर्वान्वारयि
ष्यतिसंयुगे॥ ६३॥ अहमप्यस्यमूर्द्धानंपातयिष्यामिसायकैः ॥ मन्यतेच्छिन्नबाहुंमांभूरिश्रवसमाहवे ॥ ६४ ॥ उत्सृजैनमहंचैनमेषवामांहनिष्यति ॥ शृ
ण्वन्पांचालवाक्यानिसात्यकिःसर्पवच्छ्वसन्॥ ६५॥ भीमबाह्वंतरेसक्तोविस्फुरत्यनिशंबली॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौबाहुशालिनौ ॥ ६६ ॥ त्वरयावासु ॥२०३॥
देवश्चधर्मराजश्चमारिष॥ यत्नेनमहतावीरौवारयामासतुस्ततः॥ ६७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ६८ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

निवार्यपरमेष्वासौकोपसंरक्तलोचनौ ॥ युयुत्सूनपरान्संख्येप्रतीयुःक्षत्रियर्षभाः ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिधृष्टद्यु
म्नसात्यकिक्रोधेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ संजयउवाच ततःसकदनंचक्रेरिपूणांद्रोणनंदनः ॥ युगांतेसर्वभू
तानांकालसृष्टइवांतकः॥ १ ॥ ध्वजद्रुमंशस्त्रशृंगंहतनागमहाशिलं ॥ अश्वकिंपुरुषाकीर्णंशरासनलतावृतं ॥ २ ॥ क्रव्यादपक्षिसंघुष्टंभूतयक्षगणाकुलं ॥ नि
हत्यशात्रवान्भल्लैःसोचिनोद्देहपर्वतं ॥ ३ ॥ ततोवेगेनमहताविनद्यसनरर्षभः ॥ प्रतिज्ञांश्रावयामासपुनरेवतवात्मजं ॥ ४ ॥ यस्माद्युध्यंतमाचार्यंधर्मकंचुक
मास्थितः ॥ मुंचशस्त्रमितिप्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ तस्मात्संपश्यतस्तस्यद्रावयिष्यामिवाहिनीं ॥ विद्राव्यसर्वान्हंतास्मिजाल्मंपांचाल्यमेवतु ॥ ६ ॥ स
र्वानेतान्हनिष्यामियद्योत्स्यंतिमांरणे ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिपरिवर्तयवाहिनीं ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वातवपुत्रस्तुवाहिनींपर्यवर्तयत् ॥ सिंहनादेनमहताव्यपोह्यसु
महद्भयं ॥ ८ ॥ ततःसमागमोराजन्कुरुपांडवसेनयोः ॥ पुनरेवाभवत्तीव्रःपूर्णसागरयोरिव ॥ ९ ॥ संरब्धाहिस्थिरीभूताद्रोणपुत्रेणकौरवाः ॥ उदग्राःपांडुपं
चालाद्रोणस्यनिधनेनच ॥ १० ॥ तेषांपरमहृष्टानांजयमात्मनिपश्यतां ॥ संरब्धानांमहावेगःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ ११ ॥ यथाशिलोच्चयेशैलःसागरैः
सागरोयथा ॥ प्रतिहन्येतराजेंद्रतथासन्कुरुपांडवाः ॥ १२ ॥ ततःशंखसहस्राणिभेरीणामयुतानिच ॥ अवादयंतसंहृष्टाःकुरुपांडवसैनिकाः ॥ १३ ॥ यथानि
र्मथ्यमानस्यसागरस्यतुनिःस्वनः ॥ अभवत्तवसैन्यस्यसुमहानद्भुतोपमः ॥ १४ ॥ प्रादुश्चक्रेततोद्रौणिरस्त्रंनारायणंतदा ॥ अभिसंधायपांडूनांपंचालानांच
वाहिनीं ॥ १५ ॥ प्रादुरासंस्ततोबाणादीप्ताग्राःखेसहस्रशः ॥ पांडवान्क्षपयिष्यंतोदीप्तास्याःपन्नगाइव ॥ १६ ॥ तेदिशःखंचसैन्यंचसमावृण्वन्महाहवे ॥ मु
हूर्ताद्भास्करस्येवलोकेराजन्गभस्तयः॥ १७॥ तथापरेद्योतमानाज्योतींषीवामलांबरे ॥ प्रादुरासन्महाराजकार्ष्णायसमयागुडाः ॥ १८॥ चतुश्चक्राद्विचक्राश्च
शतघ्न्योबहुलागदाः ॥ चक्राणिचक्षुरांतानिमंडलानीवभास्वतः ॥ १९ ॥ शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीवपुरुषर्षभ ॥ दृष्ट्वांतरिक्षमाविग्नाःपांडुपंचालसृंजयाः ॥
॥ २० ॥ यथायथाह्ययुध्यंतपांडवानांमहारथाः ॥ तथातथातदस्त्रंवैव्यवर्धतजनाधिप ॥ २१ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अस्माभिरस्मदीयैर्विदुरादिभिर्निवार्यमाणेन निषिध्यमानेनापितद्वनमनुगंतुंप्रवेष्टुंएषिताअनुमतानतु

वध्यमानास्तदास्त्रेणतेननारायणेनवै ॥ दह्यमानानलेनेवसर्वतोभ्यर्दितारणे॥ २२॥ यथाहिशिशिरापायेदहेत्कक्षंहुताशनः॥तथातदस्त्रंपांडूनांददाहध्वजिनीं
॥२०४॥ प्रभो ॥ २३ ॥ आपूर्यमाणेनास्त्रेणसैन्येक्षीयतिचप्रभो ॥ जगामपरमंत्रासंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ द्रवमाणंतुतत्सैन्यंदृष्ट्वाविगतचेतनं ॥ मध्यस्थतांचपा
र्थस्यधर्मपुत्रोब्रवीदिदं ॥ २५ ॥ धृष्टद्युम्नपलायस्वसहपांचालसेनया ॥ सात्यकेत्वंचगच्छस्ववृष्ण्यंधकवृतोमहान् ॥ २६॥ वासुदेवोपिधर्मात्माकरिष्यत्यात्मनः
क्षमं ॥ श्रेयोह्युपदिशत्येषलोकस्यकिमुतात्मनः ॥ २७॥ संग्रामस्तुनकर्तव्यः सर्वसैन्यान्ब्रवीमिवः ॥ अहंहिसहसोदर्यैःप्रवेक्ष्येहव्यवाहनं ॥ २८ ॥ भीष्मद्रो
णार्णवंतीर्त्वासंग्रामेभीरुदुस्तरे ॥ विमज्जिष्यामिसलिलेसगणोद्रौणिगोष्पदे ॥ २९ ॥ कामःसंपद्यतामस्यबीभत्सोराशुमांप्रति ॥ कल्याणवृत्तिराचार्योम
यायुधिनिपातितः ॥ ३० ॥ येनबालःससौभद्रोयुद्धानामविशारदः ॥ समर्थैर्बहुभिःक्रूरैर्घातितोनाभिपालितः ॥ ३१ ॥ येनाविब्रुवताप्रश्नंतथाकृष्णासभांग
ता ॥ उपेक्षितासपुत्रेणदासभावंनियच्छती ॥ ३२ ॥ जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्चश्रांतेष्वश्वेषुफाल्गुनः ॥ कवचेनतथागुप्तोरक्षार्थंसैंधवस्यच ॥ ३३ ॥ येनब्रह्मास्त्र
विदुषापंचालाःसत्यजिन्मुखाः ॥ कुर्वाणामज्जयेयत्नंसमूलाविनिपातिताः ॥ ३४ ॥ येनप्रव्राज्यमानाश्चराज्याद्वयमधर्मतः ॥ निवार्यमाणेनास्माभिरनुगं
तुंतदेषिताः ॥ ३५ ॥ योसावत्यंतमस्मासुकुर्वाणःसौहृदंपरं ॥ हतस्तदर्थेमरणंगमिष्यामिसबांधवः ॥ ३६॥ एवंब्रुवतिकौंतेयेदाशार्हस्त्वरितस्ततः ॥ निवार्यसै
न्यंबाहुभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ शीघ्रंन्यस्यतशस्त्राणिवाहेभ्यश्चावरोहत ॥ एषयोगोत्रविहितःप्रतिषेधेमहात्मना ॥ ३८ ॥ द्विपाश्वस्यंदनेभ्यश्चक्षितिं
सर्वेऽवरोहत ॥ एवमेतन्नवोहन्यादस्त्रंभूमौनिरायुधान् ॥ ३९ ॥ यथायथाहियुध्यंतेयोधाह्यस्त्रमिदंप्रति ॥ तथातथाभवंत्येतेकौरवाबलवत्तराः ॥ ४० ॥ निक्षे
प्स्यंतिचशस्त्राणिवाहनेभ्योवरुह्यये ॥ तान्नैतदस्त्रंसंग्रामेनिहनिष्यतिमानवान् ॥ ४१ ॥ यत्त्वेतत्प्रतियोत्स्यंतिमनसापीहकेचन ॥ निहनिष्यतितान्सर्वान्र
सातलगतानपि ॥ ४२ ॥ तेवचस्तस्यतच्छ्रुत्वावासुदेवस्यभारत ॥ ईषुःसर्वेसमुत्स्रष्टुंमनोभिःकरणेनच ॥ ४३ ॥ ततउत्स्रष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्यपांडवः ॥
भीमसेनोब्रवीद्राजन्निदंसंहर्षयन्वचः ॥ ४४ ॥ नकथंचनशस्त्राणिमोक्तव्यानीहकेनचित् ॥ अहमावारयिष्यामिद्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ४५ ॥ ॥२०४॥

प्रतिषिद्धाइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सौहृदंकुर्वाणइतिसानुशयं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांनवनवत्यधिकशत

गदयाप्यनयागुर्व्याहेमविग्रहयारणे ॥ कालवत्प्रहरिष्यामिद्रौणेरस्त्रंविशातयन् ॥ ४६ ॥ नहिमेविक्रमेतुल्यःकश्चिदस्तिपुमानिह ॥ यथैवसवितुस्तुल्यंज्योति
रन्यन्नविद्यते ॥ ४७ ॥ पश्यतेमौहिमेबाहूनागराजकरोपमौ ॥ समर्थौपर्वतस्यापिशैशिरस्यनिपातने ॥ ४८ ॥ नागायतसमप्राणोत्यहमेकोनरेष्विह ॥ शक्रोय
थाऽप्रतिद्वंद्वोदिविदेवेषुविश्रुतः ॥ ४९ ॥ अद्यपश्यतमेवीर्यंबाह्वोःपीनांसयोर्युधि ॥ ज्वलमानस्यदीप्तस्यद्रौणेरस्त्रस्यवारणे ॥ ५० ॥ यदिनारायणास्त्रस्यप्रति
योद्धानविद्यते ॥ अद्यैतत्प्रतियोत्स्यामिपश्यत्सुकुरुपांडुषु ॥ ५१ ॥ अर्जुनार्जुनबीभत्सोनन्यस्यंगांडिवंत्वया ॥ शशांकस्येवतेपंकोनैर्मल्यंपातयिष्यति ॥ ५२ ॥
अर्जुनउवाच भीमनारायणास्त्रेमेगोषुचब्राह्मणेषुच ॥ एतेषुगांडिवंन्यस्यमेतद्धिव्रतमुत्तमं ॥ ५३ ॥ एवमुक्तस्ततोभीमोद्रोणपुत्रमरिंदमं ॥ अभ्ययान्मेघ
घोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ ५४ ॥ सएनमिषुजालेनलघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ॥ निमेषमात्रेणासाद्यकुंतीपुत्रोभ्यवाकिरत् ॥ ५५ ॥ ततोद्रौणिःप्रहस्यैनंद्रवंतम
भिभाष्यच ॥ अवाकिरत्प्रदीप्ताग्रैःशरैस्तैरभिमंत्रितैः ॥ ५६ ॥ पन्नगैरिवदीप्तास्यैर्वमद्भिर्ज्वलनंरणे ॥ अवकीर्णोऽभवत्पार्थःस्फुलिंगैरिवकांचनैः ॥ ५७ ॥ त
स्यरूपमभूद्राजन्भीमसेनस्यसंयुगे ॥ खद्योतैरावृतस्येवपर्वतस्यदिनक्षये ॥ ५८ ॥ तदस्त्रंद्रोणपुत्रस्यतस्मिन्प्रतिसमस्यति ॥ अवर्धतमहाराजयथाग्निरनिलो
द्धतः ॥ ५९ ॥ विवर्धमानमालक्ष्यतदस्त्रंभीमविक्रमं ॥ पांडुसैन्यमृतेभीमंसुमहद्भयमाविशत् ॥ ६० ॥ ततःशस्त्राणितेसर्वेसमुत्सृज्यमहीतले ॥ अवारोहन्रथे
भ्यश्चहस्त्यश्वेभ्यश्चसर्वशः ॥ ६१ ॥ तेषुनिक्षिप्तशस्त्रेषुवाहनेभ्यश्च्युतेषुच ॥ तदस्त्रवीर्यंविपुलंभीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६२ ॥ हाहाकृतानिभूतानिपांडवाश्चविशे
षतः ॥ भीमसेनमपश्यंततेजसासंवृतंतथा ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिपांडवसैन्यास्त्रत्यागेनवनवत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच भीमसेनंसमाकीर्णंदृष्ट्वास्त्रेणधनंजयः ॥ तेजसःप्रतिघातार्थंवारुणेनसमावृणोत् ॥ १ ॥ नाल
क्षयततत्कश्चिद्वारुणास्त्रेणसंवृतं ॥ अर्जुनस्यलघुत्वाच्चसंवृतत्वाच्चतेजसः ॥ २ ॥ साश्वसूतरथोभीमोद्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ॥ अग्नावग्निरिवन्यस्तोज्वालामाली
सुदुर्दृशः ॥ ३ ॥ यथारात्रिक्षयेराजन्ज्योतींष्यस्तगिरिंप्रति ॥ समापेतुस्तथाबाणाभीमसेनरथंप्रति ॥ ४ ॥

तमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ भीमसेनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

सहिभीमोरथश्चास्यहयाःसूतश्चमारिष॥ संवृताद्रोणपुत्रेणपावकांतर्गताभवन्॥ ५ ॥ यथाजग्ध्वाजगत्कृत्स्नंसमयेसचराचरं ॥ गच्छेद्वह्निर्विभोरास्यंतथास्त्रं भीममावृणोत्॥ ६ ॥ सूर्यमग्निःप्रविष्टःस्याद्यथाचाग्निंदिवाकरः॥ तथाप्रविष्टंतत्तेजोनप्राज्ञायतपांडवं ॥ ७॥ विकीर्णमस्त्रंतद्दृष्ट्वातथाभीमरथंप्रति॥ उदीर्यमाणंद्रौणिंचनिष्प्रतिद्वंद्वमाहवे॥ ८॥ सर्वसैन्यंचपांडूनांन्यस्तशस्त्रमचेतनं ॥ युधिष्ठिरपुरोगांश्चविमुखांस्तान्महारथान्॥ ९॥ अर्जुनोवासुदेवश्चत्वरमाणौ महाद्युती॥ अवप्लुत्यरथाद्वीरौभीममाद्रवतांततः॥ १०॥ ततस्तद्द्रोणपुत्रस्यतेजोस्त्रबलसंभवं ॥ विगाह्यतौसुबलिनौमायां*याविशतांतथा ॥ ११ ॥ न्यस्तशस्त्रौततस्तौतुनादहत्सोस्त्रजोनलः॥ वारुणास्त्रप्रयोगाच्चवीर्यवत्त्वाच्चकृष्णयोः॥ १२ ॥ ततश्चकृषतुर्भीमंसर्वशस्त्रायुधानिच ॥ नारायणास्त्रशांत्यर्थंनरनारायणौबलात्॥ १३॥ आकृष्यमाणःकौंतयोनदत्येवमहारवं॥ वर्धतेचैवतद्घोरंद्रौणेरस्त्रंसुदुर्जयं॥ १४ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवःकिमिदंपांडुनंदन॥ वार्यमाणोपिकौंतेययद्युद्धान्ननिवर्तसे॥ १५॥ यदियुद्धेनजेयाःस्युरिमेकौरवनंदनाः ॥ वयमप्यत्रयुध्येमतथाचेमेनरर्षभाः ॥ १६ ॥ रथेभ्यस्त्ववतीर्णाःस्मसर्वएवहितावकाः॥ तस्मात्त्वमपिकौंतेयरथात्तूर्णमपाक्रम ॥ १७॥ एवमुक्त्वातुतंकृष्णोरथाद्भूमिमवर्तयत्॥ निःश्वसंतंयथानागंक्रोधसंरक्तलोचनं ॥ १८॥ यदापकृष्टःसरथान्न्यासितश्चायुधंभुवि॥ ततोनारायणास्त्रंतत्प्रशांतंशत्रुतापनं॥ १९॥ संजयउवाच तस्मिन्प्रशांतेविधिनातेनतेजसिदुःसहे॥ बभूवुर्विमलाःसर्वादिशःप्रदिशएवच॥ २०॥ प्रववुश्चशिवावाताःप्रशांतामृगपक्षिणः॥ वाहनानिचहृष्टानिप्रशांतेस्त्रेसुदुर्जये॥ २१ ॥ व्यपोढेचततोघोरेतस्मिंस्तेजसिभारत॥ बभौ भीमोनिशापायेधीमान्सूर्यइवोदितः॥ २२॥ हतशेषंबलंतत्तुपांडवानामतिष्ठत ॥ अस्त्रव्युपरमाद्धृष्टंतवपुत्रजिघांसया ॥ २३ ॥ व्यवस्थितेबलेतस्मिन्नस्त्रेप्रतिहतेतथा॥ दुर्योधनोमहाराजद्रोणपुत्रमथाब्रवीत्॥ २४॥ अश्वत्थामन्पुनःशीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय॥ अवस्थिताहिपंचालाःपुनरेतेजयैषिणः ॥ २५॥ अश्वत्थामातथोक्तस्तुतवपुत्रेणमारिष॥ सुदीनमभिनिःश्वस्यराजानमिदमब्रवीत्॥ २६ ॥ नैतदावर्ततेराजन्नस्त्रंद्विर्नोपपद्यते॥ आवृतंहिनिवर्तेतप्रयोक्तारंनसंशयः॥ २७॥ एषचास्त्रप्रतीघातंवासुदेवःप्रयुक्तवान्॥ अन्यथाविहितःसंख्येवधःशत्रोर्जनाधिप॥ २८॥

*निगूढेनैश्वर्येण

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

पराजयोवामृत्युर्वाश्रेयान्मृत्युर्ननिर्जयः॥ विजिताश्चारयोह्येतेशस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः॥ २९ ॥ दुर्योधनउवाच आचार्यपुत्रयद्येतद्विरस्त्रंनप्रयुज्यते॥
अन्यैर्गुरुघ्नावध्यंतामस्त्रैरस्त्रविदांवर॥ ३० ॥ त्वयिशस्त्राणिदिव्यानित्र्यंबकेचामितौजसि॥ इच्छतोनहितेमुच्येत्संक्रुद्धोहिपुरंदरः॥ ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच
तस्मिन्नस्त्रेप्रतिहतेद्रोणेचोपधिनाहते ॥ तथादुर्योधनेनोक्तोद्रौणिःकिमकरोत्पुनः॥ ३२ ॥ दृष्ट्वापार्थांश्चसंग्रामेयुद्धायसमुपस्थितान्॥ नारायणास्त्रनिर्मुक्तां
श्चरतःपृतनामुखे॥ ३३ ॥ संजयउवाच जानन्पितुःसनिधनंसिंहलांगूलकेतनः ॥ सक्रोधोभयमुत्सृज्यसोभिदुद्रावपार्षतं ॥ ३४ ॥ अभिद्रुत्यचविं
शत्याक्षुद्रकाणांनरर्षभ॥ पंचभिश्चातिवेगेनविव्याधपुरुषर्षभः॥ ३५॥ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्ज्वलंतमिवपावकं ॥ द्रोणपुत्रंत्रिषष्ट्यातुराजन्विव्याधपत्रिणां॥
॥ ३६॥ सारथिंचास्यविंशत्यास्वर्णपुंखैःशिलाशितैः॥ हयांश्चचतुरोविध्यच्चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ ३७ ॥ विध्वाविध्वानदद्द्रौणिंकंपयन्निवमेदिनीं ॥ आददे
सर्वलोकस्यप्राणानिवमहारणे॥ ३८॥ पार्षतस्तुबलीराजन्कृतास्त्रःकृतनिश्चयः ॥ द्रौणिमेवाभिदुद्रावमृत्युंकृत्वानिवर्तनं॥ ३९ ॥ ततोबाणमयंवर्षंद्रोणपुत्र
स्यमूर्धनि॥ अवासृजदमेयात्मापांचाल्योरथिनांवरः॥ ४० ॥ तंद्रौणिःसमरेक्रुद्धंछादयामासपत्रिभिः ॥ विव्याधचैनंदशभिःपितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१ ॥
द्वाभ्यांचसुविसृष्टाभ्यांक्षुराभ्यांध्वजकार्मुके॥ छित्वापांचालराजस्यद्रौणिरन्यैःसमार्दयत्॥ ४२॥ व्यश्वसूतरथंचैनंद्रौणिश्चक्रेमहाहवे ॥ तस्यचानुचरान्स
र्वान्क्रुद्धःप्राद्रावयच्छरैः॥४३॥ ततःप्रदुद्रुवेसैन्यंपंचालानांविशांपते॥ संभ्रांतरूपमार्तंचनपरस्परमैक्षत॥४४ ॥ दृष्ट्वातुविमुखान्योधान्धृष्टद्युम्नंचपीडितं॥
शैनेयोऽचोदयत्तूर्णंरथंद्रौणिरथंप्रति ॥ ४५॥ अष्टभिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत्॥ विंशत्यापुनराहत्यनानारूपैरमर्षणः ॥ ४६ ॥ विव्याधचतथासूतं
चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ धनुर्ध्वजंचसंयत्तश्चिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ ४७ ॥ ससाश्वंव्यधमच्चापिरथंहेमपरिष्कृतं ॥ हृदिविव्याधसमरेत्रिंशतासायकैर्भृशं॥
॥ ४८॥ एवंसपीडितोराजन्नश्वत्थामामहाबलः ॥ शरजालैःपरिवृतःकर्तव्यंनान्वपद्यत॥ ४९ ॥ एवंगतेगुरोःपुत्रेतवपुत्रोमहारथः ॥ कृपकर्णादिभिःसार्धंश
रैःसात्वतमावृणोत्॥ ५० ॥ दुर्योधनस्तुविंशत्याकृपःशारद्वतस्त्रिभिः॥ कृतवर्माथदशभिःकर्णःपंचाशताशरैः॥ ५१ ॥ दुःशासनःशतेनैववृषसेनश्चसप्तभिः॥
सात्यकिंविव्यधुस्तूर्णंसमंतान्निशितैःशरैः॥ ५२ ॥ ततःससात्यकीराजन्सर्वानेवमहारथान्॥ विरथान्विमुखांश्चैवक्षणेनैवाकरोन्नृप॥ ५३॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥७६॥७७॥७८॥७९॥

अश्वत्थामातुसंप्राप्यचेतनांभरतर्षभ ॥ चिंतयामासदुःखार्तोनिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ ५४ ॥ अथोरथांतरंद्रौणिःसमारुह्यपरंतपः ॥ सात्यकिंवारयामासकि
रन्शरशतान्बहून् ॥ ५५ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यभारद्वाजसुतंरणे ॥ विरथंविमुखंचैवपुनश्चक्रेमहारथः ॥५६॥ ततस्तेपांडवाराजन्दृष्ट्वासात्यकिविक्रमं ॥ शंख
शब्दान्भृशंचक्रुःसिंहनादांश्चनेदिरे ॥ ५७॥ एवंतंविरथंकृत्वासात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ जघानवृषसेनस्यत्रिसाहस्रान्महारथान् ॥ ५८ ॥ अयुतंदंतिनांसार्धं
कृपस्यनिजघानसः ॥ पंचायुतानिचाश्वानांशकुनेर्निजघानह ॥५९॥ ततोद्रौणिर्महाराजरथमारुह्यवीर्यवान् ॥ सात्यकिंप्रतिसंक्रुद्धःप्रययौतद्वधेप्सया ॥६०॥
पुनस्तमागतंदृष्ट्वाशैनेयोनिशितैःशरैः ॥ अदारयत्क्रूरतरैःपुनःपुनररिंदम ॥ ६१ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोनानालिंगैरमर्षणः ॥ युयुधानेनवैद्रौणिःप्रहसन्वा
क्यमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शैनेयाभ्युपपत्तिंतेजानाम्याचार्यघातिनि ॥ नचैनंत्रास्यसिमयाग्रस्तमात्मानमेवच ॥ ६३ ॥ शपेत्मनाहंशैनेयंसत्येनतपसातथा ॥ अ
हत्वासर्वपंचालान्यदिशांतिमहंलभे ॥ ६४ ॥ यद्बलंपांडवेयानांवृष्णीनामपियद्बलं ॥ क्रियतांसर्वमेवेहनिहनिष्यामिसोमकान् ॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वार्करश्म्या
भंसुतीक्ष्णंतंशरोत्तमं ॥ व्यसृजत्सात्वतेद्रौणिर्वज्रंवृत्रेयथाहरिः ॥ ६६ ॥ सतंनिर्भिद्यतेनास्तःसायकःसशरावरं ॥ विवेशवसुधांभित्वाश्वसन्बिलमिवोरगः
॥ ६७ ॥ सभिन्नकवचःशूरस्तोत्रार्दितइवद्विपः ॥ विमुच्यसशरंचापंभूरिव्रणपरिस्रवः ॥ ६८ ॥ सीदन्रुधिरसिक्तश्चरथोपस्थउपाविशत् ॥ सूतेनापहृतस्तू
र्णंद्रोणपुत्राद्रथांतरं ॥ ६९ ॥ अथान्येनसुपुंखेनशरेणानतपर्वणा ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येधृष्टद्युम्नंपरंतपः ॥७०॥ सपूर्वमतिविद्धश्चभृशंपश्चाच्चपीडितः ॥ ससा
दाथचपांचाल्योव्यपाश्रयतचध्वजं ॥ ७१ ॥ तन्मागमिवसिंहेनदृष्ट्वाराजन्शरार्दितं ॥ जवेनाभ्यद्रवञ्छूराःपंचपांडवतोरथाः ॥ ७२ ॥ किरीटीभीमसेनश्चवृद्ध
क्षत्रश्चपौरवः ॥ युवराजश्चचेदीनांमालवश्चसुदर्शनः ॥ ७३ ॥ एतेहाहाकृताःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥ वीरंद्रौणायनिंवीराःसर्वतःपर्यवारयन् ॥ ७४ ॥ तेविं
शतिपदेयत्तागुरुपुत्रममर्षणं ॥ पंचभिःपंचभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतःसमं ॥ ७५ ॥ आशीविषाभैर्विंशत्यापंचभिस्तुशितैःशरैः ॥ चिच्छेदयुगपद्द्रौणिःपंचविंश
तिसायकान् ॥ ७६ ॥ सप्तभिस्तुशितैर्बाणैःपौरवंद्रौणिरार्दयत् ॥ मालवंत्रिभिरेकेनपार्थंषड्भिर्वृकोदरं ॥ ७७॥ ततस्तेविव्यधुःसर्वेद्रौणिंराजन्महारथाः ॥ युग
पच्चपृथक्चैवरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ ७८ ॥ युवराजश्चविंशत्याद्रौणिंविव्याधपत्रिभिः ॥ पार्थश्चपुनरष्टाभिस्तथासर्वेत्रिभिस्त्रिभिः ॥ ७९ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ १०२ ॥

ततोर्जुनंषड्भिरथाजघानद्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवं ॥ भीमंदशार्धैर्युवराजंचतुर्भिर्द्वाभ्यांद्वाभ्यांमालवंपौरवंच ॥ ८० ॥ सूतंविध्वाभीमसेनस्यषड्भिर्द्वाभ्यांवि
ध्वाकार्मुकंचध्वजंच ॥ पुनःपार्थंशरवर्षेणविध्वाद्रौणिर्घोरंसिंहनादंननाद ॥ ८१ ॥ तस्यास्यतस्तान्निशितान्पीतधारान्द्रौणेःशरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ॥ धरावि
यद्यौःप्रदिशोदिशश्चच्छन्नाबाणैरभवन्घोररूपैः ॥ ८२ ॥ आसन्नस्यस्वरथंतीव्रतेजाःसुदर्शनस्येंद्रकेतुप्रकाशौ ॥ भुजौशिरश्चेंद्रसमानवीर्यस्त्रिभिःशरैर्युगप
त्संचकर्त ॥ ८३ ॥ सपौरवंरथशक्त्यानिहत्यच्छित्वारथंतिलशश्चास्यबाणैः ॥ छित्वाचबाहूवरचंदनाक्तौभल्लेनकायाच्छिरउच्चकर्त ॥ ८३ ॥ युवानमिंदीवरदा
मवर्णंचेदिप्रभुंयुवराजंप्रसत्य ॥ बाणैस्त्वरावान्प्रज्वलिताग्निकल्पैर्विध्वाप्रादान्मृत्यवेसाश्वसूतं ॥ ८५ ॥ मालवंपौरवंचैवयुवराजंचचेदिपं ॥ दृष्ट्वासमक्षंनिह
तंद्रोणपुत्रेणपांडवः ॥ ८६ ॥ भीमसेनोमहाबाहुःक्रोधमाहारयत्परं ॥ ततःशरशतैस्तीक्ष्णैःसंक्रुद्धाशीविषोपमैः ॥ ८७ ॥ छादयामाससमरेद्रोणपुत्रंपरंतपः ॥
ततोद्रौणिर्महातेजाःशरवर्षंनिहत्यतं ॥ ८८ ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्भीमसेनममर्षणः ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्द्रौणेर्युधिमहाबलः ॥ ८९ ॥ क्षुरप्रेणधनु
श्छित्वाद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंद्रोणपुत्रोमहामनाः ॥ ९० ॥ अन्यत्कार्मुकमादायभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ तौद्रौणिभीमौसमरेपराक्रां
तौमहाबलौ ॥ ९१ ॥ अवर्षतांशरवर्षंवृष्टिमंताविवांबुदौ ॥ भीमनामांकिताबाणाःस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ९२ ॥ द्रौणिंसंछादयामासुर्घनौघाइवभास्क
रं ॥ तथैवद्रौणिनिर्मुक्तैर्भीमःसन्नतपर्वभिः ॥ ९३ ॥ अवाकीर्यतसक्षिप्रंशरैःशतसहस्रशः ॥ सच्छाद्यमानःसमरेद्रौणिनारणशालिना ॥ ९४ ॥ नविव्यथे
महाराजतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोभीमोमहाबाहुःकार्तस्वरविभूषितान् ॥ ९५ ॥ नाराचान्दशसंप्रैषीद्यमदंडनिभाञ्छितान् ॥ तेजत्रुदेशमासाद्यद्रोणपुत्रस्य
मारिष ॥ ९६ ॥ निर्भिद्यविविशुस्तूर्णंवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ सोतिविद्धोभृशंद्रौणिःपांडवेनमहात्मना ॥ ९७ ॥ ध्वजयष्टिंसमासाद्यन्यमीलयतलोचने ॥ समु
हूर्तात्पुनःसंज्ञांलब्ध्वाद्रौणिर्नराधिप ॥ ९८ ॥ क्रोधंपरममातस्थौसमरेरुधिरोक्षितः ॥ दृढंसोभिहतस्तेनपांडवेनमहात्मना ॥ ९९ ॥ वेगंचक्रेमहाबाहुर्भीमसे
नरथंप्रति ॥ ततआकर्णपूर्णानांशराणांतिग्मतेजसां ॥ १०० ॥ शतमाशीविषाभानांप्रेषयामासभारत ॥ भीमोपिसमरश्लाघीतस्यवीर्यमचिंतयत् ॥ १ ॥
तूर्णंप्रासृजदुग्राणिशरवर्षाणिपांडवः ॥ ततोद्रौणिर्महाराजच्छित्वास्यविशिखैर्धनुः ॥ १०२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रयतात्मानोयोगिनोपिसमाधिच्युताबभूवुरित्यर्थः ॥ २२ ॥ आवर्तितदिवाकरं विश्वंसर्वंभ्रमतीवेत्यमन्यतेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

द्रौणिश्चुकोपपार्थायकृष्णायचविशेषतः ॥ सतुयत्तोरथेस्थित्वावार्युपस्पृश्यवीर्यवान् ॥ १५ ॥ देवैरपिसुदुर्धर्षमस्त्रमाग्नेयमाददे ॥ दृश्यादृश्यानरिगणानुद्दि
श्याचार्यनंदनः ॥ १६ ॥ सोभिमंत्र्यशरंदीप्तंविधूममिवपावकं ॥ सर्वतःक्रोधमाविश्यचिक्षेपपरवीरहा ॥ १७ ॥ ततस्तुमुलमाकाशेशरवर्षमजायत ॥ पा
वकार्चिःपरीतंतत्पार्थमेवाभिपुप्लुवे ॥ १८ ॥ उल्काश्चगगनात्पेतुर्दिशश्चनचकाशिरे ॥ तमश्चसहसारौद्रंचमूमवततारतां ॥ १९ ॥ रक्षांसिचपिशाचाश्चविने
दुरतिसंगताः ॥ ववुश्चाशिशिरावाताःसूर्योनैवततापच ॥ २० ॥ वायसाश्चापिचाक्रंदन्दिक्षुसर्वासुभैरवं ॥ रुधिरंचापिवर्षंतोविनेदुस्तोयदादिवि ॥ २१ ॥ प
क्षिणःपशवोगावोविनेदुश्चापिसुव्रताः ॥ परमंप्रयतात्मानोनशांतिमुपलेभिरे ॥ २२ ॥ भ्रांतसर्वमहाभूतमावर्तितदिवाकरं ॥ त्रैलोक्यमभिसंतप्तंज्वराविष्टमि
वाभवत् ॥ २३ ॥ अस्त्रतेजोभिसंतप्तानागाभूमिशयास्तथा ॥ निःश्वसंतःसमुत्पेतुस्तेजोघोरंमुमुक्षवः ॥ २४ ॥ जलजानिचसत्वानिदह्यमानानिभारत ॥ न
शांतिमुपजग्मुर्हितप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २५ ॥ दिग्भ्यःप्रदिग्भ्यःखाद्भूमेःसर्वतःशरवृष्टयः ॥ उच्चावचानिपेतुर्वैगरुडानिलरंहसः ॥ २६ ॥ तैःशरैर्द्रोणपुत्रस्य
वज्रवेगैःसमाहताः ॥ प्रदग्धारिपवःपेतुरग्निदग्धाइवद्रुमाः ॥ २७ ॥ दह्यमानामहानागाःपेतुरुर्व्यांसमंततः ॥ नदंतोभैरवान्नादान्जलदोपमनिःस्वनान् ॥
॥ २८ ॥ अपरेप्रद्रुतानागाभयत्रस्ताविशांपते ॥ त्रेसुर्दिशोयथापूर्वंवनेदावाग्निसंवृताः ॥ २९ ॥ द्रुमाणांशिखराणीवदावदग्धानिमारिष ॥ अश्ववृंदान्यदृश्यं
तरथवृंदानिभारत ॥ ३० ॥ अपतंतरथौघाश्चतत्रतत्रसहस्रशः ॥ तत्सैन्यंभयसंविग्नंददाहयुधिभारत ॥ ३१ ॥ युगांतेसर्वभूतानिसंवर्तकइवानलः ॥ दृष्ट्वातुपां
डवींसेनांदह्यमानांमहाहवे ॥ ३२ ॥ प्रहृष्टास्तावकाराजन्सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ततस्तूर्यसहस्राणिनानालिंगानिभारत ॥ ३३ ॥ तूर्णमाजघ्निरेहृष्टास्तावकाजि
तकाशिनः ॥ कृत्स्नाह्यक्षौहिणीराजन्सव्यसाचीचपांडवः ॥ ३४ ॥ तमसासंवृतेलोकेनादृश्यंतमहाहवे ॥ नैवनस्तादृशंराजन्दृष्टपूर्वंनचश्रुतं ॥ ३५ ॥ यादृशंद्रो
णपुत्रेणसृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ अर्जुनस्तुमहाराजब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ॥ ३६ ॥ सर्वास्त्रप्रतिघातार्थंविहितंपद्मयोनिना ॥ ततोमुहूर्तादिवतत्तमोव्युपशशामह ॥
॥ ३७ ॥ प्रववौचानिलःशीतोदिशश्चविमलाबभुः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामकृत्स्नामक्षौहिणींहतां ॥ ३८ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ त्रेसुःशब्दंचकुः यथावनेइतिसंबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ युगांतेप्रलये संवर्तकःसंहारकः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३९ ॥ तमोनुदौचंद्रसूर्यौ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तयोर्विषये ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ वेदानांव्यासंशाखाप्रशाखाभेदेनविभाजकं सरस्वत्याअंगोपवेदस्मृत्यादिरूपायाआवासं व्या

अनभिज्ञेयरूपांचप्रदग्धामस्त्रतेजसा ॥ ततोवीरौमहेष्वासौविमुक्तौकेशवार्जुनौ ॥ ३९ ॥ सहितौप्रत्यदृश्येतांनभसीवतमोनुदौ ॥ ततोगांडीवधन्वाचकेशव
श्चाक्षतावुभौ ॥ ४० ॥ सपताकध्वजहयःसानुकर्षवरायुधः ॥ प्रबभौसरथोयुक्तस्तावकानांभयंकरः ॥ ४१ ॥ ततःकिलकिलाशब्दःशंखभेरीस्वनैःसह ॥ पांड
वानांप्रहृष्टानांक्षणेनसमजायत ॥ ४२ ॥ हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ॥ तरसाभ्यागतौदृष्ट्वासहितौकेशवार्जुनौ ॥ ४३ ॥ तावक्षतौप्रमुदितौदध्म
तुर्वारिजोत्तमौ ॥ दृष्ट्वाप्रमुदितान्पार्थांस्त्वदीयाव्यथिताभृशं ॥ ४४ ॥ विमुक्तौचमहात्मानौदृष्ट्वाद्रौणिःसुदुःखितः ॥ मुहूर्तंचिंतयामासकिंत्वेतदितिमारिष ॥
॥ ४५ ॥ चिंतयित्वातुराजेंद्रध्यानशोकपरायणः ॥ निःश्वसन्दीर्घमुष्णंचविमनाश्चाभवत्ततः ॥ ४६ ॥ ततोद्रौणिर्धनुस्त्यक्त्वारथात्प्रस्कंद्यवेगितः ॥ धिग्धिक्सर्व
मिदंमिथ्येत्युक्त्वासंप्राद्रवद्रणात् ॥ ४७ ॥ ततःस्निग्धांबुदाभासंवेदावासमकल्मषं ॥ वेदव्यासंसरस्वत्यावासंव्यासंददर्शह ॥ ४८ ॥ तंद्रौणिरग्रतोदृष्ट्वास्थितं
कुरुकुलोद्वहं ॥ सन्नकंठोब्रवीद्वाक्यमभिवाद्यसुदीनवत् ॥ ४९ ॥ भोभोमायायदृच्छावानविद्मःकिमिदंभवेत् ॥ अस्त्रंत्विदंकथंमिथ्याममकश्चव्यतिक्रमः ॥
॥ ५० ॥ अधरोत्तरमेतद्वालोकानांवापराभवः ॥ यदिमौजीवतःकृष्णौकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ५१ ॥ नासुरानचगंधर्वानपिशाचानराक्षसाः ॥ नसर्पायक्षपत
गानमनुष्याःकथंचन ॥ ५२ ॥ उत्सहंतेन्यथाकर्तुमेतदस्त्रंमयेरितं ॥ तदिदंकेवलंहत्वाशांतमक्षौहिणींज्वलत् ॥ ५३ ॥ सर्वघातिमयामुक्तमस्त्रंपरमदारुणं ॥ के
नेमौमर्त्यधर्माणौनावधीत्केशवाऽर्जुनौ ॥ ५४ ॥ एतत्प्रब्रूहिभगवन्मयापृष्टोयथातथं ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसर्वमेतन्महामुने ॥ ५५ ॥ व्यासउवाच म
हांतमेवमर्थंमांयंत्वंपृच्छसिविस्मयात् ॥ तंप्रवक्ष्यामितेसर्वंसमाधायमनःशृणु ॥ ५६ ॥ योसौनारायणोनामपूर्वेषामपिपूर्वजः ॥ अजायतचकार्यार्थंपुत्रोधर्म
स्यविश्वकृत् ॥ ५७ ॥ सतपस्तीव्रमातस्थेशिशिरंगिरिमास्थितः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महातेजाज्वलनादित्यसन्निभः ॥ ५८ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणितावंत्येवशतानिच ॥
अशोषयत्तदात्मानंवायुभक्षोंबुजेक्षणः ॥ ५९ ॥ अथापरंतपस्तप्त्वाद्विस्ततोन्यत्पुनर्महत् ॥ द्यावापृथिव्योर्विवरंतेजसासमपूरयत् ॥ ६० ॥

समितिपाठेविस्तारं ॥ ४८ ॥ कुरवोधृतराष्ट्राद्यास्तेषांकुलोद्वहं ॥ ४९ ॥ मायानष्टयोरप्यनष्टत्वेनदर्शनं यदृच्छाअस्त्रशक्तेरनियमः ॥ ५० ॥ अधरोत्तरंविपरीतं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ ५७ ॥ शिशिरंगिरिंहिमाचलं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ब्रह्मभूतोब्रह्मवदत्यंतनिर्लेपः ईश्वरंनिमित्तं योनिमुपादानं पतिंपालयितारं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ईशानानांब्रह्मादीनामपिवृषभंश्रेष्ठं कपर्दिनंजटाजूटवंतं चेकितानंचेतयंतं परांप्रकृष्टांयोनिमधिष्ठानं तिष्ठतः स्थावरस्य गच्छतोजंगमस्य ॥६३॥ दुर्वारणंदुर्निवेधंदुर्दर्शंविरूपाक्षं तिग्ममन्युंतीव्रकोपंदुष्टेषु प्रचेतसंउदारचित्तंसाधुषु ॥ ६४ ॥ परश्वधिनंपरश्वधवंतं ॥ ६५ ॥ वयोतिगैर्वृद्धैः ॥ ६६ ॥ जगत्प्रमिमाणं

॥२०९॥ सतेनतपसातातब्रह्मभूतोयदाभवत् ॥ ततोविश्वेश्वरंयोनिंविश्वस्यजगतःपतिं ॥ ६१ ॥ ददर्शभृशदुर्धर्षसर्वदेवैरभिष्टुतं ॥ अणीयांसमणुभ्यश्चबृहद्भ्यश्चबृ
हत्तमं ॥ ६२ ॥ रुद्रमीशानवृषभंहरंशंभुंकपर्दिनं ॥ चेकितानंपरांयोनिंतिष्ठतोगच्छतश्चह ॥ ६३ ॥ दुर्वारणंदुर्दृशंतिग्ममन्युंमहात्मानंसर्वहरंप्रचेतसं ॥
दिव्यंचापमिषुधीचाददानंहिरण्यवर्माणमनंतवीर्यं ॥ ६४ ॥ पिनाकिनंवज्रिणंदीप्तशूलंपरश्वधिनंगदिनंचायतासिं ॥ शुभ्रंजटिलंमुसलिनंचंद्रमौलिं
व्याघ्राजिनंपरिघिणंदंडपाणिं ॥ ६५ ॥ शुभांगदंनागयज्ञोपवीतंविश्वैर्गणैःशोभितंभूतसंघैः ॥ एकीभूतंतपसांसन्निधानंवयोतिगैःसुष्टुतमिष्टवाग्भिः ॥
॥ ६६ ॥ जलंदिशंखंक्षितिंचंद्रसूर्यौतथावाय्वग्नीप्रमिमाणंजगच्च ॥ नालंद्रष्टुंयंजनाभिन्नवृत्ताब्रह्मद्विषघ्नममृतस्ययोनिं ॥ ६७ ॥ यंपश्यंतिब्राह्मणाःसाधुवृत्ताः
क्षीणेपापेमनसावीतशोकाः ॥ तंनिष्पतंतंतपसाधर्ममीड्यंतद्भक्त्यावैविश्वरूपंददर्श ॥ दृष्ट्वाचैनंवाङ्मनोबुद्धिदेहैःसंहृष्टात्मामुमुदेवासुदेवः ॥ ६८ ॥ अक्षमा
लापरिक्षिप्तंज्योतिषांपरमंनिधिं ॥ ततोनारायणोदृष्ट्वाववंदेविश्वसंभवं ॥ ६९ ॥ वरदंपृथुचार्वंग्यापार्वत्यासहितंप्रभुं ॥ क्रीडमानंमहात्मानंभूतसंघगणैर्वृतं
॥ ७० ॥ अजमीशानमव्यक्तंकारणात्मानमच्युतं ॥ अभिवाद्याथरुद्रायसद्योंधकनिपातिने ॥ पद्माक्षस्तंविरूपाक्षमभितुष्टावभक्तिमान् ॥ ७१ ॥ श्रीना
रायणउवाच त्वत्संभूताभूतकृतोवरेण्यगोप्तारोस्यभुवनस्यादिदेव ॥ आविश्येमांधरणींयेऽभ्यरक्षन्पुरापुराणींतवदेवसृष्टिं ॥ ७२ ॥ सुरासुरान्नागरक्षः
पिशाचान्नरान्सुपर्णानथगंधर्वयक्षान् ॥ पृथग्विधान्भूतसंघांश्चविश्वांस्त्वत्संभूतान्विद्मसर्वांस्तथैव ॥ ऐंद्रंयाम्यंवारुणंवैत्तपाल्यंपैत्रंत्वाष्ट्रंकर्मसौम्यंचतुभ्यं ॥
॥ ७३ ॥ रूपंज्योतिःशब्दआकाशवायुःस्पर्शःस्वाद्यंसलिलंगंधउर्वी ॥ कालोब्रह्माब्रह्मचब्राह्मणाश्चत्वत्संभूतंस्थास्नुचरिष्णुचेदं ॥ ७४ ॥

परिमापयंतंकालं यंभिन्नवृत्तादुराचाराःद्रष्टुंनालं यतोब्रह्मद्विषघ्नं अमृतस्यमोक्षस्ययोनिंकारणं ॥ ६७ ॥ ददर्शवासुदेवइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ भूतकृतःप्रजापतयः हेवरेण्यमो क्षकामैर्वरणीय ॥ ७२ ॥ ऐंद्रंइंद्रदैवत्यंकर्म तुभ्यंत्वदर्थमेव सर्वेषांदेवानांनाम्नात्वमेवतर्पणीयइत्यर्थः ॥ ७३ ॥ आकाशइतिलुप्तविभक्तिकं स्वाद्यंरसः ब्रह्मवेदाःयज्ञाश्च स्थास्नुस्थावरं चरिष्णुजंगमं ॥७४॥

*जगदुदरवासिनः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अद्भ्यः समुद्रेभ्यः स्तोकाः वर्षबिंदवः संक्षये प्रलये एकार्णवे सायुज्यं ऐक्यं ॥ ७५ ॥ रूपंज्योतिरितिद्वाभ्यां श्लोकाभ्यां सर्वस्य ब्रह्मप्रभवत्वं ब्रह्मप्रलयत्वं चोक्तं इह सर्वस्मादन्यद् ब्रह्मणो रूपं विविनक्ति दिव्येति दिविहा र्दाकाशे भवौ दिव्यौ शुद्धाशुद्धसत्वप्रधानायां मूलप्रकृतौ मायाविद्याख्यायां चित्प्रतिबिंबावितियावत् तौ च तावाद्वतौ दिव्याद्वतौ ईश्वरजीवौ अथापि मानसौ मनस्येव शास्तृशास्यभावेनाभिव्यक्तौ द्वौ सुपर्णौ पक्षिव दुपाध्यसंगिनौ तयोरधिष्ठेयाः सप्तपिप्पला अश्वत्थाः वाचाशाखाः वाङ्मात्रेण शाखावत् खे आकाशे शेरते ते शाखाः शाखाः खशया इतियास्कः वाचारंभणं विकार इति श्रुतेरनृता इत्यर्थः महदहंकारपंचतन्मात्रा ख्याः प्रकृतीमानसौ प्रागुक्तौ ताभ्यां सहैकादश तथा दश इंद्रियाणि तेषामेकादशानां गोप्तारः गोप्त्रेतिपाठे एकवचनमार्षं तानि हि संसारजाश्वत्थमूलावासना वर्धयंति केते दश येपुरं पांचभौतिकं शरीरं धारयंति तेभ्य

अद्भ्यः स्तोका यांति यथा पृथक्त्वं ताभिश्चैक्यं संक्षये यांति भूयः ॥ एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च मत्वा भूतानां तव सायुज्यमेति ॥ ७५ ॥ दिव्यावृतौ मानसौ द्वौ सुपर्णौ वाचाशाखाः पिप्पलाः सप्त गोपाः ॥ दशाप्यन्ये ये पुरं धारयंति त्वया सृष्टास्त्वं हि तेभ्यः परो हि ॥ ७६ ॥ भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ भक्तं च मां भजमानं भजस्व मा रीरिषो मामहिताहितेन ॥ ७७ ॥ आत्मानं त्वामात्मनोनव्यबोधं विद्वानेवं गच्छति ब्रह्म शुक्रं ॥ अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छन्विचि न्वन्वै सदृशं देववर्य ॥ सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टानभिष्टुतः प्रविकार्षीश्च मायां ॥ ७८ ॥ व्यास उवाच तस्मै वरानचिंत्यात्मा नीलकंठः पिनाकधृत् ॥ अर्हते देवमुख्याय प्रायच्छदृषिसंस्तुतः ॥ ७९ ॥ श्रीभगवानुवाच मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगंधर्वयोनिषु ॥ अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ८० ॥ न च त्वां प्रसहिष्यंति देवासुरमहोरगाः ॥ न पिशाचा न गंधर्वा न यक्षा न च राक्षसाः ॥ ८१ ॥ न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ॥ न कश्चित्त्वां च देवोपि स मरेषु विजेष्यति ॥ ८२ ॥ न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ॥ न चार्द्रेण न शुष्केण त्रसेन स्थावरेण च ॥ ८३ ॥

श्चषड्विंशतेरन्यः परमात्मा सप्तविंशस्त्वमसीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ भूतमिति संभूतासंभूतानि विश्वाविश्वानि उभयत्र सुपश्छांदसो डादेशः भजस्व इष्टकामपूरणेन पालय मारीरिषः माहिंसीः मां केन अहिताहितेन अ हितानां कामादीनां आहितं आधानं मच्चेतसि प्रवेशनं तेनेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ आत्मानमिति आत्मनो जीवस्य आत्मानं निरुपाधिस्वरूपं प्रत्यंचं अतएवानन्यबोधं नास्ति अन्यो हंकारादिर्बोधो यस्मिंस्तमनन्यबोधं अन न्यभावमितिपाठेपि स एवार्थः एतादृशं त्वां विद्वान् शुक्रं उपाध्यसंपर्कान्निरवद्यं ब्रह्म गच्छति प्राप्नोति उपाधिप्रहाणेन अहं तु अहंकारविशिष्टस्तव शंभोः संमानं अर्चनं कर्तुं इच्छन् त्वामस्तौषं स्तुतवानस्मि कीदृशं सदृशं स्तुतियोग्यं त्वां विचिन्वन् अन्वेषयन् स्ववृषमितिपाठे स्वधर्मरूपं स्वधर्मप्राप्यं हे देववर्य ईशस्यापि त्वं दुरधिगम इत्यर्थः मायां च प्रविकार्षीः प्रकर्षेण विकृतवानसि तां मामुद्दिश्य मा प्रविकार्षीरित्यनुषंगेणान्व यः ॥ ७८ ॥ अर्हते योग्याय ऋषिणा नारायणेन संस्तुतः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ वियोनिजाः सिंहव्याघ्रादयः ॥ ८२ ॥ त्रसेन जंगमेन ॥ ८३ ॥

CC-0. In Public Domain. Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गत्वाप्राप्य ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ पूर्वदेवानांब्रह्मविष्णुरुद्राणांमध्येएतौविष्णुरूपिणाटृषीनरनारायणौपरमोचितौअत्यंततपःसंपन्नौ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ देववत्नारायणवत् अवाकर्षःअवमतंकृशंकृत
वानसिआत्मानंशरीरं ॥ ८९ ॥ शुभ्रंदीप्तिमत् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ तयोर्नरनारायणयोः अथापितवतयोश्चविशेषहेतुंशृणुइत्याह ताभ्यामिति लिंगेसूक्ष्मशरीरे अर्चायांप्रतिमायां अयंभावः चतुर्णांसन्निधा
नेनयत्फलंतदशाश्वतं द्वयोस्तुसन्निधानेनशाश्वतंप्राप्यतेपदमितिदक्षस्मृतेः प्रतिमायांशिवार्चकस्यआत्ममनइंद्रियविषयाणांचतुर्णांसान्निध्यमस्ति लिंगेतदर्चकस्यतुआत्ममनसोर्द्वयोरेवसान्निध्यमस्तीतित

कश्चित्तवरुजांकर्तामत्प्रसादात्कथंचन ॥ अपिवैसमरंगत्वाभविष्यसिममाधिकः ॥ ८४ ॥ एवमेतेवरालब्धाःपुरस्ताद्विद्धिशौरिणा ॥ सएषदेवश्चरतिमायया
मोहयन्जगत् ॥ ८५ ॥ तस्यैवतपसाजातंनरंनाममहामुनिं ॥ तुल्यमेतेनदेवेनतंजानीह्यर्जुनंसदा ॥ ८६ ॥ तावेतौपूर्वदेवानांपरमोपचिताटृषी ॥ लोकया
त्राविधानार्थंसंजायेतेयुगेयुगे ॥ ८७ ॥ तथैवकर्मणाकृत्स्नंमहतस्तपसोपिच ॥ तेजोमन्युंचविभ्रंस्त्वंजातोरौद्रोमहामते ॥ ८८ ॥ सभवान्देववत्प्राज्ञोज्ञात्वा
भवमयंजगत् ॥ अवाकर्षस्त्वमात्मानंनियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८९ ॥ शुभ्रमत्रहविःकृत्वामहापुरुषविग्रहं ॥ ईजिवांस्त्वंजपैर्होमैरुपहारैश्चमानद ॥ ९० ॥ सत
थापूज्यमानस्तेपूर्वदेहेप्यतूतुषत् ॥ पुष्कलांश्चवरान्प्रादात्तवविद्वन्हृदिस्थितान् ॥ ९१ ॥ जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तवचपुष्कलाः ॥ ताभ्यांलिंगेर्चितोदेवस्त्वया
र्चायांयुगेयुगे ॥ ९२ ॥ सर्वरूपंभवंज्ञात्वालिंगेयोर्चयतिप्रभुं ॥ आत्मयोगाश्चतस्मिन्वैशास्त्रयोगाश्चशाश्वताः ॥ ९३ ॥ एवंदेवायजंतोहिसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥
प्रार्थयंतेपरंलोकेस्थाणुमेकंससर्वकृत् ॥ ९४ ॥ सएषरुद्रभक्तश्चकेशवोरुद्रसंभवः ॥ कृष्णएवहियष्टव्योयज्ञैश्चैवसनातनः ॥ ९५ ॥ सर्वभूतभवंज्ञात्वालिंगम
र्चतियःप्रभोः ॥ तस्मिन्नभ्यधिकांप्रीतिंकरोतिवृषभध्वजः ॥ ९६ ॥ संजयउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाद्रोणपुत्रोमहारथः ॥ नमश्चकाररुद्रायबहुमेनेच
केशवं ॥ ९७ ॥ हृष्टरोमाचवश्यात्मासोभिवाद्यमहर्षये ॥ वरूथिनीमभिप्रेक्ष्यत्यवहारमकारयत् ॥ ९८ ॥ ततःप्रत्यवहारोभूत्पांडवानांविशांपते ॥ कौरवाणां
चदीनानांद्रोणेयुधिनिपातिते ॥ ९९ ॥ युद्धंकृत्वादिनान्पंचद्रोणोहत्वावरूथिनीं ॥ ब्रह्मलोकंगतोराजन्ब्राह्मणोवेदपारगः ॥ १०० ॥ इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिव्यासवाक्येशतरुद्रीयेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

योरर्चकत्वसाम्येपिप्रकारभेदात्फलभेदभागितेति ॥ ९२ ॥ लिंगार्चनादेवसर्वंब्रह्मेतिजानातीत्याह सर्वेति ज्ञात्वाशास्त्रात् पूर्वंज्ञात्वापश्चादनुभवेनापिजानातीत्यर्थः अतएवकृष्णेआत्मयोगाख्यंजीवब्रह्मै
क्यविज्ञानंशास्त्रयोगाख्यंपरोक्षज्ञानंचतत्कारणीभूतंपुष्कलमस्तीत्याह आत्मेति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ कृष्णःभक्तानांसहेतुकंसंसारंकर्षतीतियोगात्सएवाराध्यः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ महर्षयेव्यासाय
॥ ९९ ॥ १०० ॥ इतिद्रोणपर्वणिटीकायांएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तदेवंविष्णोःशिवमयत्वंव्याख्यायविष्णुत्राणात्तन्मयस्यजगतस्त्राणमपिशैवमेवकर्मेत्युक्तं तस्मिन्नित्यतआरभ्यपर्वसमाप्तिपर्यंतस्यग्रंथस्यतात्पर्यमपिभूभारावतारहेतुरपिशिवएवेति ॥ १ ॥ २ ॥ यदृच्छया दैवेन ॥ ३ ॥ न्यहनंशत्रूनित्यत्रनिघ्नतःशत्रूनितिपाठेशरौघैःशत्रून्निघ्नतोममाग्रतोयांतंपुरुषमहंलक्षयेइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजानांसर्गस्थित्यंतकर्तृत्वेनपतीनांब्रह्मविष्णुरुद्राणांप्रथयितारंकारणमित्यर्थः तैजसंस्वार्थेतद्धितः चिन्मात्ररूपं पुरुषंसर्वपूर्षुशरीरगुहासुशयानं अतएवप्रभुंअंतर्यामित्वेनशास्तारं भुवनंद्यौः भूःपृथिवी भुवमंतरिक्षं त्रैलोक्यशरीरमित्यर्थः देवंद्योतमानंसर्वलोकेश्वरं

धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्नतिरथेद्रोणेनिहतेपार्षतेनवै ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वन्नतःपरं ॥१॥ संजयउवाच तस्मिन्नतिरथेद्रोणेनिहतेपार्षतेन वै ॥ कौरवेषुचभग्नेषुकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ २ ॥ दृष्ट्वासुमहदाश्चर्यमात्मनोविजयावहं ॥ यदृच्छयागतंव्यासंपप्रच्छभरतर्षभ ॥ ३ ॥ अर्जुनउवाच संग्रामेन्यहनंशत्रून्शरौघैर्विमलैरहं ॥ अग्रतोलक्षयेयांतंपुरुषंपावकप्रभं ॥४॥ ज्वलंतंशूलमुद्यम्ययांदिशंप्रतिपद्यते॥तस्यांदिशिविदीर्यंतेशत्रवोमेमहामुने॥५॥ तेनभग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यतेजनः ॥ तेनभग्नानिसैन्यानिपृष्ठतोनुव्रजाम्यहं ॥६॥ भगवंस्तन्ममाचक्ष्वकोवैसपुरुषोत्तमः ॥ शूलपाणिर्मयादृष्टस्तेजसासूर्यसन्निभः ॥ ७॥ नपद्भ्यांस्पृशतेभूमिंनचशूलंविमुंचति ॥ शूलाच्छूलसहस्राणिनिष्पेतुस्तस्यतेजसा ॥ ८॥ व्यासउवाच प्रजापतीनांप्रथमंतैजसंपुरुषंप्रभुं ॥ भुवनंभूर्भुवंदेवंसर्वलोकेश्वरंप्रभुं ॥ ९ ॥ ईशानंवरदंपार्थदृष्टवानसिशंकरं ॥ तंगच्छशरणंदेवंवरदंभुवनेश्वरं ॥ १० ॥ महादेवंमहात्मानमीशानंजटिलंविभुं ॥ त्र्यक्षंमहाभुजंरुद्रंशिखिनंचीरवाससं ॥ ११ ॥ महादेवंहरंस्थाणुंवरदंभुवनेश्वरं ॥ जगत्प्रधानमजितंजगत्प्रीतिमधीश्वरं ॥ १२॥ जगद्योनिंजगद्बीजंजयिनंजगतोगतिं ॥ विश्वात्मानंविश्वसृजंविश्वमूर्तिंयशस्विनं ॥१३॥ विश्वेश्वरंविश्वनरंकर्मणामीश्वरंप्रभुं ॥ शंभुंस्वयंभुंभूतेशंभूतभव्यभवोद्भवं॥१४॥ योगंयोगेश्वरंसर्वंसर्वलोकेश्वरेश्वरं ॥ सर्वश्रेष्ठंजगच्छ्रेष्ठंवरिष्ठंपरमेष्ठिनं ॥ १५ ॥ लोकत्रयविधातारमेकंलोकत्रयाश्रयं ॥ शुद्धात्मानंभवंभीमंशशांककृतशेखरं ॥ १६ ॥ शाश्वतंभूधरंदेवंसर्ववागीश्वरेश्वरं ॥ सुदुर्जयंजगन्नाथंजन्ममृत्युजरातिगं ॥ १७॥

प्रभुमितिराजवद्बहिःस्थित्वापिनियमयंतमित्यर्थः ॥९॥ ईशानमनन्याधिपतिं वरदंश्रेष्ठानामपिखंडयितारं भुवनेश्वरंभुवनव्यापिनं ॥ १० ॥ जटिलंशिखिनमितिरूपभेदाभिप्रायेणविशेषणद्वयंयोज्यं ॥ ११ ॥ जगत्प्रीतिंजगदानंदकरं अधीश्वरंईश्वरादप्यधिकंनिरुपाधिचिन्मात्रमित्यर्थः ॥ १२ ॥ जगद्योनिंजगद्बीजमितिजगतांमातृपितृरूपं ॥१३॥ विश्वनरंविश्वस्यनेतारं भूतस्यभव्यस्यभवस्यवर्तमानस्यचोद्भवं ॥ १४ ॥ योगंकर्मयोगादिरूपं योगेश्वरंयोगिनामीशं योगानांफलप्रदंवा सर्वंसर्वात्मकं ॥ १५ ॥ १६ ॥ सुदुर्जयं अत्यंतदुष्प्रापमनधिकारिभिः ॥ १७ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

ज्ञानात्मानंज्ञानस्वरूपं ज्ञानगम्यंपरविद्याप्राप्यं ज्ञानश्रेष्ठंचिन्मात्ररूपत्वेनैवप्रशस्यतमं अतएवसुदुर्विदंअविषयत्वाद्दुर्ज्ञेयं ॥ १८ ॥ पारिषदागणाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रधर्षयेत् अभिभवेत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ भक्ताःभजंतइतिभक्ताः ॥ २७ ॥ नमस्करणंप्रह्वीभावस्तंकुरुष्व शितिकंठायनीलग्रीवाय कनिष्ठायसूक्ष्मायेतिप्राञ्चः कनीदीप्तौदीप्ततमाय ॥ २८ ॥ हर्यक्षःपिंगाक्षःकुबेरः ॥ २९ ॥ याम्याययामकर्त्रेकालाय अव्यक्तकेशाय अव्यक्तंमायाशबलंकेशवद्रश्मिमात्रंयस्य सद्वृत्तेभक्तेशंकरायसुखकराय ॥ ३० ॥ मुंडाययजमानमूर्तित्वात् कृशायतपोनिष्ठत्वात् उत्तारणायसं

ज्ञानात्मानंज्ञानगम्यंज्ञानश्रेष्ठंसुदुर्विदं ॥ दातारंचैवभक्तानांप्रसादविहितान्वरान् ॥ १८ ॥ तस्यपारिषदादिव्यारूपैर्नानाविधैर्विभोः ॥ वामनाजटिलामुंडा ह्रस्वग्रीवामहोदराः ॥ १९ ॥ महाकायामहोत्साहामहाकर्णास्तथापरे ॥ आननैर्विकृतैःपादैःपार्थवेषैश्चवैकृतैः ॥ २० ॥ ईदृशैःसमहादेवःपूज्यमानोमहेश्वरः ॥ सशिवस्ताततेजस्वीप्रसादाद्यातितेग्रतः ॥ २१ ॥ तस्मिन्घोरेसदापार्थसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ द्रौणिकर्णकृपैर्गुप्तांमहेष्वासैःप्रहारिभिः ॥ २२ ॥ कस्तांसेनांतदापार्थमनसापिप्रधर्षयेत् ॥ ऋतेदेवान्महेष्वासाद्बहुरूपान्महेश्वरात् ॥ २३ ॥ स्थातुमुत्सहतेकश्चिन्नतस्मिन्नग्रतःस्थिते ॥ नहिभूतंसमंतेनत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ २४ ॥ गंधेनापिहिसंग्रामेतस्यक्रुद्धस्यशत्रवः ॥ विसंज्ञाहतभूयिष्ठावेपंतिचपतंतिच ॥ २५ ॥ तस्मैनमस्तुकुर्वंतोदेवास्तिष्ठंतिवैदिवि ॥ येचान्येमानवालोकेयेचस्वर्गजितोनराः ॥ २६ ॥ येभक्तावरदंदेवंशिवंरुद्रमुमापतिं ॥ अनन्यभावेनसदासर्वेशंसमुपासते ॥ २७ ॥ इहलोकेसुखंप्राप्यतेयांतिपरमांगतिं ॥ नमस्कुरुष्वकौंतेयतस्मैशांतायवैसदा ॥ २८ ॥ रुद्रायशितिकंठायकनिष्ठायसुवर्चसे ॥ कपर्दिनेकरालायहर्यक्षवरदायच ॥ २९ ॥ याम्यायाव्यक्तकेशायसद्वृत्तेशंकरायच ॥ काम्यायहरिनेत्रायस्थाणवेपुरुषायच ॥ ३० ॥ हरिकेशायमुंडायकृशायोत्तारणायच ॥ भास्करायसुतीर्थायदेवदेवायरंहसे ॥ ३१ ॥ बहुरूपायसर्वायप्रियायप्रियवाससे ॥ उष्णीषिणेसुवक्त्रायसहस्राक्षायमीढुषे ॥ ३२ ॥ गिरिशायप्रशांतायपतयेचीरवाससे ॥ हिरण्यबाहवेराजन्नुग्रायपतयेदिशां ॥ ३३ ॥ पर्जन्यपतयेचैवभूतानांपतयेनमः ॥ वृक्षाणांपतयेचैवगवांचपतयेनमः ॥ ३४ ॥ वृक्षैरावृतकायायसेनान्येमध्यमायच ॥ स्रुवहस्तायदेवायधन्विनेभार्गवायच ॥ ३५ ॥ बहुरूपायविश्वस्यपतयेमुंजवाससे ॥ सहस्रशिरसेचैवसहस्रनयनायच ॥ ३६ ॥

सारादितिशेषः रंहसेवेगवते ॥ ३१ ॥ सर्वेअयाःशुभावहाविधयःप्रियायस्यतस्मैसर्वायप्रियाय प्रियवाससेसोमाय वाससःसोमदैवत्यत्वात् उष्णीषिणेशिरोवेष्टनवते मीढुषेवृष्टिकर्त्रे ॥ ३२ ॥ गिरिशायपर्वतशायिने चीरंवल्कलं हिरण्यबाहवेसुवर्णालंकृतभुजाय ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वृक्षैर्ब्रश्चनयोग्यैर्देहैरावृतकायायआच्छादितस्वरूपाय मध्यमायअंतर्यामिणे स्रुवहस्तायअध्वर्यवेभार्गवायरामाय ॥ ३५ ॥ मुंजोवल्कलंतृणतंतवोवातन्मयवाससे ॥ ३६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ३७ ॥ अव्ययमनाकुलं ॥ ३८ ॥ कपर्दिनंजटाजूटवंतं वृषावर्तंवृषाणांश्रेष्ठानांब्रह्मादीनामावर्तयितारं तानपिभ्रामयंतंमाययेत्यर्थः वृषनाभंसर्वलोकाश्रयत्वेनप्रशस्ततमगर्भंवृषध्वजंनंदिवाहनं वृषदर्पं वृषःसमर्थस्त्रैलोक्यसंहारक्षमोदर्पोहंकारोयस्यतं वृषस्यधर्मस्यपतिंतत्फलप्रदातृत्वेन वृषोधर्मएवपरापररूपोविश्ववपुषःशृंगभूतउच्चतरोयस्यतं अतएववृषर्षभंवृषाणांफलवर्षिणामिंद्रादीनामृषभंश्रेष्ठं ॥ ३९ ॥ वृषोबलीवर्दोकेध्वजेयस्यतंवृषांकं वृषभोदारंवृषभेषुधर्मेणभासमानेषुउदारंबहुफलप्रदं अतएववृषभंवृषेणधर्मेणनिमित्तेनभानंसाक्षात्कारोयस्यतंवृषभंयोगधर्मैकगम्यं वृषभेक्षणंस्पष्टार्थं वृषायुधंश्रेष्ठप्रहर

सहस्रबाहवेचैवसहस्रचरणायच ॥ शरणंगच्छकौंतेयवरदंभुवनेश्वरं ॥ ३७ ॥ उमापतिंविरूपाक्षंदक्षयज्ञनिबर्हणं ॥ प्रजानांपतिमव्यग्रंभूतानांपतिमव्ययं ॥ ३८ ॥ कपर्दिनंवृषावर्तंवृषनाभंवृषध्वजं ॥ वृषदर्पंवृषपतिंवृषशृंगंवृषर्षभं ॥ ३९ ॥ वृषांकंवृषभोदारंवृषभंवृषभेक्षणं ॥ वृषायुधंवृषशरंवृषभूतंवृषेश्वरं ॥ ॥ ४० ॥ महोदरंमहाकायंद्वीपिचर्मनिवासिनं ॥ लोकेशंवरदंमुंडंब्रह्मण्यंब्राह्मणप्रियं ॥ ४१ ॥ त्रिशूलपाणिंवरदंखड्गचर्मधरंप्रभुं ॥ पिनाकिनंखड्गधरंलोकानांपतिमीश्वरं ॥ ४२ ॥ प्रपद्येशरणंदेवंशरण्यंचीरवाससं ॥ नमस्तस्मैसुरेशाययस्यवैश्रवणःसखा ॥ ४३ ॥ सुवाससेनमस्तुभ्यंसुव्रतायसुधन्विने ॥ धनुर्धरायदेवायप्रियधन्वायधन्विने ॥ ४४ ॥ धन्वंतरायधनुषेधन्वाचार्यायतेनमः ॥ उग्रायुधायदेवायनमःसुरवरायच ॥ ४५ ॥ नमोस्तुबहुरूपायनमोस्तुबहुधन्विने ॥ नमोस्तुस्थाणवेनित्यंनमस्तस्मैतपस्विने ॥ ४६ ॥ नमोस्तुत्रिपुरघ्नायभगघ्नायचवैनमः ॥ वनस्पतीनांपतयेनराणांपतयेनमः ॥ ४७ ॥ मातॄणांपतयेचैवगणानांपतयेनमः ॥ गवांचपतयेनित्यंयज्ञानांपतयेनमः ॥ ४८ ॥ अपांचपतयेनित्यंदेवानांपतयेनमः ॥ पूष्णोदंतविनाशायत्र्यक्षायवरदायच ॥ ४९ ॥

णं वृषोविष्णुःशरोयस्यतंवृषशरं वृषभूतंधर्मैकवपुषं वृषस्यदक्षयज्ञस्येश्वरंनियंतारं ॥ ४० ॥ महदनेककोटिब्रह्मांडाश्रयभूतमुदरंयस्यतंमहोदरं महाकायंत्रैलोक्यशरीरं द्वीपिचर्मनिवासिनं व्याघ्रचर्मणानितरांछादितं ॥ ४१ ॥ खड्गधरंखड्गमात्रधरं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सुधन्विनेशोभनाधन्विनोधनुर्धराःपार्षदाःअस्यसंतितस्मै स्वयमपिधनुर्धराय अतएवप्रियधन्वायधनुःप्रियाय धन्वधनुःप्रेरकत्वेनास्यास्तीति तस्मैबाणाय ॥ ४४ ॥ धन्वंतरायधनुषिअंतरेमध्येस्तीतिधन्वंतरंमौर्वीतद्रूपाय संधिरार्षः धनुषेधनुःस्वरूपाय धन्वाचार्यायधनुर्वेदगुरवे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भगघ्नायभगनेत्रभिदे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

* गत्यर्थध्वजतेरूपं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ५० ॥ ५१ ॥ गुहागताःपातालगताअपीत्यर्थः नसुखमेधंतीत्युक्तंतदेवाह दक्षस्येत्यादिना ॥ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तमसासंवृतानप्राकाशंतनप्राज्ञायंत ॥ ५७ ॥ चक्रुर्ऋषयइति संबंधः ॥ ५८ ॥ पूषाणंपूषणं ॥ ५९ ॥ नतालीनाःसंतःनिश्चक्रमुर्यज्ञदेशादपक्रांताः देवानांलीनानामपिवधायेतिशेषः ॥ ६० ॥ तंशरान्मुंचंतमितिशेषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अतिकोपेनअतिक्रांतकोपेन

नीलकंठायपिंगायस्वर्णकेशायवैनमः ॥ कर्माणियानिदिव्यानिमहादेवस्यधीमतः ॥ ५० ॥ तानितेकीर्तयिष्यामियथाप्रज्ञंयथाश्रुतं ॥ नसुरानासुरालोके नगंधर्वानराक्षसाः ॥५१॥ सुखमेधंतिकुपितेतस्मिन्नपिगुहागताः ॥ दक्षस्ययजमानस्यविधिवत्संभृतंपुरा ॥ ५२ ॥ विव्याधकुपितोयज्ञंनिर्दयस्त्वभवत्तदा ॥ धनुषाबाणमुत्सृज्यसघोषंविननादच ॥ ५३ ॥ तेनशर्मकुतःशांतिंलेभिरेस्मसुरास्तदा ॥ विद्रुतेसहसायज्ञेकुपितेचमहेश्वरे ॥ ५४ ॥ तेनज्यातलघोषेणसर्वे लोकाःसमाकुलाः ॥ बभूवुर्वशगाःपार्थनिपेतुश्चसुरासुराः ॥ ५५ ॥ आपश्चुक्षुभिरेसर्वाश्चकंपेचवसुंधरा ॥ पर्वताश्चव्यशीर्यंतदिशोनागाश्चमोहिताः ॥५६॥ अंधेनतमसालोकानप्राकाशंतसंवृताः ॥ जघ्निवान्सहसूर्येणसर्वेषांज्योतिषांप्रभाः ॥५७॥ चुक्षुभुर्भयभीताश्चशांतिंचक्रुस्तथैवच ॥ ऋषयःसर्वभूतानामात्म नश्चसुखैषिणः ॥ ५८ ॥ पूषाणमभ्यद्रवतशंकरःप्रहसन्निव ॥ पुरोडाशंभक्षयतोदशनान्वैव्यशातयत् ॥५९॥ ततोनिश्चक्रमुर्देवावेपमानानताःस्मते ॥ पुन श्चसंदधेदीप्तान्देवानांनिशितान्शरान् ॥ ६० ॥ सधूमान्सस्फुलिंगांश्चविद्युत्तोयदसन्निभान् ॥ तंदृष्ट्वातुसुराःसर्वेप्रणिपत्यमहेश्वरं ॥ ६१ ॥ रुद्रस्ययज्ञभा गंचविशिष्टंतेत्वकल्पयन् ॥ भयेनत्रिदशाराजञ्छरणंचप्रपेदिरे ॥ ६२ ॥ तेनचैवातिकोपेनसयज्ञःसंधितस्तदा ॥ भग्नाश्चापिसुराआसन्भीताश्चाद्यापितं प्रति ॥ ६३ ॥ असुराणांपुराण्यासंस्त्रीणिवीर्यवतांदिवि ॥ आयसंराजतंचैवसौवर्णपरमंमहत् ॥ ६४ ॥ सौवर्णंकमलाक्षस्यतारकाक्षस्यराजतं ॥ तृतीयं तुपुरंतेषांविद्युन्मालिनआयसं ॥ ६५ ॥ नशक्तस्तानिमघवान्भेत्तुंसर्वायुधैरपि ॥ अथसर्वेसुरारुद्रंजग्मुःशरणमर्दिताः ॥ ६६ ॥ तेतमूचुर्महात्मानंसर्वेदे वाःसवासवाः ॥ ब्रह्मदत्तवराह्येतेघोरास्त्रिपुरवासिनः ॥ ६७ ॥ पीडयंत्यधिकंलोकंयस्मात्तेवरदर्पिताः ॥ त्वदृतेदेवदेवेशनान्यःशक्तःकथंचन ॥ ६८ ॥ हंतुंदै त्यान्महादेवजहितांस्त्वंसुरद्विषः ॥ रुद्ररौद्राभविष्यंतिपशवःसर्वकर्मसु ॥ ६९ ॥ निपातयिष्यसेचैतानसुरान्भुवनेश्वर ॥ सतथोक्तस्तथेत्युक्त्वादेवानांहितका म्यया ॥ ७० ॥ गंधमादनविंध्यौचकृत्वावंशध्वजौहरः ॥ पृथ्वींससागरवनांरथंकृत्वातुशंकरः ॥ ७१ ॥

शांतेनेत्यर्थः ततःप्रभृतिपूर्वंभग्नाःसंतोऽद्यापिभीताःसंतीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ वंशध्वजौअल्पौध्वजौपार्श्वद्वयस्थौमहाध्वजस्तुमेरुरितिवक्ष्यते ॥ ७१ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ७२ ॥ अणीयुगांतबंधनेद्वौनागौ यूपंयुगं अवनाहंत्रिवेणुयुगबंधनरज्जुं ॥ ७३ ॥ योक्त्राणि अंगानिचाकर्षादीनि सत्वानिसरीसृपपर्वतादीनिच ॥ ७४ ॥ उपवेदान्आयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदपश्चिमाम्नायान्खलीनान्कडीयाळीतिप्रसिद्धान्गायत्रीसावित्र्यौप्रग्रहंरश्मीन् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ वाजाभ्यांपक्षाभ्यांपक्षयोरित्यर्थः ॥७७ ॥ विद्युत्विद्युतं निश्राणंनिशितं ॥७८॥७९ ॥ स्थानंस्थीयतेस्मिन्निति योगाव्यूहं ॥ ८० ॥ स्थाणुरचलःसमेतानिसमसूत्रगतानि ॥ ८१ ॥ त्रिपर्वणात्रीणिविष्णुवायुवैवस्वताख्यानिशरपक्षपुंखरूपाणिपर्वाणियस्यतेन त्रिशल्येनगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपाग्नित्रयशल्ये

अक्षंकृत्वातुनागेंद्रंशेषंनामत्रिलोचनः ॥ चक्रेकृत्वातुचंद्रार्कौदेवदेवःपिनाकधृत् ॥ ७२ ॥ अणीकृत्वैलपत्रंचपुष्पदंतंचत्र्यंबकः ॥ यूपंकृत्वातुमलयमवनाहंचतक्षकं ॥ ७३॥ योक्त्रांगानिचसत्वानिकृत्वाशर्वःप्रतापवान् ॥ वेदान्कृत्वाथचतुरश्चतुरश्वान्महेश्वरः ॥ ७४ ॥ उपवेदान्खलीनांश्चकृत्वालोकत्रयेश्वरः ॥ गायत्रींप्रग्रहंकृत्वासावित्रींचमहेश्वरः ॥ ७५ ॥ कृत्वोंकारंप्रतोदंचब्रह्माणंचैवसारथिं ॥ गांडीवंमंदरंकृत्वागुणंकृत्वातुवासुकिं ॥ ७६ ॥ विष्णुंशरोत्तमंकृत्वाशल्यमग्निंतथैवच ॥ वायुंकृत्वाथवाजाभ्यांपुंखेवैवस्वतंयमं ॥७७॥ विद्युत्कृत्वाथनिश्राणंमेरुंकृत्वाथवैध्वजं ॥ आरुह्यसरथंदिव्यंसर्वदेवमयंशिवः ॥७८॥ त्रिपुरस्यवधार्थायस्थाणुःप्रहरतांवरः ॥ असुराणामंतकरःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ ७९ ॥ स्तूयमानःसुरैःपार्थऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ स्थानंमाहेश्वरंकृत्वादिव्यमप्रतिमंप्रभुः ॥ ८० ॥ अतिष्ठत्स्थाणुभूतःससहस्रंपरिवत्सरान् ॥ यदात्रीणिसमेतानिअंतरिक्षेपुराणिच ॥ ८१ ॥ त्रिपर्वणात्रिशल्येनतदातानिबिभेदसः ॥ पुराणिनचतंशेकुर्दानवाःप्रतिवीक्षितुं ॥८२॥ शरंकालाग्निसंयुक्तंविष्णुसोमसमायुतं ॥ पुराणिदग्धवंतंतंदेवीयाताप्रवीक्षितुं ॥८३॥ बालमंकगतंकृत्वास्वयंपंचशिखंपुनः ॥ उमाजिज्ञासमानावैकोयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ८४ ॥ असूयतश्चशक्रस्यवज्रेणप्रहरिष्यतः ॥ बाहुंसवज्रंतंतस्यक्रुद्धस्यास्तंभयत्प्रभुः ॥ ॥ ८५ ॥ प्रहस्यभगवांस्तूर्णंसर्वलोकेश्वरोविभुः ॥ ततःसस्तंभितभुजःशक्रोदेवगणैर्वृतः ॥ ८६ ॥

न ॥८२॥ पुराणीत्यादिसार्धः पूर्वंदक्षयज्ञविध्वंसनमुक्तंतस्यतात्पर्यमीश्वरेऽनर्पितोयज्ञोविध्वंसते ततश्चयज्ञकर्ताऋत्विजश्चनश्यतीत्युक्तं तेनेश्वरप्रीत्यर्थंकर्माणिकार्याणीतिदर्शितं ततस्त्रिपुरवधउक्तस्तस्यतात्पर्यंस्थूलसूक्ष्मकारणानित्रीणिशरीराणिपुराणिक्रमाद्बहुप्रीत्यल्पसुखकरत्वाभ्यांमोहमयत्वेनचसौवर्णराजतायसानि कामादयोऽसुराःशमादयोदेवास्तेषांप्रीतिकरोरुद्रआत्माशरीरंपृथिव्याख्यंरथमास्थायतस्यचालकेचंद्रसूर्याख्येमनश्चक्षुषीचक्रे वेदाश्वगम्यस्थानप्रापकत्वेनहयाः शरोविष्ण्वधिष्ठितासूक्ष्मबुद्धिस्तदैकाग्र्येणशरीरत्रयभेदेतुर्येब्रह्मणिसाक्षात्कृतेसतिकामादयोनश्यंतिफलभूताश्चशमादयोवर्धंते तेषुचवर्धमानेपुरुद्रोबालवद्रागद्वेषशून्योब्रह्मविद्यापरनाम्न्याउमायावशगोभवतीत्येतदत्रप्रदर्श्यते ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ असूयतश्चशक्रस्येत्यादितात्पर्यंब्रह्मभूतं द्विषंतःकर्मठास्तेनयोगमहिम्नानिर्जिताःसंतस्तमेवशरणंगच्छंतीति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ गतिःपालकःपरायणंलयस्थानं ॥ ९७ ॥ भवउत्पत्तिकारणं ईशःशिक्षकः नाथःनायकःपतिःपालकः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

जगामससुरस्तूर्णंब्रह्माणंप्रभुमव्ययं ॥ तेतंप्रणम्यशिरसाप्रोचुःप्रांजलयस्तदा ॥ ८७ ॥ किमप्यंकगतंब्रह्मन्पार्वत्याभूतमद्भुतं ॥ बालरूपधरंदृष्ट्वानास्माभिरभिलक्षितः ॥ ८८ ॥ तस्मात्त्वांप्रष्टुमिच्छामोनिर्जितायेनवैवयं ॥ अयुध्यताहिबालेनलीलयासपुरंदराः ॥ ८९ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ ध्यात्वासशंभुंभगवान्बालंचामिततेजसं ॥ ९० ॥ उवाचभगवान्ब्रह्माशक्रादींश्चसुरोत्तमान् ॥ चराचरस्यजगतःप्रभुःसभगवान्हरः ॥ ९१ ॥ तस्मात्परतरंनान्यत्किंचिदस्तिमहेश्वरात् ॥ योदृष्टोह्युमयासार्धंयुष्माभिरमितद्युतिः ॥ ९२ ॥ सपार्वत्याःकृतेशर्वःकृतवान्बालरूपतां ॥ तेमयासहितायूयंप्रापद्यध्वंतमेवहि ॥ ॥ ९३ ॥ सएषभगवान्देवःसर्वलोकेश्वरःप्रभुः ॥ नसंबुबुधिरेचैनंदेवास्तंभुवनेश्वरं ॥ ९४ ॥ सप्रजापतयःसर्वेबालार्कसदृशप्रभं ॥ अथाभ्येत्यततोब्रह्मादृष्ट्वाचमहेश्वरं ॥ ९५ ॥ अयंश्रेष्ठइतिज्ञात्वाववंदेतंपितामहः ॥ ब्रह्मोवाच त्वंयज्ञोभुवनस्यास्यत्वंगतिस्त्वंपरायणं ॥ ९६ ॥ त्वंभवस्त्वंमहादेवस्त्वंधामपरमंपदं ॥ त्वयासर्वमिदंव्याप्तंजगत्स्थावरजंगमं ॥ ९७ ॥ भगवन्भूतभव्येशलोकनाथजगत्पते ॥ प्रसादंकुरुशक्रस्यत्वयाक्रोधार्दितस्यवै ॥ ९८ ॥ व्यास उवाच पद्मयोनिवचःश्रुत्वाततःप्रीतोमहेश्वरः ॥ प्रसादाभिमुखोभूत्वाअट्टहासमथाकरोत् ॥ ९९ ॥ ततःप्रसादयामासुरुमांरुद्रंचतेसुराः ॥ अभवच्चपुनर्बाहुर्यथाप्रकृतिवज्रिणः ॥ १०० ॥ तेषांप्रसन्नोभगवान्सपत्नीकोवृषध्वजः ॥ देवानांत्रिदशश्रेष्ठोदक्षयज्ञविनाशनः ॥ १ ॥ सवैरुद्रःसचशिवःसोग्निःसर्वश्चसर्ववित् ॥ सचेंद्रश्चैववायुश्चसोश्विनौचसविद्युतः ॥ २ ॥ सभवःसचपर्जन्योमहादेवःसनातनः ॥ सचंद्रमाःसचेशानःससूर्योवरुणश्चसः ॥ ३ ॥ सकालःसोंतकोमृत्युःसयमोरात्र्यहानितु ॥ मासार्धमासाऋतवःसंध्येसंवत्सरश्चसः ॥ ४ ॥ धाताचसविधाताचविश्वात्माविश्वकर्मकृत् ॥ सर्वासांदेवतानांचधारयत्यवपुर्वपुः ॥ ५ ॥ सर्वदेवैस्तुतोदेवःसैकधाबहुधाचसः ॥ शतधासहस्रधाचैवभूयःशतसहस्रधा ॥ ६ ॥ द्वेतनूतस्यदेवस्यवेदज्ञाब्राह्मणाविदुः ॥ घोराचान्याशिवाचान्यातेतनूबहुधापुनः ॥ ७ ॥ घोरातुयातुधानस्यसोग्निर्विष्णुःसभास्करः ॥ सौम्यातुपुनरेवास्यआपोज्योतींषिचंद्रमाः ॥ ८ ॥ वेदाःसांगोपनिषदःपुराणाध्यात्मनिश्चयाः ॥ यदत्रपरमंगुह्यंसवैदेवोमहेश्वरः ॥ ९ ॥ ईदृशश्चमहादेवोभूयांश्चभगवानजः ॥ नहिसर्वेमयाशक्यावक्तुंभगवतोगुणाः ॥ ११० ॥

॥ १०० ॥ १ ॥ सवैरुद्रइत्यादिनापुनरेवसार्वात्म्यमुच्यते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥ द्वैतनूइत्युक्तेतनूपुनर्व्याख्याति तस्यदेवस्येति वडवामुखाख्याघोरातनुः ॥१६ ॥ एषचैवेति अघोराश्मशानाख्याकाशी यातेरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशिनीतिलिंगाद पापस्यब्रह्मणःप्रकाशकत्वात् एतच्चान्यत्राप्यविमुक्ताख्यांतामेवप्रकृत्याम्नातं अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवति तस्मादविमुक्तमेवनिषेवेताविमुक्तंनविमुं चेदिति तत्रश्मशानेकाश्यांएनंरुद्रंजनाउपासकाःयजंतिआराधयंति एतदपितत्रैवश्रुतं यएषोऽनंतोव्यक्तआत्मासोविमुक्तउपास्यसोऽविमुक्तेप्रतिष्ठितइति वीरस्थानेवीराणांषड्वर्गजयिनांसंन्यासिनांस्थाने अविमुक्ते यथोक्तंयतीन्प्रकृत्यस्मृतिषु अष्टौमासान्विहारःस्याद्वार्षिकांश्चतुरोवसेत् अविमुक्तेप्रविष्टानांविहारोनैवविद्यतइति नचात्रश्मशानशब्दार्थोलोकप्रसिद्धोग्रहीतुंयुक्तः तस्याशुचित्वेनयागभूमित्वा

अपिवर्षसहस्रेणसततंपांडुनंदन॥ सर्वैर्ग्रहैर्गृहीतान्वैसर्वपापसमन्वितान्॥ ११ ॥ समोचयतिसुप्रीतःशरण्यःशरणागतान्॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यंवित्तंकामां श्वपुष्कलान्॥ १२ ॥ सददातिमनुष्येभ्यःसचैवाक्षिपतेपुनः ॥ सेंद्रादिषुचदेवेषुतस्यचैश्वर्यमुच्यते ॥ १३॥ सचैवव्यापृतोलोकेमनुष्याणांशुभाशुभे॥ ऐश्व र्याच्चैवकामानामीश्वरश्चसउच्यते॥ १४ ॥ महेश्वरश्चमहतांभूतानामीश्वरश्चसः॥ बहुभिर्बहुधारूपैर्विश्वंव्याप्नोतिवैजगत्॥ १५॥ तस्यदेवस्ययद्वक्त्रंसमुद्रेतद धिष्ठितं॥ वडवामुखेतिविख्यातंपिबत्तोयमयंहविः॥ १६॥ एषचैवश्मशानेषुदेवोवसतिनित्यशः॥ यजंत्येनंजनास्तत्रवीरस्थानइतीश्वरं॥ १७॥ अस्यदी प्तानिरूपाणिघोराणिचबहूनिच॥ लोकेयान्यस्यपूज्यंतेमनुष्याःप्रवदंतिच॥ १८ ॥ नामधेयानिलोकेषुबहून्यस्ययथार्थवत्॥ निरुच्यंतेमहत्त्वाच्चविभुत्वात्क र्मणस्तथा॥ १९॥ वेदेचास्यसमाम्नातंशतरुद्रियमुत्तमं॥ नाम्नाचानंतरुद्रेतिह्युपस्थानंमहात्मनः॥ १२०॥ सकामानांप्रभुर्देवोयेदिव्यायेचमानुषाः॥ स विभुःसप्रभुर्देवोविश्वंव्याप्नोतिवैमहत्॥ २१॥ ज्येष्ठंभूतंवदंत्येनंब्राह्मणामुनयस्तथा॥ प्रथमोह्येषदेवानांमुखादस्यानलोभवत्॥ २२ ॥

संभवेनयजंत्येनंजनास्तत्रेतिवाक्यशेषविरोधात् नचवीरस्थानेइत्युक्तेरसुराणांनिंद्यमार्गजुषांतदपियजनस्थानमितिवाच्यं आनुशासनिकेउमामहेश्वरसंवादेश्मशानसदृशंपवित्रंस्थानंत्रैलोक्येनास्तीतिमहे श्वरवचसैवस्थापितत्वात् तस्मान्महाश्मशानमितिलोकप्रसिद्धेः पवित्रंदेवयजनस्थानंश्मशानाख्यंवाराणस्येव अत्रैवसंवर्तादीनामज्ञातवासोजाबालादौश्रूयमाणोदानधर्मेषुमैत्रेयभिक्षायामाश्वमेधीयेसंवर्त मरुत्तीयेचोपबृंहितइतिसर्वमनवद्यं ॥ १७ ॥ अस्येति चादघोराणि ॥ १८ ॥ निरुच्यंते ऐश्वर्याच्चैवकामानामीश्वरश्चसउच्यते महेश्वरश्चमहतांभूतानामीश्वरश्चसइत्येवंजातीयकैःश्लोकैर्व्याख्यायंते ॥ ॥ १९ ॥ शतरुद्रियंनमस्तेरुद्रमन्यवइतियाजुषःप्रपाठकः उपस्थानंरुद्रोपस्थानमंत्रभूतं ॥ १२० ॥ कामानांदिव्यानांमानुषाणांचसप्रभुर्दाता विभुर्व्यापकः विश्वंव्याप्नोतिकनककुंडलवत् नत्वाकाशवद्वि भुमात्रं नापिप्रधानवत् ॥ २१ ॥ यतःप्रभुरीश्वरश्चेतनइतियावत् ज्येष्ठंप्रशस्ततमंत्रिविधपरिच्छेदशून्यं भूतंनित्यसिद्धं एषएवप्रथमःप्रजापतिः ॥ २२ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

पशून्जीवान्अन्नपातिपालयति पिबतिसादरंपश्यति शोषयतिचेत्यर्थानभिप्रेत्यइत्यंतस्यपातेःपतिशब्दउत्पन्नस्तेनपशुपतिशब्दस्याप्यर्थत्रयमित्यथैवविज्ञेयं ॥ २३ ॥ ब्रह्मचर्यैणदिव्यत्वात् यथास्थित त्वाच्चलिंगमित्यप्यस्यनाम आलिंगयत्ययंप्रपंचंसत्तास्फूर्तिप्रदानेनालिंगत्येनंप्रपंचःप्रलीयमानइतिहेतोरयंलिंगपदवाच्यःदिव्यत्वादसंगत्वाद्यथास्थितत्वात्कूटस्थत्वाच्चप्रधानादन्यत्वमित्यर्थः महयन्पूज यन्सचासौईश्वरश्चेतिमहेश्वरः ॥ २४ ॥ लिंगयतिसर्वान्कामान्गमयति अतःसर्वोत्कृष्टत्वादूर्ध्वंऊर्ध्वत्वाच्चऋष्यादीनामर्च्यं लिंगतिभक्तसमर्पितंपत्रपुष्पादिगच्छतिप्राप्नोतीत्यनेनहेतुनालिंगमित्युत्तरस्या र्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ भवंवर्तमानं ॥ २७ ॥ एकमक्ष्यस्यवन्हिमयंजाज्वलदत्यंतंदीप्तमास्तेयत्रप्रविष्टंसर्वंतत्तादात्म्यंप्राप्नोतीत्यनेनसरंत्येनंभूतानीतिवासरत्ययंसर्वाणिभूतान्यनंतलोचनत्वादितिवासर्वः

सर्वथायत्पशून्पातितैश्चयद्रमतेपुनः ॥ तेषामधिपतिर्यच्चतस्मात्पशुपतिःस्मृतः ॥ २३ ॥ दिव्यंचब्रह्मचर्यैणलिंगमस्ययथास्थितं ॥ महयत्येषलोकांश्चमहेश्वर इतिस्मृतः ॥ २४ ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ लिंगमस्यार्चयंतिस्मतच्चाप्यूर्ध्वंसमास्थितं ॥ २५ ॥ पूज्यमानेततस्तस्मिन्मोदतेसमहेश्वरः ॥ सुखीप्रीतश्चभवतिप्रहृष्टश्चैवशंकरः ॥ २६ ॥ यदस्यबहुधारूपंभूतभव्यभवास्थितं ॥ स्थावरंजंगमंचैवबहुरूपस्ततःस्मृतः ॥ २७ ॥ एकाक्षोजाज्वलन्नास्तेसर्वतोक्षिमयोपिवा ॥ क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्मात्सर्वइतिस्मृतः ॥ २८ ॥ धूम्ररूपंचयत्तस्यधूर्जटिस्तेनचोच्यते ॥ विश्वेदेवाश्चयत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततःस्मृतः ॥ २९ ॥ तिस्रोदेवीर्यदाचैवभजतेभुवनेश्वरः ॥ द्यामपःपृथिवींचैवत्र्यंबकश्चततःस्मृतः ॥ ३० ॥ समेधयतियन्नित्यंसर्वार्थान्सर्वकर्मसु ॥ शिवमिच्छन्मनुष्याणांतस्मादेषशिवःस्मृतः ॥ ३१ ॥ सहस्राक्षोयुताक्षोवासर्वतोक्षिमयोपिवा ॥ यच्चविश्वंमहत्पातिमहादेवस्ततःस्मृतः ॥ ३२ ॥ महत्पूर्वंस्थितोयच्चप्राणोत्पत्तिस्थितश्चयत् ॥ स्थितलिंगश्चयन्नित्यंतस्मात्स्थाणुरितिस्मृतः ॥ ३३ ॥

जाज्वलन्नित्यस्यैवविरणंक्रोधादिति शर्वइतितालव्यादिपाठेपिश्रृणोतिहिनस्तीतिशर्वइतिनिर्वचनं ॥ २८ ॥ धूम्राक्रोधवतीजटिःस्वरूपमस्येतिविग्रहेवर्णलोपाद्धूर्जटिरित्याह धूम्रेति रूपशब्दोदेववाची त्यभिप्रेत्याह विश्वेइति ॥ २९ ॥ त्रैलोक्यंभजतेपालयतीतित्र्यंबकइत्याह तिस्रइति ॥ ३० ॥ समेधयतीति यस्माद्धनादिवर्धनेनलोकानांशिवंकरस्तस्माच्छिवइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ महांतिपुरुषभेदेनबहु त्वाद्विभुत्वाद्वाव्यापकारव्यानिदेवशब्दितानींद्रियाण्यस्येतिवामहतोविश्वस्यदेवोराजावामहादेवइत्यभिप्रेत्याह सहस्रेति ॥ ३२ ॥ सईक्षांचक्रेसप्राणमसृजत्प्राणाच्छ्रद्धामित्यादिनाश्रुतौईक्षणकर्ताईश्वरो महानुक्तः प्राणोजीवोपाधिस्तेनजीवउक्तः श्रद्धादिकंजीवस्यलिंगशरीरंचरमंकार्यं तत्रमहतईशात्प्राणुपाध्यस्पृष्टेनरूपेणततउपहितेनसाक्षिरूपेणतदुपाध्यभिमानिनाकर्त्रादिरूपेणचास्थितोपिस्थितलिंगः अविक्रियस्वरूपतयातिष्ठतीतियोगात्स्थाणुरित्युच्यतइत्याह महदिति ॥ ३३ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सूर्याचंद्रमसोरित्यग्नेरप्युपलक्षणं रुचःदीप्तयः त्र्यक्षेसूर्यचंद्राग्निनेत्रे व्योम्निकेशारश्मयोयस्येतिविग्रहः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ शरीरेषुविषमैर्दशविधैरूपैस्तिष्ठतीति विषमस्थः प्राणिनांदेहाभिमा
निनांसर्वेषांसमः प्रियत्वात् नह्यात्मनिकदाचिदप्यप्रियत्वंकस्यापिदृष्टंसएषशिवएववायुरूपीप्राणापानादिभेदेनविषमस्थेषुपुण्यपापिषुशरीरिषुजीवेषुस्थितःसर्वसमइत्यर्थः ॥३९॥ विग्रहंप्रतिमां ॥४०॥ ऊ
रुभ्यामित्यादिश्लोकत्रयेणपुनस्तनूद्वयंविभजतेऊरुभ्यामिति तत्राद्यश्लोकेग्निरितिभोक्ता सोमइतिचभोग्यमुच्यते अत्रमुखबाहूरुपादेभ्योजाताश्चत्वारोवर्णाःकर्मफलभूतवृष्ट्यादिचारेणसमस्तप्राणिकल्याण
करत्वाद्रुद्रस्यशिवातनूरित्युच्यते तत्रऊरुशब्देनतदारभ्याधस्तनःप्रदेशउच्यते तत्रार्धमाग्नेयंपरिशेषादर्धंसोमः वैश्योभोक्ताशूद्रोभोज्यइत्यर्थः आत्मनोरुद्रस्य तथाचऊरुभ्यामुपरिअर्धंशिरोभागोब्राह्मणोग्निर्भो
क्ता परिशेषादर्धंबाहुभागःक्षत्रियःसोमोभोज्यं तथापुनरप्येतदुच्यते अर्धमाग्नेयमर्धंसोमइति तेनब्रह्मक्षत्रेभोक्तारौ वैश्यशूद्रौभोज्यौ तथाचभोक्ताभोज्यंरक्ष्यंभोज्येनचभोक्तावर्धनीयइति तथाचचातुर्व

सूर्याचंद्रमसोर्लोकेप्रकाशंतेरुचश्चयाः ॥ ताःकेशसंज्ञितास्त्र्यक्षेव्योमकेशस्ततःस्मृतः ॥ ३४ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचसर्वंजगदशेषतः ॥ भवएवततोयस्माद्भूत
भव्यभवोद्भवः ॥ ३५ ॥ कपिःश्रेष्ठइतिप्रोक्तोधर्मश्चवृषउच्यते ॥ सदेवदेवोभगवान्कीर्त्यतेतोवृषाकपिः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माणमिंद्रंवरुणंयमंधनदमेवच ॥ नि
गृह्यहरतेयस्मात्तस्माद्धरइतिस्मृतः ॥ ३७ ॥ निमीलिताभ्यांनेत्राभ्यांबलाद्देवोमहेश्वरः ॥ ललाटेनेत्रमसृजत्तेनत्र्यक्षःसउच्यते ॥ ३८ ॥ विषमस्थःशरीरेषुस
मश्चप्राणिनामिह ॥ सवायुर्विषमस्थेषुप्राणोपानःशरीरिषु ॥ ३९ ॥ पूजयेद्विग्रहंयस्तुलिंगंचापिमहात्मनः ॥ लिंगंपूजयितानित्यंमहतींश्रियमश्नुते ॥ ४० ॥
ऊरुभ्यामर्धमाग्नेयंसोमोर्धंचशिवातनुः ॥ आत्मनोर्धंतथाचाग्निःसोमोर्धंपुनरुच्यते ॥ ४१ ॥ तैजसीमहतीदीप्तादेवेभ्योस्यशिवातनुः ॥ भास्वतीमानुषेष्वस्य
तनुर्घोराग्निरुच्यते ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचर्यंचरत्येषशिवायास्यतनुस्तया ॥ यास्यघोरतरामूर्तिःसर्वानत्तितयेश्वरः ॥ ४३ ॥ यन्निर्दहतियत्तीक्ष्णोयदुग्रोयत्प्रतापवा
न् ॥ मांसशोणितमज्जादोयत्ततोरुद्रउच्यते ॥ ४४ ॥ एषदेवोमहादेवोयोसौपार्थतवाग्रतः ॥ संग्रामेशात्रवान्निघ्नंस्त्वयादृष्टःपिनाकधृत् ॥ ४५ ॥

र्ण्यंत्रैलोक्यस्थितिहेतुत्वादात्मनोरुद्रस्यशिवातनूरित्यर्थः ॥४१॥ तैजसीति नहवैदेवाअश्नंतिनपिबंत्येतदेवामृतंदृष्ट्वातृप्यंतीतिश्रुतेर्देवानांभोग्यासोमरूपास्यशिवातनुःस्वर्गेस्ति तथाभुविमानुषेषुघोराभोक्त्री
जठराग्निरूपासर्वानर्थनिदानभूतास्तीतिभावः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचर्यमिति एषमानुषःतयातन्वाब्रह्मचर्यंचरति यास्यशिवातनूर्दैवीसंपत् शमदमादिरूपा सर्वानर्थनिदानंघोरतराकामक्रोधादिरूपायास्यशिवस्य
मूर्तिस्तयाससर्वानत्ति क्रोधाद्याविष्टोहिपित्रादीनपिहिनस्तीतिप्रसिद्धं ॥ ४३ ॥ एवमस्यैवकारयितृत्वादयमेवाराध्योस्माद्भेतव्यमित्याशयेनाह यन्निर्दहतीति निर्दहत्यग्निवत् तीक्ष्णःशस्त्रवत् उग्रोयमवत्
प्रतापवान्कालवच्चभूत्वासर्वान्रोदयतिरुणद्धिवासर्वग्रासित्वाद्रुद्रइत्युच्यते अयमेवभयकृद्भयनाशनश्चेत्याराधनीयोनतुहेलनीयइतिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४६॥४७॥४८॥४९॥चतुर्विधंशुद्धशबलसूत्रविराड्भेदेनभगवद्रूपस्यचातुर्विध्यात्स्तोत्रमप्यस्यचतुर्विधं ॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥ इतिद्रो०द्व्यधिकद्विशततमोध्यायः॥२०२॥

सिंधुराजवधार्थायप्रतिज्ञातेत्वयानघ ॥ कृष्णेनदर्शितःस्वप्नेयस्तुशैलेंद्रमूर्धनि॥४६॥ एषवैभगवान्देवःसंग्रामेयातितेऽग्रतः॥ येनदत्तानितेस्त्राऽणियैस्त्वया दानवाहताः ॥ ४७॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंवेदैश्चसंमितं ॥ देवदेवस्यतेपार्थव्याख्यातंशतरुद्रियं ॥ ४८ ॥ सर्वार्थसाधनंपुण्यंसर्वकिल्बिषनाशनं ॥ सर्व पापप्रशमनंसर्वदुःखभयापहं॥ ४९ ॥ चतुर्विधमिदंस्तोत्रंयःशृणोतिनरःसदा॥ विजित्यशत्रून्सर्वान्सरुद्रलोकेमहीयते ॥ ५० ॥ चरितंमहात्मनोनित्यंसां ग्रामिकमिदंस्मृतं॥पठन्वैशतरुद्रीयंशृण्वंश्चसततोत्थितः॥ ५१ ॥भक्तोविश्वेश्वरंदेवंमानुषेषुचयःसदा ॥ वरान्कामान्सलभतेप्रसन्नेत्र्यंबकेनरः ॥ ५२ ॥ गच्छयुध्यस्वकौंतेयनतवास्तिपराजयः॥यस्यमंत्रीचगोप्ताचपार्श्वस्थोहिजनार्दनः॥५३॥ संजयउवाच एवमुक्त्वार्जुनंसंख्येपराशरसुतस्तदा ॥ ज गामभरतश्रेष्ठयथागतमरिंदम ॥ ५४ ॥ युद्धंकृत्वामहद्घोरंपंचाहानिमहाबलः ॥ ब्राह्मणोनिहतोराजन्ब्रह्मलोकमवाप्तवान्॥ ५५ ॥ स्वधीतेयत्फलंवेदेतद स्मिन्नपिपर्वणि ॥ क्षत्रियाणामभीरूणांयुक्तमत्रमहद्यशः ॥ ५६ ॥ यइदंपठतेपर्वशृणुयाद्वापिनित्यशः ॥ समुच्यतेमहापापैःकृतैर्घोरैश्चकर्मभिः ॥ ५७॥ यज्ञावाप्तिर्ब्राह्मणस्येहनित्यंघोरेयुद्धेक्षत्रियाणांयशश्च॥शेषौवर्णौकाममिष्टंलभेतेपुत्रान्पौत्रान्नित्यमिष्टांस्तथैव॥१५८॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसं हितायांवैयासक्यांद्रोणपर्वणिनारायणास्त्रमोक्षपर्वणिद्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२०२॥ ॥७॥ समाप्तंनारायणास्त्रमोक्षपर्व द्रोणपर्वसमाप्तं अस्यानं तरंकर्णपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रोणेहतेराजन्दुर्योधनमुखान्नृपाः॥भृशमुद्विग्नमनसोद्रोणपुत्रमुपाद्रवन्॥१॥

॥ अत्रारंभप्रभृतिद्वितीयाध्यायपर्यंतंमध्येषोडशराजकीयेजयद्रथवधसमाप्त्यनंतरमापर्वसमाप्तिचचतुर्धरव्याख्यान्यत्रसर्वत्रमिश्रव्याख्याज्ञेया ॥

॥ अत्रपर्वणिव्यासोक्तावांतरपर्वाध्यायश्लोकसंख्यातोन्यूनाधिक्यंपूर्वलेखकादिप्रमादादेवेत्यूह्यं ॥

इदंद्रोणपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection